СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

IV

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

І — М

ВИДАВНИЦТВО „НАУКОВА ДУМКА“
КИЇВ — 1973

4У(03)
С48

IV том містить 14 290 слів, не рахуючи тих, що даються як посилання (під літерою І 1067, під літерою Ї 50, під літерою Й 40, під літерою К 6448, під літерою Л 2564, під літерою М 4121).

Редакційна колегія:

академік І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук А. А. БУРЯЧОК, В. О. ВИННИК, Г. М. ГНАТЮК, П. Й. ГОРЕЦЬКИЙ, докт. філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, канд. філол. наук П. П. ДОЦЕНКО, докт. філол. наук М. А. ЖОВТОБРЮХ, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, акад. О. Є. КОРНІЙЧУК, кандидати філол. наук С. П. ЛЕВЧЕНКО, П. С. ЛИСЕНКО, Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), докт. філол. наук В. М. РУСАНІВСЬКИЙ, кандидати філол. наук Л. Г. СКРИПНИК, Т. К. ЧЕРТОРИЗЬКА, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Редактори тому:
А. А. БУРЯЧОК, П. П. ДОЦЕНКО

Редакція мовознавчої літератури та словників
Зав. редакцією М. Л. МАНДРИКА

С $\frac{0715-018}{M221(04-73)}$ 556-73

© Видавництво «Наукова думка», 1973 р.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Четвертий том Словника уклали: В. О. Винник (**косоворо́тка — куде́ля**), В. П. Градова (**мі — міща́нський, молоти́льний — м'я́чик**), І. О. Кільчевський (**к — ки́сло**), А. В. Лагутіна (**л — льяно́си**), О. П. Петровська (**кисло́кий — кольчу́жний**), С. П. Пригожий (**ібе́ри — інциде́нт, іншомо́вний — ірвону́ти, ірига́тор — ітерати́вний, ітрієвий — іще́; ї — їхній; й — йти́ся; мла — мо́ва, мовозна́вство — моло́ти**), Л. К. Рак (**ко́ма — косови́ця**), Л. О. Родніна (**і, і́нший, іржа́ — іржа́ти, іти́, іти́ся; м — ми́ючий; мо́вби — мовозна́вець**), В. Ю. Франчук (**куди́ — кряж**).

Том доопрацювали й відредагували: А. А. Бурячок (**і — іще́; ї — їхній; й — йти́ся; к — коле́шня, ко́ма — кукурудзя́нка; л — ла́до; м — маячня́, молоти́льний — м'я́чик**), П. П. Доценко (**коли́ — кольчу́жний, кула́га — кряж; ладо́ваний — льяно́си; ме — моло́ти**).

Частину матеріалів тому (**інвалі́дність — іногоро́дній, к — кип'ячо́ний, ко́ма — ко́ржики**) попередньо відредагував П. Й. Горецький.

Науково-технічними помічниками редакторів тому були: Н. П. Дзятківська та Ш. Г. Кренцель.

Над технічним оформленням рукописних матеріалів тому працювали: М. П. Богуцька, М. Д. Ворона, М. Г. Дубовіс, В. В. Дятчук, Н. Г. Лукашенко, С. А. Малахівська, Н. М. Неровня, Л. О. Пустовіт, Т. О. Федоренко та ін.

Коректуру прочитали: М. Д. Ворона, О. Л. Довбуш, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло, Т. О. Федоренко.

Матеріали цього тому прорецензував канд. філол. наук І. К. Зборовський.

Значну допомогу під час підготовки тому до видання подали редактори видавництва «Наукова думка»: М. М. Друченко, В. С. Дудко, Л. В. Тунік, Н. І. Шарапова.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: Київ 1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР або: Київ 4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

ДОДАТКОВИЙ СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ СЛОВНИКА

Політична література

До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970 — До 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Тези ЦК КПРС, Політвидав України, К., 1970.

Матер. XXIV з. КПРС, 1971 — Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, К., 1971.

Матер. XXIV з. КПУ, 1971 — Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України, Політвидав України, К., 1971.

Статут КПРС, 1971 — Статут Комуністичної партії Радянського Союзу, Політвидав України, К., 1971.

Художня література

Вороний — Вороний М. К.: Вибр., 1959 — Вибрані поезії, «Рад. письменник», К., 1959.

Дор.— Дорошко П. О.: Не повтори.., 1968 — Не повтори мою долю, «Рад. письменник», К., 1968.

Драч — Драч І. Ф.: Поезії, 1967 — Поезії, «Молодь», К., 1967.

Др.-Хмара — Драй-Хмара М. П.: Вибр., 1969 — Вибране, «Рад. письменник», К., 1969.

Загреб.— Загребельний П. А.: Диво, 1968 — Диво, «Рад. письменник», К., 1968.

Кост.— Костомаров М. І.: І, 1967 — Твори в двох томах, т. І, «Дніпро», К., 1967.

М. Куліш — Куліш М. Г.: П'єси, 1960 — П'єси, Держлітвидав, К., 1960.

П. Куліш — Куліш П. О.: Вибр., 1969 — Вибрані твори, «Дніпро», К., 1969.

Мокр.— Мокрієв Ю. О.: Слід.., 1969 — Слід на землі, «Рад. письменник», К., 1969.

Підс.— Підсуха О. М.: Жарти.., 1968 — Жарти жартами..., «Рад. письменник», К., 1968.

Рибак — Рибак Н. С.: Переясл. Рада, 1953 — Переяславська Рада, т. II, Держлітвидав, К., 1953.

Рудан.— Руданський С. В.: Тв., 1959 — Твори, Держлітвидав, К., 1959.

Григір Тют.— Григір Тютюнник: Деревій, 1969 — Деревій, «Молодь», К., 1969.

Укр. поети-романтики.., 1968 — Українські поети-романтики 20—40-х років XIX ст., «Дніпро», К., 1968.

Хотк.— Хоткевич Г. М.: Довбуш, 1965 — Довбуш, «Каменяр», Львів, 1965.

Перекладна література

Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958 — Я. Гашек, Пригоди бравого вояки Швейка, переклад С. Масляка, «Рад. письменник», К., 1958.

Народна творчість

Гал.-руські.. приповідки, II, 1908 — Галицько-руські народні приповідки, Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. II (Діти — П'ять), Етнографічний збірник, т. XXIV, Львів, 1908.

Гал.-руські.. приповідки, III, 1910 — Галицько-руські народні приповідки, Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко, т. III (Рабунок — Ячмінь), Етнографічний збірник, т. XXVIII, Львів, 1910.

Коломийки, 1969 — Коломийки, «Наукова думка», К., 1969.

Укр. нар. пісні, 1, 1964; 2, 1965 — Українські народні пісні, ч. 1, 1964; ч. 2, 1965, «Дніпро», К.

Укр.. присл.., 1963 — Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період, Держлітвидав, К., 1963.

Наукова та науково-популярна література

Вибр. праці Богомольця, 1969 — О. О. Богомолець, Вибрані праці, «Наукова думка», К., 1969.

Літературна критика. Мистецтво. Посібники та підручники

Нариси з іст. укр.. мист., 1969 — Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва, Вид-во Львівського університету, 1969.

Сучасна укр. літ. м., І, 1969 — Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика, за заг. редакцією І. К. Білодіда, «Наукова думка», К., 1969.

Сучасна укр. літ. м., II, 1969 — Сучасна українська літературна мова. Морфологія, за заг. редакцією І. К. Білодіда, «Наукова думка», К., 1969.

Укр. нар. муз. інстр., 1967 — А. І. Гуменюк, Українські народні музичні інструменти, «Наукова думка», К., 1967.

Укр. нар. танці, 1969 — Українські народні танці, упорядкував А. І. Гуменюк, «Наукова думка», К., 1969.

І

І[1], *невідм., с.* Одинадцята літера українського алфавіту на позначення голосного звука «і».

◇ **Ста́вити (поста́вити) кра́пку (кра́пки) над «і»:** а) уточнювати сказане, не залишати нічого недомовленим. *Поговорити було про що. І то негайно, зараз, щоб поставити всі крапки над «і»* (Кучер, Трудна любов, 1960, 575); б) доводити до логічного завершення. *Поставити крапку над «і» — то неабияке мистецтво у житті* (Рибак, Час.., 1960, 424).

І[2] **(Й),** *спол.* І. *єднальний.* Уживається для поєднання двох рівноправних синтаксичних одиниць. 1. Поєднує однорідні члени речення. *Човни і байдаки палали, Соснові пороми тріщали, Горіли дьоготь і смола* (Котл., І, 1952, 103); *Трістан блукав по лісі, ловив зелений шум, хотів йому віддати своє кохання й сум* (Л. Укр., І, 1951, 409); *Комуністи й комсомольці з'явились до майора уже в повній бойовій готовності, обвішані гранатами й дисками, з автоматами на грудях* (Гончар, III, 1959, 96); *Орися крутнулась і побігла по ріллі.. Тимко довго і замріяно дивився їй услід, потім закурив і пішов заганяти волів* (Тют., Вир. 1964, 14); // Поєднує в інтонаційне ціле два слова, що виражають єдине поняття, напр.: **батько й мати** — батьки, **літом і зимою** — постійно, **там і тут** — скрізь. *Колись там весело було. Бувало, літом і зимою Музика тче, вино рікою Гостей неситих налива...* (Шевч., II, 1963, 25); *На нас дивилося з журбою лице скривавлене зорі, палали хмар багряні рожі, лежали трупи там і тут* (Сос.. І, 1957, 439); // З'єднує повторювані слова, що позначають тривалість дії, наростання ознаки тощо, з метою підсилення вислову. *А тут Берко рип у хату! Я до його, кажу йому, що так і так, будь ласка, зарадь, зарятуй!* (Н.-Лев., І, 1956, 57); *Повітря відпочиває недовго. Вітер потроху перелягає, шамотить над хвилями, що котяться одна за одною й котяться* (Ю. Янов.. II. 1958, 50); // Поєднує слова, протилежні змістом, посилюючи протиставлення.— *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад в огонь і в воду* (Котл.., І, 1952, 221); *Я полечу Високо, високо за синії хмари; Немає там власті, немає там кари, Там сміху людського і плачу не чуть* (Шевч., І, 1963, 239).

2. Поєднує цілі речення: а) При вираженні відношень однорідності. *Василь не лінувався, халяйнував, і Ганни не любила празникувати в будень* (Н.-Лев., І, 1956, 83); *Кров гарячою зливою б'є мені в обличчя, і боляче тремтить на скронях живчик* (Кол., На фронті.., 1959, 5); б) При вираженні часових відношень: α) одночасності дій. *Раптом татари почули тріск, і рівночасно вода полилась їм у капці* (Коцюб., І, 1955, 393); *Іще горять хати, й розкидані між ними лежать пострілянї.. брати* (Сос., II, 1958, 465); β) послідовності дій або явищ у часі. *Свята брама одчинилась, Козака впустили, І знов брама зачинилась* (Шевч., II, 1963, 54); *Одлунали на рампі кроки, і востанне ударив дзвінок* (Сос.. І, 1957, 96); // Поєднує два речення, у другому з яких є вказівка на несподіваність, раптовість дії, події. *Ось вже дихнула нічна вогкість ставка, і раптом, за поворотом, рядок осяяних вікон різнув їй серце* (Коцюб., II, 1955, 48); *Рука тремтяча удлиць хапав, І лин зелений воду розсікає* (Рильський, І, 1960, 169); в) При вираженні причинно-наслідкових зв'язків; дорівнює спол. о т ж е, а т о м у. *Міцна крайка тісно перетягає стан* (Килини], *і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою* (Л. Укр., III, 1952, 235); *Вона не знала жодного румунського слова, і шофер був їй воднораз і за перекладача* (Смолич, І, 1958, 45); *Її сховав дідусь в чулані голубому, ходив за нею він, й одужала вона* (Сос., І, 1957, 293); г) При вираженні умовно-наслідкових зв'язків. *Замовкнуть кривавї гармати, й розквітне Вітчизна в піснях* (Сос., II, 1958, 174); — *Кінчиться війна, і я повернусь до неї, я відшукаю її!..* (Гончар, III. 1959, 82).

3. Поєднує речення або члени речення, пов'язані зіставно-протиставними відношеннями: за значенням наближається до спол. а л е, п р о т е. — *Чи їх троє, чи четверо? — мучило Соломію питання, й вона ніяк не могла порахувати* (Коцюб., І, 1955, 385); [Л і с о в и к:] *До кого ти подібна? До служебки, зарібниці, що працею гіркою окрайчик щастя хтіла* [хотіла] *заробити і не змогла* (Л. Укр., III, 1952, 243); *Тепер нові гримлять атаки, І їхні наслідки — не кров. А дивні велетні будов* (Сос., І, 1957, 468).

II. *перелічувальний.* Поєднує окремі слова або речення в перелік, виступаючи перед кожним членом перелічуваного ряду, у тому числі й перед першим. *І риби наловить, і ніг не замочить* (Укр.. присл... 1955, 161); *Місяць пливе оглядать І небо, і зорі, і землю, і море* (Шевч., І, 1963, 105); *Потім іде* [Еней] *до причалу, і здобич мисливську пає Поміж човнами, і вина.. Теж роздає і братчикам тугу гірку розважає* (Зеров, Вибр., 1966, 226); // Повторюється перед кожним із двох однорідних членів речення, що становлять єдине поняття. *Попідтинню сіромаха І днює й ночує* (Шевч., І, 1963, 52); *Міркує-міркує* [Степанко], *зважує і сяк і так* (Збан.. Переджнив'я, 1960, 372); // Повторюється перед кожним із двох однорідних членів речення, протилежних за значенням. *Я безпорадна, мов дитина, я і люблю й боюся вас* (Сос., І, 1957, 408); *І сміх і гріх було дивитися на цю недоладну постать* (Стельмах, II, 1962, 89); // Завершує перелік перед останнім словом або реченням у переліку (без сполучників). *Вічний революцьонер Дух, що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю* (Фр.. X, 1954, 7); *Лукаш нахиляється до того місця, що показала Доля,*

знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези (Л. Укр., III, 1952, 267); *Внизу, мов дно високого моря, розкинулось величезне плато, що зеленіло виноградниками, нивами й садами* (Гончар, III, 1959, 127).

І так да́лі (і т. д.); І таке́ і́нше (і т. ін.); І поді́бне (і под.) — у кінці переліку вказує на його неповноту, на можливість його продовження. *За кілька хвилин вона вже засипала Раїсу безладними питаннями: — Чи є в неї сестра? А вишні в саду вже достигли? Чи й в неї була та сама начальниця в школі? Які конфітури Раїса любить, бо вона любить всякі?.. і т. д. і т. д.* (Коцюб., I, 1955, 319).

III. *приєднувальний.* 1. Приєднує окремі члени речення, що доповнюють, уточнюють думку, висловлену в реченні. *За що, не знаю, а караюсь, І тяжко караюсь!* (Шевч., I, 1963, 241); *Треба діяти, і не зволікаючи* (Довж., I, 1958, 47); *Олена підійшла до печі, щоб розпочати свій звичайний трудовий день, тобто варити, прати, доїти корову, годувати дітей, прибирати в хаті і до того всього вчасно вийти на роботу в артіль* (Тют., Вир, 1964, 26).

2. Приєднує речення, що доповнює або розвиває думку, висловлену в попередньому реченні. *Не для слави,— для вас, мої браття, Я свій скарб найдорожчий ховав. Він чистіший, ніж ясне багаття, І не легко його я придбав* (Л. Укр., I, 1951, 348); *Було сьогодні про що говорити. За землю знов тепер жвавіше, сміливіше, і хто навіть учора махав безнадійно рукою, тепер гарячився* (Головко, II, 1957, 134); *Скоро зійдуться хмари у сині, дощ полле на поля золоті, й буде гарно у ночі осінні кукурудзу пекти на плиті* (Сос., I, 1957, 205); // Приєднує речення, що є підсумком висловленого раніше. *Хвилює на сонці нива, ..льон процвітає синьо, ..на сіножаті — віз. Гафійка годує дитину, а друге біля Маланки: «бабо!..» І все те — родюча нива, віз, кінь, кубло, — все те своє, рідне, з серцем зрослося* (Коцюб., II, 1955, 43); *— Чому він підбурює голодранців проти самого пана Стадницького? Хто ж він тоді есть? Учитель, гайдамака чи бунтар? — Я цим не цікавився. — І дуже погано, що не цікавились* (Стельмах, I, 1962, 269).

3. Уживається на початку кількох речень у розповіді, надаючи мові плавності та вказуючи на послідовну зміну подій, явищ (часто в стилізації під народнопоетичну або біблійну розповідь). *І плаче, плаче Ярославна в Путивлі-городі. Й рече: — Вітрило-вітре, господине* [пане]! *Нащо ти вієш, несеш На легкому крилі своєму Хиновські* [Хановські] *стріли?* (Шевч., II, 1963, 389); *І сходило сонце, і місяць вставав, і гуси кричали на фоні заграв* (Сос., I, 1957, 452).

IV. *приєднувально-підсил., у сполуч. з займ. і присл.* де, скільки, що, як, який і т. ін. Приєднує речення (здебільшого питальні й окличні) або члени речення, підсилюючи виразність їх змісту. *Пішов я, брате, зароблять. І де вже ноги не носили!* (Шевч., II, 1963, 20); *6 годин ми їхали морем.., а ввечері з яхти дивилися на свято. І що це було за чудо!* (Коцюб., III, 1956, 326).

V. *допустовий.* Уживається в значенні, близькому до спол. хоч. *Пане добродзею* [добродію], *приходять останні часи: і рад би щось заробити, та нема де* (Коцюб., II, 1955, 32); *Вони й не скаржились, а все так говорили чудернацько: «Ми баїмось... велике се... багацько тут всього... багацько...»* (Л. Укр., I, 1951, 406); *Вона і любить дітвору, та ця любов така неповна!* (Сос., I, 1957, 407).

І³ (й), *част. підсил.* 1. Уживається для підкреслення, виділення значення слова, перед яким стоїть; значенням близька до ж (же). *Тільки і дишемо було, як наїде гостей-паничів та трохи забуде про нас панночка* (Вовчок, I, 1955, 111); *— Не розгадав? — от тобі й на!* (Гл., Вибр., 1951, 227); *Їй не треба інтимних хвиль, коли все небо в крові повстань.. На те і вчителька вона* (Сос., I, 1957, 412).

2. Уживається з відтінком результативності в середині речення перед присудком для підкреслення внутрішнього зв'язку явищ, подій, про які йде мова в реченні. *Мабуть, того, що вже дуже була я слаба,— так пані тільки ногою мене совманула та зараз і звеліла дівчатам до хати однести* (Вовчок, I, 1955, 109); *Стрельнув хтось з рушниці. Так по селу і покотилось* (Коцюб., II, 1955, 80); *Ждала* [Марія], *аж поки Тихін одягся, та разом і вийшли з хати* (Головко, II, 1957, 152); // Указує на відповідність того, що відбулося, тому, чого очікували. *Сього Троянці і бажали* (Котл., I, 1952, 90); *Іван, ще дитиною напрямований* [спрямований] *по хліборобській дорозі, так її й держався* (Мирний, II, 1954, 109); *Хтось, проскакавши мимо них, на ходу зірвав з Блаженка шапку і пошпурив її далеко вбік.. — От тобі маєш,— спокійно сказав Блаженко, наче цього й чекав* (Гончар, III, 1959, 77).

3. Уживається в значенні, близькому до частки на в і т ь. *Його й в окропі не піймаєш* (Номис, 1864, № 3024); *— Ти, може, серденько, того й не знаєш, Як гарно, любо як співаєш — І соловейко так не втне...* (Гл., Вибр., 1951, 90); *— Прямо і не знаю, чим, Яремо Івановичу, віддячити вам* (Стельмах, II, 1962, 220).

4. Уживається в значенні, близькому до часток т е ж, т а к о ж. [М а в к а:] *Чогось уже і ти став непривітний...* (Л. Укр., III, 1952, 228); *Козак пішов, пішов і писар* (Довж., I, 1958, 230); *Пройшли до їдальні, Мирослава вийшла і собі до їдальні* (Головко, II, 1957, 594).

5. Уживається в значенні, близькому до частки в ж е. *Перше в волок подивися, Тогді* [тоді] *і рибою хвалися* (Котл., I, 1952, 166); *Він ще не бачив ні одного приїзду князевого, але чути чув багато: і раніше про те згадувалося в селі* (Хотк., I, 1966, 95);— *Походив я до неї весну й літо, а після покрови і весілля зіграли* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 7).

6. Уживається в значенні, близькому до частки щ е. *— Отам я звікував свій довгий вік; отам хатина стояла й за батькового життя* (Н.-Лев., I, 1956, 55); *Треба хліб молотити, а машина і досі стоїть без направи* (Коцюб., II, 1955, 83); *Він уже видерся метрів на двадцять, а стіна і далі здіймалася над ним, стрімка, як хмарочос* (Гончар, III, 1959, 100).

◆ **І (й) так** — без того. *— І так уже багато* [женихів] *коло тебе звивається, а жоден не сватає* (Вовчок, I, 1955, 112); [К а с с а н д р а:] *Ох, Артемідо, сестро Аполлона, богине ясна, погаси свій світоч на сію ніч, на сю єдину ніч! Нехай коханці менше мрій зазнають, вони щасливі й так!* (Л. Укр., II, 1951, 274); *— Хоча б цієї столиці не минути,— непокоївся сержант Козаков.. — Нашу дивізію,— гули хлопці,— вже й так танкісти охрестили: непромокаюча, невисихаюча. мимо-Бухарестська. мимо-Будапештська...* (Гончар, III, 1959, 209); **І то** — справді. *Он попід тинами сухий бур'ян треба б ізжати на паливо.. І то — все ніколи. І обжала* [удова], *і обмолотила людей, а впала осінь — із прядивом упорує* (Головко, II, 1957, 189).

І⁴ *(нерідко вимовляється подовжено* і-і!, і-і-і!), *виг.* Виражає подив, розчарування, нехіть, сумнів і т. ін. *А жіночку свою любив — І господи єдиний! Як те паня, як ту дитину, У намистах водив!* (Шевч., II, 1963, 126); [Х л о п ч и к *(пхикаючи):*] *І! То ви-те не хочете!* (Л. Укр., III, 1952, 262); *— Вже й снідати б — діти голодні і батько вже знадвору в хату зайшов. А вона отак загаялася. І-і, матінко моя!* (Головко, II, 1957, 290)

І́БЕРИ, ів, *мн.* 1. Стародавні грузинські племена, що населяли Іберію задовго до н. е.

2. Те саме, що **іберійці**.

ІБЕРІ́ЄЦЬ *див.* **іберійці**.

ІБЕРІ́ЙКА *див.* **іберійці**.

ІБЕРІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **іберійці**, **ібе́ри** та Іберія.

ІБЕРІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **іберієць**, **ійця**, *ч.*; **іберійка**, и, *ж.*). Назва корінного населення Піренейського півострова до н. е.

І́БІС, а, *ч.* Схожий на невелику чаплю болотний птах з довгими ногами й загнутим дзьобом; у стародавніх єгиптян уважався священним. *В долині Нілу, особливо в дельті ріки, водиться чимало птахів: ібіси, фламінго, пелікани та ін.* (Наука.., 5, 1958, 47).

І́БІСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **і́біс**.

2. *у знач. ім.* **і́бісові**, вих, *мн.* Родина птахів ряду лелекоподібних.

ІВАНЕ́ЦЬ-КИВАНЕ́ЦЬ (~ нця́- ~ нця́), *ч.* Дитяча забавка, лялька, що внаслідок прикріпленого до її низу свинцю завжди встає, коли її покласти.

ІВА́Н-ПОКИВА́Н (~ а- ~ а), *ч.* Те саме, що **іванець-иванець**.

ІВА́Н-ЧА́Й, ю, *ч.* (*Chamaenerium* Adans). Висока багаторічна трав'яниста рослина з пурпуровими квітками, з листя якої колись виготовляли сурогат чаю. *У борознах, крім осоки, з'явились іван-чай, їдкий жовтець, лісовий хвощ* (Колг. Укр., 11, 1961, 37); *Іван-чай вузьколистий*.

ІВАСЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **івасі**.

ІВАСІ́, *невідм.*, *ж.* Промислова риба родини оселедцевих; тихоокеанська сардина.

І́ВОЛГА, и, *ж.* Те саме, що **ви́вільга**. *Жовтобрюха іволга перегукується з одудом* (Мирний, IV, 1955, 315); *Жовта з чорними плямами іволга кричить, мов кішка* (Коп., Як вони.., 1961, 41).

ІВРИ́Т, у, *ч.* Державна мова Ізраїлю, що становить дещо поновлену стародавню єврейську (гебрайську) мову.

ІГІ́, *виг.*, *діал.* Тьху. — *Ігі на тебе, пияку!* — *відповідала йому Грициха з печі* (Март., Тв., 1954, 60).

ІГНОРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **ігнорува́ти**. *Неприсутність улюбленого сина-одинака, як і свідомість, що знаходиться в хаті людей, нею досі ігнорованих, взмагали* [посилювали] *хоробу ще більше* (Коб., III, 1956, 189).

ІГНОРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ігнорува́ти**. *Партія рішуче виступає проти ..відірваних від реальності рішень та ігнорування досягнень науки й практичного досвіду* (Ком. Укр., 10, 1967, 18).

ІГНОРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док.*, *перех.* Навмисно не помічати кого-, чого-небудь, не звертати уваги на когось, щось. *Віддавна привикла вона до того, що її найближчі цілковито ігнорували її* (Фр., II, 1950, 301); — *Чого вона мене ігнорує, наче мене нема у хаті?* (Коцюб., II, 1955, 249); *Дівчата невмолимо замикали вікна, зсовували занавіски й намагалися ігнорувати те, що стукало вже.. до їхніх юних сердець* (Ю. Янов., II, 1954, 85); // Не брати до уваги чого-небудь, легковажити чимось. [Смола:] *Громадська робота вища за шкурні інтереси. Ігнорувати її нікому не дозволяється* (Мик., I, 1957, 157); *Завдяки тому, що мистецтво основним своїм об'єктом має людину, воно не може ігнорувати багатства проявів її життя* (Мист., 2, 1956, 16).

ІГНОРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **ігнорува́ти**.

І́ГО, а, *с.*, *заст.* Ярмо (у 2 знач.). *Десь за морями у невідомій землі живе собі темний народ. Тяг він на своїх плечах подвійну неволю: робив на своїх панів і був під ігом другого царства* (Вас., II, 1959, 569); *Смутні часи татаро-монгольського іга довго тривали на землі руській* (Цюпа, Україна.., 1960, 17).

І́ГРАШКА, и, *ж.* 1. Річ, призначена дітям для гри; забавка (у 1 знач.). *Нема в їх* [дітей] *ні забавок, ані іграшок дитячих* (Вовчок, I, 1955, 30); *Іграшки та книжки не цікавили, не розважали її* (Забіла, Катруся.., 1955, 56); * У порівн. *Неквапливо й спокійно витяг* [Філіпп] *шабельку, легеньку, наче іграшку* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 275).

◇ **Бу́ти** (**ста́ти** *і т. ін.*) **іграшкою** *чию*, у *чиїхось руках* — бути в цілковитій залежності від кого-, чого-небудь. *Вона стала тоді іграшкою в чужих руках, і хоч все те й робилося із найкращими намірами, але життя їй було зламане* (Збан., Сеспель, 1961, 183).

2. *рідко.* Те саме, що **забавка** 2. [Олена:] *Яку чудну іграшку видумав Андрій: заховався, а ти його й шукай!* (Кроп., I, 1958, 488); — *Кохання моє було задля його тільки іграшкою* (Н.-Лев., III, 1956, 342).

◇ **За і́грашку** (**і́грашки**) *що кому:* а) *(у сполуч. з дієсл.* дістатися, датися *і т. ін.)* легко (дістатися, датися і т. ін.). *Йосипові і грамота за іграшку далася...* (Мирний, IV, 1955, 44); б) *(у сполуч. з дієсл.* бути*)* немов забавка. *Став ходити* [Івась] *біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві за іграшку* (Мирний, I, 1949, 182); **На і́грашки** — для забави. *Хлоп'я в садку собі гуляло Та й забажало На іграшки ужа піймать* (Гл., Вибр., 1951, 22); **Не в і́грашку** — те саме, що **Не на жарт** (*див.* **жарт**). [Серби н:] *А вона, здається, не в іграшку закохалась у мене* (Вас., III, 1960, 23); **Не і́грашки** — те саме, що **Не жарт** (*див.* **жарт**). *Не іграшки, не жарт — В зубах собачих побувати* (Гл., Вибр., 1951, 121).

ІГРАШКА́Р, я́, *ч.* Майстер, що виготовляє іграшки. *Хата іграшкаря була відкрита при розкопках стародавнього Новгорода* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 426).

ІГРАШКА́РКА, и, *ж.* Жін. до **іграшка́р**.

ІГРАШКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **і́грашка** 1. *Іграшкове виробництво;* // Який виробляє іграшки. *Іграшкова фабрика*.

2. Який є іграшкою, призначений для гри. *Тут же стояли різні гончарні вироби, від величезних ваз до іграшкових коників* (Головко, II, 1957, 450); *Він дістав з кишені пістолет, який хоч і був іграшковий, але нагадував справжній* (Сміл., Сашко, 1957, 212); * У порівн. *Не можна без смутної посмішки дивитись на «Злату вуличку», вуличку алхіміків з її мініатюрними, ніби іграшковими будиночками* (Рильський, III, 1956, 313).

І́ГРЕК, а, *ч.* 1. Назва передостанньої літери (у) латинського алфавіту.

2. *мат.* Невідома величина, позначувана цією літерою. *Юнак стояв біля чорної дошки і виписував довжелезні алгебраїчні формули — з іксами й ігреками, ступенями й коренями* (Смолич, День.., 1950, 92); // Умовне позначення невідомої особи або особи, яку не бажано називати.

І́ГРИ *див.* **гра**.

ІГРИ́СТИЙ, а, е. Пінявий, шипучий (про напій). *Золоте, ігристе вино пінилося в прозорому склі* (Собко, Стадіон, 1954, 245).

І́ГРИЩЕ, а, *с.*, *заст.* Грище. *На одшибі од села було ігрище, челядь гомоніла, співала, сміялась* (Вовчок, Вибр., 1946, 221).

ІГРОВИ́Й, а́, е́. Стос. до **гра** (у 1, 2 знач.). *Ігрова перевага команди;* // Призначений для гри. *Ігровий майданчик*.

ІГРОТЕ́КА, и, *ж.* Зібрання (іноді — комплект) дитячих іграшок, які видають дітям для тимчасового користування. *Шкільна ігротека*.

ІГУА́НА, и, *ж.* Велика довгохвоста деревна ящірка, що живе головним чином у Західній півкулі. *З великої*

кількості ендемічних ящірок та змій найбільш характерні [для Південної Америки] *ігуани (Iguanidae), які, крім Південної та Північної Америки, поширені лише на о. Фіджі й Мадагаскарі* (Посібник з зоогеогр., 1956, 34).

ІГУ́МЕН, а, ч. У православній церкві — управитель чоловічого монастиря. *Він вів розмову тоном смиренного, покірливого й тихого послушника, що розмовляє з своїм ігуменом* (Н.-Лев., III, 1956, 369); *Старій чомусь дуже хотілось глянути на келію, де живе ігумен монастиря* (Донч., III, 1956, 146).

ІГУ́МЕНСТВО, а, *с.* Звання, посада ігумена або ігумені. *Він пішов у монастир, щоб протоптать собі стежку до ігуменства* (Н.-Лев., III, 1956, 368).

ІГУМЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до ігу́мен. *Ігуменський сан; // Належний ігуменові. Видобула* [черниця] *з дорожньої скриньки пакет, обтяжений сургучем єпископських печаток, ступила на ганок ігуменського будинку і зникла за дверима* (Мик., II, 1957, 270).

ІГУ́МЕНЯ, і, ж. У православній церкві — управителька жіночого монастиря. *Із келії матушки-ігумені вискочила келейниця і кидалась по торопленна* (Коцюб., II, 1955, 109); *Подорожні в'їхали на монастирське подвір'я. Спинились коло будинку ігумені* (Мик., II, 1957, 270).

ІД, *прийм. здав., діал.* До. *Далі завернув* [господар] *ід плотові* (Фр., II, 1950, 17).

ІДЕА́Л, у, ч. 1. Найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю тощо. *Вірю я в правду свого ідеалу, і коли б я тую віру зламала, віра б зламалась у власне життя* (Л. Укр., I, 1951, 271); *Рівність, братерство і воля усім — Наші були ідеали* (Олесь, Вибр., 1958, 117); *Наш суспільний ідеал — комунізм* (Ком. Укр., 9, 1965, 78).

2. *кого, чого.* Взірець досконалості. *Потроху вона перейняла чорне убрання і гладке чесання волосся від чоловікової сестри..., про яку, бувало, чоловік каже, що вона ідеал жінки* (Л. Укр., III, 1952, 592); *Для Петра старший лейтенант Корольов був ідеалом офіцера* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 66); // *чий.* Про того, хто є для когось втіленням найкращих якостей тощо. *Серце в неї тьохнуло: вона пізнала Септара —.. завзятого проківника, образ якого бідна дівчина довго носить у серці, хоч не сміє й очей звести на свій ідеал* (Коцюб., I, 1955, 286).

ІДЕАЛІЗА́ТОР, а, ч. Той, хто ідеалізує кого-, що-небудь. *Не ідеалізатори минувшини і сучасності, говорить Драгоманов, а ті українські письменники, що йшли по шляху критичного реалізму і створювали правдиві картини життя українського народу, знайшли визнання та високу оцінку в усьому слов'янському світі, насамперед в Росії* (Рад. літ-во, 5, 1958, 112).

ІДЕАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **ідеалізува́ти.** *Я не уявляв собі, наскільки ця річ* [«На віру»] *слаба, бо 20 літ не перечитував її.. Скільки тут солодкого, ідеалізації селян..!* (Коцюб., III, 1956, 385); *Проти ідеалізації минулого спрямовує він* [М. Рильський] *свою поему «Марина»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 385).

ІДЕАЛІЗМ. у, ч. 1. Реакційний, антинауковий напрям у філософії, який на противагу матеріалізмові хибно вважає ідею, дух, свідомість первісним, а природу, буття, матерію — вторинним. *Діалектичному матеріалізмові протистоять метафізика та ідеалізм* (Деклар. наради.., 1957, 14); *Боротьба матеріалізму та ідеалізму відбувається також у галузі історії, політичної економії, юриспруденції та інших суспільних наук* (Ком. Укр., 10, 1966, 36).

2. Схильність безкорисливо служити будь-якій справі, відданість високим моральним ідеалам. *«Рай і Поступ» мені дуже сподобався,— факти все відомі, але зложені докупи зручно і стисло і освічені ідеєю, яка запевне.. «просвітителям народа» здається новою, тим просвітителям, що хотять життями святих підіймати ідеалізм* (Л. Укр., V, 1956, 149).

3. Схильність до ідеалізації дійсності. *Чи не є це антимарксистське перебільшування значення окремих осіб, інтелігентський ідеалізм?* (Еллан, II, 1958, 277).

ІДЕАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. тен. і мин. ч. до **ідеалізува́ти.** *Літографії Греведона з зображенням ідеалізованих жіночих голівок користувались у 30-х роках великим успіхом, але Шевченко поставився до них критично, незважаючи на захоплення ними К. Брюллова* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 37).

ІДЕАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Уважати кого-, що-небудь кращим, ніж є в дійсності; приписувати комусь, чомусь ідеальні властивості тощо. *Він* [І. Франко] *не ідеалізує сільського життя* (Коцюб., III, 1956, 36); *Я не конче ідеалізую Галичину, я тільки думаю, що там все-таки легше робити тому, хто охочий до роботи* (Л. Укр., V, 1956, 95); *Василь усе і всіх ідеалізував, у кожній людині насамперед бачив щось хороше* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 466).

ІДЕАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **ідеалізува́ти.**

ІДЕАЛІ́СТ, а, ч. 1. Послідовник ідеалістичної філософії. *Ломарксівські мислителі були матеріалістами лише в галузі природи, а щодо суспільних явищ залишались ідеалістами* (Наука.., 8, 1959, 43).

2. Людина, яка здатна безкорисливо служити будь-якій справі, не шукає для себе ніяких переваг або вигід у чому-небудь. *Іван не зважав на клопітливі міркування свого меркантильного світа. Противно до Максима був Іван характером не практик, а ідеаліст.. Його непокоїло майбутнє рідного сина* (Смолич, Мир.., 1958, 40); [С т ь о п а:] *Ви тільки що запевняли Валю, ніби Платон Іванович безнадійний ідеаліст* (Корн., I, 1955, 86).

3. Той, хто схильний прикрашати дійсність; мрійник. *— Бідний ідеаліст! Він не знав, що, поки тираном є любов і нічого іншого, поти тиранія та не може бути нещастям* (Фр.., II, 1950, 322).

ІДЕАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеалізму (у 1 знач.), пройнятий ним. *Ми влаштовували інсценізовані диспути, спрямовані проти релігійних забобонів, проти отруйного дурману ідеалістичного світогляду* (Донч., VI, 1957, 610); *Академік Павлов сміливо відкинув релігійно-ідеалістичні забобони в розумінні душевної діяльності* (Наука.., 1, 1958, 37).

ІДЕАЛІСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ідеалісти́чний.** *Ідеалістичність поглядів.*

ІДЕАЛІСТИ́ЧНО. Присл. до **ідеалісти́чний.** *Всі філософи і соціологи до Маркса ідеалістично, перекручено тлумачили історичний процес* (Наука... 5, 1958, 2).

ІДЕАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **ідеаліст.** — *Реаліст полюбив ідеалістку,— се так звичайно й бувае* (Фр., III, 1950, 403).

ІДЕА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який існує в свідомості, уяві; абстрактний, уявний; протилежне д і й с н и й. *Ідеальний світ; // у знач. ім.* **ідеа́льне,** ного, *с. Ой гори, гори! Яка в вас краса! ..Дивишся на вас і сам незчуєшся, як душею піднімаєшся в сферу ідеального* (Н.-Лев., II, 1956, 398).

2. Який відповідає поняттю про ідеал (у 2 знач.): вимріяний, неземний. *Зовсім мужик не такий ідеальний, яким його малюють теперішні паничі* (Коцюб., I, 1955, 462); *В її мріях перекинувся він у якогось ідеального мужчину, наймудрішого й найліпшого* (Март., Тв., 1954, 356); *Ідеальне кохання.*

3. Досконалий, відмінний, чудовий. *Цілий день гуляю і через те маю ідеальний шлунок, так наче ніколи*

не слабував (Коцюб., III, 1956, 335); *Панночка була.. гарна, ідеальної вроди* (Л. Укр., III, 1952, 744); *Молодь виявила ідеальну дисциплінованість* (Гур., Друзі... 1959, 149).

ІДЕА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ідеа́льний** 2, 3. *Не вірте в мою ідеальність, а вірте тільки, що я Вас люблю* (Л. Укр., V, 1956, 145).

ІДЕА́ЛЬНО. Присл. до **ідеа́льний.** *Товар реально є споживна вартість; його вартісне буття лише ідеально проявляється в ціні, яка виражає його відношення до золота, що протистоїть йому як реальний образ його вартості* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 108); *Ідеально кохати; Ідеально грати.*

ІДЕ́ЙКА, и, *ж.* Зменш. і зневажл. до **ідея** 2, 3. *Передове, реалістичне мистецтво протистоїть реакційному, занепадницькому мистецтву, що живиться отруйними ідейками містицизму* (Іст. укр. літ., I, 1954, 10).

ІДЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до ідеї (у 2,4 знач.), пов'язаний з нею. *Було* [у гуртку] *дуже багато ідейних балачок, ще більше розмов про старих «українофілів»* (Гр., II, 1963, 49); *Завдання комуністичного будівництва, ідейного виховання трудящих вимагають активізації роботи вчених, які працюють в галузі суспільних наук* (Матер. XXI з. КПУ, 1960, 40); *Перекладі Я. Купали відзначаються великою увагою до оригіналу, вмінням передати його ідейно-змістову основу, стиль, поетичну майстерність* (Рад. літ-во, 5, 1958, 70).

2. Пройнятий передовими ідеями, пов'язаний з ними; передовий. *Радянська література — найпередовіша, найбільш ідейна література світу* (Рад. Укр., 14.VIII 1951, 1).

3. *розм.* Відданий ідеалу (у 1 знач.); безкорисливий. *Він такий чистий, такий ідейний, з могутнім даром слова.. мусить жити для вищих цілей, для добра* (Коцюб., I, 1955, 326).

ІДЕ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **іде́йний.** *Кращі твори українських радянських письменників теж відбивають.. нерозривний зв'язок літератури з високою комуністичною ідейністю* (Тич., III, 1957, 436); *—Коли б ти знала його високі думи, благородне серце, його ідейність, чистоту душевну... ти б була зачарована ним* (Коцюб., I, 1955, 333).

ІДЕ́ЙНО. Присл. до **іде́йний.** *Кращі твори її* [української поезії періоду Великої Вітчизняної війни] *ідейно цілеспрямовані, насичені бойовим, наступальним духом* (Іст. укр. літ., II, 1956, 233).

ІДЕ́НТИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Дія за знач. **ідентифікува́ти.**

ІДЕ́НТИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Те саме, що **отото́жнювати.** *Вже тепер можна сказати, що Кобилянська мала б повне право випросити собі у вас те, щоб ви не ідентифікували себе з нею* (Фр., XVI, 1955, 376).

ІДЕНТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Тотожний, однаковий. *Наші думки збіглися, і висновки були ідентичні* (Ю. Янов., V, 1959, 130); *Вони* [панно] *майже ідентичні за композицією* (Мист., 6, 1958, 15).

ІДЕНТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **ідентичний;** тотожність. *Повної ідентичності в думках і почуттях двох дорослих і під різними впливами вихованих людей.. не може бути* (Л. Укр., V, 1956, 344); *— Чи маєте тут кого знайомого в місті, хто потвердив би ідентичність особи?* (Мак., Вибр., 1954, 336); *Висока якість продукції, ідентичність кожного виробу з еталонним зразком досягається лише тоді, коли культура виробництва.. вже доведена до найвищого рівня* (Ком. Укр., 10, 1966, 63).

ІДЕОГРА́МА, и, *ж.* Письмовий знак, що позначає певне поняття. *Ідеограма — письмовий знак, що означає ціле слово-поняття незалежно від його звукового оформлення. Ідеограмами є частина китайських ієрогліфів, клинописні знаки ассіро-вавілонського письма тощо* (Сл. лінгв. терм., 1957, 69).

ІДЕОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеографії. *Знаки письма ідеографічного типу називаються не буквами, а ієрогліфами* (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

ІДЕОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Спосіб письма за допомогою ідеограм. *Ідеографія — спосіб письма ідеограмами, при якому письмові знаки виражають певні слова-поняття* (Сл. лінгв. терм., 1957, 69).

ІДЕО́ЛОГ, а, *ч.* Виразник, захисник якого-небудь світогляду, ідеології. *Боротьбу з «легальними марксистами» Ленін почав з виступу проти їх головного ідеолога — П. Струве* (Біогр. Леніна, 1955, 21); *Ідеологи реакційних класів завжди вороже ставилися до матеріалістичного трактування суті і характеру мистецтва* (Ком. Укр., 5, 1960, 65).

ІДЕОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ідеології, пов'язаний з нею. *Важливого значення надає наша партія ідеологічній роботі в масах, комуністичному вихованню трудящих* (Ком. Укр., 1, 1959, 10); *Ми* [письменники] *працюємо на ідеологічному фронті* (Донч., VI, 1957, 598).

ІДЕОЛОГІ́ЧНО. Присл. до **ідеологічний.** *Він* [міжнародний революційний рух] *став ідеологічно більш зрілим* (Програма КПРС, 1961, 31).

ІДЕОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію. *На зміну приватновласницькій ідеології приходить комуністична ідеологія* (Ком. Укр., 1, 1959, 80); *Проти ворожої ідеології.. треба боротися, де б і як би вона не виявлялася* (Рильський, III, 1956, 37).

ІДЕ́Я, ї, *ж.* 1. Поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу. [Загранични й політик:] *Наші слова зробилися символами ідей, абстракцій, логічних процесів, а не чуття* (Фр., IV, 1950, 35); *Ідея краси.*

△ **Абсолю́тна ідея** *див.* **абсолю́тний.**

2. Основний принцип світогляду; переконання. *На його* [І. Франка] *творах, в його ідеях виховалось уже ціле покоління* (Коцюб., III, 1956, 35); *Про москвофільську партію нічого й казати,— хто би там став у неї поступових ідей шукати* (Л. Укр., V, 1956, 46); *Ленінські ідеї, творчий, революційний дух ленінізму переможно крокують по земній кулі* (Ком. Укр., 7, 1963, 70).

3. Думка про що-небудь, міркування з приводу чогось. *— Мені здається, що система вогню з кількох мінометів, яку ми застосовували досі для траншей такого типу, може при деяких корективах давати набагато кращі наслідки.. — І почав* [Брянський] *розвивати свої ідеї* (Гончар, III, 1959, 62); *Ідеї миру глибоко оволоділи багатьма народами світу* (Наука.., 2, 1960, 7); // Задум, план, намір. *Раптом він скочив на ноги. Блиснула щаслива ідея* (Коцюб., I, 1955, 409); *Ідея була проста. На заводі про всяк випадок є недоторканний запас води. Насос подаватиме відти воду в бак* (Трубл., I, 1955, 136).

4. Основна думка, що визначає зміст твору. *Я знаю одного поета, що склав собі афоризм: «Гарна рима — погибель для ідеї»* (Л. Укр., V, 1956, 73); *Ідея художнього твору — це головна думка про життєві явища, що їх змальовано в творі, остаточний висновок, до якого приводить читача художній твір* (Укр. літ., 8, 1957, 41).

ІДИ, ід, *мн.* У старовинному календарі — 15-і числа березня, травня, липня, жовтня й 13-і числа решти місяців року; це були дні свята на честь Юпітера.

ІДИ́ЛІК, а, *ч.* Письменник, що пише ідилії (у 1 знач.).

ІДИЛІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до ідилії (у 1 знач.). *Ідилічний жанр;* // Який зображує мирне, безтурботне

життя. *Над чим він* [учитель] *тепер просиджує ночі: над Марксом чи Гегелем? І як він їхню науку і переконання соціал-демократа може сполучати з ніжним, майже ідилічним живописом?..* (Стельмах, Хліб.., 1959, 23); // Який зображується в ідиліях (у 1 знач.). *Це місце має красу щиро ідилічну. Зелень надзвичайно ясна. Не гаряче, але ясне проміння заливає садки й луги* (Н.-Лев., II, 1956, 391); *Це була просто ідилічна картина, коли надвечір Уралови виходили прогулятись* (Гончар, Тронка, 1963, 301); // Власт. ідилії. *На пейзажних творах деяких поетів негативно відбиваються пасивна споглядальність, ідилічне замилування* (Літ. Укр., 13.VIII 1965, 3).

2. *перен.* Близький до природи; мирний, безтурботний. *Буржуазія, скрізь, де вона досягла панування, зруйнувала всі феодальні, патріархальні, ідилічні відносини* (Комун. маніф., 1947, 16); *Уклад життя в семінарії був загалом досить ідилічний* (Вас., Незібр. тв., 1941, 165).

ІДИЛІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ідилі́чний**. *Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідилічності, аполітизму, втечі в чисту лірику* (Про багатство л-ри, 1959, 134).

ІДИЛІ́ЧНО. Присл. до **ідилі́чний**. *На столі ідилічно парував самовар* (Шовк., Інженери, 1956, 197).

ІДИ́ЛІЯ, ї, *ж.* 1. Невеликий поетичний твір, що зображує мирне, безтурботне життя селян на лоні природи. *Це була не стільки ода, скільки ідилія, у якій вихвалялося життя сільського мешканця на лоні природи* (Бор., Тв., 1957, 19); *Він* [Т. Шевченко] *негативно ставився до всіляких ідилій і сентиментально-мелодраматичних писань* (Укр. літ. критика.., 1959, 49).

2. *перев. ірон.* Про близьке до природи, мирне, безтурботно-щасливе життя. *Вона хотіла показати своїм гостям у своїм домі скромну та тиху ідилію, гармонійне життя матері з сином* (Фр., VII, 1951, 105); *Так і сиділи троє.. Вечорами дивилися на волохаті зелені зорі. Анюта мугикала пісню, пес підвивав. Одно слово — справжня ідилія* (Донч., II, 1956, 111).

ІДИШ, у, *ч.* Сучасна мова єврейського населення Східної та Центральної Європи, а також США. *Шолом-Алейхем починав свій творчий труд на мові іврит.. Але він швидко зрозумів, що цим відмежовує себе від широких народних верств і відразу ж перейшов на ідиш* (Літ. Укр., 24.V 1966, 2).

ІДІО́М, у, *ч., рідко.* Те саме, що **ідіо́ма**. *Ленін особливу увагу приділяв завжди синтаксично-стилістичній обробці перекладів і правильній передачі ідіомів мови* (Мовозн., VII, 1949, 27).

ІДІО́МА, и, *ж.* Притаманний тільки даній мові стійкий зворот, що виражає єдине поняття. *Словник ідіом — словник, що містить розташовані в алфавітному порядку стійкі фразеологічні сполучення, вживані в даній мові* (Сл. лінгв. терм., 1957, 166).

ІДІОМАТИ́ЗМ, у, *ч.* Те саме, що **ідіо́ма**.

ІДІОМА́ТИКА, и, *ж.* 1. Сукупність ідіом якої-небудь мови, твору. *Він* [В. І. Ленін] *особливу увагу звертав на передачу в перекладах особливостей синтаксису, стилю та ідіоматики оригіналу* (Мовозн.. VII, 1949, 30).

2. Вчення про ідіоми.

ІДІОМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ідіоми та ідіоматики. *Багато у Шевченка ідіоматичних зворотів, що характеризують різний стан людини.. і здебільшого становлять у реченні образне означення явища* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 229).

ІДІОСИНКРАЗІ́Я, ї, *ж., мед.* Підвищена чутливість організму окремих людей до деяких речовин або до певних смакових, нюхових чи зорових подразнень. *Ідіосинкразія до хініну;* // Хвороблива огида або хвороблива схильність до чого-небудь.

ІДІОСИНКРАТИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до ідіосинкразії.

ІДІО́Т, а, *ч.* 1. Людина, хвора на ідіотизм (у 1 знач.). *Якщо щитовидна залоза недорозвинена, то.. розумовий розвиток таких дітей також недостатній, і вони часто стають ідіотами* (Шк. гігієна, 1954, 99); *Ідіоти — зовсім не життєздатні істоти і, як правило, гинуть в перші роки життя* (Наука.., 9, 1962, 53).

2. *лайл.* Дурень, недоумкувата людина. [М и л е в с ь к и й:] *Чого ви такий понурий?* [О р е с т:] *Чорт приніс язикатого Острожина,— ідіот!* (Л. Укр., II, 1951, 15); [С л і д ч и й:] *Замовчи! Ідіот! Божевільний мерзотник!* (Лев., Драми.., 1967, 9).

ІДІОТИ́ЗМ, у, *ч.* 1. Психічна хвороба, що характеризується порушенням нормальної розумової діяльності.

2. *розм.* Дурість, глупота, безглуздя. *Самодержавство залишило у спадщину відсталу, неграмотну країну з глухими закутками, ідіотизмом сільського життя, де основну масу населення становив зашкарублий і затурканий мужик* (Ком. Укр., 4, 1965, 5); *Недокус посміхався, а в мене морозом сипнуло поза шкірою. І доживеться ж людина до такого ідіотизму!* (Збан., Малин. давин, 1958, 91).

ІДІОТИ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **ідіо́тський**. *Він сів на своє місце, взяв ложку до рук і з ідіотичним виразом лиця впер очі у вазу* (Фр., III, 1950, 445).

ІДІОТИ́ЧНО. Присл. до **ідіоти́чний**. *Барон стояв недалеко, чув усе те і якось ідіотично всміхався* (Фр., III, 1950, 179).

ІДІОТІ́Я, ї, *ж., мед.* Те саме, що **ідіоти́зм** 1. *Розрізняють три форми олігофренії. Найважча — так звана ідіотія* (Наука.., 9, 1962, 53).

ІДІО́ТКА, и, *ж.* Жін. до **ідіо́т**. *Які ідіотки! Сидять собі і плетуть якісь панчохи!* (Смолич, II, 1958, 47).

ІДІО́ТСТВО, а, *с., розм.* Те саме, що **ідіоти́зм** 2.

ІДІО́ТСЬКИЙ, а, е. 1. Такий, як в ідіота (у 1 знач.). *В Лашкуна, кажуть, абсолютно ідіотські очі, а за ними криється диявольська хитрість шпигуна...* (Стельмах, I, 1962, 589); *Ідіотське обличчя.*

2. *розм.* Дурний, безглуздий. — *Ідіотська задача! Чого вас там вчать! Він з злістю одкинув задачник і піднявся сердитий та збентежений вкрай* (Коцюб., II, 1955, 369); *А ще більше хотіла б Софія і взагалі не бути ніде похованою, якось обминути їхні ідіотські склепи* (Гончар, Таврія, 1952, 132).

ІДО, *невідм., с.* Науково вдосконалений варіант міжнародної мови есперанто.

ІДО́Л, а, *ч.* 1. У язичників — статуя, що зображує бога; бовван (у 1 знач.), божок. *Молилася* [мати] *своїм пенатам і в Капітолій принесла Немалі жертви. Ублагала Капітолійський той синкліт, Щоб первенця її вітали Святії ідоли* (Шевч., II, 1963, 282); *Пам'яткою культу східних слов'ян є кам'яний ідол, знайдений в р. Збруч біля м. Гусятина. Він являє собою чотиригранний стовп, увінчаний чотирма зображеннями обличчя під однією шапкою* (Іст. УРСР, I, 1953, 36); — *Боги, Добрине,— це тільки ідоли, які я сам приказую відливати з золота, срібла, криці чи тесати з дерева або каменю* (Оп., Іду.., 1958, 171).

2. *перен., заст.* Про того, кого обожнюють, перед ким схиляються, кому служать. *Він сам був ідолом для всіх сусідських панночок* (Н.-Лев., I, 1956, 442); *Наш дачний ідол, ученица драмкурсів Маруся, була зараз не говірка і надто привабна, надто свіжа й молода* (Вас., II, 1959, 527).

3. *перен., лайл.* Про нетямущу, дурну або бездушну людину. [М и к и т а:] *Чого ти чіпляєшся до мене, ідоле?* (Кроп.., I, 1958, 83); *З господаревої світлиці хтось*

гупає в стіну: мовляв, тихіше, ідоле! (Стельмах, Хліб.., 1959, 104).

ІДО́ЛКА, и, *ж., заст., лайл.* Жін. до **ідол** 2, 3. *Надія не обманила його: на балконі стояла його ідолка, спершись на поренчата* (Крим., Вибр., 1965, 338); [М а р у с я:] *Велике цабе!* [М и к и т а *(скрегоче зубами і кидається на неї з кулаками):*] *Ну, ідолка, дамся я тобі взнаки!..* (Кроп., І, 1958, 80).

ІДОЛОВІ́РЕЦЬ, рця, *ч., рел.* Той, хто вірить в ідолів (у 1 знач.); поганин, язичник.

ІДОЛОВІ́РКА, и, *ж., рел.* Жін. до **ідоловірець**; поганка, язичниця.

ІДОЛОВІ́РСТВО, а, *с., рел.* Віра в ідолів (у 1 знач.); поганство, язичество.

ІДОЛЯ́НИН, а, *ч., рел.* Те саме, що **ідоловірець**; поганин, язичник. [П а р в у с:] *Що ж до мене, я ідолянам не вступаю з шляху* (Л. Укр., II, 1951, 346).

ІДОЛЯ́НКА, и, *ж., рел.* Жін. до **ідоля́нин**. [А в р е л і я:] *Ти.. мусив захоплювати мене за мурами від християнок, ..Якби ж я з ідолянками зійшлася, було б тобі ще більше не до мислі* (Л. Укр., III, 1952, 277).

ІДО́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *рел.* Прикм. до **ідол** 1. *Коло порога стояла піч, неначе давній ідольський жертовник* (Н.-Лев., II, 1956, 392).

ІЄ́НА, и, *ж.* Грошова одиниця Японії.

ІЄРА́РХ, а, *ч.* Глава православної церкви (у князівстві, місті, державі). *У кожному великому давньоруському місті поряд з князем був високий ієрарх православної церкви: у Києві — митрополит, а в інших містах — єпископи* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 479).

ІЄРА́РХІЧНИЙ, а, е. Стос. до ієрархії. *Феодальна власність на землю мала ієрархічний характер* (Іст. УРСР, I, 1953, 64).

◇ **Ієрархі́чна драбина; Ієрархі́чні схо́ди** — ієрархія (у 1 знач.).

ІЄРА́РХІЯ, і, *ж.* 1. Послідовне розміщення посад, чинів і т. ін. від найнижчих до найвищих у порядку їх підлеглості. *Кожне удільне князівство являло собою цілу політичну систему із своєю власною ієрархією землевласників* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 564).

2. *збірн., заст.* Сукупність людей, об'єднаних у такий спосіб службовою чи іншою діяльністю, родинними стосунками й т. ін. *Русь прийняла християнство в його візантійській формі, і перед нею стояла небезпека потрапити в залежність церковної ієрархії Візантії* (Іст. укр. літ., I, 1954, 31); *Хоча Денис був уже гвардії ефрейтор і цінився серед командирів вище, ніж Роман, проте між ними ще жили стосунки сімейної ієрархії, і Денис мовчазно корився старшому братові, як батькові* (Гончар, I, 1954, 37).

ІЄРА́ТИЧНИЙ, а, е, *заст.* Священний, жрецький.

△ **Ієрати́чне письмо́** — скоропис стародавніх єгиптян, створений на грунті ієрогліфів.

ІЄРЕ́Й, я, *ч., церк.* Те саме, що **свяще́ник**. *Батюшки ..написали на папері Мартину розмову. Перший підписався Терлецький, а за ним ієрей Мельхиседек* (Н.-Лев., III, 1956, 56); *Голосна фраза* [Андрія Марковича], *очевидно, зробила на полохливого в дійсності ієрея потрібне враження* (Вас., II, 1959, 503).

ІЄРЕ́ЙСЬКИЙ, а, е, *церк.* Прикм. до **ієре́й**.

ІЄРЕМІА́ДА, и, *ж., книжн., заст., ірон.* Слізна скарга, ремствування, нарікання.

ІЄРИХО́НСЬКИЙ, а, е: ◇ **Єрихо́нська труба́** — про дуже гучний голос.

ІЄРО́ГЛІФ, а, *ч.* 1. Фігурний знак у системі ідеографічного письма, що позначає поняття, склад або звук мови. *Етруски писали не.. ієрогліфами, а буквеним письмом, яке нагадувало латинське* (Знання.., 1, 1966, 28); *Ієрогліфи — дивні знаки, Не мені розгадати їх суть* (Воронько, Тепло.., 1959, 106); * У порівн. *Тихим морем послались білості дороги.. Вони списали сине полотно моря, як давні ієрогліфи* (Коцюб., II, 1955, 288).

2. *перев. мн., перен.* Про незрозумілий, нерозбірливий почерк. *Секретар в блокноті щось нотував швидкими розмашистими ієрогліфами* (Смолич, III, 1959, 482).

ІЄРОГЛІФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до ієрогліфа, ієрогліфів, виражений за їх допомогою. *В Межиріччі система письма була ієрогліфічною* (Іст. стар. світу, 1957, 44).

ІЄРОМОНА́Х, а, *ч., церк.* Монах у сані священика. *Патріотичні почуття, щире бажання допомогти Вітчизні повернули ієромонаха Йоаникія Галятовського до актуальних питань сучасного йому життя* (Рад. літ-во, 2, 1963, 118).

І́ЖИЦЯ, і, *ж.* Назва останньої літери (Ѵ) церковнослов'янської й старої російської абетки, що позначала звук «і». *Він* [учитель] *учив читать, писать Через іжицю і ять* (Воронько, Тепло... 1959, 36); * У порівн. *Балабуха осміхнувся. В його рот розтягся, а по обидва боки рота з'явились по два пружки, неначе по дві іжиці* (Н.-Лев., III, 1956, 19).

◇ **Прописа́ти і́жицю** *кому, заст.*— зробити суворе зауваження, вилаяти, відшмагати. *Треба б йому іжицю прописать* (Номис, 1864, № 13637).

ІЗ *див.* **з** [2].

ІЗБО́РНИК, а, *ч., літ., іст.* У Київській Русі — рукописний збірник статей та уривків, вибраних із різних книжок. *Ізборник Святослава.*

ІЗВЕ́СТИ, ІЗВЕ́СТИСЯ, ІЗВЕ́ЧОРА, ІЗВИВА́ТИ, ІЗВИВА́ТИСЯ, ІЗВИКА́ТИ, ІЗВИ́ЙКНУТИ, ІЗВИ́ЙКТИ, ІЗВИ́НУТИ, ІЗВИ́НУТИСЯ, ІЗВИ́ТИ, ІЗВИ́ТИСЯ, ІЗВІ́ДСИ, ІЗВІ́ДТИ, ІЗВІКУВА́ТИ *див.* **зво́дити, зво́дитися, зве́чора** і т. д.

ІЗВІ́Р *див.* **звір** [2].

ІЗВО́Д, у, *ч., літ.* Один із списків (варіантів) старослов'янської пам'ятки, що відрізняється від інших списків цієї ж пам'ятки мовними особливостями.

ІЗВО́ДИТИ, ІЗВО́ДИТИСЯ, ІЗВ'ЯЗА́ТИ, ІЗВ'ЯЗУВАТИ, ІЗВ'ЯЛИ́ТИ, ІЗГАДА́ТИ, ІЗГА́ДУВАТИ, ІЗГАНЬБИ́ТИ, ІЗГА́РЯЧУ, ІЗГАСА́ТИ, ІЗГА́СНУТИ, ІЗГИ́НУТИ, ІЗГЛЯНУТИСЯ *див.* **зво́дити, зво́дитися, зв'яза́ти** і т. д.

ІЗГО́Й, я, *ч.* У Київській Русі — людина, що вийшла зі свого колишнього суспільного стану у зв'язку з викупом із холопства, розоренням і т. ін. *Значну групу феодально залежного населення* [Київської Русі] *становили також ізгої — люди, які не мали засобів виробництва для ведення власного господарства* (Іст. УРСР, I, 1953, 65).

ІЗГОЛОДНІ́ТИ, ІЗГО́РБИТИСЯ, ІЗДА́ВНА, ІЗДА́ЛЕКА, ІЗДА́ЛЕКУ, ІЗДАЛЯ, ІЗДРИГА́ТИСЯ, ІЗДРИГНУ́ТИСЯ, ІЗЖИВА́ТИ, ІЗЖИВА́ТИСЯ, ІЗЖИ́ТИ, ІЗЖИ́ТИСЯ, ІЗЖО́ВКЛИЙ, ІЗЖО́ВКНУТИ, ІЗ-ЗА, ІЗЗА́ДУ, ІЗЗИВА́ТИ, ІЗЗО́ВНІ, ІЗ'ІДА́ТИ, ІЗ'І́СТИ, ІЗЛА́ЗИТИ, ІЗЛІЗА́ТИ, ІЗЛІ́ЗТИ, ІЗЛЯКА́ТИ, ІЗЛЯКА́ТИСЯ, ІЗМА́ЛЕЧКУ, ІЗМА́ЛКУ, ІЗМА́ЛУ, ІЗМАРНІ́ТИ, ІЗМО́ЛОДУ, ІЗНАДВО́РУ, ІЗНАЙТИ́, ІЗНАЙТИ́СЯ, ІЗНЕМО́ГТИ, ІЗНЕМО́ГТИСЯ, ІЗНЕНА́ВИДІТИ, ІЗНИ́ЗУ, ІЗНИКА́ТИ, ІЗНИ́КНУТИ, ІЗНИ́КТИ, ІЗНИЩИ́ТИ, ІЗНІМА́ТИ, ІЗНІМА́ТИСЯ, ІЗНО́В, ІЗНО́ВУ ІЗНЯ́ТИ, ІЗНЯ́ТИСЯ *див.* **зголоднІти, згорбитися, зда́вна** і т. д.

ІЗОБА́РА, и, *ж.* 1. *метеор.* Лінія на карті, що сполучає місця з однаковим атмосферним тиском. *В метеорології користуються сітками «ізотерм» і «ізобар» («ліній однакових температур» і «ліній однакових тисків»)* (Курс мат. анал., II, 1956, 27).

2. *фіз.* Лінія, якою графічно зображують залежність між фізичними величинами при сталому тиску.

ІЗОБАРИ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **ізоба́ра**. *Ізобари є слідом перетину ізобаричних поверхонь (поверхонь з однаковим тиском) з поверхнею Землі* (Курс заг. геол., 1947, 28).

ІЗОБА́ТА, и, *ж., геогр.* Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою глибиною водних басейнів (океанів, морів, озер).

ІЗОГА́МІЯ, ї, *ж., біол.* Статевий процес у нижчих організмів, при якому клітини, що зливаються, мають однаковий вигляд і відрізняються лише фізіологічними властивостями.

ІЗОГЛО́СА, и, *ж., лінгв.* Лінія на діалектологічній карті, що визначає межі поширення мовного явища. *Ізоглоси окреслюють територію поширення одного чи групи певних мовних фактів* (Нариси з діалектології..., 1955, 207).

ІЗОЛІ́НІЯ, і, *ж., спец.* Лінія, що сполучає на карті або діаграмі точки з однаковими кількісними показниками (тиску, температури тощо). *Сині та червоні жилки — то були кордони на ізолінії* (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 311).

ІЗОЛЮВА́ЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для ізоляції провідників або джерел якої-небудь енергії. *Ізолювальний матеріал.*

ІЗОЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ізолюва́ти**. *Після поділу, відособлення і ізолювання різних операцій* [у мануфактурі] *робітники діляться, класифікуються і групуються відповідно до їх переважних здібностей* (Маркс, Капітал, т. І, кн. 1, 1952, 351).

ІЗОЛЮВА́ТИ, юю, ює́ш, *недок. і док., перех.* 1. *від кого — чого й без додатка.* Помістивши окремо, позбавляти можливості контакту з іншими (про інфекційних хворих, ув'язнених і т. ін.). *Герой повісті.. розумів, що його везуть не просто ув'язнити, ізолювати від світу або вбити,— чого везуть зламати»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 616); — *Губити людей нам не випадав, а тифозних ізолюй від загону* (Ю. Янов., І, 1954, 284); // Відокремлювати від середовища, позбавляти зв'язку з ким-, чим-небудь; відособлювати. *Для того щоб пролетаріат на ділі став вождем революції, йому необхідно завоювати на свій бік селянство і ізолювати від мас ліберальну буржуазію* (Біогр. Леніна, 1955, 75); *Він* [радянський письменник] *не ізолює себе від життя ніколи* (Смолич, Перша книга, 1951, 49).

2. *техн.* Вкривати провідник, джерело якої-небудь енергії ізоляційним матеріалом. — *Ви будете, може,.. жити колби, учитися ізолювати проводи* (Рибак, Час..., 1960, 166).

ІЗОЛЮВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок. і док.* 1. Відокремлюватися від середовища, втрачати зв'язок із ким-, чим-небудь; відособлюватися. *Проте, як не вабило Нелю життя в монастирі, як їй не хотілося ізолюватися від Катерини, вона довго не насмілювалася постукати у браму монастиря* (Вільде, Сестри..., 1958, 425); *Драма художника Сагайдака* [в п'єсі Л. Дмитерка «У золотій рамі»] *виникає тому, що художник.. ізолювався від життя, від творчих пошуків* (Літ. газ., 11.III 1959, 3).

2. *тільки недок.* Пас. до **ізолюва́ти**. *В дитячих будинках або інтернатах хворі діти ізолюються до видужання* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 110).

ІЗОЛЮ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **ізолюва́ти**; // *у знач. прикм. Вольфрамова нитка розжарення, вкрита ізолюючим мінеральним шаром, знаходиться в середині.. нікелевого циліндрика* (Осп. радіотехн., 1957, 10).

△ **Ізолю́ючі мо́ви** *див.* **мо́ва**.

ІЗОЛЯ́ТОР, а, ч. 1. Речовина, що не проводить електричного струму; діелектрик. *Учені почали розрізняти тіла, які проводять електрику,— провідники і тіла, що не проводять електрики,— ізолятори* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 9); *Суху деревину використовують як ізолятор при монтуванні освітлювальних сіток, .. для стовпів електросіток тощо* (Стол.-буд. справа, 1957,30).

2. Виріб для ізоляції та кріплення дроту. *Поставлять стовпи з ізоляторами, потягнуть дріт, засвітять світло по селу, проведуть під кожну стріху* (Ю. Янов., Мир, 1956, 121).

3. Приміщення для тимчасової ізоляції людей із заразними хворобами тощо. — *Цей хлопчик зараз в ізоляторі. Він хворий* (Донч., VI, 1957,320); *В інтернатах, де учнів є від 50 і більше, необхідно виділяти ізолятор на 1—2 і більше учнів* (Шк. гігієна, 1954, 183); // Спеціально пристосоване приміщення для тварин із заразними хворобами.

ІЗОЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Признач. для ізоляції. *Парафін використовується в електротехніці як ізоляційний матеріал* (Гірн. пром..., 1957, 85); *Два мідні дроти відходили від спідніх шарнірів і зникали в пластичних ізоляційних трубках* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 64); *Ізоляційна стрічка.*

ІЗОЛЯЦІОНІ́ЗМ, у, ч. Політичний напрям у США, що пропагує невтручання в європейські справи; політика державної відособленості, замкнутості.

ІЗОЛЯЦІОНІ́СТ, а, ч. Прихильник ізоляціонізму.

ІЗОЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Те саме, що **ізолюва́ння**. *Марні були спроби Вашінгтона добитись політичної ізоляції Куби* (Рад. Укр., 5.I 1962, 4); *Якщо в квартирі з'явився хворий, його ізоляція є одним з ефективних засобів профілактики* (Наука..., 3, 1959, 33); *Поліетилен використовують для ізоляції високочастотних кабелів у радіотехніці, радіолокації, в телебаченні* (Наука.., 7, 1958, 8).

2. Стан за знач. **ізолюва́тися** 1. *У партіях меншовиків та есерів, які опинилися в ізоляції від мас, посилився розпад* (Ком. Укр., 12, 1966, 57).

3. *техн.* Неелектропровідний матеріал, яким ізолюють провідник. *Пройшов літній чоловік з металевим ящиком у руках, з якого стирчали кінці вкритого ізоляцією дроту* (Руд., Остання шабля, 1959, 72); // Нетеплопровідний матеріал, яким ізолюють джерело якої-небудь енергії тощо.

ІЗОЛЬО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ізолюва́ти**. *Я особисто, з ряду причин, опинився серед письменників ізольованим* (Довж., І, 1958, 21); *Усі електричні проводи в приміщеннях повинні.. бути ізольованими захисною оболонкою* (Стол.-буд. справа, 1957, 175); // **ізольо́вано**, *безос. присудк. сл. Показати лабораторії категорично відмовився* [Гальванеску], *попередивши, що їх зовсім ізольовано в так званому лівому корпусі* (Смолич, 1, 1958, 77).

2. *у знач. прикм.* Окремий, відокремлений. *Усі тепер хочуть краще жити, всім заманулося ізольованих квартир* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 173); *З дослідів на ізольованому серці відомо, що дотик зондом до внутрішньої оболонки серця викликає скорочення серця* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 228).

ІЗОЛЬО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ізольо́ваний** 2. *Тут, мабуть, добре враховано вимушену ізольованість від життя хворих на проказу* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 47).

ІЗОЛЬО́ВАНО. Присл. до **ізольо́ваний** 2. *Українська радянська література розвивалася і розвивається не ізольовано від інших братніх літератур* (Літ. Укр., 10.X 1961, 2).

ІЗОМЕ́Р *див.* **ізоме́ри**.

ІЗОМЕ́РИ, ів, *мн.* (*одн.* **ізоме́р**, у, *ч.*). Хімічні сполуки, що мають однаковий склад і молекулярну вагу, але відрізняються одна від одної будовою та фізико-хімічними властивостями. *Із збільшенням числа атомів у мо-*

лекулах насичених вуглеводів виявляється ще одна якісна особливість — виникнення дедалі більшого числа ізомерів (Заг. хімія, 1955, 420).

ІЗОМЕ́РІЯ, ї, *ж., хім.* Явище, коли речовини з однаковим хімічним складом та молекулярною вагою відрізняються будовою та фізико-хімічними властивостями. *Пояснення різних випадків ізомерії дав теорія будови органічних сполук, створена.. О. М. Бутлеровим* (Заг. хімія, 1955, 411).

ІЗОМЕ́РНИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **ізоме́р**. *Велику кількість ізомерних речовин він* [А. Вернер] *систематизував, довів їх будову* (Знання.., 11, 1966, 26).

ІЗОМОРФІ́ЗМ, у, ч., *хім.* Здатність хімічних елементів заміщати один одного в кристалах без порушення будови останніх. *Однією з найвидатніших наукових праць Шмідта в його дослідження про центральний ізоморфізм прямих розкладів безконечних груп* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 153).

ІЗОМО́РФНИЙ, а, е, *хім.* Схожий формою та будовою кристалів.

ІЗОТЕ́РА, и, *ж., метеор.* Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою літа.

ІЗОТЕ́РМА, и, *ж.* 1. *метеор.* Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою в певний проміжок часу. *На території Східного Сибіру січневі ізотерми змикаються майже в кола, обмежовуючи найхолодніші області в СРСР* (Фіз. геогр., 7, 1957, 39); *В метеорології користуються сітками «ізотерм» і «ізобар» («ліній однакових температур» і «ліній однакових тисків»)* (Курс мат. анал., II, 1956, 27).

2. *фіз.* Лінія, якою графічно зображують залежність між фізичними величинами при сталій температурі.

ІЗОТЕРМІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* 1. Прикм. до **ізоте́рма**. *Ізотермічні лінії.*

2. Який має однакову, сталу температуру. *Діаграма ізотермічного процесу називається ізотермою* (Курс мат. анал., II, 1956, 207); *Ізотермічний вагон.*

ІЗОТО́П *див.* **ізото́пи.**

ІЗОТО́ПИ, ів, *мн. (одн.* **ізото́п**, у, *ч.), спец.* Атоми одного й того самого хімічного елемента, які мають різну атомну вагу та радіоактивність. *Атоми, що мають однаковий заряд ядра, але різну атомну вагу, були названі ізотопами* (Цікава хімія, 1954, 86); *Українські вчені ще в 1934 році здобули «важку воду», поклавши цим початок науці про стабільні ізотопи* (Цюпа. Україна.., 1960, 112).

ІЗОТО́ПНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **ізото́п**. *Абсолютний вік земної кори визначається і за даними досліджень ізотопного складу рудного свинцю* (Наука.., 4, 1958, 35); // Здійснюваний за допомогою ізотопів. *Ізотопний аналіз мінералів.*

ІЗОТРОПІ́Я, ї, *ж., фіз.* Однаковість фізичних властивостей тіла в усіх його напрямах.

ІЗОТРО́ПНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до ізотропії. *Аморфні тіла мають фізичні властивості в усіх напрямах однакові, тому їх ще називають ізотропними* (Курс заг. геол.., 1947, 51).

ІЗОХІМЕ́НА, и, *ж., метеор.* Лінія на карті, що сполучає місця з однаковою пересічною температурою зими.

ІЗОХРО́ННИЙ, а, е, *спец.* Який має однакову тривалість із чим-небудь іншим. *Ізохронні коливання звукових хвиль.*

ІЗОХРО́ННІСТЬ, ності, *ж., спец.* Однакова тривалість якого-небудь процесу або явища. *Ізохронність коливань маятника.*

І3-ПІД *див.* **з-під.**

ІЗРА́ЗУ *див.* **зра́зу.**

ІЗРАЇ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. *іст.* Стародавньоєврейський. *Єрусалим Розкинувсь гордо перед ним. Сіяв в золотім Вісоні Ізраїльський архієрей!* (Шевч., II, 1953, 321); *Ізраїльські племена.*

2. Прикм. до **ізраїльтя́ни** та Ізраїль. *Ізраїльська територія.*

ІЗРАЇЛЬТЯ́НИ, я́н, *мн. (одн.* **ізраїльтя́нин**, а, *ч.;* **ізраїльтя́нка**, и, *ж.*). 1. *іст.* Назва стародавньоєврейських племен.

2. Населення Ізраїлю. *На весь суботній день у країні закриваються всі театри, кіно, магазини.. Свій вихідний день ізраїльтяни можуть провести лише в синагозі, в молитвах* (Наука.., 2, 1960, 55).

ІЗРАЇЛЬТЯ́НИН *див.* **ізраїльтя́ни.**

ІЗРАЇЛЬТЯ́НКА *див.* **ізраїльтя́ни.**

ІЗСЕРЕ́ДИНИ, ІЗСИХА́ТИ, ІЗСИХА́ТИСЯ, ІЗСЛИЗА́ТИ, ІЗСЛИЗНУ́ТИ, ІЗСЛИ́ЗТИ, ІЗСО́ВУВАТИ, ІЗСО́ВУВАТИСЯ, ІЗСО́ХЛИЙ, ІЗСО́ХНУТИ, ІЗСО́ХНУТИСЯ, ІЗСОХТИ, ІЗСО́ХТИСЯ, ІЗСУВА́ТИ, ІЗСУВА́ТИСЯ, ІЗСУ́КАНИЙ, ІЗСУКА́ТИ, ІЗСУКА́ТИСЯ, ІЗСУ́КУВАТИ, ІЗСУ́КУВАТИСЯ, ІЗСУ́НУТИ, ІЗСУ́НУТИСЯ, ІЗСУ́ШЕНИЙ, ІЗСУШИ́ТИ *див.* **зсере́дини, зсихáти** і т. д.

ІЗУМРУ́Д, у, *ч.* Те саме, що **смара́гд.** *Дороге намисто: один разок червоних рубінів, другий — синіх, як небо, сапфірів, третій — зелених ізумрудів* (Н.-Лев., III, 1956, 293).

ІЗУМРУ́ДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ізумру́д**; смарагдовий; // Оздоблений смарагдами. *Ізумрудний перстень.*

2. Який має яскраво-зелений колір. *Ізумрудним килимом вкрилися поля, зайняті озимими* (Рад. Укр., 5.V 1963, 1).

ІЗЮ́БР, а, *ч.* Великий східносибірський олень; різновид марала. *Об'єктами його* [Глушака] *полювання були хабан, ізюбр, ведмідь* (Довж., I, 1958, 109).

ІЗЮ́БРОВИЙ, а, е. Прикм. до **ізю́бр.**

ІЗЮ́М, у, *ч.* Сушені ягоди винограду. *Сушений виноград з насінням називається ізюмом, а без насіння — кишмишем* (Укр. страви, 1957, 321); *Бійці кинулись розламувати решту пасок, і в кожній із них знаходили.. то перстень золотий, то замість ізюму якесь блискуче каміння* (Гончар, II, 1959, 73).

ІЗЮ́МИНА, и, *ж.* Одна ягода ізюму.

ІЗЮ́МИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ізю́мина.**

ІЗЮ́МНИЙ, а, е. Прикм. до **ізю́м.** *Ізюмне виробництво;* // Вигот. з ізюму; з ізюмом. *Ізюмне вино.*

ІЙО́Н, *виг., діал.* 1. Уживається, щоб звернути чиюсь увагу на кого-, що-небудь; дивись. — *Чим пред тобою, милий тату, Син заслужив таку мій плату? Ійон, мов в свинки грають їм* (Котл., I, 1952, 69).

2. Уживається, щоб виразити здивування, обурення. — *Ійон, ійон же, вража мати! Але Еней наш зледащів* (Котл., I, 1952, 79).

ІК *див.* **к²**.

ІКАВКА *див.* **гі́кавка.**

ІКАННЯ, я, *с., лінгв.* Вимова «і» на місці давніх «о» та «ее» в новозакритих складах.

ІКА́ННЯ *див.* **гика́ння.**

ІКА́ТИ *див.* **гика́ти.**

ІКА́ТИСЯ *див.* **гика́тися.**

ІКЛА́СТИЙ, а, е. Який має великі ікла. *Навіть коли він* [собака] *спокійно лежить.., пильнують підрізані вуха, дума широкий лоб і так солідно звисає мокрий язик з іклястої пащі* (Коцюб., II, 1955, 226); *Билися два вовки, вищиривши криваві, іклясті щелепи* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 124).

ІКЛО, а, *с.* 1. Зуб між різцями й передкорінцевими зубами в кожній половині верхньої та нижньої щелеп людини й ссавців. *Потомились вівчарки.. На довгий червоний язик, що звиса між іклами, сідають мухи* (Коцюб., II, 1955, 322); *Підійшло страшне вусате страховисько,*

нагнулося, бородате, трохи що не до очей і витріщило білі ікла (Кач., II, 1958, 11); * Образно. *Рояль хрипить, безсило клацає жовтими іклами клавіатури* (Кол., На фронті..., 1959, 143).

◇ **Вишкіря́ти (вíшкірити) íкло** *див.* **вишкіря́ти.**

2. Великих розмірів зуб, що виступає з рота назовні (в деяких ссавців): бивень. *Рот її* [тваринної подоби] *тягнувся аж до великих вух, із нього витикались кабанячі гострі ікла* (Скл., Святослав, 1959, 119); *Головним засобом оборони в мамонта були його величезні загнуті догори ікла* (Іст. СРСР, I, 1956, 4).

ІКНУ́ТИ *див.* **гика́ти.**

ІКНУ́ТИСЯ *див.* **гика́тися.**

ІКО́НА, и, *ж.* Живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі; образ. *Багато на покуті ікон було розмальованих* (Вовчок, VI, 1956, 244); *Літній чоловік став перед чудовною іконою, молиться, б'є поклони, зітхає* (П.-Лев., III, 1956, 363); *У спальні перед іконою божої матері тьмяно горіла синенька лампадка* (Шиян, Баланда, 1957, 46).

ІКО́НКА, и, *ж.* Зменш. до **ікóна.** *Іконку я ношу при собі завше* (Л. Укр., V, 1956, 7); *На нарах стоїть дерев'яна іконка, завбільшки як коробка сірників* (Ю. Янов., IV, 1959, 92).

ІКО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **ікóна.** *Мініатюри характеризуються живописною і реалістичною манерою малюнка, яка дуже відрізняється від стилізації іконного письма* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 528).

ІКОНОБО́РЕЦЬ, рця, *ч., іст.* Прихильник іконоборства; ворог шанування ікон.

ІКОНОБО́РСТВО, а, *с.* Громадський рух у Візантії у VIII—IX ст. проти шанування ікон, мощей і т. ін.: // Боротьба проти шанування ікон.

ІКОНОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **іконогра́фія.** *Любителі-документалісти на Україні об'єднувались і навколо музеїв, подаючи їм велику допомогу в збиранні іконографічного матеріалу* (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 39).

ІКОНОГРА́ФІЯ, і, *ж.* 1. Опис і вивчення різноманітних зображень певної особи, події, сюжету тощо в творах живопису й скульптури. *Для граверного мистецтва другої половини XVII ст. характерні нові риси, які проявлялися в тому, що гравюра поступово відходить від застарілих прийомів іконографії* (Іст. УРСР, I, 1953, 305).

2. *збірн.* Сукупність таких зображень. *Незвичний для іконографії Шевченка портрет (з бородою), виконаний І. Кавалерідзе* (Мист., 3, 1964, 22).

ІКО́НОПИС, у, *ч.* Галузь релігійного живопису. *Твори іконопису були дуже поширені на Русі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 526); // Мистецтво малювання ікон. *Чи не один із перших у Західній Україні Франко порушує питання наукового вивчення старого українського іконопису, його високої естетичної цінності* (Мист., 4, 1956, 2).

ІКОНОПИ́СЕЦЬ, сця, *ч.* Художник, що малює ікони. *На покуті по всіх стінах усе святії образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); *Захоплюємось ми нашим геніальним іконописцем Рубльовим і неперевершеними полотнами епохи Відродження* (Довж., III, 1960, 111).

ІКОНОПИ́СНИЙ, а, е. Прикм. до **ікóнопис.** *Приїхавши до Києва, він* [І. С. Їжакевич] *1879 року влаштувався до іконописної школи Києво-Печерської лаври* (Мист., 1, 1955, 35); // Власт. іконопису. *Іконописний стиль.*

ІКОНОСТА́С, а, *ч.* Стіна із вставленими в неї іконами, яка в православній церкві відокремлює вівтар від центральної частини. *Тихо світяться свічки перед новим, гарним іконостасом* (Н.-Лев., I, 1956, 111); *З іконостаса видивлявся блідолиций святий з застережливо піднятими двома пальцями* (Юхвід, Оля, 1959, 211).

ІКОНОСТА́СИК, а, *ч.* Зменш. до **іконоста́с.** *Тепер камера мала інший вигляд: столи були винесені, дірява підлога вимита, вишкрябана, брезенту посеред камери не було, а на його місці стояв маленький іконостасик* (Вас., I, 1959, 202).

ІКО́РКА, и, *ж.* Пестл. до **ікра́.** [П я л и п:] *Що у нас можна дістати? Трафарет! Трафарет!* [П а в л о:] *А все-таки?* [П и л и п:] *Ковбаса, сьомга, ікорка* (Корн., II, 1955, 150).

ІКО́РНИЦЯ, і, *ж.* Посуд для ікри. *Зернисту ікру подають в ікорниці, в металеву частину якої під скляну розетку кладуть лід* (Укр. страви, 1957, 394).

ІКРА́, и, *ж.* 1. Ясечка, що їх відкладають самиці риб, раків, жаб та інших водяних тварин. — *Ніхто ніколи не боронив рибу ту ловити. Звісно, вода... набігла собі... ставок став... Риба завелася... Ніхто не заводив її — сама, а може птиця занесла ікрою* (Мирний, III, 1954, 308); *Це ж вона* [риба] *незабаром почне ікру викидати, малі рибенята з'являться* (Коп., Подарунок, 1956, 81); — *А ти бачив ту щуку? .. Однієї ікри випотрошили чотириста грам* (Чаб., Тече вода.., 1961, 44); // Продукт харчування, який одержують внаслідок обробки ясчок риби. *А раз у нас були млинці, доволі добрі, з ікрою і т. ін., але було скучно* (Коцюб., III, 1956, 428); [А г а:] *Що я з'їла... котлетку, бутерброд з ікрою, два бутерброди з шинкою і курчатко* (Корн., II, 1955, 246).

Зерни́ста ікра́ *див.* **зерни́стий: Мета́ти ікру́** *див.* **мета́ти.**

2. *перев. в знач.* Страва з дрібно насічених овочів, грибів. *Кабачки.. використовуються для приготування ікри* (Укр. страви, 1957, 197); *Перехиливши й закусивши тут же кабачковою ікрою.., брати Столярови хитали* [ішли] *далі* (Смолич, V, 1959, 93).

ІКРИ́НА, и, *ж.* Одна зернина ікри (у 1 знач.).

ІКРИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **ікри́на.** *У самок* [окуня] *у порожнині тіла є яєчник, у якому розвиваються ікринки* (Зоол., 1957, 74).

ІКРИ́СТИЙ, а, е. Який містить багато ікри (у 1 знач.) *Ікриста риба.*

ІКРОМЕ́ТАННЯ, я, *с.* Відкладання ікри рибами. *Період ікрометання.*

ІКРЯНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **ікра́** 1.

2. Який містить у собі ікру (у 1 знач.). — *Ой, і риба ж цього року чудова: велика, сита, ікряна,— захоплювався Барило, збираючи в окрему діжку ікру* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 243).

ІКС, а́, *ч.* 1. Назва двадцять першої літери (х) латинського алфавіту.

2. *у знач. присл.* **іксо́м.** У вигляді літери «х». *Ось наближаються до Маковея дві дошки, іксом прибиті на перехресті* (Гончар, III, 1959, 442).

3. *мат.* Невідома величина, позначувана цією літерою. *Юнак стояв біля чорної дошки і виписував довжелезні алгебраїчні формули — з іксами й ігреками, ступенями й коренями* (Смолич, День.., 1950, 92); // Умовне позначення невідомої особи або особи, яку не бажано називати.

ІКС-ПРОМІ́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **Рентге́нівське промі́ння** (*див.* **рентге́нівський**).

ІЛО́Т, а, *ч.* У стародавній Спарті — хлібороб, що перебував на становищі раба; // *перен.* Безправна, поневолена людина.

ІЛЮЗІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до ілюзії. *Завадки.. не було. Ольго ж. наче після якогось ілюзійного видіння, нарешті усвідомила собі, що його й не повинно бути* (Вільде, Сестри.., 1958, 535); *Свіжістю й оригінальністю від-*

значається ілюзійний номер артистів [українського цирку] *Ларіонових* (Літ. газ., 20.XII 1960, 4).

ІЛЮЗІОНІ́ЗМ, у, ч. 1. *філос.* Суб'єктивно-ідеалістичний погляд, згідно з яким матеріальний світ є видимість, ілюзія.

2. Вид циркового мистецтва, суть якого в тому, що актор за допомогою спеціальної апаратури, приладів викликає в глядачів обманливі зорові та слухові враження.

ІЛЮЗІОНІ́СТ, а, ч. 1. Актор цирку, який показує фокуси за допомогою різноманітних і складних приладів. *Непомітно, коли і як, ніби у спритного фокусника-ілюзіоніста, в руці у нього блиснула пляшка «Московської»* (Коз., Сальвія, 1959, 101); *На арену вийшов ілюзіоніст. Кілька ефектних помахів чарівної палички, і ось блискуча металева кулька, що досі нерухомо лежала на підставці, висить у повітрі* (Веч. Київ, 28.VIII 1962, 2).

2. *філос.* Послідовник ілюзіонізму (у 1 знач.).

ІЛЮЗІ́Я, ї, *ж.* 1. Оманливе, хибне сприймання дійсності; хибне уявлення про що-небудь. *А врешті, коли моя муза справді дає Вам* [А. Ю. Кримському] *і другим людям.. якусь ілюзію світла,— нехай то буде навіть оптична облуда,— не мені нарікати на неї* (Л. Укр., V, 1956, 326); *Ти не любила... Час останній... Який же біль, який же біль!.. Та за ілюзію кохання навіки вдячний я тобі* (Сос., І. 1957, 189); // Необгрунтована надія, нездійсненна мрія. *Гаснуть ілюзії ворогів про можливість перемоги над Росією* (Петльов., Хотинці, 1949, 97).

2. Програмний номер ілюзіоніста (у 1 знач.).

ІЛЮЗО́РНИЙ, а, е. Викликаний, спричинений ілюзією (у 1 знач.); хибний, примарний. *На жаль, ілюзорні видіння зникали, і дійсність виринала такою, якою вона була* (Вільде, Сестри.., 1958, 39); *Релігія.. живить серед знедолених ілюзорну втіху і сподівання на краще життя в загробному світі* (Наука... 2, 1959, 55).

ІЛЮЗО́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ілюзо́рний**. *Грабовський рішуче засудив гасло «мистецтво для мистецтва» і розкрив його ілюзорність* (Від давнини.., І, 1960, 53); *І Франко, і Чавчавадзе показують облудність, ілюзорність мрій своїх героїв, неспроможність людини знайти якийсь інший світ, крім світу живого життя* (Рад. літ-во, 5, 1963, 57).

ІЛЮЗО́РНО. Присл. до **ілюзо́рний**. *Він., уявляв собі післявоєнний світ з якоюсь млосною невиразністю, бачив його дещо ілюзорно* (Гончар, III, 1959, 429).

ІЛЮМІНА́ТОР, а, ч. Кругле з грубого скла вікно на кораблі. *В каюту вскочив матрос перевірити, чи добре задрасний ілюмінатор* (Донч., III, 1956, 221); * У порівн. — *Я уявляю собі морську школу на високому березі.. Вікна круглі, як ілюмінатори* (Ю. Янов., II, 1958, 80).

ІЛЮМІНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **ілюмінація**. *Ілюмінаційні вогні;* // Признач. для ілюмінації. *Для влаштування ілюмінацій та різноманітних світлових ефектів застосовують іноді спеціальні ілюмінаційні патрони* (Монтаж і ремонт.., 1956, 40).

ІЛЮМІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Яскраве освітлення з застосуванням кольорових огнів, світлових написів, зображень і т. ін. з нагоди якого-небудь свята, перемоги. *Погода чудесна, ілюмінація готується грандіозна* (Коцюб.. III, 1956, 321); *В святкові дні на вулицях і площах Києва, на фасадах будинків та корпусах промислових підприємств спалахнуть різнокольорні вогні ілюмінації* (Веч. Київ, 30.IV 1966, 1).

ІЛЮМІНО́ВАНИЙ. а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ілюмінува́ти**. *За палацом і садом видно на горі верхи домів і мінарети мечетей, ілюмінованих в ніч Рамазана* [Рамазана] (Н.-Лев., II, 1956, 462); // *у знач. прикм. Увечері заграв різнобарвними огнями ілюмінований парк* (Бурл., О. Вересай, 1959, 12); // **ілюмінова́но**, *безос. присудк. сл. Запалали святкові вогні, вулиці ілюміновано* (Рад. Укр., 23.VI 1961, 4).

ІЛЮМІНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ілюмінува́ти**.

ІЛЮМІНУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* 1. Освітлювати кольоровими вогнями, прикрашати світловими написами, зображеннями тощо з нагоди якого-небудь свята. — *Свято ж скоро. План розробляємо. Клуб ілюмінуємо. Проводку нову робимо* (Мик., II, 1957, 87).

2. *спец.* Розмальовувати кольоровими фарбами контури на картах, малюнки, літери й т. ін.

ІЛЮМІНУВА́ТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **ілюмінува́ти**.

ІЛЮСТРАТИ́ВНИЙ, а, е. Який є ілюстрацією (у 2—4 знач.) чого-небудь, призначений для ілюстрування чогось; наочний, зображальний. *Через брак — в умовах евакуації — відповідних матеріалів у словнику* [1948 р.] *відсутня потрібна ілюстративна частина* (Рильський, III, 1956, 66); *Не можна заперечувати наявності чітко виражених у фільмі* [«Тарас Шевченко»] *ілюстративних елементів* (Укр.. кіномист., III, 1959, 162).

ІЛЮСТРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ілюстрати́вний**. *В розробці теми Великої Вітчизняної війни українські письменники досягли значних успіхів, хоч у деяких творах відчувається ілюстративність* (Іст. укр. літ., II, 1956, 270).

ІЛЮСТРА́ТОР, а, ч. Художник, який створює малюнки до тексту. *О. Г. Сластіон — визначний український художник-графік, відомий.., головним чином як ілюстратор поезій Т. Г. Шевченка* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 93); *З 1936 р. над образами героїв творів Франка починав працювати найстаріший український художник, досвідчений ілюстратор І. Їжакевич* (Мист., 4, 1956, 6).

ІЛЮСТРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Те саме, що **ілюструва́ння**. *Для ілюстрації обласних слів з народної техніки, ремесел, об'єктів матеріальної культури.. потрібні хоча б схематичні рисунки, довідки етнографічного характеру та ін.* (Нариси з діалектології.., 1955, 190).

2. Зображення в книжці або журналі, що пояснює, відтворює зміст тексту; малюнок. *Я тепер заглядаю до цензури томик.. моїх оповідань.. Хочу, щоб виданнячко було європейське, з гарними ілюстраціями* (Коцюб., III, 1956, 198); *Тарас тої зими закінчив свою картину «Катерина», робив ілюстрації до книжок* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 177).

3. *перен.* Приклад, який наочно пояснює, розкриває, потверджує що-небудь. *Говорив* [професор].. *цікаво, жваво про готичний стиль і будову, пояснюючи свої виклади тут і там цікавими ілюстраціями* (Коб., III, 1956, 319); *Що ж до подій у самій Голландії, то кращої ілюстрації, ніж недавні криваві події* [1946 р.] *на вулицях Амстердама, бути не може* (Смолич, Після війни, 1947, 70); *Масова вакцинація проти поліомієліту.. може бути ілюстрацією досягнень сучасної науки і впровадження їх в практику* (Наука.., 1, 1962, 48).

4. Музичне зображення якої-небудь теми, ідеї тощо; музичний супровід до них. *Змінювалася* [у звуковому кіно] *функція музики, яка з простої ілюстрації до німого фільму перетворювалася на органічний компонент його образної структури* (Укр.. кіномист., II, 1959, 12).

ІЛЮСТРО́ВАНИЙ. а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ілюструва́ти** 1, 2. *Валя почав читати популярну статейку про радіо. Складена вона була просто й цікаво, ілюстрована малюнками* (Вас., II, 1959, 188); *Після першої світової війни цілі покоління дітей в Галичині виховувалися на серії народних казок, ілюстрованих*

гранично простим, майже схематичним штриховим рисунком Кульчицької (Вітч., 4, 1964, 176).

2. *у знач. прикм.* Який має ілюстрації. *У цукерні пив* [Славко] *каву й переглядав німецькі ілюстровані газети* (Март., Тв., 1954, 265); *Марі.. сіла поруч хворої показувати ілюстровані журнали* (Ю. Янов., Мир, 1956, 246).

ІЛЮСТРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ілюструва́ти.** *Над ілюструванням книг в нашій республіці працює велика група графіків-спеціалістів і художників-живописців* (Мист., 5, 1956, 9).

ІЛЮСТРУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. Створювати до тексту малюнки, що супроводять виклад, пояснюють зміст твору. *Я вам яскраво намалюю цю машину. Правда, це міг би зробити й художник, який ілюструватиме цю книжку* (Допч., VI, 1957, 67); *Ілюструючи фольклорні матеріали В. Гнатюка в 1918—1922 роках, вона* [Кульчицька] *захопилася фантастикою народної міфології* (Вітч., 4, 1964, 176).

2. *перен.* Наочно пояснювати, розкривати, потверджувати що-небудь за допомогою малюнків, прикладів і т. ін. *Кілька свят та неділь викладав він своїм слухачам українську історію, ілюструючи її кобзарськими думами та деякими поетичними творами українських авторів* (Гр., II, 1963, 79); *Цю бесіду* [про виникнення пісні] *слід ілюструвати цікавими репродукціями з картин художників* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 87); // Бути ілюстрацією (у 3 знач.). *Саме проти дверей над столом.. приходиться фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру* (Л. Укр., II, 1951, 385); *Ліза не любить Кіхани. Він переконався. Вся довга історія, що її розповіла вона, лише ілюструвала факт* (Ю. Янов., I, 1958, 188).

3. *перен.* Зображати яку-небудь тему, ідею тощо в музичному творі; супроводити музикою.

ІЛЮСТРУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **ілюструва́ти.** *Ефективність підживлення огірків гноївкою ілюструється даними Харківської овоче-картопляної станції* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 197).

ІЛЬМ, а, *ч.* (*Ulmus scabra* Mill). Високе дерево родини в'язових із цінною деревиною, поширене в Європі. *Старий ільм, розколовшись, упав на верхів'я лип* (Довж., Зач. Десна, 1957, 66); *Ільм часто зустрічається в діброві, утворюючи з дубом змішані насадження* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 70).

ІЛЬМА, и, *ж.* Те саме, що **ільм.** *Там посередині руки старі і гілля простягнула Ільма тінява, гігантська* (Зеров, Вибр., 1966, 246).

ІЛЬМЕНІ́Т, у, *ч.* Мінерал класу оксидів, з руди якого добувають титан. *Основною титановою рудою є ільменіт, що містить до 60 процентів двоокису титану* (Наука.., 6, 1956, 9).

ІЛЬМОВИЙ, а, е. Прикм. до **ільм.** *Століттями існують ільмові ліси у природному ареалі їх поширення* (Наука.., 3, 1956, 16).

ІМАЖИНІ́ЗМ, у, *ч.* Формалістичний напрям у мистецтві й літературі початку XX ст., що характеризується запереченням ідейності мистецтва та пошуками нових зображальних засобів у поезії, зокрема — створенням примхливих і не пов'язаних між собою словесних образів.

ІМАЖИНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник, прибічник імажинізму. *В буржуазній літературі епохи імперіалізму виникло ряд течій, що мали занепадницький характер, — символісти, імажиністи, декаденти всіх мастей* (Рад. літ-во, 1, 1958, 26).

ІМАЖИНІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до імажинізму. *Виключати зі свого складу робітника, який пише.. вірші шевченківським розміром, а не футуристичним коротким віршем або імажиністськими образами,— «Гарт» не має жодної підстави* (Еллан, II, 1958, 144).

2. Прикм. до **імажині́ст.**

ІМА́М, а, *ч.* Духовний глава всіх мусульман або певної їх частини. *Мурїди обрали Шаміля імамом — духовним і світським правителем* (Іст. СРСР, II, 1957, 162); // Титул правителя мусульманської держави, наділеного релігійною, політичною та військовою владою; // Мулла, який керує спільною молитвою в мечеті, а також настоятель мечеті. *На килимі поквапно розсідалися почесні сивобороді ішани, імами, правовірні дехкани* (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

ІМАНЕ́НТНИЙ, а, е. Властивий природі самого предмета або явища, внутрішньо притаманний їм. *Гроші як міра вартості є необхідна форма прояву іманентної товарам міри вартості,— робочого часу* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 98); *Зрозуміти «своєрідність» Франка неможливо, якщо вивчати його як явище іманентне, не пов'язане і не співвіднене з іншими національними культурами* (Рад. літ-во, 5, 1963, 92).

ІМАНЕ́НТНІСТЬ. ності, *ж.* Абстр. ім. до **імане́нтний.**

ІМАНЕ́НТНО. Присл. до **імане́нтний.** *Історію української літератури не можна вивчати іманентно або обмежуватись тільки встановленням її зв'язків з російською та іншими слов'янськими літературами* (Від давнини.., I, 1960, 18).

ІМБИ́Р, у, *ч.* Тропічна трав'яниста рослина, м'ясисте кореневище якої багате ефірними оліями; // Прянощі, вигот. з цього кореневища. *Імбир — це висушений корінь тропічної рослини, яка культивується в Азії* (Укр. страви, 1957, 345); *Пиво, заправлене імбиром і різними прянощами, вийшло напрочуд смачне* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 81).

ІМБИ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **імби́р.** *Імбирний запах;* // Який добувають з імбиру. *Імбирна олія;* // Пригот. з імбиром. *Імбирний пірник.*

ІМБИРО́ВИЙ, а, е. Те саме, що **імби́рний.** *Імбирові таблетки.*

ІМЕНИ́НИ, ни́н, *мн.* 1. У православних і католиків — особисте свято кого-небудь, що припадає на день, у який церква відзначає пам'ять однойменного святого. *Хрестини, іменини, похорони ніколи не справляються без бенкету* (Мирний, III, 1954, 191); *17-го вересня! Свято Софії, Віри,. Любові. Скільки іменин, скільки іменинниць, скільки подарунків, візитів. прийомів!..* (Л. Укр., III. 1952, 484).

2. Річниця від дня народження кого-небудь. *Іменини Матвія Матвійовича припадають на перше квітня; збіг його річниці народження з днем дозволених обманів значно поширював грунт для жартів і сміху* (Вол., Місячне срібло, 1961, 12); *Досить розповсюдженим у сучасному побуті України є і таке свято, як «іменини», тобто річниця з дня народження дитини або когось із дорослих членів сім'ї* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 40).

ІМЕНИ́ННИЙ, а, е. Стос. до іменин. *Іменинний пиріг; Іменинний подарунок.*

ІМЕНИ́ННИК, а, *ч.* 1. Чоловік, хлопець у день своїх іменин. *Наказував* [Василь Опанасович] *кланятися й здоровити іменинника* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103); *Закінчилися традиційні поздоровлення іменинника* (Руд., Вітер.., 1958, 23); * У порівн. *Входить Вася, причесаний, в новому галстуку.. Почуває себе гостем і розмовляє, як іменинник* (Мик., I, 1957, 405).

◇ **Дивúтися (ходúти** і *т. ін.*) **іменúнником (як іменúнник)** — мати радісний, щасливий вигляд. *Антон ходив по кораблю, як іменинник* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 155).

2. *перен.* Про того, чиї успіхи, досягнення відзначаються. *Він почував себе іменинником, наче він сам, а не мати, одержав орден* (Донч., Вибр., 1948, 76).

ІМЕНИ́ННИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **іменинник**. [Горпина:] *В мене швидко будуть гості, бо я в четвер іменинниця* (Н.-Лев., II, 1956, 495); *І стіл довгий під червоною скатертю. І людей за ним ціла купа... Ну-ку, де ж то вона, іменинниця наша, там?* (Ряб., Жайворонки, 1957, 49).

ІМЕНИ́ТИЙ, а, е, *заст.* Знатний. — *Що ж — вона хоч і не іменитого роду, але чесної сім'ї* (Л. Укр., III, 1952, 504); *Глянув король, глянули королевичі.. та інші гості імениті, а перед ними стоїть Іван—мужицький син* (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 24).

ІМЕННИ́Й, а́, е́. 1. Помічений ім'ям власника; з дарчим написом на чім-небудь ім'я. — *В нього орден, а в мене іменний годинник* (Тют., Вир, 1964, 318).

2. Пов'язаний з яким-небудь або чиїмсь ім'ям. [Журейко:] *Лиш перстень дай князівський іменний, Щоб при нагоді вірили мені* (Коч., П'єси, 1951, 82).

Іменни́й спи́сок — список, у якому перераховуються прізвища, імена й по батькові яких-небудь осіб.

△ **Іменна́ части́на прися́дка** — частина складеного присудка, виражена іменником, прикметником, числівником, займенником або дієприкметником; **Іменни́й [скла́дений] прися́док** — присудок, до складу якого входить іменник, прикметник, числівник, займенник або дієприкметник. *В залежності від характеру призв'язкової частини розрізняють іменний і дієслівний складений присудок* (Сл. лінгв. терм., 1957, 140).

ІМЕ́ННИК, а, *ч.* Відмінювана частина мови, що позначає предмет, дію, явище, ознаку тощо, напр.: стіл, читання, вітер, біліть і т. ін. *Літературна стійкість твору не зміниться од того, чи буде в іменниках на кінці я або є* (Коцюб., III, 1956, 240); *Розрізняють іменники власні, що вказують на одиничні предмети (Петро, Київ), і загальні (місто, книга, хлопець)* (Сл. лінгв. терм., 1957, 71).

ІМЕННИКО́ВИЙ, а, е. Стос. до іменника. *Прислівник іменникового походження.*

ІМЕ́НЮ: От і́менно, *розм.* — саме так, атож. — *Безсердечний ти! — Ні, мамо.. Невже ви таки справді думаєте, що мені легко, — от іменно, як кажете, — пов'язаний двір пройти!* (Головко, II, 1957, 577).

ІМЕ́ННЯ (ЙМЕ́ННЯ), я, *с., рідко.* Те саме, що **ім'я́**. *І жила в тій стороні бідна удова у земляній хатинці.., і мала вона сина на іменя Івашко* (Вас., I, 1959, 332).

ІМЕНО́ВАНИЙ, а, е, *рідко.* Дієпр. пас. теп. ч. до **именува́ти**.

△ **Іменова́не число́**, *мат.* — ціле число разом із зазначенням найменування тих одиниць, з яких воно складається. *5 олівців, 3 метри, 37 грамів — іменовані числа* (Арифм., 1956, 80).

ІМЕНУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **называ́ти** 1. *Вельмишановний добродію пане Олексо! ..Вибачте, що так коротко Вас іменую* (Мирний, V, 1955, 429); *Між ними* [козаками] *нібито є навіть біглі кріпаки з Курщини, які самовільно іменують себе козаками* (Гончар, Таврія, 1952, 194).

ІМЕНУВА́ТИСЯ, уюся, у́єшся, *недок., рідко.* Те саме, що **называ́тися**. *Так і лишилося обом нам невтямки, Як називалась ти, як я іменувалася* (Рильський, II, 1946, 190); *Тисячі трудівників виборюють у змаганні почесне право іменуватися ударниками комуністичної праці* (Рад. Укр., 11.V 1959, 2).

ІМЕРЕТИ́Н *див.* **імерети́ни**.

ІМЕРЕТИ́НИ, ів, *мн.* (*одн.* **імерети́н**, а, *ч.*; **імерети́нка**, и, *ж.*). Грузини, які живуть у західній Грузії — Імеретії.

ІМЕРЕТИ́НКА *див.* **імерети́ни**.

ІМЖИ́ТИ, и́ть, *недок.* Те саме, що **мжи́ти**. *Ой у саду дрібен дощик імжить* (Сл. Гр.); — *Он дивись! Я тільки подумав, і вже на них труситься брильянтова роса, неначе труситься порох або імжить сніжок* (Н.-Лев., IV, 1956, 271).

ІМІТА́ТОР, а, *ч.* Той, хто імітує кого-, що-небудь. *Стилізатором та імітатором* [народної поезії] *Шевченко ніколи не був* (Рильський, III, 1956, 236); // Естрадний актор-звуконаслідувач. *Імітатор пташиного співу.*

ІМІТА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **імітáтор**.

ІМІТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до імітації. *Імітаційна поліфонія посідає в українському народному пісенному багатоголоссі дуже незначне місце* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 54).

ІМІТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *книжн.* Дія за знач. **імітува́ти**. *Вміла імітація звичайних зовнішніх рухів тіла допоможе мені на сцені малювати образи живими правдивими барвами* (Про мист. театру, 1954, 279); *Паперові пластинки добре піддаються фарбуванню та імітації під карельську березу й червоне дерево* (Рад. Укр., 9.IV 1961, 3); *Національний колорит музики Ніщинського підкреслює також за допомогою імітації в супроводі характерного звучання й прийомів народних інструментів* (Укр. клас. опера, 1957, 146).

2. *чого.* Виріб, який є підробкою під що-небудь. *Недотепні імітації класичних моделів* [моделей] *добре відомі в Італії під іронічною назвою.. новітні стародавності* (Л. Укр., III, 1952, 740); *Домішуючи до органічного скла різні барвники, одержують дешеві імітації коштовних каменів* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

ІМІТО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **імітува́ти**; // *у знач. прикм. Андрій прийшов сюди найраніше від усіх і вмостився в найдальшому кутку під імітованою пальмою* (Гур., Наша молодість, 1949, 134).

ІМІТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех., книжн.* 1. Точно наслідувати кого-небудь; відтворювати що-небудь. *Він устиг порозбивати всі шибки в вагоні, ..не переставши при тім вити та ревти, та вищати, імітуючи різні звірячі голоси* (Фр., IV, 1950, 458); *Він так імітував розмову отця Хризанта з матушкою, що Іван, мало схильний до сміху, а й то сміявся* (Кол., Терен.., 1959, 222); *Одним із перших і найважливіших завдань біоніки є розробка автоматів, що імітують діяльність нервової системи* (Наука.., 1, 1962, 37).

2. Підробляти під що-небудь. *Часто деякі породи (липу, березу, вільху) імітують (підфарбовують) під колір цінних дерев* (Стол.-буд. справа, 1957, 20); *Імітувати мармур.*

3. Повторювати тему або мотив в іншому голосі музичного твору на певний інтервал вище або нижче.

ІМКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, діал.* Зрозуміти. *Потім зразу й імкнув — он воно що!* (Головко, Вибр., 1936, 463).

ІМЛА́, й, *ж.* Повітря, густо насичене водяною парою; туман. *Степи й лиман криються фіолетовою імлою* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Не шуми про минуле, тополе, за вікном у ранковій імлі* (Сос., I, 1957, 220); * Образно. — *Як же воно може так бути? — зачудовано питають строкарі, поринаючи в імлу солодких надій* (Стельмах, Хліб.., 1959, 205); // Повітря, насичене дрібними пилинками, димом і т. ін. *В корчмі було душно і висіло імла* (Коцюб., I, 1955, 20).

ІМЛИ́СТИЙ, а, е. Пройнятий, обгорнений або затягнутий імлою. *Був імлистий і понурий ранок* (Фр., II, 1950, 264); *Журливий спів далеко лунав над імлистими луками...* (Гончар, III, 1959, 183); // Подібний до імли. *Замість нього* [снігу] *імлистий дощ топив біле покривало землі* (Коб., III, 1956, 525); *Місяць, оторочений*

імлистим пилком, уже підбився на середину відлитого неба (Стельмах, І, 1962, 64).

Імли́сті о́чі — очі без яскравого блиску; з ніжним, затуманеним поглядом. *Була вона стрункa, міцна, років вісімнадцяти, з розкішною каштановою косою і чорними імлистими очима* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 56).

ІМЛИ́СТО. Присл. до **імли́стий**. *Надвечір третього дня на півдні імлисто окреслилися кам'яні хвилі турецького берега* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 230); // *у знач. присудк. сл. Імлисто і душно в маленькому залі Від диму й солодкого чаду парфум* (Бажан, Роки, 1957, 276).

ІММАТЕРІАЛІ́ЗМ, у, *ч., філос.* Ідеалістичне світосприймання, що заперечує реальність існування матерії й визнає існування духу.

ІММАТЕРІА́ЛЬНИЙ, а, е, *філос.* Який не має матеріальної основи.

ІММІГРА́НТ, а, *ч.* Чужоземець, що переїхав до якої-небудь країни на постійне проживання; переселенець. *Сучасне населення США в основному утворилося з європейських переселенців (іммігрантів) та їх нащадків* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 245); *Компанія тут відкрила кілька збройних заводів і стала набирати робітників серед іммігрантів з Старого світу* (Рибак. Час.., 1960, 85).

ІММІГРА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **іммігра́нт**.

ІММІГРА́НТСЬКИЙ, а, е Прикм до **іммігра́нт**, іммігранти.

ІММІГРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до імміграції.

ІММІГРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. В'їзд чужоземців до якої-небудь країни на постійне проживання. *Уряд* [царської Росії] *переселяв у Степ казенних селян, ремісників.. і сприяв імміграції з-за кордону* (Іст. УРСР, І, 1953, 390); *Імміграція населення*.

2. *збірн* Іммігранти. *Десяті роковини смерті Івана Франка широко відзначались у Радянській Україні, в Галичині, а також і українською трудящою імміграцією в Америці та Канаді* (Рад. літ-во, 6, 1964, 116).

△ **Іммігра́ція капіта́лу** — надходження в яку-небудь країну чужоземного капіталу.

ІММІГРУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док.* Переїжджати до якої-небудь країни на постійне проживання.

ІММОБІЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Дія за знач. **іммобілізува́ти**.

ІММОБІЛІЗУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех., мед.* Робити нерухомою ушкоджену або хвору частину тіла, щоб запобігти повторним ушкодженням або з лікувальною метою.

ІММОРАЛІ́ЗМ, у, *ч., книжн., рідко.* Те саме, що **аморалізм**.

ІММОРА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн., рідко.* Те саме, що **амора́льний**. *Імморальна людина; Імморальний вчинок*.

ІМОВІ́РНИЙ (ЙМОВІ́РНИЙ), а, е. 1. Те саме, що **можли́вий** 3. *Не тільки імовірні, але неминучі в епоху імперіалізму національні війни з боку колоній та напівколоній* (Ленін, 22, 1950, 287); *Страховище, безумовно, було дніпровською собакою. Або, може, величезним сомом. Останнє більш імовірне* (Донч., VI, 1957, 7).

2. *заст.* Довірливий.

ІМОВІ́РНІСТЬ (ЙМОВІ́РНІСТЬ), ності, *ж.* 1. Абстр. ім. до **імові́рний** 1. *Якщо перисті хмари з'являються після полудня або ввечері на західній стороні неба, то є велика імовірність утворення хмарного покриву і настання поганої погоди* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 118); *Імовірність гіпотези вченого про існування в космосі своєрідного велетенського лазера підтверджують експерименти московських фізиків* (Веч. Київ, 10.XII 1966, 4).

△ **Тео́рія імові́рності** — розділ математики, що вивчає закономірності, які виникають із великої кількості випадкових явищ, процесів. *Багато хто, мабуть, знає, що таке регулярні процеси.. Але є ще процеси і явища нерегулярні, випадкові. Їх закономірності нам невідомі. А знати їх необхідно.. І тут на допомогу приходить теорія імовірності* (Наука.., 8, 1963, 6).

2. *заст.* Довірливість. [Пап Стась:] *Але бідні люди гірко одплатилися за свою імовірність* (Вас., III, 1960, 216).

ІМОВІ́РНО (ЙМОВІ́РНО). Присл. до **імові́рний** 1. *Ясно було, що дівчина відтягає відповідь на його освідчення якомога надалі.. Дуже імовірно, що вона пов'язує відповідь свою з його від'їздом* (Головко, II, 1957, 490).

ІМПЕРАТИ́В, у, *ч.* 1. *книжн.* Беззастережна, категорична вимога; веління, наказ. *Зауваження рецензента аж ніяк не можуть бути імперативом для автора* (Смолич, Перша книга, 1951, 62).

2. *грам.* Те саме, що **Наказо́вий спо́сіб** (*див.* **наказо́вий**).

ІМПЕРАТИ́ВНИЙ, а, е. 1. *книжн.* Який вимагає беззастережного підпорядкування, реагування, виконання; наказовий. *На імперативний дзвоник шефа чарівна горунжеса прочинила двері і стала на порозі по-військовому струнко* (Смолич, Мир.., 1958, 88); *Можна було б згадати тут неповторне лукавство вишнівської усмішки, що так різниться від імперативних, вольових інтонацій сатири Маяковського* (Рад. літ-во, 4, 1963, 25).

2. *грам.* Стос. до імперативу (у 2 знач.). *Імперативна форма дієслова*.

ІМПЕРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **імперати́вний** 1. *Таких років* [дванадцяти] *людина стає вже на свої ноги, починає жити власним розумом; авторитет батьків губить потроху свою імперативність* (Мик., II, 1957, 109).

ІМПЕРАТИ́ВНО, *книжн.* Присл. до **імперати́вний** 1; категорично.

ІМПЕРА́ТОР, а, *ч.* **Найвищий титул монарха, а також особа, що має цей титул.** *А сльоз, а крові? напоїть Всіх імператорів би стало З дітьми і внуками, втопить В сльозах удов'їх* (Шевч., І, 1951, 326); *Пам'ятники імператорів та їх коней з бронзи.. впадуть потрощені під ноги* (Довж., І, 1958, 322).

ІМПЕРА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **імпера́тор**. *Його імператорська величність цар-батюшка був.. не такий уже й наївний простачок, надто в справі будування тюрем* (Збан., Єдина, 1959, 220).

ІМПЕРА́ТРИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **імпера́тор**. *Поет* [Т. Шевченко] *відобразив основні, найістотніші риси в портреті імператриці* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 169).

ІМПЕРІА́Л, у, *ч., іст.* Російська золота монета, рівноцінна 10 карбованцям, а після грошової реформи 1897 р.— 15 карбованцям.

ІМПЕРІАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Остання, найвища стадія розвитку капіталізму, в яку він вступив наприкінці XIX — початку XX ст. і для якої характерним є панування монополій, боротьба між великими державами за джерела сировини, ринки збуту, чужі території тощо. *Імперіалізм є найвищий ступінь розвитку капіталізму, досягнутий лише в XX столітті* (Ленін, 21, 1950, 263); *При імперіалізмі вирішальну роль в житті капіталістичних держав набувають монополістичні об'єднання капіталістів і банки* (Іст. УРСР, І, 1953, 566).

2. Капіталістичні держави на цій стадії капіталізму або їх керівна верхівка, що провадить загарбницьку політику. *Організатором і натхненником збройної боротьби проти Радянської республіки був міжнародний імперіалізм* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 13); *Радянські вчені довели цілковиту неспроможність реакційних расових теорій, з допомогою*

яких вчені» прислужники імперіалізму .. виправдують колоніальне поневолення і грабіжницькі війни (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 19)

ІМПЕРІАЛІ́СТ, а, ч. Великий капіталіст, представник монополістичного капіталу, що провадить загарбницьку політику. *Імперіалісти посилюють експлуатацію трудящих передусім за рахунок застосування нових методів інтенсифікації праці* (Ком. Укр., 1, 1967, 34); *Класова ненависть визискувачів і звірячий шовінізм імперіалістів сполучилися в одне* (Еллан, II, 1958, 103).

ІМПЕРІАЛІ́СТИЧНИЙ, а, е. Стос. до імперіалізму. *Мільйони людей вмирали на фронтах імперіалістичної війни* (Довж., I, 1958, 449); *Через Україну йшли імперіалістичні полки Вільгельма* (Еллан, II, 1958, 212).

ІМПЕРІАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **імперіаліст**. *Імперіалістські кола.*

2. Те саме, що **імперіалісти́чний**. *Імперіалістські цілі колоніальних держав.*

ІМПЕ́РІЯ, ї, *ж.* 1. Велика монархічна держава, на чолі якої стоїть імператор. *Протягом століть імператори Східної Римської імперії поширювали межі імперії й скорили мечем велику частину тогочасного світу* (Скл., Святослав, 1959, 129); // Про дореволюційну російську державу, на чолі якої стояв цар. *І час настав! Повстали всі народи Російської імперії* (Вирган, В розп. літа, 1959, 23).

2. Велика імперіалістична держава, що, як правило, має колонії. *На руїнах старих колоніальних імперій утворились десятки нових, незалежних держав, кровно заінтересованих у збереженні миру* (Рад. Укр., 8.XI 1960, 2).

ІМПЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **імпе́рія**. *П'ятсот кубометрів на секунду водяного золота потоком валить у кишені імперських капіталістичних концесій з наших власних скарбів...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 20); *Імперські закони.*

ІМПЕРФЕ́КТ, а, *ч., грам.* Одна з форм минулого часу дієслова в індоєвропейських мовах, що виражає тривалу або повторну дію без вказівки на її закінчення в минулому. *В морфології «Руської правди» виразно виступає відсутність імперфекта і аориста* (Курс іст укр. літ. мови, I, 1958, 26).

ІМПЕ́Т, у, *ч., заст.* Сильний натиск, раптовий порив; сила. *Від заходу насувалася чорна хмара, душний вітер з імпетом бив об гори* (Коцюб., I, 1947, 255); *Пан Кшивокольський.. в першім імпеті міг хапнутися до шаблі* (Хотк., Довбуш, 1965, 38); * У порівн. *І враз мов імпетом що кинуло Дениса назустріч невідомому чоловікові* (Гр., II, 1963, 254).

ІМПЛАНТА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Пересаджування живим організмам окремих клітин, тканин або цілих органів з наступним приживленням їх. *Поряд з реплантацією існують ще методи трансплантації.. та імплантації* (Наука.., 8, 1958, 29).

ІМПОЗА́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Який справляє враження, звертає на себе увагу; поважний, статечний. *Вона-то була не лише мою вчителькою в школі, але вчителькою і приятелькою і поза нею. Імпозантна, достойна жінка, що могла мірятись в дискусії хоч би з ким* (Коб., III, 1956, 556); *До кабінету увійшов високий на зріст, немолодий вже чоловік, надзвичайно імпозантної зовнішності. Сива голова, гарне обличчя, упевнений владний погляд, окуляри, хода, нарешті, крій костюма — все викривало в ньому людину столичну, мислячу, що живе в сфері високих інтересів* (Довж., I, 1958, 441).

ІМПОЗА́НТНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Властивість за знач. **імпоза́нтний**. *В ранніх портретах він* [Ф. Г. Кричевський] *підкреслює перш за все імпозантність* (Вітч., 2, 1961, 179).

ІМПОЗА́НТНО, *книжн.* Присл. до **імпоза́нтний**.

ІМПОНУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок., кому.* Викликáти повагу, прихильність, справляти враження на кого-небудь; подобатися. *Найбільше імпонували мені.. ті чисто школярські штучки та дотепи, яких багато знав пан Станіслав* (Фр., IV, 1950, 205); *Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією й залізною енергією* (Сам., II, 1958, 395); *Все, що відбувалося сьогодні навкруги, імпонувало йому найвищою мірою* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 349).

ІМПОРТ, у, *ч.* 1. Ввезення в країну товарів з-за кордону; протилежне е к с п о р т. *В 1934—35 рр., коли чорна металургія СРСР досягла виключно великих успіхів, імпорт металу різко скоротився, а трохи пізніше і зовсім припинився* (Чорна метал. Укр.., 1957, 65); *Імпорт готової продукції.*

2. Загальна кількість або загальна вартість товарів, ввезених у країну. *Англійських товарів у всеіндійському імпорті було 53%* (Смолич, Сорок вісім... 1937, 15).

ІМПОРТЕ́Р, а, *ч.* Особа, торговельна організація або держава, що ввозить товари з-за кордону. *Використовуючи своє становище найбільшого імпортера товарів слаборозвинених країн, монополії США диктують їм свої умови торгівлі* (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

ІМПОРТНИЙ, а, е. Стос. до імпорту, пов'язаний з ним. *Одеський порт до початку світової війни був найпершим по експортно-імпортному обороту в Росії* (Смолич, V, 1959, 110); *Імпортне мито;* // Привезений з-за кордону. *Часто механік Кубелічек звертався до хлопців: — Це штука імпортна.— показував він якусь трубку* (Трубл., I, 1955, 135).

ІМПОРТО́ВАНИЙ, а, е. Діепр. пас. мин. ч. до **імпортува́ти**. *Вони* [І. Франко та М. Павлик] *набивають торби імпортованими з Відня і Женеви книжками, беруть ціпки і обходять все Підгір'я* (Кол., Терен.., 1959, 244).

ІМПОРТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **імпортува́ти**.

ІМПОРТУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Ввозити з-за кордону товари. *Фінляндія імпортує кам'яне вугілля, нафту, бавовну, хліб і промислові вироби* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 128).

ІМПОРТУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **імпортува́ти**. *Значного розмаху набуло виробництво металургійного устаткування, яке раніше майже цілком імпортувалося* (Наука.., 9, 1959, 48).

ІМПОТЕ́НТ, а, *ч.* Чоловік, який хворіє на статеве безсилля.

ІМПОТЕ́НТНИЙ, а, е. Стос. до імпотенції. *Імпотентний стан;* // Хворий на імпотенцію. *Імпотентна людина.*

ІМПОТЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **імпоте́нція**.

ІМПОТЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Статеве безсилля. *У хворого спостерігалося значне ожиріння з відкладенням жиру на животі, сідницях, грудях, ..імпотенція* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 42).

ІМПРЕСА́РІО, *невідм.*, *ч.* У капіталістичних країнах і дореволюційній Росії — театральний підприємець, власник театру, цирку тощо; агент, що організовує гастролі актора й діє від його імені: антрепренер. — *Ви будете колись артисткою, а я...— Ви будете моїм імпресаріо,— відповіла* [дівчина] *і з тими словами розсміялася* (Коб., III, 1956, 375); *Тут було кілька туристів.., оперний співак.. та його імпресаріо* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 113).

ІМПРЕСІОНІ́ЗМ, у, *ч.* Напрям у мистецтві й літературі, що виник у кінці XIX ст. і прагнув відтворити найтонші суб'єктивні відчуття й переживання художника, письменника, скороминучі враження тощо. *Найвизначніші представники класичного імпресіонізму —*

К. Моне, Е. Мане, К. Піссаро, А. Сіслей, О. Ренуар, Е. Дега та ін.— збагатили живопис умінням передавати мінливі стани природи,.. найтонші відтінки світла й забарвлення предметів (Рад. літ-во, 7, 1965, 25); *Імпресіонізм.. характеризується підвищеною увагою до безпосередньої передачі відчуттів та викликаних ними емоцій* (Рад. літ-во, 1, 1965, 29).

ІМПРЕСІОНІ́СТ, а, ч. Послідовник імпресіонізму. [О с т р о ж и н:] *А, ви малюєте? Може, нової якої школи тримаєтесь? Імпресіоністів?* (Л. Укр., II, 1951, 10); *Якщо попередники імпресіоністів зображували предмети, тіла, об'єми як щось постійне й незмінне, то імпресіоністи звернули увагу саме на мінливість у природі, на ледве помітні відтінки фарб і півтонів* (Рад. літ-во, 7, 1965, 25).

ІМПРЕСІОНІ́СТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до імпресіонізму, власт. йому. *Стиль повісті* [А. Головка «Зелені серцем»] *ще хибує на елементи імпресіоністичної ескізності і орнаментальності, які суперечать реалістичному методу відтворення дійсності* (Іст. укр. літ., II, 1956, 433); // Пройнятий імпресіонізмом. *Імпресіоністичні вірші.*

2. Який грунтується тільки на особистому враженні в певний момент. *В деяких мініатюрах Ірчана зустрічається лише настрій, імпресіоністичне сприйняття явища* (Рад. літ-во, 2, 1958, 20).

ІМПРЕСІОНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **імпресіоні́ст.**

ІМПРЕСІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **імпресіоні́ст.**

2. Те саме, що **імпресіоністи́чний** 2.

ІМПРОВІЗА́ТОР, а, ч. Той, хто імпровізує або має здатність до імпровізації. *У позі, рухах та інтонації імпровізатора вони одразу вгадали експансивного Погорецького* (Кол., Терен.., 1959, 92).

ІМПРОВІЗА́ТОРСТВО, а, *с.* Уміння, здатність імпровізувати.

ІМПРОВІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **імпровіза́тор.** *Мені подобається, що тут є куди прикласти свої імпровізаторські здібності* (Л. Укр., V, 1956, 148).

ІМПРОВІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до імпровізації, власт. їй. *Знаючи перспективу твору, актор або читець зберігає в процесі виконання те почуття свіжості, імпровізаційного стану, яке дозволяє йому кожного разу знаходити і відтворювати нові деталі, відтінки тощо у передачі внутрішньої суті художнього твору* (Худ. чит.., 1955, 127); *У пізніші часи пісня поступово втрачала імпровізаційний характер, стала виконуватись і розвиватись також незалежно від процесів праці й обрядів* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 153).

ІМПРОВІЗАЦІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **імпровізаці́йний.** *Певну роль в імпровізаційності мелодичного складу дум відіграє настрій кобзаря, зовнішні обставини* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 128).

ІМПРОВІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Дія за знач. **імпровізува́ти** 1. *Нерішуче перебирав він струни і раптом, наче кидаючись у бурхливу річку, перейшов на імпровізацію* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 149); *Був то й театр імпровізації, .. коли сценічний твір щоразу перетворювався наново в самісіньку хвилину виконання* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 196).

2. Що-небудь (вірш, пісня й т. ін.), складене під час виконання без попереднього підготування. *Ціла промова* [Владка] *була імпровізацією* (Фр., VI, 1951, 277); *Десь у тернику один* [соловей] *старанно повторює якийсь етюд, другий на верху дикої груші кидає в місячні високості величну імпровізацію* (Вас., I, 1959, 292).

ІМПРОВІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **імпровізува́ти.** *Завадка тим часом стояв на імпровізованій з людських спин «трибуні» й далі питав* (Вільде, Сестри.., 1958, 475); // *у знач. прикм. Марко всотував у себе не лише голі факти, а й тон.. і жести авторів цих коротких імпровізованих промов* (Кир., Вибр., 1960, 353); *Під кінець XVIII в., коли стара шкільна драма майже зовсім була завмерла, інтермедії і сценічні діалоги жили на імпровізованих приватних сценах* (Фр., XVI, 1955, 218).

ІМПРОВІЗО́ВАНО, *присл.* Без попереднього підготування. *Особливо цікаві хороводи бувають на народних святах і гуляннях, коли їх виконують імпровізовано* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

ІМПРОВІЗУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* 1. Складати який-небудь твір (пісню, вірш і т. ін.) під час виконання, виголошувати промову тощо без попереднього підготування. *Колективна творчість — це творення гуртом.. Так творили свої пісні і мотиви первісні дикуни, що в поривї спільного екстазу імпровізували строфу за строфою* (Еллан, II, 1958, 66); *Вони* [вівчарі] *не співали завченого, а вільно імпровізували, передаючи те, що бачили* (Гжицький, Опришки, 1962, 23); // Говорити те, що спадає на думку; вигадувати. — *Яка я гарна! Яка я пишна в золотих сережках, в брильянтах! Як блищить золото!..— співала Антося, імпровізуючи слова* (Н.-Лев., IV, 1956, 186); *Я починав імпровізувати, плутаючись у подробицях* (Донч., VI, 1957, 621).

2. *перен.* Робити, влаштовувати що-небудь нашвидку, без попереднього підготування. *Я імпровізую убрання хат з папороті, зілля і т. п.* (Л. Укр., V, 1956, 148).

ІМПРОВІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **імпровізува́ти.** *У коломийках зачіпаються актуальні питання життя; створюються вони легко, швидко, часто імпровізуються* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 179).

І́МПУЛЬС, у, *ч.* 1. Внутрішній поштовх, спонукання до якої-небудь дії. *Ціла балада* [«Причинна»] *вилилася у Шевченка з одного імпульсу, з одного сильного душевного настрою* (Фр., XVI, 1955, 269); *Вона була дівчина на свій вік розумово незвичайно розвинена, повна імпульсів і жадоби до науки й діла* (Коб., III, 1956, 129); *Вона хотіла круто повернутись і йти назад... Але, скоряючись якомусь.. імпульсові, жінка не повернулась* (Донч., III, 1956, 429).

2. *фізл.* Раптове й короткочасне збудження в нервових елементах, зумовлене їх подразненням і спрямоване на виконання певних дій. *Нервова система подає імпульси для скорочення м'язів* (Шк. гігієна, 1954, 67); *Нервові імпульси, що надходять до кори головного мозку при скороченні м'язів, підвищують її збудливість* (Метод. викл. анат.., 1955, 75).

3. *фіз.* Кількість руху, яка дорівнює добуткові маси тіла на його швидкість.

△ **Електри́чний імпульс** — короткочасний стрибок електричного струму або напруги в електричному колі. *Велике значення для технічного прогресу в металообробці має застосування ультразвуку і потужних електричних імпульсів* (Рад. Укр., 6.I 1963, 1).

ІМПУЛЬСИ́ВНИЙ, а, е. 1. Схильний діяти під впливом раптового спонукання (імпульсу). *Як людина надзвичайно нервова та імпульсивна, він* [П. Куліш] *шарпав своїх молодих прибічників то в одну, то в другу сторону* (Фр., XVI, 1955, 166); *Воля був дуже розсудливий, ..заспокоював Фелікса, який удався гарячий, імпульсивний і не вмів себе стримувати* (Ю. Янов., II, 1954, 33).

2. Зумовлений імпульсом (у 1 знач.). *А. С. Макаренко надавав величезного значення гальмуванню імпульсивних, зайвих дій у вихованні волі у дітей* (Рад. психол. наука.., 1958, 323); *Імпульсивний вчинок.*

ІМПУЛЬСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **імпульси́вний 1.** *Низка віршів нової книжки В. Поліщука від-*

буває імпульсивність переживань автора (Еллан, II, 1958, 117).

ІМПУЛЬСИ́ВНО. Присл. до **імпульси́вний.**

ІМПУЛЬСНИЙ, а, е. Пов'язаний з електричними імпульсами. *Приймання відбитого сигналу провадиться під час пауз в роботі передавача. Такий спосіб роботи передавача прийнято називати імпульсним* (Радіолокація.., 1958, 18); *Імпульсний генератор.*

ІМУНІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *мед.* Признач. для імунізації. *Імунізаційні препарати.*

ІМУНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Дія за знач. **імунізува́ти.** *Завдяки імунізації.. кількість захворювань дифтерією з кожним роком різко зменшується* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 330).

ІМУНІЗО́ВАНИЙ, а, е, *мед.* Дієпр. пас. мин. ч. до **імунізува́ти.** *Радянські учені встановили, що молодняк великої рогатої худоби, імунізований вакциною з штаму № 19, з віком втрачає позитивну реакцію зв'язування комплементу* (Мікр. ж., XXII, 4, 1960, 37); // *у знач. прикм. Стан нервової системи імунізованих тварин впливає на перебіг алергічних реакцій* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 57).

ІМУНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., мед.* Робити кого-, що-небудь імунним, несприйнятливим до чогось.

ІМУНІТЕ́Т, у, *ч.* 1. *мед., біол.* Несприйнятливість організму до збудників заразних хвороб, до отруєння; стійкість організму проти зараження, отруєння. *Несприйнятливість до проникнення паразитів, до дії їх отруйних продуктів і взагалі до дії чужорідних речовин, що потрапляють в організм, зветься імунітетом* (Наука.., 9, 1956, 17); *Людина, що перенесла інфекцію, стає несприйнятливою до повторного зараження — набуває активного імунітету* (Підручник дезинф., 1953, 33).

2. *юр.* Звільнення дипломатичних працівників від деяких правових норм тієї держави, в якій вони акредитовані. *На працівників торгпредства.. не можуть не поширюватися ті самі дипломатичні привілеї та імунітети, якими користуються відповідальні категорії співробітників посольств* (Рад. Укр., 8.II 1962).

ІМУ́ННИЙ, а, е, *мед., біол.* 1. Несприйнятливий до інфекційних хвороб або отрут. *Деякі ссавці та птахи від природи імунні проти зміїної отрути й поїдають отруйних змій* (Визначник земноводних.., 1955, 79).

2. Який створює імунітет (у 1 знач.). *Воно* [молозиво] *має в собі імунні тіла, які оберігають лоша від захворювань* (Конярство, 1957, 98); // Признач. для імунізації. *З часу відкриття імунних сироваток робилися спроби застосування їх не лише при відповідних інфекціях, але й при різних інших захворюваннях* (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 57).

ІМУНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про імунітет (у 1 знач.). *Наука, що вивчає явища імунітету і розробляє методи збільшення опірності організмів до інфекцій, називається імунологією* (Курс патології, 1956, 71).

ІМУ́ЩИЙ, а, е, *книжн., заст.* Багатий, заможний. *Соціалістична революція ліквідувала монополію імущих класів на освіту* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 33).

◇ **Власть імущі,** *заст.*— можновладці. *Католицька церква в Польщі, Чехословаччині, Угорщині і на Балканах завжди грала велику політичну роль, відстоюючи всіма засобами інтереси власть імущих* (Галан, Памфл. й фейл., 1951, 52).

ІМ'Я́, імені *та* ім'ю́, *с.* 1. Особиста назва людини, що дається їй після народження. — *Мені почулося наче ім'я моєї жінки* (Мирний, III, 1954, 274); — *Ой, лихо, Романочку,— зітхнула і довірливо поглянула на парубка. Не помітила, як і назвала його ніжним ім'ям* (Стельмах, I, 1962, 350); // *рідко.* Прізвище. *Бєлінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов... Це імена, які навіки ввійшли в народну пам'ять* (Рильський, III, 1956, 10); *Не змовкає на робітничих мітингах ім'я Леніна* (Довж., I, 1958, 51).

Від і́мені *кого, чого* — за чиїм-небудь дорученням, проханням. *Від імені нашого «літературного комітету» звертаюся до Вас з великим проханням* (Коцюб., III, 1956, 199); **Відкрива́ти (відкри́ти)** *чиє* **ім'я́** *див.* **відкрива́ти; В ім'я́** *кого, чого* — заради кого-, чого-небудь; на честь когось, чогось. *«Все в ім'я людини, для блага людини» — цьому девізові підпорядкована вся діяльність партії і Радянської влади* (Ком. Укр., 11, 1966, 50); **Вла́сне ім'я́** *див.* **вла́сний; Іменем** *кого, чого, чиїм* — на підставі влади кого-, чого-небудь, чийогось авторитету. *Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай. І розлили Широке море сльоз і крові, А сирот іменем Христовим Замордували, розп'яли...* (Шевч., II, 1953, 33); **Імені** *кого, чого* — названий на честь, у пам'ять кого-, чого-небудь. *Школа імені Ів. Франка;* **На ім'я́:** а) особистою назвою (а не прізвищем). *Словаки вже запросто кликали його на ім'я як свого односельчанина* (Гончар, III, 1959, 322); б) (*кого, чиє*) призначений, адресований кому-небудь. *Просила б я тебе, мамочко, щоб ти мені прислала на ім'я Корейво записку, аби він мені видав деякі ноти* (Л. Укр., V, 1956, 30).

2. *уроч., рідко.* Те саме, що **на́зва 1; найменування.** *А постол правди і науки, Котрого ждав ти день по дню, Прийшов, простяг потужні руки,— І легіон ім'я йому* (Фр., XIII, 1954, 85); *Яке глибоке щастя — жить, Буть гідним імені людини, Народу й людськості служить!* (Рильський, III, 1961, 166).

◇ **Називáти (назвáти) рéчі своїми (їх) іменáми** — говорити прямо, не прикрашаючи нічого, не добираючи слів і висловів, які пом'якшують що-небудь. [Назар:] *А зобов'язання треба брати не в кабінеті, а з нами, тут...* [Скарбун:] *Ви відповідаєте за свої слова?* [Назар:] *Я називаю речі їх іменами* (Зар., Антеї, 1961, 15).

3. *з означ., рідко.* Те саме, що **слáва;** репутація. — *Ви, каже* [майор], *з'явитесь додому новими людьми, людьми з світовим іменем* (Гончар, III, 1959, 294); *Не псувати доброго імені.*

ІНА́К, ІНА́КО, *присл., заст.* Не так, по-іншому, інакше. *З почину світа було якось інак* (Сл. Гр.); *Я ж тобі і в приговір стану, коли вже не можна інако...* (Вовчок, I, 1955, 198).

Так або́ (чи) інáк *див.* **так.**

ІНА́КО *див.* **інáк.**

ІНАКОДУ́МЕЦЬ, мця. *ч., книжн.* Той, хто дотримується не таких поглядів, як усі інші.— *Чого ви так дивитесь на мене? Що я захищаю її? Я давно знаю, що найбільше в людях злорадства,— кинув він своїм інакодумцям* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 48).

ІНАКОМО́ВЛЕННЯ, я, *с., книжн., рідко.* Те саме, що **алегóрія.** *Читач звикав відшукувати у фантастиці не лише прямий смисл, а й інакомовлення, вгадував людські обличчя під масками фантастичних персонажів* (Рад. літ-во, 3, 1964, 123).

ІНАКОМО́ВНИЙ, а, е, *книжн., рідко.* Те саме, що **алегори́чний.**

ІНАКОМО́ВНІСТЬ, ності, *ж., книжн., рідко.* Властивість за знач. **інакомóвний.** *Інакомовність розповіді* [Т. Шевченка] *є досить прозорою, щоб викликати цілком певні аналогії з миколаївським самодержавством та зв'язаними у сибірських копальнях декабристами* (Рад. літ-во, 5, 1964, 110).

ІНАКОМО́ВНО, *книжн., рідко.* Присл. до **інакомóвний.**

ІНА́КШЕ. 1. Присл. до **ина́кший.** *Суддя бачив, що бурлацьке діло розв'язується тепер зовсім інакше* (Н.-Лев., II, 1956, 254); *Коли Іванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше* (Коцюб., II, 1955, 307); *В полі голос звучить інакше* (Вол., Сади.., 1950, 37); // *у знач. присудк. сл. Ніколи не міг* [Іван] *заснути з радісною думкою, що завтра буде інакше, як сьогодні* (Ірчан, II, 1958, 132).

Ина́кше ка́жучи — іншими словами. — *У Кузнецова не виявилось ніяких документів, що дозволяли б йому відлучку з місця розташування його частини, станції Ромодан. За це його і затримано. Інакше кажучи, затримано як дезертира* (Головко, II, 1957, 521); **Не ина́кше [як]** — саме так, тільки так. — *Бачиш, он роми на кормі? Не інакше — торпеди з них запускали...* (Гончар, Тронка, 1963, 238); **Так або́ (чи) ина́кше** *див.* так.

2. *спол. протиставний.* У противному разі, а то. [Р і ч а р д:] *Геть! Розступіться. дайте шлях! Інакше я сам собі дорогу проложу!* (Л. Укр., III, 1952, 85); — *Я жадала б пояснень. Інакше я можу думати, що ви просто пожартували зі мною* (Смолич, I, 1958, 51).

ІНА́КШИЙ, а, е. Те саме, що **інший 1; не такий.** *Одного ранку Антін прокинувсь якийсь інакший, ввесь заслуханий в собі* (Коцюб., II, 1955, 286); *І раптом Тарас опанує: «Машиністом, каже, хочу». Відтоді подивився на сина інакшими очима* (Жур., Жила.. вдова, 1960, 53).

ІНВАЗІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інвазії, пов'язаний з нею. *Опрацьовано і впроваджено досконаліші методи боротьби з деякими інвазійними хворобами* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 385).

ІНВА́ЗІЯ, ї, *ж.* Зараження людей, тварин і рослин паразитами. *Катар шлунка* [у тварин] *спостерігається при гострих інфекціях, інвазіях та інтоксикаціях* (Профіл. захвор.., 1955, 164).

ІНВАЛІ́Д, а, *ч.* Людина, що частково або повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості. *На передок забрався старий безногий інвалід і раз по раз оглядався.., чи не час уже поганяти коней* (Мирний, I, 1954, 46); *Герої війни, інваліди повертались зі Сходу в свої відвойовані села* (Довж., I, 1958, 346); * Образно. *Невже і душею він теж інвалід?* (Перв., II, 1958, 348).

ІНВАЛІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **інвалід.** *Інвалідна бригада;* // Призначений для інваліда, інвалідів. *Інвалідний візок.*

ІНВАЛІ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Стан інваліда. *Ольга знала, що.. він отримує від держави пенсію за якусь інвалідність* (Вільде, Сестри.., 1958, 464); *Був термінове розроблений і затверджений закон* [у 1919 р.] *про обов'язкове державне страхування трудящих на випадок хвороби, інвалідності й безробіття* (Іст. УРСР, II, 1957, 131).

ІНВА́Р, у, *ч.* Сплав заліза з нікелем, який майже не змінює свого об'єму при зміні температури. *Інвар — сталь із вмістом 35—37% нікелю, яка відзначається надзвичайно малим коефіцієнтом розширення* (Заг. хімія, 1955, 616).

ІНВАРІА́НТ, а, *ч., мат.* Величина, співвідношення й т. ін., що не змінюється при тих або інших перетвореннях.

ІНВЕКТИ́ВА, и, *ж., книжн.* Гострий викривальний виступ проти кого-, чого-небудь; гостре обвинувачення. *Поезія Шевченка завжди багатогранна: поруч з палкими інвективами, закликами, сповненими гніву й пафосу, в нього в усіх періодах творчості є ніжно-ліричні, пейзажні вірші* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 593).

ІНВЕНТА́Р, я, *ч.* 1. Сукупність господарських або інших предметів, що входять до складу майна якого-небудь господарства, підприємства або установи. *Механізатори підготували до весняних польових робіт машинно-тракторний парк і сільськогосподарський інвентар* (Колг. Укр., 2, 1956, 4); *Цього дня приїхали* [залужани] *за пшеницею обозом, стали розтягати інвентар: борони, рала, плуги, навіть сівалки* (Тют., Вир, 1964, 369).

2. *заст.* Список майна, особливо рухомого. — *Віддай папери! — загукали голоси.— Які папери?— Наші, громадські. Інвентарі, йосифінські інвентарі!* (Фр.. VIII, 1952, 11).

△ **Живи́й інвента́р** — те саме, що **Живи́й реманє́нт** (*див.* **реманє́нт**). *Пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий.. інвентар* (Коцюб., I, 1955, 335); **Ме́ртвий інвента́р** — те саме, що **Ме́ртвий реманє́нт** (*див.* **реманє́нт**).

ІНВЕНТАРИЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інвентаризації. *Інвентаризаційна комісія.*

ІНВЕНТАРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Перевірка наявності й стану майна якого-небудь господарства, підприємства, якоїсь установи, організації та складання його опису. *Не рідше одного разу на рік провадиться генеральна інвентаризація залишків матеріалів на складах* (Матер.-техн. постач.., 1959, 72); *Інвентаризація майна колгоспу.*

ІНВЕНТАРИЗУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити інвентаризацію; встановлювати наявність чого-небудь і описувати його. *Правильно інвентаризувати флору можна лише при правильному розумінні виду* (Бот. ж., X, 2, 1953, 8).

ІНВЕНТА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **інвента́р.** *Інвентарний номер; Інвентарний опис.*

ІНВЕРСІ́ЙНИЙ, а, е, *лінгв., літ.* Стос. до інверсії, пов'язаний з нею.

ІНВЕ́РСІЯ, ї, *ж., лінгв., літ.* Зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення *Серед синтаксично-стилістичних засобів виразності речення «Вершників» слід відзначити насамперед широко вживану інверсію* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 61); *До інверсії Манжура часто вдається тоді, коли хоче наголосити на якомусь об'єкті і привернути увагу читача* (Рад. літ-во, 7, 1965, 39).

ІНВЕРСО́ВАНИЙ, а, е, *лінгв., літ.* У якому здійснено інверсію; в якому є інверсія. *Ті фразні структури «Вершників»* [Ю. Яновського], *які ми називаємо публіцистичними, багато менш інверсовані, мають суворіший ритмомелодичний малюнок* (Мовозн., XIII, 1955, 69).

ІНВЕСТИЦІ́ЙНИЙ, а, е, *ек.* Стос. до інвестиції. *Інвестиційний податок.*

ІНВЕСТИ́ЦІЯ, ї, *ж., ек.* 1. Дія за знач. **інвестува́ти.**

2. Вкладений (інвестований) капітал; вкладення, вклад. *Протягом семирічки державні вкладення досягнуть двох трильйонів карбованців, що майже дорівнюватиме всім інвестиціям за попередні сорок один рік існування Радянської влади* (Ком. Укр., 7, 1960, 63).

ІНВЕСТО́ВАНИЙ, а, е, *ек.* Дієпр. пас. мин. ч. до **інвестува́ти.** *Капітали, інвестовані в німецьку промисловість, теж зазнали на собі тієї скрути* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 180).

ІНВЕСТУВА́ННЯ, я, *с., ек.* Дія за знач. **інвестува́ти.**

ІНВЕСТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех., ек.* Вкладати капітал у підприємство для одержання прибутків.

ІНГАЛЯ́ТОР, а, *ч.* 1. Прилад для інгаляції.

2. Те саме, що **інгалято́рій.**

ІНГАЛЯТО́РІЙ, ю, *ч.* Приміщення, де здійснюють інгаляційні процедури. *При центральному медпункті були обладнані інгаляторій і профілактична лабораторія* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 174).

ІНГАЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інгаляції. *Інгаляційний метод лікування.*

ІНГАЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* Лікування верхніх дихальних шляхів вдиханням лікарських речовин (у вигляді пари, газів, розпилених рідин). *Парову інгаляцію можна застосовувати і без спеціальних розпилювачів* (Наука.., 3, 1960, 45).

ІНГІБІ́ТОР, а, *ч., спец.* Речовина, що сповільнює хід хімічних реакцій або припиняє їх. *Сповільнювачі взаємодії між металами й кислотами мають назву інгібіторів* (Цікава хімія, 1954, 51).

ІНГРЕДІЄ́НТ, а, *ч.* 1. *спец.* Складова частина якої-небудь складної сполуки або суміші; складник. *Кристалічна карболова кислота (фенол) входить як інгредієнт у склад деякі дезинфікуючі речовини* (Підручник дезинф., 1953, 189).

2. *перен., книжн.* Складова частина чого-небудь. — *Коли режисер ставить сценарій,— кажу я,— він мусить твердо засвоїти основну авторську думку, тему, проблему. Це не стосується до сценаріїв, де немає таких інгредієнтів* (Ю. Янов., II, 1958, 23).

ІНГУ́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інгуші́**. *Інгуська мова.*

ІНГУ́Ш *див.* **інгуші́**.

ІНГУШІ́, ів, *мн.* (*одн.* **інгу́ш**, á, *ч.*; **інгу́шка**, и, *ж.*). Одна з кавказьких народностей, спорідненних із чеченцями. *Стоїть полк піхоти в місті, ..є й козаки: чеченці та інгуші, сот, може, кілька* (Головко, II, 1957, 280).

ІНГУ́ШКА *див.* **інгуші́**.

ІНДЕ, *присл., розм.* 1. Місцями, подекуди, де-не-де. *Інде тирса з осокою В яру чорніє під горою* (Шевч., II, 1963, 60); *На шляху тому в долинах лежали хутори, інде й села* (Ле, Україна, 1940, 3).

2. В іншому місці; не тут. *Служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг ніде інде стільки заробити* (Март., Тв., 1954, 227); *Громовиці то тут вибухають, то інде* (Зеров, Вибр., 1966, 164); *Серед захоплень тих, що їм я віддавав І мрії потайні, і явну пристрасть дику, Чимало я ні тут, ні інде не назвав* (Рильський, Поеми, 1957, 242); // В інше місце. *Другого ранку зачинені віконниці.. давали ознаку.., що їх жилець перебрався кудись інде* (Мирний, I, 1954, 320).

ІНДЕ́КС, у, *ч.* 1. Покажчик, список, перелік чого-небудь. *Індекс товарів.*

2. *ек.* Цифровий показник, який у процентах виражає послідовні зміни якого-небудь економічного явища. *Індекс продуктивності праці.*

3. *спец.* Умовне позначення, здебільшого сполучення чисел або літер, що вживається в бібліотечній класифікації книжкових розділів.

4. *мат.* Числовий або літерний покажчик, що найчастіше пишеться внизу літери або цифри математичного виразу для відрізнення його від іншого (напр., a_2, x_n).

ІНДЕКСО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **і́ндекс**.

ІНДЕТЕРМІНІ́ЗМ, у, *ч., філос.* Антинаукове ідеалістичне вчення, що відкидає загальну закономірність і причинну залежність явищ у природі та суспільстві й визнає абсолютну «свободу» людської волі.

ІНДЕТЕРМІНІ́СТ, а, *ч., філос.* Послідовник, прибічник індетермінізму.

ІНДЕТЕРМІНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Стос. до індетермінізму.

ІНДИВІ́Д, а, *ч., книжн.* Те саме, що **індивіду́ум**. *Гурт людей, група, нація, клас, все людство не творять нічого самі, безпосередньо, а через індивідів* (Еллан, II, 1958, 67); *Приватна власність роз'єднує людей, розколює суспільство на непримиренно ворожі класи, протиставляє індивідів один одному* (Ком. Укр., 7, 1960, 78).

ІНДИВІДУА́Л, а, *ч., рідко.* Те саме, що **індивідуа́ліст**. — *Будете індивідуалами-односібниками,— провіщав дід Сербиченко,— не стане вам просвітку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 191).

ІНДИВІДУАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **індивідуалізува́ти**. *Неодмінною умовою художньої повноцінності драматичного твору є індивідуалізація мови дійових осіб* (Життя К.-Карого, 1957, 176); *Гребінка прекрасно володів засобами індивідуалізації: кожен образ у байці одержує характерні, тільки йому властиві ознаки* (Рад. літ-во, 1, 1962, 59).

ІНДИВІДУАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Буржуазний приватновласницький погляд, що протиставляє егоїстичні інтереси окремої особи інтересам суспільства, який ставить особисті інтереси вище інтересів суспільства, колективу. *Імперіалістична ідеологія намагається прищепити масам індивідуалізм, відвести їх від політики, від розв'язання корінних суспільних проблем* (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 46); // Прагнення до яскравого вираження своєї особистості незалежно від колективу, а також поведінка, що виражає таке прагнення. *Відкидаючи цинічний індивідуалізм і егоцентризм співців декадансу, він* [П. Тичина] *високо підносив ідею життєвого горіння* (Поезія.., 1956, 15).

ІНДИВІДУАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **індивідуалізува́ти**. *Мова кожного персонажа* [повісті «Борислав сміється»] *глибоко індивідуалізована, типова* (Укр. літ., 9, 1957, 136).

2. *у знач. прикм.* Наділений індивідуальними ознаками, рисами. *Вірш Бехера* [«Смерть комісара»] .. *свідчить про зрослу майстерність поета, його вміння створити живий, індивідуалізований образ нової людини* (Рад. літ-во, 6, 1957, 108).

ІНДИВІДУАЛІЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Надавати кому-, чому-небудь індивідуальних ознак, рис. *Письменник завжди і в усьому повинен шукати саме те, що відрізняє, індивідуалізує людей* (Донч., VI, 1957, 629); *Сила художнього таланту — у показі повноцінних художніх образів, в умінні типізувати й індивідуалізувати явища життя* (Мист., 6, 1958, 8); *Індивідуалізувати мову персонажів;* // Робити що-небудь по-різному стосовно неоднакових предметів, різних осіб і т. ін. *М. І. Пирогов висував вимогу суворо індивідуалізувати прийоми викладання й виховання* (Шк. гігієна, 1954, 22); *Індивідуалізувати харчування дітей.*

ІНДИВІДУАЛІ́СТ, а, *ч.* Людина, що виявляє індивідуалізм у поглядах, поведінці. *Він поет і індивідуаліст* (Коцюб., III, 1956, 144); *Богдан, як індивідуаліст, сидів окремо, за маленьким столиком* (Кол., Терен.., 1959, 98).

ІНДИВІДУАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до індивідуалізму. *Індивідуалістична теорія;* // Пройнятий індивідуалізмом. *На протиставленні революційного обов'язку й анархістських, індивідуалістичних настроїв побудована трагедія «Ваграмова ніч»* (Укр. рад. драм.., 1957, 49); // Власт. індивідуалістові. *Індивідуалістична поведінка.*

ІНДИВІДУАЛІСТИ́ЧНІСТЬ,ності, *ж.* Властивість за знач. **індивідуалісти́чний**. *Колективістичність протиставиться індивідуалістичності* (Еллан, II, 1958, 67).

ІНДИВІДУАЛІСТИ́ЧНО. Присл. до **індивідуалісти́чний**.

ІНДИВІДУАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **індивідуаліст**.

ІНДИВІДУАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. Власт. індивідуалістові. *Індивідуалістські нахили.*

ІНДИВІДУА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Власт. певній особі. *Люди не пізнавали її, мою «суб'єктивну, індивідуальну» душу* (Л. Укр., III, 1952, 690); *Всі вони* [дійові особи повісті] *наділені автором індивідуальними рисами* (Рад. літ-во, 2, 1958, 14); *Поки художньо-поетичні неологізми не засвоєні живою мовою, вони залишаються словами індивідуальної лексики їх творців* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 103).

2. Який перебуває в особистому користуванні, розпорядженні; окремий; протилежне к о л е к т и в н и й, с п і л ь н и й. *Держава щороку виділяє під індивідуальні робітничі городи багато тисяч гектарів землі* (Рад. Укр., 3.III 1953, 3); // Признач. для особистого використання. *Індивідуальний пакет.*

3. Здійснюваний окремими особами; не колективний. *Водії степових кораблів взяли на себе індивідуальні зобов'язання* (Київ. пр., 16.VIII 1951, 3); *Індивідуальне житлове будівництво;* // Створений окремою особою. *Буває ще категорія неологізмів, так би мовити, індивідуальних* (Рильський, III, 1956, 77).

4. Особливий для кожного індивідуума. *Слід використати всі форми керівництва і допомоги пропагандистам — курси, семінари, теоретичні конференції, групові та індивідуальні консультації і т. д.* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); *Індивідуальний підхід до учня; Індивідуальний раціон.*

ІНДИВІДУА́ЛЬНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **одноосі́бник.** *До колгоспу вступив свідомо, індусом-індивідуальником не був* (Ю. Яновський, Мир, 1956, 57).

ІНДИВІДУА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* 1. *тільки одн.* Сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів. *Павло Тичина — поет з яскраво вираженою творчою індивідуальністю* (Іст. укр. літ., II, 1956, 377); *Бучма — артист неповторної яскравої індивідуальності* (Літ. газ., 5.IV 1951, 3).

2. Людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість. *Багатство, різноманітність творчих індивідуальностей, глибина реалізму — свідчення величі української літератури* (Іст. укр. літ., I, 1954, 367); *Багатогранне життя цієї великої російської індивідуальності* [М. Горького] *пройшло в складних глибоко повчальних умовах* (Ле, В сноп!.., 1960, 310).

ІНДИВІДУА́ЛЬНО. Присл. до **індивідуа́льний** 3, 4. *На тому концерті виступали і колективно, і індивідуально самодіяльники села: хор, танцюристи, співаки, декламатори* (Смолич, День.., 1950, 30); — *Треба випустити буржуа, замкнених у театрі, з'ясувавши й допитавши кожного індивідуально* (Довж., I, 1958, 168).

ІНДИВІ́ДУУМ, а, *ч., книжн.* Кожний самостійно існуючий живий організм; особина; // Окрема людина, особистість. *Панасик справді був такий невиразний серед усього колективу, що навіть Кривохацькі в порівнянні з ним були яскравими індивідуумами* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 42).

ІНДІ́ГО, *невідм., с.* 1. Багаторічна тропічна бобова рослина, з листя якої добувають темно-синю фарбу.

2. Барвник, темно-синя фарба, яку тепер виробляють хімічним способом, а раніше добували з цієї рослини. *Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона* [хмара] *над розтрісканою землею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 135); *Доки з кам'яновугільної смоли не навчилися видобувати такі барвники, як індиго, алізарин та багато інших, їх одержували виключно з рослин* (Знання.., 11, 1965, 23).

ІНДІ́ГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **інді́го.**

2. Який має колір індиго (у 2 знач.); темно-синій.

ІНДИ́К, а, ч. 1. Великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо; самець індички; індійський півень. — *Вимети хату, внеси дрова, Посип індикам, гусям дай* (Шевч., I, 1951, 84); *Кури і качки проходжувалися по подвір'ю, а надутий, вічно сердитий і бульк!тливий індик.. панував над усіма* (Фр., III, 1950, 233); *Індики цінятся за ніжне, соковите м'ясо білого кольору. Це великі птахи. Вони, як і кури, мають міцні ноги й короткі крила* (Зоол., 1957, 130); * У порівн. *А Карпо й собі надувся, мов індик* (Коцюб., I, 1955, 302).

2. Страва з м'яса цього птаха. *Тут їли.. Свинячу голову до хріну І локшину на переміну, Потім з підлевою [підливою] індик* (Котл., I, 1952, 72); *Обід помалу доходив до кінця, коли подали індика, гостям поналивано шампану* (Фр., VII, 1951, 341).

ІНДИКА́ТОР, а, *ч., спец.* 1. Прилад для визначання, вимірювання, записування фізичних величин (тиску, навантаження тощо). *Індикатор годинникового типу служить для перевірки правильності геометричної форми деталей* (Слюс. справа, 1957, 118); *Стрілка індикатора неухильно повзла вгору* (Рибак, Час.., 1960, 786).

2. Речовина, що після введення до розчину змінює свій колір або колір розчину й таким чином дає змогу визначити його хімічну природу. *Хімікам відомо чимало різних барвників, які залежно від того, який буде розчин (кислий чи лужний) відповідно змінюють свій колір. Такі барвники називаються індикаторами* (Цікава хімія, 1954, 23); *Індикатор лугових і кислих реакцій.*

3. Бібліотечна картотека, картки якої показують, кому видана книжка.

ІНДИКА́ТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **індика́тор.** *Для вимірювання внутрішніх діаметрів деталей застосовуються так звані індикаторні нутроміри* (Допуски.., 1958, 337).

ІНДИФЕРЕ́НТИЗМ, у, *ч., книжн.* Байдуже ставлення до кого-, чого-небудь; байдужість. *Індиферентизм, пасивність чужі духу нашого громадського життя* (Талант.., 1958, 37).

ІНДИФЕРЕ́НТНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Який не виявляє до кого-, чого-небудь зацікавлення; байдужий. *Актори, підкорені впливові режисера, ставали індиферентними, не росли як творчі одиниці* (Минуле укр. театру, 1953, 176); [Б о б о ч к а:] *Я вам родич і на правах родича не можу залишатися індиферентним* (Собко, П'єси, 1958, 338).

2. Який не діє. *Єсть і така думка в лікарів, що той спосіб просто індиферентний* (Л. Укр., V, 1956, 408); *На здорову людину вода температури 34—35° не діє, така вода індиферентна* (Заг. догляд за хворими, 1957, 152).

ІНДИФЕРЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Стан або властивість за знач. **індиферентний** 1. *Прищеплення політичної байдужості, індиферентності.. було одним з «виховних» засобів старого ладу* (Поезія.., 1956, 41).

ІНДИФЕРЕ́НТНО, *книжн.* Присл. до **індиферентний 1.** *Пролетаріат не може ставитися індиферентно і байдуже до політичних, соціальних і культурних умов своєї боротьби..* (Ленін, 15, 1949, 164).

ІНДИЧА́, а́ти, *с.* Пташа індички. *Невеличка Катруся, бавлячись з індичатами, сама себе забавляла* (Мирний, IV, 1955, 294); *Тут же* [у пташнику] *ходили тільки сріблясті цесарки з молодняком, ..довгоші індички та незграбні на вигляд індичата* (Крот., Сини.., 1948, 287).

ІНДИЧА́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **індича́.**

ІНДИЧА́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **інди́чий.** *Мати так радісно клопоталась, прохаючи поживитись. — Шматочок індичачих грудей... чи поросячу ніжку...* (Коцюб., II, 1955, 364).

ІНДИЧЕ́НЯ, я́ти, *с.* Те саме, що **індича́.** *На 1 кг живої ваги індиченят при вирощуванні на добрих пасовищах витрачається в середньому близько 1,5 кг концентрованих кормів* (Птахівн., 1955, 15).

ІНДИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **інди́к.** *Індиче м'ясо.*

ІНДИ́ЧИНА, и, *ж.* М'ясо індика або індички. *Нарізану індичину заливають підливою і прогрівають* (Укр. страви, 1957, 175).

ІНДИ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм.* Надиматися, як індик; бундючитися. [М е л а ш к а:] *О, Катре!.. Здорова, Катре!* [К а т р я:] *Хоч і прощайте.* [М е л а ш к а:] *І досі індичишся?* (Кроп., IV, 1959, 46); *— Та бери ж, чого запишалася,— прикрикнула, осяяна щастям мати. — Людина дає, а воно.. ще й індичиться* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 284).

ІНДИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Самка індика. *Індички починають нестися в березні й закінчують у кінці вересня* (Птахівн., 1955, 49); * У порівн. *Доцька, і без того бліда, тепер посиніла, як індичка на сльоту* (Вільде, Сестри.., 1958, 334).

2. Страва з м'яса цього птаха. *Для мене, здається, готувався.. бенкет, так наче я мав апетит людоїда.. Що я більше люблю: печену індичку чи фаршировану гуску?* (Коцюб., II, 1955, 358); *Поїли дровору, з'їли ще індичку й гуску* (Вишня, II, 1956, 228).

ІНДИ́ЧНИК, а, *ч.* Приміщення для індиків. *Колгоспний індичник.*

ІНДИ́ЧНЯ, і, *ж.* Те саме, що **индичник**.

ІНДІА́НЕЦЬ *див.* **індіа́нці.**

ІНДІА́НИ, а́н, *мн., рідко.* Те саме, що **індіа́нці.** *— Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи індусів з американськими індіанами* (Фр., IV, 1950, 249).

ІНДІА́НКА *див.* **індіа́нці.**

ІНДІА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **індіа́нці.** *Бубни б'ють, і хитається в танку Індіанський убогий вігвам* (Мал., Звенигора, 1959, 257).

ІНДІА́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **індіа́нець**, нця, *ч.;* **індіа́нка**, и, *ж.*). Загальна назва корінного населення Америки (за винятком ескімосів). *На естраді стоїть молода дівчина індіанка в своєму дикарському убранні* (Л. Укр., III, 1952, 44).

ІНДІЄ́ЦЬ *див.* **індійці.**

І́НДІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент, рідкий м'який сріблястий метал. *У вільному стані галій, індій і талій являють собою сріблясто-білі м'які метали з низькими точками плавлення* (Заг. хімія, 1955, 568).

ІНДІ́ЙКА *див.* **індійці.**

ІНДІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **індійці** та Індія. *Баядерки висунулись рядком не швидкою поважною ходою з.. зали, закутані в легкі прозорі індійські покривала* (Н.-Лев., IV, 1956, 25); *Індійські мови; Індійське повстання 1857—1859 рр.*

ІНДІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **індіє́ць**, і́йця, *ч.;* **індійка**, и, *ж.*). Загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану. *Ішли.. Французи, поляки, греки, бельгійці.. Навіть негри, навіть індійці, взяті в полон десь біля єгипетських пірамід* (Жур., Вечір.., 1958, 287).

Америка́нські індійці — те саме, що **індіа́нці.**

ІНДОЄВРОПЕЇ́СТ, а, *ч.* Фахівець з індоєвропеїстики.

ІНДОЄВРОПЕЇ́СТИКА, и, *ж.* Наука, що вивчає індоєвропейські мови порівняльно-історичним методом; порівняльне мовознавство. *Науці* [лінгвістичній].. *дуже шкодили огульне злісне відкидання Марром порівняльно-історичного методу, зневага до індоєвропеїстики в цілому* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 93)

ІНДОЄВРОПЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **індоєвропе́йці.** *У сучасній науці дістала широке визнання теорія, за якою племена.., що займали лісостепову та лісову смугу Середньої та Східної Європи, належали до великого масиву стародавнього індоєвропейського населення* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 105); *Індоєвропейські мови.*

ІНДОЄВРОПЕ́ЙЦІ, ів, *мн.* Населення Європи, Передньої Азії, Індостану, яке розмовляє мовами, що походять від спільної прамови.

ІНДОНЕЗІЄ́ЦЬ *див.* **індонезійці.**

ІНДОНЕЗІ́ЙКА *див.* **індонезійці.**

ІНДОНЕЗІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **індонезійці** та Індонезія. *Індонезійські мови.*

ІНДОНЕЗІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **індонезіє́ць**, і́йця, *ч.;* **індонезійка**, и, *ж.*). Загальна назва народностей і племен, які складають корінне населення Індонезії.

ІНДПОШИ́В, у, *ч.* Скорочення: індивідуальне пошиття; майстерня, де шиють одяг за індивідуальним замовленням. *В маленькій кімнаті.. працював старий Сорока, раптом перетворившись з найкращого майстра міського індпошиву на домашнього подолянського ремісника* (Гончар, IV, 1960, 81).

ІНДУ́ЇЗМ, у, *ч.* Релігійна система, що склалася в Індії на грунті брахманізму та буддизму. *Храм* [бога Крішни] *є одним із центрів поширення новоіндуїзму, який прагне примирити різні релігії, і в першу чергу індуїзм з ісламізмом* (Минко, Намасте.., 1957, 51).

ІНДУКТИ́ВНИЙ, а, е. 1. *лог.* Який грунтується на індукції (у 1 знач.). *Арістотелева поетика була не догматична, а індуктивна; до сформулювання правил критик доходив, простудіювавши багато творів даної категорії* (Фр., XVI, 1955, 256); *Індуктивні методи — це тільки способи виявлення причин явищ* (Логіка, 1953, 125).

2. *фіз., ел.* Який утворюється індукцією (у 2 знач.), грунтується на ній. *Почали застосовуватися різні типи електроконтактних індуктивних фотоелектричних і ємкісних мініметрів* (Допуски.., 1958, 293); *Індуктивний зв'язок; Індуктивний струм.*

3. *фізіол.* Те саме, що **індукційний** 3. *Виникло припущення про існування індуктивних відношень між нервовими центрами, що реагують на зовнішнє подразнення, та нервовими центрами, що беруть участь у реакції статевих залоз на гормони* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 54).

ІНДУКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Абстр. ім. до **індукти́вний** 1, 2. *Радіохвилі випромінюються електричним коливальним контуром, який являє собою електричний ланцюг з індуктивністю і ємкістю* (Радіолокація.., 1958, 9).

ІНДУ́КТОР, а, *ч., спец.* 1. Електрична машина з ручним приводом для одержання змінного струму. *Телефонний індуктор.*

2. Магніт, який утворює в динамо-машині магнітне поле, що збуджує індукційні струми. *Майже в усіх генераторах змінного струму обмотку.. встановлюють нерухомо, а обертається примушують магнітну систему (індуктор)* (Курс фізики, III, 1956, 191).

ІНДУ́КТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **индýктор.** *Індукторний телефонний апарат.*

ІНДУКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Виникати внаслідок індукції (у 2 знач.). *Щоб збільшити обертовий момент двигуна і зменшити втрати енергії на нагрівання двигуна, треба, щоб струми індукувались не в усій товщі ротора, а тільки на його поверхні* (Курс фізики, III, 1956, 203).

ІНДУКЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. *лог.* Те саме, що **индукти́вний 1.** *Індукційний метод навчання.*

2. *фіз., ел.* Який виник унаслідок індукції (у 2 знач.). *Стрілка гальванометра.. відхилятиметься, вказуючи на появу індукційного (наведеного) струму в колі котушки* (Курс фізики, III, 1956, 172); // Який грунтується на індукції. *Індукційна електропіч; Індукційне зварювання труб;* // Признач. для індукції. *Індукційна котушка.*

3. *фізіол.* Який грунтується на індукції (у 3 знач.), зумовлений нею. *Індукційні відношення нервових процесів, що створюються в корі великих півкуль, виявляються в поведінці тварини й людини* (Рад. психол. наука.., 1958, 64).

ІНДУ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. *лог.* Умовивід, при якому на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; протилежне д е д у к ц і я. *Індукція — це такий умовивід, за допомогою якого з одиничних або часткових засновків ми дістаємо загальний висновок* (Логіка, 1953, 114).

2. *фіз., ел.* Збудження електричного струму в якому-небудь провіднику під час його руху в магнітному полі або при зміні навколо нього магнітного поля. *Великою заслугою його* [Гільберта] *є те, що він відкрив магнітну індукцію* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 8).

3. *фізіол.* Взаємодія між процесами збудження та гальмування в нервовій системі, коли виникнення одного з цих процесів викликає розвиток іншого, протилежного. *Діяльність кори в перший-ліпший момент являє собою складну мозаїку процесів збудження й гальмування, зв'язаних поміж себе законом взаємної індукції* (Психол., 1956, 7); *Це явище* [надмірне збудження] *можна вважати наслідком позитивної індукції, тобто збудження мозкової кори, викликаного гальмуванням* (Шк. гігієна, 1954, 120).

ІНДУЛЬГЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Грамота про відпущення гріхів, яку видавала католицька церква від імені папи римського за певні заслуги перед церквою, а також за гроші. *Церква виготовляла особливі грамоти, які мали назву індульгенцій* (Іст. середніх віків, 1955, 127); * Образно. *Куриленко, природно, щедро роздає ідейні та художні індульгенції раннім п'єсам Я. Мамонтова* (Рад. літ-во, 5, 1958, 97).

ІНДУ́С [1] *див.* **індýси.**

ІНДУ́С [2], а, ч., *заст., ірон.* Одноосібник. [Ш к у р к а:] *Одна перспектива — це... йти в колгосп. Годі мені бути індусом* (Мик., І, 1957, 270).

ІНДУ́СИ, ів, *мн.* (*одн.* **інду́с,** а, *ч.;* **індýска,** и, *ж.*). 1. Застаріла загальна назва всього корінного населення Індії та Пакистану; індійці. *— Дайте мені спокій з тими червоношкірими! — кричав він, мішаючи індусів з американськими індіанами* (Фр., IV, 1950, 249); *Москва — це Ленін... Так склалось в уяві індуса, калмика, готтентота, італійця, мешканця далекої Австралії* (Еллан, II, 1958, 20).

2. Послідовники індуїзму.

ІНДУ́СКА *див.* **індýси.**

ІНДУСТРІАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Розвиток великої машинної техніки та впровадження її в господарство країни. *Індустріалізація країни означала насамперед розвиток важкої промисловості — металургійної, паливної, енергетичної, хімічної, машинобудування* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 9); *Індустріалізація СРСР — великий подвиг робітничого класу, всього народу, який не шкодував ні сил, ні засобів, свідомо йшов на жертви, щоб витягти країну з відсталості* (Програма КПРС, 1961, 11); // Запровадження в певну галузь виробництва великої машинної техніки. *З метою індустріалізації робіт трест застосовує збірні залізобетонні й бетонні фундаменти* (Архіт. і буд., 3, 1955, 19); *Індустріалізація будівництва.*

ІНДУСТРІАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **індустріалізува́ти;** // *у знач. прикм. Індустріалізований район.*

ІНДУСТРІАЛІЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Робити країну індустріальною; // Запроваджувати в певну галузь виробництва велику машинну техніку.

ІНДУСТРІАЛІЗУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* 1. Здійснювати в себе індустріалізацію. *Тепер Словакія індустріалізується* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 29).

2. Пас. до **індустріалізува́ти.**

ІНДУСТРІА́ЛЬНИЙ, а, е. Який має розвинену промисловість; промисловий. *Великим індустріальним центром України за роки Радянської влади став Львів* (Наука.., 9, 1959, 2); *Цей безперервний важкий гуркіт індустріального краю був тепер куди миліший дівчині за блакитні береги південного моря* (Гончар, III, 1959, 178); // Який застосовується в промисловості. *У колгоспах поширюються індустріальні методи праці* (Колг. Укр., 4, 1958, 6).

ІНДУ́СТРІЯ, ї, *ж.* Фабрично-заводська промисловість із машинною технікою; промисловість. *В. І. Ленін неодноразово вказував, що велика машинна індустрія є основою переходу до соціалізму* (Наука.., 8, 1959, 5); *Індустрію країни треба відбудувати насамперед* (Смолич, Ми разом.., 1950, 74).

Важка́ індýстрія *див.* **важкий; Легка́ індýстрія** *див.* **легкий.**

ІНДУ́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **індýси.** *Високі пальми з двох боків тієї горниці неначе.. сподівались підглядіть якісь тайни, котрі діялись в цих потаємних палацах індуських раджів* (Н.-Лев., IV, 1956, 29).

ІНЕ́РТНИЙ, а, е. 1. Позбавлений активності та ініціативи; недіяльний, малорухливий. *Флегматичний темперамент може зробити людину млявою, інертною, часто байдужою до всіх вражень життя* (Психол., 1956, 214); * Образно. *І як би не панувала в природі анархія випадковостей, якою б інертною й неподатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорога людині* (Довж., 1, 1958, 483).

2. *хім.* Який не вступає ні в які хімічні реакції й не утворює сполук. *Крім азоту й кисню, повітря містить інертні гази, що не утворюють хімічних сполук* (Наука.., 2, 1957, 19); *Водяна пара і справді має цілий ряд цінних якостей: термічно стійка й хімічно інертна, зовсім нетоксична* (Наука... 8, 1963, 16).

△ **Інéртні матеріáли** — речовини (пісок, гравій, щебінь тощо), які входять до складу будівельних розчинів, бетонів і т. ін. як наповнювачі.

ІНЕ́РТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **інéртний.** *— Коли я тобі звичайно рідко пишу, то се.. не від злої волі,— я всім рідко пишу,— а часом я сама не знаю від чого, просто від інертності* (Л. Укр., V, 1956, 343); *Молекулам переважної більшості хімічних сполук за звичайних умов властива інертність* (Наука... 4, 1963, 27).

ІНЕ́РТНО. Присл. до **інéртний.** *Він* [обиватель] *пасивно приймає розважальний жанр, він інертно відхиляє нове, складне й незвичне* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 2).

ІНЕРЦІ́ЙНИЙ, а, е. Який діє за інерцією (у 1 знач.). *Стартери з інерційним включенням приводу встановлені на автомобілях старих марок* (Автомоб., 1957, 230).

ІНЕ́РЦІЯ, ї, *ж.* 1. Властивість тіла зберігати стан спокою або прямолінійний рівномірний рух, поки яка-небудь зовнішня сила не виведе його з цього стану. *Враз музика уірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту ж мить розірвалось* (Коцюб., І, 1955, 233); *У своїх дослідах Ньютон базувався на законах механіки, а саме на законі інерції та законі складання швидкостей* (Наука.., 12, 1960, 49); *Нова пригода сталась у той момент, коли вже збігав* [Біда] *з горба, збігав не гальмуючи, аби з розгону за інерцією вибігти далі в поле* (Трубл., І, 1955, 52); * Образно. *Ще сильна інерція старої наукової роботи* (Еллан, II, 1958, 178).

◇ **За інéрцією** — за звичкою, несвідомо, машинально. *Огей механічно, за інерцією хутко вдягається* (Досв., Вибр., 1959, 300).

2. *перен.* Відсутність активності, бездіяльний стан; нерухливість, інертність. [А р к а д і й:] *В нашій країні.. переможено назавжди інерцію віків* (Корн., І, 1955, 97).

ІН'ЄКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Впорскувати під шкіру або у вену які-небудь лікувальні речовини.

ІН'ЄКЦІЯ, ї, *ж.* Впорскування під шкіру або у вену яких-небудь лікувальних речовин. *Вже створено такі сполуки пеніциліну, яких можна вживати не шляхом ін'єкції, а через рот* (Наука.., 9, 1956, 17); [Ендерсон:] *Дівчина просто божеволіє. Дав я їй ін'єкцію, але хіба це надовго?* (Ірчан, І, 1958, 230).

ІНЖЕ́КТОР, а, ч., *техн.* Пароструминний насос для подавання рідини в закриті казани та інші посудини під високим тиском. *З одної бочки точать вже вугелець у мідяні «бідони», звідти він піде в резервуари інжекторів* (Коцюб., І, 1955, 226); *Зненацька розсердилась* [Саша] *на себе і вже злісно почала викручувати з інжектора колонку з клапаном* (Донч., III, 1956, 432).

ІНЖЕ́КТОРНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **інже́ктор.** *Інжекторні труби.*

ІНЖЕНЕ́Р, а, ч. Фахівець у якій-небудь галузі техніки з вищою технічною освітою. — *Історія не конструюється, не будується по наперед уложеному плану, як будівничий будує дім, а інженер міст* (Фр., IV, 1950, 314); *Знаю, друже, що ти конструюєш тепер літаки..,— тож на те інженер!* (Гонч., Вибр., 1959, 73); *Інженер-електрик; Інженер-механік.*

◇ **Інжене́р людських душ** — письменник; педагог-вихователь. *Комуністична партія вважає письменників інженерами людських душ* (Талант.., 1958, 20).

ІНЖЕНЕ́РІЯ, ї, *ж.* Інженерна справа, інженерна спеціальність. *При Харківському колегіумі* [у XVIII ст.] *.. було відкрито так звані «додаткові класи», де викладалися: вища математика, геодезія, інженерія* (Рад. літ-во, 18, 1955, 58); *Подібно до того, як ми любимо науку, мистецтво, великі будови, інженерію, треба любити хліборобство* (Довж., III, 1960, 92).

ІНЖЕНЕ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **інжене́р.** *Молода інженерка вже чула про «Ясні Зорі»* [колгосп], *але не сподівалася бачити тут такий комфорт* (Минко, Ясні Зорі, 1951, 55).

ІНЖЕНЕ́РНИЙ, а, е. Пов'язаний з діяльністю інженера; технічний. *Первенець атомного флоту криголам «Ленін» — це одна з найдосконаліших інженерних споруд нашої епохи* (Наука.., 6, 1958, 30); // Такий, як в інженера, інженерів. *Ластівки завжди дивують його своїм інженерним умінням,— тож треба зуміти так зробити, щоб гніздо не відліпилось від жмуття проводів, не впало* (Гончар, Тронка, 1963, 40).

△**Інжене́рні війська́ (части́ни** *і т. ін.*) — допоміжний рід військ, який виконує спеціальні технічні роботи. *Минали місяці лікування, стройової та політичної підготовки в тилових батальйонах інженерних військ* (Ле, Право.., 1957, 159).

ІНЖЕНЕ́РСТВО, а, *с.* 1. *тільки одн.* Фах, професія інженера. *Він — Тихон Ілліч, шофер і мріє про інженерство* (Талант.., 1958, 110); — *По протекції став інженером,— махнув з серцем рукою Тарас Кудря. — А те інженерство йому, як корові сідло* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 187).

2. *рідко.* Збірн. до **інжене́р.** *Часто кращі представники прогресивного інженерства збиралися у Валентина Модестовича* (Шовк., Інженери, 1956, 159).

ІНЖЕНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інжене́р.** *Хіврин.. сам потроху вчився, щоб зрештою здобути інженерський диплом* (Ю. Яков., Мир, 1956, 253).

ІНЖЕНЮ, *невідм., ж., заст.* Амплуа акторки, що виконує ролі наївних дівчат. — *Амплуа моє — інженю-драматик, але грала і.. всі існуючі жіночі амплуа* (Про мист. театру, 1954, 167); // Акторка, що грає такі ролі.

ІНЖИ́Р, у, *ч.* 1. Фігове дерево; смоківниця, смоква. *Основні шкідники інжиру — метелиця, листоблішка та лубоїд* (Колг. енц., II, 1956, 565).

2. Солодкий м'ясистий плід цього дерева, що вживається звичайно сушеним; фіга, смоква. *Не випускаючи* [гостей] *.., татарки.. частували їх.. свіжим інжиром* (Коцюб., І, 1955, 289).

ІНЖИ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **інжи́р.** *Інжирне дерево;* // Вигот. з інжиру (в 2 знач.). *Інжирне варення.*

ІНЖИ́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **інжи́р.**

ІНІЙ, інею, *ч.* Тонкий шар кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети; паморозь, паморозь. *З чорної дірки* [вікна] *виходила сиза пара, осідаючи на віконниці інеєм* (Мирний, IV, 1955, 193); *Мороз береться, мабуть, дужче, бо вбрались в іній дерева* (Забіла, У.. світ, 1960, 27); // *перен.* Про сивину. — *Дарма що ото голова інеєм взялась,— додала Корніїха,— а на Центральній недавно так розбушувався, що дружинники й такого хотіли остригти* (Гончар, Тронка, 1963, 11).

ІНІЦІА́Л *див.* **ініціа́ли.**

ІНІЦІА́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **ініціа́л,** а, *ч.*). 1. Перші літери імені та по батькові або імені, по батькові й прізвища. *Там до Вас мали приїхати люди від Н. С. Ж. (Вам може й противні тепер сі ініціали?)* (Л. Укр., V, 1956, 247); — *Хочу розшифрувати ваші ініціали у повне ім'я* (Головко, II, 1957, 489).

2. *спец.* Виділені більшим шрифтом і часто прикрашені заголовні літери нового розділу або абзаца. *В ній* [книжковій мініатюрі] *з'явились жанрові мотиви з введенням в «ініціали» (заголовні букви) зображень людей* (Іст. УРСР, І, 1953, 176); *Окремі з ініціалів українських рукописів багато чим нагадують народні вишивки й орнамент* (Знання.., 7, 1966, 31).

ІНІЦІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ініціа́ли.** *На білих сторінках цієї книги чітко виділяються численні заставки та ініціальні букви* (Матеріали з етногр.., 1956, 45); *Ініціальні абревіатури.*

ІНІЦІАТИ́ВА, и, *ж.* 1. Перший крок у якій-небудь справі; почин. *Думаю, що не слід мені брати ініціативи таких речей* (Л. Укр., V, 1956, 303); *Крім більшовиків, нікому було взяти на себе ініціативу створення нового, III Інтернаціоналу* (Біогр. Леніна, 1955, 138); // Керівна роль у яких-небудь діях, справах. *Події розвивалися так швидко, що Мирон і незчувсь, як ініціатива вислизнула з його рук і стихія захлиснула його* (Кол., Терен.., 1959, 63).

За ініціати́вою *чию;* **З ініціати́ви** *чиєї* — за чиєю порадою, вказівкою, на чиюсь пропозицію. *За ініціативою В. І. Леніна був відкритий вільний доступ народу до бібліотечних багатств* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 19); *Журнал «Дружба народов», створений з ініціативи М. Горького, існує вже двадцять восьмий рік* (Літ. Укр., 18.II 1966, 1).

◇ **Бра́ти (взя́ти, забира́ти, перехопи́ти** *і т. ін.*) **ініціати́ву** [до **своїх рук, у свої ру́ки**] — випереджувати когось у дії, вчинку; самому братися за керування якою-небудь дією. — *З корми в наш бік було направлено, очевидячки, не менше чотирьох гвинтівок.. Я взяв ініціативу до своїх рук. Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу* (Ю. Яков., II, 1958, 72); *Від утоми він відкинувся на подушку, але, щоб не дати дочці перехопити ініціативу в розмові, зразу ж знову заговорив* (Головко, II, 1957, 588).

2. Здатність висувати нові ідеї, пропозиції; уміння самостійно розпочинати яку-небудь справу; заповзятливість. — *В мене буриться кров, коли бачу, як одиноке ядро галицької цивілізації отак безрадно і без ініціативи*

здається на ласку долі (Фр., VIII, 1952, 81); *Тут* [у гірських умовах] *загальний успіх у великій мірі залежав від ініціативи, винахідливості, бойового настрою кожного окремого бійця* (Гончар, I, 1954, 86); *На Україні, як і скрізь на необсяжних просторах Радянської Вітчизни, бурхливим джерелом б'є прекрасна народна ініціатива* (Рад. Укр., 12.V 1959, 1).

ІНІЦІА́ТИВНИЙ, а, е. Який виявляє ініціативу, уміє самостійно розв'язувати що-небудь; заповзятливий. *Кінчав* [школу] *— кращим учнем, живим, ініціативним, з нахилом до протестантства* (Вас., Незібр. тв., 1941, 160); *Комсомолець Добротвор був хорошим, ініціативним секретарем комсомольської організації* (Збан., Т. Шашло, 1949, 48); // Який перший починає будь-яку справу, робить почин. *— Це ж ми, комсомольці, допомогли біднякам створити ініціативну групу, щоб організувати у нас колгосп* (Козл., Весн. шум, 1952, 85).

ІНІЦІА́ТИВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **ініціати́вний.** *Щоб стати нею* [політичною силою] *в очах сторонніх осіб, треба багато і наполегливо працювати над підвищенням нашої свідомості, ініціативності й енергії..* (Ленін, 5, 1948, 388); *Основним завданням позакласної роботи є розвиток в учнів самостійності, ініціативності і допитливості* (Метод. викл. анат.., 1955, 25).

ІНІЦІА́ТИВНО. Присл. до **ініціати́вний.** *Передовики сільськогосподарського виробництва.. працюють ініціативно, з душею* (Рад. Укр., 13.I 1957, 1).

ІНІЦІА́ТОР, а, *ч.* Особа, група осіб або організація, яким належить почин у якій-небудь справі; зачинатель, починатель. *— Тисячні впливи й імпульси переплітаються і поборюють себе, змінюючи через се свій напрям, свою інтенсивність, навіть свій зміст, і для того результат виходить звичайно зовсім не такий, якого надіялися ініціатори й діячі певного руху* (Фр., IV, 1950, 314); *Лісняк комуністом став, головою сільради в рідному селі. ініціатором створення колгоспу* (Цюпа, Три явори, 1958, 40).

ІНІЦІА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **ініціа́тор.** *Був недавно Людин вечір, з досить.. для самої ініціаторки несподіваною програмою* (Л. Укр., V, 1956, 290); *Сьогодні вона копає картоплю в ланці Наталки Чигирин. Вдома сидіти Уляні незручно. «Бач,— скажуть,— яка наша ініціаторка»* (Логв., Літа.., 1960, 77).

ІНІЦІА́ТОРСТВО, а, *с.* Виявлення ініціативи, почину в чому-небудь.

ІНІЦІА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ініціа́тор.**

ІНКАСА́ТОР, а, *ч., фін.* Касир, скарбник, який здебільшого поза установою приймає та видає гроші або цінності. *Тоня.. встигла підійти до каси, коли контролерка вже підписала свої рахунки, а касирка зав'язувала мішок з грошима.— Невже не можна сьогодні прийняти вклад? — наполягала дівчина. — Для цього треба розпечатувати все заново, а зараз приїде інкасатор* (Собко, Матв. затока, 1962, 54).

ІНКАСА́ЦІЯ, ї, *ж., фін.* Дія за знач. **інкасува́ти.**

ІНКА́СО, *невідм., с., фін.* Одержання банком грошей за дорученням клієнта й зарахування цих грошей на його банківський рахунок.

ІНКАСУВА́ННЯ, я, *с., фін.* Дія за знач. **інкасува́ти.**

ІНКАСУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех., фін.* Подавати документ для оплати й одержувати за ним гроші; виконувати операцію інкасо. *Інкасувати вексель.*

ІН-КВА́РТО, *присл.* У четверту частину аркуша (про формат книжки, журналу, рукопису); у чверть.

ІНКВІЗИ́ТОР, а, *ч.* 1. *іст.* Суддя або член суду інквізиції. [Д о л о р е с:] *Він, у вигнання їдучи, підмовив щонайсвятішу абатису, внуку самого інквізитора* (Л. Укр., III, 1952, 333); *У Івана тоді лишилось таке почуття, наче він вирвався з камери інквізитора, де його випробували на міцність віри* (Кол., Терен.., 1959, 177); *Джордано Бруно спалили на вогнищі інквізитори* (Рибак, Час.., 1960, 480).

2. *перен.* Той, хто навмисно завдає кому-небудь великих страждань; дуже жорстока людина, мучитель. *Головний інквізитор загнаних у Німеччину іноземних робітників, головний директор середньовічних ринків живої людської сили — Фріц Заукель* (Смолич, Після війни, 1947, 23).

ІНКВІЗИ́ТОРСТВО, а, *с.* Властива інквізиторові жорстокість.

ІНКВІЗИ́ТОРСЬКИЙ, а, е. 1. *іст.* Прикм. до **інквізи́тор** 1.

2. *перен.* Надзвичайно жорстокий, дуже суворий.

ІНКВІЗИЦІЙНИЙ, а, е. 1. *іст.* Стос. до інквізиції (у 1 знач.).

2. *перен.* Надзвичайно жорстокий, дуже суворий; інквізиторський.

ІНКВІЗИ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *іст.* Підпорядкована папі судово-карна установа католицької церкви, створена (в XIII ст.) для боротьби з єретиками; діяла дуже жорстокими методами. *Католицька інквізиція нещадно переслідувала людей науки, засуджуючи їх до страти, спалюючи їх на вогнищах* (Колг. Укр., 2, 1958, 41); *Неуцтво в поєднанні із страхом перед сліпими стихійними силами.. було однією з рушійних сил середньовічної інквізиції* (Наука.., 9, 1965, 30).

2. *перен.* Жорстоке знущання; катування. *Католицькі взяли єретика і повели його до Торквемади, на інквізицію* (Л. Укр., I, 1951, 240); * У порівн. *Вечір і ціла ніч мандрівки були для Ремо інквізицією* (Досв., Гюлле, 1961, 78).

ІНКИ, ів, *мн.* Одне з давніх індіанських племен, що жило на території Перу.

ІНКО́ГНІТО. 1. *присл.* Ховаючи, затаюючи своє ім'я, не відкриваючи його; потай, таємно. *Ніхто не знав, ніхто не чув, І нагло в місті дзвін загув, Міністр інкогніто прибув* (Олесь, Вибр., 1958, 302); [Л у н д и ш е в:] *А як же ви її пізнаєте? Вона ж, певно, під гримом — інкогніто?* (Коч., П'єси, 1951, 293).

2. *невідм., с.* Приховане, затаєне ім'я. *Вдома він мріяв про розгадку інкогніто тієї співачки, яку приводила Ванда на шкільну вечірку* (Трубл., II, 1955, 76); *Візник, якому, очевидно, вже давно кортіло викрити інкогніто своїх їздців, охоче стримав коней, обернувся й весело гукнув* (Кач., II, 1958, 97).

3. *невідм., ч. і с.* Особа, що хоче залишитися невідомою й приховує своє справжнє ім'я. *Те, що під листом не було підпису, нічого не означало. Той, хто писав, хотів лишитися інкогніто* (Рибак, Час.., 1960, 805); *Хоч як намагався він спочатку залишитись інкогніто, вже на другий день уся їдальня знала, хто він і звідки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 134).

ІНКОЛИ, *присл.* Те саме, що **іноді;** часом. *Любіться, брати мої, Україну любіте.. І мене в неволі лютій Інколи згадайте* (Шевч., I, 1951, 379); *Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки* (Коцюб., I, 1955, 352); *Ми інколи в окопах заводили розмови про війну, про те, кому вона потрібна й для чого вона* (Кол., На фронті.., 1959, 12).

ІНКОРПОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *книжн.* Включення до свого складу чого-небудь; приєднання. *Інкорпорація нових районів.*

2. *лінгв.* Спосіб синтаксичного зв'язку між словами в реченні, при якому головний член словосполуки зли-

ється з підрядними членами у фонетико-морфологічний комплекс, аналогічний слову.

3. *юр.* Зібрання в єдине ціле законів та інших правових актів, виданих у різний час, без зміни їхнього змісту. *Інкорпорація чинних законів.*

ІНКОРПОРУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., книжн.* Включати щось до свого складу; приєднувати.

ІНКОРПОРУ́ЮЧИЙ, а, е: △ **Інкорпору́ючі мо́ви** — мови, у яких одним із способів побудови речень є інкорпорація (у 2 знач.).

ІНКРИМІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Обвинувачення в злочині й т. ін. *Представники обвинувачення дивляться на лаву підсудних і фіксують у своїх інкримінаціях діяльність кожного з цих двадцяти арештантів — лідерів нацизму і корифеїв бандитизму* (Смолич, Після війни, 1947, 31).

ІНКРИМІНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **інкримінува́ти**. *Фатальне число* [газети] *.. вийшло нарешті по тригодинному спізненню і з пропущенням усіх інкримінованих уступів* (Фр., IV, 1950, 171); // **інкримінó́вано**, *безос. присудк. сл. Уже було проведено допит свідків.., але те, що було інкриміновано обвинуваченим, не вияснювалось, а ще більше заплутувалось* (Кол., Терен.., 1959, 272).

ІНКРИМІНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інкримінува́ти**.

ІНКРИМІНУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., кому що і кого в чому.* Обвинувачувати кого-небудь у чомусь; ставити комусь за провину щось. — *Дитина ти, Сергійку,— заспокоювала його Васса.— Ну, ти подумай, які злочини інкримінують тобі* (Епік, Тв., 1958, 241); *Треба перевірити, чи винен він у тому, що йому інкримінує слідча влада* (Сміл., Сад, 1952, 202).

ІНКРИМІНУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **інкримінува́ти**. *Кат.. потверджував усе, що йому інкримінувалося, зізнався й не каявся* (Ю. Янов., Мир, 1956, 237).

ІНКРУСТА́ТОР, а, *ч.* Фахівець з інкрустації. *На певний час бандури потрапляють до рук інкрустатора Ольги Дебелої, і на зовнішньому боці корпусу з'являється барвиста смужка українського орнаменту* (Знання.., 1, 1966, 16).

ІНКРУСТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **інкруста́ція**. *Стулки черепашок можуть бути використані для виготовлення різних виробів (гудзиків, брошок, як матеріал для інкрустаційних робіт та ін.)* (Наука.., 2, 1958, 19).

ІНКРУСТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Те саме, що **інкрустува́ння**. *Інкрустацією називають прикрашання дерев'яних виробів врізаними і вклеєними в поверхню рисунками та орнаментами з тонких листочків різнокольорової фанери, металу, пластмаси тощо* (Стол.-буд. справа, 1957, 235); *Значних успіхів у галузі ..інкрустації по дереву досягли працівники фабрики «Гуцульщина»* (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 40).

2. Малюнки, узори й т. ін., виконані способом інкрустування. *Інкрустація — врізані в дерево кість, мармур або інший матеріал — прикраси, що не виступають вище прикрашуваної поверхні* (Архіт. Рад. Укр., 9, 1939, 39); *Над широкою тахтою, на килимі, висіла крива шабля зі срібною інкрустацією на піхвах* (Руд., Вітер.., 1958, 90); * Образно. *Сонце бродить серед інкрустації тіней* (Коцюб., II, 1955, 409).

ІНКРУСТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **інкрустува́ти**. *Привабляють дерев'яні вироби косівських майстрів — тарілки, шкатулки, блюда, цукерниці та ін.—вони інкрустовані бісером, перламутром та кольоровими породами дерева* (Мист., 5, 1960, 20).

ІНКРУСТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інкрустува́ти**.

ІНКРУСТУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Врізувати та вклеювати в поверхню предмета шматочки інших матеріалів для оздоблення його. *Інкрустувати вази малюнками; // перен.* Включати в якийсь твір уривки, цитати, рядки іншого твору. *Народний творець.. складає пісню та інкрустує, вмонтовує в неї рядки чи цілі строфи з літературного твору* (Рильський, III, 1956, 69).

ІНКУБА́ТОР, *ч.* 1. *род.* а. Апарат для штучного виведення молодняка з яєць сільськогосподарських птахів, з ікри риб і т. ін. [Л і д а:] *Дивишся? Це, мій друже, інкубатор, виводити курчат* (Коч., І, 1956, 652); *Скільки безсонних ночей провів він біля інкубатора, доки вивів штучним способом перших страусят ему..* (Гончар, Таврія, 1952, 271).

2. *род. у, розм.* Те саме, що **інкубато́рій**.— *Очолюй,— сказали йому,— інкубатор й себе покажи як господарноватор!..* (С. Ол., Вибр., 1959, 255).

ІНКУБАТО́РІЙ, ю, *ч.* Спеціально обладнане приміщення, у якому встановлені й діють інкубатори. *Температуру в інкубаторії треба підтримувати в межах 18—22°* (Птахівн., 1955, 121); *В колгоспах були збудовані ферми, інкубаторії, кормопереробні цехи* (Наука.., 3, 1961, 39).

ІНКУБА́ТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **інкуба́тор**. *Велику допомогу колгоспам у розвитку птахівництва подали інкубаторні станції* (Рад. Укр., 23.VIII 1949, 2).

ІНКУБАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інкубації. *Якість інкубаційних яєць залежить також від добору та умов зберігання яєць до закладання їх в інкубатор* (Птахівн., 1955, 103).

△ **Інкубаці́йний пері́од** *див.* **пері́од**.

ІНКУБА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Виведення в інкубаторі молодняка з яєць сільськогосподарських птахів, з ікри риб і т. ін. *Штучна інкубація, яку проводять ІПС, полегшує працю людей* (Птахівн., 1955, 7); *В колгоспах району буде закладено на інкубацію 750 тисяч яєць* (Колг. Укр., 2, 1959, 39).

2. *мед.* Прихований період хвороби від моменту зараження до появи перших ознак захворювання.

ІНКУБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інкубува́ти**. *Щоб усі клітки весь час були зайняті, в колгоспі передбачають вирощувати молодняк різних строків інкубування* (Колг. Укр., 6, 1956, 32); *Інкубування яєць.*

ІНКУБУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Виводити в інкубаторі молодняк сільськогосподарських птахів, риб і т. ін. *Інкубувати курчат;* // Закладати в інкубатор (яйця, ікринки) для виведення молодняка птахів, риб і т. ін. *Найдрібніші курячі яйця інкубувати не слід* (Птахівн., 1955, 59); *Кілька сотень ікринок лобаня, гостроноса і сингіла ми інкубували у воді різної солоності* (Допов. АН, 1, 1961, 108).

ІНКУНА́БУЛА *див.* **інкуна́були**.

ІНКУНА́БУЛИ, ул, *мн.* (*одн.* **інкуна́була**, и, *ж.*). Перші книжки, друковані набірними літерами в найранішу добу друкарства в Європі; першодруки. *В музеї є інкунабули — книги, створені на зорі розвитку книгодрукування.. На сьогодні збереглось до 40 тисяч інкунабул* (Наука.., 10, 1964, 51); *За значенням та кількістю колекція інкунабул Центральної наукової бібліотеки АН УРСР — одна з найбільших на Україні* (Літ. Укр., 3. XII 1971, 4).

ІННЕРВАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *фізл.* Стос. до іннервації. *Розвиток іннерваційного апарату серця у дітей закінчується в основному у 7—8 років* (Шк. гігієна, 1954, 80).

ІННЕРВА́ЦІЯ, ї, *ж., фізл.* Зв'язок органів і тканин організму людини й тварини з центральною нервовою системою, що здійснюється за допомогою нервових волокон. *У немовлят корови іннервації у перші два-три місяці їх життя так слабо розвинуті, що умовні рефлекси звичайно дуже важко утворюються* (Шк. гігієна, 1954, 51); *Морфологія іннервації м'якої оболонки мозку*

докладно вивчена в людей молодого й середнього віку (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 113).

ІНО́ (ЙНО), *діал.* 1. *присл.* Тільки, лише. *Не уродить сова сокола — іно таке, як сама...* (Номис, 1864, № 7152); — *А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика...* (Коцюб., I, 1955, 109).

2. *спол.* Тільки, як тільки. — *Іно я наклала в тарілку пирогів і взялась сметану збирати, аж і панночка над'їхали* (Фр., III, 1950, 431); *Завтра, іно розвидниться, встане Харитя, нагодує маму.., візьме серп і піде в поле* (Коцюб., I, 1955, 15).

ІНОВІ́РЕЦЬ, рця, ч., *заст.* Чужовірець. *Оголосили його іновірцем.*

ІНОВІ́РКА, и, *ж., заст.* Жін. до **іновірець.**

ІНОВІ́РНИЙ, а, е, *заст.* Чужовірний.

ІНОГОРО́ДНІЙ, я, є. З іншого міста, чужоміський. *Три таксі виявились іногородніми. Але чотири все-таки були нашими, київськими* (Веч. Київ, 6.VI 1961, 3).

ІНОДІ, *присл.* Час від часу; часом, деколи, інколи. *Бував, в неволі іноді згадаю Свою старовину* (Шевч., II, 1963, 255); *Мухи роєм кинулись на неї* [кобилу], *а вона спустила вуха та лиш хвостом іноді махне* (Март., Тв., 1954, 44); *Тепер я іноді зустрічаю колишніх своїх учнів* (Довж., I, 1958, 14); // У деяких випадках. *Маковейчик чудово заспівував. Проте іноді Маковейчиків талант йому ж і шкодить* (Гончар, III, 1959, 55); — *Ну, що, брате?.. Можуть іноді яйця вчити курку? Не я тобі казав, що ці вікна боком будуть нам вилазити?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 112).

ІНОЗЕ́МЕЦЬ, мця, ч. Громадянин, підданий іншої держави, країни; чужоземець, чужинець. — *Спонукувані.. комерційним інтересом, до цього Мічуріна вже приїхали.. з-за кордону два визначні іноземці, можливо, теж вчені* (Довж., I, 1958, 395); *В розмові з цим іноземцем він, хоч-не-хоч, мусив підбирати особливі слова* (Гончар, III, 1959, 220).

ІНОЗЕ́МКА, и, *ж.* Жін. до **іноземе́ць;** чужоземка, чужинка. *Їздові довго міркували, чому іноземки так цікавляться їхнім куховаром* (Гончар, I, 1954, 181); *Громадяни СРСР можуть одружуватися як один з одним, так і з іноземцями та іноземками* (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 18).

ІНОЗЕ́МНИЙ, а, е. Стос. до іншої держави, країни, належний їм; чужоземний, чужинницький. *До цих мертвих і вузьких засад пристосовують вони* [гімназичні вчителі] *літературу іноземну, друкуючи.. безбарвну писанину* (Фр., XVI, 1955, 106); — *Керівник усе мусить знати і все передбачити. Знати якусь іноземну мову, німецьку наприклад* (Шиян, Баланда, 1957, 147); *Іноземне військо; Іноземний капітал;* // Закордонний. *Жанна полюбляла.. іноземне ганчір'я* (Дмит., Наречена, 1959, 182); *Іноземна преса.*

ІНОЗЕ́МЩИНА, и, *ж., зневажл.* Усе закордонне, іноземне (культура, звичаї, мода тощо); чужоземщина. *Два фейлетони Квітки із серії «Листи до видавця» були надруковані у згаданому журналі* [«Вестник Европы»] *1822 року. У цих фейлетонах.. письменник.. висміює дармоїдство, деспотизм та некультурність дворян, поширене серед них схиляння перед іноземщиною* (Вітч., 4, 1964, 173).

ІН-ОКТА́ВО, *присл.* У восьму частину аркуша (про формат книжки, журналу, рукопису); у вісімку.

ІНОМО́ВНИЙ, а, е. Те саме, що **іншомо́вний;** чужомовний. *Іномовне населення; Іномовна культура.*

ІНОНАЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **чужонаціона́льний.** *Інонаціональні райони; Інонаціональна поезія.*

ІНОПЛЕМІ́ННИЙ, а, е, *заст.* Чужоплемінний, чужонародний.

ІНОРО́ДЕЦЬ, дця, ч. У дореволюційній Росії — офіційна назва представника неросійської народності, звичайно східної окраїни Російської імперії. *В отамана знову затіпалась щока.. І подумати тільки. Ще кілька місяців тому оцей нижній чин, до того ж — інородець, стояв би перед ним струнко* (Головко, II, 1957, 533).

ІНОРО́ДНИЦЬКИЙ, а, е, *дорев.* Прикм. до **інорóдець.**

ІНО́СЕ, ІНО́СЬ, *присл., заст., діал.* Хай так; згоден. — *Іносе, дми собі, — так Сонечко сказало, І вітер шпарко полетів* (Греб., I, 1957, 60); // Добре, так.— *Чи ти підеш на улицю? — Іносе* (Сл. Гр.).

ІНО́СЬ *див.* **іно́се.**

ІНОХІ́ДЬ, ході, *ж.* Те саме, що **одноxі́дь.** *Кінь ішов легкою іноходдю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 325).

ІНОХОДЕ́ЦЬ, хо́дця, ч. Кінь, який бігає іноходдю. *В тяжкій роботі, в упряжі іноходці значно поступаються коням, що йдуть риссю* (Конярство, 1957, 23).

ІНСЕКТИЦИ́Д, у, *ч., хім.* Отруйна речовина для боротьби з комахами-шкідниками. *Хімічні речовини, що застосовуються для боротьби з шкідливими комахами, називають інсектицидами* (Шкідн. і хвор.. рослин. 1956, 31).

ІНСЕКТИЦИ́ДНИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **інсектици́д.** *При необхідності підвищити інсектицидні властивості стробану до нього домішують піретрин* (Наука.., 1, 1957, 28); *Інсектицидна суміш.*

ІНСИНУА́ТОР, а, ч., *книжн.* Той, хто поширює злісні вигадки, наклепи; наклепник.

ІНСИНУА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Злісна вигадка, щоб дискредитувати, знеславити кого-небудь; наклеп. *Се була інсинуація, не гідна чесного чоловіка, і вона не забудеться* (Фр., XVI, 1955, 375); — *Я позавчерашнього вимагаю слова, щоб дати відсіч на.. ці жалюгідні інсинуації!* (Шовк., Інженери, 1956, 332).

ІНСИНУЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Поширювати злісні вигадки, зводити наклеп на кого-небудь.

ІНСОЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Освітлення якої-небудь поверхні сонячним промінням. *Недостатня провітрюваність та інсоляція господарських подвір'їв.. створювали антисанітарні умови життя, типові для дореволюційного села* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 7); // Освітлення сонячним промінням із лікувальною метою. *Надмірна інсоляція протипоказана.*

ІНСПЕ́КТОР, а, ч. 1. Посадова особа в державних установах, на підприємствах, у громадських організаціях, що здійснює нагляд і контроль за правильністю їх дій, виконанням законів, інструкцій, постанов, ухвал і т. ін. *Йосип Іванович разом з другим інспектором якості, Миргородським, вийшли, нарешті, в поле перевірити якість роботи* (Панч, В дорозі, 1959, 220); *Якось на урок зайшов інспектор* (Донч., V, 1957, 293); *Фінансовий інспектор; Інспектор охорони праці.*

2. У чоловічих навчальних закладах дореволюційної Росії — представник адміністрації, помічник директора в навчальній і виховній роботі. — *За люлечку і тютюнець завтра у інспектора побалакаємо* (Мирний, I, 1954, 336); *Губернатор запропонував інспекторові.. звільнити мене. Інспектор взяв мене на свою відповідальність і перевів до Богуслава.., в двокласову* [двокласну] *школу за вчителя* (Вас., IV, 1960, 34).

ІНСПЕ́КТОРКА, и, *ж.* Жін. до **інспе́ктор** 1. — *Я відповідальний інспектор міжобласної контори «Заготівлі хутра»,— відрекомендувалася жінка. — «Заготхутра»? — здивувався Артьомов, розглядаючи відрядження інспекторки* (Чорн., Потік.., 1956, 226).

ІНСПЕ́КТОРСТВО, а, *с.* 1. Посада інспектора.

2. Діяльність інспектора.

ІНСПЕ́КТОРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **інспе́ктор.** *Інспекторські обов'язки; // у знач. ім.* **інспе́кторська,** кої, *ж.* Кімната для інспектора. *Аж раптом ми, по втомі Уроку п'ятого, в «інспекторській» тісній Крізь шпарку у дверях уздріли дивне диво* (Рильський, II, 1946, 199).

2. Стос. до інспектування, пов'язаний з ним. — *В середині квітня почнеться інспекторська перевірка роботи нашого училища,— сказав Мороз* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 56).

ІНСПЕКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інспектува́ти.** *Вже смеркалось, коли учасники інспектування спустилися вниз, до своїх автомобілів* (Гончар, II, 1959, 392); *Споруджена «Укрбудом» як дорога для інспектування каналу, вона за велінням життя стала дорогою загального користування* (Рад. Укр., 1 VI 1967, 3).

ІНСПЕКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати контроль, перевіряти правильність чиїхнебудь дій шляхом нагляду. — *На ньому* [тапчані] *завжди сплять інспектори з райнаросвіти, коли приїздять інспектувати школу...* (Кучер, Прощай.., 1957, 312); *Він* [князь Потьомкін] *наказав атакувати турків, .. а сам дипломатично вирядився до Криму з метою нібито інспектувати місцеві гарнізони* (Добр., Очак. розмир, 1965, 245).

ІНСПЕКТУ́РА, и, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **інспе́кція** 1. *Посилити інспектуру.*

2. Посада інспектора. *Він педагог-фахівець із вищими студіями.., його жде інспектура* (У. Кравч., Вибр., 1958, 381).

3. Збірн. до **інспе́ктор.** — *Прибула допомога. — Боженко показав на інспектуру* (Довж., I, 1958, 202).

ІНСПЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інспекції (у 1 знач.). *Інспекційний обхід.*

ІНСПЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. Нагляд за правильністю дій і додержанням установлених правил різними підприємствами, установами тощо. *Втілюється в життя ленінська ідея всенародного контролю, який поєднує державний контроль з громадською інспекцією* (Ком. Укр., 11, 1962, 5).

2. Установа, організація або відділ певної установи, що здійснює інспектування чого-небудь. *Один із «дідів» пішов до інспекції, щоб забрати папери* (Фр., VI, 1951, 169); *Нагляд за додержанням правил руху, а також обов'язки регулювання руху на вулицях і дорогах покладаються на органи Державної автомобільної інспекції* (Автомоб., 1957, 252); *Інспекція праці; Торговельна інспекція; Податкова інспекція.*

3. *збірн., рідко.* Інспектори. *На другий день прибула інспекція з штабу армії* (Довж., I, 1958, 211).

ІНСПІРА́ТОР, а, *ч., книжн.* Той, хто підбурює, намовляє до чого-небудь; підбурювач.

ІНСПІРА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Те саме, що **інспірува́ння.**

ІНСПІРО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* Діспр. пас. теп. і мин. ч. до **інспірува́ти.** *Піти до редактора і довести йому, що це — провокація, що скандал цей інспірований Солодом?* (Рудь., Вітер.., 1958, 202).

ІНСПІРУВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **інспірува́ти.**

ІНСПІРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* 1. Навівати, вселяти кому-небудь якісь думки, погляди, навчати, як поводити себе, як діяти тощо.

2. Викликати що-небудь намовлянням, підбурюванням. *Інспірувати протест.*

ІНСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Кожна з послідовних ланок, ступенів у системі підпорядкованих один одному державних органів управління, суду, а також партійних, профспілкових та ін. організацій. *Сім літ тягнувся наш процес [проти пана].. Вже в яких-то ми судах, у яких інстанціях не бували!* (Фр., II, 1950, 49); *Член партії має право: ..звертатися з запитаннями, заявами і пропозиціями в будь-яку партійну інстанцію* (Статут КПРС, 1961, 6).

ІНСТИ́НКТ, у, *ч.* 1. *біол.* Вроджена, типова для кожного виду тварин здатність до виконання певних доцільних дій у відповідь на зміни внутрішнього або зовнішнього середовища. *Чимало вчених висловлювало думку, що у перелітних птахів інстинкт до перельотів є спадковим* (Наука.., 3, 1960, 38); *В ту мить інстинкт наказав їй [ящірці]: «Стій! Умри!» І вона причаїлась між двома грудками землі, звідки не моргаючи визирали тільки її діамантові оченята* (Донч., I, 1956, 60).

2. Несвідоме й нездолане прагнення, потяг до чого-небудь. *В Тиховичеві прокинулись, мабуть, войовничі інстинкти* (Коцюб., I, 1955, 209).

3. *перен.* Підсвідоме чуття. *Інстинкт материнський найпередніше [найперше] заговорив в її серці* (Н.-Лев., I, 1956, 454); — *Кожна жінка серцем відгадає його [кохання] голос, інстинктом прочує* (Фр., VI, 1951, 266); *Він не стільки побачив, скільки інстинктом відчув нещастя* (Дмит., Розлука, 1957, 11); *Інстинкт самозахисту наказав Безбородькові не йти відчиняти* (Вільде, Сестри.., 1958, 416).

ІНСТИНКТИ́ВНИЙ, а, е. 1. *біол.* Зумовлений інстинктом (у 1 знач.). *Поведінка риб у період розмноження є інстинктивною, тобто складається з ряду природжених рефлексів* (Зоол., 1957, 76).

2. Мимовільний, підсвідомий. *Селянинові потрібна земля, і його революційне чуття, його інстинктивний, первісний демократизм не може виявитись інакше, як в накладанні руки на поміщицьку землю* (Ленін, 8, 1949, 215); *Першим бажанням і навіть інстинктивним порухом Ганни було — перебігти за машину і сховатися* (Коз., Сальвія, 1959, 209).

ІНСТИНКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **інстинкти́вний.**

ІНСТИНКТИ́ВНО. Присл. до **інстинкти́вний.** *Інстинктивно почуваючи небезпеку, коні тамують свій біг і збиваються в купу* (Добр., Очак. розмир, 1965, 233); *Іван інстинктивно подався назад, рука машинально почала причиняти двері* (Кол., Терен.., 1959, 89).

ІНСТИНКТО́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **інстинкти́вний.** *Се був якийсь інстинктовий рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного* (Фр., VII, 1951, 350).

ІНСТИНКТО́ВО, *рідко.* Присл. до **інстинкто́вий.** *Вона відчуває інстинктово, що він з нею говорити хоче* (Коб., III, 1956, 334).

ІНСТИТУ́Т, у, *ч.* 1. Назва деяких вищих навчальних закладів і наукових установ. *З будівництва пішов учитися і тепер не без гордощів міг уже похвалитися тим, що він — студент розвідувального факультету політехнічного інституту* (Донч., II, 1956, 14); *Перед самою війною він закінчив середню школу і мріяв про художній інститут* (Гончар, III, 1959, 240); *Медичний інститут; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР.*

2. У дореволюційній Росії — закритого типу жіночий середній навчальний заклад для дітей дворян. *Умилася. А добрі люде Прибрали, в Київ одвели У інститут* (Шевч., II, 1953, 14); *Батько хотів віддати її в гімназію або в інститут* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Інститут шляхетних дівчат.*

3. *юр.* Сукупність правових норм у якій-небудь галузі суспільних відносин. *Основне зло сучасного ладу Панас Мирний бачив в існуванні інституту приватної власності* (Від давнини.., I, 1960, 374); *Інститут шлюбу.*

ІНСТИТУ́ТКА, и, *ж.* У дореволюційній Росії — вихованка інституту (у 2 знач.).

ІНСТИТУ́ТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **інститу́т** 1, 2. [К у ц:] *Доведеться поширювати інститутську лабораторію* (Мороз, П'єси, 1959, 214); // Пов'язаний спільним навчанням, науковою працею й т. ін. в інституті. *Ранком Олег виїхав з Харкова на Дніпрельстан разом із своїм інститутським товаришем* (Голов., Тополя.., 1965, 80); // Який відбувається (відбувся) в інституті, пов'язаний з ним. *Інститутська історія забулась, а примхлива фортуна неухильно сприяла щасливому Сачкові* (Дмит., Розлука, 1957, 25).

2. *заст.* Власт. інститутці. *Її інститутська манера в немолодій жінці дратувала його* (Коцюб., I, 1955, 407).

ІНСТИТУ́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Установа, заклад. *Така інституція, як народний театр руський, мусила побудити всі його сили* (Фр., XVI, 1955, 99); *Прекрасна річ — отакі спеціалізовані школи, що дають народові й державі одразу добрих спеціалістів для наукових інституцій!* (Рад. літ-во, 8, 1966, 27); // Частина, підрозділ установи, закладу. *При районній Раді депутатів трудящих створено п'ять позаштатних відділів (торгівлі, культури, промисловості, побутового обслуговування та орґінструкторський). Ці громадські інституції організовані за ленінським принципом народного самоврядування* (Літ. Укр., 8.II 1963, 1).

ІНСТРУКТА́Ж, у, *ч.* 1. Те саме, що **інструктува́ння**. *Наступного дня вранці в кабінеті Ромулюса йде інструктаж* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 111); *Наукова організація праці ставить значно вищі вимоги до виробничого інструктажу робітників* (Ком. Укр., 6, 1966, 54).

2. Керівні вказівки, інструкції. *Актив, який займається перевіркою сигналів і скарг, систематично діставав інструктаж* (Веч. Київ, 25.II 1964, 2).

ІНСТРУКТИ́ВНИЙ, а, е. Який інструктує або містить у собі керівні вказівки, інструкції. *В усіх районах відбулись інструктивні семінари секретарів первинних парторганізацій* (Рад. Укр., 13.XI 1948, 2); *Інструктивна доповідь.*

ІНСТРУ́КТОР, а, *ч.* 1. Працівник якої-небудь установи, що контролює діяльність підлеглих йому органів і осіб, інструктує, як правильно організувати працю. *Раніше він працював в апараті обкому інструктором сільгоспвідділу* (Ряб., Жайворонки, 1957, 20).

2. Фахівець, що навчає якої-небудь спеціальності, справи. *В майстерні був інструктор і кілька робітників, у яких мали вчитися теслярської справи вихованці комуни* (Мик., II, 1957, 463); *За тобою стежить інструктор з плавання, ти знаєш про це і намагаєшся пливти чітко* (Довч., V, 1957, 403).

ІНСТРУ́КТОРКА, и, *ж.* Жін. до **інстру́ктор**. *Разом з ним залишилась.. інструкторка хімоборони* (Трубл., I, 1955, 57); *Йде славна ткаля без вагання, Вона інструкторка тепер* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 48)

ІНСТРУ́КТОРСТВО, а, *с.* Діяльність, посада інструктора.

ІНСТРУ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інстру́ктор**. *Інструкторські вказівки; Інструкторська група.*

ІНСТРУКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інструктува́ти**. *Міськкомам і райкомам партії повсякденно займатися навчанням та інструктуванням секретарів первинних парторганізацій та їх заступників* (Рад. Укр., 4.III 1951, 2).

ІНСТРУКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Давати кому-небудь керівні вказівки, інструкції. *Удень він інструктував тих своїх прихильників, кому пощастило якось увійти до колективу* (Епік, Тв., 1958, 251); *Багіров востаннє інструктував свою штурмову групу* (Гончар, III, 1959, 257).

ІНСТРУКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інструкції. *Інструкційний — інструктивний. Перше — значить той, що належить до інструкції, друге — той, що може дати інструкцію, навчити* (Сам., II, 1958, 382); *Інструкційні вимоги.*

ІНСТРУ́КЦІЯ, ї, *ж.* Керівна вказівка; настанова. — *Ми зупинилися в Іркутську. Зразу на тиждень, поки не надійдуть інструкції з Петербурга* (Фр., IV, 1950, 374); *На прощання дав мені Берник розмаїті інструкції, що маю робити, коли вступлять до села окупанти* (Мур., Бук. повість, 1959, 149); // Зібрання вказівок, настанов, як виконувати що-небудь. *Інструкція до укладання Словника української мови.*

ІНСТРУМЕ́НТ, *ч.* 1. *род.* а. Знаряддя для праці. — *Ви гадаєте, нам пощастить його врятувати? — запитав його* [хірурга] *асистент, що вбіг саме до перев'язочної й почав подавати зі звичною точністю інструменти* (Довж., 1, 1958, 320); *Гембель цілу ніч був під повіткою. Роса впала на нього, ще заржавіє. Витирає* [жінка] *запаскою інструмент* (Вільде, Сестри.., 1958, 29).

△ **Геоме́трія різального інструме́нта** *див.* **геоме́трія**.

2. *род.* у, *збірн.* Сукупність таких знарядь. *В кутку кімнати лежав інструмент — лопати, ломи, кайла* (Смолич, Ми разом.., 1950, 34); *Хоч Мотря й продала мало не ввесь Денисів інструмент, дід усе ж знайшов дві-три справні копили, ніж, молоток, обценьки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 112).

3. *род.* а. Те саме, що **Музи́чний інструме́нт** (*див.* **музи́чний**). — *От мій сусіда богуславський батюшка, як утне на гуслях, то аж поміст дрижить. Е, що то за гарний інструмент! — сказав Терлецький* (Н.-Лев., III, 1956, 46); *На галереї військова музика настроювала інструменти* (Фр., VI, 1951, 219); *Вони полюбляли Юрка за товариську вдачу, ..за вміння грати на всякому інструменті* (Стельмах, I, 1962, 55).

ІНСТРУМЕНТАЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Музикант, що грає на якому-небудь музичному інструменті. *Добре показали себе в творах М. Лисенка інструменталісти — скрипачка.. та піаніст* (Мист., 4, 1960, 5); // Автор інструментального твору; композитор.

2. Фахівець, що виготовляє музичні інструменти.

ІНСТРУМЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **інструме́нт** 1, 2. *Інструментальне виробництво;* // Призначений для виготовлення інструментів. *За призначенням сталі поділяються на інструментальні — для виробництва інструментів .. і спеціальні* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 39); // Який виготовляє інструменти. *Помимо того, що працював* [Федір Іванович] *на машинобудівному заводі.. слюсарем в інструментальному цеху,— з самої весни — голова заводського комітету* (Головко, II, 1957, 441); *Інструментальна промисловість;* // Призначений для зберігання інструментів. *Інструментальна шафа;* // Здійснюваний за допомогою інструментів. *Інструментальні спостереження; Інструментальні виміри.*

2. *у знач. ім.* **інструмента́льна**, ної, *ж.* Те саме, що **інструмента́льня**.

3 Виконуваний на музичних інструментах. *Інструментальна музика;* // Який складається з музикантів, що грають на певних музичних інструментах. *Склад інструментального ансамблю у вертепній виставі здебільшого народний* (Укр. клас. опера, 1957, 28).

ІНСТРУМЕНТА́ЛЬНИК, а, *ч.* Слюсар, що виготовляє інструменти (у 1, 2 знач.). *Інструментальники не тільки добилися підвищення продуктивності праці, а й поліпшили інші техніко-економічні показники* (Рад. Укр., 2.X 1959, 1).

ІНСТРУМЕНТА́ЛЬНЯ, і, *ж., спец.* Майстерня, у якій виготовляють інструменти (у 1, 2 знач.), а також приміщення для їх зберігання; слюсарня.

ІНСТРУМЕНТА́РІЙ, ю, ч., *збірн., спец.* 1. Набір інструментів (у 1, 2 знач.), що застосовується в якій-небудь спеціальності. *Блискучий лікарський інструментарій на поличках шаф вражав своєю байдужістю до хвороб* (Ле, Міжгір'я, 1953, 118); *Вона* [роз'їзна ремонтна майстерня] *обладнана необхідним інструментарієм і.. радіофікована* (Гончар, I, 1954, 524).

2. Музичні інструменти. *М. В. Лисенко зробив величезний вклад в українську музичну фольклористику також і в галузі дослідження народного інструментарію* (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 53).

ІНСТРУМЕНТУВА́ННЯ, я, *с.* 1. *муз.* Виклад музичного твору для виконання оркестром або вокальним ансамблем; оркестрування. *Інструментування симфонії.*

2. *муз.* Розділ теорії музики, що вивчає особливості окремих музичних інструментів і принципи їх поєднання в оркестрі. *Із специфічно диригентських дисциплін слід назвати такі: тактування, читання партитури.., а крім того, аранжування, інструментування, володіння голосом* (Осн.. дириг.ув., 1960, 4).

3. *перен., літ.* Спеціальний добір звуків у вірші, який викликає певне художнє враження.

ІНСТРУМЕНТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех., муз., літ.* Здійснювати інструментування (у 1,3 знач.). *Інструментувати музику; Інструментувати вірші.*

ІНСУЛІ́Н, у, *ч.* Гормон підшлункової залози, що регулює вуглеводний обмін в організмі; застосовується для лікування діабету й шизофренії. *Інсулін — гормон підшлункової залози. Він зменшує кількість цукру в крові і поліпшує процес засвоєння тканинами вуглеводів* (Наука.., 11, 1966, 39).

ІНСУЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **інсулі́н**. *Інсулінова молекула; // Здійснюваний за допомогою інсуліну. Інсулінова терапія; // Який виробляє інсулін. Інсуліновий цех*

ІНСУ́ЛЬТ, у, *ч.* Раптове гостре порушення кровообігу мозку, яке супроводиться втратою свідомості й паралічем; апоплексія.

ІНСУРГЕ́НТ, а, *ч., заст.* Повстанець. *Ще не раз заллються кров'ю бруки, знів інсургентів світом загримить* (Сос., II, 1958, 331); *Випадково він* [Т. Шевченко] *прочитав у газеті статтю про китайських інсургентів. Шевченко записує це в «Журнал»* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 433).

ІНСЦЕНІ́ВКА, и, *ж.* Те саме, що **інсценіза́ція** 2. *Як і деякі інші драматурги, Микитенко почав з невеличких одноактівок-інсценівок та агітп'єс* (Рад. літ-во, 4, 1957, 50).

ІНСЦЕНІЗА́ТОР, а, *ч.* Той, хто займається інсценізацією (у 1 знач.). *Історія грузинського театру знає чимало спроб театралізації поеми. Драматичні гострі ситуації, динамічний сюжет приваблювали багатьох інсценізаторів* (Вітч., 12, 1968, 167).

ІНСЦЕНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Переробка літературного твору для сцени або кіно. *Факти екранізації драматичних творів, інсценізації романів тощо.. незаперечно доводять, що кіно, театр і література мають багато спільного* (Рад. літ-во, 1, 1957, 18); *У 1920 році Лесь Курбас за власною інсценізацією створив одну з кращих своїх вистав «Гайдамаки» (за однойменною поемою Т. Г. Шевченка)* (Мист., 2, 1965, 33).

2. Інсценізований твір, вистава. *У дні першотравневих свят у Києві, на Софійському майдані, була виконана інсценізація «Звільнення праці»* (Мист., 5, 1957, 67); *В роки відбудови народного господарства певний час побутували інсценізації і переробки драматичних та епічних творів дожовтневої літератури* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 46).

3. *перен.* Дія за знач. **інсценізува́ти** 2.

ІНСЦЕНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **інсценізува́ти**. *Чи ця публіка знайдеться в театрі, де інсценізовані мої маленькі оповідання* (Стеф., II, 1953, 83); *На сцені театру* [ім. І. Франка] *відбулась* [у 1928 р.] *постановка популярного у Радянському Союзі твору чеського письменника Ярослава Гашека «Пригоди бравого солдата Швейка», інсценізованого театром* (Мист., 1, 1955, 10); *// у знач. прикм. Хай буде так. В крайньому разі це зійде за інсценізований мітинг — у костюмах і перуках* (Смолич, Театр.., 1940, 38).

ІНСЦЕНІЗУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Переробляти літературний твір для сцени або кіно. *Для учнівських самодіяльних гуртків інсценізує* [С. Васильченко] *свої оповідання «Свекор», «Червоний вечір» («У жниваї») та оповідання Франка «До світла»* (Іст. укр. літ., II, 1956, 111); *Їй спадає на думку влаштувати вечір, присвячений Крилову, інсценізувати байки* (Донч., V, 1957, 245).

2. *перен.* Те саме, що **інсценува́ти** 2.

ІНСЦЕНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інсценува́ти**. *Ідея інсценування літературних творів у російській кінематографії — не нова* (Мист. кіно, 1955, 13); *Іноді, замість справжнього диспуту, перед численною аудиторією відбувалося спритно підготоване і розігране інсценування й комедія диспуту* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152).

ІНСЦЕНУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Те саме, що **інсценізува́ти** 1.

2. *перен.* Влаштовувати, зображати що-небудь, маючи на меті ввести когось в оману. *Інсценувати напад; Інсценувати істерику.*

ІНТА́РСІЯ, ї, *ж.* Дерев'яна інкрустація. *Традиції інтарсії відродив у своїх творах В. Цимбал. Його вироби відрізняються віртуозністю виконання і добрим смаком* (Літ. Укр., 9.IV 1965, 1).

ІНТЕГРА́Л, а, *ч., мат.* Ціла величина як сума своїх нескінченно малих частин. *Рівняння, що зв'язує незалежну змінну і шукану функцію, називають інтегралом диференціального рівняння* (Курс мат. анал., II, 1956, 226).

ІНТЕГРА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *мат.* Стос. до інтеграла, інтегралів. *Перша парова машина не була б створена, якби на той час люди не пізнали інтегрального числення* (Наука.., 11, 1962, 32); *Інтегральні рівняння.*

2. *книжн.* Нерозривно зв'язаний; суцільний, єдиний. *Характерною ознакою конструкції літака «152» є застосування інтегральних частин* (Наука.., 5, 1959, 34).

ІНТЕГРА́ТОР, а, *ч., спец.* Прилад для механічних обчислень. *В Інституті математики АН УРСР розроблявся інтегратор* (Вісник АН, 11, 1957, 39).

ІНТЕГРАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Об'єднувальний. *Інтеграційні процеси в розвитку мови.*

ІНТЕГРА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Об'єднування чого-небудь у єдине ціле. *Загальний процес інтеграції територіальних діалектів — це важлива закономірність у розвитку живої народної мови* (Мовозн., XVI, 1961, 98).

ІНТЕГРУВА́ННЯ, я, *с., мат., книжн.* Дія за знач. **інтегрува́ти**. *Обернений порядок інтегрування приводить до трохи коротших обчислень* (Курс мат. анал., II, 1956, 142).

ІНТЕГРУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. *мат.* Знаходити інтеграл даної функції. *Щоб визначити закон руху.., треба вміти розв'язувати обернену задачу — знаходити шлях за заданою швидкістю, тобто інтегрувати* (Наука.., 6, 1964, 15).

2. *книжн.* Об'єднувати що-небудь у єдине ціле.

ІНТЕЛЕ́КТ, у, *ч.* Розум, здатність людини думати, мислити. *Енгельгардт, який зобов'язаний згадці в історії*

лише своєму «крепостному человеку» [Т. Шевченкові], *саме таким чином увічнив свою тупість, користолюбство і певну відсутність будь-яких ознак людського інтелекту* (Слово про Кобзаря, 1961, 34); *Моя душа палала, а інтелект вишкрібав всі знання, що принишкли в клітинах мозку* (Досв., Вибр., 1959, 23); // Рівень розумового розвитку. *Високі вимоги до інтелекту героя сучасної драми — це вимоги самого життя* (Мист., 1, 1958, 6).

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Проникання інтелектуалізму (у 1 знач.) в життя людей, насичення його розумовою діяльністю. *За останні роки.. сталися істотні зміни у функціональній структурі професій робітників... Їх характер змінився в бік дедалі більшої інтелектуалізації, дедалі більшого насичення їх розумовою діяльністю* (Ком. Укр., 12, 1964, 41); // Насичення художніх творів, мистецтва інтелектуалізмом. *Прямим наслідком процесу інтелектуалізації театрального мистецтва є лаконізм засобів художньої виразності* (Мист., 3, 1961, 9).

ІНТЕЛЕКТУАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. *книжн.* Насиченість думками, ідеями; філософська змістовність. *Інтелектуалізм сучасного письменника — це не просто ерудиція, а висока культура, яка передбачає обізнаність із найскладнішими соціологічними, морально-етичними, науковими проблемами часу та їх філософське осмислення* (Рад. літ-во, 7, 1966, 20).

2. *філос.* Назва ідеалістичних теорій, що висувають на перший план інтелект (розум, мислення) та ігнорують роль практичної діяльності, життєвих інтересів у пізнанні.

ІНТЕЛЕКТУАЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Людина розумової праці. *Він тішився своєю владою над студентами, своїм правом вдиратися на світанні до них у намети і витрясати з інтелектуалістів їхній ранковий сон: — Ану, підйом! ..Сьогодні стройова, а не біноми Ньютона!* (Гончар, Людина.., 1960, 64); *Ще з першої своєї книги Плужник здобув репутацію поета думки, митця-інтелектуаліста* (Не ілюстрація.., 1967, 316).

2. *філос.* Прибічник інтолектуалізму (у 2 знач.).

ІНТЕЛЕКТУА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до інтелекту; розумовий, духовний. *Є поети, творчість яких особливо насичена думками, змаганням ідей, інтелектуальними шуканнями* (Рильський, III, 1956, 284); *При комунізмі.. сама фізична праця вимагатиме всебічного інтелектуального розвитку людини* (Наука.., 8, 1959, 2); *Розвинена здатність сучасних людей мислити абстрактно являє собою одну із сторін їх інтелектуального світу* (Ком. Укр., 7, 1962, 62).

ІНТЕЛЕКТУА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **інтелектуа́льний.** *Інтелектуальність — це глибина суджень, духовна зрілість, що виникають як результат активного пізнання дійсності, самостійного осмислення складних життєвих процесів* (Рад. літ-во, 4, 1963, 15).

ІНТЕЛЕКТУА́ЛЬНО. Присл. до **інтелектуа́льний.** *Важко було залишити театр, в якому я працював вісім років, в якому зростав інтелектуально й творчо* (Мин. укр. театру, 1953, 169).

ІНТЕЛІГЕ́НТ, а, *ч.* Той, хто належить до інтелігенції (у 1 знач.). *Робота інтелігента серед темної народної маси..— от що служить темою більших Франкових повістей* (Коцюб., III, 1956, 39); *— До наших інтелігентів понаїжджало багато молоді: студентів, гімназистів, панянок* (Вас., I, 1959, 85); *Наш радянський сільський учитель — категорія сільського інтелігента найбільш поширена* (Еллан, II, 1958, 110).

ІНТЕЛІГЕ́НТИК, а, *ч., зневажл.* Те саме, що **інтелігéнт.** — *Інтелігентики ми з вами! Ось хто ми...* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 151).

ІНТЕЛІГЕ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **інтелігéнт.** *Вона, і ставши вчителькою, зовсім не набула рис інтелігентки* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 200).

ІНТЕЛІГЕ́НТНИЙ, а, е. 1. Розумово розвинутий; освічений, культурний.— *Придивляючись ближче до життя села, я пересвідчився, що навіть одна інтелігентна людина може багато там зробити* (Коцюб., I, 1955, 170); *Були це люди* [родини Обринських] *поважні, інтелігентні і працьовиті* (Коб., III, 1956, 11).

2. Власт. інтелігентові, інтелігенції. *Обоє чудово грають, але Есипова краще: тонка, інтелігентна, розмаїта і повна чуття гра* (Л. Укр., V, 1956, 290); *Вона не мала ні класичного профілю, ні правильного овалу обличчя, .. хіба що ніс був з горбинкою, що надавало їй інтелігентного вигляду* (Панч, В дорозі, 1959, 205).

ІНТЕЛІГЕ́НТНІСТЬ, пості, *ж.* Властивість за знач. **інтелігéнтний.** *Долю молодих радянських інтелігентів.. письменник міцно сплів з життям передових трударів колгоспу, людей водночас і фізичної праці, і високої інтелігентності* (Літ. газ., 11.III 1959, 2).

ІНТЕЛІГЕ́НТНО. Присл. до **інтелігéнтний** 2. *Розмовляти інтелігентно; Одягнений інтелігентно.*

ІНТЕЛІГЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інтелігéнт** і **інтелігéнція.** *Інтелігентські кола;* // Власт. інтелігентові, інтелігенції (перев. старій, буржуазній). *Чи не є це антимарксистське перебільшування значення окремих осіб, інтелігентський ідеалізм?* (Еллан, II, 1958, 277).

ІНТЕЛІГЕ́НТЩИНА, и, *ж., ірон.* 1. *збірн.* Інтелігентні люди (перев. про стару, буржуазну інтеліґенцію).

2. Напрям думок, життєвий уклад, власт. старій, буржуазній інтелігенції. [М и р о н:] *Дозволь курити?..* [Г о р л о в:] *Роби, що хочеш. У мене все по-простому, інтелігентщини не терплю* (Корн., II, 1955, 14).

ІНТЕЛІГЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. *збірн.* Люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури. — *На бенкеті була вся наша інтелігенція* (Н.-Лев., IV, 1956, 114); *Ми маємо на меті видати літературний збірник.., в якому хотілось би помістити. твори переважно з життя сучасної інтелігенції* (Коцюб., III, 1956, 239); *Теперішня радянська інтелігенція вийшла з рядів робітничого класу і селянства* (Ком. Укр., 2, 1962, 12).

2. *заст.* Інтелігентність. *Він не вирізняється нічим із юрби селян, .. і на перший погляд не виявляє інтелігенції* (Фр., III, 1950, 208); *Особа Франка особливо імпонувала мені своєю високою інтелігенцією* (Сам., II, 1958, 395).

ІНТЕНДА́НТ, а, *ч.* Той, хто завідує військовим господарством, займається постачанням армії. *Полковник.. виплигує із штабного вагона, вирішивши як слід висповідати інтенданта, що відправив пульмани з сіном на запасну колію* (Руд., Остання шабля, 1959, 9).

ІНТЕНДА́НТСТВО, а, *с.* Військова організація, що завідує військовим господарством і здійснює постачання армії. *Він уже чув — Софія одержала від інтендантства замовлення* (Шиян, Гроза.., 1956, 118).

ІНТЕНДА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інтендáнт** і **інтендáнтство.** *Мимоволі навіть посміхнувсь* [Остап] *у бороду, уявивши собі ову картину — .. повернення своє додому кіньми на доброму кованому залізом інтендантському возі* (Головко, II, 1957, 573).

Інтендáнтська слýжба — те саме, що **інтендáнтство.**

ІНТЕНСИ́ВНИЙ, а, е. 1. Напружений, посилений. *При такій інтенсивній праці треба добре їсти* (Коцюб., III, 1956, 147); *Десь ліворуч, далеко на північний захід тривав інтенсивний бій* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 36); *Інтенсивний ріст дерев.*

2. Який дає найбільшу продуктивність. *Наша республіка стала тепер республікою інтенсивного землеробства* (Визначні місця Укр., 1958, 33); *Україна за роки Радян-*

ської влади.. перетворилась на могутню країну інтенсивного господарства (Довж., III, 1960, 52).

3. *рідко.* Яскравий, густий (про колір). *Стіни господарчих приміщень у жилому будинку фарбують кольоровими глинами в яскраві, інтенсивні тони* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 115).

ІНТЕНСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **інтенси́вний**. *Інтенсивність термоядерної реакції залежить від температури* (Наука.., 6, 1962, 32); *Сонце низенько над обрієм. Червоні смуги, що стелить воно на білому снігові, помітно гублять інтенсивність кольорів* (Ю. Янов., I, 1958, 614).

ІНТЕНСИ́ВНО. Присл. до **інтенси́вний** 1, 2. *Він іноді тихо стогнав, а голова тим часом працювала інтенсивно* (Хотк., I, 1966, 56); *Десь віддалено, неначе під землею, інтенсивно гуркотіли гармати* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 28); *Інтенсивно вести господарство.*

ІНТЕНСИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Дія за знач. **інтенсифікува́ти**. *Використовують запорізькі металурги кисень і для інтенсифікації доменного процесу* (Наука.., 9, 1962, 11); *Шлях дальшої інтенсифікації сільського господарства, який вказує Комуністична партія, є реальний і єдино правильний шлях* (Колг. Укр., 9, 1960, 2).

ІНТЕНСИФІКО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **інтенсифікува́ти**; // *у знач. прикм. Підвищена термічна стійкість.. вогнетривів дає змогу з успіхом застосовувати їх у печах з інтенсифікованим тепловим режимом* (Наука.., 11, 1956, 13).

ІНТЕНСИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Робити більш інтенсивним, збільшувати інтенсивність чого-небудь; посилювати щось. — *Він намагається інтенсифікувати працю на заводі, та не поступово, а відразу* (Шовк., Інженери, 1956, 400); *Застосування хімії інтенсифікує виробничі процеси* (Ком. Укр., 1, 1964, 5).

ІНТЕРВА́Л. у, *ч.* 1. Відстань, простір, що відокремлює предмети один від одного; проміжок. *Два трактори у відповідних інтервалах тягнули картоплесаджалки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 27); *У світлі заграви.. вимальовувалися контури домен, високі димарі мартенів, що стояли на рівних інтервалах один від одного* (Руд., Вітер.., 1958, 350); // Проміжок між рядками машинопису. *Перед мною ціле послання — дев'ять друкованих сторінок без інтервалів* (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 45).

2. Проміжок часу між певними діями, перерва в якійсь дії. *Надворі йде дощ, в інтервалах між дощем ми ходимо на прохід* (Л. Укр., V, 1956, 369); *Через короткі інтервали на дорозі почали рватися снаряди* (Стельмах, II, 1962, 193).

3. *муз., фіз.* Різниця між двома тонами або звуками за їх висотою. *К. Стеценко вбачав у виконанні гам, інтервалів, різних вправ важливий засіб для розвитку слуху та голосу* (Мист., 6, 1958, 22)

ІНТЕРВЕ́НТ, а, *ч.* Організатор, учасник інтервенції; агресор, загарбник. *Микита Гопченко виганяв німецьких інтервентів з України в році 1918-му* (Ю. Янов., II, 1954, 156); *В панічному безладді — з обрубаними кінцями, з поріділими командами — судна інтервентів покидали порт* (Гончар, II, 1959, 49).

ІНТЕРВЕНЦІОНІ́СТ, а, *ч.* Прихильник інтервенції.

ІНТЕРВЕНЦІОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **інтервенціоні́ст**. *Інтервенціоністське військо.*

ІНТЕРВЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Насильне збройне втручання однієї або кількох держав у внутрішні справи іншої держави; агресія. *В 1918 році уряди США і Англії організували і проводили власними збройними силами криваву інтервенцію на півночі Радянського Союзу* (Смолич, VI, 1959, 460); *Зазнали краху спроби міжнародних імперіалістів задушити молоду Радянську республіку шляхом відкритої воєнної інтервенції* (Ком. Укр., 1, 1961, 13).

ІНТЕРВ'Ю, *невідм., с.* Призначена для опублікування в пресі, передачі по радіо, телебаченню розмова журналіста з політичним, громадським або яким-небудь іншим діячем і т. ін. *Бліндаж. Записав газетяр інтерв'ю — Про дні бойові, про героїв плацдарму...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 328); — *Американський журналіст і фоторепортер брали у мене інтерв'ю, допитувалися, як потерпів Київ від окупації* (Рибак, Час.., 1960, 191); // Газетна стаття або передача по радіо, телебаченню, що містить виклад такої розмови. *Я своє «інтерв'ю» почнутаки з опису самого себе* (Л. Укр., III, 1952, 744).

ІНТЕРВ'ЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Брати в кого-небудь інтерв'ю.

ІНТЕРВ'ЮЄ́Р, а, *ч.* Журналіст, який інтерв'ює кого-небудь.

ІНТЕРДИ́КТ, у, *ч.* У католицькій церкві — повна або часткова заборона відправляння богослужінь, релігійних обрядів, що її накладав папа з метою покарання.

ІНТЕРЕ́С, у, *ч.* 1. Увага до кого-, чого-небудь, зацікавлення кимось, чимось. *Взагалі.. тут* [на Капрі] *виявляють великий інтерес до всього українського* (Коцюб., III, 1956, 417); *Його манив сюди.. інтерес до людей, живих свідків невпинної руїни села* (Кол., Терен., 1959, 299); // Цікавість, захоплення. — *З вікна, каже, і то багато видно, а як по світах походити, скільки того дива побачиш. Отож хай тебе по тих світах поводять, може, спаде інтерес,— сумно закінчив Бовдюг* (Тют., Вир, 1964, 303).

2. Вага, значення. *Кивнула головою.. і пройшла мимо. І зразу ж для Івана і молодь в гурті, і танці — втратили всякий інтерес* (Головко, I, 1957, 427); *Вивчення мимовільної пам'яті має передусім великий теоретичний інтерес* (Рад. психол. наука.., 1958, 88).

3. *перев. мн.* Те, що найбільше цікавить кого-небудь, що становить зміст чиїхось думок і турбот; прагнення, потреби. *Кав'ярня була серцем села, куди збігались усі інтереси людності* (Коцюб., I, 1955, 393); [Т а р а с:] *Як одружимося, то вона буде в мене в школі за помічницю, і в нас буде одно діло, одні інтереси* (Гр., II, 1963, 506); *Надзвичайно широке коло його* [М. Рильського] *творчих інтересів* (Вітч., 8, 1958, 101); *Духовні інтереси, духовне життя радянської людини.. мають знаходити на сторінках газет і журналів якнайповніше відображення* (Ком. Укр., 5, 1963, 39).

4. *перев. мн.* Те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чиїмсь прагненням, потребам. *Повертався* [Саєнко] *до простих гласних, ..умовляв самим дбати про свої «інтереси», про «народне благо»* (Мирний, I, 1949, 382); *Власники душ.. найбільш боялись того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів* (Коцюб., I, 1955, 335); *Народ у колгоспі був дружний, роботящий, прекрасно міг сполучати державні інтереси з особистими* (Вишня, I, 1956, 423); — *Вони* [селянські ради] *створюються по селах, щоб організувати.. бідноту на боротьбу за свої класові інтереси* (Козл., Ю. Гірук, 1957, 364); // *тільки одн., розм., заст.* Користь, вигода, прибуток. — *Люди, ..— хвилювався Аркадій, ..— зрозумійте, що в побудові санаторію перш за все ваш, а не мій інтерес* (Вільде, Сестри.., 1958, 42).

◇ **В інтере́сах:** а) *(чиїх, кого)* на користь кого-небудь. *В моїх.. інтересах, щоб я знайшла собі заробіток скоріше* (Л. Укр., V, 1956, 379); б) *(чого)* з метою, заради чого-небудь. *Якщо я писав допис, то робив це в інтересах справедливості* (Тют., Вир, 1964, 152); **Зачіпа́ти (зачепи́ти) інтере́си** *див.* **зачіпа́ти.**

5. *розм., заст.* Діло, справа. *Добриловський догадувався, що благочинний має до його якийсь інтерес* (Н.-Лев., IV, 1956, 126); *Я би хотів виробити собі поняття про стан наших інтересів* (Фр., III, 1950, 74); *Коли я.. тебе на свята не діждусь, то буде кепський інтерес...* (Л. Укр., V, 1956, 214).

ІНТЕРЕСА́НТ, а, ч., *заст.* Той, хто керується в своїх учинках тільки особистою вигодою. *В нашій країні — державі трудящих — нема соціальних груп експлуататорів та воєнних інтересантів* (Смолич, Після війни, 1947, 17).

ІНТЕРЕ́СНИЙ, а, е. 1. Який привертає увагу, викликає інтерес, зацікавлення; цікавий. *Дякую і за обидва збірники: це такий багатий, інтересний матеріал* (Коцюб., III, 1956, 344); *Він обіцяв показати інтересні досліди над щепленням рослин* (Смолич, I, 1958, 77).

2. *розм.* Те саме, що га́рний 1; вродливий, привабливий. — *Бачили ту Рухлю, що продає дьоготь у місті? Господи, яка інтересна!* (Н.-Лев., IV, 1956, 75).

ІНТЕРЕ́СНО. Присл. до інтере́сний. [Я р и п а:] *Чоловіки у них одягнені дуже інтересно. Ходять у вузьких білих штанях* (Корн., II, 1955, 115); // *у знач. присудк. сл. Інтересно буде знать, Хто він..?* (Фр., XI, 1952, 263).

ІНТЕРЕСУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., перех.* Те саме, що ціка́вити. *Його* [І. Франка] *інтересують соціальні й економічні сторони .. життя, гніт, страждання* (Коцюб., III, 1956, 36); — *Ви, очевидячки, в якійсь справі до мене? — Так. В справі, яка.. не може вас не інтересувати* (Головко, II, 1957, 480).

ІНТЕРЕСУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, *недок., ким, чим.* Те саме, що ціка́витися. *Прозою Вашою я теж дуже інтересуюся: так хотілось би, щоб збірник вийшов гарний* (Коцюб., III, 1956, 241); — *Ми цим ділом не інтересуємось,— сказав Єгор, неохоче беручи виноград своїми вузлуватими.. пальцями. — А ти покуштуй,— сказав Мічурін* (Довж., I, 1958, 459).

ІНТЕР'Є́Р, ч. 1. *рід. у.* Архітектурно й художньо оздоблена внутрішня частина будинку, приміщення. *На Гуцульщині дуже поширене оздоблення печей полив'яними кахлями.., завдяки чому інтер'єр житла.. справляє враження мальовничості та затишку* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); *Для обробки інтер'єрів* [будинку Верховної Ради УРСР] *використані мотиви і форми українського народного мистецтва, цінні породи природного каменю, деревини і монументальний живопис* (Архіт. Укр., 1957, 14).

2. *рід. а.* Картина, малюнок і т. ін., на яких зображено внутрішню частину якого-небудь приміщення.

ІНТЕРЛЮ́ДІЯ, ї, *ж.* 1. Невелика музична п'єса, виконувана між частинами музичного твору.

2. Те саме, що інтермéдія 1. *Се були т. зв. інтермедії, або інтерлюдії, що з часом дали початок новочасній комедії* (Фр., XVI, 1955, 212); *Найжиттєвішими у давньому українському драматичному репертуарі були.. інтерлюдії, або інтермедії* (Іст. укр. літ., I, 1954, 104).

ІНТЕРМЕДІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до інтермéдія. *У п'єсі про Олексія є інтермедійні виходи, які не складають чогось суцільного і не мають внутрішнього зв'язку з дією драми* (Від давнини.., I, 1960, 194); *В інтермедійній літературі відомий образ козака — самотнього воїна* (Рад. літ-во, 1, 1963, 111).

ІНТЕРМЕ́ДІЯ, ї, *ж.* 1. У середньовічному театрі — коротенька сценка, переважно гумористично-комедійного характеру, здебільшого вставлена між актами серйозної драми. *До нас дійшло понад п'ятдесят інтермедій і близьких до них комічних діалогів. Вони являють собою іноді комедійні антракти, вплетені в текст великої релігійної драми, іноді — самостійні твори* (Іст. літ., I, 1954, 104); *Випадком не згоріли в пожежах воєн і плюндрувань лише дві реалістичні кумедні сценки, зрозумілі простій людині, інтермедії Якуба Гаватовича* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 196).

2. *муз.* Проміжний епізод у фузі.

ІНТЕРМЕ́ЦЦО, *невідм., с.* Невеликий музичний твір довільної будови, виконуваний між окремими частинами опери. *Симфонічний оркестр виконував сюїту з опери «Євгеній Онєгін», інтермеццо з «Сільської честі»* (Мист., 6, 1958, 20).

ІНТЕ́РН, а, ч. Лікар, відряджений на певний строк до лікарні для підвищення кваліфікації. *За ним ввійшло ще кілька чоловік. Це були професорові асистенти та ординатори й інтерни клінік інституту* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 140).

ІНТЕРНА́Т, у, ч. 1. Гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу. *Пані Романова рекомендує.. студентку першого курсу, що живе в інтернаті* (Л. Укр., V, 1956, 285); *Життя в інститутському інтернаті не сприяло моїй літературній праці ще в більшій мірі, ніж життя в учительській семінарії* (Вас., IV, 1960, 43); *Харитина Тарасівна повідомила, що інтернат уже відремонтовано, можна й учнів приймати* (Коп., Земля.., 1957, 193).

2. Закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть. *Поряд із розгортанням восьмирічних і середніх шкіл значно розшириться сітка шкіл-інтернатів* (Ком. Укр., 10, 1959, 38); *Інтернат... Там кращі викладачі, гарні приміщення. Надійці справді учитися там було б зручніше* (Автом., Щастя.., 1959, 174).

ІНТЕРНА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до інтернáт. *Тепер не пригадую, щоб у семінарії я оддавався своїм літературним вправам. Можливо, що цьому не сприяло інтернатське життя* (Вас., Незібр. тв., 1941, 167); *Інтернатський вихователь.*

ІНТЕРНАЦІОНА́Л, у, ч. 1. Міжнародне об'єднання пролетарських партій. *Чуєш? Сурми заграли, Час розплати настав — В Інтернаціоналі Здобудем людських прав* (Сто пісень.., 1946, 7); *І Інтернаціонал («Міжнародне товариство робітників») виник у 1864 р.* (Нова іст., 1956, 208).

Комуністи́чний інтернаціона́л *див.* **комуністи́чний.**

2. Назва міжнародного пролетарського гімну, гімну КПРС і з 1917 р. до 1944 р.— державного гімну СРСР. *Чи ж думали коли, що гімн Інтернаціоналу Прозвучить звитяжно Сені й Дніпру?* (Зеров, Вибр., 1966, 429); *Над полем розлігся гімн більшовиків — Інтернаціонал* (Панч, В дорозі, 1959, 61).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Визнання чого-небудь інтернаціональним, міжнародним, вільним для користування всіх народів (держав). *Інтернаціоналізація морських шляхів.*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́ЗМ, у, ч. Принцип міжнародної солідарності пролетаріату та всіх трудящих, що випливає з усвідомлення ними єдності своїх корінних інтересів у боротьбі за соціалізм і комунізм; відстоювання свободи та рівності всіх народів, боротьба за дружбу й співробітництво між ними, проти шовінізму та націоналізму. *Духом справжнього інтернаціоналізму пройнята Радянська Конституція* (Рад. Укр., 5.XII 1956, 1); *Пролетарський інтернаціоналізм став одним з основоположних принципів розвитку більшовицької партії* (Ком. Укр., 11, 1967, 70).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Робити, визнавати що-небудь інтернаціональним, міжнародним. *Інтернаціоналізувати територію.*

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗУВА́ТИСЯ, ується, *недок. і док.* Ставати інтернаціональним, міжнародним.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́СТ, а, ч. Прихильник, послідовник інтернаціоналізму. *Ми всією душею стоїмо за об'єд-*

нання інтернаціоналістів (Ленін, 21, 1950, 137); *Полум'яний патріот рідної землі, Максим Рильський був великим інтернаціоналістом. Під його пером заговорили українською мовою Вольтер і Міцкевич, Пушкін і Янка Купала, Мольєр і Тувім* (Літ. Укр., 19.III 1965, 1).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до інтернаціоналізму, пройнятий ним. *Сама можливість створення Української Радянської держави випливала з демократичного, інтернаціоналістичного характеру Великої Жовтневої соціалістичної революції* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 105); *Українська література, натхнена інтернаціоналістичним світоглядом, стала значним явищем у загальній соціалістичній культурі* (Вітч., 11, 1967, 161).

ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **інтернаціоналіст**.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **інтернаціоналіст**. *Революційна марксистська партія в Росії зароджувалась і розвивалась як інтернаціоналістська організація* (Ком. Укр., 9, 1965, 13).

2. Те саме, що **інтернаціоналісти́чний**. *Своєю справді інтернаціоналістською політикою Радянська країна завоювала симпатії пригноблених трудящих мас, прогресивної громадськості всього світу* (Ком. Укр., 11, 1967, 71).

ІНТЕРНАЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до різних народів, націй; міжнародний. *Ми за інтернаціональну культуру демократичного до кінця і соціалістичного пролетаріату* (Ленін, 19, 1950, 90); *Ще тому вабив мене Магнітобуд, що це — справжнє інтернаціональне будівництво* (Донч., VI, 1957, 583); // Який складається з представників різних народів, націй. *Опріч того тут буває й інше цікаве товариство, письменники, малярі, публіка інтернаціональна, і я з багатьма познайомився* (Коцюб., III, 1956, 358); *Коли я, нарешті, опинився серед інтернаціональної маси червоноармійців, я ніби глибоко і вільно відітхнув* (Ірчан, I, 1958, 310).

2. Який відповідає принципам інтернаціоналізму, ґрунтується на них. *Перед суспільними науками поставлене почесне завдання допомагати партії в справі інтернаціонального виховання трудящих* (Ком. Укр., 5, 1960, 42); *Поезія Тичини багата своєю національною формою, а ідейно по-ленінськи глибоко інтернаціональна* (Мал., Думки.., 1959, 10).

ІНТЕРНАЦІОНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **інтернаціона́льний** 2. — *Ніхто не зробив мені такого закиду за мою.. інтернаціональність* (Коб., III, 1956, 348); *І сьогодні народи змагаються за право називати Шевченка своїм поетом. У цьому також полягає його інтернаціональність* (Літ. Укр., 30.V 1964, 4).

ІНТЕРНАЦІОНА́ЛЬНО. Присл. до **інтернаціона́льний** 2. *Вогненного нам треба слова! Такого, щоб мільйони виховувало: глибоко, партійно, реально,— інтернаціонально!* (Тич., III, 1957, 9).

ІНТЕРНО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до **інтернува́ти**. *Хуан К. з Барселони, каменяр. Брав участь у боях у Мадріді. Був інтернований у Франції...* (Довж., III, 1960, 416); // *у знач. ім.* **інтерно́ваний**, ного, *ч.* Про людину, що була затримана в якійсь країні до закінчення війни й перебувас в умовах обмеженої свободи. *В Галичині жило багато людей, які воювали з французами, іноді довгі роки перебували у Франції як інтерновані* (Фр., XVI, 1955, 156).

ІНТЕРНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інтернува́ти**.

ІНТЕРНУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Затримувати до закінчення війни громадян, війська, судна й т. ін. держави, що перебуває в стані війни, поселивши їх у певному місці в умовах обмеженої свободи. *Довго він чекав, поки йому оголосили вирок, за яким військового лікаря Павла Забороду інтернують* [у Туреччині] *аж до кінця війни між Німеччиною і Радянським Союзом* (Кучер, Голод, 1961, 350); *Британський уряд* [у дні другої світової війни] *інтернував кілька сот чоловік.. німецького походження* (Загреб., Європа 45, 1959, 171).

ІНТЕРПЕЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., політ.* Робити інтерпеляцію.

ІНТЕРПЕЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., політ.* У буржуазних країнах — звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала. *Губернатор беззаконно викинув мене, мою жінку, Шрага і ще кількох з «Просвіти» (з цього поводу* [приводу] *правдоподібно було зроблено інтерпеляцію в Думі)* (Коцюб., III, 1956, 313); *— Чекайте, чекайте, чи не про нього то була інтерпеляція в парламенті?* (Кулик, Записки консула, 1958, 189).

ІНТЕРПОЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Текстова вставка пізнішого походження, якої не було в оригіналі.

2. *мат.* Знаходження проміжних значень функції на підставі деяких відомих її значень. *Основна частина досліджень М. М. Крилова стосується проблеми теорії інтерполяції й механічних квадратур* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 161).

ІНТЕРПРЕТА́ТОР, а, *ч., книжн.* Той, хто інтерпретує, пояснює що-небудь; тлумач. *Франко був одним з глибоких знавців і інтерпретаторів творів французького романіста* [Золя] (Укр. літ. критика.., 1959, 440); *Колектив франківців прагнув бути справжнім творчим інтерпретатором драматургії О. Корнійчука* (Мист., 1, 1955, 10).

ІНТЕРПРЕТА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення. *У циклі «На старі теми».. Франко дає свою інтерпретацію мотивів «Слова о полку Ігоревім», мотивів біблії...* (Рильський, III, 1956, 272); *Під розшифровкою вчені розуміють роз'яснення невідомої системи письма, самих його знаків, під інтерпретацією — встановлення змісту написаного* (Знання.., 1, 1966, 28); // Творче розкриття образу або музичного твору виконавцем. *Молода піаністка, граючи останньою, зайняла в конкурсі перше місце.. Її інтерпретація не позбавлена індивідуального, своєрідного почерку* (Рад. Укр., 20.XII 1962, 4).

ІНТЕРПРЕТУВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **інтерпретува́ти**. *Звичайно, співи останніх* [лірників], *не виявляючи вже того побожного збереження усіх традицій народного інтерпретування співу, не дає нам справжньої думи* (Іст. укр. музики, 1922, 75).

ІНТЕРПРЕТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Розкривати зміст чого-небудь: пояснювати, витлумачувати. *Дослідник-марксист не може пасивно йти за джерелом, а повинен критично його осмислювати й інтерпретувати* (Ком. Укр., 5, 1960, 38); // Творчо розкривати образ, зміст музичного твору під час виконання. *Диригент* [О. Кошиць] *блискуче інтерпретував не лише українські народні пісні, але й складні твори М. В. Лисенка* (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 22).

ІНТЕРПРЕТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **інтерпретува́ти**. *Наукова проблема в науково-фантастичному романі не просто «викладається».., а інтерпретується* (Смолич, VI, 1959, 34).

ІНТЕРПУ́НКЦІЯ, ї, *ж.* 1. Розставляння розділових знаків у писемній мові.

2. Те саме, що **пунктуа́ція**. *Правопис і інтерпункцію лишаю тут і скрізь далі таку, як в оригіналі* (Фр., XVI, 1955, 357).

ІНТЕРФЕРЕНЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до інтерференції, пов'язаний з нею. *Інтерференційні плями;*

// Признач. для інтерференції. *Інтерференційний світлофільтр.*

ІНТЕРФЕРЕ́НЦІЯ, ї, *ж., спец.* Взаємне посилення або послаблення хвиль (світлових, звукових, електричних) під час накладання їх одна на одну. *До числа явищ, характерних для хвильових процесів, належить інтерференція хвиль, яка полягає в тому, що при взаємному накладанні двох хвиль може відбуватися підсилення й ослаблення коливань* (Курс фізики, III, 1956, 312).

ІНТЕРФЕРО́МЕТР, а, *ч., спец.* Оптичний вимірювальний прилад, дія якого ґрунтується на явищі інтерференції. *Оптиметрами і інтерферометрами... можна міряти з точністю до двох десятитисячних міліметра або двох десятих мікрона* (Собко, Любов, 1935, 10); *Недавно тут встановлено зоряний інтерферометр системи академіка Лінника, який дає можливість точно визначити положення подвійних зірок* (Знання.., 4, 1965, 2).

ІНТИ́МНИЙ, а, е. 1. Стос. до глибоко особистого, потаємного. *Франко до серця брав мої душевні болі, він не боявся довірятися.. своїми інтимними переживаннями* (Крим., Вибр., 1965, 498); *Це була тиха розмова про те інтимне, домашнє, що може цікавити тільки двох людей* (Шовк., Інженери, 1956, 13); * Образно. *Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по ниві* (Коцюб., II, 1955, 226); // Який стосується почуття кохання; сердечний, любовний. *Я ж не думав, Що мій друг до сеї відьми Мав відносини інтимні* (Л. Укр., IV, 1954, 185).

2. Задушевний, сердечно-щирий, близький. *Молодь коло комори розбилась на два гуртки: долі — Кость, Настуня і Горпина, на ганку сидять Максим з Прісею. В останніх інтимна, тиха розмова* (Вас., III, 1960, 163); *Хто чув.. виступ гартованської майстерні, той зрозуміє, як багато значить інтимний, безпосередній зв'язок робітників мистецтва з трудящими масами* (Еллан, II, 1958, 166); *Юрко схилився на хвіртку і, переходячи на інтимний тон, заговорив вуркотливо та влесливо* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 110).

ІНТИ́МНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і якість за знач. **інти́мний**. *Виключна була аудиторія, виключна панувала там інтимність і щирість у настрої* (Вас., Незібр. тв., 1941, 203); *Холодна гірська ніч на чужині мимоволі схиляла до інтимності* (Гончар, I, 1954, 73); *Друзі вийшли геть далеко, на безлюддя. Тут ніхто не важив на інтимність їхньої розмови* (Кач., II, 1958, 385).

ІНТИ́МНО. Присл. до **інти́мний**. *Говорять* [дами] *між собою інтимно, інколи мимоволі понижуючи голос до таємного шепоту* (Фр., VI, 1951, 362); *Того вечора, перший раз після відходу татка, в нашому домі повіяв лагідний, доброзичливий настрій. Гомоніли інтимно, півшепотом* (Вільде, Сестри.., 1958, 298)

ІНТОКСИКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інтоксикації, зумовлений нею. *Інтоксикаційне захворювання.*

ІНТОКСИКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1 Отруєння організму отруйними речовинами. *Збудник грипу (вірус) має властивість викликати інтоксикацію (отруєння) організму* (Наука.., 1, 1958, 20); *Районний лікар прийшов до висновку:.. його* [старого майстра] *захворювання викликане кишковою інтоксикацією* (Шовк., Людина.., 1962, 80).

2. Уведення в рослину спеціальних отрут для боротьби зі шкідниками.

ІНТОНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інтонації. *Вірші поділяються на рядки, що являють собою окремі інтонаційні групи слів* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 93); *Ряд досліджень присвячено вивченню інтонаційної чутливості, такої важливої для музиканта* (Рад. психол. наука.., 1958, 15); *У виконанні актриси* [Борисоглібської] *цей образ відзначався багатством інтонаційних барв у діалогах* (Минуле укр. театру, 1953, 154).

ІНТОНАЦІ́ЙНО. Присл. до **інтонаційний**. *Більшість студентських пісень була інтонаційно близька до тодішніх «заздоровних» (застільних) пісень* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 28).

ІНТОНА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Ритміко-мелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення. *Інтонація, властива живій людській мові,— така могутня сила, яка підпорядковує собі всі ритми й примушує їх щоразу служити цілком по-новому* (Наука.., 8, 1963, 57).

△ **Висхідна́ інтона́ція** *див.* **висхідни́й**; **Спадна́ інтона́ція** *див.* **спадни́й**.

2. Тон, манера або відтінок вимови, які виражають яке-небудь почуття мовця, його ставлення до об'єкта мовлення. *Усміхалася* [мати], *коли бачила Марусю, як вона, вернувшися із садка, пурхала по хаті, щебетала, а кожний рух, кожне слово, кожна інтонація були насичені щастям, безмірною радістю існування* (Хотк., I, 1966, 102); *Черняєва в свій сміх, як і в слова, вкладала певну інтонацію, сміхом вона промовляла, могла сміятися лагідно, зневажливо, гнівно...* (Донч., II, 1956, 18); *Здавалося, вся вражена родова гордість сконцентрувалася в інтонації того голосу: — Як ви смієте так розмовляти зі мною?* (Вільде, Сестри.., 1958, 402).

3. Точність, рівність звучання кожного тону музичного інструмента або звуку пісні щодо висоти, тембру та сили. *Інтонація вимови слова в пісні повинна органічно зливатися з інтонацією як елементом мелодії* (Рад. літ-во, 5, 1958, 26); *Реалістичний метод побудови музичного образу вимагає узагальнення типізації музичних інтонацій, які нескінченно повторюються в музичній практиці того чи іншого народу* (Мист., 4, 1956, 23).

ІНТОНУВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **інтонува́ти**. *Кожний, хто співав у хорі, знає з власного досвіду, як важко добитися чистого інтонування групи в унісон* (Мист., 2, 1966, 23).

ІНТОНУВА́ТИ, ую́, у́єш, *книжн.* Вимовляти або співати що-небудь з певною інтонацією. *Він викрикує їх* [ямби, хореї та анапести], *як ораторії, виспівує, мов пісні, інтонує, немов діалоги* (Смолич, II, 1958, 49); *Цілком відповідає складу солістів і хор, який інтонує чисто й рівно* (Мист., 1, 1963, 34).

ІНТРИ́ГА, и, *ж.* 1. *перев. мн.* Приховані зловмисні дії, до яких удаються для досягнення якої-небудь мети; підступи. [Чирик:] *То, пане редактор, усе інтрига, чорна інтрига* (Фр., IX, 1952, 374); *Там десь інтриги, політика, ідеї, в'язниці, жандарі* [жандарми], *плач і скрегіт зубів — а тут тихо-тихо, мов на дні моря...* (Хотк., I, 1966, 62); *Поточький знов задумав якісь інтриги в Молдавії* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 275).

◇ **Плести́ інтри́ги** — підступно діяти, прагнучи досягти якоїсь мети. *Без дозволу комітету Гайдай самочинно розстріляв трьох провокаторів. З цього негайно скористався Кобза, який плете інтриги й підбурює матросів проти комітету* (Укр. літ., 10, 1957, 125).

2. Сюжетна лінія в літературному (найчастіше в драматичному) творі, що відзначається складністю та напруженістю дії. *Фабула роману* [«Господарство доктора Гальванеску»] *була сповнена різних жахів, карколомних пригод, хвилюючих несподіванок і заплетена в складну інтригу* (Смолич, VI, 1959, 23); *П'єси М. Ірчана мають гостру драматичну інтригу, дія в них розгортається напружено* (Укр. рад. драм.., 1957, 28).

ІНТРИГА́Н, а, *ч.* Той, хто вдається до інтриг (у 1 знач.). *Каратові потрібна зараз підтримка головного інженера, от він і прикидається ласкавим телям.*

І — чи не тактичний це відступ інтригана перед тим, як розпочати якусь нову авантюру?.. (Шовк., Інженери, 1956, 315); *Вона затаювала свою душевну рану, боялася, щоб натяком не наштовхнути дворських інтриганів на якусь авантюру* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 359).

ІНТРИГА́НКА, и, *ж.* Жін. до **інтрига́н.** * У порівн. *Марина зітхнула: — І нащо я йому сказала? — Що сказала? — Про Людмилу. Просто — наче інтриганка якась* (Головко, Літа.., 1956, 172).

ІНТРИГА́НСТВО, а, *с.* Поведінка, вчинки інтригана, інтриганки. *Фракціонери стали на шлях зради інтересів партії, дворушничали, займалися політичним інтриганством, .. злочинно порушували революційну законність* (Літ. газ., 7.XI 1961, 3).

ІНТРИГА́НСЬКИЙ, а, е. Власт. інтриганові, інтриганці. [Г р а б ч а к:] *Ці інтригани, підлабузники так заплутують справу, що часом і об'єктивна критика сприймається за інтриганську* (Баш, П`єси, 1958, 96).

ІНТРИГУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інтригува́ти.** — *Ще недавно Олександр називав мене братом,— згадував Наполеон,— але то була дипломатична гра... Але цю гру я розгадав, і інтригування за моєю спиною нічого Росії не дало* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 59); *Псевдоромантика, інтригування читача запаморочливими інтимними перипетіями не приводило до реалістичного зображення історичних подій* (Рад. літ-во, 2, 1958, 23).

ІНТРИГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *неперех.* Здійснювати інтриги проти кого-небудь. — *Інші, розізлившися на вас, почнуть інтригувати, встромляти вам палки в колеса* (Шовк., Інженери, 1956, 142); *Вельможне панство тоне в розкошах, марнує час у хвастощах, інтригує при дворі безвільного короля* (Кач., II, 1958, 411).

2. *перех.* Збуджувати цікавість загадковістю, неясністю, таємничістю; зацікавлювати. *Це почало мене інтригувати. Невже він стежить за мною?* (Коцюб., I, 1955, 428); *Я догадався: це Тамара.., про неї останнім часом сестра часто говорила мені, інтригувала її красою* (Грим., Подробиці.., 1956, 42).

ІНТРИ́ЖКА, и, *ж., фам.* Зменш. до **інтри́га** 1. *Ян не потрудився замислитись, як виглядає він.. у цій непристойній інтрижці* (Веч. Київ, 19.II 1962, 4).

ІНТРОДУ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. Невеликий вступ, що передує основній частині музичного твору. *Ось «Свято в Чигирині»; вслухайтесь у цю інтродукцію: чотири перші такти — то ж ціла картина народного епосу, блискуча, сміливa й глибоко своєрідна, оригінальна* (Іст. укр. музики, 1922, 229); *Оркестрова інтродукція вводить слухача в атмосферу бучної, величної ради, немовби підготовляє появу могутнього образу народу* (Укр. клас. опера, 1957, 208).

2. Вступ до літературного твору або вистави. *Перший розділ поеми* [«Гайдамаки» Т. Шевченка] *«Інтродукція» (що означав вступ) характеризує політичний лад шляхетської Польщі XVIII століття* (Укр. літ., 8, 1957, 159).

3. *спец.* Вирощування завезеної рослини в нових для неї кліматичних умовах.

ІНТРОСПЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до інтроспекції. *Інтроспективна психологія.*

ІНТРОСПЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Метод психологічного дослідження, що полягає в спостереженні дослідника за власними почуттями, думками й т. ін.; самоспостереження.

ІНТУЇТИВІ́ЗМ, у, *ч.* Реакційна течія в сучасній буржуазній філософії, що вважає інтуїцію основним видом пізнання й намагається принизити наукове, логічне пізнання. *Незважаючи на те, що ця праця* [«В майстерні художника слова» О. І. Білецького] *написана в той час, коли в літературознавстві були надзвичайно поширені формалізм, вульгарний соціологізм та рецидиви.. інтуїтивізму, вона не мав будь-яких ознак впливу жодного з цих напрямів* (Рад. літ-во, 18, 1955, 9).

ІНТУЇТИВІ́СТ, а, *ч.* Прибічник інтуїтивізму.

ІНТУЇТИ́ВНИЙ, а, е. Який ґрунтується на інтуїції (у 1 знач.). *У домарксистській естетиці і, особливо, в естетичних теоріях сучасного Заходу здатність інтуїтивного проникнення в художній образ наділяється якимось надприродним змістом, містичною силою* (Мист., 4, 1965, 12); *В літературі та мистецтві в той час* [у перші роки Радянської влади] .. *проповідувались погляди про «ірраціональну» суть мистецтва, його інтуїтивний характер* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 10); // Зумовлений інтуїцією. *Він мимохіть поклав руку на свій автомат, як перед близькою небезпекою. Краєм ока Воронцов помітив цей інтуїтивний солдатський жест* (Гончар, III, 1959, 429).

ІНТУЇТИ́ВНО. Присл. до **інтуїти́вний.** *Схвильований, затурбований, запаморочений нечуваним дивом, він нічого не міг зразу збагнуть, та.. шукати розгадки він інтуїтивно прибіг сюди* (Вас., I, 1959, 243); *Настрій голови інтуїтивно відчував і секретар сільради* (Кир., Вибр., 1960, 309).

ІНТУЇЦІЯ, ї, *ж.* 1. Здатність людини в деяких випадках несвідомо, чуттям уловлювати істину, передбачати, вгадувати що-небудь, спираючись на попередній досвід, знання й т. ін.; чуття, проникливість, здогад. *Чомусь він мені подобався. І не балакали ми з ним, і зустрічались не так часто, а от подобався. Чомусь завжди мені здавалось: «От людина, здатна до благородних учинків». І показалося, що інтуїція не підвела* (Хотк., I, 1966, 164); *Покладаючись.. на свою старшинську інтуїцію, Хасцький шукав своїх десь ліворуч* (Гончар, I, 1954, 327); *Інтуїція і тонкий слух допомагали Петрикові вести мелодію за скрипалем* (Дмит., Розлука, 1957, 321).

2. В ідеалістичній філософії — безпосереднє збагнення, осягнення істини без допомоги досвіду й логічних умовиводів.

ІНТУРИ́СТ, а, *ч.* Скорочення: іноземний турист. *Вони почекали, поки з аеродрому здійметься пасажирський літак.. Він ішов на Москву з двома інтуристами* (Собко, Граніт, 1937, 64).

ІНУЛІ́Н, у, *ч., спец.* Складний вуглевод, що міститься в клітинному соку багатьох рослин. *В місцях відкладання* [цукрів], *залежно від виду рослин, у тій чи іншій кількості утворюється крохмаль, інулін* (Добрива.., 1956, 13).

ІНФА́НТ, а, *ч.* Титул принца в Іспанії та Португалії за часів монархії, а також особа, що має цей титул.

ІНФА́НТА, и, *ж.* Жін. до **інфа́нт.** [Д о л о р е с:] *Він, як ще був пажем, то за інфанту викликав на герець одного принца* (Л. Укр., III, 1952, 332); *Портрет інфанти Маргарити належить до числа тих творів Веласкеса, що увійшли неоціненним вкладом у світову художню культуру* (Мист., 4, 1960, 38).

ІНФАНТЕ́РІЯ, ї, *ж., заст.* Піхота. — *Нараду продовжуємо,— з відтінком жарту промовив Фрунзе. — Є від інфантерії, є й від кавалерії...* (Гончар, II, 1959, 398).

ІНФАНТИЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. *мед.* Хворобливa недорозвиненість організму, що виявляється в збереженні в дорослому віці фізичної будови або рис характеру дитини.

2. *перен.* Підроблювання під рівень розумового розвитку дитини. *До дитячої літератури треба ставити особливо суворі вимоги, тут потрібна прискіплива критика, яка не зносить і духу легкодумного інфантилізму й сірості* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 2).

ІНФАНТИ́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Власт. дитячому, вікові; недорозвинений. *Інфантильний вигляд.*

ІНФАНТИ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Властивість за знач. **інфантильний.** — *Беручка дівчина, протягом*

одного року зарекомендувала себе, школярі її люблять, певно за деяку інфантильність (Коп., Земля.., 1957, 197); *Діти, звісно, є діти, але й їм рішуче протипоказаний літературний примітив, поверховість, велемовна риторика, убогість образу, інфантильність думки* (Літ. Укр., 8. I 1965, 1).

ІНФА́РКТ, у, ч., *мед.* Змертвіння певної ділянки тканини організму внаслідок припинення кровопостачання. *У хворого з серцевими захворюваннями нерідко виникають тяжкі ускладнення.. Такими є, наприклад, крововилив у мозок, утворення тромбів (згустків крові) в артеріях внутрішніх органів з наступною повною закупоркою судин і утворенням змертвіння ділянки тканини (інфаркт) і т. д.* (Заг. догляд за хворими, 1957, 92); *— Стареньку сусідку їхню.. забрала швидка допомога. Інфаркт приключився* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 181).

△ **Інфа́ркт міока́рда** — гостре захворювання серця як наслідок утворення в серцевому м'язі ділянки змертвіння. *З виникненням змін у судинах, які живлять серцевий м'яз, можуть з'являтися приступоподібні болі в ділянці серця, які свідчать про розвиток стенокардії — грудної жаби. У більш тяжких випадках розвивається інфаркт міокарда* (Наука.., 1, 1964, 55).

ІНФЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е, *мед.* Спричинений, викликаний інфекцією; заразний. *Багато горя і страждань завдають людям інфекційні та паразитарні захворювання* (Наука.., 5, 1955, 11); // Признач. для хворих на заразні хвороби. *Він здогадується тільки, що якісь військові частини підібрали їх, бо очуняв він у госпіталі в Рівному, в інфекційному відділі* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 93).

ІНФЕ́КЦІЯ, ї, *ж., мед.* 1. Проникнення в організм хвороботворних мікробів; зараження. *Пролежень може також стати джерелом загальної інфекції організму, так званого зараження крові — сепсису* (Заг. догляд за хворими, 1957, 46); *Основна мета першої допомоги при опіку — запобігти інфекції на поверхні опіку і полегшити біль* (Підручник шофера.., 1960, 327); // Хвороботворні мікроби. *— Не підходьте близько, Артеме Сидоровичу,— каже хірург,— ви можете занести інфекцію...* (Ю. Янов., I, 1954, 238).

2. *рідко.* Взагалі інфекційна хвороба. *В Радянському Союзі вже давно ліквідовано такі інфекції, як чума, віспа, холера та ін.* (Підручник дезинф., 1953, 23).

ІНФІ́КС, а, *ч., лінгв.* Афікс, що з'являється в середині кореня слова при словозміні й словотворенні. *Інфікси властиві були давнім індоєвропейським мовам* (Сл. лінгв. терм., 1957, 74).

ІНФІЛЬТРА́Т, у, *ч., спец.* Скупчення клітинних елементів у патологічно змінених тканинах організму людини або тварини. *При зараженні рогівки золотистим стафілококом у різні строки консервації автор спостерігав утворення в ній клітинних запальних інфільтратів* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 23).

ІНФІЛЬТРАТИ́ВНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до інфільтрату. *При інфільтративних формах із схильністю до прогресування, а також при виразкових формах туберкульозу гортані протипоказані всі види праці* (Лікар. експертиза.., 1958, 117).

ІНФІЛЬТРАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до інфільтрації. *Як питну воду, що не потребує очищення, можна використовувати інфільтраційні води, тобто води рік, водосховищ і каналів, що профільтрувалися в ґрунт* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 288).

ІНФІЛЬТРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Просочування поверхневих вод у товщу земної кори через капіляри, шпарини тощо; // Проникання повітря в приміщення крізь щілини, пори тощо. *Інфільтрація — це природний повітрообмін у приміщенні крізь щілини, пори* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 474).

2. Проникання в тканини організму та скупчення в них яких-небудь речовин. *Відкладання в клітинах і тканинах будь-яких принесених течією крові або лімфи речовин має назву інфільтрації* (Курс патології, 1956, 124).

ІНФІНІТИ́В, а, *ч., грам.* Те саме, що **Неозна́чена фо́рма дієсло́ва** (*див.* **неозна́чений**). *Інфінітиви на -ати, -ити, -іти, -ути краще вживати в повній формі, ніж у короткій -ать, -ить, -іть, -уть* (Сам., II, 1958, 368); *Інфінітив — незмінна форма дієслова, яка в слов'янських мовах.. з усіх категорій дієслова зберігає тільки категорію виду, категорію стану* (Сл. лінгв. терм., 1957, 75).

ІНФЛЮЕ́НЦА, и, *ж., мед., заст.* Грип. *Ольга Антонівна ніяк наслідків інфлюенци не позбудеться* (Л. Укр., V, 1956, 130).

ІНФЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., ек.* Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення. *Нестабільність капіталістичної економіки та шалена гонка озброєнь призвели до того, що інфляція є постійним явищем капіталізму* (Наука.., 3, 1961, 10).

ІН-ФО́ЛІО, *присл.* В аркуш, зігнутий навпіл (про формат книжки, журналу).

ІНФОРМА́ТОР, а, ч. Той, хто дає інформацію, повідомляє про що-небудь. *Серед партизанів.. він пізнав свого інформатора Гулю* (Петльов., Хотинці, 1949, 172); *«Видющими» в Київській Русі називали передових людей свого часу, які займалися астрономією Найчастіше ці люди були інформаторами руських літописців* (Знання.., 1, 1966, 10).

ІНФОРМАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до інформації, який містить інформацію. *В кожній книжці* [будуть уміщати] *інформаційні статті про здобутки нашої культури* (Коцюб., III, 1956, 422); *Голова правління.. зробив інформаційну доповідь про роботу в колгоспі* (Вишня, I, 1956, 365); // Який опрацьовує та видає інформацію. *Інформаційна машина*

ІНФОРМА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Те саме, що **інформува́ння**. *Горький хотів, щоб усі народи Радянського Союзу шляхом широкої взаємної інформації знайомилися з тим, що зроблено кожним із них* (Тич., III, 1957, 443); *Для інформації слово було надане Лодиженкові* (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

2. Відомості про які-небудь події, чиюсь діяльність і т. ін.; повідомлення про щось. *За всякими інформаціями просив би звертатись до мене* (Коцюб., III, 1956, 370); *Обсяг інформації, що переробляється на сучасних підприємствах, настільки великий, що без застосування електронно-обчислювальної техніки неможливо раціонально управляти підприємством* (Ком. Укр., 7, 1966, 57).

ІНФОРМБЮ́РО, *невідм., с.* Скорочення: інформаційне бюро. *Ми з гордістю читали в зведеннях Радянського інформбюро про ваші славні подвиги* (Ю. Янов., I, 1954, 69).

ІНФОРМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **інформува́ти**.

ІНФОРМУВА́ТИ, ю́, у́сш, *недок. і док., перех.* Повідомляти про що-небудь; доводити до відома. *Увесь час інформували мене, як іде допит* (Вас., Незібр. тв., 1941, 184); *ЦК КПРС регулярно інформує партійні організації про свою роботу* (Статут КПРС, 1961, 17); *Тут, у клініці, його інформують про громадське життя швидше й повніше, ніж де* (Сміл., Сад, 1952, 303).

ІНФОРМУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок. і док.* 1. Діставати інформацію (у 2 знач.); довідуватися про що-небудь.

2. *безос.* Те саме. що **повідомля́тися**. *Інформувалося* [у статті І. Нечуя-Левицького] *про різні напрями в того-*

часній російській журналістиці (Укр. літ. критика.., 1959, 351).

ІНФРАЧЕРВО́НИЙ, а, е: △ **Інфрачерво́не промі́ння** — невидиме теплове проміння з хвилею довшою, ніж у червоного проміння. *Ультрафіолетове проміння.. можна реєструвати з допомогою фотографічної пластинки, а інфрачервоне — з допомогою спеціальних фотоелементів* (Наука.., 1, 1958, 9); *Нагріті тіла в основному випромінюють невидиме для ока інфрачервоне проміння* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 60).

ІНФУЗО́РІЯ, ї, *ж.* Найпростіша одноклітинна тварина, що живе в прісних і солоних водах. *Він глянув у клінічний мікроскоп, який показав йому безглузду метушню найдрібніших інфузорій* (Руд., Вітер.., 1958, 264); *Личинки усіх земноводних живляться різноманітними дрібними тваринами: інфузоріями, коловертками, невеличкими ракоподібними тощо* (Визначник земноводних.., 1955, 13).

ІНФУЗО́РНИЙ, а, е: △ **Інфузо́рна земля́** — гірська порода, що складається з залишків водоростей. *Інфузорна земля — скупчення мінеральних панцирів кількох видів водоростей* (Хімія, 9, 1956, 133).

ІНЦИДЕ́НТ, у, ч. Пригода, подія, випадок (звичайно неприємні); непорозуміння. *Вчорашній вечір минув без жадних інцидентів* (Л. Укр., V, 1956, 231);—*Я не хотіла вас образити,— почала була Сахно, прагнучи ліквідувати прикрий інцидент, але доктор Гальванеску її не слухав* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 42).

ІНШИЙ, а, е, *займ. означ.* 1. Який відрізняється від названого, даного; який існує, перебуває не в цьому місці, не в цих обставинах; не цей, не той, другий *Умивай же біле личко Дрібними сльозами, Бо вернулись москалики Іншими шляхами* (Шевч., І, 1963, 25); *У цих розмовах сам на сам з людиною іншого, далекого світу Хвильовий почував себе зовсім інакше, ніж під час розмови з своїми товаришами по зброї* (Гончар, III, 1959, 220); *Ще не встигли розійтись комбідівські збори, як селом обережно засновигали інші постаті* (Стельмах, II, 1962, 92); // Який змінився порівняно з попереднім; не такий, як раніше; інакший. *Що вік, то інший світ* (Номис, 1864, № 7946); *І Данило інший став, як одружився: вже не насуплені чорні брови, і на устах ласкавий усміх* (Вовчок, І, 1955, 99); — *Орлюк! — Єсть сержант Орлюк! Генерал Глазунов підійшов до сержанта. — Ви мене пам'ятаєте? — запитав він зовсім іншим, тихим голосом* (Довж., І, 1958, 309); // *у знач. ім.* **і́нше**, шого, *с.* Те, що відрізняється від названого, даного; не те, що було. *Він зовсім про інше марить* (Л. Укр., І, 1951, 311); *Артема цікавило не це, доїдуть вони чи не доїдуть до фронту. Його цікавило інше: ешелон той зараз на станції чи, може, поїхав?* (Головко, II, 1957, 527); // Протилежний зазначеному.—*А може, тебе доля занесла куди в далеку чужину, на інший край світу* (Мирний, II, 1954, 65); *Вітер потроху перелягає, шамотить над хвилями, що котяться одна за одною й котяться, і починає дмухати зовсім з іншого боку* (Ю. Янов., II, 1958, 50); // Ще який-небудь із ряду однорідних предметів, явищ, із групи людей, об'єднаних спільною ознакою. *Поговоривши* [парубок] *з дівчиною — вже й каже, що полюбив.. На другий день побачив не то красивішу, а тільки іншу. вже вп'ять* [знову] *сю любить, а про учорашню і не згадує!* (Кв.-Осн., II, 1956, 306); *Зв'язані незримими нитками З усіма наземними краями, Люди наміряються свій лет І до інших скерувать планет* (Рильський, III, 1961, 70); *Кошти партії та її організацій складаються з членських внесків, доходів від підприємств партії та інших надходжень* (Статут КПРС, 1961, 29); // *у знач. ім.* **і́нший**, шого, *ч.*; **і́нша**, шої, *ж.*; **і́нші**, ших, *мн.* Ще хто-небудь, крім названого. з групи людей, об'єднаних спільною ознакою. — *Молодую мою силу Багаті купили; Може й дівчину без мене З іншим заручили...* (Шевч., І, 1963, 253); *З вихованців Брянського в роті ще залишились Роман і Денис Блаженки, телефоніст Маковей, веселий білкастий подоляк Хома Хвецький, старшина Багіров та декілька інших* (Гончар, III, 1959, 198).

В і́ншому ра́зі — інакше. *Отже, повинно зостатися щось од огню непорушне: В іншому разі матерія спершу в ніщо б оберталась І вже з нічого речей розмаїтість у нас поставала* (Зеров, Вибр., 1966, 144); **І́нша річ (спра́ва)**; **І́нше ді́ло**, *рідко* — не такий самий стан речей; дещо інакше.— *Вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була* (Кв.-Осн., II, 1956, 51); [К н у р и х а:] *Звісно, ви черниці, йому* [богу] *служите.. А ми, миряни — зовсім інша річ* (Мирний, V, 1955, 67); *Я пишу мемуари.. Інша справа тепер. Я пишу насамперед для себе, і мені все цікаво* (Ю. Янов., II, 1958, 31); **І́ншими слова́ми** — інакше кажучи; **І́ншої ду́мки [бу́ти]** *про кого, що* — мати не такий погляд на кого-, що-небудь, як хтось. [Л ю б о в:] *Нам з Орестом належить надгорода..* [О р е с т:] *Моя мама і Олімпіада Іванівна, здається, зовсім іншої думки* (Л. Укр., II, 1951, 8); *Налетіли* [американці] *на заводи, коли німців уже тут не було.— Промахнулись, виходить,— пожалкував Хома.. Робітники були іншої думки. Їх, видно, цей наліт не тільки не захоплював, а навіть обурював* (Гончар, III, 1959, 125); **Не хто і́нший, як...** — саме ця особа. — *Хоч і рік стереглимете мене, а на другий оддамся таки не за кого іншого, як за Івана Золотаренка* (Вовчок, І, 1955, 24); *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир «Іскри» не хто інший, як колишній голова трояновської артілі Оксен, облетіла район одним подихом* (Тют., Вир, 1964, 540); **Не що і́нше, як...** — саме це. *Те, що її зацікавило, було не що інше, як троє осідланих коней під ганком вілли* (Коцюб., І, 1955, 286); *Отже, все те, що порожняву може в собі замикати, Єсть не що інше, як тільки матерії злучення щільне* (Зеров, Вибр., 1966, 139); **Тією або́ (чи) і́ншою мі́рою; У тій або́ (чи) і́ншій мірі** *див.* мі́ра; **Той або́ (чи) і́нший** — якийсь, певний, один із кількох. *Зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів* (Л. Укр., V, 1956, 126); *Я ні хвилини не думав, щоб той або інший куточок До володіння свого приорати і вирівнять межі* (Зеров, Вибр., 1966, 259); **Хто́сь (хто, де́хто, хто-не́будь) і́нший** — не ця особа. — *Ти, Насте, бачила когось іншого, що схожий на мене..?* (Н.-Лев., III, 1956, 270); *Гадок у нього було небагато, але ті, які були, не позволяли йому, як декому іншому, проявляти свою силу* (Хотк., II, 1966, 151); *Навіщо все це добувати мусить Василь? Нехай би інший хто поклопотався, чи ж мало добрих людей на селі?* (Довж., І, 1958, 73); **Чийсь і́нший** — який належить не цій особі. *Коли салашистський диктор на хвилину замовк, з ефіру пролунав чийсь інший грізний голос* (Гончар, III, 1959, 228); **Що́сь (що, де́що, що-не́будь) і́нше** — не цей предмет, явище і т. ін. [К е м б л ь:] *Річард молодий, а тим, що він не любить пиятики, з дівчатами не водиться, то мусить чим іншим бавитись* (Л. Укр., III, 1952, 32); *Комісар уже не дивився в їх бік.. і розмовляв з Храповим про щось інше* (Тют., Вир, 1964, 360).

◇ **В і́ншому світлі ба́чити (розгляда́ти** *і т. ін.) див.* **світло́**; **З і́ншого тіста́ [зро́блений, зліплений]** *див.* **тісто́**; **І́ншими очи́ма дивитися (ба́чити** *і т. ін.) див.* **о́ко**; **І́ншої заспіва́ти** *див.* **заспіва́ти**.

2. *перев. мн.* Усі, крім названого (названих); решта. *Шкільна кімната. Річард сидить на кафедрі, перед ним учень читає з книжки; інші учні — підлітки й*

дорослі — сидять по лавах (Л. Укр., III, 1952, 86); *— Дивно, що ми говорили навіть тоді, коли мовчали... Що наші думки звучали в одповідь, як інші струни, коли зачепиш одну* (Коцюб., II, 1955, 292); *— Бачу, що ти інше, небесне створіння, ніж усі ми, і далеко до тебе всім іншим жінкам і дочкам* (Довж., I, 1958, 245); *// у знач. ім.* **інші**, ших, *мн.* Усі, крім названого (названих); решта (про людей). *Старший брат сів на лавці, а усі інші у рядочок коло його* (Вовчок, I, 1955, 298); *Коли б це на неї так поглянув хтось з парубків, вона б одразу щось відрізала, але ж Роман зовсім не схожий на інших* (Стельмах, I, 1962, 129); *// у знач. ім.* **інше**, шого, *с., перев. у сполуч.* з у с е. Усе, крім того, про що йдеться (йшлося). *У всьому іншому маюся, як і досі* (Л. Укр., V, 1956, 228); *Стримано запитав* [Блаженко] *півголосом, де брат. — Живий! — заспокоїв його Сагайда. — Вуса засмалив за ніч, а все інше в порядку...* (Гончар, III, 1959, 165).

І такé інше (і т. ін.) *див.* і[2]; **Крім усьóго іншого,** *у знач. вставн. сл.*— слід ще додати, що... *Вчилася вона так собі і завжди клянчила, щоб їй підказували; крім усього іншого, їй ще й просто подобалось одержувати потай записки під час контрольних чи бути в центрі уваги всього класу, що силкується виратувати її* (Гончар, Тронка, 1963, 39).

3. Один із багатьох; деякий, який-небудь. *Інша рада гірш як зрада* (Номис, 1864, № 6131); *Інша мачуха здержує руку над пасинком, а Мотря, розпалившись, не вміла здержувати над рідним сином* (Мирний, II, 1954, 52); *— Плаче* [худоба], *кажете?— задумався Лесь. — Тяжче людини. А в інших корів аж молоко сочиться* (Стельмах, I, 1962, 564); *// у знач. ім.* **інший**, шого, *ч.;* **інша**, шої, *ж.* Один (одна) із багатьох; дехто. *Може, дуже тяжко та важко йому було, що, може, інший і не стерпить?* (Кв.-Осн., II, 1956, 122); *— А коли стрижка* [овець] *настає? — вигукнув Корній. — Поту не менш проллєш, як інший біля домни!..* (Гончар, Тронка, 1963, 15); *// під час переліку, іноді повторюючись.* Дехто з перелічуваних; частина. *Душа товкала* [штовхала] *душу в боки І скрипотали, мов сороки; Той пхавсь, той сунувсь, інший ліз* (Котл., I, 1952, 131); *Інший турбує веслом простори морів небезпечних, Інший береться до зброї і важить на царські чертоги; Цей облягає міста і руйнує будинки нещасні* (Зеров, Вибр., 1966, 217); *У темному коридорчику штовхалося чоловік тридцять людей. Деякі з них сиділи на лавах, деякі стояли, інші попримощувалися навпочіпки попід стінами* (Тют., Вир, 1964, 194).

В íнший час; Íнший раз — іноді, часом. *Маленьке лихо в інший час І значним людям докучає* (Гл., Вибр., 1951, 133); *Як скінчу життя страдненне, Спогадайте інший раз — .. Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз!* (Граб., I, 1959, 360).

4. у знач. присл. і присудк. сл. **íнше**, *рідко.* Не так, як досі; інакше. [Р і ч а р д:] *То вже було давно. Тепер я інше думаю, матусю* (Л. Укр., III, 1952, 58); *— Господи! сьогодні як учора, завтра як сьогодні! Усе одно та й одно! Коли б уже хоч гірше, так інше! — думала Олександра* (Коцюб., I, 1955, 67).

◆ **Íншим рáзом:** а) не тепер, не цим разом. *Христя зам'ялася. — Багато, бабусю, казати. — А багато, то хай іншим разом — кращим часом* (Мирний, III, 1954, 306); *Мала Вам ще щось багато писати, але сьогодні позабувала все якось, нехай вже коли іншим разом* (Л. Укр., V, 1951, 42); б) іноді, часом. *Він усіх вважав за ленінградців. Іншим разом починав: — Знаєш, друже... Ермітаж відбудували* (Гончар, III, 1959, 240); **Між (мéжи) íншим:** а) *(присл.)* не надаючи особливого значення, особливої уваги; побіжно. *Байдуже, принаймні зовні, ставився* [Павлуша] *до успіхів Гришкових, хіба що іноді не стримається — ущипливо натякне на «волячі хвости» або так, мовби між іншим, заведе розмову про гімназію* (Головко, II, 1957, 262); *Крім троянівців, що виділялися своїм високим ростом і дещо уповільненою вимовою, сказаною ніби між іншим лінькуватою фразою, були приземкуваті, шустрі і говіркі манілівці* (Тют., Вир, 1964, 170); б) *(у знач. вставн. сл.)* до речі. *Йому* [М. Горькому], *межи іншим, дуже потрібна книжка Клоустона в перекладі Кримського, але я не можу дістати* (Коцюб., III, 1956, 340); *— Між іншим, ви помічали, з кого виходить найбільше героїв у бою?* (Гончар, III, 1959, 25); **Що íншого (íнше),** *діал.*— не так, зовсім інакше. *— Ну, от же й ваш Іван до школи ходить. — Ба, хлопець! Хлопцям що іншого! — Дарка оживилась* (Л. Укр., III, 1952, 642); [А е ц і й П а н с а:] *Е, ні, не вдався я до того зроду, щоб тут у Римі жити. Не тепер мені й звикати. Вам що інше, звісно, ви молоді* (Л. Укр., II, 1951, 357).

ІНШОМÓВНИЙ, а, е. Стос. до іншої мови. *Ленін, вживаючи дійсно необхідні й незамінні іншомовні терміни, дбайливо роз'яснював їх значення* (Мовозн., 7, 1949, 30).

ІÓН, а, *ч., фіз., хім.* Електрично заряджена частинка, яка утворилася з атома внаслідок утрати або приєднання електронів. *При досить великій температурі й при довгій її дії газ перестає бути нейтральним і складатиметься з позитивних іонів і негативних вільних електронів, що відірвалися від атомів* (Знання.., 5, 1966, 9); *З іонів металів і іонів неметалів утворюються іонні сполуки* (Хімія, 10, 1956, 8).

ІОНІЗÁТОР, а, *ч., фіз.* 1. Апарат для одержання позитивно або негативно заряджених повітряних іонів. *Завдяки дії іонізатора в повітряному проміжку конденсатора щосекунди виникає певне число позитивних і негативних іонів* (Курс фізики, III, 1956, 126); *Вчені — лікарі та інженери — створили спеціальні прилади, іонізатори, які надають повітрю цінних властивостей* (Наука.., 5, 1967, 14).

2. Явище, що викликає іонізацію (у 1 знач.). *Іонізаторами є полум'я, рентгенові промені, промені, які випускаються радіоактивними речовинами* (Курс фізики, III, 1956, 60).

ІОНІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до іонізації (у 1 знач.). *Іонізаційний процес; Іонізаційна камера.*

ІОНІЗÁЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фіз.* Перетворення електрично нейтральних частинок середовища в електрично заряджені. *Процес іонізації полягає в електричній взаємодії заряджених частинок — альфа та бета — з електроном на оболонці атома або молекули речовини, через яку пролітає частинка* (Знання.., 7, 1967, 22); *Іонізацію викликає багато причин, з яких головними є радіоактивність повітря й грунту, космічне проміння, сильний вітер, водяний пил, сонячне світло, вогонь, деякі рослини, ..високовольтні установки (рентгенівські й фізіотерапевтичні апарати)* (Наука.., 4, 1961, 48).

2. *мед.* Уведення в організм лікувальних речовин за допомогою іонів, збуджуваних електричним струмом у цих речовинах.

ІОНІЗÓВАНИЙ, а, е, *фіз.* Дієпр. пас. мин. ч. до **іонізувáти.** *Плазма, як відомо,— це частково або повністю іонізований газ* (Знання.., 3, 1965, 11); *// у знач. прикм. Головне гігієнічне значення іонізованого повітря полягає в його впливі на стан здоров'я і працездатність людини* (Наука.., 4, 1961, 49).

ІОНІЗУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., фіз.* Спричиняти іонізацію чогось, насичувати іонами. *Короткохвильове випромінювання має надзвичайно високу активність і здатне іонізувати молекули повітря* (Рад. Укр., 14.XI 1957, 3); *Біологічна дія радіоактивно-*

го фосфору обумовлена тим, що він, випускаючи бета-частинки, іонізує тканини організму і тим самим викликає зміни процесу обміну речовин (Наука.., 10, 1960, 38).

ІОНІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., фіз.* Насичуватися іонами. *У вищих сферах атмосфери молекули повітря весь час підпадають під вплив сонячної радіації.. В результаті цього повітря іонізується, тобто в ньому з'являються позитивно заряджені іони й негативно заряджені електрони* (Наука.., 7, 1957, 9).

ІОНІЗУ́ЮЧИЙ, а, е, *фіз.* Діспр. акт. теп. ч. до **іонізува́ти**. *За межами земної атмосфери кількість космічних часток та їх іонізуюча здатність набагато більші* (Наука.., 2, 1958, 15).

ІОНІЙСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **іонічний**. *Характерною ознакою іонійського ордера є прикрашена спіральними завитками.. капітель* (Архіт. Рад. Укр., 9, 1939, 39).

ІОНІ́ЧНИЙ, а, е. Який є виразом архітектурного стилю, що склався в Іонії — області стародавньої Греції. *Архітектура міста.. наслідувала головні архітектурні стародавні грецькі ордери — доричний, іонічний, корінфський* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 257).

ІО́ННИЙ, а, е, *фіз., хім.* Прикм. до **іо́н**. *Під дією сил електричного поля відбувається рух заряджених частинок — електронний струм у металах і вакуумі та іонний струм у рідинах і газах* (Курс фізики, III, 1956, 143); *Хімічні сполуки, утворені з іонів, називаються іонними сполуками* (Хімія, 9, 1956, 35); // Дія якого пов'язана з використанням іонів та електронів. *Іонні прилади.*

ІОНОСФЕ́РА, и, *ж., фіз.* Верхній шар атмосфери, що містить значну кількість іонів і вільних електронів. *Як відомо, атмосфера Землі, починаючи з великих висот — у 50—60 кілометрів, іонізована, тобто в ній під впливом ультрафіолетових променів Сонця.. утворюються іони й вільні електрони. Починаючи з цих висот, атмосфера має назву іоносфери* (Наука.., 4, 1962, 8).

ІОНОСФЕ́РНИЙ, а, е, *фіз.* Прикм. до **іоносфе́ра**. *Іоносферні збурення;* // Признач. для спостереження іоносфери. *Іоносферна станція.*

ІПОДРО́М, у, ч. Спеціально підготовлений та обладнаний майдан для випробування коней і для кінно-спортивних змагань. *«Тимур» був призовий заводський жеребець, який має уже славу на іподромах* (Сміл., Зустрічі, 1936, 92); *Оточені вже втратили іподром, де сідали їхні транспортні «юнкерси»* (Гончар, I, 1954, 249).

ІПОМЕ́Я, ї, *ж.* Багаторічна витка рослина родини березкових з великими лійкуватими квітками; кручені паничі. *Найбільш поширена пурпурна іпомея. Дуже гарна витка рослина, що заплітає все густою зеленню з чудовими квітками, які відкриті тільки зранку* (Озелен. колг. села, 1955, 217).

ІПОТЕ́КА, и, *ж.* У капіталістичних країнах — позика, що видається під заставу нерухомого майна, а також застава нерухомого майна під таку позику. *Перемігший пролетаріат дасть їй* [верстві середнього селянства] *безпосереднє поліпшення її становища, знищуючи орендну плату й іпотеки* (Ленін, 31, 1951, 129); *Сьогодні повернувся з Полтави Василь Опанасович. Він завжди привозив з губернії новини, дуже нудні, як на смак.. маленького Ванюти: про якісь акцизи, опіки, іпотеки* (Полт., Повість.., 1960, 116).

ІПОТЕ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до іпотеки. *Іпотечний кредит;* // Признач. для видавання іпотек. *Іпотечний банк.*

ІПОХО́НДРИК, а, ч. Людина, яка хворіє на іпохондрію. *Ось вони* [фашисти] *сидять на лаві підсудних—змовники, .. провокатори і кати.. Але це аж ніяк не кубло звичайних зухвалих і одчайдушних бандитів з великої дороги.. Це й не гопкомпанія пропащих іпохондриків* (Смолич, Після війни, 1947, 20).

ІПОХОНДРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до іпохондрії. *Іпохондричне марення.*

ІПОХО́НДРІЯ, ї, *ж.* Хворобливий стан людини, який характеризується надмірним занепокоєнням, страхом за своє здоров'я; пригнічений стан, туга.

ІПРИ́Т, у, ч. Безбарвна маслянисте рідина з гірчичним запахом, яка роз'їдає слизову оболонку та шкіру; використовується як бойова отруйна речовина; гірчичний газ.

ІРА́НЕЦЬ *див.* **ірáнці**.

ІРАНІ́СТ, а, ч. Фахівець з іраністики. *Як іраніст Кримський видав «Історію Персії та її письменності» (1923)* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 79).

ІРАНІ́СТИКА, и, *ж.* Сукупність наук, які вивчають іранські мови та культуру; іранська філологія.

ІРАНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **іраніст**.

ІРА́НКА *див.* **ірáнці**.

ІРА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ірáнці** та Іран. *Іранські мови.*

ІРА́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **ірáнець, нця**, *ч.*; **ірáнка**, и, *ж.*). Офіційна назва населення Ірану, якою позначають різні за мовою та походженням народи. *Не все зрозумів гнівобровий іранець, а тільки при словах «визволити людство» він раптом засвітився* (Тич., III, 1957, 13).

І́РБІС, а, ч. Те саме, що **барс**; сніговий барс. *Ірбіс (барс)..— велика кішка, яка розмірами поступається (у фауні СРСР) тільки тигрові* (Посібник з зоогеогр., 1956, 120).

ІРВА́ТИ *див.* **рва́ти**.

ІРВОНУ́ТИ *див.* **рвонýти**.

ІРЖА́, *рідше* **РЖА́**, і́, *ж.* 1. Червоно-бурий шар на поверхні заліза, який утворюється внаслідок його окислення. *Німа і мовчазна, від неба вона* [тюрма] *крилася чорною залізною покрівлею, з червоними від іржі.. верхами* (Мирний, I, 1954, 319); *Слава славна не вмре, не загине, Ржа не вкриє булатної шаблі* (Рильський, III, 1961, 242); *Іржа, через яку гине метал, завдає великої шкоди, особливо коли це цінна апаратура* (Знання.., 11, 1965, 15); * У порівн. [Неофіт-раб:] *Звичка до розкошів ущлась їй у серце, мов іржа, без них їй тяжко* (Л. Укр., II, 1951, 227); *Каміння ноги подерло нам... Іржею кров на ранах гусла...* (Сос., II, 1958, 392); // Колір окислу заліза. *В тій пилюці бачив* [Дорош] *сонце, що жарило без милості, без жалю людей, машини, землю, обпалювало до бурої іржі придорожні трави* (Тют., Вир, 1964, 318); // *чого, перен.* Про сліди, залишки чого-небудь, що діють гнітюче, шкідливо на когось. — *Регіно! Регіно! Чи ржа великого страждання сточила тебе..?* (Фр., VII, 1951, 270); *Нівечилася юність, калічилася душа, осідала на ній іржа незрозумілої образи на життя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); // *перен., зневажл.* Про надокучливу людину, що набридає іншим. *А цей — іржа, а не чоловік. Уже як у кого встряне, як у'ється: точить-точить, поки-таки наскрізь не проточить!* (Мирний, II, 1954, 106).

Іржа́ їсть (переї́дає, бере́ *і т. ін.*) *що;* **Бере́ться (вкрива́ється** *і т. ін.*) **іржéю** *що* — щось, окислюючись, покривається червоно-бурим шаром (про залізо та залізні вироби). *І залізо ржа з'їдає* (Укр.. присл.., 1955, 293); *Чорніло високо, а пера іржа поїла* (Коцюб., III, 1956, 116); *Пощерблена шабля Іржею взялася, У піхви тій шаблі Вода налилася* (Перв., Райдуга.., 1960, 42).

◇ **Їсти (гри́зти, точи́ти)** *кого,* **як (мов, на́че** *і т. ін.*) **іржа́ залізо:** а) прискіпуватися, чіплятися до кого-небудь. *Не злюбила вона нас; не так мене, як Одарку. Було так і їсть, як іржа залізо* (Вовчок, I, 1955, 45); — *Чого це він на вас у'вся? — Супруненко? — угадала*

Піська. — І сама не знаю.. Одно точить, як шашіль дерево, як іржа залізо (Мирний, III, 1954, 36); б) не давати спокою, невідступно переслідувати (про думки, настрій і т. ін.). *Ця думка мулила його серце, йшла за ним усюди, як тінь, гризла його, як іржа залізо* (Коцюб., I, 1955, 89).

2. Плівка бурого кольору на болоті, там, де вода містить залізисті породи. *Стежка вивела на багна, вкриті іржею* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 59).

3. Хвороба багатьох культурних і дикорослих рослин, при якій надземна частина рослини вкривається бурими плямами. *Він не затямив і не чув Про так страшний недо́рід!.. Картопля вперше згнила... Овес іржа присіла* (Фр., X, 1954, 184); *Різні види іржі уражують листя, стебла й колоски злакових культур, знижуючи врожай на 20—30% і більше* (Колг. енц., II, 1956, 748).

Іржа́вий, *рідше* **РЖА́ВИЙ**, а, е. 1. Прикм. до **іржа́** 1. *З металу зняли іржаву шкаралупу* (Наука.., 9, 1965, 49); // Покритий іржею (у 1 знач.). *У стіні, насупроти дверей, аж коло самої стелі чорніло, мов рот якого звіра, вікно, виставивши замість зубів іржаві штаби заліза* (Мирний, I, 1954, 320); *О, горе тим рукам, що звикли у неволі Носить кайдани ржаві та важкі* (Л. Укр., I, 1951, 121); *Ольга відчинила кватирку, яка жалібно заскрипіла на старих іржавих петлях* (Ткач, Жди.., 1959, 73); * Образно. *Чи ти знавав, як точить доля ржава Ще змолоду робітничу сім'ю?* (Стар., Поет. тв., 1958, 69); // Власт. залізу, вкритому іржею. *Іржавий запах;* // Покритий бурими плямами старого риб'ячого жиру (про солону рибу).— *Вона дала мені гарбуза через ту іржаву суху чехоню?* (Н.-Лев., III, 1956, 50); *Від згаги після іржавих оселедців, якими вони повечеряли, Байда й сам мучився* (Панч, I, 1956, 471).

2. *перен.* Скрипучий, різкий (про звук, голос і т. ін.). *Голос Олекси стався якийсь залізно-холодний і ржавий* (Фр., VIII, 1952, 152); *Яношівородач засміявся хриплим іржавим сміхом* (Рибак, Що сталося... 1947, 160).

3. Який містить іржу (у 2 знач.); покритий іржею. *Зелена багва вигиналася під ногами, як спина хижого звіра, з-під неї чавкотіла іржава вода* (Тют., Вир, 1964, 317); *Люди у Водяному згадали, що Лукія потрапила в їхнє село просто з трясовини, з іржавого болота* (Донч., III, 1956, 134); *Високу зі старості криницю покрила поволока ржава* (У. Кравч., Вибр., 1958, 179); // Покритий осадом води з іржею. *Вони зупинилися, вийшли з тарантаса розім'яти ноги і майже поруч із пам'ятником помітили струмок, що витікав із розколини іржавої скелі* (Тулуб, В степу.., 1964, 92).

4. Який має колір іржі. *Двадцять днів, двадцять синіх чаш Над сірими і ржавими ярами — Ми їх пили маленькими ковтками* (Зеров, Вибр., 1966, 70); *Тепер ліс далеченько відійшов од колишньої загороди з старими-престарими яблунями. Всихаючи, вони розчахувалися на вітрах, трухлявіли.. і зотлівали іржавим огнем* (Стельмах, II, 1962, 338).

Іржа́винка, *рідше* **РЖАВИ́НКА**, и, *ж.* Невеличка пляма іржі на металевій поверхні. *Повернувшись після звільнення до Харкова, робітники дістали обладнання,— і на ньому не було жодної ржавинки* (Літ. Укр., 31.X 1967, 4); // *перен.* Плямка, цятка, кольором схожа на іржу. *Левко примружив поцяцьковані іржавинками сірі очі* (Логв., Давні рани, 1961, 167).

Іржа́віння, *рідше* **РЖАВІ́ННЯ**, я, *с.* Поява іржі на якій-небудь поверхні; корозія. *Металеві деталі, відполіровані електрохімічним способом, набувають блиску і стійкості до іржавіння* (Веч. Київ, 29.III 1967, 2); *Підраховано, що біля однієї третини заліза руйнується від корозії — ржавіння* (Токарна справа.., 1957, 43).

Іржа́вість, *рідше* **РЖА́ВІСТЬ**, вості, *ж.* Властивість за знач. **іржа́вий**; наявність іржі.

Іржа́віти, ію, *рідше* **РЖАВІ́ТИ**, ію, *недок.* 1. Ставати іржавим, покриватися іржею. *Її стодоли пусті, комора без дверей, порожня, хата — гола, а замки від скринь ржавіють* (Стеф., I, 1949, 192); *Інвентар одремонтовано, весь він під повітками, не надворі, не іржавіє, не псується...* (Вишня, I, 1956, 412); *Хоча сталь міцна, проте вона важка й іржавіє від вологи* (Наука.., 2, 1959, 27); * Образно. [В' я з е н ь - л и ц а р:] *Людська кров мовчить і не волає до небес про помсту, а тихо ржавіє у млявих жилах...* (Л. Укр., II, 1951, 186); *Жменякові йшов п'ятдесятий рік. Якщо взимку він старів, іржавів, як те залізо на плузі, то весна знову повертала йому молодість* (Томч., Жменяки, 1964, 6).

2. Набувати кольору іржі. *Сонце зранку іржавіло, продираючись із-за степового пруга* (Гуц., Скупана.., 1965, 93).

Іржа́во, *рідше* **РЖА́ВО**. Присл. до **іржа́вий**. *Навпроти кузні іржаво червоніють купи різного брухту* (Гончар, Тронка, 1963, 180); *Хтось спиняється перед дверима камери, клацає замок, залізні двері ржаво скриплять* (Кол., На фронті.., 1959, 110).

Іржа́ння, *рідше* **РЖА́ННЯ**, я, *с.* 1. Крик коня. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там.. гомін з стукотнею* (Котл., I, 1952, 233); *Знадвору долітало іржання коней, яких конюхи гнали на пашу* (Фр., I, 1955, 66); *З вечірньою зорею спускали з конов'язі лошат, і вони з веселим заливчастим іржанням мчали до своїх маток* (Тулуб, В степу.., 1964, 119).

2. *перен., зневажл.* Голосний, нестримний, різкий сміх, регіт. *З веселою розмовою тихо посувалась юрма з гори в долину, коли з юрми враз розлігся характерний не то крик, не то іржання: — І-го-го-го!..* (Коцюб., I, 1955, 236); *Вони* [хлопці] *вибігають на шлях і, намагаючись якомога більше здіймати куряви, з іржанням гасають по дорозі* (Багмут, Опов., 1959, 11).

Іржа́стий, а, е. 1. Прикм. до **іржа́** (у 3 знач.). *На пшеницях іржасті захворювання дуже поширені й завдають посівам значної шкоди* (Колг. Укр., 3, 1961, 26).

△ **Іржа́сті гриби́** *(Uredinales)* — гриби, що паразитують на насінних і папоротевих рослинах, спричиняючи захворювання на іржу. *Складний розвиток мають іржасті гриби — збудники хвороб багатьох культурних і диких рослин* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 13).

2. *у знач. ім.* **іржа́сті**, тих, *мн.* Група паразитних грибів, що спричиняють захворювання рослин на іржу.

Іржа́ти, *рідше* **РЖА́ТИ**, іржу́ (ржу), іржи́ш (ржеш), *недок.* 1. Кричати (про коня). *Коні сердито іржуть* (Коцюб., II, 1955, 61); *Дві пари коней — гніді та булані — з обох боків почали між собою перегравати та злегенька іржати* (Тич., I, 1957, 238); *Дзвінко рже басун гнідий Біля темних кріпосних Агаларових воріт* (Перв., З глибини, 1956, 254); // *безос.* Колись, не так і давно, на цьому подвір'ї мукало й іржало, мекало і бекало, хрюкало і кудкудакало (Чендей, Птахи.., 1965, 47).

2. *перен., зневажл.* Голосно, нестримно сміятися, реготатися. [К и р и л о:] *Знай рже* [попенко], *як той жеребець!* (Мирний, V, 1955, 152); — *Веселенька книжечка!..— сміється він сам собі,— їм що не ляпать язиком, аби ляпать. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайшли такого смішного?* (Вас., I, 1959, 67); *Павло як оженився, то ні разу й пальцем свою не торкнув! А жінці хіба можна вірити? Усі бачать, як вона до чужих чоловіків іржe* (Тют., Вир, 1964, 366).

ІРИГА́ТОР, а, ч. Фахівець з іригації, зрошення. *Нашим досвідом зацікавились іригатори зарубіжних країн* (Рад. Укр., 16.IX 1956, 3); *Він ще молодий.. іригатор, але вже встиг за свою небагаторічну практику побудувати кілька іригаційних споруд* (Збан., Незабутнє, 1953, 42).

ІРИГАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до іригації; зрошувальний. *Електроенергію Каховки одержала Інгулецька іригаційна система* (Наука.., 11, 1956, 8); *Удосконалював* [Синявін] *знання узбецької мови, дбайливо ремонтував іригаційні споруди* (Ле, Міжгір'я, 1953, 28).

ІРИГА́ЦІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **зро́шення**. — *Хіба ж то така велика штука спровадити воду там, де чоловікові хочеться?.. А називається така робота: іригація* (Фр., II, 1950, 372); *Найбільш надійним засобом одержання гарантованих урожаїв є іригація — зрошення та обводнення мільйонів гектарів земель* (Наука.., 2, 1961, 2).

ІРИ́ДІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **ірі́дій**.

ІРИ́ДІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, важкий тугоплавкий метал сірувато-білого кольору. *Дорогоцінний метал іридій бере свою назву від грецького слова «ірис» — радуга* (Цікава хімія, 1954, 82); *Є серед них* [металів] *легкі, такі, як літій, ..і важкі, подібно до іридію, шматочок якого розміром із звичайну склянку важить понад 5 кілограмів* (Наука.., 8, 1962, 19).

І́РИС, а, ч. 1. *бот.* Те саме, що **півники**. *Ірис (півники) — багаторічна трав'яниста рослина з родини півникових* (Колг. енц., I, 1956, 397); *Сумні кипариси стримлять у блакить. Пахнуть іриси, і море шумить* (Сос., I, 1957, 200).

2. *анат.* Райдужна оболонка ока.

ІРИ́С, у, *ч., збірн.* Гатунок цукерок у вигляді кубиків шоколадного кольору. *Найбільш поширені помадні, молочні, марципанові.. цукерки та ірис* (Укр. страви, 1957, 329).

ІРИ́СКА, и, *ж., розм.* Одна цукерка ірису. *Майже неможливо простежити невзбровним оком, як робить іриски автомат* (Рад. Укр., 27.V 1967, 4).

І́РИСОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **і́рис**.

ІРИТА́ЦІЯ, ї, *ж., рідко.* Роздратування, хвилювання.— *Іригація принесла йому іритацію,— кепкував пан маршалок* (Фр., II, 1950, 377).

ІРИТУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **злости́ти**; дратувати, сердити. *Став* [Славко] *на місці й сердито промовив: — Прошу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене це іритує!* (Март., Тв., 1954, 287); *— Добре, мовчу, чоловіче, будь тихо. Не іритуватиму тебе* (Ю. Янов., I, 1954, 35).

ІРИТУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок., рідко.* Те саме, що **злости́тися**; дратуватися, сердитися. *Слухайте, голубчику, ..не іритуйтеся, не псуйте собі здоров'я* (Коцюб., III, 1955, 444); *— Ну й гади!.. От гади!.. що ти з отаким.. робитимеш?..— іритувався Панько* (Еллан, II, 1958, 28).

ІРЛА́НДЕЦЬ *див.* **ірла́ндці**.

ІРЛА́НДКА *див.* **ірла́ндці**.

ІРЛА́НДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ірла́ндці** та Ірландія. *Подався він геть На берег убогий ірландський* (Л. Укр., I, 1951, 355); *Ірландські саги*.

ІРЛА́НДЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **ірла́ндець**, дця, *ч.*; **ірла́ндка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Ірландії. *Вони ходили чистими вулицями, ..руді, як сонце, ірландці, біляві англійці, чорні негри* (Собко, Скеля.., 1961, 5).

І́РОД, а, *ч., лайл.* Дуже жорстока, люта людина; кат, недолюдок. [Відьма:] *Як була я молодою — І гадки не мала, По садочку похожала, Квічалась, пишалась. А він мене і набачив, Ірод!..* (Шевч., I, 1951, 366); [Микита:] *Пустіть мене! За що ви надо мною знущаєтесь? Луччє* [краще] *втопіть мене або вбийте! Собаки! Ироди! Катюги!..* (Кроп., I, 1958, 101); *— Думалось, хоч дітей врятую — не пощастило. В землю загнали моїх кришенят, ироди, упирі кляті* [фашисти]! (Збан., Єдина, 1959, 237).

І́РОДІВ, дова, дове, *лайл.* Поганий, лихий, проклятий. *— А вже скільки я осів* [осей] *поламав через ту іродову гору* (Н.-Лев., II, 1956, 269).

◇ **І́родова душа́** *див.* **душа́**.

ІРОНІЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **іронізува́ти**. *Навіть Федір Петрович привітав нашого наймолодшого товариша без жодної тіні іронізування* (Збан., Єдина, 1959, 238).

ІРОНІЗУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок.* Ставитися до кого-, чого-небудь з іронією; висміювати когось, щось, насміхатися, кепкувати з когось, чогось. *Хоч ти іронізуєш над сим виразом.., але я скажу тобі, що пишу його завжди од щирого серця* (Л. Укр., V, 1956, 116); *Анатолій розумів, що сестра добродушно іронізує, і промовчав* (Гур., Життя.., 1954, 327).

ІРОНІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Пройнятий іронією; який виражає іронію; глузливий. *У деяких гостей губи потягнулись кінцями вниз, у других вгору від.. іронічного сміху* (Фр., II, 1950, 373); *Інспектор, старанно причесаний, ..сидів у звичайній своїй позі спокійного й величного сфінкса, кидаючи часом іронічний погляд на молодь* (Вас., I, 1959, 316); *Григорій Вакуленко навіть не звернув уваги на іронічний тон запитання* (Ткач, Моряки, 1948, 67).

2. Стос. до іронії (у 2 знач.). *Іронічне вживання слів*.

ІРОНІ́ЧНО. Присл. до **іроні́чний**. *Дядько.. уперся, що до Криниці найменше десять верстов. Ми іронічно хитаємо головами* (Коцюб., II, 1955, 235); *Вона усміхнулася іронічно* (Коб., I, 1956, 341); *Я кривився від тих похвал. Вони звучали іронічно* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 400).

ІРО́НІЯ, ї, *ж.* 1. Прихована насмішка; глузування, кепкування, глум. *— І я це чув од дацьківських людей,— сказав писар з тонкою іронією на устах* (Н.-Лев., IV, 1956, 72); *Олесь усміхнувся ледве замітною іронією й погладив свою гарну, темну, плекану бороду* (Коб., III, 1956, 202); *Очі в жінки знову блиснули насмішкувато, а в голосі прозвучала гірка іронія* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 17).

◇ **Іро́нія до́лі**, *книжн.*— про безглуздий випадок. *Хіба ж не іронія долі: в той час, коли маєш досвід, знання, жадання діяльності, в той час, коли дух твій ще поривається до життя повносилого, повнокровного... опинитися раптом тут, в тихій заводі, де, може, вічний штиль тебе жде!..* (Гончар, Тронка, 1963, 197).

2. Стилістичний засіб, коли слову або зворотові надається протилежного значення з метою глузування. *Іронія полягає в тому, що автор осміює негативні явища, говорячи про них в удавано позитивному тоні* (Укр. літ., 8, 1957, 188); *В. Самійленко — тонкий майстер їдкої іронії, асоціативного розвитку комічної теми* (Рад. літ-во, 8, 1965, 23).

ІРРАДІА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *фіз.* Оптичне явище, суть якого полягає в тому, що світлі фігури видаються на темному тлі більшими за свої справжні розміри.

2. *фізл.* Поширення процесу збудження або гальмування в центральній нервовій системі. *Іррадіація нервового процесу становить одне з основних явищ нервової діяльності кори великих півкуль* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 68).

3. *мед.* Поширення відчуття болю за межі безпосередньо враженого місця або органа.

ІРРАДІЮВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач.

іррадіюва́ти. *Завдяки іррадіюванню дратливого процесу в усій центральній нервовій системі здійснюється.. рефлекс* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 146).

ІРРАДІЮВА́ТИ, юс, *недок., спец.* Поширюватися за межі безпосереднього джерела роздратування. *Процеси збудження і процеси гальмування в дітей легко іррадіюють, тобто поширюються по корі великих півкуль* (Шк. гігієна, 1954, 55); *Основним симптомом холециститу є біль у правому підребер'ї, який часто іррадіює під праву лопатку* (Лікар. експертиза.., 1958, 51).

ІРРАЦІОНАЛІ́ЗМ, у, ч. Реакційний напрям в ідеалістичній філософії, що заперечує об'єктивні закономірності буття й можливість його наукового пізнання. *Філософським прапором буржуазії стає ірраціоналізм — проповідь «абсурдності» і «трагічної приреченості» буття, що є проявом її зростаючого страху перед майбутнім* (Ком. Укр., 1, 1965, 52).

ІРРАЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *філос.* Якого не можна збагнути розумом; незбагненний. *В літературі та мистецтві в той час* [у перші роки Радянської влади] *панувала теорія «мистецтва для мистецтва», проповідувались погляди про «ірраціональну» суть мистецтва, його інтуїтивний характер* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 10); *— Я відчував себе персонажем якогось нісенітного роману, в якому діють лише люди з ірраціональною психікою* (Шовк., Інженери, 1956, 191)

2 *мат.* Непорівнянний з одиницею та з будь-якою частиною її і який через те не може бути виражений ні цілим числом, ні дробом *Десятковий нескінченний неперіодичний дріб називається ірраціональним числом* (Алг., II, 1957, 8); *На введенні в математику поняття ірраціонального числа розвиток поняття числа не зупинився* (Вісник АН, 11, 1953, 34)

ІРРАЦІОНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Абстр. ім. до **ірраціона́льний.**

ІРРЕА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **нереа́льний.** *Ідеалістичну суть естетики символізму, що шукав.. за реальним — ірреальне, достатньо чітко висловив в одному з своїх віршів Вяч. Іванов* (Поезія.., 1956, 28); *Ірреальний план «Великого льоху»* [Т. Шевченка] *химерно переплітається з реальним, становлячи разом з ним складну й своєрідну єдність* (Рад. літ-во, 2, 1961, 92).

ІРРЕА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **ірреа́льний.**

ІРРЕГУЛЯ́РНИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **нерегуля́рний.** *Іррегулярні війська.*

ІСКАЗА́ТИ, ІСКИДА́ТИ, ІСКИ́НУТИ, ІСКЛАДА́ТИ, ІСКЛА́СТИ, ІСКЛИКА́ТИ *див.* **сказа́ти, ски́нути** і т. д.

ІСКО́РКА, и, *ж.* Зменш. до **і́скра.** *Мандрівець тремтячими руками почав багаття згасле ворушить, знайшов десь іскорку межи трісками* (Л. Укр., 1, 1951, 282); *Бліденька іскорка гніву блиснула в її очах* (Фр., VIII, 1952, 296); *У Павлика блиснули в зіницях іскорки надії* (Донч., VI, 1957, 17).

І́СКРА, и, *ж* 1. Найдрібніша світна частинка тіла, що горить, жевріє. *З малої іскри великий вогонь буває* (Укр. присл.., 1955 260); *Залізні боки пічки пашіли жаром, і коли хтось близько проходив, спалахували сотнями дрібненьких іскор* (Руд., Остання шабля, 1959, 276); * У порівн. *Андрійко скорий був палкий, як іскра,— то було тричі на день і більш посвариться з дітьми на улиці, а то й поб'ється за яку пустоту* (Вовчок, 1, 1955, 275)

2. *перен* Блискуча цятка; блискітка. *Дніпро грає, лиснить іскрами* (Н.-Лев., III, 1956, 307); *Одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими золотистими іскрами* (Л. Укр., III, 1952, 186); *Прощаючись, Багіров відкликає Ясногорську вбік і, блискаючи темними іскрами косих очиць, говорить із зворушливою таємничістю* (Гончар, III, 1959, 201).

3. *чого, перен., книжн.* Найменший, але яскравий вияв якого-небудь почуття, здібності тощо. *Ми друкували все те, в чому бачили іскру таланту* (Фр., XVI, 1955, 332); *Не вважаючи на все, що було, у неї в серці завсігди жевріла іскра кохання до Романа, і останніми днями ця іскра розгоралася все більше й більше* (Гр., II, 1963, 285).

◆ **Аж і́скри з очей посипа́лись** — про запаморочення від болю (внаслідок удару по голові й т. ін.). [Гаврилюк:] *Вухо мое покрутив* [дід Григорій] *раз, та тільки ж хіба він уміє так, як отець Олександер? Щоб аж іскри з очей посипались* (Мик., Кадильниця, 1959, 46); **Зарони́ти і́скру** *див.* **зарони́ти; Іскра бо́жа,** *част.*— про чиє-небудь природне обдарування. *Панночка була (і вість) гарна.., мав душу живу, і навіть іскру божу* (Л. Укр., III, 1952, 744); **Мета́ти і́скри** — сердито, злобливо поглядати. *Вона ледве не плакала від напливу почуттів, але очі її гнівно метали іскри в бік Палянички, який, очевидно, чимось насолив ланковій* (Чаб., Тече вода.., 1961, 177).

ІСКРИВИ́ТИСЯ *див.* **скривитися.**

ІСКРИ́НА, и, *ж.* Одна іскра. *Блискавка кинула сяйні іскрини, Громом торохнуло в гори й долини...* (Щог., Поезії, 1958, 305); *Увесь сивий від роси луг.. вигравав міріадами мерехтливих іскрин і сліпив очі* (Коз., Сальвія, 1959, 78); *Треба було щось робити, непослабною боротьбою підтримувати і роздмухувати ту іскрину життя, яка ще жевріла в ньому* (Ткач, Моряки, 1948, 26).

ІСКРИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **іскри́на.** *На вершинах сосен міріадами холодних іскринок горіли сніжинки* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 57); *Ласточкін дивився на нього спокійно, лагідно, з посмішкою, але твердо, і десь у глибині зіниць блимали іскринки гніву* (Смолич, V, 1959, 99).

ІСКРИ́СТИЙ, а, е. 1. Який сяє іскрами (у 1, 2 знач.); блискучий. *Сонце стояло якраз над головою і наче огнем пекло, таке було іскристе* (Мирний, I, 1954, 261); *Хвиля іскриста Грає вільно по синьому морі* (Л. Укр., I, 1951, 17); *Великі, іскристі, як вугіль, очі нерухомо світились на нього з-під краю шинелі* (Гончар, I, 1954, 150); // Пінявий, пінистий, шумливий. *Впала* [скорбна істота] *до ніг мені з мольбою, але перешкоджає слухати дзвону кришталевих бокалів, шипіння іскристого напою* (Хотк., I, 1966, 133); *Говорилися промови, і іскристе вино вирівало корки з пляшок* (Собко, Граніт, 1937, 150).

2. *перен.* Яскравий, виразистий. *Іскристий народний гумор, влучний дотеп.. надали творові* [«Енеїді»] *Котляревського національного українського забарвлення* (Іст. укр. літ., I, 1954, 145); *Посміхнулася Катерина своєю іскристою білозубою посмішкою* (Руд., Остання шабля, 1959, 47).

ІСКРИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **іскри́стий.** *Хай і надалі поезія наша зберігає і розвиває романтичну іскристість своїх образів, пісенний ліризм своїх мелодій* (Про багатство л-ри, 1959, 157).

ІСКРИ́СТО. Присл. до **іскри́стий.** *Сонце піднялося вже височенько і гаряче, іскристо обливало.. хлопчика* (Мирний, I, 1949, 483); *Куди не кинь — Сніги, сніги блищать іскристо* (Нех., Чудесний сад, 1962, 133); *Розшарілась* [Наталка], *щоки горять, а очі весь час сміються ясно, іскристо* (Гончар, II, 1959, 33); *Іскристо і жарко Світиться воно* [вино] (Воронько, Драгі.., 1959, 40).

ІСКРИ́ТИ, и́ть, *недок.* 1. Викидати, розсівати іскри (у 1 знач.). *Пожежа все розгорялась та розгорялась. По*

сторонах тих двох високих куп огнів здіймалися нижчі, зливалися і страшенно іскрили (Мирний, III, 1954, 339).

2. Яскраво сяяти; виблискувати. *Жемчуг іскрить та леліє* (Федьк., I, 1960, 423); *В саду іскрять сніги рожеві* (Шер., Дорога.., 1957, 133).

3. *спец.* Утворювати іскри при неповному контакті. *Мотор іскрить; Рубильник іскрить.*

ІСКРИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* 1. Яскраво сяяти; виблискувати. *Слово, чому ти не твердая крица, Що серед бою так ясно іскриться?* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Іскриться море і грає, у сяйві міниться срібнім* (Зеров, Вибр., 1966, 254); *Вгорі холодним сяйвом іскрилися зорі* (Скл., Святослав, 1959, 255); // *чим.* Сяяти, блищати від якого-небудь почуття (про очі, погляд). *Радістю зір твій іскриться* (Сос., Щоб сади.., 1947, 82).

2. *перен.* Виявлятися яскраво, з особливою виразністю. *Любов і радість в їх очах Іскриться, виграє* (Гірник, Сонце.., 1958, 124).

ІСКРІВЕЦЬ, вця, *ч.* Революціонер, що належав до групи газети «Іскра», яку заснував В. І. Ленін у 1900 році. *Ленін закликав іскрівців перетворити кожний завод у фортецю робітничої партії* (Біогр. Леніна, 1955, 54).

ІСКРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **іскри́ти** та **іскри́тися**. *Несправність конденсатора виявляється по сильному іскрінню на контактах переривника* (Підручник шофера.., 1960, 158).

ІСКРОВИ́Й, а́, е́, *спец.* Стос. до електричної іскри. *Іскровий розряд супроводиться характерним тріском і сліпучим сяйвом* (Курс фізики, III, 1956, 128); // Який під час роботи дає електричні розряди у вигляді іскор. *Іскровий телеграф.*

ІСКРОВЛО́ВЛЮВАЧ, а, *ч.* Те саме, що **іскрога́сник**. *На збиранні і молотьбі двигуни обладнують.. іскровловлювачами* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 133).

ІСКРОГА́СНИК, а, *ч.* Пристрій для гасіння іскор. *Не можна випускати в загінку ні одного трактора, комбайна чи автомашини без іскрогасників і первинних засобів пожежогасіння* (Рад. Укр., 12.VII 1963, 3).

ІСКРОМЕ́ТНИЙ, а, е. 1. Який викидає іскри, **іскри́ться**. *Згадувались студені ріки й густі ліси, ..радісне скрометне сонце над неозорими просторами!..* (Донч., III, 1956, 153).

2. Яскравий, виразистий. *Життелюб і оптиміст, Рильський у приватному житті, в колі друзів завжди виділявся іскрометним гумором, дотепністю, яскравими каламбурами* (Вітч., 7, 1965, 202).

ІСКРЯ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **іскри́стий**. *Потім переведе* [Марина] *любий та добрий погляд своїх чорних іскрявих очей на невеличке Петрусеве личко* (Мирний, IV, 1955, 231); *Тож більше полюбляв у шиби зазирнути, Як в іскрявім снігу пишає сон дібров* (Рильський, Поеми, 1957, 255).

ІСКРЯНИ́Й, іскряна́, іскряне́, *рідко.* Те саме, що **іскри́стий**. *За шпилями-скалами округи видко.. далеко темні гаї, що попозлочувані вони іскряним сонечком* (Вовчок, I, 1955, 321).

ІСКРЯ́НО, *рідко.* Присл. до **іскряни́й**. *Іскряно й яро червоніють цілі ріки польового маку* (Н.-Лев., III, 1956, 314).

ІСЛА́М, у, *ч.* Магометанська релігія; мусульманство. *Він визнавав за жінкою більші права, ніж дає їй іслам* (Коцюб., II, 1955, 135); *Кожна* [релігія] *висуває свого пророка-першонавчителя: християнство — Христа, юдаїзм — Мойсея, іслам — Магомета* (Кол., Терен.., 1959, 235).

ІСЛАМІ́ЗМ, у, *ч.* Релігійна система ісламу. *Храм* [бога Крішни] *в одним із центрів поширення новоіндуїзму, який прагне примирити різні релігії, і в першу чергу індуїзм з ісламізмом* (Минко, Намасте.., 1957, 51).

ІСЛА́НДЕЦЬ *див.* **ісла́ндці**.

ІСЛА́НДКА *див.* **ісла́ндці**.

ІСЛА́НДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ісла́ндці** та Ісландія. *Ісландська культура.*

ІСЛА́НДЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **ісла́ндець**, дця, *ч.*; **ісла́ндка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Ісландії. *Чимало тих ісландців, з якими ми познайомились, побували в СРСР* (Літ. газ., 28.I 1958, 4).

ІСНУВА́ННЯ, я, *с.* 1. *тільки одн.* Буття; наявність кого-, чого-небудь у дійсності. *Адвокат.. за допомогою довгої судової процедури довідався про існування братів* (Фр., VI, 1951, 203); *Усміхалася* [мати], *коли бачила Марусю, як вона, вернувшися із садка, пурхала по хаті, щебетала, а кожний рух, кожне слово, кожна інтонація були насичені щастям, безмірною радістю існування* (Хотк., I, 1966, 102); *Безпосереднім чуттям упевнялось ми в існуванні Часток матерії* (Зеров, Вибр., 1966, 136); *Протягом свого існування Академія наук УРСР невпинно розвивалась, масштаби й обсяг її наукової діяльності безперервно розширялися* (Наука.., 12, 1957, 7).

2. Життя, спосіб життя. *Робота лежить, а я мучуся бездіяльністю.. От вам.. опис мого існування* (Коцюб., III, 1956, 440); *Кількаденне напівголодне існування та сила викурених цигарок небезпечно гойднули його голову і одразу примусили знову сісти на ліжко* (Епік, Тв., 1958, 244); *Існування рослини при такій температурі — неможливе* (Гончар, Таврія, 1952, 113).

За́соби на (до) існува́ння *див.* **за́сіб**.

ІСНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Бути в дійсності; бути. *Чи видавництво існує, чи припинило свою діяльність?* (Мирний, V, 1955, 433); *— Життя на Марсі існує, але чи есть там люди і які вони, поки що невідомо* (Тют., Вир, 1964, 42); *Поки існує імперіалізм, людство не може бути спокійним за своє майбутнє* (Програма КПРС, 1961, 24).

2. Бути живим; жити. [О л е к с і й:] *А зайвий розум не завжди буває в пригоді людині, часто розум і шкодить,— все залежить від умов, в яких чоловік існує* (Кроп., V, 1959, 547); *Душа чогось шукала, хотілося якось особливо існувати на землі, між людьми* (Ле, С. Голубар, 1950, 46);—*Для чого ви існуєте чи то, пак, живете?* (Гончар, Тронка, 1963, 118).

ІСНУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **існува́ти** 1. *Треба поліпшити існуючу систему контролю якості* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2)

ІСПА́НЕЦЬ *див.* **іспа́нці**.

ІСПА́НКА [1] *див.* **іспа́нці**.

ІСПА́НКА [2], и, *ж.* Дуже важка форма грипу, що в 1918—1919 рр. охопила багато країн світу. *В 1918 р. так звана іспанка (грип).. протягом 1,5—2 років звела в могилу до 20 млн. чоловік* (Підручник дезинф.., 1953, 58).

ІСПА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **іспа́нці** та Іспанія. *Іспанська мова.*

ІСПА́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **іспа́нець**, нця, *ч.*; **іспа́нка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Іспанії. *З Константинополя сіло багато пасажирів. Французькі попи, турецькі офіцери з жінками і дітьми, албанці, іспанки, грецькі попи* (Коцюб., III, 1956, 348); *Так (Pont d'Espagne) міcток звуть, що провадить Від французів до іспанців* (Л. Укр., IV, 1954, 155).

ІСПИТ, у, *ч.* 1. Перевірка знань з якого-небудь навчального предмета; екзамен. *Лукіяновича не бачив, бо у нього були саме іспити* (Коцюб., III, 1956, 324); *— Він складе іспит і може собі відпочивати цілі літо* (Хотк.. I, 1966, 159); *Останній день іспитів на*

закінчення семирічки був і прощанням Захара з школою (Ле, Право.., 1957, 16).

△ **Держа́вні і́спити** *див.* **держа́вний.**

2. Перевірка яких-небудь якостей, властивостей і т. ін. *При першій зупинці коня іспити припиняють* (Конярство, 1957, 110).

◇ **Витри́мувати (ви́тримати) і́спит** — виявлятися добрим, придатним для чогось.— *Наша сталь витримала іспит в грізні роки війни* (Рибак, Час.., 1960, 797).

ІСПИТНИ́К, а́, ч. Той, кого іспитують.

ІСПИТНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **іспитни́к.**

ІСПИТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до **іспитува́ти**; // *у знач. ім.* **іспито́ваний**, ного, ч. Той, кого іспитують. *Іспитованому подали шаблю* (Кач., II, 1958, 458).

ІСПИТО́ВИЙ, а, е. Стос. до іспиту. *Віктор.. писав іспитовий диктант* (Автом., В. Кошик, 1954, 292); *Двоє саперів вирядили Шостопалька на відчайдушне іспитове для нього бойове завдання* (Ле, Клен. лист, 1960, 138); *Іспитовий період;* // Признач. для проведення іспитів. *З іспитової кімнати вибіг лютий кандидат* (Фр., X, 1954, 86); *Іспитова комісія.*

ІСПИТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* Проводити іспит; екзаменувати. — *А скажіть, .. як шиються жіночі черевики-виворотки? — почав іспитувати Хома* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 200).

ІСПИТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Складати іспит (у 1 знач.); екзаменуватися.

ІСТЕ́РИК, а, ч. Той, хто хворіє на істерію. *Щось сміється в грудях і ридає. Що мені? Чи я істерик? Чи поет, чи хорий?* (Коб., III, 1956, 80).

ІСТЕ́РИКА, и, *ж.* Напад істерії. *Раптом.. почувся страшний крик правдивої істерики* (Л. Укр., III, 1952, 542); *Поручик.. упав на стіл головою і забився в істериці* (Панч, В дорозі, 1959, 79).

◇ **Впада́ти (впа́сти) в істе́рику** *див.* **впада́ти** [1].

ІСТЕ́РИЧКА, и, *ж.* Жін. до **істе́рик.**— *Неля в нас істеричка. Вона не зовсім психічно здорова* (Вільде, Сестри.., 1958, 403).

ІСТЕРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до істерії. *Я .. б'юсь руками об двері, наскакую на жінку, що в істеричному нападі ламає руки...* (Коцюб., I, 1955, 418).

2. Схильний до істерії; хворий на істерію. *Настуся була зроду істерична й трохи психопатка* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); *Що то за кара божа глядіти за істеричними та ще розпещеними людьми* (Л. Укр., V, 1956, 416).

3. Характерний для істерика; такий, як при істериці. — *Доки в ній* [панночці] *душі докопаєшся, то її істеричні нерви затрують тобі ціле життя* (Фр., VI, 1951, 266); *Її регіт став все більш істеричним і раптом переходить у плач* (Коч., II, 1956, 221); * У порівн. *Засміялася* [Оленка] *якимсь дивним, гарловим, наче істеричним, сміхом* (Кучер, Трудна любов, 1960, 436).

ІСТЕРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Стан і властивість за знач. **істери́чний** 3. *Інколи* [Ліда] *нервова, збуджена до істеричності, інколи млява, лінива, до всього байдужа* (Собко, Шлях.., 1948, 58).

ІСТЕРИ́ЧНО. Присл. до **істери́чний** 3. *Несподівано вона істерично заридала голосно* (Н.-Лев., IV, 1956, 254); *Перелякане жіноцтво істерично кричало* (Бурл., О. Вересай, 1959, 14).

ІСТЕ́РІЯ, ї, *ж.* 1. Функціональне нервово-психічне захворювання, що характеризується підвищеною емоційною збудженістю й супроводжується риданням, сміхом, криком, корчами, а також розладом чутливості, рухомої сфери й т. ін. *Він, сам себе не тямлячи, в якімсь припадку екзальтації, істерії, божевілля простягав обі руки поза острішок оборога і щосили кричить: — .. Тут* [над селом] *тобі* [градовій зливі] *не місце!* (Фр., IV, 1950, 338); *Треба вважати загальновизнаним, що істерія є продуктом слабкої нервової системи* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 151).

2. *з означ. і чого, перен.* Хворобливий інтерес, посилене прагнення до чого-небудь; гарячкова діяльність у якомусь напрямі. *Вороги миру роздувають воєнну істерію* (Літ. газ., 8.IX 1961, 1).

І́СТИК, а, ч. Паличка з залізним наконечником для очищання лемеша або чересла в плузі від прилиплої землі. *Семен обчищав істиком леміш та.. йшов за плугом* (Коцюб., I, 1955, 110); *Іде* [Скиба], *пильний, до сошників доглядається, істиком прочищає* (Головко, I, 1957, 332).

І́СТИНА, и, *ж.* 1. Те саме, що **пра́вда** 1. *Те, що було тільки чуткою,— сталося істиною* (Хотк., I, 1966, 157); [Д у б и н а:] *Наука без суперечок не буває. У суперечці народжується істина* (Мороз, П'єси, 1959, 221).

2. *книжн.* Моральний ідеал, справедливість. *Боротьба за велику комуністичну істину породила титанічні вияви емоцій у народній творчості* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 67).

3. *філос.* Достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей. *Ленін показав, що буржуазні реакційні ідеологи не хочуть визнавати об'єктивної істини* (Біогр. Леніна, 1955, 104); *Істина завжди конкретна, тобто питання про істинність завжди розв'язується в певних, конкретних умовах, на основі знання суті питання* (Логіка, 1953, 90).

△ **Абсолю́тна і́стина** *див.* **абсолю́тний.**

4. Положення, твердження, судження, перевірене практикою, досвідом. *Якось у розмовах із старими начитаними аксакалами натрапив* [Синявін] *на цікаві притчі й мудрі істини життя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27); *Завше треба пам'ятати істину одну, просту: У житті потрібно мати Мрію, прагнення, мету!* (Воскр., З перцем!, 1957, 80).

І́СТИННИЙ, а, е. 1. Який відповідає істині (у 1, 3 знач.); правильний, правдивий. *Два протилежні судження не можуть бути разом істинними, але вони обидва можуть бути хибними* (Логіка, 1953, 67).

2. Дійсний, справжній, непідроблений.— *Я вам розкажу саму істинну правду* (Кв.-Осн., II, 1956, 308); *Коли минає час, усе дрібне стає дрібнішим і непомітнішим, а те, що було істинним і величним, на відстані вимальовується ще величніше і яскравіше* (Гур., Наша молодість, 1949, 234).

І́СТИННІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **і́стинний.** *Володимир Ілліч писав, що об'єктивним критерієм істинності знань про навколишній світ, про закони природи й суспільства є практика* (Наука.., 4, 1960 25); *Якщо ми визнаємо, що критерій істинності є одним з найважливіших критеріїв в оцінці художніх творів, проблема правди в мистецтві набирає першорядного значення* (Рад. літ-во, 1, 1957, 22).

І́СТИННО. Присл. до **і́стинний** 2; справді. — *Істинно, ти щасливий батько, маючи таку дочку добру, розумну та ще й красиву* (Кв.-Осн., II, 1956, 324).

ІСТМА́Т, у, ч., *розм.* Скорочення: історичний матеріалізм.

ІСТОРІ́ЗМ, у, ч. 1. Діалектичний принцип вивчення та оцінки предметів і явищ у їх історичному розвитку. *Глибокий марксистсько-ленінський історизм у підході до письменників минулого.. допоможе нашим історикам змалювати правдиву й широку картину розвитку української літератури* (Про багатство л-ри, 1959, 69).

2. Відтворення минулого в мистецтві; захоплення минулим. *Художник вдало обрав для розкриття своєї ідеї — боротьба людини з природою — історичну*

подію. (Та, мабуть, у цьому — в історизмі — і сила видатніших творів) (Баш, Надія, 1960, 247).

ІСТО́РИК, а, ч. Фахівець з історії (у 4 знач.). *Начко виклав розвідку ясно й зрозуміло, з безсторонністю і спокоєм історика* (Фр., VI, 1951, 249).

ІСТОРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до історії (у 1—5 знач.). *Дослідники повинні з'ясовувати й глибоко мотивувати історичну закономірність постанов партії й уряду, їх об'єктивну необхідність та обумовленість* (Ком. Укр., 5, 1960, 44); *Нам потрібний для збірника всякий матеріал, особливо ж бажалось би мати історичний* (Коцюб., III, 1956, 237); *Засвоєння історичних знань учнями особливо важливе тому, що наше молоде покоління.. не пройшло тієї великої школи життя та боротьби, що випала на долю старшого покоління* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 87); *Історичні дослідження;* // Признач. для висвітлення питань історії (у 3, 4 знач.). *Історичний журнал;* // Признач. для підготовки істориків. *Історичний факультет;* // Признач. для зберігання й показу пам'яток історії. *Історичний музей організував виставку* (Рад. Укр., 12.XI 1948, 3); // Опертий на минуле. *Чим краще ми знатимемо історичний досвід, тим успішніше зможемо вирішувати актуальні питання сучасності* (Ком. Укр., 10, 1966, 24).

2. Який існував у дійсності, відповідає реальній дійсності; невигаданий. *Подія, про яку.. згадував гуцул, дійсно мала місце й була історичним фактом* (Хотк., II, 1966, 364); *Історична особа.*

3. Важливий для історії, який увійшов в історію (у 4 знач.); знаменний. *Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні мала всесвітньо-історичне значення* (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 22); *Ніхто ще не знав про його призначення, про історичну нараду, в якій він за одним столом з народними полководцями щойно брав участь* (Гончар, II, 1959, 400).

4. Який висвітлює відображає події з історії (у 4 знач.). *— Коли в вас є наукові історичні книжки, то будьте ласкаві, дайте мені..,—сказала Ватя* (Н.-Лев., IV, 1956, 103); *Добре було б, якби хто написав довгу повість історичну і другу з сучасного життя* (Л. Укр., V, 1956, 115); *Це була історична картина* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 79); // В основу змісту якого покладено факти, події з історії. *Історичні пісні.*

5. Який підходить до явищ із погляду їх виникнення та розвитку; який розглядає явища в зв'язку з конкретними умовами їх існування на різних етапах розвитку. *Марксизм вимагає безумовно історичного розгляду питання про форми боротьби* (Ленін, 11, 1949, 181); // Який відображає, вивчає що-небудь у його послідовному розвитку. *Історичний словник — словник, що ставить своїм завданням простежити історію слів даної мови* (Сл. лінгв. терм., 1957, 77); *Історична фонетика.*

△ **Істори́чний матеріалі́зм** — наука про загальні закони розвитку суспільства та їх дію в різних суспільно-економічних формаціях. *Історичний матеріалізм розкриває загальні закони розвитку суспільства й тим самим озброює всі суспільні науки методом пізнання* (Наука.., 2, 1967, 3).

6. Пов'язаний з певним періодом розвитку суспільства; не вічний, минущий. *Силою історичних обставин українські землі були розшматовані на кілька частин* (Рильський, III, 1956, 40); *Історична категорія.*

7. Який стосується того часу, від якого збереглися речові пам'ятки; протилежне доісторичний. *Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури й мистецтва,.. радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); *Історична доба; Історичні пам'ятки.*

ІСТОРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **істори́чний** 2. *Історичність описаної події.*

ІСТОРИ́ЧНО, *присл.* 1. У процесі розвитку, зміни чого-небудь. *У 1935 р. партія й уряд прийняли генеральний план реконструкції Москви, за яким зберігалось радіально-кільцеве планування міста, що склалося історично* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 126); *Оскільки поняття стилю творилося історично і змінювалося в часі, то ми й зараз вживаємо його для означення сумарного стилю мистецтва певної епохи* (Рад. літ-во, 1, 1961, 25).

2. Будучи зумовленим історією (у 1, 2 знач.). *Перехід від соціалізму до комунізму є закономірний, історично неминучий процес* (Наука.., 3, 1959, 1); *Ці завдання* [побудова струнної системи світового господарства, знищення класів і т. ін.].. *виконати може лише історично покликаний до цього клас — пролетаріат* (Еллан, II, 1958, 93).

3. Спираючись на історію (у 1—3 знач.). *Ми, нащадки, підходимо до оцінки діяльності Плеханова строго історично* (Рад. Укр., 11.XII 1956, 3); *Історично доведено, що класика була й залишається тим грунтом, на якому виникла, розвивалася і продовжує розвиватися кожна національна драматургія* (Мист., 1, 1966, 8).

ІСТО́РІЙКА, и, *ж.* Зменш. до **істо́рія** 6, 7. *Вони годували їх, поїли.., читали їм казки й історійки, щоб не скучали* (Козл., Мандрівники, 1946, 32); *Я міяк не могла себе побороти, щоб не розповісти тобі й про цю історійку* (Коб., III, 1956, 139).

ІСТОРІО́ГРАФ, а, ч. 1. Фахівець з історіографії (у 1 знач.). *Велика заслуга Франка як історіографа полягала, зокрема, в тому, що він вів нещадну боротьбу проти реакційних істориків і соціологів* (Ком. Укр., 8, 1966, 61).

2. *заст.* Історик.— *А кого ти знаєш із історіографів.., який зумів би достойно описати, як війська імперії пройдуть по Болгарії..?* (Скл., Святослав, 1959, 511).

ІСТОРІОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до історіографії. *Основним джерелом для письменника є історіографічний матеріал: документи епохи* (Смолич, VI, 1959, 151).

ІСТОРІОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. Наука, що вивчає розвиток і нагромадження знань з історії суспільства, а також історичні джерела. *Історіографія.. розвивається під впливом інтернаціональних ідей і метод* (Фр., XVI, 1955, 385); *Одним з важливих завдань радянської історіографії є висвітлення історії Запорізької Січі* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 45).

2. Сукупність історичних творів, що стосуються певного періоду або якої-небудь проблеми; історична бібліографія. *Історіографія «Слова о полку Ігоревім».*

ІСТО́РІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Закономірний, послідовний розвиток дійсності; зміни в дійсності, у процесі життя. *Історію творять тепер самостійно мільйони і десятки мільйонів людей* (Ленін, 27, 1951, 133); *Історія летить невпинним маховим колесом* (Хотк., II, 1966, 69); *Соціалізм неминуче восторжествує в цілому світі. До його повної перемоги веде закономірний поступальний розвиток історії* (Рад. Укр., 24.XI 1960, 1).

◇ **Ко́лесо істо́рії поверта́ти наза́д (зупиня́ти** *і т. ін.) див.* **ко́лесо.**

2. *тільки одн., чого.* Процес розвитку, зміна чого-небудь; події в процесі життя народу, його певної частини тощо. *Тяжко, тяжко мені стало, Так, мов я читаю Історію України* (Шевч., I, 1951, 249); *Оце маю Вам подати одну сторінку з історії переселення на Сибір, може цікаво, то надрукуєте* (Л. Укр., V, 1956, 69); *— Ось місце те, зв'язане з історією усієї Гуцульщини, .. з іменем Довбуша!* (Хотк., II, 1966, 408); *Він ходить і ходить по кімнаті, .. увесь поринає в задавнену ворож-*

нечу між людьми і паном, в історію села (Стельмах, I, 1962, 352).

△ **Істóрія хворóби** — медичний документ про стан здоров'я хворого, який заповнює лікар від початку лікування до його закінчення. *В кожному кабінеті, а їх було три, сиділи лікарі — приймали хворих. На кожного писалася історія хвороби* (Збан., Сеспель, 1961, 50).

3. *тільки одн.* Сукупність фактів і подій, які належать до минулого. *Я брав навмисне «об'єктивні» теми, ніби з історії, або з чужого мені соціального осередку* (Л. Укр., III, 1952, 690); — *Розмовляв з найстарішими людьми села, які вже між небом і землею ходять. Надзвичайно самобутні в типи. А скільки життя, живої історії збереглося в їхній пам'яті!* (Стельмах, I, 1962, 275).

◇ **Вхóдити (увійтú) в істóрію** *див.* **вхóдити; Відійтú в істóрію** — перестати існувати; зникнути.

4. *тільки одн.* Наука про загальний розвиток того чи іншого народу, країни або всього суспільства. *Я був учителем вищої початкової школи.. Викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику* (Довж., I, 1958, 14).

5. *тільки одн.* Наука, що вивчає хід розвитку, послідовні зміни якої-небудь галузі природи, культури, знання. *Найбільше діалектологія пов'язана з курсом історії мови* (Нариси з діалектології.., 1955, 5); *Історія літератури.*

6. Оповідання, розповідь про кого-, що-небудь. *А вже історій різних цікавих знає Марія Іванівна — годі й казати* (Коп., Вибр., 1953, 532); *Цікаві історії нам Вася теплими вечорами розповідав* (Ковінька, Кутя... 1960, 29).

7. *розм.* Подія, пригода, випадок і т. ін. *Після якоїсь гучної.. історії Якима.. випровадили з університету* (Н.-Лев., I, 1956, 182); *Всім* [співробітникам] *була звісна трагікомічна історія, як заграничний політик прийшов до наступника престолу* (Фр., IV, 1950, 38); *Зіньку дуже вразила історія біля купальні. Якщо Прохор зважиться на такий вчинок, значить, ..не любить він її* (Шиян, Баланда, 1957, 156); // Події, факти тощо, пов'язані з ким-, чим-небудь. *Все село знало цю історію з Одаркою Мамотіною, як Васюта закохався в неї, а вона його водила-водила та й пішла в Чорновус за багатиря* (Гр., II, 1963, 349); *Давлячись словами і захлинаючись від обурення, парубок розповідав історію діда Дуная* (Стельмах, I, 1962, 438).

◆ **Вічна (звичáйна, відвічна, стара) істóрія** — про те, що повторюється; те саме. *Знову вийшла стара історія: вважався на одному факультеті, а лекції слухав на іншому* (Довж., I, 1958, 21); **Істóрія з географíєю**, *жарт.* — несподіване ускладнення, несподівана неприємність.

ІСТÓТА, и, *ж.* Живий організм; людина, тварина. *Мої очі.. ані на хвилину не відривалися від тої загадкової істоти* (Фр., II, 1950, 95); *Ні доріжки, ні найменшого сліду присутності хоч якої живої істоти* (Хотк., II, 1966, 272); *На такому раціоні жодна істота не виживе* (Збан., Єдина, 1959, 97); // *у сполуч. зі сл.* в с я, ц і л а *та присв. займ.* Сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини. *До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна згага життя.. сповняє усю його істоту...* (Коцюб., I, 1955, 367); *Дивне діло тая філологія! ніколи ніяка наука не могла заволодіти цілою мовою істотою так сильно, як вона* (Крим., Вибр., 1965, 592); *Дух руйнування був противний його істоті* (Тют., Вир, 1964, 391); // *з означ.* Людина, тварина як носій якоїсь властивості, якості тощо.— *Може, його на добре й учено, та, мабуть, панську істоту не переробиш!* (Вовчок, I, 1955, 66); *Жінка робила враження затурканої, забитої істоти, що, мабуть, на другий день після весілля вже була віддана під владу свого чоловіка* (Тют., Вир, 1964, 181).

ІСТÓТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **істóта**. *Побіч страшної фігури мужа якось ніби не помічали маленької істотки, але тепер от всі почули якось, що воно всім рідне, всім любе, і жаль брався серця, що от має згинути* (Хотк., II, 1966, 259); *Він.. намацав там* [під ліжком] *справді маленьку, ледве живу від переляку й диму істотку* (Сенч., Опов., 1959, 95).

ІСТÓТНИЙ, а, е. 1. Який становить суть або стосується суті чого-небудь; дуже важливий, значний, вагомий. *Проблема подолання істотних відмінностей між містом і селом постала перед нами як одне з невідкладних завдань* (Ком. Укр., 12, 1959, 32); *Істотною ознакою предмета називається та ознака, яка відбиває корінну, найбільш важливу властивість предмета* (Логіка, 1953, 19); *Наші критики і літературознавці у великому боргу перед літературою, істотні елементи якої — стиль, форма, мова — залишаються поза їх увагою* (Рильський, III, 1956, 72).

2. *заст.* Дійсний, реальний, справжній. *На обличчя істотний Степан, але не він* (Сл. Гр.).

ІСТÓТНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Абстр. ім. до **істóтний 1**. *Говорили й чоловіки. Ці не смакували подробиць, як жінки, а розглядали факт у самій його істотності* (Головко, II, 1957, 113).

2. *заст.* Дійсність, реальність, справжність. *Хай пензель твій буде блискучим ланцетом істотності і кометою в майбутнє...* (Еллан, II, 1958, 64).

ІСТÓТНО. Присл. до **істóтний 1**; дуже сильно. *Первісне людське стадо раннього палеоліту за своєю організацією було ще близьке до стада людиноподібних мавп, але вже істотно відрізнялось від нього* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 16); *У деяких видів* [земноводних] *(зокрема у тритонів) нюх істотно допомагає при відшукуванні їжі* (Визначник земноводних.., 1955, 15).

ІТАЛІ́ЄЦЬ *див.* **італíйці.**

ІТАЛІ́ЙКА *див.* **італíйці.**

ІТАЛІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **італíйці** та Італія. *Італійська артистка вийшла й заспівала італійську арію з «Вільгельма Телля», а потім з «Лучії»* (Н.-Лев., III, 1956, 312); *Просто перед ним здіймався королівський замок з невеликою вежею в стилі італійського Відродження* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5); *Італійська мова.*

△ **Італíйський стрáйк** — страйк, під час якого робітники залишаються на підприємстві, але не працюють або вдають, що працюють.

ІТАЛІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **італíєць**, íйця, *ч.*; **італíйка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Італії. *Якесь живе молоденьке личко італійки виглянуло до мене, наче з зеленого виноградного листя* (Н.-Лев., III, 1956, 313); *Раз якось навідався до його один італієць* (Коцюб., III, 1956, 8); *І трудящі країн споминають тебе* [Леонардо да Вінчі]. *Італійців минуле в тобі голубе!* (Тич., II, 1957, 285).

ІТА́ЛІК *див.* **ітáліки.**

ІТА́ЛІКИ, ів, *мн.* (*одн.* **ітáлік**, а, *ч.*). Племена, що населяли Апеннінський півострів у першому тисячолітті до нашої ери. *Римських демократів підтримала частина італіків* (Іст. стар. світу, 1957, 172).

ІТА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до стародавньої Італії, італіків.

ІТЕЛЬМÉН *див.* **ітельмéни.**

ІТЕЛЬМÉНИ, ів, *мн.* (*одн.* **ітельмéн**, а, *ч.*; **ітельмéнка**, и, *ж.*). Північна народність, що живе на західному березі Камчатки; камчадали.

ІТЕЛЬМÉНКА *див.* **ітельмéни.**

ІТЕЛЬМЕ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ітельме́н.** *Ітельменська мова.*

ІТЕРАТИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* Який означає дію, що повторюється: багаторазовий, повторний. *До характерних у значній мірі й для сучасної української мови чергувань.. належать.. протяжні й ітеративні (повторно-многократні) форми дієслів* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 276).

ІТИ́ (ЙТИ), іду́ (йду), іде́ш (йдеш); *мин. ч.* ішо́в (йшов), ішла́ (йшла), ішло́ (йшло), ішли́ (йшли); *наказ. сп.* іди́ (йди); *недок.* 1. Ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин); протилежне с т о я т и, б і г т и. *Ой по горі роман цвіте, Долиною козак іде Та у журби питається: — Де та доля пишається?* (Шевч., II, 1953, 294); *Чіпка позаду* [товариства] *нога за ногою суне... Так ведмідь іде нехотя за циганом* (Мирний, I, 1949, 288); *Володя спочивать не хоче, все йде та йде* (Сос., II, 1958, 358); // Пересуватися кроками певним чином, у якийсь спосіб. *Хмарою йдуть люди* (Номис, 1864, № 7678); *Венера без спідниці, боса, В халатику, простоволоса, К Вулкану підтюпцем ішла* (Котл., I, 1952, 206); *І дівчина, обсипана квітками, Іде, немов пливе лебедонька в воді* (Рильський, I, 1960, 160); // Пересуватися кроками, виконуючи певну роботу, завдання тощо.— *Цілий вік з тебе луску шкребли, а ти, воле, у плузі йди!* (Коцюб., II, 1955, 17); *Попереду йшов Мар'ян Поляруш. Перед ним з шипінням і посвистом розступалася трава, а на гребені покосу тремтіли. тендітні, наче виткані з неба, дзвіночки* (Стельмах, I, 1962, 520); *Сивий Кіндрат підхопив молодицю Й півнем круг неї навприсядки йде* (С. Ол., Вибр., 1959, 101); // Їхати, скакати верхи. *Раз на північ ішов караван, щоб одправить за море Награбовані скарби з руїн фараонів забутих* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Війська йшли і йшли в безконечнім кінним строю, на галопі проходили через вишневі українські села* (Гончар, II, 1959, 233).

◇ **Блу́дом іти́** *див.* **блуд** [2]; **Іти́ в но́гу** *див.* **нога́**; **Іти́ по п'ята́х** *див.* **п'ята́.**

2. Рухатися в якомусь напрямі (про види транспорту та інші засоби пересування); їхати, плисти, летіти. *Весь час погода така тиха, що навіть не помічаю, чи йде пароход* [пароплав], *чи стоїть* (Коцюб., III, 1956, 347); *Ешелони щоночі ідуть через міст на Полтаву* (Перв., II, 1948, 108); *Десь у західній частині неба, здається, літак гуде.. Видно, йде на дуже високій висоті* (Гончар, Тронка, 1963, 252); *Регулювальники спокійно спостерігали за двома машинами, що йшли по центральній доріжці мосту* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 108); // Пересуватися, їхати на якомусь із видів транспорту (про людей) *Наш корабель маневрував. Капітан сам став біля керманича.. Ішли — на диво* (Ю. Яновський, II, 1958, 90); *Мати Кібела Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці* (Зеров, Вибр., 1966, 253); *Іти під вітрилами; Іти на лижах;* // Пливти, перелітати з одного місця в інше (про косяки риб, зграї птахів і т. ін.). *Скрізь* [через пересип] *були прокопані ерики, цебто канави, кудою ціле літо йшла дрібна кефаль з моря в озеро жирувати на плавнях* (Н.-Лев., II, 1956, 226); [К р и м *(підвів голову вгору):*] *То лебеді.* [З о р я:] *Не бреши. Вони в цю пору не йдуть* (Корн., II, 1955, 214); // Пересуватися в небі (про небесні світила, хмари). *Сонце йде І за собою день веде* (Шевч., II, 1953, 357); *Над селами, над нивами, Лугами та долинами Велика хмара йшла* (Гл., Вибр., 1951, 70); // Текти (про воду, хвилі й т. ін.). *Буруни йшли невпинно.. І заливали берег* (Коцюб., I, 1955, 392); *Хвиля йшла на прибережний глей* (Бажан, I, 1946, 141); // Пливти, розходитися по поверхні води. *Ідуть по воді кола* (Тют., Вир, 1964, 532); // Переміщатися в певному напрямі (про електричний струм, різноманітні імпульси тощо). *Промінь світла від одного її* [Галактики] *краю до другого йде близько 100 000 років* (Астр., 1956, 7); *Шлях, яким іде нервовий імпульс,— рефлекторна дуга,— складається з великої кількості послідовних нервових клітин, які не переходять безпосередньо одна в іншу* (Наука.., 7, 1963, 29); *— Коли навколо тебе всі трудяться, щось творять, то відповідні біотоки й на тебе йдуть* (Гончар, Тронка, 1963, 334); // Пересуватися під дією прикладеної сили. *Там цілиною йдуть леміш і рало* (Зеров, Вибр., 1966, 27); // Переходити, передаватися з рук у руки. *Лунають весело пісні, Палав дуб столітній; І з рук до рук серед гульні Йде кухоль заповітний* (Граб., I, 1959, 417); // Пересилатися поштою, телеграфом (про листи, посилки тощо). *Є в мене такі приятелі, що до них по 9 днів мої листи йдуть* (Л. Укр., V, 1956, 429); *Хтось йому, мабуть, сказав, що солдатські телеграми йдуть задурно* (Хотк., I, 1966, 178); *Книги, книги, вічні книги Йдуть з Болгарії мені* (Воронько, Драгі.., 1959, 35); // Проходити, пролізати в що-небудь, через щось або виходити, вилазити з чогось. [С е с т р а М а р х в а:] *Далі ключ не йде! Силкуюсь, силкуюсь, а він став та й не подається* (Мирний, V, 1955, 108); *Нюхає Лисичка — добра страва! Встромляє голову до горнятка, не йде голова!* (Фр., IV, 1950, 57).

Іти́ в за́току (за́току) *див.* **за́тока; Іти́ на дно** *див.* **дно; Іти́ на посáдку** *див.* **посáдка.**

3. Виходити, вирушати в певному напрямі, до кого-небудь. *Одного ранку лежу я та думаю, коли в хату вбігла Катря.— Іди, йди, хутенько йди, Усте! — Куди йти? — До панночки, до панії!* (Вовчок, I, 1955, 111); *— Не йди, зостанься тут. Є схови серед скель* (Зеров, Вибр., 1966, 26); // Вирушати куди-небудь у певну пору. *— Куди ж ти оце йдеш проти ночі? — питаю я в його* (Н.-Лев., III, 1956, 268); *Поїзд іде о шостій годині вечора;* // *з інфін., по кого — що, до чого, на що і т. ін.* Виходити, вирушати куди-небудь із певною метою. *Сестра плаче, — йде шукати Братів на чужину...* (Шевч., I, 1951, 388); *Він.. ішов по воду* (Вовчок, I, 1955, 295); *Сам сердився на себе..— і винувато йшов до худоби* (Коцюб., II, 1955, 334); *— Ідіть по Кирдягу! — наказав Бульба, і з десяток козаків кинулись через бурхливу юрбу по Кирдягу* (Довж., I, 1958, 234); *— Так це ж ще далека справа,— мовив котрийсь.— Не тоді ж собак годувати, як на полювання йти...* (Бурл., Напередодні, 1956, 415); // *перев. від кого — чого, звідки.* Залишати, покидати кого-, що-небудь; відходити, забиратися. *— А вам, люди добрі, хоч би ви й старости, хоч би ви й хто, одно слово кажу: ..ідіть честю з нашої хати* (Кв.-Осн., II, 1956, 300); [М а р у с я:] *Ідіть краще відсіль та ляжте вспіться* (Мирний, V, 1955, 79); [К а й Л е т і ц і й:] *Мушу йти додому, щасливі зоставайте..* [Р у ф і н:] *Іди здоров!* (Л. Укр., II, 1951, 375); *Чого ж ти плакала так гірко, коли ішла від мене пріч?* (Сос., II, 1958, 138); // У формі наказ. сп. разом із дієсловами наказ. сп. підсилює спонукання до якої-небудь дії. *— Гонту забавляйте З півупруга, а там нехай. Ідіть же гуляйте...* (Шевч., I, 1963, 122); *— А тепер вчися, Тимофію, і грамоти, і говорити! — з розмаху ляснув його по плечі немолодий коваль Кирило Іваниишин.— Та йди ж, бісів сину, людям поклонися за честь* (Стельмах, II, 1962, 20).

Іди́ (іді́ть) собі́ — уживається при розставанні як спонукання, щоб хтось відходив. *— Нехай тебе бог прощав Та добрії люде; Молись богу та йди собі — Мені легше буде* (Шевч., I, 1963, 27); *— Ідіть собі, панове-молодці. І ти йди,— тихо й спокійно сказав Бульба* (Довж., I, 1958, 238).

◇ **Ідй (ідіть) [собі] геть (до лúха, до чóрта, з очéй, на чотúри вітри, під три чорті** і *т. ін.*)—уживається як лайка, якою проганяють або проклинають когось.— *Йди собі к бісовому батькові із своїм розумом! —Уже навспрáвжки лáялися селяни* (Мирний, IV, 1955, 246); *— А йдіть ви собі до лиха з вашим хабарником примарем та з докторами! — вибухнув Замфір* (Коцюб., I, 1955, 213); **Ідй (ідіть) здорóв (здорóві, з бóгом, в мúрі)** — уживається під час прощання як побажання здоров'я, щастя, спокою. *Тут Юрша спинив його..— Іди в мирі і роби, що знаєш* (Оп., Іду.., 1958, 506); **Ітú в [сирý] зéмлю (на той світ, на нéбо)** — умирати. *Іди собі, мале дитя, у сиру землю, поки не завдало лиха, іди малим — і краще, і легше* (Мирний, V, 1955, 334); [Семпронiй:] *Про віру я перечитись не буду, але ж гадаю, що не всі готові на небо йти...* (Л. Укр., II, 1951, 475); **Ітú на пéнсію** *див.* **пéнсія; Ітú під ніж:** а) лягати на операцію. — *Ти одразу й сама не хотіла йти під ніж. Навіть плакала* (Кучер, Трудна любов, 1960, 338); б) жертвувати собою. *Ні, він не міг далі слухати, не міг пробувати далі в товаристві шалених, що самохіть ідуть під ніж...* (Коцюб., I, 1955, 162); **Ітú світ за óчі** — вирушати в далеку дорогу, невідомо куди. [Маруся:] *Слухай, Микито! Позвалявся ти йти світ за очі...* (Кроп., I, 1958, 99); *Дівчина, яка народила дитину до заміжжя, мусила йти від батьків, іти світ за очі шукати своєї долі, а радше — недолі* (Рад. Укр., 6.II 1964, 3); **Ітú у відстáвку** *див.* **відстáвка; На завдáння йти** *див.* **завдáння; На зáсідку (зáсіди) йти** *див.* **зáсідка; У гóсті йти** *див.* **гість.**

4. Наближатися до кого-, чого-небудь; надходити, під'їжджати. [Відьма:] *А он, чи бачиш, на могилі Очима лупа кошеня? Іди до мене. Кицю, кицю... Не йде прокляте бісеня!* (Шевч., II, 1963, 308); [Річард:] *Щось мріє, наче хтось іде чи їде...* (Л. Укр., III, 1952, 102); *Тінь відділилася від тину і закричала:— Хто іде?* (Сос., I, 1957, 445); *Маковейчик, підслухуючи розмову на КП, радісно вигукнув: — Самохідки! Самохідки йдуть на поміч!* (Гончар, III, 1959, 242); // Заходити до якогось приміщення. [Сестра Мархва:] *Хто там?* [Кнурриха:] *Добридень вам. Чи можна увійти?* [Сестра Мархва:] *Ідіть, ідіть* (Мирний, V, 1955, 67); *Чорне озеро ярмарку вливається струмочком в каплицю; одні йдуть, другі виходять* (Коцюб., II, 1955, 238); *Як ішов* [Давид] *у хату, взяв вилатрійчатки й поставив у кочергах* (Головко, II, 1957, 135); // *до кого.* Дозволяти комусь брати себе на руки (про маленьких дітей, малят тварин).— *Та вже всміхається* [дочка], *сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене* (Вовчок, I, 1955, 65).

◇ **Все йде до рук** *кому* — комусь завжди щастить, усе вдається. *Не гудили і Гальчука, та більш Петра як ватажка у всіх ділах питались. Мовляв, йому все йде до рук, уміння в нього й віра, до праці він і до наук...* (Дор., Три богатирі, 1959, 49).

5. *перен.* Прямувати, рухатися, розвиватися в якому-небудь напрямі. *Під стягом радянським ми дужими стали І в світ комунізму велично ідем* (Рад. Укр., 22.XI 1949, 1); *Кругом шумить, цвіте моя Вкраїна і все вперед іде* (Сос., I, 1957, 446); *Шляхом збільшення випуску продукції йде хімічна, легка й харчова промисловості* (Наука.., 1, 1959, 1).

Гігáнтськими крóками йти вперéд *див.* **гігáнтський.**

6. *перен.* Ставати, влаштовуватися, найматися кудись на роботу. *Знеміся неборака — Хоч продавай хату Та йди в наймú* (Шевч., II, 1963, 127); *З містечка люди йшли на роботу з великою неохотою, і тільки важка нужда гнала бідних на роботу до Бродовського* (Н.-Лев., II, 1956, 214); *І на клич наш могутній бадьоро на заводи колгоспники йдуть...* (Сос., I, 1957, 492); // Вступати куди-небудь. *Справжня його дорога — іти в інститут, в кораблебудівний, це вона вирішила раніше за нього* (Гончар, Тронка, 1963, 95); // Ставати ким-небудь. — *За панського* [кріпака] *дочки не оддам. Лучче* [краще] *нехай іде в черниці* (Вовчок, I, 1955, 71); *Пам'ятаєш той вечір над нами, коли ти, як в повстанці я йшов, годувала мене пиріжками і хрестила мене, щоб не згинув в бою..?* (Сос., I, 1957, 240); // Ставати членом певного колективу, організації тощо. *Іде* [гуцул] *до війська, блукає геть світами* (Хотк., II, 1966, 69); *Там молодь марила ночами у дзвоні грізному годин, коли хитало даль громами, і йшла в Олеговий загін* (Сос., II, 1958, 492); *Іти в партію.*

7. *перев. з інфін.* Приступати до якої-небудь дії, праці. *Починається тарантела — і стара йде танцювати* (Коцюб., III, 1956, 426); *Сталь ідуть варити, жать колосся, Будувать новий високий дім* (Нех., Ми живемо.., 1960, 73).

В атáку йти *див.* **атáка; Війнóю йти** *див.* **війнá; Ітú в танéць (танóк)** — починати танцювати. *А та юрба, що посувує вранці, Увечері нехай іде в танéць* (Л. Укр., I, 1951, 212); *Гайдамаки йдуть у танок* (Довж., I, 1958, 60); **Ітú на спочúнок:** а) лягати спати, відпочивати. *Коли ж гасили світло і грішне тіло йшло на спочинок, сон кидав очі і замерзав десь у келії* (Коцюб., II, 1955, 117); б) припиняти діяльність. [Дияконː] *Чи може йти на спочинок пастир, коли пан сказав йому: паси мою отару?* (Л. Укр., II, 1951, 493).

8. *перен.* Діяти певним чином (перев. з обставинами способу дії). *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою* (Шевч., II, 1953, 283); *Не було у них учителів, що напрямляли б, як іти і куди іти, не було перед собою стежки, ніхто ще її ні разу не прокладав* (Мирний, III, 1954, 187); *Про ігнє селянське життя говорили багато. Що от треба і їм з робітниками разом іти — революцію робити* (Головко, II, 1957, 217); // *за чим і чим.* Діяти згідно з певними поглядами, принципами. *Вийти заміж? Хто се сказав? Ні, пріч усякі спокуси, усякі викрути — вона йде за свою ідею...* (Коцюб., I, 1955, 161); [Чирняк:] *Хоче* [син] *йти своїм розумом, хай же йде* (Фр., IX, 1952, 367); — *Ти ще не знаєш, як за правдою йти. Підеш за правдою — ніхто тебе не обидить* (Тют., Вир, 1964, 364); // *на що.* Бути готовим до чого-небудь, здатним на щось; погоджуватися на щось. *З матір'ю він розставався, Ішов на смерть і не прощався. Козак природі покорився* (Котл., I, 1952, 223); [Кай Летіцій:] *Чи друг йому, чи ні,— миритись мусиш,— ти ж не одважишся йти на пропащe, то краще йти на щирий мир* (Л. Укр., II, 1951, 364); *Є щось напрочуд мужнє, героїчне і величне в цьому масовому поривi комсомольців та комсомолок, які йдуть за закликом партії на новий трудовий подвиг* (Довж., III, 1960, 72); // Устигати в навчанні. *Я Льоні помогла догнати товаришів у пропущеному за час слабості, а тепер він іде настільки добре, що може і без репетирування учитись* (Л. Укр., V, 1956, 227); *Директор вирішив посадити хлопця в другий клас і не помилився. Борис іде тепер одним з найкращих* (Хижняк, Тамара, 1959, 212).

Ітú дáлі — не спинятися на чому-небудь у своїх учинках, міркуваннях тощо. *І син і мати догоджали синові багатого дуки: один ждав через його одібрати тепле місце, друга — далі ішла — хотіла піднятися* (Мирний, IV, 1955, 144); — *Тут би варто школу зробити,— говорив Прокіп. Але Гуща йшов далі.— Школу маємо вже, зробім краще народний університет* (Коцюб., II, 1955, 84).

◇ **Іти́ ва-ба́нк** *див.* **ва-ба́нк; Іти́ в аванга́рді** *див.* **аванга́рд; Іти́ за мо́дою** *див.* **мо́да; Іти́ [і] у вого́нь і [у] во́ду** *див.* **вого́нь; Іти́ на багне́ти** *див.* **багне́т; Іти́ на ви́трішки** *див.* **ви́трішки; Іти́ на же́ртву** *див.* **же́ртва; Іти́ на компроміс** *див.* **компроміс; Іти́ на мирову́** *див.* **мировий; Іти́ на поклі́н** *див.* **поклі́н; Іти́ на рожа́н** *див.* **рожа́н; Іти́ на ру́ку** *див.* **рука́; Іти́ на чолі́** *див.* **чоло́; Іти́ [нога́] в но́гу** *див.* **нога́; Іти́ під чию ру́ку** *див.* **рука́; Іти́ по гаря́чих слідах** *див.* **слід; Іти́ попе́реду:** а) *(кого, чого)* очолювати кого-, що-небудь; бути на чолі когось, чогось; б) *(у чому)* бути передовим у чому-небудь. *Як передовий загін народу, що будує комуністичне суспільство, партія повинна йти попереду і в організації свого внутріпартійного життя, показуючи приклад і зразок вироблення найдосконаліших форм комуністичного суспільного самоврядування* (Програма КПРС, 1961, 120); **Іти́ про́ти (насупро́ти)** *кого, чого;* **Іти́ всу́переч** *кому, чому* — виступати проти кого-, чого-небудь; не погоджуватися з кимось, чимось; суперечити комусь, чомусь. *До кінця свого життя Джеря йшов проти панів* (Н.-Лев., II, 1956, 261);— *Але ж любарцям треба допомогти! Допомога не йде всупереч постанові Революційного Комітету* (Стельмах, II, 1962, 142);— *Скажіть: ніколи ви не кривили душею? Ні в чому не йшли проти власного сумління?* (Гончар, Тронка, 1963, 153); **Іти́ про́ти течії** *див.* **тече́ія; Іти́ своєю че́ргою** *див.* **че́рга; Іти́ [слі́дом]** *за ким* — діяти так, як хтось; наслідувати кого-небудь. — *Не хочу йти слідом за своїм двоюрідним братом* (Стельмах, II, 1962, 22); *За народ обставали Купала і Колас, А за ними поети ішли молоді* (Рильський, III, 1961, 76); **Іти́ шля́хом найме́ншого о́пору** — діяти, уникаючи перешкод, труднощів. *Адже мислити і відчувати сьогодні так само, як і вчора, по-старому — найлегше, бо це означає йти шляхом найменшого опору* (Рад. літ-во, 4, 1967, 6); **У забрі́д іти́** *див.* **забрі́д.**

9. *за кого і без додатка.* Брати шлюб (про жінку); виходити заміж. — *Сватають тебе* [дочко] *перші люди в селі, парубки все молодії й хороші,— чому не йдеш?* (Вовчок, I, 1955, 90); — *І не говоріть мені, мамо, не хочу. Краще вже й посивіти дівкою, як вівця, ніж іти за вдівця* (Козл., Ю. Крук, 1957, 475).

Іти́ в прийми *див.* **прийми; Іти́ до вінця́** *див.* **вінець; Іти́ за́між** *див.* **за́між; Іти́ на ді́ти** *див.* **ді́ти.**

10. Бути призначеним, використовуватися для чого-небудь. *Потужні підіймальні крани з одеською маркою «Січнівець» ідуть на експорт у Болгарію, Румунію, Польщу, Чехословаччину* (Рад. Укр., 9.IX 1962, 1); // Надсилатися куди-небудь. *Машини й промислове обладнання, зерно й руда, мінеральні добрива й бітум, метал і тканини ідуть з Херсона через моря й океани в усі куточки земної кулі* (Рад. Укр., 15.VII 1959, 3); // Надходити звідкись. [Л е в:] *Що лісове, то не погане, сестро,— усякі скарби з ліса* [лісу] *йдуть...* (Л. Укр., III, 1952, 226); // Передаватися, пересилатися для затвердження тощо (про плани, проекти, накази й т. ін.). *Дорога Вірунечко, .. тепер все більше запевняюся, що листи наші йдуть кудись на цензуру* (Коцюб., III, 1956, 451); *Голобородько ні разу не підвів комдива. Розпорядження й накази, що йшли через ад'ютанта, передавалися кому слід чітко й вчасно* (Голов., Тополя.., 1965, 115); // Витрачатися на кого-, що-небудь. *Привозив було* [родич] *рибу й спродував людям — хто попросить, а то й собі на споживок ішла* (Вовчок, I, 1955, 181); — *Віддамо* [п'ятизлотник] ... *Як має піти на що інше, хай лучче* [краще] *йде на голодних. Завтра віднесу до церкви* (Коцюб., I, 1955, 95); *Писав Василь дуже рідко, але коли вже заходжувався писати, то на це йшов добрий зошит* (Жур., Звич. турботи, 1960, 227).

◇ **Іти́ в ді́ло** *див.* **ді́ло.**

11. Продаватися, знаходити збут (про товари). *Був у мене Горошовський. Каже, що моя книжка добре йде...* (Коцюб., III, 1956, 319); *Риба йде... Мануфактура потроху.. Вовна йде. Смушки рвуть із рук. Кури хапають із кошиків...* (Вишня, I, 1956, 57).

Іти́ з торгів — продаватися з торгів. *Родовиті, оторочені садами і стависьками палаци ставали трухлявими пустками або йшли з торгів* (Стельмах, I, 1962, 282).

12. Виходити, виділятися з чого-небудь (про дим, тепло, запах тощо). *Кучерявий дим йшов просто вгору до самих хмар* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Прілий дух гнилих пнів, запах кладовища лісного йшов на них з пущі* (Коцюб., II, 1955, 347); *Жовте листя, оголені віти, синій холод іде з вишини* (Сос., I, 1957, 205); *Незважаючи на лютий холод, Шовкуна все більше хилило на сон. Тепло, що йшло знизу від коня, приємно гріло й заколисувало* (Гончар, III, 1959, 77); // Чутися, розлягатися, лунати (про звук, голос тощо). — *Бийте!.. рубайте...— іде лемент од краю до краю* (Мирний, I, 1949, 211); *Гомону з міста не чутно гучного, З бору соснового шум тут іде* (Л. Укр., I, 1951, 72); — *Провалили картинку, Сев? — сміюся я.— Іще й як провалив. З музикою й барабанами,— регоче*ться *мій друг, і луна йде коридорами, як у лісі* (Ю. Янов., II, 1958, 40); // *перен.* Поширюватися, розходитися (про відомості, чутки, славу й т. ін.). *У хаті чепурній шинкарочка жила; Про біле личко, чорні брови Далеко чутка йшла* (Гл., Вибр., 1951, 142); — *Глядіть же, братчики: що я казатиму зараз, дак щоб воно не йшло далі вух ваших* (Гр., II, 1963, 468); *Про нього, про Козака Мамая, не одну вже сотню літ ішли слава й прослава* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 41).

◇ **Аж дим іде́** *див.* **дим; Моро́з іде́ (ішо́в) по́за шкі́рою (по шкі́рі** *і т. ін.*) *див.* **моро́з.**

13. Тривати певний час; тягтися, продовжуватися. *Іде життя в них протертою стежкою: як сьогодні, так завтра* (Мирний, I, 1949, 240); — *Отак сидиш допізна з молодими парубками, байка іде.. безконечна* (Стеф., I, 1949, 257).

Іде́ (ішо́в) *якийсь* **рік (деся́ток ро́ків** *і т. ін.*) *кому* — хтось вступив у якийсь рік свого життя. *Це вже Грицькові сімнадцятий ішов, а Орися на три роки молодша* (Головко, II, 1957, 512); *Левкові Вихрестові йшов золотий шостий десяток літ* (Ле, Історія радості, 1947, 164).

14. Минати, проходити (про час та його відрізки). *І день іде, і ніч іде* (Шевч., II, 1963, 413); *Літа йшли-минали, старе старілось, молоде росло* (Мирний, IV, 1955, 114); *Мені здасться: час уже не йде, Спинився і завмер* (Рильський, I, 1956, 35); *Образно. *По місту йшло чудесне вересневе надвечір'я* (Собко, Справа.., 1959, 175).

Все йде, все міня́ється — ніщо не залишається незмінним. *А зеодом, може, і Сагайдака десь заберуть з Терпової, появиться нове начальство, і Перегуда знову стане на свою колію. Все йде, все міняється. Діалектика* (Кучер, Трудна любов, 1960, 248).

15. Наставати, наближатися (про певний відрізок часу, період життя, розвитку, про якусь подію). *Іде зима, а кожуха нема* (Номис, 1864, № 11159); *Я й знаю, що гріх мені так убиватись; та що ж, коли старість іде, а я один!* (Барв., Опов.., 1902, 9); *Сумна, сумна моя дорога, Все ніч та ніч; де ж сонце, де? Збулася сил душа убога, А світ на зміну тьмі не йде!* (Граб., I, 1959, 190); *Сталевих птиць у грізній високості я чую рев... То йде відплати час* (Сос., II, 1958, 177); // Насуватися (про щось страшне, лихе). *Од несподіванки й крику.. люди здригнулись в тривозі і метнули очима угору, на високі стіни яруги, наче звідти йшла на них небезпека* (Коцюб., II, 1955, 380); *Все було йому якесь лихо: то в його коняку вкрадено, то віл здох, то град ниву побив — і так*

мало не щороку якась біда йде та й другу за собою веде (Гр., II, 1963, 345); // Наставати як наслідок певної дії, вчинку. *Не жаль мені життя, а жаль тії людини, Що у мені жива, що бачу я в других, Коли ж її уб'ю, хай кара йде за гріх, Не хочу пережить ганебної години* (Л. Укр., I, 1951, 123).

[**Ді́ло, спра́ва**] **йде до** *чого* — наближається, настає щось. *Господар, бачивши, що йде до важних справ, Гостей увічливо до хати попрохав, І тут розказано усе йому до краю* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 209); **Іти́ на зміну** *див.* **зміна.**

16. Відбуватися, бути в певному стані. *Яхидна* [єхидна] *фурія раденька, Що по її все діло йшло* (Котл., I, 1952, 180); *Напиши, як тобі ведеться у Києві.. Як ідуть твої заняття?* (Л. Укр., V, 1956, 12); *На майдані коло церкви революція іде* (Тич., I, 1957, 56); // Виконуватися, здійснюватися. *Вони не уважають, що важко потомились.. Аби робота йшла хутко, аби їм більше зробити,— бо яка робота, така й плата!* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Настало літо. Йдуть жнива у нашому колгоспі* (Забіла, Малим.., 1953, 44); *Повним ходом іде засолювання огірків, заготівля й переробка помідорів* (Рад. Укр., 27. VIII 1959, 1); // Провадитися, точитися (про бесіду, розмову). *У пишному салоні, Круг чайного стола, Розмова йшла про коні, Про цукрові діла* (Стар., Поет. тв., 1958, 120); *Про що б не йшла мова, а на думці в нього — силос, механізми* (Гончар, Тронка, 1963, 84); // Виконуватися на сцені, демонструватися на екрані (про виставу, кінофільм і т. ін.). *Пам'ятаю першу ластівку «нового» репертуару — комедію Гоголя «Ревізор», що йшла прем'єрою в сезоні 1907 року* [в театрі М. К. Садовського] (Минуле укр. театру, 1953, 158); *Нарешті, починають іти картини, що в їхньому творенні я брав неабияку участь* (Ю. Янов., II, 1958, 14); // Удаватися в процесі чого-небудь; виходити (у 13 знач.). *Як не билася з ним мати, як не говорювала учитися, панства добувати,— та нетерплячому Василеві хотілося його зразу добути, а воно зразу не давалось, не йшло* (Мирний, IV, 1955, 114); *Що як що, а співанка у штольні, сто метрів під землею, не йшла* (Фр., IV, 1950, 27); // *безос. Він вийняв денцівку. Зразу йому не йшло, мелодія не давалась* (Коцюб., II, 1955, 309); *Листи я завжди увечері пишу, бо вдень трудно зібратись, якось не йде* (Л. Укр., V, 1956, 13); // Мати ту чи іншу можливість розвиватися, рости й т. ін. *Господарство його ішло лучче* [краще], *ніж у кого іншого* (Кв.-Осн., II, 1956, 254); — *Городи і садки в нас не йдуть: солонець* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 113).

◇ **Іти́ на (в) лад** *див.* **лад**; **Іти́ на до́бре (кра́ще)** — ставати кращим, розвиватися в потрібному напрямку. *Що там журитись, коли все йде на краще* (Коцюб., II, 1955, 38); **Іти́ на ко́ристь** *див.* **ко́ристь**; **Іти́ пра́хом** — пропадати. *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім опустила руки. Хай все йде прахом!* (Коцюб., I, 1955, 26); **Іти́ шкере́бе́рть** — розладнуватися. *В перші два дні Іванові Юхимовичу здавалося, що все йде шкереберть. Де люди? Ніде не видно людей. Ні в полі, ні на будівництві. Невже всі розбіглися?..* (Руд., Остання шабля, 1959, 365); **Іти́ як з ка́меня** *див.* **ка́мінь**; **Іти́ як з ма́слом (по ма́слу)** *див.* **ма́сло**; **Іти́ як по-пи́саному** — відбуватися, здійснюватися успішно. *Грають, вражі хлопці, дуже добре,— все йде у їх як по-писаному* (Мирний, V, 1955, 419); **Щоб тобі́ (вам) з води́ й [з] роси́ йшло** — уживається як традиційне побажання легкої удачі, успіху в чому-небудь. *—Дай тобі, боже, щоб був здоровий, як вода, багатий, як земля, щоб тобі з води й роси йшло!* (Барв., Опов.., 1902, 495); **Як (мов** *і т. ін.)* **з води́ йде** *див.* **вода́.**

17. Падати зверху, литися (про дощ, сніг тощо). *Надходить важка біла хмара і починає йти сніг* (Л. Укр., III, 1952, 264); *Чорна хмара наступила, Став дощик іти* (Вас., III, 1960, 193); *Недаремно за віки склалося в народі таке прислів'я, що дощ іде не тоді, коли просять, а тоді, коли косять* (Рад. Укр., 27.VII 1962, 3); // Вилитися, просочуватися (про струмінь води, кров). *Достатку і багатства пройшли злоті літа, Млин став.., не йде вода* (Зеров, Вибр., 1966, 119); *Осколок витягнуто.— Засмоли, Денисе! — каже Хома землякові. Денис заліплює ранку бинтом.— І кров не йде!* (Гончар, III, 1959, 278).

18. Бути розташованим певним чином; мати певний напрямок. *Враз перед нами з'являється пірамідальна гора.., а од неї піколом йде височенний хребет* (Коцюб., III, 1956, 139); *На сцені видко чверть цирку з глядачами і частину арени. Лавки йдуть чверть-кругом (сегментом) у три поверхи* (Л. Укр., II, 1951, 510); *Над каною* [компиком] *стоїть у мене побільшена картка жінки в купальному костюмі.. Через ріжок іде напис* (Ю. Янов., II, 1958, 20); // Вести, виходити кудись (про вікна, двері тощо). *З сіней йшло троє дверей на всіх трьох стінах* (Н.-Лев., III, 1956, 38); *Сходи йшли до води* (Перв., Мандрівник, 1935, 38); // Простягатися, тягтися (про шлях, колію й т. ін.). *Шлях на поле йшов яром, понад панським садком* (Мирний, IV, 1955, 223); *Шахта. В чорну глибінь штреку йдуть рейки* (Мокр., П'єси, 1959, 234); // Посідати певне місце в переліку, композиції твору тощо. *Далі йшло коротке описання життя на селі* (Л. Укр., III, 1952, 583).

19. Брати початок; походити від чого-небудь; завдячувати своїм існуванням чомусь. [Є п и с к о п:] *Нема на світі влади, окрім тої, що йде від бога* (Л. Укр., II, 1951, 234); — *Усі мої біди, певно, йдуть від нашого прізвища — Щасні. На прізвище — щасні, а насправді — нещасні* (Збан., Єдина, 1959, 129); *Шекспір устами одного з своїх героїв каже: «.. Вище за все — це честь, яка іде не від предків наших, а від наших подвигів»* (Вітч., 5, 1956, 156).

20. Кидатися на принаду, потрапляти в сіті, у пастку. — *На лови він їздив удень і вночі, риба йому йшла до рук, як приворожена* (Ю. Янов., II, 1958, 49); * Образно. *Я мов досвідчений лікар, що, в кубку підносячи дітям Прикрий напій полиновий.., Спершу обмазує вінця густим нерозсиченим медом, І молода нерозважність дитячого віку відразу Йде на ту хитру принаду* (Зеров, Вибр., 1966, 152).

21. Даватися, видаватися постійно (про платню, подарунки тощо). — *І їсти тобі є, і пити тобі є... Ще й плата тобі йде до того...* (Мирний, IV, 1955, 358); *А я, було, пір'ячко деру, хату підмету, а потім і пряду, дак* [так] *і на мене шматок хліба йде* (Барв., Опов.., 1902, 355); // Нараховуватися (про суму грошей, проценти тощо). [Д р у г и й л е в і т:] *Мене послав начальник до рахунків. Майстрам гарамським саме йде розплата за їх роботу при царських палатах* (Л. Укр., II, 1951, 132); — *Хіба ж від заводу тільки робітникам заробіток! Адже їм* [господарям] *теж прибуток іде...* (Головко, II, 1957, 599).

22. *перев. із запереч., розм.* Уживається в зворотах, що характеризують фізичний або психічний стан людини: с о н н е й д е — не спиться, с л о в а н е й д у т ь — не хочеться говорити й т. ін. *Альоша перевертався на другий бік, стискав повіки, але сон не йшов* (Мик., II, 1957, 188); // *кому.* Не мати охоти, бажання їсти, пити що-небудь. [Ю х и м:] *Щось мені не йде сьогодні чарка: хай уже ти сам вип'єш її до обіду* (Вас., III, 1960, 89).

◇ **Іти́ в непа́м'ять** *див.* **непа́м'ять**; **Не йде в го́лову** *що* — не запам'ятовується, не сприймається що-небудь. [Г а л я:] *Не всякому.. та наука дасться. Інший,*

бог знає, як трудиться, а воно не йде та й не йде в голову (Мирний, V, 1955, 134); **Не йде в рот (го́рло)** *кому* — хтось не має апетиту. *Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і в рот не йде!* (Кв.-Осн., II, 1956, 287); *Маруся не могла їсти. Проковтнула кілька крихот і мовчки вертала кулешу Юрчикові.. — Не можу, голубчику. В горло не йде* (Хотк., II, 1966, 276); **Не йде на ду́мку** *див.* **ду́мка; Не йде на ду́шу** *див.* **душа́; Не йти з голови́ (ду́мки)** *кому* — не забуватися, постійно турбувати когось. *Сон та вчорашній вечір не йшли йому з голови, дратували нерви* (Коцюб., I, 1955, 163); *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками — таким зараз пригадався Данькові батько і, пригадавшись, все чомусь не йшов з думки* (Гончар, II, 1959, 137).

23. Діяти, працювати (про механізми). — *Небагато варта* [січкарня],— *сказав я, премудро оглянувши скриньку.— Дуже старосвітська, тяжко буде йти!* (Фр., II, 1950, 40); *Біля другої гармати двоє. Один, поранений у голову, витягає великого залізничного годинника. Прикладає до вуха, слухає, чи йде* (Довж., I, 1958, 59).

24. *за чим.* Наставати за чим-небудь, змінювати щось (перев. про однорідні поняття). *Голова в нього хитається в такт пісні, і слова йдуть за словами, немов верблюди в пустині* (Коцюб., II, 1955, 131); *Гарматні постріли йдуть один за одним* (Довж., I, 1958, 54); *І видобуток все зроста, і ось уже в Південній іде ритмічно, точно, влад за циклом цикл* (Дор., Три богатирі, 1959, 50); *// за ким, перен.* Супроводжувати кого-небудь, слідувати за кимось. *Крізь щибки вікон, з городів і з-за плотів йдуть вслід за паном сотні очей* (Коцюб., II, 1955, 60); *Ця думка мулила йому серце, йшла за ним усюди, як тінь* (Коцюб., I, 1955, 89); *— Л, Л! — вигукував темпераментний, жвавий, як завжди, Хавцький.— Всюди йдеш ти за нами!..* (Гончар, III, 1959, 99).

25. *чим.* Робити хід у грі. *Іти конем; Іти сімкою.*

26. *у що.* Входити до складу чого-небудь. *Проти того плану видання, що подаєте, нічого не маю, хай в 3-й томик ідуть дрібні оповідання, переважно нові* (Коцюб., III, 1956, 225).

27. *на що, рідко.* Перетворюватися в щось, ставати чимось. *Ну і нехай безумний* [отаман] *гине, іде на гній... На те й війна* (Сос., I, 1957, 420); *Шепоче він: «Хай ворог гине, іде на вітер і на дим»* (Сос., II, 1958, 413).

◇ **Іти́ в зáв'язь** *див.* **зáв'язь.**

28. *розм., рідко.* Те саме, що **лі́чити 1**. *Іде, як корові сідло* (Укр.. присл.., 1955, 304); *— А їй голуба стьожка й зовсім не йде...* (Головко, I, 1957, 150); *// безос.* [Г а н я:] *Дідусю, дідусю...* [М а к а р:] *Що?* [Г а н я:] *Як мені в цій сукні? Іде?* (Корн., II, 1955, 180).

29. *на кого, розм., рідко.* Призначатися комусь для взування, для вдягання. *Через літо вони* [чоботи] *дурно стояли, зате взимі йшли або на Аницю,.. або на Йвана* (Март., Тв., 1954, 44).

30. *тільки 3 ос. одн., безос., розм.* Добре, згода. *— Федір Іванович, вип'ємо!— крикнув Власов.— Іде! Урраа! — глухо пронеслося по темному погребі* (Мирний, IV, 1955, 135).

◆ **Голова́ [йде] óбертом (кру́гом)** *див.* **голова́; Да́лі йти нікуди** — уживається для вираження обурення, розпачу, незадоволення станом речей, чиєюсь поведінкою тощо. *— Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди. Досить!* (Головко, II, 1957, 196); **Іди́ та знай** — якби знати. *Мати занедужала і тепер жалкує, що дочку з дому пустила. Іди та знай, де спіткнешся* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 4); **Іти́ вго́ру** *див.* **вго́ру; Іти́ в заклáд** *див.* **заклáд; Куди́ [на́ше] не йшло** — нехай так. *Вже в комсомол записався* [Троян], *а про чортів торочить! Ну, хай би, куди не йшло, розповідав казочки, а це господарів ріняє до нечистої сили* (Стельмах, II, 1962, 307); **[Не] йти в раху́нок** *див.* **раху́нок.**

ІТИ́СЯ (ИТИ́СЯ), ідéться (йдéться); *мин. ч.* ішлóся (йшлóся); *недок., безос.* 1. *кому, чому.* Мати охоту, бажання, силу й т. ін. іти (перев. з обставинами способу дії). [К р у с т а *(підвівся, потім знову сів):*] *Може, я ліг би тут собі тихенько спати? Бо щось моїм ногам ніяк не йдеться* (Л. Укр., II, 1951, 406); *Легко йдеться молодим намлілим у роботі ногам по весняній землі* (Стельмах, I, 1962, 400); *Зоя могла б уже йти, але їй чомусь не йдеться, їй якось само стоїться на місці* (Гончар, Дорога.., 1953, 14).

2. *кому.* Певним чином відбуватися, здійснюватися, робитися. *Він собі так покладає: як піде чоловікові з якого дня, то так воно вже і йдеться...* (Коцюб., II, 1955, 33); *Дівчина співала журливої пісні про фортуну, про чумака, що поїхав у Крим, що погано йому йшлося* (Перв., Земля.., 1930, 82); *// Щастити комусь. Кому йдеться, то й на скіпку прядеться* (Номис, 1864, № 1668); *Старий Тихонюк засопів носом. Він і сам добре бачив, що йому не йдеться якось із тими інтересами* (Хотк., II, 1966, 86).

◇ **В ру́ку йдéться** *кому* — **щастить комусь.** *Так усе тепера чогось Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались, вже й вилежджати їх почав* (Григ., Вибр., 1959, 276).

3. *до чого, на що.* Наближатися, підходити до певного моменту, періоду. *Йшлося вже до різдва. Люті морози скували землю, прикрили її снігом глибоким* (Мирний, IV, 1955, 255); *Йшлося до жнив: клепали коси, вистругували до граблей і грабок зубці* (Іщук, Вербівчани, 1961, 5); *Йшлося на вечір, коли Наливайко з Юрком Мазуром розшукали посланців* (Ле, Україна, 1940, 231); *// Наближатися до певного ступеня розвитку.* [К и р и л о:] *Далі зими ще довші будуть: перед кінцем світу геть усе переплутається...* [Д е н и с:] *Либонь воно до того вже і йдеться?* (Кроп., II, 1958, 10); *Як на багатство йдеться, то й півень несеться, а коли зав'яжеться на бідність, то й курка не хоче* (Стельмах, I, 1962, 567).

◇ **Куди́ воно́ йдéться?** — у якому напрямі розвиваються події? *А з неділі в Князівці ярмарок.. Якщо й отут, на велелюдді, не дізнатись, не розторопати, що воно діється та куди воно йдеться, то вже де ж тоді!* (Головко, II, 1957, 254).

4. *кому, до кого — чого, рідко.* Те саме, що **лі́чити 1**. *Невисокого росту, круглолиця, чорнява, наряджена у чорне оксамитне плаття, котре так ішлося до її білого, як сніг, тіла, вона, наче лілія серед пучка квіток, виділялася серед своїх товаришок* (Мирний, III, 1954, 272).

◇ **Іде́ться (йде́ться, ішло́ся, йшло́ся) про** *кого — що* — мова йде про кого-, що-небудь; справа стосується когось, чогось. *До гурту підходили все нові тіні. Дехто з них питав крайнього, про що йдеться* (Вас., Вибр., 1950, 123); *Тепер уже справа не про письменність ідеться, тепер село з селом змагається — у кого кращий клуб, у кого краща самодіяльність...* (Вишня, II, 1956, 11); **Коли́ на те йдéться** — якщо вже так. *А як уже воювати, так воювати — хай же і я, старий, щось до добра причинюся, коли на те йдеться* (Козл., На переломі, 1947, 128).

ІТРІЄВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **ітрій.**

ІТРІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент, що належить до групи рідкісноземельних.

ІУ́ДА (ЮДА), и, *ч., зневажл., лайл.* Зрадник, запроданець. *Тремтіть, убивці та іуди: дихнуть народи — буря*

буде! (Укр.. присл.., 1955, 432); [Л а н о в и й:] *Тільки тепер, коли повернувся з Тобольщини, де одбував кару, я довідався, хто був той юда, що видав мене царським посіпакам* (Мам., Тв., 1962, 169); — *Скільки за душу береш? — .. закричав я,..— почім землякiв продавш, іудо?* (Мур., Бук. повість, 1959, 96).

ІУДАЇЗМ (ЮДАЇЗМ), у, ч. Релігія євреїв. *Так само, як і християнство, іслам та інші релігії, іудаїзм завжди проповідував вічність класового поділу суспільства* (Наука.., 9, 1957, 37); *Кожна* [релігія] *висуває свого пророка-першонавчителя: християнство — Христа, юдаїзм — Мойсея, іслам — Магомета* (Кол., Терен.., 1959, 235).

ІУДЕЇ (ЮДЕЇ), ів, *мн. (одн.* **іудéй, юдéй,** я, ч.; **іудéйка, юдéйка,** и, *ж.).* Спочатку мешканці Іудеї, пізніше — євреї. [М о л о д и й п р о р о к с а м а р і й с ь к и й:] *Рятуй, Ізраїлю! Тут іудеї втопити хочуть дівчину невинну!* (Л. Укр., II, 1951, 156); *У християн та іудеїв.. джерелом «божої мудрості» вважається.. біблія* (Наука.., 1, 1958, 59)

ІУДÉЙ *див.* **іудéї.**

ІУДÉЙКА *див.* **іудéї.**

ІУДÉЙСТВО (ЮДÉЙСТВО), а, *с.* 1. Іудейська (юдейська) релігія.

2. *збірн.* Іудеї (юдеї).

ІУДÉЙСЬКИЙ (ЮДÉЙСЬКИЙ), а, е. Прикм. до **іудéї (юдéї),** Іудея (Юдея) та **іудéйство (юдéйство).** *То була княгиня. Іудейская цариця* (Л Укр., IV, 1954, 174); *Він* [Шевченко] *висміює біблію, зокрема книги ветхого завіту, які визнавала священними не тільки християнська, але й іудейська релігія* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 207); *Християнські, іудейські й мусульманські богослови твердять, що світ створений богом у незмінному, абсолютно закінченому вигляді* (Наука... 7, 1964, 52).

ІУ́ДИН (ЮДИН), а, е; ◇ **Іу́дине (ю́дине) плéм'я (поріддя** *й т. ін.),* *лайл., зневажл.*— про зрадників; **Іу́дин (юдин) поцілу́нок,** *зневажл.:* а) лицемірний, нещирий поцілунок; б) учинок людини, що облесливістю приховує свою зраду.

ІХТІО́З, у, ч. Захворювання шкіри людини, при якому шкіра вкривається шершавими лусочками. *При початковій формі іхтіозу.. спостерігається зменшення секреції сальних і потових залоз* (Лікар. експертиза.., 1958, 127).

ІХТІОЗА́ВР, а, ч. Вид вимерлого морського плазуна величезних розмірів. — *Коли б пак нам хоч на одну хвилину почутить* [відчути] *ту любов, котру почували велетні та ящури й іхтіозаври!* (Н.-Лев., IV, 1956, 260); *Напідпитку Іде козак в кобеняку.. Один говорить: «Це — зулус!».. А третій каже: «Білий мавр!» Рішили всі: — іхтіозавр* (Олесь, Вибр., 1958, 288); *Мезозойську еру називають царством плазунів.. Серед них були рослиноїдні велетні, такі, як бронтозавр, хижаки — тиранозавр, іхтіозавр тощо* (Наука.., 2, 1964, 46).

ІХТІО́Л, у, ч. Густа темно-бура лікарська речовина зі специфічним запахом, яку добувають, переробляючи сланці, багаті на залишки викопних риб. *Для лікування.. окремого фурункула наносять на фурункул 1—2 рази на день чистий іхтіол* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 37).

ІХТІО́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **іхті́ол.** *Іхтіолова мазь.*

ІХТІО́ЛОГ, а, ч. Фахівець з іхтіології. *Іхтіологи налічують 20 тисяч видів риб* (Наука.., 7, 1966, 17).

ІХТІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до іхтіології.

ІХТІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ зоології, що вивчає риб. *Кожний вид риби має свої особливості, які вивчає спеціальна наука — іхтіологія* (Наука.., 10, 1960, 33).

І́Ч, *част., розм.* Уживається (найчастіше перед я к и й, я к), щоб звернути чию-небудь увагу на когось, щось, підсидити вираз; бач, дивись. [Х и м к а:] *І́ч, яку ловку та голосну* [пісню] *зачали!* (Мирний, V, 1955, 229); *Терентій аж стрепенувся на своєму чудернацькому стільці і пустив у клешні вус* [вусів] *лукаву посмішку: іч, як хитромудро викручується пан. Нічого, вибирайся сам собі на берег, видряпуйся, як можеш, а я тобі навряд чи подам і гнилу соломинку* (Стельмах, I, 1962, 566).

ІША́К, а́, ч., *розм.* Назва віслюка в тюркських народів. *Все частіше нам назустріч трапляються низенькі ішаки, навантажені дровами* (Жовт., 4, 1956, 76).

ІША́Н, а, ч. У мусульман — керівник дервішів, який живе разом із ними в монастирях або поблизу могил мусульманських святих. *На килимі покватно розсідалися почесні сивобороді ішани, імами, правовірні дехкани* (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

ІША́ЧИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **іша́к.** *Зростав вечірній клекіт на острівках. Клубком з двигтючого шуму водоспадів, ішачого ревіння та людських голосів немов придушувало свіжу людину* (Ле, Міжгір'я, 1953, 16).

ІШІА́С, у, ч., *мед.* Запалення сідничого нерва. *Ще в 1764 році італійський лікар описав хворобу під назвою ішіас* (Веч. Київ, 11.II 1964, 3); [Б у й к о:] *Що у вас?* [Р я з а н е ц ь:] *Ішіас* (Баш, П'єси, 1958, 39).

ІЩЕ *див.* **ще.**

Ї

ї, *невідм., с.* Дванадцята літера українського алфавіту на позначення двох звуків: «й» + «і».

ЇДА́, й, *ж.* 1. Дія за знач. **їсти** 1. *Жвавій Прісьці обридла така повільна їда* (Л. Укр., III, 1952, 667); *Маруся́к саме в сю хвилю їв щось. Газдині ніяково було перебивати їду* (Хотк., II, 1966, 194); *—Щось апетиту нема.— А ти їж. апетит приходить під час їди* (Головко, I, 1957, 459).

2. *розм., рідко.* Те саме, що їжа 1.— *А вареники — се ж найкраща їда! — додав він* (Мирний, IV, 1955, 364); — *Сіно перетоптали за зиму, а з житньої соломи що за їда? Даємо коровам, так що ж із неї за користь?* (Тют., Вир, 1964, 112).

ЇДА́ЛЬНЯ, і, *ж.* 1. Кімната в хаті з обіднім столом, у якій їдять і п'ють. *В одній кімнаті була спальня.., а салон був заразом і їдальнею* (Фр., VI, 1951, 200); *Лампа в їдальні прикручена була. На холодних тарілках неясно чорніла печеня* (Коцюб., II, 1955, 296); *Пізно вночі мати прокинулась і побачила в їдальні смугу світла на стіні — з непричинених дверей у кімнаті дочки. «Оце так зачиталась!»* (Головко, II. 1957, 593).

2. Заклад громадського харчування. *В республіці є чимало їдалень, чайних і буфетів, які добре зарекомендували себе* (Рад. Укр., 12.X 1956, 1); — *Вона їздила дивитись, яку їдальню треба в твоєму аулі поставити...* (Ю. Янов. I, 1958, 66).

ЇДА́ТИ, *тільки мин. ч., недок., перех. і без додатка, розм., рідко.* Багато разів їсти (у 1 знач.). *Як я молодою бувала, по 40 вареників їдала* (Номис, 1864, № 8146).

ІДЕ́Н, їдна́, їдне́, *діал.* Один, одна, одне. — *Кажуть: «Їден розум добре, а два — лучче». А що не книжка — то й розум* (Коцюб., I, 1955, 451); *Треба докопатися.*

що воно [Михайло] *за їден* (Жур., Вечір.., 1958, 350).

ЇДЕ́ЦЬ, їдця́, ч. 1. Той, хто їсть. *Це було кафе «вищого» світу.. Морозиво найкращого гатунку.. на блискучих тацях у зручних руках кельнерів косилося над головами їдців* (Досв., Вибр., 1959, 393); // *перев. з означ., розм.* Той, хто любить добре поїсти. — *А мені небагато треба поживку: їдець з мене кат зна який* (Н.-Лев., IV, 1956, 286); *Дорош переказав, що він буде старатися, але що з нього поганий їдець* (Тют., Вир, 1964, 156).

2. Особа як одиниця при розподілі, при витрачанні харчових продуктів. *Ми хуторяни-діти У мріях без кінця, Ділили сад, і квіти, І поле на їдця* (Мал., Серце.., 1959, 159); // Член сім'ї, що харчується разом з іншими її членами. *А їдців вистачало: окрім дітей, і сам батько, старий Мороз, років зо три до смерті не працював уже ніде, усе хворів* (Головко, II, 1957, 440); *Вона, Марійка, почула своє дитя саме в той день, коли в селі знову заговорили про землю.. Тому і просьбою, і грозьбою благала і їла Івана, щоб він вписав у списки чотирьох їдців* (Стельмах, II, 1962, 20).

ЇДЖЕ́ННЯ, я, *с., діал.* 1. Дія за знач. **їсти** 1. *Забава розпочалась, як се звичайно буває на Великдень, їдженням свяченого* (Коб., I, 1956, 112).

2. Їжа (у 1 знач.). *За сидження нема їдження* (Номис, 1864, № 10846); — *А що, може, принести тобі якого їдження за ті гроші?* (Фр., II, 1950, 245).

ЇДКИ́Й, а́, е́. 1. Який хімічно руйнує, роз'їдає що-небудь. *Коркові й гумові пробки руйнуються їдкими речовинами* (Цікава хімія, 1954, 131); *Поліетилен не руйнується не тільки від води, але навіть і від кислот та їдких лугів* (Наука.., 7, 1958, 8); // Який спричиняє подразнення. *Дмитрик затягнувсь цигаркою і почервонів увесь од їдкого диму* (Коцюб., I, 1955, 132).

2. *перен.* Те саме, що **в'їдливий** 2; дошкульний, ущипливий. *Мирослава не витерпіла тих їдких докорів,— гарячі сльози бризнули з її очей* (Фр., VI, 1951, 60); [Є щ и с к о п:] *За віщо ти своїх братів картаєш їдкими та вразливими словами?* (Л. Укр., II, 1951, 231); *Він, певно, не відчув їдкого тону запитання* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 279); *В. Самійленко — тонкий майстер їдкої іронії, асоціативного розвитку комічної теми* (Рад. літ-во, 8, 1965, 23).

ЇДКІ́СТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **їдки́й.**

ЇДКО. Присл. до **їдки́й.** *Різко тріснули постріли.. Полетів у сніг задимлений патрон, їдко запахло порохом* (Збан., Сеспель, 1961, 250); *Мені хотілось відповісти Безбородькові ущипливо, їдко, але я відчула на собі застережливий, занепокоєний погляд Катерини* (Вільде, Сестри.., 1958, 298); *Так умів, перцюючи, висловлюватися тільки він: рідко та їдко...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 44).

ЇДКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи **їдки́й.** *В усьому місті стояв їдкуватий запах сірки і масного чорного вугілля* (Собко, Справа.., 1959, 4).

ЇДКУВА́ТО. Присл. до **їдкува́тий.** *Коропову так захотілось назад, у Донбас, коли зачув він те журавлине курликання: «Ой, Коропов!..» Розгадавши його, їдкувато всміхнувся Семен Полікарпович* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 117).

ЇДЛО, їдла́, *с., діал.* Їжа (у 1 знач.). —*Коли б же ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою... за кулешем.. Ого! Оце їдло так їдло!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 410).

ЇДО́М: ◇ **Їдо́м їсти** — безнастанно лаяти, ображати, мучити докорами. *Їдом тебе їсть* (Номис, 1864, № 12225).

ЇДЬ, і, *ж., діал.* Отрута. * Образно.— *Не лукав, Рогніда! І ти і я мусимо помститись, бо зміїна їдь стопить наші серця у безсилій ненависті до спільного ворога* (Оп., Іду.., 1958, 187).

ЇДЬМА́: ◇ **Їдьма́ їсти** — те саме, що **Їдо́м їсти** (*див.* **їдо́м**). *Невістка їдьма їсть бабу й діда* (Барв., Опов.., 1902, 487).

ЇЖА, і, *ж.* 1. Те, що їдять і п'ють; харчі. *Хівря турбувалася їжею: пекла хліб, варила страву* (Мирний, IV, 1955, 222); *Вранці, поки Гафійка готувала їм* [свиням] *їжу, все це вищало, кувікало, хрюкало і товкло мордами в двері* (Коцюб., II, 1955, 51).

△ **Гру́ба їжа** *див.* **гру́бий.**

2. *розм., рідко.* Те саме, що **їдá** 1. *Титар підганяв хлопців, щоб швидше махали ложками та не длялись* [барилися] *за їжею* (П.-Лев., III, 1956, 107); *Дід запився́гся, що цукерка не для їжі* (Ю. Янов., II, 1954, 109).

ЇЖА́К, а́, ч. 1. Невеличка тварина-ссавець, спина й боки якої вкриті твердими голками. *От тут-то вітри схаменулись І ну всі драла до кори; До ляса* [лісу] *мов Ляхи шатнулись, Або од їжака тхори* (Котл., I, 1952, 68); *Їжаки полюють уночі, а вдень ховаються в укриття* (Звірі.. Карпат.., 1952, 12); *Ніна стала схожа на колючого їжака, до якого не можна доторкнутися* (Донч., V, 1957, 487); * У порівн. *Знов виростають лінії кілків, знов земля наїжується кілками, як їжак щетиною* (Коцюб., I, 1955, 227).

△ **Морськи́й їжа́к** — морська безхребетна тварина типу голкошкірих. *У водах Антарктиди трапляються молюски, морські зірки, морські їжаки, маленькі рачки й величезні кити...* (Знання.., 12, 1965, 5).

2. *перен., розм.* Про коротко підстрижене волосся, що стирчить. *Обличчя майора пойняте жовтизною, а сивий їжак стриженої боксом голови надає йому якоїсь колючості* (Гончар, Тронка, 1963, 158); *Гайсин дивиться на тонкогубого, гостроносого в'язня з сивим їжаком на голові й думає — департаментська криса!* (Панч, На калин. мості, 1965, 170).

3. *у знач. присл.* **їжако́м,** *розм.* Настовбурчено (про волосся, шерсть і т. ін.). *Волосся біле стирчало їжаком на його голові* (Григ., Вибр., 1959, 150).

4. *військ.* Навхрест скріплені й обмотані колючим дротом колоди або рейки, які застосовують проти ворожих танків і піхоти. *І не бетонні доти низьколобі, Не гострі ребра ржавих їжаків І навіть не чорномундирний боббі Війну перед каналом зупинив* (Бажан, Роки, 1957, 180); *Міст був перегороджений протитанковими їжаками в кілька рядів, залишався тільки вузький проїзд — для однієї машини* (Перв., Дикий мед, 1963, 202).

ЇЖАКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **їжа́к** (у 1 знач.). *Їжаковим салом треба мазати, так і погоїться* (Сл. Гр.); *Телятко брикало своїми тоненькими ногами, напружувало всі свої мускуленята, але що ж... Не мало воно пащі крокодила, левових пазурів, лисичої хитрості, голок їжакових* (Хотк., I, 1966, 137).

ЇЖАКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на голки їжака; настовбурчений. *Йоч, гладкий, червоний молдуван, з масними очима та їжакуватими обстриженими вусами, .. махнув зневажливо рукою* (Коцюб., I, 1955, 274); *Його вже й самого нестерпно турбувала рідка їжакувата борода і вуса, що стирчали в усі боки* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 32).

ЇЖАКУВА́ТО. Присл. до **їжакува́тий.**

ЇЖАЧЕ́НЯ, я́тка, *с.* Маля їжака.

ЇЖА́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **їжа́к** 1. *Здивувавсь їжачий рід; — Є ж у світі Корнеплід!* (Стельмах, Колосок.., 1959, 86).

ЇЖА́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **їжитися** 2, 3. *У батька їжачаться вуса* (Перв., II, 1958, 87); * Образно. *Всі поверхи готелю з низу й до*

верху іжачились кулеметами (Гончар, III, 1959, 248).

І́ЖАЧИХА, и, *ж.* Самка їжака. *Ввечері до намету приходили по-дитячому довірливі маленькі їжачки в супроводі обережних їжачих* (Літ. Укр., 29.IX 1967, 4).

І́ЖАЧОК, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **їжа́к** 1—3. *Я подарував йому маленького їжачка, і хлопець приручив його* (Коп., Як вони.., 1961, 186); *Але Калитка не квапився говорити. Нащось погладив долонею їжачка на голові, од чого той наїжачився іще більше* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 279);— *Ваша робота?— прохрипів він, виставляючи.. свою квадратну, стрижену їжачком голову* (Гончар, Таврія.., 1957, 389); * У порівн. *Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з тривистих підставок* (Коцюб., II, 1955, 214).

І́ЖДЖЕНИЙ, а, е. 1. *розм* Привчений до їзди. *Їжджений кінь.*

2. По якому багато їздили; уїжджений, наїжджений. *Упереді* [попереду] *лежав шлях узенький, мало їжджений* (Вовчок, I, 1955, 323).

І́ЖИТИСЯ, і́жуся, і́жишся, *недок.* 1. Підійматися вгору; стовбурчитися. *А жах чимраз сильніше хапав його за груди, волосся на голові їжилося* (Фр., IV, 1950, 337); *Сива щетина їжиться дико на щоках* [Джузеппе] (Коцюб., II, 1955, 414); * Образно. *Красиві Карпати влітку! Вони то м'яко кучерявляться листяним лісом, то їжаться темним частоколом ялин і смерек* (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 3).

2. Підійма́ти сторч шерсть, пір'я й т. ін.; настовбурчуватися (про тварин, птахів). *Вся їхня розмова була схожа на зближення псів, які при зустрічі їжаться, вигинають спини* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 139).

3. *перен., розм.* Те саме, що **бундю́читися**. — *Чого воно їжиться? чого дметься, як шкурлат на жару? — думав собі хурман* (Свидн., Люборацькі, 1955, 116).

4. Те саме, що **ку́литися**; щулитися. *Дужчав мороз, у цеху було холодно, і Семен увесь час їжився* (Собко, Біле полум'я, 1952, 257); *На світанку випала роса, і він, їжачись, прокидається від холоду і вільгості* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 623)

І́ЗДА, и́, *ж.* 1. Дія за знач. **їздити**. *Кінські підкови хляпали та калюка на всі боки розбігалася од прудкої їзди...* (Мирний, I, 1949, 330); *Вона зовсім забракувала лижі і спосіб їзди на них* (Л. Укр., V, 1956, 54); *Після довгої їзди в автобусі Антон, розминаючи ноги, вийшов з машини* (Чорн., Потік.., 1956, 197).

2. У сполуч. з іменниками, які означають час, є мірою відстані. *До Мессіни лишилась 1 година їзди* (Коцюб., III, 1956, 353); *Хто б повірив, що звідси лише година їзди до великого міста!* (Журн., Звич. турботи, 1960, 3).

І́ЗДЕЦТВО, а, *с.* Професія їздця (в цирку, на перегонах).

І́ЗДЕЦЬ, дця́, *ч.* 1. Той, хто їде верхи; верхівець, вершник (у 1 знач.). *Їздець під'їхав.. і скочив з коня* (Мирний, I, 1954, 70); *Другий їздець — то була молода, гарна дівчина* (Фр., VI, 1951, 58); *Кінь зробив великий стрибок — наче хотів скинути їздця* (Смолич, Світанок.., 1953, 577); // Той, хто добре їздить верхи. *Переможний їздець.. Десять вже взяв нагород і заквітчався вінком* (Зеров, Вибр., 1966, 335); *В 17—18 роках Аманґельди був непереверше́ний в тургайському степу їздець і мисливець* (Десняк, II, 1955, 493).

2. Фахівець, який тренує рисистих коней на іподромах, кінних заводах. *Запрягають у робочу качалку трьох: один тримав лоша, а двоє одягають збрую. Потім їздець бере віжки і йде взаду* (Конярство, 1957, 110).

3. Дрібна комаха, личинки якої паразитують на тілі інших комах або їх личинок. *Знищують* [плодових і ягідних] *шкідників і корисні комахи.., їздці, яйцеїди та ін.* (Сад. і ягідн., 1957, 304).

І́ЗДЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **їзде́ць** і **їзде́цтво**. *Проїхали вони проз табір Стародупського і разом з найми́тами попосміялися з його* [пана] *їздецьких вправ* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 56).

І́ЗДИТИ, їжджу, їздиш, *недок.* 1. Їхати (у 1 знач.) багато разів або в різних напрямках. *Моєму поможи Енею, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді* (Котл., I, 1952, 110); *Тут, у степу, не було вибитих колій — їздили не часто* (Смолич, I, 1958, 45).

2. Бувати де-небудь, подорожувати, мандрувати, послугуючись якимись засобами пересування. *Радив* [лікар] *трохи спочити та поїздити по світах. От я й їздив коло 3-х місяців* (Коцюб., III, 1956, 276); *Старший лейтенант.. розшукує знайомі шляхи, переліски, балки, горби, де йому доводилось їздити* (Гончар, III, 1959, 275); // Бувати в кого-небудь, відвідувати когось. *Всі знали, що о. Хведор з о. Мойсеєм живуть душа в душу, дуже часто їздять один до одного в гості* (Н.-Лев., I, 1956, 116).

◇ **І́здити** [ве́рхи] **на** *кому;* **І́здити на** *чиєму* **горбо́ві (горбі)** — цілком підкорити когось своїй владі, використовувати в своїх інтересах. — *Що ж вони живуть гарно? — Живуть та й годі... Горпина на йому верхи їздить* (Мирний, III, 1954, 237); [А н д р і й:] *Тільки протиєно, що ти вічно на кому-небудь їздиш* (Л. Укр., III, 1952, 721); *Ледачий він був, усе на моїм горбі їздив* (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

І́ЗДИТИСЯ, і́здиться, *недок., безос.* Про умови, обставини тощо, за яких доводиться їздити. *Як же Вам їздиться, чи багато зібрали етнограф. матеріалу?* (Коцюб., III, 1956, 225); — *Як їздилося в гори? — розпитувала Франка* (Чорн., Потік.., 1956, 84).

І́ЗДКА, и, *ж., розм.* Один заїзд яким-небудь транспортом для перевезення вантажу або пасажирів. *Щоб перевезти, наприклад, одну тонну соломи з поля до ферми кінним тяглом, треба зробити не менше двох їздок парокінним возом* (Наука.., 6, 1959, 52)

І́ЗДОВИЙ, а́, е́. Признач. для їзди (у 1 знач.). *Їздові коні;* // *у знач. ім.* **їздовий**, во́го, *ч.* Той, хто доглядає за кіньми та їздить ними (у колгоспі, у війську тощо). *Перше ніж стати листоношею, Михей орав і сіяв, був пастухом, сторожем, а згодом — їздовим: возив голову колгоспу* (Зар., На.. світі, 1967, 20); *По тилах їшла чистка за чисткою. У піхоту забрали кухарів, писарів, їздових, старшин* (Гончар, III, 1959, 113).

І́й-бо́ *див.* **їй-бо́гу**.

І́й-бо́гу, І́й-бо́, *виг.* Уживається для потвердження чого-небудь, для запевнення в чомусь. — *Ходім, кажу, а то покину! Їй-богу, покину!..* (Мирний, I, 1949, 259); *Ви чули? Жайворонки прилетіли! Їй-богу, вже й трава На вигоні от-от зазеленіє!* (Рильський, I, 1960, 243); —*Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Ій-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (Стельмах, I, 1962, 629).

І́й-пра́во, *виг., рідко.* Те саме, що **їй-бо́гу**. — *А дівчина, Петре, їй-право, непогана* (Головко, I, 1957, 458); *Три довгих роки ця любов Мене пекла, їй-право...* (Воскр., З перцем!, 1957, 39).

І́СТВО, а́, *с., заст.* Їжа (у 1 знач.). *І де ті в господа взялися Усякі штучні їства?* (Шевч., II, 1953, 107); [К о н о н:] *Забирайте їство і питво, тут гулятимем, тут просторніше!* (Кроп., II, 1958, 465); *Забігаю в хату торбинку з їством на пасовисько прихопити* (Ковінька, Кутя.., 1960, 33).

І́СТИ, їм, їсі́, їсть; їмо́, істе́, ідя́ть; *мин. ч.* (в, ла, ло; *наказ. сп.* їж; *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Споживати

їжу. *Хочеш їсти калачі, то не сиди на печі* (Укр., присл.., 1955, 204); *Турбує мене, що мама нездорова. Прошу її берегтись, не їсти того, що шкодить* (Коцюб., III, 1956, 415); *Швидше додому, бо він голодний і хоче їсти!* (Смолич, II, 1958, 12); *Над ними білка їсть горішки і стука, стука дятел-птах* (Сос., II, 1958, 411); // *розм.* Кусати, гризти, клювати (про комах, птахів і т. ін.). — *Що, рясно ягоди вродили? — Та воно.. уродили, та прокляті горобці їдять* (Мирний, I, 1954, 167); *Голос оповідав звичайну історію втікачів: — .. Сорочка на мені чорна, заношена. нужа мене напала, їсть...* (Коцюб., I, 1955, 345).

◇ **Вúтрішки їсти** *див.* **вúтрішки; Дýрно хліб їсти** *чий;* **їсти чужúй хліб** — жити на чиїх-небудь харчах, не працюючи; жити з праці інших. — *Нічого не робиш, ледащо! Дурно хліб мій їси!* (Вовчок, I, 1955, 129); **їсти дрижакú** *див.* **дрижакú; їсти немóв не в сéбе** — їсти надміру, дуже багато. *Єдине, що вмів Санько робити з успіхом,— це їсти. Їв він немов не в себе* (Збан., Єдина, 1959, 64); **їсти не прóсить** *див.* **просúти; їсти прóсить (прóсять),** *жарт.*— подертий, потребує лагодження (про взуття, одяг).—*І чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять* (Кв.-Осн., II, 1956, 475); **їсть (їдя́ть** *і т. ін.),* **аж за вýхами лящúть** *див.* **вýхо; Мáло кáші їв (їла, їли)** *хто* — хтось не має життєвого досвіду; недосвідчений. — *А тільки я так скажу, товариші шановні, що Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, молодий ще, зелений, як кажуть, мало каші їв...* (Збан., Переджнив'я, 1960, 314).

2. *неперех.* Те саме, що **харчувáтися** 1. — *Їдять і п'ють вони* [пани] *смачно, сплять розкішно, слуги роблять і годять їм безвідмовно* (Вовчок, I, 1955, 379); *При такій інтенсивній праці треба добре їсти* (Коцюб., III, 1956, 147).

3. *перех.* Роз'ятрювати, роз'їдати (про дим, пилюку тощо). *Богинь напав від чаду дур; Дим очі їв, лилися сльози* (Котл., I, 1952, 216); // Роз'їдати хімічно, руйнувати. *Войовницький шлом* [шолом] *їсть невідступна іржа...* (Зеров, Вибр., 1966, 286).

4. *перех., перен.* Завдавати болю, смутку; мучити. *Досада пекла Василя, їла* (Мирний, IV, 1955, 81); *Журба Юрка їла годинами* (Козл., Ю. Крук, 1950, 74); — *Нащо собі серце їсти. Воно ще молоде...* (Кучер, Трудна любов, 1960, 335).

5. *перех., перен., розм.* Весь час дорікати кому-небудь, ганити, сварити когось. *Їстимуть тебе* [дочку] *зовиці, Їстиме свекруха* (Щог., Поезії, 1958, 75); *Їсть мене господиня, як іржа залізо, за ті поросята* (Барв., Опов.., 1902, 243); *І нащо ото їсти один одного?* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 131).

◇ **Їдóм їсти** *див.* **їдóм; Їдьмá їсти** *див.* **їдьмá; Їсти живцéм** *див.* **живцéм; Їсти очúма** *кого, що* — дивитися на кого-, що-небудь дуже пильно. *Дивлюсь я — вона вже мене їсть очима; чую я — вже й мене бере злість* (Н.-Лев., II, 1956, 12); *Далі підходить* [учитель] *до столу, нашвидку, пильними очима їсть мої книжки* (Вас., II, 1959, 78); **По́їдом їсти** *див.* **по́їдом.**

ІСТИСЯ, їмся, їсйся, їсться; їмóся, їстéся, їдя́ться; *мин. ч.* ївся, їлася, їлося; *наказ. сп.* їжся; *недок.* 1. *безос.* Хотітися їсти. [Бартоломей:] *Оце так галушечки. Тут либонь їстиметься ще смачніш, ніж у хаті* (Кроп., III, 1959, 65); *Сіли снідати, але сьогодні якось не їлось* (Гончар, IV, 1960, 40); // Добре, смачно споживатися.— *Ми робили в гурті однією худобою, а ти знаєш, що в гурті каша їсться* (Н.-Лев., II, 1956, 306).

2. *діал.* Гризтися. *Нараз бачать: багато мурашок їдяться, воюють* (Калин, Закарп. казки, 1955, 95).

3. *перен., розм., рідко.* Дуже сваритися з кимось. *Їдяться за землю* (Сл. Гр.); *Позавчора він до болю в печінках ївся з переселенцями* (Стельмах, Хліб.., 1959, 111).

ЇСТІВНИЙ, á, é. Який можна споживати. *На степу росте багато їстівного зела* (Ю. Янов., I, 1954, 256); *Їстівні гриби;* // *у знач. ім.* **їстівне́,** нóго, *с.* Їжа (у 1 знач.), поживa. [Антон:] *Дівчата, ставте на стіл, що там в їстівного* (Кроп., III, 1959, 29).

ЇСТІВНІСТЬ, ності, *ж.* Придатність до їжі.

ЇСТКИ, *дит.* Те саме, що **їстоньки.** *Баба зварить йому* [хлопцеві] *їстки, догляне й нагодує* (Мирний, I, 1949, 140).

ІСТОНЬКИ, *пестл.* Те саме, що **їсти** 1. *І їстоньки—не їм, і питоньки — не п'ю, Та виглядаю все Зозуленьку мою* (Гл., Вибр., 1951, 24); *В неділю рано почало світати, Ой пішла Лисичка їстоньки шукати* (Фр., XIII, 1954, 259); *От мати наварила йому снідати. Принесла до берега та й кличе: — Івасику-Телесику, припливь-бо сюди, дам тобі я їстоньки* (Тич., I, 1957, 151).

ІСТОЧКИ, *пестл.* Те саме, що **їсти** 1. [Квасолиха:] *Їсточки вже так скортіло, аж тім'ячко болить...* (Кроп., III, 1959, 157).

ЇХАТИ, їду, їдеш; *наказ. сп.* їдь, їдьмо, їдьте; *недок.* 1. Рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування. *Їхав Кармель далі та все тільки оглядався на село Лани* (Вовчок, I, 1955, 351); *Назустріч їхала валка саней із хмизом* (Хотк., I, 1966, 121); *Я їхав машиною* (Ю. Янов., II, 1958, 117).

◇ **Їхати вúтягом** *див.* **вúтягом; Їхати як волáми** *див.* **віл; На галóпі їхати** *див.* **галóп.**

2. Вирушати куди-небудь; виїжджати, відправлятися. *У туркені у кишені Таляри, дукати. Не кишені труситъ, Їдем різать-палить, Братів визволяти* (Шевч., I, 1951, 200); *Він радить мені їхати звідси.. не в Київ, а просто в Полтавщину* (Л. Укр., V, 1956, 228); — *Одначе що не кажи, а страшнувато їхати в далекий край?* (Стельмах, I, 1962, 28).

ЇХАТИСЯ, їдеться, *недок., безос.* Про певні умови, обставини їзди. *Добре їхалось на благенькому, скрипучому возі* (Стельмах, I, 1962, 146); *Чим далі троянівці просувалися до центру, тим трудніше їхалося* (Тют., Вир, 1964, 307).

ЇХНІЙ, я, є, *займ. присв.* Належний їм. *По їхніх очах неначе було знать, що вони все знають* (Н.-Лев., II, 1956, 98); *Усі вони, наче живі, вставали поволі в моїй уяві — хазяїн, хазяйка і їхні діти* (Коцюб., II, 1955, 244); *Кімната наповнювалась публікою. Здебільшого їхні обличчя були з слідами сажі* (Панч, Синів.., 1959, 5).

Й

Й[1], *невідм., с.* Тринадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «й» (називається «йот»).

Й[2] *див.* і[2].

Й[3] *див.* і[3].

ЙМЕ́ННЯ *див.* **іме́ння.**

ЙМОВІ́РНИЙ *див.* **імовірний.**

ЙМОВІ́РНІСТЬ *див.* **імові́рність.**

ІМОВІ́РНО *див.* **імові́рно.**

ЙНО *див.* **іно́.**

ЙНЯТИ, йму, ймеш; *мин. ч.* йняв, йняла́, ло́; *недок.:* ◇ **[Не] йня́ти ві́ру [ві́ри]** *див.* **ві́ра** [1].

ЙНЯ́ТИСЯ, йме́ться; *мин. ч.* йнялося́; *недок.:* ◇ **Ві́ри не йме́ться** *див.* **ві́ра** [1]; **Робо́та рук не йме́ться** — не працюється, не хочеться працювати комусь. *Шукає-питає* [Павло] *якого діла,— робота рук не йметься* (Вовчок, I, 1955, 151).

ЙО, *виг., діал.* Уживається для вираження здивування; невже. — *Йо!* — *гукнули дівчата і підбігли розглядати* [намальованого солдата] (Кв.-Осн., II, 1956, 18).

ЙОГ, а, *ч.* Послідовник індійського релігійно-філософського вчення. *Індійські йоги.*

ЙОД, у, *ч.* 1. Хімічний елемент, кристалічна речовина темно-сірого кольору з металевим блиском, яку видобувають переважно з морських водоростей. *Пахне* [коло моря] *канатами, рибою, йодом* (Коцюб., II, 1955, 415); *По Каспійському морю, по залізницях ідуть з Туркменії в братні республіки суперфосфат і сірчана кислота, йод і бром* (Ком. Укр., 5, 1966, 75).

2. Розчин цієї речовини в спирті для медичних потреб. *Перше я мазала руку йодом.., але од йоду дуже шкура злазить* (Л. Укр., V, 1956, 6); *Наталя висловила енергійне побажання, щоб мандрівник узяв йоду, бинти, аспірин і хінін* (Донч., VI, 1957, 15).

ЙОДИ́СТИЙ, а, е. Який містить йод. *Йодисті рослини; Йодистий натрій.*

ЙО́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **йод.** *Йодна настоянка.*

ЙОДОФО́РМ у, *ч., фарм.* Дрібнозернистий порошок жовтого кольору з різким специфічним запахом, що використовується в медицині як антисептичний засіб. *Перев'язки тут роблять в окремій.. хаті, і через те йодоформ не так-то глушить* (Л. Укр., V, 1956, 253); *В приймальні пахне йодоформом* (Вільде, Винен.., 1959, 31).

ЙОДОФО́РМНИЙ, а, е. Прикм. до **йодофо́рм.**

ЙОЙ, *виг.* Уживається для вираження бо́лю, страху або захоплення. *Впав би на землю, безсилий, затулив вуха руками та би заплакав... Бо вже не годен.. Йой!..* (Коцюб., II, 1955, 321); [Марічка:] *Йой, як я люблю слухати, коли дід грає!* (Мокр., П'єси, 1959, 78).

ЙО́ЙКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **йо́йкати** та звуки, утворювані цією дією. *Я сиділа і щось шила. Нараз зачуваю ніби йойкання* (Коб., III, 1956, 560).

ЙО́ЙКАТИ, аю, аєш, *недок.* Викрикувати «йой» від болю, страху тощо; охкати, стогнати. *На тоці лежав розтягнений мужик і йойкав, і стогнав, і кричав* (Фр., II, 1950, 99); *Іванко приходить і бачить: сестра у постелі йойкає* (Калин, Закарп. казки, 1955, 118).

ЙОЙКАТИ́СЯ, аюся, аєшся, *недок., діал.* Йойкати. *Баба.. билася в груди і йойкалася та нарікала сама на себе* (Черемш., Тв., 1960, 39).

ЙОЙКНУ́ТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **йо́йкати.** *З болю мимовільно йойкнув* [Демко] (Фр., V, 1951, 46); *Цілих три дні лежав* [Антін], *зціпивши зуби, навіть не йойкнув* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 103); * Образно. *Від того рику затремтіла земля, забряжчали шибки і йойкнуло серце* (Коцюб., I, 1955, 315).

ЙОЛОП, а, *ч., зневажл., лайл.* Те саме, що **ду́рень** 1; бевзь, недотепа. *Пристиджені його вельможі На йолопів були похожі* (Котл., I, 1952, 186); *Найбільше лютував* [Саранчук] *сам на себе: отакий йолоп! Не міг затримати та допитатися одразу* (Головко, II, 1957, 518).

ЙОР, а, *ч., заст.* Назва літери «ъ»; ер. *Закиньмо безглузді, нікчемні посвари — За йори, да дашки та ять...* (Граб., I, 1959, 154).

ЙОРДА́НЕЦЬ *див.* **йорда́нці.**

ЙОРДА́НКА *див.* **йорда́нці.**

ЙОРДА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **йорда́нці** і Йорданія.

ЙОРДА́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **йорда́нець, нця,** *ч.;* **йорда́нка,** и, *ж.).* Населення Йорданії.

ЙОРЖ, а́, *ч.* 1. Дрібна прісноводна риба родини окуневих із колючими плавцями. *Будак було в нього безліч — на сома, на коропа, на головня, на йоржа й на бубиря* (Коз., Зол. грамота, 1939, 43); * У порівн. *Уже либонь були п'яненькі, Понадувались, мов йоржі* (Котл., I, 1952, 96); — *Ви людина противна, колюча, як йорж* (Довж., I, 1958, 423).

2. Щітка для чищення, митгя лампового скла тощо. *Ручний йорж.*

ЙО́РЖИК, а, *ч.* 1. Зменш-пестл. до **йорж.**

2. Чуб на голові, що стирчить догори. *Це був кволий на вигляд дідок з сивим йоржиком на голові і довгими вусами* (Жур., Опов., 1956, 226).

3. *у знач. присл.* **йо́ржиком.** Коротко, так, що стирчить (про волосся). *Кирпатий, блакитноокий, підстрижений йоржиком і вже напівсивий, він здавався Климові дедалі більше схожим на клоуна* (Горький. Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 133).

ЙОРЖИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Який стирчить догори (про волосся). *Михайло.. змочував йоржисте чорне волосся, що вже встигло відрости після госпітальної стрижки* (Збан., Сеспель, 1961, 112).

ЙОРЖО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **йорж** 1; //Пригот. з йоржів. *Він любив варити йоржову юшку* (Довж., Зач. Десна, 1957, 214).

ЙОРКШИ́Р, а, *ч.* Свиня йоркширської породи. — *Ах, ти кабасю!.. Чистої крові беркшир... — Але ж, Іване: йоркшир...* (Коцюб., II, 1955, 218).

ЙОРКШИ́РСЬКИЙ, а, е: △ **Йоркши́рські сви́ні** — порода свиней, що швидко ростуть, відзначаються великою вагою й плодючістю.

ЙОТ, а, *ч.* Назва літери українського алфавіту на позначення звука «й».

ЙОТА, и, *ж.* 1. Літера грецького алфавіту (ι), яка позначає звук «і».

2. *перен.* Дуже маленька частина, мізерна доля чогонебудь; крихта. — *Я охоче заплатив би зайвий долар за те, щоб побачити, як рука цього китайця* [фокусника] *скибить. Розумієте, всього на одну йоту* (Донч., VI, 1957, 413).

◇ **Ні на йо́ту** — нісколько, нітрохи. *Він ні на йоту не змінився* (Л. Укр., I, 1951, 288); [**Усе́**] **до йо́ти** — цілком, абсолютно все. [Євгеній:] *Завтра.. я й сам розповім вам усе до йоти, і то по всій щирій правді* (Фр., IX, 1952, 13).

ЙОТА́ЦІЯ, і, *ж., лінгв.* Поява йота **(й)** перед голосним звуком. *Йотація голосних.*

ЙОТО́ВАНИЙ, а, е, *лінгв.* Який вимовляється з йотом **(й).** *Йотовані звуки.*

ИТИ *див.* **іти́.**

ИТИ́СЯ *див.* **іти́ся.**

К

К[1], *невідм., с.* Чотирнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «к» (вимовляється «ка»).

К[2], *рідко* **ІК**, *прийм. з дав. в., заст.* До *Турн.. К Енею руки простягає* (Котл., І, 1952, 294); *Ще ж як руку притулив* [він] *к серцю ік свому* (Тич., І, 1946, 80); *Увесь день були замуровані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* (Вас., ІІ, 1959, 143).

КАБА́К[1], а́, *ч., заст.* Шинок. *Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 8).

КАБА́К[2], а́, *ч., діал.* Гарбуз. — *Не кабак же в мене на плечах, а голова, та ще й неабияка!* (Коцюб., І, 1955, 119); *Кабаки, мов добре вгодовані свині, повипирали свої округлі боки* (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

◇ **Дава́ти (да́ти, підно́сити, піднести́) [пече́ного] кабака́**, *жарт.*— те саме, що **Дава́ти (да́ти, підно́сити, піднести́) [пече́ного] гарбуза́** (*див.* **гарбу́з**). [В о з н и й:] *Наталка многим женихам піднесла печеного кабака* (Котл., ІІ, 1953, 12).

КАБА́КА, и, *ж., заст.* Нюхальний тютюн. *Доставши з халяв, хто ріжок з кабакою,— та нюхають та чхають; а хто люльку.. смокче* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 199).

◇ **Кабаки́ втерти (да́ти)** *кому* — покарати, побити когось. — *Не кваптесь лиш: ще на славу Втру я вам кабаки* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 73).

КАБАКО́ВИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **кабак**[2]. *Кабакова каша.*

КАБАЛА́, и, *ж.* 1. У Київській Русі та Московській державі XIV—XVIII ст.— боргове зобов'язання (з XVI ст. у письмовій формі), що призводило до особистої залежності боржника від позикодавця.

2. Особливий вид рабства на Русі в XIV—XVI ст.— довічна залежність, що поставала внаслідок боргового зобов'язання. *Прагнення придбати знаряддя виробництва, яких бракувало, або худобу примушувало смерда йти в кабалу до феодала* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 448).

3. Повна залежність; гніт, поневолення. *Без союзу з міськими робітниками ніколи не визволиться сільська біднота від усякої кабали..* (Ленін, 6, 1949, 360); *Він був ковалевим челядником і власної хати не мав, а жив у кабалі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 516).

КАБАЛІ́СТИКА, и, *ж.* Релігійне пояснення світу в середні віки за допомогою символічного тлумачення єврейських «священних текстів», у яких словам і числам надавалось містичне значення. *Трохи згодом ми вже зустрічаємо Піфагора серед халдейських магів, де він протягом семи років вивчає премудрості кабалістики* (Наука.., 7, 1964, 30); *//перен.* Про якісь знаки, числа й т. ін., що нібито мають магічну силу. *Ненавиджу я ці процедури! Їх уже цілих сім було — чиста кабалістика* (Л. Укр., V, 1956, 264).

КАБАЛІ́СТИЧНИЙ, а, е. Стос. до кабалістики. *Коло верб мов пучкою помальовано по курному шляху якісь кабалістичні літери-тіні* (Вас., І, 1959, 354).

КАБА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *іст.* Прикм. до **кабала́** 1, 2. *Велику роль у закріпаченні селян відігравали кабальні зобов'язання: за одержану позичку селяни, а іноді й козаки, нерідко зобов'язувались бути «вічними підданими» своїх кредиторів* (Іст. УРСР, І, 1953, 333).

△ **Кабальні книги** — рукописні книги для запису боргових зобов'язань, за якими боржник попадав в особисту залежність від позикодавця, у неволю.

2. *іст.* Який перебуває в кабалі (у 2, 3 знач.); підневільний, залежний, закріпачений. *Кабальні холопи.*

3. *перен.* Укладений на дуже невигідних умовах для одного з учасників. *Кабальний договір; Кабальна концесія.*

КАБА́Н, а́, *ч.* 1. Самець свині (звичайно кастрований).— *Ускочив у двір чийсь кабан* (Н.-Лев., ІІ, 1956, 274); *Гмиря.. крекнув та й пішов до багаття на городі, де сини смалили кабана* (Головко, ІІ, 1957, 338); * У порівн. *За богами* [царем і царицею] — *панства, панства В серебрі та златі! Мов кабани годовані — Пикаті, пузаті!..* (Шевч., І, 1951, 247).

2. Дика свиня; вепр. *В бору плодились кабани, Ведмідь і сарна прудконога* (Щог., Поезії, 1958, 359); *Кабан — звір небезпечний, вбити його дуже важко* (Знання.., 3, 1967, 28); * У порівн. *Зробився Турн наш біснуватим, Реве, як ранений кабан* (Котл., І, 1952, 257).

КАБАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **кабан**. *Купив* [Гнат] *двох кабанців, доглядав, годував їх — такі ситі були* (Коцюб., І, 1955, 31); [К і н д р а т:] *Хліб хочу збудувати. Макар Іванович порадив, каже: раз кабанця збираєшся купувати, то хліб треба будувати* (Корн., ІІ, 1955, 138).

КАБАНИ́СЬКО, а, *ч.* Збільш. до **кабан**.

КАБАНИ́ЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **кабан**. *Кіндрат не встиг одскочить, як збожеволілий від болі кабанище черконув його кликаком* [іклом] *по нозі* (Морд., І, 1958, 109).

КАБАНКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Зовнішністю схожий на кабана; грубий, товстий.

КАБА́ННИК, а, *ч., заст.* Той, хто торгує свинями; // Той, хто ріже свиней. *Тупі рила* [кабанів] *сонно дивились на трупи своїх братів, уже осмалених, голих, безладно навалених кабанником на вігок* (Коцюб., ІІ, 1955, 361).

КАБАНЧА́, а́ти, *с.* Порося-кабанець.

КАБА́НЧИК, а, *ч.* Зменш. до **кабан**. *З хлівця прожогом вискочила невеличка свиня й кабанчик* (Мирний, І, 1949, 129); — *Ви, Тетяно, наших шкварок спробуйте, кабанчика ж недавно закололи...* (Гуц., Скупана.., 1965, 134).

КАБАНЮ́ГА, и, *ч.* Збільш. до **кабан**. *Годований кабанюга;* * У порівн. *Заклiпав* [Демид] *до владики білими щетинкуватими віями, як ображений на неуважного скотаря товстенний кабанюга* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 283).

КАБАНЯ́ТИНА, и, *ж.* М'ясо кабана. *Розговілись і стали ласувать кабанятиною* (Сл. Гр.).

КАБА́НЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **кабан**. *Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, .. а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання* (Коцюб., І, 1956, 364); *Кабанячі ікла.*

КАБАРГА́, й, *ж.* Гірська безрога парнокопитна тварина родини оленячих, самець якої на животі має мускусну залозу. *Далеко внизу, де починалась долина, паслася кабарга* (Донч., ІІІ, 1956, 340).

КАБАРДИ́НЕЦЬ *див.* **кабарди́нці**.

КАБАРДИ́НКА[1] *див.* **кабарди́нці**.

КАБАРДИ́НКА[2], и, *ж.* 1. Народний чоловічий танець, поширений на Кавказі. *В'язні розступилися, утворилось посеред камери коло, і пішов по ньому вибивати кабардинку наш Сашко Коваль* (Збан., Єдина, 1959, 158).

2. *заст.* У кавказців — смушева шапка з шестикутним верхом, оздоблена різними прикрасами. *Аж ось у траві неначе іскра блиснула, і виявивсь, як із зем-*

лі виріс, на вороному коні січовик, у червоному жупані, в кабардинці набакир (Стор., I, 1957, 334).

КАБАРДИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кабарди́нці** й Кабарда. — *Візьмеш рушницю, підеш у гори, ведмедя пристрелиш. А потім шашлик засмажиш, справжній шашлик, наш, кабардинський...* (Збан., Єдина, 1959, 160).

КАБАРДИ́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **кабарди́нець**, нця, *ч.;* **кабарди́нка**, и, *ж.)*. Народ, що живе в Кабардино-Балкарській АРСР і Карачаєво-Черкеській автономній області. *Молодий кабардинець, що був заслужався Філіпова,.. винувато схиляє голову* (Збан., Єдина, 1959, 304).

КАБАРЕ, *невідм., с.* У буржуазних країнах — невеликий ресторан з естрадою. *Де ви тепер, уточнить мені важко. Може, в якімсь кабаре...* (С. Ол., Вибр., 1959, 354).

КАБА́СЬ, я, *ч.* Пестл. до **каба́н** 1.. — *Ах, ти, кабасю!.. чистої крові беркшир...* (Коцюб., II, 1955, 218).

КА́БАТ, а, *ч., діал.* 1. Солдатська куртка. *Відси летіли на бабу їздці. В зелених кабатах із люльками в зубах, на червоних конях* (Стеф., Вибр., 1945, 48).

2. Пальто. *Нотар був одягнений у чорне з добротного сукна пальто, яке у них називали кабат* (Турч., Зорі.., 1950, 73).

КАБАТИ́РКА, и, *ж., діал.* Табакерка. — *Все буде золотом покрито, Як тульські кабатирки* (Котл., I, 1952, 208).

КАБА́ЦЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **каба́к** [1], *От такий-то* [москаль] *став біля кабацьких дверей* (Кв.-Осн., II, 1956, 9).

КАБАЧКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кабачо́к** [1]. *Кабачкове насіння;* // Пригот. із кабачків. *Перехиливши й закусивши тут же* [на вулиці] *кабачковою ікрою або малосольною хамсою, брати Столярови хитали* [ішли] *далі* (Смолич, V, 1959, 93).

КАБАЧО́К [1], чка́, *ч.* 1. Городня сланка рослина, кущова форма гарбуза з великими довгастими плодами.

2. Плід цієї рослини, що вживається як їжа. *Кабачки вживають смажені й фаршировані, а також використовують для приготування ікри* (Укр. страви, 1957, 197); *Жваво торгують колгоспні ятки з городиною. Кавуни рябі й чорні, червоні помідори, сині баклажани, пізні кабачки* (Ю. Янов., I, 1958, 581).

КАБАЧО́К [2], чка́, *ч., заст.* Зменш. до **каба́к** [1].

КА́БЕЛЬ, ю, *ч.* Електричний, телефонний і т. ін. провід, уміщений у захисну оболонку. *Всі провідники електричного струму: дріт, шини, кабелі.. роблять з чистої міді і рідше з алюмінію* (Токарна справа.., 1957, 59); *Зв'язківці, вільно походжаючи по висоті, змотували кабель* (Гончар, I, 1954, 53).

КА́БЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́бель**. *Якобі.. побудував кабельні телеграфні лінії в Петербурзі* (Наука.., 2, 1959, 63); // Який виробляє кабель. *Кабельний завод.*

КА́БЕЛЬНИК, а, *ч.* Робітник, який працює на кабельному заводі або прокладає кабель. *Якщо раніше кабельники мали перевитрати матеріалів, то нинішнього року вже заощаджено 23 тонни міді, 27 тонн алюмінію та ін.* (Веч. Київ, 25. XI 1967, 2).

КА́БЕЛЬТОВ, а, *ч.* Традиційна морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, тобто 185,2 м. *Настав ранок, і кораблі ідуть поруч на дистанції трьох кабельтових* (Довж., Зач. Десна, 1957, 431).

КАБЕСТА́Н, а, *ч.* Лебідка з барабаном на вертикальному валу для піднімання вантажів, підтягування суден до причалів, витягання суднових якорів тощо. *Кабестан — пристрій, який піднімає воду 5—6-відерними цебрами* (Колг. енц., 1, 1956, 237); *Нинішні олонецькі майстри.. роблять.. найскладніші кабестани, будують сучасні судна* (Ком. Укр., 5, 1967, 22).

КАБЗА́, КАМЗА́, й, *ж., діал.* 1. Гроші. *Тепер власне він обчислював,.. до якої суми заокруглиться збита вже кабза* (Фр., II, 1950, 104); — *Мабуть, немала й камза перепала? — питає хтось. — Та буде з нас,— одказує Чіпка, витягаючи гаман з кишені й кидаючи на стіл* (Мирний, II, 1954, 224).

2. Гаманець. *Кабза грошей добра* (Сл. Гр.); — *Тисячі років збирало болото вершки чорнозему, наче Кощій червінці до кабзи* (Вол., Дні.., 1958, 67).

КАБИ́ЦЯ, і, *ж.* Відкрита літня кухня (піч) у дворі або в садку. *Маріора варила обід у глиняній кабиці на подвір'ї* (Коцюб., I, 1955, 215); *В садку під грушею на кабицях варилися пісні борщі з вушками, карасями* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73); // Яма, де вміщують казан, під яким розкладають вогнище для варіння, топлення чого-небудь. *Варили по куренях три рази в день, не в горшках, а в мідних або чавунних казанах, і не в печах, а на кабиці* (Стор., I, 1957, 257); *Потім викопали кабицю, чи піч, для казана з смолою, котрою мазали мережі* (Н.-Лев., II, 1956, 266).

КАБИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **каби́ця**. *Найпростіший тип літньої кухні є плита, збудована просто неба (кабичка)* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 83); *Над відкритою літньою кухнею-кабичкою, що вся шкварчить і пашить,.. ясніє добра, всеобіймаюча материна усмішка* (Гончар, Тронка, 1963, 8).

КАБІ́НА, и, *ж.* Невеличке окреме закрите приміщення, будка або кімнатка спеціального призначення (для пілота, пасажирів, телефонних розмов і т. ін.). *Вони зайшли в окрему кабіну, відділену від залу важкими портьерами з синього оксамиту* (Дмит., Розлука, 1957, 38); *Кабіна пілота на кораблі-супутнику багато простіша від кабіни пілота на літаку* (Рад. Укр., 26. IV 1961, 2); *Автомобільна кабіна.*

КАБІНЕ́Т, у, *ч.* 1. Кімната в будинку чи квартирі для занять, ділових розмов тощо. *Весь день сидів* [пан] *у своїм кабінеті, курив люльку і читав газети* (Фр., II, 1950, 291); *Моторошно йому* [юнакові], *як згадає, що через два місяці повинен кинути тут все: і отсі кімнатки, де ще малим грався з сестричкою, .. і батьків кабінет, де завсіди було тихо-тихо* (Хотк., I, 1966, 35); // Службове приміщення в установі, навчальному закладі, на підприємстві для директора чи іншого керівника. *Минуло скілька днів, і Малинка, стурбований, поводячи кругом незрозуміло очима, сидів у кабінеті інспектора* (Вас., I, 1959, 138); *Вікна кабінету директора хімічного заводу.. виходили просто на широке заасфальтоване подвір'я* (Собко, Справа.., 1959, 40).

2. *розм.* Комплект меблів для такої кімнати.

3. Спеціально обладнане приміщення в науково-дослідних, навчальних та ін. закладах і установах для пропаганди певних знань, занять тощо. *Миша.. вчиться до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті* (Л. Укр., V, 1956, 140); *Велику допомогу партійним організаціям повинні подавати будинки й кабінети політичної освіти* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); *Кабінет марксизму-ленінізму.*

4. Спеціально обладнане лікарське приміщення. *Вчора дивились мов серце і замалювали його в рентгенівському кабінеті* (Коцюб., III, 1956, 454); *Реєстратура розміщена в дожидальному залі, з якого є прямий вхід у лікувальні кабінети лікарів* (Заг. догляд за хворими, 1957, 16).

5. Уряд деяких буржуазних країн, що складається з міністрів. *Засідання кабінету міністрів; Коаліційний кабінет.*

КАБІНЕ́ТИК, а, ч. Зменш. до **кабіне́т** 1. — *Гадаю, що синьйорі дуже невигідно читати в моїй крамниці — у мене, на жаль, ніякого комфорту! — що іншого було б у себе дома, в затишному кабінетику...* (Л. Укр., III, 1952, 741); *За дверима, в маленькому кабінетику, настирливо деренчить телефон* (Ткач, Плем'я.., 1961, 285).

КАБІНЕ́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кабіне́т.** *Кабінетне приміщення; Кабінетна криза;* // Признач. для кабінету. *Кабінетні меблі;* // Який виконується або відбувається в кабінеті. *Весь творчий процес відбувався майже без кабінетної підготовки, а під час репетицій* (Минуле укр. театру. 1953. 148); // Власт. кабінетові. *Кабінетна тиша.*

2. *перен.* Відірваний від життя, не зв'язаний із практикою. [О р е с т:] *Хто любить, той не віддасть любого в жертву мертвій теорії, мріям кабінетним* (Л. Укр., II, 1951, 59); *Ломоносов ніколи не був кабінетним вченим, відірваним від життя* (Ком. Укр., 4, 1965, 79).

△ **Кабіне́тний портре́т; Портре́т кабіне́тного форма́ту** — фотопортрет розміром 18 × 24; **Кабіне́тний рояль** — рояль невеликого розміру.

КАБІНЕ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кабіне́тний** 2. — *Я докладу всіх зусиль,— запевнив його Каргат,— щоб ви не згадували так часто про мою кабінетність* (Шовк., Інженери, 1956, 137).

КАБІНЕ́ТОВИЙ, а, е. Те саме, що **кабіне́тний** 1. *Кабінетовий стіл.*

КАБІ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **кабіна.** *І я влетів з трояндами в кабінку, Де усміхався приязно ліфтер* (Рильський, II, 1960, 225); *Вони зайняли окрему кабінку поближче до естради* (Донч., V, 1957, 282).

КАБЛОГРА́МА, и, *ж., спец.* Телеграма, що передається підводним кабелем.

КАБЛУ́К, á, *ч.* Те саме, що **підбо́р.** *Чоботи* [в парубків] *такі маленькі, на високих каблуках* (Мирний, I, 1954, 74); *Крутнулась на каблуці молодиця* (Головко, II, 1957, 39).

КАБЛУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **каблу́к.** *Каблукова підківка.*

КАБЛУ́ЧЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **каблу́чка.**

КАБЛУ́ЧКА, и, *ж.* 1. Що-небудь зроблене, зв'язане у вигляді кільця, петлі. *Взявши Гнучкий одноліток лози, Каблучку заходивсь* [Помпілій Нума] *плести* (Шевч., II, 1953, 335); *Павло взявсь за залізну каблучку і постукав нею у хвіртку* (Головко, А. Гармаш, 1954, 81); *Два молоді сипайчі взяли величезну каблучку мотуза* (Ле, Міжгір'я, 1953, 273); * Образно. *Налягли здобичники, тісною каблучкою здушили чумаків* (Коцюб., 1, 1955, 185).

2. Те саме, що **перстень.** *Намиста блискучі, штучні каблучки на руки, дорогі сукна та шовкові тканини... Все те так і сяло та грало..!* (Мирний, III, 1954, 257); *Хлопець під час заручин дарує дівчині каблучку на знак того, що вона заручена...* (Коз., Сальвія, 1959, 165).

КАБЛУЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **каблу́к.** *А перша* [дівчина] *вдарить каблучком. А друга — гострим язичком!* (Мал., III, 1957, 285).

КАБОТА́Ж, у, *ч.* Пасажирське й товарне судноплавство, що здійснюється вздовж узбережжя між портами того самого моря або різних морів звичайно однієї держави.

КАБОТА́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., розм.* Бути каботажником, плавати на каботажному судні. *Надіялись до літа каботажить — Та щось ніхто «посудуя» не вантажить* (Воронько, Тепло.., 1959, 84).

КАБОТА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **каботаж.** *Завдяки розвиткові каботажного мореплавання ще більше зміцнилися зв'язки Північного Причорномор'я з країнами Середземномор'я й Кавказу* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 87); *Каботажне судно.*

КАБОТА́ЖНИК, а, *ч.* Моряк, що плаває на каботажному судні.

КАБРІОЛЕ́Т, а, *ч.* Легкий одноКінний двоколісний візок з одним сидінням і без козлів. *Аліна сиділа в кабріолеті, який віз її «на кофе» до Костомарова* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 433).

КАБРІОЛЕ́ТИК, а, *ч.* Зменш. до **кабріоле́т.** — *Тільки ти мусиш купити мені кабріолетик гарнесенький-гарнесенький* (Фр., III, 1950, 154).

КАВ, КАВ-КА́В, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик ворони, галки тощо.

КА́ВА [1], и, *ж.* 1. Тропічне дерево, з насіння якого виготовляють ароматний тонізуючий напій; кавове дерево. *Тепер під нами тропічні ліси, велетенські плантації кави, лісисті пагорби, в'юнкі річки* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 46).

2. Насіння цього дерева або порошок із цього насіння. *В трюмі — крупа, цукор, кава, консерви і галети* (Смолич, II, 1958, 44); *Лариса насаджувала квіти, посипала піском доріжки, молола каву* (Руд., Остання шабля, 1959, 12).

3. Поживний напій (з цукром, часто також з молоком чи вершками) із цього порошку. *Стара Темницька наливала каву* (Фр., II, 1950, 300); *Кава запарувала у малих філіжанках в руках у гостей* (Коцюб., I, 1955, 292); *Ранком варилась кава, співала дудка горніста* (Ю. Янов., 1, 1958, 53).

За ка́вою — під час пиття кави. *За кавою Мержинський розповів їй* [Лесі] *ще чимало цікавого* (М. Ол., Леся, 1960, 206).

КА́ВА [2], и, *ж., діал.* Галка. *Чорні кави.. круту гору вкрили* (Сл. Гр.).

КА́ВА [3], и, *ж., дит., діал.* Вовк; хо. *Часом Галя пожахнеться й пошептом питає: — Що ж як кава прийде? — Не прийде,— одказують їй усі* (Вовчок, I, 1955, 289).

КАВАЛЕ́Р, а, *ч.* 1. Чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо. [П е т р о:] *От тобі, Галю, і кавалер, щоб не скучала сама* (Мирний, V, 1955, 144); — *Властиво, ви, як кавалер, повинні були би проводити мене аж до дверей* (Хотк., I, 1966, 41); * У порівн. *Гуска, як дама, йшла попереду, а гусак, як чемний кавалер, йшов позаду...* (Вишня, 1, 1956, 346); // Той, хто танцює в парі з жінкою. *Рожеві панни й кавалери у хвилях музики пливуть..* (Сос., I, 1957, 381); // Залицяльник. *Кавалери крутилися, бавилися, але ні один не освідчився* (Кобр., Вибр., 1954, 91); — *Пріся? Надивилась я на Прісю за ті два тижні влітку. У неї тільки кавалери в голові* (Головко, II, 1957, 591).

2. *розм.* Те саме, що **па́рубок.** [М о т р я:] *Поставите кварт зо дві горілки — .. то наші кавалери зразу приймуть вас у свою юрбу!* (Кроп., II, 1958, 25); *В школі моє галіфе помітили і сторож, і учні, .. сторож назвав мене кавалером* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 156).

3. *тільки* **кавале́р.** Той, хто нагороджений орденом. *Полкову розвідку щоночі водить на неймовірні завдання.. Козаков, повний кавалер ордена Слави...* (Гончар, I, 1954, 370); *Закінчилась війна, товариш Береговий — кавалер восьми бойових орденів, Герой Радянського Союзу* (Веч. Київ, 2.XI 1968, 2).

КАВАЛЕРГА́РД а, *ч.* У царській армії — солдат або офіцер спеціального полку гвардійської важкої кавалерії. *Пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах, за ними — кавалергарди в білих колетах* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211); *В царському палаці метушня, гомін, кавалергарди ботфортами гупають* (Полт., Дит Гоголя, 1954, 18).

КАВАЛЕРГА́РДСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **кавалерга́рд**. *Кавалергардський мундир.*

КАВАЛЕРИ́СТ, а, *ч.* Той, хто служить у кавалерії; кіннотник.— *Я зайшов ось нашого червоного кавалериста провідати* (Гончар, Таврія.., 1957, 443); *Двадцять п'ять юних кавалеристів училися сідати, їздити і злазити з коней* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 23).

КАВАЛЕРИ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кавале́рія** і **кавалери́ст**. *Коні були хороші, але все ваговози. Семен любив неприборканих кавалерійських коней* (Сміл., Зустрічі, 1936, 29); *Микола Щорс наближався. Струнký, в сірій кавалерійській шинелі, з нагайкою* (Довж., Зач. Десна, 1957, 120).

КАВАЛЕ́РІЯ, ї, *ж.* Кінне військо; кіннота. *Замолоду служив я.. в кавалерії* (Стор., I, 1957, 116); *За тиждень вони дійшли б, мабуть, і під Львів та попросилися в червону кавалерію панів бити* (Козл., Ю. Крук, 1957, 349).

△ **Легка́ кавале́рія** — кіннота з легко озброєних вояків на швидкохідних конях.

КАВАЛЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кава́ле́р**. *А в кого сім'ї нема, той шукає кавалерського товариства і стрічає новий рік у пиварні, в кварні* [кав'ярні] (Фр., VII, 1951, 344); *Чіпкою рукою Потьомкін зірвав з грудей Долгорукого кавалерські відзнаки й жбурнув їх на підлогу* (Добр., Очак. розмир, 1965, 323); // Власт. кавалерові (у 1 знач.). — *Сісти зо мною на фіакра — значить.. і заплатити за мене, бо не дозволить же вам ваш кавалерський гонор їхати на мій кошт* (Хотк., I, 1966, 41).

КАВА́ЛОК, лка, *ч., розм.* Те саме, що **шмато́к**. *Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далеко від села* (Фр., IV, 1950, 10); — *Коли б це.. вирватись з Вінниці. Щоб хоч куток теплий мати, хліба кавалок* (Коцюб., I, 1955, 453); *Кавалки снігу полетіли на здивовану дівчину з-під кінських копит* (Ле, Наливайко, 1957, 67).

КАВА́ЛОЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **кава́лок**. *Максим взяв кавалочок двоокису урану і закріпив його в металевому стрижні* (Рибак, Час.., 1960, 720).

КАВАЛЬЄ́Р, у, *ч., спец.* Насип уздовж рову, каналу або шляху.

КАВАЛЬКА́ДА, и, *ж.* Вершники, що їдуть групою. *Саме в той мент кавалькада виїхала на найвищий пункт дороги* (Коцюб., I, 1955, 287); *Опівдні, коли канонада трохи замовкла, з польського табору виїхала кавалькада посольства* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 559).

КАВА́ЛЬЧИК, а, *ч.* Змепш. до **кава́лок**. *Ставала* [Маруся] *на пальці, щоб хоч одним оком побачити кавальчик синього неба* (Хотк., II, 1966, 65).

КАВАТИ́НА, и, *ж., муз.* Невелика оперна арія, переважно лірико-розповідного характеру. [Ш е в ч е н к о:] *І раптом спів чудовий пролунав — Це грав на скрипці ніжну кватину Незнаний бідний музикант, кріпак* (Коч., III, 1956, 133).

КА́ВЕРЗА, и, *ж., розм.* **1.** Підступ, який хто-небудь чинить, щоб ускладнити, заплутати справу, зробити шкоду; інтрига. *Червоні кролячі очі* [Загнибіди] *видавали лукаву душу, східні заміри: писарська каверза побралася у них з крамарськими хитрощами* (Мирний, III, 1954, 75); *Підозрілий до всього голова артілі Неїжмак убачив у цьому якусь каверзу, спрямовану проти нього* (Минко, Вибр., 1952, 47).

2. Злий, підступний жарт, зла витівка. *Можна було сподіватися непослуху і каверзи від учнів* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 283).

КА́ВЕРЗНИЙ, а, е, *розм.* **1.** Який містить у собі каверзу; заплутаний, складний. *Каверзних питань їй більше не ставили* (Збан.. Курил. о-ви. 1963, 120); *— Ми не розуміли питання,— сказав рудий хлопчик, битий на різних каверзних ситуаціях* (Ю. Янов., II, 1954, 126).

2. Схильний чинити каверзу; підступний (про людину).

КА́ВЕРЗНИК, а, *ч., розм.* Той, хто робить каверзи. *І старий був, кажуть, каверзник великий* (Сл. Гр.).

КА́ВЕРЗНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **ка́верзник**.

КА́ВЕРЗНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Властивість за знач. **ка́верзний**. *Каверзність учинку.*

КА́ВЕРЗНО, *розм.* Присл. до **ка́верзний** 2.

КАВЕРЗУВА́ТИ, ю́ю, у́сп, *недок., розм.* Те саме, що **вередува́ти**; коверзувати (у 1 знач.). *Так через тиждень кличуть її у двір.. — Не піду я. Хай сюди присилає* [провіант]! — *каверзувала вже Оришка* (Мирний, IV, 1955, 210); *Каверзують пани-сери. Пташиного молока їм забажалося!..* (Гончар, М. Братусь, 1951, 38).

КАВЕ́РНА, и, *ж.* **1.** *мед.* Порожнина в живому органі, що виникає внаслідок руйнування його тканини в процесі хвороби. *Легенева каверна сама по собі серйозне ускладнення легеневого процесу* (Хвор. дит. віку, 1955, 243); *Якщо у хворого довгий час існує каверна або гнійник легені, то його вже майже неможливо вилікувати* (Наука.., 3, 1957, 15).

2. *геол.* Порожнина в гірській породі. *Якщо при бурінні на глибину 4—5 метрів буде встановлено, що ділянка з поверхневим поширенням карстових явищ значна, то каверни ліквідують вибуховим способом* (Колг. Укр., 1, 1958, 38).

КАВЕРНО́ЗНИЙ, а, е, *мед., геол.* Прикм. до **каве́рна**. *Поєднання нових лікувальних методів із сучасними лікарськими заходами може забезпечити ліквідацію страшної людської хвороби — кавернозної форми туберкульозу* (Наука.., 8, 1961, 23); *Кавернозний вапняк.*

КА́ВКА, и, *ж., діал.* Зменш. до **ка́ва**[2]. *Тьохнуло щось у серці жандарма, коли побачив увесь вершок скали, покритий воронами, кавками і іншим стервоїдним птаством* (Фр., II, 1950, 36).

КАВКА́ЗЕЦЬ *див.* **кавка́зці**.

КАВКА́ЗКА *див.* **кавка́зці**.

КАВКА́ЗЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **кавка́зець**, зця, *ч.*; **кавка́зка**, и, *ж.*). Народи, що населяють Кавказ; уродженці Кавказу. *В ту ж мить, мов за командою, поліцаї піднесли кавказцям заступи, граблі, ноші* (Збан., Єдина, 1959, 244); *Він скидався на кавказця чи взагалі на якогось мешканця півдня* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).

КАВКА́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кавка́зці** і Кавказ. *Брати мої, нащадки Прометея!.. Ви не приковані на тій кавказькій кручі, Що здалека сіяє сніжним чолом* (Л. Укр., I, 1951, 125); *Лермонтов пильно цікавився народною поезією кавказьких народів, відбиваючи її в своїй творчості* (Рильський, III, 1955, 205).

КА́ВКАТИ, аю, аєш і **КАВЧА́ТИ**, чу́, чиш, *недок., розм.* Видавати звуки, схожі на «кав-кав». *Ніколи не хотілося Піхтіреві так сміятись.. Садять у боки, в спину,— він кавкає, пирскає, проте вдержати реготу.. не може* (Вас., I, 1959, 167); *Добравшись* [до баклаги], *Дорош п'є воду жадібно, довго, вона кавкає в горлі і з глухим стукотом падає в груди* (Тют., Вир, 1964, 321); // Вищати, пищати. *Немовлятко кавчало* [від болю].. *і тим кавканням зачіпало болізні* [болючі] *струни материного серця* (Мирний, I, 1954, 53); // Каркати. *Кавкає, як ворона, а хитрий, як чорт* (Номис, 1864, № 2978); *Галок, крюків, ворон сила На стрісі зібралось! Крюкають, кавчать.. Всіма голосами* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 73).

КА́ВКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Одноkр. до **ка́вкати**. *Стрівши турка на порозі, як лине* [окріп] *йому межи очі, так він і не кавкнув...* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 424); // *безос. В повітрі свиснув дрючок і так*

гупнув Терентія по спині, що аж всередині кавкнуло (Стельмах, Хліб.., 1959, 514).

КА́ВНИК, а, ч. Посудина, у якій варять або подають каву. *Нікельовий кавник.*

КАВНИ́ЦЯ, і, ж. Те саме, що **кавни́чка.**

КАВНИ́ЧКА, и, ж. 1. Посудина для зберігання кави (у 2 знач.).

2. Млинок для кави (у 2 знач.).

КА́ВОВИЙ, а, е. Прикм. до **ка́ва** [1]. *Набравши в обидві руки кавових зерен, стала* [мати] *пересівати їх на пальцях* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 101); // Пригот. з кавою.— *У мене в кавовий лікер,— сказала Брунгільда* (Загреб., Європа 45, 1959, 115); // Який вирощує каву. — *Так що казав про мене президент отієї жалюгідної західної кавової республіки?* (Кулик, Записки консула, 1958, 59).

КАВУ́Н, а́, ч. 1. Баштанна сланка рослина з великими їстівними плодами. *По грядках кавуни стелять своє огудиння* (Коцюб., III, 1956, 45); *Кавуни — досить тепловимоглива культура* (Овоч., 1956, 319).

2. Круглий соковитий плід цієї рослини з солодкою червоною серединою. *Родючий баштан жовтіє динями, зеленіє кавунами* (Вовчок, I, 1955, 309); *Достиглі кавуни мають суху плодоніжку, блискучу кору з чітким на ній візерунком* (Укр. страви, 1957, 208); * У порівн. *Його голова, голена й кругла, немов кавун, здіймалась над усіма* (Коцюб., II, 1955, 153).

КАВУНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Зменш.-пестл. до **каву́н.** *Де-не-де лежать на зів'ялому огудинні маленькі порепані кавунці* (Цюпа, На крилах.., 1961, 21); *Спеціально для них* [поранених] *тримає* [Оленчук] *під сидінням у запасі кілька кавунців, щоб, коли вже зовсім спека задушує, промочить бідолахам спраглі попечені губи* (Гончар, II, 1959, 121).

КАВУНИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **каву́н.** *Баштан у тій порі входив у зав'язь, і сивувата огудина тільки вкривала землю. А під осінь і кавунища видалися, як добрі гарбузи* (Літ. Укр., 22.X 1965, 2).

КАВУ́ННИК, а, ч. Той, хто торгує кавунами.

КАВУНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **каву́н.** *Незабаром вийшла й хазяйка, лускаючи кавунове насіння* (Тулуб, В степу.., 1964, 87); // Вигот. із кавунів. *Уварений сік з кавунів називається кавуновим медом або нардеком* (Укр. страви, 1957, 298).

КАВУ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **каву́н.** *Ось несе щось у корзині Комірник Омелько Сич: — Вам кавунчика чи диню, Дорогий Василь Хомич?..* (С. Ол., Вибр., 1959, 73); *Оте гайвороння вже вибило баштани — навіть маленького кавунчика не лишилося в полі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 186).

КАВУНЯ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **кавуно́вий.** *Серед пасіки десь взялася кавуняча огудина* (Н.-Лев., II, 1956, 262); *Найбільше Ліну вразили не стародавні біломармурові колони та капітелі, а кавуняче насіння, що з елліньских часів зберегілося в глиняних амфорах і свідчило, що й еллінки розводили баштани* (Гончар, Тронка, 1963, 170).

КАВУНЯ́ЧЧЯ, я, *с., збірн., розм.* Кавуни. — *А кавуняччя в нього яке! Так черева проти сонця й повивертало!* (Гр., Без хліба, 1958, 51); *Величезна гора, складена з кавуняччя, здіймається над палубою* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 144).

КАВЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кавча́ти.** *Немовлятко кавчало* [від болю].. *і тим кавчанням зачіпало болізні* [болючі] *струни материного серця* (Мирний, I, 1954, 53).

КАВЧА́ТИ *див.* **ка́вкати.**

КАВ'Я́Р, у, *ч., заст.* Ікра (у 1 знач.). *Везе Марко.. червоного Вина з Цареграду Відер з трьох у барилі, І кав'яру з Дону* (Шевч., I, 1963, 321); *Рука тяглася до чарки, котилась слинка, глядячи на шматочки жовтогарячого балика, чорного кав'яру, срібно-блискучого оселедця* (Мирний, III, 1954, 268); *Петро Ярош.. щороку привозив у дарунок панові та управителю по бочечці кав'яру* (Стельмах, Хліб.., 1959, 432).

КАВ'Я́РНИК, а, *ч.* Те саме, що **ка́вник.** *Ставить* [тітка Сима] *кав'ярник на плитку, а сама сідає в крісло і починає молоти каву* (Коч., II, 1956, 456).

КАВ'Я́РНЯ, і, *ж.* Невеличкий ресторан, де подають відвідувачам каву, чай, закуски тощо; кафе. — *Я був тоді кельнером у кав'ярні на Вірменській вулиці* (Фр., VI, 1951, 469); *Опріч кав'ярні, він держав крамничку* (Коцюб., I, 1955, 390); *Минає* [Огей] *кав'ярню, де, він знає, зараз повно людей, що п'ють каву, їдять цукерки* (Досв., Вибр., 1959, 244).

КАГА́Л, у, ч. 1. У Польщі в XVI—XIX ст.— єврейське громадське самоуправління й сама єврейська громада. — *В нас свій магістрат, що зветься кагалом, свої тувими — лавники і свої радці — кагальники* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 90).

2. *перен., розм.* Галаслива юрба; зборище. *Незабаром заробітчани усім кагалом подалися в село до корчми Лукаша Кондри* (Стельмах, Хліб.., 1959, 202).

3. *перен., розм.* Гамір, безладдя, розгардіяш. *Кагал, гармидер стояв у хаті* (Мирний, I, 1949, 336).

КАГА́ЛЬНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **кага́л** 1. *Він помалу позбирав про нього відомості, дізнався, що у нього є в кагальній касі значний, як на парубка, капітал* (Фр., VIII, 1952, 385).

КАГА́Н, а, ч. У стародавніх тюрків — найвищий титул ватажка племені; із середини VI ст.— титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул. *Темний і загрозливий схід, страшні простори за Ітиль-рікою. Що ж, зараз вона* [княгиня Ольга] *пошле послів своїх до хозарського кагана, а там підростуть сини, нехай вони поквитаються з каганами* (Скл., Святослав, 1959, 51).

КАГАНА́Т, у, ч. Держава в тюркських народів із середини VI ст., на чолі якої стояв каган. *Наперед виступив широкобородий. — Княже! — крикнув він, осилюючи галас. — Хозарський каганат не може більше захищати нас: він сам ледве тримається, ослаблений постійними січами* (Міщ., Сіверяни, 1961, 11).

КАГАНЕ́ЦЬ, нця́, ч. 1. Невеличкий світильник, що складається з глота та посуду, у який наливається олія, лій чи гас. *В хаті каганець ледве-ледве світив* (Вовчок, I, 1955, 267); *Тихо, наче гніт у каганці, зотлівало його старе життя* (Мирний, IV, 1955, 30); *На припічку тріскотів лойовий каганець* (Сміл., Крила, 1954, 51).

◇ **Аж каганці в очах засвітилися** — те саме, що **Аж іскри з очей посипалися** (*див.* **іскра**).

2. *заст., жарт.* Велика чарка. *Будем пить з каганця та й чарочки до денця* (Номис, 1864, № 11507).

КАГА́НЧИК, а, ч. Зменш. до **кагане́ць** 1. *У хаті тепло, тихо,— хоч і неясно: серед полу на перекинутім горщаті ледве блищить каганчик* (Мирний, II, 1954, 220); *Господар.. присунув ближче до себе каганчик, що жалісно мигтів крихітним пелюстком вогника* (Стельмах, Хліб.., 1959, 124).

КАГА́Т, у, ч., *с. г.* Купа городини (картоплі, буряків і т. ін.), відповідно укладена й покрита соломою, землею тощо для тривалого зберігання. *Дівчата копали, обрізували гичку і складали чистий буряк в кагати* (Коз., Серце матері, 1947, 107); *Картоплю-біляну З воза несем у кагати,— Аж до відлиг до весняних Буде вона зимувати* (Гірник, Сонце.., 1958, 42).

КАГА́ТНИЙ, а, е, *с. г.* Прикм. до **кага́т.** *Кагатне поле після засипання кагатів слід переорати* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 178).

КАГА́ТНИК, а, ч., *с. г.* Той, хто займається укладанням городини в кагати й доглядає за ними. *В кожному господарстві виділяють відповідального кагатника-комірника, який організує кагатування і доглядає за кагатами* (Колг. Укр., 1, 1954, 29).

КАГА́ТНИЦЯ, і, *ж., с. г.* Жін. до **кага́тник**. *Кагатниця Майя Петрик організує вечори сатири й гумору — вона ж масовик-витівник* (Рад. Укр., 27.VI 1961, 3).

КАГАТУВА́ННЯ, я, *с., с. г.* Дія за знач. **кагатува́ти**. *З перших днів кагатування треба організувати догляд за картоплею та систематично вимірювати в кагатах температуру* (Колг. Укр., 1, 1954, 29).

КАГАТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех., с. г.* Складати городину в кагати. *Червоній, Колодо, печи раків, коли не послухав старших, як картоплю кагатував* (Кучер, Трудна любов, 1960, 488); *Буряки від комбайнів кагатували на краю поля* (Рад. Укр., 2.II 1962, 3); *У листопаді — грудні ми згодовуємо кормову капусту.. Столову ж капусту кагатуємо й використовуємо її у січні, лютому, березні* (Хлібороб Укр., 4, 1965, 13).

КА́ГЛА, ка́глі, *ж.* Отвір у димоході (до стелі), який затуляють для збереження тепла тощо. *Позакурювали, хто курив, і присіли до грубки, відіткавши каглу, аби, знаєте, диму на хаті не було* (Свидн., Люборацькі, 1955, 160); *Вона поштурхає коцюбою в печі та й затикає каглу заткалом* (Н.-Лев., III, 1956, 334); *Сніговий вихор тоскно завивав на льоду, наче осінній вітер у каглі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 356).

КАГЛЯ́НКА, и, *ж.* Те, чим затуляють каглу. *Послала жінка чоловіка каглу затикати, та й каглянка вбила* (Номис, 1864, № 9165); *Юрко чув крізь сон, як торготіли каглянки у грубці* (Донч., IV, 1957, 424).

КАГО́Р, у, *ч.* Сорт червоного десертного вина. *Кагор — червоне, солодке й досить міцне вино з хорошим ароматом* (Укр. страви, 1957, 383).

КАДА́НС, у, *ч.* Гармонійний зворот, який завершує музичний твір або його частину. *У творчості Лятошинського.. виразно проступають народні джерела: особливості народних ладів, характерні для народних пісень каданси, модуляції, послідовності акордів* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 53);* У порівн. *Дружні оплески, немов якийсь ще не вивчений музиками могутній каданс любимої пісні, вибухнули на привітання молодого співака* (Ле, Право.., 1957, 65).

КАДА́СТР, у, *ч., спец.* Опис чого-небудь, зведення відомостей про щось. *Перший у країні кадастр (опис) колодязів і артезіанських свердловин, створених на пасовищах пустелі Кизилкум, склало Міністерство сільського господарства Узбекистану* (Веч. Київ, 7.XII 1966, 1).

△ **Земе́льний када́стр** — сукупність даних щодо обліку та економічної оцінки землі для планомірного та найефективнішого її використання.

КАДЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. Вставка імпровізаційного характеру, що входить до складу музичного твору (перев. концерту) й виконується віртуозно без супроводу.

2. Те саме, що **кадáнс**. — *В них* [церковних ладах] .. *нема так званого уводячого* [вводного] *тону, що утворює звичайну каденцію (закінчення)* (Іст. укр. музики, 1922, 55).

КАДЕ́Т [1], а, *ч.* У дореволюційній Росії — вихованець кадетського корпусу. *Гуляли у саду кадети, і сумно я дивився на них* (Сос., Солов. далі, 1957, 93).

КАДЕ́Т [2], а, *ч.* Член конституційно-демократичної партії, головної партії імперіалістичної буржуазії в Росії, що сформувалася в 1905 р. *Виразники інтересів буржуазії — кадети* (Іст. УРСР, I, 1953, 616); *Царський суддя, кадет і меншовик Попалися: і зрада, і шпигунство* (Еллан, I, 1958, 219).

КАДЕ́ТСЬКИЙ [1], а, е. Прикм. до **кадéт** [1]. *Кадетська форма.*

△ **Кадéтський ко́рпус** — у дореволюційній Росії — закритий станово-дворянський навчально-виховний заклад для підготовки офіцерів. *Він, кажуть, вже тоді напитав собі якусь службу в кадетському корпусі* (Н.-Лев., IV, 1956, 302).

КАДЕ́ТСЬКИЙ [2], а, е. Прикм. до **кадéт** [2]. *Кадетська партія є головна політична сила буржуазної контрреволюції в Росії* (Ленін, 25, 1951, 228).

КАДИ́К, á, *ч.* Те саме, що **Адáмове я́блуко** (*див.* **адáмів**); борлак. *Шию тримав* [Черниш] *рівно, хрящуватий кадик туго випинався з-під коміра* (Гончар, I, 1954, 194); *Він здригнувся, ..важко ковтнув повітря; гострий кадик його різко ворухнувся на шиї і сховався десь за коміром* (Собко, Справа.., 1959, 107).

КАДИ́ЛО, а, *с.* 1. Металевий посуд на довгих ланцюжках із прорізною накривкою для куріння ладаном під час відправи православного й католицького релігійного культу. *Будем, брате, З багряниць онучі драти, Люльки з кадил закурять* (Шевч., II, 1953, 344); — *Нам не треба кадила й кропила!* (Н.-Лев., I, 1956, 453); *Кумедно, що колись у кадило вірили та в розмальовані дошки на стінах* (Ю. Янов., V, 1959, 160).

◇ **Роздмýхувати (роздмýхати) кади́ло**, *зневажл.* — зняти навколо чогось розмови, балачки, галас. *Пан радник таки хоче роздмухати кадило? Ну, що ж! Тим гірше для нього* (Кулик, Записки консула, 1958, 150).

2. (*Melittis* L.). Однорічна трав'яниста рослина, квітки якої розкриваються вночі й сильно, приємно пахнуть.

КАДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кади́ло** 1. *А в соборі тиск попівства, Дим кадильний в'ється вгору* (Сам. I, 1958, 192).

КАДИ́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. Той, хто кадить кадилом. *Шевченко.. ненавидів церкву з її облудою, лицемірством і юродивими кадильниками* (Слово про Кобзаря, 1961, 162).

2. *перен., іron.* Той, хто надмірно вихваляє кого-, що-небудь. *Старанні кадильники.. підігрівали егоїстичні замашки ланкової* (Вітч., 2, 1961, 194).

КАДИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **кади́ло** 1. *Кайдаш пішов у вівтар служити за паламаря.. й подав священикові кадильницю...* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *В церкві пахне.. розігрітим воском, свіжовичиненими кожухами і прополісом, бо господаровитий титар клав у кадильницю до крихтики ладану пахучу замазку, якою бджоли шпаклюють вулики* (Стельмах, I, 1962, 188).

КАДИ́ТИ, каджу́, ка́диш, *недок.* 1. Махаючи кадилом (кадильницею) під час церковного обряду, курити ладаном або іншими пахучими речовинами. *Священик одчинив царські врата, почав кадити по церкві. Рознеслись пахощі.. ягідок дешевого ялівцю* (Н.-Лев., II, 1956, 403); — *Як кадить* [отець Симон] *та пройде по церкві, так народ, особливо жінки, перед ним і хилятьcя* (Головко, II, 1957, 46).

◇ **Кадúти фіміáм** *див.* **фіміáм**.

2. *перен., розм.* Випускати, виділяти дим або чад, запах; курити. *Довбня, сидячи за столом, кадив, мов з димаря, на всю хату, запиваючи чаєм кожну затяжку* (Мирний, III, 1954, 202); *Кадить світло, скло заляжене, зверху надбите* (Тесл., Вибр., 1950, 137); *На крутій гряді стоїть верба зелена кучерява,.. колишеться од вітру й кадить на всі боки солодким духом* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 186).

КА́ДІБ, доба, **КА́ДІВБ**, довба, *рідко* **КА́ДУБ**, а, *ч.* Велика діжка. *Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа,— полетіли* (Укр., казки, 1951, 103); *В кутку коло дверей стояв кадіб*

з капусти (Коцюб., I, 1955, 39); *Кращі майстри вивезли на продаж свої діжки, відра, кадуби, бодні, жлукта* (Кучер, Дорога.., 1958, 170); * У порівн. *У будці, як у кадовбі, загуло на весь двір* (Вас., II, 1959, 124).

КА́ДІБЕ́ЦЬ, ка́дібця, ч. Зменш. до **ка́діб**. *Кадібець з медом.*

КА́ДІБОК, бка, ч. Зменш. до **ка́діб**. *Сінешні і хатні двері відчинені. Пахне борошном і влежаними яблуками; посеред сіней перекинутий кадібок з грушками* (Тют., Вир, 1964, 428).

КА́ДІВБ *див.* **ка́діб**.

КАДІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кадити**. *Йому ж від понадмірного кадіння в голові замакітрилось* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 34).

КА́ДМІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **ка́дмій**.

КА́ДМІЙ, ю, ч. 1. Хімічний елемент, сріблясто-білий м'який метал, що входить до складу цинкових руд. *Добувають кадмій як побічний продукт при добуванні цинку* (Заг. хімія, 1955, 554).

2. Назва жовтої фарби різних відтінків. *Сульфід кадмію є чудовою жовтою фарбою* (Заг. хімія, 1955, 555); *Осінь змережила землю мазками вохри, бакану й кадмію* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 155).

КАДР [1], у, ч. Окремий знімок на кіно- та фотоплівці. *Глядач засвоює на екрані загальний план за двадцять секунд і далі вимагає зміни кадру* (Довж., III, 1960, 157); // Окрема сцена або епізод із кінофільму. *Перед очима глядачів ожили кадри з тих чудових фільмів, які стали віхами на шляху радянського кіно* (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 1).

КАДР [2], у, ч., *розм., рідко.* Те саме, що **кадрови́к**. [Ю р е м л ю г а:] *Я двадцять років на відповідальній роботі. Хто дав вам право так зі мною говорити?!.. Я — старий кадр..!* (Корн., II, 1955, 345).

КА́ДРИ, ів, *мн.* 1. Основний склад працівників якої-небудь організації, підприємства, установи тощо. *Українська РСР забезпечена медичними кадрами краще, ніж будь-яка капіталістична країна* (Ком. Укр., 6, 1966, 63); *Кадри кваліфікованих робітників; Керівні (національні, партійні) кадри.*

△ **Ві́дділ ка́дрів** — відділ підприємства, установи тощо, який займається прийманням на роботу, звільненням і т. ін. робітників і службовців.

2. Постійний склад військових частин, що не демобілізуються в мирний час. *Служба в кадрах.*

КА́ДРИК, а, ч. Зменш. до **кадр** [1]. *Важко скласти повне уявлення про фільми-казки Левандовського за тими кадриками, що збереглися* (Вітч., 10, 1965, 201).

КАДРИ́ЛЬ, і, *ж.* Танець із шести фігур, який виконують пари, що стоять одна проти одної. *Боярин наказу розіпхав гурт, щоб серед хати поставити молодих до першої кадрилі* (Н.-Лев., I, 1956, 145); *Хіба піти самому і заангажувати її до кадрилі..?* (Фр., VI, 1951, 228); *А брат мій сам вже далі Добрав, як витинають мазурку чи кадриль* (Рильський, II, 1946, 188); // Музика до цього танцю. *Звуки кадрилі.*

КАДРИ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кадри́ль**. *Кадрильна мелодія; Кадрильна фігура.*

КА́ДРОВИЙ, а, е. Прикм. до **ка́дри**. *Федір Королевич був колишній арсенальський кадровий робітник* (Смолич, Мир.., 1958, 42); *В батареї було тільки двоє офіцерів кадрових. Решта, як і я, вчорашні студенти* (Панч, На калин. мості, 1965, 69).

△ **Ка́дрова а́рмія**; **Ка́дрові вій́ська** — постійна регулярна армія або війська, що мають у мирний час неповний склад офіцерів і сержантів (кадри) для навчання щорічного призову рядових солдат.

КАДРОВИ́К, á, ч. 1. Кадровий працівник якого-небудь підприємства, установи, організації тощо. *Їх зібралось мало, старих кадровиків, і директор не всіх пізнавав, такі стояли бородаті* (Ю. Янов., Мир, 1956, 258).

2. Військовослужбовець кадрових військ. — *Кадровик я, кадрову служу. А прізвище моє Решетняк. Восени був би дома, якби оце не війна* (Гончар, Людина.., 1960, 102); *Люди відчували себе незручно у військовій формі, обмотки обвисали, гімнастерки хлабудились. Кадровики відрізнялися військовою виправкою* (Тют., Вир, 1964, 307).

КА́ДУБ *див.* **ка́діб**.

КАДУ́К, á, ч., *діал.* 1. Падуча хвороба. *За твоє добро кадук тобі в ребро!* (Укр.. присл.., 1955, 311).

2. Чорт, диявол. *Ти, вражий сину, кадуком підвіяний* (Чуб., V, 1874, 391).

КАЖА́Н, á, ч. Нічний ссавець із широкими крилами, утвореними перетинками між довгими пальцями ніг. *Людей не чуть; через базар Кажан костокрилий Перелетить* (Шевч., I, 1951, 100); *Не співа «надобраніч» пташина, тільки нечутно літають великі, чудні кажани* (Л. Укр., I, 1951, 304); *Низько над землею метлялись між яблунями кажани, і десь угорі прогудів пізній жук-рогач* (Донч., III, 1956, 62).

КАЖАНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кажа́н**. *Хода дідова м'яка, тиха.. І рухи м'які, нечутні, мов кажановий літ* (Донч., II, 1956, 57).

КАЖАНО́К, нка́, ч. Зменш. до **кажа́н**. *В його день був уночі, а ніч була вдень, як буває в пугачів, сов та кажанків* (Н.-Лев., IV, 1956, 227).

КАЗ, у, ч., *розм.* Те саме, що **сказ** 1. *Нехай на тебе каз найде* (Номис, 1864, № 5128).

КАЗА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., зах.* Амвон. — *Про неї* [матір] *говорять, що вона повинна замість мого батька ставати на казальницю і проповідувати* (Коб., III, 1956, 50); *Зі своїх казальниць загрожували* [католицькі попи] *йому* [селянству Галичини] *всіма карами небесними за найменші прояви протесту проти гнобителів* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 50).

КАЗА́Н, á, ч. 1. Металева переважно округлої форми посудина (звичайно з відкритою верхньою частиною) для варіння їжі, кип'ятіння води тощо; котел, чавун. *Смола там в пеклі клекотіла і грілася все в казанах* (Котл., I, 1952, 134); *Кухарі насипали з великих казанів у миски борщ* (Н.-Лев., II, 1956, 208); *На деяких вулицях міста топили у великих казанах смолу і заливали нею вибоїни в тротуарах* (Томч., Готель.., 1960, 286).

2. *перен., жарт.* Про голову людини. [К а т е р и н а:] *Подумаєш, вдарив старого Галушку по голові.. Об його казан шаблі ламались, а не то що дрючок* (Корн.. I, 1955, 306).

3. Закрита посудина для перетворення води в пару. *Паровий казан.*

4. *перен.* Повне оточення великого ворожого угруповання (під час війни). *Товк* [сержант] *у численних казанах гітлерівську чуму* (Ю. Янов., Мир, 1956, 29); —*Саме на той час наші біля Корсуня та й тут поблизу німцям казана влаштували* (Коз., Листи.., 1967, 64).

КАЗАНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Зменш. до **каза́н** 1. *Дядько підливав в казанець з коновки воду* (М. Ол., Леся, 1960. 109).

КА́ЗАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **каза́ти**; // у знач. ім. **ка́зане**, ного, *с.* Те, про що йде мова. *Казаному кінця нема* (Номис, 1864, № 4525); // **ка́зано**, *безос. присудк. сл. Прийшов Хвеська до батька та й просить, як йому казано* (Стор., I, 1957, 36); *Гаїнка чула все, що про неї казано* (Гр., II, 1963, 433).

КАЗАНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **казано́к**. *Червоне полум'я, знявшись угору, лиже чорне дно казанкове* (Мирний, IV, 1955, 319).

КАЗА́ННА, ної, *ж.* Приміщення, у якому встановлені парові казани.

КАЗА́ННЯ, я, *с.* Повчальна промова в церкві; проповідь. *Говорив раз піп казання із письма святого* (Рудан., Співомовки.., 1957, 40); — *Сил не стає слухати попівські казання та удавати покутників* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 239); * У порівн. *Не розуміючи мадярської мови, я стояв мов на турецькім казанню* (Фр., III, 1950, 219).

КАЗАНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **каза́н** 1, 3. *Казановий цех;* // Призначений для виготовлення казанів (у 1, 3 знач.). *Казановий метал.*

КАЗАНО́К, нка́, *ч.* 1. Зменш. до **каза́н** 1, 2. *Жінки стали поратись, попристановляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок* (Кв.-Осн., II, 1956, 92)

◇ **Казано́к ва́рить** *див.* **варі́ти.**

2. Невелика металева посудина з дужкою та глибокою накривкою, у якій варять страву в польових умовах або з якої їдять. *На возні закипів казанок з окропом* (Панч, В дорозі, 1959, 60).

КАЗАНОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на казан; такий, як казан. *Казаноподібна голова.*

КАЗАНО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **казано́к**. *Вітер віє-повіває, Казаночок закипає* (Щог., Поезії, 1958, 62); *У казаночку клекотіла каша* (Донч., II, 1956, 10).

КАЗА́НСЬКИЙ, а, е: ◇ **Каза́нська сирота́** — про людину, яка вдає із себе нещасну, скривджену, щоб розжалити когось. — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (Гончар, Таврія, 1952, 77).

КАЗА́НЧИК, а, *ч.* Зменш. до **казано́к**. *Клунки з прив'язаним до них казанчиком, що лежали осторонь на пісочку,.. свідчили, що то подорожні* (Коцюб., I, 1955, 137).

◇ **Каза́нчик ва́рить** — те саме, що **Казано́к ва́рить** (*див.* **варі́ти**). *Казанчик на його шиї ще варить!* (Ю. Янов., II, 1954, 50).

КАЗАНЯ́Р, я́, *ч.* 1. Той, хто робить казани (у 1, 3 знач.) або лагодить їх. *Ярмарок гуде й далі.. Циган-казаняр кинув крам напризволяще, пішов випити пива* (Ю. Янов., II, 1954, 188).

2. Робітник, що обслуговує парові казани. *Старий кадровий робітник київських судноремонтних майстерень.. організував ударну бригаду казанярів* (Іст. УРСР, II, 1957, 345).

КА́ЗАНЬ, і, *ж., церк., рідко.* Те саме, що **каза́ння**. [К а р м е л ю к:] *Паноче, будете казати свою казань у церкві, а цьому монастирі ігумен я* (Вас., III, 1960, 185).

КАЗА́РКА[1], **КОЗА́РКА**, и, *ж. (Rhynchites bacchus* L.). Жучок родини довгоносиків; завдає шкоди плодам фруктових садів. *Казарка — невеличкий золотисто-зелений довгоносик з малиновим блиском* (Шкідн. поля.., 1949, 89).

КАЗА́РКА[2], и, *ж.* Водоплавний дикий птах родини качиних. *Казарок крик з озерних плес долинув із долин...* (Гонч., Вибр., 1959, 309); *Довгенько щось полювали та й заполювали дику гуску — казарку* (Вишня, II, 1956, 181).

КАЗА́РМА, и, *ж.* Спеціальна будівля для розміщення військової частини. — *Айда в казарми! Айда в неволю! — Неначе крикне хто надо мною. І я прокинусь* (Шевч., II, 1953, 47); *Галин чоловік став солдатом тут у Києві, тільки мусить який час в казармах жити* (Л. Укр., V, 1956, 125): *Навколо кам'яниці серед кущів та дерев виднілись дерев'яні казарми, де жили бійці та офіцери* (Збан., Між.. людьми, 1955, 10); // *заст.* Житлове приміщення для робітників при заводах, фабриках і т. ін. *Бурлаки вернулись до казарми, позабирали свої клунки, тихенько один за одним втекли* (Н.-Лев., II, 1956, 202); *Тут сорок літ тому ішли більшовики.. З робочих хиж і заводських казарм* (Бажан, Роки, 1957, 214).

КАЗА́РМЕНИЙ, а, е. Прикм. до **каза́рма**. *Тяглися квартали нудних величезних казармених будинків* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 62); // Який відбувається в казармі. *З казармених розмов йому було відомо, що цей сквер-ик біля кінотеатру — улюблене місце бійців* (Гончар, Дорога.., 1953, 30); // *перен.* Власт. для казарми; суворий. *Для робітників улаштували гуртожиток, перевівши їх на казармений військовий режим* (Кучер, Голод, 1961, 58).

КАЗА́ТИ, кажу́, ка́жеш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Передавати словами (думки, почуття тощо); висловлювати, говорити (у 2 знач.). — *Та ми се з шляху збудилися, Галю! — каже козак, всміхаючись* (Вовчок, I, 1955, 323); — *Піду,— сказав Осел, — хоч що вже буде! Побачимо, чи правду кажуть люди, Що нібито відвага сльози лль, А в добрий час меди і вина п'є* (Гл., Вибр., 1951, 136); *Каже мати: — Ну, сідайте,— ой які ж ви молодці!* (Тич., II, 1957, 231); // Розповідати що-небудь. — *Не можу швидко заснути, так мені казки кажуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); [М а р и н а:] *Ось послухайте сюди: давайте позатуляємо вікна та й будемо казок казати!* (Вас., III, 1960, 255); // *3 ос. мн.* Ходять чутки, поголоски; розповідають. *Кажуть, що Вісник доходить через цензуру до Москви* (Коцюб., III, 1956, 227); [Д ж е н н і:] *Там* [у Венеції], *кажуть, гарно* (Л. Укр., III, 1952, 19).

До сло́ва ка́жучи, *у знач. вставн. сл.*— до речі, у зв'язку зі сказаним. *Таке обмеження сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем, який, до слова кажучи, в останні часи значно виріс* (Коцюб., III, 1956, 239); **Пра́вду ка́жучи**, *у знач. вставн. сл.*— уживається на потвердження правдивості сказаного; по суті. *Була то, правду кажучи, звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії* (Л. Укр., III, 1952, 740); **Як [то] ка́жуть**, *у знач. вставн. сл.*— як прийнято говорити. *Не плакали друзі, Бо сльози, Як кажуть, Солдати в обози Здають ще до першого бою* (Воронько, Тепло.., 1959, 58).

◇ **Бода́й не каза́ти** — краще не говорити, краще не згадувати. *І що ж я там побачила? Бодай не казати!..* (Л. Укр., III, 1952, 730); **Каза́ти собі́ на (в) ду́мці (думка́х)** *див.* **ду́мка**; **Крізь зу́би каза́ти** *див.* **зуб**; **Не ва́м (не тобі́) ка́жучи** — між іншим. *Не вам кажучи, бачив я, як за ту цяцечку дехто рідного братика віджалував, рідну країну занехаяв..* (Вовчок, VI, 1956, 277); — *А тут, не тобі кажучи, ростуть дочки так швидко, наче на дріжчах* [дріжджах]! (Н.-Лев., I, 1956, 121); **Нічо́го й каза́ти** — не можна заперечувати. [Х а н е н к о:] *Гарно, нічого й казати, Вмієш ти слова складати. Грав кров, а розум чахне* (Фр., XIII, 1954, 364); **Що й каза́ти** — само собою розуміється; звичайно. *А сама мене виводить на стежечку... Я пішла... Що й казати!* (Вовчок, I, 1955, 206); *Свободолюби — що й казать, Свободу бідну захищать Приїхали з-за океану* (Павл., Бистрина, 1959, 15); **Що не кажи́ (не кажіть)** — безперечно; звичайно. *Що не кажіть, Гоголь душею і натурою наш* (Мирний, V, 1955, 410).

2. Наказувати комусь робити що-небудь. *І каже* [Швачка] *сідлати Коня свого вороного* (Шевч., II, 1953, 126); *По обіді зараз дідунько казав йому газету читати* (Л. Укр., III, 1952, 633); * Образно. *Воно* [серце] *жить не хоче, не хоче журитьея.— Журись,— каже думка, жалю завдає* (Шевч., I, 1951, 5).

3. *перен.* Свідчити про що-небудь. *Блискучі очі говорили, що вже не одну ніч не давала вона* [думка] *йому спати, а скрипуче перо казало, з якою болістю вилива-*

лась вона на білім папері... (Мирний, I, 1954, 319); *Її закриті очі і зблідле обличчя та обважніле тіло казали мені, що вона була нежива* (Досв., Вибр., 1959, 184).

КАЗА́ТИСЯ, ка́жеться, *недок., безос.* 1. Те саме, що **говори́тися** 1; мовитися. [П е ч а р и ц я:] *От ти вже й розсердився! Чого, брате, іноді не кажеться?* (Мирний, V, 1955, 154); *Краввади входять до діалога, як паузи такої розмови, де не кажеться всіх слів* (Ю. Янов., IV, 1959, 68).

2. Те саме, що **оповіда́тися**; розповідатися. *Не так то хутко дісться, як швидко в казці кажеться* (Укр.. казки, 1951, 197).

КАЗА́Х *див.* **каза́хи**.

КАЗА́ХИ, і́в, *мн.* (*одн.* **каза́х**, а, *ч.*; **каза́шка**, и, *ж.*). Народ, що становить корінне населення Казахської РСР. *Казахи — народ тюркської мовної групи, в минулому кочовики-скотарі* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 349); *І Шевченка згадує казах, Їдучи в орошених степах* (Рильський, III, 1961, 75).

КАЗА́ХСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каза́хи**. *Дивився* [Т. Шевченко] *на далекі Губерлінські гори. Сірим муром замкнули вони обрій на заході гранню, що відокремлює Орськ і первозданний казахський степ від Європи та від рідної України* (Тулуб, В степу.., 1964, 261).

КАЗА́ШКА *див.* **каза́хи**.

КАЗЕЇ́Н, у, *ч.* Білкова клейка речовина, що утворюється під час зсідання (вурдження) молока; використовується в харчовій промисловості, а також для виробництва фарб, пластичних мас, клею тощо. *Збільшення кількості білка в раціоні корів супроводилося підвищенням удою молока і вмісту в ньому жиру та казеїну* (Соц. твар., 1, 1956, 20).

КАЗЕЇ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **казеї́н**; // Який має в своєму складі казеїн. *Казеїновий клей; Казеїнові фарби.*

КАЗЕМА́Т, у, *ч.* 1. *військ.* Оборонна споруда, збудована на поверхні землі або під землею для захисту від снарядів та авіабомб дрібного й середнього калібру.

2. *військ., мор.* Броньоване приміщення на кораблі для гармати середнього калібру. [О к с а н а:] *Ну, веселіше, Гайдаю.. Їди... Їди у каземат.. Їди відпочинь!* (Корн., I, 1955, 46).

3. У дореволюційній Росії — одиночна камера для ув'язнення у фортеці, цитаделі. *Сидячи у казематі царської охранки, поет* [Т. Шевченко] *виливає на папері свої думи* (Слово про Кобзаря, 1961, 82); — *Я ще не знав докладно змісту книги, але знав, що написано її в казематі царської цитаделі* (Кол., Терен.., 1959, 225).

КАЗЕМА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **каземат**. *Казематні мури.*

КАЗЕ́НКА, и, *ж.* 1. *заст., розм.* Державна винна крамниця; // Горілка, яку продавали в цій крамниці. — *Нічого, стара, не клопочись. Може, є капуста чи огірок. Я приніс шкалик казенки Закусити чимсь...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 97)

2. *діал.* Місце ув'язнення. — *Місяць у казенці та на цегляних ребрах спати,— тут. діду, чоловік вовком завше* (Фр., IV, 1950, 180).

КАЗЕ́ННИЙ, а, е. 1. *заст.* Належний казні (у 1 знач.); державний. *Бувши на всьому казенному, не маючи великої недостачі в одежі, він не жалував нічого свого* (Мирний, I, 1949, 223); *Всі казенні споруди під бляхою були рудувато-брунатного кольору* (Тулуб, В степу.., 1964, 99); // Який є власністю держави й видається комусь для тимчасового користування.—*Ах, у вас тут так мило! Це у вас казенна квартира?* (Смолич, II, 1958, 74).

Казе́нні селя́ни — селяни-кріпаки, що належали державі (а не поміщикам). *Казна наділила казенним селянам по п'ять десятин на ревізьку душу, а пан віддав тільки три з половиною* (Стельмах, Хліб.., 1959, 206).

2. *перен.* Бюрократичний, формальний. *Казенна наука намагалася вбити змовою мовчання твір Маркса* [«Капітал»].. (Лепін, 22, 1950, 184); [Я к і в:] *Казенного ще в нашій роботі багато. Наказують, вимагають — і все без душі* (Зар., Антеї, 1961, 37); // *зневажл.* Позбавлений оригінальності, яскравості; невиразний, шаблонний. *Будинки типово казенного стилю колишніх земств, добротна цегла почорніла від пилюки* (Ле, Право.., 1957, 221).

КАЗЕ́НЩИНА, и, *ж., зневажл.* Бюрократичний, формальний підхід до чогось; формалізм.— *Багато казенщини, формалізму, а справжньої науки—крихти. Половина з того, чого вчать у гімназії, не придається в житті* (Кол., Терен.., 1959, 99); *Молоді письменники ..багато роблять, щоб подолати казенщину, декларативність* (Літ. Укр., 8.III 1963, 1).

КАЗИНО́, *невідм., с.* У капіталістичних країнах — гральний будинок або ресторан з естрадними розвагами. — *Недавно.. вийшов я з дому, щоб прочитати деякі часописи, і зайшов до нашого казино* (Коб., III, 1956, 113); *Ввечері він зайшов у казино «Під трьома липами»* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 62).

КАЗИ́ТИСЯ, кажу́ся, ка́зишся, *недок.* 1. Впадати в лють; скаженіти, шаленіти, биситися. *Пан кричав, казився* (Фр., X, 1954, 288); — *Пам'ятаю, німці геть казилися, розшукуючи якогось «Івана Івановича»* (Ю. Янов., I, 1954, 114); * Образно. *Казилась хуртовина* (Коп., Вибр., 1948, 213).

2. *розм.* Пустувати, жирувати (у 1 знач.). *Попереду, біля червоної корогви, казились п'яненькі молодиці і стара баба: танцювали, вибивали тропака і крутились із парубками* (Стор., I, 1957, 360).

◇ **Кази́тися з жи́ру** —коверзувати, дуріти з розкошів. *Багатирі, дуки гуляють-бенкетують! З жиру не знають, що робити, та казяться!* (Мирний, III, 1954, 92).

КА́ЗКА, и, *ж.* 1. Розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил. *Пером не можна написати, Не можна і в казках сказати, Яких було багацько див!* (Котл., I, 1952, 135); [М а р' я н а:] *Кажи ж мені що-небудь... розказуй... Старинну* [старовинну] *казку... яку-небудь страшкую...* (Вас., III, 1960, 35); *Тебе просив я в ночі темні оповідать мені казки про фей* (Сос., II, 1958, 354); * У порівн. *Ввесь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна* (Коцюб., II, 1955, 307).

2. *розм.* Те, що не відповідає дійсності; вигадка, байка. — *Майстер він говорити казки, Миляну пускать баньку* (Фр.. XII, 1953, 498).

КАЗКА́Р, я́, *ч.* Той, хто створює або розповідає казки (у 1 знач.). *Звали того казкаря Ганс-Христіан Андерсен, і жив він у маленькій країні Данії* (Ів., Таємниця, 1959, 204); *Кожне село* [на Закарпатті] *має свого казкаря, нерідко свою велику казкову традицію, покоління казкарів — казка передається тут від діда до внуків* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 61).

КАЗКА́РКА, и, *ж.* Жін. до **казка́р**.

КАЗКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́зка** 1; пов'язаний з казками. *Особливо широко розвинена казкова традиція на Закарпатті* (Літ. Укр., 8.III 1966, 3); // Згадуваний у казках. *Бійці йшли безшумно, немов тіні. Здавалося, що вони, як ті казкові чарівники, пливли на хвилях туману* (Кач., Вибр., 1947, 151); // Надзвичайний, дивний, таємничий. *Все те місце.. було незвичайно гарне та веселе! неначе то був казковий зачарований палац серед лісу* (Н.-Лев., I, 1956, 161); *Сонце вже заходило, і гори востанне засвітилися легким ажурним золотом..*

Полиск оголених скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як тереми, дерев'яними будинками трансільванців — все поєднувалось у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю (Гончар, III, 1959, 173).

2. Дуже великий, надзвичайний. *На трудящих припадає все менше й менше тих благ, які вони самі виробляють, а монополістичні прибутки з казковою швидкістю зростають рік у рік* (Наука.., 2, 1960, 9); *Комахи демонструють казкову здатність виробляти захист проти отруйних речовин* (Наука.., 6, 1968, 29).

КАЗКО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **казко́вий** 1. *Класична опера Глінки «Руслан і Людмила», яка по-новому розкриває образи російської казковості, була знята з репертуару через рік після її постановки* (Іст. СРСР, II, 1957, 195).

КАЗКО́ВО. Присл. до **казко́вий**. *Весь ліс — в інеї, в крихкому, казково розкішному уборі* (Гончар, Таврія.., 1957, 425); *Казково красиво на Поліссі у ці зимові дні* (Колг. село, 16.I 1955, 2).

КА́ЗНА, и, *ж., заст.* 1. Державна скарбниця. *Заможнішого вибрали зборщиком* [збирачем], *щоб податки збирав та носив у казну* (Мирний, IV, 1955, 214); *Блокада в першу чергу вдарила по інтересах купецтва і по казні* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 63).

2. *розм.* Гроші. *Та одчиняй скрині, скрині дубові, Та бери казни сім сот і чотири* (Чуб., V, 1874, 955); *То затуляв* [Данько], *то знов розтуляв картуза, щоб переконатися, що казна його на місці* (Гончар, Таврія, 1952, 70).

КА́ЗНА-ДЕ, *присл., розм.* Невідомо де. *Та вже стали пригледати сусіди збоку, Що козак дбає та заробляє, А теща збирає, казна-де діває* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 297); *// зневажл.* Чорт знає де.

КА́ЗНА-ЗВІДКИ, *присл., розм.* Невідомо звідки.

КА́ЗНА-КОЛИ, *присл., розм.* Невідомо коли.

КА́ЗНА-КУДИ, *присл., розм.* Невідомо куди. *— Залізли по темному казна-куди,— відповів мій приятель* (Досв., Вибр., 1959, 412).

КА́ЗНА-ХТО, ка́зна-кого, *займ. неознач., розм.* Невідомо хто.

КА́ЗНА-ЩО, ка́зна-чого, *займ. неознач., розм.* Невідомо що: дурниця. *— Твій Криштоф — ледачий хлопчисько. Він б'є свого дядька, говорить панночкам казна-що* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 144); *— Та чого ж ти плетеш казна-що? Кажи діло — і часу не гай* (Мирний, I, 1954, 295).

КА́ЗНА-ЯК, *присл., розм.* Абияк; погано. *На вихрястій голові казна-як тримається картуз старого фасону* (Довж., I, 1958, 79).

КА́ЗНА-ЯКИЙ, а, е, *займ. неознач., розм.* Абиякий; поганий. *Господар з Юзя Крапивницького був казна-який* (Чорн., Вязвол. земля, 1950, 18).

КАЗНОКРА́Д, а, ч., *заст.* Службовець, що обкрадає казну (у 1 знач.), привласнює державні кошти. *— Відтіля* [з Дніпрельстану] *його вигнали в зв'язку з викриттям компанії казнокрадів та чорносотенців* (Трубл., I, 1955, 120).

КАЗНОКРА́ДСТВО, а, *с., заст.* Обкрадання казни (у 1 знач.), привласнювання державних коштів. *Розвалений Денікіним Крим, з його хабарництвом і казнокрадством, став для нього тим пробним каменем, на якому він перевірив себе* (Гончар, Таврія.., 1957, 579).

КА́ЗНЯ, і, *ж., діал.* В'язнична камера. *Регіна звільна, рівним кроком ходить по своїм покою, .. мов в'язень у своїй казні* (Фр., VII, 1951, 393).

КА́ЗОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **ка́зка**. *Щоб забавити дитину, почне йому баба казочку про рябеньку курочку* (Мирний, I, 1949, 142); *— Ну, дітки, на рядно під грушу! Казочки послухайте!* (Вишня, I, 1956, 12); *// ірон. Наші ідеологічні вороги.. проповідують старі казочки про «чисте мистецтво», «свободу творчості» тощо* (Мист., 4, 1968, 2).

КАЗУА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **випадко́вий** 2.

КАЗУА́Р, а, ч. Тропічний дикий птах ряду страусових, що водиться в північній Австралії, на Новій Гвінеї та сусідніх островах.

КАЗУЇ́СТ, а, ч. 1. Юрист, який має великий досвід ведення складних, заплутаних судових справ.

2. *зневажл.* Про людину, що вміє обстоювати сумнівні або фальшиві положення.

КАЗУЇ́СТИКА. и, *ж.* 1. Застосування загальних статей закону до різних юридичних випадків.

2. У середньовічній схоластиці й богослів'ї — застосування до окремих випадків загальних догматичних положень. *І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промовницького мистецтва та тонкощів логіки й казуїстики* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152).

3. *перен.* Вправність, спритність у суперечках, обстоюванні сумнівних або фальшивих положень і т. ін. *— Ви тільки й зугарні, що резонерство та казуїстику розводити!* (Крим., Вибр., 1965, 320).

КАЗУЇ́СТИЧНИЙ, а, е. Стос. до казуїстики (у 1, 2 знач.). *З метою зірвати процес оборонець Штрамер навів у своїй заяві казуїстичні «аргументи»* (Смолич, Після війни, 1957, 27).

КА́ЗУС. у, ч. 1. Складна, заплутана судова справа.

2. *розм.* Випадок, незвичайна пригода. *— Казус сей Так налякав усіх людей* (Гл., Байки.., 1959, 77); *Ференц, розвеселившись, розповів бійцям казус, відомий цілому Будапештові* (Гончар, I, 1954, 208).

КА́ЗУСНИЙ. а, е. Прикм. до **ка́зус**. *Казусна справа.*

КАЇ́К. а, ч. Невеличке веслове судно в Туреччині. *Ось відокремився від нього* [вітрильника] *каїк, довгий і стрункий, як стручок аравійських бобів* (Тулуб. Людолови, II, 1957, 99)

КАЇ́Н. а, ч., *зневажл.* Про братовбивця, зрадника, злочинця тощо. *Гострив* [Мамай шаблюку] *щодня, бо й тупив щодня, від каїнів усяких одбиваючись* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 8).

КАЇ́НІВ, нова, нове: ◇ **Ка́їнове ді́ло чини́ти** *див.* **ді́ло.**

КАЇ́НІТ, у, ч. Мінерал, що містить хлористий натрій і сірчанокислий магній; застосовується в сільському господарстві як добриво. *Найкращими видами калійних добрив на луках є каїніт і сильвініт* (Колг. енц., I, 1956, 529).

КАЙДА́НИ, ів, *мн.* 1. Залізні ланцюги з кільцями, що їх заклепують або замикають на руках чи ногах арештованого, в'язня. *Серед тюрми сидить гетьман Байда, прикований до стовпа; на ногах у його залізні кайдани* (Н.-Лев., II, 1956, 457); *Як той дуб ти гордо стій. Хай ні зради, ні догани, Ані муки, ні кайдани — Дух зломить не зможуть твій* (Гр., I, 1963, 125); *Кармелюк стояв з шматками розірваних кайданів на ногах* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 77).

◇ **Волочи́ти кайда́ни** *див.* **волочи́ти; Забива́ти (забі́ти) в кайда́ни** *див.* **забива́ти; Залі́ти в кайда́ни** *див.* **заліва́ти.**

2. *перен.* Те, що зв'язує людину, позбавляє її волі. *Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте* (Шевч., I, 1951, 354); [Р і ч з р д:] *Що ж, я досяг, чого хотів,— я вільний. Розбив*

усі кайдани свого серця і серце вкупі з ними (Л. Укр., III, 1952, 110); — *Нам нічого втрачати, хіба що кайдани!* (Головко, I, 1957, 63); *Вільне від кайданів догматизму, наше літературознавство здатне вже розв'язувати такі завдання, за які раніше не бралося* (Літ. Укр., 2.VI 1967, 4).

КАЙДА́НКИ, ів, *мн., зах.* Наручники. *Ми ввійшли до тісного, досить темного і брудного і зовсім поржкього передпокою. Тут жандарм зняв із мене кайданки* (Фр., III, 1950, 233).

КАЙДА́ННИК, а, *ч.* Той, хто закований у кайдани; в'язень. *Кайданник... Вічна каторга, вічна неволя...* (Гончар, Таврія.., 1957, 618); * У порівн. *Мов кайданник, в тісній клітці Соловейко щудьгував* (Граб., I, 1959, 585).

КАЙДА́ННИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кайда́нник**. *Кайданницьке життя.*

КАЙДА́ННЯ, я, *с.* Збірн. до **кайда́ни**. *Твої сини, забиті у кайдання. Серед склепів, серед тяжкої мли, Здобудуть волі жертвою страждання Країні рідній* (Граб., I, 1959, 399); *Хоч руки гризло нам кайдання, Але душа не знемогла* (Павл., Бистрина, 1959, 8).

КАЙДА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **кайда́ни** 1. *Тихий кайдановий брязкіт змовк коло Петрукі* (Вас., II, 1959, 53).

КА́ЙЗЕР, а, *ч.* Назва імператора в т. зв. священній Римській імперії та в Німеччині періоду 1871—1918 рр. *Топтали український хліб довгі колони кайзера Вільгельма* (Довж., I, 1958, 132).

КА́ЙЛО, а, *с.* Вигнутий і загострений з одного або обох кінців металевий молоток на довгому дерев'яному держакові, який використовують для відбивання гірської породи, розбивання каміння тощо. *Вона здригалася з острахи, уявляючи собі, як її татко лежить глибоко під землею в норі.., лежить і б'є кайлом вугіль...* (Гр., Без хліба, 1958, 155); *Аж сам громіт, його злякавшись сил, Під кайлом розпадається на пил* (Бажан, II, 1947, 236).

КАЙЛОВИЙ, а́, е́. Прикм. до **ка́йло**. *Кайловий держак.*

КАЙЛОВИ́ЩЕ, а, *с.* Держак кайла. *Гордій Байда сперсердя загнав кайло у вугілля по саме кайловище* (Панч, I, 1956, 396).

КАЙЛУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Відбивати кайлом. *Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забою кайлувати руду* (Гур., Наша молодість, 1949, 90).

КАЙМА́, и́, *ж.* Те саме, що **облямі́вка**; лямівка, обвідка. *Шила* [дівчина] *йому хусточку з каймою* (Щог., Поезії, 1958, 122); *Була вона одягнута, як належало, — у білій сукні тонкого шовку з срібними пальметами по всій тканині, облямованій широкою темною каймою* (Скл., Святослав, 1959, 30).

КАЙМА́К, у́, *ч., рідко.* Вершки з пряженого охолодженого молока; сир із таких вершків. *Так і житимуть у горах чабани, збудувавши собі катрагу з соломи й хмизу, годуючись бринзою та молоком, каймаком та бараниною* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358).

КАЙМА́Н, а, *ч.* Один із видів крокодилів Центральної та Південної Америки, що має міцний панцир на спині й череві. *З кількох видів крокодилів, які ще в значній кількості населяють великі водойми Південної Америки, слід назвати ендемічний рід кайманів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 40).

КАЙМИ́СТИЙ, а, е. З каймою, який має кайму. *Каймиста хустка.*

КАЙМО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кайма́**. *Каймовий візерунок.*

КАЙНОЗО́ЙСЬКА ЕРА. Найновіша ера в геологічній історії Землі, до антропогенового періоду якої належить і сучасна епоха. *Самою молодшою ерою* [Землі], *яка продовжується й зараз, є кайнозойська* (Нафта.., 1957, 14).

КА́ЙРА, и, *ж.* Морський полярний птах із білим пір'ям на грудях. *На прибережних скелях влітку у величезній кількості гніздяться водоплавні птахи (чистуни, кайри, чайки)* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 36); *Зрідка над пароплавом пролітали чайки та кайри* (Трубл., Лахтак, 1953, 33).

КА́ЙСТРА, и, *ж., діал.* Повстяна торба; тайстра. *Козаки підголювали чуби, діставали з кайстрів чисті сорочки, дьогтем мастили чоботи* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 255).

КАЙСТРО́ВИЙ, а, е, *діал.* Повстяний. *У нього За пазухою добрий кусень хліба І квітка на кайстровім капелюсі* (Фр., X, 1954, 49).

КАКАДУ́, *невідм., ч.* Тропічний дикий птах родини папуг, що найчастіше має білий або рожевий колір, із чубком на голові. *Какаду-тритон.. — невеликого розміру білий папуга з загостреним жовтим чубом на голові* (Посібник з зоогеогр., 1956, 24).

КАКА́О, *невідм., с.* 1. Тропічне вічнозелене дерево, з насіння якого виготовляють шоколад; шоколадне дерево.

2. Порошок із насіння цього дерева. *Навіть какао в нас є! Захопили дядьки це добро на станції Жмеринка, ..привезли додому, нюхають, як тютюн, і не знають, що воно за дивина* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 143).

3. Поживний напій із цього порошку, приготовлений із цукром та молоком. *Мушу замовляти собі какао або молоко, і за це окрема плата* (Коцюб., III, 1956, 348); *Какао — поживний продукт із добрими смаковими якостями* (Укр. страви, 1957, 291).

КАКА́ОВИЙ, а, е. Прикм. до **какао**. *Какаове насіння.*

КАКОФОНІ́ЧНИЙ, а, е. Немилозвучний. *Какофонічне сполучення звуків.*

КАКОФОНІЯ, ї, *ж.* Немилозвучне сполучення звуків, що болісно вражає слух (у музиці, віршах). *П'яний паламар незабаром втратив ритм і неймовірна какофонія сколошкала повітря* (Донч., III, 1956, 114); *Ладова основа — неодмінна приналежність музики і заперечення її веде до атональності, до какофонії* (Мист., 4, 1962, 23).

КА́КТУС, а, *ч.* Південна рослина, що має товсте стебло (без листя), покрите колючками або лускою. *Як жар, червоніють здорові розкішні квітки кактусів* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Служники вже вносили кактус, відомий своєю надзвичайною гіркістю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 72); *Кактуси — рослини суворих пустель — легко переносять довгий бездощовий період, іноді до двох років* (Веч. Київ, 4.VI 1968, 4).

КА́КТУСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́ктус**. *Пальці доторкнулися до холодної, пружної кактусової ялочки* (Автом., В. Кошик, 1954, 59).

2. *у знач. ім.* **ка́ктусові**, вих, *мн.* Родина рослин, що мають характерні для кактуса ознаки.

КАЛ, у, *ч.* 1. Рештки перетравленої їжі, що їх викидає кишечник назовні. *При заразних кишкових захворюваннях збудники виділяються через нижню частину кишечника, тобто з калом, при черевному тифі — ще й через сечу* (Підручник дезинф., 1953, 36).

2. *розм.* Бруд, болото, грязь. *Земля взялась од крові калом* (Котл., I, 1952, 227); *Ноги у їх* [них] *були чорні, в калу, як і ноги їх скотини* (Мирний, I, 1954, 318).

КАЛАБА́ЛИК, у, *ч., діал.* Гармидер, галас. [Харитон *(вибіга)*:] *Біля розправи цілий калабалик зчинився!..* (Кроп., IV, 1959, 92); *Знявся такий калабалик, що хоч вуха затикай* (Добр., Очак. розмир, 1965, 123).

КАЛАБА́НЯ, і, *ж., діал.* Ковбаня. *Виходив* [Гриць] *перед хату.., ставав собі коло калабані, що з неї кури воду п'ють* (Март., Тв., 1954, 58); *Річка закручувалася і творила глибоку, корчами обросл у калабаню* (Фр., VII, 1951, 143); *Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду, мов рибу в калабані* (Стельмах, Хліб.., 1959, 377).

КАЛАБА́ТИНА, и, *ж., діал.* 1. Калюжа. *Одинока жаба вилізла з калабатини і зрідка меланхолійно кумкав...* (Коцюб., I, 1955, 285); *Не звертаючи уваги на сердиті вигуки, зірвався* [Юрко] *з місця й побіг просто по калабатинах, здіймаючи за собою водяні вихори* (Коз., Вибр., 1947, 109).

2. Драговина, мочар, трясовина.

КАЛАМА́ЙКА, и, *ж., заст.* Цупка, густа льняна тканина. *Йому Дидона підослала ..Сорочку і каптан з китайки, І шапку, пояс з каламайки* (Котл., I, 1952, 74).

КАЛАМА́ЙКОВИЙ, а, е, *заст.* Зробл. з каламайки. *На йому* [чоловікові] *синя чумарка, підперезана каламайковим поясом* (Мирний, III, 1954, 235); *Каламайкова спідниця.*

КАЛАМА́Р, я́, *ч., заст.* 1. Чорнильниця. *До голови йшли.. писарі з перами й здоровими каламарями в руках* (Н.-Лев., III, 1956, 24); *Йому марилось: ось маленька світла кімнаточка, ..стіл з купою книжок на ньому, невеличкий каламар* (Хотк., I, 1966, 43); *Олівці, пера та каламарі тихо брязнули в ранцях за плечима* (Смолич, II, 1958, 110).

2. Невеличка пляшка. *Пішла стара, мов каламар Достала з полиці* (Шевч., I, 1951, 51).

3. *перен., зневажл.* Дрібний канцелярський службовець; писака. *Цур тобі, мерзенный Каламарю...* (Шевч., I, 1951, 246).

КАЛАМА́РЧИК, а, *ч., заст.* Зменш. до **каламар 1**, 2. *Маршалок поставив зі стола каламарчика та перо* (Ле, Наливайко, 1957, 105); *Тут* [на полиці] *було аж три чашечки, та все золотом поцяцьковані.., багато каламарчиків, то з тоненькими шийками, то пузатих* (Григ., Вибр., 1959, 257).

КАЛАМБУ́Р, у, *ч.* Дотеп, в основі якого лежить використання різних значень якогось одного слова або кількох різних слів, схожих звучанням; гра слів. [Л ю б о в:] *Невже ви думаєте, що можна остерегти кого-небудь жартиками та каламбурами?* (Л. Укр., II, 1951, 75); — *Ох, і колючий же ви, пане! Як їжак! Але дозвольте вам на ваш каламбур відповісти теж каламбуром* (Кол., Терен.., 1959, 354).

КАЛАМБУ́РИСТ, а, *ч.* Той, хто під час розмови вживає каламбури.

КАЛАМБУ́РИТИ, рю, риш, *недок.* Говорити каламбури. — *У голови — велика голова,— каламбурить мій супутник* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 36).

КАЛАМБУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **каламбу́р**. *Каламбурний вираз.*

КАЛАМУ́Т, у, *ч., розм.* Неприємність, клопіт; сварка. [З а х а р к о:] *Коли б з цього кумування не вчинилося якого каламуту!* (Кроп., II, 1958, 159); — *Це ж той їх наречений, що колись проти панни той каламут на ярмарці вчинив* (Вас., II, 1959, 333).

КАЛАМУ́ТА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **каламу́ть 3**; каламут. *В голові* [Гриба] *клубилась якась туманна каламута, то знов якась порожнеча жахлива* (Козл., Мандрівники, 1946, 45).

КАЛАМУ́ТИТИ, у́чу, у́тиш, *недок., перех.* 1. Робити каламутним, нечистим. — *Нащо це ти, собачий сину, Тут каламутиш берег мій Та квапиш ніс поганий свій У чистую оцюю воду?* (Гл., Вибр., 1951, 39); *До самого вечора каламутили баграми воду на Пслі* (Гончар, II, 1959, 226)

◇ **Каламу́тити во́ду [в крині́ці]** — вносити неспокій, розлад; створювати безладдя. *Аби до нас прийшла* [Пилипиха], *..та й почне слова закидати, воду, як то кажуть, каламутити* (Вовчок, I, 1955, 184); — *Ходять чутки, що в румунську дивізію, котра за нами стоїть, понаїзили фашистські офіцери та й каламутять воду* (Гончар, I, 1954, 187).

2. *також без додатка, перен.* Викликати неспокій, незлагоду, незадоволення; баламутити (у 2 знач.). — *Почне* [Зінько] *каламутити в громаді, почне ковеpзувати — може лиха наробити* (Гр., II, 1963, 320); *Найбільше каламутив Муха Іван. Після синового арешту вже, здавалося, мав би зневіритись та й замовкнути, але з ним цього не сталося* (Головко, II, 1957, 254); // Підбурювати, бунтувати. *Каламутить він людей, підбиває на різні неподобства, щоб ось у них, у нашого хазяїна.. млин забрати* (Шиян, Баланда, 1957, 120); // Бентежити, хвилювати. *Коли часом вибух гніву.. каламутив спокій, то лиш на хвилину* (Коцюб., I, 1955, 375); — *Іди від мене, чоловіче, не каламуть до решти мою душу, бо вона й так ледве в тілі держиться* (Стельмах, II, 1962, 112).

КАЛАМУ́ТИТИСЯ, ится, *недок.* 1. Ставати мутним, нечистим, утрачати прозорість. *Вода при березі починала каламутитись і жовкнути* (Коцюб., I, 1955, 391); *Помітно, як насувається вечір. Каламутиться небо, дужчає вітер, зривається завірюха* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 58).

2. *перен., розм.* Бути неспокійним; бентежитися, хвилюватися. *У голові станового думки каламутилися* (Мирний, II, 1954, 197); *Він уже не пам'ятав ні прикрощів, ні сварок, якими зранку каламутилася його душа* (Жур., До них іде.., 1952, 42).

КАЛАМУ́ТНИЙ, а, е. 1. Який утратив прозорість; мутний, нечистий. *Понад Дністром іде вночі Козак. І дивиться йдучи На каламутну темну воду* (Шевч., II, 1953, 104); *Каламутним валом котилися від водопаду величезні хвилі* (Фр., VI, 1951, 129); *Крізь каламутний, сірий дощ.. Синиці голос-голосок.. не змок, Голками сиплеться сухими* (Рильський, II, 1960, 52); *Промінь сонця несподівано прокрався крізь каламутну шибку вікна* (Добр., Тече річка.., 1961, 30).

◇ **Лови́ти (ву́дити) ри́бу (ри́бку) в каламу́тній воді** *див.* **лови́ти** і **ву́дити.**

2. *перен.* Повитий туманом, млою; туманний, тьмяний. *Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ* (Н.-Лев., II, 1956, 389); *Каламутні плями світла від лампочок відбивалися в калюжах* (Донч., Шахта.., 1949, 31); //Затьмарений, неясний. *Дитина мовчки підвела на батька каламутні очі і, зморщившись, ..заплакала* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23); *Каламутним поглядом він оглянув стіл* (Гур., Наша молодість, 1949, 258).

3. *перен., розм.* Неспокійний, тривожний, бентежний. *З Західного фронту надходять каламутні відомості* (Загреб., Європа 45, 1959, 234); *Каламутний настрій.*

КАЛАМУ́ТНИК, а, *ч., розм.* Той, хто підбурює проти когось, чогось, спричиняє неспокій, незлагоду; баламут (у 1 знач.). [Н а ч а л ь н и к п о л і ц і ї:] *Се тут в пара таких каламутників, я їх вже давно на оці маю* (Л. Укр., IV, 1954, 236).

КАЛАМУ́ТНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **каламу́тник.**

КАЛАМУ́ТНІСТЬ, ності, *ж* Властивість за знач **каламу́тний.** *Каламутність води.*

КАЛАМУТНІ́ТИ, ію, *недок.* Ставати каламутним (у 1, 2 знач.). *Гуде земля. І річки течуть — каламутніють* (Забіла, У.. світ, 1960, 165); *Біг води став стрім-*

ким, вода почала каламутніти, набираючи темно-сірого, а потім темно-коричневого кольору (Видатні геогр. відкр.., 1955, 17).

КАЛАМУТНІ́ШАТИ, ає, *недок.* Ставати каламутнішим (*див.* **каламу́тний** 1, 2).

КАЛАМУ́ТНО. Присл. до **каламу́тний.** *На столі каламутно біліли дві порожні тарілки* (Коцюб., II, 1955, 366); *// у знач. присудк. сл. На серці в неї було каламутно* (Гур., Життя.., 1954, 278).

КАЛАМУТНУВА́ТИЙ, а, е. Трохи, злегка каламутний (у 1, 2 знач.). *Посуваючись далі на південь, команда помітила, що забортна вода стала ніби трохи пісніше і каламутнуватою, подекуди з'явилися мілини й очерети* (Тулуб, В степу.., 1964, 279).

КАЛАМУ́ТТЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **каламу́ть.** *Він зімкнув щільно повіки, та миттю гаряча ріка підхопила його.. й понесла в розклекотане каламуття, мов зайця у повінь* (Козл., Ю. Крук, 1957, 391); *Надворі ж оха завірюха, Мов звір голодний,завива І наддає пергу грізоті Та каламуття голові...* (Стар.. Поет. тв., 1958, 67).

КАЛАМУ́ТЬ, і, *ж.* 1. Каламутна рідина. *То якась каламуть, не вода* (Гал.-руські приповідки, II, 1908, 237); *Ріка в бігу — аж до самісінького моря прозора вся, хоч з берегів і каламуть* (Тич., II, 1957, 121); *//* Суміш із різних перезчинених у цій рідині частинок. *Розбухлий, сердитий потік, ревучи, гнав звідти в долину важку каламуть і вивернуті з корінням дерева* (Гончар, I, 1954, 543); *— Ну,— сказав Снігур,— будемо каламутити воду. Щуки й почнуть виставляти голову, бо їм каламуть зябра забиває* (Донч., VI, 1957, 266).

2. *перев. з означ., перен.* Туман, імла, темрява. *Сіра каламуть осіннього світанку просочувалася в купе* (Дмит.. Розлука, 1957, 238); *Дівчина встає тихенько З німого ліжка, до вікна підходить, Вдивляється у сніжну каламуть* (Рильський, I, 1956, 249); *Поволі сонце заплило у хмарну каламуть* (Гонч., Вибр., 1959, 343); *//* Затьмареність. *Побачивши холодну каламуть в очах товариша, зрозумів* [Марко], *що трапилося щось надзвичайне* (Тют., Вир, 1964, 95); *Стоїть* [жінка], *тільки губу прикусила, а в очах каламуть..* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 92).

3. *перен., розм.* Неспокій, тривога. *Від Чернігова на Київ не така вже дальня путь — до Дніпровських чорториїв славні вершники ідуть, пил бійцям очей не виїв, а на серці каламуть...* (Голов., Поезії, 1955, 29); *//* Про безладдя, лихоліття. *— Пустіє, глухне наш край! Незабаром і запліснявіє серед такої каламуті! — казав іноді Мирін, згадуючи давне* (Мирний, II, 1954, 85).

КАЛАМУ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **каламу́тити.**

КАЛА́НДР, а, *ч., техн.* Машина для вигладжування та надання блиску поверхні тканини, паперу, гуми або нанесення малюнка, візерунка способом тиснення. *Київські автоматичні фільтпреси, вальці, каландри.. цілком відповідають рівневі сучасних досягнень світової науки й техніки* (Ком. Укр., 10, 1964, 55).

КАЛА́НДРОВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **кала́ндр.** *Каландровий вал.*

КАЛАНДРУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., перех., техн.* Вигладжувати та глянсувати тканини, папір тощо за допомогою каландра.

КАЛАНЧА́, і, *ж.* Висока спостережна башта на будинку пожежної команди. *Недалеко од нас стояла висока каланча з мідним дзвоном* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 56); *В кабінеті.. розітнулось гуркітливе, оглушне деренчання — наче сигнал на сполох з пожежної каланчі* (Смолич, Мир.., 1958, 98).

КАЛАТА́ЙЛО, а, *с., рідко.* Те саме, що **калата́ло.** *Десь далеко в гаю стукало калатайло на шиї ватажка вола* (Н.-Лев., I, 1956, 155); *Нічний, мабуть, махнув рукою: дзвінке дерев'яне калатайло, не зважене в руці, безладно простукотіло* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88).

КАЛАТА́ЛКА, и, *ж.* Те саме, що **калата́ло.** *Піддубний лежить довго, один, у темряві й думає під стук калаталки нічного сторожа* (Коцюб., I, 1955, 408); *Вереснева ніч.. далекою луною розносила стукіт калаталок сторожів* (Рибак, Помилка.., 1956, 67).

КАЛАТА́ЛО, а, *с.* Дерев'яний прилад, яким стукає нічний вартовий або який прив'язують на шию тваринам. *Десь далеко стукає калатало нічного сторожа* (Коцюб., I, 1955, 415); *Осінь, осінь... Оголеними дорогами гонять маржину з полонини, і наповнюються шляхи ревом волів, дзвоном калатал, гейканням пастухів* (Хотк., II, 1966, 266); *Глухий будочник Кіндратій, прозваний «Будило», несамовито калатав у розтрісле калатало* (Смолич, II, 1958, 99).

КАЛАТА́ЛЬНИК, а, *ч.* Вартовий із калаталом. *На селі десь знову заторохкали, мов із могили, тужні звуки.. калатальника, давали знати, що прийшов час спочинку* (Досв., Гюлле, 1961, 37).

КАЛАТА́ЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш. до **калата́ло.** *На подвір'ї Шеньковського сторож бив у калатальце* (Пащ, Гомон України, 1954, 111); *Торохкотіло калатальце в корови на шиї.*

КАЛАТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **калата́ти** і **калата́тися** та звуки, утворювані цією дією. *Той стук, те калатання, ті крики на вулиці.. не дають мені й на хвилю спокою* (Фр., I, 1955, 226); *Гудіння дужчає, за сценою залас, калатання в рейку* (Собко, П'єси, 1958, 116); *Сів під ялиною, так щоб не спускати з ока шматочка шосе, спроквола прислухався до калатання серця в грудях* (Загреб., Шепіт, 1966, 374).

КАЛАТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *чим, об що, у що, також без додатка.* Часто й сильно бити, стукати чим-небудь. *Діти свистали в закуплені в місті свиставки, калатали глиняними брязкалами* (Фр., VIII, 1952, 364); *Десь калатав у клепачку, скільки було сили, сторож* (Вас., II, 1959, 66); *Я вчилась у педагогічному інституті, від якого після фашистської навали залишились тільки обгорілі стіни та куски дахового заліза, що калатало об цеглу на вітрі...* (Донч., VI, 1957, 639); *//* Утворювати звуки, схожі на стукання калаталом. *Десь калатають кулемети* (Гончар, I, 1954. 167).

2. Сигналізувати дзвоном, биттям об що-небудь; дзвонити. *Федір Гичка б'є тривогу, Калатає в рейку-дзвін!..* (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 31); *Били в дзвони вітри, Калатали на сполох* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 42).

◇ **Вік калата́ти** — весь вік жити в злиднях, бідувати; поневірятися. *— Не жалкуй тільки, дитино моя, на матір, як.. прийдеться вік калатати...* (Мирний, II, 1954, 244).

3. *без додатка.* Те саме, що **калата́тися.** *Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди* (Коцюб., I, 1955, 361); *Дихання мені перервалося. Серце калатало неможливо голосно* (Мик., II, 1957, 59).

КАЛАТА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Дуже битися, стукати (про серце); колотитися. *Серце в грудях калаталося, аж йому дух запирало* (Март., Тв., 1954, 164); *Гриць їде на передній підводі. Радісними очима оглядається навколо, серце калатається гомінко, збуджено* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 122).

КАЛАТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **калата́ти** 1, 2. *Ніхто не чув, як калатнув дерев'яний замок в сінешніх дверях* (Фр., V, 1951, 440); *Враз при фіртці калатнув розбитий дзвоник* (Коцюб., I, 1955, 287).

КАЛА́Ч, а́, *ч.* Білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста. *Хочеш їсти*

калачі — не сиди на печі (Укр.. присл.., 1955, 81); *Пекарня і справді чудова: тут.. буханці, вергуни, калачі, пампухи, балабушки* (Вовчок, VI, 1956, 283); *Пішла й тітка Мотрона глянути до печі: чи присмагли калачі* (Кач., II, 1958, 12).

◇ **Калачéм не заманúти** *див.* **замáнювати.**

КАЛАЧÉВИЙ, а, е. Прикм. до **калáч.** *Калачева форма.*

КАЛÁЧИК, а, ч. 1. Зменш. до **калáч.** *Обносять* [частують] *якимись сухими калачиками, печеними для економії вдома з 2 сорту муки* (Коцюб., III, 1956, 425).

2. *у знач. присл.* **калáчиком.** Як калачик; на зразок кільця. *Коси калачиком лежали на голові* (Мирний, III, 1954, 176); *В кімнаті на ліжку, згорнувшись калачиком, міцно спить Яринка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 364).

КАЛÁЧИКИ, ів, *мн.* 1. Багаторічна рослина родини мальвових із рожевими або червоними квітками. *Воли,.. де не вздрять калачики або ромен і усякий бур'янець, то там і пасуться...* (Кв.-Осн., II, 1956, 172); *Від економії залишилось непривітне згарище, а хутко й воно заросло лободою та густими калачиками* (Мик., II, 1957, 174).

2. Хатні квіти; герань. *У багатьох вікнах цвітуть калачики* (Шиян, Вибр., 1947, 22); *На високих зелених столиках квіти — тут і калачики, і айстри, і колючі химерні кактуси* (Донч., IV, 1957, 374).

КАЛÁЧНИЙ, а, е. Прикм. до **калáч.**

КАЛГÁН, ý, ч. Трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною. *Баба Параска заправляла горілку міцним калганом* (Н.-Лев., I, 1956, 323); *Ті сміливці* [чумаки] *привозили з Півдня та Сходу не тільки сіль та рибу, а й ліки та книги, калган і перець. і грецькі вина* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 26).

КАЛГАНІ́ВКА, и, *ж.* Горілка, настояна на калгані. *Обідать він було не сяде без горілки, А в празник піднесе і чарку калганівки* (Греб., I, 1957, 69); *Співали по вечорах пісню-веснянку і пили калганівку* (Рибак, Помилка.., 1940, 250).

КАЛГАНІ́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **калганíвка.** — *Калганівочка з морозу не завадить* (Збан., Переджнив'я, 1955, 16).

КАЛГÁНКА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **калганíвка.** *Кубками пили слив'янку.., Горілку просту і калганку* (Котл., I, 1952, 73).

КАЛГАНÓВИЙ, а, е. Прикм. до **калгáн**; // *у знач. ім.* **калганóва,** вої, *ж.* Те саме, що **калганíвка.** *Пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктонути і перчикової* (Кв.-Осн., II, 1956, 264).

КАЛЕЙДОСКÓП, а, ч. 1. Оптичний прилад, іграшка у вигляді трубки, у середині якої розміщені дзеркальця під кутом 60°, а між ними шматочки різнокольорових матеріалів, що під час обертання трубки відбиваються в дзеркалах і утворюють гарні візерунки. *Теми у нас мінялись часто, швидко й без мети, як барвисті шкельця* [скельця] *в калейдоскопі* (Л. Укр., III, 1952, 607); *З того часу життя Арсена Черкашина закрутилося, завертілося, швидко мчало вперед, картини й враження мінялися, як візерунки в калейдоскопі* (Дмит., Розлука, 1957, 163); * У порівн. *А тут, на Капрі, все нові й нові люди, літератори міняються, як в калейдоскопі* (Коцюб., III, 1956, 416).

2. *перен.* Швидка зміна подій, картин, пражень і т. ін.; строкатість. *В голові* [Зимогорової].. *строкатий калейдоскоп облич — веселих, похмурих, знайомих, чужих* (Донч., II, 1956, 256); *Ціле життя* [Перехреста] *посунуло лажким калейдоскопом: дитинство, війна, поранення* (Ле, В снопі.., 1960, 51).

КАЛЕЙДОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **калейдоскóп.**

2. *перен.* Який дуже швидко змінюється, як у калейдоскопі. *Думки в голові Федора виникали і зникали з калейдоскопічною швидкістю* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 243).

КАЛЕНДÁР, я́, ч. 1. Довідкова таблиця або книжка з послідовним переліком усіх днів року за місяцями й поданням інших відомостей, пов'язаних із цими днями (історичні події, свята тощо). *Прошу тебе, пришли мені.. український одривний календар на 1912 р.* (Коцюб., III, 1956, 405); *Ще календар не одзначив весни,— А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг* (Рильський, I, 1956, 74).

2. Розподіл занять, роботи, змагань і т. ін. за днями, місяцями. *Всесоюзний комітет у справах фізкультури й спорту вніс зміни в календар футбольних змагань на першість СРСР* (Рад. Укр., 3.VIII 1951, 4).

3. Спосіб лічення днів у році. *Насамперед ударили вони* [католики] *на руський, а властиво староримський (юліанський) календар* (Фр., XVI, 1955, 415); *Пізніше, з хрещенням Русі, давньоруський календар був витіснений юліанським* (Знання.., 1, 1966, 10).

КАЛЕНДÁРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **календáр** 1, 2. *Календарна реформа.*

2. Установлений, визначений за календарем. *Календарний строк сівби льону-довгунця щороку визначається метеорологічними умовами* (Техн. культ.. 1956. 57); *Календарний план.*

КАЛЕ́НДИ, ле́нд, *мн.* У стародавніх римлян — перший день кожного місяця. *Ще стародавні римляни перші числа кожного місяця називали календами, звідки й пішла сама назва «календар»* (Наука.., 10, 1960, 49).

◇ **Відкла́сти до гре́цьких кале́нд,** *книжн., ірон.*— відкласти що-небудь надовго, на невизначений строк, на безрік.

КАЛЙМ, у, ч. 1. У деяких тюркських народів — викуп, який наречений дає батькам нареченої за їх згоду на одруження з дочкою. *Батько Зуліхи хотів підправити своє господарство коштом доччиної краси і запросив за неї величезний калим (викуп)* (Десняк. II, 1955, 493).

2. *перен., розм.* Плата за зроблену приватним чином послугу; хабар. — *Пробачте, товаришу шофер,— каже Тіберій,— може, ви гадаєте з нас добрий калим брати, то помиляєтесь. Ми на студентському бюджеті* (Ю. Янов., II, 1954, 198).

КАЛИ́НА, и, *ж.* 1. Кущова рослина родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди. *Сонце гріє, вітер віє З поля на долину, Над водою гне з вербою Червону калину* (Шевч., I, 1963, 17); [Серби н:] *Над криницею росте кущ калини, густий та темний-темний, як ніч* (Вас., III, 1960, 35); *В небі місяць лине, одцвітає вечір, в лузі на калині соловей щебече* (Сос., II. 1958, 90); * У порівн. *Дівчина, чорнява та рум'яна, як калина, встала, щоб вискочити на берег* (Н.-Лев., III, 1956, 225).

△ **Чóрна калúна** (*Viburnum Lantana* L.) — те саме, що **гордовúна.**

2. Ягоди цієї рослини. *Кетяги калини звисають над тинами* (Руд., Остання шабля, 1959, 196).

КАЛИНІ́ВКА, и, *ж.* Горілка, настояна на ягодах калини; калинова наливка.

КАЛИ́ННИК, а, ч. 1. Пиріг із ягодами калини.

2. Кисіль із ягід калини.

КАЛИНÓВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **калúна.** *Калиновий цвіт і бузиновий розпускавсь там у два рази більш і дужіш* (Вовчок, I, 1955, 367); *Зажевріла* [Катерина], *мов калиновий кетяг. і опустила очі* (Руд., Остання шабля, 1959, 232); // Зробл. з гілки калини. [Л е в:] *Та*

вже тих сопілок до лиха маєш! [Й у к а ш:] *Ну, скільки ж їх? — калинова, вербова та липова,— ото й усі* (Л. Укр., III, 1952, 194); *Від неї* [матері] *першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем...* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 54); // Який добувається з калинових ягід. *Рука.. проти світла вся світилась наскрізь, ніби налита калиновим соком* (Н.-Лев., I, 1956, 185); // Приготовлений з ягід калини. *Калиновий кисіль.*

2. Червоний, кольору калинового соку або калинової ягоди. *Молодий чоловік притиснув до себе тремтячу, зворушену дівчину, поцілував її гарячі, калинові уста* (Фр., II, 1950, 71); *День побратався, нарешті, з погодою, В небо підніс калинові знамена* (Мал., Серце.., 1959, 100).

КАЛИ́НОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кали́на.** *Пишається калинонька, Явор молодіє* (Шевч., II, 1953, 363); *Я зшию шати з листя запашні І нанижу з калиноньки намиста* (Забашта, Вибр., 1958, 5).

КАЛИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кали́на.**

КАЛИТА́, и́, *ж., заст.* 1. Торба для грошей. *В шкіряних мішках і величних калитах стояли стоси старої, щирозолотої монети* (Фр., VIII, 1952, 156); *Хозарин дивився якийсь час Амбалові у вічі, потім поліз у кишеню і витяг звідти набиту золотом калиту* (Міщ., Сіверяни, 1961, 56).

2. Помащений медом корж, який вживають для ворожіння в день святого Андрія. *Їду. їду калити кусати* (Чуб., III, 1872, 259).

КАЛИ́ТКА, и, *ж.* 1. Торбина для грошей; гаманець. *В кого калитка товста, у того мова проста* (Номис, 1864, № 12919); *— Чого се він хоче від мене? Чи не грошей часом? — міркував собі Макар Іванович.., виймаючи калитку* (Коцюб., 1, 1955, 166); *Калитка з грішми була у діда в руках* (Довж., Зач. Десна, 1957, 469).

◇ **Потрусúти калúтку (калúткою)** *чию, чиєю* — примусити когось або бути змушеним виплатити чи витратити певну суму грошей. *Ходімо,— згодився Довбня.— Потрусимо трохи попівську калитку...* (Мирний, III, 1954, 206); *Такий час настав: і важкий, і надіями рясний. Гей, доведеться, пане, й тобі якогось дня потрусити калиткою* (Стельмах, I, 1962, 522).

2. Торбинка для тютюну, яку затягують мотузочком; кисет. *Візник, помітивши хлопця з граблями на плечах, надівся розжитись тютюну, бо вже півдня мучився, бідолашний, а в калитці не лишилося й потерухи...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 336)

3. *анат.* Те саме, що **мошóнка.**

КАЛИТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кали́тка.**

КАЛИ́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **кали́тка** 1. *Вона вже й скриньку купила, пошила калиточку та все складає туди гроші* (Вовчок, I, 1955, 35).

КА́ЛІ, *невідм., с.* Застаріла назва окису калію. *Значну кількість тепла виділяють при розчиненні у воді сірчана кислота, їдкий натр, їдке калі та деякі інші речовини* (Цікава хімія, 1954, 9).

КАЛІ́БР, у, *ч.* 1. *спец.* Діаметр каналу дула вогнепальної зброї. *Артилерія всіх калібрів відкрила вогонь* (Кучер, Дорога.., 1958, 99); *Виявилось, що в його дідаковаля є старезна рушниця-катеринівка, четвертий калібр* (Гончар, Тронка, 1963, 307); // Діаметр кулі, снаряда тощо. *Міни й снаряди різних калібрів — від вісімдесяти двох до ста двадцяти одного міліметра — вибухали то поодинці. то цілими ящиками* (Дмит., Обпалені.., 1962, 21).

2. *техн.* Точний, визначений розмір яких-небудь предметів виробництва. *Загальносоюзне значення має винахід.., який дає змогу відливати якірні ланцюги різних калібрів* (Наука.., 2, 1957, 19)

3. *техн.* Вимірювальний прилад для перевірки розмірів, форми та взаємного розташування частин виробів. *Оку вір -- калібром мір* (Укр.. присл.., 1955, 346); *Конфігурація профілю прокату визначається калібром* (Наука.., 6, 1962, 18).

4. *жарт.* Розмір, форма або зразок чого-небудь. *— Отче! Беріть святе кропило.. Кропіть. Підганяйте під православний калібр* (Ковінька, Кутя.., 1960, 88); *Трое сиділо переді мною за широким столом. А на тому столі — і смажені кури, й солонина, і шинка; пляшки й пляшечки усяких калібрів* (Мур., Бук. повість, 1959, 238).

КАЛІБРО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **калібрува́ти.**

2. *у знач. прикм.* Який відібраний для засіву, садіння й має точно визначену вагу та розмір (про насіння, плоди). *На всіх площах кукурудзу сіяли каліброваним насінням.. з висівом по три зернини в гніздо* (Колг. Укр., 4, 1959, 17).

△ **Калібро́вана сталь** — катана сталь, яку додатково обробляють холодним волочінням і випускають у вигляді прутиків із точним розміром та гладкою поверхнею.

КАЛІБРО́ВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **калібр** 1, 2.

КАЛІБРОМІ́Р, а, *ч., техн.* Те саме, що **калібр** 3.

КАЛІБРУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Призпач. для калібрування. *Калібрувальна машина; //* У якому здійснюють калібрування. *Калібрувальний завод.*

КАЛІБРУВА́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Майстер, що займається калібруванням. *Послали його в трубоелектрозварювальний цех.. Через певний час став розмітником, потім калібрувальником* (Ком. Укр., 1, 1968, 76).

КАЛІБРУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **калібрува́льник.** *Що ж до калібрувальниць і контролерів, то вони працюють за спеціальними напівавтоматичними стендами, обладнаними секундомірами та іншими приладами* (Веч. Київ, 4.IX 1968, 2).

КАЛІБРУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **калібрува́ти.** *Калібрування отворів можна провадити на ручному рейковому і гвинтовому пресах* (Слюс. справа, 1957, 208); *Калібрування полягає у поділі насіння на окремі фракції, вирівняні за величиною і формою* (Колг. енц., II, 1956, 108).

КАЛІБРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. *техн.* Вимірювати, перевіряти калібр чого-небудь; надавати чому-небудь потрібного калібру. *Основну роботу різання виконує забірна частина, а калібруюча зачищає і калібрує вже намічений профіль різі* (Практ. з машинозн., 1957, 95).

2. *с. г.* Відбирати для засівання, садіння за точно визначеною вагою та розміром (про насіння, плоди). *Відсортовані плоди калібрують на групи однакового розміру — великі, середні і дрібні* (Колг. Укр., 8, 1957, 34).

3. *техн.* Перевіряти шкалу поділок якого-небудь вимірювального приладу. *Калібрувати манометр.*

КАЛІБРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Пас. до **калібрува́ти.**

КАЛІ́ВКА, и, *ж., стол.* Спеціальний рубанок для витісування дощок, планок і т. ін. з фігурними краями.

КАЛІГРА́Ф, а, *ч.* Той, хто гарно, рівно й чітко пише; красномисець. *У рукописному примірнику «Витязя», здійсненому в середині XVII сторіччя каліграфом Мамукою Тавакарашвілі, є зображення Руставелі* (Вітч., 12, 1968, 169).

КАЛІГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до каліграфії, пов'язаний із нею; красномисний.

Каліграфічний по́черк; Каліграфічне письмо́ — чітке, рівне, гарне письмо. *Підлісецький розгорнув папір*

і.. неквапливо вичитував каліграфічне письмо (Добр., Очак. розмир, 1965, 213).

КАЛІГРАФІ́ЧНО. Присл. до **каліграфічний**; чітко, рівно та гарно. *Одриваю шматок паперу і старанно, без вагання, виводжу: «У моїй смерті ніхто не винен». Деру. Занадто каліграфічно* (Коцюб., II, 1955, 266); *Ми з Шуркою малювали програмки, а Боря каліграфічно, без єдиної помилки, як друкував, переписував їх* (Ів., Тасминця, 1959, 157).

КАЛІГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Уміння, майстерність писати чітким, рівним, гарним почерком; краснопис, чистописання. *Учні з галасом займають свої місця. Останній урок — каліграфія* (Кол., Терен.., 1959, 22); // Гарне письмо. *Нарешті сідає* [пан Субота] *біля свого бюрка, на якому лежить розпростертий, дрібнесенькою, перловою каліграфією писаний.. лист* (Фр., VIII, 1952, 84).

КА́ЛІЄВИЙ, *а, е.* Те саме, що **калійний**. *Калієва селітра.*

КА́ЛІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент, лужний метал сріблясто-білого кольору, який видобувають із вуглекалієвої солі (поташу). *Калій міститься в земній корі в дуже великій кількості* (Наука.., 10, 1960, 15); *Перед оранкою зябу під цукрові буряки внесли на гектар по 10 тонн гною і по 45 кілограмів азоту, фосфору й калію* (Колг. Укр., 4, 1958, 23).

КА́ЛІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́лій**. *Геологи вважають, що виявлені поклади калійних руд є новою карпатською коморою мінеральних добрив* (Веч. Київ, 7.XII 1966, 1); // Який містить калій. *Цінним калійним добривом є попіл, особливо з соломи* (Техн. культ., 1956, 327); // Який виробляє калій. *Велику допомогу сільському господарству подають робітники Березниківського калійного комбінату* (Хлібороб Укр., 10, 1963, 36).

КАЛІ́КА, и, *ч. і ж.* 1. Той, хто позбувся якої-небудь частини тіла або втратив здатність рухати нею. *Деруть, Главку, Фросилогу Поранив* [Турн] *руки, шию, ногу; Навік каліками зробив* (Котл., I, 1952, 284); — *А тепер моя жінка стала калікою: в неї звело одну руку так, що вона не підніме вгору* (Н.-Лев., III, 1956, 361); *Вдома залишилися тільки каліки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 92); * Образно. *Та з життєвої борні ми не вийшли каліками* (Фр., XIII, 1954, 306).

2. Жебрак, що випрошує милостиню. *Он глянь,— у тім раї, що ти покидавш, Латану свитину з каліки знімають* (Шевч., I, 1963, 239); *Іванко оглянувся. Біля нього впритул стояв каліка перехожий Миколай* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 222); * У порівн. *Моя каліка-старець, визирав той палац з-за бур'яну* (Мирний, IV, 1955, 16).

3. *заст.* Прочанин.

КАЛІ́КУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Пошкоджений чимось, але не цілком скалічений; напівскалічений. *Гапка була калікувата, негарна, старша од Улася* (Н.-Лев., III, 1956, 348); *В цьому калікуватому створінні зосередились прикмети сотень характерів знайомих.. людей* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 101).

КАЛІ́Ф, а, *ч.* Те саме, що **халіф**. *Арабський каліф.*

КАЛІФА́Т, у, *ч.* Те саме, що **халіфа́т**.

КАЛІ́ЦТВО, а, *с.* Тілесне пошкодження, що призводить до втрати працездатності; покалічення. *На мить Андрієві ніздрі вхопили знайомий запах олії, пари, сухого жару воєнної печі — і перед ним встало його робоче життя, його каліцтво* (Коцюб., II, 1955, 90); *Уявляв собі, як.. Марія обережно ступав по м'яких килимах, боячись не там стати, не там сісти, як вона ховав протез, щоб не видно було її каліцтва* (Ткач, Жди.., 1959, 64); *Війна, як кожна війна, тягла за собою пожежі, хвороби, каліцтва й смерть* (Вільде, Сестри.., 1958, 117).

КАЛІ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каліка** 1, 2. *Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою.. Так із селянського жарту почалося каліцьке життя* (Хотк., I, 1966, 165).

КА́ЛІЧ, і, *ж., збірн.* Каліки. — *Твоє місце он тамечки між отими сліпими бабами.., де стоїть ота вся каліч!* (Н.-Лев., IV, 1956, 290); — *Ой, вже й парубки — сама каліч..: одне кульгаве, друге якесь сухоруке* (Смолич, Мир.., 1958, 177).

КАЛІ́ЧЕНИЙ, а, е. 1. Який зазнав каліцтва; покалічений, скалічений. *Найшов її* [жінку], *подивився... І, сивоволосий, Підняв руки калічені До святого бога, Заридав, як та дитина... І проти небогу!* (Шевч., II, 1963, 129); [Г а р а с и м:] *Там їх хур на двадцять буде, і все калічені: у кого руки немає, у кого груди простреляні, у того голова зав'язана* (Мирний, V, 1955, 95).

2. Ламаний, неправильний (про мову, слова). *Уплило багато часу, і козаки на старості літ.. сяк-так балакали каліченою польською мовою* (Н.-Лев., I, 1956, 131); *Через деякий час до кімнати увійшов старий, аж почорнілий від з костуром у руці й, глянувши на Павла, промовив каліченою російською мовою* (Кучер, Голод, 1961, 345).

КАЛІ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **калічити**. *Що всяка капіталістична нація несе технічний прогрес і усуспільнення праці ціною каліцтва і нівечення виробника,— це встановлено вже давним-давно* (Ленін, 1, 1948, 357).

КАЛІ́ЧЕНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **каліка** 1, 2. — *Ой, не бий, мати, і не лай, мати, Та не роби каліченьки. Зав'яжи очі темної ночі Та веди до річеньки* (Укр., лір. пісні, 1958, 337).

КАЛІ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* 1. Завдавати каліцтва кому-, чому-небудь; робити калікою. *Всіх калічив* [Еней] *без розбору І убивав по десять враз* (Котл., I, 1952, 260); *Ведмеді та дики часто калічать худобу й людей у горах* (Фр., VI, 1951, 35); *Від страху почала стріляти польська артилерія, але її ядро калічили десятками своїх же* (Панч, Гомон Україна, 1954, 332); // Завдавати шкоди; псувати, нівечити, марнувати. [О р е с т:] *Подумай тільки, подумай, чи варто ж калічити своє життя через якусь.. нервову хворобу...* (Л. Укр., II, 1951, 91); — *Ти.. до чого дожився мені? Уже калічиш душу власній дитині?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 472).

2. Вимовляти неправильно; перекручувати, ламати (про мову, слова). *Вона була тяжким ворогом того, хто калічив рідну мову, ламав прадідівські звичаї або пнувся в пани, намагаючись стати вищим за селянина* (Коцюб., I, 1955, 102); *Панотець калічив польську мову немилосердно. Говорив українські слова, намагався лиш виговорювати їх на польський лад* (Март., Тв., 1954, 255); *Дід ніколи не калічив мови, ..не пристосовувався до дитячої говірки* (Ю. Янов., II, 1954, 109).

КАЛІ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок.* 1. Зазнавати каліцтва, ставати калікою, ранити себе. *Тріпався* [Петрик], *як птах у клітці, і ще дужче калічився* (Черемш., Тв., 1960, 37); *Вони* [втікачі] *бігли далі, спотикаючись й падаючи, калічачись об каміння* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 72); // Зазнавати шкоди; псуватися, нівечитися. *У цій* [п'єсі] *виведена сім'я хліборобa, що вийшла у люди, і показано, як то чоловік калічиться, коли його одірвуть від ґрунту* (Мирний, V, 1955, 419); *Нівечилася юність, калічилася душа, осідала на ній іржа незрозумілої образи на життя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27).

2. Пас. до **калічити**. *95 процентів жінок родили* [у дореволюційній Росії] *без усякої медичної допомоги, калі-*

чилися всякими бабками-знахарками (Рад. суд на охороні прав.., 1954, 4).

КАЛІ́ЧКА, и, *ч. і ж.* Зменш.-пестл. до **калі́ка** 1, 2. *Діти її покидали, одно тільки невеличке з нею живе, да й то калічка* (Барв., Опов.., 1902, 7); *Поліз на в'яза, дістав з гнізда уперте лелеченя. Коли зніс.. на землю, ми побачили: та воно ж калічка. Одне крильце в нього чомусь зовсім засохло, зовсім безсиле* (Збан., Мор. чайка, 1959, 250).

КАЛІ́ЧНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **калі́чений** 1; покалічений, скалічений. *Калічний кінь лише переводить корм* (Горд., II, 1959, 217); *Юрба — може, три, чотири сотні калічних фронтовиків, парубків, не кликаних до армії,..— посунула вулицею крізь село* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 187).

КАЛІ́ЧНИК, а, *ч.* Той, хто навмисне калічить, нівечить себе.

КАЛІ́ЧЧЯ, я, *с., збірн., розм.* Каліки. *На станції збиралося стільки різного каліччя, що вже ніде було не те що пройти, а ступити ногою* (Збан., Сеспель, 1961, 7).

КАЛІ́Я, і, *ж., заст.* Синя фарба; індиго. *Там* [на ярмарку] *бринять під ятками Усякі розкоші:.. Калган, перець, бразолія, Бодян і корица, І калія, і кармазин* (Гл., Вибр., 1957, 243).

КАЛКА́Н, а, *ч.* Цінна промислова риба родини ромбових, що живе на дні морів Чорного, Азовського, Адріатичного. *Рибалки кажуть, що останнім часом біля узбережжя від Керчі до Бердянська розвелося багато калкана* (Роб. газ., 28.IV 1962, 2).

КАЛМИ́К *див.* **калми́ки.**

КАЛМИ́КИ, ів, *мн.* (*одн.* **калми́к**, а́, *ч.*; **калми́чка**, и, *ж.*). Основне населення Калмицької Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. *Зверни, голубко моя, увагу на завтрашню мою замітку про калмиків та якутів* (Коцюб., III, 1956, 170); *Калмик з широкими вилицями ходив сюди й туди палубою, переступаючи через сплячих* (Донч., III, 1956, 78).

КАЛМИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **калми́к.** *Калмицька мова.*

КАЛМИ́ЧКА *див.* **калми́ки.**

КА́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **кал.** *Калові маси.*

КА́ЛОМЕЛЬ, ю, *ч.* Хлорид ртуті, білий або жовтуватий дрібнокристалічний порошок, що застосовується в електротехніці й медицині (як проносний, сечо- та жовчогінний засіб тощо). *Каломель можна добути також дією соляної кислоти або кухонної солі на розчинні солі закису ртуті* (Заг. хімія, 1955, 557).

КАЛОРИ́МЕТР, а, *ч.* Прилад, яким вимірюють кількість тепла в калоріях. *Для вимірювання кількості теплоти.. застосовується особливий прилад — калориметр* (Фізика, II, 1957, 35).

КАЛОРИМЕ́ТРІЯ, ї, *ж.* Розділ фізики, що вивчає теплоємність тіл і засоби її вимірювання.

КАЛОРИ́ФЕР, а, *ч.* Прилад для нагрівання повітря в системах опалення, вентиляції та сушіння. *Калорифер такої* [шафної] *сушарки влаштовано на 1 м нижче рівня землі, чим забезпечується краще зберігання тепла* (Сад. і ягідн., 1957, 281); *Паровий калорифер.*

КАЛОРИ́ФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **калори́фер**; // Який діє за допомогою калориферів. *Широко використовуючи калориферне опалення й електрику, .. будівники Іркутської ГЕС навчилися провадити бетонні роботи в будь-яку пору року* (Наука.., 8, 1956, 16).

КАЛОРІ́ЙНИЙ, а, е. Який має певну кількість калорій. *У дітей кінця першого року життя причиною стійких запорів буває.. дуже калорійна їжа* (Хвор. дит. віку, 1955, 116); — *Краще налийте мені вина і підкладіть щось калорійне* (Рибак, Час.., 1960, 795).

КАЛОРІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* 1. *біол.* Виражена в калоріях кількість енергії, яку виробляє організм під час споживання одного грама харчового продукту. *Високу калорійність мають жири і цукор* (Укр. страви, 1957, 17); *Що ж до калорійності, то з продуктами харчування доросла людина має одержати за добу від 2500 до 4000 калорій, залежно від того, наскільки інтенсивно вона працювала* (Наука.., 11, 1965, 26).

2. Виражена в калоріях кількість тепла, що утворюється під час спалювання одного грама чи кілограма твердого палива або одного кубометра газу. *Нафтове паливо за калорійністю у багато разів перевищує всі відомі види твердого палива* (Гірн. пром.., 1957, 86); *Калорійність вугілля.*

КАЛО́РІЯ, ї, *ж.* Одиниця вимірювання кількості тепла. *При згорянні одного літра кисню утворюється в середньому п'ять калорій тепла* (Наука.., 8, 1959, 23).

△ **Вели́ка кало́рія** — кількість тепла, потрібна для нагрівання 1 кг води на 1° С; **Мала́ кало́рія** — кількість тепла, потрібна для нагрівання 1 г води на 1° С.

КАЛО́ША *див.* **кало́ші.**

КАЛО́ШІ, ло́шів, *мн.* (*одн.* **кало́ша**, і, *ж.*). Взуття (переважно гумове), що надівають поверх звичайного, щоб зберегти його від вологи тощо. *У сінях заметались люди! Той шубу віддає лакузі, Калоші другий з ніг скида...* (Мирний, V, 1955, 286); *Іде він.., не забуваючи натягти м'які калоші на черевики* (Фр., II, 1950, 377); *Павло, сапаючи, взувався. Чоботи зсохлися і не налазили. Тоді Явдоха кинула старі калоші* (Тют., Вир, 1964, 368).

◇ **Посади́ти в кало́шу** *кого* — поставити когось у дуже незручне становище. *Аж нетерпеливився* [Павлусь] *— в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От посадить Славку в калошу, задаваку* (Головко, II, 1957, 268); **Сісти в кало́шу** — зазнати невдачі в чому-небудь; потрапити в дуже незручне становище.

КАЛО́ШНИЙ, а, е. Прикм. до **кало́ша.** *Калошне виробництво.*

КАЛЮВА́ННЯ, я, *с., стол.* 1. Дія за знач. **калюва́ти.**

2. Фігурний профіль дошки, планки тощо, вистругани калівкою. *Плінтусами називаються фігурні бруски з калюванням, які закривають щілини в місцях стику підлоги з стінами будинку* (Стол.-буд. справа, 1957, 201).

КАЛЮВА́ТИ, юю, ює, *недок., перех., стол.* Вистругувати, обробляти що-небудь калівкою.

КАЛЮ́ЖА, і, *ж.* Заглибина в ґрунті, наповнена водою або іншою рідиною. *А сирота її в селі.. Лопуцьки їсть, ставочки гатить В калюжах з дітьми у яру* (Шевч., II, 1953, 13); *Ринок, при якому містився суд,— се була широка квадратова площа, з калюжею на середині* (Фр., VII, 1951, 305); *Величезна калюжа заросла травами, ліловими дзвониками і скидалась на озеро* (Донч., VI, 1957, 266); // *чого.* Вода або інша рідина, налита у великій кількості на якій-небудь поверхні. *— Упала я і далі нічого не пам'ятаю. Коли очунялась, аж уся в крові плаваю,— отака калюжа!..* (Мирний, III, 1954, 170)

КАЛЮ́ЖКА, и, *ж.* Зменш. до **калю́жа.** *Оце повечорію, калюжки потужавіють* (Вовчок, VI, 1956, 305); *В невеличких калюжках на тротуарі, збрижених вітерцем, грало сонце* (Сміл., Сашко, 1954, 24).

КАЛЮ́ЖНИЙ, а, е. Укритий калюжами. *Калюжну дорогу геть розрито й покопано* (Ю. Янов., II, 1954, 199).

КАЛЮ́ЖНИЦЯ, і, *ж.* (*Caltha* L.). Трав'яниста рослина родини жовтцевих, що росте на болотах і берегах водоймищ. *По лунках, біля води, яскраво-жовтими*

смугами стелються квіти калюжниці (Наука.., 4, 1962, 46).

КАЛЮ́КА, и, *ж.* Збільш. до **кал** 2. *Настала осінь: дощі, тумани, калюкс невилазна* (Мирний, III, 1954, 295); *Під стріхами щебечуть ластівки, Будуючи хоромки із калюки* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 12).

КА́ЛЮС, у, *ч.* Тканинне новоутворення в рослин, що виникає на пораненій поверхні (на місці надрізів, розколин тощо). *Через 10—12 днів, як тільки на живцях* [герані] *утвориться калюс, провітрювання теплиць посилюють* (Ол. та ефір. культ., 1956, 322); *Живці смородини та порічок заготовляють восени, в період з 1 по 20 жовтня, і закопують у землю для проходження кільчування, тобто для утворення калюсу і невеликих корінців* (Сад. і ягідн., 1957, 138).

КАЛЯ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **каля́ти.**

КАЛЯ́ТИ, я́ю, я́сш, *недок., перех., розм.* 1. Те саме, що **брудни́ти.** — *Не хочеться мені, мати, По ріллі спотикати.., Жовтого саф'яна каляти* (Укр.. думи.., 1955, 24); *Дарка почала його* [папірець] *закладати незручно, мнучи й каляючи пальцями* (Л. Укр., III, 1952, 653); *Каляють* [горобці], *аж чорно кругом* (Логв., Давні рани. 1961, 125).

2. *перен.* Укривати ганьбою кого-, що-небудь; плямувати. — *Слава козача здавна славна! спокоївку ведеться.. І умру, а не попущу свого козачого роду каляти!* (Мирний, I, 1954, 232); *Стоячи на становищі польських панів, каляв* [Вахпяпин] *все, що є кращого і чесного у радикалів і народовців* (Коцюб., III, 1956, 151)

КАЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́сшся, *недок., розм.* Те саме, що **брудни́тися.** — *Хай і мов* [пальто] *не каляється.— усміхаючись сказав він* (Мирний, IV, 1955, 142).

КАЛЬВІ́ЛЬ, ю, *ч.* 1. Зимовий сорт яблуні *Кальвіль сніговий Український сорт* [яблуні] *народної селекції* (Сад. і ягідн., 1957, 66).

2. *збірн.* Плоди цієї яблуні. *Яблуні сторукі й стоногі..крекчуть під центнерами антоновки, шафранки, кальвіля* (Ю. Яков., I, 1958, 574); *Яких тільки яблук не було в Степана Гнатовича! І.. білий налив, .. і аристократичні кальвілі, і пармени, яблука, які можуть лежати й лежати в сухій прохолоді льоху* (Собко, Біле полум'я. 1952, 59).

КАЛЬВІНІ́ЗМ, у, *ч., рел.* Протестантське віровчення, засноване Кальвіном у XVI ст у Швейцарії.

КАЛЬВІНІ́СТ, а, *ч., рел.* Прихильник кальвінізму. *Відомо всякому, хто не кальвініст, що ся річ* [«спасіння душі»] *нікому даром не дається* (Л. Укр., V, 1956, 182).

КАЛЬВІНІ́СТКА, и, *ж., рел.* Жін. до **кальвіні́ст.**

КАЛЬВІНІ́СТСЬКИЙ, а, е, *рел.* Прикм. до **кальвіні́ст** і **кальвіні́зм.** *В кінці XVI ст. виникло на Україні також багато протестантських шкіл кальвіністського і соцініанського напрямів* (Іст. УРСР, I, 1953, 205).

КА́ЛЬКА, и, *ж.* 1. *спец.* Прозорий папір або тонка тканина, що накладається на креслення чи малюнок для точного копіювання. *Гречаний розгорнув кресларський сувій кальки* (Рибак, Час... 1960, 188); // Копія креслення, малюнка на тонкому папері. *Іноді він одривався від кальки, і тоді Ніна, яка працювала в сусідній кімнаті, чула важкі повільні кроки* (Донч.. V, 1957, 243).

2. *лінгв.* Слово або вислів, утворені способом калькування. *Калька..— слово (або окремий вираз), утворене шляхом копіювання того самого способу, яким воно було створене в іншій мові, тобто буквальний переклад морфологічних елементів слова (або виразу) із збереженням його структури й порядку розташування складових частин* (Сл. лінгв. терм., 1957, 77); *Калька не тим страшна, що вона досліна, а тим. що вона суконна* (Кундзич, Діези... 1956, 107)

КАЛЬКУВА́ННЯ, л, *с.* Дія за знач. **калькува́ти.** *В пожовтневий період значно збагатився лексичний фонд української літературної мови.. способом калькування (копіювання), тобто утворенням потрібних слів і словосполучень за зразком інших мов, в яких певні предмети, явища і поняття мають уже певні назви* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 39); *Калькування — творення слів і окремих виразів шляхом копіювання того самого способу, яким вони утворені в іншій мові, у мові-джерелі* (Сл. лінгв. терм., 1957, 77).

КАЛЬКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. *спец.* Знімати за допомогою кальки (у 1 знач.) точну копію креслення, малюнка, плану. *Калькувати карту.*

2. *лінгв.* Створювати слово або вислів за зразком будови відповідного слова чи вислову іншої мови. *Калькувати ідіоми можна, очевидно. коли вони спільні для обох мов* (Кундзич, Діези.., 1956, 103); *Замість того щоб передавати особливості оригіналу в дусі своєї мови, ..дуже часто просто калькуємо його* (Пит. перекл., 1957, 101).

КАЛЬКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Пас. до **калькува́ти.** *Зрідка автор, очевидячки, передає куті меду у вживанні просторіч, зокрема тоді, коли вони калькуються з російської розмовної мови* (Вітч., 8, 1967, 196).

КАЛЬКУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Підраховувати собівартість, купівельну й продажну вартість чого-небудь.

КАЛЬКУЛЯ́ТОР, а, *ч.* Фахівець із калькуляції. [В а л я:] *Сімдесят хлопців дали згоду піти на підземні роботи. Тут бухгалтери, табельники, калькулятори* (Мокр., П'єси, 1959, 225); *Щоб визначити, скільки коштує та чи інша страва, треба було кожного дня робити складну калькуляцію. При їдальнях ці операції виконували калькулятори* (Веч. Київ, 5.IV 1958, 2)

КАЛЬКУЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до калькуляції *Калькуляційні розрахунки.*

КАЛЬКУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія та її результат за знач. **калькулюва́ти.** *Складовою частиною технологічного проекту є також калькуляція вартості робіт* (Рад. Укр. 21.IX 1950, 3).

КАЛЬМА́Р *див.* **кальма́ри.**

КАЛЬМА́РИ, ів, *мн* (*одн.* **кальма́р**, а, *ч.*). Підряд головоногих молюсків, які поширені головним чином у тропічних морях. *Кальмари відрізняються від спрутів формою тіла і тим, що у них не вісім, а десять «рук». Живуть вони у відкритих морях і океанах, плавають з великою швидкістю* (Наука.., 2, 1958, 23).

КАЛЬНИ́Й, а́, е́, *розм.* Те саме, що **брудни́й**; заболочений. *Еней з Сивіллою своєю.. Кальною річкою сіву На той бік в пекло попливли* (Котл., I, 1952, 133); *Іван повернув коней — і не забарилися вони скритися в кальних городських вулицях...* (Мирний, I, 1954, 357); *Осінній шлях... Кальний осінній шлях* (Перв., I, 1958, 311).

КА́ЛЬНО, *розм.* Присл. до **кальни́й**; // у знач. присудк. сл. *Снігу нема, і води нема, і у полі не кально, а сухісінько усюди* (Кв.-Осн., II, 1956, 144); — *І росяно, і кально, скрізь калюжі.— Погано та ще й дуже* (Гл., Вибр., 1951, 35).

КАЛЬСО́НИ, сон *і* нів, *мн.* Те саме, що **підшта́нки.** *Панок химерний той, заглиблений в санскрит, Кальсонів уживав замість серветки часом* (Рильський, Поеми, 1957, 213).

КАЛЬЦИНА́ЦІЯ, і, *ж., хім.* Прожарювання або випалювання речовин, щоб їх окислити або розкласти.

КАЛЬЦИНО́ВАНИЙ, а, е, *хім.* 1. Дієпр. пас. мин. ч до **кальцинува́ти.**

2. *у знач. прикм.* Який зазнав кальцинації. *Добрі результати дає обробка тонких кормів кальцинованою содою* (Наука... 1, 1960, 23)

КАЛЬЦИНУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., хім.* Піддавати кальцинації. *У* [Ворошиловградській] *області подрібнюють всі грубі корми, запарюють, вапнують і кальцинують* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 20).

КА́ЛЬЦИТ, у, *ч.* Дуже поширений мінерал, що входить до складу вапняку, мармуру й т. ін.; вапнистий шпат. *Джерела відкладають вапняні сполуки у формі.. кальциту залежно від температури води* (Курс заг. геол., 1947, 132).

КАЛЬЦИ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кальци́т**. *Зі склепіння звисають кальцитові бурульки — сталактити* (Наука.., 12, 1964, 43).

КА́ЛЬЦІЄВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **ка́льцій**; // Який містить кальцій. *Кальцієві солі; Кальцієва селітра.*

КА́ЛЬЦІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент, метал сріблясто-білого кольору. *Кальцій є обов'язковим елементом живлення рослин* (Добрива.., 1956, 18); *У північній частині міста вона* [вода] *мала надто великий процент кальцію й через це була майже непридатна для кухні* (Вільде, Сестри.., 1958, 516).

КА́ЛЬЯН, у, *ч.* Прилад, яким у країнах Близького Сходу користуються курці, пропускаючи тютюновий дим крізь воду, що охолоджує та очищає його. *Прийшовся туркам до смаку Радянський сірничок: Кальян чи люлечку яку Розкурять* (Еллан, І, 1958, 277); *— Щасливий Ахмет,— говорили поміж себе чуруканівці, сидячи в холодочку під повіткою чайхани і випалюючи з мідного кальяну по черзі тютюнець* (Досв., Гюлле, 1961, 20).

КАМАРИ́ЛЬЯ, ї, *ж., книжн.* Група осіб при якомусь уряді або правителі, що інтригами скеровує державні справи в своїх інтересах. *І сичала звірська камарилья: — Чого він* [султан] *барíться?!..* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 418); *Образи царя, цариці, царської камарильї Шевченко всіляко знижує шляхом порівнянь і епітетів із тваринного й рослинного світу* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 168).

КА́МБАЛА, и, *ж.* Морська плоска риба з очима на одному боці голови; цінна своїм м'ясом. *З придонних риб особливо цікава камбала.. Вона не тільки держиться біля дна, а звичайно лежить на дні моря, напівзарившись у пісок* (Зоол., 1957,78); *В природних умовах самка камбали виплоджує 13 мільйонів ікринок* (Веч. Київ, 15.XII 1971, 4); * У порівн. *Коли вже скінчилась нарада, Сисой Дудов, увесь плескатий, як камбала, підійшов до Єршова* (Донч., II, 1956, 175).

КАМБА́ЛОВІ, вих, *мн.* Родина костистих морських риб, схожих на камбалу. *Баренцове море багате також на камбалові риби* (Наука.., 2, 1958, 18).

КАМБІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́мбій**. *Масою камбіальної тканини* [липи] *змазують також опіки* (Лікар. рослини.., 1958, 119).

КА́МБІЙ, ю, *ч.* Тканина голонасінних та двосім'ядольних рослин, що міститься між лубом і деревиною; зумовлює ріст осьових органів рослини (стебла, кореня) в товщину. *Щороку навколо всього стовбура дерева нарощується шар нової тканини. Він утворюється безпосередньо під корою дерева, де розташований камбій* (Наука.., 2, 1963, 40); *В народному лікуванні є випадки вживання деревини липи, як і її камбію, а також і бруньок* (Лікар. рослини.., 1958, 118).

КА́МБУЗ, а, *ч.* Кухня на кораблі. *Коли на камбузі розбирали обід, то кок, знаючи апетит своїх товаришів, кожному поклав по три великі котлети* (Трубл., І, 1955, 173); // На кораблі — чавунна або залізна піч із казаном. *— То це у вас на камбузі, товаришу Біленький, зберігається такий охайний посуд? — запитав він, указуючи на чайник* (Ткач, Моряки, 1948, 53).

КАМВО́ЛЬНИЙ, а, е, *текст.* 1. Оброблений гребінцем, вичесаний для виробництва тонких вовняних тканин. *Камвольна вовна;* // Зробл. із м'якої чесаної вовни. *Заплановано різко збільшити випуск найбільш доброт-них тканин: меланжевих, ковдрових.., камвольних тощо* (Наука.., 1, 1957, 5).

2. Зайнятий виробництвом тонких вовняних тканин. *Камвольний комбінат.*

КАМВО́ЛЬНИК, а, *ч., текст.* Той, хто займається виробництвом тонких вовняних тканин.

КАМЕДІ́СТИЙ, а, е. Який містить камедь.

КАМЕ́ДЬ, і, *ж.* Те саме, що **глей** [2]. *Камедь, що витікає з уражених рослин, є продуктом виділення хворих чи ушкоджених тканин* (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 93); *Дерева черешні й вишні при сильному обрізуванні в один рік хворіють на витікання камеді* (Сад. і ягідн., 1957, 223).

КАМЕ́ЛІЯ, ї, *ж. (Camellia).* Південне вічнозелене дерево або чагарник із великими білими або червоними пахучими квітками; вирощується як декоративна рослина. *Щоб камелія нормально розвивалася й цвіла, за нею слід встановити постійний догляд* (Веч. Київ, 30.VII 1957, 4).

КАМЕНЕДРОБА́РКА, и, *ж.* Машина для подрібнення каміння різних гірських порід, які вживають для будівельних робіт. *Роздрібнення каменю на щебінь може здійснюватися будь-якими каменедробарками* (Архіт. і буд., 3, 1955, 23); *Петро пішов працювати у каменоломню, де спочатку кілька років добував камінь, а пізніше був приставлений до каменедробарки* (Томч., Жменяки, 1964, 102).

КАМЕНЕДРОБИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який подрібнює камінь. *Канонада не змовкає ні на мить, методично гуркаючи і гаркаючи, наче працюють колосальні каменедробильні тарани* (Гончар, III, 1959, 239); *Каменедробильні заводи нерідко відвантажують невідсортований щебінь на будови й підприємства* (Роб. газ., 9.X 1965, 2).

КАМЕНЕЛИВА́РНИЙ, а, е. Який виробляє деталі для будівництва, трубопроводи тощо з розплавленого каміння, базальту. *Найбільш доступний і дешевий спосіб обробки каменю забезпечує каменеливарна промисловість. З розплавленого каміння можна одержати вироби різноманітної форми* (Геол. ж., XX, 6, 1960, 67).

КАМЕНЕРІ́ЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для різання каміння. *Каменерізальна машина.*

КАМЕНИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **кам'яни́стий**. *Криві стежки вились по каменистій спадині* (Коцюб., І, 1955, 392); *На березі ручаю, в каменистому ґрунті вибивали яму завбільшки з ванну, напускали туди гарячої води, і хворий купався в ній, доки не одужував* (Багмут, Опов., 1959, 32).

КА́МЕНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **кам'яни́ця** 1. *Я ще якийсь час ходив, мов вартовий, перед брамою тої каменицi, де жила вона* (Фр., IV, 1950, 291); *Зайшов у ту вуличку й переконався, що ззаду кождої каменицi тягнеться.. подвір'я* (Март., Тв., 1954, 163).

КАМЕНИ́ЩЕ, а, *ч. і с.* Збільш. до **ка́мінь** 2, 8.

КАМЕНІ́ТИ *див.* **кам'яні́ти**.

КАМЕНОБО́ЄЦЬ, бійця, *ч.* Той, хто розбиває, дробить каміння на дрібні шматки.

КАМЕНОЛО́М, а, *ч.* Те саме, що **каменя́р**. *Трохи далі, під скелею Богатир, юрмилися каменоломи* (Баш, Вибр., 1948, 9).

КАМЕНОЛО́МНЯ, і, *ж.* Те саме, що **каменя́рня**. *На заріччі, в другій частині села, де були порозкидані поміж скелями каменоломні, жили в чепурненьких міщанських хатках чорноокі парубки* (Вас., І, 1959, 237); *Він, як виявилося, був досвідченим каменярем, який*

замолоду працював по каменоломнях (Ю. Янов., II, 1954, 161).

КАМЕНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., заст.* Бити кого-небудь камінням. *Старці і книжники грізно накинулись Каменувати тебе* (Фр., X, 1954, 79); [Й о г а н н а:] *Каменувати мене ти можеш, та не маєш за що* (Л. Укр., III, 1952, 161).

КАМЕНЮ́КА, и, *ж., розм.* 1. Збільш. до ка́мінь 2. *Аж з Переяслава понавозили величезних каменюк і понакладували гори скель* (Стор., I, 1957, 367); *Мокрі каменюки посеред води.. вистирчали де-де з сивої мряки* (Фр., IV, 1950, 419); *Він зрушив ногою каменюку, і з-під неї, незграбно ворушачи клешнями, виліз великий чорний краб* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 118).

◇ **Держа́ти (носи́ти) каменю́ку за па́зухою** — те саме, що **Держа́ти (носи́ти) ка́мінь за па́зухою** (*див.* ка́мінь). [Г е р ц и к:] *Котрий лисичить .. та лебезує, мов у вічі не вскоче* [вскочить],— *чи не частійше всього держе* [держить] *за пазухою каменюку?..* (Кроп., V, 1959, 505); *Двадцять вісім літ прожив Ігор, а ніколи не носив за пазухою каменюк, ні на кого не нападав тишком* (Шовк., Людина.., 1962, 313).

2. Те саме, що ка́мінь 2—4. *Нав'язали моторніші цілісіньку низку каменюк* (Кв.-Осн., II, 1956, 183); *Щосили розмахнувши своїм довгим батогом, вартовий хльоснув хижака навідмі, і шуліка каменюкою звалився на суху землю* (Досв., Гюлле, 1961, 61); *З п'яних очей повінчався, а коли оглядівся — поруч сиділа підстаркувата Хмелівна — хазяйська донька. Засиділася каменюкою в дівках* (Речм., Весн. грози, 1961, 5).

КАМЕНЮ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **каменю́ка**. *Нав'язали їй на руки і ноги каменюччя* (Кв.-Осн., II, 1956, 183); *Нехотя підвівся* [Іван], *спустився по каменюччю до ставу* (Гуц., Скупана.., 1965, 229).

КАМЕНЯ́Р, а́, ч. 1. Робітник, що видобуває каміння в кар'єрі; каменолом. *А яке ж видовище навколо!.. Б'є об камінь невсипущий молот Та в атаку йдуть каменярі* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 65); * Образно. *Ми рабами волі стали; На шляху поступу ми лиш каменярі* (Фр., X, 1954, 48).

2. Робітник, що обтісує каміння.

3. *розм., рідко.* Те саме, що му́ляр. *Весела робота —це втіха і мета життя. Коли кожне знає, куди прикласти своїх рук, як каменяр знає, куди ляже кожний камінь у стіні,— як радісно тоді жити..!* (Ю. Янов., II, 1958, 116); *Я каменяр, В Каховці нині Не перший дім будую я* (Нагн., Вибр., 1957, 135).

КАМЕНЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **каменя́р**. *Я люблю людей своїх.. Люблю інженерів.., бульдозеристів, поварів і подавальниць в їдальнях, і каменярок молодих і матерів їх* (Довж., III, 1960, 471).

КАМЕНЯ́РНЯ, і, *ж.* Родовище каменю, де його видобувають, розробляють; кар'єр, каменоломня. *Погнали* [турки] *в гори сорок козаків до каменярні, а невільників наче й не поменшало* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 215); // Підприємство, що займається видобуванням та обробкою каменю. *Він.. поступив на роботу у великі американські каменярні* (Ірчан, II, 1958, 273).

КАМЕНЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каменя́р**. *Він був членом каменярського цеху міста Львова* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 133); *Каменярська каска.*

КАМЕНЯ́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кам'яни́стий**. *Ревла і шуміла бистрая Алма та розсипала холодні води по каменястому ложі* (Коцюб., II, 1955, 116).

КАМЕНЯ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до ка́мінь 2. *Купа каменяччя.*

КА́МЕРА, и, *ж.* 1. Кімната, приміщення спеціального призначення в деяких установах. *Минуло три місяці. З великого червоного будинку, де була судійська камера, вивів десяцький злодійку Оксану* (Л. Янов., I, 1959, 49); *Хлопчик здав чемодан до камери схову ручного багажу* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 119); // Приміщення для в'язнів у тюрмі. *Жірондист зачиняє в своїй камері двері від коридора. Чутно, як Монтаньяр замикає їх на ключ* (Л. Укр., II, 1951, 165); *Середина тюремної камери. В'язні — в арештантських літніх бушлатах* (Вас., III, 1960, 339).

2. Внутрішня порожниста частина якої-небудь споруди, машини або приладу. *Нарізані й викладені в сита яблука піддають обкурюванню сіркою в обкурювальних камерах* (Колг. Укр., 8, 1957, 35); *Транспортувальне полотно з людською бережливістю й акуратністю несло колосся в приймальну камеру молотарки* (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2); *Двигун складається з камери згоряння з соплом, у якому створюється спрямований потік газів* (Наука.., 8, 1958, 16).

3. Внутрішня гумова оболонка м'яча, шини тощо, у яку нагнітають повітря. *Камера виготовляється з еластичної гуми, має форму замкнутого рукава, в який через вентиль нагнітається повітря* (Підручник шофера.., 1960, 240).

4. Внутрішня частина фотографічного апарата для плівки або пластинки. *Основними частинами фотографічного апарата є камера й об'єктив* (Курс фізики, III, 1956, 298).

КАМЕРА́ЛЬНИЙ [1], а, е, *спец.* Який виконується в кабінеті, лабораторії тощо (а не в польових умовах). *Лісовпорядження являє собою сукупність польових і камеральних робіт* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174); *На території* [Хортицького] *музею має бути будинок для творчої камеральної роботи науковців* (Літ. Укр., 18.IV 1967, 4).

КАМЕРА́ЛЬНИЙ [2], а, е, *діал.* Державний. *Село Н. належало до дібр камеральних* (Фр., III, 1950, 42); *Державні, так звані «камеральні» ліси були продані закордонним капіталістам* (Козл., Сонце.., 1957, 4).

КА́МЕРА-ОБСКУ́РА (~и-~и), *ж.* Світлоприймальний прилад у вигляді темної скриньки з невеликим отвором для проходження світла; // *заст.* Фотографічна камера.

КАМЕРГЕ́Р, а, ч. У дореволюційній Росії та в деяких монархічних державах — придворний чин вищого рангу, а також особа, що має цей чин. *Василь Семенович хвастає було, що його батько в дворці був як свій чоловік; а Петро Степанович.., сам камергер, сам покуштував того дива* (Мирний, II, 1954, 107).

КАМЕРГЕ́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **камерге́р**. *На генералові — камергерський мундир, увесь перед шитий густим золотом* (Ю. Янов., I, 1954, 276).

КАМЕРДИ́НЕР, а, ч. У буржуазно-дворянському побуті — кімнатний слуга при панові. *Перед самою залою, на стільчику, ..у лівреї з золотими позументами, Степан Пузач — молодий, вродливий камердинер* (Мирний, II, 1954, 99); — *Все готово, прошу ясновельможного пана,* — *відрапортував, випрямившись, панський камердинер Стефан* (Фр., II, 1950, 367); *Старий, зовсім сивий камердинер Лука стояв за стільцем Юрія, попереджуючи кожен його рух* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 18).

КАМЕРИ́СТКА, и, *ж.* У буржуазно-дворянському побуті — кімнатна служниця при пані.

КА́МЕРНИЙ [1], а, е. 1. Прикм. до ка́мера 1.

2. *спец.* Який складається з камер (у 2 знач.). *В господарствах поліської зони* [Волинської] *області для сушіння трави й сіна застосовуються стаціонарні камерні льоносушарки* (Наука.., 10, 1963, 30); *Камерна піч.*

КА́МЕРНИЙ [2], а, е. Призначений для виконання невеликою кількістю музикантів-солістів або ансамблями з

кількох учасників. *За повоєнні часи українська симфонічна та камерна музика збагатилася рядом видатних творів* (Мист., 6, 1957, 56); *Неперевершеним зразком камерної музики є мадригали, коріння яких у народних мелодіях* (Веч. Київ, 26.IV 1966, 4); // Який має в своєму складі невелику кількість виконавців (про ансамбль). *Композитор* [І. Шамо] *добре володіє фактурою камерного ансамблю, вміє розкрити національні особливості мелодичного матеріалу* (Мист., 1, 1956, 32); // Який виконує соло (про співака). — *Ти знаєш: я вирішила покинути оперу... Буду камерною співачкою!* (Досв., Вибр., 1959, 234).

КАМЕРТО́Н, а, ч. Невеликий вилкуватий сталевий інструмент із двома зубцями, який внаслідок удару видає звук певної висоти; використовується для настроювання музичних інструментів та під час хорового співу. *Веселий о. Артемій своїм камертоном задав тон, а Панасенко підхопив у той тон* (Н.-Лев., IV, 1956, 66); *Дожидав* [співак] *тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, туляв його до вуха й вигукував усілякі тони* (Март., Тв., 1954, 278); *У мене не було камертона. Тон подавався на скрипці* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 228).

КА́МЕР-ЮНКЕ́Р, а, ч. У дореволюційній Росії та в деяких монархічних державах — нижчий придворний чин, а також особа, що має цей чин. — *Вони* [бакенбарди] *мені ніколи не подобались. Удаєш із себе якогось камер-юнкера* (Добр., Тече річка.., 1961, 56).

КА́МЕР-ЮНКЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ка́мер-ю́нкер**. *Камер-юнкерський мундир.*

КАМЕ́Я, ї, *ж.* Виріб із каменю або черепашки, що має художню рельєфну різьбу; уживається як прикраса (у брошках, перснях і т. ін.); брошка з такою прикрасою. *Крім сеї діадеми та ще коштовної камеї коло коміра — покрас на матроні ніяких* (Л. Укр., III, 1952, 176); *То була камея. Пластинка якогось жовтуватого каменю з тонко вирізьбленим на ньому профілем жіночої голівки* (Шовк., Інженери, 1956, 439).

КАМЗА́ *див.* **кабза́**.

КАМЗО́Л, а, ч. Старовинний чоловічий одяг без рукавів і до колін, який щільно облягав тулуб. [П е т р о:] *Затягнені в німецькі камзоли та зашнуровані усякими вірьовочками, ми так з тим звиклися, що й не тямимо, як то здорово носити таку одежу, щоб вона нігде тебе не давила* (Мирний, V, 1955, 138); *Було ще рано, але він уже скинув шкіряний фартух і брудний робітний камзол* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 169).

КАМИЛА́ВКА, и, *ж.* Високий циліндричний із розширенням догори головний убір з оксамиту, що носять православні священики як відзнаку, нагороду. — *Не забувайте, що мій дід був тридцять років благочинним, має камилавку та золотий хрест на грудях* (Н.-Лев., III, 1956, 348); — *Добрий вечір добрим людям! — безтурботно, щасно вклоняється* [отець Миколай] *столам і бережно скидає камилавку* (Стельмах, I, 1962, 334).

КАМІЗЕ́ЛЬКА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **безрука́вка**; жилетка. *Поза будинком по городі ходив пан у камізельці* (Фр., II, 1950, 56); *Камізелька гера фон Рінке була зроблена з щирої саксонської вовни, ще й подвійного плетення* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 217); * У порівн. — *Усі вони такі! — сердито зітхнула Софія Петрівна і погладила Таксу, що сиділа коло неї на кріслі, важко вип'явши свої руді груди, мов в камізельці* (Коцюб., II, 1955, 386).

КАМІ́Н, а, ч. Те саме, що **коминóк** 2. *Ми знов всі троє сиділи в той вечір перед каміном* (Коцюб., II, 1955, 255); *Єдине, що давало кімнаті тепло..,— був великий камін при задній стіні* (Смолич, Світанок.., 1953, 415).

КАМІНЕ́ЦЬ, нця́, ч. 1. Зменш.-пестл. до **ка́мінь** 2, 6. *Пісок, глина, невеличкі камінці зривались з-під його ніг і котилися додолу* (Мирний, 1, 1954, 250); *Можна кинути камінець у воду, і тоді тремтячі круги розбіжаться навколо* (Донч., VI, 1957, 12); *Я пошукав у кишенях і знайшов запальничку. Вона довго не слухалась: камінець, мабуть, стерся* (Мур., Бук. повість, 1959, 228); *В деяких черепашках знаходять дорогоцінні камінці — перлини* (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); * У порівн. *Очі блищали, як дорогі камінці, вправлені в слонову кість* (Н.-Лев., II, 1956, 128).

◇ **[Ки́дати (ки́нути)] камі́нці (каміне́ць)** у *чийсь* **горо́д** — зачіпати кого-небудь словами, натяками. [Н а д і я:] *У чий це ти город кидаєш камінці?..* (Корн., II, 1955, 286); *Старенька лукаво підморгнула на молоду внучку хазяйки, що саме тихо балакала з юнаком. Дівчина відчула цей кивок, быстро глянула на стареньку і, нітрохи не змішавшися, голосно промовила: — Це вже в мій город камінець!* (Хотк., I, 1966, 63).

2. *розм.* Кісточка (кісточкових плодів). *Сливу з'їв, а камінець кинув* (Сл. Гр.).

КА́МІНКА, и, *ж.* Невеликий співочий птах родини шпакових, що гніздиться в купах каміння, у скелях, стінах старих будівель і т. ін. *Цікавий також і тваринний світ цього району* [Стрілецького] *степу. На його території гніздиться багато птахів — камінки, вівсянки, журавлі* (Наука.., 5, 1967, 10).

КАМІ́ННИЙ [1], а, е. Те саме, що **кам'яни́й**. *Надходить* [Зет] *з величезною брилою камінною* (Л. Укр., I, 1951, 446); *Гаряча вода тече з розколини в камінній горі і утворює цілу річку* (Багмут, Опов., 1959, 32); *І між камінних мурів за штахетом Округлих яблунь темний кущ процвів* (Зеров, Вибр., 1966, 33); — *Я потрафлю.. зламати* [зламати] *той твій камінний спокій!..* (Фр., VIII, 1952, 118); *Заговорив* [Матвій], *спинивши камінний погляд на попові* (Ле, Наливайко, 1957, 119); *Воскресайте, камінні душі, Розчиняйте серця й чоло, Щоб не сказали Про вас грядущі: — Їх на землі не було...* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 51).

КАМІ́ННИЙ [2], а, е. Прикм. до **камі́нь**. *Камінне дзеркало.*

КАМІ́ННЯ, я, *с.* Збірн. до **ка́мінь** 2, 6. *Разом з піском хвиля викидала з дна моря на берег каміння* (Коцюб., I, 1955, 391); *Ідучи вулицею, Іван спотикався об каміння* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30); *Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: .. на пальцях скілька перснів з дорогим камінням* (Л. Укр., III, 1952, 177); *Коштовне каміння.*

КАМІ́ННЯЧКО, а, *с., збірн.* Зменш.-пестл. до **ка́міння**. * У порівн. *Якилинка кинула теля й побігла, як каміннячко, що з гори покотилось* (Григ., Вибр., 1959, 169).

КАМІ́НЧАСТИЙ, а, е. Укритий камінцями. *Камінчастий брід.*

КАМІ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **каміне́ць**. *Сонце стоїть високо, розпечена земля пашить кожною грудочкою, кожним камінчиком* (Коцюб., I, 1955, 285); *У порівн. *Мільярдами коштовних камінчиків засвітилась роса* (Бойч., Молодість, 1949, 146).

◇ **[Ки́дати (ки́нути)] камі́нчики (камі́нчик)** у *чийсь* **горо́д** — те саме, що **[Ки́дати (ки́нути)] камі́нці (каміне́ць)** у *чийсь* **горо́д** (*див.* **камінець**). *Про неї-бо кажуть, що вона ні одного дня не може пробути без лайки. І Василина розуміє, в чий це город камінчик* (Хотк., II, 1966, 64).

КА́МІНЬ, ч. 1. *род.* меню, *тільки одн.* Тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді. *Дивлюся: Палати, палати Понад тихою рікою; А берег ушитий*

Увесь каменем (Шевч., I, 1951, 248); *Корчма була збудована з сірого піскуватого каменю і стояла необмазана* (Н.-Лев., II, 1956, 217); *Накопичені, потемнілі вали бутовиння, непотрібного каменю, глини* (Досв., Вибр., 1959, 193).

△ **Ви́нний ка́мінь** *див.* **ви́нний** [2].

2. *род.* меня. Окремий шматок, брила такої гірської породи. *Під лежачий камінь і вода не підтече* (Номис, 1864, № 7206); *Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік* (Коцюб., II, 1955, 317); *Перед Хортицею.. випинається з води каміння. Ці велетенські камені-валуни з берега здаються невеличкими кам'яними острівцями...* (Збан., Незабутнє, 1953, 68); * Образно. *Холод у душі ліг каменем зневіри* (Дор., Три богатирі, 1959, 71); * У порівн. — *Важко, невимовно важко! наче камінь лежить на душі* (Н.-Лев., V, 1966, 133); *Стара як камінь стояла, слухала сина і нічого не змогла сказати* (Мирний, IV, 1955, 153).

△ **Ди́кий ка́мінь** *див.* **ди́кий.**

◇ **Держа́ти (носи́ти) ка́мінь за па́зухою** — приховувати ворожнечу, ненависть до кого-небудь; **готувати помсту.** — *І пам'ятайте одно: хто держить камінь за пазухою, тому погано буде жити в нашому селі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 471); **Закла́дати (закла́сти,** кла́сти *і т. ін.*) **пе́рший ка́мінь** *чого* — починати будівництво чого-небудь. *Де тільки не закладали наші будівельники перший камінь велетенських споруд!* (Цюпа, Україна.., 1960, 304); **Іти́ як з ка́меня** — відбуватися, здійснюватися важко, мляво, з перешкодами. — *І живемо ми оба скромно, ні на які видатки собі не позволяємо, і господарства, здається, пильнуємо, а тим часом усе йде як з каменя* (Фр., III, 1950, 262); **Ка́менем ляга́ти на се́рце** *кому* — хтось став важко переживати що-небудь. *Перша образа каменем лягла мені на серце, і десять років після цього я не брався за перо* (Панч, На калин. мості, 1965, 79); **Ка́меня на ка́мені не лиша́ти (не лиши́ти, не зали́шити, не оста́вити** *і т. ін.*): а) руйнувати, знищувати дощенту; скасувати. *Жодна європейська столиця не зазнала такої руйнації, як Варшава. Фашистські орди буквально не залишили від міста каменя на камені* (Знання.., 10, 1969, 18); *Революція не лишила каменя на камені від станових і класових привілеїв експлуататорів* (Програма КПРС, 1961, 10); б) нещадно критикувати, викривати. — *Звичайно,— Микола Ілліч хитро посміхнувся,— в цьому дискусійному клубі ми каменя на камені не лишаємо від програм меншовиків та есерів* (Смоліч, Реве та стогне.., 1960, 199); **Ка́мінь спотика́ння** — велика перепона, перешкода. [В а л е н т:] *Ми в тебе в домі тільки бути сміем, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе каменями спотикання на трудному шляху* (Л. Укр., III, 1952, 287); **Кида́ти (ки́нути) ка́мінь (ка́меня, ка́менем)** *на кого, в кого* — осуджувати, ганити кого-небудь. [Т е о ф і л:] *Встрявати в неї* [розмову] *не хотів я досі, бо каменя на ближнього свого я кидать не люблю* (Л. Укр., II, 1951, 437); — *Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе?* (Фр., IV, 1950, 354); **Наріжний ка́мінь** *див.* **наріжний; Наско́чила (наймпла́, тра́пила** *і т. ін.*) **коса́ на ка́мінь** *див.* **коса́** [2]; **Па́че (ніби** *і т. ін.*) **ка́мінь скоти́вся (звали́вся) з душі́** *в кого;* **Ніби (на́че** *і т. ін.*) **ка́мінь з душі́ зва́лив (зва́лила** *і т. ін.*) — комусь стало легко, спокійно на душі. *В Сергія наче камінь скотився з душі* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 62); *Поділившись з Мотею своєю таємницею, вона ніби камінь з душі звалила* (Коз., Сальвія, 1959, 124); **Се́рце не ка́мінь** *у кого, чиє* — можна вплинути на когось, домогтися доброзичливості, прихильності. *Серце не камінь: таки все одно на другого огляне́ться* (Номис, 1864, № 4468); [Л і к а р:] *Дівоче серце не камінь* (Л. Укр., II, 1951, 49).

3. *у знач. присл.* **ка́менем.** Із швидкістю та вагою каменя, що падає. *Пах! — пролунав постріл.., і куріпка, яка сиділа найближче, каменем упала на землю* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 151); *Беркут звився в небо й каменем кинувся.. на другого вовка* (Тулуб, В степу.., 1964, 218).

4. *у знач. присл.* **ка́менем.** Непорушно. — *Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут каменем сидиш* (Л. Укр., I, 1951, 444); *Просидівши майже день каменем на полу, очуняла* [Мотря] *тільки вночі, коли великі краплі дощу заторохтіли у віконце* (Л. Янов., I, 1959, 365).

5. *род.* меня, *перен.* Тяжке почуття; туга, смуток, горе. *Похмуро світить лампа; стіною надворі осіння ніч; на серці — камінь* (Вас., II, 1959, 111); *Вона нічого не спитала у доньки. Важкий камінь давив їй душу, не давав говорити* (Баш, Надія, 1960, 85).

6. *род.* меню. Коштовний мінерал як прикраса. *Наша дума, наша пісня Не вмре, не загине... От де, люде, наша слава, Слава України! Без золота, без каменю, Без хитрої мови* (Шевч., I, 1963, 63); [О л е к с а:] *Ось тобі всякі персні — золоті і, з дорогими каменями: на усі пальці хватить* (Вас., III, 1960, 46); * У порівн. *Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь чистої води* (Гончар, III, 1959, 104).

7. *род.* меня, *рідко.* Намогильний пам'ятник. *Коли мине останній з моїх днів, Не хочу я під каменем лежати* (Дмит., Осінь.., 1959, 24); * У порівн. *Про се, про тее ми поговорили, Втім я немов могильний камінь захитав І про Маріна запитав* (Фр., XIII, 1954, 299).

8. *род.* меня. Жорно в млині. *На добрий камінь що не скинь, то змеле* (Номис, 1864, № 12017); *Відставляй муку готову, Зерно сип на камінь знову* (Щог., Поезії, 1958, 196); *Зерно забзвеніло, жалісно зітхнуло, і ненажерливі камені загуділи м'якше* (Стельмах, I, 1962, 147).

9. *род.* меню, *чого.* Хвороба нирок, печінки, сечового міхура. *Суниці і чорниці окремо, в суміші і чергуючи, рекомендуються їсти при каменях нирок* (Лікар. рослини.., 1958, 125); *Лікар.. встановив, що у хворого камінь сечового міхура* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 26).

△ **Ви́тин ка́меня** *див.* **ви́тин.**

10. *род.* меня, *заст.* Старовинна міра ваги. — *Біскуп увесь час вимагав по каменю воску від кожного майстра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 177).

КА́МКА, и, *ж.* 1. *(Lostera marina* L.). Морська трава. *Поперед матні котились цілі покоси морської трави, камки* (Н.-Лев., II, 1956, 228).

2. *заст.* Головний жіночий убір. *Зелена сукня слід замітає, золотий перстень на руці сяє, перлова камка голову клонить* (Чуб., III, 1872, 318)

КАМКА́, и́, *ж.* Старовинна іранська шовкова тканина з кольоровими візерунками. *З предметів розкоші* [з Росії на Україну] *привозились дороге хутро, особливо соболине, дорогі тканини — кармазини й камки* (Іст. УРСР, I, 1953, 285).

КАМПАНІЙСЬКИЙ, а, е, *розм.* Який здійснюється окремими заходами, кампаніями (у 2 знач.), не систематичний. *Політична робота не терпить кампанійського підходу, її треба вести систематично, день у день* (Рад. Укр., 26.VI 1957, 1).

КАМПАНІЙЩИНА, и, *ж., розм.* Безпланове, безсистемне виконання роботи. *Ідейне виховання людей не терпить кампанійщини. Воно повсякчас повинно бути в центрі уваги кожної партійної організації* (Рад. Укр., 11.IX 1962, 1).

КАМПА́НІЯ, ї, *ж.* 1. Сукупність воєнних операцій у визначений період часу, що мають певну стратегічну мету. *Ян-Карл Хоткевич не згоджувався з соймовими комісарами щодо плану кампанії і гадав зимувати десь під Калугою або під Боровським* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 336); // Війна в певній країні, місцевості. *Потім він служив у війську, відбув італійську кампанію 1859 р.* (Фр., IV, 1950, 199).

2. Сукупність заходів для здійснення в певний період якого-небудь важливого громадсько-політичного або господарчого завдання. — *Обмірковується план кампанії антифілоксерної!* (Коцюб., I, 1955, 197); *От саме він і прибув сюди, щоб дізнатися, яка буде директива щодо посівної кампанії* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 78); *Виборча кампанія пройшла організовано* (Рад. Укр., 18.I 1959, 3).

3. *спец.* Час безперервної дії якого-небудь агрегату, машини й т. ін. *Ми будемо скорочувати простої на ремонтах подин, підвищимо стійкість печей, доведемо їх кампанію до 600 плавок* (Рад. Укр., 1.IV 1959, 2).

КАМРА́Т, а, ч., *діал.* Товариш. *Я співаю, а мій камрат Саданюк сміється з мене* (Сл. Гр.).

КАМСА́, и́, *ж.* Дрібна морська промислова риба родини анчоусових ряду оселедцеподібних; хамса. *У великому асортименті приготовляють холодні закуски і страви з риби: оселедців, коропа, щуки, судака, камси та ін.* (Укр. страви, 1957, 50).

КАМУФЛЯ́Ж, у, ч. Пофарбування військової техніки, будівель плямами, смугами, щоб змінити їх природний вигляд і ввести в оману супротивника; маскування. *Сьогодні цей паровоз виходить з воріт депо, але його вже не впізнати: жовті плями зливаються з сіро-зеленими смугами — камуфляж розцвітив його* (Донч., III, 1956, 428); *Є у військовому лексиконі термін «камуфляж». Це один із способів маскування — фарбування танків (гармат, літаків і т. д.) плямами, смугами, які спотворюють їхні обриси й утруднюють виявлення* (Літ. Укр., 1.X 1968, 3).

КАМУФЛЬО́ВАНИЙ, а, е. Такий, на якому зроблено камуфляж; замаскований. *Край міста.., під самою горою, п'явся високий дерев'яний паркан, камуфльований під навколишню місцевість* (Ю. Янов., Мир, 1956, 75); *Камуфльована під колір вигорілої трави і рудої землі ежка під'їхала до нашого двору* (Перв., Дикий мед, 1963, 140).

КАМФО́РА, и́, *ж.* Пахуча безбарвна кристалічна речовина, що застосовується в медицині й техніці. [М а р ц і я:] *Що з тобою?.. Тобі недобре?.. Дати камфори?* (Л. Укр., III, 1952, 179); [В а л я:] *Платон Іванович зробив резекцію, але пульс почав падати... Камфора... кофеїн... не допомогло...* (Корн., I, 1955, 135).

КАМФО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **камфо́ра**; // Вигот. із камфори, з камфорою. *Камфорний спирт.*

△ **Камфо́рне де́рево; Камфорний лавр** — вічнозелене дерево родини лаврових, із якого видобувають камфору; росте в країнах Далекого Сходу, а на Кавказі вирощується як декоративне.

КАМФО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **камфо́ра**. *Камфоровий запах;* // Вигот. із камфори, з камфорою. *Камфорова кислота.*

△ **Камфо́рова олія** — розчин камфори в олії, який уживають для лікування.

КАМФОРОНО́СНИЙ, а, е. Який містить камфору (про рослини).

КАМЧАДА́Л *див.* **камчада́ли**.

КАМЧАДА́ЛИ, ів, *мн. (одн.* **камчада́л**, а, *ч.;* **камчада́лка**, и, *ж.), заст.* Ітельмени. — *Мало снігу одначе, — хитали головами каюри-камчадали,— важко буде їхати* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 183).

КАМЧАДА́ЛКА *див.* **камчада́ли**.

КАМЧАДА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **камчада́ли**.

КАМ'ЯНИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **ка́мінь** 1, 2, 6, 8, 9. *Кам'яна брила;* // Який утворився з каменю завдяки природним умовам. *З одного боку нависла гора кам'яна над хаткою* (Вовчок, I, 1955, 288); *Кам'яні шпилі Яйли рожевіли на небі* (Коцюб., I, 1955, 290); *Хвилі ніжні і прозорі Змивають берег кам'яний* (Олесь, Вибр., 1958, 181); // У якому є каміння. *Яблунька не цвіла, а сохла на бідному кам'яному ґрунті* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 136); // Зроблений, побудований з каменю, каміння. *В тяжких кайданах, в склепі кам'яному, На хлібі і воді сидів Валентій Вже другий місяць* (Фр., XIII, 1954, 210); *Гарний білий кам'яний будинок з колонами. І скільки кімнат у тому будинку!* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 23); * Образно. *Сафарова ніщо не цікавило, крім дорученої йому справи. Це — фанатик будівництва, людина кам'яної волі* (Донч., II, 1956, 278); * У порівн. *Вона ж, очей не піднімаючи, сиділа, ..сиділа, як кам'яна* (Вовчок, I, 1955, 175).

△ **Кам'яна́ ба́ба** *див.* **ба́ба**[1]; **Кам'яна́ доба́ (епо́ха)**; **Кам'яни́й вік** — період в історії людства, який тривав від появи людини до винайдення способів обробки металів; характеризується обробкою різних знарядь із каменю. *На Донеччині біля села Антонівки, Мар'їнського району, знайдено три стоянки людей кам'яного віку* (Наука.., 12, 1965, 3); **Кам'яна́ сіль** *див.* **сіль**; **Кам'яне́ вугі́лля** *див.* **вугі́лля**; **Кам'яне́ ди́тво** — матеріали та вироби, виготовлені відливанням із розтоплених гірських порід (діабазів, базальтів тощо) або вогнянорідких металургійних шлаків. *Кам'яне литво як замінник металу широко застосовується на підприємствах хімічної, коксохімічної, гірничорудної промисловості, на металургійних заводах, у сільському господарстві та на будівництві* (Наука.., 10, 1965, 37).

◇ **Кам'яни́й сон** — дуже міцний сон. *Старина, утомившись на полі, спала кам'яним сном* (Вільде, Сестри.., 1958, 82); **Надя́тися, як на кам'яну́ го́ру** *див.* **гора́**.

2. *перен.* Цілком непорушний, застиглий. *Тамару вразив якийсь кам'яний погляд Кирила Васильовича* (Хижняк, Тамара, 1959, 60); // Без усякого виразу; байдужий. *Карпові хотілося бачити тривогу чи навіть страх на тестевому обличчі, але воно залишалося якимсь кам'яним, непроникливим* (Шиян, Баланда, 1957, 202).

3. *перен.* Який має твердий характер; бездушний, нечулий, черствий. — *Так я ж не кам'яна! Хіба мені легко буде дивитися, що ви через мене і за мене страждатимете?..* (Кв.-Осн., II, 1956, 338); — *Ой і наплакались ми. Ну так же було жалісно... Одні тільки приїжджі мовчать. От кам'яні душі!* (Довж., II, 1959, 114); // Суворий, холодний (про голос). *Говорити кам'яним голосом.*

КАМ'ЯНИ́СТИЙ, а, е. На якому або в якому багато каміння. *Сонце починало пекти, і кам'яниста доріжка мулила ноги* (Коцюб., II, 1955, 317); *В долині блищав став, а далі вився в кам'янистому руслі Буг* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 42); *Вистрибує* [Піпо] *по кам'янистих пляжах рідного моря* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 264); *Кам'янистий ґрунт.*

КАМ'ЯНИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кам'яни́стий**. *Кам'янистість ґрунту.*

КАМ'ЯНІ́ТИ, ію́ть, *недок., перех., рідко.* 1. Робити нерухомим, застиглим, як камінь (у 1, 2 знач.). *Вперта рішучість кам'янить йому обличчя* (Стельмах, I, 1962, 242).

2. Робити байдужим, нечулим. [А я н а:] *Я не можу... той камінь... він не тільки пригнітає, він душу кам'янить* (Л. Укр., III, 1952, 387).

КАМ'ЯНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Кам'яна будівля; мурований будинок. *Привели їх* [рекрутів] *до кам'яниці довгої-довгої, облупаної, чорної* (Мирний, II, 1954, 120); *Маруся в місто прибула, Де народилась і зросла В триповерховій кам'яниці* (Рильський, Весн. пісня, 1952, 120).

2. (*Rubus saxatilis* L.). Лісова трав'яниста ягідна рослина родини розоцвітих; костяниця.

3. *збірн.* Яскраво-червоні кислі ягоди цієї рослини.

КАМ'ЯНІ́ТИ, *рідко* **КАМЕНІ́ТИ**, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати твердим, як камінь (у 1, 2 знач.).

2. *перен.* Ставати нерухомим, застиглим. *Хуса каменіє з жаху* (Л. Укр., III, 1952, 179); *Під гарну музику та спів Я в чарівній задумі кам'янів* (Крим., Вибр., 1965, 30); *Нагло Юра змінюється весь. Кулаки розтискуються, кров вертає до лиця, очі кам'яніють* (Смолич, II, 1958, 30); // Стояти нерухомо. *Пари* [в танці] *довгою мальовничою смугою потяглися до відчинених дверей, де кам'яніли двома монументами струнки челядники* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95).

3. *перен.* Ставати байдужим, нечулим. *Усе мінилось; я марнів* [у в'язниці], *Серед каміння кам'янів, Не чув, не думав...* (Граб., I, 1959, 406).

КА́М'ЯНКА, и, *ж., діал.* Брукований шлях. *Кам'янкою їхати* (Сл. Гр.).

КА́М'ЯНО. Присл. до **кам'яни́й**; як камінь. *Обличчя Ріхарда Баума залишалося кам'яно спокійним* (Собко, Стадіон, 1954, 232).

КАМ'ЯНОВУГІ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кам'яного вугілля; який містить кам'яне вугілля. *Більшість кам'яновугільних верств у Донбасі містить порівняно малозольну органічну масу* (Геол. ж., XIII, 3, 1953, 26); // Який видобувають із кам'яного вугілля. *Кам'яновугільна смола відрізняється від деревного дьогтю, в ній містяться інші речовини* (Уроки.., хіміка, 1956, 76); // Зв'язаний з добуванням і застосуванням у промисловості кам'яного вугілля. *Кам'яновугільні копальні; Кам'яновугільна промисловість.*

КАМ'ЯНОЛИВА́РНИЙ, а, е. Те саме, що **каменеливарний**. *Базальти та інші гірські породи є прекрасною сировиною для кам'яноливарної промисловості* (Наука.., 12, 1960, 26).

КАНА́ВА, и, *ж.* 1. Довга заглибина, викопана в землі; рів. *Як стрибоне* [жеребець] *раз, удруге, плиг через канаву і покотив скільки видно степом, мов на крилах* (Стор., I, 1957, 183); — *Кругом палацу глибока канава, на канаві міст* (Н.-Лев., III, 1956, 293); *Вода з безперервним шумом обвалювалась униз між кущі, звідки брали початок зрошувальні канави* (Гончар, Таврія.., 1957, 115); *Осушувальні канави.*

2. *заст.* Канал. *Ой обізвався козак молоденький воєводі за плату,— ой набили на ноги кайдани, дали в руки лопату, ой послали на вішню* [вічну] *роботу та канави копати* (Сл. Гр.).

КАНА́ВКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **кана́ва** 1; рівчак. *Стогнучи і скрикуючи від болю, Сиволап таки дістався до водостічної канавки* (Ткач, Плем'я.., 1961, 127); *Для закладання живоплоту копають канавки завширшки 40—50 сантиметрів і завглибшки до 50 сантиметрів* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 24).

2. *техн.* Жолобок, невелика довгаста напівкругла заглибина в чому-небудь. *На зовнішній поверхні поршня в спеціальних канавках розміщені поршневі кільця* (Автомоб., 1957, 18); *Гвинтова канавка.*

КАНА́ВНИК, а, *ч., спец.* Робітник, що працює біля жолобів, якими тече розплавлений метал. *Він кричав на канавників і лаяв формувальників, він кликав до печі майстра* (Ю. Янов., I, 1954, 287).

КАНАВОКОПА́Ч, а́, *ч., техн.* Машина для копання канав, траншей і каналів. *Для спорудження каналів малих перерізів застосовують канавокопачі різних типів* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 149).

КАНА́ДЕЦЬ *див.* **кана́дці.**

КАНА́ДКА *див.* **кана́дці.**

КАНА́ДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кана́дці** і Канада. *Вічно житиме на канадській землі ім'я великого Кобзаря* (Веч. Київ, 8. II 1964, 3); *Канадські індіанці.*

КАНА́ДЦІ, ів, *мн. (одн.* **кана́дець**, дця, *ч.*; **кана́дка**; и, *ж.).* Населення Канади. *Канада, як і США, населена нащадками іммігрантів з Європи. Більшість канадців з походження — англійці і французи* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 266); *Українські канадці поклали до пам'ятника Т. Г. Шевченка великий вінок з живих квітів* (Рад. Укр., 18.V 1961, 4).

КАНА́Л, у, *ч.* 1. Наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування грунтів, осушування боліт, відводу або стоку води. *Десять днів рили канал, щоб пустити воду новим річищем* (Донч., VI, 1957, 276); *Для розподілу води на масиві зрошення будується сітка каналів* (Наука.., 2, 1957, 6); *Могутньою рікою несе дніпрову воду в глиб херсонських і кримських степів Північно-Кримський канал* (Рад. Укр., 22.VII 1967, 2).

2. *техн.* Вузька порожнина в чому-небудь, що має форму трубки. *У кожній сушарні повинні бути.. вентиляційні канали для доступу сухого повітря* (Зерн. боб. культ., 1956, 111); *Снаряд, вилетівши з каналу ствола, робить віддачу — відкочує гармату* (Знання.., 12, 1966, 5).

3. *анат.* В організмі людини або тварини — звивиста трубка, якою проходять різні речовини. *Через кілька днів камінь спуститься в сечовивідний канал* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 26); *Шлунково-кишковий канал.*

4. *перен.* Шлях поширення чого-небудь. *Важливим каналом, по якому доставляються товари до населення, є колгоспна торгівля* (Рад. Укр., 1.XII 1953, 3); *Ідеї марксизму по багатьох каналах проникали в Росію* (Ком. Укр., 9, 1964, 16); // *перев. мн.* Засоби, шляхи для здійснення чого-небудь. *Сторони погодились, що дати наступних візитів буде погоджено через дипломатичні канали* (Рад. Укр., 4.IV 1961, 1); *Відчуття і сприйняття лежать у фундаменті всіх наших знань, вони.. є єдиними каналами зв'язку людини із зовнішнім світом* (Ком. Укр., 4, 1960, 30).

КАНАЛІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **каналіза́ція**. *Берлін стоїть немов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. п.* (Л. Укр., V, 1956, 253); *Трапезували ми* [бійці] *в каналізаційнім колодязі. Там же, на скинутому нами лахмітті, вклалися спати* (Мушк., Серце.., 1962, 232).

КАНАЛІЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Система труб, підземних каналів та інших санітарно-технічних споруд для видалення та обробки стічних вод. *Каналізація — це комплекс споруд, призначених для приймання стічної рідини, транспортування її підземними каналами й очищення* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 338); *Приміщення було без вікон, каналізація працювала погано* (Вільде, Сестри.., 1958, 122).

КАНАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **каналізува́ти.**

КАНАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Будувати де-небудь каналізацію. *Каналізувати ділянку.*

КАНА́ЛІЯ, ї, *ж., розм., лайл.* Про підступну, хитру людину; шельма, пройдисвіт, шахрай.—*Ось, бачте, при медалі я,— Кричав Рябусь поміж людей,— А не якась каналія* (Воронько, Тепло.., 1959, 55); // Про спритну, хитру тварину. [Г о р н о в:] *Сторожкі, каналії* [кач-

ки], *і на півтораста ступенів не підпустили* (Кроп., I, 1958, 396).

КАНА́ЛОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **кана́л** 1—3. *Канало́ві шлюзи.*

КАНА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **кана́ловий**.

КАНА́ЛЬСЬКИЙ [1], а, е, *розм.* Прикм. до **кана́лія**; підступний, хитрий, шельмуватий. *Канальський Шпак так умудрився, Що як почне було співать — Диковина й сказать!* (Гл., Вибр., 1951, 41).

КАНА́ЛЬСЬКИЙ [2], а, е, *заст.* Важкий, каторжний. *Остапко стояв біля нього* [діда] *і вслухався в слова дум та пісень.. про канальські роботи* (Бурл., О. Вересай, 1959, 4).

КАНА́ПА, и, *ж.* Те саме, що **дива́н**. *В кутку на канапі.. сиділа пані Констанція і розкладала пасьянс* (Коцюб., II, 1955, 247); *Іван Васильович ліг на канапу та й задрімав* (Вишня, II, 1956, 76); *Жінки прибирали з столу, а які сиділи на оксамитовій канапі і щось собі гомоніли* (Головко, II, 1957, 52).

КАНА́ПКА, и, *ж.* Зменш. до **кана́па**. *Вона впала — сіла на оксамитову канапку* (Н.-Лев., IV, 1956, 235); *Леся напівлежала на вузенькій канапці, переглядала щойно куплені газети* (М. Ол., Леся, 1960, 176).

КАНА́ПОЧКА, и, *ж.* Змепш.-пестл. до **кана́пка**. *Вона ніяк не може надивитись на свою милу, зграбненьку канапочку* (Л. Укр., III, 1952, 503).

КАНА́Р, а, *ч.* Те саме, що **кана́рок**.

КАНАРЕ́ЙКА, и, *ж.* Те саме, що **кана́рка**.* Образно. *— А котра то канарейка защебетала?— шукаючи очима винуватого, пита Колісник* (Мирний, III, 1954, 308); * *У порівн. Сонце співало на небі, як канарейка* (Ю. Янов., I, 1958, 109).

КАНА́РКА, и, *ж.* Співочий птах яскраво-жовтого кольору, завезений до Європи з Канарських островів; у нас відомий як хатній птах. *Поміж вікнами у зеленій клітці била крильцями канарка* (Рибак, Помилка.., 1956, 271); *Папуги, канарки та багато інших птахів легко навчаються співати людських пісень, оперних арій, музичних п'єс тощо* (Знання.., 6, 1968, 17).

КАНА́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кана́рка** і **кана́рок**. *Канарковий спів.*

КАНА́РОК, рка, *ч.* Самець канарки. * У порівн. *Те «о» тягнув він якимось співучим голосом, перезливши при тім голову на лівий бік, як співаючий канарок* (Фр., II, 1950, 304).

КАНА́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кана́рка**. *— Що там дома! — мовив капітан.— Адже ж там діти не плачуть, а котики, канарочки і песики з туги не помруть* (Фр., VI, 1951, 408).

КАНА́Т, у, *ч.* Дуже міцний грубий мотузок із волокна або дроту; линва, кодола. *З обох боків спирають його* [Дніпро] *високі скелі, і біля Кичкасового перевозу тече він вузенько, так що вже пором ходить на канаті* (Стор., I, 1957, 250); [О л е с я *(читає):*] *«Цілу осінь переносив я на пристані мішки, сіль, рибу, канати, залізо...»* (Кроп., II, 1958, 301); *Буксирний канат обвис, плюснув у воду* (Донч., VI, 1957, 505).

КАНА́ТИК, а, *ч.* Зменш. до **кана́т**. *Антена перетнула ніч. Упали на тонкий канатик Світи громохкі і сумні* (Перв., I, 1958, 97).

КАНА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кана́т**; линвовий, кодоловий. *Канатне виробництво; //* Який виробляє канати. *Канатна фабрика; //* Зроблп. з канатів. *Матроси стрімко піднімаються вгору по канатних сходах* (Довж., Зач. Десна, 1957, 402).

△ **Кана́тна доро́га** — споруда для перевезення вантажу (рідше — людей) у вагонетках, причеплених до дротяного канату, по якому вони пересуваються. *Сировину доставляли з кар'єру по канатній дорозі* (Роб. газ., 27.II 1965, 2).

КАНА́ТНИК [1], а, *ч.* (*Abutilon* G a e r t n.). Трав'яниста однорічна рослина родини мальвових, із стебла якої видобувають грубе волокно. *Південні луб'яні культури — кенаф, джут і канатник — уперше почали сіяти у виробничих масштабах близько чверті століття тому* (Техн. культ., 1956, 5).

КАНА́ТНИК [2], а, *ч.* Майстер, що робить канати; линвар, кодільник.

КАНА́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кана́т**. *Канатовий танцівник.*

КАНАТОХО́ДЕЦЬ, хідця, *ч.* Артист цирку, який ходить, танцює на канаті, протягненому над ареною. * У порівн. *Тася всі ці дні почувала себе, як недосвідчений канатоходець над прірвою* (Дмит., Розлука, 1957, 65).

КАНА́УС, у, *ч.* Сорт цупкої шовкової тканини.

КАНВА́, и, *ж.* 1. Сітчаста проклеєна бавовняна (рідше — льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування. *Юзя знов мусить братись до нудної німецької книжки.. або до вишивання на паперовій канві* (Л. Укр., III, 1952, 640); *Якщо під час вишивання нитки тканини рахувати дуже важко.., вишивають за рисунком або застосовують канву різної густоти* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 6); * Образно. *Вишиває осінь на канві зеленій Золоті квітки* (Олесь, Вибр., 1958, 227).

2. *перен.* Основа чого-небудь. *Канва подій; //* Головна сюжетна лінія твору. *«Кам'янний гість» Пушкіна, Шекспірові драми — в основі цих творів лежать відомі сюжети. Але справжні творці, використовуючи готову канву, вишивають свої, неповторні, єдині в світі узори* (Рильський, III, 1955, 276); *Канва роману.*

КАНВО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **канва́** 1. *Канвове вишивання; //* Признач. для вишивання по канві. *Канвові мережки.*

КАНДЕЛЯ́БР, а, *ч.* Свічник для кількох свічок або електричних ламп. *Акації стояли саме в цвіту.. Вони були схожі на здорові срібні канделябри* (Н.-Лев., II, 1956, 223); *Орлов підвівся, погасив свічки у бронзових канделябрах* (Рибак, Помилка.., 1956, 47).

КАНДИБО́БЕРОМ, *присл., жарт.* Химерно, з викрутасами. *Дивна зачіска... Якимсь таким кандибобером спускалася вона на лоба* (Вишня, I, 1956, 146).

КАНДИДА́Т, а, *ч.* 1. Той, кого намічено для обрання, призначення або прийому куди-небудь. *Кандидатам до академії були видані скарбові гроші на поштові коні до самого Києва* (Н.-Лев., I, 1956, 335); *Збори знову спалахнули дужим гомоном і гуком, коли почали називати кандидатів для нового правління* (Кучер, Трудна любов, 1960, 487); *Кандидат на голову правління; Кандидат у депутати Верховної Ради СРСР.*

△ **Кандида́т у чле́ни КПРС (па́ртії)** — особа, що проходить установлений статутом партії іспитовий строк перед прийомом у члени партії. *Кандидати в члени КПРС платять партійні внески у тих самих розмірах, що й члени партії* (Статут КПРС, 1961, 11).

2. *чого.* Учений ступінь, що надається особам, які захистили кандидатську дисертацію; також особа, що має цей ступінь. [П р о к і п:] *Приїздив до мене з виноградарського інституту кандидат наук. Розумієш — кандидат наук. Він дуже вчена людина* (Корн., II, 1955, 93); *Кандидат філологічних наук; Кандидат технічних наук.*

КАНДИДА́ТКА, и, *ж.* 1. Жін. до **кандида́т** 1. — *Хлопці вирішили, що ви та, якраз достойна кандидатка...* (Кач., II, 1958, 42).

2. *розм.* Жін. до **кандида́т** 2.

КАНДИДА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кандида́т**. *Нові члени* [партії] *приймаються в числа кандидатів, які*

пройшли встановлений кандидатський стаж (Статут КПРС, 1961, 7); *Необхідно, щоб кандидатські й докторські дисертації розглядалися насамперед з точки зору їх користі для теоретичних розробок або для практичних заходів у народному господарстві* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2); *Кандидатський мінімум.*

КАНДИДАТУ́РА, и, *ж.* 1. Особа, названа або висунута як кандидат (у 1 знач.); кандидат. *Кандидатура була гідною: дівчина серйозна, здібна, встигає з усіх дисциплін* (В ім'я Вітч., 1954, 18)

2. Право або можливість для кого-небудь виступати як кандидат (у 1 знач.). *Вона* [радикальна партія] *виставила двох кандидатів своїх і кандидатура їх потверджена* (Л. Укр., V, 1956, 35); — *Я виставляю кандидатуру товариша Петра Гунді* (Ю. Янов., I, 1958, 101).

КАНДИДУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., рідко.* Бути, виступати кандидатом (у 1 знач.). *Він кілька разів кандидував до ради державної* (Фр., IV, 1950, 317); *Господар наш поїхав на вибори (кандидує в Косові)* (Л. Укр., V, 1956, 369); *Я не пам'ятаю точно, якого року Ви перший раз кандидували на посла* (Крим., Вибр., 1965, 609).

КАНДИ́ЛЬ, ю, ч. 1. Сорт кримської яблуні. *Кандиль синап.. Сорт* [яблуні] *народної селекції, походить із Криму* (Сад. і ягідн., 1957, 70).

2. Плід цієї яблуні видовженої форми.

КАНДІ́ЙКА, и, *ж., діал.* Миска з трохи загнутими всередину краями. *Взявши відер, кандійок, І батько, й мати, і воно* [дитя] *Пішли на ярмарок* (Шевч., II, 1953, 320).

КАНДЬО́Р, у, *ч., розм.* Рідка пшоняна або гречана каша. — *Спиши про все. І що здоров'я мов слабе, а кандьор поганий* (Вас., I, 1959, 77); — *Тут хоч кандьор варять з пшона, а не з проса* (Стельмах, I, 1962, 506).

КАНЕЛЮ́РА, и, *ж., архт.* Вертикальний жолобок на колоні або пілястрі. *Пілястри з канелюрами.*

КАНИТЕ́ЛЬ, і, *ж.* Дуже тонкий, як пітка, витий позолочений або посріблений дріт для гаптування. *Золота канитель.*

КАНИТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **канитель**. *Канительне виробництво.*

КАНІБА́Л, а, *ч., книжн.* 1. Людожер.

2. *перен.* Люта, безглуздо-жорстока людина.

КАНІБАЛІ́ЗМ, у, *ч., книжн.* 1. Людожерство.

2. *перен.* Нелюдська жорстокість; звірство, варварство.

КАНІБА́ЛЬСТВО, а, *с., книжн.* Те саме, що **канібалізм**.

КАНІБА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **канібал**.

КАНІ́КУЛИ, кул, *мн.* Перерва в заняттях у навчальних закладах, що надається учням, студентам для відпочинку; вакації. *Захотілося йому побачити їх долю, їх горе; чим живе і чим дише сей люд. І... поїхав Петро на.. свої канікули не до батька-матері,— поїхав у місто П...* (Мирний, I, 1954, 353); *Дуже мені прикро, що тобі так не вдалися твої канікули. Замість відпочинку мала стільки клопоту і роботи* (Коцюб., III, 1956, 362); *Двадцять дев'ятого грудня учнів відпустили на новорічні канікули* (Донч., V, 1957, 459).

КАНІКУЛО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **канікули**. *Канікуловий час.*

КАНІКУЛЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **канікули**.

КАНІ́СТРА, и, *ж.* Металевий або синтетичний (переважно чотирикутний) бак із герметичною кришкою для різних рідин (бензину, гасу тощо). *Він з каністрою в руці чвалав до Нафтозбуту по пальне* (Ю. Янов., II, 1954, 180); — *В кузові лежали дві каністри бензину, вилила я їх у бак і помчала* (Коп., Земля... 1957, 189).

КАНІФА́С, у, *ч.* 1. Легка бавовняна тканина з рельєфним тканим малюнком.

2. *заст.* Цупка смугаста бавовняна тканина. — *Це тобі не з каніфасу: Ший із чистого атласу!* (Щог., Поезії, 1958, 178).

КАНІФА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **каніфа́с**. *Каніфасове виробництво; // Пошитий із каніфасу. Каніфасове плаття; Каніфасові панталони.*

КАНІФО́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **каніфо́ль**. *Каніфолевий запах; // Який містить каніфоль. Каніфолеве мило.*

КАНІФО́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех.* Натирати каніфоллю. *Каніфолити смичок.*

КАНІФО́ЛЬ, і, *ж.* Ламка склоподібна речовина, що її добувають із живиці (у 1 знач.); уживається в деяких галузях виробництва, а також для натирання смичків струнних інструментів. *Каніфоль і нафталін розчиняються в спирті, але не розчиняються у воді* (Цікава хімія, 1954, 122); *Живиця містить близько 38 процентів скипидару.. і 62 проценти каніфолі* (Наука.., 9, 1956, 18); * У порівн. *Я зовсім серйозно поділяю думку Кузьми Пруткова, що похвала потрібна талантові, як каніфоль — смичкові* (Рильський, III, 1956, 415).

КАНІФО́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **каніфо́ль**. *Каніфольне виробництво; // Зробл. з каніфолі. Каніфольний клей.*

КАНКА́Н, а, *ч.* Французький естрадний танець із непристойними рухами тіла. *Мені здавався часом Той її* [ведмедиці] *танець канканом* (Л. Укр., IV, 1954, 135); *А в місті жевжики тендітні «Війни!»—кричать.. О, ми покажем вам «війни», ляльки напудрені, прокляті... Танцюйте швидше ваш канкан, його скінчить удар багнета* (Сос., I, 1957, 398).

КАНКА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **канка́н**. *Канканове па.*

КА́ННА [1], и, *ж.* (*Canna L.*). Багаторічна трав'яниста рослина, що має великі червоні квітки; вирощується як декоративна. *Канни. Чудові рослини, придатні для насадження в середині клумб* (Озелен. колг. села, 1955, 224); *У сквері палали ясним червоним світлом величезні осінні канни* (Собко, Справа.., 1959, 173).

КА́ННА [2], и, *ж.* Найбільша африканська антилопа.

КАНО́Е, *невідм., с.* Невеликий спортивно-прогулянковий човен, у якому гребуть незакріпленим веслом, стоячи на одному коліні. *Республіканські змагання з веслування на байдарках і каное входили до програми Спартакіади Української РСР 1956 року* (Спорт.., 1958, 63).

КАНОЇ́СТ, а, *ч.* Спортсмен, який бере участь у змаганнях на каное. *Двічі першими були на фініші каноїсти* (Рад. Укр., 6.VI 1967, 4).

КАНО́Н, у, *ч.* 1. *церк.* Правило чи догмат із питань віри або виконання релігійних обрядів і т. ін., установлені найвищою церковною владою як закон. [М а р т і а н:] *Дозволь покликати моїх дітей, сам розпитай їх про науку віри — я їх учив, як наш канон велить* (Л. Укр., III, 1952, 295).

2. *перен., книжн.* Твердо встановлене правило, усталена норма. *Тут він* [П. Тичина], *як завжди, не дає себе закувати ніяким приписам і канонам* (Рильський, III, 1956, 407); *Поспішати з виведенням канонів із хороших фільмів не можна* (Довж., III, 1960, 192).

3. *церк.* Список, збірання релігійних книг, узаконених церквою як святе письмо. *Старозавітний канон.*

4. *церк.* Пісня на честь святого або свята. *З покаянних канонів він перейшов до хвалебних акафістів* (Крим., Вибр., 1965, 418); *Великодній канон.*

5. *муз.* Музична форма, що грунтується на повторенні тієї самої мелодії різними голосами хору, які вступають послідовно один за одним. *Леонтович застосував у цьому хорі* [«Над річкою, бережком»] *класичний прийом канону* (Мист., 1, 1956, 34).

КАНОНА́ДА, и, *ж.* Часте стріляння з багатьох гармат. *Поки спинив Вернидуб канонаду, покотом лягло шість козаків* (Стар., Облога.., 1961, 67); — *Така пальба була, така канонада, наче всі сили небесні, земні й морські палили.. з своїх гармат* (Коцюб., II, 1955, 403); *В степу, за обрієм, як далекий грім, гула канонада* (Дмит., Наречена, 1959, 6).

КАНОНЕ́РКА, и, *ж.* Невелике військове судно, що має броню й гармати середнього калібру. [К р и м:] *Грек зразу виручав, один тільки раз, видно, погано підмастив, і нас канонерка потопила в турецьких водах* (Корн., II, 1955, 215); *Згодом канонерки перенесли вогонь далі, і Головатий з Кущівським куренем* [козаків] *кинувся в пролом* (Добр., Очак. розмир, 1965, 142)

КАНОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **канонерка**.

△ **Канонерський човен** — те саме, що **канонерка**.

КАНОНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., церк., книжн.* Дія за знач. **канонізувати**. *Канонізація Бориса і Гліба.. була своєрідною демонстрацією сили і значення руської церкви і надзвичайно сприяла зростанню її авторитету* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 497); *Неправильно було б думати, що може бути якийсь один, єдино вірний переклад художнього твору. Ні, жодна уніфікація, жодна канонізація тут неможливі* (Рильський, III, 1955, 136).

КАНОНІЗО́ВАНИЙ, а, е, *церк., книжн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **канонізува́ти**.

КАНОНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. *церк.* Робити каноном (у 1 знач.); // Зараховувати до числа святих. *Мракобіси.. різних мастей хотіли канонізувати й Сковороду, зробивши з нього святого* (Тич., III, 1957, 104).

2. *перен., книжн.* Визнавати кого-, що-небудь непохитно авторитетним, єдино законним і незмінним зразком; узаконювати. *Якщо ми будемо працювати і молодо, і зріло, не будемо канонізувати навіть кращих наших фільмів, ..ми досягнемо нових славних вершин у мистецтві кінодокументалістики* (Мист., 6, 1965, 7).

КАНО́НІК, а, ч. Католицький соборний священик. *Батько наняв для них* [синів] *у одного латинського каноніка дві комнатки* [кімнатки], *осібну для кождого* (Фр., III, 1950, 341); *З того часу Безбородько частіше заходив до Річинських, а в містечку почали плескати, що доктор Безбородько буває в домі отця каноніка* (Вільде, Сестри.., 1958, 53).

КАНОНІ́Р, а, ч., *військ., дорев.* Гармаш. *Професор Ф. Рубо змалював у панорамі «Оборона Севастополя» каноніра Авер'яна Лагутіна* (Кучер, Дорога.., 1958, 123).

КАНОНІ́ЧНИЙ, а, е. 1. *церк.* Стос. до канону або який є каноном (у 1 знач.). *Пани узаконили канонічне право, яке дозволяє вбивати ворогів церкви* (Іст. укр. літ., II, 1956, 585).

2. *церк.* Узаконений церквою як святе письмо; який входить до складу канону (у 3 знач.). *Канонічні книги*

3. *перен., книжн.* Визнаний зразковим, твердо встановлений; узаконений. *Невичерпно різноманітний був Франко і щодо форми. Ми знаходимо в нього і канонічні форми — терцини, сонети, октави, тріолети* (Рильський, III, 1956, 268).

КАНОНІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Властивість за знач. **канонічний** 3. *Канонічність побудови драми.*

КАНТ [1], а, ч. 1. Кольоровий шнурок або вузька смужка тканини іншого кольору, яку вшивають у борти, у шви одягу, найчастіше — форменого; облямівка. *Сухий дідок завжди був у сукняній куртці з синіми кантами* (Панч, На калин. мості, 1965, 303); *Черниш був у новому кітелі, в синьому з кантами галіфе* (Гончар, I, 1954, 194); // Смужка, що облямовує малюнок, фотокартку тощо.

2. *спец.* Ребро, пруг дошки, бруса тощо. *Сподом* [у будці] *прибиті тріски, мов до підвалини, до трьох дощин, що стояли лігма, кантом догори* (Март., Тв., 1954, 304).

КАНТ [2], а, ч., *заст.* Хвальна врочиста пісня духовного або світського змісту. *Співали під вікном канти, а старий слухав* (Мирний, III, 1954, 210); *Мисливський хист юних паливод. був відповідно оспіваний у тогочасних піснях і кантах* (Ю. Янов., II, 1954, 195); *У музичному побуті XVIII ст. досить широко звучали світські канти з шкільних вистав* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 58).

КАНТА́БІЛЕ, *муз.* 1. *присл.* Співучо (як позначення способу виконання музичного твору).

2. *невідм., с.* Музичний твір або його частина, що виконується співучо.

КАНТАЛУ́ПА, и, *ж.* 1. Сорт дині кулястої або плескуватої форми.

2. Плід цієї рослини, що має м'яку бородавчасту шкіру

КАНТАЛУ́ПКА, и, *ж.* Те саме, що **канталу́па**. *Були тут дубівки з шкаралупою, як дубова кора, ніжні канталупки, біліли круглі качанки* (Донч., VI, 1957, 140).

КА́НТАР, а, ч. 1. Те саме, що **бе́змін**. *В руці він тримає мідний кантар, який бреше на фунт то в користь господаря, то навпаки* (Стельмах, II, 1962, 303); — *Може потягнути півпуда. Зветься безмін, або кантар. Вага чіпляється на оцей гак* (Кучер, Трудна любов, 1960, 435).

2. *діал.* Вуздечка. *Сивий коник, кантар на ньому* (Сл. Гр.).

КАНТА́РКА, и, *ж., діал.* Вуздечка. *Підводились коні, бряжчали ланцюгами кантарок, почувши світанкову метушню конюхів* (Кучер, Квітує жито, 1938, 66).

КАНТА́РОК, рка, ч., *діал.* Вуздечка.

КАНТА́ТА, и, *ж.* 1. Великий урочистий музичний твір, що його виконують солісти та хор у супроводі оркестру. *Свіжими молодими голосами полилась Лисенкова кантата: «Б'ють пороги»* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Хор готував.. лисенківську кантату «Слава Україні»* (Смолич, Мир.., 1958, 31); *В обов'язкову програму* [конкурсу вокалістів] *входило дев'ять творів: арії з кантат або ораторій, романси та арії з класичних опер* (Мист., 3, 1959, 14).

2. Старовинний ліричний вірш, написаний з приводу якої-небудь урочистої події; ода.

КАНТА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **канта́та**. *Кантатний і ораторіальний жанр у творчості українських радянських композиторів посідає досить значне місце* (Мист., 6, 1957, 55).

КА́НТЕЛЕ, *невідм., с.* Фінський і карельський народний струнний щипковий музичний інструмент, схожий на гуслі.

КАНТЕЛІ́СТ, а, ч. Той, хто грає на кантеле. *У Москві українські кобзарі вперше зустрілися з народними співцями всього Радянського Союзу..—вірменськими, грузинськими, дагестанськими ашугами, карельськими кантелістами* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 33).

КА́НТИК, а, ч. Зменш. до **кант** [1] 1. *На ньому лише трусики, облямовані червоними та блакитними кантиками* (Ткач, Арена, 1960, 173).

КАНТИЛЕ́НА, и, *ж.* 1. Співуча мелодія; наспівність, мелодійність музичного твору, співацького голосу, виконання. *Тут* [в українському музичному фольклорі]

і своєрідні інтонації, і скоромовка жартівливої побутової пісні, і соковита кантилена привільної степової козацької або задумливої дівочої пісні (Укр. клас. опера, 1957, 146); *Для сценічної художньої мови велике значення має звукова кантилена* (Худ. чит.., 1955, 7).

2. У середні віки в західноєвропейських країнах — невелика ліро-епічна пісня.

КАНТИЛЕ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **кантиле́на**. *Він* [Г. Пирогов] *прекрасно володів музичним речитативом і був майстром кантиленного співу* (Мист., 1, 1956, 47).

КАНТИЛЕ́НОВИЙ, а. е. Прикм. до **кантиле́на**. *Кантиленовий спів.*

КАНТІА́НЕЦЬ, нця, ч. Послідовник філософії Канта.

КАНТІА́НСТВО, а, *с.* Ідеалістичний філософський напрям, що виходить з учення німецького філософа XVIII ст. Канта та його послідовників.

КАНТІА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кантіа́нство** і **кантіа́нець**.

КАНТІ́ВКА, и, *ж., спец.* Маленька кирка або молоток для обтісування каменю.

КА́НТОВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **кант** [2]. *Вибір для революційного тексту жанру, пов'язаного з давньою кантовою традицією.., був не випадковим. Ця музично-поетична форма вживалась саме для втілення образів.. маршових, скорботних* (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 5).

КАНТО́Н, у, ч. 1. Федеративна одиниця Швейцарії. *Серед недоступних скель, на розграниччі* [пограниччі] *трьох кантонів, над озером відгравається пречудово хороша і висока сцена присяги на вірність своїй країні* (Фр., II, 1950, 76).

2. Дрібна адміністративно-територіальна одиниця Франції, Бельгії, Еквадору та ін.

КАНТОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **канто́н**. *Кантональні вибори.*

КАНТОНІ́СТ, а, ч. У кріпосницькій Росії — солдатський син, що від народження приписувався до військового відомства, навчався в спеціальній військовій школі й відбував тривалу військову службу. *Він, бач, ніби солдатський син, значиться, кантоніст* (Н.-Лев., I, 1956, 102); *З семи років кантоніста починали муштрувати у військовій школі* (Іст. УРСР, I, 1953, 406).

КАНТОНІ́СТСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **кантоніст**. *Кантоністські школи.*

КА́НТОР, а, ч. 1. Півчий, соліст хору в католицькій і протестантській церквах; // Головний співак у синагозі.

2. Шкільний учитель церковного співу й музики в Німеччині.

КАНТУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **кантува́ти**. *На гарячих стелажах було впроваджено механізоване кантування прокату* (Ком. Укр., 10, 1960, 27).

КАНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Обшивати, обламовувати кантом (*див.* **кант** [1] 1) що-небудь. *Кантувати комір мундира; Кантувати фотографію.*

2. *спец.* Обтісувати по краях дошку, брус тощо, роблячи кант (*див.* **кант** [1] 2).

3. *спец.* Перевертати під час пересування (про вантаж). *Та де вже його кантувати тринадцятилітньому хлопчині? Сова ломиком, а злиток не ворушиться* (Руд., Вітер.., 1958, 245).

КАНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **кантува́ти**.

КАНУ́ДИТИ, ить, *недок., безос., діал.* Нудити. *Санькі ще зранку було незаразд, боліла голова й кануділо* (Донч., III, 1956, 28); [Б е р т а:] *Його кануділо від цих скажених хвиль* (Мур., Ост. хмарина, 1959, 65).

КАНУ́Н, у, *ч., заст.* Мед, пиво на храмове свято. *Пішов по канун та там і втонув* (Номис, 1864 № 10929); *Всі взяли по ложці кануну* (Л. Янов., I, 1959, 80)

КАНУ́ПЕР, у, *ч.* (*Tanacetum balsamita* L.). Багаторічна трав'яниста рослина, що має приємний запах і вживається як пряноші. *Під самими вікнами.. цвіли кущі рожі, бузку.., росли лелії, півонія, пахучий кануп'ер* (Н.-Лев., I, 1956, 349); *В лузі клечання зламаєм, Чебрецю понаривае́м, Ще й кануперу і м'яти, Щоб у хаті діл заслати* (Щог., Поезії, 1958, 436); *Росла тут рута-м'ята, любисток і кануп'ер* (Донч., VI, 1957, 30).

КА́НУТИ, ну, неш, *нар.-поет.* 1. *док.* Пірнути, зануритися куди-небудь, у що-небудь. *Втоплю свою недоленьку, Русалкою стану, Пошукаю в чорних хвилях, На дно моря кану* (Шевч., I, 1951, 9); *І тільки часом камінь з круч зірветься, Впаде і кане в темних тихих водах* (Л. Укр., I, 1951, 133); // *перен.* Зникнути. *Він* [Я. Галан] *був світилом дня. А вам, світила ночі, Безслідно кануть у непроглядну тьму!* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 186).

◇ **Ка́нути в дале́ке мину́ле** — давно зникнути. *У далеке минуле канула відстала аграрна Росія* (Ком. Укр., 5, 1967, 13); **Ка́нути в [Лету] забуття́** — забутися. *А може, ..той пам'ятний вечір давно канув у забуття* (Гур., Друзі.., 1959, 35); **Ка́нути у ві́чність** *див.* **ві́чність**; **Як (мов** і т. ін.) **у во́ду ка́нути** — зникнути без сліду.— *Я прямо аж боюся за нашу Оленку. Поїхала і мов у воду канула* (Кучер, Трудна любов, 1960, 155).

2. *недок. і док., без додатка, рідко.* Падати краплями; текти, капати. *Ой зоре! зоре! — і сльози кануть. Чи ти зійшла вже і на Україні?* (Шевч., II, 1953, 20); *Ой цюкнув я раз — похилилася* [билина], *Цюкнув я у другий раз, аж кров канула* (Чуб., V, 1874, 708)

КАНЦЕЛЯРИ́ЗМ, у, ч. Слово або зворот, притаманні стилю ділових паперів, документів *Ломоносов прагне зміцнити національну основу літературної мови, звільнити мову від непотрібних варваризмів, канцеляризмів та архаїзмів, зробити загальнозрозумілою й загальнодоступною* (Наука.., 11, 1961, 26).

КАНЦЕЛЯ́РИСТ, а, ч. 1. *заст.* Дрібний службовець канцелярії; писар. *То родом з Глухова, юриста, Він має чин канцеляриста* (Котл., I, 1952, 251); *Гриць Калинович був канцеляристом при львівській скарбовій бухгалтерії ще за панщини* (Фр., VI, 1951, 153); * У порівн. *На колінах апаратника лежав напоготові розгорнутий блокнот, а за вухом, мов у старовинного канцеляриста, стирчав олівець* (Шовк., Інженери, 1956, 325).

2. *перен., зневажл.* Працівник апарату, що формально, по-бюрократичному ставиться до виконання своїх обов'язків; // Той, хто за канцелярською роботою не бачить живої справи. *Був він студентом, учився як слід. Ждали — і в полі відзначиться хистом! Він же зарився в папери, мов кріт, Ставши справжнісіньким канцеляристом* (С. Ол., Вибр., 1957, 300).

КАНЦЕЛЯ́РИСТКА, и, *ж., заст.* Жін до **канцеля́рист** 1. *Він попросив канцеляристку розшукати номер телефону Храпкова й подзвонити* (Ле, Міжгір'я, 1953, 445).

КАНЦЕЛЯРІ́ЙНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **канцеля́рський** 1. — *З нею* [жінкою] *зав'язав* [Стальський] *собі світ і був змушений довіку закуватися в.. канцелярійну тачку* (Фр., VII, 1951, 211); *Повинен* [селянин] *раніш написати заяву, заплатити канцелярійний збір* (Вишня, I, 1956, 104).

КАНЦЕЛЯ́РІЯ, ї, *ж.* Відділ установи, який займається діловодством. *Писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики..— усі ж то лавою йдуть... куди ж то? На Гончарівку* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); *Він попав в військову канцелярію і служив за писаря* (Н.-Лев., IV, 1956, 56); *З'їздилися люди, інженери, техніки, утворилося господарство, бухгалтерія, канцелярія* (Ле, Міжгір'я, 1953, 73); // Приміщення цього відділу. *В канцелярії рипнули дверима* (Л. Укр., III,

1952, 560); *Треба було вскочити до канцелярії й загасити вогонь* (Сміл., Сашко, 1954, 205).

КАНЦЕЛЯ́РСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **канцеля́рія**. *Петруня в конторі. Закривши зшиток канцелярськими книжками, захоплено пише вірші* (Вас., III, 1960, 346); *Назбиралося чимало канцелярської роботи, то доведеться посидіти допізна* (Вільде, Сестри.., 1958, 20); // Такий, як у канцелярії. *Вона ввела його у простору кімнату з перегородкою, за якою великий канцелярський стіл шкірився на одвідувачів темінню великого ундервуда* (Стельмах, II, 1962, 156); *Слідчий дістав з кишені канцелярський ножик* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87); // Признач. для писання, для праці в канцелярії. *Канцелярські приладдя*.

Канцеля́рське письмо́; Канцеля́рський по́черк — чітке, виразне й гарне письмо.

2. *перен., ірон.* Власт. канцеляристам. *Канцелярське ставлення до справи;* // Сухий, одноманітний, шаблонний. *Дратував мене і тон, яким я розмовляв з Вітою: канцелярська і категорична форма моїх звернень і вимог* (Грим., Подробиці.., 1956, 15).

Канцеля́рська мо́ва — суха, невиразна, складна для розуміння мова, насичена словами й зворотами, властивими для ділових паперів, документів.

◇ **Канцеля́рська душа́; Канцеля́рський посіпа́ка,** *зневажл.*— про сухого, бездушного працівника канцелярії, бюрократа тощо.

КАНЦЕЛЯ́РЩИНА, и, *ж.* 1. Канцелярська робота. *Питаєш мене, як я відношуся до посади. Звісно, це не мій ідеал — канцелярщина* (Коцюб., III, 1956, 191); *— Слухай, Панько!.. Кидай ото канцелярщини муки!* (С. Ол., Вибр., 1957, 300).

2. *перен., зневажл.* Непотрібний формалізм у справі, роботі. *— Це ж на його пропозицію ти завела в загоні оту канцелярщину* (Донч., V, 1957, 496); *Контроль і перевірка виконання є гострою зброєю боротьби проти бюрократизму й канцелярщини, проти застою й самоплину* (Ком. Укр., 3, 1968, 27).

КА́НЦЛЕР, а, *ч.* 1. За середньовіччя (переважно в Західній Європі) — особа, що займала при дворі монарха високі посади (охоронця державної печатки, керівника канцелярії тощо). *Тяжкі часи переживав наш український народ під польським пануванням у XVI віці.. Виробили* [єзуїти] *таке право, що жоден «іновірець» не міг займати найвищих .. урядів державних, не міг бути сенатором, канцлером, воєводою і т. п.* (Фр., XVI, 1955, 415); *— Якщо великий канцлер сьогодні підпише грамоту, я пошлю пахолка до пана,— додав він* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 10).

2. У деяких буржуазних країнах — одне з найвищих державних звань, а також особа, що має це звання (напр.: у Великобританії — лорд-канцлер — голова палати лордів і міністр юстиції, канцлер державної скарбниці — міністр фінансів; в Австрії та ФРН — федеральний канцлер — голова уряду).

КА́НЦЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ка́нцлер**.

КАНЦО́НА, и, *ж.* 1. Ліричний вірш особливої форми, що набув великого поширення в італійській і провансальській поезії доби середньовіччя та Відродження. *На оченьки милої любки дивні — Я гарні складаю канцони* (Л. Укр., IV, 1954, 81).

2. Лірична пісня, що походить від італійської народної пісні.

КАНЦОНЕ́ТА, и, *ж., літ., муз.* Невелика канцона. *Летять слівця, мов ті колючки,.. Лунають жарти, фіглі, штучки Злих канцонет* (Вороний, Вибр., 1959,192).

КАНЧУ́К, а́, *ч.* Нагайка з переплетених ремінців. *Самійло хвалився, що аж три канчуки звелено в сирівці намочити* (Мирний, IV, 1955, 236); *На його* [мужика] *руках, плечах і ногах сиділи три сильні драби, а два інші прали канчуками* (Фр., II, 1950, 99); *Іде полем наглядач, коник під ним бистрий, а в руках ремінний канчук* (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

КА́НЧУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **канчу́к**. *Канчукові удари*.

КАНЮК, а́, *ч.* Те саме, що **ка́ня**.

КАНЮ́КА [1], и, *ж.* Те саме, що **ка́ня**. *Ой летіла канюка, пострелена з лука* (Чуб., V, 1874, 833); *Раз у раз на нижчих галузках обзивалися сойки та сороки, ..скиглили молоді канюки у високому, з порохна та патиччя сплетеному гнізді* (Оп., Іду.., 1958, 28); * У порівн. *Канюкою сидить* (Номис, 1864, № 2768).

КАНЮ́КА [2], и, *ч. і ж., зневажл.* Набридливий прохач; жебрак.

КАНЮ́ЧЕННЯ, я, *с., зневажл.* Дія за знач. **канючити**.

КАНЮ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., зневажл.* Настирливо й жалібно (часто до набридливості) просити що-небудь у когось; випрошувати, циганити. *Канючать* [діти] *хліба шмат під вікнами з торбами...* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 128); *Гордощами його був величезний мамутів* [мамонтів] *ріг, що днів зо три канючив він його для музею в одного селянина* (Вас., Вибр., 1954, 282); *— Не полюбляю я вашого брата, святенників, бо вони або милостиню канючать, або кишки з людей мотають казаннями* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 78).

КА́НЯ, і, *ж.* Хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку; знищує гризунів. *Понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки* (Фр., IV, 1950, 52); *Поїдають отруйних змій і багато птахів: кондор, орел-змієїд, каня, ворони.. та деякі інші* (Визначник земноводних.., 1955, 79); * У порівн. *Люди, мов каня, прохали дощу, бо все віщувало голод* (Коцюб., II, 1955, 20).

КАНЬЙО́Н, у, *ч.* Вузька річкова долина, глибоко врізана в корінну породу. *У Житомирі Тетерів тече в гранітному каньйоні. Скелі часто підіймаються на кілька десятків метрів* (Геол. Укр., 1959, 198); *Мокрий холод заліг на дні каньйону* (Загреб., Шепіт, 1966, 307).

КА́НЬКАТИ, ає, *недок., розм.* Кричати (про каню). *Умів* [Іван] *знаходити помічне зілля.., розумів, про що кань кає каня, з чого повстала зозуля* (Коцюб., II, 1955, 307).

КАОЛІ́Н, у, *ч.* Біла вогнетривка глина, що використовується для виготовлення фарфорового та фаянсового посуду, у паперовому виробництві тощо; порцелянова глина. *З каоліну виготовляється переважна більшість фарфорових, фаянсових, керамічних виробів. Застосовується він в алюмінієвій, гумовій, кабельній, целюлозно-паперовій промисловості* (Роб. газ., 11.VIII 1965, 1); *Тут* [на Київщині й Житомирщині] *знаходяться багаті родовища каолінів* (Цюпа, Україна.., 1960, 148).

КАОЛІНІ́Т, у, *ч.* Мінерал із групи водних силікатів алюмінію; головна складова частина глин, особливо каоліну.

КАОЛІНІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **каолініт**; // Який містить каолініт. *Каолінітові глини*.

КАОЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **каолін**. *Каолінова глина;* // Який містить каолін. *Каолінові породи; Каолінковий пісковик*.

КАП [1], **КАП-КА́П**, *виг.* 1. Звукопаслідування, що означає звук капання; кап, кап-кап.

2. Уживається як присудок за знач. **ка́пати 1**, 3. *Його сльози тільки кап-кап у воду* (Фр., IV, 1950, 72); *А вже весна. Не ота, коли зі стріх передзвоном — кап-кап, кап-кап, кап-кап... А пізніша* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 56).

КАП[2], у, *ч.* Потовщення, наріст на стовбурі, гілці або корені дерева, що виникає внаслідок місцевого розростання тканин.

КАПА́МА, и, *ж.* Вид печива. *Везли з собою лагомини, Оливу, мило, риж, маслини, І капама* [капаму] (Котл., I, 1952, 195); *Основна вимога до тіста для капами, щоб воно добре розтягувалось* (Укр. стравн, 1957, 342).

КАПАНИ́НА, и, *ж., розм.* 1. Падання крапель. *Весняна капанина зі стріх.*

2. *перен., рідко.* Дрібний заробіток; невеликий прибуток. *Та що, хіба довіку робити туй* [тут] *за таку капанину нужденну?* (Фр., I, 1955, 112).

КА́ПАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ка́пати** 1, 3; крапання. *Замовкли солов'ї в гущавинах, вітер притаївся, так що чути було тихе капання роси* (Фр., VII, 1951, 143).

КА́ПАРЕЦЬ *див.* **ка́парці.**

КАПА́РИТИ, рю, риш, *недок., розм.* 1. *перех. і неперех., зневажл.* Робити нашвидку, абияк; партачити. *На своїх десятинках не працював* [Кузьма], *а капарив. Якось завжди спізнювався з оранкою і сівбою, сінокіс його перестоював, а пашня осипалась або починала зеленіти в снопах* (Стельмах, II, 1962, 296).

2. *неперех.* Те саме, що **бідува́ти.** *Решта бойків, що розсіялися своїми бідними селами по горах, капарила свій темний вік.. так на галицькому, як і на угорському боці* (Ірчан, II, 1958, 210); *Вже давно збирався* [Гедаліїв воротар] *в опришки, чекав тільки весни, а поки що мусив капарити в наймах* (Гжицький, Опришки, 1962, 156).

КАПА́РСТВО, а, *с., розм., рідко.* 1. *зневажл.* Погана праця; партацтво. [З а в а д с ь к и й:] *Роботою не всі догодили. Одним словом, капарство вийшло* (Фр., IX, 1952, 374).

2. Злиденне, нужденне життя; злидні.

КА́ПАРЦІ, ів, *мн. (одн.* **ка́парець**, рця, *ч.).* 1. *(Capparis spinosa* L.). Південний сланкий чагарник.

2. *тільки мн.* Мариновані бруньки квіток цього чагарника, що вживаються як присмака. *Солоні огірки, томат, капарці й оливки надають солянкам гостроти й специфічного смаку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 94).

КА́ПАТИ, ка́паю, ка́паєш, *рідко* ка́плю, ка́плеш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Падати, литися краплями; крапати, крапотіти. *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле* (Укр.. лір. пісні, 1958, 76); *Думи душу осідають, І капають сльози* (Шевч., II, 1953, 208); * Образно. *Василина слухала кожне слово, й кожне слово капало на її серце* (Н.-Лев., II, 1956, 98); // безос. — *Чому ти не засвітиш? Чуєш, десь тече... бач, капає* (Мирний, IV, 1955, 88); *Терентій роздивляє на щоці комара, дивиться на мізерну краплину останків, що купаються в його ж поті, і тільки тепер помічає, що з нього аж капає* (Стельмах, I, 1962, 500).

◇ **За ко́мір не ка́пає (не ка́пало):** а) немає (не було) неприємностей. — *Кухтам і при Дарієвому старостуванні за комір не капало* (Іщук, Вербівчани, 1961, 113); б) нема чого поспішати з чим-небудь.

2. *тільки 3 ос., перен., розм.* Діставатися, перепадати (про гроші). — *Отак бився, бився з нуждою, кинув кожухи, почав чоботи шить; і капала потроху копійчина* (Н.-Лев., I, 1956, 60).

3. Лити краплями; виливати по краплі. *Я.. мусив писати тим проклятущим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки* (Фр., I, 1955, 238); *Каргат.. схилився над градуйованою склянкою, куди поволі капав піридин* (Шовк., Інженери, 1956, 214).

КАПЕ́ЛА, и, *ж.* Хор співаків, а також змішаний ансамбль із співаків та музикантів. *Була* [в поміщика] *з своїх дворових ціла капела, що славилась на всю губернію* (Мирний, IV, 1955, 335); *Селянську пісню дзвінкотонну Капела Кошиця співа* (Еллан, I, 1958, 240); *Чернігівські бандури звучать у капелі бандуристів Української РСР, якою керує Олександр Миньківський* (Знання.., 1, 1966, 17).

КАПЕЛА́Н, а, *ч.* Католицький священик, що править службу в каплиці для вузького кола віруючих. *Духовенство тодішнє мусимо розділити на сільське і міське, або властиво на парохів та капеланів і василіанів* (Фр., XVI, 1955, 35); *Будиночок капелана стояв в огорожі поруч з капличкою — власністю панів Яблуновських* (Гжицький, Опришки, 1962, 139).

КАПЕЛЯ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **крапля́на.** [Д е н и с:] *Ото либонь Герасим кладе стіжок, чи нема в нього хоч капелини, щоб хоч зуби пополоскать?* (Кроп., II, 1958, 431).

КАПЕЛЯ́НКА, и, *ж., рідко.* Зменш.-пестл. до **капеля́на.** — *Аби ще капелинка олії* [до страви], *то був би я.. кум королю* (Стельмах, I, 1962, 379).

КАПЕ́ЛІЯ, ї, *ж., заст.* Капела. *Ой у Луцьку в славнім місті капелія грає* (Чуб., V, 1874, 426); *Капелія грає, Бондарівна цілу ніч гуляє* (Л. Укр., III, 1952, 722).

КАПЕЛЮ́Х, а, *ч.* 1. Жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо; бриль. [Г о л о х в о с т и й:] *Я почепляю їй на голову.. капелюха з білими стрічками* (Н.-Лев., II, 1956, 500); *Еля.. в білім солом'яним капелюсі з широкими крисами.. спішила на пошту* (Фр., II, 1950, 306); *На голові в нього був чорний капелюх з зеленим пером* (Смолич, II, 1958, 8).

Зніма́ти (зня́ти) капелю́х *див.* **знима́ти.**

2. *розм., рідко.* Те саме, що **капелю́ха.** *На голові його був масивний довгошерстий капелюх* (Ряб., Золототисячник, 1948, 25)

КАПЕЛЮ́ХА, и, *ж., розм.* Тепла зимова шапка; вушанка. *Іде зима проти літа у кожусі і червоних чоботях, в капелюсі* (Чуб.. I, 1872, 13); *Іде моя «Мура», у моїй кожушині, у повстяках та в кролячій капелюсі* (Вишня, I, 1956, 78); *На ньому — пошарпаний сіряк і капелюха* (Мам., Тв., 1962, 472).

КАПЕЛЮ́Ш, а, *ч., рідко.* Те саме, що **капелю́х** 1. *Хлопці та чоловіки стояли купами.. в чорних капелюшах, обв'язаних червоними стрічками* (Н.-Лев., II, 1956, 407); *Раз у раз вона шляхетно, зручно відкидала русяві волосинки, ..запихала їх під англійський капелюш і мружила очі, ніби недобачала* (Досв., Вибр., 1959, 34).

КАПЕЛЮ́ШИК, а, *ч.* Зменш. до **капелю́х** 1 і **капелю́ш**; брилик. — *Була мода. на капелюшики з пташками* (Фр., II, 1950, 304); — *Що, Павлусю, не заходила тут без мене Олеся? — питала Пастя в брата, здіймаючи капелюшика* (Л. Укр., III, 1952, 582).

КАПЕЛЮ́ШКОВИЙ, а, е. Прикм. до **капелю́шок.**

КАПЕЛЮ́ШНИЙ, а, е. Прикм. до **капелю́х** і **капелю́ш.**

КАПЕЛЮ́ШНИК, а, *ч.* Майстер, що робить капелюхи. — *У нас вдома живе один капелюшник* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 158).

КАПЕЛЮ́ШНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **капелю́шник.**

КАПЕЛЮ́ШОК, шка, *ч.* Зменш. до **капелю́х** 1 і **капелю́ш**; брилик. *На голові в неї був дешевенький солом'яний чорний капелюшок* (Н.-Лев., IV, 1956, 276); *Скинув капелюшок, спітнілий лоб рукавами сорочки витер* (Головко, I, 1957, 183); *Строгий синій костюм і високий капелюшок того ж кольору гарно відтінювали її округле обличчя* (Жур., Вечір.., 1958, 406).

КАПЕЛЬДИ́НЕР, а, *ч., заст.* Службовець у театрі, що перевіряє квитки та показує відвідувачам їхні місця тощо. *Мій дядько — Кузьма Іванович Лаврик — був капельдинером у драматичному театрі* (Мист., 6, 1957, 31).

КА́ПЕЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ка́пля**. — *Буду пити, буду пити, Капельки не впущу, Тоді тебе я забуду, Як очі заплющу* (Чуб., V, 1874, 197); *Хоча б капелька долі власної, Так нема її та й не буде вже...* (Граб., I, 1959, 375).

КАПЕЛЬМЕ́ЙСТЕР, а, *ч.* Диригент, керівник хору або оркестру. *Глінка, будучи капельмейстером петербурзької придворної «певческой капеллы», приїхав на Україну шукати талановитих співаків для цієї капели* (Рильський, III, 1956, 356); *Він добився того, щоб артіль придбала духовий оркестр, став його капельмейстером* (Рад. Укр., 3.IX 1962, 3).

КАПЕЛЬМЕ́ЙСТЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капельме́йстер**. *Капельмейстерська паличка.*

КА́ПЕЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец., рідко.* Те саме, що **кра́пельниця**.

КА́ПЕЦЬ *див.* **ка́пці**.

КАПИ́НКА, и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **ка́пля**. — *Правду казав, хто се казав, а тілько, як бачиш, при правді є й брехні капинка* (Фр., V, 1951, 306).

КА́ПИЦЯ, і, *ж.* Ремінь, що зв'язує бияк із ціпилном. *Коли молотила — ціп їй батько давав окремий; бич із вареного вишневого дерева, капиця з найміцнішої шкіри* (Ю. Янов., Мир, 1956, 147); — *Коли порветься капиця, то як би ви не крутилися, а підете до Матвія, бо такого доброго шкуратття, як у його шорні, ви й весь повіт обійдіть, то не знайдете* (Тют., Вир, 1964, 286); * У порівн. *Оддув губи, як капиці* (Номис, 1864, № 3367).

КА́ПИЩЕ, а, *с.* Поганський храм у східних і прибалтійських слов'ян дохристиянського часу. [Годвінсон:] *В гостину не прийшли б ми в сію хату, але повинність вища може змусить і в капище зайти* (Л. Укр., III, 1952, 63); *Від сторони ріки здіймалося капище Перуна* (Оп., Іду.., 1958, 165); *У східних слов'ян дохристиянської епохи існували капища, або святилища* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

КАПІ́Ж, пежу́, *ч., розм.* Те саме, що **ка́пання**. *Зажурено дивиться він у маленьке віконце, за яким, стікаючи з стріхи, снував пряжу післядощовий капіж* (Тют., Вир, 1964, 134).

КАПІЛЯ́Р, а, *ч., спец.* 1. Трубочка з вузьким внутрішнім каналом. *Капіляр термометра;* // Будь-який вузький канал або прохід у грунті, деревині тощо. *При звичайній оранці верхній шар з дерниною попадає на дно борозни, що затримує з'єднання капілярів та запобігає зміцненню грунту* (Вісник АН, 6, 1957, 31).

2. Найдрібніша кровоносна судина. *Капіляри легенів у дітей розвинені значно більше, ніж великі кровоносні судини* (Шк. гігієна, 1954, 83); *В тілі дорослої людини є близько 100—160 мільярдів найдрібніших кровоносних судин — капілярів* (Наука.., 8, 1963, 48).

КАПІЛЯ́РНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **капіля́р**. *За принципом капілярного зволоження успішно можна поливати й культури суцільного посіву* (Хлібороб Укр., 5, 1964, 19); *Іонізоване повітря впливає на шкірний капілярний кровообіг* (Наука.., 4, 1961, 50).

КАПІЛЯ́РНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Здатність рідини рухатися вгору або вниз по капілярах; волосність. *Щоб збільшити вологомність грунту, треба забезпечити необхідну капілярність* (Фізика і с. г., 1948, 27).

КАПІТА́Л, у, *ч.* 1. Вартість, що дає її власникові-капіталістові додаткову вартість унаслідок визиску робочої сили найманих робітників. *Умовою існування капіталу є наймана праця* (Комун. маніф., 1947, 26); *Оскільки процес виробництва є в той же час процес споживання робочої сили капіталістом, то продукт робітника невпинно перетворюється не тільки в товар, але й у капітал..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 570); *В умовах капіталізму гроші перетворюються на капітал і служать знаряддям експлуатації трудящих* (Наука.., 3, 1961, 8); *Промисловий капітал; Фінансовий капітал.*

△ **Змінний капіта́л** *див.* **змінний; Основни́й капіта́л** *див.* **основни́й; Постійний капіта́л** *див.* **постійний.**

2. *рідко.* Те саме, що **капіталі́зм**. *На жовтому Сході народи встають, скидають ярмо капіталу* (Сос., I, 1957, 144); — *А що таке рабство капіталу, по собі добре знаю, бо в минулому батрачка я, таврійська заробітчанка* (Гончар, Таврія.., 1957, 478); // *збірн.* Капіталісти як клас, що експлуатує. *Малюючи в цілому циклі «Бориславських оповідань» війну поміж капіталом і працею, Франко не може залишитись тільки холодним, об'єктивним обсерватором* (Коцюб., III, 1956, 38).

3. *розм.* Значна сума грошей. — *Банк не дасть вам таких процентів,— сказав Копронідос,— спробуйте на рік, а не сподобається вам, я верну вам капітал з процентами* (Н.-Лев., III, 1956, 381); *Капітали, які він пускав у оборот, робилися чимраз більші* (Фр., VIII, 1952, 394); *Звідки взяти капітал на побудову санаторію, Аркадій поки що не думав* (Вільде, Сестри.., 1958, 40); // Багатство, майно. *В капіталістичних державах шанують над усе людей, які зуміли нажити капітал* (Панч, В дорозі, 1959, 256); — *Золото при всякій владі — капітал* (Стельмах, II, 1962, 124).

◇ **Мёртвий капіта́л** *див.* **мёртвий.**

4. *перен.* Багатство, цінність, надбання. *Люди — найцінніший капітал радянського суспільства* (Рад. Укр., 17.XI 1949, 3).

КАПІТА́ЛЕЦЬ, льця, *ч.* Зменш. до **капіта́л** 3. — *Коли б вона не пила та напропале не гуляла, то пішла б високо та далеко і склала б капіталець незгірше мене* (Н.-Лев., IV, 1956, 306); *Мати з двома доньками спродала зруйновані маєтності і з невеликим капіталцем подалась до Львова* (Фр., VI, 1951, 235).

КАПІТАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **капіталізува́ти й капіталізува́тися.**

КАПІТАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Суспільний лад, що приходить на зміну феодалізмові, остання класово антагоністична суспільно-економічна формація, заснована на приватно-капіталістичній власності на засоби виробництва й на визиску власниками цих засобів — капіталістами найманої праці трудящих. *..капіталізм, розбудивши Азію, викликав і там повсюди національні рухи..* (Ленін, 20, 1950, 367); *З часом, на очах Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму* (Коцюб., III, 1956, 37); *На відміну від світової системи капіталізму, яка роздирається непримиренними суперечностями, світова система соціалізму єдина й монолітна* (Ком. Укр., 1, 1959, 35).

КАПІТАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **капіталізува́ти** 1. *Капіталізована додаткова вартість.*

КАПІТАЛІЗУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех.* 1. Перетворювати в капітал (у 1 знач.).

2. Визначати цінність майна, виходячи з прибутків, які воно приносить. *Як трести капіталізують своє майно за подвійною або потрійною оцінкою, ..так і фінансовий капітал.. прагне захопити якомога більше земель..* (Ленін, 22, 1950, 242).

КАПІТАЛІЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок. і док.* 1. Перетворюватися в капітал (у 1 знач.).

2. Ставати на шлях капіталістичного розвитку.

КАПІТАЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Представник панівного класу в капіталістичному суспільстві, власник капіталу, що визискує найманих робітників. *Розвиток торгівлі, розвиток товарообміну привів до виділення нового класу — капіталістів* (Ленін, 29, 1951, 429); *Пождіть, пождіть, товариші, ще будем їсти й пити, Коли б ви нам допомогли капіталістів бити!* (Тич., I, 1957, 70).

2. *розм.* Той, хто має велику суму грошей, велике багатство; багатій.

КАПІТАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до капіталізму, пов'язаний із ним, власт. йому. *Капіталістичне виробництво не може розвиватися інакше, як стрибками..* (Ленін, 5, 1948, 72); *В сусідніх селах почав зароджуватися тип «ріпника»: ..перший прояв промислово-капіталістичних порядків у тім тихім.. закутку* (Фр., IV, 1950, 191); // У якому панує капіталізм. *Він клав газету, прокашлювався і робив цілу доповідь: якими вийшли капіталістичні держави з світової війни, які протиріччя роз'їдають увесь капіталістичний світ* (Головко, II, 1957, 72).

2. Який ґрунтується на принципах капіталізму. *Дощенту руйнується старий капіталістичний лад* (Еллан, II, 1958, 59); *Капіталістична експлуатація.*

КАПІТАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **капіталіст.**

КАПІТАЛОВКЛА́ДЕННЯ, ень, *мн.* Те саме, що **Капіта́льні вкла́дення** (*див.* **капіта́льний**). *На розвиток сільського господарства держава й колгоспи тепер спрямовують великі капіталовкладення* (Ком. Укр., 12, 1967, 16).

КАПІТА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Дуже важливий, основний, головний. *Збільшення обсягу капітальних робіт вимагає прискореного розвитку промисловості будівельних матеріалів* (Наука.., 12, 1957, 4); // Міцний; великий (про будову). *Довговічні, капітальні споруди потребують більшої точності, ніж тимчасові* (Інж. геод., 1959, 15); *Одним залпом він* [флот інтервентів] *міг обрушити на місто* [Одесу] *стільки металу, що від капітальних будівель, від величезних заводів лишилася б купа трощеного каміння* (Смолич, V, 1959, 472).

△ **Капіта́льна стіна́** — стіна, що є головною опорою для покрівлі. *Спорудження капітальних стін;* **Капіта́льне будівни́цтво** — промислове й житлове будівництво, що забезпечує розширення основних фондів народного господарства. *З великим розмахом ведеться в Києві та області капітальне будівництво* (Веч. Київ, 10.I 1963, 2); **Капіта́льний ремо́нт** — ґрунтовний, повний ремонт. *Міноносець поставили на капітальний ремонт* (Трубл., Шхуна.., 1940, 16); **Капіта́льні вкла́дення** — кошти, що призначає держава на капітальне будівництво. *Близько двох трильйонів карбованців становлять капітальні вкладення в народне господарство за 1959—1965 рр.* (Рад. Укр., 8.VIII 1959, 1).

2. *перен.* Ґрунтовний, важливий, солідний. *За проханням уряду Азербайджанської РСР, А. Ю. Кримський написав капітальну монографію: «Нізамі та його сучасники»* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 80); *Народи всього світу знають і люблять твори нашого великого Кобзаря. Ще одним свідченням цього є двотомне капітальне видання «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість (1839—1959)»* (Літ. Укр., 28.II 1964, 2).

КАПІТА́ЛЬНО. Присл. до **капіта́льний.** *У роки перших п'ятирічок були прокладені нові трамвайні лінії, капітально відремонтовані старі* (Наука.., 7, 1967, 48); *Хотілося зробити все до ладу, все капітально, хоч на день, але по-справжньому* (Гончар, I, 1954, 444).

КАПІТА́Н, а, ч. 1. Офіцерське звання або чин в армії, що надається після звання старшого лейтенанта (у дореволюційній армії — після штабс-капітана), а також особа, яка має це звання. — *На маневрах мій чоловік, капітан, ..впав з коня* (Н.-Лев., IV, 1956, 277); *За хвилю прибув на місце капітан у товаристві кількох офіцерів* (Фр., IV, 1950, 48); — *Дозвольте вас поздоровити, товаришу Нерчин, з присвоєнням звання капітана Радянської Армії* (Рибак, Час.., 1960, 16).

△ **Капіта́н-лейтена́нт** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання старшого лейтенанта, а також особа, яка має це звання. *Олексій Іванович Бутаков належав до передових людей свого часу. Вже тоді капітан-лейтенант був відомим мандрівником і дослідником* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 268); **Капіта́н 3-го ра́нгу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітан-лейтенанта, а також особа, яка має це звання; **Капіта́н 2-го ра́нгу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітана 3-го рангу, а також особа, яка має це звання; **Капіта́н 1-го ра́нгу** — офіцерське звання у флоті, що надається після звання капітана 2-го рангу, а також особа, яка має це звання.

2. Командир корабля. *Матрос, ..На вахті стоя, Журився сам собі чогось, Та й заспівав,— звичайне, тихо. Щоб капітан не чув* (Шевч., II, 1953, 85); *Всі були слабі, на пароході* [напроплаві] *стояв стогін, ніхто нічого не їв, тільки я та один грек, та ще капітани.. почували себе чудесно* (Коцюб., III, 1956, 355).

3. Керівник спортивної команди. *Капітани футбольних команд «супротивників» потиснули один одному руки* (Вишня, I, 1956, 404).

КАПІТА́НІВ, нова, нове. Прикм. до **капіта́н.** *Тільки тепер капітанів зір побачив Юлію* (Фр., VI, 1951, 368); *Мова капітанова потроху губила лагідність* (Ю. Янов., I, 1954, 280).

КАПІТА́НКА, и, *ж., розм.* Кашкет із білими кантами, що становить частину морської уніформи. *На голові, хвацьки заломлена на одну брову, ледве трималася чорна капітанка з білими кантами* (Смолич, День.., 1950, 20).

КАПІТА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капіта́н.** *Військ-юрист першого рангу Кравченко, отой, що з капітанськими відзнаками на погонах.., коротко доповів Гречкунові про мету свого приходу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 210).

Капіта́нська бу́дка; Капіта́нський місто́к — палубна надбудова, де містяться необхідні прилади для керування кораблем. *Підпливши збоку до зануреного в воду корабля, Олег ледве вхопився за капітанську будку* (Ле, Клен. лист, 1960, 167); — *Всі нагору! — скомандував Бутаков, стоячи на капітанському містку* (Тулуб, В степу.., 1964, 393).

КАПІТЕ́ЛЬ, і, *ж., архт.* Горішня частина (завершення) колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка або архітрав. *Скрізь пишні колони з мармуру з такими ажурними капітелями, що вони здаються сплетеними з тонкого кружева* (Коцюб., III, 1956, 350); *Цей виноград, що визрів в лоні скелі, ..Собою вкрив колонні капітелі* (Бажан, I, 1946, 95).

КАПІТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **капіте́ль.** *Капітельна дошка.*

КАПІ́ТУЛ, у, *ч.* 1. *церк.* Духовна колегія при католицькому або англіканському єпископі. *Коперник жив в Ольштині.. і був управителем володінь вармійського капітулу* (Веч. Київ, 5.VIII 1971, 4).

2. *іст.* Збори членів чернецького або рицарського ордену, а також його керівний орган. [А н н а:] *Ви йдете?* [К о м а н д о р:] *Так, на раду капітулу, як часом запізнюся, то не ждіть* (Л. Укр., III, 1952, 382); // Приміщення, де відбувались такі збори.

3. У дореволюційній Росії — установа, що займалася нагородженням орденами. *1797 р. Павло I створив «Капітул російських орденів» — установу, що відала всіма нагородними справами* (Наука.., 7, 1967, 45).

КАПІТУЛЮВА́ТИ, юю, ює́ш, *недок. і док.* 1. Припинивши збройний опір, здаватися переможцеві на певних умовах, запропонованих ним; віддаватися на ласку переможця. *Уже дійшли відомості, що взято Кишинів. Ясси, що Румунія капітулює, але це були поки що тільки чутки* (Гончар, I, 1954, 50); *Закінчилась найтяжча і найбільш кровопролитна війна в історії.. Фашистська*

Німеччина беззастережно капітулювала (Літ. Укр., 12.V 1965, 1).

2. *перен.* Відмовлятися від дальшої боротьби проти когось, чогось; визнавати своє безсилля в чомусь. *Щодо роботи зараз — капітулював* (Еллан, II, 1958, 201); *Капітулювати перед труднощами.*

КАПІТУЛЯ́НТ, а, ч. Той, хто капітулює, по-зрадницькому відмовляється від участі в боротьбі, відступає перед труднощами. *Прочувши, що капітулянт Косінський знову повертається на Низ, та ще й не сам один, а з товариством, ..Вишневецький підняв у Черкасах свої збройні сили* (Ле, Наливайко, 1957, 113); *У гострій боротьбі проти маловірів і капітулянтів.. вона* [партія] *відстояла ленінський план побудови соціалізму в нашій країні* (Ком. Укр., 11, 1966, 49).

КАПІТУЛЯ́НТСТВО, а, *с.* Абстр. ім. до **капітуля́нтський.** *В «Intermezzo» письменник* [М. Коцюбинський] *розвінчує ворожу трудящим теорію капітулянтства перед реакцією, захищає революційний обов'язок митця перед своїм класом, перед народом* (Іст. укр. літ., І, 1954, 623).

КАПІТУЛЯ́НТСЬКИЙ, а, е. Власт. капітулянтові, капітулянтам. *На* [XI] *з'їзді було дано рішучу відсіч антиленінській капітулянтській лінії Преображенського* (Іст. УРСР, II, 1957, 42).

КАПІТУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах, запропонованих ним. *8 травня 1945 р. в Берліні, в будинку колишнього військово-інженерного училища, представники німецького верховного командування підписали акт про беззастережну капітуляцію* (Іст. УРСР, II, 1957, 597); *Щоб зберегти Будапешт, ..радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, I, 1954, 215).

2. *перен.* Відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь. *Орест Білинський не поспішав з нанесенням свого візиту Річинським ще й тому, що відчував перед Оленою.. сором за свою моральну капітуляцію* (Вільде, Сестри.., 1958, 169); *— Ви, як і я, не з тих, хто здається після першого, хай і відчутного, стусана. Ви й думки не припускаєте про капітуляцію* (Шовк., Інженери, 1956, 398).

КА́ПКА, и, *ж., діал.* Краплина. *В її очах знов закрутилися сльози, та тепер вона не зупиняла, не ковтала їх, і вони полилися рясними капками на її шитво* (Фр., I, 1955, 80).

КАПКА́Н, а́, ч. 1. Пристрій для ловлення звірів (переважно великих), що складається з двох залізних дуг та пружини. *Якось попалася Лисичка — Злодюга, вовчика сестричка,— Хвостом в капкан* (Мирний, V, 1955, 381); *Механічні засоби знищення гризунів, тобто всілякі капкани й пастки, найбільш доступні для населення* (Підручник дезинф., 1953, 321); *Капкан намертво стиснув у своїх сталевих обіймах задню лапу барса. Побачивши людину, хижак люто заричав, вищиривши ікла* (Рад. Укр., 11.I 1964, 4); * У порівн. *Лев витріщився на старшину І заричав ще дужче: «Ну?!» А той* [Лис] *крутьверть, неначе у капкані: Мовчить* (Гл., Вибр., 1951, 113).

2. *перен.* Небезпека, пастка (*див.* **па́стка**[1] 2). *Янкеля Гореліка піймали двоє козаків, але йому пощастило вирватися з капкана і втекти за ріг вулиці* (Довж., I, 1958, 237); *— Ой,хлопче, хлопче,— докірливо каже Роман, — не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш...* (Гончар, I, 1954, 274).

КАПКАНЄ́ЦЬ, нця́, ч. Зменш. до **капка́н** 1.

КАПКА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **капка́н** 1. *Капканна пружина.*

КАПКА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **капка́н** 1. *Капканова дуга;* // Здійснюваний за допомогою капканів. *Капкановий промисел.*

КАП-КА́П *див.* **кап**[1].

КАПЛЙНА, и, *ж., діал.* Краплина. *Кров цю бачу й в цій годині: Звільна-стиха, по каплині То сльозить, то випливає* (Фр., XIII, 1954, 392).

КАПЛИ́ЦЯ, і, *ж.* У християн — невеличка споруда без вівтаря для відправ і молитов. *Прийшли в каплицю перед Феба, Еней поклони бити став* (Котл., I, 1952, 119); *У балці й поховали* [Максима]. *Чималу каплицю Поставили громадою* (Шевч., II, 1953, 258); *В каплиці, оздобленій гранітом і мармуром, в родовому могильному склепі Ганських моторошно і холодно* (Рибак, Помилка.., 1956, 102).

КАПЛИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **капли́ця.** *Тутечки стояли колись каплички і хрести, поставлені на пам'ять кошовим отаманам* (Стор., I, 1957, 260); *В правому кутку цвинтаря темніє кругла капличка...* (Гончар, I, 1954, 218); * У порівн. *А онде, онде за Дніпром, На пригорі, ніби капличка, Козацька церква невеличка* (Шевч., II, 1953, 24).

КАПЛОВУ́ХИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **клапову́хий.** *Свиня на крик не зважала; тріпаючи головою, капловуха купалася* (Кос., Новели, 1962, 125); *Звичайнісінький собі восьмилітній хлопець — ясноокий, капловухий трохи, з ряботинням на носі* (Донч., VI, 1957, 130).

КАПЛУ́Н, а́, ч. 1. Кастрований півень, якого відгодовують на м'ясо. *Заріжу я нині Каплуна* (Чуб., V, 1874, 1153); *— Був-був когут, а потому зістав каплуном!* (Фр., II, 1950, 87); * У порівн. *Здоровий, непомірної сили, червоний, як каплун, в козацькому жупані, при зброї — козак хоч куди!* (Кач., Вибр., 1953, 132).

2. *рідко.* Їжа з м'яса такого півня. *— Може, каплуна зробити? — Каплуна, кажеш? Зроби, жінко. Дуже це хитра страва* (Стельмах, I, 1962, 380).

КАПЛУ́НИТИ, ню, ниш, *недок., перех., рідко.* Каструвати півнів.

КА́ПЛЯ, і, *ж.* Те саме, що **кра́пля.** *Заблищали над щедрою нивою Краплі дощу, наче зерна пшениці* (Шпорта, Вибр., 1958, 54); *Череп'яний каганчик.. з каплею.. олії на дні ледве блимав у темному кутку* (Мирний, IV, 1955, 286); *— Відпочинку б хоч каплю мені, За мій довгий пекельний одбуток* (Граб., I, 1959, 237); [Милевський:] *Може б їй дати що для заспокоєння. Я принесу капель* (Л. Укр., II, 1951, 62).

КАПНУ́ТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ка́пати.** *Не видержав Тугар Вовк, капнули сльози з його старих очей* (Фр., VI, 1951, 63); *Заробив Яшко три пуди з фунтами: жита, ячменю, проса. Фунтів з десять і пшенички капнуло* (Головко, I, 1957, 178).

КАПОНІ́Р, а, ч. 1. *військ.* Фортифікаційна споруда, що забезпечує ведення вогню в двох протилежних напрямках. *— Ще малюками бігали ми по недільних школах. Ген пізніше — «Искру» читали отут під кручею, біля Косого капоніра* (Смолич, Мир.., 1958, 40); // *заст.* Споруда, розташована на дні фортечного рову для поздовжнього обстрілу ворога, що штурмує. *— Капонір — це мурована будова між кріпосними валами з товстими кам'яними стінами* (Вишня, II, 1956, 317).

2. Захисток для літака. [Малинін:] *Всі.. маскуються, зенітників перевіряють, літаки до капонірів ховають* (Собко, П'єси, 1958, 211); *Все степ та степ, де тільки й побачиш.. сліди капонірів — захисток, де під час війни стояли обкопані літаки* (Гончар, Тронка, 1963, 221).

КА́ПОР, а, ч., *заст.* Дитячий або жіночий головний убір із стрічками для зав'язування під підборіддям, що носять у холодну погоду. *З вулиці входить Анна.. в темному пальті і чорному оксамитовому капорі*

(Галан, І, 1960, 365); *Дами в капорах із стрічками* [були в парадному залі] (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 10).

КА́ПОРЕЦЬ *див.* **ка́порці.**

КАПОРЕ́ЦЬ, рця́, *ч.* Зменш. до **ка́пор.**

КА́ПОРЦІ, ів, *мн. (одн.* **ка́порець,** рця, *ч.), рідко.* Те саме, що **ка́парці.** *На самій скелі цілі букети великих блакитних квіток.., капорців, миртів у цвіту* (Коцюб., III, 1956, 333).

КА́ПОСНИЙ, а, е, *розм.* 1. Який завдає прикрощів, з яким пов'язані неприємності; поганий. *Карпо загадував людям на роботу і попереду усього звелів скопать той капосний горбик на горі* (Н.-Лев., II, 1956, 367); *Капосне частовинння на перешкоді могло зашкодити їй* [Марині] (Дмит., Наречена, 1959, 149); — *Марнуємо час, батьку,— заговорив.. осаул, озираючи вороже стовпище. — Коли б не довелося накивати п'ятами на ці капосні Бендери* (Добр., Очак. розмир, 1965, 232); // Неприємний. *Дуже б я хотіла дістатись до Вашої Азії, може, й дісталась би, якби не ті капосні слабості* (Л. Укр., V, 1956, 31); *Я більшу частину того капосного боргу, про який писав, виплатив* (Сам., II, 1958, 478).

2. Який робить погані, підступні вчинки, неприємності або здатний на них; шкідливий. — *Не кажіть нічого! То не люди добрі, то гадюки капосні!* (Мирний, IV, 1955, 220); *Не було листа нині від тебе. То, певно, капосна пошта робить* (Коцюб., III, 1956, 178); *Стигнуть у вас у садку вишні... А птиця капосна насідає, викльовує... Не набігатися, не накишкатися...* (Вишня, I, 1956, 126).

КА́ПОСНИК, а, *ч., зневажл.* Той, хто робить капості. *Галя мовчить, насупилась.— Той капосник зобижав* (Мирний, IV, 1955, 106).

КА́ПОСНИЦЯ, і, *ж., зневажл.* Жін. до **ка́посник.**

КА́ПОСНО, *розм.* Присл. до **ка́посний** 2; підступно, на зло.

КА́ПОСТИТИ, ощу, остиш, *недок., розм.* Робити капості

КА́ПОСТЬ, і, *ж., розм.* 1. Поганий, підступний, шкідливий учинок. *А горілку пити, гуляти — Махамед усім п'янюгам привід дає. Позаливають очі та шкоду, капості людям роблять...* (Мирний, I, 1949, 213); *Юра може. позривати простирадла, взагалі якимось несподіваним способом наробити капостей* (Смолич, II, 1958, 19); // Прикрість, неприємність. *Багато капостей чекає прохідників під землею.*

◇ **На ка́пость** — на шкоду, на прикрість. [Р и н д и ч к а:] *Отож і стала я думати: задля чого б їй отаке на капость мені коїти?* (Кроп., I, 1958, 506).

2. *тільки одн* Про кого-,що-небудь погане, шкідливе. *Не було в тому океані* [пшениці] *ані синіх волошок, ані осоту, бо не буває цієї капості у прополотій пшениці* (Донч., VI, 1957, 40); *Ховрахи були зовсім недалечко від їхньої ділянки. Невже через цю капость загине їхній чарівний дослід?* (Ів., Вел. очі, 1956, 106)

КАПО́Т, а, *ч.* 1. *заст.* Жіночий хатній одяг вільного крою; халат. *Були* [у пеклі].. *в капотах, Були всі грішні жіночки* (Котл., I, 1952, 142); *Софія Петрівна.. в свіжім літнім капоті, уже тримала в руці срібний ополонник* (Коцюб., II, 1955, 385); *Перед Ольгою виросла постать жінки у бавовняному капоті* (Рибак, Час.., 1960, 410).

2. *техн.* Відкидна покришка, що прикриває мотор або якийсь механізм у машині й запобігає проникненню пилу, вологи тощо. *Шофер замовкає, стоїть, одвернувшись, потім підіймає капот машини, нахиляється до мотора* (Ю. Янов., II, 1954, 184); *Барабан* [молотильного апарата комбайна] *зверху закрито капотом, що складається з швидкознімної покрівлі й двох стінок* (Зерн. комбайни, 1957, 117).

КАПО́ТА, и, *ж., діал.* Чоловічий верхній довгий одяг. *Він* [подорожній] *зняв з себе капоту і торбу* (Фр., VIII, 1952, 224); *Під другою стіною стояв величезний хлоп у смушковій шапці і в довгій капоті* (Март., Тв., 1954, 160).

КАПОТА́Ж, у, *ч., ав.* Вид аварії: перекинення літака через носову (моторну) частину під час посадки або злітання.

КАПОТІ́ТИ, ті́ть, *недок.* Підсил. до **ка́пати.** *Дощик, дощик Аж із стріхи капотить* (Укр.. лір. пісні, 1958, 168); *З квача капотіла фарба і лишала на білому закуреному тротуарі зелену доріжку* (Л. Укр., III, 1952, 605); *Назустріч — мій хазяїн.. в добротних хутових чоботях, з яких аж капотів дьоготь* (Збан., Любов, 1957, 211).

КАПОТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., спец.* 1. Перекидати літак через носову (моторну) частину під час посадки або злітання.

2. Покривати певну частину літака, автомобіля тощо капотом (у 2 знач.).

КАПРА́ВИЙ, а, е. 1. Який гноїться (про око). *Фокстер'єр подивився на нього каправим оком, скочив на крісло і сів на свій обрубаний хвостик* (Коцюб., II, 1955, 385); *Прокіпчук зупинився серед загону і свої каправі очі здержав на непомітній могилці з низьким хрестиком* (Ірчан, II, 1958, 83)

2. Який має гнійні очі (про людину або тварину).

КАПРАВООКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **капра́вий** 2. *Два струпуваті, каправоокі робітники виносили.. перекваше́ний луб* (Фр., VIII, 1952, 330).

КАПРА́Л, а, *ч.* Із середини XVII до середини XIX ст.— військове звання молодшого командного складу в російській армії та в арміях деяких інших країн, а також особа, що мала це звання. *Офіцер, покликавши до себе двох капралів, задзвонив до брами* (Фр., VI, 1951, 349); *Біля вагона стояло кілька жовнірів, слухаючи наказ капрала* (Досв., Вибр., 1959, 180).

КАПРА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **капра́л.** *Капральський мундир.*

КАПРИЗ, у, *ч.* 1. Те саме, що **забага́нка;** вередування, примха, химера. *Ну, що ж, каприз, примха кохаючої жінки, яка не може ще звикнути, що її чоловік художник* (Коцюб., II, 1955, 437); *Ми розійшлись.. Я поїхала аж у Сибір, щоб не мати спокуси вернутись й одвідати мого несуженого.. Се ж не був каприз з мого боку* (Л. Укр., III, 1952, 702).

2. *чого, перен.* Що-небудь випадкове, несподіване в певній галузі. — *Каприз лукавої долі, Олександре Даниловичу, закинув мене в ці азіатські хащі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 30); *Каприз моди; Каприз природи.*

КАПРИ́ЗНИЙ а, е. 1. Примхливий, вередливий, з постійними забаганками, капризами (у 1 знач.); забагливий, комизистий. *Вона була капризна, палка, сентиментальна і стара* (Коцюб., I, 1955, 408); *Боюся тільки, як би не набридну Ліді за це літо.., хоч я і не дуже капризна на літні домівки й комфорти* (Л. Укр., V, 1956, 149); *Раніше весела й життєрадісна, вона* [дитина] *стає лякливою, капризною й дразливою* (Хвор. дит. віку, 1955, 123); // Який виражає каприз (у 1 знач.); зумовлений капризом. *Маріка відвертається капризним рухом* (Хотк., II, 1966, 406); *Капризний вираз обличчя; Капризний голос.*

2. *перен.* Повний несподіванок, випадковостей; непевний, нестійкий. *Дуже капризна річ плавуча міна,— кажуть матроси* (Ю. Янов., II, 1958, 33); *Капризна погода; Капризна зима.*

3. *перен.* Химерний, вигадливий. *Се вони* [жайворонки], *невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо*

ловить і не може зловити її переливів (Коцюб., II, 1955, 231).

КАПРИ́ЗНО. Присл. до **капри́зний** 1, 3; примхливо, вередливо. — *Мовчіть! не те! — різко й капризно обірвала вона і нетерпляче змінила кілька раз позу* (Л. Укр., III, 1952, 697); *Ця звичка.. капризно розтягувати слова була більш до лиця сімнадцятилітній юначці, аніж дівиці похилого віку* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 125); *Нижня губа її гарних уст капризно звисала* (Галан, Гори.., 1956, 21).

КАПРИЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **капризува́ти**; вередування, каверзування. *Вдав, що не почув того капризування* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 126).

КАПРИЗУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.* Вередувати, бути капризним; каверзувати, **комизи́тися.** — *Гризти та капризувати нерви не завважають* [баронесі] (Л. Укр., III, 1952, 523); *Днів зо три не можна було дати ради дитині. Капризувала, плакала, їсти не хотіла, далі помалу вщухла* (Вас., II, 1959, 215); * Образно. *Втомлюються, виходять з ладу машини, псуються, капризують* (Загреб., Спека, 1961, 135).

КАПРИЗУ́ЛЯ, і, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **капризу́н** і **капризу́ха**; вередун, вередунка, комиза. *Дідок охоче продав Рябуху* [корову] *в артіль, бо вже й самому насточортіло марудитися з цебрами та бичуватися з гемонською капризулею* (Вол., Місячне срібло, 1961, 251).

КАПРИЗУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто капризує, виявляє примхи, капризи; вередун, комиза.

КАПРИЗУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **капризу́н**; вередунка, комиза.

КАПРО́Н, у, *ч.* Вид синтетичного волокна, а також тканина з нього. *Хімічна промисловість виготовляє тепер з нафти, вугілля, води й повітря десятки різних видів синтетичних волокон.. Це — капрон, нейлон.. тощо* (Наука.., 9, 1957, 24); — *Йдуть у нас вугілля тонни Не лише у печі: Ці панчохи, ці капрони — З вугілля* [вугіллячка], *до речі!..* (С. Ол., Вибр., 1959, 244).

КАПРО́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **капро́н.** *Капронове виробництво;* // Який виробляє капрон. *Капроновий комбінат;* // Зробл. з капрону. *Бавовняні матеріали для сітей замінено капроновими — міцнішими, еластичнішими й стійкішими проти гниття* (Наука.., 2, 1958, 18); *За хвилину батьків капроновий бриль уже віддаляється по той бік паркана* (Гончар, Тронка, 1963, 173).

КА́ПСУЛА, и, *ж.* 1. *техн.* Оболонка з певного матеріалу для зберігання, захисту внутрішнього вмісту чого-небудь. *Корабель-супутник і відділена від нього капсула з піддослідними тваринами благополучно приземлилися* (Наука.., 9, 1960, 4).

2. *анат.* Тонка оболонка, що вкриває внутрішні органи або хворобливі утворення в організмі. *Нирки.. складаються з клубочків і канальців. Клубочки являють собою петлі капілярів, які містяться в капсулі* (Заг. догляд за хворими, 1957, 131).

3. *фарм.* Обгортка з крохмалю, желатини тощо для разової дози ліків, що мають неприємний запах чи смак. *Ліки в капсулах.*

КА́ПСУЛЬ, я, *ч.* Металевий ковпачок із речовиною, що вибухає від удару й запалює пороховий заряд у набої, снарядній гільзі тощо. — *Пора гранату,— простогнав Сашко,— не забудь вставити капсуль...* (Ю. Янов., I, 1954, 100); *Гриша запевняв, що це ракета і що коли розбити капсуль, ракета підійметься вгору і там розсиплеться чудовим фейєрверком* (Сміл., Сашко, 1957, 38).

КА́ПСУЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́псула** 1. *Телефон і мікрофон* [апарата ЦБ] *мають капсульну конструкцію.. нової розробки* (Наука.., 1, 1958, 50); *Київська гідростанція буде першою, де всі турбіни працюватимуть не у вертикальному положенні, а в горизонтальному. Це так звані агрегати капсульного типу, які, до речі, не матимуть окремого машинного залу і будуть вмонтовані у водозливній частині греблі* (Баш, На берегах.., 1962, 42).

2. Прикм. до **ка́псуль.** *Капсульна втулка.*

КАПТА́Ж, у́, *ч., спец.* 1. Споруда для забирання в місці виходу або під землею найбільшої кількості й у чистому вигляді води, газу чи нафти, а також для регулювання їх витрати.

2. Підведення, вміщення води, газу, нафти до такої споруди. *Каптаж джерел є найбільш дешевим засобом одержання води* (Довідник сіль.будівельника, 1956, 267).

КАПТА́ЖНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **капта́ж** 1. *Каптажна споруда являє собою спеціальну камеру, або колодязь, в якій збирається вода джерела* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 267).

КАПТА́Н, а́, *ч.* Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка. *Верхнім одягом* [запорізького козацтва] *служив червоний каптан з гудзиками, підперезаний широким поясом* (Нариси з іст. укр.. мистецтва, 1969, 19); — *А тоді... було ходить-походжав в блискучому довгому каптані, позакладавши назад руки* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *Кричить якийсь дядько в дивному червоному каптані, певне, панський гайдук* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 119).

КАПТАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч., заст.* Зменш. до **капта́н.** * У порівн. *А ка йому Свитина* [коротка]; *Неначе той німецький каптанець!* (Гл., Вибр., 1951, 32).

КАПТАНИ́НА, и, *ж., заст.* Те саме, що **капта́н.** — *Здрастуйте, — привітався до його прибулий середніх літ чоловік у синій суконній каптанині* (Мирний, III, 1954, 359).

КАПТАНО́К, нка́, *ч., заст.* Зменш. до **капта́н.** *Каптанок, заснований павутиною, та темне лице казали, що Жук був десь у глухому місці* (Мирний, I, 1954, 338); *Незабаром і каптанок сіренький справив* [батько] *мені, чобітки. Перший каптанок, перші чобітки! От ще було радості!* (Тесл., З книги життя, 1949, 169).

КАПТЕНА́РМУС, а, *ч., заст.* Посадова особа в армії, що займалася зберіганням і видаванням харчів, одягу та зброї. *По обіді роту повели в лазню, де цирульник старанно постриг їх, а каптенармус видав нову білизну, мундири і шапки* (Тулуб, В степу.., 1964, 198).

КАПТУ́Р, ка́птура́, *ч.* 1. Те саме, що **відло́га.** *Дядько Яким був у довгому чорному кобеняку з каптуром, нап'ятим на голову* (Юхвід, Оля, 1959, 139); — *Бувайте здоровенькі, бо мені ще на станцію треба,— промимрив він, нап'яв на голову каптура й пішов* (Чаб., Катюша, 1960, 112).

2. Те саме, що **клобу́к.** *Владика, не скинувши ні ряси, ні каптура, на ходу вчепив до пояса шаблюку, ..вибіг на вулицю* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 383).

3. Старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, затягнутим кольоровою тканиною. *Накладають* [на голову молодій] *каптур, як у других серпанок чи очіпок* (Сл. Гр.).

КАПТУ́РНИК, а, *ч.* Той, хто носить каптур (у 2 знач.); чернець. — *Його дочка вже вмерла, і старий показував свої останні мислі тихому каптурникові, домініканцеві* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 418).

КАПТУ́РОК, рка, *ч.* Зменш. до **ка́птур** 1, 3. *Мав* [батько] *на руках рукавиці від тернів, а зверху козиний На голові мав каптурок* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 401).

КАПУ́СНИК, а, *ч.* 1. Город, поле, де посаджена капуста. *По капусниках бігають діти і солодкі їдять качани* (Сос., I, 1957, 205).

2. Гусінь капусниці.

КАПУ́СНИЦЯ, і, *ж.* Метелик із жовтувато-білими крильцями й темними прожилками, гусінь якого з'їдає листя капусти.

КАПУСНЯ́К, у́, *ч.* Страва, зварена переважно з квашеної капусти з додаванням інших продуктів. *Капусняки приготовляють з квашеної капусти* (Укр. страви, 1957, 100); *Любить мати варити і всілякі капусняки — з грибами й без грибів, з кашею і без каші, а про різні юшки й говорити не доводиться* (Гуц., З горіха... 1967, 151).

КАПУ́СТА, и, *ж.* 1. Городня рослина родини хрестоцвітих, листя якої використовують для виготовлення різних страв. *Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати — возами, але горами!* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *Бачить Дрозд, а доріжкою чоловік іде, бочку води везе капусту підливати* (Фр., IV, 1950, 61); *Капуста. Одна з основних овочевих культур* (Колг. енц., I, 1956, 529).

△ **Головча́ста капу́ста** — сорт капусти, що має плід, схожий на голову; **За́яча капу́ста** *див.* **за́ячий**; **Морська́ капу́ста:** а) промислова назва великих бурих водоростей роду ламінарія, що вживаються для їжі й застосовуються в медицині. *Морська капуста, яка недавно з'явилася на нашому столі, багаті на білкові речовини водорості — це тільки перші кроки в освоєнні водних ланів* (Наука.., 7, 1968, 33); б) народна назва катрана морського — рослини родини хрестоцвітих; **Цвітна́ капу́ста** — сорт капусти, суцвіття якої вживається для їжі. *Вирощують кілька різновидностей капусти: білоголову, цвітну, червоноголову* (Колг. енц., I, 1956, 529).

2. **Квашена** (звичайно посічена) головка цієї рослини, що вживається як їжа. *Вбирали* [троянці] *січену капусту, Шатковану і огірки* (Котл., I, 1952, 167); *Увійшла москалиха, несучи в одній руці два хліби, а в другій здоровенну миску капусти...* (Мирний, I, 1949, 335); *Марко доповів, що на обід варена картопля.. і квашена капуста з олією* (Тют., Вир, 1964, 359).

◇**Сікти́ (посікти́) на капу́сту** — рубати (шаблею тощо) на шматки. *Один тільки* [з супротивників] *втік, а дев'ять на капусту посікли...* (Мирний, II, 1954, 131); *Крутояр своїм гострим мачете на капусту січе ліани* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 161).

3. Страва з посіченої й тушкованої головки цієї рослини. *Ув однім* [горщику] *борщ з яловичиною, у другім капуста з свининою* (Кв.-Осн., II, 1956, 236).

◇**Горо́х з капу́стою** — про що-небудь перезбірливе, невпорядковане. *Словом — горох з капустою, нічого не розбереш, що там діється. Кипить, мов в горщику* (Коцюб., III. 1956, 151); **Наздога́д буряків** [**щоб дали́ капу́сти**] *див.* **наздога́д**.

КАПУСТИ́НА, и, *ж.* 1. Одна головка капусти (у 1 знач.); качан капусти.

2. Листок капусти.

КАПУ́СТИЩЕ, а, *с.* Місце, де росла капуста (у 1 знач.). *Вода покриє капустища й залле левади* (Ю. Янов., Мир, 1956, 103); *На не прибраному ще капустищі ясно вирізнялася кругла, лійкою, яма* (Коз., Листи.., 1967, 77).

КАПУ́СТКА, и, *ж.* Пестл. до **капу́ста**. *Пожувавши капустки, ..спитав* [Оксен]: — *Одного тебе викликають чи ще кого?* (Тют., Вир, 1964, 205); *Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться* (Кв.-Осн., II, 1956, 444).

КАПУ́СТЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **капу́ста**. *Висунув із-під стола низенький стільчик, вніс із сіней кіш, повний.. капустяного листя* (Фр., II, 1950, 187); *На ходу збирає* [Ганна Денисівна] *капустяне коріння* (Вишня, I, 1956, 343); // Пригот. із капусти. *Капустяні котлети.*

◇ **Капу́стяна голова́** *див.* **голова́**.

2. Уживається як складова частина назв деяких шкідників. *Капустяна муха; Капустяна попелиця.*

КАПУСТЯ́НКА, и, *ж.* Те саме, що **вовчо́к** 2. *Найбільшої шкоди завдають посівам махорки.. капустянка, дротяник та озима совка* (Техн. культ., 1956, 348); *Проти капустянки варять зерна кукурудзи в розчині отрути.. Принаду розкидають надвечір і загортають боронами або сапками в грунт* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 36).

КАПУ́Т, *невідм., ч., розм.* Загибель, кінець. *Хоч би там не знати що, а вона* [щука] *мусить одному з них сьогодні зробити капут!* (Фр., III, 1950, 335); *Чим ми* [футболісти] *жили морально? Лише сподіванками на те, що загарбникам буде капут* (Ю. Янов., II, 1954, 22); // *у знач. присудк. сл. І хоч тяжко, але бачить, Що йому ось-ось капут* (Укр.. думи.., 1955, 509); *Він* [фашист] *підняв руки вгору, крикнув «Гітлер капут!»* (Смолич. Після війни, 1947, 8).

КАПУЦИ́Н, а, *ч.* 1. Чернець католицького ордену, який носить плащ із гостроверхим каптуром (у 1 знач.). *І кого тільки тут не було: і католицькі ченці в сутанах різних кольорів — від червоного капуцина до довгобородого бенедиктинця в брунатній робі* (Тулуб. Людолови, I, 1957, 167).

2. Рід широконосих американських мавп із волоссям на голові у вигляді каптура (у 1 знач.). *Найбільш відомий серед усіх сапажу — капуцин* (Посібник з зоогеогр., 1956, 38).

КАПЦА́Н, а́, *ч., діал.* Бідняк, злидар. *Були то.. капцани-міхоноги, міняйли, онучкарі* (Фр., X, 1951, 188); *Сам запрігся в роботу, неначе худобина, щоб не стати капцаном* (Стельмах, I, 1962, 568).

КА́ПЦІ, ів, *мн. (одн.* **ка́пець**, пця, *ч.).* Легкі туфлі, переважно для хати. *Його одіж — то латка на латці.. На ногах із онуч старих капці* (Фр., XIII, 1954, 134); *А дід бабці купив капці, та короткі були, то втяв пальці* (Сл. Гр.); *Стара господиня мовчки ходила коло них, важко ступаючи набряклими ногами в капцях* (Кол., Терен.., 1959, 50); // Вид легкого взуття на Сході. *Татари скидали капці, закачували штани й ставали до помочі* (Коцюб., I, 1955, 391).

КА́ПЧИК *див.* **ка́пчики**.

КА́ПЧИКИ, ів, *мн. (одн.* **ка́пчик**, а, *ч.).* Зменш. до **ка́пці**. *На ній коротенька біла сукеночка і жовті нові капчики з помпонами, що я недавно купив їй* (Коцюб., I, 1955, 420); *Тремтячими руками Люба поправила на ніжках доньки жовтенькі капчики* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 23).

КАПЧУ́РІ, ів, *мн., діал.* Плетені з вовни шкарпетки в гуцулів.— *Мені неня купили нову запаску.. і мережані капчурі* (Коцюб., II, 1955, 311); *Плетені капчурі мають широкі поперечні кольорові узори* (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 36).

КАПШУ́К, а́, *ч.* 1. Гаман у формі торбинки, що затягується шнурочком. *Витяг* [Саїб] *з кишені капшук червінців і поклав на стіл* (Н.-Лев., IV, 1956, 22); [З о л о т н и ц ь к и й:] *Я дам тобі цей капшук,— в йому повно грошей* (Гр., II, 1963, 547); *Він повагом добув з кишені свій здоровенний капшук з тютюном* (Гончар, II, 1959, 176); * У порівн. *Найбільше мене непокоїли мої штани, які зовсім вигоріли на сонці й стали рудими, а на колінах відстовбурчувалися, як капшуки* (Донч., VI, 1957, 241).

2. *перен., ірон., жарт.* Про маленьку дитину, підлітка. — *Ах ти, капшук! як ти сміш дражнитись з свого начальства?* (Коцюб., II, 1955, 376).

3. *перев. мн., розм.* Набряки під очима або взагалі на обличчі. *Слова у нього.., здається, викочуються десь з-під поморщених капшуків підборіддя* (Стельмах, Хліб.., 1959, 199).

КАПШУКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Із капшуками (у 3 знач.). *Все те* [зелень, ставки] *призначалося комусь іншому, насамперед отій рудій відьмі з буряковим обличчям та капшукуватим підборіддям* (Гончар, Таврія, 1952, 215).

КАПШУЧО́К, чка́, ч. 1. Зменш. до **капшу́к**. *Галецька налапала в кишені капшучок, витягла його й знайшла трохи грошей* (Н.-Лев., IV, 1956, 349); *— Ти — капшучок!.. А от лови-лови-лови мене!* (Вовчок, I, 1955, 386); *Два капшучки шкіри попід очима. Ось і вся людина на подушках* (Вільде, На порозі, 1955, 202).

2. *рідко.* Те саме, що **ковпачо́к** 1; чохлик, накриття. *Я перебирав запальнички, знімав і надівав капшучки, крутив коліщатка, чиркав кременем, пробував гніт* (Смолич, IV, 1959, 297).

3. *розм., рідко.* Те саме, що **ко́кон**; лялечка (у 2 знач.). *Гарна, чорноока дівчина вивинулась з фередже, немов метелик із капшучка, і засміялась* (Коцюб., II, 1955, 144).

КАПЮШО́Н, а, ч., *рідко.* Те саме, що **відло́га**; каптур (у 1 знач.). *Виходить в плащі з капюшоном на голові і вуалі Ірина* (Коч., II, 1956, 515).

КАР, КАР-КА́Р, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик ворони. *Ворона сидить на дубі.. І каркає, каркає: — Кар!..* (Нех., Ми живемо.., 1960, 44).

КА́РА, и, *ж.* 1. Суворе покарання, відплата за щонебудь. *Еней з Сивіллою гляділи, Якії муки тут терпіли, Яка кара всім була* (Котл., I, 1952, 134); *Всякого ж іншого, хто б ослухався маминого наказу, не минала нудлива докора, а часом і сувора кара* (Мирний, IV, 1955, 336); * У порівн. *Карою народною вривалися загорілі степовики на білі буржуйські вілли* (Гончар, Таврія.., 1957, 373); // Катування. *Мати скочила від плуга, стала між уланом і сином, готова за хлопця прийняти кару* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18); // Страта. *На другий день рано вони* [батько з сином] *їдуть на місце кари* (Коцюб., III, 1956, 416).

Ка́ра на го́рло, *заст.* — страта.

◇ [**Чи́ста**] **ка́ра бо́жа (госпо́дня)** — уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь; горе, нещастя, напасть. *— Се кара божа, ті діти! — вибухнула Маріора, збираючи розкидану по сінях посуду* (Коцюб., I, 1955, 186); *— Бачу, що справді ліпше вже тобі все розказати, а то ж се чиста кара божа!* (Л. Укр., III, 1952, 659).

2. *діал.* Штраф. *По трьох днях прийшов Гершкові наказ заплатити 2 корони кари за непослух* (Мак., Вибр., 1956, 358).

КАРАБЕ́ЛЯ, і, *ж., заст.* Крива шабля. *Біля боку моталася карабеля, обсаджена самоцвітами* (Стор., I, 1957, 371); *Шабля в повітрі зробила свистюче коло, викресала іскру, зустрівшись з карабелею Жолкевського* (Ле, Наливайко, 1957, 291).

КАРАБІ́Н, а, ч. Гвинтівка полегшеної ваги, з коротким дулом. *Перед вікнами по вузькій, бруківці стежці ходив мовчки вартовий з карабіном на плечі* (Фр., VI, 1951, 170); *— Огонь! — скомандував Брянський. Ударили* [бійці] *з усіх автоматів і карабінів* (Гончар, I, 1954, 106); * У порівн. *Різко, наче карабін, клацнув замок...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 86).

КАРАБІНЕ́Р, а, ч. 1. *заст.* Озброєний карабіном вояк, що належав до особливої військової частини добірних стрільців в арміях країн Західної Європи та Росії до середини XIX ст. *Бузькі й чорноморські козаки, підтримані карабінерами, розгромили турків і захопили табір* (Добр., Очак. розмир, 1965, 383).

2. Жандарм в Італії. *Та не змогла* [мати] *від куль карабінерів Порятувати первістка свого* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 4).

КАРАБІНЕ́РНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **карабіне́р** 1. *У 1796 р. Котляревський вступає на військову службу до Сіверського карабінерного полку* (Іст. укр. літ., I, 1954, 151).

КАРАБІ́НКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **карабі́н**. *Зелений шум пливе над ними неначе маревом зеадок, і карабінки за плечима хитає сумно коней крок* (Сос., II, 1958, 411); *Давно, давно минули ті часи, коли він стріляв по ворогові навгадки, не цілячись, висунувши саму карабінку на бруствер* (Гончар, I, 1954, 139).

КАРАБІ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **карабі́н**. *Стратіон прийняв нас за ворожих вершників, інакше б не був такий обережний, не тримався б од нас на відстані карабінного пострілу* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 23).

КАРАВА́Н, у, ч. 1. Валка в'ючних тварин (верблюдів, мулів, ослів), що перевозять пустелею, степом вантажі та людей. *Коли так згодом надходить якийсь караван. Ревуть верблюди, летить хмара піску, мотаються горби верблюжі* (Коцюб., II, 1955, 151); *Тихо Нігер котився по піску.. Каравани спускалися з гір, І дзвенів їх брязкучий убір* (Граб., I, 1959, 473); *По Сахарі плинуть каравани* (Рильський, I, 1960, 175); // *перен.* Низка людей, тварин або предметів, що рухаються. *Так линуть малим караваном у вирій запізнені птиці* (Л. Укр., I, 1951, 309); * У порівн. *Хмари котилися одна за одною, одна за одною безконечним караваном* (Хотк., II, 1966, 222); *Лодиженко взагалі був приголомшений видовищем. Караваном ішли люди в гори* (Ле, Міжгір'я, 1953, 148).

2. Кілька кораблів або плотів і т. ін., що пливуть один за одним. [О л ь г а:] *То ми за полярним кругом попереджаємо про бурі і шторми каравани кораблів...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 25); *Біля мосту збилися каравани плотів* (Десняк, Опов., 1951, 30).

3. *заст.* Гуральня, винниця. *Старший* [син] *збудував караван і жене таку горілку, що люди зо всіх слобід ідуть до його купувати* (Стор., I, 1957, 30); *А прокинули* [прокляли] *чугунку, Закипів її казан; Примостилися до тебе* [до лісу] *І сахарня, й караван* (Щог., Поезії, 1958, 315).

КАРАВА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **караван** 1, 2. *Караванна торгівля;* // Такий, по якому проходять каравани. *Караванний шлях.*

КАРАВА́ННИК, а, ч. Той, хто супроводжує, обслуговує караван (у 1 знач.). *Потім подали чай, в який додавали не менш як по півсклянки ямайського рому, купленого ще влітку в бухарських караванників* (Тулуб, В степу.., 1964, 220).

КАРАВА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **караван** 1, 2. *Караванова торгівля;* // Такий, по якому проходять каравани. *Карабановий шлях.*

КАРАВА́Н-САРА́Й, я, ч. На шляхах і в місцях Близького Сходу, Середньої Азії, Закавказзя — заїзд для караванів (у 1 знач.). *У Кафі брат його мав караван-сарай* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 184).

КАРАВЕ́ЛА, и, *ж.* Старовинний вітрильний корабель із трьома або чотирма щоглами, на якому іспанці й португальці робили морські подорожі. *Мене.. обіймає таке почуття, яке, мабуть, обіймало в давнину мореплавців, коли вони вирушали на своїх каравелах в невідомий їм океан* (Гончар, Маша.., 1959, 26); // *поет.* Взагалі про корабель. *Каравели стоять у порту* (Рибак, На світанку, 1940, 70).

КАРАГА́Ч а́, ч. (*Ulmus* L.). Південне листяне дерево родини в'язових; берест. *Старезні карагачі й дуби напинали над ними свої велетенські намети* (Тулуб. В степу.., 1964, 115); *В столярно-будівельній практи-*

ці використовуються також і листяні породи: дуб, ясен, карагач, бук (Стол.-буд. справа, 1957, 40).

КАРАГАЧЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **карага́ч**. *Карагачевий ліс.*

КАРАДРИ́НА, и, *ж.* (*Laphygma exigua* H b.). Нічний метелик родини совок, гусінь якого завдає шкоди сільському господарству. *Буряки пошкоджуються багатьма видами листогризучих совок, серед яких найбільш небезпечні капустяна.. та карадрина (помідорна совка)* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 176).

КАРАЇ́М *див.* **караїми.**

КАРАЇ́МИ, ів, *мн.* (*одн.* **караїм**, а, ч.; **караїмка**, и, *ж.*). Народність, що невеликими групами живе в УРСР та Литовській РСР і розмовляє мовою, яка належить до тюркської сім'ї мов. *Я тепер зовсім сама посеред караїмів, татар* (Л. Укр., V, 1956, 60); *Ховаються в них* [плантаціях] *білі хатинки вільновідпущених і пишні садиби євреїв та караїмів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 414).

КАРАЇ́МКА *див.* **караїми.**

КАРАЇ́МСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **караїми**. *Караїмська мова.*

КАРАКАЛПА́К *див.* **каракалпаки.**

КАРАКАЛПА́КИ, ів, *мн.* (*одн.* **каракалпа́к**, а, *ч.*; **каракалпа́чка**, и, *ж.*). Корінне населення Каракалпацької АРСР, що розмовляє мовою, яка належить до тюркської сім'ї мов. *До тюрків також належать осілі в основному після приєднання до Росії, а значною мірою уже в радянський час туркмени, киргизи, каракалпаки* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 363); *Берег тут був пустельний, але вдалині вночі ледве помітно блищали вогники — то були стійбища каракалпаків* (Тулуб, В степу.., 1964, 402).

КАРАКАЛПА́ЧКА *див.* **каракалпаки.**

КАРАКАЛПА́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каракалпаки.** *Каракалпацька мова.*

КАРАКА́ТИ, ів, *мн.*, *діал.* Короткі чоботи. *Присадкуватий і жилавий, він стояв.. в зеленому галіфе й рудохалявих каракатах* (Смолич, День.., 1950, 241).

КАРАКА́ТИЙ, а, е. 1. Сукуватий, із наростами; кострубатий, кордубатий, корчуватий (про дерева). *Каракатий дуб; Каракатий в'яз;* // Кривий. *Караката береза.*

2. *перен.* Незугарний на вигляд, кривоногий (про людину). — *А ти що за один будеш? — високий каракатий бандит, граючись куцим втинком, впритул підійшов до Варчука* (Стельмах, II, 1962, 180).

КАРАКА́ТИЦЯ, і, *ж.* 1. Морський головоногий молюск, що має короткі щупальця й чорнильний мішок із фарбувальною речовиною — сепією. *За кількістю щупальців розрізняють восьминогих (спрути) і десятиногих (кальмари, каракатиці) головоногих молюсків* (Наука.., 2, 1958, 23).

2. *перен., зневажл.* Про незграбну, неоковирну, коротконогу чи кривоногу людину.

КАРА́КУВАТИЙ, а, е. Те саме, що **каракатий.** *Тут кінець ріденького, занедбаного садка, далі пішли чагарники, каракуватий березнячок* (Кол., На фронті.., 1959, 11).

КАРА́КУЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **карака́ль**; дрібносмушевий. *Каракулеве вівчарство;* // Зроблений з каракуля (у 1 знач.). *В брамі кам'яниці показалась її постать, у чорнім зимовім пальті.. і з чорною каракулевою муфтою на правій руці* (Фр., VI, 1951, 264); *Вона стояла — висока, стрункa, в чорному пальті з маленьким каракулевим коміром* (Смолич, Світанок.., 1953, 329); *Каракулева шуба.*

КАРАКУЛІВНИЦТВО, а, *с.* Розведення каракульських овець. *Середня Азія.. є основним у Радянському Союзі районом рисосіяння, каракулівництва і шовківництва* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 367).

КАРА́КУЛЬ, я, ч. 1. Цінне хутро зі шкури ягнят каракульських овець, що має коротку покручену вовну чорного або сірого кольору. *На ній було елегантне пальто з сірого каракуля* (Трубл., III, 1956, 241); *Чорний каракуль.*

Шту́чний кара́куль — тканина із синтетичного волокна з покрученим ворсом, схожа на каракуль. *Довгий шлях проходять тонкі шовковисті нитки віскозного волокна, поки стануть тугими кільцями штучного каракуля* (Наука.., 1, 1955, 9).

2. Назва породи овець, із шкурок ягнят яких виробляють це хутро. *Волосся в нього було каштанове, густе, покручене у дрібні кільця, як шерсть каракуля* (Руд., Вітер.., 1958, 104).

КАРА́КУ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кара́куль** 2. *З овечої вовни виробляють високоякісні тканини, .. із смушків каракульських і сокільських ягнят — шапки, комірі, пальта тощо* (Колг. енц., I, 1956, 198); *Каракульський смушок.*

Кара́ку́льська вівця́ — порода грубововнових тонстохвостих овець смушково-молочного напряму.

КАРАКУЛЬЧА́, і, *с.* Цінне хутро з недоношених ягнят каракульських овець.

КАРА́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для покарання, придушення. *Каральний загін спалив село до пня* (Ю. Янов., Мир, 1956, 148); *З царициної згоди Каховський спорядив проти турбаївців каральну експедицію* (Гончар, Таврія, 1952, 197).

КАРА́ЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто карає когось за злочин, провину.

2. Учасник карального загону, каральної експедиції. *Груди його пекла ненависть до каральників, що вже піднімали гвинтівки* (Скл., Карпати, II, 1954, 343); *А в селах пожежі без краю цвіли, а в селах каральники і шомполи* (Сос., I, 1957, 451).

КАРАМБО́ЛЬ, я, ч. У більярдній грі — влучання однієї кулі в другу рикошетом від третьої.

КАРАМЕ́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **карамéль**. *Карамелеве виробництво.*

КАРАМЕЛІЗА́ЦІЯ, і, *ж.*, *спец.* Розпад цукрів з утворенням темнозабарвлених продуктів. *Карамелізація лактози* та *фруктози.*

КАРАМЕ́ЛЬ, і, *ж.* 1. *збірн.* Сорт твердих цукерок, які виготовляють із цукру та патоки з додаванням ароматних і фарбувальних речовин. *Після штампування й охолодження готова карамель надходить на швидкодіючі загортальні автомати* (Наука.., 1, 1955, 14).

2. *спец.* Палений цукор, що вживається для фарбування кондитерських виробів.

КАРАМЕ́ЛЬКА, и, *ж.* Одна цукерка карамелі (у 1 знач.). *Там лежали тягучки, вафельні трубочки, купа кислих карамельок* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. С. Масляка, 1958, 476).

КАРАМЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **карамéль**. *У вакуум-апараті карамельна маса вариться й згущується* (Наука.., 1, 1955, 14).

КА́РАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **кара́ти**. *До осіб, взятих на поруки, не завжди висувають належні вимоги, і вони, відчуваючи свою безвідповідальність і безкарність, ..роблять антигромадські вчинки, в тому числі й карані в кримінальному порядку* (Ком. Укр., 1, 1966, 36); [С у д:] *Я тебе питаюся, чи ти був караний, то значить чи ти сидів у арешті?* (Март., Тв., 1954, 90); *— Грішниця я,— буркотіла стара.— Велика грішниця. Вже карана й перекарана: і богом, і чортом* (Баш, На.. дорозі, 1967, 225).

2. *у знач. прикм.* Якого треба карати, який підлягає покаранню.

КА́РАНІСТЬ, ності, *ж.* Стан за знач. **ка́раний** 2; допустимість, застосовність покарання.

КАРА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кара́ти**.

КАРАНТИ́Н, у, *ч.* 1. Ізоляція на певний час осіб, хворих на заразну хворобу, або тих, хто мав контакт із такими хворими; адміністративні та медико-санітарні заходи для припинення заразної хвороби. *Ми мусили $1^1/_2$ місяці тримати карантин після зразливої хвороби* (Л. Укр., V, 1956, 297); *Після 40 днів ізольованих, якщо вони виявилися здоровими, випускали з ізолятора. Ці заходи дістали назву карантин (від французького слова «карант», що значить сорок)* (Підручник дезинф., 1953, 60); *Того року* [1849] *холера лютувала по всій Росії, а потім з'явилася й завезена з Індії бубонна чума. Скрізь встановили карантин, з зараженої місцевості не приймали посилок, а листи обкурювали сіркою* (Тулуб, В степу.., 1964, 299); // Адміністративно-ветеринарні заходи, щоб не допустити виникнення й поширення заразних хвороб свійських тварин. *Карантин рогатої худоби.*

2. Санітарний пункт для огляду, перевірки осіб, тварин, плодів, товарів, транспорту тощо, які прибувають із місцевості, де поширена епідемія. *Тримати в карантині;* // Приміщення для тимчасової ізоляції заразно-хворих людей і тварин. *За півкілометра від ферми споруджується ще один свинарник-карантин* (Веч. Київ, 11.IX 1957, 1).

КАРАНТИ́ННИЙ, а, е. 1. Стос. до карантину (у 1 знач.), пов'язаний з ним. *Щоб найкраще зберегти.. кущі від зараження, треба застосовувати карантинні й агрономічні заходи* (Наука.., 2, 1957, 22); *Карантинний строк; Карантинне посвідчення;* // Який вимагає застосування карантину.

2. Прикм. до **карантин** 2. *Далеко-далеко на ріжку в карантинній пристані тихо повертався ліхтар на маяку* (Н.-Лев., V, 1966, 141).

КАРАНТИНУВА́ННЯ, я, *с.* Уживання карантинних заходів; застосування карантину. *Тварин і птицю, які надходять у господарство, піддають профілактичному карантинуванню* (Профіл. захвор.., 1955, 29).

КАРАПУ́З, а, *ч., жарт.* Про маленького хлопчика; малá. *Коли який-небудь найтихіший карапуз, утерши рукавом носа, брався до сусідового чуба, вона* [Галя] *тільки вичитувала винуватому наставлення* (Вас., I, 1959, 118); *Виманений окрайцем, з печі на лежанку спустився, нарешті, сам Василько, білоголовий, лобатий карапуз* (Гончар, II, 1959, 141).

КАРАПУ́ЗИК, а, *ч., жарт.* Зменш.-пестл. до **карапу́з**. *Підріс і Дениско. Був самий найменшенький. Такий карапузик утішненький* (Тесл., Вибр., 1950, 69).

КАРА́СИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **кара́сь**. *Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле* [Щука] *то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких, Або линів гарненьких...* (Гл., Вибр., 1951, 43); [М а л о ш т а н:] *Та ось... (Показує відерце). На борщ.. Десять карасиків піймав* (Мик., I, 1957, 56).

КАРА́СЯ, яти, *с.* Мальок карася; молодий карась.

КАРА́СЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **кара́сь**. *Батько, було, витре вуса, підморгне Тадикові.— Ану, сину, похрумай карасячого хвоста, щоб за тобою багаті наречені бігали* (Тют., Вир, 1964, 421); *Карасяча ікра.*

КАРА́СЬ, я́, *ч.* Невелика прісноводна риба родини коропових мідно-червоного або сріблястого кольору. *На те щука в морі, щоб карась не дрімав* (Номис, 1864, № 5857); *Почуваю себе добре, хоч вчорашній обід був для мене незвичайним: сардини, балик, мариновані карасі* (Коцюб., III, 1956, 309); *Карась водиться в озерах, ставках і в інших водоймах з повільно текучою або стоячою водою* (Укр. страви, 1957, 122); * У порівн. *І миттю осідлавши рака, Схватившсь* [Нептун] *на його, мов бурлака, І вирнув з моря, як карась* (Котл., I, 1952, 68).

КАРА́Т, а, *ч., спец.* Міра ваги коштовного каменю, що дорівнює 0,2 грама. *Перстень з брильянтом у три чверті карата. Його уважно розглядає старий білоцерківський ювелір* (Дмит., Розлука, 1947, 137); *На найбільшій в алмазному краї (Якутська АРСР) збагачувальній фабриці № 3 виявлено алмаз вагою 166 каратів (33,2 грама)* (Рад. Укр., 6.II 1968, 1).

КАРА́ТЕЛЬ, я, *ч.* Те саме, що **кара́льник**. [Л ю б о в:] *Ідіть, ідіть в свій рай, не грайте ролі архангела-карателя!* (Л. Укр., II, 1951, 75); *Карателі ганялись по вулицях і городах за жінками. однімали дітей і кидали в огонь палаючих хат* (Довж., Зач. Десна, 1957, 487).

КАРА́ТИ, аю, а́єш, *недок., перех.* 1. Завдавати кари, накладати кару, покарання за що-небудь. — *Не буду вас карать громами; По п'ятах виб'ю чубуками, Олимп заставлю вимітать* (Котл., I, 1952, 249); [Т а н к і с т:] *І ворогів наших ми каратимемо вже всі разом, всією нашою зброєю, всією силою* (Собко, П'єси, 1958, 60).

2. Завдавати мук, тортур; мучити. *Спокон віку Прометея Там орел карає, Що день божий довбе ребра Й серце розбиває* (Шевч., I, 1951, 325); [П а в л о:] *Тоді будеш знати, Як будуть карати, І на руки, і на ноги Дуби набивати...* (Кроп., II, 1958, 391); *Ідучи мимо блідої тремтячої Марусі, говорив* [Марусяк] *крізь зуби: — Ой, і буду ж те* [тебе] *бити, буду те карати. Коси буду вимикати* (Хотк., II, 1966, 211); *У городі Немирові шляхтичі стояли, У городі Немирові козаків карали* (Шпорта, Вибр., 1959, 316).

КАРА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. Зазнавати моральних страждань; мучитися. *О думи мої! о славо злая! За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся... але не каюсь!..* (Шевч., II, 1953, 32); *Тільки один Чіпка не лягає: ходить, нудиться, карається...* (Мирний, I, 1949, 391); *Тож і Мамай, художник, створивши Однокрила, карався й каявся* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 102).

2. Пас. до **кара́ти** 1. — *Його приписи регулювали моє життя так, як накручений годинник. Найменше переступлення тих приписів каралось остро* (Фр., I, 1955, 345); *Сваволя й беззаконня суперечать самій суті радянської соціалістичної демократії й караються як найтяжчий злочин* (Рад. суд охороняє права.., 1954, 15).

КАРАУ́Л, у, *ч., розм.* 1. Те саме, що **ва́рта** 1; сторожа, чати. *Копають день, копають два, На третій насилу Докопалися до муру Та трохи спочили. Поставили караули* (Шевч., I, 1951, 306); *Начальник караулу схоплюється, побачивши офіцера* (Ю. Янов., IV, 1959, 231).

2. *у знач. виг.* Гвалт, пробі; рятуйте. *В шибку брязнув дід Кузьма: — Караул! Труби нема!* (С. Ол., Вибр., 1959, 292).

КАРАУ́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **вартува́ти** 1; чатувати.

КАРАУ́ЛЬНИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **карау́л** 1; вартовий (у 1 знач.). *Дебелий рудовусий солдат.. виявився людиною надто вже відданою суворим правилам караульної служби* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 138); // *у знач. ім.* **карау́льний**, ного, *ч.* Вартовий. *Караульні не підпускають Їваи й близько* (Кв.-Осн., II, 1956, 265).

КАРАУ́ЛЬНЯ, і, *ж., розм.* Вартівня.

КАРА́ФА, и, *ж.* Те саме, що **графи́н**. *На карафі з водою грав пучечок зеленого світла* (Мик., I, 1957, 148); *Яків Костюченко підійшов до столу президії, налив*

у склянку води з карафи і не квапля́чись випив (Ткач, Черг. завдання, 1951, 114).

КАРА́ФКА, и, *ж.* Зменш. до **кара́фа.** *Йон приніс карафку білого вина* (Коцюб., I, 1955, 274); *Стара хвацько вибиває корок з пляшки, переливає горілку до карафки* (Ю. Янов., IV, 1959, 148).

КАРА́ФОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кара́фка.** *На ньому* [столі] *вже стояла карафочка з вишнівкою* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 4).

КАРАЧА́ЇВЕЦЬ *див.* **карача́ївці.**

КАРАЧА́ЇВКА *див.* **карача́ївці.**

КАРАЧА́ЇВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **карача́ївці.**

КАРАЧА́ЇВЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **карача́ївець,** вця, *ч.*; **карача́ївка,** и, *ж.*). Народність, що проживає переважно в Карачаєво-Черкеській автономній області РРФСР.

КАРА́ЧКИ *див.* **кара́чки.**

КАРАЧКУВА́ТИЙ *див.* **карячкува́тий.**

КАРА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **кара́ти.** *Один з гнізда панів Туркулів зумів-таки втекти з-під караючої сокири смерда* (Кол., Терен.., 1959, 77).

КАРБ, у, *ч.* 1. Виїмка, рівчик, вирізьблені або витиснуті спеціальним знаряддям на поверхні чого-небудь; зарубка, рубець. *Глибоко карбами грані* [келиха] *обводив* [ювелір], *Паростки й листя по стінках виводив* (Щог., Поезії, 1958, 205); *На кождій палиці видно було більші або менші карби, один попри один* (Фр., V, 1951, 311); * Образно. *Миттю стерлись на обличчі глибокі карби* (Гур., Новели, 1951, 15); // Знак, позначка, тавро. *Шкорпил збирав епіграфічний матеріал, який до нього був майже не досліджений, зокрема керамічні написи — карби на ручках та шийках амфор* (Вітч., 11, 1968, 216);— *Повезли мене ще кудись, продали ще одному хазяїну, ще й поставили печаткою на руку вічний карб, щоб не тікала вдруге* (Ю. Янов., I, 1954, 82).

2. Палиця, на якій зроблені позначки для рахунку, для лічби; бирка (*див.* **би́рка**[2] 1).

Затя́ти карб *див.* **затина́ти.**

◇ **Ста́вити (кла́сти** *і т. ін.*) *кому* **на карб** *що* — звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Все, що траплялося в місті, клалося нам на карб* (Ю. Янов., II, 1958, 251); *Можна б і не ставити авторові на карб ті чи інші стилістичні невправності, коли знаходиш у його першій збірці свіжі думки, яскраві образи* (Вітч., 9, 1963, 219).

3. *перен.* Слід, спогад минулого, пережитого. *Сам маючи чисте серце, де жодна дівчина чи жінка не залишила глибокого карбу, він і Марту вважав такою ж* (Собко, Срібний корабель, 1961, 131).

КАРБА́Ч, а́, *ч., заст.* Батіг (у 1 знач.), канчук. *Козак добре дбає.., Карбачем по спині затинає* (Укр.. думи.., 1955, 21); — *Візьми доброго ціпка або карбач і покажеш, що ліньки ні до чого доброго не призведуть* (Ле, Міжгір'я, 1953, 152).

КАРБІ́ВКА, и, *ж.* 1. *тільки одн.* Карбований, різьблений орнамент, зображення. [О ч е р е т:] *Яка чудова карбівка, напис, візерунок* (Коч., II, 1956, 433); *Перевірив на голос сопілку, ..карбівкою чорною вкриту...* (Перв., Солд. пісні, 1946, 172).

2. Інструмент, яким карбують; штемпель для карбування.

КАРБІВНИЧИЙ, чого, *ч., заст.* Лісник. *Вийшов з хати карбівничий, Щоб ліс оглядіти* (Шевч., I, 1951, 42); *Метушиться в хаті.. Рудий карбівничого син* (Л. Укр., IV, 1954, 95).

КАРБІ́Д, у, *ч., хім.* Речовина, що утворюється внаслідок сполучення металу або металоїду з вуглецем. *При високих температурах вуглець вступає в реакції сполучення з багатьма металами, утворюючи так звані карбіди металів* (Хімія, 9, 1956, 109); *Від грюкотіння та задушливого повітря, насиченого фарбами, мастилом, карбідом, зовсім чманіє у голові і рябіє в очах* (Баш, На.. дорозі, 1967, 133).

КАРБІ́ДКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **Карбі́дна ла́мпа** (*див.* **карбі́дний**). *Десь у дальньому куточку тьмяно.., ніби неживим вогнем, поблискувала карбідка* (Ткач, Плем'я.., 1961, 109); *Вгорі, на стежці, ..жиготіли запалені карбідки шахтарів* (Гур., Наша молодість, 1949, 45).

КАРБІ́ДНИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **карбі́д.** *Карбідний цех.*

△ **Карбі́дна ла́мпа** — те саме, що **Карбі́дова ла́мпа** (*див.* **карбі́довий**). *Любив* [Гречкун] *після важкого бою, ..при світлі карбідної лампи читати Шевченка або Гоголя* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 96).

КАРБІ́ДОВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **карбі́д.** *Карбідовий запах.*

△ **Карбі́дова ла́мпа** — лампа, у якій як пальне використовують ацетилен, що утворюється внаслідок дії води на карбід кальцію. *В залізорудних шахтах немає, як у вугільних, небезпечного газу, і тому.. шахтарі можуть.. брати у вибої карбідові лампи* (Панч, В дорозі, 1959, 259).

КАРБІ́Ж, бежа́, *ч., заст.* Бирка (*див.* **би́рка**[2] 1). *З-за сволока визирає псалтир у письменного, а в неписьменного — карбіж, гребінь та днище* (Барв., Опов.., 1902, 122).

КАРБО́ВАНЕЦЬ, нця, *ч.* 1. Назва грошової одиниці в дореволюційній Україні та УРСР, що дорівнює 100 копійкам.

2. **Грошовий знак** і монета, що мають таку саму вартість. *Нема грошей — розміняй карбованця* (Укр.. присл.., 1955, 318); *Громада обрала головою одного багатого чоловіка й поклала йому плату на рік двісті карбованців* (Н.-Лев., II, 1956, 259); *Коли я лягав спати, мати сказала: — Отам на вікні карбованець, візьми* (Сміл., Сашко, 1957, 46).

◇ **До́вгий карбо́ванець** *див.* **до́вгий; Карбо́ванці бряжча́ть** *див.* **бряжча́ти.**

КАРБО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **карбува́ти.** * Образно. *Дві гарячі сльози викотилось з його старих очей і розлилося на карбованому старістю та негодами виду* (Мирний, I, 1949, 158); *Гострі,наче з каменю карбовані, риси* [обличчя] *додавали Аркадієві як чоловікові мужності, а Катерину як жінку спотворювали* (Вільде, Сестри.., 1958, 16).

2. *у знач. прикм.* Покритий карбами (у 1 знач.), різьбою. — *Адже ж у нас є ще карбовані палиці* (Фр., V, 1951, 450); *Бульба добивав посуд — сулії, пляшки зеленого та синього скла, карбовані срібні кубки і турецькі чарки* (Довж., I, 1958, 220).

3. *у знач. прикм.* Зроблений способом карбування. *Горбоносе, застигле обличчя старого.. нагадувало карбованого орла з старовинної монети* (Гончар, III, 1959, 246); * Образно. *У Георге шорстке сиве волосся, строгий, карбований вираз обличчя* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 57)

4. *у знач. прикм., перен.* Чіткий, розмірений. *Карбованим кроком ідуть моряки* (Рад. Укр., 5.V 1959, 2); *Десь там, далеко, гірко жалілася скрипка, і карбовані акорди рояля ясно відтіняли її пекучий біль* (Собко, Звич. життя, 1957, 229); *Затамувавши подих, слухав зал карбовані слова* (Вітч., 3, 1963, 168).

5. *у знач. прикм., заст.* Розітнутий, порізаний на частини. *Карбований труп.*

КАРБО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **карбо́ваний** 4. *Чіткість строфічної побудови, ..карбованість музичної фрази..— такі основні риси революційних пісень* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 33).

КАРБО́ВАНО. Присл. до **карбо́ваний** 4. *Хай пливуть карбовано хвилини, і життя одмірює мотор* (Сос., I, 1957, 339).

КАРБО́ВАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **карбо́ванець.** — *Ми щоразу де карбованчика заробимо.., то й одішлемо* (Барв., Опов.., 1902, 499); — *Ну, давай ще хоч карбованчика... як заходжуватись, то заходжуватись...* (Вовчок, VI, 1956, 290).

КАРБО́ЛКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **Карбо́лова кислота́** (*див.* **карбо́ловий**). *В кутку біля Валерика сидів, розпускаючи запах карболки, ветлікар Кундзюба* (Гончар, Таврія, 1952, 253); *Обмуплені камінні сходи ведуть її у вогкий передпокій, де густо завис дух йодоформу й карболки* (Стельмах, II, 1962, 252).

КАРБО́ЛОВИЙ, а, е. Який містить карболову кислоту. *Карболове мило.*

△**Карбо́лова кислота́** — отруйна рідина з гострим характерним запахом, що вживається для дезинфекції. *Із хімічних дезинфекційних засобів найбільш уживані карболова кислота, лізол, креозол* (Шк. гігієна, 1954, 300).

КАРБО́Н, у, ч., *геол.* Скорочена назва кам'яновугільного періоду й кам'яновугільної системи. *Вуглевмісні відклади* [кам'яновугільного періоду палеозойської ери] *здебільшого мають численні рештки рослин, на підставі яких можна припускати, що за карбону клімат був вологий і теплий* (Курс заг. геол., 1947, 265).

КАРБОНА́Р, а, ч. Член таємного товариства, заснованого на початку XIX ст. в Італії для боротьби проти іноземного панування, за об'єднання італійських земель в одну державу, а у Франції — для усунення з престолу династії Бурбонів. *Італійські карбонари.*

КАРБОНА́РІЙ, я, ч. Те саме, що **карбона́р.**

КАРБОНА́Т, у, ч. 1. *хім.* Сіль вугільної кислоти (сода, поташ і т. ін.). *Карбонат натрію.., або сода, є одним з найголовніших продуктів основної хімічної промисловості* (Заг. хімія, 1955, 392); *Карбонат натрію являє собою білий порошок, добре розчинний у воді* (Хімія, 9, 1956, 121).

2. *геол.* Назва мінералів, що є вуглекислими сполуками різних металів. *Карбонати — це найбільш поширений мінерал зони вивітрювання* (Курс заг. геол., 1947, 75).

3. *спец.* Чорний алмаз дрібнозернистої будови.

КАРБОНА́ТНИЙ, а, е, *спец.* Який містить карбонат. *Багаторічний люпин дав добрі наслідки й на карбонатних ґрунтах* (Картопля, 1957, 64).

КАРБОНІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для карбонізації. *Карбонізаційна сушарка.*

КАРБОНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Насичення якої-небудь рідини вуглекислим газом.

2. Спосіб зміцнення будівельних матеріалів, що містять вапно, шляхом обробки їх вуглекислим газом.

КАРБОНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Піддавати що-небудь карбонізації.

КАРБОРУ́НД, у, ч., *спец.* Дуже тверда кристалічна речовина, сполука вуглецю з кремнієм, що використовується для шліфування сталевих виробів, каміння й для виготовлення вогнетривких матеріалів. *Чистий карборунд — безбарвна кристалічна речовина (питома вага 3,2), яка за міцністю наближається до алмазу* (Заг. хімія, 1955, 443); *Карборунд витримує надтвердий сплав* (Донч., II, 1956, 177).

КАРБОРУ́НДОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **карбору́нд.** *Карборундовий камінь;* // Зробл. з карборунду. *Довго шліфував Провора деталь на карборундовому кругові* (Донч., III, 1956, 415).

КАРБУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для карбування. *Дрібно вистукує карбувальний молоток, голосно дзвенить метал* (Веч. Київ, 30.XI 1968, 4); *Карбувальний прес.*

КАРБУВА́ЛЬНИК, а, ч. Майстер, що карбує, виготовляє карбовані речі. *У 1935 році тут* [у Вишгороді] *було розкопано майстерню карбувальника, в якій відкрито листи міді та інструменти* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 421); *Бригада карбувальників по мармуру працює над меморіальними дошками* (Веч. Київ, 16.X 1957, 3).

КАРБУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **карбува́ти.** *Техніка карбування та інкрустації використовувалася для оздоблення зброї та військового спорядження* (Нар. тв. та етн., 1, 1969, 73); *Нині Ленінградський монетний двір є унікальним у країні підприємством, де поряд з карбуванням металевих монет успішно розвивається такий складний і цікавий вид мистецтва, як модельєрне* (Наука.., 12, 1960, 9).

2. Те, що вирізьблене на чому-небудь; карбований орнамент, зображення. *Нелі гидко пригублюватись до келиха, обкладеного ззовні почорнілим карбуванням* (Вільде, Сестри.., 1958, 363); *Ковані вироби часто оздоблювали карбуванням, що його наносили на поверхню предмета* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 419); *Сповнені гумору карбування.. «Біля джерела» і «Продавець кераміки»* (Вітч., 5, 1969, 224).

КАРБУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Робити зарубку, позначку на чому-небудь; // Карбами позначати що-небудь для обліку, запам'ятання. *Данило Хронь тільки те й робив, що карбував на своїй палиці гріхи панські* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 17).

◇ **Карбува́ти в своїй пам'яті** *що* — добре запам'ятовувати. *Це були очі людини, якій треба і яка вміє все бачити й помічати, все карбувати в своїй пам'яті, очі розвідниці* (Жур., Опов., 1956, 244).

2. Вирізьблювати що-небудь на металі, камені тощо. *Кажуть, люди жили табунами, Спали покотом в млі печер.. Говорили, що знали і вміли, Не таїли своїх думок, А на брилах поети невміло За рядком карбували рядок* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 30); // Виробляти металеві предмети витискуванням; вибивати (у 10 знач.). *В кінці X — на початку XI ст. в Київській Русі стали карбувати монету* (Іст. УРСР, 1, 1953, 68); *Карали всіх, хто потаємно карбував ті мідяки* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 516).

3. *перен.* Чітко, розмірено відбивати (крок і т. ін.). *У коридорі вартовий у тишині карбує кроки* (Сос., II, 1947, 31); // Чітко, роздільно вимовляти. — *Що таке війна, я знаю. Мабуть, не гірше, ніж ти,— карбуючи кожне коротке речення, заговорила Галина* (Коп., Земля.., 1957, 122); — *Коли хочете знати точно,— карбуючи кожне слово, цілком переконано відповів Зуб,— я дав би час провести ще один дослід* (Собко, Справа.., 1959, 123).

4. *техн.* Обробляти тиском краї заклепкових швів і нещільних з'єднань у металевих виробах, щоб закрити щілини й зробити чистою, гладкою поверхню цих виробів. *Котельники карбували рубці і клепали заклепки* (Донч., III, 1956, 413).

5. *заст.* Розтинати, різати на частини. *Язичники так не лютували проти християн, як у ту годину шляхта знущалась, мордувала і карбувала своїх братів* (Стор., I, 1957, 163); // Робити розтин трупа. *На другий день лікар її карбував,— каже: вмерла* (Сл. Гр.).

КАРБУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. *у сполуч. зі сл.* п а м' я т ь, с в і д о м і с т ь і т. ін. Добре запам'ятовуватися. *Молодій людині, особливо в перші роки юності, все не просто запам'ятовується, а карбується в пам'яті, як зарубка на чабанській гермізі* (Ле, Право.., 1957, 13); // *у сполуч. зі сл.* д у ш а, с е р ц е. Залишати

слід у душі, серці. *Діти все прощалися й не могли розлучитися.. І Пресине серце солодко щемить, перший біль розстання карбується на душі* (Ю. Янов., Мир, 1956, 161).

2. Пас. до **карбува́ти** 1, 2. *Медальйони карбувалися не тільки центральними монетними дворами, але й у деяких провінціальних центрах* (Археол., VIII, 1953, 46).

КАРБУ́НКУЛ [1], а, ч., *мед.* Гнійне запалення глибоких шарів шкіри й підшкірної клітковини; скупчення на невеличкій ділянці шкіри кількох фурункулів. *Мікробіологи одержали новий антибіотик — актиноміцин «К» проти сибірки й емфізематозного карбункула* (Наука.., 12, 1956, 33); *Від його* [тарантула] *укусу нога розпухла, і на стопі наливався кров'ю і гноєм величезний карбункул* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

КАРБУ́НКУЛ [2], у, ч., *заст.* Коштовний камінь — червоний гранат. *Перстень із карбункулом;* * У порівн. *Серед буйного ягідника блищали, наче карбункули та рубіни, суниці* (Оп., Іду.., 1958, 28).

КАРБУНКУЛЬО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **карбу́нкул** [1].

КАРБЮРА́ТОР, а, ч., *спец.* Пристрій, у якому з рідкого палива (бензину, спирту тощо) й повітря утворюється пальна суміш, що надходить до циліндрів двигуна внутрішнього згоряння. *При роботі двигуна в його циліндри подається горюча суміш палива з повітрям. Ця суміш утворюється в спеціальному пристрої, який називається карбюратором* (Автомоб., 1957, 21); *Механізатор хотів потамувати сміх, що вибухав йому в горлі короткими спалахами, як тріск у зіпсованому карбюраторі, але не міг* (Добр., Тече річка.., 1961, 235).

КАРБЮРА́ТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **карбюра́тор**. — *І я.. за профілактику. А з ким.. мені той догляд було проводити? Ось із цими? Та вони карбюраторної трубки самі не прочистять* (Жур., Вечір.., 1958, 24); // Який виробляє карбюратори. *Карбюраторне підприємство;* // Який має карбюратор. *Для живлення карбюраторних комбайнових двигунів застосовують бензин* (Зерн. комбайни, 1957, 172).

КАРБЮРА́ЦІЯ, ї, *ж.*, *спец.* Утворення пальної суміші з рідкого палива (бензину, газоліну тощо) й повітря у двигуні внутрішнього згоряння. *Процес приготування пальної суміші з рідкого палива й повітря поза циліндром двигуна називають карбюрацією* (Зерн. комбайни, 1957, 173).

КАРБЮРУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок., перех., спец.* Робити карбюрацію.

КАРВА́ТКА, и, *ж.*, *діал.* Кухоль (у 1 знач.). *Край його на столі люлька і гаманець.. і повна карватка ще торішньої дулівки* (Кв.-Осн., II, 1956, 152).

КАРГА́, й, *ж.*, *лайл.* Про сварливу стару й потворну жінку; відьма (у 2 знач.). — *А ти підглядаєш за нами, стара карго?..* (Мирний, III, 1954, 154); — *Що вона говорить, клята карга? — змертвілими губами прохрипів сам до себе майор* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 91).

КА́РДА, и, *ж.*, *спец.* 1. Голчаста стрічка на барабані чесальної машини.

2. Те саме, що **Чеса́льна маши́на** (*див.* **чеса́льний**).

КАРДАМО́Н, у, ч. 1. Трав'яниста тропічна рослина родини імбирних. *Всякі пахощі там дишуть, ..Кардамон зіллявсь із нардом, Нард розлився із шафраном* (Крим., Вибр., 1965, 35).

2. *збірн.* Зерна цієї рослини, що вживаються як прянощі.

КАРДАМО́ННИЙ, а, е. Те саме, що **кардамо́новий** 1. *Кардамонний запах.*

КАРДАМО́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кардамо́н** 1. *Кардамонові зерна.*

2. Настояний на кардамоні (у 2 знач.). *Кардамонова горілка.*

КАРДА́Н, а, ч., *спец.* Подібне до шарніра рухоме з'єднання на осі двох частин механізму. *Карданна передача автомобіля ГАЗ-63 складається з проміжного вала з карданами* (Підручник шофера.., 1960, 218); *Коли машину знесло в яр, могло і кардан пошкодити і гальма порушити* (Баш, На.. дорозі, 1967, 53).

КАРДА́ННИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **карда́новий**. *Карданний вал.*

△ **Карда́нна переда́ча** — механізм, що передає обертання від коробки передач автомобіля, трактора і т. ін. до задньої осі. *Карданна передача служить для з'єднання валів коробки передач та головної передачі, осі яких розміщені під певним кутом, величина якого під час руху автомобіля змінюється* (Автомоб., 1957, 159).

КАРДА́НОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **карда́н**. *Карда́новий вал; Карда́нове зчеплення.*

КАРДИНА́Л [1], а, ч. Найвищий після папи духовний сан у католицькій церкві, а також особа, що має цей сан. *Задзвонили у Констанці Рано в усі дзвони. Збиралися кардинали, Гладкі та червоні* (Шевч., I, 1963, 267); *Вище всіх червоних кардиналів Він* [папа] *сидів у ясних, білих шатах* (Л. Укр., I, 1951, 100); *Осторонь сидів кардинал, нещодавно посланий до Кафи з папською буллою* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 115).

КАРДИНА́Л [2], а, ч. Співоча пташка родини в'юркових із яскраво-червоним пір'ям; живе в Північній і Південній Америці.

КАРДИНА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Найголовніший, найважливіший; грунтовний, основний. *А питання про мир, це кардинальне питання всього сучасного життя* (Левін, 26, 1951, 73); *Вже сьогодні став можливим перехід до практичного розв'язання кардинального питання біології — що таке життя* (Знання.., 7, 1965, 9).

КАРДИНА́ЛЬНО, *книжн.* Присл. до **кардина́льний**. *Лише Кукла вирішив для себе питання кардинально* (Мик., II, 1957, 545).

КАРДІОГРА́МА, и, *ж.* Графічне зображення роботи серця. — *Не буду вас тішити марними надіями,— каже лікар пізно ввечері, виходячи з кімнати і показуючи Миколі кардіограму* (Собко, Матв. затока, 1962, 315).

КАРДІО́ГРАФ, а, ч. Прилад для записування роботи серця. *Прилади оточили операційний стіл. Кардіограф розповідає про роботу серця, електроенцефалограф записує біоструми мозку* (Веч. Київ, 3.I 1967, 4).

КАРДІО́ЛОГ, а, ч. Лікар, що лікує хвороби серця. — *Мрію перекваліфікуватись на рентгенолога або ще краще на кардіолога...* (Коп., Земля.., 1957, 190).

КА́РДНИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **ка́рдовий**. *Зараз машинний парк фабрики* [у Полтаві] *налічує понад 250 тисяч кардних і гребінних веретен* (Роб. газ., 25.II 1966, 2).

КА́РДОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **ка́рда**. *Кардова машина; Кардова стрічка.*

КАРДУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех., текст.* Обробляти вовну, бавовну, волокно, розчісуючи за допомогою кардової (чесальної) машини.

КАРЕ́, *невідм., с.* Бойове шикування піхоти у формі чотирикутника; застосовувалося з XVIII ст. переважно для відбиття кавалерійських атак. *Після того* [присяги прапорові] *полк знову вишикувався в каре, командир з комісаром стали поруч на поличку тачанки* (Смоліч, V, 1959, 652); *Тричі налітали дроздовці на це маленьке каре, ..але щоразу на землю падала більшість вершників* (Панч, II, 1956, 443); // По те, що має форму чотирикутника. *У центрі площі утворилося раптом невелике каре з червоних прапорів та трибуна з стола і двох скриньок для промовця* (Козл., Ю. Крук, 1957, 527); *Під*

останні такти музики вони [дівчата] *утворюють каре* (Мист., 4, 1960, 16).

КАРЕ́ЛІ, *див.* **карéли**.

КАРЕ́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **карéл**, а, *ч.*; **карéлка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Карельської АРСР. *На півночі й північному сході вони* [венеди] *потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фінів, карелів, мордви, марі та інших народів* (Іст. СРСР, I, 1957, 23); *За Югом, за молодшим сином, особливо сильною була туга старої карелки* (Шиян, Переможці, 1950, 6).

КАРЕ́ЛКА *див.* **карéли**.

КАРЕ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **карéли** та Карелія. *Карельська мова.*

△ **Карéльська берéза** — вид бородавчастої берези, деревина якої дуже тверда, з гарним малюнком; цінний матеріал для виготовлення меблів, художніх виробів і т. ін. *Паперові пластики добре піддаються фарбуванню та імітації під карельську березу й червоне дерево* (Рад. Укр., 9.IV 1961, 3).

КАРЕ́ТА, и, *ж.* Закритий з усіх боків чотириколісний кінний повіз на ресорах. *У неділю коло Колісникової квартири знай спинялися карети, коляски та фаетони* (Мирний, III, 1954, 286); *Карета за каретою під'їздила аж під самі двері церковні, лакеї прискакували і відчиняли дверці* (Фр., II, 1950, 365); *Трамвай дзеленчить, карети гримлять* (Тесл., Вибр., 1950, 168).

△ **Карéта швидкóї допомóги** — спеціальна автомашина, яка доставляє до лікарні хворого, що потребує негайної медичної допомоги, або лікаря до потерпілого чи хворого. *Оксана з міжрайонної лікарні викликала карету швидкої допомоги* (Чорн., Потік.., 1956, 398).

КАРЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **карéта**. *Наша каретка сповнялась часом блакитним світлом, коли котилась під ліхтарями* (Коцюб., II, 1955, 437).

2. *спец.* Рухома, ковзна частина якого-небудь механізму, машини. *Розпилювати круглий ліс на верстаті без каретки, на якій закріплюється матеріал, заборонається* (Стол.-буд. справа, 1957, 117); *В академічних човнах сидіння гребця встановлюється на рухомій каретці* (В ім'я Вітч., 1954, 53).

КАРЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **карéта**. *Мітингували з ранку й до вечора. Панський каретний сарай було перетворено в клуб* (Гончар, II, 1959, 28).

КАРЕ́ТНИК, а, *ч., заст.* Стельмах, що робить карети. *Поступив* [хлопець] *потім до каретника, але місяців через три одсилає і каретник, бо роботи не було* (Панч, II, 1956, 451).

КАРЕ́ТНЯ, і, *ж., заст.* Приміщення для карет. *Старий кучер вийшов з каретні* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 343).

КАР'Є́Р [1], у, *ч.* Місце відкритого добування копалин, які залягають неглибоко, а також гірниче підприємство для такого добування. *Долини річок Інгульця, Саксагані і Жовтої вкрилися пастками-гробовищами, кар'єрами для добування руди* (Досв., Вибр., 1959, 306); *Готується до закладання Грушівський кар'єр, у якому марганець видобуватиметься відкритим способом* (Рад. Укр., 2.I 1959, 3); // Місце, де добувають камінь, глину, пісок і т. ін. *Крейду з іншого кар'єру уже вагончики везуть* (Сос., II, 1958, 373); *В районі Снігурівки відкрито кар'єри для добування піску, глини й каменю* (Рад. Укр., 17.VI 1951, 1).

КАР'Є́Р [2], у, *ч.* 1. Прискорений галоп, найшвидший біг коня; чвал. *Кінь спочатку мчав галопом, а потім перейшов на кар'єр і летів, шарахаючись перед кожним пеньком* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 262).

◇ **Брáти (взя́ти** *і т. ін.*) **з копи́та в кар'є́р** (*про коней*) — зриваючись із місця, відразу мчати. *Булані, витягуючи свої тіні, з копита беруть в кар'єр* (Стельмах, I, 1962, 71); **З місця в кар'є́р** — відразу ж, не вагаючись, не готуючись. *Іван, з місця в кар'єр, почав запевзято доводити Королевичу, що соціал-демократія це є партія, надвоє не ділиться* (Смолич, Мир.., 1958, 42).

2. *у знач. присл.* **кар'є́ром**, *рідко.* Те саме, що **учвáл**; чвалом, навскоки. *Француз глянув йому вслід і посміхнувся, втішений прекрасними кіньми і гарячими вершниками, що кар'єром гнали своїх коней* (Ю. Янов., IV, 1959, 81).

КАР'Є́РА, и, *ж.* 1. Швидке, успішне просування в службовій, суспільній, науковій та ін. діяльності; досягнення слави, вигоди тощо. *Йому всміхалася висока кар'єра* (Фр., VII, 1951, 14); *Цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життям, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря!* (Коцюб., I, 1955, 254); *Ці напівінженери-напівчиновники краще були обізнані на способах робити кар'єру та діставати чини і нагороди* (Шовк., Інженери, 1956, 76).

2. *з означ.* Рід занять. — *Я запевняла, що людину ніщо не може так загодити, як артистична кар'єра* (Л. Укр., III, 1952, 708); *Вже який раз питала* [мати], *що йому дасть учительська кар'єра* (Хижняк, Килимок, 1961, 92).

КАР'Є́РИЗМ, у, *ч.* Намагання зробити кар'єру (у 1 знач.), не рахуючись з інтересами громадської справи; гонитва за особистими успіхами. *З позицій демократа Карпенко-Карий розкриває болячки капіталістичної дійсності, засуджує обивательщину, кар'єризм* (Укр. літ., 9, 1957, 83); *Необхідно підняти всі сили громадськості на непримиренну боротьбу проти.. проявів кар'єризму й бюрократизму* (Ком. Укр., 12, 1963, 25).

КАР'Є́РИСТ, а, *ч.* Той, хто пройнятий кар'єризмом. *Фесенкова голова була вільна од усяких ідей, окрім тих, які панували в вищих кружках* [гуртках]... *Він підладжувався під погляди тих кружків, бо був кар'єрист* (Н.-Лев., V, 1966, 141); [Новобранець *(схопився):*] *Я давно казав, що Шметелюк не той, за кого він себе видає. Я казав, що він кар'єрист і авантюрник, що він індивідуаліст, що він не гідний бути в комсомолі* (Мик., I, 1957, 242); *В безодню хилиться золота височінь трону, біля якого крутиться калейдоскоп бездарності: казнокради і кар'єристи* (Стельмах, Хліб.., 1959, 580).

КАР'Є́РИСТКА, и, *ж.* Жін. до **кар'є́рист**.

КАР'Є́РИСТСЬКИЙ, а, е. 1. Власт. кар'єристові. *Кар'єристські нахили.*

2. Стос. до **кар'єризму**, пов'язаний з ним. *Кар'єристські плани;* // Пройнятий кар'єризмом. *Кар'єристські елементи.*

КАР'Є́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кар'є́р** [1]. *Енергокомбінат дає можливість розробляти буровугільні родовища кар'єрним способом* (Шляхи розв.. пал. пром.., 1958, 6).

КА́РИЙ, а, е. Темно-брунатний (про очі). *Ой зоре! зоре! ..Чи очі карі тебе шукають На небі синім? Чи забувають?* (Шевч., II, 1953, 20); *Христя помилувалася його.. карими очицями, чорними бровенятами* (Мирний, III, 1954, 150); *В неї очі карі та глибокі, вся вона і ніжна, і стрункa* (Сос., I, 1957, 206); // Гніді́й (про масть коней). *Карий кінь нетерпляче перебирав ногами* (Галан, Гори.., 1956, 9); // *у знач. ім.* **ка́рий**, рого, *ч.* Кінь такої масті. [Незнайомий:] *Подивися там, чи не намуляна шия у карого, бо чогось він увесь час мотав головою* (Вас.., III, 1960, 203).

КАРИКАТУ́РА, и, *ж.* 1. Малюнок, що зображує кого-, що-небудь у навмисне спотвореному, смішному вигляді. *На другий день в колгоспній стінгазеті красувалася карикатура: лежить на рядні під грушею Павло Подушка, замість голови в нього макітра вареників* (Вишня, I, 1956, 428); *По той бік стежки.. була вітрина*

комсомольської сатири з смішними карикатурами та віршиками (Дмит., Наречена, 1959, 193); // Про сатиричне або гумористичне зображення явищ дійсності засобами інших видів мистецтва, а також про твори такого характеру.

2. *перен.* Невдале наслідування, смішне, спотворене відображення кого-, чого-небудь; потвора, опудало. *Вставши і вмившись, він звелів подавать самовар, ..потім причепурився перед дзеркалом, трохи не плюнув на свою покривлену карикатуру в дзеркалі* (Н.-Лев., I, 1956, 584); *Тюремний шпиталь — се лише тінь, карикатура звичайного шпиталю* (Фр., IV, 1950, 178); *— Твій вік доходить до роздоріжжя і маєш вибрати: або статечність старості, або карикатуру спізненої молодості!* (Вільде, Винен.., 1959, 47).

КАРИКАТУ́РИСТ, а, ч. Художник, який малює карикатури (у 1 знач.). *Вони* [постанови ЦК КП (б) У і виступ газети «Правда» про журнал «Перець»] *орієнтували сатириків і карикатуристів на створення політично гострих, майстерно виконаних рисунків* (Укр. рад. граф., 1957, 73); *В кожен свій малюнок карикатурист всипав дещицю доброго перцю, без чого не буває ні шаржу, ні епіграми* (Літ. Укр., 3.IX 1968, 3).

КАРИКАТУ́РИСТКА, и, *ж.* Жін. до **карикату́рист**.

КАРИКАТУ́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до карикатури (у 1 знач.), власт. їй. *Карикатурний малюнок; Карикатурний стиль.*

2. *перен.* Який викликає сміх, нагадує карикатуру; смішний, недоладний. *Голова в нього сиділа якось між плечима і випиналась рудою борідкою вперед, як і живіт; все це трималось на коротеньких ніжках, а тому він мав вигляд досить комічний, карикатурний* (Думки про театр, 1955, 38); *Він відчував насолоду, коли з-під його пензля з'являлись на папері чи то пейзаж місячної ночі, чи то карикатурні обличчя його товаришів* (Трубл., Мандр., 1938, 50).

КАРИКАТУ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **карикату́рний**. *У таких творах, як «Наталка Полтавка», «Москаль Чарівник», поряд з елементами сентименталізму й карикатурності є вже головне — «характеристика живих личностей народа»* (Укр. літ. критика.., 1959, 290).

КАРИКАТУ́РНО. Присл. до **карикату́рний** 2. *Тінь від його довгої постаті відбивається карикатурно на стіні з картою Європи* (Вільде, Сестри.., 1958, 162).

КАРІАТИ́ДА *див.* **каріати́ди**.

КАРІАТИ́ДИ, ти́д, *мн.* (*одн.* **каріати́да**, и, *ж.*), *архт.* Вертикальні підпори, що мають вигляд жіночих постатей. [Д. Ж у а н:] *Сяя постать була мов буйна хвиля, а тепера подібна до тії* [тієї] *каріатиди, що держить на собі тягар кам'яний* (Л. Укр., III, 1952, 387); *В неї миловидне обличчя, гарна шия і плечі. Але вона велика дівчина, схожа чимось на античну каріатиду* (Довж., Зач. Десна, 1957, 514).

КА́РІЄС, КАРІО́З, у, ч., *мед.* Руйнування тканини кістки, зуба внаслідок запально-дистрофічних процесів, що відбуваються в них; костоїда. *Постійні зуби у дітей вкриті тоншою емаллю, ніж у дорослих, внаслідок чого вони легко можуть зазнати пошкодження (карієс)* (Шк. гігієна, 1954, 95); *При оптимальній концентрації фтору в питній воді (і в їжі) карієс зубів виникає набагато рідше, ніж при його нестачі* (Наука.., 8, 1968, 39).

КАРІО́З *див.* **ка́рієс**.

КАРІО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Уражений каріозом, карієсом; костоїдний. *При каріозних зубах в порожнину зуба кладуть шматочки алое, що часто заспокоює біль і сприяє загоюванню запалення ясен* (Хліборо б Укр., 6, 1968, 45)

КАРК, а, ч. 1. Задня частина шиї з верхньою частиною хребта; зашийок. *Він* [пес] *зловив вже зубами за карк вівцю і кинув в отару* (Коцюб., II, 1955, 321); *Самець-вепр настовбурчив щетину на карку* (Бурл., О. Вересай, 1959, 152); *З даху упав* [Ельпенор]; *ударившись карком, Весь він хребет поламав, і душа відійшла до Аїда* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 187).

2. Те саме, що **ши́я** 1. *В одну мить схопився* [Іван] *на ноги й почав одягатися. Голова так йому важила на в'язах, що трохи не покотилася з карку* [карка] *на землю* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 53); *Андрієві захотілося схопити його за карк і жбурнути з високого ганку* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 21).

◇ **Відчу́ути (пізна́ти) на вла́сному ка́рку** — пізнати на власному досвіді. *Він пізнав* [фашизм] *уже в дії і дорогою ціною на власному карку* (Смолич, Після війни, 1947, 28); **Лама́ти (злама́ти, скрути́ти** *і т. ін.*) [**собі**] **карк**: а) гинути. *— Що ти не надіявся, то ще не рація, щоб я кидався, карк ламав, аби рятувати інших* (Фр., III, 1950, 15); б) *(на чому)* зазнавати поразки, не справлятися з чим-небудь. [О м е л я н:] *Але на таких річах він може карк скрутити* (Фр., IX, 1952, 177).

КА́РКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ка́ркати**. *По стернях розгулювало гайворонння.. і з радісним карканням перелітало з місця на місце* (Тют., Вир, 1964, 398); *Під гнітючим враженням семінаристового каркання їм.. в цей час здавалося, що над їхнім Славутичем і справді нависає якась небезпека* (Гончар, Таврія, 1952, 118).

КАРКА́С [1], а, ч. Металева або дерев'яна основа якої-небудь речі, споруди тощо; кістяк. *І хати ще нема. Її прозорий каркас із свіжообтесаних балок ще має вигляд легкого рисунка в голубому повітрі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 538); *Прозорі каркаси майбутніх заводів — як величні степові елінги на горизонті* (Ю. Янов., II, 1954, 235); *Каркаси більшості теплиць дерев'яні, а рами одинарні, металеві* (Колг. Укр., 1, 1959, 44); * Образно. *Документальність є не основною стихією роману* [Л. Смілянського] *«Поетова молодість», а лише тим каркасом, на якому виростає сюжетна канва, виплітається художня тканина* (Літ. Укр., 25.II 1964, 3).

КАРКА́С [2], а, ч. (*Celtis* L.). Дерево родини в'язових, що має дуже міцну деревину; залізне, кам'яне дерево. *Каркас західний — дерево першої величини. Росте на півдні, у Київській області й північніше* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 80); *У грацській оранжереї, крім пальм і цитронів, росла туя — дерево життя, дрібнолисте залізне дерево — каркас з острова Сіцілія* (Донч., III, 1956, 43).

КАРКА́СНИЙ [1], а, е. Прикм. до **карка́с** [1]. *Стіни з глиносирцевих матеріалів за конструкцією можуть бути каркасними й безкаркасними* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

КАРКА́СНИЙ [2], а, е. Прикм. до **карка́с** [2]. *Каркасне листя.*

КА́РКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **кря́кати** 1, 2. *Над парками на київських кручах кружляло, каркаючи, гайворонння* (Смолич, Мир.., 1958, 464); *— Нема тепер радості на світі... Нема і не скоро буде. — Не каркай, лиховісний!* (Стельмах, Щедрий вечір. 1967, 165).

КА́РКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **ка́ркати**. *Вчепившись лапами в їжака, крук каркнув сердито* (Коп., Як вони.., 1961, 29).

КАРКОЛО́МНИЙ, а, е. 1. Через який можна зламати карк, шию; дуже небезпечний. *Напружившись, вона зробила карколомний стрибок, потрапила в самісіньку гущавину гострих тернів* (Смолич, I, 1958, 93); *Івонко спускається першим по карколомних глиняних виступах* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 53).

2. *перен.* Важкий, складний для виконання, для розв'язання. *Доводилося писати контрольні роботи, розв'язувати безліч карколомних теорем* (Собко, Біле полум'я, 1952, 26); // Ризикований. *На другий день рано коло спуску згромадилася ціла купа робітників.. Хотіли побачити, як справиться Микола зі своєю карколомною роботою* (Фр., І, 1955, 368).

3. *перен.* Те саме, що **надзвича́йний 1**. *Вона почувала себе так, наче її підхопили бурхливі хвилі життя і з карколомною швидкістю понесли кудись* (Гур., Життя.., 1954, 283).

КАРКОЛО́МНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **карколо́мний** 2, 3. *Тепер ще дехто розуміє новаторство як якусь карколомність, як щось таке, що мусить вразити читача своєю ускладненістю, а то й просто загадковістю* (Літ. газ., 16.I 1962, 3).

КАРКОЛО́МНО. Присл. до **карколо́мний** 2, 3. *Він відгородився від подій і тих людей, які карколомно повернули долю Німеччини, штовхнули її у безодню страшної війни* (Рибак, Час.., 1960, 39).

КА́РЛИК, а, *ч.* 1. Неприродно мала на зріст людина; ліліпут, недоросток, куцак, куцан. *Там карлики грають у сурми, Там бубни й сопілки бринять* (Л. Укр., IV, 1954, 122); *При недорозвиненні гіпофіза ріст дитини може припинитися, і тоді вона залишається карликом* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 122); * У порівн. *Стоїмо, мов карлики. Над нами Стіни рвуться вгору, до хмарин* (Дмит., Осінь.., 1959, 11); // Про дуже низький, дуже малий предмет. *Підгорілий ячмінь ледве піднімався на півметра від землі. Вусаті карлики, похнюпившись, дивилися вниз* (Жур., До них іде.., 1952, 143).

2. *з означ., перен.* Про дуже незначну з певного погляду, нікчемну людину. *Духовні карлики.*

КА́РЛИКОВИЙ, а, е. Такий, як у карлика (у 1 знач.). *Карликовий зріст; Карликові ноги;* // Дуже низький, дуже малий. *Уражена рослина перестає рости, залишається карликовою* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 151); *Карликове господарство;* // Уживається як складова частина назв дуже малих, дуже низьких тварин і рослин. *У деяких жителів* [Сокотри] *є худоба—кози й карликові корови, які ледве сягають стегон людини* (Наука.., 12, 1965, 53); *Зустрічаються* [в тундрі] *карликові верби й берізки, які стеляться по поверхні землі, рятуючись зимою під снігом від холоду й сильних вітрів* (Фіз. геогр., 5, 1956, 124).

Ка́рликові племена́ — низькорослі племена Центральної Африки.

КА́РЛИКОВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Якість за знач. **ка́рликовий**; низькорослість. *Другою з найважливіших ознак при використанні рослин як показників корисних копалин є їхні ненормальні, потворні форми: гігантизм та карликовість, викривлення, нарости* (Знання.., 11, 1968, 10); *Карликовість плодових рослин.*

2. Хвороба рослин. *З вірусних хвороб цибулі на Україні поширені мозаїка та жовта карликовість* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 314).

КАРЛИКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на карлика (у 1 знач.); низькорослий. *Посідали відпочити в тіні карликуватого канадського ліска* (Ірчан, II, 1958, 148).

КА́РЛИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ка́рлик** 1; карличка. *Найменшою людиною вважається карлиця, що жила у XVIII столітті й описана французьким натуралістом Бюроном. У віці тридцяти семи років вона була на зріст 43,3 сантиметра* (Хліборо Укр., 12, 1965, 47).

КА́РЛИЧКА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **ка́рлиця**.

КАРЛУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **карликува́тий**. *Перед самим проходом стояв насторч величезний кам'яний стовп.., оброслий папороттю та карлуватими берізками* (Фр., VI, 1951, 29).

КАРЛЮ́ЧИТИ, ить, *недок., перех., розм.* Те саме, що **ко́рчити**; скручувати. *Скорбут, сухоти, ломець карлючить дітей і дорослих* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 594).

КАРЛЮ́ЧИТИСЯ, иться, *недок., розм.* Те саме, що **ко́рчитися**; скручуватися; // Витися, звиватися (про шлях, річку й т. ін.). *Понад табором карлючився широкий шлях* (Сміл., Зустрічі, 1936, 95).

КАРЛЮ́ЧКА, и, *ж.* 1. Що-небудь криве, закручене, формою схоже на гачок. *Ніс — карлючка, рот свинячий, Гиря вся в щетині; Ніжки курячі, собачий Хвіст, ріжки цапині* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 70); * У порівн. *Явдоха подала йому жаб'ячу кісточку, що нагадує карлючка* (Кв.-Осн., II, 1956, 203); // Закручена лінія; завиток, розчерк у письмі. *Паламар показав нам дві стародавні книги; перша — ..рукописний збірник.., розмальований дуже гарно.. карлючками, візерунками людей і звірів* (Стор., I, 1957, 258); // *перен., розм.* Про зігнуту, скорчену постать. *— Ой, яка карлючка танцює зо мною! — подумала Настя* (Н.-Лев., III, 1956, 248); // *перен., розм.* Перешкода, перепона в чому-небудь; заковика. *— Хоч ми й гарно міркуємо, та есть одна карлючка. — А яка ж то? Кажи! — Є один чоловік такий, що може нам великої шкоди наробити* (Гр., II, 1963, 320).

2. *розм.* Криво, негарно написана літера. *Пишу це для моєї доньки Волі, яка тепер ще занадто маленька, щоб розуміти не лише зміст цього, написаного, а й значення тих карлючок, що з них складається слово, речення, думка...* (Досв., Вибр., 1959, 13); *Вони* [учні] *вимальовували.. дивовижні карлючки замість літер* (Кол., Терен.., 1959, 23).

3. Гачок, закрут (на кінці пальця). *І згадав я постать: у руках — Палиця з карлючкою* (Рильський, II, 1960, 74); // Палиця з загнутим кінцем. *Ось і староста, почепивши на груди медаль, сперся на довгу карлючку і кивав головою до Романа, сільського писаря* (Коцюб., I, 1955, 113); *Найверткішу вівцю можна підчепити карлючкою-гирлигою, вихопити з гурту, підтягнути до себе* (Гончар, Таврія, 1952, 157).

КАРЛЮ́ЧКУВА́ТИЙ, а, е. Який має форму гачка; загнутий, гачкуватий. *Ніс довгий та карлючкуватий і на кінці загострений, ніби шпилька* (Кв.-Осн., II, 1956, 232); *Гроші сипалися зливою, карлючкуватий палець митаря ледве встигав перелічувати тих, що йшли повз нього* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 182).

КАРМА́ЗИН, у, *ч.* 1. Старовинне дороге темно-червоне сукно. *Привезли кармазину, ..ото зараз пошили нам запорозькі жупани* (Стор., I, 1957, 191); *Люди перемовлялися між собою та більше дивилися не широкий поміст, вкритий червоним кармазином* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 13); // Одяг із цього сукна. *На вусах, на червоних кармазинах бігають ярі іскряні червоні бліки* [полиски] (Н.-Лев., III, 1956, 309); *За безцінь переходили до його рук і коштовні кармазини, і шаблі з золотими держаками, і килими* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 39); * У порівн. *Олена.. почервоніла, як кармазин* (Кв.-Осн. II, 1956, 197); *Христя скрикнула, ухопившись за щоку, що зразу, наче кармазин, у неї загорілася* (Мирний, III, 1954, 253).

2. *заст.* Той, хто носив одяг із цієї дорогої тканини. *Козаки дражнять було міщан личаками, а міщане* [міщани] *дражнили козаків кармазинами* (П. Куліш, Вибр., 1969, 70); *Сподобався їм і Кривоніс, зразу видно було, що не так, як кармазини, ота пихата козацька старшина, собою лише журиться, а він і людською долею* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 35).

3. *перен.* Густо-червоний колір (про рум'янець і т. ін.); багрянець.

◇ **Заливáтися (залúтися, заллятися) карма́зином** *див.* **заливáтися.**

КАРМАЗИ́НА, и, *ж., заст., рідко.* Те саме, що **карма́зин** 1. *Хвала тобі, ткале, хвала, Хорошої кармазини наткала* (Ус., І сьогодні.., 1957, 43).

КАРМА́ЗИНКА, и, *ж.* Сорт яблук темно-червоного кольору.

КАРМА́ЗИННИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **карма́зиновий**.

КАРМА́ЗИННИК, а, *ч., заст.* Той, хто носив одяг із кармазину (у 1 знач.); багач.

КАРМА́ЗИНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **карма́зин** 1; // Зробл. з кармазину. *На йому жупан шовковий, Пояс в золоті повис, Кармазинові вильоти, В дорогій оправі спис* (Щог., Поезії, 1958, 252); *Жупан кармазиновий, як жар червоний* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 24).

2. Такого кольору, як кармазин (у 1 знач.); темно-червоний. *Великий килим серед хати У кармазинових квітках* (Стар., Поет. тв., 1958, 190); *Кармазинове сонце, наче крізь жовту югу, розцвітало спекою* (Донч., II, 1956, 176).

КАРМАНЬЙО́ЛА, и, *ж.* 1. Революційна пісня, яку склали паризани 1792 р. під час французької революції. *Народ, який створив Карманьйолу і Марсельєзу, не співатиме гімн фашизму!* (Ів., Таємниця, 1959, 135).

2. Танець, що супроводжується цією піснею.

КАРМЕЛІ́Т, а, *ч.* Чернець католицького ордену, заснованого в XII ст. у Палестині на горі Кармель під час хрестових походів. *Там, де молився бернардин І босий кармеліт, ..Встає народу чесний син І держить волі щит* (Рильський, II, 1960, 162); *Осоромлений і розлючений залишав Любовицький козацький табір. В Клітинцях, у кляшторі босих кармелітів, посол спинився на ніч* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 555).

КАРМЕЛІ́ТКА, и, *ж.* Черниця католицького ордену, заснованого в XV ст. у Франції. — *Якщо пан боягуз, як стара кармелітка, хай він сховається до кляштору..,— відрізав Бжеський, не обертаючись* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18).

КАРМЕЛІ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кармеліт** і **кармелі́тка**. *Кармелітський монастир.*

КАРМІ́Н, у, *ч.* Яскраво-червона фарба, яку добувають із кошенілі. *В жанрових картинах.. він часом уживає кармін* (Коцюб., II, 1955, 433); *Фруктово-ягідну суміш звичайно підкрашують кармін, амарантом* (Технол. пригот. їжі, 1957, 211); * У порівн. *Циганські кучері, крізь них мідяні скроні.. і губи, мов кармін* (Сос., I, 1957, 325).

КАРМІ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **кармі́новий**. *Тільки сниться даль кармінна в синім шумі трав, карооka та дівчина, що любив — не взяв* (Сос., II, 1958, 73).

КАРМІ́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кармі́н**. *Карміновий лак.*

2. Яскраво-червоний. *Плоди* [яблуні Пармен] *середнього розміру.., золотисто-жовті, з яскравими карміновими смугами, дуже привабливі* (Сад. і ягідн., 1957, 67); *Ніна нервово кусала кармінові уста, неспокійно мнучи в руках рукавички* (Добр., Тече річка.., 1961, 5).

КАРНАВА́Л, у, *ч.* 1. Первісно в Італії — наприкінці зими свято з народним гуляянням, маскарадом, вуличним походом. *Ще буде новина — карнавал (завтра починається).. Про се італьянське* [італійське] *свято напишу.. згодом, коли цікаво* (Л. Укр., V, 1956, 393); *В середні віки влаштовувалися пишні містерії, в епоху Відродження — карнавали* (Наука.., 11, 1968, 29).

2. Народне гуляння, маскарад (нерідко просто неба), що супроводжується іграми, танцями, виступами художньої самодіяльності тощо. *Зібралися ми гуртом у клуб. На новорічний карнавал зібралися* (Ков., Кутя.., 1960, 106); *Буйний святковий карнавал.. в бубнами та цимбалами б'є у вузьку вуличку напролом* (Гончар, I, 1954, 462).

КАРНАВА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **карнава́л**. *Перед самим гуртожитком їм перетяв дорогу карнавальний похід* (Баш, Вибр., 1948, 49); // Признач. для карнавалу. *Карнавальний одяг.*

КАРНА́ВКА, и, *ж.* Металева закрита коробка з отвором у кришці для збирання грошей (переважно в церкві); скарбничка, скарбона. *Того ж таки дня піп виймав гроші з карнавки* (Коцюб., I, 1955, 95); *Суворий чернець стояв поряд, виразно показуючи перстом на карнавку, куди треба було кидати пожертви* (Донч., III, 1956, 144).

КАРНА́ВКОВИЙ, а, е. Прикм. до **карна́вка**. *Карнавкові гроші; Карнавковий збір.*

КАРНА́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **карна́вка**.

КАРНА́ВОЧНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **карна́вковий**. *Карнавочні гроші збирав кухар і купував* [продукти] *на базарі на завтрашній обід* (Стор., I, 1957, 257).

КАРНАВУ́ХИЙ, а, е, *розм.* З відрізаними або короткими вухами. *Карнавухий хлопець.*

КАРНІ́З, а, *ч.* 1. Виступ, що завершує горішню частину стіни або міститься над вікнами, дверима. *Поламлені* [поламані] *карнизи, побиті вікна.., обдуплені стовпи — все виглядало непривітним та страшним* (Мирний, III, 1954, 305); *Над клумбами.. біліли з карнизами й колонами стіни розкішного невиданого палацу* (Вас., Незібр. тв., 1941, 159); — *Я теж цей дім будував. Від першого каменя в фундаменті до останнього карниза під дахом, всі поверхи* (Кучер, Дорога.., 1958, 49).

2. Виступ, що пролягає вузькою смугою на схилі гори, кручі. *Де тільки на скелях в карнизи на піваршина, де трапляється ямка в скелі, там причеплюються ялинки* (Н.-Лев., II, 1956, 414); *Сафаров ішов над урвищем широким кам'яним карнизом* (Донч., II, 1956, 283).

КАРНІ́ЗНИЙ, а, е. Те саме, що **карні́зовий**.

КАРНІ́ЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **карніз**. *Карнізовий виступ.*

КА́РНИЙ, а, е. 1. *юр.* Який учинив злочин проти життя та майна. *Від карного елемента армію звільнив революційний трибунал* (Панч, О. Пархом., 1939, 91); *Одвернулась* [дівчинка] *до вікна, глухо вела далі: — Мій татусь служив на залізниці. В міліції. Ну, в така, ..за порядком слідкує, спекулянтів різних та карних злочинців виловлює* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 184); // *у знач. ім.* **ка́рний, ного**, *ч.* Той, хто вчинив злочин проти життя й майна.

2. *юр.* Який становить замах на життя та майно. *Він.. був людиною чесною, хоча б в тому розумінні, що ніколи в житті не зробив жодного карного злочину* (Рибак, Час.., 1960, 424).

3. *юр.* Пов'язаний із розслідуванням і покаранням злочинів проти життя та майна. *Се було на вулиці, перед будинком карного суду в одним із більших провінціальних міст* (Фр., VII, 1951, 187); *У випадку стягання квартирної плати понад установлені органами влади розміри суди зобов'язані порушувати проти винних карне переслідування* (Див. кодекс УРСР, 1950, 105); *Карна справа.*

△ **Ка́рне судочи́нство** *див.* **судочи́нство**; **Ка́рний ко́декс** *див.* **ко́декс**; **Ка́рний ро́зшук** *див.* **ро́зшук**.

4. *рідко.* Те саме, що **кара́льний**. *Реакція польської окупації, розгул пілсудчиків, карні експедиції по селах, цинічне нехтування елементарних прав громадянина,..— все це, річ ясна, не могло не викликати протидії серед молодого покоління* (Вільде, Сестри.., 1958, 171); *Тобі стане легше від того, що справедлива рука, яка занесе над ним карний меч, помститься і за твої гіркі вдовині сльози* (Руд., Вітер.., 1958, 420).

КА́РНИК, а, *ч.* Карний злочинець. *Удосвіта запалають по хатах огні. А вранці тільки печеним хлібом*

запахне — по шляху заманячить сіра пляма. Ближче — росте. Карики... (Головко, I, 1957, 52).

КАРНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Карання, покарання. *Май добрую натуру, не приймеш карності на шкуру* (Номис, 1864, № 4444); *Хоч коли й мине день без карності, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається* (Вовчок, I, 1955, 28).

КАРООКИЙ, а, е. Який має карі очі. *Грицько був парубок високий, чорнявий, карооκий,— парубок як орел* (Вовчок, I, 1955, 37); *Шлю тобі, карооκа подруго, Мого щастя і пісні привіт!* (Мас., Поезії, 1950, 195).

КАРОТЕ́ЛЬ, і, *ж.* Сорт харчової моркви, що має короткий, округлий корінь. *За формою коренеплода сорти моркви поділяють на каротелі, напівдовгі й довгі* (Овоч., 1956, 347).

КАРОТИ́Н, у, *ч.* Жовто-оранжевий барвник, якого найбільше є в моркві, помідорах, яєчних жовтках і т. ін. *Ряд овочів і фруктів: морква, гарбузи, помідори, абрикоси.. забарвлені в жовтий або оранжевий колір. Вони набувають цього кольору завдяки вмісту в них каротину — провітаміну А* (Укр. страви, 1957, 26).

КАРПА́ТЕЦЬ *див.* **карпа́тці.**

КАРПА́ТКА *див.* **карпа́тці.**

КАРПА́ТСЬКИЙ а, е. Прикм. до **карпа́тці** і Карпати. *Карпатські гори, мов застиглі хмари... Упала тінь на доли од вершин* (Сос., Солов. далі, 1957, 37).

КАРПА́ТЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **карпа́тець, тця,** *ч.*; **карпа́тка,** и, *ж.*). Мешканці Карпат. *У карпатців високо розвинене мистецтво оздоблення.. приміщення деревом, керамікою, тканинами* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 18); *Прядуть карпатки вовну на ліжники та сердаки* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 50).

КАРРО́ЗШУК, у, *ч.* Скорочення: карний розшук. *— Бачите, товаришу секретар, як не можна покладатись на зовнішнє враження? А тепер викликайте начальника каррозшуку* (Кулик, Записки консула, 1958, 150).

КАРСТ, у, *ч., геол.* Вигляд і властивість земної поверхні в тих ділянках, грунт яких складається з розчинних грубозернистих гірських порід (вапняків, гіпсів, кам'яної солі тощо). *Наявність тут* [на Покутті] *потужних верств вапняку неогенового віку зумовлює значне поширення карсту* (Геол. Укр., 1959, 253); *Карст — своєрідна форма рельєфу й водний режим у місцевостях, складених розчинними гірськими породами* (Наука.., 3, 1957, 13).

КА́РСТОВИЙ, а, е, *геол.* Стос. до карсту, пов'язаний із ним. *З'ясування карстових явищ має не тільки науковий, але й великий практичний інтерес* (Веч. Київ, 24.IX 1969, 4); *Карстові процеси;* // Спричинений дією підземних вод у розчинних породах. *Карстові заглиблення виникають.. під дією підземних вод і вилуговування порід* (Знання.., 6, 1968, 6).

КА́РТА, и, *ж.* 1. Умовно зменшене загальне зображення земної поверхні, її частини або окремих країн світу. *Над стільцем прибита на стіні.. чимала географічна карта, стара і немов закурена* (Л. Укр., III, 1952, 572); *Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки* (Вас., III, 1960, 118); *Він їхав на розвідку і мав надію знайти лісникову хату чи взагалі якесь відмітне місце, щоб орієнтуватися на карті* (Ю. Янов., II, 1958, 214); // Зображення окремих частин країни за їх геологічними ознаками. *Геологічна карта Донбасу;* // Зображення грунтового покриву певної ділянки земної поверхні з зазначенням походження грунтів, їх складу тощо. *Кожний колгосп і радгосп мають грунтові карти та рекомендації щодо раціонального використання добрив* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 10); // Зображення країн світу за їх суспільно-політичними ознаками. *Політична карта світу;* // Зображення окремих ділянок, пунктів оборони. *Карта мінного поля;* // Зображення зоряного неба або поверхні планет. *Карта південного неба; Карта Місяця;* // Певним способом складений документ, у якому в коротких записах, схемах, графіках подаються спеціальні відомості. *Технологічна карта.*

2. Невеликий аркуш (картка) твердого паперу, на якому зображені умовні фігури або значки чотирьох мастей; набір цих аркушів (колода) вживається для гри. *Пані сидить і гадає на картах* (Вовчок, I, 1955, 30); *Часом серед гри він кидав карти на стіл так, що вони бачили, яка у нього масть* (Коцюб., II, 1955, 204); *Госька.. кинув з рукава на сніг пом'яту колоду карт, на яких уже не можна було пізнати фігур* (Тют., Вир, 1964, 484); // *тільки мн.* Назва гри такими картками. *Карти і пиття не доводять до пуття* (Укр.. присл.., 1955, 211); *Здорові люди* [в санаторії] *були усі при більярді, за картами, в бібліотеці* (Л. Укр., III, 1952, 531); *А на веранді над водою пісні і карти круг стола* (Тич., I, 1957, 62).

◇ **Ва́ша (його́** *і т. д.*) **ка́рта би́та** *див.* **би́тий; Випада́ти (ви́пасти) на ка́ртах** *див.* **випада́ти; Відкрива́ти (відкри́ти)** *чиїсь* **ка́рти** *див.* **відкрива́ти; Ка́рти в ру́ки** *кому* — хтось досвідчений, із знанням може добре зробити що-небудь. *— Ви фізики, вам карти в руки, ви то всі закони природи достеменно знаєте, що і куди, і як* (Рибак, Час.., 1960, 97); **Оста́ння ка́рта** — остання можливість добитися чого-небудь. *Се була.. остання карта в тій смілій грі* (Фр., VII, 1951, 67); **Плу́тати (сплу́тати) [всі] ка́рти** *чиї, кому* — розладнувати чиї-небудь плани, наміри, сподівання; **Розкрива́ти (розкри́ти)** *чиї* **ка́рти** — виявляти приховані наміри, справжню суть справи. *За вечерею Семен Федорович навіть розмовляв з дружиною. І тоді Фросина розкрила перед ним усі карти Макара Підгірного: — Хоче стати на твоє місце* (Зар., На.. світі, 1967, 112); **Ста́вити (поста́вити) на ка́рту** *що* — піддавати небезпеці що-небудь, ризикувати чимось. *— І я не розчарувався, генерале: край вартий того, щоб ради нього ставити на карту наш капітал* (Гончар, Таврія.., 1957, 583).

3. Чотирикутний візерунок, малюнок на тканині, одязі. *Тоненький стан стягає червоний плетений пояс, коліна обнімала картата старосвітська плахта — з зеленими, червоними, синіми, жовтими картами* (Гр., II, 1963, 330).

4. *діал.* Меню. *Обідаю — що варили, а не по карті* (Коцюб., III, 1956, 321).

5. *діал.* Аркуш паперу або сторінка книжки. *І, взявши карту, щоб на їй Писать споминник дорогий, Я в думці враз перелетів Ряди похованих годів* (Щог., Поезії, 1958, 354); *Як голова болить! Пожовклі карти Рукопису старого помаленьку Перебігають стомленії очі* (Фр., XI, 1952, 298).

6. *діал.* Лист (*див.* **лист²** 2); офіційний документ. *А в той сам день карта в село причвалала, Що син її в Босні від кулі поляг* (Фр., X, 1954, 175).

КАРТА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **карта́ти.** *Розв'язання цих проблем у кіно я мислю собі в основному не через картання пороків, вад, а головно через позитивний приклад* (Довж., III, 1960, 206); *Не слід забувати, що ствердження реальної краси може бути не тільки в уславленні, але й у гнівному картанні того, що спотворює її велич* (Вітч., 10, 1963, 203).

2. Гострий докір, лайка; кара (у 1 знач.), мука. *Не тільки нагороди за все те я не жду, а ледве-ледве від власного картання захищаюсь* (Л. Укр., I, 1951, 241).

КАРТА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **карта́тий.** *Він був у вузеньких латаних штанях, картатенькій*

вилинялій сорочці з короткими рукавами (Коп., Земля.., 1957, 32).

КАРТА́ТИ, аю, аєш, *недок., перех.* Гостро дорікати кому-небудь, лаяти когось; різко критикувати, осуджувати кого-, що-небудь. *Він боїться з'явитися до матері без хліба і без грошей. Адже мати, напевне, картати буде його!..* (Коцюб., I, 1955, 134); *Письменниця* [Дніпрова Чайка] *картає тих людей, руками яких царський уряд здійснював політику нагая і шибениць, душив революцію* (Рад. літ-во, 3, 1958, 71); — *Прислухайся, вивчай життя. Ласкаво підтримуй нове і нещадно картай старе* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 115); // Мучити, гризти (у 4 знач.). *Не береться сон — ходжу, картаю себе думками, розважаю згадками* (Вас., Вибр., 1954, 36).

КАРТА́ТИЙ, а, е. Із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг і т. ін.). *На Марині плахта — аж очі на себе бере: картата, червчата, шовком заткана* (Мирний, IV, 1955, 225); *На другому тракторі сидить юнак. На ньому картата сорочка й капелюх* (Ю. Янов., II, 1954, 233); *Ходкевич витяг картату червону хустку і витер спітнілу голову* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 133).

КАРТА́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Докоряти собі; каратися, мучитися. *О, тоді не картайся, що сміло береш, без вагання, палкими руками небезпечний той дар* (Л. Укр., I, 1951, 224); *«Краще б таки було піти за гуртом...» ледве не вголос картався* [Юхим] *думкою, приховуючись між вербами та калиновими кущами* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 8).

КАРТА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Строкатість, зумовлена чотирикутними візерунками, малюнками на чому-небудь. *Третій, теж американець, що сидить в окремій коляску, не має такої солідності, зате його американізм підкреслений смілівою картатістю одягу, яскравістю взуття й безліччю олівців у боковій кишені* (Довж., I, 1958, 399); *Тільки сніг зимою покривав оту страшну картатість* [землі] (Цюпа, Назустріч.., 1958, 324).

КАРТА́ЦЬКИЙ, а, е, *заст.* Картатий. *Плахта на ній картацька, черчата* [червчата], *ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять* (Кв.-Осн., II, 1956, 26).

КАРТВЕ́Л *див.* **картве́ли.**

КАРТВЕ́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **картве́л,** а, *ч.;* **картве́лка,** и, *ж.*). Грузини й споріднені з ними народності Закавказзя (лази, мінгрели, сванн).

КАРТВЕ́ЛКА *див.* **картве́ли.**

КАРТВЕ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **картве́ли.** *Заводимо славної картвельської застольної пісні про коханих друзів на дорозі війни, про двоє сердець, що б'ються, мов одне...* (Ю. Янов., I, 1954, 70); *Картвельські мови.*

КАРТЕЗІА́НЕЦЬ, нця, *ч.* Послідовник філософії Декарта.

КАРТЕЗІА́НСТВО, а, *с.* Філософське й природничонаукове вчення Декарта (XVII ст.) та його послідовників.

КАРТЕЗІА́НСЬКИЙ, а, е. Стос. до картезіанства.

КАРТЕЛЮВА́ННЯ, я, *с., ек.* Дія за знач. **картелюва́ти.** *Картелювання підприємств.*

КАРТЕЛЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок. і док., перех., ек.* Об'єднувати окремі промислові капіталістичні підприємства в картелі.

КАРТЕ́ЛЬ [1], ю, *ч., ек.* Одна з форм капіталістичної монополії, учасники якої для підвищення прибутку укладають угоду про поділ ринків збуту, розміри виробництва, рівень цін на продукцію тощо; характеризується збереженням комерційної та виробничої самостійності об'єднаних підприємств. *В руках картелів і трестів зосереджується нерідко сім-вісім десятих усього виробництва даної галузі промисловості* (Ленін, 22, 1950, 186); *Як перший крок до об'єднання практикувалась угода кількох великих підприємств про спільне встановлення цін на товари.. Капіталісти домовлялись також і про розподіл між собою районів збуту продукції. Об'єднання такого типу називаються картелями* (Нова іст., 1957, 26).

КАРТЕ́ЛЬ [2], ю, *ч., заст.* Письмовий виклик на дуель. *Онєгін, ставши при вікні, Проглянув літери дрібні. То був приємний, благородний, Короткий виклик, чи картель* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 145).

КАРТЕ́ЛЬНИЙ, а, е, *ек.* Прикм. до **карте́ль** [1]. *Картельна угода; Картельний рух.*

КА́РТЕР, а, *ч.* Металевий корпус поршневих машин, зубчастих передач і т. ін., у якому розміщені вали, осі тощо. *Колінчастий вал розміщений у картері й лежить на двох підшипниках (основах)* (Автомоб., 1957, 18); *Налили в картер масла, помастили підшипники, заправили бак пальним* (Ю. Янов., Мир, 1956, 220).

КА́РТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́ртер.** *Картерна система змащування підшипників.*

КАРТЕ́Ч, і, *ж.* 1. Шріт великого розміру для рушниці. *Ви бистрим оком соколиним Щораз вимірюєте вмить, Де слід ударить бекасиним, Де треба і картеч вжить* (Рильський, III, 1961, 93); — *Ану, хлопці. До опачин! Набивай заківниці картеччю!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 177).

2. Артилерійський снаряд, розрахований на стріляння з невеликої віддалі й наповнений кулями, що широко розсипаються під час пострілу. *Для куль — то галушки сушили, А бомб — то з глини наліпили, А слив солоних — для картеч* (Котл., I, 1952, 189); — *Відступайте, відступайте швидше від мурів! — закричав кошовий Кирдяга. Почувся вибух картеч* (Довж., I, 1958, 251); // Кулі з такого снаряда. *Вогонь щохвилини посилювався, розжарені ядра ламали лафети, перекидали гармати, людей. Зловісно свистіла картеч* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 294).

КАРТЕ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **карте́ч.** *Треба татові сказати, Дідусеві — хай беруть Дробовиці та централки, Хай картечними пальнуть* (Воронько, Три покоління, 1950, 14); *Піхота кинулась бігом. Ворог обсипав її картечним градом* (Мирний, I, 1949, 232).

КАРТИ́НА, и, *ж* 1. Твір живопису, намальований переважно фарбами на полотні, картоні, дошці тощо. *Хата простора, чиста: ..по стінах під склом картини* (Мирний, I, 1949, 330); *В Ужгороді місцевий художник Ерделій показав нам одну свою картину* (Кучер, Зол. руки, 1948, 80); * У порівн. *Яка ж вродлива* [дитина]. *гарна, мов картина../* (Л. Укр., I, 1951, 30).

2. *перен., розм.* Про кого-, що-небудь, що своїм виглядом викликає захоплення. — *Хлопці біля мене, як хміль коло тичини в'ються; а найпаче Будненко Василь. Чорнявий, кучерявий: картина — не хлопець!* (Мирний, III, 1954, 163).

3. *перен.* Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити. *Минули ми ту дику, але поетичну картину, а за нею знов виступили рядами шпичасті зелені гори* (Н.-Лев., II, 1956, 382); *В його голові під впливом бабиних слів почали вже ревм тиснутися картини високих-високих домів, великих вікон* (Фр., IV, 1950, 30); *В пам'яті виникла картина останньої зустрічі з батьком, його згорблена постать* (Руд., Остання шабля, 1959, 57); // Стан, становище чого-небудь. [Д р е м л ю г а:] *Керівник мусить бачити перш за все загальну*

картину (Корн., II, 1955, 296); *Музично-театральне життя України XVIII та XIX ст. являло собою картину неухильного розвитку, який захоплював дедалі більше областей* (Укр. клас. опера, 1957, 41); // Словесне, мистецьке зображення чого-небудь у літературі тощо. *Ще в поемі «Панські жарти».. Франко малює нам картину економічної залежності селян од пана* (Коцюб., III, 1956, 37); *Далеко не втішну картину малював доповідач* (Гончар, II, 1959, 184).

4. Епізод, частина акту п'єси, що потребує окремої декорації. *Декорація та ж, що і в попередній картині. Ранок. Коло столика сидить Верба* (Корн., II, 1955, 248); *Почалася остання картина, найвиразніша картина усієї вистави, де моряки мають свій корабель, бажаючи тільки чистим віддати його морю* (Собко, Зор. крила, 1950, 199).

Живі карти́ни — німа сцена, під час якої дійові особи зберігають нерухомість. — *Після спектаклю мають бути живі картини* (Л. Укр., III, 1952, 510).

5. *розм., рідко.* Те саме, що **кінофі́льм**. *П'яту свою картину він* [О. Довженко], *певно, знімatиме, замкнувшися до звуконепроникливої будки* (Ю. Янов., V, 1959, 116).

КАРТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **карти́на** 1—3. *Довго ходив Ясь по світлиці, оглядаючи.. дешевенькі картинки на папері* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Така птахоферма, що просто — картинка!* (С. Ол., Вибр., 1959, 255); *Се така робота, що її можна писати і з початку, і з кінця, і з середини, бо буде ряд маленьких оповідань — картинок* (Коцюб., III, 1956, 419); *До програми входять і великі хореографічні композиції про героїчне минуле українського народу та сюжетні: жартівливі побутові картинки* (Мист., 6, 1958, 17).

КАРТИ́ННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **карти́на** 1. *Серед величезної кількості культурних закладів нашої країни особливе місце посідає картинна галерея імені І. К. Айвазовського* (Довж., III, 1960, 85); *Картинна виставка.*

2. *перен.* Дуже гарний, мальовничий, вартий зображення на картині (у 1 знач.). *А як було сяде чи стане, згорнувши руки і спокійно дивлячись, його постава була така картинна, хоч малюй на полотні* (Н.-Лев., I, 1956, 341); *Нічого картинного в постаті Ярослава не було. Припорошена сірим пилом ушанка, з-під якої виглядає розпатланий чуб* (Вол., Місячне срібло, 1961, 193).

3. *перен.* Навмисно підкреслений, виразний, наочний. *Картинна поза.*

КАРТИ́ННІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **карти́нний** 2,3. *Насунувши картузи на очі і для більшої картинності запровадивши по пальцю в рот, проти його стояли з понуреними головами його сини* (Вас., I, 1959, 148); *Мені вони* [сонети Б. Грінченка] *дуже, дуже подобаються.. В них вражають найпаче картинність зображення* (Сам., II, 1958, 450).

КАРТИ́ННО. Присл. до **карти́нний** 2, 3. *Іде Гаркуша, картинно відкинувшись у сідлі* (Гончар, Таврія, 1952, 34); *Картинно описував* [лікар] *симптоми морської хвороби* (Полт., Повість.., 1960, 394).

КАРТИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **карти́нка**. — *Я знав вашого покійного брата Дороша. Ах, який був лицар! Картиночка!* (Довж., I, 1958, 238).

КА́РТКА, и, *ж.* 1. Невеликий чотирикутний аркуш твердого паперу для записування або з записом на ньому різних відомостей (переважно як одиниця картотеки). *В його* [І. Франка] *архіві зберігаються картки з назвами творів В. І. Леніна, які розсилалися російською соціал-демократичною групою обмеженому колу читачів* (Рад. літ-во, 18, 1955, 153); *Простягнув* [Максим] *картку замовлень бібліотекарці* (Рибак, Час.., 1960, 312); *І тільки тоді* [під час іспиту], *як глянув у картку, ..заспокоївся: питання випали знайомі* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 320); *Основним документом у стаціонарі є історія хвороби, а в поліклініці — амбулаторна картка* (Заг. догляд за хворими, 1957, 189).

Візи́тна ка́ртка *див.* **візи́тний**.

2. *розм.* Фотографічний знімок невеликого розміру. *Не знаю, яке сонце буде в Криворівні і чи постарається воно зробити мене подібним до того добродія, що на Вашій картці* (Коцюб., III, 1956, 392); *Катерина взяла в долоні картку і довго оглядала незнайомі риси обличчя* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 259).

3. Бланк із відривними талонами, що дає право одержувати нормовані продукти, товари. *Хлібні картки; Промтоварні картки.*

4. *заст.* Поштова листівка. *Чекав обіцяного листа та й гадав собі: одповім уже разом і на картку* (Коцюб., III, 1956, 342); *Хтось тільки два листи комусь написав.., а решта були картки* (Л. Укр., V, 1956, 370).

5. *розм.* Сторінка (книжки, зошита). *Часом вони читали довгі й скучні романи без кінцевих карток* (Коцюб., I, 1955, 323); *Молодиця знову почала читати.. Примусивши себе перекинути з десяток карток, глянула на годинника* (Гр., II, 1963, 47); *Обурений професор показав цілому класові одну картку з зошита Демидова* (Мак., Вибр., 1954, 51).

6. *діал.* Аркуш паперу. *І брала я тоді паперу картку білу* (Л. Укр., I, 1951, 210).

КАРТКО́ВИЙ, о́ва, о́ве. Прикм. до **ка́ртка** 1, 3. *Картковий каталог.*

Картко́ва систе́ма — система розподілу продуктів харчування, товарів за картками (у 3 знач.). *Самовіддана праця нашого народу в перші ж два повоєнні роки дала відчутний результат — наприкінці 1947 року карткова система була замінена розгорнутою державною й кооперативною торгівлею* (Наука.., 4, 1970, 47).

◇ **Картко́ва ха́тка; Картко́вий буди́ночок:** а) хатка з гральних карт — дитяча забавка. * У порівн. [Л а р и с а:] *Все... пропало... завалилося... як карткова хатка...* (Мик., I, 1957, 254); б) про передбачення, сподівання, наміри, які не грунтуються на реальних фактах. *Сліпому видно, як валиться їхній* [фашистський] *картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 74).

КАРТОГРА́МА, и, *ж., спец.* Географічна карта або схема, на якій штрихами, фарбами й т. ін. наочно зображені (або подані) статистичні дані про певні явища. *Кожному господарству видаються картограми підвищення родючості малопродуктивних грунтів, поліпшення природних кормових угідь* (Колг. Укр., 3, 1961, 5).

КАРТО́ГРАФ, а, *ч., спец.* Фахівець із картографії. *Микита Іванович Зуєв був видатним географом — педагогом і картографом* (Видатні вітч. географи.., 1954, 81).

КАРТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до картографії. *Картографічні знаки; Картографічний матеріал;* // Який виготовляє географічні карти. *Картографічна фабрика.*

КАРТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Наука про створення географічних карт. *З ім'ям В. І. Леніна і Комуністичної партії Радянського Союзу нерозривно пов'язане створення й швидкий розвиток радянської картографії* (Наука.., 4, 1961, 7); // Складання географічних карт; картографування.

КАРТОГРАФУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **картографува́ти**. *Для здійснення картографування країни потрібне було централізоване керівництво в загальнодержавному масштабі* (Наука.., 4, 1961, 7); *Радянськими*

етнографами розроблено й вперше застосовано новий метод етнічного картографування — суміщений показ етнічного складу й густоти населення (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 11); *Лінгвістичне картографування забезпечує вивчення територіального поширення окремих мовних рис* (Нариси з діалектології.., 1955, 192).

КАРТОГРАФУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех., спец.* 1. Наносити на карту (у 1 знач.).

2. Складати картограму.

КАРТО́Н, у, *ч.* 1. Товстий твердий папір особливого виготовлення. *Коли ми бачимо на картинах такі обличчя, то кажемо, що вони намальовані погано, по-ремісницькому, немов з картону вирізані і лаком наведені* (Л. Укр., III, 1952, 609); *Целулоїд і кіноплівку, гребінці і картон.. роблять не з чого іншого, а з дерева* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 102).

2. *мист.* Первісний нарис картини або її частини, зроблений на твердому папері; етюд. *На картоні, крім ряботиння безладно накиданих кольорових мазків, вона нічого не побачила* (Коз., Сальвія, 1956, 118).

КАРТОНА́Ж, у, *ч.* Невеликий виріб із картону.

КАРТОНА́ЖНИЙ, а, е. Який виробляє картонаж. *Картонажна фабрика.*

Картона́жні ви́роби — вироби з картону й паперу (коробки, футляри тощо).

КАРТО́НКА, и, *ж.* Коробка з картону для легких речей. [А л і н а:] *То я вам привезла свою вінчальну суконку показати... (Розкриває картонку)* (Голов., Драми, 1958, 9).

КАРТО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **карто́н**. *Картонна фабрика;* // Зробл. з картону. *Джек складала порцеляну і скло у великі картонні коробки* (Рибак, Час.., 1960, 648); *Дитяча книжка, як правило, повинна мати картонну обкладинку* (Літ. газ., 1.I 1948, 3).

КАРТО́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **карто́н** 1. *Картонове виробництво; Картоновий папір;* // Зробл. з картону. *Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи — вгорі темний..; під ним — залитий світлом* (Коцюб., I, 1955, 414).

КАРТО́ПЕЛЬКА, я, *ж.* Зменш.-пестл. до **карто́пля** 2. *Під Гаєм хтось Огонь покинув, Чи подорожній там.., Чи, може, вівчарі картопельку пекли* (Гл., Вибр., 1951, 164); *Той бурячків принесе, той картопельки, той паляницю хліба, молочка дітям...* (Вас., I, 1959, 145).

КАРТОПЛЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **карто́пля**, напр.: картоплеготі́вля, картоплезбира́льний, картоплекомба́йн, картоплесадильний і т. ін.

КАРТОПЛЕКОПА́Ч, а́, *ч., с. г.* Машина для копання картоплі. *На збиранні бульб використовують картоплекопач «ТЕК-2»* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КАРТОПЛЕМИ́ЙКА, и, *ж.* Машина для миття картоплі. *Далі йдуть потужні й розумні машини на господарстві, що їх рухає електрика. Картоплемийка, дробарка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 489).

КАРТО́ПЛЕМ'Я́ЛКА, и, *ж., с. г.* Машина для перетворювання в кашоподібний корм запареної картоплі або інших коренеплодів, якими годують тварин. *На більшості кормокухонь встановлені кормозапарники, коренебульбомийки, коренерізки, картоплем'ялки* (Соц. твар., 3, 1956, 12).

КАРТОПЛЕСАДЖА́ЛКА, и, *ж., с. г.* Машина для садіння картоплі. *Два трактори у відповідних інтервалах тягнули картоплесаджалки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 27); *Коли в механізм картоплесаджалки потрапляла чергова металева кулька — він автоматично викидав дві-три картоплини, а важкі металеві лапи загортали гніздо* (Руд., Остання шабля, 1959, 365).

КАРТОПЛЕСХО́ВИЩЕ, а, *с., с. г.* Спеціальне приміщення для складання й зберігання картоплі. *Колгоспи й радгоспи картоплю зберігають переважно в кагатах і картоплесховищах* (Колг. Укр., 8, 1959, 30).

КАРТОПЛЕЧИ́СТКА, и, *ж., с. г.* Машина для знімання з картоплі шкірки. *Потужні механічні м'ясорубки, картоплечистки і т. д. змінили способи первинної обробки продуктів* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8).

КАРТОПЛИ́НА, и, *ж.* Окрема бульба картоплі. *З кишені свого благенького пальтечка він вивертає на сніг кілька невеликих картоплин* (Стельмах, I, 1962, 248); *Дубковський мовчки вихопив довгими темними пальцями гарячу картоплину з миски і почав облуплювати її* (Перв., Дикий мед, 1963, 290).

КАРТОПЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **картопли́на**. *За корінці* [куща] *вчепилось кілька картоплинок* (Панч, II, 1956, 136).

КАРТОПЛИ́ННЯ, я, *с.* 1. *збірн.* Бадилля картоплі. *Бруствер, замаскований картоплинням, одгороджував їх від противника* (Гончар, Людина.., 1960, 108); *Вдалині, там, де очищали поля від картоплиння, диміло багаття* (Томч., Готель.., 1960, 178).

2. Те саме, що **карто́пли́ще**. *Неля.. простує картоплинням* (Вільде, Сестри.., 1958, 436).

КАРТО́ПЛИСЬКО, а, *с.* Те саме, що **карто́пли́ще**. — *Я думав, що вони ще в кукурудзі, а вони вже все картоплисько сплíндрували* [сплюндрували] (Фр., VI, 1951, 144).

КАРТО́ПЛИ́ЩЕ, а, *с.* Місце, з якого зібрано картоплю. *Рушили ми всі — до ланки по картоплищу гуртом* (Тич., Зростай.., 1960, 44); *Попередником під коноплі було картоплище* (Колг. Укр., 3, 1957, 21).

КАРТО́ПЛЯ, і, *ж.* 1. Однорічна трав'яниста рослина з їстівними бульбами, багатими на крохмаль. *По невеличких огородах, наче сторожі, стояли широколобі соняшники, поміж ними, як рута, зеленіли кущі картоплі* (Мирний, IV, 1955, 205); *Євдоким через пліт поглядав на свій город, де вже рясно, і синьо, і біло цвіте картопля* (Стельмах, I, 1962, 570).

2. *збірн.* Бульби цієї рослини, що вживаються як їжа і як корм для тварин. *Кілька вже день* [днів] *харчувались старі вареною та печеною картоплею* (Коцюб., I, 1955, 90); *Валя чистить картоплю, раптом кидав ніж, хапається за пучку* (Вас., III, 1960, 326); *Картопля як джерело одержання крохмалю стоїть на першому місці* (Картопля, 1957, 10).

Карто́пля в кожушка́х (мунди́рах) — варена картопля, з якої не знято шкірки. *І хоч не розкішно було на столі, проте оця гаряча картопля в кожушках.. та підсмажені, щойно з сковороди гречаники з запашною олією здалися Данькові за найсмачніші у світі наїдки* (Гончар, II, 1959, 144); *Картопля в мундирах лежала на столі, у череп'яній миці* (Кучер, Прощай.., 1957, 379).

КАРТОПЛЯ́НИЙ, а, е. Прикм. до **карто́пля**. *На лаві кілька горшків і деяке начиння, на папері сушиться розложене картопляне лушпиння* (Л. Укр., IV, 1954, 212); // Засаджений картоплею. *Картопляне поле;* // Пригот. із картоплі. *За кілька хвилин ми всі четверо разом із фурманом сиділи й хлебтали смачну картопляну юшку* (Досв., Вибр., 1959, 41); // Який добувають із картоплі. *Картопляний крохмаль; Картопляний сік.*

Картопля́ний жук *див.* **жук.**

КАРТОПЛЯ́НИК, а, *ч.* 1. Котлета з вареної товченої картоплі (у 2 знач.). *Лежало на чистому рушнику кілька перепічок і картопляників* (Ю. Янов., Мир, 1956, 276).

2. Те саме, що **деру́н** [2]. *Домна Кирилівна начистила картоплі і взялася за тертку: вирішила з Христею картопляників на салі напекти* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 62).

КАРТОПЛЯ́НКА, и, *ж.* Картопляна юшка. *Швейк чекав на бабусю більше ніж півгодини; потім грівся картоплянкою, яку йому принесла бідна старенька в горщику, загорнутому у подушку, щоб не прохолов* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 214).

КАРТОПЛЯ́Р, а́, ч. Той, хто вирощує картоплю. *Досвід передових картоплярів і дослідних установ показує, що несприятливі кліматичні умови можуть бути переборені застосуванням відповідних агротехнічних заходів* (Картопля, 1957, 51); *Картоплярі Чернігівщини виступили ініціаторами змагання за вирощування високих урожаїв картоплі* (Хлібороб Укр., 11, 1964, 2).

КАРТОПЛЯ́РСТВО, а, *с.* Вирощування картоплі. *Головним напрямом картоплярства є забезпечення високої агротехніки вирощування й впровадження комплексної механізації* (Рад. Укр., 1.VII 1967, 2); *Провідною галуззю поліського землеробства є також картоплярство* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 22).

КАРТОТЕ́КА, и, *ж.* Систематизоване зібрання карток, що містять довідкові або облікові відомості. *Прийняв* [Даль] *його не одразу. Він хворий, і Чернишов довго сидів у його робочому кабінеті, завалену паперами, товстими зошитами, картотеками й каталожними ящиками* (Тулуб, В степу.., 1964, 233); *В ретельно заведеній картотеці були на точному обліку всі мешканці табору* (Рибак, Час.., 1960, 352); *Картотека Інституту мовознавства.*

КАРТОТЕ́КАР, я, ч. Той, хто створює або впорядковує картотеку.

КА́РТОЧКА, и, *ж.* Те саме, що **ка́ртка**. *Він виїхав, зоставивши Начкові лиш коротку картоцку, що від'їжджав на пару днів* (Фр., VI, 1951, 296); *Од брата одібрав карточки, з його і з його жінки* (Мирний, V, 1955, 348); *Були це часи голодовки. Хліб.. видавали по карточках* (Вільде, Сестри.., 1958, 118); *Хтось, певне, дуже зайнятий, що вже й карточки не напише* (Л. Укр., V, 1956, 393).

КАРТУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Нанесення на географічну карту геологічних ознак певної місцевості. *Геологічне картування Донецького басейну.*

КАРТУ́З, а́, ч. Те саме, що **кашке́т**. — *А шкода, добрий картуз та передраний козирок,— додав він, розглядаючи* (Мирний, I, 1954, 312); *Картуз ще місяць тому був новісінький, козирок блищав, мов дзеркальце* (Донч.., V, 1957, 7).

КАРТУ́ЗИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **карту́з**. *Русяву головку прикривав старенький картузик з одірваним козирком* (Коцюб., I, 1955, 130); *Над ними* [очима] *з-під драного картузика волосся — білявими житніми колосками* (Головко, I, 1957, 94).

КАРТУ́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **карту́з**.

КАРТУ́ЗНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **кашке́тник**. *Вони проходили через базар.., гукали картузники* (Мик., II, 1956, 193).

КАРТУЗО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **карту́з**. *Картузове сукно.*

КАРТУ́Ш, а, ч., *спец.* Ліпна або графічна прикраса у вигляді облямованого завитками щита або сувою з загорнутими краями, на якій роблять написи, емблеми тощо. *Картуш над дверима будинку; Картуш у книжці.*

КАРТЯ́Р, я́, ч. Завзятий, азартний гравець у карти (у 2 знач.). *Я мушу зауважить, що красунь Павлусь гультяй, ледащо та картяр* (Н.-Лев., IV, 1956, 247); *Вже зі злості говорив дехто, що він картяр* (Мак., Вибр., 1954, 240); *Сергій Павлович перетворився на того азартного картяра, що, випадково зірвавши велику ставку, йде тепер тільки ва-банк* (Шовк., Інженери, 1956, 165); * У порівн. *Від тих думок він загорівся ще дужче, як розгарячілий картяр, що ставить усе на кін* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 66).

КАРТЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **картя́р**. *Чує він, що в царя дочка — велика картярка. Подумав собі: «Піду до неї бавитись у карти»* (Калин, Закарп. казки, 1955, 157).

КАРТЯ́РНЯ, і, *ж., заст.* Приміщення для гри в карти (у 2 знач.). *Переважна часть* [частина офіцерів] *громадилася в їдальні, а відси переходили хто до більярдової зали, хто до вузької та довгої картярні, повної зелених столиків і крісел* (Фр., VI, 1951, 418).

КАРТЯ́РСТВО, а, *с.* Азартна гра в карти (у 2 знач.). *Радник розсміявся гірко. — Не зле? П'ятика, картярство...— се в молодого двадцятидвохлітнього хлопця не зле?* (Коб., I, 1956, 78); — *Ми будемо суворо боротися проти всякого хуліганства, картярства, п'янок* (Мик., II, 1957, 464).

КАРТЯ́РСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́рта** 2. *У Поточького була велика картярська гра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 275); *Картярська колода;* // Пов'язаний із грою в карти. *Картярський борг;* // Призначений для гри в карти. *Над зеленим сукном картярського столика літали валети, дами, тузи всіх чотирьох мастей* (Ів.. Тарас. шляхи, 1954, 189); *Картярський будинок.*

2. Прикм. до **картя́р**. *Гучні картярські вигуки і вибухи дурного реготу тривали аж до третіх півнів* (Вол., Місячне срібло, 1961, 53).

КАРУ́К *див.* **карю́к**.

КАРУКО́ВИЙ *див.* **карюко́вий**.

КАРУ́НКА, и, *ж., заст.* Позумент. *Аж вирк — Паллантова лядунка І золота на ній карунка У Турна висить на плечі* (Котл., I, 1952, 294).

КАРУСЕ́ЛЬ, і, *ж.* 1. Споруда із сидіннями у вигляді коней, човнів і т. ін., що швидко обертається навколо вертикальної осі; встановлюється на ярмарках, у парках для розваги. *Все це* [ярмарок] *ворушиться, ..лускає насіння і крутиться на каруселі...* (Вишня, I, 1956, 43); *В кінці площі.., де була карусель, гойдалка і паноптикум, стояв натовп* (Смолич, II, 1958, 41); * Образно. *Савичев.. глянув угору і побачив карусель повітряного бою* (Перв., Дикий мед, 1963, 350); * У порівн. *Настя наче скам'яніла. Все крутилося їй в очах барвистою каруселлю* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 19).

2. *техн.* Те саме, що **Карусе́льний верста́т** (*див.* **карусе́льний**).

КАРУСЕ́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **карусе́ль** 1. *В одній із таких заводей — в душнім тупиковім завулку.. стояли рядами парусинові, схожі на каруселькн, грибки* (Гончар, Таврія, 1952, 80).

КАРУСЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **карусе́ль**.

△ **Карусе́льний верста́т** — вертикальний токарний верстат для обробки деталей великого діаметра. *На Харківському турбінному заводі введено до ладу гігантський карусельний верстат* (Роб. газ., 15.II 1962, 4).

КАРУСЕ́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, що працює на карусельному верстаті. *Коли не вистачало карусельників, адміністрація попросила Віктора Петровича вивчити нову спеціальність і попрацювати якийсь час на карусельному верстаті* (Роб. газ., 9.IX 1965, 1).

КАРУ́ЦА, и, *ж., діал.* Румунська хура, віз. *Нарешті коні рушили, каруца покотилася берегом Прута* (Коцюб., I, 1955, 192); *Петру бачить, як по шляху до них наближається каруца, запряжена худою конячиною* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 41).

КА́РЦЕР, у, ч. Приміщення (звичайно без світла) у в'язниці (до революції також у навчальному закладі) для тимчасового одиночного ув'язнення осіб, винних або звинувачених у чомусь. [Начальник сторож і:] *Сього замкніте у карцер на ніч* (Л. Укр., II, 1951,

434); *Сьогодні на прогулянці він образив начальника, якого ненавиділа вся тюрма, і тепер мусив іти до карцеру* (Вас., І, 1959, 71); *За надмірне захоплення літературою — читання книжок під час уроків — він* [О. Маковей] *терпів навіть покарання — сидів у шкільному карцері* (Жовт., 2, 1956, 79).

КАРЧИ́ЛО, а, *с.* Збільш. до **карк.** *І за сим Ведвідь Бурмило Лапи, голову й карчило В ту широку щіль запхав* (Фр., XII, 1953, 18).

КАРЧИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Із товстим карком. *Анатоль притомлено склепив повіки. Ніби в кінематографі, на очі напливав карчистий граф* (Кач., II, 1958, 227).

КАРЮ́К, КАРУ́К, а́, *ч.* Вид столярного клею. *Лемішковський насилу моргав сонними очима, що злипались.., наче карюком примазані* (Н.-Лев., І, 1956, 170); *В сінях у іншім котлі варили карук із воловиx жил* (Фр., IV, 1950, 209); *Тоня занесла човна в глибину елінгу, де пахло столярним клеєм карюком і мокрим деревом* (Собко, Матв. затока, 1962, 102).

КАРЮКО́ВИЙ, КАРУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **карю́к, кару́к.**

КАРЯ́ЧКИ, КАРА́ЧКИ, *присл., розм.* 1. Те саме, що **навпо́чіпки; накарячки.** *Вони сиділи нерухомо, карячки, боячись поворухнутись* (Коцюб., І, 1955, 348); *Томаш сів карачки, намагаючись рухами плечей запнути кожух на грудях і втягти в нього голову* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 159).

2. Те саме, що **ра́чки.** *«Напирають, мабуть,— подумав він,— ще й вискочить не встигну». І вже карачки хутко подерся догори* (Панч, І, 1956, 142).

КАРЯЧКОНО́ГИЙ, а, е, *розм.* Із кривими ногами. *Карпо — низенький, карячконогий, у довгій новій шинелі з англійського сукна, метко скочив з воза* (Кос., Новели, 1962, 194); *Невдовзі на дверях з'явився і сам співак: присадкуватий карячконогий боєць* (Гончар, III, 1959, 147).

КАРЯЧКУВА́ТИЙ, КАРАЧКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* 1. Який має криві, широко розставлені ноги. *Хай би потикався глистюк Арнульф сюди з своїми карячкуватими жандармами! Він би показав їм* (Загреб., Європа 45, 1959, 88); *Йому вслід дріботів карачкуватий урядник* (Кучер, Зол. руки, 1948, 13).

2. Кривий, покручений, незграбний. *Давид почав читати дописи.. Писані чорнилом і олівцем, усі карячкуватими, незграбними літерами* (Головко, II, 1957, 105); *Ріс* [у яру] *колючий-преколючий терен і якісь карачкуваті деревця* (Мокр., Острів.., 1961, 58).

КА́СА, и, *ж.* 1. Спеціальна скринька або сейф для зберігання грошей, цінних паперів; скарбниця. *У багатих злото в касі* (Фр., XIII, 1954, 181); *Він пробирався у хату, виносив звідти залізну касу з золотими талерами* (Вільде, Троянди.., 1961, 287).

2. Окремий відділ в установі, на підприємстві тощо для приймання, зберігання й видачі грошей, продажу квитків і т. ін., а також приміщення цього відділу. *В касі не можу взяти грошей, бо з порожнього не наллеш* (Коцюб., III, 1956, 163); *Я знайшов касу й постукав у віконечко, але воно не відчинялось* (Сміл., Сашко, 1957, 154); *Кам'яними східцями Шелест спускається вниз, до станції вузькоколійки. Він бере в касі квитка* (Донч., II, 1956, 190).

3. Назва кредитної установи, організації. *Каса взаємодопомоги.*

Ощáдна ка́са — установа, куди вносять гроші для зберігання. *Він мав п'ять тисяч ринських в ощадній касі* (Фр., VI, 1951, 236).

4. Грошова наявність (установи, підприємства, особи тощо). *Він заломив таку суму, що вся моя подорожня каса зникала в ній незначною часткою* (Л. Укр., III, 1952, 742); *Переляканий шинкар надаремно сіпав до себе тремтячими руками ящик з касою* (Кол., Терен.., 1959, 62).

5. *друк.* Скринька, поділена на комірки, по яких розкладено друкарський шрифт за абеткою. *А в друкарні — льох. Лампи ледве блимають угорі над касами* (Еллан, II, 1958, 43); *Коли прибула з Стрятина друкарня Балабанів, він так захопився нею, що сам.. розташовував преси, складальні каси, сортував шрифти й кліше* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 308).

КАСА́РНЯ, і, *ж., діал.* Казарма. *Приходжу до касарні, дивлюся: Штефанова зброя висить та сіяє* (Федьк., Буковина, 1950, 83); *У касарнях залишалася тільки одна рота з волоської хоругви* (Панч, Гомон Україна, 1954, 189).

КАСАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *юр.* Стос. до касації, пов'язаний з нею. *Існуючі в буржуазних країнах суди першої інстанції, апеляційні суди, касаційні суди становлять.. юридичний лабіринт* (Рад. суд, 1951, 58).

△ **Касаці́йна ска́рга** — прохання, заява про перегляд та скасування вироку суду. *Якщо.. народний суд з будь-якої причини допустив помилку у розгляді кримінальної або цивільної справи, то засуджений має можливість подати касаційну скаргу до обласного, крайового суду або Верховного суду автономної або союзної.. республіки* (Рад. суд, 1951, 58).

КАСА́ЦІЯ, і, *ж., юр.* 1. Перегляд, скасування вищою інстанцією судової ухвали, вироку, що не набрали чинності закону. *Та Казанок на апеляцію, на касацію — поле у заставу віддав, жінку злиднями в могилу загнав, а все ж довгий час не здавався...* (Крот., Сини.., 1948,43).

2. *розм.* Скарга, заява про перегляд судової ухвали, вироку. *Написати касацію.*

▲ **Каса́ція ви́борів** — визнання виборів недійсними внаслідок порушення конституції або виборчого закону; скасування виборів. *Останніми часами в «Литературном обществе» почались різні звади і скандали, касації виборів і т. ін.* (Л. Укр., V, 1956, 306).

КАСЕ́ТА, и, *ж.* 1. Плоска або циліндрична непроникна для світла коробка (футляр), у яку вкладають перед знімання фотопластинку або плівку. *Фотограф Костя знайшов у хаті темну комірчину і замкнувся в ній з своїми касетами* (Перв., Дикий мед, 1963, 64); *Котушкову перфоровану фотоплівку.. випускають у касетах — для заряджения апарата на світлі* (Довідник фот., 1959, 32); // Частина кінопроектора, до якої закладається плівка для демонстрування кінофільму на екрані. *У верхній частині корпус* [кінопроектора] *має дві щілини: одна — для виходу важеля механізму встановлення кадрів, а друга — для виходу фільму з верхньої касети* (Пересувні кінопр., 1959, 5).

2. Знімна коробка в пістолеті, автоматі тощо для патронів. *Одного разу Грицько.. приніс додому новенький пістолет і дві касети з патронами* (Коз.. Блискавка, 1962, 47).

3. Пристрій для скидання бомб із літака.

КАСЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **каса́та 1.**

2. *діал.* Скринька. *Там пишалась прекрасна китиця рож, а біля неї лежала велика касетка з сріблом на дванадцять осіб* (Коб., І, 1956, 117).

КАСЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **каса́та 1.**

КАСИНО́, *невідм., с., зах.* Казино. — *Я б усе те касино розігнав! Адже це гніздо розпусти, содома якась!* (Фр., VII, 1951, 40).

КАСИ́Р, а, *ч.* Той, хто завідує касою (у 2, 3 знач.), приймає та видає гроші, продає квитки тощо. *Писар закликав до себе в гості двох чоловік, що були колись волосними старшинами, закликав волосного касира, десяцького* (Н.-Лев., IV, 1956, 153); *Розгорнув* [Турбай] *списки, відкрив ящик з грішми й звернувся*

до людей: — Прошу підходити, товариші. Касиром сьогодні буду я (Руд., Остання шабля, 1959, 510).

КАСИ́РКА, и, *ж.* Жін. до **каси́р**. *За віконцем чути було знайомий голос касирки, шелест грошей і стукіт рахівниці* (Томч., Закарп. опов., 1953, 198); *Касирка здивовано глянула на мене, завагалася, потім таки видала квитка і повернула здачу* (Руд., Вітер.., 1958, 322).

КА́СКА, и, *ж.* Металевий головний убір у вигляді шолома, що його носять військовослужбовці, пожежники, шахтарі та ін. *Трохи згодом нап'яли на його мундир.., каску* (Мирний, II, 1954, 121); *Цього разу на вершечку, В мідній касці, уночі — Федір Гичка над містечком Високів на каланчі* (С. Ол., Вибр., 1957, 285); *Я теж поспішаю до шахти. Одягаю комбінезон, шахтарську каску, пристібую до пояса лампочку й прямую до місця спуску* (Рад. Укр., 3.VI 1967, 3).

КАСКА́Д, у, *ч.* 1. Природний або штучний водоспад, що спадає уступами, або система таких водоспадів. *З слобід і хуторів нагнали народу тисячами; рівняли дороги, підгачували греблі, у парку прочищали підземні труби задля фонтанів і каскадів* (Стор., I, 1957, 370); *Скрізь були дерева, кущі, квіти, дзвеніли струмки, каскади* (Сміл., Сад, 1952, 40); *На руслі ріки Кам'янки.. висікали гроти, будували підземні галереї, каскади, фонтани* (Наука.., 1, 1958, 32); * Образно. *Дерева дерлися вгору скилами гір все вище й вище, здавалося, ніби з гір зрушила лавина і зеленими каскадами котиться вниз* (Кол., Терен.., 1959, 93).

2. *перев. чого, перен.* Стрімкий, невпинний потік великої кількості, маси чого-небудь. *Грім, котрий ударив о десять кроків від нього, не був би його так перестрашив, як той страшний кашель, що розлився цілим каскадом* (Фр., II, 1950, 109); *Над головами заревло смертельним каскадом звуків, і десяток мін лягло позаду в розвідників* (Ле, Мої листи, 1945, 99); *Біля піщаного урвища зникся цілий каскад бризок* (Собко, Звич. життя, 1957, 15).

3. Зв'язані між собою джерела енергії, двигуни тощо. *Каскад двигунів.*

Каска́д гідроелектроста́нцій — низка гідроелектростанцій, розташованих за течією річки на певній відстані одна від одної та пов'язаних спільністю водного режиму. *Найважливіші післявоєнні будови республіки — гордість нашого народу. Це каскад гідроелектростанцій на Дніпрі* (Ком. Укр., 3, 1970, 15).

4. *заст.* В опереті — швидкий танець у супроводі співу.

КАСКА́ДНИЙ, а, е. 1. Який утворює каскад (у 1—3 знач.). *Земле моя, зоре моя, Хвиле дніпрова каскадна! Скільки-то часу сила твоя В море плила безпорадна* (Турч., Земле моя.., 1961, 24); *До болю в серці хотілося їй, щоб Ілліч хоч одним оком побачив каскадне сяйво вогнів Дніпрогесу* (Рибак, Час.., 1960, 456).

2. *заст.* Оперетковий; шансонетний. *— Здумайте собі, він мені просто в очі каже, що з мене вийшла б чудова каскадна зірка* (Л. Укр., III, 1952, 599).

КА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **ка́са**. *Ольга сидить коло столика в кухні й мучиться над новим методом ведення касових книг* (Вільде, Винен.., 1959, 13).

КАСО́ГИ, ів, *мн., іст.* Давня назва одного з адигейських племен, що жило біля південних приток Кубані. *На Північному Кавказі Святослав підкорив племена ясів (осетинів) і касогів (черкесів)* (Іст. СРСР, I, 1957, 36).

КАСО́ЗЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **касо́ги**. *Касозьке військо.*

КА́СТА, и, *ж.* 1. В Індії та інших країнах Сходу — замкнена суспільна група, члени якої зв'язані походженням, заняттям та своїм правовим станом. *В Індії були стани — касти, наприклад, жерців, воїнів, селян* (Нова іст., 1956, 21).

2. *перен.* Замкнена суспільна група, що зберігає свою відокремленість і привілеї. *Він був руський патріот, типовий представник того старого попівського патріотизму, що бачив націю виключно в попівській касті* (Фр., VIII, 1952, 34); *Життя попівське так ув'язнене в одвічні рами, так определене* [визначене] *на багато літ уперед. Прикріплене до непорушної доктрини, робить і саму касту непорушною* (Хотк., II, 1966, 352); *Офіцерський склад царської армії залишився майже цілком дворянським і являв собою особливу касту, яка різко відрізнялася від солдатської маси* (Іст. УРСР, I, 1953, 482).

КАСТАНЬЄТА *див.* **кастане́ти**.

КАСТАНЬЄТИ, е́т, *мн.* (*одн.* **кастане́та**, и, *ж.*). Поширений в Іспанії, Італії та в країнах Латинської Америки ударний музичний інструмент із дерева або пластмаси у вигляді двох мушель, зв'язаних шнурком на одному кінці; уживається для відбивання ритму під час виконання народних іспанських танців. *Глянь,— свистять і літають мечі, А у наших руках кастаньєти,— Ми танцюєм, в танок зовучи* (Олесь, Вибр., 1958, 155); *Летять слівця, мов ті колючки, Під дзвін і клекіт кастаньєт* (Вороний, Вибр., 1959, 192); * Образно. *Гаряче повітря танцювало тарантелу по скелях, а в сірих маслинах цикади грали на кастаньєтах* (Коцюб., II, 1955, 293).

КАСТЕЛЯ́НКА *див.* **каштеля́нка**.

КАСТЕ́Т, а, *ч.* Вид холодної зброї — металева пластина з отворами для пальців, яка затискується в кулак; наручник. *Від таких молодців можна всього чекати. В них інколи трапляються і свинцеві кастети, і залізний шворінь під полою* (Руд., Остання шабля, 1959, 105); *Це був важкий кастет з чотирма круглими дірками для пальців* (Собко, Запорука.., 1952, 147).

КА́СТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ка́ста**. *Оперта на тих двох авторитетах, мусила література стати касто́вою, зректися всякого поступу, всякої критики, всякої живішої мисли* (Фр., XVI, 1955, 38); *Як кожен шляхтич, Божеський був насичений кастовими забобонами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 24).

КА́СТОВІСТЬ, вості, *ж.* Станова або професійна замкненість, відокремленість.

КАСТО́Р, у, *ч.* Цупке вовняне сукно з ворсом на споді.

КАСТО́РКА, и, *ж. розм.* Те саме, що **Рици́нова оли́я** (*див.* **рици́новий**). *Вона .. напилася касторки.., тепер приписує сьому своє видоровлення* (Л. Укр., V, 1956, 193); *Увесь він.. затягнутий чорною шкурою: на плечах лисиє кожанка, що блищить і тхне касторкою* (Стельмах, II, 1962, 140).

КАСТО́РОВИЙ [1], а, е: △ **Касто́рова оли́я**, *рідко* — те саме, що **Рици́нова оли́я** (*див.* **рици́новий**). *Вирощують рицину заради насіння, в якому міститься 45—48% олії, відомої під назвою касторової, або рицинової* (Ол. та ефір. культ., 1956, 111).

КАСТО́РОВИЙ [2], а, е. Прикм. до **кастор**. *Касторове виробництво;* // Пошитий із кастору. *Одягнений він у вільне касторове пальто* (Руд., Остання шабля, 1959, 166); *Касторовий капелюх.*

КАСТРА́Т, а, *ч.* 1. Той, кому видалено статеві залози. *У відгодівельні групи слід передати вибракованих тварин — корів, волів, усіх бичків-кастратів* (Рад. Укр., 22.III 1957, 1).

2. *перен., зневажл.* Нікчемна особа, від якої немає ніякої користі. *Не говорить Ні сам сивий верхотворець, Ні його святії — Помощники* [помічники], *поборники. Кастрати німиє!* (Шевч., II, 1953, 266).

КАСТРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Видалення статевих залоз у тварин, людей, органів розмноження в рослин; кастрування. *Кастрація тварин спричиняє глибокі порушення в діяльності кори великих півкуль* (Укр. біох. ж., XXVIII, 1, 1956, 83); *Вирощування гібридного насіння можна провадити без кастрації квіток* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 184).

КАСТРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **каструва́ти**; // *у знач. прикм. Ми відгодовували кастрованих і некастрованих бичків* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 9); *Насіння одержували при вільному й обмежено-вільному запиленні кастрованого материнського колоса* (Хлібороб Укр., 3, 1967, 23).

КАСТРУВА́ННЯ. я, *с.* Дія за знач. **каструва́ти**.

КАСТРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Видаляти статеві залози у тварин, людей, органи розмноження в рослин; вихолощувати (у 1 знач.). *Кнурців, непридатних на плем'я, після досягнення 40-денного віку треба каструвати* (Свинар., 1956, 229); *Квітки, призначені для штучного запилення, потрібно каструвати, тобто видалити з них пиляки* (Юним мічур... 1955, 28).

КАСТРУ́ЛЯ. і, *ж.* Металевий посуд (переважно циліндричної форми) для варіння страви. *На тривалих зупинках вона варила суп у каструлі, позиченій у кухаря* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 77); *Ганна Сильвестріївна встигла тим часом наставити вже окропу, і коли вода забулькотіла, виклала на підситок перший десяток вареників і почала по одному кидати їх в каструлю* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32).

КАСТРУ́ЛЬКА. и, *ж.* Зменш. до **кастру́ля**. *В передпокої, ..на електричній плитці кипить закрита каструлька* (Коч., II, 1956, 452).

КАСТРУ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кастру́ля**. *Каструльна накривка.*

КАСУВА́ННЯ. я, *с.* Дія за знач. **касува́ти**.

КАСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Анулювати, відмінятн що-небудь. *В той самий день він підписав декрет, що він касує і тортури, й страту в своїй державі* (Л. Укр., II, 1951, 186); — *Товаришу гвардії лейтенант,— наполягає на своєму Денис,— ви ж не можете через мою голову касувати мої накази* (Гончар, I, 1954, 40).

2. *рідко.* Те саме, що **ліквідува́ти**. *Калинович відповів, що все ще не має постійного заняття, бо державну бухгалтерію касують і реорганізують* (Фр., VI, 1951, 355).

КАСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **касува́ти**. — *Віднині я видаю таке право: всі губернаторства касуються* (Фр., III, 1950, 230).

КАТ, а, *ч.* 1. Той, хто здійснює смертні вироки або тілесне покарання, бере на тортури. *А люде тихо Без всякого лихого лиха Царя до ката поведуть* (Шевч., II, 1953, 356); — *Не бий її..,— промовила вона до ката,— бач, яка вона безталанна* (Мирний, I, 1954, 69); *На драбині, приставленій до стовпа, стояв уже кат* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 249).

2. *перен.* Той, хто тиранить, убиває, мучить; мучитель, недолюдок. *Слово, моя ти єдиная зброє, Ми не повинні загинуть обоє! Може, в руках невідомих братів Станеш ти кращим мечем на катів* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Тоді ж, як грім під час негоди Впаде на голови катів, Нам сонце правди і свободи Засяє тисяччю огнів* (Сто пісень.., 1946, 8); — *Сестра я, сестра, — ридаючи, вигукувала вчителька, в нестямі пориваючись до отетерілих нападників. — Рубайте й мене, звірі, кати ви, нелюди...* (Гончар, II, 1959, 93).

3. *лайл.* Біс, чорт. *Який вас обезглуздив кат?* (Котл., I, 1952, 185).

◇ **В ка́та**; **Кат би його́ (її́, їх** *і т. ін.*) **взяв**, *лайл.*— уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь. *А ти, задрипанко, шинкарко, Перекупко п'яна! Де ти в ката забарилась..?* (Шевч., II, 1953, 286); *Де вже його в ката тут шукати тії жалості..!* (Мирний, III, 1954, 79); — *Ага! От чого мені шкода, кат би його взяв,— піджака загубив* (Довж., I, 1958, 386); **До ка́та** — дуже багато. — *Я їх* [дрова] *уже й смалю добре, а проте ще до ката в сараї* (Л. Янов., I, 1959, 363); **Кат з ним**; **Кат його́ (її́, їх** *і т. ін.*) **бери́ (забери́, забира́й)**: а) уживається для вираження байдужого ставлення до кого-, чого-небудь; дарма, байдуже, все одно. *На негоду судомить у суглобах, болять коліна. Та кат з ним, перетерпиться* (Логв., Давні рани, 1961, 34); — *Руку, ногу відіб'є — кат його бери. А от як голову знесе — вважай, каліка на все життя* (Тют., Вир, 1964, 266); б) уживається для вираження досади, незадоволення ким-, чим-небудь. — *Не треба ніякого вашого рейнського чи угорського* [вина], *кат його забирай...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 16); **Кат** [**його́, тебе́, їх** *і т. ін.*] **зна́є (зна) що (куди́, як** *і т. ін.*) *див.* **зна́ти**; **На яко́го ка́та** — уживається для вираження незадоволення в знач. на що, на в і що. *На якого ви ката З книжками носитесь в руках?* (Бор., Тв., 1957, 129); **Не взяв його́ (її́, їх** *і т. ін.*) **кат** — уживається для вираження схвалення чогось, захоплення ким-, чим-небудь. *Вона, кат її не взяв, препишна молодиця* (Вовчок, VI, 1956, 293); *Та й сам Гава — не взяв його кат — догадливий удався* (Фр., III, 1950, 64).

КАТАВА́СІЯ, ї, *ж.* 1. Виконання церковних пісень двома хорами.

2. *розм.* Розгардіяш, гармидер, метушня. *Така паморочна катавасія тривала з тиждень* (Мик., II, 1957, 374); *Данько.. теж не забарився ув'язатися в загальну катавасію* (Гончар, Таврія, 1952, 95).

КАТАКЛІ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Руйнівний переворот; катастрофа. *Палії війни отруйними руками Готують світові кривавий катаклізм* (Рильський, Сад.., 1955, 10); *Наша Земля, яка в звичайним планетним тілом, також повинна була переживати періоди могутніх вулканічних катаклізмів* (Наука.., 7, 1961, 20).

КАТАКО́МБА *див.* **катако́мби**.

КАТАКО́МБИ, ко́мб, *мн.* (*одн.* **катако́мба**, и, *ж.*). Підземні природні або штучні печери з довгими заплутаними ходами. *Три доби під землею, в лабіринтах катакомб точився запеклий бій* (Збан., Сеспель, 1961, 17); *Наш стародавній Київ споконвіку відомий як один з найбільших у Європі районів зосередження підземних ходів, печер і катакомб* (Веч. Київ, 28.IX 1967, 3); // У деяких містах давнього Риму — такі ж підземелля, що правили першим християнам за притулок, а також за місце релігійних відправ і поховань. *І всі за нею повставали І за апостолом пішли У катакомби* (Шевч., II, 1953, 269); * У порівн. *З вузенької вулички, з склепінням, як з катакомби, показалась процесія* (Коцюб., III, 1956, 412).

КАТАКО́МБНИЙ, а, е. Те саме, що **катако́мбовий**. *На початку II тисячоліття до н. е. ямну культуру замінила катакомбна. Свою назву вона дістала за типом поховальних споруд (підбої, катакомби)* (Наука.., 2, 1970, 46).

КАТАКО́МБОВИЙ, а, е. Прикм. до **катако́мба**. *Катакомбові поховання.*

КАТАЛА́ЖКА, и, *ж., заст., розм.* Холодна, бучегарня. — *Мало того, що на місці до крові побили* [об'їзні], *ще й у каталажку закинули: викуп дай...* (Гончар, Таврія, 1952, 202).

КАТАЛА́ЗА, и, *ж.* Фермент, який розщеплює перекис водню, що утворюється в процесі біологічного окислення, на воду й молекулярний кисень. *Неабияке значення має каталаза, яка захищає організм від нагро-*

мадження перекису водню, розкладаючи його на кисень і воду (Мед. ж., XXIV, 6, 1954, 54).

КАТАЛЕПСИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до каталепсії.

КАТАЛЕ́ПСІЯ, ї, *ж., мед.* Утрата тілом людини або окремими його частинами рухомості з характерним застиганням у певній позі, що буває при шизофренії, енцефаліті, істерії, гіпнозі тощо; остовпіння. *При гіпнопедії.. не можна викликати каталепсію* (Знання.., 5, 1966, 8); * Образно. *Весь увійшов* [Храпков] *у себе, в свою душу.., вагався, вирішував і знов впадав у стан моральної каталепсії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 475).

КАТАЛЕ́ПТИК, а, ч. Хворий на каталепсію. *Одну хвилину лікар вдивлявся в ці воскові риси каталептиків, потім рвучкими кроками пройшов у другу палату* (Мик., II, 1957, 225).

КАТА́ЛІЗ, у, ч. Збудження, прискорення або сповільнення хімічних реакцій під впливом каталізаторів. *Під каталізом розуміють явище збудження або зміни швидкості хімічної реакції в присутності речовин (каталізаторів), які, багато разів вступаючи у проміжну хімічну взаємодію з учасниками реакції, відновлюють після кожного циклу свій хімічний склад* (Знання.., 9, 1968, 10); *Важливих наслідків досягнуто вченими України в галузі хімії, зокрема електрохімії, хімії ізотопів.., каталізу тощо* (Рад. Укр., 18.X 1957, 1).

КАТАЛІЗА́ТОР, а, ч. Речовина, що впливає на збудження або зміну швидкості хімічної реакції, але сама при цьому не змінюється. *Найчастіше каталізаторами служать тонкоподрібнені метали* (Заг. хімія, 1955, 173); *Швидкість хімічних реакцій регулюється особливими речовинами, що звуться каталізаторами* (Рад. Укр., 19.VIII 1965, 1).

КАТАЛІТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до каталізу. *З повним правом можна сказати, що хімічна технологія — це технологія каталітичних реакцій* (Наука.., 10, 1957, 11).

КАТА́ЛОГ, а, ч. Список, перелік книжок, рукописів, картин і т. ін., складений у певному порядку, щоб полегшити їх розшук; реєстр. *Щодо справи каталога українських книжок.., то як він буде у Вас в рукописі готовий, пришліть мені* (Л. Укр., V, 1956, 374); *В нашвидку.. заготовленому каталозі з'явились нові назви книг* (Вільде, Сестри.., 1958, 230); *Для задоволення тематичних запитів читачів існує також генеральний систематичний каталог* [у Державній публічній бібліотеці АН УРСР] (Наука.., 8, 1958, 31).

Зо́ряний катало́г *див.* **зо́ряний**.

КАТАЛОГІЗУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Записувати до каталога, складати каталог чого-небудь. *Каталогізувати музейні експонати.*

КАТАЛО́ГОВИЙ, а, е. Прикм. до **катало́г**. *Каталогова шафа.*

КАТАЛО́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **катало́г**. *Каталожна картка;* // Призначений для каталога. *Чернишов довго сидів в його робочому кабінеті, завваленому паперами, товстими зошитами, картотеками і каталожними ящичками* (Тулуб, В степу.., 1964, 233); // *у знач. ім.* **катало́жна**, ної, *ж.* Приміщення (кімната), де зберігаються каталоги.

КАТА́ЛЬ, я́, *ч., розм.* Робітник, що викочує або підвозить які-небудь вантажі вручну, тачкою. *Майже скрізь ручна праця чавунників, каталів та ін. була замінена роботою механізмів* (Чорна метал. Укр., 1957, 88).

КАТА́ЛЬПА, и, *ж.* (*Catalpa* S c o p.). Південне дерево родини бігнонієвих, що має велике листя серцеподібної форми, запашні квітки й круглі грубі стручки. *Вулиці села вже обсаджено молодими деревами, та якими! ..Кілька штук катальп райагроном посадив навіть власноручно* (Ю. Янов., I, 1958,575); *Перед будинком росли дві старі з голими стовбурами катальпи* (Смолич, Світанок.., 1953, 280).

КА́ТАНИЙ, а, е, *техн.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ката́ти** 3; // *у знач. прикм. Весь стіл був заставлений шматочками катаної сталі* (Баш, Надія, 1960, 51).

КАТА́НКА, и, *ж., діал.* 1. Жіночий верхній суконний одяг. *З темних сіней увійшла в хату баба Палажка повагом та тихо, в білій катанці, зав'язана чорною хусткою* (Н.-Лев., II, 1956, 350); *В полі скиму чоботи, катанку, З сіячами Босоніж піду* (Стельмах, Жито.., 1954, 101).

2. Чоловіча суконна куртка. *Тут Василь вступив у хату в новій чорній катанці з фабрицького* [фабричного] *сукна* (Сл. Гр.); *Під батьківською катанкою, підібравши під себе ніжки, спить клубком його синок* (Стельмах, II, 1962, 105).

КАТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ката́ти** 1, 3 і **ката́тися**. *Додому привозим з катання морозні щоки і гру вогнів в оці* (Коцюб., II, 1955, 255); — *Вас експлуатують, а ви мовчите! Он у Мотузівці хлопці по двічі крутять* [карусель] *за одне катання, а ви по чотири...* (Чаб., Катюша, 1960, 10).

КАТАПУ́ЛЬТА, и, *ж.* 1. Старовинний військовий пристрій для кидання важкого каміння, загострених колод під час облоги фортець. *В римському війську застосовувалися різні механічні пристрої. Серед них були метальні знаряддя для кидання у ворога стріл та каміння (катапульти, балісти та інші)* (Іст. стар. світу, 1957, 151); *Не помагали нападникам ні пристінні штурмові вежі, ні стінобитні тарани, ні катапульти* (Загреб., Диво, 1968, 263).

2. *ав.* Механізм для старту (виштовхування) літака з палуби авіаносця та інших злітних майданчиків. *Літак злетів з катапульти, і в першу мить колеса його майже черкнулися об асфальт* (Собко, Зор. крила, 1950, 134); // Механізм для викидання людини, тварини, вантажу з літака, ракети, космічного корабля під час аварії тощо. *З швидкісних літаків стрибають тепер з допомогою катапульт* (Веч. Київ, 18.I 1957, 4); *Під час падіння ракети на Землю собаки викидались з допомогою катапульти* (Наука.., 2, 1960, 16).

КАТАПУЛЬТО́ВАНИЙ, а, е, *ав.* Дієпр. пас. мин. ч. до **катапульту́ати**.

КАТАПУ́ЛЬТОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **катапу́льта**. *Катапультовий пристрій;* // Який викидається з літака або космічного корабля за допомогою катапульти (у 2 знач.). *Катапультове крісло.*

КАТАПУЛЬТУВА́ННЯ, я, *с., ав.* Дія за знач. **катапультува́ти**. *Катапультування вантажу з літака.*

КАТАПУЛЬТУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш. *недок. і док., перех., ав.* Викидати за допомогою катапульти (у 2 знач.).

КАТАПУЛЬТУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок. і док., ав.* Викидатися з літака, космічного корабля за допомогою катапульти. *Він катапультується, тобто вистрілює себе з літака разом із сидінням...* (Гончар, Тронка, 1963, 22); *При спуску з орбіти космонавт може або приземлитися в кабіні, або катапультуватися на малій висоті в кріслі з кабіни й приземлитися окремо від корабля на парашуті* (Рад. Укр., 23.X 1962, 2).

КАТА́Р, у, ч. Запалення слизової оболонки деяких органів. *Людям з легкими катарами вода* [мінеральна щавницька] *помагає* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Маю загострення істерії та анемії, а до того ще й якийсь катар в грудях* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Досить поширеним захворюванням шлунка є запальний процес, головним чином його слизової оболонки, що на медичній мові зветься гастритом, або катаром шлунка* (Наука.., 8, 1959, 27); *Катар верхніх дихальних шляхів.*

КАТАРА́КТА, и, *ж., мед.* Захворювання кришталика ока, що призводить до його помутніння та втрати

зору; // Плівка, що утворюється на кришталику ока внаслідок такого захворювання. *Чудодійний промінь* [лазер] *застосовують для випалювання катаракти* (Наука.., 12, 1965, 39).

КАТАРА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до катару, пов'язаний з ним. *У хронічних алкоголіків відбуваються різкі й тяжкі розлади в роботі внутрішніх органів, настає катаральний стан дихальних шляхів* (Наука.., 10, 1958, 32); *Катаральний характер має запалення слизової оболонки кишечника при різних харчових інтоксикаціях* (Курс патології, 1956, 185); *Катаральний кашель.*

КАТАСТРО́ФА, и, *ж.* 1. Раптове лихо, подія з тяжкими трагічними наслідками; знищення, загибель, руйнація. *Коли почалась канонада і над головою її покотились небесні гармати, Раїса скорчилась уся і забилась в куточок, з німим жахом чекаючи катастрофи* (Коцюб., I, 1955, 316); *У палаті була півсутінь. Поряд марив якийсь чоловік, поранений під час автомобільної катастрофи* (Собко, Справа.., 1959, 158); *У сузір'ї Лебідь, на страшенній віддалі од нашої Землі, відбувається космічна катастрофа. Там зіткнулися дві галактики* (Наука.., 9, 1966, 34).

2. Тяжке потрясіння, що стає причиною істотної зміни, різкого перелому в особистому або суспільному житті. *Сказати б, що він зазнав у житті якихось страшних особистих катастроф,— ні. життя його весь час ішло без особливих піднесень і спадів* (Кол., Терен.., 1959, 41); *Катастрофа походу Вишневецького блискавично наближалася* (Ле, Наливайко, 1957, 99).

КАТАСТРОФІ́ЧНИЙ, а, е. Який призводить до катастрофи, є катастрофою; згубний, трагічний, руйнівний. *Зрошення і тільки зрошення може врятувати наш край від безконечних посух та чорних бур, від катастрофічних для селянства недородів* (Гончар, Таврія, 1952, 252); *Винищувач ішов на кулі з катастрофічною швидкістю* (Ле, Клен. лист, 1960, 65); *Катастрофічний стан.*

КАТАСТРОФІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **катастрофічний.**

КАТАСТРОФІ́ЧНО. Дуже швидко, спричиняючи негативні, трагічні наслідки.— *Татуню, а в тебе ще більше стало сивини. Старієш ти в мене катастрофічно..* (Збан., Між.. людьми, 1955, 7); *Якщо весною за секунду проходить 23 тисячі кубометрів води, то в літню посуху рівень катастрофічно падає* (Наука.., 10, 1957, 33).

КАТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех.* Возити когось на чому-небудь або в чомусь для розваги, на прогулянку. — *Я її* [сестричку] *на возику кататиму* (Гончар, II, 1959, 253); *Він не раз катав мене на літаку* (Трубл.. Глиб. шлях, 1948, 35).

2. *перех. і неперех., фам.* Уживається замість іншого дієслова, зміст якого розкривається контекстом, для вираження енергійної, швидкої дії, спонукання до дії. [Овчаренко:] *Вибачте, я трохи затягнув лекцію. Я пропускаю кілька сторінок.* [Голоси з місць:] «*Нічого, нічого!*» «*Катай, катай усе...*» (Корн., II, 1955, 321); — *Скидай, сину, свою торбу,— звернувся до хлопця Архип,— катай до ставка, скупайся* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 4).

3. *перех., техн.* Те саме, що **вальцюва́ти.** *В цеху освоювали нову марку сталі — катали броню для танків* (Баш, Надія, 1960, 141).

КАТА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* Їздити на чому-небудь або в чомусь для розваги, для вправ. *Того ж таки дня запріг він буланого в санчата й повіз жінку кататися* (Коцюб., I, 1955, 303); *Ївга та Яринка йшли на Донець. Там на ковзанах каталась хлопці й дівчата, і було дуже весело* (Донч., IV, 1957, 137).

◇ **Ката́тися на** *кому* — командувати ким-небудь, попихати кимось. *Тепер Шовкун, видно, не дозволив би нікому кататися на собі* (Гончар, 1, 1954, 300).

КАТАФА́ЛК, а, *ч.* Похоронна колісниця для труни. *Страшно і вдень їм сумних катафалків, чорної ризи, і ладану, й мар* (Л. Укр., I, 1951, 249); *Труну несли гімназисти на плечах, катафалка чи дрогів не було зовсім* (Смолич, II, 1958, 119).

КАТАФА́ЛЬНИК, а, *ч.* Візник катафалка.

КАТЕГОРИ́ЧНИЙ, а, е. Безумовний, рішучий. *Наливайко, не чекаючи, звелів: — Давай по другому, надбав пороху! — За брамою почули той категоричний наказ* (Ле, Наливайко, 1957, 281); *Прийшов до категоричного висновку* (Збан., Єдина, 1959, 138); *Не менш істотною є категорична заборона давати дітям алкогольні напої* (Шк. гігієна, 1954, 56); // Який не допускає заперечень. [Бережний:] *Мої заступники не зуміли виконати моїх категоричних директив* (Мик.., I, 1957, 387).

△ **Категори́чне су́дження**, *лог.*— безумовне судження. *Категоричним судженням називається таке судження, в якому в безумовній формі відображається факт наявності чи відсутності зв'язку між предметом і ознакою* (Логіка, 1953, 57).

КАТЕГОРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **категори́чний.** *В таку крайність ударилися ті молоді люди з властивою всім малоосвіченим людям категоричністю тому лише, що перед тим держалися іншої крайності* (Фр., XVI, 1955, 348); *Ранній його скептицизм, певну і постійну невдоволеність усім на світі, категоричність суджень ровесники, знайомі приймали за самостійність* (Дор., Не повтори.., 1968, 213).

КАТЕГОРИ́ЧНО. Присл. до **категори́чний.** *Мене силоміць одірвали од школи й життя, категорично заборонивши учителювати* (Вас., IV, 1960, 40); — *Все, що ви тут казали, дуже мене хвилює. Але я не можу ще категорично судити* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 89).

КАТЕГО́РІЯ, ї, *ж.* 1. *філос.* Основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності. *Матерія в філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них* (Ленін, 14, 1949, 112); *Категорія часу; Категорія причини.*

2. *наук.* Родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їх важливу спільну ознаку. *Маркс уперше розкрив зміст та історичний характер вартості як економічної категорії, що виражав виробничі відносини* (Ком. Укр., 6, 1966, 21); *Граматичний рід становить категорію, яка значною мірою виражає морфологічну природу іменника і є однією з визначальних граматичних особливостей його як частини мови* (Мовозн., XVIII, 1963, 35).

△ **Грама́тична катего́рія** — найбільш абстрактне поняття, яке об'єднує ряд співвідносних граматичних значень, що знаходять своє вираження у відповідних формальних показниках.

3. Група, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняється від інших певними ознаками. *Характеризував* [Яська] *заробітчан.. садівників і різних категорій того дрібного зарібного люду, що заселював промислову частину Дрогобича* (Фр., IV, 1950, 208); *Пшениця навряд чи й родила колись на цій землі третьої категорії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 197); *Дальше поліпшення добробуту всіх категорій трудящих — найважливіший підсумок післявоєнного розвитку радянського суспільства* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 32); *Альпініст першої категорії.*

КАТЕ́ДРА, и, *ж., зах.* Кафедра.

КА́ТЕР, а, *ч.* Невелике легке судно (парове, моторне чи веслове) переважно для недалекого плавання. *Маленький катер з дрібним і проникливим ляскотом виїздив за моя* (Л. Укр., III, 1952, 611); *Дніпро велично котить могутні хвилі, річкою снують катери, буксири, стоять коло берега баржі* (Ю. Янов., I, 1954, 223); // Таке бойове судно спеціального або допоміжного призначення. *Летять по морю торпедні катери, залишаючи за собою величезні піняві сліди* (Довж., I, 1958, 100).

КАТЕРЕ́ЦЬ, рця́, *ч.* Зменш.-пестл. до **ка́тер**. *Трах-тах-тах!..— іде по хвилі Катерець моторний* (Черн., Поезії, 1959, 413).

КАТЕРИ́НКА, и, *ж., заст.* 1. Невеликий механічний орга́н без клавіш у вигляді коробки з лямкою, що надівається на плече. *Стих гомін. Прислухаються, чути: катеринка грає, і багацько дитячих голосів кричать* (Свидн., Люборацькі, 1955, 200); *У двір ось увіходить голодранець якийсь з катеринкою, з хлопчиком. Зупинивсь перед вікнами, починає «Розлуки»* (Тесл., З книги життя, 1949, 190); *Чорноусий румун грав на катеринці, а маленька мавпа кумедно танцювала* (Донч., III, 1956, 69).

2. У дореволюційній Росії — кредитний білет вартістю сто карбованців із зображенням Катерини II. — *А я, бач, і прийшов попрохать, чи не позичив би ти мені катеринку?* (Коцюб., I, 1955, 106); *На столі лежали цілі паки царських катеринок* (Кучер, Трупа любов, 1960, 528).

КАТЕРИ́НЩИК, а, *ч., заст.* Бродячий музикант, жебрак із катеринкою (у 1 знач.). *Гострохвостий виходить з хати і приводить катеринщика. Катеринка грає й перебиває лайку* (Н.-Лев., II, 1956, 509).

КА́ТЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́тер**. — *Пішли!* — *полегшено вигукнув вусатий, відштовхнувшись од берега довгою тичкою, що скидалася на катерний шток* (Кучер, Голод, 1961, 220).

КА́ТЕРНИК, а, *ч.* Член екіпажу військового катера. *Інженер-капітан-лейтенант Г. Падалка розповідає про те, як на фронті балтійські катерники мстять фашистам* (Тич., III, 1957, 199).

КАТЕРО́К, рка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **ка́тер**. *По бухті сновигали невеликі буксирні портові катерки* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 83).

КА́ТЕТ, а, *ч.* У математиці — одна з двох сторін, що утворюють прямий кут у прямокутному трикутнику. *У прямокутному трикутнику сторони, що утворюють прямий кут, називаються катетами* (Геом., I, 1956, 21).

КАТЕ́ТЕР, а, *ч., мед.* Порожниста трубка, яку вводять у канали й порожнини тіла для їх промивання або видалення з них рідини. *Катетерами користуються також для промивання сечового міхура і введення ліків* (Заг. догляд за хворими, 1957, 134).

КАТЕТЕРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Дія за знач. **катетеризува́ти**. *Робити катетеризацію.*

КАТЕТЕРИЗУВА́ТИ, ю́, у́сп., *недок. і док., перех., мед.* Вводити в канали й порожнини тіла катетер.

КАТЕХІ́Т, а, *ч., заст.* Учитель закону божого (законовчитель), звичайно священик. *Коли о. катехит Торонський ввійшов до класу, там стояв такий гамір, що ніхто не помітив його появи* (Кол., Терен.., 1959, 43).

КАТЕХІ́ЗИС, у, *ч.* 1. Релігійна книга, що містить короткий виклад догматів християнської віри в питаннях і відповідях. *За його* [Могильницького] *ініціативою Левицький видав в 1815 р. катехізис, а в 1816 р. буквар для сільських шкіл* (Фр., XVI, 1955, 147).

2. *перен., заст.* Основні положення чого-небудь.

КА́ТІВ, това, тове. 1. Прикм. до **кат** 1. *Він гукнув: «Смерть німецьким загарбникам!» і скочив до безодні, не чекаючи доторку катової руки* (Ю. Янов., Мир, 1956, 164).

2. *лайл.* Уживається в знач. б і с і в, ч о р т і в. — *Надозволила мені катова дзундзурига* (Вовчок, VI, 1956, 265).

КАТІ́ВКА, и, *ж., розм.* Жін. до **кат** 2. *Ізвела, катівка, парубка з розуму та й гадки не має* (Вас., II, 1959, 65).

КАТІ́ВНЯ, і, *ж.* Місце тортур, катувань у в'язниці тощо. *Катівня при поліції. Масивний стіл для катувань, гаки й ланцюги на стіні* (Ю. Янов., I, 1954, 187); *Наклали головами на фронті, в партизанських загонах і фашистських катівнях найкращі і найміцніші люди колгоспу — його краса і сила* (Коз., Сальвія, 1956, 14).

КАТІ́ВСТВО, а, *с.* 1. Заняття ката (у 1 знач.). *Найняв для охорони міського порядку кільканадцять десятків гайдуків і молодого ката, недавнього бурсака, що проміняв попівство на катівство* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 160).

2. Звіряче, жорстоке, люте поводження; звірство. *Катівство фашистів.*

КАТІ́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кат** 1, 2. *І очі їм* [революціонерам] *горять грозово, І не страшна катівська лють* (Мал., Звенигора, 1959, 206).

КАТІО́Н, а, *ч., фіз., хім.* Позитивно заряджений іон. *Продуктом гідролізу звичайно є основна сіль або катіони основної солі* (Заг. хімія, 1955, 268).

КАТМА́, КАТМА́Є, *розм.* Нема, немає. — *Та й грошей у мене тепер катма,— бідкається Грицько* (Мирний, I, 1949, 275); *А де ж наживи дух витає, Де загрібають обома Під себе, звісно, всякий знає, Що там ладу уже катма* (Воскр., З перцем!,1957, 104); [П р і с ь к а:] *Не бачить, що тут здоровля того давно катмає* (Вас., III, 1960, 82).

КАТМА́Є *див.* **катма́**.

КАТОВА́НИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. і теп. ч. до **катува́ти** 1, 2. *Он розбойник* [розбійник] *катований Зубами скрегоче* (Шевч., I, 1963, 242); — *Та будьте ви прокляті, бісові кати!.. — застогнав крізь зуби катований Панчоха* (Ле, Наливайко, 1957, 276); // *у знач. ім.* **като́ваний**, ного, *ч.* Людина, яку катували або катують. *Свист лози, гекання за кожним ударом гайдуків, крики й зойки катованих переполошили всю двірню* (Бурл., О. Вересай, 1959, 33).

КАТО́Д, а, *ч., фіз.* Негати́вно заряджений електрод; протилежне а н о д. *Напрямлений рух позитивних іонів до катода, а негативних іонів та електронів до анода являє собою електричний струм у газі* (Курс фізики, III, 1956, 61); *Катод фотоелемента.*

КАТО́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **като́д**. *Катодні промені являють собою потік негативно заряджених частинок* (Курс фізики, III, 1956, 140).

КАТО́К, тка́, *ч., розм.* Те саме, що **ко́взанка**. *Вранці сніг війнув із поля, Й забіліло все навколо: І дорога, і гайок, І ставок, і наш каток* (Стельмах, Живі огні, 1954, 7).

КАТО́ЛИК, а, *ч.* Людина, що сповідує католицизм і дотримується всіх обрядів католицької церкви. — *Чом вона* [мати] *вас до схід сонця Була не втопила? Менше б гріха: ви б умерли Не католиками; А сьогодні, сини мої, Горе мені з вами!* (Шевч., I, 1963, 133); *Та при цій нагоді довідався* [Сенько], *що він — католик. Цим словом іще й досі не величають себе наші люди,— вони його й мало знають. Ще не навчилися розділювати християн на партії* (Март., Тв., 1954, 284); [Г а в р и л о:] *Стій. Ти хрестився, як католик. Ти шпигун від Потоцького* (Корн., I, 1955, 218).

КАТОЛИЦИ́ЗМ, у, *ч.* Віровчення та віросповідання західної християнської церкви, яку очолює папа рим-

ський. *Він* [Рим] *боронив тільки інтересів католицизму, тобто своїх власних інтересів* (Фр., II, 1950, 143); *Польські пани з допомогою Ватікану заходами жорстокого примусу насаджували на Україні католицизм* (Тези про 300-річчя возз'єдн.., 1954, 6).

КАТОЛИ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **католици́зм**. *Княгиня Раїна, вмираючи, заріка́ла сина не піддаватися католицтву* (Стор., I, 1957, 365); *Польська шляхта забороняла православним підданим відправляти релігійні обряди, примушувала їх переходити в католицтво або приймати унію* (Іст. УРСР, I, 1953, 180).

КАТОЛИ́ЦЬКИЙ, а, е. Стос. до католицизму. *Поперевертували пани наших людей на свою католицьку віру* (Н.-Лев., I, 1956, 131); *Католицька інквізиція нещадно переслідувала людей науки, засуджуючи їх до страти, спалюючи їх на вогнищах* (Колг. Укр., 2, 1958, 41).

КАТОЛИ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **католи́чити**. — *Люди захищатимуться і від того католичення, як і від потуречення* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 65).

КАТОЛИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* Обертати на католиків. — *Цариця Марина.. ксьондзів до Кремля навезла, це ж правда! Виходить — лагодилася католичити народ руський!..* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 83).

КАТОЛИ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **като́лик**. *Будь проклята мати, Та проклята католичка, Що вас породила!* (Шевч., I, 1951, 138); — *Вона ж, мабуть, католичка, а ти магометанської віри?..* (Гончар, Маша.., 1959, 8).

КАТОЛІКО́С, а, *ч.* Титул голови (патріарха) вірменогригоріанської та грузинської церков. *Хіба не намагалися утопити* [поему Руставелі].. *з наказу мракобіса католікоса в бурхливо-пінявій Курі?* (Тич., III, 1957, 61).

КА́ТОРГА, и, *ж.* 1. Вид кримінального покарання, що полягає в позбавленні волі, поєднаному з найтяжчими примусовими роботами, а також місце відбування такої кари. *За щастя народу — ідеї свої — Батьки наші славні, в кайдани закуті, На каторгу йшли у сибірські краї...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 193).

2. *перен.* Надзвичайно важка, зморна праця; тяжке, нестерпне життя. *Все ж то те якось уміла пані направляти доріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою* (Вовчок, I, 1955, 126); — *І вночі не сплю, і то — роби!.. Се — мученька тяжка! се — каторга гірка! І піднесло мене, дурну, сюди служити!* (Мирний, III, 1954, 148); *Шахта в часи капіталістичної експлуатації природних багатств на Криворіжжі вважалася каторгою, гіршою ніж заслання в далекий Сибір* (Ле, С. Голубар, 1950, 6).

3. Старовинне морське веслове судно, на яке посилали засуджених, приковуючи їх біля весел на весь час відбуття покарання; вид галери.— *Три роки, як три дні, промучився я в проклятій неволі, на турецькій каторзі, на тих безбожних галерах* (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); [Я к и м:] *Забрали мене татари в ясир та й продали на каторгу турецьку... Там я шість років вимучився...* (Гр., II, 1963, 542).

КАТОРЖА́НИН, а, *ч.* Те саме, що **ка́торжник** 1. *Пробираючись поміж натовпом і стиха побрязкуючи кайданами, наперед мовчки вийшло трое каторжан* (Вас., I, 1959, 203); *Безкраїм сибірським трактом повільно посувалася пішим етапом партія каторжан* (Донч., III, 1956, 40).

КАТОРЖА́НКА, и, *ж.* Жін. до **каторжа́нин**.

КАТОРЖА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каторжа́нин**. *Стогін каторжанський ятрив серце* (Шер., У день.., 1962, 8); *Каторжанський знак.*

КА́ТОРЖНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́торга**. — *Кому вона здалася оця муштра?.. для чого?..— думали вони, вертаючись з учення. Здавалася вона їм гірше каторжної роботи* (Мирний, I, 1949, 222); *Яків знав, як важко втекти з Сахаліну. Від материка каторжний острів відділяє широка смуга морської води — Татарська протока* (Донч., III, 1956, 81); // *у знач. ім.* **ка́торжний, ного**, *ч.*; **ка́торжна, ної**, *ж.* Те саме, що **ка́торжник, ка́торжниця**. *Із нор золото виносять, Щоб пельку залити Неситому!.. То каторжні* (Шевч., I, 1951, 244); * У порівн. *Я працюю, як каторжний* (Ю. Янов., II, 1958, 46).

2. *перен.* Надзвичайно важкий, зморний; дуже, нестерпно тяжкий. — *Бідний ти мій кравчик, Аврум Марчик! За тією працею тяжкою, каторжною це ж ти не бачив, як сонечко світить, як сади розцвітають* (Вас., II, 1959, 13); *То була страшна і каторжна робота. Вони вичерпували воду, а вона знову й знову заливала шлюпку* (Кучер, Голод, 1961, 263); *Матеріали музею розповідають про каторжні умови праці робітників до революції* (Ком. Укр., 12, 1968, 43).

3. *перен., розм.* Який завдає шкоди, неприємності; поганий, лихий. *Розлютився чоловік на Дрозда. — От каторжна пташина! — думав собі. — І чого вона прив'язалася!* (Фр., IV, 1950, 61); *Каторжна негода зруйнувала усі мої плани* (Коцюб., III, 1956, 127); *Як унадилась каторжна мишва, прямо цілими снопами так і носить гречку в нори* (Україна.., 1, 1960, 316).

4. Уживається як лайливе слово; каторжник (у 2 знач.). — *Проклятi! каторжні! ні суда на вас, ні права немає!..— кричав він* (Мирний, II, 1954, 199); — *Геть з-перед очей, каторжна! — визвірювався на неї батько, вертаючись п'яний з шинку і заточуючися по хаті* (Гр., I, 1963, 333).

КА́ТОРЖНИК, а, *ч.* 1. Людина, яку заслано на каторгу або яка перебуває чи була на каторзі. *Тихий кайдановий брязкіт змовк коло Петруні, і до його схиляється висхле з тонкими та довгими козацькими усами лице отамана неволі, каторжника Кошового* (Вас., II, 1959, 53); *Каторжники в минулому, підпільники, пролетарі, селяни, матроси, вони присвятили себе єдиній справі — добути народові щастя* (Гончар, II, 1959, 417); *Роз'їжджеником шляхом, під дощем, ішли відшмагані різками каторжники з Верхівні. Блискавки освітлювали їм путь. Жандарми їхали верхи* (Рибак, Помилка.., 1956, 265).

2. *лайл.* Злодій, негідник. — *Ви не грек, а якийсь дезертир з Афона, а може, й каторжник, пройдисвіт! — лаявся Палладій через поріг* (Н.-Лев., III, 1956, 393).

КА́ТОРЖНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ка́торжник**.

КА́ТОРЖНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ка́торжник** 1. *Любов та дружба промінь свій Так само кинуть крізь затвори, Як дійде голос вільний мій До вас у каторжницькі нори* (Граб., I, 1959, 272).

КА́ТОРЖНО. Присл. до **ка́торжний** 2. *Поїхав Горький поглянути добре знаний Крим. Побував скрізь, де колись каторжно працював* (Вітч., 3, 1968, 133).

КАТРА́ГА, и, *ж., розм.* Курінь (переважно на пасіці). *Отець Степан спав у катрагі, причинивши двері* (Н.-Лев., III, 1956, 21); *Скоро починалась весна тепла і бджолу з омшаників заходжувались виймати, зараз переїздив* [дід] *жити в цей гайок, у катрагу, і вже рідко коли й зазирав додому* (Гр., II, 1963, 334); *Чмель виніс з катрагу миску свіжого щільнику, де копошилося з десяток чорно-жовтих ос* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 251).

КАТРА́Н [1], ý, *ч., збірн.* (*Crambe* L.). Рослина степів або напівпустель родини хрестоцвітих, що має велике листя й багато білих квіток. *Та не цвіти білим цвітом, зеленій катране* (Чуб., V, 1874, 517); *Вона* [мати] *іде в степах, зажурена й висока, В озерах пирію, берізки і катрану* (Мас., Сорок.., 1957, 28).

КАТРА́Н [2]. а́, *ч.* Невелика акула, що живе в Чорному морі; колюча акула.

КАТРЕ́Н, а, ч. У віршуванні — 4-рядкова строфа, що має закінчену думку; чотиривірш. *Серед улюблених строфічних будов його* [М. Рильського], *крім звичайних катренів, називають три: сонет, терцина, октава* (Криж., М. Рильський, 1960, 186).

КАТУВА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **катува́ти**. [Б е к е р:] *Тут людям муки завдають, беруть на катування* (Л. Укр., IV, 1954, 232); *Фашистська тюрма — це безперервне катування* (Збан., Єдина, 1959, 123).

2. Стан за знач. **катува́тися** 1. — *Що з тобою, бідна Аня? Ти змарніла, ти слаба... Досить з тебе катування* (Перв., II, 1958, 82); *Але те, що розважало відчайдушного хлопця, для дівчат було мукою, катуванням* (Гончар, Таврія, 1952, 22).

КАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Допитуючи, піддавати тортурам; мучити. *Страшно подумати, що її Гриця, може, виявлено і його зараз катують, вимагаючи зізнань* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 50); *Довго катували* [гестапівці] *старого, але він і слова не сказав їм про партизанів* (Кучер, Дорога.., 1958, 63); * У порівн. *Він* [Гануш] *ударив форте. Бідний фортеп'ян наче застогнав під його пальцями, ніби його катували* (Н.-Лев., III, 1956, 218).

2. Сильно бити, завдавати тяжких фізичних мук, страждань. *Катувала, мордувала, Та не помагало: Як маківка на городі, Ганна розцвітала* (Шевч., I, 1951, 166); — *Тут уже баби в один голос: «Та й за віщо так катувати дитину?»* (Вас., I, 1959, 279); *Хто б у цей час не заглянув у його догідливі очі, ніколи б не повірив, що він за в'язку сушняку може до півсмерті катувати людину важкими косаками* (Стельмах, I, 1962, 91).

Катува́ти себе́ — те саме, що **катува́тися** 1. *Продовжуючи путь до свого гуртожитку, Стась жорстоко катував себе, називав круглим дурнем* (Гур., Новели, 1951, 99).

3. *заст.* Страчувати, карати на смерть. *Сю ніч будуть в Україні Родиться близнята. Один буде, як той Гонта, Катів катувати!* (Шевч., I, 1951, 302).

КАТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Страждати морально, звинувачуючи себе в чомусь; мучитися. *Все своє коротке життя Сашко мріяв бути дорослим, вирости якнайшвидше — і гірко катувався своїм неповноліттям* (Смолич, Світанок.., 1953, 36); *Тепер він міг тільки катуватися думками. Катуватись і каятись* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 130).

2. Пас. до **катува́ти**. *Нема сім'ї, немає хати, Немає брата, ні сестри, Щоб незаплакані ходили, Не катувалися в тюрмі* (Шевч., II, 1953, 270).

КАТУ́ША, і, *ж., діал.* Тортури, муки, катування. *Думав* [Русин], *що знайде* [в пеклі] *якісь.. страховища, муки та катуші* (Фр., II, 1950, 121); *Тихенько навіть співано пісень, ..Що мають закінчитися катуші, Знущання панські* (Рильський, Марина, 1944, 14).

КАТЮ́ГА, и, ч., *зневажл.* Збільш. до кат 1, 2. *Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! — катюзі по заслузі* (Кв.-Осн., II, 1956, 420); *Він їх на ланцюгах стременний князя пан Щука, найлютіший катюга з челядинців Єремії* (Стор., I, 1957, 375); *І кожного катюгу і тирана Уже чекав зсукана петля* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 15).

КАТЮ́ЖНИЙ, а, е, *зневажл.* Прикм. до **катю́га**; катівський. — *Не ти, розбійнику* [крадеш], *а тільки катюжні руки твої!* (Кв.-Осн., II, 1956, 260).

КАТЮ́ША, і, *ж., розм.* Жартівливо-пестлива назва гвардійського реактивного міномета, встановленого на автомашині. — *Міномет має велике майбутнє. Візьми хоча б «катюшу» — найкращі сучасні міномети...* (Гончар, I, 1954, 75).

КАУЗА́ЛЬНИЙ, а, е, *філос.* Який зумовлюється певною причиною; причинний.

КАУЗА́ЛЬНІСТЬ, кості, *ж., філос.* Абстр. ім. до **кауза́льний**; причинність.

КА́УПЕР, а, ч., *техн.* Апарат для нагрівання повітря, що подається в доменну піч; повітронагрівач. *У доменну піч по трубах, викладених зсередини вогнетривкою цеглою, надходить із спеціальних установок — кауперів — повітря з температурою до +800°* (Слюс. справа, 1957, 4); *Тридцятиметрові башти урочисто підносилися коло кауперів, вагонетки з шихтою безперервно повзли нагору* (Ю. Янов., II, 1954, 111).

КА́УСТИК, а, ч., *техн.* Назва їдкого лугу. — *В третьому* [баку] *грати засипані різними уламками брухту й битої порцеляни та заллятї каустиком* (Трубл., I, 1955, 137).

КАУСТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́устик**; їдкий, палючий.

△ **Каусти́чна со́да** — технічна назва натрію гідроокису, або їдкого натру. *У продаж він* [їдкий натр] *надходить під назвою каустичної соди* (Заг. хімія, 1955, 515).

КАУЧУ́К, у́, ч. Смолиста речовина, що видобувається з молочного соку каучуконосних рослин (натуральний каучук), нафти тощо (синтетичний каучук) і з якої виготовляють гуму. *На цій леваді за всі роки своєї роботи вона* [Пармузіна] *здобула сировину на сотні тонн натурального каучуку, без якого неможливе виробництво каучуку синтетичного* (Вол., Сади.., 1950, 140); *Вулканізований каучук називається гумою* (Заг. хімія, 1955, 423); *Хіміки навчились одержувати з вугілля штучну нафту, а з неї — бензин, лаки, мило, харчові жири, каучук* (Наука.., 3, 1957, 24).

КАУЧУКІВНИК, а́, ч. Фахівець, що вирощує каучуконосні рослини.

КАУЧУКІВНИЦТВО, а, *с.* Вирощування каучуконосних рослин. *Тісне співробітництво мічурінської науки з практикою колгоспів сприятиме дальшому розвиткові каучуківництва на Україні* (Вісник АН, 8, 1949, 39).

КАУЧУКІВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до каучуківництва. *Каучуківницька ланка.*

КАУЧУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **каучу́к**. *Каучукове дерево дико й густо росте у Великому лісі Конго* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 260); // Який виробляє каучук. *Каучуковий завод;* // Вигот. з каучуку. *Каучукова підошва.*

КАУЧУКОНО́С, а, ч. Каучуконосна рослина. *20 років тому каучук був рідкісною річчю — його видобували виключно з соку деяких дерев — каучуконосів, що ростуть у тропічних країнах* (Наука.., 3, 1957, 24); *Бригада кінчає розчищати стару ділянку каучуконосів* (Вол., Сади.., 1950, 135).

КАУЧУКОНО́СНИЙ, а, е. Такий, що містить молочний сік, із якого виготовляють каучук. *Жінки взялися зібрати на гектарі 150 центнерів каучуконосного кореню* [кок-сагизу] (Вол., Сади.., 1950, 103); *Натуральний каучук виробляють з молочного соку каучуконосних рослин* (Роб. газ., 4.1 1962, 4).

КАФЕ, *невідм., с.* Те саме, що **кав'я́рня**. *Сивий тютюновий дим і запах пива висіли в кафе мутнуватою хмариною* (Собко, Звич. життя, 1957, 80).

КА́ФЕДРА, и, *ж.* 1. Поміст із похилою дошкою, укріпленою на підвищенні для лектора, викладача або промовця. *Він* [ректор] *подав руку новому вчителеві, супроводив його до.. підвищеної дощаної платформи, на якій стояла.. учительська кафедра* (Фр., IV, 1950, 217); *Більша частина кімнати зайнята шкільними лавами, кафедрою, дошкою тощо* (Л. Укр., III, 1952, 86); *Іванов стояв, ухопившись обома руками за борт кафедри і нахилившись вперед* (Смолич, Мир.., 1958, 220).

2. Об'єднання викладачів, науковців однієї або споріднених дисциплін у вищому навчальному закладі. *Франко почав готуватися до професури —.. на кафедру української літератури* (Коцюб., III, 1956, 35); *Перед нею стояв керівник кафедри загальної терапії професор Хромченко* (Рибак, Час.., 1960, 417); // Посада завідувача такого об'єднання викладачів. [О л ь г а:] *Я стільки мріяла, що тобі дадуть кафедру в університеті, ти будеш професором* (Сміл., Сад, 1952, 342); // Приміщення, де збираються викладачі такого об'єднання. *Іван працював на зміні, Галя побігла на свою кафедру в інститут* (Кучер, Трудна любов, 1960, 579).

3. Посада єпископа, який керує єпархією. *Прийшов цісарський декрет, потверджений папою, котрим усунено Войтаровича з його єпископської кафедри* (Фр., II, 1950, 142).

КАФЕ́ДРА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́федра**. *Я любив професора. Величний, бородатий, білий, в окулярах, над кафедральним п'єдесталом він був схожий весь на монумент* (Гер., Поезії, 1950, 61).

△ **Кафедра́льний собо́р** — собор (церква), у якому править службу місцевий єпископ. *Гугняво гуділи в кафедральному соборі дзвони* (Кач., II, 1958, 57).

КАФЕТЕ́РІЙ, ю, ч. Кав'ярня із самообслуговуванням *Він спускався на десять хвилин в кафетерій, щоб проковтнути склянку кави* (Рибак, Час.., 1960, 485).

КАФЕШАНТА́Н, у, ч. У капіталістичних країнах — кав'ярня з відкритою сценою для виступів переважно непристойного характеру. *Адась вийшов з маминого покою і, свищучи якусь мелодію, підхоплену в кафешантані, сів на свою повозку і поїхав* (Фр., VII, 1951, 73); *Жив, як слід султанам, Ситим був і п'яним, Добрий мав гарем І кафешантан* (Еллан, I, 1958, 145).

КАФЕШАНТА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **кафешанта́н**. *Бараболя побачив усе життя честолюбця: від його мрій про гетьманство до слави кафешантанної зірки* (Стельмах. II. 1962, 358); // Характерний для кафешантану; непристойний. *Казав мені Руденко, ніби він напевне знає, що Горева.. збирає трупу скоріш кафешантанну, ніж серйозну драматичну* (Л. Укр., V, 1956, 217).

КАФТА́Н, а́, ч., *заст., діал.* Каптан, жупан. *Аж мій миленький іде, Дев'ятеро коней веде, На десятому сам сидить; На десятому вороному, У кафтані голубому* (Чуб., V, 1874, 834); *Він здійнявши* [здійняв] *зі себе кафтан і торбу* (Фр., V, 1951, 109).

КАФТАНИ́НА, и, *ж., заст., діал.* Каптанина. *Іде спокійно.. в простій кафтанині робітник* (Фр., XIII, 1954, 130); *Він силою стягнув з переляканого Юрка кафтанину* (Козл., Пов. і опов., 1949, 45).

КАХ, КАХ-КА́Х, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик качки. *Каченята прилетять. Ми їх будемо стрічать. З ними ти* [качка] *в очеретах Заведеш свої: ках-ках!* (Бойко, Билиці.., 1957, 36).

КАХЕКСІ́Я, ї, *ж., мед.* Крайній ступінь загального виснаження організму, що супроводжується різким схудненням, недокрів'ям, знесиленням та атрофією багатьох органів. *Можна розглядати як симптоми коркової недостатності кахексію з гіпохолестеринемією, м'язову та психічну адинамію.. і, нарешті, гіпотрофію грудних залоз* (Вибр. праці Богомольця, 1969, 252).

КА́ХЕЛЬ *див.* **ка́хлі**.

КА́ХЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ка́хлі**. *Дуже поширене було на Україні* [у XVIII ст.] *кахельне виробництво* (Іст. УРСР, I, 1953, 383); // Зробл. з кахлів або обличкований кахлями. *У кахельній грубці горіли й весело потріскували дрова* (Чорн., Потік.., 1956, 54).

КА́ХЕЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **кахля́р**.

КА́ХЕЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ка́хельник**.

КАХЕТИ́НЕЦЬ *див.* **кахети́нці**.

КАХЕТИ́НКА *див.* **кахети́нці**.

КАХЕТИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кахети́нці** і Кахетія.

КАХЕТИ́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **кахети́нець**, нця, ч.; **кахети́нка**, и, *ж.*). Корінне населення східної частини Грузії — Кахетії.

КАХИ́, КАХИ́-КАХИ́, *виг.* 1. Звук під час кашлю. *— Ох! здорові! — сказала Оришка.— Уже мені оцей кашель клятий допік... кахи! кахи! ох!* (Мирний, I, 1954, 237).

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **кахи́кати, кахи́кнути**. [Н е д о б и т и й *(підспівує)*:] *Ой ти старий, я молода, Тим між нами незлагода, Ой ти старий: кахи-кахи... Я молода: хи-хи, хи-хи!..* (Кроп., V, 1959, 31); *Вчила нас доброї душі старенька вчителька, .. що весь час закутувалася в теплу хустку і все кахи! кахи! Усе кахикала...* (Вишня, II, 1956, 285).

КАХИ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кахи́кати** та звуки, утворювані цією дією. *Тільки доносилося глухе кахикання* (Мирний, III, 1954, 194); *Їхня розмова точиться пошепки, і, як неспокійні бризки, перериває її раптом то кахикання агронома, то хрипкий сміх Кукси* (Донч., I, 1956, 69).

КАХИ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати звуки к а х и к а х и. — *Насилу повертається оте одоробало по хаті, та тільки кахикає та бухикає, та сопе, а прийде вечір, то все стогне* (Н.-Лев., IV, 1956, 215); *Надійшов старий Рябина, кахикає, харкотить і охає* (Фр., I, 1955, 231); *Йому було погано в роті, і він раз по раз відпльовувався; затягувався цигаркою глибоко, аж кахикав* (Минко, Вибр., 1952, 86).

КАХИ́-КАХИ́ *див.* **кахи́**.

КАХИ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кахи́кати**. *Перевернув* [Ригорович] *папір, усі розгладив, озирнув усіх, щоб дивилися на нього, і кахикнув тричі по-шкільному, і став читати...* (Кв.-Осн., II, 1956, 220); *Я кахикнув, щоб привернути його увагу* (Сміл., Сашко, 1954, 31).

КА́ХКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ка́хкати** та звуки, утворювані цією дією. *Десь недалеко на ставках відлунювалися в берегах качине кахкання і сплески* (Рибак, Помилка.., 1956, 104).

КА́ХКАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати короткі, уривчасті звуки «ках-ках» (про качок). *Співали півні, гегали гуси, кахкали качки* (Н.-Лев., I, 1956, 69); *Метрів за двісті від озера побачив я качку-кряжня, що, кахкаючи, поспішала пішки до озера* (Коп., Як вони.., 1961, 138).

КАХ-КА́Х *див.* **ках**.

КАХЛЕ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **кахля́ний**. *Поклавши її* [валізу] *на помості близько кахлевої печі, прикляк* [капітан] *коло неї* (Фр., VI, 1951, 473); *Важке дерев'яне ліжко, вкрите ведмежою шкурою, причаїлося за пукатим кахлевим коминком* (Ле, Україна, 1940, 33).

КА́ХЛІ, ів, *мн.* (*одн.* **ка́хель**, хля, ч.; **ка́хля**, і, *ж.*). Керамічні плитки для личкування печей, стін будівель і т. ін. *Піч була з зелених водолазьких кахлів* (Кв.-Осн., II, 1956, 320); *Піч і стіни до половини викладені бездоганною, сніжно-білою кахлею* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 254); *У Києві в XVII столітті переважали типи ліпних кахлів, политих зеленою або коричневою поливою* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 81).

КА́ХЛЯ *див.* **ка́хлі**.

КАХЛЯ́НИЙ, я́на, я́не. Прикм. до **ка́хлі**. *Кахляна плитка;* // Зробл. з кахлів. *Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім: Кахляну грубу, білу стелю* (Стар., Поет. тв., 1958, 190); // Покритий кахлями. *В залі були білі стіни, біла стеля і навіть біла кахляна підлога* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 136).

КАХЛЯ́Р, я́, ч. Робітник, майстер, який виробляє кахлі. *В XVII—XVIII сторіччях український народ висуває вже цілу плеяду всесвітньовідомих майстрів. Серед них найвизначнішими були майстер золотарства Іван Равич, кахляр з Чернігівщини Сидір Перепілка та багато інших* (Вітч., 5, 1968, 159).

КАХЛЯ́РКА, и, ж. Жін. до **кахля́р**.

КАХЛЯ́РСТВО, а, с. Виробництво кахлів. *Кахлярство здавна відоме в Подністров'ї* (Гуцульська кераміка, 1956, 54).

КАХЛЯ́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до кахлярства. *Чернігівщина здавна славиться кахлярським художнім промислом* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 98).

КАХЛЬОВИ́Й, а́, е́, *рідко*. Те саме, що **кахля́ний**. *Кахльова грубка.*

КА́ХНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ка́хкати**. *Над головами недалеко прошумів знову табунець, і крижень на плесі тривожно кахнув* (Досв., Вибр., 1959, 411); *Десь у лозах кахнула качка* (Тют., Вир, 1964, 255).

КАЦАВЕ́ЙКА, и, *ж., заст.* Вид жіночої юпки на ваті, хутрі або на підкладці. *Майбородиха знайшла найстарішу удяганку, не то кацавейку, не то жупан* (Н.-Лев., IV, 1956, 288).

КАЦА́П, а, ч., *заст., розм.* Зневажлива назва росіянина. *Ярмарок аж кипів.., цокотять перекупки, божаться цигани, лаються кацапи* (Вовчок, VI, 1956, 294); *Прийшли кацапи обідати, посміялися з неї, хоч вона того й не поняла* [не зрозуміла] (Мирний, I, 1954, 67).

КАЦА́ПКА, и, *ж., заст., розм.* Жін. до **кацап**.

КАЦА́ПСЬКИЙ, а, е, *заст., розм.* Прикм. до **кацап**. *Його* [Гоголя] *невмируще типи з «Мертвих душ» — це зразки з наших панів, а не кацапських* (Мирний, V, 1955, 410); // *жарт.* Такий, як у кацапа. — *Ви б ліпше запустили собі кацапську бороду, вона б вам більше личила* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 210).

КАЧА́, а́ти, *с.* Пташа **качки**. *Ключем, розвалюючись то в ту, то в другу сторону, попідтинню потяглися качата на воду* (Мирний, I, 1954, 236); *На плесі раптом зашуміла вода, ніби туди хто висипав з лантуха пампушки. Сів табунець качат* (Досв., Вибр., 1959, 411).

КАЧА́ЛКА, и, *ж.* 1. Кругла, гладко витесана палиця для розкочування білизни, тіста, вигладжування, вирівнювання одягу тощо. — *Пом'ялись у хрещеного батька жупани, так він, щоб розгладжувать їх, і зробив качалку* (Стор., I, 1957, 235); *Мокрина Терентіївна допомагає господарці: качає рублем та качалкою білизну* (Ю. Янов., IV, 1959, 241); *Побачивши якось, що її робітниця вибиває качалкою пил з килимів, розвішавши їх на подвір'ї, я почав їй допомагати* (Сміл., Сашко, 1957, 164).

2. Валик дивана, канапи. *В кімнатці усе було подавньому: ті самі широкі канапи, обкладені м'якими качалками та подушками* (Н.-Лев., V, 1966, 312); *Відкинулась* [Ганна] *на спину і незручно вклала голову на тверду качалку дивана* (Коз., Сальвія, 1959, 6).

3. *розм.* Те саме, що **крісло-гойдалка**. [Шумейко:] *Не турбуйтеся, сам знаю, що до чого. (Сідає в качалку)* (Мик., I, 1957, 506).

КАЧА́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **качалка**.

КАЧА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Робітниця, що качає білизну. *Качальниця в пральні.*

КАЧА́ЛЬНЯ, і, *ж.* Пристосування для качання білизни.

КАЧА́Н, а, *ч. і. розм.* Головка капусти. *Покотив качана капусти з чийогось воза* (Вовчок, I, 1955, 303); * У порівн. *Нам назустріч виступив невисокий, круглий, як качан, хлопчина* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 4).

2. Стрижень капусти, який їдять сирим. *Матуся не слухала, того не зробила, Дала їй* [Ганнусі] *їсти — сирий качан гризти* (Чуб., V, 1874, 686); *Солодкі качани в капусниках ми їли над голубим Дінцем* (Сос., Так ніхто.., 1960, 32).

3. Потовщене стебло суцвіття кукурудзи, на якому росте її насіння. *Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши напоказ грубі качани* (Коцюб., I, 1955. 246); *Кукурудза стояла висока, як гай, розкішна. На кожному стеблі по два-три качани* (Колг. Укр., 2, 1956, 28); // Таке ж зірване стебло без насіння. *Степан Федорович бере пляшку, одкидає корок з кукурудзяного качана* (Коз., Вибр., 1947, 17); *Можна одержувати бутиловий спирт не з борошна, а з облущених качанів кукурудзи* (Веч. Київ, 28.I 1963, 2).

4. Недоїдена середина яблука або груші; недогризок. *Роман поволі гризе грушу й качаном влучає панну* (Вас., I, 1959, 59).

◇ **Зме́рзнути (зме́рзти) на кача́н** — задубіти, втратити гнучкість від холоду. *Бігала* [Маланка] *по селу, змокла, на качан змерзла* (Коцюб., II, 1955, 33).

КАЧАНЕ́ЦЬ, нця, ч. Зменш. до **кача́н**.

КА́ЧАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кача́ти** 1, 2, 5, 6.

КАЧАНИ́СТИЙ, а, е. 1. З великими й багатьма качанами (про кукурудзу). *Якби з тієї балаканини сходила кукурудза — ой, яка б вона була висока та качаниста!* (Вишня, II, 1956, 82); // *рідко.* Головчастий (про капусту). *Капуста моя качанистая* (Сл. Гр.).

2. *у знач. ім.* **качани́ста**, тої, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **кукуру́дза**. *Сільські трудівники діяльно готуються до сівби качанистої* (Рад. Укр., 7.IV 1959, 2).

КАЧА́НКА, и, *ж.* Сорт дині. *Були тут дубівки з шкаралупою, як дубова кора, ніжні канталупки, білі круглі качанки* (Донч., VI, 1957, 140).

КАЧАНКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Схожий на качан (у 1 знач.), качанку. *Поклавши оберемок бур'яну на сніг, він зняв із качанкуватої голови шапку* (Тют., Вир, 1964, 482).

КАЧА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **качанови́й**.

Кача́нна капу́ста, *рідко* — те саме, що **Головча́ста капу́ста** (*див.* **капу́ста**). *Капустяна муха пошкоджує всі хрестоцвіті, особливо ж сильно цвітну та ранню качанну капусту* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 282).

КАЧА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **кача́ти**. *Качання білизни; Качання снігової баби; Качання води.*

КАЧА́ННЯ [2], я, *с.* Збірн. до **кача́н**.

КАЧАНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кача́н**. *Качановий сік; Качанова обгортка.*

КАЧАНООЧИ́СНИК, а, ч. Машина для очищання качанів кукурудзи від обгортки. *На очищення тонни качанів з допомогою качаноочисника ОП-4А витрачають 1,34 людино-години* (Колг. Укр., 8, 1959, 9).

КАЧА́НЧИК, а, ч. Зменш. до **кача́н**. *Бронзоволиця «Бессарабка», місцевий кремнистий сорт* [кукурудзи] *з мініатюрними качанчиками* (Вол., Дні.., 1958, 107); *Зирк,— а яблука нема. Зирк у бриль.. — Лиш качанчик у брилі...* (Нех., Ми живемо.., 1960, 99); * У порівн. [Пріська:] *Воно змалку було дрібненьке, бігало, як качанчик* (Вас., III, 1960, 77).

КАЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. Вирівнювати, вигладжувати качалкою та рублем що-небудь (полотно, білизну тощо). *Старша сестра коня сідлала, а середульша хустку качала* (Сл. Гр.); *Мокрина Терентіївна допомагає господарці: качає рублем та качалкою білизну* (Ю. Янов., I, 1954, 221); // Розкочувати тісто, надаючи йому певної форми. *Гей, як піду ж я до хазяйки, А хазяйка корж і качає* (Укр.. думи.., 1955. 289); *Хомиха качала корж, а очей не зводила з сина* (Н.-Лев., I, 1956, 73).

2. *розм.* Те саме, що **коти́ти** 1. *Гуркіт гуде з переливом, мов де.. каміння качають* (Кв.-Осн., II, 1956, 412); *Діти сновигали по цвинтарі й по вигоні, качали крашанки по траві, гралися набитки крашанками* (Н.-Лев., III, 1956, 104); *І, не послухавши зайчати, їжак схопив отой клубок та як почне його качати й перекидать через дубок* (Забіла, У.. світ, 1960, 45); // Котячи сніг, надавати йому кулястої форми. *Сніг качали та ліпили, хто як міг і хто як звик, і невдовзі виріс білий величезний сніговик* (Забіла, У.. світ, 1960, 21).

3. *розм.* Перевертати, повертати кого-небудь на чомусь, по чомусь. — *Та встань-бо! — прохала Горпина і качала його одерев'янілe тіло* (Мирний, I, 1954, 209); * Образно. *На той час у Марка Івановича вже було троє малечі, і, як на гріх, всіх качала недуга* (Баш, Надія, 1960, 335).

4. Діставати, видобувати звідки-небудь газ, рідину й т. ін. (за допомогою помпи, насоса тощо). *Христі не було, вона вибралася на поле, як з'ясував солдатові слов'янин невідомої національності, який качав з колодязя воду* (Ю. Янов., II, 1954, 53); — *Ти, діду, як закінчиться війна, приїжджай до нас. Ми тобі таку пасіку доручим, що бочками мед качатимеш* (Тют., Вир, 1964, 325); // Подавати газ, рідину куди-небудь (за допомогою помпи, насоса тощо). *Двоє людей повільно качали помпою повітря водолазові* (Трубл., Мандр., 1938, 173).

5. *розм.* Те саме, що **гойда́ти** 1; підкидати. *П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, не жаліючи рук, качати своїх перших артистів* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 208); // *безос.* Гойдає, колихає (під час плавання на морі тощо). [Г е н н а д і й:] *Як їх* [боцманів] *не качає, як не стукаються вони під час шторму, а голова не болить!* (Мороз, П'єси, 1959, 286).

КАЧА́ТИНА, и, *ж.* М'ясо качки. *Сюди й прямувала голодна лисиця в надії поснідати качатиною* (Коп., Як вони.., 1961, 171); // Страва з м'яса качки. *Та казала собі снідання дати, снідання дати все гусятину,.. все качатину* (Сл. Гр.); *Турецькі сідла подано замість крісел, а стравою була дика качатина* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 358).

КАЧА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. Перевертатися, повертатися на чомусь, по чомусь або в чомусь. *Мотря, качаючись на печі, цілісіньку ніч не спала, теж плакала* (Мирний, I, 1949, 410); *З ревом нелюдським повалився Андрій і качався по долівці* (Хотк., II, 1966, 200); *Олекса качається в калюжі, гасить на собі вогонь* (Ю. Янов., IV, 1959, 31); *Їжак почав качатись у листі, і листя понасідало йому на голки* (Ів., Ліс. казки, 1954, 30).

◇ **Кача́тися від (зі) сміху (ре́готу)** — дуже сміятися, реготати до сліз. *Школярі качались од сміху. Реготу було до сліз* (Вас., Вибр., 1954, 143).

2. *розм.* Те саме, що **колиха́тися** 1. *Качається, бідний, один без весельця. Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!* (Греб., I, 1957, 83); *Грім гоготав на увесь світ, качались стіни хати* (Мирний, I, 1954, 307).

3. Пас. до **кача́ти**.

КАЧА́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кача́**. *Гуляють качатка, у теплій воді купаючись...* (Вишня, II, 1956, 249).

КАЧА́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для качок. *Для утримання качок на водоймах потрібно збудувати качатники* (Колг. Укр., 10, 1960, 28).

КАЧА́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кача́тко**. *Хлюпощуться качаточка Поміж осокою* (Шевч., II, 1953, 363).

КАЧА́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **ка́чка**[1]. *Тут і починається найцікавіший момент качачого полювання* (Вишня, II, 1956, 120); // Такий, як у качки. *Перед ним стояв натоптаний парубійко з булькатими очима й качачим носом* (Панч, Синів.., 1959, 14).

КАЧВА́, й, *ж.* Збірн. до **ка́чка**[1].— *Біля Борисполя, на озерах, качви тівї, ну, як хмари!* (Вишня, II, 1956, 114); *Качва неквапливо відпливає до протилежного.. берега* (Стельмах, Хліб.., 1959, 226).

КАЧЕНЯ́, я́ти, *с.* Те саме, що **кача́**. *За городом качки пливуть, Каченята крячуть...* (Укр.. лір. пісні, 1958, 203); *Біля самого берега, під кущем, причаїлось дике каченя* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 27).

КАЧЕНЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **каченя́**. [Л і с о в и к:] *Он жовтими пушинками вже плавлють* [плавають] *на чистім плесі каченятка дикі* (Л. Укр., III, 1952, 196); [Б а б у с я:] *Пасіться, любі каченятка, Скубіть собі м'яку травичку* (Олесь, Вибр., 1958, 476).

КА́ЧЕ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ка́чка**[1]. *А качечка випливає З качуром за ними, Ловить рябку, розмовляє З діточками своїми* (Шевч., II, 1963, 414); *У кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить* (Ів., Укр.. казки, 1950, 42).

КАЧИ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ка́чка**[1]. *Вишукав я тут качине гніздечко і дуже пильнував* (Вовчок, VI, 1956, 312); *Племінні качині ферми.. організовують вирощування каченят на водоймі* (Колг. енц., I, 1956, 557); // Такий, як у качки. *До чаю вийшла з кімнати Маня, заспана, апатична, невесела. Вона перейшла світлицю качиною, неначе старечою ходою й сіла біля матері* (Н.-Лев., V, 1966, 233); *Він важкодум, з грубим широким обличчям і качиним розплесканим носом* (Гончар, Людина.., 1960, 50).

2. *у знач. ім.* **качи́ні**, их, *мн.* Водоплавні свійські й дикі птахи родини качок.

КА́ЧКА[1], и, *ж.* Водоплавний свійський і дикий птах, цінний своїм м'ясом, яйцями й пір'ям; самка качура. *Баранів тьма була варених, Курей, гусей, качок печених* (Котл., I, 1952, 91); *На далекому плесі кахкала дика качка* (Н.-Лев., II, 1956, 216); *Качки — водоплавні птахи, і їх розводять там, де поблизу є річка або ставок* (Зоол., 1957, 130).

КА́ЧКА[2], и, *ж., розм.* Те саме, що **хитави́ця**. *На судні неспокійно. Величезна кільова качка* (Довж., Зач. Десна, 1957, 425).

КАЧКІВНИЦТВО, а, *с.* Розведення качок. *У качківництві головним показником є.. всемірне збільшення поголів'я молодняка, вирощуваного на м'ясо* (Птахівн., 1955, 14).

КАЧКОДЗЬО́Б, а, *ч.* Невелика австралійська тварина з яйцеродних ссавців, яка в передній частині голови має дзьоб, схожий на качиний, а на ногах — плавальні перетинки. *Качкодзьоб — тварина середнього розміру.. Свою назву він дістав за форму передньої частини голови* (Зоол., 1957, 141); *Малята качкодзьоба виводяться з яєць, як у птахів або черепах. Але, висидівши дітей, самка годує їх молоком* (Наука.., 10, 1964, 47).

КАЧКОНІ́С, но́са, *ч., рідко.* Те саме, що **качкодзьо́б**. *Качконіс.. належить до підкласу яйцекладних, або однопрохідних, тварин* (Посібник з зоогеогр., 1956, 17).

КАЧНУ́ТИ, не́, *док., безос., розм.* Однокр. до **кача́ти** 5. *Качнуло трохи... — Тут завжди,— сусіда каже... — До Дніпра підлітаємо! Поколише трохи...* (Вишня, I, 1956, 211).

КАЧУ́ЛА, и, *ж., діал.* Молдавська смушева шапка. *Від білої качули.. виразно відбивалося смагляве енергійне обличчя з орлиним носом* (Коцюб., I, 1955, 137); *У високій молдавській качулі він здається таким довгим, як ранішня тінь* (Стельмах, Хліб.., 1959, 525).

КА́ЧУР, а, *ч.* Самець качки; селезень. *Хлюпощуться качаточка Поміж осокою. А качечка випливає З качуром*

за ними (Шевч., II, 1953, 363); *Вага дорослих качурів 3,5—4 кг, а дорослих качок — 3—3,5 кг* (Пташівн., 1955, 35); * Образно. *На темних водах табуном гігантських качурів стояли непорушні окаті пароплави* (Мик., Повісті.., 1956, 83).

КАЧУРИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **ка́чур**. *За вуха вона позатикала пучки дрібненького барвінку, качурині кучері та павині пера* (Н.-Лев., II, 1956, 275).

КА́ША, і, *ж.* 1. Страва з круп'їв, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці. *Вари воду, вода й буде — а вкинь круп, каша буде* (Номис, 1864, № 5244); *Незабаром цілий стіл був заставлений усякою стравою: борщем, кашею, печеним поросям* (Мирний, II, 1954, 224); *Як відомо, сама себе хвалить тільки гречана каша* (Вишня, I, 1956, 304).

◇ **Да́ти (всипа́ти** *і т. ін.)* **бере́зової ка́ші** *див.* **бере́зовий; Завари́лася ка́ша** — почалася якась складна й клопітна або неприємна справа.— *Через отой мундир і вся каша заварилася* (Баш, На землі.., 1957, 75); **Завари́ти ка́шу** — затіяти складну й клопітну справу або справу, що загрожує неприємними наслідками. *Проклін заварив таку кашу, з якої, мабуть, не вийти цілим ні йому, ні.. дочці його* (Дмит., Наречена, 1959, 68); **Ка́ші не зва́риш (не зва́рите)** *див.* **звари́ти** [1]; **Ка́ші про́сить (про́сять)**, *жарт., рідко* — те саме, що **Їсти про́сить (про́сять)** *(див.* **їсти**). *Він дав Дикунові свою стару кирею і майже нові чоботи, бо козакове взуття вже давно просило каші* (Добр., Очак. розмир, 1965, 92); **Ма́ло [ще] ка́ші з'їв (з'їла)** *див.* **з'їда́ти; Не дава́ти (не да́ти) наплюва́ти собі в ка́шу** — не дозволяти комусь, не допускати нехтувати себе або безкарно шкодити собі. — *Ці* [Павло та Варвара] *не дадуть наплювати собі в кашу. Бравий народ* (Кир., Вибр., 1960, 287); **Покуштува́ти (скуштува́ти) бере́зової ка́ші** — бути побитим, дістати прочухана.

2. *перев. з означ., перен.* Напіврідка маса, що своїм виглядом нагадує цю страву (про багно, сніг тощо). *В затінках кріпив мороз, а проти сонця топився воском сніг, перетворювався в кашу, прогрузав мало не до самої землі* (Збан., Сеспель, 1961, 328); *Довго м'яв* [Олекса] *сніг ненадійними черевиками, що аж ніяк не були пристосовані до мокрої снігової каші та густого чорнозем-ного місива* (Руд., Остання шабля, 1959, 288).

3. *перен., розм.* Безладна суміш чого-небудь. *В долині — каша. Вози, худоба і люди збилися в купу, од якої йде пара і пахне потом* (Коцюб., II, 1955, 240); [Н а г а р:] *Змішалось усе — люди, зброя — в криваву кашу* (Корн., I, 1955, 25).

КАШАЛО́Т, а, ч. Велика морська тварина-ссавець із ряду китів; цінний своїм жиром. *Найчастіше рештки велетенських кальмарів знаходять у шлунках китів — кашалотів* (Наука.., 2, 1958, 24); *Екіпаж мисливця «Мирний» доставив на китобазу кашалота-велетня вагою понад 40 тонн* (Рад. Укр., 1.I 1965, 4).

КАШАЛО́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кашало́т**. *Кашалотовий жир.*

КА́ШЕЛЬ, шлю, ч. Судорожні, напружені видихи з хрипінням і шумом. *Івась аж посинів від натуги; кашель піднімав високо його груди, виправляв тіло, підкидав, скручував* (Мирний, I, 1954, 310); *Кашель клекотів у нього в грудях, як лавина у вулкані, довго і грізно* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Кашель являє собою рефлекторно-захисний акт, завдяки якому організм звільняється від сторонніх частинок або харкотиння, що скупчилося в бронхах* (Заг. догляд за хворими, 1957, 97); // *розм.* Хвороба, що супроводиться цими явищами. *Я почуваю себе непогано, хоч часом кашель вертається* (Коцюб., III, 1956, 409).

◇**Заходитися (зайти́ся) ка́шлем** *див.* **захо́дитися** [2].

КАШЕЛЬНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., розм., рідко.* Те саме, що **кашляну́ти**. *Він кашельнув голосно, щоб звернути на себе загальну увагу* (Фр., II, 1950, 368); *Заки сказав слово, то.. зо два рази кашельнув* (Март., Тв., 1954, 102).

КАШЕМІ́Р, КАШМІ́Р, у, ч. Тонка м'яка вовняна або напіввовняна тканина, пофарбована перев. в темні кольори; терно. *В свята була зодягнена* [ігумення] *в простеньку рясу з чорного кашеміру* (Стельмах, I, 1962, 638); *Сукня з кашміру.*

КАШЕМІ́РОВИЙ, КАШМІ́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **кашемі́р, кашмі́р**; терновий. *Кашмірова тканина;* // Зроблений із кашеміру. *Олена Іванівна одяглась у блакитне шерстяне плаття, покрила плечі тонким кашемі-ровим платком* (Мирний, III, 1954, 82); *Зав'язала* [мати] *голову новою хусткою, все чорною і край в квіти, і наготовила кашмірову шаль, щоб накритись, як з брички злізе* (Свидн., Люборацькі, 1955, 53); *Кашмірове плаття.*

КА́ШЕЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ка́шка**.

КА́ШИЦЯ, і, *ж., діал.* Дерев'яна або кам'яна загата по берегах гірської річки для захисту берегів від розмивання. *По обох боках потока, якого береги були досить високі, ..побудовані були кашиці (загати)* (Фр., VI, 1951, 27); *Тихе робочий день... Переговорили стуки сокир робітників, що роблять кашиці берегами* (Хотк., II, 1966, 374).

КА́ШКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **ка́ша** 1. — *От я.. Кашку діточкам варила* (Гл., Вибр., 1951, 234); *Осінь матусі їсти несе: Борщик у горщику, кашка у жменьці* (Тич., I, 1957, 98).

◇ **Покуштува́ти (скуштува́ти) бере́зової ка́шки** — те саме, що **Покуштува́ти (скуштува́ти) бере́зової ка́ші** *(див.* **ка́ша**).

2. *перен.* Зменш. до **ка́ша** 2. *При роздавлюванні ягід брусниць одержують соковиту кашку* (Лікар. рослини.., 1958, 152).

3. *розм.* Дрібні квіти на різних трав'янистих рослинах або на деревах. *Кашка розкрила скрізь парасольки* (Коцюб., II, 1955, 214); *Срібний полин ріс кущами, пнувся вгору і передчасно почав викидати золоту кашку цвіту* (Донч., Дочка, 1950, 26); *Нам Азов'я вітрами засвище, кине кашкою — цвітом верби...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

КАШКЕ́Т, а, ч. Чоловічий головний убір із козирком. *Застьобував* [Рудий] *свою безбарвну піджачину, що враз з такими ж пошматованими штанами .. та заляженим кашкетом складали його мізерну одіж* (Коцюб., I, 1955, 138); *Він, кашляючи, підвівся, взяв кашкет, пішов до дверей* (Шиян, Баланда, 1957, 59).

Залóмлювати (заломи́ти) кашке́та *див.* **залóмлювати.**

КАШКЕ́ТИК, а, ч. Зменш. до **кашке́т**. *Зняв* [Яків] *з голови свій кашкетик* (Вас., II, 1959, 57).

КАШКЕ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кашке́т**. *Твердохліб підійшов до чоловіка в новій кашкетці* (Головко, I, 1957, 297).

КАШКЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кашке́т.**

КАШКЕ́ТНИК, а, ч. Той, хто робить кашкети.

КАШКЕ́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кашке́тник.**

КАШКЕ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кашке́т.**

КАШКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Те саме, що **кашкува́тий.** *Якщо їжа була рідкою або кашкоподібною, то вона переходить у кишечник незабаром після їди* (Метод. викл. анат.., 1955, 136).

КАШКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на кашку (у 2 знач.). *Кашкувата маса.*

КАШЛЮ́К, а́, ч., *мед.* Те саме, що **ко́клюш**. *Двох* [дітей] *ще маленькими поховала* [мати], *тров ж, наперекір злидням та кашлюкам, зосталися жити* (Гончар, II,

1959, 198); *Малі Семченята.. бухикали — в дітей був кашлюк* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197).

КАШЛЮКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кашлю́к**. *Кашлюкові мікроби.*

КА́ШЛЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ка́шляти** та звуки, утворювані цією дією. *За сценою чути стук кроків і голосне кашляння* (Фр., IX, 1952, 356); *Лунко котиться дражливий погук — авторове кашляння* (Кач., II, 1958, 89).

КАШЛЯНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Одноkр. до **ка́шляти**. *Він кашлянув, підтягнувся і високим, чужим трохи голосом почав читати* (Коцюб., II, 1955, 81); *Кашлянути заставить* [лікар], *повітря у груди набрати* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 27).

КА́ШЛЯТИ, яю, яєш, *недок.* Видавати звуки кашлю. *А я, отож таки вночі, Іду та кашляю йдучи* (Шевч., II, 1963, 411); *До вечора Семен зовсім охляв і став кашляти та стогнати вголос* (Л. Укр., III, 1952, 638); *Я гойдаюсь на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну* (Довж., Зач. Десна, 1957, 483); * Образно. *Важко кашляли гармати та в'їдливо цінькали кулі* (Епік, Тв., 1958, 377); // Хворіти на кашель. *Прохор од того часу кашляв, хирів та й умер перед самою волею* (Н.-Лев., III, 1956, 335); *Мирон усе кашляв та аж ісхуд неначе* (Головко, I, 1957, 136).

КАШМІ́Р *див.* **кашемі́р**.

КАШМІ́РНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кашемі́ровий, кашмі́ровий**. *Вона ж устала з місця, ухопила Кашмірну хустку і на плечі хутко Накинула* (Л. Укр., IV, 1954, 117).

КАШМІ́РОВИЙ *див.* **кашемі́ровий**.

КАШНЕ́, *невідм., с.* Хустка або шарф, що одягають на шию. *Кашне можна в'язати як круговим, так і плоским способом* (В'язання.., 1957, 58).

КА́ШНИК, а, ч. Горщик, у якому варять кашу. *Килина витягла кашник... Пшоняна каша на молоці так і пороснула по долівці* (Мирний, IV, 1955, 64); [А н д р і й:] *Либонь ти казала, що й кашника треба купить?* (Кроп., III, 1959, 187).

КАШОВА́Р, а, ч. Кухар у військовій частині або робітничій артілі тощо. — *А твій же, Христе, теж у кухарях? чи у кашоварах? — спитав усміхаючись Свирид* (Мирний, I, 1954, 243); *Втретє я зустрів його у рибальському колгоспі, де він був за кашовара* (Ю. Янов., I, 1958, 225).

КАШОВА́РИТИ, рю, риш, *недок.* Виконувати обов'язки кашовара.— *Ану.., берись кашоварити!Ось тобі приправи...* (Гончар, Таврія, 1952, 263); *Кашоварить Охрім, закотивши обтрипані рукава своєї куцини, крає на дощечці сало для засмажки* (Тют., Вир, 1964, 15).

КАШОВА́РНИЙ, а, е. Признач. для варіння каші. *Кашоварні казани.*

КАШОВА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кашова́р**. *Кашоварські обов'язки.*

КАШОПОДІ́БНИЙ, а, е. Те саме, що **кашува́тий**. *Для кращого поїдання моркви поросятами-сисунами її протирають через терки й згодовують у вигляді кашоподібної маси* (Свинар., 1956, 154).

КАШТА́Н, а, ч. 1. Дерево з видовжено-ланцетними листками й спрямованими догори суцвіттями. *Літостанський.. оглядав хрещатицьку долину через верхи старих лип та каштанів* (Н.-Лев., IV, 1956, 326); *Обголені з листя каштани і ясени підносили свої сірі гілляки до сірого неба* (Фр., VI, 1951, 443); *Біля входу перед ним* [господарем] *каштани Білі свічі вгору підняли* (Перв., II, 1958, 57).

2. Брунатного кольору горіхоподібний плід цього дерева. *Ми збирали з сином на землі каштани* (Рильський, I, 1946, 244); *До моїх ніг покотився блискучий, полірований каштан* (Коп., Як вони.., 1948, 65).

КАШТА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **каштан**. *По довгих липових та каштанових алеях вештались або бігали бігцем молоді послушники* (П.-Лев., IV, 1956, 288); *Воно* [повітря] *пахне ядерними жолудями й каштановим листям* (Донч., II, 1956, 75).

2. Який має колір каштана; брунатний. *Міцхевич каштанове пасмо волосся Рукою недбало відкинув з чола* (Бажан, Роки, 1957, 277); *Була вона стрункa, міцна, років вісімнадцяти, з розкішною каштановою косою і чорними імлистими очима* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 56).

△ **Каштано́ві грунти́** — грунти з брунатним забарвленням поверхневого шару, що утворилися під впливом рослинності сухих степів. *Темно-каштанові й каштанові грунти містять менше гумусу (1,5—2,5%) і азоту, ніж південні чорноземи* (Техн. культ., 1956, 236); *На Україні солонці найбільш поширені на узбережжі Азовського моря й Сиваша в зоні каштанових і бурих грунтів* (Наука.., 11, 1956, 24).

КАШТА́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **каштан**. *Спасибі тобі, каштанчику, що ти так широко розкинув свій зелений зонт* (Речм., Твій побратим, 1962, 59); * У порівн. *Наперед висовується неповороткий Євдоким Юренко. В його круглих, випнутих, мов два каштанчики, очах і повага, і прохання до старости* (Стельмах, I, 1962, 366).

КАШТЕЛЯ́Н, а, ч. 1. За середньовіччя в ряді країн Західної Європи, зокрема Польщі,— службова особа, яку призначав король або князь для управління цитаделлю в місті, а пізніше — наглядач замку, громадського будинку. *В понеділок пополудні прийшли до Сагайдачного бельзький каштелян Станіслав Журавинський і любельський воєвода Яків Собеський* (Мак., Вибр., 1956, 583); *За Лешком обережно ступав краківський каштелян Пакослав у довгій чорній сутані* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 97); // Почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.

2. Особа, що завідує білизною в готелі, лікарні, гуртожитку тощо.

КАШТЕЛЯ́НКА, *рідко* **КАСТЕЛЯ́НКА**, и, *ж.* Жін. до **каштеля́н** 2.

КАШТЕЛЯ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **каштеля́н**.

КАШУ́Б *див.* **кашу́би**.

КАШУ́БИ, ів, *мн.* (*одн.* **кашу́б**, а, *ч.*; **кашу́бка**, и, *ж.*). Етнографічна група поляків, що живе переважно в Східному Поморї на захід від нижньої течії річки Вісли.

КАШУ́БКА *див.* **кашу́би**.

КАШУ́БСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кашу́би**.

КАШУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на кашу (у 2 знач.). *Кашувата маса.*

КАЮК [1], а́, ч. Невеликий човен із плоским дном і двома веслами. *Все веслом махав* [Харон].., *Од каюка всіх одганяє* (Котл., I, 1952, 131); *Кінні козаки переходили уплав, а піших і запаси перевозили лоцмани на човнах і каюках* (Стор., I, 1957, 397); *Усі каюки і шаланди, які привезли вночі з Олешок.., оглядав сам Швед* (Ю. Янов., I, 1954, 271).

КАЮК [2], *присудк. сл., розм.* Кінець, смерть, капут. *Воно дід не вмер, та добре ж, що негучно вдарено. А то й каюк дідові був би* (Гр., II, 1963, 247); *Хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому, а там тебе ждуть* (Загреб., Шепіт, 1966, 38).

КАЮР, а, ч. На Півночі — назва погоничa оленів або собак, запряжених у нарти. *Каюри, як називають на узбережжі погоничів собачих запряжок, не радили їхати* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 183).

КАЮ́ТА, и, *ж.* Житлове приміщення на кораблі для екіпажу й пасажирів. *В моїй каюті французькі монахи*

і турецький комерсант (Коцюб., III, 1956, 349); *Маленький гурток подорожніх притих, не почувши і слова, лише по каютах порожніх іде якась жаска розмова* (Л. Укр., I, 1951, 308); *Оглянувши себе в дзеркало, боцман Смола вийшов із своєї каюти* (Ткач, Моряки, 1948, 6); // Службове приміщення на кораблі певного призначення. *Знайшовши помічника Сашу Лялича, командир пройшов з ним у маленьку каюту, яка служила складом запасних частин і мастила* (Допч., VI, 1957, 500).

КАЮ́Т-КОМПА́НІЯ, ї, *ж.* Приміщення на кораблі, де харчуються й відпочивають пасажири, а на військовому судні — командний склад. *Таку розмову довелося мені чути в кают-компанії великого пароплава* (Еллан, II, 1958, 37); *Адмірал Саричев і командири кораблів входять в кают-компанію, яка є одночасно і прекрасною бібліотекою* (Довж., Зач. Десна, 1957, 385); *Екіпаж* [китобійної] *бази складатиметься з 487 чоловік. До його послуг будуть дві кают-компанії* (Наука.., 2, 1957, 17).

КАЮ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **каю́та**. *Каютне ліжко.*

КАЮЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **каю́к** [1]. *Харон же зараз схаменувся, Разів з чотири погребнувся І з каючком причалив к ним* (Котл., I, 1952, 133); *Полковник пересів на каючок і поплив повз берег, щоб оглянути його з води* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 315).

КАЯ́К, а́, *ч.* Невеликий човен у деяких народів Півночі, схожий на байдарку. *Згадав Асуар, як бувало батько прив'язував його до каяка — маленької ескімоської лодки* [човна], *— як їхали вони поміж кригами...* (Ірчан, II, 1958, 104).

КА́ЯННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **каяття́**. — *Слухай, Тимоше, покинь мою розлучницю! покинь, коли не хочеш каятись вік! Буде каяння, та вороття не буде!* (Вовчок, I, 1955, 51); *Вираз якогось твердого порішення запанував на його гарнім обличчі і щось, як каяння... за всі свої слова.., показалося вслід за тим* (Коб., III, 1956, 350).

КА́ЯТИСЯ, ка́юся, ка́єшся; *наказ. сп.* кайся; *недок.* 1. Жалкувати, шкодувати за зробленим учинком. *Не кайся рано вставши, молодим оженившись* (Номис, 1864, № 5909); [П р і с ь к а:] *Адже ж ти не каєшся, що пішла до нас, не нарікаєш?* (Вас., III, 1960, 78); *Тепер він міг тільки катуватися думками. Катуватись і каятись* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 130).

2. *перед ким, у чому, рідко кому.* Визнавати свою провину, виявляти жаль з приводу своєї провини. [О д а р к а:] *Перед ким мені каятися?* (Мирний, V, 1955, 235); *Не міг же він, батько і поліцейський чиновник, якого боялись навіть дорослі, скорятись та каятись перед якимсь шмаркачем* (Коцюб., II, 1955, 381); *Він.. тікав з уроків, просився до товариша і їхав на Дніпро, каявся у всьому, обіцяв виправитися і знову шкодив* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 20).

3. *церк.* Признаватися в своїх гріхах; сповідатися. *Заходив* [Найда] *у Київ, до печер каятися, був у святого ченця і прохав його наложити йому покуту* (Мирний, I, 1954, 191); [Д р у г и й:] *Такий мистець* [Орфей] *і був у нас як раб... Чи то ж пробачать нам боги за тев?* [П е р ш и й:] *На ділі каймося, не на словах* (Л. Укр., I, 1951, 455); *Під впітрахіллю зараз кається в своїх гріхах старий Щербина* (Стельмах, Хліб.., 1959, 196).

КАЯ́ТТЯ, я́, *с.* 1. Почуття жалю з приводу зробленого вчинку. *Скільки тут* [у тюремному шпиталі] *промайнуло образів важкого конання, скільки покапало сліз даремного каяття!* (Фр., IV, 1950, 179); *А Дувида картало каяття. — Коли б тільки жива знайшлася!..* (Вас., I, 1959, 261); *Тепер Мавра кляне його й себе, а чи колись не буде жалкувати за цим? Буде каяття, та не буде вороття* (Стельмах, Правда.., 1961, 105).

2. Визнання своєї провини, вияв жалю з приводу своєї провини. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Він заявив про щире каяття і має зараз се довести ділом* (Л. Укр., II, 1951, 529); *— Провини вашої немає і каяття зайве,— сказала я* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 73).

3. *церк.* Признання в своїх гріхах; сповідь. *Мов чайка, дзвін квилить-кигиче. До каяття людей він кличе* (Черн., Поезії, 1959, 115).

КВА, КВА-КВА́, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик жаби. *Мов жаби квакають: ква-ква!* (Сл. Гр.).

КВА́ДРА, и, *ж., заст.* Фаза (місяця). *Перша квадра місяця.*

КВАДРА́НЕЦЬ, нця, *ч., заст.* Чверть години. *Через квадранець знов приходить баба* (Коцюб., I, 1955, 456).

КВАДРА́НС, а, *ч., заст.* Чверть години. *Минали мінути* [хвилини], *квадранси, години* (Фр., VI, 1951, 439).

КВАДРА́НТ, а, *ч.* 1. *мат.* Четверта частина кола. *Квадрант площини.*

2. Старовинний астрономічний прилад для вимірювання висоти небесних світил. *Експонати астрономічного відділу — телескопи.., квадранти тощо — знайомлять з астрономічною технікою від початку її зародження до кінця XIX століття* (Наука.., 5, 1958, 53).

КВАДРА́НТНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **квадра́нт**.

КВАДРА́Т, а, *ч.* 1. Рівнобічний прямокутник. *Тихович, мов полковник той, визначує місця бойовища, відмірюючи ланцюгом стосажневий квадрат* (Коцюб., I, 1955, 226); *Квадратом називається паралелограм, у якого всі сторони рівні і всі кути прямі* (Геом., I, 1956, 56); // *перев. чого.* Про що-небудь такої форми. *З-за дерев забовванів силует палацу з освітленим квадратом вікна* (Смолич, I, 1958, 79); *Весною посіяли точними квадратами, обробили все машинами* (Кучер, Трудна любов, 1960, 375).

2. *мат.* Добуток двох однакових множників, другий степінь будь-якого числа. *Квадрат 4-х дорівнює 16.*

△ **Підно́сити (піднести́) до квадра́та** — множити дане число на те саме число.

◇ **У квадра́ті** — удвічі. *Справді можна почувати себе якось в квадраті одиноким.., коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях* (Л. Укр., V, 1956, 198).

КВАДРА́ТИК, а, *ч.* Зменш. до **квадра́т** 1. *На Онисі була картата плахта, виткана з вовни пополовині з шовком невеличкими квадратиками* (Н.-Лев., III, 1956, 16); *Перед очима, під ногами лежали квадратики паркету* (Коп., Вибр., 1948, 130).

КВАДРА́ТНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **квадрато́вий**. *На кам'яній квадратній площі стоїть старовинна чорна кам'яна споруда у формі дзвона* (Вільде, Сестри.., 1958, 516); *Петро Йосипович Бунчук — кремезний, з квадратним обличчям, чорним чубом видавався не дуже привітним, але й не злим* (Зар., На.. світі, 1967, 109).

Квадра́тні дужки́ — дужки прямокутної форми [ ]. *Він почав диктувати мені приклад, у якому були круглі й квадратні дужки* (Сміл., Сашко, 1957, 31).

2. *мат.* Прикм. до **квадра́т** 2. *Ще вчора маленька хатка.., завбільшки сорок квадратних аршин, почала чепуритися* (Гр., Без хліба, 1958, 9); *Щоб добути квадратний корінь із будь-якого цілого числа, треба спочатку добути корінь із числа його сотень* (Алг., I, 1956, 116).

△ **Квадра́тні мі́ри** — міри вимірювання площ (напр.: квадратний метр, квадратний кілометр і т. ін.).

КВАДРА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **квадра́тний** 1. *В сучасних думах спостерігається відхід від імпровізаційності, вільної речитації в бік квадратності форми, пісенної куплетності* (Мист., 4, 1961, 11).

КВАДРА́ТНО-ГНІЗДОВИ́Й, а́, е́. Спосіб сівби, садіння просапних культур, при якому насіння чи бульби розміщують на певній відстані одне від одного в поздовжньому й поперечному напрямах. *Найкращий спосіб*

сівби [кукурудзи] — *квадратно-гніздовий* (Колг. енц., I, 1956, 664).

△ **Квадра́тно-гніздова́ сіва́лка** — сільськогосподарська машина для сівби квадратно-гніздовим способом.

КВАДРАТО́ВИЙ, а, е. Який має форму квадрата (у 1 знач.). *На квадратовім чолі поклались рядками одна на другу дрібненькі зморшки* (Коцюб., II, 1955, 375); *Кімнатка була невелика, квадратова і нагадувала майстерню художника* (Ткач, Арена, 1960, 108).

КВАДРАТУ́РА, и, *ж., мат.* Розмір площі, обчислений у квадратних одиницях. *Ходили* [сільрадівці] *по кімнатах, придивлялись. Федір Пилипович котував до зошита на око визначену квадратуру* (Іщук, Вербівчани, 1961, 231).

△ **Квадратýра крýга** — задача про побудову квадрата, рівновеликого даному кругові (численні спроби розв'язати її не мали успіху).

КВАДРИ́ГА, и, *ж.* У стародавніх римлян — колісниця, запряжена чотирма кіньми. *Зовсім поблизу квадриги прудкі розривають Надвоє Метта.. І придорожні терни у кривавій росі червоніли* (Зеров, Вибр., 1966, 256); *Перед входом до* [Десятинної] *церкви стояла бронзова квадрига — статуя чотирьох коней, яку Володимир вивіз із Корсуня* (Знання.., 2, 1967, 9).

КВАДРИЛЬЙОН, а, ч. Число, яке зображують одиницею з 15 нулями, а в деяких країнах (Англія, Німеччина) — з 24 нулями. *І не здивне Земля в своїм шаленім колі, лиш дужче заблищить на квадрильйони миль...* (Сос., I, 1957, 81); *Протягом року поверхня Землі одержує теплової енергії 1340 квадрильйонів так званих великих калорій* (Бесіди про всесвіт, 1953, 99).

КВАЗА́Р *див.* **кваза́р.**

КВАЗА́РИ, ів, *мн. (одн.* **кваза́р**, а, *ч.), астр.* Дуже віддалені (від 2 тисяч до 26 мільярдів світлових років) небесні тіла, що відзначаються великою кількістю випромінюваної енергії (у тисячу мільярдів більшої, ніж енергія Сонця). *Квазар — об'єкт, який на вигляд не відрізняється від зірки, спостерігається в оптичні телескопи, але майже в 100 разів яскравіший від найяскравіших галактик і має радіовипромінювання за потужністю таке ж, як і радіогалактика* (Знання.., 1, 1967, 13); *Пульсують усі небесні тіла, від поблизького Сонця до квазарів, віддалених од нас на відстані в мільярди світлових років* (Наука.., 7, 1969, 19).

КВАЗІ... Перша частина складних слів, що значенням відповідає прикметникам несправжній, уявний, напр.: квазівче́нний, квазіспеціаліст і т. ін.

КВА́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ква́кати** та звуки, утворювані цією дією. [Горнов:] *Отоді то вже запевне довідаєшся, що краще: чи ніч з жаб'ячим кваканням, чи...* (Кроп., I, 1958, 391); *Бесідник скінчив, і по цілім.. ставку розляглися наразі.. рехкання і квакання* (Мак., Вибр., 1954, 135).

КВА́КАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати звуки «ква-ква» (про жабу). [Горнов:] *Жаби квакають, від ставка мулом несе* (Кроп., I, 1958, 390); *Десь у водоростях квакає жаба* (Козл., Ю. Крук, 1950, 21); // Видавати звуки, схожі на кваканння жаби. * Образно. — *Та й квакають же вареники, неначе качки калкають у вашому горлі, пане Занудов!* (Н.-Лев., III, 1956, 354).

КВА-КВА́ *див.* **ква.**

КВА́КЕР, а, *ч.* Член однієї з християнських протестантських сект, поширеної в Англії та США. *Звичайно, англійський квакер і радянський комсомолець, індійський студент і кубинський революціонер по-різному дивляться на розвиток суспільства* (Наука.., 9, 1961, 58).

КВА́КЕРКА, и, *ж.* Жін. до **ква́кер.**

КВА́КЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ква́кер.**

КВА́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ква́кати.** [Павло:] *Жаби квакнули, свині хрякнули, сполохались горобці* (Кроп., II, 1958, 381).

КВАЛІФІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Який визначає, встановлює кваліфікацію (у 2 знач.). *Через дві години після гудка кваліфікаційна комісія дала Івану Павловичу Залізняку четвертий розряд* (Собко, Звич. життя, 1957, 71); // Стос. до кваліфікації. *Кваліфікаційні розряди.*

КВАЛІФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Дія за знач. **кваліфікува́ти.** *Кваліфікація праці.*

2. Ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду праці. *Член партії повинен:.. підтримувати і поширювати передовий досвід, оволодівати технікою, вдосконалювати свою кваліфікацію* (Статут КПРС, 1961, 4); *Він, зварник найвищої кваліфікації, заробляє багато* (Собко, Матв. затока, 1962, 193).

3. Фах, професія, спеціальність. — *Ти з роду русин, був на польських барикадах, кваліфікації не маєш* (Фр., VI, 1951, 357); *Людина попала на належну кваліфікацію* (Еллан, II, 1958, 45).

КВАЛІФІКО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **кваліфікува́ти** 1,2.

2. Який має високу кваліфікацію (у 2 знач.). *Разом з заводом прибуло більше сотні кваліфікованих робітників* (Головко, II, 1957, 445); *Кваліфікованим вважається той водій, який не ризикує невиправдано, веде автомобіль швидко й водночас безпечно, дотримуючись правил руху* (Знання.., 11, 1968, 20); *За час спорудження Каховського гідровузла тут створився кваліфікований колектив будівельників і монтажників* (Наука.., 11, 1956, 8); // Який вимагає спеціальних знань, доброї кваліфікації. *Потреба в старанній, кваліфікованій праці повинна оволодіти свідомістю кожної радянської людини* (Рад. Укр., 5.V 1957, 1).

КВАЛІФІКО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кваліфіко́ваний** 2. *Достатня кваліфікованість робітників.*

КВАЛІФІКО́ВАНО. Присл. до **кваліфіко́ваний** 2. *Завдання виробничих управлінь, спеціалістів, .. керівників колгоспів і радгоспів — кваліфіковано займатись справою виробництва кормів* (Колг. Укр., 5, 1962, 5).

КВАЛІФІКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. *книжн.* Оцінювати, визначати якість чого-небудь; характеризувати предмет, відносити його до певної групи, певного класу, розряду тощо. *Процес заміни іншомовного слова своїм корінним ніяк не можна кваліфікувати взагалі як регресивне явище* (Рильський, III, 1956, 92); — *Заплутаного чогось, тобто складного, як ви кваліфікуєте, у вашій справі немає* (Ле, Право.., 1957, 244).

2. Визначати ступінь придатності, підготовленості до якого-небудь виду праці.

3. *кого.* Давати кому-небудь кваліфікацію (у 3 знач.). *Будемо робити по-більшовицькому, будемо будувати, разом вчитись і кваліфікувати робочу силу* (Коцюба, Нові береги, 1959, 35).

КВАЛІФІКУВА́ТИСЯ, ýюся, ýєшся, *недок. і док.* 1. Набувати кваліфікації (у 3 знач.). *Зіна кваліфікувалася на ХПЗ в товариша Шевчука* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 321).

2. *тільки недок.* Пас. до **кваліфікува́ти** 1, 2.

КВА́НТ, а, *ч., спец.* Найменша кількість певної енергії. *Згідно з квантовою теорією, світло випускається й поглинається атомами і молекулами речовини не безперервним потоком, а окремими порціями цілком певної величини. Ці окремі порції світла були названі квантами світла, або фотонами* (Курс фізики, III, 1956, 338).

КВАНТИТАТИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Кількісний. *Квантитативне чергування звуків.*

КВА́НТОВИЙ, а, е, *спец.* Стос. до квантів, пов'язаний з ними. *У тридцятих роках виникла квантова хімія, яка відповідає на корінні питання: чому атом сполучається з атомом, чим пояснюються забарвлення речовини, їх магнітні й термічні властивості, біологічна дія* (Наука.., 5, 1969, 21); *Квантова механіка.*

КВА́ПИТИ, плю, пиш; *мн.* ква́плять; *недок., перех. і без додатка.* 1. Спонукати кого-небудь робити щось швидше; підганяти. *До Салерна лагодиться Генріх, Квапить слуг, за гори рветься духом* (Фр., XII, 1953, 304); *Нерозбірливим від контузії голосом він квапить лікаря, який його оглядає* (Ю. Янов., IV, 1959, 179); * Образно. *Весна квапить. Потрібна висока організованість робіт на кожному полі* (Рад. Укр., 14.IV 1967, 2).

2. *у що, діал.* Пхати. — *Нащо це ти, собачий сину, Тут каламутиш берег мій Та квапиш ніс поганий свій У чистую оцюю воду?* (Гл., Вибр., 1951, 39).

КВА́ПИТИСЯ, плюся, пишся; *мн.* ква́пляться; *недок.* 1. Старатися, намагатися робити що-небудь швидше; поспішати, хапатися; протилежне г а я т и с я. *Не квапся попереду батька в пекло* (Сл. Гр.); — *Не надто квапся, не надто й гайся* (Фр., III, 1950, 30); *Прощалися поспіхом, де як доводилось, нашвидку й рушали, кваплячись, немаче навздогін за долею* (Довж., I, 1958, 356); // *з інфін.* Мати бажання, прагнути щось робити. — *А я собі думаю: дай трохи пожартую з паном, щоб не дуже квапився кумпатись з людьми* (Н.-Лев., I, 1956, 124).

2. *на кого—що.* Мати бажання до чого-небудь; спокушатися ким-, чим-небудь; зазіхати на когось, щось. *Устаючи, не дуже на тую дулівку квапився* [сотник], *бо ще нове лихо зовсім його скрутило* (Кв.-Осн., II, 1956, 152); *Хіба мало, та й яких женихів на неї квапилось?* (Барв., Опов.., 1902, 257).

КВА́ПЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ква́пити** 1 і **ква́нитися.**

КВАПЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який поспішає, хапається; поспішливий, хапливий. *Трясеться на ветхому возі Дівча вісімнадцяти літ. Таке невеличке, квапливе, Рухливе і бистре на річ* (Бичко, Вогнище, 1959, 69); *Квапливий людський натовп.*

2. Який робиться, відбувається, виконується з поспіхом, хапливо; поспішний. *Він уже підходив до будинку головного інженера, коли раптом почув позаду квапливі кроки* (Шовк., Інженери, 1956, 196); *Ярослав закінчував свою важку й квапливу роботу* (Загреб., Диво, 1968, 246); *Коли у людини висока температура, її мова стає квапливою, плутаною* (Вітч., 12, 1963, 181).

3. *рідко.* Схильний до чого-небудь. *Чоловік квапливий тільки до злого, лихого* (Сл. Гр.).

КВАПЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **квапли́вий** 1, 2; поспішливість, хапливість. — *Не їв без мене? — А що ж, буду в твої горшки заглядати? — широко, з перебільшеною квапливістю і пошаною відчиняє* [Григорій] *ворота* (Стельмах, I, 1962, 227); *У їхніх рухах немає квапливості, гарячковості, нервування* (Ткач, Арена, 1960, 128).

КВАПЛИ́ВО. Присл. до **квапли́вий** 1, 2. *Тільки де-не-де діди вигрівалися на сонці, сидячи на призьбі, та молодиці квапливо бігли по воду* (Коцюб., I, 1955, 198); — *Ми затримуємо людей, — квапливо вимовила молода жінка* (Жур., Звич. турботи, 1960, 42).

КВАПНИ́Й, а́, е́. 1. *розм.* Те саме, що **квапли́вий** 1, 2: поспішний, хапливий.

2. *діал.* Спокусливий. *Гроші квапні! що кожне на їх квапиться* (Сл. Гр.).

КВА́ПНО, *розм.* Присл. до **квапни́й** 1. *Все це вона говорила байдужно, квапно, монотонно, мов пересипувала щось з одної* [однієї] *руки в другу* (Коб., III, 1956, 397); *Квапно відстебнув* [Рязанов] *від паска вибухівку, дістав з гумового мішечка підривний патрон* (Логв., Давні рани, 1961, 47); // *у знач. присудк. сл. Молодиці квапно було, бо маленька дитина вдома лишилась* (Кобр., Вибр., 1954, 155).

◇ **Ква́пно дісться (ді́ялось)** *кому* — хто-небудь поспішає (поспішав); спішна справа в когось. *Квапно діялось Леонові. Він хотів завтра скінчити цілий ладунок черешні* (Фр., V, 1951, 439).

КВА́РТА, и, *ж.* 1. Міра рідких і сипких тіл (звичайно трохи більша за літр). [В и б о р н и й:] *Випили по одній, по другій, по третій.. та вишнівки з кварту укутали* (Котл., II, 1953, 10); *Молодая встала, Взяла кварту оковиті Та й почастувала Сердешного невольника* (Шевч., II, 1953, 188); — *То він, ще й не втершися, ..схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварту* (Головко, II, 1957, 44); *Рідкі речовини — воду, молоко, гас, горілку — міряли квартами (кварта дорівнювала двом пляшкам)* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

2. *розм.* Те саме, що **ку́холь** 1. *Микола вхопив кварту й пожбурив нею на шинкаря* (Н.-Лев., II, 1956, 260); *Він.. зачепив кожухом мідну кварту на ослоні, й вона з брязкотом покотилася по підлозі* (Кучер, Прощай.., 1957, 276).

3. *муз.* Четвертий ступінь у діатонічній гамі. *В розпізнаванні часу виникання тої* [тієї] *чи іншої обрядової мелодії на допомогу історії знову приходять ті самі типові ознаки..: кварти, квінти й октави* (Іст. укр. музики, 1922, 52); *У розділі пальцевої техніки Л. Ревуцький з великою винахідливістю вживав свої улюблені комбінації подвійних нот: терції, кварти, квінти* (Мист., 1, 1969, 24).

КВАРТА́Л, у, *ч.* 1. Четверта частина року (три місяці). *На третій вечір комсомольські збори: обговорення мого звіту про роботу клубу за квартал* (Б. Кравч., Бувальщина, 1961, 173); *Колгоспи й колгоспники.. Житомирської обл. достроково виконали план першого кварталу здачі молока державі* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

2. Частина міста, обмежена кількома вулицями, що перехрещуються. *В Парижі, в Латинському кварталі, вона.. забігала з візитами до знайомих студентів* (Н.-Лев., IV, 1956, 231); *Настя звернула з широкої вулиці, пройшла ще кварталів зо три, потім odчинила хвіртечку* (Л. Укр., III, 1952, 582); *Росте число аматорських гуртків в робітничих кварталах і по селах* (Елан, II, 1958, 171); // *перен.* Про населення такої частини міста. *Її голосні зойки збудили цілий квартал* (Ю. Янов., II, 1958, 129).

3. *спец.* Ділянка поля. лісу тощо (звичайно прямокутна), чим-небудь засаджена або засіяна. *Ділянку* [призначену під ягідник] *розбивають на квартали* (Сад. і ягідн., 1957, 247); *От у 27 кварталі* [лісництва] *вже розмаркірована площа* (Рудь, Гомін.., 1959, 110).

4. *розм.* У дореволюційній Росії (до 1862 р.) — відділок міської поліції.

КВАРТА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кварта́л** 1, 2. *Сотні підприємств достроково завершили квартальний план* (Рад. Укр., 31.III 1950, 1); *Квартальні комітети разом із депутатами й домоуправліннями провели загальні збори жителів по кварталах* (Рад. право, 4, 1960, 62).

2. *у знач. ім.* **кварта́льний,** ного, *ч., розм., заст.* У дореволюційній Росії — поліцай, під наглядом якого був квартал (у 2 знач.). *Доніс йому* [городничому] *його льокай* [лакей], — *москаль з поліції,— що квартальний чогось прийшов* (Мирний, I, 1954, 254).

КВАРТЕ́Т, у, ч. 1. Музичний твір для чотирьох виконавців. *Всі стають довкола і співають квартет* (Фр., IX, 1952, 11); *Перші спроби компонувати почав Січинський ще за часів гімназіальних, то були невеличкі хоральні квартети, .. гармонізації народних пісень* (Іст. укр. музики, 1922, 188).

2. Група виконавців (музикантів або співаків) із чотирьох осіб. *Сюїта для струнного квартету Козицького являє собою тему з шістьма варіаціями* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 144); // *перен., жарт.* Про четверо людей. *Ще в у нас в гостях два чужі хлопчики, тії вже складають тріо з Микосем або, краще сказати, квартет, бо й Дора від них не відступає* (Л. Укр., V, 1956, 85).

КВАРТЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **квартéт.** *Квартетна музика.*

КВАРТИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ква́рта** 1, 2.

КВАРТИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **кварти́на.** *Любив неборак і яку квартинку в горлянку вилить* (Свидн., Люборацькі, 1955, 116).

КВАРТИ́РА, и, *ж.* 1. Частина житлового будинку, що складається звичайно з однієї або кількох кімнат, кухні, передпокою тощо, з окремим ходом; кватира, помешкання, хата. *Сімейні робітники одержують у великих будинках окремі квартири з двох, трьох і чотирьох кімнат* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); // Житлове приміщення; житло. *По один бік в домі од вулиці була волость, по другий бік — школа й квартира для вчителя* (Н.-Лев., IV, 1956, 68); // Приміщення, яке наймають на певних умовах для тимчасового проживання. *Миша живе на квартирі у одного учителя, у того ж, що жив торік* (Л. Укр., V, 1956, 8); *Сотник та десятник, як навіжені, бігали по хатах, шукаючи квартир* (Коцюб., I, 1955, 199); *Дуже рідко він зупинявся на квартирі з кимось удвох, а завжди сам* (Тют., Вир, 1964, 464).

Комуна́льна кварти́ра *див.* **комуна́льний; Става́ти (ста́ти) на кварти́ру** *див.* **става́ти.**

2. *тільки мн.* Місце розташування військ у населеному пункті. *От розвели їх* [некрутів] *по квартирах* (Мирний, I, 1949, 220); *Стали ляхи по квартирах — нема ні ладу, ні проходу* (Тич., I, 1957, 104).

3. *заст.* Кватирка (у 2 знач.). *Одсунь, господаре, квартиру, поглянь на небо й на ниву* (Сл. Гр.).

КВАРТИРА́НТ, а, ч. Той, хто на певних умовах тимчасово наймає житлове приміщення; квартиронаймач. *Пистина Іванівна ще.. радніша була такому квартиранті* (Мирний, III, 1954, 190); *Він повів гостя не до будиночка, а в сад, під шовковицю, з чого Ярослав зрозумів, що хлопець не господар. а тільки квартирант* (Мушк., День.., 1967, 80).

КВАРТИРА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **квартира́нт.** *Катюша з своєю сестрою і квартиранткою.. сьогодні все печуть якісь свої вірменські пундики* (Л. Укр., V, 1956, 235); *Скоріше почувала* [Таня] *себе дома квартиранткою, ніж дочкою* (Коп., Вибр., 1948, 31).

КВАРТИР'Є́Р, а, ч. У військових підрозділах — особа, яку під час пересування війська висилають уперед для підшукування квартир у населених пунктах, вибору бівуаків і т. ін. *Дивізія ввійшла до міста без попередніх квартир'єрів, і в переповненому військовими частинами та установами місті вже не було для бійців квартир* (Смолич, Театр.., 1946, 43); *Обстріляні з кулеметів квартир'єри стверднли, що в селі Рождественському стоїть якась військова частина* (Панч, О. Пархом., 1939, 147).

КВАРТИ́РКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кварти́ра** 1. *Вона любила свою затишну квартирку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 324).

КВАРТИРМЕ́ЙСТЕР, а, ч. Те саме, що **квартир'єр.** *Вийшла неприємність з квартирами, наслідком яких — квартирмейстера* [заарештовано] (Вас., Незібр. тв., 1941, 216); *Там уже заздалегідь чатував загін гренадерів, і квартирмейстери, відряджені князем, подбали, щоб усе було гаразд* (Кулик, Записки консула, 1958, 140).

КВАРТИ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кварти́ра** 1; житловий. *Квартирна плата в нашій країні — найнижча в світі* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16); *Квартирна проблема, виявляється, була й тут* [у Каховці] *гострою* (Дмит., Розлука, 1957, 295).

КВАРТИРОНАЙМА́Ч, а́, ч. Той, хто наймає квартиру.

КВАРТИРОНАЙМА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **квартиронайма́ч.**

КВАРТИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *розм.* Жити, мешкати в найманій квартирі. *Мати згодом переїхала на село до брата, а Філько пішов квартирувати до того дворника, що мав опікуватись ним* (Вільде, Сестри.., 1958, 48); *— Будьмо знайомі. Дмитро Кутень, ваш колега — агроном.. Ось уже три місяці квартирую в Маланки* (Зар., На.. світі, 1967, 97).

2. Стояти на квартирах (про військо). *З тих пір як радянські війська почали наближатись до Дніпра, німці в будинку вже не квартирували* (Голов., Тополя.., 1965, 5).

КВАРТИРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., розм.* Те саме, що **квартирува́ти** 1. *В Зінкиної тітки квартирувався лікар* (Логв., Давні рани, 1961, 98); *Вийшла хазяйка. Ощатна, ясна. Стоїть, усміхається на порозі. Давно квартируюсь, а от і досі Не знав, що Оляна така чарівна...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 109).

КВА́РТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ква́рта** 1, 2.

2. *муз.* Стос. до кварти (у 3 знач.). *Квартова, трохи рідше квінтова інтонація складає основу багатьох обрядових пісень* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 23).

КВА́РТОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **ква́рта** 2. *Він сам знайшов дві глиняні кварточки, наповнив їх і виголосив єдиний тост: — За правду, яка б вона не була!* (Стельмах, Правда.., 1961, 272).

КВАРТПЛА́ТА, и, *ж.* Скорочення: квартирна плата. *Мешкання мало ту незручність, що треба було сплатити за нього.. ще й річну квартплату наперед* (Вільде, Сестри.., 1958, 504); *В СРСР кині квартплата нижча, ніж у будь-якій капіталістичній країні* (Ком. Укр., 6, 1968, 72).

КВАРТУПОВНОВА́ЖЕНИЙ, ного, ч. Скорочення: уповноважений від мешканців квартири; відповідальний наймач.

КВАРЦ, у, ч. Безбарвний мінерал, що зустрічається у вигляді кристалів і суцільних зернистих мас; двоокис кремнію. *Двоокис кремнію трапляється в природі у вигляді мінералу кварцу, прозорі безбарвні кристали якого мають назву гірського кришталю* (Хімія, 9, 1956, 133); *Місцевість ставала кам'янистою. Земля була вкрита дрібними уламками кварцу, по яких не можна було ступати босоніж* (Тулуб, В степу.., 1964, 256).

△ **Димча́стий кварц** *див.* **димча́стий.**

КВАРЦИ́Т, у, ч. Гірська порода, що складається з цементованого кварцового піску. *Якщо кварцовий пісок цементується кварцовим же цементом, то порода називається кварцитом* (Курс заг. геол., 1947, 69); *Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено перш ніж коронки бурів торкнулися руди* (Ткач, Плем'я.., 1961, 134).

КВАРЦИ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **кварци́товий.** *Куди не піди — скрізь кварцитні насипи та глибокі урвища-кар'єри* (Ткач, Плем'я.., 1961, 8).

КВАРЦИТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кварцйт**; // Зробл. із кварциту. *Кварцитове вістря стріли.*

КВА́РЦОВИЙ, а, е. Прикм. до **кварц**. *Кварцове світло;* // Який містить кварц. *В осьовій частині Наголького кряжа поширені кварцові жили* (Геол. Укр., 1959, 560).

△ **Ква́рцова ла́мпа** — електрична лампа у вигляді невеликої трубки з кварцу; струм, проходячи через трубку, дає ультрафіолетове проміння; **Ква́рцове скло** — скло, виготовлене з кварцу способом плавлення його в електропечі. *Кварцове скло має багато переваг порівняно із звичайним* (Заг. хімія, 1955, 450).

КВАРЦЯ́НЕ ВІЙСЬКО. Наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке уряд використовував для придушення народних повстань і охорони державних кордонів. *Поки піднялося кварцяне військо, наші сіроми перебігли рідколісся і вже кралися пущами і глибокими бескидами* (Стор., I, 1957, 389); *Довірені козацькі люди раз у раз повідомляли про таємні пересування кварцяного війська* (Кач., II, 1958, 470).

КВАС, у, ч. 1. Кислуватий напій, який готують із житнього хліба або житнього борошна з солодом. *На те квас, щоб його пити* (Номис, 1864, № 5858); *Він танцюватиме з найкращими панянками воєводства, питиме не квас, а запашні іспанські вина* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4); // Напій із фруктів, ягід або меду. *Була і вишнівка, і терновка, і дулівка; ..та був і грушевий квас* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас* (Шияк, Баланда, 1957, 49); // Кислий настій із буряків, якого вживають до борщу. *В борщі була сама за себе бутвина та квас* (Н.-Лев., II, 1956, 208).

△ **Ше́вський квас** — розчин дубильної речовини для вичинювання шкур. — *Маріє, чого це ти стала така жовта, неначе три дні в шевському квасу мокла? — спитав Мина* (Н.-Лев., II, 1956, 120).

◇ **Ча́сом з ква́сом, поро́ю з водо́ю** — буває й добре, буває й погано; усяк буває. — *Значить, тобі добре! За селом байдуже? — Всього буває. Часом — з квасом, порою — з водою...* (Мирний, III, 1954, 103).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **кислота́**. *Звільна трупи їх* [морських істот] *продираються крізь щораз густіші і багатші в кислород* [на кисень] *та вуглевий* [вугільний] *квас верстви* [води], *розкладаються* (Фр., II, 1950, 338).

КВАСЕ́ЦЬ, сця́, *ч., діал.* Щавель. *Вони* [діти] *нишпорили скрізь за молодою кропивою, чубились під тинами за лободу і квасець* (Козл., Ю. Крук, 1957, 524).

КВА́СИ, ів, *мн., діал.* Незадоволений вигляд, гримаси. *Але який же був їх сум, коли на другий четвер він, невважаючи на запросини, не явився. Тисячні здогади, квасі і гримаси* (Фр., III, 1950, 102).

КВА́СИВО, а, *с., збірн.* Те, що квасять; квашенина. *Закупила я яблук на квасиво* (Сл. Гр.).

КВА́СИТИ, ква́шу, ква́сиш, *недок.* 1. *перех.* Піддавати бродінню, окислювати що-небудь поживне. *Квасити капусту можна в дерев'яних бочках і діжках, у скляних, із широкими шийками, балонах* (Укр. страви, 1957, 405); *Вміють* [дочки].. *і шити, і варити, і квасити яблука, і готувати всяку всячину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 274).

2. *перех., перен., розм., рідко.* Робити кого-небудь в'ялим, кислим, незадоволеним. *Все се не то що не поправляло, не підохочувало Івана, а все більше квасило його, знеохочувало до праці, до життя і людей* (Фр., III, 1950, 127).

◇ **Ква́сити гу́би** — виявляти незадоволення. *Не квасить Добрість губ, бо із її очей Палає ласка до людей* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 41).

3. *неперех., безос., перен., розм.* Розмочувати, розквашувати (землю). — *Тут роздощилося, щоденно квасить і квасить, а ти мусиш іти* (Збан., Переджнив'я, 1960, 292).

КВА́СИТИСЯ, ква́шуся, ква́сишся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Ставати кислим; киснути. *Чудові літні малосольні огірки! Перекладені в макітрі або в горщику листям хрону, закладені кропом, попрошприкувані ножем, вони квасяться, набираються міцності* (Гуц., З горіха.., 1967, 143).

2. *перен., діал.* Бути незадоволеним, мати кислу міну. — *Адже ти сама бачиш, що зо мною він веселий, розмовляє, жартує, співає, а з тобою все кваситься і сердиться* (Фр., I, 1955, 87).

КВАСІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ква́сити** 1.

КВАСНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **квас** 1. *Квасний запах; Квасні хлібці.*

◇ **Квасни́й патріоти́зм**, *іронічно* — схиляння перед відсталими формами життя й побуту своєї країни, вихваляння всього свого й відкидання чужого. *Сатиричне висміювання квасного «патріотизму» тут* [у поемі «Сон»] *полягає в суперечності між словами й ділами псевдопатріотів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 167).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **ки́слий**. *Борщ був голий, а такий квасний, що аж очі вилазили* (Кобр., Вибр., 1954, 124); *Солонину їм, квасним молоком попиваю* (Стеф., III, 1954, 39).

3. *перен., розм., рідко.* Незадоволений, кислий (про вираз обличчя). — *Їду,— сказав панотець з квасною міною* (Фр., II, 1950, 368).

КВАСНИ́К, а́, ч. Той, хто варить, готує або продає квас.

КВАСНИ́ЦЯ [1], і, *ж.* Жін. до **квасни́к**.

КВАСНЙЦЯ [2], і, *ж., розм., рідко.* 1. Дика яблуня. *Ой зацвіли в саду вишні, зацвіли квасниці* (Україна.., I, 1960, 85).

2. *перев. мн.* Яблука з цього дерева. *Носив перше солоденькі* [яблука], *а після* [потім] *квасниці* (Чуб., V, 1874, 122).

КВАСНІ́ТИ, ію, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **ки́снути**.

◇ **Гу́би квасні́ють** *у кого* — хтось виявляє незадоволення.— *А тепер — гайда додому.— Радість одразу наче вітром здмухнуло, серце моє падає в холод, а губи квасніють* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 111).

КВА́СНО, *розм., рідко.* Присл. до **кислий** 2, 3. *У роті було йому квасно, а в голові шуміло* (Март., Тв., 1954, 239); *Графиня всміхнулася якось квасно* (Фр., VI, 1951, 352).

КВА́СНУТИ, не, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **ки́снути**. * У порівн. *Як гуща в сирівці грає* [грає], *Шиплять, як кваснуть, буряки, Як против* [проти] *сонця рій гуляє, Гули сі так небораки* (Котл., I, 1952, 131).

КВАСОВА́Р, а, ч. Той, хто варить, готує квас (у 1 знач.). *Цими днями квасовари дадуть першу продукцію* (Веч. Київ, 9.IV 1958, 1).

КВАСОВАРІ́ННЯ, я, *с.* Виготовлення, варіння квасу (у 1 знач.). *Діяльно готується зараз колектив підприємства до сезону квасоваріння* (Веч. Київ, 3.IV 1957, 1).

КВАСОВА́РНИЙ, а, е. Призначений для варіння квасу (у 1 знач.). *До підприємств громадського харчування можуть бути віднесені кондитерські, квасоварні, сагові й патокові цехи* (Технол. пригот. їжі, 1957, 9).

КВАСОВА́РНЯ, і, *ж.* Підприємство, де варять квас (у 1 знач.).

КВАСО́К, ску́, ч. 1. Зменш.-пестл. до **квас** 1. [І в а н:] *От би вашого кваску на похмілля* (Мирний, V, 1955, 243); *Той* [пасічник] *завжди настоював на вощині квасок,*

привабніший за найкращі сорти портвейну (Автом., Щастя.., 1959, 130).

2. М'ясна або рибна юшка, зварена з солоними огірками. *Жінки стали поратись, поприставляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок* (Кв.-Осн., II, 1956, 92).

3. *діал.* Щавель. — *Квоску на борщ назбирай* (Стельмах, Хліб.., 1959, 532).

КВАСОЛЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **квасо́ля.** *Квасолевий стручок;* // Зварений, пригот. із квасолі. *Квасолева юшка;* // Який паразитує на квасолі. *Квасолевий зерноїд.*

КВАСОЛИ́НА, и, *ж.* Зернина квасолі (у 2 знач.). *Шкарубкими пальцями Уляна вилущила дві квасолини* (Тют., Вир, 1964, 454); * Образно. *Зайченя кумедно ворушить рухливою квасолиною носа* (Стельмах, Правда.., 1961, 34); * У порівн. *Дві сльози, наче дві квасолини, викотилися з її очей* (Мирний, III, 1954, 246).

КВАСОЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **квасоли́на.**

КВАСОЛИ́ННЯ, я, *с., збірн.* Бадилля квасолі (у 1 знач.). — *Прошу, сідайте,— відсуває квасолиння з призьби, звільняє йому місце* (Вільде, Сестри.., 1958, 77).

КВАСО́ЛЯ, і, *ж.* 1. Городня трав'яниста однорічна рослина родини бобових, що має в стручках овальні зерна. *Із-за тину Вилась квасоля по тичині* (Шевч., II, 1953, 164); *За комору низенький тин, зарослий гарбузинням і квасолею* (Вас., III, 1960, 143); *Орисі важко було перегинатися, але вона все ж таки дістала кущик квасолі* (Тют., Вир, 1964, 454).

2. *збірн.* Плоди (овальні зерна) цієї рослини, які вживають для їжі. — *Чи квасолі, чи гороху треба буде — беріть, скільки схочете* (Мирний, III, 1954, 31); *Пиріг з квасолею дуже смачний і м'який* (Ю. Янов., II, 1958, 184); *Плід у квасолі — біб, у поперечному перерізі округлий або сплющений* (Овоч., 1956, 362).

КВАСОЛЯ́НИЙ, а, е. Зварений, пригот. із квасолі (у 2 знач.). *В туркменській кухні найчастіше готують рисові, горохові, квасоляні супи* (Технол. пригот. їжі, 1957, 5); *Тяжка хвороба — виразка шлунку — мучила його. Ще коли б хороше харчування, дієта. А то ж яєчник, квасоляна юшка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 108).

КВАСО́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **квасо́ля.** *Я йому незабаром за поміч стала: яблука зібрала, ..квасольку лущу* (Барв., Опов.., 1902, 354); *Трохи картоплі, трохи кукурудзи, квасольки — не пропадем до зими* (Мур.. Бук. повість, 1959, 9).

КВАТИ́РА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **квартира** 1, 2; помешкання, хата. *Йому здавалося, що він спав в своїй кватирі* (Н.-Лев., IV, 1956, 173); *Отак розмовляючи, приятелі зайшли на кватиру, де жив Хома* (Фр., IV, 1950, 310); [В і д ь м а:] *У Бендери Прийшли ми. Стояли З москалями на кватирах* (Шевч., I, 1951, 366).

2. *заст.* Фаза (місяця). *Перша кватира місяця.*

3. *заст.* Шибка у вікні. *Подивися, моя доню, в вишнюю* [горішню] *кватиру: спускаються козаченьки з гори на долину* (Сл. Гр.).

4. *діал.* Кватирка (у 2 знач.). *Ой одсунув козак Нечасенко кватиру од ринку* (Сл. Гр.).

КВАТИРА́НТ, а, ч., *розм.* Те саме, що **квартира́нт;** мешканець (кватири). [К о т я:] *Кватиранти йдуть. Ух, і народ студенти* (Мик., I, 1957, 118).

КВАТИРА́НТКА, и, *ж., розм.* Жін. до **кватира́нт;** мешканка (кватири). *Незабаром попрокидалися і кватирантки. Повставали вони хмурі та невеселі* (Л. Янов., I, 1959, 248).

КВАТИ́РКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **кватира** 1. *Займати невелику кватирку.*

2. Шибка у вікні, вставлена в раму, яку можна відчиняти для провітрювання приміщення. *Вичуняла Катерина, Одсуне кватирку, Поглядає на улицю, Колише дитинку* (Шевч., I, 1963, 24); *Коли Деменюк переходив близ* [поблизу] *її вікон, вона відчинила кватирку і закликала його до себе* (Фр., VII, 1951, 90); *Для того щоб провітрювати приміщення, у віконних рамах роблять кватирки* (Стол.-буд. справа, 1957, 194); // Дверцята або віконце в брамі, у воротах. *В глибині перистиля вузька брама з кватиркою в одній половинці й з хвірткою в другій* (Л. Укр., III, 1952, 270).

3. *заст.* Шибка у вікні. — *Микола постукав у кватирку; я йому одчинила двері* (Н.-Лев., II, 1956, 242); *Подивився козак Нечай у нову кватирку* (Сл. Гр.).

4. *заст.* Четверта частина кварти (у 1 знач.); чвертівка (переважно про горілку). *Він усе точив з барильця та подавав половинчики, кватирки, півока, ока* (Кодюб., I, 1955, 20).

КВАТИ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кватирка** 2. *Кватиркове скло.*

КВАТИ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **кватирка** 2, 3. *Ой, ждала я, ждала, Всю ніченьку не спала, Кватирочки повідчиняла* (Укр.. лір. пісні, 1958, 120); — *А я шовком вишиваю, В кватирочку виглядаю* (Шевч., I, 1951, 129).

КВАТИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Наймати кватиру (у 1 знач.), жити, мешкати на кватирі. *Тут жив собі міщанин, що в його кватирував о. Яким ще семінаристом* (Свидн., Люборацькі, 1955, 148).

КВА́ЦАТИ, аю, аєш і **КВА́ЦЯТИ,** яю, яєш, *недок.* 1. *перех. і неперех., розм.* Розмазувати що-небудь. *Ото не їсть, а тільки кваця* (Сл. Гр.); * Образно. *Колись він умів гнути чи пригинати добрих майстрів і розумників, а тепер доводилося задовольнятися тим, що їхню славу кваця дьогтем* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 49).

2. *перех.* Попадати в когось м'ячем або торкатися когось рукою, граючи в квача, гилку тощо; мазати (у 6 знач.).

КВА́ЦНУТИ, ну, неш і **КВА́ЦЬНУТИ,** ну, неш, *док., перех.* Однокр. до **ква́цати, ква́цяти** 2.

КВА́ЦЯТИ *див.* **ква́цати.**

КВА́ЦЬНУТИ *див.* **ква́цнути.**

КВАЧ, а́, *ч.* 1. Намотане на кінець палиці клоччя, ганчір'я тощо для мащення чого-небудь. [Ч о л о в і к *(вибіга з мазницею і квачем):*] *Ось я приніс дьогтю* (Вас., III, 1960, 57); * У порівн. *Розпух* [м'яч] *од води, хляпотить, наче квач* (Перв., Райдуга.., 1960, 42); // Широка, груба щітка для мазання чого-небудь. *Дарка замахала квачем по стіні, не оглядаючись на Зою* (Л. Укр., III, 1952, 650); *В кутку малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра* (Коч., II, 1956, 537).

◇ **П'яний мов** (як *і т. ін.*) **квач** — дуже, до непритомності п'яний.

2. *перен., розм.* Про слабовільну, безхарактерну людину. — *Не буде з його нічого,— каже Назар.* — *Я одразу побачив, що квач* (Вовчок, I, 1955, 127); — *Як же тебе, квача, примусити робити те, що так необхідно в твоїх же інтересах?* — *тоном примирення запитав Солод* (Руд., Вітер.., 1958, 143).

3. Дитяча гра, за правилами якої треба попасти м'ячем у того, хто тікає, або, догнавши його, торкнутися рукою. *Проте — сама нянька — ще дитина,— хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти, побігати у ворона, в квача* (Вас., Вибр., 1950, 187); *В чого тільки за день не нагуляються вони* [хлопці]: *і в високого дуба, і в квача, і в побивачки* (Кол., Терен.., 1959, 9).

КВА́ЧИК, а, ч. Зменш. до **квач** 1. *Цей, ні слова не сказавши, махнув у столярню і вніс.. сирвасер у пляшечці з квачиком* (Свидн., Люборацькі, 1955, 152); *На-*

різали смужок паперу, щоб склеїти всю конструкцію, скрутили квачика мазати смужки клеєм (Собко, Біле полум'я, 1952, 142).

КВА́ША, і, *ж.* 1. Страва з гречаного або житнього борошна з солодом, подібна до густого киселю. *Раз наймички, не спитавши Онисі, запарили собі квашу й поставили горщик скраю на печі* (Н.-Лев., III, 1956, 208); *В меню.. з'явились гречаники, гречані пампушки.., лемішка, кваша та інші страви* (Укр. страви, 1957, 6); * У порівн. *Уже Вулкан розм'як, як кваша* (Котл., I, 1952, 207); // *перен., розм.* Про що-небудь розмокле, схоже на цю страву. *Все.. змішалося в чорну й липку квашу* (Головко, II, 1957, 83).

2. *перен., зневажл.* Про нерішучу, кволу, безхарактерну людину. [М о т р я:] *Ну вже ж і парубок: кваша якась, а не парубок!* (Кроп., II, 1958, 26); — *Коли ти босць, а не кваша, тоді інша справа* (Ю. Янов., II, 1954, 143).

КВА́ШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ква́сити** 1. *Капуста, трохи перекваше́на, розм'якла, видно, не материною рукою квашена* (Збан., Єдина, 1959, 30).

2. *прикм.* Одержаний внаслідок квашення (у 1 знач.). *Стіл увесь був заставлений тарілками і блюдами з їжею.. І в центрі всього широко розмістилась глибока полив'яна миска, з горою повна квашеної антоновки* (Мик., II, 1957, 290); *Капусняки приготовляють із квашеної капусти* (Укр. страви, 1957, 100).

3. *прикм., діал.* Кислий. *Квашене молоко на сир зсілося* (Сл. Гр.).

КВАШЕНИ́НА, и, *ж., збірн.* 1. Квашена городина та садовина.

2. Квашений корм для худоби.

КВА́ШЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ква́сити** 1. *До найпростіших способів переробки овочів належать квашення, соління та сушіння й варіння пюре* (Колг. енц., II, 1956, 252).

2. *збірн.* Те саме, що **квашени́на** 1. *Бочки з-під квашення й соління для виноробства непридатні* (Колг. Укр., 8, 1961, 36).

КВА́ШИЦЯ, і, *ж.* Пестл. до **ква́ша** 1. *Наша баба стара Та пішла у млинок, Та набрала крупок, Наробила квашиці* (Чуб., V, 1874, 1131).

КВЕРШЛА́Г, а, *ч.* Горизонтальна або похила підземна гірнича виробка, що проходить по пустих породах і не має безпосереднього виходу на поверхню землі; призначена для розкриття корисних копалин, відкочування вантажів, вентиляції тощо. *Від головної магістралі, від квершлага розростуться в різних напрямках нові штреки* (Ткач, Плем'я.., 1961, 134); *Спускаємось на наш горизонт.. і йдемо широким квершлагом до штреку* (Ю. Янов., II, 1954, 149).

КВЕ́СТІЯ, ї, *ж., зах.* Проблема; питання. *Але донедавна була хоть одна партія межи поляками, котра в сій квестії* [польсько-руській] *высказувалася справедливо* (Стеф., III, 1954,106); — *Що вам, мамо, сьогодні? — спитав я. — Несу цвіти, то й несу. Чи варто з цього робити квестію?* (Коб., III, 1956, 30).

КВИЛИ́ТИ, лю́, лиш, *недок.* 1. Жалібно стогнати, стиха плакати. *І квилить, плаче Ярославна В Путивлі рано на валу* (Шевч., II, 1953, 336); *Не квиліть, не причитайте над мистецтвом* (Еллан, II, 1958, 63); // Плачучи, тихенько пищати (про дитину). *Вірте мені або ні, але відколи в колисці стало щось квилити, то в мене ніби якісь резервні сили пробудились* (Вільде, Винен.., 1959, 4); // *перен.* Видавати жалібну мелодію (про музичний інструмент). *Скрипки квилили, мов чайка* (Фр., II, 1950, 73); *Десь на кутку розливала жалобу трембіта. Вона квилила й квилила, повідаючи людям ще про одну смерть* (Скл., Карпати, II, 1954, 175).

2. Жалібно кричати (переважно про птахів). *Обнялись, як голуб'яточка, і пішли собі; а над ними так і в'ється чайка, ..і квилить, і кигика* (Стор., I, 1957, 143); *Вив вітер осінній, квилили сичі...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 33); * Образно. *І чого ти, серце моє, квилиш мені в грудях, як покинена пташка?* (Стеф., II, 1953, 40).

КВИЛІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **квили́ти** та звуки, утворювані цією дією. *Палкими блискавицями, мечами хотіла б я вас виховать, слова! Щоб ви луну гірську будили, а не стогін, щоб кряяли, та не труїли серце, щоб піснею були, а не квилінням* (Л. Укр., I, 1951, 191); *О, так! Ми знаємо твою силу,— силу, що б'є, разить ворога і не зважає на квиління* (Тич., III, 1957, 19); *Літають над берегом чайки, припадають до води, і їх жалібні квиління губляться у клекоті хвиль* (Шиян, Переможці, 1950, 55).

КВИ́СНУТИ, ну, неш, *недок., діал.* Хникати, скиглити. — *Одарочко! Чого се ти? Чого ти квиснеш?* (Мирний, I, 1954, 214); *Цілу ніч.. квиснув Лаврик,— ще один зубик прорізувався,— й не довелось Даринці й задрімати як слід* (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

КВИТ, а, *ч., розм.* 1. Те саме, що **квита́нція**; розписка. *Він не раз власне через дрібницю, через те, що згубив якийсь квит, забув записати якийсь рахунок.., мусив доплачувати і переплачувати* (Фр., III, 1950, 76); — *Зобов'язань проти мене не маєте жодних. Лише квит підпишете, що взяли гроші* (Коб., III, 1956, 418); *Пан Роздобудько, лічачи золоті кружальця, нахабно спитав: — Значиться, третина* [грошей]? .. *Чи, може, половина? — Третина, третина! — злякано погодився пан Купа-Стародупський. — Пишіть-но квит* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 267); // *заст.* Записка. — *Коли хоч, я напишу до його квит, дам тобі до рук, і він тебе прийме* (Н.-Лев., II, 1956, 84).

2. *у знач. присудк. сл.* Розрахунки закінчено. [Я к і в:] *Нема за ким і жалкувати. І за мною ніхто не пожалкує. Стало бути, кругом — квит* (Кроп., III, 1959, 74); — *Ви принесли річ, одержали за неї, що належиться, і квит* (Кол., Терен.., 1959, 356).

◇ **Квит за квит** — розрахунки закінчено. [Т и м і ш:] *Ти мені — пістоля, я тобі — коня,— квит за квит!* (Кроп., V, 1959, 183); **Ми (ви** *і т. ін.)* **квити** *з ким* — ми (ви і т. ін.) розрахувалися з ким-небудь. — *Ти підлітком приїздив до нашого аулу і гостював у нас в нашій юрті.. — Ну, й гостював,— вже роздратовано стверднв Джантемир. — Але й ти.. теж тижнями гостював у мого батька. Тут ми квити, і ніхто нікому нічого не винний* (Тулуб, В степу.., 1964, 18).

3. *у знач. присудк. сл.* Кінець, годі, усе. *Земле́міра викликати та й хай розпланує, розмірить і квит* (Головко, Мати, 1940, 76).

◇ **І квит; Та й квит** — та й годі. *Хоч як утішали діда, хоч як умовляли його,— він затявся на своєму: буде помирати і квит!* (Дім., І будуть люди, 1964, 53); *Мав кожний запальну, нестриману натуру, — Стріляйся та й квит!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 143).

КВИТА́НЦІЙКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **квита́нція**. — *Так. Квитанційку випишу сам: касирка сьогодні захворіла* (Донч., V, 1957, 222).

КВИТАНЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **квита́нція**. *Цимбал, розгорнувши квитанційну книжку, повагом добув із-за вуха свого олівця* (Гончар, Таврія.., 1957, 442).

КВИТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Офіційна розписка встановленої форми про прийняття грошей, документів, цінностей і т. ін. *Сьогодні я вислала вінок на твоє ім'я.., оце посилаю квитанцію* (Л. Укр., V, 1956, 209); *Дівчата ночами стерегли буряки в полі, самі супроводжували*

машини до заводу, при них важили й записували в квитанцію (Кучер, Трудна любов, 1960, 60).

КВИТА́ТИСЯ, аю́ся, а́єшся, *недок., розм.* Відплачувати, відомщати комусь за що-небудь. *На світанні звичайно ходили* [повстанці] *«на роботу». Квиталися з ким або ж за контрибуцію з селян, або ж за пошматовану спину чиюсь* (Головко, I, 1957, 76); *Олександрі, мабуть, Зайчиків жарт сподобався, бо молодиця без усякого бажання квитатися легенько ущипнула: — Ну, ну, рудуватий!* (Логв., Літа.., 1960, 178).

КВИТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **квито́к** 1, 2. *Я зазирнув до квиткової каси* (Смолич, Театр.., 1946, 96); *Квитковий номер.*

КВИТО́К, тка́, ч. 1. Паперова або картонна картка певної форми з відповідним написом, що дає право користуватися чим-небудь, входити куди-небудь, брати участь у чомусь і т. ін. *Коли б хоч звісточка від тебе з дороги, як ти доїхала до Сімферополя, на яку дорогу видано квиток тобі* (Коцюб., III, 1956, 130); *Кур'єр.. приніс нам три квитки до театру* (Досв., Вибр., 1959, 99); *Трамвайний квиток.*

Вхідни́й квито́к *див.* **вхідни́й.**

2. Документ, особове посвідчення про належність до організації, товариства, установи тощо. *Маяковський казав, що не мислить себе поза партією, хоч і не носить партійного квитка* (Рильський, III, 1956, 373); *Комсомольський квиток мій лежить на столі, Двадцять літ я із ним проходив по землі* (Мал., Запов. джерело, 1959, 5).

◇ **Во́вчий квито́к** *див.* **во́вчий.**

3. *заст.* Квитанція, розписка. *В руці у панотця ще був квиток на три сажні дров* (Свидн., Люборацькі, 1955, 16); *Пан Овсрам Роздобудько, сховавши в кишеню підписаний рукою обозного квиток, зажадав: — А тепер погуляймо* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 272).

4. *заст.* Судова повістка. *— Ти думаєш, це тобі в суді квитки писати. Ну, лишень я тобі поставлю хоч один* [синяк] *під очима...* (Мирний, IV, 1955, 60).

КВИТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., розм.* Те саме, що **квита́тися.**

КВИЧА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **квича́ти** та звуки, утворювані цією дією. *Із свинарника доносилося квичання свиней.*

КВИЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок., діал.* Кувікати. *В торгові дні на тім ринку й на тісних вуличках та торговицях ішла пекельна гармонія: квичали поросята, ревли воли* (Фр., VII, 1951, 305).

КВІЄТИ́ЗМ, у, ч. Релігійно-етичне реакційне вчення, прибічники якого проповідують містико-споглядальне ставлення до дійсності, втечу від життя, «непротивлення злу», цілковите покладання на «волю божу» тощо.

КВІЄТИ́СТ, а, ч. Послідовник квієтизму.

КВІ́НТА, и, *ж., муз.* 1. П'ятий ступінь від даного в діатонічній гамі. *Характеристика турків подається в опері* [«Запорожець за Дунаєм»] *в умовно-орієнтальному.. плані: пусті квінти в басі, коротка мелодична фраза* (Укр. клас. опера, 1957, 137); // Інтервал між даним ступенем і п'ятим від нього в діатонічній гамі. *Мелодійна лінія думи переважно спадаючого характеру: вгору вона йде скоками, що сягають до інтервала квінти* (Іст. укр. музики, 1922, 69).

2. Перша струна скрипки (мі) та деяких інших музичних інструментів, що дає найвищий тон.

◆ **Ніс на квінту повісити** — зажуритися. *Американські реакціонери повісили ніс на квінту* (Смолич, VI, 1959, 392).

КВІНТЕСЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Основа, суть чого-небудь; найсуттєвіше, найголовніше. *Квінтесенція тієї розмови така: партія має одну генеральну лінію, але у практиці може міняти тактику і методи боротьби* (Вільде, Сестри.., 1958, 241); *Подія і факт не тяжать над письменником, автор подає життя в оригінальному художньому сплаві. Він його відтворює, за висловом В. Белінського, як своєрідну художню квінтесенцію дійсності* (Літ. Укр., 13.III 1962, 2).

КВІНТЕ́Т, у, ч. 1. Група, ансамбль із п'яти виконавців (співаків або музикантів). *Найчастіше це були інструментальні ансамблі, до складу яких входили духова й струнна групи: флейта, кларнет, труба, валторна, тромбон і струнний квінтет* (Укр. клас. опера, 1957, 94).

2. Музичний твір для п'яти інструментів або голосів. *Крім трьох симфоній, ..фортепіанного квінтету та інструментальних мініатюр, Бородін написав 18 романсів* (Мист., 6, 1958, 46).

КВІНТИЛЬЙОН, а, ч. Число, яке зображають одиницею з вісімнадцятьма нулями (в Англії, Німеччині — з тридцятьма нулями). *Він* [Жан Жак Бабель] *встановив, що вартість руйнувань, заподіяних війнами, досягає 500 квінтильйонів швейцарських франків* (Наука.., 2, 1960, 7).

КВІТ, ч. 1. *род.* а, *перев. мн.* Те саме, що **квітка** 2. *Порозцвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок* (Гл., Вибр., 1951, 129); *На підвіконнях росло багато квітів* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 7); * Образно. *Все, все покинуть, до тебе полинуть, Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!* (Л. Укр., I, 1951, 207); *Нехай і мій зав'ється скромний квіт В вінок од українського народу* (Рильський, Мости, 1948, 6).

Живі́ кві́ти — **природні́ кві́ти.** *Дівчинка в віночку з живих квітів і в строкатій чепурній плахті гнала.. велику круторогу корову* (Тулуб, В степу.., 1964, 88).

2. *род.* у, *збірн.* Квітки, багато квіток. *Білі крейдяні шпилі гір лощать на сонці, та між горами котить річка глибока — ні дерева, ні квіту, ні щебетання...* (Вовчок, I, 1955, 230); *— Він насіяв для мене квіту по всьому світу* (Н.-Лев., IV, 1956, 234); *Дихав* [Микола] *на повні груди і ніяк не міг збагнути, чим же пахне оцей незайманий, повний розкішного квіту вологий придніпровський луг* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 72).

3. *род.* у, *збірн.* Те саме, що **цвіт** 1. *Над кущами пінилися у квіту розлогі старі липи* (Рибак, Час.., 1960, 17); *І щось святе у слові рідний край. Для мене — це матусі пісня ніжна, І рідний сад, від квіту білосніжний* (Забашта, Пісня.., 1961, 5).

Закрасува́тися кві́том *див.* **закрасува́тися.**

◇ **Кві́том розцвіта́ти** — буяти, пишно розвиватися. *На тому сподіванні квітом розцвітають надії* (Стельмах, Хліб.., 1959, 229); **У** [**са́мому**] **кві́ті** — у розквіті. *Бачить Остап — лежить при дорозі козак вбитий: молодий, у самому квіті своєму* (Вовчок, I, 1955, 328).

4. *род.* у, *чого, збірн., перен.* Найкраща частина чого-небудь; цвіт. *Таких, як.. Степанида Вишпак.., в нашій країні багато. По заслугах їх славлять і величають — бо вони взірець, вони — квіт землі і приклад для всіх трудівників* (Літ. газ., 6.I 1961, 1).

КВІТА́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **квітча́стий.** *Квітастий глечик.*

КВІТЕНЬ, тня, ч. Четвертий місяць календарного року. *Листи Ваші одібрав: від 25 лютого.. і від 2 квітня* (Мирний, V, 1955, 429); *То був квітень, бо було цвітіння, Парування та буяння сил* (Рильський, I, 1956, 143).

КВІТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **квітка.** *Він На куща спрожогу впав, За квітинку ухопився Та за пазуху й сховав* (Щог., Поезії, 1958, 246).

КВІТЙСТИЙ, а, е. Те саме, що **квітча́стий**. *Він* [лист] *був писаний трохи старим квітистим стилем, з алегоріями й довгими виробленими періодами* (Коцюб., I, 1955, 406).

КВІТЙСТО. Присл. до **квітйстий**. *Він говорив тихо, скрипучим, монотонним голосом, квітисто і довго* (Коцюб., I, 1955, 292).

КВІТІ́ННЯ, я, *с*. Стан за знач. **квітнути** 1; цвітіння. *Скільки принадних чар розкривається перед.., очима! Ласкава блакить неба і ніжний промінь сонця.., квітіння рослин і тихий шепіт дерев — все милує слух, голубить зір* (Коцюба, Нові береги, 1959, 126).

КВІ́ТКА, и, *ж*. 1. Частина рослини, що виростає на кінці стебла або гілки й складається з маточки, тичинки й пелюсток навколо них; звичайно має різне забарвлення та приємний запах. *Між травою купами жовтіли круглі квітки кульбаби, синів ранній степовий сон* (Н.-Лев., II, 1956, 215); *Понуро дивився Варчук на білу квітку деревію, по якій сонно повзала оса* (Стельмах, II, 1962, 137); * Образно. *Пролунав постріл.. У синій високості розпускалася біла квітка вибуху* (Гончар, I, 1954, 386); * У порівн. *Деся почервоніла.., як повна квітка в траві* (П. Куліш, Вибр., 1969, 83); *І юнак розкрився як квітка і почав розповідати — про своє велике горе* (Тич., II, 1957, 19); // Ця сама частина рослини, зірвана зі стеблом. *У мене в хаті щодня свіжий букет з літніх квіток* (Коцюб., III, 1956, 406); *Жасмин, гвоздики і троянди. Кімната тоне у квітках* (Дмит., Добрі сусіди, 1951, 47); // Ботанічна назва органу розмноження в голонасінних і покритонасінних рослин. *Деякі види, як-от верба козяча або коноплі, роздільно-статеві й дводомні: на одних рослинах утворюються тільки чоловічі, на інших тільки жіночі квітки* (Бджоли, 1955, 97).

2. Трав'яниста рослина, що має на кінці стебла утворення, яке складається із серцевини й пелюсток навколо неї. *У їх хаті інша сім'я домувала, господарювала.., у городі інші квітки позасіювані були цієї весни...* (Вовчок, I, 1955, 366); *Степ щодалі ставав чарівнішим. Уся поверхня землі здавалася зелено-золотим океаном, на якому розбризкано мільйони різних квіток* (Довж., I, 1958, 226).

КВІТКА́Р, я́, ч. 1. Те саме, що **квітникáр**.

2. *рідко*. Продавець квітів.

КВІТКА́РКА, и, *ж*. Жінка, що продає живі квіти, а також робить штучні квіти. *Крім хризантем.., квіткарки на перехрестях пропонували навіть фіалки* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 597); *Голосно пропонують свій барвистий крам молоді квіткарки* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 270).

КВІТКО́ВИЙ, а, е. 1. Який має квітки як органи розмноження. *Останній тип* [маточкових рослин] *звичайно називають покритонасінними (бо насіння утворюється в плоді), або квітковими (є квітка)* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 59); *Від вищих квіткових рослин.. вони* [водорості] *відрізняються простішою організацією й анатомічною будовою* (Наука... 1, 1960, 24).

2. *у знач. ім.* **квітко́ві**, них, *мн*. Рослини, що розмножуються за допомогою квіток (у 1 знач.). *Відомо, що квіткові — наймолодший клас рослин* (Бджоли, 1955, 90).

КВІТКОВИ́Й, á, é. Прикм. до **квітка**. *Він подякував садівникові, що з радістю показав йому своє квіткове царство, і пішов побалакати садом* (Сміл., Сад, 1952, 132); *Квіткове стебло;* // Зроблений із квіток. *Квітучий газон є дуже ефектним квітковим оформленням* (Озелен. колг. села, 1955, 157);// Утворений намальованими, вишитими або вирізьбленими квітками. *Квітковий орнамент українських килимів відзначається великою різноманітністю форм* (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 110); // Призначений для квітів і їх вирощування. *До Софіїної кімнати занесла покоївка бузок, поставила в квіткову вазу* (Щиян, Вибр., 1947, 131); *Квіткова оранжерея;* // Призначений для продажу квітів. *Квіткова крамниця; Квітковий кіоск;* // Вигот. із квітів (у 1 знач.). *Квітковий одеколон.*

КВІТКОГРИЗ, а, ч. Жук родини довгоносиків, який пошкоджує хрестоцвіті культури, пуп'янки й квітки садових дерев, кущів. *Яблунева міль, кільчастий шовкопряд, .. яблуневий квіткогриз та інші шкідники цілком знищені авіаобприскуванням* (Колг. Укр., 2, 1961, 34); *Малиновий квіткогриз; Ріпаковий квіткогриз.*

КВІТКОЛО́ЖЕ, а, *с*. Розширена верхня частина квітконіжки. *Для їжі* [з артишока] *використовують квітколоже (денце) і зовнішнє листя (обгортку) суцвіття* (Колг. енц., II, 1956, 158).

КВІТКОНІ́ЖКА, и, *ж*. Частина стебла, на якій міститься квітка рослини. *Квітки* [агруса] *розміщені на пагонах по одній або по дві-три на коротеньких квітконіжках* (Сад. і ягідн., 1957, 30).

КВІТКОНО́СНИЙ, а, е. Який має, дає квітки. *У перший рік звичайно рослина формує розетку прикореневих листків, не виростаючи у квітконосне стебло* (Лікар. рослини.., 1958, 128); *Квітконосні рослини.*

КВІТНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **квітень**. *Одної темної квітневої ночі я крізь сон почув гуркіт гармат* (Сміл., Сашко, 1954, 132); *Люблю я й досі присмерки прозорі Квітневих вечорів* (Зеров, Вибр., 1966, 43).

КВІТНЕ́ННЯ, я, *с*. Дія та стан за знач. **квітнути**. *Я щиро раділа буйному квітненню української радянської культури* (Коб., III, 1956, 590).

КВІТНИ́Й, á, é, *рідко*. Який квітне; квітучий. *Можна розгулятися в лугах зелених, на квітних луках* (Сл. Гр.); *Всі поля і луг — у квітному цвіту* (Тич., I, 1957, 279).

КВІТНИ́К, á, ч. 1. Ділянка в саду, парку, біля хати тощо, на якій ростуть квіти. *Квітник в садку був і справді гарний* (Н.-Лев., III, 1956, 52); *Вище грядок розкидався квітник, повний яскравих квітів* (Кобр., Вибр., 1954, 148); *Іван Кирилович дуже любить квіти.. У нього біля сільської лікарні чудесний квітник: там і гладіолуси, і братки, і айстри, і жоржини, і левкої, і гвоздики* (Вишня, II, 1956, 288).

2. *кого, чого, перен*. Про групу людей, які відзначаються красою, молодістю тощо (переважно про жінок, дітей). *Було темно, проте було помітно, що там стояв цілий квітник дівчат* (Вас., I, 1959, 236); *Досвідчені митці, диригенти, режисери, концертмейстери невтомно вихо́вують цей прекрасний квітник талантів* [молодь] (Мист., 3, 1959, 14).

КВІТНИКА́Р, á, ч. Той, хто вирощує квіти. *Садівники й квітникарі господарства готуються до масових весняних посадок* (Веч. Київ, 2.IV 1957, 1); *Біля сільського стадіону демонструють своє мистецтво квітникарі села* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 158).

КВІТНИКА́РКА, и, *ж*. 1. Жін. до **квітникáр**. *Цей талант квітникарки відкрився в Ліни несподівано після переїзду сюди з суворих північних країв* (Гончар, Тронка, 1963, 165).

2. Те саме, що **квіткáрка**. *Квітникарки струшували букетами просто перед обличчям жаданих покупців* (Смолич, II, 1958, 113); *Француз затримав свою машину біля однієї з квітникарок, взяв у неї букетик синіх.. фіалок* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

КВІТНИКА́РСТВО, а, *с*. Вирощування квітів як галузь рослинництва. *Коцюбинський добре знався на квітникарстві* (Сміл., Сад, 1952, 121); *Після війни*

[Є. М. Козловський] *глибоко вивчив наукову літературу з квітникарства й почав застосовувати набуті знання на невеличкому клаптикові землі біля своєї квартири* (Рад. Укр., 25.XI 1960, 3).

КВІТНИКА́РСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до квітникарства. *То були голландські гвоздики й тюльпани — на квітникарських ринках Амстердама* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 485).

2. Прикм. до **квітникáр**. *Квітникарська бригада.*

КВІТНИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **квітни́к** 1. *Прийшла до могили Македониха, принесла цілий кошик квітникової розсади* (Шиян, Вибр., 1947, 302).

КВІТНИ́ЦТВО, а, *с.* 1. Господарство, яке вирощує квіти. *Парникове квітництво.*

2. Те саме, що **квітникáрство**. *Відкриваються широкі можливості для розвитку квітництва в колгоспах* (Колг. енц., І, 1956, 557).

КВІТНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Муха зеленувато-бронзового кольору, що завдає шкоди сільськогосподарським рослинам. *Є ще муха, що називається квітницею. Живиться вона квітковим медом, перелітаючи з квіток петрушки на моркву, а з моркви — на болиголов тощо* (Шкідн. поля.., 1949, 35).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **квітни́к** 1. — *Мені в дівчини краще, ніж у княгині, мені в цій квітниці краще, ніж у цариці* (Л. Укр., III, 1952, 493).

КВІТНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Стос. до квітництва. *Експозиція оранжереї знайомить з працею найкращих спеціалізованих квітницьких господарств УРСР* (Наука.., 7, 1967, 43).

КВІТНИЧО́К, чка́, ч. Зменш. до **квітни́к** 1. *Перед будинком розстилався невеличкий квітничок* (Смолич, II, 1958, 8); * У порівн. *В хаті було чисто та гарно, як у квітничку* (Коцюб., І, 1955, 71).

КВІ́ТНУТИ, ну, неш, *недок.* 1. Розкриватися, розпускатися (про квіти); цвісти. *Матіола квітла на грядках.. І лила лукаво-ніжний пах* (Рильський, І, 1960, 304); * Образно. *Як ти* [Т. Шевченко] *в неволі нудив світом На чужині, В твоїй душі все квітли пишним цвітом Твої пісні* (Сам., І, 1958, 139); // Бути в квітах. *Все дужче й дужче натискала весна, кущі квітли, поля дружно зеленіли* (Ю. Янов., II, 1954, 56).

2. *перен.* Бути в розквіті; мати здоровий, гарний вигляд. *Вона тепер квітла, як калина* (Кач., II, 1958, 468); *Болеслав, як молодший, першим уклонився Данилові. — А ти все квітнеш? — засміявся Данило* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 599).

3. *перен.* Процвітати, успішно розвиватися. *Квітне Україна, як весняний сад* (Сос., Близька далина, 1960, 46); *Який чудовий кругозір І даль яка барвиста! Ще рік тому тут був пустир, А зараз квітне місто* (Шер., Дружбою.., 1954, 8).

КВІТОГРИ́З, а, ч. Те саме, що **квіткогри́з**.

КВІТОНІ́ЖКА, и, *ж.* Те саме, що **квітконі́жка**. *Особливо часто ламаються квітоніжки* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 263).

КВІТО́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **квітка**. *Блакитні квітоньки, дзвіночки. Се ти і я! Кому се ти плетеш віночки, Красо моя?* (Л. Укр., І, 1951, 147); * Образно. *Діти наші, квітоньки, Хлопчики і дівоньки!* (Гл., Вибр., 1951, 237).

КВІТО́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **квітка**. *Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки* (Коцюб., І, 1955, 17); *Уляна нічого їй не говорила, бо була рада вже тому, що вона.. ворушить граблями, а не збирає квіточки на луках* (Тют., Вир, 1964, 237); * У порівн. — *Коли я буду вибирать собі дівчину, то візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі* (Н.-Лев., II, 1956, 266).

КВІТО́ЧНИК, а, ч., *діал.* Квітник. *По обох боках* [шляху] *можна видіти дерев'яні домики з квіточниками* (Кобр., Вибр., 1954, 18).

КВІ́ТТЯ, я, *с., збірн., поет.* Квіти. *Тріпочуться, сиплються пелюстки білого квіття хризантем* (У. Кравч., Вибр., 1958, 292); *І люди серцем прояснялись.., ще й квіттям запашним вбирались в щасливі сонячні дні* (Тич., II, 1957, 34); * Образно. *На могилах сумного минулого розцвітає пишне й пахуче квіття будучини* (Фр., VI, 1951, 322).

КВІТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія та стан за знач. **квітува́ти**. *Зима позаду, зелень буйно пнеться вгору.., повітря сповнене запахів.. квітування* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 231); *Мільйони нових освічених і свідомих народних митців з'являться в нашій прекрасній соціалістичній дійсності, де є всі умови для зростання і квітування поезії, музики, образотворчого мистецтва* (Рильський, III, 1955, 166).

КВІТУВА́ТИ, у́є, *недок.* 1. Викидати квіти; квітнути, цвісти. *Густішою стіною сплелося жито, що почало вже квітувати,— пустило із себе дух свого цвіту* (Вас., І, 1959, 124); *І всюди, всюди,— аж ніби холодно ставало від білого цвіту! — скрізь квітувала калина...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 98); // Бути вкритим квітами, мати квіти. *В травні на Україні квітує земля* (Смолич, День.., 1950, 54); *Степ квітував. Незайманий, звіку невораний, високотравний...* (Гончар, Таврія, 1952, 183); * Образно. *І, хоч життя, як зрілий плід, Але серця квітують квітом* (Дмит., Вітчизна, 1948, 120).

2. *перен.* Процвітати, успішно розвиватися. *Нині, як, мабуть, ніколи, розвивається й квітує у нашій республіці художня самодіяльність* (Літ. газ., 21.X 1960, 2).

КВІТУ́ЧИЙ, а, е. 1. Укритий квітами. *Очима перебігав він квітучі поля округи* (Вовчок, І, 1955, 350); *Пролинувши через квітучу луку, вона піднялась на гору, стала з очей зникати...* (Мирний, І, 1949, 168); // Пишно розквітлий, розкішний. *Тільки серце мов крила туга німа, Не втішала квітуча природа* (Граб., І, 1959, 163).

2. *перен.* Який має прекрасний зовнішній вигляд; повний сил, здоров'я. *Раптом до їдальні зайшов молодий красень, веселий, квітучий* (Збан., Сеспель, 1961, 138); // Свіжий, здоровий (про обличчя, вигляд). *Квітуче, рожеве обличчя з красивими правильними рисами, добродушна усмішка і густий голос — все це говорило про незвичайне здоров'я цієї людини* (Мик.. II. 1957, 499).

3. *перен.* Який успішно розвивається, процвітає. *О, недаремно йшли вони* [арсенальці] *в кривавий дим, У пурпурову піну!..— Квітуча, гомінка, складі подяку їм, Радянська Україно!* (Рильський, І, 1956, 162); *В зелені встають квітучі Веселі села* (Дор., Серед степу.., 1952, 41).

КВІ́ТЧАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **квітча́ти**. *Скрізь.. дівочі квітчані волошками голови..* (Барв., Опов.., 1902, 147); *Дощами весняними вмита, По юному квітчана квітом, ..Лежить — від Дністра до Дунаю — Земля, наче повна чаша* (Нагн., Зустрічі.., 1955, 46).

КВІТЧА́НИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **квітковíй**. *Так йому* [Івашкові] *легенько дихать; тепленький вітрець зо всього степу несе йому квітчані запахи* (Стор., І, 1957, 140).

КВІТЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **квітча́ти**. [М а р у с я *(взявши у руку кибалку й віночки):*] *Минулося вже дівоцтво, Не буде квітчання!* (Н.-Лев., II, 1956, 432); *Тепер вже могла починатися справжня процедура квітчання молодих хрещатим барвінком* (Смолич, Мир.., 1958, 58).

КВІТЧА́СТИЙ, а, е. 1. Укритий квітами. *Дітей маленьких двос.. по квітчастих Лугах підгірських.. Ішли з села* (Фр., X, 1954, 49); *Швидко, швидко летить поїзд!.. Високі гори, квітчасті долини, швидкі річки — все так швидко повстає і зникає* (Л. Укр., III, 1952, 521); *А тепер степи квітчасті Сонце залило, Син землі у сонці-щасті Підніма чоло* (Мас., Сорок.., 1957, 39); // Який зображує квіти, зелень. *Вікна були обкладені квітчастою мозаїкою* (П.-Лев., IV, 1956, 15); *В своєму легкому платті, з квітчастими візерунками, вона була подібна до красивої пташки* (Гур., Наша молодість, 1949, 100).

2. Різного кольору; різнобарвний. *З-за рогу квітчастим гуртом виткнулися дівчата* (Кир., Вибр., 1960, 247); // Пістрявий, строкатий. *Дітвора біля нього крутилась — червоні фези, квітчасті халати, аж в очах рябіло* (Коцюб., II, 1956, 159).

3. *перен.* Дуже прикрашений; примхливий, пишний (про мову, слова тощо). *Квітчастою мовою він від усього дворянства дякував земців* [земцям] *за ту честь, якою вітали їх* (Мирний, III, 1954, 289).

КВІТЧА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **квітча́стий** 2, 3. *Квітчастість стилю.*

КВІТЧА́СТО. Присл. до **квітча́стий** 2. 3. *Його ми чуєм дуже часто, .. пафосно, квітчасто Уміє він поговорить* (Воскр., З перцем!, 1957, 225); // *у знач. присудк. сл. На шкільному дворі було гамірно й квітчасто* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 10).

КВІТЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* Прикрашати, прибирати квітами, зіллям кого-, що-небудь; заквітчувати. *Він дівчину квітчав і молодою Своєю називав* (Л. Укр., I, 1951, 181); *Ленінградці і ленінградки у вільні хвилини квітчають дорогі могили квітами...* (Вишня, I, 1956, 309); // *перен.* Прикрашати кого-, що-небудь чимось. *Правда буде квітчати високе чоло славетного Співця-Бояна невмирущим вінком слави* (Мирний, V, 1955, 317); *Безрукий ще продовжував вступ, квітчаючи свою розмову словесними візерунками* (Коп., Вибр., 1948, 16).

КВІТЧА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **квітча́стий** 1. *І ти, у хусточці квітчатій, така, як я тебе зберіг в моїй уяві* (Гонч., Вибр., 1959, 86).

КВІТЧА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* Прикрашатися квітами, зіллям тощо. — *Прилучилося те давненько, ще як я дівувала і червоним маком квітчалася...* (Вовчок, VI, 1956, 335); *Малий Мирон.. любить упиватися солодким запахом росистої конюшини та квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками* (Фр., I, 1955, 232); *Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається й так ходить у роботі цілий день* (Вас., I, 1959, 133); * Образно. *Ой, широко лиман Розливається, Верболозом кругом Він квітчається* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 239).

КВОК, КВОК-КВО́К, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик квочки. *Ходить квочка Край горбочка: — Квок та квок...* (Нех., Ми живемо.., 1960, 28).

КВОК-КВО́К *див.* **квок.**

КВОКТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **квокта́ти** та звуки, утворювані цією дією. *Аж ось розляглось, наближалось хутко якесь немовби квоктання* (Стар., Облога.., 1961, 49); *Утримання їх* [індичок] *на пасовищі.. запобігає масовому їх квоктанню* (Соц. твар., 2, 1956, 46); *З шумливого, різношерстого натовпу вирвається квоктання якоїсь старої пані* (Кол., На фронті.., 1959, 34).

КВОКТА́ТИ, квокчу́, ква́кчеш, *недок.* 1. Видавати звуки к в о к - к в о к (про курей та деяких інших птахів). *Під тином Півень, біля хати, Знічев'я сміттник розгрібав І квокчучи там дещицю клював* (Гл., Вибр., 1951, 102); *Квочка квоктала десь поблизу* (Коцюб., II, 1955, 217); *Стрибають, цюркають і квокчуть між кущами Дрозди* (Рильський, Поеми, 1957, 221); // *перен., розм.* Видавати звуки, схожі на к в о к - к в о к. *Налапавши білих,— раптово кидались на них, і тоді в степах довго квоктали кулемети, важко кашляли гармати та в'їдливо цінькали кулі* (Еник, Тв., 1958, 377).

2. *перен., іронічно, розм.* Нерозбірно говорити, воркотати, бурчати. *Біля Лукіяни ляскотіла лише Крихточка та журно квоктала Килина Макарівна* (Баш, Надія, 1960, 123); *Я йду тинятися скверами, прислухаюся, як огрядні.. мами квокчуть коло дітвори* (Кол., На фронті.., 1959, 21).

КВОКТУ́ХА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ква́чка** [1].

КВОЛЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **кво́лий.** — *Покійниця була теж кволенька...* (Вовчок, VI, 1956, 246); *Дитинка народилася маленька й кволенька, не сподівалися, що вона й виживе* (Перв., Дикий мед, 1963, 92); *Теплилась надія, та кволенька, така боязка — все труситься: а спізнимось, а інші надійдуть — понаймаються?* (Головко, I, 1957, 124).

КВО́ЛИЙ, а, е. 1. Який має неміцну будову тіла, фізично нерозвинутий; тендітний. *Напоїли роменом, Сповили тебе В пелюшки шовковії, Кволе та слабе* (Щог., Поезії, 1958, 176); *А яка ж вона тоненька й квола, яка по-дитячому ніжна* (Ю. Янов., I, 1954, 79); *Часом і їжак пробує нападати на зовсім малих, ще кволих зайченят* (Коп., Як вони.., 1961, 29); // Який утратив силу через хворобу, втому тощо; слабий, безсилий, немічний. *Усе літо я хворіла, і тільки як почалися жнива — я вичуняла; та була така квола, що лікар не пораяв з осені віддавати мене до інституту* (Мирний, IV, 1955, 334); *Він* [командир] *лежав на рушницях і кволою вже рукою направляв полк униз, на переправу* (Панч, В дорозі, 1959, 94); // Неміцний, слабкий (про здоров'я). *Він був, безсумнівно, кволого здоров'я* (Смолич, Світанок.., 1953, 454); // Який погано росте; негустий, невисокий, прив'ялий (про рослини). *Квола травичка зеленіла вздовж парканів на вулицях* (Тулуб, В степу.., 1964, 484); // Неміцний, нестійкий (про будівлі, їх частини). *Всі зрозуміли, що кволі стіни довго не витримають* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 484).

◇ **На ро́зум кво́лий** — розумово недорозвинений; недоумкуватий. *Царський* [син] *серцем був, як звір.., Незугарний, низькочолий І на розум вельми кволий* (Перв., Райдуга.., 1960, 89).

2. *перен.* Позбавлений душевної стійкості, твердості, сили волі. — *Отож, єдності, яка б робила нас із кволих навіть одиниць незламною силою, потребуємо й ми...* (Коцюб., I, 1955, 171); // Небадьорий, млявий. *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі? Хіба тремтить моя рука, чи пісня й думка кволі?* (Л. Укр., I, 1951, 316).

3. *перен.* Незначний, слабкий ступенем вияву; ледь відчутний, ледь помітний. *Кволий вітер ледве ворушив важкі оксамитові прапори* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 307); *Квола посмішка блукала по його обличчю* (Голов., Тополя.., 1965, 226); [Н і н а *(лічить пульс):*] *Кволий пульс. Доведеться масаж серця зробити* (Коч., II, 1956, 274); // Слабий, ледве чутний. — *Доміне офіцер,— раптом почув Черниш біля себе кволий проникливий голос* (Гончар, III, 1959, 166); // Нежвавий, повільний. *Розмова в кабінеті стала зовсім кволою* (Шовк., Інженери, 1956, 202); // Неяскравий, тьмяний. *Кволе світло запорошеної електричної лампки освітлювало середину складу* (Ю. Янов., IV, 1959, 122).

4. *перен.* Невправний, невмілий. *Вона має великий виробничий стаж і показала себе такою кволою перед*

молодим недосвідченим педагогом (Гур., Новели, 1951, 204).

КВО́ЛИТИСЯ, люся, лишся, *недок., розм.* 1. Почувати себе недужим, хворим; нездужати. — *В мене син чогось кволиться. Жаліється на голозу усе* (Вовчок, Вибр., 1946, 169); *Вона боязко, турботно придивлялася до Зінька — як йому: чи легшає? Чи видужує? А він усе кволився, все нидів* (Гр., II, 1963, 488); — *Скільки й пам'ятаю, значить,— нема ладу в моїй спині, з самого дитинства кволюся...* (Збан., Сеспель, 1961, 52).

2. Скаржитися (на біль, утому). — *Ох! як я наморилася,— кволилася Пріська* (Мирний, III, 1954, 52); *Почав кволитись, що в боку болить* (Барв., Опов.., 1902, 110); // Жалібно стогнати; квилити. *Цілу ніч кволився, квиснув Лаврик,— ще один зубик прорізувався* (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

КВОЛІ́ННЯ, я, *с.* Стан за знач. **кволі́ти**.

КВО́ЛІСТЬ, лості, *ж.* Стан і властивість за знач. **кво́лий**. *У Євгенії Григорівни тихо закрутилась голова, незрозуміла кволість тягарем повисла на руках і ногах* (Донч., V, 1957, 305); *Анатолій подолав кволість, що згинала коліна, валила з ніг* (Руд., Остання шабля, 1959, 229); — *Помилка!.. Адже тисячі дурнів, отаких, як я, століття повторюють її. А через що? Через косність розуму, через кволість духу* (Довж., I, 1958, 432); *Кволість думки.*

КВОЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати кволим (у 1 — 3 знач.), слабим. *Добре відомо, що чим більше ізолюється людина від сонця, тим і більше кволіє вона* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 391); * Образно. *Дзвони й мелодії великого посту виснажуються, кволіють і ледве рухають крильцями звуків* (Ю. Яновський, I, 1958, 187).

2. *розм.* Те саме, що **нездужати**; хворіти, слабувати. *Солоха довго-довго кволіла, боліла, та таки вичуняла* (Мирний, I, 1954, 53); *Буде спати — не плакати, буде рости — не боліти, на серденько не кволіти* (Сл. Гр.).

КВОЛО. Присл. до **кво́лий** 2—4. *Поплавки з пофарбованого в червоний колір гусячого пера кволо погойдувалися на спокійних хвилях* (Руд., Вітер.., 1958, 115); *Заболотний кволо посміхнувся і неохоче повернув назад* (Жур., Звич. турботи, 1960, 69).

КВО́РУМ, у, *ч.* Установлена законом, статутом або постановою певної організації найменша кількість членів, присутність яких є необхідною умовою для відкриття засідання чи зборів і прийняття правосильних ухвал. — *Кажеш, перенесли засідання на завтра. Та не буде його. Зірвуть. О, Гудзій — це хитрий лис! Думаєш, він уже не дав вказівки своїм депутатам не з'являтися завтра? От і не буде кворуму* (Головко, II, 1957, 585); *Кворум є. Можна починати збори.*

КВО́ТА, и, *ж., ек.* 1. Частка, частина, норма чогонебудь допустимого. *Радянські китобої абсолютно точно додержують встановленої міжнародною конвенцією квоти на полювання китів* (Рад. Укр., 24.I 1959, 2).

2. Частка у виробництві й збуті продукції, визначена синдикатом або картелем для кожного учасника монополістичного об'єднання.

КВО́ЧКА, и, *ж.* 1. Курка, що висиджує або водить курчат. *На дворі зозуляста квочка, надувшись та настовбурчившись рябеньким пір'ячком, водила шестеро курчат* (Коцюб., I, 1955, 47); — *Сядь, Юрку, хоч на хвилинку. Коли не сядеш, квочка буде тікати з гнізда, курчат не висидить* (Томч., Жменяки, 1964, 177); * Образно. *Одне може сьогодні Леся сказати про себе: не була ніколи затурканою, обмеженою квочкою* (Вільде, На порозі, 1955, 57); * У порівн. *Стара, мов та квочка, ходила сюди й туди* (Фр., II, 1950, 23).

2. *астр.* Народна назва сузір'я з кількох, розташованих купкою, невеликих зірок; сузір'я Плеяд. *Миколи не міг одірвати очей від неба, водив очима за зірками, придивляючись до густої Квочки, до Воза, до Волосожара* (Н.-Лев., II, 1956, 173); *На йому* [небі] *між зорями купкою срібних цвяшків високо вибралася вже Квочка* (Вас., I, 1959, 146).

КЕ, *невідм., розм., рідко.* 1. Уживається як присудкове слово в знач. дай, подай. — *Ке мені шматок рибини,— простягаючи руку, каже Яків* (Мирний, I, 1954, 297).

2. Уживається як вигук спонукання до дії; ану, анумо. — *А ке, лиш, зайдім поспитаємо* (Ле, Україна, 1940, 123).

3. Уживається як вигук спонукання в знач. глянь, дивись. *Раптом Дорина випросталась.., подивилася з-під руки на ворота. — А ке, Матвію! Хто це до нас іде?* (Мик., II, 1957, 350).

КЕ́БА, и, *ж., діал.* Здібність, уміння. *Нема кеби зробить* (Сл. Гр.).

КЕБЕ́ТА, и, *ж., розм.* Здібність, уміння, хист; розум. *Чи так, батьку отамане? Чи правду співаю? Ех, якби то!.. Та що й казать? Кебети не маю* (Шевч., I, 1963, 63); [Кіндрат Антонович:] *А ке, принеси мені води, побачу, чи є у тебе до того кебета?* (Кроп., II, 1958, 241); — *Виміряти ліс — не така вже й проста справа, не у всякого вистачить кебети* (Стельмах, Хліб.., 1959, 263).

КЕБЕ́ТЛИВИЙ, а, е, *розм.* Здібний, умілий; розумний. *Дуже кебетлива дитина* (Сл. Гр.); *Діяв там однедавна й молодий учень польського музикотворця Мільчевського — кебетливий киянин Микола Дилецький* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 551).

КЕБЕ́ТНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **кебе́тливий**. *Кебетний чоловік* (Сл. Гр.); *Хлопець був дотепний, кебетний* (Крим., Вибр., 1965, 413).

КЕВ, КЕВ-КЕ́В, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик кані тощо.

КЕ́ВКАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ке́вкати** та звуки, утворювані цією дією. — *А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані* (Фр., I, 1955, 234).

КЕ́ВКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. Видавати звуки кев-кев (про каню тощо). *Каня кевкає, кури кудкудачуть...* (Фр., I, 1955, 234).

2. Видавати звуки, що нагадують гикавку. *Важко дихав його татарський кінь-бахмат, гучно кевкаючи селезінкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

КЕВ-КЕ́В *див.* **кев**.

КЕ́ВКНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до **ке́вкати**. *Як махнув під бік, то стара й зуби стяла, лиш кевкнула* (Свидн., Люборацькі, 1955, 194).

КЕ́ГЕЛЬ *див.* **ке́глі**.

КЕГЕЛЬБА́Н, у, *ч.* Дерев'яна доріжка для гри в кеглі, також спеціальне приміщення з такою доріжкою.

КЕ́ГЛІ, ів, *мн.* (*одн.* **ке́гля**, і, *ж.* і *рідко* **ке́гель**, гля, *ч.*). 1. Гра, що полягає в збиванні кулею дерев'яних стовпчиків, розташованих у певному порядку. *Тополя повиточував кулі для крокету й кеглів* (Бойч., Молодість, 1949, 296).

2. Дерев'яні або синтетичні стовпчики для цієї гри. *Розставляти кеглі.*

КЕ́ГЛЯ *див.* **ке́глі**.

КЕГЛЬ, я, *ч.* Розмір друкарської літери (з гори до низу рядка), що визначається числом пунктів. *Надрукований був* [заголовок] *сотим кеглем чорного шрифту* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 277).

КЕ́ДИ, ів, *мн.* (*одн.* **кед**, а, *ч.*). Легке спортивне взуття на гумовій підошві.

КЕДР, а, *ч.* 1. Південне вічнозелене хвойне дерево. *Полум'я в неї велике палало на вогнищі, й запах Кедра*

сухого й пахучої туї далеко по всьому Острові линув (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 98); *Кедри, магнолії, пальми й олеандри розкидані були групами тут і там* (Смолич, І, 1958, 56); * У порівн. *Мов кедр серед поля Ливанського,— у кайданах Став Гус перед ними!* (Шевч., І, 1963, 267).

2. Народна назва деяких видів сосни, що дають їстівне насіння — так звані кедрові горішки. *У п'ятдесятирічному віці кедр дає перший урожай смачних і поживних горіхів, потрібних для одержання цінної олії* (Хлібороб Укр., 3, 1969, 47); *Зимові спори гриба заражають сибірський кедр і веймутову сосну* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 396).

Кедри́на, и, *ж.* 1. Кедрове дерево, кедр. *І й мигдаль ясно-зелений,.. І акація рожева, І смолиста кедрина* (Крим., Вибр., 1965, 37); *Уже дихнув* [вітер], *але ще не злобно..— а вже в'ється кедрина, що високо, вище всіх стала* (Хотк., II, 1966, 219); * У порівн. *Як та кедрина, як та царівна лісів і полонин, стояла Танасійова Марічка в колі дівчат* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 231).

2. Кедровий ліс, кедрові зарості. *Там, у стрімких горах, де поросла кедрина, Стрічає клекотом мене сім'я орлина* (Рильський, І, 1956, 91).

Кедри́нонька, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кедри́на** 1. — *Ой, умру ж я, моя мати, ой умру,.. Зроби ж мені, моя мати, з кедриноньки труну* (Укр.. лір. пісні, 1958, 283); — *Не хочу я кедриноньку, Не хочу я, сину, Рубай, сину, тополеньку, Роби домовину!* (Руд., Тв., 1959, 91).

Кедри́ночка, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кедри́на** 1. — *Ой, де ж мені, мій синочку, кедриночки взяти, Будеш же ти, мій синочку, у смоловій* [труні] *лежати!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 283).

Ке́дрівка, и, *ж.* Невеликий лісовий птах темно-бурого кольору з білими плямами, що живиться переважно кедровими горішками. *Засвистів дрізд на своїй тоненькій флейті, затрщала кедрівка* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 58).

Ке́дрівник, á, *ч.* 1. Чагарник або невелике дерево родини соснових. *В долині ріки Наватуми кедрівник не стелеться по землі, а росте як звичайне дерево* (Багмут, Опов., 1959, 32).

2. Те саме, що **кедри́на** 2.

Ке́дро́вий, а, е. Прикм. до **кедр**. *Найбільший попит мають горіхи волоські (грецькі), ліщинні, кедрові* (Укр. страви, 1957, 315); *Кедровий бір;* // Зробл. з кедра. *А він собі, узявшись в боки, По кровлі* [даху] *кедрових палат В червленій ризі похожав* (Шевч., II, 1953, 70); *Іван та й Михайло отак співали за* [про] *молоді літа, що їх на кедровім мості здогонили* (Стеф., І, 1949, 70); // Який добувають із насіння кедра (у 2 знач.). *Кедрова олія.*

Кейф, у, *ч., жарт.* Післяобідній відпочинок; приємне байдикування. *Старий Сулейман поскидав капці, поклав ноги у білих панчохах на софі і пахкав з довгого цибуха. Він справляв тут свій кейф* (Коцюб., II, 1955, 128).

Кейфува́ти, ую, у́єш, *недок., жарт.* Віддаватися кейфу. *Він, видно, вже перехилив чарчину І під каштаном мудро кейфував* (Рильський. І, 1956, 262).

Кекс, у, *ч.* Кондитерський виріб у формі чотирикутного хлібця із здобного тіста з ізюмом. *На столі вже стояли склянки.. й тарілка з кексом* (Донч., V, 1957, 237); *Кекси — це борошняні кондитерські вироби з дуже здобного тіста різної щільності залежно від рецептури й технології виготовлення* (Укр. страви, 1957, 343).

Келебердя́нський, а, е: ◇ **Верства́ келебердя́нська** *див.* **верства́**.

Ке́леп, а, *ч.* Старовинна ручна зброя, що має форму молота, насадженого на довгий держак. *Так Турн, Паллланта підпустивши, Зо всіх сил келепом мазнув* (Котл., І, 1952, 258); *Ремісничі сотні простували через Соборний майдан.., озброєні самопалами, шаблями, келепами, списами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 380); * У порівн. *Наче хто келепом ударив Йосипа по голові...* (Мирний, IV, 1955, 36).

Келе́рія, ї, *ж.* (*Koeleria* P e r s.). Багаторічна трав'яниста рослина родини злакових, що вживається як корм для худоби; кипець. *На цілинних ділянках верхньої частини правого схилу р. Молочної головними компонентами травостою є типчак, ковила Лессінга, тирса і келерія струнка* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 34).

Ке́лех *див.* **ке́лих**.

Ке́лешо́к *див.* **ке́лишо́к**.

Ке́лих, *рідше* **Ке́лех**, а, *ч.* Посуд для пиття вина; кубок, бокал. *Стояли столи, заставлені туровими рогами, келихами і чарками з чистого золота* (Стор., І, 1957, 371); *Семен уявив собі, як підніме перший келих на весіллі* (Собко, Біле полум'я, 1952, 46); *Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир із кмином.., келехи міцного литовського меду* (Тулуб, Людоловк, І, 1957, 8); * Образно. *Зорі.. В келих лілії великий Променисті хвилі ллють* (Л. Укр., IV, 1954, 128).

Ке́лишо́к, ке́лишка́, *рідше* **Ке́лешо́к**, ке́лешка́, *ч.* Зменш. до **ке́лих, ке́лех**. *Він підніс свій келишок, а за ним зробили це всі* (Фр., VI, 1951, 211); *Вона налила в маленькі гранчасті келишки вина* (Мик., II, 1957, 291); *Друг дав допити другу Останню краплю в келешку* (Мал., Чотири літа, 1946, 168).

Ке́лійка, и, *ж.* Зменш. до **ке́лія**. *Келійка старої черниці незвичайно ясно увиджувалась їй* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); — *Січовикові ж, бач, трудніше відченця..,— звернувся він до куцого* [отця]. — *Вам коли чогось не велено, то ви мерщій до келійки та й ...нишком?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 428).

Ке́лійний, а, е. 1. Прикм. до **ке́лія**. *Астрономія перестала бути келійною наукою. Вона виходить на площі, поселяється в заводських гуртожитках* (Руд., Остання шабля, 1959, 249); *Келійні стіни;* // Власт. келії. *Келійна тиша.*

2. *перен.* Прихований від людей; таємний, потаємний. *Життя давно засудило практику келійних, відірваних від основних проблем життя засідань і обговорень* (Літ. газ., 3.II 1955, 1).

Ке́лійник, а, *ч.* 1. Служник ігумена, архієрея, ієромонаха. *Сагайдачний хотів щось сказати, але ввійшов келійник і, низько вклонившись, щось прошепотів архімандритові* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 124).

2. Чоловік, що живе в келії, у скиту.

Ке́лійниця, і, *ж.* 1. Служниця ігумені та деяких інших монашок.

2. Жінка, що живе в келії, у скиту; // *перен.* Самітниця, відлюдниця. — *Чи хотіла я жити коли келійницею і чи думала, що буду одинока у великому городі?* (Л. Янов., І, 1959, 238).

Ке́лійність, ності, *ж.* Абстр. ім. до **келійний** 2.

Ке́лійно. Присл. до **келійний** 2.

Ке́лія, ї, *ж.* Житлоченця або черниці (окрема кімната в монастирі або будиночок). *Іде чернець у келію Меж стіни німії Та згадує літа свої, Літа молодії* (Шевч., II, 1963, 55); *Вона не забула своєї келії, тієї тихої, як домовина* (Коцюб., II, 1955, 119); *Софія зведіла їм* [монашкам] *розходитися по келіях і ніде*

на подвір'ї не стояти (Мик., II, 1957, 270); *// перен., жарт.* Невелика кімната самітної людини.— *Тепер, мабуть, буде кому подарувати букет,— сказав Чепель.. — А то лежать осінні листочки в капітанській келії без діла* (Донч., VI, 1957, 511).

КÉЛЬМА, и, *ж.* Те саме, що **кéльня**. *Кельмою набирають і розстилають розчин, а також зрізують розчин, що виступає із швів* [муровання] (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451); *— А що це таке «кельма»? — запитала Оксанка.— Принесу — побачиш.— А я знаю! — Вигукнула Галя.— Це те, чим цемент брати!* (Мокр., Острів.., 1961, 25).

КÉЛЬНЕР, а, ч. Служник у ресторані, пивній або в готелі в Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах. *Мовчки достала вона гроші, розплатилася з кельнером* (Л. Укр., III, 1952, 612); *Лиш ми посідали, надбігає кельнер. — Дайте цьому господареві склянку пива! — каже пан Гнатковський* (Март., Тв., 1954, 203); *В білих кітелях, куртках кельнери метушилися між столиків, запобігливо зазираючи у вічі одвідувачам* (Досв., Вибр., 1959, 393).

КÉЛЬНЕРКА, и, *ж.* Жін. до **кéльнер**. *Кельнерок він називав на ім'я, невідомо коли й як довідавшись про те, як їх звуть* (Загреб., Спека, 1961, 210).

КÉЛЬНЯ, і, *ж.* Ручний будівельний інструмент — металева трикутна лопаточка на короткому держаку. *Дроворізи з пилками і сокирами, муляр з кельнею* (Фр., VI, 1951, 152); *Київ тримає кельню у руці,— він у вапні, всякчасно в дії* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 47).

КЕЛЬТ *див.* **кéльти**.

КÉЛЬТИ, ів, *мн.* (*одн.* **кельт**, а, *ч.*; **кéльтка**, и, *ж.*). Племена індоєвропейської мовної групи, які на початку І тисячоліття до нашої ери населяли басейни річок Сени, Рейну, Луари, Верхнього та Середнього Дунаю. *Англійська нація склалася в результаті змішання корінного населення Британських островів — кельтів з німецькими племенами — англами та саксами, .. а також з норманнами* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 66).

КÉЛЬТКА *див.* **кéльти**.

КÉЛЬТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кéльти**. *Кельтські мови*.

КÉМБРІЙ, ю, *ч.* Перший період палеозойської ери геологічної історії Землі, що розпочався 510 мільйонів років тому й тривав близько 80 мільйонів років.

КЕМБРІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кéмбрій**. *Кембрійський період* [палеозойської ери] *характеризується як відносно спокійний.. Спостерігаються тільки незначні вертикальні рухи суходолів* (Курс заг. геол., 1947, 260).

КÉМПІНГ, у, *ч.* Табір для автотуристів. *До послуг «мандрівників на колесах» — благоустроєні кемпінги, де можна перепочити, помити й полагодити автомашину* (Рад. Укр., 7.VI 1967, 4).

КЕНА́Ф, у, *ч.* (*Hibiscus* L.). Південна однорічна трав'яниста рослина родини мальвових, із волокон якої виробляють шпагат, линви, мішковину тощо. *Кенаф — однорічна луб'яна рослина. Волокно його використовується для виготовлення мішкової та інших тарних тканин* (Колг. енц., II, 1956, 365); *Волокно кенафу відоме під назвою бомбейського прядива.. Тепер виведені нові скороспілі сорти кенафу, які успішно вирізбають у ряді районів України* (Техн. культ., 1956, 289).

КЕНГУРО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кенгуру́**. *З кенгурових шкур.. виготовлялись плащі та накидки* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 27); *Кенгурове хутро; // Зробл.* з хутра **кенгуру**. *Кенгурова шапка*.

КЕНГУРУ́, *невідм., ч. і ж.* Австралійський травоїдний сумчастий ссавець із довгими задніми й короткими передніми ногами, що пересувається стрибками; цінний своїм хутром. *Кенгуру — велика тварина (довжина близько 2 м), вкрита густим сірим хутром, заради якого на нього полюють* (Зоол., 1957, 143); *Фламінго з Нігеру цвітуть квітками; Сидять, схилившись, кенгуру* (Олесь, Вибр., 1958, 331).

КЕНДЕРИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Кукурудза. *На безмежному просторі росте кендериця* (Укр.. думи.., 1955, 547).

КЕНДИ́Р, ю, *ч.* Багаторічна трав'яниста рослина родини барвінкових, волокно якої використовують у текстильній промисловості.

КÉНДІ, КИ́НДІ, ів, *мн.* (*одн.* **кéндя, ки́ндя**, і, *ж.*), *діал.* Валянки; повстяні калоші. *Набув* [Латин] *на ноги кинді нові І рукавиці взяв шкапові* (Котл., І, 1952, 171); *— Думаєш, що я в хутрі й кендях тут стою?* (Фр., VI, 1951, 169); *Якийсь обшарпаний парубчак у «кендях».. з цеберками пройшов у сарай і вилив воду в діжку* (Головко, І, 1957, 177).

КÉНДЮХ, а, *ч.* 1. Перший відділ шлунка жуйних тварин, у якому попередньо перетравлюється їжа; рубець. *І виняв* [вийняв] *тельбухи з кишками, Розклав* [піп] *гарненько їх рядами І пильно кендюх розглядав* (Котл., І, 1952, 125).

2. Начинений м'ясом і приготовлений як страва шлунок тварини; сальцесон. *На ньому* [столі] *вже парувала гречана каша з вишкварками, ковбаса з часником, начинений кендюх і коржі з маком* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 22); *В оборі сталася пропажа: зник копчений свинячий кендюх* (Ковінька, Кутя.., 1960, 32).

3. *зневажл.* Про вайлувату людину. — *Ех ти, кендюх! Ну, не кендюх? Сидить собі у хаті* (Мирний, IV, 1955, 128); *— А ти знову мене кинув і дома ночував, старий кендюх! — лається Перегуда* (Кучер, Прощай.., 1957, 266).

КÉНДЯ *див.* **кéнді**.

КЕНІ́ЄЦЬ *див.* **кенійці**.

КЕНІ́ЙКА *див.* **кенійці**.

КЕНІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кенійці** й Кенія. *Кенійський народ*.

КЕНІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **кенієць**, ійця, *ч.*; **кенійка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Кенії.

КЕНОТРО́Н, а, *ч.*, *радіо*. Двоелектродна вакуумна лампа для випрямляння змінного струму. *Діод, що призначається для випрямляння змінної напруги, має назву кенотрона* (Осн. радіотехн., 1957, 34).

КЕНОТРО́ННИЙ, а, е, *радіо*. Прикм. до **кенотро́н**. *Кенотронний випрямляч*.

КЕНТА́ВР, а, *ч.* У грецькій міфології — істота з кінським тулубом і людською головою та грудьми. *Улюблені сюжети грецької пластики — фавни, сирени, кентаври* (Фр., XVI, 1955, 294); *Кентавр — міфічна істота — напівлюдина, напівкінь, відображена переважно в барельєфах етруських, грецьких і римських, а інколи і в скульптурних прикрасах епохи Ренесансу* (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 39).

КЕП, а, *ч.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **ду́рень** 1. *Сказав йому кеп ссь* [ти с кеп], *а він і зуби стяв* (Номис, 1864, № 7879).

2. *заст.* Назва гри в карти. *Які ж були до карт охочі, То не сиділи дурно тут; Гуляли часто до півночі.. У памфиля, в візка і в кепа* (Котл., І, 1952, 114).

КÉПА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кéпка**. *Стоїть людина. Сумка, бобрикове пальто.. Кепа дуже приношена* (Ю. Янов., 1, 1958, 236); *— Шофер! Шофер! Чого ми так довго стоїмо? — Документи перевіряють,— обзивається із кабіни молодий хлопець у засмальцьованій кепі* (Тют., Вир, 1964, 306).

КЕ́ПІ, *невідм., с.* 1. Те саме, що **кéпка**. *Художник розбудив ще якогось цивільного в кепі, в благенькому демісезонному пальті* (Гончар, І, 1954, 231); *До кімнати увійшов у плащі з піднятим коміром, у кепі з великим дашком високий, тонкий, трохи сутулуватий парубок* (Дор., Не повторп.., 1968, 194).

2. *заст.* Вид форменого кашкета з прямим дашком і твердим денцем (в арміях та поліції деяких країн, а також у російських чоловічих гімназіях XIX ст.). *Поліцейський в своїй пелерині сидів зігнувшись високо десь на стіні, а його кепі блищало на сонці* (Коцюб., II, 1955, 402); *Нюся ніяковіла й торгала синє французьке кепі на своїх кучерях* (Смолич, Театр.., 1946, 76).

КЕ́ПКА, и, *ж.* Чоловічий головний убір із м'яким дашком, без твердого денця та околички. *Синю кепку йому з міста батьки привезли* (Коп., Як вони.., 1948, 39); *Потім підійшов хлопчина типу міського: у штанях навипуск, у піджаці й сірій кепці* (Головко, І, 1957, 169); *Здрастуйте,— привітався прибулий і, знявши кепку, ступив два кроки вперед* (Тют., Вир, 1964, 163).

КЕПКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кéпка**. *Кепкова тканина; Кепковий дашок.*

КЕПКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кепкува́ти**. *Юрма серед реготу й кепкування підхопила дідові лайки* (Коцюб., І, 1955, 257); *В очах майнуло те, що Таня завжди бачила в його очах: притаєна гострота і трохи злого сміху, і кепкування над співрозмовником* (Загреб., День.., 1964, 318).

КЕПКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., з кого — чого, над ким — чим і рідко без додатка.* Глузувати, сміятися з кого-, чого-небудь; насміхатися. *Дівчата й молодиці завидували Василині й почали кепкувати з неї* (Н.-Лев., II, 1956, 100); [М а р у с я:] *Господи, як-то чудно у світі діється, що кого щиро кохаєш,— одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає* (Кроп., І, 1958, 89); *Анатолій.. не любив, коли хтось кепкував з його захоплень* (Руд., Остання шабля, 1959, 46); * Образно. *— Ой, доле моя проклята! — бідкався Іван.. — Коли ж ти перестанеш кепкувати надо мною?* (Фр., III, 1950, 134).

КЕПКУ́Н, а́, ч. Той, хто любить кепкувати. *— Ти завсіди, Стьопко, був кепкун,— захихикав старий Патлатий* (Загреб., Спека, 1961, 333).

КЕ́ПОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **кéпка**. *Не довго думаючи, Кузьмич підняв засмальцьовану кепочку і побіг наздоганяти трамвай* (Руд., Вітер.., 1958, 8).

КЕ́ПОЧНИЙ, а, е. Те саме, що **кепко́вий**.

КЕ́ПСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **пога́ний**. *Наші галицькі селяни пристосувалися до кепського харчу* (Стеф., II, 1953, 63); [П р о ф е с о р:] *Така була кепська погода, а зараз чудово* (Коч., II, 1956, 59); *Кепський господар десять робіт починає, жодної не кінчає* (Укр.. присл.., 1955, 101); *— Кепська в тебе, Гордійку, мачуха. Відьма! — сміялась* [Гандзя] *хлопчикові через вії очима, міцно цілувала пухкими устами* (Крот., Сини.., 1948, 15); [С п а р т а к:] *Надворі темрява. У неї* [Валі] *кепський настрій* (Дмит., Драм. тв., 1958, 45).

Кéпські жáрти *з ким — чим* — погані, небезпечні жарти. [О м е л я н:] *При людях вам кажу, в кепські жарти собі зо мною заходите!* (Фр., IX, 1952, 179); **Кéпська спрáва; Кéпські спрáви** — кепсько, погано. [Л ю б о в:] *Я знаю, що коли діло до морфію доходить, то вже кепська справа* (Л. Укр., II, 1951, 69).

КЕ́ПСЬКО. Присл. до **кéпський**. *От жарти-жарти, а тим часом справді кепсько приходиться* (Коцюб., III, 1956, 280); *Гальма були кепсько відрегульовані* (Перв., Дикий мед, 1963, 342); *// у знач. присудк. сл. — Ще дощ буде,— подумав Денис. — Це кепсько: змерзнеш так, що й не висидиш* (Гр., II, 1963, 253); *Голодувати не доводилось, але кепсько було без сірників і без гасу* (Донч., III, 1956, 123).

КЕПТА́Р, я, ч. У гуцулів — верхній хутряний одяг без рукавів. *Веселість все розпалялась. Робилось душно, люди пріли у кептарях* (Коцюб., II, 1955, 354); *Молоді верховинці вдягали кептарі й підтягали цятковані сріблом та міддю широкі череси* (Перв., Атака.., 1946, 119); *Легіні в білих гаптованих гачах. У крисаних з чічками, в святкових кептарях* (Загреб., Шепіт, 1966, 194).

КЕПТА́РИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кептáр**. *Хустка її клинцем спадає на вишитий кептарик* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 77); *Барвисті юрби людей квітли білими й кольоровими жіночими хустками, яскравими вишивками і гаптованими кептариками* (Коз., Вісімсот.., 1953, 84).

КЕРА́МІК, а, ч. Фахівець із кераміки (у 1 знач.). *Не тільки кераміки-фахівці працюють з глиною: останнім приваблює живописців, графіків, монументалістів* (Мист., 1, 1968, 16).

КЕРА́МІКА, и, *ж.* 1. Гончарне виробництво, мистецтво. *Складовою частиною народного промислу на Прикарпатті, що виняткова яскраво відбила розвиток самобутнього мистецтва мас, є гуцульська кераміка* (Гуцульська кераміка, 1956, 8); *Особливо розцвіло* [українське радянське] *народне мистецтво: килимарство, різьбярство, кераміка* (Цюпа, Україна.., 1960, 116).

2. *збірн.* Вироби з глини. *Кераміка — вироби з випаленої глини побутових речей (переважно посуду), а також обличкувальних матеріалів стін, підлоги та ін. в архітектурних спорудах* (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 39); *Сонце б'є у вікна будинків, де попід самими дахами на оздоблених барвистою керамікою фасадах виноград зелений в'ється* (Гончар, II, 1959, 175).

3. *спец.* Маса, з якої виготовляють такі вироби. *Вироби з кераміки.*

КЕРАМІ́СТ, а, ч. Фахівець із кераміки (у 1 знач.). *Приглядьтеся до робіт косівських керамістів.. — кожному авторові властиві свої, індивідуальні риси* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 58).

КЕРАМІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **керамі́ст**. *За проектом художниці-керамістки Г. І. Коцюбинської й технолога І. І. Маминка виготовлено 100 великих ваз* (Матеріали з етногр.., 1956, 18).

КЕРАМІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **кера́міка**. *Керамічне виробництво у різних груп племен розвивалось порізному* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 37); // Який виробляє кераміку (у 2 знач.). *Керамічний завод;* // Зробл. з кераміки (у 3 знач.). *Для виготовлення керамічних виробів майстри використовують глину* (Гуцульська кераміка, 1956, 34); *Стіни обкладені узорчастою керамічною плиткою* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 5).

КЕРАТИ́Н, у, ч., *біол.* Білкова речовина з великою кількістю сірки, що є складовою частиною верхнього шару шкіри, а також волосся, нігтів і т. ін. *Наше волосся складається з кератину, або рогової тканини. Той самий кератин міститься у нігтях, у зовнішньому шарі шкіри, у зубній емалі* (Наука.., 3, 1967, 29).

КЕРАТИ́Т, у, ч. Запалення рогівки ока. *Одночасно з.. кератитом.. спостерігається глухота, викликана ураженням внутрішнього вуха* (Хвор. дит. віку, 1955, 269).

КЕРБУ́Д, а, ч. Скорочення: керівник будинку (звичайно, державного житлового). *— Ні, так не піде... Мені треба точно знати. Довідка від кербуда є?* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 154); *Шофер кудись зник. Потім його дружина принесла кербудові записку,—*

мовляв, загострення апендициту (Руд., Остання шабля, 1959, 492).

КЕРВА́ВИЙ, а, е, *діал.* Кривавий. [Н а с т я:] *Знаю, небого, знаю! Наслухалась я про твоє керваве дівування* [дівування] (Фр., IX, 1952, 95).

КЕРВА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* керва́влять; *недок., перех., діал.* Кривавити. *Велів Юріштак повісити униз головою опришка на коня й так везти... Довгий волос землю підмітав, камінє* [каміння] *голову керавило...* (Хотк., II, 1966, 293); *Поле як поле, лише дріт лишився і керавить ноги* (Ірчан, II, 1958, 84).

КЕРВА́ВИЦЯ, КИРВА́ВИЦЯ, і, *ж., діал.* Кривавиця. *Опали грубі, запрацьовані руки в німій розпуці. Пропала гірка праця, тяжка керавиця...* (Кобр., Вибр., 1954, 143).

КЕ́РЕНКА, и, *ж., розм.* Паперовий грошовий знак вартістю в 20 і 40 крб., що був випущений за Тимчасового уряду Керенського. *Він вийшов.., по хвилі повернувся й подав купу керенок за взятий од нас банкнот на сто крон* (Досв., Вибр., 1959, 55).

КЕ́РЕНЩИНА, и, *ж., зневажл.* Політика й панування контрреволюційного Тимчасового уряду Керенського після Лютневої революції 1917 р. *Вже німецька війна прокотилась за обрієм, Вже й керенщина чорна зітліла* (Мал., Звенигора, 1959, 350).

КЕРІВНИ́Й, а́, е́. 1. Який здійснює керівництво (у 1 знач.). *Доцільно встановити принцип, за яким керівні працівники загальносоюзних, республіканських і місцевих органів могли б обиратися на свої посади, як правило, не більш як на три строки підряд* (Програма КПРС, 1961, 90); // Пов'язаний з керівництвом. *Треба широко практикувати висування здібних робітників на керівну роботу в межах підприємства* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 299); — *Був Сиволап колись відомим бурильником. В славі купався. А потім як почали висувати його на керівні пости, то наче підмінили людину* (Ткач, Плем'я.., 1961, 37).

2. Який становить собою або містить у собі певні настанови, вказівки, що ними треба керуватися. *Керівним принципом організаційної будови партії є демократичний централізм* (Статут КПРС, 1961, 11).

КЕРІВНИ́К, а́, ч. Той, хто керує ким-, чим-небудь, очолює когось, щось. *Маса повинна мати право вибирати собі відповідальних керівників* (Ленін, 27, 1951, 182); *В одному містечку хлопця було відведено до керівника підпілля — столяра Якова* (Ю. Янов., II, 1954, 11); — *Керівник усе мусить знати і все передбачати* (Шиян, Баланда, 1957, 147).

△ **Кла́сний керівни́к** — учитель-вихователь класу в середній школі. *Нещодавно його призначили до нас класним керівником* (Сміл., Сашко, 1954, 221).

КЕРІВНИ́ЦТВО, а, *с.* 1. Дія за знач. **керува́ти** 2; керування. *Колективність керівництва не знімає персональної відповідальності працівників за доручену справу* (Статут КПРС, 1961, 15); [В о р о н ю к:] *Дисертація написана під вашим керівництвом* (Мороз, П'єси, 1959, 201).

2. Те, чим керуються. «*Наше вчення не догма, а керівництво для дії*»,— *так говорили завжди Маркс і Енгельс..* (Ленін, 24, 1950, 23); *Різні пристосування, якими користуються герої К. Е. Ціолковського, щоб поліпшити умови перебування в середині ракети, теж можуть стати практичним керівництвом для конструкторів* (Наука.., 10, 1965, 34).

3. *збірн.* Керівники, керівний склад якої-небудь установи, організації тощо. *Офіцери-вихователі, викладачі, командири рот, керівництво — сиділи* [на комсомольських зборах] *впереміжку із суворовцями* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 90); *Районне керівництво.*

КЕРІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **керівни́к**.

△ **Кла́сна керівни́ця** — учителька-вихователька класу в середній школі. *Їхня нова класна керівниця зайшла з практикантами-студентами* (Ів., Таємниця, 1959, 92).

КЕРІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **керівни́к** і **керівни́цтво**. *Керівницька здібність.*

КЕРІВНИ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **керівни́й** 1. *Керівничий орган влади.*

КЕРІВНИ́ЧКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **керівни́ця**. *До нас підійшла жінка у військовій шинелі, мабуть, майбутня керівничка артілі* (Вільде, На порозі, 1955, 172).

КЕ́РМА, и, *ж., заст.* 1. Кермо, стерно. *Петро стояв при передній кермі, я вхопився за задню* (Фр., IV, 1950, 387); *Все треба було зрозуміти й зробити в одну хвилю, поки дараба не пролетить нас, бо інакше керма пішла би на воду* (Хотк., II, 1966, 396).

2. *перен.* Керівництво (у 1 знач.). *Робота під кермою січовика і козака закипіла* (Стар., Облога.., 1961, 64).

КЕРМА́НИЧ, а, ч. 1. Той, хто править кермом; стерновий. [Г е л е н:] *Мойра так врядила, щоб був і світ, і море, і керманич, і корабель, і бурі, і погода* (Л. Укр., II, 1951, 296); *Журливо мій керманич Керує байдаком* (Граб., I, 1959, 251); *Колишній керманич плотів мусив пробиратися нишком назад в рідні Кути* (Козл., Ю. Крук, 1957, 427); // Тракторист, водій автомашини тощо. *В МТС їх зустрічають, сходяться керманичі, друзями їх називають, поплескують по плечі* (Тич., I, 1957, 170).

2. Те саме, що **вождь** 2. *Партія — керманич мудрий, неухильний — Впевнено тримає корабля кермо* (Бажан, Роки, 1957, 222).

КЕРМЕ́К, ю́, ч. (*Statice* L.). Трав'яниста або напівкущова багаторічна рослина, що має в корінні дубильні речовини й барвники. *З господарського погляду заслуговує уваги як сировина для добування дубильних речовин кермек Мейєра* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 159); *По урвищах кущаться барвисті китиці кермеку* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 357).

КЕРМО́, а́, *с.* Пристрій для керування рухом судна, літака, автомашини тощо; стерно. *Ми плили власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил.., то й у мене при кермі була горяча* [гаряча] *робота* (Фр., IV, 1950, 388); *Я сів за весла, а вона біля керма* (Шиян, Переможці, 1950, 114); *За кермо тракторів, автомашин та комбайнів сідають юнаки, більшість яких має закінчену середню освіту* (Хліборо б Укр., 11, 1967, 15); * Образно. *У наших руках твого* [України] *щастя кермо!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 107).

◇ **Біля (ко́ло** і *т. ін.*) **керма́ вла́ди бу́ти (стоя́ти** і *т. ін.*) — мати владу в своїх руках, бути на чолі кого-, чого-небудь; керувати (у 2 знач.). *І жінка звільнена — не «слабша половина!» Біля державного стоїть вона керма* (Рильський, I, 1956, 414); **Керма́ вла́ди** — влада, керування, керівництво (у 1 знач.); **Ні керма́, ні вітри́л у кого** — хтось не контролює своїх дій, учинків, не керує ними. *Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато. А тепер і зовсім розгубив її — наче ні керма в нього, ні вітрил* (Шовк., Людина.., 1962, 339).

КЕРМОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **керма́**. *У його на грудях витатуїроване* [витатуйоване] *кермове колесо з двома прапорами* (Вишня, I, 1956, 184).

2. *у знач. ім.* **кермови́й, во́го**, ч. Той, хто править кермом. *Від нього перепадало всім: і мотористам, і кермовим, і комендорам* (Ткач, Моряки, 1948, 24).

КЕРМУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* 1. *неперех. (звичайно чим), рідко перех.* Кермом спрямовувати рух судна,

літака, автомашини тощо. *Турчин баркою кермує* (Фр., XI, 1952, 213); *Вміла* [Вутанька] *лагодити сіті і кермувати баркасом* (Гончар, I, 1954, 512); * Образно. *Не забувай за отчий свій поріг, Але й кермуй політ за обрії незнані* (Мал., Полудень.., 1960, 128); // Дотримуватися певного напрямку в русі. *Інші* [машини] *звернули і понеслися через кюveти по куп'ях високлого болота до густого переліска. Там уже кермував не водій, а перший його переляк* (Ле, Право.., 1957, 108); *Потапич кермував так, щоб триматися посеред Дніпра* (Бойч., Молодість, 1949, 81).

2. *неперех., ким, чим, перен., рідко.* Те саме, що **керува́ти** 2. [Ф і д е л ь:] *Не може кермувати той людьми, Хто сам не бачить шляху із пітьми* (Павл., Пальм. віть, 1962, 106); *Найчастіш те серденько* [дівоче] *не зазнавало ще кохання, але бажало його, бажало щастя, було слухняне, і Солосі легко було кермувати їм* [ним] (Л. Янов., I, 1959, 164); *На його лиці відбився вираз дикої пристрасті, яка захопила все його єство, кермувала цілим його життям* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 204).

КЕРМУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., рідко.* Те саме, що **керува́тися** 1. *Він бігав по вулицях без плану, тільки кермуючись криками та стуками, що лунали то поза ним, то з лівої руки, то з правої* (Фр., VII, 1951, 351); *Дядько Максим належав до тих людей, що хоч .. і кермуються в житті загальними поглядами свого села, та мають іноді дещо зауважити і від себе громаді* (Л. Янов., I, 1959, 158).

КЕРН, а, ч. 1. *гірн.* Круглий стовпчик гірської породи, який одержують під час колонкового буріння свердловин. *Мили у воді круглі стовпчики породи — керни, розкладали їх на траві, розглядали під бінокуляром, вивчали тріщини* (Наука.., 7, 1967, 10); *Вони* [геологи] *вивчали й детально описували взяті на підвладних їм вишках керни — проби порід і надсилали їх для хімічного аналізу до лабораторії* (Дмит., Розлука, 1957, 191).

2. *техн.* Крапка, зроблена кернером на деталі під час розмічування її.

КЕ́РНЕР, а, ч., *техн.* Короткий сталевий стрижень із загартованим конічним вістрям для розмічування деталей. *Щоб підвищити продуктивність процесу розмічання, застосовують механічні й електричні кернери* (Слюс. справа, 1957, 144).

КЕРНИ́ЦЯ, КИРНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Криниця. *Стоїть з цебринами керниця; В керниці чистая водиця* (Рудан., Тв., 1956, 77).

КЕРНИ́ЧКА, и, *ж., діал.* Зменш. до **керни́ця.** *Вовкун промив її* [рану] *водою з поблизької кернички, зав'язав шматкою* (Фр., III, 1950, 27).

КЕРНУВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **кернува́ти.** *Кернування виконується за допомогою спеціального інструмента — кернера* (Токарна справа.., 1957, 166).

КЕ́РНУВАТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., техн.* Розмічувати деталі за допомогою кернера.

КЕРО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **керува́ти.** *Це був трактор. Зовсім новий, напористий, веселий трактор, керований Василем* (Довж., Зач. Десна, 1957, 48); *Все трапилось так блискавично, що Половець з Гертом опам'яталися лише тоді, коли з тачанки випало двоє людей, і коні в тачанці почали кружляти, ніким не керовані* (Ю. Янов., II, 1958, 240); *Український народ, керований КП(б)У, одним з перших виступив з пропозицією створити СРСР* (Ком. Укр., 7, 1968, 32).

2. *у знач. прикм.* Такий, яким керують. *Є на світі керовані снаряди, є керовані ракети* (Гончар, Тронка, 1963, 112); *Тепер будують керовані аеростати, які летять за бажанням людини в першому-ліпшому напрямі* (Уроки.. хіміка, 1956, 59).

КЕРО́ВАНІСТЬ, ності, *ж., техн.* Здатність підлягати керуванню. *Керованість літака.*

КЕРОГА́З, а, *ч.* Безшумний нагрівальний прилад, у якому горить пара гасу. — *У мене в кухні вся техніка у вигляді такої пекельної машини, як керогаз* (Коп., Земля.., 1957, 183); *В ті дні, коли її не було, Трохим Кіндратович сам розпалював керогаз і підігрівав обід* (Руд., Остання шабля, 1959, 188).

КЕРОСИ́Н, у, *ч., розм.* Те саме, що **гас.** *Змащувальною й зв'язувальною рідиною звичайно є керосин, газолін, машинне масло та ін.* (Технол. різального інстр., 1959, 195).

КЕРОСИ́НКА, и, *ж., розм., заст.* 1. Нагрівальний гасовий прилад із гнотом; гасниця, гасник. *Розпалив керосинку й поставив воду.*

2. Гасовий ліхтар. *Тихо на улицях. Блимають подекуди керосинки* (Вас., I, 1959, 343).

КЕРОСИ́ННИК, а, *ч., розм., заст.* Гасівник.

КЕРОСИ́НОВИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **га́совий.** *Керосиновий чад.*

КЕРСЕ́Т *див.* **корсе́т.**

КЕРСЕТИ́НА *див.* **корсети́на.**

КЕРСЕ́ТКА *див.* **корсе́тка.**

КЕРСЕ́ТНИЙ *див.* **корсе́тний.**

КЕРСЕ́ТНИК *див.* **корсе́тник.**

КЕРСЕ́ТНИЦЯ *див.* **корсе́тниця.**

КЕРСЕТО́ВИЙ *див.* **корсето́вий.**

КЕРСПРА́В, а, *ч.* Скорочення: керівник справ. Працівник установи, що займається справами внутрішнього розпорядку, керує канцелярією тощо.

КЕРТИ́НА, и, КЕРТИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Кріт. * У порівн. *Ховаючися тут по ярах, тут виринаючи, мов кертиці, з-під землі, .. всі поспішали до волецького ліска* (Фр., VI, 1951, 148).

КЕРТОВИ́ННЯ, я, *с., збірн., діал.* Кротовиння. *Якийсь звірок юркнув між кертовинням, киваючи задом в галоші* (Хотк., II, 1966, 217).

КЕРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **керува́ти** 1, 2; керівництво (у 1 знач.). *Це слово* [такелаж] *означає всі як есть на кораблі приладдя для керування парусами* (Ю. Янов., II, 1958, 79); *Автоматичне керування газовими свердловинами уже здійснено на газових промислах Прикарпаття* (Гірн. пром.., 1957, 104); *Член партії повинен: ..брати активну участь у політичному житті країни, в керуванні державними справами* (Статут КПРС, 1961, 4); *Розвиток соціалістичної економіки викликає необхідність постійного вдосконалення організаційних форм і методів планування й керування промисловістю та будівництвом* (Рад. Укр., 16.II 1957, 1); *Керування хором, оркестром.*

△ **Утрача́ти (утра́тити) керува́ння** — утрачати здатність бути керованим (про літак, снаряд і т. ін).

2. *перев. з означ.* Система або сукупність приладів, за допомогою яких керують машинами, механізмами тощо. *Зміну напряму* [автомобіля] *забезпечує водій, повертаючи передні керовані колеса за допомогою рульового керування* (Автомоб., 1957, 191); *Космонавти чітко виконують програму. Кілька разів вони переходили на ручне керування, від'язувались від крісла* (Рад. Укр., 14.VIII 1962, 4).

3. *грам.* Зв'язок між словами в реченні, при якому залежне слово ставиться в тому відмінкові, якого вимагає керуюче слово. *Керування..— такий вид підрядного зв'язку між членами словосполучення, при якому пояснюване слово (іменник або його еквівалент), обслуговуючи підпорядковуюче слово, набирає певної форми непрямого відмінка (з прийменником чи без нього). Напр.: «пишу листа»* (Сл. лінгв. терм., 1957, 79); *Сильне керування; Слабке керування.*

КЕРУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок.* 1. *неперех., звичайно чим.* Користуючись кермом та іншими пристроями, спрямовувати рух, хід, роботу чого-небудь. *Пливуть собі, співаючи, Море вітер чує; Попереду Гамалія Байдаком керує* (Шевч., I, 1951, 200); *Зіньці самій хотілося іноді, ставши отут, біля розумних машин, керувати ними, підкоряючи своїй волі оцю складну систему коліс* (Шиян, Баланда, 1957, 20); * Образно. *Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж підводними камінням сучасних порядків, а таки доплисти куди треба* (Коцюб., I, 1955, 172); // *також перех.* Правити волами, кіньми тощо. *Коня керують уздами, а чоловіка словами* (Укр.. присл.., 1955, 263); *Голосу, що він вдень керував волами,— не чули* (Ю. Янов., I, 1958, 52); // Спрямовувати процес, вливати на розвиток, стан чого-небудь. *Брянський стояв на спостережному пункті сьомої стрілецької роти і звідси керував огнем* (Гончар, III, 1959, 52); *Сучасний рівень знань практично ще не дає змоги людині керувати погодою* (Хліб. Укр., 7, 1965, 33); // *перех., рідко.* Спрямовувати, направляти що-небудь кудись, до чогось. *Каже Еней кораблі керувати на берег* (Зеров, Вибр., 1966, 255); * Образно. *Керуй на озеро спокою Свої шукання молоді* (Рильський, I, 1960, 156).

2. *неперех., звичайно ким, чим.* Спрямовувати діяльність кого-, чого-небудь; бути на чолі когось, чогось; давати вказівки; розпоряджатися. *Керуючи Радянською державою, Ленін теоретично узагальнює гігантський практичний досвід радянської революції* (Біогр. Леніна, 1955, 208); *Партія керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає організованого, планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за досягнення кінцевої мети — перемоги комунізму* (Статут КПРС, 1961, 3); *Треба вчитися керувати масами* (Панч, Вибр., 1947, 281); // Бути керівником установи, організації, відділу тощо. *Треба буде когось з знайомих, що керують у бібліотечному комітеті, розпитати* (Мирний, V, 1955, 418); *Керував студією відомий письменник* (Донч., V, 1957, 354); // Спрямовувати чиї-небудь учинки, дії. *Хто собою керувать не вміє, той і другого на розум не наставить* (Укр.. присл.., 1955, 244); [Степан:] *Бач, худи їх* [дівчат] *лихе занесло! А все це Текля керує!* (Кроп., I, 1958, 382); *Ми ще не могли зрозуміти, що керує його вчинками* (Коз., Гарячі руки, 1960, 32); // *перен.* Зумовлювати дії, вчинки чиї-небудь. *Якась дика, непогамована енергія керувала його рухами* (Коцюб., I, 1955, 305); // Диригувати хором, оркестром. *Керувати хором.*

3. *неперех., чим, грам.* Зумовлювати відповідний відмінок слова, вимагати після себе певного відмінка слова. *Коли іменник керує другим іменником у родовому відмінку, то останній, як правило, обов'язково приймає на себе логічний наголос* (Худ. чит.., 1955, 113).

КЕРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *чим.* Діяти, чинити згідно з чим-небудь, на підставі чогось, залежно від чогось. *Тепер Соломія вагалась, в якому напрямку йти. Найкраще керуватись вітром: треба, щоб він тепер дув у спину, і йти за вітром* (Коцюб., I, 1955, 362); — *Та є одне мудре правило, яким я завжди керуюся. Не сідати писати, поки сюжет остаточно не викристалізувався* (Донч., VI, 1957, 623); *Ленін учив комуністів усіх країн керуватися в своїй діяльності принципом діалектичної єдності національних, інтернаціональних завдань кожного загону міжнародного робітничого руху* (Ком. Укр., 11, 1967, 75).

2. Пас. до **керува́ти** 1, 3. *Коли прийшла допомога, корабель уже не міг керуватись* (Ткач, Моряки, 1948, 44).

КЕРУ́НОК, нку, *ч., рідко.* Те саме, що **на́прям** 1. *Кожної миті сплав наш мусив міняти керунок* (Мур., Бук. повість, 1959, 32); *Великими стрибками побіг* [Денис] *озиминою в тому керунку, де впала птиця* (Тют., Вир, 1964, 139).

КЕРУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. **акт. теп. ч.** до **керува́ти**; // *у знач. прикм. Зараз у нашій країні розроблено кілька типів керуючих машин* (Наука.., 9, 1961, 23).

КЕ́САР, я, *ч.* 1. Титул імператорів давнього Риму, а також особа, що мала цей титул. *А в Римі свято. Велике свято!.. І з собором Іде сам кесар. Перед ним Із бронзи литую статую Самого кесаря несуть* (Шевч., II, 1953, 271); [Єпископ:] *Ми платимо покірно всі податки, ми кесаря шануємо і владу* (Л. Укр., II, 1951, 233); *Існує прадавнє, як світ, прислів'я: богові — боговe, а кесареві — кесареве* (Літ. Укр., 22.VIII 1967, 2).

2. *заст.* Володар, монарх. *Ти* [слава] *хоча й писалась І з п'яними кесарями По шинках хилялась, А надто з тим Миколою, .. Та мені про те байдуже* (Шевч., II, 1953, 286); [Гаральд:] *Але як справді ангели в Софії Чи в кесаря співають в терему, Тоді, клянусь, хоч одного зловлю І з вісткою до тебе надішлю!* (Коч.. П'єси, 1951, 38).

КЕ́САРІВ, рева, реве, *книжн., заст.* Прикм. до **ке́сар.** *Напевне видумали свято Патриції-аристократи І мудрий кесарів сенат* (Шевч., II, 1963, 286).

△ **Ке́сарів ро́зтин,** *мед.* Розтин черевної порожнини та матки в людини й тварин, що здійснюється для вийняття плоду під час ненормальних пологів, родів. *Андріяш вже зробив кесарів розтин 284 коровам. В усіх випадках, коли допомога подавалась своєчасно,.. вдавалося врятувати корову й теля* (Хліб. Укр., 12, 1963, 26).

КЕСО́Н, а, *ч.* 1. Непроникна для води велика камера, що спускається на дно моря або річки під час підводних робіт, а також застосовується під час проходження тунелю метро. *Перша підводна камера — кесон, призначена для роботи під водою, була винайдена 280 років тому* (Наука.., 11, 1963, 27); *Вперше у вітчизняному мостобудуванні в Дарниці був опущений дослідний автоматичний кесон без людей* (Знання.., 6, 1966, 4).

2. У металургійних печах — сталева коробка, у якій циркулює вода для охолодження. *Кесони мартенівських печей.*

3. *архт.* Художньо оформлена заглибина у формі геометричної фігури на внутрішній поверхні арок або склепінь. *Кесони прикрашуються розетками* (Архіт. Рад. Укр., 10, 1939, 40).

КЕСО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **кесо́н** 1. *Колектив будівництва № 4 змонтував щит і спорудив кесонні камери для проходження тунелю на станції «Вокзальна»* (Веч. Київ, 11.IV 1958, 1); // При якому застосовують кесон. *Проходження тунелю на цій ділянці* [під річкою Либідь] *ведеться так званим кесонним способом* (Рад. Укр., 19.II 1958, 1).

△ **Кесо́нна хворо́ба** — хвороба, що виникає в людини внаслідок раптового зниження високого атмосферного тиску (під час швидкого виходу з кесона, водолазного скафандра тощо). *Швидко пройшла зміна. За цей час у крові кесонників зібралось чимало азоту. Щоб уникнути кесонної хвороби, треба повільно вийти з-під тиску* (Знання.., 5, 1968, 3).

КЕСО́ННИК, а, *ч.* Робітник, фахівець із кесонних робіт. *Перед мостобудівниками постало складне завдання — полегшити працю кесонників, скоротити кількість робітників, що трудяться під стисненим повітрям, підвищити темпи опускання кесонів* (Знання.., 6, 1966, 1).

КЕСО́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **кесо́нний.**

КЕТ *див.* **кéти.**

КЕ́ТА, и, *ж.* Морська промислова риба родини лососевих, що заходить у річки для нересту. *З моря йшла кета. Вода в річці кипіла від риб'ячої навали* (Донч., III, 1956, 110); *У ріках кета щільними косяками йде вгору проти течії з швидкістю в середньому 47 кілометрів за добу* (Наука.., 7, 1958, 36).

КЕТГУ́Т, у, *ч.* Нитки для накладання внутрішніх швів під час хірургічних операцій, які виготовляють із кишок дрібної рогатої худоби. [Б у л а в а:] *Ну, як же!.. кетгут.., пам'ятаю: нитки такі для зашивання внутрішніх ран* (Мик., I, 1957, 348); *Відомо, що шовк, кетгут, метал і частково капрон викликають певні ускладнення (нагноювання, прорізування тощо)* (Наука.., 2, 1959, 33).

КЕ́ТЕ, *невідм., розм., рідко.* Те саме, що **ке.** *Кете лиш кресало Та тютюну, щоб, знаєте, Дома не журились* (Шевч., I, 1951, 37); — *Чи таки наша картопля, чи, може, турецька? а кете лишень дайте сюди,— я подивлюсь! — сказав Мельхиседек* (Н.-Лев., III, 1956, 113).

КЕ́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **кет,** а, *ч.*; **ке́тка,** и, *ж.*). Народність, що живе в Єнісейському й Туруханському районах Красноярського краю РРФСР. *Кети не схожі на своїх монголоїдних сусідів (селькупів, хантів, мансів, якутів) ні зовнішнім виглядом, ні мовою. У них біляве волосся, орлиний ніс, голубі очі, вони трохи нагадують європейців і водночас американських індійців* (Знання.., 8, 1969, 28).

КЕ́ТКА *див.* **кети.**

КЕТМЕ́НЬ, я, *ч.* У Середній Азії — схоже на мотику сільськогосподарське знаряддя, що використовується для сапання, підгортання посівів, а також для копання та очищання ариків і каналів. *Земля була мерзла, кам'яниста. Довелося довбати її ломом, кетменями* (Тулуб, В степу.., 1964, 22); *Століття будівних Фархад тут з кетменем ходив. І мріяв він: зросте тут сад серед квітучих нив* (Тер., Правда, 1952, 34).

КЕ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ке́та.** *Кетова ікра.*

КЕТО́НИ, ів, *мн., хім.* Клас органічних сполук, у складі молекул яких є карбонільна група. *Кетонами називаються сполуки, в молекулах яких є група атомів* $>C=O$, *сполучена з двома вуглеводневими радикалами* (Заг. хімія, 1955, 434); *Найбільше фурфурол застосовують у виробництві пластичних мас.. Він легко реагує з фенолами, .. кетонами, утворюючи смоли* (Наука.., 1, 1959, 27).

КЕТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ке́ти.** *Вивчення кетської мови показало, що вона не має нічого спільного з жодною мовою Сибіру та Далекого Сходу* (Знання.., 8, 1969, 28).

КЕ́ТЯГ, *рідко* **КИТЯГ,** а, *ч.* Пучок ягід або квітів на одній гілці, стеблині; китиця (у 3 знач.), гроно. *Із-за темного дуба то калинова вітка витягнеться й червоний китяг ягід горить, як жар, то колюча гайова рожа покаже дрібні листочки й пахучу квіточку* (Вовчок, I, 1955, 100); *Під вікном школи зеленіли густі кущі. Досить простягти руку і можна вже гратися кетягами бузку* (Панч, Іду, 1946, 82); // Волоть, волоття. *Кущі винограду облипли блідо-зеленими кетягами, кукурудза по ланах розпустила коси* (Коцюб., I, 1955, 245).

КЕТЯЖИ́СТИЙ, а, е. Який має вигляд кетяга. *Кетяжиста акація.*

КЕТЯЖО́К, *рідко* **КИТЯЖО́К,** жка́, *ч.* Зменш. до **ке́тяг.** *Повернувся* [дядько Костя] *назад бадьорий, як і вранці, посвіжілий навіть, з кетяжком калини в одній і альбомом для малювання в другій руці* (Коз., Сальвія, 1959, 36).

КЕТЯШИ́НА, и, *ж., діал.* Кетяжок. *Там* [на стелі] *і влипли останні краплини вишняку темною кетяшиною порічок...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 123).

КЕФА́ЛЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кефа́ль.** *Кефалева ікра.*

КЕФА́ЛЬ, і, *ж.* Морська промислова риба з довгастоплоским тулубом. *Пожирувавши на плавнях, кефаль вже почала вертатися з озера в море* (Н.-Лев., II, 1956, 239); *Поблизу берега вистрибували риби. Це була сріблясta кефаль* (Трубл.. II, 1950 203).

КЕФІ́Р, у, *ч.* Густий поживний напій, який виготовляють із молока спиртовим і молочнокислим бродінням. *Я тепер ходжу пить кефір, може, чули що про його, ходжу кожний день і п'ю по два стакани щораз* (Л. Укр., V, 1951, 6); *Ацидофільне молоко, кефір, простокваша — лікувальні молочнокислі продукти* (Колг. енц., II, 1956, 80).

КЕФІ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кефір.** *Кефірні грибки.*

КИБА́ЛКА, и, *ж.* Старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця. *Впрягла* [Юнона] *в гринджолята павичку. Сховала під кибалку мичку, Щоб не світилася коса* (Котл., I, 1952, 66); *Подруга-сусіда наділа Мотрі на голову кибалку, вирізану з товстого паперу, схожу на вінок* (Н.-Лев., II, 1956, 275).

КИБА́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **киба́лка.** *Он глянь на порі, діво, несуть твоє діло: чіпчичок, кибалочку на твою головочку* (Сл. Гр.); *Кожній* [дівці] *хочеться, щоб їй дружки.. весільних пісень проспівали, ..щоб розплели їй косу, наділи «кибалочку», та все з піснями* (Григ., Вибр., 1959, 106).

КИБЕ́ЛЬ, бля, *ч., діал.* Цебер, відро. *Він бере за ухо* [вухо] *кибель, повен лепу, несе його до шахти* (Фр., IV, 1950, 24).

КИБИ́ТКА, и, *ж.* 1. Критий візок у кочових народів; халабуда. *А чутка й досі ще жива, Що лісу тут стояла сила, Що і тоді, як татарва У нас з кибитками ходила* (Щог., Поезії, 1958, 359); *У чорнім кожушку, в ухатій шапці хлопчик гостроокий Із батьком рушив у морозну путь. В оббитій повстю тулячись кибитці* (Рильський, I, 1956, 364); *Живуть вони* [скіфи] *в кибитках, з яких найменші бувають чотириколісні, а інші — шестиколісні* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 138).

2. Легке переносне житло в кочових народів; юрта.

3. У середньоазіатських народів — невелика хатина з вальків глини або цегли-сирцю. *З Макшеєвим жив Шевченко в одній кибитці й у Раїмі* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 270); *Коли ми прийшли до її кибитки (так у Таджикистані називають просту хату), вона почастувала нас пшеничними коржами та урюком* (Літ. Укр., 25.V 1962, 3).

КИВ, у, *ч.* 1. Те саме, що **киво́к.** *Там такий, що все на кивах та на мигах* (Номис, 1864, № 5774); *Одпроводжали* [відпроваджували] *її хто сміхом, хто кивом, .. а хто дивом щирим* (Вовчок, I, 1955, 172); *На селі коло матінки все робилося по Даринчиному киву* (Ю. Янов., Мир, 1956, 94).

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **кивну́ти.** — *Мати кив на мене: вийди мов* (Тесл., З книги життя, 1918, 14); *Уже й шапку надів був — іти, а тут сам Тригубенко — кив головою* (Головко, I, 1957, 323).

КИВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кива́ти** 1—3. *В будівництві повіяло трохи іншим духом, від совітників* [радників] *зажадали справжньої роботи, а не самого кивання головою* (Фр., VII, 1951, 308); *Все гадав я: що то значить Те кивання таємниче?* (Л. Укр., IV, 1954, 175); *Прекрасно було навколо, але Йонька не бачив нічого, бо спав. Люлька погасла, ..шапка від безперестанного кивання головою зсунулася на землю* (Тют., Вир, 1964, 435).

КИВА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *неперех.* Нахиляти голову на знак вітання, згоди тощо. *На тлі синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очі встромлені в мене, і біле обличчя привітно киває* (Коцюб., II, 1955, 292); *Він підтакував, ухвально кивав головою, компетентно хмикав і орлом позирав навкруги* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 341); * Образно. [М а в к а:] *Он бачиш, там питає дика рожа: «Чи я хороша?» А ясень їй киває о верховітті: «Найкраща в світі!»* (Л. Укр., III, 1952, 199); // Хитати головою, махати рукою або рухати пальцем, подаючи який-небудь знак. *Увіходе* [увіходить] *Іван, теж наряджений. Івга йому киває головою, щоб ішов до Одарки* (Мирний, V, 1955, 238); *Зиркнув на берег, а там Коська. Таємниче рукою киває, до себе кличе* (Збан., Мор. чайка, 1959, 32).

◇ **Кива́ти п'я́тами:** а) швидко тікати. *Хто встиг, кивав п'ятами, бо татари, тікаючи, займали, де могли, ілляхетських коней* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 118); б) блукати, вештатися. *П'ятами киває, бо діла не має* (Номис, 1864, № 11049).

2. *неперех.* Рухом голови вказувати на кого-, що-небудь. *І кивають, сміючися, На нас головами* (Шевч., I, 1951, 342); — *Ти, мабуть, з ним приятель? — спитав писар, киваючи на мене* (Вовчок, VI, 1956, 232); *А ще частіше Лялю саму питали* [люди]: *що чути там? І кивали на схід* (Гончар, IV, 1960, 71).

3. *неперех.* Ритмічно хитати чим-небудь; махати. *Там, по луках, ..кивала сіріми вітами собача рожа* (Коцюб., II, 1955, 215); *На телеграфному дроті кивала хвостом сорока* (Донч., Дочка, 1950, 34).

4. *перех., діал.* Брати (чуже); красти. *Коли побачив, що гроші минаються.., перелякався дуже і завзявся — радше зараз згибати* [гинути], *а не кивати більше тих грошей* (Фр., VIII, 1952, 348); *Я не рушив би* [з каси] *зламаного крейцара! Та й нащо мені тес кивати, коли мені люди самі дадуть за вигоду* (Март., Тв., 1954, 217).

5. *неперех., на що, діал.* Зазіхати. *Ану хай бідний відважиться рушити трохи хмизу, то зараз б'ють, карають, злодієм таврують: — Нащо киваєш на чуже добро? — питають бідного в суді...* (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

КИВА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., рідко.* Те саме, що **хита́тися** 1. *Ой, п'є Байда та й кивається* (Укр., думи.., 1955, 16).

КИВНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **кива́ти** 1—3. *Мати вечеряти просила — він кивнув головою, що добре* (Вовчок, I, 1955, 223); *Ніхто до осавули не привітався, не кивнув навіть головою* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Потоцький задоволено посміхнувся у вуса і ледве помітно кивнув промовцеві* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 32); *Він знову зневажливо кивнув у бік листа* (Смолич, I, 1958, 60).

◇ **Па́льцем кивну́ти** — зробити хоч що-небудь, хоч найменше зусилля. — *Чи мав я хоч одну чисту радість.., хоч пальцем, наприклад, кивнув для того, аби в тій темній безодні.. хоч трохи розвиднілось?* (Коцюб., I, 1955, 260); **І па́льцем не кивну́ти** — нічого не зробити. [Ш р а м е к:] *Хоч би й душу.. вимотав, ніхто і пальцем не кисне, щоб допомогти Божені* (Галан, I, 1960, 532).

КИВО́К, вка́, ч. 1. Нахилення голови на знак вітання, згоди тощо. *Він привітав Дороша кивком голови* (Тют., Вир, 1964, 196); *Юнга кивком голови дав згоду* (Трубл., Лахтак, 1953, 112).

2. Одноразовий рух головою, рукою, пальцем, яким кличуть когось або вказують на когось, щось. *Кличе* [вершник] *кивком руки хлопця з кухлем* (Л. Укр., II, 1951, 511); *Вона мовчки кивком голови вказала Глущукам на голу лаву* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 31).

КИГИ́, *виг.* Звуконаслідувальне, що означає крик чайки. *Ой біда, біда Чайці-небозі, Що вивела діток При битій дорозі. Киги! киги!* (Сам., II, 1958, 30).

КИГИ́К, у, ч., *рідко.* Те саме, що **кигика́ння.** *Чайка.. пронеслася з кигиком понад Дніпром* (Вовчок, I, 1955, 317); *Аж дотепер не знав, що так важко буде йому розлучатися з тим життям, з вахтами, запахом канатів, солонистою моря, кигиком чайок...* (Гончар, Тронка, 1963, 199).

КИГИ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кигика́ти.** *Оті старосвітські.. машини.. видавали протяжні, меланхолійні тони, подібні до кигикання чайки* (Фр., VIII, 1952, 365); *Галасливим кигиканням ненаїдливих чайок, цокотом кінських копит.. розпочинає вона* [Одеса] *свій звичайний трудовий день* (М. Ол., Леся, 1960, 120).

КИГИ́КАТИ, йчу, йчеш, *недок.* Видавати звук «киги» (про чайку). *Підпадьомкали перепели, деркотіли деркачі, ..кигикали і квилили, літаючи, чайки* (Стор., I, 1957, 334); *Літають над морем сріблясті чайки і кигичуть, кигичуть жалібно, припадаючи до зеленої води* (Шиян, Переможці, 1950, 63); * Образно. *Ах, вітре осінній, Кигичеш, на різні шумиш голоси* (Дор., Серед степу.., 1952, 95); // Видавати звуки, схожі на крик чайки. *На дачу Хомашиної клуні кигиче сич* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 178); *Дівчина йде серед ночі Лісом дрімучим сама.. Сови кигичуть...* (Бичко, Вогнище, 1959, 216).

КИГИ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кигика́ти.** *Високо під небом кигикнула чайка, блиснула срібним крилом* (Вас., I, 1959, 124); *Півень кигикнув, од болю підскочив* (Тич., I, 1957, 247).

КИГУ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Який кигикає. *Пароплав, оточений кигучими альбатросами, весело біг додому, в СРСР* (Тич., III, 1957, 39).

КИ́ДАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для кидання. *Кидальні вила.*

КИ́ДАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, що подає снопи тощо під час укладання їх у скирту. *Мій синочку, мій голубчику! Мій молотнику, мій косарику.. і мій кидальнику!* (Сл. Гр.)

2. *спорт.* Те саме, що **мета́льник.** *Серед кидальників молота перше місце зайняв Ю. Нікулін (СРСР)* (Рад. Укр., 9.VII 1958, 4).

КИ́ДАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **ки́дати** 1—3, 5; // **ки́дано,** *безос. присудк. сл. Кидано* [засланцям] *гроші з усіх боків* (Вовчок, I, 1955, 364).

КИ́ДАННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ки́дати** 1—3,5. *Громада проводжає його* [Річарда] *лютими вигуками і киданням грудок та палічча* (Л. Укр., III, 1952, 86); *Великою популярністю користувались гімнастичні змагання з бігу, стрибків, кидання диска, списа* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 258).

2. Дія за знач. **ки́датися** 2—5. *Кидання з боку на бік.*

КИ́ДАТИ, аю, аєш, *недок.*, **КИ́НУТИ,** ну, неш, *док., перех.* 1. *також чим.* Махнувши рукою (руками), примушувати летіти, падати те, що є в руці (в руках). *Дівчата хапались за нависле листя, рвали й кидали його на хлопців* (Н.-Лев., II, 1956, 31); *Валя чистить картоплю, раптом кидає ніж, хапається за пучку* (Вас., III, 1960, 326); — *Шабаш!* — *кинувши шапку об землю, крикнув Грицько* (Мирний, I, 1954, 302); *Товариш Большаков.. кинув гарячу гвинтівку геть і, схопившись на ноги, дав в упор дві гранати одну за одною* (Ю. Янов., I, 1958, 126); * Образно. *Десь на заметах стогнав вітер і кидав у шибки сухим снігом* (Панч, В дорозі, 1959, 69); // Опускати, занурювати (в рідину). *Їм не вдавалося*

розігнати човен на береговий пісок. Тоді грек кинув у море котвицю (Коцюб., I, 1955, 390); *Миру над світом сіяє маяк, Тим-то спокійно свій невід рибак Кидає в море, що піниться й грає* (Рильський, III, 1961, 230); // Викидати. *Надя.. поглянула на черепки, далі зібрала їх всі в одну руку і кинула за вікно геть у садок...* (Л. Укр., III, 1952, 486); // *перев. безос.* Сильно хитати, гойдати; підкидати. *Вітри, що йшли за грозою, кидали літака з боку на бік* (Собко, Зор. крила, 1950, 47); *«Швидкий» кидало з боку на бік, заливало пінявою водою* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 126).

◇ **Жереб|о́к ки́нуто** *див.* **жереб|о́к; Ки́дати бол|о́том** *див.* **бол|о́то; Ки́дати гром|и́ (гром|а́ми)** *на кого* — гостро картати, суворо ганити когось. — *Ви, шановний добродію, ..не раз.. кидали громи на нелюбих вам поетів або артистів* (Фр., XVI, 1955, 293); **Ки́дати (ки́нути) жереб|о́к** — вирішувати що-небудь жеребкуванням. — *Може, кинемо жеребок? — несміливо запропонував Тарас* (Мокр., Острів.., 1961, 65); **Ки́дати (ки́нути) ка́менем (ка́мінь)** *див.* **ка́мінь; Ки́дати (ки́нути) кров** *кому, заст.* — спускати кров комусь (звичайно хворому); **Ки́дати (ки́нути) на вітер гро́ші (заробіто́к** *і т. ін.*) *див.* **вітер; Ки́дати (ки́нути) на зуб (на зу́би)** *див.* **зуб; Ки́дати пля́му** *див.* **пля́ма; Ки́дати сті́г** — укладати стіг. — *Я й орала, я й запрягала, я й громадити, я й кидати стоги* (Барв., Опов.., 1902, 222); **Ки́нути ли́хом об зе́млю** *див.* **ли́хо; Куди́ не кинь:** а) з усіх боків, у всьому. *І війська мав свого чимало, І грошиків таки бряжчало, Куди не кинь, був Турн царьок* (Котл., I, 1952, 166); б) скрізь; **На вітер ки́дати слова́** *див.* **вітер; Па́лицею (па́лкою) ки́нути** — недалеко, близько. — *Позиція, кажу, чудова,— пояснює Засядько. — І до противника палицею кинути* (Гончар, I, 1954, 359); *До хутора зовсім палкою кинути. Гонів з п'ять, мабуть, буде* (Цюпа, На крилах.., 1961, 23).

2. *перен.* Спрямовувати, поширювати (промені, світло, тінь і т. ін.). *Розпустила* [яблуня] *навкруги широкі гілки і кидала густу тінь на землю* (Мирний, I, 1954, 252); *Крізь вікно, обернене до полудневого заходу, кидало сонце до його покою ясний сніп світла* (Фр., VII, 1951, 79); *Багряне проміння кидало червоні відблиски на завіяні снігом дахи будівель* (Добр., Очак. розмир, 1965, 99); // *що, чим.* Швидко звертати кудись (очі, погляд); дивитися. — *Не піду, бігма, не піду,— забормотіла та* [жінка], *кидаючи полохливо чорними очима на всі боки* (Л. Укр., III, 1952, 676); *Отаман тільки помаленьку кивнув головою.., кинув гордим оком по всіх бурлаках* (Н.-Лев., II, 1956, 222); *Коли за якийсь час знову кинув* [Пакришень] *погляд на море, то зовсім не впізнав його* (Збан., Сеспель, 1961, 39).

3. *перен.* Швидко, часом недбало казати, висловлювати (репліку, слово тощо). — *Засукуй рукава!* — *коротко кидав жандар...* (Коцюб., II, 1955, 197); — *Таня на базі,— відклав інструмент Й кидає* [коваль] *ту ж таки фразу: — Зараз у неї гарячий момент! — ...Словом, біжу я на базу!* (С. Ол., Вибр., 1959, 97); *Ні хвилинки не гаючись, Валя вихором помчав од гурту, кинувши: — Я зараз вернуся!* (Вас., II, 1959, 188); *Стара господиня.. кинула думку, що добре було б зустріти гостей хлібом-сіллю* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 72); // У сполуч. з деякими іменниками означає — робити те, що виражене відповідним іменником. [Л е с я:] *Перед загрозою смерті вона кидає прокляття цареві* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 38); *Чоловіки реготали, кидали жарти* (Томч., Жменяки, 1964, 18); *Зрідка він кидав уніз короткі поради* (Гончар, III, 1959, 102).

◇ **Ки́дати (ки́нути) ви́клик** *див.* **ви́клик; Ки́дати (ки́нути) клич (га́сло, сло́во** *і т. ін.*) — звертатися з закликом, гаслом тощо.

4. Залишати кого-, що-небудь; покидати. — *Ще ніколи не кидав я рідного села* (Коцюб., I, 1955, 140); — *Наша артіль бідна,— сказав старий,— і кидати шаланди в морі не годиться* (Ю. Янов., II, 1958, 193); * Образно. *Думи мої, думи мої, Ви мої єдині, Не кидайте хоч ви мене При лихій годині* (Шевч., II, 1953, 7); [М а р у с я:] *Душа моя знемагає, сила мене кидає* (Мирний, V, 1955, 97); // *перев. з інфін.* Переставати робити що-небудь, займатися чим-небудь. *Любий хлопчику..! Кинь обручиком гратися* (Шер., Дорога.., 1957, 9); *Хворим на виразку шлунка конче потрібно кинути палити* (Наука.., 1, 1966, 46).

5. Посилати, направляти когось, щось куди-небудь. *Капітан Чумаченко кинув штурмові групи в атаку* (Гончар, III, 1959, 260); // Переводити з одного місця в інше. *Вчителя кидали з села в село* (Хотк., I, 1966, 134); // Ув'язнювати; саджати, запроторювати (до в'язниці тощо). *Давид наказав осліпити Василька і кинути в тюрму та заволодів його містами* (Іст. СРСР, I, 1956, 51); *Вартові провели її у вогкий підвал і кинули з одиночку* (Кучер, Голод, 1961, 425).

◇ **Ки́дати (ки́нути) за гра́ти** *див.* **гра́ти** [1].

6. *безос., у що, звичайно зі сл.* ж а р, х о л о д, л ю т ь *і т. ін.* Раптово викликати в когось відчуття жару, холоду, почуття люті тощо. *Миколу кидало то в жар, то в холод, руки тремтіли, в щоки палали* (Коз., Гарячі руки, 1960, 188); *При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські книгогриги могли б завалити її при вступі, майора кидало в лють* (Гончар, Тронка, 1963, 162).

◇ **Ки́дає (ки́дало, ки́нуло) в сльо|зи́ (в сльозу́)** *кого* — у когось на очах з'являються (з'являлися, з'явилися) сльози. — *Як гляну-погляну на маленьку рослину.. Щось у грудях заворушиться, навіть у сльозу кине* (Вол., Дні.., 1958, 60); **Ки́дає (ки́дало, ки́нуло) в сміх** *кого* — хтось починає (починав, почав) сміятися. *Остапа кинуло в сміх, мотало, аж трусило ним* (Горд., II, 1959, 297).

КИ́ДАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **КИ́НУТИСЯ**, нуся, нешся, *док.* 1. Швидко йти, бігти, прямувати кудись, до кого-, чого-небудь. *Іде* [пастух] *до воріт і хоче відчинити замок, служебка кидається за ним* (Л. Укр., II, 1951, 203); *Христина.. налітає на Романа, а від нього кидається до Зосі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 68); *Христя кинулась до надвірних дверей, одчинила їх* (Мирний, I, 1949, 272); * Образно. *Іноді тупий голодний біль як з цепу зривався, кидався від шлунка в груди, в голову* (Головко, I, 1957, 87); // *розм.* Звертатися до когось за допомогою, порадою тощо. *Кидалась я й до знахарів і до лікарів — ніхто нічого не врадив! ..Помер Павло* (Вовчок, I, 1955, 41); // *на кого — що.* Нападати, накидатися. *Вони зскакували з коней і кидались на втікачів* (Коцюб., I, 1955, 350); *Марченко водив в атаку на Синчаки піхоту. З гвинтівкою в руці кидався він на ворога в перших лавах* (Ю. Янов., I, 1958, 164); *Кинулися всі* [звірі] *на бідолашного Зайчика, розірвали його та й з'їли* (Фр., IV, 1950, 59); // *до чого, на що, також з інфін.* Поспішно, з завзяттям, запалом братися за що-небудь. *Хлопці до всього того* [роботи в полі] *кидались з гарячим запалом, а найщиріше брався Максим* (Мирний, I, 1949, 210); *Так було на кожнім привалі: замість їсти, голодні бійці насамперед кидалися кувати коней* (Гончар, I, 1954, 70); *Як ірвоне* [Катря] *з себе коралі дорогі — геть одкинула — тільки вони гур-гур — розкотилися! Я кинулася збирати* (Вовчок, I, 1955, 230); *Кури кинулись на зерна метушливою зграйкою* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 12); // У пориві почуття швидко прямувати, падати. *Поліксена з плачем кидається в обійми Андромахи* (Л. Укр., II, 1951, 261);

Літній чоловік ще й порога не переступив, Марія на груди йому кинулась (Кучер, Пов. і опов., 1949, 13); *// у що, перен., розм.* У сполуч. з абстрактними іменниками означає — починати дію (діяльність), вираженому іменником. — *Ось щиглики* [бідняцька молодь], *трясця їхній тітці, сторч головою,.. не питаючись броду, кидаються в політику,— підвів* [дідич] *воскову руку* (Стельмах, І, 1962, 330); *І справдилось слово віще; Їм чуже було рицарство: Що один — шинок поставив, Другий — кинувся в лихварство* (Шер., Дорога.., 1957, 45).

◇ **Кров ки́дається (ки́далася, ки́нулася) в го́лову (до голови́, в обли́ччя** *і т. ін.) див.* **кров; Куди́ не ки́нься** — скрізь, усюди. *До самого вечора бігала Марія в клопотах. Куди не кинься — скрізь треба просити, позичати, благати* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 53); **Не ки́датися** *кого, чого* — не залишати кого-, чого-небудь; не цуратися когось, чогось. *Прийшли вони* [заробітчани] *на місце. Грицько не кидався своїх* (Мирний, І, 1949. 172); *І діло він робить, і хліборобства не кидається* (Барв., Опов.., 1902, 188).

2. *тільки недок.* Швидко рухатися в різні боки; метушливо ходити, бігати тощо; метатися. *Сполохані і сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ* (Н.-Лев., II, 1956, 360); *А я кидаюсь по хаті, як зранений звір* (Коцюб., І, 1955, 417); *Багіров кидався в різні боки, шукаючи кращого проїзду* (Гончар, III, 1959, 223).

3. Плигати куди-небудь. *По трое кидаються вони зі стартових тумбочок у воду* (Собко, Стадіон, 1954, 343); *Як стояла у платті, так і кинулася* [Марія] *в річку виручати свого чоловіка* (Шиян, Баланда, 1957, 154); * Образно. *Никодим, так сказати, з головою кинувся а ті спінені, розбурхані хвилі революційного руху* (Фр., III, 1950, 323); // Швидко лягати, сідати. [Л ю б о в *(кидається в крісло-колиску й приймає втомлену позу):*] *Ух, скільки ми гребли!* (Л. Укр., II, 1951, 8); *Петро тільки ускочив у свою хату, зараз кинувся на постіль і прикрив подушкою голову* (Мирний, І, 1954, 362).

4. Раптом сильно здригатися. *Дарчин крик покрився голосом Юзі, що впала додолу, трясучись і кидаючись* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Коли я несподівано до нього* [сусіда] *звернувся, він аж кинувся* (Кол., На фронті.., 1959, 106); // Неспокійно перевертатися (уві сні). *Натомлений до краю, я кидався уві сні, щось бубонів, кричав і комусь загрожував* (Мик., Повісті.., 1956, 59); // *тільки недок.* Сильно битися (про серце). *В неї щоки палали вогнем, а серце кидалось швидко* (Н.-Лев., II, 1956, 177); *Серце так дуже кидалось від страшних Грицькових переказів* (Мирний, IV, 1955, 26).

5. Сплескувати, піднявшись до поверхні води (про рибу). *Розбиваючи поранню тишину, Хвостом ударивши об сизувату воду, Враз короп кинувся* (Рильський, II, 1946, 214).

6. *тільки недок., чим.* Те саме, що **ки́дати** 1. — *Ой лишенько! Хто це кидається поросям! — підняли гвалт дівчата і розсипались на всі боки* (Н.-Лев., II, 1956, 113).

◇ **Ки́датися слова́ми (сло́вом, фра́зами)** — безвідповідально говорити необдумані слова, фрази; займатися базіканням. *Кидатися дзвінкими фразами — властивість декласованої дрібнобуржуазної інтелігенції* (Ленін, 27, 1951, 292); *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й кидатись нерозважним словом* (Ю. Янов., II, 1954, 114).

КИДІ́Й, я, ч. Те саме, що **ки́дальник** 1. — *Дівчата! Дивіться, якого вам кидія привів! Тепер уже не буде угайки за снопами* (Л. Янов., І, 1959, 100).

КИДКО́М, *присл.* Швидко кидаючись або швидко кидаючи. *Єдиний рятунок для них* [оточених] *в цю мить — кинутись кидком саме вперед* (Гончар, Новели, 1954, 17).

КИДО́К, дка́, ч. 1. Однокр. дія за знач. **ки́дати** 1 і **ки́датися** 1, 3. *Влучний кидок гранати, і вибух перед автомашиною здибив її і поклав боком у рівчак* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 38); *З минулого вечора було воно* [орля] *голодне і з кожним кидком ставало все млявішим* (Тулуб, В степу.., 1964, 144); *Гравець.. прорвався до воріт і сильним кидком послав шайбу в сітку* (Веч. Київ, 29.II 1960, 3).

2. Швидке пересування кого-, чого-небудь, яке здійснюється за один раз. *Дружно заходився екіпаж готувати машину до кидка на протилежний берег* (Рад. Укр., 10.IX 1961, 3).

КИДЬ[1], і, *ж., розм.* Відстань, на яку можна що-небудь кинути. *А він був од мене не більше, як на одну кидь* (Сл. Гр.); *Врізався корабель у піщану косу на одну кидь од берега.*

КИДЬ [2], *виг.* Уживається як присудок для вираження однократної дії за знач. **ки́дати** 1. *Ухопив та кидь його об землю!* (Сл. Гр.); *Замітає чернець і на Петра прямо кидь сміття, кидь!* (Тесл., З книги життя, 1949, 142).

КИДЬКО́МА, *присл.* Те саме, що **кидко́м.**

КИДЬО́К, дька́, ч. Те саме, що **кидо́к.**

КИЗИ́Л, ý, ч. 1. Чагарникова рослина або деревце з жовтими квітками та їстівними ягодами. *Частіше траплялися гаї й кущі кизилу та тамариску* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 183); *Зупиняємось біля дерева з червоними довгастими ягодами. — Це — кизил,— пояснює вчитель. — Хороше дерево! Як цвіте — бджоли мед беруть. Дозріють плоди — з них варення добряче, смачні кисіль, джем, сироп... Деревина теж цінна* (Рад. Укр., 26.IX 1962, 2).

2. *збірн.* Кислі ягоди цієї рослини переважно темно-червоного кольору. *Плоди кизилу довгасті, овальні.., здебільшого темно- і світло-червоного та жовтого кольору* (Колг. Укр., 11, 1961, 34).

КИЗИЛО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кизи́л.** *Кизилові кущі; //* Вигот. із ягід кизилу. *Мені розповів про це парубок-інвалід, у якого в будці я пив газовану воду з кизиловим сиропом* (Ю. Янов., II, 1954, 32); *Кизилове варення.*

КИЗИ́ЛЬНИК, а, ч. Кущі або зарості кизилу.

КИЗЯ́К *див.* **кізя́к.**

КИЙ [1], я, ч. 1. Частина тонкого стовбура або грубої гілки, відрізана від дерева й очищена від пагонів. *Хто схоче пса вдарити, той кия найде* (Номис, 1864, № 5278); // Палиця (у 1 знач.). *Чабан прокинувся — аж перед ним Гадюка, Він кием бух — і витяглась зміюка* (Гл.. Вибр., 1951, 89); *Кожний тримав у руках якусь зброю. Були сокири, барди, ломи, киї, рогачі* (Смолич, II, 1958, 35); // Удар палицею. *Крім звичайних дисциплінарних кар, Панталасеї присуджено тепер дати в присутності всіх в'язнів 50 київ* (Фр., II, 1950, 241); *Після ста київ можна було душею в небо злетіти. Але, мабуть, душа у Стаха Лютека була не легка на вагу, і в небо вона не полетіла* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 190).

◇ **Не кием, то па́лицею** — однаково, все одно; **Покуштува́ти київ** *див.* **покуштува́ти.**

2. Довга пряма палиця для гри в більярд, один кінець якої тонший, а другий — грубший. *Розвалившися на софі.., сидів* [Герман] *німо, ..прислухаючися гаморові, що йшов із сусідніх покоїв, стукові більярдових київ в кулі* (Фр., VIII, 1952, 381); *Коли Василь виходив, ..потрапив у більярдну, за широким синім столом якої майстерно виляскували киями якісь чубаті молоді люди* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 191).

КИЙ [2], *невідм., займ., перев. у сполуч. зі сл.* біс, чорт, дідько *і т. ін., діал.* Який. — *А горілка*

с? — якось понуро спитав Чіпка.— Кий біс, хоч би капелька... порожня пляшка... Бач!— і Порох показав над вікном порожню пляшку (Мирний, I, 1949, 255);— *Кий, до лиха, ви батько?* (Досв., Вибр., 1959, 38).

КИЙОВИ́Й, á, é. Прикм. до **кий** [1] 1. *Кийовий удар.*

КИЙО́К, йка́, ч. Зменш. до **кий** [1]. *Він підперезався, насунув на очі шапку і, взявши в руки кийок, пішов на вулицю* (Коцюб., I, 1955, 31); *Закинувши на плечі кийка, на якому висить торбинка з харчем, ..Петру широко крокує по гладенькому асфальту* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 48); *З кийками в руках вони* [піколярі] *бігають навколо ямки, в яку треба згнати «свинку» — дерев'яну цурку* (Донч., VI, 1957, 241).

КИЙО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **кийо́к.** *Весна, весна, наша весна, Та що ж ти нам принесла? Старим бабам по кийочку, А дівчатам по віночку!* (Укр.. літ. пісні, 1958, 79).

КИ́КА, и, *ж., дит.* М'ясо. *Як дає дитині м'яса, то каже: на́ кики! на́ кики!* (Сл. Гр.).

КИЛ, у, ч. Різновид глини, що містить багато лугів; уживається як мило для миття й прання в морській воді.

КИЛА́, и́, *ж.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **гри́жа** [1]. — *Ах, бідний,— хтось тихо простогнав у кутку.— То він же* [Гопкало], *мабуть, з килою* (Руд., Остання шабля, 1959, 209).

2. Хвороба деяких рослин, що характеризується появою наростів на їх корінні. *Кила капусти. Належить до найбільш шкідливих захворювань хрестоцвітих, особливо капусти* (Захист рослин.., 1952, 450).

КИ́ЛИМ, а, ч. Тканий, найчастіше ворсистий, з візерунками виріб для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо. *Крикнув Гамалія: — Брати, будем жити,— Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Оксамитом крити!* (Шевч., I, 1963, 202); *Над постіллю* [боярина] *висів дорогий заморський килим* (Фр., VI, 1951, 75); *До столу, тепер уже килимом застеленого, знов сіли старі* (Головко, II, 1957, 65); * Образно. *Мох грубо встелив землю м'яким килимом і манить спочити* (Хотк., II, 1966, 316); * У порівн. *Вже поминули сади-виногради рясні, кучеряві, Що покривають підніжжя гори, наче килим розкішний* (Л. Укр., I, 1951, 105); *Благословен той день і час, Коли прославлась килимами Земля, яку сходив Тарас Малими босими ногами* (Рильський, II, 1960, 191).

КИЛИМА́Р, я́, ч. Майстер, що виробляє килими. *Килимарі Полтавщини зберегли народні способи фарбування тканини рослинними барвниками, які не бояться світла й не линяють при пранні* (Нар. тв. та етн., 1, 1959, 106); *Найбільшу славу здобули їй* [Гуцульщині] *килимарі. Особливо косівські* (Рад. Укр., 11.II 1969, 4).

КИЛИМА́РКА, и, *ж.* Жін. до **килима́р.** *Килимарки.. Славний килим виткали в ті дні* (Шпорта, Вибр., 1958, 254); *Перший гобелен, що його ткали наші килимарки, був присвячений славі Червоної Армії* (Вол., Самоцвіти, 1952, 140).

КИЛИМА́РНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **килима́р.** *Кадри висококваліфікованих майстрів-килимарників готуються на Україні в ряді навчальних закладів* (Нар. тв. та етн., 1, 1959, 108).

КИЛИМА́РНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **килима́рник.** *В Коломиї і Косові.. проживають прославлені різьбярі і килимарниці* (Цюпа, Україна.., 1960, 279); *На світових виставках і ярмарках не раз високу оцінку діставали вироби дігтярівських килимарниць* (Рад. Укр., 27.IX 1961, 3).

КИЛИМА́РСТВО, а, *с.* Виготовлення килимів, гобеленів, килимових доріжок тощо як галузь виробництва. *Одним з основних видів народного мистецтва є килимарство* (Мист., 1, 1955, 33); *Українське килимарство — ..давня і цікава галузь народної творчості з казковим багатством орнаментальних малюнків, композиційних і кольорових рішень* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 51).

КИЛИМА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до килимарства. *За радянського часу, на основі народного килима, ..було створено вид українського килимарського мистецтва — український тематичний килим* (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 33); // Який виробляє килими. *В літературі є вказівки про те, що у XVII ст. килимарська майстерня існувала в Києво-Печерській лаврі* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 93).

КИЛИМЕ́ЦЬ, мця́, ч. Зменш. до **ки́лим.** *У світлиці тій, не дуже великій, вздовж стін стоять широкі осло-ни, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями місцевого виробу* (Коцюб., III, 1956, 45).

КИЛИМКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **килимо́к**; // Оббитий або покритий килимком. *Послові були подані килимкові сани із царської стайні* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 459); // Схожий на килимок (про тканину або виріб із неї). *Устя принесла маленький.. саквояжик, обшитий килимковою квітчастою матерією* (Н.-Лев., IV, 1956, 118).

КИЛИ́МНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **килима́р.**

КИЛИ́МНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **килимник.** *Її недурно вважали найкращою килимницею аулу: вона вміла ткати килими, ..але найкраще виходили в неї шатні казахські килими з нашитими на біду повсть аплікаціями з шматків шовку або сукна різного кольору* (Тулуб, В степу.., 1964, 174).

КИЛИМО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ки́лим.** *Килимові вироби на Україні мали різні назви* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

Килимо́ва доріжка — вузький довгий килим, яким застеляють підлогу, сходи. *Вони спустилися по широких сходах, засланих м'якими килимовими доріжками* (Мик., II, 1957, 392).

КИЛИМО́К, мка́, ч. Зменш. до **ки́лим.** *Через кімнату був простелений вузький килимок* (Н.-Лев., III, 1956, 374); *Поля, луки й ліси здавалися різнобарвними килимками* (Ів., Вел. очі, 1956, 9).

КИЛИМОТКА́ЦТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **килима́рство.** *Грузія з давніх часів славилась чудовими виробами майстрів килимоткацтва* (Веч. Київ, 9.IV 1968, 4).

КИЛИМОТКА́ЦЬКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **килима́рський.** *Килимоткацьке мистецтво.*

КИ́ЛИМ-САМОЛІ́Т (~ а- ~льо́та), ч., *фольк.* Чарівний килим, що сам може літати, переносячи персонажів казки в будь-яке місце. — *Найчастіше, пам'ятаю, любила я слухати про килим-самоліт* (Донч., VI, 1957, 128).

КИЛИ́МЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **килимо́к.** *Тут були різні шовкові ковдри.., різні плетені килимчики* (Досв., Гюлле, 1961, 33).

КИМВА́Л, КІМВА́Л, а, ч. Старовинний ударний музичний інструмент, що складався з двох мідних тарілок або чаш. *З'являються музики з подвійними флейтами, кімвалами, тимпанами* (Л. Укр., III, 1952, 463); * У порівн. — *Ваша* [попів] *мова як кимвал, що бренькає, а ваша наука як мідь, що гуркотить. Шуму багато, а добра нема* (Фр., VII, 1951, 60).

КИНДЖА́Л, а, ч. Холодна зброя у вигляді гострого з обох боків клинка, що звужується до кінця. *Понад ліжком на стіні висіли шаблі, ятагани, кинджали, рушниці, гвинтівки* (Стор., I, 1957, 234); *Козаки На конях жвавo басували, Кинджали з піхов доставали* (Граб., II, 1959, 247); *Карпо миттю підстрибнув й*

спритно вхопив ту руку, в якій уже був кривий турецький кинджал (Ле, Наливайко, 1957, 300).

КИНДЖÁЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кинджáл**. *Кинджальне лезо;* // Зробл. кинджалом. *Кинджальна рана.*

△ **Кинджáльний вогóнь**, *військ.* — вогонь із кулеметів, гармат і т. ін., раптово відкритий з близької відстані в одному напрямі. *Строчив по німцях з вікна станковий кулемет. Був прицільним кинджальним вогнем* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 318).

КИ́НДІ *див.* **ке́нді**.

КИ́НДЯ *див.* **ке́нді**.

КИ́НЕНИЙ, КИ́НУТИЙ. Дієпр. пас. мин. ч. до **ки́нути**. *Острів шипів, як розпечений камінь, кинутий в воду* (Коцюб., II, 1955, 291); *Я бачив човен твій у шумі бурунів І котви, кинені край диких берегів* (Зеров, Вибр., 1966, 391); *Коні, кинуті піхотинцями напризволяще, розбрівшись долиною, спокійно паслися* (Гончар, III, 1959, 448); *На барикадах по вулицях — у Москві, у Петербурзі, у Харкові — точаться криваві бої. Видно, й військо все кинуте туди* (Головко, II, 1957, 317); * Образно. *Кинений долею в глибоку підземну штольню, він чує сам по собі, що ті давні дні минули без повороту* (Фр., IV, 1950, 28); // **ки́нено, ки́нуто,** *безос. присудк. сл. Людину кинуто в воду* (Ю. Янов., II, 1958, 116); *Його було кинуто в концтабір* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 62).

КИ́НУТИ *див.* **ки́дати**.

КИ́НУТИЙ *див.* **ки́нений**.

КИ́НУТИСЯ *див.* **ки́датися**.

КИ́ПА, и, *ж.* Велика пакувальна міра товару. *Махоркову сировину укладають у кипи рядами.. Кипи повинні мати довжину 3—5 м* (Техн. культ., 1956, 347).

КИПАРИ́С, а, *ч.* Південне вічнозелене хвойне дерево, що має пірамідальну форму; використовується як цінна деревина. *На Цейлоні святому б кипарис високий, Розкішний, тисячілітній, У світі одинокий* (Фр., XI, 1952, 82); *Двір Княжевича, особливо парк — наче перенесено з південного берега. Розкішні кипариси, плющ, гліцинія, лавр і т. інше* (Коцюб., III, 1956, 146); *В вікна сипіло весняне море, квітнув мигдаль, пахнули лавр, кипарис, нагріта кримська земля* (Ю. Янов., I, 1954, 90).

КИПАРИ́СКА, и, *ж.* 1. Плодове дерево — сорт груші. *Кипариска. Чудовий декоративний сорт* [груші] *з.. високою кроною. Плоди середніх розмірів, літнього вистигання. досить смачні* (Озелеп. колг. села, 1955, 86).

2. Плід цього дерева.

КИПАРИ́СНИЙ, а, е. Те саме, що **кипари́совий** 1. *Кипарисний запах; Кипарисна скринька.*

КИПАРИ́СОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кипари́с**. *Продуктивність кипарисових насаджень висока* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 61); // Зробл. з кипариса. *Він довго блукав по селах на Україні, продавав кипарисові хрестики* (Н.-Лев., III, 1956, 363); *Кипарисові меблі;* // Обсаджений кипарисами. *Ми йшли кипарисовою стежкою вниз по вулиці* (Л. Укр., III, 1952, 604); *Кипарисова алея.*

2. *у знач. ім.* **кипари́сові**, вих, *мн.* Назва родини рослин, до якої належать кипарис, ялівець і т. ін.

КИ́ПЕНЬ *див.* **ки́пінь**.

КИПІ́ННЯ, я, *с.* 1. Дія та стан за знач. **кипі́ти** 1, 2. — *Щось хочете сказати? — Хочу,— відповіла мати, здіймаючи з країв мідного таза рожеву, тремтливу від кипіння пінку* (Шиян, Баланда, 1957, 181); *Кипіння рідини викликається нагріванням її до певної температури та супроводжується енергійнішим утворенням пари* (Цікава хімія, 1954, 7); *Люблю.. Кипіння сталі* (Забашта, Нові береги, 1950, 70); [Б а б у с я:] *Колись потік шумів через каміння. Далеко чуть було його кипіння* (Воронько, Казка.., 1957, 10).

△ **То́чка кипі́ння** *див.* **то́чка**.

2. *перен.* Бурхливий рух, діяльність. *Тепер Федір збагнув інше: перемога теж не перепустка в царство спокою, сну. Вона — лише мить життя. Воно ж — вічне кипіння, поступ* (Мушк., Серце.., 1962, 200); *Знов робота, кипіння, тесання, Виростає, всміхається дім,— І змішалися праця й кохання Під наметом умито-дзвінким* (Рильський, II, 1956, 12); *У змаганні, у кипінні Шахтарів лунає крок* (Криж., Під зорями.., 1950, 52).

3. *чого, перен.* Бурхливий вияв яких-небудь почуттів. *Мати, погамувавши кипіння своєї радості, терпляче жде, поки син здоровкається з чабанами та чабанками* (Гончар, Тронка, 1963, 9); *Він хотів був цьому панові сказати ще щось, але промовчав, лиховісно тамуючи кипіння гніву* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 38); *В пам'яті постає неповторний, в живому кипінні високих почуттів вересень тридцять дев'ятого року* (Жур., Вечір.., 1958, 256).

КИПІНЬ, пеню, **КИ́ПЕНЬ**, пню, ч. 1. *розм.* Те саме, що **окріп**. *Кипнем її.. спарив* (Сл. Гр.).

◇ **Ки́пенем (ки́пнем) кипі́ти:** а) вирувати (у 2 знач.), клекотіти. *Хай гуде земля під нами Й Січа кипенем кипить* (Щог., Поезії, 1958, 297); б) відбуватися, здійснюватися з великою силою, інтенсивністю. *На безмежних ланах колгоспу-мільйонера.. кипнем кипіть.. найрізноманітніші роботи* (Крот., Сини.., 1948, 263).

2. *перен., рідко.* Біла піна на воді під час її бурхливого вирування, а також кипіння. *З-за обрію котилися срібні валуни, і хлопцеві здавалося, що він іде просто в море, у.. кипінь хвиль* (Чаб., Тече вода.., 1961, 9); * У порівн. — *Ідеш отим завулком, а тобі На.. бриль спадає Вишневий цвіт, мов білі клапті кипню* (Вирган, В розп. літа, 1959, 211).

КИПІ́ТИ, плю́, пи́ш; *мн.* кипля́ть; *недок.* 1. Клекотіти, вирувати, пінитися під час нагрівання, випускаючи гарячу пару (про рідину). *В чорнім котлі кипить вода, дим збивається вгору, під дах, і вилітає крізь гонти* (Коцюб., II, 1955, 329); [Г а в р и л о:] *Ви ж підете спочатку в пекло і будете.. дивитись, щоб кипіла добре смола і сірка в казанах* (Корн., I, 1955, 216); // *безос. В кухні кипить і горить, печеться й смажиться* (Ю. Янов., IV, 1959, 134); // Нагрівшись до 100°С, випускати пару (про посудину з рідиною). *В передпокої.. на електричній плитці кипить закрита каструлька* (Коч., II, 1956, 452); *Хтось побіг у суміжну юрту, де кипів самовар, і не піалу чаю, а весь самовар притяг до хворого* (Тулуб, В степу.., 1964, 19); // Доходити до точки перетворення на пару; закипати. *Вода кипить при 100° Цельсія;* // Варитися. *Риба кипіла в казані, а кругом казана на дзигликах сиділи рибалки* (Н.-Лев., II, 1956, 229); // Топитися (про метал). *Багато разів бачив Семен Крутояр, як кипить сталь, і завжди складалося враження, ніби кипить вона по-новому* (Собко, Біле полум'я, 1952, 231); *Кипів метал, розтоплений до краю, Летіли іскри* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 64); * У порівн. *Усе крутилося, немов у казані кипіло* (Кач., II, 1958, 16).

◇ **Кипі́ти** є **ключ (ключе́м)** — бурхливо кипіти, шумувати. *Мудрий борщ кипів уже в ключ; сичав, стікаючи на черінь* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 414); **Як (мов, на́че** *і т. ін.)* **в окро́пі (у казані) кипи́ть (кипі́ло)** — про дуже жваву, енергійну роботу, діяльність. *День у день тобі як в окропі кипить. Полагодив хату, давай погріб обчищати та оброблювати* (Мирний, I, 1949, 324).

2. *перен.* Бурхливо нирувати, бурхати, клекотіти (про холодні, не підігріті рідини). *Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі* (Коцюб., I, 1955, 351); *Навколо плоту кипіла білим шумовинням вода* (Петльов., Хотинці, 1949, 176); * Образно. *В Ташані вода як синькою розведена, і сині хмари киплять у ній, миються гнівною хвилею, яку безупинно гонить свіжий вітер-весняк* (Тют., Вир, 1964, 126); // Шумувати (про вино, пиво та ін. напої). *Вино з його іскрами било, блищами мріло, струмочком кипіло* (Щог., Поезії, 1958, 205); // Про посуд, у якому шумує напій. *Кипить келих вина.*

◇ **Кипи́ть (кипі́ла) кров** *див.* **кров; Кипи́ть (кипі́ла) кров на ра́нах — кров** запікається на ранах. *О, не даремно тут лунав до бою клич, Кипіла кров на ранах!* (Рильський, I, 1946, 193); **Кипля́ть (кипі́ли) сльо́зи в (на) чиїх оча́х** — хтось готовий заплакати, близький до плачу. *— Геть! Геть! Геть! — закричала вона, стиснувши руки в кулачки і кусаючи губи. В очах її кипіли сльози* (Тют., Вир, 1964, 294).

3. *ким, чим, перен.* Бути наповненим або вкритим ким-, чим-небудь, що швидко рухається, ворушиться. *Кипіло плесо рибою* (Гонч., Вибр., 1959, 256); *Лівий берег кипів, клекотав, ревів, скреготав тисячами моторів, гусениць, коліс* (Дмит., Розлука, 1957, 276); // *безос. Навколо аж кипіло від людей* (Дім., Ідол, 1961, 79).

4. *перен.* Бурхливо, палко виявлятися (про почуття, переживання). *У місті було тихо. Лише на базарах кипіли оголені пристрасті* (Мик., II, 1957, 320); *В ньому кипіла радість, і він беззвучно сміявся* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 50); *Заруба жить затримався з відповіддю. Гостре почуття образи кипіло в ньому* (Кучер, Прощай.., 1957, 476); // Бурхливо, палко відчувати, переживати що-небудь. *Хоч всі в родині кипіли злістю і завзяттям.., але ніхто не міг докладно розказати Іванові, звідки пішла ворожнеча* (Коцюб., II, 1955, 310); *Обидва ще кипіли ненавистю, обидва були ще напівсвідомі* (Ірчан, II, 1958, 300); *Любочка, хоч і сиділа нерухомо, вся кипіла від збудження і хвилювання* (Собко, Справа.., 1959, 223).

◇ **Кипи́ть (кипі́ло) се́рце; Кипи́ть (кипі́ла) душа́:** а) про стан великого збудження, хвилювання тощо. *Йосип мовчав, доки кипіло його серце, доки було мочі мовчати* (Мирний, IV, 1955, 37); *Петру зривається з місця, йде по шляху. Душа його кипить. Потім він потроху заспокоюється* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 197); б) *(на кого — що)* обурюватися на когось. із чогось. *Наталка мовчить. Почуваю, що душа її аж до самого дна кипить на мене та на мою професію* (Ю. Янов., I, 1954, 21).

5. *перен.* Відбуватися, здійснюватися дуже швидко, енергійно, бурхливо. *Скрізь кипіла робота, скрізь ворушились люди* (Н.-Лев., III, 1956, 74); *Напрочуд грають кобзарі, Кипить шпарке весілля* (Граб., I, 1959, 413); *Життя в семінарії кипіло: співи, музика, диспути, вечірки, література* (Вас., Вибр., 1954, 43); *Між друзів ясноколих Кипить розмова* (Зеров, Вибр., 1966, 40); // Відбуватися, проходити запекло, напружено (про війну, бій, боротьбу). *Бій кипів, скрізь валялися трупи* (Граб., I, 1959, 517); *Далі ясна, і в голубому небі спокій, а на землі кипить війна* (Сос., II, 1958, 396).

◇ **Кипи́ть (кипі́ло** *і т. ін.)* **в чиї́х рука́х** що — хтось дуже швидко й вправно щось робить, виконує. *У неспокійного діда завжди знайдеться якась робота, усе він знав, усе кипить в його руках* (Стельмах, II, 1962, 261); *За що б не взявся* [Усман] *— робота кипіла в його руках* (Гончар, Маша.., 1959, 5).

6. *перен.* Бути дуже великим, лютим (про мороз). *Ось схопилась хуртовина, Закурилася долина, І кипить мороз у полі На просторі та на волі* (Щог., Поезії, 1958, 83); *А час линув. Кипіли морози, завивала хуртовина, царював холод* (Коцюб., I, 1955, 69); // Тремтіти, дрижати. *Земля кипить під кулями. Наче градом б'є на землю з цієї страшної ревучої хмари* (Ю. Янов., I, 1954, 48).

КИПЛЯ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **кипі́ти** 1, 2. *На пристані матроси мастили киплячою смолою днище великого катера* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 67); *Внесла* [наймичка] *для канцеляристів киплячий самовар* (Вас., Незібр. тв., 1941, 177); *Скочив* [Маруся́к] *на коня — і, мов в обійми матері рідної, кинувся в шумливі, киплячі хвилі* (Хотк., II, 1966, 247); // *у знач. прикм., перен., рідко.* Гарячий (у 2 знач.). *Вона була якась палка.. Що спочує, то з самої душі, з самого серця, щирого, киплячого...* (Вовчок, I, 1955, 261).

КИПУ́ЧИЙ, а, е. 1. Який піниться, шумує. *Вода шуміла й билась між камінням білими кипучими хвилями* (Н.-Лев., II, 1956, 139); *Немигаючими очима дивлюся в кипучу піняву води, вслухаюся в яре шипіння струмка* (Збан., Доля, 1961, 6).

2. *перен.* Бурхливий, діяльний, напружений, дуже активний. *Не минуло ще й двох літ цієї кипучої праці на волі, як Франка знов арештували* (Коцюб., III, 1956, 33); *Тепер все те світле десь у минулому, як у минулому опинилась і вона сама, енергійна, весела, повна кипучого життя* (Гончар, II, 1959, 96); *Тепер наші дні проходили в кипучій діяльності* (Збан., Єдина, 1959, 195).

3. *перен.* Палкий, гарячий. *Зморозь* [вітре] *кров кипучу!* (Фр., X, 1954, 25); *— Вона ж* [земля] *мене обійме й обгорне, і прохолодить моє кипуче змучене серце* (Барв., Опов.., 1902, 535); *Мої кипучі почуття І смерть собою б не злякала* (Олесь, Вибр., 1958, 50); *Кипуча Тамарина натура болісно переносила вимушену сплячку* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

4. *діал.* Доведений до точки кипіння; який кипить. *Стіл застелений, на ньому велика лампа, кипучий самовар, горілка і перекуска* (Мак., Вибр., 1954, 344).

КИПУ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Абстр. ім. до **кипу́чий** 2, 3. *Ліна часом аж заздрила її кипучості, товариськості* (Гончар, Тронка, 1963, 170).

КИП'ЯТИ́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для кип'ятіння. *Кип'ятильний казан.*

КИП'ЯТИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Прилад для кип'ятіння води. *В електричних кип'ятильниках поблискували.. інструменти* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 238); *Є цілий ряд нагрівальних приладів, ..як-то: кип'ятильник для нагрівання води, електричні плитки для готування їжі тощо* (Фізика, II, 1957, 123).

КИП'ЯТИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Приміщення для кип'ятіння чого-небудь.

КИП'ЯТІ́ННЯ, я, *с., збірн.* Біла піна, що з'являється на поверхні рідини під час кипіння. * У порівн. *Глянула сюди-туди — молоді яблуньки вітли до мене простягають. І в такому білому цвіту, наче в молочному кип'ятінні, всі* (Вирган, В розп. літа, 1959, 287).

КИП'ЯТИ́ТИ, ячу́, ятиш, *недок., перех. і без додатка.* Нагріваючи рідину, доводити її до кипіння. *Олію, дьоготь кип'ятили, Живицю, олово топили* (Котл., I, 1952, 215); *У всіх випадках, коли даються антибіотики худобі й птиці, не можна кип'ятити розчини цих препаратів* (Соц. твар., 3, 1956, 57); *Іриней.. ходив за ними* [лікарськими травами] *худись далеко в ліс, а потім кип'ятив, сушив, розтирав* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 186); // Тримати, варити в киплячій рідині для надання певних властивостей. *Кип'ятить Вона укинула стальне начиння* (Рильський, Мости, 1948, 106); *Кип'ятити медичні інструменти.*

КИП'ЯТИ́ТИСЯ, ячу́ся, ятиш, *недок., розм , рідко.* 1. Те саме, що **кипі́ти** 1. *Було чутно, як в сотах радіатора клекотіла, кип'ятилася вода* (Логв., Давні рани, 1961, 172).

2. *перен.* Дуже хвилюватися, сердитися; гарячитися. *— А ти не кип'ятись,— порадив невразливий Недокус.— Не бачу причин для хвилювання* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 51); *Чую, Баско кип'ятиться: — Чого ти приплівся до нашої компанії?* (Речм., Твій побратим, 1962, 87).

3. Пас. до **кип'яти́ти**.

КИП'ЯТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кип'яти́ти**. *У сільському будівництві застосовуються різні типи печей: для опалення, приготування їжі, випікання хліба, кип'ятіння води тощо* (Колг. Укр., 8, 1958. 41).

КИП'ЯТО́К, тку́, *ч.* Те саме, що **окріп**. *Тільки що Мелашка ступила на поріг, Кайдашиха крикнула так, неначе на неї хто линув кип'ятком* (Н.-Лев., II, 1956, 344); *Платон заходився готувати вечерю. Нарізав сала, хліба, приніс чайник кип'ятку* (Зар., На.. світі, 1967, 132); *Якщо часник старий, його ошпарюють кип'ятком і товчуть після того, як з нього збіжить вода* (Укр. страви, 1957, 242); * У порівн. *Вода шуміла круг дому, мов.. у казані кип'яток* (Фр., III, 1950, 433).

КИП'ЯТО́ЧОК, чку, *ч.* Пестл. до **кип'ято́к**.

КИП'ЯЧ, у́, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **окріп**.— *Що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий, і співав, і розмовляв, а тут разом неначе тебе кип'ячем обпарено* (Вовчок, I, 1955, 71); *Санька саме парила кип'ячем бідони* (Горд., Дівчина.., 1954, 204).

КИП'ЯЧЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кип'яти́ти**; *// у знач. прикм. З три-чотириденного віку поросятам дають кип'ячену воду, охолоджену до кімнатної температури* (Колг. Укр., 1, 1957, 23).

КИП'ЯЧКА, и, *ж., діал.* Нафта. *Двадцять робітників працювало коло ям, черпали кип'ячку, зливали в бочки* (Фр., II, 1950, 222); *Він скочив з плити на руру, що лежала над глибоким ровом, наповненим кип'ячкою з поблизької ями* (Ков., Світ.., 1960, 56).

КИР, КИР-КИ́Р, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик курей.

КИ́РАТ, а, *ч., заст.* Устаткування для перенесення тяглової сили коней або волів до обертальних частин молотарки, січкарні тощо; кінний привод. *Роблять людиська, як ті коні в кираті, довбають святу земленьку* (Фр., IV, 1950, 7); *Мав* [Чумак] *згодом свою молотарку з кіратом і молотив нею людям по всіх сусідніх селах* (Кучер, Прощай... 1957, 307).

КИРАТО́ВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **ки́рат**. *Киратова деталь; // Який працює за допомогою* кірата. *Киратова молотарка.*

КИРВА́ВИЦЯ *див.* **керва́вица**.

КИРГИ́З *див.* **киргі́зи**.

КИРГИ́ЗИ, ів, *мн. (одн.* **киргі́з**, а, *ч.;* **киргі́зка**, и, *ж.).* Народ, що нині становить основне населення Киргизької РСР. *Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята. Із-за Дніпра широкого У степ погулять З киргизами убогими* (Шевч., II, 1953, 7); *Коли червоногвардійський загін рушив із ущелини в долину, киргизи знялись усім селом і потяглися слідом* (Панч, В дорозі, 1959, 201).

КИ́РГИЗКА *див.* **киргі́зи**.

КИРГИ́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **киргі́зи** й **Киргизія**. *Одімчали Шевченка в Оренбург, а звідтіля погнали далі за 300 верст у киргизькі степи до Орської кріпості* (Мирний, V, 1955, 313); *Киргизька мова.*

КИРГИ́К, а́, *ч., орн.* Те саме, що **дерихві́ст**.

КИРЕ́Я, ї, *ж., заст.* Верхній довгий суконний одяг із відлогою; кобеняк (у 1 знач.). *А із яру В киреї козачій Хтось крадеться* (Шевч., I, 1963, 121); *Довга на йому кирея, під киреєю — жупан синій* (Вас., II, 1959, 144); *Киреї й чудове вбрання* [Меланки] *заляпані болотом, подерті, руки подряпані в кров* (Коч., П'єси,1951, 239).

КИ́РЗА, и, *ж.* Брезент, просочений хімічною речовиною, що не пропускає вологи; уживається як замінник шкіри.

КИРЗО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ки́рза**. *Кирзове виробництво; // Зроблл. з кирзи. Збоку з усієї сили ляпав кирзовими чоботами по мокрій землі сержант з вусами* (Ю. Янов., II, 1958, 272); *Він швидко вихопив з кирзової поштарської торби дві газети й подав Гнатові* (Кучер, Прощай.., 1957, 155).

КИРИ́ЛИЦЯ, і, *ж.* Одна з двох абеток старослов'янської мови, що лягла в основу давньоруського (а згодом російського, українського та білоруського) алфавіту. *Найдавніша, що дійшла до нас, слов'янська писемність знає два алфавіти — кирилицю і глаголицю* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 499); *Буквами звичайно називають знаки письма фонетичного типу (напр., кирилиця, глаголиця, сучасне російське, українське і білоруське письмо)* (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

КИРИ́ЛІВСЬКИЙ АЛФА́ВІ́Т. Те саме, що **кири́лиця**. *У східних слов'ян кириливський, або чуставний»,алфавіт панує до кінця XIV стол.* (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

КИ́РКА, и, *ж.* Ручне знаряддя у вигляді загостреного з одного боку молотка або стрижня для подрібнення, розколювання твердих порід, льоду тощо. *Гурток робочих то нахилявся, то розгинався над купою грузу, і мірно здіймались кирки й ломи* (Коцюб., II, 1955, 402); *Дівчата будують дорогу, Виблискують гострі кирки* (Воронько, Тепло.., 1959, 72).

КИ́РКАТИ, аю, *недок., розм.* Видавати звуки к и р к и р (про курей). *З горища ніхто не обзивався, тільки одна курка киркала на все горло, неначе її хто душив* (Н.-Лев., II, 1956, 359).

КИР-КИ́Р *див.* **кир.**

КИ́РКНУТИ, ну, *док., розм.* Однокр. до **ки́ркати**. *Палиця влучила в півня; півень киркнув і потяг через тин перебиту ногу* (Н.-Лев., II, 1956, 370).

КИРКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ки́рка**.

КИРНИ́ЦЯ *див.* **керни́ця**.

КИ́РПА, и, *ж., фам., зневажл.* 1. Короткий, задертий догори ніс. *Хома зараз тут свою кирпу тиць! (бо він у нас кирпатий на всю околицю)* (Барв., Опов.., 1902, 191); *Три волосинки під кирпою, та й ті стирчать на всі вітри* (Баш, На землі.., 1957, 69).

◇ **Води́ти** за **ки́рпу** *кого* — манити обіцянками, обманювати кого-небудь. *— Нехай лиш Турн, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, З Енеєм порівня плеча* (Котл., I, 1952, 276); **Гну́ти (де́рти, задира́ти, заде́рти** *і т. ін.)* **ки́рпу** — гордовито триматися, зазнаватися. *Тепер, бач, у пани лізе* [голова], *кирпу гне...* (Мирний, II. 1954, 187); *Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити, кирпу дере, старших ображає* (Кучер. Прощай.., 1957. 407).

2. Про людину з таким носом. [Г а л я:] *І я говорила з товаришем Коваленком.* [П а н а с:] *Ну, ти вже брешеш! Про віщо б парторг МТС розмовляв з такою... кирпою?* (Мам., Тв., 1962, 479).

3. *перен., нар.-поет.* Смерть. *Ні, голубе! Вже не таким тузам Кабаки кирпа втерла! Вже Бонапарт.., Да і того на дно до пекла вперла!* (Г.-Арт. Байки.., 1958, 126).

КИРПА́НЬ, я́, *ч., фам.* Людина з коротким, задертим догори носом. *— Зрештою, цей кирпань — симпатичний тип,— подумав Сагайда про командира* (Гончар, III, 1959, 330).

КИРПА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кирпа́тий** 1. *Двома картами заслонилася вона, виставляючи свій трохи*

кирпатенький кінчик носа (Мирний, III, 1954, 195); *За столом сиділа кирпатенька дівчина років дев'ятнадцяти* (Дмит., Розлука, 1957, 16).

КИРПА́ТИЙ, а, е. 1. Короткий, задертий догори (про ніс). *Семен був веселий, трохи напідпитку. Його кирпатий ніс цвів, як повная рожа* (Коцюб., I, 1955, 46); *Тисячі почувань мінялися на її круглому обличчі з коротким, трохи кирпатим носиком* (Собко, Справа.., 1959, 15); // Який має такий ніс. *Дівка була чорнява, але немолода, погана, кирпата* (Н.-Лев., III, 1956, 342); *Діти вибігли кирпаті, Та які ж веселі!* (Воронько, Тепло.., 1959, 69); // *у знач. ім.* **кирпа́тий**, того, *ч.*; **кирпа́та**, тої, *ж.* Чоловік (жінка) з коротким, задертим догори носом.

2. *у знач. ім.* **кирпа́та**, тої, *ж., перен., нар.-поет.* Смерть. [А н т о с ь:] *Ти не завваж, що я боюся смерті. О, я не раз дивився в вічі їй, І не мене кирпатій ізлякати!* (Стар., Вибр., 1959, 506).

◇ **Кирпа́та сва́шка**, *жарт.*— смерть. *А там, козаче, зирк! нівісіль, нівітіль,— Кирпата свашка — гульк у хату!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 126).

КИРПОНО́СИЙ, а, е, *розм.* Який має кирпатий ніс. *Він Гукнув, напівспинивши коні: «Ну, Сідайте, підвезу вас, кирпоносі!»* (Рильський, I, 1956, 455); *Таке кирпоносе, широколице* [дівча]. *.. але ... гарне!* (Гончар, Таврія.., 1957, 489).

КИСА́, и, *ж., заст.* Гаман (у 2 знач.), капшук (у 1 знач.), калитка. *В кого віл та коса, в того й грошей киса* (Номис, 1864, № 10207).

КИСЕЛЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кисіль**. *Киселевий вигляд.*

КИСЕЛЕПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на кисіль. *Киселеподібна маса.*

КИСЕ́ЛИК, у, *ч.* Пестл. до **кисіль**.

КИСЕЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Драглиста страва зі слив та борошна або круп. [М а т и:] *Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду, зварю вам киселиці на полудень* (Л. Укр., III, 1952, 236); *Протерті сливи змішують з відваром, у якому варились ягоди, доводять до кипіння, всипають злегка підсмажене кукурудзяне борошно або манні крупи, цукор і варять.. Киселицю подають гарячою* (Укр. страви, 1957, 282).

КИ́СЕНЬ, сню, *ч.* Хімічний елемент, газ без кольору й запаху, що входить до складу повітря; необхідний для дихання й горіння. *Повітря складається з кількох газів. Та складова частина цієї суміші, в якій відбувається горіння й дихання, дістала назву кисень* (Уроки.. хіміка, 1956, 17); *Морозяне повітря відсвіжує легені, кров, насичена киснем, добирається до найдальших цяточок мозку, голова робиться свіжа* (Ю. Янов., I, 1958, 606).

КИСЕ́Т, а, *ч.*, Те саме, що **капшу́к** 1. *Роздратований мош-Костаки поспішно висмикнув затканий зладу за поясом кисет з тютюном* (Коцюб., I, 1955, 238); *Давид витяг кисет і закурив* (Головко, II, 1957, 7).

КИСЕ́ТИНА, и, *ж., розм.* Благенький кисет. *Дядько в капелюсі.. почав поважно длубатись у кисетині* (Гр., Без хліба, 1958, 123).

КИСЕ́ТКА, и, *ж.*, Капшучок (у 1 знач.) *Тягне* [Яринич] *засмальцьовану кисетку, поволі розшморгує, дав на круг* (Кач., II, 1958, 182).

КИСІ́ЛЬ, селю́, *ч.* Драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалю. *З-за спини повз нього простяглись руки з мискою киселю вишневого* (Головко, II, 1957, 65); *Із солодких страв рекомендується кисіль з малини або полуниць* (Укр. страви, 1957, 30); *Молочний кисіль.*

◇ **Да́ти кисе́лю** *кому* — ударити кого-небудь коліном ззаду, побити.— *І всім дадуть нам киселя* [киселю] (Котл., I, 1952, 219); **Натяга́ти (натягну́ти) на кисіль шку́рку** *див.* **натяга́ти**; **Сьо́ма (десята́** *і т. ін.)* **вода́ на кисе́лі** *див.* **вода́**.

КИСЛЕ́НЬКИЙ, а, е. 1. Пестл. до **ки́слий**; // *у знач. ім.* **кисле́ньке**, кого, *с.* Що-небудь кисле. *Взагалі жирного поменше. А ось кисленького і солоцю трішки — це так...* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 157).

2. Трохи кислий. *Кисленьке вино.*

КИ́СЛИЙ, а, е. 1. Який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо. *Чорний терен красувавсь з-під зеленого листу, а покоштував* [покуштував], *такий-то вже кислий прийшовся!* (Вовчок, VI, 1956, 223); *Він з жадібністю пив холодний, в міру кислий яблучний квас* (Шиян, Баланда, 1957, 49); // *у знач. ім.* **ки́сле**, лого, *с.* Що-небудь кисле.

2. Який утворився внаслідок бродіння. *За нею йшов міцний запах маринованого оцту або кислого молока* (Коцюб., II, 1955, 248); *Жінки розставляють на майдані столи з білими мережаними скатертями, ставлять борщ, хліб, картоплю, молоко — кисле й солодке* (Довж., I, 1958, 191); // Який виділяють бродильні речовини: прокислий (про запах). *Кислий дух поту і рощини.. міцно заліг у пекарні* (Коцюб., II, 1955, 58); *Ляда в чулан* [у комірку] *одчинилася, і звідти тхнуло тяжким, кислим духом* (Вас., II, 1959, 17).

3. *перен.* Незадоволений, пригнічений, похмурий, сумний. *Руське прислів'я каже: «Не робися солодким, бо тебе злижуть; не робися кислим, бо тебе обплюють»* (Фр., I, 1955, 29); — *Чого ти такий кислий, Яремо? — спитала зразу Надія Василівна, помітивши пригнічений стан свого сусіда* (Коп., II, 1961, 526); // Який виражає незадоволення, пригніченість, нудьгу, сум (про обличчя, настрій, голос і т. ін.). *Ганущ зробив кислу гримасу* (Н.-Лев., III, 1956, 218); — *Якове, ти міг би затопити в грубці,..— почувся з ліжка кислий жіночий голос* (Коцюб., II, 1955, 434); *Цей спів пройняв мене бадьорим натхненням, і мій кислий настрій зник* (Досв., Вибр., 1959, 115).

4. Який містить кислоту або вказує на наявність кислоти. *Реакція ґрунтового розчину може бути кисла, лужна або нейтральна* (Добрива.., 1956, 23).

△ **Ки́слі ґрунти́** — ґрунти, у яких є вільні й увібрані йони водню та алюмінію. *На Поліссі переважають кислі дерново-підзолисті ґрунти* (Колг. Укр., 9, 1956, 22); **Ки́сла сіль** — сіль, що містить водень, здатний заміщуватися металом. *Кислим називається фіксаж, до складу якого введена кисла сіль або слабка кислота* (Довідник фот., 1959, 140).

КИСЛИ́ТИ, лю́, ли́ш, *недок., перех.* Робити що-небудь кислим (у 1 знач.). *Кислити воду оцтом.*

КИСЛИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Дика яблуня з дрібними, дуже кислими плодами. *Червонуваті небілені окола хатів ледве було видно за старими сливами та кислицями* (Н.-Лев., II, 1956, 389); *Давно обсипався цвіт з груш і кислиць, і тепер на деревах повільно наливалися соком маленькі плоди* (Донч., IV, 1957, 115).

2. Дрібний плід цієї яблуні. *Подивився, мов кислицю з'їв* (Укр.. присл.., 1955, 280); *Він.. кидався і на мочені кислиці, і на калені горіхи* (Кв.-Осн., II, 1956, 476); *В козубі торохкотіли ще зовсім зелені кислиці, лісові яблучка, щойно назбирані в лісі* (Ільч., Козацьк. роду... 1958, 472).

◇ **Кисли́ці розво́дити** — плакати жалюючись; скиглити, хникати. — *У твої роки я на заводі працював по десять годин. А ти? Не розводь кислиці! — Віктор тер очі, схлипував* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 28).

КИСЛИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **кисли́ця**. *Почала рости в лісовій гущавині дика кисличка* (Ів., Опов., 1949, 172); — *Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок* (Кв.-Осн., II, 1956, 36).

◇ **Дістáнеться (дістáлося, бу́де) на кисли́чки** *див.* **діставáтися.**

КИСЛИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **кисли́ця.** *Кисличний смак.*

КИСЛІ́ТИ, і́є, *недок.* Ставати кислим. *Вино кисліє.*

КИСЛІ́ШАТИ, аю, *недок.* Ставати кислішим *(див.* **ки́слий** 1, 2). *Кефір кислішає від спеки.*

КИ́СЛО. Присл. до **ки́слий** 1—3. *Боліла голова. В роті було кисло й гидко* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 459); *Ліда знову прихильно нагнула головку.. і розтягла кисло свої широкі, бліді уста* (Коцюб., II, 1955, 386).

КИСЛООКИЙ, а, е, *розм.* Який має закислі очі. *Старець Харлампій, кислоокий, вкритий щетиною чолові́яга.. почав кумедно пританцьовувати* (Речм., Весн. грози, 1961, 404).

КИ́СЛО-СОЛО́ДКИЙ, а, е. Який має кислуватий і солодкуватий смак; винний *(див.* **ви́нний** [2] 2). *Особливо поживні страви: карасі в сметані, короп в кисло-солодкій підливі та ін.* (Укр. страви, 1957, 23).

КИСЛОТА́, и́, *ж.* 1. *тільки одн.* Якість за знач. **ки́слий** 1.

2. Хімічна сполука (звичайно кисла на смак), яка містить водень, що може заміщатись металами під час утворення солей. *Якщо ми спробуємо на язик дуже сильно розбавлені соляну, сірчану й оцтову кислоти, то в усіх трьох випадках відчуємо кислий смак* (Уроки.. хіміка, 1956, 76); *Кислоти належать до найбільш сильних дезинфікуючих речовин* (Підручник дезинф., 1953, 113).

△ **Лимо́нна кислота́** *див.* **лимо́нний; Мурашина́ кислота́** *див.* **мураши́ний.**

КИСЛО́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кислота́** 2. *Чим кращі харчові й технічні якості олії, тим нижче її кислотне число* (Ол. та ефір. культ., 1956, 6); *Кислотне виробництво;* // Який містить у собі кислоту. *Якщо під мікроскопом розглядати поверхню відполірованого й протравленого у спеціальному кислотному розчині металевого зразка, то можна бачити, що він складається з окремих зерен — кристалів* (Наука.., 1, 1955, 10); // Який виробляє кислоту. *На диспетчерській годині обговорювали питання про пуск нового кислотного цеху* (Роб. газ., 28.III 1962, 1); // Який діє за допомогою кислоти. *Кислотний детонатор.*

КИСЛО́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Ступінь вмісту кислоти (у 2 знач.). *На ґрунтах з підвищеною кислотністю суперфосфат можна замінити фосфоритним борошном з однаковою дозою фосфорної кислоти* (Колг. Укр., 2, 1957, 24); *В зимовий період сушену рутку вживають при катарах шлунка із зниженою кислотністю* (Лікар. рослини.., 1958, 54).

КИСЛОТОСТІЙКИ́Й, а́, е́, *спец.* Те саме, що **кислототривки́й.** *Виплавка сталі в електропечах має своєю основною метою одержання високоякісних марок сталей: нержавіючих, жаростійких, кислотостійких* (Наука.., 1, 1957, 8).

КИСЛОТОСТІЙКІ́СТЬ, кості, *ж., спец.* Властивість за знач. **кислотостійки́й.** *Висока кислотостійкість і зносостійкість кам'яного литва сприяють широкому впровадженню його у промисловість* (Геол. ж., XX, 6, 1960, 67).

КИСЛОТОТРИВКИ́Й, а́, е́, *спец.* Який не піддається дії кислот; кислотостійкий. *Величезною перевагою кислототривкої сталі є її стійкість проти дії різних кислот* (Наука.., 5, 1962, 34).

КИСЛОТОТРИ́ВКІСТЬ, кості, *ж., спец.* Властивість за знач. **кислототривки́й.** *Мідь підвищує стійкість проти корозії та збільшує кислототривкість сталі* (Токарна справа... 1957, 57).

КИСЛОТУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Оброблення тканини слабким розчином кислоти для відбілювання.

КИСЛУВА́ТИЙ, а, е. Трохи, злегка кислий. *На смак майонез маслянистий, ніжний, злегка гострий, кислуватий, без гіркоти* (Укр. страви, 1957, 60); *Він сидів розчервонілий весь, не приторкався ні до чого їстівного і тільки пригублював з бокала кислувате вино* (Досв., Вибр., 1959, 260).

КИСЛУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кислува́тий.**— *Знайомся, Марку, з моїм гостем.. — Дуже приємно,— з гідністю підводиться гість... але на його обличчі проходить не приємність, а погано прихована кислуватість* (Стельмах, Правда.., 1961, 222).

КИСЛУВА́ТО. Присл. до **кислува́тий.**

КИСЛЮ́ЧИЙ, а, е. Дуже кислий (у 1 знач.). — *Ні,— каже* [Лисичка],— *нам не йде* [виноград], *Кислючий-прекислючий: Оскома нападе!* (Гл., Вибр., 1957, 187); *В кожнім окопчику.. стояли казанки, наповнені цукром, з якого бійці готували собі цукряну саламаху, приправляючи її терпкими кислючими яблуками, щоб не нудило* (Гончар, Людина.., 1960, 108).

КИСЛЯ́К, ч. 1. *род.* у́. Загусле кисле молоко. *Зоя залізла до комори шукати.. кисляку на вечерю* (Коб., III, 1956, 505); *Кисляк такий, хоч ножем ріж* (Стельмах, Хліб.., 1959, 122); *Мирон ич розклав перед зіняковілим хлопцем хайський харч — запашний свіжий хліб, глечик кисляку* (Горд., II, 1959, 117).

2. *род.* а́, *перен., зневажл.* Про в'ялу, нудну людину, що завжди скиглить, жаліється. *На трибуні — мастак, а на ділі — кисляк!* (Ряб., Жайворонки, 1957, 133).

КИСЛЯ́ТИНА, и, *ж., розм.* Що-небудь дуже кисле (у 1, 2 знач.). [Тарту́та:] *Ех, жаль, на коньяк не вистачило монети. Доведеться цю кислятину пити* (Коч., П'єси, 1951, 295).

КИСНЄ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ки́сень.** *Експериментально доведено, що тварини різних класів по-різному переносять кисневе голодування* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 155); // Який ґрунтується на використанні кисню. *Металурги все більше застосовують кисневе дуття при виплавці сталей* (Наука.., 2, 1957, 18); *Чим раніше застосовується киснева терапія, тим більший її лікувальний успіх* (Наука.., 6, 1959, 26); // Призначений для зберігання кисню. *З метою інтенсифікації сталеплавильних процесів розширюються кисневі станції на заводах «Азовсталь» і «Запоріжсталь»* (Наука.., 5, 1956, 5).

△ **Кисне́ва поду́шка** — медичний прилад для вдихання кисню. *Давала* [лікарка] *дихати з кисневої подушки, впорскувала камфору, пантопон,— робила все, ..і Свиридон не вмер* (Ю. Янов., II, 1958, 418).

КИ́СНУТИ *і рідко* **КИ́СТИ,** сну, снеш; *мин. ч.* кис і ки́снув, ла, ло; *недок.* 1. Ставати кислим (у 1, 2 знач.). *Три неділі кваша кисла, Та й не викисла* (Чуб., V, 1874, 1131); *Молоко кисне; Юшка кисне.*

2. *перен., розм.* Проводити час бездіяльно, одноманітно, нудьгуючи. — *Не обридла вам зима? Не докучило киснути у хаті?* (Кв.-Осн., II, 1956, 425); *От учора була райська днина, а тут сиди дома та кисни при ясновельможній пані* (Л. Укр., III, 1952, 530); *Ти.. встряв на «пожарку» якусь, Днями там киснеш* (С. Ол., Вибр., 1959, 96); // Залишатися, перебувати де-небудь тривалий час. *Аж тепер збагнув, чому ви з таким презирством дивитесь на тих, хто від безділля вишуровує тротуари та кисне в ресторанах...* (Речм., Твій побратим, 1962, 101); // Бути в пригніченому стані; нудьгувати, сумувати. *Читай, пиши, суляй — тільки не турбуйся, не сумуй, не кисни* (Коцюб., III, 1956, 152); *Терентій поспував по подвір'ї, ..зайшов до хати, щось буркнув Дарині, яка все кисла після смерті дитини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 512).

3. *розм.* Довго мокнути. *Нема нашого верховода.., подався на свою сторону, а шкури киснуть* (Мирний, I, 1954, 222); *Якось він просидів у криниці півдня, киснучи в воді* (Ю. Яновський, II, 1958, 323).

◇ **В горі́лці ки́снути** — постійно пити горілку. *Ще по панських дворах вони позвикали в горілці киснути, її п'яним хмелем підсолоджувати своє гірке життя* (Мирний, II, 1954, 155).

КИ́СТИ *див.* **ки́снути.**

КИ́СТЬ, і, *ж.* Частина руки від зап'ястя до кінця пальців. *За допомогою кисті дитина вчиться писати й виконувати різні трудові рухи* (Шк. гігієна, 1954, 71); *Звільнила.. з великої хустки обидві руки, ..кистей у дівчини не було,— тільки обрубки, замотані в марлю* (Ю. Яновський, I, 1954, 79).

КИСТЬО́ВИЙ, а́, е́. Прикм. до **кисть.** *При роботі молотком відрізняють кистьовий, ліктьовий і плечовий замахи й удари* (Слюс. справа, 1957, 152).

КИТ [1], а́, *ч.* 1. Найбільший морський ссавець, схожий на рибу. — *А чого ж старі люди кажуть, що за морем уже землі немає, а тільки три кити... на них і земля держиться...* (Мирний, I, 1949, 171); *Кити — найбільші тварини з ссавців.. Синій кит досягає 30 м і важить до 150 т* (Зоол. 1957, 158).

2. *перен., розм.* Про особу, що відіграє дуже важливу роль у якій-небудь галузі, сфері діяльності.

КИТ [2], у, *ч., розм.* Спеціально виготовлена речовина для замазування щілин, тріщин; замазка.

КИ́ТА, и, *ж., діал.* Китиця (у 1 знач.). *Боярин був у повній рицарській зброї: в панцирі з залізної, блискучої бляхи, в таких же набедрениках і наголінниках і в блискучім спижевім шоломі з розвіяною поверх нього китою з когутячих косиць* (Фр., VI, 1951, 45).

КИТАЄ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **кита́йковий.** *Тимоха козак штепний був: ..не знав, що то є на світі свита, а все жупан, то сукняний, то китаєвий* (Кв.-Осн., II, 1956, 254); *Увіходе Петро, удягнений у вишивану сорочку, широкі китаєві штани* (Мирний, V, 1955, 136).

КИТАЄЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із китаїстики; китаїст, синолог. *Автор виразно, хоч надто стисло, подає коротку біографію двох прославлених українських китаєзнавців — Єгора Федоровича Тимківського і Йосипа Павловича Войцехівського* (Літ. газ., 29.IX 1959, 3).

КИТА́ЄЦЬ *див.* **кита́йці.**

КИТА́ЄЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кита́йка** [1]. *Труту-зілля не найшла* [удова], *Та синів двох привела, В китаєчку повила І на Дунай однесла* (Шевч., I, 1951, 311).

КИТАЇ́СТ, а, *ч.* Те саме, що **китаєзна́вець.**

КИТАЇ́СТИКА, и, *ж.* Сукупність наук, що вивчають китайську мову та культуру; синологія.

КИТА́ЙКА [1], и, *ж.* Первісно — густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім — бавовняна тканина, яку виробляли в Росії. *Йому Дидона підослала.. Штани і пару чобіток, Сорочку і каптан з китайки* (Котл., I, 1952, 74); *Високії ті могили, Де лягло спочить Козацькее біле тіло, В китайку повите* (Шевч., I, 1963, 65); *До столу, вкритого китайкою, вийшов сторопілий староста* (Кач., II, 1958, 221).

КИТА́ЙКА [2], и, *ж.* 1. Морозостійкий сорт яблуні з невеликими плодами.

2. *збірн.* Дрібні плоди цієї яблуні. *Варення з китайки.*

КИТА́ЙКОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий з китайки (*див.* **кита́йка** [1]). *Десь майже позаду в Максима підвівся і став на весь зріст кремезний чоловік з рушницею в руці, при шаблі на китайковім поясі* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 324); *Віталій Стратонович.. повертається переодягнений, в шовковій сорочці та синіх китайкових шароварах* (Стельмах, Хліб.., 1959, 85).

КИТА́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кита́йці** й Китай. *Китайські купці вивозили срібло й тканини* (Видатні вітч. географи.., 1954, 11); *Китайська мова.*

2. Уживається як складова частина деяких ботанічних назв. *Веселий промінь сонця йшов через вікно, розсипався поміж зеленим листом китайської троянди* (Н.-Лев., I, 1956, 132); *Лукія на мить кидає роботу й милується півтораметровим віялоподібним листям китайської пальми* (Донч., III, 1956, 43); *Китайська айстра; Китайський горіх; Китайський чай.*

◇ **Кита́йська гра́мота** — про щось недоступне для розуміння; **Кита́йський мур: Кита́йська стіна́** — про повну ізольованість від кого-, чого-небудь. *Любовній історії свого героя Левка Горового А. Мороз також приділяє не більше уваги, ніж інші письменники. Тільки любов у нього не відгороджена китайським муром від громадської діяльності героя* (Вітч., 4, 1961, 176).

КИТА́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **кита́єць**, йця, *ч.*; **кита́йка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Китаю. *Петлін дає відомості й про торговельні зносини китайців з іншими народами* (Видатні вітч. географи.., 1954, 11); *Їй здавалося, що вона знову обіймає маленьку кореянку, відчуває міцний потиск руки широкоплечого китайця* (Жур., Вечір.., 1958, 238).

КИТА́ЙЧА, áти, *с.* Дитина-китаєць. — *Будуть у нас сини,— щебетала вона ночами над вухом Василеві,— будуть такі гарненькі, чорняві, косоокі китайчата* (Гончар, III, 1959, 189).

КИТА́ЙЧА́НИЙ, а, е, *діал.* Китайковий. *А ще, правда, на козакові Постоли в'язові, А онучі китайчані* (Укр.. думи.., 1955, 5).

КИТА́ЙЧЕНЯ, ятк, *с.* Те саме, що **китайча́.**

КИТА́ЙЧУ́К, а́, *ч., розм.* Хлопець-китаєць. *Китайчук на килимі робив неймовірні вправи з обручами, склянками й мисками* (Скл., М. Щорс, 1938, 20).

КИТАЯ́НКА *див.* **кита́йці.**

КИТАЯ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кита́йка.**

КИТЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля кита (*див.* **кит** [1] 1). *Новонароджене китеня буває завдовжки до 7—8 м і важить понад 2 т* (Зоол., 1957, 158).

КИТИЦЕПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на китицю (у 1, 3 знач.).

КИ́ТИЦЯ, і, *ж.* 1. Жмуток ниток, шнурків і т. ін., зв'язаних з одного кінця докупи, що є прикрасою, оздобою чого-небудь. *Пишно вив'язала Ганна голову.. червоною великою хусткою з білими та зеленими китицями* (Н.-Лев., I, 1956, 84); *На Романові була синя шовкова сорочка з стоячим коміром, кручений пояс з розкішними, барвистими китицями на кінцях* (Ткач, Арена, 1960, 41); // Тасьма з такою прикрасою біля ручки шаблі, шпаги тощо. *Китиця в його була коло шаблі* (Сл. Гр.); *Хорунжий простягнув до Мартинової шаблі руку й одв'язав червону оксамитову китицю від ефесу* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 509); // Прикраса у вигляді стоячого жмутка пір'я чи кінського волосся на головних уборах, звичайно військових, а також подібна прикраса на головах коней; султан. [Гостомисл:] — *Ся китиця із пір'я — знак Спокою* (Фр., IX, 1952, 252); // Жмуток волосся на кінці хвоста корови, лева та ін. *Щоб німці в мене не знайшли листа, я його скручував у трубочку і прив'язував корові до хвоста, в самій китиці* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 19); *На відміну від левів, тигри мають видовжене тіло, ..хвіст у них не має китиці* (Посібник з зоогеогр., 1956, 72).

2. Невеликий сніп соломи, зв'язаний з того кінця, де колоски; використовується для вкривання даху. *Далі зірвався й вітер, почав бити снігом о шиби, свистіти серед крутих берегів, термосити і вивертати китиці в стрісі* (Фр., VIII, 1952, 344).

3. Скупчення квіток на одній гілці, на одному стеблі; суцвіття. *Маяв* [очерет] *над ними пухнатими китицями та наводив сум одноманітним шелестінням* (Коцюб., І, 1955, 359); *У розчинені вікна зазирали білі китиці акацій* (Панч, В дорозі, 1959, 136); // Гроно. *Мавка йде до калини, швидко ламає на ній червоні китиці ягід* (Л. Укр., III, 1952, 224); *Високо підіймаючи голову вгору, ..пучками ловила* [дівчина] *китицю горіхів на пригнутій ліщині* (Вас., Вибр., 1950, 29).

4. *діал.* Букет. *Рано прислав, так чула я, якийсь, казали, великий пан велику китицю квітів* (Коб., За ситуаціями, 1914, 122).

Ки́тичка, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ки́тиця** 1, 3, 4. *Блискучі жовтогарячі картузи з чорними китичками зверху засяяли ясними фарбами* (Н.-Лев., III, 1956, 134); *Вона припала обличчям до букової китички, аж губами торкнулася* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 73); *Його очі захопила краса різних барв квітів. Почав збирати їх у китичку* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 61).

Ки́тичний, а, е. Прикм. до **ки́тиця** 1—3. *Китичний тим звався сотник, що китиця в його була коло шаблі* (Сл. Гр.).

Китобі́й, бо́я, ч. 1. Той, хто займається промислом китів *(див.* **кит** [1] 1). *Так хочеться знать, як живуть китобої І як добувається в надрах руда* (Шер., Дружбою.., 1954, 20); *Рибалки, краболови й китобої Примор'я працюють в Охотському, Японському й Берінговому морях* (Рад. Укр., 20.VI 1963, 4).

2. Те саме, що **китобо́єць** 1. *Очевидно, Ерікові Олаунсену доводилося плавати в південних полярних морях на одному з норвезьких, а може інших китобоях, які рік у рік плавають туди по цінну здобич* (Трубл.. І, 1955, 406).

Китобі́йний, а, е. Пов'язаний з полюванням на китів. *Вважають, що регулярний китобійний промисел першими налагодили баски — представники народності, яка здавна населяє Піренейський півострів* (Наука.., 3, 1958, 57); // Призначений для такого полювання. *Наш пароплав був не просто китобійне судно, а ціла фабрика* (Мур., Бук. повість, 1951, 42); *Китобійне знаряддя.*

Китобійна ба́за *див.* **ба́за.**

Китобо́єць, бійця, ч. 1. Судно, призначене для китобійного промислу. *Як правило, китобійці вночі лягали в дрейф* (Наука.., 5, 1958, 55).

2. Те саме, що **китобі́й** 1. *Застосування капронових канатів для зчалювання суден дозволило китобійцям флотилії «Слава» перевантажувати забитих китів на борт флагмана* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

Китовий, а, е. Прикм. до **кит** [1] 1. *Китова туша;* // Вигот. з м'яса або кісток кита. *Китобійна флотилія надіслала з Одеси китове борошно, яке буде використане для відгодівлі птиці* (Веч. Київ, 7.III 1961, 1); // Добутий із кита. *Китовий жир.*

Китови́й вус *див.* **вус.**

Китоподі́бний, а, е. 1. Схожий на кита *(див.* **кит** [1] 1).

2. *у знач. ім.* **китоподі́бні**, них, *мн.* Ряд риболодібних ссавців, до якого належать кити, кашалоти, дельфіни та ін. *До рядів ластоногих і китоподібних належать ссавці, пристосовані до життя у воді: тюлені й кити* (Зоол., 1957, 156).

Ки́тяг *див.* **кéтяг.**

Китяжо́к *див.* **кетяжо́к.**

Ки́тятки, ток, *мн.* (*Polygala* L.). Багаторічні трав'янисті рослини родини китяткових. *Китятки австрійські.*

Ки́тяткові, вих, *мн.* (*Polygalaceae*). Родина дводольних роздільнопелюсткових рослин.

КИХ, КИХ-КИХ, *виг., рідко.* 1. Звуконаслідування, що означає сміх.

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **ки́хкати.** *Кузьма Трохимович, сев чувши, та «ких, ких, ких, ких!», та аж за боки брався, регочучи* (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

КИ́ХКАТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **смія́тися** 1.

КИХ-КИ́Х *див.* **ких.**

КИЦІ-БА́БА, и, *ж., розм.* Те саме, що **жму́рки** [1].

КИЦЮ-КИЦЮ *див.* **киць-кúць.**

КИЦЮ́НЯ, і, *ж.* Зменш.-пестл. до **ки́ця.**

КИЦЮ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **киць́юня.**

КИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Пестлива назва кішки. *Плакала киця на кухні, Аж їй очиці попухли* (Фр., XIII, 1954, 256); *Киця Мурка на вікні сидить і носик миє* (Забіла, У.. світ, 1960, 6); *У порівн. *Попенко — ..у рябій жилетці, у полосатих штанях, пригладжений, як киця* (Мирний, І, 1954, 339).

КИЦЬКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кíшка.** *Кицьки дома немає, За мишами ганяє* (Чуб., V, 1874, 193); *— Хочеш,— запитав Юра в Юзека,— ми підемо на кухню, там наша кицька привела шестеро котенят?* (Смолич, II, 1958, 75); * У порівн. *Вона* [жінка] *в нього догадлива, ревнива і дряпається, мов кицька* (Стельмах, Хліб.., 1959, 271).

КИЦЬ-КИЦЬ, КИЦЮ-КИЦЮ, *розм.* Вигук, яким кличуть кішку.

КИ́ЧЕРА, и, *ж., діал.* Гора, вкрита вся лісом, крім вершини. *Втретє затрембіталa трембіта про смерть у самотній хаті на високій кичері* (Коцюб., II, 1955, 312); *Виглянуло веселе* [сонце] *з-за кичери й залило золотом долину* (Гжицький, Опришки, 1962, 17).

КИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Повстяна прокладка під хомутом; підхомутник. *Лимар кичку зашиває* (Шевч., II, 1953, 140); [Перший козак:] *Мій хомут зовсім розвалився. Треба нову кичку* (Кроп., V, 1959, 358).

2. *діал.* Старовинний головний убір заміжньої жінки. *З-під кички пробивалося два пасма волосся і тінями облягало високе чоло* (Стельмах, На.. землі, 1949, 148).

КИШ, *виг.* Покрик, яким відганяють свійську птицю, птахів. *— Киш, проклята! Де це понабирались у хаті кури?* (Н.-Лев., II, 1956, 118); *Дід Мусій розгнівався. — Киш, пустуки кляті! — Горобці не злякалися* (Рибак, Помилка.., 1956, 78).

КИШЕ́НЯ, і, *ж.* 1. Частина одягу (штанів, пальта, піджака, плаття тощо) у формі мішечка для дрібних речей і грошей. *У туркені у кишені Таляри, дукати* (Шевч., I, 1951, 200); *— Ось до тебе лист!.. — сказав Павло, добуваючи з бокової кишені листа* (Л. Укр., III, 1952, 583); *Блаженко та Козаков одразу взялися старанно перев'язувати Чернишa, розриваючи свої засмальцьовані пакети, які тижнями носили в кишенях, зберігаючи для себе* (Гончар, III, 1959, 141); * Образно. *Сачко — одвертий шахрай, він свідомо грабує народ, запускаючи свою руку в державну кишеню* (Рад. літ-во, 3, 1958, 34).

◇ **Вивертáти (вúвернути) кишéні** *див.* **вивертáти; Витрýшувати (вúтрусити) кишéні** *див.* **витрýшувати; Вíтер свúще (свистíв, гудé) у кишéнях** *див.* **вíтер; Зазирáти в кишéню (до кишéні)** *див.* **зазирáти; Клáсти (поклáсти, прибирáти, прибрáти) до своєї кишéні (собí в кишéню)** — привласнювати (про чужі гроші); **Набивáти (набúти, напихáти** *і т. ін.*) **кишéні (кишéню)** — багатіти, наживатися. *Занедбали сини Рідну мовоньку, Не туди бо вони гнуть головоньку, На пожитки густі Позіхаючи, Та кишені товсті Напихаючи* (Граб., I, 1959, 112); *Чужою працею.. не штука набивати собі кишені*

(Д. Бедзик, Серце.., 1961, 236); **Наставля́й кише́ню,** *ірон.*— не чекай чогось, не розраховуй на щось. [Антон:] *Поїде вона з тобою в глухі ліси, на річку.. слухати жаб'ячі концерти? Наставляй кишеню!* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 12); **Не лі́зти (не ла́зити, не полі́зти) за сло́вом (по сло́во) до кише́ні (в кише́ню)** — бути метким, дотепним у розмові, жвавим на язик. *Вогонь — не дівка. За словом до кишені не полізе* (Руд., Остання шабля, 1959, 46); *Язик маєш гострий, по слово до кишені не лізеш* (Мур., Свіже повітря... 1962, 28); **По́вна (набі́та** *і т. ін.)* **кише́ня** *в кого* — багато грошей у кого-небудь; **Поро́жня (бі́дна) кише́ня** *в кого* — немає або дуже мало грошей у кого-небудь. *В молодого господаря порожня кишеня й комора* (П.-Лев., III, 1956, 104); **Труси́ти кише́ні** *див.* **трусúти; У кише́ні гуде́** *див.* **гуді́ти.**

2. *перен., розм.* Матеріальний достаток, гроші. *Єдине, що могло зарадити вступникові,— це запрошення Башкуєва в репетитори. Так декотрі батьки й робили, яким дозволяла кишеня* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 23).

◇ **Бúти по кише́ні** *див.* **бúти; Жúти не по кише́ні** *див.* **жúти; [Не] вúдержить (вúтримає) кише́ня** — [не] вистачить коштів на що-небудь. *Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно, не видержить кишеня* (Коцюб., III, 1956, 237); **Не з кише́ню** — дуже дорого.

3. Окреме відділення в портфелі, валізі тощо.

КИШЕ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кише́ня** 1, 3. *Входить Вася, причесаний.. З верхньої кишеньки виглядає хусточка* (Мик., I, 1957, 405); *Він вивернув усі шістнадцять кишень, кишеньок і кишеньочок свого французького костюма-трійки і.. виклав усе, до щербатої копійки* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 47).

КИШЕНЬКО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до кишені (у 1 знач.). *Кишеньковий викрій.*

◇ **Кишенько́ва спра́ва** — справа, пов'язана з грішми. *Поспішаю заспокоїти вас щодо вашої справи кишенькової* (Сам., II, 1958, 248); **Кишенько́вий зло́дій** — той, хто краде з кишені. *Раз за разом стражники.. підводили до нього то впійманих на гарячому кишенькових злодіїв, то всяких зальотних аферистюк* (Гончар, Таврія.., 1957, 56); **Кишенько́ві ви́трати** — дрібні витрати; **Кишенько́ві гро́ші** — гроші на дрібні витрати. *Головне ж для нього.. кишенькові гроші, які.. потрапляли до його рук від пестливої матері* (Рибак, Час.., 1960, 638).

2. Який носять у кишені (у 1 знач.), маленький розміром. *Простягши руку, взяла* [Целя] *з круглого столика.. маленький, золотий кишеньковий годинник* (Фр., II, 1950, 288); *Микола встав і, присвічуючи собі кишеньковим ліхтариком, пішов у темінь вишневого саду* (Дмит., Наречена, 1959, 230); *Кишеньковий словник.*

КИ́ШЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ки́шка** 1, 3, 4. *Не зосталось* [горобенят]*..: валялося тільки одно м'ясо та кишечки* (Мирний, II, 1954, 57).

КИШЕ́ЧНИК, а, *ч.* Частина травного тракту людини або тварини, що починається після шлунка й закінчується товстою кишкою; кишки (у 2 знач.), сукупність кишок (у 1 знач.). *Вода потрапляє в шлунок, а звідти в тонкий кишечник, де й відбувається її всмоктування* (Наука.., 8, 1959, 25); *Коли довго сидіти на одному місці без перерв і активного відпочинку у вигляді рухів, то порушується кровообіг черевних органів (шлунка, кишечника й печінки)* (Шк. гігієна, 1954, 76).

КИШІ́ТИ, шúть, *недок.* 1. Безладно рухатися в різних напрямах; комашитися, роїтися (у 1 знач.) (про безліч комах, тварин, людей). *Куди не глянь, під кожним кущиком, листочком кишать коники, комашня* (Стор., I, 1957, 333); *На подвір'ї, в осінній мряці, кишіли люди* (Коцюб., II, 1955, 88).

2. *ким, чим.* Вміщувати в собі безліч живих істот, що безладно рухаються, бути переповненим ними; бути у великій кількості; роїтися (у 2 знач.). *Годин через три будинок Польського знову кишів панством* (Мирний, II, 1954, 276); *Навколо неї кишіло людьми* (Томч., Готель.., 1960, 298); *На цукрових заводах* [капіталістів] *робітники містилися в тісних, вогких і брудних казармах, які кишіли паразитами* (Іст. УРСР, I, 1953, 513).

◇ **Аж (так і) кишúть (кишáть)** *кого, чого і ким, чим* — є дуже багато кого-, чого-небудь. *Аж кишить Невольника у Сіракузах В льохах і тюрмах* (Шевч., II, 1953, 270); *— Річки — так і кишать рибою!* (Мирний, IV, 1955, 324).

КИ́ШКА, и, *ж.* 1. Еластична трубка, що є частиною травного тракту людини або тварини. *Лікар нічого страшного не знайшов у мене, хоч я гадав собі, що у мене рак або які рани на кишках* (Коцюб., III, 1956, 269); *Нижній кінець товстої кишки, що лежить у порожнині таза, називається прямою кишкою* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 95).

△ **Дванадцятипа́ла ки́шка** *див.* **дванадцятипа́лий; Сліпа́ ки́шка** *див.* **сліпи́й.**

◇ **Вимо́тувати (ви́мотати) [всі] кишки́** *див.* **вимо́тувати; Ви́пустити кишки́** *див.* **випуска́ти; Ки́шка тонка́ (коро́тка)** — не вистачає (не вистачило) сил, здібностей і т. ін. для чого-небудь. *— Гітлер, бач, думав одним махом загарбати Радянський Союз. Аж воно кишка тонка* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 199); **Кишки́ гра́ють марш** *в кого* — хтось дуже голодний; **Кишки́ рва́ти (порва́ти** *і т. ін.)* **[зі (зо, від) сміху (від ре́готу)]** — сміятися до знемоги, знесилення. *А старший боярин, пан Пістряк, кишки рве зо сміху та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Кв.-Осн., II, 1956, 217); *Хлоп'ята одповідають: «Ох, комік цей Цюпа, просто кишки можна порвати!»* (Ю. Янов., I, 1954, 52).

2. *тільки мн., анат.* Те саме, що **кише́чник.**

△ **За́ворот кишо́к** *див.* **за́ворот.**

3. Вид ковбаси, начиненої кашею з кров'ю. *Він поклав на стіл дві булки та шмат гречаної кишки з кров'ю* (Козл., Ю. Крук, 1957, 379).

4. Гумова або брезентова трубка чи рукав для подавання води; шланг. *По той бік шахти вже лилася з кишки вода* (Гр., Без хліба, 1958, 161); *Жінка в клейончатому фартусі готувалась поливати молоді насадження і тягла довгу брезентову кишку з нанизаними дерев'яними чотирикутниками* (Донч., VI, 1957, 347).

КИ́ШКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Кричати «киш», відганяючи свійську птицю, птахів. *— Зерно стеріг? — Атож. На горобців кишкав* (Вишня, I, 1956, 317).

КИШКОВИ́Й, а́, е́. Стос. до кишок. *Найбільш поширеними захворюваннями в той час* [у кінці XVIII ст.] *..були кишкові захворювання* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 25); *Кишковий сік;* // Зроблений із плівки кишки (у 1 знач.). *Кишкова струна.*

КИШКОВО... Перша частина складних слів із значенням: який має кишечник або порожнину, що виконує функцію кишечника, напр.: кишководи́шні, кишковоя́брові.

КИШКОВОПОРОЖНИ́ННІ, них, *мн.* Один із найпростіших типів багатоклітинних тварин.

КИШКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний до кишки (у 1 знач.); кишкуватий.

КИШКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на кишку (у 1 знач.).

КИШЛА́К, у́, *ч.* Сільське поселення в Середній Азії. *Говорить* [Мухтаров] *чудовою узбецькою мовою, з*

характерною чистотою вимови, як у гірських кишлаках (Ле, Міжгір'я, 1953, 18).

КИШЛАКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кишла́к**. *Кишлакова рада; Кишлакова школа.*

КИШЛА́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **кишлако́вий**. *Кишлачний ярмарок.*

КИШЛО, а, *с., розм., рідко.* Житло, гніздо (у 2 знач.). *Тут розбійники жили, кишло їх було у цьому яру* (Гр., II, 1963, 253); *Микола.. шукав у його товаристві розради, бо був тут* [в інтернаті] *один чужий, непомітний в цьому невгамовному кишлі дітвори* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 100).

КИШМИ́Ш, у́, ч. Сорт солодкого винограду без насіння; // Сушені ягоди такого винограду. *Пиріжками його ще, може, й не вдовольниш, хоч би вони й з кишмишем* (Мик., II, 1957, 28); *Сушений виноград з насінням називається ізюмом, а без насіння — кишмишем* (Укр. страви, 1957, 321).

КИШНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кишкати**. *Він підскочив, кишнув і, ухопивши грудку глини, попер її у тин* (Мирний, I, 1954, 246); *Поставивши відра коло порога, Оксана кишнула на курей, що сокотали.. коло хати* (Іщук, Вербівчани, 1961, 137).

КИЮ́РА, и, ч. Збільш. до **кий** [1] 1. *На світло виступив Махтей, бородатий велетень у свиті, в смушевій з бляхою шапці і з киюрою в руці* (Вас., I, 1959, 342).

КИЯКА, и, ч. Збільш. до **кий** [1] 1. *Як одважить киякою, то хліба більш не їстимеш* (Номис, 1864, № 5020); *Мани собаку, маючи кияку!* (Укр.. присл.., 1955, 157).

КИЯ́НИ, я́н, *мн. (одн.* **кия́нин**, *а, ч.;* **кия́нка**, и, *ж.*). Мешканці Києва. *Серед киян молодих останнього часу починав ширитись європеїзм* (Л. Укр., V, 1956, 25); *Мабуть, нема киянина, у якого не було б спогадів, зв'язаних з Аскольдовою могилою* (Дмит., Розлука, 1957, 135).

КИЯ́НИН *див.* **кия́ни**.

КИЯ́НКА [1] *див.* **кия́ни**.

КИЯ́НКА [2], и, *ж.* Дерев'яний молоток, яким користуються в столярстві. *При довбанні ударяють по ручці долота киянкою* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 57).

КИЯХ, а́, *ч., діал.* Качан (кукурудзи). *Посіяти треба стільки* [кукурудзи], *скільки вони* [колгоспники] *зможуть довести до ладу.. від першого боронування.. до останнього, кинутого в корзину кияха* (Мушк., Серце.., 1962, 194).

КИЯШО́К, шка́, *ч., діал.* Зменш. до **кия́х**.

КІБЕРНЕ́ТИКА, и, *ж.* Наука про загальні закономірності процесів керування та зв'язку в організованих системах (машини, живі організми, суспільні формування тощо). *Головною частиною кібернетики є теорія інформації, яка вивчає процес передачі інформації та різні способи її кодифікації* (Наука.., 12, 1958, 15).

КІБЕРНЕТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кібернетики. *Кібернетична система;* // Який діє на грунті кібернетики. *Майбутнє кібернетичних машин важко зараз уявити, але теоретично вже можна говорити про цехи й навіть цілі заводи, які керуватимуться за допомогою електронних машин* (Наріси розв. прикл. електр.., 1957, 353).

КІ́ВЕЦЬ, бця, ч. *(Falco apivorus).* Хижий корисний птах родини соколових, переважно з сірим або рудим пір'ям. *Здалека чується — клекоче орел, лопотить своїм носом бушель, сова стогне божевільним реготом, кряче ворон, а кібці.. в'ються понад гіллям* (Мирний, III, 1954, 293); *Навколо самі птахи. Он кібець поніс у пазурах мишеня* (Юхвід, Оля, 1959, 154); * У порівн. *На його обличчі вирізнився гострий, мов у кібця, ніс* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 111).

КІ́БЧЕНЯ, я́ти, *с.* Пташа кібця. * У порівн. *І куди, думаю, такого молодого взяли? Безвусий, кругловидий, як дівчина, тільки очі, мов у того кібченяти* (Ле, Наливайко, 1957, 57).

КІ́БЧИК, а, ч. Зменш. до **кі́бець**. *Кібчики, неначе гвоздиком прибиті, на одному місці махають крильцями, виглядаючи добичу* (Стор., I, 1957, 333); * У порівн. *Голова застиг за столом, мов кібчик, зіркий, крутоший, весело насторожений* (Гончар, Новели, 1954, 89).

КІ́БЧИКІВ, кова, кове. Прикм. до **кі́бчик**; належний кібчикові. *На такий самісінький дубок я колись біля В'язового на Полтавщині до кібчикового гнізда дрався* (Вишня, I, 1956, 295).

КІВЕР, а, ч. У європейських арміях XVIII—XIX ст.— військовий головний убір із твердої шкіри. *Муштра замучує: ходиш і ходиш, витягнувши носки, та щоб ківер на голові не хитнувся, наче він не на голові в тебе, а в землю вкопаний* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 99); * У порівн. *Клобук стримів на його голові, неначе великий ківер на солдатові за часів Миколи I* (Н.-Лев., III, 1956, 371).

КІВІ, *невідм., ж. (Apteryx australis).* Нелітаючий безкрилий птах з довгим дзьобом і чотирипалими ногами, що живе на островах Нової Зеландії. *Ківі.. належить до групи нелітаючих птахів, завбільшки з великого свійського півня* (Посібник з зоогеогр., 1956, 11).

КІВІ-КІВІ, *невідм.*, *ж.* Те саме, що **ківі**.

КІВШ, ківша́ і ковша́, ч. 1. Кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води (вина, меду тощо). *Марченко.. поприліплював свічки до ківшів* (Н.-Лев., IV, 1956, 99); — *Хочеш, почну частувати Медом з нового ківша?* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 68); * У порівн. *Зачерпнув* [Єгор] *великою долонею, мов ковшем, чистої води й хлюпнув нею на Зіньку* (Шиян, Баланда, 1957, 78).

◇ **Вийти (сьорбну́ти** *і т. ін.)* **[свій, по́вний] ківш лі́ха; Зна́ти (зазна́ти, скуштува́ти** *і т. ін.)***, почо́му (почім) ківш лі́ха** *див.* **лі́хо**.

2. *спец.* Велика металева посудина в різних механізмах для зачерпування, розливання тощо. *З допомогою ковша, установленого на автонавантажувачі, вантажать, перевалюють і транспортують сипкі матеріали* (Наука.., 10, 1956, 7); *А він — про свій Катеринослав, і як пахне чавун, коли ллється в ківш* (Юхвід, Оля, 1959, 204); *Ківш екскаватора.*

3. *спец.* Те саме, що **кіш** [1] 5. *В сінях млин: теліпається ківш, крутиться колесо й шестерня, але борошно сиплеться з-під каміння в довгу шовкову торбу* (Н.-Лев., II, 1956, 411); *Зерно засипається в ківш.., звідки воно надходить у подрібнювальну камеру* (Наука.., 3, 1956, 21).

КІВШЕ́ВИЙ *див.* **ківшови́й**.

КІ́ВШИК, а, ч. Зменш. до **кі́вш** 1, 2. *Сивушки зараз ковтонули* [троянці] *По ківшику — і не здригнули, І докосились до потрав* (Котл., I, 1952, 167); *Увагу його привернув чудовий російський ківшик, вразивши невиданим оригінальним візерунком і формою* (Ільч., Серце жде, 1939, 427).

КІВШОВИ́Й, а́, е́, **КІВШЕ́ВИЙ**, а, е. Прикм. до **кі́вш**. *Неначе кричя ківшова, кипіла зала гомоном, коли з трибуни Кошова серця торкнула спомином* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 43); // Оснащений ківшем. *Ківшевий екскаватор;* // *у знач. ім.* **ківшови́й**, во́го, ч. Робітник, який працює при ківшах (у 2 знач.).

КІ́ГОТЬ, гтя, ч. 1. Гостре загнуте рогове утворення на кінцях пальців багатьох птахів і тварин; пазур. *Мохната лапа* [ведмедиці], *насторожена оструми кігтями, грозила її груді* (Фр., VI, 1951, 19); *Ось, підгорнувши білі крила, Одна* [чайка] *торкнулась до води, Знялась од хвиль, летить сюди,— У кігтях рибка б'ється біла* (Черн., Поезії, 1959, 238); // *перев. мн., розм., зневажл.*

Про довгі нігті людини. *Так би, здається, схопилася, вчепилася до їх та й учепилася кігтями в його* [панича] *бальки!..* (Мирний, III, 1954, 228).

◇ **Бу́ти в кі́гтях** *кого;* **Потра́пити в кі́гті** *до кого, зневажл.*— бути в цілковитій залежності від когось, потрапити під чиюсь владу; **Обламáти (відрубáти) кі́гті**, *зневажл.*— не дати можливості здійснити злий намір. — *Під Москвою Гітлеру обрубали кігті і в наступ перейшли* (Кучер, Голод, 1961, 124); **Показувати (показáти) [свої] кі́гті** *див.* **показувати; Трима́ти (держáти) в кі́гтях** *кого, зневажл.*— тримати когось у цілковитій залежності, мати над кимось владу.

2. *тільки мн., спец.* Залізний серпоподібний пристрій, що прикріплюється до взуття для вилізання на стовп або дерево; кішка (у 3 знач.). *При навішуванні важких проводів користуються драбиною або кігтями, за допомогою яких вилізають на опору й піднімають провід* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 117); *Залізні кігті, прив'язані до чобіт, мов дебелі серпи, міцно вгрузли в соснову деревину* (Кучер, Зол. руки, 1948, 39).

КІ́ГТИК, а, ч. Зменш. до **кі́готь** 1.

КІ́ГТИСТИЙ, а, е. Який має довгі кігті (у 1 знач.); пазуристий. *Хвилинами чує хлопчик чийсь скрадливі кроки, хтось невідомий і волохатий підкрадається ззаду з темряви й простягає зарослі, кігтисті руки* (Донч., V, 1957, 122); *Кігтистий птах; Кігтиста лапа.*

КІ́ГТЯСТИЙ, а, е. Те саме, що **кі́гтистий**. *Глянути не встигла баба,— Вже кігтяста* [собача лапа]*.. Шкряб її через лице!* (Фр., XII, 1953, 226); * Образно. *Чи маємо ж ми право мовчати про те, що на рідні простори нашої радянської Батьківщини.. і зараз ще зазіхають жадібні булькаті очі і кігтясті руки..?* (Донч., VI, 1957, 587).

КІЗ, у, ч., *діал.* Кізяк. *Стілько кізу лежить, що у віз не забереш* (Сл. Гр.).

КІЗЕЛЬГУ́Р, у, ч. Осадова гірська порода, що складається з зерен кремнезему; застосовується в будівництві й техніці; трепел.

КІ́ЗКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **коза́** 1, 2. *Коли б кізка не скакала, то б і ніжки не зламала* (Укр.. присл.., 1955, 267); [Преторіанець:] *Дай шнурка, ми спутаємо кізку, щоб не брикала дуже* (Л. Укр., II, 1951, 127); * У порівн. *Метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка, стрибнула на лаву* (Коцюб., I, 1955, 13).

КІ́ЗОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кі́зка**. — *Кізонько моя мила, кізонько моя люба! Чи ти пила, чи ти їла?* (Укр.. казки, 1951, 37); *Маленька кізонька на тонюсіньких.. ніжках дрібно тремтіла всім тілом* (Збан., Крил. гонець, 1953, 18).

КІ́ЗОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кі́зка**. *Одна кізочка стала на коліна, перевернулась на бік, лягла на стежці і притискулась до гори* (Коцюб., I, 1955, 468); * У порівн. *Як була боса, з однією розплетеною кіскою, кізочкою стрибнула вона з лежанки* (Коз., Гарячі руки, 1960, 189).

КІЗЯ́К, *рідко* **КИЗЯ́К**, ý, ч. 1. Кал, послід тварин. *Як умер старий* [пан], *та пішли шукати, аж там замість грошей одному кутку цегла, у другому — черепʼя, а в третьому — кінські кізяки* (Мирний, IV, 1955, 26); *Неподалеку мусив бути ведмежий кізяк, а може, й сам ведмідь* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 65).

2. *перев. мн.* Висушені у вигляді цеглинок тваринні випорожнення з домішкою соломи, що використовуються в степових районах України як паливо, а іноді й у будівництві.— *Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом зі мною, за одним столом...* (Мирний, II, 1954, 263); *Нехай Маруся прийде, то й витопить.. кізяком* (Григ.. Вибр.. 1959, 29); *Ввійшла Кумиш з чувалом кизяків, розгребла попіл у вогнищі і хотіла вже опустити за собою запону* (Тулуб. В степу.., 1964, 16).

КІЗЯКО́ВИЙ, *рідко* **КИЗЯКО́ВИЙ**, а, е. Прикм. до **кізя́к, кизя́к**. *Вподовж берега заяскравіли веселі купини, запахло кізяковим димом* (Гончар, Таврія.., 1957, 64); *Кизяковий попіл.*

КІЗЯЧО́К, *рідко* **КИЗЯЧО́К**, чку́, ч. Зменш.-пестл. до **кізя́к, кизя́к**. *Воском, як відомо, долівку не натирають, а тому сторожиха змазувала її глиною з водичкою, а іноді й кізячку домішувала для моці* (Донч., VI, 1957, 515); *Може, в кого трісочок або кізячків випрошу, буде чим у хаті прокурити* (Мирний, IV, 1955, 287).

КІ́ЙЛО, а, *с., діал.* Ковила. *Часом і межи кропивою росте кійло* (Номис, 1864, № 9307); * У порівн. *Погляд був соколиний, а ус такий, що вітер маяв їм* [ним] *як кійлом* (Вовчок, Вибр., 1937, 233).

КІЛ, кола́, ч. Те саме, що **кілóк**. *Там білий домичок стоїть. Навкруга* [навкруги] *густенький пліт І на колах горшки новенькі* (Рудан., Тв., 1956, 78); *Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки* (Коцюб., I, 1955, 355).

◇ **Колóм стоя́ти (ста́ти) в го́рлі** — те саме, що **Кілкóм стоя́ти (ста́ти) в го́рлі** *(див.* **кілóк**); **Ні колá, ні (анí) дворá** *в кого* — хтось зовсім нічого не має. *У його ні кола, ні двора, а в мене — он город пан подарував* (Мирний, IV, 1955, 164); *В друга — ненька старенька, В нього жінка молоденька, А що в мене молодого,— ні кола, ані двора* (Мал., Запов. джерело, 1959, 89); **Саджáти (посадúти, садовúти** *і т. ін.)* **на кіл** *кого, заст.*— те саме, що **Саджáти (посадúти) на пáлю** *(див.* **пáля**). *Поїхали визволяти Катрінчеє брата. Один утопився у Дніпровім гирлі, Другого в Коліївщині на кіл посадили* (Шевч., II, 1953, 130); **Хоч кіл на голові теши** *див.* **голова́**.

КІЛЕ́ЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кільце́** 1, 2. *Він витяг з кишені френча низку ключів на блискучому металевому кілечку* (Загреб., Європа 45. 1959, 82); *З його товстої, вдоволено одвислої губи самі по собі спливали рівні шовкові кілечка диму* (Баш, Вибр., 1948, 137).

КІЛКИ́Й, а́, е́,. Який легко розколюється. *Кілкі дрова.*

2. Те саме, що **колю́чий** 1. *Кілкий будяк.*

КІЛКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кілóк**. *Кілкова загорожа.*

КІ́ЛЛЯ, я, *с.* Збірн. до **кіл**; палля. *Навколо городу повигинався на всі боки паркан, а поламані штахети замінено простим кіллям* (Кобр., Вибр., 1954, 120); *Убога рибальська снасть понуро звисала з кілля довкола «веранди»* (Смолич, V, 1959, 16).

КІЛО́, *невідм., с., розм.* Те саме, що **кілогра́м**. *На трудодень у нас минулого року прийшлося по шість кіло зернових, по півтора кіло картоплі* (Ю. Янов., V, 1959, 160); *Вага, кратна грамові, називається: декаграм, гектограм і кілограм (який часто називається скорочено кіло; позначається кг)* (Арифм., 1956, 77).

КІЛОВА́Т, а, ч. Одиниця виміру потужності електричного струму, що дорівнює 1000 ват. *У п'ятій п'ятирічці потужність окремих найбільших наших теплових електростанцій становила 300—400 тисяч кіловат* (Наука.., 5, 1959, 15).

КІЛОВА́Т-ГОДИ́НА, и, *ж.* Одиниця виміру енергії (роботи) електричного струму, що дорівнює роботі, виконаній протягом години при силі струму в 1 кіловат. *Лічильники вимірюють роботу струму в гектоват-годинах (гвт-г) або кіловат-годинах (квт-г)* (Курс фізики, III, 1956, 103); *На Кременчуцькій ГЕС вперше запроваджено самопливний режим охолодження генераторів. Це дало змогу економити по 2,5 мільйона кіловат-годин електроенергії на рік* (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

КІЛОВО́ЛЬТ, а, ч. Одиниця виміру електричної напруги, що дорівнює 1000 вольт. *Вже введено в дію лінію електропередачі Каховка — Снігурівка напругою 154 кіловольтів* (Наука.., 2, 1957, 5).

КІЛОГРА́М, а, ч. Одиниця ваги в метричній системі мір, що дорівнює 1000 грамів. *Сапери-підривники підкладали під порожні доти десятки кілограмів толу* (Гончар, III, 1959, 60); *Кілограм є вага одного літра (1 л) води при 4° С* (Підручник дезинф., 1953, 8).

КІЛОГРА́МО́ВИЙ, а, е. Який важить один кілограм. *Чути сильний сплеск — і.. над поверхнею води вистрибує кілограмовий красень-короп* (Веч. Київ, 11.IX 1957, 1).

КІЛОГРАМОМЕ́ТР, а, ч. Одиниця виміру енергії (роботи), що дорівнює роботі, яку потрібно затратити для піднімання маси в 1 кілограм на висоту 1 метр. *Якщо ми підніємо гирю вагою 1 кілограм на 1 метр, то ця гиря матиме запас енергії величиною в 1 кілограмометр* (Фізика і с. г., 1948, 8); *Космічний корабель «Восток», вийшовши на орбіту, має енергію приблизно 20 мільярдів кілограмометрів* (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3).

КІЛО́К, лка́, ч. 1. Груба палиця (іноді — жердина), загострена з одного кінця; паля, гострокіл. *Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсаджені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *В березі на високих кілках звисав довгий, густий невід* (Десняк, Десну.., 1949, 221).

◇ **Вбúти (забúти) осúковий кілóк** — покінчити з чим-небудь, остаточно знешкодити щось; **Кілкóм стоя́ти (ста́ти)** — стояти прямо, утративши здатність рухатися.— *Бодай ти оглух, а в того, хто доводив тобі,— язик у роті кілком став!* — *бубонів Пищимуха* (Мирний, IV, 1955, 371); **Кілкóм стоя́ти (ста́ти) в го́рлі**: а) застрявати в горлі (про несмачну їжу); б) остогидіти.— *Вже мені ті його вірші кілком в горлі стоять!* (Фр., III, 1950, 370); **Хоч кілóк на голові теши** *див.* **голова́**.

2. Дерев'яний стрижень, закріплений у чому-небудь для вішання одягу тощо; вішалка (у 1 знач.). *Він почепив на кілок шапку, роздягся й закинув на жердку свиту* (Коцюб., I, 1955, 28); *Я ввійшла в хату, побачила на кілку його гімнастерку, на стіні дробовик* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 120); * У порівн. *Як дома, то до півдня буде* [панночка] *вбиратись, та начіпляє на себе всього, що треба, а чого й зовсім не треба, як на кілок у коморі* (Вовчок, I, 1955, 17).

КІЛОКАЛО́РІЯ, ї, ж. Одиниця вимірювання теплоти, що дорівнює теплоті, яку потрібно затратити для нагрівання 1 кг води на 1° С. *Один кілограм найкращого з відомих ракетних палив дає 3000—3500 кілокалорій* (Наука.., 2, 1959, 12).

КІЛОМЕ́ТР, а, ч. Одиниця вимірювання довжини, що дорівнює 1000 м. *Праворуч, за десятки чи, може, й сотні кілометрів, стоять мовчки темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпучо-білих хмар...* (Гончар, III, 1959, 17); [К о в а л ь:] *Тут не більше двох кілометрів, а машини одна за другою ходять* (Мороз, П'єси, 1959, 225).

КІЛОМЕТРА́Ж, у́, ч. Протяжність у кілометрах. *Кожна* [дошка] *була спрямована на свою дорогу, мала назву того села, до якого вела дорога, і показувала кілометраж* (Кучер, Прощай.., 1957, 65).

КІЛОМЕТРА́ЖНИЙ, а, е. Який показує кілометраж. *Лікарка уважно стежила за кілометражними тумбами на трасі* (Ле, Клен. лист, 1960, 277).

КІЛОМЕТРО́ВИЙ, а, е. Який має довжину, протяжність один кілометр. *Кілометрова глибина;* // Який указує кілометри. *Кілометровий стовп.*

КІЛО́ЧОК, чка, ч. Зменш. до **кілóк**. *По всій довжині його* [ланцюга] *стирчать.. встромлені в землю дерев'яні кілочки* (Коцюб., I, 1955, 226); *Запхнувши ніби останню річ до чемодана, Сайд Алі угледів на кілочку скрипку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 332).

◇ **Як з кілóчка** — несподівано, раптово. *Далі промовив* [дід] *несподівано, неначе його слово зірвалось, як з кілочка* (Н.-Лев., IV, 1956, 220); *— Авжеж,— як з кілочка випалила Оксана* (Логв., Давні рани, 1961, 170); **Як на кілóчках сидíти (бу́ти, знахо́дитися)** — бути занепокоєним, украй схвильованим. *Устя сиділа як на кілочках, чужа й непотрібна* (Коцюб., II, 1955, 251).

КІЛЬ, я, ч. 1. Поздовжня балка нижньої частини судна, що з його головним кріпленням. *Пароплав раптом черкнув об щось кілем, втратив хід і широким рухом повернувся носом проти течії...* (Ю. Янов., II, 1954, 91); *Спочатку підняло корму так, що ніс майже весь занурився у воду, потім корма осіла, а ніс піднявся, оголюючи кіль* (Ткач, Моряки, 1948, 124).

2. Вертикальна площина хвоста літака (дирижабля) з прикріпленими до неї поворотними кермами. *Батареї били.. Перед кілем юнкерса спалахнув чорний клубок диму* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 323).

3. Поздовжній виступ грудної кістки в більшості птахів і деяких ссавців, що має вигляд гребеня. *Кіль грудної кістки.*

КІЛЬВА́ТЕР, а, ч. Струмінь води по лінії кіля позаду судна, що рухається.

У кільва́тері пливти́ (йти, їхати) — в одну лінію та в одному напрямі пливти, їхати, іти. *У кільватері.. пливли есмінці, лідери есмінців, лінкор і два крейсери* (Кучер, Чорноморці, 1948, 21); *Забризкана болотом півторатонка, на якій полковник з майором добиралися до Філонова, їшла в кільватері за іншими машинами* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 143).

КІЛЬВА́ТЕРНИЙ, а, е. Стос. до кільватера. *Вони* [яхти] *в кільватерній лінії плавно линуть синіми водами Дніпра* (Коп., Земля.., 1957, 35).

△ **Кільва́терна колóна** — низка суден, що йдуть одно за одним у кільватері. *Вони* [судна] *йшли кількома кільватерними колонами* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 264).

КІ́ЛЬКА [1], и, ж. Маленька рибка родини оселедцевих. *Для лову деяких риб, наприклад кільки, використовують світло* (Зоол., 1957, 81).

КІ́ЛЬКА [2], кóх. *числ. неозначк.-кільк.* Невизначена мала кількість (у межах від трьох до десяти). *Іноді тікав* [Тарас] *на кілька день аж у друге село до своєї заміжньої сестри Катрі* (Мирний, V, 1955, 309); *Кілька парубків скочило до танцю, потягши за собою дівчат* (Коцюб., I, 1955, 234); *Я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста* (Довж., I, 1958, 25).

◇ **Кількома́ слова́ми** — дуже коротко. *Я кількома словами розповів, як добирався сюди* (Сміл., Сащко, 1954, 158).

КІЛЬКАГОДИ́ННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька годин. *Після вечері і кількагодинного відпочинку перед світанком вони вирушили з вантажем на Малу землю* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 315).

КІЛЬКАДЕ́ННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька днів. *Табір майже в повному складі з керівниками та вихователями повертався з кількаденної екскурсії до гірського озера* (Ле, Клен. лист, 1960, 20).

КІЛЬКАДЕСЯ́Т, тй і тьо́х, *числ. неозначк.-кільк.* Кілька десятків. *Пані прийняла Євгенія дуже чемно і здивувалася дуже, коли він заявив їй, що хотів би взяти у неї кількадесят лекцій гри на фортеп'яні* (Фр., VII, 1951, 241); *Завтра о дев'ятій ранку він повинен бути в кількадесяти кілометрах звідси* (Дмит., Наречена, 1959, 151).

КІЛЬКАДЕ́СЯТЕРО, тьо́х, *числ. неозначк.-кільк., збірн., розм.* Те саме, що **кількадеся́т**. *А на тих маши-*

нах кількадесятеро хлопців і дівчат сидять та коломийки співають (Жур., Опов., 1956, 193).

КІЛЬКАЛІТНІЙ, я, є. Те саме, що **кількарічний**. *Лікарі кажуть, що це звичайна недуга нервів від надмірної кількалітньої праці* (Ірчан, II, 1958, 39)

КІЛЬКАМЕТРО́ВИЙ, а, е. Який має довжину, висоту й т. ін. кілька метрів. *Телята збились купкою на самому березі, над кількаметровою кручею* (Кон., Сон. ранок, 1951, 10).

КІЛЬКАМІ́СЯЧНИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька місяців. *Ніч кількамісячна, як у Заполяр'ї* (Гончар, IV, 1960, 228).

КІЛЬКАНА́ДЦЯТЕРО, тьо́х, *числ. неозначено-кільк., збірн., розм.* Те саме, що **кільканадцять**. — *Моя рада така: пришліть наразі хоч кільканадцятеро* [дітей], *щоб я міг школу розпочати* (Фр., IX, 1952, 175); *Раптом неміцні двері зірвалися з петель, і до хати вдерлося кільканадцятеро ординців* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 141).

КІЛЬКАНА́ДЦЯТЬ, ти *і* тьо́х, *числ. неозначено-кільк.* У межах — від одинадцяти до дев'ятнадцяти. *Широко отворились двері, і з шумом ввійшло кільканадцять молодців у світличку* (Фр., VIII, 1952, 126); *Тепер від світа цілого відділяє його оця в кільканадцять сажнів заввишки верства.. води* (Коцюб., I, 1955, 218); *Вона вирнула перед нами за кільканадцять кроків* (Досв., Вибр., 1959, 82).

КІЛЬКАПОВЕРХО́ВИЙ, а, е. Який має кілька поверхів. *Мали на думці збудувати великий кількаповерховий будинок ось там, на горбі, в парку* (Ірчан, II, 1958, 422).

КІЛЬКАРАЗО́ВИЙ, а, е. Який повторюється кілька разів. *Офіцери водили піхоту в кількаразові нічні атаки* (Гончар, I, 1954, 396).

КІЛЬКАРАЗО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. за знач. **кількаразо́вий**.

КІЛЬКАРІ́ЧНИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька років. *Давнє, вже кількарічне змагання за першість у цеху йшло між обома бригадами* (Собко, Біле полум'я, 1952, 96); // Який має кілька років. *Кількарічна дитина; Кількарічний сад дав перші плоди;* // Набутий протягом кількох років. *Кількарічний досвід.*

КІЛЬКАСКЛАДО́ВИЙ, а, е, *лінгв.* Який складається з кількох складів.

КІЛЬКАСО́Т, кохсо́т, *числ. неозначено-кільк.* Кілька сотень. *Під час збирання і сушіння тютюнового листя працювало кількасот чоловік* (Іст. УРСР, I, 1953, 334).

КІЛЬКАТИЖНЕ́ВИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька тижнів. *Біль унаслідок вивихнення ноги, як і ушкодження на голові й тілі, ..засудили звичайно енергійну й рухливу жінку на кількатижневе лежання* (Коб., III, 1956, 189); *Після кількатижневих дощів, туманів та мряк нарешті стало на годині* (Гончар, III, 1959, 238).

КІЛЬКАХВИЛИ́ННИЙ, а, е. Який триває (тривав або триватиме) кілька хвилин. *Кількахвилинна сутичка закінчилася нашою перемогою* (Минко, Повна чаша, 1950, 245).

КІЛЬКАЯ́РУСНИЙ, а, е. Який має кілька ярусів. *Це була чимала комора, де на кількаярусних стелажах зберігалось обмундирування* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 36).

КІЛЬКИ, *діал.* Скільки. — *Ох, сестрице, скільки нас* [квітів] *погинуло, любий світ покинуло... От було недавно свято,— кільки ж нас було потято!* (Л. Укр., III, 1952, 489).

КІЛЬКІ́СНИЙ, а, е. Стос. до кількості. — *Заодно продумайте хоч кількісний склад майбутньої дослідної комісії з технічного боку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 61); *Згідно з діалектичними закономірностями у фізіології кількісні зміни приводять до якісних змін фізіологічних властивостей речовини* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 70).

△ **Кількісний аналіз** — аналіз, що встановлює кількість складових частин у досліджуваній речовині. — *Темний шматок* [мінералу] *треба віддати в інститут для якісного і кількісного аналізу* (Досв., Вибр., 1959, 273); **Кількісний числівник** — числівник, що означає число, указує на кількість предметів. *Кількісні числівники, передаючи рахунок предметів, звичайно виступають у сполученні з іменниками* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 310).

КІЛЬКІ́СНО. Присл. до **кількісний**. *За яких чверть години він устиг звалити, мабуть, з десяток качок, і я, щоб він не перевершив кількісно моєї добичі, взявся до діла* (Досв., Вибр., 1959, 436); *При капіталізмі основні й вирішальні засоби виробництва належать великому кількісно класові капіталістів і землевласників* (Програма КПРС, 1961, 7).

КІЛЬКІ́СТЬ, кості, *ж.* 1. Число, величина, об'єм, маса. *Написане не вдовольняє мене, що треба б краще обробляти й виконувати речі, бо важна не кількість, а якість* (Коцюб., III, 1956, 422); *Вранці.. Хвецький зробив ревізію на возах і доповів командирові роти про наявну кількість мін* (Гончар, III, 1959, 312); *На відчуття світла певним чином впливають барометричний тиск, кількість кисню в повітрі* (Рад. психол. наука.., 1958, 12).

2. Філософська категорія, що характеризує предмети та явища зовнішнього світу з погляду об'єму, числа, ступеня розвитку; визначеність предметів, явищ об'єктивного світу, зміна якої до певного моменту не викликає корінних, якісних змін, а тільки підготовляє їх.

КІЛЬКО, *діал.* Скільки. *І кільк-то було сварів, криків, проклять на тих сільських вигонах* (Фр., V, 1951, 198).

КІ́ЛЬКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кілька** [1].

КІЛЬКО́РО, кількох, *числ. неозначено-кільк., збірн., розм.* Те саме, що **кілька** [2]. *Довкола огню сиділо кількоро людей, малих і великих* (Фр., II, 1950, 29); *Кількоро рук шанобливо вмочають у махорці пальці* (Кач., II, 1958, 182).

КІЛЬОВИЙ, а́, е́. Прикм. до **кіль**.

КІЛЬЦЕ́, я, *с.* 1. Предмет (найчастіше з металу), який має форму кола *(див.* **ко́ло** [1] 1). *Ведмідь який, а й то кільце в губу вправляють* (Номис, 1864, № 4220); *Розшукавши в кузні великий замок, надів його на кільця, що були в дверях* (Мик., Кадильниця, 1959, 62).

2. Те, що має вигляд такого предмета. *Вона вся трусилась, трусились на голові кільця локонів* (Н.-Лев., II, 1956, 77); *Пускаючи кільця диму, Іван Лук'янович вдоволено дивився на мене* (Грим., Подробиці.., 1956, 99); // Коло *(див.* **ко́ло** [1] 2), обвід. *Велике кільце московського метро;* // Кінцевий пункт трамвайного й тролейбусного маршрутів із поворотним кругом, а також кінець автобусного маршруту, де автобус робить розворот, щоб їхати назад; // *перен.* Те, що замкнене круговою лінією чого-небудь; оточення. *Нарешті було розірване й кільце блокади, яке тримало радянський народ в ізоляції від зовнішнього світу* (Мист., 6, 1957, 30); [Спартак:] *Та ми затримаєм противника, аж доки Піхота не проверться крізь кільце* (Дмит., Драм. тв., 1958, 64).

△ **Річні кільця** — концентричні шари деревини, які щорічно наростають на стовбурі дерева; річні шари. *Відомо, що дерево, як правило, щороку відкладає річні кільця, які добре видно на зрізі стовбура* (Наука.., 12, 1956, 20).

3. *у знач. присл.* **кільце́м, кільця́ми**. У вигляді кола, кругової лінії. *Люди збиваються навколо Ганни тісним*

кільцем (Руд., Остання шабля, 1959, 399); *Механік мовчки посміхнувся, пускаючи дим кільцями вгору* (Гончар, Таврія, 1952, 256).

4. Окрема складова частина ланцюга. *Біда за біду чіпляється, як у ланцюзі кільце за кільце* (Номис, 1864, № 2164).

◇ **Кільцé в ланцюгý** *чого* — складова частина чогонебудь цілого. *Люди й покоління — се тільки кільця в ланцюгу великім всесвітнього життя* (Л. Укр., III, 1952, 97).

5. *тільки мн.* Гімнастичний прилад, який складається з двох підвішених обручів. *Тут їй подобалось: можна досхочу гойдатись на кільцях, злітаючи під самісіньку стелю* (В ім'я Вітч., 1954, 8).

КІЛЬЦÉВИЙ, а, е. Який має форму кільця (у 1 знач.); круговий. *Чепіга спустився на Поділ, сів у вагон кільцевої лінії трамвая* (Жур., Вечір.., 1958, 368); *На стояках змонтовано кільцевий балкон* (Нова техн. і технол.., 1961, 98); *Кільцевий шов.*

КІЛЬЦЕПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на кільце (у 1 знач.). *В середині чітко окреслених круглих, овальних, а іноді і кільцеподібних дисків планетарних туманностей містяться зірки* (Наука.., 6, 1961, 11).

КІЛЬЦЮВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **кільцюва́ти.** *За допомогою кільцювання виявлено факти повернення багатьох видів птахів до своїх старих гнізд* (Наука.., 3, 1960, 37); *Рано навесні провадять кільцювання стовбурів гусеничним клеєм або мазутом* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 411).

2. *спец.* Об'єднання електростанцій у єдину енергосистему. *Металокерамічні контакти для високовольтних ліній електропередач допомагають здійснити кільцювання енергосистем Радянського Союзу* (Наука.., 2, 1963, 15).

КІЛЬЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех., спец.* 1. Насаджувати мічені кільця на лапки птахів і хвости риб для спостереження за напрямом і швидкістю переміщень, віком і т. ін. *Відібраний молодняк, якщо він не криломічений, слід кільцювати* (Птахівн., 1955, 59).

2. Робити круговий зріз кори стовбура, гілки дерева або насаджувати на них дротяні кільця для уповільнення росту, збільшення плодоношення, надання певної форми кроні тощо.

3. Обмазувати смолою навколо (кільцем) стовбур дерева для захисту від шкідників.

КІЛЬЦЮВА́ТИЙ, а, е. Схожий на кільце (у 1 знач.). *Кільцювата форма.*

КІЛЬЦЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., спец.* Пас. до **кільцюва́ти.**

КІЛЬЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який складається з кілець (у 1, 2, 4 знач.) *Щоб забезпечити дружні сходи льону за умов посушливої весни, посіви його треба закоткувати кільчастим котком* (Ол. та ефір. культ., 1956, 97); *Кільчастий панцир;* // Який має вигляд кільця, кілець (у 1, 2, 4 знач.). *Сплівшися своїми кільчастими галузками, утворили* [глоди] *густу, непробиту стіну* (Фр., VIII, 1952, 135).

2. Уживається як складова частина деяких ботанічних і зоологічних термінів. *Є й інші небезпечні первинні шкідники лісів, наприклад кільчастий шовкопряд* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 139); *Кільчасті черви.*

КІЛЬЧА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кільча́стий** 1. *Кільчастість копита коня.*

КІЛЬЧА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кільча́стий** 1. *Такий батько, яким був і за життя, тільки одягнутий не так, як його поховали, а ніби зібрався на рать: у кільчатій броні, з щитом* (Скл., Святослав, 1959, 587).

КІЛЬЧЕННЯ, я, *с.* Стан за знач. **кільчитися.**

КІЛЬЧИК, а, ч. Стебло рослини на початку його розвитку з насіння, кореневища, цибулини, бульби; паросток.

КІЛЬЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кі́льчик.**

КІ́ЛЬЧИТИСЯ, ться, *недок.* Пускати кільчики, паростки; проростати. *Коли насіння набубнявіє й почне кільчитись, його розстеляють тонким шаром у ящиках, накривають зверху зволоженим полотном* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 78).

КІМ, у, ч., *іст.* Скорочення: Комуністичний Інтернаціонал Молоді.

КІМВА́Л *див.* **кимва́л.**

КІМЕРІ́ЄЦЬ *див.* **кімерійці.**

КІМЕРІ́ЙКА *див.* **кімерійці.**

КІМЕРІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кімерійці.** *Для кімерійської культури пізнього часу.. характерні глиняні горшки, прикрашені у верхній частині ліпними валиками* (Нарис стар. іст. УРСР, 1957, 114).

КІМЕРІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **кімерієць**, ійця, ч.; **кімерійка**, и, *ж.).* Найдавніше (за письмовими джерелами) населення північного Причорномор'я. *На початку І тисячоліття до н. е. степові райони північного Причорномор'я заселяли племена кімерійців* (Іст. УРСР, І, 1953, 24); *— Які племена тут жили до нас — ось що хотілось би з'ясувати,— роздумливо мовить Брага.— Племена таврів чи хто?— І кімерійці жили,— уточнює професор.* — *Сучасники Гомера* (Гончар, Тронка, 1963, 273).

КІ́МЛЯ, і, *ж., діал.* Сітка для ловлі риби.

КІМНА́ТА, и, *ж.* 1. Відокремлена стінами або перегородками частина будинку, квартири для проживання в ній; хата (у 2 знач.), покій. *Поставлю хату і кімнату, Садок-райочок насажу* [насаджу] (Шевч., II, 1953, 348); *До світлиці притикає скілька бічних кімнат, відділених від неї не дверима, а важкими запонами з дорогих тканок* (Л. Укр., II, 1951, 341); *Спить спокійно у другій кімнаті карооокий, смуглявий синок* (Сос., II, 1958, 105).

2. *з означ. і чого.* Приміщення спеціального призначення на виробництві, в установі тощо. *Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки* (Вас., III, 1960, 118); *На Сумщині відкрито кімнати пропаганди передового досвіду* (Рад. Укр., 10.I 1962, 2).

Кімна́та ма́тері й дити́ни — приміщення в будинку вокзалу, автостанції тощо для відпочинку транзитних пасажирів — матерів з дітьми.

КІМНАТЙНА, и, *ж., розм.* Невелика кімната (у 1 знач.). *Тетяна Панасівна походжала, роблячи кілька кроків з кутка в куток, ніби давно вже обжила цю мініатюрну кімнатину* (Коп., Земля.., 1957, 211).

КІМНАТЙНКА, и, *ж.* Зменш. до **кімнати́на.**

КІМНА́ТКА, и, *ж.* Зменш. до **кімна́та.** *Чорні стіни невеликої кімнатки були аж слизькі від цвілі* (Коцюб., I, 1955, 39); *У кімнатці стривожена стоїть Оксана біля вікна* (Головко, I, 1957, 429).

КІМНА́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кімна́та**; хатній, покоєвий. *Галя одхилила трохи кімнатні двері* (Мирний, I, 1949, 375); *У кімнатній темряві на фоні світла, що лився у напіввідчинені двері, чітко вирізьблювався Миколин профіль* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 175); // Призначений для кімнати. *Не палю я лампадки кімнатної, Не читаю канону вечірнього* (Граб., I, 1959, 558); *Гермíна був взутий у стоптані кімнатні туфлі на босу ногу* (Томч., Готель.., 1960, 204).

Кімна́тна температу́ра — звичайна температура житлового приміщення. *Ртуть випаровується навіть при кімнатній температурі* (Наука.., 4, 1963, 34).

2. Який постійно перебуває, живе або вирощується в кімнаті; хатній, покоєвий. *Любителям кімнатних співочих птахів треба пам'ятати про негативний вплив насіння конопель на колір пір'я птахів* (Веч. Київ, 21.III 1957, 4); *Кімнатні рослини.*

КІМНА́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кімна́тка**. *Не вижила я в неї, покинула, найняла собі кімнаточку* (Н.-Лев., IV, 1956, 278); *Уступив я у сінечки біленькі, а з сінечок у біленьку кімнаточку* (Вовчок, VI, 1956, 237).

КІМНАТЧИ́НА, и, *ж., розм.* Невелика (іноді погана) кімната (у 1 знач.). *Вся кімнатчина пахтіла приємним туалетним милом* (Вільде, Сестри.., 1958, 296).

КІМО́ГРАФ, а, *ч., спец.* 1. Прилад для графічної реєстрації скорочення м'язів, кров'яного тиску тощо.

2. В експериментальній фонетиці — прилад для запису кривої звуків.

КІМОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **кімо́граф**. *Кімографічна стрічка.*

КІМОНО, *невідм., с.* 1. Японський національний (чоловічий або жіночий) верхній одяг у вигляді халата з широкими рукавами й полами, які загортають зліва направо. *Він був у темно-сірому кімоно з чорним поясом, у табі — японських панчохах з окремим великим пальцем* (Донч., III, 1956, 247).

2. Широка жіноча сукня з особливим кроєм рукава.

КІМ'Я́Х, а́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **гро́но**. *Звисають на дахи Вишень червоні кім'яхи* (Мур., Ідуть.., 1951, 48).

2. *у знач. присл.* **кім'яхо́м**. Клубком (у 4 знач.), купою. *— Діду! що воно за знак, що бджоли он яким кім'яхом полетіли?* (Мирний, I, 1954, 192).

КІН, ко́ну, *ч.* 1. Місце, куди кладуть ставку в азартній грі.

◇ **Ста́вити (поста́вити) на кін** *що:* а) вносити свою ставку в спільну гру. *Тут же, розмінявши полтинника, Данько поставив свою долю на кін* (Гончар, Таврія, 1952, 67); б) *(перен.)* ризикувати. *Він поставить на кін усе. Воля або смерть...* (Коз., Гарячі руки, 1960, 165).

2. Спеціальний майданчик, на якому показують вистави; сцена. *Посередині кону хата Степана Реви, котра виходить причілком до авансцени* (Кроп., II, 1958, 44); *На кін виходять розхвильовані актори* (Ю. Янов., IV, 1959, 39).

КІ́НВА, и, *ж.* 1. Великий дерев'яний кухоль. *А трохи згодом Раби вечерю принесли І кінву доброго сикеру* (Шевч., II, 1953, 71); *Кухарі.. ставлять.. по всіх столах дерев'яні ваганки з потравою, а між ними у великих кінвах.. горілку, мед, пиво* (Стор., I, 1957, 256).

2. *діал.* Відро. *Молодичка кароока.. бігла з кінвами по воду* (Сл. Гр.)

КІНВА́, и, *ж., розм.* Збірн. до **кінь** 1. *Бач, скільки кінви пасеться* (Сл. Гр.); *Мимо проїжджають, сунуть кінвою війська* (Гончар, III, 1959, 70).

КІНГСТО́Н, а, *ч.* Клапан у підводній частині судна для впускання (при потребі) забортної води. [Балтієць:] *Приготувати шлюпки, одкрити кінгстони* (Корн., I, 1955, 79); *Два матроси, що лишилися живі, відкрили кінгстони й потопили корабель, не здавши його ворогові* (Іст. УРСР, I, 1953, 591).

КІНЕМА́ТИКА, и, *ж.* Розділ теоретичної механіки, у якому вивчається залежність механічного руху тіл лише від часу й не береться до уваги маса рухомих тіл та дія на них інших тіл (сил).

КІНЕМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кінематики. *Для вивчення будови верстата та взаємодії його механізмів застосовують умовні рисунки, так звані кінематичні схеми* (Фрез. справа.., 1957, 214).

КІНЕМАТО́ГРАФ, а, *ч.* 1. Те саме, що **кіноапара́т**.

2. *рідко.* Те саме, що **кіномисте́цтво**. *Кінематограф — найбільш синтетичне мистецтво* (Літ. газ., 13.III 1959, 3).

3. *заст.* Кінотеатр. *Вутанька прийшла в кінематограф в парі з военкомом* (Гончар, Таврія.., 1957, 464).

КІНЕМАТОГРАФІ́СТ, а, *ч.* Працівник кінематографії. *Головним завданням кінематографістів і надалі лишається боротьба за втілення в творах кіно значних тем сучасності* (Мист., 3, 1961, 4).

КІНЕМАТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кінематографа (у 1, 2 знач.) і кінематографії. *Першої хвилини їм здалося, що сліпучі промені різнокольорових кінематографічних юпітерів ударили їм звідусіль у лице* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 352); *Кінематографічна техніка; Кінематографічна промисловість.*

КІНЕМАТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. Те саме, що **кіномисте́цтво**. *Художня кінематографія існує.. на базі літератури, кінодраматургії* (Довж., III, 1960, 147); *Українська радянська кінематографія набула значного творчого досвіду в художньому відображенні багатогранного життя нашого народу* (Ком. Укр., 6, 1960, 67).

2. Галузь культури й промисловості, що виробляє кінофільми та показує їх глядачам. *В Празі нам довелось бачити декілька нових фільмів, випущених останнім часом чехословацькою кінематографією* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 10).

КІНЕСКО́П, а, *ч.* Приймальна електронно-променева трубка, яку застосовують у телевізорах. *Львівський електроламповий [завод] спеціалізуватиметься на виробництві кінескопів для телевізорів* (Роб. газ., 25.I 1962, 1).

КІНЕ́ТИКА, и, *ж.* Розділ теоретичної механіки, що охоплює динаміку й статику.

△ **Хімічна кіне́тика** — розділ фізичної хімії, що вивчає швидкість і механізм хімічних реакцій.

КІНЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до кінетики. *Кінетична теорія.*

2. Стос. до руху, пов'язаний з ним. *Ядро [гелію] раптово і самовільно викидається із радіоактивного ядра з величезною кінетичною енергією* (Рибак, Час.., 1960, 624).

КІНЕ́ЦЬ[1], нця́, *ч.* 1. Крайній пункт, межа протяглості предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне п о ч а т о к. *В кінці села, коло самої Раставиці, стояла хата старого Петра Джері* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *Він просить у Хавцького ножа, щоб зачищати кінці кабеля* (Гончар, I, 1954, 50); // Остання, завершальна частина якогось твору, книжки тощо. *Дуже жалкую я, що не маю кінця Вашої книжки «В поті чола»* (Коцюб., III, 1956, 116).

◇ **В обі́два кінці** — туди й назад. *— Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен..— А хто їх там лічив,— стримано відповів мандрівник.. — Кажуть, двадцять тисяч в обидва кінці?* (Довж., I, 1958, 77); **В усіх кінця́х** *чого* — всюди, скрізь; **Дохо́дити (дійти́)** [до] **кінця́** *див.* **дохо́дити**; **Зво́дити (звести́, зв'я́зувати) кінці [з кінця́ми]**: а) узгоджувати різні частини, сторони якої-небудь справи. *Інший заведе-заведе, так що ну; та не зведе кінців, та тільки вже мовчки гарчить на других* (Кв.-Осн., II, 1956, 248); [Бондар:] *Ви ж самі не можете звести кінці з кінцями у цих папірцях* (Зар., Антей, 1961, 40); б) ледве справлятися з нестатками. *Усіх людей дівив* [Григорій] *на багачів, злидарів і тих, що сяк-так крутяться на землі, зводячи кінці з кінцями* (Стельмах, Хліб.., 1959, 236); **З (із) кінця́ в кіне́ць; Від кінця́ до кінця́** — з одного краю в інший. *Він ще раз проходить його [двір] од кінця до кінця, самотній і безпомічний* (Коцюб., II, 1955, 19); *З гір, із далеких лісів ринуть в долину вітри, шарпаються з кінця в кінець* (Кол., На фронті.., 1959, 194); **Знайти́ кіне́ць** *див.* **знахо́дити**; **З різних (усіх і т. ін.) кінців** — з різних (усіх і т. ін.) боків, сторін; звідусіль. *Дзвін загудів. По дворі почали мигтіти ченці молоді, як мухи, зо всіх кінців* (Вовчок, VI, 1956, 253); **Кінців не знайти́** — ні про що не дізнатися; **Кінці [з кінця́ми] не схо́дяться (не зійшли́ся)**: а) важко справля-

тися комусь із труднощами, нестатками; не йде справа на лад. *Мене дуже тягне на різдво поїхати на Русь, та якось не сходяться кінці. Треба сидіти та вчитися* (Стеф., III, 1954, 28); б) немає узгодженості, відповідності між різними частинами, сторонами якої-небудь справи. — *Ти ж.. комору в порядку передав? — Та трохи не зійшлися кінці з кінцями. Нестачу я завтра ж донесу* (Стельмах, Правда.., 1961, 322); **Кінці́ [з кінця́ми] схо́дяться (зійшли́ся)**: а) щось робиться, здійснюється так, як належить; б) є узгодженість, відповідність між різними частинами, сторонами якої-небудь справи; **Кінці́ знайти́** — дізнатися про що-небудь. [О к с а н а:] *Артем зміг би кінці знайти* (Корн., II, 1955, 131); **Кінці́ [у во́ду] хова́ти (захова́ти** *і т. ін.)* — не залишати ніяких слідів злочину, вчинку. — *Мені поперед усього треба людей розумних, .. кованих на всі чотири ноги ..Щоб уміли робити моїм іменем.. і ховати кінці в воду...* (Фр., VI, 1951, 358); **На кінці́ язика́ є (знахо́диться** *і т. ін.)* *що в кого, рідко кому:* а) хтось завжди швидко, без труднощів дає відповідь на що-небудь; б) хтось має велике бажання що-небудь сказати. *По розпалених обличчях молдуван видко було, що якась цікава новина свербить їм на кінці язика* (Коцюб., I, 1955, 193); **На (у) всі (різні) кінці́** — на (у) всі (різні) боки, сторони. *У нас зійшло вже сонце, його вогні ми шлем на всі кінці...* (Сос., I, 1957, 479); *Вершники на момент круто збили коней і потім з тваринним криком кинулись у різні кінці* (Панч, В дорозі, 1959, 36); **Не з то́го кінця́ роби́ти (почина́ти** *й т. ін.)* *що* — не так, як треба робити, починати тощо; **Па́лиця з двома́ кінця́ми; Па́лиця на два кінці; У па́лиці два кінці́** — якийсь захід може повернутися злом і проти того, хто його починає.

2. Останній момент чого-небудь, що відбувається в часі, а також час, пов'язаний із цим моментом. *В кінці літа Тасю одвезено до школи* (Коцюб., I, 1955, 321); *Кінець дня минув у напруженій роботі* (Трубл., II, 1955, 274); // Завершення, закінчення чого-небудь. *Кінець діло хвалить* (Номис, 1864, № 10005); [С т е п а н:] *Бачу, дружбі нашій кінець* (Корн., II, 1955, 120).

◇ **Від (з) почáтку до кінця́** — повністю, цілком. *Заграти* [«Крейцерову сонату»] *цілу, з початку до кінця, ..їй не під силу* (Л. Укр., V, 1956, 221); **Відни́ні й до [кінця́] віку** *див.* **відни́ні; Дово́дити (довести́) до кінця́** *див.* **дово́дити; Доїхати кінця́** *див.* **доїжджа́ти; І ді́лу кіне́ць** — що-небудь закінчено; і все. *Проковтнув би його* [вареник], *та й кінець ділу; так гріх, піст зайшов* (Кв.-Осн., II, 1956, 110); **Кла́сти (покла́сти) кіне́ць** *див.* **кла́сти; Під кіне́ць** *чого* — під час закінчення чого-небудь. *Так пройшло кілька репетицій і під кінець їх Настя робила часом більше помилок, ніж впочатку* [спочатку] (Л. Укр., III, 1952, 585).

3. *перен., розм.* Смерть, загибель. — *Тож він завтра із другою Піде під вінець... А я собі під водою Знайду вже кінець!* (Л. Укр., I, 1951, 325); *Зворушення, прощання і подорож прискорили його кінець* (Коб., III, 1956, 306); *І океанів тих немає, Щоб вірні роз'єднать серця... Тому й сичиш ти, люта зграя, Свого чекаючи кінця* (Рильський, Мости, 1948, 53).

Боро́тися до кінця́ — боротися до останньої хвилини життя. *В неї* [Ясногорської] *ще залишається найвища святиня — рідний народ. Це так багато, що заради цього варто жити й боротись до кінця* (Гончар, III, 1959, 190); **Кіне́ць сві́ту** — за християнським віровченням і народним повір'ям, загибель світу. — *Ото чули — отець Павло вичитував з євангелія, що кінець світу скоро* (Еллан, II, 1958, 7).

4. *мор.* Мотузка, канат для причалювання суден. *На кормі стояв з приготовленим кінцем сам боцман* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 271).

◇ **Віддава́ти (відда́ти) кінці́** *див.* **віддава́ти.**

◆ **Без кінця́; Без кінця́-кра́ю; Без кінця́ й кра́ю:** а) дуже далеко, безконечно. *В голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася без кінця-краю...* (Коцюб., I, 1955, 250); б) дуже довго. *Ніяково було сидіти «в гостях» без кінця* (Л. Укр., V, 1956, 361); в) безперервно, весь час. *Лиш в коридорі вартового лунають кроки без кінця* (Сос., II, 1958, 402); г) дуже велика кількість; безліч. *Нижче летіли і крутились чорногузи, качки і.. різного дрібного птаства без кінця й краю* (Довж., I, 1958, 173); **До кінця́** — цілком, повністю. *Щоб Вас* [В. М Гнатюка] *до кінця розсердити, то попрохаю ще вислати 1 пр. «Кобзаря» Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 289); **Зроби́ти кіне́ць** *див.* **зроби́ти; Кіне́ць кінце́м** — у кінцевому підсумку, нарешті. *Трудом ми все на світі робим, Трудом живем, кінець кінцем!* (Нех., Ми живемо.., 1960, 95); **Нема́є, (не бу́де, не було́, не ви́дно** *і т. ін.)* **кінця́ (кінця́-кра́ю, ні кінця́ ні кра́ю)** *чому:* а) щось дуже далеко простягнулося. *Здавалось, плавням нема кінця-краю* (Коцюб., I, 1955, 360); б) щось дуже довго триває. — *Припиняйте позачергові дебати, бо не буде їм ні кінця ні краю* (Чаб., Тече вода.., 1961, 175); в) безліч кого-, чого-небудь. *Сім днів вони не їли й відбивають атаки люті ворогів.., а ворогам кінця немає* (Сос., II, 1958, 438)

КІНЕ́ЦЬ [2], *прийм., розм.* На краю. *Балаш з Кайдашем посідали кінець стола і почали розмовляти* (Н.-Лев., II, 1956, 319); *Давид ще довго сидів кінець стола і щось швидко натхненно писав* (Головко, II, 1957, 136).

КІНІК, а, *ч.* Послідовник давньогрецької філософської школи, заснованої Антисфеном у IV ст. до н. е.

КІНКА́Н, а, *ч. (Fortunella)* Вид плодових дерев або кущів родини рутових, поширений у Східній Азії. *Кінкан японський.*

КІННИ́Й, а, е. 1 Якому надають руху коні. *На невеликих ділянках картоплю можна садити квадратно-гніздовим способом під кінний плуг* (Картопля, 1957, 83); *У Буенос-Айресі є всі види міського транспорту — метро, трамваї, автобуси, тролейбуси, таксі і навіть кінні карети* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 65); // Пов'язаний з їздою на конях. *Програма змагань з кінного спорту дуже різноманітна* (Спорт.., 1958, 78).

2. Який складається з вершників. *Стояло військо тут зальотне, Волове, кінне і піхотне* (Котл., I, 1952, 171); *Командир полку послав кінну розвідку далеко ліворуч і праворуч від дороги* (Гончар, III, 1959, 95).

3. *у знач.* **кінний**, ного, *ч., рідко.* Те саме, що **ве́ршник** 1. *Зібрав* [Турн] *і кінних, і піхотних І всіх для битви шиковав* [шикував] (Котл., I, 1952, 214); *Степовим шляхом тікають пани, чоловіки, жінки, старі, обозні, кінні, піші* (Довж., I, 1958, 240).

КІННИК, а, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **кінно́тник**; кавалерист. — *Тоді.. близько від нас проходив фронт. Щоб не демаскувати себе, я дав розпорядження кінників в піхоту перевести* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 39).

КІННИ́ЧИЙ, чого, *ч., рідко.* Те саме, що **ко́нюх**. *Стояли вони* [коні] *в стайні окремо, і ніхто, крім старшого кінничого, до них близько й приступитися не сміє* (Мур., Бук. повість, 1959, 7).

КІ́ННО, *присл., розм.* На коні, верхи. *Ті, що виходили піші, вертались кінно, на баских конях* (Коцюб., II, 1955, 78); [Д о л о р е с:] *Як ви могли сюди прибути?* [Д. Ж у а н:] *Кінно, а потім пішки* (Л. Укр., III, 1952, 339); *Засліплене від люті панство кінно вдарило на козаків* (Кач., II, 1958, 418).

КІННОСПОРТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до кінного спорту. *Кінноспортивні змагання.*

КІННО́ТА, и, *ж., збірн.* Кінне військо; кавалерія. [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Дивись. Тут в лісі Тугай-Бей*

з ордою і наша кіннота (Корн., I, 1955, 242); *В огненному блиску шабель летіла не раз на ворога червона кіннота* (Цюпа, Україна.., 1960, 240).

КІННО́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кінно́та**. *Боженко стоїть серед поля, де тупіт кінноТний і мла* (Мал., Звенигора, 1959, 103).

КІННО́ТНИК, а, ч. Кінний вояк; кавалерист. *Розпустили гриви коні, Їм немає впину. Мчать кіннотники червоні Битись за Вкраїну* (Укр.. думи.., 1955, 499); *А довгою дорогою їде загін кіннотників, співаючи пісню про прапори* (Ю. Янов., IV, 1959, 68).

КІНО́, *невідм., с.* 1. Кінематографія, кіномистецтво. *Блискучі переваги кольорового кіно перед чорно-білим очевидні, як очевидні і безмежні перспективи його розвитку* (Довж., III, 1960, 131); *Кіно — це найважливіше, найбільш масове мистецтво — є разом з тим і наймолодшим* (Мист., 4, 1961, 29).

2. *розм.* Те саме, що **кінофільм**. *Подивитись цікаве кіно.*

3. *розм.* Те саме, що **кінотеа́тр**. *Злочину не було викрито доти, доки невістка не прибігла на умовлене місце коло кіно і не знайшла там ні свекра, ні сина* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Пішли комсомольці, жваво обмірковуючи, де саме вибрати місце для кіно* (Шиян, Баланда, 1957, 195).

КІНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кіно́** у 1 знач., напр.: кіномитéць, кінорепортéр; у 2 знач., напр.: кінокáдр, кінолаборатóрія, кінонáрис; у 3 знач., напр.: кінозáл.

КІНОАКТО́Р, а, ч. Актор, який знімається в кінофільмах. *У фільмах-листівках і інших художньо-агітаційних фільмах брали участь кіноактори, артисти місцевих театрів, а іноді навіть командири й політпрацівники Червоної Армії* (Укр.. кіномист., III, 1959, 38).

КІНОАКТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кіноакто́р** і **кіноактри́са**; // Який готує кіноакторів, кіноактрис. *Кіноакторський факультет.*

КІНОАКТРИ́СА, и, *ж.* Те саме, що **кіноартúстка**. *Ярослава назвала прізвище відомої кіноактриси* (Дмит., Розлука, 1957, 161).

КІНОАПАРА́Т, а, ч. Апарат, який застосовується в кінематографії (для знімання чи показу кінофільмів). *Мені доводилось перед кіноапаратом переплівати справжню річку* (Сміл., Сашко, 1957, 69); *У казармах військових частин.. було встановлено кілька кіноапаратів для демонстрування агітаційних фільмів* (Укр.. кіномист., I, 1959, 39).

КІНОАПАРАТУ́РА, и, *ж., збірн.* Сукупність різних апаратів (знімальних, проекційних, звукозаписних), машин та устаткування, які застосовуються в кінематографії. *За день дружної роботи цегляна будка для кіноапаратури була готова* (Шиян, Баланда, 1957, 218).

КІНОАРТИ́СТ, а, ч. Те саме, що **кіноакто́р**. *Мені здається, що в кольоровому фільмі зовсім інший вигляд має кіноартист* (Довж., III, 1960, 135).

КІНОАРТИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **кіноарти́ст**. *Молода кіноартистка Лариса Борисенко під час навчання в середній школі знімалась у дитячому фільмі «Команда з нашої вулиці»* (Мист., 3, 1959, 11).

КІНОБУ́ДКА, и, *ж.* Приміщення для кіноапарата й кіномеханіка. *Кожен майданчик має збудовану власними силами кінобудку, невеличку сцену, де часто грає духовий оркестр шахти* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 33).

КІНОВА́Р, *т. род.* у, *ч.* Мінерал червоного кольору різних відтінків; сірчиста ртуть, цинобра. *Сполучаючись із сіркою, ртуть утворює стійкий мінерал кіновар* (Наука.., 10, 1963, 15).

2. *род.* і, *ж.* Червона фарба, яку добувають із сірчистої ртуті. * У порівн. *Далека дамба на обрії полум'яніла, як кіновар* (Донч., II, 1956, 142).

КІНОВА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кінова́р**.

КІНОВИРОБНИ́ЦТВО, а, *с.* Виробництво кінофільмів. *Швидкими темпами розвивається на Україні кіновиробництво* (Колг. Укр., 12, 1957, 15); *Друге моє повідомлення — це повідомлення про взаємодію техніки кіновиробництва і нашої режисерської роботи* (Довж., III, 1960, 176).

КІНОГЛЯДА́Ч, á, ч. Той, хто дивиться кінофільм. *Перед кіноглядачем проходять незабутні картини героїчної чотиримісячної оборони волзької твердині й великого наступу Червоної Армії* (Рад. Укр., 26.I 1946, 2).

КІНОДРАМАТУ́РГ, а, ч. Той, хто пише кіносценарії; кіносценарист. *Кращим засобом створення повноцінних сценаріїв Горький вважав творчу співдружність режисера з кінодраматургом* (Ком. Укр., 6, 1960, 69).

КІНОДРАМАТУ́РГІЯ, ї, *ж.* 1. Жанр літературних творів, призначених для відтворення засобами кінематографії. *В наш час кінодраматургія визнана за важливу й суттєву галузь літератури* (Мист., 1, 1963, 22).

2. *збірн.* Сукупність кіносценаріїв.

3. Теорія побудови кіносценаріїв.

КІНОЕКРА́Н, а, ч. Натягнена на раму біла тканина, пристосована для показу кінофільмів. *Праворуч на стіні висить кіноекран* (Ю. Янов., II, 1958, 410); *Тільки в Києві кіноепопея «Тихий Дон» демонструвалась на 15 кіноекранах* (Рад. Укр., 11.VII 1958, 4).

КІНОЖУРНА́Л, у, ч. Короткометражний кінофільм, який показує окремі епізоди, події суспільного життя. *Освітився екран. Спочатку, як завжди, показували кіножурнал* (Собко, Стадіон, 1954, 147).

КІНОЗІ́РКА, и, *ж., розм.* Знаменита кіноартистка.

КІНОЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із кіномистецтва. *Виступи в періодичній пресі ряду кінознавців, критиків, а також деяких кіномитців відзначаються теоретичною ерудицією* (Мист., 2, 1961, 23).

КІНОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про кіномистецтво. *В Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР організовано відділ кінознавства* (Мист., 2, 1962, 11).

КІНОЗНІМА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кінознімання, призначений для нього. *Перед об'єктивом кінознімального апарата ставлять двоякоопуклу лінзу* (Довж., III, 1960, 251).

КІНОЗНІМА́ННЯ, я, *с.* Знімання на кіноплівку, знімання кінофільму. *Обіч стояв на масивній тринозі апарат для кінознімання* (Ю. Янов., II, 1954, 30); *Її* [електричну дугу] *застосовують як джерело світла при кінозніманнях, у прожекторах, у маяках* (Фізика, II, 1957, 128).

КІНОКАРТИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **кінофільм**. *Ідучи з школи, хлопці умовилися разом вчити уроки.., а ввечері йти в клуб дивитися нову кінокартину* (Коп.. Подарунок, 1956, 14).

КІНОКОМЕ́ДІЯ, ї, *ж.* Один із жанрів кіномистецтва; кінофільм комедійного змісту. *Цікаво була здійснена постановка сатиричної кінокомедії агітаційного змісту «Радянські ліки» («Заляканий буржуй»), де висміювалось панікерство, страх буржуазних елементів перед революцією* (Укр.. кіномист., I, 1959, 37).

КІНОМЕРЕ́ЖА, і, *ж.* Сукупність кінотеатрів, кіноустановок у тій чи іншій місцевості або країні. *Значне розширення кіномережі вимагає водночас і збільшення виробництва кінофільмів* (Мист., 6, 1958, 11).

КІНОМЕХА́НІК, а, ч. Механік, що обслуговує кіноустановку. *Привезли кіномеханіки апарати, стали екран лаштувати у клубі* (Козл., Весн. шум, 1952, 88).

КІНОМИСТЕ́ЦТВО, а, *с.* Мистецтво відтворення на екрані за допомогою кінематографа зображень, які створюють враження живої дійсності. *Видатний діяч українського мистецтва й літератури О. Довженко зробив значний вклад у розвиток кіномистецтва на Україні* (Іст. УРСР, II, 1957, 511).

КІНООПЕРА́ТОР, а, ч. Фахівець, який знімає кінофільм. *З багатьох матеріалів, знятих кількома десятками фронтових кінооператорів, відбирались найкращі* (Знання.., 1, 1966, 14).

КІНОПЕРЕСУ́ВКА, и, *ж.* Пересувне устаткування для показування кінофільмів. *Наступного дня до бригади приїхала кінопересувка, увечері мали демонструвати новий фільм* (Дмит., Наречена, 1959, 111).

КІНОПЛІ́ВКА, и, *ж.* Світлочутлива плівка для кінознімання та друкування кінофільмів. *Кіноплівки повинні бути високочутливими до світла, чітко передавати зображення й природне забарвлення предметів* (Наука.., 9, 1963, 31).

КІНОПРОКА́Т, у, ч. Випуск кінофільмів для показування на екрані; передача їх у тимчасове користування (у прокат) кінотеатрам, клубам і т. ін.

КІНОПРОКА́ТНИЙ, а, е. Стос. до кінопрокату. *Кінопрокатна база.*

КІНОПРОМИСЛО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Галузь промисловості, що виробляє кіноплівку, кіноапаратуру тощо. *27 серпня 1919 року великий вождь* [В. І. Ленін] *підписав декрет Ради Народних Комісарів про націоналізацію кінопромисловості* (Літ. газ., 28.VIII 1959, 1).

КІНОРЕЖИСЕ́Р, а, ч. Режисер, постановник кінофільму. *Образ Сергія Мироновича Кірова широко взялися відбити всі митці Союзу: й скульптори, й художники, кінорежисери й поети* (Тич., III, 1957, 22).

КІНОСЕА́НС, у, ч. Час, протягом якого показують кінофільм, а також саме показування його. *В кінотеатрі імені Леніна почався останній кіносеанс* (Гур., Життя.., 1954, 37); *Після закінчення кіносеансу ми гуртом поверталися додому* (Збан., Мор чайка, 1959, 62).

КІНОСТРІ́ЧКА, я, *ж.* Окремий примірник (відбиток) кінофільму. *Металічні коробки з кіноплівкою були поперекидані, і з них випало кілька кружалець змотаної кінострічки* (Сміл., Сашко, 1957, 84).

КІНОСТУ́ДІЯ, ї, *ж.* Підприємство, що створює кінофільми. *П'ять державних українських кіностудій випускають п'яту частину фільмів, що створюється в СРСР* (Літ. газ., 26.IX 1961, 4).

КІНОСЦЕНАРИ́СТ, а, ч. Те саме, що **кінодрамату́рг**.

КІНОСЦЕНА́РІЙ, ю, ч. Літературний твір, на грунті якого створюється кінофільм. *Для письменника, який прийшов у кінематографію, дуже важливо зразу ж усвідомити, що створення кіносценарію не менш складна справа, ніж написання будь-якого іншого літературного твору* (Довж., III, 1960, 157).

КІНОТЕА́ТР, у, ч. Приміщення для публічного показування кінофільмів. *Біля кінотеатру вирував живий людський потік* (Донч., V, 1957, 434).

КІНОТЕ́ХНІКА, и, *ж., збірн.* Технічне обладнання, технічні засоби й прийоми, пов'язані з виробництвом, розмноженням і показуванням кінофільмів. *В сучасній кінематографії дуже важливу роль відіграє кінотехніка* (Наука.., 5, 1958, 14).

КІНОУСТАНО́ВКА, и, *ж.* Кіноапарат із відповідним обладнанням для показування кінофільмів. *В 1914 році на Україні було лише 265 кіноустановок, а тепер їх.. в 40 раз більше* (Колг. Укр., 12, 1957, 15).

КІНОФА́БРИКА, и, *ж.* Те саме, що **кіносту́дія**. *Фільми, зняті спочатку цією кінофабрикою* [«Художній екран»], *були хронікальні та агітаційні* (Укр.. кіномист., І. 1959, 29).

КІНОФЕСТИВА́ЛЬ, ю, ч. Показування кінофільмів, присвячених певній темі, або показування найкращих кінофільмів якоїсь однієї країни або кількох і більше країн. *Все частіше організуються на Україні кінофестивалі закордонних фільмів* (Іст. УРСР, II, 1957, 722); *Дійовими формами єднання братніх культур стали міжреспубліканські кінофестивалі* (Ком. Укр., 6, 1966, 67).

КІНОФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **кінофікува́ти**. *Електрична енергія відкривав можливість повної радіофікації і кінофікації сільської місцевості* (Ком. Укр., 12, 1959, 36).

КІНОФІКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. Організовувати кінотеатри й кінопересувки, влаштовувати кіномережу в якій-небудь місцевості. *Кінофікувати район.*

2. Обладнувати для показування кінофільмів. *Кінофікувати клуб.*

КІНОФІКУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **кінофікува́ти**.

КІНОФІ́ЛЬМ, у, ч. Твір кінематографії, призначений для показування на екрані; кінокартина. *Неясно пригадалися найкращі героїні перечитаних романів, переглянутих кінофільмів* (Ле, Міжгір'я, 1953, 15); *Кожної неділі в клубі.. кінопересувка показує кінофільм* (Панч, В дорозі, 1959, 276).

КІНОХРО́НІКА, и, *ж.* Кінофільм або кіножурнал, присвячений поточним подіям суспільного життя. *Коли з'явився оператор кінохроніки, щоб увічнити це комсомольське весілля, веселощі перейшли всі межі* (Собко, Граніт, 1937, 150).

КІ́НСЬКИЙ, а, е. 1. **Прикм.** до **кінь** 1. *Тільки іскра з-під копит кінських сипнула та й з очей зникли* [Кармель з товаришами] (Вовчок, І, 1955, 360); *Йому здалека відповідало кінське іржання* (Донч., II, 1956, 47); *Кінський табун;* // Власт. коневі, коням. *Коні бігли клусом. Пахло збіжжям, кінським потом, дорожньою пилюкою, полями* (Томч., Готель.., 1960, 34); // Такий, як у коня. *Пив він, зажмуривши очі, великими кінськими ковтками* (Тют., Вир, 1964, 320); // **Признач.** для коней. *В лице вдарило теплим духом кінського стійла* (Тют., Вир, 1964, 27); *Кінська збруя (упряж).*

Кінський двір — приміщення для коней; стайня; **Кінський я́рмарок; Кінська торго́виця** — місце, де торгують кіньми.

△ **Кінська си́ла** — одиниця потужності, що дорівнює 75 кілограмометрам на секунду, або 0,736 кіловат. *Наші конструктори працюють над створенням гусеничного трактора потужністю 150 кінських сил* (Ком. Укр., 2, 1967, 51); **Кінський заво́д** — спеціальне господарство для розведення породистих, племінних коней. — *У вас спеціальні кінські заводи в, чи коней до кавалерії постачають різні люди?* (Ю. Янов., II, 1958, 114).

2. Те саме, що **кінний** 1. *За вербами заторохтів кінський візок* (Н.-Лев., II, 1956, 279); *Кінська тяга; Кінські граблі;* // Пов'язаний з їздою на конях.— *Іподром* [з літака], *де кінські перегони неділями влаштовуються,— ..не широкий шлях, а килимом зеленим мотузок...* (Вишня, І, 1956, 208).

3. Уживається як складова частина деяких ботанічних назв. *Кінський щавель, зруділий на сонці, курився брунатним димом* (Коцюб., II, 1955, 215); *По берегах і корчах.. кінської м'яти вигрівалися жаби і скакали з плюскотом у воду* (Кобр., Вибр., 1954, 142); *Серед високобілкових культур важливе місце займає кінський біб* (Колг. Укр., 3, 1961, 22); *Кінський зуб; Кінський каштан.*

КІНЦЕ́ВИЙ, а, е. 1. Який міститься, перебуває, розташований на кінці, у кінці чого-небудь; останній. *Часом вони читали довгі й скучні романи без кінцевих карток,*

витягнені в комірі з покритої пилом завалі (Коцюб., 1, 1955, 323); *Трамвай, нарешті, обігнувши кільце, спинився на кінцевій зупинці* (Збан., Любов, 1957, 126).

2. Завершальний, остаточний. *Поряд з врахуванням кінцевих результатів виробництва слід обов'язково враховувати особистий вклад кожного робітника в загальні результати* (Рад. Укр., 13.VI 1962, 3); // Який визначає собою яку-небудь діяльність і завершує її; основний. *Кінцева мета.*

КІНЦІ́ВКА, и, *ж.* 1. Графічна прикраса в кінці книжки, розділу тощо. *Самобутні художники.. дали багато тисяч оригінальних малюнків для оформлення книг — для обкладинок, форзаців, заставок, кінцівок* (Вол., Дні... 1958, 13).

2. Завершальна частина якого-небудь твору. *Менше дався Дмитеркові переклад блискучої кінцівки поеми* [«Хорошо» В. Маяковського] (Рильський, III, 1956, 117); *До деяких казок додані кінцівки, в яких переосмислюється ідейний зміст дореволюційних творів* (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 13).

3. У людини й тварин — частина тіла, що служить головним чином для пересування або схоплювання (нога, рука й т. ін.). *Новонароджений відрізняється від дорослого відносно більшою головою, більшим тулубом і короткими кінцівками* (Шкільна гігієна, 1954, 39); *Шкутильгали на милицях солдати в жовтих халатах, грiючи свої покалічені кінцівки на щедрому сонці* (Панч, 1, 1956, 46).

КІНЦІ́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кінці́вка**. *Чудова кінцівочка: дотепна й переконлива* (Літ. газ., 8.IV 1958, 4).

КІНЦЬОВИ́Й, а́, е́. Те саме, що **кінцево́вий** 1. *Кінцьова фреза.*

КІНЧА́СТИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **гострокінцево́вий**. *Виглянув місяць із хмари і показав його очам контури високого будинку з кінчастими вежами* (Фр., VII, 1951, 351).

КІНЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **КІНЧИ́ТИ**, чу́, чи́ш, *док.* 1. *перех. і з інфін.* Доводити що-небудь до кінця; докінчувати, завершувати, закінчувати. *Сими днями кінчаю друге оповідання і радикально міняю життя* (Коцюб., III, 1956, 418); *Звісно,— діло заведено — треба ж його і кінчити...* (Мирний, I, 1954, 288); *Він сидів на лавочці, терпляче дожидаючись, поки йому кінчать забинтовувати голову* (Трубл., II, 1955, 160); // Завершувати навчання де-небудь. *В той рік, коли починалася Велика Вітчизняна війна, Оля кінчала десятирічку* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 316); *Перед війною вони стільки чекали з Юрієм, доки кінчать інститут, одружаться, будуть спільно працювати* (Гончар, III, 1959, 185); // *з ким—чим.* Завершувати, закінчувати дію, яка не названа, а відома з попередньої розмови. [А н н а П е т р і в н а:] *Кінчайте-бо швидше з дітьми та йдіть до нас!* (Стар., Вибр., 1959, 144); *Двоє саней вже були навантажені.. дровами, гвинтівками.. Артем наказав кінчати з третіми саньми і бути напоготові* (Головко, II, 1957, 567).

2. *перех., чим або на чому.* Робити що-небудь на закінчення; завершувати чимось. *Завжди такими словами кінчала свої жалощі перед людьми Параска про Галю* (Мирний, IV, 1955, 75); — *Я вже сказав, Воронцов, і давай на цьому кінчимо... Як сказав, так і буде* (Гончар, III, 1959, 348); *Кінчати промову побажанням.*

3 *перех.* Припиняти у визначений час роботу, навчання тощо; закінчувати. *Кінчаємо роботу о 3-й годині, а там за обідом, часом, спочинком і листом до тебе сходить весь вільний час* (Коцюб., III, 1956, 148).

4. *перех., розм.* Позбавляти життя, вбивати. *Ляхів кінча* [Ярема]; *з Залізняком Весілля справляє В Уманщині, на пожарах* (Шевч., I, 1951, 135).

Кінча́ти вік (життя́): а) доживати останні роки свого життя. *В одним* [листі] *стоїть, що син умер І що зостануться тепер І батько й мати в час лихий Без його вік кінчати свій* (Щог., Поезії, 1958, 179); б) умирати. *Лев голову підняв, силкується гукнути: «Ой, де ж ти, смерть моя!.. Бодай би був не народився, як так життя своє кінчать!»* (Гл., Вибр., 1951, 103).

◇ **Кінча́ти (кінчи́ти)** [життя́] **на ши́бениці** — бути повішеним. *Вона весь час була впевнена, що Гриша неодмінно, обов'язково кінчить на шибениці* (Головко, II, 1957, 588).

КІНЧА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **КІНЧИ́ТИСЯ**, чу́ся, чи́шся, *док.* 1. Приходити, наближатися до кінця; закінчуватися, проходити, минати. *Жнива кінчались, і наставала возовиця* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Кінчалися серпневі дні* (Ле, Клен. лист, 1960, 172); *Кінчиться війна, і я повернусь до неї, я відшукаю її!* (Гончар, III, 1959, 82); // Припинятися, переставати. *Їх крик зливався в один довгий гук, котрий почався з світом, а кінчиться хіба пізньої ночі* (Мирний, I, 1954, 319); // Наближатися до краю, до межі своєї протяжності. *Там, де кінчаються доріжки та квітники,.. стоять під терниною хлопець і дівчина* (Вас., I, 1959, 112); *Скоро вуличка кінчилась, і перед їхніми очима відкрився невеликий.. кам'яний майдан* (Гончар, III, 1959, 92); // Вичерпуватися, виходити (в 11 знач.). *Борошно кінчається, а де позичиш, як не в Килини?* (Багмут, Опов., 1959, 5); *Пшоно й крупа давно кінчилися* (Ю. Янов., II, 1954, 38).

2. *чим.* Те саме, що **закінчуватися** 2; завершуватися. *В книзі вражень танкісти залишили свій короткий запис, який кінчався рядом підписів на півсторінки* (Гончар, III, 1959, 460).

3. *чим, на чому і без додатка.* Приходити до якого-небудь наслідку, результату; завершуватися. *Кінчалося на тому, що Раїса брала олівець і робила в рукопису вставки та поправки* (Коцюб., I, 1955, 324); *Добре те, що добре кінчається* (Кач., Вибр., 1953, 467); *Розпочався жорстокий бій, що кінчився уночі перемогою партизанів* (Шер., Молоді месники, 1949, 28)

4. *розм.* Те саме, що **вмира́ти**. — *Ах, як же вона важко диха!..* — *То вона вже кінчається* (Л. Янов., I, 1959, 61).

КІ́НЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кінчи́ти**; // **кі́нчено**, *безос. присудк. сл.* — *Кінчено-вирішено, неодмінно він* [перехідний прапор] *буде тільки ваш,— сміється до дядька його вихованець — директор заводу Гордій Ясен* (Крот., Сини.., 1948, 222).

КІ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **кіне́ць** [1] 1. *На останнім слові пані Качковська піднесла кінчик фартушка до очей* (Л. Укр., III, 1952, 646); *Мати з паляничкою в руках присіла на кінчик стільця* (Панч, В дорозі, 1959, 136).

КІНЧИ́ТИ *див.* **кінча́ти**.

КІНЧИ́ТИСЯ *див.* **кінча́тися**.

КІНЬ, коня́, *ч.* 1. Велика свійська однокопита тварина, яку використовують для перевезення людей і вантажів. *З Чигирину По всій славній Україні Заревли великі дзвони, Щоб сідлали хлопці коні* (Шевч., II, 1953, 42); *Багіров пропонує: ..вибрати найміцніших коней, запрягти в один віз і тягти його до шосе* (Гончар, III, 1959, 224); * Образно. *Кінь залізний важко дихав І вагонами гримів* (Сос., I, 1957, 180); * У порівн. *Дочка не дуже-то й слухає матері: загне голову, як муштрований кінь, та й вийде з кімнати* (Вовчок, I, 1955, 16).

Ара́бський кінь *див.* **ара́бський**; **Верхови́й кінь** *див.* **верхови́й**; **Заладна́ти но́гу коне́ві (коню́)** *див.* **заладна́ти**; **На ко́ні!** — у кавалерії — команда сідати на коні. *І чути крик: «Вперед, на коні!»* (Сос., I, 1957, 423).

◇ **Був кінь, та [й] з'їздився** — про того або те, що втратило свою колишню цінність, значення. [Р і ч а р д:] *Не хочу я, щоб мій коханий Деві й молоді товариші його*

на мене головою покивали: «був кінь, та з'їздився!» (Л. Укр., III, 1952, 107); **Бу́ти на коні́ [бу́ти]** і **під коне́м** — мати великий життєвий досвід. *Він на своїм віку звідав усього. Був Шавкун на коні, був і під конем* (Мирний, II, 1954, 261); **Гра́ти коне́м (кіньми, на коні́, на ко́нях)** *див.* **гра́ти** [2]; **Дарова́ному коне́ві зубів не лічать; Дарова́ному коне́ві в зу́би не ди́вляться (не загляда́ють)** — не годиться висловлювати незадоволення з приводу подарунка. *— Беріть, ..якщо дарують, дарованому коневі в зуби не дивляться!* (Мирний, IV, 1955, 240); **Збі́ти коня́ (ко́ней)** *див.* **збива́ти; На коні́ бу́ти (почува́ти себе́** і *т. ін.*) — бути (почувати себе) у вигідному становищі. *Вона почувала себе на коні і.. глушила своїм ляскотінням усіх* (Баш, Надія, 1960, 217); **Старий кінь борозни́ не зіпсує** — досвідчена людина справі не зашкодить, а тільки принесе користь. *— Нічого, що старий,— подумав Кузьмич.— Старий кінь борозни не зіпсує...* (Руд., Вітер.., 1958, 369); **Троя́нський кінь** *див.* **троя́нський; Хоч коне́м грай** *див.* **гра́ти** [2].

2. Шахова фігура з зображенням голови коня. *Кожен противник перед початком партії має в своєму розпорядженні такі фігури: одного короля, одного ферзя, дві тури, двох слонів, двох коней, вісім пішаків* (Перша книга шахіста, 1952, 18).

◇ **Хід коне́м** — про рішучий засіб, який застосовують у крайньому випадку.

3. Оббита шкірою колода (у 1 знач.) на чотирьох ніжках для гімнастичних вправ; кобила (у 3 знач.). *Тут їй подобалось: можна досхочу гойдатись на кільцях, ..вправлятись на брусах, стрибати через коня* (В ім'я Вітч., 1954, 8).

КІО́СК, у, ч. Невелика будівля для дрібної торгівлі; будка, рундук (у 2 знач.). *На скелях скрізь були поставлені статуї, вазони столітників, кіоски* (Н.-Лев., I, 1956, 163); *Біля газетного кіоску хлопець і дівчина роздивлялися листівки з портретами кіноартистів* (Рибак, Час.., 1960, 107).

КІОСКЕ́Р, а, ч. Продавець у кіоску. *Кіоскер газети продає, І книжки й журнали в нього є* (Мур., Наша вулиця, 1949, 14).

КІОСКЕ́РКА, и, ж. Жін. до **кіоске́р**.

КІО́Т, а, ч., *церк.* Складана рама або шафка зі скляними дверцями для ікон; божник. *Око, око! Не дуже бачиш ти глибоко! Ти спиш в кіоті* (Шевч., II, 1963, 298); *Чорнокнижний неуважно, за звичкою перехрестився на розкішний, з червоного дерева кіот* (Стельмах, Хліб.., 1959, 458).

КІПЕ́ЦЬ, пця́, *ч., діал.* Горбок. *Зійшов* [Петрій] *з дороги і певним кроком подався до невеличкого кіпця, заростого терням* (Фр., V, 1951, 25).

КІ́ПКА, и, ж. Зменш. до **копа́** 1. *Поставлю женців сімсот молодців, поставлю кіпок — що на небі зірок* (Сл. Гр.).

КІ́ПОТЬ, птю, ч. Те саме, що **кіптя́ва**. — *Отут має бути й ваша квартира,— мовив він, засвітивши.. каганчик, чорний од кіптю* (Вас., II, 1959, 73).

КІ́ПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кі́пка**. *В снопочки в'язала, в кіпочки складала* (Сл. Гр.).

КІПТЮГА́, й, ж., *розм.* Те саме, що **ку́рява**; пил. *Марина гримала на батька й на сина, що збив таку кіптюгу коло землянки* (Мирний, II, 1954, 84).

КІ́ПТЯВА, и, ж. 1. Осадок диму, сажа. *На одвірку кіптявою зі свічки було намальовано кілька хрестів* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 43); *Тільки з середини минулого століття в лампах почав горіти гас — він вигідно відрізнявся від жиру тим, що дав менше кіптяви* (Наука.., 7, 1963, 36); // Густий чорний дим. [Р у ф і н:] *Більше з нього* [сирого дерева] *кіптяви, ніж світла* (Л. Укр., II, 1951, 416).

2. *розм.* Те саме, що **ку́рява**; пил. *Сірі від дороженьої кіптяви піхотинці з радісним галасом накинулися на остовпілих кавалеристів* (Гончар, III, 1959, 70).

КІПТЯ́ВИЙ, а, е. 1. Який коптить. *Є ще серед нас багато людей, які пам'ятають дерев'яні плуги й борони, згадують, як вечорами сиділи при кіптявому каганці* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

2. Покритий кіптем; закопчений. *Зв'язковий обходить курінь, знаходить старий кіптявий чайник, який висить над вогнем, кипить* (Ю. Янов., IV, 1959, 249).

КІПТЯ́ГА, я́ги, *ж., розм.* Те саме, що **ку́рява**. *Гладкі та високі коні важко гупали своїми копитами об суху землю, здіймаючи кіптягу угору* (Мирний, III, 1954, 256); *Кіптяга така, що й світу не видно* (Сл. Гр.).

КІ́ПЧИК, а, ч., *діал.* Зменш. до **кіпе́ць**. *Темно в ній* [криниці] *було, бо оточив її оброслий тернами кіпчик* (Фр., V, 1951, 25).

КІ́Р, ко́ру, ч. Дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом, запаленням дихальних шляхів, слизової оболонки очей, ротової порожнини та гарячкою. *Не заносячи цього листа додому, спаліть його, щоб бува кір не передався і до Вашої дітвори* (Мирний, V, 1955, 405); *Кір — одне з найбільш поширених дитячих захворювань, яке майже кожна людина переносить у ранньому дитячому віці* (Хліборост Укр., 8, 1963, 39).

КІРА́СА, и, *ж., іст.* 1. Металевий панцир на груди й спину для захисту від холодної та вогнепальної зброї. *В могилах IV ст. до н. е. знаходять грецькі суцільні кіраси або пластинчасті панцирі з наплічниками* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144); *Немов у тумані, не торкаючись землі, пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211).

2. У західноєвропейських і російській (до 1917 р.) арміях — частина парадного одягу деяких гвардійських кавалерійських полків.

КІРАСИ́Р, а, ч., *іст.* 1. Вершник важкої кавалерії, захищений кірасою. *Кірасир.. замірився був важким шестипером, уже й рубонув би, коли б в останню мить не вихопився на коні якийсь чужинець* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 89).

2. У західноєвропейських та російській (до 1917 р.) арміях — солдат або офіцер деяких гвардійських кавалерійських полків. [В і т а л і й Р о м а н о в и ч:] *Може, краще було б іти вам* [синам] *в кірасири?* (Мокр., П'єси, 1959, 262).

КІРАСИ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кірасир**. *Кірасирський полк.*

КІРЕ́ЦЬ *див.* **коре́ць**.

КІ́РКА, и, ж. 1. Верхній затверділий шар чого-небудь; кора (у 2 знач.). *Мчить олень, але провалюється під ним блискуча кірка — і грузне він у глибокому снігу* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 356); *Щоб виміряти температуру розтопленої лави, вчені стрибнули на застиглу кірку лави і, плавучи на ній, робили спостереження* (Наука.., 6, 1958, 57).

2. Зменш. до **кора́** 1. *Первинна покривна тканина з ростом та розвитком рослин замінюється вторинною — корком, а ще пізніше кіркою* (Практ. з анат. рослин, 1955, 56).

3. *діал.* Кориця (у 2 знач.). *Триста років тому в Європу було завезено кірку хінного дерева* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 23).

КІ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кі́рка** 1, 2.

КІ́РОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кі́рка** 1, 2. *При засиханні гною з'являється кірочка* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 34).

КІРХ, КОРХ, ко́рха, ч., *заст.* Міра довжини, що дорівнює ширині долоні, або чотирьох пальців. *Дощ,*

як затявся, і трохи не на корх лежало на шляху пилу (Мирний, II, 1954, 300); *Підіймись на кірх* (Барв., Опов.., 1902, 65); *Виріс як ячменик на корх, що тілько на голу косу косити* (Сл. Гр.).

КІ́РХА, и, *ж.* Лютеранська церква. *Кірхи німецькі угору Звели, мов багнети, шпилі* (Дмит., Вітчизна, 1948, 143); — *А он кірха вдалині бовваніє...* (Гончар, III, 1959, 442).

КІ́СКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **коса́** [1]. *Тоненький голос співав про милу, про муки серця, ..тонкі дівочі кіски* (Коцюб., II, 1955, 148); *Дві темні коротенькі кіски з туго вплетеними в них зеленими кісничками стирчали біля вух* (Коп., Вибр., 1953, 173).

КІ́СКА [2], и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **коса́** [2].

2. *діал.* Ніж із куска коси (*див.* **коса́** [2]). *Пороблю було кіскою маминої колеса й шестерні, зовсім як у млині* (Н.-Лев., I, 1956, 56).

КІ́СНИЙ [1], á, é. Прикм. до **коса́** [1]; // Признач. для коси. *Кісна стрічка; Кісний гребінець.*

КІ́СНИЙ [2], á, é. Прикм. до **коса́** [2]; // Який виготовляє коси. *Кісна майстерня.*

КІ́СНИК, á, ч. Стрічка для вплітання в косу (*див.* **коса́** [1]). [С о т н и к:] *А чому ти й досі Ніколи не вплетеш кісники Оті, що тітка привезла?* (Шевч., II, 1953, 165); *Довга коса з червоним кісником спадала на спину* (Минко, Вибр., 1952, 105); * Образно. *Береви вплітали з самого верху аж до низу жовті кісники в свої ніжні коси* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 195).

КІ́СНИЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **кісни́к**. [Г о р н і г:] *Я маю там на возі гарні кіснички, застіжечки, підв'язочки* (Л. Укр., IV, 1954, 222); *Худорява Сонька.. вплітала блакитний кісничок у косу* (Перв.. Материн.. хліб, 1960, 166).

КІ́СОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кіска** [1]. [М а р у с я:] *Ой, глянь, матінко, на мене, Чи не болить серденько у тебе, Що розплели кісоньку у мене?* (Н.-Лев., II, 1956, 432); *А вона його вже ждала У долині, у гаю, Ніжним гребенем чесала Чорну кісоньку свою* (Олесь, Вибр., 1958, 381).

КІ́СОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кіска** [1]. *Коло баби на печі сиділа маленька Марійка з заплетеною кісочкою* (Стеф., I, 1949, 96); *Завжди любила мати на собі чистесенький фартушок і гладенько причесані кісочки* (Вільде, Сестря.., 1958, 507).

КІ́ССЯ, я, *с.* Держак коси (*див.* **коса́** [2]). *На легенькому його* [діда Євмена] *кіссі біліли новісінькі грабки й вилискувала на бритву вихлепана й вигострена коса* (Вишня, I, 1956, 315); *Семен збив свою косу з дерев'яного кісся і.. почав легенько стукати по ній мантачкою* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 343).

КІСТА́, и́, *ж., мед.* Порожниста пухлина в органах і тканинах людини й тварин, заповнена рідиною або кашкоподібною масою. *Кістою взагалі називається порожнина, виповнена будь-яким вмістом* (Курс патології, 1956, 167).

КІ́СТКА, и, *ж.* 1. Окрема складова частина кістяка хребетних тварин і людини. *Знову йому верзеться.. висунулось дві тіні — страшні, бліді, з переламаними кістками* (Мирний, II, 1954, 201); *Посеред тих звалищ величної природи виднілися ведмежачі стежки, протоптані від давніх-давен, ..густо засіяні вибіленими кістками баранів, оленів* (Фр., VI, 1951, 15); *Здавалося, що болить у нього кожна кістка, дрижить кожен нерв* (Дмит., Розлука, 1957, 227); * У порівн. *На візку сидів хлопець.. з закарлюченими руками, без пальців, сухий, як кістка* (Н.-Лев.. IV, 1956, 289).

Бода́й (хай, щоб *і т. ін.*) **йому́ (тобі** *і т. ін.*) **кістка в го́рло**, *лайл.*— уживається для вираження побажання, щоб хто-небудь замовк. *На порозі темної комори появилася баба: — Чого ти ревеш, бодай тобі кістка в горло?!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 470).

△ **Вели́ка голінко́ва (гомілко́ва) кістка** *див.* **вели́кий**.

◇ **До са́мих кісто́к** — цілком, усім єством (бути кимось або якимсь). *Афіноген Максимович педагог, як кажуть, до самих кісток* (Мельн., Коли кров.., 1960, 48); **До [са́мих] кісто́к промока́ти (промерза́ти, пройма́ти** *і т. ін.*) — дуже сильно, наскрізь промокати, промерзати, мерзнути. *Стомилися хлопці, присіли спочити, Промокли усі до кісток* (Воронько, Тепло.., 1959, 160); *Одягалася Катерина погано, накинула на себе дранку, що крізь неї вітер пронизував тіло, проймав до кісток* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33); *Додому пішов* [Боровий], *коли вже до самих кісток пробрало його холодом та вологістю* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 150); **Змéрзнути (замéрзнути, змéрзти) на кі́стку** — дуже змерзнути; **Змочи́ти до кісто́к** *див.* **змо́чувати**; **І кістки живо́ї не оста́вити (не зоста́вити)** — до подробиць обговорити риси характеру, поведінки, зовнішності кого-небудь. *З ніг до голови обсудили: сказано, й кістки живої не оставили* (Номис, 1864, № 6997); **[І] кісто́к** *чиїх* **не зібра́ти (не позбира́ти)** — загинути, не вціліти. — *Вріжетесь усім составом в тупик так, що й кісток ваших ніхто не збере* (Довж., I, 1958, 39); **Кістка від ко́сті, кров від кро́ві** *чиї* — чия-небудь рідна дитина. *Синова лайка горіла у ньому, наче він на живому випік її.. І хто? Кістка од його кості і кров од крові* (Коцюб., II, 1955, 381); **Кістки́ переми́вати (переми́ти, перетира́ти, перете́рти)** *чиї* — займатися пересудами, обмовляти кого-небудь. *Уся сім'я Глущуків потрапила на голодні зуби, і хто тільки не хотів, той і не перемивав їй кісток* (Чорн., Потік.., 1956, 87); **Кісткою (як кістка, мов кі́стка) в го́рлі (попере́к го́рла) стоя́ти (ста́ти, застря́вати, застря́ти)** *кому:* а) ставати на перешкоді комусь у досягненні чого-небудь. — *Ця ракета — дрібниця в порівнянні з кораблями майбутнього, а от стала вона нам, як кістка в горлі,— доки не викинемо її в небо, дихати неможливо* (Собко, Срібний корабель, 1961, 194); б) бути ненависним кому-небудь. *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер кісткою в горлі стояли* (Мур., Бук. повість, 1959, 16); **Куди́ і во́рон кісто́к не занесе́ть** *див.* **занесе́ть**; **Своя́ кістка** — про когось кровно рідного; **Ти́снути (стиснути** *і т. ін.*) *кого, що,* **аж кістки́ тріща́ть (затріща́ли, затріща́ть)** — дуже сильно, міцно тиснути кого-, що-небудь. *Худий, злий Брун стиснув пальці, аж кістки затріщали* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 439); **Тільки (лиш, сама́) шкі́ра (шку́ра) та кістки́**; **Одні́ (самі́, тільки) кістки́ та шкі́ра (шку́ра)** — дуже худий. — *Не здужають* [підпанки]! *Сухі, як хорти: самі кістки та шкура* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); **Укрива́ти (укри́ти) кістка́ми** шлях *до чого* — нести втрати. *гинути в боротьбі за що-небудь. Воно прийде, те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла, хоч би довелося вкрити кістками шлях до нового життя* (Коцюб., III, 1956, 40); **Чужа́ кістка** — про когось кровно нерідного. *Катерина не та свекруха, котрій невістка — чужа кістка* (Чорн., Потік.., 1956, 72).

2. *тільки мн.* Останки, тіло померлого; прах. [К а р м е л ю к:] *Не чекайте ж, люди, добра од них* [панів], *бо й кістки ваші травою поростуть, а ви його не діждетесь!* (Вас., III, 1960, 486).

◇ **Кістка́ми лягти́ (полягти́)** — те саме, що **Кістьми́ лягти́ (полягти́)** (*див.* **кість**). *Річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок* (Коцюб., I, 1955, 336); **Кістки́ зложи́ти** — померти, загинути. *Тепер, мабуть, у наймах прийдеться*

і кістки зложити (Мирний, І, 1954, 238); **Кров'ю та кістками здобувати (здобути, добувати, добути)** *що див.* **кров**; **На (по) чиїх кістках** — ціною великих жертв.

3. *збірн.* Ікла, бивні деяких тварин (слона, моржа), які використовують для різних виробів. *У Китаї були вправні майстри по різьбленню із слонової кістки* (Іст. середніх віків, 1955, 60).

4. *рідко.* Те саме, що **кісточка** 6.

КІСТКОВИЙ, á, é. Прикм. до **кістка** 1. *Плавом плили у Євпаторію хворі, особливо тяжко хворі на кістковий туберкульоз* (Збан., Сеспель, 1961, 8); *Довгий час великі труднощі для хірургів становило закриття кісткових дефектів черепа* (Наука.., 2, 1959, 31); // Який добувають, виготовляють із кісток. *З різних сортів кісткового борошна кращим вважається очищене, обезклеєне й тонко розмелене* (Свинар., 1956, 165); *Кістковий клей.*

△ **Кісткове вугілля** *див.* **вугілля**; **Кістковий мозок** — тканина, якою заповнені порожнини кісток хребетних тварин і людини. *Кістковий мозок.. являє собою особливий вид сполучної тканини, пронизаної кровоносними судинами* (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 509).

КІСТЛЯВИЙ, а, е. 1. Худий, з випнутими кістками. *На кістлявих її плечах сірів сорочка* (Сл. Гр.); *В ноги упав сердешний Микита Уласович та кістляві руки відьомські цілує* (Кв.-Осн., II, 1956, 190); *Блідий, кістлявий* [хлопець], *весь аж світиться після хвороби* (Гончар, Таврія.., 1957, 421); * Образно. *Україна і Росія вистояли в суворій боротьбі проти.. кістлявої примари голоду* (Цюпа, Україна... 1960, 55).

2. *у знач. ім.* **кістля́ва**, вої, *ж., перен., фам.* Про смерть. *Іду в робочій лаві, І вже тому радий, Що я, на зло кістлявій, Ще й досі молодий* (Криж., Срібне весілля, 1957, 23).

3. Те саме, що **костистий** 3. *Кістлява риба.*

КІСТЛЯВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кістлявий**.

КІ́СТОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **кістка** 1, 2. *Дивлюся, од курчати тільки кісточки валяються під столом* (Н.-Лев., II, 1956, 20);— *Може ж, його розтерзала вовча зграя і кісточок не знайдемо* (Шиян, Баланда, 1957, 15).

◇ **[І] кісточо́к** *чиїх* **не зібра́ти (не позбира́ти)** — те саме, що **[І] кісто́к** *чиїх* **не зібра́ти (не позбира́ти)** (*див.* **кістка**); **Кісточки́ перемива́ти (переми́ти, перетира́ти, перете́рти)** — те саме, що **Кістки́ перемива́ти (переми́ти, перетира́ти, перете́рти)** (*див.* **кістка**); **По кісточка́х розбира́ти (перебира́ти)** — детально обговорювати кого-, що-небудь. *Безжалісні дівчатка почали по кісточках розбирати нового вчителя* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 372).

2. Зчленування кісток голінки з кістками стопи, випнуте по боках ноги; щиколотка. *Ноги грузли в землю аж по самісінькі кісточки* (Стор., І, 1957, 346); *Терезка не пішла в хату, вона стояла в садку по кісточки в снігу* (Томч., Готель.., 1960, 223).

3. *перев., мн.* Гральні кубики або пластинки (з кості чи іншого матеріалу), на гранях яких вирізані цифри, вічка. *На сусідніх вулицях відлунювали удари кісточками доміно об дубові столи* (Руд., Остання шабля, 1959, 105);*Мальцев виймає з кишені скриньку з мініатюрним доміно і висипає кісточки на стіл* (Галан, І, 1960, 381).

4. Кулька рахівниці; кружальце. *Шеф тряс нею* [рахівницею] *в повітрі, кісточки торохтіли, як горіхи в залізному коробку* (Хижняк, Тамара, 1959, 66); *Василько з радістю кинувся допомагати батькові і за хвилину хвацько вицокував кісточками рахівниці* (Цюпа, Грози.., 1961, 167).

5. Гнучка пластинка з китового вуса, металу і т. ін., яку вшивають у корсет, плаття тощо.

6. Насінина з твердою оболонкою в плодах деяких рослин. *Через декілька днів після осипання пелюсток самка* [сливової товстоніжки] *відкладає яйця в середину кісточки плода, проколюючи її оболонку яйцекладом* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 366); *Ганна Сильвестрівна виколупувала шпилькою кісточки з вишень* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29).

КІСТОЧКО́ВИЙ, а, е. 1. Який у плодах має кісточку (у 6 знач.). *З кісточкових порід промислового значення набуває слива* (Колг. Укр., 2, 1957, 34).

2. *у знач. ім.* **кісточко́ві**, вих, *мн.* Дерева, плід яких має одну кісточку. *Насіння кісточкових — дикої черешні, вишні, антипки, абрикоса — треба збирати протягом літа* (Юним мічур.., 1955, 97).

КІСТРИ́ЦЯ *див.* **костри́ця**.

КІСТЯ́К, á, *ч.* 1. Сукупність кісток, що становить тверду основу тіла людини та хребетних тварин; скелет. *Шкільна кімната в Род-Айленді.. Більша частина кімнати зайнята шкільними лавами, кафедрою, дошкою тощо, ..тут же стоїть і кістяк для навчання анатомії та для скульпторських студій* (Л. Укр., III, 1952, 86); * У порівн. *Швидко писав щось у пергаментних згортках худий, як кістяк. засмаглий писар* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 162).

2. *чого, спец.* Основа, каркас чого-небудь. *Здавалось, якби не те тремтливе синюватe марево, то всю країну їм було б видно звідси, як на долоні: і широкі зеленіючі поля, ..і розбиті нескінченні шляхи, захаращені кістяками обгорілих машин* (Гончар, III, 1959, 10); *Позад них чорнів обгорілий кістяк будинку* (Жур., Вечір.., 1958, 372).

3. *чого та з означ., перен.* Те, що є основою, опорою чого-небудь. *Зникали в дворах сани з майном, кухні, спеціальні підрозділи й окремі особи — зв'язкові, старшини, командири, але кістяк колони — піхота — лишався на місці* (Багмут, Опов., 1959, 68).

КІСТЯКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кістя́к** 1, 2.

КІСТЯ́НИЙ, á, é. 1. Зробл. із кістки (у 3 знач.). *За гарним шкіряним поясом.. застромлений.. широкий мисливський ніж з кістяними черенями* (Фр., VI, 1951, 18); *Мамаюк підняла лук і пустила стрілу з кістяним наконечником* (Трубл., І, 1955, 289).

2. Який добувають, виготовляють із кісток (у 1 знач.). *Кістяний клей.*

КІСТЬ, ко́сті, *ж.* 1. Те саме, що **кістка** 1—3. *Після бійки Семен лежав на соломі, і всі кості йому боліли* (Л. Укр., III, 1952, 638); *Царю проклятий, лукавий, Аспіде неситий! Що ти зробив з козаками? Болота засипав Благородними костями* (Шевч., І, 1951, 250); *Вироби київських і новгородських ювелірів, різьбярів по кості.. і досі викликають подив своєю витонченістю і майстерністю виготовлення* (Іст. укр. літ., І, 1954, 26).

△ **Слонова кість** *див.* **слоновий**.

◇ **Біла кість**, *зневажл.* — про людину знатного, дворянського походження. *Його чорний шлик вівся по плечах. «Рубай, брати, білу кість!»* (Ю. Янов., І, 1954, 247); **Кістка від ко́сті, кров від кро́ві** *див.* **кістка**; **Кістьми́ лягти́ (полягти́)** — загинути в бою, на полі битви. — *Лучче* [краще] *полягти Кістьми в степу, в своїй країні, Ніж з неї заочі піти І бути славним на чужині!* (Черн., Поезії, 1959, 320); **Плоть від пло́ті, кість від ко́сті** *див.* **плоть**; **Ти́снути (сти́снути** *і т. ін.) кого, що, аж ко́сті тріща́ть (затріща́ли)** — те саме, що **Ти́снути (сти́снути** *і т. ін.*), **аж кістки́ тріща́ть (затріща́ли, затріща́ть)** (*див.* **кістка**); **Тільки (лиш, сама́) шкіра (шку́ра) та ко́сті; Одні́ (самі́, тільки) ко́сті та шку́ра** — те саме, що **Тільки (лиш, сама́) шкіра (шку́ра) та кістки́** (*див.*

кі́стка). *Були вони — сама шкіра та кості* (Гончар, II, 1959, 75); **Широ́ка кість; Широ́кий у ко́сті** — корената, кремезна людина, тварина. *Бовдюг — дядько в кості широкий* (Тют., Вир, 1960, 80).

2. *тільки мн.* Те саме, що **кі́сточка** 3. *В одному місці грали* [татари] *в кості, у другому в карти* (Коцюб., I, 1955, 393); *Солдати грали в кості* (Рибак, Час.., 1960, 353).

КІТ, кота́, ч. Свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів; самець кішки. *Манить, як кота мишею* (Номис, 1864, № 3100); *Василько тер мак і все поглядав то на двох сестричок, що бавились з котом, то на батька* (Коцюб., I, 1955, 78); *В одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити* (Ів., Укр.. казки, 1950, 3); * У порівн. *Босими ногами він ішов так тихо, як кіт* (Фр., VII, 1951, 32).

△ **Морськи́й кіт** — скат родини хвостоколів. *Морський кіт гострим хвостом порізав одну підсаку* (Н.-Лев., II, 1956, 229).

◇ **В кота́ й ми́шу (ми́шку) гра́тися:** а) тримаючись за руки, стати в коло й не давати одному гравцеві («котові») піймати іншого («мишу»); б) хитрувати, затьовати що-небудь; **Жи́ти (бу́ти** *і т. ін.*), **як кіт із соба́кою** — те саме, що **Жи́ти (бу́ти** *і т. ін.*), **як кі́шка з соба́кою** (*див.* **кі́шка**); **Зна́є кіт, чиє са́ло з'їв** — те саме, що **Зна́є кі́шка, чиє́ са́ло з'їла** (*див.* **кі́шка**); **Кота́ в мі́шку купува́ти** — придбавати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якості. [Ш р а м е к:] *Ходив я до імпресаріїв, але ця наволоч тільки посміхається. «Ми не дурні кота в мішку купувати»,— відповіли мені* (Галан, I, 1960, 531); **Коті́ шкребу́ть на се́рці** *в кого* — хтось хвилюється, перебуває в стані тривоги. *Ніби все правда і правильно, а десь на серці коти шкребуть* (Собко, Звич. життя, 1957, 155); **Коті́в (коту́) на сльо́зи нема́ (не ви́стачить** *і т. ін.*); **Як (мов** *і т. ін.*) **кіт наплака́в** — дуже мало. *— В них там орної землі і котові на сльози нема, єдиний зарібок біля колії* (Мур., Бук. повість, 1959, 22); *Там і цукерок тих, як кіт наплакав* (Кучер, Трудна любов, 1960, 511); **Коті́в (коту́) хвоста́ зав'яза́ти** *див.* **зав'я́зувати**; **Мине́ться (мину́лася, закінчи́ться** *і т. ін.*) **коті́в (коту́) ма́сниця** *див.* **ма́сниця**; [**Чорний** *і т. ін.*] **кіт пробіг поміж (між)** *ким* — те саме, що [**Чо́рна** *і т. ін.*] **кі́шка пробігла поміж (між)** *ким* (*див.* **кі́шка**). *— Скажіть, Євгене Панасовичу, ..чому Настя мене цурається?.. Який це кіт пробіг поміж нами?* (Речм., Весн. грози, 1961, 263).

КІ́ТВА, кітви́, *ж., мор.* Металевий стрижень з лапами, що зачіплюється за грунт і утримує на місці судно, пливучий маяк і т. ін.; якір. *Сірий велетень стоїть на двох кітвах і чотирьох сталевих тросах* (Донч., II, 1956, 83).

КІ́ТВИЦЯ, і, *ж., мор.* Те саме, що **кі́тва**.

КІТ-ВОРКІ́Т, кота́-воркота́, *ч., фольк.* Ласкава назва кота. *Кіт-воркіт біля воріт Чеше лапкою живіт* (Мал., I, 1956, 365); * У порівн. *Здоровенний, важкий, він* [Михайлик] *ступав напрочуд легко, як величезний кіт-воркіт* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 13).

КІТЕ́ЛЬ, я, *ч.* Формена однобортна куртка із стоячим коміром. *Студент махнув рукою і розщібнув кітель* (Коцюб., I, 1955, 197); *Він був у захисного кольору військовому кітелі* (Головко, II, 1957, 46).

КІ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кі́шка** 1. *Зирк — аж то кітка нявчить з переляку* (Граб., I, 1959, 241); *На призьбі коло Миколиної хати вигрівається кітка* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 25); * У порівн. *— Чорт їх по голосі пізнає, коли обі пищать, як кітки* (Фр., III, 1950, 155).

КІ́ТЛИК, а, *ч., діал.* Казанок. *Тепер побачимо, що вони тут варять у тих кітликах* (Фр., II, 1950, 124).

КІТЛИ́НА, и, *ж., діал.* Улоговина. *Ось вони минули Тептюж, ..ось бориславська кітлина* (Фр., VIII, 1952, 350).

КІТЛОВИ́НА, и, *ж., діал.* Улоговина. *Високі, стрімкі береги тухольської кітловини покриті були темним смерековим лісом* (Фр., VI, 1951, 22).

КІТЛЯ́Р, я́, *ч., заст.* Ремісник, що виготовляв або лагодив мідні вироби (переважно посуд); мідник.

КІ́ТНА, ної, *ж.* Яка перебуває в тому стані, коли в її організмі розвивається зародок (про вівцю, козу і т. ін.). *— Нашій теличці уже шостий місяць, а вівця кітна* (Гончар, I, 1954, 187).

КІ́ТОЧКА, и, *ж., рідко.* Зменш.-пестл. до **кі́тка**. * У порівн. *Лестячися до батька, мов кіточка, вона пішла з ним у покої* (Фр., III, 1950, 154).

КІТЬ, КІТЬ-КІ́ТЬ, *виг., дит.* Уживається в знач. присудка за знач. **коти́тися**. *Марина.. підносить ту іграшку до очей малого, повертає перед ним на всі боки або покотить по долівці.— Кіть-кіть! — забавляє* (Мирний, IV, 1955, 232); *І знов щось гаряче по щоці — кіть-кіть...* (Гр., I, 1963, 275).

КІТЬ-КІ́ТЬ *див.* **кіть**.

КІФА́РА, и, *ж.* У стародавніх греків — струнний щипковий інструмент, подібний до ліри.

КІШ [1], коша́, *ч.* 1. Те саме, що **ко́шик** 1. *Одного дня трусили в садку яблука в коші* (Вовчок, I, 1955, 135); *Я думаю, масло та яйця Несе вона в коші* (Л. Укр., IV, 1954, 100); *Сестри-послушниці вносили.. коші з білими, вже почищеними головами капусти* (Вільде, Сестри.., 1958, 436).

2. Великий кошик для зберігання борошна, зерна тощо. *У сінях стоїть кіш із борошном, на горищі два вінки цибулі* (Барв., Опов.., 1902, 435); *— Ти ж мені дивись, не накидай насипом вогкої кукурудзи в кіш* (Вишня, II, 1956, 80).

3. Короб воза, саней і т. ін. (спочатку плетений); васаг. *Візок був набитий соломою, солома висіла з усіх боків через подертий кіш* (Кобр., Вибр., 1954, 112); *Худий, маленький коник з голосним іменем «Буян» ледве тягнув старенькі гринджолята з лозовим кошем, вимощеним житньою соломою* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 118).

4. Кошик конічної форми для ловіння риби та зберігання її живою; рибник. *В'язні помалу ожили, завирували по камері, як риба, що з власної необачності вскочила в рибальський кіш* (Збан., Єдина, 1959, 224).

5. Пристосування у віялці, в жорнах, у млині для засипання зерна. *Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся, як у пропасниці* (Коцюб., I, 1955, 353); *Він поперед себе підняв мішок, низом поклав його на груди, а розв'язаний гузир нахилив у кіш* (Стельмах, Хліб.., 1959, 152).

КІШ [2], коша́, *ч.* 1. У Київській Русі в XI—XIII ст. і на Україні в XIV—XVIII ст.— військовий табір, обоз. *І розказують і плачуть* [запоріжці], *Як Січ руйнували, ..Як козаки Вночі утікали І на тихому Дунаї Новим кошем стали* (Шевч., I, 1951, 288); *Здавалось, що насуває чорна хмара, коли татари ішли цілим кошем* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123).

2. Місце перебування запорізьких козаків; Запорізька Січ.— *Як же зруйнували кіш, то наш посьолок* [селище]*з землями достався якомусь пану* (Стор., I, 1958, 80).

3. *заст.* Літнє житло кочовиків; кибитка (у 2 знач.). *Скотарі мали собі од вітру.. халабуди, окутані повстьми; вони кошами прозивались* (Стор., I, 1957, 267).

4. *рідко.* Місце розташування під час тимчасових робіт; табір, стан. *На кошІ третьої бригади він застав бригадира тракторної і Олексу* (Добр., Тече річка.., 1961, 180).

КІ́ШЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кі́шка** 1. *Я* [заєць] *частенько ходжу в князівську капусту, а туди часом прибігає князівнина кішечка, молоденька, рябенька* (Н.-Лев., III, 1956, 293); * У порівн. *А той, тихий та тверезий, Богобоязливий, Як кішечка підкрадеться, Вижде нещасливий У тебе час та й запустить Пазурі в печінки* (Шевч., I, 1951, 239); *Галька кішечкою сковзнула з ліжка і вибігла в сіни* (Головко, I, 1957, 174).

КІ́ШКА, и, *ж.* 1. Самка кота. *Чує кішка, де миша є* (Номис, 1864, № 9847); *Коло нього лежала його вірна кішка з трьома маленькими сіренькими.. котенятами* (Григ., Вибр., 1959, 124); * У порівн. *Вона.. витрушувала сіно з-за пазухи та пирхала, як кішка, що понюхала перцю* (Н.-Лев., II, 1956, 317).

◇ **Жи́ти (бу́ти** *і т. ін.*), **як кі́шка з соба́кою** — постійно бути в незгоді. *Ми.. живемо з ним, як кішка з собакою* (Добр., Тече річка.., 1961, 27); **Зна́є кі́шка, чиє са́ло з'їла** — про того, хто винен і почуває свою провину перед ким-небудь. — *Ага, знав кішка, чиє сало з'їла.. Не втечеш моїх рук!* (Мирний, III, 1954, 292); **Кі́шці хвоста́ зав'яза́ти** *див.* **зав'я́зувати**; **[Чо́рна** *і т. ін.*] **кі́шка пробі́гла поміж (між)** *ким* — хтось посварився з кимось, між ким-небудь виникла незгода. *Чорна кішка пробігла поміж ними і сполохнула той лад, який досі був* (Мирний, III, 1954, 297).

2. *техн.* Невелика кітва. — *Сідай, Миколо, в човен та тікай на море; закинь там кішку та й стій* (Н.-Лев., II, 1956, 233); // Пристрій у вигляді невеликої кітви з 3—4 лапами для піднімання підводних кабелів та затонулих предметів.

3. *тільки мн.* Те саме, що **кі́гті** 2; // Загострені зубці, насаджені на пластини особливої форми, які прикріплюють до гірського взуття під час ходіння по льоду, скелях і т. ін. *Кішки являють собою загострені зубці, насаджені на пластини особливої форми, і одягаються на гірське взуття* (В дорогу, 1953, 102).

КЛАВЕСИ́Н, а, ч. Старовинний клавішно-струнний щипковий музичний інструмент, зовні схожий на фортепіано. *Уже в чотири роки Моцарт грає на клавесині* (Мист., 1, 1956, 44).

КЛАВЕСИНІ́СТ, а, ч., *іст.* Музикант, що грає на клавесині. *Моцарт був прекрасним клавесиністом, органістом, скрипалем, диригентом і композитором* (Веч. Київ, 6.I 1961, 1).

КЛАВЕСИНІ́СТКА, и, *ж.*, *іст.* Жін. до **клавесиніст**. *Теплий вітрець.. грається кучериками на лобі клавесиністки* (Тулуб, Людолови, II 1957, 393).

КЛАВЕСИ́ННИЙ, а, е, *іст.* Те саме, що **клавесино́вий**.

КЛАВЕСИ́НОВИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **клавесин**. *Клавесинова музика.*

КЛАВІАТУ́РА, и, *ж.* 1. Весь ряд клавішів у клавішних музичних інструментах. — *Чудово!* — *прошептала вона в захопленні, відриваючи руки від клавіатури* (Кобр., Вибр., 1954, 208); *Довгі сухі пальці бігають по клавіатурі, ніжно, майже без натиску торкаючись клавішів* (Смолич, Театр.., 1946, 53).

2. Сукупність клавішів у якому-небудь механізмі. *Тонкі.. пальці вправно бігають по блискучій клавіатурі лінотипа* (Кучер, Голод, 1961, 70).

КЛАВІКО́РД *див.* **клавіко́рди**.

КЛАВІКО́РДИ, ів, *мн.* (*одн.* **клавіко́рд**, а, ч.). Старовинний клавішно-струнний ударний музичний інструмент із довгастим чотирикутним корпусом. *Лемішковський раз у раз танцював з нею під бренькання розбитого клавікорда* (Н.-Лев., I, 1956, 186); *Маша теж мала навчитися музики.. Але в Косяровських не було клавікордів* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 60).

КЛАВІ́Р, у, ч. 1. Загальна назва клавішно-струнних інструментів (клавікордів, клавесина, рояля, фортепіано тощо). *В шкатулці був невеличкий клавір з багатьма дрібними клавішами* (Смолич, I, 1958, 61).

2. Переклад оперної або симфонічної партитури для співу в супроводі фортепіано або для виконання на фортепіано. *Сторінки клавіру «Гаркуші».. свідчать, що Лисенко, створюючи оперу, користувався передусім своїми знаннями української народної пісні* (Укр. клас. опера, 1957, 160); *Я недавно У місті композитора зустрів, Він саме ніс квапливо під пахвою Клавір нової опери* (Рильський, II, 1960, 93).

КЛАВІ́РНИЙ, а, е. Стос. до **клавіру**. *Клавірний інструмент; Клавірна музика.*

КЛА́ВІШ, а, ч. 1. Пластинка в музичному інструменті (фортепіано, баяні тощо), ударяючи по якій викликають звук. *Ганущ.. проворно одчинив кришку фортеп'яна, сів і вдарив міцно по клавішах* (Н.-Лев., III, 1956, 218); *Грала* [дівчина] *енергічно, але не різко, білі тонкі ручки легко і зграбно торкали клавіші* (Л. Укр., III, 1952, 585); *Хтось на клавіші душу тривожну виливає сльозами вночі* (Сос., II, 1958, 106).

2. Наконечник важільця в різних механізмах (у друкарській машинці, телеграфному апараті тощо), на який натискають пальцями рук, щоб надати їм руху. *Стомилася* [друкарка], *бо спустила руки з клавішів* (Головко, II, 1957, 170).

КЛА́ВІША, і, *ж.* Те саме, що **кла́віш**.

КЛА́ВІШНИЙ, а, е. Прикм. до **кла́віш**. *Клавішний механізм;* // Який має клавіші, із клавішами. *В Брянську стала до ладу фабрика клавішних інструментів* (Веч. Київ, 5.III 1957, 1).

КЛАД, ..., ч., *розм., рідко.* Те саме, що **скарб**. *Там, певне, в клад заритий* (Мирний, I, 1954, 248).

КЛА́ДЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кла́сти** 2, 4, 5.

КЛАДІ́Й, я́, ч. Той, хто складає снопи, сіно, солому тощо в скирти. *Кладієві найважче, бо той скидав снопи, той пхав, а я один* (Сл. Гр.); *Довгими вилами подають буру конюшину з гарби на верх кладіям* (Рад. Укр., 19.VII 1961, 2).

КЛАДІ́ЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **кладій**.

КЛА́ДКА, и, *ж.* 1. Дошка або колода, покладена через річку, струмок, болото для переходу. *Ой, у полю річка, Через річку кладка* (Рудан., Тв., 1956, 90); *Ріка шуміла під кладкою, мов скажена* (Фр., II, 1950, 34); *Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини* (Донч., IV, 1957, 39); * Образно. *Гості виникали то там, то там, малі.. локальний характер, об'єднували невеличкі групки, прокладали кладки взаморозуміння між сусідами* (Загреб., Спека, 1961, 103); // Невеликий дерев'яний поміст на річці, ставку для прання білизни, полотна тощо. *Молодиці, дівчата попід вербами, в холодочку, з жлуктами золлять, на кладках з прачами полотно.. перуть* (Барв., Опов.., 1902, 136); *Він дивився скоса, Через плече на берег: там білизну На кладці прала мати* (Рильський, Мости, 1948, 24).

2. *розм.* Те саме, що **мурува́ння** 2. *Під час плавлення рідкий метал розмиває вогнетривку кладку в печі* (Наука.., 6, 1963, 3).

КЛА́ДОВИЩЕ, а, *с.* Місце для поховання померлих; цвинтар, гробовище (у 1 знач.). *Любка повела батька на кладовище й показала йому могилу над Нимидорою* (Н.-Лев., II, 1956, 257); *Наступного дня поховали Вірцю на тихому сільському кладовищі* (Дмит., Наречена, 1959, 232); * У порівн. *Незабаром частина виноградника виглядала як кладовище, вкрите могилками* (Коцюб., I, 1955, 220).

КЛАДОВИ́ЩЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кла́довище**; цвинтарний. *Біля залізних кладовищенських воріт бабусі*

продавали квіти (Донч., V, 1957, 538); // Власт. кладовищу. *Гула і дзвеніла глибока кладовищенська тиша* (Вітч., 5, 1946, 94).

КЛА́ДОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кла́дка** 1. *Не піду я на кладочку, Бо кладочка гнеться...* (Укр., лір. пісні, 1958, 197); *Марійка невеличка все стоїть на бережку: страшно йти на той бік річки через кладочку хитку* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 70).

КЛА́КА, и, *ж., збірн.* Клакери театру.

КЛА́КЕР, а, *ч.* У буржуазному театрі — особа, найнята для того, щоб гучними оплесками, вигуками або свистом створювати враження успіху чи призводити до провалу п'єси, артиста. [М а р и н к а:] *Я зараз підслухала, що клакери змовлялися шикати Марусі* (Стар., Вибр., 1959, 447).

КЛА́КИ, ів, *мн., діал.* Ключчя. *Хунта клаків не варт* (Номис, 1864, № 7609).

КЛА́КСОН, а, *ч.* Механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо. *Інколи зовсім близько трубив клаксон або бринів трамвай* (Смолич, Ми разом.., 1950,71).

КЛАКСО́НИТИ, ню, ниш, *недок.* Давати сигнал клаксоном; сигналити. *Шофер автобуса вже клаксонив Павлові* (Кучер, Прощай.., 1957, 186).

КЛА́Н, у, *ч., ист.* Родова громада, рід (спочатку в кельтських племен). *Кельтський клан; Залишки клану в шотландців та ірландців; // перен., жарт.* Про родину. *Прости, що зараз тут кінчу.. Бувай здорова, люба, дорога мамочко! Міцно цілую тебе і весь наш клан* (Л. Укр., V, 1956, 199).

КЛА́НДАТИ, аю, аєш, *недок., перех., діал., фам.* Прохати. *Вхопив гроші у його з рук та й заховав. Давай вони його кландать, щоб оддав* (Сл. Гр.); — *Чого я мушу кландати когось, а своє покидати?* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 48).

КЛА́НЦАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Клацати. *Згинає* [кобила] *шию вбік, дістає мордою аж до задньої лопатки, гризе та й кланцає зубами* (Март., Тв., 1954, 45).

КЛАНЦА́ТИЙ, а, е, *діал.* Зубатий. *Мені здавалось, що.. в тій ямі сидять якісь страшні кланцаті звірі* (Фр., IV, 1950, 472).

КЛА́НЯТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.* 1. *кому.* Робити уклін на знак привітання, поваги. *І по Олимпському закону Уже ти пекла не минеш: Бо треба кланятись Плутону, А то і в Рим не допливеш* (Котл., I, 1952, 108); *Максим кланявся їм* [дідам] *і вітав їх голосно, приязно* (Фр., VI, 1951, 25); // *також без додатка.* Робити поклони на знак подяки; розкланюватися. *Кланяюсь вам, громадо, за вибори і за ваше довір'я до Василя Палійчука, простого гуцула* (Ю. Янов., I, 1954, 39); *Хористи кланялись і потроху відходили* (М. Ол., Леся, 1960, 97); // *рідко.* Поклонятися кому-, чому-небудь. [П е т р о:] *Що було колись гоже — тепер негоже; чому ви колись кланялись — тепер від того кращі люди одвертаються!* (Мирний, V, 1955, 178); — *Перед моїми очима кладуть жертви й кланяються Перуну* (Скл., Святослав, 1959, 56).

2. *кому.* Листовно або усно передавати вітання комунебудь відсутньому. *Так оце й кажу я писарю писати, Що тобі уперше кланяються мати, Кланяються й батько щиро і низенько* (Щог., Поезії, 1958, 227); *Привітай від мене спільних знайомих. Садовські тобі кланяються* (Л. Укр., V, 1956, 427); *Наказував* [Василь Опанасович] *кланятися й здоровити іменинника* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103).

Зе́мно кла́нятися *див.* **зе́мно; Ни́зько (низе́нько) кла́нятися** *див.* **ни́зько.**

3. *кому, перед ким, перен.* Принизливо просити чогонебудь; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. *Краще піду в люди та людям покорюся.., ніж мені їй* [Явдосі] *кланятись за шматок хліба, що від тебе заробила* (Мирний, II, 1954, 285); — *Ми хоч і бідні, а багатіям не кланяємось!* (Багмут, Опов., 1959, 7).

КЛА́ПАН, а, *ч.* 1. У механізмі, машині — накривка, що прикриває отвір, через який проходить пара, газ, рідина тощо; хлипавка. *Старі котли, забиті рурки, погнуті клапани тремтять від напруження* (Еллан, II, 1958, 10); *Запобіжний клапан;* * Образно. *Я часом навмисне пишу листа з тим, щоб потім подерти,— се відкривав клапан і лихий настрій вилітав в повітря, як чад* (Л. Укр., V, 1956, 259).

2. Пристосування, за допомогою якого закривається й відкривається отвір у корпусі музичного духового інструмента та змінюється висота утворюваного звука; // Пластинка, що закриває видувний отвір, а також клавіш в органі, акордеоні, гудзик у гармонії. *Він прикладає вухо до планки і перебирає пальцями по клапанах, прислухаючись до таємної музики* (Тют., Вир, 1964, 208).

3. Стулки в серці, що містяться біля отворів із передсердь у шлуночки, а з шлуночків в аорту та легеневі артерії й запобігають зворотному рухові крові. *Вивчення серця та його клапанів треба провести так, щоб анатомічні дані використати для роз'яснення його роботи* (Метод. виклад анат., 1955, 82); *До найчастіших природжених пороків серця належать.. звуження легеневої артерії, недостатність тристулкового клапана* (Хвор. дит. віку, 1955, 178).

4. Нашитий шматок тканини певної форми, що закриває отвір кишені або шов на одязі. *Кітель був вилиняли, ..над клапанами нагрудних кишень темніли плями* [відбитки орденів] (Загреб., Спека, 1961, 12).

КЛА́ПАННИЙ, а, е. Прикм. до **кла́пан.** *Коли говорять про пороки серця, то мають на увазі ураження клапанного апарата серця* (Наука.., 1, 1955, 17).

КЛАПАНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кла́пан.** *Клапанова пружина.*

КЛАПА́НЯ, КЛЕПА́НЯ, і, *ж., діал.* Зимова тепла шапка, переважно з хутра. *А які мальовничі на головах парубків стародавні клапані: це гостроверхі.. великі шапки, зшиті з лисячих хвостів* (Мас., Під небом.., 1961, 25).

КЛА́ПАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **хля́пати.** *Лежить собі* [Осел] *та тільки довгими вухами клапає* (Фр., IV, 1950, 51).

КЛАПОВУ́ХИЙ, а, е. Який має великі, відстовбурчені вуха; капловухий. *Гостям служили Рустем та хлопець Бекір, тонкий, високий і клаповухий* (Коцюб., II, 1955, 126); *Капітан посміхається і показує фото... тупорилого, клаповухого здоровенного пса* (Рад. Укр., 20.VI 1962, 3).

КЛА́ПОТЬ, пття, *ч.* 1. Невелика, незначна частина якоїсь поверхні (поля, лісу тощо). *Улас знайшов супряжиців, спрягався з ними й орав клапоть поля насіл у сусіда* (Н.-Лев., III, 1956, 355); *Вдумливими очима він оглянув сумнів поле, де сіріли недоорані клапті стерні* (Вас., I, 1959, 100); *Пекельний шквал гарматного вогню з лісу здвигнув землю на цьому вузькому клапті оборони* (Ле, Право.., 1957, 192).

2. Відрізана або відірвана частина тканини, шкіри, паперу тощо; обривок, шматок. *Тихоцинський поклав на стіл перед королем клапоть полотна* (Вітч., 4, 1947, 77); *Клапті афіші тріпотіли, вирвалися з рук, щоб умчати за вітром* (Ільч., Серце жде, 1939, 236);— *Буде, дівчатонька, чим згадати молодість: ходиш в одній сорочці, поки з хребта по клаптях не спаде* (Стельмах, Хліб.., 1959, 283); // Клубок, пасмо хмари, туману тощо. *Соломія глянула на небо. Поміж очеретяною кунею, що тихо гойдалася вгорі, виднівся клапоть сірих олив'яних*

хмар (Коцюб., I, 1955, 359); *Над річкою ще клубочились рвані, рожево-бузкові клапті вранішнього туману* (Коз., Сальвія, 1959, 231); // Жмут сіна, соломи тощо. *Кожний хотів мати до спання хоч клапоть соломи* (Кобр., Вибр., 1954, 126); *На дорозі знайшли клапоть свіжого, запашного сіна* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 18).

3. *перен., рідко.* Уривок розмови, пісні тощо. *Чутке вухо лісовика вміщало клапті тихої розмови* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 107).

КЛАПТЕ́ВИЙ, а, е. Який складається з клаптів (у 1 знач.). *У 1918 р. розвалилась клаптева Австро-Угорська імперія* (Іст. укр. літ., II, 1956, 152); // Вигот. із клаптів (у 2 знач.).

КЛА́ПТИК, а, ч. Зменш. до **кла́поть**. *Ні, ні, вони з холери повмирали; А то б хоч клаптик переслали Того паперу* (Шевч., II, 1953, 152); *Сніг холодними клаптиками впав на її гаряче лице й трохи прохолодив його* (Коцюб., I, 1955, 69); *З дому чути тихий стук посуди, Клаптик пісні з поля прилетів* (Рильський, I, 1960, 139).

КЛА́ПТИКОВИЙ, а, е. Який складається з клаптиків. *В епоху імперіалізму ще більше посилився національно-колоніальний гніт у клаптиковій Австро-Угорщині* (Іст. УРСР, I, 1953, 701); // Вигот. із клаптиків. *Клаптикова ковдра.*

КЛА́ПТИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **кла́птик**. *Тепер я був зовсім самотнім і часто й подовгу розглядав проти сонця клаптичок моєї кінострічки* (Сміл., Сашко, 1954, 192).

КЛАРНЕ́Т, а, ч. Духовий музичний інструмент, що має форму циліндричної трубки з клапанами у вигляді гудзиків і з невеликим розтрубом на кінці. *Голосно покотилися тонкі та різучі вигуки флейт та кларнетів* (Мирний, III, 1954, 263); *Кримов хутко й фасонно пробіг пальцями по гудзиках кларнета* (Мик., II, 1957, 538).

КЛАРНЕТИ́СТ, а, ч. Музикант, що грає на кларнеті. *Його сусід — кларнетист, ..граючи, куняв* (Коцюб., I, 1955, 231).

КЛАС, у, ч. 1. Сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості; розряд, підрозділ. *Усі вантажі, що перевозяться автомобільним транспортом, поділяються на класи й категорії* (Автомоб., 1957, 311); // Одна з великих природних груп у систематиці рослин і тварин. *Клас птахів об'єднує тварин, у яких передні кінцівки перетворені на крила* (Зоол., 1957, 122); // *лог.* Сукупність однорідних предметів чи явищ із спільними істотними ознаками; // Сукупність цифр трьох сусідніх розрядів числа; підрозділ числа; // Розряд суден транспортного флоту залежно від типу будови, обладнання, завдань, для яких він призначений, і т. ін. *Клас міноносців;* // Тип пасажирських залізничних вагонів чи кают на пароплавах залежно від вигод для пасажирів. *За хвилину Софія вже стояла у вікні вагона першого класу* (Л. Укр., III, 1952, 507); *Серед інших у Порт-Саїді до другого класу сіло двоє мужчин* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 298).

2. «Класами називаються великі групи людей, які розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх відношенням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їх роллю в суспільній організації праці, а, значить, за способами одержання і розмірами тієї частки суспільного багатства, яка є в їх розпорядженні Класи, це такі групи людей, з яких одна може собі привласнювати працю другої, внаслідок відмінності їх місця в певному укладі суспільного господарства» (Ленін, 29, 1951, 374). *Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги* (Довж., I, 1958, 23); // *заст.* Суспільний стан. *Уважається добрим тоном писати тільки про бояр, князів, з життя вищих класів* (Коцюб., III, 1956, 30).

3. Підрозділ початкової, середньої школи або гімназії, що охоплює учнів одного року навчання та однакового рівня знань; група (у 4 знач.). [Ж е н я:] *Я лінувалася вчитись, і мене не перевели у другий клас* (Кроп., II, 1958, 406); *Вона колись ходила до нашої гімназії; я тоді була в третьому класі* (Л. Укр., III, 1952, 582); *Школярочка іде у перший клас.. Настав для дівчинки жаданий час Пізнати дивні таємниці світу* (Дмит., Київські кручі, 1962, 86); // Учні такого підрозділу. *Василь з плачем розказав матері, як увесь клас зоставили без обіду* (Мирний, IV, 1955, 114); *Став вже доброю традицією, що випускники цілими класами йдуть працювати на заводи, в колгоспи* (Ком. Укр., 11, 1962, 30); // У спеціальних навчальних закладах — підрозділ, у якому вивчають певний предмет під керівництвом фахівця. *Клас баяна; Клас живопису.*

4. Кімната в школі, гімназії, де здійснюється навчальний процес. *Смотритель увійшов у клас, ступив на кислиці, посковзнувся й дав сторчака* (Н.-Лев., III, 1956, 317); *Школа вже приготувалася до нового навчального року, класи були відремонтовані* (Собко, Стадіон, 1954, 18).

5. *з означ.* Міра якості, ступінь, рівень чого-небудь. *Рижій сіють насінням першого класу посівного стандарту, яке за чистотою й схожістю повинно становити не менше 95%* (Ол. та ефір. культ., 1956, 179); *Партія оголосила війну бракоробам, бо нам потрібні машини високої якості, продукція високого класу* (Рад. Укр., 3.VII 1959, 1); // Ступінь підготовленості; кваліфікація. *Шофер першого класу — і на волах їздить* (Кучер, Трудна любов, 1960, 175); *Футболіст високого класу.*

◇ **Показувати (показа́ти) клас** *чого* — виконувати що-небудь з великим успіхом, із майстерністю. *Коли б був талант, Снігур давно б уже переобладнав верстати по-своєму і показав би справжній клас роботи* (Автом., Щастя.., 1959, 59).

6. У дореволюційній Росії — певний ступінь чину в табелі про ранги. *Чиновник третього класу;* // Певний ранг чи розряд деяких цивільних звань у працівників міністерства закордонних справ, прокуратури СРСР, юстиції тощо. *Радник юстиції першого класу.*

7. Дитяча гра, за правилами якої треба, стрибаючи на одній нозі, пересувати носком камінець з однієї клітки, накресленої на землі, асфальті тощо, у наступну. — *Татку, я піду у класа пограюся. Тріщечки* (Автом., Щастя.., 1959, 52); // Накреслена на землі, асфальті тощо фігура для такої гри. *Дівчина малювала клас на асфальті.*

КЛА́СИК, а, ч. 1. Видатний, загальновизнаний письменник, діяч науки чи мистецтва, творчість якого є взірцем у даній галузі. *З шостого класу Франко починає збирати свою бібліотеку — і за три роки заповняє велику шафу європейськими класиками* (Коцюб., III, 1956, 28); *Класики української літератури продовжували велику традицію Шевченка* (Корн., Разом із життям, 1950, 36).

Кла́сики маркси́зму-ленініз му — теоретики й вожді комуністичного руху: Маркс, Енгельс, Ленін. *Класики марксизму-ленінізму на основі досягнень науки створили вчення про пізнаванність світу* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 9).

2. Послідовник, представник класицизму. *Хай буду класик, а не футурист, Співець рибалок, меду й Навзікаї, Але в житті і я свій, може, хист (Коли він є) не по вітру розмаю...* (Рильський, II, 1946, 9).

3. Фахівець із старогрецької й латинської мов та античної літератури. *Він викликав Іова Борецького, вченого класика, земляка й приятеля Сагайдачного, що*

довгий час стояв на чолі львівської школи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 307); // *розм.* У дореволюційній Росії — учень класичної гімназії; той, хто закінчив класичну гімназію.

КЛА́СИКА, и, *ж., збірн.* Класичні, зразкові твори літератури й мистецтва. *Ставши студентом Лейпцізької консерваторії, ..Микола Лисенко поринав у вивчення європейської музичної класики і в мудрощі фортепіанної техніки* (Рильський, III, 1956, 351); *Поряд з різнорідними впливами тогочасних модних течій, у Рильського вже й тоді* [в 1911—1918 рр.] *відчувалося рівняння на класику* (Криж., М. Рильський, 1960, 18).

КЛАСИФІКА́ТОР, а, ч. 1. Фахівець із класифікації чого-небудь; той, хто займається класифікацією.

2. Пристрій для механічного сортування подрібненої руди, вугілля тощо. *Замість дорогих конічних і спіральних класифікаторів тут встановлюється каскад гідроциклонів різного діаметра, які забезпечують класифікацію та регенерацію пісків* (Наука.., 2, 1963, 11).

КЛАСИФІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до класифікації (у 2 знач.). *Класифікаційна схема.*

КЛАСИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Дія за знач. **класифікува́ти.**

2. Система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. *Класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів у середині класу і їх відмінності від предметів інших класів* (Логіка, 1953, 43); *Одна з перших класифікацій хімічних елементів полягала в поділі їх на метали й неметали* (Хімія, 9, 1956, 5).

△ **Генеалогі́чна класифіка́ція мов** *див.* **генеалогі́чний.**

КЛАСИФІКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Розподіляти предмети, явища, або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями; групувати. *Вона, лікар, не була фахівцем літератури, але чудово уміла класифікувати мої книжки за їх напрямом та жанром* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 151).

КЛАСИФІКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Піддаватися класифікації; розподілятися на класи, групи тощо.

2. *тільки недок.* Пас. до **класифікува́ти.**

КЛАСИЦИ́ЗМ, у, *ч.* Напрям у європейській літературі й мистецтві XVII — початку XIX ст., суть якого полягала в наслідуванні мистецтва та поезії стародавньої Греції, Риму й у дотримуванні системи суворих правил відтворення дійсності. *Як син свого віку Котляревський не міг звільнитися від деяких положень класицизму. Так, у визнанні суспільної ролі літератури він стояв на грунті дидактизму* (Рад. літ-во, 6, 1957, 124); *У своїй творчості К. Брюллов прямував від класицизму через романтизм до реалізму* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 33); // Один з основних архітектурних стилів XVII — початку XIX ст., який послідовно розвивав традиції архітектури античності й епохи Відродження. *Друга половина XVIII ст. в розвитку архітектури* [на Україні] *характеризується впливом класицизму* (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

КЛАСИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до класицизму. *Над самою водою неначе стоїть величезний храм класичної архітектури* (Н.-Лев., II, 1956, 415); [М о н т а н ь я р *(холодно):*] *Сі декламації, мій пане, зайві, трагедія класична вийшла з моди* (Л. Укр., II, 1951, 176); *На узгір'ї, серед віковічного лісу, здіймався у височінь білий палац з класичними колонами* (Бурл., О. Вересай, 1959, 88); *«Адвокат Мартіан»* [драма Лесі Українки] *міг би служити зразком послідовного дотримання суворих класичних канонів єдності дії, місця і часу* (Вітч., 2, 1961, 152).

2. Створений класиком (у 1 знач.), класиками; виняткового значення, зразковий. *Вона змушувала його цілими вечорами слухати музику, переважно класичну — Баха, Гайдна, Бетховена* (Коцюб., I, 1955, 407); *Книга Леніна «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» є класичним твором у питаннях стратегії і тактики ленінізму* (Біогр. Леніна, 1955, 231); *Протягом багатьох років дослідник працює над вивченням української класичної прози — творчості Нечуя-Левицького, Панаса Мирного* (Рад. літ-во, 18, 1955, 23); // Характерний, типовий для кого-, чого-небудь. *Вона змовкла, очевидно, ще раз уявивши той класичний образ узбека* (Ле, Міжгір'я, 1953, 94); // *розм.* Найкращий у своєму роді; чудовий. *Завтра ще на «Вільгельма Телля» підемо у самий класичний віденський театр* (Л. Укр., V, 1956, 41); — *Через отаку канаву плигонув! Класичний стрибок!* (Донч., V., 1957, 473); — *Сьогодні ж у нас вальпургієва ніч! «Хазяїн» каже, класична ніч* (Гончар, III, 1959, 263).

3. Стос. до світу стародавніх греків і римлян; античний. *Богині класичного світу чогось проти його волі сновигали у його голові одна за другою* (Н.-Лев., III, 1956, 18); // Пов'язаний із вивченням старогрецької й латинської мов та античної літератури. *Слухав* [Іван] *лекції з класичної філології у професора Венцлевського* (Кол., Терен., 1959, 155).

Класи́чна гімна́зія — у дореволюційній Росії — середня школа, де обов'язково вивчались старогрецька й латинська мови та антична література; **Класи́чна осві́та** — освіта, заснована на вивченні старогрецької й латинської мов та античної літератури; **Класи́чні мо́ви** — старогрецька й латинська мови.

4. Схожий красою до статуї стародавніх греків і римлян; правильний (про риси обличчя, будову тіла тощо). *Уся її класичної краси голова була оповита волоссям* (Н.-Лев., IV, 1956, 323); *Вона не мала ні класичного профілю, ні правильного овалу обличчя, ні гордо посадженої голови* (Панч, В дорозі, 1959, 205).

КЛАСИ́ЧНО, *присл.* 1. Досконало, зразково. *Тактика, розрахована на оточення й цілковите знищення ворога, була класично здійснена Хмельницьким у цій битві* (Іст. УРСР, I, 1953, 250).

2. Подібно до того, як в античних статуях. *У неї був класично правильний профіль.*

КЛА́СНИЙ, а, е. 1. Стос. до класу (у 3 знач.). *Класна кімната в сільській школі; по стінах географічні карти, малюнки* (Вас., III, 1960, 118); *Нещодавно його призначили до нас класним керівником* (Сміл., Сашко, 1954, 221).

Кла́сна да́ма — у дореволюційній Росії — вихователька класу в жіночій гімназії. *Її менша сестра.. дістала місце класної дами* (Н.-Лев., I, 1956, 422).

2. Який має певний клас (у 1 знач.) (про пароплави, поїзди тощо).

Кла́сний вагі́н — пасажирський вагон. *В останню хвилину до класного вагону підійшла молода пані* (Панч, I, 1956, 158).

3. Який має певний виробничий або спортивний розряд. *Безупинно зростає число класних спеціалістів, відмінників бойової й політичної підготовки* (Рад. Укр., 23.II 1961, 1).

4. *заст.* Який має певний ранг, чин. *Класний чиновник.*

КЛА́СНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кла́сний** 3. *В колгоспі створено автошколу.. Водії, які вже мають стаж роботи, відвідують школу, щоб удосконалити свою кваліфікацію й підвищити класність* (Рад. Укр., 8. I 1961, 3).

КЛА́СОВИЙ, а, е. Стос. до суспільних класів, до їх взаємостосунків. *Головне в ученні Маркса в класова*

боротьба (Ленін, 25, 1951, 372); *Його* [І. Франка] *цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства, що живе тільки для себе, для своїх вузьких, класових інтересів,— з нижчим, біднішим класом народу* (Коцюб., III, 1956, 39); // Власт. тому чи іншому класові, його ідеології. — *А на поповнення, Савочко, не надійся... Так що прояви там побільше хоробрості, класової ненависті, чуєш?* (Довж., I, 1958, 200); *Класова свідомість; Класовий підхід.*

КЛÁСОВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **клáсовий.** *Мусимо цю свою класовість підкреслювати не словом, а ділом!* (Еллан, II, 1958, 207).

КЛАСОВО. Присл. до **клáсовий.** *Ідейне й художнє становлення української радянської прози в 20-х роках відбувалось в упертій боротьбі з класово ворожими силами та їхніми впливами. Складність, суперечливість процесів її розвитку — очевидні* (Іст. укр. літ., II, 1956, 103).

КЛÁСТИ, кладу́, кладе́ш, *недок., перех.* 1. Поміщати в що-, куди-небудь; розміщувати десь. *Сей* [писар] *давно вже прочитав, що треба, та, зложивши бумагу, кладе у кишеню* (Кв.-Осн., II, 1956, 199); *Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком* (Л. Укр., III, 1952, 210); — *Я ж не який-небудь дикун, скіф, що, даючи дуба, нібито наказував і жінку свою вбивати та класти поруч із собою в могилу* (Гончар, III, 1959, 337); // Поміщати в лікарню, клініку тощо. *Важкопоранених клали в лікарню;* // Розміщувати на нічліг. *Ми зважили їхати завтра рано, бо раз, що мама не любить там бути уночі, а друге, що нас аж 4, то де ж нас класти* (Л. Укр., V, 1956, 252); // Вносити на збереження до ощадної каси, банку тощо (про гроші). *Залишок грошей вони клали в касу;* // Складати що-небудь в одне місце в певному порядку. *Вилітали запорожці На лан жито жати; Жито жали, в копи клали* (Шевч., I, 1951, 203); *Вона.. ніколи зроду не клала горсток навхрест* (Н.-Лев., II, 1956, 11); // *рідко.* Додавати присмаки до страви. *Класти стручок перцю в борщ.*

◇ **Клáсти до своєї кишéні (собі в кишéню)** — привласнювати (чужі гроші тощо); **Клáсти на бік (на борт)** — нахиляти (про судно). *Він кладе шаланду майже зовсім на лівий борт, переносячи парус і повертаючи шаланду до хвилеріза* (Ю. Янов., II, 1958, 50); **Клáсти під сукнó** *що* — відкладати розв'язання якогось питання на невизначений час; **Клáсти спáти** — поміщати в ліжко, у колиску тощо для сну. *Вона не спускала їх* [онуків] *з очей цілий день, сама годувала їх, сама клала спати* (Н.-Лев., III, 1956, 207); **Не клади́ пáльця (пáльців) у рот (у зýби, на зýби)** *кому* — такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. *Піп у мене — я думав перше — так собі прищелепуватий чоловічок, коли, здається, я помилився — не клади йому пальця на зуби* (Вас., IV, 1960, 22); *Проворний, жвавий, меткий.., високий, з високо запрокиненою головою, .. цей був з тих, що йому пальця в рот не клади* (Григ., Вибр., 1959, 350); **Під замóк клáсти** *див.* **замóк**; **Хоч до рáни клади́** *див.* **рáна.**

2. Надавати комусь, чомусь лежачого положення. *«Цу-цу, Рябко!» ще раз сказав один псяюха, Та й хап Рябка за ухо! «Кладіть Рябка», гукнув...* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); *Гострим коси, в ручку йдем, Колос під ноги кладем* (Щог., Поезії, 1958, 139); — *Гот-ту-ту! — кладучи дочку, казала мати* (Мирний, I, 1954, 239).

◇ **Клáсти на** [обúдві] **лопáтки** *див.* **лопáтка.**

3. *перен., розм.* Те саме, що **вбивáти** [2]; нищити. *А Ярема — страшно глянуть — По три, по чотири Так і кладе* (Шевч., I, 1951, 114); *Клав* [Нечай] *ворогів, як снопики* (Мас., Життя.., 1960, 122).

◇ **Клáсти в домовúну (в могúлу)** *кого* — призводити до смерті кого-небудь. *Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, Класти в домовину* (Шевч., I, 1951, 352); *Голод та холод та ще важкі хвороби безсердечно клали людей у могилу* (Збан., Сеспель, 1961, 236); **Клáсти трýпом** — убивати, нищити. *Не було ладу в їх рухах, Тільки воля в них міцна Десь напасти, трупом класти, Грабувати, мордувати, Хоч пустиня самітна...* (Фр., XIII, 1954, 374).

4. *у сполуч. зі сл.* печáтка, тáвро тощо. Робити помітку, відбиток чого-небудь на чомусь; значúти, таврувати. *Швидко кладе* [касирка] *печать* [печатку] (Сос., I, 1957, 113); *Класти тавро на м'ясо.*

◇ **Клáсти печáтку (тавро́, клеймó)** *на кого — що* — впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь. *Казенна обмеженість науки та крайній клерикалізм кладуть видиме клеймо на молодих людей* (Л. Укр., V, 1956, 63).

5. Накладати шар чого-небудь на якусь поверхню. *Клади гній густо — на току не буде пусто* (Укр.. присл.., 1955, 370); *Джузеппе облизує губи, солоні од моря, а його голі по лікоть руки кладуть тим часом на човен фарби* (Коцюб., II, 1955, 415); * Образно. *Уже за синіми снігами заходить сонце вдалині і на покрівлі, мури, брами багряних плям кладе вогні* (Сос., II, 1958, 260).

6. Накладати (їжу). *Співали дами, кладучи собі на тарілку величезні порції страви* (Коцюб., II, 1955, 292); *Самі* [Хведір і батько] *собі й обідати варять, хліб печуть, варево кладуть* (Барв., Опов.., 1902, 81).

7. *розм.* Те саме, що **мурувáти.** *З ранку до вечора Катерина носить носилки із цеглою вгору на риштування, де мулярі кладуть стіну* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 65).

8. У поєднанні з деякими іменниками утворює словосполуки, що означають: виконувати дію, зміст якої виражений відповідним іменником. — *Всю надію клав на вашу ласку.., батьку!* (Вовчок, I, 1955, 73).

◇ **Клáсти багáття (вогóнь)** — розпалювати багаття (вогонь). *Було вже холодно вночі, багаття клали* (Барв., Опов.., 1902, 456); [2-й повстанець:] *Хіба ж тут можна класти вогонь?* (Ірчан, I, 1958, 55); **Клáсти кінéць (край)** *чому* — припиняти яку-небудь дію, ліквідувати якийсь стан. *Нескінченній балаканині, яка може тягтись і до ранку, кладе край командир* (Панч, На калин. мості, 1965, 224); **Клáсти на мýзику (на нóти)** вúрші (слова́) — писати музику до віршів, слів. — *Я, голубчику, вчений, бачиш, усякі пісні записую, на ноти, значить, кладу* (Стельмах, Хліб.., 1959, 53); **Клáсти на папíр** [**на папéрі**] **слова́** *і т. ін.* — записувати, писати слова тощо. [Іронист:] *Я думав би, що ті дрібні стрічки, які щодня кладу я на папері, колись народами здолають править* (Л Укр., II, 1951, 179); **Клáсти на сéбе хрест,** *заст.* — хреститися. *Кладе* [Мирон] *на себе широкий хрест і ревно шепоче* (Стельмах, II, 1962, 46); **Клáсти поклóни (поклíн):** а) низько кланятися (під час молитви). *Не молилася за мене, Поклони не клала Моя мати; а так собі Мене повивала* (Шевч., II, 1953, 218); *Її* [молитву] *повторювала пошепки ця маса.. і клала належний в таких випадках поклін* (Ле, Міжгір'я, 1953, 70); б) вітати кого-, що-небудь, кланяючись. *Народе! Я кладу земний уклін Твойому полю і твойому дому!* (Рильський, Мости, 1948, 23); **Клáсти покóси (покíс)** — косити. *Вуйко на всю руку, розгонисто й широко, почав класти новий покіс* (Кос., Новели, 1962, 118); **Клáсти почáток** *чому* — починати що-небудь *Народжується вільне, червоне мистецтво.. День пролетарської культури кладе початок цьому розвиткові* (Еллан, II, 1958, 60).

◇ **В го́лови (в го́лову) кла́сти** *див.* голова́; **І в го́лову (го́лови) не кла́сти** *чого:* а) не думати, не догадуватися про що-небудь, не передбачати чогось. *Лягли, і в голови не клали, Що вже їм завтра не вставать* (Шевч., І, 1951, 110); б) не хотіти думати про щось. *Почне йому викладати на очі усе-усе: і як вона йому робить-годить, і як вірно кохав, а що він, безсумлінний, безсоромний, того й в голову не кладе!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 79); **Кла́сти в осно́ву** — брати щось за основу, вихідне положення тощо. *В основу тематики своїх творів поет кладе сучасне життя нашого народу* (Літ. газ., 17.VIII 1950, 3); **Кла́сти го́лову (ду́шу)** — гинути, вмирати від пострілу, удару тощо. *Впав жереб тут голови класти, Боронячи тил визволенням отим Від людської злої напасті* (Стар., Поет. тв., 1958, 217); **Кла́сти го́лову на пла́ху** — присягатися в правдивості чого-небудь. *Такого батальйону, як наш, ніде нема. Кладу голову на плаху, що нема... Орли...* (Кучер, Голод, 1961, 24); **Кла́сти зу́би на поли́цю** — не маючи харчів, не їсти; голодувати (у 1 знач.). *Іще раз вона спече коржі, а тоді хоч зуби клади на полицю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); **Кла́сти я́йця** — нести яйця, залишати після себе личинки для продовження роду (про змій, комах і т. ін.).— *В кінці літа філоксері виростають крила, вона робиться мушкою, перелітає з садка в садок і кладе на кущах яйця* (Коцюб., І, 1955, 203); *Комахи кладуть яйця по одному або купками* (Шкідн. поля.., 1949, 17); **Рожо́вувати й кла́сти в рот** *див.* рожо́вувати.

КЛА́СТИСЯ, кладу́ся, кладе́шся, *недок.* 1. *розм.* Те саме, що **лягти́** 1. *Були тут страшні гармати. Од вистрілу дрижали хати, А пушкарі то клались ниць* (Котл., І, 1952, 189); *Дід далі сидів на своїм місці, не думаючи навіть кластися* (Фр., VI, 1951, 179); *Наморені коні клалися на сиру землю* (Ле, Україна, 1940, 309); // Розміщуватися, розташовуватися певним чином. *Весла лягли на воду рубом, сіть клалась на самісіньку воду* (Н.-Лев., І, 1956, 54); *Чорна рілля рівно клалась скиба за скибою з-під нового плуга* (Коцюб., І, 1955, 110); *Голова* [у Тетяни] *не запнута, дві укоханих коси вінком клалися по ній* (Ле, Історія радості, 1947, 16).

Кла́стися спа́ти — лягати спати. *Одначе дома він і не гадав кластися спати, тільки розбалакався* (Мак., Вибр., 1954, 255).

◇ **Кла́стися в домови́ну** — вмирати. *Ми.. вік свій навчаємось, а проте і ми не до краю розумні кладемось у домовину* (Вовчок, VI, 1956, 278); **Кла́стися на му́зику (но́ти)** — підходити, бути придатним для написання музики (про вірші тощо). *Не кожен вірш співається і не кожен віршований рядок кладеться на музику* (Мал., Думки.., 1959, 68); **Кла́стися на папе́рі** — записуватися (про думки, слова тощо). *Його думки.. пливли вільно, як прозора течія в зелених берегах, і клались рядками на папері* (Коцюб., І, 1955, 116).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **збира́тися** 2. *Дощик сьогодні клався, клався, та й не зірвався* (Чуб., І, 1872, 301); // *на що, безос.* Кладеться на годину (Сл. Гр.); *Сонечко сідало, клалося на велику негоду* (Л. Янов., І, 1959, 306)

3. Пас. до **кла́сти** 1—6. *Подекуди стіни клалися з цегляних блоків* (Руд., Остання шабля, 1959, 24).

◇ **І в го́лову не кла́лося** *кому* — хтось не передбачав, не думав, не гадав. *Сього Анхизу не бажалось, Щоб попрощатися з синком, І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком* (Котл., І, 1952, 156); **Кладе́ться на до́бре (на добро́)** — йде добре. *Як кому на добро кладеться, то й на скіпку прядеться* (Барв., Опов.., 1902, 119).

КЛА́УЗУЛА, и, *ж.* 1. *юр.* Спеціальна умова, передбачена чи обумовлена в договорі, заповіті тощо.

2. *ритор.* Завершальна частина промови, дуже старанно опрацьована в стилістичному й звуковому відношеннях.

3. *літ.* Кінцеві склади віршованого рядка або рядка ритмізованої прози, які йдуть за останнім наголошеним складом. *Виразно виступав в романі також фігура переліченння з двотактною ударною клаузулою* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 67).

КЛАЦ, *виг.* 1. Звуконаслідування, що позначає уривчастий звук, утворений клацанням. — *Вісім-п'ятнадцять, клац. Знімай мішки,— пише квиток Гнида старий* (Головко, II, 1957, 30).

2. Уживається як присудок за знач. **кла́цати, кла́цнути.**

КЛА́ЦАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кла́цати** й звуки, утворювані цією дією. *Той гуркіт* [коліс] *і клацання* [копит] *гудуть у вашій голові, одзиваються в спині* (Мирний, IV, 1955, 310); *Клацання підків по брукові.. з кожним часом збільшувалось* (Панч, І, 1956, 78); *Безбородько почув тільки клацання ключа у дверях* (Вільде, Сестри.., 1958, 216).

КЛА́ЦАТИ, аю, аєш, *недок., чим і без додатка.* Утворювати короткий своєрідний звук раптовим зіткненням рівних поверхонь твердих предметів, дією якого-небудь механізму тощо. *В повітрі пахне перепаленим порохом, недалеко за дротом клацає затвор* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 583); *Клацав замок, залізна важка хвіртка відчиняється* (Донч., III, 1956, 25); *Звір не розявляв пащі, не клацав гострими зубами* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 224).

◇ **Кла́цати зуба́ми:** а) голодувати; б) дуже мерзнути. — *Зубами здорово клацаєш? — Що ти!.. Буває навіть жарко* (Гончар, III, 1959, 231); **Кла́цати на рахівни́ці:** а) займатися підрахунками на рахівниці. *Вдень клацав* [Вольдемар] *на рахівниці в банку, а ввечері тинявся.. по вулицях* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 82); б) *(іронічно)* працювати рахівником. [Ц а р:] *Головою був* [Каган], *на машинах їздив, а тепер на рахівниці клацає* (Зар., Антеї, 1961, 9).

КЛА́ЦНУТИ, ну, неш, *док., чим і без додатка.* Одпокр. до **кла́цати.** *Вовк клацнув зубами і блимнув очима* (Коцюб., І, 1955, 366); *Він клацнув закаблуками і обернувся до нас* (Смолич, І, 1947, 292); // *безос. В репродукторі тихо зашаруділо, потім клацнуло* (Ткач, Плем'я... 1961, 148).

КЛЕВЕ́ЦЬ, вця́, *ч., діал.* Молоток. *Там же* [на дворику] *стовп з почепленою на ньому мідяною дошкою, клевцем і великою ліхтарнею на гаку* (Л. Укр., III, 1952, 270).

КЛЕЄВА́Р, а, *ч.* Робітник, що займається клеєварінням.

КЛЕЄВАРІ́ННЯ, я, *с.* Варіння, приготування клею.

КЛЕЄВА́РКА, и, *ж.* 1. Жін. до **клеєва́р.**

2. Посуд для варіння клею. *Клеєварку можна зробити з двох консервних банок різного діаметра* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 234).

КЛЕЄВА́РНИЙ, а, е. Стос. до варіння клею. *Клеєварне виробництво; // Який виготовляє клей. Клеєварний цех.*

КЛЕЄВА́РНЯ, і, *ж.* Приміщення або завод, де виготовляють клей.

КЛЕЄ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **клеї́ти;** // *у знач. прикм. Клеєний стіл.*

КЛЕЄ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клеї́ти.**

КЛЕЄПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на клей.

КЛЕЇ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клеєння. *Коли робота виконується у великих розмірах, проведення клеїльних робіт механізується* (Стол.-буд. справа, 1957, 228); // Призначений для склеювання. *Клеїльний верстат.*

КЛЕЇ́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто займається клеєнням, обклеюванням.

КЛЕЇ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **клеї́льник**.

КЛЕЇ́ТИ, клею́, клеїш, *недок., перех.* 1. Виготовляти що-небудь, з'єднуючи окремі частини чогось за допомогою клею, клейстеру. — *Ти зможеш плести корзини з лози.. або клеїти коробочки для аптеки...* (Ю. Янов., II, 1954, 80); *От Андрійко-Неумійко Клеїть змія малюкам* (Бойко, Ростіть.., 1959, 104); * Образно. *Не клеїв сон панських повік* (Фр., II, 1950, 105).

2. *на що, на чому, розм.* Те саме, що **наклею́вати**. *Феліксу спало на думку, як в одній кінокартині революціонери клеїли ночами відозви на стіні* (Ю. Янов., II, 1954, 42); *Якийсь лисий чоловік.. клеїв на дошці списки студентів, зачислених до університету* (Тют., Вир, 1960, 58).

КЛЕЇ́ТИСЯ, їться, *недок.* 1. Піддаватися клеєнню. *Папір легко клеїться.*

◇ **Очі (повіки) [не] клея́ться (клеї́лися)** — очі [не] злипаються (злипалися). *Не думав спати* [Микула], *хотів розмовляти, та очі самі клеїлися до сну* (Мак., Вибр., 1956, 479); *Незважаючи на втому, мої очі не клеїлись* (Томч., Готель.., 1960, 9).

2. *перев. із запереч.* н е, *перех., розм.* Не здійснюватися успішно, злагоджено; не йти в лад. *Сьогодні ті міркування якось не клеїлися* (Фр., VIII, 1952, 381); // *безос. В одному місці хором співають, а в другім не клеїться* (Коцюб., II, 1955, 239); *Я сам дуже люблю стругати, пиляти, тільки в мене щось не клеїться* (Збан., Курило-ви, 1963, 227).

Мо́ва (розмо́ва) не клеї́ться — розмова не в'яжеться; не мовиться. *Заспокоївся Гаркуша, але розмова після цього уже не клеїлась* (Гончар, Таврія.., 1957, 37).

3. Пас. до **клеї́ти**.

КЛЕЙ, ю, *ч.* 1. Липка речовина, яку використовують для з'єднування, склеювання чого-небудь. *Вони не уважають, що кругом такий бруд і нелад, що одежа, руки в них забруднені фарбою та клеєм* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Густий і теплий столярний клей рекомендують також уживати для склеювання цупких, компактних сортів паперу й картону, а також для наклеювання тканин* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 24).

△ **Гу́мовий клей** *див.* **гу́мовий**.

2. *розм., рідко.* Те саме, що **глей** [2]. *Можна залізти на вишню й обдирати з кори.. золотопрозорий клей* (Донч., V, 1957, 118).

КЛЕЙКИЙ, а́, е́. Який прилипає, липне. *Молоді листочки її* [вільхи] *дуже клейкі* (Лікар. рослини.., 1958, 177); // Який виділяє клей. *І силосну башту побачили люди, і скирти з сіном, і голі дерева, що полискували клейкими бруньками* (Кучер, Трудна любов, 1960, 454); // Який містить у собі клей. *Клейка речовина.*

КЛЕЙКІ́СТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **клейки́й**.

КЛЕЙКОВИ́НА, и, *ж.* Клейка білкова речовина, що міститься в зернах злаків і не розчиняється у воді. *Найбільше білка й клейковини було в зерні озимої пшениці, вирощеної по чорному пару* (Колг. Укр., 8, 1957, 21); *Борошно з великою кількістю клейковини теж має свої переваги* (Укр. страви, 1957, 320).

КЛЕЙКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи **клейки́й**. *Клейкувата маса.*

КЛЕЙМО, а́, *с., спец.* 1. Особливий знак, помітка на виробі, товарі, що вказує на сорт виробу, назву підприємства, яке виготовило товар, і т. ін. *Декотрі сиділи з п'яльцями й гаптували жовтими та червоними читкими береги на сукні та фабричні клейма* (Н.-Лев., II, 1956, 97); *На бічній щоці барабана ставиться заводське клеймо, де зазначено завод-виготівник, марку, довжину й вагу проводу* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 115).

2. Знаряддя, яким ставлять цей знак. *Найбільш простим способом клеймування є вибивання цифр, букв або знаків на поверхні деталей металевим клеймом* (Слюс. справа, 1957, 274).

КЛЕЙМО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **клеймува́ти**.

2. *у знач. прикм.* Який має на собі клеймо. *Він сідає на обтесану підвалину і гладить рукою клеймований стовбур* (Стельмах, На.. землі, 1949, 128); *Клеймовані товари.*

КЛЕЙМУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для клеймування. *Встановлення клеймувальної машини вивільнило велику групу робітників* (Наука.., 6, 1956, 16).

КЛЕЙМУВА́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Робітник, що займається клеймуванням чого-небудь. *Довгий час важкою працею для клеймувальників було.. клеймування гарячих блюмів і слябів* (Наука.., 6, 1956, 16).

КЛЕЙМУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **клеймува́льник**.

КЛЕЙМУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **клеймува́ти**. *Клеймування всякого без винятку різального інструмента необхідне, через те що клеймо є його коротким паспортом* (Технол. різального інстр., 1959, 196).

КЛЕЙМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., спец.* Ставити клеймо на якому-небудь предметі, виробі. *Для того, щоб при складанні не переплутати між собою підібраних по місця деталей, їх клеймують* (Слюс. справа, 1957, 274).

КЛЕЙМУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **клеймува́ти**.

КЛЕЙНО́Д *див.* **клейно́ди**

КЛЕЙНО́ДИ, ів, *мн.* (*одн.* **клейно́д**, а, *ч.*). 1. *заст.* Коштовності, самоцвіти. [Хуса:] *Мати вражавться, коли в її клейноди невісточка кохана не вбереться* (Л. Укр., III, 1952, 181); * Образно. *Клейнод уроди на губоньках твоїх ще червоніє* (Барв., Опов.., 1902, 200).

2. *тільки мн., іст.* Знаки влади, регалії. — *Возьміть мої гетьманські Клейноди, панове* (Шевч., II, 1953, 160); *У січовий круг увійшли кошовий, писар і суддя з усіма клейнодами* (Довж., I, 1958, 232).

КЛЕЙОВИЙ, а́, е́. Прикм. до **клей** 1. *Клейове виробництво;* // Вигот. на клеї або з використанням клею. *Збудовано* [на комбінаті «Донецькжитлобуд»] *напівавтомат. зований цех клейових і олійних фарб* (Роб. газ., 29.I 1964, 2); *Клейові кільця використовуються для захисту плодових дерев від різних шкідників* (Захист рослин.., 1952, 153); // Який містить у собі клей. *Вводячи до складу добрив клейові смоли або сухі прес-порошки разом з полімером.., можна одержати гранули* (Наука.., 10, 1960, 29); // Який грунтується на застосуванні клею. *Успіхи хімії сприяють розвиткові й такої галузі текстильної промисловості, як виробництво нетканих матеріалів клейовим способом* (Наука.., 1, 1964, 29).

КЛЕЙО́НКА, и, *ж.* Тканина, покрита з одного або з обох боків особливою речовиною, що робить її водонепроникною; церата. *Плащем з клейонки обвернувся* [Латин], *Циновим гудзем застебнувся, На голову взяв капелюх* (Котл., I, 1952, 171); *Біля оббитих клейонкою дверей Шаловьский пропустив Кардаша поперед себе* (Жур., Вечір.. 1958, 42); *На столі, засланому новою білою клейонкою, столь уже готовий обід* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 45).

КЛЕЙО́НКОВИЙ, а, е. Прикм. до **клейо́нка**; цератовий. *Клейонкове виробництво.*

КЛЕЙО́НЧАСТИЙ, а, е. Зробл. із клейонки. *Він.. витяг із бокової кишені піджака клейончасті палітурочки від записної книжки* (Головко, II, 1957, 124); *Клейончастий плащ;* // Покритий, оббитий. обтягнений клейонкою. *Клейончасті двері.*

КЛЄ́ЙСТЕР, у, *ч.* Клей, виготовлений із крохмалю або борошна. *Обмазав* [Володя] *стовп клейстером і од-*

ним махом розпластав на ньому листок, з якого проможляли нескорені до всіх хотинців (Петльов., Хотинці, 1949, 21); *Щоб отрута краще прилипала до листя, на кожні 10 л розчину додають по 100 г меляси або борошняного клейстеру* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 39).

КЛЕ́ЙТУХ, а, ч. Жмуток прядива, тканини, повсті тощо для забивання заряду в огнепальну зброю, що заряджається з вихідного отвору дула. *Видно, вам татарин клейтухом вуха позатикав* (Довж., I, 1958, 236); *Напевно, з челяддю Граф вирушив кудись; Ще й поспішаючи, бо скрізь лежали долі Ладунки, рушниці і клейтухи, й пістолі* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 203).

КЛЕ́КІТ, коту, ч. Дія за знач. **клекоті́ти** та звуки, утворювані цією дією. *Орли-чорнокрильці літають, Клекотом звіра на кістки скликають* (Мирний, V, 1955, 264); *Над головами летів якийсь птах з шумом, з клекотом* (Головко, I, 1957, 270); *Журавлиний линув клекіт* (Мас., Сорок.., 1957, 22); *Хоч і як недалеко було від нас до нього, але за ревом та клекотом води ми не могли розібрати ані одного слова* (Фр., IV, 1950, 280); *Задавлений плач, глухий болізний* [болісний] *клекіт у грудях вирвались з одкритих, смагою спалених уст* (Мирний, I, 1954, 360); *На захід летіли мотори, і в небі стояв кулеметний клекіт* (Панч, В дорозі, 1959, 38); *Вдалині лунав клекіт баталії між сухопутними арміями* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 9); *Вони* [молодиці] *разом верещали, гвалтували, лаялись. Клекіт у хаті був такий, що не можна було нічого розібрати* (Н.-Лев., II, 1956, 363).

КЛЕКІТЛИ́ВИЙ, КЛЕКОТЛИ́ВИЙ, а, е. Який клекоче. *Ще мить, і він загинув би у клекотливому вирі* (Донч., III, 1956, 229); *Клекітливий Черемош; Клекітлива юрба;* // Який має схильність клекотати (у 1 знач.). *Клекітливий птах.*

КЛЕКІТНИ́Й, а́, е́. Який клекоче, клекотить. *Нарешті вляглося живе, клекітне море, і після шквалу.. настала тиша* (Цюпа, Грози.., 1961, 193).

КЛЕКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клекота́ти** й звуки, утворювані цією дією. *Чорногузи по стріхах.. одностайним клекотанням вітали ранішнє сонце* (Коцюб., I, 1955, 261); * У порівн. *Туркіт фіакрів долітав сюди тільки здалека, мов глухе, непереривне клекотання* (Фр., VI, 1951, 426).

КЛЕКОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **КЛЕКОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок.* 1. Видавати переривчастий звук (про деяких великих птахів). *На могилі ворон кряче, І орли десь клекотять* (Щог., Поезії, 1958, 296); *Журавлі в небесах клекотали У чужій, наче в рідній землі* (Мас., Степ, 1938, 61); *Кле-кле-кле! — клекочуть вгорі лелеки* (Збан., Єдина, 1959, 6).

2. Бурхати, вирувати, шумувати (про рідину). *Пливуть собі* [козаки], *а з-за хвилі Сонце хвилю червонить; Перед ними море миле Гомонить і клекотить* (Шевч., I, 1963, 203); *Вода клекоче, булькотить та все несе Лаврін далі на гостре каміння* (Н.-Лев., II, 1956, 343); *Клекоче піна за стерном, — Гей, не дрімай, матросе!* (Рильський, I, 1960, 298); // Кипіти з шумом. *Самовар радісно клекотів і випускав пару* (Коцюб., I, 1955, 317); *Чути, як в глибині форми клекоче метал* (Собко, Біле полум'я, 1952, 285); *Клекотіла у величезних чанах страва для строковиків* (Гончар, Таврія, 1952, 146).

3. *безос.* Глухо булькотіти (в горлі, у грудях при хворобливому стані). *Кашель в Марусі ніби перестав і вже вона, хоч і не стогне і буцімто спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...* (Кв.-Осн., II, 1956, 85).

4. Видавати, створювати переривчасті звуки, схожі на клекіт птахів; шуміти (про мотор, кулемет і т. ін.). *У повітрі клекотали кулемети, цінькали кулі та сухо гарчала денікінська батарея* (Епік, Тв., 1958, 385); *Міни клекотіли над головою, огидно завиваючи* (Кучер, Чорноморці, 1956, 126); // *перен.* Бурхливо, з шумом відбуватися, здійснюватися. *Василько чув, що бій клекотав зовсім близько за селом* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 148); *Прекрасні ці творчі будні, Коли праця довкола клекоче* (Дмит., В обіймах.., 1958, 84); // *перен.* Голосно виявляти свої почуття, пристрасті тощо; шуміти (про людей). *Клекотіла громада, і заговорили усі, нічого і не розбереш* (Кв.-Осн., II, 1956, 125); *Бачила уві сні дівчина безконечний вир святкового люду, що клекотів піснями на широких вулицях і площах* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 140); // *безос. В шинку гуділо і клекотіло* (Фр., I, 1955, 78).

5. *перен.* Бурхливо, з незвичайною силою проявлятися (про почуття, пристрасть і т. ін.). *Недоварений, в котрого грудях аж клекотав гнів, обернувся на другий бік* (Фр., II, 1950, 222); *Я лаявся, та не міг з лайками викинути злості, що клекотіла у мене всередині* (Коцюб., I, 1955, 259); *Йому здавалося, що то не вітер вирує, а пекуча образа клекотить у його грудях* (Кучер, Голод, 1961, 351).

КЛЕКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клекоті́ти** й звуки, утворювані цією дією. *Він владно пливе, на клекотіння водні Тяжкі долоні мірно кладучи* (Бажан, I, 1946, 141); *І вулиць викрути та злами, І світлі лінії домів, І люду вічне клекотіння, І вічне марево вітрин, І навіть брукове каміння Любив і ненавидів він* (Рильський, II, 1946, 28).

КЛЕКОТІ́ТИ *див.* **клекота́ти.**

КЛЕКОТЛИ́ВИЙ *див.* **клекітли́вий.**

КЛЕКТ, у, ч., *рідко.* Те саме, що **кле́кіт**. *Та жаби, всі в ситках турбот, На клект орлячий не зважали* (Олесь, Вибр., 1958, 27).

КЛЕКТА́ННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **клекота́ння**. *В обагрених хмарах, в димах над пожаром Клектання моторів, свистіння різке І звергнуте з жадібним ревом піке* (Бажан, I, 1946, 139).

КЛЕКТА́ТИ, клекчу́, кле́кчеш, *недок., рідко.* Те саме, що **клекота́ти**. *Повисши в небі на крилах, Клектала хижая орлиця І, вчувши клекіт, в комишах Ховалась боязкая птиця* (Щог., Поезії, 1958, 376).

КЛЕ́МА, и, *ж., спец.* Затискач для з'єднування електричних проводів з машиною, приладом і т. ін. *Перед ним невеличкий ящичок з двома ручками, з клемами, гніздами для навушників* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 105); *Він прив'язав себе до металевої перекладини, щоб звільнити руки, і заходився прикладувати дріт до клем патрона* (Зар., Світло, 1961, 4).

КЛЕН, а, ч. Дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами. *Увечері десь тьохнув соловейко на листатому клені* (Вовчок, I, 1955, 183); *За закрутом, на горбочку, з-за великих пишних кленів виглянула біла церква* (Коцюб., I, 1955, 309); *Вздовж дороги насаджують клени, Ряд за рядом, з села до села* (Нагн., Вибр., 1957, 96); // *род. у, збірн.* Деревина цього дерева. *Сосна, смерека, клен, липа... Все йде у виробництво* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 102).

КЛЕНИ́НА, и, *ж., розм.* Кленове дерево, клен. *Темна соснина починає мішатися з дубом, липою, кленовиною* (Стор., I, 1957, 76); // Деревина клена. *Я столяр, я можу найтоншої стружки Метр одним рухом зняти з кленини* (Дор., Серед степу.., 1952, 75).

КЛЕНИ́ТИ, ить, *недок., безос., діал.* Тиснути. *А тут ще у грудях кленить, голову палить...* (Тесл., Вибр., 1936, 45).

КЛЕНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **клен**. *Той, хто любить паростки кленові, Хто діброви молоді ростить, Сам достоїн людської любові, Бо живе й працює — для століть!* (Рильський, III, 1961, 14); *Пахло жовтавим*

листом кленовим і бур'янами (Головко, II, 1957, 17); // Зробл. з клена. *Тут їли різні потрави, І все з полив'яних мисок, І самі гарячі приправи З нових кленових тарілок* (Котл., I, 1952, 72); *Грай, дудо моя кленова, як не грала ти давно, щоб для любої розмови мила глянула в вікно* (Сос., II, 1958, 63).

КЛЕНО́К, нка́, ч. 1. Зменш. до **клен**. *Колись невеличкі, замлілі дубки, кленки, беросточки, липи тепер визирали.. здоровенними, ..пишними велетнями* (Мирний, IV, 1955, 16); *Круто повернувши на розі біля скверу, машина зачепила молоде деревце.. Це був кленок* (Жур., Вечір.., 1958, 395).

2. *рідко.* Те саме, що **клен**. *От доріжка вийшла з-під скелі на маленьку долину, вкриту акаціями та густими старими кленками* (Н.-Лев., II, 1956, 136); *Кактуси різні... Алое в грунті росте... Кленок японський* (Вишня, I, 1956, 180).

КЛЕНО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **кленóк 1**. *Соловейки в гаї щебетали тоді, На кленочку — зозуля кувала* (Мирний, V, 1955, 367).

КЛЕНЬ, я, ч., *заст.* Головень. *Синіється тут прозора вода, гуляють по ній червонопері клені* (Фр., III, 1950, 7).

КЛЕП, у, ч. Поклепана частина коси. *Це м'яка* [коса], *завернеться жало. Клеп зіб'єш за один покіс* (Горд., II, 1959, 193); *Дід зішкрябав нігтем з леза землю, спробував пальцем жало. — Еге, та й заплішував ти її. Позагортала́ся — клеп широкий дав* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 4).

КЛЕПА́ЛО, а, *с.* 1. Молот або молоток для клепання. *Ще роса з житів не спала, Ми взяли бруски й клепала і з зорі Гострим коси, в ручку йдем, Колос під ноги кладем* (Щог., Поезії, 1958, 139).

2. Шматок заліза (часто забитий у колоду), на якому клепають що-небудь. *Поклавши косу на клепало, Андрійка вдарив по ній молотком* (Гончар, Таврія, 1952, 226).

3. *рідко.* Те саме, що **калата́ло**. *Тихо знову. Заткали зорі далечінь шовкову. В клепала б'ють невтомні сторожі...* (Рильський, II, 1956, 88); *Проспівали перші півні, вийшов сторож, ударив раз, удруге в клепало* (Л. Янов., I, 1959, 52).

4. *заст.* Било (*див.* **би́ло**[1] 1). *Велів тривогу бить в клепало, Щоб військо к бою виступало* (Котл., I, 1952, 230).

КЛЕПА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клепання, призначений для нього.

КЛЕПА́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається клепанням. *Клепальник в багровому горні Прозоре залізо пече* (Бажан, I, 1946, 174); *Клепальники клепали кожух домни, обшивали її стальними багатотонними плитами* (Донч., I, 1956, 160).

КЛЕ́ПАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **клепа́ти 1**, 2. *Коси нам не затупіють: Клепані гаразд, Руки наші не умліють, Скосим луг зараз!* (Кроп., V, 1959, 131); *Тут висіла зброя й обладунок перших київських воєвод — залізний, клепаний такими ж цвяхами, шоломом без забороло, ..щит і топір* (Скл., Святослав, 1959, 34).

2. *у знач. прикм.* Вигот. клепанням. *Найпростіший плоский металевий затвор являв собою металеву раму з профільної кутової сталі зварної або клепаної конструкції* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 118); *Клепані труби.*

◇ **Кле́паний на язи́к** — те саме, що **Го́стрий на язи́к** (*див.* **го́стрий**). *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 395).

КЛЕПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клепа́ти**. *Клепання кіс йому піснею здавалось* (Барв., Опов.., 1902, 145); *Удень і вночі йде клепання кожуха шахти* (Донч., Зоряна фортеця, 1933, 177); *За першим варіантом передбачається клепання й зварювання листів ковша* (Наука.., 1, 1957, 9); *Втішно єсть думати, що настав-таки час, коли замовкло всяке глузування та клепання, а вимовилась вголос честь і дяка справді належна тому, хто увесь свій вік дбав, «щоб наше слово не вмирало»* (Л. Укр., V, 1956, 141).

КЛЕПА́НЯ *див.* **клапа́ня**.

КЛЕПА́ТИ, клепа́ю, клепа́єш *і* кле́плю, кле́плеш; *мн.* кле́плють; *недок.* 1. *перех.* Вирівнювати й загострювати лезо коси, ножа тощо, б'ючи по ньому молотком. [К о н о н:] *Хіба ніколи не бачили, як косу клепають?* (Кроп., II, 1958, 432); *Коси вони вже собі придбали, придбали й бабку коси клепати...* (Вишня, День.., 1950, 52); *Косар на луці коси дзвінко клепле* (Рильський, Поеми, 1957, 5).

2. *перех. і без додатка.* З'єднувати металеві частини чого-небудь заклепками. *Хлопці і під той вітер клепали, рятуючи свою споруду, брали болтами, зв'язували міцніше* (Гончар, Тронка, 1963, 91); *Слід звернути увагу учнів на велику економічність зварювання порівняно з клепанням (не треба свердлити отвори, виготовляти заклепки, клепати)* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 181); // З'єднувати металеві частини чого-небудь, загинаючи краї та сплющуючи їх. *Хлопці по майстернях: кують, столярують, відра клепають* (Збан., Єдина, 1959, 321).

3. *перех. і без додатка, розм.* Те саме, що **кува́ти**[1] 1. [М а р т и н:] *Гей, куме, пам'ятай приказку: «Коваль клепле, доки тепле!»* (Кроп., I, 1958, 453); *А в тій кузні коваль клепле* (Фр., XI, 1952, 176); // Вдаряючи молотком, виготовляти або лагодити що-небудь із металу. *Артем послухав це мовчки й знов став клепати — рогача Орисі справляв* (Головко, II, 1957, 363); *Неподалік на платформах весь час клепають, клепають, і вже в голові гуде від сталевого того клепання* (Гончар, II, 1959, 108).

4. *неперех., перен., розм.* Зводити наклеп на кого-небудь. *Вернеться Чіпка додому, стане йому Явдоха викладати, на Мотрю клепати* (Мирний, I, 1949, 397); [З а б р а м с ь к и й:] *Замість радіти успіхові товариша.., йому заважають працювати, лихословлять, плетуть, клеплють* (Коч., II, 1956, 89).

◇ **Клепа́ти язико́м**, *ірон.* — говорити дурниці; базікати. *Язиком що хоч клепай, а руки при собі тримай* (Номис, 1864, № 3810); *Чимало жінок з дітьми посідало тут таки поблизу, лузали насіння та клепали язиками* (Гр., II, 1963, 152).

КЛЕПА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* Пас. до **клепа́ти** 1—3. *Тимко знав, що дядькова коса не клепалася відколи й куплена* (Тют., Вир, 1960, 250).

КЛЕПА́Ч, а́, ч., *діал.* 1. Клепальник. *Всі знають — за клепача на буряках він* (Горд., Діти.., 1937, 48).

2. Молоток (у 1 знач.). *Хоче він бачити, хто ото співає, Взяв долото, клепач і пролупує стіну* (Калин, Закарп. казки, 1955, 13).

КЛЕПА́ЧКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **калата́ло**. *Стиха-стиха, порідко, щоб кого не розбудити, вистукує тільки у клепачку десь, ходячи по економії, сторож* (Вас., II, 1959, 65).

2. *діал.* Мантачка.

КЛЕ́ПКА, и, *ж.* Кожна з опуклих дощечок, з яких складається бочка, діжка й т. ін. *Ой у полі озеречко, Там плавало відеречко, Соснові клепки, а дубове денце* (Нар. лірика, 1956, 261); *Самий, Один-однісінький, бувало, Сидить собі у бур'яні Та клепку теше* (Шевч., II, 1953, 319); *На подвір'ї стояла чиясь стара бочка, я позбивав обручі і вийняв дві клепки* (Сміл., Сашко, 1954, 14).

◇ **Кле́пки розсо́хлись** *у кого;* **Кле́пку загуби́ти; Нема́є (не вистача́є, бракує) одніє́ї (тре́тьої, деся́тої** *і т. ін.*) **кле́пки [в голові]** *у кого, кому, зневажл.* — бути дурнуватим, несповна розуму. [П р о к і п:] *У твого чоловіка трохи клепки розсохлись* (Корн., II, 1955, 117); *В його*

і тепер не всі вдома, а зламолоду зовсім-таки не було одної клепки в голові (Н.-Лев., II, 1956, 19); — *Як на що інше, так у нього десятої клепки не вистачає, а на це вистачило* (Гончар, Таврія, 1952, 49); **Кле́пку вставля́ти (вста́вити)** *кому, ірон.*— повчати, на розум наставляти кого-небудь.

КЛЕПКОВИ́Й, о́ва, о́ве. Прикм. до **кле́пка.** *Клепкове виробництво;* // Признач. для виготовлення клепок. *Клепкова майстерня.*

КЛЕПСИ́ДРА, и, *ж., іст.* Прилад для вимірювання часу у вигляді посудини, з якої вода краплями витікає в іншу посудину, де рівень води показує час. [В а л е н т:] *Не зійшов ти ще й на трибуну, а вже там стояла клепсидра, той холодний часомір, що краплею по краплі.. відмірює тобі той час короткий, що вділено для оборони правди* (Л. Укр., III, 1952, 289); *У сонячних годинників здавна був серйозний конкурент — водяний годинник «клепсидра», що в перекладі з грецької означає «злодійка води»* (Наука.., 4, 1963, 58).

КЛЕПТОМА́Н, а, ч. Той, хто хворіє на клептоманію.

КЛЕПТОМА́НІЯ, ї, *ж.* Хворобливий потяг людини до крадіжок. *Під назвою клептоманії відоме захворювання у формі нав'язливих дій, що полягають у нездоланному, імпульсивно здійснюваному хворим при повній його притомності викраданні різних предметів* (Фізіол. ж., II, 4, 1956, 71).

КЛЕПТОМА́НКА, и, *ж.* Жін. до **клептома́н.**

КЛЕРИКА́Л, а, ч. Прибічник клерикалізму; член клерикальної партії. *Ті книжки, на які у Вас нападають клерикали, найбільше вподобались мені* (Коцюб., III, 1956, 206); *Клерикали не прощали Сковороді його сміливості і критики, зводили на нього різні наклепи та лихословили* (Іст. укр. літ., I, 1954, 114).

КЛЕРИКАЛІ́ЗМ, у, ч. У буржуазних країнах — реакційний політичний напрям, що прагне посилити вплив церкви на суспільно-політичне й культурне життя країни. *Все зростаючого значення в політичному й ідеологічному арсеналі імперіалізму набирає клерикалізм. Він не обмежується використанням церкви та її розгалуженого апарату. Він має тепер свої великі політичні партії, що стоять при владі в багатьох капіталістичних країнах* (Програма КПРС, 1961, 46).

КЛЕРИКА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до клерикалізму й клерикалів. *Барвінський чує, що під ним грунт усувається, і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну* (Коцюб., III, 1956, 151); *У боротьбі проти поширення клерикальної літератури Леся Українка створює ряд популярних брошур* (Наука.., 3, 1958, 42); // Власт. клерикалам. *Стась.. мусив провадити дуже пісну церковну розмову, підбираючись під клерикальний тон своїх тіточок та пісний тон ксьондза* (Н.-Лев., II, 1956, 74); *Клерикальний дух.*

КЛЕРК, а, ч. У деяких буржуазних країнах — конторський службовець, діловод; конторник. *Він з батьком жив у Нью-Йорку і служив клерком в одній купецькій конторі* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 453); *Це клерки ідуть по домах, мов правлять безмовний обряд У час, як замкнулись бюро і лампи загасли в конторах* (Бажан, Роки, 1957, 192).

КЛЕРУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до клерування, признач. для нього. *Клерувальний казан.*

КЛЕРУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **клерува́ти.** *Клерування вина.*

КЛЕ́РУВАТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., спец.* Робити світлим, прозорим; очищати, рафінувати (про олію, цукор і т. ін.). *Клерувати олію.*

КЛЕСА́ЧКА, и, *ж.* Шевське знаряддя для розгладжування швів. *Якби в шевця не клесачка, швець пропав би, як собачка* (Сл. Гр.); *Паллант і сам був зла брехачка, Язик його тож не клесачка, В брехні Енею не вступив* (Котл., I, 1952, 250).

КЛЕЧА́ЛЬНИЙ, а, е, *етн.* Стос. до зелених свят. *Отож у клечальну неділю Їх і повінчано обох* (Шевч., II, 1953, 64); *Вони її з таким захватом співали, цю клечальну пісню, мирославські дівчата, невсипущі співухи* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 115).

КЛЕЧА́НИЙ, а, е, *етн.* Те саме, що **клечальний.** *Шороку на клечану неділю з'їжджалися та сходилися до Мар'яни її родичі* (Кочура, Родина.., 1962, 137).

КЛЕ́ЧАННЯ, я, *с.* 1. *етн.* Відрубані гілки з листям, якими на зелені свята прикрашають хату, двір. *Діждалися, Уквітчали* [батько і Ярина] *хату І любистком, і клечанням* (Шевч., I, 1951, 284); — *Це ж сьогодні зелена неділя,— промовив Данько, замріявшись.— Скільки того клечання понатягають хлопці з лісу!..* (Гончар, Таврія, 1952, 236); * У порівн. *Немов клечанням, листям тютюновим Заквітчані всі хати і двори* (Воронько, Тепло.., 1959, 174).

2. *поет.* Зелена рослинність, зелень. *Земля вдягла рясне убрання, В клечанні села й городи* (Криж., Срібне весілля, 1957, 123).

КЛЕЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., етн.* Убирати, прикрашати (зеленню). *Незабаром ось тройця, дівчата хати клечатимуть, долівки труситимуть луговою травою* (Гончар, II, 1959, 267); *Мати приносила завжди з лісу березове гілля клечала ним кімнатку* (Ів., Таємниця, 1959, 199).

КЛЕ́ШНЯ *див.* **клішня́.**

КЛЕЮВА́ТИЙ, а, е. Трохи клейкий; клейкуватий. *Клеювата речовина.*

КЛИ́ГАТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Важко, повільно йти. *Стара бабуся ледве клигала, копаючись у своєму городі* (Чаб., Катюша, 1960, 40); *Разом з усіма, затиснувши зуби, клигав* [Сеспель] *засніженими вулицями за місто* (Збан., Сеспель, 1961, 231).

КЛИК [1], у, ч., *поет.* Поклик, клич. *Громянство, знаєш, все голодне Сипнуло ристю на той клик* (Котл., I, 1952, 167); *Де старшина, де клейноди? Нащо клик войовничий стих? Чом не лине по майдану Лава лицарів твоїх?* (Щог., Поезії, 1958, 203); * Образно. *Всюди чую любий глас, Клик життя могучий... Весно, вітре, люблю вас, Гори, ріки, тучі!* (Фр., X, 1954, 19); // Крик деяких птахів. *А даль шуміла. Лебеді над Доном Ячали кликом довгим і чудним* (Бажан, Роки, 1957, 227).

КЛИК [2], á, ч., *діал.* Ікло. *Послухав дурний Кабан. Як запоров кликами, зараз розпоров собі груди* (Фр., IV, 1950, 59).

КЛИ́КАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кли́кати** 1, 2. *О, по-належному ми зустрічаєм орди Гостей, не кликаних у край наш на ралець!* (Рильський, II, 1960, 184); // **кли́кано,** *безос. присудк. сл.*— *А чули ви, що на завтра кликано до волості?* (Л. Укр., III, 1952, 477); *Параска уникала гурту, хоч її кликано, не ставала до розмови* (Горд., II, 1959, 329).

КЛИ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кли́кати** 1—3. *На ніякі її кликання не відзивався* [Владко], *немовби був глухий* (Фр., VI, 1951, 316).

КЛИ́КАТИ, кли́чу, кли́чеш, *недок., перех.* 1. Голосом, жестом просити наблизитися, підійти, обізватися; гукати (у 1 знач.), волати. *Не виглядай, матусенько, В віконечко в поле. Не клич дарма татусенька: Не вернеш ніколи!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 173); *Стояв він в одному з передніх рядів лицем сюди і на мигах кликав його* [Саранчука] *до себе* (Головко, II, 1957, 518); // Відповідним чином гукати (свійських птахів, тварин). — *Одчинила я курник, сипнула зерна і почала кликати курей* (Мирний, I, 1954, 237); *Хтось тонко, пронизливо кликав коня: — Кось! Кось! Кось!* (Донч., II, 1956, 46).

2. Запрошувати когось прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою. *В кружку сердешні сі сиділи І кисло на море гляділи, Бо їх не кликали гулять* (Котл., I, 1952, 102); [Христя *(набира воду):*] *Чи буде ж то Одарка кликати на сватання?* (Кроп., I, 1958, 89); — *А я, як побачила вас, так зразу й подумала, ..може, Орисю заміж віддають, з калачем кликати на весілля* (Головко, II, 1957, 494); // *на кого, розм.* Бажати комусь чого-небудь, накликати якесь нещастя. *Це було майже рівнозначно тому, що хтось став би сам кликати на себе погибель* (Гончар, III, 1959, 156); // Просити когось бути за кого-небудь, ким-небудь. *Як се воно так вийшло: ворогували-ворогували, — а прийшлося — Параска у куми кличе?* (Мирний, IV, 1955, 67); [Степан:] *Он як! Це чи не за старосту прийшов мене кликати?* (Кроп., II, 1958, 51); // *перен.* Вабити, притягати. *Грає кров у нас куманська, Кличе вільний нас простір* (Фр., XIII, 1954, 355); *За ними зеленіло свіже, вимите дощем село. Воно кликало парубка в свою незвично принадну глибінь* (Стельмах, I, 1962, 104).

3. *до чого та з інфін.* Пропонувати діяти в певному напрямі; закликáти (у 2 знач.). *Бажав би віки працювать, До миру кличучи, щоб люди Людей спішили розкувать!* (Граб., I, 1959, 99); *Уже давно ми на порі, давно всіх кличемо: до волі!* (Тич., I, 1957, 72); *Зоря, як птиця, б'ється об колони у залі тій, де Ленін виступав і кликав битися за світ Червоний...* (Сос., II, 1958, 331).

4. *розм.* Те саме, що **називáти 1.** — *Клич мене просто Семеном, як я тебе — Андрієм* (Коцюб., I, 1955, 447); *Івана кликали в селі Переломаним* (Стеф., I, 1949, 62); *Всі ж діти кликали хлопця просто Биціком* (Донч., VI, 1957, 7).

КЛИ́КАТИСЯ, кли́четься, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **називáтися 1.** — *А ви ж думаєте, що у нас в школі як іначе* [інакше] *кличуться учениці* [учні] *межи собою?* (Фр., VIII, 1952, 170).

КЛИ́КНУТИ, ну, неш, *док.* 1. *перех.* Однокр. до **кли́кати.** — *Що се з тобою сталося, доню? Увійшов я у хату — не чуєш, тричі кликнув — насилу розчумалася* (Кв.-Осн., II, 1956, 325); *Не чекаючи до п'ятої години, Юхим кликнув Саранчука й пішли на зміну тим двом* (Головко, II, 1957, 353); *Стать над тобою і кликнуть до бою Злую мару, що тебе забирає* (Л. Укр., I, 1951, 207).

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **кри́кнути.** *Міхонський наблизився аж зовсім до нього і кликнув: — А ти що робиш?* (Фр., III, 1950, 32); *Близько неї кликнула перепелиця, захована в житі* (Коб., II, 1956, 61).

КЛИКУ́Н, á, ч., *заст.* Той, хто прилюдно оголошував що-небудь.

КЛИ́НЬ, ч. 1. *род.* а. Загострений з одного кінця шматок дерева або металу для розколювання, розщеплення чого-небудь. *На крутеє дерево треба крутого клина* (Номис, 1864, № 3890); *Клин.. становить основну частину інструментів для коління* (Курс фізики, I, 1957, 95); *Для роз'єднання перехідної втулки й свердла користуються клином, який вставляється у вікно втулки* (Токарна справа, 1957, 163).

◇ **Вбúти (забúти) клин** *між ким* — роз'єднати, посварити кого-небудь із кимось. *Володимир Ілліч був непримиренним до тих, хто.. намагався вбити клин між партією і народом* (Ком. Укр., 4, 1960, 58); — *Ні, товаришу Попович,— продовжував Бондаренко. — Це якраз ви та ваші друзі хочете.. забити клин між нами* (Головко, II, 1957, 464); **Клин кли́ном [трéба] вибúвати (вúбити, виганя́ти** *і т. ін.*) — знищувати наслідок якоїсь дії або стану тими ж засобами, через які він стався. [Сухов і й:] *Швидше похмели мене, бо пече!.. І поговірка каже, що клин клином треба виганяти* (Кроп., V, 1959, 313); **Кли́ном не вúб'єш (не вúженеш)** *чого з кого* — щось не піддається дії, впливові, міцно тримається в комусь. *З людського серця нічого клином не виб'єш...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 411).

2. *род.* а. Про трикутну, часто висунуту гострим кінцем уперед форму чого-небудь. *Навіть дяк задирав угору клин бороди, дмухав на нього і захоплено хрипів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 225); *Тихо кличуть ключі журавлині, І за горами тане їх клин* (Мас., Сорок.., 1957, 105); // Вузька трикутна смуга тканини, що є частиною одягу тощо. *Вона раз у раз відкидала рукою клини своєї благенької кофти* (Кос., Новели, 1962, 145).

3. *род.* у. Частина земельного угіддя, що виділяється за певною ознакою (за родом посіву тощо). *Під цю культуру була відведена майже четверта частина зернового клину* (Соц. твар., 1, 1956, 4); *Яскраво зеленів обмитий дощами озимий клин на пагорбах за містком* (Коз., Гарячі руки, 1960, 128); // Ділянка землі взагалі. *Обійшла* [Горленко] *сівачів, придивлялася скрізь до роботи, перевіряла якість зерна та номери сівалок, що висівали на великому клині ячмінь* (Крот., Сини.., 1948, 50); — *На отому клину в сто гектарів, що коло вітряка, нас буде троє в полі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 473).

4. *у знач. присл.* **кли́ном.** У формі гострокутного трикутника. *Він жив на самому кінці села, там, де глибокий яр входив у ліс вузьким клином* (Н.-Лев., II, 1956, 271); *Радянські війська врізались клином у розташування армій фашистських загарбників* (Смолич, Розмова.., 1953, 49).

◇ **Світ [не] кли́ном зійшóвся; [Не] кли́ном земля́ зійшла́ся** *на кому — чому* — це [не] єдина людина, предмет, вихід і т. ін.; нема інших [є й інші]. *Про мене — байдуже: світ не клином зійшовся: не буде Галя — буде другая...* (Мирний, III, 1954, 234); — *Та хіба на Сотникові світ клином зійшовся? — дивувався і обурювався Кузьмич* (Руд., Вітер.., 1958, 246).

КЛИ́НЕЦЬ, кли́нця, ч. 1. Зменш.-пестл. до **клин.** [Гарасим:] *Ти колов коли дрова? Оце коли клинець не йде, то так його й кинути?* (Мирний, V, 1955, 89); *Великі князівства мали стяги великі, чотирикутні, схожі на велетенські вітрила, часом з двома-трьома довгими клинцями внизу* (Скл., Святослав, 1959, 524); *Підстрижена клинцем борода повисла над обличчям* (Кач., II, 1958, 13).

◇ **Клинці́ підбúвати:** а) *(до кого)* залицятися. — *Дарма все до Оришки клинці підбиваєте! Що ви знайшли в ній?* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 257); б) *(під кого)* інтригувати проти кого-небудь. — *Цей підлеглий не підбивав під мене клинці, не говорив, що в нього все гурчало б дні й ночі, аби він став директором МТС?* (Стельмах, Правда.., 1961, 347).

2. *діал.* Забитий у стіну кілочок для вішання чого-небудь. *Новеньке ситце на клинці, а старе під лавою* (Номис, 1864, № 5316).

КЛИНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **клино́к** 1, 3.

КЛИНКУВА́ТИЙ, а, е. Виглядом, формою схожий на клинок (у 1 знач.). *Кидалися в очі рясні хустки, клинкуваті бороди, пелехаті шапки* (Горд., II, 1959, 245).

КЛИ́ННЯ, я, *с.* Збірн. до **клин 1, 4.** — *Теши, сину, ясенину, добре клиння буде* (Чуб., V, 1874, 236); *Через місяць.. у них буде справжня горіхова олія! Великий дуб-прес накотили, прилаштували клиння, жаровню склепали* (Ле, Клен. лист, 1960, 161); *Скільки сот запорожців, повернувши коней, клинням врізались у шведські ряди* (Морд., I, 1958, 229).

КЛИНОВИ́Й, á, é. Здійснюваний за допомогою клинів (у 1 знач.). *На нафтових підприємствах застосовуватимуться пневматичні клинові захвати й розкріплювачі* (Наука.., 2, 1960, 18).

КЛИНО́К, нка́, ч. 1. Зменш. до **клин**. *На певних ділянках вагони потрібно гальмувати. В багатьох місцях ще й досі це робиться вручну: під колеса підкладають важкі сталеві клинки* (Веч. Київ, 12.V 1961, 1); [Єлисей:] *Якщо дооране того перелога, що над яром, то нехай починають клинка від шляху* (Кроп., III, 1959, 299); *Мати плаче та кляне,— клинок жита засіяла, і той витовкли* (Горд., Заробітчани, 1949, 14); *Ліхтар здалеку освітлював його лице, його русяву борідку, гостру, клинком* (Коцюб., II, 1955, 428).

2. Те саме, що **лі́зо**. *Брязне клинок об залізо кайданів, Піде луна по твердинях тиранів* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Хтось стрельнув із пістоля, але клинок шаблі в ту ж хвилину опустився йому на голову* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 198); // Про шаблю, кинджал і т. ін.

3. *діал.* Забитий у стіну кілочок для вішання чого-небудь. *Канчук (висить) на клинку* (Сл. Гр.); *Узяв з клинка ключ і пішов* (Фр., I, 1955, 272).

КЛИНО́ПИС, у, ч. Тип фоноідеографічного письма стародавніх народів Близького Сходу, клиноподібні знаки якого наносили на глину або камінь. *Спочатку урарти зображали слова малюнками. Потім вони перейняли в ассірійців клинопис* (Іст. СРСР, I, 1957, 14); // Текст, написаний таким письмом. *Існує думка, що згадувана в ассірійському клинопису країна Гамірра знаходилась у східній частині Каппадокії* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

КЛИНОПИ́СНИЙ, а, е. Прикм. до **клино́пис**. *Клинописні знаки;* // Написаний клинописом. *В ассірійських клинописних текстах другої половини VIII ст. до н. е. вперше згадується народ ґімірра* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

КЛИНОПОДІ́БНИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клин (у 1—3 знач.). *Під час польових робіт жителі села Цаккар, Мартунінського району* [Вірменія], *знайшли камінь з клиноподібними знаками* (Веч. Київ, 23.VIII 1957, 4); *Видовжене підборіддя,— як у всіх Турбаїв,— здавалося гострим, клиноподібним, бо Ларивон аж занадто худий* (Руд., Остання шабля, 1959, 138).

КЛИНО́ЧОК, чка, ч. Те саме, що **кли́нець**. *Руденька рідка борідка розділялася на два довгі клиночки* (Н.-Лев., II, 1956, 57).

КЛИНУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **клиноподі́бний**. *Фрол — маленький, кволий дідок з клинуватою борідкою та відірваною лівою ніздрею* (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 62).

КЛИНЦЮВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **клинцюва́ти**. *Подекуди клинцювання заміняють одранкуванням стін або діагональним обшиванням комишу тонкими рейками* (Колг. Укр., 10, 1958, 12).

2. *збірн.* Клинці (кілочки), забиті в стіну (з обох боків) перед обмазуванням її глиною. *Глина по стінах давно облупилась, стирчало саме клинцювання* (Барв., Опов.., 1902, 19).

КЛИНЦЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* 1. Забивати клин (у 1 знач.) у середину чогось. *Клинцювати самопали.*

2. Забивати клинці (кілочки) в стіну з обох боків, підготовляючи її для обмазування глиною. *Для застосування глиносолом'яної обмазки пресовану комишеву стіну клинцюють* (Колг. Укр., 10, 1958, 11).

КЛИНЦЮВА́ТИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клинець (у 1 знач.). *Варчук подав вузьку руку, похитує клинцюватою головою* (Стельмах, II, 1962, 44); *Всі мимохіть глянули на Коржа, що сидів.. і нервово кошлатив клинцювату борідку* (Добр., Тече річка.., 1961, 117).

КЛИНЦЮВА́ТО. Присл. до **клинцюва́тий**. *З-під чорної хустки клинцювато окреслюється високий лоб* (Стельмах, На.. землі, 1949, 208).

КЛИНЦЬО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **клинцюва́ти**; // *у знач. прикм. Зруб чи каркас, заповнений деревом, обмазують глиною по клинцьованій поверхні* (Килий буд. колгоспника, 1956, 173).

КЛИНЧА́СТИЙ, а, е. Формою, виглядом схожий на клин (у 1—3 знач.). *Клинчастий ковальський міх.*

КЛИ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кли́нець**. *Василь Онопрійович слухав, усміхався, погладжуючи срібний клинчик борідки* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 144);— *У мене десять моргів поля, а вдова Варвара нічо* [нічого] *більше не має, лиш маленький клинчик* (Март., Тв., 1954, 135).

КЛИ́Ч, у, ч., *уроч.* 1. Заклик до чого-небудь; поклик. *О, недаремно тут лунав до бою клич, Кипіла кров на ранах!* (Рильський, II, 1960, 40); * У порівн. *Часом несподівано чувсь його голос, пісня, немов клич який...* (Вовчок, I, 1955, 355); // Гукання, кликання. — *Ходіть-но сюди,— махнув косарям. На клич Семена збіглись люди* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 356); * Образно. *Іду на клич гудків, На шахту поспішаю* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 16).

◇ **Ки́дати (ки́нути) клич** *див.* **ки́дати.**

2. Крик деяких птахів. *Золотіють каштани навколо, В небі клич журавлиних ключів* (Мур., Широка дорога, 1950, 13); *Мов крізь сиву хмарну оболону, у безмежній далечі сторіч ми вчуваєм буйний тупіт коней, брязкіт зброї і пташиний клич* (Забіла, У.. світ, 1960, 179).

КЛИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Назва, ім'я, дане тварині. *Він одразу згадав, що в нього є автомат, що в нього є кінь з кличкою Мудрий* (Гончар, III, 1959, 456).

2. Прізвисько, дане людині для конспірації. «*Хлопець, видно, бувалий, обережний*», *з задоволенням подумав я, але все ж відрекомендувався не своїм власним прізвищем, а кличкою:— Командир Степан Кравець* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 29).

КЛИ́ЧНИЙ, а, е. Який кличе, містить у собі заклик, поклик. *Голос нічної трембіти був кличний і грізний* (Перв., Атака.., 1946, 119); *Їх* [журавлів] *кличний перегук трубно линув з незримої височини* (Рибак, Час.., 1960, 82).

△ **Кли́чна фо́рма; Кли́чний відмі́нок** — відмінкова форма іменника для вираження звертання до особи чи предмета, позначених цим іменником. *Мені здається, що не можна вивести правила для кличної форми, але можна спостерегти, що вона органічно звучить у виразах емоціональних, де звертання підкреслене, виділене* (Кундзич, Діези.., 1956, 12); *Короленко вже самим початком оповідання «Судний день», самим уживанням кличного відмінка, характерного для української мови і майже не вживаного в сучасній російській, вводить нас, я б сказав, в українську атмосферу* (Рильський, III, 1956, 89).

КЛИ́ЧНО. Присл. до **кли́чний**. *Парубок аж руку підняв рвучко та кличко, ніби кликав.. своїх* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 221); *Тут так багато вогнів, так кличко звучали пісні!* (Скл., Святослав, 1959, 177).

КЛИ́ШАВИЙ, а, е. Який ідучи повертає передню частину стопи досередини. *Клишава людина; Клишавий кінь;* // Із клишавістю (про ноги). *На ній* [стежці] *після нежданого дощу по вже засохлій грязі видніють ген сліди дитячих ноженят, маленьких, клишавих* (Ільч., Серце жде, 1939, 223).

КЛИ́ШАВІСТЬ, вості, *ж.* Викривлення передньої частини стопи досередини.

КЛИ́ШАВО. Присл. до **кли́шавий**. *Клишаво ступати.*

КЛИШОНО́ГИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кли́шавий**. *Він тільки й жив з того, що на клишоногій кобилі возив вереїв*

на вокзал (Коцюб., II, 1955, 44); *Заплющив очі* [Омелько], *і ввижається йому: Козолуп Дмитро, клишоногий, високий, у піджаці репсовому* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 98); *Він завжди поспішає на своїх трохи клишоногих ногах* (Коп., Земля.., 1957, 48).

2. *у знач. ім.* **клишоно́гий, гого**, ч., *жарт.* Про ведмедя. *Як розсердивсь клишоногий, та й поплентався у ліс* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 200).

КЛИШОНО́ГІСТЬ, гості, *ж., рідко.* Те саме, що **кли́шавість**.

КЛИШОНО́ГО, *рідко.* Присл. до **клишоно́гий** 1.

КЛІ́ВЕР, а, ч. Косе трикутне вітрило в передній частині судна. *Коли шторм почав вщухати і вітер перемінився, підняли клівер і помалу допливли до свого острова* (Трубл., Шхуна.., 1940, 11); *Напружена, вся сповнена уваги, стояла вона біля щогли за гострим трикутником клівера* (Собко, Шлях.., 1948, 8).

КЛІЄ́НТ, а, ч. 1. У стародавньому Римі — неповноправний громадянин, що юридично залежав від свого опікуна-патрона. [Р а б:] *Ти знаєш чудо? Сей Руфін прокляв свого клієнта за гріхи — в ту ж ніч, до світа ще умер клієнт* (Л. Укр., II, 1951, 533).

2. Особа, що доручила ведення своєї справи адвокатові, нотаріусові тощо. *Тут його* [адвоката] *клієнти перешкоджають Начкові в його праці* (Фр., VI, 1951, 245); *Адвокат Залуцький.. був незадоволений поведінкою свого клієнта* (Козл., Ю. Крук, 1957, 435).

3. Постійний відвідувач, замовник, покупець і т. ін. *Між офіціантом і клієнтом встановився щирий і дружній контакт* (Дмит., Розлука, 1957, 39); *Вони* [водовози] *обслуговували дальні райони міста, беручи по чотири сотики за відро від постійних клієнтів і п'ять, а то й шість — від випадкових покупців* (Вільде, Сестри.., 1958, 517); *Голярі.. вертілися навколо клієнтів, .. різні одеколони пропонували після гоління* (Томч., Готель.., 1960, 120); // Особа, організація або установа, що їх обслуговує яка-небудь кредитна, торговельна чи промислова організація. *Колгоспи повинні стати плановими клієнтами держбанку на щомісячне одержання грошей* (Рад. Укр., 18.I 1959, 6).

КЛІЄ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **клієнт** 2, 3. — *Забейко, я моделюю на клієнтці, приляльтеся, це вам придасться!* (Вільде, На порозі, 1955, 25).

КЛІЄ́НТІВ, това, тове. Прикм. до **клієнт** 2, 3; належн. клієнтові. *Клієнтове доручення.*

КЛІЄ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **клієнт** 2, 3.

КЛІЄНТУ́РА, и, *ж.* Збірн. до **клієнт** 2, 3. *Басаргін* [візник] *вів статечний спосіб життя: не курив, ніхто не бачив його п'яним. За це користувався пошаною односельчан і клієнтури* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 108); *За дві вулиці від них живе доктор Цімерман. Старий, але все ще з широкою клієнтурою* (Вільде, Сестри.., 1958, 503).

КЛІЄНТУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **клієнту́ра**. *Клієнтурні справи.*

КЛІ́ЗМА, и, *ж.* 1. Введення рідини в порожнину прямої кишки з лікувальною або діагностичною метою. *При тетанії роблять клізму з 2% розчину хлоралгідрату* (Хвор. лит. віку, 1955, 133); [Л і с о в а:] *Він* [лікар] *прийшов, дав якихось крапель, поставив дівчинці клізму, ще щось, і тепер як рукою зняло!* (Коч., II, 1956, 501).

2. Прилад для введення рідини в порожнину прямої кишки.

КЛІ́КА, и, *ж., зневажл.* Те саме, що **згра́я** 3. *Доктор Бессереїссер не належить ні до якого сторонництва, ні до якої кліки, ані котерії* (Фр., III, 1950, 257); *Захопивши владу, злочинна гітлерівська кліка почала гарячкову підготовку до нової світової війни, стала на шлях відкритої агресії* (Ком. Укр., 9, 1965, 54)

КЛІ́МАКС, у, ч., *мед.* Те саме, що **клімакте́рій**.

КЛІМАКТЕРИ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **клімакте́рій**.

КЛІМАКТЕ́РІЙ, ю, ч., *мед.* Перехідний період у житті жінки (переважно у віці 45—55 років), що характеризується поступовим ослабленням (аж до припинення) діяльності статевих залоз; клімакс. *Він* [процес дозрівання й лопання пухирця].. *повторюється.. циклічно протягом всього періоду статевої зрілості жінки і припиняється в період так званого клімактерію* (Фіз. вихов.., 1954, 15).

КЛІ́МАТ, у, ч. Метеорологічні умови, властиві певній місцевості. *Мою хворобу лічити не можна лікарствами, а тільки спокоєм і кліматом* (Коцюб., III, 1956, 347); *Під кліматом розуміють певний середній стан атмосфери для кожної місцевості* (Курс заг. геол., 1947, 29).

△ **Континента́льний клі́мат** *див.* **континента́льний; Морськи́й клі́мат** *див.* **морськи́й**.

КЛІМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до клімату. *Кліматична лічниця* [лікувальна] *станція в сих горах — оце був його ідеал* (Фр., III, 1950, 85); *Ліс впливає.. на кліматичні умови й на врожай* (Стол.-буд. справа, 1957, 8).

КЛІМАТО́ЛОГ, а, ч. Фахівець із кліматології. *Досвідчені кліматологи, Думбадзе й Коломієць, одразу оцінили всі вигоди, всю цілющість місцевого клімату* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 334); *Кліматологи й гідрологи УРСР досягли певних успіхів у вивченні клімату і рік України* (Наука.., 9, 1960, 21).

КЛІМАТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кліматології. *Копальні* [Велички] *є своєрідним кліматологічним курортом. Сюди приїздять хворі.. Повітря.. і вся його обстановка благотворно впливають на стан їх здоров'я* (Наука.., 7, 1967, 7).

КЛІМАТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про клімат, його формування, географічний розподіл та вплив на органічне життя. *В 1932 р. організовано.. Харківський гідрометеорологічний інститут, який відіграв значну роль в підготовці кваліфікованих кадрів в галузі гідрології, кліматології, синоптики та ін.* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 514).

КЛІМАТОТЕРАПІ́Я, ї, *ж.* Використання кліматичних умов місцевості для лікування та профілактики захворювання. *Використання кліматичних особливостей для лікування називається кліматотерапією* (Наука.., 9, 1956, 18).

КЛІ́НІКА, и, *ж.* Установа лікарняного типу, у якій лікування хворих поєднується з науково-дослідною та педагогічною роботою. *Скінчив* [Темницький] *у Відні медицину і практикував при тамошній клініці* (Фр., II, 1950, 291); *— Так ти... піди до клініки і нехай тебе швиденько лікують* (Ю. Янов., I, 1954, 165).

КЛІНІЦИ́СТ, а, ч. Лікар, який працює в клініці та займається, крім лікарської практики, науковими дослідженнями. *Наші теоретики й клініцисти розробляють головні напрями вітчизняної медицини* (Наука.., 12, 1963, 53).

КЛІНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **клініка**; *Клінічна лабораторія;* // Власт. клініці. *Клінічні умови;* // Який проходить, відбувається, здійснюється в клініці. *Стражеско такої думки, що серце у мене значно поправилось, що на мене тепер погано впливає одноманітність клінічного життя, брак повітря і вражінь* (Коцюб., III, 1956, 455); *Квасолю рекомендують як дієтичну страву при клінічному лікуванні хвороб печінки й жовчного міхура* (Зерн. боб. культ., 1956, 121).

△ **Клінічна смерть** — цілковите припинення життєвих функцій організму, що справляє враження смерті. *Коли боротьба за життя здавалася вже виграною, пальці*

хірурга раптом перестали відчувати поштовхи серця. Воно зупинилося. Настала так звана клінічна смерть (Рад. Укр., 3.VI 1959, 3).

КЛІ́НКЕР, *ч., спец.* 1. *род.* у. Дуже міцна, сплавлена під час випалювання цегла, що не вбирає вологи; застосовується для вимощування шляхів, настилання підлоги в промислових будівлях і т. ін. *По клінкеру дзвеніли ковані колеса важких возів* (Збан., Сеспель, 1961, 367).

2. *род.* у. Випалена до спікання цементна сировина у вигляді дуже твердих грудок; напівфабрикат для виробництва цементу. *Клінкер розмелюють у тонкий сіруватo-зелений порошок, який надходить у продаж під назвою силікатцементу* (Заг. хімія, 1955, 453).

3. *род.* а. Вузький довгий човен для академічного спортивного веслування. *Його увагу привернув клінкер, який наздоганяв яхту* (В ім'я Вітч., 1954, 48).

КЛІ́НКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до кліне́р 1, 2. *Клінкерне виробництво;* // Признач. для вироблення клінкеру. *Клінкерна глина;* // Який виробляє клінкер. *Клінкерний завод;* // Зроблений з клінкеру (у 1 знач.). *Вони саме спускалися в тунель підрейкового переходу.., було вільно й легко в цьому підземеллі з кахляними стінами й гладенькою клінкерною підлогою* (Загреб., Спека, 1961, 255).

КЛІ́НКЕРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. клінкерува́ти.

КЛІ́НКЕРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Випалюванням перетворювати в клінкер (у 1, 2 знач.).

КЛІ́ННО, *присл., діал.* 1. Стоячи на колінах.

2. *перен.* Покірно, ласкаво. — *Ви самі підете до отамана.. і клінно будете просити, аби вас прийняв на роботу* (Фр., VIII, 1952, 23).

КЛІП, КЛІП-КЛІП, *виг.* Уживається як присудок за знач. клі́пати, клі́пнути. *Ішов Анток поміж станками, а очі кліп-кліп* (Рад. Укр., 6.VI 1961, 2).

КЛІ́ПАННЯ, я, *с.* Дія за знач. клі́пати.

КЛІ́ПАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Мимоволі швидко опускати та підіймати повіки, вії; моргати (у 1 знач.). *Сніг так блищав, що Дмитрик не міг на нього дивитись і кліпав очима* (Коцюб., I, 1955, 129); *Дмитро Холод видимо нервував, бо очі його часто кліпали повіками* (Епік, Тв., 1958, 326); *Черниш суворим поглядом, не кліпаючи, дивився в протилежну стіну і не чув Блаженка* (Гончар, I, 1954, 132).

◇ **Кліпати очи́ма** *перед ким і без додатка* — виявляти збентеження, розгубленість. *Мені старому не годиться перед районним секретарем очима кліпати* (Коз., Зол. грамота, 1939, 62).

2. *рідко.* Те саме, що **морга́ти** 2. *Війтову одежину сховала мовчки у бочку і кліпала на Анничку, аби нічого про одежину Петрові не говорила* (Черемш., Тв., 1960, 171).

3. *перен., розм.* Світитися слабким мигливим світлом; блимати (у 1 знач.), мерехтіти. *В чорному небі кліпали зорі* (Коцюб., II, 1955, 134); *Невеликим вогничком кліпав каганець* (Стельмах, На.. землі, 1949, 48).

КЛІ́ПЕР, а, *ч.* 1. У XIX ст.— вітрильне швидкохідне трищоглове судно.

2. У XIX ст.— вітрильно-гвинтовий швидкохідний військовий корабель. *Прудкобіжний кліпер вийшов з бою, заскочивши в густий очерет* (Ю. Яновський, I, 1954, 275).

3. Вітрильно-моторне швидкохідне промислове судно.

КЛІП-КЛІП *див.* кліп.

КЛІ́ПНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до клі́пати. *Карпо навіть не одхилив голови й не кліпнув очима* (Н.-Лев., II, 1956, 299); *Старий лісівник якось зразу зів'яв, стомлено кліпнув віями* (Жур., Звич. турботи, 1960, 22); *Рудий Панас кліпнув оком на сивого Марка* (Коцюб., II, 1955, 389); *Кліпнула сигнальна лампочка, закрутилась верхня лебідка, намотуючи сталевий трос* (Ю. Яновський, II, 1954, 148).

КЛІПС *див.* **кліпси**.

КЛІ́ПСИ, ів, *мн. (одн.* **кліпс**, а, *ч.).* Вид сережок, що їх прикріплюють до мочок вух без проколювання. *Дівчата іноді позирали в маленькі люстерка.. Чи не збилась зачіска, чи добре грають проти такого світла нові кліпси* (Кучер, Трудна любов, 1960, 457).

КЛІР, у, *ч.* Загальна назва служителів культу якої-небудь церкви; церковний причет. [І з о г е н:] *До тебе ж я з проханням удаюся від себе і від кліру* (Л. Укр., III, 1952, 298); // Церковний хор.

КЛІ́РИНГ, у, *ч., фін.* Розрахунок без оплати готівкою за виконані роботи, продані товари шляхом зарахування взаємних зустрічних платіжних вимог сторін, які беруть участь у цьому; безготівковий розрахунок.

КЛІ́РИНГОВИЙ, а, е. *фін.* Стос. до клірингу. *Клірингова угода.*

КЛІ́РОВИЙ, а, е. Прикм. до клір. *Він напише в клірових відомостях, що я «поганого поведенія»* (П.-Лев., III, 1956, 181).

КЛІСТИ́Р, у, *ч., заст.* Клізма. *Їй клали.. теплую на пуп серветку, Іще клістир з ромну дали* (Котл., I, 1952, 182); *Юру примусили виригати Іванову горілку, потім ще для чогось поставили клістир, дали випити якісь краплі* (Смолич, II, 1958, 81).

КЛІСТИ́РНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до клісти́р; // Признач. для клістиру. *В майстерні хірурга обов'язково мав бути стіл-верстат, набір металевих тарілок, ..клістирні набори* (Матеріали.. охор. здоров'я... 1957, 40).

КЛІТИ́НА, и, *ж.* 1. Найпростіша одиниця будови організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки. *Відомо, що протоплазма, ядро та оболонка утворюють клітину* (Зоол., 1957, 6); *Весною сосна найбуйніше росте — відкладаються нові клітини, вона росте в товщину й угору* (Ю. Яновський, II, 1958, 124).

2. Те саме, що клі́тка 3. *Вбиралася Марина в коротку спідничку до колін.., а кохтинку носила картату, з «шотландки», червоних і зелених клітин* (Смолич, Мир.., 1958, 44); *Від того місця і майже до кінця яру дно його посічене великими шаховими клітинами. То — .. калюжі-ставки* (Мушк., Серце.., 1962, 191).

3. Те саме, що клі́тка 1. *Він так і протиратиме штани в темній клітині біля приймальної свого шефа* (Рибак, Час.., 1960, 494).

КЛІТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до клітина. *О земле моя, мій ти світе, тобою душа вся сія! З тобою згадками я злитий, як кожна клітинка моя* (Сос., Солов. далі, 1957, 161); *Марко розірвав конверт і витяг з нього аркуш паперу в клітинку* (Мик., II, 1957, 488).

КЛІТИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до клітина 1. *Клітинне ядро; Клітинна будова.*

КЛІ́ТКА, и, *ж.* 1. Закрите приміщення для птахів, тварин і т. ін. із стінками з металевих або дерев'яних прутів. *В клітці є пити, їсти і хороше сісти, та немає волі* (Номис, 1864, № 1337); *Я посипав в клітку сім'я. Воду наливав; Але змерз маленький чижик І співать не став* (Щог., Поезії, 1958, 371); *Під сарасм, біля клітки з кролями, Серьожа з двома малими — зеленню годують кролів* (Головко, Літа.., 1956, 48); * У порівн. *Тисячі думок у моїй голові билися, як у клітці* (Ірчан, II, 1958, 180); // Про маленьку, тісну кімнату або хату. *В тісній «клітці» під сходами карного суду було напівтемно, вогко, холодно* (Фр., IV, 1950, 476).

△ **Грудна́ кліт|ка** — верхня частина кістяка людини й тварини, що складається з грудини, грудних хребців і ребер, а також утворена ними порожнина, у якій містяться легені, серце та стравохід; огрудда. *Хірургія*

проникла вже до грудної клітки (Шовк., Людина.., 1962, 129); Сходова́ кліт**ка** — місце в будинку для сходів. *Виготовлені на заводі.. блоки.. включають житлові кімнати або кухні, санітарні вузли, сходові клітки тощо* (Наука.., 6, 1959, 19).

2. Те саме, що **кліть** 1. *Шахтова клітка; Підіймальна клітка.*

3. Чотирикутник на поверхні чого-небудь, утворений перехресними лініями; кратка (у 1 знач.). *На аркуші з школярського зошита в клітку стояли стовпчики арифметичних прикладів* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 10).

4. *заст.* Народна міра землі приблизно від 4 до 10 гектарів (залежно від місцевості). *У них в колгоспі працювало дві лобогрійки.. і викошували клітку в день, тобто десять гектарів* (Ю. Янов., Мир, 1956, 99); *Ніяк не може заснути й Терентій Плачинда, який сьогодні в шляхтича-однодворця прикупив до своїх грунтів клітку лепського сінокосу* (Стельмах, Хліб.., 1959, 471).

КЛІТКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **клі́тка** 1—3. *У чотирьох господарствах впроваджено кліткове вирощування курчат і утримання курей-несучок* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 7).

КЛІТКОВИ́НА, и, *ж.* 1. Органічна речовина, що є основною масою оболонок рослинних клітин; целюлоза. *Клітковина, або целюлоза, ..є головною складовою частиною оболонок рослинних клітин* (Заг. хімія, 1955, 438); *Крім білка, овочі містять так звані органічні кислоти і клітковину, дуже потрібні організмові* (Рад. Укр., 26.V 1961, 3).

2. Підшкірна пухка сполучна тканина людини й тварини. *Хірургічна допомога* [в Закарпатті] *подавалася тільки при гнійних запальних процесах підшкірної клітковини* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 362).

КЛІТКОВИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **клітковина**.

КЛІ́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **клі́тка** 1—3. *— Чого цвірінькавш, дурний, чого голосиш? ..Що заманулося, чого ти не попросиш, Чи сім'ячка, пшениці, пшінця, чи то крупів. — Всього ти в клі́точці.. мавш, Ще й витребенькувш, на долю нарікавш* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 79); *Всі клі́точки проти прізвища кожного школяра були давно вже заповнені назвами книжок* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 181).

КЛІТЧА́СТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **карта́тий**. *Повернувшись з роботи, Савка поголився, ..одяг нову клітчасту сорочку* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 273).

КЛІ́ТЬ, і́, *ж.* 1. Пристрій для піднімання й спускання по шахтовому стовбуру людей, вагонеток із копалиною, породою та різними матеріалами. *Був дощ і осені злий спів, під вітром облітали рожі, коли на кліті я злетів у шахту темну і тривожну* (Сос., І, 1957, 435); *І навальники сказали: — Добрі нині наші справи, Раз у шахті Лобода! Ще хутчіше засвистіла На-гора з вугіллям кліть* (Воскр., Цілком.., 1947, 75).

2. *діал.* Клітка (у 1 знач.). *Під схвальний гомін розвиреваного натовпу вступив* [хлопець] *з гирлигою до хижака в його смердючу, стерв'ятницьку, кров'ю забризкану кліть* (Гончар, II, 1959, 32).

КЛІТЬОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **кліть** 1. *Метрів за п'ятнадцять-двадцять від поверхні.. електрозварник зшивав клітьові провідники* (Гур., Наша молодість, 1949, 316).

2. *у знач. ім.* **клітьови́й**, во́го, *ч.* Працівник, що обслуговує кліть (у 1 знач.). *Стовбур шахти поглинув кліть з чорненьким, у шкіряній, чоловіком.. Чекали довго, напружено.. Нарешті клітьовий метнувся до держака і енергійним рухом смикнув важіль* (Досв., Вибр., 1959, 199).

КЛІШЕ́, *невідм., с., друк.* Рельєфний малюнок, креслення, план і т. ін., зроблені на металевій або дерев'яній дошці для відтворення в друкові. *З гарту — сплаву свинцю, олова й сурми — роблять також кліше, виготовляють стереотипи* (Наука.., 7, 1955, 35); *Коли прибула з Стрятина друкарня Балабанів, він так захопився нею, що сам.. розташовував преси, складальні каси, сортував шрифти й кліше* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 308).

КЛІШНЕПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на клішню, який має вигляд клішні.

КЛІШНЯ, *рідше* **КЛЕ́ШНЯ**, і́, *ж.* Кінцева частина ніжки рака та інших ракоподібних, що має вигляд кліщів (у 1 знач.). *То чудо, кум, а не рак: одного рака повна торба і клішня висить* (Номис, 1864, № 6898); *Помалу рухаючи великими і сильними передніми клешнями, краб дивився просто йому в очі* (Собко, Скеля.., 1961, 119).

КЛІЩ, а́, *ч.* Маленька членистонога тварина з класу павукоподібних, що паразитує на тілі тварин і людини, а також на рослинах. *Кліщі — здебільшого дрібні тварини, іноді мікроскопічних розмірів* (Підручник дезинф., 1953, 176); *Деякі хвороби шкіри викликаються паразитами тваринного походження — кліщами, вошами* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 24); *Найважливішими шкідниками сільськогосподарських рослин є кожахи, кліщі, нематоди й гризуни* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6); * У порівн. *Ернест тим часом, зміркувавши, де був слабий бік Начка, мов кліщ, угризався в нього щораз глибше* (Фр., VI, 1951, 295).

КЛІЩИК, а, *ч.* Зменш. до **кліщ**. *Павутинний кліщик; Суничний кліщик.*

КЛІЩИКИ, ів, *мн.* Зменш. до **кліщі** 1, 3, 4. *Молодший* [гуцул] *видобув із своєї невідступної дзьобні цирулицькі кліщики* (Фр., IV, 1950, 498).

КЛІЩИТИ, щу, щиш, *недок., перех., діал.* Стискувати, тиснути.

КЛІЩІ, ів, *мн.* 1. Металевий інструмент у вигляді щипців із загнутими всередину кінцями для захоплювання, тримання тощо розпеченого металу й т. ін. *На те коваль кліщі держить, Щоб у руки не попекло* (Номис, 1864, № 5854); *Кліщі застосовують при куванні металу, щоб тримати та перевертати заготовки* (Слюс. справа, 1957, 38); * Образно. *Кліщі, що стиснули серце, відпустили, і я отямився* (Досв., Вибр., 1959, 70); * У порівн. *Його руки, наче залізні кліщі, крутили мідяні труби* (Коцюб., II, 1955, 91).

◇ **Трима́ти в кліщах** *кого* — примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни, обмежувати чиюсь свободу дій. *Тримав він* [панський управитель] *цілу службу в кліщах, пильнував усього, запобігав і щадив* (Фр., II, 1950, 104).

2. Розташування військ для охоплення супротивника з боків. *Потрапити в кліщі ворога.*

◇ **Бра́ти (взя́ти) в кліщі** *кого* — охоплювати з боків супротивника. *Тікав ворог. Здогаяти його не можна — все горить; Як і раніш — у кліщі брати І з «казані» його громить* (Гірник, Друзі.., 1953, 91); **Зімкну́лися кліщі** — завершено повне оточення супротивника. *Долітала безладна луна канонади від недалекого Чопу, але це було вже конання смертельно пораненого звіра — там зімкнулися кліщі ще одного оточення* (Скл., Карпати, II, 1954, 405).

3 *розм.* Клішні (рака). *Стала Лисичка.. поперед Рака, а Рак учепився їй кліщами за хвіст* (Фр., IV, 1950, 58); * У порівн. *Великі Семенові руки, мов кліщі рака, надаремно шукали, за що б схопитись* (Коцюб., II, 1955, 101).

4. *спец.* Дерев'яний овал у хомуті. *Там такий кінь, що колінцями кліщі достав* (Сл. Гр.); *Часто з коріння і стовбура.. заготовляють полози для саней, роблять кліщі для хомутів* (Стол.-буд. справа, 1957, 9).

КЛІЩОВИЙ, а, е. Прикм. до кліщі 1, 4; // Який діє подібно до кліщів (у 1 знач.). *Кліщовий кран.*

КЛОА́КА, и, ж. 1. Підземний канал для відведення нечистот у місті; підземний стік; // Помийна яма, звалище.

2. *перен., ірон.* Про забрудниене, запущене із санітарного погляду місце, приміщення тощо. *Ми* [арештанти] *ж тут живемо в клоаці* (Фр., Х, 1954, 151); // *зневажл.* Про аморальне, нікчемне, розпусне суспільне середовище.

3. *зоол.* Вивідний отвір, спільний для кишечника й сечостатевих органів у деяких хребетних тварин. *У задній відділ кишки відкриваються протоки нирок і органів розмноження. Тому він дістав особливу назву — клоаки* (Зоол., 1957, 89).

КЛОА́КОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до клоа́ка. *Клоакові води.*

2. *у знач. ім.* клоа́кові, вих, *мн.* Ряд ссавців, до якого належать єхидна та качконіс.

КЛОБУ́К, á, ч. Високий циліндричної форми головний убір із покривалом, який носять православні ченці. *Черкець мій встав, Надів клобук, взяв патерицю, Перехрестився* [перехрестився], *чотки взяв... І за Україну молитись Старий чернець пошкандибав* (Шевч., II, 1953, 38); *Архімандрит Тризна уже сидів у кріслі.. Чорний клобук до очей прикривав йому рожеве обличчя* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 149).

КЛО́ВНЯ, і, ж., *діал.* Малий ятір. *Убраний Лев у полотняну одежу і ясно-сиву, майже білу свиту, ..в руках кловня* (Л. Укр., III, 1952, 193); *В руках у Лукаша згорнута кловня, на дні якої ворушиться риба* (М. Ол., Леся, 1960, 111).

КЛОЗЕ́Т, у, ч. Те саме, що **убира́льня** 2. *Він зухвало подумав: от встати б, піти в клозет і втопити цю п'яну погань* [Сачка] *в смердючій ямі!* (Дмит., Розлука, 1957, 163); *Прошу не бунтувати, бо, ій-бо, заставимо клозети чистити...* (Кач., II, 1958, 322).

КЛОЗЕ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **клозе́товий.**

КЛОЗЕ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до клозе́т.

КЛО́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Видавати короткий, глухий звук під час удару, падіння, зіткнення чого-небудь, а також унаслідок дії якого-небудь механізму тощо.

КЛОКИ́ЧКА, и, *ж., діал.* Дерев'яний дзвіночок, який вішають худобі на шию, щоб не загубилася. *По лісі калатають клокички — десь пасеться товар* (Л. Укр., III, 1952, 224).

КЛО́КНУТИ, ну, неш, *док., розм.* Однокр. до клóкати. *Клокнула* [Мотря] *язиком і лукаво прищулила око* (Вас., II, 1959, 268).

КЛОНИ́ТИ, клоню́, клóниш, *недок., перех.* 1. Нагинати що-небудь донизу; нахиляти. *Буйне жито своє стигле колосся до землі клонить* (Стар., Облога.., 1961, 20): *Димом котиться весна, Вітер гонить, віти клонить, Краплі сонця в воду ронить І рокоче, як струна* (Рильський, II, 1960, 98); // *на кого — що, до кого —чого.* Схиляючи голову, обличчя тощо, притуляти до кого-, чого-небудь. *Ми собі сідали за хатою на призпі та й я клонила йому голову на плече* (Март., Тв., 1954, 155); *Покотом сплять половчани, Ніч — мов криниця без дна... Клонить обличчя кохане До узголів'я жона* (Рильський, II, 1960, 156); // *безос.* [Олекса:] *На серці важко і голову клонить...* (Вас., III, 1960, 47).

◇ **Клони́ти го́лову (чоло́) *перед ким—чим:*** а) коритися, підкорятися. *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив* [суддя] *перед нею голову* (Кобр., Вибр., 1954, 42); б) виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь. [Валент:] *Ареопаг, філософи премудрі чоло клонили перед ним* (Л. Укр., III, 1952, 289); в) (*також без додатка*) кланятися, благаючи чогось. *І не просились, бо такий жорстокий* [пан] *був, немилосердний, що дурно й голову було клонити* (Вовчок, I, 1955, 29); **Клóнить на сон; Сон (дрімóта) клóнить** *кого* — хочеться спати кому-небудь, огортає сон когось.— *Щось мене,— кажу,— клонить на сон... спочину трохи* (Барв., Опов.., 1902, 14); *Говорить далі* [Олімпіада Іванівна] *невиразно слова.., по голосі чутно, що її сон клонить* (Л. Укр., II, 1951, 41).

2. *також без додатка, перен.* Вести в певному напрямку, спрямовувати до чого-небудь, наперед задуманого (розмову, дії, вчинки тощо). [Хома Петрович:] *Інші казали так: «Беріть взятки, я нікому не борону!»* [Пищимуха:] *Ви куди ж клоните?* (Кроп., V, 1959, 106); *Несподівано господар запитав: — Будьте вибачні за цікавість: ви діток маєте? — Так,— ствердив я, не розуміючи, до чого він клонить* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 14).

КЛОНИ́ТИСЯ, клонюся, клóнишся, *недок.* 1. Те саме, що **нагина́тися;** нахилятися, схилятися. *Клонилась мати при дорозі, Простягши руку в далечінь, Де на дощі і на морозі Іржав синовній вірний кінь* (Рильський, II, 1960, 259); *Квіти білі на південнім схилі Клоняться, стебло прив'яле гнуть* (Дор., Серед степу.., 1952, 83); // *на кого — що, до кого — чого.* Схиляючись головою, обличчям, притулятися до кого-, чого-небудь. *Червоне лице його.. роздалося ушир, полилося потом, голова дальше і дальше важчала, клонилася на груди* (Мирний, I, 1954, 196); // *кому, чому і перед ким — чим, перен.* Коритися, підкорятися комусь, чомусь. *Та хоч і як ти мучився в неволі, Хоч і якого лиха зазнавав, — Ти не кориесь і не клонисъ недолі, Не зневірявсь у боротьбі ніколи, Ні разу зброї з рук не випускав!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 23); // *перед ким—чим, перен.* Схиляючись, виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь, подяку за щось. *Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і никне в житі* (Л. Укр., III, 1952, 234); *Проте й тепер, коли співучим ранком Я роздумам вечірнім оддаюсь,— Перед Мічуріним, перед Бербанком З глибокою пошаною клонюсь* (Рильський, II, 1960, 70).

2. *на що, до чого, перен.* Наближатися, підходити до певної межі (просторової або часової). *День клонився на вечір* (Мирний, IV, 1955, 163); *У кущах лежав молодий парубок.. Голову мав криту сорочкою.. і все тіло виставив на сонце, що вже клонилось до заходу* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 7).

3. *до чого, перен.* Набувати певного напрямку, спрямовуватися до чогось (про розмову, дії, вчинки тощо). *Деякі поговірки клонилися навіть до того, що Солецькі дуже хотіли собі доктора на зятя* (Кобр., Вибр., 1954, 97).

КЛОП, á, ч. Те саме, що **блощи́ця** 2. *До комах, що висмоктують сік з рослин, належать клопи, попелиці, медяниці* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6).

КЛО́ПІТ, поту, ч. 1. Неспокій, хвилювання, зумовлені чим-небудь; турбота, тривога. *Пан писар був у клопоті: він сам гаразд не знав, чого хотять «доктори»* (Коцюб., I, 1955, 194); *За Вкраїну мою, чи то вдень, чи вночі, Моє серце сповнялось клопотом* (Сам., I, 1958, 190); — *Та нам це такий оце клопіт, що й вечеря не в вечерю; хлопець десь дівся* (Вас., II, 1959, 351); // Турботи, пов'язані з вихованням, доглядом кого-, чого-небудь. *Малі діти — малий клопіт, а підростуть — буде великий* (Укр.. присл.., 1955, 129); *Не мала баба клопоту та купила порося* (Укр.. присл.., 1955, 272); // Думка про справи, що турбують, хвилюють когось. *Писати ж тоді, коли чоловік перевтомлений і має обтяжену клопотами голову, дуже трудно* (Коцюб.. III,

1956, 293); *Вибіг Денис із школи з повною головою клопоту* (Коп., Подарунок, 1956, 6).

◇ **Ма́ти кло́піт** *з ким—чим* — мати зайву турботу, неприємність, неспокій. [Л ю ц і й:] *Я маю з ним клопіт! Та зате вже певен, що з ним заснула наша небезпека* (Л. Укр., II, 1951, 415); **На кло́піт** *чий* — на шкоду, на біду комусь. *Оповідання того* [«Дорогою ціною»] *на свій превеликий клопіт видав я власним коштом 500 примірників, а тепер не знаю, як би його збути* (Коцюб., III, 1956, 223); **Наробі́ти кло́поту** *кому* — зробити неприємність комусь, принести неспокій, тривогу. [М о л о д и ц я:] *Щоб уже він* [чоловік], *клятий, сам посатанів, як такого мені лиха та клопоту наробив!* (Мирний, V, 1955, 131).

2. Заняття, справа, робота, пов'язані з труднощами щодо їх виконання, здійснення. *В місті менше клопоту: нема там цього клопітливого сільського господарства, тих поганих волів, овець, свиней, курей, гусей* (Н.-Лев., IV, 1956, 105); *Коли б спочити хоч кілька місяців, залишити десь далеко свої щоденні клопоти й турботи — то може б чоловік що й зробив* (Коцюб., III, 1956, 256); *Батькові клопоту біля «Москвича» вистачило до пізньої ночі, ще зосталося й на ранок* (Гончар, Тронка, 1963, 178); // Піклування про кого-, що-небудь. *Йому* [лейтенантові] *належало взяти клопіт за всіх — за їхнє життя* (Гончар, III, 1959, 142).

Без кло́поту — без труднощів, не докладаючи зусиль. *Всякому своя доля: один рук не покладаючи працює, а другий його працю без клопоту поїдає!* (Мирний, IV, 1955, 295); **За кло́потами** — будучи зайнятим різними справами, перебуваючи в турботах. *За щоденними клопотами і роботою Докія не помітила, як Дмитро з напівпарубка парубком став* (Стельмах, II, 1962, 326).

◇ **Бра́ти (взя́ти) на се́бе кло́піт** — створювати собі зайві ускладнення, братися за обтяжливу, марудну справу; **Клопота́ти кло́потами** *див.* **клопота́ти.**

3. Обтяжливий, неприємний обов'язок; тягар. *А все ж паршиво зробив, що взяв дитину — чистий клопіт...* (Коцюб., I, 1955, 440); *Коли Усманові випадало готувати баню, він брався за цю марудну роботу без всякого ентузіазму: один клопіт, мовляв, нічого героїчного...* (Гончар, Маша.., 1959, 6).

Ще оди́н кло́піт спав з плече́й *чиїх* — хтось позбувся ще однієї обтяжливої справи тощо.

4. *розм.* Певна справа, ділова потреба. [М о н т а н ь я р:] *Долізеш вниз, а там вже клопіт мій, як переправити тебе ще й далі* (Л. Укр., II, 1951, 178); *З того боку шляху підійшов Сашко. І до Нагнибіди з якимось клопотом* (Головко, I, 1957, 334); [Д і д:] *Учить* [Марія], *кажеш? Що ж, це буває, діло молоде... А в мене, бачиш, клопіт є до неї* (Лев., Марія, 1953, 8).

А мені яки́й кло́піт? — а мені яке діло? а мені що? **Не твій (його́** *тощо)* **кло́піт** — не твоя (його тощо) справа, це тебе (його тощо) не стосується

◇ **Завдава́ти (завда́ти, задава́ти, зада́ти) кло́поту** *кому:* а) хвилювати, тривожити когось. *Утік* [Ваня].. *Ми з чоловіком всю ніч не спали, хвилювалися: такого завдав нам клопоту* (Логв., Давні рани, 1961, 57); б) створювати для когось труднощі *Прости, коли задаю клопоту, я знаю, що ти не відмовиш помогти мені* (Л. Укр., V, 1956, 196); *А скільки клопоту завдав перекладачам граматичний ряд* (Рильський, III, 1956, 131); **Не було́ кло́поту** — уживається для вираження незадоволення або як відмова зробити послугу комусь тощо.

КЛОПІТКИ́Й, а́, е́. 1. Те саме, що **клопітли́вий.** *Над усе любив Іван гори, ліси, зелені луки, ..де в густих травах стрибали коники, метушилась клопітка посмітюха* (Кол., Терен.., 1959, 9); *Жителі напівспаленого села.. з'явилися до штабу зі своїми клопіткими справами* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 137); *З клопітким, хоч і незначним завданням мене направили у віддалений район області...* (Мушк., Серце.., 1962, 230); *Штаб жив своїм клопітким бойовим життям* (Баш, На.. дорозі, 1967, 238); *Настигла осінь клопітка.*

2. Який вимагає багато уваги, зусиль, терпіння; марудний (у 1 знач.). *Видно, всі поспішали, забігаючи на якусь коротку мить, та й знову бігли до своєї клопіткої роботи* (Кучер, Голод, 1961, 99); *Клопітке господарство.*

КЛОПІТЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який постійно клопочеться, проявляє турботу, схильний до клопотання. *Його Хівря — така клопітлива та неспокійна* (Мирний, IV, 1955, 230); *Бджоли — клопітливі хазяйки, поспішали по мед до квітів* (Ів., Вел. очі, 1956, 7); *Це були не ті жінки, яких вона звикла бачити все своє життя — клопітливих трудівниць* (Збан., Єдина, 1959, 386).

2. Пов'язаний з клопотами, турботами. *З того вечора до клопітливих материнських обов'язків долучився ще один: розбирати доччину писанину* (М. Ол., Леся, 1960, 19); *Клопітлива справа;* // Трудний, скрутний. *Пан маршалок ставлять мене в клопітливе положення* (Фр., VII, 1951, 273).

3. Наповнений неспокоєм, тривогою, турботами, різними справами тощо (про час або те, що триває в часі). *Перед його очима виводила* [думка] *обстави городського життя, бучного, шумливого, клопітливого* (Мирний, I, 1949, 171); *Можна було погуляти, спочити, одійти від клопітливих буднів* (Вітч., 8, 1948, 133).

КЛОПІТЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **клопітли́вий** 1, 2; // Трудність, скрутність. *Вона говорила про це з дочкою; коли намагалася якнайдокладніше представити їй клопітливість свого положення, вона бліднла й червоніла* (Кобр., Вибр., 1954, 7).

КЛОПІТЛИ́ВО. Присл. до **клопітли́вий.** *Григор з вішалки зняв пальто стареньке, став одягатися.. Макар Іванович.. клопітливо до нього: — Грицю, так, може б, ти той... мов надяг тим часом, з коміром* (Головко, II, 1957, 304); *Марко клопітливо розповідав про народження теляти* (Горд., Дівчина.., 1954, 246).

КЛОПІТНИ́Й, а́, е́. 1. Те саме, що **клопітли́вий.** *Іван клопітний чоловік* (Сл. Гр.); *Деякі гості опинилися формально в клопітнім стані супроти цього проекту* (Фр., VI, 1951, 213); *Кожного разу, коли він повертався після клопітного дня додому, коли надходила ніч, самотність гнітила його* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 80); // Який тривожить, хнилює. *Кілька ночей йому губився сон від клопітних думок* (Ле, Мої листи, 1945, 160); // Спричинений турботою. *Над його довгим тонким носом залягли клопітні зморшки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 114).

2. Який вимагає багато уваги, часу, зусиль, терпіння.— *Клопітна тільки служба. Інколи і на місці не посидиш, ганяють тебе, як солоного зайця* (Мирний, III, 1954, 271); [С у с л а є в:] *Любов... любов... Я не думав, що це така клопітна річ. То в театр, то за місто, то на човні кататись. А коли ж працювати?* (Коч., II, 1956, 226).

КЛО́ПІТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **клопітни́й.**

КЛО́ПІТНО. Присл. до **клопітни́й** 1. *Остапові чогось було трохи клопітно на душі Він трохи боявся жінки* (Гр., II, 1963, 456); *В біологічному кабінеті нашого дитячого будинку імені Крупської зараз дуже шумно й клопітно* (Коп., Подарунок, 1956, 171); *Кілька разів водій спиняв авто, нашвидкуруч щось клопітно поправляв і знову їхав* (Ле, В снопі.., 1960, 254).

КЛОПІТНЯ́, і́, *ж., розм.* Те саме, що **кло́піт** 1, 2. *Така мені клопітня з ним.*

КЛОПОТА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **клопота́ти** й **клопота́тися** 1—3. — *В неї на виду, на очах не щире клопотання, не щире жалкування, а якесь роблене* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); *Ніякі клопотання про Юрчика не врятували його* (Сміл., Сашко, 1954, 176); *Завдяки клопотанню видатного вченого П. П. Семенова-Тян-Шанського Потанін, нарешті, дістав повне помилування* (Видатні вітч. географи.., 1954, 94).

За **клопота́нням** *кого, чого* — завдяки чиїмсь проханням, старанням. *Згадав* [Павло], *що в нього дома є теличка, яку йому дали в премію за клопотанням Дороша* (Тют., Вир, 1964, 209).

2. Писана заява, прохання про що-небудь, яке подають до офіційної установи.

КЛОПОТА́ТИ, очу́, о́чеш, *недок.* 1. *перех.* Турбувати, тривожити, хвилювати кого-небудь. *Не пишу до нього* [І. Франка], *бо боюсь його клопотати, але Вас прошу написати мені, як тепер його здоров'я* (Коцюб., III, 1956, 306); *Рушнички шиті лежать у скрині, Вже не клопочуть вони дівчини!* (Л. Укр., I, 1951, 322); *Пріська замислилася: не хотілося їй клопотати чужих людей* (Л. Янов., I, 1959, 246).

◇ **Ду́мка клопо́че** (**клопота́ла** *і т. ін.*) **го́лову** *кому, чию*; **Ду́мка клопо́че** (**клопота́ла** *і т. ін.*) *кого* — кого-сь турбує, хвилює якась думка. *Уночі йому не спалося, важкі думки клопотали йому голову...* (Мирний, IV, 1955, 36); *Партизана найбільше клопотала думка про те, що ці вуличники можуть скомпрометувати перед селянами ідею комуни* (Мик., II, 1957, 393); **Клопота́ти го́лову** *кому, чию* — турбувати, хвилювати когось. *Вийшли з міста* [заробітчанц] *в поле на битий шлях. Тут уже інші речі клопочуть Грицькову голову* (Мирний, I, 1949, 171); — *Як заробив, так хай і одвічає, а ти* [мати] *начальникам голови не клопочи* (Гр., II, 1963, 432); **Клопота́ти кло́потами** *кого, що* — тривожити, турбувати клопотами кого-, що-небудь. *Врочисте свято клопотало кожну сім'ю своїми споконвічними клопотами* (Мирний, I, 1949, 298); **Клопота́ти свою́ (собі́) го́лову** *чим* — обтяжувати, перевантажувати пам'ять чимось. — *Чорт зна чим ти клопочеш свою голову, Карпе!* (Коцюб., I, 1955, 300); — *Не клопочи хоч оцим голови собі, Петре* (Головко, II, 1957, 333).

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **клопота́тися** 1; поратися. [Настя:] *Еге, доню, ти клопочи, порядкуй, душко моя* (Кроп., II, 1958, 41); *Мама, звичайно, як мама--Біга, підносить, клопоче, Ходить слідом за синами, Нишком втираючи очі* (Гірник, Сонце.., 1958, 59).

КЛОПОТА́ТИСЯ, очу́ся, о́чешся, *недок.* 1. *біля (коло і т. ін.) чого й без додатка.* Активно займатися чим-небудь, старанно робити щось; поратися. *Клопоталися чоловіки у тому саду: пісок возили, східці по згір'ю направляли та місточки через рівчаки ладили* (Вовчок, I, 1955, 145); *Сагайда.. саме клопотався з лейтенантом Сіверцевим біля рації* (Гончар, III, 1959, 146); // *біля (коло) кого.* Доглядати когось, ходити біля когось. *Дядина все коло мене клопочеться.— Нічого, тіточко,— кажу їй: .. я дужа, зовсім дужа* (Барв., Опов.., 1902, 68).

2. *про кого — що, за що, а також із спол.* що б. Докладати зусиль, старань, щоб здійснити що-небудь, домогтися чогось і т. ін. *Оці добродії почали клопотатися, щоб прийняти Шевченка до Академії* (Мирний, V, 1955, 310); *Він побіг до казарми клопотатись про відпустку на вечір собі й Семенові* (Сміл., Зустрічі, 1936, 41):— *Я лісу хочу дістати на хату, бо в мене хата згоріла... Про ліс клопочуся* (Шиян, Баланда, 1957, 148); // *за кого.* Сприяти кому-небудь у чомусь, просити за когось.

3. *з ким—чим, про кого—що, а також без додатка, розм.* Те саме, що **турбува́тися** 1; хвилюватися. *Уже й мати почали примічати та клопотатись: — Доню моя, доню! що се тобі сталось?* (Вовчок, I, 1955, 59); *Тато Ваші дуже клопочуться Вашою їздою до Варшави. Кажуть, що Вас поарештують, і посаду утратите* (Стеф., III, 1954, 119); — *А про моїх дітей не клопочися: не ти їх годуватимеш...* (Мур., Бук. повість, 1959, 20).

4. *діал.* Обмірковувати. *Слухає* [Онисько], *як клопочуться молоді удвох, що те треба зробити, з тим раніше управитись* (Мирний, IV, 1955, 42).

КЛОПОТНЕ́ЧА, і, *ж., розм.* Те саме, що **кло́піт** 1, 2. *По городах теж була немала клопотнеча: мазались, білились, чепурились та прибиралися, збираючись уже на зиму* (Мирний, III, 1954, 255).

КЛОПОТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто дуже клопочеться (у 1—3 знач.).

КЛОПОТУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **клопоту́н**. *Як та бідна курка-клопотуха, що знайде зернятко да й те оддасть своїм курчаткам, так і я усе до останнього жупана породавала своїм діткам* (Сл. Гр.); * Образно. *Як бригадир третьої бригади, цілком готової до сівби, він радів приходу весни і вітав її тихою.. посмішкою, ніби говорив: «Давай, давай. клопотухо, давай, мила, зачекалися ми тебе...»* (Ряб., Жайворонки, 1957, 73).

КЛО́ПФЕР, а, *ч.* Найпростіший телеграфний апарат для приймання сигналів азбуки Морзе на слух.

КЛО́ТИК, а, *ч., мор.* Кружечок на кінці щогли або флагштока для пропускання фалів (тросів). *Людині, всі інтереси якої зводяться до того, щоб корабель від клотика і до кіля блищав сонячним блиском, нелегко закохатись* (Ткач, Жди.., 1959, 5).

КЛО́УН, а, *ч.* 1 Цирковий артист-комік. *На арену вискочили два рудих клоуни* (Донч., Дочка, 1950, 177); // Блазень (у 1 знач.). *Із іншими добутками візантійської цивілізації князі руські спроваджували з Візантії на Русь також забавників та потішників-музикантів, клоунів* (Фр., XVI, 1955, 210)

2. *перен.* Про людину, що вдає з себе блазня (у 3 знач.) або своєю поведінкою схожа на блазня. *Ти клоун, ти вічний криволяка* (Тич., II, 1947, 155); *Удаваний жах, що відобразив «отець» на своєму обличчі, потім театральний жест руки, якою заслонив очі, додали Нелі відваги.— Комедіант,— подумала,— клоун. Я його не боюсь* (Вільде, Сестри.., 1958, 431).

КЛОУНА́ДА, и, *ж.* 1. Виступи клоунів у цирковій виставі. *Жоден цирковий колектив не обходиться без клоунади* (Веч. Київ, 28.III 1961, 4); *В одній із своїх клоунад Марко роздавав декому з глядачів квіти. Робив він це з жартами та примовками* (Ткач, Арена, 1960, 107).

2. *перен.* Комічна вихватка, блазенство.

КЛОУ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кло́ун** 1. *Клоунський номер; Клоунська група.*

2. *перен.* Комічно-безглуздий, блазенський. — *Тут хата горить, а ви показуєте клоунські штучки, щоб людей відтягнути від пожежі* (Вільде, Сестри... 1958, 489).

КЛОЧЧА́СТИЙ, а, е. Схожий на жмутики клоччя (у 1 знач.). *Ранком потяг вітер зі сходу, червоніло сонце, визираючи з-за клоччастих хмар* (Ле, Наливайко, 1957, 324).

КЛО́ЧЧЯ, я, *с.*, 1. Грубе волокно, що його одержують як відхід під час обробки льону або конопель.— *Огню, діти! дьогтю, клоччя! Давайте гармати; В потайники пустіть огонь!* (Шевч., I, 1951, 130); *Вона подала широку надщерблену гребінку, якою мнуть у селах клоччя* (М. Ол., Леся; 1960, 53); *На стеблах*

[льону] *гусениці об'їдають шкіру, від чого зменшується кількість волокна й збільшується вихід клоччя* (Шкідн. і хвор., рослин, 1956, 207); * У порівн. *Коси* [Марини] *розпатлались і, як клоччя, спускалися з голови на плечі* (Мирний, III, 1954, 227).

◇ **Жува́ти кло́ччя** — нудно та набридливо повторювати одне й те саме. [Л е в:] *От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!* (Л. Укр., III, 1952, 227); **Не ва́ртий [фу́нта] кло́ччя** *див.* **ва́ртий; Не з кло́ччя** *хто* — хтось сильної волі, наполегливий, неподатливий. *Старшина розсердився. Вони затялися — і він не з клоччя. Най же копають окопи, коли охота, та ночують у «холодній»* (Коцюб., I, 1955, 40); [**Як**] **з кло́ччя батіг** *див.* **батіг**.

2. *чого і з означ.* Жмутки, клаптики чого-небудь. *Гутман, похитуючись, підводиться, солідно погладжує руде клоччя.. вуса й забирає слово* (Коп., На фронті.., 1959, 139); *Під ноги їм котяться недокурки цигарок і паперове клоччя* (Донч., II, 1956, 259); *Над головою повільно рухалося вологе клоччя хмар* (Чорн., Красиві люди, 1961, 45).

На кло́ччя — на шматки. *Минали дні і ночі, все ближче грім гармат, все ближче йшла війна, що рвала армії денікінців на клоччя...* (Сос., I, 1957, 476).

КЛОЧЧЯ́НИЙ, а́, е́. Зробл. з клоччя (у 1 знач.). — *Візьміть з собою двох-трьох чоловік з люшнями,— кивнув він через плече на гвинтівку, що бовталася ззаду на клоччяному мотузі* (Речм., Весн. грози, 1961, 52).

КЛО́ЧЧЯЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кло́ччя**. *Я думала, що нагасчка з клоччячка, А вона, проклята, з дротичка* (Чуб., V, 1874, 596).

КЛУБ[1], у, *ч* 1. Громадська організація, що об'єднує людей певного кола, професії для спільного відпочинку, розваг, занять спортом і т. ін. [М и л е в с ь к и й:] *Та дещо есть: нове товариство заснувалось, клуб велосипедистів* (Л. Укр., II, 1951, 73); *Клуб цікавих зустрічей; Шаховий клуб.*

2. У СРСР — культурно-освітня організація при підприємстві або установі, завданням якої є політична й виробнича освіта трудящих, підвищення їх культурного рівня та організація відпочинку. *Всемірно розвиваючи в клубах поглиблені форми пропаганди і самоосвіти, необхідно в той же час пам'ятати, що клуб повинен задовольнити потреби в розумному відпочинку і розвазі* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 292); *Нам би хотілося, щоб у кожному селі, при кожнім клубі та був би хороший драматичний гурток* (Вишня, I, 1956, 239).

3. Будинок, приміщення таких організацій. *Павлусь уночі ніколи не спав: проводив ночі то в клубі, то в ресторанах* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *У клубі вечір і огні гірляндами — зелено* (Сос., I, 1957, 335); *Багатолюдні банкети.. нерідко влаштовуються в громадських приміщеннях: клубах, кімнатах відпочинку* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 108)

КЛУБ[2], а, ч. Те саме, що **клубо́к** 2. *Дрезина несамовито загаркотіла й понеслась, завихривши клуби пилюги позад себе* (Ле, Міжгір'я, 1953, 282); *Побачила* [Оксана] *відьму, що клубом котилася* (Кв.-Осн., II, 1956, 439).

КЛУБ[3], а, ч. Те саме, що **стегно́**. — *Я без перини зроду-віку не засну й до світа: все мені щось муляє та й муляє то в клуби, то в литки* (Н.-Лев., I, 1956, 575); *Вона, вирядившись у сіре широке плаття, невідступно ходила за учнями, поважно перевалювала крутими клубами* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 197); // Верхня частина ноги, таза (у тварини). *В коней було знати ребра й гострі клуби* (Кучер, Прощай... 1957, 174).

КЛУБА́ТИЙ, а, е. З широкими клубами (*див.* **клуб**[3]). *Клубата коняка.*

КЛУБИ́ТИСЯ, и́ться; *мн.* клубля́ться; *недок., розм., рідко.* Те саме, що **клубочи́тися**. *Пара клубилась над опуклими ребрами конячини* (Ільч., Серце жде, 1939, 172); * Образно. *В серці біднього Миколи клубилося горе* (Фр., I, 1955, 366).

КЛУ́БИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **клуб**[2]. *Із пащ* [гармат].. *вибухнули довгими цівками густі клубища білого диму й розіслалися по шляху широкими колами* (Стар., Облога.., 1961, 35).

КЛУ́БІВ, бова, бове. Прикм. до **клуб**[1]; належн. клубові. *Клубове приміщення.*

КЛУБКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на клубок, на клубки (у 1 знач.). *Але ніде нікого й нічого. Нагріта млосна тиша, мерехтливе повітря, таємнича клубкувата зелень безкраїх виноградників* (Гончар, I, 1954, 465).

КЛУБЛИ́ВИЙ, а, е. Який клубочеться (у 1 знач.). *Висоти не було. Вона зникла, від вершини і до самої підошви перетворившись на вируючу клубливу туманність* (Гончар, III, 1959, 42).

КЛУ́БНИЙ, а, е. Прикм. до **клуб**[1]. *У залі грав клубний духовий оркестр* (Дмит., Наречена, 1959, 199); // Признач. для клубу. *Багато клубних будинків буде споруджено за рахунок місцевих фінансових джерел і коштів колгоспів* (Наука.., 12, 1957, 6); // Який відбувається в клубі. *Як сон, пригадую я клубні вечори* (Рильський, II, 1946, 182).

КЛУ́БОВИЙ, а, е. Який міститься між ребрами та животом. *Клубова кишка.*

△ **Клу́бова кі́стка** — верхня частина тазової кістки. *Таз у дітей відзначається тим, що кожна безіменна кістка складається у них з трьох самостійних частин, які прилягають одна до одної: клубової кістки, сідничої і лобкової* (Шк. гігієна, 1954, 69).

КЛУБОВИ́ННЯ, я, *с.* Збірн. до **клуб**[2]. *Прапороносці перетинали поле. Покорчоване, перепалене, поруділе, воно ще місцями було затягнуте клубовинням сиво-бурого диму* (Гончар, III, 1959, 369).

КЛУБО́К, бка́, ч. 1. *чого і без додатка.* Кулястий моток (ниток і т. ін.). *Кинула* [пані] *в куток клубок з бавовною* (Кобр., Вибр., 1954, 3); *Він одразу згадав, що в нього в автомат, .. що десь на возі лежать його апарати і клубки червоного кабеля* (Гончар, III, 1959, 456); * Образно. *Ніч проміння позбирала І змотала у клубок...* (Олесь, Вибр., 1958, 248); * У порівн. *Бачу: наче щось по пісках Покотилось, мов клубок* (Щог., Поезії, 1958, 288).

◇ **Звива́тися (зви́тися, скру́чуватися, скрути́тися** і *т. ін.*) **в клубо́к (клубко́м)**: а) звиватися, скручуватися в кільце (про плазунів). *Зараз вони* [слуги] *розкопали нору, аж, бач, у норі, звившися в клубок, лежить величезна чорна гадюка* (Фр., IV, 1950, 75); б) згинатися й підтягувати ноги до живота. *Їжак скрутився в клубок* (Коп., Як вони.., 1948, 9); *Непроглядне убожество стояло в комірчині, де навіть піл був таким куцим, що на ньому тільки й можна було спати, скрутившись клубком* (Стельмах, I, 1962, 206); **Ни́тка дово́дить (доведе́** і *т. ін.*) **до клубка́; По ни́тці йти (дійти́** і *т. ін.*) **до клубка́** — про те, на підставі чого можна поступово з'ясувати щось невідоме, заплутане. — *Оце, брат, їм* [конокрадам] — *капут! Оце та ниточка, що до клубка доведе* (Головко, II, 1957, 124); **Розмо́тувати (розмота́ти) клубо́к (клубка́)** — поступово дізнаватися про щось. *Гандзюк уважав чомусь, що його будуть допитувати першого: старший же він, і з нього, виходить, треба розмотувати клубка!* (Кос.. Новели, 1962, 210).

2. *чого.* Маса чого-небудь, що набула кулястої фор-

ми. *Капітан потягнувся до газети, відірвав шматок цупкого паперу, витяг тютюн, скрутив цигарку і випустив густий клубок диму* (Собко, Вогонь.., 1947, 20); *В хату вкотилися сріблясті клубки холодної пари* (Кучер, Зол. руки, 1948, 3); // *кого, чого.* Про скупчення живих істот, рослин і т. ін., що має кулясту форму. *Зараз мати й син дивляться одне на одного, потім на ріку, над якою товчуться клубки комах і пролітають птиці* (Стельмах, II, 1962, 210); * У порівн. *Коли ж Кирило вступив у ліс, ноги сковзались у нього, як на паркеті, над головою химерно корчились гілки — клубки жовтих гадюк* (Коцюб., II, 1955, 211); // *чого.* Про зігнуте положення (лежаче або сидяче) людського тіла. *Обережно переступаючи через клубки сонних, мокрих тіл, попрямував* [Кармазин] *на Хомин голос* (Гончар, III, 1959, 308)

3. *чого, перен.* Нагромадження, скупчення якихось почуттів. *Щоб хоч трохи розсотати клубок болю, він згадав Христинку, хотів душею потягнутись до неї, але ще більш розтривожив себе* (Стельмах, I, 1962, 401); // Заплутане сполучення, поєднання великої кількості думок і т. ін. *Цілий клубок думок, смутних і радісних, заворушився в моїй голові* (Вас., IV, 1960, 40); *Який складний клубок протиріч, наносів, нерозв'язаних питань утворився в його рідному селі!* (Чаб., Тече вода.., 1961, 164); *Клубок подій.*

◇ **Клубко́м ста́ти (ста́ти, застря́гти, застря́гти** *і т. ін.)* **в го́рлі; Клубко́м підступа́ти (підступи́ти, підко́чуватися, підкоти́тися** *і т. ін.)* **до го́рла** — стискати горло, душити (про біль, образу тощо). *Гірка образа клубком підступила їй до горла, видушувала сльози* (Жур., Вечір.., 1958, 204); *Сльози безсилого розпачу й образи палили груди, ставали в горлі клубком* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38); **Клубо́к** *чого і який* **в го́рлі стої́ть (стоя́в, застря́г** *і т. ін.*); **Клубо́к** *який і чого* **підступи́в (підкоти́вся** *і т. ін.*) **до го́рла** — про відчуття спазм, болісного стиснення в горлі внаслідок хвилювання, якихось переживань тощо. — *Прошу до столу,* — *сказав Іван Залізняк,* — *перемагаючи клубок, який весь час стояв йому в горлі* (Собко, Звич. життя, 1957, 23); *Клубок ридань підступив Горпині до горла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 425); *Якийсь теплий, радісний клубок підкотився до горла Івана Юхимовича* (Руд., Остання шабля, 1959, 516).

4. *у знач. присл.* **клубко́м, клубка́ми.** У вигляді кулі (*див.* **ку́ля**[1] 2). *Смердючий дим клубками повися під стелею* (Н.-Лев., II, 1956, 122); *Над кіньми клубками здіймалася їдка пара* (Панч, Іду, 1946, 74); // Зігнувшись і підтягнувши до живота ноги. *Під батьківською катанкою, підібравши під себе ніжки, спить клубком його синок* (Стельмах, II, 1962, 105).

КЛУБОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клубота́ти** й **клубота́тися.** *Клуботання диму над електростанцією, вежі бетонного заводу, залізні узори кранів..— все це гармонійно поєднується в якусь широку, піднесено життєрадісну пісню* (Вол., Озеро.., 1959, 138).

КЛУБОТА́ТИ, бче і **КЛУБОТІ́ТИ,** тя́ть, *недок.* Те саме, що **клубочи́тися.** *Розірвані хмари почали вступатись, клуботали, блискавиці пронизували їх своїми гострими стрілами* (Мирний, IV, 1955, 87); *Потім він плив морем, .. і море клуботіло під ним* (Довж., I, 1958, 305).

КЛУБОТА́ТИСЯ, бчеться і **КЛУБОТІ́ТИСЯ,** тя́ться, *недок.* Те саме, що **клубочи́тися.** *Густий туман сірими хмарами клуботався попід горою* (Мирний, III, 1954, 304).

КЛУБОТІ́ТИ *див.* **клубота́ти.**

КЛУБОТІ́ТИСЯ *див.* **клубота́тися.**

КЛУБОЧИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* **1.** Підійматися, знематися клубами (*див.* **клуб**[2]); клуботатися. *Олеся.. схопилась — уже нема* [Івана], *далеко; тільки пил слідом клубочиться, а коло неї діти плачуть* (Вовчок, I, 1955, 29); *Над високими трубами клубочився дим* (Жур., Вечір.., 1958, 81); * Образно. *Клубочаться по селу глухі чутки, нібито бунтує дівчина проти свого батька-крутія* (Вол., Місячне срібло, 1961, 273); // Текти, вируючи, підіймаючись хвилями (про море, річку, струмок і т. ін.). *Стиснута грядою кам'яних горбів, вона* [річка] *в цьому місці раптом вужчала, клубочилась піною і.. з розгону била в чорну скелю* (Донч., IV, 1957, 206).

2. *перен.* Бурхливо, сильно виявлятися (про думки, почуття). *Думки його клубочились, підштовхували одна одну, план виникав за планом, намір за наміром* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 128); *Язиком Михайло Бова кається, а в серці клубочилася ненависть* (Ткач, Арена, 1960, 171).

КЛУБОЧІ́ТИ, чи́ть, *недок.* Те саме, що **клубочи́тися.** *Вранці лежав негустий туман, .. снувався поміж дерев, клубочив, мов дим* (Ю. Янов., II, 1954, 29).

КЛУБО́ЧОК, чка, *ч.* **1.** Зменш.-пестл. до **клубо́к.** *Дитині хотілось би побавитися з котом, що он під постілою муркав та так гарно простягав лапку до клубочка з ниткою* (Коцюб., I, 1955, 439); *Потова залоза являє собою клубочок, закладений у нижній частині дерми або в підшкірній клітковині* (Як запоб. заразн. хвор.., 1947, 12); *Ріяля зверху вже підсихав, легкий клубочок пилюки схоплюється за Вутаньчиною скоропашкою* (Гончар, II, 1959, 221); *Згори клубочком скотився чоловік* (Тют., Вир, 1964, 315); * Образно. *Я слухаю її оповідання, А вже мені все дужче, все ясніше Вчувається бабусин давній голос, Що на клубочок пам'яті мої, Дитячої, зимовими ночами Намотував химерні небилиці...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 102); * У порівн. *Іде мати на город або до сусіди,— і Оксана за нею, як клубочок, котиться* (Вовчок, I, 1955, 85).

◇ **Згорта́тися (згорну́тися, скру́чуватися, скрути́тися** *і т. ін.*) **в клубо́чок (клубо́чком)** — те саме, що **Звива́тися (зви́тися, скру́чуватися, скрути́тися** *і т. ін.*) **в клубо́к (клубко́м)** *(див.* **клубо́к**). *Хлопчик дійшов до фронту. Все тяжче ставало йти.. Він копав картоплю на залишених городах, ..спав, скрутившися клубочком* (Ю. Янов., II, 1954, 12); *Наша кішка в ліжко скік! До Мариночки під бік, вмить згорнулася в клубочок і тихесенько вуркоче* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 18); **Ни́точці дово́дить (доведе́** *і т. ін.*) **до клубо́чка; По ни́точці йти (дійти́** *і т. ін.*) **до клубо́чка** — те саме, що **Ни́тка дово́дить (доведе́** *і т. ін.*) **до клубка́** *(див.* **клубо́к**). *Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка* (Кв.-Осн., II, 1956, 395).

2. Поєднання окремих насінин в одне ціле, що має кулясту форму. *Звичайне бурякове насіння — це клубочки, в яких міститься по 2—3 і більше насінини* (Колг. Укр., 3, 1958, 16).

КЛУБУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., діал.* Клубочитися (у 1 знач.). *Дим почав клубуватися.*

КЛУБЧА́СТИЙ, а, е. Схожий на клубок (у 1, 2 знач.), на клубки; кулястий. *За річкою, в степу, здіймаються клубчасті димки* (Автом., В. Кошик, 1954, 252); *Валка* [саней] *їхала повільно, а за нею здіймалася клубчаста пара — коням важко було йти* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 59).

КЛУМА́К, а́, *ч., розм.* Те саме, що **клу́нок.** *Чоловічок сидів собі й сміховинно тримав обома руками свої клумаки, як скарб* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 260); *Дужий вітер гуде в обмерзлих деревах, жене попід лісом згорблену жіночу постать з клумаком на спині* (Гончар, II, 1959, 129).

КЛУМАЧО́К, чка́, ч. Зменш. до **клума́к**. *Уже й Федоська повернулася з клумачком збіжжя, ..а подруги все розмовляли і розмовляли...* (М. Ол., Леся, 1960, 140); *Марія зібрала невеличкий клумачок з білизною, .. вийшла вночі з хати* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 52).

КЛУ́МБА, и, *ж.* Квітник, що має форму кола, квадрата тощо. *Перед вікнами було видно клумби, засаджені не гвоздиками та любистком, а левкоями, айстрами та фіалками* (Н.-Лев., III, 1956, 38); *На зелених газонах виднілися клумби всіляких квітів* (Кобр., Вибр., 1954, 84); *Клумбами називають квітники різної форми й величини, засаджені за певним малюнком квітучими або декоративнолистими килимовими рослинами* (Озелен. колг. села, 1955, 166).

КЛУ́НОК, нка, ч. 1. Наповнена чим-небудь дорожня торба або мішок, пристосовані для носіння їх за плечима. *Возьми на плечі з хлібом клунок; Нехай йому лихий прасунок. Як голодом нам помирать* (Котл., I, 1952, 125); *Заробітчани ввійшли в шинок, поскидали з плечей клунки, посідали вряд на лаві* (Мирний, I, 1949, 228), *В коридор.. вагона зайшов юнак із клунком і великим чемоданом* (Панч, В дорозі, 1959, 176).

2. Зав'язана кінцями хустка, шматок тканини тощо з укладеними в ній речами, пожитками й т. ін.; вузол. *Любка принесла дідові харч в клунку* (Н.-Лев., II, 1956, 112); *В руках у старої клунок, загорнутий у червону хустину* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 112); *За прилавком* [на базарі], *обклавшись клунками і мішками, сидів Василь Лигун* (Чаб., Тече вода.., 1961, 55).

3. *розм.* Півмішка чого-небудь як міра. *Засвітила я світло, дивлюсь, а він приніс п'ять шматків сала ще й клунок пшениці* (Н.-Лев., III, 1956, 282); *Август присвічує лойовою свічкою своєму батькові.., а той тягне в хату клунок вовни* (Л. Укр., IV, 1954, 215).

КЛУ́НОЧОК, чка, ч. Зменш. до **клу́нок** 1, 2. *І внучатам із клуночка Гостинці виймала; І хрестики, й дукачики, І намиста разочок Яриночці* (Шевч., I, 1951, 320); *Бабуся з лозиною і клуночком жене каченят на луку* (Олесь, Вибр., 1958, 476)

КЛУ́НЯ, і, *ж.* Будівля для зберігання снопів, сіна, полови тощо, а також для молотьби, віяння й т. ін.; стодола. *На другий день добув* [Чіпка] *десь ціпа й молотив у клуні* (Мирний, I, 1949, 323); *День так і минув; біля воза до обіду провозилися, по обіді в клуні віяли зерно* (Головко, II, 1957, 136); *Повертався він часом на світанні і не йшов до хати, а простував до клуні, де було свіже сіно; лягав там і засинав як убитий* (Шиян, Баланда, 1957, 179).

КЛУ́НЬКА, и. *ж.* Зменш.-пестл. до **клу́ня**. — *От, якби баба твоя дожила до свого часу! От, якби побачила наших воликів та клуньку, повну збіжжя* (Барв., Опов.., 1902, 258); *Біля старенької клуньки молотять: два червоноармійці й сивий дід* (Головко, I, 1957, 379).

КЛУП, а, ч., *техн.* Знаряддя для ручного нарізування зовнішньої різьби на металевих трубах, стрижнях і т. ін.

КЛУС, у, ч. 1. Швидкий алюр, середній між галопом і кроком; рись (*див.* **рись** [2]). *Сивко.. легким клусом побіг стежкою* (Галан, Гори.., 1956, 75).

2. *у знач. присл.* **клу́са**, **клу́сом**. Середнім бігом між галопом і кроком; риссю. *Коні біжать клуса* (*клусом*) (Сл. Гр.); // *розм.* Бігом. *Підхопили мене якісь панки та челядники.., накинули мені зашморг на шию, як скаженому собаці, і — клусом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 75).

КЛЮВА́К, а́, ч., *діал.* Дятел. *Зляканий клювак порснув з-під вербового пенька* (Ле, Вибр., 1939, 98).

КЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **клюва́ти**. *Він поклав вудлище на землю, втративши, видно, надію на клювання* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 10).

КЛЮВА́ТИ, клюю́, клюєш, *недок.* 1. *перех.* Їсти, хапаючи щось дзьобом (про птахів); дзьобати (у 1 знач.). — *Ой не клюйте, гайвороні, Чумацького трупу, Наклювавшись, подохнете Коло мене вкупі* (Шевч., II, 1953, 127); *Лелека зразу холоду нагнав І жаб дурних клювати добре став* (Гл., Вибр., 1951, 123); *Насипле* [Василь] *насіння конопляного, синичка і клює його* (Коп., Як вони.., 1948, 100).

2. *перех. і без додатка.* Бити дзьобом; дзьобати (у 2 знач.). *Молоді, задерикуваті півні клювали один одного в голови* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 12).

3. *перех., перен., розм.* Дошкуляти, допікати комусь чим-небудь. *Навіть Сагайдак ближче переселився, щоб клювати щодня Перегуду* (Кучер, Прощай.., 1957, 272).

4. *неперех.* Схоплювати принаду, наживу на вудці (про рибу). [В л а с:] *Як тільки почне* [риба] *клювати, то попускайте вудлище* (Кроп., II, 1958, 285); *Віктор сів поміж хлоп'ят, завівши бесіду про те, на яку приманку яка риба краще клює* (Руд., Вітер.., 1958, 115); // *безос. Льоні ловиться погано,— Ну хоч раз би клюнуло* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 19).

◇ **Клюва́ти но́сом** — дрімаючи в сидячому положенні, опускати на мить голову; куняти. *В кабіні біля шофера сидів якийсь неголений, худий інтендант і клював носом від довгого недосипання* (Кучер, Голод, 1961, 113).

КЛЮВА́ТИСЯ, клюю́ться, *недок.* 1. Мати звичку клювати (у 2 знач.).

2. Клювати один одного, битися дзьобами.

КЛЮВО́К, вка́, ч. Удар дзьобом.

КЛЮЗ, а, ч., *мор.* Наскрізний отвір у борту пароплава для пропускання якірного ланцюга, тросів і т. ін. *Схопившись за товстий ланцюг, червонофлотець з дивовижною спритністю в одну мить дістався до клюза.. і опинився на палубі* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 121).

КЛЮ́КА, и, *ж., діал.* Ковінька, костур. *Мов стара бабусенька з клюкою, Будова вся пригнулась до землі* (Стар., Вибр., 1959, 63).

КЛЮКА́СТИЙ, а, е, *діал.* Схожий на клюку. *Клюкаста жердина.*

КЛЮКАТИ, аю, аєш, *недок., рідко.* 1. *перех. неперех., розм.* Те саме, що **клюва́ти** 1, 2; дзьобати.

2. *неперех., перен., фам.* Пити спиртні напої, напиватися до сп'яніння. *Козак Мамай також умів.. клюкати й вихилять* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 248).

КЛЮ́КВА, и, *ж., бот.* Те саме, що **журавли́на**.

КЛЮКВОВИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **клю́ква**; журавлинний. *Клюквовий сік.*

КЛЮКНУТИ, ну, неш, *док., перех. і неперех., розм., фам.* Однокр. до **клю́кати**. *Еней оставив із носатку Було горілки про запас. Но клюкнув добре по порядку* (Котл., I, 1952, 167).

КЛЮНУТИ, не, *док., перех. і неперех.* Однокр. до **клюва́ти** 1, 2, 4. *Орля намагалося стрепенутись і клюнути хлопця своїм дзьобом* (Трубл., Мандр., 1938, 92); *Та ось клюнула рибка! Витяг її Данилко* (Коцюб., I, 1955, 470).

◇ **Клю́нути но́сом** — упасти, вдарившись носом. *Як пихоне його руками своїми, так Чіпка й клюнув носом у зелену траву* (Мирний, I, 1949, 167); **Ніде ку́рці клю́нути** — дуже тісно де-небудь. *Весь стіл завалений, ніде курці клюнути, ще не переглянутими.. книжками* (Л. Укр., V, 1956, 313).

КЛЮЧ [1], а́, ч. 1. Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін. *Сторож брязнув ключами, одмикаючи важкий здоровий замок* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Тремтяча рука довго не могла попасти ключем у дірку, щоб відімкнути двері від покою* (Фр.. VII, 1951.

78); *Брязнув ключ, заскиглили іржаві засуви* (Кач., II, 1958, 69).

2. Знаряддя для загвинчування або відгвинчування гайок, болтів і т. ін., для накручування завідних механізмів тощо. *Гайкові ключі — інструмент для загвинчування й відгвинчування гайок, болтів і гвинтів з квадратними чи шестигранними головками* (Слюс. справа, 1957, 67); *Старанно виголений, чисто вмитий* [Павло], *на плечі торба з протигаза, в якій побрязкують розвідні ключі, гайки й усякий слюсарний інструмент* (Кучер, Трудна любов, 1960, 493); // Знаряддя для натягування струн музичних інструментів (арфи, фортепіано, гітари тощо).

3. *до чого, для чого, перен.* Засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось. *Здається, Турбай знайшов ключі до тьмяних душ сектантів: треба розтлумачити їм, що тоскне і нудне віруванн не тільки дерев'янить душі, а й трухлявить їхню ж плоть* (Вол., Місячне срібло, 1961, 291); *Ленінське положення про дві культури є ключем для правильного розуміння суті найскладніших зв'язків у розвитку мистецтва в умовах класового антагоністичного суспільства* (Ком. Укр., 12, 1963, 43); // Умовна система позначення літер, цифр і т. ін., на якій заснований спосіб читання якого-небудь шифрованого тексту; // Підрядник до іноземного тексту, а також збірник відповідей на задачі.

4. *перен.* Найважливіший у воєнному відношенні пункт, оволодіння яким зміцнює, поліпшує становище, забезпечує перемогу. *Досі бачить* [Врангель] *перед очима щити з величезними написами на перекопських валах, коли оглядав війська перед наступом: «Перекоп — ключ до Москви!»* (Гончар, II, 1959, 379).

5. *спец.* У телеграфному апараті або радіопередавачі — вимикач для замикання й розмикання електричного кола на різні відрізки часу відповідно до телеграфного коду. *Другий урок відбувався в класі зв'язку. Столи з телефонними апаратами, телеграфні ключі, ..на стінах схеми різних апаратів* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); *Одне для нього було ясним — тепер він не зможе добре працювати радіотелеграфістом, бо рука його не чітко вибиватиме знаки на ключі* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 307).

6. *муз.* Знак на початку нотного рядка, за допомогою якого встановлюється висота та назва звуку. *Скрипковий ключ; Басовий ключ;* * Образно. *Весь роман* [«Правда і кривда» М. Стельмаха] *написано в піднесеному, романтичному ключі* (Вітч., 3, 1962, 162).

7. *кого, чого і з означ.* Ряд однорідних предметів або живих істот, які рухаються один за одним, утворюючи кут. *Здалека під небом, В вирій летючи, Голосно курличуть Журавлів ключі* (Щог., Поезії, 1958, 173); *Високо десь гусиний лине ключ...* (Рильський, I, 1960, 283); *В небі невзорім літаків ключі, і міста, як зорі, сяють укочі* (Сос., Зел. світ, 1949, 25).

8. *у знач. присл.* **ключе́м, ключа́ми.** Один за одним, утворюючи кут, кути. *А журавлі летять собі На той бік ключами* (Шевч., I, 1951, 14); *Ключем, розвалюючись то в ту, то в другу сторону, попідтинню потяглися качата на воду* (Мирний, I, 1954, 236); *Уздовж колій розтяглися по степу червоногвардійці довгим ключем* (Довж., 1, 1958, 56).

9. *архт.* Горішній клиноподібний камінь, який завершує склепіння будинку або арку.

10. Жердина з гачком, за який зачіплюють відро для набирання води з криниці. *Ой у полі криниченька — і ключ, і відро; Та вже ж моєї дівчиноньки не видно давно* (Чуб., V, 1874, 311).

КЛЮЧ [2], á, ч., *рідко.* Те саме, що **джерело́** 1. *По крутих схилах балки росли буйні трави, а в самій глибині, то в одному, то в іншому місці били джерельні ключі* (Цюпа, Три явори, 1958, 30).

◇ **Би́ти (забити) ключе́м** — бурхливо, активно проявлятися. *Повсюди народна ініціатива б'є ключем, повсюди особливо відчутним є те, що культура стала широким надбанням народу, а народ — її активним творцем* (Наука.., 9, 1961, 39).

КЛЮЧА́Р, я́, ч. 1. Той, хто зберігає ключі від чого-небудь. [П а н с а:] *Я заплатив старшому ключареві, щоб він двох в'язнів випустив смерком* (Л. Укр., II, 1951, 460).

2. *заст.* Те саме, що **клю́чник** 1. *Не було нікого коло неї, тільки старий недужий ключар панський сидів у хаті* (Вовчок, Вибр., 1937, 19).

3. Духовна особа, що завідує церковним начинням. — *Я раз Усього був у нього для дитини, Як занедужала, а брат ключар щоднини Шле глечик молока через дяка* (Фр., XIII, 1954, 299).

КЛЮЧЕ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **клю́чка** 1—3. *Взяла вона ключечку та й виорала, Взяла вона пшеничеиьку та й посіяла* (Чуб., V, 1874, 813).

КЛЮЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **ключ** [1] 1—3. — *А це на тобі золотого ключика од палати* (Н.-Лев., III, 1956, 301); *Крайнев з невеликим ключиком у руках працював біля літака* (Собко, Зор. крила, 1950, 128); *Гостру розмову запили чаркою, запили і другою, і знову ж треба обережно підбирати ключика до чужої душі, щоб тихцем відчинити її* (Стельмах, I, 1962, 299).

КЛЮЧИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **жерди́на** 1. *Молодиця.. тягне воду з колодязя... Скрипить і гуде журавель, підіймаючи угору своє півколесо та чималу довбню під напором дебелої руки на ключину* (Мирний, III, 1954, 402); *Парубки ключин чотири вирубають* (Барв., Опов.., 1902, 64); // Жердина, якою притискують солому на скирті або солом'яній покрівлі.

КЛЮЧИ́ТИСЯ, и́ться, *недок., діал.* Проростати, пускати паростки. * Образно. *Як пшеничне зерно, що лягло в зорану цілину, вона* [любов] *швидко ключилась* (Добр., Тече річка.., 1961, 96).

КЛЮЧИ́ЦЯ, і, *ж.* Парна трубчаста кістка плечового пояса людини й хребетних тварин, що з'єднує лопатку з грудною кісткою. *Тепер ще й зверху стала шия боліти і до ключиці біль іде* (Л. Укр., V, 1956, 322); *Ключиця — це зігнута кістка, яка одним кінцем сполучається з лопаткою, а другим — з грудиною* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 37); *Шабля Потоцького розрубала йому плече, ключицю і перші ребра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37).

КЛЮЧИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ключиця.**

КЛЮ́ЧКА, и, *ж.* 1. Дерев'яний або металевий гак із довгим держаком для діставання, витягування чогось. *Завтрена, запечена жінка в холодну гущину вергузла, одтягла коноплі з краю.. Діставала, тягла ключкою прикидані землею горстки, викидала на берег* (Горд., Чужу ниву.., 1956, 171); *То був старий грек.., що виходив насмикати ключкою сіна для коней* (Руд., Остання шабля, 1959, 201); *Джитро.. підійшов до криниці, торкнувся рукою намерзлої ключки журавля* (Стельмах, II, 1962, 398); // Металевий прут із загнутим кінцем для вимішування чого-небудь. *Галина в брезентових рукавицях залізною ключкою вимішувала в чані брили старого асфальту* (Зар., Світло, 1961, 19).

2. Забитий у стіну кілочок або гачок для вішання одягу тощо. *На ключку почепила рушник* (Сл. Гр.); *Зайшов у хату, мовчки повісив шапку на ключці, скинув сірячину й сів мовчки на лавці* (Головко, II, 1957, 38).

3. *спорт.* Палиця з загнутим кінцем, пристосована для гри в хокей. *Шайба здавалася якоюсь маленькою*

примхливою істотою, яка не бажала підкорятися динамівським ключкам (Веч. Київ, 18.I 1966, 3).

4. *діал.* Паросток. *Ключки пускати* (Сл. Гр.).

КЛЮЧКУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок., мисл.* Тікаючи, навмисне кидатися в різні сторони, щоб заплутати сліди (про зайця, лисицю й т. ін.).

КЛЮЧНИК, а, *ч.* 1. *заст.* Той, хто мав ключі від комор панського маєтку, економії тощо й розпоряджався продуктовими запасами. *Отак-то з того часу Прокіп Іванович став прикажчиком, а я ключником* (Стор., I, 1957, 187); *Серед адміністрації князівського господарства* [Русі] *були... і ключники, які відали сільським господарством* (Іст. УРСР, I, 1953, 64).

2. *рідко.* Те саме, що **ключа́р** 1. *Мовчазний ключник* [в'язниці] *одімкнув дверцята до одної комірки, а після того, як я увійшов, хутко зачинив їх* (Досв., Вибр., 1959, 112).

КЛЮЧНИЦЯ, і, *ж., заст.* Жін. до **ключ**ни́к 1. *Через годину ввійшов в пекарню Ястшембський і звелів Василині ставати за горничну, а Одарці за ключницю* (Н.-Лев., II, 1956, 48); *Ключниця винувато посміхнулась, що зразу не впізнала гостей, і з низьким поклоном запросила їх сідати* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 83).

КЛЮЧОВИ́Й [1], а́, е́. 1. Прикм. до **ключ** [1] 1—3, 5, 6, 9. *Вона східцями добігла до порога, ..зачинила двері і вже крізь ключовий отвір тихо промовила: — Юрію, на добраніч!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 544); //Головний, вирішальний. *У кожній галузі промисловості є ключові проблеми, розв'язання яких дозволить домогтися значного зростання продуктивності праці* (Наука.., 1, 1963, 8).

2. *військ.* Який дає можливість оволодіти чим-небудь, захопити що-небудь (про об'єкт, місцевість, позицію тощо). *Будемо просити отамана Щупака взяти на себе охорону ключових об'єктів міста: телеграфу, банку, вокзалу...* (Головко, II, 1957, 625); *Місто* [Петроград] *Тимчасовому урядові не належало: всі ключові позиції були вже в руках повсталого народу* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 300).

КЛЮЧОВИ́Й [2], а́, е́, *рідко.* Те саме, що **джере́льний** 1. *Ключова вода.*

КЛЯКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кляка́ти**. *Він вже нахилився для другого клякання, і коли схотів спинитися, то мало не впав* (Смолич, II, 1958, 61).

КЛЯКА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **КЛЯКНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док.* Ставати, падати на коліна. *Ніхто його* [обряду] *докладно В повній цілості не знає. Чи клякати, чи стояти* (Фр., X, 1954, 100); *Іван клякнув механічно коло ліжка, поклав голову на подушку* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 95).

КЛЯ́КНЕННЯ, я, *с.* Стан за знач. **кля́кнути**.

КЛЯ́КНУТИ, ну, неш, *недок.* 1. Дуже змерзши, ставати малорухомим, утрачати чутливість; дубіти. *Холодно в хатині, Клякнемо — та й годі* (Граб., I, 1959, 204); *Важко було в перші роки вчителювати. В класах холод, чорнило замерзає, руки в дітей кляк-нуть, але на серці в учительки тепло* (Кучер, Дорога.., 1958, 75); // Утрачати гнучкість. *Вона почувала, як дубіє її тіло, як клякнуть м'язи, як у голові починає туманіти* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 68); // Ставати твердим; холонути (про труп). *Птахи, як і інші тварини, після смерті клякнуть, що заважає зніманню шкіри* (Вигот. чучел.., 1956, 15).

2. *розм.* Не достигнувши, сохнути від суховію, спеки тощо (про рослини). *Пшениця клякне.*

КЛЯКНУ́ТИ *див.* **кляка́ти**.

КЛЯ́МБРА *див.* **кля́мра**.

КЛЯ́МКА, и, *ж.* Пластинка з важільцем, якою зачиняють і відчиняють двері, хвіртку тощо. *Злегка надавив він клямку, щоб не стукнула, одчинив двері* (Мирний, III, 1954, 80); *Ленько вхопив за клямку і пхнув двері наперед себе* (Фр., V, 1951, 85); *Тільки-но взялася за клямку, як двері і зачинилися* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 119); *Двері були незамкнені, лише взяті на клямку* (Воскр., Весна.., 1939, 62).

КЛЯ́МКОВИЙ, о́ва, о́ве. Прикм. до **кля́мка**.

КЛЯ́МОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **кля́мка**.

КЛЯ́МРА, *рідко* **КЛЯ́МБРА**, и, *ж.* 1. Металева пластинка для скріплювання чогось, для оздоби тощо. *За широким, бляхованим золотом чересом зі срібними клямрами стирчали пістолі й чудової роботи ніж* (Гжицький, Опришки, 1962, 49); *Підійшов капітан до важких дверей, окутих мідними клямрами* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 7).

2. *розм.* Те саме, що **скоба́** [2]; скріпа. *Перш треба у клямбри взяти, а потім уже шпуги загнати* (Сл. Гр.); * У порівн. *Лучить* [рослинність] *руїни, неначе клямрою, зі щербин звисає зеленими гірляндами* (У. Кравч., Вибр., 1958, 302).

3. *діал.* Пряжка, застібка. *Ті шлейки, нові, блакитні, зі срібними клямрами, притягували до себе заздрісні погляди парубоцтва* (Коцюб., I, 1955, 233).

КЛЯП, а, *ч.* Шматок ганчірки тощо, який всовують у рот людині, щоб не кричала; затичка. *З вартовими біля воріт управились, навіть не пустивши в діло «фінок», просто забили кляпами кожному з них рота і кинули в кучугуру під паркан* (Головко, II, 1957, 567).

КЛЯ́СКАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Плескати. *Кляскати в долоні;* //Ляскати [К р у с т а:] *Та тільки нащо ж там раба шукати? Ось я пучками клясну — прийде й сам. (Кляскає пальцями)* (Л. Укр., II, 1951, 394).

КЛЯ́СНУТИ, ну, неш, *док., діал.* Однокр. до **кля́скати**. *Біс перистий свиснув, кляснув,— Аж кінь вже басує* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 72); *Кляснуло хлоп'я в долоні й так голоже, весело засміялось* (Коцюб., I, 1955, 460).

КЛЯ́СТИ, кляну́, кляне́ш, *рідко* клену́, клене́ш, *недок.* 1. *перех.* Піддавати прокльонам; проклинати. *Не співає чорнобрива, Кляне свою долю* (Шевч., I, 1951, 31); *Поставали* [селяни] *на оборі, дивляться, одні кленуть* [злодія], *другі грозять, треті так собі стоять* (Фр., II, 1950, 17); *Бідна волошко, чому ти у житі, А не на клумбі воліш рости? Чом не схильовано слухаш ти, Як хлібороби кленуть працьовиті Квіти, що вміють так гарно цвісти?* (Рильський, III, 1961, 179).

◇ **Кля́сти в ба́тька, в ма́тір** *кого* — проклинати, ображати, зачіпаючи честь батька, матері; **Кля́сти на чім світ стоїть** *кого* — дуже проклинати. *Вони кляли на чім світ стоїть козачого генерала* (Гончар, III, 1959, 356).

2. *неперех., розм.* Те саме, що **ля́тися** 1. *Сплячі сердилися і кляли, але треба було вставати* (Кобр., Вибр., 1954, 126); *Вони вже чули, що вулицею тупотіли коні, бігли люди, якісь голоси перегукувались, хтось наказував, хтось кликав, хтось кляв* (Смолич, Театр.., 1940, 159).

КЛЯ́СТИСЯ, кляну́ся, кляне́шся, *недок., ким, чим і без додатка, а також із спол. щ о.* Те саме, що **присяга́тися**; присягати. *Забудь мої сльози, забудь сиротину, Забудь, що клявся, другого шукай* (Шевч., I, 1951, 93); *От Йон обіймає її... От клянеться, що довіку кохатиме її* (Коцюб., I, 1955, 247); — *Клянусь своєю честю! — задзвенів голос Щорса у високому незабутньому хвилюванні* (Довж., I, 1958, 147).

КЛЯ́ТВА, и, *ж.* Те саме, що **присяга**; присягання, заприсягання. *Клятва ім'ям Кірова вважалася у нас найбільш відповідальною* (Ю. Янов., II, 1954, 17); *Ленін! Це ім'я на всіх мовах звучить як бойовий клич, ..як клятва відданості справі миру й прогресу, справі комунізму* (Ком. Укр., 3, 1965, 18).

Дава́ти (да́ти) кля́тву — присягати, присягатися, заприсягатися. *Воїни давали клятву до останнього подиху, до останньої краплини крові відстоювати честь і незалежність Вітчизни* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 56).

КЛЯ́ТВЕНИЙ, а, е. Стос. до **клятви**; присяжний, заприсягнений. *Ти заслужив святе і чисте солдата Партії звання і, вірний клятвеному слову, кладеш Майбутнього будову* (Уп., Вірші.., 1957, 69).

КЛЯ́ТИЙ, а, е. 1. Такий, якого клянуть, проклинають; огидний, ненависний.-- *Бенкетують вражі ляхи Наше безголов'я.. Нехай, кляті, бенкетують, Поки сонце зайде* (Шевч., I, 1963, 44); *За тією клятою панською роботою світу не видно, вгору нема коли глянути* (Вас., II, 1959, 355); *Йшли* [полоняники] *під дощем, по роз'їждженій, грузькій дорозі, а все ж було краще, ніж у тих клятих вагонах* (Хижняк, Тамара, 1959, 163); *Наробила вона, ця клята війна, такого наробила, що далі нікуди...* (Збан., Сеспель, 1961, 313); // *у знач. ім.* **кля́тий**, того, ч., *лайл.* Про людину, яку проклинають, засуджують, ненавидять. *Наглядів* [пан], *клятий! ..Та й ну гостинці засилать. Так і гостинців брать не хоче, Не хоче й пана закохать!* (Шевч., II, 1953, 105); *І якось в бою пугачовця Криваві знесилили рани, Його оточили, кляті, В полон потягли бусурмани* (Наги., Вибр., 1957, 167).

2. *перен., розм.* Упертий, завзятий. *Клятий же був такий* [денщик]: *що йому вже не доставалося, як його не бив* [офіцер]..— *нічого не помага* (Мирний, I, 1954, 243); — *Заколоти треба,— сказав Панас Половець, спиняючи коня коло мертвого Оверка,— клятий був босяцюра* (Ю. Янов., I, 1954, 252); *В роботі він гарячкий, навіть клятий* (Баш, Надія, 1960, 117); // Сильний за ступенем свого вияву; довготривалий (про явища природи). *Ну й кляті ж морози, коли вже вони пересядуться?* (Кир., Вибр., 1960, 300); *Клятий вітер.*

КЛЯ́ТТЯ, я, *с., діал.* Клятьба. *Ой згадай про мене, здійми кляття з мене, горлице сивенькая* (Сл. Гр.).

КЛЯТЬБА́, и, *ж.* 1. Осуд, супроводжуваний злобісним пророкуванням, побажанням; прокляття. *Ті, що його* [злодія] *тримають, клянуть усіми клятьбами* (Черемш., Тв., 1960, 76); *Раптом з-поза штабелів почувся жіночий крик. клятьба, лайка* (Мур., Бук. повість, 1959, 138).

2. Те саме, що **прися́га**. — *Щоб мені волі не побачити..,— поклявся він великою тюремною клятьбою* (Вас., I, 1959, 74); *Це була хвилина нерушимої клятьби, яку завжди у день вокняжіння давали людям своїм князі Русі* (Скл., Святослав, 1959, 264).

КЛЯ́УЗА, и, *ж., розм.* Те саме, що **на́клеп**. [Б е р е ж н и й *(з іронією):*] *На жаль, ще не перевелися такі люди, для яких строчити кляузи вже стало фахом* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 53); — *Автор, мабуть, боїться, щоб йому кар'єру Сагайдак не зіпсував, от і написав таку кляузу,— зауважив Кужель* (Добр., Тече річка.., 1961, 73).

КЛЯ́УЗНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **наклепни́цький**. *Кляузна справа.*

КЛЯ́УЗНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **наклепник**.

КЛЯ́УЗНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **кля́узник**.

КЛЯ́УЗНИЧИТИ, чу, чиш, *недок., розм.* Те саме, що **клепа́ти** 4; робити наклепи, набріхувати.

КЛЯЧА́ТИ і **КЛЯЧИ́ТИ**, чу́, чи́ш, *недок., діал.* Стояти на колінах. *Він довго клячав, похилявши сиву голову і зложивши руки навхрест* (Фр., V, 1951, 89); *Аглая-Феліцітас... клячила перед Софою* (Коб., III, 1956, 366).

КЛЯЧИ́ТИ *див.* **кляча́ти.**

КЛЯ́ШТОР, у, *ч.* Католицький монастир. *Багацько вже захопили* [ляхи] *православних церков і монастирів і попереробляювали їх на костьоли і кляштори* (Стор., I, 1957, 366); *Згадалася петиція настоятеля кляштору, підписана духовенством усіх трьох костьолів міста* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 170).

КЛЬОК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **свинка** 2. *Коли Василько пригнав гуси на вигін, пастушки вже грались у кльока* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 69).

КЛЬОЦ, а, *ч., діал.* Колода, брус. *Пішли кльоци. Вільний сплав. Уся ріка зачервонілася від тисяч ковбків* (Хотк., II, 1966, 327).

КЛЬО́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кльо́чити**. *Кльочення тетерука.*

КЛЬО́ЧИТИ, ить, *недок.* Робити особливі рухи, видавати крики, співати, підкликаючи самку в період спаровування (про самців деяких птахів). *Тетур на весну кльочить* (Сл. Гр.).

КЛЬОШ, у, *ч.* Особливий крій спідниці, штанів з розширенням донизу або одяг такого крою. *З-поза брили з'явилася постать у солдатському картузі, .. у ватянці й широкому матроському кльоші* (Смолич, V, 1959, 34); *Ставши струнко, глянув* [хлопчик] *на блискучі носки своїх черевиків, що визирали з старанно розгладженого кльошу* (Кучер, Дорога.., 1958, 104); // *у знач. прикм.* Розширений донизу. *Штани кльош; Спідниця кльош.*

КЛЬО́ШНИК, а, *ч., зневажл.* Матрос.

КМЕ́Т, а, **КМЕ́ТЬ**, я, *ч., заст.* Селянин, хлібороб. *Два кметі, пан третій* (Номис, 1864, № 1175); — *Така хіба воля небесна була, щоб кмет їв свій хліб тільки в поті чола, а пан їв і дарма й за гроші?..* (Л. Укр., I, 1951, 439); // Кріпак, наймит. *А той народ, що з-за Дніпра Колись од лядської неволі Сюди прийшов шукать добра, ..Став кметом пана і потяг Свій ніт гарячий в панські скрині...* (Щог., Поезії, 1958, 199).

КМЕТИ́ТИ *див.* **кмі́ти́ти.**

КМЕТУВА́ТИ *див.* **кмі́ти́ти.**

КМЕ́ТЬ *див.* **кмет.**

КМИН, у, *ч.* (*Carum* L.). 1. Трав'яниста багато- або дворічна рослина родини зонтичних. *Навіть тверді бадильці* [бадилинки] *пахучого кмину мусили уступати перед* [будяками] (Фр., IV, 1950, 325); *Відповідно до виробничого плану артілі бригада має вирощувати кмин* (Колг. Укр., 11, 1960, 13).

2. Пахуче насіння цієї рослини, що застосовується в кулінарії, парфюмерії тощо. *Через вікно, з якого на той час було знято грати, стали вилітати в сад різноманітні кошики, ..порожні пляшки, мішечки з грибами, кмином* (Вільде, Сестри.., 1958, 456); *Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир з кмином* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8).

КМИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **кми́новий**. *Кминне насіння; Кминна олія*; // Настояний на кмині. *Кминна горілка.*

КМИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **кмин**. *Кминовий запах;* // Добутий з насіння кмину. *Кминова олія;* // Приріт. із кмином. *Кминовий корж.*

КМІТИ́ТИ, кмічу́, кмі́тиш, *рідко* **КМЕТИ́ТИ**, кмечу́, кмети́ш і **КМІТУВА́ТИ**, *рідко* **КМЕТУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Те саме, що **міркува́ти**; розмірковувати. *Сіла вона та й кмітить; вона сподівалась, чи не над'їде хто та підвезе її до другого села* (Н.-Лев., III, 1956, 210); *Все на один лад кметуючи, дійшли вони до Волоської* (Свидн., Люборацькі, 1955, 26); -- *Як би вислизнути з-під ласкавої опіки* [отамана]? — *кмітували* [друзі] (Кач., II, 1958, 372); // Розуміти, тямити. *Уже дитина кметить* (Сл. Гр.).

2. *за ким — чим, діал.* Спостерігати, стежити. *Радюк не зводив очей з Ольги й кмітив за нею* (Н.-Лев., I, 1956, 548).

3. *діал.* Зауважувати, помічати. *З тим я й поїхав, а вже кмітую, що мій Савка аж горить з нетерплячки* (Фр., II, 1950, 42).

КМІТЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Здатний добре й швидко міркувати, розмірковувати; тямущий. *Новиков став найцінні́шим розві́дником, хоробрим, завзятим, кмітливим* (Коп., Лейтенанти, 1947, 43); *Сіроока циганка була розумна й кмітлива* (Жур., Звич. турботи, 1960, 195); *Кмітливої голови й руки слухають* (Донч., Шахта.., 1949, 47); // Який виражає тямущість. *Кмітливий погляд;* //Розумний. *Той чоловік, сповнений простоти, розв'язував надто складні питання, давав напрямно кмітливі поради* (Досв., Вибр., 1959, 327).

2. *рідко.* Те саме, що **спостере́жливий**. *В кмітливої Мокрієвської були надто гострі очки й вже примітили ті латки* (Н.-Лев., IV, 1956, 321); *Життя йде своїм порядком, але Дарчине кмітливе око помічає, що не все гаразд у цьому порядку* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 185).

КМІТЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кмітли́вий**. *Якої рішучості, відваги і кмітливості вимагає професія моряка!* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 7); *Вона дивилась на Огея своїми ясними, дитячими очима, що ховали нез'ясовану кмітливість і волю* (Досв., Вибр., 1959, 386); *Загадка розвивала* [в народі] *кмітливість і спостережливість* (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 85).

КМІТУВА́ТИ *див.* **кмі́тити.**

КНЕ́ЛІ, ей, *мн. (одн.* **кнель**, і, *ж.)*. Зварені у воді галушки з м'ясним або рибним фаршем. *Юшка з кнелями;* // Страва з таких галушок.

КНЕ́ЛЬ *див.* **кне́лі**.

КНЕХТ *див.* **кне́хти.**

КНЕ́ХТИ, ів, *мн. (одн.* **кнехт**, а, *ч.)*. Парні тумби на палубі судна або на пристані для закріплювання канатів, снастей. *Андрій і Марко скочили на берег і почали кріпити трос, обмотуючи ним береговий кнехт* (Трубл., Шхуна.., 1940, 16); *На пароплав було перетягнено солідний сталевий трос, його приладнали до кормових кнехтів* (Ю. Янов., II, 1954, 94).

КНИ́ГА, и, *ж.* 1. Велика обсягом або важлива за змістом книжка (у 1 знач.). *Книги — морська глибина: Хто в них пірне аж до дна, Той, хоч і труду мав досить, Дивні перли виносить* (Фр., XI, 1952, 75); *Джонатан мовчки розкриває велику книгу, що лежить на столі* (Л. Укр., III, 1952, 45); *В 1574 р. у друкарні Федорова вийшов «Апостол» — перша друкована книга на Україні* (Іст. УРСР, I, 1953, 172); *Церковні книги;* * Образно. *Маю звістку, що в 1-й кн. «Современника» появиться моє оповід. «Що записано в книгу життя»* (Коцюб., III, 1956, 405).

2. Зшиті в одну оправу аркуші паперу з якими-небудь записами. *То стукав кісточками* [Лубенець] *на рахівниці, то виписував нові і нові цифри з бухгалтерських книг* (Автом., В. Кошик, 1954, 37); *В книзі вражень танкісти залишили свій короткий запис, який кінчався рядом підписів на півсторінки* (Гончар, III, 1959, 460).

Домова́ кни́га *див.* **домови́й; Кни́га скарг** — книжка, куди записують скарги, побажання.

КНИГА́Р, я́, *ч.* 1. Працівник книжкової торгівлі. *Із запровадженням відкрив свій ларьок книгар* (Ю. Янов., I, 1958, 589); *Українські книгарі в першому році семиріччя посилили боротьбу за дальше поліпшення розповсюдження книг* (Літ. газ., 29.IX 1959, 4)

2. *заст.* Власник книгарні. *З кожної книжки вони* [видавці] *роблять книгарям уступки 35 коп. та друк книжки щось коштує* (Коцюб., III, 1956, 364).

3. *заст.* Бібліотекар.

КНИГА́РНЯ, і, *ж.* Книжкова крамниця. *Побіг я до книгарні і зараз же купив собі Ваші твори* (Мирний, V, 1955, 378); *Через тиждень він* [видавець] *уже догадався, що книжка, як заклята, буде совати́ся в книгарні довгі роки, але було запізно* (Вас., I, 1959, 346); *Проходячи мимо великої книгарні, дівчина все ж на хвилину затрималась перед вітриною* (Донч., V, 1957, 220).

КНИГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кни́га** в 1 знач., напр.: **книгодрукува́ння, книгообмі́н, книгопродаве́ць.**

КНИГОВЕ́ДЕННЯ, я, *с.* Ведення записів у бухгалтерських книгах. *Ольга морочить собі голову над новим способом книговедення, а Мотря мріє* (Вільде, Винен.., 1959, 16).

КНИГОВИДАВЕ́ЦЬ, вця́, *ч., заст.* Власник видавництва. *Не одержуючи стипендії і потребуючи коштів на майбутню подорож по Україні, поет* [Т. Шевченко] *змушений був скласти контракт з петербурзьким книговидавцем І. Т. Лисенковим на кабальних умовах* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 111); // Видавець.

КНИГОГРИЗ, а, *ч.* 1. Комаха з ряду сіноїдів, що розмножується в старих паперах, книжках; книжкова воша.

2. *перен., іронічно.* Те саме, що **буквої́д**. — *Не хочу, щоб такою* [тривалою] *відпусткою моя праця була принижена! Щоб який-небудь книгогриз ставив її нижче, ніж вона того варта* (Гончар, Тронка, 1963, 275).

3. *перен., іронічно.* Про людину, що надмірно захоплюється книжками; книжник (у 1 знач.). *Ти написав томів із сотню, книгогризе* (Сл. Гр.).

КНИГОЗБІ́Р, бо́ру, *ч., заст.* Бібліотека. *Він уже попереча́тував їх* [книжок] *багато з дядькового книгозбору* (Гр., II, 1963, 15).

КНИГОЗБІ́РНЯ, і, *ж.* Те саме, що **бібліоте́ка**. *Я знов кинувся до компанії найкращих людей; записався в книгозбірню, зачитувався Плутархом, Гете, Гейне* (Думки про театр, 1955, 57); *Якщо він.. надумає саме в ці дні переїздити на новосілля, то ви з великою охотою пособите йому скласти книгозбірню* (Л. Янов., I, 1959, 432); *Всяке друковане слово з усіх галузей науки.. мало своє місце на поличках цієї книгозбірні* (Смолич, I, 1958, 76).

КНИГОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із книгознавства.

КНИГОЗНА́ВСТВО а, *с.* Наука про книжку як явище культури за предмет виробництва. *Книгознавство — комплексна дисципліна, яка об'єднує зусилля багатьох спеціалістів; кожен з них працює у своїй вузькій галузі* (Наука.., 10, 1965, 49).

КНИГОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до книгознавства. *Пропаганда книгознавчих відомостей — важлива справа* (Наука.., 10, 1965, 50).

КНИГОЛЮ́Б, а, *ч.* Любитель книжок; бібліофіл, книжник (у 1 знач.). *Великий книголюб. Купала зібрав близько двадцяти тисяч томів... Тут були книжки переважно російською, білоруською, українською і польською мовами* (Мас., Життя.., 1960, 35); *А. Ю. Кримський був пристрасним книголюбом. Протягом всього свого життя він зібрав величезну робочу особисту бібліотеку* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 81).

КНИГОНО́ША, і, *ч. і ж.* Той, хто продає книжки, заносячи їх додому покупцям. *Перед вечором раз трапився у хату до нас книгоноша один* (Тесл., Вибр., 1936, 206); // Бібліотекар або працівник на громадських засадах, який носить книжки додому, в цех і т. ін. *Багато хто з читачів-активістів виконує почесну роботу книгоноші* (Ком. Укр., 3, 1960, 47).

КНИГОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Спеціально обладнане приміщення при бібліотеці для зберігання книжок, журна-

лів, газет, цінних рукописів тощо. *Матвій працював у книгосховищі при Софійському соборі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 203); *У книгосховищах Державної публічної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна панує глибока, майже урочиста тиша* (Літ. газ., 11.IX 1959, 3).

КНИГОТО́РГ, у, ч. Організація, що торгує книжками (у 1 знач.). *Наші книготорги впровадили в життя цілий ряд таких нововведень, які докорінно змінюють лице книжкової торгівлі в республіці* (Літ. газ., 29.IX 1959, 4).

КНИГОТОРГІ́ВЛЯ, і, ж. Торгівля книжками (у 1 знач.). *Справою розповсюдження книг часто займаються люди випадкові, малокваліфіковані, а це негативно відбивається на книготоргівлі* (Літ. газ., 20.XII 1960, 1).

КНИГОТОРГОВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до книготоргівлі. *Щоквартальні підсумки змагання відкривають нові й нові імена тих, хто своєю сумлінною працею збагачує культуру книготорговельної справи* (Літ. газ., 29.IX 1959, 4); *Книготорговельна організація.*

КНИГОТОРГО́ВИЙ, а, е. Те саме, що **книготорговельний.** *Щоб внести плановість у роботу книготорговиx організацій.., треба зосередити регулювання видавничого господарства в єдиному радянському органі — комітеті в справах друку* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 309).

КНИ́ЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **кни́жка** 1—3. *Завжди у неї на столі тоненькі книжечки віршів* (Л. Укр., III, 1952, 745); *Куплю Паперу аркуш. І зроблю Маленьку книжечку* (Шевч., II, 1953, 45).

Записна́ кни́жечка — те саме, що **запи́сник.** *Проглянувши свою записну книжечку, що лежала на столі, Оксен подумав, що сьогодні вранішнього наряду не буде давати* (Тют., Вир, 1964, 32).

КНИ́ЖКА, и, ж. 1. Зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість (звичайно, понад 5) друкованих або рукописних аркушів. *Минають дні собі поволі, Петрусь до школи та із школи З книжками ходить та росте* (Шевч., II, 1953, 222); *Орест мовчить, насупився. Саня теж мовчить, перегортає якусь книжку* (Л. Укр., II, 1951, 11); *В кімнаті всі речі були на виду: в кутку стояв рояль з нотами на пульті, ..в другому кутку — етажерка з пожовклими книжками* (Панч, В дорозі, 1959, 73); // Чималий обсягом твір, надрукований окремим виданням. *Сашко збирав дрібні якісь квітки І матері в дарунок їх приносив, Вона ж йому подарувала книжку — «Кобзар» Шевченків, що сама в тюрмі Оправила в обкладинку убогу...* (Рильський, III, 1961, 40); *Заходьте коли-небудь! Я привітаю, наче друга. Ах, я давно Вас ждала, ще як над книжкою поезій сміялася, ридала* (Тич., I, 1957, 64).

◇ **Бра́тися (взя́тися) за кни́жку (книжки́)**: а) починати читати книжку (книжки). *Їздив* [Дмитро] *у хурманку на цукроварню по жом а чи маляс, столярував, у вільну ж годину за книжку брався* (Стельмах, II, 1962, 326); б) починати вчитися, готуватися до уроків і т. ін.; **Говори́ти (розповіда́ти, розка́зувати, чита́ти** *і т. ін.*) **мов (як** *і т. ін.*) **із кни́жки** — говорити, розповідати до ладу, плинно, не зупиняючись. — *А казок яких він уміє розказувати.. Чи страшної, чи смішної,— як з книжки читає* (Мирний, I, 1954, 275); **Над кни́жкою (книжка́ми) сиді́ти** — тривалий час читати. *У кімнаті день в день самотою Над книжками сиджу я* (Фр., XIII, 1954, 119); **Посади́ти за кни́жку** *кого* — примусити когось читати, вчитися.

2. Те саме, що **кни́га** 2. *Все записував в книжку, щоб знали, що куди й скільки пішло* (Коцюб., II, 1955, 83).

Записна́ кни́жка — те саме, що **запи́сник.** *Я.. додивляюся до капрійської природи й життя і.. в записній книжці маю вже чимало спостережень* (Коцюб., III, 1956, 359).

3. *перев. з означ.* Який-небудь документ у вигляді зшитих докупи аркушів з якимось текстом і місцем для офіційних відміток. — *А оці, що на книжках лежать? — спитав капітан і почав перегортати всі три ощадні книжки* (Кучер, Трудна любов, 1960, 527); *В заліковій книжці студентки Турбай вже стоять чотири п'ятірки — вона їх одержала весною* (Собко, Матв. затока, 1962, 52); *Трудова книжка; Забірна книжка.*

4. Одна з великих частин літературного твору. *Перша книжка роману «Хмельницький»;* // Окремий номер товстого журналу. *Чи читаєте «Життє і слово»? Я дістав уже 3 книжки; цікаві* (Коцюб., III, 1956, 156).

5. *анат.* Один із чотирьох відділів шлунка жуйних тварин, слизиста оболонка якого утворює багато складок, що прилягають одна до одної.

КНИЖКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кни́жка** 1. — *А це що за книга? — спитала Сташка, сподіваючись про себе, що це не книга, а альбом у книжковій палітурці* (Вільде, Сестри.., 1958, 383); *Книжковий фонд;* // Стос. до книжки. *Відомо всім, що книжковий ринок характеризує культурний рівень країни* (Тич., III, 1957, 314); *Книжкова торгівля; Книжкова виставка;* // Призначений для зберігання книжок. *Стін у кабінеті вченого майже не видно, бо по всьому здовженому чотирикутнику ця кімната заставлена книжковими шафами* (Вол., Місячне срібло, 1961, 49); // Призначений для торгівлі книжками. *Яворський.. спиняється коло книжкового кіоску.., вибираючи якусь книжку* (Коч., II, 1956, 240); // Який виготовляє, випускає книжки. *І книжкової фабрики стіни перед зором моїм устають* (Сос., 1, 1957, 497); *Книжкове видавництво;* // Власт. книжці, книжкам. *Розвиваючи традиції радянської книжкової графіки, М. Котляревська створює низку ілюстрацій — деревориті в* (Мист., 3, 1962, 36).

△ **Книжко́ва во́ша** — те саме, що **книгогри́з** 1; **Книжко́ва пала́та** — центральна бібліографічна установа в СРСР. *Книжкова палата мала реєструвати всі друковані видання, які виходили на території УРСР з 1917 року* (Рад. Укр., 15.VI 1962, 4); **Книжко́вий знак** — те саме, що **екслі́брис.** *На виставці експонувався книжковий знак Я. Стешенка — бібліофіла, дослідника книжкової справи (автор В. Кричевський)* (Мист., 1, 1966, 23).

2. Узятий, запозичений із книжок. *Мені хочеться бути разом з Вами* [В. Гнатюком].. *Побачити, як поздоровішали та як обходитесь без усякої книжкової премудрості* (Коцюб., III, 1956, 274); // Не підтверджений практикою, відірваний від життя; абстрактний. *Дослідження, побудовані за рецептами начотчиків, завжди книжкові, а для їх авторів існує не те, що в в житті, а лише те, що побувало в книгах* (Ком. Укр., 5, 1960, 44).

КНИ́ЖНИЙ, а, е. 1. Характерний для літературно-писемного викладу, не властивий живій мові. *І потекла його мова книжна, школярська, невтямлива народові* (Н.-Лев., I, 1956, 193); *Михайло мав звичку послуговатися книжними словами, що їх вислухав з газети* (Март., Тв., 1954, 72); *Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла потрапити в газетний тон* (Ю. Янов., II, 1954, 10).

2. Те саме, що **книжко́вий** 2. *Сам.. Тодось не дуже знався На книжній мудрості* (Рильський, II, 1960, 69); *Леніну було чужим книжне, абстрактне сприймання марксистської теорії* (Біогр. Леніна, 1955, 13).

КНИ́ЖНИК, а, ч. 1. Любитель і знавець книжок (у 1 знач.). *Тут з'являвся.. круглий відмінник Боря Серга,*

оратор і книжник (Гончар, IV, 1960, 79); *Серед учнів гімназії Іван мав славу книжника і поліглота* (Кол., Терен.., 1959, 34).

2. *ірон.* Про людину, відірвану від життя, від середовища, яка має уявлення про них тільки з книжок. *Люди не люблять книжників. Потрібне просте і розумне слово* (Чаб., Катюша, 1960, 251).

3. *заст.* Учений, знавець церковних книг. *Аж глядь, Межи равінами дитина, Її хлоп'яточко, сидить і научає, неповинне, Як в світі жить, людей любить, За правду стать! за правду згинуть! Без правди горе! — Горе вам, Учителі архіереї! — І дивувались фарисеї І книжники його речам* (Шевч., II, 1953, 320); *Старці і книжники грізно накинулись Каменувати тебе* [героїню оповідання М. Павлика] (Фр., X, 1954, 79); [П а р в у с:] *Книжники й пани мов верховодять в громаді нашій, наче бог злюбив їх понад простолюд* (Л. Укр., II, 1951, 409).

КНИ́ЖНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кни́жник** 1. [Г а в р и л о:] *Та ти вже у нас відома книжниця. Мудра та премудра!..* (Кроп., III, 1959, 147).

КНИ́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кни́жний.** *Аналізуючи твори Климентія Зиновія, критик звертає увагу читача на потребу рішучої боротьби проти книжності, схоластики в літературі* (Укр. літ. критика.., 1959, 107).

КНИ́ЖНО. Присл. до **кни́жний.** *Ні, виходить сухо, педантично, книжно... Лілея моя, здається, я на сей раз втеряла* [втратила] *всякий дар слова* (Л. Укр., V, 1956, 345).

КНИЖЧИ́НА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кни́жка** 1. *В нічній Осінній тиші хоч книжчину Ти почитай мені, хлопчино, Світи ліхтарик, хлопче мій!* (Мал., Звенигора, 1959, 336).

КНИШ, á, *ч.* Вид білого хліба з загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією. *Поки бабуся спече книші, а у дідуся не буде душі* (Номис, 1864, № 5677); *Де ти бродиш, моя доле? Не докличусь я тебе.. Чи в будинках із панами Їси ласощі й книші?* (Пісні та романси.., II, 1956, 14); *Його прозивали Книшем, бо вижебрав не один книш* (Март., Тв., 1954, 374); *Жила вона з городів, а напередодні свят пекла книші й бублики та продавала біля церкви* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 111).

КНИ́ШИК, а, *ч.* 1. Зменш. до **книш.** *Хто як спомігся..: дають, та все з тачою увагою, чи книшик, чи паляничку* (Барв., Опов.., 1902, 115).

2. Відкритий пиріжок із смаженою цибулею або сирою капустою. *Готують найрізноманітніші страви* [з кукурудзи] — *мамалигу, каші.., лемішку, книшики гуцульські, малай, кукурудзянку та ін.* (Укр. страви, 1957, 6).

КНІКС, у, *ч., заст.* Реверанс. *Вивчилась танцювати й робити кнікси й на тому скінчила свою науку* (Н.-Лев., III, 1956, 175).

КНІКСЕН, у, *ч., заст.* Реверанс.— *Ти так манірно вклонявшся, наче наші панни, роблячи свій витончений кніксен* (Кол., Терен.., 1959, 70).

КНО́ПКА, и, *ж.* 1. Рухомий гудзик, натискуванням якого вмикається або вимикається електричний струм, унаслідок чого підключені до нього механізми починають або перестають діяти. *Діденко розгублено знизав плечима. Знову натиснув кнопку дзвінка і прислухався. Будинок мовчав, як пустка* (Головко, II, 1957, 479); *Василева пучка торкнулася до кнопки — транспортерні стрічки зупинилися* (Вол., Місячне срібло, 1961, 286).

◇ **Натиска́ти (натиснути, натисну́ти) [на] кно́пку (на всі кно́пки)** *див.* **натиска́ти.**

2. Металеве вістря з широкою плоскою головкою для приколювання паперу, тканини тощо до чого-небудь твердого. *Вона сіла за стіл і, розгортуючи класний журнал, зробила перекличку. Потім приколола кнопками на стіні розклад уроків* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 22).

3. Вид металевої застібки для одягу, що складається з двох частин, одна з яких входить в іншу. *Вже й коси під хусткою виклала* [Наталка] *якось по-міському, і кохта* [кофта] — *ота, що на кнопках,— щільно облягає їй шию* (Гончар, II, 1959, 33); *Орися швидко пробігла пальцями по кнопках кофтинки* (Тют., Вир, 1964, 510).

КНО́ПКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кно́пка**; // Здійснюваний за допомогою кнопки. *Кнопкове керування машиною; Кнопковий запобіжник.*

КНО́ПОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кно́пка.** *Показала* [дівчинка] *майже непомітну кнопочку під колір дверей* (Головко, II, 1957, 490).

КНУР, á, *ч.* Самець свині.— *Як дременув попід хатою та й поперевертав обидва глиняники,— говорила Мотря.— Це, мабуть, рябий Парасчин кнур?..*— *промовила мати* (Н.-Лев., II, 1956, 274); [Х л о п е ц ь:] *Суне так котре куди попало. Попереду кнури та бугаї, та жеребці, та барани з цапами, я ледве втік* (Л. Укр., II, 1951, 208); *У відтворенні поголів'я велике значення має й підбір кнурів* (Хлібороб Укр., 4, 1965, 17); * У порівн. *За шинквасом, мов кнур у загороді, стояв гладкий шинкар* (Кол., Терен.., 1959, 61).

КНУРЕ́ЦЬ, рця́, *ч.* Зменш. до **кнур.** [Г е р а с и м:] *Ти удаси, ніби приїхав на завод купувать свинку і кнурця...* (К.-Карий, I, 1960, 383); *Всіх ремонтних кнурців і свинок з 4-місячного віку виділяють в окремі групи* (Свинар., 1956, 81).

КНУРЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **кнур.** *Кнуряча щетина.*

КНЯГИ́НИН, а, е, *іст.* Прикм. до **княги́ня**; належний княгині. *То з Києва хтось принесе звістки та новинки, то з сіл, то з княгининого дворця* (Н.-Лев., IV, 1956, 47); *Княгинина рука не хибила — пускала рогатину влучно* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 41).

КНЯГИ́НЯ, і, *ж.* 1. *іст.* Дружина князя (у 1, 2 знач.). *І воду рідних рік черкав Ваш спів, мій друже славний, Неначе чарівний рукав Княгині Ярославни* (Рильський, Зим. записи, 1964, 23); *В тому господньому селі, На нашій славній Україні,— Не знаю, де вони взялись,— Приблуда князь. Була й княгиня* (Шевч., II, 1953, 9).

2. *іст.* Жін. до **князь** 1, 2. *Княгиня ж Ольга завела скрізь.. уроки й устави* (Скл., Святослав, 1959, 13).

3. *етн.* Жін. до **князь** 3. — *Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подобна річ мені, старому, по весіллях гуляти* (Вовчок, I, 1955, 26); *Серед натовпу дівчат стояла у церкві княгиня* (Мас., Під небом.., 1961, 140); * У порівн. *Подруги-дівчата несли труну. В ній лежала Олеся, убрана, як молода княгиня* (Гр., Без хліба, 1958, 176).

КНЯГИ́НЬКА, и, *ж.* Пестл. до **княги́ня** 3. — *Чи ваша княгинька не пряла, не ткала і нічого не придбала?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 63).

КНЯЖА́, áти, *с., іст.* Маленький син князя (у 1, 2 знач.). *В ридвані сидів князь із княжам* (П. Куліш, Вибр., 1969, 122).

КНЯЖА́ТА, жа́т, *мн., іст.* Діти князя (у 1, 2 знач.). *Он глянь, — у тім раї, що ти покидаєш, Латану свитину з каліки знімають, З шкурою знімають, бо нічим обуть Княжат недорослих* (Шевч., I, 1951, 242).

КНЯЖИЙ, а, е, *іст., рідко.* Те саме, що **князівський.** *І на тілі, На княжім білім, помарнілім Омию кров суху, отру Глибокії, тяжкії рани..* (Шевч., II, 1953, 336); — *Тут живе княжий старий лакей* (Н.-Лев., I, 1956, 161).

КНЯ́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., іст.* Правити князівством (у 1 знач.). *Десь думає* [князь], *як тяженько княжить Без війська* (Фр., XIII, 1954, 423); *Запросила* [боярська верхівка] *княжити в Київ з Переяслава Володимира Всеволодовича Мономаха* (Іст. УРСР, I, 1953, 74).

КНЯ́ЖИЧ, а, ч., *іст.* Те саме, що **князе́нко.** *Боярин Мирослав узяв на руки княжича Данила і, держачи попереду себе, гукнув: — Ось князь наш!* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 26); *Сам король частує знатних гостей — королевичів та княжичів* (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 20).

КНЯЖНА́, й, *ж., іст., рідко.* Те саме, що **князі́вна.** *І княгиня з дитиною Не тією стала .. І княжні своїй маленькій Сорочечки шила* (Шевч., II, 1953, 11); *Княжну без повази й шаноби З палаців князівських старих Прогнали.. хліборобиі...* (Еллан, I, 1958, 213).

КНЯЗЕ́НКО, а, ч., *іст.* Молодий син князя (у 1, 2 знач.).

КНЯ́ЗИК, а, ч., *іст. етн.* Зменш.-пестл. до **князь.** *— Мій орлику, мій князику!..* (Барв., Опов.., 1902, 495).

КНЯ́ЗІВ, зева, зеве, *іст., етн.* Прикм. до **князь;** належний князеві. *Там лежав князів скарб* (Н.-Лев., III, 1956, 302); *По цей бік ставу, од степу, розляглась по схилі князева економія* (Головко, II, 1957, 189).

КНЯЗІ́ВНА, и, *ж., іст.* Незаміжня дочка князя (у 1, 2 знач.). *— Може, де вгляджу або напитаю таку царівну або князівну, яка мені привиджується у сні* (Н.-Лев., IV, 1956, 19); *Князівна та закохалася в козака. А князь того не знав, бо якби знав, то і в темницю дочку завдав би...* (Гр., II, 1963, 375); *Були це: графиня Гагаріна — старша* [черниця], *і князівна Долгорукова — молодша* (Смолич, Мир.., 1958, 112).

КНЯЗІ́ВНИН, а, е, *іст.* Прикм. до **князі́вна;** належний **князі́вні.** *— Але де ми дінемо оце князівнине намисто з дорогих діамантів?* (Н.-Лев., III, 1956, 292).

КНЯЗІ́ВСТВО, а, *с., іст.* 1. Територія, якою управляв князь (у 1 знач.). *— Петя обіцяв мені всі гори в дідництво, велике карпатське князівство* (Фр., VI, 1951, 99); *Князь Володимирко Володаревич об'єднав їх* [галицькі землі] *в одно князівство й зробив своєю столицею Галич* (Іст. УРСР, I, 1953, 76); *Київська держава в XII віці розпалася на окремі князівства* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 10).

Вели́ке князі́вство *див.* **вели́кий.**

2. *збірн., рідко.* Князі (у 1, 2 знач.). [Л е в:] *Порадь мене, Зірнице-мати, де мені пари шукати; чи межи боярством, ..чи межи князівством, чи межи простим поспільством?* (Л. Укр., III, 1952, 212).

КНЯЗІ́ВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **князь** 1, 2. *Князівський рід; Князівський герб;* // Належний князеві. *— Трудно вам буде доступиться в князівський палац,— обізвався заєць* (Н.-Лев., III, 1956, 293); *В долині розкидані хутори й далеко-далеко, як у тумані, мріє князівський цукровий завод* (Головко, II, 1957, 212).

КНЯЗЮВА́ННЯ, я, *с., іст.* Дія за знач. **князюва́ти.** *Можна зрозуміти ту постійну й напружену боротьбу руських князів за князювання в Києві, якою характеризується політична історія Русі XII — першої половини XIII ст.* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 566); *Київська Русь у другій половині X ст., за князювання Володимира (близько 978—1015 рр.), досягла значного політичного й культурного розвитку* (Іст. укр. літ., I, 1954, 25).

КНЯЗЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., іст.* Управляти князівством (у 1 знач.). *В 1136 р., коли в Новгороді князював внук Володимира Мономаха — Всеволод Мстиславич, вибухло відкрите повстання* (Іст. СРСР, I, 1956, 66); *Дарма, що князював Роман у Галичі лише п'ять років, та знав його добре люд галицький* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 22).

КНЯЗЬ, я, ч. 1. *іст.* Голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму — вождь війська та правитель князівства. *— Вітрило-вітре мій єдиний, ..Нащо на дужому крилі.. На князя, ладо моє миле, Ти ханові метавш стріли?* (Шевч., II, 1953, 336); *Основною формою державних утворень у східнослов'янських племен стали князівства.., на чолі яких стояли племінні військові вожді — князі* (Іст. УРСР, I, 1953, 46); *Це ж тут, над Дніпром, поліг у битві з печенігами хоробрий і великодушний князь Святослав* (Рильський, III, 1956, 25).

Вели́кий князь *див.* **вели́кий.**

2. У деяких країнах (у Росії з XVIII ст.)— спадковий або дарований царем (королем) титул. *Пан Зефірин був простий шляхтич, ..а такі високі титули, як князь і граф, робили на нього якийсь магічний вплив* (Фр., II, 1950, 381); //Носій цього титулу. *Казав ячмінь: «Кинь мене в грязь, то будеш князь»* (Номис, 1864, № 10145); *Сього вечора має бути у них сам князь, господар того дому, що ним управляв її батько* (Л. Укр., III, 1952, 499); *Перед ними безсило горбився і вростав у землю грибом старовинний замок князів Мазовецьких* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

3. *етн.* Нареченний, молодий. [Д р у ж к и:] *Дружечки, панянки! Оступіться з лавки; Пропускайте дорогу Князеві молодому* (Н.-Лев., II, 1956, 430); [О л е н а:] *Мамо, пора молодим князю і княгині постіль слати!* (Кроп., I, 1958, 474); *Чи на те я виростала,.. щоб я тебе, лиха доле, тепер проклинала? На таку мене доріжку ненька готувала, про такого мені князя в колисці співала?* (У. Кравч., Вибр., 1958, 121).

КНЯЗЬКИЙ, а́, е́, *заст., діал.* Князівський. *Обернемо в хліви князькі чертоги* (Сл. Гр.).

КНЯЗЬО́К, зька́, *ч.* 1. *іст.* Зменш.-пестл. до **князь** 1. *Смутна Амата пір'я драла, Слізки ронила і вздихала* [зітхала], *Що Турн-князьок не буде зять* (Котл., I, 1952, 177).

2. Голова невеликого племені, народу, що має незначне володіння. *В більшості випадків араби зберігали за місцевими князьками їхні землі й владу, але перетворювали їх у своїх данників* (Іст. СРСР, I, 1956, 27); * У порівн. *В селі немає більше «панів», крім Василя Івановича, і він почуває себе тут маленьким князьком* (Вас., I, 1959, 66).

КОАГУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., спец.* Піддавати коагуляції. *Коагулювати розчин;* // Спричиняти коагуляцію. *Марганцеві добрива коагулюють колоїди ґрунту, переводячи розпилені частки в більші щодо розміру* (Фізика і с. г., 1948, 16).

КОАГУЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., спец.* 1. Зазнавати коагуляції. *Ракові клітини й мікроби, що зазнають дії струму діатермії, коагулюються й гинуть* (Наука.., 9, 1964, 35).

2. Пас. до **коагулюва́ти.**

КОАГУЛЯ́НТ, у, ч., *спец.* Хімічна сполука, що спричиняє коагуляцію.

КОАГУЛЯ́Т, у, ч., *спец.* Осад, що утворився в колоїдному розчині під час коагуляції.

КОАГУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Процес зсідання й випадіння в осад частинок речовини з колоїдного розчину. *Основним методом прискорення коагуляції є добавляння до колоїдного розчину невеликої кількості різних електролітів* (Заг. хімія, 1955, 464).

КОАЛІЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **коаліція.** *Коаліційний договір.*

2. Утворений на засадах коаліції. *Коаліційний уряд — це угода соціалістів з капіталістами, це удушення революції* (Ленін, 24, 1950, 348); // Який входить у коаліцію. *Коаліційні партії.*

КОАЛІ́ЦІЯ, ї, *ж.* Об'єднання, союз, угода держав, партій і т. ін. для досягнення спільної мети. *Робітники починають з того, що утворюють коаліції проти буржуа; вони виступають спільно для захисту своєї заробітної плати* (Комун. маніф., 1947, 23); *Країни соціалізму сильні своєю монолітною єдністю. Це не звичайна коаліція держав, зв'язаних лише тимчасовими, минущими інтересами* (Літ. газ., 25.IV 1961, 2).

КОБ, КОБИ́, *діал.* 1. *спол.* Якби, коли б (*див.* **коли́** [2] 2). *Ой коби я зозуленька, щоб я крильця мала, Я ж би тую Україну кругом облітала* (Чуб., V, 1874, 5); *Ой, пішла б я на музики, Коб дав батько п'ятака* (Барв., Опов.., 1902, 445); — *Коб знав, що за гості, знав би, як частувати* (Коз., Зол. грамота, 1939, 78).

2. *спол.* Аби (у 1 знач.), тільки б. *Коби зуби, то хліб буде* (Сл. Гр.); *За роботою діло не стало, коби здоров'я, а воно в останні дні взяло та й скибило трохи* (Л. Укр., V, 1956, 423).

3. *у знач. част.* Коли б (*див.* **коли́** [1] 4), хоч би. [К и л и н а:] *Коб ярмарок хутчій — куплю начиння* (Л. Укр., III, 1952, 234); *Коб швидше вже той Новий рік настав!* (Вишня, II, 1956, 37).

КО́БА, и, *ж., діал.* Відлога. — *Здорові!* — *привітався він, скидаючи разом з кобою й шапку та показуючи ціле руно посивілого волосся на голові* (Мирний, III, 1954, 12).

КО́БАЛЬТ, у, *ч.* 1. Хімічний елемент, сріблясто-білий метал із червонястим відливом, твердіший від заліза. *Після марганцю в тому ж ряду стоять ще три елементи — залізо, кобальт і нікель* (Заг. хімія, 1955, 81); *Залізо, мідь і кобальт у вигляді сірчанокислого розчину дають поросятам-сисунам, щоб запобігти їх недокрів'ю* (Свинар., 1956, 166).

2. Темно-синя фарба, до складу якої входить цей метал.

КО́БАЛЬТОВИЙ, а, *е.* 1. Який містить у собі кобальт (у 1 знач.). *Кобальтова руда; Кобальтові сплави.*

2. Який має колір кобальту (у 2 знач.); темно-синій.

КОБЕ́ЛЯ, і, *ж., діал.* Лозовий кошик. *Постав, мати, кобелю, де я мала постелю* (Сл. Гр.); *Приходить сватох до нас на квартиру з кобелею в руці* (Фр., IV, 1950, 275).

КОБЕНІ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., перех., фам., рідко.* Сильно сварити, лаяти. *Кричав* [Харон], *буцімто навіжений, І кобенив народ хрещений* (Котл., I, 1952, 132).

КОБЕНІ́ТИСЯ, ню́ся, ни́шся, *недок* 1. *фам., рідко.* Сильно сваритися, лаятися. *Пампушка розсердився. І почав кобенитись* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 506).

2. *діал.* Упиратися (*див.* **упира́тися** [1] 3). *Катерина одразу замічала, коли Христя не хотіла її слухати, наче в думках читала, й було каже:* — *Ну, чого кобенишся, адже ж зробиш по-мовму!* (Григ., Вибр., 1959, 196); — *То пан вже приходь, Прохоровичу, перестань ото кобенитьси* (Ле, В снопі.., 1960, 30).

КОБЕНЯ́К, а́, *ч.* 1. *заст.* Суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою; каптан, кирея, сіряк. — *Чи бачиш, іде ген собі козак по полю? Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк* (Греб., I, 1957, 60); *Перед ним.. парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом* (Стор., I, 1957, 146); *Їдучи в дорогу, чоловік вдягає кобеняк, або, як ще його звуть, сіряк. Кобеняк — довга та широка одежина, пошита з овечого сукна* (Збірник Полт. музею, I, 1928, 86); * У порівн. *Темно зробилося, як під кобеняком* (Тют., Вир, 1964, 17).

2. Вид чоловічого плаща з відлогою. *Голова колгоспу . надів чоботи, а поверх піджака довгого кобеняка* (Вишня, I, 1956, 387); *Потім він мене знову посадив на скриньку, вкрив на ніч своїм брезентовим кобеняком і наказав заснути* (Сміл., Сашко, 1957, 141).

КОБЕНЯ́ЧОК, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **кобеня́к.** *Он спереду вихопивсь Дем'ян Кізка в обчикриженім кобенячку з різними рукавами* (Крот., Сини.., 1948, 183).

КО́БЗА, и, *ж.* Старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент. *Сидить козак на могилі, На кобзі грає-виграває, Жалібно співає* (Укр.. думи.., 1955, 38); *Максима аж підмиває попросити, щоб дід що-небудь заграв на кобзі* (Стельмах, I, 1962, 239); * Образно. *Гомоніла твоя* [Шевченкова] *кобза Гучною струною, В кожнім серці одбивалась Чистою луною* (Л. Укр., I, 1951, 24).

КОБЗА́Р, я́, *ч.* Український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі. *Вітер віє-повіває, По полю гуляє. На могилі кобзар сидить Та на кобзі грає* (Шевч., I, 1963, 53); *Сліпий кобзар під чиїмсь возом обідає з своїм хлопцем, а другий кобзар чутно, як грає і співає про Морозенка* (Вовчок, VI, 1956, 231); *В XIX ст. виступило чимало талановитих виконавців дум, серед яких найбільш відомим був кобзар Остап Вересай з Полтавщини* (Іст. укр. літ., I, 1954, 87).

КОБЗАРІ́В, рева, ре́ве. Прикм. до **кобза́р;** належний кобзареві. *Верига сів до столу й з зацікавленням почав розглядати кобзареве, чимсь ніби знайоме обличчя* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 17); *Люди пішли, несучи в серці терпкі слова кобзаревої пісні* (Рибак, Помилка.., 1956, 752).

КОБЗА́РСТВО, а, *с.* Мистецтво кобзарів; кобзарювання. *Велика заслуга у вивченні кобзарства* [на Україні] *належить відомим фольклористам професорам Ф. М. Колессі та К. В. Квітці* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 84); *Історія кобзарства переживала різні етапи свого розвитку: наростання, розквіт і занепад* (Тич., III, 1957, 152).

КОБЗА́РСЬКИЙ, а, *е.* 1. Прикм. до **кобза́р.** *Ось прозвучали струни: попідтинню просту кобзарську щиру пісню чуть* (Мур., Ідуть.., 1951, 9); *За роки Радянської влади відновлене улюблене народом кобзарське мистецтво* (Наука.., 6, 1958, 25); *Кобзарський ансамбль;* // Власт. кобзарям. *Кобзарський звичай; Кобзарські традиції.*

2. Стос. до кобзарства. *У царині української музики Лисенко, по суті, залишався єдиним.. записувачем і знавцем кобзарської справи* (Нар. тв та етн.. 4, 1964, 74).

КОБЗАРЮВА́ННЯ, я, *с.* Заняття, діяльність кобзаря, його фах. *За довгі роки кобзарювання К. С. Яцик зібрав дуже багато записів народних пісень* (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 63); *Царська поліція постійно переслідувала Вересая за кобзарювання* (Веч. Київ, 20.IX 1963, 3).

КОБЗИ́НА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **ко́бза.** *Чути, чути козака горло. Як іде з кобзиною* (Чуб.. V, 1874, 110).

КО́БЗОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ко́бза.** *Сидить козак на коníку да й в кобзоньку грає* (Пісні та романси.., I, 1956, 101)

КОБИ́ *див.* **коб.**

КОБИ́ЛА, и, *ж.* 1. Самка жеребця; лошиця. *Готова дуга й удила, недостає тільки візочка та кобили* (Номис, 1864, № 14307); *Стрижені жеребці дзвінко іржали біля кобили* (Довж., I, 1958, 242); *Кінця не видно ярмарковi. Там, чути, циган розхвалює якусь шкапу:* — *Добра кобила! День біжить — три дні лежить! Море перескочить — хвоста не замочить!* (Гончар, I, 1959, 44); * У порівн. — *Вранці буджу, буджу, кричу, кричу, а вона* [невістка] *вивернеться на полу, здорова, як кобила, та тільки сопе...* (Н.-Лев.. II, 1956, 288)

◇ **Приши́й кобúлі хвіст** — про того, хто не відіграє ніякої ролі; про те, що зайве, непотрібне, не має ніякого значення. — *Хто я в «Сугаклії»? Голова чи може приший кобилі хвіст?* (Добр., Тече річка.., 1961, 244); **Сон рябо́ї кобúли** — нісенітниця, дурниця. [Р и н д и ч к а:] *Сниться мені, що я молода та така хороша, хоч з лиця воду пий.* [С т а р ш и н а:] *Ну, це ти почала розказувати сон рябої кобили* (Кроп., I, 1958, 507).

2. *перен., вульг.* **Про високу на зріст огрядну жінку.** *Пріська озирнулася,— то говорив Грицько.. — І дочка в неї кобила, і сама — то тільки збіднилася* (Мирний, III, 1954, 63); — *Сусідоньки! Давайте, голубоньки, зберемо її* [Олену] *гуртом. Я сама не в силах шелихвістку повалити. Здорова кобила!* (Ковінька, Кутя.., 1960, 58).

3. Те саме, що кінь 3. *Ще, правда, були в степу, крім ракет, спортивний «козел», «кобила», волейбольний майданчик* (Гончар, Тронка, 1963, 301).

4. У дореволюційній Росії — лава, на якій тілесно карали засуджених. *Все добро пропало! Ані щетинки не осталось, Пропав і я; та не в шинку, А на кобилі* (Шевч., II, 1953, 251); *Кат положив її* [Солоху] *на кобилу й почав прив'язувати голову, руки й ноги* (Мирний, I, 1954, 70).

5. *рідко.* Те саме, що **ко́зла 2, 3.**

КОБИ́ЛИНА, и. *ж., розм.* Те саме, що **кобиля́тина**; конина. — *Ікавко-їкавко, де була?— У Києві. — Що їла? — Кобилину. — Де діла? — Покинула* (Номис, 1864, № 13390).

КОБИ́ЛИЦЯ, і, *ж., рідко.* 1. Те саме, що **коби́ла** 1; лошиця. *Він нанявся.. три кобилиці пасти* (Сл. Гр.); *Немає кобили. Привела вчора лошатко, а сама... Осколок доконав... Пропала кобилиця...* (Багмут, Опов., 1959, 109).

2. *перев. мн.* Те саме, що **ко́зла 2.** *Дівчата обстругували стіни,— які з долу, які з кобилиць угорі* (Головко, II, 1957, 98).

КОБИ́ЛКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **коби́ла** 1. *Запряг він миттю чортопхайку, Черкнув із неба, аж курить! І все кобилок поганяє* (Котл., I, 1952, 80); *Юрко побачив білу гриваску кобилку, запряжену в кінні граблі з двома високими колесами* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 14).

2. *перев. мн.* Рослиноїдна комаха родини саранових з видовженим тілом, короткими вусиками, двома парами крил. *Серед комах, яких споживає ставкова жаба, є велика кількість.. шкідників сільського господарства, зокрема листогризи.., кобилки, хрущі, коваліки та багато інших* (Визначник земноводних.., 1955, 65).

3. Дерев'яна підставка під струни в скрипці, балалайці тощо.

4. Грудна кістка в птахів. *Попав* [писар] *півкурятини, так її й рішив, а гусакову кобилку з ногою мерщій у кишеню* (Кв.-Осн., II, 1956, 264).

КОБИЛЯ́ТИНА, и, *ж.* Кобиляче м'ясо як їжа; кобилина.

КОБИ́ЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **коби́ла** 1. *Баба кінчала* [розповідати казку].. *про кобилячу голову* (Коцюб., II, 1955, 273); *Кобилячий табун; Кобиляче молоко.*

КОБИ́ЛЬНИЦІ, ниць, *мн. (одн.* **коби́льниця**, і, *ж.), діал.* Козла (у 2, 3 знач.). *Шпарують жінки сарай зокола, деякі з землі, інші з кобильниці* (Головко, I, 1957, 355); *Помежи хатами гамір невгавав. Тут трачі ріжуть тертиці на високій кобильниці, там теслі цюпають* (Фр., I, 1955, 154).

КОБИ́ЛЬНИЦЯ *див.* **коби́льниці.**

КОБИЛЬЧИ́НА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **коби́ла** 1. *Аж ось мчить з гори віз. Кобильчина летить галопом* (Вишня, II, 1956, 150); *Йонька вивів із хлівця кобильчину, що за тиждень від добрих мірок вівса поправилася так, аж на ній лискотіла шерсть і тверде тіло вигравало попід шкірою* (Тют., Вир, 1964, 395).

2. *розм.* Погана, худа й малосильна кобила (у 1 знач.). *Біля воза під вікном сухоребра кобильчина* (Головко, I, 1957, 157).

КО́БКА, и, *ж., діал.* Відлога. — *Та буде тобі з тими щенятами водитися,— суворо промовив Колісник, накидаючи легку кобку свого сірого балахону на голову* (Мирний, III, 1954, 364); *Була на йому міщанська одіж. а поверх усього одягнений був великий кобеняк з кобкою* (Л. Янов., I, 1959, 42).

КО́БЛИК, КОВБЛИК, а, ч. Дрібна річкова риба родини коропових; пічкур. *Сидить* [Мирон] *і вдивляється у плюскітливу воду, ..в ковбликів, що час від часу вилазять зі своїх печер або випливають із глибшого плеса* (Фр., I, 1955, 232); *На теплий бріжок Андрій Сироїжка вийшов «на мацаки» і ловив руками срібні коблики в горщик* (Козл., Ю. Крук, 1950, 65); *Вдивившись глибше* [в джерельце], *чамацала* [Ксеня] *табунець завмерлих ковбликів* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 64).

КО́БРА, и, *ж.* Велика дуже отруйна змія з плямами на шиї, що водиться в Азії та Африці; окулярна змія. *Кобра.. — одна з найнебезпечніших змій індо-малайської фауни* (Посібник з зоогеогр., 1956, 75); * У порівн. *Купріян зупиняється. Шабля — блискавкою в сніг і шипить, мов кобра* (Тют., Вир, 1964, 415).

КОБУ́РА, и, *ж.* 1. Шкіряна торбина біля кавалерійського сідла. *Спереду сідла висіли дві кобури з пістолями* (Стор., I, 1957, 265).

2. Футляр для пістолета, револьвера тощо. *Через одне плече в нього висіла сумка, на ремені біля широкого пояса прикріплений револьвер у кобурі* (Трубл., Мандр., 1938, 104); *Гнат озброєний добряче, так, що може битися з цілим батальйоном: по боках два нагани в брезентових кобурах* (Тют., Вир, 1964, 300).

КОВА́ДЕЛЬКО, а, *с.* Зменш. до **кова́дло.**

КОВА́ДЛО, а, *с.* 1. Залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляють метал, кують металеві вироби. *Добрев ковадло не боїться молотка* (Номис, 1864, № 7357); *Гупав молот залізний, Бризка з ковадла огнем...* (Граб., I, 1959, 555); *При куванні застосовують такий інструмент: ковадло, ..ковальські молоти.. й кліщі* (Слюс. справа, 1957, 38); * Образно. *Стою біля ковадла нового життя, що оце починається* (Гончар, Таврія.., 1957, 527).

2. *анат.* Одна зі слухових кісточок у середньому вусі (людей і ссавців).

3. *спец.* Частина патронної гільзи, об яку розбивається пістон під час пострілу.

КОВАЛЕ́НКО, а, ч., *розм.* Син коваля. *Ой ніхто ж так не заграє, як той ковваленко* (Сл. Гр.); *Гуп-дзень, гуп-дзень, Рано-пораненьку, Б'є-кує цілий день Бравий коваленко* (Нех., Казки.., 1958, 76).

КОВА́ЛИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до **кова́ль.** [В і д ь м а:] *Скував ковалик голосочок, Ну, нестемітно ж як дзвіночок!..* (Кроп., IV, 1959, 119); *Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля: — Ковалю-коваліку, скуй голосок, такий, як у матінки* (Тич., I, 1957, 152).

2. Жук, який, перевертаючись зі спинки на черевце, видає характерний тріскотливий звук. *Коваліки мають подовжене тіло, малу голову* (Шкідн.. рослин, 1949, 39); *Мов маленькі, випадкові кулі, дзенькають над хлібами мідно-зеленаві коваліки* (Збан., Єдина, 1959, 7).

КОВАЛИ́ХА, и, *ж., розм.* Дружина коваля. *А мені, каже, розказувала про се покійна коваліха Оксана* (Кв.-Осн., II, 1956, 119); — *Приймiть на роботу,— попросився Михайлик і чемно віддав чолом ковалеві й біля-*

венький цікавій ковалисі (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 289).

КОВАЛІ́В, лéва, лéве. Прикм. до **кова́ль**; належний ковалеві. *Син дивиться на ковалеву роботу* (Фр., IV, 1950, 194); *Ковалева дочка полюбила молодого молотобійця за чорні кучері і гаряче серце* (Іщук, Вербівчани, 1961, 81).

КОВАЛІ́ВНА, и, *ж., розм.* Дочка коваля. *Оце ж тобі, ковалівно, ..опівнічне обнімання* (Сл. Гр.).

КОВАЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ковалюва́ти**.

КОВАЛЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок.* Займатися ковальством, працювати ковалем. [Я л и н а:] *Тарас ковалює!..* [Ф р е м:] *А в нас ковалів в слободі не треба?..* (Кроп., IV, 1959, 346); *У вільний час Лукич коваліює в кузні нарівні з Ілончиним батьком* (Гончар, I, 1954, 458); *В єдиній на всю Вербівку кузні, де ковалював Лаврін Перегуда з сином Онопрієм, тепер стояв гук від зорі до зорі* (Іщук, Вербівчани, 1961, 5).

КОВА́ЛЬ, я́, ч. Майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети. *Коваль клепле, доки тепле* (Номис, 1864, № 5927); *Якби кайдани перегризти, То гриз потроху б. Так не ті, Не ті їх ковалі ували, Не так залізо гартували* (Шевч., II, 1953, 40); *Батько був славний коваль на всі околишні села* (Фр., IV, 1950, 188); *Здоровенні, напівголі, спітнілі, бронзові ковалі гатили своїми, тільки їм під силу, молотами по ковадлах* (Довж., I, 1953, 227); * Образно. *Кожен сам коваль свого щастя* (Головко, II, 1957, 559).

КОВА́ЛЬНЯ, і, *ж., діал.* Кузня. *Чвалають до ковальні дядьки, несучи поламані сокири, необшиновані колеса, ведучи непідкованих коней* (Гр., I, 1963, 283).

КОВА́ЛЬСТВО, а, *с.* Ремесло, фах коваля. — *Худібки в мене.. дослужився, у праці зріс, у мирі і в ладі, та ще й ковальства в мене ту* [тут] *навчився* (Фр., XIII, 1954, 66); *Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то не жарт* (Кобр., Вибр., 1954, 175); *Так уже й буде, воно й само на те склалося: Остап по хліборобству піде, я — по ковальству* (Головко, II, 1957, 394).

КОВА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кова́ль**. *Ковальське ремесло;* // Такий, як у коваля, власт. йому. *Очі у Савченка не лише ковальські, а ще й снайперські* (Роб. газ., 13.IV 1966, 2); *Рука ковальська.*

2. Стос. до ковальства. *Кузьма привчав хлопця до ковальської справи* (Горд., II, 1959, 167); *Ковальський цех;* // Призначений для кування, застосовуваний у кузні. *Сопів ковальський міх, тріскотіло вугілля, а коваль старий ще віхтиком покропив його водою* (Головко, II, 1957, 15); *Ковальський молот; Ковальські кліщі;* // Здійснюваний куванням. *Ковальське зварювання.*

КОВАЛЬЧУ́К, а́, ч. 1. Підмайстер коваля. *Змалку сиротою лишився* [коваль], *змалку по наймах біля череди, потім за ковальчука в кузні, по заробітках* (Головко, II, 1957, 211); *Юрко Корж — ковальчуком при дядьку Федосію працює* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 16).

2. *розм.* Син коваля.

КОВА́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **кува́ти**[1] 1, 2, 5. *Сяючи, йшов по бенкетах веселих З чистого золота кований келих* (Щог., Поезії, 1958, 205); *Яка диковина, що собака не кована!* (Номис, 1864, № 5541); *Денис Довгошия поклав Маринин чемодан на дубову, ковану залізом скриню* (Дмит., Наречена, 1959, 162); *Гулко стугонять у млині давно не ковані жорна* (Кир., Вибр., 1960, 283); // **ко́вано**, *безос. присудк. сл.* * Образно. *На вільне слово ковано кайдани* (Л. Укр., I, 1951, 52).

◇ **Ко́ваний на всі чотйри ноги́ (копи́та)** — дуже досвідчений, бувалий. — *Мені попереду усього треба людей розумних, енергічних* [енергійних], *сміліх, кованих на всі чотири ноги* (Фр., VI, 1951, 358).

2. *у знач. прикм.* Виготовлений, зроблений куванням (*див.* **кува́ння**[1]). *Кований.. шолом і голова жовніра розскочилися від того раптового удару* (Ле, Наливайко, 1957, 308); *Він* [електрошлаковий спосіб зварювання] *дає можливість замінити великі литі й ковані конструкції економічними литозварними, кованозварними* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 97).

◇ **Ко́ване сло́во**, *книжн.* — штучно створене слово. *Збірник моїх віршів цілком заборонений і знаєте за що? За те, що в моїх віршах є ковані слова* (Сам., II, 1958, 436).

3. *у знач. прикм.* Підкований, із підковами. — *Давайте! — гукнув Блаженко вгору і подерся по каменю, як кований кінь по льоду* (Гончар, III, 1959, 102); *Кінь бив кованим копитом шлях* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 498); // Із підковами, цвяхами (про взуття). *Хто тільки не топтав її* [Україну] *кованим чоботом завойовника* (Цюпа, Україна.., 1960, 6); *Вийняла Марія ковані чоботи* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 15).

4. *у знач. прикм.* Обкований залізом. *Розпізнав гроші то тому, то іншому, ще й до того погулять любив, та й не схаменувся, як подвір'я спустіло і ковані скрині спорожніли* (Вовчок, I, 1955, 95); *Як Семен із заходом сонця вернув додому, то застав на своїм подвір'ю п'ять кованих возів* (Стеф., I, 1949, 187); *Уляна.. біжить до комірчини і циколотками стукає в ковані двері* (Стельмах, I, 1962, 99).

5. *у знач. прикм., перен., рідко.* Те саме, що **карбо́ваний** 4. *І кроком кованим піхота гриміла мовчки мимо нас* (Сос., I, 1957, 440).

КОВА́Ч, а́, ч., *діал.* Коваль. *Ескортовані юрбою обшарпаної малечі, Брянський і Черниш неквапом підіймались вузенькою кривою вуличкою вгору, де, як вказували діти, мав бути ковач* (Гончар, III, 1959, 91).

КОВБА́Н, а́, ч., *діал.* Колода (*див.* **коло́да**[1] 1); // Така колода для сидіння. *На ковбані сидів чоловік.*

КОВБА́НИТИСЯ, нюся, нишся, *недок., розм.* 1. Качатися в ковбані (у 1 знач.). *Ковбаняться свині в грязюці* (Сл. Гр.); — *А де ти тоді був? Ковбанився, як кнур, під лісами та під шинками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 434).

2. Борсатися в ковбані (у 2 знач.). *Передні з лейтенантом уже ковбанилися під мостом, прориваючись на допомогу лівим бійцям саперів* (Ле, Право.., 1957, 123).

КОВБА́НЯ, і, *ж.* 1 Глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом. *Дівчина стала над ковбанею й дивилась, як поволі осідав намул і вода очищалась* (Коцюб., I, 1955, 285); *Машина заїхала в широку ковбаню, важко, натужно завила мотором і забуксувала* (Коз., Сальвія, 1959, 206); * Образно. *Всією істотою відчувала вона, що на батьківщину їй заказано шляхи, отже, треба або вмерти, або якось видертися з цієї огидної ковбані, де нема і не бувае волі жінкам* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 238).

2. Глибоке місце, яма в річці, озері тощо. — *Та в цьому ставку трудно і втопитись, хіба запливемо аж.. під той ліс,— сказала Ватя,— там-таки чимала ковбаня* (Н.-Лев., IV, 1956, 77); *Восени залягає риба в ковбанях* (Рильський, II, 1960, 159); *Тут можна було пірнути з висоти заставок у глибоку ковбаню сторч головою* (Іщук, Вербівчани, 1961, 23).

КОВБА́НЬКА, и, *ж.* Зменш. до **ковба́ня**. *Христі заманулося пити, і вона ускочила між дуби до ковбаньки* (Мирний, III, 1954, 348).

КОВБАСА́, и́, *ж.* Продукт харчування, приготовлений з м'ясного фаршу, круп і т. ін., якими начиняють кишку або оболонку зі штучної плівки. [В и б о р н и й:] *Випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили* (Котл., II, 1953, 10); *Потім узяв*

[чужоземець] *із тарілки тоненький шматочок сухої ковбаси* (Панч, Синів.., 1959, 4); * Образно. *Над рейнським мостом висіли товсті ковбаси аеростатів повітряного захисту* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 62).

◇ **Не для пса ковбаса́,** *зневажл.*— щось не призначене комусь, надто добре для когось. — *І все-таки ваша челядь навіть не мріє про такі житла, в яких живуть вівці. — Бо ковбаса не для пса!* — раптом з серцем вихоплюється у Стадницького (Стельмах, І, 1962, 40).

КОВБА́СКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ковбаса́.** *Літаючи по дворах, Гава Шматочок ковбаски добула* (Гл., Вибр., 1951, 90); *Приятель на мить спинився, зиркнув на жінку, що доїдала ковбаски* (Досв., Вибр., 1959, 396); * У порівн. *Збоку лежала скручена ковбасками білизна* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

КОВБА́СНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ковбаса́.** *У харчовій промисловості сочевиця використовується для виготовлення консервів, печення, галет, ковбасних виробів* (Зерн. боб. культ., 1956, 50); // Який виробляє ковбаси. *Ковбасна фабрика;* // Призначений для виготовлення ковбаси. *Ковбасний фарш.*

2. *у знач. ім.* **ковба́сна,** ної, *ж.* Крамниця, що торгує ковбасами.

КОВБА́СНИК, а, *ч.* 1. *заст.* Той, хто виготовляв і продавав ковбаси. *Тому що він був ще малий тягати воду, дід віддав його до ковбасника по три карбованці на місяць* (Панч, О. Пархом., 1939, 24); [К а т р я:] *Продали її* [Надійку] *там* [у Німеччині] *якомусь ковбасникові* (Мороз, П'єси, 1959, 10).

2. Фахівець ковбасного виробництва.

КОВБА́СНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ковба́сник.**

КОВБА́СНЯ, і, *ж.* 1. Ковбасна крамниця.

2. *заст.* Кустарне підприємство, де виробляли ковбаси. *Поліція зробила вночі наліт на ковбасню, але, крім приготовленого для фаршу м'яса й кишок, нічого там не знайшла* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 15).

КОВБАСУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на ковбасу. *Він поспішав своїї опецькуваті й ковбасуваті руки просунути в вильоти* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 25).

КО́ВБИК, а, *ч., діал.* 1. Шлунок.

2. Сальтисон. *На столах стояла у великих мальованих тарілках страва; два ковбики в мисках лежали ще не початі* (Кос., Новели, 1962, 92); * У порівн. — *В'яжи його, пся крев! — вилетів наперед Боніфаціуш, і потилиця його стала червоною, як свіжо набитий ковбик* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 157).

КО́ВБИЦЯ, і, *ж., діал.* 1. Отвір у передній частині селянської печі.

2. Колода, на якій рубають дрова. *Став* [пес] *на ковбицю ногами І до сонця морду зносить* (Фр., X, 1954, 94).

КО́ВБЛИК *див.* **ко́блик.**

КОВБО́Й, я, *ч.* У західних штатах США — пастух-вершник, що пасе табуни коней у степах. *Численні асканійські строковики вживаються їм якимись покірними, чемними, мальовничими ковбоями...* (Гончар, Таврія, 1952, 140); *Він перечитував Рідів роман про дивні пригоди відважних ковбоїв* (Уп., Вірші.., 1957, 7).

КОВБО́ЙКА, и, *ж.* 1. Верхня картата чоловіча сорочка особливого крою, з відкладним коміром. *Його розхристана ковбойка і незалежний вигляд мали б привернути увагу комісії* (Ле, Міжгір'я, 1953, 173); *На ньому легка строката сорочка (такі звуться ковбойками)* (Кучер, Прощай.., 1957, 95).

2. Гостроверхий бриль із широкими полями, загнутими з боків, та ремінцем під підборіддям.

КОВБО́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ковбо́й.** *Ковбойська сорочка: Ковбойський бриль.*

КО́ВБОК, бка, *ч., діал.* Колода (*див.* **колода́**[1] 1). *Великий ковальський міх.. кидав довкола червоним полум'ям і обливав стоячого з клевцем коваля, що з розгоном підносив його на вбите в дубовий ковбок ковадло* (Кобр., Вибр., 1954, 174); — *А ти на той ковбок сядь, бо ослонів в мене нема...* (Ірчан, II, 1958, 169).

КО́ВБОЧОК, чка, *ч., діал.* Зменш. до **ко́вбок.** *Змахувала запаскою ковбочок, що лежав збоку, і просила Марусю сісти* (Хотк., II, 1966, 28).

КОВГА́НКА, и, *ж.* 1. Дерев'яна ступка для товчення сала. — *Не знайдете ні товкача, ні ковганки, бо ці.. ледащиці не затовкують салом борщу* (Н.-Лев., I, 1956, 602); *Обчищають дві-три головки часнику, товчуть у ковганці, підливаючи трохи води, змішують з олією і трохи солять* (Укр. страви, 1957, 242)

2. *діал.* Шматок криги або облитий водою й замороженій кізяк, на якому діти спускаються з пагорбка.

КО́ВДРА, и, *ж.* Тепле вкривало, звичайно на ваті, яким люди накриваються в постелі. *Юзя лежала, укрита двома ковдрами і хутром, вся посиніла від холоду* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Вона стелить їм на канапі, вкладає спати і вкриває ковдрою, щоб не холодно було* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 17); * Образно. *Спала природа під ковдрою білою* (Олесь, Вибр., 1958, 222); * У порівн. *Снігу навалило вище колін; він лежав важкою ковдрою на землі* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9)

КО́ВДРОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ко́вдра.** *Я люблю, коли ти пестиш мої білі коси своєю загрубілою рукою, коли ти поправляєш на мені ковдрочку...* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 3).

КОВЕР, вра́, *ч., заст., діал.* **Килим.** *Тут малиновий ковер на всю долівку, малинові дивани і крісла* (Вовчок, I, 1955, 374); *Килимові вироби на Україні мали різні назви. Найдавнішою з них є «ковер»* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

КОВЕ́РЕЦЬ, рця, *ч., заст., діал.* Зменш.-пестл. до **ковер.** *На Гуцульщині виготовляються такі домоткані килимарські вироби: «ліжники», «коверці», «верета» і «бесаги»* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64).

КОВЕРЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Однокр. до **коверзува́ти** 3. *Те Юнона повернула І в голові так коверзнула, Щоб зараз учинить ярмиз* (Котл., I, 1952, 101).

КОВЕРЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коверзува́ти** 1, 2. *Знов нудний день, п'яний туман, коверзування* (Коцюб., II, 1955, 201)

КОВЕРЗУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що **вередува́ти;** капризувати. [Г о р п и н а:] *Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй.. так наклепала потилицю* (Н.-Лев., II, 1956, 477); — *Мама сказали, що, коли ти не слухатимеш мене та коверзуватимеш, вони до тебе зовсім не повернуться* (Коп., Подарунок, 1956, 25); * Образно. *Шульга сказав, що почував себе погано, щось коверзує серце* (Рибак, Час.., 1960, 805).

2. *над ким, рідше ким, неперех., розм.* Знущатися з кого-небудь, глумитися, збиткуватися над кимось. *Ще гірш надо мною коверзує вона, ще гірш варить з мене воду* (Вовчок, I, 1955, 134); — *Що ж се ти, сину, в ментори мені накинувся,— озлився в кінці батько,— яким правом сміш мною коверзувати..?* (Фр., III, 1950, 386); — *Як почне командувати та коверзувати мною — хоч із пасіки тікай* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 513).

3. *перех. і неперех., розм.* Мудрувати над чим-небудь; вигадувати. *Як уже він не коверзував, щоб вирятувать його і навести на стежку спасіння, а нічого не здужав вигадать* (Стор., I, 1957, 359); *Оттаке було коверзує Духанка, похожаючи* [походжаючи] *по хаті* (Барв., Опов.., 1902, 103)

КОВЕРЗУ́ХА, и, *ж., розм.* Те саме, що **вередуха;** капризуха. *Ковалева мама піднесла руду зміючку до самісінького носика пані Роксолани і так настрахала її,*

що коверзуха заверещала зовсім несамовито (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 15).

КОВЕРКО́Т, у, ч. Сорт густої вовняної або напівовняної тканини для верхнього одягу. *Костюм із коверкоту.*

КОВЕРКО́ТОВИЙ, а, е. Пошитий із коверкоту. *Глухов був у сірому коверкотовому костюмі* (Ряб., Жайворонки, 1957, 24).

КОВЕ́РТА, и, *ж., заст.* Конверт. *Целя вспокоїлася, ..підняла лист і розтяла коверту ножицями* (Фр., II, 1950, 297); *Він.. заклав руку в кишеню і витяг лист.. Роздер коверту і читав* (Коцюб., II, 1955, 221).

КО́ВЗАЛКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що ко́взанка. *Зійшов* [Грицько] *на став, набрів на ковзалку й почав ковзатися* (Вас., І, 1959, 162); *На.. ковзалці бігають веселі діти* (Епік, Тв., 1958, 355).

КОВЗА́Н *див.* ковзани́.

КОВЗАНЕ́ЦЬ *див.* ковзанці́.

КОВЗАНИ́, і́в, *мн.* (*одн.* ковза́н, а́, ч.). Вузькі сталеві полозки, які прикріплюють до взуття для ковзання по льоду. *Літав малий Микита на ковзанах, як птах* (Вас., II, 1959, 120); *Роботи хоч завались. Один на всю школу.. Тому ковзана.. полагодити, тому черенка до ножа* (Головко, II, 1957, 214); *Закінчилися змагання на першість світу серед жінок у швидкісному бігу на ковзанах* (Рад. Укр., 14.II 1961, 4).

КО́ВЗАНКА, и, *ж.* Місце, де ковзаються (у 2 знач.). *Малий десь вислизнув на вулицю на ковзанку з сусідськими дітьми* (Кач., Вибр.. 1947, 275); *Петрик, весело погукуючи на Грицька, помчав, як вихор, до ковзанки і з усього розгону простягся на льоду* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 272); // Спеціальний льодовий майданчик для ковзання на ковзанах. *Вчора мене і ще двох учнів впіймали на тому, що ми замість школи три дні ходили на ковзанку, яка на стадіоні «Динамо»* (Сміл., Сашко, 1957, 8).

КО́ВЗАННЯ, я, *с.* Дія за знач. ко́взати й ко́взатися. *Тертя, що виникає при ковзанні одного тіла по іншому, називається тертям ковзання* (Курс фізики, І, 1957, 77); *Особливо корисні такі види спорту, як плавання, гребля, ковзання* (Шк. гігієна, 1954, 86); *Плавне ковзання, динаміка рухів, величезний простір льодового поля разом з акторською майстерністю дали можливість створити чудове й оригінальне мистецтво — балет на льоду* (Мист., 2, 1961, 33).

КОВЗАНЦІ, і́в, *мн.* (*одн.* ковзане́ць, нця, ч.). Зменш.-пестл. до ковзани́. *Василь швидко на ковзанцях по чистому льоду летить* (Коп., Як вони.., 1948, 98).

КОВЗАНЯ́Р, я́, *ч.* Той, хто ковзається на ковзанах, займається ковзанярським спортом. *На льодових доріжках змагаються ковзанярі, на снігових просторах мчать скороходи-лижники* (Рад. Укр., 10.I 1962, 4); *Запеклі ковзанярі реалися на озеро* (Збан., Курил о-ви, 1963, 224).

КОВЗАНЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до ковзаня́р. *Одна з найстаріших ковзанярок країни Людмила Ігнатьєва у віці 38 років стала чемпіонкою ВЦРПС з велогонок на шосе* (Фіз. вихов.., 1954, 64); *У шведському місті Естерсунді відбулися змагання найсильніших ковзанярок світу* (Рад. Укр., 2.II 1960, 4).

КОВЗАНЯ́РСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний із ковзанням на ковзанах. *Ковзанярський спорт; Ковзанярські змагання.*

КО́ВЗАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Плавно рухатися, посуватися по гладкій, слизькій поверхні. *При підійманні вгору або опусканні вниз дерев'яні плоскі затвори ковзають у пазах опор* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 118); *Ніби важче стало бігти, наче лижі не ковзали вже більше* (Ів., Вел. очі, 1956, 14); // Не втримуватися на гладкій, слизькій поверхні; утрачати стійкість. *Вона намагається відійти від прірви, а ноги ковзають і наближають до смерті* (Тют., Вир, 1964, 452); // Вислизати, випорскувати (про гладенькі, слизькі предмети). *Образно. *Йонька був якийсь невдаха, і все йому не в руки потрапляло, а ковзало поміж пальцями* (Тют., Вир, 1960, 88).

◇ **Ко́взати по пове́рхні** *чого* — не вникати глибоко в суть чого-небудь, обмежуватися загальним, приблизним знайомством із чимось. *Мистецтво, яке ковзає по поверхні подій, ..втрачає свою пізнавально-виховну значимість* (Мист., 1, 1956, 4).

2. *перен.* Легко, плавно рухатися, злегка доторкаючись до чогось. *Нижня губа її.. неспокійно ковзала по верхній* (Тют., Вир, 1964, 13); *Тінь ковзає по водній поверхні.*

3. *тільки 3 ос., перен.* Пробігати, не зупиняючись, не затримуючись довго на чому-небудь (про погляд, зір і т. ін.). *Коли очі* [художника] *ковзали по картині, його серце билося радісно* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 148); // З'являтися час від часу (про усмішку). *Посмішка ніяковості ковзала по її губах* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 166).

КО́ВЗАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Те саме, що ко́взати. *Візок підскакував по камінцях, ковзався по верху від вогкої груди* (Кобр., Вибр., 1954, 112); *Мчить* [Явтух], *ковзається, спотикається* (Ю. Янов., II, 1954, 210); *Бліде сонячне проміння.. ковзалось на слізчих білих просторах* (Донч., Дочка, 1950, 25); *Мовчки оглядав* [Черниш] *пишні окраси стін, ковзаючись по них неуважним, сумним поглядом* (Гончар. III, 1959, 292).

2. Їздити на ковзанах, підошвах і т. ін. для розваги тощо. *Пошкрябуючи здоровими чобітьми та інколи ковзаючись, побіг* [Дмитрик] *через лід на місто* (Коцюб., І, 1955, 130); *Зійшов* [Грицько] *на став, набрів на ковзалку й почав ковзатися* (Вас., І, 1959, 162); *Юрко безтурботно почав ковзатися на льоду, розпихаючи і підбиваючи хлопців та дівчат* (Стельмах, Хліб.., 1959, 68).

КОВЗКИ́Й, а́, е́. 1. Такий, що не утворює тертя й на якому ледве тримається хто-, що-небудь. *Подовгу стояла Горпина на ковзкому краю безодні* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 332); *Набравши в льоху решето яблук та слив, швець без пригод вибрався по ковзких східцях нагору* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 229); // Такий, якого важко втримати в руках; дуже гладкий, слизький. *Ковзкий, відполірований мозолястими руками дубовий рогач вертівся в руках Уляни* (Логв., Літа.., 1960, 57).

2. *перен.* Який може призвести до поганих наслідків; ненадійний, непевний (про життєвий шлях і т. ін.). *Ковзке становище;* // Такий, у якому приховане що-небудь небезпечне, сумнівне або двозначне. *Ковзка тема; Ковзке питання.*

КО́ВЗКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. ковзки́й.

КО́ВЗКО. Присл. до ковзки́й; // у знач. *присудк. сл. Дерев'яні зруби взялися льодом, біля колодязів було ковзко* (Кир., Вибр., 1960, 301).

КОВЗНИ́Й, а́, е́. Який рухається ковзаючись. *Дерев'яні плоскі затвори ковзають у пазах опор, тому їх називають ковзними* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 118); *За пропозицією помічника майстра.. в машинах ковзні підшипники замінили шариковими* (Ком Укр., 5, 1963, 65); // Стос. до ковзання. *Всі найпростіші затвори роблять ковзного типу* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 118); *Різновидністю косого освітлення є ковзне освітлення* (Довідник фот., 1959, 66).

КОВЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до ко́взати. *Рушниця, яку Шелемеха поклав на льоду біля себе, несподівано ковзнула й покотилася в ополонку* (Трубл., Лахтак, 1953, 120); *Червоне світло сягнуло Волги і раптом ковзнуло по холодній поверхні великої ріки* (Собко, Вогонь..,

1947, 51); *Проносячись мимо бурлацької ватаги орачів, вождь ковзнув по них поглядом суворим, халяйським* (Гончар, II, 1959, 356); *Якась дивна, загадкова усмішка ковзнула непомітно при цих словах по обличчю агронома* (Довч., I, 1956, 95); // Злегка доторкнутися до чого-небудь, зачепити щось під час лету (про м'яч, осколок і т. ін.). *Воротар стрибнув, але сильно пробитий м'яч ковзнув по його долонях і затріпотів у сітці* (Дмит., Наречена, 1959, 135).

КОВЗНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **ко́взатися**. *Авто ковзнулося загальмованими колесами по асфальту і спинилося біля дверей театру* (Собко, Зор. крила, 1950, 198); *Я двічі ковзнувсь на нерівній стежині* (Перв., II, 1958, 416); *Йому хочеться розігнатися й ковзнутися, згадати парубоцький хист* (Ю. Янов., II, 1954, 211).

КОВИ́Л, у́, ч., *діал.* Ковила. *Повік не забудемо світлих могил! Дорогу до них не покриє ковил!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 132).

КОВИЛА́, и́, *ж.* (*Stipa* L.). Трав'яниста степова рослина родини злакових із вузькими листками та квітками, зібраними в пухнасті волоті: тирса. *А по степу-долині ковила сивіє, А скрізь по ковилі свистун-вітер віє!* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 246); *Степом називається рівнинна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, здебільшого посухостійкими рослинами, серед яких переважають ковила, типчак, тонконіг та інші степові злаки* (Колг. енц., II, 1956, 553).

КОВИЛО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ковила́**: тирсовий. *Ковилова рослинність;* // Порослий ковилою. *Волею людини багатовікові ковилові степи перетворюються в масиви золотистої пшениці* (Колг. Укр., 11, 1957, 45).

КОВІ́НЬКА, и, *ж.* 1. Палиця з загнутим кінцем. *Петрусь, із дивною ковінькою в руках, сів на своїм місці й почав оглядати залу в бінокль* (Крим., Вибр., 1965, 339); *У лівій руці він ніс папку, правою спирався на ковіньку* (Бурл., Напередодні, 1956, 43).

◇ **Ма́тері його́ (її** і *т. ін.*) **ковінька**, *лайл.*— уживається для вираження незадоволення, обурення, досади тощо. — *А досадно, матері його ковінька, що несила нам їм назад відіслати гостинців* (Стар., Облога.., 1961, 48); — *Раніше була нашому брату дорога на Січ, а тепер.. нема куди податися, бо скрізь пани та закони, матері їх ковінька* (Стельмах, I, 1962, 340); **На ру́ку ковінька** *кому* — цього тільки й треба кому-небудь; до речі комусь. — *Інший поботься і близько до мого двора підійти. А мені і на руку ковінька!* (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

2. *діал.* Вид дитячої гри, що нагадує хокей.

КОВКИ́Й, а́, е́. Який піддається куванню. *Ще недавно.. не були розроблені промислові способи одержання ковкого металу* (Наука.., 6, 1956, 9).

△ **Ковки́й чаву́н** — чавун, який одержують із білого чавуну внаслідок тривалого відпалювання (до 25 год.). *Ковкий чавун має велику міцність і добру пластичність* (Токарна справа.., 1957, 53).

КО́ВКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **ковки́й**. *Ковкість — це властивість металів і сплавів змінювати свою форму під час обробки тисненням* (Слюс. справа, 1957, 35).

КОВНІ́Р, а, ч., *розм., рідко.* Те саме, що **ко́мір**. *З малих і великих пачок випаковувала вона цукрові фігурки: дами в коротких сукнях, паничі в циліндрах і високих ковнірах* (Кобр., Вибр., 1954, 71); *З цієї веселої і теплої копиці* [дітей] *раптом хтось почав мене за ковнір витягати на світ божий* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 12).

КОВНІ́РЕЦЬ, рця́, ч., *рідко.* Зменш.-пестл. до **ко́внір**. *А в нашого Василя Вишивані рукава, Вишиваний ковнірець* (Чуб., V, 1874, 1115); *Як злісно уп'явся в шию крохмальний ковнірець нової сорочки!* (Полт., Повість.., 1960, 376).

КОВНІ́РЧИК, а, ч., *рідко.* Зменш.-пестл. до **ко́внір**. *Дочка примірює до чорного пальта білий ковнірчик з заячої шкурки* (Ірчан, II, 1958, 117).

КО́ВОРОТ [1], а, ч., *заст.* Ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин. *З поля череда вертав, і десь у кovороті затихає пастухова сопілка* (Кучер, Зол. руки, 1948, 105).

КО́ВОРОТ [2], а, ч., *діал.* Коловорот (*див.* **ко́ловоро́т** [2]).

КОВПА́К, а́, ч. 1. Головний убір конусоподібної, овальної та ін. форми. *Із-за кущів вийшов.. паруб'яга у білому кухарському ковпаку* (Гончар, Таврія, 1952, 169); *Блазенський ковпак.*

2. Накривка, накриття круглої, конусоподібної та ін. форми над чимось. *На багатьох дотах вони встановили броньовані ковпаки* (Кучер, Дорога.., 1958, 108); *Генератори тут розміщені не в будинку, а під спеціальними металевими ковпаками, які легко зняти з допомогою крана* (Рад. Укр., 10.II 1960, 1).

◇ **Жи́ти (прожи́ти, перебува́ти** і *т. ін.*), **як (на́че, мов** і *т. ін.*) **під [скляни́м] ковпако́м** — бути ізольованим, відірваним від суспільного середовища, жити ізольовано, відірвано від нього. — *Що ви можете знати про це, коли ви все життя прожили, наче під скляним ковпаком?* (Вільде, Сестри.., 1958, 528).

КОВПАЧО́К, чка́, ч. 1. Зменш. до **ковпа́к**. *За кілька хвилин легкою ходою підійшов сам завідувач, одягнений у коротку білу куртку та в білий ковпачок* (Руд., Вітер.., 1958, 75); *Практикують в овочівництві захист рослин від приморозків гончарними ковпачками* (Овоч., 1956, 42); *Сама пляшка* [термоса] *затикається звичайним корком, а зверху закручується металевим ковпачком, який можна використовувати як склянку* (Фізика, II, 1957, 29).

2. Їстівний гриб родини зморшкових. *Ковпачок піхвястий.*

КОВТА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до ковтання, пов'язаний з ним. *Як тільки їжа потрапляє в глотку, вона подразнює нервові закінчення; збудження, яке в них виникло, передається в ковтальний центр* (Метод. викл. анат.., 1955, 133).

КОВТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ковта́ти**. *У стовбурі мозку лежать центри ссання, жування, ковтання й виділення травних соків* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146); *При повному відмовленні хворого від їжі, а також у випадках непритомного стану, порушення акту ковтання застосовують штучне харчування* (Заг. догляд за хворими, 1957, 62).

КОВТА́ТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Бити, стукати; битися, стукатися. *Легесенько ковтала* [баба] *головою в стіну, якби з радості, що сина доброго має* (Стеф., Вибр., 1945, 98).

КОВТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех. і без додатка.* Рухом мускулатури горла проштовхувати що-небудь із порожнини рота в стравохід і шлунок. *Ні жувати, ні ковтати не можна, не йде у горло* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); — *За жменю цих цяцькованих Перлинок Не дав би я* [Півень] *і зернятка пшона. Нехай дурний індик ковтає* (Гл., Вибр., 1951, 102); *Жодному хворому ні в якому разі не можна вливати в рот їжу насильно, якщо він її не ковтає* (Заг. догляд за хворими, 1957, 62); // *розм.* Пити або їсти що-небудь жадібно, квапливо; глитати. *Батько.. десь під посадкою похапцем ковтає торішні консерви з блашанки* (Гончар, Тронка, 1963, 85); * Образно. *Ненажерлива молотарка ковтала.. сніп за снопом, копу за копою* (Минко, Вибр., 1952, 113).

◇ **Ковта́ти злість (лють** і *т. ін.*) — тамувати злість, лють і т. ін. *Розгубився* [Василь], *ковтає злість:* — *Де ж*

Петро той! Де той гість? (С. Ол., Вибр., 1959, 77); **Ковта́ти книжки́ (журна́ли, сторінки́** *і т. ін.*) — швидко, жадібно, з захопленням читати книжки, журнали тощо. *Серед тих авторів, яких я ковтав десятками, найбільше враження зробив на мене Марко Вовчок* (Коцюб., III, 1956, 281); *Тарас запалив свічку і, вмостившись на своєму сінничку, жадібно ковтав сторінку за сторінкою надзвичайні міфи* (Ів.. Тарас. шляхи, 1954, 104); **Ковта́ти пілю́лі** — мовчки терпіти образу, вислухувати щось неприємне. — *Дай такому волю, то він назавтра тобі колгосп організує,— думав Воронцов про подоляка.* — *А ти маєш в дивізії за нього пілюлі ковтати...* (Гончар, III, 1959, 322); **Ковта́ти пові́тря** — глибоко вдихати, втягувати в себе повітря. *Ходжу на волі — не дишу, а несито ковтаю свіже повітря, упиваюся й ним, і сонцем, і прохолодою* (Коцюб., I, 1955, 466); *Теодосій переминався з ноги на ногу, затаїв дихання, тихо ковтав повітря* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 145); **Ковта́ти сли́нку (сли́ну)** — з жадобою дивитися на що-небудь, прагнути з'їсти щось смачне, але недосяжне. *Дівчата з лиха горювали, Нудило тяжко молодиць; Лиш слинку з голоду ковтали, Як хочеться кому кисличь* (Котл., I, 1952, 102); *Хоч як ковтав слину, .. хоч як поглядав жадібно на стіл — ані батько, ані син ніби й не помічали моєї присутності* (Збан., Єдина, 1959, 65); **Ковта́ти слова́** — перозбірливо, нечітко вимовляти слова. — *А ти хто така? — трохи згодом питав він, ковтаючи слова* (Мирний, I, 1949, 127); **Ковта́ти сльо́зи** — стримувати сльози, плач. — *Будьмо здорові, мамо,— тихо прощався він, ковтаючи сльози* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 20).

КО́ВТКИ, ів, *мн., діал.* Сережки. *Приходила і ся* [Ганна] *сюди.. в намисті і в ковтках* (Котл., I, 1952, 73); *Вона одягла свій звичайний чорний убір, причесала волосся і вложила маленькі брильянтові ковтки в уха* (Фр., VII, 1951, 398).

КО́ВТНУТИ, ну, неш, *док., діал.* Однокр. до **ко́втати.** *Затиснутим кулаком ударив* [селянин] *його так сильно зверха в голову, що Бовдур аж ковтнув головою о стіну* (Фр., I, 1955, 286).

КОВТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* 1. Однокр. до **ковта́ти.** *Укинула Пріська ложку каші в рот: не пожувавши, ковтнула та й удавилася* (Мирний, III, 1954, 47); *У роті сохло, душа просила хоч закропитись, хоч раз ковтнути* (Коцюб., II, 1955, 92); *Пані Еля відхилила віконницю, дала йому ковтнути холодного напою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40); * Образно. *Ковтнула ніч під хмарою ракету* (Воронько, Тепло.., 1959, 117).

◇ **Га́ву ковтну́ти** *див.* га́ва; **Ковтну́ти [бага́то, чима́ло] лиха (го́ря** *і т. ін.*) — зазнати, перетерпіти багато лиха, горя тощо. *Олена Петрівна Дзоя переступила сороковий рік свого життя з вантажем складних переживань, ковтнувши вже чимало лиха та розчарувань* (Рибак, Час.., 1960, 152); *Ковтнуть гіркого у житті прийшлось маленькій* [Марійці] (Гонч., Вибр., 1959, 327); **Ковтну́ти пові́тря** — вдихнути, втягнути в себе повітря. *Плачинда спочатку оторопів, далі похапцем ковтнув повітря, і його низько опущені вуса заворушились* (Стельмах. I, 1962, 24).

2. *розм.* Те саме, що **ви́пити** 1. — *Не журись, Бороше,— піддержав його Яків, ковтнувши чарку горілки* (Мирний, I, 1954, 276); *Він перечистив за день не менше, як пар п'ятдесят* [чобіт і черевиків], *і майже нічого не їв, тільки.. ковтнув склянку зельтерської з сиропом* (Смолич, V, 1959, 39); // *без додатка.* Випити хмільного. [Г о с т р о х в о с т и й:] *Чи й запіканка й варенуха є? Га? Чи не ковтнути трохи, га?* (Н.-Лев., II, 1956, 497); — *Пив оце два тижні, так учора ковтнув, а вона отут стала й не йде!* (Вищня, I, 1956, 133)

КОВТО́К [1], тка́, ч. 1. Одноразовий рух мускулатури горла під час ковтання. *Він за один ковток чималий водянчик так і висушив* (Кв.-Осн., II, 1956, 202); *Двома ковтками спорожнив* [Каргат] *склянку, пересунув свій стілець до вікна й заглибився в свої папери та книжки* (Шовк., Інженери, 1948, 213); *Вхопивши барило з водою, жлуктить* [Кузьма] *нахильці, аж чути ковтки: глог-глог...* (Гончар, Тронка, 1963, 188).

2. Кількість рідини, яку можна проковтнути одним таким рухом. *Кайдашиха знов притулила губи до чарки і.. вкинула в рот один ковток* (Н.-Лев., II, 1956, 281); *Бойченко жадібно відпив з склянки ковток води* (Гур., Життя.., 1954, 321); // Незначна кількість їжі, питва. *Самим поки що напитися ніде: кидай агрегат і біжи аж до цих бочок за ковтком води* (Гончар, Тронка, 1963, 189).

КОВТО́К [2], тка́, ч., *діал.* Ковтун (у 1 знач.). *Диви, які ковтки он на собаці* (Сл. Гр.).

КОВТОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., розм.* Підсил. до **ковтну́ти.** *Сивушки зараз ковтонули* [троянці] *По ківшику* (Котл., I, 1952, 167).

КОВТО́ЧОК, чка, ч. Зменш. до **ковто́к** [1]. *Мартоха почала хилити горілку маленькими-маленькими ковточками* (Л. Укр., III, 1952, 673); *Настя маленькими ковточками пила воду* (Собко, Нам спокій.., 1959, 94).

КОВТУ́Н, а́, ч. 1. Жмут збитого волосся, вовни, шерсті. *І довгі коси в реп'ясах О поли бились в ковтунах* (Шевч., I, 1951, 361); *Матрос.. помацав голову.. На маківці ковтун чуба злипся і зашкаруб* (Мик., II, 1957, 214); *З їхніх кожухів, як з неостриженних баранів, у всі боки ковтунами летіла вовна* (Чорн., Потік.., 1956, 78).

2. *мед., вет.* Хвороба шкіри в людей на голові та в коней під гривою, при якій волосся сплутується й злипається.

КОВТУНУВА́ТИЙ, а, е. З ковтунами (у 1 знач.). *Він був собі ковтуноватий* [ковтунуватий], *..в космах і пелехатий* (Котл., I, 1952, 199); *Довгий чорний волос на голові розкуйовданий, трохи не ковтунуватий, бо Іван розчісував його лиш пальцями* (Март., Тв.,1954, 224).

КОВТЯ́К, КОВТЯ́Х, а́, ч., *діал.* Ковтун (у 1 знач.). *Благенька борідка.. збивалася в порижілі ковтяки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 232); *В головах ковтяхи* (Сл. Гр.).

КОВТЯ́Х *див.* **ковтя́к.**

КОВТЬ, *виг.* 1. Звуконаслідування, що означає звук ковтання.

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **ковтну́ти** 1. *«В дрізочки люльки! На смітник тютюн!» А по тім наказі хто нишком закурить — нехай і сам верховода — то зачує, ніби щось шелеснуло, зараз люльку ковть!* (Вовчок, VI, 1956, 278).

КОВТЬО́БА, и, *ж., діал.* 1. Ковбаня. *А вже кабана то шукай де-небудь біля ковтьоби* (Сл. Гр.).

2. *зневажл.* Про незугарну, неохайну людину. *Другі дівчата розбирали: то красивий, то ковтьоба, то зух, а для неї* [Галі] *вони* [парубки] *всі рівні* (Мирний, IV, 1955, 119).

КОВЧЕ́Г, а, ч. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від усесвітнього потопу Ной зі своєю родиною та тваринами. *Гей, Ноя нам треба з його ковчегом, Щоб вивіз нас з лиха та з горя* (Фр., XI, 1952, 401); *Великий, обліплений різними прибудовами, з чорними сліпаками мовчазних вікон, він* [дім] *нагадув Ноїв ковчег* (Кол., Терен.., 1959, 137).

2. *перен., іронн.* Про громіздке, старомодне судно, екіпаж і т. ін. *Зачепивши отця Кирила за золотий ланцюг держаком весла, батько втяг його.. в свій ковчег до корів і овечок* (Довж., Зач. Десна, 1957, 487); * Образно. *Хвилі доньчиної легковажності заливали родинний корабель Кукуликів, перетворювали його з гордого лайнера на жалюгідний ковчег* (Загреб., День.., 1964, 45).

3. У православній церкві — скринька для зберігання так званих святих дарів. *При ковчезі заповітнім Танцював колись Давид; Танець був служінням богу* (Л. Укр., IV, 1954, 148).

КОГО́РТА, и, *ж.* 1. У стародавньому Римі — загін війська, що становив десяту частину легіону. *На підмогу вігілам* [військовій сторожі] *прибігають вояки міської когорти і сяк-так утихомирюють люд, загрожуючи зброєю* (Л. Укр., II, 1951, 530).

2. *перен., уроч.* Згуртована спільними ідеями, цілями, прагненнями група людей. — *Свирид Гордійович належить до тієї когорти мужніх, які на власних плечах наше село в колективізацію вносили* (Руд., Остання шабля, 1959, 209); *У Міжнародному Товаристві Робітників К. Маркс і Ф. Енгельс виростили славну когорту пролетарських революціонерів* (Ком. Укр., 9, 1964, 14).

КОГУ́Т, ко́гута, *ч., діал.* 1. Півень. *В курнику запіяв когут* (Фр., VII, 1951, 9); *На всіх кінцях Гори вже іржуть коні, реве худоба, співають когути* (Скл., Святослав, 1959, 304).

2. Тетеря (*див.* **тете́ря**).

3. Китиця з піднячого пір'я на капелюсі.— *У нас, знаєте, носять на кресанях дорогі угорські когути* (Федьк., II, 1960, 29).

КОГУ́ТИК, а, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **ко́гут** 1. *Ой морозе, морозоньку, Добрий чоловіче! Зморозь того когутика, Нехай не кукуріче* (Чуб., V, 1874, 113); — *Тобі й когутика зарізати не шкода, бо добре косиш* (Томч., Жменяки, 1964, 114).

КОГУ́ТЯЧИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **ко́гут** 1. *В тій хвилі явився обік нього гарний паничик у шапочці з когутячим пером* (Фр., II, 1950, 122); *У високих шапках з когутячим пір'ям, з чорними вусами, вони* [жандарми] *могли налякати своїм виглядом* (Турч., Зорі.., 1950, 16).

КОД, у, *ч.* Система умовних знаків або сигналів для передавання відомостей. *Кольорові прапорці квітчали щогли пароплава. За міжнародним кодом це означало «Хай живе Перше травня»* (Трубл., Лахтак, 1953, 185); *Команди* [в електронних машинах].. *записуються у вигляді умовного коду* (Наука.., 7, 1956, 4); *Телеграфний код; Телемеханічний код.*

КО́ДА, и, *ж.* 1. Заключна частина музичного твору або його частини; закінчення. *Своєю конструкцією увертюра до «Чорноморців» нагадує сонатне алегро з повільним вступом, жвавою головною партією, ліричною побічною й урочистою маршоподібною кодою* (Укр. клас. опера, 1957, 170).

2. *літ.* Додатковий вірш, що перевищує встановлену нормами кількість рядків сонета (більше 14 рядків), рондо (більше 13) тощо.

КОДЕЇН, у, *ч., фарм.* Порошок або таблетки від кашлю. *Цікавість до алкалоїдів обумовлюється тим, що багато з них є цінними ліками, наприклад атропін, кодеїн, морфін* (Цікава хімія, 1954, 98).

КОДЕ́КС, у, *ч.* 1. *юр.* Сукупність законів у якій-небудь галузі права. *Деякі з тих формулювань правного цивільного кодексу викликали гомеричний сміх в аудиторії* (Фр., VI, 1951, 268); *В основі кримінальних, цивільних, кримінально-процесуальних і цивільних процесуальних кодексів усіх союзних республік лежать вдині й обов'язкові для всіх республік принципи* (Рад. суд, 1951, 55).

△ **Ка́рний ко́декс** — збірник законів кримінального права, що діють на певній території. *Згідно з карним кодексом, судовій відповідальності підлягають правопорушники з шістнадцяти, а в ряді особливо небезпечних злочинів — з чотирнадцяти літ* (Літ. Укр., 28.I 1969, 4).

2. *чого й з означ., перен.* Сукупність правил поведінки, звичок, переконань і т. ін. *Серед війн і гніту.. вирівалися колись-не-колись десятиліття, що село українське жило тихим і своїм життям. Співало свою пісню, культивувало свій звичай, творило свій кодекс* (Хотк., I, 1966, 94); *Вчинки його цілковито укладалися в кодекс дозволеного* (Рибак, Час.., 1960, 424); *Моральний кодекс — комуністичні заповіді найвищої людяності* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

3. *спец.* Старовинний рукопис в оправі. *Лежать у великому порядку кодекси, таблиці, сувої і зшитки пергаменту і всякі знадоби до писання* (Л. Укр., III, 1952, 270).

КОДИФІКА́ТОР, а, *ч.* Той, хто займається кодифікацією.

КОДИФІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до кодифікації.

КОДИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Зведення в єдине ціле (в кодекс) різних правових законів, постанов тощо. *Мойсей-пророк, як давній Батько всіх кодифікацій, Приміститься, як писар, збоку* (Сам., I, 1958, 252).

КОДИФІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кодифікува́ти**. *Конференція* [сьома конференція КП(б)У] *пропонує.. запровадити систему кодифікування важливіших постанов партійних центрів* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 190).

КОДИФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Робити кодифікацію.

КОДИФІКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **кодифікува́ти**.

КОДІ́ЛЬНИК, а. *ч.* Те саме, що **кана́тник** [2].

КОДІ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Місце для складання рибальських кодол. *Це все становище з куренями, очеретяними ятками, ..з кодільнею, з кухарським куренем загалом звалося куренем* (Н.-Лев., II, 1956, 226).

КО́ДЛО, а, *с.* 1. *зневажл.* Рідня, нащадки. *Досталося й Одарці, її батькові й матері, погоничам, наймичкам, з усім їх родом і кодлом* (Н.-Лев., II, 1956, 59); *Бідняцькі нащадки чи то боялися приступитись до дівчини, чи гребували панським кодлом* (Збан., Сеспель, 1961, 417); // *перен.* Про злочинне оточення.— *Не турбуйся, вони* [німці] *ще не раз проклинатимуть фюрера і його кодло* (Рибак, Час.., 1960, 76).

Відьо́мське (**дідько́ве** і т. ін.) **ко́дло** — грубий, лайливий вислів (звичайно про родину, якусь групу людей тощо).

2. *фам.* Рід, плем'я. [Б у б л е й н и ц я:] *Що ж робити, коли ваш рід такий удався, бо то з вашого кодла* (Н.-Лев., II, 1956, 508); [П р і с ь к а:] *Я таки зроду не з полохливого кодла* (Кроп., I, 1958, 512).

КОДО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до кодува́ти; // *у знач. прикм. На пульті оператора стоїть акуратна стопка перфокарт — кодованих програм для машин* (Наука.., 9, 1961, 21).

КОДО́ВИЙ, а, е. Прикм. до код. *У 1850 р. Б. С. Якобі сконструював перший.. телеграфний апарат, який давав можливість передавати кореспонденції не кодовими сигналами, а букводрукуванням* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 377).

КОДО́ЛА, и, *ж.* Дуже грубий і міцний мотузок; линва, канат. *Нанизу, од гатки, ходить по Росі важкий порон на товстій кодолі* (Н.-Лев., I, 1956, 51); *Повагом почав іти вглиб вагончик, прив'язаний до кодоли, що потроху розмотувалася з барабана* (Гр., Без хліба, 1958, 166); *Із човна виплигнув чоловік, побіг на пісок, тягнучи за собою довгу кодолу* (Десняк, Десну.., 1949, 454).

КОДОЛОВИЙ, а, е. Прикм. до кодо́ла.

КОДУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **кодува́ти**. *Застосовуються спеціальні методи кодування сигналів супутника, що нагадують собою радіолокаційні методи* (Радіолокація.., 1958, 39).

КОДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Зашифровувати повідомлення кодом.

КОДУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., спец.* Пас. до **кодува́ти**. *Програма роботи такого верстата заздалегідь обчислюється, кодується й записується на перфострічку* (Роб. газ., 11.I 1963, 2).

КОЕФІЦІ́ЄНТ, а, ч. 1. Числовий або літерний множник в алгебричному виразі. *Виражений цифрами співмножник, поставлений перед буквеними співмножниками, називається коефіцієнтом одночлена* (Алг., I, 1956, 43); // Число, на яке слід помножити яку-небудь величину, щоб дістати величину, потрібну за даних умов. *Коефіцієнт використання устаткування.*

2. Величина, що визначає яку-небудь властивість фізичного тіла. *Головна його* [годинника] *частина — стрижні, зроблені з особливого металевого сплаву з великим коефіцієнтом розширення* (Цікава фізика..., 1950, 161); *Коефіцієнт тертя.*

△ **Коефіці́єнт ко́рисної дії** — відношення кількості корисної роботи, виконаної яким-небудь механізмом, до кількості витраченої ним енергії; **видатність** (*див.* **видатні́сть** [2]). *Число, що показує, яку частину всієї виконаної роботи становить корисна робота, називається коефіцієнтом корисної дії* (Фізика, 1, 1957, 111); *У дизельних двигунах за низької температури різко падає коефіцієнт корисної дії* (Знання..., 10, 1966, 7).

КО́ЄЦЬ, ко́йця, ч., *діал.* Клітка для курей.

КО́ЖА, і, *ж., діал.* Шкіра, шкура. *Кожі Микита м'яв* (Тич., I, 1957, 85).

КО́ЖАНКА, и, *ж., діал.* Шкірянка, шкуратянка. *— Коси в Полтаві підріжу, кожух на кожанку проміняю, додому вернусь, щоб і дід не впізнав!* (Гончар, II, 1959, 167).

КО́ЖАНОК, нка́, ч., *діал.* Кожушок (у 1 знач.). *Найстаріший кожушок був у Тупотуна. Звав він його кожанком* (Барв., Опов.., 1902, 304).

КО́ЖДИЙ, а, е, *займ. означ., діал.* Кожний. *Не гнівайся на свого сина, що кличе матір кожду мить* (Тич., II, 1957, 109); *Не кождий слабий, що стогне* (Номис, 1864, № 3030).

КО́ЖЕН *див.* **ко́жний.**

КО́ЖНИЙ, КО́ЖЕН, жна, жне, *займ. означ.* 1. Один з усіх, узятий окремо; будь-який з даного ряду; всякий. *Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова* (Мирний, V, 1955, 314); *Українська пісня може Кожне серце полонить* (Рильський, III, 1961, 110); *Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка — все це було йому знайоме, промовляло до нього* (Коцюб., I, 1955, 338); *День Перемоги кожен рік По праву з гордістю стрічаєм* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 59).

Ко́жен раз; Ко́жного ра́зу *див.* **раз; На ко́жному (ко́жнім) кро́ці** *див.* **крок; У ко́жному (ко́жнім) ра́зі** *див.* **раз.**

2. *у знач. ім.* **ко́жний, ко́жен**, жного, ч. Будь-яка, всяка людина. *Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний* (Вовчок, I, 1955, 112); *Ми з Жабі не спали, а, пригорнувшись один до одного, мовчки думали кожен свою думку* (Досв., Вибр., 1959, 44).

КОЖНІСІ́НЬКИЙ, а, е, *займ. означ., розм.* Абсолютно кожний, кожний без винятку. *Мак постіль вкрив городи коло кожнісінької хатки* (Вовчок, I, 1955, 323); *З тих пір, як Христя збожеволіла, бігала* [кума] *кожнісінький день доглядати її дітей* (Григ., Вибр., 1959, 203).

КОЖУМ'Я́КА, и, ч., *заст.* Майстер, що виробляв сирицю; мнець. *Дужі кожум'яки сиділи під дашками ганків на вулицях і м'яли своїми міцними руками волові шкури* (Довж., I, 1958, 227); *Багато віків тому тут* [на Подолі] *працювали київські кожум'яки, гончарі і броварі* (Цюпа, Україна..., 1960, 135).

КОЖУ́Х, а, ч. 1. Довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини. *Одягнувши нові, кримських смушків кожухи, стали* [козаки] *виходити* (Кв.-Осн., II, 1956, 214); *А сам сотник у кожусі.. Коло клуні похожав* (Шевч., II, 1963, 201); *Посеред двору на сіні, на килимі, укритий баранячим кожухом, хропів Тарас* (Довж., I, 1958, 222).

2. *техн.* Оболонка, накриття, футляр і т. ін. для ізоляції або запобігання пошкодженню споруд, механізмів чи їх частин. *Будинки дериваційної ГЕС, у яких встановлюють турбіни у металевому кожусі, звичайно мають конічну всмоктувальну трубу* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 188); *Клепальники клепали кожух домни* (Донч., I, 1956, 160); *Іноді бої тяглися годинами.. Закипала вода в кожухах кулеметів* (Гончар, II, 1959, 125).

КОЖУХА́Р, я́, ч. Кравець, що шиє кожухи (у 1 знач.).

КОЖУХО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кожу́х**.

КОЖУША́НИЙ, а, е. Прикм. до **кожу́х** 1. *Ходить* [дід], *поли кожушані Підіткнувши під пасок* (Мал., Серце.., 1959, 152); // Пошитий із кожушини (у 2 знач.). *Хурман задоволено б'є об поли кожушаними рукавицями* (Кучер, Зол. руки, 1948, 179).

КОЖУША́НКА, и, *ж.* Шуба з овечої шкури, покрита зверху сукном і т. ін. *На той гук та на крик собак вибіг Яшка, а за ним і сам суддя у довгій кожушанці* (Мирний, I, 1954, 161); *Поряд із свитою в широкім уживанні були кожушанки, що своїм кроєм дуже близькі до свиток. Кожушанки шилися в більшості з овечих шкур та покривалися зверху сукном* (Збірник Полт. музею, I, 1928, 83); *Вийшла товста старостиха в розхристаній, нашвидку накинутій на плечі кожушанці* (Ле, Мої листи, 1945, 79).

КОЖУША́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кожуша́нка**. *Невеликі скарби були там у мене: кілька сорочок, та спідниць дві, та ще.. кожушаночка* (Вовчок, I, 1955, 138); *Стояла біля похилих дощаних воріт тривожна мати. В кожушаночці, зігнута літами* (Цюпа, Три явори, 1958, 74).

КОЖУШИ́НА, и, *ж.* 1. Не покритий тканиною кожушок (у 1 знач.). — *Та як його без кожушини по такому холоду на роботу бігати!* (Мирний, IV, 1955, 297); *Я морозу не боюсь! — В кожушину одягнусь* (Бойко, Ростіть.., 1959, 28); // *зневажл.* Ношений, поганенький кожух або кожушок. *По смітнику* [довелось] *Ходити, нудити, Поки пугач над стріхою В вікно не завив, А наймичка холодного Трупу не накрив Кожушиною старою* (Шевч., II, 1953, 175); *Люди минають хлопчину, ..Латану скрізь кожушину Вітер, як ніж, пробива* (Павл., Бистрина, 1959, 59).

2. Вичинена овеча шкура, а також шматки старого кожуха. *Терентій.. іде до дверей і зупиняється біля порога, ворушачи перед собою великими, з кожушини рукавицями* (Стельмах, I, 1962, 178); *Узутий був* [чоловік] *у великі розтоптані валянці, обшиті рудою кожушиною* (Збан., Єдина, 1959, 92).

КОЖУШИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кожуши́на** 1. *На возі сиділи в бабських кожушинках.. Півень і Мітла* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 449).

КОЖУШИ́СЬКО, а, ч. Збільш. до **кожу́х** 1. *Все, що де діставав* [командир], *— старі рукавиці, валянки, якийсь кожушисько — все це віддавав людям, особливо тим, що були погано одягнені* (Тют., Вир, 1964, 462).

КОЖУШИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **кожу́х** 1. *На малім Микиті був той кожух кожушищем* (Март., Тв., 1954, 74).

КОЖУ́ШНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **кожухар**.

КОЖУ́ШОК, у́шка́, ч. 1. Зменш. до **кожу́х**. [К о с т ь:] *У нас такий кожушок є, що всі в ньому переходили до школи* (Вас., III, 1960, 171); *На порозі з'явилася Роксана.*

тримаючи за руку Ростика, одягненого в кожушок (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 252); *Увесь механізм машинки був закритий чорним жерстяним лакованим кожушком* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 133).

2. Густа плівка на поверхні захолодлого молока, киселю тощо. *Вона старанно зібрала весь кожушок зі сметанки і положила в його філіжанку* (Фр., VII, 1951, 28).

3. Зовнішній покрив комахи, гусениці, а також шкіра змії, скинута під час линяння.

КОЗА́, и́, *ж.* 1. Невелика рогата жуйна тварина родини порожнисторогих, що дає молоко, м'ясо тощо; самиця козла (у 1, 2 знач.). *Паслась Коза з козятком коло хати* (Шевч., II, 1963, 366); *По схилах гір розсипалися отари кіз та овець* (Гончар, III, 1959, 171); * У порівн. — *Я тебе всього двічі чи тричі бачив на полі, де ти стрибала, як коза...* (Мирний, I, 1949, 309).

◇ **Всі (і) кози́ в зо́лоті** *кому* — комусь здається хто-, що-небудь кращим, ніж у дійсності. *П'яному і кози в золоті* (Номис, 1864, № 11445); **І вовки́ [були́, бу́дуть] си́ті, і кози́ ці́лі; І кози́ [були́, бу́дуть] си́ті, і (й) сі́но ці́ле — немає шкоди, збитку ні для одних, ні для інших; ніхто не зазнав шкоди, збитків.** *Його натура була слаба...: він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб і кози були ситі, і сіно ціле* (Мирний, III, 1954, 186); *— Ось бач, як воно все виходить ловкенько.. І кози ситі, й сіно ціле* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 131); **Лупи́ти (дра́ти** *і т. ін.*) **як си́дорову козу́ — нещадно бити.** [Митька:] *І били ж мене батько за се, драли як сидорову козу!..* (Кроп., IV, 1959, 265); **На похи́ле де́рево і [всі, всю́ди** *і т. ін.*] **кози́ скаку́ть — ще й всякі неприємності, нещастя на слабку, беззахисну людину.** *Бригадир Кононенко суворо зауважив: — Відкоша отаким не даєш, то й лізуть. Чи не знаєш: на похиле дерево і кози скачуть* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 208); **Не поспіша́й (не поспіша́йте, встиг**неш** і *т. ін.*) з кози́ами на торг — не варто без потреби поспішати куди-небудь або з чим-небудь.** *Мене рішуче притримав за руку Максим Бобровник. — А ти стій на місці. Знаєш прислів'я — не поспішай з козами на торг* (Збан., Єдина, 1959, 248); *— Та годі вже з вашими качанами... тут їсти хочеться...— нетерпляче озвався Макар.. — Встигнеш ще з козами на торг* (Добр., Тече річка.., 1961, 260); **Не хо́че (не ра́да** *і т. ін.*) **коза́ на торг, та [її] веду́ть — хоч-нехоч, а треба робити так, як цього вимагають обставини.** [Омелько:] *Коли її беруть без приданого, то нехай богові дякує.. Що вона не хоче, так що ж? Коза не хоче на торг, та її ведуть!..* (Кроп., IV, 1959, 181); **Туди́ (там), де кози́м ро́ги пра́влять, іron.** — у в'язницю, на заслання. *— Якби мій позов добувся до рук станового, то він би запровадив мене туди, де козам роги правлять!..* (Мирний, IV, 1955, 384); *— Рубонеш одного, а вони селом навалляться на тебе, дадуть, скільки влізе, духу, а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (Стельмах, II, 1962, 109); **Прийшла́ ([ще] прийде** *і т. ін.*) **коза́ до во́за — доведеться ще кому-небудь звернутися з проханням до тієї людини, якій колись він відмовив у чомусь або до якої не хотів звертатися з певних причин.** *Читаючи лист Франка, я не могла не подумати: «прийшла коза до воза»* (Л. Укр., V, 1956, 212); *— Чекайте, чекайте! Ще прийде коза до воза... Ви ще мене згадаєте* (Речм., Весн. грози, 1961, 125).

2. *перен., розм.* Про жваву, рухливу дівчину. *— Не знаєш, ..чия ота фата* [дівчина]*? — й показав на Гаїцу. — Котра? Ота коза дика в білій спідниці?* (Коцюб., I, 1955, 234); *Дзвонар сміхотливим поглядом провів дівчину і захоплено подумав: «Коза. Росте ж на чиюсь голову»* (Стельмах, I, 1962, 63).

3. *розм., рідко.* Те саме, що **волі́нка**. *Грають* [пастухи].. *на своїх інструментах: козі і дерев'яній дудці* (Коцюб., III, 1956, 412); *Трапляються.. іноді дуже цікаві* [інструменти],.. *що їх вживають гуцули: флояра та денцівка, зроблені на зразок сопілки, трембіта, ..коза* (Іст. укр. музики, 1922, 92).

4. *розм., заст.* Те саме, що **в'язни́ця**. *Чоловіка та старшого сина за крадіж у козу посаджено* (Барв., Опов.., 1902, 252).

КОЗА́-ДЕРЕЗА́, (~ й- ~ и́), *ж.* Фольклорна назва кози. *Коза сидить на печі та й каже: — Я коза-дереза, За три копи куплена, Півбока луплена* (Укр.. казки, 1951, 39).

КОЗА́К, а́, *ч.* 1. На Україні в XV—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини. *У мою хатину Прийшли* [сотник, отамани й гетьмани], *сіли коло мене І про Україну Розмовляють, розказують, Як Січ будовали* [будували], *Як козаки на байдаках Пороги минали* (Шевч., I, 1963, 74); *Жив у нас у селі козак Хмара* (Вовчок, I, 1955, 21); *— Яке прекрасне слово: ко-за-ки! Українські козаки, що віками боролися за волю українського обездоленого народу* (Довж., I, 1958, 162); // У Росії XVI—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк). *Російські збіглі селяни й холопи, що оселились на Дону, теж стали називати себе козаками* (Іст. СРСР, I, 1956, 150).

Ви́борні козаки́ *див.* **ви́борний** [1]; **Виписні́ козаки́** *див.* **виписни́й; Городові́ козаки́** — козаки, що жили по селах і містах України (крім Запорізької Січі); **Запорізькі козаки́** — те саме, що **запоріжці** 2; **Компані́йський коза́к** — те саме, що **компані́єць; Реєстро́ві козаки́** — козаки, що в XVI — першій половині XVII ст. перебували на службі в польського короля.

◇ **Вільни́й коза́к** *див.* **вільний.**

2. У дореволюційній Росії з XVIII ст.— представник військового стану, уродженець військових областей (Кубанської, Оренбурзької, війська Донського та ін.), який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею. *У Харкові.. написав* [Я. Г. Кухаренко] *драму «Чорноморський побит», в котрій зобразив життя та звичаї кубанських козаків межи 1794—1796 роками* (Коцюб., III, 1956, 49); // Рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників. *Чи козаки гналися за ними, чи самі отакий переполох зчинили* (Головко, II, 1957, 345).

3. Уродженець колишніх військових областей. *Комбат Петров, донський козак і весельчак, і його комісар.. загинули в самій гущавині бою* (Довж., I, 1958, 208).

4. Парубок, юнак взагалі. *— В тебе, козаче, такі дивні карі очі, яких я ще зроду не бачила* (Н.-Лев., III, 1956, 291); *— Хлопці, козаки мої, в четвертій вже школі бурсакують* (Гончар, Тронка, 1963, 266); // Молодецький, ставний парубок. *Семен осміхнувся до себе. — Чим не козак? — сказав він голосно* (Коцюб., I, 1955, 41); *— А повернись-но, синку! Козак хоч куди!* (Головко, II, 1957, 266).

5. *розм.* Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець. *Еней був парубок моторний І хлопець хоть куди козак, Удавсь на всєв зле проворний, Завзятійший од всіх бурлак* (Котл., I, 1952, 65); *Не той козак, що вік проживає та й на лаві помирає, а той козак, що з ворогом в чистім полі слави здобуває...* (Кач., Вибр., 1953, 55).

6. Те саме, що **козачо́к** 3. *Я під тренькіт домашньої музики витанцьовувала козака, метелиці...* (Хотк., I, 1966, 64); *Хороводи, метелиці, гопаки, козаки, коломийки, гуцулки.. разом з новими танцями складають*

основу хореографічного мистецтва і в наш час (Мист., 4, 1962, 20).

КОЗАКИ́Н, а, ч., *заст.* Чоловічий короткий каптан на гапликах із брижами ззаду та стоячим коміром. *Вийняла жінка з скрині мій.. козакин: що порвалось — позашивала та швиденько й випровадила* (Стор., I, 1957, 116); *Серед сірих шапок і присипаних снігом спин впадає в око малиновий козакин комбрига* (Рибак, Опов., 1949, 153).

КОЗАКІ́В, кóва, кóве. Прикм. до **козáк** 1—5; належний козакові. *Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко від церкви* (Вовчок, I, 1955, 320).

КОЗАКУВА́ННЯ, я, *с., заст., розм.* Дія за знач. **козакува́ти.** *Багато, мабуть, нагадав їм* [козакам] *Тарас* [Бульба] *знайомого й кращого, що бував в людині, яку зробили мудрою роки горя, праці, козакування і всяких злигоднів* (Довж., III, 1960, 37).

КОЗАКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* 1. *заст.* Бути козаком (у 1, 2 знач.). — *На Січі добре козакувати, а на займанщині хліб робити! — сказав* [Мирон] *сам собі* (Мирний, I, 1949, 180); *Колись він козакував, був у неволі турецькій, але визволився відтіля* (Гр., I, 1963, 344); *Він давно покинув козакувати і за час моєї служби жодного аулу ханського не зруйнував* (Ле, Наливайко, 1957, 24).

2. *розм.* Те саме, що **парубкува́ти.** — *Чи ви напитали собі яку службу, чи й досі козакуєте та бурлакуєте? — спитав в Коваленка Дунін-Левченко* (Н.-Лев., I, 1956, 612); — *Воно, звісно, для нього та дочки забагато* [двох кімнат], *та не буде ж він до смерті козакувати!* (Дім., Ідол, 1961, 175).

КОЗА́Р, я́, ч., *рідко.* Пастух кіз. *Козар сміється очима до своїх кіз* (Коцюб., II, 1955, 324); *Тут стояв уже старший вівчар.., а біля нього кілька вівчарів до овець, ..козар до кіз* (Гжицький, Опришки, 1962, 16).

КОЗА́РКА *див.* **каза́рка**[1].

КОЗАРЛЮ́ГА, и, ч. Збільш. до **коза́к** 1—5. *Кривоніс сидів біля свого куреня.. Був з нього козарлюга забісований* (Стор., I, 1957, 399); *Один козарлюга однак вихопив шаблю і кинувся було на Янкеля, та Бульба вчасно схопив його за руку* (Довж., I, 1958, 237); — *От і впізнай його. Який же козарлюга став! Заходь, заходь, синку!* (Минко, Ясні зорі, 1951, 91); — *Без охорони хіба залишать такого козарлюгу?* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 41).

КОЗА́ЦТВО, а, *с.* 1. Збірн. до **коза́к** 1—3. — *Чи на те ж козацтво гинуло в неволі, Побивалось тяжко, шукаючи долі, Чи на те лилися кривавії ріки, Щоб усе пропало й забулось навіки?* (Л. Укр., I, 1951, 19); *Крикнув отаман в діброву: — На коні, козацтво, на коні!* (Тич., I, 1957, 104); *В пошуках людських резервів послав* [Врангель] *на Дон загін полковника Назарова, щоб спробував підняти по станицях козацтво* (Гончар, II, 1959, 318).

2. Козацький стан. *Він не крився ні від кого, що сам вийшов з давнього козачого роду, ..що з козацтва викопала його доля* (Мирний, III, 1954, 259); [М а р т и н:] *Хлопам усе козацтва хочеться* (Гр., II, 1963, 537).

КОЗА́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **коза́к** 1—3. *Де кров текла козацькая, Трава зеленіє* (Шевч., I, 1951, 66); *Остап зібрав собі гарне військо козацьке потроху і вже був напоготові йти на турка* (Вовчок, I, 1955, 331); *З-за гори доноситься гомін, ..чується маршова козацька пісня...* (Мирний, III, 1954, 202); // Належний козакові, козакам. *Перед моїми очима ніби по Дніпрі заворушились козацькі чайки* (Н.-Лев., III, 1956, 307); — *А були колись і оці степи вільними степами. Колись і їх тільки козацькі коні топтали* (Хотк., I, 1966, 96); // Який походить із козаків. *Козацький рід;* // Який носили козаки (у 1, 2 знач.). *Сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на ньому козацька* (Кв.-Осн., II, 1956, 290); *Колись на цій голові буйно розвівався традиційний козацький оселедець* (Добр., Очак. розмир, 1965, 7); // Власт. козакові, козакам. [В а с и л ь:] *Зосталося одно Запоріжжя, де ще живуть козацькі звичаї, де воля подає руку то одному безталаннику, то другому...* (Мирний, V, 1955, 113); [Д і в ч а т а:] *Ти думав, як зодягся по-козацькому та пістоль за пояс, то уже й козак? Еге, наберись козацького хисту попереду!* (Вас., III, 1960, 18).

Коза́цька старши́на — керівна привілейована верхівка українського козацтва, яку обирали на козацькій раді. *По один бік яру стояли потомки старшини козацької* (Мирний, I, 1949, 368)

КОЗА́ЧА, ати, *с., розм.* Дитя козака (у 1—3 знач.). *Німець байдуже дивився на козачат, що гралися поблизу* (Перв., Невигадане життя, 1958, 172).

КОЗАЧЕ́НКО, а, ч. Син козака (у 1—3 знач.). — *А захоче студент колегії побачитися з твоїм Мартинком, з простим козаченком?* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 136).

КОЗА́ЧЕ́НЬКО, а, ч., *нар.-поет.* Пестл. до **коза́к** 1—5. *Грає кобзар, виспівує, Вимовля словами, Як.. орда, ляхи Бились з козаками; ..Як ховали козаченька В зеленім байраці* (Шевч., I, 1963, 41); *Йшла дівчина з козаченьком, — Де те лихо в ката? Любо, мило молоденьким, — Справді голуб'ята* (Граб., I, 1959, 255).

КОЗА́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **коза́цький.** *Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту славу козачу: Я її онукам тепер розказав* (Шевч., I, 1963, 139); *Гей, шумить, цвіте й сьогодні Славна та пора, Як ішли козачі сотні З Дону до Дніпра* (Гірник, Сонце.., 1958, 15); *Стояла собі у полі, коло гаю, одна козача паслка* (Вовчок, I, 1955, 338); *Громада якось не подумала, щоб опікуна до нас настановити. А ми були козачі* (Барв., Опов.., 1902, 173); *Козача вдача гучно одкликалася в старому серці* (Мирний, I, 1949, 183).

КОЗАЧИ́НА, и. 1. ч., *розм.* Те саме, що **коза́к 1**—5. — *Ти хто такий? — питав Богун козачину, що, видимо, супроводжував бранців* (Кач., Вибр., 1953, 79); *На попоні козачину з битви винесли бійці...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 102); *І очима вже пас Козачина не раз Журавлині ключі молоденький* (Манж., Тв., 1955, 80); — *А він же з себе і красень! Що за козачина — лицар, справжній лицар* (Мирний, V, 1955, 102).

2. *ж., заст.* Те саме, що **козакúн.** *Мати хотіла одягти його в козачину, в нові крамні штанці* (Н.-Лев., I, 1956, 175).

КОЗАЧИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **коза́к** 1—5. *Славного війська козачище* (Сл. Гр.).

КОЗА́ЧКА, и, ж. Дружина або дочка козака (у 1—3 знач.). *А козачка жде милого, Не убитого, живого* (Бор., Тв., 1957, 73); — *Хто ж і порадить сироту,— одказують старі козачки,— як не ми?* (Вовчок, I, 1955, 25); *Дівчина зі станиці, козачка, ..швидко йшла шляхом, несучи у руці маленький клунок* (Собко, Кавказ, 1946, 8).

КОЗАЧКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **козачóк** 2; // Який носили козачки. *Сміялись з його хлопці, коли побачили у рваній козачковій одежі* (Мирний, IV, 1955, 169).

2. Стос. до козачка (у 3 знач.). *Загальна риса, властива більшості епізодів опери* [«Запорожець за Дунаєм»].— *народнотанцювальна ритміка з частим уживанням козачкових та гопакових зворотів* (Укр. клас. опера, 1957, 141).

КОЗА́ЧНЯ, і, *ж., зневажл.* Збірн. до **коза́к** 2, 3. *Бешкетує денікінська козачня* (Гончар, II, 1959, 104).

КОЗАЧО́К, чка́, ч. 1. Зменш.-пестл. до **коза́к** 1—5. — *Я не цареико, не короленко; Я ж отецький синок Да*

панок-козачок (Чуб., III, 1872, 281); *Наче полум'я — лампаси, синє небо — башличок, був з-за Дону, з-за Донбасу заповзятий козачок* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 102).

2. У стародавньому дворянському побуті — хлопчик-слуга. *Козачок Петрушка хвалився.. дівчатам, що він, якось зайшовши в Остапову хату, застав, як той.. перебирав одежу* (Мирний, IV, 1955, 29); *В двері швидко ввійшов моторний козачок, і Замойський на півслові урвав розмову* (Ле, Налив айко, 1957, 20); *У Вільні Шевченко разом із своїм товаришем і земляком Іваном Нечипоренком почав виконувати обов'язки козачка — сидіти в передпокої і чекати панського наказу* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 12).

3. Веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва. *М. К. Садовський був надзвичайно оригінальним виконавцем танцю. Козачок він танцював так, як ніхто за моєї пам'яті* (Минуле укр. театру, 1953, 175); // Музика до цього танцю. *Ще малим хлопцем він зробив маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка* (Н.-Лев., II, 1956, 172).

4. *(Pyrrhocoris apterus).* Комаха ряду напівтвердокрилих, зверху яскраво-червона з плямистим чорним малюнком, а знизу — чорна. *Їй* [Галі] *так гарно. Сонечко привітно гріє, козачки коло неї снують по зеленій травиці* (Мирний, IV, 1955, 122); *Червоні козачки так ворушаться по землі* (Барв., Опов.., 1902, 541).

Коза́ччина, и, *ж.* Доба в історії України (друга половина XV—XVIII ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників.— *Велике містечко* [Опішня] *і давне... Ще за козаччини воно славилося...* (Мирний, IV, 1955, 372); *Тільки чорні могили», ці велетні степові, ці єдині свідки давньої бувальщини, славної козаччини, тільки-тільки що мріють* (Л. Янов., I, 1959, 51); *Вона відвідувала лекції в університеті і залюбки розповідала потім сестричкам про козаччину та Хмельниччину* (М. Ол., Леся, 1960, 128).

Ко́зел, зла́, ч. 1. Дика жуйна тварина родини порожнисторогих, що живе переважно в горах. *Сніговий козел.. тримається завжди недалеко від снігових полів на неприступних скелях і крутих схилах гірських вершин* (Посібник з зоогеогр., 1956, 95).

2. Те саме, що цап [1]. *З козла ні шерсті, ні молока* (Укр.. присл.., 1955, 231); *Козел меле, козел меле, коза насипає* (Барв., Опов.., 1902, 47); * У порівн. *Витріщив очі, як козел на нові ворота* (Номис, 1864, № 6338).

◇ **Козе́л відпу́щення** — про людину, на яку звалюють чужу провину, відповідальність за чийсь учинок. — *Що ж.., я, виходить, за козла відпущення?* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 64); **Як з козла́ молока́** — немає жодної користі від кого-, чого-небудь. [Х р а н к о:] *Що з вашої науки? Як з козла молока!* (Мирний, V, 1955, 134).

3. *розм.* Вид гри в доміно, карти. *В селі оце гуляють, мабуть, у хвильки або в козла* (Мик., II, 1957, 85); *В перервах.. відбувалися справжні побоїща між видатними майстрами козла* (Собко, Матв. затока, 1962, 40); // Той, хто програв у такій грі. *Підійшов* [Шмалієнко] *до групи курсантів, що грали в доміно.. — Сідай, сідай. Через п'ять хвилин устанеш козлом* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 49).

◇ **Забива́ти козла́** — грати в доміно. *Збирались товариші. Грали в карти або забивали козла* (Кочура, Родина.., 1962, 72).

4. *спорт.* Гімнастичний прилад для перестрибування, що має форму короткої колоди на чотирьох високих ніжках, оббитої шкірою або дерматином. *Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік і почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів* (Л. Укр., III, 1952, 578); *Щоденні стрибки через коня і козла, ходіння по канату, штиковий бій.. робили свою непомітну справу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 53).

5. *мет.* Метал, сплав, який застиг під час плавлення й прилип до стінок печі, ківша й т. ін. *Найменший прорахунок може спричинитися до утворення в реакторі козла.., коли рідкий чавун, остигаючи в печі, перетворюється в моноліт* (Рад. Укр., 29.V 1962, 1).

КОЗЕ́ЛЕЦЬ *див.* **коза́ельці.**

КОЗЕ́ЛЬКИ, льок, *мн.* (*одн.* **козе́льок**, лька, *ч.*), *рідко.* Те саме, що **коза́ельці.** *Павлик.. бігав по степу, гуляв там в гилки, в цурки, дер горобці в повітках, їв козельки, щавель* (Н.-Лев., I, 1956, 445); *З гущини трави гордо підносив свою велику голову козельок* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63).

КОЗЕ́ЛЬОК *див.* **коза́ельки.**

КОЗЕ́ЛЬЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **козе́лець**, льця, *ч.*) (*Tragopogon* L.). Рід багаторічної трав'янистої рослини родини складноцвітих. *Он магнулась тирса біла, Звіробій скрутив стебельці, .. Як зірки, горять козельці* (Щог., Поезії, 1958, 106); [М а р и н а:] *Ідіть лиш у поле та нарвіть бабок, .. козельців...* (Кроп., II, 1958, 318); *На возких місцях жовтіли козельці та ясніли незабудки* (Оп., Іду.., 1958, 21); *Лийся, дощику, навкруг — На поля, Баштан і луг.. На козелець, на паслін* (Стельмах, Колосок.., 1959, 16).

КОЗЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля кози (у 1 знач.). *Коло хатини Коза пасеться; а дитина І невеличке козеня У сінях граються* (Шевч., II, 1953, 316); *Весело підплигуючи, бігли козенята* (Шиян, Вибр., 1947, 135); * У порівн. *Стрибав, як молоде козеня* (Хотк., I, 1966, 152).

КОЗЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **козеня́**. *Є в Лейби, не знать, де він і взяв її, й коза з козенятком* (Мирний, I, 1949, 192); *Іноді козенятко жмало швидше і висувалось головою з-за неї; тоді тринога, безсила мати напружувала всі свої сили, щоб бігти врівень з козеням* (Досв., Гюлле, 1961, 65).

КОЗЕНЯ́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **козеня́тко.**

КОЗЕРІ́Г, ро́га, ч. Дикий гірський козел з великими рогами.

КОЗЕ́ТКА, и, *ж.*, *заст.* Канапка. *На солом'яній козетці.. лежить підліток* (Полт., Повість.., 1960, 473).

КОЗИ́НЕЦЬ, нця, ч. Хворобливе викривлення передніх ніг коня (іноді собаки) в колінах. *Козинець є ознакою слабості ніг* [коня] *і пониженої роботоздатності* [працездатності] (Коняр ство, 1957, 15).

КОЗИ́НИЙ, а, е. Те саме, що **ко́зячий.** *Гапка-лапка, козина головка: не боїться ні собак, ні сірого вовка* (Номис, 1864, № 14228); *Жінки несли їм фрукти, козиний сир, бринзу* (Гончар, III, 1959, 93)

◇ **Козя́на ні́жка** *див.* **ні́жка.**

КОЗИ́НЯЧИЙ, а, е, *діал.* Козячий. *Її довгі моторні пальці поринають у легку піну розчесаної козинячої шерсті* (Ільч., Вибр., 1948, 37); *До кімнати метеором влетіло пухненьке дівча з бистрими козинячими очима* (Досв., Вибр., 1959, 242).

КО́ЗИР, я, ч. 1. У картярській грі — карта тієї масті, що оголошується старшою та б'є будь-яку карту інших мастей. — *Не завжди і чирва — козир!* (Головко, II, 1957, 182).

◇ **Ко́зир (усі ко́зирі) до рук (у ру́ки** *кому*, **у рука́х** *чиїх, у кого*) — хтось має перевагу в чому-небудь. *Швидкісний режим роботи, на який перейшли майже всі ткалі,— ось козир у руках шовківників для підвищення продуктивності праці* (Роб. газ., 15.VI 1966, 1); — *Ви хоч би шаховий* [гурток] *узяли на себе. У вас же, здається,*

третя категорія.. — Друга. — От бачите.. Вам усі козирі до рук (Мушк., Чорний хліб, 1960, 108).

2. *перен.* Те, що у відповідний момент може дати комусь перевагу в чому-небудь. — *Наближається військо Османове, а пани ще по маєтках сидять. Та ми* [козаки] *— останній козир королівський!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 492); *Він знав: якщо станеться неприємність — Федір змушений буде його виручати. Він звик покладатися на цей свій козир* (Руд., Вітер.., 1958, 261).

◆ **Ходи́ти (стоя́ти, виступа́ти** *і т. ін.*) **ко́зирем** — тримати себе по-молодецькому, поважно або гордовито, зарозуміло; козиритися. — *Да, Петре, от так справи. Мабуть, козирем ходить Пилип?* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 757); — *А то ж як? — кажуть, стоячи козирем, міщани* (Сл. Гр.); *Іван попереду з гармонією у руках, виступа козирем* (Мирний, V, 1955, 212).

КО́ЗИР-ДІВКА, и, *ж., розм.* Про сміливу, спритну, гостру на язик дівчину. *А Івга, вже вона й замужем, вже вона й молодиця, вже і діточок наводила, а в людей усе вона козир-дівка!* (Кв.-Осн., II, 1956, 305); *Чогось на неї дуже пан задивляється. Та як його й не задивитися на таку козир-дівку?* (Мирний, IV, 1955, 231).

КОЗИРИ́ТИСЯ, рю́ся, ри́ shся, *недок., розм.* 1. Триматися по-молодецькому; бадьоритися. *Коло дівки парубокові півнем козириться* (Чуб., III, 1872, 178); // Задаватися, хизуватися. *Серед другокласників ходив півником та козирився Володько Гречаний* (Зар., Світло, 1961, 4).

2. *безос., карт.* Іде козир (у 1 знач.), збільшується кількість козирних карт. *Не буду дивиться, нехай козириться* (Номис, 1864, № 12592).

КОЗИ́РКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ко́зир** 1; козирна карта. *Суддя, що вдарити козиркою хотів, Піднявши карту, враз немов закаменів* (Міцк., II. Тадеуш. перекл. Рильського, 1949, 82).

КОЗИ́РКИ, ів, *мн.* Легкі виїзні сани. — *Ще б тільки сани мені одні. — Тобі козирки, бачу, потрібні. На підрізах! — озвавсь Невкипілий. — Мужичі рожнаті тобі не годяться* (Головко, II, 1957, 507); *Зриваючи кованими копитами притоптаний сніг, повз вікно промчав тілистий вороний коник, запряжений у колгоспні козирки* (Добр., Тече річка.., 1961, 22).

КОЗИ́РНИЙ, а, е. Який є козирем. *Козирного туза приховав* [Рем] (Вищня, I, 1956, 455); — *Пам'ятаєш, як у картах козирною шісткою підмінюють туза, що світить?* (Стельмах, II, 1962, 284); *У противників ідеального героя є ще один аргумент, який вони вважають козирним, нищівним* (Рад. літ-во, 3, 1958, 31).

КОЗИРНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., карт., розм.* Однокр. до **козиря́ти** [1]. *Йому хочеться чимсь козирнути перед Васильком* (Донч., V, 1957, 26); *Треба віддати йому належне: умів так козирнути красивим слівцем, що воно одразу вливало* (Минко, Моя Минківка, 1962, 92).

КОЗИРНУ́ТИ [2], ну́, не́ш, *док., розм.* Однокр. до **козиря́ти** [2]. *По-молодецькому злетівши з коня, він козирнув, дзенькнувши острогами* (Ю. Янов., I, 1958, 144); *Він* [майор] *вправно козирнув.. і відрапортував, що в штабі корпусу ніяких новин немає* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 44).

КОЗИРО́К, рка́, *ч.* 1. Щиток головного убору (кашкета, картуза тощо), який виступає півколом над чолом. *Темні очі блиснули на Олесю з-під козирка* (Н.-Лев., III, 1956, 134); *Павло просовує крізь риштування руку, здійма з Явдокима шапку і надіва йому свого картуза козирком назад* (Кроп., II, 1958, 385); *Ніна привіталася з шофером, який уважно поглянув на неї з-під великого козирка засмальцьованої кепки* (Коп., Земля.., 1957, 31); // Щиток для захисту очей, що його надягають окремо (без головного убору). *Газорівальник.. в захисних козирку вправно і впевнено веде язичок полум'я по металу* (Гончар, Тронка, 1963, 179).

◇ **Бра́ти (взя́ти) під козиро́к** — вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка. *Ігор узяв під козирок і, клацнувши закаблуками, вийшов на привокзальну площу* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 119); *Порівнявшись з капітаном, вони* [солдати] *трахкали ногами, брали під козирок* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 133).

2. *у знач. присл.* **козирко́м**. Перпендикулярно приклавши до чола долоню. *Дід Остап жваво обернувся, долоню до лоба козирком приклав, посміхнувся* (Епік, Тв., 1958, 561); *За лісом сідає сонце й сліпить очі. Тому долоні їхніх правиць — козирком над очима* (Коз., Вибр., 1947, 37).

3. *розм.* Те саме, що **дашо́к** 1; піддашок. *Піднявшись вище, вони побачили, що то не стовп, а високий кам'яний хрест, побілений колись вапном і напнутий зверху дощаним козирком* (Гончар, III, 1959, 10); *З козирка високої башти добре видно море, бухту і рівні вулиці Севастополя* (Кучер, Дорога.., 1958, 102).

4. *діал.* Кашкет, картуз. — *Коли б іще хоч новеньку свитку пошили батько та козирок новий купили* (Вас., Вибр., 1954, 118).

КОЗИРО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **козиро́к**. *Я б свого миленького по шапці пізнала. Хоть по шапці не по шапці, то й по козирочку* (Сл. Гр.).

КОЗИРЯ́ННЯ [1], я, *с., карт., розм.* Дія за знач. **козиря́ти** [1].

КОЗИРЯ́ННЯ [2], я, *с., розм.* Дія за знач. **козиря́ти** [2]. *Вони навіть у своїх рапорти й козиряння старшим уміли вкласти щось особливе, домашнє* (Гончар, III, 1959, 18); *Пізніше йому стали просто-таки ненависними оті вранішні підйоми.. і оті непотрібні, на його думку, козиряння.. перед командирами* (Збан., Сеспель, 1961, 210).

КОЗИРЯ́ТИ [1], я́ю, я́єш, *недок., розм.* 1. *карт.* Ходити з козиря (у 1 знач.); // Грати в карти. *На гроші там не козиряли, А в кітьки крашанками грали, Не візьмеш даром сухаря* (Котл., I, 1952, 164).

2. *перен.* Виставляти що-небудь як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось. *Це були вірші Лермонтова. Ними завжди козиряв Соса, виказуючи свою належність до культури* (Ю. Янов., I, 1958, 155); *Шурка з особливим смаком козиряв іноземними словами і абстрактним способом мислення* (Смолич, V, 1959, 116).

КОЗИРЯ́ТИ [2], я́ю, я́єш, *недок., розм.* Вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка. *Мусив* [Карпо Петрович] *витягатися в струнку та козиряти тому шмаркачеві через те тільки, що* [той] *був сином його начальства* (Коцюб., II, 1955, 368); *Я йшов кудись, здається, по Волхонці, В своїй шинелі, від дощу важкій, І козиряв зустрічним лейтенантам* (Перв., I, 1958, 461).

КОЗИ́ЦЯ, і, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **волі́нка**. — *Ми на заручинах повинні веселиться. Он бачите — скрипаль стискає вже смика, І ходить ходором у того он рука, Що кланяється нам, тримаючи козицю* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 359); *Гей, луснули дві пістолі, задули* [музики] *в козиці* (Коломийки, 1969, 263).

КОЗІВНИ́К, а́, *ч.* Фахівець із козівництва.

КОЗІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Розведення кіз як галузь тваринництва.

КОЗІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Стос. до козівництва.

КОЗЛА, зел, **КОЗЛИ**, ів, *мн.* 1. Сидіння для погонича спереду брички, фаетона тощо; передок. *Один циган кинувся до погонича і вдарив його.. Погонич так і покотився з козел* (Н.-Лев., III, 1956, 277); *Нарешті все було налагоджено, він видряпався на козли, цмокнув, і кінь рушив* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 384);

Сидячи на козлах фаетона, я правив своєю конячиною, під'їжджав до нічних ресторанів (З глибин душі, 1959, 99).

2. Колода на чотирьох похилих ніжках, що використовується в парі з іншою як підставка для чого-небудь; кобилиця (у 2 знач.). *Найпростіші підмостки складаються з двох козел з перекладинами через 50 см, на які кладуть дошки настилу* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451); *На високих березових козлах загойдалися* [пилярі].., *розрізуючи дві грубезні колоди* (Кучер, Прощай.., 1957, 234); *Влізла* [Настя] *на козли і почала білити стелю* (Коч., II, 1956, 545).

◇ **Ста́вити (поста́вити, зіста́вити** *і т.ін.*) **зброю́ (гвинті́вки, рушни́ці) в ко́зла (в ко́зли)**—ставити зброю (гвинтівки, рушниці) разом навхрест багнетами вгору. *Рота німецьких солдатів щільною купою відпочивала біля поставлених у козла гвинтівок* (Багмут, Опов., 1959, 18); *Жандарми, зіставивши зброю в козли, ..ламають декорації до «Наталки Полтавки»* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 7).

3. Підставка для різання дров, що складається зі збитих навхрест жердин, з'єднаних поперечкою.

КОЗЛЕТО́Н, у, ч., *іронічно*. Високий неприємний, фальшивий голос співака.— *Починай, хлопці!— махнув рукою Євгешка. І перший вивів чудовим голосом, який зветься «козлетон» і якому.. позаздрив би навіть галаган баби Лизавети* (Донч., VI, 1957, 45).

КО́ЗЛИ *див.* **ко́зла.**

КО́ЗЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **коз**е́**л** 1, 2. *Козлик ускочив у капусту* (Сл. Гр.); *Тут якраз ішла бабуся —Аж не віриться самій: «Бий же мене сила вража, Об'явилася пропажа: Це ж озвався козлик мій!»* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 29).

КО́ЗЛИКИ, ів, *мн.* Зменш. до **ко́зла, ко́зли.** *В кожній палаті було повно різноманітних ліжок, кушеток.. і просто дощаних нар на козликах* (Збан., Сеспель, 1961, 21).

КОЗЛИ́НА, и, *ж.* 1. М'ясо козла або кози.

2. Козляча або козяча шкіра. *З козлини пошила чоботи* (Сл. Гр.).

КОЗЛИ́НИЙ, а, е. Те саме, що **козля́чий.** *Другий брамін приніс кілька старих козлиних шкір* (Н.-Лев., IV, 1956, 32).

КОЗЛИ́ЦЯ, і, *ж., рідко*. Те саме, що **коза́** 1. *Принесла* [Марія] *Води погожої з криниці, І молоко і сир козлиці Їм на вечерю подала* (Шевч., II, 1953, 309).

КО́ЗЛИЩЕ, а, ч., *заст.* Цап. *Отож премудрий прозорливець, Поміркувавши, взяв елей Та взяв од козлищ і свиней Того Саула здоровила І їм помазав во царя* (Шевч., II, 1953, 352).

КОЗЛО́ВИЙ, а, е. Пошитий із шкіри, хутра цапа; козлячий. *На голові в неї старенька хустина.., на ногах черевики нові, козлові* (Свидн., Люборацькі, 1955, 52); *Вона справить собі червоні чоботи, м'які, козлові* (Коцюб., II, 1955, 15).

КОЗЛЯ́, я́ти, *с., рідко*. Те саме, що **козеня́**; цапеня. *Ягнята й козлята В стійлах тіснились вузьких* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 161).

КОЗЛЯ́ТИНА, и, *ж.* Те саме, що **козли́на** 1. *Учасники гри миттю зарізали покалічену тварину, зварили і почали ласувати козлятиною* (Тулуб, В степу.., 1964, 350).

КОЗЛЯ́ТНИК, а, ч. (*Galega* L.). Багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Вміла розпізнавати солодець від козлятника* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 42).

КОЗЛЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **коз**е́**л** 1, 2; цапиний. *Хіба ж їм я те м'ясиво або ж п'ю крівцю козлячу?* (Сл. Гр.); *Отак він і зачастив у родину чинбаря, з часом привик до поганого духу та навчився чинити волові, кінські і козлячі шкури* (Стельмах, II, 1962, 114); // Пошитий із шкіри, хутра цапа. *Козлячі чоботи; Козлячий комір.*

КОЗОЛИ́СТ, у, ч. (*Lonicera caprifolium* L.). Чагарник із попарно розміщеними листками та запашними квітками, зібраними в суцвіття; жимолость.

КО́ЗУБ, а, ч. Ручний кошик із лубу або лози. *Як не гриб, то не лізь у козуб* (Номис, 1864, № 9131); *В майстерних козубах горіла найчистіша живиця* (Фр., III, 1950, 137); *В козубі торохкотіли ще зовсім зелені кислиці, лісові яблучка* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 472).

◇ **Ко́зубом ста́ти** — стати дуже твердим від морозу; задубіти (про мокрий одяг). *Поки до санок дійшов* [о. Гервасій], *підрясник козубом став, аж до шкури прикипів* (Свидн., Люборацькі, 1955, 68).

КО́ЗУБЕНЬ, бня, ч. Те саме, що **ко́зуб.** *Є квіти! І повен грибів козубень!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 289).

КОЗУБЕ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ко́зуб** і **ко́зубень.** *Вона вилізла на товсту черешню, а з неї перелізла на другу, нарвала черешень повну козубеньку й понесла у ганок* (Н.-Лев., II, 1956, 161); *І хто б у цей час не заглянув у його догідливі очі, ніколи б не повірив, що він.. може.. вирвати коси в жінок за козубеньку грибів* (Стельмах, I, 1962, 91).

КОЗУБЕ́ЦЬ, бця́, ч. Зменш. до **ко́зуб.**

КОЗУ́БКА, и, *ж., діал.* Козубенька.

КОЗУБНЯ́, і́, *ж., рідко*. Те саме, що **ко́зуб.** *Гирямокутиря собаки дражнила; собаки за нею, вона з козубнею* (Номис, 1864, № 9281); *Стуга — діжка велика, .. бочка, луб'яна козубня, що сидухи носять на базар бублики, буханці і т. ін.* (Номис, 1864, № 1404).

КОЗУ́ЛЯ, КОСУ́ЛЯ, і, *ж.* Дика коза; сарна. *Козуля є цінним мисливським звіром, який дає м'ясо, шкіру й хутро* (Звірі .. Карпат.., 1952, 59); *В Карпатських і Кримських горах можна зустріти благородних оленів, диких кабанів, козулю, куницю* (Цюпа, Україна.., 1960, 88); * У порівн. *Франка вибігла наперед, ногами толочила траву і легко, мов козуля, стрибала з пенька на пеньок* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63).

КОЗУ́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **коз**у́**ля.**

КОЗУ́НЯ, і, *ж.* Пестл. до **коза́** 1.

КОЗЯ́ТКО, а, *с.* Те саме, що **козеня́.** *Паслась Коза з козятком коло хати* (Шевч., II, 1963, 366).

КОЗЯ́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **козя́тко.** *Ідуть, Сумуючи собі обоє. І вбогі і перед собою Козу з козяточком женуть* (Шевч., II, 1953, 312).

КО́ЗЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **коза́** 1. *Вона ходила коло нього, варила йому зілля, ..поїла козячим молоком* (Коцюб., I, 1955, 370); *Марта Еммануїліна поправила на плечах стареньку сіру хустку з козячого пуху і далі.. слухала Таміну* (Хор., Місто.., 1962, 110); // Зроблений із молока кози. *Козячий сир;* // Пошитий із шкіри, хутра кози. *Козячий кожух;* // Такий, як у кози. *Він не вгаваючи жебонів своїм козячим голосом* (Коцюб., I, 1955, 379); *Козячі очі;* // Який пасе кози. *Козячий пастух.*

◇ **Ко́зяча ні́жка** *див.* **ні́жка.**

КОЇ́ТИ, кою́, ко́їш, *недок., перех.* Робити щось недобре; виробляти, чинити. *Не знаю, мій друже, Чи сатана лихо коїв? Чи я занедужав?* (Шевч., II, 1953, 252); *— Знай, що коли ти Гаїнку займеш або що проти Зінька коїтимеш, то.. вижену тебе* (Гр., II, 1963, 459); *Важко було цим простим і чесним людям змислити все, що коїли фашисти в часи окупації* (Вол., Сади.., 1950, 54).

КОЇ́ТИСЯ, їться, *недок.* Робитися, чинитися, відбуватися (перев. про щось недобре). *Кругом Пісок тільки й чутки, що про лихі вчинки..— Мабуть, уже незабаром кінець віку... Недаром таке на світі коїться* (Мирний, I, 1949, 326); *Сусіди намагалися зазирнути через тин*

у подвір'я Василя Дем'яновича, дізнатися, що там коїться (Мокр., Сто.., 1961, 113); *Якби Василь знав, що в ці роки коїлося в серці Лукії, то співанкою не прикладав би до жару вогню* (Чорн., Пісні.., 1958, 5).

КО́ЙКА, и, *ж.* Підвісна постіль із парусини (звичайно на пароплаві). *Коли б у таку погоду високопарусний бриг з'явився на морі, ніхто не побачив би на ньому парусів. Тільки щогли гнулися б.., а команда, прив'язавшись до койок, забула б, де в людей стеля і де підлога* (Ю. Янов., II, 1958, 53).

КОЙНЕ́, *невідм., с.* 1. Загальногрецька мова, що склалася на грунті аттічного наріччя й у III—I ст. до н. е. витіснила старі давньогрецькі діалекти, збагативши за їх рахунок.

2. Будь-яка загальна народна мова, що виникла на грунті панівного діалекту.

КОЙОТ, а, *ч. (Canis latrans).* Хижак родини собачих; луговий вовк. *З хижих тут* [в Америці] *поширений дуже шкідливий койот.., близький до шакала* (Посібник з зоогеогр., 1956, 98).

КОК [1] *див.* **ко́ки.**

КОК [2], а, *ч.* Кухар на кораблі. *Він.. заглянув на камбуз, де матроси під керівництвом низенького товстого кока чистили картоплю* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 63); *Жінки.. покуштували страву й зауважили кокові, що багатенько кладе у флотський борщ червоного перцю й лаврового листу* (Кучер, Голод, 1961, 89).

КОК [3], а, *ч.* Зачіска у вигляді збитого або завитого пасма волосся, що стирчить догори над чолом.

КО́КА, и, *ж.* Тропічна чагарникова рослина зі шкірястим листям, з якого добувають кокаїн.

КОКАЇ́Н, у, *ч.* Отруйна речовина, яку добувають із листя коки й використовують як місцевий знеболювальний або наркотичний засіб. *Для зниження чутливості слизової оболонки шлунка застосовують всередину кокаїн* (Хвор. дит. віку, 1955, 119).

КОКАЇ́НІЗМ, у, *ч.* Вид наркоманії — хвороблива пристрасть до кокаїну.

КОКАЇ́НІСТ, а, *ч.* Людина, хвора на кокаїнізм. *Це той вішатель, кокаїніст? ..Застрелив у ресторані свого ж корнета?!* (Гончар, II, 1959, 209).

КОКАЇ́НІСТКА, и, *ж.* Жін. до **кокаїні́ст.** *За рішучість, за порив прощав* [Врангель] *йому й пияцтво, й скандали, і навіть те, що разом із своїми кокаїністками він нібито возить у штабному вагоні бразільського папугу* (Гончар, II, 1959, 320).

КОКАЇ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **кокаї́н.**

КОКА́РДА, и, *ж.* 1. Металевий значок установленого зразка на форменому кашкеті. *Він не знав, що йому робити, і м'яв у руках свій червонооколий картуз з великою кокардою* (Мирний, I, 1954, 255); *Недалеко від нього у вирві блиснув кокардою офіцерський кашкет* (Тют., Вир, 1964, 501).

2. *заст.* Вид банта на платті, капелюсі тощо. *Целя в літнім бронзовім пальті і в білім солом'янім капелюсі з широкими крисами і червоно-жовтою кокардою на наголовачі спішила на пошту* (Фр., II, 1950, 306).

КОКЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Жінка, що своєю поведінкою, манерами, одягом і т. ін. намагається подобатися чоловікам. *Він зовсім ясно почував відразу до тої кокетки і розпусниці, котра.. старалась заманити його в свої сіті* (Фр., III, 1950, 455); — *Ота кокетка в мому домі не буде...* (Коцюб., II, 1955, 438); *Сорокалітня кокетка хоче відмолодитися, щоб знову стати красивою, привабною та молодою* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 252).

2. Верхня, відрізна частина плаття, блузки, до якої на висоті грудей пришивається нижня частина одягу.

КОКЕ́ТЛИВИЙ, а, е. 1. Схильний до кокетства, який намагається подобатися. *Він по-молодецькому виструнчився і, дзенькаючи острогами, попрямував до кокетливих панянок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 278); *На балу кокетлива Мадонна В'ється безрозумна, як мотиль* (Рильський, II, 1960, 110); // Який виражає кокетство. — *Спалося добре й нічого не снилось,— одказала Олеся, скоса поглядаючи на Бонковського кокетливими очима* (Н.-Лев., III, 1956, 57); *Знов лунає сміх, а з ним єднається прихрим акомпанементом цинічний регіт підстаркуватої жінки з кокетливими жестами* (Л. Укр., III, 1952, 577).

2. Який має гарний, привабливий вигляд. *Зелені «самовари»* [міномети] *з-під кокетливих парасольок наче привітно всміхались їй* (Гончар, III, 1959, 198).

КОКЕ́ТЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кокетли́вий.**

КОКЕ́ТЛИВО. Присл. до **кокетли́вий.** — *Ви так чудово граєте, а я сяк-так бренькаю,— сказала кокетливо Настя* (Н.-Лев., III, 1956, 219); *Майка посміхається, кокетливо опускаючи очі перед зустрічним офіцером* (Ю. Янов., I, 1954, 188); *На ньому синій був жупан, шаблюка, шапка волохата і оселедець, як гадюка, звисав кокетливо за вухом* (Сос., I, 1957, 441).

КОКЕ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **кокетли́вий.** — *О, там така кокетна* [Ривка]: *вертить тими очима на всі боки* (Н.-Лев., IV, 1956, 112); *Кокетним, навиклим рухом поправив він бороду й волосся* (Коцюб., I, 1955, 163).

КОКЕ́ТНІСТЬ, ності, *ж* Властивість за знач. **кокетний.**

КОКЕ́ТНО. Присл. до **кокетний.** *Мокрієвська знов весело й кокетно засміялась* (Н.-Лев., IV, 1956, 335).

КОКЕ́ТСТВО, а, *с.* Неприховане прагнення сподобатися кому-небудь своєю поведінкою, манерою чи одягом, зацікавити когось собою. *Олеся чарувала його ексцентричними позами, кокетством, танцями* (Н.-Лев., III, 1956, 103); *Її скромність здавалася кокетством* (Вільде, Сестри.., 1958, 348); *В ній бриніли й вабили сміливість, грайливість, жіноче кокетство й майже дитяча зухвалість* (Дмит., Розлука, 1957, 10).

КОКЕТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кокетува́ти.** *Була вона простою, звичайною сільською дівчиною, веселою, моторною, без витребеньок, без кокетування* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 355); *Конфлікт у «Різдвяній ночі» лежить у сфері особистої драми: палке кохання Вакули наштовхується на насмішкувату холодність, кокетування й глузування Оксани* (Укр. клас. опера, 1957, 172).

КОКЕТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* 1. Своєю поведінкою, манерами, одягом неприховано намагатися сподобатися кому-небудь, зацікавити когось собою. *Панни кокетували, спідлоба поглядали на велику гарну постать Прушинського й все зачіпали його* (Н.-Лев., II, 1956, 72); — *Можете взяти альбом, там є багато моїх «молодих» портретів, можете їх роздивитись, я не борюню, я ж не кокетую з вами* (Л. Укр., III, 1952, 696); *Наталя Павлівна кокетувала неприховано* (Коп., Тв., 1955, 337); *Ремісник, перебуваючи на сцені, часто кокетує з публікою, намагається підробитись під найбільш погані смаки деякої її частини* (З глибин душі, 1959, 32).

2. *чим, перен.* Виставляти що-небудь напоказ; хизуватися чимось. *І лекцію читав* [агроном] *нам, неофітам трьом, Ледь кокетуючи ученими словами* (Рильський, III, 1961, 202); *Він* [режисер] *різко знімає марево сентименталізму, яким намагається кокетувати дехто з учасників вистави* (Мартич, Друзі.., 1962, 94).

КОКЕТУ́ХА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кокетка** 1. *Не любили вони Шовкуна та й саму Христю — кокетуха, та й годі* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 16); *З Федотом їхала дружина Юля, ..кокетуха з ліниво голосом і жлосними очима* (Тют., Вир, 1964, 211).

КО́КИ, ів, *мн.* (**кок**, а, *ч.*). Кулясті бактерії. *Деякі*

бактерії мають округлу форму. Їх називають кока́ми (Курс патології, 1956, 61).

КОКІЛЬ, ю, ч., *мет.* Розбірна форма з чавуну або сталі для відливання металевих виробів. *Якщо кокілі якісні, деталі, вилиті в них, виходять настільки точними, що не потребують обробки різцями* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 177).

КОКІ́ЛЬНИЙ, а, е, *мет.* Прикм. до **кокіль**; // Здійснюваний за допомогою кокілю. *Металурги* [заводу] *все більше застосовують кисневе дуття при виплавці сталей, електроплавку, кокільне.. лиття* (Наука.., 2, 1957, 18).

КОКІ́ЛЬНИК, а, ч., *мет.* Робітник, що працює біля кокілю. *Перед початком першої зміни сталеплавильники, кокільники, формувальники, ливарники цеху зібралися на загальні збори* (Веч. Київ, 26.IX 1958, 2).

КО́КЛЮШ, у, ч. Гостра заразна, переважно дитяча хвороба, що характеризується приступами конвульсивного кашлю; кашлюк. *Коклюш являє собою інфекційну хворобу переважно дитячого віку* (Шк. гігієна, 1954, 310); *Пройдуть жінки, пригаслі, сумнолиці.. Простука поштаря підковане взуття, Десь захлинеться в коклюші дитя* (Бажан, Роки, 1957, 211).

КОКЛЮ́ШКА, и, *ж.*, *спец.* Паличка з потовщенням на одному кінці та з шийкою й гудзиком на другому для плетіння мережива.

КОКЛЮ́ШКОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **коклю́шка**; // Вигот. **коклюшками**. *Коклюшкове мереживо.*

КО́КЛЮШНИЙ, а, е. Стос. до коклюшу. *Коклюшний кашель;* // Хворий на коклюш. *Коклюшна дитина.*

КО́КО [1], *виг.* Уживається як присудок для позначення сокоріння курки. *А курочка коко, да коко... Полетіла вгору високо* (Чуб., V, 1874, 113).

КО́КО [2], а, *с., дит.* Яйце. *Як хто вкоїть щось недоумкувате — гримають: «І ти вже — благовісне коко!»* (Номис, 1864, № 421).

КО́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **ко́ки**. *Перехід кишкових бактерій у кокові.*

КО́КОН, а, ч. Щільна оболонка з тонких волокон, яку робить гусениця перед перетворенням у лялечку. *Деякі личинки перед перетворенням на лялечку обсновують себе коконами й у них заляльковуються* (Шкідн. поля.., 1949, 18); *Зародки елементів нового криються в старому, як метелик у коконі* (Еллан, II, 1958, 126).

КО́КОННИЙ, а, е. Те саме, що **ко́коно́вий**.

КОКОНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **ко́кон**, напр.: к о к о н о з а г о т і в л я, к о к о н о м о т а́ н н я, к о к о н о с у ш а́ р н я та ін.

КО́КОНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ко́кон**. *Коконова нитка.*

КОКО́РА, и, *ж.*, *спец.* Нижня частина стовбура хвойного дерева разом із перпендикулярним до нього великим коренем, що використовується для будівництва дерев'яних суден. *Часто з коріння й стовбура. заготовляють полози для саней, робять кліщі для хомутів та кокори, що йдуть для суднобудування* (Стол.-буд. справа, 1957, 9); *Понад берегом на підпорах вимальовувались обриси майбутніх лодій* [великих човнів] *— днища в них довбані, залізними цвяхами прибиті кокори* (Скл., Святослав, 1959, 310)

КОКО́С, а, *ч.* 1. Те саме, що **Кокóсова па́льма** *(див.* **кокóсовий**).

2. Кокосовий горіх.

КОКО́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **кокóс**. *Там* [на півдні] *ростуть великолисті пальми, кокосові дерева, мирти, олеандри* (Коб., I, 1956, 340); *Новинкою для нас, закоренілих європейців, є кокосові горіхи — завбільшки з невеличкий кавун, з яких випивають солодкувате біле молоко* (Дмит., Там, де сяє... 1957, 45); // Який добувають із кокосової пальми, з її плодів. *Кокосове волокно; Кокосова олія.*

△ **Кокóсова па́льма** — висока пальма з кільчастим стовбуром і перистим листям, яка дає плід у вигляді дуже великого горіха. *Серед багатої рослинності Індонезії особливо поширена кокосова пальма, яка дає цінні продукти* (Наука.., 7, 1958, 52).

КОКО́ТКА, и, *ж.* У буржуазному суспільстві — жінка легковажної поведінки, що перебуває на утриманні своїх коханців.— *Я не ремісник, я панич. Люблю пси, коні і кокоток* (Фр., IV, 1950, 457); — *Кокотка, якщо вам хочеться знати,— продажна жінка..— стиха сказав вусатий, наближаючи до Хоми своє велике гладке обличчя* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 427); * Образно. *Він* [граф Вітте] *був спочатку закоханий в самодержавство, неначе у чисту фею, але потім виявилося, що то була не фея, а підмальована кокотка* (Стельмах, I, 1962, 617).

КО́КОШ, а, *ч., діал.* Півень. *Кокош сидить на вишні* (Фр., VIII, 1952, 68).

КОКО́ШИТИСЯ, шуся, шишся, *недок., розм.* Триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися. — *Таке воно кашляве та заслинене, що ціпа в руках не годно вдержати, та й ще воно кокошиться* (Стеф., Вибр., 1945, 131); — *А що ж вони можуть мені зробити? — кокошився старий* (Тулуб. Людолови, I, 1957, 115).

КОКО́ШКА, и, *ж., діал.* Курка. *Йому* [півневі] *кокошка на мисли* [мислі] (Фр., VIII, 1952, 68).

КОКО́ШНИЙ, а, е, *діал.* Чванливий, пихатий.

КОКО́ШНИК, а, *ч.* 1. Стародавній російський жіночий головний убір з високим оздобленим півкруглим щитком над чолом. *Щоб кокошник краще держався на голові, приклеюють до його зворотного боку тасьму або стрічку* (Гурток «Умілі руки..». 1955, 223).

2. *спец.* У російській архітектурі XVI—XVII ст.— прикраса на фасадах будинків, що формою нагадує такий головний убір. *Кокошник — декоративна форма в російській архітектурі — рід фронтона з карнизом, загнутим по кривизні склепіння або арки* (Архіт. Рад. Укр., 11, 1939, 41).

КОКС, у, *ч.* Вид твердого палива, яке одержують нагріванням кам'яного вугілля, торфу тощо до високих температур без доступу повітря. *Кокс утворюється при сухій перегонці кам'яного вугілля* (Заг. хімія, 1955, 384); *Щоб метал виготовляти, Треба кокс заводам дати* (Бойко, Ростіть... 1959, 56).

КОК-САГИ́З, у, *ч.* Багаторічна трав'яниста каучуконосна рослина родини складноцвітих. *Де пісок шумів. Там сади та ліс, А між смугами Росте кок-сагиз* (Ус., На.. берегах, 1951, 139); *Нагромадження каучуку в кок-сагизі забезпечується правильною системою агротехніки й добрив* (Вісник АН, 8, 1949, 32).

КОКСИ́Т, у, *ч., мед.* Запальне захворювання кульшового суглоба в людини.

КОКСІ́ВНИЙ, а́, е́, *техн.* З якого випалюють кокс. *Основним видом палива для виплавки чавуну є кокс, який дістають з коксівних сортів кам'яного вугілля* (Автомоб., 1957, 318);

△ **Коксівне́ вугі́лля** *див.* **вугі́лля**.

КОКСІ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **коксівни́й**. *Коксівність вугілля.*

КОКСО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кокс**, напр.: к о к с о б е н з о́ л, к о к с о б е н з о́ л о в и й; слову **ко́ксовий**, напр.: к о к с о к о м б і н а́ т.

КОКСО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **коксува́ти**.

КО́КСОВИЙ, а, е. Прикм. до **кокс**. *Коксове виробництво на Україні виникло разом з організацією в Донбасі металургійного виробництва* (Чорна метал. Укр.., 1957, 96).

2. Стос. до коксування, пов'язаний з ним; // Признач. для випалювання коксу. *Закінчені будівельні роботи на коксовій батареї* (Рад. Укр., 13.III 1946, 1); *Коксові печі дають кокс* (Вишня, І, 1956, 332).

△ **Ко́ксовий газ** — газ, який утворюється під час коксування вугілля. *Коксохімічні заводи Донбасу й Придніпров'я виробляють мільярди кубометрів коксового газу на рік* (Наука.., 11, 1956, 9).

КОКСОХІМІ́ЧНИЙ, а, е, *техн.* Стос. до переробки кам'яного вугілля коксуванням. *Коксохімічне виробництво;* // Який переробляє кам'яне вугілля коксуванням. *Коксохімічний завод; Коксохімічна промисловість.*

КОКСУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *техн.* Признач. для коксування. *З дьогтю й газу коксувальних заводів спочатку одержували синтетичні продукти найважливішого значення* (Наука.., 5, 1959, 45); *Коксувальна піч.*

КОКСУВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **коксува́ти**. *Під час коксування кам'яного вугілля добувають ряд цінних продуктів: кокс, .. коксовий газ і кам'яновугільну смолу* (Цікава хімія, 1954, 5); *Те, що показав нам штейгер, абсолютно не в'язалося з моїм уявленням про коксування* (Кач., II, 1958, 97).

КОКСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., техн.* Нагріваючи до 1000° у коксових печах без доступу повітря кам'яне вугілля, торф і т. ін., перетворювати їх на кокс.

КОКСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Перетворюватися на кокс. *Скрізь, де плавиться й прокатується метал, коксується вугілля.., використовують складне технологічне устаткування* (Наука.., 12, 1956, 12).

КОКТЕ́ЙЛЬ, ю, *ч.* 1. Напій, що становить суміш коньяку, лікеру та вин, іноді з цукром, пряношами тощо. *Раз на тиждень Софрон ішов у салон, щоб пограти у кості та пропустити склянку коктейлю* (Рибак, Час.., 1960, 86).

2. Напій, приготований із суміші молока з сиропом і морозивом, кави з морозивом і т. ін. *Молочний коктейль; Кавовий коктейль.*

КОКЦИДІО́З, у, *ч.* Заразне захворювання свійських і диких тварин. *Кокцидіози — захворювання курей, індиків, гусей, кролів, великої й дрібної рогатої худоби, які заражаються через корм і воду, забруднені калом хворих тварин* (Колг. енц., II, 1956, 668).

КОЛАБОРАЦІОНІ́ЗМ, у, *ч.* Зрадницьке співробітництво з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни. — *Він лишався в Києві. І знаєте, .. кажуть, що він мав справи з німцями, лікував їх.. Це ж колабораціонізм* (Рибак, Час.., 1960, 345).

КОЛАБОРАЦІОНІ́СТ, а, *ч.* Зрадник своєї батьківщини, що співпрацював з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час другої світової війни. *Петен має підстави розраховувати не лише на майбутнього археолога, але й на декого з колабораціоністів* (Смолич, Після війни, 1947, 50).

КОЛАГЕ́Н, у, *ч., анат.* Білкова речовина, що є основною складовою частиною кісток і хрящів людини й тварин.

КОЛА́ПС, у, *ч., мед.* Раптове зниження кров'яного тиску й різкий занепад серцевої діяльності, що супроводжується загальною слабістю або втратою свідомості й загрожує життю. *Раптове різке падіння судинного тонусу з різким гострим падінням кров'яного тиску має назву колапсу* (Курс патології, 1956, 228); *Іноді [при інфекції] може настати раптовий занепад серцевої діяльності — колапс* (Хвор. дит. віку, 1955, 179).

КО́ЛБА, и, *ж.* Куляста або конічна скляна чи кварцова посудина з довгою шийкою для хімічних робіт. *Колбами називаються кулясті скляні посудини з високою шийкою. Колби бувають круглодонні й плоскодонні* (Уроки.. хіміка, 1956, 7); *Куточок лабораторії. Гармаш коло стола з мікроскопом та з колбами* (Мик., І, 1957, 149).

КО́ЛБОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш. до ко́лба. *Двоє присіли навпочіпки коло табуретів, що стояли прямо на проходах..,— орудували численними скляночками та колбочками* (Шовк., Інженери, 1956, 175).

2. *перев. мн., анат.* Один із видів світлочутливих клітин сітківки ока, завдяки яким людина й хребетні тварини можуть бачити вдень і сприймати кольори. *Світлочутливий шар сітківки з рецепторами — паличками й колбочками — лежить у крайній зовнішній її частині, зверненій у бік судинної оболонки* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 157); *Риби, сови, кажани не мають колбочок у сітківці ока — для них навколишній світ некольоровий* (Наука.., 9, 1962, 25).

КОЛБУ́Д, у, *ч.* Скорочення: будинок колективіста. *В колбуді наш четвертий клас Сьогодні ставив п'єсу* (Мур., Широка дорога, 1950, 11); *Коли Кандиба прийшов додому, Макар сидів біля столу і голився, збираючись до колбуду* (Добр., Тече річка.., 1961, 56).

КОЛГО́СП, у, *ч.* Скорочення: колективне господарство (соціалістична форма виробничого об'єднання трудящих селян для колективного ведення сільського господарства, що грунтується на усуспільненні основних засобів виробництва). *Народ переміг наш — і встали заводи, і встали колгоспи у всій у красі* (Тич., II, 1957, 214); *Того ж таки дня, ввечері, відбулися збори членів колгоспу* (Донч., II, 1956, 62); // *розм.* Люди, що є членами такого господарства; колгоспники.

КОЛГО́СПІВСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **колго́спний** 1. *Колгоспівське правління тут селиться сьогодні...* (Наги., Пісня.., 1949, 152); *На колгоспівський лан вже не посунеться пан* (Укр.. присл.., 1955, 352); *На просторім колгоспівськім дворі метушня* (Десняк, II, 1955, 465).

КОЛГО́СПНИЙ, а, е. 1. Прикм. до колго́сп. *Колгоспне село — село суцільної письменності* (Вишня. День.., 1950, 9); — *Колгоспної справи, за яку я бився, тобі валити не дам...* (Тют., Вир, 1964, 98); // Належний колгоспові, колгоспникам. *З конвейвра сходять готові трактори для колгоспних ланів* (Сос., І, 1957, 238); *В низині стояли громадські, колгоспні будівлі* (Коп., Лейтенанти, 1947, 121); // Який є членом колгоспу, *Зміцнюючи братерський союз з колгоспним селянством, робітничий клас посилює свою допомогу сільському господарству* (Матер. XXI з. КПУ, 1960, 46); // Признач. для колгоспу. *Школа колгоспних кадрів;* // Признач. для колгоспників. *Колгоспний лекторій; Колгоспний ринок;* // Який відбувається в колгоспі. *Колгоспне весілля;* // Власт. колгоспові, колгоспникам. *Йому не раз доводилося вирішувати важливі питання колгоспного життя* (Тют., Вир, 1964, 329).

2. Який грунтується на колективній формі сільського господарства. *Природно-економічні умови колгоспного виробництва карпатської зони істотно відрізняються від умов інших сільськогосподарських зон УРСР* (Вісник АН, 6, 1957, 23); *Колгоспний лад.*

3. Спрямований на створення колгоспів. *Колгоспний шлях — шлях соціалізму; Колгоспний рух.*

КОЛГО́СПНИК, а, *ч.* Член колгоспу. *Біля насіннєвої ділянки стоїть гурт прибулих колгоспників* (Головко, І, 1957, 425); *Сучасний радянський колгоспник — це державна людина, діяч з широким міжнародним кругозором* (Рад. Укр., 26.III 1950, 3).

КОЛГО́СПНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **колго́спник**. *Кращі колгоспниці Радянської України удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці* (Рад. Укр., 7. III. 1954).

КОЛГО́ТКИ, ток, *мн.* Дитячі або жіночі панчохи, вив'язані разом із штанцями.

КОЛДО́ГОВІР, вору, ч. Скорочення: колективний договір. *Відповідальність і ініціатива профспілок і госпорганів при обговоренні і укладанні колдоговорів повинні бути значно розширені* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 290).

КОЛДОГОВІ́РНИЙ, а, е. Стос. до колдоговору.

КОЛЕ́ГА, и, ч. *і ж.* Товариш за фахом, місцем праці, за навчанням у вищій школі тощо. *З Ватаги письма* [листи] *принесли, І всі тихенько зачитали. А ми з колегою лягли Та щось такеє розмовляли* (Шевч., II, 1953, 76); *Був один* [Калинович] *в бухгалтерії, бо жоден з його колег не з'явився сьогодні на роботу* (Фр., VI, 1951, 154); *— Ну, як спалося, колего? — запитав один із студентів, помітивши, що Роман прокинувся* (Минко, Ясні зорі, 1951, 9).

КОЛЕГІА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до колегії (у 1, 2 знач.). *Колегіальні установи.*

2. Який здійснюється спільно, групою осіб. *Колегіальні ухвали; Колегіальне розв'язування питання;* // В основі якого лежить здійснення чого-небудь спільними силами. *Вони* [партійні комітети] *будують свою діяльність на колегіальних засадах* (Рад. Укр., 1.XII 1961, 1).

КОЛЕГІА́ЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **колегіа́льний** 2. *Колегіальність обговорення;* // Керівництво, здійснюване групою осіб. *Ленін не раз підкреслював значення колегіальності як найвищого принципу партійного керівництва* (Ком. Укр., 4, 1960, 58).

КОЛЕГІА́ЛЬНО. Присл. до **колегіа́льний** 2.

КОЛЕ́ГІУМ, у, ч., *іст.* Те саме, що **коле́гія** 3. *У 1632 році школа ця об'єдналася з школою Києво-Печерського монастиря й стала називатися Київським колегіумом* (Визначні місця Укр., 1958, 56); *Києво-Могилянський колегіум.. у 1701 р. указом Петра І був перетворений в академію* (Іст. укр. літ., І, 1954, 96).

КОЛЕ́ГІЯ, ї, ж. 1. Офіційно визначена група осіб, які утворюють певний адміністративний, розпорядчий або дорадчий орган. *Професорська колегія* [Львівського університету] *обрала його* [І. Франка] *доцентом, але адміністрація не затвердила* (Коцюб., III, 1956, 35); *Незабаром він став членом ученої ради двох сільськогосподарських інститутів, членом колегії Міністерства сільського господарства* (Ряб., Жайворонки, 1957, 74); *Редакційна колегія газети.*

2. Об'єднання осіб деяких професій. *Прийнятий Закон про судоустрій Української РСР приділяє значну увагу діяльності колегій адвокатів, що є добровільним об'єднанням осіб, які займаються адвокатською діяльністю* (Рад. право, 4, 1960, 8).

3. У Західній Європі, на Україні та в Росії в XVI—XVIII ст.— назва деяких закритих середніх і вищих навчальних закладів. *Центром шкільної освіти на Україні була Києво-Могилянська колегія, на зразок якої згодом були організовані колегії в Переяславі, Харкові, Чернігові* (Іст. укр. літ., І, 1954, 85); *Вони згадували, як колись обоє вчились у бурсі, у Київській колегії* (Морд., І, 1958, 214).

4. У Росії XVIII ст. — назва центральних урядових установ. *Колегія дала наказ Овцину наступної весни* [1735 р.] *..продовжувати шлях до Карського моря* (Видатні вітч. географи.., 1954, 30); *Між колегіями* [у 1718 р.] *був проведений точний розподіл справ, так що кожна з них відала якою-небудь однією галуззю управління* (Іст. СРСР, II, 1957, 28).

КОЛЕ́ДЖ, у, ч. Вищий або середній навчальний заклад в Англії, США та деяких інших країнах. *Зростання плати за навчання.. породжує побоювання, що в коледжах зможуть учитися тільки діти багатіїв* (Наука.., 2, 1960, 10); *Саме в ту пору.. покликали до армії Джозефа, який встиг тільки закінчити технічний коледж у Сан-Франціско* (Рибак, Час.., 1960, 84); // *рідко.* Науковий заклад.

КОЛЕ́Ж, у, ч. Середній навчальний заклад у Франції, Бельгії, Швейцарії, Канаді та деяких інших країнах.

КОЛЕ́ЗЬКИЙ, а, е. У дореволюційній Росії — перша частина складних назв деяких цивільних чинів. *Колезький радник; Колезький реєстратор.*

Коле́зький асе́сор *див.* **асе́сор.**

КОЛЕ́КТИВ, у, ч. Сукупність людей, об'єднаних спільною діяльністю, спільними інтересами. *Без колективу людина не знала б ні щастя, ні радощів* (Гур., Наша молодість, 1949, 390); *Нову людину, активного діяча суспільства не можна виховати поза колективом* (Рад. психол. наука.., 1958, 428); // Група людей, зв'язаних спільною працею в одній організації, установі, на підприємстві тощо. *На Україні є багато сотень міцних колективів фізкультури* (Спорт.., 1958, 3); *Говорив же їй Павло, розраював, що не треба в Ковалівку, а десь далі, де середня школа є, великий колектив учителів* (Кучер, Трудна любов, 1960, 14); *Колектив інституту.*

КОЛЕКТИВІЗА́ЦІЯ, ї, ж. Об'єднання одноосібних селянських господарств у великі соціалістичні господарства — колгоспи. *Колективізація назавжди визволила село від куркульської кабали, від класового розшарування, від розорення і злиднів* (Програма КПРС, 1961, 12); *— Приїхав він у наше село як двадцятип'ятитисячник колективізацію проводити* (Тют., Вир, 1964, 167).

КОЛЕКТИВІ́ЗМ, у, ч. Товариська співпраця, взаємна підтримка й допомога людей, що ґрунтується на свідомому підпорядкуванні особистих інтересів громадським. *Радянська школа, піонерська організація.. виховують у дітей почуття колективізму, взаємодопомоги* (Донч., VI, 1957, 600); *Однією з основних рис, що визначають духовне обличчя радянської людини, однією з норм життя нашого суспільства є колективізм і товариська взаємодопомога* (Ком. Укр., 2, 1962, 35).

КОЛЕКТИВІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **колективізува́ти;** // *у знач. прикм. Відтворити красу життя нового, колективізованого села — такий художній задум п'єси Ю. Яновського «Потомки»* (Укр. рад. драм.., 1957, 56); // **колективізо́вано,** *безос. присудк. сл. У червні 1930 р. в основних зернових районах СРСР було колективізовано 40—50% селянських господарств* (Іст. УРСР, II, 1957, 355).

КОЛЕКТИВІЗУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., і док., перех.* Проводити, здійснювати колективізацію. *Колективізувати сільське господарство.*

КОЛЕКТИВІЗУВА́ТИСЯ, ується, *недок. і док.* 1. Об'єднуватися в колгоспи. [Р о м а ш к а:] *Україна вся колективізується, і ми не хочемо пасти задніх* (Мик.., І, 1957, 96); *Село те колективізувалося повільно* (Збан., Любов, 1957, 57).

2. *тільки недок.* Пас. до **колективізува́ти.**

КОЛЕКТИВІ́СТ, а, ч. Послідовник, прибічник колективізму. *В тому-то, власне, й полягає сила колективіста, що все, в тому числі і свій талант, він цінує лише в тій мірі, в якій цей талант може стати суспільним набутком* (Рад. літ-во, 9, 1966, 9).

КОЛЕКТИВІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на засадах колективізму. *Так само і в питанні про значення міст Гобсон наближається до загальних поглядів Маркса, визнаючи, що протилежність між містом і селом суперечить ладові колективістичного суспільства* (Ленін, 4, 1948, 82); // Який відповідає принципам колективізму, пройнятий ними. *Кожен життєвий, глибинний твір — колективістичний* (Еллан, II, 1958, 69); *Знищення приватної власності на засоби виробництва,*

перехід до нового, соціалістичного ладу зруйнували матеріальну основу індивідуальної психології й створили основи нової колективістичної психології (Психол., 1956, 222).

КОЛЕКТИВІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **колективі́ст**.

КОЛЕКТИВІ́СТСЬКИЙ, а, е. Власт. колективістові, колективістам. *Потрібно виховувати в учнів не тільки почуття особистої відповідальності за навчання й поведінку, але й колективістське «господарське» почуття до всього навколишнього* (Ком. Укр., 10, 1959, 40).

КОЛЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **колекти́в**; спільний. *Під час роботи (на другий день наради) переважна більшість делегатів, збагачена колективним досвідом, стояла вже на вірній більшовицькій позиції* (Головко, II, 1957, 432); // Належний колективу. *Колективне господарство; Колективні засоби виробництва; Колективна земля;* // Який здійснює колектив. *В основі всієї організаційної діяльності нашої партії лежить розроблений Леніним принцип колективного керівництва* (Ком. Укр., 5, 1960, 46); *Слухаючи майора, хлопці потай під столом потискують один одному руки, дають напівпошепки колективну клятву, що житимуть правильно* (Гончар, Тронка, 1963, 144); // Власт. колективу, який грунтується на спільності, на принципах колективізму. *Колективний характер праці й народних обрядових ігрищ вимагав відповідної організованості, ритмічності* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 95); *Музикантська команда комуни, безперечно, вела перед у розумінні виявлення перших ознак колективної солідарності* (Мик., II, 1957, 528); // Призначений для колективу. *Газета — не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, але також і колективний організатор* (Ленін, 5, 1948, 10).

△ **Колекти́вний дого́вір** — договір, укладений між адміністрацією та профспілковою організацією підприємства, установи або робітників певної галузі виробництва про умови праці робітників і службовців. *Професійні і господарські органи в своїй практичній діяльності, зокрема при перекладанні колективних договорів, повинні враховувати загальні умови, які визначають динаміку зростання заробітної плати* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 290); *Після війни Тадей Зілінський до того знахабнів, що відмовився платити кваліфікованим робітникам.. згідно з тарифом, передбаченим колективним договором між профспілкою друкарів і товариством власників друкарень* (Вільде, Сестри.., 1958, 118).

КОЛЕКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **колекти́вний**; спільність, колегіальність. *Найвищим принципом керівництва партії є колективність, яка спирається на творчість, знання й досвід мас* (Ком. Укр., 8, 1965, 3); *Основні специфічні риси фольклору — колективність і усність творчості, масовість і усність побутування* (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 18).

КОЛЕКТИ́ВНО. Присл. до **колекти́вний**. *Вони звикли колективно жити й діяти... Через це підпілля не можна повністю знищити* (Ю. Яновський, I, 1954, 193).

КОЛЕ́КТОР, ч., *спец.* 1. *род.* у. Установа, що займається збором і розподілом чого-небудь між підвідомчими організаціями. *Бібліотечні колектори повинні цікавитись і знати, де і якої не вистачає книги* (Рад. Укр., 28.XI 1948, 2).

2. *род.* а. Особа, що збирає певні зразки чого-небудь (гірських порід, грунтів тощо), описує їх і зберігає. *В 1907—1910 рр. він був колектором у геологічній партії на Апшеронському півострові* (Видатні вітч. географи.., 1954, 142).

3. *род.* у. Широкий канал або труба для збирання рідин чи газів з інших каналів (труб) і відведення їх у певне місце. *Змитий водою гній по трубах потрапляє в каналізаційний колектор, а звідти стікає в гноєсховище* (Рад. Укр., 16.VIII 1961, 2).

4. *род.* а. Частина динамомашини, за допомогою якої змінний струм перетворюється в постійний. *Щоб дістати в зовнішньому колі постійний за напрямом струм, застосовують спеціальний механічний пристрій для перемикання — колектор* (Курс фізики, III, 1956, 209).

5. *род.* у. Підземна галерея під поверхнею вулиць для укладання кабелів чи труб. *Спорудження підземний колектор на Хрещатику* (Рад. Укр., 21.V 1946, 1).

КОЛЕ́КТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **коле́ктор** 1, 3—5. *Колекторні труби; Колекторний струм; Колекторний генератор.*

КОЛЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до колекції. *Для гібридизації він* [І. Мічурін] *брав не тільки ті сорти, які вже були у культурі, але мобілізував до свого колекційного саду всі багатства диких плодових видів світу* (Юним мічур.., 1955, 35); *Колекційні картини; Колекційні марки.*

КОЛЕКЦІОНЕ́Р, а, ч. Той, хто збирає яку-небудь колекцію. *Фотя тепер став завзятим колекціонером, накупив на ярмарку з півдюжини різних плахот* (Л. Укр. V, 1956, 245); *У місті .. він* [професор медицини] *був відомий як людина широких мистецьких смаків — меценат театру, колекціонер шедеврів малярства, аматор музики* (Смолич, VI, 1959, 28).

КОЛЕКЦІОНЕ́РСТВО, а, *с.* Збирання колекцій як заняття; захоплення колекціонуванням. *Фольклор* [20—40-х років XIX ст.] *лишався об'єктом естетичного милування, антикварного колекціонерства* (Від давнини.., I, 1960, 23).

КОЛЕКЦІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **колекціоне́р**.

КОЛЕКЦІОНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колекціонува́ти**. *Чимало людей захоплюється колекціонуванням: збирають марки, сірникові етикетки, грампластинки* (Веч. Київ, 3.I 1966, 4).

КОЛЕКЦІОНУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* Збирати колекцію. *Від звичайних людей його відрізняло тільки те, що Севочка колекціонував бритви* (Собко, Стадіон, 1954, 66).

КОЛЕКЦІОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **колекціонува́ти**.

КОЛЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Систематизоване зібрання однорідних предметів, що мають науковий, художній, історичний інтерес. *У тутешнього віце-консула кн. Гагаріна.. є колекція листів Шевченкових до Якова Лазаревського* (Крим., Вибр., 1965, 605); *В нас колекція багата є із марок всіх країн* (Мур., Піонер. слово, 1951, 26); *Дівчина вела щоденник природи і в молодших класах з захопленням збирала колекції метеликів, комах* (Донч., V, 1957, 238).

КОЛЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **коло́ти** 1—4; // *у знач. прикм. Колений цукор.*

КОЛЕНКО́Р, у, ч. Тонка бавовняна, дуже проклеєна одноколірна тканина. * У порівн. *Христя проговорила цеє все скоро, одриваючи слова, наче коленкор на сорочку* (Григ., Вибр., 1959, 189).

КОЛЕНКО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **коленко́р**. *Коленкорове виробництво;* // Пошитий, вигот. із колепкору. *Горпина сама не пішла, а невістку пустила, ще й дала їй свою новісіньку, ні разу не надівану коленкорову сорочку надіти* (Л. Яновський, 1, 1959, 336); *Під ялинкою лежать коленкорові червоні й блакитні мішечки з дешевими цукеркали, горіхами, яблуками* (Ів., Таємниця, 1959, 611); *Коленкорові палітурки.*

КОЛЕ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коло́ти** 1—4.

КОЛЕСИ́ТИ, ешу́, еси́ш, *недок., розм.* Колувати (у 2 знач.), кружляти (у 6 знач.). *Ми йшли та кидалися в різні боки, ..колесили та колесили поза Дністром* (Фр., I, 1955, 73).

КОЛЕСИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до ко́лесо 1, 3. *Тягнуть вони обидва старе колесище на підклад під гніздо бузькам* (Ков., Світ.., 1960, 115).

КО́ЛЕСО, а, *с.* 1. Коло зі спицями або суцільне, що обертається на осі й надає руху екіпажеві та іншим засобам пересування. *Заклацали його* [гніткові] *копита об суху землю, загули колеса, котячись по рівному шляху* (Мирний, IV, 1955, 310); *Одноманітно постукують колеса вагона* (Шовк., Інженери, 1948, 125); — *Мотоцикл на те й винайдено, щоб на ньому їздити, мчати.. Це ж просто здорово: кермо та два колеса, а само їде, не іде — летить!* (Гончар, Тронка, 1963, 99); * У порівн. *Обідньої вже доби сама пані вкотила, як на колесах* (Вовчок, I, 1955, 75).

Їздити на коле́сах — їздити возом, бричкою тощо (на відміну від їзди на санях). — *Погода у нас.. весняна. Ані крихти снігу, їздять на колесах* (Коцюб., III, 1956, 180); **Чо́ртове ко́лесо** — споруда для розваги, що має форму кола й обертається вертикально з прикріпленими перпендикулярно до нього кабінами для сидіння. *Всі знали, що то Уралов поніс прогуляти, розважити доньку, ..і він шкодував, що на полігоні немає якого-небудь чортового колеса та каруселі* (Гончар, Тронка, 1963, 301).

◇ **Вставля́ти (ста́вити** *і т. ін.*) **па́лиці (па́лицю** *і т. ін.*) **в коле́са (в ко́лесо)** *кому* — перешкоджати, заважати кому-небудь у чомусь. *Тільки той, хто вставляє нам палиці в колеса, зазнав нашого гніву, нашої кари* (Літ. газ., 1.VIII 1961, 1); — *Всякі тобі... палицю в колесо вставляють, заважають* (Речм., Весн. грози, 1961, 161); **Деся́та спи́ця в ко́лесі** — той, хто відіграє незначну роль у чомусь.— *Ти мусиш зараз же розповісти, хто він і звідки. Щоб я був спокійний за тебе, за Павла і за себе, хоч я тут, правда, десята спиця в колесі* (Добр., Тече річка.., 1961, 147); **На коле́сах бу́ти (перебува́ти** *і т. ін.*) — перебувати в дорозі, їздити з одного місця в інше. *Невтомний і допитливий розвідник нового* [фотокореспондент] *Микола Козловський майже постійно перебуває на колесах. Сьогодні.. на рудному кар'єрі, завтра — Кременчуцьке море* (Літ. Укр., 29.VI 1962, 1); **Не оста́ння спи́ця в ко́лесі** — який відіграє певну роль у розв'язанні якоїсь справи, займає певне становище в суспільстві. *Незабаром старий письмоводитель умер, а Шовкуна посадили на його місце. Став він не остання спиця в колесі* (Мирний, I, 1949, 372); **Огляда́тися (позира́ти** *і т. ін.*) **на за́дні коле́са** — діяти обережно. [Р у с а л о в с ь к и й:] *Так отже я й оглядаюся на задні колеса. Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку?* (К.-Карий, II, 1960, 224); **П'я́те ко́лесо до во́за (у во́зі)** — який є зайвим, непотрібним (про людину). *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього п'ятим колесом у возі* (Фр., V, 1951, 284); — *Хіба я не знаю, що ти любив Романа,— вже з серцем промовила Зося.— Потрібний він мені, як п'яте колесо до воза* (Стельмах, I, 1962, 279).

2. *у знач. присл.* **ко́лесом.** По колу. *Закрутилося, заходило колесом все кругом мене...* (Мирний, I, 1954, 94).

◇ **Думки́ ко́лесом закрути́лися (заходи́ли** *і т. ін.*) — переплуталися думки, зникла ясність у думках. *Думки колесом заходили, серце затріпалося, мала обізватися з жартом до його* [парубка], *та так засоромилась, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* (Мирний, I, 1954, 77); *У грудях щось стиснуло, в голові закрутились думки колесом, колесом...* (Коцюб., I, 1955, 124); **Іти́ (ці́ти́) ко́лесом** — про зміну подій у певній послідовності. — *Ще батько мій.. перекочував із села в Пітер, поступив на цей завод; так і пішло потім — колесом: чотирнадцяти років я вже працював на заводі* (Головко, II, 1957, 499).

3. Деталь машини, механізму чи пристрою у вигляді кола для передачі або регулювання руху. *Колеса в млині крутились, вода шуміла* (Н.-Лев., II, 1956, 348); *Він почув гордість, самоповагу, наче не панич Льольо, а сам він.. пустить в рух колеса, паси машини і людську силу* (Коцюб., II, 1955, 36); *В довгій майстерні шипить ручний токарний станок, величезне колесо якого крутить хлопчак років дванадцяти* (Стельмах, I, 1962, 113); *Зубчасте колесо.*

△ **Водоналивне́ ко́лесо** *див.* **водоналивни́й; Маховé ко́лесо** *див.* **махови́й.**

◇ **Лі́ти во́ду на** *чиє* **ко́лесо** *див.* **лі́ти.**

4. *перев. чого, перен.* Про зміну життєвих подій, фактів і т. ін. *Зрана до ночі гуде колесо темних турбот* (Зеров, Вибр., 1966, 113); — *Як добре, ..що вони* [артисти] *не потрапили під жорстоке колесо війни, що вони живі і здорові* (Рибак, Час.., 1960, 344); *Коли ж настав час сіяти, Іван Юхимович спершу розгубився. Колесо закрутилося так швидко, без будь-яких зусиль з його боку, що він у перші дні відчував себе зайвим* (Руд., Остання шабля, 1959, 364).

◇ **Зупини́ти (поверну́ти наза́д** *і т. ін.*) **ко́лесо істо́рії** — зупинити закономірний хід історичного розвитку, вернутися до минулого. — *Немає в світі сили, яка б могла зупинити колесо історії* (Рад. Укр., 31.VIII 1962, 2); **Ко́лесо ща́стя (форту́ни),** *заст.* — про мінливість (зрадливість) долі. *Киселевський не діждався вже тієї хвилини, коли колесо щастя мало обернутись корисно для нього* (Фр., VI, 1951, 237); **Крути́тися як (на́че, мов** *і т. ін.*) [та] **бі́лка (бі́лочка) в ко́лесі** *див.* **крути́тися.**

КОЛЕСОПРОКА́ТНИЙ, а, е. Стос. до вироблення сталевих коліс способом прокату. *В галузі колесопрокатного виробництва одними, мабуть, теоретичними роботами в роботи радянських дослідників* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 436).

КОЛЕСОПРОКА́ТНИК, а, ч. Робітник колесопрокатного виробництва. *Молоді радянські колесопрокатники дуже швидко перевершили проектну потужність іноземного устаткування* (Рад. Укр., 11.VI 1961, 2).

КОЛЕСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колесува́ти** 1. *Вони* [польські пани] *.. страчували українських народних ватажків, карали їх колесуванням, смертю на палі...* (Довж., III, 1960, 76).

КОЛЕСУВА́ТИ, у́ю, у́єш. 1. *недок. і док., перех.* Піддавати дуже жорстокій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колесі, що крутиться. *Відьом же тут колесували* [колесували] *І всіх шептух і ворожок* (Котл., I, 1952, 141); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Згадайте гетьмана Остряницю, обозного Сурмила.. Це їх і козаків, славних запорожців, на площі у Варшаві колесували і з живих жили тягли* (Корн., I, 1955, 236).

2. *недок., неперех., розм.* Кружляти (у 4, 6 знач.). *В її* [Тухольщини] *лазуровім, чистім повітрі ..колесує оре́л-берку́т* (Фр., VI, 1951, 71).

КОЛЕ́Т, а, ч. У дореволюційній російській і деяких західноєвропейських арміях — короткий військовий мундир із білого сукна. *Пролетіли ескадрони кінної гвардії в залізних кірасах, за ними — кавалергарди в білих колетах* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 211).

КО́ЛЕЧКО, а, *с., розм.* Те саме, що **кільце́** 1, 2. *Юра смокче патичок і немовби пускає дим колечками вгору* (Смолич, II, 1958, 47).

КОЛЕ́ШНЯ, і, *ж., діал.* 1. Повітка, дровітня (у 1 знач.). *Пішов до колешні, вишукав добру кривульку, обтесав і заправив істих* (Кобр., Вибр., 1954, 43).

2. Хлів, стайня. *Петро.. пішов до колешні та вивів Галену* [кобилу], *та запряг до старого воза* (Март., Тв., 1954, 44).

КОЛИ́ [1], *присл.* 1. *часу.* В який час. *Співай же їм, мій голубе, Про Січ, про могили, Коли яку насипали, Кого положили* (Шевч., I, 1951, 59); *Черниш аж тепер помітив, що вдарив його мікою, яка не знати коли і яким чином опинилася у нього в руці* (Гончар, III, 1959, 119); // Уживається в питальних реченнях.— *То коли, кажете, прийти?* (Л. Укр., III, 1952, 652);— *Коли страта? — Завтра вранці* (Довж., I, 1958, 269); // У риторичних запитаннях і вигуках, що припускають негативну відповідь. *Катря, дивлячись у віконце, промовила: — Усе хмари, усе негода! Коли вже те ясно буде!* (Вовчок, I, 1955, 226); — *Забери його* [карбованця].. *Коли ще в житті таку дурницю матимеш?* (Стельмах, I, 1962, 11); // З підсилювальними частками ж, т о. *І всі його питали, мов пророка: — Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?* (Л. Укр., I, 1951, 294); *І коли-то воно буде Гратись і промовить Слово мамо* (Шевч.,II, 1953, 195).

Є коли́ — достатньо часу. *Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: Маєш крила, маєш силу, Є коли літати* (Шевч., I, 1951, 68); **Нема́ коли́** — немає вільного часу; ні́коли. [М а р' я н а:] *Де вас ледащо носить? Уже і гулять нема коли: скоро буде півні!* (Вас., III, 1960, 15); — *Нема коли особливо сумувати: на оборону працюємо...* (Гончар, III, 1959, 180); **Рідко коли́** — мало в який раз; зрідка. *Спитає* [Павло], *якою проблемою голову сушать собі. Рідко коли без іронії* (Головко, II, 1957, 418).

2. *неозначн., розм.* У який-небудь час; коли-небудь. — *Прощай! — сказав Осел,— навідайсь ще коли, Бувай здоров, небоже!* (Гл., Вибр., 1951, 106); *Хіба коли забуду я, як плакав він, мій чорнобривий* (Сос., I, 1957, 222); // Час від часу; іноді, інколи, деколи. *То було коли озветься* [Катря] *до нас із Марусею словом сердечним.. То зовсім одуралася усіх* (Вовчок, I, 1955, 225); // При протиставленні двох речень або членів речень, повторюючись на початку кожного або перед кожним, означає: і н к о л и... і н к о л и. *Оришка сяде, а Чіпка,— коли сидить, коли лежить...* (Мирний, I, 1949, 144).

Як коли́ — у деяких випадках; часом, деколи. — *Ви таки, мамо, чудні як коли!* (Головко, II, 1957, 243).

3. *відносний.* Уживається як сполучне слово: а) приєднує підрядне означальне речення до головного. *В ті давні часи, коли йде наше оповідання, Запала долина не була поросла лісом* (Фр., VI, 1951, 22); *В думках перебирає* [Мірошниченко] *тривожні години, коли він з партизанського лісу навідувався до Бондарів* (Стельмах, II, 1962, 25); б) приєднує підрядне додаткове речення до головного. *Жду не діждуся, коли вони* [оповідання] *появляться у «Вісничку»* (Коцюб., III, 1956, 424); *Ніхто не знав, коли й де побудовано цю шхуну* (Трубл., Шхуна.., 1940, 7).

4. *у знач. част.* а) уживається для вираження раптовості, несподіваності дії у знач. а ж о с ь, я к о с ь. *Заплакав сіромаха... Плаче собі тихесенько... Шелест!.. коли гляне: Попід гаєм, мов ласочка, Крадеться Оксана* (Шевч., I, 1951, 93); *Розгулявся* [коник] *на всі боки, Все байдуже, все дарма... Коли гульк — аж в степ широкий Суне злючая зима* (Гл., Вибр., 1951, 81); *Постояла, постояла Хівря й хотіла вже йти до хати, коли щось темне з'явилось.. з-за сусідської клуні* (Григ., Вибр., 1959, 115); б) уживається з частками б, ж е, б ж е, ж в простому реченні для вираження побажання або здогадної можливості певного факту чи дії у знач. х о ч б и, х о ч б и ж. *Коли б мені отих дітей Найти де-небудь!* (Шевч., I, 1951, 365); *Розповідали, що на селі такий переполох — і начміліції приїхав. Трусять усюди. Коли б ще й сюди не догадались* (Головко, II, 1957, 180); — *Коли б же хоч попрощатись прийшов — коли б же хоч ще раз його побачити!* (Вовчок, I, 1955, 222); в) уживається з часткою «ж» у простому реченні для вираження заперечення, виправдання у знач. а л е ж. — *Та не сопіть так, мов ковальський міх..* — *Коли ж ноги грузнуть, аж в постолах хлющить, та ще щось.. чіпляється до ніг* (Коцюб., I, 1955, 348).

КОЛИ́ [2], *спол.* 1. *часу.* Уживається на початку підрядного речення часу: а) для означення одночасності дії головного і підрядного речень у знач. в т о й ч а с я к. *Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом у'їжджає* (Вовчок, I, 1955, 19); *Я допомагав Жабі виплутатись із складного капелюша, коли постукали в двері* (Досв., Вибр., 1959, 106); // Із співвідносним словом т о д і в головному реченні. *Мати тоді сита, коли діти не голодні* (Горд., II, 1959, 19); // Для означення того, що дія, про яку йдеться в підрядному реченні, відбувається в один з моментів дії чи стану, про які говориться в головному. *Коли вона прокинулась, на столі вже горіла свічка, в кімнаті нікого не було* (Гончар, III, 1959, 191); б) для означення того, що дія, про яку йде мова в підрядному реченні, відбулася раніше дії, про яку йдеться в головному у знач. п і с л я т о г о я к. *Коли вийшов син, вона здихнула важко та тяжко і схилила свою голову на груди* (Мирний, I, 1954, 158); *У кабінеті, коли зайшли, Галаган одразу ж важко опустився в.. масивне сап'янове крісло* (Головко, II, 1957, 480); в) для означення повторюваності дії (переважно із словами к о ж е н р а з, з а в ж д и у головному реченні). *Мирон завжди, коли всипав у засік своє зерно, зупинявся перед ним, перебирав його рукою* (Стельмах, II, 1962, 46).

2. *умовний.* Уживається на початку підрядного умовного речення: а) у знач. я к щ о. *Серце в'яне співаючи, Коли знає, за що* (Шевч., I, 1963, 21); — *Коли мене* [В. Боженка] *десь уб'ють, признач бригадиром Сашка Калініна. Золота людина!..* (Довж., I, 1958, 179); // б) з часткою «б» у знач. я к б и. *Коли б той і сказився, Хто божий дар Гнать через жар У винниці навчився!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 133); *Хіба скорили б далечінь герої, Коли б не ця уривчаста зоря* [маяк], *Подоба зоряниці світової?* (Рильський, III, 1961, 301); // Уживається із співвідносними словами т а к, т о, т о д і у головному реченні. *Так, може, батько, Коли не дядько... Або ж хтонебудь з ваших був...* (Гл., Вибр., 1951, 40); [С т е п а н:] *Не лізь! Коли не до тебе п'ють, то не кажи «здоров»!..* (Кроп., I, 1958, 388); *Коли уся душа тріпоче, Як білий парус на човні,— Тоді рука моя не хоче Пером виводити пісні* (Рильський, I, 1960, 138).

◇ **Коли́ [вже] на те пішло́** *див.* **піти́.**

КОЛИ́БА, и, *ж., діал.* Житло чабанів і лісорубів. *Сплять в кошарі вівці на горі, а в колибі чорні вівчарі* (Мак., Вибр., 1954, 383); *Сплять лісоруби в колибі, Сняться їм сни прості* (Воронько, Тепло.., 1959, 81).

КОЛИ́-БУДЬ, *присл., розм.* У який-небудь час; будь-коли.

КОЛИВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до коливання (у 1 знач.). *При обертанні грамофонної пластинки голка приходить у коливальний рух* (Осн. радіотехн., 1957, 85); *Коливальний контур.*

КОЛИВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **коливáти** і **коливáтися.** *Я бачу світ пишний і неба сіяння, ..Долину розкішну, квіток коливання* (Л. Укр., IV, 1954, 85); *Іван Степанович від несподіваного коливання човна теж ніби прокинувся* (Панч, I, 1956, 91).

2. *перен.* Нестаність, мінливість. *Найменше коливання в настрої змінювало колір її очей* (Скл., Помилка, 1933, 47); *Коливання температури повітря протягом*

доби і року залежать в основному від того, як падає проміння (Фіз. геогр., 5, 1956, 81).

КОЛИВА́ТИ, áю, áєш, *недок.* 1. *перех.* Змушувати коливатися (у 1 знач.). *Тихі вітри коливали дзвоники, і вони дзвеніли й розливали в небі райські мотиви* (Н.-Лев., IV, 1956, 40); *Вітер на вулиці коливав віти дерев, вони стукалися одна об одну* (Собко, Біле полум'я, 1952, 221); // *безос. Вітром сосни коливало, Поливав дерева дощик* (Перв., З глибини, 1956, 33); // *чим, неперех.* Ритмічно рухати з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз. *Коливати ногами.*

2. *неперех., перен., розм.* Іти, перевалюючись з боку на бік. *Стара пані немов одужала: коливає з кімнати до кімнати* (Вовчок, I, 1955, 103); *— Ти думаєш — може, не втраплю!.. Утраплю! .. — потягав Федір сам з собою,коливаючи у присінки* (Мирний, IV, 1955, 229); *Гусенята коливають з ноги на ногу* (Коцюб., II, 1955, 58).

КОЛИВА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.* 1. Ритмічно рухатися з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз. *Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю* (Гр., I, 1963, 273); *Пароплав вийшов в океан. Коливаючись на білогривих хвилях і розтинаючи гострим носом прозору блакить, він тримав путь на Європу* (Панч, Ерік.., 1950, 20); *Невже це вона сидить в літаку? А літак хитається, коливається* (Ів., Вел. очі, 1956, 59); // Злегка гойдатися. *Рушники, що сушаться над плитою, коливаються від повітря, що піднімається* (Фізика, II, 1957, 19); *Перед образами горіла лампа і коливались голуби та писанки на нитках, приліплених воском до стелі* (Н.-Лев., II, 1956, 224); *Хвилі скрізь коло нас коливались* (Л. Укр., I, 1951, 246); // Похитуватися (у такт роботи, ходьби і т. ін.). *Жвавіше застукали олов'яні букви об верстаки, жвавіше почали коливатися складачі над своєю роботою* (Фр., VI, 1951, 253); *Розімлілі хлопці коливаються в сідлах* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 131); *Попереду, в кипучій білій імлі, коливалося дві постаті* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 29); // Про рух нагрітого повітря, диму і т. ін. *Така ж і там* [на Мадярщині] *у них спека, таке ж безводдя, такі ж розкішні марева коливаються влітку...* (Гончар, II, 1959, 30); *Дим коливався й закручувався і плив угору* (Ю. Янов., I, 1954, 285); *На луках світанком тумани коливались* (Головко, I, 1957, 208); * Образно. *Кінчається ніч І степ коливається в млі рдяно-сизій* (Бажан, I, 1946, 145); // Те саме, що **мига́ти** 3. *Світло коливалось од сміху і чаділо димом* (Коцюб., II, 1955, 354); *Він* [вогник] *розквітнув, як невідома квітка трясовини — синюватий, тремтячий язичок то коливався з боку на бік, наче від подиху вітерця, то горів спокійно, рівно...* (Донч., II, 1956, 26); *На столі коливався вогонь свічі, а навкруг нього обертались світло-зелені метелики* (Скл., Святослав, 1959, 301).

2. *перен.* Те саме, що **змінюватися** 1. *..кількість золота, яку може уявити сфера обігу, завжди коливається, то підносячись вище, то опускаючись нижче якогось середнього рівня* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 130); *Вміст азоту в аміаках коливається в межах від 30 до 45 процентів* (Колг. Укр., 9, 1956, 45); // Існувати в межах певних величин. *Розміри водоростей коливаються від тисячних часток міліметра до десятків метрів* (Наука.., 1, 1960, 24).

КОЛИВНИ́Й, а́, е́. Стос. до коливання (у 1 знач.). *Роблячи коливні рухи, канатна пила розвалює пласт вугілля, яке під дією власної ваги скочується вниз* (Нова техн. і технол.., 1961, 18); // Який коливається (у 1 знач.). *Поранені піднімали голови, зводились на лікті, тягнулися до коливних червоних виблисків* (Гончар, III, 1959, 156).

КОЛИВНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **коли-ва́ти** 1. *О, мій врожаю, світла моя доля, Візьму я колос, тихо колишу* (Мал., I, 1956, 83).

КОЛИВНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Однокр. до **коливáтися** 1. *Не доходячи до Макара, раптом коливнулась* [курка] *і повалилася на землю* (Добр., Тече річка.., 1961, 42).

2. *перен.* Те саме, що **ворухну́тися**. *Якусь часинку щось схоже на зрадливу байдужість коливнулося у серці* (Рибак, Час.., 1960, 819).

КО́ЛИВО, а, *с., церк.* Поминальна кутя чи каша з пшениці, рису і т. ін. із солодкою підливою. *От тільки коржиків та колива з ситою На поминках душа.. лизне!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 128); *На вікні стояло коливо — кутя і підсолоджена вода для Олофірової душі* (Донч., III, 1956, 108).

КО́ЛИК, а, *ч., діал.* Кілок. *Теля.. скочило прямо на пліт і було би пробилося на колик* (Март., Тв., 1954, 173); *Далі завернув* [газда] *.. і виломив колик* (Фр., II, 1950, 17).

КОЛИМА́ГА, и, *ж.* Старовинний закритий чотириколісний екіпаж. // *ірон.* Взагалі громіздкий, важкий і незграбний екіпаж. *В Рахові ми вже вийшли з нашої колимаги як друзі й супутники* (Томч., Готель.., 1960, 8).

КОЛИ-НЕ́БУДЬ, *присл.* У будь-який час. *Дай же, боже, коли-небудь, Хоч на старість, стати На тих горах окраденних У маленькій хаті* (Шевч., II, 1953, 28); *Я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств хоч вільним слухачем* (Довж., I, 1958, 15).

КОЛИ́-НЕ-КОЛИ́, *присл.* Час від часу. *Марина слухала, коли-не-коли випитуючи то про те, то про друге* (Мирний, III, 1954, 177); *Їх* [чабанські гирлиги] *злегка коли-не-коли погойдує вітерець* (Гончар, Тронка, 1963, 14); // Зрідка, інколи. *Тут і йти нема куди.. Коли-не-коли бувають весілля, заручини, похорони* (Л. Укр., III, 1952, 711); *Замріє коли-не-коли гайок чи діброва, самотня верба чи груша, ..а то все* [в степу] *трави й трави* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 9).

КОЛИСА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **колиса́ти**. *Звільна хитається тростина, колисана легкою хвилею* (Фр., II, 1950, 323); * Образно. *З просторів польових прибулець, Беріз колисаний гіллям, Як я любив химери вулиць, Що дивним дихають життям* (Рильський, II, 1960, 45).

КОЛИСА́НКА, и, *ж.* 1. Колискова пісня. *— Спи, мій сину, спи, батько тобі добре постелив. Твоя мати заспіває тобі колисанку* (Коб., III, 1956, 450); *— Сливчині товариші.. співали разом з ним і самі плакали від цієї пісні, плакали від самої мелодії.., що пробуджувала в їхній пам'яті рідні материнські колисанки* (Загреб., Європа 45, 1959, 575).

2. *діал.* Колиска (у 1 знач.).

КОЛИСА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колиса́ти і колиса́тися**. *Стугін і гойдання* [вагона] *здавались тепер якимсь колисанням, конче потрібним для нас, безсилих і безправних, як немовлята* (Досв., Вибр., 1959, 179); *А то все було то втомлюся від біганини по якому місті, то спати хочеться від колисання на морі* (Л. Укр., V, 1956, 414).

КОЛИСА́ТИ, колишу́, коли́ш*і рідко* колиса́ю, колиса́єш; *наказ. сп.* коли́ший; *недок.* Те саме, що **коливáти**. *Вода їх так м'яко й рівно колисала...* (Смолич, II, 1958, 14); *Як ми будем, молодий козаче, мандрувати, Хто ж буде наше дитятко колисати?* (Чуб., V, 1874, 339); *В колисці запхинькала дитинка, і Оленка кинулась колисати мале* (М. Ол., Леся, 1960, 53); * Образно. *Якісь солодкі, любі спогади та думи колисали його серце* (Коцюб., I, 1955, 70); *Сонце спустило вервечки і колисає мене* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 50).

Колиса́ти до сну — присипляти кого-небудь. *Довгі, тужливі пісні, що вона співала тихим, але звучним голосом, колисали його до сну* (Фр., II, 1950, 110).

КОЛИСА́ТИСЯ, колишу́ся, коли́шешся *і рідко* колиса́юся, колиса́єшся; *наказ. сп.* колишíйся; *недок.* Те саме, що **колиха́тися**. *Веде Остап військо день — степом зеленим та безкраїм; степова трава колисається* (Вовчок, I, 1955, 332); *Вогонь горів живо, а по стінах колисалися предивні тіні* (Коб., II, 1956, 140); *Усе ширш розлягалась та роздавалась луна перед ними, усе чутніш плескавсь та колисавсь Дніпро* (Вовчок, I, 1955, 306); *На колиску бильця З явора тесались, Щоб, немов на крильцях, Доня колисалась* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 99); * Образно. *Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаці* (Фр., IV, 1950, 347).

КОЛИ́СКА, и, ж. 1. Невеличке ліжечко для спання і колисання дитини. *Мені наче сниться, що хитав мене хтось у колисці і співав надо мною тихесенько* (Вовчок, I, 1955, 3); *Йонька.. зняв із горища вервечану колиску та й примудрував її на гаку посеред світлиці* (Тют., Вир, 1964, 524); * У порівн. — *А я сплю собі тут, як у колисці* (Фр., IV, 1950, 342); *Човен гойдався, як колиска, легко і плавно* (Донч., V, 1957, 23).

◇ **З коли́ски** — з дитячих років, з ранніх літ. *Прощай, дівчинонька вірненька, З колиски по́друга моя* (Манж., Тв., 1955, 139); *З молоком Своєї матері, з колиски Я мову взяв, що за селом Шуміла житнім колоском* (Нех., Чудесний сад, 1962, 9); **Стоя́ти (бу́ти** і т. ін.**) біля коли́ски** *чого* — сприяти зародженню і розвитку чого-небудь нового. *В. Сосюра стояв біля колиски народження нової української соціалістичної поезії, був одним із зачинателів її* (Мал., Думки.., 1959, 27); *Комуністична партія, Володимир Ілліч Ленін стояли біля колиски комсомолу* (Наука.., 6, 1959, 4); **У (в) коли́сці**: а) *(хто)* ще зовсім дитина. — *Може, десь і виглядає тебе твоя яворина, а, може, ще тільки росте. Сказано: хлопець на коні, а дівка в колисці* (Стельмах, II, 1962, 334); б) *(що)* на самому початку, у зародку. — *Щоб її, ту війну, в колисці задушило!* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 48); *Реакційні сили старого світу робили все, щоб у колисці задушити Радянську владу* (Програма КПРС, 1961, 10).

2. *чого, перен., уроч.* Батьківщина; місце виникнення і розвитку чого-небудь. *Київська Русь є спільною колискою російського, українського та білоруського народів* (Бажан, Наша Москва, 1951, 10).

3. *діал.* Гойдалка. *Далі ми співали, на колисці гойдалися, весело так, весело прогуляли* (Мирний, I, 1954, 82).

КОЛИСКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **коли́ска** 1. *Вкладав* [Саїд Алі] *у чемодан речі повагом, неначе від'їжджав на все життя і звикав до розлуки з домом, у якому мати співом зичила йому колискове щастя* (Ле, Міжгір'я, 1953, 91); *Можливо, це сон? Один з тих чудових колискових снів, що їх бачило дівча..?* (Донч., III, 1956, 18); // *у знач. ім.* **колиско́ва**, вої, ж. Те саме, що **Колиско́ва пі́сня**. *О північ зимова, о північ казкова! Каганчик мигтить, і звучить колискова* (Перв., II, 1958, 131); *І слухав ніжну колискову, І мову матері шовкову На молодій Звенигорі* (Мал., Серце.., 1959, 6).

Колиско́ва пі́сня — пісня, яку співають, заколисуючи дитину. *Усміхнувся Ясь і заграв таку колискову пісню, що.. усі немовлята* [поснули] (Ів., Вел. очі, 1956, 41); * У порівн. *Вона починала оповідати якусь веселу історію, і її тихий приємний голос звучав, як колискова пісня* (Збан., Переджнив'я, 1955, 152).

КОЛИ́СОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коли́ска** 1.

КОЛИ́СОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коли́ска** 1. *З лози колисочку плете Та плаче праведная мати, Колиску тую плетучи* (Шевч., II, 1953, 315); *Край лісочка на дубочку Прив'язали колисочку* (Стельмах, Живі огні, 1954, 55).

КОЛИ́СЬ, *присл.* 1. У якийсь час, у минулому. *Де колись стояла повітка, там тепер давні вербові кілки стали товстими та здоровими вербами* (Н.-Лев., II, 1956, 256); *Може,* [вдасться] *їй побачитись з Вами і побалакати від щирого серця, як колись-то давно* (Мирний, V, 1955, 398); *Я до тебе іду по алеї, де гуляли колись і графині, й князі* (Сос., I, 1957, 252); // У якийсь невизначений час; якось. *Сидів колись Дідок під яворком густим* (Гл., Вибр., 1951, 127); *Колись-то Лебідь, Рак та Щука Приставить хуру узялись* (Гл., Вибр., 1951, 10); *Зайшов я колись до одної жінки в хату — Одаркою звали жінку* (Коцюб., I, 1955, 468).

2. У який-небудь час у майбутньому. *Скажуть колись люди: коли сей народ пережив і такі часи, і не загинув, то він сильний* (Л. Укр., V, 1956, 434); *Були у нас і щастя, й туга... Дороги наші розійшлись... Зустріну я тебе, як друга, Якщо зустрінемось колись* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 54).

КОЛИ́СЬ-НЕ-КОЛИ́СЬ, *присл.* Рідко коли. *Вирівалися колись-не-колись десятиліття, що село українське жило тихим і своїм життям* (Хотк., I, 1966, 94).

КОЛИ́ХАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **колиха́ти**. * Образно. *Один* [Т. Шевченко] *наспівав своїх пісень, Породжених неволею, сповитих Недолею. Колиханих жалем* (Рильський, I, 1956, 170).

КОЛИХА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колиха́ти** і **колиха́тися**. *Безнастанне колихання* [пароплава] *хутко навело* [на капітана] *сон* (Ірчан, II, 1958, 332); *Знов душа замерзне, знов одвикне Од радісного колихання трав* (Рильський, I, 1960, 240).

КОЛИХА́ТИ, колишу́, коли́шеш *і рідко* колиха́ю, колиха́єш; *наказ. сп.* колишíй; *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Злегка гойдати що-небудь гнучке, висяче і т. ін. *Вітер тирсу колихав, З дерезою гомонить* (Щог., Поезії, 1958, 252); *Вітер колише трави шовкові, ніч кругом...* (Гич., До молоді.., 1959, 3); *Сон увіривавсь Кончакові, Буря колише намет* (Рильський, II, 1960, 156); // Гойдати (дитину) в колисці, заспокоюючи і присипляючи. *Вичуняла Катерина, Одсуне хватирку, Поглядає на улицю, Колише дитинку* (Шевч., I, 1963, 24); *З колиски матуся очей не зривала; Колишучи, журно пісеньку співала* (Граб., I, 1959, 288); — *Їй материнства хочеться, дитинку колихати, а тут чорне лихо землю рве* (Тют., Вир, 1964, 380); * Образно. *Музика ллється, мов тиха вода, колише мої нерви, заспокоює* (Н.-Лев., III, 1956, 302).

2. *чим, неперех.* Гойдати чим-небудь гнучким, висячим і т. ін. *Вітер шумів і колихав верхами ялиць, скриплячи прозливо сухими гіллями* (Фр., V, 1951, 87); *Конячка ледь котила воза.., часто спинялась, важко дихала, швидко колихаючи запалими боками* (Збан., Сесцель, 1961, 19).

КОЛИХА́ТИСЯ, колишу́ся, коли́шешся *і рідко* колиха́юся, колиха́єшся; *наказ. сп.* колишíйся; *недок.* 1. Злегка гойдатися під дією чого-небудь (про висячі, гнучкі та ін. предмети). *Над тим проходом на довгому дроті колихався цілий оберемок цвітних ліхтарів* (Мирний, III, 1954, 260); *Буяла грубою густою верствою зелені.. конюшина; а далі за нею простяглися лани збіжжя, яке легко й ритмічно колихалося під такт подихів леготу* (Коб., II, 1956, 52); *Дерева тішаться сміхом дітлахів, аж гілки колишуться з низу до верхів* (Забіла, У.. світ, 1960, 71); // Про водну поверхню, хвилі, предмети на воді. *Колишеться море Поверх Ненаситця* (С. Ол., Вибр., 1957, 32); *На рейді колихались кораблі* (Мур., Повість.., 1948, 3); // Злегка гойдатися на (в)

чому-небудь для розваги, заспокоєння. *На гілках калини Пташки колихались* (Щог., Поезії, 256); *Наче мала дитина, ви починаєте бавитись серед води — то ляжете на спину і колишетесь на тихій хвилі, задивляючись у синє небо, то.. перекидаєтесь на груди* (Мирний, IV, 1955, 317); *Князь сидів віддалік у крісли-качалці й колихався, курячи сигарету* (Хотк., I, 1966, 118).

2. Похитуватися на ходу (від утоми, хвороби і т. ін.). *Як крюк журавлів, тихо-помалу сунуть вони* [люди] *уперед та вперед, колишучись-хитаючись* (Мирний, I, 1954, 345); // Хитатися у такт роботи, пісні і т. ін. *Христя.. знову почала кришити зілля, колишучись коло вікна* (Мирний, I, 1954, 239); *Кузь, колихаючись із сестричками то в один бік, то в другий, густим.. голосом заспівав* (Тич., I, 1957, 259); // Хитатися з боку на бік, рухаючись на колесах. *Колишеться візок з боку на бік, підстрибують колеса на лісовій дорозі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 186); *Я лежу на возі горілиць і зорі лічу, віз колихається, конюшина пахне* (Томч., Готель.., 1960, 57).

КОЛИХНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, неперех.* Однокр. до **колиха́ти**. *Вітер колихнув сонним бором, зашелестів гіллям* (Вас., I, 1959, 230); *Раптом налетів вітер, колихнув, зашелестів верхів'ям дерев* (Собко, Шлях.., 1948, 39); // *безос. Вітром колихнуло, Марево звелося* (Щог., Поезії, 1958, 230);— *Боюсь, що тільки судно колихне, вже він вам і SOS закричить!* (Гончар, Тронка, 1963, 331).

КОЛИХНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **колиха́тися**. *Від подиху передвечірнього вітерця колихнулася фіранка* (Донч., II, 1956, 77); *Він пильно поглядав на траву, але вона не колихнулась* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 167); *Юрба лиш колихнулась і пропустила Тихона, ..Матюху й Гниду за ним* (Головко, II, 1957, 157); * Образно. *Карпо Петрович чує, ..що в голові у нього, як важка хвиля, колихнулася думка* (Коцюб., II, 1955, 379); *Щось зворушливе і тепле колихнулося в серці* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 306).

КОЛИ́ШНІЙ, я, є. 1. Який був колись давно; минулий. *Їм лірник співав про колишню неволю, «Даремщину-панщину» злую* (Л. Укр., I, 1951, 345); *І от ростуть за нашої доби В добу колишню саджені дуби* (Рильський, III, 1961, 208); // *у знач. ім.* **коли́шнє**, нього, *с.* Те, що було колись давно; минуле. *Де колишнє чайкою тужило, Ти зростаєш, світла наша сило, Розцвітаєш в злагоді, в труді, Розправляєш плечі молоді* (Рильський, III, 1961, 74); // Який був трохи раніше; попередній. — *Якби мені знову колишняя сила, Якби мені гуки міцній, Тоді б мене туга оця не гнітила!..* (Л. Укр., I, 1951, 347); *Я зовсім здоров, їм з апетитом колишнім* (Коцюб., III, 1956, 164).

2. Який утратив своє попереднє становище, призначення, попередній вигляд. *Є чимало повітових управ, де за старших колишні голови та писарі засіли* (Мирний, III, 1954, 258); *День Перемоги кожен рік По праву з гордістю стрічаєм. Спішить колишній фронтовик На фронт новий дзвінким трамваєм* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 59); *Смугляве, з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди* (Гончар, III, 1959, 226).

КОЛІ́БРІ, *невідм., ч. і ж.* Найменший на земній кулі птах, який відзначається яскравістю і красою оперення; водиться в Америці. *Колібрі — Trochilidae — за своїм чудовим опереннням, будовою тіла і красою належить до числа найкрасивіших представників класу птахів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 40).

КОЛІ́ЄВИЙ, а, е, *діал.* Залізничний. *Ми навіть і не помітили, як сонце звернуло з полудня і ми спинилися серед шляху на колієвім переїзді* (Досв., Вибр., 1959, 102).

КОЛІ́ЗІЯ, ї, *ж.* Зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів. *Життя мужиків та міщан і життя людей інтелігентних на Україні є зовсім інакше від нашого* [галицького], *інакші там інтереси, інакші типи, інакші колізії* (Фр., XVI, 1955, 179); // Зображення життєвих конфліктів і боротьби в художньому творі. *Драматичні колізії і катастрофа в п'єсах Островського всі виникають внаслідок сутички двох партій — старших і молодших, багатих і бідних, свавільних і покірливих* (Про мист. театру, 1954, 73); *Буває так, що письменник вважає за краще вигаданий сюжет, вигадані колізії і характери, аніж узяті з життя* (Донч., VI, 1957, 598).

КОЛІЇВСЬКИЙ, а, е. Стос. до коліївщини. *У літературних та історичних джерелах про участь кобзарів у коліївському русі не згадувалось* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 97).

КОЛІЇВЩИНА, и, *ж.* Велике народно-визвольне повстання селян Правобережної України в 1768 р. проти польсько-шляхетського гніту. *Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину, як колись бувало, Як Залізняк, Гонта ляхів покарав* (Шевч., I, 1963, 139).

КОЛІ́Й, я́, *ч.* 1. Той, хто коле (забиває) свиней. *Я там лементувала, наче порося під ножем у коля,— мабуть, на третій вулиці було чути!* (Крим., Вибр., 1965, 377); *— Ходім та показуйте,— розпорядився коль, щоб не гаяти часу, бо мав сьогодні ще в одного господаря кабанця колоти* (Іщук, Вербівчани, 1961, 431).

2. Ніж, яким колють свиней. *Вхопивши однією рукою за ногу, валив* [батько] *і зразу ж вивертав догоричерева найбільшого кабана і ..миттю вбивав у його серце вузького, кров'ю вибіленого коля* (Стельмах, I, 1962, 22).

3. *іст.* Учасник коліївщини. *Ляхи постерегли, що тільки горстка одна.. коліїв такий розрух вчинила* (Стар., Облога.., 1961, 55).

КОЛІ́ЙКА, и, *ж.* Зменш. до **коля́** 1, 2. *Йшли поруч двома свіжо протертими колійками доріжки* (Тудор, Вибр., 1949, 288); *Вона йшла по дощаному настилу, покладеному між рейок вузької колійки* (Хор., Місто.., 1962, 7).

КОЛІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **коля́** 2. *Перша в світі колійна дорога.. була побудована К. Д. Фроловим у 1763—1765 роках* (Наука.., 11, 1963, 63); *Щойно зупинився поїзд, у колійних робітників ураз, замість ломів, у руках опинилися гвинтівки* (Панч, I, 1956, 518).

КОЛІ́ЙНИК, а, *ч.* Робітник, що працює на залізничній колії. *Здавалося, чиясь невидима рука швидко відставляла вбік будиночки, поодинокі дерева, червоні будки колійників* (Жур., До них іде.., 1952, 3); *Невтомний нагляд за стиками забирає у колійників чимало праці й часу* (Рад. Укр., 6.VI 1962, 3).

КОЛІ́НКО, а, *с.* Те саме, що **коліно** 1. *Настя, вся тіпаючись, скочила з полу і стала на колінки...* (Мирний, IV, 1955, 88); *Но що се за велет потужний, Що горда, мов ворог, підніс Чоло своє темне до сонця, А в землю по колінки вріс?* (Фр., XIII, 1954, 102).

КОЛІ́НКУВАТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Повзати на колінах (у 1 знач.). *Коли вранці під повітку прийшов Трохим і почав колінкувати, каятись, ..Матря заплакала ще гірше* (Панч, В дорозі, 1959, 192); *Може, він має незвичайний вигляд, займався нечоловічою роботою — колінкуючи мив рядюгою підлогу* (Речм., Весн. грози, 1961, 104).

КОЛІ́НКУВА́ТИЙ, а, е. Який складається з колін (у 3, 4 знач.). *Мовчки йшли вони вузькою колінкуватою вуличкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 153); *Од розчиненої кватирки відривається сіро-зелена постать солдата і прожогом кидається до тину, заростого колінкуватою бузиною* (Кол., На фронті.., 1959, 81).

КОЛІ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **коліно** 1. *Наочним прикладом спинномозкового рефлексу людини є колінний сухожильний рефлекс* (Метод. викл. анат.., 1955, 183).

△ **Коліна ча́шечка** — надколінна кістка. *У змаганні з командою місцевого угорського гарнізону вони* [футболісти] *переламали одному угорцеві руку, другому розтрощили колінну чашечку* (Ю. Янов., II, 1954, 24); **Колінний суглоб** — суглоб, який з'єднує велику гомілкову кістку із стегновою кісткою. *Особливої уваги вимагають до себе колінні, ліктьові і плечові суглоби, оскільки до них найшвидше проникає холодне повітря* (Наука.., 8, 1959, 24).

КОЛІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колоти́**.

КОЛІ́НО, а, *с.* 1. Суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкову кістки; місце згину ноги. *Учора середульший* [син] *узяв та з водовозки полетів сторчака додолу і набив чималу гулю на коліні* (Мирний, V, 1955, 404); *Вона опустилась перед хлібом на коліна, над силу підводячи вгору голову і руки* (Стельмах, I, 1962, 33); * У порівн. — *Дурний, як поліно, лисий, як коліно, хоч не пан, зате підпанок* (Мур., Бук. повість, 1959, 36); // Частина одягу, що прикриває це місце ноги. *Парували нагріті коліна ватяних штанів* (Гончар, III, 1959, 294); *Появився Гнат: шкірянка розстебнута, чоботи забризкані багнюкою, на галіфе на колінах і ззаду блищить нашита і вичовгана, мов бубон, шкіра* (Тют., Вир, 1964, 32).

◇ **В коліно** — по коліна. *Снігу насипало в коліно, вітри ревли понад Львовом* (Фр., IV, 1950, 45); *Якось особливо для неї тільки оце сьогодні запахли зелені, високі, вже в коліно жита* (Збан., Переджнив'я, 1960, 205); **Вста́ти (підня́тися** *і т. ін.*) **з коліна** — звільнитися від гніту, поневолення. *Африка піднялась з колін, вона розпрямляє свої могутні плечі, розриває кайдани* (Рад. право, 6, 1960, 105); **Гну́ти (згина́ти** *і т. ін.*) **коліна** — бути покірним; запобігати, підлещуватися. *Це ж він* [Каменяр] *навчав тебе колін не гнуть, Народе мій, клепати дух і волю* (Забашта, Вибр., 1958, 43); *Перед царями звіку-зроду ти* [Грузія] *не згинала ж бо колін* (Тич., II, 1957, 73); **Жа́бі (горобце́ві) по коліна** — неглибоко. *— В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках старій жабі по коліна,— сказав Карпо* (Н.-Лев., II, 1956, 265); *— А він, знаєш, коли приїхав до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку горобцеві по коліна буде* (Чаб., Тече вода.., 1961,172); **Мо́ре по коліна (по коліно)** кому — все ні по чому, ніщо не лякає. *Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (Автом., Щастя.., 1959, 15); *Гребу, налягаю на весла покірні, І море мені — по коліно. Іду на стежки видиратись загірні, Здасться — до неба долину* (Мур., Осінні сурми, 1964, 41); **Поста́вити на коліна** кого — примусити підкоритися. *Поставивши на коліна мирних вербівчан, вони* [каратели] *безпечно заходили в двори, витрушували з скринь і комор хліборобські пожитки* (Іщук, Вербівчани, 1961, 277).

2. *перев. мн.* Ноги від колінного суглоба до таза. *— Не плач, Галю! — каже менший брат і бере Галю до себе на коліна* (Вовчок, I, 1955, 293); *На колінах у матері тихо позіхає ще без імені синочок* (Довж., I, 1958, 112).

3. Окрема частина чого-небудь, що має вигляд ламаної лінії, від одного згину чи повороту до іншого. *Колінчастий вал двигуна ЗІС-5К, встановлений в семи корінних підшипниках, має шість колін* (Зерн. комбайни, 1957, 164); *Обгорнувши.. Ларисину шубку, повісила* [господиня] *у вільному кутку, далі від залізного коліна димової труби* (Руд., Остання шабля, 1959, 236); // Самий кут згину, повороту; місце згину, з'єднання частин. *Трійники і хрести застосовуються при відгалуженні трубопроводу від магістрального під прямим кутом; коліна — при повороті трубопроводу під прямим кутом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 320); // Поворот, загин (ріки, дороги і т. ін.). *В далекому коліні річки, під кислатими вербами, тихо посувались за водою плоти* (Коцюб., I, 1955, 188); *У місці, де річка Бистра.. робила коліно, було «чудодійне джерело»* (Вільде, Сестри.., 1958, 45); // *у знач. присл.* **коліно́м**. Під кутом. *Вона* [гора] *піднімається круто над набережними нижчими горами, неначе переламується вгорі коліном* (Н.-Лев., II, 1956, 385).

4. Певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин. *Забарвлення підсім'ядольного коліна* [сочевиці] *частіше з антоціаном (фіолетове) різної інтенсивності, рідше зелене* (Зерн. боб. культ., 1956, 52).

5. *розм.* Певна частина, закінчений мотив у музичному творі, пісні тощо. *Пісня його була крута в колінах, то стрімких, то журливих, то радісних, то уривчастих* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 341); // Фігура в танці, яка виділяється своєю ефектністю. [Коваль:] *Мабуть, за такі танці ніхто тютюну не дасть і на понюшку, ..а колись-то було сам гетьман по таляру жбуряв за кожне коліно* (Кроп., V, 1959, 13).

◇ **Викида́ти (ви́кинути, одко́ловати, загина́ти** *і т. ін.*) **коліна (коліно)**: а) робити якісь незвичайні фігури, рухи в танці. *Антон вийшов на коло, вдарив каблуками нових чобіт.. І пройшовся перед Катериною, викидаючи такі коліна, що не можна було і уявити* (Чорн., Потік.., 1956, 31); *Молодиця чи дівка в новій запасці, ..пританцьовуючи, оступалася перед Панчохою, що навприсядки одколював коліна метелиці* (Ле, Наливайко, 1957, 236); б) робити несподівані, незвичайні, безглузді вчинки. [Микита *(набік)*:] *І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув* (Кроп., V, 1959, 529).

6. Покоління в родоводі; рід. *Родичі позирали на мене пильними, недовірливими очима і давали свої мені заповіти: «..Пам'ятай батька, матір шануй», «Не забувай, з якого коліна вийшов»* (Вас., IV, 1960, 14); *— Старі люди розказують, що броди ці сивашські ще запорожці знали. Від них, мабуть, і нам у спадщину перейшло. З коліна в коліно передавалось* (Гончар, II, 1959, 410); // Про ступінь спорідненості. [Гострохвостий:] *Для вас.. я готовий познайомитись з вашими родичами, хоч би й в десятому коліні* (Н.-Лев., II, 1956, 485); *— Хоч ми й живемо в одному селі, хоч ти мені, десь у сьомому чи восьмому коліні, навіть рідною доводишся, але від тебе ніколи я й доброго слова не почув* (Стельмах, Правда.., 1961, 274).

КОЛІНОПРЕКЛОНЕ́НИЙ, а, е, *уроч., заст.* Який стоїть на колінах (у 1 знач.). *Невідривно дивиться* [Дьяконов] *все туди ж, у бік понуро поникших, колінопреклонених.. генералів та високих гостей — представників «її величності Антанти»* (Гончар, II, 1959, 361).

2. *перен.* Який підкорився, визнав над собою чию-небудь владу.

КОЛІНОПРЕКЛОНІ́ННЯ, я, *с., уроч., заст.* 1. Стояння на колінах. *Починаючи з Діоклетіана, римські імператори стали носити багатий одяг східного зразка, оточуючи себе безліччю придворних, вимагати колінопреклонінь* (Іст. стар. світу, 1957, 194).

2. *перен.* Покірне схиляння перед ким-, чим-небудь.

КОЛІ́НЦЕ, я, *с.* Зменш.-пестл. до **коліно** 1—5. *Одна* [жінка] *якось забачила на лівім колінці* [хлопчика] *невеличку родимку...* (Мирний, I, 1949, 139); *Нап'яла* [Марійка] *сорочку на колінця, до колінця щічкою притулилась, дивилась кудись убік од матері* (Вас., II, 1959, 214); *Тихо мріє очерет, і в його обіймах звивається.. капризуля-річка — то в один бік заверне колінце, то метнеться навпростець через луки* (Донч., VI, 1957, 274); *Син не згоджується, син перечить: пружне стебло* [жита] *в нас, у колінцях міцне* (Горд., II, 1959, 326);

Справжній соловей тьохкав і виспівував колінця, точно дотримуючись мотиву пісні (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 30).

◇ **Викида́ти (ви́кинути, одко́лювати, загина́ти** *і т. ін.*) **коліна́ (коліне́)** — те саме, що **Викида́ти (ви́кинути, одко́лювати, загина́ти коліна́ (коліно)** (*див.* коліно). *Коло танцюристів поширювалося. Хлопці загинали такі коліна, що аж зорі в небі дивувалися* (Кач., Вибр., 1947, 79); *Ті дурні дівчиська здатні викидати які завгодно коліна від ревнощів* (Коз., Сальвія, 1959, 177).

КОЛІ́НЧАСТИЙ, а, е. З коліном або з кількома колінами (у 3, 4 знач.). *Мабуть, вони* [сокири] *вставлялися вузьким обушком у кістяну муфту або прикріплювалися до колінчастої дерев'яної рукоятки* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 40); *Стебла спориш стеляться по землі, колінчасті, рослини кущисті* (Лікар. рослини.., 1958, 89).

△ **Коліна́стий вал** — вал у формі ламаної лінії, який служить для перетворення прямолінійного руху поршня в обертальний. *Деталі, що відносяться тільки до машин певного типу: шатуни паровозів, колінчасті вали тракторів і автомобілів* (Фрез. справа, 1957, 8).

КОЛІ́НЧАТИЙ, а, е. Те саме, що **колінчастий**. *Вусики* [зерноїдів] *ниткоподібні або пильчасті, 11-членикові, не колінчаті* (Шкідн.. рослин, 1949, 51).

△ **Колінчатий вал** — те саме, що **Коліна́стий вал** (*див.* **колінчастий**). *Після її модернізації піч почала вміщати 70 колінчатих валів замість 50* (Наука.., 7, 1960, 2).

КОЛІ́НЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., діал.* Бити. *Вже він мене колінчив, колінчив після сього, а хата все таки при дітях зосталася* (Барв., Опов.., 1902, 302); *— Я вже його одного разу за це* [знущання над птахами] *колінчив, колінчив, а він, бач, знову* (Юхвід, Оля, 1959, 35).

КО́ЛІР, льору, ч. 1. Світловий тон чого-небудь; забарвлення. *З шиї.. звисало важке глиняне намисто різних яскравих кольорів* (Л. Укр., III, 1952, 712); *Оксані — радість: мати одрізала з полотна хустку, а порошком пофарбувала в червоний колір* (Головко, I, 1957, 106); * Образно. *Боротьба йде не тільки на макро-арені, де політичні кольори досить чітко визначені, а й на мікроарені людських душ* (Вітч., 4, 1964, 151).

2. *перев. мн., перен.* Виражальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва і т. ін. *Громада розписувала темними кольорами панів* (Мирний, I, 1949, 378).

КО́ЛІРНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́лір** 1. *Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору, єдине щодо змісту, колірної гами, характеру ліній, силуетів* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72); *Колорит станкової картини та її колірна композиція ще не все говорять кінорежисеру* (Довж., III, 1960, 134).

△ **Ко́лірна сліпота́** — те саме, що **дальтонізм**.

КОЛІ́СНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ко́лесо** 1. // Призначений для коліс. *Сам до них не підходив, бо не в повному був фасоні: у чоботях, у бриді і руки в колісній мазі* (Головко, II, 1957, 412).

2. Який пересувається за допомогою коліс (у 1 знач.); рухається на колесах. *Для бригади Крутикова виділили два* [трактори] *— гусеничний і колісний* (Зар., Світло, 1961, 57); *За останні роки на нашому заводі зменшується також випуск причіпних колісних плугів* (Наука.., 5, 1956, 10).

КОЛІ́СНИК, а́, ч. Колісний майстер. [В а р е н и к:] *Прощавай, треба ще до колісника забігти, і той теж вже четвертий день колесо лагодить...* (Кроп., II, 1958, 196); *По сторінках літописів проходять.. «закріпщики», «полтавські колісники», «казанські обідники» — так називали майстрів, що робили колеса для тисяч возів* (Наука.., 5, 1963, 58).

КОЛІСНИ́ЦТВО, а, *с.* Ремесло колісника.

КОЛІСНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Особливо обладнаний двоколісний візок, яким користувалися стародавні греки і римляни під час боїв, ігор і т. ін. *Олімпійські ігри відбувалися раз за чотири роки.. Найважливішим видом змагань вважався біг колісниць* (Іст. стар. світу, 1957, 121); *Камені вічного міста* [Риму], *здавалося, ще й досі зберігають у собі невигубний запах благородного лавра, що вінчав колись найбільших римських зарізяк, і червоних іскор, викрешуваних обіддям бойових колісниць* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 30); * Образно. *Землевпорядження, це — колісниця, в якій сидить сильний і давить переможених* (Ленін, 19, 1950, 331).

2. *міф.* Такий візок як засіб пересування богів. *Під час грози слов'янам здавалося, що Перун носиться на колісниці по небу і побиває вогняними стрілами злих духів* (Іст. СРСР, I, 1956, 35); *— Ото, як побачить* [бог], *що сатана вмішується в його святе діло.., то й шле святого Ілію на вогняній колісниці вбити сатану...* (Мирний, I, 1949, 144); *— Хома тепер при конях! Гасас по Мадярщині, як Ілія на колісниці* (Гончар, III, 1959, 214); * Образно. *Ніч насувалася.. Мир і спокій стелилися селом, спускаючися з гір в невидимих колісницях* (Хотк., II, 1966, 108).

3. *заст.* Багато прикрашений колісний екіпаж для урочистих виїздів. *Був один цар, дуже сильний і великий. Раз якось він їхав на позолоченій колісниці, а довкола нього узброєні бояри, як подоба царям* (Фр., IV, 1950, 137).

4. *чого, чия, перен.* Яка-небудь важка справа. *Даремно розраховують кровожерні заправили Уолл-стріту, що їм вдасться запрягти у колісницю імперіалістичної війни робітників і селян Італії* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 1); *— Зараз не той час, щоб нами* [бандитами] *розкидатись. Куди ж вождеві* [Врангелеві] *без нас? Адже ми найнадійніші коні в його колісниці!* (Гончар, II, 1959, 290).

КОЛІСНЯ *див.* **колішня**.

КОЛІСЦЕ́, я́, *с.* Зменш.-пестл. до **ко́лесо** 1, 3. *Ми дивилися на різні коліщата, приглядались, як вони крутяться, заздрили дядькові, який годував машину снопами і знав, котре колісце для чого* (Томч., Готель.., 1960, 63); *— То, мамцю, приймач. Покручу оце колісце, і зараз Москву чути* (Бабляк, Літопис.., 1961, 52).

КОЛІ́Т, у, ч. Запалення товстої кишки. *Необхідно кожний коліт вважати підозрілим на дизентерію* (Хвор. дит. віку, 1955, 87).

КОЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кля́кнути** 1. *Галки на деревах замерзали і.. падали додолу; горобці по повітках коліли...* (Мирний, III, 1954, 10).

КОЛІШЕ́ННИЙ. Який іде у задній парі плужного запрягу (про вола).

КОЛІ́ШНЯ, КОЛІ́СНЯ, і, *ж.* Передня колісна частина плуга. *Воли потягли граділь убік, колішня завернулася* (Гр., II, 1963, 60); *Заскрипіли ярма, запищала незмазана колішня, рушили вперед плуги* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 122); * У порівн. *Гнітюче враження справляла дощдальня, з пооббиваними стінами, скрипучою, мов колішня, лавою* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

КОЛІЩА́, а́ти, *с.* Невелике колесо (у 1, 3 знач.). *От слуга везе пані в кріслі на коліщатах* (Л. Укр., III, 1952, 527); *Тільки дивиться* [Телесик] *на орла: що не лапи в нього, а коліщата, що не хвіст, а дощечка* (Тич., I, 1957, 155); *Молотарку годував снопами незнайомий чоловік.. Час від часу він мастив коліща олією* (Томч., Готель.., 1960, 62); * У порівн. *Посадивши машину,*

він засипав його [Михайла] *цілими ворохами круглих, мов коліщата, слів* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

КОЛІЩÁТКО, а, *с.* Зменш. до **коліщá**. *Проте хтось мусив подумати про грубку і казав її поставити в себе в хаті (тут грубки на двох ніжках і на двох коліщатках)* (Л. Укр., V, 1956, 387); *Село вже перейшло до повного темпу життя. З дороги чулося торохкотіння возів, .. пищало коліщатко на колодязі* (Хотк., I, 1966, 104); *Повільно спливали хвилини, цокаючи коліщатками в старому годинникуі* (Жур., Вечір.., 1958, 204).

КОЛІЯ, і, *ж.* 1. Наїжджене заглиблення від коліс на дорозі. *Драбинястий віз.. раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію* (Коцюб., I, 1955, 307); *Щодалі доводилося все частіше звертати з колії, щоб дати дорогу машинам* (Панч, В дорозі, 1959, 109); * Образно. *Думки її одразу біжать своїми коліями до лісу, де росте ще не зароблене дерево* (Стельмах, I, 1962, 226).

2. Лінія з двох паралельно прокладених рейок, призначених для руху поїздів, трамваїв і т. ін. *Вже колії трамвая з обох боків.. Хрещатик оживав* (Сос., II, 1958, 315); *Бійці деякий час мовчки поглядають на ешелони, що застигли на коліях* (Гончар, II, 1959, 308); *Вони* [дівчата] *котили по коліях вагонетку з стояками* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 29).

3. *перен.* Узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ. *Сталася в Стебнях новина.., що на много літ вирвала село та й багато других сіл зі звичайної життєвої колії* (Хотк., II, 1966, 95); *Люди стали на мирну колію, вже Радянська влада пустила глибоке коріння в народ* (Речм., Весн. грози, 1961, 59).

◇ **Вибива́ти (ви́бити, викида́ти, ви́кинути, вирива́ти, ви́рвати) з [своєї, тієї, звича́йної** *і т. ін.*] **ко́лії** — порушувати узвичаєний хід життя, перебіг справ, ставити в незвичайні умови. *Практикував* [Герман] *у торгівлі крамницю* [крамом], *поки несподівана пригода не вирвала його з тої колії* (Фр., VIII, 1952, 382); *Війна всіх вибила з колії* (Дмит., Розлука, 1957, 12); **Вибива́тися (ви́битися) з ко́лії** *див.* **вибива́тися; Вхо́дити (увійти́) в [свою́, звича́йну** *і т. ін.*] **ко́лію; Става́ти (ста́ти) на ко́лію** *яку, чию* — повертатися до звичайного нормального стану, ходу життя, перебігу справ. *Досі вже всі прелімінарії з'їзду скінчилися і життя увійшло в свою колію* (Л. Укр., V, 1956, 193); *Все, здавалося, увійшло в звичайну колію, так ніби нічого й не сталося* (Коз., Блискавка, 1962, 76); *Згодом, може, і Сагайдака десь заберуть з Тернової, появиться нове начальство, і Перегуда знову стане на свою колію* (Кучер, Трудна любов, 1960, 248).

4. *діал.* Поїзд. *Я так зажурилася, що не чула, коли й колія надійшла* (Кобр., Вибр., 1954, 23).

КО́ЛО [1], а, *с.* 1. Замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра. *Літак вже набрав чималу висоту і тепер летить, роблячи велике коло над аеродромом* (Собко, Зор. крила, 1950, 243); *Місяць обертається навколо землі не по колу, а по еліпсу* (Рад. Укр., 4.I 1959, 4).

△ **Поля́рні ко́ла** — уявлювані лінії, що проходять паралельно екватору на відстані 66°33′ на Південь і Північ. *На південь від північного полярного кола спостерігається добова зміна дня і ночі* (Фіз. геогр., 5, 1956, 77); *Недарма чоловік північчя керував таборами десь аж за полярним колом, вміє вистежувати, ловити, брати за жабри різних «людців»* (Гончар, Тронка, 1963, 110).

2. Така крива, утворена з різних предметів. *Простягалися стомлені в самоті руки* [Марусі], *заломлюючися в гнучке коло, вигинався в солодких хвилях стан* (Хотк., II, 1966, 32); *Цвинтар витискує з кола дерев прадавню, як намальовану, церковицю* (Стельмах, I, 1962, 274.)

△ **Електри́чне ко́ло** — сукупність тіл або середовищ, які утворюють замкнений шлях для протікання електричного струму. *Генератор, приймач, проводи й вимикач, сполучені між собою, становлять електричне коло* (Фізика, II, 1957, 101); **Ко́ло кровоо́бігу** — замкнений шлях руху крові в організмі. *По великому колу кров рухається від шлуночка серця по артеріях до всіх органів.. По малому, або легеневому, колу кров тече від шлуночка серця до легень і шкіри* (Зоол., 1957, 90).

◇ **Зачаро́ване ко́ло** *див.* **зачаро́ваний; Зву́жувати (зву́зити) ко́ло** *див.* **зву́жувати; Змика́ти (зімкну́ти) ко́ло** *див.* **змика́ти; [Огне́нні, те́мні** *і т. ін.*] **ко́ла в оча́х (пе́ред оча́ма) стриба́ють (витанцьо́вують, бі́гають** *і т. ін.*) — про хворобливий стан або стан роздратування, коли людина ніби бачить темні або жовті тіла перед очима. *Коли сплива́ла на думку заповітна комірчина з коштовним хутром, темні кола витанцьовували перед очима* [ігумена], *й дужче скрипіли старі й жовті зуби...* (Донч., II, 1956, 24); *Огненні кола Забігали рясно в Івана в очах...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 261).

3. *у знач. присл.* **ко́лом.** Утворюючи таку криву. *У блакитному просторі Заходили колом зорі* (Граб., I, 1959, 266); *Соромливо, взявшися за руки, пішли дівчата колом* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 24).

4. Частина площини, обмежена такою замкненою кривою; круг. *Площина, перпендикулярна до осі, перерізаючись з поверхнею обертання, дає в перерізі коло* (Геом., II, 1954, 67); // Круглий майданчик для бігів, танців і т. ін. *Першій парі танцюристів охоче дали коло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 154); // Замкнений або розімкнений ланцюжок людей, який оточує таку ділянку поверхні. *Пари почали виступати наперед і утворили величезне барвисте коло* (Фр., VI, 1951, 224); *Йон відділився від купки парубків, підскочив до танцюючого кола, розірвав його, вхопив за руки двох дівчат...* (Коцюб., I, 1955, 231).

5. Предмет, що має форму круга або кільця. *Підіймається ясне сонечко. З-за гори викочується його іскристе коло і грає широкими кружалами* (Мирний, I, 1954, 236); — *Де та пластинка? — запитує комбат.— Ану, дайте сюди! І, поклавши на коло, сам починає накручувати* (Гончар, III, 1959, 274); *Катер відчалює від берега. Зв'язковий стоїть, прихилившись до рятувального кола* (Ю. Янов., I, 1954, 224).

6. Те саме, що **ко́лесо** 3. *З лотоків летять діаманти, Млиновеє коло шумить* (Л. Укр., IV, 1954, 94); * У порівн. *Роман прямує до греблі, біля якої вже дівочі голоси просять, щоб зійшов місяць, як млинове коло* (Стельмах, I, 1962, 126).

△ **Маховé ко́ло** *див.* **маховíй.**

7. Хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком, у вигляді замкненої або розімкненої кривої. [Перелесник:] *Там мої сестриці, там гірські русалки, вільні Літавиці, будуть танцювати коло по травиці* (Л. Укр., III, 1952, 206); *Прекрасно.. змальовані.. побутові картини, веселі гри і танці молдавської молоді: джок, коло, молдаванеска* (Рад. літ-во, 3, 1957, 20); * Образно. *Навколо нього* [озера], *над самою водою, взялися за руки чубатенькі верболози та й ведуть навзаводи, мов діти, своє зелене коло* (Стельмах, II, 1962, 125).

8. *перен.* Замкнений ланцюг подій, справ, процесів і т. ін., який вичерпує в своїй сукупності розвиток, здійснення чого-небудь. [Кречет:] *Коли життєве коло закінчується нормально і розпад матерії іде природно, то почуття страху зникає і людина спокійно чекає кінця* (Корн., I, 1955, 114); // Етап спортивного змагання, в якому всі учасники грають певну серію партій. *Обидва завершальні для себе матчі першого кола кияни про-*

ведуть в гостях у єреванського «Арарата» і донецького «Шахтаря» (Літ. Укр., 22.VII 1966, 4).

9. *перен.* Певна ділянка, сфера якої-небудь діяльності. *Коло морально-психологічних якостей, які усвідомлюють в собі підлітки, з віком значно розширюється* (Рад. психол. наука.., 1958, 388); *Коло фольклорних інтересів буковинського співця* [Ю. Федьковича] *невіддільне від літературного і взагалі культурного процесу на заході України другої половини XIX ст.* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 74); // Перелік таких ділянок, сфер і т. ін. *Коло громадських тем* [у творчості М. Рильського] *поширюється і виходить на обрії загальнонародних інтересів* (Мал., Думки.., 1959, 14); *Небувало широке коло питань науки знайшло своє відображення в працях В. І. Леніна* (Наука.., 4, 1960, 25).

10. *перен.* Сукупність, група людей, об'єднаних якими-небудь інтересами. *Франко говорив, що Шевченко, буваючи в ту пору в колі тамтешніх високоосвічених людей, не міг лишитись осторонь від тих питань, які захоплювали уми тодішнього передового російського суспільства* (Рад. літ-во, 3, 1957, 38); *Були «обмиті» капітанські погони, були проголошені тости за тісним столом в колі друзів у офіцерській їдальні* (Рибак, Час.., 1960, 17); // *перев. мн.* Певні групи населення чи суспільні угруповання. *Треба було здійснитись Великій Жовтневій революції, щоб Мічурін, проживши понад сорок з чимось років в злигоднях, став, нарешті, відомий широким народним колам* (Довж., I, 1958, 488); *Об'єднуючи демократичні і миролюбні сили, робітничий клас може примусити правлячі кола припинити підготовку нової світової війни* (Програма КПРС, 1961, 32).

Ко́ло [2], *прийм., з род. в.* Уживається: 1. При позначенні особи, предмета, поблизу або біля яких відбувається дія, хтось чи щось знаходиться, перебуває. *Коло його* [батька] *стара мати Сидить на ослоні, За сльозами ледве-ледве Вимовляє дні* (Шевч., I, 1963, 25); *Дідусь у новому кожушку задубів коло телеграфного стовпа...* (Сос., I, 1957, 266); // При позначенні незначної відстані від чого-небудь. *Жила собі удова коло Києва, на Подолі, та не мала щастя-долі* (Вовчок, I, 1955, 287); *Достеменно знає тільки, що буде це коло берегів кавказьких в зоряну літню ніч* (Гончар, Тронка, 1963, 218); // При позначенні осіб, предметів, навколо яких відбувається дія. *Галя.. обвилась коло його шиї* (Мирний, I, 1949, 334); // При позначенні осіб, предметів, по відношенню до яких відбувається й на які спрямована дія (з дієсловами **порати́ся, клопота́ти, доглядати** і под. та віддієслівними іменниками від них). *Коло свекрухи Галя, як коло рідної матері, ходить; годить їй у всячині* (Мирний, I, 1949, 359); *Гнат порався коло шлеї та часом споглядав на Настю* (Коцюб., I, 1955, 69); *А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг, Той коло плуга метикує хитро* (Рильський, I, 1960, 243).

2. При позначенні приблизної кількості. *Я б ніколи не сказав, що їй було коло ста років* (Вас., II, 1959, 333); *За три дні наловлено було коло півсотні лірників і кобзарів* (Бурл., О. Вересай, 1959, 77); // При неточному позначенні часу. *Коло різдвяних свят о. Василь трохи занедужав* (Коцюб., I, 1955, 328).

КОЛОБО́К, бка́, ч. Невеликий круглий хлібець. *Дід і просить: — Бабусю! Спекла б ти колобок! — Та з чого ж я спечу, коли й борошна нема?* (Укр.. казки, 1951, 57); * У порівн. *Господиня стояла посеред сіней із плескатим віником. Кругла, як колобок* (Гуц., Скупана.., 1965, 187).

КОЛОБО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **колобо́к.** *А лисички я не хочу, щоб не з'їла колобочок...* (Бойко, Билиці.., 1958, 7).

КОЛОБРО́ДИТИ, джу, диш, *недок., розм.* 1. Безцільно ходити, не зосереджуючись ні на чому; бродити, тинятися. *Весілля розтяглося на п'ять діб; колобродили з ранку до півночі, юрбою ходили вулицями з дому в дім* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 22); * Образно. *Над морем у небі колобродили хмари* (Чорн., Красиві люди, 1961, 13).

2. Учиняти бешкети; бешкетувати. [Трохим:] *Ідіть звідси! Я не дозволю вам тут колотнечу заводить!.. Ідіть додому, там і колобродьте!..* (Кроп., IV, 1959, 217).

КОЛОБРО́ДІННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **колобро́дити.**

КОЛО́ВЕРТЕНЬ, тня, *ч., розм.* Те саме, що **коло́ворот** [1] 1. * У порівн. *Висока хвиля знову ударила в човен і їх закрутило, немов у коловертні* (Рибак, На світанку.., 1940, 219).

КОЛО́ВЕРТКА, и, *ж.* Мікроскопічний організм, навколо ротового отвору якого розташовані рухливі війки для затягування їжі. *Личинки усіх земноводних живляться різноманітними дрібними тваринами: інфузоріями, коловертками, невеличкими ракоподібними тощо* (Визначник земноводних.., 1955, 13).

КОЛО́ВЕРТЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **коло́ворот** [1]. *На горбі — блискавки шабель, страшна коловерть кінотників* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 76); *Ось вона знову на гомінкій вечірній ковзанці в коловерті парубків і дівчат* (Стельмах, I, 1962, 160).

КОЛОВИ́Й, а́, е́. Який має форму кола (*див.* **ко́ло** [1] 1). *Супутник виведено на колову орбіту з параметрами, близькими до розрахункових* (Рад. Укр., 16.V 1967, 1); // Який здійснюється по колу. *Вправа 5. Лежачи на спині, робити колові рухи ногами, як при їзді на велосипеді* (Фіз. вихов.., 1954, 38).

КОЛО́ВОРОТ [1], у, *ч.* 1. Сильний обертальний рух води в річках, морях і т. ін., а також місце, де відбувається цей рух. *Старий човен.., трухлявий і замшілий від довгого лежання серед холодного каміння, крутився в пінявих коловоротах води* (Загреб., Європа 45, 1959, 493); *Відчайдушно жестикулюючи руками, вона крутилася по хаті, як тріска, що потрапила в коловорот* (Добр., Тече річка.., 1961, 137).

2. *перен., кого, чого, який.* Стрімкий, безупинний рух, безперервна зміна кого-, чого-небудь. *Верби, садки, гори наче женуться назад, у село, наче кружаться, обхоплені якимсь шаленим коловоротом...* (Коцюб., I, 1955, 189); *Перший час після петербурзького коловороту не міг звикнути Тарас до цієї тиші* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 197).

КОЛО́ВОРОТ [2], а, *ч.* 1. Інструмент для ручного свердління отворів у дереві, іноді в металі. *Якщо стеля дерев'яна, то шлямбуром пробивають шар штукатурки, а потім у дереві коловоротом висвердлюють отвір* (Монтаж і ремонт.., 1956, 33); *Коловорот застосовують для свердління отворів невеликого діаметра у м'яких металах* (Слюс. справа, 1957, 190).

2. Вантажопідйомний пристрій у вигляді вала з ручкою, на який намотується канат чи ланцюг. *Біля колодязя Олянчина мати тягне воду. І так знайомо рипить коловорот* (Головко, Літа.., 1956, 48); *Опускають і підіймають плоскі дерев'яні затвори за допомогою коловоротів, лебідок, гвинтових або рейкових підйомників* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 115); *В стародавньому Римі водяне колесо і коловорот застосовували для піднімання вантажів на велику висоту* (Верстати-гіганти, 1958, 21).

КОЛО́ВОРОТ [3], а, *ч., заст.* Ворота. *Ідуть вони в коловорот, Аж блукає гуска, Іван гуску та в торбину: Є вже і закуска...* (Рудан., Тв., 1956, 123).

КОЛОВОРО́ТНИЙ, а, е, *заст.* 1. Який обертається. 2. *перен.* Непостійний, хиткий, мінливий. *Чи не цієї ж думки Сковороди.. про волю людини та стали причиною життя його коловоротного* (Тич., III, 1957, 212).

КОЛО́ДА [1], и, *ж.* 1. Стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля. *Він бачив уже валку саней з колодами, брусами, повні лубки червоної цегли* (Коцюб., II, 1955, 34); *Стали зв'язувать плоти.. з колод, лози й снопів* (Тич., II, 1957, 181); * Образно. — *Не забувайте, що ви своїми нещасними помилками накидали нам таких колод посеред дороги, що коли б нам ніг не поламати* (Фр., III, 1950, 384); * У порівн. *Борис, що колодою лежав на дні тачанки, мусив слухати, як його переможець насвистував якусь веселеньку пісеньку* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76); *Хоч Кузьма після того таки перехворів, температуру йому нагнало, і нога була, як колода, але, бач, вижив* (Гончар, Тронка, 1963, 31); // Обрубок товстої деревини, пристосований для різних потреб (в селянських господарствах, на кустарних промислах і т. ін.). *Підводи під'їжджали одна за одною, люди втрамбовували землю важкими, короткими колодами* (Руд., Остання шабля, 1959, 396); // *перен., лайл.* Про неповоротку, незграбну або тупу, нечулу людину. — *Це мені лихо, а не чоловік! Тільки б спав, а нема того, щоб свого добра доглянути! Це не хазяїн, а якась колода, якась сплюха опівнічна!..* (Гр., II, 1963, 299); — *В них діти є,— хмурніє Матвій.— Хоча, що ти тямиш, коли своїх пуцьверинків не маєш? Колода є, колодою і згниєш* (Стельмах, I, 1962, 93).

◇ **Че́рез пень коло́ду** — як-небудь, недбало, повільно, невміло.

2. Обрубок товстої деревини з видовбаною серединою, який використовують як вулик, човен, ночви і т. ін. *На теплого Олекси сусіда виставляє з льоху бджіл на сонце, .. вилізе тобі таке кволенське з колоди, обігріється на сонці й літає-літає* (Ю. Янов., I, 1954, 258); — *А первісні люди на колодах плавали* (Допч., VI, 1957, 69); *Полісся і до цього часу відзначається багатством та своєрідністю виробів з дерева та його кори: величезні кадовби для зберігання зерна, бджолині колоди, різноманітні луб'яні кошики* (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 54).

3. *іст.* Те саме, що **коло́дка** 6. — *Ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко.. перед ним. — Беріть,— каже,— його та в колоду!* (Кв.-Осн., II, 1956, 303); *Зберіглися перекази, що прадід збунтувався проти панської сваволі і облив розтопленим чавуном наглядача.., забили прадіда в колоду й кинули в монастирську тюрму* (Кучер, Трудна любов, 1960, 228).

КОЛО́ДА [2], и, *ж.* Комплект гральних карт. *Там серед нього [садка].. стіл, на котрому лежало дві колоди карт* (Мирний, III, 1954, 147); *В його руках з'явилась новенька колода карт* (Шиян, Вибр., 1947, 21); * Образно. — *Авантюра — велике діло; а що, коли з колоди життя вихопиш туза!* (Стельмах, II, 1962, 83).

КОЛОДА́Ч, а́, *ч., діал.* Великий ніж з дерев'яною колодкою.

КОЛОДА́ЧИК, а, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **колода́ч**.

КОЛО́ДДЯ, о́ддя, *с.* 1. Збірн. до **коло́да** [1] 1. *Рутульців плющили, як мух. Пускали колоддя, каміння, І враже так товкли насіння, Що у Рутульців хляв і дух* (Котл., I, 1952, 234); *Загримів трактор, натягся трос, і купка колоддя, кілька разів оповита тросами, рушила по кризі до берега* (Ле, Право.., 1957, 297); * У порівн. *Далі — баба з пухлими ногами, як колоддя,— землянка дала* (Вас., Незібр. тв., 1941, 220).

2. *іст.* Збірн. до **коло́да** [1] 3. [К а р м е л ю к:] *Кайдани та батоги та колоддя на шиї бачив я у себе, а не волю* (Вас., III, 1960, 218).

КОЛО́ДІЙ, ю, *ч.* Густий клейкий розчин клітковини на ефірі та спирті, при випаровуванні яких утворюється тонка прозора плівка; використовується в медицині, фотографуванні і т. ін. *При наявності видимих порушень її [шкіри] цілості.. необхідно ці місця до початку роботи знезаразити, при потребі перев'язати або заклеїти ваткою, змоченою колодієм* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 23).

КОЛО́ДІЙ [1], я́, *ч., діал.* Великий ніж з дерев'яною колодкою; колодач. *Ся поясина з ножем колодієм у піхві була єдиним скарбом і маєтком Остаповим...* (Барв. Опов.., 1902, 22).

КОЛО́ДІЙ [2], я́, *ч., діал.* Колісник.

КОЛО́ДІУМ, у, *ч.* Те саме, що **коло́дій**.

КОЛО́ДКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **коло́да** [1] 1. *Надворі наймит гарманував пшеницю, тягаючи волами колодку чи вал по розкиданих і розв'язаних снопах* (Н.-Лев., II, 1956, 250); *З подвір'я дукача виходить довжелезна чорна свиня, на її шиї погойдується дерев'яна колодка* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 63).

2. Те саме, що **коло́да** [1] 1, 2. *Од княгині він раз дістав собі дурнички кілька сажнів дров на паливо та дубових колодок на комору* (Н.-Лев., IV, 1956, 45); *На колодках сидять собі сусіди І курять мовчки й голосно зітхають* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 13); *Раз наймит піймав у садочку ройка, так з того одного розроїлось колодок з тридцять* (Стор., I, 1957, 58); — *Був у нашому селі.. один дядько, Федір Смик: двісті колодок пасіки, п'ять пар волів, п'ятнадцять десятин землі* (Тют., Вир, 1964, 43); * У порівн. *Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки* (Коцюб., I, 1955, 367).

3. Планка з застібкою, покрита орденською стрічкою, якою прикріплюється до одягу орден, медаль; // *розм.* Така планка, що носиться замість ордена, медалі. *Тільки колодки бойових орденів, що блищали на грудях, і особливий владний погляд викривали в ньому полководця* (Довж., I, 1958, 333); *Густий ряд орденських колодок ряснів на його грудях червоними, жовтими, голубими та білими смужками* (Руд., Вітер.., 1958, 176).

4. Шматок дерева, вирізаний у формі ступні людини, який використовують при шитті взуття; копил. *Мати справила їй аж двоє платтів з ситцю, заказала рантові чобітки на колодку* (Мирний, IV, 1955, 137); *Пара старих дерев'яних чоботарських колодок. Іржавий гайковий ключ,— от і все, що я знайшов у маленькій шафі* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 56); // Взуття з дерев'яною підошвою або видовбане з дерева. *Всі вони однакові, ці незграбні черевики на дерев'яній підошві. Колодки!* (Хижняк, Тамара, 1959, 171); *Одежа [в турецьких селян] домоткана, груба. На ногах дерев'яні видовбані колодки* (Кучер, Голод, 1961, 379).

◇ **[Всі] на одну́ коло́дку зши́ти (зро́блені, скро́єні** і *т. ін.)* — те саме, що **[Всі] на оди́н копи́л зши́ти (зро́блені, скро́єні** *і т. ін.)* (*див.* **копи́л**).

5. Дерев'яна, металева та ін. оправа чи ручка до основної діючої частини певного предмета. *Тільки що обняти, А ж ніж появився І по самую колодку В груди затопився!..* (Рудан., Тв., 1959, 77); *Чіпарію щосили барабанив у широкі груди колодкою порожнього револьвера* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 72).

6. *перев. мн., іст.* Масивні дерев'яні кайдани, які в старовину надівали на ноги, руки і шию заарештованому; диба (*див.* **ди́ба** [1] 2). *В Скрипчинцях вже ловили некрутів і забивали в колодки* (Н.-Лев., II, 1956, 192); *Особливо вражали задовгуваті й важкі руки, на яких з обох боків червоніли страшні шрами від арештантських колодок* (Ле, Наливайко, 1957, 186); *Він згадав, як призначених в рекрути в'язали, брали в колодки, щоб вони не втекли*

і не наклали на себе рук, доки не поголять їм чуби (Кочура, Зол. грамота, 1960, 23).

◇ **Забива́ти (забі́ти) в колодки́** *див.* **забива́ти.**

7. Дерев'яний або металевий брусок у гальмі, який притискується до шківу барабана чи обода колеса для гальмування. *Зашипіли пневматичні гальма, посипались іскри з натиснутих колодок* (Ле, Міжгір'я, 1953, 9); *Макар ретельно підтягнув болти, і гальмова колодка стала на своє місце* (Бойч., Молодість, 1949, 51).

8. *діал.* Висячий замок. *Пані Олімпія не любила нікого допускати до своєї спальні, особливо вдень, і, виходячи, замикала віконниці зсередини, а двері на колодку знадвору* (Фр., VII, 1951, 20); *Навіть баба Ганка й та прийшла до гурту, повісивши на хатні двері колодку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 290).

КОЛО́ДКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **коло́дка** 7. *Майже всі сучасні автомобілі мають колодкові гальма* (Автомоб., 1957, 198).

КОЛО́ДНИЙ, а, е. Стос. до колоди *(див.* **коло́да**[1] 2). *Колодний вулик.*

КОЛО́ДНИК, а, ч., *іст.* Арештант, в'язень у колодках (у 6 знач.) або інших кайданах. *Сховалося сонце за степом, Вітри над травою гудуть. В кайдани залізні закуті Колодники змучені йдуть* (Пісні та романси.., II, 1956, 270); — *Не втрачайте надії на краще життя!* — *крикнув світлорусий юнак і, вклонившись колодникам, помахав їм на прощання рукою* (Бурл., Напередодні, 1956, 4); * У порівн. — *Коли ж ми будемо бунтувати, поженуть, мов колодників у Сибір* (Стельмах, I, 1962, 242).

КОЛО́ДНИЦЯ, і, *ж., іст.* Жін. до **коло́дник.** [Р е п и х а:] *Це ж за віщо на тебе напасть? Була полюбовницею, тепер стала колодницею?* (Крон., III, 1959, 77).

КОЛОДОТЯГА́Ч, а́, ч. Тягач колод *(див.* **коло́да**[1] 1). *Нема тут і колодотягача. Вагонетку з кругляками робітники руками заштовхують у лісопильний цех* (Роб. газ., 17.II 1965, 2).

КОЛО́ДОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **коло́дка** 1—5, 8. *До рідного міста генерал-майор медслужби Шостенко повернувся з чотирма рядами орденських колодочок на грудях* (Шовк., Людина.., 1962, 44); *Тут підскочив Касандров, схопив його за руки, змахнув над ним колодочкою нагана* (Мик., II, 1957, 469); *Слідчий дістав з кишені канцелярський ножик з колодочкою, оздобленою перламутром* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

2. Вільний від пуху кінець стрижня пера птаха. *Відділковий не переставав повертати їх* [хлопців] *туди й сюди, як двайлива господиня обпатрану курку, вибираючи на ній останні колодочки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 62).

◇ **Вбива́тися (вби́тися) в колодочки́** *див.* **вбива́тися.**

КОЛО́ДОЧКО́ВИЙ, а, е. Який має колодочку (у 5 знач.). *З свіжонарізаних гілочок герані гострим колодочковим ножем зрізують усі листки, крім двох верхівкових недорозвинутих* (Ол. та ефір. культ., 1956, 322).

КОЛО́ДЯЗНИЙ, а, е. Прикм. до **коло́дязь.** *При тьмяному світлі стіни ще тісніше обступали Раїсу, ще більше нагадували колодязну цямрину* (Коцюб., I, 1955, 311); *Щодня він чистив коня гострою шкребницею, напував його холодною колодязною водою, годував з рук* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 362); // Стос. до колодязя. *Між білими хатами й зеленими вишниками високо вгору підіймались колодязні журавлі* (Н.-Лев., I, 1956, 441); *Колодязний коловорот являє собою вал, укріплений на осі* (Фізяка, I, 1957, 107).

КОЛО́ДЯЗНИК, а, ч. Той, хто копає і ремонтує колодязі. *Кожен* [пастушок].. *відчув себе таким маленьким і безсилим. Та де ж! Коли он колодязники — великі й то нічого не вдіяли* (Головко, I, 1957, 183).

КОЛО́ДЯЗЬ, я, ч. 1. Захищена від обвалів зрубом вузька глибока яма, що служить для добування води з водоносних шарів землі. *Чутно, як хтось витягає воду з колодязя: довгий немазаний журавель немилосердно скрипить* (Коцюб., I, 1955, 233); *Накопали колодязів, таких глибоких, що в їхніх чорних прірвах навіть удень світилися зорі* (Тют., Вир, 1964, 173); * Образно. *І скоро тільки те лишилось по Степані, Що, кажано, в тюрмі, в колодязі без дна, Шукав він вічного якогось джгута* (Рильський, Поеми, 1957, 201).

△ **Артезіа́нський коло́дязь** *див.* **артезіа́нський.**

2. Різного розміру і глибини яма, що служить для певних технічних потреб (для спуску в шахту, на рудниках, для проходу до місця закладання міни і т. ін.). *Ще в другій половині XVIII століття стали відомі соляні колодязі в місті Слов'янську* (Знання.., 12, 1965, 8); *Система підгрунтового зрошення складається з живлячих лотків, окремих фільтрів, оглядових колодязів та водостоку* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 57).

КОЛО́ДЯЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **коло́да**[1] 1. * У порівн. *Він стоїть, а кругом його розляглося сонне грище: п'яні чоловіки, жінки... все те мертвим сном спить, порозкидане, як колодячча...* (Мирний, II, 1954, 201).

КОЛО́ЇД, у, ч. Речовина, що не кристалізується (білок, крохмаль, клей і т. ін.) і розчини якої не просочуються через тваринні й рослинні перетинки. *При наявності увібраного натрію колоїди грунту в дощову погоду дуже набрякають, вбираючи багато води* (Наука.., 11, 1956, 24).

КОЛОЇДА́ЛЬНИЙ, а, е. Який має властивості колоїду. *Здатність колоїдального графіту сприяти припасовуванню поверхні відома давно* (Рад. Укр., 1.VI 1946, 2).

КОЛОЇДА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **колоїда́льний.**

КОЛО́ЇДНИЙ, а, е. Прикм. до **коло́їд.** *Денатурація білків обумовлює зміну їх колоїдного стану — коагуляції* (Технол. пригот. їжі, 1957, 75).

△ **Коло́їдна хі́мія** — розділ фізичної хімії, в якому вивчаються колоїди. *Українські радянські вчені внесли значний вклад у колоїдну хімію* (Вісник АН, 12, 1957, 35); **Коло́їдний ро́зчин** — проміжний стан між суспензією і розчином найдрібніших, але більших, ніж молекули, частинок в рідині. *Колоїдні розчини займають проміжне місце за розміром частинок між справжніми розчинами і суспензіями* (Хімія, 1956, 136).

КОЛО́КВІУМ, у, ч. Бесіда викладача із студентами з метою вияснення і підвищення їх знань.

КОЛО́МАЗЬ, і, *ж.* Мазь для коліс із дьогтю й смоли. *З Городищ чумак, пішовши в Крим за сіллю, В дорозі видів двадцяту вже неділю, Обшарпавсь до рубця, в коломазь обліпився* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 46); *Один дядько пішов змастити осі коломаззю, другий — ланцюги виносити, в'язанку сіна приготувати в дорогу* (Томч., Готель.., 1960, 67).

КОЛОМБІ́НА, и, *ж.* Традиційний персонаж італійської «комедії масок» — кохана арлекіна.

КОЛОМИ́ЙКА, и, *ж.* 1. Українська народна пісенька типу частівки. *З гори на гору, з поточка в поточок — пурха коломийка, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця...* (Коцюб., II, 1955, 314); *На тих машинах кількадесятеро хлопців і дівчат сидять та коломийки співають* (Жур., Опов., 1956, 193).

2. Український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло. *Хороводи, метелиці, гопаки, козаки, коломийки, гуцулки, різні сюжетні танці.. разом з новими танцями складають основу хо-*

реографічного мистецтва і в наш час (Мист., 4, 1962, 20); * Образно. *Ватра з радості лиже чорний котел, в якому сироватка гуля коломийки* (Коцюб., II, 1955, 326).

КОЛОМИЙКА́Р, я́, ч. Той, хто складає коломийки. *Закарпатський обласний Будинок народної творчості видав збірку віршів, пісень, коломийок та балад закарпатських коломийкарів «Життя наше розквітає»* (Літ. газ., 11.VII 1958, 3).

КОЛОМИЙКО́ВИЙ, а, е. Стос. до коломийки. *Владко через своє коломийкове соло став, справді, свого роду знаменитістю балу* (Фр., VI, 1951, 226); *Невимовно гарна мелодика коломийкового вірша жила в українській народній творчості дуже давно* (Мас., Під небом.., 1961, 72).

КО́ЛОН, а, ч. Група стоп з одним ритмічним наголосом; віршовий рядок; // Така ритмічна одиниця в прозі. *В ній* [художній прозі] *можуть бути виділені об'єктивно повторювані первісні ритмічні одиниці — ко́лони.. Колони, взаємодіючи один з одним, поєднуються у фрази, ці в свою чергу — в абзаци* (Рад. літ-во, 2, 1968, 32).

КОЛО́Н, а, ч., *іст.* 1. У Римській імперії, країнах Зах. Європи та Візантії в період раннього середньовіччя — сільський мешканець, що орендував невелику ділянку землі, яка належала багатому землевласникові, і за це платив натурою і відробляв. *Подібно до того, як у Західній Європі між римським колоном і середньовічним кріпаком стояв вільний франкський селянин.., так у Візантії аналогічне місце займав вільний слов'янський общинник* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 353).

2. Селянин (батрак, напівкріпак, орендар і т. ін.) у романських країнах і країнах Латинської Америки. *Завоювання германців були тісно зв'язані з повстаннями рабів та колонів* (Іст. середніх віків, 1955, 9).

КОЛО́НА, и, *ж.* 1. Частина архітектурної споруди у вигляді високого стовпа, що служить підпорою фронтонів, внутрішніх частин будови тощо. *Минали гімназичний будинок, застиглий в повазі важких колон і чорних холодних вікон* (Коцюб., II, 1955, 375); *Від монументального палацу культури, з колонами і масивними арками, долинає спів радіоли* (Руд., Остання шабля, 1959, 86); * У порівн. *Високі стовбури дерева, рівні, як колони, високо розкидали рясне гілля* (Н.-Лев., I, 1956, 348); // Пам'ятник у вигляді стовпа, спорудженій на честь якої-небудь події або для увічнення видатної чи славної діламп людини. *На кожному метрі по праву Народ мій поставити б міг Колону матросу на славу, Що ворога тут переміг...* (Нагн., Вибр., 1957, 373); * У порівн. *Я знаю, що ти виглядала Частенько на мене з вікна, А я, ввесь промінням облитий, Стояв, мов колона сумна* (Л. Укр., IV, 1954, 86).

2. Стрій, у якому військовослужбовці або військові підрозділи розміщені один за одним на певній дистанції, причому глибина строю більша за його ширину або дорівнює їй. *Колони за колонами йшли* [солдати] *мовчки, і тільки було чути, як бриніли казанки та ляскали й полоскалися в болоті тисячі ніг* (Вас., II, 1959, 39); *Ми раз у раз зустрічали колони нашого війська, і було, що цілими годинами не могли обминути їх* (Сміл., Сашко, 1957, 85); // Ряд суден, що йдуть одне за одним; // Група людей чи предметів (тракторів, танків і т. ін.), які розміщені або рухаються витягнутою лінією, ряд за рядом. *Всі йдуть колонами стрункими На світле свято — Первомай* (Нех., Ми живемо.., 1960, 16); *Довга колона машин мчала великим шляхом* (Собко, Шлях.., 1948, 27); // Певна група людей (шоферів, трактористів і т.ін.), що разом виконує певне завдання. *У великих автогосподарствах весь рухомий* [особовий] *склад поділений на колони на чолі з начальниками колон* (Підручник шофера.., 1960, 291).

◇ **П'ята́ коло́на** — група людей, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країнах з революційним або народно-демократичним ладом (за назвою контрреволюційних сил, які діяли в тилу іспанської республіки в 1936—1939 рр.).

3. Те саме, що **колóнка** 2. *Почувалося, що план для Сафарова — це не сухі колони цифр, не розпухла папка з паперами* (Донч., II, 1956, 93); // *розм.* Стовпець.

4. Назва апаратів циліндричної форми.

КОЛОНА́ДА, и, *ж.* Ряд колон (у 1 знач.), які підтримують загальне перекриття. *Їй будувалися просторі храми З важкими колонадами* (Л. Укр., I, 1951, 422); *На мить з'явилася широка і простора міська площа з високою колонадою театру* (Собко, Нам спокій.., 1959, 8).

КОЛОНА́ДНИЙ, а, е. Стос. до колонади. *В блакитному плесі майданів Віддзеркалюються доми. Патруль колонадних титанів Врочисто виходить з тьми* (Бажан, I, 1946, 174).

КОЛОНА́Т, у, ч. У Римській імперії і за раннього середньовіччя — форма залежності сільського населення від великих землевласників, які здавали свою землю в оренду; це послужило основою зародження феодальних відносин.

КОЛОНІАЛІ́ЗМ, у, ч. Політика гноблення та експлуатації за допомогою військового, політичного та економічного примусу економічно слаборозвинутих країн. *Величезна заслуга Леніна полягає в тому, що він не тільки розвінчав колоніалізм, але й указав шляхи визволення поневолених ним народів* (Ком. Укр., 5, 1960, 29).

КОЛОНІА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до коло́нія 1. — *Їм* [імперіалістам] *хотілось би прибрати до рук величезні природні наші багатства, звести нас з вами до становища своїх колоніальних рабів* (Гончар, II, 1959, 185); // Який є колонією. *В минулому Закарпаття було колоніальним придатком західноєвропейських капіталістичних країн* (Цюпа, Україна.., 1960, 281); // Пов'язаний з володінням колоніями, з наявністю колоній. *Процес краху колоніальної системи імперіалізму — знаменний фактор нашого часу* (Ком. Укр., 10, 1960, 21); // Який володіє колоніями. *Після відкриття Америки (1492 рік) і морського шляху до Індії (1498 рік) країни Західної Європи почали перетворюватись у великі колоніальні держави* (Іст. СРСР, I, 1957, 96).

△ **Колоніа́льна війна́** — війна, яку веде імперіалістична держава з метою завоювання колоній або збереження в них свого панування.

2. Стос. до колонії (у 6 знач.).

КОЛОНІЗА́ТОР, а, ч. 1. Поневолювач і експлуататор трудящих мас колонії (у 1 знач.). *Шевченко голосом своїм пророчим застерігав народ від засилля німецьких колонізаторів* (Тич., III, 1957, 250); — *Просто не віриться, що десь люди ще їздять на людях. Один двоногий* [рикша] *везе на собі іншого. І не інваліда, а якого-небудь паршивого колонізатора...* (Гончар, Тронка, 1963, 332).

2. Той, хто заселяє вільні території; колоніст.

КОЛОНІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до колонізатора; // Стос. до колонізації (у 1 знач.). *Імперіалісти США, Англії і Франції.. намагались з допомогою корніловської змови задушити революцію і здійснити свої колонізаторські плани* (Іст. УРСР, II, 1957, 46); *Війна в Ірландії була вже не громадянською війною армії проти короля, а колонізаторською, грабіжницькою* (Нова іст., 1956, 16).

КОЛОНІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до колонізації. *Колонізаційне питання в Росії є підпорядковане питання щодо аграрного питання в центрі країни* (Ленін, 15, 1949, 63).

КОЛОНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Захоплення якої-небудь країни чи області й насильницьке перетворення її на ко-

лонію (у 1 знач.). *Бажаючи не відстати від своїх старших партнерів по майбутній колонізації України, греки до весни прислали на Південь десятки тисяч війська* (Гончар, II, 1959, 64).

2. Заселення вільних територій. *Заселення Слобідської України* [у XVIII ст.] *відбувалось за рахунок службової російської колонізації, викликаної необхідністю будувати укріплення і фортеці для боротьби з кримськими татарами* (Іст. УРСР, I, 1953, 288).

КОЛОНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **колонізува́ти**. *На півдні, на Балканському півострові, колонізованому слов'янськими племенами в жорстокій боротьбі з Візантією, виник ряд південнослов'янських держав* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 356).

КОЛОНІЗО́ВУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до **колонізува́ти**; *// у знач. прикм. Щоб визначити найбільш основне в відмінності трьох головних районів* [США], *ми можемо назвати їх: промислова північ, колишній рабовласницький південь і колонізовуваний захід* (Ленін, 22, 1950, 8).

КОЛОНІЗУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати колонізацію.

КОЛОНІЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* 1. Піддаватися колонізації.

2. Пас. до **колонізува́ти**.

КОЛОНІ́СТ, а, ч. Людина, яка живе, перебуває в колонії (у 2, 5 знач.). *Колонія ся заселена швейцарськими колоністами, що приїхали сюди в 20-х роках розводити виноград* (Л. Укр., V, 1956, 61); *Колишні колоністи відвідали музей Макаренка в Крюкові на Дніпрі* (Літ. Укр., 5.IX 1967, 1).

КОЛОНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **колоні́ст**. *Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь аристократському сіряку, ..а наймичку вирядив у чобітки та в білу пухову хустку, що їх лише багаті колоністки носять* (Гончар, II, 1959, 213).

КОЛОНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **колоні́ст**. *Штабний поїзд Врангеля стояв у ці дні в Мелітополі, в місті славнозвісних українських черешень, що розкинулось серед приазовського степу, серед різних колоністських ..фельдів* (Гончар, II, 1959, 293).

КОЛО́НІЯ, ї, *ж.* 1. Країна, позбавлена імперіалістичними державами політичної та економічної незалежності. *Німецький імперіалізм поставив собі мету скинути Радянську владу і перетворити нашу Батьківщину у свою колонію* (Біогр. Леніна, 1955, 193); *Протягом кількох століть Індонезія була іноземною колонією* (Наука.., 4, 1958, 52).

2. Поселення переселенців з іншої країни, області. *Тепер я не над морем, хоч і під ясним небом, тепер я над лиманом Дністровим біля города Акермана у французькій колонії в Шабі* (Л. Укр., V, 1956, 64); *Вивчила* [експедиція] *стан російських колоній в Америці і провела всі необхідні роботи на кораблях* (Видатні вітч. географи.., 1954, 54).

3. Товариство земляків у чужій країні; земляцтво. *— Ти зрозумій, яка се сила.— Драгоманов!.. Він встановить тісний контакт з емігрантською колонією у Відні* (Кол., Терен.., 1959, 159).

4. У стародавньому світі — поселення, засновані греками, римлянами, фінікійцями та ін. на чужих землях. *Селища греків у чужих країнах прийнято називати колоніями* (Іст. стар. світу, 1957, 98).

5. Певні заклади спеціального призначення (лікувальні, виправні тощо). *Він чомусь переконаний, що з усіх умінь вміння медика найбільш вартісне,— медики чи на фронті під час війни, чи навіть в місцях ув'язнення, у виправних колоніях,— всюди вони є людом потрібним* (Гончар, Тронка, 1963, 176); *Далі — піски, соснові бори, Ворскла, монастир на горі, в якому розмістилася дитяча трудова колонія* (Тют., Вир, 1964, 50).

6. *біол.* Складна сукупність особин, які живуть в з'єднанні одна з одною. *В першій половині квітня попелиці починають розмножуватись, утворюючи на бур'янах свої колонії* (Техн. культ., 1956, 266); *Хлопець шарпнув гілку і струсив на себе цілу колонію кузок* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 160).

КОЛО́НКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **коло́на** 1. *Для бойківського житла характерні низькі й довгі галереї на колонках по головному фасаду* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 16); *Серед лісу колонок, якими були підперті піддашшя, чорніли двері й вікна* (Коцюб., I, 1955, 290).

2. Ряд цифр, слів, послідовно розміщених по вертикалі. *Коли помічник подав відомості про останній район, секретар підрахував колонку цифр, записав суму внизу* (Смолич, День.., 1950, 47); // Стовпець друкарського набору. *Готовий набір складають у колонки — так звані гранки* (Наука.., 5, 1965, 57); // Відбиток такого стовпця в книзі, газеті. *Далі було підверстано на всі п'ять колонок..: Польське телеграфічне агентство повідомляє: 14 березня 1923 року Рада послів у Парижі визнала Східну Галичину за Польщею* (Козл., Ю. Крук, 1957, 458).

3. Назва різноманітних пристосувань у формі видовженого циліндра, напр.: котла для нагрівання води у ванній, високої посудини з ручкою і краном для відпуску води, бензину і т. ін., що поступає з центрального резервуара тощо. *Влітку Оля вставала рано і, біжучи по воду до колонки, спостерігала життя своєї вулиці* (Сенч., Опов., 1959, 79); *Він вже готовий був кипнуть на кухню, принести їжу, розпалити колонку у ванній* (Рибак, Час.., 1960, 253).

КОЛО́НКОВИЙ, а, е. Стос. до колонки (у 3 знач.).

КОЛОНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **колонок**. *Колонкове хутро; // Вигот. із хутра колонка. Колонкова шуба.*

КОЛО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **коло́на** 1; з колонами. *Фасад палацу культури. Він велично виступає на узгір'ї берега світлим колонним входом* (Баш, П'єси, 1958, 137); *Великий інтерес викликав у любителів музики творчий звіт композитора* [Гомоляки], *який відбувся в Колонному залі імені М. В. Лисенка* (Рад. Укр., 22.XII 1962, 4).

КОЛОНОВО́Д, а, ч. 1. Той, хто веде колону (у 2 знач.), йде на чолі колони.

2. Молодший чин у російській армії XVIII — початку XIX ст.; офіцер, що йшов попереду колони війська.

КОЛОНО́К, нка́, ч. Хижий звірок родини куницевих з цінним пухнастим хутром. *Колонок — Mustela sibirica — звірок завбільшки з тхора, з рудим хутром* (Посібник з зоогеогр., 1956, 100); *Іван Іванович полював на колонків, барсука, білку та іншу дрібну тайгову дичину* (Довж., I, 1958, 109); // Хутро цього звірка. *Батько і син Попови здали у Благовєщенську районну контору споживчої кооперації 60 лисиць, 80 снотів і 30 колонків* (Веч. Київ, 19.III 1958, 1).

КОЛОНТИ́ТУЛ, а, ч., *друк.* Напис у верхньому лівому чи правому кутку сторінки книги, журналу, який повторює заголовок книги або твору, прізвище автора, назву розділу і т. ін.

КОЛОНЦИ́ФРА, и, *ж., друк.* Цифра, яка може розміщуватися вгорі або рідше зверху сторінки і показує порядковий номер сторінки книги, журналу тощо.

КОЛОНОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на колону (у 1 знач.). *Високі, до стелі, вишикувані в ряд колоноподібні корнюри ділять те приміщення надвоє* (Шовк., Інженери, 1956, 57).

КОЛОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який за формою, окресленням нагадує коло.

КОЛОРА́ДСЬКИЙ ЖУК. Комаха, дуже небезпечний шкідник картоплі, вперше виявлений у штаті Колорадо в Північній Америці; картопляний жук. *Небезпечність колорадського жука обумовлюється його надзвичайною плодючістю і ненажерливістю* (Колг. Укр., 7, 1960, 21).

КОЛОРАТУ́РА, и, *ж.* Прикрашування вокальної партії технічно блискучими, віртуозними пасажами, трелями, руладами і т. ін., а також здатність голосу виконувати їх. *Веселі рулади жвавої колоратури заповнили кімнату* (Смолич, День.., 1950, 244); *Мріяла* [Тоня] *про міську олімпіаду, на якій вона сподівалася покорити журі своєю колоратурою* (Мокр., Сто.., 1961, 36).

КОЛОРАТУ́РНИЙ, а, е. Стос. до колоратури. *У практиці багатьох наших педагогів вокалу ще цупко тримається залишки своєрідного формалізму.., всю увагу зосереджено тільки на техніці, тій чи іншій високій ноті, колоратурних пасажах* (Про мист. театру, 1954, 421).

△ **Колорату́рне сопра́но** — жіночий голос найвищого регістру, що легко й вільно виконує колоратуру. *З прочинених дверей залящав голос худенького дівчати — у неї було надзвичайно гарне, ясне і гнучке колоратурне сопрано* (Дмит., Наречена, 1959, 221).

КОЛОРИ́МЕТР, а, *ч., спец.* Оптичний прилад для виміру інтенсивності кольору; застосовується для визначення концентрації речовини у забарвленому розчині шляхом порівняння інтенсивності забарвлення досліджуваного і стандартного, взятого за зразок розчину; // *астр.* Прилад для визначення кольору зірок і планет.

КОЛОРИМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до колориметра. *Одним з найпоширеніших методів у геохімічних, заводських та наукових лабораторіях є колориметричний метод* (Наука.., 12, 1957, 14); *Колориметричні вимірювання виявляють, що полярні шапки Марса червонувати порівняно з білим екраном* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 215).

КОЛОРИМЕ́ТРІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Сукупність методів кількісного визначення кольору.

2. Фізичний метод кількісного хімічного аналізу, що ґрунтується на залежності інтенсивності забарвлення розчину від концентрації розчиненої речовини.

КОЛОРИ́СТ, а, *ч.* 1. Художник, у творах якого головним засобом втілення художнього задуму є колорит (у 1 знач.). *Григорій Степанович Смольський відомий глядачам як чудовий колорист, твори якого не раз експонувалися на виставках* (Мист., 3, 1962, 37); * Образно. *Глибокий психолог, прекрасний колорист, майстер чіткого малюнка і яскравого образу, Ванда Василевська завойовує читача щирістю своєї творчості* (Літ. газ., 2.III 1950, 2).

2. Майстер розцвічення або забарвлення тканин.

КОЛОРИСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до колориту. *Засвідчують вони* [картини] *також і характер колористичних шукань їхнього автора* (Літ. Укр., 27.III 1964, 4); *Колористичне багатство більшою мірою властиве його* [Т. Шевченка] *прозі — російським повістям* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 25).

КОЛОРИ́Т, у, *ч.* 1. Співвідношення фарб, кольорів по тону, насиченості, що створює певну єдність картини, фрески і т. ін. *Колорит гуцульських* [керамічних] *виробів: білий фон побілки займає близько половини всієї лицьової площі* (Гуцульська кераміка, 1956, 46); *Колорит українських геометричних килимів відзначається декоративністю, багатством та різноманітністю кольорових сполучень* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 60); // Загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, тон, що домінує в чомусь; колір, відтінок кольору. *Гарна сторона* [Сіцілія], *загальний колорит рожево-золотий, він якось надто гармонізує з маврітанським стилем сливе всіх церков і більших будов у Палермо* (Л. Укр., V, 1956, 413).

2. *перен.* Сукупність особливостей, своєрідність, характерна особливість чого-небудь. *Знаєте, я починаю думати, що ми мало дбаємо в оповіданнях з народного життя про український колорит* (Коцюб., III, 1956, 384); *Сила музики «Запорожця»* [С. Гулака-Артемовського] *— в її простоті, дохідливості, народності, національному колориті* (Рильський, III, 1956, 358).

Місце́вий колори́т *див.* **місце́вий.**

КОЛОРИ́ТНИЙ, а, е. 1. Який відзначається майстерним співвідношенням фарб, кольорів (про картину, фреску і т. ін.). *Перед моїми очима майнули, мов мрія, картини Маккарта, ..картини колоритні, іскряні, свіжі* (Н.-Лев., III, 1956, 311); // Барвистий.

2. *перен.* Своєрідний, характерний, яскраво виражений. *Михайло Окунь — один з колоритних реалістичних образів українського куркуля, створених Карпенком-Карим* (Життя К.-Карого, 1957, 87); *Колоритна мова дядька Лева, Килини, Лукаша, його матері та інших персонажів підтверджує, що образи ці списані поетесою з типів волинських селян* (Рад. літ-во, 2, 1962, 111).

КОЛОРИ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **колори́тний.** *Українській архітектурі XVIII ст. властиві мальовничість і колоритність, які досягалися білою пластикою стін, керамічними вставками, багатим ліпним орнаментом* (Іст. УРСР, I, 1953, 383); *Національна колоритність, специфічна мова, характерний гумор українського селянина поєднуються в образі Хоми Хасцького з новими рисами радянської людини, з її новим світовідчуттям* (Рад. літ-во, 5, 1963, 33).

КОЛОРИ́ТНО. Присл. до **колори́тний.** *Вони* [старовинні історики] *пишуть колоритно і драматично.., видумують промови і розмови історичних осіб* (Фр., XVI, 1955, 383); *Старосвітське селянське середовище колоритно втілює в собі постать прадіда Данила* [у «Вершниках» Яновського] *з його землеробським пантеїзмом і гайдамацькими піснями* (Про багатство л-ри, 1959, 264)

КО́ЛОС, *ч.* 1. *род.* а. Суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня. *Колос колосу киває, Колос колосу співає, Ніби скрізь гуде бджола* (Черн., Поезії, 1959, 178); *По один-однісінький колос цієї пшениці люди приїздили до батька з-під самого Херсона!* (Ю. Янов., II, 1954, 118); * У порівн. *Люди живосилом відірвали Мар'яна від дружини, щось говорили йому, втішали, а він, заплющивши повіки, трусився і гнувся в риданні, мов колос в росі* (Стельмах, I, 1962, 169).

Ко́лос у ко́лос — про однаково великі, рясні або густі рівні колоски. *Надійшли жнива, достигла Василева пшениця — така гарна, колос у колос!* (Вовчок, I, 1955, 82).

2. *род.* у. Те саме, що **колосся.** *Жито колосом аж об плечі черкається* (Н.-Лев., III, 1956, 326); *Ще твої широкі ниви, буйні колосом поля не були такі щасливі, як під зорями Кремля* (Гонч., Вибр., 1959, 113); * Образно. *Гарний соловей голосом, а колгосп колосом* (Укр., присл.., 1955, 373).

КОЛО́С, а, *ч.* 1. *заст.* Статуя, колона, обеліск величезних розмірів. *Мій провідник обіруч хопив сокиру і вдарив нею в чорний п'єдестал. Захиталася величезна будівля, затремтів до самого вершка і кам'яний колос* (Фр., II, 1950, 97).

Коло́с Родо́ський — мідна статуя давньогрецького бога сонця Геліоса висотою біля 70 м, поставлена на о. Родосі; зруйнована землетрусом у 227 р. до н. е. * У порівн. *На середину залу вийшло чоловік п'ять сту-*

дентів і між ними, як колос Родоський, Воздвиженський (Н.-Лев., I, 1956, 365).

2. *перен.* Про кого-, що-небудь виняткове своєю величиною або важливістю. *Се був хлопиця величезного росту, плечі як двері, руки як лопати, правдивий колос* (Фр., III, 1950, 225).

◇ **Колос на гли́няних нога́х** — про щось зовні величне, а насправді слабе, готове зруйнуватися.

КОЛОСА́ЛЬНИЙ, а, е. Надзвичайно великий, величезний. *Хоч Рим — город колосальний, я собі ходжу, як в Чернігові* (Коцюб., III, 1956, 268); *Земляк читав його* [оповідання] *в гурті волинських учителів, і воно справило на них колосальне враження* (Вас., Незібр. тв., 1941, 190); *Колосальна будівля вокзалу, наскрізь пронизана вранішнім сонцем, здається, пливе у синюватому мареві* (Вол., Земля.., 1950, 33); *Нам добре відомо, ..що фольклорний елемент відіграв колосальну роль у формуванні творчого методу й світогляду самого Горького* (Рильський, III, 1956, 142).

КОЛОСА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **колоса́льний.** *Після перебування на інших.. підприємствах Надія тепер ще більше відчула могутність і колосальність свого заводу* (Баш, Надія, 1960, 55).

КОЛОСА́ЛЬНО. Присл. до **колоса́льний.** — *Те, що я тут сьогодні побачив... колосально,— закриваючи блокнот, відповів Такахасі* (Гончар, II, 1959, 391).

КОЛОСА́ТИЙ, а, е, *діал.* Колосистий. *Колосате жито.*

КОЛОСИ́НА, и, *ж., розм.* Один колос (у 1 знач.). * У порівн. *Голос чуть, де поле й трави: — Я тебе любила, сину! Тож приплинь хоч на часину: душать ось мене удави, гнуть к землі, як колосину* (Тич., II, 1957, 118).

КОЛОСИ́СТИЙ, а, е. Який має багато колосків, з великим колосом. *Коли жнеш високе колосисте жито або яру пшеницю, та в гурті, та з піснями, то й те байдуже* (Мирний, III, 1954, 98); *Комбайновий агрегат.. випливає із-за обрію, косить, підтинає смугою червоно-смагляву колосисту пшеницю...* (Гончар, Тронка, 1963, 218).

КОЛОСИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **колоси́стий.**

КОЛОСИ́СТО. Присл. до **колоси́стий.** *Нехай буйно та колосисто росте буде їхня* [комсомольської ланки] *пшениця!* (Головко, I, 1957, 393).

КОЛОСИ́ТИ: Колоси́ти ко́лос (колосо́чки) — те саме, що **колоси́тися.** *Пшениця, колосочки колоси* (Тич., II, 1957, 45).

КОЛОСИ́ТИСЯ, о́ситься, *недок.* Викидати колос. *Все то панське добро, колись по йому колосилося жито..— тепер тільки будяки червоніють* (Мирний, IV, 1955, 208); *Вони опинилися на відкритій сонцю просторій галявині, зарослій пирієм, що починав колоситися* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63); * Образно. *Тут, на цій не раз скропленій потом і кров'ю землі, виростала і колосилась наша сила* (Цюпа, Україна.., 1960, 5); // Видніти колосками. *Округи мене то жито половів, а в житі кунка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься; оддалеки гайок синіє* (Вовчок, I, 1955, 8); *Далі був глибокий яр, за ним колосились жита, починався лісок* (Шер., Перші загони, 1939, 62).

КОЛОСІ́ННЯ, я, *с.* Стан і пора викидання колоса. *Період колосіння жита триває 10—12 днів, хоч більшість рослин виколошується за 5—6 днів* (Колг. Укр., 6, 1958, 17); *Треба провести широкі виробничі досліди з підживлення озимини у фазі колосіння* (Хлібороб Укр., 2, 1964, 32).

КОЛОСІ́ТИ, ію, *недок., рідко.* Те саме, що **колоси́тися.** *Ячмінь колосіє.*

КОЛОСКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **колосо́к.** *Сухим металевим дзвоном подзвонює туге колосся; колосковими хвилями переливаються жита* (Гончар, Людина.., 1960, 90); // Який має суцвіття у вигляді колоска. *Колгоспи і радгоспи Кримської області першими в республіці приступили до збирання колоскових культур* (Рад. Укр., 3.VII 1957, 1); // *у знач. ім.* **колоско́ві,** вих, *мн.* Те саме, що **колосові** *(див.* **колосовий**). *Комплексне збирання колоскових відіграє величезну роль у підвищенні культури землеробства* (Рад. Укр., 17.VII 1962, 2); — *Так, на сьогоднішній день в колгоспі ми маємо,— читаю Силін.— Урожай колоскових на круг по двадцять шість центнерів* (Автом., В. Коник, 1954, 287).

КОЛОСКОПІДІЙМА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **колосопідійма́ч.** *Всеньку ніч тут і порались гуртом, ладнаючи до комбайна колоскопідіймач* (Головко, I, 1957, 434).

КОЛОСНИ́К *див.* **колосники́.**

КОЛОСНИ́КИ, ів, *мн. (одн.* **колосни́к,** а́, *ч.).* Чавунні бруски, з яких складається решітка в топках для проходження повітря під паливо і виходу золи з топки. — *Паровоз поки що в депо, колосники міняють* (Головко, II, 1957, 538); *Під час роботи локомобіля треба стежити, щоб колосники були достатньо завантажені паливом, своєчасно звільняти їх від золи і шлаків* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 63); *Паровоз має вирушати в рейс. Раптом виявилося: перегорів колосник* (Роб. газ., 26.V 1965, 2).

КОЛОСНИКО́ВИЙ, а, е. Стос. до колосників. *Топка для спалювання майже всіх видів твердого палива повинна мати піддувало і колосникову решітку* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 391).

КОЛОСНЯ́К, а́, *ч. (Elytrus* **L.**). Багаторічна трава родини злакових з довгим кореневищем і сизими жорсткими листками. *Молочний лиман відділений від моря пересипом, вкритим на підвищеній частині пшаною рослинністю з панування колосняка чорноморського* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 49).

КОЛОСОВИ́ДНИЙ, а, е. Який нагадує собою колос; подібний до колоса. *Мишій зелений дуже подібний до мишію сизого, а за будовою своєї колосовидної волоті дуже схожий на могар* (Бур'яни.., 1957, 34).

КОЛОСО́ВИЙ, а́, е́. Прикм. до **ко́лос.** *Ячмінь, який має недосить міцний колосовий стрижень, ..обсипається і обламується* (Зерн. комбайни, 1957, 5); // Який має суцвіття у вигляді колоса. *Яру пшеницю сівмо перехресним способом раніше від інших колосових культур* (Колг. Укр., 9, 1956, 18); // *у знач. ім.* **колосові,** вих, *мн.* Злакові хлібні рослини. *Озимі колосові посіяно на масивах, оброблених за типом півпару* (Рад. Укр., 31.I 1963, 1).

КОЛОСО́К, ска́, *ч.* Те саме, що **ко́лос** 1. *Жито було справді добре: колоски товсті, довгі, повні сухого зерна* (Мирний, I, 1949, 267); *Дід Дунай задумано перебирає дрібні зернятка нахиленого, сивого, як і старий, колоска* (Стельмах, I, 1962, 239); * Образно. *Турбай — тільки зернина з могутнього партійного колоска* (Руд., Остання шабля, 1959, 283).

КОЛОСОПІДІЙМА́Ч, а́, *ч.* Пристрій до комбайна для підіймання колосків при збиранні хліба. *При наявності полеглих хлібів жатку комбайна обладнують паралелограмним мотовилом, а при відсутності — встановлюють.. колосопідіймачі* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 282).

КОЛОСО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **колосо́к.** *Розкажи, розкажи мені, поле: Чого рідко ростуть колосочки?* (Тич., I, 1957, 5); * Образно. *Як реп'ях той, учепиться* [доля] *За латані поли Та й збирає колосочки На чужому полі* (Шевч., I, 1951, 274).

КОЛО́ССЯ, я, *с.* Збірн. до ко́лос 1. *Колосся вже обсмалилось, передиміло, і сніпки лиш чаділи, облиті водою...* (Коцюб., I, 1955, 121); *За рікою колосся достигає — хилиться на лану, а над ним підіймається сонце* (Стельмах, I, 1962, 153); * У порівн. *Тільки ясні, як колосся ячменю, вуса свідчили, що це Роман* (Довж., I, 1958, 385).

КО́ЛОТ, у, *ч., діал.* Колотнеча. *Вона все чула.. і боялась, щоб не вийшло якого колоту через сей случай* (Барв., Опов.., 1902, 154); *Ех, Готлібе, Готлібе! Чи знав ти, чи гадав ти, якого колоту наробив твій лист..!* (Фр., V, 1951, 393).

КОЛО́ТИ, колю́, ко́леш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Натискати або проколювати чим-небудь гострим, спричиняючи біль. *Вона* [панночка] *мене й щипає, і штирхає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле* (Вовчок, I, 1955, 109); *Вони знущалися над ним: кололи, били,— та нічого їм не сказав юнак* (Тич., II, 1947, 170); // Викликáти почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер і т. ін.). *Хай мороз не коле так — В мене шапка з кролика* (Бойко, Ростіть.., 1959, 28); *Гострі сніжинки кололи обличчя* (Жур., Звич. турботи, 1960, 203); // *безос., у чому.* Боліти (про відчуття гострого, різкого болю, кольки). *Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (Коцюб., I, 1955, 366); *Вова бів, доки не почало колоти в боці* (Коп., Дуже добре, 1937, 36).

2. *перех. і без додатка.* Уражати кого-небудь, встромляючи в тіло вістря зброї. *Хто рачки ліз, а хто простягся, Хто був шкереберть, хто качався, Хто бив, хто різав, хто колов* (Котл., I, 1952, 236); *Врізалися* [щорсівці] *у самий табір* [німецьких окупантів] *на сільській площі, кололи, стріляли впритул, збивали з коней* (Довж., I, 1958, 131).

3. *перех.* Забивати ударами ножа (про свиней). *Кололи свиней, і несамовитий крик їх розносився по всьому селу* (Мирний, I, 1949, 298); *Баба Федора своє порося ще пожаліла колоти, хай підросте* (Допч., III, 1956, 97).

4. *перех.* Розсікати, роздрібнювати що-небудь тверде на частини. — *На дрівітні колоддя кололи, у дрова рубали* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); *Біля сарая Галаган колов дрова* (Головко, II, 1957, 479).

5. *перех., перен.* Ображати когось неприємними зауваженнями; в'їдливо дорікати кому-небудь. *П'є* [Максим], *гуляє; з шинкаря насміхається; з кріпаками панібратається, жалкими докорами їх коле* (Мирний, I, 1949, 214); *Для когось у них знаходився і сміх, і доброта, і пестощі, а його* [Тимофія] *вони вічно кололи одним: «За що ми тобі гроші платим?»* (Стельмах, II, 1962, 34).

◇ Колóти óчі *кому:* а) дорікати кому-небудь, соромити когось. [К о н о н:] *То ти он як, ти мені колеш очі лавошницею* [крамаркою]? (Кроп., II, 1958, 465); — *Не коліть нам, дядьку Сатроне, очей нашими злиднями* (Іщук, Вербівчани, 1961, 93); б) викликáти роздратування. *Ми християни; храми, школи, Усе добро, сам бог у нас! Нам тільки сакля очі коле: Чого вона стоїть у вас, Не нами дана* (Шевч., I, 1951, 327); *Сирота ж всім очі коле, Скрізь чужий він чоловік* (Манж., Тв., 1955, 115); Прáвда óчі кóле — неприємно слухати, визнавати правду. *Правда очі коле — до цього зводиться боязнь самопізнання есерів і меншовиків* (Ленін, 25, 1954, 178); [К у р і п н и й:] *Що, правда очі коле?* (Зар., Антеї, 1962, 129).

КО́ЛОТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до колóти 1—4. *Ставши навколішки, Кардаш розглядав посічені піском, наче голками колоті, маленькі сосонки* (Жур., Звич. турботи, 1960, 16).

2. *у знач. прикм.* Вигот. колінням. *З естетичного погляду зруб, складений з колотих або тесаних брусів, справляє неприємне враження від нерівностей, сучків* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 54).

КОЛО́ТИСЯ, колю́ся, ко́лешся, *недок.* 1. Викликáти почуття болю. *Стерня колеться, ніжка болить... Спать не хочеться, гулять кортить* (Сто пісень.., 1946, 225); // Мати здатність колоти (у 1 знач.). *В променях сонця купається жито, Колються вуса шорсткі* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 59); * Образно. *Не знав пан ротмістр, що наші козáчки колються, як ті рожі* (Стор., I, 1957, 160).

2. Битися за допомогою холодної (ко́лючої) зброї; колоти один одного. [П е т р о:] *Де-коли під музику* [в комедії] *співають, сміються, плачуть, лаються, б'ються, стріляються, колються* (Котл., II, 1953, 32); *Люди і звірі всі вкупі боролись, Гризлись зубами. ..кололись* (Л. Укр., I, 1951, 464).

3. Піддаватися коленню; розщеплюватися, дробитися. *Чорні блискучі боки його* [роялю] *кололись і западались за кожним махом кілка* (Коцюб., II, 1955, 88); *На річках кололася і ребром ставала аршинна крига* (Ле, Наливайко, 1957, 45); *Сокира вправно подзенькує в міцних руках, сухі кругляки колються легко* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 31).

4. Пас. до колóти 4.

◇ [І] хóчеться, і [й] ко́леться — про які-небудь вагання. *Хитні не знають, чого вони хочуть: і хочеться, і колеться, і Мілюков не велить* (Ленін, 32, 1954, 331); — *Хочеться й колеться. Думаю: оце прийду, а там у нього хтось є. Чого прийшла?* (Руд., Остання шабля, 1959, 441).

КОЛОТИ́ТИ, очу́, о́тиш, *недок.* 1. *перех.* Розмішувати що-небудь рідке. *Стась мовчав і тільки колотив ложечкою чай* (Н.-Лев., II, 1956, 74); *Жінка колотила на припічку кулешу* (Март., Тв., 1954, 67); // Робити каламутним; каламутити. *Два голуби пили воду, А два колотили...* (Укр.. лір. пісні, 1958, 341).

2. *перех.* Певним способом виготовляти (про масло). — *Мати чогось довго колотила масло, гнітила сир, то й мені не спалося* (Стельмах, I, 1962, 70).

3. *неперех., перен.* Викликáти неспокій, незадоволення, незгоду; підбурювати проти кого-, чого-небудь. [С и д і р:] *Бачите, не вспів у село увійти, вже й колотить миром* (К.-Карий, I, 1960, 47); // *перех.* Викликáти замішання, хвилювання, збентеження. *Кожного* [в'язня] *гріє надія, кожного колотить тривога, кожному вже щемить біля серця* (Збан., Єдина, 1959, 80); — *Господар над господарем, куди вже не йшло, ще може інколи позбиткуватися, але щоб наймит комизував і колотив мою душу — це вже погибеллю пахне* (Стельмах, I, 1962, 116); // *безос.* Трусити від гніву, роздратування. *Гната колотило, рвало на шмаття, не вкладалося в береги. «Мені вказувати? ..Так не діждешся!» — шепотів він* (Тют., Вир, 1964, 69).

4. *перех., перен., рідко.* Те саме, що би́ти 2. — *Не вернусь, милий, не вернусь, друже, Бо ти бив мене, колотив дуже!* (Укр.. лір. пісні, 1958, 396); — *Добре, синку. Отак лупцюй кожного, як мене колотив. Нікому не попускай* (Довж., I, 1958, 218).

КОЛОТИ́ТИСЯ, очу́ся, о́тишся, *недок.* 1. *розм.* Приходити в рух від чого-небудь; коливатися. *Тілеса його жіночки колотились перед ним від поштовхів ридвана* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 11); // Нерівно різкими поштовхами битися (про серце). *Добре пам'ятав він, як колотилось його серце, коли старости взялися за клямку й відчинили двері* (Коцюб., I, 1955, 24); *Небезпеки не було, але однаково в мене дуже колотилося серце і стукало щось у скронях* (Сміл., Сашко, 1957, 169).

2. Збиватися (про масло). *Щось масло довго не колотиться* (Сл. Гр.).

3. Трястися від холоду, страху і т. ін.; тремтіти, дрижати. *Чи змерзла, чи з тривоги вся колотилась, насилу в хату вернулась, та й упала на постіль* (Барв., Опов.., 1902, 168); *Розказували* [баби].., *що бував так, що тільки гляне і вже зурочить — зараз нападе на людину пропасниця! так і труситься, так і колотиться!* (Григ., Вибр., 1959, 62).

4. *розм.* Напружувати зусилля для досягнення чого-небудь; бути зайнятим чим-небудь, клопотатися чимось. *— Як у них там? — Поповнення приймають, всю ніч колотяться* (Гончар, I, 1954, 374); *До півночі колотився* [Федір], *товкся по місту, .. потім ще й дома довго не лягав, і ось тепер маєш — проспав* (Ткач, Арена, 1960, 115).

◇ **Колоти́тися з лúхом** — жити в нестатках, злиднях, перебиватися. *Прийшлося* [Оришці] *нужду терпіти, прийшлося з лихом колотитися* (Мирний, IV, 1955, 32).

5. Те саме, що **хвилюва́тися**. — *Думаєте, пан їм* [сиротам] *пособить своїм хлібом? — ще більше колотився чоловік* (Стельмах, I, 1962, 613); // Не давати спокою (про почуття, думки). *Минув тиждень, як поховали ми Степана.., а все мені одне в голові колотиться: чия це куля, чия?* (Жур., Вечір.., 1958, 348); *Весь час в голові хурделили і колотилися ті самі роздуми* (Стельмах, I, 1962, 381).

6. *перен.* Бурхливо виявляти незадоволення, незгоду; бушувати. — *Ми ще самі тут у себе колотимось, бродимо, як ота земля повесні, а вони* [інтервенти] *тим часом лізуть, лізуть* (Гончар, II, 1959, 21); *Недарма колотяться на подвір'ї заробітчани* (Стельмах, I, 1962, 191); // *безос. Ми* [хлопи] *теж пану не спускали... Отак два роки колотилось* (Фр., X, 1954, 289); *Ми чекаємо — ждемо: чи смерть, чи воля бідолашним буде. Колотилось в нас такеньки аж тиждень* (Вовчок, I, 1955, 271).

7. *з ким, за що, про що і без додатка.* Зчиняти сварку; сперечатися. *П'яний додому вертався* [Яків], *лаявся, колотився* (Мирний, I, 1954, 235); *Вічно голодні Гранчакові діти: троє босих, а двійко в чобітках, за які щоденно колотилася вся хата* (Стельмах, I, 1962, 207); *Що мали б то старі мисливці говорить, Коли б із них который змагання це побачив! Про що колотитесь? Про куций хвіст собачий!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 36).

КОЛОТІ́ВКА, и, *ж.* Предмет домашнього вжитку у вигляді палички із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь. *Павло завжди догоджав братовій. То стільчик зробить їй під корову, то колотівку нову* (Томч., Жменяки, 1964, 27).

КОЛОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колоти́ти**. *Ринка і риночка — невисока посудина циліндричної форми для колотіння масла, готування печені тощо* (Полт.-київський діалект.., 1954, 124).

КОЛО́ТНЕЧА, і, *ж.* 1. Безладний рух, гомін людей; сум'яття. *В кузові зчинилася колотнеча. Люди кричали, лаялися, потім почали гупати кулаками об вицвілий верх кабіни* (Руд., Остання шабля, 1959, 373); *Десь на протилежнім кінці села знялась раптом страшенна колотнеча, запахкали постріли, дико завалувала собачня* (Гончар, II, 1959, 99); *Бував він на своєму віку не раз на ярмарках, бачив колотнечу, а подібного нічого не зустрічав* (Збан., Сеспель, 1961, 164); // Стихійний вияв незадоволення своїм становищем; заворушення. *Піднялася знову буча та колотнеча... Не в одних Пісках* (Мирний, I, 1949, 324); *Не спинити.. тої колотнечі, як не спинити хуртовини, не спинити зливи, що затоплює землю, клекоче бурчаками, руйнує греблі й все, що на дорозі...* (Коцюб., I, 1955, 118); * Образно. *Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів без жодного насильства, сварки й колотнечі* (Л. Укр., V, 1956, 126).

2. Побутові незгоди, сварки. *Колотнеча в Кайдашевій хаті не переставала* (Н.-Лев., II, 1956, 305); *— Зараз же мені, Прохоре, помирися з Вірою, і щоб у моїй хаті більше колотнечі не було, а були мир та спокій* (Шиян, Баланда, 1957, 166).

КОЛО́ТНИК, а, *ч.*, *діал.* 1. Сварлива людина; забіяка.

2. Той, хто колотить (у 3 знач.).

КОЛО́ТНИЦЯ, і, *ж.*, *діал.* Жін. до **колóтник**.

КОЛОТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.*, *перех.* Однокр. до **колоти́ти** 1. *Колотнути воду в пляшці.*

КОЛОТНЯ́, і́, *ж.*, *розм.* Колотнеча. *І не було такого дня, Щоб рук його не доходила Якась замотана й немила Панів з хлопами колотня* (Фр., X, 1954, 286); *В п'ятницю ж у Люборацьких така колотня була в двірку, що й не сказати* (Свидн., Люборацькі, 1955, 42).

КОЛО́ТТЯ, я́, *с.* Дія за знач. **колóти** 4.

КОЛОТУ́ХА, и, *ж.*, *діал.* 1. Ряжанка.

2. Сварлива жінка.

КОЛО́ТЬ, і, *ж.*, *діал.* Замерзла грудками грязь на дорозі. *З хлібом управились, а одвезти у місто на базар або на ярмарок куди — колоть же така — ні з двору!* (Мирний, III, 1954, 7).

КОЛО́ША[1], і, *ж.*, *діал.* Холоша. *А інший, голову.. задравши, Пряменько витягнувсь та й скочив через тин, Та як же врізався об землю, вражий син, Колошу розідравши* (Греб., I, 1957, 80).

КОЛО́ША[2], і, *ж.*, *спец.* Певна кількість матеріалу (руди, палива, вапняку і т. ін.), що засипається за один раз у доменну піч, вагранку тощо. *Шихту, яку називають робочою колошею, завантажують з колошникової площадки* (Слюс. справа, 1957, 28).

КОЛОШКА́ТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *розм.* 1. Те саме, що **полохáти**. — *Я гнав овець до старости, а вони два перебігли та й давай мені колошкати овець: кишкають на вівці, одбивають од мене* (Сл. Гр.); [П е т р о:] *Торішню ніч знов щось колошкало телят* (Кроп., V, 1959, 288).

2. Раптово порушувати спокій, переривати сон і т. ін.; турбувати. — *За що знущаєтесь ви надо мною так!.. — За те, — сказав один Рябкові з наймитів,— Щоб не колошкав ти вночі своїх панів* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); — *Може, до хати зайдемо? — Е, ні, не буду колошкати твоїх — нехай сплять до світу божого* (Стельмах, II, 1962, 31); * Образно. *Хай знають* [партизани], *що тут засідка, набагато небезпечніша від тих, може, поодиноких фашистських стрільців, які колошкають тишу й темряву, гатячи з своїх автоматів* (Загреб.. Європа 45, 1959, 409).

3. *рідко.* Те саме, що **кошлáтити**. *Флегонт стояв за хвірткою на вулиці — у самій тужурці, простоволосий. вітер колошкав йому чуба, сніжком присипало плечі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 596).

КОЛОШМА́ТИТИ, а́ю, а́тиш, *недок.*, *перех.*, *розм.* 1. Розвіваючи в різні боки, кошлати, скуйовджувати що-небудь. *Вітер розкидав йому поли старого, заляпаного оливою піджака і колошматив руду з білими кущами бороду* (Мик., II, 1957, 145); *Шумів ліс, билась об нього буря вгорі, потроху розгойдувала стовбури, колошматила листя* (Ю. Янов., I, 1958, 318); // Нападаючи на кого-небудь, смикати його, кусати зубами (про собак). *Якось чуємо на вгороді гвалт, собаки гризуться. Побігли діти, аж воно Брус колошматить сусідового Рябка* (Панч, В дорозі, 1959, 183).

2. Дуже сильно бити кого-небудь. [А н д р і й:] *То ж хулігани! Обізлилися на Арсена, а підстерегли мене і...*

давай колошматить. Ледве вирвався! (Мороз, П'єси, 1959, 257); // Бити, завдаючи ударів зброєю; громити. — *І чоловік повернеться. От побачите. Фронтів уже немає, так він, мабуть, десь недобитків бандитських колошматить* (Речм., Весн. грози, 1961, 48); *Матрос гоїв свою руку, розповідав мені про бої, про Москву, де він колошматив буржуйських юнкерів* (Чаб., Шляхами.., 1961, 95).

КОЛОШНИ́К, á, ч., *спец.* Верхня частина доменної печі, вагранки тощо разом з отвором, через який засипається колоша (*див.* **колóша**²). *Посиленням тиску газу під колошником і збільшенням температури дуття значно підвищено продуктивність доменних печей і знижено витрати коксу* (Ком. Укр., 7, 1960, 25).

КОЛОШНИКО́ВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **колошни́к.** *Григорій Сидорович підхопив його* [опука] *і потяг нагору, майже до колошникової площадки* (Ю. Янов., II, 1954, 112).

КОЛУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колува́ти.**

КОЛУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* 1. Рухатись по колу, по коловій лінії. *Сонце по небі колує, Знають і хмари свій шлях* (Фр., XI, 1952, 408).

2. Їхати в об'їзд; об'їжджати. *Хто колує, той дома не ночує* (Номис, 1864, № 11404).

КОЛУМБА́РІЙ, ю, ч., *спец.* Сховище урн з прахом при крематорії. *Маленька урна з написом «Юрій Крайнєв» стояла в колумбарії* (Собко, Граніт, 1937, 81)

КОЛУ́Н, á, ч. Важка, з тупим клиноподібним лезом сокира для розколювання колод і дров. *Дядько Микола смачно навпіл розколов березові і грабові кряжі. Робить це він так: підійме над головою колуна, замахнеться, скаже «гех» — і дерево розвалюється надвоє* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 25)

КОЛУПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колупа́ти** і **колупа́тися.** *Руки дідуся лежали на колінах. Сухі, поморщені, чорні від постійного колупання в землі, вони нагадували дубову кору* (Руд., Вітер.., 1958, 202).

КОЛУПА́ТИ, áю, áєш, *недок.* 1. *перех.* Руйнуючи поверхню, робити заглибини, ямки в чомусь. *Один з Троянської громади.. Цілком все землю колупав* (Котл., І, 1952, 106); *Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць* [танка], *колупають дорогу, лупять і в лоб* (Ю. Янов.. І, 1954, 54); // Роблячи заглибини, відділяти, відколювати шматки чого-небудь. *Гусари позабирали панів і почали танцювати,— підковані закаблуки колупали діл, глина летіла на стільці* (Н.-Лев., III, 1956, 152); — *Кисляк такий, хоч ножем ріж, хоч пальцем колупай* (Стельмах, І, 1962, 117); *Не їдять, тільки колупають виделками прохололе м'ясо* (Вільде, На порозі, 1955, 188).

◇ **Колупа́ти дýшу (се́рце** *і т. ін.);* **Колупа́ти на се́рці** — про душевний біль, переживання. *Кашель перестав слине зовсім, тільки на серці частенько нлоїть (щовечора щось там колупає..)* (Л. Укр., V, 1956, 340); [І в а н:] *Правда, веселих* [пісень] *мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу...* (Кроп., І, 1958, 112); **Колупа́ти ніч (ко́мин)** — виконувати обрядову дію під час сватання (про дівчину). — *Онисю, ставай колупати піч! Приїхав Моссаковський та ще й з братом, певне, з сватом.— гукнув батько* (Н.-Лев., III, 1956, 35); *Катруся стояла, сором'язливо опустивши голову, коло печі й колупала пальцем комин* (Ів.. Тарас шляхи, 1954, 27).

2. *у чому, неперех.* Проникати всередину чого-небудь, видаляючи звідти якісь частинки. *І зараз приступивши к ділу, Він шпеник в рані розглядав; Прикладував припарки к тілу І шилом в рані колупав* (Котл., І, 1952, 285); — *Не знаю, за кого ви гадаєте мене сватати?.. — Курочка починає колупати в носі* (Вільде, Сестри.., 1958, 79).

3. *перех., перен., фам.* Одержувати великими сумами (про гроші). — *Вивчися, то й будеш паном, будеш служити, гроші колупатимеш...* (Мирний, І, 1954, 151).

КОЛУПА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок., розм.* 1. Те саме, що **колупа́ти** 2. — *Який молодець! Навіть не застогнав, як лікар колупався йому в рані й робив перев'язку...* (Донч., VI, 1957, 119); *Спідлоба зиркнув* [слідчий] *нам назустріч, а сам колупався гусячою пір'їнкою у великих жовтих зубах* (Збан., Єдина, 1959, 105).

2. *перен.* Поратися біля чого-небудь загайного, палагоджуючи, ремонтуючи. *Одна з них* [машин] *зупинилася, і шофер, відкривши капот, почав колупатися, другий німець-солдат присівчував ліхтариком* (Тют., Вир, 1964, 432).

3. *перен.* Займатися справою, яка вимагає кропіткої і довготривалої праці; робити що-небудь дуже повільно або невміло. *Вони* [мама] *все колупаються на городі і в саду* (Коп., Земля, 1957, 127).

КОЛУПНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* 1. Однокр. до **колупа́ти** 1, 2. — *Ану, колупнути кору цього грубого корення* [винограду]... (Коцюб., І, 1955, 208); *Недалеко десь за током Землю колупнув снаряд* (Воскр., Взагалі.., 1948, 132); *Василина.. всипала в миску сирого борщу, колупнула грудку недовареної каші і сіла коло столу обідати* (Н.-Лев., II, 1956, 35); *Дятел.. колупнув кору, зирк — жучок* (Коп., Як вони.., 1961, 117); *Потім засунув* [Когут] *палець до рота,— колупнув щось між зубами* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 19).

◇ **Колупну́ло за се́рце (ду́шу** *і т. ін.)* кого — занило, заболіло серце у кого-небудь. *Колупнуло Антося за серце, аж заплакав* (Свидн., Люборацькі, 1955, 111).

2. *перен., розм.* Глибше пізнати кого-, що-небудь. *Інший — глянути з боку,— такий уже «страдатель» за нашого брата мужика. І колупни, так панським духом і вдарить у ніс* (Головко, II, 1957, 201); — *Ех, ти його глибше колупни... Він усім на світі невдоволений* (Гончар, Тронка, 1963, 176).

КОЛЧАКІВЩИНА, и, ж. Контрреволюційна воєнна диктатура ставленика іноземних імперіалістів адмірала Колчака, встановлена в 1918 р. на Уралі. *У другій половині 1919 р. були визволені Урал і значна частина Сибіру. Остаточно ж колчаківщина була ліквідована на початку 1920 р.* (Іст. УРСР, II, 1957, 160).

КОЛЧА́Н, а, ч., *іст.* Шкіряна або дерев'яна сумка, чохол для стріл. *Йшли лучники, сховавши в колчани Рій бистрих стріл — разючий дощ війни* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 150).

КОЛЧЕДА́Н, у, ч. Загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту тощо. *Були знайдені родовища руд і мінералів (сірчаний колчедан в горі Алтин-Тюбя, бурий залізняк, апатити)* (Видатні вітч. географи.., 1954, 71).

КОЛЧЕДА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **колчедано́вий.**

КОЛЧЕДА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **колчедан.** *Колчеданові поклади;* // Який містить у собі колчедан. *Колчеданові руди.*

КОЛЮ́ЧЕ. Присл. до **колю́чий.** — *На темній вощині бджоли менше споживають меду. Як колюче посміхається: — А нема такої вощини, щоб зовсім бджоли нічого не їли?* (Стельмах, І, 1962, 595); *Дівчина..колюче дивилась на Кіндрата Дорофійовича* (Логв., Літа.., 1960, 13).

КОЛЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Яким колють, проколюють кого-, що-небудь. *Отруйних риб поділяють на активно- і пасивнотоксичних. Перші озброєні особливим колючим апаратом, сполученим із отруйними залозами, який риба застосовує для самозахисту* (Наука.., 7, 1956, 27).

2. Який створює відчуття уколу; гострий. *Колючий біль.*

КОЛЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Який може колоти і колотися (у 1 знач.). *Рука його., раптом наткнулась на шершаву колючу бороду* (Коцюб., I, 1955, 241); *Настя спритно сковзнула вздовж колючих снопів, що пахтіли сонцем і степом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 139); // Який має колючки; з колючками. *І стежечка, де ти ходила, Колючим терном поросла* (Шевч., I, 1951, 384); *Мелькає облита зливою зелень, сивіють величезні, обтяжені росою листки папороті, в'ється низом колюча ожина* (Гончар, II, 1959, 253); // Який викликає почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер і т. ін.). *Колючий вітер обпалював щоки* (Шпян, Баланда, 1957, 10); *Він, переможений, присоромлений, ..відчував, як по шкірі починає противно розтікатися колючий холод* (Стельмах, Хліб.., 1959, 50).

2. *перен.* Який дошкуляє; дошкульний. — *Не погнівись! Мужича правда єсть колюча, А панська на всі боки гнуча, І хан сказав так, не сумнись* (Котл., I, 1952, 274); *Хома встромляє в Андрієві очі свої, каламутні. Гострий колючий сміх креше з них іскри* (Коцюб., II, 1955, 56); *Гострий був на колюче слово Попович* (Довж., I, 1958, 250); // Проникливо гострий (про очі, погляд). *Ранеску вже вп'явся у крамаря своїми колючими очима, свердлив його наскрізь* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 105); *Погляд її віщує бурю, він колючий, пронизливий* (Речм., Твій побратим, 1962, 51); // Який різко висловлює свої думки, погляди (про людину). *От і колюча ти, як їжак, і різка до неввічливості, і все-таки ніби свіжий вітер по наших лабораторіях пройшов* (Собко, Срібний корабель, 1961, 234); [Наташа:] *Якби щастя від плаття залежало, то жодної нещасливої жінки не було б на світі. Плаття!* [Світлана:] *Колюча ти, Наташо* (Зар., Антеї, 1962, 208).

КОЛЮ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Властивість за знач. **колю́чий.** *Зважаючи на колючість куща, збирати* [ягоди ялівцю] *руками важко* (Лікар. рослини.., 1958, 70); *Лице його було червоне, люте; очі стратили свою гостру колючість і якось похмуро дивились* (Мирний, III, 1954, 51).

КОЛЮ́ЧКА, и, *ж.* 1. *розм.* Будь-яке невелике колюче вістря. [Савка:] *Я тобі правду кажу: оце упав би на колючки та зразу й заснув би!* (Вас., III, 1960, 60); *На непривітній голій землі, обнесеній колючками іржавого дроту, .. неквапливо метушився понад бруківкою концтабір* (Коз., Гарячі руки, 1960, 115); * У порівн. *У віршованому шаржі, в епіграмі простенька рима буває чітка та гостра, мов колючка* (Рад. літ-во, 1, 1965, 37); // Те саме, що **ска́бка.** *Трапилось так, що й бджоли покусали хлопчину, і колючку загнав у ногу* (Донч., Пісня.., 1947, 55); *Не підсадиш ти мене на грушу, Колючок не вийме із ступні...* (Забашта, Вибр., 1958, 26); * Образно. *Першою.. колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина* (Мирний, I, 1949, 155); // Тверде голчасте утворення на тілі у деяких тварин. *Якийсь дивний і страшний звір* [Лис Микита], *синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, .. не то їжовими* [їжаковими] *колючками* (Фр., IV, 1950, 93); * У порівн. *Короткі посічені коси настовбурчились на його голові, неначе колючки на їжакові* (Н.-Лев., III, 1956, 370); // Який-небудь орган рослини чи якась частина його стебла, листа і т. ін., що становить собою загострене утворення. *Хвалився Будяку, надувшись, Коров'як, Що на троянду він походить колючками* (Бор., Тв., 1957, 143); *Терен заховав під білими квітами свої гострі колючки* (Руд., Остання шабля, 1959, 379); * У порівн. *Тетяна пішла, а слова, сказані Гичкою про Зінька, засіли в її голові, наче будякові колючки* (Добр., Тече річка.., 1961, 157).

◇ **Бу́ти (сиді́ти, почува́ти себе́** *і т. ін.*) **як на колючка́х** — те саме, що **Бу́ти (сиді́ти** *і т. ін.*) **як на голка́х** (*див.* **го́лка**). *Коцюбинський почував себе як на колючках* (Сміл., Сад, 1952, 198).

2. *перен.* Колючий погляд. *Вона такими колючками зиркала в бік Лебедя, ніби він і є причиною отих непорядків* (Баш, Надія, 1960, 64); — *Тільки-но я це промовив, наче підмінив хто румуна. Очі добрі зробилися, зникли з них колючки, усміхнувся* (Мур., Бук. повість, 1959, 169).

3. Дрібна костиста хижа риба, у якої на животі і на спині замість черевного і спинного плавців розміщені гострі кісткові пластинки.

4. *розм.* Те саме, що **ко́лька** 1. — *Я стара людина: або ногу підколю, або колючка нападе, то й запізнюся* (Барв., Опов.., 1902, 497).

КОЛЮ́ЧКОВИЙ, а, е. Стос. до колючки (у 1 знач.).

КОЛЮ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **колю́чка** 1. *З туману вирізуються контури старого й глухого лісу, що густо поріс колюччям та папороттю* (Вас., III, 1960, 222).

КОЛЯ́ДА, й, *ж.* Старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями (колядками). *Цілий вечір по вулицях їздили оркестри всякої музики, витинали дуже веселі марші.. От який тут святий вечір і коляда* (Л. Укр., V, 1956, 385); *Василько чекав коляди, бо вона мала дати заробіток* (Турч., Зорі.., 1950, 158); // Те саме, що **коля́дка** 1. *Приходь коляду доколядувати!* (Коб., II, 1956, 89); *Все він знав.. Знав, що піп читає в церкві, Геть усі уміє коляди* (Шер., Дорога.., 1957, 43); // Винагорода за колядування. *Он і пан іде, коляду несе: коробку вівса, наверх ковбаса* (Сл. Гр.); — *От тобі й на! Поїли свині нашу коляду!* — *промовив сам до себе погонич* (Н.-Лев., III, 1956, 28)

КОЛЯ́ДКА, й, *ж.* 1. Старовинна обрядова різдвяна пісня. *Любий дядьку.. Хочу тільки де про що вас запитати: чи співають у Болгарії колядки і чи похожі вони на українські?* (Л. Укр., V, 1956, 24); *Його молода красуня мати співала йому чарівних пісень-колядок, яких ніхто вже й не знає сьогодні* (Довж., I, 1958, 314).

2. Обряд колядування. *Було на вулиці, вечорницях, у досвітки, в колядці, на ігрищах ніхто, як я, перед вела* (Стор., 1, 1957, 101); *Весела пора — колядки. Недаром кожна дівчина, як бога, дожидає їх; і наспіваєшся, і нагуляєшся, і нарегочешся* (Мирний, III, 1954, 42); *Обряд щедрівок, колядок і посівання розвивається тепер у нашому народі цілком на світській основі* (Літ. Укр., 24.I 1964, 3).

КОЛЯ́ДКО́ВИЙ, а, е. Який є колядкою. *Почалися веселі колядкові співи* (Фр., VIII, 1952, 100).

КОЛЯ́ДНИЙ, а, е. Який є колядкою. *Колядний обряд — одна з найкращих розваг дітей та юнацтва дореволюційного села* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 90).

КОЛЯ́ДНИК, а, *ч.* Той, хто колядує. *Голоси малих колядників уже розтиналися по селу* (Мирний, III, 1954, 34); *Як господар і князь він мусив сидіти в теремі, ждати колядників, щоб вийти на ганок, коли вони почнуть співати* (Скл., Святослав, 1954, 224); * У порівн. — *Ну, дай нам спокій! Оце ж пак заходимось ходить по хатах з жартами, неначе колядники або якісь щедрівники* (Н.-Лев., I, 1956, 609).

КОЛЯ́ДНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **коля́дник.** *Стара Очкурииха.. пирогами годувала, ще й сороківку дала колядницям* (Мирний, III, 1954, 42); * У порівн. *Вночі дівчата, рознісши листівки, повернулися рожеві, бурхливі, мов колядниці* (Гончар, Земля.., 1947, 84).

КОЛЯДУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **колядува́ти.** *Після святого вечора починалися нові радощі —*

колядування (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 57); *Ні одне весілля, ні одні танці, ні одне колядування не обходилось без неї* (Стельмах, І, 1962, 153).

КОЛЯДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Співати колядки, брати участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень. — *Благословіть колядувати!* — *крикнула Горпина, зазираючи у вікно* (Мирний, III, 1954, 41); *Заховавшись у природній фортеці міста, козаки дозволили собі домашню розкіш — пішли колядувати* (Ле, Наливайко, 1957, 77); *Наближаються свята, і закортіло мені розказати нашій молоді, як то колись гуляли, колядували* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 56).

2. *перен.* Ходити з якою-небудь справою від одного до другого. *Побоюється* [пан], *що його строкарі можуть закомизитись і підуть в економії Рокотова, Маркозова чи Кочубея, тому й раніше звичайного послав своїх прикажчиків колядувати по селу* (Стельмах, І, 1962, 186).

КОЛЯ́КА, и, *ж.* Збільш. до **кілóк** 1. *Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка* (Коцюб., І, 1955, 337); *Дід Гаврило забив над глинищем осикову коляку* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 75).

◇ **Хоч коля́ку на голові́ теши́** — те саме, що **Хоч кілóк на голові́ теши́** (*див.* **кілóк**). — *Що тобі, сто разів казати? Хоч ти йому коляку на голові теши, а він усе — дай та дай!* (Гр., І, 1963, 251).

КОЛЯ́СА, и, *ж., заст.* Коляска (у 1 знач.). *Їздять вони* [пани] *у таких колясах, що хитав, як у колисці* (Вовчок, І, 1955, 380); *А ось він сам — в триській колясі Чи в торохтливім тарантасі* (Бажан, Роки, 1957, 242).

КОЛЯ́СКА, и, *ж.* 1. Чотириколісний ресорний екіпаж з відкидним верхом. *Гамза і Гамзиха не забарилися покататися: в один з хороших літніх вечорів, перед заходом сонця, легенька коляска.. вивозила їх на гору* (Мирний, IV, 1955 159); *Панство почало зручніше вмощуватись у легенькій віденській колясці* (Стельмах, І, 1962, 389).

2. Невеликий візок спеціального призначення. *За машинами гучними стрілами проносились мотоцикли, здебільшого — з причепними колясками* (Смолич, День.., 1950, 29); — *Бечак — зветься такий велосипед,— сказав Дорошенко. З вигляду невинний собі триколісний велосипед з коляскою...* (Гончар, Тронка, 1963, 332).

3. Те саме, що **візóк** 3. *Посередині хати стояла порожня коляска-плетянка, а її мешканець тимчасово переселився у почви. Парувала купеля* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 467).

КОЛЯ́СОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **коля́ска**. *Справлю собі колясочку, Проїжджати буду* (Чуб., V, 1874, 106); *Мати стояла біля колясочки, легенько похитувала її за ручку, присипляла немовля* (Коцюба, Нові береги, 1959, 463); * У порівн. *На сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максимом», який тихо покотився за ним, наче дитяча колясочка* (Довж., І, 1958, 166).

КОЛЬБА, и, *ж., зах.* Приклáд. *Загуділо щось у повітрі з страшенним розмахом, і важка кольба солдатського ружжя* [рушниці], *мов грім, упала йому на плечі* (Фр., II, 1950, 166); *В кримінал замкнули їх.. за книжки та за тоту демонстрацію, що жандарми кольбами розігнали* (Козл., На переломі, 1947, 90).

КОЛЬДКРЕ́М, у, *ч., заст.* Косметична мазь для шкіри. *На носі він вгледів прищик, дістав з несесера кольдкрему, помазав й припудрив* (Коцюб., II, 1955, 384).

КОЛЬЄ, *невідм., с.* Намисто з дорогоцінних каменів, перлів і т. ін. *Прекрасної роботи колье, браслети, дорогоцінні обручки.. Це, напевне, дістається їм* [жінкам] *тільки як подарунки* (Вільде, На порозі, 1955, 98); *З сережок рубіновим сяєвом лля, На зморщеній шиї — брильянтне* [брильянтове] *колье* (Воскр., З перцем!, 1957, 228).

КО́ЛЬЗА, и, *ж.* Однорічна олійна рослина з жовтими квітками; ярий ріпак. *Ярий ріпак, або кользу, вирощують на Україні давно* (Ол. та ефір. культ., 1956, 168); *Варила* [Настя] *ці дні липку затірку, присмачуючи її замість шкварки жменькою потовченої кользи чи розбитою крашанкою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 215).

КО́ЛЬЗОВИЩЕ, а, *с.* Поле, на якому зібрано кользу. *Просто до кагатів поправували. Не дорогою, а кользовищем* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 66).

КО́ЛЬКА, и, *ж.* 1. Різкий, гострий біль (у животі, у боці і т. ін.), який створює відчуття уколу. *Як побачила я Параску та й не стямилась; як кольнула мене колька в печінки* (Н.-Лев., II, 1956, 26); *Катерина.. скаржилася на сина, котрий завдав їй такої образи, що в грудях з'явилася колька* (Чорн., Потік.., 1956, 87).

◇ **На ко́льки бра́ти** *кого, що, безос.*— боліти (про відчуття колючого болю). *Сміялися ми з друзями, аж на кольки нас брало* (Вишня, І, 1956, 289); — *Ноги гудуть. Та поперека на кольки бере* (Вишня, І, 1956, 376).

2. *діал.* Колючка (у 1 знач.). *Товариш Швед.. наказав прочистити путь батальйонові через плац, щоб не було під ногами реп'яхів, баранчиків, будяків, кураю й іншої кольки* (Ю. Янов., І, 1954, 269).

КОЛЬКИ́Й, а, е. Те саме, що **колю́чий** 1. *Позаростають стежечки і доріжечки Зеленими спориші́ами, .. кольками будяками* (Чуб., V, 1874, 442); *Брели* [моряки] *морем попід скелями, по мулькій гальці, кольому черепашнику* (Мушк., Серце.., 1962, 232).

КО́ЛЬКО. Присл. до **кольки́й**; // *у знач. присудк. сл. На стерні колько* (Сл. Гр.).

КОЛЬНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **коло́ти** 1, 2, 5. *Його в руку штиком кольнув якийсь француз* (Мирний, І, 1949, 237); *Тільки запальна Варя Кочубей насурмилась, ладна вже була кольнути Сою якимсь гострим слівцем* (Ткач, Плем'я.., 1961, 52); — *Добрий мені обід,— кольнув Фред.* — *Вечеряти якраз час...* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 57); // *безос. Ганні кольнуло в грудях коло самісінького серця* (Н.-Лев., І, 1956, 86).

КОЛЬОРИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **барви́стий.** [Панна:] *Уві сні я часто бачу себе у таких світлих та кольористих убраннях, яких в дійсності ніколи й не бачила на собі* (Вас., III, 1960, 477); *Перед будинком розстилався невеличкий квітничок: десяток кольористих клумб і жовті стежки між ними* (Смолич, II, 1958, 8).

КОЛЬОРИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кольори́стий.**

КОЛЬОРИ́СТО. Присл. до **кольори́стий.** *Сталось диво тоді: камінець засіяв І промінням ясним всіх людей здивував, І палючим огнем кольористо блищить, І променіння його усім очі сліпить* (Сам., І, 1958, 60); *В саду були великі озера з такою дивною прозорою водою, що всі квіти й дерева кольористо.. відбивалися в них* (Ів., Вел. очі, 1956, 36).

КОЛЬОРО́ВИЙ, а, е. 1. Який має яскравий або світлий (не білий) колір. *Я таки справді мушу собі сукню пошити хоч яку-небудь та білу, бо я не хочу бути в чорному на твоєму весіллі, а в кольоровому я просто якось не в стані бачити себе тепер* (Л. Укр., V, 1956, 346); *Романенко уважно раз і другий раз прочитав підкреслені кольоровим олівцем рядки в передовій статті* (Журн., Звич. турботи, 1960, 54); *Спалахує лампа під великим кольоровим абажуром* (Мик., І, 1957, 406).

2. Забарвлений у різні кольори; різнокольоровий. *Біля одної — білої* [юрти], *з відкритим верхом — стояв Джамбул, у кольоровому халаті* (Десняк, Опов., 1951, 41); *Сліди розпису на стінках деяких моделей свідчать про те, що стіни жител забарвлювали або розписували кольоровим візерунком, добре відомим з посудин трипільців* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 61); // Який відтворює природне забарвлення зображуваного (про кіно, телебачення). *Блискучі переваги кольорового кіно перед чорно-білим очевидні, як очевидні і безмежні перспективи його розвитку* (Довж., III, 1960, 131); *Промисловість вже почала освоювати нову апаратуру кольорового телебачення для серійного виробництва* (Наука.., 11, 1958, 29).

3. Який належить не до білої раси (про людей). *Кольорове населення.*

4. Який стосується виробництва всіх металів, крім заліза або його сполук. *В кольоровій металургії передбачається величезне зростання виробництва алюмінію та рафінованої міді* (Наука.., 3, 1959, 2).

△ **Кольоро́ві мета́ли** *див.* **мета́л.**

5. Прикм. до **ко́лір** 1; колірний. *Розвивається так званий поліхромний стиль, у якому кольоровий ефект досягався шляхом поєднання на золотому або срібному фоні різних вставок з яскравого різнокольорового каміння і скла* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 239).

КОЛЬОРО́ВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Наявність того чи іншого кольору в чомусь. *Промені різної кольоровості неоднаково заломлюються призмою* (Курс фізики, III, 1956, 322); *Щоб встановити сортність гасу, бензину та ряду інших продуктів перегонки нафти, необхідно спочатку визначити їх кольоровість* (Веч. Київ, 10.V 1957, 2).

2. *розм.* Властивість за знач. **кольоро́вий** 2. *Тихий часе надвечірній.. Як ти млою повиваєш Те, що грало пишноцвітно В кольоровості незмірній!* (Рильський, II, 1960, 50).

КОЛЬРА́БІ, *невідм., ж.* Городня дворічна рослина з товстим кулястим стеблом, що виглядом і смаком нагадує ріпу і є різновидом капусти. *Кольрабі являє собою дворічну капустяну рослину, ботанічно близьку до білоголової капусти* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 159); *Особливо цінні овочеві делікатеси — цвітна капуста, кольрабі, спаржа, баклажани, зелений горошок* (Рад. Укр., 26.IX 1961, 3).

КО́ЛЬТ, а, *ч.* Револьвер або кулемет особливої системи. *З кишені її куценької спідниці визирала ручка маленького кольта* (Досв., Вибр., 1959, 17); [К у з ь м а:] *А навчити з кулемета стріляти можеш?* [Т а р а с:] *Чого ж, можна. Я й максим, і кольт, і люїс знаю, як своїх п'ять пальців* (Корн., I, 1955, 159).

КОЛЬЧУ́ГА, и, *ж.* Частина старовинного захисного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець. [П а н Д у ш е ч к а:] *Ромця гадала, що прийдуть лицарі в шоломах, у кольчугах, а прийшли якісь костурники...* (Вас., III, 1960, 210); *Про всяк випадок надів він під сорочку кольчугу й засунув за пояс кинджал* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 467); * Образно. *І тільки дуб у золотій кольчузі, Як воїн, вийшов зиму зустрічать* (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 120); * У порівн. — *Тебе ж і голкою не вколеш. Весь в орденах, мов у кольчузі!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 434).

КОЛЬЧУГАЛЮМІНІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **кольчугалюмі́ній** // Зробл. із кольчугалюмінію.

КОЛЬЧУГАЛЮМІНІЙ, ю, *ч.* Міцний алюмінієвий сплав, який містить 0,5% нікелю.

КОЛЬЧУ́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **кольчу́га.** *В кольчужні кільця дівчина вплете Свого волосся пасмо золоте* (Бажан, I, 1946, 301).

КО́МА[1], и, *ж., грам.* Розділовий знак, що має форму гачка (,); уживається для відокремлення слів, словосполук і речень. *Читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми, Все розберіть...* (Шевч., I, 1963, 333); *В кінці рядків масмо логічну паузу, позначену знаками пунктуації (кома, крапка)* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 94).

△ **Кра́пка з ко́мою** *див.* **кра́пка.**

КО́МА[2], и, *ж., мед.* Стан організму, що характеризується втратою свідомості з порушенням чутливості, розладом життєво важливих функцій — кровообігу й дихання. *Кома виникає при тяжких отруєннях організму або при захворюваннях головного мозку* (Заг. догляд за хворими, 1957, 184); *Я чув, що при діабеті буває кома, але уявлення про неї мав дуже неясне* (Трубл.., Глиб. шлях, 1948, 248).

КОМАКАДЕ́МІЯ, ї, *ж., іст.* Скорочення: комуністична академія.

КОМА́НДА, и, *ж.* 1. Короткий наказ командира за встановленою формою. — *Нумо, вдармо на той город! ..І команди не чекали* [половці].., *Жваво рушили до брам* (Фр., XIII, 1954, 371); *Вся армія кинулась штурмом до Лук.— В атаку! — лунала команда Івана* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 173); // Чиє-небудь розпорядження, висловлене коротко, владно. *Хриплий голос режисера кричить словами команди* (Ю. Янов., V, 1959, 122).

◇ **Віддава́ти (відда́ти) кома́нду** *див.* **віддава́ти; Мов (на́че, як** *і т. ін.*) **за кома́ндою (на кома́нду, по кома́нді)** — разом, водночас, дружно. *Мов на команду, обі жінки заридали вголос* (Фр., III, 1950, 199); *В цю мить, мов за командою, вздовж цілої валки заторохкотіли постріли* (Досв., Вибр., 1959, 91); *Раптом усі, мов по команді, зірвалися з місця й побігли вулицею* (Руд., Остання шабля, 1959, 539).

2. Керівництво якою-небудь військовою частиною; командування. *Загін залишився під командою Кіндрата Терена* (Юхвід, Оля, 1959, 304).

3. Невелика військова частина, виділена в окрему одиницю або сформована для якогось призначення. *Не пішов* [Кость] *з командою, а зостався при майорові* (Кв.-Осн., II, 1956, 388); *Диригент вивів музикантську команду на збірний пункт, куди поспішали члени штабу й рядові командири* (Мик., II, 1957, 512); *Налетівши на військову команду, турбаївці миттю обеззброїли її* (Гончар, Таврія.., 1957, 133).

4. Екіпаж судна, особовий його склад. *Десь великодніми святами команда одного з таких катерів пригнала з моря велике парусно-моторне судно* (Гончар, II, 1959, 73); *Кораблі розійшлися так близько, що можна було бачити обличчя команди на зустрічному кораблі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231).

5. Спортивний колектив на чолі з капітаном. *Капітани футбольних команд «супротивників» потиснули один одному руки* (Вишня, День.., 1950, 130); *Команди виявилися однакової сили — коли одна забивала гол, то й друга не лишалася в боргу* (Збан., Мор. чайка, 1959, 212).

Збі́рна кома́нда *див.* **збі́рний.**

6. Група людей, що виконує якусь роботу. *Пожежа була ліквідована без допомоги пожежної команди* (Смолич, II, 1958, 81); *Машинна команда.. з ранку й до вечора порається біля машини* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); *У нього* [капітана] — *радист, кочегари, матроси, ..А в мене* [комбайнера] *команда — Оленка та Фрося!* (С. Ол., Вибр., 1959, 124).

КОМАНДА́РМ, а, *ч.* Скорочення: командувач армії. *Дивізія чекала на командарма* (Панч, II, 1956, 334).

КОМАНДИ́Р, а, *ч.* 1. Керівник військової частини, підрозділу, з'єднання, загону, судна, ескадрильї тощо. *Повідав нам таки наш секретар.., що коли став* [Іван

Андрійович] *на секретарстві, то ніхто й не знає; через це з його один командир (служив він у гусарах) завжди сміявся* (Мирний, 1, 1954, 47); *Перед командиром загону молодий хлопець, щойно повернувся з розвідки* (Головко, I, 1957, 363).

2. *розм., жарт.* Про того, хто любить наказувати, розпоряджатися. — *Хоч не вінчана, та не буде вашою, бо тут я командир, а де командує пан Закудов, там справа йде, як горить* (Н.-Лев., III, 1956, 347).

КОМАНДИ́РИХА, и, *ж., розм.* Дружина командира (у 1 знач.).

КОМАНДИ́РІВ, рова, рове. Прикм. до **командир** 1; належний командирові. *Від командирового голосу він підхопився на ноги* (Панч, Іду, 1946, 60); *Командирова зброя.*

КОМАНДИ́РКА, и, *ж., розм., жарт.* Жін. до **командир** 2.

КОМАНДИРОВА́НИЙ, а, е. Діепр. пас. мин. ч. до **командирува́ти.**

КОМАНДИРО́ВКА, и, *ж.* Те саме, що **відря́дження** 2—4. — *Всього три дні був у командировці, а вже занудьгував за ними* (Донч., VI, 1957, 537); [О л ь г а:] *Я піду.. в місто, пошукаю номер в готелі.. Дай мені твій паспорт — про всякий випадок і командировку* (Коч., II, 1956, 317).

КОМАНДИРО́ВОЧНИЙ, а, е. Стос. до командировки. *Командировочне посвідчення; // у знач. ім.* **командиро́вочний**, ного, *ч.* Той, хто перебуває у відрядженні. *Їхали переважно командировочні. Інженери з будівництва везли високі рулони з проектами* (Кучер, Прощай.., 1957, 16).

КОМАНДИ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **командир**; належний командирові. *Немов підхоплені гарячим вітром, звелись дибки командирські коні* (Довж., Зач. Десна, 1957, 153); // Власт. командирові. *Його манера розмовляти нагадувала командирську* (Сміл., Сашко, 1957, 31).

КОМАНДИРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Те саме, що **відряджа́ти** 1. *Батько почав наполягати, щоб Данило пішов учитися, і його командирували на робфак* (Кучер, Трудна любов, 1960, 229).

КОМА́НДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кома́нда**. *До особисто-командних змагань на першість країни залишилось близько двох місяців* (В ім'я Вітч., 1954, 35); //Призначений для подавання команди (у 1 знач.). *Перед щитами — командний стіл з комутатором. Біля нього лише одна людина — Євдокія Вороненко* (Баш, На землі.., 1957, 29); // Власт. для тих, хто подає команду. *Командний голос.*

2. Стос. до командування. *Командна посада; Командні кадри.*

△ **Кома́ндна висота́ (пози́ція)** — найвища, панівна висота в якій-небудь місцевості, що дає військам низку переваг над супротивником. *Михайло Фрітйофович запропонував зійти на гору Ануя, командну висоту над Псирцхою* (Трубл., Мандр., 1938, 2); **Кома́йдний пункт** — пункт, з якого керують босм. *Крім вогневої Брянського, тут розмістився командний пункт батальйону з усім своїм штабом* (Гончар, I, 1954, 47).

3. *перен.* Керівний, провідний, головний. *Люди бездарні, зарозумілі, нечесні, самозаспокоєні не мають права займати командні пости* (Літ. газ., 20.I 1961, 1); *До цього списку* [підприємств, експлуатацію яких здійснюватиме держава] *повинні ввійти.. підприємства.., які є командними в господарському житті країни* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 208).

◇ **Кома́ндний склад:** а) особи, які командують військами або якою-небудь військовою частиною; б) керівний склад підприємства, установи. *Командний склад заводу «Арсенал».*

КОМАНДО́Р, а, *ч.* 1. У середньовічних духовних і лицарських орденах — найвище звання, а також особа, що мала це звання. [К о м а н д о р:] *З банітами стават до повдинку не личить командорові* (Л. Укр., III, 1952, 364); *Головний інженер був подібний до статуї командора* (Шовк., Інженери, 1956, 327).

2. *заст.* Керівник загону кораблів, який не мав чину адмірала.

3. *спорт.* Керівник кінних, лижних, автомобільних і т. ін. змагань.

КОМАНДО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **командо́р.** *Він.. з великою гідністю носить свій білий командорський плащ* (Л. Укр., III, 1952, 342).

КОМА́НДУВАННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **кома́ндувати.** *Артем залишився в заставі, перебравши на себе командування цією групою* (Головко, II, 1957, 568); *Він мені одразу полюбився, цей Адаменко, ..я йому передав командування над моїми шахтарями* (Ю. Янов., II, 1958, 246).

2. *збірн.* Особи, які стоять на чолі військ, військових підрозділів і т. ін.; командири. *Полковник одержав дозвіл командування і негайно вилетів до Києва* (Дмит., Паречена, 1959, 228); *Президія Верховної Ради СРСР.. призначає і змінює вище командування Збройних Сил СРСР* (Конст. СРСР, 1963, 11).

КОМА́НДУВАТИ, ую, усш, *недок.* 1. Говорити слова команди (у 1 знач.). — *Починати! — командує Тихович* (Коцюб., I, 1955, 226); — *Швидше до лікарні! — командував голова колгоспу* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 56).

2. *чим.* Бути командиром чого-небудь. *Ротою тепер командував гвардії старший лейтенант Кармазин* (Гончар, III, 1959, 198); *Він служив у Балтійському флоті, командував кораблем «Ревель»* (Видатні вітч. географи.., 1954, 39); // *також ким, розм. над ким.* Спрямовувати рух, дію когось, чогось; керувати. *Бурунда командував над стрільцями* (Фр., VI, 1951, 128); *Капітан дивився в бінокль і командував керманичами та машиністами* (Ю. Янов., II, 1958, 139); *Командувати боєм (обороною).*

3. *ким, чим, над ким — чим і без додатка, перен., розм.* Порядкувати, розпоряджатися. *Баба-повитуха.. командувала молодицями, неначе генерал москалями* (Н.-Лев., III, 1956, 109); [П р а п о р щ и к:] *Ану, ви! На цьому параді* [зустрічі міністра] *я командую* (Корн., I, 1955, 162); — *Хто ти така? Хто тебе прислав сюди командувати нами, вказувати нам?* (Шиян, Баланда, 1957, 93).

КОМА́НДУВАЧ, а, *ч.* Керівник великого військового з'єднання. *Бійці вже обступили командувача тісним колом* (Гончар, Таврія.., 1957, 707); *Пізно ввечері.. генерал Родко пішов до командувача армії* (Собко, Вогонь.., 1947, 67).

КОМА́НДУЮЧИЙ, чого, *ч.* Те саме, що **кома́ндувач.** *Командуючий Чорноморським флотом поздоровляв ескадру* (Кучер, Чорноморці, 1948, 22).

КОМА́Р, а́, *ч.* Двокрила кровосальна комаха з тонким довгастим тільцем і хоботком. *Кусає комар до пори* (Номис, 1864, № 7770); — *Ой, чи хутко ви там? Тут комарі заїдають,— протягла немов заспаним голосом Зоня* (Л. Укр., III, 1952, 653); *Рятуючись від комарів, що густо дзвеніли над головами, заробітчани взялися розкладати багаття* (Гончар, Таврія, 1952, 90); *Малярійні комарі, поширюючи серед населення певних місць малярію, завдають величезної шкоди* (Підручник дезинф., 1953, 46).

◇ **Задуши́ти** [**в пу́зі**] **комара́** *див.* **заду́шувати; Комар но́са не підто́чить** — не буде до чого причепитися, прискіпатися.—*Ви не турбуйтеся, все буде оформлено так, що комар носа не підточить...* (Руд., Вітер.., 1958, 313).

КОМА́РИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кома́р**. *Вилетіла муха з хати комарика рятувати* (Сл. Гр.); *Рої комариків і золотокрилих мушок бриніли.. в тіні дерев* (Фр., III, 1950, 181).

КОМАРИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **кома́р**. *Ярмарковий гук затихає, як писк комариного рою* (Вас., II, 1959, 191); *Обличчя й руки свербіли від комариних укусів* (Донч., III, 1956, 52).

КОМАРИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **кома́р**. *Упав з дуба комарище. Розбив собі головище* (К.-Карий, II, 1960, 7).

КОМАРІ́В, ро́ва, ро́ве. Прикм. до **кома́р**; // *перен.* Такий мізерний, як у комара. — *Мовчи, дурню, кому.. твого комарового життя потреба!* (Фр., VIII, 1952, 166).

КОМАРНЯ́, і́, *ж.* Збірн. до **кома́р**. — *В болоті нам очі комарня виїдала* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 529).

КОМАТО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Прикм. до **ко́ма** [2]. *Коматозний стан.*

КОМА́ХА *див.* **кома́хи.**

КОМА́ХИ, а́х, *мн. (одн.* **кома́ха**, и, *ж.*). 1. Клас безхребетних членистоногих тварин, до якого належать жуки, бабки, мухи, бджоли, блощиці, мурашки тощо. *По дереву лізли червоні комахи* (Щог., Поезії, 1958, 294); *З розкритого вічка теплою хмарою підіймається комаха, полощеться в сонячному повітрі* (Стельмах, II, 1962, 250); *Над кожною квіткою пурхають комахи* (Коп., Як вони.., 1948, 13).

2. *розм.* Мурашки, мурахи.

КОМАХОЗАПИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який запилюється комахами (у 1 знач.). *Крім конюшини, бджоли запилюють ще й такі комахозапильні рослини: гречку, соняшник, огірки, баштанні* (Колг. Укр., 5, 1958, 29).

КОМАХОЇ́ДНИЙ, а, е. 1. Який живиться комахами. *Комахоїдні птахи (ластівки, дятли, шпаки, синиці і багато інших) винищують величезну кількість комах* (Зоол., 1957, 122); *У нашій вітчизняній флорі групу комахоїдних рослин представляють росичка, товстянка й пухирник, що «поїдає» водних тварин* (Веч. Київ, 25.III 1966, 4).

2. *у знач. ім.* **комахої́дні**, них, *мн.* Ряд ссавців, що живляться комахами (їжак, кріт і т. ін.). *Хохуля — один із найдавніших і найцікавіших представників ряду комахоїдних* (Веч. Київ, 15.IV 1968, 4).

КОМА́ШЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кома́шка**. — *Яких я бачив там звірюк, Довготелесих та страшних гадюк, Комашечок..* (Гл., Вибр., 1957, 81).

КОМАШИ́НА, и, *ж.* Одна комаха. *Івась.., забачивши на траві.. червоненьку комашину, присів до неї* (Мирний, IV, 1955, 9); *Маленькі комашини в траві повзають, стрибають коники-швидкокрильці* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 517).

КОМАШИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **кома́ха**, **кома́хи**. *Билинка хитнулась, і коник, не втримавшись, розправив райдужні крильця і легко спустився на своєму комашиному парашуті на землю* (Донч., III, 1956, 388); *Їм здалося, що то якісь могилки або здорові комашині купи* (Н.-Лев., IV, 1956, 19); *Однесла Мотря на вигін* [горщик із кажаном], *постановила в комашину кучу* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 32).

КОМАШИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **комашина**. *До сестричок-полуничок ходять в гості їжаки, комашинки* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 86); *У порівн. *Воли були здорові, комашинкою здавався біля них Яшко* (Головко, I, 1957, 127).

КОМАШИ́ТИСЯ, шу́ся, ши́шся, *недок., розм.* Те саме, що **метуши́тися**. *Навколо Каленика Романовича комашаться учні, він губиться в цій колотнечі* (Сенч., Опов., 1959, 7); *Того ж самого дня.. на дні котлована комашились уже люди* (Коцюба, Нові береги, 1959, 169).

КОМА́ШКА, и, *ж.* Зменш. до **кома́ха**. *Пташки ущухли, звірина причаїлась, малі комашки завмерли в траві* (Коцюб., I, 1955, 176); *В високій траві гудуть польові комашки, а здалека блищать коси косарів* (Кобр., Вибр., 1954, 29); *Каминецький соломинкою допомагав мурашці видобутись з-під купини тирси. Перелякана комашка сприйняла допомогу як спробу нападу* (Вільде, Сестри.., 1958, 283); * У порівн. *Невеличкий на зріст, сухий, як комашка.., дід Оникій був схожий на вусатого жука* (Н.-Лев., IV, 1956, 199).

◇ **Кома́шки бі́гають (бі́гали) по тілу (по спи́ні** *і т. ін.) див.* **бі́гати.**

КОМА́ШНИК, а́шника́, *розм.* Те саме, що **мура́шник**. *Він розворушив комашник і довго стежив, як метушиться перелякана комашня* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 137); *Семен виглянув з вікна і внизу в людському комашнику відшукав її.. постать* (Сміл., Зустрічі, 1936, 61); * У порівн. *Річковий вокзал навіть уночі ворушився, як величезний комашник* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 121).

КОМА́ШНЯ, КУМА́ШНЯ, і, *ж., діал.* 1. Обід для кумів.

2. Поминки. *Агітація ведеться двояка, світська.. і церковна по соборчиках, церквах, на хрестинах, комашнях і т. ін.* (Фр., XVI, 1955, 182).

КОМАШНЯ́, і́, *ж.* 1. *збірн.* Комахи (у 1 знач.). *Всяка комашня утікає поперед серпами* (Фр., I, 1955, 60); *Між оселями пурхали серпокрильці, виловлювали неповоротку після дощу комашню* (Десняк, I, 1955, 395).

2. *збірн., розм.* Мурашки. *Хутко перебігли* [пани] *до міста; наче межи комашню впали* (Вовчок, I, 1955, 118); * Образно. *Ціль* [у тирі] — *дошка з чорним паперовим колом, на якому розбігалася комашня цифр* (Донч., II, 1956, 211); * У порівн. *Де той народ, що, мов працьовита комашня, оселяв колись родючу землю?* (Коцюб., I, 1955, 292).

3. *розм.* Те саме, що **мура́шник** 1. — *Якби таку жінку та мені — я б її у комашню втручив,— нехай би пихкала!* (Вовчок, I, 1955, 127); *І врешті ти б попав у темних змій житло, В пекучу комашню, в холодні трясовини* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 133).

КОМБА́ЙН, а, ч. Складна машина, що одночасно виконує роботу кількох машин, цикл виробничих процесів. *Не тільки трактори загули, з'явилися на полях і комбайни* (Рильський, III, 1956, 51); *А ось, поглянь,— комбайн такий, що швидко, без зусилля рубає й сипле в риштаки потрощене вугілля* (Забіла, Малим.., 1958, 47).

КОМБА́ЙНЕ́Р, а, ч. Той, хто водить комбайн, керує ним. *Тут* [у полі] *щойно побував комбайн; комбайнер, видно, дуже старався скосити якнайбільше* (Чаб., Тече вода.., 1961, 31); *Тато мій тепер На шахті комбайнер* (Бойко, Ростіть.., 1959, 33).

КОМБА́ЙНЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **комба́йне́р**. [Г а л я:] *Я комбайнерка, але була і шофером, і на мотоциклі їздила* (Корн., I, 1955, 289).

КОМБА́ЙНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комба́йне́р**. *Охоче навчав* [комбайнер] *комбайнерському ділу.. хлопців, дівчат* (С. Ол., Вибр., 1957, 153); // Належний комбайнерові, комбайнерам. *В донецьких степах, в комбайнерському фургоні.. актори безсонні Готують «Дванадцяту ніч»* (Бажан, Роки, 1957, 201).

КОМБАЙНОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Галузь машинобудування, що виробляє комбайни. *Вітчизняне комбайнобудування; Вугільне комбайнобудування.*

КОМБА́ЙНОВИЙ, а, е. Прикм. до **комба́йн**. — *Докота у вас — молодець! — сказав Кошик, дивлячись на комбайновий агрегат* (Автом., В. Кошик, 1954, 285); *Комбайнові ножі;* // Який здійснюється за допомогою комбайна. *Застосування двофазного комбайнового збирання зернових культур.. викликав додаткові затрати* (Колг. Укр., 1, 1957, 7); // Який виробляє комбайни. *Комбайновий завод.*

КОМБАЙНУВА́ННЯ, я, *с.* Застосування комбайна в сільському господарстві та промисловості. *Колгоспи й радгоспи південних областей приступили до збирання хлібів прямим комбайнуванням* (Рад. Укр., 3.VII 1957, 1).

КОМБА́Т, а, *ч.* Скорочення: а) командир батальйону. *До побачення, сивий комбате, В батальйон ти прийшов молодим...* (Дмит., Вітчизна, 1948, 133); б) командир батареї. *На вимогу комбата артилерійський.. полк вислав дві самохідні гармати* (Гончар, І. 1954, 221).

КОМБІ́Д, у, *ч., іст.* Скорочення: комітет бідноти. *11 червня 1918 року Ленін і Свердлов підписали декрет про створення комітетів бідноти (комбідів)* (Біогр. Леніна, 1955, 201).

КОМБІКО́РМ, у, *ч.* Скорочення: комбінований корм (суміш сухих кормів, що містить необхідні для даного виду тварин поживні та мінеральні речовини, а також вітаміни). *Годуючи тварин відповідними комбікормами, можна досягти високої ефективності* (Хлібороб Укр., 8, 1966, 18).

КОМБІКО́РМОВИЙ, а, е. Прикм. до **комбіко́рм**; // Який виробляє комбікорми. *Збільшиться потужність комбікормових підприємств, а виробництво комбікормів зросте вдвоє* (Хлібороб Укр., 4, 1966, 5); *Комбікормовий завод.*

КОМБІНА́Т, у, *ч.* 1. Велике промислове підприємство, що об'єднує кілька різних підприємств, зв'язаних між собою технологічним процесом або адміністративно. *Сучасний металургійний завод являє собою поєднання ряду взаємно зв'язаних підприємств і цехів, тобто комбінат* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); — *Я керую великим комбінатом. Ми топимо чавун і варимо сталь* (Рибак, Час.., 1960, 797); *Текстильний комбінат;* // Об'єднання кількох дрібних підприємств місцевої промисловості або комунально-побутового обслуговування. *Комбінат побутового обслуговування; Деревообробний комбінат;* // Сукупність теплиць, парників і т. ін. для прискореного масового вирощування рослин. *Доцільно було створити міжколгоспний тепличко-парниковий комбінат* (Колг. Укр., 4, 1957, 34).

2. Об'єднання навчально-виховних закладів різних ступенів, напр. інституту й технікуму, дитячих ясел і садка при заводах та інших підприємствах. *У навчально-курсовому комбінаті щороку підвищують свою кваліфікацію від 600 до 700 робітників* (Наука.., 8, 1956, 13).

3. У капіталістичних країнах — об'єднання різних підприємств як одна з форм монополії для ведення конкурентної боротьби.

КОМБІНА́ТОР, а, *ч., ірон., жарт.* Спритний, хитрий ділок, який досягає мети за допомогою комбінацій (у 3 знач.). — *Ніколи б до такого не додумався! Ви — геній. Мені здавалося, ніби я комбінатор, але ви...* (Собко, Стадіон, 1954, 184).

КОМБІНАТО́РНИЙ, а, е, *спец.* Який грунтується на комбінуванні. *Комбінаторні зміни звуків — звукові зміни, що виникають внаслідок взаємодії звуків мови в мовному потоці* (Сл. лінгв. терм., 1957, 81).

КОМБІНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до комбінації (у 1—3 знач.). *У відчуванні співзвучностей велику роль відіграють комбінаційні тони* (Рад. психол. наука.., 1958, 16); *Комбінаційна гра.*

КОМБІНА́ЦІЯ, і, *ж.* 1. Сполучення, поєднання або розташування чого-небудь (перев. однорідного) у певному порядку. *Се була музика нових поколінь, нечувані комбінації звуків* (Коцюб., II, 1955, 387); *До вечора вона по-своєму переставляла меблі, .. спробувавши всі комбінації* (Мик., II, 1957, 295); *Комбінація гарнірів з різних овочів значно збагачує другі страви вітамінами й мінеральними солями* (Укр. страви, 1957, 18).

◇ **Комбіна́ція з трьох па́льців**, *жарт.* — дуля. *У розмірену ходу подій воно* [слово «але»] *вскакує, як комбінація з трьох пальців* (Донч., VI, 1957, 523).

2. *спорт.* Ряд цілеспрямованих прийомів гри в боротьбі за перемогу над противником. *Такі інтересні, складні й хитромудрі розігруються на зеленому* [футбольному] *полі комбінації* (Вишня, І, 1956, 406); *Комбінація є дуже сильною тактичною зброєю шахіста, бо завдяки їй звичайно досягається вирішальна.. перевага або ж оголошується мат ворожому королю* (Перша книга шахіста, 1952, 90).

3. *перен.* Складний, хитромудрий план, задум або замір для здійснення якоїсь мети. *Ежен переглядав газету. Та, видно, не займала його.. довжелезна вступна стаття з високополітичними комбінаціями та пророцтвами* (Фр., І, 1955, 333); *А може Ви придумаєте якусь іншу комбінацію, тоді повідоміть* [повідомте] *мене* (Коцюб., III, 1956, 424); *У гострих його очах уже іскряться найсміливіші вигадки й комбінації* (Гончар, І, 1954, 96).

4. Жіноча сорочка, яку надягають під сукню й т. ін. *Шовкова комбінація.*

КОМБІНЕЗО́Н, а, *ч.* Робочий одяг, що становить сполучення куртки зі штанами. *Прийшла Таня в комбінезоні, закурена — просто з борозни, від трактора* (Головко, І, 1957, 417); *Я був одягнений в теплий комбінезон льотчика* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 279).

КОМБІНО́ВАНИЙ, а, е. Який становить комбінацію (у 1 знач.) чого-небудь. *Комбіноване освітлення — це поєднання спрямованого й розсіяного освітлення* (Довідник фот., 1959, 65); *Деяких хворих на туберкульоз лікують комбінованим методом* (Наука.., 2, 1959, 59); *Командування розраховувало взяти село комбінованим ударом* (Тют., Вир, 1964, 497); *Комбіноване знімання.*

КОМБІНО́ВАНО. Присл. до **комбіно́ваний**. *Велику кількість м'ясних страв.. приготовляють комбіновано з іншими продуктами — борошном, овочами і т. д.* (Укр. страви, 1957, 128).

КОМБІНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **комбінува́ти**. *Розвиток спеціалізації і кооперування, а також доцільне комбінування споріднених підприємств — одна з найважливіших умов технічного прогресу і раціональної організації суспільної праці* (Програма КПРС, 1961, 65); *Комбінування овочів з м'ясом значно полегшує перетравність тваринного білка* (Укр. страви, 1957, 18).

КОМБІНУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., перех.* 1. Сполучати, поєднувати або розташовувати що-небудь (переважно однорідне) у певному порядку. *Він мовчав кілька хвилин, комбінуючи в душі все, що досі чув і бачив* (Фр., VI, 1951, 469); *Полив по борознах комбінуємо з поливом пристобурних смуг, даючи в крайні від дерев борозни більше води, ніж у середні* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 30).

2. Об'єднувати спільним технологічним процесом або адміністративно. *..з одного боку, мануфактура вводить в процес виробництва поділ праці або розвиває його далі, з другого боку — вона комбінує ремесла, які були раніше самостійними* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 340).

3. *розм.* Робити комбінації (у 2, 3 знач.). — *Тринадцять на спаса минуло* [Ользі],— *гордо величалась мати, потай комбінуючи собі різні проекти* (Кач., II, 1958, 23); — *Я люблю чесно, начистоту, а він крутить, як циган сонцем, .. все щось комбінує* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 306).

КОМБІНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Сполучатися, поєднуватися в певних співвідношеннях або в певному порядку. *Ці два питання комбінувалися в його умі* (Фр., VI, 1951, 248); *Основна умова утворення умовних слинних рефлексів полягав в тому, що діяння обраного індиферентного подразнення комбінується з годуванням собаки або з вливанням йому в рот кислоти* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 77).

КОМБРИ́Г, а, *ч.* Скорочення: командир бригади. *Комбрига викликали в штаб корпусу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 6).

КОМВИ́Ш, у, *ч., іст.* Скорочення: комуністична вища школа.

КОМВУ́З, у, *ч., іст.* Скорочення: комуністичний вищий навчальний заклад. *Для підготовки кадрів партійних і радянських працівників.. велике значення мало створення.. комвузу* (Іст. УРСР, II, 1957, 285).

КОМГОСП, у, *ч.* Скорочення: комунальне господарство. *Фанери для вікон з великими труднощами довелося дістати на ордер комгоспу* (Кир., Вибр., 1960, 51).

КОМДИ́В, а, *ч.* Скорочення: а) командир дивізії. *Командарми й комдиви знали випадки, коли він* [командувач дивізії] *ходив в атаку разом із стрілецькими лавами* (Ю. Янов., II, 1958, 237); б) командир дивізіону кораблів.

КОМЕДІА́НТ, *розм.* **КУМЕДІА́НТ,** а, *ч.* 1. *заст.* Взагалі артист. *Отак мандрівні кумедіанти й переводили з вистави до вистави Климка та Стецька, змінюючи обставники, життєві подробиці* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 200); // Цирковий клоун; штукар. *Дрімайло.. грався торбами, як от штукар, або комедіант, бавиться своїм штукарством* (Н.-Лев., IV, 1956, 317); // *перен., ірон.* Про людину, що своєю поведінкою, учинками схожа на штукаря, фокусника. *Саша поспішає за ним, як песик, з захопленням дивлячись на цього комедіанта. Такі гримаси корчити, так перекривлювати людей — потіха та й годі!* (Полт., Повість.., 1960, 339).

2. *перен., ірон.* Удавальник, лицемір. *Робітничий клас добре налякав «думських» комедіантів..* (Ленін, 9, 1949, 411); *Чи ти скінчиш, нарешті, нещасний комедіанте! Коли перестанеш брехати бодай собі самому?* (Коцюб., II, 1955, 266); *Поїзд рушив. Микола Павлович припав до спинки фотеля і вперше на своєму віку заплакав.— Комедіант! — топнула* [тупнула] *з досадою ногою Ганна Михайлівна* (Л. Янов., I, 1959, 382).

КОМЕДІА́НТКА, *розм.* **КУМЕДІА́НТКА,** и, *ж., заст., ірон.* Жін. до **комедіа́нт.** *Комедіантко, проклятта на тебе! Всі твої слова, і сміхи, і сльози — все комедія, все роль..!* (Фр., IV, 1950, 353).

КОМЕДІА́НТСТВО, а, *с., заст., ірон.* Удавання, лицемірство. *Не докоряй мені комедіантством! Не докоряй тим, що я грала ролю* [роль] *перед тобою!* (Фр., IV, 1950, 353).

КОМЕДІА́НТСЬКИЙ, *розм.* **КУМЕДІА́НТСЬКИЙ,** а, е, *заст., ірон.* Прикм. до **комедіа́нт.** *Кидалася Настя по тісному гарему.. Швидше, швидше покинути цю клітку, барвисту, як комедіантські буди на ярмарку* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 19).

КОМЕДІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до комедії (у 1 знач.), пов'язаний з нею. *Блискавично було розіграно цю невеличку, майже комедійну сцену* (Стельмах, I, 1962, 590); *Комедійні елементи п'єси «Приїздіть у Дзвонкове» поєднуються з ліричними* (Іст. укр. літ., II, 1956, 324); // В основі якого є комедія. *Переключаючись на роботу в кіно, я думав присвятити себе виключно жанру комічних і комедійних фільмів* (Довж., I, 1958, 21); // Який грає в комедіях. *Карпо Соленик — найкращий комедійний актор в українському театрі першої половини XIX століття* (Літ. Укр., 17.V 1966, 2); // Власт. комедії. *В «Останній зустрічі» визначилась також характерна особливість поетики п'єс Левади — поєднання комедійних ситуацій з гостро драматичними* (Рад. літ-во, 8, 1965, 64).

КОМЕДІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Наявність комедійних елементів у п'єсі, грі тощо. *Широчінь гоголівського діапазону, ліричність, комедійність і фантастика його «Вечорів...», пафос «Тараса Бульби» спричинились до того, що, мабуть, нічиї твори не дали стільки сюжетів для опер, як твори Гоголя* (Рильський, III, 1956, 213); *Комедійність характерів, ситуацій і положень у цьому фільмі* [«Трактористи»].. *життєва, сповнена здорового народного гумору* (Укр.. кіномист., II, 1959, 86).

КОМЕДІО́ГРАФ, а, *ч.* Драматург, який пише комедії (у 1 знач.). *Великий мислитель і вчений* [Дж. Бруно] *був також.. поетом, комедіографом* (Наука.., 1, 1960,63).

КОМЕДІОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Писання комедій (у 1 знач.); сукупність комедійних творів. *Визначальною рисою сучасної комедіографії є помітне поширення її проблематики* (Рад. літ-во, 5, 1966, 31).

КОМЕ́ДІЯ, *розм.* **КУМЕ́ДІЯ,** ї, *ж.* 1. Драматичний твір з веселим, смішним або сатиричним сюжетом. *Я ніколи комедій не писав* (Коцюб., III, 1956, 125); *У репертуарі його* [антрепренера Ленкавського] *трупи.. були різні п'єси: трагедії й комедії, водевілі, опери* (Укр. клас. опера, 1957, 70); *Музична комедія — один з найпопулярніших жанрів театрального мистецтва* (Літ. газ., 25.XI 1953, 3); // Вистава такого твору.— *Сьогодні ще зранку ходить за мною слідком,— розказує далі пані,— скиглить: дайте, мамо, копійку, в театр на кумедію піду* (Вас., I, 1959, 211); *Ми комедію дивились, Ми сміялись — аж втомились!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 100).

△ **Коме́дія ма́сок; Коме́дія дель а́рте** — італійська народна комедія епохи Відродження з постійними дійовими особами (масками), традиційним сюжетом, але вільним імпровізованим текстом. *Скіба побачив старого чоловіка.. з білим, знекровленим обличчям, .. шкіра на якому нагадує машкару арлекіна з комедії масок* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 103); **Коме́дія хара́ктерів** — комедія, у якій змальовано головним чином людські характери. *Ця комедія ситуацій* [«Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка] *у трактуванні Марка Лукича* [Кропивницького] *наближалась до комедії характерів, серед яких найяскравішим був основний персонаж — Шельменко* (Минуле укр. театру, 1953, 55).

2. *перен.* Забавний випадок, що-небудь смішне; курйоз. *Ізліз мій дядько на дзвіницю Та знай гука: — Оце кумедія яка! Всі люди на землі мов ті перепелиці* (Греб., I, 1957, 79); *Суддя спитав четвертого чоловіка, а далі п'ятого. І ті назвали себе синами Миколи Джері.. Пан тільки витріщав очі на ту комедію і не знав, чи ті люди жартували, чи зовсім подуріли* (Н.-Лев., II, 1956, 253); — *Людочки! Людочки! — верещав хлібороб..— Ця комедія набридла солдатам, вони вистрілили з гвинтівок. За одну мить майдан опустів* (Тют., Вир, 1964, 413); *З ним трапилась комедія;* // Про що-небудь пародійне. *Захопивши владу, Салаші і його поплічники влаштували в Буді, в королівському палаці, комедію*

присяги перед короною св. Стефана (Гончар, III, 1959, 228); *Комедія виборів у капіталістичних країнах.*

3. *перен.* Удавання з себе когось із певною метою; лицемірне поводження. *Настуся.. одразу втямила цю всю дядинину комедію* (Н.-Лев., IV, 1956, 237); [Д. Ж у а н *(падає на коліна):*] *Я вас благаю, донно Анно!* [А н н а *(з гнівним рухом):*] *Годі! Доволі вже комедії! Вставайте!* (Л. Укр., III, 1952, 363); *Їй спало на думку, що все це комедія, їй кажуть неправду* (Донч., VI, 1957, 321).

◇ **Гра́ти коме́дію** *див.* **гра́ти** [2]; **Лама́ти коме́дію** *див.* **лама́ти.**

КОМЕНДА́НТ, а, ч. 1. Той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району. *Селяни розказують, що як Текелій руйнував кіш, то звелів комендантові.. все.. знести* (Стор., I, 1957, 260); *— Я арештанта привіз.. Піду до коменданта, а він хай тут залишається,— вів далі фельд'єгер, вказуючи на Тараса Григоровича* (Тулуб, В степу.., 1964, 24).

2. Військовий начальник, що наглядає за правильністю відбування гарнізонної служби, дисципліною військових і т. ін. у населених пунктах і військових таборах, а також забезпечує їхню охорону (оборону) й нормальну діяльність різних служб. *Артьомов був призначений військовим комендантом села Руського* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 146).

3. Той, хто керує військовими перевезеннями на залізницях та водних шляхах. *Железняков на хвилину вийшов з вагона, здибав коменданта станції, який повертався від ешелонів* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 142).

4. Керівник будинку, що належить установі або використовується установою. *Комендант приміщення зайшов, оглянув вікна* (Кач., II, 1958, 69)

5. *діал.* Командир. * Образно. *— Овечки.. розсипалися по зеленому.. А передом барани, коменданти* (Фр., IV, 1950, 25).

КОМЕНДА́НТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **комендáнт.** *— У мене був земляк Карпо, з комендантського взводу маленький такий чоловічок* (Ю. Янов., I, 1958, 312); *Комендантський патруль.*

Комендáнтська годи́на *див.* **годи́на** [1].

2. *у знач. ім.* **комендáнтська**, кої, *ж.* Службове приміщення для коменданта (у 2—4 знач.). *В комендантській.. біля телефону позмінно чергують озброєні комсомольці* (Гончар, Людина.., 1960, 15).

КОМЕНДАТУ́РА, и, *ж.* Установа, яку очолює комендант (у 2 знач.). *Голобородькові довелося звернутись до військової комендатури, щоб узнати адресу госпіталю* (Голов., Тополя.., 1965, 119); *В домі, де розмістилася комендатура, сиділо двоє офіцерів* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124); // Приміщення для цієї установи. *Наші вибивали залишки* [фашистського] *гарнізону із села. Горіла комендатура* (Тют., Вир, 1964, 527).

КОМЕНДЕРУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., діал.* Командувати. *— Ну, спати! — комендерує Лесиха* (Фр., I, 1955, 64); *— Я ними комендерував би інакше, якби я був панотцем* (Коб., II, 1956, 48).

КОМЕНДО́Р, а, ч. Морський артилерист; матрос-навідник. *Навіть комендори на бронепоїздах — напівголі, богатирського здоров'я матроси — і ті часом не витримували, знеможено падали біля своїх розпечених гармат* (Гончар, II, 1959, 125); *Микола Панасюк досконало опанував професію першого комендора гармати — навідника* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 273).

КОМЕНТА́Р, я́, ч. 1. Пояснення, тлумачення до якого-небудь тексту. *Відстає від потреб науки публікація пам'яток української мови з кваліфікованими лінгвістичними коментарями* (Мовозн., XVI, 1961, 7); *Додавався* [до перекладу] *детальний коментар, що пояснює ряд питань фольклорного характеру* (Рад. літ-во, 2, 1958, 104).

2. *звичайно мн.* Роз'яснювальні або критичні зауваження з приводу яких-небудь подій, явищ. [Г а р м а ш:] *На ваших очах стався випадок, що не потребує особливих коментарів* (Мик., I, 1957, 165); *Брак подробиць він умів поповнювати своїми гумористичними коментарями* (Жур., Звич. турботи, 1960, 37).

Коментарі зайві — зрозуміло без пояснень, усе ясно.

КОМЕНТА́РІЙ, я, ч. Те саме, що **коментáр.** [В а л е н т:] *Мене не ваблять закони й коментарії на їх* (Л. Укр., III, 1952, 289).

КОМЕНТА́ТОР, а, ч. Той, хто коментує що-небудь; автор коментаря, коментарів. *В Галичині за сі статті предадуть анафемі і видавця, і перекладачів, і коментатора* (Л. Укр., V, 1956, 133); *З кінця 1942 р. він* [Я. Галан] *працює коментатором на радіостанції ім. Т. Г. Шевченка (Саратов)* (Іст. укр. літ., II, 1956, 597).

КОМЕНТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **коментува́ти.** *Двадцять прислів'їв, записаних і коментованих Венеліним, побачили світ більше як через півстоліття після смерті збирача* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 72); // *у знач. прикм. Тим більше необхідний* [гарний коментар], *чим глибший ідейно-художній задум, багатші конкретно-історичні реалії, сильніше соціальне звучання коментованого твору* (Рад. літ-во, 8, 1968, 86).

КОМЕНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коментува́ти.** *Картографування в радянській лінгвістичній географії супроводиться докладним коментуванням* (Нариси з діалектології.., 1955, 201); *У 60-х роках XIX ст. читання й коментування творів художньої літератури в старших класах гімназії і в недільних школах для дорослих набирає значного поширення* (Рад. літ-во, 2, 1965, 58).

КОМЕНТУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* 1. Давати коментар, коментарі до якого-небудь тексту. *Він* [Д. І. Яворницький] *виявляв постійний інтерес до народних пісень, переказів, дум, приповідок; збирав і по змозі публікував їх, коментував* (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 40).

2. Роз'яснювати, тлумачити що-небудь. *В оцій передмові я не думаю детально розбирати зміст листів* [М. Драгоманова], *ані коментувати їх* (Фр., XVI, 1955, 366); *Кукса почав роздивлятися газету, вголос коментуючи деякі статті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 372); *Японські вчені широко коментують запуск радянської космічної ракети* (Рад. Укр., 4.I 1959, 4).

КОМЕРСА́НТ, а, ч. У капіталістичних країнах — той, хто займається комерцією; купець. *В моїй каюті французькі монахи і турецький комерсант* (Коцюб., III, 1956, 349); *Це були, певне, комерсанти, підрядники та інші люди, заклопотані комерцією* (Досв.., Вибр., 1959, 102).

КОМЕРЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до комерції, пов'язаний з нею; торговельний. *Він надумався поширити свої комерційні справи виданням.. книжок* (Вас., I, 1959, 346); *— Нам відомо, що, спонукувані, без сумніву, комерційним інтересом, до .. Мічуріна вже приїхали або в усякому разі їдуть з-за кордону два визначні іноземці* (Довж., I, 1958, 395); *Комерційні операції;* // Який займається комерцією. *Роблю таку велику уступку через те, що я людина не комерційна* (Коцюб., III, 1956, 231).

2. Стос. до вільної (без карточок) торгівлі за підвищеними цінами при картковій системі постачання.

Під час.. скасування карткової системи було скасовано високі ціни комерційної торгівлі (Рад. Укр., 1. III 1949, 1); *Комерційні ціни.*

△ **Комерці́йна гра,** *заст.*— гра в карти, у якій виграш і програш залежать не тільки від випадку, а й від розрахунку; **Комерці́йне учи́лище** — у дореволюційній Росії — середній навчальний заклад, що мав торговельний ухил; **Комерці́йний банк** — у капіталістичних країнах — банк, що кредитує промислові та торгові підприємства; **Комерці́йний дире́ктор** — заступник директора підприємства, що займається постачанням, збутом і т. ін.; **Комерційний суд** — у дореволюційній Росії — суд, що розглядав справи, пов'язані з торгівлею та векселями.

КОМЕ́РЦІЯ, ї, *ж.* У буржуазному суспільстві — торгівля й пов'язані з нею справи.— *Гроші призначені самим богом нам, купцям, людям комерції, а не вам, ченцям* (Н.-Лев., III, 1956, 395); *Переходять вулицю міщани. Вони поспішають на базар по звичці, бо там давно вже нілякої комерції немає* (Ю. Янов., I, 1958, 182).

Підтри́мати коме́рцію, *заст., жарт.* — підтримати продавця, купуючи в нього товар.

КОМЕ́ТА, и, *ж.* Небесне тіло, що має яскраве ядро й туманну оболонку, від якої тягнеться довга смуга світла, що нагадує хвіст. *Крім зір, на небі спостерігаються хвостаті тіла — комети* (Курс заг. геол., 1947, 14).

КОМЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **коме́та.** *Метеорити, які входять до складу кометних ядер, після вивчення їхнього віку та інших особливостей виявились уламками кори планет* (Знання.., 4, 1966, 5); *Кометний хвіст;* // Стос. до вивчення комет. *Кометна астрономія.*

КОМИ́З, у, *ч., розм.* Те саме, що **вередува́ння**; примха, каприз. *Ач як на його комиз напав. Ось я тобі!* (Сл. Гр.).

КОМИЗА́, и́, *розм.* 1. *ж.* Те саме, що **вередува́ння**; примха, каприз.

2. *ж. і ч.* Те саме, що **вереду́н.**

КОМИЗИ́ТИСЯ, ижу́ся, изи́шся, *недок., розм.* Те саме, що **вередува́ти**; капризувати. — *Та ну-бо, вбирайся швидше! Ще й комизиться!.. — говорив дід, бо його вже брала нетерплячка* (Н.-Лев., IV, 1956, 203); // Виявляти впертість; упиратися; норовитися. [Степан:] *Свахо, не комизься, іди в хату!* (Кроп., II, 1958, 62); *Всі його знайомі дівчата так і бігають за ним, тільки моргни. Не буде комизитись і Варварочка!* (Донч., V, 1957, 380); *Спершу Лиска трохи боялася, комизилася — півтора дні привчала її Даринка ходити в возику смирно* (Вирган, В розп. літа, 1959, 260).

КОМИ́ЗЛИВИЙ, а, е. Схильний комизитися. [Клавочка:] *Стійте. Стійте, куди ж ви? І пожартувати не можна... Яке комизливе цвіркуня. Та ну ж бо, не закопилюйте губи* (Коч., I, 1956, 84).

КОМИН, а, *ч.* 1. Передня (нижня) частина димоходу варистої печі. [Софія:] *От побачите, мамо, як я комин розмалюю* (К.-Карий, I, 1960, 291); *Федоська запалила і поставила на припічку, під коминком, тріскучу скалку* (М. Ол., Леся, 1960, 84).

2. Канал з вогнетривкого матеріалу для виходу диму з печі, груби в повітря; димохід. *Каганець чадів. У комині гудів осінній вітер* (Донч., II, 1956, 105).

3. Горішня частина димоходу над дахом якої-небудь будівлі; димар. *Два височезні комини стриміли до неба* (Фр., V, 1951, 383); *Господарі вертаються з роботи.., а нишком поглядають на димок, що в'ється понад коминком низеньким* (Л. Укр., I, 1951, 234); *У селі дим вставав над комінами* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 7).

КОМИНА́Р, КОМИНЯ́Р, а́, *ч., діал.* Сажотрус.

КОМИНАРЧУ́К, КОМИНЯРЧУ́К, а́, *ч., діал.* Хлопець-сажотрус. *Малий обмурзаний коминарчук стояв у хвіртці* (Фр., V, 1951, 343).

КОМИНКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **комино́к** 2. *Коминкові гратки.*

КОМИНО́К, нка́, *ч.* 1. Зменш. до **ко́мин** 1. *Після вечері.. постелила мати на полу, а під коминком — Давидові* (Головко, II, 1957, 23); *Спить Лиска. Ніч. А вранці схопилась — та шмиг! — в коминок* (Нех., Казки.., 1958, 67).

2. Кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом. *І внесло хлоп'я моторне Хмизу та скіпок; От взяли ми й затопили Теплий коминок* (Щог., Поезії, 1958, 371); *В коминку тріщить і гуде веселий огонь* (Фр., VI, 1951, 363).

КОМИНЯ́Р *див.* **комина́р.**

КОМИНЯРЧУ́К *див.* **коминарчу́к.**

КОМИ́Ш, у́, *ч.* 1. *(Scirpus L.).* Висока водяна або болотяна багаторічна рослина родини осокових. *Під тими вербами не було очерету ні комишу* (Н.-Лев., I, 1956, 411); *Поблизу берега осока, далі очерет, комиш, водяна сосонка-хвощ* (Курс заг. геол., 1947, 124).

2. *розм.* Те саме, що **очере́т.** *Чутно було, як шелестить комиш шорстким листом та іноді хрусне під ногою суха очеретина* (Коцюб., I, 1955, 348); *Сьогодні зранку на ставку скошуватимуть рогозу та комиш* (Донч., I, 1956, 50).

КОМИШЄ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **комиш.** *Комишеві зарості;* // Зробл. з комишу. *Злегка шарудів вітер комишевими матами за вікном* (Гончар, II, 1959, 147).

КОМИШИ́Т, у, *ч., спец.* Будівельний матеріал із комишу, спресованого в плити разом із глиною, гіпсом і т. ін. *А хіба хата з.. комишиту чи з шлакобетону гірша?* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 206).

КОМИШИ́ТОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **комиши́т;** // Який виробляє комишит. *Комишитовий завод;* // Зробл. із комишиту. *Комишитова будівля.*

КОМИ́ШНИК, а, *ч., заст.* Розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра. *Здригнулися комишники, побачивши побитих товаришів, і кинулися навтьоки* (Коцюб., I, 1955, 185).

КО́МІ, *невідм.* Народ, що становить основне населення Комі АРСР. *Мова комі.*

КОМІВОЯЖЕ́Р, а, *ч.* У капіталістичних країнах — роз'їзний агент підприємства або торговельної фірми, який укладає торговельні угоди та збирає замовлення на товари. *Люди заходили.. і питали непевним голосом: може, потрібний.. комівояжер?* (Вільде, Сестри.., 1958, 120).

КОМІВОЯЖЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комівояже́р.**

КОМІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Смішне, комічне в чому-небудь (у подіях, учниках людини тощо). — *Старі комедії цікаві не тільки тому, що вони талановиті, несуть у змісті багато комізму, а ще й тому, що цілий ряд старовинних прийомів зараз здаються нам смішними* (Довж., III, 1960, 183); *Пародійні твори.. завжди пройняті щирою веселістю. Комізм цих творів найчастіше випливав із суперечності між формою і змістом* (Іст. укр. літ., I, 1954, 107).

2. Засіб, прийом зображення чого-небудь у смішному, комічному вигляді. *Комізм або гумор п. Гоголя має свій, особливий характер* (Белін., Вибр. статті, перекл. Кундзича, 1948, 130).

КО́МІК, а, *ч.* 1. Актор, який виконує комічні ролі. *Заведено говорити про Саксаганського як про актора-коміка* (Рильський, III, 1956, 339); *Я був визнаний надзвичайним коміком, і навіть сам директор гімназії потис мені після спектаклю руку і порадив іти на сцену* (Смолич, Театр.., 1940, 14).

2. *перен., розм.* Той, хто має здібність розвеселяти когось, викликати сміх. *Омелько вважав себе за надзвичайного коміка, і не раз увесь клас сміявся з його витівок* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 9); *— Ох і комік! — сплеснула в долоні Катря і кинулась до Павла та й ну куйовдити йому чуприну* (Кучер, Трудна любов, 1960, 311).

3. *заст.* Автор комедій.

КóМІКС *див.* **кóмікси.**

КóМІКСИ, ів, *мн. (одн.* **кóмікс,** у, *ч.).* У капіталістичних країнах — пригодницькі (переважно про вбивства, отруєння тощо), рясно ілюстровані книжечки, розраховані на низькі уподобання та смаки. *Буржуазія використовує бульварну літературу, комікси, бойовики, бурлеск і стриптиз для того, щоб відвернути трудящих від класової боротьби* (Ком. Укр., 6, 1965, 12).

КОМІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **комікува́ти.** *Завдання комедіографа — не в пустому комікуванні* (Вітч., 8, 1958, 190).

КОМІКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* Вдаватися до прийомів зовнішнього комізму, щоб викликати сміх у глядачів. *Він завжди грав цілком серйозно, без найменших спроб комікувати* (Мист., 5, 1960, 28).

КОМІНТЕ́РН, у, *ч., іст.* Скорочення: Комуністичний Інтернаціонал. *Комінтерн відіграв величезну роль у боротьбі за справжній інтернаціоналізм* (Ком. Укр., 5, 1960, 26).

КóМІ-ПЕРМ'ЯК *див.* **кóмі-перм'як.**

КóМІ-ПЕРМ'ЯКИЙ, íв, *мн. (одн.* **кóмі-перм'як,** á, *ч.*; **кóмі-перм'ячка,** и, *ж.).* Основне населення Комі-Перм'яцького національного округу РРФСР.

КóМІ-ПЕРМ'ЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кóмі-перм'як.**

КóМІ-ПЕРМ'ЯЧКА *див.* **кóмі-перм'як.**

КОМІР, а, *ч.* Певної форми смужка тканини, хутра тощо, пришита в одязі до країв вирізу для шиї. *Вона* [сорочка] *в нього або червона, або синя, та без коміра* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); *Карпо Петрович.. розщібнув мундир.. Суконний комір тер шию* (Коцюб., II, 1955, 366); *Гучко їшов, ховаючи обличчя у хутряний.. комір* (Собко, Зор. крила, 1950, 222).

◇ **Заливáти (залúти) за кóмір** *див.* **заливáти.**

КОМІРЕ́ЦЬ, рця́, *ч.* 1. Зменш. до **кóмір.** *У чорному кожушку, з червоним коміром ходив* [справник] (Вовчок, I, 1955, 248); *Над вузьким коміром кожуха волохатим колесом пливла голова Ларіона Денисенка* (Стельмах, II, 1962, 384).

2. Вузький комір, пристебнутий чи приметаний до чоловічої сорочки або жіночого плаття. *Вона почала вишивати собі комірець, але й та робота їй остогидла* (Н.-Лев., III, 1956, 126); *Ранком рушив* [Василь] *на завод у начищених.. черевиках, із свіжим коміром на гімнастерці* (Ю. Янов., II, 1954, 98).

КОМІ́РКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **комóра.** — *В коміркі біля гаража ви знайдете все потрібне* (Смолич, I, 1958, 58); *Платон рвучко метнувся до комірки й за момент повернувся з пузатою пляшечкою* (Досв., Вибр., 1959, 218).

2. Маленьке, тісне приміщення; кімнатка. *Комірка.. була маленька, збита з дощок і обліплена глиною* (Фр., VII, 1951, 344); *Він забрався в свою комірку і ліг на дерев'яний тапчан* (Рибак. Що сталося.., 1947, 124).

3. Заглиблення, ямка; гніздо. *Вона була така наївна і така хитра, так мало і так багато знала, як та мурашка, що будує пишні палати і живе в темних комірках* (Коцюб., II, 1955, 214); *На столах лежали скриньки з безліччю клітинок. Очевидно, то були окремі комірки для літер* (Вільде, Сестри.., 1958, 110); // Невеликий отвір, вічко (у системі подібних). *Перед сівбою насіння сої пропускали на решета з довгастими комірками 4,5 міліметра завширшки* (Колг. Укр., 4, 1959, 26); *Сотова комірка.*

КОМІРКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **комірка.**

КОМІРНИ́Й, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **квартúрний.**

2. *у знач. ім.* **комірне,** ного, *с.* Наймана кімната, куток. *Батько Олексин був такий бідняк, що не мав навіть своєї хати і жив у комірнім* (Хотк., Довбуш, 1965, 176); *Мойшем, вислухавши мене, .. погодився на те, що за комірне й харчування будемо платити йому за добу з душі «царськими» по п'ять карбованців* (Досв., Вибр., 1959, 43).

Брáти (взя́ти, прийма́ти, прийня́ти) в комірне *кого* — брати когось на квартиру; **Ітú (пітú) в комірне** — іти на квартиру до когось. — *Хату замкну і піду в комірне* (Фр., IV, 1950, 30); *З сьогоднішнього дня треба було йти у комірне до убогої родини Гранчаків, що давали їй притулок у хижці* (Стельмах, I, 1962, 33).

3. *у знач. ім.* **комірне,** ного, *с.* Плата за найману кімнату, куток. *Землі зроду не було, комірне плати, кругом злидні* (Коцюб., II, 1955, 8); *Господар дому підвищив комірне* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 166).

КОМІРНИ́Й, á, é. 1. Прикм. до **комóра.** *Сонячний пил просівався крізь комірне віконце* (Тют., Вир, 1964, 380); *Комірне зберігання насіння;* // Який живе в коморі. *Антон уперше побачив комірного шкідника* (Чорн., Потік.., 1956, 243).

2. *у знач. ім.* **комірни́й,** но́го, *ч., рідко.* Те саме, що **комірни́к.** *Раніше гвіздки, нитки й клей одержував майстер, а зараз комірний видав їх* (Роб. газ., 8.I 1961, 2).

КОМІ́РНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **квартира́нт.** *Шостий комірник, учень сьомого класу гімназіального, Микола Демидів, лежав також на ліжку біля вікна* (Мак., Вибр., 1954, 48).

◇ **Ітú (пітú) в комірники** — ставати квартирантом. — *Візьму та й піду в комірники* (Н.-Лев., II, 1956, 304).

КОМІРНИ́К, á, *ч.* Той, хто завідує коморою, складом. *Ганка очищатиме насіння.. і за вагою здаватиме його комірникові* (Колг. село, 6.VII 1954, 3); *Діди.. доказували не раз на колгоспних зборах, що незамінних комірників нема* (Тют., Вир, 1964, 403).

КОМІ́РНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **комірник.** *Таки побачить вона в цьому році свою сім'ю, своїх дітей у новій, на дві половини хаті і поставить їм страву на стіл, як господиня, а не комірниця* (Стельмах, I, 1962, 226).

КОМІРНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **комірни́к.** *Треба було ставити одну деталь, виявилося, що вона непридатна. Де взяти заміну? На складі. А комірниця вихідна* (Роб. газ., 15.IV 1966, 2).

КОМІ́РЧАСТИЙ, а, е. Який має багато комірок (у 3 знач.). *Комірчаста конструкція греблі.*

КОМІ́РЧИК, а, *ч.* Зменш. до **комірéць.** *А там ще як почнуть* [дочки] *вигадувати свої витребеньки, якісь комірчики та стьожечки* (Н.-Лев., I, 1956, 121); *Комірчик світлої, дбайливо випрасуваної сорочки вибивався з-під піджака* (Собко, Справа.., 1959, 48).

КОМІ́РЧИНА, и, *ж.* Зменш. до **комірка** 1, 2. *Параска.. з комірчини робить другу хату* (Мирний, IV, 1955, 117); [Жінка:] *Я тут служу на кухні. Се ж над вами моя комірчина* (Л. Укр., II, 1951, 188); *По стінах його тісної комірчини.. бовваніли лубочні картинки* (Ільч., Серце жде, 1939, 160).

КОМІСА́Р, а, *ч.* 1. Посадова особа, наділена урядом особливими повноваженнями. *Комісар закордонних справ стояв на березі й дивився в синю морську далечінь* (Ю. Янов., II, 1958, 108); *— Тепер той ко-*

валь працює комісаром всього фронту на Далекому Сході,— говорив під кінець політрук (Цюпа, Три явори, 1958, 12).

Батальйо́нний (дивізійний, полково́й *і т. ін.)* **комісар** — персональне звання військово-політичних працівників Радянської Армії в 1935—1942 рр.; той, хто мав це звання. *Батальйонний комісар стояв на воротах* (Перв., Дикий мед, 1963, 299); *До кімнати ввійшов обвітрений боями корпусний комісар Живих* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 327); **Військо́вий комісар:** а) уповноважений партії та уряду в 1918—1942 рр., який разом із командиром відповідав за боєздатність і політичний стан військової частини. *Партія посилала в армію тисячі організаторів і агітаторів в особі військових комісарів, які відіграли вирішальну роль у справі зміцнення армії* (Біогр. Леніна, 1955, 205); б) той, хто очолює військовий комісаріат і займається обліком військовозобов'язаних, призовом до армії тощо; **Наро́дний комісар** — член уряду, який очолював один із народних комісаріатів, що існували з 1917 по 1946 р. *Він був призначений.. народним комісаром суднобудівної промисловості СРСР* (Іст. УРСР, II, 1957, 493).

2. За кордоном і в Росії XVIII — початку XX ст. — урядовець, що виконував поліційні функції; пристав. *Як.. почула* [генералиха], *що він кріпаків бунтує, то жалілася комісарові* (Мирний, I, 1949, 214); *У другій кімнаті біля стола сидів комісар поліції* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 44); *Повітовий комісар щодня засилав телеграми* (Кач., II, 1958, 354).

3. Під час Французької буржуазної революції кінця XVIII ст.— уповноважений Національного конвенту, якого направляли з дорученнями в департаменти або війська. *У розпорядженні комітетів були комісари Конвенту, яких посилали в департаменти й на фронти* (Нова іст., 1956, 73).

КОМІСАРІА́Т, у, *ч.* Назва державної або адміністративної установи, яку очолює комісар. *Йосиф готує відповіді на питання, які можуть йому ставити в комісаріаті поліції* (Вільде, Сестри... 1958, 116).

Військо́вий комісаріа́т — установа, що здійснює облік військовозобов'язаних, призов до армії тощо. *В тій заяві було палке прохання до військового комісаріату, аби послали її на Ленінградський фронт* (Автом., В. Кошик, 1954, 50); **Наро́дний комісаріа́т** — центральний орган державного управління однієї з галузей господарського, культурного та ін. будівництва в СРСР з 1917 по 1946 р. (до утворення міністерств).

КОМІСАРІА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комісаріа́т**.

КОМІСА́РІВ, рова, рове. Прикм. до **комісар**; належний комісарові. *Він* [директор] *дуже боявся, що хтось з учнів не встане або ж нешанобливо відповість на яке-небудь комісарове запитання. Він знав, як ненавидять його вихованці фашистів* (Довж., I, 1958, 291).

КОМІСА́РКА, и, *ж.* Жін. до **комісар** 1. — *Комісарка? — І чийсь палаючий свіжою кров'ю клинок вже звився над дівочою головою* (Гончар, II, 1959, 93).

КОМІСА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комісар**. *Кругом метушня, біганина, сполохані крики, а він.. один не втратив самовладання, стоїть, не ховаючись, у своїм комісарському кашкеті* (Гончар, II, 1959, 170).

КОМІСІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **комісія** 3. *Комісійна оплата;* // Який виступає посередником, бере товари на комісію. *Степан Якович купив у комісійній крамниці копію картини Шишкіна* (Донч., V, 1957, 441).

2. *у знач. ім.* **комісійне**, ного, *с.* Гроші, які одержують за виконання комісії (у 3 знач.).

КОМІСІОНЕ́Р, а, *ч.* Посередник у торговельних операціях, який виконує доручення за певну винагороду. *Тут щодня ходить комісіонер до Ялти* (Л. Укр., V, 1956, 191); *Необхідність витіснення з торгівлі.. посередника-комісіонера вимагає дальшого зміцнення позиції держторгорганів* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 230).

КОМІСІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комісіоне́р**.

КОМІСІ́Я, ї, *ж.* 1. Група осіб, якій доручено розв'язувати певні питання. *Комісія розібрала діло вербівських селян і звеліла наділить їх кращою землею* (Н.-Лев., II, 1956, 261); *На третій рік — чуємо, якась комісія їде в село, пасовисько розмірювати* (Фр., II, 1950, 48); *Дорка пройшла комісію, котра визнала її здоровою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 72); *Приймальна комісія; Виборча комісія.*

2. Орган державного управління, який виконує певні функції. *Державна планова комісія УРСР.*

3. Доручення, пов'язане з купівлею (продажем), за виконання якого встановлюється певна винагорода.

Бра́ти (взя́ти) на комісію — брати для (продажу) за певну винагороду. *Книгарня бере книжки на комісію* (Л. Укр., V, 1956, 100); **Здава́ти (зда́ти) на комісію** — давати посередникові для продажу за певну винагороду.

КОМІТА́Т, у, *ч.* Найбільша одиниця адміністративно-територіального поділу в Угорщині. *В Угорщині складається етнографічний атлас для всієї країни і два окремих атласи — для комітатів Сольнок — Баранья* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 6).

КОМІТЕ́НТ, а, *ч., спец.* Той, хто доручає комісіонерові здійснити за винагороду певну операцію (купівлю, продаж тощо). *На підставі договору комісії одна особа (комісіонер) зобов'язується з доручення другої особи (комітента) за винагороду укласти один або кілька правочинів від свого імені, але коштом комітента* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 44).

КОМІТЕ́Т, у, *ч.* 1. Колегіальний орган, що керує будь-якою галуззю державної або громадської діяльності. *Мене переведено в Кримський комітет фільоксерний* (Коцюб., III, 1956, 126); — *Під загрозою — залізниця на Миколаїв. Партійний комітет покладав на вас, таврійські комунари, будь-що втримати залізницю* (Гончар, II, 1959, 105); *Анрі Барбюс став головою Всесвітнього комітету боротьби проти війни й фашизму* (Літ. газ., 31.VIII 1950, 3).

Ба́тьківський комітет *див.* **ба́тьківський**; **Комітети бідноти** — у Росії й на Україні 1918—1920 рр.— організації сільської бідноти, що були опорою диктатури пролетаріату на селі; **Комітети незамо́жних селя́н** — в УРСР 1920—1933 рр.— організації незаможного селянства, що були опорою диктатури пролетаріату на селі; **Комітет наро́дного контро́лю СРСР** — орган народного контролю в СРСР, створений 1965 р. внаслідок реорганізації Комітету партійно-державного контролю; **Комітет партійного контро́лю при ЦК КПРС** — орган, заснований Центральним Комітетом КПРС відповідно до Статуту, який перевіряє партійну дисципліну й притягає до відповідальності комуністів — порушників Програми партії тощо; **Міське́вий комітет** *див.* **міське́вий**; **Центра́льний Комітет Комуністи́чної па́ртії Радя́нського Сою́зу** — центральний орган КПРС, що його обирає з'їзд КПРС і який керує всією роботою партії між з'їздами.

2. Орган державного управління, створюваний урядом для проведення спеціальних заходів. *Комітет оборони.*

КОМІТЕ́ТНИК, а, *ч., розм.* Член комітету.

КОМІТЕ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комітет**. *Всі групи, гуртки, підкомітети і т. д. повинні бути на становищі комітетських установ або філіальних відділів комітету* (Ленін, 7, 1949, 235); *Комітетські справи.*

КОМІ́ТЬ: ◇ **Коміть головою** — стрімголов, сторчголов. *Ось-ось утратить* [Панталаха] *рівновагу і впаде вниз коміть головою* (Фр., II, 1950, 262); *Чимало-таки поганих* [печенігів] *повалилося коміть головою у траву* (Оп., Іду.., 1958, 59).

КОМІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Пройнятий комізмом; який викликає сміх, смішний. *Вона незграбним і дуже комічним рухом перехилилася на один бік* (Фр., IV, 1950, 335); *Вона була і комічна і зворушлива у своєму хвилюванні* (Собко, Справа.., 1959, 29); *Він мав вигляд досить комічний, карикатурний* (Думки про театр, 1955, 38); // *у знач. ім.* **комі́чне, ного**, *с.* Те, що викликає сміх. *Джерелом комічного в, як відомо, і невідповідність між формою і змістом* (Талант.., 1958, 146).

2. Власт. комедії (у 1 знач.). *Комічні ролі посідають в його* [П. Саксаганського] *репертуарі чільне місце* (Рильський, III, 1955, 346).

3. Власт. комікові (у 1 знач.). *Він мав комічний хист; він умів передражнювати всіх* (Григ., Вибр., 1959, 390).

КОМІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **комічний** 1. — *Як розлучать нас, то я.. голову об мур розіб'ю,— сказав.. Начхо спокійним, але до комічності рішучим голосом* (Фр., VI, 1951, 174).

КОМІ́ЧНО. Присл. до **комічний** 1. *Ломачевський.. комічно став на траву одним коліном і подав Олесі поганенькі квітки* (Н.-Лев., III, 1956, 128); *Теличко розреготався: видно, Сагайдина скарга прозвучала для нього зовсім комічно* (Гончар, III, 1959, 335).

КОМКО́Р, а, ч. Скорочення: командир корпусу. *Вперед виступають комкори* (Ус., Лави.., 1948, 65).

КОМНЕЗА́М, у, ч., *іст.* Скорочення: комітет незаможних селян. *Павло Галушка організував комнезам, почав землю ділити, як вчив Ленін* (Кучер, Дорога.., 1958, 9); *Комнезами були опорними пунктами диктатури пролетаріату на селі й відіграли велику роль у розгромі куркульства і зміцненні Радянської влади, у проведенні в життя її законів* (Іст. УРСР, II, 1957, 183).

КОМО́Д, а, ч. Невисока шафа з висувними шухлядами, де зберігають білизну тощо. *Пальто лежить у комоді* (Коцюб., III, 1956, 442); *Маруся дістала з комода рушник, повісила на цвях біля умивальника* (Головко, II, 1957, 442).

КОМО́ДА, и, *ж.* Те саме, що **комо́д**. *Тут же комода стояла, на ній всякі коробочки, пляшечки* (Свидн., Люборацькі, 1955, 56); *В ній* [хаті] *два вікна, ..два столи, шафа, комода, умивальник* (Л. Укр., V, 1956, 207).

КОМО́ДИК, а, ч. Зменш. до **комо́д**.

КОМО́ДКА, и, *ж.* Зменш. до **комо́да**.

КОМОЛИ́Й, а, е, *діал.* Безрогий. *Комолий віл і гулею б'є* (Номис, 1864, № 3364).

КОМО́ННИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **комо́нь**; // Який їде на коні. *Піші та комонні мирославці крок за кроком відганяють нападників од брами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 387).

КОМО́ННИК[1], а, ч. (*Succisa* M. *et* K.). Дика трав'яниста рослина, що цвіте синьо-фіолетовим суцвіттям і використовується в медицині.

КОМО́ННИК[2], а, ч., *заст.* Вершник. *По полю мчались козаки. Попереду усіх поспішав Сомко; за ним паволоцький Шрам; за ними ще з півдесятка комонників* (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); *Старий патрицій пускав її* [матрону] *на своє місце, сам сідав коло комонника* (Л. Укр., II, 1951, 527).

КОМО́НЬ, я, ч., *заст.* Кінь. *Він кричав: — Не рушите з місця!.. Я ж не винен, Що мій комонь спотикнувсь!* (Фр., XII, 1953, 134); *Комонї ржуть, почувши дим війни* (Коч., Я. Мудрий, 1946, 114).

КОМО́РА, и, *ж.* 1. Окрема будівля для зберігання зерна тощо. *Один купець хороший дворик мав. Щоб де було свій крам складати.., Він у дворі комору збудував* (Гл., Вибр., 1957, 83); *Між коморою та будиночком ворота й хвіртка* (Довж., I, 1958, 217); *В колгоспних коморах шумлять тріври* (С. Ол., Вибр., 1957, 38).

2. Приміщення в житловому будинку, де тримають продукти харчування, хатні речі тощо. *Весело вам, дітки, В горницях просторих; Істоньки чи питки — Всього є в коморах* (Граб., I, 1959, 138); *В Мар'яна під однією покрівлею розмістилося все — хата, комора, корівник* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 31).

3. *рідко.* Те саме, що **склад**[1] 1. *Сомко мав в Переяславі свої крамні комори в ринку* (П. Куліш, Вибр., 1969, 57); *У коморі селекційної станції лежать десятки тисяч мішечків* (Минко, Повна чаша, 1950, 82); * У порівн. *У деяких тварин шлунок, немов комора* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 26).

КОМО́РИТИ, рю, риш і **КОМОРУВА́ТИ**, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Жити в найманій квартирі. *Він коморить у мене* (Сл. Гр.); *Добра жінка.. мене до себе прийняла,— ту* [тут] *коморую я й донині* (Фр., XIII, 1954, 112).

КОМОРУВА́ТИ *див.* **комо́рити**.

КОМОСЕРЕ́ДОК, дку, ч., *іст.* Скорочення: комуністичний осередок. *Висунення кандидатур з безпартійних, які довели свою відданість Радянській владі, повинні взяти на себе.. комосередки* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 131).

КОМПА́КТНИЙ, а, е. Без проміжків; щільний. *Багато робітників прийшло на вечір просто з роботи.. Сиділи вони компактними групами* (Минко, Вибр., 1952, 414); *Цвітна капуста розвиває щільну, компактну головку* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 159); // Стислий, короткий. *Оповідання вийшло компактне, сюжет стрункий* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 137).

△ **Компа́ктний шрифт** — дрібні, густо надруковані літери.

КОМПА́КТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **компа́ктний**. *Велике значення в сільському будівництві має компактність забудови* (Колг. Укр., 6, 1967, 56); *Доброю рисою пісень І. Неходи є їх компактність* (Рад. літ-во, 6, 1957, 27).

КОМПА́КТНО. Присл. до **компа́ктний**. *Якщо побудуєте село більш компактно, то площі буде потрібно в 5—6 раз менше й будівництво обійдеться дешевше* (Рад. Укр., 12.V 1959, 4).

КОМПАНІ́ЄЦЬ, ійця, ч. На Україні в XVII—XVIII ст.— козак легкокінного гетьманського полку. *Ой, над Бугом над рікою, На турецькій границі, Там стояли пікінери, З ними компанійці* (Укр.. думи.., 1955, 159); *В похід у дорогу славні компанійці До схід сонечка рушали* (Шевч., II, 1953, 42).

КОМПА́НІЙКА, и, *ж.* Зменш. до **компа́нія** 1. *У шкільній канцелярії я побачила ту саму елегантну компанійку, яку стрічала по дорозі* (У. Кравч., Вибр., 1958, 311).

КОМПАНІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **компа́нія** 2. *Викинули чоловіка з роботи, хоча йому бракувало щось менше року до компанійної пенсії* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 32).

КОМПАНІ́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. *розм.* Те саме, що **товари́ський**. *Павлюк подякував товаришам і.. приєднався до них. Цей велетень завжди був компанійським хлопцем* (Трубл., Лахтак, 1953, 68); *Що не прикесе* [школярка] *до школи, усім до крихітки поділиться — от уже вдачу компанійську має* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 23).

2. *іст.* Прикм. до **компані́єць**. *Везуть труну мальовану, Китайкою криту. А за нею з старшиною Іде в чорній свиті Сам полковник компанійський* (Шевч., II, 1953, 43).

Компані́йський коза́к — те саме, що **компані́єць**.

КОМПА́НІЯ, ї, *ж.* 1. Те саме, що **това́риство** 1. *Полискотав його катюга добре, і спровадженo до компанії, до товариства, туди, де козам роги правлять* (Кв.-Осн., II, 1956, 420); *Весела компанія з піснями й музикою зупинилася біля острова* (Бойч., Молодість, 1949, 206).

◇ **Води́ти компа́нію** *див.* **води́ти**; **Для компа́нії**; **За компа́нію** — разом з іншими тільки тому, що інші роблять те саме. *Випити для компанії;* **Підтри́мувати [підтри́мати] компа́нію** — не відмовлятися від участі в тому, що задумали чи роблять інші.— *Я зайшла, думаю, може й ви з нами, підтримайте мені компанію* (Л. Укр., II, 1951, 67); **Те́пла компа́нія**, *ірон.*— група близько знайомих людей, які разом п'ють, гуляють, розважаються. *Перегуда все ходив та ходив, поки й приткнувся біля якоїсь теплої компанії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 267).

2. Капіталістичне торговельне або промислове товариство, що об'єднує підприємців; спілка. *Величезні бариші давали англійській буржуазії торгові компанії* (Нова іст., 1956, 18); // Назва членів такого товариства (на письмі скорочено К°), що додається до імені офіційного голови фірми.

КОМПАНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., з ким, діал.* Товаришувати. *Грицько з Іваном компанували* (Сл. Гр.).

КОМПАНЬЙО́Н, а, *ч.* 1. Товариш, співучасник чого-небудь. *Мій компаньйон погано знав німецьку мову і добре упрів, поки ми покінчили наші справи* (Коцюб., III, 1956, 338); *Він не був відлюдьком, ходив на танці, був веселим компаньйоном на товариських вечірках* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 239).

2. Член торговельної або промислової компанії. *Англійські капіталісти разом із своїми компаньйонами — російськими капіталістами.. встановили на приїсках каторжні умови праці й життя робітників* (Іст. УРСР, I, 1953, 661).

3. *заст.* Той, кого найняли в багатий дім розважати панів або виконувати їх доручення.

КОМПАНЬЙО́НКА, и, *ж.* Жін. до **компаньйо́н** 1, 3. — *Пустив я твою компаньйонку чи економку додому на тиждень, а вона от і забарилась* (Н.-Лев., IV, 1956, 247); * У порівн. *В товаристві двох гусей, Що були мов компаньйонки І в літанні помагали, Пелікан слабий прилинув* (Л. Укр., IV, 1954, 189).

КОМПАРАТИВІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Порівняльно-історичний метод у мовознавстві, що виник на початку XIX ст.

2. Один із методів буржуазного літературознавства другої половини XIX — початку XX ст., суть якого полягала в зіставленні творів літератур різних країн і народів для встановлення запозичень сюжетів з інших літератур тощо. *Порівняльний метод, або так званий компаративізм, зовсім відривав літературний процес від конкретної історичної дійсності, від національних і соціальних умов розвитку і боротьби народу* (Іст. укр. літ., I, 1954, 14).

КОМПАРАТИВІ́СТ, а, *ч.* Фахівець із компаративістики, компаративізму; той, хто застосовує порівняльно-історичний метод у вивченні мов, у теорії літератури. *Не випадково переважна більшість видатних лінгвістів — у більшій чи меншій мірі компаративісти* (Мовозн., XIII, 1955, 8).

КОМПАРАТИВІ́СТИКА, и, *ж.* Порівняльно-історичне мовознавство.

КОМПАРАТИВІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до компаративістики, компаративізму. *Міграційна теорія в фольклористиці була чужою для загального напряму журналу* [«Киевская старина»], *тим-то й статей компаративістичного характеру на його сторінках з'явилося дуже мало* (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 33).

КОМПАРАТИВІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **компаративі́ст**. *Неспроможність компаративістських спроб пояснити весь літературний процес тільки літературними впливами зараз для нашого літературознавства в настільки безсумнівною, що серйозно про це й говорити якось незручно* (Рад. літ-во, 3, 1964, 145).

КОМПАРА́ТОР, а, *ч., спец.* Вимірювальний прилад, що діє за принципом порівняння вимірюваної величини з еталонною. *Для полегшення праці цукроварів виробничники Київського заводу контрольно-вимірювальних приладів створили.. оригінальний прилад для нагляду за нарощуванням кристалів, так званий піроскопічний компаратор* (Веч. Київ, 20.IX 1958, 1).

КОМПА́РТІЯ, ї, *ж.* Скорочення: комуністична партія. *В наш час найпоширенішою формою зв'язку між компартіями є зустрічі їх керівних діячів, взаємний обмін інформацією, обмін делегаціями* (Ком. Укр., 5, 1960, 26).

КО́МПАС, а, *ч.* Прилад для визначення сторін світу, у якому намагнічена стрілка завжди показує на північ. *Магнітна стрілка є головною частиною компаса — приладу, що дає змогу визначити сторони світу* (Фізика, II, 1957, 132); *Офіцери на ходу будуть поглядати на компаси, що світитимуться в темряві на їхніх руках* (Гончар, III, 1959, 297); * Образно. *Велике вчення — марксизм-ленінізм — було, є і буде надійним компасом, несхибним дороговказом до людського щастя, до комунізму* (Літ. газ., 4.VII 1961, 1).

КО́МПАСНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́мпас**. *Компасна стрілка;* // Який визначається за допомогою компаса. *Компасний курс пароплава.*

КОМПАТРІО́Т, а, *ч., заст.* Співвітчизник; земляк. *Якби не компатріоти, то прийшлося б загинути* (Л. Укр., V, 1956, 34); *Сахно впізнала його. Це був її компатріот* (Смолич, I, 1958, 91).

КОМПАТРІО́ТКА, и, *ж., заст.* Жін. до **компатріо́т**. *Надзвичайно зраділи, що раптом в Одесі, далеко від рідних берегів, зустріли свою.. компатріотку* (Смолич, Світанок.., 1953, 351).

КОМПА́УНД, а, *ч., спец.* 1. Парова машина з двома циліндрами.

2. Суміш яких-небудь речовин, яка не становить хімічної сполуки.

КОМПЕ́НДІЙ, ю, *ч., книжн., заст.* Те саме, що **компе́ндіум**. *Перша систематична проба історії німецької літератури Гагена і Бішінга — досить сухий компендій біографічних та бібліографічних дат* (Фр., XVI, 1955, 389).

КОМПЕ́НДІУМ, у, *ч., книжн., заст.* Стислий виклад основних положень якої-небудь науки, результатів дослідження тощо.

КОМПЕНСА́ТОР, а, *ч., спец.* Назва різних приладів для зрівноважування умов праці яких-небудь механізмів або для вимірювання різниці чогось. *До паропроводу вмикають зігнуті труби — компенсатори, які.. пружинять і тим зберігають цілість паропроводу* (Фізика, II, 1957, 12); *Компенсатори дають змогу добитися високої точності складання вузла з деталей* (Допуски.., 1958, 209); *Механічний компенсатор.*

КОМПЕНСА́ТОРНИЙ, а, е, *спец.* 1. Прикм. до **компенса́тор**. *Компенсаторні механізми.*

2. Стос. до компенсації (у 2 знач.). *Дослідження на собаках показали, що характер компенсаторних і*

захисних реакцій.. залежить від типологічних особливостей вищої нервової системи (Наука.., 5, 1959, 27).

КОМПЕНСАЦІЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до компенсації (у 1, 2 знач.). *Компенсаційні засоби; Компенсаційні можливості організму.*

2. *техн.* Призначений для компенсації (у 3 знач.). *Компенсаційне обладнання.*

КОМПЕНСА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат. — *Я сподіваюся все мирно закінчити: Землі належний шмат, сусіде мій, візьміте Як компенсацію* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 173); — *Чи, може, ви жадаєте якоїсь матеріальної компенсації?.. Я все зроблю, щоб загладити перед вами свою вину!..* (Кол., Терен.., 1959, 378); *Компенсація витрат.*

2. *мед.* Вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загиблих клітин тощо. *При видужанні після хвороби.. велике значення має так звана компенсація функцій* (Курс патології, 1956, 32); *Високоорганізованим, багатоклітинним організмам властива здатність так званої компенсації, тобто заміни пошкоджених або загиблих у результаті шкідливих впливів окремих клітин* (Наука.., 12, 1963, 23).

3. *техн.* Усунення зовнішніх впливів, які перешкоджають правильній дії точних механізмів. *Компенсація маятника.*

КОМПЕНСО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **компенсува́ти** 1. *Справедливість вимагав.., щоб Єгиптові була компенсована.. шкода, заподіяна у зв'язку з руйнуванням єгипетських міст* (Рад. Укр., 17.XI 1956, 1).

2. *у знач. прикм., мед.* Який має в чому-небудь компенсацію (у 2 знач.). *Хворі з компенсованими пороками [серця] .. не потребують спеціального лікування* (Наука.., 6, 1960, 35).

КОМПЕНСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Давати компенсацію (у 1 знач.) за що-небудь; відшкодовувати. — *До речі: корона зможе компенсувати панові сотнику збитки і все пережите* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 211).

2. Поповнювати, вирівнювати, зрівноважувати щонебудь. — *Виснаження ґрунту я компенсую звичайними заходами угноєння* (Смолич, I, 1958, 69); *Скільки ще наївного теоретизування було в його виступі! Але молодечий запал компенсував усе* (Кол., Терен.., 1959, 155).

КОМПЕНСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Поповнюватися, вирівнюватися, зрівноважуватися. *Посилене виділення [з організму] води, якщо її втрата не компенсується, може призвести до негативного водного балансу* (Наука.., 8, 1959, 26).

2. *тільки недок.* Пас. до **компенсува́ти**. *Соня не має гарної шкіри, але вона має зате вроджене почуття елегантності, і одне одним компенсується* (Вільде, На порозі, 1955, 69).

КОМПЕТЕ́НТНИЙ, а, е. 1. Який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий. — *Я довідався про це від компетентної особи* (Фр., VI, 1951, 265); — *Я не почуваю себе настільки компетентним в іригації, щоб братися за розробку проекту в усіх технічних подробицях* (Гончар, Таврія.., 1957, 171); // Який ґрунтується на знанні; кваліфікований (у 2 знач.). [М и к о л а:] *Дякую.. за компетентну допомогу* (Мик., I, 1957, 474); *Компетентна думка.*

2. Який має певні повноваження; повноправний, повновладний. *Лікар Нен-Сагор віддав на суд компетентних і високих зборів своїх колег плоди всієї своєї.. діяльності* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 269).

КОМПЕТЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **компете́нтний**. [З о р і н:] *Олег Миколайович, мене ще зранку непокоїть поведінка восьмого сектора.., бажано, щоб ви оглянули. Разом з Бережним.* [С в і т л о в и д о в:] *Для цього цілком досить компетентності Грабчака* (Баш, П'єси, 1958, 129).

КОМПЕТЕ́НТНО. Присл. до **компете́нтний**. *Він підійшов до Вагнера, коротко й цілком компетентно поінформував його* (Мик., II, 1957, 538).

КОМПЕТЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. Добра обізнаність із чим-небудь. *Хто з приємністю і сяким-таким зрозумінням прочитав літературний твір на чужій мові, особливо близькій до рідної.., береться до перекладання. Особливої компетенції до сього, здається, непотрібно* (Фр., XVI, 1955, 399).

2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи. *Комендант рішуче заявив, що то не входить до його компетенції* (Кучер, Голод, 1961, 351); — *Гадаю.., що це не стосується ні вашої, ні моєї компетенції...* (Ю. Янов., I, 1954, 203).

КОМПІЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **компілюва́ти**.

КОМПІЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Робити компіляцію (у 1 знач.). *Компілювати статтю.*

КОМПІЛЯТИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Який ґрунтується на компіляції (у 1 знач.); який становить компіляцію (у 2 знач.). *Компілятивний твір.*

КОМПІЛЯТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **компілятивний**. *Компілятивність твору.*

КОМПІЛЯ́ТОР, а, *ч.* Той, хто займається компіляцією; автор компіляції. *Якби він не знав Томаса.., він би сприймав його книгу як спробу спритного компілятора* (Рибак, Час.., 1960, 485).

КОМПІЛЯ́ЦІЙНИЙ, а, е. Який ґрунтується на компіляції (у 1 знач.); який становить компіляцію (у 2 знач.). *Компіляційна праця.*

КОМПІЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Писання твору на підставі чужих матеріалів без самостійного дослідження й опрацювання джерел; компілювання. *Займатися компіляцією.*

2. Твір, написаний таким способом. *У мене ж тим часом один план, ..се навіть не дає мені нічого свого писати, а тільки перекладати та компіляції* (Л. Укр., V, 1956, 142); *То була компіляція, в якій я вивів і п'яничку.., і павука-багатія та бідного сироту, і парубків* (Минко, Моя Минківка, 1962, 112).

КО́МПЛЕКС, у, *ч.* Сукупність предметів, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле. *Шпиталь у львівському карнім закладі — се невеличке крило просторого будинку, відділене тісним і темним коридором від головного комплексу тюремних келій* (Фр., IV, 1950, 178); *Щоб історичні факти розкривали суть явищ, їх треба вивчати в комплексі, в усій їх сукупності* (Ком. Укр., 5, 1960, 40); *Сучасний автомобіль — це комплекс складних вузлів і механізмів* (Знання.., 9, 1969, 6); *Комплекс агротехнічних заходів; Комплекс гімнастичних вправ.*

КО́МПЛЕКСНИЙ, а, е. Який охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей; який становить комплекс чого-небудь. *Програма партії передбачає комплексний розвиток і спеціалізацію господарства союзних республік* (Рад. Укр., 26.XI 1961, 1); *Комплексне лікування; Комплексне дослідження; Комплексна експедиція.*

Ко́мплексна брига́да — виробнича бригада, до складу якої входять робітники різних професій. *Учасники наради заслухали.. 10 доповідей про практику організа-*

ції комплексних бригад (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 3); **Ко́мплексна механіза́ція — механізація** комплексу робіт. *Комплексна механізація являє собою заміну ручної праці машинною на всіх взаємозв'язаних процесах.. виробництва* (Ком. Укр., 6, 1960, 31); **Ко́мплексна сполу́ка** — складна хімічна речовина, що утворюється внаслідок сполучення окремих молекул. *В кожній комплексній сполуці можна виділити центральний атом металу й приєднані до нього молекули або іони* (Наука.., 8, 1963, 10).

КО́МПЛЕКСНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ко́мплексний.** *Створено нові.. робітничі селища, які відзначаються чіткістю планування й комплексністю забудови* (Архіт. Рад. Укр., 1957, 6); *Комплексність в обробці деталей.*

КО́МПЛЕКСНО. Присл. до **ко́мплексний.** *Технічну реконструкцію треба здійснювати комплексно, враховуючи перспективи розвитку науки й техніки* (Ком. Укр., 6, 1960, 35); *Мислити комплексно, інтересами всього району. Кузь не вмів* (Руд., Остання шабля, 1959, 546).

КОМПЛЕ́КТ, у, *ч.* 1. Повний набір предметів, які становлять щось ціле або мають однакове призначення. *Зробіть у книгарні наказ, щоб вони вислали.. 4 комплекти (том 1, 2, 3-й, 4-й) моїх оповідань* (Коцюб., III, 1956, 275); *Оркестр — у повному комплекті срібних інструментів — негайно вирушив вітати.. подружжя* (Смолич, Мир.., 1958, 53); *До комплекту лічильно-аналітичних машин входять сортувальна машина і табулятор* (Наука.., 12, 1957, 10).

2. Установлене число осіб, які допущені куди-небудь або повинні бути десь за штатом і т. ін. *Товариство було в комплекті, отже господарі.. попросили гостей до наставленої вечері* (Фр., VI, 1951, 210); *Штатний комплект.*

КОМПЛЕКТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **комплектува́ння.** *Органи «Сільгосптехніки» через свої бази комплектації постачатимуть в першу чергу засоби механізації для будівництва комплексних ферм* (Ком. Укр., 10, 1968, 81).

КОМПЛЕ́КТНИЙ, а, е. Який становить комплект (у 1 знач.); який виробляють комплектами. *Почалося виробництво комплектного устаткування для доменних.. печей* (Наука.., 9, 1959, 48); *Комплектний набір.*

КО́МПЛЕКТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **комплектний.** *Комплектність продукції.*

КОМПЛЕКТУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до комплектування; // Який займається комплектуванням. *У комплектувальному відділі механік.. перевіряв розміри деталей* (Рад. Укр., 7.I 1955, 2).

КОМПЛЕКТУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Робітник, що займається комплектуванням.

КОМПЛЕКТУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **комплектува́льник.**

КОМПЛЕКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **комплектува́ти.** *Київський обласний бібліотечний колектор провадить комплектування книг для районних, сільських і клубних бібліотек* (Київ. пр., 16.VI 1951, 2); *У комплектуванні вузів беруть участь промислові підприємства, радгоспи й колгоспи, які відряджають до інститутів найбільш підготовлену молодь, що проявила себе на виробництві* (Рад. Укр., 8.VII 1961, 2); *Комплектування племінних груп високопродуктивних тварин.*

КОМПЛЕКТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* 1. Складати комплекти чого-небудь. *Комплектувати газети.*

2. Набирати потрібну кількість кого-, чого-небудь; доповнювати до комплекту. *Медичні вузи треба комплектувати переважно з людей, які не менше двох років працювали у медичних.. закладах* (Рад. Укр., 16.IV 1959, 3); *Комплектувати полк; Комплектувати бібліотеку.*

КОМПЛЕКТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. Набиратися в комплект (у 2 знач.), входити до нього. *Кадри українського дореволюційного театру комплектувалися з найрізноманітніших верств суспільства* (Минуле укр. театру, 1953, 61); *Головатого приваблювало море, приваблювали відчайдушні човнярі, що комплектувалися майже виключно з запорізької сіроми* (Добр., Очак. розмир, 1965, 81).

2. Пас. до **комплектува́ти.** *За бажанням самих учнів та їх батьків у ряді шкіл комплектуються класи з виробничим навчанням* (Наука.., 12, 1958, 7).

КОМПЛЕ́КЦІЯ, ї, *ж.* Будова тіла; статура. *Торба побіг, скільки йому дозволяли комплекція й ревматичні ноги* (Трубл., Лахтак, 1953, 156); *Його могутня комплекція навіває спогади про гоголівського запоріжця Кирдягу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 535).

КОМПЛЕМЕ́НТ, у, *ч., фізл.* Білкова речовина сироватки крові людини й тварин типу ферментів. *Вакцинована в молодому віці велика рогата худоба повністю втрачає реакцію зв'язування комплементу через два роки після щеплення* (Мікр. ж., XXII, 4, 1960, 37).

КОМПЛІКА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Ускладнення, заплутаність. — *Панове, не хвилюйтеся, все буде, сподіваюся, гаразд, хоча, не стану приховувати, виникають деякі комплікації, але це вже стосується роботи нашого управління* (Загреб., Диво, 1968, 609).

КОМПЛІМЕ́НТ, у, *ч.* Приємні, люб'язні слова; похвала, лестощі. *Тут* [на Капрі] *всі зацікавилися українською літературою, дякуючи перекладам моїх оповідань, і говорять мені компліменти* (Коцюб., III, 1956, 405); *Мені здавалось, що вона напрошується на компліменти, але тон у неї був щирий* (Л. Укр., III, 1952, 605); *Катрі приємно чути такі речі від Гриця, але вона вдає, що не любить компліментів* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 70).

Ки́дати (ки́пати і *т. ін.*) **компліме́нти** — говорити кому-небудь компліменти. *Бонковський сипав компліменти, жартував* (Н.-Лев., III, 1956, 59).

КОМПЛІМЕ́НТНИК, а, *ч., розм.* Той, хто любить говорити компліменти.

КОМПОЗИ́ТОР, а, *ч.* Автор музичних творів. — *Хоч тут і село.., але в нас можна почути найкращих італійських і німецьких композиторів* (Н.-Лев., I, 1956, 171); [О с т р о ж и н:] *Загарайте що-небудь, з ласки вашої. Ви, певно, граєте новітніх композиторів?* (Л. Укр., II, 1951, 11); *Друга симфонія композитора Л. М. Ревуцького є зразком глибокого проникнення художника в образний лад українського народного мелосу, зразком вміння мислити й творити в дусі народної музики* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 140).

КОМПОЗИ́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **компози́тор.** *То грає.. композиторка* (Л. Укр., III, 1952, 577); *Молода композиторка* [Л. Дичко] *чи не першою з українських професіональних музикантів зважилася на написання а капельних солоспівів* (Мист., 4, 1967, 26).

КОМПОЗИ́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **компози́тор.** *В основу своєї композиторської творчості Глінка поклав народний мелос* (Іст. УРСР, I, 1953, 456); *Композиторський талант;* // Який готує композиторів. *Композиторський факультет.*

КОМПОЗИЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до композиції. *До композиційних засобів, запозичених у музики, Тичина неодноразово звертатиметься й надалі* (Поезія.., 1956, 36); *Композиційним центром картини* [Ф. Г. Кричевського] *є Олекса Довбуш, що сидить на воронім коні* (Вітч., 2, 1961, 172).

КОМПОЗИЦІЙНО. Присл. до **композиційний**; з погляду композиції. *Композиційно Куліш будує п'єсу так, що кожен наступний епізод немовби заперечує попередній* (Вітч., 8, 1968, 162); *Композиційно танець побудований так, що .. у кожній п'ятірці є ведуча* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

КОМПОЗИ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Будова, структура, розташування та взаємний зв'язок складових частин художнього твору, картини тощо. *Композицією літературного твору називається така побудова, яка об'єднує всі його частини в єдине ціле* (Укр. літ., 9, 1957, 125); *Привертає* [малюнок В. Г. Литвиненка] *увагу своєю динамічністю, майстерним виконанням і переконливою композицією* (Укр. рад. граф., 1957, 58); *Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72).

2. Музичний твір. *Моя улюблена композиція* [увертюра до «Вільгельма Телля» Д. Россіні] *вводить мене звичайно в поважний та притім бадьорий настрій* (Фр., IV, 1950, 347); *Шкода, що Лисенкові не можна друкувати нових композицій до Шевченка* (Л. Укр., V, 1956, 91); *Державна заслужена академічна капела УРСР «Думка» включає до програми.. нові композиції П. Майбороди та ін.* (Мист., 6, 1958, 5); // Твір живопису, скульптури тощо, який має певну будову. * У порівн. *Стоїмо.., притулившись одне до одного на вузькому виступі, ніби кам'яна композиція* (Вільде, Сестри.., 1958, 540); // Твір, який складається з літературної та музичної частин, об'єднаних однією темою, сюжетом. *Найкраще самобутній талант С. Людкевича, розмах його мистецької думки виявився у двох монументальних композиціях на слова Тараса Шевченка — кантаті-симфонії «Кавказ» і кантаті «Заповіт»* (Мист., 1, 1963, 6).

3. *тільки одн.* Теорія складання музичних творів. *Клас композиції;* // Складання музичних творів.

КОМПО́ЛКУ, *невідм., ч.* Скорочення: командир полку. *Смаглявий дід підходить до комполку, Вруча, як дар, дорідні колоски* (Мал., З книги життя, 1938, 69).

КОМПОНЕ́НТ, а, *ч.* Складова частина чого-небудь; складник. *Дуже важливу роль відіграла вертепна драма у формуванні окремих компонентів українського оперного мистецтва* (Укр. клас. опера, 1957, 29); *Конюшина червона є добрим компонентом у травосумішах для незаливних лук* (Колг. Укр., 8, 1956, 32).

КОМПОНУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до компонування. *Компонувальна схема.*

КОМПОНУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **компонува́ти** 1, 2. *Арістотель.. зі звісних йому грецьких літературних творів висновував правила, які буцімто керували поетами при компонуванню тих творів* (Фр., XVI, 1955, 255); *В прийомах компонування роману.. я використовував якнайширше всі жанри публіцистики* (Смолич, VI, 1959, 53).

2. Те саме, що **компози́ція** 1. *Удале компонування картини.*

КОМПОНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. *книжн.* Складати з окремих частин що-небудь ціле. *Компонувати черговий номер часопису.*

2. Створювати композицію картини, мелодію тощо. *Дід і співав, і компонував пісні й думки* (Стор., I, 1957, 101); *— Тема цікава, що й казати,— відповів Ломов. Він уже почав навіть компонувати картину, уже уявляв деякі деталі її* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 320); *Я вальса власного якраз компонував* (Рильський, Поеми, 1957, 244); // *заст.* Писати вірші тощо. *Балабуха.. записував часом свої думки, свої погляди, навіть компонував вірші* (Н.-Лев., III, 1956, 132).

3. *розм.* Те саме, що **вига́дувати**[1] 1. *Тут думу довгую держали, І всяк компонував своє* (Котл., I, 1952, 186); // Мати намір зробити щось; задумувати. — *Так от бачите, сестриці, Що тут компонують! На катів та на все добре Кайдани готують!* (Шевч., I, 1951, 302); — *Мені здається, що ти щось недобре на нашого пана полковника компонуєш* (П. Куліш, Вибр., 1969, 161).

КОМПОНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., книжн.* Пас. до **компонува́ти** 1, 2.

КОМПО́СТ, у, *ч., с. г.* Органічне добриво, що складається з суміші землі, торфу, мінеральних речовин із рослинними й тваринними покидьками. *Добриво, утворене від розкладу будь-яких органічних покидьків, змішаних з землистими матеріалами, називають компостом* (Овоч., 1956, 54); — *Підвозьте сюди торф, змішуйте з коров'яком та еноївкою — і от вам чудовий компост* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 16); *В одному.. кутку* [двору] *височіла купина компосту...* (Вільде, Сестри.., 1958, 436).

КОМПО́СТЕР, а, *ч.* Прилад, яким пробивають або витискають знаки контролю на залізничних квитках, банківських чеках і т. ін. *Клацав компостер, гомоніли люди.— А це чий парубок? — запитав кондуктор* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 52).

КОМПО́СТЕРНИЙ, а, е. Зробл. компостером. *Компостерний знак.*

КОМПО́СТНИЙ, а, е, *с. г.* Те саме, що **компо́стовий.** *Компостна купа.*

КОМПОСТО́ВАНИЙ[1], а, е, *с. г.* Дієпр. пас. мин. ч. до **компостува́ти**[1]. *Внесення перед оранкою гною, компостованого з мінеральними добривами, забезпечило більший урожай* (Колг. Укр., 10, 1958, 22); // *у знач. прикм. Поліська дослідна станція рільництва вивчала ефективність компостованих добрив* (Картопля, 1957, 155).

КОМПОСТО́ВАНИЙ[2], а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **компостува́ти**[2]. *Компостований квиток.*

КОМПО́СТОВИЙ, а, е, *с. г.* Прикм. до **компо́ст.** *Компостова маса;* // Признач. для компосту. *Компостова яма.*

КОМПОСТУВА́ННЯ[1], я, *с., с. г.* Дія за знач. **компостува́ти**[1]. *Дуже ефективним виявився спосіб компостування гною з фосфоритним борошном* (Колг. Укр., 2, 1959, 20); *Гній з тваринницьких приміщень відразу ж вивозять в поле до місця компостування* (Хлібороб Укр., 3, 1969, 8).

КОМПОСТУВА́ННЯ[2], я, *с.* Дія за знач. **компостува́ти**[2]. *Компостування квитків.*

КОМПОСТУВА́ТИ[1], у́ю, у́єш, *недок., перех., с. г.* Перетворювати на компост. *Щоб збільшити кількість органічних добрив, заготовляємо торф і компостуємо його з гноєм* (Колг. Укр., 5, 1959, 36); *Слабо розкладений торф треба компостувати довше* (Добрива.., 1956, 65).

КОМПОСТУВА́ТИ[2], у́ю, у́єш, *недок., перех.* Робити компостером певний знак. — *А де тут касир, що компостує білети?* (Жур., Даша, 1961, 50); *В парку автобус потраплятиме насамперед у контрольно-технічний пункт, де автомат-годинник компостуватиме путівку* (Веч. Київ, 19.I 1967, 2).

КОМПО́Т, у, *ч.* Солодка рідка страва з фруктів та ягід, зварених у воді; узвар. *Христя почастувала всіх справжніми варениками з сиром та сметаною, потім запропонувала компот з сушні* (Ю. Янов., I, 1958, 405); *Виноград і продукти його переробки — вино, сік, мед, компоти, варення тощо — являють собою дуже цінні харчові речовини* (Наука.., 2, 1957, 21).

КОМПО́ТНИЦЯ, і, *ж.* Посуд, у якому тримають або подають зварений компот, кисіль і т. ін. *Кисіль..,*

трохи охолодивши, розливають.. у склянки, компотниці (Технол. пригот. їжі, 1957, 205).

КОМПРАДО́Р, а, ч. У деяких країнах Сходу — тубільний купець, посередник між іноземним капіталом і місцевим ринком.

КОМПРАДО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **компрадо́р.** **Компрадо́рська буржуазія** — у колоніальних і залежних країнах Сходу — угодовська верхівка національної буржуазії, що є посередником між іноземним капіталом і місцевим ринком. *Поміщики й компрадорська, переважно торгова й лихварська, велика буржуазія становлять відкритий табір реакції* (Ком. Укр., 2, 1967, 66).

КОМПРЕ́С, у, ч. Пов'язка (іноді змочена водою або яким-небудь лікарським розчином), яку накладають на хворе місце для лікування. *Вона десь певно лежить у себе з компресом на голові* (Коцюб., II, 1955, 261); *Катерина лежала на диванчику, вся обкладена.. компресами* (Збан., Переджнив'я, 1955, 43); *Для зогрівального компресу складають у кілька шарів марлю, змочують у теплій воді й віджимають* (Заг. догляд за хворими, 1957, 149); *Теплий компрес; Холодний компрес.*

КОМПРЕСІ́ЙНИЙ, а, е, *техн.* Стос. до компресії, пов'язаний з нею. *Канавки на поверхні поршня* [двигуна] *призначені для компресійних.. кілець* (Зерн. комбайни, 1957, 159); *Компресійні холодильники.*

КОМПРЕ́СІЯ, ї, *ж., техн.* Стиснення повітря, газу або пальної суміші в циліндрі поршневої машини. *Компресію в циліндрах двигуна перевіряють.. компресометром* (Підручник шофера.., 1960, 24).

КОМПРЕ́СНИЙ, а, е. Стос. до компресу, призначений для нього. *Компресна вата.*

КОМПРЕ́СОР, а, ч. Машина для стискання повітря, газу, пари. *Гази стискують потужними нагнітальними насосами—компресорами* (Курс фізики, II, 1956, 166); *Подаючи стисле повітря, гуркотіли компресори* (Донч., I, 1956, 156).

КОМПРЕ́СОРНИЙ, а, е. Прикм. до **компре́сор**; // Який складається з компресорів. *Дві теплиці тут обігріваються гарячою водою від компресорної підстанції газопроводу Дашава — Київ — Москва* (Колг. Укр., 4, 1957, 34); // Який виготовляє компресори. *Компресорний завод;* // Призначений для компресора. *Компресорне мастило.*

КОМПРОМЕТА́ЦІЯ, *рідко* **КОМПРОМІТА́ЦІЯ**, ї, *ж.* Дія за знач. **компромету́вати, компромітува́ти.** [Ю л і а н:] *Не хочу йти з тобою по вулиці.* [К а м і л л а:] *Але се ж така дрібниця! Що за компромітація!* (Фр., IV, 1950, 450); *Сахно глянула на нього й прочитала..: «Всі мої виступи були тільки вигадкою і наклепом на шановного доктора В. Г. з метою його компрометації..»* (Смолич, I, 1958, 61).

КОМПРОМЕТУВА́ННЯ, *рідко* **КОМПРОМІТУВА́ННЯ**, я, *с.* Дія за знач. **компромету́вати, компромітува́ти.**

КОМПРОМЕТУВА́ТИ і *рідко* **КОМПРОМІТУВА́ТИ**, ую, у́єш, *недок., перех.* Виставляти кого-, що-небудь у негарному світлі; шкодити добрій славі кого-, чого-небудь. *— Лазить* [Стоколоса] *за мною, як тінь, і ще мене компромітує своїми.. листами* (Фр., II, 1950, 297); *— А нічого мене при всякій нагоді компромітувати перед сторонніми* (Головко, Мати, 1940, 10); *— Я не хочу більш компрометувати ваш чесний дім своєю присутністю!..* (Кол., Терен.., 1959, 296).

КОМПРОМЕТУВА́ТИСЯ і *рідко* **КОМПРОМІТУВА́ТИСЯ**, у́юся, у́єшся, *недок.* Компрометувати себе. *Переглянувши пильно ті вірші, я запевнився, що то така мізерія, котрою не варт вдруге компромітуватися* (Коцюб., III, 1956, 125); *— Чи я хочу, щоб ти компрометувався? Ти, урядовець.., внук владики, їдеш у товариствї своєї матері. Яка тут грозить компрометація?* (Коб., III, 1956, 284).

КОМПРОМЕТУ́ЮЧИЙ, *рідко* **КОМПРОМІТУ́ЮЧИЙ**, а, *е.* Дієпр. акт. теп. ч. до **компрометува́ти, компромітува́ти.** *Цей простий звичай здавався для неї комедією, дуже компрометуючою навіть її* (Н.-Лев., III, 1956, 110); // *у знач. прикм. Він розіслав свої листи у всі ті місця в Харкові, де перебував Улас, вимагаючи компрометуючих матеріалів на хлопця* (Тют., Вир, 1964, 149).

КОМПРОМІ́С, у, ч. Згода з ким-небудь у чомусь, що досягається взаємними поступками; поступка заради досягнення мети. *Лібералізм держиться тільки компромісами з різнорідними, ворожими собі силами* (Фр., XVI, 1955, 31); *— Я пропоную вам компроміс: я відкриваю вам вільний вихід з маєтку й зобов'язуюся не переслідувати вас, а ви... ви за це даруєте мені життя...* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 104); *В ідейній боротьбі для марксистів немає й не може бути ніяких компромісів, примирення принципів, згладжування докорінної протилежності між буржуазною й соціалістичною ідеологіями* (Ком. Укр., 5, 1960, 41).

◇ **Іти́ (пісти́) на компроміс** — поступатися чимось заради досягнення мети. *Він не пам'ятав такого випадку, щоб коли-небудь йшов на компроміс із власною совістю* (Збан., Переджнив'я, 1955, 24).

КОМПРОМІ́СНИЙ, а, е. Який є компромісом. *Компромісне розв'язання питання.*

КОМПРОМІТА́ЦІЯ *див.* **компрометація.**

КОМПРОМІТУВА́ННЯ *див.* **компрометування.**

КОМПРОМІТУВА́ТИ *див.* **компрометувати.**

КОМПРОМІТУВА́ТИСЯ *див.* **компрометуватися.**

КОМПРОМІТУ́ЮЧИЙ *див.* **компроме́туючий.**

КОМРО́ТИ, *невідм., ч.* Скорочення: командир роти.

КОМСКЛА́Д, у, *ч.* Скорочення: командний склад. *Зібрався комсклад в партизанському штабі* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 99).

КОМСОМО́Л, у, *ч.* Скорочення: Комуністична Спілка Молоді. *Комсомол допомагає партії виховувати молодь в дусі комунізму, залучати її до практичного будівництва нового суспільства* (Статут КПРС, 1961, 26); *Михась.. вступив у лави комсомолу, став активістом молодим* (Сос., II, 1958, 436).

КОМСОМО́ЛЕЦЬ, льця, *ч.* Член комсомолу. *Комсомольці, вперед! У бою і в труді Хай палають серця молоді* (Воронько, Поезії, 1950, 111).

КОМСОМО́ЛІЯ, ї, *ж., збірн., розм.* Комсомольці. *Край донецький прославляти Комсомолія іде!* (С. Ол., Вибр., 1959, 189); *Туди, де важче, туди, де найбільш потрібні були молоді сили, завжди йшла комсомолія* (Наука.., 6, 1959, 5).

КОМСОМО́ЛКА, и, *ж.* Жін. до **комсомо́лець.** *Он чорнява комсомолка піонерів повела* (Сос., I, 1947, 52); [А р с е н:] *Ніколи не бійся говорити правду в вічі. Ти ж комсомолка! Знаєш, хліб їж і правду ріж* (Мороз, П'єси, 1959, 271).

КОМСОМОЛЯ́ТА, ля́т, *мн., розм.* Юні комсомольці. *Комсомолята, хоч народ і молодий, а кмітливий* (Цюпа, Три явори, 1958, 41).

КОМСОМО́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **комсомо́л** і **комсомо́лець.** *Двері раптом відчинились і до хати ступив секретар комсомольської організації* (Довж., Зач. Десна, 1957, 42); *Я ходжу на комсомольські збори, всім цікавлюсь* (Сос., I, 1957, 341); *Комсомольський квиток;* // Власт. комсомольцеві, комсомольцям.— *Я дав комсомольське слово* (Забашта, Нові береги, 1950, 50); *Комсомольський запал.*

КОМСО́РГ, а, ч. Скорочення: комсомольський організатор — керівник первинної комсомольської орга-

нізації або комсомольської групи. *Ліда поговорила з комсоргом і нарешті одержала завдання* (Донч., V, 1957, 390).

КОМУ́НА, и, *ж.* 1. Колектив осіб, що об'єдналися для спільного життя на засадах спільності майна та праці.

2. Форма сільськогосподарського кооперування, при якій усуспільнюються всі засоби виробництва, а споживання та побутове обслуговування здійснюються на громадських засадах. *Перші комуни на Україні, а також радгоспи показували селянам переваги великих господарств над дрібними і сприяли здійсненню суцільної колективізації* (Іст. УРСР, II, 1957, 368); [М а к с и м:] *Та батько ж.. такий, що й зараз у комуну, мати не хочуть.* [М о т р о н ь к а:] *Не хоче, й не треба! Тебе й без землі.. комуна прийме* (М. Куліш, П'єси, 1960, 73).

3. *розм.* Те саме, що **комунізм** 1. *З комуністичного зернятка має вирости пишна нива, з паростків нового життя забуяти всесвітня комуна* (Еллан, II, 1958, 277); *Ленінським сяйвом осяяна, Йде у комуну держава* (Воронько, Поезії, 1950, 101).

△ **Парúзька комýна:** а) революційний уряд повсталих трудящих мас у Парижі в 1871 р.; б) революція 18.III 1871 р.; в) період диктатури пролетаріату, встановленої після перемоги цієї революції. *У галасі мені хтось показав Край столу місце і значущо мовив: Тут за часів Паризької комуни Промову виголосив Клемансо* (Рильський, III, 1961, 265).

4. Адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління у Франції, Бельгії й деяких інших країнах; поселення міського чи сільського типу.

5. За середньовіччя в Західній Європі — міська громада, що домоглася незалежності від феодала й права на самоврядування. *Міста, що звільнилися від влади сеньйорів, у Франції називались комунами* (Іст. середніх віків, 1955, 68).

КОМУНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який належить до міського господарства, пов'язаний з ним. *Користування комунальним транспортом (трамвай, автобус, тролейбус, метро) у другому десятиріччі (1971—1980 рр.) стане безплатним* (Програма КПРС, 1961, 83).

Комуна́льна кварти́ра — квартира, що належить міському господарству й заселена декількома родинами наймачів. *Жили Жукови в комунальній квартирі* (Донч., V, 1957, 220); **Комуна́льне господа́рство** — сукупність господарських підприємств, організацій та установ, які задовольняють побутові потреби міського населення (житлове будівництво, енергомережа, водопостачання, транспорт і т. ін.). *Життя сучасного міста немислиме без складного комунального господарства* (Наука.., 10, 1963, 22); **Комуна́льний банк** — банк, що надає позички на комунальне господарство; **Комуна́льний відді́л** — відділ виконкому міськради або райради, що займається міським комунальним господарством; **Комуна́льні по́слуги** — забезпечення населення міст водою, газом, опаленням, електрикою тощо. *Витрати на житло, тобто плата за квартиру, за комунальні послуги (опалення, освітлення, газ, радіо) і т. д., у сучасній робітничій сім'ї становлять приблизно 5% всього бюджету* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 87).

2. Прикм. до **комýна** 4. *Комунальні вибори.*

КОМУНА́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Той, хто працює в комунальному господарстві. *Квітникове господарство, що його.. збудували комунальники під Херсоном, своєрідне й поки що найбільше на Україні* (Рад. Укр., 8.II 1968, 4); *Профспілка комунальників.*

КОМУНА́Р, а, *ч.* 1. Учасник Паризької комуни. *Ішли паризькі комунари На смертні грані барикад* (Мал., За.. морем, 1950, 63).

2. *поет.* Борець за комуністичний лад; комуніст. *Ударом грушив комунар Бетонно-світові підпори* (Еллан, I, 1958, 78).

3. Член комуни (у 1, 2 знач.). *Наші комунари прийняли статут сільськогосподарської артілі* (Колг. Укр., 8, 1957, 3); *Довелося комунарам замість мирної праці на комунівській землі взяти в руки зброю* (Хлібороб Укр., 10, 1969, 2).

КОМУНГОСП, у, *ч.* Скорочення: комунальне господарство.

КОМУ́НІВСЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **комýна** 1—3. *Перші десять родин комуни поставили собі.. спільну хату, щоб було справді нове комунівське життя* (Ю. Янов., II, 1954, 155); *І від серця йшов, гримів Мій комунівський заспів* (Ус., І сьогодні.., 1957, 76); // Належний комуні (у 1, 2 знач.). *Комунівські городи спускаються поволі до невеликої балки* (Донч., I, 1956, 50).

КОМУНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Вища суспільно-економічна формація, що приходить на зміну капіталізмові й грунтується на усуспільненні засобів виробництва; має два ступені розвитку: соціалізм і власне комунізм — безкласове суспільство, у якому здійснюється принцип: «від кожного — за його здібностями, кожному — за його потребами». *Комунізм є найвищий ступінь розвитку соціалізму, коли люди працюють з усвідомлення необхідності працювати на загальну користь* (Ленін, 30, 1951, 178); *Революція іде. І скрізь ми Бачимо її всесвітню путь, — Всі шляхи ведуть до комунізму, Всі дороги в комунізм ведуть!* (Криж., Під зорями.., 1950, 139).

2. Створена Марксом, Енгельсом і Леніним унаслідок глибокого вивчення об'єктивних законів розвитку суспільства наукова теорія й тактика пролетарської революції та побудови комуністичного суспільства. *Ідеї комунізму заволодіють серця трудящих і перетворюють світ* (Ком. Укр., 10, 1959, 9).

△ **Воєнний комунізм** *див.* **воєнний**; **Науко́вий комуні́зм** — те саме, що **комунізм** 2; **Пе́рвісний комуні́зм** — суспільний докласовий лад первісної родової общини, при якому була спільна власність на засоби й продукти виробництва; **Утопічний комунізм** — домарксистське вчення про соціалістичну перебудову суспільства, яке грунтувалося не на пізнаній законів розвитку суспільства, а на мріях про ідеальне суспільство.

КОМУНІКАТИ́ВНИЙ, а, е, *лінгв.* Прикм. до **комунікáція** 2. *З комунікативною функцією* [мовлення] *тісно зв'язані функції вираження й впливу* (Рад. психол. наука.., 1958, 230).

КОМУНІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **комунікáція** 1. *Комунікаційні шляхи.*

КОМУНІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. *Одна її лекція завела мене в один із найглухіших закутків наших гір, до села, позбавленого всякої комунікації* (Фр., IV, 1950, 279); *Водні комунікації.*

Вýзол комунікáцій — місце, де сходяться, перетинаються шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо

2. *лінгв., рідко.* Те саме, що **спілкува́ння**; зв'язок. *Речення як засіб комунікації.*

КОМУНІ́СТ, а, *ч.* 1. Член комуністичної партії. *Комуніст повинен всією своєю поведінкою на виробництві, в громадському і особистому житті показувати високі зразки боротьби за розвиток і зміцнення комуністичних відносин, додержувати принципів і норм комуністичної моралі* (Програма КПРС, 1961, 122); *Комуністи школи обрали його секретарем партійної організації* (Донч., V, 1957, 293).

2. *заст.* Прихильник комунізму. — *Я догадуюсь,*

що це якийсь соціаліст, комуніст (Н.-Лев., IV, 1956, 165).

КОМУНІ́СТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до комунізму (у 1 знач.). *З кожною весною все ближче наш Комуністичний світ* (Сос., Поезії, 1950, 114); *Історичні рішення XXI з'їзду КПРС визначили величну програму комуністичного будівництва в нашій країні* (Наука.., 2, 1960, 1); // Який грунтується на принципах комунізму (у 1 знач.). *Наша країна вступила в новий період свого розвитку — в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства* (Наука.., 3, 1959, 1).

2. Стос. до комунізму (у 2 знач.). *Двадцять однакових реляцій вплило до старости в Дрогобичі про якихось таємничих людей, що голосять по селах комуністичні засади* (Фр., V, 1951, 414).

3. Який керується ідеями комунізму (у 2 знач.), пройнятий ними. *Комуністичні партії — це братні партії. У них одна ідеологія — марксизм-ленінізм, одна мета — боротьба проти імперіалізму, за торжество комунізму* (Рад. Укр., 8.I 1963, 3); *Завдяки комуністичному вихованню мас із гущі народу ростуть, як казкові богатирі, наші чудесні люди* (Матер. XXI з. КПУ, 1960, 73); *Комуністичний рух.*

Комуністи́чний Інтернаціона́л — міжнародне об'єднання комуністичних партій, що існувало протягом 1919—1943 рр.; Комінтерн, III Інтернаціонал; **Комуністи́чний суббо́тник** — добровільна неоплачувана праця трудящих у вихідний день на користь держави, суспільства.

КОМУНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **комуніст**. *Історія пролетарського революційного руху в Росії знав багато комуністок — талановитих організаторів мас, мужніх борців за справу трудящих* (Рад. право, 2, 1960, 25).

КОМУТА́ТОР, а, *ч., спец.* 1. Прилад для замикання й розмикання електричного кола або для зміни напряму електричного струму.

2. Пристрій для ручного з'єднування телефонних ліній. *Для диспетчерського зв'язку використовується телефонний комутатор* (Сигналізація.., 1955, 8); *На столі три військових телефони, польовий комутатор* (Корн., I, 1955, 192).

КОМУТА́ТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **комута́тор**. *Комутаторний шнур.*

КОМУТА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Процес зміни напряму струму в секціях обмотки якоря колекторної електричної машини. *Останніми пішли Журавльов і Гук. Вони трохи забарились, обговорюючи систему комутації* (Гур., Життя.., 1954, 34).

КОМФО́РТ, у, *ч.* Найзручніші побутові умови, сукупність побутових вигод; вигоди, затишок. *Касино було уряджене хоч і не з комфортом, то все-таки досить чисто й вигідно* (Фр., VIII, 1952, 380); *Це чудесний готель, в центрі острова, абсолютна чистота і комфорт* (Коцюб., III, 1956, 322); *Сахно встигла дещо роздивитися. Одведена для неї кімната була.. з комфортом* (Смолич, I, 1958, 62).

КОМФОРТА́БЕЛЬНИЙ, а, е. Який має комфорт, із комфортом; вигідний, зручний. *Василь Васильович.. дивився з вікна своєї тихої комфортабельної квартири* (Дмит., Наречена, 1959, 124); *Відстань від Києва до Владивостока члени експедиції подолали у комфортабельному лайнері «ТУ-104» за 17 годин* (Веч. Київ, 12.II 1966, 3); *Комфортабельні меблі.*

КОМФОРТА́БЕЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **комфорта́бельний**. *Комфортабельність автобуса.*

КОМФОРТА́БЕЛЬНО. Присл. до **комфорта́бельний**. *До послуг малюків затишні спальні кімнати, комфортабельно обставлені їдальні, світла музична зала і, звичайно, багато іграшок* (Веч. Київ, 7.II 1966, 2).

КОМФО́РТНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **комфорта́бельний**. *Комфортні умови.*

КОМЮНІКЕ́, *невідм., с.* Урядове повідомлення, здебільшого про наслідки або хід дипломатичних переговорів. *У радянсько-чехословацькому комюніке про перебування в Радянському Союзі партійно-урядової делегації ЧССР підкреслюється, що обмін думками з основних питань сучасного міжнародного становища підтвердив повну єдність у цих питаннях обох сторін* (Ком. Укр., 12, 1963, 55).

КОНА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кона́ти**. *Дивлюся я на смерть натури, і благання Я посилаю доленьці моїй, Щоб і мені дала кінець такий, Щоб я була спокійна в час конання* (Л. Укр., Неопубл. тв., 1947, 3); *В кігтях у нього* [шуліки] *тріпотіла в останньому конанні якась необачна пташина* (Коп., Соп. ранок, 1951, 55); *Тебе* [Тарасе] *на відлюдді киргизькім В брудній казармі, у тяжкім конанні Лях привітав братерським дружнім стиском* (Зеров, Вибр., 1966, 437); * Образно. *А на гілці лист пожовклий Затремтить в конанні, І впаде, і тихо ляже, і засне востаннє* (Олесь, Вибр., 1958, 230).

КОНА́Р *див.* **конари́**.

КОНАРИ́, ів, *мн. (одн.* **кона́р**, а, *ч.), діал.* Грубі гілки, що ростуть від стовбура дерева. *Під скрип могутніх конарів дубових складались першії мої пісні* (Фр., XI, 1952, 163); *Переходив* [свист] *хвилями у дике, невловиме виття — вихру чи звірів? А з ними у парі йде скрипіт та стогін грабових конарів та плач смерекових велетнів* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 263).

КОНАРИ́СТИЙ, а, е, *діал.* Гіллястий. *Одно було в нім* [у саду] *найцікавіше для нас.. — се.. грубий, високий і дуже конаристий дуб* (Фр., I, 1955, 258).

КОНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. Бути в передсмертній агонії; умирати. *Вже десять тухольців було ранених; вони конали від страшної гадючої отрути* (Фр., VI, 1951, 128); *Дехто з людей упав коло гармат і хрипів, конаючи* (Ю. Янов., I, 1958, 166); * Образно. *Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом.., дивилися, як вогники блакитні тремтіли і конали* (Л. Укр., I, 1951, 293).

2. Те саме, що **му́читися** 1. *Бачив він* [Т. Шевченко].., *як його рідні брати та сестри конали на панщині, в неволі...* (Мирний, V, 1955, 312); *Душно конать у знесиллі... Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть!* (Граб., I, 1959, 53); *Вода в ручаях і криницях висихала, навіть звірі в лісах конали від спраги* (Ів., Вел. очі, 1956, 111).

КОНА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **кона́ти** 1. *З гнітючим чуттям пробиралось хлоп'ята вподовж кладовищенського рову, заповненого конаючими людьми* (Гончар, Таврія, 1952, 108); // *у знач. ім.* **конаю́чий**, чого, *ч.* Той, хто вмирає. *Стоять чумаки.. круг конаючого, похиливши сумно голови* (Коцюб., I, 1955, 182).

КОНВА́ЛІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **конва́лія**. *Конвалієве листя;* // Вигот. з конвалії. *Конвалієвий настій.*

КОНВА́ЛІЙКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **конва́лія**. *Гордовита конвалійка загортається у звої свого листя, хотіла би сховати там також і чарівний свій солодкий запах* (У. Кравч., Вибр., 1958, 288).

КОНВАЛІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **конва́лія**. *Конвалійний запах;* // Вигот. із конвалії. *Вона вгамувала серце конвалійними краплями* (Ю. Янов., II, 1954, 67).

△ **Конвалі́йне де́рево** — невелике південне вічнозелене дерево або кущ із білими квітками, сильний запах яких нагадує запах конвалії.

КОНВА́ЛІЯ, ї, *ж. (Convallaria L.).* Багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте дрібними білими квітками, схожими на дзвіночки; застосовується в медицині, парфумерії. *З Великого Лугу віяло холодком і пахло*

конвалією (Стор., I, 1957, 252); *Білі рухливі дзвоники конвалій висять на тонесеньких ніжках. Пахучі, чудові конвалії* (Коп., Як вони.., 1961, 43); *Цінною сировиною для виготовлення препаратів, які широко застосовуються при серцевих захворюваннях, є конвалія травнева* (Наука.., 7, 1958, 30).

КОНВЕ́ЙЄР, а, ч. 1. Пристрій для безперервного пересування деталей виробів від одного робітника до іншого, для транспортування вантажів і т. ін. *На конвейєрі до його робочого місця подавалися нескінченним потоком невеликі гостроверхі балони* (Рибак, Час.., 1960, 93); *Для безперебійного транспортування вугілля з лави до вантажного пункту були створені конвейєри* (Сигналізація.., 1955, 4).

△ **Зеле́ний конве́йєр** — планове використання зелених соковитих кормів для годівлі худоби протягом усього пасовищного періоду. *У передових колгоспах організовано.. зелений конвейєр, при якому худоба одержує зелений корм безперервно з ранньої весни до пізньої осені* (Зоол., 1957, 189).

2. *у знач. присл.* **конве́йєром.** Від одного до одного, одне за одним. *Цеглину стіну мурував Карпо Чумак, а доярки з Яриною подавали йому конвейєром цеглу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 407); *Все йде конвейєром. Не встигли ще зібрати урожай з тисячі гектарів, як з 900 він уже обмолочений. Слідом ідуть трактори з тросовими волокушами. Скиртується солома, провадиться лущення стерні* (Рад. Укр., 20.VII 1967, 1).

КОНВЕЙЄРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **конвейєризува́ти.** *Конвейєризація ділянок усуває необхідність переїзду їх [комбайнів] роботі* (Техн. нормув.., 1958, 8).

КОНВЕЙЄРИЗУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Застосовувати конвейєр, конвейєрну систему. *Конвейєризувати виробництво.*

КОНВЕ́ЙЄРНИЙ, а, е. Прикм. до **конве́йєр.** *Конвейєрна лінія;* // Який здійснюється конвейєром (у 2 знач.). *Інженер влаштував конвейєрну подачу води з Катуш. Він вишикував дві шеренги чоловіків і жінок* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 309).

КОНВЕ́ЙЄРНИК, а, ч. Той, хто керує роботою конвейєра.

КОНВЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **конве́кція.** *Вертикальні течії води в озерах являють собою конвекційні течії від нерівномірного нагрівання води* (Курс заг. геол., 1947, 122).

△ **Конвекці́йний струм** — електричний струм, зумовлений рухом наелектризованих тіл, напр. мікроскопічних частинок пилу, диму.

КОНВЕ́КЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. *фіз.* Перенесення тепла або електричних зарядів рухливим середовищем. *Поширення теплоти через переміщення шарів рідини або газів називається конвекцією* (Фізика, II, 1957, 20).

2. *гідр.* Водообмін між верхніми та нижніми шарами в озерах, морях і океанах унаслідок різниці їх температури, густини тощо.

3. *метеор.* Обмін повітря між верхніми та нижніми шарами атмосфери, що відбувається внаслідок нерівномірного їх нагрівання.

КОНВЕ́НТ, у, *ч.* У деяких країнах — назва виборних органів з особливими законодавчими повноваженнями. *Якобінці Робесп'єр і Дантон розвинули величезну діяльність, вимагаючи скинення короля і скликання народних зборів — конвенту, обраного загальним голосуванням* (Нова іст., 1956, 64).

Націона́льний конве́нт — у часи Французької буржуазної революції кінця XVIII ст.— національні збори, найвищий представницький орган.

КОНВЕНЦІ́ЙНИЙ, а, е, *дипл.* Встановлений конвенцією. *Конвенційний тариф*

КОНВЕНЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е, *зах.* Відповідний до угоди; // Який відповідає певній традиції; умовний. *Я вірив, мріяв, любив. Тонув душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенціональною брехнею...* (Фр., IV, 1950, 344).

КОНВЕ́НЦІЯ, ї, *ж., дипл.* Договір, угода між державами з якого-небудь спеціального питання. *Відповідно до міжнародної китобійної конвенції щороку встановлюються строки полювання на вусатих китів* (Наука.., 7, 1958, 57).

КОНВЕРГЕ́НТИ, ів, *мн., лінгв.* Звуки, що в процесі історичного розвитку мови збіглися в одному звукові; напр., сучасний український «и» виник унаслідок збігу давньоруських «ы» та «и».

КОНВЕРГЕ́НТНИЙ, а, е. 1. *біол.* Який має ознаки подібності внаслідок конвергенції (у 1 знач.). *Останнім часом дедалі більше груп тварин, що їх вважали спорідненими, виявляються конвергентними, тобто пов'язаними не генетично, а спільними умовами життя* (Наука.., 9, 1969, 27).

2. *лінгв.* Який зазнав конвергенції (у 2 знач.). *Конвергентні звуки.*

КОНВЕРГЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. *біол.* Поява в неспоріднених організмах подібних ознак, що виникають унаслідок пристосування цих організмів до однакових умов життя. *Сумчастий кріт є чудовим прикладом конвергенції, тобто набування зовнішньої подібності з плацентарними тваринами, що виробилася внаслідок еволюційного розвитку в однаковому навколишньому середовищі* (Посібник з зоогеогр., 1956, 18).

2. *лінгв.* Збіг ознак, властивостей у явищах, між собою не пов'язаних, незалежних. *Конвергенція..— збіг двох або кількох фонем в одному звуці в результаті історичного розвитку фонетичної системи мови* (Сл. лінгв. терм., 1957, 81).

3. *опт.* Сходження зорових осей очей на предметі, на який дивимося зблизька *Конвергенція й акомодація швидко вдосконалюються протягом перших трьох місяців життя* (Шк. гігієна, 1954, 62).

КОНВЕРЗА́ЦІЯ, ї, *ж., зах., заст.* Розмова. *Ціла моя конверзація складалася з коротких відповідей* (Коб., I, 1956, 526).

КОНВЕ́РСІЯ, ї, *ж., ек.* Зміна умов випущених раніше державних позик (напр.: зменшення позикового процента, подовження терміну виплати тощо).

КОНВЕ́РТ, а, *ч.* 1. Пакет із паперу, певним чином складеного й склеєного, у який вкладають лист, документи тощо для пересилання поштою або для передавання кому-небудь — *Куди пошлють з конвертом, миттю збігаю* (Барв., Опов.., 1902, 406); *По хвилі вернувся* [Начко] *з цілою зв'язкою.. заклеєних конвертів і звитків телеграм* (Фр., VI, 1951, 251); *Його* [листа] *згорнули вчетверо і поклали в конверт — без марки, бо на фронт,— і виписали адресу: номер польової пошти* (Смолич, Мир.., 1958, 77).

2. Вид ковдри для немовлят, що має форму такого пакета.

КОНВЕ́РТИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **конве́рт.** *Оксен мовчки подав йому листа. Дорош узяв блакитний конвертик і похапцем розірвав* (Тют., Вир, 1964, 193).

КОНВЕ́РТОВИЙ, а, е. Призначений для виготовлення конвертів (у 1 знач.). *Конвертовий папір: Конвертова машина.*

КОНВЕ́РТОР, а, *ч.* Обертова піч грушоподібної або циліндричної форми, у якій виплавляють сталь продуванням повітря чи кисню через розплавлений чавун. *Батько вуйка Андрія був ливар. Він міг, не дивлячись*

на полум'я, а тільки слухаючи гудіння в конверторі, варити сталь (Турч., Зорі.., 1950, 92).

КОНВЕ́РТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **конве́ртор**. *Конверторне виробництво; Конверторний процес;* // Який виплавляє сталь у конверторах. *Конверторний цех;* // Виплавлений у конверторі. *Конверторна сталь.*

КОНВЕ́РТОРНИК, а, ч. Той, хто працює біля конвертора; сталевар. *Конверторники Кривого Рога виробили додатково до плану десятки тисяч тонн сталі* (Рад. Укр., 3.II 1961, 2).

КОНВО́ЇР, а, ч. Те саме, що **конво́йник**; вартовий (у 1 знач.). *Спереду, позаду і з боків* [Остапа] *їхало четверо конвоїрів* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 248); *В дворі в'язниці вже чулися окрики конвоїрів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 101).

КОНВО́Й, ю, ч. 1. Група озброєних людей, що супроводять кого-, що-небудь для охорони або запобігання втечі; варта (у 1 знач.). *Потім його відвели під конвоєм у рідне село* (Фр., IV, 1950, 44); *А що шляхи були дуже небезпечні від татар.., то приставляли* [козаки] *до кожного каравану конвой* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 400).

2. Група військових кораблів, які охороняють транспортні або торговельні судна від ворожого нападу. *Малі кораблі конвою зав'яжуть нерівний бій з ворожими торпедоносцями* (Кучер, Голод, 1961, 23).

КОНВО́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **конво́й**. *Конвойна охорона;* // Який належить до конвою. *Транспорт не може маневрувати.. Його повинні захистити конвойні кораблі* (Ткач, Моряки, 1948, 37).

2. *у знач. ім.* **конво́йний**, ного, ч. Те саме, що **конво́йник**. *З обох фланзів колону охороняли конвойні* (Бурл., Напередодні, 1956, 4).

КОНВО́ЙНИК, а, ч. Той, хто супроводить кого-, що-небудь для охорони або запобігання втечі; вартовий (у 1 знач.). *В одному місці вже йде міньба, в іншому — бійка, а біля вагонів здоровезні мордані-конвойники з Вовчої сотні, з особистої Махнової охорони,.. дудлять* [спирт] *з бутлів* (Гончар, II, 1959, 234).

КОНВОЙО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **конвоюва́ти**. *З лопатою на плечі, конвойований капралом і Романюкою, Парфен неквапом виходить з двору* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 10).

КОНВОЮВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **конвоюва́ти**. *Почували, що передбачається щось більше, ніж звичайне і звичне конвоювання судна* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 158).

КОНВОЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Супроводити кого-, що-небудь конвоєм. *Свідки гусари розповідають, що конвоювали вони валку на півтораста возів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 521); *Конвоювало нас* [заарештованих] *ще менше поліцаїв, ніж учора* (Збан., Єдина, 1959, 82); *Він* [корабель «Швидкий»] *безперервно конвоював транспорти і танкери до лінії фронту* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 245).

КОНВУЛЬСИ́ВНИЙ, а, е. Те саме, що **конвульсі́йний**. *У нього по горлу пробігла конвульсивна спазма* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 266); *Конвульсивними рухами дістав* [Бабенко] *сірники, черкнув об коробку* (Руд., Остання шабля, 1959, 200).

КОНВУЛЬСИ́ВНО. Присл. до **конвульсі́йний**. *Якісь.. конвульсивно ворухнув головою* (Скл., Карпати, II, 1954, 222); *Довго вчитувався* [Мухтаров] *в наказ. Потім відірвався, папірець конвульсивно затис у жмені* (Ле, Міжгір'я, 1953, 163).

КОНВУЛЬСІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Спричинюваний конвульсією, конвульсіями, який є конвульсією; судомний. *Конвульсійне дрижання повік;* // Який супроводиться конвульсією, корчами. *Щось встає всередині у нього й конвульсійним сміхом вилітає крізь горло...* (Коцюб., I, 1955, 409).

2. *перен.* Напружений, поривчастий, різкий (про рух). * Образно. *Останнім конвульсійним рухом він* [кленовий лист] *поривається вгору, до світла, до сонця* (Вишня, II, 1956, 143).

КОНВУЛЬСІ́ЙНО. Присл. до **конвульсі́йний**. *Його обличчя поблідло, а уста задрижали конвульсійно* (Фр., VI, 1951, 187); *Береговенко конвульсійно проковтнув слину і скорботно опустив додолу очі* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 68).

КОНВУ́ЛЬСІЯ, ї, *ж.* Судома, корчі. *Матрос пручався, як в'юн, але згодом забився в конвульсіях, як спійманa риба...* (Досв., Вибр., 1959, 111); * Образно. *В гарячому світлі, вкритий мухами, увесь стіл був ніби живий, ворушився і здригувався в конвульсіях* (Н.-Лев., II, 1956, 50).

КОНГЛОМЕРА́Т, у, *ч.* 1. *книжн.* Механічне, випадкове поєднання чого-небудь різнорідного. * Образно. *Саме тут* [у в'язниці].. *довідався* [Федір Пилипович] *про існування в країні багатьох різних партій.. та про багато іншого, що лягло конгломератом у голову і потребувало осмислення* (Іщук, Вербівчани, 1961, 118).

2. *геол.* Осадова гірська порода, що складається з гальки й валунів, зцементованих глиною, окисами заліза тощо. *Конгломерати — цементовані валуни й галька різних порід, які виникли внаслідок закруглення уламків проточними водами* (Курс заг. геол., 1947, 69).

КОНГЛОМЕРА́ТНИЙ, а, е, *геол.* Прикм. до **конгломера́т** 2.

КОНГОЛЕ́ЗЕЦЬ *див.* **конголе́зці**.

КОНГОЛЕ́ЗКА *див.* **конголе́зці**.

КОНГОЛЕ́ЗЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **конголе́зець**, зця, *ч.*; **конголе́зка**, и, *ж.*). Населення Конго.

КОНГОЛЕ́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **конголе́зці** й Конго.

КОНГРЕГА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. У католицькій церкві — об'єднання церковних, зокрема чернечих, громад, діяльність яких підпорядкована єдиному статутові. *Конгрегація єзуїтів.*

2. Адміністративний орган при римському папі, що займається певним колом питань. *Свята конгрегація вимагає, щоб він якнайшвидше перейшов до іншої родини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 153).

КОНГРЕ́С, у, ч. 1. З'їзд, нарада з широким представництвом, переважно міжнародного характеру. *Матушки.. сиділи рядком попід стінами, неначе поважні дипломати на конгресі* (Н.-Лев., III, 1956, 122); *Що п'ять років у столиці однієї з слов'янських країн збираються міжнародні конгреси славістів, організатором яких виступає Міжнародний комітет разом із національними комітетами багатьох країн* (Літ. Укр., 11.VI 1968, 1); *Конгрес народів на захист миру.*

2. Законодавчий орган (парламент) у США та більшості латиноамериканських країн. *Американський парламент — конгрес — складається з двох палат* (Нова іст., 1956, 38).

КОНГРЕСМЕ́Н, а, ч. Член конгресу (у 2 знач.). *В Сполучених Штатах якраз у розпалі передвиборна кампанія, конгресменам доводиться маневрувати між двох вогнів...* (Гончар, II, 1959, 362).

КОНГРУЕ́НТНИЙ, а, е, *мат.* Який суміщається при накладанні (про геометричні фігури).

КОНГРУЕ́НЦІЯ, ї, *ж.*, *мат.* Суміщення геометричних фігур при накладанні.

КОНДА́К, а́, ч. Коротка церковна пісня, що славить бога, богородицю або святих. *Довкола дві тисячі літ кипить життя, все змінилося, само обличчя землі стало*

іншим, а тропарі й кондаки співають усе на тих же вісім гласів (Хотк., II, 1966, 352).

КОНДВИРОБИ, ів, *мн.* Скорочення: кондитерські вироби. *Доручаємо купувати все знавцю кондвиробів Кірі* (Коп., Десятикласники, 1938, 180).

КОНДЕНСА́Т, у, *ч., спец.* Продукт, утворений способом конденсації (у 1, 3 знач.). *По ньому* [трубопроводу] *піде не чистий природний газ, а конденсат. Це цінна хімічна сировина, до складу якої, крім метану, входять пропан і етан, виявлені в Краснодарському краї* (Веч. Київ, 21.II 1967, 1); *На днищі балона* [компресора] *розміщений кран зливання конденсату* (Підручник шофера.., 1960, 267); *Конденсат водяної пари.*

КОНДЕНСА́ТОР, а, *ч., спец.* 1. Прилад для нагромадження електричних зарядів, що складається з двох або кількох провідників, ізольованих один від одного. *Два провідники, ізольовані один від одного і розміщені поблизу один від одного, утворюють конденсатор* (Курс фізики, III, 1956, 38); *Великою подією в науці було винайдення.. конденсатора електричної енергії* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 9).

2. Апарат, у якому відпрацьована пара будь-якої рідини охолоджується й перетворюється на цю рідину. *Треба було б звернути увагу на конденсатори, де пара масла.. стає рідиною* (Шовк., Інженери, 1935, 113).

КОНДЕНСА́ТОРНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **конденса́тор.** *Конденсаторний прилад;* // Признач. для конденсатора. *Малинська паперова фабрика.. випускає половину конденсаторного паперу в країні* (Рад. Укр., 23.VII 1967, 2); *Конденсаторне мастило.*

КОНДЕНСАЦІЙНИЙ, а, е, *спец.* 1. Стос. до конденсації (у 1, 3 знач.), пов'язаний з нею. *Конденсаційна система опалення;* // Признач. для конденсації. *Конденсаційний насос;* // Одержаний способом конденсації. *Конденсаційна вода.*

2. У якому застосовують конденсатори. *Конденсаційна турбіна.*

КОНДЕНСА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *спец.* Згущення, ущільнення, нагромадження чого-небудь. *Блискавка являє собою електричний розряд між хмарою й землею або між хмарами. Це явище .. зв'язане з процесами конденсації вологи, яка є в повітрі, і з висхідними течіями повітря* (Курс фізики, III, 1956, 129); *Пил і гази, що їх викидають промислові підприємства, служать ядрами конденсації водяної пари з повітря* (Наука.., 3, 1960, 40).

2. *перен.* Про стиснення думки, викладу тощо. *Темою близька до «Титарівни» поема* [Т. Шевченка] *без назви «У Вільні, городі преславнім...» (1848).. Емоціонально наснажену розповідь веде сам автор; художня конденсація досягається мовною майстерністю* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 311); *Чим характерний сьогодні мистецький процес? Насамперед прагненням до великого образного узагальнення, до максимальної конденсації думки в ім'я ідейної змістовності твору* (Мист., 1, 1966, 23).

3. *спец.* Перетворення пари або газу на рідину. *Внаслідок конденсації водяної пари починалось випадіння.. дощу або снігу* (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 79).

КОНДЕНСО́ВАНИЙ, а, е. 1. *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **конденсува́ти** 1, 3; // *у знач. прикм. Велетенські вікна, здається, всотують у себе світло потужних електроламп і конденсованими пасмами передають його на майдан* (Кир., Вибр., 1960, 276); *Конденсована волога.*

2. *перен.* Стислий, стиснений. *Романтичний пафос, властивий творчій натурі Гончара, породив у нього прагнення до образів особливо містких, згущених, конденсованих* (Про багатство л-ри, 1959, 233); *Кожен розділ роману «Вершники» має всі особливості новели.., де відчувається суворий відбір фактів та конденсоване художнє мислення* (Рад. літ-во, 2, 1958, 24).

КОНДЕНСО́ВАНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **конденсо́ваний** 2. *Найчастіше письменник* [Ю. Яновський] *лише посилається на народні пісні, уникаючи широких цитувань, що обумовлюється особливостями стилю «Вершників» — лаконічністю, конденсованістю розповіді* (Рад. літ-во, 9, 1965, 24).

КОНДЕНСО́ВАНО. Присл. до **конденсо́ваний** 2. *Усний спосіб життя пісні вимагає, щоб думка у ній була висловлена коротко, конденсовано* (Рад. літ-во, 6, 1957, 30).

КОНДЕ́НСОР, а, *ч., спец.* Оптичне скло, що збирає проміння від джерела світла й направляє його на освітлюваний предмет. *В досконаліших мікроскопах до дзеркала додається конденсор* (Практ. з анат. рослин, 1955, 5).

КОНДЕНСУВА́ТИ, у́ю, у́сш, *недок. і док., перех.* 1. *спец.* Збирати, нагромаджувати, скупчувати (електроенергію тощо). *Конденсувати електричні заряди.* * Образно. *Це був час мітингів, декларацій, лозунгів, листівок, час крилатого слова, що максимально конденсувало в собі потреби дня* (Талант.., 1958, 30).

2. *перен.* Стискати (думку, виклад і т. ін.).

3. *спец.* Перетворювати пару або газ на рідину.

КОНДЕНСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., спец.* 1. Збиратися, нагромаджуватися, скупчуватися (про електроенергію тощо). *У вогких приміщеннях.. конденсується волога, яка поволі псує ізоляцію проводів* (Монтаж і ремонт.., 1956, 139); * Образно. *І люди, енергія яких немовби конденсується у стриманих, але вправних рухах, у скупому, але завжди ваговитому слові* (Вол., Самоцвіти, 1952, 173).

2. Перетворюватися на рідину (про пару, газ). *Нагріта на сонці рідина перетворюється в пару, що, відпрацювавши в тіні, знову конденсується* (Наука.., 1, 1958, 6).

КОНДИ́ТЕР, а, *ч.* Майстер, що виготовляє кондитерські вироби; цукерник. *Одного разу, наважившись, Галя сказала вдома: — Мені дуже подобається виготовляти тістечка, торти. Хочу бути кондитером!* (Веч. Київ, 16.XII 1957, 3); *Школа кухарів і кондитерів.*

КОНДИ́ТЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до солодощів. *Кондитерське виробництво;* // Який виробляє солодощі. — *В мене дядько на кондитерській фабриці працює — в нього хіба ж такі шоколадні торти?* (Збан., Мор. чайка, 1959, 150); // Який торгує солодощами. *Кондитерський відділ у крамниці.*

Кондите́рські ви́роби — цукерки, тістечка, торти тощо. [Р о м а н ю к:] *Кунжут.. дає.. цінне сім'я, яке іде в кондитерські вироби* (Корн., II, 1955, 239).

2. *у знач. ім.* **конди́терська,** кої, *ж.* Крамниця, що торгує цукерками, тістечками, тортами тощо; цукерня. *О. Артемій.. забіг в кондитерську за паляницями та.. тістечками, накупив ласощів* (Н.-Лев., IV, 1956, 110); *По дорозі зайшла* [Ніна] *до кондитерської, купила цукерок* (Донч., V, 1957, 521).

КОНДИЦІЙНИЙ, а, е, *спец.* Який відповідає кондиції (у 1 знач.). *Високоякісні вина можна виробляти тільки з своєчасно зібраного стиглого кондиційного винограду* (Колг. енц., I, 1956, 176); *Буре вугілля, яке містить 8 процентів смоли, вважається кондиційним* (Знання.., 4, 1966, 13); *Кондиційне насіння.*

КОНДИЦІЙО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кондиціюва́ти;** // *у знач. прикм. Кондиційоване повітря.*

КОНДИЦІЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кондиціюва́ти.** *Кондиціювання — це механічна вентиляція, яка забезпечує необхідний обмін повітря з автоматичним регулюванням температури та вологості повітря в*

приміщенні (Довідник сіль. будівельника, 1956, 474); *Кондиціювання насіння.*

КОНДИЦІЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Доводити до кондиції (у 1 знач.). *Кондиціювати повітря.*

КОНДИ́ЦІЯ, і, *ж.* 1. *спец.* Якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал і т. ін. *Весь вирощений молодняк реалізують на м'ясо при досягненні ним відповідних кондицій* (Птахівн., 1955, 10); *Насіння зернових доведено до посівних кондицій і перевірено на схожість* (Рад. Укр., 26.II 1957, 2).

2. *заст.* Умова договору, угоди. *За якимись хитрими кондиціями воєвода київський спровадив кілька.. бунтарських загонів за межі воєводства* (Ле, Україна, 1940, 134); *— Якби я був якийсь авантюрник, не було б нічого легшого, як прийняти ваші кондиції, а потім обдурити вас* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 108).

3. *тільки мн., заст.* Тимчасові підробітки домашніх учителів, репетиторів; приватні уроки. *У четвертій інтермедії до драми Довгалевського.. виведено бурсаків-пиворізів, що мандрують по Україні, шукаючи кондицій* (Іст. укр. літ., І, 1954, 104).

КОНДОВИ́Й, а́, е́, *заст.* Міцний, ядерний; добірний (про шпилькові дерева, ліс).

КОНДОЛЕНЦІ́ЙНИЙ, а, е, *зах.* Який містить, виражає кондоленцію. *По смерті батька я вислав до неї кондоленційне письмо* (Коб., III, 1956, 88).

КОНДОЛЕ́НЦІЯ, ї, *ж., зах.* Те саме, що **співчуття́**. *Висловити комусь кондоленцію з приводу смерті члена родини.*

КОНДОМІ́НІУМ, у, *ч.* Сумісне володіння однією територією двома або кількома державами.

КО́НДОР, а, *ч.* Великий хижий птах з голою головою та шиєю, що живиться переважно падлом; водиться в Південній Америці. *З хижих птахів на особливу увагу заслуговує кондор.., що належить до ряду американських грифів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 44); *Стоїть закутий У клітку лев. А поруч з ним кондор розправив крила І грів їх на сонці веснянім...* (Олесь, Вибр., 1958, 331); * У порівн. *Тепер, як кондор над рябцями, він* [літак] *кружляв.. над ворожими головами* (Панч, І, 1956, 125).

КОНДО́ТЬЄР, а, *ч.* В Італії XIV—XV ст.— ватажок найманих військових загонів. *На країну.. сильне військо наступило,— за французькими полками з різних сторін кондотьєри* (Л. Укр., І, 1951, 395).

КОНДУЇ́Т, у, *ч.* У дореволюційній Росії — журнал із записами про поведінку учнів у навчальному закладі. *— Русин... Русин... Русин,— муркотів святий Петро.— Чекай хвилину, нехай я лише загляну до твойого* [твого] *кондуїту* (Фр., II, 1950, 127); *Відсутність такої довідки* [про говіння] *записувалась у кондуїт, і подібний запис у кондуїті розцінювався при вступі до університету як політична неблагонадійність* (Смолич, Мир.., 1958, 32).

КОНДУЇ́ТНИЙ, а, е, *заст.* Те саме, що **кондуї́товий**.

КОНДУЇ́ТОВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **кондуї́т**. *Кондуїтовий журнал.*

КОНДУ́КТОР, а, *ч.* 1. Працівник залізничного транспорту, який супроводить поїзд і стежить за безпекою його руху, за збереженням вантажу тощо. *Входить кондуктор, штемпелює білети, я даю свій* (Коцюб., II, 1955, 269); *Кондуктор помітив мене тільки тоді, коли поїзд ішов майже повним ходом* (Сміл., Сапко, 1957, 140); *Батько.. працює старшим кондуктором на залізниці* (Вільде, На порозі, 1955, 90); // Працівник міського транспорту, що продає квитки й стежить за порядком у трамваї, тролейбусі, автобусі. *Він почав якусь сварку з кондуктором, зчинився крик, трамвай зупинився* (Фр., IV, 1950, 458); *Чому кондуктор так довго не відправляв машини?* (Донч., V, 1957, 281).

2. Пристосування у верстатах, що надає правильного положення інструментові стосовно оброблюваного виробу. *Кондуктор — це особливий шаблон з відповідними отворами, який накладається на оброблювану деталь і міцно скріплюється з нею* (Практ. з машинозн., 1957, 88); *Четвертини кілець стали поруч, міцно закріплені в.. кондукторі* (Собко, Біле полум'я, 1952, 311).

КОНДУ́КТОРКА, и, *ж.* Жін. до **кондуктор** 1. *У вагоні.. головний інженер знайшов.. кондукторку Катерину* (Сенч., Опов., 1959, 150); *— Центральна! — оголосила кондукторка. Дмитро вийшов з вагона* (Автом., Щастя.., 1959, 173).

КОНДУ́КТОРНИЙ, а, е. Прикм. до **кондуктор** 2. *Кондукторна втулка.*

КОНДУ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кондуктор** 1. *Кондукторська куртка;* // Який складається з кондукторів. *Вадим приєднався до кондукторської й паровозної бригад* (Бойч., Молодість, 1949, 275).

КОНЕНЯ́, я́ти, *с.* 1. Зменш.-пестл. до **кінь** 1; лоша.

2. *перев. мн.* **коненя́та**, нят. Дорослі, але малі на зріст або слабосилі коні. *Ледве тягнули виснажені коненята тяжкого, з забитими глеєм колесами, драбинчака-воза...* (Крот., Сини.., 1948, 164).

КОНЕФЕ́РМА, и, *ж.* Скорочення: кінська ферма. *Племінна конеферма дає колгоспові хороші прибутки* (Вишня, II, 1956, 55).

КОНЕ́ЧНЕ, КОНЕ́ЧНО. Присл. до **коне́чний**; наприкінці (у 1 знач.). *Він* [спокій] *мені був конечне потрібний після втоми сього дня* (Л. Укр., III, 1952, 608); *Звір, не маючи іншого виходу, мусив конечно попастися в їх руки і на їх ратища* (Фр., VI, 1951, 12); *Хоч раз на рік, а вже конечне скличе Сусідів він і родичів своїх На верхогони* (Рильський, Марина, 1944, 9).

КОНЕ́ЧНИЙ, а, е. Конче потрібний; обов'язковий, неодмінний. *Праця — се не тільки твердий обов'язок чоловіка, але прямо условина* [умова] *його життя, конечна для життя так, як повітря до дихання* (Фр., III, 1950, 180); *Цей хвилевий антракт у роботі був таким природним, таким конечним, що я мимохіть звернув увагу на робітника, який ні разу не покористувався ним* (Коцюб., I, 1955, 296).

Коне́чна потре́ба — крайня необхідність. *З'їзд звертає особливу увагу на конечну потребу створення масової художньої літератури* (Еллан, II, 1958, 170).

КОНЕ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Крайня потреба, необхідність. *Важкі обставини життя, конечність заробітку спонукували мене кидатися на різні поля* (Фр., I, 1955, 31); *Я.. заходжу туди* [в критику] *більше з конечності, ніж з охоти* (Л. Укр., V, 1956, 432); *Хіба не він, Головатий, ще в 1775 році.. застерігав царських вельмож і самого Потьомкіна про конечність і доцільність існування Запорозької Січі?* (Добр., Очак. розмир, 1965, 8).

КОНЕ́ЧНО *див.* **коне́чне**.

КО́НИК, а, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **кінь** 1. *Їхав я день і ніч — серед степу ночував і коника попасав* (Вовчок, VI, 1956, 236); *Сів Іван на коня.— Но, коніку, но!.. В лісі стрінем світання...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 151).

△ **Морськи́й ко́ник** — риба, голова якої схожа на кінську. *Мовчки й зосереджено пливуть риби. Викручуються морські коники* (Ів., Вел. очі, 1956, 63).

2. *перен., рідко.* Те саме, що **ви́брик** 2. [Андрій:] *Охочий же був покійний до балачок та до всіляких коників* (Мороз, П'єси, 1959, 256); *Коляда впав на ліжко і забився в істериці.. Фросина вийшла з хати. Бачила вона вже не раз оці коники* (Зар., На.. світі, 1967, 181).

◇ **Викида́ти (ви́кинути) ко́ника (ко́ники)** — робити

дивні, несподівані вчинки; робити вибрики (у 2 знач.). *Може, я б ще довго викидав тут всякі коники, але на подвір'ї з'явилась моя мати* (Сміл., Сашко, 1957, 39); *— Викинеш ще якого коника, на очі не навертайся. Не тільки до нас, а й у колгосп тобі дорога буде заказана* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 32).

3. *перен.* Улюблений предмет розмов якоїсь особи. [З о я:] *Це батькова смерть отак на неї вплинула. Батькове ім'я — це її коник. Вона навіть не вірить, що він застрелився* (Коч., II, 1956, 106); // Пристрасть до чогось; те, що приносить комусь успіх. *Точність була його коником, на якого він ставив і завжди вигравав* (Рибак, Час.., 1960, 495).

◇ **Сіда́ти (сісти) на свого́ ко́ника** — починати розмову на улюблену тему. *— Я, безумовно, не нав'язую своїх думок... Я в порядку обговорення,— сів він на свого випробуваного коника* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 236).

4. Вид дитячої гри — їзда верхи на паличці. *Отож воно, мале, взяло Другую паличку у Йвася — Івась у коники іграється — Зробило хрестик* (Шевч., II, 1953, 318).

5. Комаха з довгими ногами, що стрибає й крилами утворює сюркітливі звуки. *Обізвалась трава голосами тисячі своїх жильців: коників, метеликів, жуків* (Мирний, I, 1954, 318); *Десь блищить водиця тиха, Край струмка цвірчить десь коник* (Л. Укр., IV, 1954, 111); *Уже останній коник степовий затих, І вітер ліг на луках спати* (Олесь, Вибр., 1958, 392); * У порівн. *Мов велетенські коники, стрекочуть Там трактори* (Рильський, III, 1961, 294).

6. Пряник або іграшка, що має форму коня. *— На, Маріє, медяника та не плач,— сказав Михалчевський, осміхаючись, ..витяг з кишені коника і подав Марії* (Н.-Лев., II, 1956, 141); *Він.. знає, що тато привезе гостинця, і вже наперед тішиться дерев'яним коником або цукровою сопілкою* (Кобр., Вибр., 1954, 29); *На ній* [ялинці] *золоті та срібні горіхи, .. коники, ведмеді, зайці* (Багмут, Опов., 1959, 6).

◇ **Хліб, хоч ко́ники ліпи́** — дуже глевкий хліб. *— Але й хліб спекла, хоч коники ліпи! — сказала сердито Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 302).

7. Вирізана прикраса на дахові, що іноді має форму кінської голови. *Голуби посідали на коніку будинку.*

8. Дерев'яна пластинка з вирізами й загнутим верхом, що її вставляють вертикально в кожний із чотирьох кінців витушки, з якої мотають пряжу в клубок. *Сюрчала міцна нитка в дерев'янім юрку.., і коники.. кружляли раз по раз від швидкого обертання* (Цюпа, Три явори, 1958, 9).

КОНИ́НА, и, *ж.* 1. Кінське м'ясо; конятина. *Татари споживали конину й баранину* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 125); *Черниш наздогнав двох дівчат. Одна з них несла шмат мерзлої конини* (Гончар, I, 1954, 244).

2. *розм.* Кінь (у 1 знач.); заморений, слабосилий кінь; конячина. *Малі сани тягнула рудава конина* (Коб., Вибр., 1949, 336); *— Конина смирна, якраз для такого кіннотника, як ти* (Тют., Вир, 1964, 193).

КОНИ́СЬКО, а, *ч., розм.* 1. Збільш. до **кінь** 1.

2. Заморений, слабосилий кінь (у 1 знач.). *— От-от, здавалося мені,.. приїхав віз, приволікся конисько* (Коб., II, 1956, 297).

КОНИЧЕ́НЬКО, а, *ч., нар.-поет.* Пестл. до **кінь** 1. *Ой пущу я кониченька в саду, А сам піду к отцю на пораду* (Нар. лірика, 1956, 31); [П а в л о:] *Осідлаю кониченька, Коня вороного, Нехай несе чистим полем Мене молодого* (Кроп., II, 1958, 383).

КОНИ́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **ко́ник** 1. *Грає, несучи дівчину, Коничок буланий* (Укр. поети-романтики.., 1968, 168); *В нього шабля і рушниця, Ще й коничок сивий* (Укр.. лір. пісні, 1958, 571).

КОНИ́ЩЕ, а, *ч.* Збільш. до **кінь** 1. *Не встиг конище.. проскочити й десятка кроків, як раптом тріска* [тріснула] *зарані кимось підрізана підпруга* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 55).

КОНІ́ВКА *див.* **коно́вка.**

КОНІ́ДІЯ, ї, *ж.* Спора безстатевого розмноження в деяких грибів. *Спори, які утворюються безстатевим шляхом, називаються конідіями* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 13); *Влітку на міцелії утворюється величезна кількість конідій* (Практ. систем. та морф. рослин, 1955, 44).

КОНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́нус.** *Конічною поверхнею називається поверхня, що утворюється рухом прямої, яка переміщається в просторі так, що вона при цьому постійно проходить через нерухому точку й перетинає дану лінію* (Геом., II, 1954, 68); *Конічні перерізи;* // Який має форму конуса. *Мензурки бувають циліндричні.. і конічні* (Фізика, I, 1957, 15); *Чоловічі екземпляри ялівцю мають.. конічну крону* (Лісівн. і полезахис. лісорозв., 1956, 58).

КО́НКА, и, *ж., заст.* Трамвай з кінною тягою. *З'їздила Петербург вздовж і впоперек.. на конках* (Л. Укр., V, 1956, 300); *Основним міським транспортом* [у Києві в 1889—1892 рр.] *був трамвай на кінній тязі (так звана конка)* (Визначні місця Укр., 1958, 58); *На Невському з дзенькотом пробігали новенькі вагончики трамвая, який.. заміняв конку* (Бурл., Напередодні, 1956, 46); // Вагон такого трамвая.

КОНКВІСТА́ДОР *див.* **конкіста́дори, конквіста́дор.**

КОНКІСТА́ДОР *див.* **конкіста́дор.**

КОНКІСТА́ДОРИ, КОНКВІСТА́ДОРИ, ів, *мн. (одн.* **конкіста́дор, конквіста́дор,** а, *ч.*). Іспанські й португальські завойовники Центральної та Південної Америки, які надзвичайно жорстоко ставилися до тубільців. *1743 року невеличкий загін португальських конкістадорів .. вирушив у хащі тропічних лісів* (Знання.., 12, 1968, 10); // Загарбники, завойовники взагалі. *Не хижі конквістадори — Працівники морів Крають сині простори Грудьми кораблів* (Рильський, I, 1960, 299).

КОНКЛА́В, у, *ч.* Рада кардиналів, що обирає римського папу. *У кріслах сидять недвижно, як манекени, кардинали.. Має відбутися конклав* (Кол., Терен.., 1959, 80).

КОНКОРДА́Т, у, *ч.* Угода між урядом якої-небудь держави й римським папою, що визначає становище католицької церкви в цій державі. *Диктатор Франко в 1953 році уклав з Ватіканом конкордат (угоду), який визнав католицизм єдиною законною релігією країни* (Наука.., 6, 1958, 45).

КОНКРЕТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **конкретизува́ти.** *Дальшу розробку й конкретизацію марксистського вчення про комуністичне суспільство ми знаходимо в праці Ф. Енгельса «Анти-Дюрінг»* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 5); *Велику роль у конкретизації уявлень учнів.. відіграє застосування натуральних об'єктів* (Метод. викл. анат.., 1955, 21).

КОНКРЕТИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **конкретизува́ти.** *В його* [М. Горького] *літературно-критичних виступах були розвинуті й конкретизовані численні питання соціалістичного реалізму* (Іст. укр. літ., II, 1956, 140).

КОНКРЕТИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Надавати чому-небудь конкретного вираження; визначати конкретно, точно, предметно. *Узагальнюючи практичний досвід Радянської держави, В. І. Ленін розвинув теорію наукового комунізму, конкретизував питання про дві фази комуністичного суспільства* (Ком. Укр., 4, 1970, 26); *— Мабуть, треба буде скликати од-*

криті комсомольські збори.. І щоб ви зробили доповідь,— вже конкретизувала Ярина свій план (Собко, Стадіон, 1954, 217).

КОНКРЕТИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **конкретизува́ти**. *Тимірязєв вважав, що наукові істини повинні завжди конкретизуватись і перевірятись експериментом* (Вісник АН, 8, 1949, 62).

КОНКРЕ́ТНИЙ, а, е. Який існує реально; цілком точний, предметно визначений; протилежне а б с т р а к т н и й. *Воля, воля і воля! Це чарівне слово.. з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало* [у хлопця] *більш конкретну форму* (Коцюб., 1, 1955, 339); *— От я й прийшла до вас з конкретною пропозицією. У мене є добрі коні.. Візьміть їх і зоріть своє поле* (Мик., II, 1957, 352); *Пленум накреслив конкретні заходи дальшого розвитку громадського тваринництва* (Наука.., 1, 1960, 2); // Який виражає цілком точні, предметно визначені поняття. *Рослинний світ у тропах «Вершників» виявлений значно менше, ніж у конкретній лексиці* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 24).

КОНКРЕ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **конкре́тний**. *Творчість молодих поетів, що виступили в середині 20-х років і пізніше, відзначалась життєвою конкретністю, прагненням у живих рисах втілити образ радянської людини — будівника соціалізму* (Іст. укр. літ., II, 1956, 81); *Народній пісні.. властиві яскрава сюжетність і конкретність змісту* (Укр. клас. опера, 1957, 13); *Конкретність зображення.*

КОНКРЕ́ТНО. Присл. до **конкре́тний**. *Слово його* [С. М. Кірова] *звучало ясно, точно, конкретно й крилато* (Тич., III, 1957, 26); *У повісті «Fata morgana» Коцюбинський не тільки конкретно зображує життя, боротьбу народу, а й показує тенденцію розвитку суспільства, освічує шлях до соціальної справедливості* (Літ. Укр., 26.IV 1963, 2).

КОНКРЕ́ЦІЯ, ї, *ж.* Мінеральне утворення округлої форми в осадових гірських породах. *Коли мінеральні утворення мають різну, але округлу форму, то вони звуться конкреціями* (Курс заг. геол., 1947, 131); *На дні океану часто трапляються скупчення так званих залізо-марганцевих конкрецій — кульок завбільшки з волоський горіх, а то й з яблуко* (Наука.., 12, 1963, 26).

КОНКУРЕ́НТ, а, ч. 1. Той, хто конкурує з ким-небудь. [У б и й б а т ь к о:] *Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник?* (Мик., I, 1957, 414); // Те, що конкурує з чим-небудь. *Серйозним конкурентом Боспору в хлібній торгівлі в 30-х роках V ст. до н. е. була Феодосія* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 278).

2. *розм.* Учасник конкурсу.

КОНКУРЕ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **конкуре́нт**. *Юхимині солодко стислося серце, що вибував* [її] *конкурентка* (Ю. Янов., Мир, 1956, 289).

КОНКУРЕ́НТНИЙ, а, е. Прикм. до **конкуре́нція** 2. *З розвитком монополій і з загостренням конкурентної боротьби на світовому ринку експлуатація робітників посилилась* (Нова іст., 1957, 48).

КОНКУРЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. Суперництво в якій-небудь галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання. *Конкуренція була не тільки серед художників* [приватного салону], *але й серед продавців* (Дмит., Розлука, 1957, 174); *— Вона й ту дівчину.. вижила, бо боялася конкуренції* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 138).

2. Боротьба між приватними підприємцями за вигідніші умови виробництва й збуту товарів при товарному виробництві; боротьба між капіталістами за найбільші прибутки. *Конкуренція ж є особливою формою змагання, що властиве капіталістичному суспільству..* (Ленін, 27, 1951, 176); *— Гуральні і корчми лишаються.. нашою власністю. А хто потім захоче робити нам конкуренцію, нехай попробує* (Фр., IV, 1950, 382); *На відміну від буржуазної конкуренції, що призводить до розорення однієї з сторін, соціалістичне змагання передбачає товариську взаємодопомогу, бо має своєю метою задоволення не тільки особистих, а, насамперед, суспільних потреб* (Ком. Укр., 6, 1960, 52).

КО́НКУРС, у, ч. Змагання, яке дає змогу виявити найбільш гідних із його учасників або найкраще з того, що надіслане на огляд. *Оповідання з життя молдаван скінчив уже і послав до «Зорі». На конкурс нічого не посилав, не встиг* (Коцюб., III, 1956, 130); *Велике враження на членів журі конкурсу вокалістів справив прекрасний голос Белли Руденко* (Мист., 3, 1959, 14).

[**Не**] **пройти́ за ко́нкурсом** — [не] бути зарахованим до навчального закладу, обраним на якусь посаду з-поміж багатьох претендентів тощо. [О л е н а:] *Ви — професор? Дали кафедру?* [Г а р м а ш:] *Виходить, так. За конкурсом я пройшов першим* (Мик., I, 1957, 161).

КО́НКУРСНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́нкурс**; пов'язаний з конкурсом. *Зараз тверезо оцінював* [Захар] *труднощі конкурсних іспитів* (Ле, Право.., 1957, 73); //Признач. для конкурсу. *Конкурсний твір.*

КО́НКУРСНИК, а, ч. Учасник конкурсу. *— Чи ви знаєте, товариші, що серед наших конкурсників тримає іспити чудовий баритон з українського народного хору?* (Ле, Право.., 1957, 79).

КОНКУРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **конкурува́ти**.

КОНКУРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Боротися з ким-небудь за досягнення кращих наслідків; змагатися. *Він почав звисока пояснювати Завадці, що українська економіка розвивається двома шляхами: кооперативним і приватним, при обопільній згоді не конкурувати між собою* (Вільде, Сестри.., 1958, 137); //Витримувати конкуренцію з чим-небудь. *У всьому світі захоплюються білизною й прозорістю поліського фарфорового посуду, який успішно конкурує з витворами кращих зарубіжних майстрів* (Рад. Укр., 3.II 1966, 4).

2. Брати участь у конкуренції (у 2 знач.). *З жахом пригадувала вона, як ставилися цехи до вільних ремісників, що наважувались із ними конкурувати* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 114); *Капіталісти конкурують.. один з одним* (Нова іст., 1956, 130).

КОНКУРУ́ЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до **конкурува́ти**. *Конкуруючі країни.*

КОНОВА́Л, а, ч. 1. *заст.* Той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней. *А вже який.. був коновал: і скотину лічив, і свиней, і болячки на людях виговував* (Стор., I, 1957, 206); [2-й ч о л о в і к:] *Він тобі і знахар, і ворожбит, і коновал, і все на світі!..* (Кроп., I, 1958, 480).

2. *перен., зневажл.* Поганий лікар; неук у медицині. *— Оце вважаєте за грип? Ускладнення? Вам коновалом бути, а не лікарем!* (Коп., Земля.., 1957, 101).

КОНОВА́ЛЬСТВО, а, *с.*, *заст.* Заняття коновала (у 1 знач.).

КОНОВА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **коновал** 1 і **коновальство**. *Цехи: різницький, коновальський.. Кипіли в пеклі всі в смолі* (Котл., I, 1952, 138).

КО́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **кінь** 2. *Шкода, якщо конове ремесло посяде такий великий талант!* (Мирний, V, 1955, 385).

КОНО́ВКА, КОНІ́ВКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **відро́** 1. *Почав* [пан] *іти поруч зо мною, хоч я несла коновки в обох руках* (Фр., III, 1950, 103); *Грядки хтось поливав недавньою порою, Коновка бо в траві стояла із водою* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 28);

* У порівн. *Надворі ллє дощ немов із коновки* (Коб., І, 1956, 86).

2. Висока, здебільшого звужена вгорі кварта. *Зачепила* [княгиня] *рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті* (П. Куліш, Вибр., 1969, 129); *Випивали скілько мочі Аж до самої півночі... Мужики — то конівками, А баби — то все чарками* (Манж., Тв., 1955, 214); *Дівчина.. внесла на таці куманці й карафки з горілками і ковані з срібла коновки* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 92).

КОНОВКА́Р, я́, ч., *рідко*. Майстер, що робить відра, коновки. *Назавжди зникли з гірських і підгірських доріг оті знайомі мені з юності вічні пролетарі-злидарі — коновкарі, дьогтярі, решетарі* (Козл., Сонце.., 1957, 7).

КОНОВО́Д, а, ч., *розм*. Те саме, що **конокра́д**. *І чого то на тих ярмарках не було? .. Коноводів, мошенників* [шахраїв], *що обдурюють народ, так і не розминешся!* (Кв.-Осн., II, 1956, 470); *Тепер вона знала, чим зробився Роман і хто брав у їх на семі коні... Коновод!.. Злодій!..* (Гр., II, 1963, 284).

КОНО́ВОНЬКА, и, *ж*. Зменш.-пестл. до **коно́вка**. [Р у с а л к а:] *Ронила сльози дрібні, збирала в кінви срібні, без любої розмовоньки сповнила вщерть коновоньки...* (Л. Укр., III, 1952, 188); *Ой вип'ю, вип'ю коновоньку меду* (Чуб., V, 1874, 368).

КОНО́ВОЧКА, и, *ж*. Зменш.-пестл. до **коно́вка**. *Встає наймит.., Та бере він коновочки, Та іде по воду* (Укр.. лір. пісні, 1958, 550); *Несе з торбиною на плечах Нову коновочку старий* (Шевч., II, 1953, 311).

КОНО́В'ЯЗЬ, і, *ж*. Стовп або жердина, до яких прив'язують коней на відкритому місці. *Поплазали й поприв'язували коней... у конов'язей* (Сл. Гр.); *Біля конов'язі він побачив прив'язаного одного з своїх коней* (Сміл., Зустрічі, 1936, 139); *На високому сухому місці, не ближче 5 метрів від стайні, влаштовують конов'язі* (Конярство, 1957, 148).

КОНОГІ́Н, го́на, ч., *заст*. Робітник — погонич коня на шахті, який возив вагонетки з вугіллям. *Немов пройшли весняні грози у штреках темних і глухих... Гуркочуть там електровози, де коногона свист затих* (Сос., Солов. далі, 1957, 60); *Гриміли врубові в низах його* [Донбасу] *підземних.. І з світлих зал його, як з царств його таємних, Ішов машин владар — колишній коногін* (Ус., Дорогами.., 1951, 227).

КОНОГО́НИТИ, ню, ниш, *недок., заст*. Бути коногоном. *Повернули праворуч. Парамон Пархомович розповідав, як колись тут коногонив* (Ю. Янов., II, 1954, 146); *Ходив він в лампоносах, стояв на плитах, коногонив і рубав антрацит* (Рудь, Гомін.., 1959, 117).

КОНОКРА́Д, а, ч. Той, хто краде коней; коновод. [А н т о н:] *Та чи не конокрад ти, що так плутаєш?* (Кроп., I, 1958, 203); *Так і не довелось Гнатові звести рахунки із степовими конокрадами* (Тют., Вир, 1964, 72).

КОНОКРА́ДСТВО, а, *с*. Крадіжка коней. *Конокрадством.. він ніколи не бавився* (Фр., II, 1950, 239); *Коли щастило чоловікові, ставав ліверантом, а розтікалися гроші,— знову брався за конокрадство* (Стельмах, I, 1962, 498).

КОНОПА́ТИТИ, а́чу, а́тиш, *недок., перех*. Забивати, затикати дірки, щілини клоччям, мохом і т. ін. *Чавунні труби слід конопатити просмоленим пасмом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106); *Козаки конопатили човни, обладнували борти протиштормовими зв'язками очерету* (Добр., Очак. розмир, 1965, 83).

КОНОПА́ТКА, и, *ж., спец*. Залізна лопатка з ручкою для конопачення.

КОНОПА́ТНИК, а, ч. Той, хто займається конопаченням.

КОНОПА́ЧЕННЯ, я, *с*. Дія за знач. **конопа́тити**. *Довгі труби донного водоспуску розчленовують на секції, а стики роблять еластичними (муфти з конопаченням і чеканенням стиків свинцем)* (Довідник сіль. будівельника, 1956. 108); *Конопачення човна.*

КОНОПЕ́ЛЬКИ, льок, *мн*. Зменш.-пестл. до **коно́плі** 1. *Полю я конопельки, Дрібні, зелененькі* (Чуб., V, 1874, 282); *Роботящі руки Марії Павлівни вміють.. землю розпушити, щоб росли конопельки, високі та гарні* (Колг. Укр., 11, 1957, 26).

КОНОПЕ́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **коно́пляний**. *Конопельна нитка* (Сл. Гр.).

КОНОПЕ́ЛЬНИК, а, ч., *орн., рідко*. Те саме, що **коно́пляна**.

КОНОПЛЕВОЛО́КНО, á, *с*. Прядиво, виготовлене з конопель. *Ми можемо й повинні.. дати країні вдосталь хліба, цукру, м'яса.., конопляволокна* (Рад. Укр., 2.X 1948, 1).

КОНОПЛЕЗАВО́Д, у, ч. Завод первинної обробки конопель. *Більшість колгоспів здають тресту на конопляводи* (Колг. енц., II, 1956, 248).

КОНОПЛЕЗБИРА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання стебел і насіння конопель. *Конопляльний комбайн.*

КОНОПЛЕПРЯДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для прядіння ниток із конопляного прядива. *Конопляпрядильна машина.*

КОНОПЛЕПРЯДИ́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається прядінням конопляної пряжі.

КОНОПЛЕПРЯДИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж*. Жін. до **конопляпрядильник**.

КОНОПЛЕПРЯДІ́ННЯ, я, *с*. Прядіння ниток із конопляного прядива.

КОНОПЛЕТІПА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тіпання конопель, очищання їх волокна від костриці тощо. *Конопляпальна машина.*

КОНОПЛЕТІПА́ННЯ, я, *с*. Тіпання конопель, очищання їх волокна від костриці та короткого волокна.

КОНОПЛИ́НА, и, *ж*. 1. Одно стебло конопель. *Між капустою пишалася темно-зелена конопляна* (Фр., IV, 1950, 201); *Як то норець, що під водою плине, У зілі він повзе, і стиха конопляни Розсовує* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 200).

2. Одно зерно конопель.

КОНОПЛИ́НКА, и, *ж*. Зменш.-пестл. до **конопли́на**.

КОНОПЛИ́СЬКО, а, *с., рідко*. Те саме, що **коно́плище** 1. *Поруч з конопліськом, через межу, лежало широке поле кукурудзи* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 14).

КОНО́ПЛИЩЕ, а, *с*. 1. Місце, ділянка, на якій росли коноплі; конопліська. *Яка паша на конопліщі? Як брали коноплі, то й повиривали погану травицю* (Сл. Гр.); *Зимують жуки у ґрунті на конопліщах або поблизу їх* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 202); // Ділянка землі для вирощування конопель. *Колгоспи вирощують коноплі на спеціально виділених ділянках — конопліщах* (Колг. Укр., 11, 1956, 16).

2. *рідко*. Те саме, що **коно́плі** 1. *Батько проводжав його суворим поглядом, аж доки хлопець не зник за високими конопліщами, що росли на березі річки в кінці Устименкової садиби* (Цюпа, Три явори, 1958, 28); *Надвечір'я було теплим... Конопліща розливали над оселями цибулячий дух* (Тют., Вир, 1964, 453).

КОНО́ПЛІ, пе́ль, *мн*. 1. Однорічні трав'янисті рослини, зі стебел яких виготовляють прядиво, а з насіння видобувають олію. *Листатий любисток тут побратався з жменькою конопель* (Вовчок, I, 1955, 340); *Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до перед-*

міста (Фр., IV, 1950, 91); *З насіння конопель одержують харчову й технічну олію* (Наука.., 10, 1956, 24).

◇ **Ви́скочити як Пили́п з конопе́ль** *див.* **виска́кувати.**

2. Виготовлене на прядиво волокно цієї рослини. *Другого дня молодиці поприходили.. й розібрали все прядиво, всі повісма конопель та льону, скільки їх лежало на підрях в коморі* (І.-Лев., III, 1956, 87); *Вона серед бутафорії Палацу розшукала прядку, десь узяла пасмо конопель* (Сміл., Сашко, 1954, 260).

КОНОПЛЯ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **коно́плі.** *Літали вони* [горобці], *гралися, по смітничку громадили, та й знайшли три конопляні зернятка* (Л. Укр., III, 1952, 480); *Засунувши гвинтівку в конопляну горстку, він подався городами до річки, щоб викинути у воду новеньку гвинтівку* (Цюпа, Три явори, 1958, 28); // Вигот. з волокна або насіння конопель. *Залізний вовк, конопляний хвіст* [загадка] (Номис, 1864, № 353); *На парканах сушилася випрана білизна та довге конопляне полотно, що його виткали за зиму* (Томч., Готель.., 1960, 56); *Конопляна макуха відома як дуже багатий на білкові речовини цінний корм для тварин* (Наука.., 10, 1956, 24); // Власт. коноплям. *У нас там, на городах, пахне кропом У сизі ранки; конопляний дух Аж голову туманить* (Рильський, III, 1961, 294); // Який видобувають із конопель. *Конопляна олія належить до .. легко висихаючих* (Колг. енц., I, 1956, 591); *Конопляне молоко.*

△ **Коно́пляна блоха́** — один із найпоширеніших і найнебезпечніших шкідників конопель.

2. Який має колір прядива з конопель. *Анатолій гучно регоче, аж пасма густого конопляного волосся здригаються на голові* (Руд., Остання шабля, 1959, 46).

КОНОПЛЯ́НКА, и, *ж.* Співочий птах ряду горобцеподібних, що живиться переважно насінням бур'янів. *На різні голоси славлять весну дрозди, коноплянки, вівчарики, щиглики та інше голосисте птаство* (Коп., Як вони.., 1961, 8); *На бур'яни.. впали зграйки щиглів і червоноголових коноплянок* (Стельмах, Хліб.., 1959, 201).

КОНОПЛЯ́Р, а́, *ч.* Фахівець із коноплярства. *Непоганих результатів.. досягли.. льонарі й конопляри, які виростили добрий урожай льону й конопель* (Рад. Укр., 21.I 1958, 1).

КОНОПЛЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **конопля́р.** *По всіх морях-океанах, ріках-озерах плавають судна, оснащені продукцією працьовитих городищанських коноплярок* (Хліборób Укр., 7, 1969, 30).

КОНОПЛЯ́РСТВО, а, *с.* Вирощування та обробляння конопель як галузь сільського господарства. *Найбільш високодохідними галузями є льонарство й коноплярство* (Колг. енц., II, 1956, 591); *Найвідповідальнішими роботами в коноплярстві є збирання й мочіння конопель* (Наука.., 10, 1956, 25).

КОНОПЛЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **конопля́р** і **конопля́рство.** *Коноплярський район.*

КОНОПЛЯ́СТИЙ, а, е, *розм.* Веспяпкуватий, ластатий. *Такий конопластий з себе* (Сл. Гр.).

КОНСЕКВЕ́НТНИЙ, а, е, *книжн.* Те саме, що **послідо́вний.** *Одні естетики, консеквентні в своїй доктрині, сміло замикають очі на дійсні факти* (Фр., XVI, 1955, 295); *Будьмо консеквентними, не відділяймо слова від діла...* (Коцюб., I, 1955, 170).

КОНСЕКВЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **консеквентний.** *У слові* ганґрена *краще заховати обидва «г» чужої мови для консеквентності* (Сам., II, 1958, 375).

КОНСЕКВЕ́НТНО, *книжн.* Присл. до **консеквентний.** — *Ви демократ, плебей і консеквентно Робили те, що мусили, мій друже* (Фр., XII, 1953, 359).

КОНСЕ́РВА *див.* **консе́рви.**

КОНСЕРВАТИ́ВНИЙ, а, е. Який обстоює, захищає старе, віджиле; ворожий прогресові. *Творчість українського радянського народу.. славить усе прогресивне, що йде проти всього регресивного, консервативного* (Рильський, III, 1956, 151); *При наявності певної суперечності між консервативними поглядами.. й реалістичними тенденціями.. творчості, Квітка-Основ'яненко відбив окремі сторони народного життя, побуту* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 5); *Консервативна партія.*

КОНСЕРВАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **консерва́тивний.** *Поховальний обряд.. відзначається великою консервативністю* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 180).

КОНСЕРВАТИ́ВНО. Присл. до **консерва́тивний.** *Його гнітили всякі особисті невиправдані претензії консервативно настроєних людей* (Рибак, Час.., 1960, 490).

КОНСЕРВАТИ́ЗМ, у, *ч.* Прихильність до старого, віджилого, обстоювання його; консервативні погляди, переконання. *Я.. волію.. держатись мужицького ґрунту, котрий, попри свій консерватизм, щонайменше є здоровий* (Коб., III, 1956, 126); *Часто на шляху новатора трапляються байдужі люди, які.. проявляють.. консерватизм, стають на перешкоді новому, прогресивному* (Рад. Укр., 3.X 1956, 1).

КОНСЕРВАТИ́СТ, а, *ч., рідко.* Те саме, що **консерва́тор.** *Граф.. причисляв* [зараховував] *себе до консерватистів* (Фр., VII, 1951, 333); — *Він чоловік без серця.., а до того консерватист до смішності* (Коб., I, 1956, 152).

КОНСЕРВАТИ́СТКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **консерва́тист.** *Вона консерватистка, навіть обскурантка, ненавидить нові ідеї* (І.-Лев., V, 1966, 177).

КОНСЕРВА́ТОР, а, *ч.* 1. Той, хто має консервативні погляди, переконання; ворог прогресу. — *Той, хто боїться ламати застарілі норми,— консерватор* (Руд., Вітер.., 1958, 332); — *Оце говорила я з Ременем, ..він мені видався не таким уже й консерватором* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 164).

2. У деяких капіталістичних країнах — член консервативної партії. *Консерватори.. більш відверто, ніж ліберали, проводили загарбницьку колоніальну політику* (Нова іст., 1957, 44).

КОНСЕРВАТО́РЕЦЬ, рця, *ч., розм.* Студент консерваторії.

КОНСЕРВАТО́РІЯ, ї, *ж.* Вищий музичний навчальний заклад. *Антося радила Вові їхати до Києва і вчитись в консерваторії* (Н.-Лев., IV, 1956, 185); *Її мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати музику* (Коб., III, 1956, 301); *Скінчивши в 1869 році консерваторію, Лисенко оселюється на постійне життя в Києві* (Іст. укр. музики, 1922, 206).

КОНСЕРВА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **консерва́тор.**

КОНСЕРВАТО́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **консерватóрець.** — *У мене сестра консерваторка* (Л. Укр., III, 1952, 616).

КОНСЕРВАТО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **консерваторія.** *Консерваторні роки; Консерваторна освіта.*

КОНСЕРВА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **консерва́тор.**

КОНСЕРВАТО́РСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **консерваторний.** *Консерваторські студенти.*

КОНСЕРВА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **консервува́ти** 2, 3. *Сушіння — це один з перших засобів консервації деревини* (Стол.-буд. справа, 1957, 64); *Велика робота проводиться щодо консервації та реставрації пам'яток архітектури й мистецтва* (Наука.., 3, 1967, 14); *До моменту прибуття нової партії робітників завод ще був на консервації* (Бурл., Напередодні, 1956, 410).

КОНСЕ́РВИ, ів, *мн. (одн.* **консе́рва**, и, *ж., розм.)*. 1. Харчові продукти тваринного або рослинного походження, відповідно оброблені (сушінням, стерилізацією, солінням і т.ін.) та вміщені в герметично закриті банки для зберігання протягом тривалого часу. *Заряд армії запотребував незвичайної маси.. консервів* (Фр., VIII, 1952, 362); *Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів* (Донч., II, 1956, 206); *— А ми консерву поїмо.. і знову марш-марш вперед* (Гончар, Таврія.., 1957, 592).

2. *тільки мн., спец.* Окуляри з темними скельцями для захисту очей від яскравого світла, пилу тощо. *Чорні скельця консервів.*

КОНСЕ́РВНИЙ, а, е. Прикм. до **консе́рви** 1. *Консервне виробництво;* // Признач. для консервів. *Консервна банка;* // Признач. для відкривання консервів. *Консервний ніж;* // Який виробляє консерви. *Тепер будуються нові консервні й овочесушильні заводи* (Овоч., 1956, 7); *Одеський порт народжував і перший пролетаріат Півдня. На рибальському улові й урожаях овочівників постав консервний промисел* (Смолич, V, 1959, 8).

КОНСЕ́РВНИК, а, ч. Робітник консервної промисловості. *Роботи у консервників більшає, бо з кожним днем потік сировини на їх підприємство зростає* (Рад. Укр., 28.VI 1967, 2).

КОНСЕ́РВНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **консе́рвник**.

КОНСЕРВО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **консервува́ти** 1, 2. *За спостереженнями наших птахівників, птиця теж добре поїдає зерно з консервованих у восковій стиглості качанів і це сприяє підвищенню несучості* (Колг. Укр., 10, 1958, 30); // *у знач. прикм. Консервовані огірки відрізняються від маринованих складом прянощів і заливки* (Укр. страви, 1957, 65); *Павло сів відпочити і пригадав, як колись він ніс цією стежкою консервовану кров* (Кучер, Голод, 1961, 440).

КОНСЕРВУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **консервува́ти** 1, 2. *Перед консервуванням овочі миють, сортують, обробляють парою* (Укр. страви, 1957, 213); *Найпоширеніший спосіб консервування крові — це додавання до неї цитрино-кислого натрію* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 202).

КОНСЕРВУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Перетворювати в консерви (у 1 знач.). *Консервувати овочі; Гриби консервують у скляних банках.*

2. *спец.* Піддавати спеціальній обробці, створювати відповідні умови і т. ін., щоб запобігти псуванню, розкладу тощо. *Консервувати деревину; Консервувати качани; Консервувати кров.*

3. Тимчасово припиняти хід, розвиток, діяльність чого-небудь. *Консервувати будівництво заводу.*

КОНСЕРВУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Зберігатися.

2. *тільки недок.* Пас. до **консервува́ти**.

КОНСИЛІУМ, у, *ч.* Нарада лікарів для визначення характеру хвороби й засобів лікування хворого. *Мене оглядали 2 лікарі, а після того був консиліум* (Коцюб., III, 1956, 347); *Консиліум вирішить, чи можна робити Наташі операцію* (Зар., На.. світі, 1967, 413); * Образно. [Васильєв:] *Здається, для літературного консиліуму досить людей* (Сам., II, 1958, 93).

КОНСИСТЕ́НТНИЙ, а, е, *спец.* Який відзначається значною консистенцією. *Консистентне мастило.*

КОНСИСТЕ́НЦІЯ, ї, *ж., спец.* Ступінь щільності або густини речовини. *Служить нам* [дотик] *до пізнання не тільки форми тіл, їх консистенції, поверхні і температури, але також їх віддалення* (Фр., XVI, 1955, 263); *Абрикоси для сушіння беруть стиглими, коли вони вже набули властивого сорту забарвлення, аромату та щільної консистенції м'якоті* (Садівн., 1957, 275).

КОНСИСТО́РІЯ, ї, *ж.* 1. У дореволюційній Росії — установа з церковно-адміністративними й судовими функціями, що підлягала спархіальному архієрееві. *— Коли б ще часом діло не дійшло до консисторії, бо тоді доведеться продати й воли й коники,— сказав отець Харитін* (П.-Лев., III, 1956, 182); *Написали* [селяни] *листа до консисторії, і отцю Миколаю, кажуть, трохи перепало від архієрея.. за треби* (Стельмах, I, 1962, 266).

2. У католицькій церкві — нарада кардиналів з участю папи. *На засіданню папської консисторії прийшло до бурхливих сцен* (Фр., II, 1950, 146).

КОНСИСТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **консисто́рія**. *Він* [о. Сава] *часто їздив до Києва, бував часто в консисторії і розказував консисторським урядникам багато дечого про сусід батюшок* (П.-Лев., IV, 1956, 49); *Консисторські попи.*

КОНСКРИ́ПЦІЯ, ї, *ж., військ., заст.* У низці європейських країн до запровадження загальної військової повинності — набирання чоловіків до армії на підставі військової повинності, але з дозволом викупу й заступництва. *Зачалося нещастя наше від конскрипції, знаєте, що була в 59-ім році* (Фр., II, 1950, 46).

КОНСОЛІДА́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Дія за знач. **консолідува́ти й консолідува́тися**. *Се* [XX] *століття розпочалося у нас досить значним піднесенням духу, зростом ентузіазму, зростом праці на різних полях, виясненням мети, консолідацією сил* (Фр., XVI, 1955, 334); *Розвиток української мови в другій половині XVI — першій половині XVII ст. був могутнім фактором консолідації української народності й посилення опору зовнішнім ворожим силам, які намагалися денаціоналізувати її* (Іст. УРСР, I, 1953, 202); *Сучасна епоха є епохою небаченого зростання й консолідації міжнародного робітничого й комуністичного руху* (Наука.., 4, 1960, 16).

КОНСОЛІДО́ВАНИЙ, а, е, *книжн.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **консолідува́ти**.

2. *у знач. прикм.* Згуртований, міцно об'єднаний. *Консолідована група.*

КОНСОЛІДУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Зміцнювати, укріплювати що-небудь; об'єднувати, згуртовувати когось. *Чернишевський, очолюючи революційних демократів, збирав і консолідував антицарські сили* (Іст. УРСР, I, 1953, 485).

КОНСОЛІДУВА́ТИСЯ, ується, *недок. і док., книжн.* Зміцнюватися, укріплюватися; об'єднуватися, згуртовуватися. *Міжнародний пролетаріат консолідується.*

КОНСО́ЛЬ, і, *ж.* 1. Виступ у стіні будинку, що підтримує карниз, балкон, архітектурні прикраси тощо. *Консоль — виступаюча з стіни кам'яна, залізобетонна, металічна або дерев'яна опора.. звисаючої частини будинку* (Архіт. Рад. Укр., 11, 1939, 41); // Виступ у якій-небудь конструкції для підіймання вертикального навантаження. *Консоль рухається вгору або вниз по опорній частині верстата* (Фрез. справа.., 1957, 20).

2. Колонкова пересувна підставка для статуеток, квітів і т. ін. *Високі дзеркала на.. консолях ніби потопали в меланхолічному сутінку* (Н.-Лев., IV, 1956, 239); *Дія перша. Хата Гощинської, салон.. Піаніно трохи в глибині, ліворуч; .. біля нього консоль з тропічною рослиною* (Л. Укр., II, 1951, 5); *Громада мармуру лисніла на консолі проти вишуканого каміна* (Рибак, Помилка.., 1940, 332).

КОНСО́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **консо́ль**. *Консольна балка;* // Який має консоль (у 1 знач.). *Консольний верстат.*

КОНСОНА́НС, у, *ч.* 1. *муз.* Гармонійне поєднання

звуків; співзвуччя; протилежне дисонанс. *При паралельному поєднанні мелодичних ліній можливі не тільки паралелізми консонансів, але й дисонансів* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 55); * Образно. *Бачу.. в суспільстві новий консонанс* (Фомін, Вибр., 1958, 29).

2. *літ.* Рима, у якій наголошені голосні різні, а голосні, що стоять перед голосними наголошеними або після них — однакові.

КОНСОНА́НТ, а, ч., *лінгв.* Те саме, що **приго́лосний** 2. *Консонант — термін, що вживається в такому ж значенні, як і термін «приголосний (звук)»* (Сл. лінгв. терм., 1957, 82).

КОНСОНАНТИ́ЗМ, у, ч. Система приголосних звуків мови. *Вона* [українська мова] *має кілька засобів до урівноваження вокалізму з консонантизмом, себто кількості голосівок з шелестівками* (Сам., II, 1958, 365); *Вокалізм — система голосних певної мови, консонантизм — приголосних* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1951, 141).

КОНСО́РЦІУМ, у, ч. Об'єднання групи монополістів (переважно банківських) для здійснення значних фінансових або комерційних операцій. *Фінансовий консорціум.*

КОНСПЕ́КТ, у, ч. Короткий писаний виклад змісту чого-небудь. — *Що ж се ви написали? — спитала я. — Конспект лекції на завтра* (Л. Укр., III, 1952, 579); *Сидять над конспектами студенти, готуються до останніх екзаменів* (Гончар, Людина.., 1960, 4).

КОНСПЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Який передає основний зміст чого-небудь у стислій формі; короткий (у 2 знач.). *Конспективний виклад матеріалу.*

КОНСПЕКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **конспекти́вний.** *Конспективність викладу.*

КОНСПЕКТИ́ВНО. Присл. до **конспекти́вний.** *Потім перейшов думками на географію і став конспективно повторяти її* (Вас., I, 1959, 177).

КОНСПЕКТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **конспектува́ти.** *Конспектування прочитаного матеріалу.*

КОНСПЕКТУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., перех.* Складати конспект чого-небудь. *Довго просиджувала* [Ніна] *за столом, конспектувала уроки* (Коп., Земля.., 1957, 208); *Ніколи не конспектуйте* [книжки] *одночасно з першим читанням. Лише читаючи вдруге, робіть короткий конспект вже знайомого матеріалу* (Знання.., 11, 1968, 14).

КОНСПІРАТИ́ВНИЙ, а, е. Пов'язаний з конспірацією; таємний. *Підпільний райком партії влаштував конспіративне засідання* (Ю. Янов., II, 1954, 22); *Старі більшовики в свій час уміли добре організувати конспіративні квартири, явки, паролі, шифри* (Шер., Молоді месники, 1949, 9).

КОНСПІРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **конспірати́вний.** *Конспіративність зборів; Конспіративність листування.*

КОНСПІРАТИ́ВНО. Присл. до **конспірати́вний.** *Тася конспіративно розповідала нам про те, що Маруся має їхати за женихом кудись аж у Сибір* (Вас., II, 1959, 312); *Більшовики.. таємно переховувались, збирались конспіративно* (Смолич, Мир.., 1958, 29).

КОНСПІРА́ТОР, а, ч. Той, хто вдається до конспірації. [Любов:] *Ну, от і проговорились. Ех, конспіратор з вас!..* (Л. Укр., II, 1951, 69); — *А ви, Петре, справді конспіратор неабиякий, і артист!* (Головко, I, 1957, 484); *Вийшовши на волю, він діяв обережно, як досвідчений конспіратор* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 118); * У порівн. *Він гаявся з відповіддю, оглядаючи всіх, як справжній конспіратор* (Гончар, IV, 1960, 42).

КОНСПІРА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **конспіра́тор.** — *Валентина — велика конспіраторка* (Досв., Вибр., 1959, 56).

КОНСПІРА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **конспіра́тор;** // Власт. конспіраторові. *Конспіраторські звички.*

КОНСПІРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Те саме, що **конспірати́вний.** *Він.. провадив.. конспіраційну та організаційну діяльність* (Фр., IV, 1950, 318).

КОНСПІРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Заходи, яких уживає нелегальна організація для збереження в таємниці своєї діяльності, а також своїх членів; суворе дотримання таємниці. *Умови підпілля вимагали суворої конспірації, і треба було гарантувати безпеку на кожній ланці зв'язку* (Смолич, Світанок.., 1953, 15); *Розходились полтавці по одному, дотримуючись всіх правил конспірації* (Гончар, II, 1959, 194); // *заст.* Таємний замір, змова. *Ваш лист прийшов у той час, як ми сиділи вкупі з дядьком і я не могла не дати йому сього листа, то от вже тепер мені трудно бути в Вашій юбілейній* [ювілейній] *конспірації проти нього* (Л. Укр., V, 1956, 160).

КОНСПІРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **конспірува́ти.** *Скликання засідання обласкому, конспірування його.. було покладено саме на Олександра Столярова* (Смолич, Світанок.., 1953, 86).

КОНСПІРУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Застосовувати конспірацію щодо кого-, чого-небудь. *Конспірувати роботу організації.*

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **конспірува́тися.** — *Здоров був! — промовив Хома з серцем і озирнувся, якось немов затурбований.— Конспіруєш і боїшся шпигів?* (Фр., IV, 1950, 318).

КОНСПІРУВА́ТИСЯ, ю́юся, у́єшся, *недок.* Дотримуватися конспірації. — *Що з вами? Що ви конспіруєтесь? — запитав Михайло Юлія, коли ми опинились самі без жандармів у просторім бараку* (Досв., Вибр., 1959, 161).

КОНСТА́НТА, и, *ж., спец.* Стала величина в низці тих, які змінюються. *Знання важливих констант фізики, зокрема гравітаційної постійності, .. може мати дуже важливі наслідки для геофізиків, астрономів, геологів, фізиків* (Знання.., 11, 1966, 25); *Константа рівноваги.*

КОНСТА́НТНИЙ, а, е, *спец.* Який не змінюється; постійний, сталий. *Константні форми рослин.*

КОНСТА́НТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **конста́нтний.** *Константність сприймання полягає у відображенні предмета таким, яким він в насправді, незалежно від деяких мінливих умов* (Рад. психол. наука.., 1958, 33).

КОНСТАТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **констатува́ння.** *Франко не обмежується.. самою констатацією фактів, а дає й широкі узагальнюючі штрихи* (Рильський, III, 1956, 271); *В них* [поезіях О. Олеся 1903 і 1904 рр.] — *констатація смутку, вболівань, шукання поетового місця в житті* (Рад. літ-во, 1, 1958, 90).

КОНСТАТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **констатува́ти.** *Пізніше наявність їх* [соленосних відкладів].. *констатована в багатьох районах Дніпровсько-Донецької западини* (Геол. Укр., 1959, 398).

КОНСТАТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **констатува́ти.** *Всі в нас кажуть, що зле жити у нашому світі, а як же воно має бути ліпше, коли всі задовольняються констатуванням того факту, і то тільки в приватних розмовах* (Л. Укр., V, 1956, 67).

КОНСТАТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Установлювати, відзначати наявність чого-небудь. *Констатую факт, що в тебе енергії.. нема* (Стеф., III, 1954, 37); *Лікарі констатували звичайну атому горла* (Ле, Право.., 1957, 58).

КОНСТАТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* Установлюватися, відзначатися.

КОНСТЕ́БЛЬ, я, ч. У США та Англії — найнижчий поліційний чин.

КОНСТИТУТИ́ВНИЙ, а, е, *книжн.* Який становить основу чого-небудь; визначальний. *Конститутивні положення.*

КОНСТИТУЦІ́ЙНИЙ [1], а, е. Стос. до конституції *(див.* **конститу́ція** [1]). *Конституційний маніфест був вирваний всеросійським жовтневим страйком* (Ленін, 11, 1949, 112); *Право на працю трудящих Радянського Союзу — це конституційне право* (Рад. право, 4, 1960, 42); *Конституційний закон;* // Який ґрунтується на конституції. *Конституційний лад; Конституційна держава.*

△ **Конституці́йна мона́рхія** — державний лад, при якому влада монарха обмежена конституцією.

КОНСТИТУЦІ́ЙНИЙ [2], а, е. Прикм. до **конститу́ція** [2]. *О. О. Богомолець вказував, що конституційні властивості можуть змінюватися під впливом зовнішнього середовища* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 161).

КОНСТИТУЦІОНАЛІ́ЗМ, у, ч. Буржуазна течія в політиці й науці державного права, що визнає конституційну монархію найкращою системою управління.

КОНСТИТУЦІОНАЛІ́СТ, а, ч. Прихильник конституціоналізму. *З пристрастю запального революціонера викриває Мирний конституціоналістів, показуючи їх реакційний монархічний характер* (Вісник АН, 5, 1949, 27).

КОНСТИТУЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **конститу́ція** [2]. *Конституціональні особливості організму.*

КОНСТИТУ́ЦІЯ [1], ї, *ж.* Основний закон держави, що визначає суспільний і державний лад, виборчу систему, принципи організації та діяльності державних органів, основні права й обов'язки громадян. *Масмо тільки конституцію* [1905 р.] *на папері, скасовану фактично* (Коцюб., III, 1956, 283); *Кожна Союзна республіка має свою Конституцію, яка враховує особливості республіки і побудована у повній відповідності з Конституцією СРСР* (Конст. СРСР, 1963, 7).

КОНСТИТУ́ЦІЯ [2], ї, *ж.* Будова організму, зумовлена певним співвідношенням у розвитку органів і тканин. *Конституції я був нервової, вразливої змалку* (Вишня, I, 1956, 5); *Сукупність зовнішніх (морфологічних) і внутрішніх (функціональних) особливостей організму визначає поняття конституції* (Хвор. дит. віку, 1955, 135).

КОНСТИТУЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., книжн.* Установлювати, визначати склад, зміст чого-небудь. *Конституювати президію конференції.*

КОНСТИТУЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., книжн.* Пас. до **конституюва́ти.** *Конференція конституюється, як загальнопартійна конференція РСДРП, що є верховним органом партії* (Ленін, 17, 1949, 394).

КОНСТРУКТИВІ́ЗМ, у, ч. 1. Один із найпоширеніших напрямів (переважно західноєвропейської) архітектури початку XX ст., пов'язаний із застосуванням індустріальної техніки, будівельних матеріалів і конструкцій; заперечував архітектурну спадщину, роль національних традицій. *Протягом довгого часу в архітектурі, наприклад, панував конструктивізм і ніхто якось не помічав, що конструктивізм цілком чужий для нас* (Тич., III, 1957, 49).

2. В образотворчому мистецтві та літературі початку XX ст. — дрібнобуржуазна формалістична течія, що заперечувала ідейний зміст мистецтва й підмінювала художній образ абстракцією.

КОНСТРУКТИВІ́СТ, а, ч. Прибічник, послідовник конструктивізму. *Конструктивісти направляли архітектурну творчість в основному по шляху жеководорства* (Архіт. Рад. Укр., 1957, 7).

КОНСТРУКТИВІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **конструктивізм** і **конструкти́віст.** *Конструктивістські проекти будинків.*

КОНСТРУКТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Стос. до конструкції (у 1 знач.). *Радянська космічна ракета являє собою багатоступінчасту ракету, яка має високі конструктивні якості* (Наука.., 2, 1959, 7); // Стос. до конструювання, пов'язаний з ним. *Деякі дані про особливості розв'язування старшокласниками конструктивних задач знаходимо в роботах П. М. Якобсона* (Рад. психол. наука.., 1958, 197).

2. Який може бути основою чого-небудь. *Ми вносимо конструктивні пропозиції про загальне й повне роззброєння* (Рад. Укр., 7.X 1960, 2); *Конструктивна думка.*

КОНСТРУКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **конструкти́вний** 2.

КОНСТРУКТИ́ВНО. Присл. до **конструкти́вний.** *Конструктивно перемички є греблями невеликого розміру* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 171); *Конструктивно правильно оформлені деталі здебільшого дешевші за зварювані при однаковій міцності* (Знання.., 2, 1966, 30).

КОНСТРУ́КТОР, а, ч. 1. Той, хто конструює щонебудь, створює конструкції (у 1, 2 знач.). *Уже два дні підряд невтомно працюють над своїм літальним апаратом двоє завзятих конструкторів* (Коп., Подарунок, 1956, 51); *Вчені й конструктори.. працюють над створенням нових, ще досконаліших електронних машин* (Наука.., 1, 1957, 7).

2. Набір частин і деталей, з яких діти будують іграшкові споруди або складають різні прилади. *Щоб колись* [діти] *любили будувати, конструктори вигадую для них* (Голов., Поезії, 1955, 199); *Відчинив другу шафу. Там стояли різноманітні конструктори, з яких можна було зробити різноманітні моделі машин* (Ін., Вел. очі, 1956, 35).

КОНСТРУ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **констру́ктор** 1. *Тася.. жила недалечко від конструкторського бюро, в якому працювала кресляркою* (Дмит., Розлука, 1957, 313).

КОНСТРУКЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Придатний для конструкцій (у 2 знач.). *Після гартування конструкційні сталі мають велику міцність* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 173).

2. Пов'язаний з конструюванням. *Конструкційна задача.*

КОНСТРУ́КЦІЯ, ї, *ж.* 1. Будова, взаємне розташування частин машини, апарата, приладу тощо. *Словаки везуть туристів на човнах назад сливе до самої Щавниці. Ці човни допотопної конструкції* (Н.-Лев., II, 1956, 416); [І в а н:] *Маємо машини найновішої конструкції* (Фр., IX, 1952, 381); *В районах землетрусів будують невисокі будинки особливої конструкції, здатні витримувати підземні поштовхи* (Фіз. геогр., 5, 1956, 106).

2. *перев. мн.* Споруди складної будови, а також окремі їх частини. *Міцність дерев'яних і металевих конструкцій з часом знижується, а залізобетонних — підвищується* (Наука.., 12, 1956, 15); *Залізні конструкції ковальського цеху ще лежали на землі* (Собко, Любов, 1935, 97); * Образно. *Люблю я таких людей, завзятих і проклятих, щоб душа в них була не з лопуцька, щоб оглядали життя з високої конструкції* (Ю. Янов., II, 1958, 244).

3. Словосполука, якій властиві певні граматичні зв'язки, певна граматична будова. *Збагатилися й удосконалилися синтаксично-фразеологічні конструкції української мови* (Мовозн., VI, 1948, 7); *Синонімічні конструкції.*

КОНСТРУЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **конструюва́ти**. *За 40 років, які минули з початку конструювання гідротурбін, досягнуті великі успіхи* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 448); *Конструювання машин.*

КОНСТРУЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* 1. Робити конструкцію (у 1, 2 знач.) чого-небудь. *Знаю, друже, що ти конструюєш тепер літаки* (Гонч., Вибр., 1959, 73); *Я конструюватиму тільки такі моделі, які захочу сам* (Собко, Граніт, 1937, 197).

2. *книжн., рідко.* Створювати що-небудь у певному складі; установлювати певний склад чогось. *Конструювати губкоми так, щоб до них, крім працівників губцентра, обов'язково входили представники повітів* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 72).

КОНСТРУЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **конструюва́ти**. — *Історія не конструюється* (Фр., IV, 1950, 314).

КО́НСУЛ, а, *ч.* 1. Урядова особа, що представляє й захищає інтереси своєї держави та її громадян у якомусь пункті іншої держави. — *Німецький консул не повинен знати нічого з таємниць доктора Гальванеску* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 86).

2. У стародавньому Римі — титул кожної з двох виборних найвищих урядових осіб, а також той, хто мав цей титул. — *У двісті шістнадцятому році до нашої ери геніальний карфагенський полководець Ганнібал, маючи п'ятдесят тисяч війська, знищив під Каннами сімдесятитисячну римську армію консула Теренція Варрона* (Ю. Яновський, II, 1958, 231).

3. Титул кожної з трьох осіб, які мали необмежену виконавчу владу у Франції в період консульства (у 3 знач.), а також той, хто мав такий титул. *Бонапарт.. примусив їх прийняти закон про передачу влади трьом консулам на чолі з Бонапартом* (Нова іст., 1956, 88).

КОНСУЛА́Т, у, *ч., рідко.* Те саме, що **ко́нсульство** 1. *Польський консулат.*

КО́НСУЛЬСТВО, а, *с.* 1. Представництво однієї держави в якому-небудь пункті іншої держави, очолюване консулом. *У двері вілли, де містилося Львівське радянське консульство, подзвонила молода людина* (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 101); *На ранок мене запросили в радянське консульство* (Корн., Разом із життям, 1950, 161); //Приміщення, де перебуває таке представництво.

2. У стародавньому Римі — час управління консулів у добу республіки.

3. Період в історії Франції від перевороту Наполеона 9 листопада 1799 р. (18 брюмера) до проголошення імперії в 1804 р.

КО́НСУЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ко́нсул** і **ко́нсульство**. *Президент, поруч інших питань, поцікавився моїм консульським стажем* (Кулик, Записки консула, 1958, 41); *Українська РСР має право.. обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками* (Конст. УРСР, 1969, 7).

КОНСУЛЬТА́НТ, а, *ч.* Той, хто дає консультації з питань свого фаху. *Вона тут і лікар, і консультант, і консиліум; виважувала своїми руками людські життя і смерті* (Мушк., Серце.., 1962, 146); *Від спеціаліста нині вимагається, щоб він був не просто кваліфікованим консультантом, добрим порадником, а й умілим організатором, здатним перетворювати свої знання.. в реальні результати* (Ком. Укр., 1, 1969, 81).

КОНСУЛЬТА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **консульта́нт**.

КОНСУЛЬТАТИ́ВНИЙ, а, е. Який має дорадчі права. *Консультативна комісія.*

КОНСУЛЬТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до консультації (у 1, 2 знач.). *Інститут провів велику консультаційну роботу з питань мовознавства* (Мовозн., XIII, 1955, 163); // Призначений для консультацій. *Консультаційний пункт.*

КОНСУЛЬТА́ЦІЯ, і, *ж.* 1. Порада фахівця з якого-небудь питання. *Варто було б в наших газетах і літературних журналах систематичніше давати консультації людям, що «пробують перо»* (Рильський, III, 1956, 415); *Слід використати всі форми керівництва й допомоги пропагандистам — курси, семінари, теоретичні конференції, групові та індивідуальні консультації і т. ін.* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

2. Подавання порад з яких-небудь питань; консультування. *Група вчителів організувала при клубі консультацію для колгоспників, які заочно навчаються в інститутах і технікумах* (Колг. Укр., 11, 1958, 6).

3. Установа, у якій фахівці допомагають порадами з яких-небудь питань. *Розгалужена сітка таких закладів, як молочні кухні, дитячі консультації, ясла, дитячі садки, створює найкращі умови для розвитку дитини до вступу її в школу* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 187); *Юридична консультація.*

КОНСУЛЬТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **консультува́ти**. *На адресу літературного об'єднання редакції районних газет надсилають десятки віршів початкуючих авторів для консультування* (Літ. газ., 4.V 1951, 4).

КОНСУЛЬТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех. і неперех.* Давати поради з якого-небудь питання. *Ми з головою сільради часто консультували своїх учителів, підбадьорювали, підучували* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 5); *Юра.. уважно читає твори молодих авторів і консультує їх* (Літ. газ., 31.I 1958, 3).

КОНСУЛЬТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* Звертатися до кого-небудь за порадою з якогось питання. *Перекладачеві треба багато знати, консультуватися із спеціалістами* (Мовозн., XIII, 1955, 81).

КОНТА́ГІЙ, ю, *ч., мед.* Те саме, що **зара́за** 1; інфекція.

КОНТАГІО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Те саме, що **зара́зливий** 1; інфекційний. *Токсико-септичні захворювання мають виразно контагіозний характер* (Хвор. дит. віку, 1955, 47).

КОНТА́КТ, у, *ч.* 1. *спец.* Стикання двох електричних провідників, що створює умови прохідності струму, а також місце такого стикання. *Залізні половинки розійшлися, і контакт був порушений. Кожна з половинок брами була не страшна...* (Смолич, I, 1958, 97); *Штепселі майже по всій довжині розрізані пополам, що робить їх пружними й забезпечує надійний контакт між ними й гніздами, в які вони вставляються* (Монтаж і ремонт.., 1956, 50); // Прилад, що здійснює стикання електричних провідників. *Ніна кинула пускову ручку.. Знову перевірила контакти, заміряла пальне* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 58); *Конденсатор призначений для того, щоб запобігти іскрам між контактами* (Автомоб., 1957, 116).

2. Спілкування, зв'язок, тісні стосунки. *В живому контакті з читачем письменник починає краще бачити саме життя і суворіше оцінювати свої власні книжки* (Смолич, VI, 1959, 9); *Академія наук УРСР має широкі контакти з вченими і науковими установами майже всіх країн світу* (Ком. Укр., 6, 1969, 52); //Взаємна узгодженість у роботі. *Був той давній контакт, який виникає між справжніми друзями в роботі* (Собко, Срібний корабель, 1961, 235); // *перен.* Взаєморозуміння. *Між ним* [промовцем] *і слухачами.. встановився той контакт, що допомагає промовцеві* (Шовк., Інженери, 1956, 326).

3. *спец.* Стикання, дотик (у 1 знач.). *Антибіотичні речовини виробляються рослинами більш активно, коли*

вони перебувають у контакті з відповідним збудником хвороби (Наука.., 1, 1960, 13); *Перебувати в контакті з хворими.*

4. *геол.* Поверхня стику гірських порід, з яких утворюються суміжні ділянки земної кори.

КОНТА́КТНИЙ, а, е, *спец.* 1. Стос. до контакту (у 1 знач.), пов'язаний з ним. *Контактне зварювання.. с одним з найпродуктивніших методів з'єднання металів* (Рад. Укр., 19, XI 1957, 2); // Який діє на підставі контакту. *Високі якості мають контактні електрозварювальні машини* (Наука.., 5, 1956, 37); // Призначений для контакту. *На колії стояли темні трамвайні вагони. Поблискувало скло, чорніли вгорі контактні дуги і проводи, по яких вже не проходив струм* (Перв., Дикий мед, 1963, 198); *Контактна мережа.*

2. Який впливає, діє внаслідок дотику, під час дотику. *Контактні отрути можна застосовувати проти всіх комах у різних стадіях їх розвитку шляхом обприскування або обпилювання* (Захист рослин.., 1952, 171); *Препарати контактної дії.*

КОНТА́КТОР, а, ч., *спец.* Прилад, за допомогою якого пускають у рух і зупиняють електричні двигуни й автоматизують виробничі процеси. *Він* [машиніст] *приходить на електровоз задовго до початку рейсу, старанно перевіряє роботу електричних машин, апаратів, контакторів* (Роб. газ., 16.II 1966, 2).

КОНТАКТУВА́ННЯ, я, *с., книжн.* Дія за знач. **контактува́ти.**

КОНТАКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., книжн.* Встановлювати контакт (у 2 знач.), діяти в контакті з ким-небудь. *Твір митця може відставати від дійсності, може з нею контактувати чи вступати в конфлікт* (Рад. літ-во, 11, 1967, 60); *Серед літератур народів СРСР, з якими українська література давно й плідно контактує, грузинська посідає особливе місце* (Вітч., 7, 1969, 200).

КОНТАМІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Змішування двох або кількох подій під час розповіді; // *літ.* Вкраплювання подробиць однієї події до іншої, одного літературного твору до іншого.

2. *лінгв.* Виникнення нового слова, його форми або виразу внаслідок зближення, поєднання частин двох подібних слів, форм, виразів. *Контамінація значно менш поширена, ніж індукція* (Мовозн., XVI, 1961, 28).

КОНТАМІНО́ВАНИЙ, а, е, *лінгв.* Який виник унаслідок контамінації. *Заздалегідь — контамінноване слово, утворене з двох близьких за значенням: завчасно, заздалегідь і здалека, здаля* (Курс сучасної укр. літ. мови. І, 1951, 248).

КОНТЕ́ЙНЕР, а, *ч., спец.* Знімне пристосування (велика скриня або кузов) для перевезення вантажів без упакування. *У контейнерах можна перевозити не тільки цукрові буряки, а.. й інші.. продукти* (Колг енц., І, 1956, 596); *Вантажі в контейнерах, що прибули зі справними пломбами, видаються вантажоодержувачам без перевірки їх ваги та вмісту* (Рад. право, 2, 1960, 117).

КОНТЕ́ЙНЕРНИЙ, а, е, *спец.* Який здійснюється за допомогою контейнера. *Впроваджуючи.. контейнерний спосіб перевезення буряків, можна більш як у 4 рази зменшити затрати праці на вантажно-розвантажувальних роботах* (Наука.., 8, 1956, 29).

КОНТЕ́КСТ, у, ч. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу. *Слово може мати не одно, а кілька значень, може бути багатозначним — залежно від контексту* (Курс сучасної укр. літ. мови. І, 1951, 56); *У взятій окремо поза контекстом фразі виявилось.., логічний наголос часто буває неможливо* (Худ. чит., 1955, 107).

КОНТЕНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., заст.* Годувати, харчувати. *Жінки обіцянку дали глину місити, воду носити, людей контентувати* (Барв., Опов.., 1902, 171).

КОНТЕНТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., заст.* Годуватися, харчуватися; їсти. [Х о т и н а *(усаджуючи гостей і рідню):*] *Контентуйтеся, милості просимо! Годуйтеся!* (Кроп., II, 1958, 73).

КОНТИНГЕ́НТ, у, ч., *книжн.* 1. Сукупність людей, що становлять подібну з певного погляду групу; склад осіб певної категорії. *Головний контингент прохожих становили діти, що спішили до шкіл* (Фр., VI, 1951, 440); *Більше половини контингенту вузу становитимуть студенти заочного й вечірнього відділів* (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 3).

2. Установлена для певної мети визначена кількість кого-, чого-небудь. норма. *Рада Міністрів СРСР.. визначає щорічні контингенти громадян, які підлягають призову на дійсну військову службу* (Конст. СРСР, 1963, 15); *Контингент завезення товарів.*

КОНТИНЕ́НТ, у, ч. Одна з основних великих частин суші, оточена з усіх або майже з усіх боків морями та океанами; материк (у 1 знач.). *Метеорологи сповіщали про вторгнення на європейський континент теплих мас повітря* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 90); *Вічно живе Шевченкове слово з могутньою силою звучить сьогодні на мовах народів різних країн і континентів* (Літ. газ., 14.III 1961, 3).

КОНТИНЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **контине́нт.** *Континентальні відклади* [тріасового періоду мезозойської ери] *складалися з прісноводних глин і піщаних порід із тваринними рештками та залишками наземних рослин* (Курс заг. геол., 1947, 270); // Який розташований, міститься на континенті. *Отруйних риб, що водяться в.. континентальних водах, небагато* (Наука.., 7, 1956, 27); *Радянський Союз — велика континентальна країна — є одночасно й морською державою* (Рад. Укр., 28.VII 1946, 3).

△ **Континента́льний клі́мат** — клімат суші, віддаленої від моря, що відзначається сухістю, гарячим літом і холодною зимою. *Клімат гірської країни Памір сухий, різко континентальний* (Фіз. геогр., 5, 1956, 99); — *Прибувши до нас* [з півдня] *в континентальний клімат, відразу, звичайно, зачахла* [яблуня] *на морозі і ледве плодоносила* (Довж., І, 1958, 465).

КО́НТО, *невідм., с., зах.* Рахунок. *Тепер я також маю конто в друкарні* (Фр., IX, 1956, 407); *В банках Цюріха, Женеви, Берна відкривали конто французи, німці, італійці, навіть японці* (Загреб., Європа 45, 1959, 498).

КОНТОКОРЕ́НТ, у, ч., *фін.* У капіталістичних країнах — єдиний рахунок, який відкривають установи банку своїм постійним клієнтам для взаємного розрахунку. *Банк позбавлений змоги відкрити окремий контокорент офіціального агентства* (Кулик, Записки консула, 1958, 197).

КОНТОКОРЕ́НТНИЙ, а, е: △ **Контокоре́нтний раху́нок**, *фін.* — те саме, що **контокоре́нт.**

КОНТО́РА, и, *ж.* Адміністративно-канцелярський відділ підприємства, закладу, установи або окрема установа з господарськими, фінансовими й т. ін. функціями. *Микола й його товариші прийшли в контору, де сиділи директор та писарі* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *П'ятницький.. прохав контору друкувати II том, не гаючись, як тільки поступить од Вас перше оповідання* (Коцюб., III, 1956, 379). *Багато громадян щодня звертаються до нотаріальних контор. Одним треба оформити якісь правові відносини, іншим — засвідчити доручення на одержання грошей, майна тощо* (Рад. Укр.,

23.VI 1962, 3); // Приміщення, де перебував такий відділ або установа. *Машина помчала мимо контори колгоспу* (Десняк, Десну.., 1949, 197).

КОНТО́РКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **контóра**. *Він з'явився в точно визначений час до своєї конторки* (Хор., Місто.., 1962, 109); *Ми зустрілися з ним у бригадній конторці* (Роб. газ., 5.VI 1966, 3).

2. Високий письмовий стіл з похилою поверхнею й шухлядами, за яким працюють стоячи. *На конторках, на полицях.. лежали цілі штуки усякої матерії* (Н.-Лев., II, 1956, 44); *Крім круглого стола.. та невеличкої конторки, тут не було меблів* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 181).

КОНТО́РНИК, а, ч. Той, хто служить у конторі. *В конторі хаос.., конторники нічого не роблять* (Коцюб., III, 1956, 162); *В квартирі конторника все ще світилося* (Панч, О. Пархом., 1939, 3).

КОНТО́РНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **контóрник**. — *Хто б подумав: Гриня і в академію! — кинула одна з конторниць* (Гончар, Тронка, 1963, 175).

КОНТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **контóра**. *Хтось подав Альоші шмат конторської книги* (Гончар, Таврія.., 1957, 342); *Конторські службовці*.

КОНТР... Префікс, що вживається для творення слів із значенням «протилежний чомусь», «який протидіє комусь, чомусь», напр.: контрбала́нс, контрмане́вр, контрпропози́ція і т. ін.

КОНТРА, и, *ж., заст., зневажл.* 1. Контрреволюціонер, контрреволюціонерка. — *І що ти йому сказав? — А що мені з ним говорити? Сказав, що він суча контра і щоб не любувався нашими яборами* (Стельмах, II, 1962, 17).

2. *збірн.* Контрреволюціонери. *В ньому оживало завзяття громадянської війни, згадувалися бої з контрою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 235).

КОНТРАБА́ДА, и, *ж.* 1. Незаконне, таємне перевезення або перенесення через державний кордон товарів, коштовностей і т. ін., заборонених або обкладених митом. *Незабаром* [Геденштром] *був обвинувачений у недостатній боротьбі з контрабандою* (Видатні вітч. географи.., 1954, 56).

2. *збірн.* Товари, коштовності тощо, які незаконно, таємно перевозять або переносять через кордон. *Вона з батьком їздила по контрабанду й її підстрелив хтось уночі, очевидячки, сторожа* (Ю. Янов., II, 1958, 102); * У порівн. *Не скорились ворогові* [козаки], *звили собі гніздо в Туреччині й возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш на волю* (Коцюб., I, 1955, 334).

3. *у знач. присл.* **контраба́ндою**. Потай від влади, митного контролю, митних органів. *Перед від'їздом із Галичини я зустрівся тут з Арабажиним, з котрим і умовились вертати разом і перевезти контрабандою кілька українських книжок* (Сам., II, 1958, 400).

4. *перен.* Замасковане пропагування, поширення недозволених, неприпустимих думок, поглядів або такі думки. *Ворожа контрабанда*.

КОНТРАБА́НДИСТ, а, ч. Той, хто займається контрабандою (у 1 знач.). [Д о л о р е с:] *Абатиса та держала таверну для контрабандистів* (Л. Укр., III, 1952, 333); *Він був.. колишній моряк торговельного флоту й контрабандист* (Ю. Янов., I, 1954, 252).

КОНТРАБА́НДИСТКА, и, *ж.* Жін. до **контраба́ндист**.

КОНТРАБА́НДИСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **контраба́ндист**. *Контрабандистська шаланда*.

КОНТРАБА́НДНИЙ, а, е. Який є контрабандою (у 1, 2 знач.). *Панас привозив* [матері] *контрабандні хустки й серги, шовк і коньяк* (Ю. Янов., I, 1954, 267); *// перен.* Старанно приховуваний; таємний, заборонений. *Ми зайшли удвох в якусь пивницю Чи їдальню. Фуксія, й герань.., І горіляки чарка контрабандна — Все навіки в пам'ять увійшло* (Рильський, II, 1960, 101).

КОНТРАБА́С, а, ч. Найбільший струнний смичковий музичний інструмент, що має форму скрипки й найнижче звучить серед смичкових інструментів. *В кутку стояла величезна шафа, в котрій.. були інструменти та цілий оркестр: і контрабаси, і валторни, і скрипки* (Сам., II, 1958, 412); *Раптом заплакало небо, заскавучало надривно й відразливо, наче хто сіпнув струну на велетенському контрабасі* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 229).

КОНТРАБАСИ́СТ, а, ч. Музикант, що грає на контрабасі. *Скрипалям і контрабасистові не личить сидіти під час гри. Закінчать грати, сядуть відпочити* (Томч., Жменяки, 1964, 73).

КОНТРАБА́СНИЙ, а, е. Те саме, що **контраба́совий**.

КОНТРАБА́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **контраба́с**.

КОНТРАГЕ́НТ, а, ч. Особа або установа, що бере на себе певні зобов'язання за договором. [Р е д ж і:] *Ну, скажи — твій.. контрагент виконає цей договір, якщо я переміню ім'я?* (Коч., II, 1956, 145); *Останню частину справи провадила сама дружина Ананія, щоб не вдаватися до послуг контрагентів* (Ю. Янов., I, 1954, 134).

КОНТРАГЕ́НТСТВО, а, *с.* Становище контрагента, його повноваження; // Контора контрагента.

КОНТР-АДМІРА́Л, а, ч. Перше (молодше) адміральське звання або чин у флоті, а також особа, що має це звання.

КОНТР-АДМІРА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **контр-адмірáл**. *Контр-адміральське звання*.

КОНТРА́КТ, у, ч. Письмова угода, договір, за яким сторони, що його уклали, мають взаємні зобов'язання. — *Заглянь в контракт свій зі мною, — Яка там умова?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 71); — *Я.. покличу писаря, зробимо контракт при свідках.., і я вам зараз дам гроші* (Фр., III, 1950, 70); *Столярчук витяг.. гаман, а з нього наші контракти і ще якісь папірці* (Мур., Бук. повість, 1959, 54).

КОНТРАКТА́НТ, а, ч. Організація або особа, що бере на себе певні зобов'язання за договором; // Організація, що здійснює контрактацію.

КОНТРАКТАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **контракта́ція**. *Контрактаційний договір*.

КОНТРАКТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Складання угоди, контракту на одержання або використання кого-, чого-небудь.

2. Форма заготівлі сільськогосподарських продуктів на підставі договорів, які укладають щороку заготівельні організації з колгоспами та колгоспниками про вироблення цих продуктів і продаж їх державі. *Контрактація не просто організовувала збут сільськогосподарської продукції, а й пов'язувала цю справу з організацією виробництва* (Наука.., 4, 1960, 32); *Контрактація льону*; // Система набору робітників на яку-небудь державну роботу на підставі наперед укладених договорів.

КОНТРА́КТНИЙ, а, е. Те саме, що **контрáктовий**.

КОНТРАКТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **контрактува́ти**. *За два роки поголів'я поповнилось контрактованим у населення району молодняком* (Коз., Нові Потоки, 1948, 184).

КОНТРАКТО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **контра́кт**. *Він зруйнований, бо контрактові умови тяжкі* (Фр., VIII, 1952, 383).

Контрáктовий я́рмарок *див.* **я́рмарок**.

КОНТРАКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Складати угоду, контракт на одержання або використання кого-, чого-небудь; наймати, зобов'язувати контрактом. *Контрактувати робітників; Контрактувати врожай.*

КОНТРАКТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Брати на себе певні зобов'язання за договором.

2. Пас. до **контрактува́ти.**

КОНТРАКТУ́РА, и, *ж., мед.* Значне зменшення рухомості в суглобі через пошкодження м'яких тканин (шкіри, м'язів, зв'язок) або нервів. *Другим наслідком гнійного запалення суглоба може бути контрактура* (Лікар. експертиза.., 1958, 873).

КОНТРА́ЛЬТО, *невідм., с. і ч.* Найнижчий жіночий голос. *Дама голосно з ним розмовляла по-французьки грубим контральто* (Л. Укр., III, 1952, 621); *З грубих голосів вирізняється.. молодий присмний контральто* (Вас., I, 1959, 341); *Горпина дужим контральто заспівала пісню* (Ю. Яновський, Мир, 1956, 272).

КОНТРА́ЛЬТОВИЙ, а, е. Прикм. до **контра́льто.** *Контральтовий голос.*

КОНТРАМА́РКА, и, *ж.* Талон або записка, що дає право безплатно відвідати виставу в театрі, цирку тощо. *Можна було одразу вгадати, що вона прийшла в театр по контрамарці* (Л. Укр., III, 1952, 706); *Мала.. вільну контрамарку до театру імені Франка* (Мал., Звенигора, 1959, 301); // Талон, що видається глядачеві, який тимчасово виходить із зали, на право повернення назад без пред'явлення квитка вдруге.

КОНТРАПУ́НКТ, у, *ч., муз.* 1. Те саме, що **поліфо́нія.** *Я буду Вам грати.., окрім того, українських пісень масу у власній транскрипції, вільній від контрапункту і всякої теорії* (Л. Укр., V, 1956, 277); *Майстерно з'єднуючи дві різнохарактерні колядки, він* [М. В. Лисенко] *тим самим показує вільне володіння технікою вокального контрапункту* (Укр. клас. опера, 1957, 181).

2. Відділ теорії музики, присвячений вивченню поліфонії. *Він* [диригент] *має бути людиною широкої загальної освіти, грати на різних інструментах, володіти технікою диригування, крім того, знати музично-теоретичні дисципліни — гармонію, контрапункт* (Мист., 2, 1966, 23).

КОНТРАПУНКТИ́ЧНИЙ, а, е, *муз.* Який грунтується на правилах контрапункту (у 1 знач.). *Контрапунктичні мелодії, переплітаючись одна з другою, складають оригінальний гармонійний рисунок пісні* (Іст. укр. музики, 1922, 83).

КОНТРАПУ́НКТНИЙ, а, е, *муз.* Прикм. до **контрапу́нкт.** *Головний принцип обробки народної пісні П. Козицьким — це сприймання мелодії пісні як теми, що стає музичним організмом, а також вільний і різноманітний, здебільшого поліфонічний розвиток теми з майстерним використанням контрапунктних засобів обробки* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 67).

КОНТРАСИГНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Підпис міністра (чи іншої офіційної особи) на акті, виданому головою держави, який означає, що міністр бере на себе відповідальність за цей документ.

КОНТРАСИГНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Стверджувати власним підписом документ, виданий головою держави.

КОНТРА́СТ, у, ч. 1. Гостро виражена протилежність. *Владко.. сміливий, рішучий, вродливий, а його брат якийсь ніби наполоханий..— ось який контраст являли обидва брати* (Фр., VI, 1951, 241); *Серед білих або злегка жовтавих домів ростуть групами кипариси, що збільшує контраст між білим і чорним* (Коцюб., III, 1956, 351); *Франція капіталістична країна. Контрасти між багатством і вбожеством не можуть у ній не існувати* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 70); *Між чорною.. ніччю і неймовірно ясним палючим днем тут існує різкий контраст* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 39).

2. У живопису та фотографії — велика, різка відмінність у яскравості або кольорі предметів. *Макс Осборн розглядав контрасти світла й тіні у Рембрандта як символічне втілення боротьби звірячих інстинктів з божественним променем* (Мист., 4, 1956, 41); *Контраст негатива виражається різницею між максимальним і мінімальним його почорнінням* (Довідник фот., 1959, 160).

КОНТРА́СТНИЙ, а, е. 1. Який становить контраст; різко протилежний. *Цвіркун і Клавочка являють собою контрастну пару — вона величава, .. висока, він же жвавий, маленький* (Коч., I, 1956, 84).

2. Який характеризується використанням контрастів. *Переважна більшість плакатів* [періоду громадянської війни] *побудована на контрастних сполученнях двох-трьох фарб* (Укр. рад. граф., 1957, 28); *Контрастний метод дослідження.*

3. *спец.* Який має значну різницю між темними та ясними місцями зображення. *Коли зображення має в межах від білого до чорного 7—10 тонів, то воно сприймається як контрастне* (Довідник фот., 1959, 63).

КОНТРА́СТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **контра́стний.** *Дедалі більше місця в репертуарі театрів України займає балет А. Хачатуряна «Спартак», який вражає яскравістю й контрастністю музичних образів* (Мист., 4, 1965, 4); *Контрастність і різкість зображення кадру на екрані.. залежить від стану поверхонь лінз об'єктива* (Пересувні кіноопр., 1959, 226).

КОНТРА́СТНО. Присл. до **контра́стний** 1. *Дьогтярно-чорні очі її серед усього білого виділялися різко, контрастно* (Вол., Місячне срібло, 1961, 67).

КОНТРАСТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **контрастува́ти.** *Шевченко* [в поемі «Сова»] *користується художнім прийомом, близьким до його манери в портретному живописі: контрастуванням світла і тіні* (Іст. укр. літ., I, 1954, 231).

КОНТРАСТУВА́ТИ, у́ю, *недок., з ким — чим.* Бути контрастним, протилежним до кого-, чого-небудь, становити контраст до когось, чогось. *Неприродна лагідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном* (Фр., VIII, 1952, 115); *Його ясно-блакитні, майже безбарвні очі дивно контрастували з обвітреним червоним обличчям* (Собко, Нам спокій.., 1959, 87); *Характерною рисою архітектури житла є також принцип контрасту.. Так, наприклад, загальний яскравий тон пофарбування стін контрастує з темним кольором даху, від чого стіна здається ще світлішою* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 132).

КОНТРАТА́КА, и, *ж.* Зустрічна атака, яка здійснюється для того, щоб відбити наступ ворога або самому перейти в наступ. *Наш підрозділ уперто відбивав контратаки численного ворога* (Десняк, Опов., 1951, 110); *Загули мотори, вдарили наші бронебійники, ворог пішов у контратаку* (Гончар, Новели, 1954, 40).

КОНТРАТАКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати контратаку. *Бригада рішуче контратакувала гітлерівців* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 396); // *спорт.* Відбиваючи атаку суперника-гравця, самому переходити в наступ. *Армійці легко зупиняли всі атаки суперників, захищаючи підступи до воріт всією п'ятіркою, а потім дружно контратакували* (Веч. Київ, 16.I 1961, 3).

КОНТРАФАГО́Т, а, ч. Найнижчий за регістром дерев'яний духовий музичний інструмент, який звучить на октаву нижче від фагота.

КОНТРГА́ЙКА, и, *ж., техн.* Додаткова гайка, нагвинчена біля основної, що не дає їй відгвинчуватися. *Наявність контргайки збільшує силу тертя й запобігає самовідгвинчуванню гайки* (Практ. з машинозн., 1957, 176).

КОНТРЗА́ХІД, ходу, ч. Захід, що вживається на противагу заходам супротивника. *Полковник достеменно знав про всі контрзаходи свого супротивника — генерала Вінце* (Скл., Карпати, II, 1954, 205).

КО́НТРИ, ів, *мн., розм., рідко.* Напружені стосунки, великі суперечки.

◇ **Бу́ти в ко́нтрах; Ма́ти ко́нтри** *з ким* — мати з кимнебудь неприязні взаємини. *В консисторії був тоді.. Лев Кордасевич, який ще з давніших літ мав якісь контри з о. Квінтіліаном* (Фр., VIII, 1952, 72).

КОНТРИБУЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **контрибу́ція**.

КОНТРИБУ́ЦІЯ, ї, *ж.* Грошова сума, яку накладає держава-переможець на підкорену державу. *На.. Німеччину покладено не моральну, ні, справжню грандіозну контрибуцію* (Еллан, II, 1958, 227); // Грошовий або натуральний податок, який бере переможець із населення території, зайнятої ним під час війни. *По сплаченню контрибуції у всіх ..мов гора з плечей зсунулася* (Фр., I, 1955, 187); *Зміст промови його — просто перелік контрибуції, накладеної на село* (Головко, Літа.., 1956, 10).

КОНТРМІНОНО́СЕЦЬ, сця, ч., *заст.* Ескадрений міноносець.

КОНТРНА́СТУП, у, ч. Зустрічний наступ, що є відповіддю на наступ супротивника. *Полк кинувся в контрнаступ* (Довж., Зач. Десна, 1957, 139); *Радянські війська відбили контрнаступ ворога й створили в районі Києва стратегічний плацдарм* (Ком. Укр., 11, 1963, 25).

КОНТРОВЕ́РЗА, и, *ж., книжн.* Суперечка, розбіжність, спірне питання.

КОНТРОВЕ́РС, у, ч., *книжн.* Те саме, що **контрове́рза**. *Даремне гадаєте, що наш публіцистичний контроверс мав такий фатальний вплив на мої відносини до Вас* (Л. Укр., V, 1956, 210).

КОНТРОЛЕ́Р, а, ч. Особа, що контролює чи перевіряє кого-, що-небудь. *Приходить контролер до нас. — Ну, як у вас працює газ?* (Перв., Райдуга.., 1960, 26); *Серед контролерів працює багато комсомольців. Жодний випадок здачі продукції низької якості не залишається поза увагою* (Ком. Укр., 7, 1968, 54); *Контролер поїзда;* // Прилад, за допомогою якого здійснюють контроль або реєструють що-небудь. *Оксана.. повезе туди контролер своєї конструкції* (Автом., В. Кошик, 1954, 229).

КОНТРОЛЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **контроле́р**. *Тоня вихором злетіла вниз по сходах.. і встигла підійти до каси, коли контролерка вже підписала свої рахунки* (Собко, Матв. затока, 1962, 54).

КОНТРОЛЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **контроле́р**. *Контролерський стаж.*

КОНТРОЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **контролюва́ти**. *Шульга, разом з фізиком Мезенцевим, підводили підсумки заключної серії випробувань однієї важливої деталі, зв'язаної з контролюванням* (Рибак, Час.., 1960, 667).

КОНТРОЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́сш, *недок., перех.* Перевіряти кого-, що-небудь. *Бої штурмових груп він контролював особисто* (Гончар, I, 1954, 189); *Виконання кошторису.. систематично контролює бухгалтерія* (Колг. енц., II, 1956, 353); *Дуже поширені електронні прилади, що контролюють різні виробничі процеси* (Наука.., 3, 1959, 18).

КОНТРОЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **контролюва́ти**. *Робота місцевих організацій ВЛКСМ спрямовується і контролюється відповідними республіканськими, крайовими, обласними, окружними, міськими, і районними партійними організаціями* (Статут КПРС, 1961, 26).

КОНТРО́ЛЬ, ю, ч. 1. Перевірка, облік діяльності кого-, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось. *Коли він виходив із хати, його одежа підлягала контролю* (Коцюб., I, 1955, 329); *В сучасних умовах першорядного значення набирає партійний, державний і громадський контроль за правильною організацією справи* (Резол. XXII з.., 1961, 24).

2. Установа або організація, що здійснює нагляд за ким-, чим-небудь або перевіряє його. *Десятки тисяч трудящих працюють зараз в органах народного контролю* (Ком. Укр., 12, 1966, 6).

3. *збірн.* Контролери. — *Роботу їхню вже не перевіряє контроль* (Автом., Щастя.., 1959, 21).

КОНТРО́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **контро́ль**; який здійснює контроль. *Контрольний орган; Контрольний апарат;* // Призначений для контролю. *На контрольній ділянці застосовували таку ж агротехніку, яку запроваджуємо завжди при сівбі озимини* (Колг. Укр., 2, 1954, 9); *Перед контрольною роботою з тригонометрії в класі завжди помічалось незвичайне пожвавлення* (Довч., V, 1957, 349); // *у знач. ім.* **контро́льна**, ної, *ж., розм.* Перевірна письмова робота в школі. *Галя згадала, що на сьогодні ж контрольну з арифметики призначено* (Ів., Таємниця, 1959, 23).

КОНТРПА́РА, и, *ж., техн.* Струм пари, яку випускає циліндр парової машини, щоб швидко загальмувати її. *Машиніст другого ешелону теж побачив небезпеку, він.. устиг дати контрпару* (Загреб., Шеніт, 1966, 37).

КОНТРРЕВОЛЮЦІ́ЙНИЙ, а, е. Скерований проти революції, ворожий їй; протиреволюційний. *Революція [1905—1907 рр.] показала, що в умовах імперіалізму ліберальна буржуазія є контрреволюційною силою* (Іст. УРСР, I, 1953, 621); — *Скажу я вам слово, а ви запишете і скажете там, де треба, що я контрреволюційну агітацію розводжу* (Тют., Вир, 1964, 140).

КОНТРРЕВОЛЮЦІ́ЙНІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **контрреволюці́йний**. *Контрреволюційність партії кадетів; Контрреволюційність буржуазії.*

КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕ́Р, а, ч. Той, хто допомагає або сприяє контрреволюції. *Есерівські контрреволюціонери.*

КОНТРРЕВОЛЮЦІОНЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **контрреволюціоне́р**.

КОНТРРЕВОЛЮ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Боротьба класу експлуататорів проти росту революції за збереження своєї держави, а також проти революції, що перемогла, за повернення дореволюційного ладу. *В р. 1848 пан Годівра був урядовим агентом-провокатором, який дурив шляхту і заохочував її до повстання, а рівночасно нашіптував селянам проти шляхти і готовив до кровавої [кривавої] контрреволюції в разі шляхетського бунту* (Фр., VIII, 1952, 82); *Навесні 1918 року керівники лівих есерів вийшли із складу Радянського уряду й незабаром стали на шлях відкритої збройної контрреволюції* (Ком. Укр., 11, 1967, 41).

2. *збірн.* Контрреволюціонери. *Підводила голову контрреволюція по містах* (Гончар, Таврія.., 1957, 374); *Розв'язана внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами громадянська війна викликала мобілізацію всіх сил і засобів на захист завоювань Жовтня* (Ком. Укр., 12, 1961, 59).

КОНТРРО́ЗВІДКА, и, *ж.* Організація, що має завдання протидіяти розвідці супротивника, боротися зі

шпіонажем, диверсіями тощо. *Василь Чумак у листопаді 1919 року був схоплений і розстріляний денікінською контррозвідкою* (Поезія.., 1956, 68); *Їй пригадалися потаємні кімнати контррозвідки* (Мик., II, 1957, 289).

КОНТРРОЗВІ́ДНИК, а, ч. Той, хто працює в контррозвідці. *Контррозвідник, очевидно, до неї щось тихо промовляв, бо згодом ми зачули її голос* (Досв., Вибр., 1959, 94); *Гречкун чомусь подумав, що ця людина зовсім не має нічого спільного з тими сухарями-контррозвідниками, які ладні наперед вбачати в кожній людині злочинця* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 210).

КОНТРРОЗВІ́ДНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **контррозві́дник**. *Вона солдат своєї армії, вона її контррозвідниця* (Мик., II, 1957, 295).

КОНТРУДА́Р, у, ч. Удар у відповідь на чий-небудь удар (у військових діях, політичній боротьбі тощо). *Полки Косінського гналися навперейми.. Доводилося приймати бій і відповідати на нього бодай слабкими контрударами* (Ле, Паливайко, 1957, 93); * Образно. *На атаки буржуазної ідеології треба відповісти подвійним контрударом* (Літ. газ., 21.III 1959, 3).

КОНТРФО́РС, у, ч. Вертикальний виступ стіни, що надає їй міцності та стійкості. *Заяду до веж.. тулилося присадкувате приміщення собору, підтримуване химерним плетивом контрфорсів* (Загреб., Європа 45, 1959, 344).

КОНТУ́ЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **контуз́ити**. *Тяжко контужений ворожою міною майор Захар Билина був підібраний селянами* (Ле, В снопі.., 1960, 235); *Григорій був контужений і поранений в ногу* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 589); // *у знач. прикм. Якийсь контужений сержант, зібравши біля себе гурт легкопоранених, заїкаючись, розповідав дуже голосно, як він підкладав вибухівку під дот і як пею ж його оглушило, бо не встиг далеко відповзти* (Гончар, III, 1959, 54).

КОНТУ́ЗИТИ, у́жу, у́зиш, *док., перех.* Завдати комусь контузії. *Сержант не був поранений, але удар важкого снаряда по танку оглушив, контузив його* (Собко, Кавказ, 1946, 79); *Рвалися міни. Одна з них вибухнула так близько, що контузила старшого лейтенанта* (Шиян, Партиз. край, 1946, 25).

КОНТУ́ЗІЯ, ї, *ж.* Загальне ураження організму людини й вищих тварин, що виникає внаслідок раптової дії механічної сили (при розривах снарядів, завалах землею тощо) на всю поверхню тіла або більшу його частину. *Молодий шахтар.. після аварії на шахті дістав контузію* (Смолич, Мир.., 1958, 21); *Верхня його губа тремтіла, коло правого ока нервово тіпалася щока — наслідок севастопольської контузії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 442).

КО́НТУР, а, ч. 1. Лінія, що окреслює форму предмета; обрис. *М'які, делікатні контури її обличчя вирівнялись, стали ще лагіднішими* (Коцюб., I, 1955, 48); *На горі за ставком завмерли химерні контури верхів дерева, мов на горельєфі група сонних людей* (Вас., I, 1959, 270); *В ранковій імлі бовваніли суворі контури вкритих тайгою гір* (Донч., III, 1956, 81); // Графічне окреслення предмета. *Полотна Самокиша виконані в улюбленій ним.. манері, з чітким обрисуванням контурів* (Мист., 5, 1957, 7).

2. *спец.* Замкнений ланцюг провідників. *Основним елементом радіотехнічних пристроїв є коливальний контур* (Курс фізики, III, 1956, 224); *Контур замкненого провідника.*

КО́НТУРНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́нтур** 1. Який має вигляд контура. *Контурний малюнок.*

△ **Ко́нтурна ка́рта** — географічна карта, на якій зроблено обрис суші та водойм без зазначення їх назв. *Працюючи над контурними картами, учні набувають цінні трудові навички — наполегливість, акуратність у роботі* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 99); **Ко́нтурна лі́нія** — переривчаста, із крапок лінія. *Він точно вловлював контурні лінії і тушував тіні так м'яко й рівно, ніби працював не олівцем, а тушшю і пензлем* (Тулуб, В степу.., 1964, 420).

КОНУ́РА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **бу́да**[1] 3. *Собаки.. позалазили в свої конури* (Мирний, IV, 1955, 179).

2. *перен.* Тісне, темне й брудне приміщення, житло. *Мене здивувало те, що тут, у цій темній конурі, були люди* (Збан., Єдина, 1959, 53).

КОНУ́РКА, и, *ж., розм.* Зменш. до **кону́ра**. *Крізь щілини пробивався місячний промінь у його* [Василеву] *темну конурку, мережав ясними поясами його постіль і долівку* (Мирний, IV, 1955, 179); *Він волів краще півгодини пересидіти в тісній, напівтемній конурці, ніж.. докоряти собі за поспішність* (Руд., Остання шабля, 1959, 106).

КО́НУС, а, ч. Геометричне тіло, що утворюється обертанням прямокутного трикутника навколо одного з катетів. — *В голові так і миготить: периметр, трикутник, гіпотенуза, конус...* (Донч., V, 1957, 436); // Те, що нагадує таке геометричне тіло. *Поміж узгір* [узгір'їв] .. *Піднісся конус голої гори* (Бажан, Вибр., 1940, 184); *Дерев'яні дахи гострими конусами височіли над хатами* (Жур., Вечір.., 1958, 276).

КО́НУСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ко́нус**. — *Одна грань* [різця], *скажімо, обточує банку, друга здіймає стружку з конусної частини* (Донч., V, 1957, 361).

2. Який має форму конуса; конічний. *До його робочого місця подавалися нескінченним потоком невеликі гостроверхі балони, і Софрон мусив швидким рухом насадити на балон конусну голівку* (Рибак, Час.., 1960, 93).

КО́НУСНІСТЬ, пості, *ж.* Якість за знач. **ко́нусний** 2. *Конусність характеризується відхиленням твірних циліндричної деталі від паралельності* (Допуски.., 1958, 37).

КО́НУСОВИЙ, а, е. Те саме, що **ко́нусний**. *Конусова втулка; Конусовий вулкан.*

КОНУСОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на конус; який має вигляд конуса. *Вдалині забовваніли конусоподібні будівлі* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 163); *Балістичні ракети мають циліндричний корпус, конусоподібну головну частину* (Рад. Укр., 15.II 1968, 4).

КОНФЕДЕРА́Т, а, ч. Учасник, член конфедерації (у 2 знач.). *Один тільки під лавою Конфедерат п'яний Нездужа встать* (Шевч., I, 1951, 91).

КОНФЕДЕРАТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **конфедера́ція**.

КОНФЕДЕРА́ТКА, и, *ж.* Польська національна шапка з чотирикутним верхом, без козирка, яку колись носили конфедерати. *Важне було військо в Гетьманщині, народ, знаєш, усе здоровий, на добрих конях, .. у кожного — мушкет, ратище, шабля і чотири пістолі, а шапки якісь чудні, о чотирьох вуглах, з ріжками, неначе у ляхів конфедератки* (Стор., I, 1957, 263); // Польський військовий кашкет із чотирикутним верхом. *П'єро стояв дещо розгублений, намагаючись зсунути тісну конфедератку з своєї голови* (Смолич, Театр.., 1946, 41).

КОНФЕДЕРА́ЦІЯ, і, *ж.* 1. Об'єднання, союз самостійних, суверенних держав. *Як найбільш підгожа форма мирного співіснування НДР і ФРН пропонується конфедерація обох німецьких держав, до якої могло б приєднатися також вільне місто Західний Берлін* (Рад. Укр., 20.I 1963, 4); // Об'єднання, спілка яких-небудь громадських організацій. *Конфедерація трудящих Латинської Америки.*

2. У феодально-кріпосницькій Польщі XVI — XVIII ст.— тимчасові військово-політичні союзи шляхти, що створювалися для досягнення певної мети. *На гвалт Пулавського і Паца Встає шляхетська земля, І — разом сто конфедерацій* (Шевч., І, 1951, 83); *Польський круль* [король] *тільки було оглянувсь на козаче безголов'я, так зараз і закопошилась проти його Барська конфедерація* (Стор., І, 1957, 163).

КОНФЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **конфекці́он**. *Конфекційні вироби.*

КОНФЕКЦІ́ОН, у, ч. Крамниця або відділ готового жіночого одягу та білизни, а також майстерня, у якій шиють ці речі для продажу.

КОНФЕРА́НС, у, ч. Виступ на сцені, пов'язаний з веденням програми естрадної вистави, концерту тощо, а також текст такого виступу. *Боровому вдалося слушно вмонтувати у свій конферанс гумореску* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 140); *Містить* [збірка] *різноманітний за жанром матеріал — конферанс для ведучих, невеличкі інтермедії, частівки, пісні* (Літ. газ., 8.IV 1958, 3).

КОНФЕРА́НСЬЄ, *невідм., ч. і ж.* Артист (або артистка), що оголошує номери програми під час естрадної вистави, концерту тощо й розважає присутніх між номерами. *Пролунав голос конферансьє, вибухли оплески, Оксана пішла на сцену* (Сміл., Сад, 1952, 9); *Маринка — конферансьє — оголошувала номер за номером* (Збан., Передчинив'я, 1960, 410).

КОНФЕРЕ́НЦ-ЗА́Л, у, ч. Зал для врочистих зборів, нарад, конференцій і т. ін. *В конференц-зал Академії наук у день відкриття наради* [фізиків] *Шульга прийшов.. задумливий* (Рибак, Час.., 1960, 172); *Конференц-зал заповнювався помалу й переважно.. молодими лікарями* (Шовк., Людина.., 1962, 284).

КОНФЕРЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* Збори, нарада представників яких-небудь держав, партійних, громадських, наукових і т. ін. організацій для обговорення та розв'язання певних питань. *На конференції партійній Тут сам головував Ілліч* (Рильський, І, 1956, 313); *Москва передавала про конференцію в Потсдамі. Три пункти щодо Німеччини: демократизація, денацифікація, демілітаризація* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 179); *Велику роль у розвитку вітчизняної біологічної науки відіграють наукові наради й конференції, які широко практикуються в нашій країні* (Ком. Укр., 9, 1962, 45).

КОНФЕСІ́ЙНИЙ, а, е. Який стосується віросповідання, релігії; релігійний, духовний. *Франко виступав проти конфесійного виховання* (Вісник АН, 4, 1949, 46).

КОНФЕСІОНА́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **конфесійний**.

△ **Конфесіона́льні шко́ли** — релігійні школи або школи, що перебувають на утриманні та під контролем церкви.

КОНФЕ́ТА, и, *ж., розм.* Те саме, що **цукéрка**. *На тих парашутах дарунки-пакети: Смачний шоколад і найкращі конфети* (С. Ол., Вибр., 1959, 162).

КОНФЕ́ТНИЙ, а, е. *розм.* Прикм. до **конфе́та**.

КОНФЕТТІ́, *невідм., с.* Різнобарвні паперові кружальця, якими обсипають один одного на балах і маскарадах. *Там, певне, будуть тільки квітки та конфетті* (Л. Укр., V, 1956, 402); *Весь зал оповитий нитками серпантину і засипаний барвистими кружечками конфетті* (Собко, Матв. затока, 1962, 283); * У порівн. *З неба тихо сіявся сніжок, наче біле конфетті* (Гур., Друзі.., 1959, 141).

КОНФІГУРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до конфігурації. *Міцність зразків сучасних литих сплавів не нижча, ніж кованих і штампованих, а конфігураційна міцність значно вища* (Роб. газ., 10.I 1965, 2).

КОНФІГУРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Обрис зовнішньої форми чого-небудь. *Віктор лазив по дахах, по всіх закутках, обчислюючи площі найрізноманітніших конфігурацій* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 216); *Одні* [машини] *ріжуть метал, інші зварюють, треті надають потрібної конфігурації* (Рад. Укр., 15.VII 1959, 8); *Деталі корпусу* [судна] *мають складну просторову конфігурацію* (Наука.., 6, 1964, 28).

2. Взаємне розташування, розміщення якихось предметів або їх частин. *Конфігурація зірок.*

КОНФІДЕНЦІА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн., рідко.* Те саме, що **конфіденці́йний**. *Розмова мала бути конфіденціальна* (Сміл., Сад, 1952, 161).

КОНФІДЕНЦІА́ЛЬНО, *книжн., рідко.* Присл. до **конфіденціа́льний**. — *Миколо Дмитровичу, я хотів би поговорити з вами. Конфіденціально* (Шовк., Інженери, 1956, 131).

КОНФІДЕНЦІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Який не підлягає розголосові; довірчий, таємний. *Вибравши вільний час, Юрко по-панібратськи взяв Івана під руку й попросив на конфіденційну розмову* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 216).

КОНФІДЕНЦІ́ЙНО, *книжн.* Присл. до **конфіденці́йний**. — *Я думав, що ми її не застанемо вдома,— конфіденційно зауважив Павлов* (Ю. Янов., Мир, 1956, 23).

КОНФІРМА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *заст.* Затвердження найвищою державною владою судових вироків у буржуазних країнах; // Судовий вирок, затверджений найвищою державною владою.

2. У католиків — таїнство миропомазання дітей 7—12 років; у протестантів — обряд прийняття юнаків і дівчат до членів церкви.

КОНФІРМУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. *заст.* Затверджувати судовий вирок і т. ін.

2. Здійснювати обряд конфірмації (у 2 знач.).

КОНФІСКА́ТА, и, *ж., зах.* Конфіскація. *Я послав уже мойого комісара, щоб доконав конфіскати* (Фр., IV, 1950, 167); *І далі, немов у якомусь шаленому танці, мерехтить усе в мозку... Одна і друга революція, конфіската маєтків* (Козл., Сонце.., 1957, 137).

КОНФІСКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Примусове та безплатне забирання майна, грошей і т. ін. у приватної особи на користь держави. *Конфіскація означає відчуження власності без відшкодування* (Ленін, 6, 1949, 385); *Боявся* [бай] *почути страшну відповідь — слова про конфіскацію його табунів* (Донч., І, 1956, 116); // Вилучення з ужитку друкованих творів і т. ін., накладання на них арешту. *Сконфіскував* [прокурор] *.. заледве десять* [чисел газети], *а й з них трьох конфіскацій суд не затвердив* (Фр., VI, 1951, 231); *Іван стояв коло столу і читав вирок суду в справі конфіскації першого номера журналу* (Кол., Терен.., 1959, 290).

КОНФІСКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **конфіскува́ти**. *Небіжчикові дала казна на виплат.. конфісковане на Волині в польського повстанця дідича ще друге село* (Н.-Лев., І, 1956, 598); *В той же день конфісковані цінності було відправлено в Херсон* (Гончар, II, 1959, 74).

КОНФІСКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **конфіскува́ти**; конфіскація. *Конфіскування газети.*

КОНФІСКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* Здійснювати конфіскацію чогось. *Українські часописи ще не виходять, бо їх би зараз конфіскували* (Коцюб., III, 1956, 283); [Ізоген:] *Як ти схибнешся, .. розвалиться наш дім, впископа засудять на вигнання, церковні добра конфіскують* (Л. Укр., III, 1952, 297); *Відгукнувшись на декрет Леніна, розбили* [ковалівці] *панський маєток, .. конфіскували панську землю* (Кучер, Прощай.., 1957, 306).

КОНФІСКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **конфіскува́ти.** *За декретом конфіскується поміщицька земля* (Головко, II, 1957, 435).

КОНФІТУ́РИ, ів, *мн., зах.* Варення. — *Ми пили чай на веранді. Пробували свіжі смородинові конфітури, що я наварила* (Фр., IV, 1950, 361); *Дарка збирала малину панам на конфітури* (Л. Укр., III, 1952, 660).

КОНФЛІ́КТ, у, ч. Зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка. *По селах де-де почали прориватися різні місцеві конфлікти* (Фр., VIII, 1952, 70); *В душі я нишком радію, що конфлікт.. розв'язався для мене щасливо* (Коцюб., II, 1955, 235); // Ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички. *Втішало також, що Швеція обіцяла зберігати нейтралітет і не втручатись у конфлікт між Росією і Францією* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 68); *На Близькому Сході вибухнув воєнний конфлікт* (Рад. Укр., 7.VI 1967, 1); // Суперечність, сутичка, покладена в основу сюжету художнього твору. *Наявність дії, гострого конфлікту — обов'язкова умова для драматичного твору* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 152).

КОНФЛІ́КТНИЙ, а, е. Стос. до конфлікту. *Конфліктна справа;* // В основу сюжету якого покладено гострий конфлікт. *Конфліктний твір;* // Признач. для розгляду конфлікту. *Відбувалися засідання конфліктної комісії* (Мик., II, 1957, 492).

КОНФЛІ́КТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **конфлі́ктний.** *Загальноприйнятою є думка, що велике мистецтво неможливе без конфліктності, без драматизму* (Криж., М. Рильський, 1960, 151); *Якщо твір не є конфліктним за змістом, то його конфліктність не виявиться в процесі сприймання* (Рад. літ-во, 5, 1967, 27).

КОНФЛІКТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Вступати в конфлікт із ким-небудь. *В нього ще дві дочки, теж від першої дружини, .. але з ними він більше конфліктує тепер, ніж живе в миру* (Гончар, Тронка, 1963, 165).

КОНФО́РКА, и, *ж.* 1. Приставка на самоварній трубі для чайника. *На столі стояв самовар, а на йому на конфорці стирчав чайник* (Н.-Лев., IV, 1956, 263).

2. Круглий отвір у кухонній плиті (у газовій — пальник, прикритий решіткою), на який ставлять каструлі тощо, коли щось варять, кип'ятять і т. ін. *В кухні гула.. плита, на конфорці стояло відро з водою, на другій — похідний чайник* (Ю. Янов., II, 1954, 69); // Кружок, який накладають на цей отвір. *Поставила* [Ликера] *на конфорку праску, якою прасувала білизну* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 18).

КОНФУ́З, у, ч. Стан ніяковості, сорому; заміщання, незручне становище. *Яреськові від такого конфузу аж рум'янець виступив на.. обличчі* (Гончар, II, 1959, 25); *У другій дії вийшов конфуз.. Наталка повинна була падати мені на груди, обнімати й цілувати, промовляючи: — За що вони тебе вбили? А вона стоїть, ще й сміється* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 26).

КОНФУ́ЗИТИ, у́жу, у́зиш, *недок., перех.* Завдавати сорому, соромити. — *Щоб не конфузити хлопців перед медициною, мусив* [Петро] *навіть на хитрість піти: до тридцяти дев'яти нагнав температуру* (Головко, I, 1957, 468).

КОНФУ́ЗИТИСЯ, у́жуся, у́зишся, *недок.* Те саме, що **ніякові́ти;** соромитися. *Всі.. гості конфузились, метушились, примітивши Лемішок в жупанах* (Н.-Лев., I, 1956, 222).

КОНФУ́ЗЛИВИЙ, а, е. Який часто ніяковіє, бентежиться (у 2 знач.); соромливий, сором'язливий.

КОНФУ́ЗЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **конфу́зливий.**

КОНФУ́ЗНИЙ, а, е. Який спричиняє конфуз, призводить до конфузу. *Маковей не втримався, щоб не розповісти товаришам про свою конфузну пригоду* (Гончар, I, 1954, 51).

КОНФУЦІА́НСТВО, а, *с.* Етико-політичне вчення давньокитайського мислителя Конфуція. *Переважна більшість дослідників не має жодних сумнівів щодо існування засновників багатьох.. релігій: Сіддхартха Гаутами в буддизмі, Конфуція в конфуціанстві, Мухаммеда в ісламі* (Наука.., 6, 1967, 19).

КОНЦЕ́НТР *див.* **конце́нтри.**

КОНЦЕНТРА́Т, у, *ч.* 1. Спеціально оброблений сухий продукт, зручний для зберігання й швидкого готування їжі. *Почали широко застосовувати.. харчові концентрати* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8); *Харкевич сидів на своїй колоді і їв гречану кашу з концентрату* (Голов., Тополя.., 1965, 213).

2. Корм для худоби, що містить у собі багато поживних речовин (зерно, висівки борошна тощо). *Зерно бобових культур і продукти його переробки є кращими концентратами* (Зерн. боб. культ., 1956, 5); *До складу концентратів* [раціону для корів] *входить 1—1,5 кілограма подрібнених качанів кукурудзи, 0,5—0,8 кілограма макухи й кілограм подрібненого зерна ячменю* (Колг. Укр., 1, 1957, 20).

3. *гірн.* Руда, збагачена високим вмістом металу внаслідок спеціальної обробки. *Щоб одержати так званий урановий концентрат, руду обробляють сірчаною кислотою* (Наука.., 11, 1956, 14).

КОНЦЕНТРАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до концентрації. *Концентраційний процес.*

Концентраційний та́бір — у капіталістичних країнах, особливо фашистських,— місце масового ув'язнення та знищення революційних діячів, військовополонених і т. ін. *Наступної осені Кіндрата розкували з кайданів і повезли в концентраційний табір у Домбю* (Козл., Ю. Крук, 1957, 434).

КОНЦЕНТРА́ЦІЯ, і, *ж.* 1. *тільки одн.* Дія за знач. **концентрува́ти** й дія та стан за знач. **концентрува́тися;** зосередження (у 1 знач.). *Необхідною умовою різкого піднесення сільського господарства є концентрація й поглиблена спеціалізація виробництва* (Ком. Укр., 12, 1968, 8); *Поезія з-поміж усіх родів літератури передбачає максимальну концентрацію думки і почуття* (Про багатство л-ри, 1959, 303); *Посилена концентрація капіталу призвела до утворення величезних монополістичних об'єднань* (Наука.., 12, 1958, 48).

△ **Концентра́ція капіта́лу** — збільшення розмірів капіталу за рахунок нагромаджень, тобто перетворення в капітал частини додаткової вартості.

2. *хім.* Ступінь насиченості, густотя якогось розчину. *Пеніцилін, особливо в розчинах невеликих концентрацій, стимулює схожість насіння квасолі* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 7); *Вчені виявили, що на дні Атлантичного океану дуже висока концентрація марганцю* (Веч. Київ, 7.IX 1967, 4).

3. *гірн.* Збагачення корисних копалин шляхом виділення найпридатнішої складової частини для дальшої обробки. *Концентрація руди.*

КОНЦЕ́НТРИ, ів, *мн. (одн.* **конце́нтр,** а, *ч.), спец.* 1. Кола різної величини, але зі спільним центром.

2. Послідовні ступені в навчанні, коли той самий матеріал на кожному наступному етапі викладається й вивчається щораз глибше та в ширшому обсязі.

КОНЦЕНТРИ́ЗМ, у, *ч.* У навчанні — система викладання, за якою ті самі питання або розділи програми вивчають кілька разів, причому кожного наступного разу глибше й ширше.

КОНЦЕНТРИ́ЧНИЙ, а, е. Який має спільний центр. *Годинник показував рівно дванадцять. З-за шахти*

«КІМ» підводився круглий місяць, облямований світлими концентричними колами (Гур., Наша молодість, 1949, 348); *На поперечному перерізі.. дерев можна бачити ряд концентричних кілець* (Стол.-буд. справа, 1957, 11).

КОНЦЕНТРИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **концентри́чний.**

КОНЦЕНТРИ́ЧНО. Присл. до **концентри́чний.**

КОНЦЕНТРО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **концентрува́ти.**

2. *у знач. прикм., перен.* Зосереджений на кому-, чому-небудь, спрямований на когось — щось. *Добірна гвардія білих, одягнена й озброєна, з панцерниками, танками, авіацією мусила вишукувати всіх засобів, щоб витримати концентрований удар* [Червоної Армії] (Ю. Янов., II, 1958, 235); *Він.. тлів і чадів від концентрованої, роз'їдаючої ненависті...* (Вол., Дні.., 1958, 54).

3. *у знач. прикм.* Який містить багато цінних поживних речовин. *Зерно кукурудзи й інших злаків являє цінний, багатий на вуглеводи концентрований корм* (Наука.., 1, 1957, 11).

4. *у знач. прикм., хім.* Який відзначається високою концентрацією (у 2 знач.). *На хімічних заводах виробляють багато концентрованої сірчаної кислоти* (Уроки.. хіміка, 1956, 88).

5. *у знач. прикм., гірн.* Який підлягав концентрації (у 3 знач.); збагачений (про корисні копалини).

КОНЦЕНТРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія та стан за знач. **концентрува́ти** й **концентрува́тися.** *XVII століття для Росії характеризується значним зростанням товарного обігу, концентруванням невеликих місцевих ринків в один всеросійський ринок* (Іст. УРСР, I, 1953, 285); *З метою збагачення або концентрування мікрокомпонентів у радіохімії часто також застосовують так званий метод багаторазової кристалізації* (Наука.., 11, 1956, 14).

КОНЦЕНТРУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* 1. Збирати, скупчувати, зосереджувати кого-, що-небудь в одному місці. *Вони на власні очі бачили, як ворог концентрує ешелони бовприпасів і танкові з'єднання* (Ле, Право.., 1957, 120); // *перен.* Зосереджувати на чому-небудь, спрямовувати на щось. *Ханчук зітхнув, провів рукою по голові, ніби концентруючи думки* (Досв., Вибр., 1959, 149); *Концентрує* [доповідь] *увагу на потребі ширше висвітлювати в літературі нашу славну героїчну сучасність* (Літ. газ., 15.III 1959, 4).

2. *хім.* Насичувати, згущувати який-небудь розчин, видаляючи з нього частину розчинника.

3. *гірн.* Збагачувати корисні копалини, виділяючи найпридатнішу складову частину для подальшої обробки або використання.

КОНЦЕНТРУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* 1. Збиратися, скупчуватися, зосереджуватися в одному місці. [Крипто ф:] *Дрібна продукція пережила свій вік — капітал концентрується* (Фр., IX, 1952, 363); // *перен.* Зосереджуватися на чому-небудь. *Офіцери скерували свої сили проти завоїв, бо там концентрувалася воля до боротьби* (Ю. Янов., II, 1954, 111); *Дія у повісті «Причепа»* [І. Нечуя-Левицького] *починається відразу, увага читача концентрується на смішних і безглуздих розмовах та вчинках священиків* (Рад. літ-во, 1, 1963, 28).

2. *хім.* Ставати густішим, згущуватися (про розчини).

3. *гірн.* Збагачуватися (про корисні копалини).

4. Пас. до **концентрува́ти.**

КОНЦЕ́ПТ, у, *ч.* 1. *філос.* Формулювання, загальне поняття, думка.

2. *зах.* Вигадка, фантазія. — *Значить, я арештований? — запитав я. — Арештований! — скрикнув він, немов переполошений. — Що се знов за концепт!* (Фр., III, 1950, 237).

КОНЦЕ́ПЦІЯ, ї, *ж.* 1. Система доказів певного положення, система поглядів на те чи інше явище. *Меншовики й есери, дотримуючись своєї опортуністичної й догматичної концепції, вважали гегемоном* [Великої Жовтневої] *революції російську буржуазію* (Ком. Укр., 2, 1967, 36); *Ми серйозно засперечалися.. І, мабуть, в запалі десь якимсь словом чи й цілою концепцією зачепив гонор друга* (Ле, В сноп.., 1960, 374).

2. Ідейний задум твору. *В основі концепції вступної статті М. Рильського про поезію дожовтневого періоду лежить ленінське вчення про боротьбу двох культур у кожній національній культурі* (Рад. літ-во, 1, 1958, 112); *Т. Шевченко був першим справжнім істориком Коліївщини. І всі його концепції, висловлені в поемі «Гайдамаки», прийняті радянськими вченими* (Вітч., 7, 1968, 214).

КОНЦЕ́РН, у, *ч.* Об'єднання підприємств різних галузей промисловості, банків і т. ін. під спільним фінансовим керівництвом як одна з форм капіталістичних монополій. *У Західній Німеччині економічну й політичну долю країни вирішують концерни* (Ком. Укр., 8, 1960, 47).

КОНЦЕ́РТ, у, *ч.* 1. Прилюдне виконання музичних творів, балетних, естрадних і т. ін. номерів за певною програмою. — *Я буду давати концерти на фортепіані, як правдива артистка* (Н.-Лев., IV, 1956, 185); [Мілевський:] *Дозвольте провести вас на концерт і бути там вашим сусідом* (Л. Укр., II, 1951, 34); *Клуб відкрили в новорічний вечір. Драмгуртківці організували концерт* (Бойч., Молодість, 1949, 343); * Образно. *Ще сонце не зійшло, а вже пташня Гучний концерт за вікнами вчиняє* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64).

◇ **Жаб'ячий конце́рт** *див.* **жаб'ячий; Котя́чий конце́рт:** а) нявчання котів; б) безладна музика, співи тощо. *У вуличних збіговищах.. та котячих концертах* [Калинович] *участі не брав* (Фр., VI, 1951, 153).

2. Великий музичний твір для одного інструмента, що виконується в супроводі оркестру. *До числа кращих творів Дворжака треба.. віднести концерти для скрипки.. з супроводом симфонічного оркестру* (Мист., 5, 1956, 48); *Перші музичні твори Л. М. Ревуцького з'явились ще перед Жовтневою революцією. Він написав тоді ряд невеликих п'єс, а також сонату й концерт для фортепіано* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 17).

КОНЦЕРТА́НТ, а, *ч.* Артист, що дає концерт або бере в ньому участь. *Концертант виступив з різноманітною й змістовною програмою.*

КОНЦЕРТА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **концерта́нт.**

КОНЦЕРТИ́НО, *невідм., с.* 1. Музичний інструмент, що має вигляд шестигранної гармонії. *Учасникам конкурсів з.. баяна, концертино, гармонії (у тому числі губної).. не повинно минути 32 років* (Мист., 1, 1959, 45).

2. Віртуозний музичний твір типу концерту, але менший за обсягом і складністю.

КОНЦЕРТМЕ́ЙСТЕР, а, *ч.* 1. Той, хто керує групою виконавців в оркестрі (перший скрипаль, альтист і т. ін.). *Від концертмейстера залежить рівень всього концерту* (Веч. Київ, 13.III 1957, 3); *Раніше функції диригента виконував скрипаль-концертмейстер, органіст, клавесиніст тощо* (Мист., 2, 1966, 24).

2. Той, хто виконує соло в симфонічному або оперному оркестрі. *Марія грала стоячи.. Але від того звуки не стали слабішими.. Була в них пристрасть, і гнів, ..і кохання, яких не звідував жоден концертмейстер світу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 162).

3. Піаніст, який допомагає виконавцям учити їх партії та акомпанує їм під час концертів. *Досвідчені митці, диригенти, режисери, концертмейстери невтомно викохують.. прекрасний квітник талантів* (Мист., 3, 1959, 14).

КОНЦЕ́РТНИЙ, а, е. Прикм. до **конце́рт**. *Виступали* [аматори] *на концертній естраді* (Фр., VI, 1951, 252); *В Колонному залі Української філармонії ми прослухали велику концертну програму народного хору* (Літ. газ., 12.IV 1951, 3); // Призначений для концертів. *От до концертної ми вирушили зали* (Рильський, Мости, 1948, 77).

△ **Конце́ртний ро́яль** — рояль великого розміру (на відміну від кабінетного). *На помості самотньо стояли два концертні роялі* (Кучер, Дорога.., 1958, 66).

КОНЦЕ́РТОВИЙ, а, е. Те саме, що **конце́ртний**. *Вже чувся там* [у залі] *настрій концертовий* (Тич., І, 1957, 219); *От вона і в концертовій залі, зала невеличка, та людей чимало* (Л. Укр., III, 1952, 533).

КОНЦЕРТУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* Давати концерти; виступати на концертах. — *Вечорами концертуємо з Манею* (Коб., III, 1956, 97); *У ненадрукованих спогадах диригента Гумеля є оцінка, яку дав композитор* [М. Лисенко] *грі видатного чеського скрипача Франтішека Ондржичека, що багато концертував по різних країнах* (Мист., 3, 1968, 7).

КОНЦЕСІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **конце́сія**. *Концесійні підприємства.*

КОНЦЕСІОНЕ́Р, а, ч. Той, хто володіє концесією. *За концесіонером «прослідкувати» легко, за кооператорами — трудно* (Ленін, 32, 1951, 317).

КОНЦЕСІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **концесіоне́р**. *Концесіонерський капітал.*

КОНЦЕ́СІЯ, ї, *ж.* 1. Договір, на підставі якого уряд або місцеві органи самоврядування передають на певних умовах громадянам своєї країни, чужоземцям або іншим державам право експлуатації лісів, надр, підприємств і т. ін. *Пролетарська влада з допомогою концесій може забезпечити собі угоду з капіталістичними державами передових країн..* (Ленін, 32, 1951, 160); *В селі були вже чотири шинки і на п'ятий році було дістати концесії* (Фр., I, 1955, 96); *Вільна торгівля, декрет про концесії і оренду, заміна продрозверстки продподатком, нове виділення лісового фонду хліборобам вселило великі надії* (Стельмах, II, 1962, 283).

2. Підприємство, організоване на підставі такого договору. *Порадив ще мені купець знайти собі солідного капарника до концесії* (Козл., Сонце.., 1957, 124); *Ще не загоїлася рана, як його примусили працювати на бавовниковій плантації англійської концесії* (Бурл., Напередодні, 1956, 202).

КОНЦТА́БІР, бору, ч. Скорочення: концентраційний табір. *Одного дня через Київ проходила велика партія радянських полонених з Бориспільського концтабору* (Сміл., Сашко, 1954, 107); *Відправка політ'язнів до концтабору Березі Картузької була майже рівнозначною страті* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 101).

КО́НЧЕ, *присл.* 1. Неодмінно, обов'язково. *Треба йому було конче когось при собі мати* (Вовчок, I, 1955, 168); *Цим літом ми вже конче побачимось в Криворівні* (Коцюб., III, 1956, 356); *Сьогодні вони конче повинні були прибути на Січ* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 407).

2. Дуже, вкрай. *Буває такий стан у людей, коли конче хочеться висловитись* (Дмит., Розлука, 1957, 122); *Уже неодноразово підкреслювалось, що нам конче потрібна гостра, смілива, бойова критика* (Рад. літ-во, 4, 1958, 29).

КОН'ЮНКТИ́ВА, и, *ж., анат.* Слизова, або сполучна, оболонка ока, що вкриває внутрішню поверхню повік і передню частину очного яблука.

КОН'ЮНКТИВІ́Т, у, *ч., мед.* Запалення кон'юнктиви. *Переважною формою захворювання* [робітників] *були хронічні кон'юнктивіти* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 247).

КОН'ЮНКТУ́РА, и, *ж.* 1. Сукупність певних умов, збіг обставин, стан речей, здатний впливати на вирішення, розв'язання якої-небудь справи, питання тощо. *Кон'юнктура стала такою, що за один день можна було заробити на півроку спокійного життя* (Вільде, Сестри.., 1958, 454).

2. *ек.* Сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства (рух цін, розміри випуску продукції тощо).

КОН'ЮНКТУ́РНИЙ, а, е. Стос. до кон'юнктури, пов'язаний з нею. *Кон'юнктурні показники;* // Який визначається кон'юнктурою. *Наша соціалістична держава додержує принципу мирного співіснування не з кон'юнктурних, не з тактичних міркувань.. Він випливає з самої природи соціалістичного суспільства* (Ком. Укр., 3, 1960, 23); *Кон'юнктурні ціни.*

КОН'ЮНКТУ́РНИК, а, *ч., зневажл.* Безпринципна людина, що спритно використовує збіг обставин, змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури (у 1 знач.). *Якби вчений, скоряючись більшості, відступав від своїх наукових переконань, він став би кон'юнктурником, отже, перестав би, по суті, бути вченим* (Ком. Укр., 4, 1966, 65).

КО́НЮХ, а, *ч.* Той, хто доглядає коней. *Було нікому не дам і одного коня вичистить, сам усіх вискребу; а конюхи.. ніколи за се на мене не сердились* (Стор., I, 1957, 105); *На дворі конюхи виводили засідланих коней* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 23).

КОНЮ́ШИЙ, шого, *ч., заст.* Стайничий. *Конюший доглядав, як повно з дубових відер панські цугові коні* (Фр., II, 1950, 104).

КОНЮ́ШИНА, и, *ж.* Багаторічна трав'яниста бобова кормова рослина, що має трійчасті листки й квітки кулястої форми. *Літом густа, пахуча трава та квітки.. конюшини нависали з берегів аж над саме водяне дзеркало* (Фр., III, 1950, 251); *Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок* (Коцюб., II, 1955, 214); *Введення в сівозміну конюшини забезпечує систематичне зростання врожайності всіх культур сівозміни* (Рад. Укр., 6.III 1946, 2).

△ **За́яча конюши́на** (*Anthyllis* L.) — цінна кормова рослина родини бобових; використовується також у народній медицині для лікування ран.

КОНЮШИ́НИЩЕ, а, *с.* Поле, що було під конюшиною або засіяне нею. *Як доїхав до конюшинища (конюшину вже було викошено) — побачив оддалік табунець якихось.. птахів* (Вишня, II, 1956, 224); *Найкраще льон вилежується на низькому, густому й рівному травостої. Це насамперед конюшинище, облоги тощо* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 25).

КОНЮШИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **конюши́новий**. *Сирота лежав під ожередом, на боці.. Тіло просякало хлібною тишею, конюшинний дух похлюпувався навколо* (Гуц., Скупана.., 1965, 261).

КОНЮШИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **конюши́на**. *Поглядом агронома зупинився на акуратно вивершених ожередах конюшинового сіна, що вишикувались вздовж гонів* (Хлібороб Укр., 11, 1967, 32); *Конюшинове насіння;* // Призначений для обмолочування конюшини. *Конюшинова молотарка.*

КОНЮ́ШНЯ, і, *ж.* Те саме, що **ста́йня**. *Василь мерщій повів коней у конюшню* (Мирний, IV, 1955, 172);

В розчинені двері конюшні чути було Маріїн.. голос до коня (Головко, II, 1957, 115).

◇ **А́вгієві коню́шні** *див.* **а́вгіїв.**

КОНЯ́, я́ти, *с., розм.* 1. *рідко.* Зменш. до **кінь** 1; лоша.

2. Те саме, що **конячи́на.** *На роздорожі від Кам'янця до Гайсина тюпали конята в подертій бричці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 206); *Конята вкрились пі́кою, задихались.. Та хоч як мучаться, саней не рушать з за́токи й на п'ядь* (Фр., XIII, 1954, 36); *Конята рушили під'тюпцем* (Досв., Вибр., 1959, 40).

КОНЯ́КА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **кінь** 1, **коби́ла** 1. *Гей, у мене був коняка, Був коняка-розбишака* (Щог., Поезії, 1958, 62); *Раптом зовсім зблизька форкнула коняка* (Коцюб., I, 1955, 350); *Від коняки несло потом і ремінною збруєю* (Тют., Вир, 1964, 326).

КОНЯ́Р, а́, *ч.* Фахівець із конярства; той, хто займається конярством. *Відповідно до запитів епохи конярі.. поставили за мету вивести швидких на рисі, сильних і нарядних упряжних коней* (Конярство, 1957, 46);— *Нашій Батьківщині потрібні мільйони й мільйони породистих коней. І країна чекає від конярів дальших успіхів* (Вишня, II, 1956, 57).

КОНЯ́РСТВО, а, *с.* Розведення коней як галузь тваринництва. *Широко розвинутою галуззю на Запоріжжі було скотарство і, зокрема, конярство* (Іст. УРСР, I, 1953, 291); *У фільмі.. показано, яких успіхів досягли в конярстві колгоспи* (Вишня, II, 1956, 55).

КОНЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **коня́рство.** *Конярські ферми.*

КОНЯ́ТИНА, и, *ж.* Те саме, що **конина** 1. *Вийняв* [Юдун] *ковбасу.., що .. конятиною начинена* (Кв.-Осн., II, 1956, 234); *Сафар нарізав конятини довгими, тонкими смугами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 160).

КОНЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **кінь, коня́ка;** кінський. *Раптом щось дихнуло в лице мені гарячим, і перед самим своїм носом я бачу конячі голови* (Вас., Вибр., 1954, 45); *Вершники вловили конячий біг, повернули на гамір бою* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 193); // Такий, як у коня. — *Волячими нервами, конячими носами не почутиш цих тонких, делікатних пахощів* (Н.-Лев., IV, 1956, 248).

◇ **Коня́ча до́за** — дуже велика доза. *В ті часи* [XVII ст.].. *ліки прописувалися справді в конячих дозах — у 20—60 раз більших, ніж тепер* (Вітч., 12, 1964, 174).

КОНЯЧИ́НА, и, *ж., розм.* Малий або худий, слабосилий кінь. — *Пірнув і я з конячиною та з віником в ту гущавину* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *Конячина дідова, постоявши в задумі кілька хвилин, з власної ініціативи нап'ялась і рушила* (Вас., Вибр., 1954, 240); *Худа конячина тягла важкий віз* (Бойч., Молодість, 1949, 197).

КОНЯЧИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **конячи́на.**

КОНЯ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **коня́ка.** *Раз Андрійко.. пас худобу: пару конячок, корову та двоє телят* (Коцюб., I, 1955, 442); — *Там в конячки, але щоб справжніх коней... немає і в заводі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 149).

КОНЬЯ́К, у́, *ч.* Міцний алкогольний напій, який виготовляють із виноградних вин, переганяючи їх і тривалий час витримуючи в дубових діжках. *Він сам поставив на стіл.. коньяк* (Коцюб., II, 1955, 136); *Через хвилину Чиж сидів у кабінеті і просив чарку коньяку або чаю, бо й замерз, і намучився* (Сміл., Сад, 1952, 208).

КОНЬЯКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **конья́к.** *Коньякове виробництво;* // Признач. для витримування коньяку. *Коньякова діжка.*

КОНЬЯ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **коньяко́вий.** *У Криму створено нову галузь — коньячне виробництво* (Рад. Укр., 7.VI 1967, 4).

КООПЕРАТИ́В, у, *ч.* Те саме, що **кооперація** 2, 3. *Кооператори Закарпаття першими на Україні стали ініціаторами створення шкільних кооперативів* (Рад. Укр., 21.XII 1960, 3); *Він заскочив до кооперативу, купив конверт і папір* (Сміл., Зустрічі, 1936, 205); *Житловий кооператив.*

КООПЕРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до кооперації, кооперативу. *Розвиваючи ленінський кооперативний план, Програма* [КПРС] *накреслює шляхи переходу села до комунізму* (Ком. Укр., 1, 1962, 19); *Кооперативний рух виник понад сто років тому і в нині одним із масових громадських рухів* (Рад. Укр., 1.VII 1961, 4); *В. І. Ленін ніколи не протиставляв загальнонародну власність кооперативній* (Наука.., 4, 1958, 8); *Один «чудак»-селянин вивчив напам'ять одну мою п'єску і вичитує її на призьбі, і на весіллі, і в сільській кооперативній крамниці* (Вас., Незібр. тв., 1941, 201); // Побудований, створений на засадах кооперації. *Об'єднати цих дрібних продуцентів пшениці могла виключно кооперативна організація* (Кулик, Записки консула, 1958, 207).

КООПЕ́РАТОР, а, *ч.* Той, хто працює в галузі кооперації (у 2, 3 знач.); працівник кооперативу. *Технікум готував кооператорів: крамознавців та бухгалтерів* (С. Ол., З книги життя, 1968, 49); *Як тільки на Закарпаття приїжджають кооператори з інших областей України, вони захоплюються бездоганною чистотою, дбайливим збереженням товарів у магазинах* (Рад. Укр., 21.III 1960, 3).

КООПЕ́РАТОРКА, и, *ж.* Сорт озимої пшениці. *Місцева посухостійка Кооператорка, схрещена з зимостійким сортом з берегів Волги, дала степовим просторам більш досконалу озиму пшеницю — Одеську 3* (Колг. Укр., 10, 1962, 6).

КООПЕРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво. *Сучасна інтенсифікація сільського господарства перетворюється в основну форму його переходу від кооперації ручної праці до виробництва, яке ґрунтується на кооперації систем машин* (Ком. Укр., 10, 1968, 72).

2. Масове виробниче, торговельне і т. ін. об'єднання, створене його членами-пайовиками. *В кооперації, особливо в сільськогосподарській кооперації, Ленін бачив доступний і зрозумілий мільйонам селян шлях переходу від дрібного одноосібного господарства до великих товариських виробничих об'єднань селян* (Біогр. Леніна, 1955, 270); *Споживча кооперація України є однією з найбільш масових громадських і господарських організацій на селі* (Рад. Укр., 23.VI 1962, 2); *Житлово-будівельна кооперація.*

3. *розм.* Кооперативна крамниця; кооператив. *Треба було Миколці збігати до кооперації* (Вишня, II, 1956, 293); [М а ш а:] *А скажи, справді, для чого тобі влада?..* [М а т и:] *Щоб у кооперації було повно товару* (Мик., I, 1957, 196).

КООПЕРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кооперува́ти;** // *у знач. прикм. В Радянському Союзі залишилося два дружніх класи — робітники й кооперовані селяни* (Ком. Укр., 11, 1966, 50); *Кооперовані замовлення; Кооперовані поставки.*

КООПЕРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кооперува́ти й кооперува́тися** 1. *В процесі економічного і науково-технічного співробітництва країн соціалізму, координації їх народно-господарських планів, спеціалізації і кооперування виробництва складається новий тип міжнародного поділу праці* (Програма КПРС, 1961, 20); *Кооперування дрібного селянського господарства й створення*

державних господарств дозволило здійснити докорінну перебудову в усіх галузях життя села (Ком. Укр., 6, 1968, 12).

КООПЕРУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Об'єднувати на засадах кооперації (у 1, 2 знач.).

2. Залучати до участі в кооперації (у 2 знач.).

КООПЕРУВА́ТИСЯ, у́юся, у́сшся, *недок. і док.* 1. Об'єднуватися на засадах кооперації (у 1, 2 знач.). *Як правило, етнографи в своїх експедиціях кооперувалися з фольклористами* (Рильський, III, 1956, 165); *У виробництві свинини і яловичини колгоспи кооперуються між собою* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 19).

2. *тільки недок.* Пас. до **кооперува́ти.**

КООПТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Уведення до складу якого-небудь виборного органу нових членів (або кандидатів) без проведення додаткових виборів. *Комітети поповнюють свій склад шляхом кооптації* (Ленін, 7, 1949, 217).

КООПТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кооптува́ти.**

КООПТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати кооптацію кого-небудь. *Зважаючи на складність умов нелегальної боротьби й можливість провалів,* [Празька] *конференція надала Центральному Комітетові* [РСДРП] *право кооптувати членів і кандидатів у члени ЦК* (Рад. Укр., 18.I 1962, 3).

КООПТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **кооптува́ти.**

КООРДИНА́ТА *див.* **координа́та.**

КООРДИНА́ТИ, а́т, *мн. (одн.* **координа́та,** и, *ж.), спец.* Числа, якими визначають положення точки на прямій або кривій лінії, на площині, поверхні, у просторі тощо. *Вони добре передавали артилеристам на лівий берег координати. Це була найвища точка на березі Дніпра* (Кучер, Зол. руки, 1948, 73); *У каталогах зір вказуються координати їх місця на небі і зоряна величина* (Астр., 1956, 10).

КООРДИНА́ТНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **координа́та.** *Лінія в просторі може бути визначена трьома координатними параметричними рівняннями* (Курс мат. анал., II, 1956, 104); *Координатні осі; Координатні площини.*

КООРДИНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до координації. *Координаційна нарада; Координаційний механізм.*

КООРДИНА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо. *Була координація дій* [партизанів] *з штабами фронтів* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 122); *Рада Економічної Взаємодопомоги відіграє важливу роль у координації планів розвитку народного господарства соціалістичних країн* (Наука.., 2, 1960, 6); *Особливого значення набуває нині питання координації науково-дослідної роботи* (Рад. Укр., 14.X 1961, 2).

2. Узгодженість рухів, дій і т. ін. *У 3 роки мозочок дитини своїми розмірами наближається до мозочка дорослої людини, у зв'язку з чим розвивається здатність збереження рівноваги тіла й координації рухів* (Шк. гігієна, 1954, 54).

КООРДИНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **координува́ти.** *Окостенілі неслухняні ноги ледве тримають його, рухи скупі, погано координовані* (З глибин душі, 1959, 44); *// у знач. прикм. Координована діяльність.*

КООРДИНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **координува́ти.** *Альпіністам.. слід розвивати сміливість, спритність, швидкість реакцій, точність у координуванні рухів* (В дорогу, 1953, 19); *Координування економічних досліджень.*

КООРДИНУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати координацію; погоджувати. *Академія наук УРСР координує дослідження з проблем природничих і суспільних наук, які здійснюють у республіці вузи і галузеві науково-дослідні установи* (Ком. Укр., 1, 1969, 34); *— Прошу пояснити, чому ви не прислали до нас зв'язківців, щоб координувати оборону?* (Тют., Вир, 1964, 313); *Центральна нервова система координує, спрямовує.. всю життєдіяльність організму людини* (Шк. гігієна, 1954, 4).

КООРДИНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Зазнавати координації (у 2 знач.); узгоджуватися. *Дії координуються.*

2. *тільки недок.* Пас. до **координува́ти.** *Працю окремих осередків.. координується Комуністичною партією* (Еллан, II, 1958, 133).

КОПА́, й, *ж.* 1. Стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху. *Прокинулась — нема нічого. На Йвася глянула, взяла Його тихенько сповила Та, щоб дожать до ланового, Ще копу дожинать пішла* (Шевч., II, 1953, 287); *Панський хліб був вже вижатий. Все поле було вкрите копами та стайками* (Н.-Лев., II, 1956, 187); *Оголені поля сумовито жовтіли стернями, тільки де-не-де стирчали копи й полукіпки* (Дім., І будуть люди, 1964, 153); *// Копиця* (у 1 знач.). *Де ж Катрусю пригорнула* [ніч]: *Чи в лісі, чи в хаті? Чи на полі під копою Сина забавляв..?* (Шевч., I, 1963, 30).

◇ **Не твоя́ копа́ моло́титься** — це не тебе стосується. *— Ти спи отам,— цикнув Артемович на сина.— Не твоя копа молотиться* (Гончар, Новели, 1954, 108).

2. *розм.* Одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і т. ін.). *Латин по царському звичаю Енею дари одрядив: Лубенського шмат короваю, Коритo Опішнянських слив, Горіхів Київських смажених, Полтавських пундиків пряжених І гусячих п'ять кіп яєць* (Котл., I, 1952, 174); *Продавала їх* [раки] *на копи або й на штуки* (Фр., III, 1950, 50).

◇ **Більш копи́ лиха не бу́де** — гірше вже не буде. [К о н о н:] *Коли на те пішло, так більш копи лиха не буде* (Кроп., II, 1958, 421); **Наговори́ти (наплести́** *і т. ін.*) **сім кіп грича́ної во́вни** *див.* **во́вна.**

3. *заст.* Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам. *І день і ніч працювала, Подушне платила... І синові за три копи Жупанок купила* (Шевч., I, 1951, 232).

4. На Україні в XV—XVIII ст.— збори сільської громади для розв'язування судових або громадських справ. *— На копу скликають, на раду громадську,— сказав Максим* (Фр., VI, 1951, 25).

КОПА́Л, у, *ч., спец.* Тверда жовта або червонувата смола з тропічних дерев, яку використовують для виготовлення лаків і лінолеуму.

КОПА́ЛИНА *див.* **копа́лини.**

КОПА́ЛИНИ, лин, *мн. (одн.* **копа́лина,** и, *ж.*). Природні мінеральні утворення, які видобувають із надр землі. *Вчені-геологи республіки.. відкривають нові поклади заліза, вугілля та інших копалин* (Наука.., 3, 1958, 7).

△ **Кори́сні копа́лини** — природні мінеральні утворення неорганічного та органічного походження (руда, вугілля, нафта тощо), які видобувають із надр землі й використовують у народному господарстві. *В надрах землі залягають різноманітні корисні копалини, що мають велике значення для господарства. До них належать поклади палива — вугілля й нафти, руди різних металів, різні солі, а також будівельні матеріали — глина, пісок, вапняк* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 20).

КОПАЛЬНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **копа́льня.** *Копальневі споруди.*

КОПА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для копання. *Копальні знаряддя; Копальна машина.*

КОПА́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто копає, викопує що-небудь. *Коли у копальника, який вертався з поля, прикажчики витрушували кілька бараболь, ..вели на псарню і віддавали псові і пану управителю на забаву* (Вол., Дні.., 1958, 176).

КОПА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **копа́льник**. *Рубан вибирає за копальницями картоплю* (Шиян, Баланда, 1930, 205).

КОПА́ЛЬНЯ, і, *ж.* Система підземних споруд для добування корисних копалин (руди, солі, благородних металів тощо). *Надворі поночіло.. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ* (Н.-Лев., II, 1956, 389); *Якось занесло мене до Велички, і я оглядав копальні солі* (Стеф., III, 1954, 73); *Крізь роки й хуртовини тебе в копальні бачу я* (Сос., II, 1958, 355); * *У порівн. Ночі бувають різні: темні, як глибока копальня, ясні, як полярний день* (Трубл., I, 1955, 121); // Гірниче підприємство, де видобувають корисні копалини. *Поступово у шахтарів визріло рішення відібрати у капіталістів копальні і самим управляти ними* (Наука.., 4, 1963, 4); *Протягом 1928—1931 років Микитенко виїздив на рудні копальні Криворіжжя й вугільні шахти Донбасу, що дало йому можливість вивчити життя шахтарів* (Рад. літ-во, 9, 1967, 28).

КОПА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **копа́ти** 1—3. *Дівчина стояла в задумі над свіжою замаскованою схованкою. Разом із запакованими речами земля мовби ввібрала в себе.. її дівочі надії й поривання. І від цього вона, ..копана та перекопана поколіннями, стала особливо дорогою* (Гончар, IV, 1960, 46); *Під Києвом дальня долина Вся окопами копана* (Мал., Звенигора, 1959, 104); // *у знач. прикм. Ой у моїм городчику Копана криниця* (Укр.. думи.., 1955, 254).

КОПАНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Вид заступа або мотики. *Сотні колгоспників з копаницями, сокирами виходили щодня на болота. Копали осушувальні канави* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 10); *«Копаниця» (мотика), набуваючи поступово функції сапачки.., міняє свою форму й розміри* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 32).

2. *перев. мн., діал.* Полози саней. *Неблискуча намерзла колія за ніч наволохатилась намороззю, і її чітко прорізали сліди копаниць* (Стельмах, Правда.., 1961, 95).

КОПАНИ́ЧКА, и, *ж., діал.* Зменш. до **копани́ця** 2. *Другого дня по обіді я.. стругав копанички до санок* (Фр., I, 1955, 263).

КО́ПАНКА, и, *ж.* 1. Невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб; сажавка. *Недалеко від землянки.. чорніла яма, обставлена очеретом. То — копанка для води* (Мирний, II, 1954, 81); *По обіді Тіна мила в копанці миски* (Мушк., День.., 1967, 23); *В непроточних водоймах з невеликою кількістю води (у ставках, копанках) завантажувати більш як 40 кг льоносоломки на 1 куб. м води.. недопустимо* (Техн. культ., 1956, 85).

2. Криниця без зрубу. *Добрі люди викопали ямку і вправили кадіб, та й стала копанка* (Свидн., Люборацькі, 1955, 209); *Узяв хліба шматочок, а води таки не брав: була там у лісі копанка* (Сл. Гр.); *Тут* [на луках] *була, мабуть, копанка, бо від села сюди тяглася луками стежка* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 123).

КОПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копа́ти** 1—3. *Він копав та копав* [рів], *не розгинаючись.. Вона також узялась до копання, але більше стояла та розглядалась* (Коцюб., I, 1955, 39); *Він похвалив за копання ставка* (Ю. Янов., Мир, 1956, 195); *Колгоспники.. організовано провадять копання картоплі* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КО́ПАНОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ко́панка**. *Ой у городі копаночка, Там купалася ластівочка* (Нар. лірика, 1956, 365).

КО́ПАНЬ, і, *ж., рідко.* 1. Те саме, що **ко́панка** 1. *А як далеко річка, то щоб був колодязь або копань при коші. З них* [отара] *напуватьсяь щоденно* (Сл. Гр.).

2. Те саме, що **котлова́н** 1. *В копані довкола крана юрмився великий натовп* (Баш, Вибр., 1948, 35).

КОПА́ТИ, аю, аєш, *недок.* Ударяти, бити, штовхати ногою. *Отаман не жалував нагайки, бив, копав ногами, аж кості у старого тріщали* (Фр., III, 1950, 203); // Брикати, хвицати (про тварин). — *Купив* [батько] *коня такого, що копає й кусає, та й підкував на всі чотири ноги* (Март., Тв., 1954, 143).

КОПА́ТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Розпушувати землю заступом, лопатою тощо. — *Я звеліла їм копати.. город* (Н.-Лев., III, 1956, 106); *Трактором орати — не лопатою копати* (Укр.. присл.., 1955, 366); *Городи копають жінки біля хат* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 220).

2. *перех.* Робити заглиблення, виймаючи, відкидаючи землю заступом, лопатою тощо. *І здалека Запорожці чули.., Як діточки на Орелі Лінію копали І як у тій Фінляндії В снігу пропадали* (Шевч., II, 1953, 30); [С а ш к о:] *Бабусю, скажіть дідові, що я тут копатиму ямки для грушок* (Мороз, П'єси, 1959, 42); *Мисливці копали яму на диких кіз* (Донч., II, 1956, 28).

◇ **Копа́ти я́му** *кому, під ким, під кого* — підступно, таємно готувати комусь нещастя, неприємність. *Не копай другому ями, бо сам упадеш. Хто під ким яму копав, то в ню* [неї] *впадас* (Номис, 1864, № 9562); [Я р е м ч у к:] *Поки Рогуля домагався високої посади, під старого директора яму копав, то скрізь доводив, що в ливарному цеху негайна реконструкція до зарізу потрібна* (Мур., Радісний берег, 1961, 7).

3. *перех.* Добувати що-небудь із землі за допомогою заступа, кирки тощо; викопувати. *Вона ходила копати буряки і з того добувала прожиток для себе* (Коцюб., I, 1955, 66); — *Золоті багаті руди Все копають* [карлики] *та збирають* (Л. Укр., IV, 1954, 159); *Коли копають картоплю,— стелеться дим над землею* (Рильський, III, 1961, 196).

4. *неперех., проти кого, перен., розм.* Підступно, таємно діяти на шкоду кому-небудь. *Як розсердиться* [Панас], *то вже злий буде хто й зна поки і все проти того чоловіка копатиме* (Гр., II, 1963, 345).

КОПА́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. *у чому.* Копаючи, робити заглиблення в землі; ритися. *Щоб досягти до його* [вугілля], *копають глибокі колодязі (шахти) та й копаються на всі боки попід землею* (Гр., Без хліба, 1958, 154); *Чоловік у землі копається, як той черв'як* (Кобр., Вибр., 1954, 46); *Вона спитала, що він тут робить, на якій дільниці працює, який має фах? Він неохоче відповів: — Яка вже там робота. Копаюсь у ямі. Працюю в котловані гідростанції* (Коцюба, Нові береги, 1959, 96).

2. *у чому, розм.* Те саме, що **копирса́тися** 1. *Копається Луценко в клункові.. Чи хоч сорочку взяти? Те положить, те вийме* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 198); — *Прибув.. ревізор. Тиждень.. у паперах копався, кожний документик перевірив* (Шиян, Баланда, 1957, 237); // *перен.* Надмірно аналізувати, обдумувати що-небудь. *В. Белінський гостро засуджував тих літераторів.., які.. копалися у дрібненьких особистих емоціях* (Мал., Думки.., 1959, 21).

3. *у чому, коло чого, перен., розм.* Із замилуванням весь час поратися біля чого-небудь. — *Ми з сестрою дуже любимо квітки; так і копаємось тут у садку,— промовила Степанида* (Н.-Лев., I, 1956, 358); *Дядько*

в іншій постанові зріс, коло землі копався (Мирний, IV, 1955, 136); — *Раніше я теж думав, що нема в світі нічого милішого, як копатися в машинах, у різній апаратурі* (Гончар, IV, 1960, 82); // Займатися якою-небудь клопітною роботою. *Другого нічого і не розпочинаю, все коло неї* [роману «Повія»] *копаюся* (Мирний, IV, 1955, 363); *З автомобілем щось сталося, і він спинився. Шофер почав копатися в моторі* (Минко, Моя Минківка, 1962, 44); // Робити що-небудь повільно або невміло; вовтузитися (у 2 знач.). [Ш е в ц о в:] *Швидше сюди давай! сюди!.. Ну, що ти там так довго копався? ..* (Гр., II, 1963, 502).

4. *під кого, перен., розм.* Підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, нещастя. — *Он воно що? — протяжно вимовив Захар.— Значить, копаються під Зарубу!* (Кучер, Трудна любов, 1960, 119).

5. Пас. до **копа́ти** 1—3. *Та чи можна засипати в рік, у десять, у двадцять років яругу, яка копалася не десятки, а цілі сотні літ?..* (Мирний, I, 1949, 368); *Лаврські печери копалися протягом багатьох століть, аж до XX включно* (Наука.., 2, 1968, 29).

КОПА́Ч, á, ч. 1. Робітник, що копає землю; землекоп. *Чув розмову невгавущу, бачив купок дітей шумливих, бачив двох копачів з заступами* (Вовчок, VI, 1956, 226); — *Де ж таких копачів узяти, звідки їх скликати, аби вони мені доленьку мою віджопали?..* (Хотк., II, 1966, 265); *Радянські копачі каналів, ..озброєні машинами, у п'ять стислих років виймуть і перемістять мільярди кубометрів землі* (Вол., Самоцвіти, 1952, 72); // Той, хто займається копанням могил. *Дітей у нас було п'ятеро.., усі померли. Треба було мені тії одбутки робити самому. То дошки на труни, то копачам, то людей одбувати* (Барв., Опов... 1902, 203); *Взяв* [батько] *труну на плечі й пішов на кладовище.. Він ще здаля побачив копачів, які тепер тут, здається, й жили* (Кучер, Голод, 1961, 108).

2. Знаряддя, яким копають, викопують що-небудь. *Сенько припав до землі з залізним копачем і став рити землю* (Фр., VIII, 1952, 293); *Вона взялася за копач, шукаючи очима буряк, що міг залишитися біля комбайна* (Автом., В. Кошик, 1954, 285); // Машина для копання, викопування. *Нам тепер не доводиться копати буряк: тракторним копачем підорюють, а ми за гичку легко виймаємо і чистимо* (Горд., Цвіти.., 1951, 25).

КОПА́ЧКА, и, ж. Вид невеликого заступа або садового совка. *На піддослідну ділянку.. прийшли інститутські дівчата з копачками* (Вол., Дні.., 1958, 190); *Ідучи на екскурсію, слід мати при собі .. копачку, подібну до садового совка, або лопаточку для викопування рослин* (Весн. флора, 1955, 8).

КОПЕ́Р, пра, ч., *техн.* 1. Машина для забивання паль. *Малюнок.. показував спорудження невеликої гідростанції — паровим копром забивають палі поперек річки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 122); *Он похапки на самий верх копра Здирається важка залізна баба... Оглядітись не встигнеш, як вона, В дубову палю гуркнувши, вже знову Побралася угору* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 122); // Пристрій для подрібнювання металевого лому. *Спочатку треба побити* [виливницю] *на дрібні шматочки. Дробити нічим. Потрібен потужний копер* (Роб. газ., 18.V 1965, 2).

2. Споруда над стовбуром шахти, де встановлено механізми шахтового підіймання. *Над шахтою виросте новий своєю конструкцією баштовий копер, на якому будуть встановлені підйомна машина, розвантажувальний пристрій та інші механізми* (Рад. Укр., 5.III 1961, 1); *Поруч фарбою новою сіяв небачений копер — такий, що небо головою, здалось, над шахтою підпер* (Уп., Вірші... 1957, 91).

КОПЕ́ЦЬ, кінця́, ч. Насипаний або викопаний межовий знак. *Вовкун силою потяг Гаву на.. високий копець із каміння, що означував границю села Н.* (Фр., III, 1950, 22); — *Ех, діду Охріме, не пізнати вже вам тоді і з свічкою своїх двох із половиною десятин, хоч і підкопували все літо кінці. Бо межі зоремо ж* (Головко, Вибр., 1936, 310).

КОПИ́Л, á, ч. 1. Дерев'яне шевське знаряддя, що має форму ступні і яким користуються для виготовлення взуття. *На сирій від осінньої вогкості землі виразно витискалися сліди пари городянських чобіт на кривий копил, з високими корками* (Гр., II, 1963, 301); — *Я бачив у шевця такий самий копил. Він був теж потиканий шпильками* (Мик., II, 1957, 201); * Образно. *Тремтіть, убивці! Думайте, лакузи! Життя не даліза на ваш копил* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 15).

◇ **[Всі] на оди́н копи́л зши́ті (зро́блені, скро́єні** і *т. ін.*) — про людей, предмети з однаковими властивостями, якостями, формою (частіше з недоліками). *В Січі.. довкола великого майдану розташувалися курені, побудовані всі на один копил* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 226).

2. Короткий брусок, закріплений у полоз саней для зв'язку полозів з коробом. *Сани йшли у затоки, стукались копилами, а він одставляв ногу і упирався в тверді краї дороги* (Коцюб., II, 1955, 278); *Накрутивши на копил віжки, двайливо поправивши збрую на конях, бригадир.. підійшов до Марка* (Кир., Вибр., 1960, 377).

КОПИ́ЛЕЦЬ, льця́, ч. Зменш. до **копи́л**.

КОПИ́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех., розм.* Випинати, надувати (звичайно губи). *Степанида ледве осміхалась і копилила свої тонкі губи* (Н.-Лев., I, 1956, 368); *Губи в нього розтулилися, він чудернацько якось копилив їх, випинав* (Загреб., Спека, 1961, 15).

◇ **Гу́бу (гу́би) копи́лити** *див.* **губа́** [1]; **Но́са копи́лити** *див.* **ніс**.

КОПИ́ЛЛЯ, я, *с.* Збірн. до **копи́л**. *Розгубивсь, як швець з копиллям* (Номис, 1864, № 6621).

КОПИЛО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **копи́л**. *Копиловий цех.*

КОПИ́ЛЬНИК, а, ч., *рідко.* Той, хто складає в копи сіно або скошений хліб. *Мій синочку, мій голубчику! Мій молотнику, мій косарику і мій копильнику* (Сл. Гр.).

КОПИ́ЛЬЧАКИ, і́в, *мн., розм.* Те саме, що **гринджо́ли**. *Ніхто в колгоспі краще за нього не змайструє саней. Чи прості — копильчаки з ріжками, чи місткі — козирки* (Донч., VI, 1957, 224).

КОПИРСА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копирса́ти й копирса́тися**. *Пишне волосся ніби іскрилося від.. копирсання пальців у ньому* (Ле, Міжгір'я, 1953, 20); *Висиджувати довгі години, мордувати себе копирсанням над кожною рисочкою, прожилками кожного листочка.. виявилося йому.. не під силу* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 153); *В колі молодих Данилових і Харитонових товариство взагалі не було особливої схильності до копирсання в політичних справах* (Смолич, Мир.., 1958, 29).

КОПИРСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех. і неперех.* Те саме, що **колупа́ти** 1, 2. *Старий Брус.. усе щось по піску паличкою копирса* (Кв.-Осн., II, 1956, 125); *Почав* [Русин] *працювати щосили, копирсаючи та вибиваючи дрюком діру в помості* (Фр., II, 1950, 123); *Над головою в Арсеня свистіли кулі, копирсали землю, обсипали його порохом* (Ле, Мої листи, 1945, 153); * Образно. *Жаль розростається в його душі дужче, копирсає в серці глибше* (Мирний, IV, 1955, 230).

КОПИРСА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. *у чому.* Проникаючи в середину чого-небудь, перебирати, перевертати, перекладати щось. *Марія копирсалася в гаманці, поки натрапила на фотокартки* (Чорн.,

Пісні.., 1958, 26); *Дорош приніс вила, став копирсатися ними у твердому настилі гною* (Тют., Вир, 1964, 113); * Образно. — *Хто їм дав право копирсатись у моїй душі, вивертати її перед усіма?* (Донч., V, 1957, 389); // Встромляючи що-небудь гостре в середину чогось, відокремлювати шматки, частинки. *Він довго копирсається дротиною в своєму цибухові, заглядаючи в середину люльки* (Сміл., Сад, 1952, 69).

2. *у чому, коло (біля) чого, перен., розм.* Займатися якою-небудь клопітною роботою; копатися (у 3 знач.). *Максим.. вийшов з хати та.. довго копирсався коло хазяйства* (Мирний, I, 1949, 357); *Він дні і ночі копирсався в лабораторіях, ставив досліди* (Рибак, Час.., 1960, 131); — *Ти глина, яку треба формувати,— каже Сашко, копирсаючись біля одного з приймачів* (Гончар, Тронка, 1963, 111).

КОПИРСНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **копирса́ти**. — *Як хтось почне* [розкопувати гору], *то й я копирсну заступом скільки там разів,— сказав Карпо і пішов у хату* (Н.-Лев., II, 1956, 274); *Мамут потоптався ще трохи в неприємній ямі, копирснув землю великими.. бивнями й ліг на бік* (Ю. Янов., I, 1958, 94); *Гострим носком свого чобітка вона копирснула грудку сухої глини* (Гур., Наша молодість, 1949, 241).

КОПИ́СТКА, и, *ж.* Дерев'яна лопатка для розмішування чого-небудь. *Хапаючись, так повернула* [Мелашка] *копистком в горшку, що вона зав'язла в густій лемішці, хруснула й переломилась* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Розчин старанно перемішують дерев'яною кописткою, щоб грудочки добре розтерлися* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 94).

КОПИ́СТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **копи́стка**. *Грицько настружє кописточок* (Мирний, IV, 1955, 71); * У порівн. *Руки як кописточки* (Номис, 1864, № 13937).

КОПИ́Т, á, *ч., діал.* Копито (у 1 знач.). *Кінь в'ється в небеса.., ніби хоче взять увесь видимий світ Під свій копит дзвінкий, підкований копит* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 130).

КОПИ́ТЕНЬ, тня, *ч., розм.* Те саме, що **копи́тник**. *На землі.. почала вже показуватись довга зелена трава, круглі листочки копитня* (Гжицький, У світ.., 1960, 281); *В лісі.. копитень, лінеї, плауни, верес та багато інших представників рослинного світу зеленіють під снігом* (Веч. Київ, 14.I 1957, 4).

КОПИ́ТЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **копи́то**. *Телятко.. зацокотіло слюдяними копитечками по долівці* (Тют., Вир, 1964, 507).

КОПИ́ТКА, и, *ж., орн.* Те саме, що **сади́ба**.

КОПИ́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **копи́то**. *Внаслідок різних умов експлуатації коня копитний ріг звичайно стирається нерівномірно* (Профіл. захвор.., 1955, 213); // *Який має копита. Копитні тварини.*

2. *у знач. ім.* **копи́тні**, них, *мн.* Назва ряду ссавців (кінь, олень і т. ін.), що мають копита. *А чи відомо їй.., що листя того бузку не їсть жодне з копитних* (Гончар, Таврія, 1952, 259).

КОПИ́ТНИК, а, *ч. (Asarum* L.). Багаторічна трав'яниста квіткова рослина, що має копитоподібні листочки. *А всякого зілля, квіток! і копитних хрещатий, папороть розрослась купою* (Вовчок, I, 1955, 100); *Скрізь у очі полізло різне зілля: копитник і ракова шийка, ..деревій і ромен* (Стельмах, I, 1962, 139).

КОПИТНЯ́К, á, *ч.* Те саме, що **копи́тник**. *Кореневища копитняка варять на козиному молоці* (Лікар. рослини.., 1958, 36); *Трохи вище, на схилі, починався вже ліс, де у тіняві з-під крайніх кущів виглядала трава-копитняк* (Мур., Бук. повість, 1959, 305).

КОПИ́ТО, а, *рідко* **КОПИТО́**, á, *с.* 1. Рогове утворення в кінці ніг деяких ссавців. *Ой у полі жито Копитами збито* (Укр.. лір. пісні, 1958, 356); *Ведуть коня вороного, Розбиті копита... А на йому сіделечко Хустиною вкрите* (Шевч., II, 1953, 43); *Б'ють копита рівно, дзвінко, Вершники рушають* (Мас., Київ. каштани, 1954, 143).

◇ **З (із) копи́та́ (з копи́т):** а) відразу, галопом (рушити) (про коней). *Коні невдоволено крутнули головами, шарпнули з копита і понеслись вулицею, збиваючи густу куряву* (Коцюб., I, 1955, 239); *Вороний з копита рвонув у галоп, і по шляху тільки дим-пилюга клубком посилався за вітром* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 32); б) зразу ж, не готуючись (про людину). — *Почекайте, він так із копита не може. Йому треба подумати* (Мик., Повісті.., 1956, 113); **Ко́ваний на всі чоти́ри копи́та (ноги́)** *див.* **ко́ваний**.

2. *розм.* Те саме, що **копи́л** 1. *Коли сь* [ти є] *швець, пильнуй свого копита* (Номис, 1864, № 9573); *Господар дратвою обтягував на копиті нового чобота* (Кач., II, 1958, 73).

◇ **На своє́ копи́то** — на свій лад, по-своєму. *Агент принявся обробляти Шеффеля на свое копито* (Фр., V, 1951, 328).

КОПИ́ТЦЕ́, и́тця, *с.* Зменш.-пестл. до **копи́то**. *Еге ж, бачив я його* [чорта] *добре.., намалював би вам і ріжки, і копитце* (Вовчок, VI, 1956, 261).

КОПИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Невеликий стіжок сіна, соломи тощо. *Дівчата на луці гребли, А парубки копиці клали* (Шевч., II, 1953, 186); *По той бік річки прослався луг з копицями сіна* (Шиян, Переможці, 1950, 71); * У порівн. — *Витріщаю очі — суне мій Вуйко* [ведмідь], *мов копиця сіна в темноті* (Фр., IV, 1950, 26).

2. *рідко.* Те саме, що **копа́** 1. *Он у вибалочку затишний гайок, а за ним густо розкидані копиці хліба* (Коп., Земля.., 1957, 33).

3. *перен.* Велика кількість, купа чого-небудь. [П р і с ь к а:] *Моя матінко рідна! Яка велика копиця грошей!* (Мирний, V, 1955, 140); *Крамар нахилив голову над касою й чогось там шукав, так що передо мною була лиш копиця чорного волосся* (Коцюб., I, 1955, 253); — *Гаразд, гаразд! — бадьоро вигукнув доповідач, .. витягуючи копицю паперів з товстого портфеля* (Досв., Вибр., 1959, 279).

КОПИ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копи́чити**.

КОПИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* 1. Складати в копиці, копи. *Копичити сіно.*

2. *розм.* Складати купою, нагромаджувати. * Образно. *Мене аж обгортав ляк, Коли згадаю про поетів, Що без дороги, без признак Ідуть у хаосі сюжетів, Главу копичать на главу* (Рильський, Поеми, 1957, 42).

КОПИ́ЧИТИСЯ, иться, *недок.* 1. Лежати купою, копицею. *Коло печі копичилась солома і соняшникові шапки* (Логв., Літа.., 1960, 58).

2. *розм.* Те саме, що **нагромаджуватися** 3; збиратися (у 2 знач.). *У хмарі.. росла громовина — копичилась грізная сила* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 208); *Чорні хмари тривожно копичилися на небі* (Хотк., II, 1966, 102).

КОПИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **копи́ця**. — *І ти б,— кажу,— Хведорку, копичку накосив,— продали б* (Барв., Опов.., 1902, 100); *Копичка волосся; За столом, заваленим рівненькими копичками книг, сидів Пармен* (Досв., Вибр., 1959, 423).

КОПИ́ЧНИК, а, *ч.* Машина для збирання сіна, соломи в копиці або частина комбайна, що збирає та відокремлює солому від полови.

КОПІ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **копи́йка** 1.— *Та й ткне* [пан] *мені копієчку в руку* (Мирний, II, 1954, 289); *Коли б знав раніше, що доведеться мандрувати,*

то.. не витрачав би грошей на кіно та морозиво, збирав би копієчку до копієчки (Збан., Курил. о-ви, 1963, 31).

До копієчки — всі гроші, повністю все (про гроші). — *Ні, я звідси не піду, поки мені до копієчки не буде заплачено,— рішуче сказав Омелько...* (Мирний, IV, 1955, 374); **Ні копієчки** — нічого (про гроші). [Х и м к а:] *Він, — бог його знає! — де свої заробітки дівав, додому ні копієчки не приносе* [приносить]... (Мирний, V, 1955, 239).

КОПІ́СТ, а, ч. 1. *заст.* Переписувач, що робить копії з ділових паперів.

2. Той, хто копіює оригінальні твори художників або представників інших видів мистецтва. *Митець не відображає, подібно фотографії, .. він не безстрасний копіїст* (Мист., 6, 1958, 8); *Художником Залеський ніколи не був, але любив живопис і вчився малювати ще з шкільної лави. Упертий і наполегливий, він став прекрасним копіїстом. У нього добре виходили складні орнаменти, маски й голови* (Тулуб, В степу.., 1964, 420).

КОПІ́ЙКА, и, ж. 1. Грошова одиниця — одна сота карбованця, а також дрібна мідна монета такої вартості. *По копійці заробляла* [вдова], *Копу назбирала* (Шевч., I, 1963, 230); *Коли почнеш плакати, дід.. чи мати дають зразу мідну копійку* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Народна мудрість говорить, що копійка карбованець береже, а хвилина — годину* (Ком. Укр., 12, 1963, 30); * Образно. *В руках у нього вічно біліла книжка. Він заводив у неї кожну народну копійку, кожне стебло* (Коцюб., II, 1955, 83); // *тільки мн.* Про дуже малу, мізерну кількість грошей. *Типографія* [друкарня] *кричить без грошей, різні кредитори лазять, а в касі — копійки* (Коцюб., III, 1956, 161); *Він працював, як шалений, кілька разів викручував від поту сорочку, а заробляв копійки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 44).

◇ **Аби́ свіжа копійка** — аби торгувати. *Часом він було й втратиться здорово, а стануть йому те доводити: «то що, що втратився! аби свіжа копійка!»* (Вовчок, I, 1955, 217); **До (що до) [оста́нньої] копійки** — усі гроші, не залишаючи при собі піяких грошей. — *Якщо не хочеш, щоб ми погинули, дай нам землі.. Ми не хочемо нічиї криви, ми не хочемо дурно, виплатимо що до копійки...* (Коцюб., I, 1955, 111); *Посилав* [Багіров дружині] *усе, до копійки, що платила йому армія* (Гончар, I, 1954, 172); **Копійка ціна́**: а) *(чому)* дуже мала ціна. — *Такому коню уся ціна — копійка* (Мирний, III, 1954, 317); *Та, власне, які там речі — старий костюм — копійка йому ціна, кілька сорочок і ковдра* (Голов., Тополя.., 1965, 256); б) *(кому)* нічого не вартий. *Йому копійка ціна, і ніякого авторитету він ніколи не завоює* (Мик., I, 1957, 349); **На копійку** *чого, з дієсл.* — дуже мало; на дуже малу суму. *На копійку вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне...* (Мирний, III, 1954, 19); **Ні (і) на копійку**, *перев. з запереч. дієсл.* — зовсім ні (не, нічого). — *Це ж* [Таранюк] *старовинний жандарм, ще з миколаївських часів. Крім того, в нього ні на копійку авторитету* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 212); — *Фашистам і на копійку вірити не треба,— промовив Віктор* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 169); **Ні копійки; Ні (і) [щерба́тої, зла́маної, ла́маної] копійки нема́ (не було́) за душе́ю** — зовсім нічого нема (не було) грошей. — *Куди я піду, коли в мене копійки нема за душею,— сказала Василина* (Н.-Лев., II, 1956, 84); *Соцький з десятником прийшли правити подать.. — Та що ж ви візьмете, коли в мене й копійки зламаної нема за душею!..* (Коцюб., I, 1955, 92); *Навіть у 1921 році, коли в нас люди орудували мільйонами, в дядька Володимира, як він казав, не було за душею і щербатої копійки* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 43); **Щерба́ті копійки** — дуже малі, мізерні гроші. *Не обмежуючи себе місцевою тематикою, митець* [І. Труш] *на свої щербаті копійки та на кошти друзів побував у Києві й на Чернечій горі* (Літ. Укр., 17.I 1969, 4); **Щерба́тої (зла́маної, ла́маної) копійки не ва́ртий** — нічого не вартий. *Хай помовчить він завтра, хай скаже про своє кохання згодом.. Коли ж посміє Каргат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й щербатої копійки ті почуття не варті* (Шовк., Інженери, 1956, 268); **Щерба́тої (зла́маної, ла́маної) копійки не да́ти** — зовсім нічого не дати (про гроші). — *Заплатіть мені,— каже наймит.— Заплатити? — Та я тобі, злодію, щербатої копійки не дам! Іди геть! — пхав хазяїн* (Вовчок, I, 1955, 311); **Як нова́ копійка** — зовсім новий, свіжий, чистий, гарний. *На радощах Семен Федорович купив собі нового костюма, зайшов до перукарні і вийшов звідти, як нова копійка* (Зар., На.. світі, 1967, 112).

2. *збірн., розм.* Гроші. *Де лиш має* [Дон-Кіхот] *яку копійку, Чи продав горох, чи просо, Чи воли, чи гурт овечок, Все в книгарню так і пер* (Фр., XII, 1953, 110); *Кожум'яка, здавши синам ремесло, не малу копійку має* (Барв., Опов.., 1902, 252); *Державна копійка любить точний облік* (Логв., Давні рани, 1961, 117).

◇ **Без копійки** — зовсім без грошей. [Ж а н н а:] *Ну, ваш милий Петрусь дуже швидко повернеться до вас, як блудний син, без копійки і, можливо, без піджака* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 86); **Влетіти в [до́бру] копійку** *кому* — дорого обійтися комусь. *От колись посміювались сусіди — надто вже механізацією захоплені у Переселенні. Говорили, що це влетить їм у копійку* (Колг. Укр., 11, 1960, 20); **Збива́ти копійку** *див.* **збива́ти.**

КОПІ́ЙКОВИЙ, а, е. Прикм. до **копійка**. *Копійкова монета.*

КОПІЙО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **копію́вати**; // *у знач. прикм. Копійовані роботи Шевченка.*

КОПІЙЧА́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **копійка** 1. *Копійчана монета;* // Який має вартість однієї копійки. *Він не ламається, коли для діла, то тут нічого ламатися, як копійчаний бублик* (Собко, Звич. життя, 1957, 130); *Захар сухий і такий тонкий, як копійчана свічка* (Григ., Вибр., 1959, 149).

2. Який коштує дуже дешево; малоцінний. *І люди в такі ледачі, Мудрують по-собачи: ..— Ми громадяни,— А то все суччя копійчане, Бадилля світове!..* (Гл., Вибр., 1951, 69); *Раділа раденька, що за вторговані.. гроші мати купляють їй копійчані сережки або поганенький кісник!* (Л. Янов., I, 1959, 144); // Низькооплачуваний. *Де не підеш, скрізь тобі в очі цвікають: — Ага! Ковалівка? Копійчані трудодні* (Кучер, Трудна любов, 1960, 83); *За власною ініціативою, без будь-якої підтримки, існуючи копійчаними уроками, він* [Б. Грінченко] *підготувався до екзамену на звання народного учителя* (Рад. літ-во, 1, 1963, 118); // Не вартий уваги; дрібний. — *Копійчана справа,— вставив свої Хоменків шуряк,— не варто звертати уваги...* (Сміл., Сад, 1952, 196).

3. *перен., розм.* Надмірно дріб'язковий. — *Зрозумій, нарешті, як ти здрібнюєш честь свого і мого роду копійчаними рахунками* (Стельмах, Хліб.., 1959, 294).

КОПІЙЧИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **копійка.** *Микитка виканючив швидко три копійчини* (Григ., Вибр., 1959, 413); — *Я кинув службу, продав свій апарат, дорогу панську одіж, склав якусь копійчину і рушив на село* (Коцюб., I, 1955, 260); *До революції в їхньому селі добре жилося тільки куркулям. Бідняки літо й зиму тільки й думали про те, де б заробити копійчину* (Панч, В дорозі, 1959, 241).

◇ **Влети́ти в [до́бру] копійчи́ну** — те саме, що **Влети́ти в [до́бру] копі́йку** (*див.* **копі́йка**). — *Ну й понавиписували ж отаких машин* [екскаваторів]! *Мабуть, у добру копійчину влетіло* (Коцюба, Нові береги, 1959, 85); **Збива́ти копійчи́ну** *див.* **збива́ти; Не ма́ти за душе́ю ні копійчи́ни** — те саме, що **Ні (і) [щерба́тої, зла́маної, да́маної] копійки нема́ (не було́) за душе́ю** (*див.* **копі́йка**). — *Ви ж казали, що не маєте за душею ні копійчини,— в'їв батько.— Для вас витрушу останнє,— розщедрився дядечко* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 35).

КОПІ́РКА, и, *ж., розм.* Копіювальний папір. — *Директив тут та циркулярів різних зібралася ціла гора. Сідайте та під копірку переписуйте, треба по колгоспах порозсилати...* (Вишня, II, 1956, 71); *Очі його знову наштовхнулися на віддрукований під копірку папірець* (Рибак, Час.., 1960, 351).

КО́ПІТ, поту, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **ку́рява**. — *Антосьо їде! — стали кричать* [хлопці]. *І вискоком за бричкою.. Аж копіт збили дорогою* (Свидн., Люборацькі, 1955, 36).

КОПІТКИ́Й, а́, е́, *розм.* Те саме, що **мару́дний** 1; клопітний. *Руками вирівали бур'янини, розпушували міжряддя, обережно підгортали кожен корінець... Копітка то була праця, якого терпіння вимагала!* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 43).

КОПІЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до копіювання. *Копіювальні роботи;* // Призначений для копіювання. *Олію.. застосовують для виробництва копіювального паперу* (Ол. та ефір. культ., 1956, 215); *Копіювальна машина.*

КОПІЮВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Фахівець із копіювання. *Для розмноження графічного матеріалу в складі геодезичної служби треба мати фотографів і копіювальників* (Інж. геод., 1959, 452).

КОПІЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **копіюва́льник**. *Закінчивши вечірню школу робітничої молоді, вона вирішила залишитися на заводі копіювальницею* (Веч. Київ, 31.III 1958, 2).

КОПІЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копіюва́ти**. *Фотопапір спеціального призначення застосовують.. для.. копіювання документів* (Довідник фот., 1959, 90); *Це був перший прихований потяг до словесної творчості, що в першій своїй стадії заміняється копіюванням і вибором чужих творів...* (Вас., Вибр., 1950, 201).

КОПІЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок., перех.* 1. Робити копію з чого-небудь. *Написав я йому* [слова] *на грифельній дошці, звелів копіювати* (Вас., IV, 1960, 44); *Порушуючи панський наказ, Шевченко.. крадькома копіював суздальські картини, що прикрашали панські покої* (Слово про Кобзаря, 1961, 21); *Копіювати креслення.*

2. *перен.* Наслідувати кого-, що-небудь, точно відтворюючи його рухи, мову тощо; удавати. *Янош.. копіював на своїм лиці кождий вираз, чи то сміх.., який бачив на лиці свого пана* (Фр., III, 1950, 226); *Широкою рукою черпають з народного джерела наші поети, користуючись елементами народного стилю, а не копіюючи той чи інший пісенний зразок* (Рильський, III, 1956, 70); *Марія абсолютно точно копіювала стару Закревську* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 240).

3. Відтворювати що-небудь механічним способом за допомогою гектографа, копіювального преса тощо.

КОПІЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **копіюва́ти** 1, 3. *На оброблюваній поверхні копіюється форма заготовки* (Технол. різального інстр., 1959, 15).

КОПІЯ, ї, *ж.* 1. Точне відтворення чого-небудь, що цілком відповідає оригіналові. *Тільки дві гарні копії з портретів козацьких полковників.. були прикрасою в залі* (Н.-Лев., I, 1956, 618); *Картину ми отримали, велике спасибі за неї! Копія зовсім гарна* (Л. Укр., V, 1956, 187); *Це була переписана рукою Жені копія листа її тата* (Сміл., Сашко, 1957, 165); // Відбиток з негатива; знімок. *Після виготовлення копій з негатива фільми-листівки одразу ж надсилалися для публічного демонстрування* (Укр.. кіномист., 1, 1959, 39).

2. *розм.* Той, хто дуже подібний до кого-небудь. *Ся Регіна — то не була його Регіна. То була якась вибілда.. копія його ідеала* (Фр., VII, 1951, 267).

КОПКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко копати; пухкий (про землю).

2. *розм.* У якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг). *Шпортаючись дранимі чоботятами в копкому снігу, побігла* [Христя] *геть* (Речм., Весн. грози, 1961, 74).

КО́ПНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **копа́** 4. — *У нас коли скликають на копу, то скликають потиху, передаючи з хати до хати копне знамено* (Фр., VI, 1951, 25).

КОПНИ́Й, а́, е́, *розм.* Не в'їжджений після снігопаду (про шлях). *За лісом він не повернув до свого села, а пішов копною дорогою до тієї самотньої хатинки, де жила Мар'яна* (Стельмах, II, 1962, 398).

КОПНИ́СТИЙ, а, е, *розм.* Не зовсім уїжджений після снігопаду (про шлях). *Дорога була копниста, сніг — твердий, хрусткий, як цукор-пісок, і Люба скоро вспіла* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 337).

КОПНУВА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **копи́чник**. *Усі комбайни повинні бути устатковані копнувачами, щоб солому й полову збирати у великі купи* (Зерн. боб. культ., 1956, 110).

КО́ПНУТИ, ну, неш, *док., перех.* Однокр. до **ко́пати**. *Замість відповіді Бовдур ногою щосили копнув селянина в живіт, хоть сам при тім такий почув біль у нозі, що аж йойкнув* (Фр., I, 1955, 286); *Він ще раз копнув його під ребра ногою* (Кос., Новели, 1962, 187); *Прудивус копнув Покивана чоботищем у бік* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 232).

КОПНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Однокр. до **копа́ти** 1, 2. *Гнат поставив сторчма пальці і копнув ними землю* (Панч, В дорозі, 1959, 47); *Копнеш, підважиш і вивернеш набік буряк* (Донч., VI, 1957, 364); * Образно. *Ніхто не копнув у душі так глибоко, як оцей чудний німець* (Кол., Терен.., 1959, 48).

КОПНЯ́К, а́, *ч., розм.* Удар ногою. *Кидав* [Никанор Ферапонтович] *нападників, як снопи, ломав їм ноги копняками своїх здоровенних чобіт* (Фр., IV, 1950, 377).

КОПОВИ́К, а́, *ч., заст.* П'ятдесят копійок. *На другий день Василь знову приносить семигривеника.., на третій — сороковку, на четвертий — коповика* (Мирний, IV, 1955, 117); [С у х о в і й:] *Та ось тобі п'ятизлотник, а як знайду коня та грамоту, то ще накину коповика* (Кроп., V, 1959, 347).

КОПОВИ́ЦЯ, і, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **возови́ця** 1. *Коповиця була, люди мов бджоли гудуть.., копи возять* (Барв., Опов.., 1902, 339).

КОПОВІ́З, во́зу, *ч., рідко.* Те саме, що **возови́ця** 1. *Як зайде коповіз, багато роботи волам буде* (Сл. Гр.).

КОПОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок., розм.* Стукаючи, тупаючи, іти, бігти дрібними кроками. *Ой ще зілля не кипить, А вже милий копотить* (Чуб., V, 1874, 417); *— Діду! Діду! — гукав хлопчик, чимдуж копотячи з гори* (Мирний, I, 1954, 165); *Вони* [повстанці] *вже переїхали через браму і копотять горі дорогою* (Фр., VIII, 1952, 302); // Стукати, тупати, ідучи, біжачи дрібними кроками. *Летить наш кінь! Він копитами на цілий всесвіт копотить...* (Тич., II, 1957, 208); *На вулиці Горького чисто, просторо, і ранком в урочистій тиші лиш дзвінко копотить чобітками дітвора та*

підлітки по асфальтових тротуарах (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 97).

КОПОШИ́ТИСЯ, шу́ся, ши́шся, *недок., розм.* Те саме, що **воруши́тися** [2]; **метушитися**. *Стою я та дивлюсь: люд, як комашня, копошиться, одно на одного наступає, сходяться, розходяться, гомонять, кричать* (Вовчок, I, 1955, 14); *Чмель виніс.. миску свіжого щільнику, де копошилося з десяток чорно-жовтих ос* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 251).

КО́ПРА [1], и, *ж.* Висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію. *Речовина, що є в зрілих плодах* [кокосових горіхів], *називається копрою* (Фіз. геогр., 5, 1956, 149).

КО́ПРА [2], и, *ж., діал.* Гній в очах.

КОПРА́ВИЙ, а, е, *діал.* Направий.

КОПРІ́Й, ю́, *ч. (Foeniculum Adans.).* Ефіроносна рослина, олію з якої використовують у харчовій, парфюмерній промисловості та медицині.

КОПРО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **копе́р**. *Копровий цех.*

КОПТ *див.* **ко́пти**.

КО́ПТИ, ів, *мн. (одн.* **копт**, а, *ч.*). Назва єгиптян-християн, нащадків давніх єгиптян.

КОПТИ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для **ко́пчення**. *Коптильна піч; Коптильний завод.*

КОПТИ́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Робітник, що займається **ко́пченням** харчових продуктів (**риби**, м'яса тощо).

КОПТИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Спеціальне підприємство або цех для ко́пчення риби, м'яса, різних м'ясних виробів і т. ін. *До коптилень підводиться газ — коптіння ковбас буде більш рівномірним* (Веч. Київ, 4.IV 1958, 2).

КОПТИ́ТИ, пчу́, пти́ш, *недок., перех.* Приготовляти продукти харчування (рибу, м'ясо тощо), прив'ялюючи їх у диму; закопчувати (у 2 знач.), вудити *(див.* **ву́дити** [2]). *Чоловік.. одно* [свиняче м'ясо] *варить, інше в димах коптить, начиняє ним ковбаси* (Фр., IV, 1950, 124); *Олександр оповів, як вони* [алтайці] *приготовляють сирки, як їх коптять над вогнищем на прутті* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 184); *Ковбаси можна коптити у димовій трубі печі* (Укр. страви, 1957, 76).

◇ **Копти́ти не́бо**, *зневажл.* — жити бездіяльно, не приносячи користі суспільству. *Без діла жить — тільки небо коптить* (Укр.. присл.., 1955, 84).

КОПТІ́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **копти́ти**; ко́пчення. *Інженер.. розробив нову технологію так званого електрокоптіння риби, що має замінити звичайне коптіння* (Наука.., 7, 1957, 3).

КОПТІ́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **коптіти**. *Щоб викликати появу жіночих квіток, застосовують коптіння* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 49).

КОПТІ́ТИ, пчу́, пти́ш, *недок.* Утворювати кіпоть; чадити. *Найкраща спілка і товариство при писанні оригінальних белетристичних речей — се робоча лампа (коли не коптить) і чотири стіни* (Л. Укр., V, 1956, 289); *Якщо в гасовій лампі дуже висунутий гніт, вона починає коптіти* (Уроки.. хіміка, 1956, 39); *Каганець коптить.*

КОПТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ко́пти**.

КОПУЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копулюва́ти**. *Щеплять* [виноград] *способом косого копулювання* (Колг. енц., I, 1956, 175).

КОПУЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Прищеплювати рослини, з'єднуючи навскіс зрізані гілки.

КО́ПЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **копти́ти**.

КОПЧЕ́НИЙ, а, е. Виготовлений ко́пченням. *Мати.. присувала мені.. копчений волячий язик* (Коцюб., II, 1955, 364); *Ілля дістав із скриньки хліб, копчену ковбасу, в'яленого лящa* (Десняк, Десну.., 1949, 388).

КОПЧЕНИ́НА, и, *ж., збірн.* Копчені харчові продукти; **вудженина**. — *Дід Кіптілій робить копченину для самого князя і для бояр та воєвод* (Загреб., Диво, 1968, 104).

КО́ПЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **копти́ти**; вудження. *В Ольвії було розвинуте соління й копчення риби* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 251); *Не кожний любитель ковбас сирого копчення знає, що на приготування їх йде майже два місяці* (Роб. газ., 23.III 1965, 2).

КОПЧЕ́ННЯ, я, *с., збірн.* Те саме, що **копченина**.

КОПЧЕ́НЯ, і, *ж.* Копчене м'ясо, копчена риба. *Брати Сачени радо зустріли дорогого гостя* [Савенка], *відразу знайшли десь схований окіст копчені, поставили кілька пляшок самогонки* (Чаб., Катюша, 1960, 79).

КОП'ЯК, а́, *ч., діал.* Копиця (у 1, 3 знач.); купа. *Загорівся коп'як сіна* (Укр.. думи.., 1955, 189).

КОРА́, и́, *ж.* 1. Верхня, здебільшого легко відокремлювана оболонка, що вкриває стебла, гілки, стовбури, коріння рослин. *Білі поплавці з березової кори білі разками по лозах* (Н.-Лев., I, 1956, 54); *Зелена жовна, причепившися до пня.., довбала своїм залізним дзьобом кору* (Фр., VI, 1951, 11); *Кора на стовбурі була шершава, з неї легко відколупувались невеличкі кусочки* (Донч., IV, 1957, 172).

2. Верхній затверділий шар чого-небудь. *Буду сіять квітки на морозі, Буду лить на них сльози гіркі, І від сліз тих гарячих ростане Та кора льодовая, міцна* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Поверхня лави дуже швидко остигає. Вона утворює тверду кору, по якій можна ходити* (Фіз. геогр., 5, 1956, 102); * Образно. *Все, що було доброго та живого в душі* [Катрі], *так перетрухло та перетліло, такою корою покрилося, що нічому вже не проломити її* (Мирний, IV, 1955, 293).

△ **Земна́ кора́** — верхня тверда оболонка земної кулі. *На величезній частині поверхні Землі земна кора тверда й нерухома* (Про вулкани.., 1955, 3); **Кора́ вели́ких пі́вкуль** [**головно́го мо́зку**] — верхній шар головного мозку у вищих хребетних тварин і людини. *Відомо, що центральна нервова система, особливо її вищі відділи, кора великих півкуль і підкірка, регулюють усі функції організму тварин і людини та здійснюють зв'язок організму як єдиного цілого з навколишнім світом* (Наука.., 5, 1959, 25).

КОРАБЕ́ЛЬ, бля́, *ч.* 1. Велике морське судно. *До самої хмари З щоглистими кораблями Палає Скутара* (Шевч., I, 1951, 202); *На синьому морі плив здоровий корабель* (Н.-Лев., II, 1956, 233); *Велика Вітчизна веде у моря Із мирним добром кораблі* (Мас., Київ. каштани, 1954, 35); * Образно. *Комбайнер.. упевнено веде свій корабель* (Рад. Укр., 9.VIII 1949, 2).

◇ **Бра́ти (взя́ти) на аборда́ж корабе́ль** *див.* **абордаж**; **Пали́ти (спали́ти) свої́ (за собо́ю) кораблі́** — робити рішучий крок, після якого неможливе повернення назад. *Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмре, не здобувши нового добра* (Л. Укр., I, 1951, 268).

2. Те саме, що **Повітря́ний корабе́ль**. *Прислухаючись, Саша помічав, що корабель уже вирівнявся, він іде тепер у хмарах на повний хід* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 133).

△ **Космі́чний (міжплане́тний) корабе́ль** — апарат, будова якого дає змогу робити польоти в космічному просторі. *Радянська людина на космічному кораблі здійснила політ у космос* (Рад. Укр., 14.IV 1961, 1); *Юрій Гагарін їде по космодрому до гігантського міжпланетного корабля* (Рад. Укр., 16.IV 1961, 3); **Повітря́ний корабе́ль — великий, важкий літак або дирижабль**. *Це комфортабельна чотиримоторна машина.., справжній повітряний корабель* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 20).

КОРАБЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **корабе́ль** 1. *На помості корабельнім розгорілося багаття, то матроси розпалили, щоб закляклі руки гріти* (Л. Укр., І, 1951, 310); *Нищівний вогонь корабельної артилерії не дав змоги прорвати укріплення* (Гончар, Таврія.., 1957, 374); // Який служить, працює на кораблі. *До боймана підбіг корабельний лікар* (Ткач, Моряки, 1948, 17); *Нині лейтенант корабельної служби.. — не тільки прекрасно навчений бойовий офіцер, а й спеціаліст з широким інженерно-технічним кругозором* (Рад. Укр., 22.II 1962, 3); // Призначений для будівництва та лагодження кораблів. *Говорили люди, що Петро.. на корабельному заводі працював* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 66).

△ **Корабе́льний ліс** — ліс з високими прямими деревами; дерево, яке використовують для будування кораблів. *На Боспор ввозили* [греки] *корабельний ліс* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 283).

КОРАБЕ́ЛЬНИК, а, ч. 1. Фахівець із будування кораблів. *Будинок цей звів колись.. Ярема Ярило.., що був і будівничим, і корабельником, і меблярем* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 158).

2. *заст.* Власник торговельного корабля або взагалі той, хто плаває на кораблі; моряк. *Усе море було пусте: сусідство обох флотів відстрашило купців та корабельників* (Оп., Іду.., 1958, 218).

КОРАБЕ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Сукупність споруд для будування та ремонту кораблів; верф. *Здавна знає* [капітан] *ту степову корабельню. Весь величезний берег у високих кранах, а в їхньому чорному лісі жевріють.. закладені кораблі* (Гончар, Тронка, 1963, 341); *На Малій Хортиці й на правому березі Дніпра проти північно-західної частини Великої Хортиці було закладено корабельню* (Наука.., 9, 1967, 38).

КОРАБЛЕБУДІВНИЙ, á, é. Стос. до кораблебудування. *Кораблебудівний інститут;* // Який будує кораблі. *Кораблебудівний завод;* // Призначений для будування кораблів. *Кораблебудівна техніка.*

КОРАБЛЕБУДІВНИК, á, ч. Той, хто будує кораблі. *Яка країна найбільше готує спеціалістів — вчених, інженерів, агрономів, кораблебудівників? ..Наша!* (Чаб., Шляхами.., 1961, 126); — *Я дуже люблю фізику,— каже Леся,— адже не можна бути кораблебудівником, не знаючи фізики* (Ів., Таємниця, 1959, 90).

КОРАБЛЕБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Будування кораблів. *В сплаві з іншими металами широко застосовується* [титан] *в кораблебудуванні, авіаційній, ракетній і атомній техніці* (Веч. Київ, 1.VII 1968, 3); // Наука про будування кораблів. *В кораблебудуванні.. застосовуються математика й фізика* (Наука.., 1, 1964, 51).

КОРАБЛЕ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **корабе́льний**. *Алі.. хапався за бік баркаса і піднімався разом з ним догори, мов краб, приліплений до кораблевого облавка* (Коцюб., І, 1955, 390).

КОРАБЛЕВОДІ́ННЯ, я, *с.* Наука про безпечне, точне та найкоротше плавання корабля в морі від одного місця до іншого. *Обидва учні вивчали.. спеціальні дисципліни: кораблеводіння, складання морських карт та користування ними* (Видатні вітч. географи.., 1954, 20); // Керування кораблем під час плавання. *Атомоходи оснащені найновішими засобами кораблеводіння, що дають змогу в будь-який момент точно знати їх місцезнаходження* (Рад. Укр., 5.IV 1966, 4).

КОРА́БЛИК [1], а, ч. Зменш.-пестл. до **корабе́ль** 1. *Ніхто з моря кораблика До берега не привертає* (Бор., Тв., 1957, 97); *До скали — вже рукою подать. Ще хвилина — й скіпки полетять Від кораблика нашого* (Воронько, Драгі.., 1959, 113); // Дитяча іграшка — човник із паперу, кори тощо. *Унизу.. біг.. потік води, і хлопчаки наввипередки пускали паперові кораблики* (Собко, Звич. життя, 1957, 72).

КОРА́БЛИК [2], а, ч., *заст.* Старовинний жіночий головний убір. *Не надіну я серпанка.. Одягнуся, як міщанка, У кораблик і керсет* (Щог., Поезії, 1958, 244); *Ярина.. надівала на голову кораблик* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73).

КОРА́Л *див.* **кора́ли**.

КОРАЛЕ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **кора́ловий**. — *Не вір гадюці, хоч коралевими барвами міниться!* (Фр., VI, 1951, 59); — *Ні, не так у нас на далекій півночі вітають гостя. Приложи, красуне, свої коралеві уста і випий кілька крапель* (Оп., Іду.., 1958, 208); *Коралеве намисто.*

КОРА́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **кора́л**, а, ч.). 1. Морські тварини, рід поліпів, що живуть колоніями на морських та океанських скелях. *У теплих краях зустрічаються рифи, скелі.., складені з вапняків, які утворилися в результаті титанічної праці маленьких живих організмів — коралів* (Таємн. вапна, 1957, 14); *Органічне життя за силурського періоду* [палеозойської ери] *досягло значного розвитку. Тут були численні найпростіші організми, губки, особливо корали* (Курс заг. геол., 1947, 261).

2. Вапнисті відклади деяких видів цих тварин — червоний, рожевий або білий камінь, який після обробки використовують як прикрасу. *Цінними є корали, що мають чудовий рожевий і червоний колір* (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); — *Таке намисто ще лише Дзвінка має, а більш ніхто на всі гори,— не раз говорила Аннічка* [княгині], *милуючись разками червоних, великих, правдивих коралів* (Гжицький, Опришки, 1962, 74); // * У порівн. *І знов те саме тихе дихання води й очерету, і знов, як корали, роти зелених жаб* (Коцюб., II, 1955, 265).

КОРА́ЛИК *див.* **кора́лик**.

КОРА́ЛИКИ, ів, *мн.* (*одн.* **кора́лик**, а, *ч.*). Зменш.-пестл. до **кора́ли** 1. *Бо багачка, вража дочка, Не хоче робити, Начіпляє кораликів, Щоб її любити* (Чуб., V, 1874, 113); *Невелика була вартість срібних та мідяних прикрас і буртинових кораликів, бо ж цінніші взяла з собою мати у могилу* (Оп., Іду.., 1958, 12).

КОРАЛИ́НА [1], и, *ж.* Намистина з коралів *(див.* **кора́ли** 2). *Велика, груба коралина блиснула срібним кільцем* (Кобр., Вибр., 1954, 169).

КОРАЛИ́НА [2], и, *ж.* (*Symphoricarpus* J u s s). Кущ родини жимолостевих з гарними білосніжними ягодами; сніжноягідник.

КОРА́ЛІ, ів, *мн.* 1. Намисто (намистини) з коралів *(див.* **кора́ли** 2). *Зінька зірвала з себе.. очіпок, рвонула намисто — і коралі, і дукачі посипались на землю* (Стор., І, 1957, 361); *Старшенька* [Яринка] — *біленька, носик тупенький, а брів то й не видно, очі — як ті незабудки, намисто з коралів на шиї* (Тич., І, 1957, 255); // Взагалі намисто. *Староміський.. видобув із своєї шкіряної торби кілька.. ліктів різнобарвних скиндячок і блискучих скляних коралів* (Фр., III, 1950, 59).

2. *розм.* Нарости червоного кольору на шиї індика. *Аж тут наразі ізчепляться два індики за коралі, тягаються завзято* (Март., Тв., 1954, 136); *Довгошиїй індик з червоними коралями все вище й вище задирав голову* (Гуц., З горіха.., 1967, 124).

КОРА́ЛОВИЙ, а, е. 1. Утворений з вапнистих відкладів коралів. *Коралові вапняки складаються з черепашок коралів* (Курс заг. геол., 1947, 171); *Є в Тихому океані, закинутий далеко від материків і великих островів, маленький кораловий атол Бікіні* (Загреб., День.., 1964, 37); *Кораловий острів;* // Зроблений з коралів (у 2 знач.). *Мати носить воду, а Орися віджимає* [білизну],

коралове намисто з побрязкуванням плигає на грудях (Тют., Вир, 1964, 125).

Кора́лові ри́фи — надводні або підводні смуги на мілководних ділянках тропічних морів, утворені головним чином вапняковими скелетами коралів.

2. Який має колір коралів (*див.* **кора́ли** 2); яскравочервоний. *Повні коралові уста неначе осміхнулись до його* (Н.-Лев., IV, 1956, 170); *Зуби блищали, мов перла з-під вуст коралових* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 159).

КОРА́ЛЬ, ю, ч. Збірн. до **кора́ли** 2. — *В мене віночок з чистого злота, З перлів дрібних та коралю* (Л. Укр., I, 1951, 330); * Образно. [Б а б у с я:] *Кажуть, в них* [плотарів] *були залізні руки, .. А кров густа з червоного коралю* (Воронько, Казка.., 1957, 10).

КОРА́Н, у, ч. Книга, що містить виклад догм і положень мусульманської релігії. *Він.. у богомільнім настрої довбав з корану святі слова* (Коцюб., II, 1955, 125); *Священний коран.. кілька віків зберігався в самаркандській мечеті* (Ле, Міжгір'я, 1953, 61).

КО́РБА, и, *ж.* 1. Пристрій з ручкою, яку крутять для надання обертального руху валові, для заведення машини тощо. *Василь крутив корбу, в дижці шуміло, і в дірочку товстою цівкою плинув свіжий вишневий мед* (Вас., Вибр., 1954, 275); *Трактор чхнув, здригнувся. За кожним обертом корби у нього всередині щось прокидалось, гурчало* (Рад. Укр., 5.IV 1959, 3).

2. Те саме, що **ко́ло́воро́т**[2] 2. *Меланхолійно поскрипували корби, якими спускано робітників у глибінь* (Фр., VIII, 1952, 399); *Десь у селищі бразнуло об цямрину відро і, немов чайка спросоння, закигикала корба* (Ткач, Арена, 1960, 25).

КОРБА́Р, я́, ч., *заст.* Робітник, що працює біля корби (у 2 знач.). *Герман із сином ішов поміж ямами, поміж довгими рядами отих корбарів* (Фр., VIII, 1952, 400).

КОРБОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **ко́рба**.

△ **Корбове́ жо́рно** — жорно з корбою (у 1 знач.). *У круп'яра в місті побачив я.. корбові жорна, що ними крупи мелє* (Фр., II, 1950, 39).

КОРВЕ́Т, а, ч. 1. Трищогловий військовий вітрильний морський корабель XVIII—XIX ст. *Англійські.. корвети.. стояли всуміш із сірійськими* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188); *Корвет нападного флоту втратив фок і грот, на палубі паніка, борт пробито ворожою бомбою, капітан кинувся вплав* (Ю. Янов., II, 1958, 200).

2. Охоронне й розвідувальне судно англійського флоту, що його використовували під час другої світової війни для боротьби з підводними човнами.

КОРД, у, ч., *спец.* 1. Дуже міцні нитки, з яких виготовляють спеціальні тканини. *Застосування в автомобільних шинах теплостійкого корду з капрону (замість бавовни) вдвоє підвищує строк їх служби* (Наука.., 12, 1960, 12); *Корд із штучного волокна витримує великі навантаження й зберігає підвищену міцність навіть при температурі 100—120 градусів* (Веч. Київ, 20.II 1957, 2).

2. Сорт вовняної тканини з поздовжніми ворсовими рубчиками. *Пальто з корду.*

КО́РДА, и, *ж., спец.* Довгий мотузок, на якому ганяють коней по кругу під час навчання та виїжджування. *Перед запряганням лоша ганяють на корді* (Конярство, 1957, 110); *Жокеї з самого ранку, повиводивши зі стаєнь породистих жеребців, нещадно ганяли їх на корді* (Гончар, Таврія, 1952, 268).

• **КОРДЕБАЛЕ́Т**, у, ч. Колектив танцюристів, що виконують групові танці в балетних виставах. *Леонід Дидоренко вчиться в балетній школі й успішно танцює в кордебалеті* (Мист., 1, 1964, 7); // Танець, що його виконує така група. *Всі учениці середніх і старших класів* [хореографічної школи] *виявили.. бездоганну чіткість ліній кордебалету* (Веч. Київ, 2.VI 1961, 2); * Образно. *Але ж, життя! Які кордебалети вигинає життя, призвівши ще й до цієї, такої дошкульно щирої розмови* (Ле, Міжгір'я, 1953, 448).

КОРДЕБАЛЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кордебале́т**.

КОРДЕГА́РДІЯ, ї, *ж., заст.* Приміщення для військової варти. *Кордегардія фортеці.*

КО́РДОВИЙ, а, е. Прикм. до **корд**; // Зробл., пошитий з корду. *Він був уже в чистій сатиновій сорочці.., в нових кордових штанях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 169).

КОРДО́Н, у, ч. 1. Межа, що розділяє території держав. — *Тебе зранено, синку, чи не з ляхами бився? — Ні, дідусю, то мене москаль встрелив, як я кордон переходив* (Коцюб., I, 1955, 365); *Розвалилася панська Польща, зник назавжди ненависний кордон на Збручі* (Козл., Сонце.., 1957, 108); *Південні кордони України на великому протязі омиваються Азовським і Чорним морями* (Наука.., 7, 1956, 13); // Межа між чим-небудь. *Річка Сугаклей.. була кордоном поміж двома районами* (Ю. Янов., II, 1954, 154); *Етнічні кордони.*

За кордо́н — до чужоземної держави. — *Князь Костянтин надумав вирядити мене за кордон як найкращого учня* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 70); **За кордо́ном** — у якій-небудь чужоземній державі; не в межах своєї держави. *Запізнився з одповіддю через те, що живу зараз за кордоном* (Коцюб., III, 1956, 363); **З-за кордо́ну** — з чужоземної держави. *Примх, іграшок і розкошей З-за кордону не везли* (Щог., Поезії, 1958, 369).

2. *рідко.* Прикордонна або інша військова сторожа. *Тим часом Василь, проскочивши крізь москальський кордон, кинувся прямо у горницї* (Мирний, IV, 1955, 197).

КОРДО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **кордо́н**. *Місце було небезпечне — тут раз у раз вештались кордонна сторожа* (Коцюб., I, 1955, 350); *Холодний зброї блиск, от перше привітання, Кордонні вартові непривітні...* (Л. Укр., I, 1951, 176).

КОРДУБА́ТИЙ, а, е. Який має кривий стовбур; сукуватий (про дерево). *Дужі гілляки* [дубів] *в цвілих кордубатих узлах покривали зверху місцину шатром* (Тич., I, 1957, 240); // *перен.* Незграбний (про людину). *Коли він увійшов до церкви, там.. наполохано заметушилась кордубата постать отця Хрисантія* (Стельмах, Правда.., 1961, 164).

КОРЕГУВА́ЛЬНИК, а, *ч., військ.* 1. Той, хто здійснює корегування під час стрільби з гармат. *Четверта гармата зробила постріл по німецьких спостерігачах-корегувальниках* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 273); *Артилерист-корегувальник безперервно кричав у телефон* (Перв., Дикий мед, 1963, 412).

2. Літак, з якого корегують стрільбу з гармат.

КОРЕГУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **корегува́ти**. *Могли й навмисне залишити його* [фашиста] *для корегування вогню по наших вогневих точках* (Підс., Вічна-віч, 1962, 170); *Серед чудової апаратури, встановленої на борту станції «Луна-9», особливе захоплення викликають ракети, призначені для корегування орбіти* (Веч. Київ, 9.II 1966, 2).

КОРЕГУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., перех.* 1. *військ.* Вносити поправки в наведення гармат, спостерігаючи їх стрільбу з певних пунктів. *Поручик Туманов, щоб було зручніше корегувати стрільбу, услід за піхотою теж кинувся з телефоністами до першої лінії* (Панч, I, 1956, 136).

2. *книжн., друк.* Те саме, що **коректува́ти** 1, 2. *Можна признати рацію моєму бажанню корегувати самій, бо таки автор завжди має гостріше око* (Л. Укр., V, 1956, 278); *В Адаменка був гострий розум, план того бою*

цілком постав у його голові, я лише корегував і переводив на практичні рейки (Ю. Янов., II, 1958, 253).

КОРЕ́СЦЬ *див.* **коре́йці.**

КОРЕ́ЙКА, и, *ж.* Свиняча або теляча грудинка. *Корейка й окіст (задня нога) засмажуються в натуральному вигляді* (Укр. страви, 1957, 150).

КОРЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **коре́йці** й Корея. *Стежкою в горах ішов корейський хлопчик* (Донч., V, 1957, 446).

КОРЕ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **коре́сець,** е́йця, *ч.;* **кореянка,** и, *ж.).* Народ, що становить корінне населення Кореї. *Дуже добре вродив* [рис], *корейці постарались...* (Гончар, Тронка, 1963, 312); *Він косоокий, тому що у матері-красуні Юлі теж косі очі. Вона кореянка* (Довж., I, 1958, 111).

КОРЕ́КТА, и, *ж.* 1. Відбиток друкарського набору для виправляння помилок. *Прийшла інша робота для газети, потім треба було йти додому на обід, потім до друкарні по коректи* (Фр., IV, 1950, 43); *Сьогодні дістав звістку з редакції, що мені посилають сюди коректу* (Коцюб., III, 1956, 398); *З ранку до вечора він працював у себе за столом, читаючи, пишучи, правлячи коректи, редагуючи* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 273).

2. Те саме, що **коректу́ра 1.** *Всі видатки, які треба — мої, чи на коректу, чи на що слід* (Л. Укр., V, 1956, 77); *По вечері він* [І. Франко].. *робив коректу своєї збірки оповідань «В поті чола»* (Стеф., II, 1953, 17).

КОРЕКТИ́В, у, *ч.* Часткова зміна або виправлення чого-небудь; поправка. *Вже бачу, як ти хмуришся.. Але не бійся за мене, тут у мене є корективи* (Л. Укр., V, 1956, 339); *Хвецький мав гострий зір, він.. до всього хотів вносити свої корективи* (Гончар, III, 1959, 206); *Андрій ознайомився з планом наведення переправи, вніс деякі корективи, і робота закипіла з новою силою* (Гур., Наша молодість, 1949, 238).

КОРЕ́КТНИЙ, а, е. Який тактовно та ввічливо поводиться з людьми; ввічливий. *З його слів тільки здається мені, що у Кропивницького нема ані примадонни, ані «примадона» і есть тільки «чесні, коректні робітники»...* (Л. Укр., V, 1956, 211); *На уроках* [професор] *такий важний, коректний, знаючий,— а тут* [біля річки] *— наче мала дитина* (Кол., Терен.., 1959, 37).

КОРЕ́КТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **коре́ктний.** *Мені не містилося в голові, щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної «золотої молоді», пишного своєю бездоганно модною одежею, коректністю та аристократичними звичками, ..опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!..* (Коцюб., I, 1955, 253); *Тактовності й коректності він не втратив* (Шовк., Інженери, 1956, 30).

КОРЕ́КТНО. Присл. до **коре́ктний.** *На слова Залізнякова він хотів відповісти коректно, але стримано й упевнено* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 286); *Сам Дубинський, інженер за спеціальністю, з робітниками поводився більш-менш коректно* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 12).

КОРЕ́КТОР, а, *ч.* Фахівець, що займається читанням і виправлянням коректи (у 1 знач.). *Коректор під час якоїсь надто живої суперечки кинувсь на нього з кулаками* (Фр., VI, 1951, 291); *Виправлення в тексті роблять з допомогою коректурних значків. І люди, які займаються цією непомітною, але необхідною роботою, називаються коректорами* (Наука.., 5, 1965, 57).

КОРЕ́КТОРКА, и, *ж.* Жін. до **коре́ктор.**

КОРЕ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **коре́ктор.** *Коректорська робота.*

КОРЕКТУВА́ЛЬНИК, а, *ч., військ.* Те саме, що **корегува́льник.** *Коректувальники в стереотруби побачать своїх,— і по своїх артилеристи не будуть стріляти* (Смолич, Мир.., 1958, 169); *Принесли з передової артилерійського коректувальника Замошкіна. Він сидів з рацією на високій горі й керував вогнем цілого полку* (Кучер, Голод, 1961, 118).

КОРЕКТУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **коректува́ти 2.** *Безперервність планування передбачає щорічне коректування контрольних цифр на наступний рік із врахуванням уточнених потреб народного господарства й ходу виконання плану поточного року* (Ком. Укр., 6, 1962, 15); *Коректування рукопису книжки; Коректування стрільби.*

КОРЕКТУВА́ТИ, у́ю, у́сш, *недок., перех.* 1. *книжн.* Вносити корективи, поправки в що-небудь. *Сміливість, наполегливість, натхненна праця й трудова звитяга комсомольців і молоді коректують розрахунки господарників, скорочують строки будівництва* (Ком. Укр., 2, 1962, 65); *Учасники експедиції весь час коректували карти, виправляли координати багатьох островів* (Видатні вітч. географи.., 1954, 61).

2. *друк.* Виправляти текст чого-небудь у коректурі (у 2 знач.).

3. *військ.* Те саме, що **корегува́ти** 1. *Гримлять залпи.., вогонь коректує лейтенант Толейкіс* (Рад. Укр., 29.VII 1967, 4).

КОРЕКТУ́РА, и, *ж.* 1. *тільки одн.* Виправляння помилок у відбитках друкарського набору. *Учора видержав* [зробив] *першу коректуру від 18 до 27 сторінки* (Мирний, V, 1955, 397); [Михайло:] *Я закінчу коректуру і тоді піду додому* (Сміл., Сад, 1952, 341).

2. Те саме, що **коре́кта** 1. *Я хотів би переглянути перед друком рукописи. В коректурі трудніше* (Коцюб., III, 1956, 374); *За столом, завваленим книжками.., коректурами й рукописами, сиділи двоє: Драгоманов і Павлик* (Кол., Терен.., 1959, 323).

КОРЕКТУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **коректу́ра** 2. *Входить Криницька. На ходу читає і править коректурні аркуші* (Мик., I, 1957, 355); *Коректурний відбиток.*

КОРЕ́КЦІЯ, ї, *ж., спец.* Виправлення чого-небудь. *Для забезпечення прольоту станції на ближчій віддалі від поверхні Марса треба здійснити корекцію її траєкторії* (Рад. Укр., 15.XII 1962, 1); // Виправлення зору за допомогою окулярів. *Без корекції гострота зору афакічного ока практично межує із сліпотою* (Наука.., 4, 1966, 26).

КОРЕЛЯ́ТИВНИЙ, а, е, *книжн.* Який перебуває у взаємній залежності, у взаємному зв'язку; співвідносний. *Корелятивні зміни; Корелятивні поняття.*

КОРЕЛЯ́ТИВНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **корелятивний.** *Корелятивність понять.*

КОРЕЛЯ́ТИВНО, *книжн.* Присл. до **корелятивний.** *В організмі частини об'єднані спільним обміном речовин, корелятивно зв'язані між собою й зумовлюють діяльність одна одної* (Ком. Укр., 9, 1962, 48).

КОРЕЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до кореляції; співвідносний. *У біології і в природних явищах найчастіше переважають кореляційні залежності* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 37); *Кореляційні зв'язки.*

КОРЕЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., книжн.* Взаємна залежність, взаємний зв'язок; співвідношення. *Між окремими ознаками й властивостями організму існує тісний зв'язок. Між ними є певна залежність, яка в науці має назву кореляції* (Юним мічур.., 1955, 55); *Закон кореляції, або співвідношення росту й залежності розвитку одних органів від інших, має величезне гігієнічне й педагогічне значення* (Шк. гігієна, 1954, 38).

КОРЕНА́СТИЙ, а, е. 1. Який має міцне, велике, розгалужене коріння. *В огороді загородив козак аж сім високих, старих коренастих дубів* (Вовчок, I, 1955, 380); *У відчинене вікно.. простягала гнучку галузку коре-*

наста вишня (Дмит., Наречена, 1959, 232); * Образно. *Все кругом мовчало, терпіло, слухало й робило на коренастий рід панів Польських* (Мирний, II, 1954, 109).

2. Який має невисокий зріст, але міцну будову; кремезний (у 1 знач.). *Була се приземкувата, корената.. постать* (Фр., VII, 1951, 51); *Дід був коренастий, розкарячкуватий, короткошиїй і довгорукий* (Збан., Єдина, 1959, 164); *Стояла підвода, запряжена парою гнідих коней, низькорослих і коренастих* (Коз., Зол. грамота, 1939, 83).

КОРЕНЕБУЛЬБОПЛІ́Д *див.* **коренебульбоплóди.**

КОРЕНЕБУЛЬБОПЛÓДИ, ів, *мн. (одн.* **коренебульбоплі́д,** лóда, *ч.).* Загальна назва для коренеплодів і бульбоплодів. *Кращими кормами* [для корів зимою].. *є силос, коренебульбоплоди й плоди баштанних культур* (Колг. Укр., 1, 1957, 20).

КОРЕНЕ́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кóрінь** 1. *Кінчик кореня вкритий кореневим чохликом* (Практ. з анат. рослин, 1955, 163); *Кореневе підживлення рослин.*

2. *лінгв.* Належний до кореня (у 4 знач.). *Кореневі голосні;* // Який становить корінь слова. *Коренева морфема;* // Який падає на корінь слова. *Кореневий наголос;* // Який складається тільки з кореня. *Слово, що не має афіксів або має тільки корінь і закінчення, зветься кореневим словом* (Сл. лінгв. терм., 1957, 97).

КОРЕНЕВИ́ЩЕ, а, *с.* 1. Підземне стебло багаторічних трав'янистих рослин із недорозвиненим листям. *На ділянках, засмічених кореневищними бур'янами, використовують пружинні лапи. Ними краще витягати з ґрунту кореневища пирію* (Хлібороб Укр., 7, 1964, 19); *Аїр має повзуче, круглувате, товсте кореневище* (Лікар. рослини.., 1958, 22).

2. Головний корінь дерева, що є продовженням стовбура. *Дуба не повалила холодна сталь сокир, хоч.. видно було внизу, при самому кореневищі, давні сліди заліза* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 6); *Ніяких видимих змін, все звичне, непорушне,— і кореневище старої верби,.. і човен, прип'ятий іржавим ланцюгом* (Руд., Остання шабля, 1959, 50).

КОРЕНЕВИ́ЩНИЙ, а, е. Який має кореневище (у 1 знач.). *Характерною особливістю кореневищних злакових трав.. є наявність кореневищ з численними вузлами кущення* (Колг. енц., II, 1956, 602); *Кореневищний бур'ян.*

КОРЕНЕВЛА́СНИЙ, а, е. Який росте на власному корені; не прищеплений. *Для вирощування кореневласних садженців пагони ріжуть на чубуки завдовжки 40—60 см* (Колг. енц., I, 1956, 173); *Виноградники щеплені й кореневласні.*

КОРЕНЕВМІ́СНИЙ, а, е. Який містить у собі корінця рослин. *Кореневмісний шар ґрунту.*

КОРЕНЕЇ́Д, а, ч. Хвороба сходів буряків, спричинювана різними мікроорганізмами. *Яровизація насіння буряків підвищує їх стійкість проти коренеїда* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 19).

КОРЕНЕНІ́ЖКА *див.* **кореняніжки.**

КОРЕНЕНІ́ЖКИ, жок, *мн. (одн.* **кореняніжка,** и, *ж.).* Клас найпростіших тварин (амеба тощо), які мають здатність утворювати тимчасові вирости з протоплазми для пересування й здобування їжі. *Ці (крейдяні) гори являють собою кладовище решток багатьох мільярдів молюсків, рачків, мікроскопічних живих істот — кореняніжок* (Таємн. ванна, 1957, 14).

КОРЕНЕПЛІ́Д *див.* **коренеплóди.**

КОРЕНЕПЛІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **коренеплід.** *Коренеплідний сорт петрушки.*

КОРЕНЕПЛÓДИ, ів, *мн. (одн.* **коренеплід,** лóда, *ч.).* Культурні рослини (буряк, морква тощо) з м'ясистим коренем, що використовується як продукт харчування, для годівлі худоби, а також для технічних потреб. *Коренерізка РКР-2,0 є найбільш поширеною машиною, яка випускається тепер нашою промисловістю для різання коренеплодів* (Механ. і електриф.., 1953, 480).

КОРЕ́НИСТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **коренáстий.** *На вгороді бузина коренистая — Чортова дівчина норовистая* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 33); *Здавалося, був* [чоловік] *сильний, коренистий, грубий* (Фр., VIII, 1952, 113).

2. У якому міститься коріння; з корінням. *Зрідка, десь під лісом, на коренистій дорозі, мов у бубон, били вковані колеса возів* (Стельмах, II, 1962, 304).

КОРЕНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., перех. і без додатка, розм.* Ущипливо, дошкульно докоряти комусь за щонебудь; дуже лаяти когось, ганити. *Було поки лає, коренить — несила моя, сльози ринуть, а наплачусь добре — утрусь..— жартую* (Вовчок, I, 1955, 128); [Г а н н а:] *Мало їм було знущатись над нами, ще й бідну дитину почали ганити та коренити* (Кроп., V, 1959, 148); [М и х а й л о:] *Корени мене за ледарство, за панські звички, але не чіпай моєї честі* (Стар., Вибр., 1959, 180).

КОРЕНИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* 1. Пускати коріння; вкорінюватися. *Усе тебе пригодиться, що на полі корениться* (Номис, 1864, № 10135); *Дуб, що вище виростає, То глибинніш корениться* (Мисик, Верховіття, 1963, 18); * Образно. *Горе все глибше коренилося в серці матері* (Л. Янов., I, 1959, 403).

2. *у чому, перен.* Мати що-небудь своїм коренем, джерелом; походити від чого-небудь, мати щось своєю причиною. *Що п'янство корениться не в злій натурі.. народу, а в його цілім економічнім і родинним житті, се доказують і многі* [численні] *пісні та приповідки народні* (Фр., XVI, 1955, 69); *Гафурі своє патріотичне почуття.. подає в таких образах, що кореняться в образах народної творчості* (Тич., III, 1957, 238).

КОРЕНИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **кóрінь** 1, 2. *Багнистою вулицею йшов мужик, немов дубове коренище котилось по дорозі* (Коцюб., I, 1955, 309); *Я.. сів на погорблене коренище верби, .. а школярка обома ручатами вчепилась у чобіт, стягла його і вилила брудну юшку* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 162); * У порівн. *Дядько ішов сам: глухо покашлюючи, .. з залізними вилами в руках, з кудлатою головою, як коренище* (Вас., II, 1959, 126).

КОРЕНЮ́КА, и, *ж.* Збільш. до **кóрінь** 1. — *А щоб тебе тристенний з такою коренюкою, мало чоловік не впав!..* (Фр., III, 1950, 133).

КОРЕСПОНДЕ́НТ, а, ч. 1. Той, хто листується з ким-небудь. *Оце вже виплатила всі задавнені листовні довги* [борги].., *а тепер уже писатиму тільки постійним кореспондентам* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Ім'я Горького було оточене сердечною любов'ю й повагою в гуртку семінарських кореспондентів Коцюбинського* (Поезія.., 1956, 13).

2. Співробітник газети, журналу, радіо тощо або приватна особа, що надсилає свої інформації з місць; дописувач. *В мене був знайомий кореспондент телеграфного агентства* (Сам., II, 1958, 359); *Ми, кореспонденти фронтової газети, їздили туди* [до міста] *щодня по оперативний матеріал* (Дмит., Наречена, 1959, 102).

КОРЕСПОНДЕ́НТКА, и, *ж.* Жін. до **кореспонде́нт.**

КОРЕСПОНДЕ́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кореспонде́нт.** — *Вам треба терміново випустити стінгазету. Мобілізуйте увесь свій кореспондентський актив* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 160).

КОРЕСПОНДЕНЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до кореспонденції (у 1, 3 знач.). *Се справжні образки з натури, сливе дописи, тільки що мені не подобається форма*

кореспонденційна, то я собі їх писатиму в напівбелетристичній формі (Л. Укр., V, 1956, 160).

КОРЕСПОНДЕ́НЦІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Листування між окремими особами або установами. *За останній час я запустила кореспонденцію і тепер маю багато листів написать* (Л. Укр., V, 1956, 187); *Я остаточно втратив надію розрухати її* [Зою] *до переписки зо мною, і всяка кореспонденція між нами урвалася* (Коб., II, 1956, 310).

2. *збірн.* Сукупність поштових відправлень (листів, телеграм тощо). — *Ви погляньте, скільки кореспонденції приніс. Вся пошта аж гуде,— радів Буренкін* (Довж., I, 1958, 417).

3. *заст.* Окреме поштове відправлення (лист, телеграма тощо). — *О-ох! — з пільгою зітхнув Макар Іванович, вертаючись до покою з пачкою кореспонденцій* (Коцюб., I, 1955, 163).

4. Замітка, допис, повідомлення, надіслані кореспондентом (у 2 знач.) до газети, журналу тощо. *Вона.. помістить кореспонденцію в місцевій газеті* (П.-Лев., IV, 1956, 161); *Кореспонденція малює картину штурму в складальному цеху* (Автом., В. Кошик, 1954, 3).

КОРЕСПОНДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., з ким, заст.* Листуватися з ким-небудь. *Ті і подібні їм великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами* (Фр., XVI, 1955, 354); *Знов кореспондую з земляками в справі відшукування посади* (Сам., II, 1958, 466).

КОРЕ́ЦЬ, *рідше* **КІРЕ́ЦЬ**, кірця, *ч.* 1. Металевий або дерев'яний кухоль чи ківш із держаком. *Бачим кадівби з кірцями* (Щог., Поезії, 1958, 297); *Старша дружка в сінях ухопила з відра корець і пирснула мені в вічі погожої води* (Барв., Опов.., 1902, 398); *Стер усмішку Тарас із лиця, Випив трохи ракії з кірця* (Воронько, Драгі.., 1959, 113).

2. Стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 *кг*; центнер. *От він.. на другий день забрався до Дрогобича, закупив кілька кірців жита* (Фр., I, 1955, 177); *Кирило Кухта повернувся зі зборні додому веселим, наче йому хтось там корець муки пообіцяв* (Іщук, Вербівчани, 1961, 369).

◇ **Зна́ти (узна́ти, пізна́ти** *і т. ін.)* **почо́му (почім) коре́ць ли́ха** *див.* **ли́хо** [1].

КОРЕЯ́НКА *див.* **коре́йці.**

КОРЖ, а́, *ч.* Плоский круглої форми виріб із прісного тіста. *Там лакомини разні* [різні] *їли* [боги], *Буханчики пшеничні білі, Кислиці, ягоди, коржі* (Котл., I, 1952, 95); *Хомиха качала корж, а очей не зводила з сина* (Н.-Лев., I, 1956, 73); *Юлка подала на стіл ще теплого пшеничного коржа, посипаного сіллю і натертого салом* (Томч., Жменяки, 1964, 129); * Образно. *Дощ прибив його* [листя] *до землі, спресував рудим коржем* (Коз., Сальвія, 1959, 117).

КО́РЖИК, а, *ч.* 1. Зменш. до **корж**. *Взяла у холодочок завела, .. Та коржиком погодувала, Свіженьким коржиком* (Шевч., II, 1953, 319); *Мати ще влила йому свіжого кок-чаю і розломила сьогодні спечений коржик* (Ле, Міжгір'я, 1953, 96).

2. *див.* **ко́ржики.**

КО́РЖИКИ, ів, *мн. (одн.* **ко́ржик**, а, *ч.)*. Печиво з тіста (з цукром або на меду), переважно у формі кружечків. *І ласощі все тільки їли* [праведники], *Ласт'ьони, коржики, стовпці* (Котл., I, 1952, 149); *Коли гості впоралися з ними* [стравами], *подали десерт — .. всякі солодкі тістечка, мазурки, пляцки та коржики з коринкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

КОРЗИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **ко́шик** 1; кошіль (у 1 знач.). *Мерщій одяглася вона, ухопила корзину і — готова* (Мирний, III, 1954, 172); — *Ти зможеш плести корзини з лози,— сказав він похмуро* (Ю. Янов., II, 1954, 80).

КОРЗИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **корзи́на**. *Уранці маленька дівчинка, червона шапочка — встає, встає... Умилась там чи ні — корзинку — і в ліс голубий!* (Тич., I, 1957, 101).

КОРЗИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **корзи́на**. *Корзинова лоза.*

КО́РЗНО, а, *с.* Старовинний верхній одяг, схожий на плащ. *Мстислав.. стояв стрункий, мов юнак, у червоному корзні, у блискучому шоломі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 372).

КОРИДО́Р, а, *ч.* Вузький (переважно довгий) прохід у середині будинку, який з'єднує окремі його кімнати, квартири тощо. *Кухня була аж на другому краї дому, відділена від горниць довгим коридором* (Мирний, IV, 1955, 346); *Двері у передпокій нарозтіж, в тіснім коридорі повно людей* (Коцюб., II, 1955, 258); *І шум, і співи в коридорі — курсанти з лекції ідуть* (Сос., I, 1957, 111); * У порівн. *Кабінет був вузький і довгий, наче коридор* (Дмит., Розлука, 1957, 292); // Обмежений з обох боків вузький довгий простір; прохід, хідник. *Комбриг дав наказ батальйонам відходити через село на схід, єдиним коридором, в якому ще не замкнулося вороже кільце* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 24).

КОРИДО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **коридо́р**. *На тлі коридорного вікна йому було добре видно, як падають і знов підводяться німці* (Гончар, III, 1959, 260); *Коридорний служник;* // *у знач. ім.* **коридо́рний**, ного, *ч.*; **коридо́рна**, ної, *ж.* Той (та), хто обслуговує номери в готелі. *Коридорний в форменому кашкеті.. ставить на підлогу два чемодани* (Коч., II, 1956, 255).

△ **Коридо́рна систе́ма** — таке розташування кімнат у приміщенні, двері з яких виходять у спільний великий коридор. *Валя мешкала на Сніговій вулиці в похмурому, незграбному будинку, який колись, мабуть, служив за готель, про що свідчила й коридорна.. система* (Вільде, Сестри.., 1958, 217).

КОРИДО́РЧИК, а, *ч.* Зменш. до **коридо́р**. *Батайль провів його через вузький коридорчик у велику затишну кімнату* (Рибак, Помилка.., 1956, 271); *Дмитро переступив поріг, зупинився у напівтемному коридорчику* (Збан., Переджнив'я, 1960, 56).

КОРИ́НКА, и, *ж.* Чорний дрібний ізюм без кісточок. *Коли гості впоралися з ними* [стравами], *подали десерт —.. всякі солодкі тістечка, мазурки, пляцки та коржики з коринкою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

КОРИ́СЛИВИЙ, а, е. 1. Який прагне до власної вигоди, наживи. — *Я не всіх* [учнів] *міг переважити на свій бік.. Одиниці такими й зосталися — оглядними, корисливими* (Кучер, Трудна любов, 1960, 601).

2. Який ґрунтується на користі (у 2 знач.); який робиться заради власної вигоди. *За Ясногорську Шовкун піклувався з таким же самозабуттям, як колись за її Юрася. Робив це він не з якихось корисливих міркувань, це було його внутрішньою потребою* (Гончар, III, 1959, 216); *Я тобі чесно скажу, що з корисливою метою в комсомол не мав і не маю наміру вступати* (Донч., V, 1957, 359).

КОРИ́СЛИВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Властивість за знач. **кори́сливий** 1. *Вони* [селяни — дрібні власники в «Кайдашевій сім'ї»] *пройнаються почуттям корисливості, турботами лише про власне господарство* (Іст. укр. літ., I, 1954, 377).

2. Якість за знач. **кори́сливий** 2. *Корисливість мотивів.*

КОРИ́СЛИВО. Присл. до **кори́сливий**. *Шейдемани прямо, грубо, цинічно, здебільшого корисливо зраджували*

пролетаріат і переходили на сторону буржуазії (Ленін, 28, 1952, 262).

КО́РИСНИЙ, а, е. 1. Який дає, приносить добрі наслідки. — *Я все коло того господарства. Робота це корисна, але дуже монотонна,— сказала Ватя* (Н.-Лев., IV, 1956, 103); *Морська подоріж корисна мені не тільки сама по собі (лікар радить тижнів два, а то й довше побути на морі), а ще й тим, що скорочує час їзди залізницею* (Л. Укр., V, 1956, 408); *Його завжди короткі зауваження були корисні* (Донч., VI, 1957, 632); // *у знач. ім.* **ко́рисне**, ного, *с.* Те, що дає користь (у 1 знач.). *А скільки корисного для себе знайде український етнограф у творах Котляревського, Гоголя, Квітки* (Рильський, III, 1956, 164); // Здатний приносити користь (у 1 знач.). — *Я мав щастя бути учнем дорогої Ганни Антонівни. Дуже поганим учнем, коли хочете знати. І коли вона з мене зробила корисну людину, то це не було легко* (Ю. Янов., I, 1954, 27); *На врожайність полів позитивно впливає також заселення лісових смуг корисними птахами, які знищують шкідливих комах і мишей* (Колг. Укр., 4, 1955, 10).

△ **Ко́рисні копа́лини** *див.* **копа́лини.**

2. *рідко.* Який дає, приносить кому-небудь матеріальну вигоду, прибутки. *Батьки та матері гостріли на його зуби, як на корисного жениха, особливо убогші* (Мирний, II, 1954, 79); *Він дістане почесну й корисну посаду, потім староство і закінчить свій життєвий шлях принаймні сенатором* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40).

3. *спец.* Який становить ту частину цілого, що використовується за певним призначенням. *Загальна корисна площа житла новозбудованого селища.. становитиме понад 100 тисяч квадратних метрів* (Вітч., 5, 1956, 120); *Собаки і прилади.. піднімалися на висоту від 100 до 450 кілометрів і більше. При цьому вага корисного вантажу в 1959 році становила близько 2 тонн* (Наука.., 2, 1960, 15).

△ **Коефіці́єнт ко́рисної дії** *див.* **коефіці́єнт.**

КО́РИСНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **ко́рисний** 1, 2. *Неставало* [у Тиховича] *певності в корисності діла* (Коцюб., I, 1955, 224); *Корисність речі має бути поєднана з вимогами краси* (Вітч., 10, 1964, 178); *Корисність спорту.*

КО́РИСНО. Присл. до **ко́рисний** 1, 2. *Не можу сказати, щоб полеміка впливала на нерви корисно* (Л. Укр., V, 1956, 438); *Сюди* [у Варшаву] *зібралися і крамарі, сподіваючись корисно розпродати свої товари* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6); // *у знач. присудк. сл. Це дуже корисно, коли передивляєшся свою річ удруге* (Коцюб., III, 1956, 359).

КОРИСТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., з чого, рідко.* Те саме, що **ко́ристу́ватися** 1, 2. *Восени я вернув до Львова, щоб користати з бібліотек* (Фр., I, 1955, 19); *Користаючи з раптової прихильності солдатів,.. Бош знову захопила слово собі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 278).

КОРИСТА́ТИСЯ *див.* **ко́ристу́ватися.**

КОРИСТОЛЮ́БЕЦЬ, бця, *ч.* Корислива людина. *Користолюбець щохвилини Торочить про свої права, А от про те, що сам повинен Зробити людям,— забува* (Воскр., З перцем!, 1957, 373).

КОРИСТОЛЮ́БНИЙ, а, е. Те саме, що **ко́рисливий** 1. *Всі Кавулі скупі, неприхильні до людини, користолюбні, хитрі* (Вільде, Опов., 1954, 16).

КОРИСТОЛЮ́БНО. Присл. до **користолю́бний.**

КОРИСТОЛЮ́БСТВО, а, *с.* Властивість за знач. **користолю́бний.** *Колективізм за природою своєю протилежний індивідуалізмові, егоїзмові, користолюбству та іншим проявам старої, буржуазної моралі* (Ком. Укр., 11, 1963, 10).

КОРИСТУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для певного використання. *Племінне й користувальне поголів'я птиці повинно перебувати у певних числових співвідношеннях* (Птахівн., 1955, 87); *Не однакові вимоги ставляться до користувальних коней у різних її* [України] *зонах* (Конярство, 1957, 88).

КОРИ́СТУВАННЯ, я, *с., чим, з чого і без додатка.* Дія за знач. **ко́ристу́ватися.** *Леся взяла в тимчасове користування піаніно* (М. Ол., Леся, 1960, 176); *У постійному користуванні Максима Рильського були твори класиків марксизму-ленінізму, енциклопедична й довідкова література* (Літ. Укр., 22.VII 1969, 2); *Словник укладено за алфавітним принципом, що створює велику зручність для користування* (Вітч., 4, 1964, 205); *Місця спільного користування.*

КОРИ́СТУВАТИСЯ, и́стую́ся, и́сту́єшся, *рідко* **КОРИСТА́ТИСЯ**, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. *чим і з чого.* Уживати, використовувати що-небудь для власних потреб. *Довелося їм користуватись тією хатою* (Мирний, IV, 1955, 240); *Бекір користувавсь з кожної вільної хвилини і приносив слабому свіжі новини з вулиці* (Коцюб., II, 1955, 155); *Ключа від нього* [чорного ходу] *мав батько і користався інколи* (Смолич, II, 1958, 76); *Користуватися послугами;* // Застосовувати що-небудь. *Сідла Брянського, введені спочатку в мінроті, швидко дістали визнання, і тепер ними користувалися всі полки дивізії* (Гончар, I, 1954, 110); *При визначенні вартості продукції конопель — волокна й насіння — також слід користуватися коефіцієнтом пропорціональності* (Колг. Укр., 4, 1954, 42).

2. *чим і з чого.* Використовувати що-небудь у своїх інтересах, діставати вигоду з чогось. *Пани почали наймати на рік строкових за малу ціну в зимній* [зимовий] *час, користуючись народним голодом та холодом* (Н.-Лев., II, 1956, 40); — *Писарець, користуючись з твоєї темноти, навмисне напише так, щоб воно не помогло, щоб ти й удруге йшов до нього та ніс карбованця* (Коцюб., I, 1955, 451); *Галат.. виклав фантастичний план: послати вночі всі кулемети в середнє село, де стоїть штаб.., користуючись панікою, дезорганізувати ворога і пройти крізь нього* (Ю. Янов., I, 1958, 158).

3. *чим.* У сполуч. з абстр. ім. означає: мати що-небудь. *З давніх-давен у всіх війнах парламентери користалися правом недоторканності* (Гончар, III, 1959, 236); *Варвара Павлівна користується неабиякою повагою в сусідів* (Собко, Скеля.., 1961, 16).

КОРИ́СТУВА́Ч, ко́ристу́вача́, *ч.* Той, хто користується яким-небудь майном, землею тощо.

КО́РИСТЬ, і, *ж.* 1. Добрі наслідки для кого-, чого-небудь; протилежне ш к о д а. *Од того вийшло більше шкоди, ніж користі* (Н.-Лев., III, 1956, 133); *У колективі буде змога використати всі здібності людські.., щоб вони давали повноцінну користь* (Ле, Опов., 1950, 168); *Велику користь дає повітря соснового лісу й деяким хворим на бронхіальну астму* (Наука.., 9, 1956, 19).

◇ **Іти́ (пі́ти) на ко́ристь** *кому, чому* — позитивно діяти, впливати на кого-, що-небудь, давати добрі наслідки. *Вони* [робітники] *борються за такий устрій суспільства, в якому створені спільною працею багатства йшли б на користь усім трудящим, а не жменьці багатіїв* (Ленін, 7, 1949, 172); — *Я, певно, цим нажебраним в бідноти добром не здобрію; мабуть, воно не піде мені на користь...* (Н.-Лев., V, 1956, 311).

2. Матеріальна вигода для кого-небудь; прибуток. *Любітесь, діточки, весною. На світі в кого любить І без користі* (Шевч., II, 1953, 224); — *Була фабрика, а*

хто має користь з неї? (Коцюб., II, 1955, 11); *Даремно Ліда думає, що Кузьмич не розуміє користі від її* [Валентини] *виїзду* (Руд., Вітер.., 1958, 13).

◇ **Витяга́ти (ви́тягти, ви́тягнути) кори́сть** *див.* **витяга́ти; Говори́ти на кори́сть** *кого, чого* — бути доказом позитивних якостей, правоти кого-, чого-небудь; **На кори́сть** *чию, кого, чому:* а) *(також чого, чому)* з добрими наслідками для кого-, чого-небудь. *Спасибі Вам.. за Вашу невсипучу працю на користь рідній мові* (Мирний, V, 1955, 401); *Хай важка дорога; Хай похмурі днини,— Все зроби, що могла, На користь країни!* (Граб., I, 1959, 336); *Справу було вирішено на їхню користь* (Вільде, Сестри.., 1958, 119); б) заради прибутку, чиєї-небудь матеріальної вигоди. *Чи він продав, чи він купує, то все не на користь собі, усяке його ошукає, аби хто схотів* (Вовчок, I, 1955, 280).

КОРИТА́Р, я́, *ч., діал.* Коридор. *Сіни були невеликі і вели з одного боку на довгий.. ганок, а з другого — на коритар* (Фр., I, 1955, 272); *На коритарі почулися кроки вартових і заблимало світло нафтових ламп* (Ірчан, II, 1958, 93).

КОРИ́ТИ, рю́, ри́ш, *недок., перех.* 1. Те саме, що **карта́ти**; докоряти, дорікати комусь. *Видно було, що тим сміхом корив він Зіньку за те, що вона прийняла подарунок од чужого чоловіка* (Стор., I, 1957, 234); *Ой, не кори мене, любий, за мрії про славу* (Л. Укр., I, 1951, 260); *Коли посідали вечеряти, Остап корив батька за необачність* (Горд., II, 1959, 209).

2. *рідко.* Примушувати покоритися; скоряти. *Що більше корило кріпаків — чи речі, чи арапник Олексія Івановича? Певно, що одно другому допомагало* (Мирний, IV, 1955, 220); *Тільки людський закон, освячений тим урочистим вінчанням, настійливо переконував, що вона дружина лікаря, і це корило* (Ле, Міжгір'я, 1953, 27).

3. *діал.* Схиляти в покорі (голову, чоло). *В серці твоїм хай горить Огнем могутнім гордість благородна, Перед ніким чола щоб не корить* (Фр., XIII, 1954, 270).

КОРИ́ТИСЯ, рю́ся, ри́шся, *недок., кому, чому.* Беззаперечно слухатися кого-небудь, підлягати комусь, чомусь; підкорятися. *Улас.. не любив нікому кланяться та коритися* (Н.-Лев., III, 1956, 288); *Волелюбний український народ не корився чужинцям* (Цюпа, Україна.., 1960, 19); * Образно. *Смілих, дужих любить море, Хвилі коряться хоробрим* (Нагн., Вибр., 1950, 42); // *чому.* Робити, чинити, поводитися відповідно до чого-небудь, згідно з чимсь. *Сором хилитися, Долі коритися: Час твій прийде З долею битися* (Л. Укр., I, 1951, 49); *Я не збираюся, пишучи мемуари, коритися практиці писання романів* (Ю. Янов., II, 1958, 30).

КОРИ́ТО, а, *с.* 1. Дерев'яна довгаста посудина для годівлі або напування тварин, птиці. *Посеред пасіки стояло корито з водою, прикритою різаною соломою* (Мирний, I, 1954, 281); *Гуси з кабаном їдять щось з одного корита* (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); // Довга дерев'яна посудина біля криниці, з якої напувають коней, худобу. *Привів я до колодязя напувать коней, дивлюсь, нема цебра, нічим в корито натягать води* (Стор., I, 1957, 114); *Ось уже корови воду Із корита попили* (Вирган, В розп. літа, 1959, 25).

2. *розм.* Те саме, що **рі́чище**. *Збігши з шумом і шелестом із гір, вийшла* [ріка] *на рівнину і тече тихо, широко в гладкім, глинкуватім кориті* (Фр., VIII, 1952, 381); *Частина ґрунту, по котрій тече річка, зветься річище, або корито* (Сл. Гр.); *Тут у кориті висхлого бурчака, облямованого по високих берегах червоним польовим маком, було безпечніше* (Коцюб., I, 1955, 342).

3. *діал.* Ночви. *Дебелі пружні голі руки товклись у кориті, викидаючи лікті та.. розгортаючи шмат білизни* (Досв., Вибр., 1959, 231).

КОРИТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на корито (у 1 знач.). *Згладжені льодовиками скелі, коритоподібні долини, нагромадження морен визначають головні риси краєвидів високих гірських кряжів* [Іспанії] (Наука.., 5, 1958, 51).

КОРИ́ТЦЕ, я, *с.* Зменш. до **кори́то** 1, 3. *Біля курення.. сидить Кирило, довбає коритце для води* (Мирний, V, 1955, 141); *Господиня.. винесла сухе коритце* (Досв., Вибр., 1959, 76).

КОРИФЕ́Й, я, *ч.* 1. У старогрецькій трагедії — керівник і заспівувач хору. *Коли хор скінчив співати, Меценат злегка кивнув головою корифеєві* (Л. Укр., III, 1952, 447).

2. Танцівник кордебалету, який виконує сольні партії.

3. перен. Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо. — *Корифеї марксизму дали нам цінний дороговказ для розвитку нашої науки* (Рибак, Час.., 1960, 436); *Театральна діяльність Карпенка-Карого зв'язана з тими трупами, в яких працювали корифеї українського театру — М. Кропивницький, М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський* (Життя К.-Карого, 1957, 212).

КОРИФЕ́ЙКА, и, *ж.* Жін. до **корифе́й** 2, 3.

КОРИЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **кори́ця** 1. *Корицевий запах;* // Який добувають із коричного дерева. *Корицева олія.*

КОРИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Висушена кора коричного дерева, що її вживають як пряноші для кондитерських виробів, а також у медицині й парфумерії. *Кориця — це кора з коричного дерева, яке культивується в багатьох тропічних країнах* (Укр. страви, 1957, 344); — *Кориці додайте у тісто, кориці, Лукіяно!* (Баш, Надія, 1960, 28).

2. Пестл. до **кора́**. *В нашої берізки Біла кориця* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 13); *Де ще недавно лежали сніги, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода, що пахла не то мазутом, не то терпкуватим духом перегнилої вільхової кориці* (Тют., Вир, 1960, 99).

КОРИ́ЧНЕВИЙ, а, е. Кольору кориці або смаженої кави; брунатний. *Коваль мовчав, не відриваючи погляду від пластмасового коричневого отвору репродуктора* (Собко, Срібний корабель, 1961, 95).

КОРИ́ЧНИЙ, а, е: △ **Кори́чне де́рево** — назва деяких тропічних дерев родини лаврових, кору яких використовують як пряноші.

КОРІА́НДР, у, *ч.* (*Coriandrum* L.). Однорічна трав'яниста ефіроолійна рослина родини зонтикових. *При квашенні капусти бажано додавати спеції: кмин, коріандр,.. лавровий лист* (Колг. Укр., 8, 1957, 37).

КОРІА́НДРОВИЙ, а, е. Прикм. до **коріа́ндр**. *Коріандрове насіння;* // Який добувають із коріандру. *Коріандрова жирна олія.. застосовується в текстильній промисловості при виробленні сукон і в поліграфічному виробництві* (Ол. та ефір. культ., 1956, 261).

КОРІ́ВКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **коро́ва** 1. — *Чи багато корівок та воликів думаєте дати?* — *спитала сваха* (Н.-Лев., III, 1956, 54); *Два роки доглядала* [телицю], *раділа — корівка, думала, буде...* (Головко, II, 1957, 121).

КОРІ́ВНИК, а, *ч.* Те саме, що **корі́вня**. *Бачив його в корівнику, де він оглядав корів і розмовляв з доярками* (Донч., V, 1957, 39).

КОРІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто доглядає корів.

КОРІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **корівни́к**. *Одну дочечку мала, та й ту утеряла* [втратила]: *із поля робітницю,.. од корів корівницю* (Сл. Гр.).

КОРІВНЯ, і, *ж.* Приміщення, хлів для великої рогатої худоби. *Колгоспна корівня.*

КОРІВОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **коро́ва** 1. [Д р у ж к и *(співають):*] *Ой дай, мати, масла, Я ж твою корівоньку пасла* (Кроп., II, 1958, 63).

КОРІВЧИ́НА, и, *ж., розм.* Невелика або поганенька корова. *Мотря коло печі та в хаті або за корівчиною ходить* (Мирний, II, 1954, 139); *В нас була за лісом десятина. Ну, звичайно, шкапа й корівчина* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 11).

КОРІНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* 1. Зменш. до **ко́рінь** 1, 2. *Раз якось хмара наступила, Схопилась буря і зломила Деревце бідне з корінцем* (Гл., Вибр., 1957, 112); *Корінець таємничо смокче соки землі...* (Коп., Вибр., 1953, 11); * У порівн. *Йому здавалося, що.. касир надто повільно працює сухими, як корінці калгану, пальцями* (Руд., Вітер.., 1958, 216); // *тільки мн.* Коріння деяких рослин, що їх використовують як ліки. *Усю худобу попереводила* [Пріська] *на зілля та корінці та на усякі ліки* (Кв.-Осн., II, 1956, 175); *Потім «лікарка» надсипала корінців Василеві, сказала настояти на горілці* (Ю. Янов., II, 1954, 104); // Ніжка гриба. — *Лише сеї ночі виклюнувся* [грибок] *з землі. Та й корінець здоровий* (Фр., IV, 1950, 329).

2. Місце, де зшиті аркуші книжки, зошита, папки, або частина палітурки, що закриває це місце. *Ольга пішла в батьків кабінет і почала переглядать книжки: взяла в руки філософську книжку, .. потім достала.. книжку з червоним корінцем* (Н.-Лев., I, 1956, 429); *Ляля стояла перед своєю книжковою шафою, торкаючи поглядом знайомі корінці томів* (Гончар, IV, 1960, 43).

3. Частина аркуша, що залишається після відривання квитанції, ордера тощо в квитанційній, ордерній і т. ін. книжці. *Кривлячись від їдливої цигарки в зубах, він* [рахівник] *неохайно кидав корінці ордерних книжок товстому.. помбухові* (Ле, Міжгір'я, 1953, 173).

КОРІНЙТИСЯ, йться, *недок., у кому—чому.* 1. Мати своєю причиною, підставою, джерелом. *Йому* [І. К. Карпенкові-Карому] *головне довести глядачеві, що нещастя, які обрушуються на Софію, на Гната, коріняться не в чийсь злій вдачі, а що вони викликані умовами тодішнього життя* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 79).

2. Глибоко таїтися, міститися.

КОРІННИ́Й, а́, е́. 1. Споконвічний, постійний (про населення певної місцевості, представників певного середовища тощо). *Емігранти не були корінними жителями південної частини Балканського півострова, а прийшли сюди з півночі* (Іст. стар. світу, 1957, 69); *Дивною була ця любов до степових рослин і запахів у нього, корінного поліщука, який народився і виріс у суворих пущах, під шум вікових полеських дібров* (Гончар, III, 1959, 63); // Властивий певній мові з найдавніших часів її розвитку. *Корінна лексика.*

△ **Корінни́й зуб** — один із п'ятп задніх зубів кожної щелепи.

2. *геол.* Який знаходиться на місці первісного утворення. *У межах правобережної частини Придніпровської низини близько до Києва корінна рівнина збереглася від розмиву у вигляді окремих останців* (Геол. Укр., 1959, 373); *Корінна порода.*

3. Який стосується основ чого-небудь; істотний (у 1 знач.). *Питання про диктатуру пролетаріату є корінне питання сучасного робітничого руху в усіх без винятку капіталістичних країнах* (Ленін, 31, 1951, 300); *Хоч я знав, що корінної, найпотрібнішої ради ти мені не даси, але я вже не почував себе самотнім* (Л. Укр., III, 1952, 692); *Настав у війні корінний перелом: Б'ємо окупантів зимою і літом* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 302); *На базі спільності корінних інтересів робітників, селян, інтелігенції склалася незламна соціально-політична та ідейна єдність радянського народу* (Програма КПРС, 1961, 13).

4. *спец.* Головний, основний. *Корінний вал підіймального крана.*

Корінни́й кінь — те саме, що **корінни́к**.

5. *у знач. ім.* **корінни́й**, но́го, *ч.* Те саме, що **корінни́к**. *Вуздечки на конях і дуга корінного були обвішані бронзовими дзвіночками* (Руд., Остання шабля, 1959, 87).

КОРІННИ́К, а́, *ч.* Кінь, запряжений у голоблі (при наявності підпряжних); середній кінь у трійці. *Поторгав* [погонич] *гриву корінника і вже потім поважно усівся на високі козла* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

КОРІ́ННЯ, я, *с.* 1. Збірн. до **ко́рінь** 1, 2. *Буря.. вирвала кілька дубів з корінням* (Мирний, III, 1954, 188); *Масна земля оживляла коріння, гнала по стовбурах соки* (Шиян, Баланда, 1957, 60); * Образно. *Могутність радянського мистецтва полягає у тому, що воно своїм корінням входить глибоко у народне життя* (Рад. Укр., 10.III 1957, 1); Корінці деяких рослин, що їх використовують як ліки. *Під полом лежали усякі трави і коріння: м'ята, любисток, терлич, папороть* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); — *Не буде* [зараження],— *запевнив Денис.* — *У мене є всякі медикаменти і коріння* (Гончар, III, 1959, 43).

◇ **Докопу́ватися (докопа́тися) до коріння** *див.* **докопу́ватися; Коріння пуска́ти (пусти́ти)** *в що, в чому:* а) міцно, надовго закріплюватися де-небудь. *Люди стали на мирну колію, вже Радянська влада пустила глибоке коріння в народ* (Речм., Весн. грози, 1961, 59); б) набувати особливої сили, постійності (про почуття, звички тощо). *Бажання бавити собою, грати певну роль, чути похвали й сміх навколо себе пустили коріння в моїй душі* (Думки про театр, 1955, 104).

2. Коренеплоди, що їх уживають як присмаки до страв, напоїв; пряноші. *Отаман виніс із кімнати здорову пляшку горілки, настояну на жовтому корінні* (Н.-Лев., II, 1956, 224); *М'ясо.. дичини іноді шпигують ароматичним корінням* (Технол. приго. їжі, 1957, 50).

КОРІ́ННЯЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **коріння**. — *Яке корінняч ко, таке й насіннячко... У батька.. вдалися* (Кач., Вибр., 1953, 437).

КОРІННЯ́ЧЧЯ, я, *с.* Збільш. до **коріння**. — *Плечима оперся о сплетене корінняччя* (Фр., IV, 1950, 26).

КОРІНЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **корінець**; // Зробл. з корінця (у 1 знач.). *Корінцева цигарниця.*

КОРІ́НЧАСТИЙ, а, е. Який має велике, розгалужене коріння. *Як той хрін корінчастий: де вже розкоренився, то й посіяти за ним доброго нічого не можна* (Вовчок, I, 1955, 184).

КОРІ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **ко́рінь** 1, 2. *За кожним листочком і корінчиком доглядали, як тільки зійшли буряки* (Кучер, Дорога.., 1958, 212); * У порівн. *Простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова* (Фр., IV, 1950, 134).

КОРІНЯ́КА, и, *ж.* Збільш. до **ко́рінь** 1. *Свіже повітря пахло опарою і прісним духом вербової коріняки* (Тют., Вир, 1960, 106).

КО́РІНЬ, реня, *ч.* 1. Частина рослини, що міститься в землі й за допомогою якої рослина всмоктує з грунту воду з поживними речовинами. *Дніпро берег рив-рив, Яворові корінь мис* (Шевч., II, 1953, 342); *Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці* (Коцюб., I, 1955, 216); *Вбирання води та мінеральних ре-*

човин відбувається в молодих ростучих ділянках кореня (Практ. з анат. рослин, 1955, 166); * У порівн. *Вона* [вогнева позиція], *розгалужуючись, як корінь, на всі боки, розкинулась попід насипом ячейками і ходами сполучень* (Гончар, III, 1959, 24); // Деревина́ або речовина цієї частини рослини. *Калган-корінь м'якший гіркоту горілки* (Рибак, Помилка.., 1956, 247); // Підземна частина деяких рослин (моркви, буряків, петрушки тощо), що її вживають у їжу. *На буряках вона застала Христю Кавунову, що дочищала останні накопані корені* (Кучер, Трудна любов, 1960, 53).

△ **Соло́дкий ко́рінь** *(Glycyrrhiza* L.) — те саме, що **солоде́ць**; локриця.

◇ **Вирива́ти (ви́рвати) з ко́ренем** *кого, що* — знищувати, викорінювати, усувати кого-, що-небудь. *— Отой Ілян — хороша квіточка... Добре, що вчасно вирвали з коренем* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 151); **Дивіти́ся в ко́рінь** — заглиблюватися в суть справи; **Доко́пуватися (докопа́тися) до ко́реня** — те саме, що **Доко́пуватися (докопа́тися) до корі́ння** *(див.* **доко́пуватися**); **Ко́рінь життя́** — те саме, що **женьше́нь**. *Не одну тисячу кілометрів сходив він у російській тайзі в пошуках кореня життя — женьшеня* (Довж., I, 1958, 113); **На ко́рені** — у незжатому, нескошеному або незрубаному вигляді (про хліб, траву, дерево). *Так гнис деревина на корені: уже й віти її посохли, і середина випала, а вона все стоїть* (Мирний, III, 1954, 23); *Був тут і.. хліб, куплений на корені* (Стельмах, Хліб.., 1959, 71); **Пуска́ти (пусти́ти) ко́рінь** — надовго оселятися, міцно осідати де-небудь (про людину). *Хочеш бути шахтарем — глибше корінь пускай У прославлену землю Донеччини!* (С. Ол., Вибр., 1959, 199); **Руба́ти під ко́рінь** *кого, що* — підривати основу існування кого-, чого-небудь. *Самозонщиків треба рубать під корінь* (Кучер, Трудна любов, 1960, 497).

2. Частина зуба, волоса, нігтя тощо, яка міститься в тілі. *Зуби складаються з коронки, шийки й кореня* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 92); *— Хоч сама тонкорука, а як вхопила* [зуб] *за корінь, то так скрутила, мов добрий дядько* (Гончар, Тронка, 1963, 67); * Образно. *Коли б його, Терентія, сила, він би за насмішку судив би, як за задавнені борги, сам язиком з коренем вишарпував би* (Стельмах, I, 1962, 111).

3. *перен.* Початок, походження чого-небудь. *Багато що в ній* [статті] *подобалося й Тарасові, особливо думки про єдиний корінь слов'янських народів* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 159); // Основа, джерело, головна причина чого-небудь. *— Вони* [слуїти] *всьому злу корінь!* (Мирний, I, 1954, 183); [А р к а д і й *(до Ліди):*] *Старий більшовик сказав мені сьогодні: «Ти, Аркадій, відстав* [від життя] *і заплутався..» Чому я, молодий, відстав, а він ні — чому?.. Де корінь тут, де правда, скажи...* (Корн., I, 1955, 140); *Ленін, досконало володіючи марксистським методом пізнання, вміло розкривав корені кожного суспільного явища, визначав тенденцію його розвитку* (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

◇ **В (у) ко́рені** — у самій основі, цілком. *Перше півстоліття свого існування.. марксизм боровся з теоріями, які були в корені ворожі йому* (Ленін, 15, 1949, 17).

4. *грам.* Головна частина слова (без афіксів), що виражає його основне (лексичне) значення й не поділяється на морфеми. *Слово «маятник», я думаю, можна так залишить, бо корінь сього слова український* (Л. Укр., V, 1956, 20); *В основі слова в першу чергу виділяється так званий корінь, що містить у собі основний зміст лексичного значення слова* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 292); *Видозміни кореня, що утворюються внаслідок чергувань звуків, називаються варіантами кореня* (Сл. лінгв. терм., 1957, 84).

5. *мат.* Величина, що при піднесенні її до певного ступеня дає дане число. *Квадратний корінь.*

△ **Добува́ння ко́реня** *див.* **добува́ння**; **Добува́ти (добу́ти) ко́рінь** *див.* **добува́ти.**

◇ **Запряга́ти (запря́гти) в ко́рінь** — запрягати коня корінним (у 5 знач.). *І, загнуздавши раз коня, Він* [пан] *став питати в його: — Чи вас у корінь запрягти, Чи з боку — і з якого?* (Сам., I, 1958, 235).

КОРІНЬКО́ВИЙ, а, е. 1. Зробл. з кореня (у 1 знач.). *У руці* [гетьмана Самойловича] *— довженний костур з корінькóвою наголовкою* (Морд., I, 1958, 208).

2. Настояний на корінні (у 2 знач.). *Усякі горілки.. стояли.. Була.. і полинькова, і корінькова* (Кв.-Осн., II, 1956, 241).

КО́РКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ко́рок** 1, 2. *Коркова кора; Коркове виробництво;* // Зробл. з корка (у 1 знач.). *Голуб плавав у корковому поясі, і руки в нього були вільні* (Кучер, Чорноморці, 1956, 58); *Пораненого поклали на корковий матрац* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 338); // Який виробляє корки (у 2 знач.). *Корковий завод.*

△ **Ко́рко́вий дуб** — вічнозелене дерево, з кори якого роблять корки (у 2 знач.). *Цілий гай з коркового дуба... Просто собі оддери шматочок кори й затикай* (Вишня, I, 1956, 180).

2. З корками на підборах (про взуття). — *Що ж тобі, Парасочко, подарувати? — Коркові черевики! — каже* (Барв., Опов.., 1902, 104); *Бере чоботи коркові* (Сл. Гр.).

КОРКО́ШІ, ів, *мн., діал.* Плечі. *Андрусь.. приніс мене на коркошах* (Фр., IV, 1950, 187); *Під гору взяв від вінця на коркоші* (Черемш., Тв., 1960, 34).

КОРМ, у, ч. Їжа тварин. *Аж баба хліб броваку шпурнула.., То він за кормом і погнавсь* (Котл., I, 1952, 134); *На придолинку росла конюшина, пирій — сильний корм скотині* (Горд., II, 1959, 195); *Основним для курей є зерновий корм — овес, кукурудза, просо та відходи, які лишаються під час переробки (висівки, борошняний пил)* (Зоол., 1957, 129).

△ **Гру́бі корми́** *див.* **гру́бий**; **Дріжджо́вані корми́** *див.* **дріжджо́ваний**; **Зелені́ корм** *див.* **зелені́й.**

КОРМА́, и́, *ж.* Задня частина судна. *Сей, сидя на кормі, хитався* (Котл., I, 1952, 111); *Павлик сидів на кормі* (Донч., VI, 1957, 69).

КОРМИ́ГА, и, *ж.* Насильницьке панування; неволя, нрмо. *То як же мені свого чоловіка забути хоч на хвилинку? Він мене з пекла, з кормиги виволив!..* (Вовчок, I, 1955, 143); [А н д р і й *(до Олени):*] *Нехай умру в ярмі, пропаду у кормизі, а тебе не покину!..* (Кроп., I, 1958, 459); *Він бачив сам, як животіють люди під польською кормигою — ві Львові, в Дубні, в Корці* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 152).

КОРМИ́ЛО, а, *с., заст., поет.* 1. Весло або кормове стерно, за допомогою якого керують судном, човном. *І попливе човен З широкими вітрилами І з добрим кормилом* (Шевч., I, 1963, 261).

2. *перен.* Влада, керівництво. *Росла й зросла народна сила, Народний випростався стан, Коли у Січі до кормила Став непокірливий Богдан* (Рильський, III, 1961, 145).

КОРМИ́ТИ, кормлю́, ко́рмиш; *мн.* ко́рмлять; *недок., перех., розм., рідко.* Те саме, що **годува́ти** 1. — *Пистина Іванівна яким смачним борщем кормила, — не їси, було, а п'єш!* (Мирний, III, 1954, 266); *Птах пташаткам в тихім кутку Гніздечко звивав, ..зерном кормить, До сну їм співає* (У. Кравч., Вибр., 1958, 204).

КОРМИ́ТИСЯ, ится́я, *рідко.* Пас. до **кормити.**

КОРМЛІ́ННЯ, я, *с.* У Росії XIV — першої половини XVI ст. — система винагородження царських намісників, які виконували судово-адміністративні функції

та одержували право стягати з населення податки, мито тощо на свою користь. *Намісники управляли дорученими їм областями й чинили суд. За це вони за старим звичаєм діставали право на кормління, тобто на збір на свою користь певних доходів з населення* (Іст. СРСР, I, 1957, 102).

КОРМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **корм**, напр.: кормовиробництво, кормодобування, кормозапарник, кормороздавальний і т. ін.

КОРМОВИЙ [1], а, е. Прикм. до **корм**. *Кормові якості зернових бобових культур досить високі* (Зерн. боб. культ., 1956, 3); *Кормові ресурси;* // Який служить кормом. *Високу ефективність мікродобрив виявлено й при вирощуванні таких цінних кормових культур, як конюшина, люцерна, земляна груша, кормові буряки, картопля, люпин тощо* (Наука.., 2, 1957, 24).

Кормова́ ба́за — запаси кормів для тваринництва, а також джерела їх здобування та виробництво. *Для розвитку тваринництва вирішальне значення має міцна кормова база* (Рад. Укр., 4.VIII 1959, 2).

△ **Кормові дріжджі** *див.* **дріжджі.**

КОРМОВИЙ [2], а, е. Який міститься на кормі. *Ворожий снаряд розірвався недалеко від кормової гармати* (Ткач, Моряки, 1948, 38); *Кормовий прапор; Кормовий трюм.*

КОРМОДРОБА́РКА, и, *ж.* Машина, що подрібнює корм. *Універсальна кормодробарка.*

КОРМОКУ́ХНЯ, і, *ж.* Окреме або суміжне з оборою приміщення, у якому переробляють і готують корми за допомогою спеціальних машин. *На кожній фермі є кормокухня, обладнана запарниками та іншими потрібними машинами* (Колг. Укр., 4, 1957, 3).

КО́РНЕР, у, *ч.* У футбольній грі — штрафний кутовий удар у напрямі воріт тієї команди, один із гравців якої вибив м'яч за лінію своїх воріт. *А ви прислухайтесь до тих хлоп'ят. Тут вам і «офсайт», і «корнер», і «пенальті», і «аут», і все, все...* (Вишня, I, 1956, 402).

КОРНЕ́Т [1], а, *ч.* У царській армії — перший офіцерський чин у кавалерії, що відповідав підпоручикові в піхоті, а також особа, що мала такий чин; хорунжий. *Приставу, обважнілий гвардії корнет у відставці, посміхаючись, вислухав Стадницького* (Стельмах, Хліб.., 1959, 209).

КОРНЕ́Т [2], а, *ч.* Духовий мідний музичний інструмент типу вкороченої труби.

КОРНЕ́ТИСТ, а, *ч.* Музикант, що грає на корнеті. *Наперед вийшли два корнетисти. Вони високо підняли свої труби.. і голосно й урочисто протрубили, як на параді* (Кучер, Трудна любов, 1960, 163).

КОРНІШО́Н, а, *ч.* Маленький молодий огірок для консервування або мариновання. *Плоди огірків споживають зеленими.. Залежно від віку й розміру їх називають зеленець, корнішон* (Овоч., 1956, 309).

КОРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кора́** в 1 знач., напр.: корообдира́ч, короочи́сний і т. ін.

КО́РОБ, а, *ч.* 1. Виріб із лубу, бересту, лози тощо для пакування, перенесення або зберігання чого-небудь; козуб. *Назався грибом — лізь у короб* (Номис, 1864, № 7076); *Сіяч ходив по ниві, брав рукою зерно з мішка або з короба, підвішеного в нього через плече* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 407); * Образно. *В цей момент йому дуже хотілося вірити, що доля відміряла йому здоров'я щедрим коробом* (Збан., Сеспель, 1961, 205).

2. Верхня частина воза, саней з боковими стінками й сидінням.

3. *розм.* Те саме, що **жо́лоб** 1. *Побрязкуючи прив'язю, коні гризуть дерев'яні коробй й щаблі ясел* (Кир., Вибр., 1960, 353).

КОРОБЕ́ЙНИК, а, *ч.* У дореволюційній Росії — мандрівний крамар, що розносив по селах у коробі дрібний крам. *Під шатрами торгували.. коробейники стрічками, ситцем* (Н.-Лев., I, 1956, 58); *Собаки.. зразу посхоплювались і загавкали, мов на вовка або на коробейника* (Барв., Опов.., 1902, 418).

КОРО́БКА, и, *ж.* 1. Невелике вмістище різної форми з картону, пластмаси, фанери тощо, звичайно з кришкою. *Там усе повозки стоять, понакладувані ящики, коробки, і усе з товаром* (Кв.-Осн., II, 1956, 402); *У другій руці Софія несла несесер та коробку з капелюшем* (Л. Укр., III, 1952, 522); *Кузнецов.. вийняв з кишені коробку сірників* (Голонко, II, 1957, 550); *Плівка лежить на столах і шухлядах.. у металевих круглих коробках* (Ю. Янов., II, 1958, 98); * Образно. *Я взяв каретку, .. дверцята грюкнули, і ми лишились в тісній коробці* (Коцюб., II, 1955, 437).

2. *рідко.* Те саме, що **мі́рка** 2. *Дають мені, матусенько, жита по коробці* (Сл. Гр.); *Надійшов, нарешті, й такий день, що довелося замісити останню коробку борошна* (Л. Янов., I, 1959, 42).

З коро́бки (за коро́бку) молоти́ти, *заст.*— молотити, одержуючи як плату відповідну міру вимолоченого зерна. *Менший знов просить: «Братику мій, дай мені хоч з коробки молотить». — «Не дам,— каже старший,— який з тебе молотник?»* (Стор., I, 1957, 31); *У нас у кого нема свого плуга, волів... становиться молотити за коробку* (Барв., Опов.., 1902, 303).

3. Кістяк, основа якої-небудь будівлі. *Баштові крани.. поралися біля цегельних коробок майбутніх будинків* (Руд., Остання шабля, 1959, 24); *Задимлені коробки з'єднаних один з одним будинків вражали своєю спустошеністю* (Хижняк, Тамара, 1959, 281).

4. *спец.* Вмістище для різних механізмів, приладів тощо. *Юрій поклав трубку і погладив рукою чорну блискучу коробку телефону* (Собко, Зор. крила, 1950, 6).

△ **Коро́бка шви́дкостей (переда́ч)** — механізм для зміни швидкості, іноді й напрямку руху в автомашинах, верстатах і т. ін. *Для зміни числа обертів служить коробка швидкостей* (Токарна справа.., 1957, 6); *Христина відразу зрозуміла, що тут щось негаразд з муфтою зчеплення або коробкою передач* (Збан., Переджнив'я, 1955, 370).

5. *заст.* Старовинний головний убір заміжніх жінок. [Марта:] *Надінуть на голову коробку, волю дівочу закажуть, світ зав'яжуть...* (Вас., III, 1960, 84); *На голові коробка велика.., шовковою хусткою вив'язана* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 81).

△ **Черепна́ (мозкова́) коро́бка** — кісткове утворення, у якому міститься головний мозок. *У черепі кроля дуже розвинена мозкова коробка, в якій є головний мозок* (Зоол., 1957, 136).

КОРО́БКОВИЙ, а, е. Прикм. до **коро́бка** 1, 3, 4. *Коробкове виробництво;* // Який виробляє коробки. *Коробковий цех.*

КОРО́БОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **коро́бка** 1. *А до мене Яків приходив, коробочку раків приносив* (Сл. Гр.); *Кінчивши говорити, підійшов голова району до Марти і підніс їй маленьку-маленьку коробочку, сірники мовби* (Ряб., Жайворонки, 1957, 53).

2. Сухий плід рослини, у якому міститься насіння. *Плід льону-довгунця — невелика куляста коробочка з п'ятьма гніздами* (Техн. культ., 1956, 11); *На полі вже дозрів бавовник білосніжний, свої коробочки розкрив* (Забіла, У.. світ, 1960, 111).

КОРО́БОЧНИК, а, *ч.* Робітник, що виготовляє коробки (у 1, 4 знач.).

КОРО́БОЧНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **коро́бочник.**

КОРО́БЧАСТИЙ, а, е. Схожий на коробку (у 1 знач.). *Борозноутворювач коробчастої форми дає змогу садити саджанці на глибину до 60 сантиметрів* (Колг. Укр., 9, 1956, 37).

КОРО́ВА, и, *ж.* 1. Велика парнокопитна свійська молочна тварина; самка бугая. *Котра корова багато реве, то та молока мало дає* (Номис, 1864, № 12881); *На просторному дворі мекали вівці, стояли потомлені воли. Молодиця доїла корову* (Н.-Лев., II, 1956, 205); *На лісовій галявині під доглядом пастухів паслися корови й коні* (Донч., II, 1956, 62); * У порівн. — *Ось я виплакалась (ревла, їй-богу, як корова), і тепер мені легко* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); // Самка деяких порід великих рогатих тварин (лося, оленя тощо).

△ **Морська́ коро́ва** — вимерлий водяний ссавець ряду сиреноподібних; ритина. *Із морських тварин.. зазначу таких-о: дельфін, ..морський кінь, морська корова, краб* (Вишня, I, 1956, 175).

◇ **Дійна коро́ва** *див.* **дійна**; **Ля́чить (іде́, приста́ло** *і т. ін.),* **як коро́ві сідло́** — зовсім, аж ніяк не пасує комусь. [О х р і м:] *А й пристало* [вбрання] *тобі, як корові сідло!* (Кроп., I, 1958, 384); **Як (на́че, ні́би, мов, немо́в** *і т. ін.)* **коро́ва язико́м злиза́ла** *див.* **зли́зувати.**

2. *перен., зневажл.* Про незграбну, товсту або нерозумну жінку. *Жінка його не сподобалась мені: неінтелігентна, нецікава, суща корова (вибачай за вислів!)* (Коцюб., III, 1956, 168).

КОРОВА́Й, ю, *ч., етн.* Великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля. *Хорошії коровайниці хороший коровай бгають* (Номис, 1864, № 7156); *Починався весільний обряд.. печенням короваю* (Фр., VIII, 1952, 61); *На середньому столі стояв.. великий, спечений на всю піч з різними фантазіями коровай* (Кач., Вибр., 1953, 287).

КОРОВА́ЙКА, и, *ж. (Plegadis falcinellus).* Дикий птах родини ібісових, що гніздиться колоніями в очереті або плавнях.

КОРОВА́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **коровай.** *Коровайні шишки; Коровайний батько.*

КОРОВА́ЙНИЦЯ, і, *ж.* Жінка, що виготовляє коровай. *У суботу зібрала Ївга коровайниць: бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять* (Кв.-Осн., II, 1956, 301); *Заспівала найстарша коровайниця, приступаючи з ножем до великого весільного короваю* (Кач., Вибр., 1953, 291).

КОРОВА́РНЯ, і, *ж.* Те саме, що **корі́вня.** *Сонце поклало багрець на бідони, що стоять біля короварні* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 65); *Чути було, як два артезіани дзвенять колесами, женучи воду в короварню і стайню* (Кучер, Полтавка, 1950, 4).

КО́РОВИЙ, а, е, *мед.* Стос. до кору. *Корове захворювання.*

КОРОВИ́Й, а́, е́. Стос. до кори головного мозку. *Корові центри.*

КОРОВИ́НА, и, *ж., розм.* Невелика або погана корова. *Не скоро діждалася вона з неї* [теличкн] *коровини, бо вона не мала багато поля* (Коб., III, 1956, 533).

КОРО́ВИЦЯ, і, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **корова 1.** [М а т и:] *Пора ж тобі коровицю здоїти, оту молочну* (Л. Укр., III, 1952, 254); *А я гадав, пане брате, що то зоря ясна, А то моя дівчинонька коровицю пасла* (Коломийки, 1969, 154).

КОРОВ'ЯК, у́, *ч.* 1. *бот.* Те саме, що **дивина́** [2]. *Сьогорішні коров'яки зеленіли між жовтими торішніми* (Мирний, I, 1954, 255); *Мов свічки, горіли жовтим цвітом високі коров'яки, ніжно білів ромен* (Панч, Гомон України, 1954, 53).

2. Кал корів, волів і т. ін. *Побілення дерев розчином вапна з коров'яком також захищає їх від пошкодження зайцями* (Колг. Укр., 10, 1960, 33).

КОРОВ'ЯКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **коров'як** 1. *Коров'яковий відвар.*

КОРО́В'ЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **коро́ва 1.** *В нас раз у раз під вікнами брязкіт навантажених возів, овечі та коров'ячі голоси* (Л. Укр., V, 1956, 343); *М'ясо її* [ведмедиці] *смачніше від коров'ячого* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 69); // Вигот. із молока корови. *Коров'яче масло;* // Власт. коровам. *Коров'яча віспа.*

КОРОГВА́, и́, *ж.* 1. *заст.* Прапор. — *А корогву принесли? — Ось вона! Є! — обізвався Мажуга і, розгорнувши, підняв* (Коцюб., II, 1955, 81); // *іст.* Військовий бойовий прапор. *Хай заграють сурмачі; Сутим золотом засяють Корогви і пірначі* (Щог., Поезії, 1958, 203); *Хвала безсмертним Жовтим Водам, Огням козацьких корогов!* (Рильський, III, 1961, 145).

2. Підрозділ у польсько-литовській армії XVI—XVII ст. та в козацькому війську. *Кілька кінних корогов.. раптом повернули знову через річку, до правого берега* (Кач., Вибр., 1953, 21).

3. *церк.* Прикріплене до довгого держака полотнище (чи бляха) з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу. *Ми увійшли в церковцю.. Двома рядками стоять корогви* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *З відчиненої брами Січової Покровської церкви виходив столітній батюшка з причтом, співчими, корогвами і святою водою* (Довж., I, 1958, 234).

4. *заст.* Шматок червоної тканини, вивішуваний уранці після шлюбної ночі, якщо молода виявлялася незайманою. *Біля червоної корогви казились п'яненькі молодиці і стара баба: танцювали, вибивали тропака* (Стор., I, 1957, 360).

КОРОГО́В, гва, *ж., заст., церк.* Корогва (у 1, 3 знач.). *Його погляд зупинився на жалібній корогві, застромленій у тин. Корогов було зроблено з двох почеплених на тичці хусток: білої й чорної. То був знак, що в хаті є мрець* (Коцюб., I, 1955, 230).

КОРОГО́ВКА, и, *ж., заст., церк.* Зменш. до **корогва́ 1, 3.** *Пішло військо, короговки сяють, Попереду музиченьки грають* (Чуб., V, 1874, 504); *Не дуже ремствував* [Терентій] *і тоді, коли старий купляв для церкви короговку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 472).

КОРОДИ́ТИСЯ, ро́дж(у́)ся, ро́ди́шся, *недок., розм.* 1. Скаржитися, жалітися на біль, нездужання; кволитися (у 2 знач.). *Як прийшла косовиця, то й жінка кородиться; прийшли жнива, ходить жінка, як нежива, а як прийшла Покрова, то й жінка здорова* (Номис, 1864, № 10859); *Незабаром мати почала кородитись на груди, сохнуть та в'янути* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); // Корчитися (від болю). *Полизають* [люди] *борщу, ковтнуть галущок із шість,— Уже й кородяться, що й бабка не порадить* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 185); *Аж кривився* [Захар], *кородячись від якихось рефлективних болів у зовсім загоєній рані в плечі* (Ле, Право.., 1957, 161).

2. Не погоджуватися з чим-небудь; упиратися, пручатися. [Т е т я н а:] *Та нуте лиш перестаньте кородиться; випийте кубочок меду, то горло і прочиститься* (Котл., II, 1953, 48); *Вони.. його тягнуть до волості, а він не хоче, кородиться* (Сл. Гр.).

КОРОДУВА́ТИ, у́є, *недок., перех., спец.* Спричиняти корозію чого-небудь (про дію хімічних сполук, газів, вологи). *Аміачна вода та аміакати швидко й сильно кородують мідь, бронзу, латунь* (Наука.., 8, 1958, 37).

КОРОЗІЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до корозії. *Всі метали мають різну корозійну стійкість* (Фрез. справа.., 1957, 42).

КОРО́ЗІЯ, ї, *ж.* 1. *хім.* Руйнування поверхні металів унаслідок їх хімічної взаємодії з зовнішнім середовищем; іржавіння. *Хімічна корозія виникає в результаті дії на поверхню металів і сплавів атмосфери повітря, сірчастого й вуглекислого газів, ..кислот, лугів, солей і т. ін.* (Слюс. справа, 1957, 60); *Щоб зберегти метали від корозії, їх доводиться покривати захисними плівками, нікелювати, хромувати або фарбувати* (Наука.., 2, 1963, 4).

2. *геол.* Руйнування гірських порід під впливом повітря та води.

КОРОЇД, а, ч. Жучок-шкідник бурого або чорного кольору, що живе під корою, рідше — в деревині та корі дерев. *Роздовбуючи гнилу деревину, відриваючи кору, дятел знищує тисячі личинок короїдів* (Корисні птахи.., 1950, 54); *Вона* [жінка] *була худа і висока, наче високе дерево, сточене короїдом* (Рибак, Час.., 1960, 125).

КО́РОК, рка, ч. 1. Кора коркового дуба, яку використовують для різних потреб; // Вторинна покривна тканина рослин, що міститься під корою або шкіркою. *Корок захищає рослину від проникнення в неї бактерій і грибків, а також від об'їдання кори тваринами* (Практ. з анат. рослин, 1955, 72).

2. Затичка для пляшки та ін. посуду з кори такого дерева. *Стара хвацько вибиває корок з пляшки, переливає горілку до карафки* (Ю. Янов., IV, 1959, 148); *Скрізь бринів сміх. Хлопали корки з пляшок* (Смолич, II, 1958, 114); * У порівн. *Смоляве із сіней.. вилетів, мов корок із пляшки* (Чорн., Красиві люди, 1961, 27); // Взагалі будь-яка затичка для посуду, трубок і т. ін.

3. Те саме, що **підбо́р**; каблук. *Сотничиха дивиться, усміхається, встає, стукає корками і теж пускається у танець* (Стор., I, 1957, 301); *Софія не дуже висока, .. ходить на високих корках* (Л. Укр., III, 1952, 499); *На стрункіх ногах — капронові панчохи і спортивні туфлі на низеньких корках* (Кучер, Прощай.., 1957, 43).

КОРОЛЕ́ВА, и, *ж.* 1. Жін. до **коро́ль** 1. *Глава монархії — король або королева — успадковує владу* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7); * У порівн. *Іван ходив по кімнаті з натхненним обличчям та дивував всіх зразками найкращих промов, а курсистка сиділа в казковому захваті, як королева в підводному царстві* (Коцюб., II, 1955, 219).

2. *чого, перен., розм.* Про жінку, що виділяється серед інших красою, поставою, вмінням і т. ін. *Раз.. Катерину навіть обрали «королевою балу»* (Вільде, Сестри.., 1958, 508); *Королева гімнастики;* // Про те, що переважає де-небудь, має найбільше значення. *Ніяке дерево не витримує в цім безводнім солончаковім краю, на паленых вітрах, і тільки вона, жилава акація, цупка та колюча королева півдня, веселить людський зір* (Гончар, II, 1959, 278).

3. Дружина короля (у 1 знач.). *Вмерла наша королева, а король не встиг жалоби доносити, а вже посватався* (Л. Укр., II, 1951, 191).

4. Друга після короля й найсильніша фігура в шаховій грі; ферзь. [Гайдаренко:] *Ну, так ми ж тоді ось як. (Робить хід).* [Папахида:] *Запишемо. Член ЛКСМУ Павло Гайдаренко обороняє королеву* (Мик., I, 1957, 200); *Надто глибоко в тил зайшла чорна королева* (Собко, Любов, 1935, 6).

КОРОЛЕ́ВИЙ ЦВІТ (*Phaseolus multiflorus* L a m.). Декоративна трав'яниста рослина родини бобових з витким стеблом, загостреними округлими листочками й червоними, блідо-рожевими або строкатими квітками; королів цвіт. *Між городиною.. жартівлива рука бризнула квітами: королевий цвіт, кручені паниці, чорнобривці* (Вас. II, 1959, 195); *Переплітаючись химерно та красиво, Рослини різні тут п'ялися в височінь: І гречка, і овес, і золотий ячмінь, І королевий цвіт* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 92); * Образно. *Не чуло ти і не бачило ще нічого, мій королевий цвіте!* (Барв., Опов.., 1902, 125).

КОРОЛЕ́ВИЧ, а, ч. Син короля (у 1 знач.). *Ой поїхав королевич на прогуляння* (Чуб., V, 1874, 768); *Завели її мрії рожеві: Королевича малювали їй мрії* (Еллан, I, 1958, 63).

КОРОЛЕ́НКО, а, *ч., нар.-поет.* Те саме, що **королевич**. *Дасть тобі король червоную корогов, .. А короленко — вороного коня* (Чуб., III, 1872, 281).

КОРО́ЛИК, а, ч. 1. Зменш. до **коро́ль** 1.

2. Дрібний лісовий птах ряду горобиних із сіруватo-зеленим пір'ям та оранжевим або жовтим тім'ям; золотомушка.

КОРОЛИ́ХА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **королева** 3. *Дасть тобі король червоную корогов, А королиха — полумисок червінців* (Чуб., III, 1872, 281).

КОРОЛИ́ЦЯ [1], і, *ж., діал.* Королева (у 3 знач.). *З'їла царя й царицю, короля й королицю* (Сл. Гр.).

КОРОЛИ́ЦЯ [2], і, *ж. (Chrysanthemum leucanthemum* L.). Багаторічна дика трав'яниста рослина, що має жовті або білі квітки з жовтими осередками; польова ромашка; білий ромен. *Літо ще не встигло прив'ялити буйну зелень весни, але вже жбурнуло на луги понад Ворсклою повні жмені жовтогарячих королиць* (Дмит., Обпалені.., 1962, 15); *На лісових галявинах білими скатертинами стеляться квіти королиці* (Веч. Київ, 26.VI 1961, 4).

КОРОЛІ́В, лéва, лéве. Прикм. до **коро́ль** 1; належний королю. *Я шукав, я питав королевого двора* (Сл. Гр.).

△ **Королів цвіт** — те саме, що **Королéвий цвіт**. *У городі і в саду ясніли.. осінні квіти: різнобарвні гайстри, палка красоля, гвоздики, гарячий, як кров, королів цвіт* (Вас., II, 1959, 267).

КОРОЛІ́ВНА, и, *ж.* Дочка короля (у 1 знач.). *Поміж лицарів блискучих, поміж дам препишно вбраних королівна йде поволі у буденних чорних шатах* (Л. Укр., I, 1951, 436); *Розсердився-розгнівався під кінець король і сказав королівні: — Доки це я буду приймати твоїх гостей, харчувати й частувати, ..даю моя мила?* (Грінг., Вибр., 1959, 445); * У порівн. *Був Максим удовець, мав дві дочки. Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна* (Вовчок, I, 1955, 90).

КОРОЛІ́ВСТВО, а, *с.* Монархічна держава, яку очолює король (у 1 знач.) або королева (у 1 знач.). — *А коли ти англійській короні Віддаси королівство своє, Знай, що в тую ганебну годину Пропаде й панування твоє* (Л.Укр., I, 1951, 361); *Їм* [панам] *байдуже, що козацький край — найкраща, найкоштовніша перлина королівства — горить в огні найлютішого повстання* (Кач., II, 1958, 411).

КОРОЛІ́ВСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **коро́ль** 1 і **королéва** 1. *Сім уже літ.. Висіла туга й печаль над двором королівським Ойнея* (Фр., XIII, 1954, 315); *Перед ним здіймався королівський замок з невеликою вежею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5); // Власт. королю або королеві. *Добре.., що шовкові брови удались, хода павина да вид королівський,— дак і козака доскочила!* (Барв., Опов.., 1902, 121).

2. Який міститься на тій половині шахової дошки, що й король. *Королівський пішак.*

3. Уживається як складова частина назв деяких рослин і тварин. *Ми їх витягали на сонце, .. червоних чортів і кардиналів, собачих рибок і королівських* (Коцюб., II, 1955, 300); *Мухомор королівський.*

КОРОЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **королюва́ти**. *Він і уві сні бачить королювання* (Ле, Україна, 1940, 68).

КОРОЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок.* 1. Бути королем (у 1 знач.), правити королівством. *Багатий дуже був той край, Де він* [Лев] *королював* (Гл., Вибр., 1957, 148).

2. *перен., розм.* Мати владу над ким-небудь; володарювати. *Моїй Насті не буде над ким королювати, хіба над.. німою француженкою* (Н.-Лев., III, 1956, 247).

КОРО́ЛЬ, я́, ч. 1. У деяких феодальних і буржуазних країнах — титул монарха, а також особа, що має цей титул. *Було, шляхта, знай, ..День і ніч гуляє Та королем коверзує...* (Шевч., 1, 1951, 82); *Ішов 1848 рік.. Загомоніли піддані проти своїх королів* (Мирний, І, 1949, 231); *Князі і королі — все кануло у воду, Неволі чорної нікому не вернуть* (Рильський, III, 1961, 232).

2. *чого, перен., розм.* Про чоловіка, що відзначається особливою красою, вмінням тощо. *Король балу; // також з означ.* Про великого монополіста в якій-небудь галузі промисловості або торгівлі. *Хоч корчилась за океаном Гарматні й сталькі королі,— Наш прапор над домом-титаном* [Кремлем] *Про мир провіщав всій землі* (Бажан, Роки, 1957, 262).

3. Ігральна карта, що зображує чоловічу постать із короною на голові. *Бурлаки грали в карти, такі засмальцьовані, що на них ледве червоніли безталанні королі* (Н.-Лев., II, 1956, 201); *Ярина.. розкладає карти.* [Я р и н а:] *Бубновий король сумує за бубновою дамою* (Корн., II, 1955, 109).

4. Головна фігура в шахах. *Король, як і ферзь, може ходити в усякий бік — по вертикалі, горизонталі і діагоналі, але тільки на сусіднє поле* (Перша книга шахіста, 1952, 27); *— Справді, справді! — відгукнувся Коротков, дуже лайнятий поганим становищем свого короля.— Тобі мат!* (Собко, Скеля.., 1961, 99).

5. Весняна танко́ва забава молоді. *— Ну лиш у хрещика або в короля! Зчеплюються руками і мене вхоплять та й понесуться, регочучись, аж земля гуде* (Вовчок, 1, 1955, 60); [1-ша дівчина:] *Розводьте огнище, скакать будем!..* [Декотра із дівчат:] *Е, ні! Краще будем короля водити!* (Вас., III, 1960, 19).

КОРОЛЬО́К, лька́, ч., *розм.* Король незначної, невеликої держави. *Всі сусідні корольки.. Пішли в похід з своїм народом* (Котл., І, 1952, 193).

КОРО́МИСЛО, а, *с.* 1. Дерев'яна вигнута палиця з зарубками або гачками на кінцях, якою носять на плечах відра з водою тощо. *Несучи на коромислі коновки з водою, вона твердо ступала по розмоклій глині босими, червоними ногами* (Фр., І, 1955, 82); *Параскіца набрала води й скинула коромисло на плечі* (Коцюб., І, 1955, 272); *Зінька, ..не кваплячись, заходилася складати на коромисло випрану білизну* (Шиян, Баланда, 1957, 19); * У порівн. *Позаду нього теліпався вигнутий коромислом вовчий хвіст* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 54).

◇ **Дим коро́мислом** *див.* дим.

2. Рід важеля з точкою опертя посередині, який застосовують у вагах, паровій машині тощо. *Головною частиною.. терезів є коромисло* (Фізика, І, 1957, 21).

3. Дитяча гра, суть якої в тому, що двоє стають один до одного спиною і, переплівшись руками, по черзі нагинаються вперед, підіймаючи один одного.

КОРО́НА [1], и, *ж.* 1. Металевий з коштовними прикрасами вінець, що його носять на голові монархи як символ влади. *Там лежав князів скарб.., золоті корони, обсипані діамантами* (Н.-Лев., III, 1956, 302); *Цар старий давно помер, Замість нього вже тепер Син його сидів на троні В царському одязі й короні* (Перв., Райдуга.., 1960, 108); * Образно. *Так! пастух у полі — владар, Трон йому — гора крута, Сонечко над головою — То корона золота* (Л. Укр., IV, 1954, 120); // Зображення такого вінця на гербах, орденах і т. ін. *Ні, настане час великий Небесної кари. Розпадуться три корони На гордій тіарі!* (Шевч., І, 1951, 265); // *чого, перен.* Те, що своїм виглядом нагадує такий вінець. *Раптом на тлі синього моря пропливає корона золотого волосся. Морські очі* [жінки] *встромилися в мене і біле обличчя привітно киває* (Коцюб., II, 1955, 292); *Марійка.. трусонула короною каштанових кіс* (Донч., V, 1957, 278).

2. *перен.* Влада монарха. *Шотландське лицарство усе перейшло Служити в англійському війську, Пішло боронити мечем і щитом Корону і владу англійську* (Л. Укр., I, 1951, 354); *В Петрограді скинули вседержавну корону* (Ковінька, Кутя.., 1960, 115); // *заст.* Держава, уряд, влада (у 2 знач.). *Старий Кодак був колись городом і належав до польської корони* (Стор., 1, 1957, 246); *Європеєць — захисник колоній Все хитрує, крутить і вихля, Він британській молиться короні Й африканця жалить, мов змія* (Дмит., Осінь.., 1959, 19).

3. *астр.* Світлий ореол навколо Сонця, який видно під час сонячного затемнення. *Під час повного сонячного затемнення, коли Місяць закриває диск Сонця, яскраве світло не перешкоджає бачити слабке світло корони* (Наука.., 2, 1957, 12).

Со́нячна коро́на *див.* **со́нячний.**

4. Те саме, що **кро́на** [1]. *Понесло холодом.., й старі дуби та липи почули його і стрепенули своїми коронами* (Фр., VII, 1951, 143); *На вершечках* [сосон], *жовтих, як ананаси, лежали чорні корони, мов волохаті папахи* (Коцюб., II, 1955, 211).

КОРО́НА [2], и, *ж., рідко.* Те саме, що **кро́на** [2]. *Перемучився я так місяць і поїхав до Києва, до спеціаліста-професора. Що мені коштувало і нервів і грошей (40 корон кожні оглядини)* (Коцюб., III, 1956, 439); *Йому* [панові Бадовському] *залишилося тільки.. шляхетство, 12 корон пенсії і велике почуття* (Козл., Ю. Крук, 1957, 366).

КОРОНА́РНИЙ, а, е: △ **Корона́рні суди́ни,** *анат.* — кровоносні судини, що живлять серцевий м'яз; вінцеві судини. *Серце має кровоносну систему, що живить його,— коронарні (вінцеві) судини* (Заг. догляд за хворими, 1957, 75).

КОРОНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до коронації. *Коронаційний маніфест.*

КОРОНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Урочиста церемонія коронування монарха, що вступає на престол. *Зараз почали* [птахи] *зносити все, що потрібне для коронації: пташину корону, берло, царський плащ, трон, кадило і дорогі масті* (Фр., IV, 1950, 99); *Гарчить наш генерал про славу коронацій* (Еллан, І, 1958, 209).

КОРО́НКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **коро́на** 1, 4. *На голівці* [у дівчинки] *малесенька золота коронка* (Л. Укр., III, 1952, 488); *Коси заплела* [Катерина] *в дрібні сталки, в коронку виклала їх на голові* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 101).

2. Зовнішня частина зуба. *Зуби складаються з коронки, шийки й кореня* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 92).

3. Металевий або пластмасовий ковпачок, який насаджують на зуб, щоб зберегти його. *В роті у нього тьмяно блищали золоті коронки* (Донч., II, 1956, 76).

4. *техн.* Обідок різальних частин бура. *Сотні й тисячі тонн кварциту було вивезено, перш ніж коронки бурів торкнулися руди* (Ткач, Плем'я.., 1961, 134); *Через певний час допитливий розум чеканника і його вмілі руки створили універсальну бурову коронку. Вона надійно працює і в слабких, і в твердих породах* (Роб. газ., 29.I 1965, 2).

5. *діал.* Мереживо (у 1 знач.). *Була* [Целя] *тільки в сорочці, що обшита вгорі коронкою* (Фр., II, 1950, 288); *Батько приступив до ліжка, застеленого біленьким простиралом із коронками* (Мак., Вибр., 1954, 207).

КОРО́НКОВИЙ, а, е, *техн.* Який має коронку (у 4 знач.). *Коронковий бур.*

КОРО́ННИЙ, а, е. 1. Прикм. до **коро́на** 1. *Коронна прикраса.*

2. Стос. до корони (у 2 знач.); державний, урядовий. *Королева.. увічнювала свою коронну власність покордонною фортецею* (Ле, Право.., 1957, 194); *Звістку про те, що Потоцький стягає проти нього* [Довбуша] *коронне військо, він сприйняв зовсім не так безжурно, як хотів показати товаришам* (Гжицький, Опришки, 1962, 138).

Коро́нний ге́тьман, *іст.*— гетьман, якого призначав сам король. *На канапі.. лежить.. сам гетьман коронний — Потоцький, син старого Миколи Потоцького, що завершив сумно під Корсунем свою бойову славу* (Стар., Облога.., 1961, 23); **Коро́нний суд,** *іст.*— суд, що складався з постійних суддів-чиновників, яких призначав монарх. [Дрейсігер:] *Того чоловіка конечне треба під коронний суд віддати* (Л. Укр., IV, 1954, 237).

3. Найкращий, найбільш удалий (звичайно про роль, номер і т. ін. у репертуарі артиста). *Він передивився.. усі її* [актриси] *давніші портрети «в коронних ролях» і в «бойових» убраннях* (Л. Укр., III, 1952, 696); *Нетерпляче чекав* [Роман]: *коли ж вона, нарешті, заспіває свою коронну, як йому здавалося, пісню про Романа і Марусю?* (Минко, Ясні зорі, 1951, 190); *Я вирішив продемонструвати свій.. коронний номер* (Сміл., Сашко, 1954, 262).

КОРОНО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **корону́вати.**

2. *у знач. прикм.* Який має владу монарха, вінчаний на царювання. *Чим же гірша моя королева від інших коронованих осіб?..* (Л. Укр., III, 1952, 577); *Новий коронований деспот Микола I нещадно розправився з декабристами* (Слово про Кобзаря, 1961, 8); // Увінчаний короною (у 1 знач.). *Хотілося б зогнать оскому на коронованих главах. На тих помазаниках божих...* (Шевч., II, 1953, 69).

КОРОНО́ГРАФ, а, ч. Телескоп для фотографування корони Сонця. *У полі зору коронографа Кримської обсерваторії* [21 жовтня 1965 р.] *з'явилась дуже невиразна світла рухома плямка. Вона й виявилась кометою* (Наука.., 3, 1966, 31).

КОРОНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **корону́вати** і **корону́ватися.** *Погоджуючись на коронування, Данило мав інше на думці — здобути військових спільників на заході, щоб стати гуртом проти татар* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 577).

КОРОНУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Вінчати кого-небудь на царювання. * Образно. *Ролі розподілили, на суфлера урочисто коронували.. білявого комсомольця Івася Литвиненка* (Кир., Вибр., 1960, 218).

КОРОНУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, *недок. і док.* Вінчатися на царювання. *Галицько-волинський князь* [Данило] *коронувався в 1253 р.* (Іст. УРСР, I, 1953, 105); *Хлопці раненько встали і пішли дивитись, як цар коронується* (Калин, Закарп. казки, 1955, 69).

КО́РОП, а, ч. Прісноводна (переважно ставкова) костиста риба родини коропових, що має темно-золоту луску. *В березі є човни.., на котрих рибалки ловлять коропи* (Н.-Лев., IV, 1956, 77); *Стис удлище, підсік... Ого, ніврокуї Немов струна, співав волосінь, І короп кидається у глибінь, Згинав вудлище в дугу широку* (Рильський, II, 1960, 121).

△ **Дзерка́льний ко́роп** *див.* **дзерка́льний.**

КОРОПИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **ко́роп.** *Гірше, ..коли попадеться такий коропище, що з вашої ліски залишиться тільки клаптик* (Вишня, II, 1956, 247).

КО́РОПІВ, пова, пове. 1. Прикм. до **ко́роп.** *Не можна пропустити нагоди побродити в теплій ставковій воді. Іншого разу це було суворо заборонено заради коропового спокою* (Донч., I, 1956, 51); // Пов'язаний з розведенням коропів. *Коропове ставкове господарство.*

2. *у знач. ім.* **ко́ропові,** вих, *мн.* Родина костистих (переважно прісноводних) риб, які мають промислове значення (короп, сазан, лящ, вобла та ін.). *Багаті на рибні запаси.. нижні течії Дніпра та Бугу. На першому місці за кількістю стоїть родина коропових* (Наука.., 10, 1960, 31).

КОРОПЧУ́К, á, *ч., розм.* Невеликий короп. *Спіймався коропчук вагою приблизно в півкілограма* (Гур., Життя.., 1954, 238).

КОРО́СТА, и, *ж.* Заразна шкірна хвороба людини й тварин, що виникає внаслідок проникнення в шкіру коростяних кліщів. *Короста не проста: на кого схоче, на того й нападе* (Номис, 1864, № 157); *Короста — заразна хвороба. Її викликає дуже маленький, непомітний для ока кліщ* (Хвор. дит. віку, 1955, 203); *Всі* [в'язні] *в концтаборі люто шкребли ноги і ребра — поширилась така короста, що люди аж плакали від люті й безсилля* (Збан., Єдина, 1959, 294).

КОРО́СТЯВИЙ, а, е. Хворий на коросту. *А тут йому з березника назустріч шкандиба рижа кобила, коростява коняка* (Ле, Історія радості, 1947, 29).

КОРО́СТЯНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́рбста.** *Коростяний свербіж.*

△ **Ко́рбстяний кліщ** — паразит на тілі теплокровних тварин та людини, збудник корости. *Березовий дьоготь народ уживає для знищення коростяних кліщів* (Лікар. рослини.., 1958, 155).

КОРОТА́Й, я́, *ч., розм.* Низька на зріст людина. *Пахол сильно шкутильгав.. Він був зовсім калічний коротай!* (Смолич, Ми разом.., 1950, 124).

КОРОТА́ТИ, аю, аєш, *недок., перех., у сполуч. зі сл., що означають час, розм.* Заповнювати час якоюсь діяльністю, проводити його в розвагах, іграх і т. ін., аби тільки він швидко й непомітно минав, проходив. *Засміялась* [Маруся]. *Пішла.. Стою, дивлюсь услід, зачудований, помалу напливає радість: «Ну, здається, буде з ким коротать осінні дні...»* (Вас., II, 1959, 295); *Цілий день кожен* [в'язень].. *коротав свій час у суперечках, у розмовах та грі в карти* (Збан., Єдина, 1959, 121); *Довгі зимові вечори коротали лісні робітники і своїх дерев'яних будах* (Ірчан, II, 1958, 255).

◇ **Корота́ти вік (життя, літа)** — жити в журбі, нудьгуючи, одноманітно. *Луччеї* [краще] *ж мені, мати, тяжкий камінь зняти. Ніж за келюбом та вік коротати* (Укр.. лір. пісні, 1958, 310); *Та не дай, господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне літа коротати* (Шевч., II, 1953, 68).

КОРОТЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **коро́ткий.** *При коротенькій гладкій фігурі студента товариш його здавався мізерним та тендітним* (Коцюб., I, 1955, 195); *Панкратов зробив коротеньку доповідь* (Донч., II, 1956, 62).

КОРОТЕ́НЬКО. Присл. до **коротéнький.** *Виберіть хвилинку часу і напишіть до мене хоч коротенько* (Коцюб., III, 1956, 306).

КОРОТЕ́СЕНЬКИЙ, а, е, *зменш.-пестл.* Дуже короткий. *На призьбі сидить молодий ще тато Орисин; ..в зубах коротесенька люлька* (Стар., Облога.., 1961, 19).

КОРОТИ́ТИ, очу́, о́тиш, *недок., перех.* Робити коротшим; укорочувати. [Явдоха:] *А гріх же воно так сердитись, та й негаразд, для усіх негаразд... Все ж то воно на серце ваше сідає, життя коротить* (Мирний, V, 1955, 138).

КОРО́ТКИЙ, а, е. 1. Який має малу довжину; протилежне **до́вгий**. *У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі, в короткому синьому жупанку* (Шевч., II, 1953, 168); *Шия в його була така коротка, ніби голова лежала на самих плечах* (Н.-Лев., I, 1956, 117); *Обидві ноги його були прикуті до каменя залізними короткими ланцюгами* (Гончар, III, 1959, 108); // Близький, недалекий (про відстань, шлях). *Найкоротша дорога за місто веде попри кладовище* (Вільде, Сестри.., 1958, 156); // Невисокий, низький. *Ось показалась коротка й сита фігура* [Івана] (Коцюб., I, 1955, 385); // Невеликий обсягом, розміром. *Тобі ніколи возиться з довгими листами, то нехай вже буде короткий* (Л. Укр., V, 1956, 11).

△ **Коро́тка фо́рма прикме́тника** — форма прикметника, що закінчується в наз. відмінку однини чол. роду на приголосний, а не на **-ий**, напр.: я́сен, зе́лен; **Коро́тка хви́ля** *див.* **хви́ля**.

◇ **Коро́ткі ру́ки** *в кого* — хто-небудь не має права, можливості зробити щось. [Д е н и с:] *Ой Кононе, гляди, щоб я тебе не взяв за чуба.* [К о н о н:] *Короткі руки!* (Кроп., II, 1958, 476).

2. Який триває недовго; короткочасний; протилежне **тривали́й**. *Короткий був роман старого канцеляриста й бідної, бездомної сироти* (Фр., VI, 1951, 165); *Короткі промови — найкращі завжди* (Мас., Поезії, 1950, 54); *Нарада була коротка, але палка́* (Донч., V, 1957, 392); // Недостатній за часом. *Старому жениться й ніч коротка* (Номис, 1864, № 8672); *Нарікаю тільки, що дні короткі, не стає мені часу* (Коцюб., III, 1956, 411); // Уривчастий (про мову, звуки тощо). *Часом чутно окремі вигуки, короткі розмови тих, що ближче до авансцени* (Л. Укр., II, 1951, 510); *В темряві лунали короткі команди, шикувались підрозділи* (Гончар, III, 1959, 296); *Хворий лежав на лівому боці.. І з сухого рота ледве вирвалося коротке й часте дихання* (Шовк., Людина.., 1962, 166); // Швидкий (про рух, дію тощо). *Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег* (Коцюб., II, 1955, 290).

Коро́тка спра́ва — справа, що вирішується швидко. *Ну, Хома знав, що зробити* [з гуральнею]. *В нього справа коротка: — Спалити* (Коцюб., II, 1955, 85).

△ **Коро́тке замика́ння** *див.* **замика́ння**; **Коро́ткий звук** — звук, вимова якого триває відносно меншу кількість часу.

3. Стисло викладений, висловлений; небагатослівний. *Далі йшло коротке описання життя на селі* (Л. Укр., III, 1952, 583); *Коротка звістка, але скільки в ній глибокого політичного змісту* (Еллан, II, 1958, 77).

У (в) коро́тких слова́х — коротко, стисло. *Блаженко в коротких словах доповідає суть справи* (Гончар, III, 1959, 85).

◇ **Коро́тка па́м'ять** *у кого* — хтось швидко забуває, має погану пам'ять. *Пам'ять коротка у ворогів, грають з вогнем... Та не вдасться їм обдурити народ, погнати його на нову війну* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 364); **Коро́ткий ро́зум** — слабкий, обмежений розум. *Ні, враже, ти нарвався не на того! Тоді — коротким розумом своїм ти не збагнув ще сили молодого, нового ладу* (Гонч., Вибр., 1959, 209); **Коро́ткі жа́рти** — не до жартів, справа поважна. — *Мало що може трапитись, коли людина не зовсім тверезa... Всяке може статися. Це ж шахта. Тут жарти короткі* (Ткач, Плем'я.., 1961, 90).

КОРО́ТКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **коро́ткий**. *Короткість життєвого свого шляху якось дивовижно передчував юнак Лермонтов* (Рильський, III, 1956, 204).

КОРОТКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **коро́ткий** у 1 знач., напр.: **короткову́сий**, **коротковоло́сий**, **короткогри́вий** і т. ін.; у 2 знач., напр.: **короткотрива́лий**.

КО́РОТКО. Присл. до **коро́ткий**. *З ними* [входять] *Годвінсон і Джошуе Кембль, обов коротко остріжені* (Л. Укр., III, 1952, 21); *Сонце світить коротко, бо небо — вузеньке над міжгір'ям* (Коцюб., III, 1956, 141); *Пароплав прогудів тричі — коротко, уривчасто, потім ще раз — протяжно* (Жур., Звич. турботи, 1960, 131); *Сахно витягла листа й передала його господареві.— Коли дозволите, я коротко розповім, у чому справа* (Смолич, I, 1958, 59).

Ко́ротко ка́жучи, *у знач. вставн. сл.* — не входячи в подробиці, деталі. *Які ж, коротко кажучи, найголовніші ознаки радянського перекладацького стилю?* (Рильський, III, 1956, 98).

КОРОТКОЗО́РИЙ, а, е. 1. Який погано бачить на далекій відстані (про очі); близькозорий. *Пані Наталя говорила.. притишеним голосом сливе на вухо Варварі, а її ясні короткозорі очі неспокійно тоді блукали* (Коцюб., II, 1955, 163); *Лікар зняв окуляри і подивився на неї своїми прищуреними короткозорими очима* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 39); // Який має цю ваду зору (про людину). *До того ж був* [Калиновський] *короткозорий, уже через вулицю не міг впізнати людини* (Панч, Гомон України, 1954, 267); // *у знач. ім.* **короткозо́рий, рого**, *ч.* Близькозора людина. *Він, як усі короткозорі, задумливо мружив проти сонця.. очі* (Збан., Сеспель, 1961, 10).

2. *перен.* Нездатний правильно передбачити, розрахувати; недалекоглядний, непрониклий. *Лунали голоси з низин і з верховин.. А я, сучасності короткозорий син, Котився по життю глухим покотиполем* (Рильський, Поеми, 1957, 269); *Короткозора людина.*

КОРОТКОЗО́РІСТЬ, рості, *ж.* 1. Вада зору, внаслідок якої людина погано бачить на далекій відстані. *Багато людей, які страждають короткозорістю, вважають, що це не дуже велике зло... Тим часом, саме короткозорість буває іноді причиною страшної трагедії — повної втрати зору* (Наука.., 6, 1962, 45); *Чорноус зняв окуляри,— він рідко лишався в них на людях, чомусь ніби соромився своєї короткозорості* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 143).

2. *перен.* Недалекоглядність, непрониклівість. *Як може Самієв недооцінювати значення їхньої присутності там, у самому пеклі* [на передовій]? *Адже це з його боку короткозорість...* (Гончар, III, 1959, 349); *Не сподівався він, що Каргат з таким темпераментом буде закидати йому, комуністові, політичну короткозорість* (Шовк., Інженери, 1956, 73).

КОРОТКОЗО́РО. Присл. до **коро́ткозо́рий**. *Жінка Карася.. сиділа за прядкою, короткозоро щурячи очі* (Бойч., Молодість, 1949, 269).

КОРОТКОМЕТРА́ЖНИЙ, а, е. Який має невелику кількість метрів плівки. *Короткометражний фільм.*

КОРОТКОМО́ВНИЙ, а, е. Виражений невеликою кількістю слів; лаконічний. *Хоч як пан Бжеський вчитувався в короткомовний текст позову, він нічого не добрав* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 245).

КОРОТКОНО́ГИЙ, а, е. Який має короткі ноги. *Стьопа Шандрук ледве встигав за товаришем, а опецькуватий і коротконогий Омелько зовсім відстав* (Донч., IV, 1957, 283); // Який має короткі ніжки (у 1 знач.). *Коротконогий стілець.*

КОРОТКОСТРОКО́ВИЙ, а, е. Те саме, що **короткотерміно́вий**. *Тепер колгоспи широко користуються короткостроковими й довгостроковими кредитами* (ХліборобУкр., 1, 1965, 16).

КОРОТКОТЕРМІНО́ВИЙ, а, е. 1. Який триває короткий термін. *Скінчили* [допризовники] *короткотермінову військову підготовку* (Еллан, II, 1958, 52); *Короткотермінові паузи (в 3—5 хвилин)* [під час навчання] *благотворно впливають на нервову систему дітей і підлітків* (Шк. гігієна, 1954, 161); *Короткотермінові курси.*

2. Виданий або наданий на короткий термін. *Короткотерміновий кредит; Короткотермінова позичка.*

КОРОТКОХВИЛЬОВИ́Й, а́, е́, *спец.* Який має хвилю малої довжини. *Короткохвильове випромінювання Сонця;* // Який працює або ведеться на коротких хвилях. *З допомогою короткохвильових радіостанцій можна легко зв'язати які завгодно точки земної кулі* (Рад. Укр., 7.V 1946, 3); *Короткохвильовий радіозв'язок.*

КОРОТКОХВИЛЬОВИ́К, а́, ч. Радіоаматор, що займається передаванням або прийманням по радіо телеграфних сигналів, музики тощо на коротких хвилях. *Перші позивні з космосу в Києві були прийняті 5 жовтня о 4 годині дня короткохвильовиками* (Рад. Укр., 8.X 1957, 1).

КОРОТКОЧА́СНИЙ, а, е. Який триває недовго. *Дощ пройшов несподіваний, рясний і короткочасний* (Дмит., Наречена, 1959, 66); *Короткочасні курси; Короткочасна кампанія.*

КОРОТКОЧА́СНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **короткоча́сний**. *Коли людина опиняється на лоні природи, вона стає мрійливою, вона задумується про великі відстані та інші планети, про неосяжність світу і короткочасність життя людини...* (Чаб., Тече вода.., 1961, 193); *Хромосферні спалахи відрізняються від інших сонячних утворень своєю короткочасністю* (Наука.., 2, 1957, 15).

КОРОТКОЧА́СНО. Присл. до **короткоча́сний**.

КОРОТКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи короткий, коротший, ніж треба. *На йому була.. смушева шапка, сіра, трохи короткувата чумарка* (Л. Янов., I, 1959, 90); *Я стає на лижі. Вони були трохи короткуваті* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 301).

КОРОТУ́Н, а́, ч., *розм.* Низькоросла людина; куцан.

КОРОТУ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **коротун**. *Хороша двайливість одного про одного особливо помітна у ставленні старших до маленького брата, смішного і живого коротунчика* (Горький, Дитинство, 1947, 117).

КОРОТУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **коротун**.

КОРО́ТШАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коро́тшати**.

КОРО́ТШАТИ, аю, *недок.* Ставати коротшим. *Дні все коротшають* (Л. Укр., I, 1951, 226); *День устає. Із сходу день іде. Коротшають і утікають тіні* (Рильський, Наша сила, 1952, 58).

КО́РОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **ко́рок** 2, 3. *Хороша була та Катря.. Черевички на корочках високеньких; сорочка тонесенька* (Вовчок, I, 1955, 182).

КО́РПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **по́рпатися**. *Антосьо все корпався у капшуці; далі вийняв цілу паку бумажок.. і дав одну тому, що просив* (Свидн., Люборацькі, 1955, 122).

КО́РПІЯ, ї, *ж., заст.* Висмикані зі старого полотна нитки, які вживали замість вати та марлі як перев'язувальний засіб. *Коли почали проводить раненых, то мати по всьому Бобринцеві ходила та випрошувала старі полотняні речі, заставляючи учеників своїх.. робить корпію* (Збірник про Кроп., 1955, 47).

КОРПОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до корпорації (у 1 знач.); вузькогруповий, відокремлений. *Вишгородські гончарі, певно, також об'єднувалися в свої корпоративні організації* (Вісник АН, 8, 1949, 43); // Власт. корпорації. *Корпоративна дисципліна.*

КОРПОРАТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Групова замкненість, відокремленість.

КОРПОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Замкнена група осіб, об'єднана вузькофаховими, становими та ін. інтересами. *Свою приналежність до вільної корпорації чистильників взуття Сашко мусив старанно приховувати* (Смолич, V, 1959, 17); *Швидке зростання багатства на одному полюсі суспільства й злиднів — на другому, запекла конкуренція між монополіями й корпораціями — така найхарактерніша риса в житті сучасного капіталізму* (Наука.., 2, 1960, 9).

2. *заст.* Студентська організація в німецьких університетах. *Розповів* [Гулак] *про студентські роки в Дерпті, про студентські корпорації* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 418).

КО́РПУС, ч. 1. *род.* а. Те саме, що **ту́луб**. *Він схопився з місця і, плентаючись ногами, всім корпусом рішуче подався до дверей* (Вас., I, 1959, 258); *Подавалася* [Галя].. *цілим корпусом назад, щоби бути рівною й струнною* (Март., Тв., 1954, 397); *Російські білі кури відзначаються великим корпусом* (Птахівн., 1955, 26).

2. *род.* у. Кістяк, основа чи оболонка машини, механізму тощо. *Рухались також усі інші частини машини, зуби зачіплялись за зуби, блискучі залізні дрюки то висувались наперед, то подавалися в глибину корпусу* (Фр., VI, 1951, 254); *Розетка складається з фарфорового або карболітового корпусу й двох латунних гнізд* (Монтаж і ремонт.., 1956, 48); *Корпус годинника;* // Кістяк судна разом з обшивкою. *Високий, ніби багатоповерховий будинок у рештуваннях, стояв корпус майбутнього лінкора* (Собко, Шлях.., 1948, 95).

3. *род.* у. Один із кількох будинків, що мають спільне призначення й розташовані на тій же ділянці. *Вертепом звали один номер в старому корпусі, де жили скінчивші* [ті, що закінчили] *курс* (Н.-Лев., I, 1956, 340); *Він потяг Уласа до головного корпусу університету, на ходу розказуючи, що його викликають на розмову до ректорату* (Тют., Вир, 1964, 58); *Зводяться корпуси нових заводів, фабрик, електростанцій* (Наука.., 12, 1957, 4); // Відокремлена частина великого будинку. *Всі ці покої.. містилися в одному з великих і, очевидно, з багатьох корпусів будинку* (Смолич, I, 1958, 63).

4. *род.* у. Військове з'єднання, що складається з кількох дивізій або бригад. *Два корпуси докупи звівши, ..На штурм їх не веде* [Турн], *а мчить* (Котл., I, 1952, 214); [Ватутін:] *А німці з Вишгорода удару не ждуть. Подавити б їхню оборону масованим вогнем артилерійського корпусу* (Дмит., Драм. тв., 1958, 115); *Танковий корпус.*

Жандáрмський ко́рпус — у дореволюційній Росії — військово-поліцейська організація, створена Миколою I 1827 р.

5. *род.* у. Сукупність осіб якогось одного фаху, службового становища тощо. *Кореспондентський корпус.*

△ **Дипломати́чний ко́рпус** *див.* **дипломати́чний**.

6. *род.* у. У дореволюційній Росії — середній військовонавчальний заклад закритого типу. *Він тепер, окрім жіночої гімназії, має уроки ще й в корпусі* (Л. Укр., V, 1956, 305).

△ **Кадéтський ко́рпус** *див.* **кадéтський**.

7. *род.* у. Повна збірка яких-небудь текстів. *Слід поставити питання.. про видання повного багатотомного корпусу української музичної народної творчості* (Мист., 1, 1955, 44).

8. *род.* у. Назва одного з розмірів (на 10 пунктів) друкарського шрифту.

КОРПУ́СКУЛА, и, *ж., фіз.* Маленька частинка матерії (електрона, фотона тощо). *Сонячне випромінювання.. складається.. з потоків так званих корпускул — заряджених електрикою частинок* (Наука.., 4, 1962, 13).

КОРПУСКУЛЯ́РНИЙ, а, е, *фіз.* Прикм. до **корпу́кула**. *Сонце є.. джерелом корпускулярного випромінювання* (Рад. Укр., 14.XI 1957, 3).

КО́РПУСНИЙ, а, е. Прикм. до **ко́рпус** 2—4, 8. *Корпусна сталь; корпусна артилерія; Корпусний шрифт; // у знач. ім.* **ко́рпусний**, ного, ч. Командир корпусу (у 4 знач.). *Корпусний стояв на пероні. Круг нього штаб: усі ці люди, непогані офіцери, були під Верденом* (Кач., II, 1958, 358).

КО́РСА, и, *ж., діал.* Полоз (*див.* **по́лоз** [1]). * У порівн. *— Видно пана по халявах,— сказала Мася і показала Антосьові на чоботи. А вони в його, як собаки, руді і набік, як корси* (Свидн., Люборацькі, 1955, 75).

КОРСА́Ж, а, ч. 1. *заст.* Частина жіночої сукні, що охоплює груди, спину й боки. *Марина в платті до лиця. Плаття коротке з корсажем* (К.-Карий, I, 1960, 431); *Санда витягла з-за корсажа записку і подала її Анжелі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 248).

2. Твердий пояс спідниці або штанів. *Гість ходив по корчмі.., легко несучи на коротких тонких ногах великий, ледь стягнутий корсажем.. живіт* (Рибак, Помилка.., 1956, 19).

КОРСА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **корса́ж**.

КОРСА́ЖНИЦЯ, і, *ж.* Кравчиня, що шиє корсажі.

КОРСА́К, а́, ч. *(Vulpes corsac).* Невелика лисиця, що живе в степах і пустелях Азії та Південно-Східної Європи. *Корсак..— невелика лисиця, що живе в пустелях і передгір'ях Центральної Азії і в степах східної частини Європейської підобласті* (Посібник з зоогеогр., 1956, 120); *Жовтий корсак — степова лисиця — ось що було на думці в наймита-пастуха* (Дояч., I, 1956, 128).

КОРСА́Р, а, ч., *заст.* Пірат. *На злото в трюмі — жде казна. Тебе, корсара,— зла тюрма* (Ю. Янов., V, 1959, 54); *За гроші царівни Зори Вадим купив корабель, зібрав ватагу таких, як і сам, втікачів і став корсаром. Він нападав на галери царя Сулима* (Мокр., Острів.., 1961, 75).

КОРСА́РСТВО, а, *с., заст.* Піратство.

КОРСА́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **корса́р**. *Корсарський корабель.*

КОРСЕ́Т, КЕРСЕ́Т, а, ч. 1. Широкий пружистий пояс, який носять під сукнею для стягування талії, надання стрункості фігурі. *Олеся.. стояла серед кімнати в білих спідницях, в білому корсеті, котрий не сходився на її повному стані* (Н.-Лев., III, 1956, 42); // Твердий бандаж для верхньої частини тулуба, що носять при захворюванні або викривленні хребетного стовпа.

2. Те саме, що **корсе́тка**. *Плахта на їй шовкова, хустка з золотими квітами, з золотою габою.. Корсет зелений з байки або з сукна* (Вовчок, I, 1955, 182); *Привіз* [Сергій] *їй усяких гостинців коштовних, не тільки черевики, та й на корсет черкасину* (Барв., Опов.., 1902, 204); *Стара заметушилась на печі, поправила хустку на голові, обтрусила крейду з свого керсета* (Григ., Вибр., 1959, 33).

КОРСЕ́ТИНА, КЕРСЕ́ТИНА, и, *ж., розм.* Стара або благенька корсетка. *Старенька хустка, руді запаски, драна корсетина — ото було все Оксанине вбрання* (Л. Янов., I, 1959, 32); *Очіпок полотняний на ній, керсетина* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 168).

КОРСЕ́ТКА, КЕРСЕ́ТКА, и, *ж.* Верхній жіночий одяг — безрукавка, пошита в талію з кольорової тканини. *Продає тут маківники якась огрядна молодиця у синій корсетці* (Вовчок, VI, 1956, 290); *Зробивши в хаті лад, Маріора перед дзеркалом.. поправила здоровий золотий дукач на шиї та глянула на свою коротеньку корсетку із шнуровицями* (Коцюб., I, 1955, 187); *На Марині.. темно-синя оксамитова керсетка* (Мирний, IV, 1955, 225); *Одягнута вона зараз була не в те вбрання, в якому бачив її, а в керсетці і плахті* (Головко, II, 1957, 557).

КОРСЕ́ТНИЙ, КЕРСЕ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **корсе́то́вий, керсе́то́вий**. *Корсетна шнурівка.*

КОРСЕ́ТНИК, КЕРСЕ́ТНИК, а, ч. Кравець, який шиє корсети, корсетки.

КОРСЕ́ТНИЦЯ, КЕРСЕ́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **корсе́тник, керсе́тник**.

КОРСЕ́ТО́ВИЙ, КЕРСЕ́ТО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **корсе́т, керсе́т**. *Корсетова тканина; // Який шиє корсети. Корсетова майстерня.*

КОРСІКА́НЕЦЬ *див.* **корсіка́нці**.

КОРСІКА́НКА *див.* **корсіка́нці**.

КОРСІКА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **корсіка́нці** й Корсіка.

КОРСІКА́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **корсіка́нець**, нця, *ч.*; **корсіка́нка**, и, *ж.*). Корінне населення Корсіки. *Корсіканці говорять на діалекті італійської мови* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 87); *Братався в ці дні і Яресько з французькими матросами, ..алжірцями, корсіканцями* (Гончар, II, 1959, 83).

КОРТ [1], у, ч. Майданчик для гри в теніс. *У Москві на закритих кортах стадіону «Динамо» проходять всесоюзні змагання з тенісу* (Рад. Укр., 31.III 1946, 1); *Тенісний корт заллятий сонячними променями. День для змагання був чудовий* (Томч., Закарп. опов., 1953, 184).

КОРТ [2], у, ч., *заст.* Бавовняна тканина для верхнього одягу.

КОРТЕ́Ж, у, ч. Урочистий похід, виїзд. *До них прилаштувався піший сотник Заблудовський і собою завершував гоноровитий гетьманів кортеж* (Ле, Наливайко, 1957, 338); *Кортеж автомашин спинився біля огорожі собору* (Рибак, Час.., 1960, 192); *Рушив на Київ весільний кортеж, а за ним довга валка з посагом молодої* (Колг. Укр., 1, 1958, 3).

КОРТЕ́СИ, ів, *мн.* В Іспанії (до 1939 р.) та Португалії (до 1910 р.) — законодавчі збори, парламент. *Кортеси (парламент), зібравшись революційним шляхом, у 1912 р. ввели в Іспанії конституцію* (Нова іст., 1956, 93).

КОРТИЗО́Н, у, ч. Один із гормонів кори надниркових залоз; // Препарат, що використовується в лікувальній практиці як замінник таких гормонів. *Тепер кортизон одержують синтетично й широко застосовують у лікувальній практиці* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 32).

КО́РТИК, а, ч. Вид холодної колючої зброї у формі вузького, короткого кинджала, яку носять офіцери військово-морського та військово-повітряного флоту. *Адмірал міцніше нацупив на лоба фуражку, поправив кортик, зібрався йти* (Гончар, Таврія.., 1957, 587).

КО́РТІЄВ О́РГАН, *анат.* Периферична частина звукосприймального апарату в ссавців і людини. *Від них* [слухових кісточок] *звукові коливання передаються в рідину внутрішнього вуха, завдяки чому збуджуються чутливі клітинки кортієвого органу* (Шк. гігієна, 1954, 64).

КОРТІ́ТИ, ті́ть, *недок., безос., кому, кого, з інфін. і без додатка, розм.* Дуже хотітися, бажатися; тягти до чогось. *Кому кортить, тому й болить* (Номис, 1864, № 9754); *Кортіло сердешного забалакать до дівчини, та з чого почати?* (Свидн., Люборацькі, 1955, 139); *От якось-то й одважилось* [щеня] *вхопить Шматок м'ясця, щоб не кортіло* (Гл., Вибр., 1957, 57); *Уже довідалися вони.. про всі подробиці, які їм кортіло знати* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 76); [Кривоніс:] *Люблю я з люлькою у бій іти. Коли рубнув, тоді і потягнув,*

інколи так кортить ще потягнути, але стримую себе (Корн., I, 1955, 247).

КОРТО́ВИЙ, а, е, *заст.* Пошитий із корту (*див.* **корт** [2]). *Найбільше займає місця.. кортова куртка, цупка і неестетична* (Коцюб., II, 1955, 245); *В солом'яному брилі, полотняній сорочці, кортових штанях дід Клим брів за возом* (Горд., II, 1959, 273).

КОРТЯ́ЧКА, и, *ж., діал.* Нетерпіння. *Хоч він не заспокоїв хвилевої кортячки, то все ж таки вона скоро відступила від нього* (Черемш., Тв., 1960, 100).

КОРУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **корува́ти** [2]. [Л ю б о в:] *Що ж кажуть лікарі?* [М и л е в с ь к и й:] *Перевтома — ..заборонили писати...* [Л ю б о в:] *Заборонили писати! Се варварство, а не корування!* (Л. Укр., II, 1951, 74).

КОРУ́ВАТИ [1], ýю, ýєш, *недок., перех.* Здирати кору. *Ті стяте дерево корують, Ті ріжуть пилами, чвертують, Кладуть у стоси* (Фр., X, 1954, 320); *Два* [лісоруби] *пилили, два корували, він мав суччя стинати* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 334).

КОРУВА́ТИ [2], ýю, ýєш, *недок., перех. і без додатка, діал.* Лікувати. [П с и х і а т р:] *Ми не корувємо кудотою* (Л. Укр., II, 1951, 65); — *Доки це я буду приймати твоїх гостей, харчувати, й частувати, й корувати..?* (Григ., Вибр., 1959, 445).

КОРУВА́ТИСЯ, ýюся, ýєшся, *недок., діал.* Лікуватися. *Мені сказав* [лікар], *що я зовсім недаремне їду в Сан-Ремо, бо мені таки ще треба корюватись* (Л. Укр., V, 1956, 420).

КОРУ́ГВА, и, *ж., діал.* Корогва (у 1—3 знач.). *Завзятцям даю Я волю і кличу в коругву свою!* (Стар., Поет. тв., 1958, 227); *Тільки що винесли маму на кладовище, з коругвами, з попами* (Коцюб., II, 1955, 281).

КОРУ́НА, и, *ж., діал.* Корона. *Там* [у палаці] *надінеш ти коруну Із каменів самоцвітних* (Щог., Поезії, 1958, 96).

КОРУ́НД, у, ч. Дуже твердий мінерал, що являє собою кристалічний глинозем; різновидами його є рубін, топаз, сапфір. *Корунд — кристалічний окис алюмінію. З нього виготовляють точильні круги, порошки для шліфування* (Слюс. справа, 1957, 59).

КОРУ́НДОВИЙ, а, е. Прикм. до **кору́нд**. *Корундові родовища;* // Зроблений з корунду. *Корундова голка для програвача.*

КОРУ́ПЦІЯ, ї, *ж.* У капіталістичних країнах — підкупність, продажність урядовців і громадських діячів. *Джерело сили Тафта — в Уолл-Стріті, в його грошах, в його складній і страшній машині підкупу, підступу, провокацій та корупції* (Смолич, VI, 1959, 367).

КОРХ *див.* **кірх**.

КОРЧ [1], á, ч. 1. Пень, викорчуваний з корінням. *Наносив* [Павло] *повну діжку води, врубав дров з старого дубового корча* (Кучер, Трудна любов, 1960, 77); *Вербовий корч майже не тримався на воді. Але те не злякало Фреда. Він десь роздобув зручного кілка і.. сміливо всівся в розкаряці* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 74); // Розгалужене коріння дерев, кущів. [О с т а п:] *Ходім, Тарасе, до старого млина, там глибоко, на дні корчі, і риби там багато* (Корн., I, 1955, 310).

◇ **На корч зави́шки** *див.* **зави́шки**.

2. Те саме, що **кущ** 1. *Тільки при долині два корчі калини* (Чуб., V, 1874, 32); *Недалечко під корчем ліщини горить ватра* (Черемш., Тв., 1960, 88); *У затишному ярочку, в густих корчах калини хлопці несподівано спинилися* (Кол., Терен.., 1959, 196).

КОРЧ [2], у, ч., *розм.* Те саме, що **ко́рчі**. *В горлі корч хапає; я затиснула зуби сильно, бо мені вирвався зойк з уст* (Коб., I, 1956, 128).

КОРЧА́ГА, и, *ж.* У Київській Русі — велика глиняна посудина з вузькою шийкою для зберігання зерна або рідини. *Посеред підлоги, недалеко від вогнища, стало видно.. яму-піч, у якій пекли хліб, різний посуд біля неї — череп'яні з вузькими шийками корчаги, ..ночви, миски* (Скл., Святослав, 1959, 8).

КОРЧА́КА, и, *ж.* Збільш. до **корч** [1] 1. *В печері біліла вербова корчака, що весною була знесена водою* (Н.-Лев., II, 1956, 163).

КОРЧА́СТИЙ, а, е. 1. Який має дуже розвинене, покручене коріння. *Сутулуватий, з товстими.. ногами, він стояв біля столу, мов корчастий пеньок* (Шиян, Партиз. край, 1946, 57).

2. Який має дуже розвинені гілки; густий (у 1 знач.). *Із заростів корчастої ліщини Там і донині зрубом порохнявим Біліє* [криниця] *вдень* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 110).

КОРЧЕ́МНИЙ, а, е, *заст.* Те саме, що **корчмá́рський**. *Цікавий міг завсіди побачити й самого співака, що.. сидів за корчемним столом з звішеною головою* (Фр., II, 1950, 200); *Виявилось, що то були об'їздчики, котрі у проїжджаючих трусили корчемну горілку* (Кроп., VI, 1960, 202).

КОРЧИ́К, а, ч. Зменш. до **корч** [1]. *Звила собі* [синиця] *гніздо на самім березі моря на невеличкім корчику* (Фр., IV, 1950, 134).

КО́РЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* 1. *також без додатка, перев. безос.* Виникати, з'являтися (про корчі); судомити. — *Так мені живіт болить, так болить, аж корчить...* (Коцюб., I, 1955, 454); *Хлопцям з голоду корчило шлунки, в очах літали зелені й жовті метелики* (Мик., II, 1957, 413); *Нестерпне ридання* [Ганни] *тіпає і корчить тіло* (Коз., Сальвія, 1959, 111).

2. *перен., розм., рідко.* Удавати кого-небудь, прикидатися ким-небудь. *Черниш спалахнув: — Товаришу сержант! ..Що ви з себе Швейка корчите?* (Гончар, I, 1954, 4).

◇ **Ду́рня ко́рчити** *див.* **ду́рень**.

КОРЧИ́ТИСЯ, чуся, чишся, *недок.* Вигинатися, кривитися в корчах; судомитися. *Клубком із рота піна билась; Сама ж* [Сивілла] *вся корчилась, кривилась, Мов дух вселився в неї злий* (Котл., I, 1952, 119); *Кожна зморшка на безвусому виді скакала у нього, і видно було, як під старою свиткою корчилось тіло, наче пружина* (Коцюб., II, 1955, 35); *Хлопець.. через силу йде до своєї оселі, падає, мов сніп, у клуні на сіно і корчиться на ньому від болю* (Стельмах, Хліб.., 1959, 594).

КО́РЧІ, ів, *мн.* Мимовільне скорочення м'язів (від болю, холоду, при деяких захворюваннях і т. ін.); судома. [Р і ч а р д:] *Я досі знав лиш бідність артистичну, ощадність бачив, працю невсипущу, та корчів голоду я ще не бачив, не чув його спотвореного крику* (Л. Укр., III, 1952, 36); *Серце то шалено колотилося, то зовсім завмирало в болісних корчах* (Смолич, I, 1958, 100); * Образно. *Червона Армія замкнула кільце оточення, і гітлерівський Берлін здригався в останніх смертельних корчах* (Собко, Серце, 1952, 56).

КОРЧІ́ВКА, и, *ж.* Місце, де викорчувано ліс. *Се корчівка: тут були колись грабки — він вирубав, після викорчував та й почав сіяти* (Сл. Гр.); *Вже й ліс порубали. Корчівку нову Покрила хвиляста родюча рілля* (Воронько, Тепло.., 1959, 97).

КО́РЧМА, ко́рчми, *ж.* У дореволюційній Україні — шинок, заїзд, де продавались спиртні напої. *На верстовім шляху в полі Корчма під вербою Стоїть собі в холодочку* (Шевч., II, 1953, 187); *Гнат почав учащати до корчми. В корчмі за чаркою він забував своє лихо* (Коцюб., I, 1955, 26); *Колгоспники показують*

густий сад, де колись стояла фатальна корчма (Кучер, Дорога.., 1958, 209).

[Аж, щоб] кóрчмá дуднíла *див.* дудні́ти.

КОРЧМА́Р, я́, ч., *заст.* Господар корчми; шинкар. *Старий, аж трухлявий, корчмар.. налив Миколі півкварти горілки* (Н.-Лев., II, 1956, 259); *Ні корчми, ні корчмаря тут уже не лишилось* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 462).

КОРЧМА́РКА, и, *ж., заст.* Жін. до **корчмáр**; шинкарка. *І побігла враз корчмарка І Андрія розбудила* (Тич., III, 1947, 154).

КОРЧМА́РСЬКИЙ, а, е, *заст.* 1. Прикм. до кóрчмá. *Корчмарський стіл; // Власт. корчмі. Корчмарська задуха.*

2. Який продають таємно, без патенту (про алкогольні напої). *Корчмарська горілка.*

КОРЧМУВА́ННЯ, я, *с., заст.* Таємна, незаконна торгівля спиртними напоями.

КОРЧО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **корчува́ти**. *Простяг* [старий] *вузлуваті чорні руки, схожі на покручене коріння старих корчованих ним пнів* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 102).

КОРЧОМА́ХА, и, *ж., діал.* 1. Збільш. до **корч** 1. *Учитель уже забрьохався по вуха. Він важко дихав, плутаючись по підводних корчомахах* (Гончар, I, 1954, 437).

2. Груба, крива або сучкувата палиця. *Не роздумуючи, Михайло пірнув під одне з ліжок, умостив біля себе корчомаху й причаївся* (Загреб., Європа 45, 1959, 42).

КОРЧО́МКА, и, *ж., заст.* Зменш. до кóрчмá. *Що п'ять верстов, то й корчомка. Нічого й лічити! Бо п'ять верстов як проїдеш — Треба й відпочити* (Рудан., Вибр., 1937, 151).

КОРЧУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для корчування. *Корчувальна машина; Корчувальні плуги.*

КОРЧУВА́ЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **корчува́ч**. — *До нас їдуть люди, ще виділені трактори, корчувальники, лісосівалки...* (Ле, Право.., 1957, 282).

КОРЧУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **корчува́ти**. *Корчування тропічного лісу не жарт* (Ю. Янов., I, 1954, 133); *Радянськими вченими сконструйовані різні типи машин для корчування пнів* (Рад. Укр., 8.I 1965, 2).

КОРЧУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Виривати з землі разом із корінням дерева, кущі, пні. *Вона сама було й барила робить, діжки, кадовби набиває.. і хлопцями орудує, дуби корчує* (Барв., Опов.., 1902, 423); *Петро корчує пень. Уже чуприна мокра. То заступом, то сокирою. Тільки тріски летять* (Головко, I, 1957, 448); *В тяжких злиднях, часто по сто кілометрів від залізниці, корчували* [українські емігранти] *роками дерево, кущі, носили й каменюки* (Ірчан, II, 1958, 342); // Очищати від пнів, корчів ділянку, де колись були дерева, кущі. *Ніще по Дніпру до самого обрію теж всюди кипіла робота: корчували плави, розчищали дно майбутнього Каховського моря* (Гончар, Маша.., 1959, 70).

КОРЧУВА́ТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **корча́стий**. *Понад Дніпром з обох боків зеленими мурами тяглись плавні... де сплітались у непроникливу сітку корчуваті дуби, липи, вільшина, верби й лози* (Скл., Святослав, 1959, 333); *Надбережні корчуваті верби полоскали свої свіжі віти в запіненій.. воді* (Ле, Наливайко, 1957, 396); // Густо вкритий корінням дерев, яке виступає з землі. *Пісня спотикається на корчуватих стежках, падає й знову підводиться* (Кол., На фронті.., 1959, 63).

2. *перен., розм., рідко.* Кремезний, вузлуватий (у 3 знач.). *Оленчук ще довго сидів, ..і в темряві ночі корчувата постать його непорушно темніла під навислим зоряним небозводом* (Гончар, Маша.., 1959, 69).

КОРЧУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **корчува́ти**. *Рідко раніше проходила цим лісом людина. Бурями, зливами і часом корчувались тут дерева* (Збан., Над Десною, 1951, 33).

КОРЧУВА́Ч, а́, ч. Машина для корчування; корчувальник. *Дерева з корінням можна корчувати бульдозерами або спеціальними корчувачами-збирачами* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 132).

КОРША́К, а́, ч. Те саме, що **шуля́к**. *Коршак за голубом ганяється, бо живою кров'ю впивається* (Укр.. присл.., 1955, 432); *Прометею, Прометею! Одлетів твій коршак хижий, Не допив живої крові, Плоть живу не доклював* (Рильський, I, 1960, 312).

КО́РЮШКА, и, *ж.* Невелика промислова риба родини оселедцеподібних, поширена здебільшого в басейнах Північного Льодовитого й північної частини Атлантичного й Тихого океанів. *Особливо добрі консерви з корюшки, ряпушки, оселедців та сигових риб* (Укр. страви, 1957, 68).

КОРЯ́ВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **кострубáтий** 1; нерівний (про дерево). *Ліси закінчилися. Все рідше траплялися коряві сосни, що корінням цупко вхопилися за стрімкі скелі* (Ів., Вел. очі, 1956, 66).

КОРЯК [1], а́, ч. 1. Кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води (молока, вина тощо); корець (у 1 знач.), ківш (у 1 знач.). *Повитягав* [кухар] *з казана.. зварену рибу і склав її в стябло, чи здоровий коряк, в котрому навіть держално було видовбáне* (Н.-Лев., II, 1956, 222); *Треба коряк який взяти до рук, Напиться води-джерелівки* (Фр., XI, 1952, 417); — *Пийте! — піднесли йому* [голові колгоспу] *алюмінієвий коряк молока* (Рудь, Гомін.., 1959, 53); // Черпак для вихлюпування води з човна. — *Човен, сказати правду, .. тече, та там коряк лежить,— будете вихлюпувати* (Вишня, II, 1956, 215).

2. Дерев'яний черпак для набирання зерна, борошна тощо. [К у к с а:] *Піди у млин, нехай Антон візьме коряк з якого там купецького лантуха* (Кроп., I, 1958, 176); * У порівн. *Підставляє* [мірошник] *пальці під мучник, підносить чорну, мов старий коряк, руку до носа, підіймає голову до неба: — Левку, засипай!* (Стельмах, I, 1962, 146); // Міра сипких тіл (як плата за мливо). *Моє діло мірошницьке — підкрути та й сядь, а коряки бери!* (Номис, 1864, № 3114); *Як тільки млина я поставив, Коряк непомірний помольцям приправив* (Манж., Тв., 1955, 249).

КОРЯ́К [2] *див.* **корякú**.

КОРЯКИ́, ів, *мн.* (*одн.* **коря́к**, а́, *ч.*; **коря́чка**, и, *ж.*). Народність, що живе переважно в Коряцькому національному окрузі Камчатської обл. РРФСР.

КОРЯЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **корякú**. *Коряцька мова.*

КОРЯ́ЧКА *див* **корякú**.

КОРЯЧКУВА́ТИЙ, а, е. Який має кривий, сучкуватий стовбур (про дерево). *Таке корячкувате* [дерево], *що й на палицю не вибереш* (Сл. Гр.); *На скелях росли низенькі корячкуваті сосни, скарлючені бурями* (Донч., III, 1956, 234); // *перен., розм.* Незграбний, із кривими ногами (про людину). *Низька корячкувата постать спинилась на хатнім порозі* (Коцюб., II, 1955, 44); *Низький корячкуватий дідок з палицею — скептик до краю* (Ю. Янов., IV, 1959, 18).

КОРЯЧО́К, чка́, ч. Зменш. до **коря́к** [1]. *Батя встала і гукнула на паничів: — Та візьміть з собою корячок, щоб вичерпати воду з човна* (Н.-Лев., IV, 1956, 119); *Оверко.. сам вихлив новий корячок сирцю* (Горд., II, 1959, 174).

КОСА́ [1], и́, *ж.* 1. Заплетене волосся. *Якраз під старою вишнею.. стояла дівчина, хороша, як зоря ясна; руса коса нижче пояса* (Вовчок, І, 1955, 38); *Очі в неї були великі, дві чорні коси, перекинуті наперед, обрамляли лице* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32).

◇ **До си́вої коси́** — до старості.— *Я ждатиму Івана хоч до сивої коси* (Л. Укр., III, 1952, 739); **Зав'яза́ти косу́** *див.* **зав'я́зувати.**

2. *перев. мн.* Довге волосся. *Хто се, хто се по тім боці Рве на собі коси?..* (Шевч., І, 1951, 164); *Густі, золото-жовті коси буйними хвилями спадали на її груди і плечі* (Фр., II, 1950, 378); *Дівча біжить в тяжкім одчаї, Коса їй плечі устеляє* (Стельмах, Жито.., 1954, 90); * Образно. *По один бік глибокого темного шляху білокорі берези в розпущених зелених косах* (Вас., II, 1959, 54).

КОСА́ [2], и́, *ж.* Сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака. *Свідок слави, дідівщини З вітром розмовляє, А внук косу несе в росу, За ними співає* (Шевч., І, 1951, 60); [К о н о н:] *Косарі косять, А вітер повіває, Шовкова трава На коси полягає* (Кроп., II, 1958, 431); *Ти пам'ятаєш, як косили ми в полі жито, як порвав я косу, бо косив невміло* (Сос., II, 1958, 369); // Ніж косарки. *В обід Тимко приїхав у село за нагостреними косами для косарки* (Тют., Вир, 1960, 271).

◇ **Наско́чила (зайшла́, найшла́, напа́ла, тра́пила** *і т. ін.*) **коса́ на ка́мінь** — про тих, що не хочуть уступити один одному. [Л і х т а р е н к о:] *Ви не сваріться зо мною, бо наскочила коса на камінь. Я не з тих, що бояться!* (К.-Карий, II, 1960, 336); [А р с е н:] *Сам же образив дівчину, а ждав, щоб вона вибачилась. А Надія горда ж була!* [Г а н н а:] *О, і не говори! Напала коса на камінь* (Мороз, П'єси, 1959, 242); **Смерть занесла́ свою́ го́стру косу́** *див.* **зано́сити.**

КОСА́ [3], и́, *ж.* Вузька намивна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом; мис. *Човен повернув за гострий ріг піскуватої коси і вступив у Чорне море* (Н.-Лев., II, 1956, 225); *Скільки оком скинеш — леліє Дніпро, вигинаючись помежи горами, тихо мнучи піскуваті коси* (Коцюб., III, 1956, 45); *На піщаній косі, що кинджалом врізалась у море, стояв маяк* (Шиян, Переможці, 1950, 44).

КОСА́ [4], и́, *ж., діал.* Селезінка. *Коса свиняча, що коло печінки, довгенька* (Номис, 1864, № 310).

КОСА́Р, я́, *ч.* 1. Той, хто косить траву, збіжжя тощо. *Гей, нуте, косарі! Хоч не рано почали, та багацько утяли* (Номис, 1864, № 9999); *У косовицю став* [Чінка] *за косаря,— викосив дванадцять копиць сіна* (Мирний, II, 1954, 67); *Косарі, у білих сорочках, обкошували береги* (Десняк, І, 1955, 384).

2. *перев. мн.* Ряд членистоногих тварин класу павукоподібних.

КОСА́РИК, а, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **коса́р** 1. *За горою за крутою Косарики косять* (Нар. лірика, 1956, 112); *Раз косарики забули поприбирати коси під час грози* (Тют., Вир, 1960, 85).

2. *тільки мн.* (*Gladiolus* L.). Рід трав'янистих рослин родини півникових з лінійно-мечоподібним листям і квітками різного кольору; гладіолус. *По травистих схилах* [Кам'яних Могил] *ростуть косарики безкрилі* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 41).

КОСА́РКА, и, *ж.* Сільськогосподарська машина для косіння трави, збіжжя тощо. *Пшениця через борт косарки перевисає, крило з напругою скидає зернисті снопи* (Горд., Дівчина.., 1954, 222); *Я й тепер, буває, під час жнив комсомольцям такі вистави показую, що дівчата не знають, за ким треба спритніше в'язати: чи за мною, чи за косаркою* (Мур., Бук. повість, 1959, 12).

КОСА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **коса́р** 1. *Грицько між косарями перед вів, а Палажка з наймичкою коло страви косарської поралась* (Барв., Опов.., 1902, 145); *Ударив Остап Вересай по струнах — залунала в росяному повітрі косарська пісня* (Бурл., О. Вересай, 1959, 35).

КОСАРЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок.* Бути косарем; займатися косовицею. *Ми з Петром косарюємо вдвох* (Сл. Гр.); *Вона бере косу.. Кладе ручку так, наче вона все життя косарювала* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 374).

КОСА́ТИЙ, а, е. З великими або грубими косами (переважно про жінку). *Дві дівки косатих та два парубки усатих* (Сл. Гр.).

КОСА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **те́терів.** *На лісових протал инах токували вже ранніми ранками глухарі і косачі* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).

КОСЕ́КАНС, а, *ч.* Одна з тригонометричних функцій — секанс доповняльного кута.

КОСЕНЯ́ТА, я́т, *с.* Зменш.-пестл. до **ко́си** (*див.* **коса́** [1]). *Заново переплела доньку з одної у дві коси і сплакнула, притуливши устами до косенят* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 98); // Погані коси. *Було заплете ті косенята, достоту так, неначе кішка позасмоктує* (Н.-Лев., II, 1956, 9).

КОСЕ́НЬКИЙ, а, е. Змепш.-пестл. до **ко́сий;** косуватий. *Цілісінький день було розкладає* [Марта] *ті клаптики — косенькі, вузенькі, довгі* (Григ., Вибр., 1959, 256); — *Та так, косенький на одно око,— каже староста* (Кв.-Осп., II, 1956, 489).

КО́СИЙ, а, е. 1. Який падає або розташований під кутом до горизонтальної площини; непрямий, похилий. *Виноградний лист закривав гостей од косого проміння сонця* (Н.-Лев., І, 1956, 458); *Біжить* [дівчина] *темною вулицею, шльопаючи по калюжах, Косий дощ і вітер підганяють її* (Ів., Вел. очі, 1956, 25); // Який відхиляється від прямої лінії, іде по діагоналі, навскіс; навскісний. *В деяких швах стібки лежать трохи похило або утворюють косі шви* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 95); *Косий зріз;* // Який має негоризонтальний розріз (про очі). *Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона кореянка* (Довж., І, 1958, 111); *В їхніх* [волів] *косих розумно-сумовитих очах мерехтів відблиск молодика* (Стельмах, Хліб.., 1959, 435).

Ко́сий ко́мір — стоячий комір, що застібається збоку. *Іван Іванович.. раніш ходив у синій сорочці з косим коміром* (Сам., II, 1958, 289); **Ко́сий сті́л (сто́лик)** — трикутний стіл (столик). *Попід стінами стояло дванадцять стільців, в кутках — косі столики* (Н.-Лев., І, 1956, 117).

2. Зроблений, прикріплений, вирізаний і т. ін. криво (про предмети); скривлений, перекошений. *Косі двері; Косий стіл;* // Який проходить (лежить) не посередині, а збоку. *Рідке волосся його було старанно зачесане на косий проділ* (Собко, Звич. життя, 1957, 27).

3. Який має неоднаково спрямовані зіниці (про очі з такою вадою); зизий, зизоокий. *Якось без тямку дивився* [Ларченко] *вниз своїми косими очима* (Мирний, II, 1954, 197); // Про людину з такою вадою очей. *Як вийшла бабище старая, Крива, горбатая, сухая, ..ряба, беззуба, коса* (Котл., І, 1952, 115).

4. *перен.* Який виражає неприязнь, ворожість (про очі, погляд і т. ін.). *Правда, сей* [товариш] *та той гляне на нього косим оком* (Фр., VI, 1951, 389); [А н п а:] *Та чи могли б ви шпагою відтяти всі косі погляди.., шепти, моргання.., що скрізь мене б стрічали й проводжали?* (Л. Укр., III, 1952, 394); *На косі погляди*

тих, що осуджували його, він волів не зважати (Жур., Даша, 1961, 18).

КОСИНА́, и́, ж. Те саме, що **кривина́** 1. *При вишиванні готової речі треба перевіряти, чи немає в зшитих деталях косини* (В'язання.., 1957, 49).

КОСИ́НЕЦЬ, нця, ч. 1. Лінійка у формі прямокутного трикутника для креслення й перевірки прямих кутів. *Для креслення коротких відрізків прямих ліній, проведення паралельних прямих і побудови кутів у 30°, 45°, 60° і 90° користуються косинцями* (Кресл., 1956, 13); // *перен.* Те, що своїм виглядом нагадує такий трикутник. *Тимко.. часто задирав голову, проводжав даленіючі косинці журавлів* (Тют., Вир, 1960, 11).

2. Прилад для вимірювання земельних наділів, що складається з двох тонких тичок, з'єднаних кінцями вгорі та скріплених поперечкою. *Землю почали ділити. Гречка сам узяв у руки косинець на три аршини — і пішов триаршинними кроками і по луках, і по ріллі, і по толоці* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 570).

3. Накладка, якою скріплюють (подекуди й прикрашають) кут рами, оправи тощо. *Щоб рама* [автомобіля] *була більш міцною й жорсткою, на ній установлюються косинці* (Підручник шофера, 1960, 226).

4. Трикутна поличка або шафка. *Над столиком висить фарбований косинець* (Стельмах, Хліб.., 1959, 424).

КОСИ́НКА, и, ж. Трикутна жіноча хустка, яку носять на голові або шиї. *Косинка, зв'язана вузликом під бородою, зливалась з її лицем* (Коцюб., II, 1955, 377); *Косинка сповзла з її голови і лежала на плечах трикутником, мов піонерський галстук* (Гур., Життя.., 1954, 324).

КОСИНУС, а, ч., *мат.* Одна з тригонометричних функцій — синус доповняльного кута. *Освітленість поверхні пропорціональна косинусові кута падіння променів* (Курс фізики, III, 1956, 264).

КОСИ́НЧИК, а, ч. Зменш. до **коси́нець**.— *Дивлюсь, аж в одному куточку на косинчику чи на поличці ніби образ* (Н.-Лев., I, 1956, 596); — *Забула сказати тобі: он у косинчику лежить книжка, що вчора передала хутірська жінка* (Вас., II, 1959, 296).

КОСИ́ТИ [1], кошу́, ко́сиш, *недок., перех.* 1. *також без додатка.* Зрізувати, стинати траву, збіжжя й т. ін. косою, косаркою тощо. *Вони* [пани] *дрова возили, В болотах очерет косили, Носили в пекло на підпал* (Котл., I, 1952, 135); *Поки батько й брати косили, а сестри гребли недалечко, я то сидів біля воза, ..то до їх бігав* (Гр., I, 1963, 295); *Ось він зовсім виразно бачить той зруб, на якому.. косив.. траву* (Стельмах, I, 1962, 167); * У порівн. *Сміх розкотився по хаті, з кутка в куток. Цілі ряди коливались од нього. Сміх косив наче та клав людей в покоси. Пан в постолах! Ха-ха!* (Коцюб., II, 1955, 45).

◇ **Коси́ти на гра́бки** *див.* **грабки́**.

2. *перен.* Позбавляти життя; нищити, вбивати. *Наче хмари, бідний Київ Печеніги облягли.. Став людей косити голод, Став в могили їх нести* (Олесь, Вибр., 1958, 348); *Я есть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була. Яка біда мене, яка чума косила!— а сила знову розцвіла* (Тич., II, 1957, 161); // *безос. Пішла на людей пошесть та хвороба всяка: різачка та пропасниця, а найбільше — обкладки. Скільки від них дітвори перемерло! .. За малими почало й великих косити: не проходить того дня, щоб двох або трьох не ховали* (Мирний, IV, 1955, 251).

КОСИ́ТИ [2], кошу́, ко́сиш, *недок.* 1. *перех. і чим.* Дивитися збоку, скоса; скошувати (очі). *Кукса підозріло косив запалі очі на вікно* (Донч., I, 1956, 69); *Вдивляючись у Кравчука, вона весь час косила оком на його сусіду* (Собко, Нам спокій.., 1959, 68).

2. *неперех.* Бути косооким, бути косим. *Олександра Іванівна кинула на мене своїми прекрасними сірими очима. Ліве око косило, але погляд був живий, пронизливий і гарячий* (Смолич, Театр.., 1946, 109); *Він, здавалося, навіть трохи косив, бо, звертаючись до дівчини, дивився кудись повз неї, в простір* (Коз., Сальвія, 1957, 48).

3. *чим, неперех., перен.* Дивитися неприязно, вороже. *Неспокійно переступає* [дід] *з ноги на ногу, косить на бабу сердитими очима* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 44).

КОСИ́ТИСЯ [1], ко́ситься, *недок.* 1. Зрізуватися, стинатися косою, косаркою тощо. *Ця трава добре коситься;* // *безос.* [Недоросток:] *На, випий, Юхиме, чарку, щоб краще косилося* (Вас., III, 1960, 88); *Під ожередом спикив* [Скибу] *молотник якийсь.— Як там коситься?* — *спитав* (Головко, I, 1957, 297).

2. Пас. до **коси́ти** [1]. *На полянах і проліссях росла висока трава і ніколи не косилась, бо людей тоді було небагацько* (Стор., I, 1957, 238).

КОСИ́ТИСЯ [2], кошу́ся, ко́сишся, *недок.* 1. *тільки 3 ос., розм.* Те саме, що **скривля́тися**; ставати викривленим, перекошеним. *Косяться вікна.*

2. Дивитися збоку, скоса. *Хотів, щоб і не дивитись* [на Марту], *так як вже не стережився — очі мої косяться та й косяться у той бік, де вона* (Вовчок, VI, 1956, 240); *Крокуючи за Дерзким, Данько час від часу з затаєною гордістю косився на свій трофей* (Гончар, Таврія.., 1957, 317).

3. *чим., перен.* Дивитися неприязно, вороже. *Ще весною на луках вона помітила надмірну Юркову увагу до Франки й косилась на неї очима* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 177).

КОСИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **коса́** [1]. *Коли вона говорила, косиці її метлялися в повітрі* (Собко, Скеля.., 1961, 57); *О. Сергій, низенький, з рудими, рідкими косицями, викинув з рота декілька деренчливих слів* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 145); * Образно. *Повилазили з села до ставу зелені сивуваті верби й посхилялись косицями в воду* (Барв., Опов.., 1902, 156).

2. *бот., розм.* Те саме, що **ву́са** 3. *А в пшениці волості косиці* (Сл. Гр.).

3. *розм.* Квітка, якою заквітчуються. *Ой зацвіли черешеньки, зацвіли косиці* (Сл. Гр.).

4. *рідко.* Загнуте перо у хвості птаха. *Сидить півень на криниці, спустив крильця ще й косиці* (Сл. Гр.).

5. *діал.* Цівка. *Теля почало кидатися, поки гаряча кров косицею била з його рани* (Фр., IV, 1950, 202).

КОСИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **заквітчувати**. *Ледве помітний в лісовім зелі, збирав* [Іван] *квітки і косичив ними свою кресаню* (Коцюб., II, 1955, 307); * Образно. *Вийде сонце і довше постоїть над землею.. Ліси косичить, .. хором могутнім несеться клич: — Весна! Весна!* (Хотк., II, 1966, 24).

КОСИ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм.* Те саме, що **заквітчуватися**. *В купальський день, коли гуцули скрізь Косичаться чорнобилем, квітками.., — Олекса був уже з нафтовиками* (Забашта, Вибр., 1958, 213).

КОСИ́ЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **коси́ця** 1. *Довгу косу одрізали і зоставили невеличкі пацьорочки, завивши їх у густі косички.* (Мирний, IV, 1955, 172); *Тіна, неслухняна, галаслива, нестримана, щодня губить стрічки із своїх.. кучерявих косичок* (Ів., Тасминця, 1959, 125).

КОСИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **коса́** [1]. [Оленка:] *Я все було дивуюсь, чого в тих багатих панів такі здоровецькі косища, неначе в кожної куделя на голові або повісмо конопель* (Н.-Лев., II, 1956, 484).

КОСІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коси́ти** [1] 1. *Косіння можна провадити вручну або пристосованими для цього кінними косарками* (Бур'яни.., 1957, 61).

КОСМАКИ́, ів, *мн., фам.* Те саме, що ку́дли; патли. *— Ось постій, каже, суча дочко: дай мені тебе за космаки піймати* (Сл. Гр.).

КОСМА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **кошла́тий**. *Казились вітрюгани степові, І вили пси косматі* (Мур., Осінні сурми, 1964, 17); *Од дощу в походах носили* [запоріжці] *з вовни косматі бурки* (Стор., I, 1957, 264).

КОСМЕ́ТИКА, и, *ж.* 1. Заходи догляду за шкірою, волоссям, нігтями. *Дуже важливе значення має мед у лікувальній косметиці* (Рад. Укр., 20.IV 1958, 4); *Кабінет косметики.*

2. *збірн.* Засоби для надання свіжості й краси обличчю та тілу людини. *— Вона не змінилася. Або, може, була й добре напудрована й позакривала зморшки. — Може й так.. Але що це може нас обходити, .. чи хтось там вживав косметики чи ні* (Коб., III, 1956, 111); *На ній було стільки косметики, що навіть виразні блакитні очі, здавалось, були намальовані пензлем живописця* (Дмит., Розлука, 1957, 68).

КОСМЕ́ТИЧНИЙ, а, е. Стос. до косметики. *Косметичні засоби.*

КОСМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до космосу. *Настав вечір. В космічній височині заблищали зірки* (Досв., Гюлле, 1961, 108); *2 січня 1959 року в СРСР здійснено пуск космічної ракети в сторону Місяця* (Рад. Укр., 4.I 1959, 1); // Власт. космосові. *Космічна радіація.*

△ **Космі́чне промі́ння** — особливе проміння, що проникає у верхні шари атмосфери зі світового простору; відзначається великою енергією. *З глибин всесвіту безперервно йде на Землю потік космічного проміння* (Наука.., 10, 1960, 15); **Космі́чний пил** — пил, дрібні тверді частинки, які проникають в атмосферу зі світового простору. *В міжпланетному просторі, крім.. планет і астероїдів, рухається безліч маленьких камінців і порошинок, які називаються космічним пилом* (Бесіди про всесвіт, 1953, 82).

КОСМОГОНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до космогонії. *Та й інші філософи старшої доби подають свої поучення та космогонічні поняття в віршованій формі* (Фр., XVI, 1955, 383); *В космогонічних уявленнях* [на Русі] *панувала геоцентрична система будови всесвіту* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 505).

КОСМОГО́НІЯ, ї, *ж.* Розділ астрономії, що вивчає походження й розвиток небесних тіл та їх систем. *Теорія Канта була першим боязким кроком народження нової галузі знання — космогонії* (Бесіди про всесвіт, 1953, 144); *Сучасна космогонія має в своєму розпорядженні докази того, що весь процес виникнення планет Сонячної системи й самого Сонця проходив досить швидко* (Рад. Укр., 15.IV 1964, 2).

КОСМОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е, *заст.* Стос. до космографії.

КОСМОГРА́ФІЯ, ї, *ж., заст.* 1. Опис усесвіту. *Я поки що даю тільки невеличкі проби їх* [перероблок «Олександрії»] *текстів.., а надто випис розділів, на які поділено текст повісті в обох перерібках і вставлений у оповідання виклад космографії* (Фр., XVI, 1955, 324).

2. Навчальний предмет, що дає загальні відомості з астрономії й фізичної географії. *Працював* [Броунов] *викладачем математики, фізики й космографії* (Видатні вітч. географи.., 1954, 103).

КОСМОДРО́М, у, *ч.* Ділянка зі спеціальними спорудами й обладнанням для розміщення, обслуговування й старту космічних кораблів. *Космодром — це велике господарство, складна споруда.. Тут готують до запуску космічні кораблі* (Рад. Укр., 16.IV 1961, 3).

КОСМОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до космології.

КОСМОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Учення про всесвіт як єдине ціле; // Розділ астрономії, присвячений цьому вченню.

КОСМОНА́ВТ, а, *ч.* Той, хто літає в космічний простір; астронавт (у 2 знач.). *Перший в історії космонавт майор Юрій Гагарін.. розповів про себе і про свій видатний політ у космічний простір* (Рад. Укр., 14.IV 1961, 1); *Натренований космонавт, розташувавши своє тіло горизонтально при злітанні ракети вгору, зможе перенести 14-кратне прискорення протягом 2—3 хвилин* (Наука.., 2, 1958, 13).

КОСМОНА́ВТИКА, и, *ж.* Наука про польоти людини, а також автоматичних літальних апаратів у космос; астронавтика. *Калуга — батьківщина основоположника космонавтики К. Е. Ціолковського.*

КОСМОНА́ВТКА, и, *ж.* Жін. до **космона́вт**. *В районі приземлення відважну космонавтку* [Валентину Терешкову] *чекали лікарі, журналісти, інженери* (Рад. Укр., 20.VI 1963, 2).

КОСМОПОЛІ́Т, а, *ч.* 1. Прибічник космополітизму. *Таку стару історичну пам'ятку та дзюбаками, та ломами, та в багно? Зрадники! Нігілісти! Космополіти!* (Фр., III, 1950, 116); *Космополіти.. заперечували самобутність української мови* (Рильський, III, 1956, 63).

2. *спец.* Рослини й тварини, поширені в усіх частинах земної кулі. *Різна фауна й флора буває не тільки в теплих морях, але й в арктичних, отже, і тварини, що живуть на значних глибинах, бувають космополітами* (Курс заг. геол., 1947, 165).

КОСМОПОЛІ́ТИЗМ, у, *ч.* Реакційна буржуазна теорія, що проповідує байдуже ставлення до батьківщини та свого народу, заперечує патріотизм, національну незалежність, національну культуру й висуває ідею створення «світової держави», встановлення «світового громадянства». *Даремне мене в космополітизмі при сій справі укоряли* (Л. Укр., V, 1956, 131); *Безрідний космополітизм з самого зародження був зброєю реакційних сил для ідейного розтління народу* (Рад. літ-во, 11, 1949, 4).

КОСМОПОЛІ́ТИЧНИЙ, а, е. Стос. до космополітизму, пройнятий ним. *Космополітичні погляди; Космополітичні ідеї.*

КО́СМОС, у, *ч.* Те саме, що **всесві́т** 1. *Космос — це світ зірок, зоряних асоціацій, галактик, серед яких знаходиться наша сонячна система* (Наука.., 5, 1961, 14); *Людина — в космосі! У всесвіті — людина. Давно жадана мить хвилює світ. Вдивляється вся наша Батьківщина,— це син її йде першим у політ!* (Тер., Серце.., 1962, 8).

КО́СО. Присл. до **ко́сий**. *Голубі дощі спадають косо* (Стельмах, Жито.., 1954, 116); *Косо, криво, аби живо* (Укр.. присл.., 1955, 234); *Трохи косо посаджені очі пильно бігали по дрібних рядках сторінок* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 138); *Він чув добре, що його сусіди-шлях тичі.. якось згори, косо дивляться на нього* (Фр., II, 1950, 382).

КОСОБО́КИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **кривобо́кий**. *Ось і містечко. замерехтіли кособокі хатки міщан з барвистими віконницями* (Коч., Зол. грамота, 1960, 474).

КОСОВИ́Й [1], а́, е́. Прикм. до **коса́** [1]. *Косові стрічки.*

КОСОВИ́Й [2], а́, е́. Прикм. до **коса́** [2]. *Косова сталь;* // Який виготовляє коси. *Косовий цех.*

КОСОВИ́Й [3]: **Косови́й са́жень** *див.* **са́жень**.

КОСОВИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Косіння та збирання трави, збіжжя. *Цілою громадою стали вони* [заробітчани] *на косовицю сіна, а потім хліба* (Мирний, II, 1954, 76); *Червень місяць добігав уже до кінця. Починалася косо-*

виця (Фр., V, 1951, 333); *Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого лугу додому* (Довж., Зач. Десна, 1957, 38).

2. Час, коли косять та збирають траву. *Все йшло, як треба; по косовиці жнива наставали, як і щороку* (Свидн., Люборацькі, 1955, 16); *Се було так у жнива, здається, чи в косовицю* (Барв., Опов.., 1902, 115); *Воно час такий — роботи ніякої гарячої: обсіялись, а косовиця ще не підійшла* (Головко, II, 1957, 400).

КОСОВОРО́ТКА, и, *ж.* Російська чоловіча сорочка із стоячим коміром, що застібається збоку. *Зім'ята льняна косоворотка недбало розхристана, з-під неї видно спітнілі волосаті груди* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 20).

КОСОГІ́Н, го́на, *ч., розм.* Кривошия у косарці. *Косогін бринить, як коник у покосі* (Головко, I, 1957, 242).

КОСОГІ́Р, го́ру, ч. Схил гори, горба тощо. *Село стояло на косогорі, то все видно, як на тарілці* (Свидн., Люборацькі, 1955, 5); *Старі дуби на косогорі Шумлять під вітром навісним* (Мал., Любов, 1946, 44).

КОСОДЕРЕВИ́НА, и, *ж., діал.* Карликова сосна, що росте на гірських вершинах. *Густа мряка окутала гори, звідкіля виднілися тільки незграбні контури косодеревини...* (Галан, Горн.., 1956, 69).

КОСОКУ́ТНИЙ, а, е, *мат.* З гострими або тупими (непрямими) кутами. *Не можна допускати в школах віконних прорізів з овальним або косокутним верхнім краєм* (Шк. гігієна, 1954, 198).

КОСОКУ́ТНИК, а, *ч., мат.* Фігура або тіло з гострими або тупими кутами.

КОСООКИЙ, а, е. 1. Який має косоокість; зизий, зизоокий. *Чи на добро, чи на лихо, росло в тій хаті невеличке дівчатко — Явдошка, що найшлася через рік після того, як косоока Меланія зійшлася з кривоногим Терьохою* (Мирний, I, 1949, 234); *Гайченко переставе коситись, глянув співбесідникові прямо в очі, і той тільки тепер збагнув, чому Федір Петрович весь час дивився спідлоба — він був косоокий* (Збан., Переджнив'я, 1955, 58).

2. *розм.* Який має косий розріз очей. *Він косоокий, тому що у матері красуні Юлі теж косі очі. Вона кореянка* (Довж., I, 1958, 111); *Зайчик косоокий Сіяв лан широкий* (Стельмах, Живі огні, 1954, 31).

3. *у знач. ім.* **косоо́кий**, кого, *ч., розм.* Заєць. *Косоокий здивовано повів головою і, ніби неохоче, поплигав у кущі* (Гончар, IV, 1960, 59).

КОСООКІ́СТЬ, кості, *ж.* Вада зору — неоднакова спрямованість зіниць; зизоокість. *Великим розділом роботи інституту (очних хвороб) є лікування косоокості у дітей* (Наука.., 3, 1959, 29).

КОСОША́РИЙ, а, е, *спец.* Який має косошарість (про дерево).

КОСОША́РІСТЬ, рості, *ж., спец.* Вада деревини — гвинтоподібне розташування волокон.

КОСТЕ́Л *див.* **костьо́л**.

КОСТЕ́ЛЬНИЙ *див.* **костьо́льний**.

КОСТЕНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Перетворюватися на кістку (про хрящі, рогові відростки тощо). *Кістки таза [у жінок] з'єднані між собою до 15-річного віку хрящовими прошарками, які костеніють лише до 23—25 років* (Фіз. вихов.., 1954, 12).

2. Утрачати гнучкість, чутливість від холоду; кляк-нути, коцюбнути. *Мороз обпалював обличчя, костеніли руки на зброї, наливалися втомою ноги* (Багмут, Записки.., 1961, 34).

3. *перен.* Зупинятися в своєму розвиткові, застигати в певних формах. *Історичний досвід розвитку соціалістичних націй показує, що національні форми не костеніють, а видозмінюються, удосконалюються і зближаються між собою* (Програма КПРС, 1961, 100).

КОСТЕ́Р, тра́, *ч.* 1. *діал.* Стіс дров, очерету тощо. *Стояв у неї на городі В кострі на зиму очерет* (Котл., I, 1952, 86).

2. *гірн.* Кріплення в шахті з дерев'яних стояків, складених горизонтально один на одного у вигляді трикутних або квадратних колон, які підпирають стелю в лаві. *Покрівлею в лаві керують, плавно опускаючи її на дерев'яні костри, які встановлюють по всій довжині лави у шаховому порядку* (Наука.., 3, 1958, 32).

КОСТЕ́РНИК, а, *ч., гірн.* Робітник-шахтар, що ставить костри (у 2 знач.).

КОСТИ́ЛЬ, я́, *ч., спец.* 1. Металевий стрижень, загострений з одного кінця й розширений або загнутий під прямим кутом із другого. *Ковадло має внизу чотири лапи, якими воно кріпиться до стільця за допомогою залізних костилів або хомутів* (Посібник сіль. коваля, 1958, 92); *Оксана влаштувалась горновою біля преса гарячого штампування, на якому роблять костилі для кріплення рейок до шпал* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 176).

2. Пристосування для опертя в деяких машинах, механізмах тощо. *Торкнувся [літак] колесами землі, стукнувся костилем і, прокотившись з сотню кроків, зупинився* (Трубл., III, 1956, 124).

КОСТИ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **костиль**. *Страйк охопив усе місто. Припинили роботу залізничі майстерні, .. костильний і навіть військовий [заводи]* (Панч, О. Пархом., 1939, 10); // Призначений для забивання костилів (у 1 знач.). *Костильний молоток.*

КОСТИ́СТИЙ, а, е. 1. Який має широкі, великі, випнуті кістки; ширококостий. *Він був високий на зріст, широкий в плечах, костистий, навіть трошки сухорлявий* (Н.-Лев., IV, 1956, 41); *Подовгасте, сильно костисте лице свідчило про енергічну вдачу і сильну волю* (Фр., III, 1950, 263); *Увечері прийшов у казарму якийсь робітник — вилицюватий, костистий, з допитливими очима і твердою ходою* (Панч, Спнів.., 1959, 22).

2. Те саме, що **кістля́вий** 1. *Дід строїть бандуру; пробіг по струнах — І струни говорять в костистих руках,— І старець співа про Богдана* (Бор., Тв., 1957, 83); *Януш Острожський відкидає крісло і люто стукає по столу костистими пальцями* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 216).

3. Який має багато дрібних кісток. *При організації дитячого харчування слід виключити костисті риби (окунь, лящ і т. ін.)* (Шк. гігієна, 1954, 96).

КОСТИ́ТИ, кощу́, кости́ш, *недок., перех., фам., рідко.* Дуже лаяти. *Тихон.. і не слуха, як його Стеха і костить, і коренить* (Кв.-Осн., II, 1956, 147); *Я, разом з Дмитровою мамою, почав костити Керенського* (Минко, Моя Минківка, 1962, 95).

КОСТОГРИ́З, а, *ч.*, **КОСТОГРИ́ЗА**, и, *ж.* 1. Народна назва кількох хвороб (карієсу, туберкульозу кісток і. т. ін.), що вражають і руйнують кістки й зуби людини та хребетних тварин.

2. Те саме, що **костолу́за**. *Нехай костогризи та сорокопуди черешні об'їдають — він ані не бачить, ані не чує* (Фр., II, 1950, 86).

3. *заст., зневажл.* Бідняк. *Той волоцюга, костогриза ще дитиною тебе зводив!* (Барв., Опов.., 1902, 87); *— Що се ти ще кепкуєш із мене, старий костогризе? — силувався крикнути, але тільки пропищав Іван* (Фр., III, 1950, 134).

КОСТОГРИ́ЗА *див.* **костогри́з**.

КОСТОЛУ́ЗА, и, *ж.* Невеликий співочий птах із міцним та масивним дзьобом, пристосованим для розгризання кісточок плодових дерев; костогриз, дубоніс.

КОСТОМА́ХА, и, *ж., розм., зневажл.* 1. Те саме, що **кі́стка** 1. *Всю ніч ока не стулив, Костомахи надавив* (Фр., X, 1954, 122); *Хай-но покаже смерть носа, то я її люшнею по старих костомахах* (Козл., Сонце.., 1957, 52); // Велика кістка. *Вовк покинув костомаху* (Стельмах, Живі огні, 1954, 45).

2. *перен.* Про смерть. *А як прийде, браття, костомаха, Та як прийде, браття, з косою, То я крикну: «Чи здорова, свахо!? Нумо, свахо, разом ізі мною!»* (Пісні та романси.., II, 1956, 155); *Ти ж ще нічого й не зробив у Ковалівці.. От збудуй їм станцію, ферми світлі та механізовані, постав людям нові хати, лікарню, школу, дай їм грошей добрих за їхню працю. А як будуть після цього казати про тебе добре слово, тоді вже й клич до себе костомаху та й починай з нею грати в підкидного* (Кучер, Трудна любов, 1960, 384).

КОСТОПА́ЛЬНЯ, і, *ж., заст.* Спеціальна будівля або приміщення в цукроварні, де спалювали кістки для очищання цукру. *Коло самого ставка.. [стояли] костопальні* (Н.-Лев., II,1956, 207).

КОСТОПРА́В, а, ч. У народній медицині — людина, що вміє виправляти вивихи або правильно складати переламані кістки. [Г а в р и л о:] *Либонь і ребер скількохсь переламано.. Прийдеться по знахарку посилать або й по костоправа!* (Кроп., IV, 1959, 153); *Він був столяром і стельмахом, шевцем і бондарем, човнярем і рибалкою, слюсарем і радіоаматором, ткачем і навіть костоправом* (Стельмах, Правда.., 1961, 42); // *ірон.* Про лікаря-хірурга. [Л і д а:] *І де цей костоправ, що примушує вас чекати і так мучитись!* (Корн., I, 1955, 92).

КОСТРИ́ЦЯ, КІСТРИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Внутрішня тверда неволокниста частина стебел прядивних рослин (конопель, льону та ін.), що залишається у вигляді дрібних колючих трісочок під час попередньої обробки цих рослин; терміття. *Помочить* [Мотря коноплі].., *висушить, витіпає костриця на топливо, волокно на прядиво* (Мирний, II, 1954, 46); *Сипле́ться костриця на землю під ноги. Під терницями її вже цілі купи* (Головко, II, 1957, 24).

Пересо́хнути на костри́цю — стати сухим і ламким (про сіно, злаки). — *Та це ж ходила подивитись на Маринине жито: лежить, пересохло на кострицю, висипається, скотиною побите* (Вас., Вибр., 1954, 248).

2. *бот.* Те саме, що **вівсе́ниця** 1. *Береги ставу й уся балка нижче вкриті були суцільним трав'яним килимом. Саме цвіли костриця, тимофіївка, білі ромашки* (Минко, Ясні зорі, 1951, 87).

КОСТРИ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Виділяти кострицю й ставати колючим унаслідок цього (про прядиво, волокно). *І прядиво кострячиться На терниці* (Ус., І сьогодні.., 1957, 45).

2. *перен., розм.* Поводитися зарозуміло; гороїжитися, чванитися. — *Чого ж ти, Семене, кострячишся? — звернувся до нього Чемериця по-товариському. — Чому не змагаєшся? — Бухкало зробив зневажливу гримасу* (Коцюба, Нові береги, 1959, 209).

3. *перен., розм.* Те саме, що **наїжа́чуватися** 3. — *А що ж би ви хотіли? — раптом кострячиться Хома. — Одразу все не впорядкуєш!* (Ю. Янов., II, 1954, 203).

КОСТРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **костри́ця**.

КО́СТРУБ, а, ч. 1. *діал.* Яструб

2. *етн.* Весняна танко́ва гра дівчат. [2 д і в ч и н а:] *Ні, краще* [гратися] *в женчика!* [3 д і в ч и н а:] *Чи в костру́ба!* (Коч., П'єси, 1951, 119).

3. *діал.* Нечепура, неохайний. *Сидів костру́б на припічку, я не подивився* (Сл. Гр.).

КОСТРУБА́ТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **костру́батий**. *Юля у відповідь знизувала плечима і підводила вгору чорні кострубатенькі бровенята* (Донч., V, 1957, 228).

КОСТРУБА́ТИЙ, а, е. 1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. *Одарка вийшла з хати і простягла руку до старого кострубатого стовбура сухої груші* (Н.-Лев., II, 1956, 29); *Передо мною лугова Вузенька стежка, тільки не гладенька, А кострубата* (Вирган, В розп. літа, 1959, 202); *Він* [берег] *має вигляд сірого коржа, спеченого на сонці, порепаного й кострубатого* (Донч., II, 1956, 143); // Нерівний, покручений. *Скоро вишикувалась колона — довга, темна, кострубата* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 58).

2. *перен.* Невправний, незграбний, недоладний (про стиль, мову й т. ін.). *Лист вийшов трохи кострубатий, зате правильний* (Мик., II, 1957, 482); [П е р е д р я г і н:] *Ми з Зосю перекладаємо п'єси для театру.. Ну, мова в мене, звісно, важка, кострубата, я ж математик* (Коч., II, 1956, 114).

3. Кошлатий, розкуйовджений, наїжений (про волосся, брови тощо). *З-під білих кострубатих брів.. виглядають добрі, а лукаві очі* (Коцюб., I, 1955, 149); *Рука командира ляля мені на кострубату голову* (Цюпа, Три явори, 1958, 21).

КОСТРУБА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **костру́батий** 1, 2. *Незважаючи на розтягнутість, кострубатість стилю, новела пройнята хвилюючим символічним звучанням* (Рад. літ-во, 2, 1958, 29).

КОСТРУБА́ТО. Присл. до **костру́батий** 1, 2. *Стіл.. прикритий .. білою скатертю, з-під якої кострубато золомлюються контури посуду* (Вільде, Сестри.., 1958, 362); *Як умів (хоч, може, часом не дуже переконливо виходило та кострубато трохи), сперечався з Павлом* (Головко, II, 1957, 419).

КОСТРУБА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм., рідко.* Те саме, що **кошла́тити**; куйовдити. *Вона з радощів почала кострубачити його голову, бороду* (Мирний, III, 1954, 157).

КОСТРУ́БОНЬКО, а, ч., *етн.* Зменш.-пестл. до **ко́струб** 2. *У кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати* (Кв.-Осн., II, 1956, 321).

КО́СТУР, а, ч. 1. Груба палиця часто з загнутим верхнім кінцем; ціпок. *Онися взяла свого костура й.. вийшла з кімнати на оглядини* (Н.-Лев., III, 1956, 208); *Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур* (Коцюб., I, 1955, 149); *Був він без зброї, тільки з костуром в руці* (Гжицький, Опришки, 1962, 68).

2. Те саме, що **ми́лиця**. *Гаряче втрутився до цієї справи редактор місцевої газети Красицький, інвалід війни, що здалеку давав знати про себе гучним стукотінням костурів* (Жур., Онов., 1956, 152).

КОСТУРЕ́ЦЬ, рця́, ч. Зменш. до **ко́стур**. *Я собак боюся.— Ой з костурцем, бабко* (Сл. Гр.).

КОСТУРЯ́КА, и, *ж. і ч.* Збільш. до **ко́стур**. *По дорозі він костурякою збивав траву* (Мирний, IV, 1955, 97); *Стояв на ганку й Тягнирядно із здоровенним костурякою в руці* (Головко, II, 1957, 126).

КОСТЮ́М, а, ч. 1. Комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів, а іноді й камізельки (у чоловіків) або жакета й спідниці (у жінок). *Ішла* [Марта] *назустріч, затягнена в синій новий костюм, що був їй так до лиця* (Коцюб., II, 1955, 298); *Павло, уже одягнутий — в чорному елегантному костюмі,.. — не одразу озвавсь на Чумакові слова* (Головко, II, 1957, 477).

2. *рідко.* Те саме, що **о́дяг**. *Бачачи сумний стан їх костюмів і їх босі ноги,.. чесний чоловік пішов із ними просто на торг і покупував їм дешеві чоботи й убрання* (Фр., VI, 1951, 200); *Юнаки й дівчата в яскравих українських національних костюмах виконують гопак* (Рад. Укр.,

26.I 1954, 1); // Театральний або маскарадний одяг. *У мене був костюм Діани-мисливиці: золотий лук, сагайдак і туніка по коліна* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 14); // Різний одяг спеціального призначення. *Лижний костюм; Купальний костюм; Водолазний костюм.*

КОСТЮМЕ́Р, а, ч. Працівник театру, кіностудії, який підготовляє костюми для спектаклю, кінознімання. *Костюмер тримав напоготові дорогий царський одяг* (Дмит., Наречена, 1959, 126).

КОСТЮМЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **костюме́р.**

КОСТЮМЕ́РНИЙ, а, е. Стос. до театрального або маскарадного костюма, до їх виготовлення та зберігання; // *у знач. ім.* **костюме́рна**, ної, *ж.* Приміщення для зберігання театральних і маскарадних костюмів.

КОСТЮМНИЙ, а, е. Прикм. до **костю́м.** *Костюмні шпани;* // Признач. для костюма. *Костюмна тканина.*

КОСТЮМО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **костюмува́ти;** // *у знач. прикм. Всі костюмовані і замасковані гості підходили до неї* (Коб., III, 1956, 390).

Костюмо́ваний бал (ве́чір, карнава́л) — бал, учасники якого одягнені в маскарадні костюми. *У Палаці піонерів увечері відбувся костюмований карнавал* (Веч. Київ, 2.I 1957, 4).

КОСТЮМУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **костюмува́ти й костюмува́тися.**

КОСТЮМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Одягати в театральний або маскарадний костюм.

КОСТЮМУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Одягатися в театральний або маскарадний костюм.

КОСТЮ́МЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **костю́м** 1. *Молодий сільський учитель Антін Вова одягся в свій новенький костюмчик* (Вас., I, 1959, 84); *Мати мовчки снувала по кімнаті й затикала в темні кутки Маркові костюмчики* (Панч, В дорозі, 1959, 112).

КОСТЯНИ́ЦЯ, і, *ж., бот., рідко.* (*Rubus saxatilis* L.). Те саме, що **кам'яни́ця** 2, 3. *На території України костяниця.. досить поширена в лісових та лісостепових районах* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 114).

КОСТЯНИ́ЧНИЙ, а, е, *бот., рідко.* Прикм. до **костяни́ця.**

КОСТЬО́Л, КОСТЕ́Л, у, ч. Римсько-католицький храм. *Вона* [церква] *була вже повернута панством на костел* (Стар., Облога.., 1961, 5); *Кальварійський костел увесь горів у рожевім світлі* (Фр., IV, 1950, 268); *Вона так часто пробував в костьолі, що коли я стрічаю її потому, у мене в вухах гудуть органи* (Коцюб., II, 1955, 265); *За мистючими озерами біліло якесь село з високою гранчастою баштою костьолу* (Гончар, III, 1959, 446).

КОСТЬО́ЛЬНИЙ, КОСТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **костьо́л, костел.** *На костельній вежі пробив годинник* (Тудор, Вибр., 1949, 288); *Костьольний дзвін мене збудив сьогодні* (Павл., Пальм. віть, 1962, 67).

КОСУ́ЛЯ [1], і, *ж., с. г., заст.* Вид сохи; плужниця. *До революції застосовувались* [у рільництві] *примітивні знаряддя — сохи, косулі, дерев'яні плуги й борони* (Колг. Укр., 11, 1957, 8).

КОСУ́ЛЯ [2] *див.* **козу́ля.**

КО́СЯ, і, *ж., дит.* Коник. — *Служу ясному пану! — скрикнув Панталаха і скочив до коней.— .. Стій, косю!* (Фр., II, 1950, 240).

КОСЯ́К [1], а́, *ч., розм.* 1. Те саме, що **одві́рок** 1. *Остюк зіперся об косяк дверей* (Ю. Янов., I, 1958, 156).

2. Те саме, що **лу́тка** 1. *Той харчав, звалившись під лавкою; той сидів, обпершись спиною об косяк вікна* (Мирний, II, 1954, 156).

КОСЯ́К [2], а́, ч. 1. Скупчення риб у період нересту. *У річках кета щільними косяками йде вгору проти течії з швидкістю в середньому 47 кілометрів за добу* (Наука.., 7, 1957, 36).

2. *розм.* Те саме, що **зграя** 1. *Над палаткою час від часу пролітали косяки диких гусей* (Багмут, Опов., 1959, 51).

КОСЬ-КО́СЬ, *виг.* Уживається для кликання коней. *Він набрав у капелюх вівса, ходив за жеребцем і кликав: кось-кось...* (Чорн., Потік.., 1956, 289).

КОТА́НГЕНС, а, *ч., мат.* Одна із тригонометричних функцій — тангенс доповняльного кута.

КОТА́Р, я́, *ч., фольк.* Кіт. *Ой ти, коте, котарю, Та замітай кошару* (Укр.. колиск. пісні, 1939, 50).

КОТЕ́ДЖ, у, ч. Невеликий, переважно заміський, одноквартирний житловий будинок із ділянкою землі. *Близько свого котеджу вона зупиняється: десь грав віолончель* (Мпк., I, 1957, 191); *Марійка навіть не помітила, як проїхали центр і околицю з присадкуватими котеджами для робітників велозаводу* (Донч., V, 1957, 566).

КОТЕ́Л, тла́, ч. Те саме, що **каза́н** 1, 3. *В чорнім котлі кипить вода* (Коцюб., II, 1955, 329); *Водячи паровоз, Мармура вчив свого помічника підтримувати у котлі потрібний тиск пари* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53).

КОТЕЛО́К, лка́, ч. 1. Те саме, що **казано́к** 2. *Їжу подавали не в тарілках, а в звичайних солдатських котелках* (Збан., Сеспель, 1961, 42).

2. *розм.* Твердий чоловічий капелюх з опуклим верхом і невеликими полями. *Зсунув* [перукар] *на потилицю котелок і скучно, як щодня, розглядає вітрину приладів електричних* (Коцюб., II, 1955, 411); *Мсьє Енно.. має на голові легенький котелок з муаровою стрічкою* (Смолич, V, 1959, 47).

КОТЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **котел.** *Котельна установка.*

КОТЕ́ЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **казаня́р.** *В Севастополі раптом усе затихло. Так довго гриміло й нестерпно гуло, наче у велетенському корабельному казані, якого клепають з усіх боків сотні котельників* (Кучер, Голод, 1961, 209).

КОТЕ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Те саме, що **каза́нна.** *Коли наше село визволила наша армія, батько пішов на завод, .. відбудовував зруйновану котельню* (Рад. Укр., 13. VIII 1962, 2).

КОТЕНЯ́, яти, *с.* Мала кішка. *Петрусь бігав по хаті, грався з котеням, щебетав, пустував* (Н.-Лев., IV, 1956, 219); *Коло нього лежала.. кішка з трьома маленькими.. котенятами* (Григ., Вибр., 1959, 124).

КОТИ́, ів, *мн., діал.* Вид теплого, переважно жіночого, взуття. *У цьому вбранні, та ще в котах на ногах, легко впізнати, хто вона* (Донч., III, 1956, 54).

КОТИ́ГОРО́ШОК, шка, ч. 1. *фольк.* Казковий персонаж незвичайної сили. *Остапові згадався котигорошок. — Хіба я боюсь смерті? — чув він його цупкий голос* (Коцюб., I, 1955, 366).

2. *жарт.* Про людину невеликого зросту; коротун.

КО́ТИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до **кіт.** *Білий котик спав на лаві серед нашого двора* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 65); * У порівн. *Стрибнув* [Івась], *як котик* (Мирний, I, 1954, 239).

2. Морський ссавець із цінним хутром; водиться в північній частині Тихого океану. *Котики — один з видів тюленів — мають хутро, міцність і краса якого дуже цінується* (Фіз. геогр., 5, 1956, 59); // Хутро цієї тварини. *Ви можете серед білого дня підійти до кожного одесита — хай на ньому буде каракуль і котик — і запропонувати йому участь у фільмові* (Ю. Янов., V, 1959, 118).

3. Суцвіття верби та деяких інших односім'ядольних рослин. *На придорожніх вербах сіріли оксамитові котики* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 325); *Зупинився [хлопчик] біля куща червонолозу, що не в пору рясно бризнув ніжними сріблясто-синюватими котиками* (Стельмах, На.. землі, 1949, 327).

КО́ТИКОВИЙ, а, е. Прикм. до ко́тик 2. *Вони [радянські біологи] вивчали котикові лежбища на островах Прибилова* (Рад. Укр., 26. VII 1961, 1); // Вигот. з хутра котика. *Двері [вагона] з гуркотом відсунулись, і на порозі.. бачить [Отей] в розкішному котиковому манто молоду жінку* (Досв., Вибр., 1959, 206); *Котиковий комір.*

КОТИЛЬЙО́Н, а, ч. Старовинний танок, що нагадує вальс у швидкому темпі. *Букетом, який.. подав [Роман] Стефанії при котильйоні, він зовсім здобув собі її серце* (Мак., Вибр., 1954, 182).

КО́ТИРУВАННЯ, я, *с., фін.* Дія за знач. **котирувати**. *Котирування акцій.*

КОТИРУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех., фін.* Визначати біржовий курс цінних паперів, чужоземної валюти, товарів. *Німецькі марки та австрійські крони.. одеська біржа вже не котирувала* (Смолич, V, 1959, 67).

КОТИРУВА́ТИСЯ, ується, *недок. і док., фін.* Цінитися, оцінюватися (про цінні папери, чужоземну валюту, товари).

КОТИ́СЬКО, а, ч. Збільш. до **кіт**. *Котиська в одну мить схопив рибину, завурчав загрозливо* (Збан., Мор. чайка, 1959, 38).

КОТИ́ТИ, кочу́, ко́тиш, *недок.* 1. *перех.* Пересувати круглий предмет у певному напрямі, обертаючи його. *Галя помагала йому, то котила м'яча, то підставляла свою паличку* (Мирний, IV, 1955, 73); *Спішить до діла люд; Тут валка камінь котить, Там молоти кують* (Фр., XIII, 1954, 274); *Вони тягали міхи, клумаки, горнці, корчаги, котили барила* (Скл., Святослав, 1959, 124); // Везти, переміщати на колесах. *Німець чогось мугикнув, а на другий день на диво всій Одраді звелів до току машину котити, недогар'я молотити* (Мирний, IV, 1955, 255); *Біженці котили на двоколках убогий свій скарб* (Довж., Зач. Десна, 1957, 332).

◇ **Хоч коти́ гарма́ти**: а) міцний, з надійною опорою. *Лід кріпкий, хоч гармати коти* (Номис, 1864, № 13436); б) дуже міцно спить. *А вже підпилий як засне, То хоч коти гармати, І усом не моргне* (Шевч., I, 1951, 240).

2. *перех.* Рухати силою течії, вітру тощо. *Вітер в гаї нагинав лозу і тополю, Лама дуба, котить полем Перекотиполе* (Шевч., I, 1951, 153); *Котить.. безодня безмірні вали, І від жаху всі снасті в човні загули* (Л. Укр., IV, 1954, 262); *Внизу котив Дніпро свої хвилі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 122); * Образно. *Чути, котить прохолоду В плавнях вітер легкокрилий* (Шпак, Вибр., 1952, 108).

3. *неперех., розм.* Те саме, що їхати 1. *Панни засумували та все поглядали на вікна, чи не котять гості з гори у двір* (Н.-Лев., I, 1956, 142); *Звільна котили [панські вози] по селу, викликаючи своєю появою з усіх хат купки цікавих* (Фр., II, 1950, 363); *Кілька разів шофер зупинявся в селах.., скидав ящики з посудом і залізом і, весело наспівуючи, котив далі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 204).

4. *неперех., розм.* Те саме, що коти́тися 2. *Темні, аж сині [хмари], клекочуть, здіймаються здоровенними клубками і котять одно проти другого* (Мирний, I, 1954, 306); *Коли вийшли з хати на подвір'я, по небу котив повновидий місяць* (Панч, В дорозі, 1959, 137).

5. *неперех., розм.* Те саме, що **текти́** 1. *Між горами котить річка глибока* (Вовчок, I, 1955, 230); *Котить, грюкав велетенська хвиля* (Ю. Янов., I, 1958, 55).

КОТИ́ТИСЯ[1], кочу́ся, ко́тишся, *недок.* 1. *чим і без додатка.* Обертаючись, пересуватися в певному напрямі. *Давай [Оксана] матері брехати, буцімто Домаха не застала та, йдучи назад, побачила відьму, що клубом котилася* (Кв.-Осн., II, 1956, 439); *Котилася тарілочка по крутій горі* (Гл., Вибр., 1951, 197); *То не бочка котиться.., це отець Кабанович не то качається, не то йде...* (Март., Тв., 1954, 38); *І котилося каміння аж туди.. в безодню...* (Тич., II, 1957, 18); // Їхати, переміщатися (про віз, автомобіль і т. ін.). *Віз котився поволі, коні ледве лізли* (Кобр., Вибр., 1954, 78); *Автобус знову котився.. такою ж рівною, зеленою і веселою трасою* (Баш, Надія, 1960, 36); // *перен., розм.* Іти, пересуватися (про юрбу). *Жахлива татарська орда котилася на захід* (Хижняк, Д.' Галицький, 1958, 487).

◇ **Ко́тяться го́лови** — гинуть люди в бою. *І чудно й нудно, як поміркую, Що часто котяться голови буї За тее диво!* (Шевч., II, 1953, 32); **Хоч коти́ся**: а) пусто. *Зайдеш Часом до хатини — Хоч котись, не знайдеш Ані стебелини* (Граб., I, 1959, 374); б) рівний, гладенький. *Тепер дорога гарна, хоч котися* (Мирний, IV, 1955, 342).

2. Рухатися силою течії, вітру тощо. *З високої вежі вівчарику видко, Як котяться хвилі лиманові швидко* (Л. Укр., I, 1951, 20); *Над містом котились валунами сірі, як каміння, хмари* (Гончар, IV, 1960, 54); *Дим котився по сонних господах, затуманював голе гілля* (Мас., Сорок.., 1957, 319); // *перен., розм.* Поширюватися в просторі (про звуки, запахи тощо). *Стук сокири по сухому дереву далеко котився у рожевому моролнаму повітрі* (Коцюб., I, 1955, 70); *Десь пісня котиться дзвінка, Цвіте веселкою тугою* (Сос., I, 1957, 433); // *перен., розм.* Поширюватися, ставати відомим (про чутки, вістки тощо). *Котилася чутка світом, і невідомо було, хто пустив її перший* (Мур., Бук. повість, 1959, 65).

3. *розм.* Рухатися по небосхилу (про небесні світила). *Сонце котилося все вище та вище по небі* (Н.-Лев., II, 1956, 129); *Місяць в небі, як підкова, безумно котиться у світ* (Мал., Любов, 1946, 85); // Падати по кривій (про метеорити). *Глянула на небо, аж над Кишиневом котиться з неба зоря* (Н.-Лев., III, 1956, 270); *З небес зірки котилися поволі І гасли в хвилях чорної Двіни* (Стельмах, Шляхи.., 1948, 13).

4. Спадати краплями додолу (про сльози, піт і т. ін.). *Буйні краплі поту котилися.. по його чолу й падали на землю, як горох* (Коцюб., I, 1955, 305); *Рясні сльози градом котяться по дівочих щоках* (Гончар, Маша.., 1959, 9).

◇ **Сли́на (сли́нка) ко́титься** — дуже хочеться їсти, пити. *Котилась слинка, глядячи на шматочки жовтогарячого балика* (Мирний, III, 1954, 268); — *Спасибі, дядино, я не голодний,— а в самого слина так і котиться* (Багмут, Опов., 1959, 7).

КОТИ́ТИСЯ[2], ко́титься, *недок.* Народжувати малят (про котів, овець та деяких інших тварин). *Весь час, всі думки [Івана] займала турбота.., щоб вівці щасливо котились* (Коцюб., II, 1955, 332).

КО́ТИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до ко́тик 1.

КОТИ́ЩЕ, а, ч. Збільш. до **кіт**. *Дикий котище.. учепився пазурами в спину одному з козаків* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 10).

КОТКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко котиться *(див.* **коти́тися**[1] 1).

2. Зручний для кочення; добре вкочений. *Котка доріжка; Коткий грунт.*

КОТКО́, а́, ч., *фольк.* Те саме, що ко́тик 1. *Танцювали миші По бабиній хаті.. І котко-баламут, Нам без його не пробуть* (Чуб., V, 1874, 515).

КОТКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **коткува́ти**; // *у знач. прикм. На коткованих гребенях* [грунту] *сходи кукурудзи з'явилися на 2—4 дні раніше, ніж на контрольних ділянках* (Колг. Укр., 3, 1961, 13).

КОТКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коткува́ти**. *Коли верхній шар грунту пересохлий, вслід за сівбою провадять коткування* (Зерн. боб. культ., 1956, 35).

КОТКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., перех.* Вирівнювати й ущільнювати котком поверхневий шар грунту. *Зразу ж після сівби поле коткуємо для того, щоб площа вирівнялась і волога з нижніх шарів грунту піднялася у верхні* (Наука.., 3, 1962, 42).

КОТКУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Пас. до **коткува́ти**.

КОТЛЕ́ТА, и, *ж.* Харчовий виріб із посіченого чи молотого м'яса або риби, довгастої або круглої форми. *Страва була чудово приготована: котлети вийшли пухкі, .. не засушені* (Н.-Лев., IV, 1956, 123); *Замовив* [Арсен].. *котлети з макаронами — це був його обід, сніданок і вечеря* (Дмит., Розлука, 1957, 62); // Такий же виріб з овочів, каші. *Морквяні котлети; Гречані котлети.*

КОТЛЕ́ТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **котле́та**. [А г а:] *Я з'їла... котлетку, бутерброд з ікрою* (Корн., II, 1955, 246).

КОТЛЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **котле́та**; // Признач. для котлет. *Котлетний фарш.*

КОТЛОВА́Н, а, *ч.* 1. Штучне заглиблення в грунті для фундаменту будівель, гідротехнічних споруд і т. ін. *Невеличкий екскаватор.. копав котлован під фундамент майбутнього будинку* (Собко, Стадіон, 1954, 140); *Потім поїхали на котлован* [Каховської ГЕС] *і побачили диво: він весь був у воді* (Довж., III, 1960, 510).

2. Те саме, що **котлови́на**. *Гордій звелів Крукові почекати, а сам пішов котлованом униз до ріки* (Козл., Ю. Крук, 1957, 548); *Село з усіх боків оточене пасмами.. гір, і тільки в цьому котловані буяють рясні сади, городи, виноградники* (Гончар, III, 1959, 84).

КОТЛО́ВИЙ, ва́, ве́. Прикм. до **коте́л**.

КОТЛОВИ́НА, и, *ж.* Велика западина на поверхні землі. *Було, як почують хуторяни, що йде татарва, то.. ховаються по байраках і котловинах* (Стор., I, 1957, 203); *Перед очима Анатолія відкрилася вечірня панорама міста, що лежало в гігантській котловині* (Руд., Остання шабля, 1959, 57).

КОТЛОВИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **котлови́на**. *Котловинні джерела.*

КОТЛЯ́Р, á, *ч.* Те саме, що **казани́р**. [К н и ш:] *Дай я, простий котляр, обійму героя!* (Мик., I, 1957, 94).

КОТО́К [1], тка́, *ч., фольк.* 1. Те саме, що **ко́тик** 1. *— Півнику-братику, відчини!.. — Тоток-тоток, не велів коток!* (Укр.. казки, 1951, 44); * У порівн. *І старесенький дідок Тут мурлика, мов коток* (Гл., Вибр., 1957, 287).

2. Назва колискової пісні. *В сповиточку малому ти* [муза] *співала котка надо мною* (Мирний, V, 1955, 279); *Погодувала* [мати] *вже, стала заколихувати, «котка» стиха співаючи* (Головко, I, 1957, 343).

КОТО́К [2], тка́, *ч.* 1. Машина з масивним циліндром, що обертається навколо осі, для вирівнювання та вкочування грунту, шляхового покриття. *Котки гладкі й кулачкові використовують для коткування шляхового полотна* (Колг. енц., II, 1956, 765); *Чорно-бура земля, змішана ніби з побитим склом та дрібненькими камінцями, була вкочена котками* (Досв., Гюлле, 1961, 60).

2. Сільськогосподарське знаряддя для ущільнення грунту, руйнування грунтової кірки. *Звертала* [Горлепко]. *пильну увагу.. на роботу борін, котків, культиваторів* (Крот., Вибр., 1959, 58); *Після сівби поле коткують кільчастим або гладеньким котком* (Колг. Укр., 6, 1956, 19); // *заст.* Кам'яне або бетонне знаряддя для молотьби. *Дехто молотив кам'яними котками, тягаючи їх самотужки по розстелених.. снопах* (Ю. Янов., II, 1958, 322); *Де стукотить коток на золотім гармані.., там в сонячнім меду цвіте платок Оксани* (Сос., II, 1947, 15).

3. *техн.* Пристрій для намотування дроту, кабелю; котушка. *Здається, що смиче він той червоний провід не з котка, почепленого на грудях, а з самих грудей* (Гончар, III, 1959, 352); *Маслюк витягає з куща телефонний апарат, коток з дротом* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 150).

4. Кругла дерев'яна колодка, по якій перекочують важкі предмети. *Вої* [воїни] *виймали з них* [човнів] *приготовані ще з Києва волоки — дерев'яні котки* (Скл., Святослав, 1959, 332).

5. Порожнистий усередині стрижень із кружечками на кінцях для намотування ниток, стрічки тощо. *Коток ниток.*

КОТОЛУ́П, а, *ч., розм.* 1. Той, хто ловить котів. *Хоч і котолуп, та гроші має* (Номис, 1864, № 14334).

2. *лайл.* Негідник, шибеник. [П е т р о:] *Ах ти, котолуп, вівця ти кручена!..* (К.-Карий, II, 1960, 225).

КОТОНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., текст.* Дія за знач. **котонізува́ти**.

КОТОНІЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., текст.* Переробляти на спеціальних машинах луб'яні волокна (льону, конопель тощо) у бавовноподібну масу.

КОТОНІЗУВА́ТИСЯ, ýється, *недок. і док., текст.* Пас. до **котонізува́ти**.

КОТО́ЧОК [1], чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **коток** [1] 1. *Повернеться батько з бою, Звеселиться вся земля... Спи, коточку, спи, маля!* (Рильський, I, 1956, 253).

КОТО́ЧОК [2], чка, *ч.* Зменш. до **коток** [2]. *При широкорядному способі сівби доцільніше коткувати не все поле, а тільки рядки посівів коточками, які чіпляють позаду сошників сівалки* (Колг. енц., I, 1956, 646).

КОТРИ́Й, á, é, *займ.* 1. *пит.* Який саме? Який за порядком? *— В котрому вікні він сидів? — знов спитав Микола* (Н.-Лев., II, 1956, 201); *Дев'ять таких бочок, повних вина, повипинали боки і розляглись підковою.. попід стінами льоху. — Котре біле? — збудив тишу Йон* (Коцюб., I, 1955, 242); *— На пост? — Каленик смачно позіхнув. — А котра зараз година?* (Гончар, III, 1959, 311); // Який із кількох? *Котрий з вас поїде?*

2. *неозначн.* Один із кількох; який-небудь, будь-який. [К р у с т а:] *Анакреон старіший був над тебе в той час, коли складав веселі оди. От якби нам хто заспівав котру!* (Л. Укр., II, 1951, 397); *Треба ж все те оберігати, щоб у такій метушні хтось.. не поцупив котрої сулії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 165).

3. *рідко.* При повторенні на початку речень означає о д и н, д р у г и й. *Дітвора, которе біжить, котрого на руках несуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 124).

4. *у знач. спол. сл.* Те саме, що **яки́й**. *Онисько.. у своєму довгому кожусі, котрий трохи не волочився по землі, змішив дівчат* (Мирний, III, 1954, 44); *Хто зна, котре з них* [світил медицини] *має рацію* (Л. Укр., V, 1956, 419); *Чується.. Шум океану, Луною котрого ця річка Воркоче* (Рильський, I, 1960, 185).

КОТРИЙ-БУ́ДЬ, *займ., неозначн., рідко.* Те саме, що **будь-яки́й**.

КОТРИЙ-НЕ́БУДЬ, *займ., неозначн.* 1. Те саме, що **який-не́будь**.

2. Те саме, що **хто-не́будь**. *Коли ж було куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже*

котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею й ходять (Кв.-Осн., II, 1956, 25).

КОТРИ́ЙСЬ, а́сь, е́сь, *займ., неознач.* Те саме, що **яки́йсь**. — *Це котрась тітка добувається до твоїх покоїв* (Н.-Лев., IV, 1956, 239); *Під канапою.. політик знайшов загублений котримось із злодіїв.. піваркуш сірого паперу* (Фр., IV, 1950, 43); *Котрийсь із парубків зненацька починав голосно співати коломийку до танцю* (Мас., Під небом.., 1961, 35).

КОТУ́РНИ, ів, *мн.* 1. *іст.* Взуття типу сандалій з високими дерев'яними підставками під підошвами, яке взували давньогрецькі й давньоримські актори для збільшення зросту, падання величі постаті. *Котурни стоять осторонь — їх швидко будуть прив'язувати до ніг* (Яцов., IV, 1959, 39).

◇ **Підня́тий на коту́рни** — неприродно, нежиттєво створений. *Художні засоби* [М. Рильського] *природно-емоційні, а не штучно підняті на котурни* (Мал., Думки.., 1959, 17); **Става́ти (спина́тися** *і т. ін.)* **на коту́рни** — бути зарозумілим, підносити себе. *Я ніколи не хотів ставати на котурни, ані щадити себе* (Фр., I, 1955, 30).

2. *перен.* Про неприродне зображення чого-небудь, неприродний спосіб триматися, поводитися. [Монтаньяр:] *Подумай щиро, без котурнів, без пафосу фальшивого* (Л. Укр., II, 1951, 175).

КОТУ́СЬ, я́, *ч.* Пестл. до **кіт** 1. *Узяла* [відьма] *жаб'ячої сметанки та кобилячого сиру.. і, поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуся* (Кв.-Осн., II, 1956, 103); *Рудий котусь показав себе дужчим і спритнішим навіть від такого проворного спритника, як київський жонглер Іван Покиван* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 234).

КОТУ́ШКА, и, *ч.* 1. *техн.* Те саме, що **котóк** 3. *Попід тином біг з котушкою червоноармієць і змотував чорний дріт* (Панч, II, 1956, 150); *Він шукав собі транспорту, щоб везти котушки з кабелем* (Гончар, I, 1954, 64).

2. *ел., радіо.* Прилад, що складається з порожнистої циліндричної основи з намотаним на неї дротом. *Контурна котушка; Індукційна котушка.*

КОТУ́ШКОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **коту́шка**.

КОТЮ́ГА, и, *ч.* 1. Збільш.-зневажл. до **кіт** 1. * У порівн. *В червленій ризі похожав, Та мов котюга позирає На сало* (Шевч., II, 1963, 70).

2. *діал.* Собака. *Стар* [старий], *як котюга а бреше, як щеня* (Номис, 1864, № 6905); *Привітав його старий котюга веселим гавканням* (Гжицький, Опришки, 1962, 58).

КОТЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Який котиться *(див.* **коти́тися** [1] 1). *Іноді вона* [стежка] *мені Здається раптом схожа на котючий Клубочок сірий* (Виргап, В розп. літа, 1959, 203).

2. Який котить що-небудь. *Лист червонів, жовтів, в'янув і обсипавсь, і котючий вітер низався поміж деревом безлистим* (Вовчок, I, 1955, 203).

КОТЯ́, я́ти, *с.* Маля кішки. * У порівн. *І тихо, мов ті котята, рачки покрались хлопці* (Мирний, IV, 1955, 17).

КОТЯ́РА, и, *ч.* Збільш.-зневажл. до **кіт** 1. *Аж тут котяра в мішку.. страшенно занявчав та й зіпсував Климкові торг* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 209); *Слідом за нею ходив оранжево-рижий котяра* (Тют., Вир, 1960, 180).

КОТЯ́ТИНА, и, *ж.* Котяче м'ясо.

КОТЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **котя́**. *Досталось тоді не одній Мокрині, й не за одні котятка* (Мирний, II, 1954, 102); *— Моє котятко все й затонуло в молоці* (Фр., VI, 1951, 142).

КОТЯ́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кіт** 1. *Завелось у палаці ціле котяче царство* (Мирний, II, 1954, 104); *Раптом чути жалісне котяче нявкання* (Коч., II, 1956, 34); // Такий, як у кота. *Він сів на лавці.. і водив довкола своїми котячими очима* (Фр., VII, 1951, 32); *Веренчук круто повернувся до неї, ворухнув своїми риденькими котячими вусами* (Жур., Звич. турботи, 1960, 221); // Вигот. із шкіри, хутра кота. *Він одним рухом руки розперезав .. свій черес із котячої шкіри, туго напханий банкнотами* (Фр., VIII, 1952, 367).

△ **Котя́ча ла́пка** *(Antennaria* Gaertn.) — багаторічна трава з повзучими пагонами. *То там, то сям простяглись до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит* (Коцюб., II, 1955, 215); **Котя́ча м'я́та** *(Nepeta)* — трав'яниста рослина родини губоцвітих.

◇ **Котя́чий конце́рт** *див.* **конце́рт**.

2. *у знач. ім.* **котя́чі**, чих, *мн.* Назва родини хижих ссавців, до яких належать: кіт, лев, тигр, леопард, рись і т. ін.

КО́ФЕ, *невідм., с.* Те саме, що **ка́ва** [1]. *Ви* [імперіалісти] *топите в океані кофе, боби, зерно, гноїте і спалюєте їх на пні, щоб не знизити ціни, в той час як мільйони людей умирають з голоду* (Довж., III, 1960, 69); *Вона справно пила щоранку кофе з сухариками* (Донч., III, 1956, 48).

КОФЕЇ́Н, у, *ч.* Речовина (алкалоїд), що міститься в насінні кави, листках чаю та ін.; застосовується в медицині як тонізуючий засіб. *— Що! Серце? Дайте мені кофеїну, камфори..,— я повинен діяти* (Ю. Янов., I, 1954, 161); *Внаслідок вмісту кофеїну чай має і тонізуючі властивості* (Укр. страви, 1957, 284).

КОФЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ко́фе**. *Кофейна гуща;* // Вигот. із кофе. *Кофейний крем.*

2. Темно-брунатний. *Зайшов високий, інтелігентної зовнішності дідуган.. у широкому, кофейного кольору макінтоші* (Гончар, III, 1959, 226).

КОФЕ́ЙНИК, а, *ч.* Те саме, що **ка́вник**. *Мідний кофейник.*

КОФЕ́ЙНИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **кавпи́чка**.

КОФЕ́ЙНЯ, і, *ж., заст.* Кав'ярня. *Надвечір, коли не йдемо до театру, то або сидимо вдома, або йдемо в.. кофейню* (Л. Укр., V, 1956, 39).

КО́ФІЙ, ю, *ч., розм., заст.* Кава *(див.* **ка́ва** [1] 3). *Приїжджі задовольняли свої потреби всякою всячиною: хто гарячим часом чи кофієм, а хто смачною стравою* (Мирний, III, 1954, 257).

КО́ФТА, и, *ж.* 1. Короткий (перев. нижче пояса) жіночий одяг. *Лишившись у в'язаній кофті і в шерстяній хустці.., бабуся сіла на диван* (Донч., VI, 1957, 127); *Біля яблуні стояла.. Марина Василівна. На ній сліпуче-біла батистова кофта* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 23).

2. *розм., рідко.* Коротке тепле жіноче пальто. *Кофта була обшита маликовим оксамитом* (Н.-Лев., IV, 1956, 66); *На кизеньких вішалках — багато дитячої одежі: свитки, кожушки, материні кофти* (Головко, II, 1957, 298).

КОФТИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ко́фта**; // Про поганеньку, поношену кофту. *Лесі боляче стало, коли вона.. глянула на матір — маленьку, зсутулену і таку безпорадну в благенькій.. кофтині* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 250); *На ній кофтина старенька.. з сукна домоткаиого й чоботи-шкарбуни на ногах* (Головко, I, 1957, 153).

КОФТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кофти́на**. *Під ліхтарем.. стояла дівчина.. в білій кофтинці — і простоволоса* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 70); *Оцю спідничку.. одягне і квітчасту кофтинку* (Собко, Матв. затока, 1962, 52).

КО́ФТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ко́фта** 1. *На Галецькій.. була.. чистенька чорна кофточка* (Н.-Лев., IV, 1956, 309); *Вона раптом оглянулась довкола саду і витягла з-за кофточки папірець* (Сміл., Сашко, 1957, 47).

КОХА́НЕЦЬ, нця, *ч.* 1. Чоловік, що перебуває в позашлюбному зв'язку з жінкою або дівчиною. [А н н а:] *Мені не байдуже, щоб тут мене взивали подвійною вдовою — і по мужу, і по коханцю!* (Л. Укр., III, 1952, 389); *Олена.. вже міцно схопила довгожданого коханця за огривок і струсонула його при цьому, мов добрий дядько* (Гончар, Таврія.., 1957, 153).

2. Те саме, що **кохáний** 2. *Нещасний коханець край брами У розпачі голову стисне руками, «..Не любить мене чарівниця-дівчина!»* (Л. Укр., I, 1951, 110); *Кохана вмирає, не знісши сили любовного почуття, яке висловив їй коханець* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 66).

3. *розм.* Те саме, що **пестýн** 1. — *Араб!* — *каже Шахай, сідаючи в сідло.* — *Не араб!* — *кричить збоку Соса, б'ючи по гриві свого коханця* (Ю. Янов., I, 1958, 167).

КОХА́НИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **кохáти** 3. *Звитий* [вінок] *з мирту дорогого, З щиро кованих квіток* (Щог., Поезії, 1958, 349); // *у знач. прикм. Далеко ясніло кохане та ніжне лице* [панни], *мармурові неробочі руки* (Вас., I, 1959, 265).

КОХА́НИЙ, а, е. 1. Якого кохають. *Йване мій, Іване, Друже мій коханий* (Шевч., II, 1953, 132); *Коли вмерла перша жінка, він сказав собі, що не ожениться, бо не знайде вже такої вірної та коханої дружини* (Коцюб., I, 1955, 41); *Йому, видно, хотілося зараз говорити і говорити про неї, далеку кохану дівчину* (Гончар, III, 1959, 82).

2. *у знач. ім.* **коха́ний**, ного, *ч.*; **коха́на**, ної, *ж.* Той (та), кого кохають. [М а в к а:] *Заграй мені, коханий, у сопілку, нехай вона все лихо зачарує!* (Л. Укр., III, 1952, 231); *Ти мене, кохана, проведеш до поля* (Рильський, I, 1956, 33).

3. Якого люблять. *Думаю собі: «Як-то тепереньки небожата мої кохані? Чи згадують мене?»* (Вовчок, I, 1955, 10); *«Для нас у рідній краю навіть дим солодкий та коханий...»* (Л. Укр., I, 1951, 234); *Як тебе та не любити, мій коханий край!* (Сос., Зел. світ, 1949, 19).

КОХА́НКА, и, *ж.* 1. Жінка або дівчина, що перебуває в позашлюбному зв'язку з чоловіком. — *Як він ненавидів того урядовця.. за те, що він чоловік його коханки, за свою ганьбу, за свою полохливість!* (Коцюб., I, 1955, 408); [Б о б р о н ч и х а:] *А знаєш, хто така його Маруся?* — *Його Маруся, то його коханка. Тепер, мабуть, вона йому обридла* (Сам., II, 1958, 79); *Прибігла Сафарова мати й трое дівчат, чи то бідних родичок, чи то Омирових коханок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 222).

2. Жінка, що кохає; жінка, яку кохають; кохана *(див.* **коха́ний** 2). — *Я хочу, щоб моя жінка.. припадала коло мене не рабинею, а гарячою коханкою* (Н.-Лев., I, 1956, 346); [«Т о й, щ о г р е б л і р в е»:] *Збігав я гори, доли, яри, ізвори,— милішої коханки нема від озерянки* (Л. Укр., III, 1952, 187); * Образно. *На зеленій гілці примостився голосний соловей і щирим співом своїм вабив до себе свою коханку* (Л. Яков., I, 1959, 33).

3. *розм.* Те саме, що **пестýха**; пестунка. *Мали вони дочку і вона була в їх така коханка, що виросла, вже пора й сватать, а вона не вміла діла робить* (Сл. Гр.); *Жила в мене пташка в цяцькованій клітці, Було їй доволі зерна і водиці; Співала коханка, себе розважала І томлену душу мою звеселяла* (Гл., Вибр., 1957, 249).

КОХА́ННЯ, я, *с.* 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закоханння (у 1 знач.). *Кохання обняло її палку душу ніби полум'ям* (Н.-Лев., III, 1956, 329); *Не кажи, що без кохання Твої літа проминуть, Що дівчачі почування Марно в серденьку заснуть...* (Граб., I, 1959, 364); *І в серці моєму займалося тихе світання, Я знав, що у ньому давно уже зріє кохання* (Перв., II, 1958, 53); // Особа, що викликає таке почуття; кохана людина. [В а с и л ь:] *Он-он де те віконечко, .. там моє вірне кохання сидить, мене дожидає* (Мирний, V, 1955, 112); *Сідлає коня молодий партизан, і дівчина зброю йому подає: — До стрічі нової, кохання моє!* (Сос., II, 1958, 39).

2. *рідко.* Те саме, що **любóв** 2. *Ненька з радощів великих, з великого свого кохання аж заплакала, побачивши* [сина] (Вовчок, I, 1955, 331); *Хо стрівається очима з худою, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни* (Коцюб., I, 1955, 175).

3. Дія або стан за знач. **кохáти** 1, 3 і **кохáтися**. *Зміст його* [роману «Трістан та Ізольда»] — *фатальне та нещасливе кохання лицаря-васала Трістана і його королеви Ізольди Злотокосої* (Л. Укр., I, 1951, 409); *Любіть у коханні, в труді, у бою, як пісню, що лине зорею... Всім серцем любіть Україну свою, — і вічні ми будемо з нею!* (Сос., II, 1958, 314); *Настали роки кохання в полі та в худобі* (Мирний, I, 1949, 29); *Ростеш ти в коханні у батька дитина* (Щог., Поезії, 1958, 234).

КОХА́ННЯЧКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **коха́ння**. *Серденько щось Рибалочці віщує: Чи то тугу, чи то переполох, Чи то коханнячко?.. не зна він — а сумує!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 76); *Цілую тебе, друже мій, серденько моє, коханнячко солодке* (Коцюб., III, 1956, 170); [М а р у с я:] *Спасибі тобі, мій батеньку, За твоє коханнячко!* (Н.-Лев., II, 1956, 432).

КОХА́НО, *присл.* 1. Кохаючи, виявляючи кохання (у 1, 2 знач.). *Ті хороші білі руки Знов кохано обіймають* (Л. Укр., IV, 1954, 110).

2. Лагідно, ніжно. *Тьохкає кохано соловейко* (Стар., Вибр., 1959, 526); // *іронічно. Любо та кохано Прийшли, взяли сіромаху Та й повезли з дому.. Прямо до прийому* (Шевч., II, 1953, 107).

КОХА́НОК, нка, *ч., розм.* Те саме, що **коха́нець**. *Шлюбна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з своїм коханком до Америки* (Март., Тв., 1954, 283); *Смутний вечір, смутний ранок: Десь поїхав мій коханок* (Укр.. лір. пісні, 1958, 471).

КОХА́НОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **коха́нка**. *Ой галочко, Коханочко! Отруй, серце, свого брата, Тоді буду тебе сватать* (Пісні та романси.., II, 1956, 19); *Прилинь човном серед ночі У той захисток, коханочко, Де в воді зірки горять* (Граб., I, 1959, 579).

КОХА́НОЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **коха́нок**. *В'яне сестра ізраночка: — Нема ж мого коханочка!* (Мал., Вибр., 1959, 109).

КОХА́НЧИК, а, *ч.* Пестл. до **коха́нець**. *Тепер, коли не стало обох його коханчиків-синів, .. яким же круглим сиротою почув себе Васильо!* (Фр., I, 1955, 140).

КОХА́ТИ, áю, áєш, *недок., перех.* 1. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі.— *Коли вподобав Олену, бери Олену, а мені кожна невістка буде люба, аби тебе кохала, мій сину* (Вовчок, I, 1955, 51); [М а р у с я:] *Як-то чудно у світі діється, що, кого щиро кохаєш,— одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає; кого ж ненавидиш, дивиться на його не хотіла б — у вічі лізе!..* (Кроп., I, 1958, 89); *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (Сос., I, 1957, 67).

2. *рідко.* Те саме, що **любúти** 1. *Хто кохав життя ледаче, Непереливки тому* (Гл., Вибр., 1957, 120); *Як це добре, що вільні ми люди, Що кохаєм Вітчизну свою*

(Шпорта, Ти в серці.., 1954, 42); *Добра донька дуже кохала свого батька* (Коцюб., III, 1956, 8).

3. Дбайливо вирощувати, плекати що-небудь, ходити коло чогось. *Лукаш усе садовину ростив та кохав* (Вовчок, VI, 1956, 227); *— Останні роки бачили мене з бородою, на фронті ніколи було її кохати,— ну, пізнали тепер?* (Ю. Янов., II, 1958, 287); // Старанно доглядати що-небудь. *Запустіє та оселя, що цілий рід кохав її та доглядав* (Мирний, I, 1954, 279); // Виховувати, ростити кого-небудь, старанно доглядаючи. *— Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий! Як ягідку, як пташечку, Кохала, ростила На лишенько...* (Шевч., I, 1963, 26); // *перен.* Виношувати, плекати (намір, думку тощо). *Прохав, молив... Що більше вдію? Хоча б хто на сміх написав... То все б кохав дурну надію, Все б долі привід не згасав* (Граб., I, 1959, 340); *Вони.. вкупі кохали свої молоді заміри* (Дп. Чайка, Тв., 1960, 47).

КОХА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.* 1. *з ким і без додатка.* Почувати, виявляти один до одного глибоку сердечну прихильність (про осіб різної статі). *Страшно.. Увесь вік свій дівувати, Ні з ким не кохатись* (Шевч., II, 1963, 164); *Сходились коло церкви, або десь у лісі, щоб стариня не знала, як кохаються діти ворожих родів* (Коцюб., II, 1955, 313); *Ото ще біда — людям треба кохатися, а тут війна!* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 38); * Образно. *Кохаюся з лихом, привіту не знаю* (Пісні та романси.., II, 1956, 30); *Як будеш з правдою кохатися, то не будеш і паном зватися* (Укр.. присл.., 1955, 63).

2. *у кому — чому, рідше ким, чим і рідко на кому — чому.* Виявляти замилування до кого-, чого-небудь, захоплюватися, любуватися кимось, чимось; любити. *Серце люди полюбило І в людях кохалось* (Шевч., I, 1951, 352); *Змалку кохайтесь в освіті* (Граб., I, 1959, 150); *Вибіжимо, бувало, на яку-небудь могилу і кохаємось просторим круговидом* (Кроп., VI, 1960, 201); *Гості знали Софіїну слабість: здавна кохалася в конях* (Гончар, Таврія.., 1957, 92); *Гуцули кохаються в народному мистецтві з предку-віку* (Вол., Дні.., 1958, 3); *Ніколи удові вбогій кохатися на рожах* (Головко, II, 1957, 189).

3. *у кого, у чому, де, розм.* Виховуватися, рости (звичайно, у достатках, у розкоші). *Мов яблучко у садочку, Кохалась дитина* (Шевч., II, 1953, 12); *— Ой, того ж я красивша усіх на виду, Що кохаюсь у батенька, мов бджілка в меду* (Манж., Тв., 1955, 46); *Галя далі бачила, ширше сягала своїм розумом: він у неї кохався при достатках* (Мирний, II, 1954, 256).

КОХІНХІ́НА *див.* **кохінхíни.**

КОХІНХІ́НИ, хін, *мн. (одн.* **кохінхíна, и**, *ж.).* Порода великих курей індокитайського походження. *Найбільше тут акліматизованих гуданів.. Але є тут також для певного досліду та порівняння і кохінхіни* (Крот., Вибр., 1959, 294).

КОХІНХІ́НКА, и, *ж.* Те саме, що **кохінхíна.**

КОХІНХІ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кохінхíни.** *Великий кохінхінський когут.. залопотів крилами* (Мак., Вибр., 1954, 132).

КОЦ, а, *рідше* **КОЦЬ**, я, ч., *розм.* 1. Грубе вовняне однотонне вкривало з пачісками. *Довго я качалась в постелі, загорнувшись коцем з головою, щоб зогрітися* (Мирний, IV, 1955, 348); *— Осьде маєш коц і простирало,— крикнув* [наглядач], *кидаючи ті речі фігурці на голову і майже до землі її пригнітаючи* (Фр., II, 1950, 341); *Ярема і Кемпер їхали в одних санях. Лежали на віні, вкритім теплим гуцульським коцем* (Загреб., Шепіт, 1966, 89); // *рідко.* Покривало на ліжко з якої-небудь тканини. *У.. кутку.. — ліжко, заслане м'яким шовковим коцем* (Мирний, II, 1954, 232).

2. Ворсовий пристрижений однобічний килим. *Лави і над ними стіни були вкриті коцем* (Стор., I, 1957, 234); *З другої половини XVI ст. з'являються назви «коц» і «кліжник», які .. означали окремі види килимів* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

КО́ЦИК, а, ч., *рідко.* Зменш. до **коц.** *В куті біля дверей умивальник, насупротив нього великий куфер* [скриня], *застелений барвистим коциком* (Фр., IV, 1950, 444).

КОЦЮБА́, и́, *ж.* 1. Знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу; кочерга.— *В коцюби два кінці: один по мені, другий по вас* (Н.-Лев., II, 1956, 290); *Гриць з тихим усміхом дивиться в огонь, держачи в руках коцюбу* (Фр., III, 1950, 280); *Дружина коцюбою з печі вигрібає присок* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 678).

◇ **Бий його́ (тебе́** *і т. ін.)* **коцюба́!** *див.* **бúти; Ні бо́гові свíчка, ні чо́ртові коцюба́** *див.* **бог; Но́са (носо́чка) й коцюбо́ю не діста́ти (не діста́неш)** — дуже чванливий, гордий. *Вона.. чванькувата — носочка й коцюбою не дістати* (Вовчок, VI, 1956, 293).

2. *техн.* Довгий металевий прут, розплесканий на кінці у вигляді ложки для розмішування розтоплепої сталі, чавуну в печі. *Він же* [сталевар] *бере коцюбу у руки, Знову стає при вогні* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 40); *З молотками й коцюбами здружені, зміни йдуть до печей* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 9).

КОЦЮБИ́ТИ, ить, *недок., перех., безос., до чого, на що, фам.* Вабити, тягти. [О п а р а:] *Мене вже так і коцюбить до танців* (Кроп., V, 1959, 30).

КОЦЮБИ́ТИСЯ, блюся, бишся; *мн.* коцюбля́ться; *недок., фам.* Опинатися, упиратися, компзитися. *То вже вір сьому — чого ще ти коцюбишся!* (Номис, 1864, № 10744); *— Ну-ну, чого б я ото коцюбився? Ось побачиш, ми з тобою не тільки в цьому порозуміємось* (Шовк., Людина.., 1962, 245).

КОЦЮ́БКА, и, *ж.* Зменш. до **коцюба́** 1. *Залізною коцюбкою став* [Бальзак] *згрібати попіл* (Рибак, Помилка.., 1956, 81).

КОЦЮ́БНУТИ, ну, неш; *мин.* ч. коцю́б і коцю́бнув, ла, ло; *недок., розм.* Те саме, що **кля́кнути** 1; дубіти. *Вічно на собачому холоді, коцюбнуть руки, здається, навіть кров холоне в жилах* (Гур., Друзі.., 1959, 126); *Шинелі погано захищали від холоду, люди коцюбли, але не робили жодного руху, щоб зігрітись* (Трубл., I, 1955, 46).

КОЦЮ́РБИТИСЯ, блюся, бишся; *мн.* коцю́рбляться; *недок., розм.* Гнутися, кривитися, скручуватися. *Марко підходив до прогнутого мосту, над яким коцюрбились старі, з підмитим корінням верби* (Стельмах, Правда.., 1961, 403); *У неї* [баби] *лице, як дубова кора, а пальці на руках вузлами коцюрбились і тремтіли* (Ільчук, Вербівчани, 1961, 137); // Скорчуватися від старості, болю, страху тощо. *Добре зодягнений воєводський дозорець.. ногами тусав якусь дівчину, що, мов їжак, коцюрбилася, ховаючи від грізних чобіт своє лице* (Ле, Наливайко, 1957, 8); *— Стріляй, бузувіре, стріляй, зрадпику, твоя пора,— хрипить, незручно коцюрбляючись на долівці, Погиба* (Стельмах, Кров людська... I. 1957, 66).

КОЦЬ *див.* коц.

КОЧ, а, ч., *заст.* Вид коляски, фаетона. *Із коча пан мій вилізає І посила за молодим* (Шевч., II, 1953, 94).

КОЧЕГА́Р, а, ч. Робітник, що обслуговує печі парових казанів. *Бувши за кочегара на винокурні, не стерпів* [Павло Никодимович] *якоїсь образи й люто побив поміщицького управителя Северина Ярошевського* (Крот., Вибр., 1959, 21); *Кочегар жбурляв його* [вугілля] *в криваву горлянку паровоза* (Мик., II, 1957, 251).

КОЧЕГА́РИТИ, рю, риш, *недок., розм.* Працювати кочегаром. *Кочегарили вони удвох з Мартою* (Гончар, Маша.., 1959, 6).

КОЧЕГА́РКА, и, *ж., техн.* Приміщення, де містять печі парових казанів. *Лагодили каюти і камбуз, наводили порядок у машинному відділі та в кочегарці* (Трубл., Лахтак, 1953, 186); *Кілька ранків я крадькома приходив на подвір'я кочегарки* (Сміл., Сашко, 1954, 70).

КОЧЕГА́РНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **кочега́р** і **кочега́рка**. *Кочегарна бригада; Кочегарне відділення.*

КОЧЕГА́РНЯ, і, *ж., техн.* Те саме, що **кочега́рка**. *Йому було і тісно і незвично У трюмі, в корабельній кочегарні* (Воронько, Тепло.., 1959, 166).

КО́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **коти́ти**[1] і **коти́тися**[1] 1. *Якщо одне тіло не ковзає, а котиться по іншому, то тертя, що виникає при цьому, називається тертям кочення* (Курс фізики, I, 1957, 79).

КОЧЕРГА́, и́, *ж.* 1. Те саме, що **коцюба́** 1. *Кочерга до печі хазяйка — вона своє діло зна, жар загріба* (Номис, 1864, № 10295); *Саме став топитися тол. Партизани залізними невеличкими кочергами почали вибирати його в дерев'яні скриньки* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 775).

◇ **Ні бо́гові свічка, ні чо́ртові кочерга́** *див.* **бог**.

2. *тільки мн.* Сукупність знарядь, якими пораються біля печі (коцюба, рогач, дерев'яна лопата тощо). *Мар'я ходила, як сова, насуплена — мовчазна, торохтіла кочергами, мисками, горшками* (Мирний, III, 1954, 155); *Кинулась* [мати] *деркач з-під печі.., закладений кочергами, витягати* (Тич., I, 1957, 258).

3. *тільки мн.* Те саме, що **кочере́жник**. *В кочергах, під припічком і по всіх темних закутках притаїлись, сумуючи, діди* (Вас., I, 1959, 215); *Як ішов у хату, взяв вила-трійчатки й поставив у кочергах* (Головко, II, 1957, 135).

КОЧЕРЕ́ЖКА, и, *ж.* Зменш. до **кочерга́** 1. *Розпечений прут заліза в руках Каленика Романовича обертався в красиву кочережку* (Сенч., Опов., 1959, 6).

КОЧЕРЕ́ЖНИК, а, *ч.* Місце біля припічка, де стоять коцюба, рогач тощо. *Кинула* [молодиця] *сапу в кочережник* (Вирган, В розп. літа, 1959, 277).

КОЧЕРЖИ́ЛНО, а, *с., розм.* Держак кочерги (у 1 знач.). *Рубай, сину, ясенину, буде кочержилно* (Чуб., V, 1874, 879).

КО́ЧЕТ, а, *ч.* Пристосування на човні для прикріплення весла; гніздо для весла. *Важкий човен помаленьку й мляво сунувся по воді. Бабайки тихо ворушились в кочетах* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Весла без діла лежали в кочетах, бо посудину несло водою і без того надто хутко* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 307).

КОЧІ́ВЛЯ, і, *ж.* 1. Те саме, що **кочува́ння**. *Кочівля племен.*

2. Те саме, що **кочовище**.

КОЧІВНИ́Й, а́, е́. Те саме, що **кочови́й**. *Кочівні племена; Кочівне шатро; Кочівні птахи.*

КОЧІВНИ́К *див.* **кочівни́к**.

КОЧІВНИКИ́, і́в, *мн. (одн.* **кочівни́к**, а́, *ч.;* **кочівни́ця**, і, *ж.).* Те саме, що **кочовики́**. — *В давні часи, коли цей осокір був ще маленьким деревцем, на Україну нападали кочівники* (Донч., VI, 1957, 275); *З боку степу каховські околиці вже як в облозі. Наче найшла звідкись орда кочівників* (Гончар, Таврія.., 1957, 33); *Будівельники, як і геологи, завжди вічні кочівники.. Як тільки підніметься місто, настає час пакувати чемодани* (Літ. газ., 11.VII 1958, 1).

КОЧІВНИ́ЦЯ *див.* **кочівни́к**.

КОЧІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кочівни́к**. *Кочівницька орда.*

КОЧОВИ́Й, а́, е́. Який кочує (про народ, плем'я тощо); мандрівний. *Півтори тисячі років тому з'являються у приазовських степах грецькі факторії, висунуті для торгівлі з кочовими народами* (Дмит., Наречена, 1959, 23); *Всі вони* [скіфи] *були об'єднані під владою сильних кочових племен* (Іст. СРСР, I, 1956, 15); // Власт. кочовикам; неосілий. *Всі листи від 1877 до 1881 р. пропали в тривожних роках мого кочового життя* (Фр., XVI, 1955, 366); // Признач. для проживання кочовиків. *Кочовий намет;* // Пов'язаний з частою зміною пасовища, місця годівлі (про тварин, птахів). *Відгінне-пасовищне тваринництво прийшло на зміну кочовому* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 72).

КОЧОВИ́К *див.* **кочовики́**.

КОЧОВИКИ́, і́в, *мн. (одн.* **кочови́к**, а́, *ч.;* **кочови́чка**, и, *ж.).* 1. Народ, плем'я, що кочує. *В кінці XIII ст. великої могутності досяг князь Ногай, який об'єднав під своєю владою багато кочовиків* (Іст. СРСР, I, 1956, 80); *Танки вдосвіта палали по туманному полю, як вогнища кочовиків* (Гончар, III, 1959, 272); // Про тварин, птахів і т. ін., які переходять або перелітають з одного пасовища, місця годівлі на інше. *Звірі-кочовики; Птахи-кочовики; Комахи-кочовики.*

2. *перен., жарт.* Про людей, які часто змінюють місце проживання, праці. — *От нас, будівельників, часто називають кочовиками* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 45).

КОЧОВИ́ЧКА *див.* **кочовики́**.

КОЧОВИ́ЩЕ, а, *с.* Стоянка кочовиків (у 1 знач.) і територія, де вони кочують. *Далі branця не питав він, Всіх половців навертав він, В кочовища поспішив* (Фр., XIII, 1954, 374); *Обважнілий ясиром, .. повертається* [ширинський бей] *до своїх кочовищ* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 136).

КОЧУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кочува́ти**. *Хани.., більшу частину року проводили в кочуваннях* (Іст. СРСР, I, 1956, 80); *Кочування зв'язане з тим, що з настанням зими.. вовки, шукаючи їжі, змушені робити великі переходи* (Наука.., 2, 1959, 46); *Всю «приналежність» .. вічного кочування.. довелось випробувати на власній шкірі* (Бучма, З глибин душі, 1959, 9).

КОЧУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок.* 1. Часто переїжджати з місця на місце зі своїм житлом і майном (про народи, племена тощо). *Вже сім день, як під горою ми стоїмо, кочуєм караваном* (Сл. Гр.); // *розм.* Мандрувати. *Хто в пустині кочує, Край криниці..* [радий] *спочивать* (Фр., X, 1954, 401); // Переходити, пересуватися, перелітати з одного пасовища, місця годівлі на інше (про тварин, птахів). *Отари кочують по степах* (Сл. Гр.); *Вовки.. весною і літом.. живуть осіло, а восени й зимою кочують* (Наука.., 2, 1959, 46).

2. *перен., іron., жарт.* Часто переходити з одного місця в інше, змінюючи місце праці, проживання тощо. *Шукає* [Кузьма] *роботи, кочує: То в трест, то на шахту він — тиць...* (С. Ол., Вибр., 1959, 215).

КОШАНИ́ЦЯ *див.* **кошени́ця**.

КОША́РА, и, *ж.* 1. Загорода або хлів для овець, кіз; вівчарня. *Було собі Ягня, потішненьке таке, В кошарі не було такого* (Гл., Вибр., 1957, 157); *В кошарі його обливало ціле море овець* (Коцюб., II, 1955, 334); *А отут стоїть кошара, В ній живе овець отара* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 79); // *рідко.* Хлів для великої рогатої худоби. *На подвір'ях і кошарах ремигали лежма воли* (Довж., I, 1959, 85); // *перен., зневажл.* Про будь-яке приміщення, переповнене людьми. *Еней, ввійшовши в сю кошару, Побачив там багацько душ* (Котл., I, 1952, 142); *З цієї кошари* [в'язниці] *ще ніхто не виходив* (Збан., Єдина, 1959, 88).

2. *дорев.* Дерев'яний фабричний будинок. *Тут і там поміж ямами здіймалися кошари або великі шопи, що були складами.. добутого матеріалу* (Фр., VIII, 1952, 400); *Вузенькі вулички роїлися робітничим людом, по кошарах фурчали млинки* (Ков., Світ.., 1960, 24); // Житловий будинок для робітників біля фабрики, на промислі тощо.

КОША́РНИЙ, а, е. Прикм. до **коша́ра**. *Кошарний кліщ.*

КОША́ЧИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **коти́чий** 1. *Ніч така темна, що й кошачого ока не побачиш* (Кроп., V, 1959, 597).

КОШЕ́ЛИК, а, ч. Зменш. до **ко́шіль**. *Стежкою до будиночка прямував.. Іван Іванович. В руках він мав невеликого кошелика* (М. Ол., Леся, 1960, 183).

КО́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **коси́ти** [1] 1. *Здрастуй, сонячний килиме Ще не кошених трав!* (Рильський, І, 1956, 149); *На лугах іще трава не кошена, У полях красуються жита* (Воронько, Тепло.., 1959, 150).

КОШЕ́НИЦЯ, *рідше* **КОША́НИЦЯ**, і, *ж., розм.* Скошені врука чи недостигле зелене збіжжя на корм худобі. *Ну, каже кінь, пусти мене.. на пшеницю, на зелену кошеницю* (Сл. Гр.); *Ой пшениця, кошаниця — товарові паша* (Сл. Гр.); *Сей та той перейде один-півтора перекоса, кипе косу на землю, зітхне важко-важко та й лягає на вогку холодну кошеницю, щоб дрібку освіжитися, спочити* (Фр., V, 1951, 334).

КОШЕНІ́ЛЬ, і, *ж.* 1. Загальна назва кількох видів комах, із тіла самиць яких добувають червону фарбу; кармін, червець.

2. Барвник, який міститься в тілі цих комах.

КОШЕНІ́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **кошенілевий**. *Кошенільна фарба.*

КОШЕНІ́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **кошеніль**; // Вигот. із кошенілі (у 2 знач.). *Кошенілевий лак.*

КОШЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля кішки. *Діти гралися в хаті з кошенятами* (Н.-Лев., III, 1956, 355); *Женя нагадувала мені.. кошеня* (Сміл., Сашко, 1957, 62); * У порівн. *Козеня, Неначе теє кошеня, І не пручалось, не кричало, На лоні пестилося, гралось* (Шевч., II, 1953, 308); // *перен., зневажл.* Про малу на зріст, кволу, але задирливу людину. [Т р о х и м:] *Ах, ти кошеня! Хто це про мене таке сміє говорити?* (Собко, П'єси, 1958, 305).

◇ **Хоч кошеня́т бий**, *зневажл.* — про людину з грубими рисами обличчя. *Приїхав з полку старший панич .. Тонкий, цибатий, як журавель, з рижуватим, шорстким, як на ведмеді, волоссям, з великим лобом — хоч кошенят бий, з великими, розумними, сірими очима* (Мирний, І, 1949, 203).

КОШЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кошеня́**. *Іде раз Мокрина, а за нею кошенятко. Вона й не догляділа, придавила якось дверима* (Мирний, II, 1954, 102); *Є в садку* [дитячому] *ще й цуценятко, є ласкаве кошенятко* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 69).

КОШЕНЯ́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кошеня́**. *Хоч ти його* [дитя] *і зобидиш, пхнеш, поскубеш, воно заплакало, відійшло, побачило кошеняточко, іграшку яку-небудь, вже воно і там, вже возиться коло нього* (Кв.-Осн., II, 1956, 360).

КО́ШИК, а, ч. 1. Виріб, різний за формою та розміром, виплетений з лози, стебел рогозу, дранки тощо, який використовують у побуті для зберігання або перенесення чого-небудь. *Горпина вбігає у хату з порожнім кошиком на руці* (Н.-Лев., II, 1956, 476); *Сухорляві, але міцненькі руки держали на плечі великий кошик, повний малини* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Займався* [Баклагов] *тепер тим, що плів вербозозові кошики* (Гончар, Таврія.., 1957, 74); * У порівн. *За дощем град сипнув, як з кошика* (Вовчок, Вибр., 1937, 218).

◇ **З гро́шика та з ко́шика тягти́ся (тягну́тися)** — терпіти матеріальні нестатки, добиваючись чого-небудь. — *Хіба не ми з Олександром з останнього грошика та з кошика тягнулись, щоб ти учителем став..?* (Стельмах, Кров людська.., I, 1957, 75); **Усе́ з гро́шика та з ко́шика** — про того, хто не має свого господарства, а харчується тільки тим, що купує.

2. *розм.* Міра, що дорівнює вмісту кошика. *Ключниця.. винесла з льоху два кошики яблук і всіх частувала* (Коцюб., II, 1955, 82); *Коли поставили на стіл десять повних кошиків винограду, добродушні горці оніміли від захвату* (Довж., I, 1958, 493).

3. *бот.* Суцвіття соняшника та інших кошикоцвітих. *Цвітіння* [соняшника] *починається з країв кошика й поступово переходить до центру* (Ол. та ефір. культ., 1956, 23); *Можна використати на корм також і сухі кошики соняшника, якщо їх перемолоти на борошно* (Колг. Укр., 9, 1959, 22).

КОШИКА́Р, я́, ч. Майстер, що плете кошики. *Тепер від першого Данькового враження про кошикаря не зосталося й сліду* (Гончар, Таврія.., 1957, 79).

КОШИКА́РКА, и, *ж.* Жін. до **кошика́р**.

КО́ШИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ко́шик** 1.

КОШИКОЦВІТИ, тих, *мн.* Родина рослин, суцвіття яких має форму кошика (соняшник, ромашка, осот, будяк і т. ін.); складноцвіті. *Пошкоджує* [попелиця] *сливу та абрикос, а влітку переселяється на будяки та інші кошикоцвіті* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 349).

КО́ШИЧОК, чка, ч. Зменш. до **ко́шик**. *Маленький кучерявий хлопчик несе повний квіток кошичок* (Коцюб., III, 1956, 412); *Квітки* [кмину віскового].. *зібрані в кулясті кошички* (Лікар. рослини.., 1958, 60).

КОШІ́ВКА, и, *ж., рідко*. Те саме, що **ко́шик** 1. *Чорний мордатий чоловік, як ведмідь заросліий, ухопив здоровенну кошівку з рибою і з натугою поніс її у курінь* (Мирний, I, 1949, 104); *Савка зазирнув у свою кошівку, поправив у ній захований між огірками та хлібом пакуночок і виглянув з-за куща* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 192).

КОШІ́ВОЧКА, и, *ж., рідко*. Зменш.-пестл. до **кошівка**. — *А ти чого, Маївочко, така весела йдеш? Повнісіньку кошівочку* [грибів], *напевно, нам несеш?* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 81).

КО́ШІЛЬ, ко́шеля́, ч. 1. Те саме, що **ко́шик** 1. *Вкладається* [дядько Лев] *проти вогню на траві, поклавши кошеля під голову* (Л. Укр., III, 1952, 210); *Він вихапував рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз з води* (Стеф., II, 1953, 17).

◇ **Ко́шелі носи́ти** *за ким* — залицятися до когось.

2. Виплетена з лози або соломи велика кругла посудина для зберігання зерна; солом'яник (у 3 знач.). *Вибирали* [пшеницю] *з кошелів у мішки і десь по подвір'ю ховали просто в сніг* (Головко, II, 1957, 330).

КО́ШЛАНИЙ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ко́шлати**.

КО́ШЛАТИ *див.* **кошла́тити**.

КОШЛА́ТИЙ, а, е. 1. З розкуйовдженим, розкошланим волоссям. *Музика спинилась. З-за фортепіано підвелася з кошлатою головою людина* (Досв., Вибр., 1959, 364); // З розкуйовдженими волосинками. *У діда шорсткі кошлаті брови, а очі, сірі, з хитруватими вогниками, глибоко сидять в орбітах* (Кир., Вибр., 1960, 284); // *перен.* З густим віттям, рясним листям і т. ін., що нерівно виступають, стирчать. *Гойдались кошлаті віти* (Коцюб., II, 1955, 211); *За дорогою широкою, Де верба стоїть кошлата, Йшли з мамою, з синьоокою, Із Марусею хлоп'ята* (Мал., II, 1948, 185); // *перен.* Який розповзається клаптями, клубами в різні боки (про хмари, дим, туман і т. ін.). *Під місяцем, наче дим, пропливали кошлаті осінні хмари* (Гур., Наша молодість, 1949, 391); *Чорний кошлатий дим здіймався до неба* (Загреб., Європа 45, 1959, 210).

2. Який має густу відстовбурчену, розкуйовджену вовну, шерсть (про тварин). *Кошлаті коники, низько схиливши голови, тягли вози* (Горд., II, 1959, 224); *Ота сухоребра кошлата корівчина.. мала просто таки неймовірний характер* (Збан., Доля, 1961, 191); // Густо

покритий переплутаними волокнами; ворсистий (про тканину, килим). *Він сів на вузенький тапчан.. і якийсь час мовчки дивився на кошлатий темний килим на стіні* (Досв., Вибр., 1959, 245); *Румун.. всунув їх [чоботи] у свій кошлатий ранець і подався наздоганяти своїх* (Петльов., Хотинці, 1949, 12).

КО́ШЛАТИСЯ *див.* **кошла́титися.**

КОШЛА́ТИТИ, а́чу, а́тиш і **КО́ШЛАТИ,** аю, аєш, *недок., перех.* Робити кошлатим (у 1 знач.). *На призьбі дід старий — як сон. Кошлатить йому брови внук* (Тич., I, 1957, 83); *Середа кошлатив під форменим кашкетом мокре від поту волосся* (Панч, I, 1956, 80); *Батько.. кошлав бороду і здіймав руки до неба* (Смолич, Мир.., 1958, 432); *Молоді яблуньки стоять запилені, гарячий вітер кошлатить їм листя* (Донч., V, 1957, 211).

КОШЛА́ТИТИСЯ, ится́ся і **КО́ШЛАТИСЯ,** ається, *недок.* Бути, ставати кошлатим. *Над лобом безладно кошлатився напівсивий.. чуб* (Коз., Зол. грамота, 1939, 64); * Образно. *На верхах високих верб.. кошлатиться паморозь* (Стельмах, Хліб.., 1959, 165).

КОШЛА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кошла́тий.**

КОШЛА́ТО. Присл. до **кошла́тий.** *Над водою, над плавнями кошлато висів туман* (Гончар, Таврія.., 1957, 397).

КОШМА́Р, у, *ч.* 1. Важке, страшне, гнітюче видіння. *Кошмар скажений У гарячковім сні, мабуть, Не давить так, як тут у мене* (Фр., XIII, 1954, 410); *Іноді просто не віриться, що це дійсність, а так — немов заснув і душить кошмар* (Головко, II, 1957, 81); * У порівн. *Думки виринали тривожні й безладні, як кошмари* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 512).

2. *перен., розм.* Що-небудь жахливе, огидне, гнітюче. *Ми пішли до старої хати.. Повіяло кошмарами покинутих руїн* (Вас., II, 1959, 327); *Страшним кошмаром вставала перед ним тюрма* (Кол., Терен.., 1959, 375).

КОШМА́РНИЙ, а, е. Сповнений кошмарів; жахливий. *Ті дні кошмарними були, був наступ дикий і невпинний* (Сос., I, 1957, 441); * Образно. *Туманіють під місяцем кострубаті будяки, раз по раз кидаються.. од свого кошмарного сну* (Вас., II, 1959, 21); // *перен., розм.* Неймовірно великий. *Кошмарну ціну заплатив польський народ за два десятиріччя панування поміщиків і шляхти* (Козл., Подорожі, 1959, 71).

КО́ШНИЦЯ, і, *ж., діал.* Висока й вузька повітка, виплетена з лози, куди зсипають кукурудзу в качанах. *Параскіца влізла в кошницю, яку.. наполовину виповняли качани* (Коцюб., I, 1955, 269); *Проти стодоли — комора, за коморою кошниця на кукурудзу* (Гжицький, У світ.., 1960, 15).

КОШО́ВИЙ, а́, е́, *іст.* 1. Прикм. до **кіш**[2] 1, 2. *Кошовий отаман.*

2. *у знач. ім.* **кошови́й,** во́го, *ч.* Вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі. *У неділю вранці-рано Синє море грало, Товариство кошового На раді прохало* (Шевч., I, 1951, 284); *Стоїть кошовий і дивиться на своє військо, як на розбурхане море* (Довж., I, 1958, 237).

КОШТ *див.* **ко́шти.**

КО́ШТИ, ів, *мн. (одн.* **кошт,** у, *ч.).* 1. Гроші, капітал, матеріальні цінності. — *Чого вже я не робив, як не побивався, скільки й коштів стратив, а все-таки нічого не вдія!* (Стор., I, 1957, 230); — *Шкода й коштів на шибениці ріганим гультяям* (Л. Укр., I, 1951, 444); *Держава виділяє великі кошти у вигляді кредиту для подання допомоги трудящим в індивідуальному житловому будівництві* (Наука.., 12, 1957, 5).

Вла́сним (своїм і *т. ін.)* **ко́штом** — за власний рахунок, за власні гроші. *Ми все будували своїми силами, своїми руками, своїм коштом, не чекаючи на допомогу із закордону* (Цюпа, Україна.., 1960, 59); **На чиї ко́шти** *(чий* **кошт)** — за чий рахунок. *Дома поясними йому, що магістрат прислав віз, і цей вивозив сміття цілий день на кошт Гершка* (Мак., Вибр., 1956, 359).

2. *рідко.* Те саме, що **ви́трати;** видатки. *Шумне, легке життя [життя].. тягло за собою немалий кошт* (Фр., VIII, 1952, 234); *Пришліть мені (коли можна — скоріше) таку етнографічну програму.., яку я переглядав у Вас у Криворівні.. Кошти поверну* (Коцюб., III, 1956, 423).

◇ **Хи́тро-му́дро та невели́ким (недороги́м) ко́штом** — розумно та з малими витратами. *Хочеться так, щоб хитро-мудро та невеликим коштом* (Номис, 1864, № 3106).

3. *у знач. присл.* **ко́штом.** За чийсь рахунок, за чиї-небудь гроші. *Тепер на Україні розгорнулось будівництво шкіл-інтернатів коштом колгоспів* (Рад. Укр., 4.VI 1959, 1); // Використовуючи що-небудь; за рахунок чогось. *Акторський склад змінювався постійно коштом припливу нових сил з Києва і Одеси* (Смолич, Театр.., 1940, 182).

4. *заст.* Забезпечення, постачання. *Торгується [Кузьма Трохимович] і требує [вимагає] багацько: дай йому і кошту, і грошей скільки забажа* (Кв.-Осн., II, 1956, 6).

КОШТОВИ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кошто́вний** 1. — *Ой і справ же мені, мати, та шальовий платок, А ще к тому на волівку коштовитий цвіток* (Чуб., V, 1874, 748).

КОШТО́ВНИЙ, а, е. 1. Який має високу вартість; дуже цінний, дорогий (про предмети). *Покої були пустісінькі, всі коштовні оздоби були позабирані* (Фр., III, 1950, 168); *Обробив, обточив дивний той камінець, І уставив його у коштовний вінець* (Сам., I, 1958, 60); *Бережімо честь народу — найкоштовнішу перлину* (Тич., II, 1957, 240).

2. *перен., рідко.* Який має важливе, істотне значення. *Бажаю Вам якнайскоріше одужати та збагатити нашу не дуже то родючу ниву своїми коштовними творами* (Мирний, V, 1955, 412); *Ти брешеш, Брутe, ти брешеш, Кассію, ..коли запевняєте, ніби мій жарт вимірений проти тих ідей, що складають коштовний здобуток людськості* (Л. Укр., IV, 1954, 134).

КОШТО́ВНІСТЬ,ності, *ж.* 1. Річ, що має високу вартість, цінність. *Він дістав годинника з золотим ланцюжком, стрінув ним, показуючи, яку має у себе коштовність* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 82); *Підкова стала в горах коштовністю* (Гончар, III, 1959, 89).

2. *чого, перен., рідко.* Те саме, що **ва́ртість** 1; цінність. *Висока коштовність речі.*

КОШТО́ВНО. Присл. до **кошто́вний** 1. *В захопленні природою степовою чіпляв [вершник] запашну полиневу стеблинку до ефеса коштовно цяцькованої шаблі* (Ле, Наливайко, 1957, 7).

КОШТО́РИС, у, *ч., бухг.* План передбачуваних витрат і надходжень матеріальних і грошових ресурсів, потрібних для нормальної діяльності підприємства, установи, організації. — *Ви мені поручіть сю будову, я вам дешевенько достарчу робітників і всього потрібного матеріалу. А ви собі тільки план виробіть, кошторис тощо* (Фр., III, 1950, 115); — *Більш як двісті не можу дати.. Кошторис не витримає* (Донч., II, 1956, 21); — *У нас кошторис,— говорю.— Відведено певну суму — і вкладайся* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 59).

КОШТО́РИСНИЙ, а, е, *бухг.* Стос. до кошторису; передбачуваний кошторисом. *Кошторисна сума; Кошторисні асигнування.*

КО́ШТУВАТИ, ую, уєш *і рідко* **КОШТУВА́ТИ,** у́ю, у́єш, *недок.* 1. Мати певну ціну, вартість у грошовому вираженні. *Груші були здорові і дорого коштували на ярмарку* (Н.-Лев., II, 1956, 379); *Одна лише біда, що коших з ягідками коштував аж цілих десять крейцерів* (Кобр., Вибр., 1954, 72); *Ті цимбали Копійок двадцять п'ять Івану коштували* (Рильський, Поеми, 1957, 243).

2. Вимагати певних грошових витрат; обходитися в якусь суму. [Х р а п к о :] *Це діло трудне, забарне та й грошей багато коштує* (Мирний, V, 1955, 167); *Дві ями відразу копати і цямрувати, то день у день коштує* (Фр., IV, 1950, 10); *Оті переносини* [друкарні] *й нове поповнення в обладнанні мусило коштувати не менше трьох тисяч злотих* (Вільде, Сестри.., 1958, 149); *// чого та з інфін., перен.* Вимагати певних зусиль, утрат для свого здійснення. *Тоді тільки Кирило побачив, скільки сил коштувала гонитва* (Коцюб., II, 1955, 218); [З е т:] *Заспівав би краще. Ну, що коштує спробувать?* (Л. Укр., I, 1951, 451); *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови. Це коштувало б занадто багато жертв, але успіху не гарантувало* (Гончар, I, 1954, 85).

◇ **Це ко́штувало [вели́ких** *і т. ін.*] **зусиль** *див.* **зусилля; Що б там (то) не ко́штувало** — за будь-яких умов, незважаючи ні на що.— *Що б там не коштувало, одривай* [хату], *а ні, я сама одірву,— говорила Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 361); *Пам'ятав я: треба дійти до своїх* [у штаб], *що б то не коштувало* (Ю. Янов., I, 1958, 88).

КОШТУВА́ТИ *див.* **ко́штувати.**

КОШУ́ЛЕНЬКА, и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **кошу́ля.** *Сестра брату кошуленьку шила* (Перв., З глибини, 1956, 94).

КОШУ́ЛЯ, і, *ж., діал.* Сорочка. [В і л ь к о м и р с ь к а:] *Гельця в одній кошулі вибігла в парк і одразу ж потрапила в руки.. гайдамаків* (Коч., I, 1956, 122); *Пішов* [Гриць], *забравши випрані кошулі, Пішов і довго звістки не було* (Бажан, Роки, 1957, 253).

КОЩА́ВИЙ, а, е. Сухорлявий, худий, кістлявий. *Був* [Михайло].. *високого зросту, кощавий, похітливий, жвавий* (Вовчок, I, 1955, 217); *Кощавий, жилавий, без жодної натуги Остап хилиться в лад із косою* (Горд., II, 1959, 327); *Кощаве обличчя старого було спокійне, брунатне, мовби вирізане з дерева* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 27); * Образно. *Тільки тепер я відчув по-справжньому, що воно за кощава рука голоду* (Збан., Єдина, 1959, 257).

КОЩА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кощавий.**

КП(б)У, *невідм., ж., іст.* Скорочення: Комуністична партія (більшовиків) України.

КПИ: ◇ **На кпи бра́ти (здійма́ти** *і т. ін.*) *кого, що, діал.*— кепкувати, глузувати з когось, чогось. *Лис на кпи його здіймає* [ведмедя]: «*Бач, як вуйко мій співає!*» (Фр., XII, 1953, 19); *Дівчата ще дужче сміялися, бабині слова на кпи брали* (Черемш., Вибр., 1960, 38).

КПИ́НИ, кпин, *мн., розм.* Те саме, що **кепкува́ння.** *Нута був спокійний, любив жарти і кпини* (Фр., IV, 1950, 12); *Цей день починався невдало для Анатолія. Ота несподівана зустріч у машині. Тепер кпини начальника цеху* (Загреб., Спека, 1961, 120); *Мене образив такий грубий тон і оці кпини, але я змовчав* (Чаб., Катюша, 1960, 67).

◇ **Бра́ти на кпи́ни** *див.* **бра́ти.**

КПИ́ТИ, кплю, кпиш; *мн.* кплять; *недок., з кого — чого, над ким — чим, розм.* Те саме, що **кепкува́ти.** *З громади кпили* [борці], *хлопців били* (Шевч., II, 1953, 77); *Лис Микита кпив собі з них* [стрільців]. *..ще й інших.. остерігав* (Фр., IV, 1950, 91); *Юрко бігав крив'улькою, мов пружина, і просто кпив собі з горта* (Козл., Ю. Крук, 1950, 64).

КПИ́ТИСЯ, кплю́ся, кпи́шся; *мн.* кпля́ться; *недок., з кого — чого, над ким — чим, розм.* Те саме, що **кепкува́ти.** *Женися, козаче, женися, З мене, молодої дівчини, не кпися* (Чуб., V, 1874, 78); *Не впору був твій плач і сміх не впору, То й кпились люди з сліз і сміху твого* (Фр., XIII, 1954, 127).

КПРС, *невідм., ж.* Скорочення: Комуністична партія Радянського Союзу. *Непорушний закон життя КПРС — ідейна і організаційна єдність, монолітність її рядів, висока свідома дисципліна всіх комуністів* (Статут КПРС, 1961, 4).

КПУ, *невідм., ж.* Скорочення: Комуністична партія України. *XXI з'їзд Комуністичної партії України..— видатна подія в житті КПУ і всього українського народу* (Ком. Укр., 3, 1960, 2).

КРАБ, а, ч. 1. Морський десятиногий короткохвостий рак, у клешнях і ногах якого є смачне м'ясо. *Коли море рябіло, Джузеппе капав у нього оливу. Тоді ми дивились крізь жовту пляму.. Бачили білі піски, .. життя їжаків, ліниве повзання крабів* (Коцюб., II, 1955, 417); *Ловили* [дівчата] *в затоці драглих медуз і виганяли з шкарубин полохливих крабів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260); *Він зрушив ногою каменюку, і з-під неї, незграбно ворушачи клешнями, виліз великий чорний краб* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 118).

2. *тільки мн.* Консерви з крабового м'яса. *Випуск таких продуктів, як консервований зелений горошок, краби.., полегшив виготовлення багатьох страв* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8).

3. *жарт.* Кокарда на кашкеті моряків. *В мундирі, із «крабом» на білім кашкеті, Стоїть він* [капітан] *завжди на своїм кораблі* (С. Ол., Вибр., 1959, 124); *Павло.. рвонув з жердки матроського бушлата, нову мічманку з блискучим крабом і вмить став перед Миколою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 12).

КРА́БОВИЙ, а, е. Прикм. до **краб** 1. *Крабове м'ясо;* // Вигот. із м'яса крабів. *Крабові консерви;* // Пов'язаний із добуванням крабів. *Крабовий промисел.*

КРАБОЛО́В, а, ч. 1. Той, хто ловить крабів, полює на них. *Рибалки, краболови й китобої Примор'я працюють в Охотському, Японському й Берінговому морях, у водах Індійського океану, в районі Антарктики* (Рад. Укр., 20.VI 1964, 4).

2. Судно, пристосоване для ловлення крабів і виробництва крабових консервів.

КРАВА́ТКА, и, *ж.* Зав'язана вузлом під коміром сорочки, блузки смужка тканини, яку носять для прикраси. *Йшли.. похмурі робітники, і їх суворість наче замикали чорні костюми аж до краваток з крепу* (Коцюб., II, 1955, 401); *Федір Архипович розстебнув комір сорочки і зняв краватку* (Рибак, Час.., 1960, 174); *Довго стояв* [Іван] *перед дзеркалом, вив'язуючи краватку* (Зар., Світло, 1961, 7).

Піоне́рська кравáтка — трикутна червона хустина, яку носять піонери на шиї, зав'язуючи довгі її кінці вузлом. — *Шкода, коли б наш досвід, здобутий такою ціною, пропав, загубився. Хто знає? Можливо, він ще колись придасться тим, що ходять нині в піонерських краватках* (Гончар, III, 1959, 114).

КРАВА́ТКОВИЙ, а, е. Прикм. до **кравáтка.** *Краватковий вузол;* // Призначений для пошиття краваток. *Краваткова тканина;* // Який шиє краватки. *Краваткова фабрика.*

КРАВЕ́ЦТВО, а, *с.* Кравецьке ремесло; заняття кравецьким ремеслом. *Швець знай своє шевство, а в кравецтво не мішайся* (Номис, 1864, № 9573); *Глоба.. промишляв кравецтвом* (Стор., I, 1957, 238); *Вони..*

з бабусею навчать подружку кравецтва (Козл., Ю. Крук, 1957, 518).

КРАВЕ́ЦЬ, вця́, ч. Фахівець із пошиття одягу. *До голови йшли.. ткачі з клубками в руках, кравці з ножицями, мірошники* (Н.-Лев., III, 1956, 24); *Я не кравець, а скортіло мене пошити собі одежу* (Коцюб., III, 1956, 277); *Шиє мені кравець добрі штани* (Жур., Вечір.., 1958, 328).

КРАВЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кравéць**. *Кравецький підмайстер; Кравецький цех;* // Признач. для пошиття одягу. *Закрутилося блискуче коліща кравецької машинки* (Шиян, Баланда, 1957, 191). // Який шиє одяг. *Синє вбрання.. надавало* [дівчині] *вигляду молоденької школярки з кравецької майстерні* (Досв., Вибр., 1959, 20);

△ **Кравéцький м'яз**, *анат.*— довгастий тонкий м'яз стегна.

КРАВЦЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кравцюва́ти**.

КРАВЦЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок.* Займатися кравецтвом. *Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювать* (Н.-Лев., I, 1956, 55).

КРАВЧЕ́НКО, а, *ч., заст.* 1. Син кравця.

2. Учень кравця; кравецький підмайстер. *Шили козацьку одежину кравчики з кравченками та кравчихами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 329).

КРА́ВЧИК [1], а, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **кравéць**. *Коли б то коханка на сукню набрала, А я — щоб був кравчик* (Крим., Вибр., 1965, 103); *Бондар, кравчик, селянин — Всі працюють як один* (Перв., Райдуга.., 1960, 95).

2. *заст.* Учень кравця; кравецький підмайстер. *То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики.. зібралися на ярмарок погулять* (Кв.-Осн., II, 1956, 19); *І шевчик або кравчик посила їй* [Катрі] *навздогінці.. солодкомовні привіти* (Мирний, IV, 1955, 296).

КРА́ВЧИК [2], а, *ч.* (*Lethrus apterus*). Жук родини пластинчатовусих, який пошкоджує сходи соняшника, буряків, зернових, баштанних та інших сільськогосподарських культур; головач (у 3 знач.). *Для боротьби з кравчиком посіви соняшника обкопують ловильними канавками* (Ол. та єфір. культ., 1956, 67).

КРАВЧИ́НА [1], и, *ч., розм.* Молодий кравець; недосвідчений кравець. *До нас почав вчащать захожий парубок кравчина; прийде з шиттям було й сидить...* (Фр., XIII, 1954, 113).

КРАВЧИ́НА [2], и, *ж.* Назва козацько-селянського війська, яке в кінці XVI ст. зібрав Наливайко. *Кравчина запорізька До Хотиї поспішала* (Укр.. думи.., 1955, 124); *Обізвався Наливайко — Не стало кравчини!* (Шевч., I, 1951, 64).

КРАВЧИ́НЯ, і, *ж.* Жін. до **кравéць**. *Для київських.. кравчинь та модисток не було більшого авторитету, як.. Смирнов* (Смолич, Мир.., 1958, 234); *Вона до всього придивилася і остаточно вирішила: буде кравчинею!.. Пішла працювати в кравецьку майстерню* (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 311).

КРАВЧИ́ХА, и, *ж.* Жін. до **кравéць**. *Господиня хотіла показати нову спідницю, яку вона пошила сама — знайома кравчиха тільки допомогла їй викроїти* (Жур., Опов., 1956, 158).

КРА́ГА *див.* **кра́ги**.

КРА́ГИ, краг, *мн. (одн.* **кра́га**, и, *ж.*). Накладні шкіряні халяви до черевиків. *Сотник роздратовано цьохнув себе стеком по крагах* (Панч, I, 1956, 160); *Проти сонця Генріх аж виблискував у жовтих черевиках і крагах* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 119).

КРАГУ́ЛЕЦЬ, льця, *ч., діал.* Яструб. *Он кругулець метнувся* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88).

КРА́ДЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кра́сти**. *Якби взять І всю мізерію з собою, Дідами крадене добро, Тойді* [тоді] *оставсь би сиротою З святими горами Дніпро!* (Шевч., I, 1951, 331); // *у знач. прикм. Мужики везли крадену пшеницю* (Н.-Лев., III, 1956, 171); *Старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках.. кучматих румунських циган.., які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на Поділля* (Стельмах, I, 1962, 69); // *у знач. ім.* **кра́дене**, ного, *с.* Чужі речі, привласнені таємно. *Плавні були добрим місцем до схованки краденого* (Коцюб., I, 1955, 375).

Кра́дене весі́лля, *заст.*— таємне одруження без згоди батьків. [Горпина Корніївна:] *Так оце у вас крадене весілля, ховане вінчання!* (Н.-Лев., II, 1956, 526); **Кра́дений шлюб** — шлюб після викрадення нареченої в батьків.

КРАДІ́Ж, дежу́, ч. Таємне привласнення чужих речей, грошей і т. ін.; злодійство. [Князь:] *Розбоям, крадежам не дам ширитись* (Фр., IX, 1952, 218); *З шинку не вилазить* [Бовкалиха], *як чоловіка.. за крадіж у козу посаджено* (Барв., Опов.., 1902, 252); *Вачить він, що поліція веде.. вісімнадцятилітнього хлопця за крадіж* (Калин, Закарп. казки, 1955, 186).

КРАДІ́ЖКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **крадіж**. *Пшептинський.. кричав, совався до їх з кулаками, винуючи їх у недавній крадіжці сусідських коней* (Н.-Лев., I, 1956, 214); *Суд.. визнав Явдоху.. винною в крадіжці зерна з громадського гамазею* (Донч., III, 1956, 14).

2. Украдені речі. *Безневинних б'ють, а він собі нишком крадіжку поживе та й сміється потайно* (Мирний, I, 1949, 262); — *Витрусили крадіжку, а вона, бач, ще й невинна! — викрикувала кума* (Л. Янов., I, 1959, 48).

КРАДІ́Й, я́, ч. Те саме, що **злоді́й** 1. [Тоня:] *Ви знову дверей не зачинили? А ще крадіїв боїтесь* (Коч., II, 1956, 432); *Крадіїв негайно звільнили з підприємства* (Рад. Укр., 5.VII 1963, 3).

КРАДІ́ЙКА, и, *ж.* Жін. до **крадій**. *Мабуть, думає* [білочка], *що ніхто й не помітив хитрощів маленької крадійки* (Коп., Сон. ранок, 1951, 160).

КРА́ДЬКИ, *присл., розм.* Те саме, що **крадькома́**. *Гнувся* [Петрик] *додолу, як лоза від вітру, .. а очима крадьки папоротиного цвіту шукав* (Черемш., Тв., 1960, 37); *Сіла* [Мар'яна] *.. на полу й крадьки зиркнула блискучими очима на Гната* (Вирган, В розп. літа, 1959, 304).

КРАДЬКОМА́, *присл.* Непомітно для інших; нишком. *Діти.. полізли крадькома на грушу* (Н.-Лев., II, 1956, 378); *Вдень Прісці обридла така повільна їда, і вона вже крадькома від матері дала Гапці штурханців зо два* (Л. Укр., III, 1952, 667); *На очах Гордого з'явилася непрошена сльоза, і він крадькома змахнув її долонею* (Руд., Вітер.., 1958, 27).

КРАЄВИ́Д, у, *ч.* Місцевість, що відкривається перед очима; пейзаж, ландшафт. *Очі його розбігалися по неширокім, але розкішнім гірським краєвиді* (Фр., III, 1950, 8); *З скелі одкривається чудовий широкий краєвид на море* (Коцюб., III, 1956, 351); *За вікном вагона щохвилини виростали все нові й нові краєвиди* (Руд., Остання шабля, 1959, 66); // Художнє зображення природи на картині. *Ходив* [Саранчук] *по крамниці і розглядав картини по стінах. Було їх чимало тут. Справді, як виставка,— краєвиди, жанрові картини* (Головко, II, 1957, 453).

КРАЄЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто займається краєзнавством. *Зараз до безпосередньої роботи в народних музеях і музейних кімнатах залучено тисячі активістів-краєзнавців* (Ком. Укр., 12, 1968, 44).

КРАЄЗНА́ВСТВО, а, *с.* Вивчення історії, географії, економіки, етнографії тощо певної місцевості. *К. Д. Ушинський вказує на безпосередній зв'язок між краєзнавством і наочним навчанням* (Видатні вітч.

географи.., 1954, 84); *Він ще дещо хотів сказати.., але тут втрутився директор місцевого музею краєзнавства, людина вчена й вельми до всього цікава* (Довж., I, 1958, 77).

КРАЄЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до краєзнавства. *Краєзнавча експедиція в тайгу.. потребує багато вантажу* (Донч., II, 1956, 22); *В краєзнавчу роботу може бути включене збирання матеріалів з історії громадянської й Великої Вітчизняної воєн* (В дорогу, 1953, 9).

КРАЄ́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **край**[1] 1. *Станеш на краєчку Шевченкової гори — і перед очима розстилаються дивно гарні картини за Дніпром* (Н.-Лев., II, 1956, 384); *Якраз на виду, на самому краєчку колиски, висіла.. шапочка й сорочка* (Л. Янов., I, 1959, 46); *Лише краєчком* [санок] *черкнула Зінька Єгорові сачата, і він перекинувся в сніг* (Шиян, Баланда, 1957, 10).

◇ **Краєчко́м ву́ха чу́ти (почу́ти** *і т. ін.)* — те саме, що **Краєм ву́ха чу́ти (почу́ти** *і т. ін.) (див.* **край** [1]). *Артамонов сів осторонь, йому цікаво було хоч краєчком вуха почути, що діється на будові* (Дмит., Розлука, 1957, 293); **Краєчко́м о́ка ба́чити (поба́чити, дивіти́ся, поміти́ти** *і т. ін.)* — те саме, що **Краєм о́ка ба́чити (поба́чити, дивіти́ся, поміти́ти** *і т. ін.) (див.* **край** [1]).

КРА́ЖА, і, *ж., заст.* Крадіж. *За кражу платив той курінь, до якого належав злодій* (Стор., I, 1957, 274).

КРАЇ́НА, и, *ж.* 1. Територія, що становить єдність із погляду історії, природних умов, населення тощо. *Той неситим оком — За край світа зазирав, Чи нема країни, Щоб загарбать* (Шевч., I, 1963, 236); *Було колись в одній країні: сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував* (Л. Укр., I, 1951, 279); *Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні* (Довж., I, 1958, 69); // *кого, чого.* Місцевість, що характеризується наявністю в ній великої кількості кого-, чого-небудь. *Пустелі й вітер... Пустелі й вітер... І піраміди на тлі зорі... Країна сонця й ієрогліфів* (Сос., I, 1957, 317); *Країна героїв.*

Рі́дна (моя́, свої́ *і т. ін.)* **країна** — батьківщина, вітчизна. *Подивіться на рай тихий, На свою країну, Полюбіте щирим серцем Велику руїну* (Шевч., I, 1951, 330); *Чи знайоме вам те гостре, до фізичного болю гостре почуття нудьги за рідною країною, яким обкипає серце від довгого пробування на чужині?* (Коцюб., I, 1955, 177).

2. Те саме, що **держа́ва.** *Хто поверне в рабство ту країну, Де свободи стяг затрепетав?* (Рильський, III, 1961, 81); *Наша країна послідовно проводить політику мирного співіснування* (Рад. Укр., 6.V 1959, 1); *Соціалістичні країни; // перен.* Про населення якої-небудь держави. *Черниш народився тоді, коли країна прощалася з Ілліччем* (Гончар, III, 1959, 131).

Країна Рад — Радянський Союз.

3. Те саме, що **край** [1] 5. *Налетіли птахи з теплих країн, заспівали, защебетали* (Вовчок, I, 1955, 316); *Гарна країна* [Буковина]! (Л. Укр., V, 1956, 338); *Засмалені матроси співають на палубі.. про зелені тропічні країни* (Гончар, III, 1959, 182).

Екзоти́чна країна *див.* **екзоти́чний.**

КРАЙ[1], ю, ч. 1. Лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець (*див.* **кіне́ць** [1] 1). *Він піддіг до краю покрівлі і скочив униз зручно й легко, як кіт* (Коцюб., I, 1955, 399); — *Бери, Іване, невід за один край та закидай,—порядкував пан* (Мирний, I, 1954, 313); *Вона* [пустеля] *впирається в небо мертвотними жовтими тонами, і, здається, там і є край світу* (Стельмах, I, 1962, 174); *Відчувши величезну втому, сідає* [Володимир] *на край постелі* (Довж., I, 1958, 112); * Образно. *Краєм думки тішив себе: може, то міліція по бандитах стріляла!* (Мур., Бук. повість, 1959, 221); // Верхній зріз стінок посудини, яких-небудь заглиблень і т. ін. *О. Хведор зареготавсь, наливаючи горілки в чарку, аж горілка перелилась через край* (Н.-Лев., I, 1956, 125); *А ранок наливає В прозору чашу, що країв не має, Рожевого цілющого вина* (Рильський, II, 1960, 121); // Найвіддаленіша від центру частина якої-небудь місцевості; околиця. *Тим часом Кирила повели аж на край міста* (Коцюб., II, 1955, 209).

Край не́ба — те саме, що **крайне́бо** 1. *Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба і до живих завітала* (Л. Укр., IV, 1954, 281); *Край неба запалав червоною загравою. Сходило сонце* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 191).

△ **Пере́дній край,** *військ.*— найближча до супротивника лінія оборони. *За кілометр від ожередів.. розсипались ракети і не вщухала стрілянина. Там був уже передній край* (Гончар, III, 1959, 215); * Образно. *Однією з наук, яка перебуває на передньому краї боротьби за створення матеріально-технічної бази комунізму, є кібернетика* (Колг. Укр., 7, 1962, 44).

◇ **Би́ти че́рез край** — бурхливо виявлятися (про енергію, почуття тощо). *Але нас скоряла сила, Що, неначе водограй, Вирувала в ньому* [Андрієві] *й била, Як то кажуть, через край* (Перв., II, 1958, 80); **Бу́ти (опини́тися) на краю́ заги́белі** *див.* **заги́бель; Взя́ти (да́ти** *і т. ін.)* **че́рез край** — не дотримати міри в чомусь; переборщити. *Він тепер міркував, чи не дуже взяв через край, говорячи про земських начальників* (Сам., II, 1958, 231); **Від кра́ю до кра́ю; Із кра́ю в край** — на всьому просторі. *Плацдарм.. забульбився від краю до краю вибухами* (Гончар, III, 1959, 363); **Кра́єм ву́ха слу́хати** — слухати неуважно, не зосереджено; **Кра́єм ву́ха чу́ти (почу́ти** *і т. ін.)*: а) не повністю, трохи чути; б) між іншим. мимохідь, випадково чути. *Хлопчик краєм вуха почув, що командування має намір присвоїти Маслюку звання* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 159); **Кра́єм о́ка ба́чити (поба́чити, дивіти́ся, поміти́ти** *і т. ін.)*: а) не повертаючи обличчя до об'єкта, що знаходиться збоку, бачити його. *Глухенький дивився в поле, проте бачив Марину краєм ока* (Гончар, Новели, 1954, 145); б) *(тільки док.)* побіжно, мигцем побачити, помітити. *На базарі краєм ока помітила* [Оленка] *цілі гори яблук, помідорів, капусти* (Кучер, Трудна любов, 1960, 199); **На край світу** — кудись дуже далеко. *Забіг би* [сотник] *на край світу, та уже шлюбу не розірве* (Кв.-Осн., II, 1956, 217); **На краю́ моги́ли** — близько до смерті. *Надто довго він писав цей твір, початий ще в дні юних мрій і закінчений вже на краю могили* (Дмит., Розлука, 1957, 165); **На краю́ світу** — в дуже віддаленому, глухому, необжитому місці. *Кому спало б на думку шукати живу людину тут, на краю світу?* (Гончар, III, 1959, 110); **Підніма́ти (підня́ти) край завіси** *див.* **завіса**[1]; **Привести́ на край безо́дні** *див.* **безо́дня; Стоя́ти на краю́ безо́дні** *див.* **безо́дня; Че́рез край** — понад міру. *Горілки не вживав* [Кузьма Трохимович] *так, щоб через край* (Кв.-Осн., II, 1956, 6); *Співай* [поете], *та тільки щоб не сумно, Бо в вік наш поступу журитись через край І непрактично, й нерозумно* (Сам., I, 1957, 185).

2. *розм., рідко.* Те саме, що **шмато́к.** *Коли есть хліба край, то й під вербою рай* (Номис, 1864, № 1397); *От ми купимо будинок, Добрих коней, поля край* (Щог., Поезії, 1958, 244).

3. *чому.* Закінчення, припинення якоїсь дії, стану. *Пора й перестати, бо є кінець сльозам, є край і лементові* (Мирний, III, 1954, 19); [Г е л е н:] *Люди не стихії, і лиху й гніву людському є край* (Л. Укр., II, 1951, 305); *На берегах Сиваша лунає залізний гомін будівництва, прийшов край віковій тиші і дрімоті* (Цюпа, Україна.., 1960, 226); // *кому і без додатка.* Закінчення життя; смерть. *І зігнувшись під вагою, Хирна шкапа краю жде*

(Граб., I, 1959, 299); — *Ти тоді певний був, що мені настав край, бо машина моя вся взялася вогнем* (Ю. Янов., II, 1954, 75); // *у знач. присудк. сл.* Усе закінчено. *Крик нестримного відчаю вирвався з чиїхось грудей: — Край! Ми — оточені!!!* (Гончар, III, 1959, 141).

◇ **Дово́дити (довести́) до кра́ю** *(рідко* **кра́ю)** *див.* **дово́дити; Дохо́дити (дійти́) [до] кра́ю** *див.* **дохо́дити; Кла́сти (покла́сти) край** *див.* **кла́сти** *і* **покла́сти.**

4. *рідко.* Те саме, що **країна** 1, 2. *Усіх кличе* [Остап]: — *Ходім, браття, за край воювати!* (Вовчок, I, 1955, 331); *Як щирі народу свого громадяни, За край ми повинні гадать!* (Граб., I, 1959, 83); *Славсь і розцвітай, Вільна земле — наш Радянський край!* (Нех., Ми живемо.., 1960, 84).

Рі́дний край — батьківщина, вітчизна. *Давно.. в далекім рідним краю я чула казку* (Л. Укр., I, 1951, 457).

5. Місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; сторона. *Легенький вітрець подихає з теплого краю* (Мирний, II, 1954, 31); *Звенигородський повіт — пишний куточок України, край садків* (Н.-Лев., II, 1956, 27); *Донбас — індустріальний край; // тільки мн., у сполуч. з присв. займ.* Про місцевість, у якій хтось проживає, з якої хтось походить. *Він мав заїхати в ваші краї і казав, що завезе Вам книжки* (Сам., II, 1958, 439); *І Давид кинувся: — Що, вставте* [дівчата]? — *Та ми до Вербівки брали квитки, бо до Ганівки ж дорого. А тут уже свої краї — пішки підемо* (Головко, II, 1957, 9).

Екзоти́чний край *див.* **екзоти́чний.**

6. Велика адміністративно-територіальна одиниця поділу в РРФСР та Казахській РСР. *Алтайський край; Краснодарський край; Цілинний край.*

◆ **Без кінця́-кра́ю; Без кінця́ й кра́ю** *див.* **кіне́ць**[1]; **Без кра́ю:** а) який не має видимих меж (у просторі); безмежний. *Синь і синь над полями без краю* (Сос., I, 1957, 225); б) який безконечно триває; необмежений (у часі). *Нудьга без краю, серце гасне* (Граб., I, 1959, 99); в) безмежно (в просторі). *Довкола без краю іскрився під сонцем сніг* (Панч, Ерік.., 1950, 99); г) постійно, безперервно. *З неба темного невпинно Ллється дощ без краю* (Л. Укр., IV, 1954, 96); д) дуже, надзвичайно. — *Як тільки я сяду писати до нього, я думаю тільки про те, що я його люблю .. без краю* (Л. Укр., III, 1952, 584); *Знову зустрічі тихі! Й без краю сумні розставання* (Рильський, I, 1960, 115); е) у дуже великій кількості. *Бачу в тьмі я пожежу руду і знамена червоні без краю* (Сос., I, 1957, 194); **До (са́мого) кра́ю:** а) цілком, зовсім, гранично. *Ніхто не мучив мене так, як один мій шкільний товариш, безвольний до краю* (Л. Укр., III, 1952, 687); *Вийшовши з-за стовбура могутнього кедра, Глушак зупиняється, до краю зосереджений* (Довж., I, 1958, 104); б) до межі, після якої продовження дії неможливе; далі нікуди. *Доборолась Україна До самого краю* (Шевч., I, 1951, 335); — *Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди* (Головко, II, 1957, 196); **І (та й) край** — і все, та й годі. — *Що мені люди, я сам собі хазяїн, та й край!* (Вас., III, 1960, 95); — *Та вже з ним як не говорили — затявся і край* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 436); **Нема́є (не бу́де, не було́, не ви́дно** *і т. ін.)* **кра́ю (кінця́-кра́ю, ні кінця́ ні кра́ю)** *чому:* а) щось дуже далеко простягнулося. *Краю плавням не було* (Коцюб., I, 1955, 364); *Золотисті лани пшениць такі, що їм кінця-краю не видно* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 107); б) щось дуже довго триває. *Все йде, все минає — і краю немає...* (Шевч., I, 1963, 71); *Підійшов Осадчий, нахилився до Бачури і прошепотів: Іване Семеновичу, припиняйте позачергові дебати, бо їм не буде ні кінця ні краю* (Чаб., Тече вода... 1961, 175); **Непоча́тий край** *чого* — дуже багато. *Як послухати, що він про село розповідає,.. — роботи край непочатий* (Головко, II, 1957, 413).

КРАЙ[2], *прийм. з род. в.* Уживається при вказуванні на місцезнаходження предмета поблизу іншого; біля, коло. *Хата була третя од кінця й стояла край вишневого садочка* (Н.-Лев., II, 1956, 310); *Там лірник сидів собі долі, — край нього Поводар, хлоп'ятко малеє* (Л. Укр., I, 1951, 345); *Як брат із братом край стола, Син України з сином Комі Державні вважують діла* (Рильський, III, 1961, 25).

КРАЙВИКОНКО́М, у, ч. Скорочення: крайовий виконавчий комітет.

КРА́ЙКА, и, *ж.* 1. Крайня частина чогось. *Крокуючи по крайці автостради, солдат сказав, що до Франції ще дуже далеко* (Ю. Янов., II, 1954, 57).

2. Вузенька щільно виткана смужка по краях тканини, нерідко з іншої, грубшої пряжі. *Непідрублену крайку завіси тріпало.. вітром* (Смолич, Театр.., 1940, 137).

3. *заст.* Жіночий пояс із грубої (переважно вовняної) кольорової пряжі. *Ось підвелася одна молодиця.., підперезана червоною крайкою* (Мирний, I, 1954, 345); *Гандзя була лише в одній сорочині, .. підперезаній.. крайкою* (Фр., I, 1955, 256); *До діда й Максима поволі в святешній, підперезаній крайкою запасці підходить баба Ганна* (Стельмах, I, 1962, 232).

КРАЙКО́М, у, ч. Скорочення: крайовий комітет. *Особи, які перебували раніше в інших партіях, приймаються в КПРС на загальних підставах, але з обов'язковим затвердженням обкомом, крайкомом, ЦК компартії союзної республіки* (Статут КПРС, 1961, 7).

КРАЙНЕ́БО, а, *с.* 1. Частина неба над лінією горизонту; небосхил. *Синіми хмарами підпирали крайнебо буковинські верхи* (Коцюб., II, 1955, 318); *Мені видалося, що геть далеко на тлі рожевого крайнеба заманячили обриси якогось величезного птаха* (Фр., II, 1950, 95); *Догорів літній день. Щирим золотом приснуло сонце з-під високих.. чорних ялин, .. вирізалось на крайнебі* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 87).

2. Лінія горизонту. *Сонце все раніше й раніше випливало з-за крайнеба вранці* (Ю. Янов., II, 1958, 450); *Далеко, на самому крайнебі, паслися гуртиком гіллясторогі олені* (Гончар, Таврія.., 1957, 126).

КРА́ЙНІЙ, я, є. 1. Який міститься скраю, на межі чогось; кінцевий. *Гашіца вирвалась з обіймів Йонових і шуснула в крайню хату* (Коцюб., I, 1955, 236); *Ліс.. порідшав: крайні його буки стояли поодинці* (Томч., Готель.., 1960, 40).

На кра́йньому поро́зі життя́ *див.* **поріг.**

2. Якого далі не можна зволікати, переносити; останній. [Чапля:] *Крайній час починати оранку* (Фр., VIII, 1952, 20); *Як крайній термін* [приєднання рукописів] — *визначаю два місяці* (Коцюб., III, 1956, 203); *Крайня пора.*

3. Який досяг найвищого ступеня; надзвичайний, надмірний, граничний (у 2 знач.). — *Царю, всі ми.. зведені до крайньої недолі* (Фр., IV, 1950, 119); *Середа розводить руками і в крайньому незадоволенні зникає* (Мик., I, 1957, 444); *Крайні злидні; Крайнє напруження; Крайня жорстокість.*

Кра́йні за́ходи — найсуворіші, найрішучіші, надзвичайні заходи; **Кра́йня потре́ба** — виняткова, пекуча, нагальна необхідність. *Стикатися з ними* [гайдамаками] *без крайньої потреби не було рації* (Головко, II, 1957, 568).

◇ **На кра́йній ви́падок; У кра́йньому ра́зі** — якщо немає (не буде) іншого виходу. *В Святошині, Голосіївському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста на крайній випадок* (Загреб., Диво, 1968, 131);

І. Франко був переконаний у тому, що серед сучасного йому молодого покоління нема нікого, хто не читав би «програмний» роман «Что делать?» чи, в крайньому разі, не чув про нього (Рад. літ-во, 3, 1957, 41).

4. *перен.* Який найрізкіше виражає певні суспільні погляди (про політичні напрями, партії або їх представників). *Заперечувати громадянські війни або забувати про них — значило б впасти в крайній опортунізм і відректись від соціалістичної революції* (Ленін, 23, 1950, 65); *Москвофіліе Драгоманов вважав представниками крайньої реакції* (Укр. літ. критика.., 1959, 213); *Крайня ліва (права) партія; Крайній шовініст;* // Найрадикальніший (про погляди, переконання). *Я пригадав собі, що стрічався з ним і в іншому товаристві, де він держався крайніх поглядів та виставляв себе демократом* (Коцюб., І, 1955, 253).

КРА́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Те саме, що **кра́йнощі** 1; надмірність. *Він покличе його листом на побачення, тільки лист той мусить пройти перше через Антонінині руки — і вона не допустить до крайності ні в той, ні в другий бік* (Коцюб., І, 1955, 409); *— Для вас подвиг — це риск, якась крайність* (Ткач, Моряки, 1948, 72); *Крайність заходів.*

◇ **Вдава́тися (вда́тися) до кра́йності; Впада́ти (впа́сти) в кра́йність** — те саме, що **Вдава́тися (вда́тися, дохо́дити, дійти́** *і т. ін.)* **до кра́йнощів** *(див.* **кра́йнощі**). *Не можна вдаватись і до іншої крайності — запізнюватись із збиранням кукурудзи* (Рад. Укр., 22.VIII 1958, 1).

2. *перен.* Про що-небудь зовсім не схоже на все інше, протилежне іншому. *Відносна форма вартості і еквівалентна форма — це співвідносні неподільні моменти, які взаємно один одного обумовлюють, але водночас вони є і крайності* (Маркс, Капітал, т. І, кн. І, 1952, 54).

3. *розм.* Дуже велика потреба, крайня необхідність. *Їхати з ними учителькою.. рішитись не могла б без великої крайності* (Л. Укр., V, 1956, 245); *Коли.. тобі крайність у мене служити, то я вже.. найму тебе* (Л. Янов., І, 1959, 276).

КРА́ЙНОЩІ, ів, *мн.* 1. Надмірність у якійсь дії, діяльності, у вчинках, а також найвищий ступінь вияву певних поглядів, переконань тощо. *Треба зображати* [героїв праці] *красивими і натхненними, не допускати крайнощів натуралістичного копіювання дійсності* (Крнж., М. Рильський, 1960, 144).

◇ **Вдава́тися (вда́тися, дохо́дити, дійти́** *і т. ін.)* **до кра́йнощів; Впада́ти (впа́сти) в кра́йнощі** — виявляти надмірність, перебирати міру в чомусь. *До крайнощів, як то кажуть, не дійшло. Але.. наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з радощів* (Ю. Янов., II, 1954, 23).

2. *перен.* Те саме, що **кра́йність** 2. *Переходити в дискусії з одних крайнощів в інші.*

КРАЙОВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **край**[1] 4—6. [Дрейгер:] *Треба щось почати для рятунку нашого крайового промислу від повної згуби* (Л. Укр., IV, 1954, 240); *Крайова конференція.*

2. *спец.* Який міститься на краю чогось. *Збирають крайові віночки квіток* [волошки синьої].., *вириваючи їх з кошиків* (Лікар. рослини.., 1958, 157); *Каміння по краях льодовика утворює так звані крайові морени* (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

КРА́ЙОК, йка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **край**[1] 1. *Рана нагадувала своєю формою серце. Крайки її були сині, трохи бузкові* (Ю. Янов., II, 1958, 128); *Колісник примостився на самому крайку лави* (Мирний, III, 1954, 142); *Зітхають жінки, долонями й крайками хусток втирають сльози* (Головко, II, 1957, 319).

КРА́ЙЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **край**[1] 1. *Остап.. бачив частинку неба ясного й променя сонячного удень, а вночі — купку зірочок.., крайчик.. місяця* (Вовчок, І, 1955, 334); *Горовиць.. присів на крайчик стільця* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 633).

КРАК[1], а, *ч.*, *діал.* Кущ. *Пан з небораком чатують за краком* (Стар., Вибр., 1959, 113); *Оцей старий дотепник і штукар — Відомо всім — колишній вовкулака. Було, засяє місяця пожар, І він крадеться з-за густого крака* (Рильський, Поеми, 1957, 11).

КРАК[2], а, *ч.*, *діал.* Ворон *(див.* **во́рон**[1] 1). *Полети ж ти, краче, де матінка плаче* (Чуб., V, 1847, 465).

КРАКОВ'ЯК, у́ а, *ч.* Польський народний танець у швидкому темпі. *Олеся танцювала.. краков'яка з Бонковським* (Н.-Лев., III, 1956, 60); *Він танцював вальс, краков'як* (Трубл., II, 1955, 10); // Музика до цього танцю. *В хаті бумкав бубон, бряжчали цимбали, високо і тонко виводила скрипка. Награвали краков'яка* (Смолич, Мир.., 1958, 67); // Польська народна пісенька типу коломийки. *Зоня знала стільки веселих, дотепних краков'яків, уміла так гарно танцювати* (Л. Укр., III, 1952, 647).

КРА́ЛЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кра́ля** 1. [Дзвон:] *А тебе таки справді, кралечко, гедзь.. напав* (Стар., Драм. тв., 1941, 55); [Карпо:] *Дивіться, ото ж вона і є, кралечка моя* (Собко, П'єси, 1958, 18).

КРА́ЛЯ, і, *ж.*, *розм.* 1. Те саме, що **краси́ня** 1—2. *Над Прутом у лузі не місяць зійшов, То хлопець до краліжічини прийшов* (Пісні та романси.., II, 1956, 165); *— Чи ви бачили коли нашу сотниківну? — Як не бачить,— одказують брати,— бачили, на всю околицю краля* (Стор., І, 1957, 39); *За Лісовськими спустилася з підгір'я пишногруда сільська краля Ганна Лавренко в супроводі своїх дядьків — Оникія та Левонтія Сердюків, що в останній момент приєдналися до заробітчан* (Гончар, Таврія.., 1957, 13).

2. *заст.* Королева (у 1, 3 знач.). *Король і краля не знали, як шанувати Колумба* (Сл. Гр.); * У порівн. *Дивітесь, вийшла погуляти, Мов краля, пані молодая З двома маленькими дітьми* (Шевч., II, 1953, 94).

3. Те саме, що **да́ма** 4. *Чирвова краля.*

КРАМ, у, *ч.* 1. *збірн.* Предмет торгівлі (звичайно фабричного виробництва); товар. *Накупили і крам і пива наварили* (Шевч., II, 1953, 64); *В кінці вулиці стояв високий будинок, а під ним були крамниці з усяким крамом* (Н.-Лев., II, 1956, 206); *Голосно пропонують свій барвистий крам молоді квіткарки* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 270).

2. *розм.* Те саме, що **тканина** 1. *В перший ярмарок набрала* [мати] *їй у найбагатшого крамаря найкращого краму* (Свидн., Люборацькі, 1955, 11); *Крам розмотували* [погромщики] *з штук і стелили собі під ноги* (Смолич, II, 1958, 41).

3. *заст.* Крамниця. [Купець:] *Приходь до мого краму, я мила дам без грошей* (Л. Укр., II, 1951, 229); *Ходив по місту, зазирав до крамів, розмовляв із знайомими* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 251).

КРАМА́Р, крамаря́, *ч.* 1. Те саме, що **торгове́ць**. *Крамар — як комар: де сяде, там і п'є* (Укр.. присл.., 1955, 15); *У відчинених крамницях посідали заспані крамарі* (Фр., VI, 1951, 254); *Складають товари крамарі. Вечоріє...* (Вишня, І, 1956, 58).

2. *зневажл.* Гендляр; // *перен.* Про безпринципну людину, що ради власної вигоди торгує своєю совістю, переконаннями, талантом. *Розступилось коло крамарів, що хотіли правого судити, Та ганьби із себе їм не змити* (Рильський, III, 1961, 123).

КРАМАРЕ́НКО, а, *ч.*, *заст.* Син крамаря. — *Мені* [шляхтичеві] *довелося сидіти на лаві поруч.. крамаренка!* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 352).

КРАМАРИ́ХА, и, *ж., розм.* Дружина крамаря. *На станції по платформі йде назустріч Грицькові пані крамариха* (Вас., I, 1959, 159).

КРА́МАРІВ, крама́рева, крама́рево. Прикм. до **кра́мар**; належний крамареві. *Крім Наталки та Ніни, сиділа ще.дочка крамарева* (Головко, II, 1957, 62).

КРАМАРІ́ВНА, и, *ж., заст.* Дочка крамаря. *Найду тобі рівню Хоч за морем синім, Або крамарівну, Або сотниківну* (Шевч., I, 1951, 231).

КРА́МА́РКА, и, *ж.* Жін. до **кра́мар**. *Вже стояли.. декілька стільців перекупок, крамарок* (Мирний, I, 1954, 45); *Прийдеться садовина, заманеться цукру чи булки — то є на світі ще крамарка Мелашка* (Вас., I, 1959, 59).

КРА́МА́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кра́ма́рка**. *Ой крамарко, крамарочко, скажи ж мені всю правдочку* (Чуб., V, 1874, 910).

КРА́МА́РСТВО, а, *с.* 1. Те саме, що **торгівля**. *І в писарстві, і в крамарстві йому.. пощастило* (Гр., Без хліба, 1958, 12); *Не часто буває з селянами, що від хліборобства переходять .. на крамарство, візникування* (Гжицький, У світ.., 1960, 6).

2. *перен., зневажл.* Поведінка крамаря (у 2 знач.); прагнення до наживи, власної вигоди.

3. Збірн. до **кра́мар**. *Це тобі не ярмаркове купецтво та крамарство, що в одну хату по п'ять душ влазить* (Мирний, III, 1954, 255); *Вірші на містечкове крамарство, сатири на міщанство..— такий.. зміст журналу* [школярів] (Вас., II, 1959, 298).

КРА́МА́РСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кра́мар**. *Білі крамарські руки тільки мигтіли перед рудими бородами* (Коцюб., II, 1955, 174); *Поки жива земля, поки на ній живуть.., Клопоти крамарські її* [поезію] *ще не заб'ють* (Сам., I, 1958, 111); // Належний крамареві, крамарям. *Була то.. звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії* (Л. Укр., III, 1952, 740); // Власт. крамареві, крамарям. *Червоні кролячі очі видавали лукаву душу..: писарська каверза побраталася у них з крамарськими хитрощами* (Мирний, III, 1954, 75).

2. Стос. до крамарства (у 1, 2 знач.). *Загнибіда говорив про свої крамарські діла, кого і коли накрив, як і його накривали* (Мирний, III, 1954, 65).

КРАМАРЧУ́К, а́, ч. 1. *розм.* Бідний, поганенький крамар. *Хто вони? прості люди, мужики... ну, скажемо навіть: крамарчуки* (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 80); // *зневажл.* Крамар (у 1 знач.). *Солдат.. суворим поглядом зміряв.. принишклого крамарчука* (Рибак, Час.., 1960, 156).

2. *заст.* Те саме, що **крамаре́нко**.

3. *заст.* Учень, помічник крамаря (у 1 знач.). — *До моєї Улясі вже лицяється багато молодих крамарчуків.., але вони їй не до пари* (П.-Лев., IV, 1956, 328); *Мусили розступатися перед Савкою каховські крамарчуки, знали уже його норов* (Гончар, Таврія.., 1957, 24).

КРАМАРЮВА́ТИ, юю, ює́ш, *недок.* Те саме, що **торгува́ти**. *У заулочку по правім боці.. той грек крамарює* (Вовчок, VI, 1956, 290); [К о н о н:] *Я відкрив би лавочку, як Тіпка, та й сидів би собі та крамарював* (Кроп., II, 1958, 431); — *Такому панові, як оце я, крамарювати?!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 31).

КРАМНИ́Й, а́, е́. Придбаний у крамниці, звичайно фабричного виробництва. *Вийшов з хати дід Грицай, в одній сорочці, в крамних синіх штанях* (П.-Лев., IV, 1956, 192); *Сорочка в мене крамна* (Вас., II, 1959, 292); *Христина ще живе у тих щасливих роках, коли здається, що дуже легко росте дівоча краса: досить одягнути щось нове крамне, запнутися гарною хусткою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 163).

КРАМНИ́К, а́, ч., *рідко.* Те саме, що **продаве́ць**. *Не встиг крамник відімкнути двері, як крамницю заповнили чоловіки, молодиці, дівчата* (Кир., Вибр., 1960, 301); *Привітний крамник тільки й чекав того, щоб почути, який потрібен Глафірі крам* (Чорн., Потік.., 1956, 395).

КРАМНИ́НА, и, *ж., розм.* Тканина фабричного виробництва. *Де ж тобі, мила, крамнини шукати?* (Чуб., V, 1874, 632); *Шила вона йому сорочку з крамнини* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 57).

КРАМНИ́ЦЯ, і, *ж.* Приміщення для роздрібної торгівлі; магазин (у 1 знач.). *На базарі стоять рядками малесенькі крамниці* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *В найбагатшій крамниці Два купці сиділо, І туди чумак заходить З магницею сміло* (Рудан., Тв., 1956, 112); *Між ділом він мав на меті зайти до крамниці й купити книгу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18); *Перед хлібною крамницею.. стояла автомашина з причепом, з якої носили хліб у магазин, .. навпроти, в овочеву крамницю, приймали свіжу зеленину* (Томч., Готель.., 1960, 5).

КРАМНИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **крамни́ця**. *Учора я зайшов собі в крамничку, Щоб на вечір запастися — Лойову купити свічку* (Сам., I, 1958, 149); *Ходить поміж рядами крамничок.. дід-сторож* (Шиян, Баланда, 1957, 82).

КРАМНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **крамни́ця**. *Калинович зі своїм тягарем опинився в темних, тісних крамничних сінях* (Фр., VI, 1951, 160); *Власники крамниць поспішали спустити залізні штори на вітринах, щоб.. ощадити свої крамничні багатства* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 13).

КРАМО́ЛА, и, *ж.* 1. *заст.* Бунт (*див.* **бунт** [1]); заколот (у 1 знач.). [Я р о с л а в:] *Хто сміє тут крамолу учиняти І сварами бентежити наряд?* (Коч., III, 1956, 42).

2. *перен., розм., рідко.* Антидержавні погляди, висловлення. *Молодик стрепенувся, з панічним жахом подивився на парторга, мовби Зарічний висловив якусь страшну крамолу* (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 146).

КРАМО́ЛЬНИЙ, а, е, *заст.* Бунтівний, бунтівливий, заколотний. *Посипались в усі кінці імперії таємні розпорядження збирати і знищувати його* [Т. Шевченка] *крамольні твори* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 47).

КРАМО́ЛЬНИК, а, ч., *заст.* Бунтівник, бунтар, заколотник. *У старовину грішників або крамольників.. палили при повному зборі найвищого духовенства, адміністрації й війська* (Сам., II, 1958, 208).

КРАМУВА́ТИ, ую, у́сш., *недок.* Те саме, що **торгува́ти**. *Приїхала Галя крамом крамувати* (Чуб., V, 1874, 912); [К и р и л о:] *Він, кинувши писарство, крамує* (Мирний, III, 1954, 70); *Ти заспівай.., Як братом брат крамує без сорому* (Граб., I, 1959, 261).

КРАН [1], а, ч. 1. Трубка з затвором, прикріплена до водопроводу, газопроводу чи іншого резервуару для виливання рідини, випускання газу. *Батя ледве встигла поставити чайник на стіл і закрутити кран самовара* (П.-Лев., IV, 1956, 64); *Господарка раптом побачила, що з крана тік тоненький, блискучий струмочок води, і похапцем закрутила колісце* (Досв., Вибр., 1959, 232).

2. Пристрій особливої конструкції для перекриття трубопроводу.

КРАН [2], а, ч. Механізм для підіймання й переміщення вантажів. *Для переміщення дуже важких деталей застосовують мостові крани* (Слюс. справа, 1957, 295); *Стріла портального крана нахиляється над трюмом баржі* (Рад. Укр., 18.XII 1961, 4); *Підіймальний кран.*

Ба́штовий кран *див.* **ба́штовий**.

КРА́НЕЦЬ, нця, ч., *мор.* 1. Колода або набитий ключ-

чям і обплетений мотузком мішок, який вивіщують за борт судна для пом'якшення ударів об інші судна, причали тощо. *Боцман з матросами готувалися закидати на берег швартові кінці та спускати.. «м'які кранці»* (Трубл., III, 1956, 106); *Червонофлотці з боцманської команди.. в'яжуть мати, кранці і швабри* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119).

2. *тільки мн.* Місце для зберігання снарядів на палубі військового корабля.

КРАНІВНИ́К, á, ч. Робітник, що працює на підйомальному крані.

КРАНІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кранівни́к**.

КРАНІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до краніології. *Краніологічні матеріали.*

КРАНІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ антропології та зоології, що вивчає будову черепа людини та тварин.

КРАНОВА́, вої, *ж., розм.* Те саме, що **кранівни́ця**. *І кранова у будці синьоока, а біля серця в неї партквиток* (Сос., Щастя.., 1962, 13).

КРА́НОВИЙ [1], а, е. Прикм. до **кран** [1].

КРА́НОВИЙ [2], а, е. Прикм. до **кран** [2]. *А на греблі, на найвищій будівельній точці.., працює крановий машиніст* (Довж., Зач. Десна, 1957, 588).

КРАНОВИ́Й, во́го, ч., *розм.* Те саме, що **кранівни́к**. *Такелажник Микита Сидорович Водоп'ян, задравши голову, гукає до кранового Томи Старчая, що сидить угорі на машині* (Мик., I, 1957, 226); *Крановий, підморгнувши хлопцям, погнав свій вертлявий.. кран прямо на Миронову* (Руд., Вітер.., 1958, 292).

КРАНТ, а, ч., *діал.* Кран (*див.* **кран** [1]). *Свиридон Зайченко.. завжди мився до пояса під крантом* (Ю. Янов., II, 1958, 415); *— По воду Далеко вже не ходимо. З-під кранта!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 229).

КРАП [1], у, ч. 1. *розм., рідко.* Те саме, що **кра́пання**. *Гомонить великий ліс густим весняним крапом, пахне вологою і терпкими солодощами живиці* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 122).

2. *спец.* Забарвлення у вигляді дрібних цяток на чому-небудь. *Крап, нанесений на папір набризком, швидко висихає* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 33); // Малопомітні умовні позначки на зовнішньому боці гральних карт, що їх роблять шахраї для розпізнавання карт.

КРАП [2], у, ч. Барвник, який добувають із коріння фарбувальної марени.

КРА́ПАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кра́пати**.

КРА́ПАТИ, кра́пає і кра́пле, *недок.* Падати, литися краплями; капати (у 1 знач.). *Галечка говорила, а сльози крапали з очей* (Н.-Лев., IV, 1956, 285); *Кривавий піт з нас крапле, ллються сльози* (Граб., I, 1959, 494); *Зранку крапав дощик, і сонце не встигло ще випити росу* (Вільде, Опов., 1954, 91).

КРАПЕЛИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **краплі́на**. *Удвох ішли в рясній долині, Де сонце в кожній крапелині — Роса квітчала сінокіс* (Мас., Сорок.., 1957, 390); *Ти плачеш. Ти, що відіпхнула любов мою, як сиротину, Тепер надармо просиш, ловиш Любові хоч би крапелину* (Фр., XI, 1952, 17).

◇ **Ні (ані́, і) крапели́ни** — те саме, що **Ні (ані́, і) краплі́ни** (*див.* **краплі́на**). *Дяки і гості пообідали.., а що напитків, так і крапелини не зоставили* (Кв.-Осн., II, 1956, 485); [Чалий:] *Пан боїться?* [Яворський:] *Я? Ні крапелини, присягаю!* (К.-Карий, II, 1960, 296).

КРАПЕЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крапели́на**.

◇ **Ні (ані́, і) крапели́нки** — те саме, що **Ні (ані́, і) краплі́ни** (*див.* **краплі́на**). *Дощику ніхто й крапелинки не бачив* (Кв.-Осн., II, 1956, 123).

КРАПЕЛИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крапели́нка**. *Серце.. хоче, щоб ти хоч крапелиночку шкодувала за минулим* (Мушк., Серце.., 1963, 273).

КРА́ПЕЛЬКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **кра́пля** 1. *Червона глина бризнула трьома кров'яними крапельками на білу Карпову сорочку* (Н.-Лев., II, 1956, 273); *Мряка обсіла кожух і капелюх Паньків дрібними крапельками* (Март., Тв., 1954, 159).

◇ **До [оста́нньої] кра́пельки** — те саме, що **До [оста́нньої] кра́плі** (*див.* **кра́пля**). *— Чортові парубки видудлили все до останньої крапельки,— сказала Марія* (Н.-Лев., II, 1956, 118).

2. *тільки одн., перев. чого, перен.* Зменш.-пестл. до **кра́пля** 2. *Слізоньки ллються дрібні: Крапельку власної долі, Власного щастя крихітку... Просять дурні* (Граб., I, 1959, 353); *Він не міг відмовитись хоч від невеличкої іронії, хоч від крапельки ущипливості* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 145).

◇ **Ні (ані́, і) кра́пельки** — те саме, що **Ні (ані́, і) кра́плі** (*див.* **кра́пля**).

КРА́ПЕЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **краплі́нний**. *Крапельне змащування роблять за допомогою маслянок, які автоматично подають мастило без тиску* (Слюс. справа, 1957, 317); *При вивченні антибактеріальної дії мікроциду ми використовували метод розведень та крапельний метод* (Мікр. ж., XXII, 1, 1960, 45).

КРА́ПЕЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* 1. Пляшечка з пристосуванням у шийці для відраховування крапель.

2. Скляна трубочка з гумовим наконечником, за допомогою якого набирають рідину й випускають її по краплі; піпетка. *Крапельницею може служити зігнута під кутом скляна паличка* (Заг. догляд за хворими, 1957, 163).

КРА́ПИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кра́пка** 1. *Навіть темні крапинки на них* [очах] *віддають.. блиском* (Стельмах, Хліб.., 1959, 454).

КРА́ПКА, и, *ж.* 1. Невеличка цятка на певному фоні; плямочка. *Коли сонце вже скотилось до самого обрію, далеко в морі з'явилася чорна крапка* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 56); *Внизу, за левадами, річка белькоче щось увісні під залізничним мостом. Вище — червона крапка семафора* (Головко, I, 1957, 140); * У порівн. *Розпластавсь орел на крилах, В небі крапкою дрижить* (Щог., Поезії, 1958, 410).

2. Графічний знак (.) як умовне позначення чого-небудь (в алгебрі, нотному письмі, телеграфному коді, на географічних картах і планах). *Крапки і тире починають в галоп, Проскакують.. лінії знаків: «Чернігів залишено... Наш Конотоп...»* (Бажан, Роки, 1957, 248); *Кожна крапка на карті має свій порядковий номер* (Донч., II, 1956, 75).

3. *грам.* Розділовий знак, яким позначають на письмі кінець розповідного речення, відокремлюють речення одне від одного, а також уживають для скорочення слів. *В кінці рядків маємо логічну паузу, позначену знаками пунктуації (кома, крапка)* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 94); *Кожне речення.., що виражає закінчену думку, обов'язково відділяється на письмі крапкою* (Худ. чит.., 1955, 95).

△ **Кра́пка з ко́мою** — розділовий знак, яким відокремлюють на письмі структурно ускладнені частини речення.

◇ **Кра́пку (крапкі́) ста́вити (поста́вити) над «і»** *див.* **і**[1]; **Кра́пку ста́вити (поста́вити)** *на чому* — закінчувати що-небудь, зупинятися на чомусь. *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку посміхнувся:..— Давай на цьому поставимо крапку* (Тарн., Незримий горизонт, 1962, 139); **На цьо́му кра́пка** — усе, кінець (про остаточне завершення чого-небудь). *В той липневий ранок 1945 року, коли всі радіостанції світу все ще вели мову*

про капітуляцію Німеччини, старший лейтенант Максим Нерчин спокійно виключив приймача. Досить! На цьому крапка. Починалося інше життя (Рибак, Час.., 1960, 7).

4. *тільки мн., грам.* Те саме, що **Три кра́пки**.

△ **Три кра́пки** — розділовий знак у вигляді трьох рядом поставлених крапок (...), яким позначають на письмі незакінченість висловлення.

КРАПКО́ВИЙ, о́ва, о́ве. Який має вигляд кранок (у 1 знач.). *Переважною формою захворювання були.. запалення рогової оболонки* [ока] *у вигляді крапкових помутнінь* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 247).

КРАПЛА́К, а́, *ч., спец.* Суміш алюмінієвих і кальцієвих солей ализарину, яку використовують для виготовлення художніх і поліграфічних фарб. // Фарба з такої суміші. *Я хотів покласти ще краплаку на палітру і мимоволі оглянувся* (Тич., І, 1957, 217).

КРА́ПЛЕНИЙ, а, е. Позначений спеціальним крапом (*див.* **крап**[1] 2) (про гральні карти тощо).

КРАПЛЕПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на краплю (у 1 знач.). *Сучасна жива речовина — протоплазма клітин — має краплеподібну.. будову* (Наука.., 8, 1958, 45).

КРАПЛИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **кра́пля** 1, 2. *Важкі краплини гойдалися на колосях, легенька пара знялася над нивами* (Коцюб., II, 1955, 397); *Лице матері вкрите краплинами роси* (Довж., І, 1958, 34); *Орися вперше відчула, що в тому бою є якась краплина і її допомоги* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 279).

◇ **До [оста́нньої] крапли́ни** — те саме, що **До [оста́нньої] кра́плі** (*див.* **кра́пля**). *І любов, і надію, і ніжність, Ірено, переллю до краплини в серденько твоє* (Уп., Вірші.., 1957, 25); **Крапли́на в мо́рі (в ріці** *і т. ін.*) — те саме, що **Кра́пля в мо́рі (в ріці** *і т. ін.*) (*див.* **кра́пля**). *Та ці видання* [закарпатських коломийок] — *краплина в морі пісенної поезії Закарпаття* (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 94); **Мов (як** *і т. ін.*) **крапли́на (дві крапли́ни) водо́ї подібний** *до кого* **(схо́жий** *на кого*) — те саме, що **Як (мов** *і т. ін.*) **кра́пля (дві кра́плі) водо́ї подібний (схо́жий)** (*див.* **вода́**). *Інженер Голобля, мов дві краплини води, був схожий на батька* (Збан., Переджнив'я, 1960, 65); **Ні (ані́, і) крапли́ни; Ні на крапли́ну** — анітрішки, анітрошки, ніскілечки. [Ш е в ч е н к о:] *Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінивсь ні на краплину* (Тич., І, 1957, 313); [К р я ж:] *Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою? Ні краплини* (Зар., Антеї, 1962, 210).

КРАПЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крапли́на**. *На чолі рясно виступили дрібненькі краплинки поту* (Вас., Вибр., 1954, 276); *Щоб хоч краплинка радощів і мук Мого часу в його очах відбилась!* (Дмит., В обіймах.., 1958, 79).

КРАПЛИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **крапли́на**. *Крізь краплинне плетиво холодне я побачу — йдеш назустріч ти* (Забіла, Поезії, 1963, 62).

△ **Крапли́нна інфе́кція** — зараження хворобою, збудники якої переносяться найдрібнішими краплинками, що виділяються з рота хворого під час розмови, кашлю тощо. *При так званій краплинній інфекції зараження відбувається через виділювані хворими під час кашлю, чхання.. найдрібніші бризки й крапельки слини з бактеріями* (Шк. гігієна, 1954, 296); **Крапли́нний аналіз**, *хім.* — метод якісного аналізу дуже малих об'ємів розчину (0,01—0,001 *мл*). *М. О. Тананаєв розробив метод краплинного аналізу* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 235).

КРАПЛИ́НОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крапли́нка**.

◇ **До [оста́ннього] крапли́ноньки** — те саме, що **До [оста́ннього] крапли́ни** (*див.* **крапли́на**). — *Беруть йоржів, відварюють. Потім починають їх проціджувати.., щоб усе, що є, до краплиноньки...* (Довж., І, 1958, 423).

КРАПЛИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крапли́нка**. *Лиш на* [віях].. *золотистих Дві-три краплиночки зависли* (Фр., X, 1954, 14); *Де ж ти, голубонько? Де? На хвилиночку Глянь з отим усміхом милим, чаруючим, Втіхи, надій принеси хоть краплиночку* (Граб., І, 1959, 379).

◇ **Ні (ані́, і) крапли́ночки** — те саме, що **Ні (ані́, і) крапли́ни** (*див.* **крапли́на**). [М а р і я:] *Ви так.. усміхаєтесь, що я ні краплиночки вас не боюся* (К.-Карий, II, 1960, 109); *Вона* [Леся Українка] *без краю і без міри Талан і серце віддала. І ні хвилиночки в розваги, І ні краплиночки собі* (Воронько, Народж. легенди, 1954, 26).

КРАПЛИ́СТИЙ, а, е. 1. Який виступає, падає великими краплями (про дощ, росу, піт і т. ін.). *Перлами ясними он під тополями Грає краплиста роса* (Стар., Вибр., 1959, 7); *Краплистий дощ товкся, немов горох до долівки* (Март., Тв., 1954, 304); *Ще мить, і вони* [сльози] *покотилися б по щоках — рясні і краплисті* (Донч., VI, 1957, 267).

2. Те саме, що **крапча́стий** 1. *Мостила вона ближче до себе дві великі подушки у краплистих темних пошивках* (Вовчок, І, 1955, 254); *Навіть цивільний піджак, білий комірець та краплиста краватка не могли змінити вигляду задумливого, завжди зосередженого обличчя начальника штабу дивізії* (Рибак, Час.., 1960, 184).

КРАПЛИ́СТО. Присл. до **крапли́стий** 1. *Роси лягли краплисто, рясно, цвітуть склом і сріблом* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 60).

КРА́ПЛЯ, і, *ж.* 1. Маленька частинка якої-небудь рідини, схожа на кульку. *Посипались рідкі краплі дощу* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Руки її пообвивані шматами, на фартусі червоні краплі крові* (Кобр., Вибр., 1954, 169); *Хвиля розбивалася об камінь і дохлюпувала до наших підошов солоні краплі* (Ю. Янов., II, 1958, 51).

◇ **До [оста́ннього] кра́плі** — повністю, цілком; до останку. *Іван знов ніби висмоктав горілку до краплі* (Н.-Лев., III, 1956, 352); *Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі* (Мал., Запов. джерело, 1959, 106); **До оста́ннього кра́плі кро́ві боро́тися (би́тися** *і т. ін.*) — до останку, до останнього подиху боротися, битися тощо; **Кра́пля в кра́плю схо́жий** *на кого* **(пішо́в** *у кого і т. ін.*) — те саме, що **Як (мов** *і т. ін.*) **кра́пля (дві кра́плі) водо́ї подібний (схо́жий)**. *Обоє* [діти], *крапля в краплю, пішли в матір* (Стельмах, II, 1962, 105); **Кра́пля в мо́рі (в ріці** *і т. ін.*) — мізерна, незначна частинка великого цілого; дріб'язок. *Сміються — і я сміюся, говорять, співають — я теж. Я крапля у річці й блищу на сонці так само, як ціла хвиля* (Коцюб., II, 1955, 270); *Якщо з'являються час від часу поодинокі видання* [бібліографії], *то це крапля в морі* (Вітч., 4, 1964, 202); **Кра́пля по кра́плі** — потроху, поступово. *У грудях, на самому дні, зерно по зерні, крапля по краплі, збирається сила* (Коцюб., II, 1955, 131); **Як (мов** *і т. ін.*) **кра́пля (дві кра́плі) водо́ї подібний (схо́жий)** *див.* **вода́**.

2. *тільки одн., перев. чого, перен.* Дуже мала кількість, частинка чого-небудь; трошки, дуже мало. *Землі, .. Сили, що в твоїй живе глибині, Краплю, щоб в бою сильніше стояти, Дай і мені* (Фр., X, 1954, 12); *З жорстокого слова хтів* [Рустем] *видушити краплю надії* (Коцюб., II, 1955, 158); *На самоті перед завісою невідомого сміливість з кожним кроком по краплі почала виціджуватись на росяну землю* (Стельмах, II, 1962, 67).

◇ **Ні (ані́, і) кра́плі** — нітрохи, анітрохи, нісколько. *Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і ні краплі крутійства* (Л. Укр., V, 1956, 140).

3. *тільки мн.* Рідинні ліки, які для вживання відраховують такими частинками. *Я вигадав, що заслаб.. Підняв тривогу, мусив приймати краплі од живота* (Коцюб., II, 1955, 364); *Довелося.. попросити доктора.., щоб дав Олені краплі для заспокоєння* (Вільде, Сестри.., 1958, 477); *Валеріанові краплі.*

4. *діал.* Крапка (у 1 знач.). *Матерія була убога, темненька, з червоними краплями* (П.-Лев., II, 1956, 293).

КРАПЛЯ́СТИЙ, а, е, *діал.* Краплистий. *Тим часом подужчав вітер, полив ще густіший та краплястіший дощ* (Л. Янов., I, 1959, 320).

КРА́ПНУТИ, не, *док.* Однокр. до **кра́пати.** *Дощ крапнув на пил гарячий...* (Тич., III, 1947, 178); *// безос.* — *Здається, крапнуло! Ще! І ще!.. —Що таке? — Дощ!* (Гончар, III, 1959, 393).

КРАПО́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **крапча́стий** 1. *Хто червоного пояса прохає, а хто крапового пояса хоче* (Вовчок, I, 1955, 304).

КРАПОТІ́ТИ, тя́ть, *недок.* Підсил. до **кра́пати.** *Тим часом дощ напускався, крапотів наче з ясного неба* (Гончар, III, 1959, 393).

КРА́ПОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кра́пка** 1.

У кра́почку — крапчастий (у 1 знач.). *На голові її була у крапочку хустинка* (Голов., Поезії, 1955, 193).

КРАПЧА́СТИЙ, а, е. 1. Укритий крапками (у 1 знач.), цяточками. *Бринить дідок, Як той мачок, Крапчастий і повнесенький* (Гл., Вибр., 1951, 235); *В вибої жайворон змостив собі гніздечко, У нім крапчастеє.. ячко* (Вирган, В розп. літа, 1959, 107); *Вітер розвіває на ній крапчасту хустку* (Цюпа, На крилах.., 1961, 239).

△ **Крапча́стий ховря́х** *див.* **ховря́х.**

2. *рідко.* Те саме, що **краплі́стий** 1. *Ще дрімали каштани в крапчастій росі, а Василь поспішав до лікарні* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26).

КРАПЧА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **крапча́стий** 1. *Першою ознакою мозаїки на червоній конюшині є утворення крапчастості на листі* (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 7); *Крапчастість [листків] найбільше помітна перед цвітінням картоплі* (Картопля, 1957, 226).

КРАСА́, и́, *ж.* 1. Властивість, якість гарного, прекрасного. *Парубок постояв на згірку, помилувався красою околиці* (Мирний, I, 1949, 128); *Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд* (Фр., XIII, 1954, 324); *Боротьба за чистоту, красу і багатство української мови..— це наша спільна справа* (Рильський, III, 1956, 96); *Краса, її благотворний вплив на людство, краса як могутній рушійний чинник вдосконалення людського суспільства — саме така краса становила естетичний ідеал Шевченка* (Вітч., 3, 1961, 128).

В усій (по́вній) красі — в усій величі, в усьому блиску. *Коли він зійшов на горбок, перед ним встали в повній красі всі ниви* (Коцюб., II, 1955, 394); — *Хіба не буває, що в одному-єдиному вчинку людина розкривається в усій своїй душевній красі!?* (Головко, I, 1957, 458).

2. Оздоба, прикраса кого-, чого-небудь; слава. *Ви [Панас Мирний], найбільш шанований мною письменник український, сила й краса літератури нашої* (Коцюб., III, 1956, 195); *Амвросій Бучма, друг наш Бронек — Народу гордість і краса!* (Рильський, III, 1961, 91); *З кріпосної брами вилетів гусарський полк, краса всіх кінних полків* (Довж., I, 1958, 263).

3. Гарна, приваблива зовнішність; уроda (у 2 знач.). *Нащо ж мені краса моя, Коли нема долі?* (Шевч., I, 1951, 55); *Під деревом.. стояла дівоча краси висока молода красуня в білому убранні* (Н.-Лев., III, 1956, 291); *Стрункий, весь зіткання із м'язів, він їй здавався живим втіленням сили й краси...* (Руд., Остання шабля, 1959, 29).

◇ **Набира́тися (набра́тися) краси́** *див.* **набира́тися; Наво́дити (навести́) красу́,** *жарт.*— чепуритися, митися тощо. *В одній перукарні, куди Анрі-Жак зайшов, щоб навести красу, перукар запропонував йому свого велосипеда* (Ю. Янов., II, 1954, 58).

4. *заст.* Красуня. *А Катря й не чує: — Чому не прийшов? Чому його нема? — Не знаю, не знаю, моя красо!* (Вовчок, I, 1955, 208); *Групи незайнятої молоді стояли по обох боках входу, .. обіймаючи критичними поглядами кожну нову.. красу* (Фр., VI, 1951, 220); *Краса несказанна була та царицяя* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 136).

КРА́СЕН *див.* **кра́сний.**

КРА́СЕНЬ, кра́сеня *і* кра́сня, *ч.* 1. Уродливий хлопець, чоловік; уродивець. *Смільчака такого, такого красеня, .. як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі* (Вовчок, I, 1955, 346); *Се був високий, вродливий парубок.. — ідеал сільського красеня* (Фр., IV, 1950, 454); *Чорний чуб і невеликі темні вуса робили з нього красня* (Мик., II, 1957, 284).

2. Про того, хто виділяється своєю красою, про щось гарне. *Огнем тремтячим блиснула луска,— Але.. правиця відпуска У темну воду красня золотого* (Рильський, II, 1960, 121); *Спочатку нічого не бачила [Софія] там, окрім крутогорих красенів-волів* (Гончар, Таврія, 1952, 138); *Добре тобі, місяцю ясний, Добре тобі, красеню світлий* (Мур., Лірика, 1954, 7).

КРАСИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **га́рний** 1. *Хороші зірочки на небі, та вечірня зірочка красивіша над усім* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); *Високий, красивий, він прямо поступив у двір* (Мирний, I, 1954, 300); *Десь за садом співали дівчата. В однієї з них був особливо сильний і красивий голос* (Грим., Подробиці.., 1956, 54); *// у знач. ім.* **краси́ве,** вого, *с.* Те, що має приємний зовнішній вигляд, відзначається гармонією барв, ліній і т. ін. *У щастя людського два рівних є крила: Троянди й виноград, красиве і корисне* (Рильський, III, 1961, 199).

КРАСИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **краси́вий.** *Ні смаку, ні здорового глузду в плануванні [будинку] нема, але є претензія на розмах і красивість* (Чаб., Тече вода.., 1961, 91).

КРАСИ́ВО. Присл. до **краси́вий.** *В його хаті.. переставляла [Христя] .. всяку всячину, щоб вона якнайкрасивіше стояла, найпоказніше видавала* (Мирний, III, 1954, 223); *Його обличчя з високим і чистим чолом, трохи випнутими вилицями і красиво окресленими губами було привабливим* (Собко, Скеля.., 1961, 8).

КРА́СИЙ, а, е, *діал.* Строкатий, барвистий. *Очі його розбігалися.. від тих овець, що, немов красими рядками, накидані були по полонині, аж до.. кришталевого плеса* (Фр., III, 1950, 8); // Рябий (про тварин). *Надибав по дорозі красу корову* (Март., Тв., 1954, 247).

КРАСИ́ЛО, а, *с.* 1. *заст.* Барвник.

2. *діал.* Червона фарба. *Та й купили білила, ще й чорного чорнила, червоного красила; дідам бороди білити, хлопцям пояси красити, дівчатам запаски чорнити* (Сл. Гр.).

КРАСИ́ЛЬНИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **фарбува́льний.** *Паша забігала в чесальний, снувальний.. і красильний цехи і кликала всіх на вулицю* (Бурл., Напередодні, 1956, 239).

△ **Дрік красильний** *див.* **дрік** [1]; **Краси́льна речовина́** — те саме, що **барвни́к; Краси́льні рослини** — рослини, з яких добувають барвники.

КРАСИ́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **фарбува́льник;** фарбар.

КРАСИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **краси́льник.**

КРАСИ́ЛЬНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **фарбува́льня**.

КРАСИ́ТИ[1], кра́шу, кра́сиш, *недок., перех., розм.* Робити гарним, прикрашати. *Горе тільки рака красить* (Укр.. присл.., 1955, 33); *Всю світлицю дуже красила нова картина, вишита гарусом* (Н.-Лев., I, 1956, 349); *Він був у тому настрої діяльного натхнення, що завжди так осяює, красить людину перед боєм* (Гончар, III, 1959, 263).

КРАСИ́ТИ[2], кращу́, кра́сиш, *недок., перех., розм., рідко.* 1. Те саме, що **фарбува́ти**. *Хазяїн Тарасів, маляр Ширяєв, посилав його красити на будинках покрівлю, стелі, підлоги та інше що* (Мирний, V, 1955, 310).

2. Те саме, що **забарвлювати** 1 (перев. в червоний колір). *Сонце заходило й червоним промінням красило гребені снігу* (Вас., I, 1959, 159).

КРАСИ́ТИСЯ, кращу́ся, кра́сишся, *недок., розм., рідко.* 1. Те саме, що **малюва́тися** 1; підфарбовуватися.

2. *тільки 3 ос.* Пас. до **красúти**[2] 2. *Степи на величезному просторі красились пожежами* (Гончар, III, 1959, 272).

КРАСІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **красува́тися** 1, 4. *Світло.. яріло.. на дівочих та молодичих білих, синіх, червоних, зелених та рябих убраннях, що красіли, як весняний цвіт* (Л. Укр., III, 1952, 670).

2. *діал.* Червоніти, шарітися. *Красіє, як рак в окропі* (Гал.-руські.. приповідки, II, 1908, 303).

КРА́СКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **фа́рба**. *Думаєте, що він так малював собі просто, абияк, що тільки розміша краску.., та так просто й маже..? Е, ні* (Кв.-Осн., II, 1956, 5); *Передо мною були просто цятки краски* (Л. Укр., III, 1952, 598).

2. Те саме, що **рум'я́нець**. *Непокірна краска залила обличчя до самої хмари чорних кучерів* (Л. Укр., III, 1952, 682).

Кра́ска со́рому — рум'янець, спричинений почуттям сорому. *Краска сорому залила обличчя* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 50); **Наliва́тися (нали́тися) кра́скою** *див.* **наliва́тися**.

КРАСНЕ́НЬКО, *присл., нар.-поет.* Підсил. до **кра́сно**. *Так миленько та красненько в нашій полонині* (Коломийки, 1969, 47); *Дякую красненько за ласку; // Досить. Виплакавшись красненько, всмак, Хима потроху розбирав про що читає батюшка* (Коцюб., I, 1955, 88).

КРА́СНИЙ, а, е, **КРА́СЕН**, сна, сне, *нар.-поет.* Те саме, що **га́рний** 1; прекрасний, чудовий. *Мені здається, що тим і наш світ красний, що він не однаковий* (Мирний, V, 1955, 307); *Ізнов прийшла весна-красна, Ізнов зазеленіло поле* (Гл., Вибр., 1951, 178); *Вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями* (Коцюб., III, 1956, 45); *Знову літо у красній цвіті, В коливанні ясних комет* (Мал., Запов. джерело, 1959, 222); // Який має привабливу зовнішність; уродливий (у 1 знач.). *Не родися красна, та родися щасна* (Номис, 1864, № 1674); *Хто його [Кармеля] уперше стрічав.., потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного* (Вовчок, I, 1955, 346); *Стояв син її в сріблі місяця такий красний.., що в мами серце защеміло* (Вільде, На порозі, 1955, 337); // Приємний, втішний. *Одної ночі мав він красний сон* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 92); *Над сонним містом легкокрилим ровм Витають красні мрії, давні сни* (Л. Укр., I, 1951, 71); // Найкращий. *Нащо собі марно жалю завдавати, Нащо свої красні літа загублятиі* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 245); // Радісний, щасливий. *Іноді й віри не доймаємо, що доля наша така красна* (Барв., Опов.., 1902, 97); *Чи не так, як .. весну, Я бачила кохання й молодощі І все, чим красен людський вік убогий?* (Л. Укр., I, 1951, 145).

◇ **Кра́сна дичина́** — найкраща болотна та ін. дичина (бекас, валюшень, глухар тощо); **Кра́сна дівúця** — молода, гарна, вродлива дівчина. *Почали казати [старости].. про порошу, про князя, про куницю і звели на красну дівицю* (Кв.-Осн., II, 1956, 488); **Кра́сна мо́ва** — мова, що відзначається майстерністю або пишністю викладу думок. *Красная мова находить добрії слова* (Номис, 1864, № 12859); **Кра́сна ри́ба** — цінна порода безкісткових (осетрових і т. ін.) риб; **Кра́сна то́ня** — перший у сезоні улов, звичайно найкращий. *Красна тоня вдалась добра; але того літа риба ловилась дуже погано* (Н.-Лев., II, 1956, 249); **Кра́сна ціна́ (платня́)** — найвища ціна (платня). — *Хорошу, Тимофію, витесая кроковку. Продай мені її. Красну ціну заплачу* (Стельмах, II, 1962, 37); **Кра́сне мíсце** — найкраще, почесне місце. *Лісничий посадив на красне місце гостя* (Рибак, Зброя.., 1943, 129); **Кра́сне писа́ння**, *заст.* — каліграфія, чистописання. *При читанні каталога він не спитав.., чому .. не були на годині красного писання* (Ков., Світ.., 1960, 106); **Кра́сне письме́нство**, *заст.* — художня література. *Наш інтелігентний читач.. бажав би зустрітись в творах красного письменства нашого з обробкою тем.. соціальних, психологічних, історичних і інших* (Коцюб., III, 1956, 239); **Кра́сне сло́во**; **Кра́сні слова́** — влучне, виразне (у 2 знач.) слово. *Марченко виголосив .. тост за дружбу польського і радянського народів.. Красні слова самі лилися з уст* (Минко, Ясні зорі, 1951, 24); **Кра́сне со́нце** — яскраве сонце. *Так і зима мине; на весну красне сонце загріє...* (Мирний, I, 1949, 210); **Кра́сний господа́р (хазя́їн)** — добрий господар. — *Такий мені хазяїн красний, що хазяйці й чарки випить не дав...* (Свидн., Люборацькі, 1955, 126); **Кра́сний день** — гарний, погідний, сонячний день. *День був красний, люди по городах, по полях працювали* (Ков., Світ.., 1960, 5); **Кра́сний звір** — найцінніший для мисливця звір (ведмідь, лось, куниця тощо). *Ні зоряних небес мандрівні хори, Ні вітрокрилі в морі байдаки, Ні в полі збройних лицарів полки, Ні звіра красного глибокі нори, .. — Ніщо мого вже серця не торкне* (Зеров, Вибр., 1966, 442); **Кра́сний торг**, *заст.* — багатий товарами, вдалий щодо купівлі або продажу торг. *Тепер літо, в полі робота, а наш торг тільки зимою красний* (Фр., III, 1950, 54); **[Не] для (за́для, ра́ди) кра́сного сло́ва (слівця́)** — [не] для ефекту, [не] для того, щоб справити враження. *Не ради красного слова вона тепер приводила в примір братової синів* (Мирний, IV, 1955, 115); *Не для красного слова мовиться: народ — творець історії. Він є таким насправді* (Рад. Укр., 15.IV 1964, 1).

КРА́СНО, *нар.-поет.* 1. Присл. до **кра́сний**. *Красно при долині Квітонька цвіла* (Граб., I, 1959, 95); *Життя усіх нас красно розцвіло лише в безсмертнім Жовтні* (Тич., II, 1947, 223); *Було дуже красно так іти і виспівувати.. уволю* (Турч., Зорі.., 1950, 6).

Кра́сно говори́ти (мо́вити *і т. ін.*) — доладно або пишномовно говорити. *Скільки раз я красно виголошував їх [думки] на зібраннях! Але ніколи досі ті думки не чіпали мене глибоко* (Коцюб., I, 1955, 260); *Хоч і не красно говорили [промовці], та в запалі щирістю і голосом брали* (Ле, Міжгір'я, 1953, 235).

2. Щиро, сердечно, люб'язно. *Прийшов [Іванко] до царя, красно привітався* (Калин, Закарп. казки, 1955, 12); *Кланяюсь тобі, роде, найперше — і вам, мир, красно дякую* (Ю. Янов., I, 1954, 35).

КРАСНОГОЛО́ВЕЦЬ, вця, ч. (*Boletus rufus* Schaeff.). Їстівний гриб із червоною або жовтогарячою шапкою; підосичник. *Гайку, гайку, дай гриба й бабку! сироїжку з добру діжку, красноголовця з доброго молодця*

(Номис, 1864, № 340); *Ми збирали красноголовці, червонюки, опеньки* (Досв., Вибр., 1959, 56); * Образно. *Ой казали красноголовці, Що ми зроду хлопці...* (Чуб., V, 1874, 1183).

КРАСНОМО́ВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто вміє гарно говорити, майстерно володіє словом; оратор. [Р і ч а р д:] *Лукавий Рим зовсім не винен з того, що майстер Годвінсон не красномовець* (Л. Укр., III, 1952, 9); // ірон. Любитель виголошувати пишномовні, але беззмістовні промови. *Вони спочивали від учорашніх брудних, лайливих промов, благодушно слухаючи красномовця* (Ле, В сноші.., 1960, 307).

КРАСНОМО́ВНИЙ, а, е. 1. Який володіє красномовністю. *Нестямний ляск у долоньки привітав красномовного пана за його річ* (Мирний, III, 1954, 389); *Красномовний лісник оволодів увагою аудиторії* (Дмит., Наречена, 1959, 203); // Який характеризується доладністю, майстерністю (про мовлення). *Нічна пізня доба, чарка горілки.. додають красномовності навіть не красномовній розмові мовчуна о. Мойсея* (Н.-Лев., 1, 1956, 120); // ірон. Який відзначається пишномовністю, але не має глибокого змісту. *На простих селянських щитах не було Девізів гучних красномовних* (Л. Укр., I, 1951, 354); *Шевченко з обуренням відмітає красномовні ліберальні базікання про мирні шляхи ліквідації кріпосництва в Росії* (Слово про Кобзаря, 1961, 127).

2. *перен.* Зрозумілий без слів. *Буває час, де потрібніше красномовне мовчання, ніж говірке слово* (Н.-Лев., I, 1956, 137); *Вигуками й красномовними жестами вони розповідали, що тут уже були руські* (Гончар, III, 1959, 91); // Промовистий, виразний (у 2 знач.). *Народ давав назви річкам красномовні, сповнені великого змісту* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 90).

3. *перен.* Переконливий, яскравий. *Ти рости, пшенице повна,— красномовна наша міць!* (Тич., I, 1957, 203); *Нам приклади свідчать рясні й красномовні: Поспішність — успішності ворогом є* (Перв., II, 1958, 358); *Факт вельми показовий і красномовний: чудова пісня українського Кобзаря прийшла вперше до білоруського гусляра Янки Купали з рідних фольклорних джерел* (Рад. літ-во, 5, 1958, 53).

КРАСНОМО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Здатність, уміння гарно, майстерно говорити; ораторський хист. *Мені взагалі не слід би довгих листів писати, та все не вмію стримувати свою красномовність* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Хоч красномовністю не відзначалася* [Марія Іванівна], *але цього разу була немов у натхненні* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 97); // Майстерність, доладність мови. *Думка Сагайдачного, підтримана красномовністю Собеського, перемогла* (Мак., Вибр., 1956, 533).

КРАСНОМО́ВНО. Присл. до **красномо́вний.** *Ніна говорила переконливо й красномовно* (Допч., V, 1957, 377); *Павлюк з Дудником красномовно переглянулись* (Кач., Вибр., 1953, 276); *Змінюється пейзаж Черкащини.. Про це красномовно розповідає велична комсомольська будова* (Цюпа, Україна... 1960, 158).

КРАСНОМО́ВСТВО, а, *с.* 1. Те саме, що **красномо́вність.** *Одні дивувалися красномовству чиновника, другі підхвалювали Кряжова* (Мирний, I, 1949, 389); — *Я чув, що серед молодих дияконів Софії відзначається своїми талантами Лев, сам з Азії, простого роду, але красномовством знаменитий...* (Скл., Святослав, 1959, 511).

2. *заст.* Риторика. *Визначний зразок урочистого красномовства XI ст. становить «Слово о законѣ и благодати»* (Іст. укр. літ., I, 1954, 37).

КРАСНОПИС, у, ч. Те саме, що **каліграфія.** *Це був урок краснопису. Галя* [чорненька] *і Галя* [біленька] *старанно виводили літери* (Ів., Таємниця, 1959, 20).

КРАСНОПИ́СЕЦЬ, сця, *ч., рідко.* Те саме, що **каліграф.**

КРАСНОПІ́РКА, и, *ж.* Те саме, що **червонопірка.** *Жабі з криком підхопила своє вудлище і, мов дитя, стрибонула до золотистої краснопірки, що плюскалась на траві...* (Досв., Вибр., 1959, 53).

КРАСНОТА́ЛЬ, ю, *ч., бот.* (*Salix acutifolia* Willd.), *рідко.* Те саме, що **шелюга́**; червоний верболіз. *Кущі красноталю.. щедро обдарували Гордого і Валентину прохолодними дощовими краплями* (Руд., Вітер.., 1958, 243).

КРАСНУ́ХА, и, *ж.* Інфекційна хвороба вірусного характеру (переважно в дітей), що супроводиться червонуватим висипом на шкірі; червона висипка. *Краснуха — найлегша й найбезпечніша з гострозаразних висипних хвороб* (Шк. гігієна, 1954, 307).

КРАСОВИ́ТИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **га́рний** 1. *В нас народ — дозрілий, красовитий — світлим шляхом Леніна іде* (Тич., Комунізму далі.., 1961, 7); *І такої, як ти, Красовитої дівчини, .. в світі ніде не знайти* (Вирган, В розв. літа, 1959, 48).

КРАСОВИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Красуня (у 1 знач.). *Що то вже за молодиця була красовиця!* (Вовчок, I, 1955, 243).

КРАСОВУ́ЛЯ, і, *ж., заст., жарт.* Велика чарка. *Троянці .. Одважних стали обнімати.. І красовулю піднесли* (Котл., I, 1952, 223); *Балабуха.. згадав ті красовулі, що він колись хилив з студентами* (Н.-Лев., III, 1956, 47).

КРАСО́ЛЯ, і, *ж.* (*Tropaeolum* L.). Однорічна декоративна рослина з розгалуженим стеблом і великими запашними квітками яскравого (переважно жовтогарячого) кольору. *Порозцвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок* (Гл., Вибр., 1957, 173); *У городі і в саду ясніли свіжі, живучі осінні квіти: .. палка красоля, гвоздики, ..королевий цвіт* (Вас., II, 1959, 267); *Буйними кущами росли тут жоржини, слалась по землі красоля* (Шиян, Баланда, 1957, 144).

КРАСО́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **красо́ля.** *В неї на голівці жовті чорнобривці.. і листок красольки, наче парасолька* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 14).

КРАСОТА́, й, *ж.* Те саме, що **краса́** 1, 3. *Поглянь-мо: всюди красота; Холодну землю сонце гріє* (Гл., Вибр., 1951, 178); *Чи вік же їй продівувать? Зносити брівоньки ні за що. Хіба за те, що сирота? А красота то, красота!* (Шевч., II, 1953, 249); *Янкель постарався показати на своєму обличчі всю красоту панночки* (Довж., I, 1958, 249).

КРА́СОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **краса́** 4. *На порозі.. дівчинка — сама красочка; кучерявенька, плечички голі і ручечки голісінькі, а білі, як молоко* (Вовчок, I, 1955, 375).

2. *діал., пестл.* Квіточка. *Зійду я на гору, Аж красочки грають. Не грайте, красочки.. Мені в батька не жити, Мені віночків не вити* (Чуб., III, 1872, 189).

КРА́СТИ, кра́ду, кра́деш, *недок.* 1. *перех.* Нишком привласнювати чуже. *Осавула .. пішов до пана й розказав, що молотники крадуть із панського току жито* (Н.-Лев., II, 1956, 191); *Левко потроху краде ці дерева і завозить .. циганам на ложки* (Стельмах, I, 1962, 72); * Образно. *Крадуть мій час люди, спільні обіди, вечері* (Коцюб., III, 1956, 422).

2. *неперех.* Займатися злодійством. *Жінок там на тютюн міняють, Вдень п'яні сплять, а крадуть вночі* (Котл., I, 1952, 243); — *Такий молодий парубок — і краде. Мені дуже жаль таких людей ...* (Коцюб., I, 1955, 446).

КРА́СТИСЯ, кра́дуся, кра́дешся, *недок.* 1. Непомітно йти, пробиратися кудись, підходити до кого-,

чого-небудь. *Неначе злодій, поза валами В неділю крадуся я в поле* (Шевч., II, 1953, 46); *Побачивши сплячого Очерета, вона навшпиньки крадеться до столу і, взявши флакон, зникає так само нечутно* (Коч., II, 1956, 451); // Обережно, безшумно наближатися до здобичі (про тварин). *Вони* [вовки] *неначе змовились: один ліг в ярку догори черевом, а другий, крадучись та присідаючи до землі, обминув теля ззаду і погнав його на ярок* (Коцюб., I, 1955, 32); *Здається, що назустріч мені крадеться гнучкий, мінливий леопард, він вигинається, припадає до землі білявим черевом, грає всіма відтінками брунатного кольору.. хутра...* (Кол., На фронті.., 1959, 27); // Тихо, безшумно ходити. *Як при небіжчиці на пальцях ходив та говорив шепотом, .. та вже й до смерті своєї крався і шептав* (Вовчок, VI, 1956, 224); // Нишком робити що-небудь. *Хлоп'я кладе хустину на місце і тихо крадеться до кишені* (Мирний, I, 1954, 279).

2. *перен.* Непомітно наближатися, надходити. — *Як вони живуть отута? — думала Христя, почуваючи страх, що крався до неї з-за спини...* (Мирний, III, 1954, 227); *Як же іноді, крадучись стиха, Уразить тебе смуток який,— Пам'ятай, що бездольному втіха — То блискуча веселка надій* (Щог., Поезії, 1958, 313); *Втома крадеться тихо, але він Втомі взяти себе не дав!* (Бичко, Вогнище, 1959, 82).

КРАСУВА́ННЯ, я, *с.* Стан за знач. **красува́тися** 4. *Чутки пливли, як хмари .., носились в повітрі, мов пил з квіток в час красування ниви* (Коцюб., II, 1955, 42); *Ще жила пшениця у красуванні.., а на дворі радгоспівським до.. жнив готувалися* (Колг. Укр., 7, 1958, 45).

КРАСУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., у чому, чим і без додатка, рідко.* Те саме, що **красува́тися** 1. 2. 4. *Темний гай вже забув зимування сумне І красує в зеленім наряді* (Л. Укр., I, 1951, 93); *Гетьман глянув на башти розкішного замку, що красували з-за широкого ставу* (Стар., Облога.., 1961, 34); *Вони* [дівчата] *красують, певно, не вінками ж?* (Граб., I, 1959, 537); *Красують пшениці налиті, і буде добрий урожай...* (Тер., Правда, 1952, 62).

◇ **Красува́ти о́чі (зір)** — вабити, милувати зір. [О л е н а *(бере намисто):*] *Дороге та блискуче! .. Оця-то блискучість і красує очі, і підкупає розум, і дурить серце* (Кроп., I, 1958, 472).

КРАСУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Вабити зір, виділятися красою; викрашатися. *Меж горами старий Дніпро, Неначе в молоці дитина, Красується, любується На всю Україну* (Шевч., II, 1953, 111); *Серед пустих степів красуються, як квітники, веселі хутори, присілки, села* (Мирний, I, 1949, 179); *Серед парку красується тисячолітнє терпентинове дерево...* (Вишня, I, 1956, 180); // *чим.* Чим-небудь привабливо виділятися. *Хто йде тим селом, Той дивується, Що садами воно Та й красується* (Укр.. думи.., 1955, 394); *Чудова весняна природа красувалася цілою повнотою свіжості, життя й запаху* (Фр., V, 1951, 17); *Увесь дах* [будинку] *Плачинди красується рівно виложеними вікнами* (Стельмах, Хліб.., 1959, 109); // *у чому.* Мати гарний, привабливий вигляд у певному обрамленні, оточенні. *Друге* [село] *стоїть на спадистій горі і красується в яблунях та черешнях проти сонця* (Н.-Лев., II, 1956, 27); *Ціле літо мазанка красувалася в яскравому.. цвітінні кручених паничів* (Смолич, V, 1959, 16).

2. *тільки 3 ос.* Бути на видному місці; виділятися, виднітися. *Хоч у нього теж пошматована сорочка і під оком красується помітний синець, але вигляд у нього переможний* (Шиян, Баланда, 1957, 100); *На зеленій, мов гриб, хатині .. яскраво красувалася вивіска* (Козл., Ю. Крук, 1957, 194).

3. *у чому, чим і без додатка.* Те саме, що **пиша́тися**. *З себе була* [вдова] *огрядна, висока, чорнява,— все було у червоному очіпку красується* (Вовчок, I, 1955, 183); *Довготелесий правофланговий красувався у синьому доломані з.. вилогами* (Смолич, V, 1959, 691); *А вона так і постріляє на всіх своїми блискучими, як вишня в росі, очима, не всидить на місці, сміється, красується, знаючи й сама, що вона гарна і що їй сьогодні дозволено красуватись* (Гончар, Тронка, 1963, 140).

4. *тільки 3 ос.* Покриватися цвітом; квітувати (переважно про злакові рослини). — *У нас тепер вишні та черешні цвітуть, а далі й мак красуватиметься...* (Вовчок, I, 1955, 47); *Жито вже красувалось. Жовті палички цвіту тихо гойдались .. вздовж колосків* (Коцюб., II, 1955, 392); *Ячмінь красується у полі — І спів стихає солов'я* (Стельмах, Жито.., 1954, 170).

КРАСУ́ЛЯ, і, *ж., діал.* Красуня. *Закохався* [Грицько] *в сусідчину наймичку — веселу, моторну й робочу дівчину, хоч і невелику красулю* (Мирний, I, 1949, 176).

КРАСУ́Н, а́, *ч., діал.* Красень (у 1 знач.). [К о р о л ь:] *Чи до вподоби тобі, доню, цей красун?* (Кроп.., IV, 1959, 164).

КРАСУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш.-пестл. до **краси́ць**. *Вуса крутить красунець* (Мал., Звенигора, 1959, 235).

КРАСУ́НЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **краси́ня** 1. *Дівоньки, красунечки,.. розгуляйтесь* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 89).

КРАСУ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **краси́ць**. *Пан Купа квапився додому, де зостався з його жінкою чепурненький красунчик* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 258).

КРАСУ́НЯ, і, *ж.* 1. Уродлива дівчина, жінка; вродливиця. *Під деревом.. стояла дивної краси висока молода красуня* (Н.-Лев., III, 1956, 291); *Глухою доріжкою .. ходила в саду доросла дочка учителя, красуня Маруся* (Вас., II, 1959, 312); *Звівши очі, Андрій побачив у вікні красуню-панночку* (Довж., I, 1958, 223).

2. Про щось гарне (переважно вживається як прикладка). *Сонце сипле золотим промінням додолу, .. немов ніжно-розкішно цілує землю-красуню* (Фр., II, 1950, 73); *Тим часом віковий бастіон слов'янства на заході — чеська красуня-столиця вирувала радісною повінню свята* (Гончар, III, 1959, 457).

3. Уживається як складова частина термінів, що означають сорти яблунь, груш і т. ін. *Боскопська красуня. Лісова красуня; Мліївська красуня.*

△ **Нічна́ краси́ня** *(Mirabilis jalapa)* — багаторічна трав'яниста рослина родини ночецвітних; культивується як декоративна рослина.

КРАСЮ́НЬ, я́, *ч.* Те саме, що **кра́сень**. *Дівчата.. одкривали обличчя, коли стрічались з красунем-турком* (Коцюб., I, 1955, 395); *Це був.. красунь на все село: чорнобривий, червоновидий, високий на зріст* (Л. Янов.., I, 1959, 33); *Олені дивилися добрими і смирними .. очима і зовсім не були схожі на тих красунів-оленів, що їх бачив Юра на малюнках* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 127); *Сходить місяць — красунь дорідний, в заводь неба ясну пливе* (Гонч., Вибр., 1959, 44).

КРАСУ́НЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **краси́ня** 1. *Підбігає з сміхом до татуся красунька Орися* (Стар., Облога.., 1961, 19); *Бану тільки рукою махнув, сховавши під очима гордість за свою дружину-красуньку* (Чаб.. Балкан. весна, 1960, 411).

КРАСУ́ХА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **краси́ня** 1. — *В мене донечка красуха* (Гл., Вибр., 1957, 287).

КРАТ: У сто (тисячу) крат, *заст., розм.* — у сто (тисячу) разів. *Те, що писали ви* [Якуб Колас] *в ті дні* [війни], — *не рими, Не вірші, ні! Це більше у сто крат: Це серця кров* (Рильський, III, 1961, 116).

КРА́ТА *див.* **кра́ти**.

КРА́ТЕР, а, *ч., геол.* Лійкуватий отвір на вершині вулканічної гори, через який під час виверження вулка-

на виливається лава, виходять гази, вилітають попіл, каміння тощо. *З природних явищ особливо вражають уяву людини виверження вогняних мас з глибин Землі через кратери вулканів* (Про вулкани.., 1955, 3); *Красвид не мав горизонтів, бо звідусюди .. обмежений був щипластим обрієм кратера* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 342); * У порівн. *Гул і дим, неначе з кратера вулкана, над висотою вирував...* (Гонч., Вибр., 1959, 163); // Частина місячного ландшафту, що своєю формою нагадує кратер земного вулкана. *Не все знають люди про гори й долини на Місяці, про кратери й цирки, якими вкрита його видима поверхня* (Наука.., 2, 1959, 10).

КРА́ТИ, крат, *мн. (одн.* **кра́та**, и, *ж.*). 1. *розм.* Клітки на чомусь. *Тканина в крати.*

2. *діал.* Грати (*див.* **гра́ти** [1]). *Бренькіт замків затих, дрімали крати* (Фр., XIII, 1954, 103).

КРА́ТКА *див.* **кра́тки.**

КРА́ТКИ, ток, *мн. (одн.* **кра́тка**, и, *ж.*), *розм., діал.* Зменш. до **кра́ти.** *Тим часом Карапетова дочка Милексита заглядала з своїх покоїв в залу через віконце з кратками* (Н.-Лев., IV, 1956, 23).

КРАТКО́ВАНИЙ, а, е, *діал.* Картатий (про тканину). *Капелюх і палиця давно випали йому з рук, у котрих тепер він.. м'яв кратковану .. хустку* (Фр., VII, 1951, 61).

КРА́ТНИЙ, а, е, *мат.* Який ділиться на яке-небудь число без остачі; // *у знач. ім.* **кра́тне**, ного, *с.* Ціле число, що ділиться на інше без остачі.

△ **Найме́нше спі́льне кра́тне** — найменше число, що ділиться на всі інші числа без остачі.

КРА́ТНІСТЬ, ності, *ж., мат.* Властивість числа ділитися на яке-небудь число без остачі.

КРАТО́ВАНИЙ, а, е, *діал.* Гратований, загратований. *Вікно кратоване високо, Немов підсліпувате око, Гляділо скоса у тюрму* (Фр., X, 1954, 361).

КРА́ТОЧКА *див.* **кра́точки.**

КРА́ТОЧКИ, чок, *мн. (одн.* **кра́точка**, и, *ж.*), *діал.* Зменш. до **кра́тки.** *Вона повернулась до стіни і почала рахувати пальцем кратоочки на перському килимі* (Л. Укр., III, 1952, 697).

КРАТЧА́СТИЙ, а, е, *діал.* Гратчастий. *Кратчасті вікна.*

КРАХ, у, ч. 1. У буржуазних країнах — розорення, банкрутство (у 1 знач.). *Галицькі нафтярі .. обмежували продукцію, боячися краху* (Фр., VIII, 1952, 407); *Не спінять королівські банкіри та фінансисти, вигадують, як відстрочити невідхильний ганебний крах* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 594); *Початок кризи в Сполучених Штатах Америки супроводився масовим крахом банків, фінансових і промислових компаній* (Нова іст., 1956, 165).

2. *перен.* Цілковитий провал чогось; невдача, катастрофа (у 2 знач.). *Крах колоніальної системи імперіалізму — одна з знаменних рис нашої епохи* (Ком. Укр., 2, 1961, 42); *Марина ще не вірила, що настав крах усім її мріям, усім сподіванням* (Дмит., Наречена, 1959, 224).

КРА́ШАНКА, и, *ж.* 1. Пофарбоване куряче яйце, призначене для великодніх свят. *На великдень, на соломі Против сонця, діти Грались собі крашанками* (Шевч., II, 1953, 197); *Святки веселі настали. Дівчата хлопців цілували І віддавали крашанки* (Рудан., Тв., 1956, 81); *Горпина.. роздавала жебракам — кому крашанку, кому шматок проскури* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

2. *діал.* Яйце. — *На оряче гніздо в одному місці натрапили,— весело розповідали дівчата.* — *З крашанками* (Гончар, Таврія.., 1957, 150); * У порівн. *На його видовжене, мов качина крашанка, обличчя лягав тінь самолюбства* (Стельмах, I, 1962, 37)

◇ **По кра́шанках про́йде і ні о́дної (жо́дної) не розда́вить; З варе́ної кра́шанки курча́ ви́сидить** — про хитру, спритну людину. *Хитрий [Лантух], дідько б його вхопив!.. По крашанках пройде і жодної не роздавить* (Руд., Остання шабля, 1959, 214); [К л и м:] *Це він на людях посміхається — хитрий. З вареної крашанки курча висидить* (Зар., Антеї, 1962, 71).

КРА́ШЕНИЙ, а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до **кра́сити** [1] 1. *Під .. яблунею була поставлена бесідка з зелено крашеної решітки* (Фр., III, 1950, 363).

КРАШЕНИ́НА, и, *ж., діал.* Пофарбована тканина. *Були між стягами й менші, з простої крашениии — голубі, як небо, червоні, як вогонь, жовті, як пшеничне море...* (Скл., Святослав, 1959, 524).

КРАШЕНИ́ШІ, йш. *мн., діал.* У гуцулів — пофарбовані в червоний колір сукняні штани. *Витягалось найкраще лудінє* [одяг], *нові крашеници, писані кептарі, череси* (Коцюб., II, 1955, 310).

КРА́ЩАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати кращим, набувати кращої якості; поліпшуватися. *Дзвінка дівоча пісня.. лунає десь у зелених горах. Вище — кругозір ширшає, кращає* (Коцюб., III, 1956, 44); *Як Дніпро і Конка замерзнуть, тоді шляхи кращають* (Ю. Янов., I, 1954, 75); *При цих думках настрій його все кращав* (Тют., Вир, 1964, 61); // Ставати вродливішим, гарнішим. *Що більш виростав той хлопчик, то він кращав* (Вовчок, I, 1955, 346); *Її чорняве обличчя більшає і кращає* (Стельмах, I, 1962, 131).

КРА́ЩЕ, *присл.* 1. Вищ. ст. до **га́рно, до́бре** 1, 3 і **хо́рошо**; ліпше. *Ніхто краще за неї не гаптував у п'яльцях* (Мирний, IV, 1955, 337); *Вона дівчина бідна, але завжди вбирається краще від господарських дочок* (Л. Укр., III, 1952, 478); *Добре нам мати на світі хорошого друга, Друзів — ще краще* (Рильський, III, 1961, 200); // *у знач. присудк. сл.* Про поліпшення стану хворого. *Хворому стало краще.*

Тим кра́ще — тим сприятливіше, тим вдаліше, щасливіше для когось. [Л і к а р:] *Прочитає* [панночка] *останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість проглинула. По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще* (Л. Укр., II, 1951, 40).

2. *у знач. част.* Уживається для підкреслення переваги чогось над чимось; ліпше. *Ходімо краще додому.*

КРА́ЩЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кра́щий.**

КРА́ЩЕНЬКО. Присл. до **кра́щенький.**

КРА́ЩИЙ, а, е. Вищ. ст. до **га́рний** 1—5, **до́брий** 1—6,8 і **хоро́ший**; ліпший.— *Сватай, Карпе, Палажку. Кращої од Палажки нема на всі Семигори* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Вояк про обов'язок свій питає, Гинучи, кращий, ліпший час вітає* (Фр., XIII, 1954, 388); *Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання Кращої долі, щасливішої* (Л. Укр., I, 1951, 23); — *Людина повинна створити нові рослини, кращі за природу* (Довж., I, 1958, 433); // *у знач. ім.* **кра́ще**, щого, *с. Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще* (Коцюб., I, 1955, 104); *Трудно жилось. Уже й не думала ніколи Маруся про краще* (Головко, II, 1957, 440).

КРА́ЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кра́яти.** *Хліб — як золотий, Насичений вітрами степовими І краяний смаглявою рукою Мисливця, риболова, косаря!* (Рильський, II, 1960, 148).

Не до ладу́ кра́яний, та мі́цно зши́тий *див.* **зши́тий.**

КРАЯ́НИН, а, ч. Мешканець певного краю (країни) стосовно іншого мешканця того ж краю (країни); співвітчизник, земляк. [Н а р т а л:] *Я помилився, хутко показали мені сю помилку твої краяни* (Л. Укр., II, 1951, 431); *До батька Миколи приїхали гості, із заходу сонця і сходу краяни* (Мак., Вибр., 1954, 381); — *Так*

от що, земляки мої любі, краяни мої золоті,— почав Косован.. — День вам добрий! (Мур., Бук. повість, 1959, 154).

КРА́ЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кра́яти.** *Віра Павлівна не вправлялася сама з краянням* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 197).

КРА́ЯТИ, краю, кра́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Різати що-небудь на шматки, на частини; розрізувати, розтинати. *Грицько виніс із хати буханець хліба і краяв на кусні* (Март., Тв., 1954, 116); *Крають плуги для нового засіву Землю, від ран живоносних щасливу* (Рильський, III, 1961, 230); // Різати що-небудь взагалі; тяти. *Поки ніж не крає, дерево не грає. А хто вріже глибоченько, тому заспіває* (Л. Укр., I, 1951, 217); // *перен.* Вриватися, врізуватися в простір, у воду тощо. *Повітря .. крає гострий жіночий голос* (Коцюб., II, 1955, 239); *Архип.. спостерігає, як швидкі блискавиці, ламаючись у всіх напрямках, крають чорну пелену неба* (Шиян, Переможці, 1950, 88); *Ось вже крають воду весла, Хвиля легко плеще в борт* (Мур., Піонер. слово, 1951, 37).

◇ **Кра́яти се́рце (ду́шу)** *чиє, кому* — завдавати муки, душевного болю кому-небудь. *Жаль гострим ножем краяв йому серце* (Мирний, I, 1954, 324); *Думки, спогади краяли серце Костомарова* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 463).

2. *розм.* Те саме, що **кро́їти.** *Кравець крає, як йому сукня став* (Номис, 1864, № 9899); *Пану чоботи він краяв Та купця корив і лаяв* (Щог., Поезії, 1958, 177).

КРА́ЯТИСЯ, кра́ється, *недок.* Піддаватися краянню; різатися. *Хліб крається погано.*

◇ **Кра́ється (кра́ялося) се́рце** *у кого, чиє, рідко кому;* **Кра́ється (кра́ялася) душа́** *у кого, чия, рідко кому* — хто-небудь дуже переживає, відчуває душевний біль. *Конають сльози по личеньку, Крається серце в журбі* (Пісні та романси.., II, 1956, 249); [Е д і т а:] *У мене серце аж крається, що він на згубу йде* (Л. Укр., III, 1952, 31); *Багато про що .. жалівся він мені, і серце мені краялося при його словах!* (Коб., II, 1956, 315).

КРЕАТИ́Н, у, *ч., біох.* Азотиста органічна сполука, що міститься в різних тканинах хребетних тварин і людини. *Вивченням креатину і його ролі в м'язах і був покладений початок дослідженням у галузі біохімії м'язової системи на Україні* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 273).

КРЕАТУ́РА, и, *ж., книжн.* Той, хто посідає значне місце завдяки протекції впливової особи і є слухняним виконавцем її волі; ставленик.

КРЕВЕ́ТКА, и, *ж.* Істівний десятиногий морський рачок із дуже розвиненим черевцем. *Ковтав* [Джузеппе] *живі креветки, дрібненькі рибки* (Коцюб., II, 1955, 417); *Де в жовтих глеках подають вино І на тарелях — рибу та креветки, Сиділи ми в компанії французів* (Рильський, III, 1961, 265).

КРЕ́ВНИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **кро́вний** 1—3; рідний. *І син, його кревная дитина, цурався батьківського духу!* (Мирний, I, 1949, 183); [М а р т і а н:] *Я мушу бути сам. Таким, як я, не можна мати кревної родини* (Л. Укр., III, 1952, 324); *Нагайці.. женуть у неволю двадцять тисяч branців. А це наші кревні сестри та брати* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 471); *Не було тої доби, коли два кревних народи.. вчиняли між себе розраду* (Стар., Облога.., 1961, 4); *Кревний зв'язок; Кревна справа;* * Образно. *Ясно було одне — що кревні нитки, які в'язали старих інструкторів з масою, не порвалися* (Мик., II, 1957, 504).

2. *у знач. ім.* **кре́вні**, них, *мн.* (*одн.* **кре́вний**, ного, *ч.*; **кре́вна**, ної, *ж.*). Те саме, що **ро́дичі.** *Кобза з Остапом.. попрощались із своїми кревними і потягли з сірома в гай* (Стор., I, 1957, 364); [Х у с а:] *Назову тебе сестрою.* [С а б і н а:] *Публій дуже добре знає, що ти сестри не маєш.* [Х у с а:] *Ну, нехай своячкою чи кревною якою* (Л. Укр., III, 1952, 155); *Не знайшли ні друзі, ані кревні Рицарського тіла молодого* (Рильський, III, 1961, 241).

3. *заст.* Родовитий, родовий. *Плебей..— син поштаря і швачки — дозволив собі покохати його дочку, кревну дворянку!..* (Смолич, II, 1958, 116).

4. *перен.* Гіркий, важкий, кривавий (про сльози, працю тощо). *Не було міри малому горю Івасевому, не було упину кревним сльозам його* (Мирний, I, 1954, 270); *Дома.. нужда кревна* (Манж., Тв., 1955, 44).

КРЕ́ВНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Те саме, що **спорі́дненість.** *Монастирські мури.. не порвали між ними.. таємної нитки духовної кревності* (Л. Укр., III, 1952, 742).

КРЕ́ВНО, *присл., розм.* 1. Те саме, що **кро́вно.** *Любить і звір свою дитину. Але поріднитися душею, а не кревно може тільки людина* (Довж., I, 1958, 259); *З тобою* [російським народом] *недолі нас кревно з'єднали* (Стар., Вибр., 1959, 9).

2. *рідко.* Щиро, старанно, пристрасно. *Хто робить кревно, той ходить певно* (Укр.. присл.., 1955, 81); *Ми мирні люди, та у нас серця За кожне горе кревно вболівають* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 117); // Дуже гірко. *Припавши до подушки, кревно і голосно заголосила* [Христя] (Мирний, III, 1954, 358).

КРЕВНЯ́К, á, *ч., діал.* Родич. *В святковому вбранні .. виходять царські кревняки* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 200).

КРЕВНЯ́ЧКА, и, *ж., діал.* Жін. до **кревня́к.** *Коло неї пораються.. її кумки та приязні кревнячки* (Черемш., Тв., 1960, 88).

КРЕ́ДЕНЕЦЬ, нця, *ч., заст.* Буфет для посуду. *В кінці зали здіймався кредeнець, важкий і величезний, як вітрак* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93).

КРЕ́ДЕНС, а, *ч., заст.* Буфет для посуду. *Переходячи через покої, шляхтич помітив сліди втечі, бо золототканні драпері були вже здерті з дверей, столи стояли голі, кредeнси порожні* (Панч, Гомон України, 1954, 296).

КРЕ́ДИТ, у, *ч.* Права сторона бухгалтерського рахунку, де записують усі витрачені цінності, а також борги й видатки, зазначені в цьому рахунку; протилежне дебет. *Якщо по дебету і кредиту нема ніякої остачі, то в колонках ці затрати не закриваємо* (Колг. Укр., 7, 1956, 10).

КРЕДИ́Т, у, *ч.* 1. Надання в борг матеріальних цінностей, грошей; позика. [С і м о н:] *Ми не знали економії, окрім кредиту у кравця* (Фр., IX, 1952, 8); — *Для нашого дворянства навіть кредит став смертельною отрутою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 43); *Слід вказати на велике поширення* [в Київській Русі] *кредиту в торгівлі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 439); *Довготерміновий (довгостроковий) кредит; Короткотерміновий (короткостроковий) кредит.*

△ **Відкрива́ти (відкри́ти) кредйт** *див.* **відкрива́ти; Нада́вати (нада́ти) кредйт** *кому* — надавати позику комунебудь. *Сільськогосподарська кооперація надавала кредит селянству України* (Іст. УРСР, II, 1957, 152); **У кредйт** — те саме, що **На ви́плат** (*див.* **ви́плат**). *Купці.. пропонували .. свої товари «до грошей», тобто в кредит* (Вільде, Сестри.., 1958, 411).

2. *мн., фін.* Бюджетні суми в кошторисі, у межах яких дозволені витрати на щось. — *План озеленення міста виконав! Кредити всі використав!* (Вишня, 1, 1956, 397).

КРЕДИТИ́В, а, *ч., фін.* Те саме, що **акредити́в.**

КРЕДИ́ТКА, и, *ж., заст., розм.* Кредитний квиток. *Він ткнув .. дядькові кредитку на три карбованці* (Досв., Вибр., 1959, 292); *Не цурався і Дорохтей цього*

зарібку [торгівлі грішми], *хоч і зменшився він після введення кредиток* (Стельмах, І, 1962, 234).

Кре́дитний, а, е. Те саме, що **кредито́вий** 1. *Кредитний банк; Для фінансування бідняцьких господарств на Україні було створено.. кредитний фонд* (Іст. УРСР, II, 1957, 265).

Кредитний квито́к (біле́т), *заст.*— те саме, що **Кредито́вий квито́к (біле́т)** (*див.* **кредито́вий**). *До введення.. кредитних квитків золотий полуімперіал на Поділлі коштував вісімнадцять карбованців асигнаціями* (Стельмах, І, 1962, 234).

КРЕДИТО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до кредиту. *Кредитове товариство; Кредитова угода.*

Кредито́вий квито́к (біле́т), *заст.*— боргове зобов'язання державної скарбниці, банку, що замінювало гроші.

2. Стос. до кре́диту. *Кредитовий запис.*

КРЕДИТО́Р, а, *ч.* Той, хто надає кредит (у 1 знач.); позикодавець. *Князь сів, щоб на дозвіллі розібрати численні рахунки своїх кредиторів* (Л. Укр., III, 1952, 511); *Така вже звичка була у пана ховатися від своїх кредиторів* (Кач., II, 1958, 492); *Майно, яким відають державні установи.., не може бути повернене на задоволення кредиторів* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 7).

КРЕДИТО́РКА, и, *ж.* Жін. до **кредито́р**. *Це була «великодушна» кредиторка широкого гурту вантажників* (Сміл., Зустрічі, 1936, 110).

КРЕДИТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кредито́р**. *Кредиторські претензії.*

КРЕДИТОСПРОМО́ЖНИЙ, а, е. Який заслуговує довір'я кредиторів; здатний, спроможний повернути борг. *Кредитоспроможна людина.*

КРЕДИТОСПРОМО́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кредитоспромо́жний**. *Кредитоспроможність країни.*

КРЕДИТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кредитува́ти**. *Операції по кредитуванню індивідуального житлового будівництва виконує Будівельний банк СРСР і його установи* (Рад. право, 6, 1960, 96).

КРЕДИТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Надавати кому-небудь кредит, позику. *ЦВК і Раднарком у 1922 р. видали декрет про створення Банку споживчої кооперації, який кредитував промислові підприємства й торгові організації* (Іст. УРСР, II, 1957, 238).

КРЕДИТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* Користуватися кредитом; брати в кого-небудь у борг, у кредит. *До революції Іванов.. ходив* [обідати].. *на Бессарабку, в чайну.., де кредитувалися до «получки» робітники* (Смолич, Мир.., 1958, 62).

КРЕ́ДО, *невідм., с.* Основні погляди, переконання. *Він* [Бальзак] *поспішив написати статтю, у якій виклав своє політичне кредо* (Рибак, Помилка.., 1956, 277); *У своїх роботах вона* [О. Кульчицька] *правдиво зображує трудове життя гуцулів, розкриває їхню духовну красу й моральну чистоту. Її кредо— художньообразна правда* (Мист., 5, 1957, 47).

КРЕЗ, а, *ч.* Людина, що володіє величезними багатствами. *Ще більше розбагатівши, стали* [Фальцфейни] *могутніми степовими крезами* (Гончар, Таврія, 1952, 141).

КРЕЗО́Л *див.* **крезо́ли**.

КРЕЗО́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **крезо́л**, у, *ч.*). Речовини, що містяться в кам'яновугільній і торфовій смолах, деревновугільному дьогті; використовуються для виготовлення дезинфекційних засобів, штучних смол і т. ін.

КРЕЙДА, и, *ж.* М'який білий вапняк, що використовується в хімічній, паперовій та ін. галузях промисловості. *Крейда, пісок, червоняста та сіре каміння Скрізь понад шляхом нависло, непідне та голе* (Л. Укр., I, 1951, 151); *Крейда є найбільш цінною породою для вапнування* (Добрива.., 1956, 118); // Грудка такого вапняку, порошок або їх розчин, що вживається для білення, писання тощо. *Стеля вибілена крейдою з чорними мережками по краях* (Стор., I, 1957, 234); *В напівпідпятій руці вона все ще тримала грудочку крейди* (Сміл., Сашко, 1954, 228); * У порівн. *Карпо.. став непорушно.., білий, як крейда* (Н.-Лев., II, 1956, 299).

КРЕЙДИ́СТИЙ, а, е. Який містить у своєму складі крейду. *Крейдисті породи; Крейдисті гори;* // Схожий на крейду. *Крейдисті вапняки.*

КРЕ́ЙДОВИЙ, а, е. Те саме, що **кре́йдяний** 1. *Потужна товща крейдових відкладів Волино-Подільської плити складається переважно з карбонатно-глинистих і карбонатно-піскуватих порід* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 68).

КРЕЙДУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **крейди́стий**. *Крейдуватий грунт.*

КРЕ́ЙДЯНИЙ, кре́йдяна́, кре́йдяне́. 1. Прикм. до **кре́йда**. *Ой ти горо крейдяная! Чом не гориш, тільки курishся?* (Чуб., V, 1874, 684); *Він сильно стріпнув пальцями, аби стрясти з них.. крейдяний порох* (Фр., I, 1955, 250); *Крейдяні громаддя протилежного берега біліли у воді казковим палацом* (Тют., Вир, 1960, 239); // Зробл. з крейди. *Чітко.. виписував* [професор] *формули на глянцевій таблиці крейдяним олівцем* (Рибак, Час.., 1960, 40).

△ **Кре́йдяни́й пері́од** — третій (останній) період мезозойської ери. *Крейдяний період.. характеризується.. умовами, ..подібними до умов юрського періоду* (Курс заг. геол., 1947, 274).

2. *перен.* Який має колір крейди; білий. *Анатолеве обличчя біле, майже крейдяне* (Кач., II, 1958, 334); *Обличчя розпливається в темряві, гойдається неясною крейдяною плямою* (Донч., II, 1956, 148).

△ **Кре́йдяни́й папі́р** — блискучий папір, укритий білою клейовою фарбою.

КРЕ́ЙМАХ, а, *ч., діал.* Крем'ях (у 1 знач.). *Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймахи грати* (Кв.-Осн., II, 1956, 48); *Недалечко діти.. в креймахи граються* (Морд., I, 1958, 197).

КРЕ́ЙСЕР, а, *ч.* Великий швидкохідний військовий корабель з могутнім озброєнням. *На рейді дими́ли крейсери і міноносці* (Ю. Янов., I, 1954, 252); *Першим пострілом крейсер «Аврора» Новий ранок вікам сповістив* (Мас., Побратими, 1950, 160).

КРЕ́ЙСЕРСТВО, а, *с.* Те саме, що **Кре́йсерська слу́жба** (*див.* **кре́йсерський**).

КРЕ́ЙСЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кре́йсер**. *Охочих погомоніти з Павлом було чимало. І свої, крейсерські, і знайомі моряки з штабу* (Кучер, Голод, 1961, 434).

△ **Кре́йсерська слу́жба** — розвідувальна охоронна служба окремого судна або ескадри в певних водах. *Надвечір.. з плавнів повернулися пароплавчики крейсерської служби* (Ю. Янов., I, 1954, 271); **Кре́йсерська шви́дкість** — звичайна швидкість корабля або літака на відміну від максимальної.

КРЕЙСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крейсува́ти**. *До кінця умовленого крейсування залишилися хвилини* (Трубл., II, 1955, 439).

КРЕЙСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Плавати за певним маршрутом.— *«Сміливий звіробій» крейсує біля берегів нашого острова!* (Трубл., I, 1955, 163)

2. Здійснювати розвідувальну й охоронну службу в певних водах.

КРЕ́ЙЦАР *див.* **кре́йцер**.

КРЕЙЦАРІ́ЩЕ, а, *с., зневажл.* Збільш. до **кре́йцар**. *Куди чоловік не потелепав би за тими крейцарищами* (Ков., Тв., 1958, 38).

КРЕ́ЙЦЕР, *зах.* **КРЕ́ЙЦАР,** а, ч. У колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця XIX ст.) — дрібна розмінна монета ($^1/_{100}$ гульдена — в Австро-Угорщині, $^1/_{60}$ гульдена — у Німеччині). *Невеликий то з того й заробок, по три, чотири крейцари за мітлу* (Фр., I, 1955, 370); *Четвертина того буханця за чотири крейцери мусила вистачити* [Тарасові] *на вечерю й на сніданок* (Ков., Світ.., 1960, 56); // *тільки мн.* Гроші. *Смоляк каявся в тому, що.. колись.. присвоював криваві бідняцькі крейцари* (Козл., Ю. Крук, 1957, 410).

КРЕ́КІНГ, у, *ч., техн.* 1. Розщеплювання нафти й важких нафтопродуктів (мазуту та ін.) у спеціальних установках при високій температурі й тискові для одержання бензину, газоліну тощо. *Процес хімічного розкладу вуглеводнів нафти на більш леткі речовини називається крекінгом* (Хімія, 10, 1956, 106); *З метою одержання бензину на заводах переробляють нафту, мазут та інші важкі нафтопродукти, піддаючи їх крекінгу* (Наука.., 7, 1958, 11).

2. Установка, завод для такої переробки. *На обрії бовваніють велетенські бакоподібні цехи крекінгів — нафтоперегонних заводів* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 95).

КРЕ́КІНГ... Перша частина складних слів, що означає: призначений для крекінгу (у 1 знач.), напр.: крéкінг-пічь, крéкінг-устанóвка.

КРЕ́КІНГОВИЙ, а, е. Прикм. до **крéкінг.** *Крекінговий цех;* // Який одержують у процесі крекінгу. *Крекінговий газ.*

КРЕ́КІНГ-ПРОЦЕ́С, у, *ч., техн.* Те саме, що **крéкінг** 1. *Честь відкриття крекінг-процесу належить російським інженерам Шухову й Гаврилову* (Нафта.., 1951, 16).

КРЕКІНГУВА́ННЯ, я, *с., техн.* Дія за знач. **крекінгува́ти.** *Вводиться в експлуатацію й установка розливання рідкого газу, який одержується в процесі крекінгування на Надвірнянському нафтопереробному заводі* (Роб. газ., 22.I 1965, 1).

КРЕКІНГУВА́ТИ, ую, у́сш, *недок. і док., перех., техн.* Піддавати крекінгу (у 1 знач.).

КРЕ́КІТ, коту, *ч.* Кректання качок, жаб і т. ін. *А з долини, із ставу долинав рівний, невгамовний крекіт жаб* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 36)

КРЕ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кректа́ти.** *Спочатку Семен хотів випити маленькими ковточками.., але не втерпів і вихилив цілу разом і хрипко-голосно крекнув: «а-а-а»!* (Л. Укр., III, 1952, 668); *Здоровкаючись з Куликом.., Оленчук жартома так здавив йому долоню, що той аж крекнув* (Гончар, II, 1959, 13); *Крекнув селезень.*

КРЕКОТА́ТИ, о́че, *недок.* Те саме, що **кректа́ти** 2. *По траві йти не можна, колеться, жаби крекочуть на сухолітті* (Горд., Чужу ниву.., 1939, 77).

КРЕКТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кректа́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Він купався, зайшовши по груди у річку, і, ..виринаючи знов з пирханням та кректанням, невдоволено кричав до тих, що були на березі* (Довж., I, 1958, 396); *За дверима.. гамір: безцеремонне грюкання, важкий тупіт і кректання* (Баш, Надія, 1960, 65).

КРЕКТА́ТИ, крекчу́, крéкчеш, *недок.* 1. Видавати уривчасті горлові звуки під час фізичного напруження, з болю тощо. *Грицько.. ходить, мов сплутаний; усе крекче, мов що переважке підіймав* (Барв., Опов.., 1902, 137); *Батько крекче та перекидається з боку на бік на призьбі* (Коцюб., I, 1955, 247); *Не плаче воно* [дитя]; *здається, взялося за якусь надсильну роботу й аж крекче в напрузі* (Стельмах, II, 1962, 409); // Видавати звук, схожий на відкритий е, виражаючи при цьому певні емоції. *Йосипенко тільки кректав та все знай носив грошики* (Мирний, IV, 1955,209); *Пан писар.. голосно крекче на знак, що хоче.. читати* (Фр., II, 1950, 233); *Поліцай мовчки бере пляшку.., нюхає й задоволено крекче* (Ю. Янов., IV, 1959, 241).

2. Уривчасто кричати (про качок, жаб і т. ін.). *В ставку голосно кректали жаби* (Коцюб., I, 1955, 49); *Кректало* [в очереті] *кілька чирків та безугавно.. хрипіли лиски* (Досв., Вибр., 1959, 411).

КРЕКТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто крекче.

КРЕКТУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **кректу́н.**

КРЕМ, у, *ч.* 1. Густа солодка маса зі збитих вершків, молока, масла, яєць, цукру з доданням різних спецій, кави, шоколаду, горіхів і т. ін., що вживається при виготовленні тортів, тістечок, а також як десерт. — *А тобі, Мишко, доведеться забути про креми* (Коцюб., II, 1955, 394); *Я.. випиваю свою* [каву], *подібну до кофейного крему* (Л. Укр., V, 1956, 38); *Крем може бути ванільний, кофейний, шоколадний, горіховий.. тощо* (Технол. пригот. їжі, 1957, 209).

2. Косметична мазь. *На підлогах.. валялось сміття, ..порожні баночки з-під крему для лиця та інший бруд* (Мик., II, 1957, 407); *Крем і пудра захищають шкіру* [обличчя] *від вітру, температурних та атмосферних впливів* (Наука.., 7, 1965, 37).

3. Паста для шкіряного взуття. *Мої думки так заворожили мене, що я замість жовтого крему поклав на жовтий чобіт якогось чоловіка чорний* (Сміл., Сашко, 1957, 95).

КРЕМАЛЬЄ́РА, и, *ж., техн.* Пристрій із зубчастого коліщатка та зубчастої рейки для плавного пересування різних частин апаратів, фотокамер і т. ін. на точну відстань. *Для так званої грубої установки* [мікроскопа] *на фокус користуються кремальєрою* (Практ. з анат. рослин, 1955, 4).

КРЕМАЛЬЄ́РНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **кремальє́ра.**

КРЕМАТО́РІЙ, ю, *ч.* Приміщення для кремації. *Через кілька днів мені довелося стояти у почесній варті в крематорії біля труни Маяковського* (Довж., I, 1958, 23).

КРЕМАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до кремації, призначений для неї. *Скільком старшим сестрам та братам цього наймолодшого покоління так і не судилось вернутись з фашистських каменоломень, .. з концтаборів, овіяних смородом кремаційних печей* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

КРЕМА́ЦІЯ, ї, *ж.* Спалювання тіла померлого в спеціальній печі. *Кремація тіла.*

КРЕ́МЕЗ, а, *ч., розм.* Те саме, що **крем'язень.** *Той незнайомий кремез нічого не каже* (Вовчок, VI, 1956, 340).

КРЕМЕЗНЕ́НЬКИЙ, а, е. Досить кремезний. *Середній на зріст* [Митро Хведорович]! *Кремезненький!* (Вишня, I, 1956, 30).

КРЕМЕ́ЗНИЙ, е́зна, е́зне. 1. Міцної будови тіла (про людину); дебелий (у 1 знач.), широкоплечий. *Кремезна Варвара здивовано підняла.. своє широке, землистого кольору, обличчя* (Коцюб., II,1955, 163); *На ганок вийшов літній кремезний чолов'яга* (Головко, II, 1957, 313); // Гарного здоров'я; міцний, здоровий (про людину або її організм). *Його організм був.. сильний та кремезний* (Фр., IV, 1950, 247); [Галя:] *Чи не занедужав він?* [Іван:] *Не думаю, він чоловік ще кремезний* (Сам., II, 1958, 116); // Сильний, жилавий, міцний (про руки, ноги тощо). *Висока на зріст.., з кремезними ногами, ..вона* [Мотря] *була ніби намальована на білій стіні* (Н.-Лев., II, 1956, 272); *Гаряче світло.. блищало на тоненьких золотих волосинках, якими поросли ті кремезні руки* (Коцюб., I, 1955, 61).

2. *перен., рідко.* Твердий, непіддатливий (про характер людини). *З душі так само чарівний, Але палкий та*

кремезний, Середній брат мій був би рад — До смерті стати в перший ряд (Граб., I, 1959, 402).

3. Високий, грубий, кореннстий (про дерево); могутній. *І пеньки твої* [лісу] *кремезні Чагарник позакривав* (Щог., Поезії, 1958, 315); *Зліва — надзвичайно цікава група кремезних дубів-екзотів* (Наука.., 10, 1958, 43).

КРЕМÉЗНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кремéзний.** *При всій своїй вайлуватій кремезності здається* [Степура].. *якимось дивно беззахисним в цю мить* (Гончар, Людина.., 1960, 9).

КРЕМЕЗНІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Ставати кремезним.

КРЕМЕНÁ, и́, *ж. (Petasites* G a e r t n.). Багаторічна лікарська рослина родини кошикоцвітих із широкими листками, нижня частина яких укрита волосинками; білокопитник.

КРЕМЕНИ́СТИЙ, а, е. 1. Який складається з кременю, містить кремінь. *Вечір наступав тихий та рожевий. І усе порожевіло: кременисті шпилі, ..Дніпро внизу, далекії темнії гаї* (Вовчок, I, 1955, 321); *Прикордонники залягли за довгим кам'яним виступом. Це був наче природний гребінь кременистої траншеї* (Донч., II, 1956, 536); // Укритий, устелений камінням; кам'янистий. *Брянський маленькими білими руками ввігнався в кременистий брустверт і легко вилетів наверх* (Гончар, III, 1959, 118); *Хто б не йшов.. До дорогах кременистих Через прикарпатські села — Всіх вітають словом тут* (Павл., Бистрина, 1959, 72).

△ **Кременúста кукуру́дза** — сорт кукурудзи з твердим зерном. *Вже виділено лінії кременистої кукурудзи з підвищеною холодостійкістю* (Хлібороб Укр., 3, 1964, 20).

2. Який складається з кремнезему. *Під назвою кременистих порід об'єднуються ті породи, які в основному складаються з силікатної кислоти неуламкового походження* (Курс заг. геол., 1947, 69); *Кременистий сланець.*

3. Який містить кремній. *Кремениста сталь використовується для виготовлення пружин і ресор* (Токарна справа, 1957, 57); *Кременисті* [бронзи] *мають добрі пружинячі властивості* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44).

КРЕМЕНИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кременúстий 1.**

КРЕМЕНІ́ВКА, и, *ж., заст.* Рушниця, у якій набій запалювався від удару кресала об кремінь.

КРЕ́МЕР, а, *ч., заст.* Вид примітивного культиватора; дрялак (у 1 знач.). *А в коваля сьогодні вже завізно: Той борону, той кремера притяг* (Рильський, I, 1960, 243).

КРЕМІНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш. до **кре́мінь.** *Дід Євмен.. заходився вибивати огонь з кремінця* (Стельмах. Правда.., 1961, 47).

КРЕМІ́ННИЙ, а, е. 1. Який утворився з кременю завдяки природним умовам; кам'яний (у 1 знач.). *Ой там за горою та за кремінною Не по правді жив чоловік з жоною* (Фр., IX, 1952, 93); // Зроблп. з кременю. *В неї* [царівни] *зуби міцніші від зубців кремінних в серпочка* (Л. Укр., IV, 1954, 277); *Давид виймає з кишені обкусаний кремінний наконечник стріли* (Стельмах, I, 1962, 127).

2. Те саме, що **кременúстий 1, 2.** *Ой, вихожу сам я на дорогу, Шлях кремінний сріблом крив мла* (Стар., Вибр., 1959, 90); — *Це кварцит. Оце й є він та кремінна порода, що має в собі чимало заліза,— проказав Огей* (Досв., Вибр., 1959, 347).

КРЕМІ́ННЯ, я, *с.* Збірн. до **кре́мінь.** *З того часу заржавіла січова рушниця, зілєся порох, розгубилося кремінння* (Мирний, II, 1954, 83); *Всипана кременням дорога спускалася між двох вигонів* (Мик., II, 1957, 243).

КРЕМІ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **кре́мінь.** — *І ти дістав кремінчик та кресало Й почав кресати* (Воронько, Казка.., 1957, 33).

КРЕ́МІНЬ, меню, *ч.* Дуже твердий мінерал — кварц чорного, бурого або жовтого кольору, який у давнину використовували для добування вогню. *Крізь камінь, кремінь — рік у рік Прорубує тропи робітник* (Рильський, I, 1956, 114); *Однією з різновидностей кварцу є кремінь* (Заг. хімія, 1955, 445); * Образно. *На серці в мене кремінь — хай же спів твій його підточить і в безодню скине* (Л. Укр., I, 1951, 429); * У порівн. *Ти мусиш йому доводити, стояти за правду, як кремінь* (Гончар, Тронка, 1963, 294); // Шматок такого мінералу для викрешування вогню. *Врешті черкнулась криця об кремінь, спалахнула.. іскра* (Коцюб., I, 1955, 346); *На шитому чабанському поясі висить гаман з люлькою, тютюном та кременем* (Стельмах, I, 1962, 43); // перен. Про міцну здоров'ям людину. *Хоч вони майже одного віку з Турбаєм, але Іван Юхимович — це кремінь* (Руд., Остання шабля, 1959, 30); // перен. Про тверду характером людину. *Та й Настуся сумує: батько кремінь, не подається* (Барв., Опов.., 1902, 454); *Відомо, що за людина з Невкипілого — кремінь* (Головко, II, 1957, 259).

КРЕ́МЛЬ, я́, *ч.* Внутрішня фортеця в містах стародавньої Русі. *Київський кремль, збудований в кінці X ст., виявився занадто малим для столиці Русі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 467); *Центральну частину міста звичайно становив кремль. Це була дерев'яна або кам'яна фортеця* (Іст. СРСР, I, 1957, 80).

КРЕМНЕЗЕ́М, у, *ч.* Застаріла назва двоокису кремнію, що зустрічається в природі у вигляді кремнію, кварцу, аметисту тощо. *Аморфний кремнезем поширений у природі значно менше, ніж кристалічний* (Заг. хімія, 1955, 445).

КРЕМНЕЗЕ́МНИЙ, а, е. Який складається з кремнезему. *Кремнеземні породи.*

КРЕ́МНІЄВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **кре́мній;** // Який має в своєму складі кремній. *Кремнієва кислота.*

КРЕ́МНІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент, що входить до складу гірських порід, піску та ін.; силіцій. *Після нього* [амонію] *йдуть: кремній — чотиривалентний неметал, багатьма сторонами схожий на вуглець* (Заг. хімія, 1955, 80).

КРЕ́МОВИЙ, а, е. Блідо-жовтий (про колір); жовтавий. *Блакитна сукня.. зграбненько пошита.., але кремова по свіжішій моді зроблена* (Л. Укр., III, 1952, 497); *Троянди — білу, кремову й червону,— Я зрізав, не без жалю і вагань* (Рильський, I, 1956, 261).

КРЕМСАТИ, аю, аєш, *недок., перех., розм.* Грубо, нерівно розрізувати, рубати. *В руках Кіндрата Дорофійовича сокира люто кремсала кору ще влітку зрубаної верби* (Логв., Літа.., 1960, 141); * Образно. *Пригадав Оленчук, як починалося, як першу ниву свою обробляв із старшим сином, що.. десь тепер на польському* [фронті] *шляху кремсає...* (Гончар, II, 1959, 279).

КРЕ́М'ЯЗЕНЬ, зня, *ч.* Кремезний чоловік; велетень, здоровило. *Дебелий, широкоплечий крем'язень.. осміхнувся сліпучобілими зубами* (Ю. Янов., I, 1954, 289); *Літній крем'язень теше собі весло* (Гончар, III, 1959, 349).

КРЕМ'ЯНИ́Й, а́, е́. 1. Те саме, що **кремінний** 1. *На місцях стоянок мустьєрського часу звичайно зустрічаються.. крем'яні знаряддя* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 15).

2. Те саме, що **кременúстий 1.** *Я на гору круту крем'яну Буду камінь важкий підіймать* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Один з них не дожив до сонця й дня нового, Упав,*

зневажений, на крем'яну дорогу (Рильський, II, 1960, 116).

3. *перен.* Твердий, непіддатливий (про людину, її характер). *У небіжчиці матері спадкувала* [Парася] *натуру,— така була мама крем'яна, що іскри хіба тільки викрешеш!* (Ю. Янов., I, 1954, 119).

КРЕМ'ЯНИ́СТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кременúстий** 1. *Крем'яниста земля роздроблювалась під їх ногами* (Коб., I, 1956, 452); *Крем'яниста дорога;* // Із кременю. *Зацвіла на скелі крем'янистій скромна квітка і непоказна* (Забашта, Пісня.., 1961, 22).

2. *перен.* Важкий, з численними перешкодами (про життєвий шлях). *У неї був син комуністом, Легеньких шляхів не шукав, А завше ішов крем'янистим, За волю боротися звав* (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 34).

КРЕ́М'ЯХ, а, ч. 1. Гладенький (переважно заокруглений) камінець, який використовують діти для гри. *Грали* [дівчата] *у крем'яшки, вишивали. Потім примучилися хлопці до них і почали жартувати: то крем'ях закинуть, абощо* (Головко, I, 1957, 111); * У порівн. *Оббився як крем'ях* (Номис, 1864, № 1852).

Гра́ти (гра́тися) в кре́м'яхи — гратися п'ятьма камінцями так, щоб, підкинувши один із них, устигнути захопити в жменю решту (по черзі або разом) і зловити підкинутий. *Захар грається в крем'яхи з дітьми і все обдурює їх* (Григ., Вибр., 1959, 151).

2. *рідко.* Те саме, що **камінéць 1**. *Залопотів дощ, і між крем'яхами по червоністій пилюці заскакали димки* (Гончар, III, 1959, 11).

КРЕМ'ЯШО́К, шка́, ч. Зменш. до **кре́м'ях**. *Івась їй і своїх крем'яшків надав* (Мирний, IV, 1955, 70).

Гра́ти (гра́тися) в кре́м'яшки — те саме, що **Гра́ти (гра́тися) в кре́м'яхи** (*див.* **кре́м'ях**). *До обід пасла* [Оксана] *з іншими дівчатами вкупі. Грали у крем'яшки, вишивали* (Головко, I, 1957, 111).

КРЕН, у, *ч.* 1. Нахил набік корабля, човна, літака. *Тралер мав величезний крен. Уся ліва сторона палуби погрузала в море* (Трубл., I, 1955, 230); *В темряві крен робив не літак, а панорама міста* (Ле, В сніпі.., 1960, 34).

2. *перен.* Зміна напряму, орієнтації; поворот до інших завдань, до іншої мети. *Кінематографія* [після появи звукового кіно] *знову вернулася значною мірою до театру. Я б сказав.., навіть занадто різкий крен було зроблено в бік театру* (Довж., III, 1960, 287).

КРЕНДЕ́ЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **кре́ндель**; // *у знач. присл.* **крецде́ликом**. У вигляді кренделя. *— Кісточки вплету, кренделиком коси зложу..— наче намальоване буде! — утішається Марта своєю роботою* (Мирний, IV, 1955, 337).

КРЕ́НДЕЛЬ, я, ч. Виріб із тіста (звичайно здобного), формою схожий на вісімку. *З борошна* [у пекарні] *пекли різні паляниці, булки, кренделі, пампушки* (Ів., Вел. очі, 1956, 114).

◇ **Кре́нделі (кре́нделя) плести́ (писа́ти, випи́сувати, ви́писати** *і т. ін.*) **ногáми**: а) іти хитаючись, різко змінюючи за кожним кроком напрям руху (про п'яного). *Дві постаті, обнявшись, плели кренделі по грязюці ногами* (Головко, II, 1957, 91); б) *(жарт.)* танцюючи, робити незвичні па. *Танцював увесь клас.. Він саме збирався виписати ногами якогось кренделя* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 62).

КРЕ́НДЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кре́ндель**.

КРЕ́НДЕЛЬНИК, а, ч. Пекар, що випікає кренделі, а також продавець кренделів.

КРЕ́НДЕЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кре́ндельник**.

КРЕНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., перех.* Нахиляти набік (корабель, човен, літак); // *безос. В деякі дні навіть флагман кренило на 30—35 градусів* (Наука.., 7, 1958, 58).

КРЕНИ́ТИСЯ, ни́ться, *недок.* Нахилятися набік (про корабель, човен, літак). *Човни кренились і черпали воду* (Десняк, I, 1955, 331).

КРЕОЗО́Т, у, *ч., хім.* Продукт перегонки деревини або кам'яного вугілля — маслянисте рідина з різким запахом і антисептичними властивостями; використовується в медицині й техніці.

КРЕОЗО́ТОВИЙ, а, е, *хім.* Прикм. до **креозо́т**; // Вигот. із креозоту. *Креозотове мастило.*

КРЕО́Л *див.* **креóли.**

КРЕО́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **креóл**, а, *ч.*; **креóлка**, и, *ж.*). 1. Нащадки іспанських і португальських колонізаторів у країнах Латинської Америки.

2. Люди, що походять від змішаного шлюбу іспанців та індіанців. *Дідусь — мулат, а можливо, креол* (Павл., Пальм. вітр, 1962, 76).

КРЕОЛІ́Н, у, *ч., хім.* Мильний розчин крезолу; застосовується для боротьби зі шкідниками-комахами і як дезинфекційний засіб. *Креолін являє собою маслянисту рідину темно-бурого кольору з запахом дьогтю* (Підручник дезинф., 1953, 128).

КРЕО́ЛКА *див.* **креóли.**

КРЕО́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **креóли.**

КРЕП, у, *ч.* Прозора шорстка тканина, звичайно чорного кольору. *Жінка вступила в кімнату, тягнучи за собою.. довгий, вузький кінець чорного крепу* (Л. Укр., III, 1952, 714); *Село тупо завмерло в скорботі, мов накрите чорним крепом трауру* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 27).

КРЕПДЕШИ́Н, у, *ч.* Тонка густа шовкова тканина. *І збираються подружки До знайомого двора В легких платтях з крепдешину* (Мал., Звенигора, 1959, 178); *Ідуть дівчата, може й на музики, Бо в крепдешин убрались не дарма* (Мур., Повість.., 1948, 57).

КРЕПДЕШИ́НОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із крепдешину. *На зеленій мураві — різнобарвна сукня з крепдешинових, крепжоржетових суконь* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 19).

КРЕПІТА́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Шум, який чути в місці переламу кістки, а також у грудній клітці при деяких легеневих захворюваннях. *Діагноз у виразно виявлених випадках* [переломів] *легко поставити на основі добре відчутної крепітації уламків* (Хвор. дит. віку, 1955, 14).

КРЕ́ПОВИЙ, а, е. Зробл., пошитий із крепу. *Ліва* [щока] *темніла під напівспущеним чорним креповим покривалом* (Л. Укр., III, 1952, 713).

КРЕСА́К, а́, ч., *заст.* Те саме, що **кременíвка.**

КРЕСА́ЛО, а, *с.* Залізне або сталеве знаряддя для викрешування вогню з кременю. *За пояс лико одвічало. На йому висів гаманець; Тютюн і люлька і кресало, Лежали губка, кремінець* (Котл., I, 1952, 130); *Їх очі стрілись на мент, як кремінь і кресало у злій боротьбі* (Коцюб., II, 1955, 301); *Мар'ян кладе дрівця у піч, виймає з кишені кресало, кремінь і губку* (Стельмах, I, 1962, 178).

КРЕСА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **креса́ти 1—2**. *Добути вогонь можна насамперед способом кресання* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 290).

КРЕСА́НЯ, і, *ж., діал.* Капелюх (у 1 знач.). *Волосся* [вугляра].. *спадало з-під чорної повстяної кресані на його плечі* (Фр., I, 1955, 51); *Ледве помітний в лісовім зелі, збирав* [Іван] *квітки і косичив ними свою кресаню* (Коцюб., II, 1955, 307); *Кола.. стягає кресаню, розсипаючи чорні коси* (Купдзич, Пов. і опов., 1951, 59).

КРЕСА́ТИ, крешу́, кре́шеш, *недок.* 1. *перех. і неперех.* Добувати іскри, вогонь кресалом. *Тухольці кресали огонь і розкладали огнища* (Фр., VI, 1951, 107); *Тимко задоволено блиснув у темряві зубами і почав кресати вогонь* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 80); *Як тільки*

з'являлись вовки, зараз Рудковський і Махтей брали кресала й кремíння в руки, виходили.. й кресали (Збірник про Кроп., 1955, 19); // Вдаряючись або вдаряючи чимось об сталь, камінь, утворювати іскру. *Ось гукнули уже гаківниці, Крешуть іскру дворучні мечі* (Перв., I, 1958, 265); *День і ніч стугоніли під вікнами ковані колеса возів, коні кресали копитами іскри* (Десняк, Опов., 1951, 106).

2. *перех. і неперех.* Сильно вдаряти, сікти. *Посіпли обоє од хвилі гарячої крові, що заливала їм очі, а все ж кресали бартку об бартку* (Коцюб., II, 1955, 343); *Миттю кінь почув той тихий посвист — ось він вже на брамі камінь креше* (Л. Укр., I, 1951, 393); *Кресали каміння ковані чоботи* (Гончар, III, 1959, 120); *І пломеніє злотом нива, І крешуть молоти в метал* (Ус., На.. берегах, 1951, 49).

3. *перех., перен., розм.* Пристрасно, з запалом робити, виконувати що-небудь. *В міському саду військовий оркестр охоче кресав.. польку* (Козл., Ю. Крук, 1957, 405); *З мотокорпусу хлопці-молодці Крешуть «Яблучко» на мостовій* (Мал., Звенигора, 1959, 139).

◇ **Кресáти підкóвами (підкíвками, чобітьмú)** — енергійно йти, танцювати з запалом, натхненням. *Іде козак дорогою, підковами креше* (Чуб., V, 1874, 410); *Танцювали вже із добру годину, а Чайченко усе сидів собі та тільки дивився, як другі підківками крешуть* (Вовчок, I, 1955, 193); *Мішки, скриньки — всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом — креше чобітьми сільська ватага* (Вас., II, 1959, 209); **Кресáти словáми** *на кого* — різко говорити з ким-небудь; лаяти когось, гримати на когось. *Щось, чути, на наймичку головач креше словами* (Козл., Ю. Крук, 1950, 8).

4. *неперех., розм.* Те саме, що **блúскати** 1; спалахувати. *За дідовим тином крешуть блискавиці* (Довж., I, 1958, 70); *Коні. З-під копит у них крешуть іскри* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 47).

◇ **Кресáти очúма** — гнівно дивитися, поглядати. *Вичитує Параска, аж крешучи своїми карими очима* (Мирний, IV, 1955, 357).

КРЕСÁТИСЯ, кре́шеться, *недок.* 1. Добуватися кресанням. * Образно. *Дівчино рідна! Ти люба мені Тим, що змагання дівочі Крешуться в серці твоїм, як огні* (Воронній, Вибр., 1959, 177)

2. Сильно вдарятися об що-небудь. *Повзли [піхотинці].. все вище і вище між розпеченим камінням, об яке кресались.. кулі* (Гончар, III, 1959, 113).

КРÉСИ, крес, *мн., іст.* Окраїни давньої Польщі (звичайно про українські землі). *Король пообіцяв козакам вчасно виплачувати утримання за службу на кресах* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 30); *Шляхта подурíла від сваволі, живучи на кресах між козацтвом* (Ле, Наливайко, 1957, 153); // У панській Польщі — східні окраїни — українські та білоруські землі. *А самі українські землі інакше не називалися як кресами Речі Посполитої* (Цюпа, Україна.., 1960, 254).

КРЕСИ́ВО, а, *діал.* Кресало. *Вітрець повіне, то колоски так і крешуть, як у кресиво* (Барв., Опов.., 1902, 147).

КРÉСЛЕНИК, а, *ч., техн.* Те саме, що **крéслення** 2. *Детальний кресленик; Складальний кресленик.*

КРÉСЛЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **крéслити** 1, 2. *Кімната Панащенка в новому житловому будинку. Етажерка з книгами, на столі аркуші паперу, прилади для креслення* (Дмит., Драм. тв., 1958, 366); *Тамара зайнялась своїми справами — треба було.. закінчити креслення карти розташування пристаней* (Хижняк, Тамара, 1959, 106).

2. *техн.* Умовне графічне зображення якогось об'єкта (машини, споруди тощо), виконане за допомогою креслярських інструментів на папері, кальці тощо; кресленик, креслюнок. *Будівля в риштованні. Носять цеглу, вимірюють, проходять студенти з кресленнями* (Мик., I, 1957, 168); *Мишуня подумав, що Семен Ларивонович.. покаже креслення вітродвигуна, над яким морочився бригадир цілу зиму* (Ю. Янов., II, 1954, 135).

3. Навчальний предмет у загальноосвітній школі, завданням якого є навчити учнів креслити (у 2 знач.). *У 1958 році в Київському художньому інституті відкрито художньо-педагогічний факультет, що готує викладачів малювання й креслення* (Мист., 1, 1966, 21).

КРÉСЛИТИ, лю, лиш, *недок.* 1. *перех.* Проводити риси, лінії (на папері, землі тощо). *Калашник.. креслив щось на снігу гострим залізним зубком великих вил* (Елік, Тв., 1958, 414); * Образно. *Німецькі ракети креслили небо* (Ю. Янов., I, 1958, 304); *Сокіл креслить блакить* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 287).

2. *перех. і неперех.* Робити, виготовляти креслюнок, схему тощо. *За столиком машиніст-підпільник креслить рисунок вагона* (Баш, П'єси, 1958, 41); — *Я таки навчу вас креслити, зроблю своєю помічницею* (Дмит., Розлука, 1957, 286); *Два дні я місця собі не знаходив. Спробував креслити діаграми.. і переплутав цифри* (Грим., Подробиці.., 1956, 105).

3. *перех., перен., рідко.* Те саме, що **намічáти** 2; накреслювати (у 2 знач.). *Для мандрівок зоряних путі Креслив, повний мудрої напруги, Ціолковський в вищій глухоті!..* (Рильський, III, 1961, 313); *Вони* [гідрологи] *найперші креслять Новим річкам маршрут* (Наги., Вибр., 1957, 128)

4. *перех. і неперех., рідко.* Те саме, що **закрéслювати**; перекреслювати. *Писав і креслив, А вранці кинув на ріку* (Рильський, II, 1960, 99).

КРÉСЛИТИСЯ, иться, *недок.* Пас. до **крéслити** 2.

КРЕСЛЮ́НОК, нка, *ч., техн.* Те саме, що **крéслення** 2. *Робочий креслюнок; Теоретичний креслюнок.*

КРЕСЛЯ́Р, á, *ч.* Фахівець із креслення. *Креслярі.. знімали копію з топографічної карти* (Гончар, III, 1959, 125); *Ірма закінчила курси креслярів і пішла працювати у конструкторське бюро* (Рибак, Час.., 1960, 40).

КРЕСЛЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **креслáр.** *Вона з фаху креслярка і працює в Проектобуді* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 206).

КРЕСЛЯ́РНЯ, і, *ж.* Приміщення, майстерня, де займаються кресленням, виготовленням креслюнків. *Керуючи з 1802 р. губернською креслярнею в Києві, Меленський в 1803 р. складав план міста в двох частинах* (Знання.., 10, 1967, 18).

КРЕСЛЯ́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до креслення, призначений для нього. *Безконечні години просиджував* [Денис] *за креслярською дошкою* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 103); *Креслярський інструмент; Креслярська майстерня.*

КРЕ́СНУТИ, не, *недок.* Тріскаючись, ламаючись, зрушувати з місця (про кригу). *Крига почала креснути* (Сл. Гр.).

КРЕСНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* Однокр. до **кресáти** 1, 2, 4. *Чумак.. дістав з кишені гаман, набив люльку тютюну, взяв губку та крицю, креснув — і викресав* (Україна.., I, 1960, 67); *Супротивник одсувається назад.., щоб, бува,.. не креснув зачепа...* (Мирний, I, 1949, 301); *Трамвайні блискавиці Креснули віддалік* (Рильський, Поеми, 1957, 22).

◇ **Кресну́ти очúма (по́глядом)** — гнівно глянути, подивитися. *— Ух,— знов водночас креснули очима Кожух і Сидорін* (Баш, Надія, 1960, 169); *— У нас, знаєте, мова коротка,— креснув офіцера поглядом Баржак* (Гончар, II, 1959, 78).

КРÉСОВИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **крéси.** *На сейм з'їхалось багато.. кресової шляхти* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 385).

КРЕСОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех., розм.* Підсил. до **кресну́ти**. *Квапливо кресонув* [токар] *сірником і запалив на пляшці вату* (Донч., III, 1956, 456); *Кресонув* [Петро] *по скроні жандарма, що стояв у дверях, прожогом вискочив на сходи* (Рибак, Дніпро, 1953, 64).

КРЕСЬ, КРЕСЬ-КРЕ́СЬ, *виг.* 1. Звуконаслідування, що означає звук від удару об кремінь і т. ін.; *// у знач. присудка. Витяг запальничку — кресь-кресь!.. Не горить* (Головко, I, 1957, 162); *Юрасик.. дістав кресало. Кресь-кресь, кресь-кресь, але ні іскорки від кременця* (Воронько, Казка.., 1957, 36).

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **кресну́ти**. — *Бувало, ні з сього, ні з того, ти стоїш — а він* [пан] — *кресь тебе по щоці!* (Мирний, III, 1954, 164).

КРЕСЬ-КРЕ́СЬ *див.* **кресь**.

КРЕТИ́Н, а, *ч.* 1. Хворий на кретинізм (у 1 знач.); ідіот (у 1 знач.). *На відміну від кретинів, у карликів.. пропорції тіла розвиваються нормально* (Шк. гігієна, 1954, 100).

2. *лайл.* Дурень, тупа, пікчемна людина; ідіот (у 2 знач.). *В яку безодню моральної гидоти дав йому заглянути той кретин, та попсована мумія!* (Фр., VI, 1951, 263); *Витяг* [Микита Петрович].. *бандитську цидульку, пожмакав її, кинув на землю: — Знайшли кого лякати, кретини* (Мур., Бук. повість, 1959, 203).

КРЕТИНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Хвороба, спричинена порушенням діяльності щитовидної залози; проявляється в різко вираженій фізичній і розумовій недорозвиненості. *Брак гормона підшлункової залози — інсуліну — призводить до цукрової хвороби* [діабету]; *випадіння функції щитовидної залози — до кретинізму* (Наука... 3, 1967, 37).

2. *перен.* Тупоумство, розумова обмеженість. *Чиновники.. втекли.., посилаючи прокльони на адресу Піппо Бенедетті, звинувачуючи його в кретинізмі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 75).

КРЕТИ́НКА, и, *ж.* Жін. до **кретин**.

КРЕТИНО́ЇД, а, *ч.* Розумово нормальна людина з зовнішністю кретина (у 1 знач.).

КРЕТО́Н, у, *ч.* Цупка бавовняна тканина з фарбованої пряжі або з набивним малюнком; використовується для оббивання меблів, стін і т. ін. *Меблі.. обтягнені квітчастим кретоном* (Стельмах, Хліб.., 1959, 338).

КРЕТО́ННИЙ, а, е. Те саме, що **кретоно́вий**.

КРЕТОНО́ВИЙ, а, е. Вигот. з кретону. *Кретоновий чохол.*

КРЕХ, а, *ч.* Водоплавний птах родини качиних.

КРЕ́ЧЕТ, а, *ч.* Великий хижий птах родини соколиних із чорно-сизим опереннням. *Глянув* [Тарас] *на небо, на ключ кречетів і махнув хусткою* (Довж., I, 1958, 262); *З денних хижаків у тундрі.. найбільш характерний.. кречет* (Посібник з зоогеогр., 1956, 91).

КРЕЩЕ́НДО, *присл., муз.* Поступово збільшуючи силу звуку; усе гучніше. * Образно. *Протяг* [собака] *на дроті через двір крещендо таку гучну ноту, що дріт обірвався!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); *// у знач. ім., невідм., с.* Поступове збільшення сили звуку. * Образно. *І дай симфоній грому, Крещендо туч важких, і клекоту, й жаги* (Забашта, Пісня.., 1961, 28).

КРИВА́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кров 1**. *Старий циган стиха постогнував і лишив за собою, від порога до лави, криваву стежку* (Коцюб., I, 1955, 376); [Р і ч а р д:] *Ні, мрія не завжди бавить. Часом то за мрію річки кривані люди проливають* (Л. Укр., III, 1952, 93); *А від плеча і до плеча Кривава борозенка, Убито хлопця сурмача Івана Морозенка!* (Мал., Звенигора, 1959, 116); // Змішаний з кров'ю. *Кашель б'є, підкида його* [Івася].., *аж рве, аж кривава слина виступає на опалені смагою уста* (Мирний, I, 1954, 306); *На губах у нього* [диверсанта] *кривава піна: від п'ятиденного бігу лопнули судини в легенях, але він не помічає своєї крові* (Довж., I, 1958, 102); // З якого тече, виступає кров. *На палаті Ватікану Бачу все криваву рану: З неї капає кров тепла* (Фр., XIII, 1954, 392); *На блідому обличчі криваве садно на вилиці* (Головко, II, 1957, 613).

2. Залитий кров'ю, закривавлений. *Поліг* [Ізяслав Василенко] *на кривавій траві Під червоними щитами* (Мирний, V, 1955, 273); *Високий старець* [з'явився].. *З сріблистою по пояс бородою І з босими, кривавими ногами* (Фр., XIII, 1954, 196).

3. *перен.* Який має колір крові; червоний, багряний. *Сонце хилилось уже на захід і кривавим блиском обливало сніжні полонини* (Фр., VI, 1951, 315); *З правого боку збігала вниз.. течійка кривавих маків, а зліва.. осміхалося море* (Коцюб., II, 1955, 290); *Розжарене призахідне сонце забарвило ввесь світ символічним кривавим кольором* (Довж., I, 1958, 431).

4. Пов'язаний із пролиттям крові, з жертвами; кровопролитний. *Раз серед кривавого бою.. Максимові трохи не довелося свою голову зложити* (Мирний, I, 1949, 232); *А за містом січ кривава Аж до вечора тривала* (Фр., XIII, 1954, 370); *Я люблю тебе, Львове, без тями За твої робітничі повстання, За червоні кривані змагання* (Павл., Бистрина, 1959, 34); // Який здійснив багато вбивств, заплямував себе пролиттям крові. *Обурення і гнів проти кривавого вбивці — царя охопили всю Росію* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 43); *Ти, Партіє, високу віру В народів послана кріпить, Кривавих катів сокиру Тобі сталий розтрощить* (Рильський, III, 1961, 96); *Її* [України] *не взяти зморозі.. не обдурить Підступним тим, кривавим людомором, Вона живе і вічно буде жить* (Забашта, Пісня.., 1961, 35); // *перен.* Який відзначається нелюдською жорстокістю; жорстокий, тиранічний, немилосердний. [Б е к е р:] *У нас тут є кривавий суд, ніхто не чув такого. Кого почнуть судити тут, не випустять живого* (Л. Укр., IV, 1954, 232); *Несли* [радянські люди] *рештки свого добра, гнів і горе, й страшні вісті про кривавої розправи* (Довж., I, 1958, 380); *Кривава інквізиція; // перен.* Сповнений страшних подробиць; жахливий (у 1 знач.). *Давніх літ переказом кривавим.. Він* [Дунай] *шумів і серце молодеє Чарував* (Рильський, II, 1960, 206); *Багато.. збереглося в народі кривавих легенд* (Головко, II, 1957, 236).

◇ **Крива́ва ба́ня** *див.* **ба́ня**; **Крива́ва неді́ля** — день злочинного розстрілу царським урядом мирної демонстрації петербурзьких трудящих 9 січня 1905 р. *Вони* [петербурзькі робітники] *тільки просили хоч трохи полегшити їх життя. А цар розстріляв їх. «Кривавою неділею» назвав народ отой день...* (Головко, II, 1957, 310); **Крива́ва о́ргія**; **Крива́вий бенке́т**, *поет.*: а) битва, побоїще. [Н е о ф і т - р а б:] *Так чи не ліпше залишити мрії про вічне і піти на часове, замість ага* [обідів для вбогих] *на оргію криваву?* (Л. Укр., II, 1951, 238); *Упосні на бенкетах кривавих невільники-народи спали довго у спільній віковій.. темниці* (Л. Укр., I, 1951, 269); б) масові вбивства. *Простою випадковістю можна пояснити те, що Герцен лишився в живих після кривавої оргії, яку вчинила.. французька буржуазія* (Наука.., 1, 1960, 49); **Крива́ва по́мста**: а) пережиток родового ладу — помста вбивством за вбивство родича. [Р і д Б о г у с л а в ч и н і Т е т е р я:] *Ясне товариство..! Нечисті бусурмани занапастили наш рід.. Просимо вашої оборони, просимо кривавої помсти* (Н.-Лев., II, 1956, 436); б) жорстока відплата за вчинені злочини. *В загоні він був одним із відважних.. Його помста була страшна і кривава* (Кучер, Дорога... 1958, 135); **На крива́вий шлях ступа́ти (ступи́ти)** — чинити вбивство.

[К а с с а н д р а:] *Стій! Невже пора ступати нам на шлях кривавий?* (Л. Укр., II,1951, 332).

5. *перен.* Дуже сильно виявлений, до болю нестерпний, пристрасний (про почуття гніву, ненависті тощо). *Чи довго ще будуть нас кривдить на світі Напасті та злоба кривава?* (Стар., Поет. тв., 1958, 34); *Не один цієї ночі.. очима гарячими уперше з кривавим гнівом глянув на князівський палац* (Головко, II, 1957, 237).

◇ **Криваві́ сльо́зи** — гіркі, невтішні сльози. *Хусточку усю.. змочила* [Галочка] *своїми гіркими, кривавими слізьми* (Кв.-Осн., II, 1956, 350); *«Нечаю, Нечаю, ..що ж ти, брате, наробив?»* плакало *кривавими сльозами серце* (Кач., Вибр., 1953, 109).

6. *перен.* Нажитий важкою працею, добутий потом і кров'ю; кревний (у 4 знач.). *Кривава наша копійка!* (Номис, 1864, № 10581); *Не турбується* [Хапко] *втратою, бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не кривавії, а ласкавії* (Вовчок, VI, 1956, 288); *Одберімо хліб свій кривавий, для розкошів одірваний од голодного рота* (Коцюб., II, 1955, 73); *Отут вони* [вуглярі] *живуть при скелі, І палять вугіль дров'яний.. За гріш кривавий, мідяний* (Шпорта, Мужність, 1951, 73).

◇ **До криваво́го по́ту працюва́ти; Крива́вим по́том умива́тися (вми́тися** *і т. ін.)* — дуже важко, виснажливо працювати. *Хіба закон працював на тих виноградників до поту кривавого?..* (Коцюб., I, 1955, 194); [Г а н н а:] *Жирують ти* [Зінько]! *Це все з баглаїв!.. Попогнула б спину на спеці та вмилася б кривавим потом — не зажирувала б!* (Кроп., II, 1958, 38); **Крива́ва пра́ця** — тяжка, виснажлива, непосильна праця. *Стояли перед нею* [Мотрею] *давні лихі роки, пригадала вона свою криваву працю* (Мирний, I, 1949, 260); **Криваві́ мозоля́ми добува́ти (зароби́ти** *і т. ін.)* — добувати, заробляти і т. ін. щось важкою, виснажливою працею. *Для того, хто бачив, якими кривавими мозолями він добувається, цукор був не солодкий* (Руд., Остання шабля, 1959, 113); [К р я ж:] *На що плюнув? На що? На те, що кривавими мозолями, серцем зводили на своїй землі?* (Зар., Антеї, 1962, 257).

КРИВА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* крива́влять; *недок.* 1. *неперех.* Виділяти кров, стікати кров'ю. *На лобі в нього кривавила подряпина — від скаутської патериці* (Смолич, Мир.., 1958, 212); *Рука кривавила вже й через хустину* (Вільде, Сестри.., 1958, 366).

2. *перех., нар.-поет.* Бити до крові, завдавати кривавих ран. *Не забути* [Наталі].., *Як батька сивого взяли І шомполами у коморі Кривавили при жінці хворій* (Рильський, Поеми, 1957, 153); * Образно. *1942 року поклав я на могилу Купали скромні квіти. Білорусію тоді кривавили й топтали фашистські орди* (Рильський, III, 1956, 400).

◇ **Крива́вити се́рце** *чиє* (**ду́шу** *чию*) — завдавати комусь тяжких душевних мук, страждань. [Р у ф і н:] *Я не можу ніяким словом вимовити страху, тривоги тої злої, що мов яструб кривавить, мучить, роздирає серце* (Л. Укр., II, 1951, 343); *Кривавить серце кволе мого брата лиха негода, роздавлює його до краю кляте ярмо народу...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 41).

3. *перех.* Те саме, що **закрива́влювати.** — *Руками кривавлю землю, а головою хіба розіб'ю я сей мур?..* (Коб., II, 1956, 104); *Землю б'є* [кінь] *сиру в коліно під собою, Удила піною кривавлячи густою!* (Рильський, II, 1956, 16); *І в неї під пахвою рана Кривавить пов'язку тугу* (Бичко, Вогнище, 1959, 70).

4. *перех., перен.* Забарвлювати в червоний колір. *Хапливо йде сліпої ночі час,— Вже йно шпилі кривавить меркло полумінь* (Стар., Поет. тв., 1958, 186); *Зоря, подібна до жоржини, кривавить рваних хмар кінці...* (Сос., Поезія.., 1961, 15).

КРИВА́ВИТИСЯ, влюся, вишся; *мн.* крива́вляться; *недок.* 1. Виділяти кров, стікати кров'ю; кривавити (у 1 знач.). *Простору нема. Є лиш указані дороги, якими треба йти, хоч би кривавилися ноги* (Хотк., II, 1966, 352); *Від цвяхів на солдатських чоботях кривавляться пальці* (Зеров, Вибр., 1966, 354); *Кривавилась рана.*

◇ **Крива́виться се́рце** *чиє* (**душа́** *чия*) — хтось переживає тяжкі душевні муки, страждає. *І кривавиться серце, читаючи повість вашу, гуцули... повість боротьби вашої* (Хотк., II, 1966, 377); *Її душа кривавилася, мов покалічена* (Коб., II, 1956, 176).

2. Те саме, що **закрива́влюватися.** *Забули люди про той час, коли кривавились тут гори. Шал родової помсти згас!* (Тер., Щедра земля, 1956, 40); *І вдень, і у ночі літіли Разіна човни, кривавились мечі* (Гонч., Вибр., 1959, 237); *Люди заїпили зуби, що вже кривавились від цинги, і мало не заплакали* (Кучер, Голод, 1961, 255).

3. *перен.* Відсвічувати червоним, багряним кольором; червоніти. *Останній їхній* [променів] *пил кривавився на шибках і на кудлатій брові хмарини* (Стельмах, I, 1962, 118); *Листя з туги жовтіє, а деяке з туги кривавиться* (Мал., Думки.., 1959, 16).

КРИВА́ВИЦЯ, і, *ж.* 1. *нар.-поет.* Те саме, що **кров** 1. *Гірка та важка ти, хліборобська доле!.. Дрібними дощами полита, потом та кривавицею примочена!* (Мирний, III, 1954, 66); *Вона мовчки втирає кривавицю з обличчя* (Гончар, Новели, 1954, 9).

◇ **Крива́вицею рида́ти** — дуже сильно, невтішно плакати. *Як його я вже, мороку, Не молила, не прохала, Кривавицею ридала, .. так ні* (Манж., Тв., 1955, 178).

2. *перен.* Щось нажите, здобуте тяжкою працею. *Він підходив до обгорілих снопів, що лежали скрізь по подвір'ю й димились, перевертав їх, оглядав. Ось лежить його праця, його кривавиця, його надія* (Коцюб., I, 1955, 122); [А н д р і й *(один):*] *Ох, не можу ж я далі терпіти, гнутись і вклонятись перед ним* [Бичком], *.. котрий користується моєю кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає!..* (Кроп., I, 1958, 459); *Все димом за вітром пускав* [трудящий люд], *хоч.. то ж була його кривавиця і вже його, а не панове добро* (Головко, II, 1957, 306).

КРИВА́ВНИК, а, *ч., бот., рідко.* Те саме, що **дерев'ій.**

КРИВА́ВО. Присл. до **крива́вий** 3—6. *Кривавo сходило і криваво заходило сонце* (Кобр., Вибр., 1954, 186); *Національний і соціальний гніт.. являли один нестерпний бич, що криваво розив і пригинав людей до землі* (Рильський, III, 1956, 40); *Розпачливо і криваво Сурма грає у Роланда* (Л. Укр., IV, 1954, 140).

КРИ́ВАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Кульгати, шкутильгати. *Криваючи, він випряг коні, повів до воза та наклав перед них сіна* (Стеф., I, 1949, 204).

КРИ́ВДА, и, *ж.* 1. Несправедливий учинок щодо кого-, чого-небудь, несправедливе ставлення до когось, чогось; несправедливість (у 2 знач.). *Його* [І. Франка] *інтересують соціальні й економічні сторони того* [сільського] *життя, гніт, страждання і всяка кривда* (Коцюб., III, 1956, 36); *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько клонив* [суддя] *перед нею голову* (Кобр., Вибр., 1954, 42); [С и л ь в е с т р:] *Смирись, Микито! Скрізь ти кривди бачиш, Які судити ти ще молодий* (Коч., П'єси, 1951, 14); // Образа, ураза. *Не стільки гірка кривда, як сліть налила її очі сльозами* (Н.-Лев., I, 1956, 369); *Не мав* [Іван] *до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром* (Коцюб., II, 1955, 343); *Олена розплакалася.. То не були сльози гіркого жалю чи невиговної кривди* (Вільде, Сестри.., 1958, 9).

◇ **Кри́ву ма́ти** *від кого та без додатка* — бути ображеним, скривдженим кимось; ображатися. — *Надіюся, любий брате, Що не будеш кривди мати* (Фр., XII, 1953, 446); **Кри́ву робити (чини́ти** *і т. ін.)* *кому* — несправедливо поводитися з ким-небудь, ображати когось; кривдити (у 1 знач.); *Лучче* [краще] *кривду терпіти, як кривду чинити* (Номис, 1864, № 2294); — *Ну, чого ти плачеш? — знов почала Настя, ..— чи тобі хто кривду яку робить?* (Л. Укр., III, 1952, 736).

2. Те саме, що **шкода**. *Думаю, що йому не буде кривди, якщо партія дасть йому більшу плату за той час роботи при редакції* (Л. Укр., III, 1952, 693); *Вона.. без кривди домашньому комфорту могла робити ще більші пожертвування* (Кобр., Вибр., 1954, 101); *Яка їм із того кривда, вони не могли сказати* (Март., Тв., 1954, 106).

3. *нар.-поет.* Те саме, що **непра́вда** 1. *Що мусим робити? Нема правди, не виросла; Кривда повивав...* (Шевч., I, 1951, 146); *Земле, моя всеплодющая мати, .. дай.. Ясність думкам — в серце кривди влучать* (Фр., X, 1954, 12); *Ми ростемо у височінь і вшир, І правда наша кривду поборола...* (Рильський, II, 1960, 89); — *Не вчись, дочко, брехать! Кривдою світ пройдеш, та назад не вернешся* (Триг., Вибр., 1959, 95).

КРИ́ВДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. і теп. ч. до **кри́вдити**. [Жандарм:] *Я полюбив отсю бідолаху, Анну, сироту.., скривджену нелюдами-братами* (Фр., IX, 1952, 143); *Навіть гнані, упосліджені і скривджені Пірат, Полкан та Дзвоник відчули в цій новій дівчині лагідну та жалісливу натуру* (Коз., Сальвія, 1959, 30); // **кри́вджено**, *безос. присудк. сл.* *Нащо ж його стільки кривджено, що вже й терпець увірвався чоловікові? І пограбували, і в тюрму закинули, й по етапу тягали* (Гр., II, 1963, 452).

КРИ́ВДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кри́вдити**. *Чуючи себе безсильною запобігти кривдженню селян (се було 1849 року), небагато звертала* [влада] *уваги й на те, коли селяни потурбували свойого кривдника* (Фр., VIII, 1952, 383).

КРИ́ВДИТИ, джу, диш, *недок., перех.* Робити комусь кривду (у 1 знач.). *Козаки його* [пана] *стереглись, як огню, і обходили, бо тяжко їх кривдив* (Вовчок, I, 1955, 41); *З білої сорочки сміялися. Кривдили мене і ранили* (Стеф., I, 1949, 173); *Вони* [бійці] *не кривдили старого, і.. кожний закликав Ференца до свого казанка* (Гончар, III, 1959, 229); // *також без додатка, рідко.* Ображати, обмовляти. *А то люди, як почули, що старостів заслав, стали кривдити, що кульгава та всякі поговірки пустили* (Барв., Опов.., 1902, 295).

КРИ́ВДИТИСЯ, джуся, дишся *і рідко* **КРИВДУВА́ТИСЯ**, у́юся, у́єшся, *недок., на кого, рідко чим і без додатка, розм.* 1. Те саме, що **обража́тися**. *Ви, діду, не кривдуйтесь тим, що ми вас не вибрали* (Сл. Гр.).

2. Жалітися (у 1 знач.), скаржитися. *Комендант* [комендант] *обняв панотця поза шию і кривдувався:* — *Видиш, Ясю, як нас наші газдині малюють?* (Черемш., Вибр., 1960, 238); — *Що сталось? — Знов сусіди? — Не на сусідів сьогодні кривдимось...* (Гончар, Тронка, 1963, 89).

КРИ́ВДНИЙ, а, е. Сповнений кривди (у 1 знач.); несправедливий. *Ми в лихий і кривдний час Все мусили терпіти* (Воскр., З перцем!, 1957, 334); *Миронець нікому не прощав кривдних образ* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 85); // Образливий, прикрий. *Надовго зоставалось на душі тяжке кривдне почуття.. бурлацької безпритульності* (Гончар, Таврія, 1952, 22).

КРИ́ВДНИК, а, ч. Той, хто робить комусь кривду (у 1 знач.). *Гриць Галабура має замість покарання свого кривдника* [графа] *задовольнитися кількадесятьма рінськими* (Фр., VII, 1951, 343); *У нього* [І. Франка].. *люди діляться на два табори: на кривдників.. і покривджених* (Коцюб., III, 1956, 39); *Марко плакав, кидався на кривдників з кулаками* (Ткач, Арена, 1960, 66).

КРИ́ВДНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кри́вдник**. *Перед нею стояла кривдниця, зла розлучниця!* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 135).

КРИ́ВДНО, *присудк. сл.* Про відчуття кимось кривди, досади, жалю. — *Я свого не подарую.. Для мене буде вже надто кривдно..,— говорив Мотуз* (Н.-Лев., IV, 1956, 224); *Бабі було так кривдно. Не дають молочка...* (Коцюб., II, 1955, 272); [Ярослав:] *Іриночко.. Було й тобі, напевно, часом кривдно. Терпів і я твої свавільства злі* (Коч., П'єси, 1951, 87).

КРИВДУВА́ТИСЯ *див.* **кри́вдитися**.

КРИВЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **криви́й** 1, 4, 5. *На одшибі, в кутку кривенький стіл* (Вовчок, VI, 1956, 281); *Так вона до віку, дякуючи братові, зосталася кривенькою* (Мирний, IV, 1955, 73); *Дідусь пошкандибав до кручі (а ноги кривенькі босі)* (Сос., I, 1957, 60).

КРИВЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **криве́нький**. *Побачу я лани, оселі, тини, кривесенькі такі* (Сос., II, 1958, 426).

КРИВИЗНА́, и, *ж.* Те саме, що **кривина́**. *Чим більша кривизна лінзи, тим коротша фокусна віддаль* (Практ. з анат. рослин, 1955, 3).

КРИВИ́Й, а́, е́. 1. Непрямий, вигнутий, покручений. *Блискають шаблі, миготять криві турецькі ятагани* (Н.-Лев., III, 1956, 307); *Криві стежки вились по каменистій спадині* (Коцюб., I, 1955, 392); *Чумацький Шлях простягався у вічність двома велетенськими кривими коліями* (Довж., I, 1958, 307).

Криви́й та́нець — старовинний український веснянй гуртовий танок; коло (див. **ко́ло** 6). — *Беріться у хрещика, у ворона, поведем кривого танця* (Кв.-Осн., II, 1956, 425).

2. *у знач. ім.* **крива́**, во́ї, *ж., мат.* Непряма лінія. *До складу дискримінантної кривої можуть входити обвідна, геометричне місце особливих точок і окремі лінії сім'ї* (Курс. мат. анал., II, 1956, 101).

△ **За́мкнена (за́мкнута) крива́ лі́нія** *див.* **за́мкнений**.

3. *у знач. ім.* **крива́**, во́ї, *ж.* Лінія, якою графічно зображують співвідношення кількісних показників якого-небудь процесу. *Крива виробництва молока невпинно підноситься завдяки зміцненню та удосконаленню кормової бази* (Хліборобство Укр., 11, 1964, 4).

4. Який характеризується несиметричністю; перекошений, викривлений. *Глянув же я на себе в дзеркало, так батечки!..і рот кривий, і щоки позападали* (Стор., I, 1957, 121); *Криві ворота.. неприязно кинулись у вічі й образили Грицькову хазяйливу натуру...* (Мирний, I, 1949, 278); *Я ж такий сумний і ніяковий, і у мене каблуки криві* (Сос., I, 1957, 207).

◇ **Крива́ у́смішка; Криви́й у́сміх** — нещира, вимушена або презирлива усмішка. — *Посватав! узяв добро! — шипіла вона* [Маланка] *з кривим усміхом* (Коцюб., II, 1955, 30); *Кілька кроків він ішов мовчки з тою ж кривою усмішкою, застиглою на губах* (Головко, II, 1957, 518); **Криве́ дзе́ркало**: а) дзеркало, що дає неправильне зображення; б) *(чого)* спотворення чогось; **Криви́й на одне́ о́ко** — сліпий на одне око; одноокий. *За ним їхали Мартин з своїм братом, кривим на одне око* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 283); **Криви́м о́ком диви́тися (поглядя́ти** *і т. ін.)* *на кого — що* — підозріло, з неприязню дивитися на кого-, що-небудь, ставитися до когось, чогось. *На козацьку Україну кривим оком поглядали* (Сл. Гр.); **Криви́й по́гляд** — підозрілий, неприязний погляд. *На криві погляди він волів не зважати* (Жур., Вечір.., 1958, 209).

5. Який має одну ногу пошкоджену або коротшу від другої; кульгавий. *В жалю, в сльозах і зіркім смутку Богиня* [Венера] *сіла в простру будку, На передку сів Купідон; Кобила їх везе кривая* (Котл., I, 1952, 217); *За ним* [хлопчиною] *щосили гнав старий, кривий на одну ногу садівник* (Фр., II, 1950, 101); *Кривий швець приволік двомісний плуг* (Панч, В дорозі, 1959, 31).

6. *перен., розм.* Те саме, що **хи́бний**; неправильний (у 2 знач.), помилковий. *Він тепер соромився.. тієї кривої стежки, якою він думав дійти до щастя* (Мирний, I, 1949, 363); *Згадаймо, браття, кождий крок кривий, всі помилки, що важко промайнули* (Фр., XIII, 1954, 80); *Маркушевському тяжко давалося життя. На кривих манівцях, якими рясніли сорок п'ять прожитих ним років, йому траплялося всього: і удач, і зривів, і раптових поворотів* (Ю. Бедзик, Альма.., 1964, 79).

◇ **Криве́ сло́во:** а) несправедливе, образливе слово; заперечення. [М а р у с я:] *Ні одного кривого слова я від нього не чула* (Стар., Вибр., 1959, 275); б) нещира, лицемірна мова. — *Не по правді скалав ти се, боярине... Бач, сонце.. закрило своє ясне лице, щоб не слухати твоїх кривих слів!* (Фр., VI, 1951, 47).

КРИВИ́НА, и, *ж.* 1. Властивість за знач. **кривий 1**, 4. *Кривина доріжок* [у парку] *повинна бути красива, відповідати певній художній закономірності* (Озелен. колг. села, 1955, 54); *Хребет у дорослої людини має чотири кривини* (Шк. гігієна, 1954, 68).

2. *мат.* Величина, що характеризує ступінь відхилення кривої лінії від прямої. *Просторові лінії називають ще лініями подвійної кривини* (Курс мат. анал., II, 1956, 109); *Кривина поверхні.*

КРИВИ́ТИ, кривлю́, кри́виш; *мн.* кри́влять; *недок., перех.* 1. що. Те саме, що **викривля́ти** 1. *Лице — суре і чорне — тремтить, .. страх його кривить та корчить...* (Мирний, I, 1954, 360); *Дивляться: чоловік криве дерево направляє, а рівне кривить* (Калин, Закарп. казки, 1955, 42).

◇ **Криви́ти гу́би (рота́, уста́):** а) робити гримасу, виражаючи незадоволення, презирство. *Юра.. виструнчується, презирливо кривлячи губи набік* (Смолич, II, 1958, 50); б) ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, з презирством. *Вона ходила змалку на завод і на хліб свій чорний не кривила рот* (Павл., Бистрина, 1959, 205); **Криви́ти душе́ю** *див.* душа́; **Криви́ти очи́ма** — скоса поглядати. *Зсутулюючись він обережно і пильно кривить очима на склянку* (Стельмах, I, 1962, 194).

2. *кого, перен., розм.* Те саме, що **передра́жнювати**; перекривляти. *На Христю — як насіло: не було такого двору, з якого вона, вийшовши, не кривила хазяїв* (Мирний, III, 1954, 42); *Він кидав на дівчат груддям.., кривив їх, висунувши язика* (Вас., I, 1959, 154).

КРИВИ́ТИСЯ, кривлю́ся, кри́вишся; *мн.* кри́вляться; *недок.* 1. Ставати кривим; викривлятися (у 1 знач.), згинатися. *А ти, дубе, кріпись.., Не хились, не кривись* (Рудан., Тв., 1956, 60); // Утрачати симетричний вигляд; схилятися набік, перекошуватися. *Хати старіли, кривилися, .. оселі дірчавіли — осувалися...* (Мирний, IV, 1955, 241); *Валя підвелася.. Плечі її трохи кривилися* (Епік, Тв., 1958, 380).

2. *перен.* Робити гримаси, виражаючи незадоволення, презирство, а також від болю тощо. *Тітка кривилась і потиху нарікала на «здармоїдів»* (Фр., VI, 1951, 269); *Юзя не кривилась, не хлипала по-дитячому* (Л. Укр., III, 1952, 658); *Начальник стояв ззаду, морщився, кривився, шморгав носом, затуляючись хусточкою* (Вас., I, 1959, 204); *Кривилася теща, подаючи до столу чужі миски та полумиски* (Збан., Сеспель, 1961, 405); *Вікторія кривилася, але терпляче переносила біль* (Хижняк, Тамара, 1959, 221).

3. *з кого, над ким.* Те саме, що **передра́жнювати**; перекривляти. *Балабуха.. мав таку природню міну в устах, неначе кривився з кого, закопливши спідню губу* (П.-Лев., III, 1956, 15); *Смішно ж було дивитися.. на Остапа: так часто кривиться.. хлопець над своїм дужим товаришем* (Мирний, IV, 1955, 30).

КРИВИ́Ч *див.* **кривичі́**.

КРИВИ́ЧІ, і́в, *мн. (одн.* **кри́вич,** а, *ч.).* Давнє східнослов'янське плем'я, що жило у верхів'ях Дніпра, Західної Двіни та Волги. *У поході 907 р. брали участь словени, кривичі, древляни, радимичі, поляни, сіверяни і в'ятичі, тобто всі ті слов'янські племена, які на той час були підвладні Олегові* (Париси стар. іст. УРСР, 1957, 538).

КРИВИ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Ставати кривим (у 1, 4, 5 знач.).

КРИВЛЯ́КА, и, *ч. і ж., зневажл.* Той, хто кривляється. *З виляском, з тюканням застрибала довкола кривляки вдоволена дітвора* (Гончар, Таврія, 1952, 282).

КРИВЛЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кривля́тися.** *У мистецтві, відзначив якось Ленін, найцікавіше й найцінніше — це правдиве відображення того, як художник почуває, а нещирість і кривляння одразу впадають у вічі* (Літ. Укр., 19.IV 1962, 1).

КРИВЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.* Робити гримаси, неприродно вигинатися, звиватися. *Серед натовпу дітлашні кривлявся у вивернутому кожусі босий, простоволосий олешківський юродивець* (Гончар, Таврія, 1952, 282); *Соломко враз перестав кривлятися, грізно глянув на своїх хлопців і очима показав на домкрат* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 155); // *перен.* Неприродно, непросто триматися; маніритися.

КРИ́ВО. Присл. до **кривий** 1, 4, 6.— *Ну, то вмивайся скоріш. — Н-не хочеться, криво потягаючись, так само протягла Юзя* (Л. Укр., III, 1952, 659); *Вдався Улас до сільського господарства зовсім непридатним. Заставлять його сіно на гарбу класти, накладе так, що тут же й розсунеться; ..кілок у тин заб'є — обов'язково криво* (Тют., Вир, 1964, 48).

◇ **Кри́во диви́тися** *на кого — що:* а) дивитися на кого-, що-небудь з підозрою, неприязно; б) ставитися з недовірою, неприязню до когось, чогось. *Більшість духовенства дивилася все криво на всякі.. прояви свободнішої думки* (Фр., XVI, 1955, 36); [Н а з а р П е т р о в и ч:] *То-то директор на мене криво дивиться. Еге ж. Прискіпався на виробничій нараді* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 65); **Кри́во всміха́тися (всміхну́тися, посміха́тися, посміхну́тися** *і т. ін.):* а) усміхатися нещиро. — *Мені подушок не треба,— криво посміхнувся постоялець, мовби виправдуючись* (Гончар, II, 1959, 158); б) усміхатися глузливо, неприязно. *Далекий гомін долітає до Хоми. Певно, біжать рятувати. Хома осміхається криво* (Коцюб., II, 1955, 65); — *Звісно, зараз перед моїми вікнами марсельєзу заспівають* [робітники],— *криво посміхнувся граф* (Стельмах, I, 1962, 618); **Кри́во свідчи́ти** — казати неправду, виступаючи свідком. — *Чоловік може творити різні гріхи ,.. він може.. брехати, криво свідчити, красти, вбивати, але гріх перелюбства такий великий, що його творити одному не під силу* (Загреб., Диво, 1968, 482).

КРИВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кривий** у 1 знач., напр.: к р и в о д з ь о́ б и й, к р и в о к л у́ б и й, к р и в о л а́ п и й, к р и в о п л е́ ч и й.

КРИВОБО́КИЙ, а, е. Який має викривлений бік, викривлену постать. — *Ні, мамо, не така краса мені снилась, як в тих погиньких дочок пашів! Одна*

губата, друга кирпата, третя чорна, інша кривобока,— сказав Саїб (Н.-Лев., IV, 1956, 19); *Кривобокий скрипаль щось пиляє на скрипці* (Кол., На фронті.., 1959, 143); // Викривлений, перекошений на один бік (про оселю тощо). *А доведеться одиноким В холодній хаті кривобокій Або під тином простягтись* (Шевч., II, 1953, 361); *Євген повернув до своєї кривобокої оселі* (Стельмах, I, 1962, 217).

КРИВОБО́КІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **кривобо́кий**.

КРИВОВ'ЯЗИЙ, а, е. Який має викривлені в'язи, шию.

КРИВОДУ́ШИТИ, шу, шиш, *недок., рідко.* Бути нещирим; лицемірити. — *Хіба ж не в них, не в оцих руках,— думає вона,— вся сила й багатство трудової людини, яка добуває ними не тільки свій хліб, а ще й можливість ні перед ким не запобігати, не криводушити* (Гончар, Тронка.., 1963, 269).

КРИВОДУ́ШНИЙ, а, е. Який кривить душею; нещирий, лицемірний, підступний. *Був цей гетьман хитрий, криводушний* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 248); // Власт. нещирій людині. *Наслухався* [Нестір] *всього — щирого і криводушного, справедливого і хибкого* (Вол., Озеро.., 1959, 77).

КРИВОДУ́ШНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **криводу́шний**. *Радянська школа.. розвиває в них* [юнаків і дівчат] *відразу до криводушності, обману й кар'єризму, любов до правди, чесності, щирості* (Літ. Укр., 6.IV 1962, 4).

КРИВОЛІНІЙНИЙ, а, е, *спец.* Який становить криву лінію. *Траєкторія руху тіла може бути прямолінійною і криволінійною* (Курс фізики, I, 1957, 14); *Основне призначення фрезерних верстатів —обробляти деталі з криволінійним контуром* (Стол.-буд справа, 1957, 144); // Утворюваний кривою лінією. *Криволінійна поверхня.*

△ **Криволінійний рух** — рух, що здійснюється по кривій; непрямолінійний рух. *Всякий криволінійний рух є складним рухом* (Курс фізики, II, 1956, 5).

КРИВОЛІНІЙНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **криволінійний**.

КРИВОНІ́ЖКА, и, *ч. і ж., розм.* Кривонога людина.

КРИВОНІ́С, но́са, *ч.* 1. *розм.* Кривоноса людина. *Хоч кривоніс, аби бог приніс* (Номис, 1864, № 8933).

2. Невеличкий лісовий птах родини в'юркових із сильно загнутим на кінці дзьобом. *Всі птахи мостять гніздо і виводять діток навесні, а кривоніс зимою!* (Коп., Як вони.., 1961, 111).

КРИВОНО́ГИЙ, а, е. 1. Який має криві ноги. [1 - й в а р т о в и й:] *Жінки.. не вбережеш, .. будь ти хоч богом олімпським, мов кривоногий Гефест!* (Л. Укр., II, 1951, 322); *Раптом із саду маленьке кривоноге цуценя вибігло* (Головко, I, 1957, 109); // *у знач. ім.* **кривоно́гий**, гого, *ч.*; **кривоно́га**, гої, *ж.* Про людину з такими ногами. *Була тут* [у пеклі] *шляхта і міщани.. Були багаті і убогі, Прямі були і кривоногі* (Котл., I, 1952, 138).

2. *рідко.* Те саме, що **крив**и́**й** 5; кульгавий. *Як на каліку кривоногого, іде він* [дід] *досить скоро і безпечно* (Фр., VIII, 1952, 307).

КРИВОНО́СИЙ, а, е. Який має кривий ніс. — *Де ваш син? — грізно гаркнув.. кривоносий жандарм* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386); *В хату увійшов.. кривоносий дядько* (Стельмах, II, 1962, 401).

КРИВОПРИСЯ́ГА, и, *ж.* Фальшива, лицемірна присяга. *Смоляк каявся в тому, що кривоприсягою та обманом він обдер, мов липу, свою рідну сестру* (Козл., Ю. Крук, 1957, 410); *Ільчиха боїться кривоприсяги, як смерті. Фальшива присяга, кажуть, аж до третього коліна карає* (Вільде, Сестри.., 1958, 85).

КРИВОПРИСЯ́ЖНИЙ, а, е. Який фальшиво присягав; лицемірний. *Невже зрадив хан? Кривоприсяжний пес!* (Кач., Вибр., 1953, 149).

КРИВОПРИСЯ́ЖНИК, а, *ч.* Той, хто фальшиво присягав; лицемір, ошуканець. *На згадку людям прийшов старий шабай.. Кривоприсяжник, манісвіт* (Горд., Дівчина.., 1954, 105).

КРИВОП'ЯТИЙ, а, е. Який має криві п'яти. *Ти хвалився, мій миленький,.. А у тебе ніс, як кушка, та ще кривоп'ятий* (Коломийки, 1969, 103).

КРИВОРО́ТИЙ, а, е. Який має кривий рот. *Баба бридка, криворота.. їх стала окликать* (Котл., I, 1952, 147).

КРИВОРУ́КИЙ, а, е. Який має криві руки. — *Геть.., криворукий! — крикнула вона* (Епік, Тв., 1958, 293); — *Ти.. такий, що й криворуким воювати будеш..,— говорив.. безногий інвалід* (Іщук, Вербівчани, 1961, 427).

КРИВОСЛО́ВИТИ, влю, виш; *мн.* кривосло́влять; *недок., кому, розм., рідко.* Образливо комусь заперечувати. *Невістка.. не поспішає свекрусі кривословити* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 260).

КРИВОТЛУМА́ЧЕННЯ, я, *с., рідко.* Неправильне пояснення, міркування; перекручення. *Високе патріотичне звучання «Слова»* [поеми М. Рильського «Слово про рідну матір»] *не давало ніяких підстав для кривотлумачення* (Криж., М. Рильський, 1960, 88).

КРИВОШИ́П, а, *ч., техн.* Частина шарнірного механізму для перетворення обертального руху в поступальний і навпаки. *Діафрагма насоса приводиться в дію важелем з кривошипом* (Механ. і електриф.., 1953, 113); *Шатунні шийки разом з щоками.. утворюють кривошипи, кількість яких відповідає числу циліндрів двигуна* (Автомоб., 1957, 39).

КРИВОШИ́ПНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **кривоши́п**. *Кривошипний механізм.*

КРИВОШИ́Я, ї, *ч. і ж.* 1. *розм.* Людина з кривою шиєю.

2. *мед.* Неправильне положення голови внаслідок захворювання шийних хребців, м'язів і т. ін.

КРИВУВА́ТИЙ, а, е. Трохи, злегка кривий (у 1, 4, 5 знач.). *А який воїн з Микули? Він сам позирав на себе й дивувався — ноги довгі, кривуваті* (Скл., Святослав, 1959, 339); *Старий Глущук кривуватими ногами впирався в колоди й штовхав пліт уперед* (Чорн., Потік.., 1956, 6).

КРИВУ́ЛИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **крив**у́**ля** 1. *Він сидів на камені, де плай робить кривулину* (Скл., Карпати, II, 1954, 201); *Зірке око* [Антона] *враз помітило кривулину на Омеляновій ріллі* (Минко, Вибр., 1952, 298).

КРИВУ́ЛЯ, і, *ж., розм.* 1. Непряма, покручена лінія; звивина, закрут. *Ішов* [хлопчик].. *дорогою, що робила кривулі* (Калин, Закарп. казки, 1955, 93).

2. *у знач. присл.* **крив**у́**лями**. Зигзагами (у 2 знач.). *Майже з-під ніг зірвався бекас і кривулями помчав над водою до берега* (Коп., Як вони.., 1948, 15).

3. *зневажл.* Про криву, кульгаву людину. *Так вона* [Галя].. *зосталася кривенькою. Василь часто підіймав її на глузд, звучи «кривулею»* (Мирний, IV, 1955, 73); // *перев. мн.* Про криві ноги, руки.

4. *ірон.* Незграбно написана літера. *Я думав про грамоту так колись: «..Стулиш ту кривулю, виходить слово»* (Барв., Опов.., 1902, 403); *Катерина засиділася біля столу, що на ньому лежали шматки паперу з Антоновими кривулями* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 230).

КРИВУЛЯ́СТИЙ, а, е, *розм.* Нерівний, покручений, звивистий. *Кілька.. хаток-фанз.. приліпилось до гори, понад якою простягся кривулястий вузенький шлях...* (Досв., Гюлле, 1961, 156); *Шляхом понад*

кривулястою річкою їхало шестеро озброєних вершників (Ле, Наливайко, 1957, 7).

КРИВУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., розм.* 1. Іти, їхати і т. ін., раз у раз відхиляючись від прямого шляху. *Здалеку п'яний ледар кривуляє по степу* (Тич., I, 1957, 172); *За вибалком машина почала кривуляти, як п'яна,— ми думаємо, що куля вдарила в механізм* (Ю. Янов., I, 1954, 65).

2. Пролягати кривою, зигзагоподібною лінією (про шлях, річку тощо); звиватися. *Дорога кривуляла в густому сосновому лісі* (Коп., Як вони.., 1961, 71); *Широка, втоптана стежка кривуляла, кидалася то ліворуч, то праворуч, вигиналася дугою до лісу* (Мушк., День.., 1967, 44).

3. *рідко.* Те саме, що **кульга́ти** 1; шкутильгати. *Безногий і шов, кривуляв* (Чуб., V, 1874, 65).

КРИВУ́ЛЬКА, и, *ж.* 1. Змеш. до **крив**у́**ля** 1, 3, 4,—*Ти* [їжак] *своїми кривульками перебіжиш мене?— сміявся Заєць* (Фр., IV, 1950, 64); *Перед Бунчуком лежала купа дрібно списаних кривульками листків з учнівських зошитів* (Зар., На.. світі, 1967, 199).

2. *у знач. присл.* **крив**у́**лькою**. Зигзагом (у 2 знач.). *Візок усе котився вузькою, нев'їждженою дорогою, що бігла кривулькою поміж озиминою до села* (Коцюб., I, 1955, 308).

КРИВУЛЬКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Трохи кривий (у 1, 4, 5 знач.), покручений; звивистий. *На підлозі сльози всіх парасоль пливли кривульковатими, брудними струмочками* (Вільде, Повпол. діти, 1960, 236).

КРИВУЛЬЧА́СТИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **кривуля́стий**. *Знову ж — криниця, журавель і кривульчаста дорога* (Мик., II, 1957, 18); *Тараса нема.. «Загинув від руки... німецько-фашистських...»,— лізли в очі кривульчасті рядочки з листа* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 8).

КРИ́ГА, и, *ж.* 1. Те саме, що **лід**. *Ставок під кригою в неволі І ополонка — воду брать...* (Шевч., I, 1951, 42); *Морозом тріскучим зціпило тебе, У кригу важку окувало* (Фр., XIII, 1954, 173); *Швидка течія невпинно мчала під кригою* (Шиян, Баланда, 1957, 18); * Образно. *Крига ніяковості була розтоплена привітною усмішкою гостя* (Рибак, Час.., 1960, 842); * У порівн. *Рогніда усміхнулася, але її усміх був справді холодний, наче крига* (Оп., Іду.., 1958, 161).

◇ **Кри́га скре́сла**: а) водоймища, річки тощо звільнилися від криги (весною); наступила весна. *Скоро оце скресла крига, .. вже Катря веснянки заспівала* (Вовчок, I, 1955, 182); б) почалося, настало щось довгоочікуване, сподіване. *На спеціальному засіданні комісії з топоніміки й ономастики УРСР.. було ухвалено створити до 50-ї річниці Жовтневої революції її довідник, який включатиме всі назви населених пунктів УРСР.. Це свідчить про те, що нарешті крига скресла* (Літ. газ., 15.V 1961, 3); **Кри́ги се́ред зими́ не ви́просиш** *у кого* — про дуже скупу людину. *В отих кугуток хутірських.. і криги серед зими не випросиш!* (Гончар, II, 1959, 159); **Кри́гою бра́тися (взя́тися)** — замерзати, покриватися кригою (про водоймища, річки тощо). *В потоці вода бралася кригою* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197); **Пече́ної кри́ги бажа́ти (забажа́ти, хоті́ти** *і т. ін.)* — мати примхливе або неможливе для здійснення бажання.

2. Те саме, що **крижи́на**. *Криги здорові пливуть звідусюди* (Коцюб., I, 1955, 430); *Бричку нашу треба було.. з осторогою перевезти.. по кригах* (Барв., Опов.., 1902, 27).

3. *збірн.* Битий лід скреслих водоймищ, річок і т. ін.; крижини. *І Нева Тихесенько кудась* [кудись] *несла Тоненьку кригу попід мостом* (Шевч., II, 1963, 411); *На річці скрегоче крига* (Коцюб., II, 1955, 260); *Розбила щука лід у ріках, і крига пливла в море* (Довж., I, 1958, 173); *Потовчена снарядами крижка крига треться об береги!* (Гончар, III, 1959, 285).

КРИ́ГНАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Стогнати, кректати (у 1 знач.). *Старий дід кригнав* (Сл. Гр.).

КРИ́ГНУТИ, ну, неш, *недок., діал.* Мерзнути, замерзати. — *Маєш три сини, як соколи, а сама в холодній хаті кригнеш?* (Вас., Вибр., 1954, 16).

КРИГОЛА́М, а, *ч.* Потужне судно, що, ламаючи кригу, прокладає шлях іншим суднам у замерзлому морі, річці тощо. *Потужний криголам.. швидко просувався через кригу* (Трубл., I, 1955, 497); *Ведуть на північ моряки могутні криголами* (Забіла, У.. світ, 1960, 106); —*Ми примусимо атом .. пухати криголами і поїзди* (Рибак, Час.., 1960, 224); Атомний криголам «Ленін».

КРИГОЛА́МНИЙ, а, е. Прикм. до **криголам**. *Криголамний флот;* // Який є криголамом. *Криголамному пароплавові «Седову» вдалося підійти крізь кригу до маленького острівця Домашнього* (Трубл., I, 1955, 334).

КРИГОПЛА́В, у, *ч., рідко.* Те саме, що **льодохід**. * У порівн. *Темна лють образи і обурення впала на Созона бурхливим весняним кригоплавом* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 84).

КРИГОРІ́З, а, *ч.* Тригранний бик, що захищає міст або греблю від ударів крижин під час льодоходу. *На ріці, проти міста, семеро теслярів спішно лагодили кригоріз* (Горький, Опов., перекл. Хуторяна, 1948, 230).

КРИГОРІ́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **кригоріз**. *Кригорізна частина мостового бика;* // Признач. для різання криги. *Кригорізна машина.*

КРИГОРУ́Б, а, *ч.* 1. Робітник, що заготовляє або розбиває кригу. *Біля кригорубів зібралося чимало дітвори* (Шиян, Вибр., 1947, 212).

2. Сокирка, якою користуються альпіністи для вирубування східців у кризі під час підіймання на гору.

КРИГОХІ́Д, хо́ду, *ч., рідко.* Те саме, що **льодохід**. *Могутня картина весняного кригоходу, як хмелем, апоїла Яреська* (Гончар, Таврія.., 1957, 490).

КРИЖ, а, *ч., заст.* 1. Хрест. *Ой виступила матір божа, На крижеві стала* (Чуб., I, 1872, 161).

◇ **Лежа́ти (лягти́, па́дати, впа́сти** *і т. ін.)* **кріжем** — лежати, падати лицем до землі, розкинувши руки. *Оксана в дверях: «Вбили! вбили!» Та й пада крижем* (Шевч., I, 1963, 92); *Лежала* [Юзя] *крижем на голій підлозі* (Л. Укр., III, 1952, 657).

2. Хрестоподібна ручка (звичайно меча). *Зняв* [Добриня] *з голови шолом, поклав руку на криж меча* (Скл., Святослав, 1959, 268).

КРИЖА́К[1], а́, *ч., діал.* Крижень. *Ви* [О. Вишня] *на вечірнім перельоті — Гроза чирків і крижаків, Ви — приклад всім нам у роботі* (Рильський, III, 1961, 92); *На ранок на плесі зблизька Побачив я.. Звичайні наші поліські Кижні, руді крижаки* (Дор., Літа.., 1957, 44).

КРИЖА́К[2], *б. ч., іст., заст.* Хрестоносець.

КРИЖА́НИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **кри́га**. *Мережає на шибках крижану тканку мороз* (Вас., II, 1959, 571); *З піддашка густо звисають крижані бурульки* (Стельмах, I, 1962, 89); // Зробл. із криги. *Крижана хижа.*

2. Пронизливо-холодний; холодний, як лід. *Погода.. стоїть мінлива, .. то вітер подме крижаний, то пролетить сніжок* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Не висушать тебе* [джерело] *пекучі літа дні, І вітху нестимуть потоки крижані Волам, що йшли з марудним ралом, Отарам кіз і вівцям* (Зеров, Вибр., 1966, 279); * Образно. [Багатий брат:] *Як страшно тут! Гаряча кров Стає у жилах крижаною* (Олесь, Вибр., 1958, 451).

3. *перен.* Який призводить до заціпеніння; ворожо-холодний, холодно-зневажливий. [Сохá *(звертається до всіх крижаним голосом):*] *Ну, ну, давайте. Хто мені питання ставить?..* (Корн., II, 1955, 325); *Віра дивилася прямим колючим крижаним поглядом, і очі їй були*

примружені (Грим., Син.., 1950, 225); *З.. крижаною чемністю промовив* [Каргат]: — *Ви повинні.. ліквідувати оцей бруд* (Шовк., Інженери, 1956, 45); // Надмірно байдужий, холодно-спокійний. *Крижаний спокій охопив Настю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 254).

КРИЖАНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Те саме, що **замерза́ти** 1, 3. *Голова молодиці нерухомо лежала на підігнутім лікті, і тільки сніжинки, набиваючись під повіки, ворушили її довгі вії, на яких крижаніла сльоза* (Стельмах, I, 1962, 644); *На льоту вороні крижаніли, додолу каменем падали* (Збан., Сеспель, 1961, 235); // Дубіти, костеніти (у 1 знач.). *Мертвіла приморожена щока, терпли, крижаніючи, руки* (Ле, Право.., 1957, 189).

◇ **Кров крижані́є (крижаніла) в жи́лах** — те саме, що **Кров засти́гає (засти́гла, холо́не, захолола) в жи́лах** *(див.* **жи́ла**[1] 1*)*.

КРИЖА́НО. Присл. до **крижани́й** 2, 3. *Старий зляканся, глибоко, крижано поповз йому в серце страх* (Ю. Янов., I, 1954, 111).

КРИЖА́СТИЙ, а, е. Широкий у плечах і крижах (у 1 знач.); кремезний (у 1 знач.), дебелий (у 1 знач.). — *У Петра Лукича нова наймичка.., крижаста така...* (Мирний, III, 1954, 86); *Федір Прохорович — середній на зріст, втоптаний, крижастий* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 24); *В хату швидко заходить огрядна крижаста дівка* (Вирган, В розп. літа, 1959, 294); // *перен.* Кристалічний (про дерево). *Внизу, в затишку, серед високих яворів та присадкуватих крижастих яблунь, виглядає своїми будівлями Шевченківка* (Крот., Сини.., 1948, 49).

КРИЖА́ЦЬКИЙ, а, е, *іст., заст.* Прикм. до **крижа́к**[2]. *Круг воза йшли робітники, .. хто з бляшанкою, хто з блискучою.. машинкою — «інжектором», котру можна було б сміливо вважати за меч з часів крижацьких походів* (Коцюб., I, 1955, 225).

КРИЖЕНЯ́, я́ти, *с.* Пташа крижня. *Закахкало спросоння криженя...* (Вишня, II, 1956, 117).

КРИ́ЖЕНЬ, жня, *ч.* Велика дика качка. *Чи крижні то були, чи то були чирята, Про те нам байдуже* (Греб., I, 1957, 73); *Крижень на плесі тривожно кахнув* (Досв., Вибр., 1959, 411); *Крижень — досить великий птах, має цінне м'ясо і тому являє собою бажану здобич для мисливця* (Корисні птахи.., 1950, 15).

КРИЖИ́НА, и, *ж.* Крижана брила. *Серед крижин, що море вкривали, з'явилося судно* (Трубл., I, 1955, 142); *Над рікою лунав тріск і гук — одна якась крижина обривається від берега, летить на інші, .. розколюється* (Скл., Святослав, 1959, 87); * У порівн. *Був він* [саркофаг] *холодний, важкий, мов крижина з північного моря* (Л. Укр., I, 1951, 425); // Шматок криги (у 1 знач.). *Грицько присів, знайшов крижину й кинувся.. навперейми собаці* (Вас., I, 1959, 163); * Образно. *Ти кажеш — у тебе крижина В грудях замість серця лежить* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 292); * У порівн. *З того моменту, як вона побачила їх разом, кров захолола в її жилах, серце стало крижиною і холодне...б'ється в грудях* (Коцюб., I, 1955, 268).

КРИЖИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **кри́жень**. *Як перельоту я жадібно дожидав — І табунців чирят, і зграй тяжких крижиних..!* (Рильський, III, 1961, 186).

КРИЖИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **крижи́на**. *Де-не-де, ховаючись у воді, пливли за течією по ковбані крижинки* (Досв., Вибр., 1959, 285); * Образно. *В її душі розтанула остання крижинка сумніву* (Збан., Сеспель, 1961, 176); * У порівн. *Холодні очі сковзнули по всьому, наче крижинки* (Коцюб., II, 1955, 412).

КРИ́ЖІ, ів, *мн.* 1. Нижня частина спини; поперек. *Взяв дід бабу за крижі Та поводив по хижі* (Чуб., V, 1874, 1136); *Калинович.. пробував устати, але почув біль у крижах і йойкнув* (Фр., VI, 1951, 351); *В крижах пече, ніби колесом його* [Павла Максимовича] *переїхали, розтрощивши хребет* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 62).

2. Задня частина тулуба тварини (звичайно коня). *Та тут Галену* [кобилу] *як упереза батіг по крижах, то на ній аж шкіра стряслася* (Март., Тв., 1954, 44); *Селянин, хльоскаючи його* [коня] *по гладких крижах віжками, звертав на дорогу* (Панч, I, 1956, 371).

3. *анат.* Трикутна кістка, що утворилася внаслідок зростання між собою п'яти хребців і з'єднує тазові кістки з хребтом. *Крижові хребці зростаються в одну масивну кістку — крижі* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 33).

КРИЖІ́ВНИЦЯ[1], і, *ж., бот. (Crucianella L.).* Трав'яниста рослина родини хрестоцвітих; хрестовниця.

КРИЖІ́ВНИЦЯ[2], і, *ж.* Дошка або брус, що з'єднує вгорі полудрабки воза. *Біля двору, торохтячи, проїхав драбиняк. Економський фурман Євген Колосюк стишує загнуздані коні, щось гукає Христині та озирається, швиденько вискакує на віз, вмощується на крижівницю* (Стельмах, I, 1962, 520); *Ззаду на возі, коло самої крижівниці, сидів запорошений.. чоловік* (Іщук, Вербівчани, 1961, 336).

КРИЖКА, и, *ж.* Зменш. до **кри́га** 2. *Малі Семченята.. задубілими пальцями витягали тонку крижку, гризли зубами і бухикали* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 197).

КРИЖМА, и, *ж., діал.* Крижмо. *Присяжний громадський Янцьо Кшесінський кликав старого Федора Орфенюка в куми, бо сподівався багацької крижми* (Черемш., Тв., 1960, 233).

КРИЖМО, а, *с., етн.* 1. Біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення.

2. Полотно або інша тканина як подарунок новонародженому від хрещеної матері. *Кума здріже полотна на крижмо* (Сл. Гр.); *Запрошуються кум і кума.. Куми приносить крижмо (полотно на пелюшки), а кум — напої* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 97).

КРИЖО́ВИЙ, а, е, *заст.* Хрестоподібний.

Крижо́ва доро́га — перехресна дорога; **Крижо́ва це́рква** — церква, побудована у вигляді хреста. *Церква крижова б то зветься, а замість притворів — піддашки на товстих мурованих стовпах* (Свидн., Люборацькі, 1955, 18).

КРИЖОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **кри́жі**. *Хребет* [кроля] *поділяється на п'ять відділів: шийний, грудний, поперековий, крижовий і хвостовий* (Зоол., 1957, 136); *Крижовий біль; Крижовий хребець.*

КРИ́ЗА, и, *ж.* 1. Різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища. *Ваша справа ще молода, а вже мусила різні кризи перебувати* (Л. Укр., V, 1955, 59); *Лист до Проскурових не тільки не послабив кризи, а ще більше її ускладнив* (Ле, Право.., 1957, 232); *В лекціях і диспутах точаться дискусії фахівців театральної справи про кризу театру* (Еллан, II, 1958, 171).

◇ **Душе́вна кри́за** — гостре невдоволення собою, своєю діяльністю. *Письменник* [М. Коцюбинський] *залишає Тиховича в стані душевної кризи, після якої мусить настати остаточний розрив з старими ілюзіями* (Іст. укр. літ., I, 1954, 612).

2. В економіці капіталістичного суспільства — періодичне перевиробництво товарів, що призводить до різкого загострення всіх суперечностей економіки країни: до скорочення виробництва, розладу кредитних і грошових відносин, банкрутства фірм, масового безробіття і зубожіння трудящих мас. — *Криза, що почалась минулого року в капіталістичних країнах, .. припинила роботу чи не всіх отих «кращих» лабораторіях* (Шовк., Інженери, 1956, 132); *Не стало панів, зникла криза, пропало безробіття* (Коал., Сонце.., 1957, 82); *Господарча криза; Промислова криза.*

3. *меД.* Переломний момент під час хвороби, після якого стан хворого відразу поліпшується або погіршується: характеризується відповідно раптовим зниженням або підвищенням температури тіла. *Чотирнадцятий день минув передучора від часу, як моя мати лягла в постіль.., криза минула щасливо* (Коб., III, 1956, 206); *Перед світанком у хворого відбулася криза, йому стало легше* (Шиян, Баланда, 1957, 72).

4. Гостра нестача чого-небудь. *Паливна криза.*

◆ **Ідéйна кри́за** — знецінення ідей, що склалися в певному суспільному середовищі, політичній течії тощо, яке супроводжується ідейним розладом серед колишніх однодумців, хитаннями, пошуками нових ідей і т. ін.; **Політи́чна кри́за** — політичне становище, яке характеризується різким загостренням класової боротьби трудящих проти панівної експлуататорської верхівки й неспроможністю останньої керувати суспільством. *Всяка революція (на відміну від реформи) сама по собі означає кризу і дуже глибоку кризу, як політичну, так і економічну* (Ленін, 30, 1951, 309); **Урядо́ва кри́за** — у буржуазних країнах — зміна уряду в зв'язку з утратою підтримки з боку парламенту.

КРИ́ЗИСНИЙ, а, е. Те саме, що **кри́зовий.**

КРИЗОВИЙ, а, е. Стос. до кризи (у 1—3 знач.). *Кризове становище; Кризові явища в економіці; Кризовий стан хвороби.*

КРИ́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **за́хисток;** схованка. *Схиблений удар — і життю борця грозила велика небезпека, коли* [б] *йому не вдалось.. сховатись у безпечну криївку і добути меча* (Фр., VI, 1951, 9); *З галасом.. та свистом вони* [діти] *повискакували з своїх криївок і обпали Параскицу* (Коцюб., I, 1955, 272); // Місце таємного зберігання чогось або перебування когось; потайник, сховок. *Вислідив я ту криївку. Де мій батько скарб сховав* (Фр., XII, 1953, 45); *Хлопці.. готувалися якнайшвидше повзти до своєї постійної криївки: німецького складу* (Ю. Янов., II, 1954, 43).

КРИК, у, *ч.* 1. Сильний різкий звук голосу; зойк. *Там* [у пеклі] *чутні жалобні крики, Там мука грішним не мала* (Котл., I, 1952, 134); *Йому важко було слухати дитячий крик, важко було дивитись на гармидер в хаті* (Н.-Лев., VI, 1966, 387); *Від жіночого крику задрижала корчма* (Хотк., II, 1966, 200); // Вигук (у 1 знач.), вигуки. *В цирку здіймається крик обурення всуміш з оплесками* (Л. Укр., II, 1951, 529); *Один із старшин узяв булаву і підніс її Кирдязі.. Радісний крик розлігся по всій юрбі: — Слава!* (Довж., I, 1958, 234); // Поклик. *Трембіта звучала, і чувся призивний крик легінів: «Ігі-і-і-а-а-а!..»* (Хотк., II, 1966, 102); // Гамір, галас. *А раби тими шляхами Без гвалту і крику Позіходяться докупи* (Шевч., II, 1953, 292); *На базарі стояв крик, лемент* (Мирний, I, 1954, 318); // Гвалт, лемент. *До школи під'їхали вантажні машини з солдатами. З сьомого класу чувся крик* (Довж., I, 1958, 297); // Про різкі звуки тварин, птахів. *Кололи свиней, і несамовитий крик їх розносився по всьому селу* (Мирний, I, 1949, 299); *Часом з.. озера долітав крик лебедя* (Довж., I, 1958, 226).

◇ **Вели́кий крик за мали́й пшик** — багато галасу даремно. — *Ти не хихикай, розуме недоспілий, бо покладу на санки і в повіт завезу! — Великий крик за малий пшик! — ображено заметались вузькі, присмоктані уста. — За що мені така спіпанина? — Не каліч дерево!* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 225); **Горлови́й (горта́нний) крик** *див.* **горта́нний; До кри́ку** — дуже боляче. *Стиснулось серце до крику...* (Сос., I, 1957, 186); **Захо́дитися (зайти́ся) кри́ком** *див.* **захо́дитися** [2]; **Крик застря́в (застря́в) у го́рлі (гру́дях)** *див.* **застря́вати; Кри́ком ду́ба не зама́єш** — не допоможе крик, галас у важливій справі.— *Криком дуба не зламаєш .. і мене своїм горлом не злякаєш! — говорить Прутик* (Ков., Світ.., 1960, 83); **Кри́ком крича́ти** — сильно кричати (від болю, з розпуки тощо). *У грудях йому горить, криком кричить дитячий розпач* (Вас., II, 1959, 9); — *Що це, справді, чи я вам наймит, чи що..? — вже криком кричить Яків* (Григ., Вибр., 1959, 135); **У крик** — почати кричати. *Тоді вона* [пані] *в крик. Назбігалися люди* (Вовчок, I, 1955, 136); *Тільки ніч — дитина в плач, у крик і аж синіє* (Гончар, Тронка, 1963, 303).

2. *перев. у сполуч. зі сл. серце, душа, перен.* Про щось відчаю, сильного душевного переживання.— *Ой, нема вже мого Василька, нема моєї дитини! — заголосила Олена. Той крик серця.. луною розлігся в серці Якима.* (Коцюб., I, 1955, 84); * У порівн. *Шевченківське пророче визначення «і чужого научайтесь й свого не цурайтесь».. прорвалося, мов крик душі, через грати і кайдани темної царської ночі* (Мал., Думки.., 1959, 9).

3. *розм.* Різка суперечка; сварка, лайка.— *Годі вже тобі! Ще мало того крику,— спиняла мати Карпа* (Н.-Лев., II, 1956, 271); — *Та не кричи бо,— гамували його десятники,— криком нічого не вдієш* (Коцюб., I, 1955, 213); *Цареві блазні і кати.. Хотіли вирвати язик, Хотіли ноги поламати, Топтали* [рідну мову] *під шалений крик* (Рильський, III, 1961, 302).

◇ **Крик зчини́ти (зчини́ти, підійма́ти, підня́ти** і *т. ін.)* — починати голосно, крикливо дорікати комусь, сваритися. *Кухаренкові, бач, болить дуже — крик такий зчинив* (Головко, II, 1957, 423); *Інший би підняв крик, .. а Микола нічого. Тільки насурмився* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 106); **Кри́ком бра́ти (взя́ти)** — досягати чогось без великих зусиль, приголомшуючи свого супротивника вигуками, лайкою. *Якби криком брать, так кого б ми до рук не прибрали!* (Укр., присл., 1955, 223); — *Це в нього* [Махна] *тактика нібито така.. Більше гиком та криком бере* (Гончар, II, 1959, 240).

◆ **[Оста́нній] крик мо́ди** — остання новинка в моді, що привертає до себе увагу.

КРИ́КЕТ, а, *ч.* Гра в м'яч, під час якої гравці, поділившись на дві групи, намагаються загнати м'яч палицями у ворота суперника.

КРИКЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який багато й часто кричить; схильний часто кричати; галасливий (у 1 знач.). *Я бачу себе маленьким.. хлопчиною посеред цілої юрми.. крикливих, веселих.. хлоп'ят* (Фр., I, 1955, 258); *Катрусі скоро надокучила криклива дитина* (Кобр., Вибр., 1954, 110); *Над полем кружляло крикливе гайвороння, збираючись у великі зграї* (Цюпа, Пазустріч.., 1958, 298).

2. Який доходить до крику (про голос, розмову тощо); пронизливий, верескливий. *Оникій говорив тоненьким крикливим голосом* (Н.-Лев., IV, 1956, 199); *Цей крикливий тон здався Ганні якимсь таким зневажливим, що її мов у серце що вразило* (Гр., II, 1963, 43); *І ноді там-там у натовпі зривався крикливий вигук* (Головко, II, 1957, 304); * Образно. *В уяву мою, під звуки крикливого полкового оркестру, .. пливуть майбутні дні.. чужої весни* (Кол., На фронті.., 1959, 34).

3. Схильний до сварок; сварливий, лайливий. — *Чи не крикливий та не лайливий отой отець Тарасій? — сказав.. стиха Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 365); *Грицько такий сердитий, крикливий* (Мирний, III, 1954, 20).

4. *перен.* Який впадає у вічі, привертає до себе увагу; дуже яскравий; претензійний, екстравагантний. *Від Панської вулиці наближалася.. група .. молодих дівчат, повбираних у сукні крикливих.. кольорів* (Фр., VI, 1951, 461); *Вадим уже не бачив над своєю головою крикливих реклам* (Руд., Остання шабля, 1959, 428).

5. *перен.* Сповнений нездійсненних обіцянок; галасливий (у 2 знач.). *Декаденти в своїх крикливих деклара-*

ціях проголосили себе єдиними новаторами в поезії (Рад. літ-во, 1, 1958, 119).

КРИКЛИ́ВИЦІ, вець, **КРИКЛИ́ВЦІ**, ів, *мн.* 1. Хворобливий стан дитини, коли вона безугавно кричить без сліз. *Позавчора розказав мені Демид[овський] за крикливиці. Крикливиці — дитяча болість* (Мирний, V, 1955, 347); *Добре вип'є баба.., сяде й заведе свою музику..: «Я вмію і трясцю насилать, і крикливці»* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 29).

2. *розм.* Нервове (переважно жіноче) захворювання, що характеризується сильним збудженням і супроводжується викриками; істерія (у 1 знач.). — *Коли я відьма, то нашлю на тебе усіх чортів, ще й крикливці на ніч* (Н.-Лев., III, 1956, 257).

КРИКЛИ́ВИЦЯ, і, *ж.* Нервовохвора жінка, що страждає від крикливиць (у 2 знач.); істеричка. *Зараз Тетяна на батька ні з того ні з сього напускається. А там ще й на крикливицю обернеться...* (Шовк., Людина.., 1962, 111); *Крикливиця враз замовкла, знітилася* (Кач., II, 1958, 136).

КРИКЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **крикли́вий.** — *Нагадує крикливість твоя ті створіння, що напровесні по дахах про своє палке кохання світ повідомляють* (У. Кравч., Вибр., 1958, 298); *Створюється новий стиль радянського декоративного мистецтва, .. якому чужі крикливість, формалізм* (Нар. тв. та етн., 2, 1963, 15).

КРИКЛИ́ВО. Присл. до **крикли́вий** 3, 4. — *Оце, як бачиш,— крикливо почала Параска,— чортова лобурячка трохи не вбила Василя* (Мирний, IV, 1955, 72); *Повз них пройшла.. крикливо нафарбована дівчина* (Панч, На калин. мості, 1965, 121).

КРИКЛИ́ВЦІ *див.* **крикли́виці.**

КРИ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **крича́ти** 1—4. *Йому хотілось гукнути на всі легені словами пісні або хоч крикнути* (Коцюб., I, 1955, 340); *З дупла старої липи крикнула сова* (Фр., VII, 1951, 120); *Далекий потяг востаннє крикнув, і даленіють залізні гами...* (Сос., I, 1957, 94); *Зінька крикнула щось і пручнулася з рук. Та не вирватись їй* (Головко, II, 1957, 175); *Ой як крикнув Гамалія: «Брати, будем жити,— Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Оксамитом крити!»* (Шевч., I, 1963, 202); *Явдоха щось уже стала дуже верховодити, за віщось крикнула на Мотрю* (Мирний, I, 1949, 396).

◇ **Кри́кнути на все го́рло (на весь рот); Кри́кнути на всю ха́ту (вулицю, село** *і т. ін.)*; **Кри́кнути мов (на́че, як** *і т. ін.)* **на живі́т (печінки, цуп** *і т. ін.)*; **Кри́кнути не своїм го́лосом** — дуже голосно, надривно закричати. *Осатаніла вража баба І крикнула як на живіт* (Котл., I, 1952, 182); *В цей час за тином щось шелеснуло і хтось із чоловіків крикнув не своїм голосом: — Німці!!* (Тют., Вир, 1964, 262); **Кри́кнути [на] про́бі** *див.* **про́бі; На гвалт кри́кнути** *див.* **гвалт.**

КРИ́КНЯВА, и, *ж., розм.* Крик багатьох людей; шум, галас, гамір. *Крикнява тим часом стихала...* (Коцюб., I, 1955, 236); *Те птаство, що літає й ховається у вітті, лишає по собі безліч пісень, і висвистування, і цвірінькання, і крикняву* (Загреб., Шепіт, 1966, 220).

КРИКОНУ́ТИ, ну́, ке́ш, *док., однокр., розм.* Підсил. до **кри́кнути.** *А воно, погане, як криконе на мене: «Бо ви, мамо, самі винні!..»* (Н.-Лев., II, 1956, 21).

КРИКУ́Н, á, *ч.* 1. Той, хто часто кричить; горлань. — *Оь який крикун вистрибус!* — *переводила* [Пистина Іванівна] *очі на сина* (Мирний, III, 1954, 191); *І тут нараз яка ж зміна! Замість шаленого крикуна просто хлопчик-душка* (Фр., IV, 1950, 458); // Сварлива людина. *За старшого над людьми тут ротмістр Гессен, крикун і грубіян з німецьких колоністів* (Гончар, II, 1959, 354).

2. *перен., зневажл.* Галасливий фразер; базіка. *Буває так між нами: Хто робить — той мовчить, а вірять Крикунам* (Бор., Тв., 1957, 142); *Крикуни.. кричали: «Вірш, сльозьми що напоєний, є незгарний»* (Фр., XIII, 1954, 436); *Демагоги й крикуни.. намагаються ширити нігілістичні погляди на радянську літературу* (Про багатство д-ри, 1959, 75).

КРИКУ́ХА, и, *ж.* Жін. до **крику́н.** *Жила-була в гаю Сорока. Багато є сорок дурних, Моя ж крикуха білобока Була на погляд краща всіх* (Гл., Вибр., 1957, 328); *— Де ж ти його* [танкіста] *бачив, татку? — Вгадай... І хто б подумав!.. В сараї у Тесленчихи... — У тої крикухи? — здивувалась тьотя Варя. — Що завжди була чимось незадоволена?* (Гончар, IV, 1960, 42).

КРИКУ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **крикли́вий** 1—3. * Образно. — *Крикучий гонг покличе до сніданку. Назустріч сонце гімн свій злє...* (Тич., I, 1957, 106).

КРИЛАС, а, *ч.* У церкві — підвищене місце для хору, читців із правого та лівого боку від середніх дверей вівтаря. *Михалчевський.. вчився в церковній школі, читав і співав на криласі* (Н.-Лев., II, 1956, 126); *Що то за хлопецьріс! Вже, було, вмів на криласі читати* (Свидн., Люборацькі, 1955, 7); *Хор на криласі весь час співав урочистих молитов* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 63).

КРИЛА́ТИЙ, а, е. Який має крила (у 1, 3, 4 знач.). *Коло порога висів якийсь крилатий купідон* (Н.-Лев., III, 1956, 39); *Наче моторошний сон, врізалась йому в серце назавше ота перша його дитяча зустріч із степовим крилатим розбійником* [орлом] (Гончар, II, 1959, 32); *Крилатий транспорт став звичайним і загальнодоступним* (Веч. Київ, 15.XII 1967, 2); *Надвечір вони* [гіпі] *лягли вже у ввесь свій зріст; лягли по долинах без краю довгі чорні тополі, тонкі крилаті вітряки* (Коцюб., II, 1955, 213); // *перен.* Який надихає, підносить. *Весна їм шле гадки крилаті На всяку втіху навісну...* (Стар., Поет. тв., 1958, 30); *Крилаті ідеї.*

Крила́ті бро́ви — густі, зарослі брови, схожі на крила (у 1 знач.). *Крилаті брови* [дівчини] *майже зійшлися на переніссі* (Жур., Вечір.., 1958, 366).

△ **Крила́ті слова́; Крила́тий ви́слів (ви́раз); Крила́та фра́за** — влучна словосполука, влучний вислів літературного походження, що стисло й образно передають думку й стали загальновживаними. *Крилаті слова — образні, влучні вирази, цитати, афоризми, що походять з літературних джерел або історичних документів і вживаються в мові як ходячі приказки, прислів'я* (Сл. лінгв. терм., 1957, 85).

КРИЛА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **крила́тий.** *Відчуття якоїсь неймовірної легкості, крилатості, простору весь час не покидало Данька* (Гончар, Таврія.., 1957, 320).

КРИЛА́ТКА, и, *ж.* 1. Верхній чоловічий одяг XIX — початку XX ст., подібний до киреї, плаща з пелериною. *У хату ввійшов здоровий пан у сірій киреї, у такій, що то звуть її крилаткою, бо вона немов з крилами* (Григ., Вибр., 1959, 453); *В номері у Марка Лукича стояв якийсь добродій у широкій романтичній крилатці* (Минуле укр. театру, 1953, 77); *Вітер кучмив мої довге волосся, крилатка надималася за моїми плечима* (Ю. Янов., V, 1959, 143).

2. Сухий плід деяких дерев (ясена, клена тощо) з пластинчастими пагінцями, схожими на крильця, завдяки яким його легко переносить вітер. *У жовтні достигають горішки лип, крилатки ясенів, ..боби білої акації* (Наука.., 10, 1961, 31).

КРИЛА́ТО, *присл.* 1. У вигляді крил (у 1 знач.). *Від силуету китайського* [навільйону], *від крилато вигнутих його дахів віє і силою давнини і безжурною молодістю* (Вол., Дні.., 1958, 29).

2. *перен., поет.* Натхненно, піднесено. *Маруханка танцює легко, сміливо, якось по-своєму крилато* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 476).

КРИЛАШ, а, ч., *заст.* Помічник рибальського отамана. *Отаман полюбив Миколу й настановив його за крилаша, цебто за свого помічника* (ІІ.-Лев., ІІ, 1956, 242).

КРИЛЕ́ЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **крило́** 1. *Ой, літав чорна галочка по полю, А черкав крилечками по йому* (Укр.. лір. пісні, 1958, 100); * Образно. *На крилечках, вітрику, полети, Колосочки золотом обмети* (Олесь, Вибр., 1958, 327).

КРИЛО́, á, *с.* 1. Літальний орган птахів, комах та деяких ссавців (напр., кажанів). *Якби то далися орлині крила, За синім би морем милого знайшла* (Шевч., І, 1951, 4); *Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл* (Коцюб., ІІ, 1955, 227); *Над плесом озера я юність пригадав, Вечірні небеса і посвист крил качиних* (Рильський, ІІІ, 1961, 186); * Образно. [Р і ч а р д:] *Все вище, вище й вище я здіймався на крилах мрій — тепер упав на землю...* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 36); *Червона заграва швидко розгортала над хутором крила* (Вас., ІІ, 1959, 337); * У порівн. *— Дивися, як я полечу, Бо я сова...— Та й замахала* [Марина], *Неначе крилами, руками* (Шевч., ІІ, 1953, 101).

◇ **Бра́ти (взя́ти) під [своє́] крило́** — брати когось під свою опіку, захист; **Ви́рости (расти́ть, є** *і т. ін.)* **кри́ла** *в кого* — хтось відчув силу, енергію до великих звершень, подвигу тощо. *Ярема гнувся, бо не знав, Не знав, сіромаха, що виросли крила, Що неба достане, коли полетить* (Шевч., І, 1951, 84); *Тремтячими руками він почав відмикати замок, відчуваючи, що його істота перероджується, що в нього ростуть крила* (Досв., Гюлле, 1961, 79); **Мов (немо́в, на́че,** *і т. ін.)* **на кри́лах** — дуже швидко. *Час летів, немов на крилах, І, мов сон, життя минало* (Л. Укр., І, 1951, 374); *Не чуючи сходів під ногами, він, наче на крилах, спустився на тротуар* (Головко, ІІ, 1957, 490); **Опуска́ти (опусти́ти) кри́ла** — втрачати впевненість у собі, впадати у відчай, журитися через невдачі в чомусь.— *А ти був крила опустив: не журися, козаче, отаманом будеш* (Збан., Переджнив'я, 1960, 30); **Під крило́м** *чиїм* — під чиєюсь опікою, захистом. *Путя взагалі чималий страхополох, певне, через те, що виросла.. під крилом гувернанток* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Молодий тоді Когут навчався під крилом батька бути хижаком* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 404); **Підрі́зати (підтя́ти, підби́ти, злама́ти** *і т. ін.)* **кри́ла** *кому* — підірвати міць, знесилити кого-небудь або обмежити поле його діяльності. *Висмоктала її* [Ганнині] *соки тяжка робота, підрізала крила зневіра...* (Руд., Остання шабля, 1959, 205); *Як сталось те... Що не могли йому* [Шевченковому генію] *підбити крила Неволя й гніт?* (Сам., І, 1958, 139); **Розправля́ти (розпра́вити) кри́ла** — починати діяти на повну силу, виявляти всі свої здібності. *Ремо почав переконуватися, що схований до того в панцир мозок Гюлле.. розправляє свої крила* (Досв., Гюлле, 1961, 103); *Юний поет* [Т. Шевченко] *ще тільки розправляв свої дужі крила для великого польоту* (Слово про Кобзаря, 1961, 30); *Тут* [у партизанському загоні] *він розправив крила* (Рибак, Час.., 1960, 361); **Чу́ти (відчува́ти) кри́ла за плеча́ма** — відчувати натхнення, силу, спроможність до дії. *Орлині крила чуєм за плечима, Самі ж кайданами прикуті до землі* (Л. Укр., І, 1951, 113).

2. *діал.* Плавець (у риб). *Лежачи .. на м'якім намулі, вона* [щука] *легесенько грає в воді червонуватими крилами і хвостом* (Фр., ІІІ, 1950, 331).

3. Нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака (планера тощо), що підтримує його в повітрі під час польоту. *Літаки горда понесли на своїх крилах червоні зорі кудись на захід* (Гончар, ІІІ, 1959, 371); *Авіаційні конструктори застосовують найрізноманітніші форми крил* (Рад. Укр., 14.VI 1967, 3).

4. *техн.* Обертальна лопать вітряка. *Ставок, гребелька, і вітряк З-за гаю крилами махав* (Шевч., ІІ, 1953, 205); *Он уже й вигін передо мною зеленіє, і млини стоять з поламаними крилами, сумують...* (Мирний, І, 1954, 83); // Обертальна лопать турбіни, колеса пароплава тощо. *Вода ринула з лотків, загула в крилах турбіни* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 41).

5. Підводна частина корпусу швидкоплавного судна, що утримує його в максимальному надводному положенні під час руху. *Щоб судно стійко і на далекі відстані йшло на підводних крилах, потрібно було вирішити проблему регулювання його підйомної сили* (Наука.., 11, 1962, 37).

6. Бляшаний дашок над колесом автомашини, екіпажа тощо для захисту від пилу, болота. *Автомобіль щільно під'їздить до солдата, майже зачіпаючи його крилом* (Ю. Яновський, IV, 1959, 169); *Ганна задумливо постукала ручкою нагайки по крилу чорної, забрьханої грязюкою тачанки* (Гончар, ІІ, 1959, 256).

7. Робоча частина мотовила жниварки, хедера комбайна тощо, яка нагинає скошувану масу до різального апарата та відкидає її набік. *Через дорогу жала жито «комунія»..— Кіньми жнуть, аж бринить косогін, а крила — мах-мах-мах...* (Головко, І, 1957, 243).

8. Бокова частина будівлі, споруди, якоїсь площини тощо. *О шостій годині сідали гості за довгий стіл обідати.. На однім крилі і на другім розмова ішла тихше* (Мирний, І, 1949, 388); *Шпиталь у львівськім карнім закладі — се невеличке крило просторого будинку* (Фр., IV, 1950, 178); *В північному крилі* [шахти] *обвал, .. людей лавою привалило* (Ткач, Плем'я.., 1961, 114); *Через півгодини майдан став наповнятися людьми.. На лівому крилі молодиці та жінки* (Тют., Вир, 1960, 177).

9. Бокова частина бойового порядку; фланг. *Вже не тікають від Данила татари, а крилом його обхоплюють* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 401); *Заляглo все праве крило роти, бо якраз на нього навалився вогнем німець* (Перв., Невигадане життя, 1958, 291).

10. Крайнє угруповання якої-небудь політичної організації, напрямку тощо. *Ліворадництво.. є лише невелике крило селянської (тобто буржуазної) демократії в Росії* (Ленін, 20, 1950, 99); *Тут* [у Києві] *було створено Кирило-Мефодіївське товариство, революційне крило якого очолив.. Тарас Шевченко* (Цюпа, Україна.., 1960, 129).

КРИЛОНО́ГІ, гих, *мн.* Ряд морських черевоногих молюсків, характерною ознакою яких є пара плавців, так звані крила.

КРИЛО́НЬКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **крило́** 1. * Образно. [Т а н я:] *Буває іноді, Катре, що як налинуть ті думоньки та як підхоплять на крилоньки, та й занесуть-занесуть...* (Вас., ІІІ, 1960, 120).

КРИЛОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на крила (у 1 знач.). *Крилоподібні м'язи.*

КРИЛЯ́, я́ти, *с.* Зменш.-пестл. до **крило́** 1. — *Івасик сидить звершечку та співа: «Гуси, гуси-лебедята! візьміть мене на крилята!»* (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 202).

КРИЛЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **крилá.** [Б а б у с я:] *Пасіться, любі каченятка.. Купайте в сонечку крилятка* (Олесь, Вибр., 1958, 476).

КРИ́ЛЬЦЕ, крильця́, *с.* 1. Зменш.-пестл. до **крило́** 1, 2. *Полетіла б я до тебе, та крилець не маю* (Пісні та

романси.., II, 1956, 5); *Жайворонок.. крильцями тріпоче в синій вишині* (Сос., Солов. далі, 1957, 14); *Часом лиш плесне серед тих фаль* [хвиль] *весела риба срібним крильцем* (Фр., VIII, 1952, 214).

2. Кожен із бокових виступів нижньої частини носа. *Крильця її рівного, з ледь помітною горбинкою носа і досі дихають переляком* (Стельмах, I, 1962, 52).

3. Різальна частина лапи культиватора. *Для проведення борозен на культиваторах кріпляться лапи.. із знятими крильцями* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 130).

Під кри́льцем *чиїм* — те саме, що **Під крило́м** *(див.* **крило́**). *Тільки з появою Бжеського йому* [Мазовському] *блимнула надія оселитися під крильцем нового магната* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50); **Підрі́зати (підтя́ти, підби́ти, зама́ти** *і т. ін.)* **кри́льця** *кому* — те саме, що **Підрізати (підтяти, підбити, зламати** *і т. ін.)* **кри́ла** *(див.* **крило́**). — *Ой, гляди, щоб Заруба тобі крилець не підрізав,— хихикнув Барило* (Кучер, Трудна любов, 1960, 256); **Розправля́ти (розпра́вити) кри́льця** — те саме, що **Розправля́ти (розпра́вити) кри́ла** *(див.* **крило́**). *Час, моя пісне, у світ погуляти, Розправити крильця, пошарпані горем* (Л. Укр., I, 1951, 64).

КРИЛЬЦЯ́ТА, ця́т, *мн., рідко.* Крильця. *Метелик полетів.. за тою свічкою.., скільки сили було в його бідних крильцятах* (Л. Укр., III, 1952, 475); *Іван випростав пальці. Сонечко опинилося на самій пучці, крильцята його розкрилися — і воно спурхнуло* (Гуц., Скупана.., 1965, 69).

КРИЛЬЧА́СТИЙ, а, е, *техн.* Із крилами (у 4, 7 знач.). *Крильчастий насос.*

КРИЛЬЧА́ТКА, и, *ж., техн.* Механізм (або деталь механізму), складовою частиною якого є крила (у 4, 7 знач.). *При обертанні крильчатки вода відцентровою силою відкидається.. до стінок корпусу* (Автомоб., 1957, 57); *Мотовило* [жниварки] *являє собою крильчатку* (Зерн. комбайни, 1957, 10).

КРИМІНА́Л, у, *ч.* 1. *розм.* Карний злочин. *Він довів цензорові, що тут немає ніякого криміналу, коли автор вдається.. до цензури* (Мирний, V, 1955, 430); — *Надто ганебно це — виправдовуватися, не відчуваючи за собою ніякого криміналу...* (Шовк., Інженери, 1956, 335).

2. *заст.* В'язниця, тюрма. *Тиждень минув від хвилини, коли брати переступили пороги криміналу, а ще не кликано їх до суду* (Фр., VI, 1951, 181); [Ж у р а к і в с ь к и й:] *Правду кажучи, то він, сірома, і до криміналу попав через свою охоту до науки* (Вас., III, 1960, 297); [Ч м у р:] *Уночі збиратись заборонено. Ну, чого стоїте? Бо я вас усіх до криміналу* (Мокр., П'єси, 1959, 82).

КРИМІНАЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Фахівець із криміналістики. *Професія криміналіста не з легких. Вона потребує вдумливості, терпіння* (Веч. Київ, 10.III 1967, 3).

2. *розм.* Те саме, що **кримінальник** 1.— *Бандит* [Салаші], *криміналіст, німецький наймит! —.. лаявся* [Ференц] (Гончар, III, 1959, 228).

КРИМІНАЛІ́СТИКА, и, *ж.* Юридична наука, що вивчає та розробляє методи розкриття карних злочинів. *Вона заявила твердо, що вчитиметься тільки на прокурора. В крайньому випадку — на суддю; заявивши про це, обклалася літературою з криміналістики і правознавства* (Вол., Місячне срібло, 1961, 296); *Порівняння відбитків пальців (дактилоскопія) служить у криміналістиці одним з найточніших способів встановлення особи* (Наука.., 4, 1965, 40).

КРИМІНАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до криміналістики. *Практика криміналістичної науки вчить: немає такого злочину, що не залишив би по собі слідів* (Наука.., 7, 1967, 18).

КРИМІНАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **криміналіст**.

КРИМІНА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *юр.* Те саме, що **ка́рний** 1—3. *Тяганина при розслідуванні кримінальних справ крив в собі багато негативних наслідків* (Ком. Укр., 9, 1966, 21); *Сотник знав кримінальні закони Речі Посполитої, якими керувалися і воєводства на Україні* (Ле, Наливайко, 1957, 62).

△ **Кримінальне пра́во** *див.* **пра́во**; **Кримінальне судо́чинство** *див.* **судо́чинство**; **Кримінальний ко́декс** *див.* **ко́декс**.

2. Такий, у якому описуються карні злочини та їх розслідування (про художній твір). *Модні.. кримінальні романи.. зацікавили його* (Фр., VIII, 1952, 396); *Хлопці, які недавно їздили до Англії, привезли цілу купу кримінальних романів* (Собко, Срібний корабель, 1961, 162); *Кримінальна новела.*

КРИМІНА́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. *розм.* Карний злочинець. — *Ти, злодію, .. кримінальнику, зараз мені забирайся відси! — кричав запінений підмайстер* (Фр., I, 1955, 227); *Вона.. з огидою почала їсти бурду, принесену двома кримінальниками у брудному відрі* (Хижняк, Тамара, 1959, 144).

2. *заст.* Арештант. *Зараз-таки назвала мене жінка кримінальником: через те, що обстрижений* (Март., Тв., 1954, 206).

КРИМІНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., юр.* Властивість за знач. **кримінальний** 1.

КРИМІНА́ЛЬНО, *юр.* Присл. до **кримінальний** 1. *Кримінально караний.*

КРИМІНА́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *заст.* В'язничний. *Арештанти увійшли на.. кримінальське подвір'я* (Фр., IV, 1950, 480).

КРИМІНА́ЛЬЩИНА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **кримінал** 1.

2. Збірн. до **кримінальник** 1.

КРИМІНО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець із кримінології.

КРИМІНОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кримінології.

КРИМІНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Вчення про злочинність як соціальне явище.

КРИ́МКА, и, *ж., заст.* Кримська сіль. *Несли* [посли Енея].. *Піріг завдовжки із аршин, І солі кримки* (Котл., I, 1952, 172); *Не важко було по селах розвозити кримку і продавати панам кав'яр* (Стельмах, Хліб.., 1959, 55).

КРИМЧА́К *див.* **кримчак**.

КРИМЧАКИ́, і́в, *мн. (одн.* **кримча́к**, а́, *ч.*; **кримча́чка**, и, *ж.*). 1. *заст.* Кримські татари. — *Торгівлю* [козаки] *розпочали з кримчаками, ярлик собі виправили на безмитну торгівлю...* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 356); *Надходив вечір, небезпека несподіваного наскоку.. кримчакія зростала з кожною хвилиною* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 321).

2. *розм.* Те саме, що **кримча́ни**. *Машина летіла, спритно обминаючи засипані вирви від бомб і снарядів. Видно, шофер був кримчак* (Кучер, Голод, 1961, 437).

КРИМЧА́НИ, чан, *мн. (одн.* **кримча́нин**, а, *ч.*; **кримча́нка**, и, *ж.*). Мешканці Криму. *Добрий почин кримчан* [у виноградарстві] *підтримують і наслідують в інших областях* (Рад. Укр., 16. IX 1956, 2).

КРИМЧА́НИН *див.* **кримча́ни**.

КРИМЧА́НКА *див.* **кримча́ни**.

КРИМЧА́ЧКА *див.* **кримчак**.

КРИН, у, *ч., заст.* Лілея. *Рожевим кріном процвіти* [земле]! (Шевч., II, 1953, 291); [Т і р ц а:] *І зацвіте Сіон весняним кріном, і знов поллється молоком і медом земля обітована* (Л. Укр., II, 1951, 160).

◇ **Се́льний крин** *див.* **се́льний**.

КРИНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Глибоко викопана й захищена цямринами від обвалів яма для добування води з водоносних шарів землі; колодязь. *Марія встала та й пішла З глеком по воду до криниці* (Шевч., II, 1953, 310); *Дружно курились димарі хат, рипіли журавлі біля криниць* (Головко, II, 1957, 182); * Образно. — *Я б радив тобі.., любчику, закинь.. нинішню пригоду в криницю забуття* (Фр., III, 1950, 242); * У порівн. *Материні сльози, як криниця: не спити її, не вилити* (Ю. Янов., I, 1954, 13).

◇ **Каламу́тити во́ду в крини́ці** *див.* **каламу́тити.**

2. *рідко.* Те саме, що **джерело́** 1. *Між коренем пробилася Глибока криниця; Дзюрчить з неї.. Холодна водиця* (Щог., Поезії, 1958, 154); *Самородних криниць чимало в землі.*

3. *чого, перен.* Джерело (у 2 знач.), скарбниця чого-небудь. *І коли через віки невідомий митець знову припаде устами до незглибимої криниці життєвого й художницького подвигу Тараса Шевченка, то й тоді зачерпне він звідти снаги для свіжого слова* (Вітч., 12, 1964, 191).

КРИНИ́ЧАНИЙ, а, е. Те саме, що **крини́чний.** *В воді тихо плавала криничана червонобока жабка* (Н.-Лев., I, 1956, 197); * У порівн. *Вода зелена та чиста, як сльоза, холодна, як криничана* (Н.-Лев., II, 1956, 391).

КРИНИЧА́СТИЙ, а, е. Багатий на криниці (у 2 знач.). *Заховалось за церквою село, .. у йому.. криничастий ставок* (Барв., Опов.., 1902, 136).

КРИНИ́ЧЕНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крини́ця.** [П а в л о:] *Рубленая криниченько, прийми моє тіло!..* (Кроп., II, 1958, 377); *Ой, у полі три криниченьки, Любив козак три дівчиноньки* (Укр.. лір. пісні, 1958, 211).

КРИНИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **крини́ця.** *Не плюй в маленьку криничку: пригодиться води напиться* (Номис, 1864, № 4478); *Недалеко від яру, де була колись.. криничка, стоїть лісова сторожка* (Стельмах, I, 1962, 255); *Балка була.. суха,— тільки погожа вода з холодної кринички протікала по їй* [ній] *дзюркотливим струмочком* (Гр., I, 1963, 402).

КРИНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **крини́ця.** *А козак добре дбає,.. Холодною криничною водою коня напуває* (Укр.. думи.., 1955, 20); *Біля криничних жолобів тихо шипить сніг* (Стельмах, I, 1962, 124).

КРИНИ́ЧОВИНА, и, *ж., рідко.* Джерело (у 1 знач.), сукупність джерел. *Тут липина і горобина, і дуб кучерявий поспіталися вітами.. над холодною криничовиною* (Вовчок, I, 1955, 194); *Шукає вона очима тих ярків зелених, де буває криничовина* (Н.-Лев., I, 1956, 114).

КРИНИ́ЧУВАТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **крича́стий.** *Криничувата долина; Криничуватий яр.*

КРИНОЛІ́Н, а, ч. Модна в другій половині XIX ст. широка спідниця на тонких обручах. *Панни.. порозвішували.. на кілочках.. білі спідниці та кринолїни, що тоді почали входити в моду* (Н.-Лев., III, 1956, 189); *Фіакри і повози збивали клубами куряву не менше, як і.. дами широкими кринолінами* (Фр., VIII, 1952, 320); *Роздивившись якісь старовинні портрети.. дам у кринолінах, Сахно.. знову опинилася в галереї* (Смолич, I, 1958, 89).

КРИ́ПТА, и, *ж.* 1. У перших християн — підземна галерея, де відбувалися богослужіння й ховали померлих. *Гамір.. наповняє крипту і луною розкочується по темних переходах катакомб* (Л. Укр., II, 1951, 235).

2. Місце давнього поховання знатної особи; підземний склеп. [К у н и ц я:] *При розкопках кожного кургану, при розкритті кожної крипти незмінно фігурує своя «золота чаша»* (Коч., II, 1956, 321); *Історія нечер ховає в своїх стінах, темних закутках, похоронних криптах.. багато невідомих для історичної науки сторінок* (Веч. Київ, 30.IX 1968, 3).

КРИПТОГА́МІЯ, і, *ж.* Спосіб розмноження безквіткових, спорових рослин.

КРИПТОГРА́МА, и, *ж.* Напис, зроблений криптографічним способом. *Графоніми, або криптограми..— це псевдоніми, виражені умовними значками, цифрами, зірочками, крапками, рисками і т. п.* (Рад. літ-во, 7, 1967, 56).

КРИПТОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до криптографії.

КРИПТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Спосіб письма спеціальними умовними знаками — шифром; шифроване письмо, тайнопис.— *Пане підполковнику, ви криптографію добре знаєте?* (Стельмах, II, 1962, 258).

КРИПТОМЕ́РІЯ, ї, *ж.* Південне хвойне вічнозелене дерево, висота якого сягає 60 м. *З 1959 року головна увага спрямовується* [на Закарпатті] *на вивчення фізіології морозостійкості чаю, інжиру.., криптомерії* (Рад. Укр., 27.II 1965, 3).

КРИПТО́Н, у, ч. Хімічний елемент, один з інертних газів, який у невеликій кількості є в повітрі. *До складу повітря входять елементи, відомі під назвою інертних газів: гелій He, неон Ne, аргон Ar, криптон Kr і ксенон Xe* (Цікава хімія, 1954, 78).

КРИПТО́НІМ, а, ч. Шифрований підпис автора під своїм твором, щоб приховати справжнє ім'я. *Куліш друкувався під криптонімом «Николай М.»* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 511); *Найпоширенішими формами криптонімів є ті, що походять від прізвищ та імен авторів* (Рад. літ-во, 7, 1967, 56).

КРИСА́НЕЧКА, и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **криса́на.** *Набік кинена крисанечка відрізувала косу тінь на одній сторонї обличчя* [легеня] (Хотк., II, 1966, 52).

КРИСА́НЯ, і, *ж., діал.* Капелюх, бриль. *Юра, натискаючи крисаню на чоло, прискореним ходом.. погнав далі* (Фр., IV, 1950, 421); *Марусяк зняв крисаню і низько кланявся господині* (Хотк., II, 1966, 75); *Хлопчик у зеленій крисані з квіткою, у вишиваній сорочці безтурботно змахнув коновкою* (Вол., Озеро.., 1959, 22).

КРИСА́НЬКА, и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **криса́ня.** *Ось недавно купив я своєму Петрусеві.. крисаньку з павами* (Март., Тв., 1954, 218); *Недбалим рухом поправляють* [хлопчики] *крисаньки на головах* (Хотк., II, 1966, 385).

КРИСА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **криса́тий.** *Порозсідалися.. чоловіки у білих сорочках, у картузах святкових.. (Ще парубкували в них: крисасті)* (Головко, I, 1957, 234).

КРИСА́ТИЙ, а, е. Який має широкі криси (про капелюх, бриль і т. ін.). *Лице* [пані Міхонської] *прихилилося близесенько до Борисового, її капелюх скинув у нього крисатий капелюх з голови* (Фр., III, 1950, 431); *Усе це були.. статечні газди в крисатих капелюхах та з люльками в зубах* (Гончар, III, 1959, 323).

КРИ́СИ, ів, *мн.* 1. Відігнуті краї капелюха, бриля тощо. *Польова березка повилась по плечах, по рукавах сорочки, звисала з крисів бриля* (Коцюб., I, 1955, 60); *Кранцьовська вхопила обома руками криси свого капелюха й бігла в напрямі лісу* (Март., Тв., 1954, 303); *Звелів* [син] *матері з хижі принести новий картуз із «дутими» крисами* (Головко, I, 1957, 73).

2. Краї посуду, човна тощо. *Баба Палажка.. взяла в руки веретено, вмочила його в воду і черкнула шпинькою навхрест по крисах миски* (Н.-Лев., II, 1956, 350); *Синє полум'я хитнулось, хлюпнуло в чорні криси цистерни* (Коцюб., II, 1955, 92).

КРИСЛА́ТИЙ, а, е. 1. Який має розложисте гілля, розкішну крону (про дерево, кущ); гіллястий. *Пара-*

скіца сидить на улюбленому місці, під великим кристатим кущем (Коцюб., I, 1955, 278); *Груша тая була висока та кристата, товста, в три обійміца* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 11); * Образно. *Очі з-під кристатих брів дивилися поверх чорних окулярів..— коротковорі й розгублені* (Смолич, II, 1958, 33).

2. Те саме, що **кристáтий.** *Укривши голову кристатим брилем з доброї житньої соломи, Кардаш.. блукав серед пісків* (Жур., Звич. турботи, 1960, 16).

КРИСЛÁТО, *присл.* Розлого, широко. *Минаємо сад, Що віти розкинув кристато* (С. Ол., Вибр., 1959, 135).

КРИСТÁЛ, *ч.* 1. *род.* а. Тверде тіло, що має природну форму багатогранника. *Кристали — це тверді тіла, в яких частинки мають правильне періодичне розміщення* (Знання.., 2, 1966, 1); *Його* [мармур] *прикрасили.. кристали піриту, флюориту* (Стельмах, II, 1962, 56); *Куди б ми не кинули погляд, скрізь побачимо предмети, що складаються з кристалів: камені бруку і будинків, пісок, сніг, сіль, цукор, шматок будь-якого металу* (Наука.., 10, 1956, 12).

2. *род.* у, *заст.* Кришталь (у 1 знач.). * У порівн. *В кожнім слові* [Владка] *чути було щире переконання, чисту, мов кристал, правду* (Фр., VI, 1951, 276); *Промінь на мудрім обличчі Грав райдужний, наче кристал* (Бажан, Роки, 1957, 262).

КРИСТÁЛИК, а, *ч.* Зменш. до **кристáл** 1. *Перисті хмари найвищі, утворюються вони на висоті 10—12 км і складаються з дрібних кристаликів льоду* (Фіз. геогр., 5, 1956, 91); * У порівн. — *Пишне марнослів'я не розчиняє гіркоти, що осіла на дно старої душі нерозчинними кристаликами* (Вол., Місячне сріблo, 1961, 61).

КРИСТÁЛИСТИЙ, а, е. Схожий на кристал (у 1 знач.); такий, як у кристала. *Кристалиста будова речовини.*

КРИСТАЛІЗÁТОР, а, *ч., спец.* Апарат для кристалізації хімічних сполук.

КРИСТАЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до кристалізації (у 1 знач.). *Кристалізаційний аналіз; Кристалізаційний стан;* // Призначений для кристалізації. *Кристалізаційний апарат.*

КРИСТАЛІЗÁЦІЯ, ї, *ж.* 1. Перехід речовини з газоподібного, рідкого або твердого (аморфного) стану в кристалічний. *При кристалізації чистого металу або сплаву спочатку виникає безліч зародків кристалів, які швидко ростуть, тиснучи один одного* (Хімія, 10, 1956, 12); *Під час кристалізації виникає багато так званих зародків кристалів, які, розростаючись.., утворюють кристалічні зерна* (Наука... 11, 1961, 36).

2. *перен.* Становлення, набуття чітких форм (про задум, ідеї, суспільні напрями і т. ін.). *Відбувається.. кристалізація суспільних світоглядів* (Еллан, II, 1958, 178); *Історія текстів «Демона», історія кристалізації останнього варіанта являє.. великий інтерес для літературознавця* (Рильський, III, 1955, 213).

КРИСТАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **кристалізувáти**; // *у знач. прикм.* * Образно. *О ви, кристалізовані стогони* [стогони], *Ви, сльози, перетоплені в алмази, .. Не покидайте ви мене* (Фр., X, 1954, 154); // **кристалізóвано,** *безос. присудк. сл.* * Образно. *Чогось аж страшно, як подумаєш, скільки людської праці кристалізовано у сих виробах* (Л. Укр., V, 1956, 253).

КРИСТАЛІЗУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. Піддавати кристалізації, перетворювати в кристали; виформовувати.

2. *перен.* Надавати чомусь чіткості, завершеності. *У трудовій діяльності людина розвиває свої таланти, кристалізує характер і виробляє світогляд* (Гур., Наша молодість, 1949, 80).

КРИСТАЛІЗУВÁТИСЯ, ýється, *недок. і док.* 1. Перетворюватися в кристали, набувати форми кристалів. *Деякі речовини залежно від умов можуть кристалізуватися в різних кристалічних формах* (Цікава хімія, 1954, 61).

2. *перен.* Набувати чіткості, завершеності; виформовуватися. *Хай «Шляхи мистецтва» будуть тою трибуною, де у вільній дискусії кристалізуватиметься єдиний напрям* (Еллан, II, 1958, 74); *Аморфна маса, за яку він вважав своїх земляків, почала вже кристалізуватися* (Панч, II, 1956, 196).

КРИСТАЛІТ *див.* **кристалíти.**

КРИСТАЛÍТИ, ів, *мн. (одн.* **кристалíт,** у, *ч.).* 1. *геол.* Найдрібніші зародкові кристалоутворення в різновидах вулканічного скла.

2. *мет.* Дрібні неправильної форми кристали литого металу або сплаву, міцно зв'язані між собою. *Звичайно метали і сплави складаються із кристалів неправильної форми — кристалітів* (Токарна справа.., 1957, 39).

КРИСТАЛÍЧНИЙ, а, е. Стос. до кристала. (у 1 знач.). *Кристалічний багатогранник; Кристалічна будова; Кристалічний стан речовини;* // Який складається з кристалів. *В на Україні і титанові руди,.. чимало кристалічних сланців* (Цюпа, Україна.., 1960, 89); *Кристалічна порода.*

КРИСТАЛÍЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кристалíчний.**

КРИСТАЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кристáл** у 1 знач., напр.: кристалогідрáт, кристалооптика, кристалофізика та ін.

КРИСТАЛОГРАФ, а, *ч.* Фахівець із кристалографії. *Деякі висновки.. російського кристалографа були повторені зарубіжними вченими* (Видатні вітч. географи.., 1954, 106).

КРИСТАЛОГРАФÍЧНИЙ, а, е. Стос. до кристалографії. *Як же класифікувати різні кристали? По-перше, це можна зробити, виходячи з особливостей геометричної структури гратки, тобто з кристалографічної точки зору* (Наука.., 9, 1964, 18).

КРИСТАЛОГРÁФІЯ, ї, *ж.* Наука про кристали, їх будову та властивості. *Геометрична кристалографія вивчає форми кристалів* (Наука... 10, 1956, 12).

КРИСТАЛОЇД, у, *ч.* Речовина, здатна кристалізуватися й у розчиненому стані легко просочуватися через тваринні й рослинні перетинки. *Та сама речовина в одних розчинниках може проявляти себе як колоїд, а в інших — як кристалоїд* (Заг. хімія, 1955, 456).

КРИСТÁЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кристалíчний.**

2. *перен., заст.* Кришталевий (у 2 знач.). *Повсідавши групами берег ставу, ..приглядаються собі* [берези та липи] *в його кристальних водах* (Фр., VIII, 1952, 214); *Веселих людей течія.. Сміється, співає, сія.. В кристальних озерах вітрин* (Бажан, I, 1946, 173).

КРИСТÁЛЬНО, *заст.* Присл. до **кристáльний** 2. *Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі* (Л. Укр., III, 1952, 590).

КРИТЕ́РІЙ, ю, *ч.* Підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило. *Критерієм правильності теоретичних висновків, як відомо, є практика* (Наука.., 8, 1956, 36); *Правда життя — ось найперший критерій художності, що його висуває марксистсько-ленінська естетика* (Рад. літ-во, 3, 1962, 9).

△ **Крите́рій і́стини**, *філос.* — мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності.

КРИ́ТИ, кри́ю, кри́єш, *недок., перех.* 1. *чим і без додатка.* Укривати, устеляти поверхню чого-небудь. *Довгі плакучі трави крили тепер боки гори* (Коцюб., II, 1955, 308); *Оливи кучеряві сріблом криють всі левади* (Л. Укр., I, 1951, 396); * Образно. *Чи скоро пролісок прокинеться для мене І, рястом криючи утрати глибший слід, Заграє, зацвіте надії тло зелене?* (Зеров, Вибр., 1966, 97); * У порівн. *Як та галич поле крила — Ченці повалили До Константця* (Шевч., I, 1963, 266).

2. *чим і без додатка.* Робити покрівлю, дах, дашок над чим-небудь; покривати. *Ой як крикнув Гамалія: «Брати, будем жити, .. А курені килимами, Оксамитом крити!»* (Шевч., I, 1963, 202); *Сильний грудний бас.. вигукнув: — Ріжте мене, але черепицею крити не буду* (Руд., Остання шабля, 1959, 22); *Комсомольці, від диму чорні, Кузню криють добротним толем* (Забашта, Нові береги, 1950, 59).

3. *чим.* Обтягувати, обшивати що-небудь тканиною, шкірою. — *Мені шиють шубу на хутрі з сибірських лисиць, котру криють сукном місцевого виробу* (Рибак, Помилка.., 1956, 97).

4. Затуляти що-небудь, ховати від зору. *Дід не підняв голови..: так само схилявся циліндр, криючи бороду до половини* (Коцюб., II, 1955, 404); *Село невеличке та занедбане, криє між лісами та деврями свої порозкидані нужденні бойківські хатки* (Фр., II, 1950, 27); *Білий лоб твій криють чорні коси...* (Крим., Вибр., 1965, 235); // Затягувати, окутувати що-небудь димом, парою тощо, роблячи невидимим. *Чорна хмара з-за Лиману Небо, сонце криє* (Шевч., I, 1963, 66); *Малими руками підкидає* [дітвора] *пил угору і криє себе, мов запоною, від цікавих очей...* (Мирний, I, 1954, 346); *Ніч криє і місто, і табір ворожий* (Л. Укр., I, 1951, 112); *З Ташані залувала пара, .. криючи дорогу.., міст* (Тют., Вир, 1964, 39).

5. Триматя щось у таємниці; приховувати. *Крий, ховай погане, а воно таки гляне!* (Укр.. присл.., 1955, 267); *Криє* [Христя] *від матері свою лиху годину, щоб не вразити її серця...* (Мирний, III, 1954, 109); *Дозл недовго по смерті матері крило.. своє правдиве лице під маскою щирості.. і вірності* (Фр., VIII, 1952, 282); * Образно. *Ти йдеш узліссям. Кожен кущ там криє глибокі таємниці* (Рильський, II, 1960, 147).

Кри́ти в собі́ — ховати, таїти в собі що-небудь. *Була вона проста та щира; нічого не крила в собі, бо й нічого було* (Свидн., Люборацькі, 1955, 43); *Згодом уже здавалось, що в усьому лісі немає жодної п'яді землі, яка не крила б у собі смертоносної начинки* (Жур., Звич. турботи, 1960, 174).

◇ **Нічо́го гріха́ кри́ти** *див.* **гріх**.

6. *від кого — чого, заст.* Оберігати, захищати. — *Хай тебе криє мати божа від усього лихого,— шепче вона. — Спи, сину, може, переспиш* (Мирний, I, 1949, 161); *Розпуджено гвалтом недолі орлів, Що люд од напасників крили* (Стар., Поет. тв., 1958, 143).

◇ **Крий бо́же (ма́ти бо́жа)**: а) уживається для вираження небажаності, заперечення чогось. *Коли я вирвусь з цієї пустині? Чи, може, крий боже, Тут і загину* (Шевч., II, 1953, 47); *Мати.. допитувалася* [в Уласа]. *чи не вкрав він чого, крий боже* (Тют., Вир, 1964, 63); б) уживається для підкреслення величезної кількості, інтенсивності чогось. *Пан стрічає сам, такий гнівний, крий мати божа!* (Вовчок, I, 1955, 67).

7. *фам., рідко.* Критикувати, картати, лаяти. [Б у л а в а:] *Як почав кричати* [Роман Дмитрович], *аж іскри з очей летять. Я ще ніколи не чув, щоб так крили* (Мик., I, 1957, 401); *Крис* [учителька] *всіх, хто винен, навіть на особи й посади не зважає* (Кучер, Трудна любов, 1960, 451).

8. У картярській грі — бити карту партнера старшою картою або козирем.

◇ **Нічим кри́ти**, *фам.* — нічого відповісти, немає чим заперечити. *Шум знявся в залі, почулися вигуки: ..— Чого ж ти мовчиш, Гудзію? Нічим крити?* (Головко, II, 1957, 548).

КРИ́ТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **кри́ти** 1—3, 8. *Везуть труну мальовану, Китайкою критую* (Шевч., II, 1953, 43); *Біленькі хатки, криті соломою.., потопають у зелених садах* (Кучер, Голод, 1961, 41); *Мусій стояв на порозі в кожушку, критому зеленим англійським сукном* (Кос., Новели, 1962, 87).

◇ **Ши́то й кри́то** *див.* **ши́тий**.

2. *у знач. прикм.* Який має дах, дашок, накриття. *Приїхав Хшановський парою чудових коней в критих санках* (Н.-Лев., II, 1956, 63); *Звідти* [з мечеті] *пішли на критий турецький базар, де.. зібрано все, чим торгує сзід* (Коцюб., III, 1956, 348); *Під'їхали дві криті санітарні машини* (Кучер, Голод, 1961, 191); *Критий тік.*

КРИ́ТИК, а, ч. 1. Той, хто аналізує, оцінює літературні, мистецькі та наукові твори. *Друкарю! Не дрімай.., Щоб мокрим нас рядном злий критик не напав* (Бор., Тв., 1957, 130); *Історія знає трагічні помилки великих митців і критиків* (Рильський, Веч. розмови, 1962, 131); *Літературний критик; Театральний критик.*

2. Людина, що аналізує, розглядає різні життєві явища, дає кому-, чому-небудь оцінку, виявляє вади, хиби. — *Я знаю, що писар.. заздрівав* [бачить] *в мені свого критика й наглядача* (Н.-Лев., IV, 1956, 44); *Він придивлявся до неї.. оком естетика й критика* (Фр., VI, 1951, 228); [С а г а й д а к:] *Чого йому ще треба?* [П а с т я:] *Як же? Твій улюблений друг і присяжний критик* (Дмит., Драм. тв., 1958, 483).

КРИ́ТИКА, и, *ж.* 1. Розгляд і оцінка когось, чогось із метою виявлення та усунення вад, хиб. *Оперта на тих двох авторитетах* [церковній і мовній традиціях], *мусила література* [в Галичині] *стати кастовою, зректися всякого поступу, всякої критики* (Фр., XVI, 1955, 38); *Напруження минуло, зате знов почалася критика, знов почали пропонувати Юрчикові брати отаманство. Говорили одверто, не звертаючи уваги на те, що Марусяк сидить тут же і що кожне таке слово гірше ножа його крає* (Хотк., II, 1966, 226); *Член партії повинен.. розвивати критику і самокритику, сміливо викривати хиби і добиватися їх усунення* (Статут КПРС, 1961, 4); [М а р т и н е н к о:] *Знаєте, здорова критика мов цілюща вода* (Мороз, П'єси, 1959, 198); // *розм.* Вказівка на вади, хиби. *Критикували на шкільних комсомольських зборах, але до неї якось і критика не липне* (Гончар, Тронка, 1963, 33); // *розм.* Негативне судження про щось. *Паничі переморгувалися межи собою, але ніякої критики вголос не вимовляли* (Л. Укр., III, 1952, 674).

◇ **Голобе́льна кри́тика** *див.* **голобе́льний**; **За́тиск кри́тики** *див.* **за́тиск**; **Затиска́ти (зати́скувати, зати́снути) кри́тику** *див.* **затиска́ти**; **Навоо́дити (навести́) кри́тику**; **Піддава́ти (піддаті) кри́тиці** — критикувати. [П и с а р:] *Покажіть вірші, я зараз наведу критику* (Сам., II, 1958, 146); *Співати не пристане сам* [Сава Петрович], *послухає тільки, а потім критику наведе: мовляв, поганих.. пісень співають* (Головко, II, 1957, 192); *Захищаючи інтереси трудящих, революційний демократ Писарєв піддав всебічній критиці тодішні*

економічні і політичні російські відносини (Наука.., 12, 1958, 50); **Не витри́мувати кри́тики** *див.* **витри́мувати; По́над усяку кри́тику** — позбавлений будь-яких вад, недоліків. *Усім хлопець подобався дуже.. Більше за те — був понад усяку критику* (Головко, I, 1957, 278).

2. Літературний жанр, завданням якого є розгляд, тлумачення та оцінка літературних, мистецьких або наукових творів. *Читав* [Іван] *усе, що потрапляло до рук: художню літературу, критику, публіцистику* (Кол., Терен.., 1959, 155); *Літературна критика; Театральна критика.*

3. Збірн. до **кри́тик** 1. *Таке обмеження* [селянською тематикою] *сфери творчості не раз підкреслювалось не тільки критикою, але й інтелігентним читачем* (Коцюб., III, 1956, 239); *Гостро негативна оцінка, що її зазнали від критики перші мої.. твори, змусила мене замислитись над подальшими шляхами моєї творчості* (Донч., VI, 1957, 582).

4. *заст.* Критична стаття. — *Чи ж осли не пишуть критик? Чи комедії не грають Мавпи?* (Л. Укр., IV, 1954, 144).

КРИТИКА́Н, а, ч., *розм.* Людина, схильна до дріб'язкової, уїдливої, упередженої критики. *Знайдеться критикан — в газету напише* (Ряб., Жайворонки, 1957, 109).

КРИТИКА́НКА, и, *ж., розм.* Жін. до **критика́н.**

КРИТИКА́НСТВО, а, *с., розм.* Дріб'язкова, уїдлива, упереджена критика. *Ленін усіляко підтримував критику, принципіальну, товариську і різко засуджував демагогічне критиканство* (Ком. Укр., 6, 1967, 47); *Не допускати проявів демагогії й критиканства, розносу за помилки в творчих шуканнях* (Рад. Укр., 6.I 1957, 1).

КРИТИКА́НСЬКИЙ, а, е, *розм.* Стос. до критиканства; // Власт. критиканові, критиканам. *Критиканська уїдливість.*

КРИТИКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **критикува́ти.** *Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую* [в поемі «Гайдамаки»] *так, як чув од старих людей; надрукованого і критикованого нічого не читав, бо, здається, і нема нічого* (Шевч., I, 1963, 142); // **критико́вано**, *безос. присудк. сл. Марусяк не мав уже жодного авторитету. При ньому критиковано і його самого, і його діяльність, і критиковано різко, немилосердно* (Хотк., II, 1966, 279).

КРИТИКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* Розглядати й оцінювати когось, щось, викриваючи вади, хиби; піддавати критиці. *Моя мета була презентувати письменників, а не критикувати їх* (Л. Укр., V, 1956, 295); *Хлопці.. сиділи недалеко од їх* [дівчат] *і, критикуючи, назирали за ними* (Вас., I, 1959, 154); *До батька вона вже звикла, що цей без кінця директорію критикує* (Гончар, Тронка, 1963, 62).

КРИТИКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Зазнавати критики (у 1 знач.). *Гостро критикуються* [у творах критичного реалізму] *буржуазно-поміщицький суспільний лад і всі негативні явища життя* (Укр. літ., 9, 1957, 312).

КРИ́ТИСЯ, кри́юся, кри́єшся, *недок.* 1. Те саме, що **хова́тися** 1. 1. *Криється в пожарі За костьолом. Хто ж це такий?* (Шевч., I, 1963, 136); * Образно. *Угорі так яро сяють зорі, ні одна не криється за хмари* (Л. Укр., I, 1951, 237); // Знаходячись за чимось або в чомусь, бути невидимим для зору. *Лодії* [човни] *князя Святослава, які досі крились у очеретах.., рушили вгору* (Скл., Святослав, 1959, 355); *Що криється там, за горбами та невеликими, розритими струмками видолинками?* (Трубл., I, 1955, 159).

Кри́тися з очей — зникати з поля зору, ставати невидимим. *Прочакин.. спускається стежкою в яр і криється з очей* (Л. Укр., III, 1952, 144).

2. *перен.* Бути в чомусь, не проявляючись відкрито. — *Дивись, який! Може, там ще в йому й нечиста сила криється!* (Барв., Опов.., 1902, 427); *Тут традицій — стільки криється! Лиш торкни ти їх, збуди!* (Тич., II, 1957, 130); *Зародки елементів нового криються в старому, як метелик у коконі* (Еллан, II, 1958, 126).

3. *з чим.* Приховувати що-небудь від інших; таїти. *Вона крилася з тим добром від усіх і рада була, що ніхто її не чіпає* (Мирний, IV, 1955, 119); *Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше.., що він не крився з тим знанням* (Фр., VI, 1951, 34); // *без додатка.* Таїтися. *Довірливо, не кривлячись, говорили вони* [перехожі], *що тікають з тих або інших таборів* (Гончар, IV, 1960, 72).

4. Ховатися, щоб уникнути якоїсь небезпеки; переховуватися. *Тоді вона побачила, від чого Йосип тікав, від чого крився у москалях* (Мирний, IV, 1955, 94); *От і дочекався він того часу, коли навіть вночі мусить критися на своїй Україні від людей* (Стельмах, II, 1962, 80).

5. *чим.* Те саме, що **укрива́тися**; покриватися. *У неділю вранці-рано Поле крилося туманом* (Шевч., I, 1951, 310); *Сині губи* [графа Потоцького] *крилися білою піною* (Стар., Облога.., 1961, 40); *Прив'яла папороть ще зеленіє, Та.. памороззю криється трава Уранці-рано* (Рильський, II, 1960, 147).

◇ **Кри́тися забу́ттям** *див.* **забуття.**

6. Пас. до **кри́ти** 2, 3, 8.

КРИТИЦИ́ЗМ, у, ч., *книжн.* Критичне ставлення до чогось. *Він виробив собі певний критицизм* (Фр., VII, 1951, 52); *Захвачені* [захоплені] *легким критицизмом, почали стрибати з теми на тему* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 48); *Десь в глибині, невідомо ким посіяні, зерна критицизму.. помалу проростали* (Кол., Терен.., 1959, 158).

КРИТИ́ЧНИЙ[1], а, е. 1. Стос. до критики (у 1 знач.). *Ви знаєте, яка прикрість ота критична шпилька? Потрапити в нашу сатиричну газету «Колючка» — велика біда* (Ковінька, Кутя.., 1960, 68); // Який містить критику. *Його* [М. Драгоманова] *критичні статті «кидали нове світло на нашу минувшину, відкривали нові горизонти..»* (Коцюб., III, 1956, 31); *Критичне зауваження; Критична література;* // Який грунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь. *Я дуже багато попрацював над критичним освоєнням емпіричної побудови Мічуріна* (Довж., I, 1958, 475); *Ленін вказував, що по самій своїй суті теорія марксизму є критичною і революційною* (Біогр. Леніна, 1955, 19).

2. Здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий. *Він обвів критичним поглядом свій салон, в думці рівняючи його до салону баронеси* (Л. Укр., III, 1952, 508); — *Критичний у вас розум, Олено,— говорив він..,— аналізуючий* (Коб., I, 1956, 82); *Урочисті й складні церемонії.. вколисували критичну думку дорослих людей* (Тулуб, Людоловя, I, 1957, 149).

△ **Крити́чний реалі́зм** *див.* **реалі́зм.**

◇ **Крити́чним о́ком диви́тися (огляда́ти, гля́нути** *і т. ін.)* — вимогливо придивлятися до кого-, чого-небудь, виявляючи вади, хиби. *Інколи він* [завідувач кав'ярні] *.. проходив по довжелезній веранді, критичним оком оглядаючи підлогу, стільці й білі скатерки на столах* (Собко, Скеля.., 1961, 78).

КРИТИ́ЧНИЙ [2], а, е. 1. Який перебуває в стані кризи (у 1 знач.); переломний. *Панна.. сьогодні іменинниця,— їй минув 21 рік.. А далі почнуться критичні роки для панни* (Л. Укр., III, 1952, 484); *Їй уже тридцять сім років,— вік для спортсменки майже критичний* (Собко, Стадіон, 1954, 4).

2. Винятково складний, тяжкий, небезпечний, скрутний. *Стан був настільки критичний, що я вже думала.. про морфій або, ще й гірше, про нову хірургічну битву...* (Л. Укр., V, 1956, 276); *Наше становище було критичне* (Ткач, Моряки, 1948, 32).

▲ **Крити́чна величина́**, *спец.*— величина, що характеризує перехід у новий стан, якість, набуття нових властивостей; **Крити́чна температу́ра**, *фіз.*— температура речовини, коли зникає різниця між рідиною та парою. *Перед тим, як приступити до вимірювання критичної температури своїм методом, Надеждін з'ясував, який ступінь точності він може дати* (Вісник АН, 5, 1949, 66); **Крити́чний стан речовини**, *фіз.*— стан речовини, коли зникає різниця між рідиною та парою.

КРИТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **крити́чний** [1] 2.— *Гімназія.. виробляє пам'ять, порядне думання, систематичність а, нарешті, критичність* (Фр., III, 1950, 31); — *Знайдемо* [в навчанні].. *систематичність і критичність свого мислення* (Кол., Терен.., 1959, 99).

КРИТИ́ЧНО. Присл. до **крити́чний** [1]. *Я не буду мати найменшої претензії до Вас, коли Ви критично віднесетесь до моїх поправок* (Коцюб., III, 1956, 370); *Одні з хлопців розпитували, другі критично оглядали її сукенку, маленькі з шнурочками черевики* (Вас., I, 1959, 152); *Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе* (Шовк., Інженери, 1956, 161).

КРИТКОМА́, *присл., діал.* Крадькома. — *Не чуже ж я візьму, а своє. Коли не дають самі, треба критком брати* (Гр., I, 1963, 253).

КРИХА́, и́, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **кри́хта** 1, 2. *Я навіть чую, як він* [хліб] *дихав, Зеленим зводиться лицем, Щоб серце радувать не крихою, Не перевілим сухарем* (Мал., Полудень.., 1960, 126); *За тую кри́ху — мало гріх!* (Номис, 1864, № 113).

КРИ́ХІТКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **кри́хта** 1—3. — *Дуже ти хліба просив. Хоч шматочок, хоч крихітку, хоч півкрихітки* (Тют., Вир, 1964, 229); *Новий рік.. нові надії принесе.., а з ними, може, хоч невелику крихітку щастя* (Мирний, IV, 1955, 287); *Хлопець крихітку здригнувся, коли його обвіяв свіжий.. вітерець* (Фр., III, 1950, 11).

◇ **До (оста́ннього) кри́хітки** — те саме, що **До (оста́ннього) кри́хти** *(див.* **кри́хта***).* — *Люто вдарив чоловік, і вужеві неборакі до крихітки хвіст відсік* (Фр., XI, 1952, 224); **Ні (ані, і) кри́хітки; Ні (і) на кри́хітку** — те саме, що **Ні (ані, і) кри́хти; Ні (і) на кри́хту** *(див.* **кри́хта***).* [Маринка:] *Сьогодні Маруся краще спала, а то ті дві ночі ані крихітки* (Стар., Вибр., 1959, 408); *Жахався я любові,— гадав, що кохання Нам працю спиняє. Аж бачу я, любко, що й крихітки правди У тому немає* (Крим., Вибр., 1965, 65); *Він* [барометр] *і на крихітку не хоче посунутись на суху́еньке, хоч нам дуже потрібна година* (Коцюб., II, 1955, 234); *В її голосі не було ні крихітки попередньої пустотливості* (Вільде, На порозі, 1955, 34).

2. *перен., пестл.* Про маленьку дитину, тварину або маля тварини. — *Гу-гу-гу! Крихітко, комашечко!* — *..припадає* [мати] *до своєї одиначки* (Л. Янов., I, 1959, 282); *Ти* [дочка] *у Києві — далеко, Ніжна крихітко мала* (Мас., Сорок.., 1957, 115); *Пташа, меншого за королика жовтоголового, ви не зустрінете на території нашої країни. Він — найменший. Живе ця крихітка у хвойних лісах Карпат* (Наука... 8, 1966, 47).

КРИ́ХІТНИЙ, а, е, *розм.* Дуже маленький; малесенький. *Входить* [М. Щорс], *хитаючись, в крихітну кімнатку і оглядається навколо* (Довж., I, 1958, 184); *Придорожні берези струшували з крихітних сонних бруньок холодну росу* (Стельмах, II, 1962, 250); *Мишеня поблискує крихітними вуликами очиць* (Руд., Остання шабля, 1959, 159).

КРИХІ́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кри́хітка**. *Щороку сутужно Хомі.. І так уже з тим хлібом поводилися обережно, так стереглися, щоб і крихіточка не загинула марне, а не стало...* (Коцюб., I, 1955, 87); [Сабіна:] *Нехай дозволить владарка покласти крихіточку її фарби на обличчя* (Л. Укр., III, 1952, 170).

◇ **Ні (ані, і) крихіточки** — те саме, що **Ні (ані, і) кри́хти** *(див.* **кри́хта***).* [Ада:] *Невже у вас нема ані крихіточки прихильності до мене?* (Ірчан, I, 1958, 109).

КРИХКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко кришиться, розсипається. *Земля була грудчаста й крихка* (Смолич, II, 1958, 92); *Весь ліс — в інеї, в крихкому, казково розкішному уборі* (Гончар, II, 1959, 136); * Образно. *Те слово.. було якесь легке, крихке, порожнє* (Коцюб., II, 1955, 287); *Все виявилося крихким у житті Семена Архиповича Шульги* (Рибак, Час.., 1960, 404); // Який не відзначається міцністю; трухлявий (про дерево тощо). *Вітер.. сторуко ухопив дерево за крихкий стовбур* (Епік, Тв., 1958, 166).

△ **Крихки́й мета́л** — метал, що не піддається куванню, кришиться при ударі.

2. *перен.* Те саме, що **крихкоті́лий**; **тендітний**. *Орест Білинський.. дивувався, що вона, така тендітна, така крихка, вродила аж п'ятеро.. здоровенних істот* (Вільде, Сестри.., 1958, 175); *Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — в обличчі ні кровинки, руки, мов тріски* (Гончар, II, 1959, 132).

КРИ́ХКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **крихки́й** 1. *Недостатній її* [зобної залози] *розвиток викликає уповільнення росту й порушення розвитку кісткової тканини, призводячи до крихкості кісток* (Шк. гігієна, 1954, 100); *Крихкість сталі; Крихкість чавуну.*

КРИ́ХКО. Присл. до **крихки́й** 1. *Попід землею йде далекий зброї гул... І крихко падають од гулу того гори* (Сос., I, 1957, 280).

КРИХКОТІ́ЛИЙ, а, е. 1. Який має слабке здоров'я, худеньку постать; тендітний, крихкий (у 2 знач.). *Максим сидів на кормі, де вчора тулилася до борту худорлява й крихкотіла Медже* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 201); *До нас ішов тонкий, крихкотілий юнак, незручно переступаючи з ноги на ногу* (Трип., Дорога.., 1944, 21).

2. Огрядний, опасистий, із в'ялим, пухким тілом. *Не вірилось, що така крихкотіла людина, як Давид Маркович, може так швидко орудувати лопатою* (Шовк., Інженери, 1956, 379).

КРИХКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи крихкий. *Крихкувате стебло.*

КРИ́ХТА, и, *ж.* 1. Дрібненька частинка, шматочок, грудочка чого-небудь (переважно хліба). *Отак вона научала, Болящих лічила. А з убогим остатньою Крихтою ділилась* (Шевч., I, 1951, 373); *Баба мала за пазухою півхліба.. і крихту солі* (Фр., IV, 1950, 30); *Біліє розсипане вапно, крихти цементу...* (Гончар, Тронка, 1963, 238).

◇ **Кри́хти в ро́ті не було́; І кри́хти в рот не брав (не бра́ла** *і т. ін.)* — зовсім нічого не їв

(не їла тощо). *Нашвидку перекусивши, бо з самого ранку крихти в роті не було, Артем зразу ж пішов з дому* (Головко, II, 1957, 526); — *Може, гарячого чогось з'їси?.. Ти ж учора й крихти в рот не брала* (Руд., Остання шабля, 1959, 388).

2. *перен.* Про дуже незначну, мізерну кількість чого-небудь. *Приніс я тобі грошенят крихту: п'ять карбованців* (Вовчок, I, 1955, 141); *Скрізь блукають голі-босі, Крихти лану ждуть і досі* (Граб., I, 1959, 266); *Повірте, що я не стану витрачати дорогоцінної крихти часу на зайве* (Ю. Янов., II, 1958, 14).

3. *у знач. присл.* **кри́хту**, *розм.* Дуже мало; трохи. — *Допоможи він* [батько] *мені крихту, каплю... і я б тепер багач на всю губу був* (Мирний, I, 1954, 197).

◇ **До** [**оста́нньої**] **кри́хти** — цілком, до кінця, зовсім; геть усе (усі). — *І все до крихти розказала* [княжна]... *Мені і Ксенії сестрі* (Шевч., II, 1963, 36); *Тепер тільки розумний та хитрий здолав жити, а дурні мусять геть до крихти вигинути...* (Коцюб., I, 1955, 112); — *Хорошого, Свириде, рибалку мавш,— відриває* [Руденко] *очі друга від землі.— Чесний до останньої крихти, а твердий, мов камінь* (Стельмах, II, 1962, 214); **Не зоста́лося (не зоста́неться) й кри́хти** *чого* — зовсім нічого не залишилося (не залишиться). — *Сьогодні,— попередила Текля Юру,— доведеться, мабуть, збігати на базар двічі, бо з'їли чисто все, що було вдома, і на кухні не зосталося й крихти* (Смолич, II, 1958, 39); **Ні** (**ані, і**) **кри́хти; Ні** (**і**) **на кри́хту** — анітрохи, ніскільки, аж ніяк. *Гомер зробився незрівнянним майстром грецької мови, не вмівши ані крихти граматики* (Фр., XVI, 1955, 246); *Всі сердито загукали, та не збентежився ні крихти хлопець* (Л. Укр., I, 1951, 293); *В його чесності та порядності вона ні на крихту не сумнівалася* (Тют., Вир, 1964, 108).

4. *перен., пестл., рідко.* Те саме, що **кри́хітка** 2. *Спи, моя крихто, рости крилата, Дітки вже сплять малі* (Щепорта, Ти в серці.., 1954, 147).

КРИХТИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **кри́хта** 1, 2. *Ідуть* [**три брати**] *так не день, не три дні, Вже в саквах самії злидні, Що ні хліба ні крихтини, Ані солі порошини!* (Манж., Тв., 1955, 169); *Вважаю труд свій за крихтину З того, що взяв на борги* (Мал., Серце.., 1959, 209).

КРИ́ХТОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кри́хта**.

◇ **До** [**оста́нньої**] **кри́хтоньки** — те саме, що **До** [**оста́нньої**] **кри́хти** *(див.* **кри́хта**). — *Розкажу я все до крихтоньки Завтра матері твоїй...* (Олесь, Вибр., 1958, 167).

КРИ́ХТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кри́хта**. — *Ти знаєш, що в мене в хазяйстві зайва крихточка не пропадає* (Н.-Лев., I, 1956, 383); *Тяжко, важко.. Мучитись у горю, а не вміти Того горя й крихточку вменшить* (Фр., X, 1954, 25); — *Ну то дай же я поцілую тебе, моя крихточко!..— нахиляла* [сусідка] *Надійну голову до свого упрілого обличчя* (Баш, Надія, 1960, 28).

◇ **Ні** (**ані, і**) **кри́хточки** — те саме, що **Ні** (**ані, і**) **кри́хти** *(див.* **кри́хта**). *Марта не була на їх* [батьків] *схожа.. ані крихточки* (Григ., Вибр., 1959, 256).

КРИЦЕ́ВИЙ, а, е. 1. Зробл. з криці (у 1 знач.); сталевий. *Ще й сідла там були..,— ах, які сідла!..— і крицеві панцири* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 175); *Крутиться довгий гранчастий бур, вгризається в руду крицевим зубом...* (Ткач, Плем'я.., 1961, 238); *Крицевий спис;* * Образно. *Ким підказані співцеві ті слова крицеві?* (Уп., Вірші.., 1957, 114).

2. Який має колір криці; світло-сірий. *Крицевого кольору полотнище;* // Такий, як у криці. *Очі* [ворога] *блиснули холодним крицевим блиском* (Донч., II, 1956, 536).

3. *перен.* Твердий, міцний, як криця. *Ведмідь підчепив* [вовка] *своїми крицевими кігтями і розпоров йому живіт* (Гжицький, Опришки, 1962, 190); *В нас мускули крицеві* (Бичко, Вогнище, 1959, 265); // Незламний, стійкий. *Чернець духу кріпкого, побожності непорушної, волі крицевої...* (Вишня, I, 1956, 171); *Крицеві згуртувалися ряди* (Сос., I, 1957, 267).

КРИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Те саме, що **сталь**. *Слово, чому ти не твердая криця, Що серед бою так ясно іскриться?* (Л. Укр., I, 1951, 126); *Молотом щосили б'є* [коваль]; *Він залізу міць дає, Він тверду гартує крицю* (Зеров, Вибр., 1966, 466); *В тому вітанні голос колгоспника й сталевара, Що крицю найкращу варить, аж іскор встають стожари* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 99); * Образно. *Я довго Фінського заливу Рухливу крицю споглядав* (Рильський, III, 1961, 255); * У порівн. *І мова, що в катів під вершлягом була, Міцною зробиться, як криця* (Сам., I, 1958, 96); // Виріб із сталі. *Блищали міді там і криці, Всі убрані були світлиці* (Котл., I, 1952, 148); *Догодила й йому* [запоріжцеві Безвухому] *криця шляхетська у лівий висок* (Стар., Облога.., 1961, 57).

2. *мет.* Шматок неочищеного від різних домішок заліза пористої будови, який утворюється під час виплавляння сталі з руди або чавуну. *Криця холола в горні, темнішала, приймала тони бакану і кіноварі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 316); *За допомогою проковування з криць видаляли шлаки й одночасно ліквідували пористість криць* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 413).

3. *розм., рідко.* Те саме, що **кресáло**. *Витяг* [Чіпка] *гаман, люльку, наложив тютюном; налапав у гамані крицю, кремінь* (Мирний, I, 1949, 333); *Чумак.. набив люльку.., взяв губку та крицю, креснув — і викресав* [вогню] (Україна.., I, 1960, 67).

КРИЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крича́ти** 1, 2, 4.

КРИЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* 1. *неперех.* Видавати крик; волати, галасувати, репетувати. *У балці стало щось кричать* (Шевч., II, 1953, 187); *Вічно товчуться* [у заїзді] *оті створіння* [люди], *кричать, метушаться і сміятись* (Коцюб., II, 1955, 223); *Вороги металися в паніці серед соняшників.., кричали, вили* (Довж., I, 1958, 131); * Образно. *Все кричало в ній протестом, і жалем, і розпачем* (Гончар, II, 1959, 195); // Голосно плакати, ридати, голосити. *Жінки, порозпускавши коси, Розкричані і без свиток, ..По мертвих жалібно кричали* (Котл., I, 1952, 273); *Дитина, чую, аж із шкури вибивається, кричить...* (Мирний, I, 1954, 94); *І раптом крик: чиїсь діти кричать* (Крот., Сини.., 1948, 17); // Видавати пронизливі звуки (про тварин, птахів). *Кричать сови, спить діброва, Зіроньки сіяють* (Шевч., I, 1951, 36); *Цілими днями люди й худоба ковтають гарячу степову порохняву. Кричать верблюди. Натужно ревуть неповні воли* (Гончар, II, 1959, 110); // *перен.* Гучно, пронизливо густи, свистіти (про гудок, сирену тощо). *Кричать гудки, мов сурми бою, і трактор владною ходою у полі чорну ріже путь* (Сос., I, 1957, 156); *Вона* [сирена] *кричала методично, важким ревом пробиваючи пелену туману* (Ю. Янов., II, 1958, 50).

◇ **Кри́ком крича́ти** *див.* **крик**; **Крича́ти в одну́ ду́шу** — настирливо, безперервно, сильно кричати. *Кричить в одну душу* (Номис, 1864, № 3460); **Крича́ти на все го́рло** (**на весь рот** *і т. ін.*); **Крича́ти на всю ха́ту** (**ву́лицю** *і т. ін.*); **Крича́ти** [**на́че, як, мов** *і т. ін.*] **на живі́т** (**на печі́нки, на пуп** *і т. ін.*); **Крича́ти не своїм го́лосом** — дуже голосно, надривно кричати; горлати, репетувати. *Слуг кличуть патріархально: одчинять вікна або двері й на все горло кричать: — Владек! Касю!*

Марино! (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Та спорять, та кричать на усю хату* (Кв.-Осн., II, 1956, 484); *Деякі діти кричали на весь рот* (Мирний, IV, 1955, 195); *Кричить наче на печінки* (Номис, 1864, № 3455); *У Йвана та Петра дві хати запалали, А Йван з Петром сами себе не рятували; А тілько.. кричали на живіт* (Бор., Тв., 1957, 176); *Кричить як на пуп* (Номис, 1864, № 3456); *Без шапки біг за Юрійком нещасливий батько, мати кричала не своїм голосом* (Хотк., II, 1966, 191).

2. *перех.* Дуже голосно щось говорити, вигукувати, співати. *Кричали друзі незнайомі Слова вітання в темноту* (Рильський, II, 1960, 310); *На білому снігу зачорніли постаті бійців, вони бігли і кричали «ура»...* (Тют., Вир, 1964, 498); *Сьогодні парубки.. не кричать своїх пісень на вигоні, бо будень* (Григ., Вибр., 1959, 188).

◇ **Крича́ти** [на] **про́бі** *див.* **про́бі**; **На гвалт крича́ти** *див.* **гвалт**; **Хоч кричи́ про́бі** *див.* **про́бі**.

3. *неперех.* Дуже голосно звертатися до кого-небудь із закликом, попередженням тощо. *А серед базару Стоїть Гонта з Залізняком, Кричать: «Ляхам кари! Кари ляхам, щоб каялись!»* (Шевч., I, 1963, 117); [С л у г а *(кричить до народу):*] *Гей, слухайте, вона нас проклинає!* (Л. Укр., II, 1951, 128); *Шестеро уланів налетіли на Остапа. — Остапе, Остапе, не давайся! — кричав Тарас, врубуючись в гущу ляхів* (Довж., I, 1958, 264).

4. *неперех., на кого і без додатка.* Із криком лаяти кого-небудь; сваритися. *Не той голова, що дуже кричить, а той, що вміє навчить* (Укр., присл., 1955, 393); *Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помага* (Кв.-Осн., II, 1956, 81); — *Та чого ж ви, дідусю, злякались? Я ж на вас не кричав, не грозив* (Фр., XIII, 1954, 135); — *Ти чого не на роботі?— Бачиш? Хліб печу. — А робота на полі хай сама робиться? — Не кричи. Ти не в лісі* (Тют., Вир, 1964, 68).

5. *неперех., про кого — що, а також із спол.* що, *перен.* Настирливо й набридливо говорити, писати, повідомляти про кого-, що-небудь. *Кричите, Що бог создав [створив] вас не на те, Щоб ви неправді поклонились!..* (Шевч., I, 1951, 331); *Це був він, Марко Банік, про якого по всьому місту кричали барвисті афіші* (Ткач, Арена, 1960, 65); *Найбільший в Європі канал, в газетах про нього кричимо, і така неувага до ..людей...* (Гончар, Тронка, 1963, 81).

6. *неперех., перен.* Виразно виділятися на загальному тлі, впадати в око. *Я.. не збав.., щоб вона [ідеологія] у мене кричала з творів, вважаючи це за нехудожній.. спосіб пропаганди* (Вас., IV, 1960, 53); // Привабливо, спокушати покуштувати. *Матрос.. подивився на.. вітрину, звідки кричали смачні пиріжки, ковбаси та інші принадні речі* (Мик., II, 1957, 242); // Виразно свідчити про щось. *Твоя ноша [одяг] кричить кождому, що ти мужик* (Март., Тв., 1954, 205); *Вся моя поведінка кричала про безумне захоплення ним* (Вільде, Сестри.., 1958, 311).

КРИ́ЧНИЙ, а, е, *мет.* Прикм. до **кри́ця** 2.

КРИЧА́ЩИЙ, а, е. 1. *рідко.* Дієпр. акт. теп. ч. до **крича́ти** 1. *Я бачу криваві, кричущі роти Катованих і гвалтованих* (Рильський, Поеми, 1957, 292).

2. *прикм., перен.* Який викликає крайнє незадоволення, обурення; неприпустимий. *Хіба заснеш, коли на десять кварталів такий гармидер і гвалт? ..Яке кричуще порушення правил додержання громадського супокою і тиші!* (Смолич, Мир.., 1958, 59); *Борис під час дуже відповідального досліду припустився кричущої необережності* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 188); *Кричуща несправедливість.*

КРИЧА́ЩЕ. Присл. до **кричу́щий** 2. *Кричуще порушувати закон.*

КРИ́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кришити** 1, 2; // *у знач. прикм. Мотря насипала галушок у миску і поставила на столі коло тарілочок з.. кришеним салом* (Коцюб., I, 1955, 44); *За дверима канцелярії селяни курили кришену махорку* (Мик., II, 1957, 35).

КРИ́ШЕНИК, а, ч., *розм.* Відрізаний шматочок чого-небудь їстівного (перев. сала). — *Сальця ще є трохи: пошила спідницю людям, так дали кришеник* (Барв., Опов.., 1902, 503); *Не бачила [Одарка], якими кришениками сала наділив її економ* (Л. Янов., I, 1959, 421); *Вона взяла кілька кришеників картоплі, покуштувала* (Добр., Тече річка.., 1961, 184).

КРИ́ШЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кришити** 1, 2 і **кришитися**. *Кришення грунту.*

КРИШЕНЯ́, я́ти, *с., пестл.* Те саме, що **кри́хітка** 2.

КРИШЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кришеня́**. *Дитинка ще не зовсім одужала,— усе ще квиліло кришенятко* (Вовчок, I, 1955, 242); — *Думалось, хоч дітей врятую — не пощастило. В землю загнали [фашисти] моїх кришеняток, іроди, упирі кляті!* (Збан., Єдина, 1959, 237).

КРИШЕНЯ́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кришеня́тко**. *Каліки нещасливі, діти-кришеняточка й ті в неї не гуляли* (Вовчок, I, 1955, 126).

КРИ́ШЕЧКА [1], и, *ж.* Зменш. до **кри́шка** [1]. *Що за чудесна була [колиска]! Коріннова, з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); *У мене чайник закляк у руках,— а кришечка у йому тільки дзень-дзень!* (Мирний, IV, 1955, 369).

КРИ́ШЕЧКА [2], и, *ж.* Зменш. до **кри́шка** [2]. — *А що ж ми будемо їсти, коли в хаті не буде ні кришечки, а в коморі ні пилиночки? — Василина вибухає новими прокльонами* (Стельмах, I, 1962, 288); [Є ф р о с и н а:] *Наша мадам їла.. всього по кришечці* (Н.-Лев., II, 1956, 486); *Посиділа ще кришечку, а далі й пішла собі стихи* (Барв., Опов.., 1902, 111); — *Устань, моя кришечко, моя лебедочко!* (Кв.-Осн., II, 1956, 347).

◇ **До [найме́ншої] кри́шечки** — те саме, що **До [оста́ннього] кри́хти** *(див.* **кри́хта**). — *Думаєте, наш пан уже й не розбирається, хто навмисно збитки робить, а в кого ненароком худоба вскочила в спаш. Все він знає до найменшої кришечки* (Стельмах, I, 1962, 571); **Ні (ані́, і) кри́шечки** — те саме, що **Ні (ані́, і) кри́хти** *(див.* **кри́хта**). *Одні утрати.. виводила перед нею її споминка, а щастя та втіхи — ані кришечки* (Мирний, III, 1954, 235).

КРИ́ШИВО, а, *с.* Подрібнена маса чого-небудь. *Давно сільськогосподарською наукою доведено, що внесене в грунт торфове кришиво набагато підвищує його родючість* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 41); *Терешко Стародуб утрамбовує силос в траншеї..; ось він набрав повні пригорщі зеленого кришива* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 84).

КРИШИ́ЛЬНИК, а, ч., *спец.* Робітник, який що-небудь кришить (у 1, 2 знач.).

КРИШИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **кришильник**.

КРИ́ШИНА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **кри́хта** 1. *Обережно, о дитятко, Стіл щодня змети — І кришини перед хатку Пташці принеси* (У. Кравч., Вибр., 1958, 210).

КРИШИ́ТИ, кришу́, кри́шиш, *недок., перех.* 1. Розколювати, розбивати, подрібнювати щось на дрібні шматочки, на крихти. [А н т о с ь:] *Руки в нього ти бачив? Залізо можна кришити* (Мик., I, 1957, 52); *Камінь кришить вітер і негода, Дуб столітній хилиться від них* (Мал., Листи.., 1961, 52); *Тала вода з шаленою лютістю розмивала, кришила береги та кам'яні скелі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); // Сміти́ти крихтами чого-небудь. *Докійка.. хліба вкусить обережно, щоб не кришити* (Головко, II, 1957, 23).

2. Різати на дрібні частинки. — *Чи так, чи не так, Уродив пастернак. А петрушку Криши в юшку — Буде смак, буде смак* (Шевч., І, 1951, 275); *У хаті і у кімнаті жінки порались,.. то муку сіяли, то локшину кришили* (Кв.-Осн., II, 1956, 90); *Кошовий отаман.. кришив тютюн на нізенькому пеньку* (Довж., І, 1958, 229).

◇ **Вига́дувати (ви́гадати) таке́, що і в борщ не кри́шать** — плести нісенітниці, дурниці. — *От химерка Шумиха! Се вона все вигадує про мене таке, що і в борщ не кришать* (Морд., І, 1958, 107).

3. *перен., розм.* Нещадно бити, рубати, вбивати. *Дід і почне кришить татар..: так голови і валяться, як груші увосени* (Стор., І, 1957, 97); — *Добре!* — *кричав несамовито Шрам.* — *Так їх, каторжних! Бий, криши дияволів на шматки!* (Стар., Облога.., 1961, 75); // Знищувати, ламаючи, розбиваючи. *Він знав, що той танк, якщо його не знищити, згодом вдереться в інший квартал і кришитиме все на своєму шляху* (Гончар, III, 1959, 280).

КРИШИ́ТИСЯ, кри́шиться, *недок.* Розпадатися, розсипатися на дрібні частинки; перетворюватися на крихти. *Вони* [калачики] *сухі, кришаться, і скоро вся одежа у мене і волосся мові сусідки в кришках* (Коцюб., III, 1956, 426); *Вугілля було доброї якості. Воно не блищало в зламі яскравим сріблястим блиском, як антрацит, але й не кришилося* (Тулуб, В степу.., 1964, 274).

КРИШІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кришíти** 1, 2. *Грунт під час глибокої оранки легко піддається кришінню* (Колг. Укр., 7, 1957, 17).

КРИ́ШКА[1], и, *ж.* Верхня частина предмета, якою затуляють у ньому отвір; покришка, накривка. *Ганущ.. проворно одчинив кришку фортеп'яна, сів і вдарив міцно по клавішах* (Н.-Лев., III, 1956, 218); *В тиші хтось грюкнув кришкою парти* (Головко, II, 1957, 57); *Вгорі зі стіни виглядала витяжна труба, закрита кришкою* (Ю. Янов., II, 1954, 40).

◇ **Не зоста́вити ні кри́шки, ні по́кришки** *див.* **зоставля́ти**.

КРИ́ШКА[2], и, *ж.* 1. Те саме, що **кри́хта**. *Рудий Максим мав звичку згортати з столу всі кришки у жменю та кидати в рот* (Коцюб., II, 1955, 52); — *Обманула, дурисвітко, раз, то хоч тепер май кришку совісті* (Стельмах, І, 1962, 131); — *Ай, бабусечко! Що там розказувати! Нуда така! —.. Чого ж вивчили тебе, кришко?* (Вовчок, І, 1955, 104).

◇ **До** [**оста́ннього**] **кри́шки** — те саме, що **До** [**оста́ннього**] **кри́хти** *(див.* **кри́хта**). *Все, що було у торбині, Стеребив* [Іван] *до кришки* (Рудан., Тв., 1956, 122); **Ні (ані́, і) кри́шки** — те саме, що **Ні (ані́, і) кри́хти** *(див.* **кри́хта**). — *Вийди, доню, наперед,— сказав старий Проць.., ні кришки не дивуючись із того, що бачить її живу* (Ю. Янов., І, 1954, 123); *Кошик перевернений і паляниць ані кришки нема!* (Фр., IV, 1950, 85).

2. Те саме, що **кри́шиво**. *Для виготовлення кольорового асфальту застосовуються різні матеріали — мармурова кришка, вапняк, сірі й червоні гранітні висівки* (Наука.., 4, 1963, 17); *М'яка з торф'яною кришкою земля пружинила під колесами* (Стельмах, II, 1962, 83).

КРИШТАЛЕ́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кришта́ль** 1, 2. *Підніжжя кришталевої гори заляпано болотом і кров'ю* (Л. Укр., II, 1951, 209); *Мерехтіла кришталева пишність люстр* (Стельмах, II, 1962, 7); *Новий рік стрічаємо в поході.. Не було переливчастого кришталевого дзвону, але був пишний тост командира* (Логв., Давні рани, 1961, 25); // Зроблений із кришталю (у 1 знач.). *Моторні лакеї розносили великі кришталеві чарки з.. шипучим вином* (Мирний, І, 1949, 389); *Сміх сипавсь їй з горла, як лісові горіхи у кришталеву вазу* (Коцюб., II, 1955, 213); *На почесному місці перед колонами спортсменів п'ять кришталевих кубків* (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 4); * Образно. *Що ти про мене думаєш? Що я лиха, злопам'ятна дівчина з кришталевим серцем у грудях* (Л. Укр., V, 1956, 110).

2. *перен.* Який прозорістю, грою барв і т. ін. нагадує кришталь (у 1 знач.); прозорий, ясний, блискотливий. *З височенного перекату скатертю переливається широкий пласт кришталевої лави* (Стор., І, 1957, 240); *Струй не то шумить, не то журчить принадливо, котячи по камінню свої кришталеві води* (Фр., III, 1950, 8); *Його очі блищали кришталевими перлинами сліз* (Досв., Вибр., 1959, 400); // Високоморальний. *Кришталева людина;* // Бездоганно чистий. *Довкола відчувалось.. кришталеве почуття дружби і любові* (Сміл., Зустрічі, 1936, 208).

3. *перен.* Мелодійний, дзвінкий, чистий звучанням (про голос, звук і т. ін.). *З Манюрчиного горла тече срібна ріка кришталевих звуків* (Ю. Янов., І, 1954, 23); *Задзвенів у запалій тиші кришталевий Лукашиків голос і вщух* (Довж., І, 1958, 460); * Образно. *Крізь біль і сльози у неї вирину в очах на мить знову кришталевий сміх* (Вас., II, 1959, 42).

КРИШТАЛЕ́ВО. Присл. до **криштале́вий** 2, 3. *День стояв чистий, кришталево прозорий* (Гончар, III, 1959, 391); *Жіночі кришталево чисті голоси ніжно переплітаються з басовими громами чоловічих* (Речм., Весн. грози, 1961, 118).

КРИШТА́ЛИК, а, *ч.* 1. Шматочок кришталю (у 1 знач.).

2. *чого, перен.* Крижинка, частинка інею тощо, яка нагадує такий шматочок. *Береги бралися кришталиками криги* (Коз., Блискавка, 1962, 77); *Погожим ранком на дахах осідають білі голчасті кришталики інею* (Наука.., 11, 1961, 60).

3. *анат.* Частина ока позаду зіниці, що має вигляд двоопуклої прозорої еластичної лінзи. *Кришталик у перші 6 місяців життя дитини має опуклішу форму, ніж у наступні роки* (Шк. гігієна, 1954, 61); *У внутрішній порожнині ока.. міститься прозоре хрящовидне тіло.. — кришталик* (Курс фізики, III, 1956, 302).

КРИШТА́ЛИКОВИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **кришта́лик** 3.

КРИШТА́ЛИНА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **кришта́лик** 1,2. * Образно. *Від заряних кришталин не одірвать очей в переддосвітній час* (Тер., Серце.., 1962, 35).

КРИШТА́ЛЬ, ю, *ч.* 1. Дуже прозоре скло високого гатунку, якому властива гра барв і мелодійний дзенькіт. *Служниці одчинили високі двері з дорогого кришталю* (Н.-Лев., IV, 1956, 12); *Ходи лиш до мене до замку, З кришталю мій замок ясний* (Л. Укр., IV, 1954, 122); *Вироби з поліського кришталю все ширше знаходять попит у широких кіл населення* (Рад. Укр., 16.II 1965, 3); * Образно. *Ця натура нічого не може затаїти від мене, це кришталь — дзвінкий і прозорий* (Коцюб., II, 1955, 436); * У порівн. *Кришталем заіскрилася роса по зеленій траві...* (Мирний, II, 1954, 55); *Чиста совість, як кришталь, дала Сковороді змогу високо тримати прапор співця* (Тич., III, 1957, 109).

2. *збірн.* Вироби з такого скла (переважно посуд). *З альтанки в саду бряжчав кришталь і срібло. Чувся гомін* (Головко, І, 1957, 53); *Вона* [люстра] *і її кришталь ледь-ледь погойдуються* (Стельмах, І, 1962, 296).

3. *нар.-поет.* Пестливе звертання до коханої, дорогої людини. *Ой, вийди, вийди, серденько Галю, Серденько, рибонько, дорогий кришталю!* (Чуб., V, 1874, 88); — *Моя матінко, мій дорогий кришталю!* (Барв., Опов.., 1902, 39); [Д о м а х а:] *Василечку, дорогий кришталю! До чого ж ти себе допустив?* (Кроп., II, 1958, 167).

△ **Гірськи́й криста́ль** *див.* **гірськи́й.**

КРИШТА́ЛЬНИЙ, а, е, *поет.* Те саме, що **криста́левий.** *Він ішов у криштальному гроті Й зачарування ніс у душі* (Мас., Степ, 1938, 18); *У сонне, криштальнее море Вдивляється рання зоря* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 272).

КРІВ, кро́ві, *ж., діал.* Кров (у 1 знач.).—*Ми крів'ю та потом копійку до копійки збирали, не кому ж — їм* [синам] *складали* (Мирний, IV, 1955, 40); *Карав він* [пророк] *сміливо порок, Життя осуджував негоже. Та не послухали тих слів, ..І полилась невинна крів* (Граб., І, 1959, 140).

КРІВЛЯ [1], і, *ж., діал.* Покрівля. *В кінці верхнього бульвару біліє стара капличя з берізками на крівлі* (Тудор, Вибр., 1949, 253).

КРІВЛЯ [2], і, *ж., діал.* Кров (у 1 знач.). *Обкипіло серденько Гарячою крівлею* (Укр.. лір. пісні, 1958, 377); *Чавун і свинець пронизували з шкваром ряди, крушили кістки, обляпували крівлею живих* (Стар., Облога.., 1961, 36).

КРІВЦЯ, і, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **кров** 1. *Людська крівця не водиця, розливати не годиться* (Номис, 1864, № 1283); *Клекотить бій, гарячий, червоною крівцею вмитий...* (Кос., Новели, 1962, 9); * У порівн. [Р у с а л к а П о л ь о в а:] *Мак мій жаром червонів, а тепер він почорнів, наче крівця пролилася, в боровенці запеклася...* (Л. Укр., III, 1952, 232).

△ **За́лча кріве́ця** *див.* **за́лчий.**

КРІЗНИЙ, а́, е́. Який проходить наскрізь через щось; наскрізний. *Крізна тріщина;* // Який проймає наскрізь. *Крізний вітер.*

КРІЗНІТИ, ію, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **просві́чуватися.** *З неї* [скрині] *не щезав світ божий, навіть коли.. накрившся зсередини.. віком, бо й віко те крізніло* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 60).

КРІЗЬ, *прийм., із знах. в.* 1. Уживається при вказівці на предмет, речовину, середовище або отвір, через які хтось або щось проникає, проходить, просвічується тощо. *Ордою йшли придани, Співали п'яні; а Мар'яна Кріз тин дивилася на те* (Шевч., І, 1963, 154); [Р і ч а р д:] *Так, мрія нас вела за океан, до неї ми кріз пущі пробивались* (Л. Укр., III, 1952, 93); *Кріз густий туман ми помітили неясні ознаки берега* (Ю. Янов., II, 1958, 85); *Ранені перемовлялися кріз відкриті вікна* (Тют., Вир, 1964, 347); // Уживається при вказівці на певний відрізок часу, протягом якого щось відбувалося, здійснювалося; через. *В серцях Таке тепло живлюще розливалось, Така глибока шана до народу* [вірменського], *Що кріз віки проніс велику мову* (Рильський, III, 1961, 160); — *Гинучи сам, я хотів би, щоб моє кохання було, як прапор, підхоплене іншим і чесно пронесене ним далі, кріз усе життя...* (Гончар, III, 1959, 337).

◇ **День кріз день** — те саме, що **День у день** (*див.* **день**). *Ми день кріз день зустрічалися з ним* (Літ. Укр., 30.IV 1967, 2); **Кріз зу́би ці́дйти (каза́ти** *і т. ін.*) *див.* **зуб**; **Кріз па́льці дивйтися** *див.* **па́лець**; **Кріз сльо́зи смійтися (говори́ти** *і т. ін.*) *див.* **сльоза́**; **Як (мов, ні́би** *і т. ін.*) **прова́литися (піти́) кріз зе́млю** *див.* **земля́.**

2. Уживається при вказівці на дію (стан), що чергується з іншою, переривається нею, проривається через неї. *Біля дверей при свічці дрімав й стогне кріз сон хазяйка* (Коцюб., II, 1955, 242); *Шумить водоспад у яру, та й кріз шум його чути.. голоси на тім боці* (Головко, II, 1957, 206); — *Бувайте здорові! — ..кріз смуток осміхається чоловік* (Стельмах, I, 1962, 29).

КРІЙ, кро́ю, ч. 1. Дія за знач. **кро́їти.** *Жінка в нужді й недостатку утримувалася то шиттям, то даванням лекцій крою* (Фр., VI, 1951, 237); *Панна Сатурніна дала їй свої сукні на крій, і — закипіла робота* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 269).

2. Модель, форма одягу або взуття; фасон. *Який крій, такий стрій* (Гал.-руські.. приповідки, I, 1901—1905, 312); *На меншій* [дівчинці] *убрання.. трохи коротке.. і якогось дитячого крою* (Л. Укр., III, 1952, 499); *На його лакованих, пошитих по німецькому крою чоботях ворушилися.. сонячні зайчики* (Стельмах, Хліб.., 1959, 224); * Образно. *Боцман Смола — людина зовсім іншого крою* (Ткач, Жди.., 1959, 3).

КРІЛИК, а, ч., *розм.* Те саме, що **кріль.** — *Я скажу вдома, що.. коло кріликів була* (Л. Укр., III, 1952, 634).

КРІЛЬ, кроля́, ч. Невелика тварина — гризун родини заячих; розводиться на м'ясо та для хутра. *Кролі жили в клітках у сараї* (Донч., IV, 1957, 290); *В школі були кролі. Та що цікавого — прибирати за ними?* (Ів., Вел. очі, 1956, 34); * У порівн. *Очі, як у кроля, червоні* (Номис, 1864, № 8168); *Зевес моргнув, як кріль, усами* (Котл., I, 1952, 242).

КРІЛЬЧА́ТНИК, а, ч. Те саме, що **кроля́тник.** *Колгоспи допомагають школам у будівництві крільчатників* (Ком. Укр., 7, 1960, 44).

КРІЛЬЧИ́ХА, и, *ж.* Те саме, що **кроли́ця.** *Ангорська крільчиха ..схожа на пухнасту шапку діда Мороза* (Донч., IV, 1957, 290).

КРІМ, *прийм., із род. в.* 1. Уживається при виділенні когось із групи людей, чогось із ряду однотипних предметів, понять і т. ін.; за винятком когось, чогось; окрім. *Усі, окрім Руфіна, підходять під благословення* (Л. Укр., II, 1951, 411);— *Ви здійснюєте волю Батьківщини. Все відкиньте, все забудьте, крім неї, крім обов'язку* (Гончар, III, 1959, 311); // Уживається з запереченням при вказівці на наявність когось, чогось за відсутності інших подібних предметів і явищ. *Не чути ніякого голосу, крім вівчарської трембіти десь на далекій полонині* (Фр., VI, 1951, 7).

2. Уживається при підкресленні наявності, необхідності когось, чогось у додаток до того, про кого — що йде мова. *Почуття, що крім одного лиха є й друге ще, .. застилало думки чорною запоною...* (Мирний, I, 1954, 286); *Крім мене, ще є* [у будиночку] *одна пані приїжджа* (Л. Укр., V, 1956, 359).

Крім то́го (цьо́го) — уживається в ролі приєднувального сполучника зі значенням «також, до того ж».— *Я працюю.. Крім того, я активно захищаю спортивну честь нашого радгоспу* (Гончар, Тронка, 1963, 112).

КРІОЛІ́Т, у, ч. Мінерал — сполука алюмінію та фтору; використовується в алюмінієвій промисловості. *Велика кількість фтористого водню йде на виробництво штучного кріоліту* (Заг. хімія, 1955, 291).

КРІОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е, *хім.* Стос. до кріоскопії. *Метод визначення молекулярної ваги за зниженням точки замерзання розчинника називається кріоскопічним* (Заг. хімія, 1955, 222).

КРІОСКОПІ́Я, ї, *ж., хім.* Метод визначення молекулярної ваги речовини шляхом встановлення різниці між температурою замерзання розчину й температурою замерзання чистого розчинника.

КРІП, кро́пу, ч. Однорічна городня рослина родини зонтичних, що її використовують як ароматичну приправу для страв, а також для соління огірків і помідорів. *У казармах подали бурлакам на вечерю куліш з одним кропом без сала* (Н.-Лев., II, 1956, 101); *Зелений кріп витанувався з-поміж повзучих огірків* (Фр., IV, 1950, 201); *У нас там, на городах, пахне кропом У сизі ранки* (Рильський, III, 1961, 294).

КРІПА́К [1], а́, ч., *іст.* Особисто залежний від поміщика й прикріплений до земельного наділу селянин.

Бжозовський задумав другого дня з сільською поліцією половить своїх кріпаків і вернути додому (Н.-Лев., II, 1956, 202); *Між кріпаками ходила таємна чутка про жадану волю* (Мирний, III, 1954, 185); *Колись поміщик феодал Потоцький даровими кріпаками вергав оці кам'яні брили* (Ле, Право.., 1957, 99).

КРІПА́К [2], а́, ч., *розм., рідко.* Міцний тютюн. *Закурили дядькового кріпака* (Головко, II, 1957, 30).

КРІПА́ЦТВО, а, *с.* 1. Система суспільних відносин у добу феодалізму, за якою поміщик мав право на особу, працю й майно підлеглих йому селян-кріпаків; кріпосне право. [І в а н:] *У однім селі та жив собі заможний чоловік, ще за кріпацтва* (Кроп., I, 1958, 83); *Їх не обділила доля тією глибинною селянською чистотою, яку не зміг розсіяти.. батіг кріпацтва* (Стельмах, I, 1962, 130); // Суспільне становище селян, що перебували в цих відносинах, пов'язане з тяжкими умовами життя. *Такий-то виходився хороший, моторний, і не пізнати його, що в гіркому кріпацтві зріс* (Вовчок, I, 1955, 22); *Не загнали* [підлітчани] *й кріпацтва* (Крот., Сини.., 1948, 13).

2. *іст.* Збірн. до **кріпа́к** [1]. *Жили вони* [пани] *в селі Одраді, де близько й полупанка не було — саме кріпацтво...* (Мирний, IV, 1955, 222); *Лише з вуст простого народу, кріпацтва, доходило до мого слуху співчуття* (Минуле укр. театру, 1953, 19).

КРІПА́ЦЬКИЙ, а, е, *іст.* 1. Прикм. до **кріпа́к** [1]. *Уранці на майдані.. зібралась у купу.. кріпацька громада* (Мирний, I, 1949, 378); *Повставав* [у палацах].. *за бенкетом бенкет З дарової кріпацької праці* (Граб., I, 1959, 172); *В'їздить бундючно на майдан Владар кріпацьких душ, їх пан* (Бажан, Роки, 1957, 242); // Власт. кріпакові, кріпакам. *Се була байдужність кріпацька* (Барв., Опов.., 1902, 20).

2. Стос. до кріпацтва (у 1 знач.). *Димитрій.. заклинався зовсім відмінити кріпацькі закони Бориса Годунова* (Ле, Побратими, 1954, 8); *Почав* [Базилевський] *ще тугіше затягувати на Турбаях кріпацьку петлю* (Гончар, Таврія, 1952, 193).

КРІПА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., іст., розм.* Перебувати в кріпацтві; бути кріпаком, підневільним. *— Ти, сину, кріпацтва, мабуть, не застав? — Не застав, бабо. Дід мій кріпачив* (Ю. Янов., I, 1954, 18).

КРІПА́ЧКА, и, *ж., іст.* Жін. до **кріпа́к** [1]. *— Ти, дякувати господові, не кріпачка; твоя праця не загине дурно* (Вовчок, I, 1955, 22); *Моя мати була кріпачка сорочинського дідича Черниша* (Сам., II, 1958, 409); *Дівчину, просту кріпачку, я візьму за руку. Відкупивши її в пана, віддам у науку* (Тич., I, 1957, 213).

КРІПА́ЧЧИНА, и, *ж., іст.* Те саме, що **кріпа́цтво** 1. *Саме знялась кріпаччина* (Мирний, IV, 1955, 213); *Шевченко виступав за революційне знищення кріпаччини і повалення самодержавства* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 37).

КРІПЕ́ННИЙ, а, е, *діал.* Кремезний (у 1 знач.). *Це дід кріпенний* (Сл. Гр.).

КРІПЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм., рідко.* Досить міцний, сильний. *З Дніпра віє кріпенький вітерець* (Рад. Укр., 5.V 1961, 2).

КРІПИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. *гірн.* Призначений для кріплення стелі, лави тощо в шахті. *Кріпильний ліс; Кріпильні матеріали.*

2. *техн.* Стос. до кріплення (у 1 знач.). *Кріпильні роботи;* // Призначений для скріплювання, з'єднування частин машин і конструкцій. *Кріпильна різьба; Кріпильна деталь.*

КРІПИ́ЛЬНИК, а, ч. Шахтар, що працює на кріпильних роботах. *Двоє кріпильників звичними рухами ставили раму* (Досв., Вибр., 1959, 348); *Кріпильники встановляли додаткові стояки, зміцнюючи ними стелю* (Донч., Шахта.., 1949, 57).

КРІПИ́ТИ, плю́, пиш; *мн.* кріпля́ть; *недок.* 1. *перех., техн.* Те саме, що **скріплюва́ти** 1. *Головне було — зібрати компресори.. Кріпили деталь за деталлю.., міцно пригвинчували гайки* (Трубл., I, 1955, 136); *Рубали* [солдати] *щоглові сосни й вікові дуби, ..кріпили поктони, плоти* (Довж., Зач. Десна, 1957, 304).

2. *перех., гірн.* Установлювати кріплення (у 2 знач.). *Тато мій працює в шахті, Кріпить лаву він удень* (Бойко, З Дон. краю, 1952, 65); *Пішов* [син] *стелі у шахті кріпити* (Рудь, Гомін.., 1959, 90); // *гідр.* Устеляючи чимось, захищати від руйнування. *За всіма технічними проектами дно обвідного каналу треба було кріпити каменем* (Чаб., Тече вода.., 1961, 108).

3. *перех., мор., ав.* Міцно прив'язувати, закріплювати. *На палубі.. метушилися матроси. Вони.. кріпили якісь канати* (Донч., III, 1956, 220).

4. *перех., перен., розм., рідко.* Те саме, що **зміцнюва́ти** 2. *— Громадська робота в нас заснована так, щоб вона не збавляла людської сили та здоров'я, а кріпила їх* (Мирний, IV, 1955, 328); *Той світоч, що його нам Ленін засвітив, ..Нам освячує путь, серця кріпить і гріє* (Рильський, III, 1961, 286).

5. *перех., спец.* Робити міцним (вино тощо), з високим вмістом алкоголю. *— Добре вино кріпити не треба,— .. сказав Іраклій* (Головко, I, 1957, 279).

6. *неперех., діал.* Лютувати (*див.* **лютува́ти** [1] 2). *Зима доходила кінця, та холоди ще сильні кріпили* (Вовчок, I, 1955, 298); *В затінках кріпив мороз, а проти сонця топився воском сніг* (Збан., Сеспель, 1961, 328).

КРІПИ́ТИСЯ, плю́ся, пишся; *мн.* кріпля́ться; *недок.* 1. Твердо, стійко триматися; виявляти витримку в чомусь. *Та, наче явір вглиб, у корінь втятий, Я ще державсь, кріпився* (Фр., XIII, 1954, 29); *Пишу сьогодні коротенько: як не кріплюся, а тягне до ліжка* (Коцюб., III, 1956, 392); *Коли вийшли на дорогу, уповноважений.. звернувся до Романа.— Кріпися, козаче, отаманом будеш* (Панч, II, 1956, 410).

2. *спец.* Пас. до **кріпи́ти** 1—3, 5. *Кронштейн лінзи фотоелемента кріпиться гайками на двох стояках* (Пересувні кіноапр., 1959, 24).

КРІПКИ́Й, а́, е́, *розм., рідко.* Те саме, що **міцни́й** 1, 2, 5. *Лід кріпкий, хоч гармати коти* (Укр.. присл.., 1955, 299); *А зима вже морозами кріпкими укріпила* (Вовчок, I, 1955, 282); *Люди наші кріпкі і високі, як дуби* (Ю. Янов., I, 1954, 75).

КРІПКО. 1. *розм., рідко.* Присл. до **кріпки́й**; міцно. *У другому возику сиділи два чоловіки і парубок — усі троє зв'язані кріпко* (Вовчок, VI, 1956, 231).

2. *діал.* Дуже, сильно. *Кріпко розумна була* [Галочка]: *кожного, хто у неї спитається, навчить і розкаже* (Кв.-Осн., II, 1956, 312); *— Хоч що ви мені тут кажіть, а вовк — звір кріпко полохливий!* (Вишня, II, 1956, 145).

КРІПЛЕ́НИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **кріпи́ти** 1, 2, 5. *Пробував* [Мухтаров].. *оцінювати коротенькі, навіть не кріплені дерев'яним кріпленням тунельки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 366); *Наливки були не міцні, не кріплені, і Роман покуштував кожної* (Минко, Ясні зорі, 1951, 93).

КРІПЛЕ́ННЯ, я, *с., спец.* 1. Дія за знач. **кріпи́ти** 1—3, 5. *За способом кріплення фрези бувають — суцільні й насадні* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 23); *Виймання вугілля, доставка та кріплення в дореволюційному Донбасі були важкою ручною працею* (Гірн. пром.., 1957, 28).

2. Споруда в шахті зі стояків, рам і т. ін., що запобігає обвалам порід. *У післявоєнний період дедалі*

ширше застосовуються нові види кріплення — металеве й залізобетонне (Гірн. пром.., 1957, 35); *Курбала прослизнув між вагонетками та кріпленням і хутко подався двійчастою колією* (Досв., Вибр., 1959, 194).

3. Деталі для скріплювання, з'єднування частин машин і конструкцій. *Рама плуга повинна бути рівною й мати всі бойові кріплення* (Механ. і електриф.., 1953, 26); *Жодну машину не можна скласти без кріплення — без тих численних болтів, які з'єднують між собою різноманітні вузли* (Веч. Київ, 6. I 1960, 2); *Парова машина так гуркотіла й дрижала, що, здавалось, ось-ось вилетить із свого кріплення* (Трубл., Лахтак, 1953, 15).

4. Пристосування для прикріплювання, закріплювання чогось. *Хтось уже бабрався в глибокому снігу, заплутавшись у кріпленні власних лиж* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 302); *Гейнц труснув ранцем, перевіряючи міцність кріплення, поправив автомат* (Загреб., Європа 45, 1959, 91).

КРІ́ПНУТИ, ну, неш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **міцні́ти.** [О л е с я:] *Як кріпнуть.. мої сили!.. Я знов, знов щаслива!..* (Кроп., II, 1958, 342).

КРІПОСНИ́Й [1], а́, е́, *іст.* 1. Те саме, що **кріпа́цький** 2. *Кріпосний гніт; Кріпосне право.*

2. Належний кріпосникові. *Спершу я сама була.., а далі.. пані взяла свою кріпосну молодицю з дочкою* (Вовчок, I, 1955, 259); *Кріпосні театри існували в неймовірно важких умовах поміщицької сваволі* (Укр. клас. опера, 1957, 41).

КРІПОСНИ́Й [2], а́, е́, *військ., заст.* Фортечний. *На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кропилом* (Довж., I, 1958, 258); *Будувалася спеціальна залізнична вітка, щоб.. доставляти.. будівельні матеріали, сталеві балки та кріпосну артилерію* (Гончар, II, 1959, 353).

КРІПОСНИ́К, а́, ч., *іст.* Поміщик-реакціонер, що застосовував кріпосницькі методи експлуатації селянства. *Тоді, в епоху «60-х років», сила кріпосників була надломана..* (Ленін, 1, 1948, 254); *// перен., розм.* Про жорстоку, деспотичну людину. *Нерідко син ворогував з батьком, обзивав його.. «кріпосником-деспотом»* (Мирний, I, 1949, 370).

КРІПОСНИ́ЦТВО, а, *с., іст.* Суспільний лад, основою якого було кріпацтво. *І кріпосництво і капіталізм гноблять робітника і прагнуть вдержати його в темноті* (Ленін, 20, 1950, 342); *Т. Г. Шевченко .. вів боротьбу проти царизму і кріпосництва* (Рильський, III, 1956, 22).

КРІПОСНИ́ЦЬКИЙ, а, е, *іст.* 1. Стос. до кріпосництва. *Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпосницької Росії, коли література сидьма сиділа в великосвітських салонах* (Тич., III, 1957, 66); *// Власт.* кріпосництву. *Кріпосницькі порядки; Кріпосницький гніт.*

2. Прикм. до **кріпосни́к.** *«Велика реформа» була кріпосницькою реформою і не могла бути іншою, бо її проводили кріпосники* (Ленін, 17, 1949, 90).

КРІ́ПОСТЬ, і, *ж., військ., заст.* Фортеця. *Троянці, в кріпості запершись, Енея ждали воротця* (Котл., I, 1952, 215); *— Народ у кріпості голодний. Довго вони не видержать* (Довж., I, 1958, 248).

КРІПША́ТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **міцні́шати.** *Я чув, що кріпшаю душею, Росту, яснішає мій зір* (Фр., XIII, 1954, 411); *Насувалася ніч. Мороз кріпшав* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 46).

КРІС, а, ч., *зах.* Рушниця. *В чересі кріс, в руках топір, Буяє легінь тобою* (Пісні та романси.., II, 1956, 66); *Ось блищить мій кріс,— ціль добра* (Фр., X, 1954, 45); *Дівчина стоїть із крісом На посту* (Павл., Пальм. віть, 1962, 57).

КРІСЕ́ЛКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **крі́сло** 1, 2. *Опустивсь Любораченко на кріселко, і сам не знає, що з ним діється* (Свидн., Люборацькі, 1955, 177); *Скрізь без ладу розставлені старовинні меблі: стільці, кріселка, столи* (Вас., III, 1960, 222); *Лесь обережно сідає на крайчок тендітного кріселка* (Стельмах, I, 1962, 271).

КРІСЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **крі́сло** 1—3. *Крісельна ручка; Крісельний ряд.*

КРІСЕ́ЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш.-пестл. до **крі́сло** 1, 2. *Всі ці комодики,.. крісельця, диванчики.. чомусь нагадують мені поперелякуваних овець* (Кол., На фронті.., 1959, 167).

КРІ́СЛЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **крі́сло** 1, 2. *Наша* [пані] *сидить у кріслечку. Зирнула на нас і одвернулась* (Вовчок, I, 1955, 134); *Долівка* [світлиці] *вистелена килимами, кругом невеличкі.. кріслечка* (Мирний, V, 1955, 65).

КРІ́СЛО, а, *с.* 1. Різновид широкого, переважно м'якого стільця, з бильцями та зручною спинкою; фотель. *Хшановський лежав в кріслі, задравши.. ноги на спинку стільця* (Н.-Лев., II, 1956, 57); *Я падаю в крісло, закриваю очі долонею...* (Коцюб., I, 1955, 418); *Маленький, жевавий Чиж раптом пірнув у глибоке крісло і немов заховався у ньому* (Сміл., Сад, 1952, 150).

2. *рідко.* Те саме, що **стіле́ць.** *Целя.. попідливала свої квітки, позмітала пил із столика, з пари крісел* (Фр., II, 1950, 290); *Посередині кімнати лежали два крісла.., прикриті стягненою зі столу скатертю* (Кобр., Вибр., 1954, 147).

3. *тільки мн., заст.* Місця в партері театру. *В театрі в проходах між кріслами вона не ходила, а бігала й ніби пурхала* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); *Катя й Оленька оглядали ложі обох ярусів, крісла* (Ільч., Серце жде, 1939, 226).

4. *з означ., перен.* Про високу адміністративну посаду. *Ніхто сторонній не сказав би, що людина ця.. чекає міністерського крісла* (Ю. Янов., I, 1954, 126); *— Чим ви гарантовані, що коли-небудь не вирине десь отака потвора та не засяде в президентське крісло, як засів свого часу Гітлер? — Не вийде,— категорично заперечив Черниш.— Народи порозумнішали* (Гончар, III, 1959, 420).

КРІ́СЛО-ГОЙДА́ЛКА (~а-~и), *с.* Крісло на вигнутих полозках, на яких воно гойдається.

КРІСО́ВИЙ, а, е, *зах.* Прикм. до **кріс.** *Крісові постріли; // Признач.* для кріса. *Густий град крісових куль сипався безперервно* [безперервно] (Коб., III, 1956, 460).

КРІТ, крота́, ч. Невеликий комахоїдний ссавець, що живе під землею; ціниий своїм хутром. *Байдуже кротові, що поверх його.. нори привітно сяє ясне сонечко* (Мирний, IV, 1955, 295); *Кріт рив під землею дуже довгі проходи, такі собі підземні дороги* (Коп., Як вони.., 1961, 30); * Образно. *— Сліпі кроти. Не вміють вони підійти до дитини!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354); * У порівн. *— Живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце* (Коцюб., I, 1955, 299).

КРОА́Т *див.* **кроа́ти.**

КРОА́ТИ, ів, *мн.* (*одн.* **кроа́т,** а, *ч;* **кроа́тка,** и, *ж.*), *заст.* Хорвати.

КРОА́ТКА *див.* **кроа́ти.**

КРОА́ТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **кроа́ти.** *В тій кофейні.. [є] різні слов'янські газети.., чеські, сербські, кроатські, болгарські і які хочеш* (Л. Укр., V, 1956, 39).

КРОВ, і, *ж.* 1. Червона рідина, яка, циркулюючи в замкнутій кровоносній системі організму, забезпечує живлення його клітин і обмін речовин у ньому. *Поховайте та вставайте, Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю Волю окропіте* (Шевч., I, 1951, 354); *Вог-*

кий холод зціплював кров у жилах (Коцюб., I, 1955, 96); *Порізаними, липкими від крові руками Яресько хапається в темряві за мерзлу.. землю* (Гончар, II, 1959, 437); * Образно. *Чорні вишки Баку кров землі посилають У труби* (Сос., Щоб сади.., 1947, 58); * У порівн. *Ставок зачервонів проти заходу, неначе політий кров'ю* (Н.-Лев., III, 1956, 343).

До кро́ві — так, що аж кров виступила, потекла. *Одна люба, тиха дівчинка вкусила мене колись до живої крові, як я соломіць піднесла її на руки...* (Вовчок, I, 1955, 381); *Ішли* [заробітчани], *розбиваючи ноги до крові* (Гончар, Таврія, 1952, 5); **Замовля́ти (замо́вити) кров** *див.* **замовля́ти; Запекти́ся кро́в'ю** *див.* **запіка́тися; Затамо́вувати (затамува́ти, зупиня́ти, зупини́ти) кров** — припиняти кровотечу; **Схо́дити (зійти́, стіка́ти, стекти́** *і т. ін.*) **кро́в'ю** — втрачати кров від поранення. *Намацав* [Гуменний] *гарячу.. ранку і міцно затиснув її, щоб не сходити кров'ю* (Гончар, Новели, 1954, 18); [З н а х а р:] *Ти, сину, зараз помреш, бо кров'ю стік* (К.-Карий, II, 1960, 386); **У кро́ві** — закривавлений. *Хіба знати, як швидко живе ніч, коли отак у лісоху побитий і весь у крові* (Головко, II, 1957, 162).

△ **Зара́ження кро́ві** *див.* **зара́ження.**

◇ **Випива́ти (ви́пити) кров** *див.* **випива́ти; Висеса́ти (ви́ссати) кров** *див.* **висиса́ти; Висмо́ктувати (ви́смоктати) кров** *див.* **висмо́ктувати; До оста́нньої кра́плі кро́ві боро́тися (би́тися** *і т. ін.*) *див.* **кра́пля; Закипа́є (закипі́ла) кров** *див.* **закипа́ти; Заморо́жувати (заморо́зити) [всю] кров [у жи́лах]** *див.* **заморо́жувати; Запа́лювати (запали́ти) кров (огонь у кро́ві)** *див.* **запа́лювати; Зро́шувати (зрости́ти) [вла́сною, своє́ю] кро́в'ю зе́млю (тра́ви, шляхи́** *і т. ін.*) *див.* **зро́шувати; Кров відступа́є (відхо́дить, ві́дійшла́** *і т. ін.*) **з обли́ччя (лиця́** *і т. ін.*) *у кого, рідко кому* — хтось блідне від раптового неприємного враження. — *Я.. відчув, як при її словах зникла мені чи не вся кров з лиця* (Коб., III, 1956, 285); **Кров гра́є (загра́є, загра́ла, зашумі́ла, кипи́ть** *і т. ін.*) *у кому — чому, у кого та без додатка* — хтось відчув приплив енергії, пристрасті. *Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає* (Коцюб., I, 1955, 300); *У вбранні зеленім ти пройшла повз мене, глянула — шалено зашуміла кров* (Сос., III, 1958, 59); *Колись було — ..кров кипіла, Тремтіли нерви, наче струни в грі* (Фр., XIII, 1954, 29); *І він* [кинджал] *порою любо грав, Привабливо дзвенить, На дзвін його душа палає І в серці кров кипить* (Зеров, Вибр., 1966, 402); **Кров заливає (залила́) обли́ччя (лице́** *і т. ін.*) *див.* **залива́ти; Кров застиг(а́є (засти́гла, холо́не, захоло́ла) в жи́лах** *див.* **жи́ла[1]; Кров з молоко́м; Мов (як** *і т. ін.*) **з кро́в'ю молоко́:** а) румʼяний, рожевовидий (про людину та її обличчя). *Венера білолика, красна, Курносенька, очима ясна І вся, як з кров'ю молоко* (Котл., I, 1952, 212); б) здорова, рожевовида людина. *Гриць.. був хлопець незвичайної вроди, кров з молоком* (Фр., III, 1950, 266); *Тут якраз мені одна підвернулась.., продавцем у крамниці працювала, кров з молоком* (Збан., Єдина, 1959, 147); **Кров зупиня́ється (зупини́лася)** *див.* **зупиня́тися; Кров кипи́ть (кипі́ла) на ра́нах** *див.* **кипі́ти; Кров псува́ти (зіпсува́ти):** а) *(кому)* псувати настрій комусь, дратувати когось. *У Калитки не одного кров Зіпсувало трактора тріщання* (Рильський, I, 1960, 303); б) *(собі)* нервувати. [З а в а д с ь к и й:] *Та що там.. Чи то варто собі кров псувати задля такої марниці?* (Фр., IX, 1952, 367); [К і т т е л ь г а в с:] *Щоб не псувати собі крові ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, попробувати якось миром влагодити?* (Л. Укр., IV, 1954, 238); **Кров уда́ряє (уда́рила, ки́далася, ки́дається, бу́хала, бу́хає** *і т. ін.*) **в го́лову (до голови́, обли́ччя** *і т. ін.*) *кому* — **кров** приплива́є комусь до голови, обличчя внаслідок сильного збудження. *Остапові вдарила кров до лиця. Несила йому слухати синові речі* (Горд., II, 1959, 304); *Бжозовський згадував про бурлак.., і вся кров кидалась йому в голову* (Н.-Лев., II, 1956, 204); *Кров бухала йому до голови, як морська хвиля* (Коцюб., I, 1955, 397); **Набира́тися (набра́тися) кро́ві** *див.* **набира́тися; Налива́тися (нали́тися, налля́тися) кро́в'ю; Набіга́ти (набі́гти) кро́в'ю** — червоніти від злості, напруження тощо. *Лице її мінилося: раз наливалося кров'ю, мов буряк, то знов білло, мов полотно* (Фр., V, 1951, 396); *Очі в провідника наллялися кров'ю і вилізли наверх, як у барана* (Коцюб., I, 1955, 295); *Обличчя хлопчика набігло кров'ю, зуби заскреготали* (Фр., VI, 1951, 172); **Обкипа́ти (обкипі́ти) кро́в'ю** *див.* **обкипа́ти; Пи́ти (емокта́ти, сса́ти** *і т. ін.*) **кров чию** — тяжко визискувати когось, експлуатувати. — *Цей дідок.. пив нашу кров і на ній збудував.. хату під залізом* (Мик., II, 1957, 311); — *А панич Льольо? ..Як ссав народну кров, так буде і далі ссати* (Коцюб., II, 1955, 85); **Се́рце кро́в'ю обли́вається (обли́валося, обкипа́є, обкипі́ло** *і т. ін.*) *перев. чиє* — хтось дуже сильно переживає, мучиться, страждає. *Серце її обливалося кров'ю, сльози заливали очі* (Коцюб., I, 1955, 83); *Щодня моя старша доня ходила.. на мітинги. Я мовчала, хоч серце кров'ю обкипало* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 128); **Хвилюва́ти (бентежити, бунтува́ти, розпа́лювати** *і т. ін.*) **кров** *у кого* — викликати хвилювання, неспокій у когось; збуджувати когось. *Плач, злість, досада разом піднімались з душі* [Мотрі], *бунтували стару кров* (Мирний, I, 1949, 411); *Воля, воля і воля! Це чарівне слово.. розпалювало кров у хлопця* (Коцюб., I, 1955, 339); [**Хоч**] **кров з но́са** — незважаючи на будь-які труднощі. [Х а л я в а:] *Коли б ми оце були на Поділі, вже б хоч кров з носа, а добули б хоч по.. чарчині!* (Кроп., V, 1959, 263); — *Розшукати партизанів на чім би не стало. Кров з носа!* (Головко, I, 1957, 365).

2. *перен.* Людські жертви при якому-небудь зіткненні, боротьбі, війні тощо; убивства, кровопролиття. *Окопне життя, злигодні, кров, вогонь і рани посіяли в мільйонах сердець тривогу* (Довж., I, 1958, 41); *Треба буде кров'ю та кров'ю, щоб вибити його* [противника] *вдруге...* (Гончар, III, 1959, 367).

◇ [**Безневи́нна, невди́нна**] **кров лле́ться (тече́, текла́** *і т. ін.*) — [безневинні] люди гинуть у боротьбі тощо. — *Грицьку!.. Ти бачиш? кров безневинна ллється...* (Мирний, I, 1949, 305); *Гомоніла Україна, Довго гомоніла, Довго, довго кров степами Текла-червоніла* (Шевч., I, 1963, 106); **Втопи́ти в кро́ві** *див.* **втопи́ти; Заліва́ти (зали́ти) кро́в'ю** *див.* **заліва́ти; Зато́плювати (затопля́ти, затопи́ти) в (у) кро́ві** *див.* **зато́плювати[2]; Захлина́тися (захлину́тися) у вла́сній кро́ві (вла́сною кро́в'ю)** *див.* **захлина́тися; Змива́ти (зми́ти) кро́в'ю со́ром (ганьбу́** *і т. ін.*) *див.* **змива́ти; Кров за кров** — відплата, помста вбивством за вбивство. *Замучені руки Розв'язались — і кров за кров, І муки за муки!* (Шевч., I, 1963, 114); — *А що ж, вони наших рубатимуть, .. а ми з ними цяцькатись?.. — Ні, зуб за зуб! Кров за кров!* (Гончар, II, 1959, 232); **Кро́в'ю [та кістка́ми] здобува́ти (здобу́ти, добува́ти, добу́ти** *і т. ін.*): а) досягати чого-небудь у боротьбі ціною великих жертв. *Потомки козачі копалися в сирій землі, понівечені, зубожені, темні, якісь каліки, а не люди, без пам'яті про бувальщину дідів своїх, котрі добували кров'ю «славу та волю»* (Мирний, I, 1949, 369); — *Хто ж її* [землю] *їм наділяв, як вони своєю кров'ю та кістками її добували?* — *злюче уверпце Пищимуха* (Мирний, IV, 1955, 365); б) добувати тяжкою, непосильною працею. *Що діди та батьки кров'ю здобули,*

те нерушиме (Коцюб., II, 1955, 53); *Приходилось мало не кров'ю своєю здобувати найпростіші речі для.. Оксани* (Л. Укр., V, 1956, 426); **Упива́тися (упи́тися) кро́в'ю** *чиєю* **(кро́ві** *чиєї*) — заспокоюватися кривавою помстою. — *Котилися І наші козачі Дурні голови... Упивались і чужої І своєї крові!..* (Шевч., II, 1963, 43); **Чо́рна кров** — про загиблих ворогів. *Притуплялися шаблі від крові чорної контрреволюційної* (Сос., I, 1957, 265).

3. Порода, породистість тварин. *Гнат Щербина.. своєю лапатою рукою крізь шкуру безпомилково відчував силу і кров скотини* (Стельмах, I, 1962, 69).

4. *перев. з означ., перен.* Про рід, походження, національність людини. — *Бери, хлопче. Гарна дівчина. Пізнаю кров!* — *сказав Щорс* (Довж., I, 1958, 156); — *Козарлюга з тебе хоч куди, справжня чумацька кров* (Стельмах, I, 1962, 330); *Українська кров у когось; // у сполуч. з присв. займ., розм.* Про близьких родичів (переважно про дітей). — *Щоб мене мій син, моя кров, та прив'язав налигачем..?* — *сичала Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 363); *Жалко матері своєї дитини. Уже який.. він не лихий.., а все ж таки своя кров...* (Мирний, I, 1949, 214); — *Вам свідчуся.., що отсей Мошко.. показав мені в.. біді більше серця, .. ніж моя власна кров* (Фр., IV, 1950, 407).

◇ **Блаки́тна (голуба́, дворя́нська) кров** *у кого* **[тече́ в жи́лах** *кого, чиїх*], *заст.* — про чиюсь родовитість, шляхетність. — *Іване Юхимовичу, ви ж,* — *каже* [пан], — *благородний; у ваших жилах тече дворянська кров* (Мирний, III, 1954, 168); *Вони* [юнкери] *довірливо вручають.. свою долю йому* [Врангелеві], *обрусілому шведові, в жилах якого тече голуба кров вікінгів* (Гончар, II, 1959, 207); **Го́лос кро́ві** *чий* **говори́ть (обзива́ється, обізва́вся, озива́ється, озва́вся)** *в кому* — *чому* — з'являється почуття кровної спорідненості з кимось. *Батьківський голос крові Озвався в душі моїй* (Забашта, Вибр., 1958, 92); **Кі́стка від кості́, кров від кро́ві** *див.* **кі́стка**; **Прокля́ття (прокля́ття) кро́ві,** *заст.* — прокляття, яке тяжіє над нащадками за вчинки їх предків. [Е л е а з а р:] *Ви не кленете. Я прощаю, браття, вам всі слова. А все ж проклятий я страшним прокльоном крові* (Л. Укр., II, 1951, 145).

5. *з означ., перен.* Про вдачу, характер, темперамент людини. [Р і ч а р д:] *Мої всі кревні волі домагались.. Така вже кров* (Л. Укр., III, 1952, 51); *Гаряча кров у когось.*

◇ **Вхо́дити (увійти́) в кров** *див.* **вхо́дити**; **Говори́ть (заговори́ла, обзива́ється, обізва́лася, озива́ється, озва́лася) кров** *чия* — виявляються погляди, настрої, звички, властиві комусь. *Аркадій Петрович уже сміявся над собою: Ха-ха! Заговорила дворянська кров...* (Коцюб., II, 1955, 393); *А наймолодший* [син] — *мій вогник, .. як він востанне спалахнув! вся батьківська кров обізвалась!* (Л. Укр., I, 1951, 231).

6. *перен., розм.* Про те, що придбане важкою працею, великими зусиллями. *Один бурлака схопив з стола золотий годинник.. — Не зачіпай! Це наша кров! — крикнув Микола* (Н.-Лев., II, 1956, 203).

◆ **Проли́вати (ли́ти, проли́ти** *і т. ін.)* **кров:** а) *(свою)* діставати поранення або бути вбитим, борючись за кого-, що-небудь, відстоюючи щось. [М і р і а м:] *Учителю! чи ти мені позволиш пролити кров мою?* (Л. Укр., II, 1951, 117); *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою* (Рильський, III, 1961, 238); б) *(чужу)* убивати когось, завдавати ран комусь. [Ж і р о н д и с т:] *Кров Цезаря проливши, Брут обмив усе болото цезарських тріумфів* (Л. Укр., II, 1951, 164); *І сам я особисто пролив крові ворожої.. чимало* (Довж., I, 1958, 279); **Пуска́ти (пусти́ти) кров** *кому:* а) лікувати випусканням крові. *Похвалився чабан, що й кров* [вівці] *пустив, ну, а щось невесела-таки* (Головко, II, 1957, 198); б) сильно бити. [Ш м е т е л ю к:] *Я авантюрник? ..Я тобі кров пущу за такі слова!* (Мик., I, 1957, 242); в) убивати когось, завдавати ран кому-небудь. — *Покиньмо кров врагам пускати, Пора нам відсіль уплітати,* — *Низ Евріалові сказав* (Котл., I, 1952, 226); — *Знову.. підводять голову* [фабричні], — *нахмурився Гаркуша.* — *Мало їм у п'ятому крові пустили...* (Гончар, I, 1959, 37).

КРОВА́ВИЙ, а, е, *заст.* Кривавий. *На базарі, Як посеред моря Кровавого, стоїть Гонта* (Шевч., I, 1963, 132); *Лови на грубого звіра — то.. боротьба тяжка, не раз кровава, не раз на життя і смерть* (Фр., VI, 1951, 8).

КРОВА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* кров**а́**влять; *недок., перех. і неперех., заст.* Кривавити. *Споминки.. рвали його душу, кровавили серце* (Фр., II, 1950, 203).

КРОВА́ВИЦЯ, і, *ж., заст.* Кривавиця. [А н д р і й:] *Я не крадене продаю, а свій піт, свою кровавицю!* (Кроп., I, 1958, 457).

КРОВА́ВНИК, а, *ч., бот., розм.* Те саме, що **деревій.** *Беруть його* [деревію] *листки.. і прикладають до ран.. Ось чому цю чудову рослину народ назвав кровавником* (Лікар. рослини.., 1959, 22).

КРОВИ́НА, и, *ж.* 1. *поет., рідко.* Те саме, що **кров** 1. *Нас мучить з прокиду жага... Але не княжої кровини* (Граб., I, 1959, 249); *Вижидає* [ворон] *крові-їжі: Де б хатину, де б дитину, Де б кровини на хвилину* (Мал., Запов. джерело, 1959, 180).

2. *розм.* Те саме, що **кровинка** 1.

◇ **Ні (ані́, нема́, не було́ й) кровини́ на (в) обли́ччі (лиці́, губа́х** *і т. ін.*) — те саме, що **Ні (ані́, нема́, не було́ [ви́дно]) кровинки на (в) обли́ччі (лиці́, губа́х** *і т. ін.*) *(див.* **кровинка**). *Двір наповнився дітьми з блідими лицями, в яких не було й кровини* (Чорн., Вибрал. земля, 1959, 46).

КРОВИ́НКА, и, *ж., розм.* 1. Крапелька крові. *Я чую, як серце.. б'ється, Як кожда кровинка тремтить* (Фр., XIII, 1954, 100); *І тут збагнув* [Турбай], *що він — мужик.. Кожною кровинкою, всіма фібрами душі* (Руд., Остання шабля, 1959, 161).

◇ **Ні (ані́, нема́, не було́** [ви́дно]) **кровини́ки на (в) обли́ччі (лиці́, губа́х** *і т. ін.*); **Без [жо́дної] кровини́ки обли́ччя (ли́чко** *і т. ін.*) — бліде, безкровне обличчя, губи. *На чистому лиці не видно було ні кровинки* (Н.-Лев., II, 1956, 131); *В губах не було ані кровинки, і вони тремтіли, мов.. листки від вітру* (Фр., VII, 1951, 281); *Не диште той, що застиг біля порога. Його смагляве обличчя без жодної кровинки* (Збан., Сеспель, 1961, 74).

2. *у сполуч. з присв. займ., перен., пестл.* Про рідну дитину. — *Це ж народиться дитина.. От і доглядай свою кровинку* (Стельмах, Правда.., 1961, 367).

КРОВИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кровинка.** *Дорогий Ванечко! ..кровиночко моя! Пишемо.. листа, а за слізьми світа білого не бачимо* (Логв., Давні рани, 1961, 19).

◇ **Ні (ані́, нема́, не було́** [ви́дно]) **кровино́чки на (в) обли́ччі (лиці́, губа́х** *і т. ін.*) — те саме, що **Ні (ані́, нема́, не було́ [ви́дно]) кровинки на (в) обли́ччі (лиці́, губа́х** *і т. ін.*) *(див.* **кровинка**). *Ані кровиночки не було видно в його лиці, ані в губах* (Фр., IV, 1950, 231).

КРОВИ́СТИЙ, а, е. *розм.* Який має червонястий колір шкіри на обличчі; здоровий, рожевощокий. *Має* [начальник поліції] *літ з 50, середнього зросту, заживний, кровистий* (Л. Укр., IV, 1954, 236);

// *перен.* Енергійний, діяльний. *Її жива, кровиста натура ніколи і сохла в.. бездільній самоті* (Фр., V, 1951, 419).

КРОВИ́ТИ, влю́, ви́ш; *мн.* кровля́ть; *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кривáвити** 2. *Рану печінки майже неможливо з'єднати швами. Тендітна тканина розповзається, кровить* (Наука.., 6, 1966, 23).

КРОВИ́ЦЯ, і, *ж., поет.* Те саме, що **кров** 1. * Образно. *Кущ червоної калини Грони ягід нахиляв В чисту воду й поливає Глиб кровицею своєю...* (Щог., Поезії, 1958, 383).

◇ **Пускáти (пустúти) кровúцю** *кому, чию*—те саме, що **Пускáти (пустúти) кров** (*див.* **кров**). *Не раз пускав [Остряниця].. шляхетську кровицю* (Укр.. думи.., 1955, 86).

КРО́ВНИЙ, а, е. 1. Який має спільних предків; рідний за кров'ю. *Як це буває в хорошій сім'ї, яка.. не забуває, що вона — кровна рідня,— стан гострої неприязні* [між братами] *існував недовго* (Тют., Вир, 1964, 227); // Який грунтується на походженні від спільних предків. *Кровна спорідненість.*

2. *перен.* Який грунтується на духовній близькості, спільності інтересів; міцний, нерозривний. *Народність їх* [Пушкіна, Шевченка, Міцкевича] *полягає у кровному зв'язку з народом* (Рильський, III, 1956, 71); *Кровна дружба.*

3. *перен.* Який глибоко хвилює когось, безпосередньо стосується кого-небудь; близький (у 5 знач.). *З якою пристрастю він сперечався Про діло кровне — про літературу!* (Рильський, II, 1960, 326); *Побудова нового, комуністичного суспільства стала рідною, кровною справою всього радянського народу* (Ком. Укр., 3, 1962, 3); *Кровні інтереси.*

4. Корінний, природний; з діда-прадіда. *Максим Бортняк, кровний хлібороб.., встає до роботи вдосвіта* (Бабляк, Літопис.., 1961, 3).

5. Породистий, чистокровний (про тварин). *На Вавілова його* [Лобанова] *поява впливав, як удар батога на кровного скакуна* (Собко, Любов, 1935, 23).

◇ **Крóвна обрáза** — глибока образа; **Крóвна пóмста** — те саме, що **Кривáва пóмста** (*див.* **кривáвий**). *Члени роду доти переслідували напасника, поки його не вбивали. В цьому полягав обов'язок кровної помсти* (Іст. СРСР, I, 1956, 5); **Крóвний вóрог** — лютий, непримиренний ворог. [Серб и н:] *Чи мені не було своїх дівчат, що я полюбив тебе — ..сестру свого кровного ворога?* (Вас., III, 1960, 34).

КРО́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Породистість, чистокровність. *Формальне підвищення кровності.. може знизити продуктивність стада* (Свинарство, 1956, 69).

КРО́ВНО. Присл. до **кро́вний** 1—3. *Міцно і кровно зрідненні між собою, вони* [східнослов'янські народи] *живились з одного могутнього джерела* (Цюпа, Україна.., 1960, 13); *Соціалістичне суспільство кровно зацікавлене в дійовості художньої істини і краси* (Талант.., 1958, 100).

◇ **Крóвно обрáзити** — глибоко, жорстоко образити. *Вірна!.. Вони* [міномётники] *вважали б себе кровно ображеними, коли б Ясногорська.. дала підставу називати себе не так* (Гончар, III, 1959, 197).

КРОВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кров** у 1 знач., напр.: крововтрáта, кровозамíнник, кровопостачáння та ін.

КРОВОВИ́ЛИВ, у, ч., *мед.* Вилив крові з ушкодженої судини в тканини та порожнини організму. *При захворюванні на цингу хворіє весь організм: руйнуються ясна, розхитуються й випадають зуби, спостерігаються крововиливи в підшкірну клітковину* (Шк. гігієна, 1954, 276); *Місцевий колега правильно визначив діагноз: крововилив у мозок* (Вільде, Сестри.., 1958, 96).

КРОВОЖЕ́Р, а, ч., *зневажл.* Жорстока, люта, жадібна до вбивств людина; кровопивець, тиран. *Нам кровожерів нещадно скарати, Не дати пожежу війни роздуть* (Дор., Єдність, 1950, 114); *Він* [Б. Грінченко].. *показує, що.. сільські багатії й «вище начальство» — це одна зграя кровожерів* (Вітч., 12, 1963, 152).

КРОВОЖЕ́РЛИВИЙ, а, е. Те саме, що **кровожéрний.** *Чайки.. закигикали.., а потім накинулись разом на кровожерливого птаха* (Скл., Святослав, 1959, 612); *Кровожерливий крокодил; Кровожерливі фашисти;* // Який вимагає кровопролиття, жертвування, грунтується на них. *Деяке уявлення про історичне і доісторичне існування людей дають страшні, кровожерливі обряди первісних релігій* (Наука.., 12, 1958, 51).

КРОВОЖЕ́РЛИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кровожéрливий.** *Символом монархічної влади в Росії був двоглавий орел; Тичина з іронією характеризує його епітетом дзьобатий, бо це є символ хижацтва, кровожерливості* (Укр. літ., 10, 1957, 26).

КРОВОЖЕ́РЛИВО. Присл. до **кровожéрливий.**

КРОВОЖЕ́РНИЙ, а, е. 1. Який живиться іншими тваринами, нападає на людей; хижий (про тварин). *Кровожерний звір; Кровожерний лев.*

2. *перен.* Жадібний до вбивств, кровопролиття; жорстокий, лютий. *Людство знищить згубну, Кровожерну зграю паліїв війни* (Бажан, Роки, 1957, 221); *—На палю його [Яська]! — наполягав кровожерний Сашко* (Чаб., Катюша, 1960, 54); // Який виражає жорстокість. *Кровожерні вчі.*

КРОВОЖЕ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **кровожéрний.** *Він чув багато оповідань про підступність і кровожерність рисі* (Донч., III, 1956, 276).

КРОВОЖЕ́РНО. Присл. до **кровожéрний.** *Відомо .., як кровожерно поводилися гітлерівці з радянськими громадянами* (Ле, В снопі.., 1960, 153).

КРОВОЗМІ́ШЕННЯ, я, *с.* Статеві зносини між найближчими родичами.

КРОВОЗМІ́ШНИЙ, а, е. Стос. до кровозмішення.

КРОВОЗМІ́ШНИК, а, ч. Той, хто допустився кровозмішення. *Вмираючий.. спитав напівпритомно: —Де він, цей злодій, цей розбійник, цей проклятий кровозмішник?* (Оп., Іду.., 1958, 404).

КРОВОЗМІ́ШНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кровозмíшник.**

КРОВОЛИ́ТТЯ, я, *с.* Те саме, що **кровопроли́ття.** *Тоді [в давні дні часи].. кроволиття звали.. геройством* (Л. Укр., I, 1951, 53).

КРОВОНО́СНИЙ, а, е. Признач. для кровообігу; по якому тече кров. *Під впливом різних причин тиск крові у кровоносних судинах може змінюватися* (Метод. викл. анат.., 1955, 107); *Кровоносна система комах.. розвинена мало* (Захист рослин.., 1952, 27).

КРОВООБІ́Г, у, ч., *фізл.* Рух крові по замкнутій кровоносній системі людини або тварини. *Не спить.. Вільям Гарвей, перевіряє кровообіг на хворих* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 596); *Великим колом кровообігу називають шлях крові по артеріях з лівого шлуночка до всіх органів і тканин, а потім по венах до правого передсердя* (Заг. догляд за хворими, 1957, 76); * Образно. *Сьогодні вперше за двадцять п'ять років вам нема листів.— Порушився кровообіг життя* (Довж., I, 1958, 431).

КРОВОПИ́ВЕЦЬ, вця, ч., *зневажл.* Те саме, що **кровожéр**; гнобитель, тиран. [В'язень-лицар:] *Тиран мій зблід би, він почув би вирок..: ганьба кровопивцям!* (Л. Укр., II, 1951, 186); *Цілі покоління проливали свою кров у боротьбі проти.. всяких.. п'явок і кровопивців* (Еллан, II, 1958, 225).

КРОВОПИ́ВЦЯ, і, *ч. і ж., зневажл.* Те саме, що **кровожер**. *Цар скипів, почав кричати: Я його не хочу знати! І який він в біса князь? Кровопивця твій Ромась!* (Перв., Казка.., 1958, 66).

КРОВОПІ́Й, я, *ч., зневажл., рідко.* Те саме, що **кровожер**. *Сказано — кровопій людський* [Грицько]! (Мирний, III, 1954, 26).

КРОВОПРОЛИ́ТНИЙ, а, е. Пов'язаний з кровопроллиттям. *Після тривалих кровопролитних битв військо відходило* (Довж., I, 1958, 283); *І почалась війна — тяжка, кровопролитна Вітчизняна війна* (Щупа, Україна.., 1960, 69).

КРОВОПРОЛИ́ТТЯ, я, *с.* Масове знищення людей; масові вбивства, різня. *При бажанні можна вчасно припинити непотрібне кровопролиття* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 356); *Не могло бути спокою.., коли в Німеччині.. зграя злочинців готувалась до нових кровопролить* (Рибак, Час.., 1960, 231).

КРОВОПУСКА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кровопускання.

КРОВОПУСКА́ННЯ, я, *с.* Випускання крові з організму для його лікування. *Жаль мені, що треба жить на чужині, але ж трудно інакше набрати сили для неминучого кровопускання* (Л. Укр., V, 1956, 195); *Дуже поширеним методом лікування при багатьох захворюваннях є кровопускання* (Заг. догляд за хворими, 1957, 143).

КРОВОСИ́СНИЙ, а, е. Те саме, що **кровоса́льний**. *Кров'яні інфекції передають кровосисні членистоногі (воші, комарі, кліщі та ін.)* (Підручник дезинф., 1953, 37).

КРОВОСМО́К, а, *ч.* Південноамериканський кажан, що висмоктує кров із теплокровних тварин. * У порівн. *Жадібний плющ припнувся на граніті, Сухий, як бич, чіпкий, як кровосмок* (Бажан, Вибр., 1940, 181).

КРОВОСО́С, а, *ч., розм.* Те саме, що **кровосмо́к**.

КРОВОСПИ́ННИЙ, а, е. Який зупиняє кровотечу. *Кровоспинний препарат; Кровоспинний засіб.*

КРОВОССА́ЛЬНИЙ, а, е. Який ссе кров. *Кровоссальні комахи;* // Який відтягає кров. *Кровоссальні банки.*

КРОВОТВО́РЕННЯ, я, *с.* Процес утворення в організмі клітин крові. *Кровотворення регулюється нервовою системою* (Метод. викл. анат.., 1955, 89); *Вітамін B_{12} бере участь у процесах кровотворення* (Наука.., 12, 1956, 19).

КРОВОТВО́РНИЙ, а, е. Стос. до кровотворення. *Кровотворний орган; Кровотворний процес.*

КРОВОТЕ́ЧА, і, *ж.* Витікання крові за межі кровоносних судин. *В завзятті бою він не помічав ні болю, ні кровотечі* (Довж., I, 1958, 286); *Хвора поступила до клініки з небезпечною кровотечею* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 146).

КРОВОТЕ́ЧНИЙ, а, е. Такий, з якого витікає, тече кров. *На кровоточні рани прикладають шматочки.. квіток нагідок, змішаних порівну з листками полину* (Лікар. рослини.., 1958, 40).

КРОВОТО́ЧИВИЙ, а, е. Те саме, що **кровоте́чний**. *Кровоточива виразка;* * Образно. *Цей Спартак.., мабуть, і в гадці не має, якої.. кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся* (Гончар, Людина.., 1960, 21).

КРОВОТО́ЧИВІСТЬ, вості, *ж.* Хвороба, пов'язана з порушенням згортання крові; гемофілія. *Причиною* [пупкової] *кровотечі буває природжена кровоточивість* (Хвор. дит. віку, 1955, 37).

КРОВОТО́ЧИТИ, чить, *недок.* Те саме, що **крива́вити** 2. *Рана ятрилася і кровоточила* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 531); *Неглибокий поріз на долоні вже не кровоточив* (Руд., Остання шабля, 1959, 179).

КРОВОХА́РКАННЯ, я, *с.* Виділення крові з мокротинням під час кашлю (частіше при туберкульозі легень і горла). *Застій крові в легенях нерідко супроводиться кровохарканням* (Курс патології, 1956, 210).

КРОВ'ЯНИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **кров** 1. *Ревли гармати, Свистіли кулі.. Красили землю струги* [струмені] *кров'яні* (Фр., X, 1954, 61); *Заморожені еритроцити, червоні кров'яні тільця, можуть зберігатися протягом 10 років* (Знання.., 11, 1965, 25); *Через.. щоку у неї палала кров'яна смуга* (Козл., Ю. Крук, 1950, 302); // Вигот. із крові. *Кров'яне борошно; Кров'яна ковбаса.*

△ **Кров'яни́й тиск** — тиск крові у серцево-судинній системі людини й тварин, спричинюваний діяльністю серця, а також пружністю й тонусом судин. [Н і в а:] *Спробуйте душ.. Як у вас з кров'яним тиском?* (Коч., II, 1956, 273).

2. *перен.* Який має колір крові; червоний, багряний. *На йому були широкі штани.. з.. кров'яного кольору вузенькими смужками* (Н.-Лев., II, 1956, 127).

КРОВ'ЯНИ́СТИЙ, а, е. Який містить кров; з домішкою крові. *Він важко дихав, і кров'яниста піна.. пухирилась йому в куточках губів* (Гончар, Людина.., 1960, 158); *Кров'янисте м'ясо;* // Налитий кров'ю. *Кров'янисті очі.*

КРОВ'ЯНИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Якість за знач. **кров'яни́стий**.

КРОВ'ЯНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **крива́вити** 3, 4; закривавлювати. *Тупа ворожа сила Отруїть повіддю лилась, Малятко білих кров'янила* (Рильський, II, 1960, 260).

КРОВ'ЯНІ́ТИ, іє, *недок.* Наливатися кров'ю. *Кров'янів лице господареві, на чолі надуваються жили* (Горд., II, 1959, 197); // *перен.* Ставати червоним, багряним; червоніти, багрянітн. *Північне сяйво кров'яніє й висне, Немов ведмедя вбитого нутро* (Дмит., Вірші.., 1949, 63).

КРОВ'Я́НКА, и, *ж.* Кров'яна ковбаса. *На таріллі лежав шматок.. ковбаси — кров'янки* (Томч., Готель.., 1960, 214); *Для приготування кров'янки використовують кров домашніх тварин* (Укр. страви, 1957, 78).

КРО́ЄНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **кро́їти**. * Образно. *За твої.. Вередливо кровні вуста — Скільки переграло в мене крові!* (Перв., I, 1958, 167).

Не до ла́ду кро́єний (кра́яний), та мі́цно зши́тий *див.* **зши́тий**.

КРОЄ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кро́їти**. *Тепер.. кроєння верху й пошиття заготовок централізовано на головному підприємстві* (Рад. Укр., 12.XII 1962, 1).

КРО́ЇТИ, кро́ю, кро́їш, *недок., перех.* Розтинати тканину, шкіру тощо на частини відповідної форми та розміру для пошиття з них одягу, взуття тощо. *Стара скрині з комори викочує та оксамити.. кроїть та приміряє на панночку* (Вовчок, I, 1955, 107); *Варя слухняно стала кроїти матерію* (Донч., V, 1957, 287); // Вирізувати за міркою частини одягу, взуття тощо. *Сорок років випало* [дядькові] *тачати Халявки та кроїть переди* (Мал., Звенигора, 1959, 20).

КРО́ЇТИСЯ, їться, *недок.* Пас. до **кро́їти**.

КРОК, у, *ч.* 1. Рух ногою вперед, убік або назад, що його робить людина або тварина, ідучи або біжачи; ступінь *(див.* **сту́пінь** 2). *Він увесь тремтів. Зробив кілька кроків услід Варварі і став...* (Коцюб., II, 1955, 172); *Пан Гнатковський.. витріщився й поступив крок назад* (Март., Тв., 1954, 202); *На руїнах тиша. Зінька ступила крок.., ще прислухалась* (Головко, II, 1957,

173); *Зелений шум пливе над ними неначе маревом згадок, і карабінки за плечима хитає сумно коней крок* (Сос., II, 1958, 411); // тільки мн. Звуки від такого руху. *У цій хвилині почулися в сінях кроки* (Фр., VI, 1951, 191); *На шляху затихають кроки Олександра* (Стельмах, II, 1962, 42); * Образно. *Здається мені, що я серед тиші ловлю останні кроки життя* (Ю. Янов., II, 1958, 18).

◇ **Вибива́ти (відбива́ти, руба́ти) крок** — твердо й чітко ступати під час ходіння. *Чітко вибиваючи крок, .. оркестр.. вимаршируває на Рибальську* (Смолич, Мир.., 1958, 53); *Високий чорнявий хлопець у званні лейтенанта танкових військ, підтягнутий і стрункий, чітко відбиваючи крок, підійшов до генерала* (Собко, Серце, 1952, 78); *Рубаючи крок, проходили прапороносці* (Гончар, III, 1959, 370); **Відмірювати (відміря́ти) кро́ки** *див.* **відмірювати; Дотри́мувати (дотри́мати, доде́ржувати, доде́ржати** *і т. ін.*) **кро́ку:** а) *(з ким, рідко кому)* не відставати від когось у чому-небудь. *Своїми дотепами.. він підгонював* [підганяв] *їх пити все більше й більше, щоб додержати йому кроку* (Фр., IV, 1950, 241); б) те саме, що **Іти́ в но́гу** *(див.* **нога́**). *З трудом Сторожа додержує кроку* (Граб., I, 1959, 306); **Крок за кро́ком:** а) дуже повільно; повагом, помалу. *Дно було нерівне, і вони мусили посуватись обережно, крок за кроком* (Гончар, Новели, 1954, 60); б) поступово, у певній послідовності. *Марта почала розповідати. Крок за кроком, слово за словом, нічого не приховуючи* (Собко, Срібний корабель, 1961, 140); **Крок наза́д** — відхід, відступ від досягнутого. — *Від нас залежить доля батальйону. Крок назад — уже зрада* (Гончар, III, 1959, 117); **Крок у крок іти́ (ступа́ти** *і т. ін.*): а) *(з ким)* іти (ступати) в такт, роблячи рівночасно з іншими кроки; іти в ногу. *Щоб потрапити з ним крок у крок, часто дріботіла* [Катерина] *ногами і спотикалася* (Чорн., Потік.., 1956, 350); б) *(за ким)* невідступно, не відходячи йти за кимось. * Образно. *Він ішов злегка розгойданою ходою, не відчуваючи, що за ним крок у крок ступає його совість* (Вільде, Сестри.., 1958, 372); **Кро́ком руш!** — уживається як команда йти в певному напрямі. [В' ю н:] *Завін — струнко! ..Кроком руш!* (Кор., I, 1955, 152); **Кро́ку не мо́же (не міг** *і т. ін.*) **ступи́ти (зроби́ти); І кро́ку не сту́пить (не сту́плять** *і т. ін.*) *без кого* — без чиєї-небудь допомоги, участі нічого не може (не міг, не можуть і т. ін.) здійснити, зробити. — *Незабаром став я його* [отамана] *правицею, бо без мене не міг він кроку ступити* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 71); **Міряти кро́ки** — розмірено ходити туди й назад. *Біля воріт міряє кроки вартовий* (Хижняк, Тамара, 1959, 42); **На ко́жному (ко́жнім) кро́ці:** а) скрізь, усюди; де не ступиш. *За руки ми взялись, і тихе павутиння обличчя обпліта на кожнім кроці нам* (Сос., I, 1957, 202); *Ці говорильні* [гучномовці], *поначіплювані на кожному кроці, вже добре надокучили Сагно* (Смолич, I, 1958, 63); б) раз у раз, постійно; безперервно. *Сьогодні всі були якісь особливо вразливі і ображалися на кожному кроці* (Гончар, IV, 1960, 46); *Небезпека чекала на кожному кроці: за переданий товаришеві найменший шматочок хліба — смерть, за перехоплену записку — смерть, за необмежені розмови — смерть* (Хижняк, Тамара, 1959, 209); **Ні кро́ку [наза́д, впере́д** *і т. ін.*]! — уживається як наказ, команда не рухатися з місця. *Ми для того й вийшли на цю путь широку, щоб іти вперед нам — і назад ні кроку!* (Тич., II, 1957, 267); *— Ні кроку назад! Окопуватись! — скомандував Бронников* (Гончар, II, 1959, 318); **Ні (і) на [оди́н] крок не...; Ні (і) кро́ку не...:** а) нікуди. *Слуги її ні на крок не відпускають* (Тют., Вир, 1964, 221); *І кроку від себе не відпускав* [Семен], *все просить співати* (Вовчок, I, 1955, 281); б) нітрохи, ніскільки. *Вовником.. не відставав від неї ні на крок* (Гончар, II, 1959, 180); *Взад і вперед показую я шлях, А сам ні кроку поступить не можу* (Фр., XIII, 1954, 326); **Рівня́ти крок** *з ким, на кого і без додатка:* а) те саме, що **Іти́ в но́гу** *(див.* **нога́**). *Людські потоки Під гордий марш свої рівняють кроки* (Рильський, II, 1960, 19); б) робити так, як хтось інший. — *Ми молоді,— продовжувала вона,— не з дідами ж нам крок рівнять!* (Томч., Закарп. опов., 1953, 30).

2. *перен.* Про ступінь, етап у розвитку чого-небудь, в освоєнні чогось нового, у розв'язанні якогось завдання тощо. *Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити* (Ю. Янов., II, 1958, 10).

◇ **Крок упере́д** — про певний поступ, успіх у чомусь. *Знов рік минув. Знов крок один вперед ступило всім нам дорогеє діло* (Фр., XIII, 1954, 80); *Переклади Старицького, Грабовського і Франка були значним кроком уперед, рівняючи з давнішими* (Рильський, III, 1956, 105).

3. *перев. з означ.* Те саме, що **ходá** 1. *Валентій.. хитким, непевним кроком Ступив наперед* (Фр., XIII, 1954, 225); *Швидким кроком підійшов він до.. панночки і взяв її в танець* (Л. Укр., III, 1952, 586); *Устина.. пройшлася легким дівочим кроком* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 49); // Про спокійну, тиху ходу коня; найповільніший алюр. *Виїхала проти нас на коні Маня. Їхала кроком* (Коб., III, 1956, 51); *Крок — найповільніший алюр, при якому кінь піднімає та опускає на землю ноги, чергуючи по діагоналі* (Конярство, 1957, 22).

Збавля́ти (збави́ти) крок (кро́ку) *див.* **збавля́ти; Поверта́ти (поверну́ти) крок** *див.* **поверта́ти.**

4. *з означ.* Певний спосіб пересування, руху в танці, ходіння на лижах і т. ін. *Панна Юзя пробігла мазурковим кроком.. до альтанки* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Пара за парою, зберігаючи дистанцію, дівчата йдуть змінним кроком* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 19); *Фінський крок.*

5. *перев. з означ., перен.* Учинок, дія (у 2 знач.). *Нарешті він раз зважився на рішучий крок* (Фр., VI, 1951, 249); *Воронцов знав і те, що.. кожен його хибний крок, навіть хибний жест обернеться чиєюсь кров'ю тут, під чужою дамбою* (Гончар, III, 1959, 366); // Захід, маневр. *Голота.. підозріло стежила за його дипломатичними кроками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 404).

◇ **Пе́рший крок; Пе́рші кро́ки** *до чого і з означ.* — початок у якійсь справі, діяльності тощо. *То не була ще опера,— то були тільки перші кроки до неї* (Мирний, III, 1954, 201); *Хоч в його* [І. Франка] *листі до мене нема ніякого формального перепрошування, але я його вважаю за перший крок до згоди* (Л. Укр., V, 1956, 212); *Він* [О. Пушкін] *любовно благословив перші літературні кроки.. Гоголя* (Рильський, III, 1956, 21).

6. Відстань (приблизно 70—75 *см*) між стопами ніг під час ходіння як міра довжини. *Стоїмо на тій самій землі — ледве десять кроків між нами* (Коцюб., II, 1955, 419); *В Заячій балці кроків за сто попереду.. Марко помітив биків* (Тют., Вир, 1964, 9); *Недаром кажуть: для босого й два кроки — верста* (Мур., Бук. повість, 1959, 73).

◇ **Бу́ти (опини́тися) на крок від заги́белі** *див.* **заги́бель; Гіга́нтськими кро́ками йти впере́д; Зроби́ти гіга́нтський крок упере́д** *див.* **гіга́нтський; Оди́н крок** *до чого* — дуже близько до чогось; поряд. *Від неймовірного багатства до неймовірної бідності тут* [у Перу] *один крок* (Знання.., 6, 1971, 17); **Саже́нними**

кро́ками йти (просува́тися *і т. ін.*) *див.* **саже́нний; Семимі́льними кро́ками йти (просува́тися** *і т. ін.*) *див.* **семимі́льний.**

7. *спец.* Певна стала відстань або величина чого-небудь (при спрямованому рухові механізму, деталі тощо). *Відстань між двома сусідніми витками* [різьби], *вимірювану паралельно осі гвинта, називають кроком гвинта* (Токарна справа, 1957, 15).

△ **Гіга́нтські кро́ки** *див.* **гіга́нтський.**

КРО́КВА, и, *ж.* Два бруси, з'єднані в горішній частині під кутом і закріплені долішніми кінцями до стін будівлі, на яких тримається дах. *На хаті заблищали крокви й лати, наче сухі ребра* (Н.-Лев., II, 1956, 364); *Держачися крокви, по латах, мов по сходах.., доліз* [злодій] *до бантини* (Фр., II, 1950, 24); *Високо зводилися вгору крокви рублених приміщень* (Десняк, II, 1955, 466).

КРОКВИ́НА, и, *ж.* Один із брусів крокви.

КРОКВЯ́НИЙ, а́, е́. Прикм. до **кро́ква.** *Крокв'яні ноги; Крокв'яні ферми.*

КРОКЕ́Т, у, *ч.* Гра, за правилами якої крізь розставлені в певному порядку на майданчику дротяні ворітця проганяють дерев'яними молотками дерев'яні кулі. — *Лишимо й панові трохи земельки.. на яку грядку.. та на крокет...* (Коцюб., II, 1955, 390); *Ніби тут розчищали майдан для крокету, де гратимуть велетні* (Донч., Зоряна фортеця, 1933, 113); *Тополя повиточував кулі для крокету й кеглів і навіть відполірував їх* (Бойч., Молодість, 1949, 296).

КРОКЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **крокет.** *Крокетний молоток; Крокетні кулі; Крокетний майданчик.*

КРОКЕТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крокетува́ти.**

КРОКЕТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* Під час гри в крокет ударяти своєю кулею по кулі іншого гравця. *Крокетувати кулю противника.*

КРОКІ, *невідм., с., спец.* 1. Нашвидку зроблений малюнок, кресленик, що лише загально окреслює задуману композицію або архітектурну споруду; ескіз.

2. План місцевості, накреслений на око, без попереднього вимірювання.

КРО́КІВКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **кро́ква.**

2. *розм.* З'єднані поперечною жердиною під певним кутом дві дерев'яні планки для вимірювання земельних ділянок.

КРОКІ́С, кóсу, *ч.* 1. *(Carthamus crocus).* Багаторічна декоративна трав'яниста рослина з яскравими жовтогарячими квітками, зібраними в кошикоподібні суцвіття; дикий шафран. *Там, на піску, над морем, зацвіла тепер її любима квітка — гірський крокіс...* (Коцюб., I, 1955, 396); *Розцвітають орхідеї, крокіс, мальви, марунки і ніженькі повійки...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 155); *Ой зілля, зілля да рясне, Клонися милій в ноги білі, ..Щоб серед крокосів та лілій.. Вона як щастя розцвіла!* (Рильський, Поеми, 1957, 163).

2. *(Pulmonaria mollissima).* Медунка м'якенька.

КРОКІЮВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **крокію-ва́ти.**

КРОКІЮВА́ТИ, ію, ю́сш, *недок., перех., спец.* Робити крокі.

КРОКОДИ́Л, а, *ч.* Великий земноводний плазун, тіло якого вкрите панцирем із рогових щитків; живе в тропічних країнах. *Широкі смужки червоного світа.. падали на стародавній довгий фортеп'ян, схожий на крокодила з вузьким хвостом* (Н.-Лев., II, 1956, 49); *Дивлюсь — аж ось жирафи, і тигри, й крокодил... Це під мною Африка, велика річка Ніл* (Забіла, У.. світ, 1960, 41); *Крокодили — це чудово пристосовані до життя у воді хижаки, які швидко плавають і спритно пірнають* (Посібник з зоогеогр., 1956, 45).

КРОКОДИ́ЛІВ, лова, лове. Прикм. до **крокоди́л.** *Крокодилів зуб; Крокодилова лапа.*

◇ **Крокоди́лові сльо́зи** — те саме, що **Крокоди́лячі сльо́зи** *(див.* **крокоди́лячий**). — *Не дивись на його, .. не вважай на ці крокодилові сльози* (Л. Янов., I, 1959, 459).

КРОКОДИ́ЛЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **крокоди́л.** *Крокодиляча голова; Крокодиляча шкіра;* // Вигот. із шкіри крокодила. *Крокодиляча валізка; Крокодиляча сумочка.*

◇ **Крокоди́лячі сльо́зи** — про вдавані, нещирі жалощі хитрої та підступної людини. *Котяться по щоках у його крокодилячі сльози за бідними діткамиемовлятками, а насправді бачить він за тими дітками триста десятин чорноземлі* (Вишня, I, 1956, 291); *Стріляв* [Скиба] *мовчки і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною крокодилячими слізьми* (Гончар, II, 1959, 262).

КРОКОМІ́Р, а, *ч.* Прилад у вигляді кишенькового годинника для орієнтовного вимірювання відстаней у кроках; педометр. *Вершомет не дуже покладався на крокомір Запари і сам підраховував свої кроки* (Трубл., I, 1955, 374).

КРОКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крокува́ти.** *Вряди-годи скрипіли наслані на шпалах дошки від ритмічного крокування вартових* (Ле, Клен. лист, 1960, 156).

КРОКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* 1. Те саме, що **іти** 1, 5; маршірувати. *Незаможницьке військо хвацько крокувало з піснями від казарм до повітового нардому* (Гончар, II, 1959, 243); // Проходжуватися, прогулюватися. *На палубі у присмерку вечора густо крокували пасажири* (Епік, Тв., 1958, 268).

2. *техн.* Пересуватися, послідовно переставляючи опорні частини в напрямі руху (про машини, механізми). *Він* [екскаватор] *крокував, низько опустивши свою сорокаметрову стрілу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 6).

КРО́КУС [1], у, *ч.* Те саме, що **крокі́с.** *Дома кількох квіток не було: ..царську борідку, гвоздики тільки що посіяли, ні крокуси, .. ні повний мак ще не зійшли* (Григ., Вибр., 1959, 97); *Ми приносимо з лісу, з поля синьоокі проліски, золоті кульбабки, ніжні фіалки, пахучі конвалії, тендітні.. прозорі крокуси...* (Коп., Як вони.., 1961, 136).

КРО́КУС [2], у, *ч.* Порошок окису заліза жовтогарячого (шафранового) кольору, що використовується для полірування металу, скла тощо.

КРОКУ́ЮЧИЙ, а, е. Який пересувається, послідовно переставляючи опорні частини в напрямі руху (про машини та механізми). *Гуртківці.. закінчували модель крокуючого екскаватора* (Донч., V, 1957, 365).

КРОЛЕМА́ТКА, и, *ж.* Кролиця, яку тримають для одержання приплоду. *Від вирощеного приплоду однієї кролематки за рік можна одержати 50—60 кг м'яса* (Колг. енц., I, 1956, 654); *Племінна кролематка.*

КРОЛЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля кроля. *Кроленята народжуються голими, сліпими й не можуть самостійно живитись і пересуватись* (Зоол., 7, 1957, 141); * У порівн. *Діти, як кроленята, матір обсіли* (Горд., Сильніше смерті, 1946, 3).

КРО́ЛИК, а, *ч.* Те саме, що **кріль.** *Лопатинський показував з Києва картин, на яких були намальовані панни з котиками, ..з кроликами і навіть.. з собачками* (Н.-Лев., III, 1956, 207); *Дикі кролики — предки всіх порід свійських кроликів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 116); * У порівн. *Мов кролик на удава, дивився сенатор на роз'ярілого свого вождя* (Гончар, II, 1959, 210).

КРО́ЛИКОВИЙ, а, е. Те саме, що **кроля́чий.** *Кролико-ве м'ясо.*

КРОЛИ́ЦЯ, і,*ж.*Самиця кроля.

КРОЛІВНИ́К, а́, *ч.* Той, хто займається розведенням кролів; працівник кролеферми. *Кролівники взяли зобов'язання виростити не менше двадцяти кролят від кожної кролематки* (Колг. Укр., 5, 1958, 30).

КРОЛІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Розведення кролів як галузь тваринництва. *В останні роки багато колгоспів і радгоспів успішно займаються кролівництвом і одержують від нього багато м'яса, цінних шкурок і пуху* (Колг. Укр., 2, 1958, 2).

КРОЛІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Стос. до кролівництва. *Кролівницьке господарство.*

КРОЛІ́СТ, а, *ч.* Спортсмен, що плаває кролем.

КРОЛЯ́, я́ти, *с.* Мале кроля. *На подвір'ї повно малечі, .. повно качат, курчат та кролят* (Гончар, Тронка, 1963, 8).

КРОЛЯ́ТИНА, и, *ж.* Кроляче м'ясо. *Очищену й промиту кролятину кладуть у підсолений окріп* (Укр. страви, 1957, 168).

КРОЛЯ́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для кролів. *—Голубі кроляки! Я для них сам і кролятник збудував* (Вишня, II, 1956, 290); *За літньою кухнею.., за кролятником сонце край степу сідав* (Гончар, Тронка, 1963, 16).

КРОЛЯ́ЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кріль**. *З кролячого хутра виготовляють коміри, шапки, різний хутряний одяг* (Колг. енц., I, 1956, 654); *Кроляче м'ясо;* // Призначений для розведення та утримання кролів. *Кроляча ферма; — Недавно до кролячої клітки заліз тхір: видушив і малечу, і дорослих* (Донч., II, 1956, 298); // Пошитий із хутра кроля. *Іде моя «Мура» у моїй кожушині.. та в кролячій капелюсі* (Вишня, I, 1956, 78); *Кроляча шапка;* // Такий, як у кроля. *Червоні кролячі очі видавали лукаву душу, єхидні заміри* (Мирний, III, 1954, 75); *Чижик апатично подивився своїми кролячими очима на стурбованого Богиню* (Панч, I, 1956, 218).

КРОЛЬ, ю, *ч., спорт.* Найшвидший спосіб плавання на грудях, під час якого плавець по черзі викидає над водою то одну то другу руку вперед за голову. *Спортсменка показує прекрасний стиль плавання кролем* (Собко, Стадіон, 1954, 344).

КРОМАНЬЙО́НЕЦЬ *див.* **кроманьйо́нці.**

КРОМАНЬЙО́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кроманьйо́нці**. *Палеолітичні пам'ятки України доводять, що тут містилося одно з найзначніших вогнищ культури кроманьйонської людини кінця старокам'яного віку* (Рад. Укр., 30.III 1950, 2).

КРОМАНЬЙО́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **кроманьйо́нець**, нця, *ч.).* Люди епохи пізнього палеоліту — безпосередні предки сучасної людини. *Серед численних груп неоантропів найбільш відомими є кроманьйонці — люди, що досягали 180 сантиметрів зросту* (Наука.., 3, 1965, 60).

КРОМІ́ШНІЙ, я, є: ◇ **Кромішня пітьма́ (те́мрява)** — непроглядна, безпросвітна пітьма, темрява. *І сниться їм, бідним* [черв'якам], *у пітьмі кромішній; Десь сонце горить у всім чарі весни* (Фр., X, 1954, 37); *В кромішній темряві вирнуло обличчя мого командира полку* (Ю. Янов., II, 1954, 76).

КРОМКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **кра́йка 1**. *Кораблі.. ідуть вздовж кромки льоду* (Довж., Зач. Десна, 1957, 412).

КРО́МЛЕХ, а, *ч., арх.* Споруда часів неоліту та бронзового віку з великих нетесаних каменів, укладених колом або півколом. *В Сереліївці.. були виявлені кромлехи з каменів, поставлених на горизонті, часто у два-три ряди* (Археол., VIII, 1953, 10).

КРОН, у, *ч., спец.* Мінеральна хромова фарба. *Жовтий крон; Зелений крон.*

КРО́НА [1], и, *ж.* Верхня частина дерева, що являє собою сукупність його гілок. *Кальвіль сніговий — добре дерево, але.. не дає правильної крони* (Горд., Цвіти.., 1951, 12); *Шумлять зеленими кронами ялинові ліси* (Шиян, Переможці, 1950, 5).

КРО́НА [2], и, *ж.* У деяких європейських країнах — грошова одиниця різної вартості, а також монета відповідної вартості. *В мене.. справа була — розбити крони на руські гроші* (Досв., Вибр., 1959, 54); *Чеська крона; Австрійська крона.*

КРО́НВЕРК, а, *ч., військ., заст.* Зовнішнє фортечне укріплення з кількох бастіонів.

КРОНГЛА́С, у, *ч.* Спеціальне оптичне скло. *Цинковий кронглас.*

КРОНИ́СТИЙ, а, е. Який має велику крону. *Крониста липа.*

КРО́НОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **крон**. *Кронова фарба.*

КРОНПРИ́НЦ, а, *ч., іст.* Наступник престолу в Німеччині та Австро-Угорщині (до 1918 р.).

КРОНПРИНЦЕ́СА, и, *ж., іст.* Дружина кронпринца.

КРОНЦИРКУЛЬ, я, *ч.* 1. Циркуль із вигнутими ніжками для вимірювання зовнішніх або внутрішніх розмірів предметів. *Для вимірювання товщини виробу, а також зовнішнього діаметра вживається кронциркуль* (Стол.-буд. справа, 1957, 95); *На скляну площину ліг сталевий кронциркуль, яким вона заміряла зерната* (Вол., Озеро.., 1959, 48).

2. Маленький циркуль для креслення дуг радіусом до 1 *мм. Кронциркуль має гвинт, за допомогою якого його ніжки можна встановити на певній віддалі* (Кресл., 1956, 14).

КРО́НШНЕП, а, *ч.* Птах ряду куликоподібних з довгим, загнутим донизу дзьобом. *Десь у далечині почувся мелодійний свист кроншнепа* (Досв., Вибр., 1959, 409); *Над дорогою пролітали дрібні кулики і великі кроншнепи з кривими дзьобами* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 111).

КРОНШТЕ́ЙН, а, *ч.* 1. *техн.* Горизонтальна підпора для деталі, механізму, пристрою, прикріплена до вертикальної площини. *До рами* [автомобіля] *прикріплені кронштейни для кріплення крил, підніжок, паливного бака, ресор та інших деталей* (Підручник шофера.., 1960, 226).

2. *арх.* Скісна підпора (переважно кам'яна) балкона, карниза тощо; консоль. *Дуже типовим* [на Україні] *було влаштування великих виносів даху, укріплюваних на кронштейнах* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10); *Я загримувався і чекав біля кронштейна на вихід* (Смолич, Театр.., 1946, 101).

КРОПИВА́, й, *ж.* Трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкриті жалкими волосками. *Бур'ян, Будяк колючий з кропивою Коло криниці поросли* (Шевч., II, 1953, 317); *Віра.. шугає в зарості кропиви, обжалює собі ноги* (Шиян, Баланда, 1957, 184); *Кропива — дводомна загальновідома рослина, дуже поширена біля людських жител* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 172).

△ **Водяна́ кропива́** — те саме, що **кушпи́р**. *Водяна кропива, хитаючись і сюди і туди, покрива увесь діл річки* (Мирний, V, 1955, 349); **Глуха́ кропива́** *див.* **глухи́й**; **Соба́ча кропива́** — багаторічна медоносна та лікарська рослина. *Оля дивилась на всі ці мертві руїни, що густо поросли собачою кропивою* (Юхвід, Оля, 1959, 33).

КРОПИ́ВКА, и, *ж.* Зменш. до **кропива́**. *Кропивка розцвіте,— Треммтять над нею в теплій, сонній тиші Бабки прозоро-сині...* (Рильський, I, 1960, 248); *Софії видно, як поплила жаба до куща річкової кропивки* (Шиян, Вибр., 1947, 271).

КРОПИ́ВНИК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **кропи́в'янка** 1.

КРОПИ́ВНИЦЯ, і, *ж., мед.* Те саме, що **кропи́в'янка** 3.

КРОПИ́ВОВІ, вих, *мн.* Родина двосім'ядольних рослин, до яких належать різні види кропиви та деякі інші рослини.

КРОПИ́В'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до **кропива́**. *Примчали* [хлопці] *до кущів і почали нещадно рубати зелені стебла кропиви.. Кілька разів рубнув* [Василь] — *так і повалилися голови кропив'яні* (Коп., Як вони.., 1961, 51); // Виріт. із кропивових. *Затріпотіли в повітрі.. кропив'яні вітрила* (Скл., Святослав, 1959, 125); *Віра Андріївна поклала папери в кошик поверх старого кропив'яного мішка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 99).

◇ **Кропи́в'яне сі́м'я**, *зневажл., заст.* — прізвисько чиновників, канцеляристів, які брали хабарі; **Кропи́в'яним сі́м'ям заси́пати** *кого* — засипати докорами; вилаяти. *До хати вже і не вступають* [п'яниці], *бо я кропив'яним сім'ям так і засиплю* (Барв., Опов.., 1902, 290).

КРОПИ́В'ЯНИК, а, *ч.* Зарості кропиви.

КРОПИ́В'ЯНКА, и, *ж.* 1. Невелика співоча пташка ряду горобцеподібних; кропивник, волове око (очко). *Щебече соловейко і своїм голосом криє цьомкання кропив'янки* (Мирний, III, 1954, 137); *Сонце.. так нестерпно пекло, що навіть галасливі кропив'янки поховались у кущах* (Юхвід, Оля, 1959, 187).

2. Невеличкий строкато забарвлений метелик, гусінь якого живе на кропиві. *Метелик кропив'янка — справжній живий барометр. За його поведінкою можна безпомилково за кілька годин завбачити грозу* (Колг. Укр., 9, 1958, 47).

3. *мед.* Захворювання, що супроводжується висипом на шкірі та її свербінням; кропивниця, кропив'яна пропасниця (лихоманка). *До групи кропив'янки слід віднести також два інших шкірних захворювання* (Хвор. дит. віку, 1955, 202).

КРОПИ́В'ЯНОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кропи́в'янка** 1. *Тихесенько, як кропив'яночка закінча* [закінчує] *свою пісеньку, так вона закінчила* (Кв.-Осн., II, 1956, 333).

КРОПИ́ЛО, а, *с.* Зв'язаний докупи жмуток трави, кінського волосу тощо для кроплення свяченою водою під час деяких християнських обрядів. *Поміж возами Попи з кропилами пішли* (Шевч., І, 1963, 103); *Не вмира живая думка, Що душами править, Ні кропило, ні крутило Її не задавить* (Фр., XIII, 1954, 328); *На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кропилом* (Довж., І, 1958, 258).

КРОПИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Посудина для свяченої води, у яку вмочають кропило. *На столі стояла здорова кропильниця з водою.., лежав хрест та чорніло кропило* (Н.-Лев., IV, 1956, 99); *Черниці взяли за вушка велику металеву кропильницю* (Мик., II, 1957, 375).

КРОПИ́ТИ, кроплю́, кро́пиш; *мн.* кро́плять; *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Обливати дрібними краплями, бризками; оббризкувати. *Ухопив* [дід] *казанок з водою і, вирвавши жмут трави, почав кропити* [бджіл] (Мирний, І, 1954, 192); *Бризки від хвиль.. рясно кропили палубу* (Донч., III, 1956, 215); // Оббризкувати свяченою водою (під час деяких християнських обрядів тощо). *Романиха голосила над коровою. Кропила.. свяченою водою* (Стеф., І, 1949, 50); *Витягають* [ченці] *.. воду. Почали нею кропити прочан* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 79); // *перен., розм.* Бити; стріляти. — *Це ти тут свекор над усіма! — почала вона віником кропити Макара* (Вас., І, 1959, 166); [Б о г у н:] *Вже починають* [вороги] *кропити нас.. Треба б і нам з гармат почати* (Корн., І, 1955, 248); // *перен., жарт.* Дошкульно лаяти, шпетити. *Вона йому вичитувала, .. вона кропила його* (Коцюб., II, 1955, 11).

2. *тільки 3 ос., неперех., рідко.* Падати дрібними краплями (про дощ); накрапати. *Кропив дрібний січенний дощик* (Кач., II, 1958, 290).

КРОПИ́ТИСЯ, кроплю́ся, кро́пишся; *мн.* кро́плять; *недок.* 1. Обливатися дрібними краплями; оббризкуватися.

2. Пас. до **кропи́ти** 1.

КРОПІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кропи́ти** 1.

КРОПІ́ТКИЙ, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **клопітни́й** 2. *Уже кілька днів він переглядав європейську пресу.. Робота кропітка, марудна* (Кол., Терен.., 1959, 355); *Ніхто з журналістів не повинен цуратися кропіткої, чорнової роботи* (Рад. Укр., 23. IV 1959, 1).

КРОПІ́ТКО, *рідко.* Присл. до **кропітки́й**. *Нагадував він.. лагідного вчителя, який кропітко.. перевіряє зошити* (Шиян, Партиз. край, 1946, 129).

КРО́ПКА, и, *ж., діал.* Крапка (у 1 знач.). *Він показав йому.. криваві кропки по стіні* (Фр., IV, 1950, 231).

КРО́ПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **кропи́ти** 1. *Земле Полтавщини, кроплена моєю кров'ю, благословенна будь в житті!* (Ю. Янов., І, 1954, 71); *Бачу я тебе, немов ромашку, На світанні кроплену в росі* (Мал., Запов. джерело, 1959, 243).

КРО́ПЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кропи́ти** 1.

КРО́ПЛЯ, і, *ж., діал.* Крапля. *Наймичка підгледіла.., як сипав* [Мошко].. *якісь кроплі* (Фр., IV, 1950, 410).

КРО́ПОВИЙ, а, е. Прикм. до **кріп**. *Кроповий запах; // Виріт. із кропу. Кропова олія.*

КРОС, у, *ч.* 1. Спортивний біг або перегони по пересіченій місцевості з подоланням природних перешкод. [В е р н и д у б:] *А тебе все ж таки дожену. Зрозуміло, не на сто метрів, а на великому кросі* (Коч., II, 1956, 13); *Лижний крос.*

2. У боксі — зустрічний удар, коли рука боксера перехрещує руку супротивника. — *Б в боксі.. удар, зветься «штопор», .. він схожий на крос з поворотом кулака долонею вниз* (Собко, Звич. життя, 1957, 232).

△ **Телефо́нний крос** — проміжний пристрій для з'єднання зовнішніх абонентських ліній з проводами абонентських приладів телефонної станції; щит перемикань.

КРОСВО́РД, а, *ч.* Гра-задача, яка полягає у вписуванні літер у перехресні рядки клітинок накресленої фігури так, щоб по горизонталі та вертикалі вийшли загадані слова. *Люба сиділа біля столу і розв'язувала кросворда* (Собко, Звич. життя, 1957, 75).

КРО́СЕНЦЕ, я, *с.* Зменш. до **кро́сно**. *Молодим господиням — кросенця ткати* (Чуб., III, 1872, 109).

КРО́СИНГ[1], а, *ч.* Гірнича виробка, зроблена над основою для вентиляції; повітряний міст.

КРО́СИНГ[2], у, *ч.* У деяких спортивних змаганнях та іграх — положення, коли один з учасників заважає супротивникові.

КРО́СНА, сен, *мн.* (*одн.* **кро́сно**, а, *с.*). 1. Ручний ткацький верстат. *Господарям — поле орати, А господиням — на кроснах ткати* (Н.-Лев., II, 1956, 462); *Староміський стояв коло стола, позираючи на позасновувані кросна* (Фр., III, 1950, 67); *Любила* [Мір'єм] *свої кросна, з-під яких снувались довгі рушники з чудними візерунками* (Коцюб., II, 1955, 143); *За горами Карпатами, Де річка Уж тече, Над кроснами нап'ятими Гуцулка килим тче* (Воронько, Три покоління, 1950, 38).

2. Спеціальна рама, на яку натягують тканину для вишивання; п'яльці.

3. Рама в деяких примітивних знаряддях. *Кросна в жорнах розсипалися — треба їх тугіше задовбати* (Сміл., Сад, 1952, 250).

4. *діал.* Полотно, тканина. *Ой хоч я невеличка, та ще й недоросла. Поставила і виткала шовкові кросна* (Барв., Опов.., 1902, 422); * Образно. *Високий південь звівся наді мною, Під мною кросна тче Десна* (Стельмах, Жито.., 1954, 13).

КРО́СНО *див.* **крбсна.**

КРОТ: ◇ **Сто (сто сот, ти́сячу) крот** [боля́чок *і т. ін.* **у печінці**] *кому, чиї, лайл.* — уживається як прокляття, як вияв гніву, обурення. *А сто крот болячок у твої печінки!* (Номис, 1864, № 3732).

КРО́ТКИЙ, а, е, *заст.* Добрий, сердечний, лагідний. *Господь послав Тебе нам, кроткого пророка* (Шевч., II, 1963, 323); // Який виражає доброту, лагідність, сумирність (про зовнішність). *Ваші риси — милі, кроткі — Довіку в пам'ять залягли!* (Граб., I, 1959, 100).

КРОТО́ВИЙ, а, е, Те саме, що **кротя́чий.** *По-новому глянув* [Річинський] *на толоку, всіяну.. кротовими купинами* (Вільде, Сестри.., 1958, 23); *Після ясного денного світла в номері здавалося темно, ніби в кротовій норі* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 9).

△ **Кроті́вий дрена́ж** — система підземних каналів (дрен), що їх прокладають під час гідромеліоративних робіт дренажними машинами. *Учасники семінару ознайомилися з агротехнікою на заплаві й машинами для.. прокладання кротового дренажу* (Хлібороб Укр., 11, 1964, 13).

КРОТОВИ́НА, и, *ж.* 1. Купка землі, вигорнута кротом із нори на поверхню. *Кротовини перетинають лісову дорогу,— свіжі, лискучі купки чорноземлі* (Ю. Янов., Мир, 1956, 144); *Машина вибігла на лужок, ..легко застрибала по кротовинах* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 264); // Земля, взята з цієї купки. *Помастила ясногарячою кротовиною долівку, помила вікна* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 69).

2. Кротяча нора. *Восени.. гадюки залазять до старих кротовин, у дупла.. і засинають на зиму* (Визначник земноводних.., 1955, 133).

3. Підземний водопровідний канал, що його прокладають під час гідромеліоративних робіт. *Подавання води.. по гончарних трубках, або кротовинах, є одним з досконаліших способів підгрунтового зрошення* (Колг. Укр., 2, 1962, 41).

КРОТОВИ́ННЯ, я, *с.* 1. Те саме, що **кротови́на** 1. *Христина.. з досади почала вминати ногою підрізану шапку кротовиння* (Стельмах, I, 1962, 521).

2. Збірн. до **кротови́на** 2. *Берлін стоїть немов на кротовинні: ціла сітка підземних труб каналізаційних, поштових, електричних проводів і т. п.* (Л. Укр., V, 1956, 253).

КРОТОВИ́ЩЕ, а, *с.* Те саме, що **кротови́на** 1. *— А ти ж її* [землю] *бачив? — тремтять прив'ялі довгасті повіки старого.. — Ходаки з кротовища взяли її* (Стельмах, I, 1962, 21).

КРОТУВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **Кроті́вий дрена́ж** *(див.* **кроті́вий**). *У боротьбі з перезволоженням орного шару* [землі] *велике значення має кротування* (Колг. Укр., 12, 1958, 38).

КРОТЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **кріт.** *Прозорий перший туман злегка засивівся по вибалках, рясно всипаних горбиками підземних кротячих поселень* (Гончар, III, 1959, 306); *Висока щось кричала.., аж її роток манячив здалеку, неначе кротяча нора* (Н.-Лев.. I, 1956, 474); * Образно. *Кротячі підслінуваті халупи, завалені гноєм дворища вона* [сонце] *безжалісно виставляло на показчи посміховисько* (Стельмах, II, 1962, 113); // Пошитий із хутра крота. *Кротяче манто.*

КРОХМА́ЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крохма́лити.**

КРОХМА́ЛИСТИЙ, а, е. Багатий на крохмаль. *До вуглеводів належить цілий ряд крохмалистих і цукристих речовин* (Шк. гігієна, 1954, 272); *Крохмалисті плоди.*

КРОХМА́ЛИСТІСТЬ, тості, *ж.* Якість за знач. **крохма́листий.** *Калійні добрива, які містять хлор.., знижують крохмалистість картоплі* (Колг.енц., II, 1956, 101).

КРОХМА́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех.* Намочувати білизну, тканину в крохмальному розчині, щоб зробити її цупкою та глянсовою. *Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки* [квітів], *другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують, четверті крохмалять, завивають та розправляють* (Л. Укр., III, 1952, 491).

КРОХМА́ЛИТИСЯ, иться, *недок.* Пас. до **крохма́лити.**

КРОХМА́ЛЬ, ю, *ч.* Вуглевод, що утворюється в листках та стеблах рослин і відкладається зернятками в бульбах, насінні, коренях. *Крохмаль.. утворюється в результаті фотосинтезу в листках рослин* (Заг. хімія, 1955, 438); *Насіння гороху містить більше.. крохмалю, ніж інші культури* (Зерн. боб. культ., 1956, 11); // Білий порошок, який добувають із бульб картоплі, зерен рису, пшениці тощо. *По хаті пішов дух.. крохмалю* (Н.-Лев., III, 1956, 85); *Картопляний крохмаль.. широко застосовується в.. промисловості* (Картопля, 1957, 10).

КРОХМА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який складається з крохмалю, містить у собі крохмаль. *Уражені бульби загнивають, а крохмальні зерна залишаються непошкодженими; тому хвора картопля являє собою брудну масу крохмалю* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 336); // Вигот. із крохмалю. *Крохмальний клей;* // Який виробляє крохмаль. *Крохмальний завод; Крохмальний цех.*

2. Просякнутий розчином крохмалю; накрохмалений. *Вчора зробили мені пов'язку.. з крохмального бинта* (Л. Укр., V, 1956, 261); *Бронзова шевелюра Геннадія.. гарно вимальовується на крохмальній подушці* (Вол., Місячне срібло, 1961, 64).

КРОХМА́ЛЬНЯ, і, *ж., заст.* Крохмальний завод. *А проте на бенкети чимало ще зоставалося.. — крохмальня, цегельня, ..броварня* (Вовчок, VI, 1956, 296).

КРО́ЧОК, чку, *ч.* Зменш.-пестл. до **крок** 1. *Лицар встав із кута і.. підійшов дрібненьким крочком до столу* (Оп., Іду.., 1958, 409).

КРУ, КРУ-КРУ́, КРЮ, КРЮ-КРЮ́, *виг.* Звуконаслідування, що означає журавлиний крик; // *у знач. присудка. А журавлі все — кру, кру...* (Головко, II, 1957, 11).

КРУГ[1], а, *ч.* 1. *мат.* Частина площини, обмежена колом *(див.* **ко́ло**[1] 1). *Площа круга.*

2. Ділянка якоїсь поверхні, формою схожа на таку площину. *Серед цього амфітеатру гір в середині круга стоїть невисока гора* (Н.-Лев., II, 1956, 414); *Сміялися озер круги, Степи, діброви і долини* (Щог., Поезії, 1958, 198); *Терентій покружляв-покружляв навколо випалених кругів згарища, які то темніли, то світилися волокнами вогню* (Стельмах, I, 1962, 462); // *перев. мн.* Концентричні кола, що розходяться від місця порушення водної гладіні. *Ось уже щубовснула котрась із дівчат — круги пішли по воді* (Головко, I, 1957, 450); // *заст.* Ділянка поля. *В сьому кругі луччі* [кращі] *буряки, аніж на низу* (Сл. Гр.).

◇ **Круги́ літа́ють** (**літа́ли** *і т. ін.*) **пе́ред очи́ма** (**в оча́х**) *у кого* — в очах когось темніє (потемніло) від слабості, утоми. *Червоні круги літали перед його очима та розпливалися* (Коцюб., II, 1955, 344); **Круги́ під очи́ма** *в кого* — хтось має синці під очима від хвороби, перевтоми, безсоння тощо. *Швагер вийшов із*

церкви. Круги під очима, видно, зморився (Коцюб., II, 1955, 79); **Со́нце в кру́зі** — сонце на видноокрузі, на обрії. * У порівн. *Ходжу, блуджу попід гаєм, Як те сонце в кругі* (Чуб., V, 1874, 277).

3. Предмет, що має округлу, овальну або кільцеподібну форму. *Господиня.. викинула на стіл гарячий круг мамалиги* (Гончар, III, 1959, 14); *Рятівний круг; Шліфувальний круг.*

△ **Гончáрський (гончáрний) круг** *див.* **гончáрський, гончáрний.**

4. *заст.* Одиниця обліку готової продукції в деяких народних ремеслах і заняттях.

Круг вóску — шматок воску циліндричної форми вагою в кілька кілограмів. *Бразд.. привозив Кожемі дарунок..— кілька кадів меду, кілька кругів воску* (Скл., Святослав, 1959, 88); **Круг коліс** — комплект коліс для воза. — *За найкращий ясеновий круг коліс.. ти мені платив десять карбованців і морщився* (Стельмах, II, 1962, 37); **Круг пря́дива** — певна кількість прядива (2—3 пуди), намотаного на дерев'яний обруч. — *На тобі круг прядива, щоб ти його й пом'яла, і потіпала, і спряла* (Укр.. казки, 1951, 312).

КРУГ², *прийм., з род. в.* Те саме, що **навкóло** 2; навкруг, кругом. *Мов ті валькірії, круг неї Танцюють, граються дівчата* (Шевч., II, 1953, 74); *Навколо великих людей і круг їх пам'яті завжди точиться.. боротьба* (Рильський, III, 1956, 249).

◇ **Круг па́льця обвести́ (обкрути́ти)** *кого* — обдурити, ошукати когось. — *Нашого пана круг пальця сам граф Потоцький не обведе* (Стельмах, I, 1962, 257); — *Ніколи собі цього не прощу! Отак по-дурному дали себе круг пальця обкрутити* (Головко, II, 1957, 460).

КРУГЛЕ́НЬКИЙ, а, е. Досить круглий (у 1, 4 знач.). *Хазяйка вишива кругленьку квітку на очіпку* (Вовчок, I, 1955, 297); *До нас увійшов кругленький.., статечний літній чоловік з привітним поглядом* (Досв., Вибр., 1959, 142).

КРУГЛЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Дуже круглий (у 1 знач.). [Я к и м:] *Ой у мене жінка Неабияка, Кругленька, білесенька, Та ще й чорнявая!..* (Кроп., II, 1958, 352).

КРУ́ГЛИЙ, а, е. 1. Який має форму круга, кулі, циліндра тощо або формою нагадує їх; округлий. *Виступає круглий місяць З сестрою зорею, Виступають із-за хмари* (Шевч., II, 1963, 44); *Білий.. цвіт гойдався поверх води між круглим широким листям* (Мирний, V, 1955, 349); *Вікна круглі, як ілюмінатори* (Ю. Янов., II, 1958, 80); // Гладкий, опасистий. *Барва її лиця не була.. рум'яною, ..щоки не були круглі* (Л. Укр., III, 1952, 664); *Той, кого я признав за Шеметуна, був круглий, рум'янощокий, у просторому піджаку, що не сходився на животі* (Збан., Єдина, 1959, 105).

△ **Кру́глі дужки́** — дужки, що мають таку форму: ().

◇ **Зу́стріч (нара́да** *і т. ін.***) за кру́глим столо́м** — зустріч, нарада тощо, учасники якої мають рівні права.

2. *перен., розм.* Те саме, що **цілкови́тий**; повний. — *Могли тоді межувати землю, як пану хотілося, і «полюбовна казка» ставала круглим обманом* (Стельмах, I, 1962, 273).

Кру́глий відмі́нник; Кру́гла відмі́нниця — учень (учениця), що має оцінки «відмінно» з усіх предметів. *Дочка кругла відмінниця, грає на інструменті* (Гончар, Тронка, 1963, 162); **Кру́глий (кру́гла) сирота́** — сирота, що не має ні батька ні матері. — *Микола — круглий сирота, чесного хорошого роду* (Кв.-Осн., II, 1956, 349); *Вмерла Катрусина мати, і Катруся стала круглою сиротою* (Кобр., Вибр., 1954, 88).

3. *розм.* Те саме, що **весь**¹ 1; цілий (про відрізок часу). *Є місця — чувати: Круглий рік весна...* (Граб., I, 1959, 371); *Мало не круглу добу крутилася на ногах* (Чорн., Пісні.., 1958, 85).

4. *розм.* Який не має одиниць, дробових чисел; рівний, заокруглений, цілий (про число, рахунок і т. ін.). *В геологічному управлінні працювали люди, яким стукнуло вже півсотні з гаком, а то й круглих шістдесят* (Жур., Звич. турботи, 1960, 158).

◇ **Кру́гла су́ма** — велика, значна сума. *Мужі назвали таку круглу суму, що серце бідного скульптора покотилось у прірву* (Донч., VI, 1954, 525); **Кру́глe сло́во; Кру́глий зворо́т** — влучне слово, зворот. *Валентин Модестович.. полюбляє круглі звороти та вишукані іноземні слова* (Шовк., Інженери, 1956, 174).

КРУГЛИ́ТИ, лю́, ли́ш, *недок., перех.* Те саме, що **заокру́глювати** 1.

КРУГЛІ́СІНЬКИЙ, а, е. Дуже круглий (у 1 знач.). *В пана Стецька все було круглісіньке: і мисли, і діла, і черево* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 207).

КРУ́ГЛІСТЬ, лості, *ж.* Якість за знач. **кру́глий** 1.

КРУГЛІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати округлим (у 1 знач.), круглястим.

2. *тільки 3 ос.* Виднітися (про щось округле, кільцеподібне). *Де.. гори круглію́ть мішків і пакунків, Я сиджу з продавцем бананів* (Рильський, I, 1960, 236); *Між двома листочками настурцій.. круглі́є дірочка* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 58).

КРУГЛІ́ТИСЯ, і́ться, *недок.* Те саме, що **кругліти** 2. *В вибої жайворон змостив собі гніздечко, У нім крапчастеє круглі́ється яєчко* (Вирган, В розп. літа, 1959, 107).

КРУГЛІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати кругліши́м *(див.* **кру́глий** 1). — *Ти в своєму розумі, чоловіче!? — круглі́шають очі Окуня* (Стельмах, I, 1962, 365).

КРУ́ГЛО. Присл. до **кру́глий** 1, 4. *Ті вусаті, кругло стрижені люди.., були для льотчика десь у глибинах минувшини* (Гончар, Тронка, 1963, 55); — *Чи не два мільйони кругло буде в нашім краю таких душ, що одягаються по-мужицьки?* (Март., Тв., 1954, 199).

КРУГЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **кру́глий** у 1 знач., напр.: к р у г л о б о́ к и й, к р у г л о л и́ ц и й, к р у г л о п л е́ ч и й.

КРУГЛОВИ́ДЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кругловúдий.** *Була* [Маруся] *кругловиденька, ясновока, уста рум'яні, як вишня* (Вовчок, I, 1955, 185); *Маленька, кругловиденька, з терновими мрійними очима.., вона зразу прихиляла до себе серце всякої людини* (Вас., 1, 1959, 117).

КРУГЛОВИ́ДИЙ, а, е. Який має кругле обличчя. *Іван Тупатун був чоловік середніх літ.., рум'яний, кругловидий* (Барв., Опов.., 1902, 304); *Худенький гостроносий хлопець нашіптував щось.. у саме вухо кругловидій, пишнощокій дівчині* (Руд., Вітер.., 1958, 424); * Образно. *Ясна світова зірка — височенько; І'асне кругловидий блідий місяченько* (Манж., Тв., 1955, 37).

КРУГЛОГОЛО́ВИЙ, а, е. Який має круглу голову. [Д е в і:] *Се, бачиш, Годвінсон, він довгополий, кругловолоший, з книжкою в руках* (Л. Укр., III, 1952, 14); *В кутку, .. на підгонистій підставці світить недобрими очима кругловолоший сич* (Стельмах, I, 1962, 296).

КРУГЛОГОЛО́ВКА, и, *ж.* Яцірка родини агамових, що має круглу голову. *Навкруги стояла мертва тиша, і тільки.. кругловолошки прудко сновигали поміж рідких кущиків трави* (Наука.., 1, 1964, 63).

КРУГЛОГУ́БЦІ, ів, *мн.* Щипці з круглими кінцями (губками). *Кругловолубцями.. загинають дріт і тонкий штабовий матеріал* (Практ. з машинозн., 1957, 217).

КРУГЛОРО́ТІ, тих, *мн.* Клас рибоподібних хребетних тварин, у яких немає щелеп (міноги та ін.).

КРУГЛОТА́, и, *ж.* Те саме, що **кру́гліть.**

КРУГЛОШЛІФУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для шліфування круглих поверхонь. *Круглошліфувальний верстат.*

КРУГЛУВА́ТИЙ, а, е. Трохи заокруглений; круглястий. *Дно скрізь видно; воно закидане круглуватим камінням* (Н.-Лев., II, 1956, 416); *Дмитро Холод помітив на круглуватому Логвиновому обличчі легке хвилювання* (Епік, Тв., 1958, 30).

КРУГЛЯ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **круглува́тий.** *Густий мох.. зеленим руном покривав.. кругляву площу* (Фр., VIII, 1952, 183); *Он — наче келихи на дорогий шампан, Гриби, що лійками їх звуть серед селян; Високі ковпаки — як кубків дно кругляве* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 98).

КРУГЛЯ́ВКА, и, *ж., розм.* Про кругловиду дівчину, жінку. — *А пізніше... як зірвете фрукти в саду і позвозите збіжжя, що тоді робите? — спитала Софійка в чорнооkoї кругляvки* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 265).

КРУГЛЯ́К, ч. 1. *род.* а́. Колода, стовбур зрубаного дерева. *Провадив* [через рів] *місток із смерекових кругляків* (Фр., I, 1955, 198); *По кругляках тягли гужем широкогорлу гармату* (Стар., Облога.., 1961, 30); *Парубок дужим плечем налягає на необтесаний кругляк* (Стельмах, II, 1962, 340); // Оцупок колоди. *Сокира вправно подзенькує в міцних руках, сухі кругляки колються легко* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 31).

2. *род.* у́, *збірн.* Лісовий матеріал (колоди тощо). *Будова являє собою простий витягнутої форми прямокутник, рублений з грубого кругляку* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15); *Повз двір йшли машини з причепами, на машинах лежав червонокорий сосновий кругляк, свіжі дошки* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 140).

3. *род.* а́. Круглястий камінь. *Каменем вислані улиці.. вилискувались на сонці широкими сірими кругляками* (Мирний, III, 1954, 257); *Великі кам'яні кругляки, щербате каміння..— усе те валило в збиту громаду монголів* (Фр., VI, 1951, 125); * У порівн. *Миготять на узмор'ї дельфіни, наче чорні камені-кругляки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 358).

4. *род.* а́, *перен.* Про будь-який предмет, споруду тощо круглої, кулястої або циліндричної форми. *Грунт укачували рубчастими кругляками* (Горд., Цвіти.., 1951, 15); *Артилеристи.. котили на руках протитанкові гармати, встановлюючи їх.. в кругляку, виритому німцями для своєї землянки* (Гончар, III, 1959, 262).

КРУГЛЯ́СТИЙ, а, е. Трохи заокруглений; круглуватий, круглявий. *Свічка* [річка] *бурлить і розбивається о круглясте каміння* (Фр., I, 1955, 364); *Обличчя у Мишуні було кругляcте, як у немовляти* (Ю. Янов., II, 1954, 129).

КРУГЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., діал.* 1. *неперех.* Кружляти. *Граки вже кругляли побіля своїх гнізд* (Л. Янов., I, 1959, 318).

2. *перех.* Пити. *Нам, братику, не все парубкувать.. І тютюнкову день і ніч в шинку кругляти!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 125).

КРУГЛЯЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **кругля́к.** *Петро гребнув полову долонею, .. і Степановим очам відкрились білі круглячки ретельно вкладених одне біля одного курячих яєць* (Загреб., Спека, 1961, 28).

КРУГЛЯ́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **кругля́к** 1—3.

КРУГОВЕ́РТЬ, і, *ж.* Те саме, що **колово́рот** [1]. — *Лоцман, пантруй! Бистрина. Круговерть* (Шер., Генерал Орленко, 1948, 11); *Парубки ще міцніше налягають на колесо, і все в шаленій круговерті меркне, засновується колами темної основи* (Стельмах, I, 1962, 62).

КРУГОВИ́Д, у, ч. 1. Те саме, що **виднокі́ло.** *Густий .. ліс стояв у пітьмі, мов.. вал, протягаючийся* [який протягався] *геть поза край круговиду* (Фр., VIII, 1952, 303); *Рокочучи, відплинув гомін міді, І чорна трость ебенова співа.. Одна на всім приниклім круговиді* (Бажан, Роки, 1957, 284).

2. *рідко.* Те саме, що **кругозі́р** 1. *Се.. жінки з дуже затісненим круговидом життєвих інтересів, симпатій і антипатій* (Фр., II, 1950, 331).

КРУГОВИ́Й, а́, е́. 1. Який відбувається, здійснюється по кругу, по колу. *Круговий рух; На одному возі Іскров.. встановив кулемета, щоб з нього вільно можна було вести круговий обстріл* (Бойч., Молодість, 1949, 53); *Велику допомогу бомбардувальникам і розвідникам подають установлені на них радіолокатори з індикаторами кругового огляду* (Радіолокація.., 1958, 26).

△ **Кругова́ оборо́на** — лінія оборони, що утворює коло. *Прокіп Журба наказав усім.. відступити під кам'яну брилу.. й тут зайняти кругову оборону* (Кучер, Голод, 1961, 134).

◇ **Кругова́ пору́ка:** а) взаємна відповідальність у певному середовищі, групі тощо. *Селяни були зв'язані круговою порукою, тобто відповідали один за одного своїм майном за сплату податків* (Іст. СРСР, II, 1957, 211); б) взаємне приховування, взаємний порятунок. [В о з н и й:] *Всі грішні, та іще й як! .. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука* (Котл., II, 1953, 15); *Сатиричному зображенню кругової поруки нижчих і вищих інстанцій бюрократично-чиновницького апарату присвячено байку* [Гребінки] «*Рибалка*» (Іст. укр. літ., I, 1954, 182).

2. *у знач. ім.* **кругова́,** во́ї, *ж., заст.* Чарка, з якої по черзі п'ють усі, хто сидить за столом, у крузі. — *Правильно каже Юхим.. Сидиш у кругу, так кругову й пий! А хитрувати нічого* (Головко, II, 1957, 325).

КРУГОВИ́НА, и, *ж.* Ділянка якоїсь поверхні, формою схожа на коло, круг (у 1 знач.). *Біліє пісок на круговині, що вирівняно перед верандою* (Вас., II, 1959, 60); *На початку травня* [в степу] *можна бачити круговини півника кримського* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 20).

КРУГОВО́РОТ, у, ч., *рідко.* Те саме, що **колово́рот** [1]. *І щось.. невимовно ніжне.. в цих бризах, .. що мовби єднають у вічнім круговороті і море, й степи...* (Гончар, Тронка, 1963, 335); *Настрій танцю передавався глядачам, захоплюючи їх у свій круговорот* (Галан, Гори.., 1956, 25).

КРУГОГЛЯ́Д, у, ч., *рідко.* Те саме, що **кругозі́р.** *За широтою ідейно-художнього кругогляду.. Павлик поступався перед Франком* (Укр. літ. критика.., 1959, 448).

КРУГОЗІ́Р, зо́ру, ч. 1. Обсяг, широта уявлень, знань, інтересів. *Були між нашими критиками також люди.. обмеженого кругозору, яким здається, приміром, що німецька поезія скінчилася зі смертю Гете* (Фр., XVI, 1955, 333); *Виростають нові кадри сільської інтелігенції. Це люди широкого розумового кругозору, невичерпної творчої ініціативи* (Тич., III, 1957, 299); *Дашина мати була звичайною хатньою господинею, кругозір якої сягав не дуже широко* (Жур., Вечір.., 1958, 218).

2. *рідко.* Те саме, що **виднокі́ло.** *Дзвінка дівоча пісня.. лунає десь у.. горах. Вище — кругозір ширшає, кращає* (Коцюб., III, 1956, 44); *Який чудовий кругозір І даль яка барвиста!* (Шер., Дорога.., 1957, 111).

КРУГОЙДУ́ЧИЙ, а, е, *повт., рідко.* Який рухається або розташований по колу. *Обернулись і зникли вітри кругойдучі І лишили мене в самоті* (Перв., І, 1958, 209); *А вже степовий кругойдучий берег Вчуває вогнистого моря прибій...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 129).

КРУГОЙДУ́ЧІСТЬ, чості, *ж., повт., рідко.* Абстр. ім. до **кругойду́чий**. *І розвертається движима та страшна, Безмежна й вічна кругойдучість циклу* (Бажан, Вибр., 1940, 78).

КРУ́ГОМ: ◇ **Голова́ йде (хо́дить, заходи́ла) кру́гом,** *рідко* — те саме, що **Голова́ йде о́бертом** (*див.* **о́бертом**). *Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніше.. Голова йде кругом* (Коцюб., III, 1956, 163).

КРУГОМ. 1. *присл.* Рухаючись по колу, описуючи коло. *На ніжці курячій стояла* [хатка].. *І вся вертілася кругом* (Котл., І, 1952, 115); *Нахилившись, він обходить кругом колиску* (Стельмах, II, 1962, 149).

2. *присл.* Звідусіль, з усіх боків. *В'їхали в панський двір. Всі нас кругом озирають та переморгуються* (Вовчок, І, 1955, 45); *Води обляли кругом полонину* (Коцюб., II, 1955, 331); *Коли ревли кругом гармати, ішов він сміло на багнет* (Сос., II, 1958, 371).

3. *присл.* Скрізь, усюди. *Латин, так дома спорядивши, Кругом все в хатах оглядав* (Котл., І, 1952, 171); *І над водою, і над гаєм, Кругом, як в усі, все мовчить* (Шевч., І, 1963, 5); *По краю йду. Сади та виногради, Плідні лани, пасовиська кругом* (Фр., XIII, 1954, 324); *На її* [хаті] *зеленій старій стрісі і кругом було безліч насінин* (Довж., І, 1958, 325).

4. *присл., розм.* Повністю, цілком. *Білолиця, кароока* [вдова] *І станом висока, У жупані; кругом пані, І спереду й збоку* (Шевч., І, 1963, 158); *Кругом щаслива ти людина: Не залякавшися грози* (Граб., І, 1959, 116).

5. *прийм., з род. в.* Уживається при позначенні предмета, особи, навколо яких щось відбувається, розташовується тощо; навколо, побіля. *А глянь лиш гарно кругом себе,— І раю кращого не треба!* (Шевч., II, 1953, 95); *Кругом ставка.. біліє смуга з вишневих та черешневих садків* (Н.-Лев., II, 1956, 27).

◇ **Круго́м пу́чки (па́льця) оберну́ти (обмота́ти)** *кого* — те саме, що **Круг па́льця обвести́ (обкрути́ти)** (*див.* **круг**[2]). *— Знай, який у тебе чоловік, .. я всіх кругом пучки оберну..!* (Григ., Вибр., 1959, 154).

6. *у знач. виг.* Уживається як військова команда повернутися на 180°. *— Оркестр, встати! — крикнув Гавриченко..— Оркестр піднявся.— Кругом! — Оркестр повернувся* (Довж., І, 1958, 153).

КРУГООБІГ, у, *ч., спец.* Процес, що завершується поверненням до вихідного стану й первісної форми. *Цей кругообіг, ця закономірність в існуванні життя вразили його в ці хвилини як ніколи* (Рибак, Помилка.., 1940, 192); *Питання кругообігу азоту в природі.. привертали велику увагу вчених усього світу* (Наука.., 9, 1956, 33); *Кругообіг речовин; Товарно-грошовий кругообіг; Кругообіг капіталу.*

КРУГОСВІТНІЙ, я, є. Те саме, що **навколосві́тній**. *Оглядав* [Тарас] *свою хату — не впізнав, ніби після довгої кругосвітньої мандрівки* (Вас., Вибр., 1954, 156).

КРУЖА́ЛЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кружа́лко**.

КРУЖА́ЛКО, а, *с.* Зменш. до **кружа́ло** 1. *Показуючи на блискуче кружалко, спитав* [Петрусь щось] *матері* (Григ., Вибр., 1959, 130); *Уста ворушаться і ворушиться на підборідді руде кружалко.. борідки* (Стельмах, І, 1962, 195).

КРУЖА́ЛО, а, *с.* 1. Те саме, що **круг**[1] 2, 3. *Знов почав* [Антосьо] *танцювать; аж кружало витоптав, танцюючи, на.. долівці* (Свідн., Люборацькі, 1955, 142); *— Л-л-ясь! Так кружала по воді й побігли...* (Вишня, І, 1956, 155); *Біля сцени в пахучих стружках тонули розкидані кружала дроту* (Мик., II, 1957, 94); * У порівн. *Дорогу їм просвічував місяць, який котився по небу, як кружало криги* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 165).

◇ **Кружа́ла літа́ють (заходи́ли** *і т. ін.)* **пе́ред очи́ма (в оча́х)** *у кого* — те саме, що **Круги́ (літа́ють, літа́ли** *і т. ін.)* **пе́ред очи́ма (в оча́х)** (*див.* **круг**[1]). *Ваша голова закрутилася; заходили зелені кружала перед закритими очима* (Мирний, IV, 1955, 314).

2. *у знач. присл.* **кружа́лом.** Колом. *Олеся.. одчиняє віконце, дивиться: парубки обсіли кружалом її хату* (Вовчок, І, 1955, 24); *Улани кружалом ішли навколо нього* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 37).

3. Дерев'яна або металева дуга, на якій зводять круглі частини будівлі (арку, склепіння тощо). *Як пристрої, що.. забезпечують належну якість кладки* [печей], *застосовують опалубку, кружала, шаблони* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 451).

4. Деталь машини, механізму тощо, яка має форму круга, кільця; диск. *— Откекенна.. залізяка у ній* [машині] *застряла! ..Кружало так і тріснуло* (Мирний, IV, 1955, 247); *Козак Мамай, .. ухопивши кусень готової глини, кинув на кружало, торкнув ногою станок* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 328); *Рука моториста весь час на залізному кружалі.., колія залізниці наводить звивиста, покручена* (Мас., Під небом.., 1961, 217).

5. *іст.* **Шинок, корчма.** [Сильвестр:] *Пробач.., княже, ледве розшукали Цього ми грека в ближньому кружалі, Де чаші він зі смаком вихиляв* (Коч., П'єси, 1951, 94).

КРУЖА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кружа́ло** 1; // По-в'язаний з гончарським кругом, із гончарством. *Майже на всіх роменських городищах.. є кружальна кераміка* (Археол., VIII, 1953, 31).

КРУЖА́ЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш. до **кружа́ло** 1. *Сонце.. тихо сяє; бігають його жовті кружальця по сухій траві* (Мирний, IV, 1955, 82); *На стіні висіла карта, на якій було багато синіх кружалець, зроблених олівцем* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 76); *Коли б подивитись з місяця на землю удень, вона б здавалась нам біленьким кружальцем* (Сл. Гр.); *В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

КРУЖА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., розм.* 1. *перех. і без додатка.* Пити хмільні напої. *Зевес тогді* [тоді] *кружав сивуху І оселедцем заїдав* (Котл., І, 1952, 69); *Вона утомила і унесла чого треба було. Стали кружати* (Кв.-Осн., II, 1956, 222); *Там наші два діди спіткалися знайомі.. Сидять, кружають мед* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 327); * Образно. *Було колись — в Україні Лихо танцювало* [танцювало], *Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружала* (Шевч., І, 1963, 65).

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 1, 4, 6. *Він бачив цілу юрбу.. гімназистів, що, кружаючи біля учителя, весело щебетали* (Мирний, III, 1954, 186); *Стрикізки* [бабки] *кружали невтомно над водою* (Коб., І, 1956, 453); *Хто кружає, той дома спать лягає, а хто простує, той в дорозі ночує* (Номис, 1864, № 11406); *Марно тільки молодець По степу кружав* (Манж., Тв., 1955, 187).

КРУЖГА́НОК, нку, *ч., рідко.* Зовнішня галерея, веранда, звичайно навколо будівлі. *З обох боків старої будівлі прибудував* [Єремія] *ще по кругу покоїв і з'єднав їх кружганками* (Стор., І, 1957, 366); *Дзвіниця.. була з кружганками, висока* (Стар., Вибр., 1959, 63).

КРУЖЕЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 1—6. *Вже й ворони не кружеляє*

в каламутному небі. Десь одлетіло й спить (Кучер, Трудна любов, 1960, 330); *Пухнасті сніжинки, не долетівши до землі, раптом рвалися вгору.., завертали вбік, кружеляли, вихрилися* (Ряб., Жайворонки, 1957, 199); *Спробувати дійти, куди прагне Какора, видавалося Сивооку загадково-вабливим і бентежним. А коли купець справді задурив собі голову медом і кружеляє в пущах з дурного жиру?* (Загреб., Диво, 1968, 147).

КРУЖЕНЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 1—5. *Дим клубками круженяє;* * Образно. *Вітай все нове, що в житті круженяє* (Тич., Комунізму далі.., 1961, 36).

КРУЖЕ́ЧОК, чка, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **кружо́к.** *Вода в зеленому плесі стояла спокійно. Іноді скидалась рибка, залишаючи на воді кружечок, який ріс, розпливався і зникав* (Томч., Готель.., 1960, 12); *У темно-синьому небі висів місяць, дуже схожий на відрізаний кружечок лимона* (Собко, Звич. життя, 1957, 51).

2. Накреслене колечко. *На картах вулкани позначають червоними зірочками або кружечками* (Фіз. геогр., 5, 1956, 102).

КРУЖИ́НА, и́, *ж., рідко.* 1. Навколишній простір; околиця. *Зелений гай, пахуче поле В тюрмі приснилися мені, — І луг широкий, наче море, І тихий сум на кружині* (Пісні та романси.., II, 1956, 211); *«Пісочкове», — сумно подумав Гаврило, оглядаючи широку лугову кружину* (Тют., Вир, 1964, 400).

2. *розм.* Обвід, окружність. *Кружина долини півмилі.*

КРУЖИ́ТИ, кружу́, кру́жиш, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 1, 2, 4. *Тухольські молодці з криком, мов ворони, кружили довкола становища ворогів* (Фр., VI, 1951, 134); *Над лугами ворон кружить* (Мал., Звенигора, 1959, 255).

КРУЖИ́ТИСЯ, кружу́ся, кру́жишся, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 1, 2, 4. *Кинулись до води — тільки вінок маковий плавав — кружиться* (Вовчок, I, 1955, 94); *Перед очима в них похитувались, кружились: земля, туман і дерева* (Коз., Зол. грамота, 1939, 83).

КРУЖІ́ВКА, и, *ж., діал.* Кужівка. *Буде мати бити щіткою, гребінкою і веретеном, кружівкою* (Сл. Гр.).

КРУЖІ́ННЯ, я, *с., рідко.* Дія за знач. **кружи́ти** і **кружи́тися.** *Нікого так я не люблю, як вітра вітровіння.. Він замахнеться раз — рев! свист! кружіння!* (Тич., I, 1957, 79).

КРУЖКОМА́, *присл., рідко.* Те саме, що **ко́лом** (*див.* **ко́ло**[1] 3). *Мануйло підійшов до гуртка підлітків, що, розсівшись кружкома, перебирали відходи* (Гончар, Таврія, 1952, 160).

КРУЖЛЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кружля́ти.** *Від невпинного кружляння навколо жорна тьмарилося йому в голові* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166); *В легкому, дзвінкому кружлянні втішається юнь молода* (Рильський, I, 1960, 285); *Вже збагнула* [людина], *що вона — тільки невелика.. частка невсяжної матерії, вічне кружляння енергії* (Мушк., Серце.., 1962, 184).

КРУЖЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.* 1. *неперех.* Рухатися навколо кого-, чого-небудь, описуючи кола. *Знов рушив* [Скиба] *навколо скирт кружляти* (Головко, I, 1957, 345); *Хай собі кружляє, обертається, Хоч круг лампочки, земля стара!..* (Рильський, I, 1960, 260); * Образно. *Нудно, важко.. жити без любові до чогось або до когось.. Чи не вона — той центр, що довкола нього кружляє життя людини?* (Шовк., Інженери, 1956, 75); // *по чому.* Ходити, походжати, їздити, описуючи кола. *Ярина й Антоніна Никонівна.. кружляли по подвір'ю* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 301); // *перен.* Постійно перебувати біля когось, чогось. *Коло неї* [річки] *кружляють рибалки з вудками й приманками* (Фр., VI, 1951, 304); *Веселий хлоп'ячий рій кружляв навколо.. Мічуріна* (Довж., I, 1958, 495); // *перен.* Переміщатися по колу (про чарку, келих і т. ін.). *Чарка пішла кружляти, і дедалі в хаті робилося голосніше* (Вас., I, 1959, 92); *Кружляли чарки з горілкою, лунали сміхи* (Ірчан, II, 1958, 310); // *перен.* Поширюватися (про чутки, поголоски). *Кружляли різні чутки* (Коз., Серце.., 1947, 42).

2. *перех. і неперех.* Рухати по колу; крутити. *Весняна повідь підхопила його й понесла хутко-хутко, кружляючи поміж сокорами, вербами, дубами* (Довж., I, 1958, 287); *Замість відповіді вона почала кружляти мене по кімнаті* (Ю. Янов., II, 1958, 57); // *тільки неперех., чим.* Швидко крутити; завихрювати (про вітер, віхолу тощо). *Осінній вітер здував з старих яблунь і груш пожовклий лист і кружляв ним у повітрі* (Довж., I, 1958, 438); *Вітер скажених, кружляв сніжними вихорами, засипав тундру...* (Трубл., I, 1955, 277); // *ким, чим і кого, що, безос. Потім він опустився на воду, і ним почало кружляти з неймовірною швидкістю* (Довж., I, 1958, 306); *Наче в якомусь штормі, кружляло матроса всю дорогу* (Кучер, Прощай.., 1957, 285).

3. *неперех., з ким і без додатка.* Танцювати, описуючи кола. [Годвінсон:] *Ой, що я чую?.. Недоліток в танку несамовитім Кружляє перед постаттю Молоха!* (Л. Укр., III, 1952, 81); *Зал в огнях. Кружляють пари, Хвилі музики пливуть* (Сос., Вибр., 1941, 263); *Я все-таки відшукав очима Оленку, яка під мелодійні звуки вальса.. кружляла із своїм підполковником* (Грим., Подробиці.., 1956, 92).

4. *неперех., над чим і без додатка.* Плавно літати, описуючи кола. *Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами* (Коцюб., I, 1955, 364); *До кімнати.. залетіла бджілка і весело загула, кружляючи над мискою* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 241); *Дев'ять літаків летіли над нами, потім почали кружляти над узліссям* (Сміл., Сашко, 1954, 73); // Опадати додолу, описуючи кола. *Кружляло осіннє листя, з неба долинало курликання журавлів* (Руд., Остання шабля, 1959, 566); // Витися, зависати в повітрі (про пил, сніг і т. ін.). *Вже перший сніг кружляє над землею І тихо падає* (Рильський, I, 1960, 283); *Дощу нема й тепер. Чорні стовпи* [пилу] *кружляють у степу* (Кучер, Прощай.., 1957, 19).

5. *неперех.* Завихрюючи пил, сніг, мести, віяти (про вітер, хуртовину). *Один поза одним несеться* [вихор], *кружляє* (Манж., Тв., 1955, 56); *За вікном кружляє віхола* (Літ. Укр., 19.III 1963, 2).

6. *неперех.* Їздити, ходити кружним шляхом. — *Хоч-не-хоч, а доведеться тепер.. кружляти об'їздами до самісінької ночі* (Стельмах, Правда.., 1961, 23); // Пересуватися, час від часу змінюючи напрям руху; петляти. *Старезний.. дідів човен поплив.. по квітучому садку, кружляючи поміж кущів порічки, агрусу* (Довж., I, 1958, 287); // Ходити манівцями, збившись із шляху; блукати. *Цілу ніч він кружляв у якихось бескеттях, кам'яних лабіринтах* (Гончар, III, 1959, 109); * Образно. *А потім знов хотіла написати, та от і тепер кружляю, кружляю, а все вертаюсь до того самого* (Л. Укр., III, 1952, 697); *Думки Ремо кружляли хаотично...* (Досв., Гюлле, 1961, 47).

7. *неперех.* Здійснювати кругообіг у живому організмі; перебувати в русі, текти (про соки, кров і т. ін.). *Се так гріється хлоп'ятко — вірить в кров палермітанську, що кружляє в нього в жилах, більш, ніж в той чужий вогонь* (Л. Укр., I, 1951, 310); *Кров, що бухала їй до лиця, мов уся зледеніла й перестала кружляти* (Кобр., Вибр., 1954, 210); *Навесні пробуджуються дерева, бубнявіють бруньки, кружляють соки.*

8. *перех. і без додатка, розм.* Те саме, що **кружа́ти** 1. *Всі раділи, веселились, гуляли, мед-вино кружляли* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 68); *Після закуски вони почали кружлять пиво* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Вони ж усе їздять до нас, сватами звуться, кружляють* (Барв., Опов.., 1902, 201).

КРУЖНИ́Й, а́, е́. Об'їзний, обхідний (про шлях, стежку тощо). *Вевеллі поїхав кружними шляхами і дістався до турецького табору мало не через місяць* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 503); *Альоша потрапив у таврійські степи далекою кружною дорогою* (Гончар, II, 1959, 70); * Образно. [Валентт:] *Я не проламувався через мур, шануючи твоє завдання, батьку, але тепер знайшов я кружну стежку* (Л. Укр., III, 1952, 291).

КРУ́ЖНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **кружни́й**. *Хотіла я дуже заїхати в Прагу, та не випало через негоду і через кружність* (Л. Укр., V, 1956, 421).

КРУ́ЖНО, *присл., діал.* Колом (*див.* **ко́ло**[1] 3). *Прийшовши до ганку, кружно обступили вони його* (Мирний, III, 1954, 308).

КРУЖО́К, жка́, ч. 1. Зменш. до **круг**[1] 2, 3. *Семен шубовснув у воду, і вода широкими кружками побігла від нього* (Коцюб., I, 1955, 41); *Приносять інколи йому з бідняцьких дворів то кисляку гладишку, то кружок сиру* (Стельмах, II, 1962, 104).

2. *у знач. присл.* **кружка́**, *рідко* **кружко́м**. Те саме, що **ко́лом** (*див.* **ко́ло**[1] 3). — *Сідайте ж бо кружка та й слухайте* (Вовчок, I, 1955, 60); *Всі сполошилися й оточили діда кружком* (Стар., Облога.., 1961, 31); *Сон покинув його, і він ходив кружка по кімнаті, шукаючи.. виходу з свого становища* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 298).

3. Верхня частина діжки, бочки тощо, якою накривають їх або придавлюють засолені овочі. *Він.. потрапив на діжку з водою, скинув кружок і шубовснув у воду обома руками* (Н.-Лев., II, 1956, 270); *На.. долівці лежали кружки від кадоба* (Коцюб., I, 1955, 39); *У невеликій тарі спецій кладуть лише два шари — на дно бочки і зверху під кружки* (Колг. Укр., 8, 1956, 36).

КРУК, *діал.* **КРЮК**, а, ч. Великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі); ворон. *Не штука вбити крука: злови-но живого* (Номис, 1864, № 7250); *Закрякали чорні крюки, Виймаючи очі; Заспівали козаченьки Пісню тії ночі* (Шевч., I, 1963, 45); *Круки — нечисленні осілі птахи України. Живляться вони гризунами, комахами. Поїдають також різні покидьки й трупи тварин* (Веч. Київ, 4.II 1961, 4); * Образно. *Ридає вночі віоліна. О музико, серця не край! В диму і крові Україна, розтерзаний круками край* (Сос., II, 1958, 242); * У порівн. *Польська шляхта і татари налітали із заходу і сходу, мов ті круки* (Цюпа, Україна.., 1960, 243).

◇ **Білий крук** — те саме, що **Біла ворóна** (*див.* **білий**).

КРУ́КАТИ *див.* **крю́кати**.

КРУ́КІВ, кова, кове. Прикм. до **крук**. *Майорша обійшла округ чорну, мов крукове крило, ріллю* (Барв., Опов.., 1902, 347).

КРУ-КРУ́ *див.* **кру**.

КРУМК, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик жаби, крука тощо. *Ворон стривожився: чи не загрожує небезпека рідному гнізду? — Крумк, крумк! Стережися! — гукнув він* (Донч., IV, 1957, 107).

КРУ́МКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кру́мкати** та звуки, утворювані цією дією. *Крумкання жаб.*

КРУ́МКАТИ, аю, *недок.* Видавати звук «крумк» (про жабу, крука). *На озері крумкають жаби* (Кучер, Трудна любов, 1960, 57).

КРУ́МКНУТИ, не, *док.* Однокр. до **кру́мкати**. *Ворон крумкнув удруге* (Донч., IV, 1957, 59).

КРУМЦИ́РКУЛЬ, я, ч. Те саме, що **кронци́ркуль** 1.

КРУП[1], а, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **кри́жі** 2. *Жанна відпустила віжки і періщила коней по крупах* (Смолич, Світанок.., 1953, 406).

КРУП[2], у, *ч., мед.* Гостре запалення гортані й трахеї, що супроводжується спазмами горла та утрудненим диханням. — *Нещастя в неї,— єдина дочка вмирає від крупу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 35).

КРУПА́, и́, *ж., рідко.* 1. Те саме, що **крупи́**. *Зерно сип на камінь знову; Жде крупа тебе давно, В ступах виспіло пшоно* (Щог., Поезії, 1958, 196); *Насунулись хмари, посипалася крупа пополовині з.. дощем* (Н.-Лев., IV, 1956, 260).

Дéрти (драти) крупу́ *див.* **дéрти**.

2. Те саме, що **крупи́на**. *6 місяця, де деревини — як крупа від крупи в московському куліші* (Коцюб., I, 1955, 465).

КРУП'Є́, *невідм., ч.* Співвласник картярського будинку, а також банківник і розпорядник гри в ньому.

КРУПИ́, крупів *і рідко* **круп**, *мн.* 1. Очищені й подрібнені зерна злакових рослин, що їх використовують як продукт харчування. *Без солі солоно, без круп густо* (Номис, 1864, № 10074); *Мати подає капусту. Капуста добра, з салом, ще й крупами засипана* (Фр., I, 1955, 235); *Гречані крупи.*

2. Атмосферні опади, схожі на дрібні кулясті зернята. *Засвистів, заплакав у холодній грубі вітер. Заторохтіли крупи в биті вікна* (Вас., II, 1959, 133); *Крупами сипав у шибки сердитий вітер-сніговій* (Іщук, Вербівчани, 1961, 47).

КРУПИ́НА, и, *ж.* Окреме зернятко крупів. *Добра каша: крупина за крупиною гониться з дрючиною* (Номис, 1864, № 12321).

КРУПИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **крупи́на**. *Треба нам всім жити одностайно, бо коли кожна крупинка сама по собі — каші не звариш* (Колг. Укр., 2, 1956, 28); *На вершині хмари, де температура повітря досягає мінус 10—15 градусів, народжується снігова крупинка* (Знання.., 6, 1965, 16).

КРУ́ПКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Зменш.-пестл. до **крупа́**. *Не клюй, курка, крупку* (Номис, 1864, № 13760).

2. *спец.* Перше грубе мливо зерна пшениці під час переробки її на сортове борошно. — *От що, Артеме, .. візьми крупки та відвезеш завтра до Домки* (Панч, II, 1956, 18); // Будь-яка подрібнена речовина. *Картопляна крупка.*

3. *(Draba* L.). Трав'яниста рослина родини хрестоцвітих.

4. *діал.* Трихіна. *Забили кабана, а він з крупкою.*

КРУПКИ́Й, а́, е́. Який складається з крупинок. *Крупкий мед.*

КРУПКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на крупи; зернистий. *Крупкуватий сніг.*

КРУ́ПНИЙ, а, е. Те саме, що **гру́бий** 1; протилежне дрібний. *Крупне зерно; Крупний пісок.*

КРУПНИ́К, у́, ч. Густа юшка з крупів (у 1 знач.). *Крупник кулішеві брат* (Номис, 1864, № 12323); *Очі їй зайшли сльозою, а руки затремтіли, що аж ледве крупнику з рук не випустила, несучи до стола* (Л. Укр., III, 1952, 553); *Підсміюючись, він.. звернувся до строкарів: — Коли надокучив економський крупник — забирайтесь на американське харчування* (Стельмах, I, 1962, 193).

КРУПНИ́СТИЙ, а, е. Який складається з крупинок; крупчастий, крупкий. *Крупнистий сніг порощив об шибки* (Ле, Наливайко, 1957, 43).

КРУПНИЧО́К, чку́, ч. Пестл. до **крупни́к**. [Г р а ф:] *Коли змолотять по півкопи — даси увечері ти їм рідненький крупничок* (К.-Карий, II, 1960, 17).

КРУПОВІ́ЙКА, и, *ж.* Машина для очищання круп від лузги.

КРУПОДЕ́РНИК, а, *ч.* Те саме, що **круп'я́р**. *Оттам, мамо, мельник, оттам круподерник* (Сл. Гр.).

КРУПОДЕ́РНЯ, і, *ж.* 1. Невелике підприємство, на якому виготовляють крупи. *Колгоспна круподерня.*

2. Пристрій у млині, на якому деруть зерно на крупи.

КРУПО́ЗНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до крупу (див. **круп** [2]). *Пневмонія буває крупозна й дрібновогнищева, або катаральна* (Хвор. дит. віку, 1955, 165).

△ **Крупо́зне запа́лення леге́нь (леге́нів)** — запалення легень, коли вражена ціла легеня або значна її частина й на враженій ділянці нагромаджується рідина, що містить багато фібрину.

КРУПОРУ́ШКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **круподе́рня**. *Біля млина сьогодні людно. Працюють не лише обидва камені, але й крупорушка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 102).

КРУПЦІ́, ді́ць, *мн.* Зменш.-пестл. до **крупи́**.

КРУПЧА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **крупни́стий**. *Одцвітали крупчасті опуки молочаю* (Стельмах, На.. землі, 1949, 505); *Крупчастий сніг.*

КРУПЧА́ТКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **пи́тлівка**. — *Може, дехто вже й паляниць з крупчатки покапікав* (Головко, II, 1957, 307).

КРУП'ЯНИЙ, а́, е́. Прикм. до **крупи́** 1. *Круп'яне виробництво;* // На якому виготовляють крупи. *Круп'яний завод;* // Пригот. із крупів, з крупами. *У печі збігав щойно підбитий молоком борщ круп'яний* (Козл., Ю. Крук, 1950, 19); *Круп'яна юшка;* // Який дає зерно, що йде на виробництво крупів. *Більше уваги необхідно приділити підвищенню врожайності круп'яних культур і, насамперед, гречки* (Колг. Укр., 3, 1959, 3).

КРУП'Я́Р, а́, ч. Той, хто займається виробництвом крупів. *У круп'яра в місті побачив я був коробові жорна, що ними крупи меле* (Фр., II, 1950, 39).

КРУТАНИ́НА, и, *ж., розм.* 1. Поспішний, безладний рух; метушня. *В домі почалось ворушіння, крутанина та біганина* (Н.-Лев., IV, 1956, 556).

2. *рідко.* Те саме, що **крути́йство** 2, 3. — *При тім же я міркую, що ми свої люди, так і говорімо ж без непотрібної крутаниці* (Фр., II, 1950, 173).

КРУТА́Р, я́, *ч., діал.* Крутій (у 1, 2 знач.). [Ж а н д а р м:] *Але се одно тобі скажу, небоже: ти на крутаря не вродився* (Фр., IX, 1952, 105).

КРУТА́РСТВО, а, *с., діал.* Крутійство. *Карав.. зимними словами одного з слухачів, котрого спіймав на брехні і крутарстві* (Коб., За ситуаціями, 1914, 36).

КРУ́ТЕНЬ, тня, *ч.* 1. Скручений жмут соломи, яким розпалюють або підтримують вогонь у печі. *Спали соломи три крутні під челюстями* (Чуб., I, 1872, 123); // Скручений жмут соломи, сіна, що залишається на шляху перетягання копиць. *На стерні після проходу волокуш залишаються.. крутні* (Рад. Укр., 24.VII 1962, 2).

2. *діал.* Вихор (*див.* **ви́хор** [1] 1). * У порівн. *В голові її крутнем пронеслися думки* (Мик., II, 1957, 299).

КРУТЕ́НЬКИЙ, а, е. Досить крутий; крутуватий. — *Низом, долиною в провалля в дорога. Крутенька, правда* (Горд., II, 1959, 317); — *Марина жінка добра... Мирон трошки крутенький* (Мирний, I, 1949, 185); — *Ще було.. після того бумага та ще й крутенька* (Н.-Лев., IV, 1956, 66).

КРУТЕ́НЬКО. Присл. до **крутéнький.**

◇ **[Круте́нько] сади́ти гопака́ (гайдука́** *і т. ін.*) — із запалом танцювати гопака тощо. *Еней матню в кулак прибравши, .. Садив крутенько гайдука* (Котл., I, 1952, 73).

КРУТИ́ВУ́С, а, *ч., розм.* Франт, чепурун із хвацько закрученими вусами; прудивус.

КРУТИ́ВУ́СИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **крути́ву́с**. — *Плати, плати, крутивусику, а він певно порахується — хіба що рак не свисне...* (Вовчок, VI, 1956, 281).

КРУТИ́ГОЛОВА, и, *ч. і ж., розм.* Той (та), хто крутить іншим голови, морочить інших. *Лукія, нахилившись до капітана, стишено-інтимно пояснює йому, що то дочка Горпищенка-чабана.— Ох, крутиголова, натанцюється хтось від неї...* (Гончар, Тронка, 1963, 140).

КРУТИГОЛО́ВКА, и, *ж.* Пташка родини дятлових. *Крутиголовка належить до родини дятлових. Але вона не дуже схожа на інших «членів родини». Оперення в неї м'якше, дзьоб менший, тулуб гнучкіший; забарвлення зверху сіро-буре, зісподу — жовтувато-біле* (Наука.., 8, 1966, 47).

КРУТИ́ЗНА, и, *ж.* 1. Якість за знач. **крути́й** 1. *Крута гора забиває дух. Але розвідники наче й не відчувають тієї крутизни* (Кучер, Голод, 1961, 129); *Астрономи десятиліттями спостерігають і докладно вивчають місячні кратери — знають їх розміри й глибину, крутизну схилів та висоту валів* (Знання.., 4, 1966, 10).

2. Те саме, що **кру́ча** 1. *Ще не здіймалися іти* [Івась і Карпо], *мов роздумували, як то по такій крутизні карабкатися* (Мирний, I, 1954, 250); *Сіно в горах добувається важко. В іншому місці косар на такій крутизні махав косою — аж душа холоне* (Вол., Озеро.., 1959, 23); // Крутий узвіз. *На крутизні коні, напружуючись, захропіли, і всім довелося встати* (Гончар, I, 1954, 505).

КРУТИ́Й, а́, е́. 1. Майже прямовисний; стрімкий; протилежне **пологий**, **положистий**. *Хмарочки стали розходитись.. і покотились геть-геть за крутії гори* (Кв.-Осн., II, 1956, 41); *Максим Коліберда натрапив таки каменюку і пошпурив на Данила. Камінь виписав круту траєкторію в чистому небі* (Смолич, Мир.., 1958, 10); // Обривистий, урвистий, прямовисний (про берег, стіну урвища). *Круті глинясті стіни урвища жовтіли* (Коцюб., I, 1955, 346); *Є на Дніпрі крутий і шпилястий берег* (Баш, На землі.., 1957, 43); // Високо піднятий, бурхливий (про хвилю, морський прибій). *Грає море, Хвилю підіймаючи круту* (Мал., Звенигора, 1959, 20); // *перен.* Дуже сильний, відчутний (про підвищення рівня розвитку чогось). *Партія і Радянський уряд вживають кардинальних заходів до забезпечення крутого піднесення сільського господарства* (Ком. Укр., 3, 1965, 3).

2. Дуже загнутий, вигнутий, сильно закручений. *Корови поважно несли в обори свої голе рожеве вим'я та круті роги* (Коцюб., II, 1955, 398); — *Ходімо, ходімо,— охоче обізвався славнозвісний кощовий, закидаючи за вухо крутого вуса* (Вишня, I, 1956, 328); // Чітко окреслений, опуклий, рельєфний (про чоло, ніс і т. ін.). *В цього* [парубка] *невеличка борода.., крутий високий лоб* (Гр., II, 1963, 7); *Оцей.. кремезний, вилицюватий юнак з крутим підборіддям, завжди.. нагонить на інших настрій діловитості і серйозності* (Гончар, I, 1954, 459).

3. Дуже вигнутий, не поступовий (про поворот шляху, річки тощо). *Далі крутими лавертнями повертала вона* [річка] *до гори* (Мирний, I, 1954, 256); *Інколи над берегом Прута проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки* (Коцюб., I, 1955, 352); *Проїхали і*

цей кілометр, а дорозі ще не кінець, це тільки крутий поворот (Гончар, III, 1959, 171); // *перен.* Несподіваний, раптовий (про зміну в поведінці, суспільних явищах, подіях тощо). *Міняється влади. Круті повороти робило життя* (Гончар, II, 1959, 10); *Сталась з людиною зміна крута* (С. Ол., Вибр., 1959, 275); // *перен.* З відчутними, помітними переходами (про мелодію). *Пісня його була крута в колінах, то стрімких, то журливих, то радісних, то урвечастих* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 341).

Крути́й танок (та́нець, ряд) — весняна дівоча гра, у якій ланцюжок танцівниць робить звороти, зигзаги. *Одні назавжди біжать, а другі Крутії танці водять* (Фр., X, 1954, 388).

4. Суворий, твердий, непіддатливий (про характер, вдачу людини й про людину з таким характером); протилежне л а г і д н и й. *Він боявся батька, його крутого норову, твердого слова* (Н.-Лев., I, 1956, 188); *Виказувала.. характер тільки Варвара; сувора, крута і справедлива дівчина* (Вол., Місячне срібло, 1961, 174); // *перен.* Рвучкий, сильний, лютий (про вітер, мороз). *Од вітру крутого закрившись полою, ..Черкнув* [партизан] *сірника* (Перв., I, 1958, 348); — *А хто з нас забуде., Як бив із крутими вітрами у тіло.. Нещадний, колючий пісок?* (Гірник, Друзі.., 1953, 13).

◇ **Круті за́ходи** — суворі, рішучі дії, спрямовані проти кого-, чого-небудь. — *Як на мене, то треба вжити крутих заходів.. і вщент зруйнувати їхнє хижацьке гніздо* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

5. *розм.* Міцний, твердий. *На крутеє дерево треба крутого клина* (Номис, 1864, № 3890); — *Бачте, яка буйна* [картопля]! *А вгризніте, яка крута!* (Барв., Опов.., 1902, 428); * Образно. *Сокира рубала Японські дроти на льоту, Так, мовби сто років збирала Для помсти цю силу круту* (Нагн., Вибр., 1950, 212); // Туго зав'язаний, сплетений. *Разом із цим ще одне так різко випливало з давнини: нагай на батьківській червоножилавій руці — крутий, ушестеро переплетений* (Крот., Сини.., 1948, 14); * Образно. *Я почав марити, як-то осьового крутого вузлика, що ниже життя його зав'язало, добродій становий буде розв'язувати?* (Мирний, IV, 1955, 359).

6. *перен., розм.* Дуже складний для розуміння. [Л і к а р:] *Говориш ти загадками крутими!* (Фр., XI, 1952, 252); *В дитячих головах тиснуться не дитячі круті мисліі* (Головко, II, 1957, 365); // Який важко сприймається, засвоюється (про слово, мелодію тощо). *Не круте ймення, та забула* (Сл. Гр.); *Крута пісня;* // Сповнений труднощів; важкий, складний. *Хвилина була крута* (Мирний, IV, 1955, 13); *І куте слово теж не зле-бо В горнилі душ нести сюди, Де мудрість віку в дні круті Стоїть в величній простоті* (Мал., Листи.., 1961, 17).

7. *перен.* Гострий, різкий, дошкульний (про вислів, розмову тощо). *Крутою була розмова* (Гончар, Таврія, 1952, 105); // Грубий, брутальний (про лайку). *Скиба похмурий дивиться на них якийсь час і стиха, без слів, самими губами, виверпув із себе круту лайку* (Головко, I, 1957, 307); // Непристойний, масний (про жарт, анекдот і т. ін.). *Серед грізних вигуків та нахвалок на козаків почулися раптом веселі жарти та круті дотепи* (Головко, II, 1957, 314); *Моя мурашня, копошиться людська маса, вигукуючи круті слова, гогоче* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 350);

8. Дуже густий внаслідок тривалого варіння (про їжу). *І ласощі все тільки їли* [праведники], *..Крутії яйця з сирівцем* (Котл., I, 1952, 149); *Каша у нас пшоняна, крута, увариста* (Ю. Янов., V, 1959, 158); // Густо замішаний (про тісто). *Хляпала діжа. Паряска місила круте тісто* (Горд., II, 1959, 345); // В'язкий, тягучий (про мокрий грунт). *Здавалося — йди хоч століття, все буде під ногами чмокати крута земля, сіятиме.. дощ* (Гончар, III, 1959, 136); *Круте болото;* // *перен.* Низький, сильний (про голос); густий (у 4 знач.). *Цибатий Невкипілий.. дзьобав крутим басом Муху Івана* (Головко, II, 1957, 220).

9. Дуже насичений, міцний (про настій, навар, тютюн, запах і т. ін.). *В хаті повно людей. Намоклі сірячки, крутий тютюн, .. кашель...* (Мик., II, 1957, 7); *Крута кава; Крутий чай;* * Образно. *Люблю клопоти, й землю, й цвіт, Своїм горбом, як кажуть, чую Його* [життя] *крутий солоний піт* (Мал., Серце.., 1959, 208).

КРУТИ́ЛКА, и, *ж., розм.* Саморобна зимова каруселі на льоду. *А як парубки з дівчатами крутилку було зроблять! ..Санчата по колу вихором літають* (Вишня, II, 1956, 294).

КРУТИ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до крутіння. *Крутильний момент;* // У якому скручують волокно, дріт і т. ін. *Крутильний цех;* // Призначений для крутіння, скручування чогось. *Крутильна машина.*

КРУТИ́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, який працює на скручуванні волокон, пряжі, дроту тощо.

КРУТИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **крути́льник.** *Жанна.. працювала крутильницею на заводі синтетичного волокна* (Рад. Укр., 3.III 1963, 3).

КРУТИ́ТИ, кручу́, кру́тиш, *недок.* 1. *перех. і неперех.* Надавати чомусь обертового руху; обертати. * У порівн. *Стіни.. закрутилися, заходили ходором, мов хто навсправжки крутив їх перед його.. очима* (Мирний, I, 1954, 325); // Рухаючи корбою тощо, приводити в рух, змушувати знаряддя, механізм і т. ін. діяти. *Василь узявся допомагати батькові крутити січкарню* (Чорн., Потік.., 1956, 353); // Тримаючи що-небудь, раз у раз змінювати його положення (від нічогості, нерішучості тощо). *Сидить* [поет] *за столом, крутить в руках перо над білим аркушем паперу; крутить довго, але папір все зостається білим* (Л. Укр., I, 1951, 298); *Погасян крутив ложку, не знав, що робити: захищати Чумаченка чи чекати, що буде далі* (Тют., Вир, 1964, 323); // *чим.* Швидко повертати з одного боку в інший. *Іван витріщав на Соломію очі і крутив.. цапиною борідкою* (Коцюб., I, 1955, 378).

◇ **Крути́, Гаври́ло,** *фам.* — уживається під час заохочення, спонукання до дії, вчинку; **Крути́ти верете́мію** *див.* **веремія**; **Крути́ти** [**верті́ти**] **на всі бо́ки** — довго розмірковувати над чим-небудь, змінюючи щось, домагаючись результатів. *Увесь вечір складав розклад лекцій, крутив, вертів на всі боки — нічого не виходе* [виходить] (Вас., IV, 1960, 18); **Крути́ти го́лову** *кому* — дурити, морочити; збивати з пантелику когось. *Як не вміє діла робить, то береться другим голову крутить* (Укр.. присл.., 1955, 389); *Їй одне задоволення — крутити голови хлопцям* (Гончар, Тронка, 1963, 40); **Крути́ти голово́ю:** а) заперечувати що-небудь порухом голови з одного боку в інший. *Артем крутив головою: не вірив Павлові* (Головко, II, 1957, 419); б) добре думати, мізкувати. — *Тут треба багато міркування, треба добре головою крутить!* (Н.-Лев., III, 1956, 320); **Крути́ти мо́зком (мізка́ми)** — добре думати, мізкувати. *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* (Стельмах, II, 1962, 24); **Крути́ти но́сом** *див.* **ніс**; **Крути́ти рома́н (любо́в)** *з ким* — мати з кимось інтимні стосунки або фліртувати. — *Звичайно, ти .. романів по госпіталях не крутив, прапор свого кохання тримав високо* (Гончар, I, 1954, 72); **Крути́ти фі́льм (кінокарти́ну)** — демонструвати кінофільм. *Він сьогодні вперше крутитиме кінокар-*

тину в Зворині (Томч., Закарп. опов., 1953, 19); **Крути́ти хвосто́м** — хитрувати, лукавити, лицемірити. — *Він* [Оксен] *хитрий. Любить хвостом крутити* (Тют., Вир, 1964, 161).

2. *перех. і неперех.* Утворювати коловерть, вир; вирувати (про воду, течію). *Розвісила* [верба] *.. віти над темною кручею, де вода, моя кип'яток у горшку, крутила* (Мирний, IV, 1955, 170); — *Течія тут крутить, як циган решетом,— озвався дід Коваль* (Голов., Тополя.., 1965, 207); // *безос. Водою чортзна-як крутило, Що трохи всіх не потопило* (Котл., I, 1952, 87); // Здіймати сніг, пил і т. ін.; курити, сильно дути (про вітер, заметіль). *Із повислих хмар сипле сніг, та вітер рве його і крутить у скаженім танці* (Фр., VII, 1951, 416); *У полі знову гуде сніг.. Крутить хурделиця* (Мик., II, 1957, 306); // *безос. На третій* [день].. *як почало крутити, .. то й пса жалко було вигнати з хати, не те, що пускатися.. в дорогу* (Коцюб., III, 1956, 127); *Схилялися трави на березі. Пилом крутило* (Перв., I, 1958, 213).

Крути́ти заме́тами *див.* **замі́т.**

3. *перех.* Туго звивати, скручувати що-небудь; сукати. *Хто жне, хто перевесла крутить, .. хто носить снопи* (Кв.-Осн., II, 1956, 147); *Жінки й діти крутили ужви* (Фр., VI, 1951, 108); *Півста кремезних.. заробітчан м'яли.. коноплі й крутили мотузки* (Смолич, II, 1958, 28); // Вивертати, заламувати, завдаючи болю. *Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові Смертельної муки* (Шевч., II, 1963, 152); *Учитель не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах* (Коцюб., III, 1956, 27); * Образно. *Серце у відолаки билося сильно, голод крутив кишки* (Фр., IV, 1950, 92); // Туго завивати, обгортаючи чимось (переважно про цигарку). *Олена, мати Василька, крутила голубці на вечерю* (Коцюб., I, 1955, 78); *Вийняв* [Славко] *тютюн, крутив папіроси* (Март., Тв., 1954, 245); *Сіли в кімнаті на крісла й лутки, Крутять* [переселенці] *махорочні самокрутки* (Мал., За.. морем, 1950, 46); // Підкручувати, підгинати (волосся, вуса); укладати. — *О, ми розворушимо ваш Богуслав!— гукнув Казанцев, крутячи вуса* (Н.-Лев., III, 1956, 137); *Здається, тільки й жде* [Тоня] *атестата зрілості, щоб уже ні від кого не залежати і вільно крутити собі зачіски, які захоче* (Гончар, Тронка, 1963, 33).

◇ **Воля́м хвости́ крути́ти** *див.* **віл**; **Хоч мотузки́ крути́** *з кого*—хтось надмірно розчулений, лагідний, піддатливий до всього. *Почала Хівря Наталцю.. голубити. Розумна дитина зараз розібрала, що тепер з матері хоч мотузки крути, і.. виговорила їй за те, що її побили* (Григ., Вибр., 1959, 113).

4. *неперех., перен., розм.* Хитрощами ухилятися від відвертої відповіді, розмови, прямої дії. *Не крути, бо перекрутиш* (Номис, 1864, № 5868); [Сидір:] *Так, так, голубчику. Нічого тут крутить і сюди, і туди: у нас є свідки, що ти коней віддав злодіям!* (К.-Карий, I, 1960, 43).

◇ **Крути́ти слова́ми** — говорити неправду; обдурювати, обманювати. — *Ей, дівчино, щось ти крутиш словами,— гірко заговорив Корній* (Л. Укр., III, 1952, 566); **Як не крути́ [як не верти́], а...** — що не роби, як не хитруй, нічого не вдієш. [Коваль:] *Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеві, що вигодував такого молодця... Як не крути, як не верти, а не вдержиш дома* (Кроп., V, 1959, 11); *Отже, як не крути, а головою муру не проб'єш* (Коз., Гарячі руки, 1960, 77).

5. *неперех., ким, перен., розм.* Розпоряджатися кимнебудь за власним розсудом; верховодити. *Хоч жменька старшини, ніби й танула в морі голоти, але крутила вона нетягами, як хотіла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 406); — *На шахти йду! — гукав Карпо й дружині. — Годі мною крутити, як циган сонцем!* (Ю. Янов., Мир, 1956, 235); // Знущатися над кимось. [Я в д о х а:] *Іноді живий жаль бере, як почнуть отими людьми крутити* (Мирний, V, 1955, 151).

6. *неперех.* Чинити щось на свій лад, часто для власної вигоди. *Я кручу по-своєму, а вона* [кума] *розкручує по-своєму* (Н.-Лев., III, 1956, 252); *Писарчук та староста крутять так, щоб їх своїй вигоді повернути* (Григ., Вибр., 1959, 260); // Чинити щось не по правді, кривдячи когось. — *В своїй калитці тримав* [пан].. *і суддю, і засідателів, і землеміра.. А ті вже крутили, як пан хотів* (Стельмах, I, 1962, 272).

7. *тільки 3 ос., неперех., перен.* Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється. *У бабусі сильно зуби крутили* (Вишня, II, 1956, 60); — *Копав* [Мефодій] *колись* [колодязі], *а тепер уже у відставку вийшов: ноги дуже крутять...* (Гончар, Таврія, 1952, 202); // *безос. Навесні білила* [Горпина] *полотно — почало у неї руки крутити* (Григ., Вибр., 1959, 146); // *розм.* Хвилювати, турбувати (про думки, почуття тощо). *Він усе її.. сватає. Вона й не дивиться. Журиться, тужить! Усякі думи її крутять* (Барв., Опов.., 1902, 518).

◇ **Крути́ти в но́сі** — спричиняти неприємне враження, відчуття від чогось. *Спершу все те крутило у носі,— вона* [Оришка] *оддавала людям свою долю, .. а як не стало чого збувати, .. почала і не таке їсти* (Мирний, IV, 1955, 32).

КРУТИ́ТИСЯ, кручу́ся, кру́тишся, *недок.* 1. Робити обертові, колові рухи; обертатися. *Їй здавалося, що земля крутилася під нею і її хитала* (Мирний, IV, 1955, 125); *Рано-вранці я вставала, Мичку микала та пряла; А серденько занудилось, Веретенце не крутилось* (Щог., Поезії, 1958, 236); *Край столу, де крутиться чорний диск на патефоні, сидять троє людей* (Ю. Янов., IV, 1959, 104); // *з ким і без додатка.* Танцюючи, робити колові рухи; кружляти (у 3 знач.). *На пісню обізвався парубок, що танцював з двома дівчатами, .. крутячись по черзі то з одною, то з другою* (Л. Укр., III, 1952, 670); *Грізні стіни стоять моєчазливо, Крутяться привиди в дикім танку...* (Рильський, I, 1960, 91); // Часто змінювати положення тіла лежачи або сидячи; вертітися (у 1 знач.). *Виноградський крутився на стільці, видно, хотів щось сказати Тамарі* (Хижняк, Тамара, 1959, 108); *Крайнюк крутився на своїй постелі, зітхав і кашляв, а заснути ніяк не міг* (Кучер, Голод, 1961, 452); // Швидко, хапливо рухатися, метушитися. *Крутиться, як посолений в'юн* (Укр.. присл.., 1955, 300); *Гість і Безбородько сіли за стіл, а Марія крутилася по світлиці, як метелик біля світла* (Стельмах, Правда.., 1961, 202); // *перен., розм.* Постійно займатися різними справами, клопотатися чимось, шукаючи виходу з біди, труднощів. *Трудне життя, як не крутись... А ще й крутитись не завжди є на чім та біля чого* (Головко, II, 1957, 397); — *Відколь ті й борги взялися?.. Кручуся, силкуюся, а воно не до ліпшого йде — до ще гіршого* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 7).

◇ **Кру́титься голова́ (в голові́)** — паморочиться голова. *В глибоких ямах, серед задухи й смороду, од яких крутиться голова, працюють.. тисячі робітників* (Коцюб., III, 1956, 38); **Світ кру́титься пе́ред очи́ма (в оча́х)** *у кого* — комусь здається від хвилювання, перевтоми, голоду, що все навколо хитається, перебуває в коловому русі. *Дух спирається в Галиних грудях від щастя; світ крутиться перед очима* (Мирний, IV, 1955, 106); *Крутився світ в очах, цілий день носила* [Оленка], *забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав* (Горд., II, 1959, 8).

◇ **Крути́тися як (на́че, мов** *і т. ін.*) **му́ха в окро́пі; Крути́тися як (на́че, мов** *і т. ін.*) [**та**] **бі́лка (бі́лочка) в ко́лесі** — бути постійно заклопотаним, дуже зайнятим; метушитися. — *Дві машини тепер у нас* [у колгоспі], .. *та однаково крутимось усі як та білочка в колесі* (Кучер, Трудна любов, 1960, 115).

2. Вирувати, утворювати коловерть, вир (про воду, течію). *Між скелями та по камінні ревла Рось, крутилась вода, мов на лотоках* (Н.-Лев., I, 1956, 70); *Од швидкого руху вона* [вода] *пінилась і крутилась* (Трубл., I, 1955, 90); // *рідко.* Здіймати сніг, пил і т. ін.; курити, сильно дути (про заметіль, вітер). *Вітер крутиться у полі, у стовпах, дротах гуде...* (Тич., II, 1957, 138); *Крутилась, віяла метелиця, намітала високу кучугуру* (Донч., III, 1956, 131);

3. *розм.* Ходячи туди-сюди, постійно перебувати деінебудь, біля когось. *Підійшли* [звірі] *до того місця, де все ще крутився Лис Микита* (Фр., IV, 1950, 94); *Тоня знову крутиться біля нього.— Ну, давай уже, розшифруємо* [листа],— *каже брат* (Гончар, Тронка, 1963, 19); // Вештатися (у 1 знач.), тинятися. *З острова вийти не можна було, ще вештались та крутились по степах татари і ногайці* (Стор., I, 1957, 348).

◇ **Ду́мка кру́титься (думки́ кру́тяться) [в голові]** — *хтось постійно думає про когось, щось. Петру.. хочеться щось спитати в Іона, але він не наважується. А думка крутиться в голові, не дає спокою* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 233); **Крути́тися в'юно́м** *див.* **в'юн; Кру́титься на язи́ці** *що:* а) про сильне бажання сказати щось, спитати про кого-, що-небудь. — *А мене так і кортить розпитать про Марію, так і крутиться на язиці ймення її, та ніяково розпитувать...* (Коцюб., I, 1955, 143); б) про намагання пригадати щось добре відоме, але забуте в даний момент; **Розмо́ва кру́титься (крути́лася** *і т. ін.*) *коло (навколо) кого — чого* — розмова постійно йде про когось — щось, раз у раз повертається до когось — чогось. *Розмова найбільше крутилася навколо переселенців* (Стельмах, I, 1962, 13); **Сльо́зи кру́тяться (сльоза́ кру́титься) в оча́х** *у кого* — хтось близький до плачу. *Лице моє жалібно кривиться і в очах крутиться гірка сльоза...* (Коцюб., I, 1955, 415).

4. *над чим і без додатка, рідко.* Те саме, що **кружля́ти** 4. *В небі крутились білі мартини й чайки* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *З далекого берега прилітали кусючі.. гедзі й крутились над головою* (Донч., III, 1956, 77); * Образно. *На веранді, як тая метля, крутилася жвава розмова.. молоді* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 47); // Витися, зависати в повітрі (про шпіл, сніг і т. ін.). *В венеціанське вікно лилося сонце широким потоком, в сизій муті його крутились пилинки* (Коцюб., II, 1955, 397); *Ніч іде. Як серце терпко стука, і сніжинки крутяться в вікні* (Сос., I, 1947, 121).

5. Різко змінювати напрям, робити вигини; звиватися (про шлях, ріку тощо). *Яр крутився гадюкою на всі боки* (Н.-Лев., II, 1956, 310); *Степова.. річка крутилася туди й сюди серед рівної площини* (Гр., I, 1963, 402); *Часом шлях крутився вище хмар, .. над ущелинами та безоднями* (Скл., Святослав, 1959, 213).

6. *рідко.* Скручуватися, звиватися в кільце, у спіраль. — *Ох ви, люди небораки,— промовляв Василь до різця, з-під якого бігла, крутилася красива стружка* (Ю. Янов., II, 1954, 104); *На деревах уже жовкло, крутилося сухе листя* (Збан., Сеспель, 1961, 160).

◇ **Як не крути́сь, а...** — те саме, що **Як не крути́, а...** *(див.* **крути́ти).** — *Що ж, братенику рідненький, як не крутися, а, видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* [багатством] (Стельмах, I, 1962, 594).

КРУТИ́ХВІСТ, воста, *ч., розм.* Те саме, що **крутій 1**; хитрун.

КРУТИ́ХВІСТКА, и, *ж., розм.* 1. Жін. до **крути́хвіст.** — *Я тобі покажу, крутихвістко, опозицію! Я тебе навчу, як зустрічати нові кадри!* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 136).

2. Легковажна жінка, дівчина. — *Я Галину.. краще знаю, ніж ти... Вона не яка-небудь крутихвістка* (Коп., Земля.., 1957, 148).

КРУТІ́Ж, тежу́, *ч., рідко.* Те саме, що **вир** 1. *Великий жаль вхопив Івана за серце.. Його тягло скочити з скелі у крутіж* (Коцюб., II, 1955, 332); *Розсікав* [Тимофій] *тугі підводні течії, могутніми плечима з розгону кришив крутежі* (Стельмах, II, 1962, 204).

КРУТІ́Й, я́, *ч.* 1. Хитра та спритна в своїх учинках людина; шахрай, ошуканець. — *Треба вибрати в сваті доброго крутія, щоб викрутив* [у Терлецьких].. *зайву сотню карбованців* (Н.-Лев., III, 1956, 52); *Надаремне Роман.. упевняв пана, що Семен не має грошей, що він крутій і т. ін.* (Коцюб., I, 1955, 106); // Нещира в своїх стосунках з іншими людьми особа; лицемір. — *Ти думаєш, я люблю отих крутіїв, боягузів, пристосовників?* (Рибак, Час.., 1960, 591).

2. Той, хто схильний до крутійства (у 3 знач.) (про чиновника, канцеляриста й т. ін.); бюрократ. *Певне, ніхто не вміє краще за Нестора намолоти при відповідних обставинах сім мішків гречаної вовни,— а це могло мати неабияке значення для переговорів з крутіями-прикажчиками* (Гончар, I, 1959, 10).

3. *розм.* Той, хто крутить що-небудь. *Динамку* [під час демонстрування фільму] *крутили руками .. Денис кидав ручку, світло гасло і збуджені глядачі кричали: — Давайте крутія!* (Тют., Вир, 1964, 40).

КРУТІ́ЙКА, и, *ж.* Жін. до **крутій** 1, 2. — *Хіба.. в цієї порожньої крутійки в серце?! Хіба їй шкода чоловіка та дітей?!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 14).

КРУТІ́ЙКУВАТИЙ, а, е. Трохи крутійський (у 2 знач.). — *Крутійкуватий ти, Давиде, чоловік, як я бачу. То дав, то не дав...* (Добр., Тече річка.., 1961, 278).

КРУТІ́ЙСТВО, а, *с.* 1. Нечесне поводження; шахрайство, ошуканство. *За кількох письменних Рябченко розписався, мов за неписьменних. Зінько бачив, що це вже якесь крутійство, але навіщо його зроблено,— спершу не зрозумів* (Гр., II, 1963, 377); *Тепер же мені.. збридло усяке крутійство і замилювання очей* (Л. Укр., V, 1956, 58); // Брехливість, лицемірство. *Завжди такий непримиренний до брехні і крутійства, він сам тепер викручується брехнею, наче хлопчак* (Вільде, Сестри.., 1958, 549).

2. Ухиляння від прямої відповіді, відкритих дій, учинків. *Цей кремезний фермер ставить питання руба і жадає відповіді без крутійства* (Куяик, Записки консула, 1958, 206).

3. Навмисне використання дрібниць, формальностей і т. ін. для затягування чи заплутування судових та адміністративних справ із корисливою метою або щоб зняти із себе відповідальність.

КРУТІ́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. Власт. крутієві, крутіям (у 1 знач.). *Передавав* [Жержеля] *крутійську манеру.. Харлана* (Вол., Місячне срібло, 1961, 175); *Крутійська вдача.*

2. Лицемірний, нечесний, брехливий. *Ми всі цілком зневірились у цирість та совість крутійського уряду* (Коцюб., III, 1956, 285).

КРУТІ́ЛЬ, те́лі, *ж.* 1. Пристрій для сукання мотузків.

2. *діал.* Вир (у 1 знач.). *Хлопець бульнув у крутіль.*

КРУТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крути́ти** 1—4, 7 і **крути́тися** 1—4, 6. *Крутіння колесом; Крутіння перевесел.*

КРУ́ТЕНЬ, тня, *ч.* Те саме, що **кру́тень**. *Вона.. то рогачем розгортала на черені жар, то сунула туди нового крутеня* (Іщук, Вербівчани, 1961, 213); *Все.. стоїть* [взимку] *тихо-тихо, поки.. не прилетить.. холод з вітром.. і стане з долу вгору крутити білі крутені* (Григ., Вибр., 1959, 325).

КРУ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Якість за знач. **крути́й** 1; крутизна (у 1 знач.). *Більш механізовано садівництво й виноградарство на рівнинах і невеликих схилах, крутість яких не перевищує 10°* (Колг. енц., II, 1956, 52).

КРУТІ́Й, ío, *ж., рідко.* Те саме, що **завірю́ха** 1. *Налітає раз у десять років Отака скажена крутія* (Перв., I, 1958, 169); * Образно. *Крутією зірвалась згадка, ..Мов живий пригадався батько* (Забашта, Нові береги, 1950, 49).

КРУТЛИ́ВИЙ, а, е. Дуже, занадто рухливий, метушливий; непосидючий, вертлявий. *Він сидів отам, У барвінім колі повнотілих дам, Панів пісонних, паничів крутливих Та панночок.. примхливих* (Рильський, II, 1956, 113); *Ще в березні прилетів омелюх, великий, крутливий чорно-сивий птах* (Турч., Зорі.., 1950, 243).

КРУТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* 1. Однокр. до **крути́ти** 1—3. *Художник крутнув вмикача, і кімнату залило море світла* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 361); *Хлопець крутнув головою, очі злісно блиснули* (Вас., II, 1959, 55); *Пліт захитався й пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз* (Коцюб., I, 1955, 355); *Кир.. схопив Северина за руку і крутнув так, що вона хруснула* (Тют., Вир, 1964, 370).

2. Змінити напрям руху чогось; повернути (у 1 знач.). *Він крутнув яструбка різким поворотом на німця* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 87); // Повернутися (у 1 знач.). *Василик біг якраз навстріч Орлюкові. Але, почувши крик учительки, він крутнув назад* (Довж., I, 1958, 391).

КРУТНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Однокр. до **крути́тися** 1. *Настя крутнулась на одній нозі й вибігла з зали* (Н.-Лев., III, 1956, 214); *Гараська нетерпляче крутнувся на осло́ні, миттю схопився й почав кашляти* (Мирний, IV, 1955, 347).

2. *розм.* Те саме, що **повернути́ся** 1. *Санчата.. несамовито крутнулися вбік* (Стельмах, I, 1962, 62).

3. *розм.* Кинутися, метнутися куди-небудь. *Крутнулася* [баба] *туди-сюди, та бачить, що треба лізти вгору* (Щог., Поезії, 1958, 485); *Поправивши хустку, вона крутнулася до комори, засунула її на замок.. і вибігла на вулицю* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 294).

КРУТНЯ́, і́, *ж., розм.* Те саме, що **крути́йство** 1. *Одрадяни одкинулися, думаючи, що то німецькі крутні, щоб ціну збивати* (Мирний, IV, 1955, 242); — *Казав* [піп], *що мужик крутнею живе* (Март., Тв., 1954, 47).

КРУ́ТО. Присл. до **крути́й**. *Дорога.. спускалася дуже круто в глибокий вузький яр* (Н.-Лев., II, 1956, 309); *Фіолетові, круто округлені підтьоки* [набряки] *під його очима ще глибше втиснулися в обличчя* (Стельмах, II, 1962, 183); *За Вишгородом Дніпро круто повертав ліворуч* (Скл., Святослав, 1959, 63); — *З жінками треба круто держатися,— навчав.. Стальський* [Рафаловича] (Фр., VII, 1951, 223); *Коли він з ким обійшовся круто, то це, щоб у інших острашка була* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 162); *Темніли круто заплетені високі тини* (Жур., Звич. турботи, 1960, 41); *Саньці приходилось круто з гарматами* (Ю. Янов., I, 1958, 165); *Хтось щось говорив, хтось лаявся круто* (Мирний, IV, 1955, 136); *Курчат у перші дні годуємо круто вареними яйцями* (Колг. Укр., 9, 1958, 27); *Круто пахли високі буйні ромашки* (Вас., II, 1959, 370).

КРУТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **крути́й** у 1 знач., напр.: **крутого́рбий**, **крутода́хий**; у 2 знач., напр.: **крутобро́вий**, **крутогру́дий**.

КРУТОБЕРЕ́ГИЙ, а, е. Який має круті береги. *Ти, і Україна, І Дніпро крутоберегий, І надія, брате, Не дайте мені бога О смерті благати* (Шевч., II, 1963, 66); *Ой уже Сула та крутоберега Свої срібні хвилі в Переяслав не посилає* (Мирний, V, 1955, 272).

КРУТОБЕРЕ́ЖЖЯ, я, *с.* Крутий берег; круча (у 1 знач.). *В тім місці берег крутий — крутобережжя* (Сл. Гр.).

КРУТОБЕРЕ́ЖНИЙ, а, е. Те саме, що **крутобере́гий**. *Крутобережна ріка.*

КРУТОБО́КИЙ, а, е. 1. Який має круті схили; майже прямовисний. *Сниться їй десь край розкішний, Синє небо, берег пишний, ..І на скелі крутобокій З мур* [мурів] *кріпких палац високий* (Щог., Поезії, 1958, 181); // Стрімкий. *Друзі підійшли до балки, спускалися вниз по її крутобоких схилах* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 226).

2. З дуже опуклими боками. *Він влаштувався .. на носі крутобокого козацького човна* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 102); *На низеньких полицях лисніли бронзою крутобокі пудові гарбузи* (Жур., До них іде.., 1952, 96).

КРУТОВЕ́РТЬ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **вир** 1. *Пором заносимо помалу На крутоверть* (Мал., Віщий голос, 1961, 23); — *Віддалятися від берега не рекомендується, бо там.. такі крутоверті, що легко можуть засмоктати* (Чаб., Катюша, 1960, 253).

КРУТО́ВИНА, и, *ж.* Крутий схил; крутизна (у 1 знач.). *Коли достигали хліба, він* [пан] *наймає косарів.., бо жниварками на крутовинах чи у.. вибалках не розженешся* (Юхвід, Оля, 1959, 72).

КРУТОВИ́Р'Я, я, *с., рідко.* Те саме, що **вир** 1. *Вільшина переборює неспокійне крутовир'я, спрямовує човен до своєї пристані* (Цюпа, На крилах.., 1961, 238).

КРУТОГО́РИЙ, а, е, *поет.* Який має стрімкі схили, береги (про річку). *І тут.. невесело було, Та все-таки якось жилось. Принаймні вкупі сумували, Згадавши той веселий край, І Дніпр той дужий, крутогорий* (Шевч., II, 1963, 240); // Із стрімкими горами (про місцевість).

КРУТОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех., розм.* Підсил. до **крутну́ти**. *Русевич з силою крутонув ручку телефону і.. наказав з'єднати його з лабораторіями* (Шовк., Інженери, 1956, 29); *Від болю й гордої образи так крутонули* [коні] *вбік, що ледве не скинули вершника* (Стельмах, I, 1962, 500).

КРУТОНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док., розм.* Підсил. до **крутну́тися**. *Шмалько, крутонувшись, мов дзига, ледве не гепнувся на землю* (Добр., Очак. розмир, 1965, 50); * Образно. *Їдете й кінець... Далі безодня.. А вона* [дорога] *крутонулась ліворуч і посунулася далі трохи...* (Вишня, I, 1956, 162).

КРУТОРО́ГИЙ, а, е. 1. Який має дуже загнуті, сильно вигнуті, закручені роги. *Дивимось, а се чумаки з гори йдуть. Воли все сиві-половії та круторогі, а ярма мережані* (Вовчок, I, 1955, 58); *Ясь грав, і раптом круторогий баранець-ватажок почав вибрикувати ногами* (Ів., Вел. очі, 1956, 40); * Образно. *І з неба місяць круторогий туманно дивиться в вікно* (Сос., II, 1958, 143).

2. *у знач. ім.* **круторо́гі**, гих, *мн., нар.-поет.* Воли. *Отак вона вишивала, У віконце поглядала, Чи не ре-*

вуть круторогі, Чи не йде чумак з дороги (Шевч., 1, 1963, 252); *Широким.. шляхом тягнеться валка чумацьких маж. Круторогі ступають поважно* (Сам., II, 1958, 360); *Щодень меншало в гуртах круторогих, щодень більшало волячих шкур на возах* (Гончар, II, 1959, 117).

КРУТОСХИ́Л, у, ч. Крутий, стрімкий схил гори, берега тощо. *Вузька дорога потяглася вгору між глинястими крутосхилами, вкритими чагарником* (Гончар, I, 1954, 505); *Ще довго дивився* [Сахно] *на самотню постать Ліди, що повільно підіймалася на крутосхил* (Руд., Вітер.., 1953, 438).

КРУТОЯ́ЗИКИЙ, а, е. Нестриманий, гострий у висловах. *Крутоязика людина.*

КРУТОЯ́Р, у, ч. 1. Глибокий яр, балка з крутими схилами. *Він зірвався цієї ночі по камінню в якийсь крутояр і пошкодив ногу* (Гончар, I, 1954, 113); *Крутояром, лісом.. до самісінького Жежериного обійстя вони підійшли незримі й нечутні* (Речм., Весн. грози, 1961, 55).

2. *рідко.* Те саме, що **у́рвище**; круча (у 1 знач.). *Як меч, блищав у тьмі чорних крутоярів Потік Дніпра* (Бажан, I, 1946, 163).

КРУТОЯ́РИЙ, а, е. 1. З глибокими, крутими ярами, балками (про місцевість, рельєф). *Крутояре узгір'я.*

2. *рідко.* Із стрімкими схилами (про берег).

КРУТУВА́ТИЙ, а, е. Досить крутий. *Крутуваті.. були ці дядьки-капітани* (Гончар, Тронка, 1963, 150); *Оця життєрадісність.., оцей дошкульний, часом крутуватий гумор скрашували важку, .. жахливу дійсність* (Кучер, Голод, 1961, 197).

КРУТУВА́ТО. Присл. до **крутува́тий.**— *Ви не ображайтесь на мене, старого, може, я трохи крутувато сказав* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 27).

КРУТЬ, *присудк. сл., розм.* Уживається як присудок за знач. **крутну́ти** і **крутну́тися**. *Повибігали якісь панночки..; повертілись перед очима, та й круть за двері!* (Вовчок, I, 1955, 75); *— Побачила нас* [хазяйська дочка] *і — круть у хату* (Тют., Вир, 1964, 168).

◇ **Ні круть ні (ані) верть** — про безвихідне, тяжке становище. *Розкажи* [ластівочко]: *чи й там, як тута, Пекло скрізь — ні верть ні круть* (Граб., I, 1959, 327); *Тут не зарадиш: ні круть ані верть* (Павл., Бистрина, 1959, 106); **Хоч (чи) круть, хоч (чи) верть** — що не роби, нічого не вдіси. *Рубу поставив* [Тарас] *питання: «Хочеш за мене заміж чи ні?» .. Отут мені, хоч круть, хоч верть* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 71).

КРУТЬ-ВЕРТЬ, *присудк. сл., розм.* Уживається на позначення швидких, рвучких рухів, раптових поворотів у різні боки. *Комар круть-верть — на ніс присів,— Лев клацнув, не вловив* (Гл., Вибр., 1951, 133); *Скільки б не тримав* [Яків Степанович] *у руці* [пташку], *все головою — круть-верть* (Літ. Укр., 2.IV 1968, 4); *// перен.* Спритно діючи, досягати чогось. *Хапко—круть-верть і вже в нашому повіті, під Маківцями* (Вовчок, VI, 1956, 275).

◇ **Хоч круть-ве́рть, хоч верть-кру́ть** — те саме, що **Хоч (чи) круть, хоч (чи) верть** (*див.* **круть**). *Я вже і сюди і туди, а воно хоч круть-верть, хоч верть-круть — все одно* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 50).

КРУТЬКО́, á, *розм.* 1. Непосидюча, вертлява, занадто рухлива людина; вертун.

2. Те саме, що **крутій** 1.

КРУ́ЧА, і, *ж.* 1. Високий стрімкий берег; урвище. *Сонце саме сходить з-за Дніпрової кручі* (Вовчок, I, 1955, 92); *Круча сажнів у два заввишки круто урівалася згори і спадала у воду* (Гр., I, 1963, 352); *На високій кручі над Дністром догоряло Тарасове вогнище* (Довж., I, 1958, 276); // Крута, майже прямовисна гора. *Тисячі тронів упало.., але титанова* [Прометея] *круча стоїть* (Л. Укр., I, 1951, 190); *Бульдозери зрізали кручу, розрівнюючи майбутнє подвір'я* (Руд., Остання шабля, 1959, 22).

2. *рідко.* Глибоке місце в річці. *Кругом вода,— кругом.. чорніють безодні кручі...* (Мирний, III, 1954, 232); *Попав у кручу та й утоп* (Сл. Гр.).

КРУ́ЧЕНИЙ, а, е. 1. Вигот. крутінням; скручений, зсуканий. *На Романові була синя.. сорочка.., кручений пояс з.. барвистими китицями на кінцях* (Ткач, Арена, 1960, 41); *Кручені шнурочки.*

2. Непрямий, викривлений, звивистий. *Молода пара.. проходжувалася.. по кручених стежках городу* (Кобр., Вибр., 1954, 84); *Старий вівчар нагадував крученого сучкуватого граба* (Томч., Готель.., 1960, 22); * Образно. *Жінки.. задумалися над крученою дівочою долею* (Горд., II, 1959, 253).

3. Те саме, що **витки́й** 1. *Через річечки.. були перекинуті.. легенькі місточки, обвиті повійкою та усяким крученим зіллям* (Н.-Лев., I, 1956, 163); *Руфін.. поспішно виходить.. у садок, становиться* [стає] *проти оплетеного гліциною та крученою рожею вікна* (Л. Укр., II, 1951, 385).

△ **Кру́чені паничі** (*Ipomaea purpurea* Lam.)— багаторічна витка декоративна рослина родини берізкових із великими лійкуватими квітками. *Навколо неї* [груші] *дівчина щовесни насівала кручених паничів та королевого цвіту* (Гончар, IV, 1960, 40).

4. Спіралеподібний, гвинтоподібний. *Волька мовчки йшов за хлопцями по кручених сходах* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 33); *Вирізьблені дубові книжкові полиці, з крученими колонками.., займають всю задню стіну кімнати* (Коч., II, 1956, 352).

5. *рідко.* Те саме, що **кучеря́вий**. *Волосся в неї* [Марині] *було густе, кручене, хоч і коротке* (Вільде, Сестри.., 1958, 340).

6. *зневажл., лайл.* Дурний, придуркуватий. [Степан:] *Ти, мабуть, і справді кручений; я тобі кажу: .. не бий ти даремно чобіт, бо тільки підметки почовгаєш* (Кроп., I, 1958, 410); [Перший старий ткач:] *От кручені! Де тут глузд? де тут розум? Се ж чорт зна до чого дійде* (Л. Укр., IV, 1954, 244).

7. Несерйозний, легковажний, пустотливий, із вдачею шибеника. *А що вже кручений той Яків, сама Жалійка скаже: вулицею йде — по нозі лясь, верть, круть, вищить, кажика* (Горд., Чужу ниву.., 1947, 27); *Курникав якусь веселу пісеньку шибенної вдачі Максим. Йому, крученому, .. легше живеться на світі, ніж серйозній людині* (Стельмах, Правда.., 1961, 247).

△ **Кру́чена ві́вця**; **Кру́чений бара́н** — вівця або баран, хворі на вертіж, метелицю. * У порівн. *Ходить, як кручена вівця* (Номис, 1864, № 10944); **Кру́чений м'яч**, *спорт.*— м'яч, який крутиться під час лету.

КРУЧЕ́НИК *див.* **кручéники.**

КРУЧЕ́НИКИ, ів, *мн. (одн.* **кручéник**, а, *ч.).* Смажена страва, переважно з овочів (рідше з крупів, грибів і т. ін.), туго обгорнених тонким шаром м'яса або риби. *Велика кількість страв (крученики, завиванці..) приготовляється у фаршированому або шпигованому вигляді* (Укр. страви, 1957, 3); *В печі на великих сковородах смажилися карасі в сметані, .. крученики з щупака і в'юни до хріну* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73); *Крученики по-волинському.*

КРУ́ЧЕННЯ, я, *с.* 1. *тільки одн., рідко.* Те саме, що **крути́ння.**

2. *техн.* Вид деформації матеріалів, під час якої нерівномірно зміщуються окремі точки деталі від її поздовжньої осі. *Деформація кручення виникає тоді,*

коли тіло закручується навколо своєї поздовжньої осі. Такої деформації зазнають більшість обертових деталей та інструментів: вали, свердла, викрутки (Фрез. справа, 1957, 43).

КРУЧУВА́ТИЙ, а, е. Із досить крутими схилами. *Ти ідеш, сіяючи в промінні, Кручуватим берегом ріки* (Вирган, В розп. літа, 1959, 68); // Стрімчастий. *У цьому яру пан був колись камінь на свою кам'яницю та й вибив оту глибоку яму з кручуватими стінами* (Гр., II, 1963, 296).

КРУШИ́НА, и, *ж. (Frangula Mill.).* Рослина (кущ або невеличке дерево) родини жостерових із темно-червоними ягідками; використовується в медицині як проносне. *Красувалися й дозрівали на вітах ламкої крушини темно-червоні ягоди* (Шиян, Баланда, 1957, 125).

КРУШИ́ТИ, кру́шу, кру́шиш, *недок., перех.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **трощи́ти** 1; розбивати вщент. *Чавун і свинець пронизували з шкваром ряди, крушили кістки* (Стар., Облога.., 1961, 36); *Кинулись* [козаки] *крушити на дрізки три шибениці* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 167).

2. *також без додатка, заст., нар.-поет.* Журити, мучити. *Смутно, страх як смутно було,.. і хоч смуток крушить, а таки скарб.. масмо* (Вовчок, I, 1955, 300); *Не діло мене крушило, а туга насердна...* (Барв., Опов.., 1902, 119).

КРУШИ́ТИСЯ, кру́шуся, кру́шишся, *недок., заст., нар.-поет.* Журитися, мучитися (у 1 знач.). *Кепкують над красм твоїм сиротливим, Ти крушишся серцем сама...* (Стар., Поет. тв., 1958, 28).

КРЮ *див.* **кру.**

КРЮЙТ-КАМЕ́РА, и, *ж.* Приміщення на військовому кораблі, де зберігають вибухові речовини.

КРЮК [1], а́, *ч.* 1. Те саме, що **гак** 1—3. *Деякі, зачеплені крюком за ребро, моталися на шибеницях* (Стор., I, 1957, 399); *Біля Луки, що саме крюком розхитував крокву, став* [Скиба] *і.. дивився на вогонь* (Головко, I, 1957, 350); *На крюк замикав хатні двері старий* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 32).

2. *перен., заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). *І у Турна був сутяга, Брехун, юриста, крюк, підтяга* (Котл., I, 1952, 273); *Літ сорок назад.. вибрали мене в засідателі.. Не хотілось мені зробитися тим крюком* (Стор., I, 1957, 116).

3. *перев. мн., іст.* Знаки старослов'янського та давньоукраїнського безлінійного нотного письма. *Нотні знаки, що ставилися над текстом, звалися крюками або «знаменами»* (Іст. укр. музики, 1922, 128).

КРЮК [2] *див.* **крук.**

КРЮ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **крю́кати** та звуки, утворювані цією дією.

КРЮКАТИ, *рідко* **КРУ́КАТИ**, аю, *недок.* Видавати звуки «крю-крю», «кру-кру» (про птахів). *Угорі десь крюкають журавлі* (Україна.., I, 1960, 76); *В очеретах бугай реве. На берестині ворон крюка* (Щог., Поезії, 1958, 302); *Все тев птаство в степу.. дуже туркотіло, крюкало, щебетало* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21).

КРЮКО́ВИЙ, а, е, *іст.* Стос. до крюків (*див.* **крюк** [1] 3). *Була створена* [у Київській Русі] *і оригінальна система записування музичних творів— .. крюкова нотація* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 536).

КРЮ-КРЮ *див.* **кру.**

КРЮЧКОДІ́Р, а, *ч., заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). *Він* [Потоцький] *ішов з.. відомим крючкодером, що не раз виплутував грізного феодала від різних відповідальностей перед королівським судом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 99).

КРЮЧКОДІ́РСТВО, а, *с., заст., зневажл.* Крутійство (у 3 знач.). — *Чому шляхта завжди виграє свої позви? Та тільки тому, що вона на крючкодерстві собаку з'їла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 177).

КРЮЧКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **гачкува́тий**; карлючкуватий. *Над головою* [миші] *стоїть смерть, ряба та люта, .. з крючкуватими гострими лапами* (Мирний, I, 1954, 355); *Крючкувате письмо.*

КРЮЧО́К, чка́, *ч.* 1. Зменш. до **крюк** [1] 1. *Для підіймання й опускання* [балок] *на брусах є крючки, скоби або кільця* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 115); *Ми ловили* [рибу] *неводом, вудкою, на крючки* (Коцюб., II, 1955, 417); *Кирило Іванович.. тікав чимдужче у свою хату, запираючи її на крючок, і пив там без просипу* (Мирний, I, 1954, 149).

2. *заст., зневажл.* Крутій (у 2 знач.). *Наїхали гості.. Прийшов столоначальник з сім'ю; дрібні крючки з правління.. збіглися і без запросин* (Н.-Лев., III, 1956, 102); *Тепер уже без ніяких діло викрутять судові крючки* (Стельмах, I, 1962, 348).

3. *заст.* Міра горілки — приблизно 0,325 літра. — *Не виканючимо сьогодні собі й на крючок горілки* (Н.-Лев., IV, 1956, 292).

КРЮШО́Н, у, *ч.* 1. Суміш білого вина з ромом, лікером, коньяком або свіжими фруктами. — *В пуш мараскін! Ананаси в крюшон! .. Веселіться!* (Рильський, I, 1960, 309).

2. Фруктовий газований напій.

КРЯ, КРЯ-КРЯ, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик птаха родини воронових, качки, жаби.

КРЯЖ, а́, *ч.* 1. Пасмо невисоких гір, горбів; гірська гряда. *А. Д. Архангельський (1947) розглядав Донецький кряж і Дніпровсько-Донецьку западину як геосинклінальний прогин, що виник у девонському періоді* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 3); // Гірський хребет. *Перед ними знову вставала панорама гір, нижчі і вищі кряжі* (Гончар, III, 1959, 112); // *рідко.* Пагорб, узвишшя. *Нижній давно зник, і за крутими лісистими кряжами берега.. лисніли його.. церкви* (Епік, Тв., 1958, 257).

2. *перев. мн., діал.* Крижі (у 1, 2 знач.). *Ще в наймах почала вона боятись холоду.., в кряжах заболіло, а там колючки в грудях поробилися* (Григ., Вибр., 1959, 146); *Шарапа.. навідліт стьобнув вороного.. віжками впоперек кряжа* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 82).

3. *діал.* Кругляк (у 1 знач.). *Близнята спритно вклали на сани кленові кряжі* (Стельмах, I, 1962, 73).

КРЯЖИ́СТИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **кремезни́й** 1. *З хати, смачно позіхаючи, вийшов кряжистий лісник* (Стельмах, Правда.., 1961, 375); *День від дня руйнується йому ширококосте кряжисте тіло* (Гончар, Таврія, 1952, 35).

КРЯЖИ́ТИ, жу́, жи́ш, *недок., діал.* 1. Працювати, не розгинаючи спини.

2. Дбати, турбуватися про когось. *Стара, було, так і кряжить за дітьми, щоб ніхто не зобідив* [скривдив] (Сл. Гр.).

КРЯЖОВИ́Й а́, е́. Прикм. до **кряж** 1; пасмовий.

КРЯК, *ч.* 1. *род.* у, *розм.* Те саме, що **кря́кання.** *Воронячий кряк.*

2. *род.* а, *рідко.* Те саме, що **крячо́к.** *Сполошені кряки й кулики тоскно кричали й били крилами* (Скл., Святослав, 1959, 289).

КРЯ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кря́кати** та звуки, утворювані цією дією. *Птаство почало злітатися: .. крик, гамір, крякання* (Фр., IV, 1950, 69); *Крякання качок І голос лиски чуть між комишами...* (Рильський, I, 1960, 169); *Він .. позіхав з смаком і з крякланням* (Коцюб., I, 1955, 330).

КРЯ́КАТИ, кря́каю, кря́каєш і кря́чу, кря́чеш, *недок.* 1. Видавати звуки «кря-кря» (про птаха родини вороно-

вих; каркати (у 1 знач.). *Убрався між ворони і крякай як вони* (Номис, 1864, № 5880); *На стрісі.. Сів ворон та й кряче, недолю віщує* (Фр., XIII, 1954, 94); *Стало чуть, як гайвороння кряче, Ворушачи.. гілля дібров* (Бажан, Роки, 1957, 228).

2. *перен., розм.* Віщувати, накликати нещастя, невдачу. — *Журно!* — *промовила* [мати],— *все думається.. Та ще й сон такий бачила сю ніч.. Поганий сон, сину!* — *Ат, не крякайте, мамо!* (Головко, I, 1957, 69).

3. Видавати звуки «кря-кря» (про качок); кахкати. *За городом качки пливуть, Каченята крячуть* (Укр.. лір. пісні, 1958, 203); *Там лиски чорніють, Там кижні крякають у ситняках,— І так щодня* (Рильський, I, 1956, 76).

4. *рідко.* Те саме, що **ква́кати**; кректати (у 2 знач.). *Сова З-під стріхи в поле вилітає, А жаби крякають, гудуть* (Шевч., II, 1953, 16); *Десь за Россю на болоті крякали жаби* (Н.-Лев., I, 1956, 62).

5. *тільки* кря́каю, кря́каєш *і т. д.* Те саме, що **кректа́ти** 1. *Демид Пампушка, слухаючи* [Оврама], *аж підстрибував од нетерплячки, аж крякав басом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 268); *Дзвеніли чарки, .. захмелілі друзі, випиваючи ще по одній, крякали* (Кол., Терен.., 1959, 41).

КРЯ́КІТ, коту, *ч.* Те саме, що **кря́кання**. *З півночі суне чорним клочям гайвороння, сіючи, розсипаючи зляканий крякіт* (Рибак, Помилка.., 1956, 13).

КРЯ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кря́кати** 1, 3—5. *Крякнула ворона на весь рот та й упустила рака в море* (Стор., I, 1957, 29); *Починало вже зоріти, Качка крякнула* (Щог., Поезії, 1958, 291); *Налив* [Матюха Якову] *у склянку «первака».. Той мовчки випив усю до дна за одним духом, тоді тільки крякнув* (Головко, II, 1957, 64).

КРЯ-КРЯ *див.* **кря.**

КРЯЧА́, а́ти, *с., розм.* Те саме, що **кача́**. *Трапляється, батьку, що кряча малеє ловить рибку краще, ніж стареє* (Сл. Гр.).

КРЯЧА́ЧИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **кря́чка**. *Крячаче яйце.*

КРЯ́ЧКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ка́чка** [1]. *Далі ішов я: озера блищали; Крилами крячки об воду черкали* (Щог., Поезії, 1958, 425); * У порівн. — *Ти хоч би пішла проходилася. А то сидиш крячкою у хаті, аж зажовкла* (Мирний, III, 1954, 346).

КРЯЧО́К, чка́, *ч.* Водяний птах родини мартинів. *Ой що ж то за крячок, Що по морю літає?* (Укр.. думи.., 1955, 83); *Крячки стрілами падали на воду і хапали рибу* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Грудочки води, здиблені навколо човна ворожими кулями, на диво були схожі на.. блакитнокрилих крячків, що з квилінням падали на ріку* (Стельмах, II, 1962, 202).

КСАНТОФІ́Л, у, *ч.* Жовтий рослинний пігмент.

КСЕНО́Н, у, *ч.* Хімічний елемент — інертний газ, що застосовується у вакуумних приладах, газосвітильних лампах. *Слідом за аргоном були відкриті ще чотири газоподібні елементи: гелій He, неон Ne, криптон Kr і ксенон Xe* (Заг. хімія, 1955, 274).

КСЕРОФІ́Т у, *ч.* Рослина засушливих місцевостей (пустель), пристосована до умов тривалої посухи.

КСЕРОФО́РМ, у, *ч., фарм.* Суха мурашина кислота — жовтий порошок, що застосовується в мазях і присипках як антисептичний засіб.

КСИЛЕ́МА, и, *ж.* Те саме, що **деревина́** 1. *Вгору по судинах деревини (ксилеми) від коренів до листя рухається висхідна течія води й розчинів мінеральних речовин* (Наука.., 2, 1963, 40).

КСИЛОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е, *друк.* Стос. до ксилографії.

КСИЛОГРА́ФІЯ, ї, *ж., друк.* 1. Гравіювання на дереві. *Ім'я Олексія Ілліча Кравченка, одного з найталановитіших майстрів гравюри на дереві й родоначальників сучасної ксилографії, широко відоме не лише в нашій країні* (Мист., 6, 1962, 40).

2. Гравюра на дереві й відбиток такої гравюри. *Графік В. Юркунас у своїх ксилографіях відтворює будівництво Каунаської ГЕС* (Мист., 6, 1957, 22).

КСИЛО́Л, у, *ч., хім.* Близький до бензолу ароматичний вуглеводень, що застосовується як розчинник у виробництві пластифікаторів, синтетичного волокна тощо. *З допомогою термічної переробки кам'яного вугілля одержують кокс і кам'яновугільну смолу, з якої виділяють такі продукти, як бензол, толол, ксилол, нафталін* (Наука.., 3, 1958, 14).

КСИЛОЛІ́Т, у, *ч.* Штучний будівельний матеріал із суміші цементу, тирси, азбесту тощо. *Суміш його* [магнезійного цементу] *з тирсою під назвою ксилоліту застосовується для покриття підлог* (Заг. хімія, 1955, 546).

КСИЛОФО́Н, а, *ч.* Ударний музичний інструмент, що складається з низки дібраних у певному порядку дерев'яних пластинок, по яких ударяють дерев'яними молоточками.

КСЬОНДЗ, ксьо́ндза, *ч.* Польський католицький священик. *Прийшли ксьондзи і запалили Наш тихий рай* (Шевч., II, 1953, 33); *Дідич збудував костьол.., знайшов ксьондза* (Н.-Лев., I, 1956, 130); *На кріпосному мурі стояв ксьондз і кропив уланів кропилом* (Довж., I, 1958, 258).

КТИР, я́, *ч., розм., рідко.* Волочниця, вовчок-муха. *Наповнених медом збирачок* [бджіл] *на льоту переймають і знищують потворні ктирі, граціозні бабки, легкі оси, важкі шершні* (Бджоли, 1955, 203).

КУАФЕ́Р, а, *ч., заст.* Перукар.

КУАФЮ́РА, и, *ж., заст.* Зачіска (переважно жіноча). *Стояла* [Софія], *обертаючи голову перед свічадом, аби краще бачити красу куафюри* (Л. Укр., III, 1952, 541).

КУБ [1], а, *ч.* 1. *мат.* Правильний шестигранник, усі грані якого — квадрати. *Прямокутний паралелепіпед, що має рівні виміри, називається кубом* (Геом., II, 1954, 37); *Фан Савич мовчки діставав чи то конуса, чи куба, .. ставив перед класом на.. підставку* (Збан., Сеспель, 1961, 198); // Про якій-небудь предмет, споруду, що має форму такої фігури. *Коло порога стояла піч.. Це був куб, складений з каміння* (Н.-Лев., II, 1956, 392); *Довго здалеку дивився* [він] *на сірий куб головної контори* [заводу], *вдихав знайомий дим печей* (Загреб., Спека, 1961, 318).

2. *мат.* Добуток трьох однакових співмножників або третій степінь числа. *Щоб піднести до квадрата або куба степінь, треба відповідно помножити на 2 або 3 показник степеня* (Алг., I, 1956, 52).

3. *розм.* Те саме, що **кубоме́тр**. *Навчивсь Русанов працювать, міг ловко, за хвилиночку, ковшем чотири куби взять* (Шер., Дружбою.., 1954, 82).

КУБ [2], а, *ч.* Великий казан, бак і т. ін. для переганяння або кип'ятіння рідини. *Для перегонки води роблять перевірні куби. Їх звичайно вмазують у піч або нагрівають на вогні спеціальних пальників* (Урокп.. хіміка, 1956, 48); *В уяві постав бруднуватий барак, .. в кутку величезний «куб» з окропом* (Собко, Біле полум'я, 1952, 102).

КУБА́НЕЦЬ *див.* **куба́нці.**

КУБА́НКА [1] *див.* **куба́нці.**

КУБА́НКА [2], и, *ж.* 1. Невисока смушева шапка з плоским верхом із тканини або шкіри. *На голові Савченка була кубанка* (Панч, О. Пархом., 1939, 145); *Збивши набакир свою кубанку, всівся* [Сагайда] *біля термоса* (Гончар, III, 1959, 317).

2. Сорт ярої пшениці; пшениця цього сорту.

КУБА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **куба́нці** й Кубань. *У Харкові.. написав* [Кухаренко] *драму «Чорноморський побит», в котрій зобразив життя та звичаї кубанських козаків межи 1794—1796 роками* (Коцюб., III, 1956, 49).

КУБА́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **куба́нець**, **нця**, *ч.*; **куба́нка**, и, *ж.)*. Населення Кубані. *Кубанці, .. дніпровці були не з ляклівого племені* (Хор., Ковила, 1960, 60).

КУБАТУ́РА, и, *ж.* Об'єм чогось у кубічних мірах. *Кубатура приміщення; Кубатура вивезеного ґрунту.*

КУ́БАХ, а, *ч.* 1. *діал.* Ямка для садіння городньої культури. *Ти кубахи роби, а я капусту садитиму* (Сл. Гр.).

2. *рідко.* Викопане коріння рослини, дерева разом із землею. *Поле було нерівне, зрите мінами й снарядами, але він бачив на ньому прив'яле бадилля й викопані кубахи* (Кучер, Чорноморці, 1948, 157); — *Давайте пересадимо її* [тополькy] *поближче до нас! — запропонувала Ксеня.— Серед літа не прийметься,— зауважив Славчук.— А ми з землею перенесем, з усім кубахом* (Голов., Тополя.., 1965, 87).

КУБЕ́ЛЕЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **кубло́ 1**, 2. *Весела* [княжна] *гуляла, Мов ласочка з кубелечка, На світ виглядала З того Києва* (Шевч., II, 1963, 31); *Місточок не гуляв, хоч він і зруйнований: трясогузочка там кубелечко звила...* (Вишня, 1, 1956, 384).

◇ **Ви́ти (звива́ти, зви́ти) кубе́лечко** — те саме, що **Ви́ти (звива́ти, зви́ти) кубло́** *(див.* **кубло́**). *Хотілося* [Ганні] *з колисковою піснею на устах звивати тепле.. кубелечко на сімейне життя* (Гр., II, 1963, 108).

КУБЕ́ЛЬЦЕ, я, *с.* Зменш.-пестл. до **кубло́** 1, 2. *Одарка.. намостила кубельце на полу, куди баба й положила дитину* (Мирний, I, 1954, 53); *Гюлле правила за господарку не лише свого кубельця, але й допомагала невістці* (Досв., Гюлле, 1961, 98); * У порівн. *Як ластівчине кубельце, притулилася сакля Нур'алі до скелі над морем* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 285).

◇ **Ви́ти (звива́ти, зви́ти) кубе́льце** — те саме, що **Ви́ти (звива́ти, зви́ти) кубло́** *(див.* **кубло́**). *Не бажав я звить кубельця, Де б у затишку цвіли Мир та рай* (Граб., I, 1959, 170); *У хлопця.. турбот вистачає: незабаром весілля, своє кубельце треба звивати* (Мур., Бук. повість, 1959, 260).

КУ́БИК, а, *ч.* 1. Зменш. до **куб**[1] 1. *Мартіан.. виносить звідти календар — мармуровий кубик з написаним на ньому календарним текстом* (Л. Укр., III, 1952, 306); * У порівн. *Кипариси* [відтіняли] *.. білизну будинків із плескатими дахами, що розсипалися крейдяними кубиками по схилах гір* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 263).

2. *розм.* Кубічний сантиметр як міра об'єму (переважно рідини). *Після ста кубиків чужої крові тіло небіжчиці залишилося без змін* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 147); — *У Віри Михайлівни в операційній є синтетична плазма.. Принесіть кубиків сімсот* (Шовк., Людина, 1962, 206).

3. *перев. мн.* Знаки розрізнення середнього командного складу в Радянській Армії до 1943 р. *Минуло два роки. На петлицях Солода з'явилося по третьому кубику* (Руд., Вітер.., 1958, 90); *Служить* [Федот] *у Червоній Армії, добився двох кубиків* (Тют., Вир, 1960, 6).

4. *перев. мн.* Дитяча забавка — набір дерев'яних брусків у формі куба з наклеєними на них картинками, літерами тощо.

КУБИ́НЕЦЬ *див.* **куби́нці**.

КУБИ́НКА *див.* **куби́нці**.

КУБИ́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **куби́нець**, **нця**, *ч.*; **куби́нка**, и, *ж.)*. Населення Куби. *Океанським лайнером «Россия» з Гавани в Одесу прибуло понад 900 молодих кубинців* (Літ. Укр., 10.IX 1965, 1).

КУБИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **куби́нці** й Куба.

КУБІ́ЗМ, у, *ч.* У західноєвропейському буржуазному мистецтві початку XX ст.— формалістичний напрям, представники якого зображували предмети реального світу у вигляді геометричних фігур (куба, конуса тощо). — *Я в живопису апломбно називав Курбе родоначальником кубізму* (Ле, Право.., 1957, 345); *За антихудожність Ленін різко засуджував твори експресіонізму, футуризму, кубізму та інших «ізмів»* (Рад. літ-во, 2, 1958, 137).

КУБІ́СТ, а, *ч.* Послідовник кубізму. *Великі письменники-реалісти.. виступали проти занепадницької літератури, .. кубістів, сюрреалістів* (Рад. літ-во, 5, 1957, 76).

КУБІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до кубізму. *Кубістичні полотна.*

КУБІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **кубіст**.

КУБІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кубіст**.

КУБІ́ЧНИЙ, а, *с.* 1. Який має форму куба (*див.* **куб**[1] 1). *Його очі прикипіли до великої кубічної скляної посудини* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 180); *Кубічна будівля.*

2. *мат.* Стос. до куба (*див.* **куб**[1] 2). *Кубічний корінь.*

3. *спец.* Який має три виміри (про міри об'єму). *Кубічний метр.*

КУ́БКОВИЙ, а, е. Стос. до кубка (у 2 знач.). *Кубковий матч.*

КУ́БЛИТИСЯ, люся, лишся; *мн.* ку́бляться; *недок.* 1. Порпатися в м'якому ґрунті, соломі тощо, звичайно роблячи заглиблення (про птахів, плазунів і т. ін.). *Квочка з курчатами.. кублилась в моркві* (Н.-Лев., I, 1956, 85); *В листі.. шаруділи, звиваючись, гадюки, кублились їжаки* (Гончар, III, 1959, 99); *Горобці кублилися в стрісі і.. цвірінчали* (Тют., Вир, 1964, 125); // Сідати, вмощуватися в гнізді (про птахів). *Почувся.. воронячий лемент на старих ясенах парку.— Без вечері кубляться на ніч,— подумав Шайба* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 247).

2. Влаштовувати кубло, гніздо; гніздитися (у 1 знач.). *Я чую птиць, що кубляться на кручах* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 49); *На горищі, перетвореному на голубник, кублилися.. голуби* (Смолич, V, 1959, 16).

3. *перен., розм.* Розміщуватися купкою. *Вона.. встигала давати раду всім дітям, що кублилися на гарячій печі* (Кучер, Прощай.., 1957, 100).

4. *перен., розм.* Те саме, що **гніздúтися** 3. [Степан:] *Там, де кривда, диявол кублиться!* (Кроп., II, 1958, 69); *Чи ти вбачав оті хати подерті, .. Де кублиться з віків неволя й мла?* (Стар., Вибр., 1959, 23).

5. Те саме, що **клубочúтися**. *Важкі хмари пливли низько, вони.. кублилися, звивалися* (Смолич, I, 1947, 190); *Кублився в заметах вогкий дим* (Панч, II, 1956, 389); *Дика лють кублилася у Зіни під горлом* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 37).

КУ́БЛИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **кубло́**.

КУБЛО́, á, *с.* 1. Заглиблення в землі, часто під коренями дерев, де живуть і розмножуються звірі, плазуни; лігво. *Вітер звалив величезного дуба. Під коренем того дуба зробив собі старий вовк кубло* (Коп., Як вони.., 1948, 97); *До пенька з усіх сторін повзли вужаки.. Гади збиралися на зиму в спільне кубло!* (Донч., IV, 1957, 41); // Місце, житло птахів, зроблене з галуззя, листя тощо для відкладання яєць, висиджування й виведення пташат; гніздо (у 1 знач.). *Беркут кубло в'є на скелі, Як зачує дитинят* (Щог., Поезії, 1958,

224); *Одвічний інстинкт гнав їх* [журавлів] *з пекучого півдня на болотисті низовини, де щороку вили вони свої кубла* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3); // *перен., розм.* Те, що нагадує лігво, гніздо. *Аврум.. злякано став приглядатися до якогось кубла з брудного ганчір'я, що було накидане на ліжку коло хворої* (Вас., II, 1959, 16); *В спорожнілих солом'яних кублах, в похапцем виритих.. стрілецьких ячейках ще, здавалось, не вивітрились решітки людського тепла* (Гончар, III, 1959, 215).

◇ **Ви́ти (звива́ти, зви́ти) кубло́** — те саме, що **Гніздо́ ви́ти (зви́ти)** (*див.* **гніздо́**). — *Пора й синові хазяїном стати... Час йому пошукати дружину, своє кубло звити* (Мирний, I, 1949, 185).

2. *перен., розм.* Людське житло; оселя, дім (у 2 знач.). *Козачі кубла обгорнуло тихе хліборобське щастя* (Мирний, I, 1954, 109); *Все те — родюча нива, віз, коні, кубло — все те своє, рідне, з серцем зрослося* (Коцюб., II, 1955, 43); *Впадали в очі.. затишні панські кубла, що містилися серед густих дерев* (Горд., Чужу ниву.., 1939, 84).

3. Звірята одного приплоду; виводок. *Вовче кубло;* * У порівн. *На Каялі хмара світло вкрила й по Русі, мов барсове кубло, розметнулась половецька сила* (Забіла, У.. світ, 1960, 169); // *перен., розм.* Про родину, рід. — *Вже перевізся* [Балабуха] *з жінкою, з усім кублом* (Н.-Лев., III, 1956, 91); *Через тиждень вертається Андрій: привіз із собою ціле кубло — матір, дівчинку-сестру і школяра-брата* (Вас., II, 1959, 510); *Родове кубло Шамраїв стало множитися і обживати степовий край віддавна* (Тют., Вир, 1964, 414).

4. *перен.* Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів. *Варка — це була господиня таємного кубла, де в усяку годину можна було б дістати горілку* (Сміл., Зустрічі, 1936, 110); *Стародавні римські лазні в середньовічній Європі деградували.., перетворившись на кубла розпусти* (Шк. гігієна, 1954, 13); // *збірн., зневажл.* Група людей, що займається антигромадською або злочинною діяльністю; зграя (у 3 знач.). [Н а р т а л:] *Кубло гадюче! перед ворогами під ноги стеляться, .. а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Л. Укр., II, 1951, 428); *На бригаді кубло завелося, він знав. Давно треба розігнати* (Горд., Дівчина.., 1954, 238); *Контрреволюційне кубло.*

КУ́БОВИЙ, а, е. Яскраво-синій (про тканину); індиговий. [1-й ч о л о в і к:] *Я в тебе купив жінці на спідницю кубового ситцю* (Крон., II, 1958, 497); *Кубова, синя спідниця.. клалася рівними рясними фалдами* (Л. Янов., I, 1959, 147).

△ **Ку́бова фа́рба** — нерозчинна органічна фарба яскраво-синього кольору; калія.

КУ́БОК, бка, ч. 1. Великий келих; чара. *Юпітер, все допивши з кубка, Погладив свій рукою чуб* (Котл., I, 1952, 69); *Кубок огнистого вина відразу освіжив його* (Фр., VI, 1951, 102); *Бульба добивав посуд — сулії, пляшки.., карбовані срібні кубки і турецькі чарки* (Довж., I, 1958, 220); * Образно. *Яке це щастя — в радощах земних Трудів і днів співати кубок повний!* (Рильський, I, 1956, 89).

2. Ваза з коштовного матеріалу, що її вручають як приз переможцям спортивних змагань. *Тривають змагання на кубок СРСР з футбола* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 4); *Всюди знаки спортивної слави Ольги Аніканової — .. великі і маленькі медалі, статуетки, кубки* (Собко, П'єси, 1958, 319).

КУБОМЕ́ТР, а, ч. Кубічний метр. *Брянський уважно вислухує рапорт.. Записує, скільки кубометрів викопано* (Гончар, III, 1959, 24); *З одного кубометра деревини можна виробити півтори тисячі метрів віскозної тканини* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 101).

КУ́БОЧОК, чка, ч. Зменш. до **ку́бок** 1. [Т е т я н а:] *Випийте кубочок меду, то горло і прочиститься* (Котл., II, 1953, 48).

КУ́БРИК, а, ч. Житлове приміщення на судні для команди. *Глуха перегородка.. відокремлювала на кормі каюти для начальства, залишаючи багато місця для команди на палубі й в кубрику* (Ю. Янов., II, 1958, 68); *Незайнята частина моряків в кубриках почала впадати в тугу* (Довж., Зач. Десна, 1957, 403).

КУБРЯ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., діал.* Пиячити. *По теплих хатах.. гнали з буряків самогон, кубрячили, нудилися* (Тют., Вир, 1964, 460).

КУВА́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Плакати, кричати (про немовля). *Хлоп'ятко Простягає рученятка Та кувака істиченька* (Манж., Тв., 1955, 170).

КУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кування (*див.* **кува́ння** [1]). *О пів на четверту кувальна машина вже стояла.. готовою до проби* (Собко, Звич. життя, 1957, 105); *Кувальна температура; Кувальний прес.*

КУВА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **кува́ти** [1]. *Не чув* [Андрій] *того кування заліза в залізо, пекельної кузні, що все перекувати хотіла в ніщо* (Коцюб., II, 1955, 91); *Прикинув* [Іванко] *оком — добре залізо, у куванні тягуче* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 198); *Кування деталей; Кування коней.*

КУВА́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **кува́ти** [2] та звуки, утворювані цією дією. *Може, чую сьогодні востаннє у тополях кування зозулі* (Гонч., Вибр., 1959, 24).

КУВА́ННЯЧКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **кува́ння** [2]. — *Ой, не жаль мені теї* [тієї] *калини.., Тільки жаль мені та куваннячка, Раннього вставаннячка* (Укр.. лір. пісні, 1958, 104).

КУВА́ТИ [1], кую, куєш, *недок., перех.* 1. *також без додатка.* Бʼючи молотом по металу (переважно розжареному) або натискаючи пресом, надавати йому потрібної форми. *За річкою коваль кує...* (Вовчок, I, 1955, 181); *Дід Захарко був коваль, хоч я ніколи не бачив, аби він щось кував* (Довж., Зач. Десна, 1957, 472); // Обробляючи метал молотом або пресом, виготовляти що-небудь; виковувати (у 1 знач.). *Палили багаття вони цілу ніч, Все ясную зброю кували* (Л. Укр., I, 1951, 354); *Вони мовчки кують у два молоти червоні лемеші та чересла* (Гончар, Новели, 1949, 106); * Образно. *Один на другого кують Кайдани в серці* (Шевч., II, 1953, 289); *Кують і нагрівають слово* (Ю. Янов., V, 1959, 12).

◇ **Кува́ти вухна́лі (ухна́лі) зуба́ми,** *жарт.* — цокати зубами від холоду. *Загорнувся він у неретку (сіть таку), сидить, ухналі зубами кує* (Україна.., 1960, 288); **Куй залі́зо, по́ки (коли́) [воно́] гаря́че** — не марнуй даремно часу, дій, поспішай скористатися зі сприятливих обставин. — *Не час для рефлексій. Куй залізо, поки гаряче!* (Головко, II, 1957, 487); — *Куй залізо, поки воно гаряче. Я вже аж десять посилок додому послав* (Кол., На фронті .., 1959, 44); **Ні кува́ти, ні моло́ти** — нічого не робити, не вживати ніяких заходів. [Х р а п к о:] *Двісті рублів узяв* [Тихоненко], *як одну копієчку взяв, та три роки ні кує, ні меле* (Мирний, V, 1955, 130); — *Умовлялися з Палазею, що поставиш на штурвал, а сам ні куєш, ні мелеш?* (Ю. Янов., II, 1954, 190).

2. Прибивати підкови (коневі); підковувати. *На те коня кують, щоб не спотикався* (Номис, 1864, № 6025); *Збоку при смолоскипі двоє бійців кували коня* (Гончар, III, 1959, 78).

3. *перен.* Створювати що-небудь, досягати чогось

наполегливою працею, зусиллями. *Сиджу на чужині, Кую свою долю* (Рудан., Тв., 1956, 38); *Ми щастя нашої планети під стягом Леніна куєм* (Сос., Щастя.., 1962, 53); *В тилу і на фронті Куєм перемогу!..* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 183); // Формувати чийсь характер. *Країна.. кує З брил людських міцну нову людину...* (Рильський, І, 1956, 111).

◇ **Кува́ти ли́хо (лихе́)** *перег. на (проти) кого* — підступно діяти проти когось, завдавати комусь горя, лиха. *Став чоловік гірким п'яницею. От яке лихо сі шинкарі кують* (Барв., Опов.., 1902, 291); [Х р а п к о:] *А як вони* [діти] *проти мене зле замишляють?.. Коли, приміром, хто на мене лихе кує!..* (Мирний, V, 1955, 162); **Кува́ти ре́чі недо́брії,** *заст.*— плести плітки, зводити наклепи. *А тим часом вороженьки Чинять свою волю — Кують речі недобрії* (Шевч., І, 1963, 24).

4. *у що, чим і без додатка.* Те саме, що **зако́вувати 1.** *Сироту Степана.., Отамана молодого, Турки-яничари ловили.., В кайдани кували* (Шевч., II, 1963, 340); *Ми не кували других кайданами, Чужої не нищили волі!* (Стар., Вибр., 1959, 9); *Беруть коваля, кують та ведуть до темниці* (Кобр., Вибр., 1954, 179); *Тільки пани.. можуть міряти землю залізними ланцюгами.. Це все одно, що матір в кайдани кувати* (Стельмах, Хліб.., 1959, 385).

5. *рідко.* Те саме, що **обко́вувати.** *У кузні — хлопці-ковалі Вози обковують-кують...* (Гірник, Сонце.., 1958, 32); *Кувати залізом скриню.*

КУВА́ТИ[2], кую́, ку́єш, *недок., перех. і неперех.* Видавати звуки «куку» (про зозулю). *Дзвенить птахів співами ліс І зозуля кує коло кладки* (Фр., X, 1954, 12); *Кує зозуля, подає голос одуд* (Ю. Яновський, IV, 1959, 249); // *перен., нар.-поет.* Віщувати (довгі роки, щастя тощо). *Ой зозуле, зозуленько, Нащо ти кувала, Нащо ти їй довгі літа, Сто літ накувала?* (Шевч., І, 1963, 227); *Десь кувала ще людям щастя пізня зозуля* (Козл., Сонце... 1957, 89).

КУВА́ТИСЯ, куе́ться, *недок.* 1. Піддаватися куванню, бути придатним для кування (*див.* **кува́ння**[1]). *Сталь розлито правильно. Злиток куватиметься, як масло* (Собко, Біле полум'я, 1952, 304).

2. Пас. до **кува́ти**[1] 1. *Не знаю я, де взять на них* [кайдани] *заліза, і на якім вогні вони куються* (Л. Укр., І, 1951, 194); *Заграви у небі — то варять метал!.. То зброя кується!.. То — наш арсенал!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 292).

3. *перен.* Створюватися, формуватися великими зусиллями, наполегливою працею. *Де у людства власна воля, там кується краща доля* (Укр.. присл.., 1955, 403); *Серед страждань, серед проклять Кувались дух його і воля...* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 106).

КУВЕ́РТ, а, *ч., заст.* Комплект столового посуду для однієї особи. *На столі, сервірованому лише на чотири куверти, стояли різні закуски* (Смолич, V, 1959, 746); *В кінці довгого столу було чимало вільних кувертів* (Полт., Повість.., 1960, 336).

КУВІ, КУВІ-КУВІ, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик поросяти. *А поросята собі — куві-куві!* (Барв., Опов.., 1902, 244).

КУВІ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кувікати** та звуки, утворювані цією дією. *З дворів долинало кувікання поросят, кудкудакання курей* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 107).

КУВІ́КАТИ, аю, *недок.* Видавати звуки «куві» (про порося). *Вранці, поки Гафійка готувала їм* [свиням] *їжу, все це вищало, кувікало, хрюкало* (Коцюб., II, 1955, 51); *В хліві кувікало на весь голос порося* (Головко, II, 1957, 122).

КУВІ́КНУТИ, ну, не, *док.* Однокр. до **кувікати.** *Десь скотина ревнула, порося кувікнуло* (Мирний, III, 1954, 314).

КУВІ-КУВІ́ *див.* **куві.**

КУГА́, и́, *ж.* 1. (*Schoenoplectus* P a l l a). Водяна та болотяна рослина родини осокових із круглим безлистим стеблом. *З куги плете собі Васюта бриль* (Гр., І, 1963, 111); *Хлоп'якам заважали кудлаті очеретинки, що стирчали з-під криги, гострячки безлистої куги* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 38).

2. *діал.* Рогіз. *В глибині кону.. берег річки, подекуди поріслий очеретом, кугою.. і терном* (Кроп., II, 1958, 265).

КУГУА́Р, а, *ч.* Тварина родини котячих; пума.

КУДА́ХКАТИ, куда́хче і куда́ха, *недок., діал.* Кудкудакати. *Курка кудахче в однім місці, а яйця кладе в другім* (Номис, 1864, № 5899).

КУДЕ́ЛИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **ку́жіль.** *Як погнала бабусенька куріпочку пасти, Сама сіла під тиночком куделицю прясти* (Україна.., І, 1960, 342); *Віля стовпа, що підпирає стелю, прив'язана куделиця* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 43); * Образно. *Осідаючи.., затягав* [присмерк] *сивою куделицею темні водянисті марева дібров та лісів* (Стельмах, І, 1962, 418).

КУДЕ́ЛЯ, і, *ж.* 1. Те саме, що **ку́жіль.** *Ось там приперта до лавиці куделя, веретено пряде, крутиться* (Кобр., Вибр., 1954, 170); *Стала собі* [Грициха] *в сінях.., куделю встромила за окрайку й почала прясти* (Март., Тв., 1954, 68); *Кине мати прядку і куделю, Теж підсяде до казок* (Шпак, Вибр., 1952, 141).

2. *перен., розм.* Про скуйовджене волосся. *Якісь мучились там* [у пеклі] *птахи З куделями на головах* (Котл., І, 1952, 140); *По-бандитському стрижена* [Ганна] *— замість кіс чорна куделя вибивається з-під кубанки* (Гончар, II, 1959, 254).

3. Недоброякісне волокно льону. *Волокно* [льняне] *нижче сьомого номера — коротке, плутане, воно називається куделею* (Техн. культ., 1956, 105).

КУДИ́, *присл.* 1. *пит.* У яке місце?, у якому напрямку? *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось?* (Шевч., І, 1951, 75); — *Кого вибрали? куди? — почувши останнє слово, питав Мотря, висунувшись у вікно.— Мене вибрали, мамо, в управу!* (Мирний, II, 1954, 273); [П р о ч а н и н:] *Скажи, де ти береш тут воду? Я піду та й наберу собі й тобі. Куди тут по воду йти?* (Л. Укр., III, 1952, 124); — *Ти куди? — запитав він, наздогнавши Уласа. — Провалився. Додому їду* (Тют., Вир, 1964, 58); // Уживається в питально-окличних реченнях, коли намагаються затримати, спинити когось, щось де-небудь. *Курей тим часом із десяток Прийшло напитися води.. — Бач, капосні,— кричить* [Мірошник],— *куди... У мене й так води немає, Ще й ви сюди?!* (Гл., Вибр., 1951, 13); *Він пожбурнув ціпком у корову, що паслась на межі. — А-а, ти, бісова худоба, бодай тебе вовки з'їли!.. А куди!..* (Коцюб., І, 1955, 99); *Міномётники в радісному запалі ринули до воріт, на ходу заряджаючи протитанкові гранати.— Куди? — перепинив бійців старший лейтенант* (Гончар, III, 1959, 278); // *у сполуч. з част.* **н е.** Указує на те, що дія, рух, виражені відповідним дієсловом, спрямовані на будь-яке місце, у будь-якому напрямку. — *Куди шматок хліба не пожене чоловіка,— вслід переселенцям, ні до кого не звертаючись, промовив Лесь Якубенко, думаючи і про чужі і про свої шляхи строкаря* (Стельмах, І, 1962, 32).

2. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні речення місця (нерідко в поєднанні зі словом-відповідником т у д и в головному реченні). *Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Номис, 1864, № 6681); *Пливуть*

собі [запоріжці] *та співають; Рибалка літав, А попереду отаман Веде, куди знав* (Шевч., I, 1951, 61); *Здалека чути переплеск весла, Падуть листки пожовклі і червоні І тихо плинуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла* (Рильський, II, 1960, 270); *Забудь усе й лети, куди життя несе в огні труда* (Сос., II, 1958, 371).

3. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні додаткові речення. *Він знав, куди Варка прати ходила, туди він саме прийшов і сів над водою, на березі, на камені* (Вовчок, I, 1955, 163); *Чоловік дав завдаток, розказав, куди завезти ялинку, і пішов* (Коцюб., I, 1955, 79); *Насамкінець скромно поцікавився* [старий Йоneску], *звідки подорожує і куди держить путь поважна іноземка* (Смолич, I, 1958, 48).

4. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні означальні речення. *На другий день голосила по селу чутка, що прошлої* [минулої] *ночі якісь страшидла.. убрались до голови в хатину, де він спав і куди ніколи нікого не пускав* (Мирний, II, 1954, 189); *Соломія й сама думала про ті сторони, куди закликав Іван* (Коцюб., I, 1955, 380); *Боплан дивився.. в бік лісу, куди подалися запорожці* (Довж., I, 1958, 258).

5. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні допустові речення у сполуч. з часткою **н е**, перед якою може ще стояти частка **б**. *Все було, куди не підемо, він на очі навертається* (Вовчок, I, 1955, 97); *Лукавий Лис — усюди Лис, Не раз про його, може, чули,— Дотепний, мудрий, як той біс, Куди б його не повернули* (Гл., Вибр., 1951, 112); *І все, куди не йду, холодні трави сняться* (Сос., I, 1957, 68).

6. *неозначн., розм.* У якесь місце, у якомусь напрямку; куди-небудь. *Пішли під землю темнотою, Еней все щупався рукою, Щоб не ввалитися куди* (Котл., I, 1952, 127); *— Може, ти хочеш зо мною куди полетіти? — спитала у Павлуся Лелія* (Л. Укр., III, 1952, 488); *Треба скриню забрати, а тоді вже чи в суд, чи куди* (Головко, II, 1957, 150).

7. *у сполуч. з част.* **о т, о н**, *розм.* Саме в цьому напрямку; туди. *— От би куди стрілу пустити! — подумав він* (Мирний, I, 1954, 247).

8. *у знач. част., розм.* У сполуч. з прикметниками або прислівниками вищого ступеня порівняння означає: **з н а ч н о, н е з р і в н я н н о, д а л е к о**. *Чоловік мій куди далі, то все хмурніший ходить, аж мені серце болить* (Вовчок, I, 1955, 209); *В науці Матвій куди за неї сильніший...* (Вас., II, 1959, 315); *Терикон стояв зовсім близько, ніби ще одна трибуна, куди вища і грандіозніша за споруди стадіону* (Собко, Стадіон, 1954, 19); *Вона була непоказна собою, маленька, чорнява, зодягнута простенько,.. молодички одягались куди вишуканіше* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 477).

9. *у знач. част., розм.* Уживається нерідко в сполуч. з підсил. частками **в ж е, ж, т а м, т у т**, щоб висловити сумнів у можливості чогось. *Куди йому уже до Риму? Хіба як здохне чорт в рові! Як вернеться пан Хан до Криму, Як женеться сич на сові* (Котл., I, 1952, 69); *Стара пані була не що, сумирна собі,— може, тому, що вже благенька була, .. так куди вже бійка! не на умі* (Вовчок, I, 1955, 102); *Заїхав* [Михайло] *якось до матері. І не впізнала. Куди ж там — у кожанці, в кашкеті шкіряному, в чоботях — комісар червоний, та й годі* (Збан., Сеспель, 1961, 98); // Уживається, щоб висловити сумнів у чиїхось силах. [К а с с а н д р а:] *Не врятував нас Гектор богорівний, куди ж сьому лідійцеві!* (Л. Укр., II, 1951, 283).

◆ **Бог [його] знає куди** *див.* **бог**; **Куди́ ж пак** — уживається для категоричного заперечення того, що було висловлене раніше. *— Чого ти скубешся? — з плачем вимовля Чіпка. — Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! — Боюсь я твоєї бабусі,— куди ж пак! — одказує хлопець* (Мирний, II, 1954, 47); *— Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчитись — так куди ж пак — ми й так уже письменні та дрюковані* (Збан., Переджнив'я, 1960, 387); **Куди́ і во́рон кістя́к не зано́сить** *див.* **зано́сити**; **Куди́** *кому* **до** *кого* — не можна й порівнювати когось із кимось.— *Куди мені старій до вас молодих? — одказує Параска* (Мирний, IV, 1955, 145); *— А про Давида — правда: куди Тихонові до нього* (Головко, II, 1957, 148); **Куди́ Мака́р теля́т не ганя́в** *див.* **ганя́ти**; **Куди́ не кинь (скинь) о́ком** *див.* **о́ко**; **Куди́ [не] слі́д** *див.* **слід**; **Куди́ о́чі дивля́ться (ба́чать** *і т. ін.) див.* **о́ко**; **Куди́ попа́ло** *див.* **попада́ти**; **Куди́ твоє́ ді́ло** *див.* **ді́ло**; **Ста́рший куди́ пошлю́ть** *див.* **ста́рший**; **Хоч куди́** — прекрасний, чудовий. *— Справив я собі чоботи, кожушок — парубок, хоч куди!* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 6); **Хто куди́** *див.* **хто**.

КУДИ́-БУДЬ, *присл.* У будь-яке місце, у будь-якому напрямку.

КУДИ-І́НДЕ, *присл.* Куди-небудь в інше місце. *Ходім, ринде, куди-інде, де нас люде не знатимуть і ринделю не зватимуть* (Номис, 1864, № 10360); *— А бий тебе сила божа! — думає Максим. — Хоч би вже повели куди-інде... або ворог де вирискався!.. А то — муштра та й муштра!* (Мирний, II, 1954, 122).

КУДИ-НЕ́БУДЬ, *присл.* У яке-небудь місце. *Тепер він усе править куди-небудь од усіх заховатись* (Вовчок, I, 1955, 347); [Р о м а н:] *Покинула б ти Самося, абощо; чи куди-небудь втекла б від нього?..* (Кроп., II, 1958, 43); *— Скажи, чи ти хоч куди-небудь ходиш у гості?* (Гончар, III, 1959, 221).

КУДИ́СЬ, *присл.* 1. У невизначеному напрямі; невідомо куди. *А дні тим часом йшли кудись, І круг тебе давно не стало Багато з того, що колись Жило, росло і розцвітало...* (Щог., Поезії, 1958, 226); *Дівчина зажуреними очима задумано дивилася кудись* (Головко, I, 1957, 108); *Життя кудись іде, хвилюється, як море* (Рильський, I, 1960, 114); // Байдуже куди. *Приємно було.. підставляти лице під сонце і вітер і йти кудись без цілі* (Коцюб., II, 1955, 210).

2. У певне (невідоме для мовця) місце. *І, запалить — не запалила* [Синиця моря], *А тільки слави наробила Та з сорому й сховалася кудись* (Гл., Вибр., 1951, 38); [О л е к с а:] *А де ж се мати?* [М а р' я н а:] *Вони незабаром вернуться — на часиночку пішли кудись* (Вас., III, 1960, 46); *— Не женіть мене звідси в самвлвод.. Тут усі наші... А там виліхують і потім зашлють кудись...* (Гончар, III, 1959, 43).

Кудись-і́нде — у яке-небудь інше місце. *— А німці в вас є? — Були, а це тижнів зо два як нема. Пооб'їдали нас, пообпивали, та й побралися кудись-інде,— каже білява* [жінка] (Вирган, В розп. літа, 1959, 267).

КУДКУДА́К, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик курки. *Кудкудак за п'ятак, кукуріку за копійку* (Номис, 1864, № 10267).

КУДКУДА́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кудкуда́кати** та звуки, утворювані цією дією. *— А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кекання кані* (Фр., I, 1955, 234); *Розсипаючи дрібне кудкудакання, повагом пройшла через дорогу квочка* (Рибак, Що сталося.., 1947, 52).

КУДКУДА́КАТИ, кудкуда́че *і* кудкуда́кає, *недок.* Видавати звуки «кудкудак» (про курку). *Чіпка слухає* [казочку] *— й дума: «І чого отой дід з бабою плаче? чого тая курочка кудкудаче?..»* (Мирний, II, 1954, 47); *Кудкудакали кури, шукаючи гнізд, щоб знестися...* (Гончар, III, 1959, 318).

КУДКУДА́КНУТИ, не, *док.* Однокр. до **кудкуда́кати.** *Кудкудакнула курка.*

КУ́ДЛА, и, *ж., розм.* 1. Кудлата голова.

2. Жінка з кудлатою головою.

КУДЛА́Й, я́, *ч., розм.* 1. Кудлата собака. *Ми з матір'ю вийшли і стали на чати. Десь постріл ударив. Зайшлись кудлаї* (Перв., II, 1958, 336); *Він мерщій підхопив цуценя на руки, притис до грудей і почав пестити кошлату, всю в будяках, шерсть маленького кудлая* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 11).

2. Про чоловіка з кудлатим волоссям; патлань. [П о д о р о ж н і й *(стиха до шинкаря:)*] *Чи можна того кудлая пивом почастувати?* (Л. Укр., IV, 1954, 223).

КУДЛА́НЬ, я́, *ч., розм.* Те саме, що **кудла́й**; патлань. *З-під повітки кидається до мене кудлань, і ми стоїмо якийсь час один перед одним, аж поки з-за хати не виходить господар* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 59).

КУДЛА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **кудла́тий.** *Кудласта кішка;* // З розкуйовдженими волосинками. *Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах, і скаче на них довга кудласта вовна* (Коцюб., II, 1955, 225).

КУ́ДЛАТИ, аю, аєш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **кошла́тити; куйовдити** (у 1 знач.), патлати. *Що він нового їм розкаже?.. Отож і кудлав поруділі на кінчиках від кабінетного диму брови* (Мушк., Серце.., 1962, 103).

КУДЛА́ТИЙ, а, е. 1. Який має довгу скуйовджену вовну; кошлатий, патлатий. *Чіпка вступив у двір. Велика чорна кудлата собака кинулась на його з-під загороди* (Мирний, II, 1954, 166); *Прозорий вечір сліп, І ліс наїжився, мов хижий звір кудлатий* (Рильський, Поеми, 1957, 28); *Дітям сняться Кудлаті білі ведмеді* (Нех., Під.. зорею, 1950, 52); // З довгою розкуйовдженою вовною. *Він* [Вовк] *до Огню то рило підведе, То лапу коло жару сушить, То біля полум'я кудлатий хвіст обтрусить* (Греб., I, 1957, 71); *Здоровий сам* [Лев], *кудлата грива, На писі широченний ніс* (Гл., Вибр., 1951, 132); // Зробл. із шкури з такою вовною (про одяг, головні убори). *Оце він пішов од ставу берегами в кудлатій баранячій шапці* (Мик., II, 1957, 20); // З довгим і нерівним ворсом; волохатий (про тканини та вироби з них). *І кепі кудлата зимова, і пальто, перелицьоване з якогось непоганого колись крою, і штани в смужку — все носило слід чийогось.. догляду* (Ле, Міжгір'я, 1953, 401); *Оленка садовила кудлатого ведмедика в автомобіль* (Жур., Опов., 1956, 166); // *у знач. ім.* **кудла́тий,** того, ч. Про тварину з довгою скуйовдженою вовною. *На річ таку Собаці Кінь сказав: «.. Коли б я не хотів у полі працювати, Коли б я хліба не возив, То що б стеріг тоді кудлатий І що б він їв?»* (Гл., Вибр., 1951, 68).

2. Який має густе та розпатлане волосся на голові або обличчі; патлатий. *Отець Степан був невеликий на зріст, присадкуватий, товстенький та кудлатий: волосся на голові, на короткій бороді стирчало, неначе розпатлане вітром* (Н.-Лев., III, 1956, 21); [Х л о п е ц ь:] *Вона була тоді таким смішним, завжди кудлатим дівчатком* (Л. Укр., II, 1951, 99); *Ще донедавна з уявою про письменника, поета зв'язувався образ.. кудлатої, босякуватого вигляду особи* (Еллан, II, 1958, 159); // З густим розпатланим волоссям. *До нас з усіх боків тиснуться страшні, кудлаті обличчя, блискотять ножі, револьвери...* (Фр., IV, 1950, 376); *Коли я увійшов, мій приятель сидів біля столу. Він кивнув своєю кудлатою головою на канапу біля вікна* (Досв., Вибр., 1959, 15); // Розпатланий, скуйовджений. *З-за верби висунулась кінська голова, а за нею зачорніла висока шапка, зачервоніло повне лице з довгими чорними кудлатими вусами* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Зніяковівши, він сердито понурився, кудлаті брови лягли ще нижче* (Ільч., Вибр., 1948, 28); // *у знач. ім.* **кудла́тий,** того, ч. Про людину з густим і розпатланим волоссям на голові або обличчі. — *Параско, та хіба Варка Лоботрясиха вже розписалась із отим кудлатим?..* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 146).

3. *перен.* З густими гілками, густим листям і т. ін., що нерівно стирчать. *Ой березка зеленькая, та трошки кудлата; Одчинялась у моєї дівчиноньки хата* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 332); *Сонце світило на їх з-за Росі й пронизувало.. високий кущ очерету з кудлатими китицями, що закрив їх од млина* (Н.-Лев., II, 1956, 312); *Гілка вишні рясна і кудлата Нову схованку закрива* (Мас., Сорок.., 1957, 379); // Який має вигляд пасма або клаптів (про хмари, туман і т. ін.). *За колесами закрутився кудлатий пил* (Стельмах, На.. землі, 1949, 44); * Образно. *Клочилися хмари, кудлатою брудною ковдрою сунулись-сунулись над містечком* (Головко, I, 1951, 156).

КУ́ДЛАТИСЯ, ається, *недок., розм.* Те саме, що **куйо́вдитися** 1; кошлатитися.

КУДЛА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **кудла́тий.**

КУДЛА́Ч, а́, *ч., розм.* Те саме, що **кудла́й.** *Надходить ведмідь: одчини! — Утікай, пане кудлач, бо вже пана Козовського їмо* (Сл. Гр.).

КУ́ДЛИ, ів, *мн., фам.* Скуйовджені пасма волосся або вовни. *От дурна псина.. Рве пазурями траву, відкидає від себе, і летять навздогін за нею збиті на задку кудли* (Коцюб., II, 1955, 226); — *Ти на чоботи не лягай, бо й так гаряче,— сказав Артем, висмикуючи носки чобіт з-під кудлів пса* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 40).

КУ́ДЛИТИСЯ, иться, *недок., розм.* Бути кудлатим, стирчати в різні боки. *Він ступав ногами швидко і дженджуристо, так, ніби граючись. На палиці — торба з харчами, з-під солом'яного бриля сиве волосся кудлиться, як у попа-розстриги* (Тют., Вир, 1964, 74).

КУДО́ВЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **кошла́тити; куйовдити** (у 1 знач.), патлати. *Нервово кудовчить* [Микита] *шевелюру, обсмикується* (Мам. Тв., 1962, 238); *Сердито кудовчив* [Марко Іванович] *у жмені свої розпатлані вуса* (Баш, Надія, 1960, 468).

КУДО́ВЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., діал.* Вовтузитися (у 1 знач.). *Дядько Марко ще кудовчився у постелі, коли Надія вскочила до його конторки* (Баш, Надія, 1960, 141); *Завелася сварка. Взагалі тепер Микитка та Наталка зробилися жваві, гострі, як горобці, що на вулиці в смітті кудовчаться* (Григ., Вибр., 1959, 415).

КУДО́Ю, *присл., розм.* 1. Яким шляхом, якою вулицею, стежкою тощо. *І не то що дорогу в Київ — знала вона навіть кудою в Херсон братись* (Вовчок, I, 1955, 339); — *Ти ж кудою подасися, Остапе? — Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде ...* (Коцюб., I, 1955, 337); [П а л а ж к а:] *І кудою він улів, шибеник, вікна всі ніби позачинені були...* (Вас., III, 1960, 168).

2. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні додаткові речення. *Напевне ніхто не знав, кудою вона побралася, ані де вона пристала на життя* (Вовчок, I, 1955, 366).

3. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні означальні речення. *З Бівцець до Семигор була простіша дорога, але Лаврін поїхав назад тим самим шляхом, кудою йшла Мелашка* (Н.-Лев., II, 1956, 311).

4. *у знач. сполучн. сл.* Приєднує підрядні речення місця (звичайно в поєднанні зі словом т у д о ю в головному реченні). *Якби-то кудою схотів, тудою й полетів!* (Вовчок, VI, 1956, 263).

КУ́ДРІ, ів, *мн., фольк., рідко.* Кучері (у 1 знач.). *Від роскоші кудрі (кучері) в'ються, від журби січуться* (Номис, 1864, № 13499).

КУЖЕ́ЛИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ку́жіль.**

КУЖЕ́ЛИТИ, ить, *недок., розм., перев. безос.* Вихрити, мести (про вітер, завірюху й т. ін.). *Вітер дедалі дужче кужелив, зриваючи невлежаний сніг* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 94); *Віхола не втихала. Ліс шумів, зверху кужелило* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 77).

КУЖЕ́ЛИТИСЯ, иться, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **клубочи́тися** 1. *Чад і дим з нори кужелиться* (Сл. Гр.); *З-під коліс автомашини на стовповому шляху кужелилася пилюга* (Ле, Історія радості, 1947, 275).

КУЖЕЛИЦЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **ку́жіль.** *Спитає мати з-за прядки: — Що, цівок немає? Ану, докійко, кинь свою кужелицю, насучи* (Головко, II, 1957, 83).

КУЖІ́ВКА, КУЖІ́ЛКА, и, *ж.* Частина прядки у вигляді кілка, на який намотують пряжу. *Гелена сидить на низькому різьбленому стільці і пряде пурпурну вовну на золотій кужільці* (Л. Укр., II, 1951, 248).

КУЖІ́ВОЧКА, КУЖІ́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кужі́вка, кужі́лка.** *Нехай вона ранесенько не встає, Кужілочки густесенько не в'є* (Чуб., V, 1874, 800).

КУЖІ́ЛКА *див.* **кужі́вка.**

КУЖІ́ЛОЧКА *див.* **кужі́вочка.**

КУ́ЖІЛЬ, желя, ч., **КУЖІ́ЛЬ**, же́лі, *ж.* 1. Прядиво або вовна, намотані на кужівку. *Ой піду я за ворота білу кужіль прясти, Там мій милий, чорнобривий жене воли пасти* (Чуб., V, 1874, 76); *А в зимі, то мами прядуть кужіль та й співають свої дівоцькі співанки* (Стеф., I, 1949, 99); *Порожньою бічною вуличкою пробігли дівчата з пухнастими кужелями* (Стельмах, Хліб.., 1959, 129); * Образно. *Кужелі золотавого пилу Піднімав суховій на соші* [шосе]... (Мас., Степ, 1938, 53).

2. *рідко.* Те саме, що **кужі́вка, кужі́лка.** *А мати Сидить на призьбі коло хати Та вовну з кужеля пряде* (Шевч., II, 1953, 316).

КУЖІ́ЛЬ *див.* **ку́жіль.**

КУ́ЖІЛЬНИЙ, а, е. Зробл. з кужеля. *Кужільний мотузок.*

КУЗЕ́Н, а, ч., *заст.* Двоюрідний брат, а також взагалі родич (переважно в буржуазно-дворянському середовищі). *Поздоров від мене тіток і кузенів* (Л. Укр., V, 1956, 334).

КУЗЕ́НЬКА, и, *ж.* Зменш. до **ку́зня.** *І хоч той гуркіт у розвої Мене глушив зі всіх сторін, Я в ньому кузеньки сільської Відчув далекий рідний дзвін* (Мал., Серце.., 1959, 217).

КУЗИ́НА, и, *ж., заст.* Двоюрідна сестра, а також взагалі родичка (переважно в буржуазно-дворянському середовищі). *Чи ти стрічаєш там коли кузину?* (Л. Укр., V, 1956, 400); *Дівчина мовби прислухалась до чогось. Не очутилась навіть, коли кузина шепотом позвала її на ім'я* (Головко, II, 1957, 486).

КУЗИ́НКА, и, *ж., заст., зах.* Те саме, що **кузи́на.** *Купували для неї ляльки й цяцьки і тітки й дядини, і дядьки й натітники, і усякі кузинки і дарували їй на іменини* (Н.-Лев., IV, 1956, 228); *Дора, кузинка моя, познайомилась з Манею і вже разів кілька відвідувала її* (Коб., III, 1956, 55).

КУ́ЗНЯ, і, *ж.* Майстерня (або цех), де обробляють метал куванням. *Інші збились біля кузень, лагодили броню, гострили шаблі, насаджували на списи ратища і виливали кулі* (Стор., I, 1957, 397); *У кузні ще раз-вдруге ударив молотком коваль на ковадлі* (Головко, Літа.., 1956, 4); *З великої кузні було чути сопіння ковальського міха і стук коваля* (Кобр., Вибр., 1954, 121); *І кузню в тій далечі бачив Микита, Де б'є електричний, швидкий молоток* (Воронько, Три покоління, 1950, 72); * Образно. *Київський державний інститут театрального мистецтва ім. Ів. Карпенка-Карого по праву можна назвати кузнею мистецьких талантів* (Мист., 5, 1964, 27).

КУ́ЗОВ, а, ч. Частина автомашини, автобуса тощо, призначена для перевезення людей або вантажу. *За кілька хвилин вантажники навантажили машину, посідали самі в кузов, і машина швидко рушила* (Сміл., Сашко, 1957, 128); *Кузов автомобіля потрібний для розміщення вантажу чи пасажирів, він прикріплюється безпосередньо до рами* (Автомоб., 1957, 6); *Кузов, сидіння та інші металеві частини* [туристичних автобусів] *повністю замінено конструкціями з склопласту* (Ком. Укр., 6, 1960, 11).

КУ́ЗОВНИЙ, а, е. Прикм. до **ку́зов.** *Кузовна рама;* // Який виготовляє кузови. *Кузовний цех.*

КУ́ЗЬКА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **кома́шка.** *Тихо, не сюрчать коники, не деренчать усякі кузьки* (Мирний, IV, 1955, 83); *Тільки покінчили з ховрахом, а тут уже треба йти в наступ на довгоносика, що страшенно шкодить цукровим бурякам.. Деякі школярі наловили по кілька кілограмів цієї шкідливої кузьки* (Коп., Як вони.., 1961, 137).

2. *ент.* Небезпечний шкідник зернових культур; хлібний жук. *Кузьку — рудого жука з чорно-зеленими грудьми та з квадратною чорною плямою коло основи надкрил — знає кожний, кому доводилося бувати влітку на хлібному полі* (Шкідн. поля.., 1949, 98); *Мигтять* [чайки], *віражують, на льоту хапають, здзьобують кузьку з колосків* (Гончар, Тронка, 1963, 30).

3. *перев. збірн., розм., рідко.* Те саме, що **вошва́.** *Фашисти прудилися вечорами коло розпеченої дочервона пічки, ловили навпомацки під фуфайкою кузьку і потім кидали її просто на підлогу* (Ю. Янов., II, 1954, 37); — *Дуже ти розумним став! — злостиво і чітко відрубав голова.— Гляди, щоб на твоєму тілі не викохувалась тюремна кузька!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 392).

КУ́ЗЬМІРКИ, рок і рків, *мн., розм., рідко.* Те саме, що **жму́рки** [1]. — *Дядьку! ну зав'яжемо очі та в кузьмірки будемо гратись* (Мирний, I, 1954, 273); — *Та думаю, тату, що не в кузьмірки граються* [колгоспники] (Донч., VI, 1957, 230).

КУЙО́ВДА, и, *ж., розм.* Кудлата людина або тварина. *Тато.. не догадується, куди занесло його дзигу, баламутку, його куйовду* (Гончар, Тронка, 1963, 249); * У порівн. *Ніч, як куйовда, стояла надворі; мела страшенна хуга* (Мирний, II, 1954, 295).

КУЙО́ВДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **куйо́вдити** 1 і **куйо́вдитися** 1. *Молодий, веселий, я любив поїсти, поспати і пропонувати свої кучері кожній красивій дівчині узбережжя для розчісування, куйовдження й інших дурниць* (Ю. Янов., II, 1958, 100).

КУЙО́ВДИТИ, джу, диш, *недок.* 1. *перех.* Те саме, що **кошла́тити** (про волосся, вовну і т. ін.). *Серед плавнів коло хатки лишилась на хазяйстві лише коза і жалібно мекала, коли осінній вітер куйовдив її білу шерсть* (Коцюб., I, 1955, 377); *Ніжна дівоча рука куйовдить милі кучері* (Ю. Янов., IV, 1959, 197); *Матвій п'ятірнею куйовдив чорну бороду* (Чорн., Пісні.., 1958, 68).

2. *перех. і неперех.* Крутити, мести (про завірюху, вітер). *Надворі завірюха куйовдила, бурл сумно вила у димар, холод у хату перся* (Мирний, I, 1954, 85); *Поривний вітер задирав сніг проти шерсті, куйовдив, вихрив, перекидав у порожні підворітні* (Збан., Сеспель, 1961, 284).

КУЙО́ВДИТИСЯ, джуся, дишся, *недок.* 1. Ставати,

бути кошлатим (у 1 знач.) (про волосся). *Міцно зашнурувала* [Тоня] *тапочки, під'язала стрічкою кучері, щоб не куйовдились на вітрі* (Собко, Матв. затока, 1962, 14); *Він нахмурився тими місцями, де в людей ростуть брови, а в нього куйовдився легкий пух* (Смолич, V, 1959, 14).

2. *розм.* Порпатися, ритися. *Бувало, смеркло,— то ми і до хропка, Тепер.. Він тільки збитень смокче, Куйовдиться, не їсть і спать не хоче* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 146); *В багні куйовдилась, ще й на квітник прийшла* [Свиня] *Між квітами пориться* (Гл., Вибр., 1951, 148).

3. *фам., рідко.* Те саме, що **по́братися.** *Вона ще чогось там куйовдилась коло печі, щось наказувала Іваньці, коли двері відчинились і на порозі з'явились чоловіки* (Григ., Вибр., 1959, 33); *Ніби чорти в пеклі, куйовдилися в диму палаючих гамазеїв козаки* (Добр., Очак. розмир, 1965, 147).

4. *фам., рідко.* Те саме, що **вовту́зитися** 1. *Аж до світу куйовдилася перезва на.. вулиці* (Гр., II, 1963, 275); *— Годі вам там куйовдитись,— окликнув своїх закоханих.— Пора за роботу* (Гончар, II, 1959, 369).

5. *перен., рідко.* Те саме, що **вйхоритися** [1]. * Образно. *Думки* [Чіпки] *помутилися, куйовдились у голові без порядку, як завірюха зимою...* (Мирний, II, 1954, 65).

КУКА́Н, а, ч. У рибалок — тонка мотузка, на яку нанизують піймані рибу; низка (у 1 знач.). *Іде* [Олеся] *в-ас баркана з вудками і скільки рибин на кукані* (Кроп., II, 1958, 331); *В кожного з нас біля боку шворка теліпається. На кінці шворки — корок. На ту шворку нанизують зловлену рибу, а зветься вся та штуковина куканом* (Збан., Мор. чайка, 1959, 33).

КУ́КАННЯ, я, *с., рідко.* Дія за знач. **ку́кати** 1. *Невеличка полонина.. вітала їх таємничим куканням зозулі в гущавині* (Фр., III, 1950, 16); *В лісі роздавалося кукання зозулі* (Галан, Гори.., 1956, 80).

КУ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *перех. і неперех., рідко.* Те саме, що **кувати** [2]. *Раненько піп збудив Івана і каже: — Уставай, Іване, бо зозуля кукає* (Калин, Закарп. казки, 1955, 198); // Видавати звуки, схожі на крик зозулі. *Було, вночі Сидить під тином, мов зозуля, Та кукає; або кричить, Або тихесенько співає Та ніби коси розплітає* (Шевч., II, 1953, 206); *— Навчусь зозулею кричать, бо щось я стала примічать — прийдеться мені кукать* (Тич., II, 1947, 153).

2. *перен., ірон.* Не знаходячи іншого виходу, перебувати, сидіти де-небудь, очікуючи кращих обставин, умов. *Про дорогу годі було й думати. За вікном біліло, а дядько Баран люто чухмарив потилицю: ..Будемо тепер кукати в цих проклятих Броварах...* (Збан., Сеспель, 1961, 365); *Та... батальйон і досі сидить у землі, а Дем'янова рота кукає під огнем — без огнеприпасу, без їжі й води, навіть без санітарів* (Смолич, Мир.., 1958, 159).

КУКІ́БЛИВИЙ, а, е, *діал.* Бережливий, дбайливий. *Я похвалила куківливу і працьовиту мою гостю, що.. так повела господарство* (Барв., Опов.., 1902, 426).

КУКІ́БНИЙ, а, е, *діал.* Бережливий, дбайливий. *Кукібна молодиця.*

КУКІ́БНИК, а, *ч., діал.* Дбайливий чоловік.

КУКІ́БНИЦЯ, і, *ж., діал.* Жін. до **кукібник.** *У нас невістка не робітниця, Нашому добру не кукібниця* (Чуб., V, 1874, 727).

КУКІ́БНИЧКА, и, *ж., діал.* Пестл. до **кукібниця.** *До всього здатна* [дочка], *прядочка у всі* [неї] *грає, веретенце шумить і дзижчить, до господарства перша кукібничка* (Барв., Опов.., 1902, 540).

КУКІ́ЛЬ, ко́лю, ч. *(Agrostemma* L.). Бур'ян родини гвоздикових із темно-рожевими, зрідка білими квітками й отруйним насінням; росте серед хлібних злаків. *Хома журився, Що.. кукіль у просі зародився* (Бор., Тв., 1957, 159); *Як вона любить тепер оте жито, ті блаватки та цвітки куколю, що де-де блискають, мов сині та рожеві зірки серед лісу золотистих стебел!..* (Фр., I, 1955, 256); *— Оцей жовтий — осот, а червонуватий — кукіль. Найлихіші вороги наших ланів* (Донч., VI, 1957, 36); * Образно. *Будь сіячем, і хай життя твоє Насущний хліб, а не кукіль дає* (Забашта, Пісня... 1961, 19); *— Одним словом, товаришу Нерчин, вам доведеться виполоти у своїх поглядах, а можливо, й уподобаннях немало куколю* (Рибак, Час.., 1960, 321).

КУКІЛЬВА́Н, у, *ч. (Cocculus suberosus* D. C.). Рослина, що має гіркі та отруйні плоди. [Х о м а:] *Що ти, кукільвану об'ївся?* [А н д р і й:] *Не кричіть, тату, бо я й так злякався!..* (К.-Карий, II, 1960, 201).

КУКІ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **кукіль.** *Кукільні зерна.*

КУ́КЛА, и, *ж.* 1. *розм., заст.* Загорнений у ганчірку жований хліб і т. ін., що його використовували замість соски. *Вона не своя, коли.. хрещениці не побачить, не почукає на руках, не погодує з кукли* (Мирний, IV, 1956, 68); *Знаходить* [Катря] *житнього хліба жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот* (Вас., II, 1959, 349).

2. *діал.* Згорнуте повісмо льону. *Кукла льону, зачепившись за мисник, повисла там, мов русалчине волосся* (Коцюб., I, 1955, 30).

КУ-КЛУКС-КЛА́Н, у, ч. Терористична расистська організація в США, створена для розгрому демократичних організацій і боротьби з визвольним рухом негрів; вдається до вбивств прогресивних діячів, лінчування тощо. *Для боротьби проти негрів колишні заколотники Півдня утворили таємну терористичну організацію, так званий ку-клукс-клан* (Нова іст., 9, 1957, 90).

КУКЛУКСКЛА́НІВЕЦЬ, вця, ч. Член ку-клукс-клану.

КУКЛУКСКЛА́НІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до ку-клукс-клану.

КУ́КНУТИ, ну, неш, *док., рідко.* Однокр. до **ку́кати** 1. *Почув солдат зозулю — кукнула раз вона* (Перв., I, 1958, 440); *— Я до Асканії взагалі соловʼя не чув,— зізнався Валерик.— У школі весна було зійде і не то соловей — зозуля не кукне...* (Гончар, Таврія, 1952, 250).

КУКО́БИТИ, блю, биш; *мн.* кукоблять; *недок., перех., діал.* Доглядати. *Зовсім знемігся* [батько] *на силах; не має снаги й себе самого кукобити* (Барв., Опов.., 1902, 247).

КУ́КСА, и, *ж.* Залишок покаліченої або ампутованої руки, ноги, пальців. *Каліки повистромлювали свої кукси, цебто руки й ноги без пальців* (Н.-Лев., IV, 1956, 289); *Мусій простяг на світло каганця свою ліву руку, де випиналися дві маленькі кукси з пальців* (Кос., Новели, 1962, 86).

КУ́КУ, *виг.* 1. Звуконаслідування, що означає крик зозулі. *Між листям десь Зозуля закувала: — Куку!* (Гл., Вибр., 1951, 59); *Од ставків зозуля десь на осиці ранковій зраділа: — куку!.. куку!..* (Головко, I, 1957, 208); *А по бурі, шумі, гуку залунало: куку! куку!* (У. Кравч., Вибр., 1958, 156); // *у знач. присудка. В саду зозуленька — куку, куку,— А я молода терплю муку* (Чуб., V, 1874, 586).

◇ **Ку́ку в ру́ку** [**да́ти, взя́ти** *і т. ін.*], *заст.*— дати, взяти хабара.— *Бакшиш треба дати... ви не знаєте, що то бакшиш? Куку в руку... Хабар...* (Коцюб., I, 1955, 382).

2. Уживають діти, коли, сховавшись, подають голос, щоб їх шукати. «*А куку!*» *(каже дитина, бавлячись)* (Номис, 1864, № 9269); *Але весела й жвавенька*

була І щебетала дівчинка мала: «Кукý, кукý! а де ти? тут, татусю? Візьми на руці, поцілуй Марусю!» (Л. Укр., I, 1951, 31).

КУКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і неперех., розм., рідко.* Те саме, що **кува́ти** [2]. *На дубі сидячи, Зозуля кукувала* (Греб., I, 1957, 46); *Літо зустрічалося з осінню. У гаях уже не кукували зозулі* (Автом., Щастя.., 1959, 3).

КУКУ́КАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і неперех., рідко.* Те саме, що **кува́ти** [2]. *Все літечко кукукала, гуляла — Тепер сиди, очицями моргай* (Гл., Вибр., 1957, 134); *Он чорний шпак співа вгорі, Зозуля голосно кукука* (Щог., Поезії, 1958, 319).

КУКУ́КНУТИ, ну, неш, *док., рідко.* Однокр. до **куку́кати.** *Як явір зелену головоньку склонить, Зозуля кукукне* (Пісні та романси.., II, 1956, 13).

КУКУРІ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кукурі́кати** 1 і звуки, утворювані цією дією. *Звісно, що великі пани не люблять м'явкання* [Опозиції] *ще гірше, ніж лев когутячого кукурікання* (Фр., II, 1950, 395); *Тишу сплячого села до решти сполохало безладне кукурікання півнів* (Коцюб., I, 1955, 247); *Здаля почулося нерішуче кукурікання перших півнів* (Речм., Весн. грози, 1961, 59).

КУКУРІ́КАТИ, кукурікаю, кукурікаєш *і рідко* кукурічу, кукурічеш, *недок.* 1. Видавати звуки «кукуріку» (про півня). *Ану вставай, чоловіче, третій півень кукуріче* (Укр.. присл.., 1955, 103); *Вражий півень, як живий — тільки не дзюбне! Прокинусь — в уха кукурікає* (Вовчок, VI, 1956, 293); *Кукурікає півень, злетівши на паркан, нагадуючи людям, що пора вставати* (Минко, Повна чаша, 1950, 50).

2. *перен., розм.* Не маючи іншого виходу, перебувати десь, очікуючи кращих обставин, умов. *Одного разу вівчарками зацькував* [Густав Софію], *на кам'яну бабу загнав — мусила з годину там кукурікати...* (Гончар, Таврія, 1952, 328); *Рольф за давньою звичкою мерщій поставив носок чобота у щілинку між дверима й порогом. А то ще роздумає й хряпне дверима перед самісіньким носом. Кукурікай тоді* (Загреб., Європа 45, 1959, 231.

КУКУРІ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **кукурі́кати** 1. *Північ: тричі під вікном Півень кукурікнув* (Бор., Тв., 1957, 62); *Десь недалеко хрипливим голосом, як відрубав, кукурікнув півень* (Коцюб., I, 1955, 247); *Бабин півень.. злетів на тин і кукурікнув* (Донч., VI, 1957, 30).

КУКУРІ́КУ, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик півня; *// у знач. присудка. Довго, довго дивувались* [русалки] *На її уроду... Треті півні: кукуріку! — Шелеснули в воду* (Шевч., I, 1951, 6); *Злітає з сідала котра* [курка], *або оце доріжкою йде, зупиниться, витягне шию і, неначе півник який молоденький: кукуріку!* (Тесл., З книги життя, 1949, 80); *// у знач. ім. Протягли своє «ку-ку-рі-ку!» горлаті півні...* (Мирний, I, 1954, 318); *Найдовше він імітував півня, і його «кукуріку» переможно лунало з карети* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 107).

КУКУРУ́ДЗА, и, *ж.* 1. Рослина родини злакових, що має грубе високе стебло та їстівні зерна, зібрані в качан; маїс. *Скрізь по обидва боки Раставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *Настали жнива.. Висока й міцна, як дубина, стояла по горах кукурудза, вип'явши напоказ грубі качани* (Коцюб., I, 1955, 246); *Вітер шелестів соняшниками, вилискував листям кукурудзи* (Гончар, II, 1959, 90).

2. *збірн.* Зерна цієї рослини. *На гарячому черені мати насипали сушитись лущену кукурудзу* (Донч., V, 1957, 153); *Молдавські страви характерні широким використанням кукурудзи, кукурудзяної муки та круп'їв* (Технол. пригот. їжі, 1957, 4); *// Зерно в качанах. У великому довгому покої лежала висока купа кукурудзи, коло якої двоє робітників вибирали більші качани й викидали до другого, меншого покою* (Кобр., Вибр., 1954, 121); *Над вікнами сміялися разки зубастої кукурудзи* (Стельмах, На.. землі, 1949, 554).

КУКУРУ́ДЗИННЯ, я, *с.* Стебла кукурудзи. *По хаті пройшов тихий шелест голосів. Ніби легенький вітерець заборсався в лапатому кукурудзинні* (Кир., Вибр., 1960, 351); *Стоїть біля кузні величезна гарба-платформа, призначена для перевезення соковитого кукурудзиння до силосних траншей* (Руд., Остання шабля, 1959, 454).

КУКУРУ́ДЗИЩЕ, а, *с.* Поле, на якому росла кукурудза. *Торік їх* [буряки] *сіяли після ярих зернових культур, що йшли по кукурудзищу* (Колг. Укр., 2, 1956, 12); *У підмерзлу землю — на старому кукурудзищі — забивали пакілець* (Рудь, Гомін.., 1959, 144).

КУКУРУ́ДЗІВНИК, а, *ч.* Фахівець із кукурудзівництва. *Знатний кукурудзівник.*

КУКУРУ́ДЗІВНИЦТВО, а, *с.* Вирощування кукурудзи як галузь сільського господарства.

КУКУРУ́ДЗІВНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кукурудзівни́к.**

2. Стос. до кукурудзівництва.

КУКУРУ́ДЗНИК, а, *ч., розм.* Легкий навчально-тренувальний літак, який під час Вітчизняної війни використовували для бойових завдань. *Десь над головами спокійно, впевнено ходили «кукурудзники»* (Гончар, III, 1959, 283).

КУКУРУДЗОВО́Д, а, *ч.* Те саме, що **кукурудзівни́к.**

КУКУРУДЗОДРОБА́РКА, и, *ж.* Машина для подрібнювання кукурудзи. *Концентровані корми подрібнюють .. на кукурудзодробарці* (Колг. Укр., 6, 1956, 12).

КУКУРУДЗОЗБИРА́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для збирання кукурудзи. *Для роздільного й одночасного механізованого збирання качанів і стебел* [кукурудзи] *використовують спеціальні кукурудзозбиральні й силосні комбайни* (Колг. енц., II, 1956, 475).

КУКУРУДЗОСАДЖА́ЛКА, и, *ж.* Машина для садіння кукурудзи.

КУКУРУДЗОСАДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для садіння кукурудзи. *Кукурудзосадильна машина.*

КУКУРУДЗОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Приміщення для зберігання кукурудзи. *Кукурудзосховище будують з гратчастими стінами й підлогою, що забезпечує добру вентиляцію* (Колг. енц., I, 1956, 670).

КУКУРУ́ДЗЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **куку́рудза.** *Між лопушшям лежала ціла купа наламаних кукурудзяних шульок* (Фр., VI, 1951, 147); *Русяве волосся, мов золотиста кукурудзяна волоть, спадало на крутий лоб* (Шиян, Баланда, 1957, 76); *Стих, не шелестить уже пожовклим листям кукурудзяний лан* (Коз., Вісімсот.., 1953, 123); *// Зроблений із зелених стебел кукурудзи. У дослідах в перший період коровам згодовували кукурудзяний силос і кормові буряки* (Соц. твар., 1, 1956, 22); *// Вигот. із зерна кукурудзи. У млині стояв теплий, приємно-солодкуватий запах кукурудзяної муки* (Коцюб., I, 1955, 353); *// Пригот. із кукурудзяного борошна. Мати поклала йому в тайстрину грудку сиру і окрайець кукурудзяного хліба* (Томч., Закарп. опов., 1953, 13).

2. Який має колір стиглої кукурудзи; золотисто-жовтий. *В хустині кукурудзяного кольору, в червоних відблисках сонячного проміння.. Мариня справді виглядала надзвичайно* (Вільде, Сестри.., 1958, 203).

КУКУРУ́ДЗЯНКА, и, *ж.* 1. Крупи з кукурудзи. *— Зараз буде все добре,— потішав Олекса Копач Якима. — Мама прийде з комори, принесе бульб, кукурудзянки, будемо варити обід* (Ков., Світ.., 1960, 25).

2. Страва з таких круп. *Готують* [із кукурудзи] *найрізноманітніші страви — мамалигу, каші, гойданки.., кулеші, лемішку, книшики гуцульські, малай, кукурудзянку та ін.* (Укр. страви, 1957, 6).

КУЛА́ГА, и, *ж., діал.* Пісна страва у вигляді густого киселю з борошна (іноді з ягодами або фруктами). *Нізчимний борщ йому обрид, Капуста і рулі, та ще кулага тая; Скоромного сердега забажав* (Гл., Вибр., 1951, 100); // Напій з ягід. *В поліській частині Білорусії традиційним і улюбленим напоєм і досі є кулага, яку варять із свіжих ягід* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 79).

КУЛА́К, á, *ч.* 1. Кисть руки з зігнутими і притиснутими до долоні пальцями. *На пні сиділа молодиця, Підперши щоку кулаком* (Бор., Тв., 1957, 55); *— Отаким нам треба бути,— стисне й покаже тугий, як вилитий, ковальський кулак,— а ми поки що он які,— розіжме кулак зовсім* (Головко, II, 1957, 408); *Калина ловить у клітці гарненького чижика і питає, скільки у хлопця грошей. Той розтулив кулак і показав карбованця* (Коп., Як вони.., 1961, 24); * У порівн. *Гливи такі, як кулак* (Номис, 1864, № 14034); *Попенко, запихаючись булкою на увесь рот, так що за обома щоками його наче два кулаки стриміло, усміхнувся очима* (Мирний, 1, 1954, 331); // Про кисть руки, стиснену для удару. *Я мав нечоловічу силу; кулаком, як довбнею, вбивав вола, здержував у млині шестірню* (Стор., I, 1957, 349); *Навіть в сні його* [наймита] *лякав Газдівський кулак!* (Фр., XIII, 1954, 180); * Образно. *— Вчора більше кулаки говорили.. А в кулаці небагато розуму* (Стельмах, I, 1962, 543); // *перен.* Про удар стиснутою кистю руки. *Він не давав наплювати собі в кашу, сам себе обстоював і за кожний кулак віддавав з процентом* (Коцюб., I, 1955, 441); *— Ну, давай навкулачки, — сказав Тарас, засукавши рукави. — Подивлюся я, що за митець у кулаці* (Довж., I, 1958, 218).

◇ **Би́ти в кулаки́; Уда́ряти (уда́рити) кулако́м об (в) кула́к** — погрожувати кулаками. *Вона знову починала кричати, сваритись, у кулаки бити* (Мирний, IV, 1955, 82); *Крикнула, аж завищала Кайдашиха і вдарила кулаком об кулак під самим носом у Карпа* (Н.-Лев., II, 1956, 299); *Олександра скочила до Гната і вдарила кулаком в кулак* (Коцюб., I, 1955, 29); **Затисну́ти в кула́к** *див.* **затиска́ти; Збира́ти (зібра́ти) сйли в кула́к; Збира́тися (зібра́тися) в кула́к** — збирати всі сили, всю волю. *Краще нехай сам вистоїть, сам збере в один кулак свої сили, переконається у своїй правоті* (Рибак, Час.., 1960, 497); *Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці.. А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову збирався весь у напружений кулак і повз далі* (Гончар, III, 1959, 49); **Ки́датися (ки́нутися, со́ватися, су́нутися) з кулака́ми (кулако́м)** *до кого, на кого* — намагатися побити кого-небудь. *Захлипуючись потоком лайки, кинулась* [матушка] *із кулаками на «зухвалу вчительку»* (Коцюб., I, 1955, 307); *Хомашенко з кулаками кинувся до Василя, але шлях йому перегородив Михась* (Чорн., Потік.., 1956, 279); *До неї з кулаком совався* [Бахус] (Котл., I, 1952, 97); *Кайдашиха кричала й совалась з кулаками до Палажки* (Н.-Лев., II, 1956, 339); **На кулаки́ викликати** — викликати на бійку. *На кулаки став викликати* [Дарес] *І перебійця визивати, Кричав, опарений мов пес* (Котл., I, 1952, 93); **Позіха́ти в кула́к** — приховувати позіхання. *Панна Анеля куталась в хустку, позіхала в кулак і на мене не звертала уваги* (Коцюб., II 1955, 248); **Пока́зувати (показа́ти) кула́к; Грозйти (сварйтися) кулако́м (кулака́ми); Трясти́ (трусйти, трусну́ти) кулако́м (кулака́ми)** — робити погрозливий жест (погрозливі жести). *Охопленій нових надій тремтінням—А смерть уже на чоло клала знак,—Він небу, гордий, показав кулак* (Рильський, I, 1960, 329); *Багато людей схоплюється на лавки, грозять кулаками. Чутно тільки найдужчі голоси* (Л.Укр., II, 1951, 530); *— Я тобі позаглядаю,— свариться кулаком їй услід Прокіп* (Тют., Вир, 1964, 20); *—Все-таки я їм не здамся! —труснув кулаками Руденький: що їм таке я, насмішка?* (Тич., I, 1957, 237); **Смійтися (пхи́кати, пхи́кнути) в кула́к** — приховувати сміх. *Михайло сміявся в кулак, одвернувшись назад, а Жабі лічила малеч* (Досв., Вибр., 1959, 54); *Писарці пхикнули в кулак, але не могли вдержатись, і гучний регіт залунав по хаті* (Коцюб., I, 1955, 38); **Схопи́тися на кулаки́** — розпочати бійку. *Серед двору зійшлися двоє: бородай-мотузяр і дебелий городовик. Вони схопилися на кулаки* (Смолич, II, 1958, 29); **Трима́ти в кулаку́ (кулаці́)** *кого, що* — повністю підкоряти собі кого-, що-небудь. [Ромодан:] *А чого ви мовчали? Чому не виступили тут або в Києві?* [Дремлюга:] *Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх у кулаці тримав...* (Корн., II, 1955, 294); **Трубйти в кула́к** *див.* **трубйти; Хли́пати в кула́к** — приховувати сльози. *Сама з царицей горювала, І сльози рукавом втирала, І хлипала собі в кулак* (Котл., I, 1952, 85).

2. *перен.* Зосереджене ударне угруповання військ. *На півдні передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин вкупі з кількома кінними полками* (Трубл., I, 1955, 56).

◇ **Збира́ти в кула́к** *кого* — згуртовувати кого-небудь. *— За Батьківщину! Вперед!.. З якоюсь особливою силою і значимістю прозвучала вона* [фраза] *їм тут, збираючи всіх у кулак* (Гончар, III, 1959, 118); **Збира́тися (збива́тися, склада́тися** *і т. ін.*) **в кула́к** — збиратися докупи; згуртовуватися. *Вони воліли бути вкупі всі до кінця і тислися до Сагайди, збивалися навколо нього в один закривавлений кулак* (Гончар, III, 1959, 146); *У наше життя ввійшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав складатися в один кулак* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 178).

3. *спец.* Деталь машини у формі виступу, що поштовхами приводить механізми в рух. [Кукса:] *Ну, як ти даси їм ради? Це ж не те, що там, як буває у млині, що-небудь поламається, кулак чи порлиця: цюк раз, цюк удруге — і полагодив!* (Кроп., I, 1958, 175); *Зараз в інституті створюється система програмного керування фрезерним верстатом, який виготовлятиме об'ємні кулаки* (Наука.., 12, 1962, 22).

4. *діал.* Жменя чого-небудь; жменя. *Він зупиняє коняку, кидає їй кулак сіна* (Фр., VIII, 1952, 340).

КУЛАКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., перех., діал.* Те саме, що **кулачи́ти**. *Семен доки кричав на жінку, доки кулакував дочку, а далі сів на ослін та й став чупер на голові микати* (Март., Тв., 1954, 98); *Лемко, почувшись свобідним, піймав близько стоячого Сука, повалив на землю і ну ж колінами толочити, кулакувати попід ребра* (Ков., Тв., 1958, 59).

КУЛА́Н, á, *ч.* Дикий азіатський осел. *Кулани — стадні тварини. Влітку й на початку осені табун складається з жеребця, самок та молодих тварин* (Знання.., 3, 1966, 28).

КУЛАЦЮ́ГА, и, *ч.* Збільш. до **кула́к 1**. *Здоровезний*

Кайтів кулацюга проробив повільний еліпс навколо Геббельсового носа (Кол., На фронті.., 1959, 93).

КУЛАЧА́, áти, *с.* Зменш.-пестл. до **кула́к** 1. *Одарочка з розкудланою головкою, з червоним личком, тручи кулачатами очиці, пхикала* (Мирний, I, 1954, 239).

КУЛА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., діал.* Бити кулаками (у 1 знач.). *Як прозрів* [Турн], *кулачив Рутулян* (Котл., I, 1952, 264); — *Гамселити* [панів], — *підказав Покиван.— Товкмачити,— підказали з юрби..— Трощити! Гепати! Гилити! Голомшити! Кулачити!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 368).

КУЛА́ЧИЩЕ, а, *ч. і с.* Збільш. до **кула́к** 1. — *Як телепне* [Тарасій] *по голові кулачищем* (Н.-Лев., III, 1956, 397); *Гей, як Біда тев вчула, Кулачищем замахнула* (Фр., X, 1954, 135); *Два бандити навалились на нього, наносячи удари здоровенними кулачищами* (Цюпа, Три явори, 1958, 35).

КУЛА́ЧКИ, чок, *мн., заст.* Кулачні бої. — *Ніхто в кулачки не мішайтесь, Кінця од самих дожидайтесь, — Побачим,— візьметь-то чия?* (Котл., I, 1952, 97); *Там колись, кажуть, кулачки були, та такі страшні, що як розпаляться, то й кийками б'ються і чим хто запопаде* (Мирний, I, 1954, 73).

◇ **Би́тися на кула́чки** — брати участь у кулачному бою. *Ще й чорти на кулачки не б'ються, а Мотря з бабою біжать у ліс* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 31); **На кула́чках** — у кулачному бою. *Не один парубок або чоловік, покуштувавши на кулачках Махамедового «безміна», похирів-похирів та через півроку й на той світ переступить...* (Мирний, II, 1954, 114); *Чи, буває, на кулачках, чи там підлізти під бугая й підняти його на собі,— то було дідові раз плюнуть* (Вишня, I, 1956, 400).

КУЛАЧКО́ВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **кулачо́к** 2; // Який має кулачки. *Розподільний, або кулачковий, вал служить для того, щоб відкривати клапани циліндрів у певній послідовності і в необхідний момент* (Автомоб., 1957, 44); *Кулачкові механізми; Кулачкова муфта.*

КУЛА́ЧНИЙ, а, е. У якому застосовується сила кулака (у 1 знач.). *Бачачи, що кошовому загрожує велика небезпека, група тверезих кинулась навперейми п'яним. Почався кулачний бій* (Довж., I, 1958, 232); *Якийсь прикажчик, мабуть, великий аматор кулачних розваг, вдерся й собі в гущу тих, що бились* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 118).

Кула́чне пра́во — свавілля, панування грубої сили. — *Годі, годі! — огризнувся на нього міліціонер. — Будеш тут кулачне право встановлювати. Веди його* (Мик., II, 1957, 346).

КУЛА́ЧНИК, а, *ч., заст.* Той, хто полюбляє битися кулаками (у 1 знач.). *Боєць, ..задирака, Стрілець, кулачник і рубака І дужий був з його хлопак* (Котл., I, 1952, 195).

КУЛАЧО́К, чка́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до **кула́к** 1. *Мелашка.. неначе боролася з здоровою діжею, тикаючи в тісто маленькими кулачками та тонкими руками* (Н.-Лев., II, 1956, 323); *Подоївши вівці, зайшла* [Катря] *в хату малому вечеряти дати. А він спить уже: притиснувся на голому полу, кулачок під голову* (Головко, II, 1957, 199); * У порівн. *У тому мороці, їй здається, стоїть біля неї невеличка дівчинка, личенько як кулачок, а очі як зірочки* (Мирний, III, 1954, 302).

◇ **Трима́ти в [залі́зному] кулачку́** — те саме, що **Трима́ти в кулаку́ (кулаці)** (*див.* **кула́к**). *Санінструктор штабу Леночка Перова.. тримала в залізному кулачку лазневу справу* (Ю. Янов., II, 1954, 7).

2. *спец.* Те саме, що **кула́к** 3. *Щоб запобігти вібрації й забезпечити нормальні умови роботи різця, відрізувати заготовку* [деталі] *найкраще по можливості ближче до кулачків патрона* (Різальні інстр.., 1959, 51).

КУЛА́ЧЧЯ, я, *с.* Збірн. до **кула́к** 1. *Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила* (Кв.-Осн., II, 1956, 35); *М'язи дихають крізь рукава, Стугонить у кулаччях кров* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 47).

КУЛЕБ'ЯКА, и, *ж.* Довгий великий пиріг з кислого тіста з м'ясом, рибою, кашею тощо. *Українська кухня запозичила деякі страви російської кухні, які збагатили її асортимент. До таких страв належать щі, солянка, пельмені, кулеб'яка та інші* (Укр. страви, 1957, 9).

КУЛЕМЕ́Т, а, *ч.* Автоматична скорострільна зброя малого калібру. *З хутора, з-під ожередів соломи часто й зле гавкали кулемети* (Головко, I, 1957, 64); *Якийсь холод пройшов по партеру, коли.. на сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максимом»* (Довж., I, 1958, 166).

КУЛЕМЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **кулеме́т**. *По найвидніших гребенях ворог виставив поодинокі кулеметні гнізда* (Гончар, III, 1959, 95); *Кулеметні черги краяли степове безгоміння* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 5); // Озброєний кулеметом (кулеметами). *Її прозивали Жабі. Вона пішла в кулеметний загін* (Досв., Вибр., 1959, 20).

КУЛЕМЕ́ТНИК, а, *ч.* Боєць кулеметного підрозділу; стрілець із кулемета. — *Я знаю не тільки бухгалтерію,— кажу,— я знаю ще й радіосправу, а раніше був непоганим кулеметником* (Ю. Янов., I, 1954, 21); *Вже надвечір з степової могили перебрались до села кулеметники* (Гончар, II, 1959, 325).

КУЛЕМЕ́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **кулеме́тник**. *Сотні мужніх захисників Одеси, і серед них кулеметниця Ніна Онілова..— навіки прославили свої імена* (Цюпа, Україна.., 1960, 234).

КУЛЕ́ША, і, *ж., діал.* Страва з кукурудзяного борошна. *Пора варить кулешу. В киплячий казан він сипле муку, крає її навхрест, і скоро запашна пара мішається з запахом диму* (Коцюб., II, 1955, 330); *Семен і Семениха прийшли з церкви та й обідали — мачали студену кулешу у сметану* (Стеф., I, 1949, 33); *Гуцул віддасть останнюю сорочку, Останній шмат кулеші із казана, Коли зустріне в лісі партизана* (Воронько, Казка.., 1957, 4).

КУЛЕ́ШИК, у, *ч.* Зменш.-пестл. до **кулі́ш**. *Поодаль був малий Телешик, Він плакав і лигав кулешик* (Котл., I, 1952, 212); — *А пшінце розкипіло та й добреньке. Коли б ще дав бог курятинку, а ще краще перепелятинку, то вже б справжнісінький чумацький був кулешик* (Тют., Вир, 1960, 81).

КУЛЕ́ШКА, и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **кулеша**. — *Я так люблю... кулешку...— перебив нараз протяжно, ніби потішав мовчазну* [мовчазну] *матір* (Коб., III, 1956, 530); *Повечерявши рідкою кулешкою, почали лаштуватись до сну, бо були струджені* (Мур., Бук. повість, 1959, 47).

КУЛИК, а, *ч.* 1. Зменш. до **куль**. *На покрівлі дома чорніли дірки, стриміли розкудлані кулики, підняті вітром* (Н.-Лев., III, 1956, 92); — *Полола і копати помагала* [Галина Петрівна]. *А недавно кулики на полі розставляла* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 124).

2. Маленький мішечок. *На вітряку її чекав кулик зароблених зерна, і він мав сильнішу владу над нею, аніж уся передвесняна краса* (Стельмах, I, 1962, 151).

КУЛИ́К, а́, *ч.* Невеликий болотяний птах з довгими ногами та довгим дзьобом. *Усякий кулик до свого озера привик* (Укр.. присл.., 1955, 278); *В цей буденний робочий день на Дінці було безлюдно, і на піщаних плесах тепер гуляли, пересвистуючись, маленькі сірі*

кулики (Собко, Звич. життя, 1957, 192); * У порівн. *Чого так сильно зажурився... Зовсім охляв і занудився, Мов по болотові кулик?* (Котл., I, 1952, 107); *— Що се,— кажу,— пане Якове, надувсь, мов кулик на вітер?* (Вовчок, I, 1955, 70).

Лісовúй кулúк — те саме, що **вáльдшнеп**. *Вальдшнеп,— або лісовий кулик,— благородна птиця, трохи менша як наш голуб, темно-рудуватого кольору, з довгим, як у всіх куликів, дзьобом і довгими ногами* (Вишня, II, 1956, 142).

КУЛИКА́ТИ, áю, áєш, *недок., перех. і без додатка, діал.* Пити (горілку, вино і т. ін.). *Правда, лучалось ярмаркувати,— Із ляхами кожухи на жупани міняти Та й горілочку добре куликати* (Морд., I, 1958, 132).

КУЛИКНУ́ТИ, ну́, нéш, *док., перех. і без додатка, діал.* Однокр. до **куликáти**. [Б о б:] *Ото бояться, щоб, чого доброго, без них не куликнув* (Галан, I, 1960, 399).

КУЛИТИ́СЯ, люся, лишся, *недок.* Сутулячись, щулитися (звичайно від холоду, вітру, страху і т. ін.). *Під вікном, на скрині, кулилась з холоду найстарша десятилітня дівчинка* (Коцюб., III, 1955, 434); *На вид бідного Йонки, скуленого, тремтячого і заслиненого зо страху, весь клас голосно зареготався, хоч усякий і собі тремтів та кулився* (Фр., I, 1955, 251); *Переможці, зовсім на переможців не скидаючись, кулилися в окопі, ховали голови від вітру і мовчки чекали* (Ірчан, II, 1958, 224).

КУЛИЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **кули́к**. *Замічай, куличок, куди чайка летить* (Номис, 1864, № 5702); * У порівн. *Випливуть* [хмари] *світлою тінню на луг, Як кулички, як качки легкокрилі, Що так і пурхають в травах навкруг* (Дор., Літа.., 1957, 24).

КУ́ЛІ, *невідм.*, ч. У деяких країнах Далекого Сходу, а також у ряді країн Азії, Африки та Америки — чорнороб, вантажник. *Балаган був майже порожній: кілька китайців-ремісників, вантажники-кулі в синіх робах* (Донч., VI, 1957, 411); *Покірним кулі він не хоче бути, а хоче.. собі до щастя вибороти путь* (Гонч., Вибр., 1959, 105).

КУЛІНА́Р, а, ч. Фахівець із кулінарії; кухар. *В колгоспах не було підготовлених кулінарів, які могли б готувати механізаторам високоякісні страви* (Колг. село, 13.III 1956, 3).

КУЛІНА́РІЯ, ї, *ж.* 1. Мистецтво приготування їжі; куховарство. *Видно, Хлипало непогано розбирався в кулінарії* (Збан., Єдина, 1959, 151).

2. Приготовлена їжа.— *Уклінно прошу покуштувати моєї кулінарії* (Донч., V, 1957, 474).

КУЛІНА́РКА, и, *ж.* Жін. до **кулінáр**. *Кулінарка вона була надзвичайна, тому всякі тонкі закуски, фарші, здоби, печиво для почесних гостей були на її руках* (Ів., Таємниця, 1959, 158).

КУЛІНА́РНИЙ, а, е. Стос. до кулінарії. *Він їв небагато і мало звертав уваги на кулінарні заходи господині* (Л. Укр., III, 1952, 503); *Паніматка приготувала для гостей виключно угорські страви за рецептами кулінарної книги* (Скл., Карпати, II, 1954, 344).

КУЛІ́СА, и, *ж.* 1. *звичайно мн.* Частини театральної декорації, що розміщуються з боків сцени; лаштунки. *В глибині сцени дорога, обсаджена деревами, між котрими близько правої куліси видно кам'яну фігуру* (Фр., IX, 1952, 33); *Завіса підіймається, в залу віє холодом сцени, старими фарбами й тим особливим запахом куліс, що завше є незмінний у кожному театрі* (Ю.Янов., II, 1958, 19); *Бачу — з-за куліс дві струнки, високі дівчини ведуть під руки згорблену стару жінку* (Рильський, III, 1956, 349); // *тільки мн., перен.* Частина сцени театру, розташована за декораціями. *Прийшли, Розмотуючи мокрі шарфи з шиї, Перукарі, музики, лицеді, Крикливий люд лаштунків і куліс* (Бажан, Роки, 1957, 281).

За кулі́сами — за сценою. *Богдан і Настя частують дружок і гостей. За кулісами чуть музики, потім співи* (Н.-Лев., II, 1956, 424); *Жукова притулилась до якогось стовпа за кулісами* (Донч., V, 1957, 400); **За кулі́си** — за сцену. *В перший же антракт я викликала його за куліси* (Л. Укр., III, 1952, 706); *Ми з Левицьким з захватом ринулись за куліси* (Минуле укр. театру, 1953, 105).

2. *тільки мн., с. г.* Смуги високостеблих рослин (соняшника, кукурудзи, сорго і т. ін.), висаджені у грунт, щоб запобігти його вимерзанню і засиханню. *Вперше куліси з кукурудзи на парах були застосовані на Півдні Росії ще понад 70 років тому* (Наука.., 5, 1956, 16); *У місцевостях, де часто бувають великі вітри, баштанні культури вирощують в кулісах з кукурудзи, соняшника і сорго* (Колг. енц., I, 1956, 57).

3. *техн.* Рухома деталь механізму, що перетворює обертальний рух на поступальний або навпаки. *Граблини* [навісного механізованого копнувача] *мають дерев'яні підшипники, насаджені на шийку вала, і важелі, які з'єднані з кулісами* (Зерн. комбайни, 1957, 147).

КУЛІ́СНИЙ, а, е. 1. *с. г.* Прикм. до **куліса** 2. *Ефективним засобом проти пилових бур в вузькі дев'ятиметрові полезахисні лісові смуги у поєднанні з кулісними посівами високостеблих рослин* (Наука.., 8, 1959, 31); // Призначений для куліс. *Кулісні рослини.*

2. *техн.* Який являє собою кулісу (у 3 знач.). *Кулісний механізм.*

КУЛІ́Ш, лешу́, ч. Густий суп (звичайно з пшона). *Густенька каша, Та каша, бачте, та не наша, А наш несолений куліш — Як знаєш, так його і їж* (Шевч., II, 1953, 223); *Іванчиха не відповіла,— не хотіла вже заводитись,— і почала розпалювати в печі та приставляти куліш* (Л. Укр., III, 1952, 563); *В перший вечір сів* [Олексій] *з нами всіма за стіл вечеряти, че погребував пшоняним кулешем, який зварила в печі мати* (Цюпа, Три явори, 1958, 7).

КУЛО́Н [1], а, ч. Жіноча прикраса з дорогоцінного каменю або іншого матеріалу на ланцюжку, яку носять на шиї. *Янтар з оцінкою вищий клас йде на вироблення браслетів, кулонів, намиста, різних вставок до ювелірних виробів* (Наука.., 6, 1963, 22).

КУЛО́Н [2], а, ч. Одиниця виміру кількості електрики.

КУЛУА́РИ, ів, *мн.* Приміщення (бокова зала, коридор) в громадських будівлях (парламентах, театрах і т. ін.) для відпочинку, а також для неофіційних зустрічей, обміну думками тощо. *Та дехто в парламентських кулуарах глузував, що прогресисти цього разу приєднали свої вирішальні голоси до пропозиції відсутньої у палаті комуністичної фракції* (Кулик, Записки консула, 1958, 210); *Про Пролеткульт останніми часами багато згадується, особливо в кулуарах і на підсекціях наради про освіту* (Еллан, II, 1958, 82).

◇ **Почýти в кулуáрах** — довідатися про якусь політичну або суспільну подію з розмов, що ведуться в поінформованих колах. [В і р а:] *Невже вас між збентежити кепський настрій двох чи трьох рецензентів, які почули в кулуарах, що можна вас вилаяти* (Коч., II, 1956, 228).

КУЛУА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кулуáри**.

КУ́ЛЯ [1], і, *ж.* 1. Геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра. *Радіус кулі; Поверхня кулі.*

2. Предмет, що має таку форму. *Дві блакитні бані зіллялись в одну величезну кулю, оперезану чудовим*

поясом темно-зелених дерев, білих хат, чорних тинів (Коцюб., I, 1955, 30); *Надщерблена куля місяця, випливши з-за лісів, викочується на зоряні простори неба* (Коз., Сальвія, 1959, 90); *Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів, .. кулями чудового сиру* (Донч., II, 1956, 206);* У порівн. *У діда з очей аж дві сльози викотились, як дві срібні кулі, аж брязнули, ударившись об кам'яний поміст* (Стор., I, 1957, 95).

Земна́ ку́ля — планета Земля. *Не раз.. огинав* [Дорошенко] *планету, та хоч де б він був, чи з цього, чи з протилежного боку земної кулі, він і звідти линув думками.. в це село степове* (Гончар, Тронка, 1963, 152); **Повітря́на ку́ля** *див.* **повітря́ний; Сліпа́ ку́ля** *див.* **сліпи́й.**

3. Маленький свинцевий або стальний снаряд для стрільби із ручної вогнепальної зброї і кулеметів, що являє собою передню частину бойового патрона. *Сміливого і куля не бере* (Укр.. присл.., 1955, 75); *Гукнули бідні: ближні й дальні! Не телеграми привітальні, а кулю в лоба глитаям!* (Тич., I, 1957, 63); * У порівн. *Гули хрущі та літали, як кулі* (Коцюб., I, 1955, 27).

◇ **Ку́лею ки́нутися (ви́летіти** *і т. ін.*) — дуже швидко побігти і т. ін. *Мотря вхопила хворостину й кинулась у двері кулею* (Н.-Лев., II, 1956, 355); *Юрко натяг на себе одяг і через вікно кулею вилетів у сад* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 227); **Під ку́лі йти (потрапля́ти** *і т. ін.*) — опинятися в зоні обстрілу; потрапляти під обстріл. — *Намучились ми з нею,— промовив старий.. — Просто під кулі йде, хотіла, щоб убило* (Гончар, II, 1959, 370); **Пусти́ти [собі] ку́лю в лоб (в ло́ба)** *див.* **лоб; Хоч ку́лю в лоб** — про безвихідне становище. — *Було, все було... Погуляла, а на похміля тепер хоч і кулю в лоб!* (Гончар, II, 1959, 258).

4. *заст.* Бомба. *До половини підкопала* [дівчина] *стіну. Підклала кулю розривну під неї, А потім добула вогню і запалила* (Л. Укр., I, 1951, 115).

КУ́ЛЯ [2], і, *ж., діал.* Милиця. *В руках у нього дві кулі, що ними підпирається, безпомічно волочачи хорі.. ноги* (Фр., II, 1950, 9); — *Ну, нехай подужаю* [подужчаю]! *Як відріжуть лікарі ногу, то ще б якось на кулі ходив* (Март., Тв., 1954, 224).

КУЛЯ́ВИЙ, а, е, *діал.* Кульгавий. *Довбуша не велів брати* [пан], *бо Довбуш був кулявий* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 446); *Довгі місяці в Римі панував сум. Італьянську фашистську армію били скрізь, мов кулявого собаку* (Козл., Щури.., 1956, 195).

КУЛЯ́СТИЙ, а, е. Який має вигляд кулі (*див.* **ку́ля**[1] 1); круглий (у 1 знач.). *На тлі свіжого як повесні лісу показується біла мурована брама, з-за якої визирають кулясті чорні баньки церкви з золотими зірками* (Коцюб., III, 1956, 139); *Мусій Горбань був жилавий, з кулястою лисою головою, обличчям заріс у руду бороду помелом* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 131); *За формою бактерії можуть бути кулясті, паличковидні і звивисті* (Захист рослин.., 1952, 119).

КУЛЯ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **кулястий.** *Фердінандо Магеллан (1480—1521) своєю кругосвітньою подорожжю остаточно підтвердив кулястість Землі* (Рад. наука про походж. Землі, 1955, 15).

КУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., діал.* Кульгати (у 1—2 знач.). *Вона мала звихнену ногу і ходячи куляла* (Коб., I, 1956, 48).

КУЛЬ, я́, *ч.* Обмолочений і обтрушений від уламків сніп жита або пшениці, що використовується для покрівлі. *По всій улиці коло кожного двора лежали купи соломи та стриміли кулі* (Н.-Лев., III, 1956, 81); — *Збудували ми хліва.., своїх кулів натрусили, снопків з них накрутили і ними вшили* (Кучер, Прощай.., 1957, 193); *Йому треба.. збити на кулі сорок кіп пшениці,— він помолотив би й машиною — діло невелике,— але йому до зарізу треба куліз: клуні й нові хати синам укривати* (Кос., Новели, 1962, 167); * У порівн. *Він зразу заплющив очі — і, як куль соломи, упав знову на ліжко...* (Мирний, I, 1954, 360).

Куль околоту — сніп жита або пшениці, обмолочений нерозв'язаним. *Під вікном блиснув сніп вогню, і зразу ж за цим у хату влетіло водночас чотири кулі околоту* (Епік, Тв., 1958, 296).

КУЛЬБА́БА, и, *ж.* Трав'яниста рослина родини складноцвітих, стебло якої виділяє молочний сік, а пухнасте насіння розноситься вітром. *Зелений острів заквітчався рясними жовтими квітками кульбаби, неначе хто посіяв по траві зорі* (Н.-Лев., II, 1956, 129); *Обабіч степової дороги вітер оббивав пухнасті голівки кульбаби, розкидав невагоме насіння, мов білий лебединий пух* (Руд., Вітер.., 1958, 412); *На війні найзліснішим ворог той, що личкується в одежу свого супротивника. Отак і кульбаба — все в ній схоже на кок-сагиз — і корінь, і листя, і цвіт, і насіння* (Вол., Сади.., 1950, 137); // Квітка цієї рослини. *Одцвілись кульбаби у гаю, Облітають, мов пороша біла* (Нех., Чудесний сад, 1962, 105).

КУЛЬБА́БИН, а, е. Прикм. до **кульба́ба.** *Хлопчик побачив, що тепер уже розцвіли всі кульбабині подружки і навколо немов постелився ніжний золотий килим* (Донч., VI, 1957, 497); *Улька була в ситцевому квітчастому платті, сама легенька, ніби кульбабина парасолька: тільки дмухни, вона й полетить* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 100).

КУЛЬБА́БКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **кульба́ба.** *Лучка у плавнях вже зеленіла, перші кульбабки вже розкрили свої сонячні личка у цьому південному краю* (Смолич, V, 1959, 697); *При дорозі заталася в траві кульбабка. Вона вже одцвіла. Голівка її в біленькій прозорій шапочці* (Коп., Як вони.., 1961, 8).

КУЛЬБА́КА, и, *ж., заст.* Сідло. *За тиждень вернувся* [батько] *і привіз хлопчика на кульбаці, літ дев'яти* (Стар., Облога.., 1961, 18); *Слуги виносять із сусідньої кімнати оружжя, мечі, кульбаки, ратища і подають Гостомислові* (Фр., IX, 1952, 248); *Ніби Діоген, Уміє він із долею миритьсяː Пропив кульбаку, то не жаль стремен!* (Рильський, Поеми, 1957, 13).

Ви́садити з кульба́ки — вибити з коня. *Камерта висадив* [Еней] *з кульбаки, Ансула в ад послав по раки* (Котл., I, 1952, 260).

КУЛЬБА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., заст.* Сідлати. *Заходились кульбачити й своїх* [коней] — *Мамай з товаришами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 79); *Стефан із темної стайні На волю коня виводить І синім сідлом кульбачить* (Перв., З глибини, 1956, 186).

КУЛЬБА́ЧНИЙ, а, е, *заст.* Стос. до кульбаки.

КУЛЬБА́ЧНИК, а, *ч., заст.* Сідляр.— *Без шкіри вам не прожити. Проте вона потрібна й іншим цехам.— А звісно: і кульбачникам, і лимарям, і кожум'якам* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 175).

КУЛЬГА́, й, *ч. і ж., розм.* Людина або тварина з укороченою чи хворою ногою.

КУЛЬГА́ВИЙ, а, е. З укороченою чи пошкодженою ногою; кривий (у 5 знач.). *Я допоміг Жабі та кульгавому Іванові влізти у вагон і стрибнув слідом за ними* (Досв., Вибр., 1959, 179); *Вона вкинула барліг у станок до кульгавих поросят* (Добр., Тече річка.., 1961, 40); // *у знач. ім.* **кульга́вий,** вого, *ч.*; **кульга́ва,** вої, *ж.* Те саме, що **кульга́.** *Почали сходитися вовки, а ззаду них старий вовк, його брат.. Вовк перепитав усіх,*

ніхто не знав. Тоді став питати кульгавого (Калин, Закарп. казки, 1955, 99).

КУЛЬГА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Нерівна хода, викликана хворобою ноги або її укороченням. *Вона була вродлива, та на її обличчі лежав відбиток суму і болю, спричинених потворною кульгавістю* (Дмит., Наречена, 1959, 139); *До всього призвичаюється людина. Кульгавість — а втім, часом її зовсім не помітно — та кийок ні в чому немовби не перешкоджають нині Сергієві Антоновичу* (Шовк., Людина.., 1962, 105).

КУЛЬГА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кульга́ти.**

КУЛЬГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. Шкандибати, маючи укорочену або хвору ногу. *Ходжу я без апарата добре, однак все з палкою, інакше кульгаю дуже* (Л. Укр., V, 1956, 282); *Біла візникова кобила помітно кульгала* (Коцюб., II, 1955, 375); *Ондечки засць повертається з озимини в ці кущі і все кульгає* (Коп., Як вони.., 1961, 169).

2. Ледве йти; шкандибати. *Нечорів. Тільки що сунуться по шляху дві довгі-довгі тіні, третя, коротка, кульгає далеко позаду* (Вас., II, 1959, 157).

3. *перен., розм.* Бути в незадовільному стані, мати недоліки. *Дарма, що наука на кафедрах тоді* [в старому університеті] *кульгала або дрімала. Між молодіжжю бували невеличкі, сказати б, братства, що кохались у їй щирим серцем* (Н.-Лев., I, 1956, 182); *Та з ними* [людьми] *весело, і сором перед ними, Коли у віршеві кульгають бідні рими* (Рильський, I, 1960, 253); *Завод кульгає не тому, що має якусь органічну хибу, а просто тут* [на заводі] *не знають усіх його можливостей, не дають йому стати на ноги, випростатися, вільно йти вперед* (Шовк., Інженери, 1956, 76).

◇ **Кульга́ти на обі́дві но́ги** — мати багато недоліків (про справу, роботу і т. ін.).

КУ́ЛЬКА, и, *ж.; мн.* ку́льки, ку́ль о́к. 1. Зменш. до **ку́ля**[1] 2; маленька куля. *Більша частина товариства сиділа мовчки з похиленими головами або, крутячи кульки з хліба, трохи нетерпеливо поглядала на промовця* (Фр., VI, 1951, 212); *Розплющив* [Матюха] *очі заспані — над головою кульки блискучі ліжка, від стіни килим і черевичок голубий із жовтим, гарусний,— Лізина робота* (Головко, II, 1957, 42); * У порівн. *Біжить Айше, як золота кулька, й червоні кіски женуться за нею, немов проміння* (Коцюб., II, 1955, 159).

2. Зменш. до **ку́ля**[1] 3. *Ой свистнула кулька, Не злі́лася, А газдиня кров'ю Залі́лася* (Фр., XIII, 1954, 387); *Прокіпчук зупинився серед загону і свої.. очі здержав* [затримав] *на непомітній могилці із низьким хрестиком.— Спиш, братчику, а ми по тобі сіємо жита.. Бацнула кулька в голову — і впав* (Ірчан, II, 1958, 83).

КУЛЬКО́ВИЙ, а́, е́. Прикм. до **ку́лька.**

КУЛЬМІНАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **кульмінáція** 2; // Який є кульмінацією. *Голос Владка не дійшов іще до кульмінаційного пункту своєї шкали* (Фр., VI, 1951, 276); *Зламаний олівець, певно, був тією кульмінаційною точкою, з якої одразу почало спадати його гостре нервове збудження* (Кучер, Трудна любов, 1960, 381); *Скупими мазками подає письменник кульмінаційний момент мініатюри, створюючи колоритний, суворо правдивий епізод з дитячого життя* (Рад. літ-во, 2, 1958, 31).

КУЛЬМІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *астр.* Проходження світила через небесний меридіан.

2. *перен.* Найвище напруження, піднесення у розвитку чого-небудь. *Може, інстинктивно відчуваючи історичну перспективу, поет определяє* [визначає] *момент кульмінації в розвитку національної революції* (Еллан, II, 1958, 93); *Коли мелодія досягла найвищого свого злету, кульмінації, здалося, ніби мене хтось схопив за руку і сказав: «Ходім!»* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 274).

КУЛЬМІНУВА́ТИ, у́є, *недок. і док.* 1. *астр.* Проходити через небесний меридіан (про світило). *Спостерігаючи яку-небудь зорю щовечора, ми упевнимося.., що в даній місцевості кожна зоря кульмінує завжди на тій самій кутовій висоті над горизонтом* (Астр., 1956, 23).

2. *перен.* Досягати найвищого напруження, піднесення у розвитку чого-небудь.

КУЛЬО́ВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **ку́ля**[1] 1. *Сферичне дзеркало являє собою старанно відполіровану поверхню кульового сегмента* (Курс фізики, III, 1956, 270).

2. Який має у своїй будові кулі (*див.* **ку́ля**[1] 2), діє за їх допомогою. *Сировиною для порошкової металургії, або металокераміки, є металевий порошок. Існує кілька способів його одержання. Найпростіший — це розмел крихкого металу в кульових млинах* (Наука.., 2, 1963, 14).

3. Прикм. до **ку́ля**[1] 3. *Ухопив* [заполіт] *гвинтівку в бійця, який перев'язував кульову рану на руці* (Ле, Право.., 1957, 122); *Будинки.. з попсованою штукатуркою, в деяких шибках кульові дірочки* (Бурл., М. Гонта, 1959, 215).

КУЛЬО́К, лька́, *ч., мн.* кульки́, кульків. Те саме, що **ку́лик.** *До часу мужиків ледачий пан мордує,— Колись до їх усіх смерть в гості примандрує, .. Не гляне, чи то їх кулаками хата вшита, Чи, може, дереном земляночка накрита* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 45); *Після закінчення учбового кварталу Андрій приніс кулька з цукерками і печивом* (Стельмах, На.. землі, 1949, 370); *Заруба глухо кашлянув, одразу уявивши собі, як сотні жінок бредуть ланом кукурудзи, струшують у паперові кульки пилок* (Кучер, Трудна любов, 1960, 556).

КУЛЬТ, у, *ч.* 1. Релігійне служіння божеству; релігійна обрядовість. [А в р е л і я:] *Я тільки безборонно бачу в вікна на вулицях весь ідолянський* [ідольський] *культ: веселі сатурналії, ..похід весталок* (Л. Укр., III, 1952, 281); *Воля релігійних переконань зовсім не є волею організації ворожих трудовому людові сил. Це слід запам'ятати.. прихильникам.. релігійних культів* (Еллан, II, 1958, 252); *Пережитком глибокої давнини є ведмежий культ, що процвітав у багатьох районах Русі аж до християнізації і навіть пізніше* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 495).

△ **Служи́телі ку́льту** — духівництво. — *Як бачите, товариші, до нас прийшла делегація.. від монастиря. Хоча служителям культу нема чого робити на зборах трудящих, але послухаємо, що вони нам скажуть* (Мик., II, 1957, 383).

2. *кого, чого, перен.* Поклоніння кому-, чому-небудь, шанування когось, чогось. *В першій курильні культ Бахуса й Помони.. переміг карти* (Фр., VI, 1951, 230); *Такого полум'яного культу материнства, такого апофеозу жіночого кохання і жіночої муки* [як у Т. Шевченка] *не знайти, мабуть, ні в одного з поетів світу* (Рильський, III, 1956, 245).

Культ особи́ — сліпе поклоніння комусь, безмірне звеличення, обожнювання кого-небудь. — *У вашій сім'ї, оскільки я встиг помітити, про Марію Іванівну Басову як про бога говорять. Справжній культ особи,— весело поглядаючи на господаря, сказав Зуб* (Собко, Справа.., 1959, 24); **Створи́ти культ** *кого, чого;* **Робити культ** *з чого* — робити кого-, що-небудь предметом захоплення, шанування. *Те, що я створив собі культ моєї дружиноньки і ношу його в серці, може, видається тобі нудним і нецікавим* (Коцюб., III, 1955,

149); [І в а с ь:] *Та невже ж таки той карбованець стане нам на дорозі? Невже ми, наче якісь обиватели, будемо робити з нього культ... божество?* (Мур., Радісний берег, 1961, 15).

КУЛЬТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **культу́рний**; вживається у значеннях: а) культурно-освітній, напр.: к у л ь т о б с л у г о́ в у в а н н я і т. ін.; б) пов'язаний з культурно-освітньою роботою, напр.: к у л ь т а к т и в і́ с т, к у л ь т б р и г а́ д а, к у л ь т с е́ к т о р і т. ін.; в) який задовольняє культурні потреби, напр.: к у л ь т м а г а з и́ н, к у л ь т т о́ р г і т. ін.

КУЛЬТИВА́ТОР, а, *ч.* Сільськогосподарське знаряддя для розпушування зораного грунту, знищення бур'янів і т. ін. *Заволочивши пшеницю, Галя із подругами Катериною і Марією висівали під культиватор перегній, послід, попіл, що збирали зимою по дворах* (Горд., Цвіти.., 1951, 18); *Перевіряли* [колгоспники] *..аж надто ревниво, пристрасно. Шукали дефектів у сівалках, плугах, записали, що один культиватор був не змащений, а в трьох боронах не вистачало зубків* (Минко, Вибр., 1952, 36).

КУЛЬТИВАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до культивації (у 2 знач.). *Культиваційні приміщення (парники і теплиці) дають можливість створювати штучний мікроклімат, відповідно до вимог вирощуваних рослин* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 9).

КУЛЬТИВА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Обробіток грунту культиватором. *При обробітку чистих парів треба застосовувати культивацію на різну глибину і проводити її переважно у першій половині літа при порівняно знижених температурах* (Хліборобство Укр., 8, 1964, 4).

2. Те саме, що **культивува́ння.**

КУЛЬТИВО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **культивува́ти** 2.

2. *у знач. прикм.* Штучно розведений, вирощений. *Походження первісного землеробства у східній Європі .. ще не з'ясоване. Поки що невідомі найперші види культивованих рослин* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 37).

КУЛЬТИВУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **культивува́ти** 2, 3. *Він обіцяв показати інтересні досліди над щепленням рослин і культивуванням різноманітних тварин* (Смолич, І, 1958, 77); *Культивування цією* [церковнослов'янської] *для східних слов'ян XIV—XV ст. вже цілком штучної, препарованої мови вимагало такого довголітнього навчання і такої суворої, по-своєму досконалої школи, якої вже не могло бути в країні* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 31).

КУЛЬТИВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Обробляти грунт культиватором. *Він уже в четвертому класі, а тепер от вийшов на поле землю культивувати* (Вишня, І, 1956, 344); — *Бачите,* — *показала вона рукою вдалину,— наш Іван як по струнці веде трактора. Це для того, щоб зручно було йому культивувати* (Автом., В. Кошик, 1954, 27).

2. Розводити, вирощувати (рослини, тварини). *Вона* [кукурудза] *росла й дожидала.., чей з'явиться* [іноземець] *та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на цих землях* (Март., Тв., 1954, 258); *Понад десять тисяч років існує і вірно служить людству пшениця.. І всі тисячі років людина з любов'ю дбала про свою годівницю, захищала і оберігала її од незчисленних ворогів, культивувала, підносила* (Оров., Зел. повінь, 1961, 68).

3. Розвивати що-небудь; сприяти розвиткові чогось. *Водевілі Артемовського культивували народну пісню, що за тих часів було і сміливо і важливо* (Рильський, III, 1956, 357); — *Ми єдина країна в світі, яка в державному масштабі всіляко культивує критику й самокритику* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 194).

КУЛЬТИВУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **культивува́ти.** *Поволі попрямував* [агроном] *до трактористів глянути, як культивується пар* (Рудь, Гомін.., 1959, 129); *Серпневі персики в умовах Києва успішно культивуються в кущових формах* (Тр. бот. саду, 1, 1949, 104); *Тепер він* [ренет бергамотний] *широко культивується в колгоспних і радгоспних садах* (Юним мічур.., 1955, 47); *Чистий «космічний» стиль, що особливо старанно культивувався поетами Пролеткульту, як правило, був далекий від реалізму* (Нов., Поезія.., 1956, 83).

КУ́ЛЬТІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до культу. *Після XX з'їзду* [КПРС] *література.. стала багатшою, глибшою, ближчою до народу, вона поступово звільняється від культівських нашарувань* (Літ. газ., 12.I 1962, 1).

КУЛЬТМА́СОВИЙ, а, е. Культурно-масовий. — *Ну, культмасовий сектор,— усміхаючись, кивнула вона Марійці,— доповідай* (Донч., V, 1957, 318).

КУ́ЛЬТОВИЙ, а, е. Стос. до культу (у 1 знач.). *На території лаври протягом сотень років було зведено понад 80 різних кам'яних культових і цивільних споруд* (Наука.., 7, 1957, 20).

КУЛЬТОСВІ́ТНІЙ, я, є. Культурно-освітній. *Його, Миронова, дивує: на селі праці для партійця — непочатий край. На селі кооперація, КВД, культосвітня робота. А він* [Давид] *з такими дрібницями* (Головко, II, 1957, 82).

КУЛЬТПОХІ́Д, хо́ду, *ч.* 1. Колективне відвідування культурно-освітнього закладу: театру, музею і т. ін. *Культпоходи, збори, вечори, Перші вірші, і любов безкраю, І пісні, і дружбу — пам'ятаю В комсомольські пізні вечори* (Криж., Під зорями.., 1950, 11).

2. Масовий рух, що виник з ініціативи комсомолу у 1928 р. з метою ліквідації неписьменності і малописьменності. *Над трибуною теж маяли на вітрі прапори, а через усю стіну сільради висів лозунг: «Вітаємо культпохід — стимул до суцільної колективізації»* (Панч, II, 1956, 94).

КУЛЬТПРАЦІ́ВНИК, а́, *ч.* Той, хто відає культурно-масовою роботою (в якій-небудь організації, установі тощо). *Сільські вчителі, лікарі, агрономи, культпрацівники несуть у колгосп свої знання, досвід, культуру* (Тич., III, 1957, 304).

КУЛЬТПРАЦІ́ВНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **культпрацівни́к.**

КУЛЬТПРО́П, а, *ч., розм.* Той, хто відає справами агітації та пропаганди і культурно-освітньою роботою (в організації, установі тощо). *І ось я, культпроп окружкому, чи, як тоді звалося, завполітос, зустрівся з чорноким юнаком, моїм ровесником* (Донч., VI, 1957, 610).

КУЛЬТРОБО́ТА, и, *ж.* Культурно-масова робота. *Щирий привіт їй і мов гаряче побажання успіху в культроботі на селі* (Вас., III, 1960, 333); *Зранку, нашвидку поївши, Надя поспішала в комітет комсомолу. Там у неї було багато справ: комсомольське навчання, лекції, бесіди, культробота, стінні газети, шахові змагання, розгляд заяв, різні зведення для райкому* (Ткач, Плем'я.., 1961, 187).

КУЛЬТТОВА́РИ, ів, *мн.* Товари, призначені для задоволення культурних потреб населення (канцелярське приладдя, музичні інструменти і т. ін.). *Поля влаштувала матір у магазин культтоварів продавцем* (Автом., Щастя, 1959, 149).

КУЛЬТУ́РА, и, *ж.* 1. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його

історії. *Він, купець, що раз у раз мав діло з різним народом, їздив по чужих землях,.. захопився блиском та багатством європейської культури, правда, більше зовнішньої* (Коцюб., II, 1955, 135); *Мрію я про той близький час, коли щезне різниця між селом та містом, коли всі висоти культури будуть і в селянина напохваті* (Ю. Янов., II, 1954, 127); // *з означ.* Рівень розвитку суспільства у певну епоху. *Не менш важливою ознакою ананьїнської культури є наявність досить розвиненої металургії — спочатку міді і бронзи, а згодом і заліза* (Археол., II, 1948, 3); // Те, що створюється для задоволення духовних потреб людини. *Тепер Франко.. всі сили свої віддає українській літературі й науці і ще немало може зробити для рідної культури* (Коцюб., III, 1956, 35); *Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення,— радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); *Слід мати на увазі, що національний характер, як і вся національна специфіка культури,— категорія, якій в головних рисах властива, як відомо, значна стійкість* (Про багатство л-ри, 1959, 47).

Будинок (Пала́ц) культу́ри — заклад, у якому провадиться культурно-освітня робота. *У Бориславі збудовано чудовий Палац культури нафтовиків на 700 місць, який став улюбленим місцем культурного відпочинку трудящих* (Наука.., 8, 1956, 13); **Діячі́ (майстри́, працівники́** *і т. ін.*) **культу́ри** — ті, що працюють у галузі освіти, літератури і т. ін. *Передові діячі російської культури приділяли велику увагу українському народу, засуджували жорстоку колоніальну політику царизму на Україні* (Ком. Укр., 5, 1967, 69); **Матеріа́льна культу́ра** — сукупність засобів виробництва та інших матеріальних цінностей суспільства на кожному історичному ступені його розвитку. *Певні зв'язки має історична діалектологія з археологією, яка вивчає історію народу за пам'ятками матеріальної культури* (Нариси з діалектології.., 1955, 7).

2. Освіченість, вихованість. — *Вона дуже відрізняється від своїх ровесниць. Здається мені, що вона має культуру і в серці* (Коб., III, 1956, 118); — *Культури йому бракує. Ой як бракує!* — *вирішив зять, обмацуючи руками лисніючу під оком гулю* (Шиян, Баланда, 1954, 47).

3. *чого.* Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності. *Технічний прогрес значно підвищить вимоги до культури виробництва* (Програма КПРС, 1961, 58); [О л ь г а:] *На шахті «Глибокій» майже нема нещасних випадків. Чому? Там висока соціалістична культура праці їх знищила* (Корн., II, 1955, 162); *Культура мови і слова в деяких театрах перебуває в загрозливому стані, в чому винні перш за все керівники театрів і його майстри* (З глибин душі, 1959, 50).

4. *спец.* Розведення, вирощування якої-небудь рослини або тварини; культивування. *Іван Володимирович* [Мічурін] *перший в історії плодівництва став працювати над гробиною і доміся того, що ввів цю досі дику рослину в культуру* (Юним мічур., 1955, 79); *Дика у тебе, волошко, натура, Що не глама її людська культура* (Рильський, III, 1961, 179); // Рослина, що розводиться, вирощується. *Бригади переключилися на підготовку грунту для пізніх культур* (Панч, В дорозі, 1959, 220); *Вговорила подруг Леся. Ланку їй дали-таки. Дві взяли собі культури — Кукурудзу й буряки* (Воскр., Подивись.., 1962, 52).

5. *чого, бакт.* Мікроорганізми, вирощені в лабораторних умовах у живильному середовищі. [Н і н а:] *Не чіпайте цього флакончика. В ньому культура менінгококів* (Коч., II, 1956, 284); *Для боротьби з гризунами виготовляють на бульйоні у спеціальних лабораторіях культуру бактерій, яку зберігають у герметично закритих банках* (Захист рослин.., 1952, 100).

КУЛЬТУРНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **культу́рний** 2. *На подругу, бачите, комарики напали. Дак чемненький, культурненький Сьома таку здоровенну гілляку відчахнув, що нею, отією гіллякою, не тільки комара — тигра можна вбити* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 14).

КУЛЬТУ́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до культури (у 1 знач.). *Я запропонував вести в газеті постійний одділ* [відділ] *хроніки галицького життя — політичного, громадського, культурного* (Коцюб., III, 1956, 258); *Економічне, громадське, культурне життя російського, українського та білоруського народів розвивалося в тісних взаємозв'язках* (Рильський, III, 1956, 15); *Україна зробила величезний стрибок у своєму економічному і культурному розвитку* (Наука.., 12, 1957, 1); // Стос. до поширення культури. *Мало есть таких, що проводять культурну роботу в народі безпосередньо* (Л. Укр., V, 1956, 94); *Після розв'язаного завдання найбільшого в світі політичного перевороту перед нами стали інші завдання — завдання культурні..* (Ленін, 33, 1951, 48); *Член партії повинен: ..брати активну участь у політичному житті країни, в керуванні державними справами, в господарському і культурному будівництві* (Статут КПРС, 1961, 5).

2. З високим рівнем культури; освічений, вихований. *Друге* [оповідання] *— невеличкі нариси, як однакові враження відбиваються у душах культурної людини і простого чоловіка* (Мирний, V, 1955, 406); — *Треба стояти лицем до мас, бути чуйним, культурним, діловим,— говорив він, проводжаючи обох аж до дверей* (Шиян, Баланда, 1957, 199); *Він.. ішов по садках полохати закоханих, а культурний Борька, хоч і стояв «вище цього», а все-таки супроводжував свого друга* (Гончар, IV, 1960, 79); // Відповідний до вимог культури. *Культурних розваг в комуні було тоді небагато. Приміщення під клуб ще не було відремонтоване* (Мик., II, 1957, 476); *Фабрика була досить солідна, та культурний рівень її був низький* (Довж., I, 1958, 20); — *Запевняю вас, що нічого з вашим старим не станеться.. І за себе теж не турбуйтесь: ви не в лісі, ви в культурній, цивілізованій Полтаві* (Гончар, II, 1959, 177).

3. Який має високорозвинені, досконалі засоби виробництва. — *Анархія у прифронтовій смузі продовжується. Поділля, Волинь руйнуються. Цукрові та винокурні заводи, великі маєтки, культурні господарства — знищуються селянами та солдатами* (Головко, II, 1957, 482); // Який здійснюється високорозвиненими, досконалими засобами виробництва. *Зразу ж впадала в око культурна обробка землі* (Смолич, I, 1958, 55).

4. Який розводиться, вирощується (про рослину); протилежне д и к и й. *Товсті листки, великі круглі бруньки, опушені і гранчасті кінці гонів подовження свідчать про те, що сіянці культурні* (Юним мічур.., 1955, 55); *Археологічні розкопки.. свідчать про те, що доісторичні форми кукурудзи порівняно з сучасними були значно примітивнішими, проте це були вже культурні рослини* (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 3); // Оброблюваний (про грунт, землю).

△ **Культу́рний шар,** *архл.*— шар землі, що містить органічні рештки, будівельні залишки і предмети матеріальної культури минувшини. *Всього в культурному шарі вдалося зібрати близько 50 великих і дрібних уламків глиняного посуду* (Археол., IX, 1954, 164).

КУЛЬТУ́РНИК, а, ч. 1. Прихильник культурництва. — *Треба б нам поговорити про.. національні й просвітні справи, щоб негайно ставать до праці, коли вже нас продражнили «культурниками»* (Н.-Лев., I, 1956, 621); *Молодіж українська* [у 80-х роках XIX ст.] *ділилася на «політиків» і «культурників»* (Сам., II, 1958, 391); *Показано Потурайчина* [у повісті Л. Мартовича «Забобон»] *тільки як культурника, що обстоює потребу організації читальні, кооперативу тощо* (Іст. укр. літ., I, 1954, 687).

2. *розм.* Культпрацівник у будинку відпочинку, санаторії і т. ін. *Санаторний культурник влаштував екскурсію до Железноводська — на гору Железную* (Десняк, II, 1955, 407); *Культурник беззвучно розкривав і закривав рота, ніби витягнена з води риба, щось намагався відповісти, але слова не йшли з його вуст* (Вол., Місячне срібло, 1961, 230).

КУЛЬТУ́РНИЦТВО, а, *с.* У дореволюційній Росії — напрям серед буржуазної інтелігенції, прихильники якого підміняли справжню боротьбу за інтереси народу просвітительською діяльністю. *І. Франко в своїх атеїстичних поглядах різко підносився над поверховим, буржуазно-обмеженим культурництвом з його постійним обвинуваченням трудящих у неуцтві* (Вісник АН, 4, 1949, 49).

КУЛЬТУ́РНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до культурництва. *Говорив Суворий.. Він розкривав перед аудиторією минуле культурницьких і культурних процесів, по ниточці розкладав течії* (Досв., Вибр., 1959, 385); *Уряд і польська шляхта цілком слушно вбачали навіть у невинній культурницькій роботі серед українського населення загрозу своєму безроздільному пануванню, оскільки вона підігрівала національні почуття і визвольні прагнення народу* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 133).

КУЛЬТУ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Рівень, ступінь освіченості, вихованості. — *Європа вийшла з темряви й дійшла до високої культурності через науки* (Н.-Лев., I, 1956, 624); *Минаючи вже обсяг талантів названих поетів та широку їх культурність, слід пам'ятати, що то ж був період значного зросту української літературної мови* (Рильський, III, 1956, 105).

КУЛЬТУ́РНО, *присл.* 1. В галузі, у питаннях культури (у 1 знач.). *Хоч завдання фургона — передусім культурно обслуговувати віддалені кошари, ферми та відділки, проте господареві його доводиться виконувати ще й безліч інших доручень* (Гончар, Тронка, 1963, 117); *За 30 років радянська жінка політично і культурно виросла* (Рад. Укр., 14.I 1948, 1).

2. У відповідності до вимог культури (у 1, 2 знач.); у відповідності до запитів культурної людини. *Живемо культурно, гарно — не пропадав в нас час марно* (Укр.. присл.., 1955, 379); — *Слухай, ти, зятику дорогий!.. Якщо я засидівся в тебе, так ти скажи просто. У порядних людей це робиться інакше, культурно* (Головко, II, 1957, 136).

КУЛЬТУ́РНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **культу́рний**, напр.: культу́рно-господа́рський, культу́рно-грома́дський, культу́рно-ше́фський і т. ін.

КУЛЬТУ́РНО-ВИХОВНИЙ, а́, е́. Стос. до поширення культури, виховання. *В кінці подвір'я високів двоповерховий цегляний будинок, в якому на верхньому поверсі був клуб з багатьма кімнатами, призначеними для культурно-виховної роботи* (Збан., Між.. людьми, 1955, 11).

КУЛЬТУ́РНО-ІСТОРИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до історії культури. *Давню російську літературу колись вважали майже виключно церковною. Потім, коли обсяг вивчених пам'яток розширився, їх стали розглядати з культурно-історичної точки зору* (Рад. літ-во, 3, 1957, 33).

КУЛЬТУ́РНО-МА́СОВИЙ, а, е. Пов'язаний з обслуговуванням культурних потреб мас. *Хто ще має стільки можливостей для проведення політико-виховної і культурно-масової роботи серед трудящих, як профспілки?* (Ком. Укр., 6, 1960, 7).

КУЛЬТУ́РНО-ОСВІ́ТНІЙ, я, є. Стос. до поширення культури, освіти. *Умови.. примушували так чи інакше пристосовувати працю культурно-освітню до гострих завдань політичного й економічного менту* (Еллан, II, 1958, 80).

КУЛЬТУ́РНО-ПОБУТО́ВИЙ, а, е. Стос. до культури побуту. *Якість будівельно-монтажних робіт, особливо на спорудженні житлових будинків і приміщень культурно-побутового призначення, часом ще низька* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2).

КУЛЬТУРТРЕ́ГЕР, а, *ч., книжн.* Іронічна назва імперіаліста-колонізатора, який прикриває гноблення народів загарбаних країн брехливими заявами про насадження культури. *Гімназист Гервасій,— відчуваючи себе культуртрегером,— читав Василькові і «Вершника без голови», і «Останнього з могікан»* (Смолич, Мир.., 1958, 60).

КУЛЬТУРТРЕ́ГЕРСТВО, а, *с., книжн.* Спосіб дій поведінка культуртрегера, культуртрегерів. — *Культуртрегерством і українством тепер не проживеш. Життя, даруйте, став складнішим* (Стельмах, I, 1962, 37).

КУЛЬТУРТРЕ́ГЕРСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **культуртре́гер** і **культуртре́герство**.

КУ́ЛЬТФОНД, у, ч. Грошовий фонд, призначений для культурно-освітніх потреб. *Значні відрахування у культфонд дали нам змогу побудувати і добре обладнати колгоспний клуб* (Колг. Укр., 11, 1958, 6); — *Правління зарезервує в культфонді певну суму і закуплятиме на неї кіносеанси, концерти й вистави* (Кучер, Трудна любов, 1960, 460).

КУ́ЛЬЧИК, а, *ч., діал.* Сережка. *Вони обмили її від ніг до голови запашною водою, старанно підрізали їй нігті на руках і ногах і пофарбували їх рудою хною, підмазали очі, простромили в уші розкішні перлові кульчики* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 223).

КУ́ЛЬША, і, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **стегно́**. — *Не бійсь! не ляжу спати голодна,— обізвалась Масючка і взяла, при тих словах, качину кульшу в руки* (Н.-Лев., I, 1956, 581); *Ходжу ледве-ледве, їздити можу з великою бідою, а навіть сидіти дуже тяжко, бо ся поза найгірша для такого пацієнта, що має не всі кості в кульші* (Л. Укр., V, 1956, 267); *Смикнула* [Одарка] *плечем до підборіддя, двигнула під рясною спідницею повними кульшами і відвернулась* (Панч, В дорозі. 1959, 230).

КУЛЬШОВИЙ, а́, е́, *розм., рідко.* Прикм. до **ку́льша**. *Віктор сьогодні зранку відчував біль, тупе ниття у кульшовому суглобі* (Руд., Вітер.., 1958, 254).

КУМ[1], а, *ч.; мн.* ку́ми, ку́мів. 1. Хрещений батько по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеної матері; батько дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері. *Був у нього.. приятель, цилюрик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила* (Кв.-Осн., II, 1956, 82); [Ковпик:] *Опишіть, будь ласка, мого кума. Коли хочете, я вам про нього таке розкажу...* (Корн., II, 1955, 209); *Жили в лугах та ярах віками. Кого не візьми — рідня: кум, сват, брат, племінник* (Тют., Вир, 1964, 363).

Куми́ — кум і кума разом. — *Неси ж* [дитину] *в хату, а я верхи Кицусь за кумами в Городище...* (Шевч., I, 1951, 314); **Стрі́чні куми́** — перші зустрічні, яких запрошують бути кумами. — *Ви б, Олексію Івано-*

вичу, стрічних кумів узяли,— радять йому добрі приятелі (Мирний, IV, 1955, 22); **Проси́ти (кли́кати) в ку́ми** — запрошувати бути кумом або кумою. — *Я тебе до себе в куми прошу... Чув? У куми! Бог послав мені сина. Прошу тебе охрестити* (Мирний, IV, 1955, 225); *Хто не чув її .. пісень на весіллях та артільних святах? Хто не кликав її у куми?* (Тют., Вир, 1964, 425).

2. *заст.* Приятель (у звертанні). — *Гей, куме!* — *гукав Хома до Романа Блаженка.* — *Ходіть-но до мене персиків їсти* (Гончар, III, 1959, 128).

3. *нар.-поет.* Епітет вовка в казках, байках. *Ніхто не бачив, тільки зорі, Як ласий кум і шустрая кума Через садок попхались крадькома́* (Гл., Вибр., 1951, 107).

КУМ [2], **КУМ-КУ́М,** *виг.* Звуконаслідування, що означає крик жаби. *Наловили* [жаби] *комарів, почали веселий спів: — Квок-квок! Кум-кум!* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 64).

КУМА́, и́, *ж.; мн.* кумй. 1. Хрещена мати по відношенню до батьків хрещеника і до хрещеного батька; мати дитини по відношенню до хрещеного батька і хрещеної матері. — *Я знаю її, вона кума моя* (Мирний, III, 1954, 145); *У нас тепер в гостях Марія Михайлівна, вона ж була і за куму* (Л. Укр., V, 1956, 7); — *Тамо, глаголю вам, у кожній шостій хаті у мене — кум, і через кожну хату — кума* (Баш, На землі.., 1957, 60).

2. *заст.* Приятелька (у звертанні). *Прокинься, кумо, пробудись Та кругом себе подивись* (Шевч., II, 1953, 368).

3. *нар.-поет.* Епітет лисиці в казках, байках. *Прокрадала, роззява, огляділась — Чортма куми і снідання нема...* (Гл., Вибр., 1951, 90).

КУМА́Н, а́, *ч., рідко.* Те саме, що **куманéць.**

КУМАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Керамічна фігурна посудина для спиртних напоїв, що використовується тепер здебільшого як прикраса. *Яснопільський дячок Діонісій, вихилявши, щоправда, перед тим куманець медку, присягався, що на власні вуха чув, як у ніч під Новий рік півень тричі заспівав...* (Рибак, Помидка.., 1956, 10); *На нижніх полицях стояли тісними рядками книжки, на горішніх — безліч різних череп'яних виробів: кухлики, карафки, глечики, ведмедики та куманці, ясно помальовані або розписані візерунками українського народного орнаменту* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 256).

КУМА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **кума́тися.** *Кумання, щоправда,— вигідна річ на світі, але... Не кожному воно на здоровля виходить* (Козл., Щури.., 1956, 160).

КУМА́НЧИК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **куманéць.**

КУМАРИ́Н, у, *ч.* Речовина з запахом свіжоскошеного сіна, яка зустрічається в багатьох рослинах; одержана синтетично, використовується для кондитерських виробів, у парфюмерії тощо. *Особливо неповторний аромат надає сіну маленька непримітна злакова рослина, так звана пахуча трава, приємний запах якої залежить від наявності в ній кумарину* (Наука.., 7, 1961, 50).

КУМА́СЕНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **кума́.** *Ой піду я до куми, Наговоримось сами: Гей, кумасенько моя, А чи любиш гультяя?* (Черн., Поезії, 1959, 232); — *Куди це ти, кумасенько, біжиш? Давш неначе з ляку драла,* — *Гука Ховрах* (Гл., Вибр., 1951, 8).

КУМА́СЯ, і, *ж.* 1. Пестл. до **кума́.**— *Ну, і зганьбилася, людонькове* [людоньки], *скільки ті шельми паробили мені шкоди! — бідкався господар, перериваючи безцільні падькання* [бідкання] *кумів і кумась* (Фр., VI, 1951, 146); *В його шестеро ж дітей, в його шість кумів, шість кумась* (Вишня, I, 1956, 102); *А ти, кумасю, спала, спала, Пишалася, та дівувала, Та ждала, ждала женика* (Шевч., II, 1963, 417).

2. *перен., зневажл.* Про жінку, яка розносить плітки. *Кумасі плескали язиками, аж одляски по всіх улицях пішли* (Гр., II, 1963, 395); — *Ну, а в любові щось він тямить чи теж глухуватий? — випитували бесоромні кумасі, в яких про людське око на губах ворушилася святість церкви, а з кимсь наодинці — бездоганне корчми* (Стельмах, I, 1962, 166).

КУМА́СЬ, я, *ч.* Пестл. до **кум** [1]. — *Здоров, кумасю мій Кіндрате!* (Гл., Вибр., 1951, 33).

КУМА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., розм.* 1. Бути кумами. *Шинкар та Мірошник у пеклі спіткались, Вони на цім світі колись-то кумались. Зраділи друг дружці* (Манж., Тв., 1955, 273); *Ганна з Марією подружилися ще дівчатами, майже дітьми. Їхні батьки нібито кумалися чи то були далекими родичами* (Руд., Остання шабля, 1959, 171).

2. *заст.* Приятелювати. — *Піду до попа, висповідаюсь.. та й дам зарік до смерті не пити й з відьмами не кумatись* (Н.-Лев., III, 1956, 257).

КУМА́Ч, у́, *ч.* Бавовняна тканина яскраво-червоного кольору. *Продавщиця засміялась і розгорнула перед хлопцем червоний кумач* (Донч., VI, 1957, 86); *Ще задовго до приходу поїзда вся святково прикрашена кумачем привокзальна площа і всі прилеглі вулиці були переповнені* (Баш, На землі.., 1957, 16); * Образно. *За горою небо одягло кумач* (Гонч., Вибр., 1959, 30); * У порівн. *Вона довго переломлювала себе й нарешті вийшла, червона, як кумач* (Ю. Янов., II, 1958, 70).

КУМАЧЕ́ВИЙ, а, е. Зробл. із кумачу. *Просторий зал червоного кутка з довгим столом під кумачевою скатертиною, з книжковими шафами, шаховим і патефонним столиками займав другу половину будинку* (Вол., Місячне срібло, 1961, 269); // Кольору кумачу; яскраво-червоний. *Тепер у неї тільки й думки, котрий очіпок до лиця: чи гурочковий* [огірковий], *чи кумачевий, чи квітчастий* (Барв., Опов.., 1902, 338).

КУМА́ШНЯ *див.* **кома́шня.**

КУМЕДІА́НТ *див.* **комедіа́нт.**

КУМЕДІА́НТКА *див.* **комедіа́нтка.**

КУМЕДІА́НТСЬКИЙ *див.* **комедіа́нтський.**

КУМЕ́ДІЯ *див.* **коме́дія.**

КУМЕ́ДНИЙ, а, е, *розм.* Смішний, забавний. *Дівчата аж за боки беруться та регочуть від кумедних Горпининих вигадок* (Мирний, III, 1954, 33); // Те саме, що **дивови́жний** 1. — *Мамо, я це продам між своїми товаришками,— сказала Г'інда, оглядаючи кумедні гребені, криві шпильки* (Кобр., Вибр., 1954, 73); *Все це набирало трохи кумедного відтінку, і та тривожна напруженість, що опанувала було сходом, спала* (Багмут, Опов., 1959, 23).

КУМЕ́ДНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **жартівни́к.** *Де вже там на такого кумедника ображатись. Цей Семен розсмішить хоч кого!* (Ільч., Серце жде, 1939, 256); // Те саме, що **дива́к.** *Учні лісової школи зрідка кидають вкрадливі погляди. Що, мовляв, надумав оцей кумедник? Звичайну сосну висаджує в кримською* (Рудь, Гомін.., 1959, 110).

КУМЕ́ДНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **куме́дник.**

КУМЕ́ДНІСТЬ, ності, *ж., розм.* Абстр. ім. до **куме́дний.**

КУМЕ́ДНО, *розм.* Присл. до **куме́дний.** *Всі вибухнули голосним реготом, так кумедно вертівся та перекривлювався дротар* [артист цирку] (Фр., II, 1950, 88); *Тихо пішов* [Остап] *обніжком, як чорногуз, кумедно широко ступаючи* (Головко, II, 1957, 211); *Він стояв і дивився мені в очі, кумедно посміхаючись* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 110).

КУМЕ́КАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Розбиратися в чому-небудь; розуміти, тямити. — *Треба, мій пане, кумекати щось у політиці, коли у вас голова, не гарбуз* (Козл., Ю. Крук, 1957, 462); *Купріян кумекав, що машини приносять більше користі, ніж живі руки* (Тют., Вир, 1964, 414); // Міркувати про що-небудь. — *Моя це і есть пропозиція про червоний прапор,— от нехай Максим скаже: кумекали ми з ним про це ще в потаємному гуртку* (Смолич, Мир.., 1958, 22).

Кумéкати *що, по якому* — розуміти, знати якунебудь мову. *В Чурук-Су ніхто не знає ніякої іншої мови, крім своєї, хіба Гасан, що метикує по-арабському, та Ахмет, що трохи кумекає по-китайському* (Досв., Гюлле, 1961, 21).

КУМЕ́ЦЬ, мця́, ч. Пестл. до **кум** [1]. — *Прийде кумець на обідець, а ложки не буде* (Номис, 1864, № 11899); *— Пора їхать! пора! — каже гість, як проспівали і слъоги обтерли.— Пождіть, кумцю! Ще хвилиночку, — просить паніматка* (Свидн., Люборацькі, 1955, 41).

КУМИ́К *див.* **кумúки.**

КУМИ́КИ, ів, *мн. (одн.* **кумúк**, а, ч.; **кумúчка**, и, *ж.).* Одна з тюркських народностей, що є частиною населення Дагестанської АРСР.

КУМИ́Н, á, é. Належний кумі. *Не додому вночі йдучи З куминої хати І не спати лягаючи, Згадай мене, брате* (Шевч., II, 1953, 179); *Через дорогу під куминими Уляниними воротьми — кілька колодок лежить* (Вишня, I, 1956, 18).

КУМИ́Р, а, ч. 1. Статуя, якій язичники поклоняються як божеству; ідол. [Годвінсон:] *Зробить кумир з поганки, ледащиці — се ж гірший гріх! Адже він тим порушив господню заповідь страшну, велику* (Л. Укр., III, 1952, 75); — *Відаю,— дивиться вона на образ Христа,— і знаю, що іде Христос по Русі, призріває багатого, убогого і мене, княгиню. Але повергнути кумири й хрестити всіх людей моїх не можу* (Скл., Святослав, 1959, 57); // *заст.* Статуя взагалі. [Кемблъ:] *Бачиш, портрети лиш мальовані бувають, все ж ліплене і різьблене — кумúр, а не портрет* (Л. Укр., III, 1952, 31).

2. *перен.* Той, хто служить предметом захоплення, поклоніння. [Шалімов:] *Я бачу, ти тут не нудьгуєш без мене. Швидко знайшла собі кумира. Поряд, під самим боком* (Коч., II, 1956, 30); *Невдячні глядачі на час його й забули, як те й бував подеколи з черговим кумиром юрби* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 239); *У всякого молодого актора чи актриси звичайно є свій кумир, якому він беззастережно віддається всім серцем і таємно чи явно схиляється перед ним. Таким кумиром для мене був видатний актор українського театру Василь Юрчак* (З глибин душі, 1959, 8).

Зробúти (створúти *і т. ін.)* **[собí] кумúр (кумúра)** — визнати кого-, що-небудь єдино достойним поклоніння. *Всю любов, жагу молодого серця він віддав синові, створивши живого кумира* (Дмит., Розлука, 1957, 50).

КУМИ́РНЯ, і, *ж.* Язическа молитовня з кумирами. *Царі Самі собі побудували Храми, кумирні, олтарі* (Шевч., II, 1953, 351); // Звичайно про буддійську молитовню. — *Історія цього бога,— каже професор, — починається з останньої китайської війни. До того часу Будда спокійно спостерігав життя в кумирні. Його вкрав, звичайно, матрос експедиційного загону* (Ю. Янов., II, 1958, 55); * У порівн. *Тіні коротшають. Туляться вони під виступи водограїв, заповзають під дахи, низько напущені над стінами, наче в китайських кумирнях* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 15).

КУМИ́С, у, ч. Напій із кобилячого (рідше верблюдячого і коров'ячого) молока, що перебродило. *Вона спитала: «А куди ж поїдем?» — В моє село, в Самарську губернію. Там на степах я, може, поправлюсь, питиму кумис* (Л. Укр., III, 1952, 538); *Друзі казали нам, що, мабуть, завдяки кумису дід Джаке залишається міцним і в дев'яносто років* (Мас., Життя.., 1960, 78).

КУМИСОЛІКА́РНЯ, і, *ж.* Заклад для лікування кумисом.

КУМИСОЛІКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до кумисолікування. *На базі башкирського степового конярства виникло одне з найбільших в країні кумисолікувальних курортних господарств* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 220).

КУМИСОЛІКУВА́ННЯ, я, *с.* Лікування кумисом.

КУМИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кумúки.** *Кумицька мова.*

КУМИ́ЧКА *див.* **кумúки.**

КУ́МІВ, мова, мове. Належний кумові. *Невтямки, мабуть, їй, яке то з кумового пива буде диво, а не озивається і не пита* (Вовчок, VI, 1956, 280); // Прикм. до **кум** [1]. *Перед репродуктором стоїть кумова мама (сімдесят три їй), ..держиться за стільця і підскакує* (Вишня, I, 1956, 399).

КУМІ́ВСТВО, а, *с.* 1. Стосунки між кумами.

2. *перен., зневажл.* Потурання по службі своїм друзям або родичам на шкоду справі. *Кумівство, поблажки, які часто допускають бригадири, дуже шкодять справі* (Рад. Укр., 27.I 1961, 5).

КУМІ́ВСЬКИЙ, а, е. *розм.* Стос. до кумівства (у 2 знач.). *Кумівські стосунки.*

КУ́МКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кýмкати** і звуки, утворювані цією дією. *Де колись човни плавали, там лопушина розпустила свої широкі листи, і хіба тільки уночі кумкання жаб нагадувало, що там колись була вода* (Мирний, IV, 1955, 16); *Щебетання солов'їне та тихе кумкання жаб долітає в розчинене вікно* (Головко, I, 1957, 374); *На ставу повільно і голосно закумкали жаби, і Павло Михайлович, наче колись у дитинстві, почув у їхньому кумканні: «Кум, кума»* (Кучер, Прощай.., 1957, 469).

КУ́МКАТИ, аю, аєш, *недок.* Видавати звуки «кумкум» (про жабу). *Посеред нього* [болота] *в калюжах кумкали жаби* (Фр., III, 1950, 118); *Мені згадалось, як минулої весни сюди, на пустельну заплаву, де росли очерети і кумкали жаби в сонних озерцях, прийшов земснаряд і перший порушив спокónвічну тишу гуркотом своїх машин* (Жур., Вечір.., 1958, 136); // Видавати звуки, схожі на крик жаби. *Вони негайно ж охрестили його жабником, стали кумкати й плигати по-жаб'ячому* (Ю. Янов., II, 1954, 59).

КУМ-КУ́М *див.* **кум** [2].

КУ́МОНЬКА, и, *ж.* 1. Пестл. до **кума́**. *Поставив козак Нечай Три сторожі в місті, А сам пішов до кумоньки Щуку-рибу з'їсти* (Укр.. думи.., 1955, 112); *— Чула я, кумонько, чула тес все; та що ж? — думаю* (Л. Укр., III, 1952, 469); *— Ой, зажене вона скоро, ця хімія, хвостатих кумоньок знову до лісу* (Рад. Укр., 24. III 1963, 4).

2. *перен.* Те саме, що **кумáся** 2. *Стільки завидющих очей стежило за ним, стільки безглуздих інтриг плели кумоньки довкола його особи* (Вільде, Сестри.., 1958, 508).

КУ́МОЧКА, и, *ж.* Те саме, що **ку́монька.** — *Ні, — каже* [Івга],— *кумочко, голубочко, ні, моя рідна тітусю! Вже мені не до знахурки! Ходім до волості* (Кв.-Осн., II, 1956, 261); *Усі змішались. Маланка обіймала вже ковалиху.— Кумочко, кумо...* (Коцюб., II, 1955, 76).

КУМПА́Н, а, ч., *діал.* Компаньйон. *Камінь скрізь зчорнів від крові, Та не знають цеї мови Незаговної рани Папа та його кумпани* (Фр., XIII, 1954, 392); *— На вулиці маму перестрів бандит Крючок з своїми*

кумпанами, примусили зайти до хати бандитського підсобника Герпініна (Мельн.. Коли кров.., 1960, 124).

КУМПА́НІЯ, ї, *ж., діал.* Компанія (у 1 знач.). *Обличчя Софрона побіліло від хвилювання і прихованої злості на Фесюка: знали ж, кого покликати в чесну кумпанію. Тепер не обберешся лиха з ним* (Стельмах, II, 1962, 112).

КУ́МПОЛ, а, ч., *вульг.* Те саме, що **голова́** 1. — *Так його! — під'юдив Фіалек.— По кумполу його, Василю! Його, бач, ні п'ятий рік не навчив, ні кров, що проливав з нами у Політехніці!* (Смолич, Мир.., 1958, 66); — *А розбіжаться! Він няньчитись не любить. Що не так — лапою по кумполу* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 114).

КУМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Брати участь в обряді хрещення дитини, стаючи кумом або кумою її батьків. — *Що тепер на тобі та на твоїй дочці — я вам дарую, щоб ви пам'ятали той день, коли в мене кумували* (Мирний, IV, 1955, 228); *Цимбаленко позавчора кумував у Катрі* (Л. Янов., I, 1959, 83).

КУМУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж., мед.* Нагромадження в організмі людини, тварин і рослин різних речовин (ліків, отрут і т. ін.) у результаті тривалого їх уживання.

КУ́МЦЯ, і, *ж.* Пестл. до **кума́.** *Коли ж вони, кумцю* [Мотре], *дуже люблять, Гнат із Настею!* (Коцюб., I, 1955, 51).

КУ́МЦЬО, мця, ч. Пестл. до **кум** [1].

КУНА́, и́, *ж.* 1. *рідко.* Те саме, що **куни́ця** 1, 4. — *Да поїдем, братці, у чистеє поле. У чистеє поле куну ловити* (Чуб., III, 1872, 283); *Одягаються* [пани] *у легкі дорогі шовки у літі, а як зима — беруть на себе м'якенькі оксамити, обгортаються теплими кунами та бобрами* (Вовчок, I, 1955, 380); *Гривня поділялась на дрібніші грошові одиниці і дорівнювала 20 нагатам, або 25 кунам* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 439); * У порівн. *Хильцем шморгнули* [брати], *мов куни, гущавиною* (Фр., VIII, 1952, 241).

2. *розм., рідко.* Пробій у дверях, воротах і т. ін. *По сій мові замки пудові у дверей* [дверях] *забряжчали, і засуви у кунах залізні важкі завищали* (Сл. Гр.).

3. *заст.* Залізна скоба, прибита у церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності.—*Не розглядай, чи вона Олена, чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куни, та у руках червону маківку держить* (Кв.-Осн., II, 1956, 215); *Старі люди гомоніли, що треба її.., по давньому звичаю, забити на ніч у церкву в куну, замкнувши руку залізною дужкою* (Н.-Лев., II, 1956, 82).

4. *заст.* В'язниця. *Тільки що стало на світ займатись, заскрипіли залізні ворота під баштою, і з куни вивели Кобзу, Остапа, Барила і ще двох січовиків* (Стор., I, 1957, 385); [О л е с я:] *Хто кинувся обороняти своє добро, того велено було у кайдани забити та в куну вкинути* (Кроп., II, 1958, 299).

КУНА́К, а́, ч. У кавказьких горців — людина, зв'язана з іншою зобов'язанням взаємної дружби, захисту, гостинності; друг, приятель. *Він відчував, що ті люди недоброзичливо настроєні до його кунака, але не знав, як захистити його* (Тют., Вир, 1964, 364).

КУНА́ЦТВО, а, *с.* Звичай, який зв'язує кунаків зобов'язанням взаємної дружби, захисту, гостинності; дружба, приятелювання.

КУНА́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **куна́к.**

2. *у знач. ім.* **куна́цька,** кої, *ж.* Кімната для кунаків, гостей у домі кавказького горця.

КУНГА́Н, а, ч. У тюркських народів та кавказьких горців — високий глек з носиком. *Наповнивши вузькошиї глеки-кунгани дзвінкою холодною цівкою, спритно ставили* [жінки] *глеки на плечі* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 214).

КУНГА́С, а, ч. Великий човен без палуби (гребний або парусний), поширений переважно на Далекому Сході. *Поволі кунгас наш суне Між круч від коси до коси. Веди ж ти нас, Лено-красуне, На хвилі високій неси* (Дор., Літа.., 1957, 44).

КУ́НДЕЛЬ, я, ч., *діал.* Вівчарка. *Вівчарики прехорошенько Найкращого баранчика взяли Та й патрають гуртом, а кунделі Мовчать* (Гл., Вибр., 1951, 7); *Стрічають нас веселим гавкотінням кудлаті кунделі* (Ільч., Вибр., 1948, 33).

КУНЖУ́Т, у, ч. Південна трав'яниста однорічна рослина, з насіння якої добувають олію. [Р о м а н ю к:] *Кунжут — культура пропашна* (Корн., II, 1955, 239); *Виготовляють халву з багатого на жир насіння кунжуту, соняшника або з ядер горіхів та арахісу і збитої з відваром мильного кореня карамельної маси* (Укр. страви, 1957, 333).

КУНЖУ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **кунжу́товий.** *Виєадував* [Микоша] *ще й інші прізвиська* [Михайлові]: *граф Кунжут — натяк на кунжутне виробництво в маєтку його батька* (Полт., Повість.., 1960, 220).

КУНЖУ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кунжу́т.** *Кунжутова олія.*

КУНИ́ЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **куни́ця** 1; // Зробл., пошитий із куниці. *Куницевий комір.*

2. *у знач. ім.* **куни́цеві,** вих, *мн., зоол.* Назва родини хижих ссавців, до якої належать куниця, видра, борсук та ін. *Останнім часом на звіроферма Полтавщини почали розводити невеликого напівводного хутрового звірка — норку, з родини куницевих* (Наука.., 5, 1958, 30).

КУНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Дрібна хижа тварина родини куницевих з цінним пухнастим хутром. *Раз над ранок чує тітка: щось так стогне під дверми! Що се? чоловік, чи кітка, чи куниця між курми?* (Мак., Вибр., 1954, 410); *Найстрашніший для неї* [білки] *ворог — куниця. Хижа звірина, що й по деревах лазить і в вузеньке дупло прослизне* (Коп., Як вони.., 1961, 105); // Хутро цієї тварини. *Згодом інший, місцевий купець майже силоміць упхав йому пальто, підбите куницями* (Вільде, Сестри.., 1958, 55).

2. *перен., нар.-поет.* Наречена. *Постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і попереду сього було* (Кв.-Осн., II, 1956, 71); *Вони ж, старости, так доладно говорять: — Звір наш та пішов у двір ваш, а з двору у хату та й сів у кімнату, тут мусимо його піймати. Тут сховалася наша куниця* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 27).

3. *іст.* Плата князеві, поміщикові тощо за шлюб. *Стануть розказувати, ..як ніхто ні женився, ні заміж не йшов, не заплативши куниці...* (Мирний, II, 1954, 86); — *Скрізь немає добра, бо панів багато,— сказала Катерина. — А певне, що так, приміром, наш сотник, прийдеш до нього з проханням, поклін клади, аж два червоних, та ще й курку, та ще й качку, а весільну куницю, аж п'ять злотих* (Панч, III, 1956, 169).

4. *іст.* Грошова одиниця. *Захар Беркут, прийшовши до нього, обіцяв йому десять куниць платн, щоб навчив його своєї примови* (Фр., VI, 1951, 35).

5. *рідко.* Волоть очерету. *По той бік очерет стояв чорною стіною, стиха похитуючи червонуватою куницею, злегка шелестячи пожовклим листом* (Мирний, IV, 1955, 23); *Дніпрові плавні. Позолота сонця на стиглих куницях очерету. Постріл* (Еніх, Тв., 1958, 598).

КУНИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **куни́ця** 1.

КУНИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **куни́ця** 1. *Він головно*

хотів якнайскоріше виміняти боброві та куничні шкірки на метал чи сукно (Оп., Іду.., 1958, 278).

КУНКТА́ТОР, а, ч. Млява, нерішуча людина.

КУНКТА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кунктáтор.**

КУ́ННЯ, я, *с., діал.* Збірн. до **куня́.** *В комишах гуляє осінь, Кунням тилиться шовкове* (Перв., І, 1958, 165).

КУНСТКА́МЕРА, и, *ж., іст.* Зібрання і місце зберігання різноманітних (художніх, природничо-наукових, історичних та інших) рідкісних речей. *Нінина квартира нагадувала скоріше кунсткамеру петровських часів, ніж покої молодої дівчини* (Добр., Тече річка.., 1961, 81).

КУ́НТУШ, ку́нтуша́, ч. Верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI—XVIII ст. *Взяла* [Венера] *очіпок грезетовий І кунтуш з усами люстровий, Пішла к Зевесу на ралець* (Котл., І, 1952, 69); *На другій стіні висів портрет якогось давнього Сухобруса в кунтуші, з прорізаними рукавами* (Н.-Лев., І, 1956, 349); *Юнак в кунтуші польського селянського строю підвівся з полика, щоб дати місце хворій жінці* (Досв., Вибр., 1959, 174).

КУНШТ, а, ч., *заст.* Малюнок, картинка. *Опріч образів висіли ще на стінах деякі куншти: два козаки тягаються за чуби, а внизу підписано: «Два дурні б'ються, а третій дивиться»* (Стор., І, 1957, 234).

КУНШТИК, а, ч., *заст.* Зменш.-пестл. до **куншт.** *І книжечок з куншти́ками В Ромні накупив* [княгиня].., *І азбуку по куншти́ках Заходилась вчити* (Шевч., II, 1953, 12); *Він їй куншти́ки для заполочі, для вишивання малює* (Ільч., Серце жде, 1939, 52).

КУ́НШТЮК, а, ч., *заст.* Витівка, каверза; фокус. *Траплялись і такі куншти́ки: коли я уперше зограв з великим поспіхом роль Виборного, то актор В.П.Б-ов.. захотів, як кажуть, потягатись зо мною* (Кроп., VI, 1960, 225).

КУНЯ, і, *ж., діал.* Волоть очерету. *Цупкі й високі очеретини блищали на сонці, як золоті; куня стелилась за вітром та привітно шуміла, як лан стиглої високої пшениці* (Коцюб., І, 1955, 373).

КУНЯТИ, я́ю, я́сш, *недок., розм.* Те саме, що **дрімáти.** *— Певно, що Одарка не гаптує: або спить або так куняє* (Вовчок, І, 1955, 46); *Шкода, що часом я на лекціях куняв* (Рильський, Поеми, 1957, 251); * Образно. *Місто заснуло; скелі стояли над водою, неначе тяжку думу думали; куняв ліс на горі, сумували зелені верби* (Н.-Лев., І, 1956, 53); *На кручі куняли гармати з позатиканими горлянками* (Головко, І, 1957, 78).

КУНЯЧИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **куня́чевий** 1. *— Добре, пане. Візьміть мою кунячу шубу з бобровою облямівкою та коміром* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 282).

КУ́ПА, и, *ж.* 1. Велика кількість чого-небудь складеного, зсипаного горою в одному місці; гора (у 2 знач.). *Сніжинки.. крутилися, збивалися в купу, і та купа росла, більшала і, наче стовп, піднімалася вгору* (Мирний, IV, 1955, 303); // Велика кількість яких-небудь предметів, складених один на один. *Зверху, на високій купі* [дров], *лежала біля самої стіни здоровенна вербова колода* (Гр., І, 1963, 421).

Димові ку́пи — купи бадилля з перегноєм і т. ін., які спалюють для захисту рослин від приморозків. *Ефекту в боротьбі із заморозками можна досягти, спалюючи димові купи* (Хліборос Укр., 10, 1965, 14); **Зно́сити (зсипáти** і *т. ін.*) **на (в) ку́пу** — згромаджувати що-небудь горою в одному місці. *Максим і Яків привезли перший віз і зсипали пісок на купу* (Л. Укр., III, 1952, 663); *Уляна зривала на городі гарбузи, плутаючись в довгому огудинні, зносила на купу* (Тют., Вир, 1964, 396); **Лежáти ку́пою (ку́пами)** — бути складеними один на один. *Сонце пригріває, всюди по узліссю лежать купами зимові селянські шкури — в самих сорочках ходять по полю дядьки* (Гончар, II, 1959, 221); **Ло́вчі ку́пи** — купи бур'яну для приманювання й виловлювання сільськогосподарських шкідників. *Ловчі купи розміщують ранньою весною по краях бавовникового поля на відстані не менше як 20 м одну від одної* (Техн. культ., 1956, 265).

◇ **Змішувáти (змішáти) в одну́ ку́пу** — не розбираючи, без достатнього обгрунтування змішувати різні речі. *— Ну, добалакався до краю. Коли вже справника з заробітчанами змішав в одну купу — далі йти нікуди. Досить!* (Головко, II, 1957, 196); **Лéдве трима́тися ку́пи** — майже розпадатися. *Сорочка, правда, у нього з червоного ситцю, але вона вже ледве трималася купи* (Чаб., Катюша, 1960, 22); **Такé, що й ку́пи не держáться** *дня.* **держáтися.**

2. *перен.* Те саме, що **гру́па** 1. *Перед коршмою* [корчмою] *стояла досить велика купа селян* (Фр., VII, 1951, 323); *— Ми уміємо і гуртом працювати. Недарма у нас кажуть: «Де людей купа, не болить біля пупа!»* (Головко, II, 1957, 501); *Біля них збилася жаркою купою отара* (Гончар, Тронка, 1963, 5); *— От тут стежечка, що я її вчора не доглядівся, а тут купа вишеньок* (Вовчок, VI, 1956, 230); *На південь за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі* (Н.-Лев., III, 1956, 7).

◇ **До ку́пи** — в одне місце, усіх разом.— *Видно, чорт сім пар лаптів стоптав, поки вас* [дівчат] *до купи зібрав!* (Мирний, І, 1954, 76); **Жи́ти при ку́пі** — жити разом. *Потім ще й Семен оженився. Не дав Прохор ділитися — живи при купі, бо чим його ділитись?* (Мик., II, 1957, 76); **Іти́ ку́пою** (*рідко* **при ку́пі**) — йти разом, гуртом. *Ішли вони купою, всі весело розмовляли* (Мирний, II, 1954, 183); *Всі рі́пники, що йшли при купі, розгомонілися* (Фр., V, 1951, 300); **Мала́ ку́па** — вигук у дитячій та інших розвагах, після якого влаштовується загальна сутичка і всі валяться один на одного, а також назва цієї гри. *Позскакували* [молодиці] *з санчат та й собі туди — пхаються, падають ... А чоловіки: — Мала купа! мала купа! на купу! на купу!..* (Мирний, II, 1954, 194); *Учні скористалися з вільних хвилин і почали гратися в «малої купи»* (Сміл., Санько, 1957, 30); **Трима́тися ку́пи** — триматися разом. *Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі* (Стельмах, І, 1962, 561).

3. *перен., розм.* Велика кількість чого-небудь. [П а в л о:] *Один ляпне, другий не розчолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереш* (Кроп., II, 1958, 370); *Повернулися* [Сердюки] *незабаром* [з міста] *з купою практичних новин, пожвавілі* (Гончар, І, 1959, 42).

Ку́па (ку́пою) на ку́пі — дуже велика кількість чого-небудь. *Скрізь по селах шибениці; Навішано трупу — Тільки старших, а так шляхта — Купою на купі* (Шевч., І, 1951, 119); *Не сумуйте, що купа на купі Всі поляжем за діло святе* (Граб., І, 1959, 74).

КУПА́ВА, и, *ж., діал.* Латаття. *Здавалось — цілий світ у водах, між купав, Тремтіє і майорів, одбившися яскраво* (Рильський, Поеми, 1957, 213); *Захочу я — русалкою плистиму Між білосніжних лілій і купав* (Забашта, Вибр., 1958, 5).

КУПА́ЙЛА, КУПА́ЙЛО, КУПА́ЛА, КУПА́ЛО. Міфологічний персонаж у слов'ян, пов'язаний з обрядом купання і т. ін. в ніч з 6 на 7 липня, а також обряд і час його справляння. *Коли було настане час, між зеленими святами з святом Купайла, Захар Беркут.. іде на кілька неділь у гори за зіллям і ліками* (Фр., VI, 1951, 35); *Іван*

стояв заквітчаний, як ґільце на Купайла (Коцюб., I, 1955, 60); *А от вже на ігрищах, на Купала, весною ...у ворона, у хрещика,— тут вона рада була грати з подругами* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *Під самого купала.. Ми папороть шукати Ходимо по лісах* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 303); *Не раз сміялась вона отут, на цій стежці, коли ще дівчиною бігала з подругами під вечір на Йвана Купала шукати клечання і квітів для вінків* (Гончар, II, 1959, 252).

КУПА́ЛЬНИЙ [1], а, е. Прикм. до **купа́ння**. *Я, бачте, виїхала з Євпаторії раніше, ніж думала, бо ще далеко до кінця купального сезону мене напав тиф* (Л. Укр., V, 1956, 60); // Призначений для купання. *Журба стоїть біля машини. Журба, певне, вагається, бо жінки тільки в купальних костюмах* (Еп|к, Тв., 1958, 596); *Сахно.. мусила дозволити* [лакею] *роздягти себе й напнути на плечі купальний халат* (Смолич, I, 1958, 68).

КУПА́ЛЬНИЙ [2], а, е. Те саме, що **купа́льський**. *По городах залунали Купальні пісні, І не чуть пісень весільних — Вже нема весни* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 347).

КУПА́ЛЬНИК [1], а, ч. Той, хто купається. *Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав щосили: — Діти, геть із води* (Фр., IV, 1950, 396); *Великий став аж кипів від купальників. Багато їх було і на березі, і в купальнях* (Минко, Вибр., 1952, 205).

КУПА́ЛЬНИК [2], а, ч. Костюм для купання. *Терезка помила посуд, взяла ковдру, купальник і пішла через городи на річку* (Томч., Готель.., 1960, 253).

КУПА́ЛЬНИЦЯ [1], і, *ж.* Жін. до **купа́льник** [1]. *Генген на тім боці ставу ледь майорять серед ночі купальниці. Як качки на воді* (Головко, I, 1957, 450); *Оддаль, метрів за триста, була дівоча вишка. На неї якраз вилізла купальниця* (Минко, Вибр., 1952, 206).

КУПА́ЛЬНИЦЯ [2], і, *ж.* Лучна рослина родини жовтцевих з яскравими великими квітами. *Купальниця європейська (Trollius europaeus L.) — багаторічна рослина, в насінні якої міститься понад 20% середньовисихаючої олії* (Ол. та ефір. культ., 1956, 340).

КУПА́ЛЬНЯ, і, *ж.* Споруда на воді або біля води, пристосована для переодягання і купання. *З купальні стрибав у воду Наталя, плавав, полощеться* (Вас., III, 1960, 357); *Швидко роздягнувшись, Прохор кинувся у воду. На дощані стіни купальні полетіли теплі бризки* (Шиян, Баланда, 1957, 153).

КУПА́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Стос. до свята Купайла, до обряду, що справляється в ніч на Купайла. *Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелітає, риба бистро ріку переплива́є і тільки купальський огонь можна у мет перестрибувати* (Вовчок, I, 1955, 330); *При моїх купальських піснях (й інших обрядових) маю записані мотиви, отже, хотіла б просити п. Лисенка проредагувати мені ті мотиви* (Л. Укр., V, 1956, 104); *А з берега, немов вінок купальський, Пливе водою пісня* (Рильський, II, 1960, 120).

КУ́ПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **купа́ти**.

◇ **[Як (мов** *і т. ін.***)] ку́паний у барвінку (люби́стку)** — дуже вродлива людина. *І той Чайченко! Чи він у барвінку купаний, що так дівчат чарує?* (Вовчок, I, 1955, 229); *В хату вскочила Маруся. Струнка, вродлива, мов купана в любистку, вона внесла з собою запах осіннього бадьорого вітру* (Панч, I, 1956, 430); **Ку́паний в окропі́** — дуже запальний. *Він буде приймати в канцелярію «молодих»? Навіщо? Щоб скомпрометувати́ся; щоб мати неспокій, а то — хто зна? — може, й великий клопіт? Хіба він не знає тих шибайголів, купаних в окропі!..* (Коцюб., I, 1955, 164).

КУ́ПАНКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **купа́ння**.

КУПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **купа́ти** і **купа́тися**. *Турн осушивсь після купання і ганусною* [ганусівкою] *підкрепивсь* (Котл., I, 1952, 250); *Я буду брати морські ванни раз на день; думаю, що то буде добре для ноги, бо морське купання, я завважала, завжди для неї було добре* (Л. Укр., V, 1956, 66); *Мальовничості цій картині додавали ще зграї сизих голубів, що злі́талися сюди з монастиря для купання* (Вільде, Сестри.., 1958, 517).

КУПА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* Занурювати у воду для миття, освіження тощо. *І княгиня з дитиною Не тією стала.. І купала, й колихала, Сама й годувала* (Шевч., II, 1953, 11); *Глафіра в дерев'яних ночвах купала свого ненаглядного сина* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 146); *Щусь на леваді купає в ставку коня* (Гончар, II, 1959, 265); // Занурювати що-небудь у щось рідке, сипуче і т. ін. *Річка тече, як щире золото, між зеленими берегами; кучеряві верби купають у воді віти* (Вовчок, I, 1955, 11); * Образно. *Вже сонце котилось до темного бору І в теплім промінні купало І ярі лани, і веселую гору,— Навколо все барвами грало* (Л. Укр., I, 1951, 345); *Ростуть дуби, купають в небі віти, А навкруги, немов веселі діти, Дубки та липки зводяться рясні* (Рильський, III, 1961, 209); * У порівн. *Струнке мінарети.. немов купали в блакиті неба жовтий півмісяць* (Коцюб., II, 1955, 123).

◇ **Купа́ти в барвінку (люби́стку)** — мити відваром пахучих трав дитину, щоб вона виросла вродливою і щасливою. *До схід сонця воду брала, В барвінку купала* [дитину] (Шевч., I, 1963, 226); — *Тебе, Чіпко, мабуть, у любистку купали, що так усі жінки липнуть до тебе* (Мирний, II, 1954, 255); *Ти співала мені в сині ночі люлійних пісень, ти в любистку мене у хатині похилій купала, коли вперше я крикнув і глянув із ночі на день...* (Сос., II, 1958, 306).

КУПА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* Занурюватися у воду для миття, освіження тощо. *Пере Ганна сорочки, а син купається, пірнає, брьохається, хлюпається, грає, як та риба, в чистій воді* (Н.-Лев., I, 1956, 104); *Він же купався до перших морозів — аж поки брались крижаною коркою кам'яні брили на Ланжеронівському пляжі* (Смолич, V, 1959, 14); // Занурюватися в щось рідке, сипуче і т. ін. *Тепер біля кожної хати ростуть тополі, і на майдані, де раніше дітлашня купалася в поросі, я з дівчатами розвела квітник* (Ів., Вел. очі, 1956, 83); * Образно. *В лісі було тепер зовсім тихо; внизу яром клубилася мряка, але вершки дерев уже купалися в рум'яній заграві* (Фр., III, 1950, 85); *Вже ближчими ставали і хати, і вулиці, і завулки цього села, що купалось у теплих пахущих снопів, соняшників та яблук* (Стельмах. Правда.., 1961, 126); * У порівн. *Те біле, трохи блакитне світло тихо лилось згори, а зачарована земля неначе купалась у фантастичному сяйві* (Коцюб., I, 1955, 30).

◇ **Купа́тися в зо́лоті (меду́, молоці́** *і т. ін.*) — мати всього вдосталь, бути дуже багатим. *Де ті, що.. Хіття* [бажання] *до праці не несли й по горло в золоті купались?* (Щог., Поезії, 1958, 440); *Купались їх* [багатіїв] *незлічні гараї В вині, в меду, у молоці... Ми ж після смерті ждали раю, Що обіцяли нам жерці* (Сос., I, 1957, 465); [В і з н и к:] *Дайте йому, каже, золота, срібла, скільки забажає. Нехай, каже, купається в молоці, тільки не пускайте, каже, за кордон. Он як!..* (Довж., I, 1958, 401); **Купа́тися в кро́ві** — проливати багато крові; **Купа́тися в ро́зкоші (розко́шах, ща́сті** *і т. ін.*) — жити в багатстві, щасливо і т. ін.— *Дай же, боже, щоб наші молоді живі та здорові були, в щасті кохалися, в розкоші купалися* (Мирний, I, 1949, 358); *За рахунок працюючого люду вона* [буржуазія] *буде своє благополуччя, купається в розкошах* (Цюпа, Назу-

стріч.., 1958, 54); — *Зерном засіяв,— за рік я у силі Дар принесу не такий ще в комори,— В щасті купайся, неначе у хвилі...* (Нагн., Пісня.., 1949, 20); **Купа́тися в рома́нтиці (мріях** *і т. ін.)* — цілковито віддаватися романтиці, мріям і т. ін.— *Цілий гуртожиток купався, як то кажуть, у романтиці* (Ю. Янов., II, 1954, 82); *Нелі знову хилиться і пришиває гудзики і купається в солодких мріях* (Ірчан, II, 1958, 118); **Купа́тися як сир у ма́слі** *див.* **ма́сло; Хоч купа́йся** — велика кількість чого-небудь. *Цілий тиждень музики грали, ..варена та запікана річкою лилася, а що вже простої, то хоч купайся...* (Мирний, I, 1949, 357).

КУПЕ́, *невідм., с.* Окреме відділення у залізничному пасажирському вагоні на два або чотири спальних місця. *Ми поспускали стори* [штори] *в купе і їхали мовчки* (Фр., III, 1950, 215); *Вагони просторі, купе широкі — в першому класі на дві і на чотири особи* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 78).

КУПЕ́ЙНИЙ, а, е. У якому є купе (про вагон). *В одному з купейних вагонів двоє молодих кандидатів наук грали в шахи* (Руд., Остання шабля, 1959, 569).

КУ́ПЕР, ира, *ч., розм.* Те саме, що **ку́прик**. *Нащо мені женитися, нащо мені панство; коло купрів ременяки — то все господарство* (Номис, 1864, № 830).

КУПЕРВА́С, у, *ч., заст.* Купорос. *Вибирай, дівчино, персник, А хоч стьожку чи корали.. Та хоч трішки купервасу В свято брови насурмити* (Щог., Поезії, 1958, 325).

КУПЕ́ЦТВО, а, *с.* 1. Купецький стан. *Блокада в першу чергу вдарила по інтересах купецтва і по казні* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 63).

2. Збірн. до **купе́ць** 1.— *Треба як личить стрінути дорогих гостей! Це тобі не ярмаркове купецтво та крамарство, що в одну хату по п'ять душ влазить* (Мирний, III,1954, 255); *Київське купецтво вело велику торгівлю з Російською державою* (Іст. УРСР, I, 1953, 126).

3. *заст.* Заняття купця (у 1 знач.); торгівля. *Сухобрус усе ходив до магазину, не кидаючи купецтва* (Н.-Лев., I, 1956, 374); — *Я покинув купецтво, яким займалися мої батьки, і переселився з Корсуня в Царгород* (Оп., Іду.., 1958, 214).

КУПЕ́ЦЬ, пця, *ч.* 1. Власник торговельного підприємства, особа, що займається приватною торгівлею. *Почався ярмарок. Купці порозкладували свій товар, повідчиняли лавки* (Кв.-Осн., II, 1956, 404); *Там під горою, під бором Їхали купці з набором* (Фр., XIII, 1954, 386); // У дореволюційній Росії — особа, що належала до купецького стану. *Кожний вишукував товариша по своєму пір'ю: пани віталися тільки до панів, купці — до купців* (Мирний, III, 1954, 258); *Ти несеш, столице давня, Мак червоний у руці, Зникли в далечі безславній І купці твої, й ченці* (Рильський, III, 1961,87).

2. *заст.* Покупець. *Він з жінкою своєю ходить-походжає та спродає, та гроші лічить, та балакає й жартує з купцями своїми, та погукує на наймита свого* (Вовчок, I, 1955, 309); *Не зараз угадав крамар, на який товар я купець* (Март., Тв., 1954, 206); *Продайте кобзи, флейти, ліри Як знайдуться на них купці* (Еллан, I, 1958, 280).

КУПЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **купе́ць** 1. *Був товар усякий купецький, що і для панів, і їх жінок, було дечого і для простого народу* (Кв.-Осн., II, 1956, 309); [К у к с а:] *Піди у млин, нехай Антон візьме коряк з якого там купецького лантуха* (Кроп., I, 1958, 176); *Сюди пристали і купецькі судна, з яких одно було під португальським прапором* (Видатні вітч. географи.., 1954, 61); // Власт. побуту, звичаям купців. *Купецьку фальш, що світ, мов змій, Здавила в золота окрут, Захланність і обман гидкий Забудь, забудь, забудь!* (Фр., XIII, 1954, 123).

Купе́цький стан — стан, що складається з купців. *Одважні борці.., що винуватили мене в несталості та запобіганні, походжають собі дуже безпечно по рідній землі, як добре оплачені слуги уряду або як шановні достойники купецького стану* (Л. Укр., IV, 1954, 133); **На купе́цький лад** — по-купецькому, як у купців.

КУПИ́ЛО, а, *с., фам.* Те, на що купують; гроші. — *Нехай хлопи купують* [маєток].— *Хлопи, певно, купили би. але у них купила нема* (Фр., VII, 1951, 232); — *То чого ж не купили* [гармонію]? — *Із-за дрібниці: купила в кишенях не хватило* (Гончар, Таврія, 1952, 120).

◇ **Купи́ло притупи́ло** — немає грошей. *Купив би, та купило притупило* (Номис, 1864, № 10495); [П о л і к а р п І в а н о в и ч:] *Купи.. пиріжків, тільки парочка й зосталась.* [Є ф р е м:] *Купило притупило* (Кроп., IV, 1959, 320).

КУ́ПИНА, ку́пини, *ж.* Горбик на луці чи болоті, порослий травою або мохом. *На старих очеретинах гойдались покинуті гнізда, по рудих, аж червоних, осизлих од туману купинах валялись пір'я й гадючі линовища* (Коцюб., I, 1955, 361); *Я щасливо перестрибував з купини на купину, з горбка на горбик* (Козл., Весн. шум, 1952, 104); *По болоту бродив: знайшов на купині гніздо плиски і сполохав чаплю* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 167).

КУПИ́НА, и, *ж., рідко.* Те саме, що **ку́па** 1. *Каменецький соломинкою допомагає мурашці видобутись з-під купини тирси* (Вільде, Сестри.., 1958. 283).

КУПИ́НА [1], и, *ж.* (*Polygonatum* A d a n s.). Багаторічна рослина родини лілійних із схиленими квітками та довгим кореневищем. *Скрізь, вподовж берега, заяскравіли весняні купини* (Гончар, Таврія, 1952, 90).

КУПИ́НА [2], и, *ж., заст.* Куш (у 2 знач.). *Загрузаючи по черево, сопучи і чвакаючи, вона* [корова] *потяглася до купин зеленої осоки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 305).

◇ **Неопали́ма купина́** *див.* **неопали́мий.**

КУПИНИ́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **купиня́стий.** *Машина, сіпнувшись, немов норовистий кінь, покотилась по купинистих луках* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 121).

КУПИ́НКА, и, *ж., чого, рідко.* Пестл. до **купи́на.** *На купинці трави, широко розкидавшись, спала під свиткою людина, а біля неї лежала коса, мантачка й торбина* (Стельмах, Хліб.., 1959, 488).

КУПИ́ННЯ [1], я, *с.* 1. Збірн. до **ку́пина.** *Болото це велике: широке і довге, густо вкрите зеленим купинням* (Збан., Крил. гонець, 1953, 35).

2. Місце, покрите купинами. *Коли прибули на заплаву геологи під керуванням П. і вирубали у плавнях посеред купиння якусь вербу чи кілок, правління колгоспу хотіло притягати їх до суду* (Довж., III, 1960, 458); *З розгону напливає берег.. Данило вискакує на хистке купиння, оглядається довкола, водячи брауніном* (Стельмах, II, 1962, 57).

КУПИ́ННЯ [2], я, *с.* Збірн. до **купина́** [1]. *Дуби ще червоніли могутніми кронами і були схожі на червоне купиння на синьому плесі озера* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 272).

КУПИ́ННЯ [3], я, *с., чого, рідко.* Збірн. до **купи́на.** *На розлогому полі зразу за насипом, поміж купинням прив'ялої бурякової гички, майоріло кілька веселих барвистих хустинок* (Смолич, Театр.., 1946, 72).

КУПИНОРІ́З, а, *ч., с. г.* Рід плуга для зрізування купин (*див.* **ку́пина**) і вирівнювання ґрунту. *В колгос-*

пах бракує техніки для освоєння боліт — корчувальників, кущорізів та купинорізів (Хлібороб Укр., 6, 1965, 19).

КУПИНЯСТИЙ, а, е. Вкритий купинами (*див.* **ку́пина**); нерівний, горбастий. *Вистрибнувши з човна, негайно попрямував* [косар] *до купинястої ділянки луків, де росла цупка, міцна трава* (Коп., Сон. ранок, 1951, 10); *Ми йшли очеретами, чагарниками, через заболочені, купинясті вибалки* (Збан., Крил. гонець, 1953, 22).

КУПІ́ТИ *див.* **купува́ти.**

КУ́ПИТИСЯ, иться; *мн.* ку́пляться; *недок., діал.* Купчитися.— *До мене хлопці з усіх куткiв так і купляться купцем* (Барв., Опов.., 1902, 223).

КУПІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із можливістю купувати. — *А де людей мало, там земля дешевша від грибів.. У нас орендна ціна, скажу вам, вища, ніж там* [в Америці] *купівельна* (Стельмах, I, 1962, 197).

КУПІ́ВЛЯ, і, *ж.* Те саме, що **купува́ння.** *Під свободою, в рамках нинішніх буржуазних виробничих відносин, розуміють свободу торгівлі, свободу купівлі і продажу* (Комун. маніф., 1947, 29); — *Чогось у мене од тієї купівлі аж голова заморочується* (Н.-Лев., IV, 1956, 236).

Купі́вля-про́даж — операція купівлі й продажу чого-небудь. *Взаємовідносини між двома типами спеціалізованих господарств будуються на основі купівлі-продажу, тобто одне господарство на договірних умовах купує молодняк і повністю за нього відповідає, а друге молодняк продає* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 11).

КУПІ́ДОН, а, *ч.* У римській міфології — бог кохання, у вигляді крилатого хлопчика з луком і стрілами. *В жалю, в сльозах і в гіркім смутку Богиня сіла в просту будку, На передку сів Купідон* (Котл., I, 1952, 217); // Зображення цього бога. *Коло порога висів якийсь крилатий купідон, прив'язаний червоними стрічками до дерева, а коло груби, на гравюрі неабиякої вартості Геркулес.. замірявся на страшного лева* (Н.-Лев., III, 1956, 39); // *перен., іронік.* Дуже гарний, красивий юнак; красень; // *перен.* Про закоханого хлопчика, юнака. — *Ах ти ж шмаровоз, шмаровоз! шмаркатий купідон, амур ти сопливий!.. Бач, що йому в голові! — Потім.. різко кинув: — До вечора в курник!.. Там скоро проголонеш од любощів* (Вас., I, 1959, 174).

КУПІДО́НЧИК, а, *ч. Пестл.* до **купідо́н.** *Венери серце засвербіло Од жалю, що Еней стогнав; Підтикавшись — ану за діло; І купідончик не гуляв* (Котл., I, 1952, 285).

КУ́ПІЛЬ, ку́пелі — *ж. і* ку́пелю — *ч.* 1. Тепла вода для купання. *Ще діточки сповиті спали, Ще купіль гріли матері, Намарне гріли: не купали Маленьких діточок своїх!* (Шевч., II, 1953, 314); *Малюки обсіли ночви, руками хлюпались у теплому купелі і бризкали на рожеве тільце найменшого братика* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183); * У порівн. *Сонце пекло так, що трава була тепла і люди бродили в ній, мов у купелі* (Тют., Вир, 1964, 247); // Купання. *Вона спала смачно, твердо, спокійно, мов дитина по купелі* (Фр., VII, 1951, 154); *Максимова купіль у Сріблянці зробила їхню сердечну розмову якоюсь особливою, легкою, схожою на веселу і втішну гру* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 45); // *тільки мн.* **купе́лі,** ів. Мінеральні джерела; теплі води. *Подамся сього літа вже не на теплі купелі, а на вільне море* (Л. Укр., V, 1956, 42); *Тепер я пробув місяць на купелях в Уграх* (Стеф., II, 1954, 235); // Посудина або кімната для купання; ванна. — *Чи бажаєте зараз іти до купелі? — спитала вона баронесу* (Л. Укр., III, 1952, 524); * Образно. *Часто хмарка народившися в синій купелі неба, розтає без сліду, несучися в невідому далечінь* (Ю. Янов., II, 1958, 74).

2. *церк.* Посудина з водою, в яку опускають дитину при церковному обряді хрещення. *Вік почував, що це не чужа йому дитина, а є в ньому частина чогось рідного, свого; на те він держить його на руках перед купелем, на те у хрест його вводить!..* (Мирний, IV, 1955, 226); * Образно. *Три східних слов'янських народи: російський, український і білоруський — сини однієї матері. Спільна в них колиска — стародавня Київська Русь; одна в них чиста купіль — широкий Дніпро* (Рильський, III, 1956, 15).

КУ́ПКА, и, *ж.* Зменш. до **ку́па.** — *Як віддаю йому гроші, так назирцем бачу, що чимала-таки купка в* (Кв.-Осн., II, 1956, 258); *Коли Черниш підійшов до Ясногорської, вона саме перевзувалася, сидячи на купці насмиканої соломи* (Гончар, III, 1959, 215); — *Одарко, Одарко-о! Біжи швидше-швидше! — гукала купка дівчаток до білявої дівчини* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 98); *Найкоротшою стежкою, поміж осокорами та карагачем, Мухтаров збоку підійшов до спантеличеної купки людей* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34); *Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься* (Вовчок, I, 1955, 8).

◇ **Збива́тися (позбива́тися) в ку́пку (в ку́пки)** — сходитися близько, збиратися невеличкими групами. *По всьому двору люди позбивались в купки й стиха розмовляли* (Н.-Лев., III, 1956, 9); *Всі троє збиваються в купку, дивляться одне одному у вічі* (Мик., I, 1957, 89); **Ку́пками (ку́пкою) йти (стоя́ти** *і т. ін.*) — йти або стояти невеличкими групами (групою). *Надходили люди.., випливали чорні постаті і нечутно ступали по гарячій землі. Купками й поодинці* (Коцюб., II, 1955, 401); *Під високим плотом, що відгороджував двірський сад від вулиці, стояли купкою хлопчики й радилися* (Март., Тв., 1954, 144).

КУ́ПКИ, *дит.* Присудк. сл. за знач. **купа́тися.** *Чистенько умивалися, .. У тазику купалися — Ой, купки та ще й хлюпки!* (Бичко, Вогнище, 1959, 218).

КУ́ПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. за знач. **купи́ти** 1,2. *Колись давно, ще не за нашої пам'яті, приїхав.. один польський пан-дідич в свій куплений на Волині маєток* (Н.-Лев., I, 1956, 130); *Дерев'яні меблі, куплені минулого року, протягом зими покололися* (Руд., Остання шабля, 1959, 188); // *у знач. прикм. Агентів куплених своїх Намарне ви до нас послали,— Як чорні вежі капіталу, Вони впадуть до наших ніг* (Сос., I, 1957, 463); *Закрий суворий вид плащем своїм широким І далі — від гріха та куплених утіх!* (Рильський, I, 1960, 252).

КУПЛЕ́Т, а, *ч.* 1. Строфа вірша, пісні. *Вона* [Антося] *підхоплювала останні куплети пісні, і її дужий дзвінкий альт дзвенів і розливався, як чиста струна дорогого рояля* (Н.-Лев., IV, 1956, 91); *Бранець сухим скрипучим голосом натужно проспівав йому рідною мовою якийсь фривольний куплет, щось на зразок коломийки* (Гончар, III, 1959, 108).

2. *тільки мн.* Пісенька з кількох строф на побутову або політичну тему, приспів якої звичайно повторюється. *Крилаті епіграми, сатиричні куплети, які Іван, жартуючи, називав «осами», розліталися в списках і усно по Львову* (Кол., Терен.., 1959, 325); *Марко Банін легко й дотепно складав комічні сценки, фейлетони, куплети., майстерно повднував текст з акробатичними номерами* (Ткач, Арена, 1960, 198).

КУПЛЕТИ́СТ, а, *ч.* Естрадний артист, який виконує куплети (у 2 знач.). *Вона забувала про все й тільки бачила перед собою на сцені танцюриста-червоноармійця..,*

чи веселого куплетиста (Сміл., Зустрічі, 1936, 117).

КУПЛЕТЙСТКА, и, *ж.* Жін до **куплетйст.** *Діляться, як новиною, Його друзі звісткою: Час проводить з провідною Міша куплетисткою* (Дор., Літа.., 1957, 166).

КУПЛЕ́ТНИЙ, а, е. Який має характер куплетів. *Керуючи хором, він* [П. Стельмащук] *написав багато мелодій на різні тексти, в тому числі й на слова Т. Шевченка.. Як правило, це пісні куплетної будови* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 39).

КУПЛЕ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Власт. за знач. **куплéтний.** *В сучасних думах спостерігається відхід від імпровізаційності, вільної речитації в бік квадратності форми, пісенної куплетності* (Мист., 4, 1961, 11); *Відсутність сюжетної побудови пісні веде до злоякісної аморфної куплетності і сірого текстування* (Мал., Думки.. 1959, 81).

КУПЛЕ́ТНО. Присл. до **куплéтний.** *Народна пісня будується переважно куплетно* (Мист., 6, 1955, 7).

КУ́ПЛЯ, і, *ж.* **1.** *розм., рідко.* Те саме, що **купі́вля.** *Сей Іваненко напропале закохався у ярмарках, у куплі та в продажі* (Вовчок, I, 1955, 217); *Дві сили на землі: .. Одна — це гніт і кров, це визиск і неволя, Продажа й купля це.. А друга — чесний труд у дружбі світлочолій* (Рильський, II, 1960, 322).

Ку́пля-про́даж — те саме, що **купі́вля-про́даж** (*див.* **купі́вля**). *Повинна розгорнутись рішуча боротьба з приватнокапіталістичними методами розподілу (вільною куплею-продажем) продуктів фабрично-заводського виробництва і продуктів сировини* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 82).

2. *заст.* Покупка. *Хіба поїде у місто за куплями для празника великого або вже по якому-небудь дуже гарячому ділу* (Мирний, I, 1954, 148).

КУПЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., перех., розм., рідко.* Те саме, що **купува́ти** 1. — *От, коли б таких та спродувати, чи купляти,— були б торги* (Вовчок, I, 1955, 217); — *Купець купляє для прибутку, на те він і купець! — вужчають очі Терентія* (Стельмах, I, 1962, 179).

КУ́ПНА, и́, *ж., діал.* Купівля. *Не раз на торзі по купні, коли контрагенти питаються один одного, відки вони, то ще жаден воронцицький не приповівся, що він з Воронич* (Март., Тв., 1954, 266); — *Сама рада, і дякувати богу, що діждалася тих грошенят; а щодо купни коня, то кінська мати ще не згинула* (Коб., III, 1956, 537).

КУ́ПНИЙ, а́, е́, *діал.* Купівельний. *Ціна купна була дивно низька, ледве сто корон за морг* (Март., Тв., 1954, 334); // Куплений. *Купне — щупне* (Номис, 1864, № 10482).

КУ́ПНО, *присл., заст.* Разом. *Івась познаносе невеличких черепочків з битої полив'яної посуди, Грицько наструже кописточок, купно нарвуть калачиків, почистять, порозкладають на черепочках і ото ними Галя годує своїх гостей Гриця та Івася* (Мирний, IV, 1955, 71); *Побачив* [Заруба] *заводських. Вони сиділи не купно, а вроздріб по всій залі, серед колгоспників, наче давно були свої, ковалівські* (Кучер, Трудна любов, 1960, 456).

КУПО́ВАНИЙ, а, е. Те саме, що **ку́плений.** *Одні* [румуни], *в чорних сукняних безрукавках, виглядали ще сяк-так, а інші, у купованих піджаках, були обдовтані, як старці* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 373); *Новина в нашій віллі та, що купили недавно корову і масмо свос молоко.., бо тут куповане молоко таки поганеньке* (Л. Укр., V, 1956, 393); — *Може ж, ти хоч слово промовиш, — починає гніватись Гервасій,— чи воно в тебе куповане?* (Стельмах, I, 1962, 345); *Пам'ятайте, бандерята й цуперята, знайте, куповані: будемо й далі пильнувати! І нашу рідну землю, і наше небо стерегтимемо, аби шуліки не заліталн* (Жур., Опов., 1956, 203).

Не купо́ваний — не цінний для того, хто говорить, за який не плачено грошей. *Після пильних підрахунків, помирилися всі на тому, щоб іти пішки:— Підошви свої, не куповані!* (Гончар, Таврія, 1952, 14).

КУ́ПОЛ, а, *ч.* **1.** Опуклий дах, що має форму півкулі; баня. *За якийсь час перед подорожніми заблищав купол монастирської церкви* (Мик., II, 1957, 269); *Коли під куполом цирку акробат виконує якийсь карколомний номер, оркестр раптово замовкає* (Рад. Укр., 2.X 1962, 3); * Образно. *В Радянському Союзі індивідуальна творчість письменників, по-перше, об'єднана під одним куполом Спілки,— куполом, який колонами своїми стоїть на грунті творчості народної* (Тич., III, 1957, 98); * У порівн. *Самітно стояла грубезна липа на горбі, наче величезний купол над лісовим храмом* (Оп., Іду.., 1958, 25).

2. *перен.* Куляста поверхня або предмет такої форми. *Кущі в одному місці зовсім сплелися верховіттям, утворивши просторий купол* (Смолич, II, 1958, 47); *Поблизу Ромен, коло соляного купола гори Золотухи, радянські геологи відкрили нафту* (Цюпа, Україна.., 1960, 174); *То просто була система парашута така: купол не суцільний, а смужками-стрічками* (Гончар, Тронка, 1963, 23); *По голубому куполу неба ширяють якісь вузькі, чорні птахи* (Вільде, Наші батьки... 1946, 3).

КУПОЛОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має вигляд купола, подібний до нього. *На вершині куполоподібного пагорба, на віддалі до двох годин ходу, виднівся силует вершника* (Галан, Гори.., 1956, 68); *Ничипір з матросом Васьком напинали якусь дощату халабуду, а поруч стояло щось куполоподібне, закутане брезентом* (Добр., Тече річка.., 1961, 256).

КУ́ПОЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ку́пол.**

КУПО́Н, а, *ч.* **1.** Відрізна частина цінних паперів, при поданні якої у встановлений строк мають сплачуватися проценти. — *Книжечки щадничі, імперіали, дукати, купони.. Усе життя моє було ними заповнене!* (Фр., VII, 1951, 65).

◇ **Стри́гти купо́ни** *див.* **стри́гти.**

2. *заст.* Квиток на місце в театральній ложі.

3. Відріз тканини на плаття, блузку і т. ін. з наміченими лініями для розкрою. *Мимоволі згадуються ті розкроєні купони на плаття, сарафани, халати, дитячі костюмчики, що були колись у продажу* (Веч. Київ, 11.IV 1966, 2).

КУПО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **купо́н** 1; // Який одержують з купонів.

КУ́ПОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **ку́пка.** *Нещасная та баталія Під Солобківцями, Лежать ляхи з козаками Та все купоньками!* (Укр.. думи.., 1955, 133); *Подивитись на берег — так увижається, що купонька невеличка тих гір Кримських* (Вишня, I. 1956, 167).

КУ́ПОНЬКИ, *дит.* Пестл. до **ку́пки.** *Бовтаються* [Явдоха] *зв'язаними руками та ногами.. і приговорюс: «..купочки-купоньки!»* (Кв.-Осн., II, 1956, 183).

КУПОРО́С, у, *ч.* Сірчанокисла сіль деяких важких металів. *Залізний купорос; Мідний купорос;* * У порівн. *Праворуч поля, ліворуч, на схилі, .. старі виноградники синіють мідним купоросом* (Томч., Готель.., 1960, 34); *Під припухлими віями блищали сині, як мідний купорос, очі* (Тют., Вир, 1960, 12).

КУПОРО́СНИЙ, а, е. Прикм. до **купоро́с.** — *Попечене сприснемо купороснюю ацидою* [кислотою] (Стор., I, 1957, 388); *Через маслянистий вигляд сірчану кисло-*

ту називають іноді купоросним маслом (Заг. хімія, 1955, 325).

КУПОРО́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **купорос**.

КУ́ПОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ку́пка**. *Не дав йому господь діточок купочки, уродилась дівчинка одна-одним, як сонечко в небі* (Вовчок, I, 1955, 21); *Чи вже ніхто із вас не здужа помогти Тій купочці старих борців, що до мети Помимо перешкід змагається невпинно?* (Граб., I, 1959, 155).

КУ́ПОЧКИ, *дит.* Пестл. до **ку́пки**. *Бовтається* [Явдоха] *руками та ногами, вихиля черевом і поперек і приговорює: «..купочки-купоньки!»* (Кв.-Осн., II, 1956, 183).

КУ́ПРИК, а, *ч., анат.* Нижня кінцева частина хребта у людини, деяких ссавців і птахів. *Юра з Ванею припустили ще дужче. Вони майже не торкалися землі, і п'яти цокали їм нижче куприка* (Смолич, II, 1958, 89); // Страва з цієї частини хребта тварин, птахів. [Х и м к а:] *Куприк? Що ж тут їсти? Сама кістка!* [І в а н:] *Лакомий кусочок!* (Мирний, V, 1955, 228).

КУ́ПРИКОВИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **ку́прик**.

△ **Ку́прикова за́лоза** — парна шкірна залоза птахів, розташована над останнім хвостовим хребцем.

КУПРИ́Т, у, *ч.* Окис міді; червона мідна руда. *Куприти дуже нестійкі і при розведенні лужних розчинів водою цілком розкладаються, знову виділяючи гідрат окису міді в осад* (Заг. хімія, 1955, 524).

КУПУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жінка, яка купує що-небудь. *Купувальниця дякує і бере з собою дбайливо загорнуту покупку* (Вітч., 10, 1963, 101).

КУПУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **купува́ти** 1. *Цілий рік турботи та клопоти, купування та перепродування, сварка та згоди* (Мирний, III, 1954, 80); *В Ніцці наші дами так зайнялись.. купуванням всякої «дешевизни», що навіть не мали часу подивитись на могилу Герцена* (Л. Укр., V, 1956, 384).

КУПУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.*, **КУПИ́ТИ**, куплю́, ку́пиш; *мн.* ку́плять; *док., перех.* 1. Придбавати за гроші. *Ще в школі, Таки в учителя-дяка Гарненько вкраду п'ятака —.. та й куплю Паперу аркуш* (Шевч., II, 1953, 45); *Ранком, як він ішов у Бориню купувати коня, то мороз пощипував за обличчя і вітер гнав поземку* (Чорн., Потік.., 1956, 12).

◇ **Ви́трішки купува́ти** *див.* **ви́трішки; Кота́ в мішку́ купува́ти** *див.* **кіт**.

2. *перен., розм.* Привертати на свій бік підкупом, хабарем; підкуповувати. *Скарбів тих нема, щоб купить нас могли, А смертю лякати нас годі!* (Стар., Поет. тв., 1958, 225); *Воєвода ж не мріяв, лиш грошима повіяв —І зумів твоє серце купити* (Голов., Поезії, 1955, 34); // Викликати прихильність якими-небудь діями тощо. [Є в г е н і я:] *Я була більше бійцем, ніж жінкою... Ось чому я так боялася, щоб він не пішов до Любовицької... Вона могла б купити його ласкою...* (Коч., II, 1956, 408).

3. *перен., фам.* Обдурювати. — *Хочеться випити, а тут нема доброго товариша. Ось і гроші.. Ходімо. — Купуєш?.. — Та як же інакше? — запевняю його. Але в ту ж мить відкривається мені глибший зміст його запитання, цебто: дуриш?* (Мик., II, 1957, 69); *Кузьма Осадчий заперечливо крутить головою, розпливається над мискою в усмішці: — Ви мене, дядьку бригадире, на цьому не купите* (Гончар, Тронка, 1963, 271).

◇ **За що купи́в, за те й прода́в**, *фам.* — розповідаю те, що почув. *І лише слухаючи Дригожилу, що, повернувшись до барака, розповідав, як рознесло перегатки й затопило на дні якогось вченого, Канушевич не стерпів.— Брехня усе це,— відрубав різко.— За що купив, за те й продав,— зауважив Дригожила* (Коцюба, Нові береги, 1959, 162); **Такий, що ку́пить і прода́сть** — про підлу, підступну людину. — *Ти думаєш, Чіпко, що справді у всіх такі думки? Їй-богу, ні! Лушня такий чоловік, що купить і продасть* (Мирний, II, 1954, 253).

КУПУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **купува́ти** 1. *Коли б удалося експортувати Ваші видання до нас, вони купувалися би охоче і книжки може б розходились швидше, ніж у Вас* (Коцюб., III, 1956, 206); — *Я не буду гудити чужу землю. Може, на ній і готові паляниці ростуть, може, там щастя купується за копійки, може, там і долар легше заробляється* (Стельмах, I, 1962, 200).

КУПЦІ́ВНА, и, *ж.* Дочка купця (у 1 знач.). *Молоді професорівни й купцівни не схотіли навіть пити чаю та все ждали, щоб музики швидше заграли до танців* (Н.-Лев., I, 1956, 378); * У порівн. *У білому з голубими квіточками платті вона виглядала купцівною* (Мирний, IV, 1955, 138).

КУ́ПЧА, чої, *ж., дорев.* Те саме, що **Ку́пча гра́мота** *(див.* **ку́пчий**). [Г е р а с и м:] *Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив* [зробив] *купчу, і земельки прибавилось* (К.-Карий, I, 1960, 373); *Вона від нього має скарб: ..Штук три з коронами серветки й фальшиву купчу на маєтки* (Еллан, I, 1958, 207); * Образно. *Рвонув чорт сорочку Плачинді, поднявся.. і вже купчу виймає на продаж душі* (Стельмах, I, 1962, 57).

КУПЧА́К *див.* **купчак**.

КУПЧАКИ́, ів, *мн. (одн.* **купча́к**, а́, *ч.) (Tagetes erectus* L.), *діал.* Повняки. *Настя повішала на стінах два ряди гарних образів від жердки аж до мисника, ще й позаквітчувала їх купчаками та кучерявою м'ятою* (Коцюб., I, 1955, 53); *І ось непомітна зайшла ніч, купчаки гостро запахли на грядці* (Ю. Янов., Мир, 1956, 68).

КУПЧА́СТИЙ, а, е. Густий, щільно розташований. *Тихо шепотілося під подувом легковійного вітерця широке поле, вкрите гострим запахом кислатого, купчастого базиліка* (Кач., Вибр., 1953, 262).

Купча́сті хма́ри — хмари у вигляді густих скупчень. *Купчасті хмари.. Окремі густі хмари з різко обмеженими контурами, характерної кулястої форми, з горизонтальною основою, що закругленими виступами переходить до вершини, яка має вигляд купола, оточеного наростами* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 111).

КУПЧА́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **купча́стий**.

КУ́ПЧИЙ, а, е: **Ку́пча гра́мота**, *дорев.* — нотаріальний акт про купівлю і продаж нерухомого майна, про право володіти ним.

КУ́ПЧИК, а, *ч., зневажл.* Зменш. до **купе́ць** 1. *Були там купчики проворні, Що їздили по ярмарках* [ярмарках] *І на аршинець на підборний Поганий продавали крам* (Котл., I, 1952, 137); *Панок каже: «Я звусь Лукич. Я не купчик, підрядчик»* (Фр., X, 1954, 129); *В партері старого, дореволюційного провінціального театру сиділи чопорні чиновники, хвацькі купчики та напиндючені «аристократи»* (Смолич, Театр.., 1940, 192).

КУПЧИ́НА, и, *ч.* 1. Збільш. до **купе́ць** 1. *Випьем, брат! — підскочивши до пристава, загукав високенного росту бородатий купчина* (Мирний, III, 1954, 264).

2. *заст.* Те саме, що **купе́ць** 1. — *А чому поруч із паном віттом сидить католик пан Себастьян Браччі?! А далі Готліб Шульц лютеранської віри з Арабаджі-заде, татарським купчиною?* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 84).

КУ́ПЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* Збирати докупи; скупчувати. *Навесні степові вітри купчили молочно-сизі хмари* (Рибак, Час.., 1960, 82).

КУ́ПЧИТИСЯ, ится, *недок.* 1. Розташовуватися густо, щільно. *Тільки.. будяки, колючки стримлять на просторі, та глуха кропива купчиться..* (Вовчок, I, 1955, 169); *Над самою водою лиману понад шляхом купчилися рівні сірі будівлі* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 349).

2. Збиратися купками; товпитися, юрмитися (про людей). *Тут.. більш усього купчиться молодиць коло сковород, мисок та глечиків* (Вовчок, VI, 1956, 230); *Молодь галасливим натовпом вийшла на перон. Коло неї ..купчились цікаві пасажири* (Кол., Терен.., 1959, 91); // Збиратися докупи в якесь одне місце (про неживі предмети). *Купчаться хмари, звисають низько над землею* (Довж., I, 1958, 37); *Машини купчилися на плацу перед школою* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 62); * Образно. *Образи купчилися в його мислях, як мультиплікат кінокартини* (Досв., Вибр., 1959, 353).

КУПЧИ́ХА, и, *ж.* 1. Жін. до **купе́ць**. *Підора, не дивлячись на її тридцять літ, підхопила собі двадцятилітнього молодця з міських міщан, одкупилася, крамницю завела і незабаром купчихою стала* (Мирний, IV, 1955, 31); *Тут чекала її ще немила несподіванка, бо хоч знала, що кошичок коштує десять крейцерів, то купчиха зацінила п'ятнадцять* (Кобр., Вибр., 1954, 72).

2. Жінка з купецького стану, дружина купця. *Удова-купчиха прийняла її наостанку за хліб та одежу* (Мирний, III, 1954, 20); *До вікон влипши, наставляють вуха купці й купчихи, панни й паничі* (Бажан, Вибр., 1940, 82).

КУПЮ́РА [1], и, *ж.* Скорочення в тексті літературного або музичного твору. *Якщо моя драма не вийде з цензури або вийде з великими купюрами, то я Вам надішлю її до «Зорі»* (Сам., II, 1958, 462); *Не всі образи «Лісової пісні» увійшли до кінотвору.. Очевидно, наближення символічного твору-казки до реального звучання вимагало таких купюр* (Мист., 2, 1961, 30).

КУПЮ́РА [2], и, *ж.* Окрема одиниця цінного паперу (облігації, грошового знаку) визначеної номінальної вартості.

КУП'Я́, я́, *с.* Збірн. до **ку́пина** [1]. *Сидухи та перепічайки з бубликами, з варивом, сидять на горбиках, мов ті жаби на маленьких болотяних острівцях та куп'ї* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *Довгоноса чапля вартувала між куп'ям* (Ле, Вибр., 1939, 178).

КУП'ЯНИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **купиня́стий**. *Утикана пеньками, поростими зеленкуватим мохом, ця долина здавалася куп'янистим дном висхлого озера* (Мур., Бук. повість, 1959, 288).

КУРА́, и́, *ж., діал.* 1. Курява. *Іде чумак заморений, Курою покритий* (Щог., Поезії, 1958, 434); *Скочила я на віз; Михайло погнав коня так, що тільки кура́ по дорозі курить* (Гр., Без хліба, 1958, 142); * У порівн. *В битві розвіється гидь білопанська, Наче кура степова* (Мас., Сорок.., 1957, 445).

2. Завірюха (у 1 знач.). *Вітер.. підіймає Олю вгору І несе на білу гору, Де живе його сестра, Снігокрутниця кура́* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 76).

КУРАГА́, и́, *ж.* Сушені абрикоси без кісточок. *Курага — це абрикоси, розрізані або розірвані вздовж.. і висушені без кісточок* (Укр. страви, 1957, 320).

КУРА́ЄВИЙ, а, е. Прикм. до **кура́й** [1]. *Стерня під ногами чи трава тонконіг, виноградник чи полиневі та курасві зарості, а ти крок за кроком.. відміряєш цю землю* (Гончар, Тронка, 1963, 262).

КУРАЇ́НА, и, *ж.* Одна стеблина кураю (*див.* **кура́й** [1]). *Он серед сивого відкритого простору темнів якась стеблина, мабуть, водорость занесена під час припливу з Азова, або кураїна, закочена вітром зі степу* (Гончар, II, 1959, 59).

КУРАЇ́СТ, а, *ч., муз.* Музикант, що грає на кураї (*див.* **кура́й** [2]). *Ще за юнацтва свого поет уперше почув гру кураїста* (Тич., III, 1957, 220).

КУРА́Й [1], ю, *ч.* (*Salsola* L.). Трав'яниста степова рослина групи перекотиполе. *Курай росте в посівах різних культур* (Бур'яни.., 1957, 35); *Вітрові вслід котився не знати куди беручкий курай* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 91).

КУРА́Й [2], я, *ч.* Старовинний народний башкирський музичний інструмент; рід сопілки. *Ти кобзу любиш ніжнодзвонную, а я — співаючий курай* (Тич., II, 1947, 233).

КУРА́НТИ, ів, *мн.* Старовинний баштовий або стінний годинник, бій якого супроводжується музикою, а також музичний механізм такого годинника. *Приміщення було просторе, світле і добре обставлене:.. коштовні меблі палісандрового дерева під темним штофом,.. бронзові куранти* (Смолич, V, 1959, 778); *Прозорі, ясні звуки кремлівських курантів.. заповнюють великий зал, і зразу ж бахкають зелені важкі пляшки, і плинне золото піниться в келихах* (Собко, Матв. затока, 1962, 282).

КУРА́НТОВИЙ, а, е. Прикм. до **кура́нти**. *Спокійних веж незмірена величність, Курантового дзвону течія І Мавзолею невмируща вічність Одкрилися мені* (Бичко, Сійся.., 1959, 333).

КУРА́РЕ, *невідм., с.* Міцна рослинна отрута, у якій міститься стрихнін; застосовується в експериментальній фізіології та медицині. *Кураре одержують з кори різних видів південно-американських рослин; він містить ряд діючих начал типу алкалоїдів, що мають цікаву властивість — позбавляти тварин руху* (Наука.., 2, 1955, 13).

КУРА́ТОР, а, *ч.* 1. Особа, якій доручено наглядати за якою-небудь роботою. *Величезна туша куратора Праскіна ледве вміщалась у кріслі. З-під низького лоба дивилися невеликі осоловілі очі* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 426); // *заст.* Опікун. *Най йому куратора нададуть, бо він марнотратник. Або най перепише грунт на тебе, бо його ще не один ошукає* (Март., Тв., 1954, 125).

2. Студент-медик, який стежить за перебігом хвороби у хворого, що перебував на стаціонарному лікуванні.

КУРАТО́РІЯ, ї, *ж., заст.* Кураторство. *Адвокат, якому уряд доручив куторію спадщини, .. довідався про існування братів* (Фр., VI, 1951, 203).

КУРАТО́РСТВО, а, *с.* Заняття куратора. *Як сурогат дрібних органів самодіяльності населення земська медицина висунула санітарні кураторства* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 78).

КУРАТО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кура́тор**.

КУРБЕ́Т, у, *ч.* Стрибок верхового коня з підібганими передніми ногами; // Вид акробатичного стрибка. *Спершу робили найпростіше — стойки, курбети, сальто. Але навіть під час виконання цих нескладних акробатичних вправ Марко Баніт ретельно стежив за кожним рухом юнака* (Ткач, Арена, 1960, 141).

КУРГА́Н, у, *ч.* Насип над стародавньою могилою. *На території, де раніше жили скіфи, збереглося й досі багато курганів. Це земляні горби, які скіфи насипали над могилами своїх вождів* (Іст. стар. світу, 1957, 93); *Минаючи багато міст і сіл, старих багатостолітніх курганів, перенесімося в Дубно на Волині* (Довж., I, 1958, 198); // У старі часи — високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін. *Смеркає вже; нігде ні шляху, ні кургану; Шукаю шляхових на небі я зірок* (Бор., Тв., 1957, 69); *На обох берегах Обської губи Овцин збудував знаки — земляні кургани* (Видатні вітч.

географи.., 1954, 31); // Горб, гірка, що нагадують насип. *Хуртовина всю ніч розстилала по стріхах білі хутрові ковдри, нагромаджувала під стінами і парканами пухкі кургани* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 270).

КУРГА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **курга́н**. *В одному з курганних поховань на правому березі р. Салгіру біля Сімферополя знайдений навершник із пісковику у вигляді стилізованої голови бика* (Нариси стар. іст. УРСР. 1957, 75); // У вигляді кургана. *Курганний спосіб закладання силосу.. порівняно з траншейним на одну третину знижує собівартість центнера консервованого корму* (Рад. Укр., 8.VIII 1962, 3).

КУРГА́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **курга́н**.

КУРГА́НЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **курга́нчик**. *Курганчикова миша характерна своєю здатністю збирати восени великі запаси корму на зиму і споруджувати над ними земляні курганчики* (Шкіди. і хвор.. рослин, 1956, 454).

КУРГИ́КАТИ, йчу, йчеш, *недок., діал.* **1.** Стиха попискувати (переважно про свиней).

2. *перен.* Тихо наспівувати; мугикати. *Гребці і весла положили, Та сидя люлечки курили і кургикали пісеньок* (Котл., I, 1952, 112).

КУРГУ́ЗИЙ, а, е, *діал.* Куций. *Жметься, гнеться,— як кургузий дідько* (Номис, 1864, № 3053).

КУРД *див.* **ку́рди**.

КУ́РДИ, ів, *мн. (одн.* **курд**, а, *ч.*; **ку́рдка** *і* **курди́нка**, и, *ж.*). Народ іранської мовної групи, що живе в Ірані, Туреччині та деяких ін. країнах Близького Сходу і частково в Радянському Союзі (на Закавказзі).

КУ́РДКА *див.* **ку́рди**.

КУ́РДСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ку́рди**.

КУРДУ́ПЕЛЬ, пеля, *ч., фам.* Коротун, куций. *— Ніколи по таким курдупелі, як ти, я не сподівався стільки хитрощів* (Фр., VI, 1951, 194); * У порівн. *— А ти от Явдохала, низька як курдупель* (Крим., Вибр., 1965, 409).

КУРДУ́ПЕЛЬКА, и, *ж., фам.* Жін. до **курду́пель**.

КУРДУ́ПЕЛЬНИЙ, а, е, *фам.* Прикм. до **курду́пель**. *Курдупельний чоловік.*

КУРДЮ́К, а́, *ч.* Жирове відкладення біля хвоста у деяких порід овець. * У порівн. *Чорна, збита, як баранячий курдюк, борода вся в рудих лишаях* (Тют., Вир. 1964, 483); // Уживається як лайливе слово.— *Ти куди прешся, баранячий курдюк? — закричав він та накинувся на Тимка* (Тют., Вир, 1964, 364).

КУРДЮ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **курдюк**. *У стравах казахської кухні широко застосовують курдючне сало* (Технол. пригот. їжі, 1957, 4); // Який має курдюк; з курдюком. *Незграбно.. стрижені курдючні вівці здіймали пилюгу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 72).

КУРДЯ́НКА *див.* **ку́рди**.

КУРЕ́ЦЬ, рця́, *ч. і ж.* Той, хто курить *(див.* **кури́ти**[1] **1)**, має звичку курити. *Брати тим часом устаткували в своїй спальні все, що було потрібне, щоб хвильово перетворити її на елегантну курильню, де приготовано все, що розвеселяє серце пристрасного курця* (Фр., VI, 1951, 204); *Дехкани по черзі смоктали чилім, старанно видмухуючи дим, втягнутий в очеретину попереднім курцем* (Ле, Міжгір'я, 1953, 65).

КУР'Є́Р, а, *ч.* **1.** Співробітник установи, який розносить ділові папери тощо; посильний. *Кур'єр від пана капітана приніс нам три квитки до театру* (Досв., Вибр., 1959, 99); *Були в моїм віданні папки, папери Та дід і бабуся — конторські кур'єри* (С. Ол., Вибр., 1959, 111).

2. Службова особа для роз'їздів із спішним дорученням; особа для доставки секретної, дипломатичної пошти. *Наркомзаксправ, в розпорядженні якого я ще перебував, запропонував мені виїхати дипломатичним кур'єром в Кабул* (Довж., I, 1958, 18).

3. *розм., заст.* Кур'єрський поїзд. *Коли скрізь буду їхати кур'єром, то завтра о 7 вечора буду у Відні* (Коцюб., III, 1956, 272); *З доктором Зінгером ми зазнайомилися в м'якому купе шепетівського кур'єра, на перегоні Харків — Київ* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 206).

КУР'Є́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **кур'є́р**.

△ **Кур'є́рський по́їзд** — пасажирський поїзд, що йде із найбільшою швидкістю. *Ми надоспіли якраз на кур'єрський поїзд до Відня* (Фр., IV, 1950, 297); *Холодний дощик, очевидно, не попсував настрою машиністові кур'єрського поїзда, що повіз зі Сходу на Захід кілька міжнародних вагонів* (Трубл., I, 1955, 110).

КУРЗА́Л, у, *ч.* Приміщення на курорті для концертів, зборів, розваг і т. ін. *Софія встала і пішла стежкою, прямуючи до курзалу* (Л. Укр., III, 1952, 525); *Архітектори передбачають будівництво курзалу для групи закладів* (Знания.., 8, 1965, 8).

КУ́РИ, е́й, *мн.* Загальна назва свійських птахів родини курячих; курки й півні. *Гафійка сиділа на призьбі за хатою. Біля ніг її кружились кури* (Коцюб., II, 1955, 19); *— Почекай, курей погодую та проведу тебе трошки* (Шиян, Переможці, 1950, 36); // М'ясо цих птахів; курятина. *Баранів тьма була варених. Курей, гусей, качок печених* (Котл., I, 1952, 91).

◇ **Гро́шей [і] ку́ри не клюю́ть** *у кого* — дуже багато грошей у когось. *В нього* [Созоненка] *грошей кури не клюють* (Стельмах, II, 1962, 355); **[І] ку́ри загреба́ють** *кого* — загине безслідно хто-небудь. **Ку́рям на сміх** — про що-небудь явно безглузде.

КУ́РИВО, а, *с.* **1.** Те, що курять; курильний тютюн. *— Це смачний крам, а ченцям не можна вживать куріва,— сказав отець Герасій* (Н.-Лев., III, 1956, 372); *Ілько сів на ступі близько біля Зіньчиної терниці, витяг з кишені куриво й почав цигарку крутити* (Головко, II, 1957, 27); // Те саме, що **курі́ння 1**. *Лист пожмакано, але нічого — на куриво годиться* (Смолич, Мир.., 1958, 159).

2. Те, чим обкурюють, курять (*див.* **кури́ти**[1] 2); речовина, що дає при горінні ароматичний дим. [Сінон:] *Дружиноньока твоя золотокудра либонь тепер багаття розпалила і пахощів насипала солодких, димок від курива, мов легка мрія, над сніжно-білим чолом ніжно в'ється* (Л. Укр., II, 1951, 314); *Пахне м'ятою і якимсь приємним куривом, привезеним патріархом зі сходу* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 387); // Дим від обкурювання. *Обкурював ладаном хату й кошари.., червона од метушні Палагна серед курива того ознайомляла нарешті, що готові усі двакадцять страв* (Коцюб., II, 1955, 335).

3. Те, що куриться: випари, мла, туман, дим. *По ній* [долині] *то там, то там віхтями здіймалося куриво туману* (Мирний, I, 1954, 164); *На березі отава Лила солодке куриво міцне* (Рильський, II, 1960, 77); * Образно. [Печарниця:] *Звісно, молода баришня... недавно з тії* [тісі] *школи... ще куриво науки не вивітрилось...* (Мирний, V, 1955, 163); * У порівн. *Через гребінь скель.. перекидалась хвиля і котилась з гори по каменюках, а до неба підіймалась хмара пари, як куриво од великого пожарища* (Стор., I, 1957, 240).

4. *рідко.* Димне багаття. *Кругом стола йшов угору дим, неначе хто на столі розіклав курево од комарів та мошки* (Н.-Лев., II, 1956, 64).

КУРІ́ЛКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **курі́льня**. *В курилці було зовсім порожньо* (Смолич, Мир..,

1958, 293); *Гамір, як той димок синій, снував по фойє. Човгання ніг і сміх.., розмови у кріслах попід стінами й біля куриляки* (Тич., III, 1957, 14).

КУРИ́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для куріння (у 1 знач.). *Махорка — цінна технічна культура. З неї виготовляють курильні вироби* (Колг. енц., II, 1956, '2).

КУРИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Посудина, в якій спалюють ароматичні речовини для обкурювання чого-небудь. *Посудини типу курильниці зустрічаються в кількох варіантах: у вигляді циліндричної або прямокутної посудини, або у формі зрізаного конуса* (Археол., VIII, 1953, 66); *Бронзові курильниці дихали ніжними ароматами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 561).

КУРИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Кімната для куріння (у 1 знач.). *Хоч і була окрема курильня, обидві кімнати й салоник тонули в клубах диму* (Фр., VI, 1951, 210); *Тут була і вітальня, і зала, і спочивальня, і курильня* (Смолич, I, 1958, 88).

КУРИ́НІ, них, *мн.* Те саме, що **ку́рячі** *(див.* **ку́рячий**).

КУРИ́ТИ [1], курю́, ку́риш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Вдихати й видихати дим якої-небудь речовини, переважно тютюну. *Ми — шваби, куримо табак* (Граб., I, 1959, 249); *І за вечерею, і повечерявши,— обсівшись біля припічка, щоб курити в піч, гомоніли допізна чоловіки про се, про те* (Головко, II, 1957, 181); *— Ти дай мені, синок, закурити... Зроду таких не курив* (Тют., Вир, 1964, 213); * Образно. *Із Лисянки Кругом засвітило: Ото Гонта з Залізняком, Люльки закурили. Страшно, страшно закурили. І в пеклі не вміють Отак курить* (Шевч., I, 1963, 117).

Кури́ти лю́льку (калья́н *і т. ін.)* — користуватися для куріння (у 1 знач.) люлькою, кальяном і т. ін. *Мій Кирило — золото не чумак!.. Все люльку курив* (Вовчок, I, 1955, 60); **Кури́ти тютю́н (тютюне́ць, цига́рку** *і т. ін.)* — вживати для куріння тютюн, цигарки тощо. *Еней, по човну походжая, Роменський тютюнець курив* (Котл., I, 1952, 164); *Запалив я цигарку, вчитель— теж. Скільки споминів, слів. Як колись я від нього потайки цигарки в час перерви курив...* (Сос., I, 1957, 244).

2. *перех. і неперех.* Спалюючи певні речовини, наповнювати приміщення ароматичним димом. — *Прочитавши його роботи книжку, зараз у хаті кури́, а то завадить* (Кв.-Осн., II, 1956, 249).

◇ **Кури́ти фіміа́м** *див.* **фіміа́м.**

3. *перех.* Добувати, одержувати способом перегонки (горілку, смолу, дьоготь і т. ін.). — *Пан втік, а пані Льолько на насіння лишили. Нехай курить... горілку* (Коцюб., II, 1955, 85); — *Вас дьоготь бентежить? — хвилюється і сердиться Лісовський. — Але чому ж ви тоді курите його у ваших лісах?* (Стельмах, I, 1962, 42).

4. *неперех., розм., заст.* Гуляти, п'ючи; пиячити. *Троянці добре там курили, Дали приманку всім жінкам, По вечорницям всі ходили, Просвітку не було дівкам* (Котл., I, 1952, 78).

КУРИ́ТИ [2], курю́, кури́ш, *недок.* Роблячи що-небудь, здіймати куряву, пил; пилити. *Галя вимітала долівку. Йому* [Василеві] *на заваді і тихе шурхання притертого деркача по долівці. — Не кури! — кричить він на сестру* (Мирний, IV, 1955, 28); // Їхати, бігти, здіймаючи куряву. *Курить щось по дорозі. Що воно біжить так прудко?* (Коцюб., II, 1955, 13); *На шляху курить десь парою коней фаетон* (Вас., III, 1960, 345); // *чим.* Здіймаючи вгору дрібні часточки чого-небудь, крутити ними в повітрі. *У місті була відлига, але за містом тяг холодний вітер і курив дрібним снігом* (Фр., VII, 1951, 405); // Виділяти в повітря дрібні часточки чого-небудь. *Шумить, наллята буйним соком, Курить пилком озимина* (Шпорта, Твої літа, 1950, 103).

КУРИ́ТИСЯ [1], ’ться, *недок.* 1. Те саме, що **кури́ти** [1]. *Кинулись люди додому, а дома Діло вже здіяв огонь та солома. Тільки одно там небоги й застали: Попіл курився та печі стирчали...* (Щог., Поезії, 1958, 86); *Його очі блищали і у високо піднесеній руці ледве курилася забута цигарка в мундштуці* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 171); * Образно. *Запалив Чіпка рай тихого щастя в Грицьковій хаті та й покинув куритися...* (Мирний, II, 1954, 190); // Про ароматичні речовини. *Нате й мій гріш на ладан, Щоб і мос перед Богом курилось* (Номис, 1864, № 6433); *Курився для духу яловець* (Котл., I, 1952, 73).

Во́гнище кури́ться — вогнище ледве жевріє, горить малополум'ям. *На подвір'ї вогнище.. курується* (Кач., II, 1958, 8).

2. *над чим, з чого, безос.* Підніматися клубками вгору (про дим). *Призирається на двір старого Кирика,.. чи не куриться в нього з труби, що, може, вже й обід варють* [варять] (Кв.-Осн., II, 1956, 173); *З комині над хатами не курилося: в цю пору обід вже зварили, а до вечері ще не брялися* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 176).

Дим (димо́к *і т. ін.)* **кури́ться** — дим, димок і т. ін. в'ється, стелиться. *Свічки ряснії в церкві тій палали, курився кадила запахущий дим* (Фр., XIII, 1954, 131); *Гомін стоїть по всій логовині, куряться кізякові димки, то тут, то там вже смачно пахне степовою чабанською кашею* (Гончар, II, 1959, 113).

3. Виділяти випари, пар; оповиватися туманом; парувати. *Шпилі і спуски рудих глиняних гір чорніли, а долина і глибокі западини курилися туманом* (Мирний, IV, 1955, 194); *Набубнявілі мокрі гіллячки верб злегка курились* (Коцюб., I, 1955, 385); *Гори курилися, сиві тумани здіймалися з темних ущелин і розпливались в морі небесної блакиті* (Томч., Готель.., 1960, 18).

4. Вкриватися вихорами пилу, снігу тощо. *Куриться довгий шлях, і вершник мчить, у брязкоті металу* (Сос., II, 1958, 165).

◇ **Кури́ться ку́рява** — крутиться порох. *В небі курява курилась, по землі трава стелилась* (Забіла, У.. світ, 1960, 152); **Піса́к (сні́г** *і т. ін.)* **кури́ться** — пісок, сніг і т. ін. крутиться в повітрі. *Раїса задивилась, як курився над землею, немов дим, білий пісок* (Коцюб., I, 1955, 308); *За хатою темно снували, курилися сніги, а у вікнах метушився рій сніжинок* (Стельмах, I, 1962, 177); *Стогнуть снігові, куриться поземка, меркне місяць в чорно-каламутному хмаровинні...* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 42).

КУРИ́ТИСЯ [2], ку́риться, *безос.* Про наявність бажання або можливість курити (*див* **кури́ти** [1] 1). *Буває так зажуриться, Що й люлечка не куриться* (Гл., Вибр., 1951, 207).

КУ́РИЩЕ, а, *с., діал.* Вогнище, розкладене для обкурювання чого-небудь. — *Давай-но сядьмо, Силантію, он там біля залишеного козаками курища від комарів, бо кляте зілля зайдас зовсім* (Ле, Побратими, 1954, 27); *Декілька кочей усією бригадою рятували буряки від дальших ушкоджень. Розводили.. курища з кізяка, що впередсвіт густим димом обволікали плантації.* (Крот., Вибр., 1959, 287); * Образно. *Їм і язиками нехотілось повертати,— навіть для підтримання свого димного сектантського курища. І воно поволі дотлівало* (Вол., Місячне срібло, 1961, 287).

КУРИ́ЩЕ а, *с.* 1. Велика курява. *Спершу в курищі, видно було, маячило щось чорне, а чимдалі, то все більше і більше скривався віз з очей Свиридових* (Мирний, I, 1954, 281).

2. Те саме, що **імлá**. * У порівн. *А там знизу, з лук Пслових, білим курищем здіймається туман* (Мирний, IV, 1955, 168).

КУРІА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до курії. *Обласний сейм, що перебував у Львові, обирався за куріальною системою. Багато місць у сеймі було віддано курії великих землевласників* (Іст. УРСР, I, 1953, 532).

КУРІВНИ́К, á, ч. Людина, яка займається розведенням курей. [Л у н д и ш е в:] *Треба вам сказати, що я завзятий курівник. В моєму маєтку, в Лундишевці, ціле куряче містечко* (Коч., I, 1956, 595).

КУРІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Розведення курей як галузь птахівництва. *Як показали деякі спостереження у курівництві, продуктивність дочок більше залежить від батьків, ніж від матерів* (Птахівн., 1955, 68); *— В табун завжди треба збирати птиць з однаковим пір'ям. Це кажу вам я, спеціаліст курівництва й птахівництва взагалі* (Загреб., Європа 45, 1959, 433).

КУРІЙ [1], я́, *ч., розм.* Те саме, що **куре́ць**. *Прийшли з сусіднього села славні стрільці й курії, брати Гаркавенки* (Вас., I, 1959, 149); *— Тут від свого курія ніяк не видихаємо, так ще й від вас нюхай* (Тют., Вир, 1964, 212).

КУРІЙ [2], я́, ч. Курка-гермафродит.

КУРІНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Зменш.-пестл. до **курíнь** 1. *Рибалки розташувалися і курінець собі нап'яли. Вночі невід кидають* (Коп., Подарунок, 1956, 101); * У порівн. *Попереду ще треба знати, Які там в біса хати — Неначе курінець, Такі, що ледве можна влізти, Лягти або присісти* (Гл., Вибр., 1951, 79).

КУРІННИ́Й, а́, é. 1. Прикм. до **курíнь** 1. *Командири під шнур розпланковували майданчики для майбутніх палаток. Було наказано будувати легкі тимчасові палатки курінного типу* (Гончар, I, 1954, 444).

2. *у знач. ім.* **курінни́й**, нóго, *ч., іст.* Те саме, що **Курінни́й ота́ман**. *Прокіп Іванович був тоді нашим курінним. І що то за козак з його був! ..Розумний, чулий, правдива, щира козацька душа, без помсти й користі* (Стор., I, 1957, 177); *До вибору курінного братчики ставились особливо уважно* (Добр., Очак. розмир, 1965, 21); *Жовто-сині знамена затріпотіли на станції знов.. І до юрби полонених сам курінний підійшов...* (Сос., I, 1957, 185).

Курінни́й ота́ман, *іст.*: а) виборна особа, що керувала куренем (у 3 знач.). *Тільки три чайки, слава богу, Отамана курінного, Сироти Степана молодого, Синє море не втопило* (Шевч., I, 1951, 285); [Г о р о б е ц ь:] *Дозволь слово вимовити, курінний отамане* (Корн., I, 1955, 223); б) ватажок куреня (у 5 знач.).

КУРІ́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **кури́ти** [1] 1. — *Він мені, доню, віку вкоротив на тридцять літ отим курінням* (Збан., Морська чайка, 1959, 27); — *Ні, курити не можна. На верхній палубі є місце для куріння* (Ткач, Моряки, 1948, 117).

2. Те саме, що **ку́риво** 2. *Запашний та білий стовп куріння підіймався вище й вище* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 33); *Опинившись у костьолі, він мимоволі замилувався.. з розкішних ікон, .. корогов, що танули в хмарах ароматичного куріння* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 149).

КУРІ́НЬ, рення́, ч. 1. Легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.). *Кругом мовчки подивилась; Бачить — ліс чорніє, А під лісом, край дороги, Либонь, курінь мріє* (Шевч., I, 1951, 41); — *Адже тепер, опівдні, душно,— усі діди на баштанах по куренях сплять* (Гр., Без хліба, 1958, 51); — *Ну, знаєш, Лесю, з милим, як казали наші батьки й діди, рай і в курені* (Крот., Сини.., 1948, 325).

2. Вбоге житло. *І занесе піском, снігом Курінь — мою хату. Отак мені доведеться Свято зустрічати* (Шевч., II, 1953, 185); *Так і живемо: я в своїм курені, а син поки що окремо* (Мур., Бук. повість, 1959, 6).

3. *іст.* Окрема частина запорізького козацького війська. *Січове військо поділялось на 38 куренів, на чолі яких стояли курінні отамани* (Іст. УРСР, I, 1953, 341); — *Напирайте всіма куренями! Татарівський курінь, нападай збоку!* (Довж., I, 1958, 251); — *Від козаків ми походимо. Як погромила Катерина Січ Запорозьку, одному з куренів було визначено оці місця під поселення* (Гончар, II, 1959, 60).

4. *іст.* Житло козаків, що складали таку частину війська. *Ой як крикнув Гамалія: «Брати! будем жити, Будем жити, вино пити, Яничара бити, А курені килимами, Аксамитом крити!»* (Шевч., I, 1951, 203); *Минули передмістя. Показалися запорозькі січові курені, вкриті дерниною або повстю* (Довж., I, 1958, 228).

5. *іст.* У період громадянської війни — військова частина контрреволюційного козацтва. *Сформувавши курінь в Катеринославі, отаман Божко написав гусячим пером, як колись писали запорожці, листа до професора Яворницького* (Вишня, I, 1956, 274); *Варто було уважніше придивитись до самих «козаків» військ директорії. В «Осадному корпусі» директорії, який увійшов до міста, справжні, так би мовити — «кадрові» петлюрівські частини — січовики, синьожупанники та гайдамацькі курені — були лише вкраплені окремими групками* (Смолич, V, 1959, 261).

КУРІ́ПКА, и, *ж.* 1. Народна назва кількох видів птахів ряду курячих. *Знялася зграя куріпок. Чудові маленькі курочки. Пролетівши трохи, вони сіли в бур'яні* (Коп., Як вони.., 1961, 16); * У порівн. *Бабуся, кругленька та кріпка, дюбас на ніженьках, наче та куріпка* (Тич., III, 1947, 75); // М'ясо цих видів птахів як їжа. *Терпеливо, мов дитині, заходився* [полісовщик] *пояснювати, як треба пряжити куріпку в сметані, бо ж батюшка чоловік делікатний і не гоже йому пекти птицю в землі* (Стельмах, I, 1962, 87).

2. *діал.* Курка.

КУРІ́ПОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **куріпка**. *Все це* [птаство] *було тоді таке плодюче, що яка-небудь куріпочка за місяць вилуплювала зо три десятки пташенят* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21); *Було мені.. покаже* [дідусь], *де на небі стоїть Віз, Волосожар, Квочка. Я було й питаю: «Яка ж то Квочка? чи рябенька собі куріпочка, чи біленька?»* (Барв., Опов.., 1902, 357).

КУРІ́ПЧИН, а, е. Прикм. до **куріпка**. *Запитав звірів їжак: — Може, зробимо отак: для куріпчиних дітей Змелем лантух гречки цей?* (Стельмах, Колосок.., 1959, 73).

КУРІП'Я́, я́ти, *с.* Пташа куріпки. *Вона спала й була схожа на куріпку, що за день набігалася з своїми куріп'ятами, притнула голову під кущ і заснула* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 150); *Ой погнала бабусенька куріп'ята пасти* (Сл. Гр.); *Легкою зграйкою спурхнули куріп'ята* (Рильський, Поеми, 1957, 256).

КУРІ́ТИ [1], курúть, *рідко* курíє, *недок.* Горіти слабо, виділяючи при цьому дим. *Вкине* [Чіпка] *у піч гнилої соломи,— тліє вона там собі та курить* (Мирний, II, 1954, 193); *Тільки перед завісою.. горіло кілька ламп; одна з них, проти капітана, просто куріла* (Досв., Вибр., 1959, 100); *У руках ще куріла цигарка — підніс* [Тихін] *до вусів, затягся жадібно нею раз, удруге* (Головко, II, 1957, 115); // Сповнювати повітря димом. *Черевата піч потріскалась,— диміла, куріла* (Мирний, I, 1949, 140); — *Укритий піхтявою й прахом Берліна, він* [солдат] *щойно вийшов з бою й*

весь ще курів на осонні біля Бранденбурзької брами (Довж., I, 1958, 279).

Дим кури́ть — димить. *Ззаду так як дим курить, Степ кругом синіє* (Бор., Тв., 1957, 63).

КУРІ́ТИ [2], рі́ть, *недок.* 1. Підійматися куряву вгору. *Каменем вислані улиці, зранку политі, щоб не курі́ли, вилискувались на сонці широкими сірими круглякáми* (Мирний, III, 1954, 257); *Ідуть полки. Курять шляхи походні* (Бажан, I, 1946, 138); // Здійматися вгору (про пил, сніг, туман і т. ін.). *З шинелі летять клапті сукна і курить пилюка* (Тют., Вир, 1964, 499); *Осінній степ.. лежав тепер у чорних ранах, і тільки над ними ледь-ледь курів туманець відпару* (Стельмах, I, 1962, 635); *Над землею курів парок, хвилями гойдалося легке сріблясте марево* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206); // *чим.* Те саме, що **парува́ти** [1] 1. *Під гарячим сонцем степ курів пахощами й вигравав веселкою барв* (Панч, III, 1956, 66); // *безос. Над хвилястими зеленими ланами житів курі́ло синюватим маревом* (Коз., Серце матері, 1947, 73).

◇ **Аж [пил] кури́ть** — дуже, інтенсивно, із запалом. *Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть* (Укр.. казки, 1951, 80); — *Ласій таки курник будує.— Будує? — Аж пил курить* (Збан., Переджнив'я, 1960, 386).

КУРІ́ТИСЯ, курі́ться, *рідко* курі́ється, *недок.* 1. Те саме, що **курі́ти** [1]. *Чимале дворище, ще вчора застросне, по-господарськи впорядковане, тепер, все покрите попелом, курі́лось* (Мирний, III, 1954, 342); *Підняв недопалок. Він ще курі́вся* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 129); *Бійці встигли вже витягти екіпаж, на якому курі́лася одежа* (Панч, Іду, 1946, 36).

2. *над чим, з чого, безос.* Те саме, що **курі́тися** [1] 2. *Над хатою ледь курі́лось* (Збан., Сеспель, 1961, 304).

3. Те саме, що **курі́тися** [1] 3, 4. *Із верб, що обступали Морозенкове подві́р'я, накрапало місячне проміння і роса, а за подві́р'ям легеньким відпаром курі́лося озерце* (Стельмах, Хліб.., 1959, 487); *Тихо курі́лися луки, переливаючись барвами* (Баш, Вибр., 1948, 3); *Став курі́вся каламутною поземкою, сніговий вихор тоскно завивав на льоду* (Кучер, Трудна любов, 1960, 356); // *безос. На невеличкому подві́р'ї.. грався холодний, гострий, як бритва, вітер, не снігом курі́лося, а піском і сажею* (Збан., Єдина, 1959, 88).

КУ́РІЯ, ї, *ж., іст.* 1. У стародавньому Римі — одиниця родової організації суспільства.

2. У деяких буржуазних країнах — розряд виборців за якоюсь ознакою (майно, стан, національність і т. ін.). *Отже, початок історії був таким, що для недалеких соймових виборів із сільської курії ми мали трьох кандидатів* (Фр., III, 1950, 244); *Виборчий закон в Росії виділяв робітників в окрему робітничу курію* (Ленін, 20, 1950, 210).

Ри́мська (па́пська) ку́рія — сукупність центральних установ, через які провадиться управління католицькою церквою. *Курія (папська, або римська) — папська установа для керування цілою католицькою церквою* (Фр., II, 1950, 430); *Зростання прибутків пана Бжеського обіцяло пану пробощу з римською курією чималу користь* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50).

КУРЙО́З, у, *ч.* Дивний, недоладний або нісенітний випадок, подія. *Я навіть знав і такий курйоз, що автор був перше «нашим відомим», а потім спустився до «починаючого»* (Л. Укр., III, 1952, 744); // *заст.* Рідкісний, дивний предмет. *Друкований той курйоз в формі листа.. і розісланий до всіх греко-католицьких священиків в Галичині* (Фр., XVI, 1955, 343).

КУРЙО́ЗНИЙ, а, е. Який являє собою курйоз; дивний (у 1 знач.), смішний. *Знайомість з доктором і його жінкою — курйозні* (Коцюб., III, 1956, 355); *Вона ніяк не могла зібрати думки й оговтатися в несподіваних і курйозних — коли не сказати більше — обставинах* (Смолич, I, 1958, 62).

КУРЙО́ЗНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **курйо́зний**.

КУРЙО́ЗНО. Присл. до **курйо́зний**.

КУ́РКА, и, *ж.* 1. Свійська птиця, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць; самка півня. *В баби було на хазяйстві четверо овець, три курки та півень* (Н.-Лев., III, 1956, 323); *Курка рябенька, мов знести хотіла, бочком заглядала в шапку* (Тич., I, 1957, 248); * У порівн. *Невістка заслала стіл білою скатеркою.., біга́є по хаті, як курка з яйцем* (Н.-Лев., II, 1956, 25); //М'ясо цієї птиці. *Мати постаралася наїдками: вона зготувала юшку з куркою* (Мирний, IV, 1955, 144).

◇ **Ку́рка ла́пою загребе́** — те саме, що [II] **ку́ри загребу́ть** *(див.* **ку́ри**); **Ку́рці на сміх** — те саме, що **Ку́рям на сміх** *(див.* **ку́ри**); *Співцям про це сказать я мушу. Щоб курці не співать на сміх, заглянь, поет, в свою ти душу* (Сос., Поезія.., 1961, 6); **Ку́рці ні́де клю́нути** — дуже тісно, немає вільного місця. *Збив [пан] мене — курці ніде клюнути!..* (Мирний, III, 1954, 164); **Мо́кра ку́рка** — про жалюгідну на вигляд або безвольну, нерішучу людину. [Катерина:] *Така дівчина була* [Джульєтта], *а ти мокра курка* (Корн., I, 1955, 307); **Сліпа́ ку́рка** — про людину, що погано бачить або короткозору (у 1 знач.). **Як ку́рка ла́пою** — про що-небудь виконуване, виконане незграбно, неакуратно. *Оце книжки, а оце я так пишу — дивіться, гарно? Як курка лапою все одно* (Ю. Янов., V, 1959, 160); *Взяла Катерина граблі з залізними зубками, латку озимого жита заволочила, загребла, як курка лапою...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 206).

2. Страва з курячого м'яса. *Сіли за полудень... Печена курка й пироги поцезали з тарілок* (Н.-Лев., III, 1956, 26).

3. *спец.* Загальна назва птахів родини курячих. *Звертає на себе увагу своїм чудовим синьо-фіолетовим забарвленням характерний птах Нової Зеландії султанська курка.., що також належить до нелітаючих птахів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 13).

КУРКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **курок**; // Який має курок. *Сергій Голубицький підняв над головою справжню куркову рушницю з одним стволом* (Кучер, Зол. руки, 1948, 227).

КУРКУЛЕ́НКО, а, *ч., розм.* Син куркуля. [Олена:] *Товариші! Геть пластунів буржуазії, поповичів, куркуленків, ворогів пролетарської науки!* (Мик., I, 1957, 173); — *За тридцять п'ять років революції ми перевиховали князів та графів, не те що якихось куркуленків* (Добр., Тече річка.., 1961, 201).

КУРКУЛЕ́НЧИХА, и, *ж., розм.* Дружина куркуленка. * У порівн. — *Справді розігнало тебе,— покосилась на неї Вутанька, — мов куркуленчиху якунебудь з хуторів* (Гончар, II, 1959, 258).

КУРКУ́ЛИК, а, *ч., зневажл.* Зменш. до **куркуль**. — *Куркулики наші посміхалися вже, раділи, а зараз [за Радянської влади] ось які набожні стоять та тільки очима стріляють...* (Ірчан, I, 1958, 288); *З далеких річок прикочували верхи на оленях чоловіки. Це були переважно середняки і дрібні куркулики* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 202).

КУРКУ́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **розкуркулювати**. — *Де Прокіп Хвиля живе? Куркулити його підемо* (Тют., Вир, 1964, 167).

КУРКУЛЙХА, и, *ж., розм.* Дружина куркуля. *Коло сільради сідали на старі колоди, а хто просто*

на землю. Між чоловіками квітли святкові керсетки молодих куркулих (Мик., II, 1957, 359).

КУРКУЛІ́ЩЕ, а, ч., *зневажл.* Збільш. до **курку́ль**. *Як злетілася вовками до хати вся Смолякова фамілійка: і сердитий, як звір, куркулище — брат з Вербівця* (Козл., Ю. Крук, 1957, 464).

КУРКУЛІ́ВНА, и, *ж., розм.* Дочка куркуля. *Сказала вона, що йде до своєї матері, і вказала рукою на похилу хату. От тобі й куркулівна!* (Цюпа, Грози.., 1961, 12).

КУРКУЛЯ́КА, и, *ч., зневажл.* Збільш. до **курку́ль**. *Заговорив* [парубок] *згодом, підвівши очі: — Ти от повіриш, мій хазяїн — куркуляка ж який: мав сімдесят десятин землі* (Головко, II, 1957, 12); *На зріст куркуляка був такий високий, що Василь перед ним здавався підлітком* (Довж., I, 1958, 83).

КУРКУ́ЛЬ, я́, ч. Багатий селянин-власник, на якого працюють наймити і незаможники. *Куркуль — той, що живе чужою працею, що грабує чужу працю і використовує для себе нужду..* (Ленін, 29, 1951, 232); *Його батько, Максим Сергійович, був за нове життя, виступав проти куркулів. Куркулі ж ховали від держави хліб, гноїли його в ямах* (Збан., Т. Шашло, 1949, 21).

КУРКУ́ЛЬКА, и, *ж., розм.* Жін. до **курку́ль**. *Ота Василина — то ж новітня куркулька, перекупка з торжка, хитра і облудна, як блекота* (Чаб., За півгодини.., 1963, 94).

КУРКУЛЬНЯ́, і, *ж.* Збірн. до **курку́ль**. *Насередині завовтузилося ще кілька фігур.. Це визначало, що куркульня та її прихильники готували щось несподіване* (Епік, Тв., 1958, 342); *Навесні, в міру наближення білополяків до Києва, .. куркульня всюди заворушилася, стала відкрито бойкотувати продрозверстку* (Гончар, II, 1959, 231).

КУРКУ́ЛЬСТВО, а, *с.* 1. Клас куркулів; куркулі. *Ліберальні народники хотіли не революції, а реформ для дрібної буржуазії, для куркульства* (Рад. Укр., 15.I 1954, 2); *Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги, що відбулися, коли фільм* [«Земля»] *був уже готовий* (Довж., I, 1958, 23).

2. Збірн. до **курку́ль**. *Німою й похмурою стіною як стояло, так і стоїть до мене тільки міщанство та куркульство,— проте я добре знаю, що ховається за цією мовчанкою* (Вас., Незібр. тв., 1941, 201); *Нахабніло в степах куркульство* (Гончар, II, 1959, 85).

КУРКУ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **курку́ль**. *Під ногами горіла земля від куркульських повстань* (Панч, В дорозі, 1959, 52); // Належний куркулеві, куркулям. *— А ви,хлопці, кидайте на сани куркульське майно та повеземо його бідноті!* (Тют., Вир, 1964, 168); // Який складається з куркулів. *На поміч колоністам з глибини степу підходили куркульські банди — не раз доводилось бронепоїздам у підмогу кінноті відкривати вогонь зі всіх бортів, відбиваючись від банд і шаблею і картеччю* (Гончар, II, 1959, 125); // Власт. куркулеві, такий, як у куркуля. *Він збивав їх* [гроші] *з усією куркульською хитрістю, винахідливістю і скаредністю* (Стельмах, II, 1962, 366).

КУРКУ́МА, и, *ж. (Curcuma* L.), *бот.* Трав'яниста рослина родини імбирних, з коріння якої добувають жовту фарбу і пряну приправу для їжі. *Фруктово-ягідну суміш звичайно підкрашують карміном, амарантом та куркумою* (Технол. пригот. їжі, 1957, 211).

КУРЛИ́, *виг.* Звуконаслідування, що означає крик журавля. *Не раз над Вітровою Балкою — курли, курли — пролітали ключі журавлині й верталися знов* (Головко, II, 1957, 394); *На болоті кричали журавлі.. Зухвало й призивно відлунювалось в лісі їх голосне «курли»* (Збан., Над Десною, 1951, 34).

КУРЛИ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **курли́кати** і звуки, утворювані цією дією. *Летіли під веснянними хмарами дикі гуси, курликали журавлі, і те призивне курликання довго бриніло в теплому й тихому повітрі* (Донч., II, 1956, 464); *Сполоїла кукурудза по городах та курликання журавлів все ще чимось нагадували Павлині ту першу осінь* (Вільде, Сестри.., 1958, 335).

КУРЛИ́КАТИ, курли́каю, курли́каєш і курли́чу, курли́чеш, *недок.* Видавати звук «курли» (про журавля). *Здалека під небом, В вирій летючи, Голосно курличуть Журавлів ключі* (Щог., Поезії, 1958, 173); *І тільки в слухати тонкий синиці свист, І журавлиний ключ, що тепло так курличе* (Рильський, Поеми, 1957, 224); // Видавати, утворювати звуки, що нагадують крик журавля. *Курличуть колеса. Ось шина ударила в корінь, забряжчали орчики* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 516).

КУРЛИ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **курли́кати**. * У порівн. *З горба на прощання ще оглянуться* [заробітчани] *— крикне, мов курликне, котрийсь та й пропадуть з очей за горбом* (Головко, II, 1957, 397); // *безос. Курликнуло десь угорі* (Гончар, Дорога.., 1953, 40).

КУРЛЮКА́ТИ, аю, аєш, *недок.* Те саме, що **курли́кати**. *Кури кудкудакали, Гуси ґеґали, Качки квакали, Журавлі курлюкали, Бузьки клекотіли, дрібне пташство пищало* (Фр., IV, 1950, 98); *Летіли під веснянними хмарами дикі гуси, курлюкали журавлі* (Донч., Вибр., 1948, 125); *Оце набере* [Катря] *в пазуху невеличких індичат та й мандрує з ними по степу. Старі індики курлюкають, женуться за нею* (Мирний, IV, 1955, 294).

КУРЛЮ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **курлю́кати**. *Як котрий* [журавель] *курлюкне, похитнувшись, То раптом.. Махне крилами й в небо полетить!..* (Вирган, В розп. літа, 1959, 212).

КУРНИ́Й, а́, е́. 1. З курявою. *Перед ним лежить дорога, ..Повна крем'яха, курна, І далека, і страшна* (Щог., Поезії, 1958, 192); *Ще за сонця, як по улицях гнали череди, над містечком густою хмарою стала курна темрява* (Вас., I, 1959, 210); *Вулиця, якою йшла Ольга, була курна. Праворуч їхали вози, тягнулась за возами худоба* (Вільде, Сестри.., 1958, 110).

2. Який димить; димний (у 1 знач.). *Теплі й запашні воскові свічі, зв'язані шворкою в товстий пучок, горіли курним факелом* (Ільч., Серце жде, 1939, 5); // Який сповнює приміщення, повітря димом. *В гірських селах ще в 1945—1947 рр. зустрічались курні печі* (Матеріали з етногр.., 1956, 96); *Могутні тепловози майже повністю витіснили курні паровози* (Веч. Київ, 15.XI 1966, 2); // Сповнений диму. *Після курної кузні морозне осіннє повітря залило лице Давидові рум'янцем* (Головко, II, 1957, 17); *Донбас попереду ввижався курний і рідний* (Ю. Янов., I, 1954, 283).

3. Який опалюється піччю без димаря. *Горішню часть* [частину] *хати наповняв дим,— як звичайно буває в курних хатах* (Фр., VIII, 1952, 178); *Дід мій ходив на заробітки, панам палаци мурував, а сам у курній хатині жив* (Кучер, Дорога.., 1958, 45).

КУРНИ́К, а́, ч. Приміщення для курей.— *Коли бувало влізу до курника, то не душу одну Курку або дві, щоб найстися,.. але видушу десять, двадцять* (Фр., IV, 1950, 78); *Йонька говорив, що треба зробити курник із глини, Уляна.. знала, що в тому немає необхідності: клуня ж пуста, держи курей хоч тисячу* (Тют., Вир, 1960, 88); // *перен.* Про маленьке й незручне для людей приміщення. *Він* [виселок] *складався всього-навсього з трьох халупок, властиво курників,*

низеньких, кривих, зліплених з глини, як ластівчані гнізда (Коцюб., I, 1955, 368).

КУРНЙКАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, розм.* Тихенько наспівувати; мугикати. *А за ними Сліпий Волох знову.. Шкандибав, курникав* (Шевч., I, 1951, 105); *Старий поклав граблі на плече й повернув услід за возом, на якому курникав якусь веселу пісеньку шибенної вдачі Максим* (Стельмах, Правда.., 1961, 247).

КУ́РНО, *присудк. сл.* Роблячи багато куряви. *Ішли люди попід тинами вулицею курно* (Головко, I, 1957, 217).

◇ **Куря́тися (куря́ти) ку́рно** — здіймати велику куряву, огортатися нею. *Курилася дороженька* [доріженька], *Курилася курно* (Чуб., V, 1874, 164); *Ой, дарма шляхи курили курно* (Мур., Багаття, 1940, 6).

КУРНО́СЕНЬКИЙ, а, е, *рідко.* Пестл. до **курно́сий.** *Венера білолика, красна, Курносенька, очима ясна І вся, як з кров'ю молоко* (Котл., I, 1952, 212).

КУРНО́СИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кирпа́тий.** *На щоці* [у Солохи] *огник; зубів недолік, горбатенька, курноса* (Кв.-Осн., II, 1956, 212); *Він був курносий, до того ж його коротенький, задраний угору ніс був червоний і потрісканий* (Мик., II, 1957, 560).

КУРНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **кури́ти** [1]. [Панас Захарович:] *Тепер і курнути можна. (Крутить з газети здоровенну цигарку й дивиться на Дніпро)* (Баш, П'єси, 1958, 113).

КУРНУ́ТИ [2], ну́, не́ш, *док., фам.* Несподівано виїхати куди-небудь; втекти. *Завтра ранісінько повставмо і курнемо в село так, аж закуриться* (Фр., II, 1950, 51).

КУРО́К, рка́, ч. Частина ударного механізму в ручній вогнепальній зброї. *Кармелюк виймає пістолет, оглядає його, цокає курком* (Вас., III, 1960, 449); // *розм.* Спусковий гачок, натискуючи на який цей механізм приводять у дію. *Палець ліг на курок...* (Сос., I, 1957, 426).

Зво́дити (звести́) куро́к — приводити курок у положення готовності до пострілу. *Замфір врешті зважується, піднімає рушницю, зводить курок і... кидає її у рів, далеко від себе* (Коцюб., I, 1955, 216); *У руці в Матюхи хрупнув наган — то він курок звів* (Головко, II, 1957, 146); **Спуска́ти (спусти́ти) куро́к** — стріляти. [Маша:] *Другим* [оком] *дивись на мушку. Припини дихання і враз спускай курок* (Мик., I, 1957, 244); *Іван Силович навів дуло рушниці просто Литці в праве рамено і рвучко спустив курок* (Епік, Тв., 1958, 312).

КУРОКРА́Д, а, ч. Той, хто краде курей. — *Та стійте, діждемо набору* [в солдати]*: хоч отих курокрадів запрапторимо* [запроторимо] (Мирний, II, 1954, 193); — *Ну, а останній раз у тої самогонщиці здибалась мені ота поліцейська шкура, отой курокрад Гунька* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 136).

КУРОПА́ТВА, и, *ж., діал.* Курінка (у 1 знач.). — *Глянь-но на куропатву, що по ямках та щілинах тулиться* (Крим., Вибр., 1965, 108).

КУРО́РТ, у, ч. Місцевість з природними цілющими властивостями, пристосована для лікування, відпочинку. *Обридло-таки мені волочитись по курортах* (Л. Укр., V, 1956, 262); *В таких цілющих курортах, як Ворохта, Яремче, Трускавець, Моршин, гуцулові не можна було й мріяти про лікування* (Козл., Сонце.., 1957, 5); // *перен.* Про всяке місце, де добре жити, відпочивати. — *Погостюйте у нас... — З охотою,— відгукується зв'язковий, кришачи хліб до тарілки з молоком,— це ж справжній курорт!* (Ю. Янов., I, 1954, 229); *Ціле літо у дворі в нього лунає радіола, гомін та сміх.., бо тут добре, тут курорт, тут в усьому достаток* (Гончар, Тронка, 1963, 84); * У порівн. — *Де там, газявчко. У них тюрмою і не пахне. Наче якийсь курорт* (Кучер, Трудна любов, 1960, 18).

КУРО́РТНИЙ, а, е. Стос. до курорту. *Се ж була курортна публіка. Вона прибула сюди, щоб залишити морю і горам свої болі, щоб визволитись від своїх недугів* (Л. Укр., III, 1952, 622); *У курортній книжці з'явились нові записи: бурова номер один, п'ятнадцятихвилинні нарзанні ванни, замість дванадцятихвилинних* (Дмит., Обпалені.., 1962, 13).

КУРО́РТНИК, а, ч. Людина, що лікується та відпочиває на курорті. *Стояв серпень, купальний та виноградний сезон, і місто було набите курортниками* (Смолич, VI, 1959, 11).

КУРО́РТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **куро́ртник.**

КУРОРТОЛО́Г, а, ч. Фахівець з курортології. *Закарпаття багате на оригінальні цілющі води. Вчені-курортологи дослідили вже понад 300 мінеральних джерел* (Рад. Укр., 22.IV 1966, 4).

КУРОРТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука, що вивчає цілющі властивості місцевостей та їх використання з метою лікування. *Це було повідомлення про науково-медичну конференцію з питань курортології, яка мала відбутися в Москві у квітні, перед розгортанням курортного сезону* (Дмит., Обпалені.., 1962, 50).

КУРОСЛІ́П, у, ч., *діал.* Калюжниця. *Згадався давній сонячний ранок на жовтій від куросліпу і червоній від бузького вогню леваді* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 718).

КУ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ку́рка.** *До нас звик бігати під вікно чорний собака і приходила рябенька курочка* (Вовчок, VI, 1956, 233); *Розсокоталась на все подвір'я зозуляста курочка, запишалася таким червоним гребенем, що, здавалось, то їй хтось калинового соку бризнув на сіру голову* (Збан., Сеспель, 1961, 300); *Де-не-де попереду нас із хуркотом перебігали по лататтю сполохані курочки та в очеретах лякливо кахкали лиски* (Досв., Вибр., 1959, 406).

КУРС, у, ч. **1.** Напрям руху, шлях (судна, літака і т. ін.). *Яхти розійшлися своїми курсами* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 115); *Бомбардувальники летять тим же курсом, яким приходили розвідники* (Ю. Янов., I, 1954, 48); *Фургон, слухняно міняючи курс, зникав в безлюдній степовій балечі* (Гончар, Тронка, 1963, 121).

Лягáти (лягтú) на курс *див.* **лягáти.**

2. *перен.* Основна настанова, напрям (у політиці). *VI з'їзд партії відповідно до вказівок В. І. Леніна взяв курс на підготовку збройного повстання* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 9); — *Вітаю, пане Франко, з новим політичним курсом!.. — Іван озирнувся — перед ним стояв Степан Лабаш* (Кол., Терен.., 1959, 355).

3. Систематичний виклад основ якої-небудь науки або її частини у вищій школі, а також підручник, що являє собою такий виклад. *На столі перед професором лежала купа друкарських гранок-шпальт: професор готував для перевидання скорочений курс своєї наукової праці* (Смолич, Мир.., 1958, 82).

4. Закінчений цикл навчання, його обсяг і час, за який цей цикл навчання відбувається. *За цілий університетський курс така думка не приходила йому в голову* (Н.-Лев., IV, 1956, 85); *Незабаром він знов займав перше місце і вже не кидає його за весь гімназіальний курс* (Коцюб., III, 1956, 28).

5. Рік, ступінь навчання (у вищому і середньому спеціальному навчальному закладі). *Богдан був тоді ще дуже молодим студентом першого курсу* (Л. Укр., III,

1952, 585); *Улас перездав російську мову і був зарахований на історичний факультет. Провчився два курси, а на третьому змушений був припинити навчання* (Тют., Вир, 1964, 63); // Студенти, слухачі одного року навчання. *Якось улітку цілий наш курс республіканської партшколи побував в екскурсії в степах Південної України* (Ле, Право.., 1957, 5).

6. Закінчений ряд, цикл лікувальних процедур. *Відбувши курс лікування в саратовському госпіталі, я відвідав село Кінтенталь* (Гур., Друзі.., 1959, 18); — *Пакна Нонна серйозно радить мені прийняти цілий курс лікування дубовим наваром* (Збан., Єдина, 1959, 201).

7. В СРСР — вартість цінних паперів, установлювана спеціальними державними нормативними актами; // У капіталістичних країнах — ціна, за яку купують або продають на біржі акції, облігації, векселі та інші цінні папери. — *А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви й не спитались. — Пиши більш. Напиши... на двісті рублів... по курсу* (Кв.-Осн., II, 1956, 262); *Колінз дочитав телеграми про курси акцій на біржі* (Рибак, Час.., 1960, 112); * Образно. *Кокетним, навиклим рухом поправив він бороду й волосся, осміхаючись до думки, що не понизився ще курс його в жінок* (Коцюб., I, 1955, 163).

◇ **Бу́ти в ку́рсі** *чого* — знати про хід якої-небудь справи, про останні факти, досягнення в певній галузі. *На Капрі збираюся, аж настануть морози.. Ще не раз до того часу напишу до Вас, тож будете все в курсі справ* (Коцюб., III, 1956, 400); *Кортить прочитати газету, щоб бути в курсі світової політики* (Ю. Янов., I, 1954, 77); — *Тіточко, ви зовсім не в курсі, що наймодніше. Мода на «діячок» вже минула* (Вільде, Сестри.., 1958, 459).

КУРСА́НТ, а, ч. 1. Слухач курсів. *То виспівували хлопці — високо ж та весело!.. Що, курсантів не впізнала! — Ми в Попівку, у село* (Тич., I, 1957, 171); *Поїду,— твердо сказала Катря.— А жити де? Там гуртожиток тільки для курсантів* (Кучер, Трудна любов, 1960, 423).

2. Вихованець військового училища. *Курсант школи прапорщиків Микола Щорс з головою поринає у навчання, вивчає способи водіння військ, взаємодію частин* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 18); * У порівн. *У два ряди, мов військові курсанти під час святкового параду, вишикувалися молоді липи, тополі і клени* (Автом., Щастя.., 1959, 3).

КУРСА́НТКА, и, ж. Жін. до **курса́нт**. [Щ т о л ь ц:] *Начальник льотної частини затвердив порядок іспитів. Починає друга ланка. Учльоти на місці?* [Б о г а т е н к о:] *Так. Але курсантки Василенко до цього часу нема* (Мик., I, 1957, 493).

КУРСА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **курса́нт**; // Такий, як у курсанта. *Він.., очевидно, залишився вдоволений ідеальною курсантською виправкою молодого офіцера* (Гончар, III, 1959, 19).

КУ́РСИ, ів, *мн.* Одна з форм прискореної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників певного вузького фаху. *Не сьогодні — завтра виїздить до Львова панна Ольга Андріївська, яка вже була колись у Львові на курсах* (Коцюб., III, 1956, 311); *Незабаром Панкратов поїхав учитися, а Павлусь вступив на бібліотечні курси і тепер був бібліотекарем у робітничому клубі* (Донч., II, 1956, 15).

КУРСИ́В, у, ч. 1. Друкарський похилий шрифт з начертанням літер, подібним до рукописного. *Дотримуючись послідовно буквалізму, слово вечорниці в українському тексті теж виділили курсивом* (Пит. перекл., 1957, 23).

Курси́в мій (наш) — вказівка того (тих), хто цитує, що надруковані курсивом у цитаті слова виділені не в оригіналі.

2. Те саме, що **скоро́пис**. *Був ще й третій тип письма — «скоропис», або курсив, що з відповідними змінами дійшов до наших днів* (Рад. літ-во, 5, 1958, 45).

КУРСИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **курси́в**.

КУРСИ́СТКА, и, ж. У дореволюційній Росії — студентка, слухачка Вищих жіночих курсів. *Чхенкелі.. справді бачив мене..,— я проводжала ту курсистку, що жила зо мною* (Л. Укр., V, 1956, 203); *То грала Лія Штерн — курсистка, студентка консерваторії. На життя вона заробляла, працюючи в аптеці напроти фармацевтом* (Смолич, Мир.., 1958, 74).

КУРСІ́ВКА, и, ж. Документ на право лікування і харчування в санаторії без надання житла.

КУ́РСОВИЙ, а́, е́. Прикм. до **курс** 5. *Він, не шкодуючи сил, таки складав іспити, креслив «каркуші» обов'язкових курсових креслень* (Ле, В снопі.., 1960, 371).

КУРСО́РНИЙ, а, е. Вільний, швидкий (про читання текстів іноземними мовами без докладного аналізу).

КУРСУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **курсува́ти**.

КУРСУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* Здійснювати регулярні рейси у визначеному напрямку, за певним курсом, маршрутом. *Під час бою міноносці мусять курсувати весь час з боєприпасами на вогневу* (Гончар, III, 1959, 203); *Невдовзі Терезка з Михасиком були пасажирами автобуса, що курсує між вокзалом і Доманинцями* (Томч., Готель.., 1960, 300).

КУРТА́Ж, у́, ч. У капіталістичних країнах — комісійна винагорода, яку одержують біржові маклери та інші посередники за комерційні операції.

КУРТА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **куртаж**.

КУРТИЗА́НКА, и, *ж., заст.* Жінка легковажної поведінки та авантюрного способу життя, що обертається у вищому світі. *Почувала й почуває* [Софія] *себе куртизанкою, потайно хтивою навіть і зараз, у своєму солідному віці* (Гончар, Таврія, 1952, 144).

КУРТИ́НА, и, *ж.* 1. *заст.* Грядка для квітів та інших рослин; клумба. *Як стрільчасті ватри, розцвітають канни На каймі блакитних городських куртин* (Бажан. І, 1946, 134).

2. Ділянка, засаджена однією породою дерев, а також група дерев однієї породи. *Ліси тут представлені кленово-липовими дібровами.. Граб є лише у вигляді невеликих куртин* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 14).

3. *військ., заст.* Частина фортечного валу між двома бастіонами. *На козаків із сусідніх куртин сипався густий свинцевий дощ* (Добр., Очак. розмир, 1965, 142).

КУ́РТКА, и, ж. Короткий верхній одяг, що щільно застібається. *На дівчині червоніла, аж горіла, як жар, суконна куртка* (Н.-Лев., III, 1956, 389); *Я була в зеленій стрілецькій куртці* (Фр., IV, 1950, 351); *Не переодягшись, у високих, за коліна, мисливських чоботях, у жовтій шкіряній куртці, граф з'явився несподівано в залі серед танцюючих гостей* (Донч., III, 1956, 16).

КУ́РТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **ку́ртка**. *Напоївши нам чаю, пані взяла шитво — дитячу курточку* (Л. Укр., III, 1952, 707); *Огей відчув енергійний дотик до ліктя і, озирнувшись, побачив перед собою засмалене обличчя жінки в короткій робітничій курточці* (Досв., Вибр., 1959, 374).

КУРТУА́ЗНИЙ, а, е. Вишукано люб'язний, ввічливий.

△ **Куртуа́зна літерату́ра** — західноєвропейська придворна література середньовіччя, що оспівувала рицарство.

КУРТУА́ЗНО. Присл. до **куртуа́зний**. *Філіпп Сга-*

нарель, куртуазно вклонившись, поспішив з архиерейського саду (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 257).

КУРУВА́ННЯ, я, *с., заст.* Дія за знач. **курува́ти.** *Курування хворих.*

КУРУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок., перех. і без додатка, заст.* Лікувати. *Пішла баба і куди! Як свята курує; Пройшло уже кілька літ, Ба, і кєьондз хорує* (Рудан., Співомовки... 1957, 26).

КУРУЛТА́Й, ю, *ч.* У деяких монгольських та тюркських народів — з'їзд, збори, концерт, а також свято, бенкет. *— У 1206 р. на раді монгольської знаті (курултаї) всемонгольським ханом був проголошений Темучин* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 574).

КУРФЮ́РСТ, а, *ч.* У феодальній Германії — можновладний князь, що мав право брати участь у виборах імператора. *Для ведення війни Росія уклала союз з Данією і саксонським курфюрстом (князем) Августом II, який був одночасно і польським королем* (Іст. УРСР, I, 1953, 322).

КУ́РЧА, а́ти, *с.* 1. Пташа курки. *Він підняв пучку взору й ніби сипав просо, як сиплють його курчатам* (Н.-Лев., III, 1956, 318); *Курча, що відбилося від квочки, десь під лопухом жалісно пищить...* (Томч., Готель.., 1960, 132); * У порівн. *Сини твої тебе уб'ють Оперені, а злозачаті Во чреві згинуть, пропадуть, Мов недолежані курчата!..* (Шевч., II, 1963, 378); // Страва з м'яса такого пташати. *Обідали у Княжевичів.. Обід: борщ з кашею, голубці, курчата й солодке* (Коцюб., III, 1956, 153).

2. *перен., розм.* Наївне дівча. *Споглядає набілене обличчя дівчатка з нафарбованими губами й віями.. «Ще юне курча», міркує Огей, потупивши зір у чорну течу філіжанки* (Досв., Вибр., 1959, 242); *Дідусь Харитон вірно говорить. Ну яка вона випускниця? Ну яка з неї студентка? Курча жовтороте...* (Хижняк, Тамара, 1959, 9).

3. *тільки мн., розм.* Дрібненькі тріщинки на обвітреній шкірі ніг, рук і обличчя. *Ніс зовсім обліз, на ногах вже курчата, плечі й спина від сонця аж чорні* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 274); *Навпроти них Данько мовби освітився сам собі, став почувати усі свої невидні курчата на ногах* (Гончар, Таврія, 1952, 179).

КУРЧА́ТИНА, и, *ж.* М'ясо курчати.

КУРЧА́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **курча́.** *Гребе квочка на сміттячку, Курчаток скликає* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 170); *Петрусь.. почав ловити курчатко, щоб подержати його в теплих долонях* (Донч., VI, 1957, 132); * У порівн. *Бачив* [Лазар].. *всю її постать, малу, м'якеньку, наче курчатко з жовтим пушком* (Коцюб., I, 1955, 198).

КУРЧА́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для курчат. *До комплексу ферми увійшли широкогабаритний пташник на 12 тисяч курей-несучок.., курчатник для вирощування курчат від 45 до 90-денного віку* (Хлібороб Укр., 8, 1965, 31).

КУРЧА́ТНИЦЯ, і, *ж.* Робітниця, що вирощує і доглядає курчат. *Як правило, курчат для колгоспу на ІПС повинні добирати курчатниці, які вирощуватимуть їх, і зоотехнік* (Птахівн., 1955, 179).

КУРЧА́ТОЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **курча́тко.**

КУРЧА́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **курча́**; // Признач. для курчат.

КУ́РЧИН, а, е, *розм.* Прикм. до **ку́рка**; // Який належить курці.

КУРЯ́, я́ти, *с., діал.* Курча. *Курка Куряті тихенько кудкудачить* (Бор., Тв., 1957, 154); *Баба садила їх за стіл.. і балакала з ними, і кудкудакала, як квочка між курятами* (Стеф., I, 1949, 114); * У порівн. *Мов курята, сполохані шулікою, люди подались до церкви* (Фр., II, 1960, 364).

КУ́РЯВА, и, *ж.* Дрібні тверді частинки, що нависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь. *Берлін рушив, а Івася курява покрила...* (Шевч., I, 1963, 40); *Я одітхнув вільніше, протер очі від куряви і оглянувся навкруги* (Коцюб., III, 1956, 136); *Він і сам ще стидався свого нового стану, особливо перед товаришем, з яким змалку босими ногами толочив куряву по цілому Печерську* (Смолич, Мир.., 1958, 28); // Такі часточки, що вихорем крутяться в повітрі. *Дивляся — з поля щось біжить, Неначе бісова отара, Шумить, гуде і торохтить, А курява така, як хмара* (Гл., Вибр., 1951, 187); *Над вулицею стояла така густа курява, що, здавалося, порох знімався, але осідати на землю вже не встигав* (Вільде, Сестри.., 1958, 246); // Дуже дрібні частки снігу, що носяться в повітрі. *Гострий вітер зарум'янив її лиця, очі спустила вона вниз, захищаючи їх від дрібної снігової куряви* (Фр., VI, 1951, 264); *І він поспішав, підіймаючи сипучі снігові скиби, аж біла курява вставала на його шляху* (Руд., Остання шабля, 1959, 235).

◇ **Ку́рява стовпо́м** *див.* **стовп.**

КУ́РЯВИЙ, а, е. З курявою; курний (у 1 знач.). *Подались люди з села курявими шляхами* (Коп., Вибр., 1948, 226).

КУ́РЯНИЙ, а, е. Те саме, що **ку́рявий**. *Шумлять дуби, спадають теплі роси На свіжі ниви, куряні путі* (Шпорта, Вибр., 1958, 360).

КУ́РЯТИНА, и, *ж.* М'ясо курки; // Страва з м'яса курки. *Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже втомився, трощивши курятину та яєшню* (Кв.-Осн., II, 1956, 267); *Посеред столу в тарелі здіймалась гора смаженої курятини, засушеної в дрібному цукрі* (Досв., Гюлле, 1961, 75); * У порівн. *— А їстівні* [індики] *— тьху, тьху, щоб не наврочити, м'ясо біле та ніжне, як курятина, саме на старі зуби* (Донч., VI, 1957, 232).

КУ́РЯТИНКА, и, *ж.* Пестл. до **ку́рятина.** *— Коли б ще дав бог курятинку, а ще краще перепелятинку, то вже б справжнісінький чумацький був кулешик* (Тют., Вир, 1960, 81); *— Що там сьогодні, жіночко? Борщ з молодою курятинкою?* (Гончар, Тронка, 1963, 268).

КУРЯ́ТКО, а, *с., діал.* Курчатко. *Розповідає* [Микола] *Славкові, .. яке в них дома є пещене куряткo, що само лізе до рук* (Март., Тв., 1954, 407); * У порівн. *Вуйни досягали його* [Петрика] *руками й гладили, як біле курятко* (Черемш., Тв., 1960, 35).

КУРЯ́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для курей. *Там в стіні діра пробита, Нею часто Лис Микита Ніччю в курятник гостив* (Фр., XII, 1953, 24); *Стають дядьки звечора з гирлигами на причілку і годинами ждуть, доки звір наблизиться, пробираючись до кошари чи до курятника* (Гончар, II, 1959, 20); * Образно. *— А хто мені там плаче?! — крикнув Бульба. — Вже. Вже закудкудакали! Чортів курятник! — сердився Тарас, шугаючи.. мимо жіночої челяді* (Довж., I, 1958, 221).

КУ́РЯЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ку́рка** і **ку́ри.** *Іду я та й угляділа під лопухом дванадцятеро курячих яєць* (Н.-Лев., III, 1956, 283); *Увійдуть в спустіле село — підіймається курячий гам — солдати ловлять курей, гусей...* (Вас., Незібр. тв., 1941, 204); *А скільки було потрушено та покльовано* [довгоносиків] *курячими дзьобами!* (Руд., Остання шабля, 1959, 390); // Такий, як у курки. [Х р а п к о:] *Що, і та, тупорила, проти мене? Куди ж уже тій з її курячим мозком?* (Мирний, V, 1955, 163); *Ображений Гунька, підводячись, курячим фальцетом заверещав* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 159).

2. *у знач. ім.* **ку́рячі**, чих, *мн.* Назва ряду птахів, до якого належать кури, індики, цесарки, павичі тощо; курині.

Ку́рячі гру́ди — здавлена з боків грудна клітка, що дуже видається вперед. — *Ех!— одчайдушно гукнув він і навіть сорочку розпанахав на своїх курячих грудях* (Смолич, Мир.., 1958, 20).

△ **Ку́ряча сліпота́:** а) (*Nonnea* M e d.), *бот.* Народна назва трав'янистої рослини з жовтими квітами. *Під полом лежали усякі трави і коріння: ..дурман,.. реп'яхи, куряча сліпота й багато дечого* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); б) *мед., розм.* Хвороба очей, при якій людина погано бачить в сутінках, при ослабленому освітленні. *Куряча сліпота напала й на Гриця. Спершу йому здавалось, що він запорошив очі* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 94).

◇ **Ку́ряча па́м'ять**, *розм.* — слаба, погана пам'ять. *Женя ніяк не могла пригадати. От уже куряча пам'ять — бачити людину і не згадати, де й коли...* (Сміл., Сашко, 1957, 218); **Ха́тка на ку́рячій ніжці (ла́пці)**, *фольк.* — маленька вбога хатка. *На ніжці курячій стояла То хатка дуже обветшала* (Котл., I, 1952, 115); *Дід Лісовик подався до баби Яги. Привітався в її старій хатці на курячій лапці* (Козл., Мандрівники, 1946, 41).

КУС, а, ч., *розм.* Те саме, що **шмато́к**. *Коли дивимось — несе Сенька на блюді здоровенний кус м'яса* (Стор., I, 1957, 196).

КУСА́К, а́, ч., *діал.* Кусок, кусень. *Вкусив* [Бовдур] *усім ротом кусак хліба* (Фр., I, 1955, 300); *Невістка вложила в бесаги три книші, кусак солонини, вузлик бринзи* (Черемш., Тв., 1960, 235).

КУСА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **куса́ти**. *Але за ваші шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою* (Еллан, II, 1958, 223).

КУСА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех.* Ранити, устромляючи зуби, захоплюючи клювом і т. ін. *Хоч би тобі лихе слово Почув хто од його.. і собаки не кусали Москаля Максима* (Шевч., II, 1953, 55); *Він вигинається і кусає матір за руку. Та, скрикнувши, відсмикує руку* (Багмут, Опов., 1959, 14); * Образно. [Г о р н о в:] *А терпкою я здався їй кислицею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила* (Кроп., I, 1958, 424); // Здавлювати, захоплюючи зубами. *Мужики хмуро кусали вуса* (Головко, II, 1957, 237); *В збентезі, кусаючи в зубах зірваний листок, дивився* [Данько] *кудись угору на місяць* (Гончар, II, 1959, 247); *Параска Тихонівна, давлячись слізьми, кусала подушку* (Ю. Янов., II, 1954, 141); // Ранити жалом або хоботком (про комах). *Грошей вчора він процидрив щось не трохи, Що Паню через те всю ніч кусали блохи* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 52); — *Чи то мало кого комарі кусають...* (Л. Укр., III, 1952, 632); // *перен.* Завдавати болю, образи; уражати. — *Так ви гадаєте, що ваша жінка свята? — з масною усмішкою кусає його Погиба* (Стельмах, II, 1962, 65).

◇ **Куса́ти гу́би** — закусуючи губи, виявляти стримувані почуття досади, образи і т. ін. [П у з и р:] *Восени поїдемо.. в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха, губи кусають!* (К.-Карий, II, 1960, 321); *Жаннет кусала губи й напружено дивилася в одну точку, щоб стримати сльозу* (Жур., Вечір.., 1958, 246).

2. *перех.* Відокремлювати невеликі частинки чогонебудь, захоплюючи, здавлюючи зубами. *Йому було приємно, що всі дивились, як він кусав пиріг і виколупував пальцем з середини сливи* (Коцюб., II, 1955, 280); *На яблуках ще були стружки, та ми обтирали їх руками й кусали так люто, що сік розлітався на боки* (Ю. Янов., II, 1958, 112); // Роздавлювати зубами. *Василина взяла горіхи й почала їх навіщось кусати* (Н.-Лев., II, 1956, 142).

3. *неперех.* Те саме, що **куса́тися** 1. *Мухи та комарі кусають до пори* (Укр.. присл.., 1955, 218); * Образно. *Правда, не варт усього переймати, що по воді пливе. Люди — божі собаки: і брешуть, і кусають* (Коцюб., I, 1955, 46).

4. *неперех., розм.* Подразнювати шкіру; пекти. *Спіткнулась* [Маріка], *голими рученятами в сніг, а він — кусать, а він — колоть. Насилу втекла* (Вас., II, 1959, 211).

5. *перех., фам.* Їсти. *Не тільки нічим содержуватися* [утримуватися] *з діточками, та глядіть лишень, чи є що кусати!* (Кв.-Осн., II, 1956, 487); *За годинки поспішали люди з роботою, щоб було що і самому кусати і вивезти лишнє на продаж* (Мирний, III, 1954, 255).

◇ **Куса́ти [собі] лікті** — виявляти велику досаду з приводу втрати чогось; жалкувати. — *Ех, Зіньку, Зіньку,— зітхнув сторож.— Допарубкуєтесь ви, що прогавите Тетяну. Будете кусати лікті...* (Добр., Тече річка.., 1961, 222).

КУСА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. Мати звичку (схильність) кусати (у 1 знач.). [П и с а р:] *Здрастуйте, Ганна Степанівна, я вже тепер і підступитись до вас боюся.* [Г а л я:] *Чого ж? підступайте безпечно, я не кусаюсь* (Сам., II, 1958, 145); — *Ото, дурню, не лови. Знай, що шмелі кусаються* (Мирний, I, 1954, 179); — *Оце так! — вихопилось у Мар'яна Полярша. — Гадюки в усьому світі кусаються* (Стельмах, I, 1962, 200); // *перен.* Завдавати болю, образи; уражати. *Днями сиділи в нетопленій хаті і не варили страви. Світили ненависним оком, кусались кривавим словом. Як звірі* (Коцюб., II, 1955, 37).

2. Кусати один одного. *Там вороги всі так змішались, Стіснились, що уже кусались* (Котл., I, 1952, 288); *Вони* [циган і циганка] *налітали одно на одного, бились грудьми,як роз'ючені півні, кусались і дряпались, як коти* (Коцюб., I, 1955, 374).

3. *тільки 3 ос., перен., жарт.* Коштувати надто дорого. — *Ой хліб тепер кусається! Повіриш, у нас було колись стоги стоять, а сей год — три засторонки в клуні: хоч їж, хоч дивись!..* (Кос., Новели, 1962, 66); // Бути недосяжним (про гроші). *Та щоб купити корову, не вистачало ще добрих сорок карбованців, а то й більше. Такі гроші кусалися. Вони були недосяжні* (Донч., III, 1956, 92).

КУСА́ЧКИ, чок, *мн., спец.* Те саме, що **гострогу́бці**. *На столику біля саморобного дерев'яного верстата різні інструменти: пилка, молотки, кусачки* (Донч., V, 1957, 172); * У порівн. *Метелик сидів зовсім нерухомо, однак, коли пальчики Люди, занесені над ним,— як ті кусачки, зімкнулися — він несподівано вихнувся вбік* (Ряб., Жайворонки, 1957, 170).

КУСЕ́НЬ, сня, ч., *розм.* 1. Те саме, що **кусо́к** 1, 2. *Щохвилі кусень грубий глини й вапна із стелі спадав* (У. Кравч., Вибр., 1958, 458); — *Огірок дай, та не жовтяк, а тверденький, і хліба кусень вріж* (Шиян, Баланда, 1957, 89); *Січкар.. впаковував у мішки з зерном кусні добре просоленого сала і, посвистуючи, спокійно їхав широким шляхом* (Стельмах, II, 1962, 36); *Давно минули ті часи, коли він був ватажком зграї. Тоді він завжди мав найкращий кусень* (Донч., Вибр., 1948, 252); *Він жив аж геть на другім кінці нашого села, що всетаки становило добрий кусень дороги, бо село наше велике та довге* (Фр., IV, 1950, 463); *Василь купив у нього прадідівську хатину та ще й кусень городу біля хати* (Козл., Сонце.., 1957, 69); *Най доля дасть у щасті кращий кусень* (Воронько, Казка.., 1957, 73).

◇ **Ку́сень хліба** — те саме, що **Кусо́к хліба** (*див.* **ку-**

сóк). — *Вивчиться, матиме якийсь кусень хліба,— а це не кожному щастить...* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 27).

2. Одиниця чого-небудь, порізаного на частини. *За плечима клунок солі, в руках плетена рогозяна валізка, в якій кусень мила, трохи синьки та інші дрібні покупки* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 34); // Відріз тканини. * У порівн. *Лопасті люто вдаряли об воду, і білясті вали крутилися в зеленій глибині, немов кусень густого полотна на валку ткацького верстата* (Досв., Вибр., 1959, 288).

КУСКОВИ́Й, á, é. Порізаний на куски. *Великі шматки м'яса.. шпигують кусковим салом і обсмажують* (Укр. страви, 1957, 59); *На місці виробництва кусковий торф коштує дуже дешево* (Роб. газ., 30. III 1965, 1).

КУСЛИ́ВИЙ, а, е. Який кусається (у 1 знач.). — *Такий у нього якийсь вид, мов у тої кусливої собаки, що лащиться, на животі повзає, але так і чуєш, що вона може загарчати і кинутись на тебе* (Фр., III, 1950, 224); *Ставківський робітничий клуб був схожий на великий вулик розтривожених кусливих бджіл* (Кач., Вибр., 1953, 205); * Образно. *Холод став дуже .. дошкульний, аж кусливий* (Н.-Лев., IV, 1956, 262); — *Пальці тепер злі й кусливі, як роздратовані в дуплі оси* (Кач., Вибр., 1953, 60); // перен. Дошкульний. *Я говорив їм кусливі фрази, бавив такими ж дотепами* (Коб., I, 1956, 446).

КУ́СНИК, а, ч. Зменш. до **кýсень**. *Я слідив* [стежив] *за кождим куснем вугля, як він, зразу чорний, облитий синявим огником, поволі червонів, а далі білів, розпадався на кусники* (Фр., IV, 1950, 464); *Спокійно повів бровою Павло й поклав їй на тарілку маленький кусник риби* (Кучер, Трудна любов, 1960, 172); *Іван мав хатчину та кусник городця, жінку, корову та п'ятеро дітей* (Март., Тв., 1954, 227); *Діти сумно дивилися на труну, покриту кусником домашнього полотна* (Кобр., Вибр., 1954, 154).

◇ **Кýсник хлíба** — те саме, що **Шматóк хлíба** (*див.* **шматóк**). — *Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой кусник хліба* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 4).

КУ́СНИЧОК, чка. ч. Зменш.-пестл. до **кýсник**. *Була хвиля, коли хотіла* [пані] *зараз же розірвати письмо, прочитати, пошарпати на кусничкн* (Фр., III, 1950, 439); *Покришити бринзу на дрібні кусничкн.*

КУ́СНУТИ, ну́, нéш, *док., перех. і неперех., розм.* Однокр. до **кусáти** 1, 2, 4, 5. *Обідали.. Ніяких розмов: лусне десь по лобу ложка, хтось із малих кусне сусіда за вухо* (Вас., Вибр., 1950, 235); *Він, Патресов, ще не склав зброї. О, в нього ще гострі зуби, і він доходить часом до божевільного стану від думки, що не має сили й змоги куснути* (Донч., II, 1956, 85); *Мухобій зґріб у жменю шматяру рибини,.. куснув білого, розвареного риб'ячого м'яса* (Загреб., День.., 1964, 80); * Образно. *Залізний ніс, а хвіст вербовий, У рот їй пальці не кладіть: у лісі дуб який здоровий, А як кусне — і той кричить* (Гл., Вибр., 1951, 219).

КУСО́К, ска́, ч. 1. Частина, відділена, відбита і т. ін. від чого-небудь; шматок. *На серце мов кусок льоду впав* (Кв.-Осн., II, 1956, 349); *Григорій Михайлович перегинається, мов ножик, викидає з-під ліжка затягнуті на колодки дівочі чобітки, кусок смоли і різне шевське начиння* (Стельмах, II, 1962, 99); // Частина чогось їстівного. *Недовго посиділа дітвора у хаті: ухопивши по куску хліба та по шматочку тарані, дьорнули надвір* (Мирний, IV, 1955, 99); *Почало з'являтися на столі.. і печене, і смажене, і варене, і парене, і терте. і так кусками* (Стельмах, Хліб.., 1959, 64); // перен., розм. Про їжу як засіб існування. *Прошу Енею покланятись І хліба-солі не цуратись, Кусок останній розділю* (Котл., I, 1952, 174).

◇ **Відрива́ти кусóк від (од) рóта** — відмовляти собі у найнеобхіднішому заради кого-, чого-небудь. *Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності відривала кусок од рота, аби лиш йому, Петрові, добре було* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 124); **Кусóк в гóрло не лíзе (не полíзе)** — про стан, коли людина не може їсти з якоїсь причини. [З о л о т н и ц ь к и й:] *Обідать у такого хазяїна важко, тут і кусок в горло не полізе* (К.-Карий, II, 1960, 325); **Кусóк хлíба** — те саме, що **Шматóк хлíба** (*див.* **шматóк**). *Коли ж нема хіті того робить* [складати відомості], *коли робиш ради куска хліба,— о, яке невеселе і тяжке таке життя!* (Мирний, V, 1955, 342); **Лáкомий кусóк** *див.* **лáкомий; Лáсий кусóк** *див.* **лáсий**.

2. Взагалі частина чого-небудь. *А тут же й наймичка в мене така трапилась, що не жаль їй кусок города поступити* (Барв., Опов.., 1902, 308); — *Про нарізку тут балачка йде на поля, так от по скільки воно в якому куску?* (Головко, II, 1957, 106).

3. Відріз певного розміру (про тканину і т. ін.). *Оксана Сергіївна.. застелила стіл куском найбільшої марлі* (Ю. Янов., II, 1954, 70).

КУСОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех., розм.* Підсил. до **кýснути**. *Артем мовчав. Він.. кусонув хліба наскільки рота хватило* (Головко, II, 1957, 250); * Образно.— *Іваненко, що з тобою? — В плече кусонула* [куля],— *обізвався червоноармієць, що, лютo відстрілюючись, лежав у борозенці* (Стельмах, II, 1962, 201); «*Мабуть, нічого особливого*»,— *подумав він, і щось боляче, тупо кусонуло його за серце* (Тют., Вир, 1964, 482).

КУСО́ЧОК, чка, ч. Зменш. до **кусóк**. *Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали* (Кв.-Осн., II, 1956, 68); *Дід ще по шматочку та по кусочку відкладав, батько, він — всі працювали на одно гнізцо* (Мирний, I, 1954, 279); *Дістала* [Маруся] *з-за припічка гребінку й кусочок одбитого дзеркальця* (Григ., Вибр., 1959, 32).

◇ **Лáкомий кусóчок** *див.* **лáкомий; Лáсий кусóчок** *див.* **лáсий**.

КУСТА́Р, я́, ч. 1. Дрібний товаропробник, який працює на ринок; ремісник. *Літом якраз вони ганяють по селах, один — кустарів описує, а другий — здається, над оцінкою землі працює* (Мирний, V, 1955, 385); *Договір склали вже з опішнянськими гончарами на мальовничі гончарські вироби та роменськими кустарями — на плахти і килими* (Головко, II, 1957, 277); *Окремі кустарі повинні бути зведені в трудові артілі* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 84); *Восени я викрив фінінспекторові махінації його татуся, кустаря-одинака* (Кач., II, 1958, 18).

2. перен. Той, хто діє неорганізовано, одірвавшись від колективу. [А р к а д і й:] *Як ви можете не знати цього факту? Доки в вас буде ще жити кустар, земщина?* (Корн., I, 1955, 120).

КУСТА́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **кустáр** 1. *При монастирі* [Києво-Печерської лаври] *існувала навіть спеціальна кустарна майстерня, в якій монахи виготовляли «мощі»* (Наука.., 7, 1957, 22); *Велике значення в Прикарпатті, Буковині і на Закарпатті має кустарний народний промисел, зокрема різьбярство* (Ціна, Україна.., 1960, 274); // Вироблений вручну, індивідуально. *Смагляві обличчя знову ворухнулись усміхами, коли вони, понахилявшись, стали розглядати Віталіїв передавач, змонтований із хаосу шурупів, кустарну штуку в грубій коробці* (Гончар, Тронка, 1963, 107).

Кустáрним спóсобом — вручну, індивідуально. *Деяких інструментів у Запари не було, і Торба та Зорін, за вказівками гідролога, зробили їх у машинному відділі кустарним способом* (Трубл., Лахтак, 1953, 125).

2. *перен.* Примітивний, недосконалий; // *рідко.* Те саме, що **амáторський**. *У нас всі здорові. Папа на сей час в Колодяжному, мама в Полтаві на кустарній виставі, читатиме там реферата* (Л. Укр., V, 1956, 378).

КУСТÁРНИЦТВО, а, *с.* 1. Кустарний промисел, заняття кустаря. *Пам'ятаєте, в «Історії ВКП(б)» так просто й сказано: «Робітники змушені були займатися кустарництвом, виробленням запальничок, мішочництвом»* (Ю. Янов., II, 1954, 16).

2. *перен.* Робота, що ведеться неорганізовано, примітивно. *«Економісти» виправдували кустарництво, дрібний практицизм і роз'єднаність місцевих організацій* (Біогр. Леніна, 1955, 52).

КУСТÁРНО, *присл.* Те саме, що **Кустáрним спóсобом** (*див.* **кустáрний**). — *Завод не тільки не в силі виконати замовлення німецької армії на панцир, але й біжучий ремонт німецької воєнної техніки провадить кустарно...* (Ю. Янов., I, 1954, 225).

КУСТÁРЩИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кустáрництво**. — *Так от, виступає, значить, інженер і зводить до того, що держава дає передову техніку, але на цю техніку, мовляв, в наших МТС налипла кустарщина і відсталість* (Жур., Вечір.., 1958, 22); — *Це кустарщина, а не сад.. Це треба ставити на державні рейки. Зрозуміло? Ось добув для вас* [І. В. Мічуріна] *субсидію..!* (Довж., I, 1958, 457); *У забудові села великої шкоди завдає кустарщина. Хто де облюбував місце, там і будується* (Літ. Укр., 3.IX 1965, 4).

КУСТРÁТИЙ, КУШТРÁТИЙ, а, е, *діал.* Кудлатий. *Йому вчувається пісня голодного люду; ..чорні коряві руки, попечене обличчя, їх нечесані кустраті голови...* (Мирний, I, 1954, 345); *Маленькі лелеки, почувши рух, підводились над кустратими краями гнізда* (Стельмах, I, 1962, 7); *Із-за каменя спочатку показалась велика, куштрата голова, а потім з'явився високий хлопчина* (Збан., Мор. чайка, 1959, 20); *Кустратий собака.*

КУ́СТРІ, ів, *мн. (одн.* **ку́штра** і **ку́штря**, і, *ж.*), *діал.* Кудли. — *Я тільки через поріг, а мене сіп за рукав: «Куди лізеш? Піди в хижу, розчеши свої кустрі та аж тоді увіходь до людей...»* (Л. Янов., I, 1959, 325); *Зозла вп'явся* [Чіпка] *руками в свою нечесану куштру* (Мирний, II, 1954, 179); [К у к с а:] *А ви б розчесали свою куштрю, а то горобці подумають, що куделиця, і обсмикають на гнізда!* (Кроп., I, 1958, 210).

КУСЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Те саме, що **кусли́вий**. *З далекого берега прилітали кусючі з смарагдовими очима гедзі і крутились над головою* (Донч., III, 1956, 77); *Образно. Тоді й пішов* [Крамаренко] *до Бориса. Ну, той і порадив.. Прочитав мораль. Молоде щеня, а кусюче* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 21); *Жінки загули. Стали кусючі, як роздратовані оси* (Баш, На .. дорозі, 1967, 115).

2. Те саме, що **колю́чий** 1. *Щетина в кожного на обличчі кусюча. Найбільше щетини в Магерама. Не щоки — дротяна щітка* (Донч., II, 1956, 167); *Собаки налетіли на нього з обох боків двома клубками кусючої шерсті* (Загреб., Європа 45, 1959, 32).

КУСЬ, *вис.* Уживається як присудок за знач. **куса́ти** 1, 2. * Образно. *Він* [Лука Лукавий] *мурличе була. Ходить кішечкою. Кусь — і зубки схова За усмішечкою...* (Біл., Зигзаг, 1956, 13).

КУТ, á, ч. 1. Геометрична фігура, утворена двома лініями, що виходять із однієї точки; // Така фігура, утворена лініями яких-небудь предметів, знаків і т. ін. *В небі пролітали журавлі, спрямовуючи вістря кутів на південь, Закарпаття, Дунай...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 155).

Кут зóру *див.* **зір**; **Під кутóм** — утворюючи по відношенню до чого-небудь таку фігуру. *Дорога враз повернула, зламавшись майже під прямим кутом* (Смолич, I, 1958, 44); — *Дивіться, під яким кутом ця траншея стояла до нас...* (Гончар, III, 1959, 62); *Дві сірувато-зелені скелі стояли під кутом одна до одної* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 136).

◇ **Згла́джувати (згла́дити) гóстрі кути́** — не братися за розв'язання складних питань. *Партія вчить нас не згладжувати гострих кутів, не тікати від питань, які вважаються нібито дрібними* (Рад. Укр., 9.II 1957, 1); **Обмина́ти гóстрі кути́** — уникати принципової постановки питання. — *Ти цупко тримаєшся за рятівне коло, на якому начертано: «Не псувати стосунки, дотримуватись зі всіма згоди, не псувати настрій начальству, обминати гострі кути...»* (Рибак, Час.., 1960, 764).

2. Те саме, що **куто́к** 1. *З тяжким стогоном кинулася* [Марина] *в кут хати й затулила вуха* (Кобр., Вибр., 1954, 168); *Мати задержала зошит у руках і, усівши спокійно в кут старенької софи, гляділа мовчки на.. обличчя сина* (Коб., II, 1956, 304).

Із кута́ в кут ходи́ти (тинятися *і т. ін.)* — те саме, що **Із кутка́ в куто́к ходи́ти (тинятися** *і т. ін.)* (*див.* **куто́к**). *Він ходив по кімнаті із кута в кут, про щось пильно думаючи* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 218).

3. *розм.* Те саме, що **куто́к** 2. [П р е д с л а в а:] *Ми жебраки, Нещасні, без кута, без кусня хліба!* (Фр., IX, 1952, 206); // Частина житлового приміщення (будинку, квартири чи кімнати), призначена для кого-, чого-небудь. *Пан Адам молотив на току, пані Констанція не вилазила з свого кута* (Коцюб., II, 1955, 248); *Його донька була за куховарку в господаря, і старий мав із нею кут у кухні* (Досв., Вибр., 1959, 15); *Кут меншої кімнати, відокремлений перегородкою з дикту й матового скла, мав служити завідувачеві лабораторій кабінетом* (Шовк., Інженери, 1948, 13).

4. *чого, який.* Частина якої-небудь території, місцевості. *В найдальшім куті острова висока гора шпилем подралась до неба* (Стор., I, 1957, 398); *Як тільки з далекого кута села.. розлягалось його глухе дудніння, вона вискакувала надвір* (Коцюб., II, 1955, 30); *Сходяться надвечір дівчата з верхнього кута по воду* (Тудор, Народження, 1941, 4).

◇ **Загна́ти (завести́) в [тісни́й, глухи́й] кут** — поставити в безвихідне становище. *І няньчину всю рать розбили,— Скалічили і всіх в тісний загнали кут* (Котл., I, 1952, 183); *Розкладається буржуазне суспільство, вичерпавши свої творчі сили, завівши культуру, цивілізацію в глухий кут* (Еллан, II, 1958, 122); *Інтерпеляція білогвардійців була, очевидно, колективна і розрахована на те, щоб загнати нас у глухий кут* (Кулик, Записки консула, 1958, 174); **Захо́дити (зайти́) в [глухи́й] кут** — потрапляти в безвихідне становище.— *Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше заходила в кут, не знаходячи виходу* (Кол., Терен.., 1959, 339).

КУ́ТАС, а, ч., *діал.* Прикраса у вигляді китиці на одязі тощо. — *Вмирати, браття, козакам не диковина,— сказав сотник і надів на голову високу смушеву шапку з червоним верхом і кутасом* (Стар., Облога.., 1961, 11); *Мала* [Парасинка] *на собі.. багато вишитий кожух із звисаючими кутасами* (Коб., II, 1956, 18); *Нежонаті* [хлопці], *а це багато значить. Вони*

носять ще капелюхи з кутасами (Ірчан, II, 1958, 73); * У порівн. *Похмурий звіробій викидав купи зірок, яскраво-жовтих, проте сумних, як золоті кутаси на чорних боках домовини* (Коцюб., II, 1955, 214).

КУТА́СИК, а, ч. Зменш. до **ку́тас.** *Хлопець причіпливо його* [одяг] *оглядав.. — Цей кутасик у них, здається, вже не тут?* (Ю. Янов., I, 1954, 208).

КУ́ТАТИ, аю, аєш, *недок., перех.* Старанно загортати, одягати в що-небудь тепле. *Бачив я.. як мати неодмовна Хворую дитину, Пригортаючи до серця, Кутала в ряднину* (Щог., Поезії, 1958, 55); *Я садовлю її в сани, наче пакую дороге скло, кутаю ноги* (Коцюб., II, 1955, 254); *Знайомий стукіт у двері.— Ввійдіть,— гукав вчителька, щільно кутаючи плечі в пухову хустку* (Донч., VI, 1957, 419); // Надто тепло одягати. *Батько й мати цілий день на роботі, бабця теж, а глуха тітка тільки те й робить, що заставляє їсти та кутає його немилосердно і тягне на вулицю* (Кучер, Голод, 1961, 39); *Плечі покриті сірою пуховою хустиною — здоров'я в неї слабеньке, мати її завжди кутала* (Руд., Остання шабля, 1959, 545); * Образно. *Гасне день, злітає вечір, Вечір озеро цілує, Кута землю в темні шати І тумани розстила* (Олесь, Вибр., 1958, 44); *Насувалася ніч. Вона кутала далеке місто й бадьорила нас новими надіями* (Епік, Тв., 1958, 380); // *перен.* Щільно, густо вкривати (туманом, імлою тощо). *Все кутав туман* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 259).

КУТА́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Старанно загортатися, одягатися в що-небудь тепле. *Школярик міцно тре руки, перебирав ногами,— холодно! Та нема часу кутатись: он, здається, вже рідне село!* (Л. Укр., III, 1952, 473); *Інга сама сидить в кріслі, кутаючись в хутряну душогрійку* (Коч., II, 1956, 352); — *Гляньте, уже й сніг пролітає,— сказала* [Ясногорська] *замислено, кутаючись у плащ-палатку* (Гончар, III, 1959, 217); // Тепло одягатися. *Осінь була на диво тепла, Марія кутатись не любила, зодягнулась у мережану українською вишивкою блузку з довгими рукавами* (Руд., Остання шабля, 1959, 534); * Образно. *Потепліло, закапало з дерев, і з імли виглянув жовтий диск сонця, кутаючись у бліде хутро* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 735); // *перен.* Щільно, густо вкриватися (туманом, імлою тощо). *На сході лягали вже рожеві пасма, а Дніпро кутався в густий туман* (Епік, Тв., 1958, 372).

КУ́ТИ, кую́, ку́єш, *недок., перех., діал.* Кувати (*див.* **кува́ти** [1]). *Сьогодні ранесенько я бачила, хтось до вас строкатого коника приводив кути* (Вовчок, Вибр., 1937, 217).

КУ́ТИЙ [1], а, е, *діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ку́ти.** *Видзвонює кінь копитами, сталлю кутими та підбитими* (Голов., Близьке.., 1948, 113); *Я бачу шаблю, сріблом куту* (Забашта, Вибр., 1958, 99); * Образно. *Але знайшлись і куті з криці груди, З яких біда кресала лиш вогонь* (Стар., Вибр., 1959, 19).

КУ́ТИЙ [2], а, е. 1. Зробл. із металу куванням (*див.* **кува́ння** [1]). *Царям, всесвітнім шинкарям, І дукачі, і таляри, І пута кутії пошли* (Шевч., II, 1953, 332); *Наші кулі й шаблі куті ворога сікли* (Гонч., Вибр., 1959, 179); * Образно. *І куте слово теж не зле-бо В горнилі душ нести сюди* (Мал., Листи.., 1961, 17).

◇ **Ку́те срі́бло** — не лите срібло. *На низьких круглих столах з бронзи і кутого срібла стояли десятки холодних і гарячих страв* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 244).

2. Оббитий листами металу (про двері). *В Копичинцях, браття, стріляють людей За те, що.. в арешт ся каперли, Немовбито всі ми без кутих дверей, Без замків рабами не вмеряли* (Фр., XI, 1952, 392); *Роман намацав у півтемряві важкі, куті двері і з силою рвонув їх* (Гончар, III, 1959, 144).

КУ́ТИК, а, ч. Зменш. до **кут.** *Два кутики зеленої петлиці, Пружнастий ремінь щільно стиснув стан* (Бажан, Вибр., 1940, 172); *Обережно, щоб не забруднити папірця, Надя взяла його за кутики й почала читати* (Ткач, Плем'я.., 1961, 132); *Старому задрижало щось коло кутиків уст* (Коб., II, 1956, 84); *Лилик сидів тихо в своєму кутику, ні за чим він не жалкував, та нічого й не бажав* (Л. Укр., III, 1952, 474); — *А я мушу заздалегідь шукати собі теплого кутика на зиму* (Фр., IV, 1950, 39); *Завтра їду оглядати Помпею і кращі кутики Неаполя* (Коцюб., III, 1956, 271).

КУТИ́КУЛА, и, *ж., спец.* 1. У рослин — тонка безструктурна плівка, що вкриває покривну тканину листків і стебел. *В дорослому стані стебло конопель має чотири основних типи тканин — кору, твірну тканину, деревину і серцевину. Зовні кора вкрита епідермісом і шаром кутикули* (Техн. культ., 1956, 126).

2. У тварин і людей — шар щільної речовини, що вкриває поверхню клітин.

КУТКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **кутóк** 3. *Зберуться часом куткові молодиці та баби, посідають на призьбі, почнуть гомоніти* (Вас., Вибр., 1954, 158); *Увечері кутковий верховода Мусій Ступак незадоволений вийшов на вулицю* (Сміл., Зустрічі, 1936, 33).

КУ́ТНИК, а, *ч., техн.* Інструмент для вимірювання і розмічення кутів. *До найпростіших вимірювальних інструментів належать: масштабна лінійка, кронциркуль, кутомір, кутники* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 29).

КУ́ТНІЙ, я, є. Розташований у кутку (у 1 знач.). *Кутні вежі з тихим рипінням оберталися і мацали довгим промінням у гущавині саду* (Смолич, I, 1958, 94); // *заст.* Те саме, що **поку́тній.** *В кутньому вуглі стояв кіот з образами в срібних позолочених шатах* (Стор., I, 1957, 234).

△ **Ку́тні зу́би** — задні п'ять зубів з кожного боку обох щелеп. *Повернув Нечипір язиком у роті... аж так і є: намацав піввареника, що застряло у кутніх зубах* (Кв.-Осн., II, 1956, 109); *На кутніх зубах спробував* [Дорохтей] *золото* (Стельмах, I, 1962, 50).

◇ **Смія́тися (засмія́тися, реготá́тися, зареготá́тися) на ку́тні [зу́би]** — плакати. — *Ми то тепер регочемо, а чи не доведеться нам на кутні зареготатись, як німець справді машиною весь хліб підніме?* — *спитав хтось* (Мирний, IV, 1955, 243); — *Ще й сміється, дурне! Щоб ти на кутні сміялося!..* (Ковінька, Кутя.., 1960, 86).

КУТОВИ́Й, а́, е́. 1. Стос. до кута (у 1 знач.), його вимірювання, розмічення. *Кутові лінійки застосовують для перевірки внутрішніх двогранних гострих кутів* (Слюс. справа, 1957, 121); *Еластична муфта.. служить для з'єднання вертикальних і горизонтальних валів як з нормальним, так і з великим кутовим зміщенням* (Наука.., 6, 1956, 40).

△ **Кутови́й уда́р**, *спорт.*— у грі в футбол: удар по м'ячу з кута поля. *Не минав й п'яти хвилин, як біля воріт господарів поля подався четвертий кутовий удар* (Веч. Київ, 27.IV 1957, 3).

2. Який має форму кута, зігнутий під кутом. *Поставив* [Максим] *шестерню. Перевірив циліндричну фрезу, кутову, фасонну* (Ткач, Арена, 1960, 177).

△ **Кутове́ за́лізо; Кутова́ сталь** — смуга металу, зігнута по всій довжині під кутом. *Щоб зменшити коливання маркера і тим самим вирівняти хід сівалки під час сівби, необхідно замінити ланцюг на розпірку з кутового заліза* (Нові спос. вирощ.. буряків, 1956, 37).

КУТО́К, тка́, ч. 1. Місце, де сходяться внутрішні

сторони предмета; // Частина приміщення, простір між двома стінками, що сходяться. *Переполохані панянки тулились по кутках, як овечата розігнаної вовком отари* (Стор., І, 1957, 375); *Вона вже не зважилась більше потикатись у натовп, а пішла в куток межи хлібом і стайнею* (Л. Укр., III, 1952, 670); *В кімнаті всі речі були на виду: в кутку стояв рояль з нотами на пульті* (Панч, В дорозі, 1959, 73); // Частина якого-небудь місця, якоїсь площі. *На ласий кусок найдеться куток* (Номис, 1864, № 12011); *Знай, неборак, заня то в той, то в сей куток* [двору]: *То зазирне в курник, то дейко до свинок* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 50).

Із кутка́ в куто́к ходи́ти (тинятися і т. ін.) — ходити в різних напрямках у приміщенні (від хвилювання, з нудьги, неробства, або розмірковуючи над чим-небудь). *У хаті в сутінях ходив* [Давид] *із кутка в куток, палив цигарку за цигаркою* (Головко, І, 1957, 73); **Куто́к (кутка́) о́ка (очей́, ро́та,** уст) — місце, де сходяться повіки або губи. *Іншим думи нахилили обважнілі голови, а в декого й скупа сльоза тремтить,.. перекочується з одного кутка очей до другого* (Стельмах, І, 1962, 161); *Біля кутків рота в нього з'явились малопомітні борозни* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 39).

2. *розм.* Місце проживання; житло, притулок. *Знов він бачив свій давній куток, Знов дивився на дружину свою, Обіймав своїх любих діток* (Граб., І, 1959, 473); *Танцювали гуляки, що не мали ні рідні, ні кутка, ні родини, нічого, крім вільного неба і вічного бенкетування душі своєї* (Довж., І, 1958, 228); *Вона ще не стала кресляркою, не знайшла роботи, не має постійного кутка* (Дмит., Розлука, 1957, 285).

Сіме́йний куто́к — місце проживання сім'ї. — *Буду радий, коли ви, що й говорити, неприємну камеру замінюєте на тихий сімейний куток* (Збан., Єдина, 1959, 112); **Чужи́й (свій** і т. ін.) **куто́к** — чуже (своє і т. ін.) місце проживання. *Бодай ніхто не діждав в чужім кутку сидіти* (Укр., присл.., 1955, 52); — *Хіба мислимо без нього* [колгоспу]?.. *Отак, як ви тут, вовкулаками?.. Кожний у свій куток глипає... Ні тобі колбуду, ні тобі зборів!..* (Гончар, III, 1959, 221).

3. Частина якої-небудь території, місцевості, країни і т. ін. *В світі божому нема кутка без горя Не тільки тут, а і по той бік моря* (Гл., Вибр., 1951, 77); *Звенигородщина — співучий куток України, в ньому Кирилівка не останнє в цьому село* (Вас., II, 1959, 359); *Стоячи на березі Тихого океану і дивлячись на захід, я згадував Україну, і вона постала перед моїми очима у своєму справжньому розмірі, десь там далеко на заході в лівому кутку, і це помножило мою гордість громадянина великої Радянської країни* (Довж., І, 1958, 26); // Певна частина (кінець) села. [В а с и л ь:] *Чого на наш куток по воду прийшла?* (Кроп., II, 1958, 117); *Ні, не можу далі за лихими сусідами вдержатись на кутку. Хоч зараз спродуйся, пакуйся та й на кубанські степи* (Сам., II, 1958, 354); *Тиша. Лиш на кутку і дзвязк і стук. Проїде вулицею хтось* (Тич., І, 1957, 83); // Невелика складова частина чого-небудь. *Лихий і обважнілий, він заглядав у кожний куток господарства, добирався навіть до мисника і печі* (Стельмах, І, 1962, 69); // Сховане від очей, недоступне для спостережень місце; тайник. *Це було весни тієї, Що один про неї спомин Освітляє нам істому, Огріває нам істоту До найглибшого кутка* (Рильський, II, 1960, 200).

Глухи́й куто́к — віддалена місцевість. *Сталося дивне диво: занехаяний та похований наш спів.. перейшов з глухих кутків та широких степів у ясні палати* (Мирний, V, 1955, 416).

4. Приміщення, місце (в школі, установі тощо), спеціально відведене для яких-небудь занять і відпочинку. *Один хлопчик сказав, що чорногузика в живому кутку вока, коли чергує, не годує, бо їй страшно* (Ів., Вел. очі, 1956, 53).

Черво́ний куто́к *див.* **черво́нний; Непоча́тий куто́к** *див.* **непоча́тий.**

КУТОМІ́Р, а, ч. 1. Прилад для визначення кутових розмірів. *Для вимірювання кутів застосовується кутомір. Він складається з двох лінійок, шарнірно з'єднаних між собою* (Токарна справа, 1957, 112).

2. Пристрій для стріляння з гармат по закритих цілях.

КУТОМІ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **кутомір.** *Точки пересічення осей знаходять.. при значних відстанях — за допомогою кутомірних геодезичних інструментів* (Інж. геод., 1959, 302).

КУТО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **куто́к.** *У куточку коло дверей стояла бабуся, боса, в керсетині порваній* (Тесл., Вибр., 1950, 56); *Сизокрилими голубками У куточках на вустах Їй спурхнуло щось усмішками* (Тич., І, 1957, 18); *Вона злізла з дивана, підійшла до свого куточка і взяла на руки Хому* (Забіла, Катруся.., 1955, 54); *І знову на небо* [думка], *бо на землі горе, Бо на їй, широкій, куточка нема Тому, хто все знав* (Шевч., І, 1951, 26); *Маленька цяточка на землі, далеко не райський куточок, чорні весняні бурі, овечі кошари та молочай, а душа його* [Дорошенка] *звідусіль поривалася саме сюди* (Гончар, Тронка, 1963, 152); *Інша думка вже зринає, народжується в куточку серця: «А що коли Павлик і справді не винуватий?»* (Донч., VI, 1957, 53); *Правда, і в сій новій науці життя все ще зоставався якийсь таємний куточок* (Л. Укр., III, 1952, 663); *З шкури тюленя він обов'язково зробить чучело і віддасть його до шкільного куточка живої природи* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 119).

КУТУЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., перех., діал.* Жувати (у 1 знач.). *Дід одійшов, узяв клунок і приніс до куреня. Вийняв пиріг, дав малому, а недоїдений сам почав кутуляти* (Мирний, І, 1954, 170); *Артем мовчав. Він передбачливо, зарані ще, посеред батькового запитання, кусонув хліба, наскільки рота хватило, і, кутуляючи зараз, природна річ, не міг же відповідати* (Головко, II, 1957, 250).

КУТЯ́, і, *ж., етн.* 1. Обрядова каша з ячмінних або пшеничних зерен, уживана з солодкою підливою напередодні різдва чи водохреща. *Стоїть кутя на покуті, А в запічку діти* (Шевч., І, 1951, 365); *По селі, по якій годині тиші, коли йшла рокова, церемоніальна вечеря з примівками і обрядами по старому звичаю, з дідухом і кутею, почалися веселі колядкові співи* (Фр., VIII, 1952, 100); — *Завтра кутя. І все в нас буде, як на батьківщині: і кутя, і узвар, і сіно постелимо за звичаєм...* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 334).

Багата́ кутя́ — переддень різдва; святий вечір. *Батько подарував Лаврінові ту грушу на багату кутю тоді, як Лаврін чхнув за вечерею* (П.-Лев., II, 1956, 377); **Голо́дна кутя́** — переддень водохреща. [П а в л о:] *Сьогодні ж святий вечір, то, здається, кличуть мороза вечерять?* [Я в д о х а:] *Мороза кличуть вечерять на голодну кутю, а це багатий вечір* (К.-Карий, II, 1960, 154).

◇ **Передава́ти (переда́ти) куті́ ме́ду** — переборщити. *Одного разу два такі знавці Передали куті, як кажуть, меду — І от зайшла в них жвава суперечка* (Рильський, III, 1961, 172).

2. Те саме, що **ко́ливо.** *На проводи наносять сюди на гроби чимало чого: чи куті, чи буханців, чи крашанок* (Кв.-Осн., II, 1956, 114); *Поминальної куті з торішньої пшениці дві мисочки наварив* (Ковінька, Кутя.., 1960, 25).

КУ́ХАР, я, ч. Те саме, що **куховáр**. *Кухар зварив куліш* (Н.-Лев., II, 1956, 32); *Гусенята росли швидко.. Я ходив з ними до їдальні, і кухар завжди давав їм рисової каші з компотом* (Багмут, Опов., 1959, 49).

КУХА́РКА, и, *ж.* Жін. до **ку́хар**. *Тут же все припислають з базару самі продавці, а кухарка тільки ходить вибирати* (Л. Укр., V, 1956, 385); *Стара кухарка порається мовчки коло обіду, й тільки блискучі миски та каструлі дзвонять їй дрібно під руками* (Козл., Пов. і опов., 1949, 12).

КУХА́РОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **кухáрка**. *Перший раз побачив мене — і здивувався. — А, кухарочка! — сказав весело* (Фр., III, 1950, 101).

КУ́ХАРСТВО, а, *с.* Готування їжі; робота кухаря або кухарки. *Нездатний був Тарас до кухарства так само, як не погодився він потім і за лакея у свого пана* (Мирний, V, 1955, 310); *Жалував* [Славко] *дуже тих людей, що доля змусила їх займатися кухарством* (Март., Тв., 1954, 239).

КУ́ХАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ку́хар** і **ку́харство**. *То було диво з чуд кухарського майстерства* (Мирний, III, 1954, 288); // Належний кухареві. *За мить десь із-за кущів вийшов.. паруб'яга у білому кухарському ковпаку на голові* (Гончар, Таврія, 1952, 169); // Такий, як у кухаря; виготовлений кухарем. *В його таки була думка смачно пообідати у батюшки, бо його сестра готувала зовсім-таки не кухарський обід: борщ та кашу з салом* (Н.-Лев., IV, 1956, 114).

КУХАРЧУ́К, á, *ч.* Хлопчик, який допомагає кухареві; хлопчик на кухні. *Управитель вчитися не дозволив і забрав Шевченка на панську кухню кухарчуком* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 11); *Лікар вийшов, а натомість прийшов кухарчук у високому білому ковпаку і приніс сніданок* (Панч, Ерік.., 1950, 21).

КУХАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., розм.* Готувати їжу; бути кухарем або кухаркою. *Вдерлись* [козаки] *до архиерейської* [архієрейської] *господи та й заходились кухарювати* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 410); *Дружині Левка Івановича, яка кухарює на котлопункті, батько Ілкин сподобався своєю розсудливістю* (Гончар, Тронка, 1963, 264).

КУ́ХВА, и, *ж., заст.* 1. Бочка (*див.* **бóчка** [1]). *От в кухві тій, що з борошном стояла, Уся громада* [мишей і пацюків] *посідала — Розслухать, що і як* (Гл., Вибр., 1957, 89); *В кутку за кухвою драбина стоїть, і по ній на горище полізла стара* (Головко, I, 1957, 267).

2. Глек (у 1 знач.). *Молодиці квапливо бігли по воду, вимахуючи мідяними побіленими кухвами* (Коцюб., I, 1955, 198); *Кинувши чималий кавалок на верхняк, гончар закрутив, і стала під його руками виникати з глини — кухва не кухва, прездорова кубушка з вузьким горлечком* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 328).

КУ́ХЛИК, а, *ч.* Зменш. до **ку́холь**. — *Сів на лавці та й попросив напиться. Принесли кухлик, ледве проковтнув,— так мені горло здавило* (Стор., I, 1957, 216); *Сам господар.., звільнившись з варти біля казарми, змерзлий сидів біля грубки, сьорбав із кухлика чай* (Головко, II, 1957, 526); *Писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усами підморгує* (Кв.-Осн., II, 1956, 265); *Він поїхав по вина, брав щонайдорожчі, щонайстаріші і горіляки усякої.. у пляшках і ведмедях, у кухликах і графинах* (Мирний, III, 1954, 285).

КУ́ХЛИЧОК, чка, *ч.* Пестл. до **ку́хлик**. *Кухличок мідненький Водиці повненький* (Нар. лірика, 1956, 152); *Забрали ми порожні пляшки, кухлички та чарки, та давай дякувати богу* (Н.-Лев., III, 1956, 258).

КУХЛЯ́, я́ти, *с.* Зменш. до **ку́холь** 1, 2. *Ой, у сінях, на полиці кухля із водою...* (Чуб., V, 1874, 903).

КУХЛЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **кухля́**. *Вип'єм, добра паніматко. Ну, по одній наливай! Вип'єм з горя! Де ж кухлятко? З веретеном не дрімай!* (Бор., Тв., 1957, 121).

КУХМІ́СТЕР, а, *ч., заст.* 1. Власник невеликого ресторану, кухмістерської.

2. Кухар.

КУХМІ́СТЕРСЬКИЙ, а, е, *заст.* 1. Прикм. до **кухмі́стер**; кухарський.

2. *у знач. ім.* **кухмі́стерська**, кої, *ж.* Невеликий ресторан; їдальня. *Обідаєм ми дома, у нас своя кухарка, і се дуже добре, а то по тих кухмістерських люди вічні катари наживають* (Л. Укр., V, 1956, 108); *Не ходив навіть обідать, бо нічим було заплатити в кухмістерській* (Ільч., Серце жде, 1939, 245).

КУ́ХНЯ, і, *ж.* 1. Спеціально пристосоване приміщення з піччю, плитою і т. ін. для готування їжі. *Вона пройшла кухню, де куховарка кришила зілля на страву* (Мирний, I, 1954, 323); *З кухні долинає тихе шипіння примуса і ледве вловимий запах чогось смачного* (Шовк., Інжепери, 1948, 7); // Готування їжі. *У північній частині міста вона* [вода] *мала надто великий процент кальцію і через це була майже непридатна для кухні* (Вільде, Сестри.., 1958, 516); // *чого, перен., ірон.* Про скриту, закулісну сторону якої-небудь негативної діяльності. *Автор викриває брудну кухню націоналістичної продажної преси* (Іст. укр. літ., II, 1956, 600).

Похідна (солдáтська і *т. ін.)* **ку́хня** — обладнана для готування їжі повозка або машина, що їде за військом у поході. *Усі колії забиті заметеними снігом составами — порожняки, військові ешелони з двоколками, похідними кухнями* (Головко, II, 1957, 458); *Смачно пахнучи, тряслися за своїми підрозділами солдатські кухні* (Гончар, III, 1959, 429).

2. Набір страв, характер харчування. *А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги* (Фр., IV, 1950, 347); *Українська кухня з давніх часів відзначалась великою різноманітністю страв і їх високими смаковими й поживними якостями* (Укр. страви, 1957, 3).

Молóчна ку́хня *див.* **молóчний**.

КУХНЯ́НИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кухóнний**. *Вона забачила здоровенний кухняний ніж на столі...* (Мирний, III, 1954, 100); *В кутку Хома старанно трощив ще простий кухняний ослончик, брудний, у помиях, наполовину згнилий* (Коцюб., II, 1955, 89).

КУХОВА́Р, а, *ч.* Робітник, що готує їжу. *Згодили якось москаля з міста за куховара* (Вовчок, I, 1955, 130); *Партизани сідають колом, витягають хліб. Куховар ділить варене м'ясо на плащі* (Воронько, Казка.., 1957, 54).

КУХОВА́РИТИ, рю, риш, *недок.* Готувати їжу; бути куховаром або куховаркою. *Вона вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини, та на храми* (Н.-Лев., II, 1956, 267); [Ковшик:] *А я думала тебе, куме, сьогодні ввечері в гості покликати. Цілий день куховарила, так старалася...* (Корн., II, 1955, 269); *Горпина все життя куховарила на весіллях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 597).

КУХОВА́РКА, и, *ж.* Жін. до **куховáр**. [Лукерія Степановна:] *Підіть, мамо, .. до нашої куховарки та покажіть їй, як пшоном заминають борщ* (Кроп., II, 1958, 297); *Піп прийшов натщесерце, він поспішав, бо вдома куховарка Лукія пекла улюблені пироги* (Донч., III, 1956, 20); * У порівн. — *Я тут у сій.. Ялті здягаюсь, мов куховарка — нізащо не пішла б так по Москві!* (Л. Укр., III, 1952, 605).

КУХОВА́РНЯ, і, *ж., заст.* Кухня (у 1 знач.). *Господині не було — певне, десь поралась на куховарні, щоб наготувати їжі на таку сімейку* (Досв., Вибр., 1959, 55); *Проходячи мимо куховарні гетьмана Гордія Пихатого, коли челядники десь одвернулися, вкрав* [Петро] *там.. шматок житнього хліба* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 270).

КУХОВА́РОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **куховáрка**. *Взяв недавно я русяву Куховарочку з Ельзасу* (Л. Укр., IV, 1954, 201).

КУХОВА́РСТВО, а, *с.* Те саме, що **ку́харство**. *В тюрмі Гапка хоч стратила свою красу, перебувши тяжку віспу, та зате навчилася куховарства* (Фр., VII, 1951, 31); *Його прозвали Герміною за те, що виконує жіночі роботи: варить, пече, пере білизну, порядок наводить в хаті.. А в куховарстві, як вже казала тітка Павлина, він король* (Томч., Готель.., 1960, 203).

КУХОВА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **куховáр** і **куховáрство**. *Сусанна Уласівна була добра господиня і розуміла куховарську справу незгірше доброго кухаря* (П.-Лев., IV, 1956, 123); *Яєчка, ненця, похапцем пакувала харчі й куховарський припас* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 79); // Належний кухареві. *Двері відчинилися, і з'явився високий чоловік у білому, вже добре пом'ятому, халаті і такій самій полотняній, схожій на куховарський ковпак, шапці* (Собко, Справа.., 1959, 80).

КУХОВА́РЧИН, а, е. Прикм. до **куховáрка**. — *Тебе наймали у горниці,— до печі й не становись; то, мов, куховарчине діло* (Мирний, III, 1954, 234); *Він.. попрямував до кухні, зачувши звідти куховарчин сміх* (Гончар, Таврія, 1952, 309); // Належний куховарці. *Куховарчин фартух.*

КУ́ХОВКА, и, *ж., рідко.* Зменш. до **ку́хва**. *Скиба взяв мішок і розкрив куховку, що тут же біля полу стояла, накрита рядениом. Наставив мішок — сип* (Головко, I, 1957, 331); *Засіли вони в наметі в генерального писаря, поставили чималу куховку та й почали* [пити] (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 83).

КУ́ХОЛЬ, хля, ч. 1. Металева або череп'яна посудина з ручкою для пиття. *Гаїнка подавала йому тремтячою рукою води. Підводила йому голову, він на хвилинку припадав смажними устами до кухля* (Гр., II, 1963, 481); *Неосудний налив йому в кухоль окропу, вкинув туди маленький дрібочок сахарину* (Мик., II, 1957, 322); // *чого.* Кількість чого-небудь, що вміщується в такому посуді. [К и р и л о:] *Адже розказував якийсь чоловік, що десь-то та хтось-то усіх ховрахів повиливав на своїм наділі; а сусіда його, каже, навіть і кухля води не збавив: на божу волю здався* (Кроп., II, 1958, 11); *Гостинні гуцули завжди ладні поділитися шматком хліба і кухлем квасного молока* (Жур., Вечір.., 1958, 266).

2. Велика склянка з вушком для пиття пива та інших напоїв. *Кабаре! які там дива! Знову казка чарівна... І за повним кухлем пива Чарівніша ще вона* (Олесь, Вибр., 1958, 340); *Саме найкраще — то лимонад: скляний великий кухоль, а в ньому палає цілий Везувій* (Коцюб., II, 1955, 241); // *заст.* Оздоблений глиняний посуд для пиття напоїв. *Ой, візьмемо, панібрате, Старі кухлі полив'яні, Горілкою налиті* (Щог., Поезії, 1958, 57); *Праворуч, в глибині камін..; на камені оригінальні кухлі і чималий старосвітський дзиган* (Л. Укр., II, 1951, 6); // Кількість напою, що вміщується в такому посуді. *Не важко було вгадати, що суддя навіть хильнув собі десь у шинку кухоль-другий з приятелем* (Козл., Ю. Крук, 1957, 379).

3. *рідко.* Висока округла посудина з вузьким верхом і ручкою. *Рядок струнких дівчат, ..з високими кухлями на плечах, оживляв кам'яну пустелю* (Коцюб., I, 1955, 392); *І ви* [прощайте], *запінені потоки, Картвельські зорі уночі, І ти, горянко чорноока, Із повним кухлем на плечі!* (Мал., Звенигора, 1959, 25).

КУХО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **ку́хня** 1. *Через хвилину все стихло, а через другу — вона побачила, як валка москалів бігом промелькнула повз кухонні вікна* (Мирний, IV, 1955, 196); — *Прошу пробачити, товаришу Яремченку,— виправдовувався Біляєв, показуючи на кухонний безпорядок* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 11); // Признач. для кухні, який використовується на кухні. *Вона підійшла з кухонним ножем до розквітлої черешні* (Донч., III, 1956, 37); *Раптом у суміжній кімнаті, де Лариса складала хатнє та кухонне начиння, щось загуркотіло* (Руд., Остання шабля, 1959, 63); // Який працює на кухні. *Степанові Гуровичу.. допомагали по кухні його помічниця тьотя Поля.. та низенька кухонка робітниця* (Коз., Сальвія, 1956, 28).

Кухо́нна лати́нь, *жарт., заст.* — неправильна латинська мова. — *А ви, Олексій Петрович, любите розважатися кухонною латинню й силогістикою? — каже миленький* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 185).

КУ́ХОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ку́хня** 1. — *Поки до чаю, то служниця кілька раз викликала пані в малу кухоньку* (Л. Укр., III, 1952, 707); *Спав Максим у тісній кухоньці, в закутку між грубкою і глухою стіною* (Коз., Блискавка, 1962, 143).

КУ́ХТА, и, ч., *діал.* Кухарчук. *А в кухні жар і вар, і кухар кухтів штурка, Щоб, боже борони, не припалилась курка!* (Фр., X, 1954, 203).

КУ́ХТИК, а, ч., *діал.* Зменш. до **ку́хта**. *Кухарі там Картали кухтиків, і голосом розбитим Кричала ключниця сердита на дівчат* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 191).

КУЦА́К, а́, ч., *розм.* 1. Хтось або щось коротше за звичайне (про людину низького росту, короткий одяг і т. ін.). *Серед найпомітніших етнографічних матеріалів маємо.. речі щоденного вжитку, селянський одяг — гунька, куцак, свита, пояси, запаски XIX ст.* (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 70).

2. Те саме, що **чорт**. *Куцим, або куцаком, звуть у нас того, що в пеклі грішників припікає* (Барв., Опов.., 1902, 306); * У порівн. — *А ще до того вигадлива, весела* [Тодоська], *до того зуби шкірить, тому морене, цьому загадку загадає, прямо тобі, як куцак.. крутиться* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 81).

3. *розм.* Те саме, що **обріз** [2]. *Нещодавно шумів ліс шумом зловісним, ляскав куцаками, нагаями та бомбами бандитськими...* (Вишня, I, 1956, 153); *Куцак сильною віддачею мало не вирвав чоловіка із землі* (Стельмах, На.. землі, 1949, 25).

КУЦА́Н, а́, ч., *розм.* Низькорослa людина.

КУЦА́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **куцáн**. *Чорнявий моторний куцанчик, склавши долоні, щось кричав йому знизу* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 8).

КУЦЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ку́ций**. *От вона виступає, вбрана за фею-царицю, в фантастичному білому куценькому вбранні* (П.-Лев., IV, 1956, 251); *Сей том розійшовся досить швидко і зробився тепер майже бібліографічною рідкістю, хоча видання, незважаючи на старанність, вийшло непоказне (дешевенький папір, дрібний друк у дві шпальти, куценька передмова)* (Фр., XVI, 1955, 310); *Ось цей школяр в куценькій сорочині, у тапочках, у штанях до колін* (Голов., Поезії, 1955, 204); *Може б, ще більше всипали небораку, так на його щастя схопився зайчик; от Потоцький*

покинув Кондратовича і чкурнув за куценьким (Стор., I, 1957, 130).

КУ́ЦИЙ, а, е. 1. Недостатньої довжини; короткий (про одяг і т. ін.). *Ой гуць-гуці! сорочечки куці; будем робити, щоб приточити (гуцаючи дитину)* (Номис, 1864, № 9259); *Ой ти козаче чорнобривий! Чого в тебе жупан куций?* (Сам., II, 1958, 16); *Просто з роботи зайшов Пузанов — в мазуті, в куцій обтріпаній своїй шинелі* (Гончар, IV, 1960, 76); *Піл був таким куцим, що на ньому тільки й можна було спати, скрутившись клубком* (Стельмах, Хліб.., 1959, 215); // Про деякі частини тіла. *Вгляділа* [Олеся] *його куций ніс і смугляві вид і зітхнула* (Н.-Лев., III, 1956, 128); *Варивон хитровато закручував куцими пальцями цигарку* (Стельмах, II, 1962, 326); *Була куца, як робити, Була довга, як просити, У нього рука* (Нех., Казки.., 1958, 35).

2. Короткий або обрубаний (про хвіст). *Зачепившися за дріт куцим хвостом, колисався* [чорт] *на йому* (Сам., II, 1958, 236); *У всьому корова як корова — і ноги на місці, і роги круті, а ось хвіст — куций* (Донч., VI, 1957, 143); *Коник, запряжений у лінійку, тюпав собі потиху, відганяючись куцим хвостом від набридливих мух* (Тют., Вир, 1964, 73).

3. Те саме, що **куцохво́стий**. *Приймакові так, як тому куцому собаці* (Барв., Опов.., 1902, 317); *Куце й нещасне мале зайченя В кожному вірші танцює щодня* (С. Ол., Вибр., 1959, 173); // *у знач. ім.* **ку́ций**, цого, ч. Тварина з коротким або обрубаним хвостом. *Далеко куцому до зайця! Заєць стрибає, куций біжить, та не поймає* (Номис, 1864, № 5436); — *А щоб була доладна рада,— Пускать на раду всіх хвостатих, А куцих не пускать* (Гл., Вибр., 1957, 89); — *Збирався куций іти на ведмедя, та з переляку подох,— сказав Верник* (Мур., Бук. повість, 1959, 121); // Чорт. [Сестра Серахвима:] *В садку, як рвонеться вона* [Юліана], *видно куций їй силу придав таку, що ми так і розскочилися з сестрою Мархвою* (Мирний, V, 1955, 116); — *Ти де, дівчисько, так свою пику замальцювала? — пожартував Гнат.* — *У самісінькому пеклі, бігала до куцих, щоб вони прийняли тебе в свою компанію,— зі сміхом відскакує від нього наймичка* (Стельмах, II, 1962, 347).

4. Який триває недовго; короткочасний. *Звичайно, Євфросинія Лук'янівна розуміла Евгенію Кузьмівну з її куцим вдовиним щастям* (Сенч., Опов., 1959, 130); — *Вже вечір,— схаменулася Леся з почуттям страху в серці. День тепер куций, мов заячий хвіст* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 97).

5. *розм.* Низького зросту; малий. *Нема ні пекла, ані раю, Немає й бога, тільки я! Та куций німець узловатий* (Шевч., I, 1951, 332); *Найбільше уподобався їй Пищимуха. Чи, може, через те, що вона була куца, а він — саженного росту* (Мирний, IV, 1955, 361); *З куцої Тоськи виявився неабиякий гребець, навіть проти води* (Смолич, Мир.., 1958, 35).

6. *перен., розм.* Надто обмежений; недостатній. *Нині ми дістали врешті закон про волю друку. Хоч який він там поганенький та куций (відноситься лише до періодичних видань), а все ж для нас він має велике значення* (Коцюб., III, 1956, 285); *Розквіт демократії в соціалістичних країнах і все більше згортання й без того куцої демократії в країнах капіталізму — такі дві протилежні лінії в політичному розвиткові сучасного світу* (Ком. Укр., 5, 1966, 28).

КУ́ЦИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **куцій**а. *Рудий писар, у парусиновому куцику та в вишиваній сорочці, стояв коло кього* (Коцюб., I, 1955, 37).

КУЦІ́НА, и, *ж.* Короткий верхній одяг. *У одного довга одежа спускалася до самих ніг; широкі рукави майтолали сюди й туди,— тоді як на других були якісь коротенькі куцини* (Мирний, I, 1954, 364); *В малім гурті, в куцині риболова, На лоні привільнім живлющої води Він одмінявся враз* (Рильський, Поеми, 1957, 209); *Йшли* [діти] *в різноманітній одежі: у власних кожушках, у материних кофтах і батьківських куцинах* (Гжицький, У світ.., 1960, 77).

КУЦІ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **куці́на**. *Крім троянівців, .. були приземкуваті, шустрі і говіркі манилівці в своїх куцинках із дерев'яними закрутками замість гудзиків* (Тют., Вир, 1964, 170).

КУЦО, *розм.* Присл. до **ку́ций** 6. *Всі складні проблеми людських стосунків, проблеми культури й мистецтва Кушнір намагався увібгати в кілька відомих партійних істин, які він затвердив на зубок, але розумів їх куцо й примітивно* (Руд., Остання шабля, 1959, 547).

КУЦОЗО́РИЙ, а, е. Те саме, що **короткозо́рий** 2. *Впав Арсенал. Лише на окремих ділянках чути ще стріляннну. Недобра вістка лине з Києва, шириться робітничим світом. Радіють куцозорі реставратори історії, тріумфує міщанство* (Довж., I, 1958, 60).

КУЦОХВО́СТИЙ, а, е. З коротким або обрубаним хвостом. — *Но, но, розтріскоталася, сороко куцохвоста! — скрикнула мати* (Фр., I, 1955, 62); *Куцохвості миші-норниці зовсім розгубилися — їх, мабуть, ошелешив раптовий простір і сонце* (Донч., IV, 1957, 285); // *у знач. ім.* **куцохво́стий**, того, ч. Тварина з коротким або обрубаним хвостом. *Ось зараз вискочить куцохвостий з-за куща, бухне з дула білий клуб диму, і заєць покотиться під гору* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 165).

КУЦЬ: куць... куць, *спол. розділовий, діал.* Або... або.— *Уже ж вона мені отут сидить в печінках, Ся річка! — рибалка став казать. — Куць виграв, куць програв, ось слухай лишень, жінко: Піду я до Сули скажену позиватъ!* (Греб., I, 1957, 75).

КУ́ЧА [1], і, *ж., рідко.* Те саме, що **ку́па**. *Тут ворохи солодких пряників-медовиків, в'язки бубликів, гора.. сухих грушок, ..кучі ласт'ьонів...* (Вовчок, I, 1955, 304); *Прапори нападницькі проволокліеь.. Презирливим рухом навалені в кучі, На площу Москви драним рам'ям лягли* (Бажан, Роки, 1957, 259); [Молодиця 2-га:] *Йшла я за водою до невольницької криниці — бачу: біля Кардашевої хати зібралась куча людей* (Вас., III, 1960, 50).

КУ́ЧА [2], і, *ж.* Приміщення для птахів і тварин. *Вони.. впіймали чорного піня й принесли матері. Мотря вкинула його в кучу* (Н.-Лев., II, 1956, 372); *Не менше старанно оглянув* [Трацький] *стайні, хліви і кучі* (Фр., III, 1950, 78).

КУЧА́НИН, а, ч., *рідко.* Сусід (по кутку на селі). *Я підвів голову. Це був мій товариш—кучанин Івась* (Гр., I, 1963, 292); — *Казав Денисенко, що прийде увечері до Гната... Зберіться, кучани, та побалакаєм* (Мик., II, 1957, 7).

КУ́ЧЕР [1], а, ч., *розм.* Те саме, що **візни́к** 1. *Він прямо поступив у двір, і новий пан зробив його кучером* (Мирний, I, 1954, 300); *Геннадій провів гостя в будинок і наказав кучерові готувати тарантас* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 246); *Гнат ніколи не ходить пішки, він або їздить із кучером Кузьмою лінійкою, або верхи на сільрадівському жеребці Дунаї* (Тют., Вир, 1964, 32).

КУ́ЧЕР [2] *див.* **ку́чері**.

КУ́ЧЕРИК *див.* **ку́черики**.

КУ́ЧЕРИКИ, ів, *мн. (одн.* **ку́черик**, а, *ч.).* Зменш.-пестл. до **ку́чері**. — *Пам'ятаєш, серце Іванку, як ми сходились тут, у сему* [сьому] *місі: .. я закладала свої*

руки тобі за шию та й цілувала кучерики люблі? (Коцюб., II, 1955, 345); *Дрібно-дрібно закручені кучерики з мідними переливами й невеликі блакитні усміхнені очі пасували саме до такої рожевої шкіри, яка була в Сташки* (Вільде, Сестри.., 1958, 378); *Людмилі Степанівні ще немає тридцяти років, та в неї вже блищить сивий кучерик, якраз над лобом* (Донч., IV, 1957, 46); * Образно. [М а в к а:] *В гаю я зривала кучерики з хмелю...* (Л. Укр., III, 1952, 208).

КУ́ЧЕРІ, ів, *мн. (одн.* **ку́чер,** я, *ч.).* 1. Кучеряве або завите волосся. *Вернувся з Києва Петрусь Уже Петром і паничем, І кучері аж по плече, і висипався чорний ус* (Шевч., II, 1953, 222); *Почала мені на пальці Мила злотий кучер вить* (Л. Укр., IV, 1954, 127); *На другий день нам уже обстригли кучері. Ми були вояками* (Фр., I, 1955, 75); *Сивувате волосся опадало кучерями на опуклий лоб* (Ільч., Серце жде, 1939, 73); * Образно. *Вікна його кімнати затіняли густі віти каштана, що підвівся над низенькими вишневими кучерями дерев* (Досв., Вибр., 1959, 15); * У порівн. *Летить.. петарда в повітрі, тріскає над головою і, окруживши вогнем, наче золотими кучерями, падає на землю* (Коцюб., III, 1956, 412).

2. Хвостові пера у качура. * У порівн. *Пан Зануда пригладив волосся на висках, .. і воно чорніло, неначе качурині кучері, позатикані за вуха* (Н.-Лев., III, 1956, 344).

КУ́ЧЕРСЬКИЙ, а́, е́. Прикм. до **ку́чер** [1]; // Належний кучерові. *Біля нього сидів напочіпки, ніби шукаючи компанії, якийсь молодий парубок у кучерській шляпі* (Ільч., Серце жде, 1939, 150); // *у знач. ім.* **кучерська́,** кої, *ж.* Кімната для кучерів у поміщицькому мастку. *Постукав у віконце кучерської І наказав — наказ в житті останній! — Щоб коней потихеньку запрягли В родинну бричку...* (Рильський, III, 1961, 149).

КУЧЕРЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **кучеря́вий.** *Відчинилися двері, на порозі увилася дівчинка — сама красочка: кучерявенька, плечички голі* (Вовчок, I, 1955, 375); *Ось до Волі підбігла дівчинка маленька, кучерявенька і з голосним плачем стала питати, де її мама* (Ю. Янов., II, 1954, 35); *Сказав їм Петро Іванович кучерявеньке словечко, поладнав, що треба, сів, стьобнув кобильчину батіжком, і візок побіг* (Ковінька, Кутя.., 1960, 48).

КУЧЕРЯ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* 1. Кучерявий чоловік, хлопець. *Поруч Сергія, мов двійко котенят, попритулювались одне до одного Чередниччині Валя і кучерявець Шурко* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 23).

2. Хвороба рослин, що супроводиться виснаженням стебел і деформуванням листя. *Розповсюджений кучерявець скрізь. Найбільш уражуються ним сорти* [картоплі]: *Рання рожева, Народна, Вольтман* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 342).

КУЧЕРЯ́ВИЙ, а, е. 1. Який закручується (про волосся, шерсть). *Кучеряве посічене волосся стирчало на голові, як пух, і блищало сивиною* (Н.-Лев., II, 1956, 264); *Чи давно вона була в кухні,— Мар'я.. вимивалася в милі, розчісувала свої кучеряві коси і пов'язувала голову,— як от уже простоволоса й сердита сидить тепер* (Мирний, III, 1954, 148); *Спалахнув Рябов і люто трусонув кучерявим чубом* (Довж., I, 1958, 455); *Біле ягнятко було заблукалося межи волів. Воно бігало.. з таким страхом, що кучерявий волос на ньому дрожав* [дрижав] (Стеф., III, 1954, 198).

2. Який має кучері; з кучерями. *Не в шутку молодець був жвавий, Товстий, високий, кучерявий, Обточений, як огірок* (Котл., I, 1952, 166); *Вона ласкаво погладила його кучеряву головку* (Фр., IV, 1950, 30); // *у знач. ім.* **кучеря́вий,** вого, *ч.;* **кучеря́ва,** вої, *ж.* Людина з волоссям, що закручується. — *Розумієш, кучерява, чого ми хочемо? — підійшов Козаков до худорлявенької дівчинки* (Гончар, III, 1959, 15); // *перен.* З густим, розкішним листям (про дерева). *І горобина, і дуб кучерявий поспіталися вітами зеленими* (Вовчок, I, 1955, 194); *У закутку базарного майдану Росли берези кучеряві колом* (Рильський, III, 1961, 171); // *перен.* Про місця, вкриті буйною зеленню. *Далекосхідна тайга проноситься під літаком тисячами кучерявих сопок* (Довж., I, 1958, 11); // *перен.* З хвилястою поверхнею, схожою на завитки (про хмари, дим і т. ін.). *Сонце вже спускалося за гору і горіло променистим огнем, золотячи сумні кучеряві хмари* (Мирний, I, 1954, 68); *Над гірськими вершинами одинокий заводський димар.. виводив якийсь кучерявий малюнок* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 156).

△ **Кучеря́ва м'я́та** (*Mentha piperita* L.). — вид м'яти з закрученим листям. *Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема: .. й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик невеличкий* (Л. Укр., III, 1952, 493); *Настя повішала на стінах два ряди гарних образів від жердки аж до мисника, ще й позаквітчувала їх купчаками та кучерявою м'ятою* (Коцюб., I, 1955, 53).

3. *перен.* Вигадливий, надмірно прикрашений. *Не для людей, тієї слави Мережані та кучеряві Оці вірші віршую я* (Шевч., II, 1953, 112).

◇ **Кучеря́ва фра́за (промо́ва)** — пишномовна, витіювата фраза, промова. *Той, хто мав грати того джуру, ніяк не міг вимовити .. кучеряву фразу* (Минко, Моя Минківка, 1962, 104); *По синьому бездонному небу пливли не спливаючи молочно-пінні хмарки, що у добрій злагоді перекликалися з радісно-схвильованою, тому трохи кучерявою промовою Корнія Івановича* (Вол., Місячне срібло, 1961, 243); **Кучеря́ві лі́тери** — літери з завитками, закарлючками. *Раптом впала мені в очі невелика пожовкла і пошарпана книжечка, не то друкована, не то писана якимись чудними, ламаними та кучерявими літерами* (Л. Укр., III, 1952, 740).

КУ́ЧЕРЯВИТИ, влю, виш; *мн.* кучеря́влять; *недок., перех.* Завивати кучері. *Дядя Ваня.. тепер вечорами клопотався в голярні, стриг парубкам чуби, кучерявив соромливих дівчат* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 254); * Образно. *Сама весна .. грала й трепетала.., Воронки застилаючи травою, Зелені кучерявлячи поля* (Рильський, II, 1956, 174).

КУЧЕРЯ́ВИТИСЯ, виться; *мн.* кучеря́вляться; *недок.* Витися, завиватися кучерями (про волосся). *Звела очі, аж проти мене, на липовій лавці, старий, старий дід.. Борода біла нижче пояса кучерявиться* (Вовчок, I, 1955, 10); *На голові у нього кучерявиться коротке русяве волосся* (Вас., I, 1959, 59); *З-під берета її вибивалося пофарбоване рудувате волосся, що кучерявилося після завивки* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 543); // *перен.* Виділятися густим, розкішним листям (про дерева). *У передсвітанковій імлі кучерявилась велика дика груша* (Десняк, II, 1955, 339); *Лісовод говорив стиха, але здавалося, що навколо вже кучерявилися й шуміли молоді діброви* (Кур., До них іде.., 1952, 94); // *перен.* Утворювати хвилясту поверхню, схожу на завитки (про хмари, дим і т. ін.). *Вилискуючи на сонці, вороні коні швидко помчали по укатаній широкій дорозі на північний захід. Тільки позаду кучерявилася хмарка пилюки* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 51).

КУЧЕРЯ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **кучеря́вий.** *Виділяючи токсичні речовини, шкідливі для рослин, нематоди затримують розвиток останніх, спричиняють кучерявість листя і викривлення стебел* (Захист рослин.., 1952, 276); *Лірик по самій природі*

таланту, він [О. Гончар], *проте, волів створювати ліричний настрій не прямими висловлюваннями, а самою суттю, самим «подихом» зображуваних подій і явищ: лірична кучерявість і водявість йому цілковито чужі* (Про багатство л-ри, 1959, 235).

КУЧЕРЯ́ВЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кучеря́вити.**

КУЧЕРЯ́ВО. Присл. до **кучеря́вий** 2, 3. *Сизий димок вирива́ється з чорного димаря і кучеря́во розвива́ється в прозорчатому повітрі...* (Мирний, III, 1954, 106); [Л у к е р і я С т е п а н і в н а:] *Як забалакаєш отак кучеря́во, то зараз мені голова починає морочитись* (Кроп., II, 1958, 294); *Взагалі дід Матвій говорить дуже «кучеря́во»* (Вишня, I, 1956, 32).

КУЧЕРЯ́ВЧИК, а, ч. Пестл. до **кучеря́вець** 1. *Як їдять та п'ють — то й кучерявчиком звуть, а як попʼють, поїдять — прощай, шолудяй!* (Укр.. присл.., 1955, 225); — *Мій цвіркунчику, — шепотіла над парубком мати,— мов зозуля́тко! Кучерявчику мій, постри́бунчику!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21).

КУЧЕРЯ́ВЧИКИ, ів, *мн., рідко.* Те саме, що **ку́черики.**

КУ́ЧКА [1], и, *ж., рідко.* Зменш. до **ку́ча** [1]. *Вже скільки він не потрощив* [поїв] *корінців* [хріну], *а кучка ні трошки не позначилась* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); *Парубки зібрались у кучку і впівголоса співають якоїсь пісні* (Кроп., II, 1958, 401).

Могу́тня ку́чка — група прогресивних російських композиторів другої половини XIX ст., що боролися за розвиток національної музичної культури. *І передвижники, і «могутня кучка» войовничо боролися, маючи такого глашатая, як Стасов, за життєву правду, за реалізм* (Рильський, III, 1956, 12).

КУ́ЧКА [2], и, *ж.* Зменш. до **ку́ча** [2]. *Хата, до котрої ми зайшли, то була напівзвалена стара кучка, житло старого діда жебрака* (Фр., I, 1955, 70).

КУЧКІ́ЗМ, у, ч. Рух композиторів, пов'язаний із діяльністю могутньої кучки.

КУЧКІ́ЇСТ, а, ч. Той, хто входив до могутньої кучки. *Він* [Ф. Ліст] *був гарячим поклонником і активним пропагандистом творчості російських композиторів, зокрема М. Глінки, О. Даргомижського, О. Аляб'єва, кучкістів, молодого Глазунова* (Мист., 5, 1961, 38); *В діяльності художників-передвижників, що мала багато спільного з діяльністю композиторів-кучкістів, брали наші* [українські] *художники активну участь* (Рильський, III, 1956, 12).

КУ́ЧМА, и, *ж., розм.* 1. Висока бараняча шапка. *Татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився* (Стор., I, 1957, 335); *Микула одягнув довгу одежу, неначе рясу, насунув на голову кучму* (Мак., Вибр., 1956, 413); *Там стояв Куліш. За ним видно було присадкуватую фігурку Бурлаківського, одягненого в кучму й кобеняк* (Ільч., Серце жде, 1939, 210); * Образно. *Щезла з Хребта-гори вже сніговая блискучая кучма* (Фр., XIII, 1954, 307); *Безладно розкидані хати.. дрімали, попритулявшись до крутих схилів яруги, насунувши на вікна завалені снігом кучми солом'яних дахів* (Речм., Весн. грози, 1961, 3); * У порівн. *Вид у нього засмажений, полупалений од спеки, чуб кучмою, нестрижений* (Вас., III, 1960, 133); *Попелясте волосся кучмою сиділо на голові* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 167).

2. *чого, перен.* Висока копиця (про волосся). *Голову його вже вкривала буйними сріблястими хвилями кучма сивого волосся* (Смолич, Світанок.., 1953, 224); *Бував, що набреде тут на їхню екскурсію табірний баяніст, в якого на голові ціла кучма густої вовни, аж дивно, чому його не стрижуть у таку спеку* (Гончар, Тронка, 1963, 223); // Скуйовджене волосся. *Вигляд справді був у Тараса не женихівський: нестрижена біла кучма, чорна сорочка, латані білі штани* (Вас., II, 1959, 368); *Він довго морщить лоба, трясе кучмою і бородою, вилічуючи, скільки буде верст до Медвина* (Стельмах, I, 1962, 172).

◇ **Да́ти ку́чму** — дати прочухана. *Як пан Еней так забавлявся, То лиха він собі не ждав, Не думав і не сподівався, Щоб хто з Олімпа кучму дав* (Котл., I, 1952, 101).

КУЧМА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **кошла́тий.** *Денис, повернувши кучмату голову до тепла, спить на кожусі* (Тют., Вир, 1964, 15); *З-за рогу, заступаючи кучматою шапкою сріблясту підківку місяця, показується чоловіча постать у кожусі* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 285); * Образно. *Їх* [верби] *восени пообрубували, і тепер із їх кучматих голів виростали нові тонкі паростки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 25); // З кошлатим волоссям. *Щербина, бувало, обдурював.. і кучматих румунських циган-перекладчиків, які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на Поділля* (Стельмах, I, 1962, 69).

КУ́ЧМИТИ, млю, миш; *мн.* ку́чмлять; *перех., розм.* Те саме, що **кошла́тити.** *Вітер кучмив моє довге волосся* (Ю. Янов., V, 1959, 143).

КУЧУГУ́РА, и, *ж.* 1. Невелика полога гора; горб. *За містом впевненою рукою Михайло Михайлович скерував човна до берега, і вони швидко зійшли на високу, зарослу травою, піскову кучугуру* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 45); *Береги далеко. Правий — гори, кучугури і перелярки в лісах. Лівий — мілини, пісок, верболози* (Смолич, II, 1958, 44); * Образно. *В кучугурах хмар заплескалась сіра світанкова смуга* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 114).

2. *розм.* Те саме, що **ку́па** 1. *Вітер вив, мов дикий звір, і, змітаючи цілі кучугури снігу, підіймав їх догори, до білих хмар, що низько повисли над землею* (Коцюб., I, 1955, 31); *Вутанька внесла знадвору в'язку свіжої соломи.. Хлопець, здається, цього тільки й ждав: стрибнув десь згори просто в золоту кучугуру* (Гончар, II, 1959, 161); *Оглядав* [Молокан] *пожовклені чайхани, розкриті від росяних циновок кучугури динь та кавунів* (Ле, Міжгір'я, 1953, 338).

КУЧУГУ́РИСТИЙ, а, е, *розм.* Вкритий кучугурами; з кучугурами. — *Звідки оці кучугуристі пустирі перед нами, де ото ярмаркові своїми возами тирлуються?* (Гончар, Таврія, 1952, 112).

КУЧУГУ́РИТИСЯ, ться, *недок.* Здійматися, видпітися кучугурами. *Море кучугурилося.., мінилося на сонці срібними лезами* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 170); *Переліски в бік до Сойму та очерета понад Вірським ставом кучугурилися над білою гладінню, наче випушка білого смушку на білому ж кожусі* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 587); // Те саме, що **громади́тися** 2. *Біля них* [шкільних парт] *кучугурилась величезна купа викинутих після перев'язок брудних закривавлених бинтів* (Гончар, Людина.., 1960, 196).

КУЧУГУ́РИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **кучугу́ра** 1. *Вибравшись на твердіше, він* [мотоцикл] *знову переможно деркоче, мчить вперед так, наче хоче злетіти в повітря, відірватись од цих в'язких піщаних кучугурищ* (Гончар, Тронка, 1963, 227).

КУШ [1], а, *ч., розм.* Певна сума грошей як винагорода за що-небудь. *Критиці піддаються в сатирі й судді, які за добрий куш виправдовують злочинців і засуджують невинних людей* (Рад. літ-во, 4, 1957, 91).

КУШ [2], *виг.* Мисливський вигук, за яким собака повинен лягти і замовкнути. *Свисток... Сетер підбігав. — Лягай! Куш! Піль! Візьми! Тубо! Не руш!* —

Сетера вчили, як полювати птицю (Вишня, I, 1956, 274).

Ку́шати, аю, аєш, *недок., перех., рідко.* Куштувати. *А хмільного — свідок бог — Не кушаю зроду* (Рудан., Співомовки.., 1957, 35); *Не кушав плоду з дерева живого* (Фр., XIII, 1954, 128).

Кушéтка, и, *ж.* Невеличкий диван з узголів'ям, але без спинки. *Скрізь попід стінами тулились канапки, кушетки, м'які фотелі з подушками й подушечками* (Коцюб., II, 1955, 247); *Боженко відштовхнув кухлик з водою і, закривши голову чорною буркою, упав на вбогу клейончату кушетку* (Довж., I, 1958, 195).

Кушíр, ý, *ч. (Ceratophyllum L.).* Багаторічна трав'яниста рослина, що росте у воді; водяна кропива. *Сам Дашкович.. обіруч вибирав раки й рибу з жабуриння та куширу* (Н.-Лев., I, 1956, 416); *Воду занесло мулом, товстий шар куширу та ряски вкрив її теплою ковдрою зверху* (Чаб., Тече вода.., 1961, 7); *Для періоду заповнення водоймища і для першого року його існування характерний буйний розвиток рослин, що вільно плавають на воді — ряски, спіродели, куширу* (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 7).

Ку́шка, и, *ж.* Дерев'яний кухоль, у якому косарі тримають гострильний брусок. *Авило виклепав косу.. А Федір уже біля колодязя в кушку піску, води набрав* (Головко, I, 1957, 211); *Стежкою їде Мирон; за плечима збита коса, при поясі кушка з мантачкою, в роті люлька* (Стельмах, Хліб.., 1959, 331); * У порівн. *Ой дівчино чорнобрива, маєш ніс, як кушку* (Україна.., I, 1960, 348).

Кушнíр, á, *ч.* Фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутряні вироби. *Взяв мене батько од череди й почав вчити кравцювать. Він, бач, був кравцем і кушніром* (Н.-Лев., I, 1956, 55); *Зажила собі великої слави дивовижно гарна робота гуцульських кушнірів. Це вони шиють напрочуд гарне вбрання — кептари* (Мас., Під небом.., 1961, 131).

Кушнíрство, а, *с.* Ремесло кушніра. — *Не кушнірство винне, що Франц розпився...— обізвався нараз знов Павло* (Коб., III, 1956, 491).

Кушнíрський, а, е. Стос. до кушнірства. *Цехи: різницький, коновальський, кушнірський, ткацький, шаповальський Кипіли в пеклі всі в смолі* (Котл., I, 1952, 138); *Судячи з величезної кількості хутра і великого поширення хутряної одежі, слід гадати, що на Русі була розвинута також кушнірська справа* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 429).

Кушнíрувáти, ýю, ýєш, *недок.* Бути кушніром, займатися кушнірством. — *Чого тільки я не вчився, за що я не брався на своєму віку! Я й кравцював, й кушнірував* (Н.-Лев., I, 1956, 56); *Оселився* [Олексій] *неподалік од Мирослава,.. жив там собі, кушнірюючи та шевцюючи* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 403).

Кушпелá, й, *ж., діал.* 1. Стовп, клуби пилу. *Ось з-за села піднялася страшенна кушпела. Вихор підхопив її високо-високо і мчав прямо на село...* (Мирний, II, 1954, 111); *Інші командири повели вже своїх на обід, вже тільки кушпела влягається за ними по плацу* (Гончар, Людина.., 1960, 67).

2. Завірюха. *Була тоді кушпела велика,— сніг так зараз слід і замете* (Сл. Гр.).

Кушпéлити, ить, *недок., діал.* 1. Здіймати куряву; // Крутити (у 1 знач.). *З повітчини йому добре видно, як кушпелить над лісом сніг і закидає дерева по саме черево* (Епік, Тв., 1958, 394); *Гуде, висвистує оскаженілий вітер, жене вулицею шмаття порваних газет, жбурляє почорнілі листя, кушпелить порохнявою, розмітає на тротуарах сміття* (Хижняк, Тамара, 1959, 15).

2. Іти, їхати і т. ін., здіймаючи куряву. *Довго я кушпелила босими ногами по шляху* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 6); *Цей агітфургон.. цілими днями гасає по відділках або кушпелить грейдером аж у райцентр за новою кінострічкою чи в якихось інших справах* (Гончар, Тронка, 1963, 117).

Кушпотíти, йть, *недок., діал.* Підсил. до **кушпе́лити**. *То не кушпела кушпотить, то татарва житься на наших!..* (Мирний, II, 1954, 111).

Ку́штра *див.* **ку́стрі**.

Куштр**а́тий** *див.* **кустрáтий**.

Ку́штря *див.* **ку́стрі**.

Куштува́ння, я, *с.* Дія за знач. **куштува́ти**.

Куштува́ти, ýю, ýєш, *недок., перех. і без додатка.* 1. З'їдати або випивати трохи чого-небудь для проби; пробувати. *Усякого товару, якого тільки подумаєш,— усе є.. З якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі не поборонить* (Кв.-Осн., II, 1956, 12); — *Скажи,— каже,— йому, щоб він напік з пшениці буханців і, крий боже, щоб не їв і не куштував, які вони* (Стор., I, 1957, 34); — *Еге, брати мої, здається, хтось наш обід куштував,— каже він* (Укр.. казки, 1951, 162); *Хліба шмат, водою повний глек Були мені смачніші, ніж вино, Хоч я його й не куштував давно* (Криж., Калин. міст, 1940, 5).

2. *перен.* Пізнавати з власного досвіду. *Правда, що тягла ти* [бурсо] *добре оковиту, Іноді харциством обридала світу; Тільки вже за тев куштувала й ліки — З свіжої берези віники великі* (Щог., Поезії, 1958, 131); *Потім як пішла* [Параска] *поневірятися по наймах, панської ласки куштувати* (Еллан, II, 1958, 8); *Вісім років я поневірявся, куштуючи заробітчанської долі в кубанських станицях, в Новоросійську, Єйську* (Ле, В сноп.., 1960, 311).

Кущ, á, *ч.* 1. Низькоросла дерев'яниста рослина, гілки якої ростуть майже від кореня. *Міцні дуби стоять, не щумлять і не шелестять, а поміж ними проквітають калинові кущі* (Вовчок, I, 1955, 350); *Раз, лежачи знічев'я на травиці, У холодочку під кущем, Він* [Собака] *розбалакався з Конем* (Гл., Вибр., 1951, 68); *На полі Антон повирубував, з корінням повикорчовував кущі ялівнику та ліщини* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40); * Образно. *Вони сиділи одне насупроти одного за золотим кущем багаття* (Стельмах, II, 1962, 240); * У порівн. *Фатьма йшла попереду — зелена, як весняний кущ* (Коцюб., I, 1955, 400); // *тільки мн.* Скупчення таких рослин на певній ділянці, а також ділянка з такими рослинами. *Кам'яна печера була в густих кущах під високими дубами, в скелі* (Н.-Лев., III, 1956, 292); *Із кущів хутко вибігають козаки і парубки, зодягнені по-козацькому* (Вас., III, 1960, 14); *Тривожна ніч.. Здається, вискочить кінnота з кущів і кинеться на нас...* (Сос., II, 1958, 422); // *перен.* Скупчення або пучки чого-небудь. *За церквою видно кущ верб, такий рясний зеленіє* (Тесл., Вибр., 1950, 121); *Тільки по лукавих іскорках очей, що проблискують під кущами брів, Дорошенко впізнає свого давнього приятеля* (Гончар, Тронка, 1963, 335).

◇ **В кущí; По кущáх** — далі від відповідальності, від безпосередньої участі у справі. [Горлов:] *Це ж народ знаєш який. Командуючий зробить, вони зразу до його слави й примазуються. Ходять гоголем і ордени одержують. А трохи що не так — в кущі, бояться відповідальності* (Корн., II, 1955, 63); — *Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі по кущах!..* (Кучер, Трудна любов, 1960, 271).

2. Скупчення рослин, стебла яких ростуть від поверхні грунту пучком. *Сонце світило на їх з-за Росі й пронизувало зелені верби, кущі високої осоки коло самого каменя в воді* (Н.-Лев., II, 1956, 312); *Кирило*

нагнув до себе кущ зілля й припав до нього гарячим обличчям (Коцюб., II, 1955, 215); *Павутиння літало в повітрі, чіплялося за кущі хризантем* (Томч., Готель.., 1960, 23); * У порівн. *Зірвалася* [Одарочка] *і побігла до хати. Мов кущ квіточок котився двором — то вона бігла* (Мирний, I, 1954, 253).

3. *перен.* Об'єднання невеликих підприємств, артілей, організацій і т. ін. *Беручи до уваги, що безспірний тип управління радянськими підприємствами, кущами підприємств і цілими галузями ще не виробився, .. з'їзд вважає можливим і допустимим на шляху до повної єдиноначальності застосування різних комбінацій у справі управління промисловістю* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 58).

КУ́ЩА, і, *ж., поет., заст.* Шатро, намет. *Ходімо в кущу, опочий, Та повечеряємо вкупі З веселим гостем молодим* (Шевч., II, 1953, 309).

КУЩА́ВИЙ, а, е. Який росте пучками (про волосся). *Шульга глянув з-під кущавих брів на усміхнене обличчя президента* (Рибак, Час.., 1960, 97); *Він сідає. Краплі поту Хова кущава борода* (Мал., Віщий голос, 1961, 15).

КУЩА́СТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **куще́стий**. *Високі буйні кущі жоржини, зарості якихось кущастих жовтих і фіолетових квітів* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 51).

2. *перен.* Який росте пучками (про волосся). *Решта слів десь загубилась у кущастій сивій бороді старого* (Л. Укр., III, 1952, 672); *Очі глибоко заховалися під чорними кущастими бровами і дивляться насторожено, гостро* (Собко, Нам спокій.., 1959, 28).

КУ́ЩЕННЯ, КУЩІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **кущи́тися**. *Для кращого кущення маточних рослин пагони, які утворилися у перший рік, зрізують* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 228); *При скошуванні суданської трави в ранні строки створюються більш сприятливі умови для посиленого кущення рослин* (Колг. Укр., 7, 1956, 22); *—В період кущіння волога потрібна посіву.., як маляті молоко* (Ряб., Золототисячник, 1948, 185).

КУ́ЩИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **кущ** 1, 2. *Читаю й бачу неначе: гора, травичка, кущики* (Тесл., Вибр., 1950, 156); *Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, соломою вкритий. На стрісі мох і навіть кущик жита* (Довж., I, 1958, 217); *// перен.* Пучок волосся. *Чудний той був князь Ратієв,— низенький, .. оброслий волоссям, як звір, воно у його не тільки на щоках і під очима поп'ялося, а й на самому кінці носа, мов бородавка, чорнів кущик* (Мирний, IV, 1955, 15); *З-під капелюха вибивалося повісмо білого волосся, під гострим хрящуватим носом кущики таких же білих вусів* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 137).

КУЩИ́СТИЙ, а, е. Який росте кущем, кущами. *Ряд за рядом у борозни ставали, як по шнурку, молоді деревця. Од поля кущиста жовта акація, далі — кленки та берестечки* (Оров., Зел. повінь, 1961, 13); *Насіння, висіяне таким способом* [по одній насінині], *дає міцні кущисті сходи і добрий урожай* (Колг. Укр., 1, 1958, 46).

КУЩИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Наявність кущів, здатність утворювати їх (про злакові та інші трав'янисті рослини). *У посіві вівса мишій був затінений, тому у нього зменшились і кущистість, і ріст, і розміри колосків* (Бур'яни.., 1957, 20); *— Треба закріпити в ній* [пшениці] *кущистість і добірне зерно, щоб це спадкувалося в звичайних умовах, розумієш?* (Донч., V, 1957, 239).

КУЩИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* 1. Рости кущем, кущами. *Кучерява бузина кущилася аж під дах* (Тулуб, Людоловці, I, 1957, 108); *Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги* (Тют., Вир, 1964, 197).

2. Утворювати кущі (про злакові та інші трав'янисті рослини). *Озимі рослини, висіяні весною, тільки кущаться, а не колоситься тому, що для першої стадії їх розвитку необхідна низька температура* (Фізика і с. г., 1948, 38); *В полі густо кущилась ярина, буйно зеленіли озимі* (Панч, I, 1956, 591); *// перен.* Рости пучками (про волосся). *— Ану, замовкніть там! — задер* [управитель] *тупе підборіддя з глибокою вм'ятиною, в якій густо кущилась щетина* (Стельмах, I, 1962, 23); *На округлому обличчі з гострим підборіддям і тонкими, міцно затиснутими вустами кущилися густо чорні брови, що зрослися на переніссі* (Кучер, Прощай.., 1957, 109).

КУЩІ́ННЯ *див.* **ку́щення**.

КУЩОВИ́Й, а́, е́. 1. Який росте кущем, кущами. *На дні ярів доцільно висаджувати кущові породи для затримання мулу, який може замулювати луки* (Наука.., 8, 1959, 31).

2. Прикм. до **кущ** 3. *— На кущовій нараді я вже двічі виступала з промовою* (Кочура, Родина.., 1962, 44); *— Варвара Іванівна беззмінний і чудовий керівник предметної комісії в школі і кущового методоб'єднання...* (Коп., Земля.., 1957, 169).

КУЩОРІ́З, а, *ч., с. г.* Машина для зрізування кущів і невеликих дерев на зарослих ділянках, призначених для сільськогосподарського використання. *Для розчистки місцевості від кущів і невеликих дерев з діаметром стовбурів до 20 см, а також для зрізування купин застосовують кущорізи* (Колг. енц., II, 1956, 21).

КУЩУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **куща́стий**. *Дротяні загорожі навколо садиб були майже непомітні в густих заростях кущуватої жовтої акації* (Руд., Вітер.., 1958, 9); *Нелегко було вчорашнім хліборобам загнати великі саперні лопати в кущуватий, рутвяно-зелений, вкритий тумановою росою посів...* (Гончар, III, 1959, 215); *Никанор зовсім заріс чорною кущуватою бородою* (Мик., II, 1957, 79); *Важкі думки пригнітюють його кущуваті брови ще нижче насунутися на очі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 186).

КШТАЛТ, у, *ч.* Зовнішній вигляд чого-небудь. *Головка* [Солохи] *зрослася, тільки прийняла якийсь чудовий кштальт: високо-високо угору тяглася, а там, де свиня ухопила зубами, схилялася набік* (Мирний, I, 1954, 54); *// перен.* Про особливості вдачі, характеру людини. *Завзятого Троянці кштальту,.. І носа хоть кому утруть* (Котл., I, 1952, 183).

◇ **На кшталт** *чого* — те саме, що **На зразо́к** *(див.* **зразо́к**). *У казармі, за величезною грубою, щілина між грубою і стіною, коли з боків завісити ряднами, являла собою щось на кшталт кімнатки* (Думки про театр, 1955, 48); *Керовані хибними мотивами, ми всі, за винятком хіба одного Шолохова, вилучили з своєї творчої палітри страждання... Ми замінили його чимось на кшталт подолання труднощів...* (Довж., III, 1960, 276); **На оди́н кшталт** — на один зразок, лад. *Пан розглядає на один кшталт змайстрованих близнят, його темне обличчя веселіє* (Стельмах, I, 1962, 81); *— Як все це безмежно нудно! — вигукнула вона. — Всі на один кшталт. Всі стрижені під одну гребінку* (Руд., Вітер.., 1958, 354); **На свій кшталт** — на свій лад. *Марію він полюбив теж на свій кшталт. Жадібним оком назирив її, як бездоглядний самородок, по-гендлярському визначив йому справжню ціну* (Вол., Місячне срібло, 1961, 37).

КЮВЕ́Т, у, *ч.* Водостічна канава вздовж шляху і залізничного полотна. *Солдати порозлягались у кюветах, у холодку, сиділи навпочіпки на схилах у затінку, купчились на полотні невеличкими гуртками* (Смолич, Мир.., 1958, 402); *Артьомов крізь віконце вдивлявся у потоки, що обабіч шляху клекотали в кюветах* (Чорн., Потік.., 1956, 194).

КЮВÉТА, и, *ж.* Ванночка для обробки й промивання фотографічних та ін. пластинок та відбитків. *Кювета з розчином кислоти, в якій лежала мідна дошка, погойдувалася в міцних руках* (Ільч., Серце жде, 1939, 143); *Під час проявлення слід ритмічно, але не швидко погойдувати кювету або пінцетом пересувати фотопапір у проявнику* (Довідник фот., 1959, 163).

КЮРАСÓ, *невідм., с.* Апельсиновий лікер.

КЮРÉ, *невідм., ч.* У Франції та Бельгії — парафіяльний католицький священик.

КЮРІ, *невідм., с., фіз.* Одиниця виміру радіоактивності. *Кюрі — одиниця виміру радіоактивних речовин, що дорівнює кількості випромінювань одного грама радію за секунду* (Наука.., 3, 1957, 5).

КЮРІЙ, ю, *ч.* Створений штучно хімічний елемент із порядковим номером 96. *Кюрій своїми хімічними властивостями ще більше* [ніж америцій] *відрізняється від урану* (Наука.., 3, 1960, 26).

КЯРЙЗ, а, *ч., гідр.* Підземна споруда для збирання ґрунтових вод і виведення їх на поверхню землі. *Крім рік, використовують для зрошування ґрунтові води, які за допомогою спеціальних підземних галерей (кяризів) виводять на поверхню* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 362).

Л

Л, *невідм., с.* П'ятнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «л» (вимовляється «ел»).

ЛÁБА, и, *ж., діал.* Лапа (у 1 знач.). *Хапався* [хапається] *лабами за коріння, нюхає і ричить* [ведмідь], *так ричить, мов розгніваний п'яниця* (Фр., IV, 1950, 26); — *То як же це ти сам в таку даль подався* [подався]? *Таж ту* [тут] *легко господареві Глибокої Дебри в лаби попасти!..* (Кол., Терен.., 1959, 11).

ЛАБÁЗ, у, *ч., заст.* Приміщення для продажу або зберігання зерна та борошна. *Ряди величезних амбарів та лабазів тіснилися понад берегом* (Гончар, II, 1959, 9).

ЛАБÁЗНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **лабáз**.

ЛАБÁЗНИК, а, *ч., заст.* Власник лабазу, а також продавець у лабазі. — *Ну що то за безсердечний народ ці англійці. — Попи і лабазники! — сказав батько* (Смолич, II, 1958, 10).

ЛАБÁЗНИЦЯ, і, *ж., заст.* Жін. до **лабáзник**.

ЛАБАРДÁН, у, *ч., заст.* Просолена й пров'ялена тріска без кісток. *Обід з усілякими лабарданами та винами розв'язує йому язик* (Про мист. театру, 1954, 31).

ЛАБÁТИЙ, а, е, *діал.* Лапатий (у 1, 3 знач.). — *Є там що в ямі? — А дідько в лабатий! Заморока та й годі* (Фр., IV, 1950, 16); *Зелений дикий виноград коло мого вікна розлігається лабатим листям по стіні...* (Коб., III, 1956, 269).

ЛАБÉТИ, ів, *мн.* **1.** *розм.* Дуже великі, міцні руки: лапи. *Як піймав мене* [чоловік] *в лабети, як придавив, то в мене й дух у п'яти заліз!* (Мирний, II, 1954, 223); — *Живи на здоров'я.. Та більше не попадайся людоловам у лабети!..* (Гончар, III, 1959, 381); * Образно. *Мене знову рвонуло встати. Аж хижий сон уже держав мене в своїх лабетах* (Вас., II, 1959, 330).

2. Те саме, що **тенéта**; пастка (*див.* **пáстка**[1]). *Соломія знесилилась.. Груди важко дихали й очі блищали, як у звіра, що попавсь у лабети* (Коцюб., I, 1955, 363).

3. *чого, перен.* Про те, що сковує, позбавляє свободи дій, ставить у безвихідне становище. *Швидше до гурту, за труд!.. Не даймося Більше в лабети облуд!* (Граб., I, 1959, 154); *Наша країна була у лабетах капіталізму* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 201); *Він виборсався з лабетів смерті* (Рибак, Час.., 1960, 295); *Його серце впало і причаїлось в лабетах лихого передчуття* (Гур., Друзі.., 1959, 160).

◆ **Захóплювати (захопúти) в** [свої] **лабéти:** а) *(кого)* позбавляти когось свободи дій; б) *(що)* привласнювати, загарбувати щось. — *Хіба він мені брат? — каже, бувало, Василь.. —Захопив у свої лабети все добро та й брат!* (Мирний, I, 1949, 218); **Потрапля́ти (потра́пити, попада́тися, попа́стися** *і т. ін.)* **в лабéти** *до кого, чиї та без додатка;* **Опини́тися в лабéтах** — потрапляти в небезпеку, у скрутне становище, у безвихідь; бути схопленим. *Всяка ж забара дасть Богуну змогу стягти потуги, скріпитися силою; тоді ми опинимося в лабетах* (Стар., Облога.., 1961, 29); *Вимагали б* [фашисти] *виявити партизанську таємницю. А партизан не має на це права. Потрапив в лабети — мусить умерти мовчки* (Збан., Єдина, 1959, 237); *Вколо рук моїх гадюками мотався Густо-зелений ліс воворослин і трав — І врешті у такі лабети я попався, Що далі ні пливти, ні вирватись ніяк* (Рильський, Поеми, 1957, 263).

ЛАБІАЛІЗÁЦІЯ, ї, *ж., лінгв.* Заокруглення випнутих уперед губ (під час вимови деяких звуків); // Особливе забарвлення звуків мови внаслідок заокруглення випнутих уперед губ.

ЛАБІАЛІЗÓВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лабіалізувáти**; // *у знач. прикм. Залежно від участі губ голосні діляться на: 1) негубні (або нелабіалізовані, чи неогублені).. і 2) губні (або лабіалізовані, чи огублені), напр. «о», «у», при артикуляції яких губи випинаються вперед і округляються* (Сл. лінгв. терм., 1957, 37).

ЛАБІАЛІЗÓВАНІСТЬ, ності, *ж., лінгв.* Властивість за знач. **лабіалізóваний**.

ЛАБІАЛІЗУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., лінгв.* Вимовляти, заокруглюючи випнуті вперед губи (про звуки мови).

ЛАБІАЛІЗУВÁТИСЯ, ýється, *недок. і док., лінгв.* Набувати особливого забарвлення внаслідок заокруглення випнутих уперед губ (про звуки мови).

ЛАБІÁЛЬНИЙ, а, е, *лінгв.* Те саме, що **губни́й**[1] 2. *Лабіальні приголосні.*

ЛАБІ́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Який легко змінюється; нестійкий.

ЛАБІ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **лабі́льний**. *Втрата лабільності в рослинах таких цукрів, як глюкоза, пов'язана з недостачею калію* (Допов. АН, 2, 1954, 87).

ЛАБІОДЕНТÁЛЬНИЙ, а, е, *лінгв.* Те саме, що **гýбно-зубни́й**.

ЛАБІРÝНТ, у, *ч.* 1. За давньогрецькою легендою — палац із величезною кількістю приміщень і заплутаних ходів, що його збудував Дедал на острові Криті.

2. *чого та з означ.* Дуже складне, заплутане розташування приміщень, переходів, доріг, алей у парку тощо. *За нею* [долиною] *було видко цілі лабіринти невисоких скель* (Н.-Лев., II, 1956, 409); *І Алі, і Фатьма*

були тут людьми чужими, не знали стежок і легко могли заплутатися в їх лабіринті (Коцюб., I, 1955, 400); *Солекопи знали тут кожну штольню, заплутаний підземний лабіринт* (Скл., Карпати, II, 1954, 271); *На кістках* [українського пароду].. *викладалися ці нетрі, лабіринти, гроти* [Софіївського парку] (Ле, Право... 1957, 99); * У порівн. *Спочатку я просто блукала в коридорі, мов в якомусь лабіринті* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 43).

3. *перев. чого та з означ., перен.* Складне, заплутане поєднання, переплетення чого-небудь. *Зла недоля зіпхнула його на саме дно суспільного пекла, провела лабіринтом арештів, безглуздих допитів, страшних тюрем* (Кол., Терен.., 1959, 374); // Про те, що важко збагнути, у чому важко розібратися. [К а й Л е т і ц і й:] *Я не люблю таких процесів. Завжди темне дно буває в них — його й збагнути трудно, се хаос, лабіринт, а не процес* (Л. Укр., II, 1951, 370); *Мабуть, легше зварити найскладнішу швидкісну плавку, ніж продертися крізь складні лабіринти завдань на квадратні рівняння* (Собко, Біле полум'я, 1952, 24).

4. *анат.* Внутрішня частина вуха, що виконує функції органа слуху й рівноваги. *Заліз* [довгоносик] *в ушний лабіринт, добрався до ковадла з молоточком* (Вишня, I, 1956, 420).

ЛАБІРИ́НТОВИЙ, а, е. 1. Стос. до лабіринту (у 1, 2, 4 знач.). *Лабіринтові переходи;* // Схожий на лабіринт (у 1, 2 знач.). *Лабіринтові органи дихання.*

2. *у знач. ім.* **лабіри́нтові**, вих, *мн.* Підряд риб ряду окунеподібних, які мають особливий орган дихання атмосферним повітрям.

ЛАБОРА́НТ, а, *ч.* 1. Науково-допоміжний працівник лабораторії, наукового закладу. *Лабораторія безлюдна. По-одному, по-двоє кінчали свої частки роботи лаборанти* (Ю. Янов., II, 1958, 118); *Інженери і майстри, конструктори і лаборанти тісно тулилися за довгим столом у заводській їдальні навколо Шульги* (Рибак, Час.., 1960, 100).

2. Помічник професора, викладача під час лабораторних занять. *Він тепер дуже занятий, вчиться до екзаменів, а разом з тим він лаборантом при фізичному кабінеті* (Л. Укр., V, 1956, 140).

ЛАБОРА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **лаборант**. *Якщо лаборанткам задачу дано — Звіряти на схожість артільне зерно І вже бригадир оглядає лани,— Для нас це — найперша ознака весни!* (С. Ол., Вибр., 1959, 29); *Була така сусідка, лаборанткою працювала у нас на заводі* (Гончар, III, 1959, 30).

ЛАБОРА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лаборант**. *Лаборантський сектор Словникового відділу Інституту мовознавства АН УРСР провів велику роботу над поповненням загальної словникової картотеки* (Мовозн., XIII, 1955, 161).

ЛАБОРАТО́РІЯ, ї, *ж.* 1. Спеціальне приміщення, обладнане для проведення експериментів, дослідів, випробувань і т. ін. *Поліція забралась навіть в самий університет і там обшукала лабораторію і навіть кабінет одного професора* (Л. Укр., V, 1956, 185); *Для.. хімічних досліджень необхідно мати обладнання, матеріали, лабораторію* (Цікава хімія, 1954, 118); *На фермі є лабораторія, в якій щомісяця визначають жирність молока кожної корови* (Колг. Укр., 8, 1958, 28); // Спеціалізована установа або відділ установи, де проводяться експерименти, досліди, випробування тощо. *Лабораторія баштанних культур Всесоюзного інституту рослинництва рекомендує пророщене насіння охолоджувати* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 89); * Образно. *Ленінград по праву вважають носієм технічного прогресу, лабораторією передового виробничого й технічного досвіду* (Рад. Укр., 23.VI 1957, 1).

Зуботехні́чна (зубопроте́зна) лаборато́рія — майстерня для виготовлення зубних протезів. *Для подання населенню зуболікарської допомоги було відкрито.. 4 зуботехнічні лабораторії* (Матеріали охор. здоров'я.., 1957, 158).

2. *кого і з означ., перен.* Про внутрішні творчі процеси, внутрішню діяльність кого-, чого-небудь. *Лабораторія творчої думки Володимира Ілліча Леніна найповніше розкривається при експонуванні його науково-теоретичних праць з питань імперіалізму* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 67); *Творча лабораторія письменника.*

ЛАБОРАТО́РНИЙ, а, е. Прикм. до **лаборато́рія** 1. *Лабораторні умови; Лабораторне приміщення;* // Призначений для дослідів або праці в лабораторії. *Лабораторний посуд; Лабораторний халат;* // Який виконується або відбувається в лабораторії. *Щоб перевірити якості цього торіанітового піску, треба зробити спеціальне лабораторне дослідження* (Трубл., Шхуна.., 1940, 13); *Лабораторні заняття.*

ЛАБРАДО́Р, у, *ч.* Мінерал із групи польових шпатів. *Побачив* [Молокан] *красу й велич склепіння з тесаного зеленувато-чорного лабрадору, з величезними фігурами, барельєфами* (Ле, Міжгір'я, 1953, 432).

ЛАБРАДОРИ́Т, у, *ч.* Гірська порода, у складі якої переважає лабрадор; використовується як будівельно-облицювальний матеріал. *Ленінський мавзолей і станції московського метро.. оздоблено коштовним волинським каменем лабрадоритом* (Літ. Укр., 26.III 1963, 2).

ЛАБРАДОРИ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **лабрадори́т**. [Р у ж и й:] *Це лабрадоритовий кар'єр, а не кінський завод* (Мам., Тв., 1962, 401); // Зроблений з лабрадориту. *Лабрадоритові плити.*

ЛАБРАДО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **лабрадо́р**. *Лабрадорові породи.*

ЛА́БУЗ, у, *ч., діал.* Бур'ян. *Стара, дуплява грушка широко розкладала довге листя, а до неї тулилися купи розвіяного вітром лабузу* (Кобр., Вибр., 1954, 166).

ЛАБУ́ЗИННЯ, я, *с., збірн., діал.* Бур'ян. * У порівн. *Волочив* [Семен] *по дорозі ногами, мов мокрим лабузинням по стерні* (Козл., На переломі, 1947, 35).

ЛАБУ́ЗНИТИСЯ, нюся, нишся, *недок., розм.* 1. *без додатка.* Те саме, що **ле́зтитися**. [Х в е д о с ь к а:] *Мамочко, чи ви тепер добренькі?* [Х о т и н а:] *Та чого це ти так лабузнишся?* (Кроп., II, 1958, 55).

2. *до кого.* Те саме, що **підлабу́знюватися; підлещуватися**. — *Про що це ти бога молиш, пане Купо? Чого з тим ладаном лабузнишся до вседержителя?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 42).

ЛАБУШТА́Н, у, *ч., бот., діал.* Тоя. *В тихім плесі потічка, над яким горіх царівник сонячним цвітом та синів лабуштан низкою черевиків, жалібно кумкали жаби* (Коцюб., II, 1955, 313).

ЛА́ВА[1], и, *ж.* 1. Дошка (або кілька дощечок) на стояках (іноді — прикріплена до стіни), на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь; ослін. *Гість лави не засидить, ліжка не залежить* (Номис, 1864, № 11939); *Хата простора, чиста: кругом стін липові лави* (Мирний, I, 1949, 330); *В саду кипіла робота — чистили алеї, пушили грядки, понівечені за зиму дощані халабудки, лави* (Досв., Вибр., 1959, 368); // Дошка, прикріплена горизонтально до стіни пасажирського вагона, пароплава тощо, на якій сидять, лежать, а також кладуть багаж; полиця. *У вагоні ще попросторішало. Звільнилась горішня лава — зайняли для Гайового* (Головко, II, 1957, 439).

◇ **Знахо́дити (знайти́) соки́ру під ла́вою** *див.* **соки́ра**;

Ки́нути під ла́ву *що* — вкинути що-небудь як непотрібне; занедбати, забути. *А що на вас вони скажуть? Знаю вашу славу! Поглузують, покепкують Та й кинуть під лаву* (Шевч., І, 1951, 76); **Коли́ (як) покладу́ть на ла́ву** — після смерті. [Д у д а р:] *Га? Я лежатиму? (Підводиться).* [Г о л о с:] *Мабуть, як на лаву покладуть, аж тоді* (Мик., І, 1957, 28); **Лягти́ на ла́ву** — померти: **Посади́ти на ла́ву підсу́дних** — передати на розгляд суду; **Потра́пити (сісти** і т. ін.**) на ла́ву підсу́дних; Опини́тися на ла́ві підсу́дних** — потрапити під суд. *Натрапила* [Клавда] *на таких шахраїв, що якби.. не зупинилась, могла б опинитися на лаві підсудних* (Вільде, Сестри.., 1958, 454); **Сиді́ти (бу́ти) на ла́ві підсу́дних (обвинува́чених)** — бути підсудним. *Галан мав нагоду спостерігати головних німецько-фашистських воєнних злочинців, що сиділи на лаві підсудних* (Іст. укр. літ., ІІ, 1956, 295); * У порівн. *Я сидів, наче на лаві обвинувачених* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 688).

2. Похилий стіл із прикріпленим до нього сидінням, за яким працюють учні, студенти; парта. *Шкільна лава; Студентська лава.*

◇ **Із (зі) шкільно́ї (студе́нтської) ла́ви:** а) з часу навчання в школі (у вузі). *Товариш із шкільної лави;* б) відразу після закінчення школи (вузу). *З шкільної лави світлим, ніжним юнаком я попав у залізні лещата фронту* (Кол., На фронті.., 1959, 6); **На шкільні́й (студе́нтській) ла́ві** — під час навчання в школі (у вузі). *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося.. проектів!* (Коцюб., І, 1955, 222).

ЛА́ВА [2], и, *ж.* 1. Спосіб шикування, коли люди стоять один біля одного в лінію; шеренга, ряд. *У дві лави задніпрянці З москалями стали Аж за милю — меж лавами Понесли клейноди* (Шевч., І, 1951, 269); *Привели їх* [рекрутів] *до кам'яниці довгої-довгої, облупаної, чорної. Построїли в лаву перед кам'яницею* (Мирний, І, 1949, 221); *Друзі шикуються в лави, Стримом команда пройшла* (Гірник, Друзі.., 1953, 30); // Велика кількість щільно розташованих предметів. *На нивах.., збившись стеблинами в густу лаву, подекуди стоять самотою клапті недокошеної пшениці* (Вас., Вибр., 1954, 64); // *у знач. присл.* **ла́вою.** Суцільною масою. *Попад тихим Дунаєм зеленою лавою простягся кучерявий гай вербовий* (Коцюб., І, 1955, 137); *Весь натовп пішов лавою до дверей* (Ю. Янов., ІV, 1959, 30).

◇ **Бу́ти в пе́рших ла́вах** *кого і без додатка* — бути попереду, першим у якихось діях, бути найактивнішим серед інших. — *Зрозуміло. Хочеш бути, Романе, в перших лавах оборонців країни* (Крот., Сини.., 1948, 10); *Як і на фронті, в навчанні у перших лавах буду* (Воскр., Поезії, 1951, 79).

2. Бойовий лад у війську (переважно кінноті), розгорнений для атаки. *Прокотився наказ: негайно розгорнутися в бойові лави* (Гончар, І, 1954, 309); *Сини сідлали коней, ясну зброю брали в руки, шикували грізні лави* (Гур., Друзі.., 1959, 9); // *у знач. присл.* **ла́вою (ла́вами).** Ладом, установленим для атаки; // Військовий підрозділ, вишикуваний у такий спосіб для атаки. *Мов рої ті гулкі, Де і брались полки, Уставала за лавою лава* (Манж., Тв., 1955, 80); *Він летів попереду кінної лави.. А за ним сила-силенна вершників* (Руд., Остання шабля, 1959, 230).

◇ **Змика́ти (зімкну́ти) ла́ви** *див.* **змика́ти.**

3. *перев. мн.* Сукупність осіб, об'єднаних певними стосунками, організацією тощо. *Із наших лав прийшли вожді, Що, як і ми, зросли з нуждою* (Сос., І, 1957, 466); *Нове життя формувало письменників.. Вони частково виходили з лав письменників старшого покоління, але поруч з ними весь час з'являлись нові автори* (Вітч., 5, 1956, 136).

Вступа́ти (вступи́ти) до лав (в ла́ви) *чого і з означ.* — ставати членом якоїсь організації, об'єднання. *Михась пройшов сувору школу, та твердо йшов крізь років дим, вступив у лави комсомолу, став активістом молодим* (Сос., ІІ, 1958, 436); **Іти́ (става́ти) до лав а́рмії** — іти до армії, ставати солдатом; **Прийма́ти (прийня́ти) до лав** *чого і з означ.* — робити когось членом певної організації, об'єднання. *Сашко написав так: «..Прошу прийняти мене до лав комсомолу»* (Жур., Даша, 1961, 35).

4. У феодальній Польщі й на Україні до середини XIX ст.— колегія суддів, що розглядала кримінальні справи. *В ряді міст, крім ради, була і друга колегія — лава, що складалася з обраних довічно міщан-лавників і відала судом у кримінальних справах* (Іст. УРСР, І, 1953, 128).

ЛА́ВА [3], и, *ж.* Вибій у шахті із суцільною системою розробки вугільного чи інших пластів корисних копалин. *Шахтареві слава, коли багато вугілля дає лава* (Укр., присл.., 1955, 344); *Тепер, при наявності комбайнів і високопродуктивних скребкових конвеєрів, середня довжина багатьох лав у Донбасі становить 150 м і більше* (Гірн. пром.., 1957, 26).

ЛА́ВА [4], и, *ж.* 1. Розплавлена силікатна маса, що виливається на земну поверхню під час вибуху вулкана. *З вікна видно Везувій. Увечері на вершку горять вогнем два потоки лави* (Коцюб., ІІІ, 1956, 270); *Коли розплавлена магма досягає поверхні землі, вона виливається у вигляді лави* (Наука.., 8, 1958, 22); * У порівн. *Й як далеко гляне око, Розливається широко Кров гаряча, мов з вулкану Лава, серед урагану* (Фр., XIII, 1954, 392).

2. *кого, чого і з означ., перен.* Велика кількість кого-, чого-небудь, що навально, нестримно рухається суцільною масою. *Водяна лава перевалюється через бетонний водозлив відбудованої греблі* (Рад. Укр., 5.V 1946, 2).

ЛАВА́НДА, и, *ж.* 1. *(Lavandula).* Вічнозелена південна чагарникова рослина родини губоцвітих, з якої добувають ефірну олію. *Кримська область має особливо сприятливі умови для вирощування троянди казанлицької, лаванди, фіалки* (Колг. енц., ІІ, 1956, 591); *В долині коло Арля це було. Лаванди море. Високі маслини* (Рильський, ІІІ, 1961, 250).

2. Парфуми, які виробляють із цієї рослини. *Часто в світі чесні люди Не конечне гарно пахнуть, Слуги ж панські уживають Завжди амбру та лаванду* (Л. Укр., ІV, 1954, 149); *Василь Семенович напахчений пачулями і лавандою* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 72).

ЛАВА́НДОВИЙ, а, е. Прикм. до **лава́нда.** *Лавандові квіти;* // Який видобувають із лаванди. *Лавандову ефірну олію, крім парфюмерії, використовують у лакофарбовому та керамічному виробництвах* (Ол. та ефір. культ., 1956, 308); // Власт. лаванді. *Лавандовий запах.*

ЛАВИ́НА, и, *ж.* 1. Величезна маса снігу, льоду, що зсувається з гірських схилів; сніговий обвал. — *Лавина, як відомо, складається з мільйонів невинних сніжних клаптиків і з нічого більше!* (Фр., VI, 1951, 272); *Зміщення снігу з високих місць у нижчі може відбуватися двома способами: а) безпосереднім скочуванням — лавинами і б) у вигляді льодовиків* (Курс заг. геол., 1947, 136).

2. *кого, чого і з означ., перен.* Велика кількість, сукупність кого-, чого-небудь, що нестримно рухається суцільною масою. *Бренькнули ті ноти й покотились разом вниз.., зростаючи в лавину звуків* (Коцюб., І, 1955, 376); *З горба було видно, як змішалися в одну суцільну масу дві лавини ворогуючих між собою людей* (Ле, Наливайко, 1957, 90); *З глибини наших позицій ішла залізна лавина в нову контратаку* (Цюпа, Назуст-

річ.., 1958, 233); * У порівн. *Божевільна з жаху череда ринула повз утікачів і промчала, як лавина* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 107).

ЛАВИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **лави́новий**.

ЛАВИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **лави́на** 1. *Лавиновий сніг.*

ЛА́ВИЦЯ, і, *ж., діал.* Лава (*див.* **ла́ва** [1]). *Якимиха, побачивши гостей, кинулася по хаті: постирала лавицю й попросила сідати* (Кобр., Вибр., 1954, 57); *На чисто вимитих лавицях стояли відра з холодною водою* (Гончар, III, 1959, 423).

ЛАВІ́РУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лавірувати**. *Історія більшовизму, нагадує Володимир Ілліч* [Ленін], *сповнена прикладів лавірування, компромісів з іншими, в тому числі й буржуазними, партіями* (Ком. Укр., 6, 1970, 16).

ЛАВІ́РУВАТИ, ую, уєш, *недок.* 1. Плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку. *Шість діб довелося лавірувати* [суднам] *проти зустрічного вітру, поки обійшли острів в півночі* (Видатні вітч. геогр.., 1954, 31); *Вони* [шхуни] *довго сновигають у гавані, як нічні птахи, лавірують, хитрять із вітром* (Ю. Янов., II, 1958, 45); // Плисти, часто змінюючи курс, щоб не наштовхнутися на мілину, крижину тощо. *«Колумб».. зменшив ходу і, лавіруючи між шхунами, ..став швартуватися до причалу* (Трубл., Шхуна.., 1940, 16); // *перен.* Часто змінюючи напрям руху, обминати перешкоди.

2. *перен.* Виявляти спритність, виходячи зі скрутного становища, пристосовуючись до певних обставин. *Ми мусили вичікувати, відступати, лавірувати, підписувати найпринизливіший мир, одержуючи через те можливість будувати новий фундамент нової соціалістичної армії* (Ленін, 29, 1951, 45).

ЛА́ВКА [1], и, *ж.* Те саме, що **ла́ва** [1]. *Старший брат сів на лавці, а усі інші* [діти] *у рядочок коло його* (Вовчок, I, 1955, 298); *Біля зупинки посиділа* [Тамара] *на лавці і, не дочекавшись трамваю, вирішила пройтись* (Хижняк, Тамара, 1959, 270); *На верхній лавці, важко перевертаючись на бік, як лантух, крекче й сопе лісоруб Гутман* (Кол., На фронті.., 1959, 31).

◇ **Знахо́дити (знайти́) соки́ру під ла́вкою** *див.* **соки́ра**.

ЛА́ВКА [2], и, *ж., діал.* Крамниця. *Мати все турбувалася, коли б його у лавку піти, набрати Галі на плаття* (Мирний, IV, 1955, 138).

ЛА́ВНИК, а, *ч., іст.* Член лави (*див.* **ла́ва** [2] 4). *— Якщо були б ви письменні й знали закони, ніякі лавники й радці не могли б вас покарати без права* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 176).

ЛА́ВНИЦЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **ла́ва** [2] 4 і **ла́вник**. *Ти коли-небудь був у лавницькому суді?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 162).

ЛА́ВОВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́ва** [4]. *Якщо кратер такого вулкана заповнений лавою, то це буде лавове озеро* (Курс заг. геол., 1947, 219).

ЛА́ВОЧКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ла́ва** [1]. *За столом вже молодая Сіла на посад, На лавочках всі дружечки Посідали вряд* (Л. Укр., I, 1951, 323); *В саду під розквітлою яблунею гарненька зелена лавочка з спинкою* (Ряб., Жайворонки, 1957, 6).

ЛА́ВОЧКА [2], и, *ж., діал.* Зменш. до **ла́вка** [2]. [К о н о н:] *Я відкрив би лавочку, як Тіпка, та й сидів би собі та крамарював би* (Кроп., II, 1958, 431).

◇ **Закрива́ти (закри́ти) ла́вочку** *див.* **закрива́ти**.

ЛАВР, а, *ч.* 1. *(Laurus).* Південне вічнозелене дерево або кущ, висушене листя якого вживають як приправу до страви. *Горішник широко повис; Черешні з лаврами сплелися; Сяга до неба кипарис* (Щог., Поезії, 1958, 233); // Висушене листя такого дерева. *Ярина.. принесла.. казанок, у якому булькотіла юшка, миску з сочивом. У світлиці запахло лавром, .. перцем* (Скл., Святослав, 1959, 31).

2. *перев. мн.* Вінок, гілка цього дерева як символ нагороди, перемоги. *— Поети, мов діти, Їм милі тріумфи, і лаври, і квіти, І вабить їм очі великая слава* (Л. Укр., I, 1951, 111); *Зустрічайте його* [А. Бучму] *ви литаврами. Він сьогодні закиданий квітами, він сьогодні увінчаний лаврами* (Тич., II, 1957, 37); // *тільки мн., перен.* Про успіх, славу, визнання. *Не заздрю лаврам писак І прилизаним трубадурам* (Еллан, I, 1958, 169); *Ще більше хотіла б Софія і взагалі не бути ніде похованою, якось обминути їхні ідіотські склепи і поносити лаври святої ще за життя* (Гончар, Таврія, 1952, 132).

◇ **Добува́ти (добу́ти, здобува́ти, здобу́ти** *і т. ін.)* **ла́врів (ла́ври)** — досягати успіху, визнання і т. ін. *— Я буду давати концерти на фортепіані.. Добудемо собі лаврів* (Н.-Лев., IV, 1956, 185); *При недавніх виборах.. він.. здобув собі нові лаври* (Фр., III, 1950, 248); **Ла́ври Геростра́та** — ганебна, сумна слава; **Ла́ври чиї́ не дають спа́ти** *кому* — хтось заздрить чиїмнебудь успіхам; **Пожина́ти ла́ври** — користуватися наслідками чого-небудь. *Хай книжка лежить собі, а ми, братко, давай пожинати лаври* (Вас., I, 1959, 347); **Спочива́ти (спочи́ти) на ла́врах** — заспокоюватися на досягнутому. *Драма художника Сагайдака виникає тому, що художник непомітно для себе, спочивши на лаврах минулих звершень, загруз у самозакоханості* (Літ. газ., 1.III 1959, 3).

ЛА́ВРА, и, *ж.* Великий православний чоловічий монастир, підпорядкований у своїй діяльності найвищій церковній владі. *Спочила коло святої Лаври та й пішла собі місця питати* (Вовчок, I, 1955, 14); *Моя баба колись за п'ятсот кілометрів до Печерської лаври в Київ пішки ходила* (Ле, Право.., 1957, 220).

ЛА́ВРИК, а, *ч., діал.* Равлик. *З намулу на дні* [струмка] *визирала черепашка, мабуть, лісового лаврика* (Донч., IV, 1957, 40).

ЛАВРО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лавр** 1. *Відвівши очі од вікон, Нерчин глянув перед собою на рівну, густу громаду лаврових кущів* (Рибак, Час.., 1960, 11); *В прекраснім лавровім гаю він* [цар] *побачив два трони* (Вишня, I, 1956, 197); // Власт. лавру. *Лаврові пахощі;* // Зробл. з гілок, листя лавра. *На скелі Хороша дівчина сидить, В лавровім вінку вона сяє* (Л. Укр., I, 1951, 8).

Лавро́вий лист — висушене листя лавра, що його вживають як приправу до страви. *Пахне лимоном, хурмою, чаєм і лавровим листом* (Руд., Остання шабля, 1959, 238).

◇ **Лавро́вий вінок (вінець)** — вінок із листя та гілок лавра як символ перемоги, тріумфу тощо. *Дві могутні постаті держали сплетені лаврові вінки двох союзних армій* (Кобр., Вибр., 1954, 186); *— Мені чоло сьогодні квітчав Сей почесний лавровий вінець* (Л. Укр., I, 1951, 348).

2. *у знач. ім.* **ла́вро́ві**, вих, *мн.* Родина південних вічнозелених рослин, до яких належать лавр, камфорове дерево тощо.

ЛАВРОВИШНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лавровíшня**.

ЛАВРОВÍШНЯ, і, *ж. (Laurocerasus).* Південне вічнозелене дерево або кущ родини розоцвітих із пахучим листям і плодами, схожими на вишні. *Він іде подвір'ям поміж клумбами та кущами густої, приземкуватої лавровишні* (Руд., Вітер.., 1958, 309).

2. Плід цієї рослини. *Тайфіде силоміць заливала їй*

у горло настоянку з лавровишні (Тулуб, Людолови, I, 1957, 377).

ЛА́ВРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ла́вра.** *В печерах лежить двадцять братів, що будували лаврську дзвіницю* (Н.-Лев., II, 1956, 330); *На лаврських кручах, на горбах крутих І на Дніпрі, у битвах за причали Ми справді бачили людей святих, Що смертю смерть в бою перемагали* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 13); // Який належить лаврі. *В 50-х роках XVIII ст. талановитий архітектор, лаврський кріпак Степан Ковнір збудував у садибі Лаври* [Києво-Печерської] *флігель* (Іст. УРСР, I, 1953, 382).

ЛАВСА́Н, у, ч. Синтетичне поліефірне волокно, що своїми властивостями нагадує вовну. *Лавсан міцністю переважає нейлон і через те, що не мнеться, він не поступається перед вовною* (Наука.., 3, 1958, 15).

ЛАВСА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **лавса́н.** *Лавсанове волокно;* // Вигот. із лавсану. *Лавсанова пряжа в 4 рази дешевша від натуральної вовни* (Рад. Укр., 27.II 1962, 1).

ЛА́ВЧИНА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ла́вка**[1]. *В «клітці» під сходами на маленькій, старій лавчині сиділо троє* (Фр., IV, 1950, 477).

ЛАГ, а, *ч., мор.* 1. Навігаційний прилад для вимірювання швидкості руху судна або пройденого ним шляху. *Після обстрілу глибинними бомбами у підводному човні зіпсувались лаг і курсограф* (Трубл., Шхуна.., 1940, 239).

2. Борт судна. *Стати лагом до хвилі.*

ЛА́ГІДКО́М, *присл., розм.* Злагідно, дружно.

ЛА́ГІДЛИВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **зго́дливий.**

ЛАГІДНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ла́гідний.**

ЛАГІДНЕ́НЬКО. Присл. до **лагіднє́нький.** *А сами серпи побрали І постать займають, Та вдвох собі лагідненько, Любо розмовляють* (Л. Укр., I, 1951, 327); *Колись Андрій глянув на неї лагідненько — і вже розквітли з того в дівочому серці буйні надії* (Вас., I, 1959, 273).

ЛА́ГІДНИЙ, а, е. 1. Спокійний, сумирний, тихий. *Мелаша характеру була лагідного, ніколи в гнів не впадала* (Смолич, Мир.., 1958, 40); // Ніжний, ласкавий. *Себе я чую сильним і свобідним.. Таким веселим, щирим і лагідним, Яким я був за давніх, давніх літ* (Фр., XI, 1952, 8); *Така собі проста Докія Петрівна, з людьми не горда і з дітьми лагідна* (Головко, II, 1957, 192); // Який виражає спокій, доброту, ласку, ніжність. *Лагідні очі бідного з найбідніших чабана Дмитра загорялися тим радісним, переможним вогнем, що запалав ще в дні Великого Жовтня* (Ірчан, II, 1958, 408); *Завжди усмішка лагідна цвіла їй на вустах* (Сос., Поезії, 1950, 124); // Злагоджений, дружній (про життя, взаємини тощо). *Хоч наша родина дуже бідна, проте в хаті було життя тихе, лагідне* (Вас., IV, 1960, 10); // Пройнятий доброзичливістю, приязню, ласкою. *— Любий джуро! Щира дяка тій, що шле тебе до мене, але я прийти не можу на запросини лагідні* (Л. Укр., I, 1951, 433); *Як не готував себе Іван Юхимович до лагідної розмови, гнів почав брати верх над його волею* (Руд., Остання шабля, 1959, 372).

2. Приємний для сприймання; нерізкий, м'який, ніжний. *І всі струни озвалися співом, Лагіднішим од вітру дзвінкого* (Л. Укр., I, 1951, 128); *Із звисаючої лампи, оздобленої зеленою ажурною заслонкою, розходилося ніжне, лагідне світло* (Коб., III, 1956, 193); *Катерина гладила її волосся, і так заспокійливо впливали на Марію оті любовні, лагідні доторки її долонь!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 387); // Якому не властиві різкі температурні коливання. *Після незвичайно довгої і лагідної осені настала відразу люта, морозна зима* (Фр., IV, 1950, 45); *Сосни шумлять під вітрами, Тихнуть у лагідну днину* (Наг., Зустрічі.., 1958, 67); // Несильний, невеличкий (про вітер, хвилі тощо). *Немов лагідні хвилі гойдають водні лілеї* (Коцюб., II, 1955, 132); *До весни далеко, але вітрець лагідний лоскоче щоку* (Коп., Лейтенанти, 1947, 113); // Рівний, нестрімкий. *Лагідний берег ріки.*

ЛА́ГІДНІСТЬ, ності, *ж., перев. з означ.* Властивість за знач. **ла́гідний.** *Тая йому неприродна лагідність прикро контрастувала з попереднім диким і грізним тоном* (Фр., VIII, 1952, 115); *Лисенко, попри всю лагідність особистої своєї вдачі, мав ворогів, був супроти них непримиренний* (Рильський, III, 1956, 350); *Мова капітанова потроху губила лагідність* (Ю. Янов., Вершники, 1939, 41).

ЛАГІДНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати лагідним. *— Дай ми* [мені] *спокій, Маню! — відказав Симон, лагідніючи* (Фр., I, 1955, 319); *Мороз і стужа лагідніли, сніг іще хіба несподівано й рідко навертався* (Коб., III, 1956, 525).

ЛА́ГІДНО. Присл. до **ла́гідний.** *Ось уже корови воду Із корита попили, І одна по одній.. В стійло лагідно пішли* (Вирган, В розп. літа, 1959, 25); *— Ти засни, а я тобі казочку розкажу,— сказала лагідно бабуся* (Коп., Сон. ранок, 1951, 32); *Він глянув їй у очі, і одразу стало лагідно і спокійно на серці* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 462); *Через що коти гризуться з собаками і.. не живуть лагідно?* (Сл. Гр.); *Сей зимовий сезон почався так лагідно, що я маю добру надію на сей рік* (Л. Укр., V, 1956, 109); *Під ногами пругко згинається килим трави, а поряд ласкаво і лагідно хлюпає море* (Ткач, Жди.., 1959, 6); *Стежка лагідно здіймалася вгору і пропадала місцями в густих лопухах* (Коцюб., II, 1955, 394).

ЛАГЛІ́НЬ, я, *ч., мор.* Плетений трос, який використовують для буксирування лагів (у 1 знач.).

ЛА́ГОДА, и, *ж., рідко.* 1. Те саме, що **зла́года.** *Нічим їй ніхто не догодить, ні з ким жити в покої, в лагоді не може* (Коцюб., I, 1955, 465).

2. Те саме, що **ла́гідність.** *Іду помарить край ставка, Де лагода та сяйво блакиті* (Стар., Поет. тв., 1958, 200); *Навкруги такий достиглий спокій, Така в усьому лагода розлита* (Вирган, В розп. літа, 1959, 212).

ЛА́ГОДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ла́годити** 1. *Він запросив мене до хати й повів у невеличку кімнату, де був розкладений інструмент для лагодження взуття* (Сміл., Сашко, 1954, 158); *Остап взяв у колгоспі й привіз горішини, але до лагодження* [хлівця] *не брався* (Кочура, Родина.., 1962, 191).

ЛА́ГОДИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лагодження. *Лагодильні роботи;* // Призначений для лагодження. *Лагодильна майстерня; Лагодильне знаряддя.*

ЛА́ГОДИЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто лагодить (у 1 знач.) що-небудь.

ЛА́ГОДИЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ла́годильник.**

ЛА́ГОДИТИ, джу, диш, *недок., перех.* 1. Усуваючи пошкодження, робити придатним для користування; ладнати (у 2 знач.). *В Яру колись гайдамаки Табором стояли, Лагодили самопали, Ратища стругали* (Шевч., I, 1951, 337); *Коло столу сидів Улас і лагодив старого синього жупана* (Н.-Лев., III, 1956, 298); *Полагодити місточок, звісно, можна, так невідомо, кому його лагодити, бо він якраз на межі* (Вишня, I, 1956, 383).

2. *перен.* Усувати, ліквідувати непорозуміння, припиняти сварки тощо. *Це був його улюблений дотеп, яким він звичайно лагодив більш серйозні балачки між нами* (Вільде, На порозі, 1955, 91); // Уладнувати, виправляти (у 2 знач.). *Негарно Мирону стало, що його зять такий: закручувати чужі гроші вмів, а віддавати не вміє.. Він почав лагодити діло* (Григ., Вибр.,

1959, 231); // Робити менш відчутним; угамовувати. *Сльози лагодили її жаль, розливали всякі думки* (Фр., V, 1951, 283); *Слова учителя лагодили біль його душі* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 156).

3. Робити щось готовим, придатним для вжитку, користування. — *Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку* (Коцюб., I, 1955, 80); *Василина подала йому вечерю та й пішла лагодити постіль* (Март., Тв., 1954, 61); *Він, до бою лагодячи гармату, ..пестив рукою її мідне жерло* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 403); // Заздалегідь робити все необхідне для здійснення, проведення чогось. — *Дружечки прийшли, нехай убирають до вінця нашу молоду, ..а я піду лагодити весілля!* (Кв.-Осн., II, 1956, 87); *Я лагоджу дві книжки до друку* (Стеф., III, 1954, 219); // Збирати, лаштувати когось у дорогу тощо. *Лагодила* [мати] *їх* [синів] *цілу ніч у дорогу* (Стеф., I, 1949, 193); // Готувати, приготовляти (їжу тощо). *Мати замовкла, стала лагодити обід для батька* (Ков., Світ.., 1960, 38).

4. *розм.* Те саме, що **робити** 2; виготовляти. *Лиш де-де в кошарах цюкали теслі, лагодячи нові цямрини для ям* (Фр., VIII, 1952, 400); *Лице в нього було поважне, скуплене, немов лагодив домовину* (Коцюб., II, 1955, 430); *Ми якраз з Сашком лагодили шпаківню в його дворі, коли побачили тачанку* (Чаб., Катюша, 1960, 49).

5. *розм., рідко.* Те саме, що **установлювати**. *Метушилася* [господиня] *поміж гостей, кожному намагалась щось сказати чи запитати, поспішала назустріч новим, лагодила на столі квіти* (Досв., Вибр., 1959, 254).

ЛА́ГОДИТИСЯ, джуся, дишся, *недок.* 1. *до чого, на що і з інфін.* Робити приготування до певної дії, стану; готуватися (у 1 знач.). *Як так на небі дві хитрили, Тут* [на полі] *лагодились два на бій* (Котл., I, 1952, 283); [Кіндрат Антонович:] *Ідіть краще у дім та готуйтеся до чаю.* [Олеся:] *Ще рано до чаю лагодитись* (Кроп., II, 1958, 276); *Мовчки стежив старий, як хлопець вкладався на сухому дерні проти сонця й лагодився спати* (Сміл., Зустрічі, 1936, 29); // *куди.* Збиратися, лаштуватися в дорогу тощо. *Лишень на божу днинку збиратись стало, а Саїн з товаришами в дорогу лагодиться* (Черемш., Тв., 1960, 344); *Коли Андрій лагодився до клубу, мати просила його не баритись* (Гур., Наша молодість, 1949, 8).

2. *тільки 3 ос., розм.* Те саме, що **ла́дитися** 1. *Радів і Янек Свенціцький, що справа лагодилася, і потрохи опановував роль управителя* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50); // *з чим, безос. У самого Колодяжного не все лагодилося з іспитами, і він волів найменше зараз засідати* (Рибак, Час.., 1960, 441).

3. *тільки недок.* Пас. до **ла́годити** 1, 3. *Містки вічно лагодилися наспіх, і вони служать завжди однаково крекчучи як від великого, так і від малого вантажу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); *Матеріали уже переписуються, і збірник лагодиться* (Коцюб., III, 1956, 242).

ЛА́ГОДІННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ла́годити**. *Доми та забудування і в його селі, і в Києві стояли без лагодіння десятки років* (Н.-Лев., I, 1956, 619); *Не така дорога, як лагодіння* (Сл. Гр.).

ЛАГОМИ́НА *див.* **лагоми́ни**.

ЛАГОМИ́НЕЦЬ, нця, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **ласу́н**.

ЛАГОМИ́НИ, мин, *мн. (одн.* **лагоми́на**, и, *ж.), розм.* Те саме, що **ла́сощі**. *Везли* [Латинці] *з собою лагомини, оливу, мило, риж, маслини* (Котл., I, 1952, 195).

ЛАГОМИ́НКА *див.* **лагоми́нки**.

ЛАГОМИ́НКИ, нок, *мн. (одн.* **лагоми́нка**, и, *ж.).* Зменш.-пестл. до **лагоми́ни**. *Коли не забредеш к Мірошнику бувало, У його є і хліб, і сіль, і сало, Чи то в скоромний день — із маслом буханці, Книші, вареники і всякі лагоминки* (Греб., I, 1957, 69).

ЛАГУ́НА, и, *ж.* 1. Неглибока морська затока, що утворилася внаслідок відокремлення частини моря піщаною косою. *Венеція розташована в одній з лагун Адріатичного моря* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 116); *Ми довго плавали, ми бачили увіч Гарячі кактуси, банани тонкошкурі, Легку блакить лагун на чорнім фоні бурі* (Рильський, I, 1956, 145).

2. Внутрішня водойма коралового острова (атола).

ЛАГУ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **лагу́новий**. *Лагунна поверхня.*

ЛАГУ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **лагу́на**. *Лагуновий риф; Лагунові відклади;* // Який має лагуни. *Лагунові острови.*

ЛАД, ла́ду і ладу́, *ч.* 1. Стан, коли де-небудь чисто прибрано, всі речі на своїх місцях; порядок у чомусь або де-небудь; протилежне б е з л а д д я. *Він згадував свій город і виноградник, той лад, який завела там Параскіца власними руками* (Коцюб., I, 1955, 265); *В дворі будов хазяйський лад: ліворуч — ряд, праворуч — ряд* (Гонч., Вибр., 1959, 317); *Кімнату за кімнатою в кожному будинку, ступінь за ступенем на подвір'ї прибирали, перетирали, перемивали, чистили, підмітали, наводячи зразковий лад* (Коз., Сальвія, 1959, 26).

◇ **Приво́дити (привести́) до ла́ду́ (в лад)**: а) *(що)* надавати чомусь доброго вигляду, стану; упорядковувати; б) *(себе)* надавати охайності своєму зовнішньому вигляду. *Тарас швидко переодягся, привів себе до ладу, спустився вниз і вийшов у парк* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 184).

2. Стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін.; упорядкованість. *Хтось до когось давно хоче писати, та ніяк не може прийнятись, то якийсь спішний лист на заваді стане, то хтось розкисне сам, та й так нема ладу* (Л. Укр., V, 1956, 386); *Як людина військова, любить* [пан Бжеський] *лад і дисципліну* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 46); *Кинувши роботу, батько одразу пішов тоді в школу.. наводити правду і лад...* (Гончар, Тронка, 1963, 65); *Ми оберігаємо на вокзалі лад, регулюємо рух, стежимо за роботою прибиральниць* (Кол., На фронті.., 1959, 34); // Злагодженість, узгодженість у діях; організованість. *Хоч пішли вони* [половці] *в кожухах, Не було ладу в їх рухах* (Фр., XIII, 1954, 374); *Праця відбувалася надзвичайним темпом. І в той же час зразу било в очі надзвичайний лад і організованість усієї роботи* (Смолич, I, 1958, 75); // Згода, злагода в стосунках, взаєминах і т. ін. *Нащо й клад, коли в сім'ї лад* (Укр.. присл.., 1955, 120); *У товаристві лад — усяк тому радів* (Гл., Вибр., 1951, 10); // *у знач. присл.* **ла́дом**. Зрозуміло, ясно, не заплутано. *Та ви ладом кажіть* (Номис, 1864, № 2717); — *Та чому оця Маруся нам не скаже нічого?.. — І справді, чом таки не скажеш ладом, Марусе?* (Вовчок, I, 1955, 189).

◇ **Без ла́ду́** — безладно, без порядку. *Тікали без ладу, куди попало, аби тільки чим скоріше добратися до свого табору або в ліс* (Мак., Вибр., 1956, 504); *Кляті руки.. метлялися сюди й туди без усякого ладу* (Смолич, Мир.., 1958, 54); **Без ла́ду й скла́ду**: а) безладно, недоладно, плутано. *Говорили без ладу й складу;* б) негарний, недоладний. *Кобила була крива, без ладу й складу;* **Дава́ти (да́ти) лад**: а) *(кому, чому)* дбайливо доглядати кого-, що-небудь; доводити до належного стану. *Розумний всякому дає лад* (Укр.. присл.., 1955, 88); *Діти малі, треба їм лад дати* (Коцюб., I,

1955, 67); *Вийдуть отари з кошари — Треба давати їм лад!* (С. Ол., Вибр., 1959, 143); б) *(чому)* лагодити що-небудь. [О к с а н а:] *Трактор знов попсувався. Возилася з ним цілу ніч, а дати йому лад сама не можу* (Мороз, П'єси, 1959, 34); **Дово́дити (довести́) до ла́ду** *що:* а) доводити щось до належного стану; упорядковувати. *Горпина молодою повдовіла, а за хворістю не мала спромоги довести до ладу й те господарство, яке залишив їй чоловік* (Л. Янов., I, 1959, 38); б) успішно завершувати, розв'язувати що-небудь. — *Сміється, а й самі не знаєте, з чого. А я знаю, що ні один з вас не доведе до ладу задачу* (Вас., I, 1959, 69); **Дохо́дити (дійти́)** [до] **ла́ду**: а) *(з чим)* розбиратися, орієнтуватися в чомусь. *Омелян дивувався, що дзвони висіли на кількох поверхах, так розділені, що ніякий дзвонар не зумів би з ними дійти ладу* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 521); б) набувати стрункості, послідовності (про думки). *Тепер думки в його голові поступово доходили ладу. Він починав розуміти: машина, певно, підірвалася на міні* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 26); **Іти́ (пітй) на (в) лад**: а) налагоджуватися, ладитися. *Озирнули* [хлопці] *свою роботу — повеселіли, підбадьорились. Зразу якось почули, що діло на лад йде, що в них щось вийде* (Вас., II, 1959, 236); *Розмова не йшла в лад* (Фр., III, 1950, 316); б) відбуватися, здійснюватися успішно. *Гармаш помітив, що сьогодні не все йде на лад у Василя Пилиповича* (Донч., Дочка, 1950, 204); **[Не] в ладах бу́ти (жи́ти** *і т. ін.) з ким* — [не] в мирі, згоді, злагоді бути, жити й т. ін. з кимось. — *Чи ти думаєш, що я хочу бути не в ладах з* [тобою] (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 51); **[Не] в (у) лад** *з чим, чого, чому* — [не] згідно з чим, [не] відповідно до чогось. *Коло важко притупувало в лад музиці* (Л. Укр., III, 1952, 671); *Грав весь вечір патефон в такт і в лад з гармошкою* (С. Ол., Вибр., 1959, 193); **[Не] до ла́ду** *кому і без додатка:* а) [не] такий, як треба; [не] доречний; [не] добрий. *Моя темна теперяшня жизнь моя* [все життя моє]*..; ні одної хвилі не бачив я, щоб до ладу була* (Фр., XIII, 1954, 129); б) [не] так, як треба; [не] доречно, [не] добре. [С т е п а н:] *Не здивуйте! Вона* [Хведоська] *у нас хатня, промеж людьми негусто бува, все більш під материним крилом, то навряд чи зугарна до ладу й відповісти* (Кроп., II, 1958, 56); **Ні ла́ду ні скла́ду** — ні найменшого порядку, зв'язку; безладдя. [М и к и т а:] *Там отак-то на гетьманщині все переплуталось та заборсалось, як волосінь у поветі: ні ладу ні складу* (Кроп., V, 1959, 547).

3. *перев. з прийм.* в (у) *та означ.* Певним чином зумовлене розташування, розміщення кого-, чого-небудь; порядок (у 7 знач.). *На перехрестях небесних шляхів хрещатим візерунком іноді мчали в бойовому ладі наші винищувачі* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 180); *Йшли вони* [панцирники] *точним ладом* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 78); *Виходить в чисте поле він У світі присмерковім, А в полі двісті сорок мін Лежать в ладу шаховім* (Перв., I, 1958, 389); *Бойовий лад піхоти.*

4. *з прийм.* на *та означ.* Спосіб, зразок, манера. *Він.. од мужицтва одстав, а збивався трохи на купецький лад* (Кв.-Осн., II, 1956, 254); *Ввіходить Сабіна,— молода, гарна рабиня-самаритянка, убрана на грецько-римський лад* (Л. Укр., III, 1952, 154); *На якусь мить запала мовчанка. Видно, пообідавши, слідчі настроюють себе на робочий лад* (Збан., Єдина, 1959, 104).

◇ **Іти́ (пітй)** *якимось* **ла́дом** — відбуватися, здійснюватися, проходити певним чином. *Життя пішло звичайним, розміреним ладом* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 82); **На всі (різні) лади́** — всякими способами; всіляко, по-різному. *Вони*[патриції], *бач, кесаря хвалили На всі лади* (Шевч., II, 1953, 271); *Коли хто помилявся в читанню, .. підхоплював* [о. Телесницький] *помилку, повторяв її на різні лади* (Фр., IV, 1950, 218); *Вигадка була справді дотепною, і її обмірковували на всі лади* (Дмит., Наречена, 1959, 204); **На оди́н лад** — на один зразок. *Наші літературні редактори.. іноді надмірно захоплюються «причісуванням» мови на один лад* (Рильський, III, 1956, 73); **На свій лад** — по-своєму. *Потроху та помалу усе панночка на свій лад перевернула,— життя і господарство* (Вовчок, I, 1955, 108); *Сон і дрімота на свій фантастичний лад перетворювали напівправні розмови, що їх наслухався художник* (Вол., Озеро.., 1959, 65).

5. *з означ.* Система суспільного, державного укладу. *Комунізм — це такий суспільний лад, де праця стане першою життєвою потребою людини* (Наука.., 3, 1959, 1); *Державне право.. охоплює фактично весь комплекс суспільних відносин, які визначають основні устої суспільного й державного ладу* (Рад. Укр., 13.II 1969, 2); *Колгоспний лад; Соціалістичний лад; Буржуазний лад; Феодальний лад.*

6. *з означ. і чого, лінгв.* Будова, структура (про мову). *Структура мови Шевченка з її граматичним ладом і основним словниковим фондом збереглась як основа сучасної української літературної мови* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 621); *Рубінові здалося, що це говорить не бабуся, ..а мати — так багато було спільного в інтонаціях, навіть в самому ладі мови* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 8).

7. *з означ., муз.* Спосіб побудови звукоряду, розташування звуків; тональність музичного твору. *Все ж і цей хор* [гімн Афродіті] *має досить цільний характер, завдяки діатонічному ладу, що не змінюється* (Укр. муз. спадщ., 1940, 109); * Образно. [А в т о р:] *Мій голос журливеє щось починає, А струни твої на веселім ладу* (Л. Укр., I, 1951, 155).

8. *тільки мн., муз.* Поперечні поділки на грифі щипкових струнних інструментів; // Клавіші гармонії, баяна, акордеона та духових інструментів. *З-під руки визирали білі гудзички ладів старенької гармонії* (Шиян, Вибр., 1947, 3); *В швидких парубоцьких руках блискотіли перламутрові лади акордеона* (Руд., Остання шабля, 1959, 87).

◆ **Вибува́ти (вибу́ти, вихо́дити** *і т. ін.)* **з ла́ду** — ставати недіючим, непридатним для чого-небудь; переставати діяти. *Тривожно жилось ворогам,— що за знак? — То електростанція вибула з ладу. То склади горять* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 245); **Вивóдити (ви́вести) з ла́ду** — робити недіючим, непридатним для чого-небудь; псувати. *Ольга із своєю ескадрильєю здійснює спустошливі нальоти на ворога, виводить з ладу підземні ангари* (Укр. кіномист., III, 1959, 117); **Става́ти (ста́ти) до ла́ду** — розпочинати діяти; ставати діючим. *Стала до ладу друга черга каналу Північний Донець — Донбас* (Щупа, Україна.., 1960, 306).

ЛА́ДАН у. ч. Ароматична смола, яку добувають із тропічного дерева босвелії; використовують звичайно для куріння під час виконання релігійних обрядів. *Кинулася Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засвітив свічечку і ладаном покурив* (Кв.-Осн., II, 1956, 85); *У напівтемній церкві вогко, пахне пліснявиною, ладаном і воском* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 219).

◇ **Дба́ти про ла́дан і (та) домовйну,** *заст.* — готуватися до смерті. — *Пху на тебе, сатано! Тобі час би вже про домовину та ладан дбати, а він тобі он що!* (Н.-Лев., IV, 1956, 221); **[І] ла́даном не ви́курить** *кого* — ніяк не можна позбутися когось. *Та часом і свій брат запорожець, як було увереться в хату, то й ладаном не викуриш* (Мирний, I, 1949, 183); **На ла́дан**

ди́хати — бути близьким до смерті. [М о т р я:] *На ладан дихаю, мабуть, скоро здохну* (Кроп., II, 1958, 360); **Як чорт [нечи́стий] від ла́дану тіка́ти (втекти́)** *від кого — чого* — всілико уникати кого-, чого-небудь. *Весілля — Клим мій там, Клим бенкет косом знає, А діло? Клим, як чорт від ладану тікає* (Бор., Тв., 1957, 136); **Як чорт (ді́дько) ла́дану бої́тися** *кого, чого* — дуже боятися кого-, чого-небудь. *Коли б її змалечку привчили шанувати труд... вона б не боялась, як чорт ладану, ні села, ні робітничого селища* (Збан., Переджнив'я, 1960, 63).

ЛА́ДАНКА, и, *ж., заст.* Маленький мішечок із ладаном або якимось зіллям, що його забобонні люди носили на грудях як талісман. *Той чоловік був грек.., продавав.. ладанки од усяких хвороб, навіть пальмові гілки* (Н.-Лев., III, 1956, 363).

ЛА́ДАННИЙ, а, е. Те саме, що **ла́дано́вий**. *Ладанний дим.*

ЛА́ДАНО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́дан**. *Ладановий запах.*

ЛА́ДЕН *див.* **ла́дний** ².

ЛА́ДИТИ, джу, диш, *недок.* 1. *з ким, неперех.* Жити в мирі, злагоді; дружити (у 1 знач.). *Не ладила вона з Павлом Дніпровським — той любив бурчати на неї* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 27); *Завжди він уміє з людьми ладити* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 82).

2. *перех., розм.* Те саме, що **ла́годити** 1. *Ой зацвіла калинонька в лузі, Вломилася поліченька в плузі. Ой чи мені поліченьку ладити, Чи до дівчини на зальоти іти?* (Чуб., V, 1874, 377); *Клопоталися чоловіки у тому саду: пісок возили, східці по згір'ю направляли та місточки через рівчаки ладили* (Вовчок, I, 1955, 145).

3. *перех., розм.* Те саме, що **гото́вати** 1; лагодити (у 3 знач.). [Г о м і н с е р е д м о л о д і:] *Музики йдуть! Музики! Ладьте місце для музик!* (Фр., IX, 1952, 121); *Кулеметники зняли чохли з кулеметів і ладили стрічки* (Ю. Янов., I, 1958, 143); *Стали похорон ладити. От уже й домовину принесли новеньку, всипали квітками пахучими* (Вовчок, I, 1955, 68); *Данкевич пішов скорою ходою додому. Застав тещу при тім, як ладила підвечірок* (Мак., Вибр., 1954, 282); // Організовувати, збирати, доводити до стану готовності. *Не корилась Україна, Повстанські ладила війська На клич Тараса й Северина* (Рильський, III, 1961, 145); // Наперед визначати; намічати (у 2 знач.). — *Не таку йому жінку ладять Кіндрат Дорофійович і Домна Федорівна* (Логв., Літа.., 1960, 59); // Заготовляти. *Докія ладила вже для неї рушники, постіль* (Коб., II, 1956, 13).

4. *перех.* Те саме, що **нала́годжувати** 4; ладнати (у 7 знач.), настроювати (у 1 знач.). *Взяв він ліру, довго ладив, І здавалося, що рад Був щось звати із давнини* (Щог., Поезії, 1958, 351).

ЛА́ДИТИСЯ, джуся, дишся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Іти успішно, вдало; удаватися. *Без учителя чогось діло не ладилось, і співи скоро спинилися* (Вас., I, 1959, 101); *Розмова в них не ладилась, Казимир щось не договорював* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 23); *Після весілля в Глущуків почало не ладитись життя* (Чорн., Потік.., 1956, 71); // *безос., з чим і без додатка. Як не ладиться, то й у печі не горіться* (Номис, 1864, № 1700); *Зі спектаклем, вже зовсім готовим, щось не ладилось* (Коцюб., II, 1955, 136); *Добре мені стало жити на білому світі. І на роботі ладиться.., і дома просто-таки рай* (Вільде, Винен.., 1959, 4); // Бути злагодженим, гармонійним (про спів, гру). *Мусадзе слухняно заграв. І хоч співали вони стократ гірше, ніж звичайно, проте тепер пісня вже ладилася* (Собко, Біле полум'я, 1952, 131).

2. *до чого, на що, куди і без додатка, розм.* Те саме, що **гото́ватися** 1; лагодитися (у 1 знач.). *Але поки мокоголи радились і ладились до ударного приступу, Максим також не дрімав* (Фр., VI, 1951, 82); *Ладяться козаки в дорогу; Семен з ними* (Вовчок, I, 1955, 91); // *з інфін.* Мати намір що-небудь зробити. *Вуздечка роздирала йому [коневі] губи, і він ладився стати дибки під залізною рукою свого господаря* (Тулуб, Людолови, 1957, 17).

ЛАДІВНИ́ЦЯ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **патронта́ш**. *Обличчя в Чубенкових бійців були зосереджені й уважні, .. вони діловито мацали й розстібали ладівниці* (Ю. Янов., I, 1954, 293); *Через плече в мене висіла дубельтівка, а на паску — ладівниця з кількома набоями* (Досв., Вибр., 1959, 420).

ЛА́ДКА *див.* **ла́дки**.

ЛА́ДКАННЯ, я, *с., фольк.* Різновид весільного співу. *Тип весільного ладкання, такий живучий на всій українській території, прижився також у польському фольклорі* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 49).

ЛА́ДКАТИ, аю, аєш, *недок., дит.* Плескати в долоні. *Лідка ладкав в ладусі: — Значить, любиш ти мене!* (Тич., II, 1957, 39).

ЛА́ДКИ, док, *мн. (одн.* **ла́дка**, и, *ж.), дит.* Долоні. *Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

Би́ти ла́дки *кому* — плескати в долоні до дитини. *От такі, було, слова промовляє, а сама до дитини всміхається й ладки їй б'є* (Вовчок, I, 1955, 268).

ЛАДКО́М, *присл., розм., рідко.* Так, як треба. [П и л и п:] *Ну, годі, не пручайся! Побалакаєм ладком* (К.-Карний, I, 1960, 225); — *На все добре, Гервасію. Постарайся влагодити все ладком, а я не забуду твоєї послуги* (Стельмах, Хліб.., 1959, 298).

ЛАДНА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ладна́ти**.

ЛАДНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *з ким, неперех.* Жити в мирі, злагоді. *Він з братом ладнає* (Сл. Гр.); // Знаходити шляхи до злагоди, примирення; порозумітися. [М е д у г е л:] *Негайно ідьте до Геррісона. Ви найшли того йолопа, ви й ладнайте з ним* (Ірчан, I, 1958, 250).

2. *перех.* Те саме, що **ла́годити** 1. *Десь поділись, Загубились Гудзики на комірці. Став ладнати, Пришивати — Зшив* [Неумійко] *з сорочкою штанці* (Бойко, Ростіть.., 1959, 103); *Дівчата з високо підтиканими спідницями, з заступами в руках стоять у нафтовому рові. Вони ладнають рівчак* (Донч., II, 1956, 256); // Приводити в лад, у порядок. *Валка підходила до міста. Погоничі ладнали на віслючках вантаж* (Досв., Гюлле, 1961, 110); *Молода, гарненька дівчина Жура чепуриться перед великим дзеркалом, ладнає зачіску* (Коч., II, 1956, 509).

3. *перех.* Те саме, що **гото́вати** 1; лагодити (у 3 знач.). *Старий Кайдаш.. пішов до церкви, загадавши синам ладнати вози з рублями для возовиці* (Н.-Лев., II, 1956, 275); *Хлопці чистять сідла — ладнають у бій* (Гер., Поезії, 1950, 113); *У великій хаті, стомлена щоденною працею, Параска ладнала вечерю поважним гостям* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 109).

4. *перех., розм.* Те саме, що **роби́ти** 2; виготовляти. *Ми мали Дніпро форсувати. Сапери ладнали плоти* (Нагн., Пісня.., 1949, 119).

5. *перех.* Припасовувати, прикріплювати до чого-небудь; установлювати десь. *Дітлахи ладнають сітку, щоб чорних крабів наловить* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 67); *Мася мовчки їла, Митро коні ладнав до ясел* (Свидн., Люборацькі, 1955, 53); *Акт.. одіклав набік комишину, до якої готувався ладнати залізце* (Скл., Святослав, 1959, 9); *Двоє фізкультурників вносять ма-*

ленький столик і стілець і ладнають їх біля брами (Коч., II, 1956, 73).

6. *перех., розм.* Те саме, що **шикува́ти.** *Гурт бійців збільшувався, і старий робітник почав їх ладнати* (Панч, О. Пархом., 1939, 86).

7. *перех.* Те саме, що **нала́годжувати;** настроювати (у 1 знач.). * Образно. *Може, здалося — снилось мені, Що птахи в небі ладнають струни* (Гірник, Сонце.., 1958, 55); *Бичуючи брехню, розпусту і пороки, Серця ладнаючи на новий стрій високий, Пощо, сатирику, ти з ліхтарем своїм Так прикрадавшся під цей веселий дім?* (Рильський, I, 1956, 80).

ЛАДНА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. *до чого, куди, з інфін.* Те саме, що **готува́тися** 1. — *Моя мати не прожила копу літ.. Скоро.. й стала ладнатись на той світ* (Вовчок, VI, 1956, 224); *Хоменко подався в садок, де за клунею кулеметний взвод ладнався до виступу* (Трубл., I, 1955, 62); *Юра ладнався вже образитися та заревти* (Смолич, II, 1958, 8).

2. *тільки 3 ос., розм.* Те саме, що **ла́дитися** 1. *Справа не ладнається.*

3. *до кого, під що.* Те саме, що **підла́джуватися** 1. *З гущавини своєї Дзвенить* [пташка] *одноманітно, як струна, А інша десь ладнається до неї* (Рильський, III, 1961, 147); — *Ну-с, як там у вас ідуть справи, без п'яти хвилин товаришу інженер? — А нічого, готуємось замінити вас, неосвічених,— ладналась під іронічний тон батька Катря* (Рибак, Час.., 1960, 455).

4. *розм.* Те саме, що **шикува́тися.** *Війська ладналися величезним чотирикутником* (Ю. Янов., IV, 1959, 86); *Ладналась колона демонстрантів, піднялись вінки, прапори* (Ів., На краю.., 1960, 163).

5. Пас. до **ладна́ти** 2—7. *Тут усе ладнається і припасовується для задоволення всіх вимог радянської людини* (Кучер, Дорога.., 1958, 53).

ЛАДНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ла́дний** [1].

ЛАДНЕ́НЬКО. Присл. до **ладне́нький.** — *Ми вже йому налаштуємо ладненько віно... Рік по шлюбі не зможе заснути від цього* (Вільде, Сестри.., 1958, 455).

ЛА́ДНИЙ [1], а, е, *розм.* 1. Те саме, що **га́рний** 1; красивий (про зовнішні ознаки). *Прибігаю до криниці,— беруть воду молодиці,— беруть воду, дають пити, не жаль ладну зачепити* (Чуб., V, 1874, 143); *Оглянувши Мотронку, Милорадович похвалив її: — Дуже ладна дівчина* (Бурл., О. Вересай, 1959, 42); // Сонячний, погідний. — *Ладний деньок буде завтра,— промовила Лесиха* (Фр., I, 1955, 63); // Який заслуговує схвалення; добрий, слушний. — *Управа каже, щоб на курси учителям грошви дали. — То й дать.. Се діло ладне* (Мирний, I, 1955, 289).

2. Добре, вдало, акуратно зроблений, виконаний. *Була се дівчина. Мужицький ладний вкривав її* [її] *стрій* (Фр., XIII, 1954, 53); — *Ладна робота! Ти у мене, Матвію, на всі руки майстер* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 388); // Вдало, зі смаком підібраний. — *Син говорив мені, що у вас ладна бібліотека* (Кол., Терен.., 1959, 47).

3. Діловитий (у 1 знач.), вправний (*див.* **впра́вний** [1]). *Ладний господар.*

4. Пройнятий доброзичливістю, приязню, ласкою; лагідний, ніжний. — *Так я тобі й повірю. Всі ви майстри на ладні слова* (Чаб., Тече вода.., 1961, 11).

5. Злагоджений, гармонійний (у 2 знач.). *Поточький любував з пригорку за ладним, огрядним рухом могутньої піхоти* (Стар., Облога.., 1961, 37); *З вікон аудиторій університету.. звучав ладний, суголосний хор юних голосів* (Смолич, Мир.., 1958, 70).

ЛА́ДНИЙ [2], ла́ден, дна, дне, *на що, до чого або з інфін., присудк. сл.* Схильний, охочий що-небудь робити. *Дівчата, ладні на такі штуки, побігли на город і принесли два здорові гарбузи* (Н.-Лев., III, 1956, 25); *Пораділи* [учні], *що вчителька самих у хаті лишила, то зараз і хату ладні перевернути!* (Вас., I, 1959, 121); *Ладний був до господарства й Стефан. Мав золоті руки* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 10); // Готовий до певних учинків; згоден на певну дію, стан. *Чи відомий вам такий психічний стан, коли за один рідний згук, один образ рідний ладен бувають заплатити роками життя?* (Коцюб., I, 1955, 177); *Ремінець муляв худе рамено молодого інженера, але він заради друга ладен був знести і не такі страждання* (Дмит., Наречена, 1959, 155).

ЛА́ДНО, *розм.* Присл. до **ла́дний** [1] 1, 2, 5. *Безусий, підтягнутий ладно, Сидить за прицілом солдат* (Гірник, Друзі.., 1953, 50); *Одягла* [Таня] *..темносинє, ладно підігнане по її невеличкій фігурі пальто* (Ряб., Жайворонки, 1957, 113); *Дехто з селян, побачивши, як ладно та швидко працювали на полі тозівці,.. приходив і просив їх прийняти до гурту* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 370); *Птахи ладно співали, а найчастіше вчувався голос зозулі* (Мур., Бук. повість, 1959, 28); // *у знач. присудк. сл.* Добре, приємно комусь. *Сиджу коло мами, ладно мені, а за школу забув* (Стеф., III, 1954, 41).

ЛА́ДО, а, *ч., ж. і с., нар.-поет.* Пестлива назва чоловіка, дружини, дитини; коханий, любий. — *Вітрило-вітре мій єдиний, Легкий, крилатий господине! Нащо на дужому крилі На вої любії мої, На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли?* (Шевч., II, 1953, 336); — *Не бійся, ладо моє. Нікуди я від тебе не піду* (Міщ., Сіверяни, 1961, 161); * Образно. *Дніпре, ой Дніпре, ладо моє, Йду по твоїй я* [греблі] (Турч., Земле моя.., 1961, 24).

ЛАДО́ВАНИЙ, а, е, *діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ладува́ти** 2. *Назустріч нам без кінця і краю йшли підводи, ладовані качанами* (Літ. газ., 1.I 1948, 2).

ЛА́ДОВИЙ, а, е. Прикм. до **лад** 7. *Наспівність та своєрідний ладовий колорит (перемінний лад) мелодії «Ой, у лісі, на ялині» чудово передають характер широкої роздольної пісні* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 100).

ЛА́ДОНЬКИ, ьок, *мн., дит.* Зменш.-пестл. до **ла́дки.** *Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

ЛАДО́ЧКОМ, *присл., рідко.* Пестл. до **ладко́м.** *Воно й слід було б зауважити парубкам, щоб не засиджувалися допізна, та нехай уже, іншого разу. Бо ж так ладочком гуторять* (М. Од., Чуєш.., 1959, 46).

ЛАДУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок., перех., діал.* 1. Лагодити (у 3 знач.). — *Отче Ісидор, .. ладуй вечерю, гости їх* [хлопців] (Фр., VIII, 1952, 212); // Налагоджувати. — *Ми в себе ладуємо таке гоже життя, щоб усі трударі їли білі калачі* (Чорн., Потік.., 1956, 292).

2. Вантажити (у 1 знач.). — *Збереш ватагу добрих хлопців, а дівчата пристануть, то й дівчат, і гайда на колію,— ліс ладувати* (Мур., Бук. повість, 1959, 22).

3. Заряджати (у 1 знач.). *Матвій довбає діри, шахтар ладував їх динамітом і вистрілював* (Ірчан, II, 1958, 261).

ЛАДУ́НКА, и, *ж., заст.* Патронташ. *Все для воєнної справи кожний мав при собі, як-то: рушниці, шаблю і чотири пістолі, а на грудях замість ладунки широкий черес, набитий в два і три ряди патронами* (Стор., I, 1957, 265); *Казав* [ассесор] *йому ножа мисливе-*

ського гостроти,.. Ладунки готувать і обдивитись пас (Міцк., II. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 114).

ЛАДУ́НОК, нку, *ч., діал.* Вантаж (у 1 знач.). *Ждемо від Вас вісті, коли буде готов перший ладунок* (Фр., V, 1951, 382).

ЛАДУ́СІ, ів, *мн., дит.* Зменш.-пестл. до ла́дки. *Ладки, ладоньки, ладусі, ой ладусі, ладки! Де були ви? У бабусі* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13).

ЛАЖ, у, *ч., фін.* 1. Надбавка до номінальної вартості золотих грошей, що є наслідком знецінення банкнотів.

2. Перевищення курсу цінних паперів (акцій, облігацій і т. ін.) проти їх номінальної вартості.

ЛА́ЖНИЙ, а, е, *фін.* Прикм. до лаж 1.

ЛАЗ[1], у, *ч.* 1. Вузький отвір, через який можна пролізти, пройти куди-небудь; лазівка (у 1 знач.). *В куполі був лаз, щільно прикритий лядою* (Юхвід, Оля, 1959, 69); *Для виходу курчат на вигул у кожній секції під вікнами в стіні влаштовують лази з подвійними дверцятами* (Птахівп., 1955, 180); *Білий* [собака] *залишив кроля, сунув голову в лаз, що утворився в частоколі, і вискочив на вулицю* (Чорн., Потік.., 1956, 334); // *спец.* Отвір у стінці агрегату, машини, котла і т. ін. для різних цілей (завантаження, чистки, ремонту).

2. Стежка в густих заростях, якою звичайно ходять звірі. *І нині, життєву кінчаючи дорогу, Благословляю я з подякою щораз.. Поранку сизого розумну тишу строгу, Між віттям сплетеним звіриний древній лаз* (Рильський, Поеми, 1957, 222).

ЛАЗ[2] *див.* ла́зи.

ЛАЗ[3], у, *ч., діал.* Лука *(див.* лу́ка[1]). *Раз зібрався чоловік у діл косити. Серед лазу лишив купку трави* (Калин, Закарп. казки, 1955, 208).

ЛА́ЗАР, я, *ч., заст.* Жебрак. *Хто всякі квітки хлопцям пришиває? — я, Варка Луценкова; хто .. лазарів передражнює? — я!* (Мирний, I, 1954, 71).

◇ **Співа́ти (заво́дити) ла́заря** — скаржитися, прикидатися нещасним, обійденим долею. — *Та що казать — підкупили, він і почав лазаря співати* (Вас., III, 1960, 219); — *Ну, завели лазаря, тепер до вечора не замовкнуть* [жінки],— *мовила Соломія* (Добр., Тече річка.., 1961, 298).

ЛАЗАРЕ́Т, а, *ч.* 1. *заст.* Лікарня (звичайно при якому-небудь закладі і т. ін.). *Вранці його однесли до лазарета в монастирі* (Н.-Лев., III, 1956, 396); *Тюремний лазарет* [у фашистів] — *то пересильний пункт на той світ* (Збан., Єдина, 1959, 197); * Образно. *У нас дома вічний лазарет — все хтось лежить у ліжку* (Коцюб., III, 1956, 371).

2. Невеликий лікувальний заклад при військовій частині; невеликий госпіталь. *В руку штиком кольнув якийсь француз. Максим зрадів та зараз у лазарет...* (Мирний, I, 1949, 237); — *Це — воєнний лазарет, товаришу лікар? Я весь час буду лежати на справжньому великому ліжку, як червоноармієць?* (Ю. Янов., I, 1958, 266).

ЛАЗАРЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до лазаре́т. *Білий лазаретний стіл з скляними приполицями був передо мною* (Смолич, День.., 1950, 284).

ЛАЗАРЕ́ТНИК, а, *ч., розм., заст.* Хворий, який лежить у лазареті (у 1 знач.). *З усіх жертв нещадного ярмарку становище лазаретників було найжахливішим* (Гончар, Таврія, 1952, 107).

ЛА́ЗЕР, а, *ч.* Прилад для генерування або підсилення і гострого напрямлення пучків монохроматичного світла. *Лазери дають змогу одержувати потужні гостронаправлені промені світла суворо визначеної довжини хвилі (кольору)* (Знання.., 2, 1972, 4).

ЛА́ЗИ, ів, *мн. (одн.* лаз, а, *ч.*; ла́зка, и, *ж.).* Південно-кавказька народність, що живе в Абхазькій, Аджарській АРСР і в Туреччині.

ЛА́ЗИТИ, ла́жу, ла́зиш, *недок.* 1. *без додатка, по чому, на чому.* Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. *Був у нього вуж домашній, що нікого не кусав і свобідно всюди лазив* (Фр., XI, 1952, 222); // Пересуватися по поверхні, майже притискуючись до неї (звичайно про дрібні живі істоти, які мають багато ніг). *Позіхнула* [Меланія] *такеньки, що в мене рукава замаяли, а які мухи по столу лазили, то поскочувалися, як насіння од вітру* (Вовчок, I, 1955, 255); *Назад тільки раки лазять* (Стельмах, Хліб.., 1959, 157); // Пересуватися на руках і ногах, припадаючи тулубом до якої-небудь поверхні (про людину). *А воно таке маленьке, Воно ще й не лазить* (Шевч., II, 1953, 195); *Професор лазив тоді по палісадничку,.. ловив земляну жабку* (Ю. Янов., II, 1954, 84); // *перен., розм.* Ходити, долаючи перешкоди або шукаючи щонебудь. *Вдень лазила* [вдова] *на смітниках, Черепки збирала* (Шевч., I, 1951, 236); — *Каторжний промисел* [сіль збирати].. *Ноги тобі пороз'їдає, руки пороз'їдає, а ти все бродиш, лазиш по багнищах та лиманах, бо це твій хліб* (Гончар, II, 1959, 409); // *перен., розм.* Ходити без діла; тинятися.— *Казала я тобі, не лазь по сонці! Так от же буде лазити, поки знов її трясця вхопить!* (Л. Укр., III, 1952, 632); [М и к и т а:] *Ходять, лазять, заважають, Від роботи одривають, Хоч покинь, та з двору йди...* (Олесь, Вибр., 1958, 467).

◇ **Ла́зити [на колі́нах] в нога́х** *у кого, перед ким* — принижуватися перед ким-небудь. *Він радніший би був просити, в ногах лазити, сльозами молити, аби тільки забути те, що було!* (Мирний, I, 1949, 310); [З і н ь к а:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм!..* (Кроп., II, 1958, 71); **Ла́зити ра́чки (ра́ка)** — пересуватися на чотирьох кінцівках (про людей); рачкувати. *Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, аж рака лазять* (Фр., IV, 1950, 10); *З Дем'яном Тимофій народився мало не в один день, разом рачки лазив, разом гуси пас* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 91).

2. *по чому, на чому.* Хапаючись руками або чіпляючись ногами (лапами), підніматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. *Там був приставлений на горище товстий дрючок, по якому кури лазили на сідало* (Н.-Лев., II, 1956, 178); *Прийшлося дідові драбину приставляти, по ліні з уликом лазити* (Мирний, I, 1954, 193); *По драбині лазила в льох дівчина* (Горд., Спільніше смерті, 1946, 14); // *через що.* Піднімаючись на що-небудь, переміщатися на інший бік; перелазити. — *Чого це ти, Кайдашенку, лазиш через наші перелази?* (Н.-Лев., II, 1956, 272); *Ось перелаз, що хлопчиком ще лазив Він через нього* (Рильський, Мости, 1948, 84).

3. *у що, до чого.* Проникати всередину чого-небудь. — *Балаш, здається, людина з достатками, але я в його скриню не лазив* (Н.-Лев., II, 1956, 315); *Він в шахту лазив, в лунах криці, туди, де сонце тільки сниться, тому він, може, так і зблід* (Сосюра, II, 1958, 345).

◇ **За сло́вом (відповіддю** *і т. ін.)* **у кише́ню (до кише́ні) не ла́зити** — бути дотепним, метким, добре обізнаним у розмові. *Та й сам дідусь був не промах: за словом у кишеню не лазив* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 70); *Парамон Пархомович насідав на сина, а той давав здачі й до кишені по відповідь не лазив* (Ю. Янов., II, 1954, 145); *Степан Павлович добре обізнаний з шляховим будівництвом, за цифрами і фактами не лазив до кишені* (Минко, Повна чаша, 1950, 8); **Ла́зити в (до) кише́ні; Ла́зити по кише́нях** —

красти. — *То, може, в кишені чужі лазили...* (Мирний, I, 1954, 273); — *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями.., але ж сам по кишенях лазити не навчився?* (Гончар, Тронка, 1963, 146).

ЛАЗІ́ВКА, и, *ж.* 1. Те саме, що **лаз**[1] 1. *За одну мить я вбіг на дідусеве подвір'я, видивився лазівку на горище рибальської мазанки, пірнув у засновий павутинням напівморок* (Збан., Мор. чайка, 1959, 24).

2. *перен.* Хитрий, спритний прийом для виходу з певного, звичайно неприємного, скрутного становища. *Щоб закрити всі лазівки для дармоїдів, В. І. Ленін пропонував запровадити найсуворіший контроль над мірою праці і споживання* (Ком. Укр., 7, 1961, 25).

ЛА́ЗІННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ла́зити** 1, 2. *На гранітних скелях альпіністи провадять змагання з техніки лазіння на скелі* (В дорогу, 1953, 11).

ЛА́ЗКА *див.* **ла́зи.**

ЛАЗНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́зня.** *Санінструктор штабу Леночка Перова .. тримала в залізному кулачку лазневу справу (лазня була її гордістю)* (Ю. Янов., II, 1954, 7).

ЛА́ЗНЯ, і, *ж.* Спеціальне приміщення, де паряться і миються. — *Змилуйтесь, свате, я в сій зроду Лазні не купався* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 73); *Челканов доповів, що лазня готова, можна йти митися* (Мик., II, 1957, 431); * У порівн. *В палаці була духота, як у лазні* (Н.-Лев., IV, 1956, 28); // Митця в такому приміщенні. *У порівн. — *Коли б так, щоб і недалеко, й рибки піймати,— вставив червоний, як після лазні, Матня* (Мирний, I, 1949, 409).

ЛАЗО́К, зка́, ч. Зменш.-пестл. до **лаз**[1]. — *Ось уже й ріка недалеко. Ще лише через воріння перескочити, потім невеличкий лазок* (Фр., IV, 1950, 395).

ЛА́ЗОМ, *присл., розм.* Пересуваючись по поверхні усім тілом або майже притискуючись до неї.

ЛАЗУ́НІ, ів. *мн.* Назва ряду птахів, на ногах яких є пристосування для лазіння.

ЛАЗУ́Р, і, *ж., рідко* у, ч. 1. *поет.* Яскраво-синій колір; блакить. *Чисте небо усміхалося своїм нескінченним лазуром до темної зелені барв* (Фр., VIII, 1952, 159); *Як чудово було б узяти вантаж десь далеко на півночі і привезти його в незнайоме південне місто, осяяне сонцем і морською лазур'ю* (Літ. Укр., 28.XII 1962, 2).

2. Фарба такого кольору.

△ **Берлі́нська лазу́р** — мінеральний пігмент синього кольору, що застосовується для виготовлення малярних і друкарських фарб, лаків тощо. *Позитиви забарвлюються в синій колір солями заліза внаслідок утворення берлінської лазурі* (Довідник фот., 1959, 180).

ЛАЗУРИ́Т, у, ч. Мінерал темно-синього кольору, з якого виготовляють різні прикраси, дрібні вироби.

ЛАЗУ́РНИЙ, а, е, *поет.* Те саме, що **лазу́ровий.** *Морем лазурним цвіте степ колективний без меж...* (Сос., Близька далина, 1960, 7).

ЛАЗУ́РОВИЙ, а, е, *поет.* Яскраво-синій; блакитний. *Мов гігантський мур гранітний, прямовісно голі скали пнуться із безодні моря в лазурову височінь* (Фр., XI, 1952, 190); *Благословенні ви, вітрила лазурові Життя і юності, жадоби і любові!* (Рильський, Поеми, 1957, 246).

△ **Лазу́ровий ка́мінь** — складний мінерал блакитного кольору, до складу якого входить лазурит.

ЛАЗУ́ТЧИК, а, ч., *розм., рідко.* Розвідник, переважно у тилу ворога. *Французькі лазутчики іноді пробиралися в Севастополь і писали потім у своїх донесеннях про моральний стан російської армії* (Кучер, Дорога.., 1958, 113); // Збирач секретних відомостей; шпигун. *За наказом генерала Горна, кілька десятків лазутчиків, під виглядом жрижок і дрібних крамарчуків, перейшли кордони* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 137); // *зневажл.* Той, хто по-зрадницькому підбурює до яких-небудь злочинних дій; провокатор. *В непримиренному конфлікті стикаються* [у п'єсі Я. Галана «Любов на світанні»] *чесні, віддані радянському ладові будівники колгоспного життя з націоналістичними лазутчиками, що прагнуть залякати селян, зірвати посівну кампанію* (Іст. укр. літ., II, 1956, 325).

ЛАЗУ́ТЧИЦЯ, і, *ж., розм., рідко.* Жін. до **лазу́тчик.**

ЛА́ЗЯЧИЙ, а, е. 1. Дніпр. акт. теп. ч. до **ла́зити** 1.

2. *у знач. прикм.* Який має здатність лазити (у 1 знач.). *Вони* [змії] *не задушують свою здобич перед заковтуванням, як це роблять мідянки.. та лазячі вужі.., а ковтають її живою* (Визначник земноводних.., 1955, 116).

3. *у знач. прикм.* Який має пристосування для закріплення на чому-небудь (звичайно про рослину, птаха). *Для озеленення альтанок, паркових кіосків, огорож, павільйонів, стін будинків використовують виткі й лазячі декоративні рослини* (Колг. енц., II, 1956, 443).

ЛА́ЙБА, и, *ж.* Великий човен з двома щоглами і косими вітрилами.

ЛАЙДА́К, а́, ч., *діал.* 1. Вбога бездомна людина. *— Я лайдак. Пропив усе до нитки. І полотно пропив* (Стеф., Вибр., 1945, 34).

2. Уживається як лайливе слово. *Увійшло в хату оце пихувате цабе, розсілося — і давай хизуватися.. — Чому голови не хилиш, лайдако! Падай на коліна, старий собако!* (Ковінька, Кутя.., 1960, 67).

ЛАЙДАКУВА́ТИЙ, а, е. Який має риси, схильності лайдака (у 1 знач.). *Він поглянув на Огея, придушеного думками і все такого ж недовірливого, лайдакуватого* (Досв., Вибр., 1959, 316).

ЛАЙДА́ЦЬКИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **лайда́к** 1. *— Сьогодні ж матимеш наказ, королем уже підписаний: негайно і без жалю ліквідувати той лайдацький бунт* (Ле, Наливайко, 1957, 290).

ЛАЙДА́ЧКА, и, *ж., діал.* Жін. до **лайда́к.**

ЛА́ЙКА[1], и, *ж.* 1. Те саме, що **ля́яння.** — *Не лай дурнів, Іване, На біса та лайка?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 162); *Поступово починається лайка* (Довж., I, 1958, 54).

2. Слово або вираз, яким лаються. *З моїх уст готові зірватись грубі слова лайки, і я говорю їх, говорю уголос, і сам лякаюсь свого голосу* (Коцюб., I, 1955, 417); *Здається, він всі слова людської мови забув, окрім лайки та окрику «Пішов!»* (Гончар, Таврія.., 1957, 638).

ЛА́ЙКА[2], и, *ж.* Сорт м'якої шкіри. *За ними* [чобітьми] *з'явилися жіночі черевики на високих елегантно вигнутих підборах з лайки тілесного кольору* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 200).

ЛА́ЙКА[3], и, *ж.* Порода мисливських і сторожових собак. *А ось біжить «трійка»: два чорні песики, видно, вже старші, і один маленький.. Всі три із породи місцевих лайок* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 106).

ЛА́ЙКОВИЙ, а, е. Зробл. з лайки *(див.* **ла́йка**[2]). *Коричневі лайкові рукавиці, видно, надіті були взагалі вперше,— вони аж рипіли* (Собко, Біле полум'я, 1952, 296).

ЛАЙЛИ́ВЕЦЬ, вця, *ч., рідко.* Той, хто ласться, має звичку лаятися. [Терентій:] *За кордон такого лайливця, коли б я був царем, .. я б не пустив* (Довж., I, 1958, 401).

ЛАЙЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який є лайкою *(див.* **ла́йка**[2]), містить у собі лайку. *Цей тонкий і ніжний майстер*

слова [Т. Г. Шевченко], *який знав і вживав найласкавіші його відтінки, не був скупий і на дуже різкі, навіть лайливі вислови на адресу ворогів* (Рильський, III, 1956, 244); *Лайливе Кіндратове слово зачепило за живе Параску Дмитрівну, бо приховувало в собі натяк на їхні колишні взаємини* (Дмит., Наречена, 1959, 209).

2. Схильний лаятися, сваритися (про вдачу людини). — *Писар — чоловік лихий, лайливий, битливий* (Н.-Лев., IV, 1956, 165); *Криклива й лайлива, вона не церемонилася ні з ким* (Добр., Тече річка.., 1961, 30).

ЛАЙЛИ́ВИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **лайли́вець.**

ЛАЙНА́К, ЛАЙНЯ́К, у́, *ч., рідко.* Те саме, що **кізя́к** 1. *В домині — каша. Вози, худоба і люди збилися в купу, од якої йде пара і пахне потом і лайнаком* (Коцюб., II, 1955, 240); — *Та йдіть-бо на обід, Годі в вас молиться: На коров'ячий лайняк Горох розкипиться!* (Рудан., Співомовки.., 1957, 37).

ЛА́ЙНЕР, а, *ч.* Велике океанське, морське пасажирське або вантажне судно. — *Отже, ви можете уявити корабель, і не якусь там річкову пантофлю, а величезний океанський лайнер* (Собко, Справа.., 1959, 133); // Новітній пасажирський літак великої місткості. *Літак ТУ-104.. з польотною вагою понад 70 тонн — перший у світі реактивний лайнер — є одним з досконалих швидкісних пасажирських літаків* (Наука.., 1, 1959, 26).

ЛА́ЙНЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ла́йнер;** // Такий, як у лайнера. — *За комфорт не ручуся, але швидкість буде та, що треба. Лайнерська* (Кучер, Голод, 1961, 453).

ЛАЙНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, розм.* Однокр. до **ла́яти**[1]. *Бо вже б, здавалося, пора: Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря», А їм неначе рот зашито, Ніхто й не гавкне, не лайне, Неначе й не було мене* (Шевч., II, 1953, 200); — *Холодно, матері його ковінька,— прошепотів Біда. Вартовий з солідарності теж лайнув ніч і холод* (Трубл., I, 1955, 50).

ЛАЙНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док., розм.* Однокр. до **ла́ятися.** *Чоловіки хором: — Кажеш, землеміри вже поїхали? — Да, плани вже складають. — Диво! А в нас...— хтось лайнувся зло і сплюнув* (Головко, II, 1957, 33).

ЛАЙНЯ́К *див.* **лайна́к.**

ЛАК, у, *ч.* 1. Плівкотворний розчин смол або ефірів целюлози в спирті, скипидарі або маслі, яким покривають яку-небудь поверхню для її збереження і блиску. *Лаки різні, скипидар, фарби, дубильні речовини! Все це дав нам ліс* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 101); * У порівн. *Друга верба розчахнулась.. і погналась вгору двома зеленими гніздами з блискучим листом, неначе помазаним лаком...* (Н.-Лев., II, 1956, 159); *тільки одн.*// Блискучий застиглий шар цього розчину на поверхні якого-небудь предмета. *Карпо Петрович піднявся з-за столу, позитався на блискучих од лаку чоботях і підійшов до канапи* (Коцюб., II, 1955, 368); *Новий більярд виблискував свіжим лаком* (Десняк, Десну.., 1949, 199); * Образно. *Залива крізь листя стежку скверу Сонячний жовтогарячий лак* (Перв., II, 1958, 57).

2. *також мн., перен.* Про вироби з дерева, шкіри і т. ін., поверхня яких вкрита застиглим шаром цього розчину. *Химери плели ж на нас усі, хто в лаки, в лоски обкрилися — меншовики, есери — буржуазії кляті підголоски* (Тич., I, 1957, 206).

3. *перен.* Про зовнішній блиск.

◇ **Покритий [рожевим] ла́ком** — ідеалізований, прикрашений. *Позитивні герої* [творів деяких авторів] *покриті рожевим лаком, негативні — найчорнішою сажею* (Рад. літ-во, 3, 1957, 13).

ЛАКЕ́Й, я, *ч.* 1. Слуга у панів або при ресторані, готелі (в поміщицькому та буржуазному побуті). [О л я:] *Як його пан не вчив, а доброго лакея з Тараса не виходило* (Вас., III, 1960, 278); *Лакеєві з нічного ресторана П'яненький пан гірчицею обличчя змазав* (Еллан, I, 1958, 245).

2. *перен., зневажл.* Людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь; підлабузник. *Якби селянське повстання не було подією загальнонаціонального політичного значення, есерівські лакеї з передпарламенту не кричали б про необхідність передати землю селянам* (Ленін, 26, 1951, 166); *Містер Уолстріт Упевнений, мабуть, Що, як рабом не буде бритт,— Лакеєм може буть* (Бажан, Роки, 1957, 182).

ЛАКЕ́ЙСТВО, а, *с.* 1. Служба, виконування обов'язків лакея (у 1 знач.). [Б у л а в а:] *Сорок п'ять років я прослужив за швейцара. Всю науку пройшов, усе лакейство, котре до революції було на світі, я вивчив* (Мик., 1, 1957, 425).

2. *перен., зневажл.* Підлабузництво, вислужування перед ким-небудь. *Вони* [кадети] *виступали проти революційного руху, відкрито проголошували своє лакейство і раболіпство перед царизмом* (Іст. УРСР, I, 1953, 630).

3. *рідко.* Збірн. до **лаке́й.** *Верстов на п'ять, а може, і більш, уподовж дороги гуляв міщанство: дівчата у стрічках, .. козацтво у бриля́х, ..а скільки ще того лакейства у фраках та у сюртуках — мов та німота!* (Стор., I, 1957, 76).

ЛАКЕ́ЙСТВУВАННЯ, я, *с., зневажл.* Дія за знач. **лакействувати.** *Він* [О. Маковей] *викриває політичну недалекоглядність Центральної ради, іронізує над її лакействуванням перед німцями* (Жовт., 2, 1956, 84).

ЛАКЕ́ЙСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., перед ким, зневажл.* Бути лакеєм (у 2 знач.). *Судді, що лакействують перед буржуазією, вміють звадити канівець забезпечені конституцією свободи, коли справа стосується боротьби праці і капіталу* (Ленін, 9, 1949, 368).

ЛАКЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лаке́й** 1. *Їхня-бо* [панських посіпак] *батьківщина — то лакейські передпокої в панських палацах!* (Вишня, I, 1956, 294); // Власт. лакеєві. *В місті він набрався міщансько-лакейських звичок* (Мельн., Поріддя.., 1959, 8); // *у знач. ім.* **лаке́йська,** кої, *ж.* Кімната для лакеїв (у 1 знач.). *На другім кінці палацу, у лакейській, нудили світом без роботи Петро, Вареникв син, та Іван Шкляр* (Мирний, I, 1949, 197).

2. *перен.* Сповнений підлабузництва. *Безсоромна продажність, лакейська служба імперіалістам, зрада корінних інтересів робітничого класу — ось що наглядно продемонстрували праві соціалісти перед найширшими масами трудящих* (Ком. Укр., 6, 1962, 59).

ЛАКЕЙЧУ́К, а́, *ч.* Хлопець-лакей (у 1 знач.). *Коли княгиня йшла, то нас упереджав об тім пристановлений до послуги лакейчук Томошка* (Збірник про Кроп., 1955, 39); *Він ще хлопцем служив за лакейчука.., а навчився багато: і брехать, і вибріхуватись* (Григ., Вибр., 1959, 157).

ЛАКЕЙЧУКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Служити лакейчуком.

ЛАКЙЗА, ЛАКУ́ЗА, и, *ч. і ж., зневажл.* Те саме, що **лаке́й.** [П а р у б о к:] *Ви обоє панського кодла: твій батько з лакизів, а її з поварів!..* (Кроп., I, 1958, 68); *Усім псевдовченим — царським лакизам Шевченко протиставив ідеал ученого — мислителя і борця, який живе нероздільно з народом* (Наука.., 3, 1961, 13); *У великих присінках — тиск, гармидер: пани вигукували,*

а лакузи, як ті швигалки, носилися перед ними (Мирний, III, 1954, 257).

ЛА́КІТКА, и, *ж., діал.* Ласощі. *Тато витягнув з пазухи яблуко та й якось несміливо подав доньці. Ніколи він ще не давав їй ніяких лакітків* (Стеф., Вибр., 1945, 83); *Нема на світі кращої людини, як він. Який добрий! Не приходить ніколи додому, щоб не принести їй якої лакітки* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 29).

ЛА́КМУС, у, *ч.* 1. Рослинна фарба, що в кислому середовищі набуває червоного кольору, а в лужному — синього; використовується як кислотно-основний індикатор. *Кислоти кислі на смак, вони однаково діють на лакмус* (Хімія, 9, 1956, 42).

2. Те саме, що **Ла́кмусовий папі́р** *(див.* **ла́кмусовий**).

ЛА́КМУСОВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́кмус.**

△ **Ла́кмусовий папі́р** — просякнутий розчином лакмусу фільтрувальний папір, що вживається як індикатор на кислоти та луги. *Наявність лугу й кислоти в мастилі встановлюють за допомогою лакмусового паперу* (Пересувні кінопр., 1959, 153).

ЛА́КОВАНИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до **лакува́ти.** *Удосконалюється технологія виробництва електролітично лудженої і лакованої консервної жерсті* (Наука.., 5, 1956, 22).

2. *у знач. прикм.* Те саме, що **ла́ковий** 2. *На його лакованих, пошитих по німецькому крою чоботях ворушилися тьмяні сонячні зайчики* (Стельмах, І, 1962, 216); *Він задивився на широку ріку, на легеньку луску темно-синьої брижжі, що перебігала, як нервовий дріж, по світло-блакитній, лакованій поверхні води* (Коп., Вибр., 1948, 154); * У порівн. *Листя вічнозелених дерев дуже велике, звичайно жорстке і блискуче, наче лаковане* (Фіз. геогр., 5, 1956, 145).

Лако́вана підло́га — натерта до блиску підлога.

ЛА́КОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лак** 1. *Лакова плівка не тільки надає поверхні деревини блиску, а й захищає її від впливу вологи* (Стол.-буд. справа, 1957, 24).

Ла́кове де́рево — тропічне дерево, що росте переважно в Китаї та Японії, з соку кори якого виготовляють лаки.

2. Такий, поверхня якого покрита лаком. *Вискрипували лакові чобітки паничів* (Мирний. III, 1954, 261); *// перен.* Який блищить, лисніє. *Петросов, чорноволосий, з чорносливом очей, увесь як чорний лаковий жук, схиляється над Курцом* (Донч., II, 1956, 76).

ЛАКОЛІ́Т, а, *ч., геол.* Закам'яніла маса виверженних гірських порід, що застигла в земній корі у вигляді купола. *Якщо тиск* [пари] *не дуже великий, то магма не доходить до поверхні* [землі] *і застигає на певній глибині у формі величезних куполів — лаколітів* (Наука.., 6, 1958, 56).

ЛАКОМИ́Й, а, е, *розм.* 1. Який дає смакову насолоду; дуже смачний, ласий; *// перен.* Який може дати певне задоволення, вигоду і т. ін.; привабливий, спокусливий. *Гроші — лакома річ* (Номис, 1864, № 1374).

◇ **Ла́комий кусо́к (кусо́чок, шмато́к, ку́сник** і *т. ін.):* а) дуже смачна їжа. *Був* [пан Темницький] *подібний до гладкого кота, що, розкішно муркотячи, пасе очима якийсь лакомий кусник* (Фр., II, 1950, 292); б) що-небудь припадне, спокусливе. *Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на лакомий кусок, В Полтавуп ерейшов: там, кажуть, є пожива* (Греб., І, 1957, 70).

2. *без додатка, на що, з інфін.* Який любить поласувати чим-небудь смачним.— *Гледи* [гляди], *Михайло, гледи! Рознесуть твою славну шапку лакомі бджоли на мед* (Вовчок, І, 1955, 338); *// перен.* Який виражає бажання поласувати. *Кинув геріи вікном, і вони* [цигапчата] *його зручно зловили.. І знов звернулися очі всіх.. на нього. Великі, з лакомим.. виразом...* (Коб., І, 1956, 537); *// перен.* Який має особливу пристрасть, спокусу до чого-небудь. *Знаю, що такий батько лакомий заплакати, бо до нього приступає тоді і втіха і жаль* (Март., Тв., 1954, 209).

ЛАКОМИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **ла́сощі.** *Там лакомини.. іли* [боги], *Буханчики пшеничні білі, Кислиці, ягоди, коржі* (Котл., І, 1952, 95); *Мати завжди підсовувала йому кращий шматочок: часом спече якусь лакомину, перехопить десь сала, заріже курку,— і все Грицеві* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 98).

ЛА́КОМИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ла́комина.** *Гості їли з великим смаком,.. таки й затужили за.. овочевими стравами після всяких солодощів та лакоминок* (Козл., Мандрівники, 1946, 54); *Ялина була вбрана.. сріблом та золотом, та цяцьками, та лакоминками, аж проглянути не можна було!..* (Григ., Вибр., 1959, 417).

ЛА́КОМИТИСЯ, млюся, мишся; *мн.* ла́комляться; *недок., розм.* 1. *без додатка і чим.* Те саме, що **ла́сува́ти.** *Ведмідь.. оглядав, де кращий вулій, солодший мед; от впав йому такий в око, зараз лапу патлату туди, видира й лакомиться* (Вовчок, І, 1955, 383).

2. *звичайно на що.* Із заздрістю дивитися або бажати, намагатися заволодіти чим-небудь; ласитися *(див.* **ла́ситися** [2]). — *Та не з такого я роду, щоб мала на чуже лакомитися!* (Фр., VII, 1951, 90); — *Ой, які красні пера! Чи брати? — Бери, коли так лакомишся* (Калин, Закарп. казки, 1955, 82).

ЛА́КОМО, *рідко, розм.* Присл. до **ла́комий** 1. *Взяв* [Гьоргій] *кварту з водою і пив так лакомо, що чути було бульк-отанне* [бульк-отання] *води в гортанці* (Стеф., І, 1949, 159).

ЛА́КОМСТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **ла́сощі.** *Ти чесна жінка, ти не продаєш своєї вроди й пестощів за гроші, ..за лакомство нещасне, за розкоші* (Л. Укр., І, 1951, 284); *Головне для слуг Ватікану — не віра, а гроші, лакомство, розпуста* (Ільч., Колацьк. роду.., 1958, 151).

ЛАКОНІ́ЗМ, у, *ч.* Гранична стисліеть і чіткість (мови, зображення і т. ін.). *Говорили* [селяни] *про своє бідування поважно, сумовито, з тим лаконізмом, що не раз дужче хапав за серце, ніж цвітисті промови* (Фр., VII, 1951, 433); *Лише тут дід не витримав і, зрадивши принципам лаконізму, вигукнув довжелезне слово: — Чортибатькаказка-що!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 504); *Народна українська героїчна пісня має таку.. особливість, як влучність характеристик виведених у ній образів при лаконізмі вираження* (Укр. клас. опера, 1957, 14).

ЛАКОНІ́ЧНИЙ, а, е. Який відзначається лаконізмом. *Любив він слухати жартливих оповідань пана Станіслава і часом немов припечатував їх лаконічними увагами загального змісту* (Фр., IV, 1950, 206); *В лаконічних цифрах надходили все нові й нові повідомлення про високі виробітки на косовиці* (Вол., Самоцвіти, 1952, 213).

ЛАКОНІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **лаконі́чний.** *Тарас аж спинився від сміхотливого захоплення лаконічністю стилю* (Ільч., Серце жде, 1939, 91); *Однією з основних особливостей архітектури народного житла на Україні є гранична простота і лаконічність об'ємно-просторової композиції* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 130).

ЛАКОНІ́ЧНО. Присл. до **лаконі́чний.** *Мішель відповів несподівано коротко і лаконічно — наче викладав бойове завдання* (Смолич, Світанок.., 1953, 520).

ЛАКОФА́РБА, и, *ж.* Скорочення: лакова фарба. *Більш як п'ятнадцять процентів олійних масел..*

направляються для виробництва оліфи, лакофарб та мила (Роб. газ., 29.IV 1962, 2).

ЛАКОФА́РБОВИЙ, а, е. Прикм. до **лакофа́рба.** *Лавандову ефірну олію, крім парфюмерії, використовують у лакофарбовому та керамічному виробництвах* (Ол. та ефір. культ., 1956, 308).

ЛАКТАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **лакта́ція.**

ЛАКТА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Виділення молока у самок ссавців. *Табірний період утримання худоби в умовах України триває близько півроку, охоплюючи основний час лактації у корів* (Колг. Укр., 6, 1958, 28); // Період, протягом якого відбувається таке виділення молока. *Передовий досвід учить, що частка продуктивності корів в період зимівлі — це добра половина молока, одержуваного за лактацію* (Колг. село, 14.I 1955, 3).

ЛАКТОБАЦИЛІ́Н, у, ч., *спец.* Грибок, яким окислюють молоко, надаючи йому лікувальних якостей, а також кисле молоко, виготовлене способом такої закваски.

ЛАКТО́ЗА, и, *ж., спец.* Цукор, який входить до складу молока ссавців; молочний цукор. *Лактоза зброджується швидше, ніж суміш глюкози* (Мікр. ж., 4, XVIII, 1956, 49).

ЛАКТО́МЕТР, а, ч. Прилад для визначення питомої ваги молока.

ЛАКТОСКО́П, а, ч. Прилад для визначення кількості жиру в молоці.

ЛАКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який служить, призначений для лакування.

2. *перен.* Який приховує, маскує недоліки. *Треба проблематику стосунків молодих людей* [на екрані] *вирішувати таким чином, щоб вона не була лакувальною* (Довж., III, 1960, 335).

ЛАКУВА́ЛЬНИК, а, ч. 1. Фахівець із лакування.

2. *перен.* Той, хто приховує, маскує недоліки, прикрашаючи дійсність. *Деякі лакувальники мотивують свої позиції тим, що, мовляв, їм хочеться показати життя в його ідеалі* (Довж., III, 1960, 334).

ЛАКУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **лакува́льник.**

ЛАКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лакува́ти.** *Особливо гарного вигляду набував деревина після лакування і полірування* (Стол.-буд. справа, 1957, 20); *Послідовно обстоювати принципи соціалістичного реалізму сьогодні — це значить боротися як з рештками безконфліктності і лакування дійсності, так і з спробами очорнити наше життя* (Про багатство л-ри, 1959, 87).

ЛАКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* 1. Покривати лаком. *Лакувати меблі;* // Робити поверхню чого-небудь блискучою, наносячи шар певної швидко застигаючої рідини. *Тістечка лакують підготовленою масою і випікають в духовці до жовтого кольору* (Укр. страви, 1957, 348).

2. *перен.* Приховувати, маскувати недоліки, прикрашаючи дійсність. *Той, хто знає життя, не буде ні лакувати дійсність, ні вдаватись до солодких «сиропів», ні мазати все чорною фарбою* (Вітч., 4, 1956, 130).

ЛАКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **лакува́ти.** *В обплітальному цеху, де лакуються монтажні дроти, нині використовують світлостійкі пігменти* (Рад. Укр., 20.VIII 1961, 3).

ЛАКУ́ЗА *див.* **лакиза.**

ЛАКУ́ЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лаку́за.** *Так, ми страшні і буржуазним націоналістам, і жучкам лакузького мистецтва, бо вони живуть людиноненавистництвом, а ми — безмірною любов'ю* (Літ. газ., 17.III 1959, 3).

ЛАКУ́НА, и, *ж.* 1. *анат.* Порожнина, заглиблення між тканинами організму або його органами.

2. *лінгв., літ.* Пропуск у тексті.

ЛАКУНА́РНИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **лаку́на** 1. *В деяких випадках мигдалики бувають розміщені в заглибинах мигдаликів (лакунарна ангіна)* (Хвор. дит. віку, 1955, 160).

ЛАКФІО́ЛЬ, і, *ж.* (*Cheiranthus cheiri* L.). Кімнатна або садова трав'яниста рослина з жовтими або червоножовтими запашними квітами.

ЛА́МА [1], и, *ж.* Південноамериканська в'ючна тварина родини верблюдів. *В Київському звіринці одержано .. приплід від південноамериканських верблюдів — лам* (Наука.., 9, 1956, 32); *Складаю істівні припаси: Сухарі, консерви, сир од лам* (Рильський, І, 1960, 140).

ЛА́МА [2], и, *ч.* У Тібеті та Монголії — монах-буддист. *Одне тільки слово — мир — привело сюди, в Париж, у цей зал, .. старенького індуса, тібетського ламу, англійського докера* (Рибак, Час.., 1960, 860).

ЛАМАЇ́ЗМ, у, *ч.* Різновид буддизму, поширений у Тібеті та Монголії.

ЛАМАЇ́СТ, а, *ч.* Послідовник ламаїзму.

ЛАМАЇ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ламаїзм** і **ламаї́ст.**

ЛАМАНЕ́ЦЬ, нця́, *ч., розм.* 1. Відламаний шматок чого-небудь їстівного (звичайно хліба). *Ішов Старець по долині з Ламанцями у торбині* (Гл., Вибр., 1951, 119).

2. *звичайно мн.* Те саме, що **шулики́.** *На столі з'явилися.. тонюсінькі коржі-ламанці до макового молока* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 98).

ЛА́МАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **лама́ти** 1.

2. *у знач. прикм.* Який поламали, зіпсували. *Чути було вигуки, оклики, тріск ламаних меблів* (Фр., VI, 1951, 155); *Велосипед під нею був неначе і не її, ласкучий нікелем та з сіткою над колесами, англійський «Дукс», а якесь ламане доробало* (Смолич, Мир.., 1958, 57); // Зігнутий під кутом. *Впала мені в очі невелика пожовкла і пошарпана книжечка, не то друкована, не то писана якимись чудними, ламаними та кучерявими літерами* (Л. Укр., III, 1952, 740); *Вулиця йде ламаною кривулькою* (Вільде, Сестри.., 1958, 535); // В якому є багато неправильного, неточного (про мову). *Негр, якого Данькові штуки щиро розвеселили, несподівано заговорив до хлоп'ят хоч і ламаною, але цілком для них зрозумілою мовою* (Гончар, Таврія, 1952, 171).

Ла́мана лі́нія — лінія, що складається з відтинків прямої лінії, з'єднаних під кутом. *Недалеко від станиці по схилах горбів і по ярах пролягала ламана лінія траншей* (Ле і Лев., Півд. захід., 1950, 227); **Ла́маний кі́лим** — килим, орнамент якого складається з різнокольорових, з'єднаних під кутом смуг. *Орнамент складається переважно з чорних, голубих, червоних або вишневих смуг, переділених часто білим перетканням, яке утворює ламані лінії. Такий килим називають ламаним* (Матеріали з етногр.., 1956, 52).

◇ **Ла́маного гроша́ [піля́га] не ва́ртий** *див.* **гріш; Ла́маної копі́йки не ва́ртий** *див.* **копі́йка; Ла́маної копі́йки не да́ти** *див.* **копі́йка; Ні (і) ла́маної копі́йки нема́ (не було́) за душе́ю** *див.* **копі́йка; Ціна́ — ла́маний гріш:** а) *(чому)* про що-небудь дуже дешеве; б) *(кому, чому)* про того або те, що нічого не вартий (варте), нікуди не годиться. [Е л ь з а:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Ш р е д е р:] *Коли це трапиться, то вам всім ціна ламаний гріш!* (Собко, П'єси, 1958, 163).

ЛАМА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лама́ти.** *Такі точки з ламанням пер ставлять бурсаки, тоді як скінчать останній писаний екзамен* (Н.-Лев., IV, 1956, 165); *Ламання каменю вимагало не тільки великої фізичної сили, а й певної спритності* (Таємн. варта, 1957, 29);

Ламання тютюнового листя необхідно провадити в декілька прийомів в міру його достигання (Техн. культ., 1956, 381); *Ні, мало і сліз тих, і слів, і думок, і серця стискання, і болю, й ламання у розпачі рук, і стогнання, і мук... Одно зостається — мовчання* (Л. Укр., I, 1951, 229); *Перебудовуючи роботу школи, необхідно дуже обережно і поступово здійснювати ламання виробленої системи* (Літ. газ., 15.VIII 1958, 2).

ЛАМАНТЙН, а, ч. Рід водяних ссавців ряду сиреноподібних.

ЛА́МАНЬ, і, *ж., розм.* 1. Поламані або старі предмети. *Молодь з бригади комуністичної праці допомогла.. ланкам кукурудзоводів возити та викладати на гребнях схилів паливний матеріал, тобто всяку ламань, пріли солому, сухий бур'ян, хмиз — все для курних вогнищ* (Вол., Місячне срібло, 1961, 309).

2. Сухе гілля й дерева, що впали на землю.

ЛАМАРКІ́ЗМ, у, ч. Еволюційна теорія розвитку живої природи, створена французьким природознавцем Ламарком.

ЛАМА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех.* Згинаючи або б'ючи з силою, відділяти частини чого-небудь або розділяти щось на частини. *Вітер в гаї нагинав Лозу і тополю, Лама́ дуба, котить полем Перекотиполе* (Шевч., I, 1951, 153); *Надвечір скресає річка й ламає кригу* (Коцюб., II, 1955, 259); *Раніше, ніж починати снідання, старійшина ламав хліб, брав частку від страв і кидав це у вогнище, бо, як вірили, під ним жили душі працурів* (Скл., Святослав, 1959, 10); // Видобувати або розробляти, розламуючи що-небудь певним знаряддям. *І світа божого не бачать, не знають, Під землею камень* [камінь] *ламають* (Шевч., I, 1951, 285); *Життя — важкий подвиг.. Працюй до знемоги незмінним борцем, Конай та одужуй, покою не май, Шляхи вік прокладуй та гори ламай* (Граб., I, 1959, 314); // Відокремлювати листя або плоди від стовбура. *Вони страхались, щоб часом хто не вгледів, як вони ламали чужу калину* (Н.-Лев., II, 1956, 173); *Вони різали соняшник, ламали кукурудзу, орали на зяб* (Ряб., Золототисячник, 1948, 46).

Лама́ти ру́ки (па́льці) — про жест, який є виявом сильного горя, страждання, хвилювання і т. ін. [К о з а к:] *Білих ручок не ламай, Карих очей не стирай, Мене з війни із славою К собі дожидай!* (Кроп., V, 1959, 274); *Ламаю пальці я з тонким нервовим хрустом, ходжу з кутка в куток у тиші голубій* (Сос., II, 1958, 122).

2. *перех.* Робити непридатним; руйнувати, псувати ударами. *Він бив машину що було сили, помагав правою лівій руці, крутив головки гайкам і ламав все, що вдавалось зламати* (Коцюб., II, 1955, 91); — *А навіщо вам вибої? — А щоб колеса ламати!* (Вишня, I, 1956, 370); // Робити вільним вхід, прохід, доступ куди-небудь у щось, руйнуючи перепону. — *Не пускають нас,— ламай двері, бий вікна. Усе трощи* (Мирний, IV, 1955, 185); [Б у д і в н и ч и й:] *Ламайте, хлопці, стіну, щоб видніше. (Робітники ломами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає. Одкривається вид на шкляну гору)* (Л. Укр., II, 1951, 204); // Різкими рухами розділяти на частини, порушувати єдність чого-небудь; розривати. *Земле, моя всеплодющая мати,.. Сили рукам дай, щоб пута ламати* (Фр., X, 1954, 12); // *військ.* Руйнуючи, псуючи, переборювати опір (звичайно про наступ на ворога). [Б л а г о н р а в о в:] *Командуючий армією Огнєв залишав заслон, а сам з наданою йому групою кінноти Колоса ламає ворожу оборону* (Корн., II, 1955, 20).

3. *перех., перен.* Рішуче відкидати що-небудь традиційне, усталене; руйнувати, знищувати. *..бути революціонером — значить ламати все шкідливе, віджиле найрішучіше, найнещадніше* (Ленін, 25, 1951, 300); *В труді ми йдем од бою і до бою, тьму перешкод ламаєм недарма* (Сос., Близька далина, 1960, 293); // Рішуче міняти (характер, звички). *Нашу славну п'ятирічку закінчити щоб раніш, треба нам ламати звичку, почувати молодіш* (Тич., II, 1957, 211); *Лише один довготривий Яків Данько.. не захотів ламати свого баришницького норову* (Стельмах, II, 1962, 11); // Руйнувати, змінювати на гірше (життя, кар'єру і т. ін.). *Шевченко давав широкі узагальнення, викривав розбещеність світської черні, що ламала й калічила душу людини* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 106); // Порушувати щось, не дотримуватися чого-небудь. [К о р ж:] *У нас есть закон дідівський — не ми його поставляли, не нам і ламать його* (Вас., III, 1960, 56); — *Я для чогось побився об заклад з парубками, що притягну з лісу деревину. Воно, звісно, дурне діло заклад, але ж не ламати слова* (Стельмах, Хліб.., 1959, 494).

4. *перех., перен.* Умовляти кого-небудь діяти певним чином. *Старости робили своє діло: вони умовляли, уговорювали, підводили, підбивали, ламали стару Сикліту* [Секлету] *Британову віддавати дочку за Василя Мітлу* (Григ., Вибр., 1959, 36).

5. *перех., перен.* Порушувати звичайний вигляд, звичайні контури. *Мала Целінка морщила брівки, ламала губки і з загніваним личком кричала* (Фр., II, 1950, 321); *Повні, червоні уста* [дівчини] *щоразу ламала вибачлива усмішка* (Рибак, Час.., 1960, 39).

6. *перех. і неперех., перен.* Викликати хворобливе відчуття ломоти. *Ніч бійців не приборкала сном, Хоч і втома важуча ламала* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 135); // *безос., що або кому, в чому. Ох-ох-ох! Усе мені ламає, усе болить, чи на негоду, чи що* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 91); *Вечірні випари пронизували косарів, ламало в суглобах...* (Горд., II, 1959, 201).

◇ **Го́лову лама́ти** *див.* **голова́; Лама́ти коме́дію** — те саме, що **Гра́ти коме́дію** *(див.* **гра́ти**[2]**).** *До столу вихилясом вийшов Тихін Фіялко. Він щумівся у своїй перешитій з солдатської шинелі кацавейці і від хвилювання трохи збивався: — Комедію ти ламаєш, Трохиме* (Речм., Весн. грози, 1961, 91); **Лама́ти лід** *див.* **лід; Лама́ти спи́сей:** а) *(част.)* змагатися в киданні списів на рицарських турнірах; б) *(за що, навколо чого)* пристрасно боротися за кого-, що-небудь, відстоювати щось. *Перше, ніж податись у Шаплик, Сагайдак пішов подивитись на колоди. Може, вони й не варті того, щоб за них ламати списи* (Добр., Тече річка.., 1961, 291); *Почали виступати по одному. Головним чином ламали списи навколо конкретних кандидатур* (Мик., II, 1957, 526); **Лама́ти хребта́** — важко працювати, надриватися на роботі. — *Послала до нього* [куркуля] *сина. Ламав там хребта, аж поки почалась колективізація* (Гончар, I, 1954, 473); **Лама́ти ці́ну** *за що* — оцінювати що-небудь надто дорого, набагато вище його вартості. *Зараз він.. скаже, що я шкуродер, бо ламаю таку безбожну ціну за пустякову роботу* (Чаб., Катюша, 1960, 112); **Лама́ти ша́пку (бриль)** *перед ким* — улесливо, догідливо кланятися, вітаючи когось (звичайно знявши головний убір). *Всяк бриль лама перед старим* [владикою] (Граб., I, 1959, 249); *Ні перед ким не ламав шапки Кифір Авдюк* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 144); **Лама́ти язи́к** *чим* — про вимову важких, незрозумілих слів. *Нащо б, здавалося, тріпати мозок, ламати язик такою маловідомою в світі мовою?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34).

ЛАМА́ТИСЯ, а́ється, *недок.* 1. *без додатка і на чому, під чим, об що.* Розпадатися на частини; розділятися, відділятися (звичайно внаслідок дії зовнішньої сили). *Заревіла пристрашенна буря,.. гіляки тріщать, ламаються, падають...* (Кв.-Осн.. II, 1956, 413); *Все, що*

вляглося за зиму, все, що від самої осені стояло на Полі непорушно, тепер кришилося, ламалося під могутніми ударами весни (Гончар, Таврія, 1957, 489); // Легко піддаватися такій дії; бути ламким, крихким. *Ящірка так розтанцювалася, що загубила хвостик, тому що він легко ламався* (Ів., Великі очі, 1956, 40); * Образно. *Сонячний промінь дивно ламався в морі на скалки, і вони гострими стрілами протинали темну глибину* (Кучер, Голод, 1961, 253).

2. Робитися непридатним; руйнуватися, псуватися. — *Воно й добре цією машиною хліб брати, та то не гаразд, що вона так часто ламається!* (Мирний, IV, 1955, 246); — *Коли віз ламається, людина розуму набирається!* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 109); // *військ.* Руйнуватися, псуватися під тиском ворога (про лінію оборони). *Фронт ламається, ворог наступає* (Вільде, Троянди.., 1961, 344).

3. *перен.* Знищуватися, руйнуватися (звичайно про що-небудь традиційне, звичне, усталене і т. ін.). — *Старі звичаї ламаються, пропала чесність, простота* (Коцюб., I, 1955, 293); [Спартак:] *Давайте краще будемо співати..* [Ніна:] *Давай про дружбу. Щоб вона між нас Ніколи не ламалась* (Дмит., Драм. тв., 1958, 43).

4. Змінювати тембр і діапазон (про чоловічий голос у перехідному віці). *Голос у хлопця вже ламався, був смішний, басовитий* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 8); // Ставати переривчастим під дією певних почуттів, переживань (про голос). *Улас зблід, голос його тремтів і ламався:* — *Ви порушуєте закон і конституцію* (Тют., Вир, 1960, 69); // Підкошуватися від болю (про ноги). *Іти було важко. Маленькі ноженята, обгорнуті в ганчір'я, чавкали в грязюці й ламалися в колінах* (Головко, I, 1957, 86).

5. *перен., розм.* Упиратися, відмовлятися від чого-небудь, приховуючи свої бажання, прикидаючись. — *Прочитав би щось.. Не ламайся, я не люблю проханих* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 277).

ЛАМБРЕКЕ́Н, а, ч. Верхня частина драпіровки на вікні або дверях. *Вишивкою оздоблюють такі вироби, як портьєри, штори, ламбрекени* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64).

ЛАМЕНТА́ЦІЯ, ї, *ж., заст.* Скарга, нарікання. [Вересай:] *Партія чекає од вас політичної відповіді, а не ламентації ображеного вельможі* (Мик., I, 1957, 394); — *Значить, ніяких новин на заводі немає, і не згадує мене ніхто?* — *не слухаючи бабиних ламентацій, знову запитав Кирило Сидоренко* (Собко, Звич. життя, 1957, 128).

ЛАМІНА́РІЯ, ї, *ж.* Різновид бурих водоростей, окремі види яких (морська капуста) вживаються як їжа. *Дарвін писав, що жителі Вогняної Землі їдять слимаків, гриби і морські водорості з ламінарій* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 5); *На узбережжі Тихого океану в СРСР, Японії та Північній Америці ламінарії так багато, що її збирають і використовують під назвою «морська капуста» як доброякісну харчову речовину, багату на вуглеводи та білки* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 29).

ЛАМКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко ламається (у 1 знач.). *Кістяні крючки легкі і еластичні, але ламкі і порівняно швидко сточуються об пряжу* (В'язання.., 1957, 5); *Особливо ефективне застосування алмаза при обробці найбільш твердих і ламких важкооброблюваних металів* (Рад. Укр., 7.I 1965, 3); *Озимий ячмінь належить до шестирядних форм, які мають ламкий колос* (Колг. Укр., 8, 1959, 13); *Тихий дзвін котився по узліссю, І льодок ламкий та дзенькотливий Під твою ніжкою тріщав* (Рильський, II, 1960, 100).

2. *перен.* Який міняється; переривчастий (про голос). *Ганя каже ламким голосом (і та ж усмішка не злітає з її обличчя)* (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 52); // Який змінює тембр і діапазон (про чоловічий голос у перехідному віці). *Його голос здавався ламким, зовсім ще юнацьким, хоч капітанові було вже, безперечно, під тридцять років* (Собко, Срібний корабель, 1961, 49).

ЛА́МКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **ламки́й** 1. *Волокно* [трести] *швидше вбирає вологу, ніж деревина, тому при підвищенні вологості волокна деревина не втрачає своєї ламкості* (Техн. культ., 1956, 96); *Шкірне сало робить шкіру м'якою, еластичною, гнучкою, запобігає її висиханню, ламкості, тріщинам* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 16).

ЛА́МПА, и, *ж.* 1. Прилад для освітлення, що має різний вигляд і різну будову. *Зайшло й сонце. В покоях посвітили лампи й свічки* (Н.-Лев., III, 1956, 245); *Женя Голубар дістав бозгу вірьовку, кілька смолоскипів; Галя роздобула дві справжні шахтарські лампи* (Мокр., Острів.., 1961, 62).

Ла́мпа Ілліча — образна назва електричної лампи (в пам'ять про В. І. Леніна, який дбав про електрифікацію країни). *У кругу веселім вечорами Сяє лампа Ілліча* (Шпак, Вибр., 1952, 142).

△ **Електри́чна ла́мпа** — скляний балон з розжареною електричним струмом ниткою (вольфрамовою, вугільною і т. ін.), що є джерелом світла. *Три електричні лампи: посередині висить одна, під ліжком друга, на столі стояча* (Коцюб., III, 1956, 404); **Карбі́дова (карбідна) ла́мпа** *див.* **карбі́довий (карбі́дний); Ква́рцова ла́мпа** *див.* **ква́рцовий; Ла́мпа де́нного світла** — трубка, світло якої, створене електричним розрядом в газі, мало відрізняється від природного денного світла. *На шахті імені Жданова було багато цікавого: чудові механізми, просторий рудний двір, лампи денного світла* (Ткач, Плем'я.., 1961, 254); **Ла́мпа розжа́рювання** — те саме, що **Електри́чна ла́мпа.** *Майбутнє, безсумнівно, за газосвітними лампами, які з часом витіснять малоекономічні лампи розжарювання* (Курс фізики, III, 1956, 347); **Ла́мпа-спа́лах** — пристосована до фотоапарата лампа, яка короткий час яскраво освітлює предмет в момент фотографування. *Добре оживляють знімок групи людей на передньому плані, яких можна підсвітити за допомогою лампи-спалаху* (Довідник фот., 1959, 70); **Люмінесце́нтна ла́мпа** *див.* **люмінесце́нтний; Неóнова ла́мпа** *див.* **неóновий.**

2. Прилад спеціального призначення на різних виробництвах. *Паяльна лампа являє собою герметичний резервуар для пального з паяльником* (Підручник дезінф., 1953, 203).

ЛАМПА́ДА, и, *ж.* 1. *церк.* Наповнена оливою невелика посудина з гнотом, яку запалюють перед іконами. *Перед іконою пречистої Горить лампада уночі* (Шевч., II, 1953, 222); *Нарешті вона зітхнула, підійшла до кіота, поправила гнотик у лампаді, заслонила шторки* (Мик., II, 1957, 295).

2. *заст., поет.* Світильник, лампа. [Анна:] *Глянь, лишень, Долорес,— як блимає у сій гробниці світло, мов заслоняє хто і відслоняє... Ну що, як там хто є?* [Долорес:] *То кажани навкруг лампади в'ються* (Л. Укр., III, 1952, 338); *Ключ у дверях задзвенів. Самота працьовита й спокійна Світить лампаду мою і розкладає папір* (Рильський, I, 1956, 57); // *перен.* Про сяйво зірок. *Снились їй ночі в серпанках сріблястих, Зір тихосяйні лампади, Крики пташечі* [пташині], *зітхання вітрів...* (Олесь, Вибр., 1958, 222).

ЛАМПА́ДКА, и, *ж., церк.* Зменш.-пестл. до **лампа́да** 1. *Перед іконами блимають подекуди самотні*

свічки та лампадки (Вас., II, 1959, 116); *По вечері баба Ганна, шелестячи житом, запалює перед божницею лампадку* (Стельмах, Хліб.., 1959, 247).

ЛАМПА́ДНИЙ, а, е, *церк., поет.* Прикм. до **лампа́да**. *Лампадний вогник, що одразу почав був дуже реагувати на Кіханин сміх, .. ще більше витягся угору* (Ю. Янов., I, 1958, 186).

ЛАМПА́ДОЧКА, и, *ж., церк.* Пестл. до **лампа́дка**. *Бачив я тільки узеньке ліжечко, а над ліжечком великий хрест чорний, а перед хрестом лампадочка горяща...* (Вовчок, VI, 1956, 237).

ЛАМПА́С, а, *ч.* Кольорова смужка з сукна, що нашивається по зовнішньому шву форменних штанів. *На газді були такі самі холосні* [штани] *з вузенькими холошами з білого товстого сукна з червоними лампасами* (Н.-Лев., II, 1956, 412); *На генералові — камергерський мундир.. і штани з червоними лампасами* (Ю. Янов., I, 1954, 276).

ЛАМПА́Ч, у́, *ч., рідко.* Те саме, що **лампа́ч**. *Набив* [Альоша] *старого лампачу, що сипався з розруйнованої задньої стіни колишнього сарайчика, і замісив глину* (Мик., II, 1957, 248).

ЛАМПАЧЕ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **лампа́ч**. *Вони сиділи на старій повстружій колоді біля лампачевого хлівця* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 131).

ЛАМПІВНИ́К, а́, *ч.* 1. Робітник, який виготовляє лампи.

2. *заст.* Робітник, який запалює і гасить лампи, стежить за ними. *Лампівник, тримаючи в руках довгу палицю для запалювання ламп, копирсався в гнотах* (Полт., Повість.., 1960, 570); // *спец.* Те саме, що **лампови́й**.

ЛАМПІВНИ́ЦЯ, і, *ж.* Жін. до **лампівни́к**. *Голубоока дівчина Ганнуся родилася і виросла в Донбасі, Така собі звичайна лампівниця* (Шпорта, Вибр., 1958, 266).

ЛАМПІО́Н, а, *ч.* Скляний або паперовий ліхтар для яскравого освітлення або ілюмінації. *Грона лампіонів, яскрава ілюмінація вітрин, водограї, зелені вогники пролітаючих таксі, .. — все це були деталі розмаїтої картини нічного міста* (Гур., Життя.., 1954, 6); *Головна алея була прикрашена прапорцями й освітлена лампіонами* (Гжицький, Опришки, 1962, 38).

ЛА́МПКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ла́мпа** 1. *Якась таємна потвора зазирає крізь вікна до хати, освітленої маленькою лампкою* (Круш., Буденний хліб, 1960, 289); *У куточку вгорі горіла маленька блящина лампка, неначе зірочка далека блимала* (Григ., Вибр., 1959, 375); *У музеї при шахті він побачив синову власну лампку-шахтарку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 133).

ЛА́МПКА [2], и, *ж., зах.* Маленька чарка. — *Най живе свобода!* — *крикнув він трохи хриплим від перепиття голосом і спорожнив свою лампку* (Фр., I, 1955, 319).

ЛАМПОВА́, во́ї, *ж.* 1. Жін. до **ламповий**. *Ось запрошують на сцену Лампову Козак Олену й шахтаря Бузька Павла* (С. Ол., Вибр., 1959, 206).

2. Спеціальне приміщення, де зберігаються лампи (звичайно на шахті). *Не грюкне спозаранку кліть, порожня лампова* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 36).

ЛА́МПОВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́мпа**. *Склозаводи, на яких лампове скло виробляють ручним способом, будуть цілком механізовані* (Наука.., 1, 1957, 6); // Який діє за допомогою лампи (у 2 знач.). *Сучасна електротехніка широко використовує для створення електричних коливань лампові генератори* (Осн. радіотехн., 1957, 104); *Для Клави купили справжній ламповий радіоприймач* (Ткач, Плем'я.., 1961, 56).

ЛАМПОВИ́Й, во́го, *ч.* Робітник, який видає лампи, відповідає за лампове господарство (звичайно на шахті). *Тільки на цій шахті він працює шістнадцять років. Починав з лампового* (Рад. Укр., 27.IX 1961, 2).

ЛАМПОНО́С, а, *ч.* Той, хто розносить лампи (звичайно на шахті). *На шахту прийшов він шістнадцятирічним підлітком. Спочатку працював лампоносом, а останні 29 років — вибійником* (Роб. газ., 25.I 1963, 2); *Був Іван Андрущенко спочатку лампоносом, потім коногоном* (Дмит.. Обпалені.., 1962, 166).

ЛАМПОНО́ША, і, *ч.* і *ж.* Те саме, що **лампоно́с**. *Вже й зміні пора бути, а тут і посланий лампоноша не повертається* (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 136).

ЛА́МПОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **ла́мпа** 1. *Не можна було розібрати тих рухів при нерівнім, блимаючім світлі карасинової* [керосинової] *лампочки* (Коцюб., I, 1955, 30); *Всі* [шахтарі] *були в спецівках, з лампочками, стволова дала сигнал, кліть плавно пішла* (Ю. Янов., II, 1954, 146); *Знову я в селі. В колгоспній хаті Лампочка сіяє Ілліча* (Нех., Під.. зорею, 1950, 173).

ЛАМУ́Т *див.* **ламу́ти**.

ЛАМУ́ТИ, ів, *мн. (одн.* **ламу́т**, а, *ч.*; **ламу́тка**, и, *ж.*), *заст.* Евенки.

ЛАМУ́ТКА *див.* **ламу́ти**.

ЛАМУ́ТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **ламу́ти**.

ЛАН [1], у, *ч.* 1. Безліса рівнина, рівний, широкий простір; поле. — *Ой тумане, тумане — Мій латаний талане! Чому мене не сховаси Отут серед лану?* (Шевч., I, 1951, 310); — *Для одного мало оцих ланів, степів безкраїх?.. — думають одрадяни, вертаючись додому* (Мирний, IV, 1955, 243); *У ніч, у млу, у біль, у дикий лан Летіло непідковане копито* (Ю. Янов., V, 1959, 63); // *без додатка, який, чого.* Великий безлісий простір обробленої землі. *І там степи, і тут степи, Та тут не такії, Руді, руді, аж червоні, А там голубії, Зеленії, мережані Ниваси, ланами, Високими могилами, Темними лугами* (Шевч., II, 1963, 64); *Вже сонце котилось до темного бору І в теплім промінні купало І ярі лани, і веселую гору* (Л. Укр., I, 1951, 345); *По один бік дороги милував очі безконечний лан взимині* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 9); // Ділянка обробленої землі, яка має певні межі. *Як тільки хліб поспів, так зараз від усякого двора вийшло по женцю і в один день увесь лан Тихонів і зжали, і пов'язали, і у копи поклали* (Кв.-Осн., II, 1956, 148); *Христине серце не б'ється мов, а стиха токоче: очі бігають з ниви на ниву, з одного лану на другий* (Мирний, III, 1954, 105); *Ти із ланкою своєю.. боліла серцем і душею.., щоб лан-ділянку вберегти від бід-напастей десяти: від приморозків запізнілих, від довгоносика того...* (Гонч., Вибр., 1959, 322); * Образно. *Любові й віри невмирущі зерна Поет посіяв на лану своїм* (Рильський, II, 1960, 273).

2. *заст.* Ділянка обробленої землі в межах 10—30 десятин як міра площини. *Дарує тобі два лани жита* (Чуб., III, 1872, 370); *Широке, розлоге поле, та не людське воно, а панське. Люди не мають ланів, у них все різи* (Коцюб., I, 1955, 110).

3. *чого, який, рідко.* Простір, у межах якого відбувається певна дія. *Не зітхай так безнадійно, Скорбних уст не замикай, Рук не складуй ще подвійно, З лану битви не тікай* (Граб., I, 1959, 62); // *перен.* Галузь, сфера діяльності. *Гуртом же, вкраїнці, до лану освіти, Щоб вихід пошвидше знайти* (Граб., I, 1959, 154); *На ратному полі і на трудовому лану.. завжди йшли оплічці народи-брати* (Рильський, III, 1956, 7).

ЛАН [2], а, *ч.* 1. У Китаї та Кореї — одиниця виміру маси.

2. Стара китайська грошова одиниця.

ЛАНГЕ́Т, у, ч., *кул.* М'ясна страва, приготовлена з тонких шматочків вирізки. *Лангет.. нарізають з середньої частини вирізки під кутом 30—45° плоскими овальними кусками* (Технол. пригот. їжі, 1957, 51).

ЛАНГУ́СТ, а, ч., **ЛАНГУ́СТА**, и, ж. Великий морський десятиногий рак без клешень.

ЛАНГУ́СТА *див.* **лангу́ст.**

ЛАНДВЕ́Р, у, ч. У Німеччині та Австро-Угорщині — військовозобов'язаний другої черги або військова частина з цих військовозобов'язаних.

ЛА́НДИ, ланд. *мн.* Неродючі прибережні піщані рівнини на південному заході Франції, на берегах Біскайської затоки.

ЛАНДО́, *невідм., с., заст.* Карета з відкидним верхом на чотири місця. *Біля тераси вже чекав чудовий екіпаж. Чорне лаковане ландо, запряжене парою вороних породистих коней* (Рибак, Помилка.., 1956, 75).

ЛАНДРАГО́Н, а, ч. Кінний стражник у колишній Австрії.

ЛАНДСКНЕ́ХТ, а, ч. У Західній Європі XV—XVII ст.— найманий солдат. *Кого тільки тут* [у Києві] *не було: .. крилаті гусари, кварцяне військо, піхота, гармаші, шведські й саксонські ландскнехти* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 167); // *перен.* Продажний вояка. *Щось надто дешевими стали під Каховкою ландскнехти її величності Антанти* (Гончар, II, 1959, 351).

ЛАНДТА́Г, у, ч. Виборний орган самоврядування областей і земель у Німеччині та Австрії. — *Великі питання епохи розв'язуються не промовами і не голосуванням більшості, а залізом і кров'ю,— заявив Бісмарк у прусському ландтагу* (Нова іст., 8, 1956, 204).

ЛАНДША́ФТ, у, ч. 1. Загальний вигляд місцевості; пейзаж. *Макуха попросив льотчика спуститися нижче. Вдивляючись у знайомий ландшафт, став підказувати йому напрямок* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 118); *Осінній пейзаж змінився одноманітним ландшафтом зими — біла габа снігу вкрила степи* (Чаб., Катюша, 1960, 232).

2. Малюнок, картина із зображенням переважно сільської місцевості. *Картина на стіні у рамі, під рушником: зимовий ландшафт і вовк на горбі, а внизу у долині засніжене село* (Головко. І. 1957, 302).

3. *геогр.* Частина земної поверхні з певним сполученням рельєфу, клімату, грунтів, рослинного і тваринного світу. *Типовий ландшафт Нової Зеландії — це дуже гориста місцевість альпійського типу* (Посібник з зоогеогр., 1956, 11); *В результаті робіт наших експедицій ми прийшли до висновку, що різні природно-вогнищеві хвороби властиві територіям різних географічних ландшафтів* (Наука.., 5, 1959, 14).

ЛАНДША́ФТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ландша́фт.** *Пейзажна, або ландшафтна, фотозйомка — фотографування місцевості* (Довідник фот., 1959, 66); *В результаті потепління в епоху еніпалеоліту на території Східної Європи поступово встановились ландшафтні умови, близькі до сучасних* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 31).

2. Який має природний вигляд. *У садовому мистецтві є два основних способи, чи стилі, розпланування садів і парків: геометричний (регулярний) і ландшафтний (природний)* (Озел. колг. села, 1955, 53); *На початку XIX століття Олександрія являла собою прекрасний ландшафтний парк, подібний.. до інших великих парків Росії кінця XVIII століття* (Парк Олександрія.., 1949, 4).

ЛАНДШТУ́РМ, у, ч. 1. Народне ополчення, що виникло 1813 р. у Пруссії.

2. У Німеччині та Австро-Угорщині XVIII—XIX ст.— формування з військовозобов'язаних третьої черги.

ЛА́НЕЦЬ, нця, ч., *розм.* 1. Одягнена в лахміття людина; старець. *Забравши деяких Троянців, Осмалених, як гиря, ланців, П'ятами з Трої накивав* [Еней] (Котл., І, 1952, 65); — *Я гонорозий шляхтич.., у мене є голка, щоб не ходить обірванцем, а ти гольтіпака, ланець, безштанько* (Стор., І, 1957, 132); // Надзвичайно бідна людина; бідняк. *Дивувалися й завидували Чіпці люди не менше Грицька. «І як-таки за такого ланця та вийшла така багачка, як Галя!»* (Мирний, І, 1949, 358); — *Сергій насміявся з тебе?.. — Та не Сергій, а отой ланець Роман Волошин! — кривиться Терентій* (Стельмах, Хліб.., 1959, 121); // Уживається як лайливе слово. — *А ви, лежні, ланці, чого зуби скалите?* — *кинулась до їх Параска і почала банітувати* (Мирний, IV, 1955, 82); [Стеха:] *Ах ти ж анцихрист, проява, ланець, пройдисвіт, чортове ледащо!* (Сам., II, 1958, 172); — *Гей, Микито! Де він, ланець? Вилізай! Ось я, післанець Від саміського царя!* (Фр., XII, 1953, 15).

2. *звичайно мн.* Старі, поношені речі домашнього вжитку (звичайно одяг, білизна); ганчірки; // Зневажлива назва речей домашнього вжитку; барахло. — *Бач, як заливаються потом, а мішків з ланцями не кидають* (Гончар, І, 1954, 116).

ЛАНЕ́ЦЬ, нця́, ЛАНЦ, а́, ч., *діал.* Ланцюг. *За правду, за волю ми станемо враз, Ланці, ні багнети не пострах для нас!* (Пісні та романси.., II. 1956. 214); — *Якось мені самій казала* [Лук'яниха], *що якби її Марину ланцом прив'язав, то урвалася б та й пішла б на танці* (Кобр., Вибр., 1954, 164).

ЛАНІ́ТА *див.* **ланіти.**

ЛАНІ́ТИ, іт, *мн. (одн.* **ланіта,** и, *ж.), книжн., заст., поет.* Щоки. *Молодії Ланіти, очі і уста* [у Марії] *Марніють зримо* (Шевч., II, 1953, 310); [Убийбатько:] *На твоїх ланітах, як говориться в таких випадках, палає рум'янець досади* (Мик., І, 1957, 412).

ЛА́НКА, и, ж. 1. Складова частина (кільце) ланцюга (у 1 знач.). *Ланки тракторної гусениці — найбільш масова і трудомістка деталь* (Рад. Укр., 19.VIII 1959, 2); // *спец.* Окрема деталь машини, механізму. *Тіла, що входять до складу механізму, називаються його ланками* (Практ. з машинозн., 1957, 207); // *перен.* Складова частина чого-небудь цілого. *Шевченко нещадно бичує всю систему самодержавного ладу, всі його ланки, починаючи з самого вінценосця Миколи І і кінчаючи рядовими, найдрібнішими представниками царської влади* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка. 1959, 165); *Індустріалізація країни, кооперування сільського господарства, культурна революція — такі основні ланки ленінського плану побудови соціалістичного суспільства* (Програма КПРС, 1961, 11); * Образно. *Йому уявився весь величезний фронт від Балкан і до північної Норвегії, де армії його країни ведуть невтомну боротьбу з ворогом. І в цьому залізному тисячокілометровому ланцюгу маленькою ланкою стоїть його «Крейсер»* (Гончар, III. 1959, 162).

2. *перен.* Особа, предмет і т. ін., завдяки яким хто-що-небудь з чимось з'єднуються в одне ціле. *Безстрашний рицар революції Фелікс Дзержинський довгий час був живою ланкою, яка поєднувала російський і польський робітничий рух* (Рильський, III, 1956, 56); *Усіма силами душі кликала вона Нур'ямі додому як рідного, як єдину ланку, що зв'язує її з життям* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 295); *В усіх цих сценах* [опери «Украдене щастя»] *важливою зв'язуючою ланкою між героями п'єси та їх односельчанами є гуцульський характер інтонацій (гуцульська гама), синкопа в ритмі та інші ознаки прикарпатської музики* (Рад. Укр., 3.I 1961, 4).

3. Найменша організаційна одиниця в якому-небудь об'єднанні. [Романюк:] *А хіба ти не на первій лінії? Твою ланку вся область знає* (Корн., Калин. гай, 1950, 9); *З-за лісу навпроти нас вихопилась ланка.. стерв'ятників-бомбардувальників* (Ю. Янов., І, 1954, 54); [Багатенко:] *Ланка, стій! Ліворуч. Струнко!.. Товаришу лейтенант, ланка ульотів прибула* (Мик., І, 1957, 499).

ЛАНКОВИЙ, á, é. 1. Прикм. до **ла́нка**. *Ланкове змішання полягає в тому, що кілька підряд посаджених дерев однієї породи чергують в ряду з кількома деревами другої породи* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 289); *При ланковому фотографуванні кожний хронометражист спостерігає за роботою ланки бригади (2-3 чоловіки), яка виконує комплекс узгоджених між собою операцій* (Техн. кормув... 1958, 26).

2. *у знач. ім.* **ланкови́й, во́го, ч.; ланкова́, ві́, ж.** Керівник ланки (у 3 знач.). *Якось до старого вчителя сільської школи зайшов прославлений майстер колгоспних полів — ланковий Іван Семенович* (Ю. Янов., II, 1954, 114); *Ланкова.. Такого слава Дід мій зроду не чував* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 19); *Ой нема краси такої, Як краса трудящих рук, Як у тої ланкової Євгенії Долинюк* (Тарн., З дал. дороги, 1961, 281).

ЛАНКУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ланкува́ти**. *Їм* [ланковим] *нараховували за рік, як кажуть за ланкування, по 150—200 трудоднів* (Колг. Укр., 7, 1956, 5).

ЛАНКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., розм.* Бути ланковим, ланковою. *Оповідає Настя Щиглик — низенька, кругла на лиці і в стані жіночка, що ланкує в городній бригаді* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 118).

ЛАНОВИЙ, á, é, *іст.* 1. Який має стосунок до володіння або користування землею. *На початку другої половини XVI ст. селянські господарства на Україні ділилися за майновим станом на ряд груп: дворищні, .. ланові* (Іст. УРСР, І, 1953, 133); *// у знач. ім.* **лановий, во́го**, ч. Той, хто має ділянку землі або користується нею. *Споконвіку провадилась у підміщан непримиренна війна з лановими та ставчанами. Найминтство — і досить ситі, земляні люди* (Крот., Сини.., 1948, 13).

2. *у знач. ім.* **лановий, во́го**, ч. Наглядач за польовими роботами у поміщика. *Збираймося, ходімо, бо лановий як запримітить, що нас немає, буде халепа!* (Мирний, IV, 1955, 223); *Коли б лановий був людиною, а не панським псом, Євдоким кипувся б до нього, але краще було перечекати* (Стельмах, Хліб.., 1959, 583); *// Польовий сторож. Лановий, постогнуючи, виліз з курея* (Свидн., Люборацькі, 1955, 210).

ЛАНО́К, нка́, ч. Зменш.-пестл. до **лан**[1] 1; нивка. *Доходили* [молодиця з дівчинкою] *до ланку у пущі самій і там сідали odпочивати* (Вовчок, І, 1955, 367); *В квітні виорав цапок Огородець і ланок* (Стельмах, Колосок.., 1959, 43).

ЛАНОЛІ́Н, у, ч. Одержуваний під час промивання овечої вовни жир, що використовується в медицині та парфумерії. *До її* [мазі] *складу входять: безводний ланолін.., звичайне господарське мило.., чиста глина* (Як запоб. зараж. хвор., 1957, 51).

ЛАНОЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **ланолін**.

ЛАНО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **ланок**. *Ой, по ланочку він весь день ходив, Грудкою гострою ніжку набив* (Сто пісень.., 1946, 224); *Було аж в очах рябітить. Ниви, нивки та ще й нивочки. Лани та ланочки* (Жур., Вечір.., 1958, 345).

ЛАНСЬЄ, *невідм., с., заст.* Бальний танець — різновид кадрилі.

ЛАНТА́Н, у, ч. Рідкісноземельний хімічний елемент — метал білого кольору, що окислюється на повітрі, а при нагріванні горить. *Відомо, що в коренях.. рослин.. є скандій, галій, германій, лантан.. та інші надзвичайно рідкі елементи* (Наука.., 5, 1962, 36).

ЛА́НТУХ, а, ч. 1. Великий мішок з грубої тканини. *Бонковський, змолотивши графську пшеницю, наклав на п'ять возів мішків та лантухів і звелів мужикам везти на продаж* (Н.-Лев., III, 1956, 171); *Не міг* [Митрофан Огієнко] *відірвати очей від величезних, пошитих із нових ряден лантухів, що, мов кабани годовані, лежали впоперек на санчатах* (Гончар, II, 1959, 152); *Коли треба було сіяти, він* [мішок] *— сіпник. Коли до млина жито везти, він — лантух. Коли після обіду спати хочеться, його можна було або під грушею розіслати, або вкритися ним* (Вишня, І, 1956, 14); * У порівн. *На верхній лаві, важко повертаючись на бік, як лантух, крекче й сопе лісоруб Гутман* (Кол., На фронті.., 1959, 31); *Не пам'ятаючи себе, лантухом впала вона з горища* (Речм., Весн. грози, 1961, 10).

2. *чого.* Міра, що дорівнює вмісту такого мішка. *В Росію з Голландії було надіслано кілька лантухів картоплі з тим, щоб посадити і вирощувати нову культуру в різних районах країни* (Хлібороб Укр., 5, 1965, 10); *— Кожен віз гною — зайвий лантух, а то і два зерна* (Рябокляч, Жайворонки, 1957, 69); *// перен.* Про велику кількість чого-небудь. *Дає поради* [обиватель], *Носить лантухи настанов, Підмічає серйозні вади У діяльності установ* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 54).

3. *перен.* Неповоротка, неспритна людина. *Як це могло статися, що він досі не помічав, яка Ляля вродлива! А той лантух Василь, бач, помітив* (Загреб., Спека, 1961, 218); *// без додатка, з чим.* Уживається як лайливе слово. [Катерина:] *Що він собі думає, лантух з половою, що це йому старий режим?!* (Корн., І, 1955, 306).

◇ **В п'ять ла́нтухів не ввібра́ти** *чого* — про надмірний прояв чого-небудь. *Як балакати — так його і в п'ять лантухів не вбереш, а як до діла — то його в торбинку усього зложити можна* (Укр.. присл.., 1955, 182); **Ла́нтух з кісткáми (маслакáми)** — про дуже схудлу людину. *Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого, вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 59); **Ла́нтух со́лі з'їсти** *з ким* — те саме, що **Пуд со́лі з'їсти** *(див.* **сіль**). *Я з-під Знам'янки родом, з-під Куцівських лісів — із тамтешнім народом лантух солі я зсів* [з'їв] (Голов., Поезії, 1955, 16); **Як з ла́нтуха сипну́ти (посипа́тися)** — те саме, що **Як (мов, немóв** *і т. ін.)* **з мішка́ сипну́ти (посипа́тися)** *див.* **мішо́к**. *Усі засміялись; як з лантуха, сипнули веселі дотепи й жарти* (Донч., І, 1956, 52).

ЛА́НТУХУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на лантух (у 1, 3 знач.). *Дзвони хрипло кричали і гнали вперед вузлуваті фігури, покручені непомірною працею, сю в одно злиту з пітьмою масу важких лантухуватих тіл* (Копюб., II, 1955, 86).

ЛАНТУШО́К, шка́, ч. Зменш.-пестл. до **ла́нтух** 1, 2. *— Друзі мої! Якби ви могли мені допомогти, я б вам дав усі три лантушки* [із зерном], *ви б посіяли їх на трьох ділянках* (Ів., Вел. очі, 1956, 97).

ЛАНЦ *див.* **ланець**.

ЛАНЦЕ́Т, а, ч. Невеликий хірургічний ніж, гострий з обох боків. *Лікар скрізь ходив з ланцетом.. і спермацетом, І чванився, як людей морив* (Котл., І, 1952, 143); *Він одчинив скляну шафу й брязнув купою блискучих хірургічних приладь. Він узяв з дека їх кілька — ланцетів, пінцетів та щипчиків* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 103); * Образно. *Хай пензель твій буде блискучим*

ланцетом істотності і кометою в майбутнє... (Еллан, II, 1958, 64).

ЛАНЦЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **ланце́т**; // Формою схожий на ланцет; ланцетоподібний. *Стеблові листки* [цикорію] *ланцетні, гострозубчасті* (Лікар. рослини.., 1958, 43).

ЛАНЦЕ́ТНИК, а, ч. Невелика напівпрозора морська тварина з видовженим і сплющеним з боків тілом, схожим на ланцет. *Ланцетник через особливості своєї будови виділяється в окремий підтип безчерепних* (Зоол., 7, 1957, 192); *Своїми науковими працями про ланцетника.. та інших тварин О. Ковалевський незаперечно довів, що між хребетними та безхребетними існує нерозривний зв'язок* (Наука.., 2, 1959, 52).

ЛАНЦЕ́ТОВИЙ, а, е. Те саме, що **ланце́тний.**

ЛАНЦЕТОЛИ́СТИЙ, а, е. З ланцетоподібним листям. *Зустрічається* [на Україні] *найбільш посухостійкий ланцетолистий, або зелений, ясен* (Колг. енц.., I, 1956, 713).

ЛАНЦЕТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний до ланцета. *Грайливий вітерець тихо погойдував ланцетоподібні листочки, від чого по пашні, ніби по воді, розходились легенькі брижі* (Добр., Тече річка.., 1961, 189); *Листя* [у мигдалю] *ланцетоподібне, вузьке, гладеньке* (Сад. і ягідн., 1957, 32).

ЛАНЦЮ́Г, а́, ч. 1. Ряд металевих кілець, послідовно з'єднаних одне з одним. [Сидір Свиридович:] *Химко! Піймай собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого* (Н.-Лев., II, 1956, 523); *Попереду з зав'язаними назад руками йшли Кобза й Остап. Від їх на ланцюгах стременний князя пан Щука, найлютіший катюга з челядинців Єремії* (Стор., I, 1957, 375); *Стало чути, як за вікном шумить море та десь скрегоче якірний ланцюг* (Кучер, Дорога.., 1958, 110); * Образно. *Про те, що Людмила могла й не впізнати невдячного перевертня, який так просто порвав кільця ланцюга, що в'язав їхнє майбутнє в одне, про це намагався* [Захар] *не думати* (Ле, Право.., 1957, 94); * У порівн. *Весь час відчував на собі батьків насторожений і чатуючий погляд. Той погляд стримував його, мов міцні ланцюги* (Шиян, Баланда, 1957, 45).

2. *звичайно мн.* Те саме, що **кайда́ни** 1. *Поки присяжний заковував мене в ланцюги, вже й зовсім стемніло* (Фр., II, 1950, 19); *Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей. Прометей там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів — хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив* (Тич., III, 1957, 39).

◇ **Взя́ти (посади́ти) на ланцю́г (ланцюго́ві)** — заковувати в ланцюги, прив'язати ланцюгом. [Стась:] *Не пройде і місяця, як я живцем візьму цього гультяя на ланцюги* (Вас., III, 1960, 211); *До такого стану довести людину! Посадити на ланцюг без води, без хліба і заставити стріляти у своїх же братів!..* (Гончар, III, 1959, 108); **Як (ніби** *і т. ін.)* **з ланцюга́ зірва́тися** *див.* **зрива́тися.**

3. *мн., чого, які, перен.* Те, що сковує волю, свободу, пригнічує кого-, що-небудь. *Час не стояв. Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні* (Мирний, I, 1949, 368); *Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані сини! Рвіть ланцюги тяжкі! Хай згине тьма шалена, Хай сяє голубінь народної весни!* (Рильський, II, 1960, 181).

4. Суцільний ряд, сукупність кого-, чого-небудь, розташованого один поруч з одним. *Війна прийшла... Почорнілі поля, ланцюг хат над річечкою, .. і садки, і високі тополі — все тепер стало сірим, похмурим* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 226); *Марійка на ходу озирнулась, побачила за собою розтягнутий ланцюг лижників* (Донч., V, 1957, 472); *На вузькоколійці погуркував електровоз, тягнучи довгий ланцюг вагончиків* (Чорн., Красиві люди, 1961, 35); // Ряд бійців, розташованих на деякій відстані один від одного. *Ось вони* [бійці] *розійшлися у ланцюг* (Ю. Янов., I, 1958, 90).

5. *чого, перен.* Безперервний, послідовний ряд подій, міркувань і т. ін. *Він перечікував безконечний ланцюг процедур, що їх вимагали дипломатичні закони й дипломатична ввічливість* (Ю. Янов., II, 1958, 109); *Ранком ланцюг спогадів обірвався* (Ле, Право.., 1957, 225); *Вона* [висота] *стояла головною ланкою в ланцюгу великого плану нашого наступу* (Трип., Дорога.., 1944, 5).

6. *чого, який, спец.* Устаткування, що складається з поєднаних між собою елементів, які утворюють безперервну лінію.

△ **Замика́ти (замкну́ти) ланцю́г** — вводити устаткування в дію, ліквідуючи спеціально створений розрив між двома його найближчими елементами. — *Замкніть ланцюг, — почулась команда. Страшний електричний удар стрепенув усе тіло Івана Петровича* (Сам.. II, 1958, 247).

7. *у знач. присл.* **ланцюго́м.** Один за одним. *Ланцюгом простяглися понад Осколом крейдяні гори, заквітчані лісами* (Шиян, Переможці, 1950, 97).

ЛАНЦЮ́ГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ланцю́г** 1.

△ **Ланцюго́ва реа́кція,** *фіз., хім.* — реакція, продукти якої у свою чергу вступають у взаємодію з вихідними продуктами. *Число ядер, що діляться, зростає лавиноподібно. Цей процес назвали ланцюговою реакцією ділення ядер* (Нариси розв. прикл. електр.., 1957, 252); **Ланцюго́вий рефле́кс,** *фізл.* — рефлекс, який є наслідком ряду послідовних імпульсів. *Інстинктивна поведінка являє собою не що інше, як ланцюговий рефлекс* (Психол., 1956, 15).

2. Який тримається на ланцюгах, здійснюється за допомогою ланцюгів. *Через Дніпро, за проектом Шарля де Віоля, споруджували ланцюговий міст* (Рибак, Помилка.., 1940, 118); *Ланцюгова передача здійснюється гнучким ланцюгом між двома паралельними валами* (Практ. з машинозн., 1957, 205).

△ **Ланцюго́ве пароплáвство** — пересування суден за допомогою протягнутого по дну річки або каналу ланцюга — туєра. *У 1888 р. Сибіряков на порогах Ангари організував так зване туєрне, або ланцюгове, пароплавство* (Видатні вітч. географи.., 1954, 101).

3. Якого посадили на ланцюг, прив'язали до ланцюга. — *Ніколи не чіпай хижого звіра, ланцюгового собаки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 54).

ЛАНЦЮЖКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ланцюжо́к** 1; // У вигляді ланцюжка. *Засніжені Татри... Ялиці, Смереки та буки ставні, Сліди ланцюжкові лисиці* (Рильський, Сад.., 1955, 39).

ЛАНЦЮЖО́К, жка́, ч. 1. Зменш. до **ланцю́г** 1. *Що за чудесна була* [люлька]! *Корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); [Бебех:] *Не сьогодні так завтра приведемо Гаркушу до пані Марусі, як цуцика на ланцюжку* (Стор., I, 1957, 296); *Високо над землею пролітали журавлі, потім замайорів ланцюжок диких гусей* (Шиян, Вибр., 1947, 22).

2. *перен.* Прикраса з паперу, в'язання з биток і т. ін., що має вигляд ряду з'єднаних між собою кілець. *Французькі каламбури, коротенькі розмови, ексцентричні афоризми.. чіплялись одно до одного, мов кільця на ланцюжку з барвистого паперу* (Л. Укр., III, 1952, 617); *Ланцюжок — основа будь-якого візерунка. Навчившись швидко вив'язувати його і добившись рівних і чітких за формою петель, можна приступати до побудови.. візерунка* (В'язання.., 1957, 12).

3. *у знач. присл.* **ланцюжко́м.** Один за одним. *Ланцюжком іде група бійців* (Ю. Янов., IV, 1959, 238); *Зрідженими хвилястими ланцюжками вороги збігали на горби, зникали у видолинках* (Коз., Гарячі руки, 1960, 147); *Йшли рідким ланцюжком у великому сосновому лісі* (Збан., Крил. гонець, 1953, 16).

ЛАНЬ, і, *ж.* Тварина родини оленів, стрункa і дуже прудка. *Як гордо мчали ми через рови й каміння.., Як пробивалися між плетивом гіллястим За ланню бистрою, за кабаном ікластим!* (Рильський, II, 1956, 15); *// перен.* Про стрункy, тендітну жінку. — *Не хвилюйся, моя трепетна лань,— лагідно озвався* [батько] (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 145); * У порівн. *Неначе сполохана лань гірська, побігла Назірахон* (Ле, Міжгір'я, 1953, 238).

ЛАП, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **ла́пати.** — *А де ж твій картуз? Лап він за голову,— нема картуза* (Гр., I, 1963, 448); *Швиденько загнала* [дівчина] *скот у загороду та до хустки мерщій. Лап,— вогкенька ще. Ну, та нічого, і на голові висохне* (Головко, I, 1957, 106).

ЛА́ПА, и, *ж.* 1. Стопа, нога тварини, птаха і т. ін. *Великі білі вівчарки, наче ведмеді, скачуть на задніх лапах* (Коцюб., II, 1955, 225); *Ледве чутно тріснув сучок під глухою лапою куниці* (Донч., II, 1956, 7); *Жодна гілляка не хруснула під його чобітьми, наче ті чоботи були підбиті шкірою з котячих або тигрячих лап* (Гончар, IV, 1960, 60); * Образно. *Весна підійшла на вогких ведмежих лапах і дихала з пролісків, із молодих дубових хащів теплою парою* (Мик., II, 1957, 237); * У порівн. *По Дніпру біліють вередливі піскуваті мілини, неначе хто порозстилав по воді білі хустки, порозкидав величенькі білі гусячі лапи* (Н.-Лев., II, 1956, 384); *// перен., зневажл., іронічн.* Рука або нога людини (звичайно велика, незграбна). *У фашиста сто лап, що побачив — те й цап* (Укр., присл.., 1955, 412); *Лошаков, усміхаючись, підійшов до Колісника і подав йому руку. Той трохи не познаменувався до пухкої панської руки, коли уздрів її у своїй червоній страшенній лапі* (Мирний, III, 1954, 283); *Товариші запевняють, що на таку лапу, як у Левка, по всій Червоній Армії обувачки не знайдеш* (Гончар, II, 1959, 341).

△ **Во́вча ла́па** *див.* **во́вчий.**

◇ **Вирива́тися (ви́рватися) з лап** *чиїх, кого* — рятуватися від кого-, чого-небудь, вивільнятися з неволі, залежності. — *Усі вони* [шпикарі] *добрі, як сплять; а тільки розплющить очі, то так і норовить.., як би тебе так заборсати, щоб з його лап не вирвався...* (Мирний, I, 1949, 270); *Він вирвався з лап смерті і ще не раз переможе, обійде і вивернеться од ворога* (Коз., Гарячі руки, 1960, 152); **Запуска́ти (запусти́ти, просува́ти, проси́нути) ла́пу (ла́пи)** *в що, до чого* — брати що-небудь чуже; красти. *Шовкун ламав уже голову.., щоб запровадити з управи члена, котрий, як він боявся, міг стати йому на переметі, шкодити, не допускати просувати лапи до земських грошей* (Мирний, I, 1949, 384); *Все гаразд, минуло лихо,— Дума так цей молодець, Запустивши лапу тихо У державний гаманець* (Воскр., Цілком.., 1947, 55); **Ку́рячі ла́пи; Як (мов, немо́в** і *т. ін.*) **ку́рка ла́пою** — про поганий почерк. *Доктор зірвався з крісла, мов опечений, кинувши оком на грубі каракулі та курячі лапи, якими надряпане було його ім'я на конверті* (Фр., II, 1950, 336); *Оце я так пишу — дивіться, гарно? Як курка лапою все одно* (Ю. Янов., V, 1959, 160); **Накла́дати (накла́сти) ла́пу** *див.* **накла́дати; Попада́тися (попа́стися, лови́тися, злови́тися, піймати́ся) у ла́пи** *чиї, кому* — попадати в залежність до кого-небудь. [2-й ч о л о в і к:] *Мартин Хандоля горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві, розпився і звівся нінащо!* (Кроп., I, 1958, 481); **Прибира́ти (прибра́ти) до [своїх] лап** *кого, що* — підкорятн собі кого-, що-небудь. *Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович прибрав до своїх лап цілий повіт...* (Мирний, I, 1949, 208).

2. *чого, яка, перен.* Гілка хвойного дерева або великий і широкий лист інших рослин. *Обважнілі лапи ялин сяяли сніговою позолотою, що перемежалася з голубими тінями* (Руд., Остання шабля, 1959, 57); *Директор радгоспу.. і вдень сидить у своєму кабінеті при світлі лампи, як Діоген у бочці, бо вікна йому знадвору затуляє зеленими лапами листатий веселий виноград* (Гончар, Тронка, 1963, 27).

3. Інструмент, пристрій, вигнутий, розплющений кінець якого служить для підтримування, зачеплювання чого-небудь або натискування на щось. *Колись, у молодості, до вчительювання, він служив колійним обхідником.. Ніхто так ловко не орудував лапою і ключем, як він* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 56); *В хаті, біля лави, на низенькому ослінчику сидів Василь. Між колін тримав шевську лапу, на ній — дірявий Лідин черевик* (Мушк., Серце.., 1962, 299); // Пристрій для надання стійкості або для прикріплення до чого-небудь якоїсь машини і т. ін. *Екскаватор уперся обома лапами в землю, тулуб його трохи піднявся, посунувся вперед* (Собко, Біле полум'я, 1952, 6).

4. *с. г.* Робоча частина грунтообробних знарядь. *Для проведення борозен на культиваторах кріплять лапи підгортальників із знятими крильцями* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 130); *Він усе боявся зачепити їх* [листочки] *гострою лапою, різонути якого рядка. І не зачепив, і не різонув, а він трактора, як по струні* (Кучер, Трудна любов, 1960, 591).

5. *спец.* Шип на кінці колоди, який вганяють у відповідну до нього виймку у другій колоді при скріпленні їх у вінець. *З тесаних брусів рубали ріжки в лапу і без лишку, завдяки чому одержували чіткий ріг будинку* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 57).

ЛАПА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **лапа́тий.** *Гаркуша міцно потер лапастою долонею буре чоло, сплюнув* (Ряб., Золототисячник, 1948, 13); *Він ішов, декуди повище кісток босими стопами тончуи в м'якесенькім моху та збиваючи росу.. з широких, лапастих папоротей* (Фр., III, 1950, 84); *Не переставав хлюскати лапастий дощ, розливаючи великі річки-озера по землі* (Мирний, I, 1954, 317); *На шиби грайливо падав лапастий сніг* (Досв., Вибр., 1959, 146).

ЛА́ПАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, розм.* 1. Торкати, хапати що-небудь рукою (руками). *Володько соромливо зиркав на хазяїв, хтів щось сказати і не сміз. Тільки лапав рукою те місце, де мав вирости вус* (Коцюб., II, 1955, 431); *Яшко мовчки сховав* [сопілку] *у пазуху і зразу ж побіг до корів. На ходу все лапав: не вірилося, що сопілка в нього* (Головко, I, 1957, 131); // Дотиками рук розшукувати що-небудь у темноті. *Зажурився, сердешний, і горючими сльозами вмивається. Коли чує,— хтось лапає біля клямки* (Стор., I, 1957, 41); *Бурлаки розсипалися по двох темних кімнатах, лапали руками по всіх закутках, лазили під ліжка і не знайшли пана* (Н.-Лев., II, 1956, 203); // Розпізнавати що-небудь дотиками пальців. [Н а с т я *(лапає пальцями Єфросинине плаття):*] *Яке ж гарне твоє плаття! Ото якби собі таке справити.. А як шелестить!* (Н.-Лев., II, 1956, 482); *Сниться мені чи справді? Лапаю ніс, лапаю вуха.. ні, це не сон* (Баш, На землі.., 1957, 77).

2. *діал.* Хапати, ловити. — *Тримай! Лапай злодіїв! — загукали сусіди, що якраз надбігли на поміч.. господареві* (Фр., VI, 1951, 146).

ЛАПА́ТИЙ, а, е. 1. З великими лапами (у 1, 2 знач.). — *Ведмедя оце бачив,— сказав він,— здоровенний, лапатий* (Шиян, Партиз. край, 1946, 34); [Б а б у с я:] *Лягайте спати, завтра прийде тато, Заріжу я вам курочку лапату* (Воронько, Казка.., 1957, 8); *Лапаті ялини давали затишок* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 61).

2. Такий великий і широкий, як лапа (у 1 знач.). *Гнат Щербина, казали люди, своєю лапатою рукою крізь шкуру безпомилково відчував силу і кров скотини* (Стельмах, Хліб.., 1959, 73); *Дві відгодовані доньки доїли корову, широко розставивши червоні лапаті ноги* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 227).

3. З великим і широким листям або пелюстками (про рослини, візерунки). *Намітка світилась, і через неї було видно високий очіпок з червоними лапатими квітками на жовтогарячому полі* (Н.-Лев., II, 1956, 170); // Великий і широкий (про листя і т. ін.). *І от ростуть за нашої доби В добу колишню саджені дуби, Розкрилюються вітами широко, Лапатим листям юне тішать око* (Рильський, III, 1961, 208); *Лапате листя каштанів парує під теплим дощем* (Ю. Яновський, І, 1958, 191).

4. Який падає, йде великими сніжинами або краплями (про опади). *Сніг перестав, посіявся дрібний імлистий дощ, потім знову пухкий лапатий сніг* (Вас., II, 1959, 40); *І пада сніг лапатий, волохатий Спокійно й величаво над селом* (Рильський, І, 1956, 69); *Рідкий лапатий дощ глухо стугонів по критому гонтою дашку* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 77); // Великий (про сніжини, краплини і т. ін.). *Кілька важких і лапатих дощових капель упали на круп коня.. і покотилися вниз по сухій шерсті* (Тют., Вир, 1960, 84); *Подих ледь помітного вітру кинув з дубів лапаті пластівці снігу* (Руд., Остання шабля, 1959, 52);

ЛА́ПАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., за що і без додатка, розм.* Те саме, що **ла́пати** 1. [К и р п а:] *В ділі кумерческому* [комерційному] *треба частіш лапатись за кишеню...* (Кроп., IV, 1959, 190); — *А ви не лапайтесь!— резонно всовіщав дівочий ляпас.— Бо пролапаєте всі свої нашивки...* (Кач., II, 1958, 347).

ЛАПАТОЛИ́СТИЙ, а, е. З лапатим листям. *На темних лапатолистих фігах завзято, мов сотні тріскачок, до одуру, до самозабуття тріщать цикади* (Коцюб., I, 1955, 285); *Це був кленок. Лапатолистий кленок, що, може, тільки п'яте літо як пустив коріння в землю* (Жур., Вечір.., 1958, 395).

ЛАПА́ТО, *присл.* Збільш. до **ла́па** 1. [К и л и н а:] *Скажений, пусти вже! Там і лапатько, як ковальські кліщі* (Кроп., II, 1958, 408).

ЛА́ПИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **ла́па** 1, 2. *Він* [коновод] *загріб своїми лапищами цілу купу каміння і потяг до ставпа* (Гр., II, 1963, 296); — *Який-небудь відставний суб'єкт ліже тобі в грудну клітку своїми лапищами...* (Гончар, Тронка, 1963, 111); *Сосни махали кошлатими лапищами* (Донч., II, 1956, 36); * Образно. *Немилосердні лапища війни і злиднів не минули села* (Стельмах, II, 1962, 188).

ЛАПІДА́РНИЙ, а, е, *книжн.* Короткий, стислий, але чіткий і ясний. *Останній її* [строфи] *рядок має всі прикмети так званого лапідарного стилю, який вимагав суцільного, а не латаного перекладу* (Фр., XVI, 1955, 406); *Віршована мова.. не терпить нічого аморфного, зайвого, вона лаконічна, лапідарна за самою своєю природою* (Літ. газ., 16.I 1962, 3).

ЛАПІДА́РНІСТЬ, ності, *ж., книжн.* Абстр. ім. до **лапіда́рний**. *Під цією зовнішньою простотою* [віршів] *криється величезна глибина думки, влучність вислову, епіграматична лапідарність стилю* (Вітч., 5,1956, 143).

ЛАПІДА́РНО, *книжн.* Присл. до **лапіда́рний**.

ЛА́ПКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **ла́па** 1—4. *Он під постіллю муркає* [кіт] *та так гарно простягає лапку до клубочка з ниткою* (Коцюб., I, 1955, 439); *Літо квітує, лапками бджоли Гречок колишуть білі моря* (Мал., Звенигора, 1959, 125); *Ганна, відламавши ялинову лапку, встигла тільки нагнутися, щоб зчистити з чобіт налиплу грязюку, як раптом несподівано розітнувся новий оглушливий постріл* (Коз., Сальвія, 1959, 206); *До віконечка.. тулилась молода вишня, занизана набухлими лапками бруньок* (Стельмах, I, 1962, 206); *Відділенню ножа у вертикальній площині* [жатки] *запобігають притискні лапки* (Зерн. комбайни, 1957, 96); // Відбитки, сліди живих істот, звичайно дрібних. *На килимі були виткані не квітки, а якісь.. червоні та білі лапки, а кругом їх замість листя вились якісь ніби курячі та гусячі лапки* (Н.-Лев., III, 1956, 15).

△ **Гу́сяча** (*рідко* **гусина**) **ла́пка** (*Potentilla anserina* L.) — багаторічний бур'ян з жовтими квітками і стеблом, яке стелиться по землі. [П а с т у х:] *Я навіть на прогалині фіалку одну знайшов і гусячі лапки* (Л. Укр., II, 1951, 200); *Голуби сніжинки пролітали, Мерзла і лунка була дорога, Тільки часом десь — льодок розталий І гусина лапка біля нього* (Рильський, I, 1956, 178); **Коти́ча ла́пка** *див.* **коти́чий**.

◇ **Зложи́ти ла́пки** — стати смирним, боязким, злякатися кого-небудь. *Фашист у селі кури ловив, партизани піймали — він і лапки зложив* (Укр.. присл.., 1955, 419); **Покла́сти ла́пки** — втратити пильність, стати необачно довірливим. — *І як-таки повірити такому волоцюзі?! Прийшов — чорт його зна й відки, сказавсь — біс його зна й ким; а ми — на тобі, та цить! — і лапки поклали...* (Мирний, I, 1949, 134); [В а с и л и н а:] *Не роби так, як бував, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже й лапки покладе* (Вас., III, 1960, 59); **Скака́ти** (**служи́ти, стоя́ти, ходи́ти** *і т. ін.*) **на за́дніх ла́пках**: а) підтримувати тулуб у вертикальному положенні (про чотириногих тварин). — *Я* [Цуцик] *те роблю, чого ти не зумієш: На задніх лапках я по-вченому служу* (Гл., Вибр., 1951, 116); б) *(перед ким)* прислуговуватися кому-небудь, підлещуватися до когось. *Як виставимо свої драми, .. то будуть тоді наші «гєнії» перед нами на задніх лапках скакати* (Л. Укр., V, 1956, 184); **Ха́тка на ку́рячій ла́пці** *див.* **ку́рячий**.

2. *звичайно мн.* Шкурки, хутро з лап тварини.

ЛАПКИ́, по́к, *мн.* Значки (« » або „ “) для виділення прямої мови, цитат, заголовків, а також слів, ужитих у непрямому, найчастіше іронічному значенні. *У нас іноді під народним мистецтвом розуміють примітив, і коли кажуть — народне, то це слово беруть у лапки* (Рильський, III, 1956, 140); *Коли.. чужих фраз з лапками у тексті непомірно багато, вони починають нагадувати вам сірих стоног* (Вол., Дні.., 1958, 183).

ЛАПНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **ла́пати**. *Лапнула себе за голову, аж і в мене нема хустки на голові* (Н.-Лев., III, 1956, 259).

ЛАПНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* Однокр. до **ла́патися**. *Без будь-якої потреби лапнувся за зброю* (Ле, Клен. лист, 1960, 99).

ЛА́ПОТЬ, пття, *ч., рідко.* Те саме, що **лича́к**. *Бийте, дівки, тропака, Не жалкуйте лаптів* (Чуб., V, 1874, 1108); *Деякі пани іноземні туристи, які часом шукають на Україні лапті і постоли, даремно гають час. Вони можуть їх побачити хіба що в музеї* (Цюпа, Україна.., 1960, 296).

ЛА́ПОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ла́пка** 1.

△ **Котя́ча ла́почка** — те саме, що **Котя́ча ла́пка** (*див.* **ла́пка**). *Могло б здаватись, що Коцюбинський теж ботанік, коли зображає серед моря квіток жовті черевички, .. котячі лапочки* (Вітч., 10, 1963, 143).

ЛАПСЕРДА́К, а́, ч. Старовинний довгий верхній одяг польських і галицьких євреїв. *Довгополий, увесь у плямах лапсердак звисав нижче колін* (Мик., II, 1957, 321).

ЛАПЧА́СТИЙ, а, е. 1. Те саме, що **лапа́тий**. *Столітні лапчасті ялини, завалені пухким снігом, низько хилили до землі свої мохнаті лапи* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 446); *Ще вчора, під ту негоду, що з вечірніми померками насунула над землею і полила лапчастий дощ, він сидів у своїй невеличкій квартирі.. і писав* (Мирний, I, 1954, 319); *Рум'янець обпік Олі шию, розлився по трикутнику декольте й обличчі негарними лапчастими плямами* (Вільде, Сестри.., 1958. 526).

2. *с. г.* Який має вигляд лапи (у 4 знач.). *Конструкція лапчастих сошників проста. Їх можна виготовити в майстернях колгоспів і радгоспів* (Хлібороб Укр., 7, 1967, 12).

ЛАПША́, і́, *ж., рідко.* Те саме, що **ло́кшина**. — *Випий* [горілки], *скільки зможеш,— сказала Македониха, насипаючи в тарілку гарячої смачної лапші* (Шиян, Вибр., 1947, 208).

ЛАР *див.* **ла́ри**.

ЛА́РЕЦЬ, рця, *ч., заст.* Скринька для зберігання коштовних речей, звичайно невеликих. *Принесли.. великі скрині з царським одягом.. і ларці з вінцями* (Скл., Святослав, 1959, 147).

ЛА́РИ, ів, *мн.* (*одн.* **лар**, а, ч.). За релігійними уявленнями стародавніх римлян — душі померлих предків, захисники живих нащадків. [Прісцілла:] *А коли б ти перед ларами поставив сина, як вимага традиція латинська, що мала б я робити?* (Л. Укр., I, 1951, 381).

ЛАРИНГІ́Т, у, ч. Запалення слизової оболонки гортані. *Гострі ларингіти виникають під впливом різних подразників: термічних, хімічних* (Лікар. експертиза.., 1958, 116).

ЛАРИНГО́ЛОГ, а, ч. Лікар, який лікує хвороби вуха, горла, носа.

ЛАРИНГОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука, яка вивчає анатомію, фізіологію та захворювання гортані.

ЛАРИНГОСКО́П, а, ч. Прилад у вигляді дзеркала на довгому стрижні для дослідження гортані.

ЛАРИНГОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ларингоскопі́я**.

ЛАРИНГОСКОПІ́Я, ї, *ж.* Дослідження гортані, звичайно за допомогою ларингоскопа.

ЛАРЬО́К, рка́, *ч.* Невелика легка будівля для торгівлі. *Вона таким його* [Житомир] *собі й уявляла. Біленькі будиночки в садочках на околиці. Криниці й водорозбірні колонки, дощаті ларки* (Кучер, Трудна любов, 1960, 198); *На галявинах стояли машини, ларки з водою і морозивом* (Грим., Подробиці.., 1956, 32).

ЛАС, у, *ч., діал.* Смак. *Кожний Івась ма* [має] *свій лас* (Номис, 1864, № 7938).

ЛАСА́Ч, а́, *ч., діал.* Ласун (у 1 знач.). *Страшний ласач патлатий* [ведмідь] *учищає та й учищає мед по волі й по роздоллі* (Вовчок, I, 1955, 383).

ЛАСЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **ла́сий** 1. — *Нехай йому лихе!.. горох ласенька річ. І дітвора за ним полізе хоч у піч!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 59); *Він* [підлабузник] *буде вам тертись об ногу, мов кіт, щоб тільки ласенький шматочок дістати* (Воскр., Цілком.., 1947, 68); // *у знач. ім.* **ласе́ньке**, кого, *с.* Що-небудь дуже смачне. *Все бажалось їй ласенького та добренького* (Н.-Лев., I, 1956, 62).

ЛА́СИЙ, а, е. 1. Який дає смакову насолоду; дуже смачний. *Великий кавун, як жар червоний, дуже ласа штука* (Гр., I, 1963, 361); *Гриб туркоче: «Я такий, Що прибавиш сала — І вечеря буде ласа, Краща каші, Ліпша м'яса»* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 85); // *у знач. ім.* **ла́се**, сого, *с.* Що-небудь дуже смачне. *Де їсться смачно, там і п'ється, Од земляків я так чував; На ласе куток найдеться, Еней з своїми не дрімав* (Котл., I, 1952, 206).

2. *перен., розм.* Дуже прикадний, спокусливий. *Так жахаються* [пани] *смерті наглої: Жаль їм злинути з світу ласого, Від утіх-розкош — в ніч беззоряну* (Стар., Поет. тв., 1958, 169); *Люди добрі, помагайте, Заберіть од мене касу! ..А мені вже службу дайте Не таку занадто ласу* (Воскр., З перцем!, 1957, 295).

◇ **Ла́сий шмато́к (шмато́чок, кусо́к, кусо́чок)** — про кого-небудь прикадного, щось спокусливе. [Залєський:] *А ласий шматочок! Хоч хлопська душа, а гарна, .. як намальована* (Собко, П'єси, 1958, 53); *Підступні сусіди наші, користуючись послабленням сили Руської держави, .. з усіх боків сунули, щоб і собі урвати ласий шматок* (Цюпа, Україна.., 1960, 17).

3. Який має особливу пристрасть до чого-небудь смачного. *Ніхто не бачив, тільки зорі, Як ласий кум і шустрая кума Через садок попхались крадькома* (Гл., Вибр., 1951, 107); *У хлопця завжди лежала в кишені для нього грудочка цукру або шматок хліба, а теля було ласе — не сказати!* (Донч., Пісня.., 1947, 42); // *перен.* Який виражає жадобу; жадібний. *Савка дивився ласими очима на полотно, що майже сріблом блищало біллю проти сонця* (Коб., III, 1956, 472); *Юзеф Крапивницький обходив свої конюшні, корівники та вівчарні і ласим оком оглядав нагарбане в людей добро* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 25).

4. *перен., до кого—чого, на кого—що.* Який має особливу пристрасть до кого-, чого-небудь; охочий до чогось. — *До грошей я не дуже ласий. Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму* (Шевч., I, 1951, 105); *Йшла* [баба] *до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову* (Стеф., I, 1949, 113).

ЛА́СИТИСЯ [1], ла́шуся, ла́сишся, *недок., на кого—що, розм.* Заздро дивитися на кого-, що-небудь, жагуче прагнути заволодіти кимось, чимось. *Ласиться, як кіт на сало* (Номис, 1864, № 5010); *Так! Ще є підступники сьогодні, Що на ниви ласяться народні* (Рильський, Наша сила, 1952, 20).

ЛА́СИТИСЯ [2], ла́шуся, ла́сишся, *недок., діал.* Лащитися. *Панночка до неї ласиться та просить: — Купіть мені, бабусечко, по новій жаді убрань хороших!* (Вовчок, I, 1955, 105); *— Николко, .. як надбіжить пес, то не бійся, бо.. він не кусає, лиш ласиться* (Март., Тв., 1954, 146).

ЛА́СИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **ла́ска** [2]. *Ласиця дуже хижий звірок і часто вбиває гризунів більше, ніж їй потрібно для споживання на день* (Звірі.. Карпат.., 1952, 33); * У порівн. *Вона прилипла до нього, мов ласиця, а її блискучі, майже дикі очі впилися жадібно в його бліда́ве, ніжне обличчя* (Коб., II, 1956, 81).

ЛАСІ́Й, я́, *ч., розм.* Те саме, що **ласу́н** 1.

ЛАСІ́ЙКА, и, *ж., розм.* Жін. до **ласі́й**. — *Я таки зроду ласійка: люблю солоденьке, та добреньке, та смачненьке* (Н.-Лев., I, 1956, 601).

ЛА́СКА [1], и, *ж.* 1. Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. — *Спасибі тобі, дочко, за твою ласку, як до його, так і до мене* (Мирний, I, 1949, 360); *Йому потрібне її втішне слово й дружня ласка* (Сміл., Сад, 1952, 144); *Мар'янові хочеться схилитись від*

цієї людської ласки, яку має від ученої людини (Стельмах, Хліб.., 1959, 34).

◇ **Будь ла́ска; Коли́ (як, якщо́) [бу́де] [твоя́, ва́ша** *і т. ін.*] **ла́ска; З ла́ски ва́шої (твоє́ї** *і т. ін.*) — чемне звертання при проханні або згоді на що-небудь. — *Збудіть мені, будь ласка, Чіпку* (Мирний, І, 1949, 278); — *Сестро! — каже брат, — коли твоя ласка, позич мені грошей!* (Вовчок, І, 1955, 4); *Пишіть до мене, як буде ласка* (Шевч., VI, 1957, 197); — *Якщо твоя дівоча ласка, принеси старому чим горло промочити* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 62); — *На це я пристаю, — коли ваша така ласка, — тихо промовив Улас* (Н.-Лев., III, 1956, 303); *Напишіть мені з ласки своєї вичерпуючий лист і дуже вибачайте, що я своїми приватними справами Вам не даю чистого спокою* (Стеф., III, 1954, 252); [Крицький:] *То викличте мені, з ласки вашої, Любов Олександрівну на хвилинку* (Л. Укр., II, 1951, 16); **Здава́тися (здати́ся) на ла́ску** *кого, чию:* а) підкорятися кому-небудь. [Антоніо:] *Бракує слів, щоб гідно відповісти... Здаюсь на вашу ласку, мій магістре* (Л. Укр., III, 1952, 112); б) здаватися в полон. *Печеніги не втекли й від меча князя Святослава. Він зустрів їх орду, ..почав з нею рать, і печеніги одразу дали спини, їхній каган Куря здався на ласку князя Святослава* (Скл., Святослав, 1959, 427).

2. *у знач. присл.* **ла́ скою:** а) ласкаво, привітно. *Хазяїн коло його спершу миром та ласкою, показує й розказує — як і що, й коли робити...* (Мирний, І, 1949, 148); б) з доброї волі. — *Ні, Тимофію! Коли так... Не даси ласкою, оддаси силою!* (Мирний, І, 1949, 315).

3. Милування, пестощі як вияв ніжності й любові. *За один її цілунок, Най горю сто тисяч літ! За любов її і ласку Дам я небо, рай, весь світ* (Фр., XI, 1952, 45); *Припадав* [Тихін], *питався — чого вона плаче? А як вона скаже? Хіба вона знає? Тільки ще дужче плакала й під ласками його сама його голубила* (Головко, II, 1957, 153); * У порівн. *Вітер назустріч такий, як дівоча ласка* (Гончар, II, 1959, 45).

4. Те саме, що **по́слуга.** — *Зробіте ласку, дядечку, велику, Не жалуйте дерев старих, Візьміть та вирубайте їх* (Гл., Вибр., 1951, 72); *Ви зробили б мені велику приємність і ласку, коли б прислали свої поличчя* (Коцюб., III, 1956, 219); *Софія сиділа гордо і посеред розмови давала зрозуміти, що скоріш вона робить ласку князеві, ніж він їй* (Л. Укр., III, 1952, 505); // Увага до кого-небудь. *Свати почали в хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють* (Вовчок, І, 1955, 21); // *заст.* Милість, благодіяння (у відношенні до залежних). — *Я панською Ласкою багатий* (Шевч., І, 1951, 90); *М. Коцюбинський підкреслює, що в скрутному становищі селянам годі чекати якоїсь ласки від бога* (Рад. літ-во, 3, 1957, 118).

◇ **Бу́ти (лиша́тися** *і т. ін.*) **на чиїй ла́сці** — жити у кого-небудь із милості. *Сиротою на ласці родичів лишилася* [Люба] (Ле, Міжгір'я, 1953, 24); **Запобіга́ти ла́ски** — добиватися прихильності, милості. *О. Артемій був зовсім самостійним чоловіком, хоч і запобігав ласки в княгині, як значної особи* (Н.-Лев., IV, 1956, 60); *Було в його таке господарство, що люди приходили в його ласки, помочі запобігати* (Гр., I, 1963, 403); **З ла́ски:** а) користуючись чиєю-небудь милістю. *Я згадала, що я сиротую, що вбога я, та не при батькові-матері зросла, живу у чужій сім'ї з ласки* (Вовчок, І, 1955, 198); б) роблячи милість кому-небудь. *Зонятаки не забуває ніколи, що вона «велика», і тільки «з ласки» товаришує з «малою» Юзею* (Л. Укр., III, 1952, 656); **З ла́ски** *кого, чиєї* — завдяки кому-небудь, за допомогою когось. *Пані Лександрі скортіло побачити Тодоську. З ласки знайомих здобула собі пропуск у тюрму і пішла* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 85); *Цигарку запаливши, що ввійшла В історію, з кореспондентів ласки, Оповідати ввечері він любить Про сутички, про будні бойові* (Рильський, Мости, 1948, 91); **Мо́же, ва́ша ла́ска; Не ла́ска** — чи не бажаєте? [Олімпіада Іванівна:] *Панове, може, ваша ласка закусити. Любочко, проси!* (Л. Укр., II, 1951, 14); — *Ви варті пасовиська, ви варті міса? А торби жебрацької не ласка?* (Фр., II, 1950, 53).

ЛА́СКА [2], и, *ж.* Невелика хижа тварина з тонким і гнучким тілом. — *Є такий малесенький хижак, що зветься ласка. Або ще називають її у нас часом — ласочка* (Коп., Як вони.., 1961, 173); * У порівн. *Поза ним, як ласка, тихо підкралася Саня і з-за плечей до книжечки тієї зазирнула* (Ле, Мої листи, 1945, 24).

ЛАСКА́В *див.* **ласка́вий.**

ЛАСКА́ВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ласка́вий.** — *От люба в нас дитина Юрко! — часом говорила Маруся до чоловіка. — Приязненький та ласкавенький, хоч у вухо вбгай* (Н.-Лев., III, 1956, 288).

ЛАСКА́ВЕНЬКО. Присл. до **ласка́венький.** [Мирон:] *А ти їх гарненько та ласкавенько попроси та книжку їм хорошу прочитай, от вони й подобрішають* (К.-Карий, II, 1960, 129).

ЛАСКА́ВЕЦЬ [1], вця, *ч.* 1. *заст.* Благодійник (у 1 знач.). *Ляхистан ухиляється від сплати харчу і не приборкує козаків, отже, він постає проти свого володаря і ласкавця* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 461).

2. *нар.-поет.* Коханець. *Тіло несуть, коня ведуть, кінь головку клонить; за ним іде чорнявая, білі ручки ломить... Весь світ сходить, та не найде такого ласкавця!* (Чуб., V, 1874, 317); *Театру злий законодавець І переміливий ласкавець Найчарівливіших актрис, Почесний опікун куліс, Онєгін наш уже в театрі* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 18).

ЛАСКА́ВЕЦЬ [2], вцю, *ч.* (*Buplеurum* L.). Трав'яниста, переважно лісова рослина родини зонтичних з блідо-рожевими квітками. *Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, васильків, чорнобривців* (Кв.-Осн., II, 1956, 94); *На горбах, на моріжках, .. на схилах горбів зеленіми кущі ласкавцю* (Мур., Бук. повість, 1959, 283).

ЛАСКА́ВИЙ, *рідко* **ЛАСКА́В,** а, е. 1. Який виявляє ласку, ніжність. *Непевний був Максим отой, брате. А трудящий, роботящий, Та тихий до того, Та ласкавий...* (Шевч., II, 1953, 255); *Чоловік був такий ласкавий, сердечний, що хотілося виповісти йому все своє горе* (Турч., Зорі.., 1950, 22); // Який виражає ласку, ніжність. [Одарка:] *Я й не знаю, чи згарен він хоч слово ласкаве сказати* (Кроп., I, 1958, 94); *Я глянув на маму, а вона дивиться на мене такими сумними і водночас ласкавими очима* (Багмут, Опов., 1959, 8); *Відчувши ласкавий дотик руки, лякливо прошепотіла* [Віта]: — *Де я?* (Хижняк, Тамара, 1959, 260); // Приязний, привітний. *Спершу мені так добре було, усі до мене такі ласкаві — і старі, і малі* (Мирний, І, 1954, 91); *Дома всі були ласкаві зі мною і завжди хотіли догодити мені* (Сміл., Сашко, 1957, 67).

2. *перен.* Приємний для сприймання; ніжний (про неживі предмети). *Небо глибокеє, сонце ласкавеє, пурпур і злото на листі в гаю* (Л. Укр., I, 1951, 200); *Літо стояло над Лісняками сонячне, запашне і ласкаве* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 49).

3. У якому виявляється доброзичливість, привітність. *Дуже мені бажалося відгукнутись на Ваші ласкаві запросини — прислати що до збірника. Наперед*

буду просити вашого ласкавого пробачення за ті огріхи, яких можу допуститися... (Смолич, I, 1958, 57).

◇ **Будь ласка́вий; Будь ласка́в; Бу́дьте ласка́ві** — чемне звертання при проханні. *Він до друга Рогози: — Будь ласкавий, підвези!* (С. Ол., Вибр., 1959, 252); *Ой ти, милий, чорнобривий, та будь же ти ласкав: Та не стреляй* [стріляй] *моїх утят, як полетять на став* (Чуб., V, 1874, 169); — *Скажіть Василині, будьте ласкаві, нехай вона вертається додому* (Н.-Лев., II, 1956, 83); **Бу́ти на ласка́вім хлі́бі** — жити з милості інших, бути під чиєю-небудь опікою. *Все на ласкавім хлібі, все під опікою, все по чужих кутках, нікому не потрібна* [Зоня] (Л. Укр., III, 1952, 655); **Ласка́вий па́не (добро́дію)**, *заст.* — чемне звертання. — *Доброго здоров'я, папашо, — каже один,— то ви, може, і є товариш Палійчук? — Василь Палійчук, ласкавий пане більшовику* (Ю. Янов., I, 1954, 39); *Сердечне спасибі Вам, Ласкавий Добродію, за Вашу обіцянку* (Коцюб., III, 1956, 117); **Ласка́вий хліб**; **Ласка́ві гро́ші** — милостиня. [Неофіт-раб:] *Я досі був рабом, ..а ви тепера ще й жебраком мене зробити хтіли, щоб я по волі руку простягав по хліб ласкавий* (Л. Укр., II, 1951, 231); *Не турбується* [Володько] *втратою, бо теж гроші не зароблені ручками та пучками, не кривавії, а ласкавії* (Вовчок, VI, 1956, 288).

ЛАСКА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **ласка́вий.** *Він знов бачив Марічку, її миле обличчя, її просту і щиру ласкавість* (Коцюб., II, 1955, 344); *В зелених очах князя світилася скрадлива ласкавість* (Кач., Вибр., 1947, 212); *Я мав фізичну потребу дихнути чистим повітрям. Дихнув ним на полі, за містом, де земля пила снігові води, м'які і добрі од ласкавості сонця* (Коцюб., II, 1955, 362); — *Прощавайте, зоставайтесь здорові! спасибі вам за хліб, за сіль, та за вашу ласкавість!* (Н.-Лев., II, 1956, 282); *Тієї ночі Варвара Павлівна заборонила Марії примушувати Васю працювати. Вася не довго думав над причиною такої ласкавості* (Собко, Скеля.., 1961, 107).

ЛАСКА́ВО. Присл. до **ласка́вий.** *Іван Петрович здивовано і разом з тим ласкаво глянув на хлопчика* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 268); — *Чи, може, при вас такого не можна говорити?— ласкаво поцікавився професор* (Смолич, I, 1958, 65); [Степан:] *Що то, подумаєш, весна: сонце світе* [світить] *ясно та ласкаво і наскрізь пронизує тебе теплом* (Кроп., II, 1958, 44).

◇ **Ви́бачте ласка́во; Дару́йте ласка́во** — прохання бути поблажливим. *Може б хто послухав казки? Ось послухайте, панове! Тільки вибачте ласкаво, Що не все в ній буде нове* (Л. Укр., I, 1951, 363); *Даруйте ласкаво.. Я не розумію, що ви сказали* (Довж., I, 1958, 371); **Ласка́во про́симо** — радо запрошуємо. *На фронтоні головного будинку аеровокзалу великий транспарант: «Ласкаво просимо!»* (Рад. Укр., 7.IX 1961, 1).

ЛАСКА́ВЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **ласка́вець** [1] 2.

ЛАСО. Присл. до **ла́сий.** *Ласо їсть, на м'якому спить і така виходилася, що молодиця хоч куди!* (Кв.-Осн., II, 1956, 471); — *Давайте Сот три машин вантажних.. — А чи не ласо буде?* (Вирган, В розп. літа, 1959, 215); *Кіт облизується ласо: Гава в дзьобі держить м'ясо* (Бойко, Ростіть.., 1959, 73); *Польські і литовські пани, об'єднавшись, ласо поглядали на землі російського народу, мрію чи їх загарбати* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 14).

ЛАСО́, *невідм., с.* Те саме, що **аркан** 1. *Враз Юра схоплюється. В руці в нього смертоносна шаблюка. В другій — ласо* (Смолич, II, 1958, 48).

ЛАСОГУ́Б, а, *ч., розм.* Те саме, що **ласолю́б**. *Діти — великі ласогуби.*

ЛАСОЛЮБ, а, *ч.* Людина, охоча до всього ласого.

ЛАСОЛЮБЕЦЬ, бця, *ч., розм.* Те саме, що **ласолю́б.**

ЛАСОЛЮБНИЙ, а, е. Охочий до всього ласого. *Ось цю кохану, цю матір, цю святиню топчуть, втоптують в грязь «злії люди».. — пани, паничі, ситі й ласолюбні представники пануючого класу* (Рильський, III, 1956, 245).

ЛАСОЛЮБСТВО, а, *с., книжн.* Прагнення до всього ласого.

ЛА́СОЧКА, и, *ж.* 1. *рідко.* Зменш.-пестл. до **ла́ска** [2]. *Коли — зирк! — вискочила ласочка з земляної нори* (Мирний, I, 1949, 179); * У порівн. *Попід гаєм, мов ласочка, Крадеться Оксана* (Шевч., I, 1951, 93).

2. *у знач. присл.* **ла́сочкою.** Крадучись. *Наташа ласочкою промайнула у свою кімнату* (Збан., Переджнив'я, 1960, 279).

3. *перен., розм.* Ласкава назва дівчини або жінки. [Мокрина:] *Чи повернеться ж язик виговорювати такій ласочці?* (Кроп., II, 1958, 443).

ЛА́СОЩІ, ів, *мн.* Солодкі кондитерські вироби і взагалі все смачне. *І ласощі все тілько їли* [праведники], *Сластьони, коржики, стовпці, Варенички пшеничні, білі, Пухкі з кав'яром буханці* (Котл., I, 1952, 149); *Вся наша величезна північ споконвіку цвіту не бачить. Яблуко — ласощі. Виноград — казкове слово! А ми зробимо Радянську Росію яблуневою, грушевою, вишневою, персиковою!* (Довж., I, 1958, 461); * У порівн. *Ледоха ковтає його* [борошно], *як невимовні ласощі* (Донч., III, 1956, 10).

ЛАССАЛЬЯ́НЕЦЬ, нця, *ч.* Прихильник лассальянства. *Програма Інтернаціоналу* [1864 *р.*] *мала бути досить широка для того, щоб її вважали прийнятною і англійські тред-юніоністи, і послідовники Прудона у Франції, Бельгії та Іспанії, і лассальянці в Німеччині* (Комун. маніф., 1963, 15).

ЛАССАЛЬЯ́НСТВО, а, *с.* Опортуністична течія в робітничому русі в Німеччині 60-х років XIX ст., названа за ім'ям її засновника Ф. Лассаля. *К. Маркс і Ф. Енгельс гостро виступали проти культу особи, характерного для лассальянства* (Ком. Укр., 9, 1964, 16).

ЛАСТ [1], а, *ч.* 1. Видозмінена, схожа на плавник кінцівка морських тварин (моржів, тюленів і т. ін.). *Птахи* [пінгвіни].. *залищають своїх самиць, б'ючи офіцерів ластами і злісно галасуючи, коли ті намагаються забрати їх яйця* (Довж., Зач. Десна, 1957, 410); *На руках у Ольги були величезні брезентові рукавиці, схожі на ласти тюленя* (Донч., Карб. камінь, 1946, 47).

2. *спорт.* Пристосування для підводного плавання, яке надівається на ноги плавця. *На ногах у нас гумові ласти. З їх допомогою можна рухатись під водою з чималою швидкістю* (Веч. Київ, 23.IX 1957, 4).

ЛАСТ [2], а, *ч., мор.* У різних країнах — одиниця виміру корабельного вантажу, неоднакова по відношенню до різних вантажів.

ЛАСТА́ТИЙ, а, е, *розм.* Укритий ластовинням. *Ластате обличчя.*

ЛА́СТИК, у, *ч.* Цупка бавовняна тканина з блискучою правою стороною. *На порозі появилася Марина. У білому ситцевому платті, у чорному з ластику бурнусі* (Мирний, III, 1954, 176); — *Привіз ластику на сачок, — недбало подає, а сам пильно дивиться на неї — чи догодив? — Спасибі тобі, сину,— аж затремтіла вона. «Нічого ж не казала — сам догадався»* (Стельмах, II, 1962, 334).

ЛА́СТИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ла́стик.** *Мартинюк вирядився по-літньому — в білих ластикових штанях.. та в сірій парусиновій толстовці* (Дмит., Наречена, 1959, 59).

ЛА́СТИТИСЯ, ла́щуся, ла́стишся, *недок.* 1. Ніжно горнутися, пеститися до кого-небудь. *І щебече* [Оксана], *і сміється, і вигадує, і регочеться, і до матері ластиться* (Кв.-Осн., II, 1956, 445); * У порівн. *З берегом хвиля прозірна шуткує, Ластиться наче до його вона* (Манж., Тв., 1955, 102).

2. Те саме, що **ла́щитися** 2, 3. *Собака ластився до людей* (Трубл., I, 1955, 158); *Всім пастирським серцем і глибокою попівською кишенею щиро горнувся, ластився й липнув* [до пана] *далекоглядний отець Варлам* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 300).

ЛА́СТІВКА [1], и, *ж.* 1. Перелітний птах ряду горобцеподібних з вузькими гострими крилами, стрімкий у льоті. *Ластівки вились над ставком і от-от не черкались крилом блискучої хвилі* (Коцюб., I, 1955, 40); *Лащуються відлітати Щороку сині ластівки* (Рильський, Сад.., 1955, 22); * У порівн. *Дочка — як ластівка: пощебече, пощебече та й полетить* (Укр.. присл.., 1955, 128).

2. *перен., розм.* Ласкава назва дівчини або жінки. — *Е, дочко,— каже старий, — любих гостей до хати просять, а ти тут в'ешся. Йди, моя ластівко!* (Вовчок, I, 1955, 72); — *Ненько моя, ластівко моя! Десь ти багато горя зазнала, десь ти багато сліз вилила, що не схотіла на цім світі жити* (Н.-Лев., II, 1956, 248).

◇ **Пе́ршa ла́стівка** — про перші ознаки появи кого,-чого-небудь. *Одною з перших ластівок української прози про людей комуністичної праці став роман «Серце мого друга» Д. Бедзика* (Рад. літ-во, 5, 1962, 15).

ЛА́СТІВКА [2], и, *ж., розм.* Те саме, що **ла́стка**.

ЛА́СТІВОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **ла́стівка** [1].

ЛА́СТІВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ла́стівка** [1]. *Ластівочка прилетіла Аж до мого до вікна* (Тич., III, 1947, 88); [Х в е д о с к а:] *Ненечко, ластівочко!.. Я ж у вас люба дитина,— правда?* (Кроп., II, 1958, 55); * У порівн. — *Як я до тебе йшла — як ластівочка щебетала, назад повертаюся — вороном крячу...* (Мирний, I, 1954, 89).

ЛАСТІВЧА́НИЙ, а, е. Те саме, що **ла́стівчин.** *Він* [вселок] *складався всього-навсього з трьох халупок, властиво курників, низеньких, кривих, зліплених з глини, як ластівчані гнізда* (Коцюб., I, 1955, 368).

ЛАСТІВЧА́ЧИЙ, а, е, *діал.* Ластівчин. *Інша хата прилипла до скали, як ластівче гніздо під стріхою* (Свидн., Люборацькі, 1955, 146).

ЛА́СТІВЧИН, а, е. Прикм. до **ла́стівка** [1]. *Ластівчині крила Розрізають хмари* (Воронько, Тепло.., 1959, 125); // Належний ластівці. *Ще нижче розкидані були, неначе ластівчині гнізда, хижі, халупи, земляники простого люду* (Скл., Святослав, 1959, 63).

ЛАСТІВ'Я́, я́ти, *с.* 1. Те саме, що **ластовеня́** 1. *Ліплять гнізда ластівки, Ластівки-будівники.. Подивіться, скільки хат Для майбутніх ластів'ят!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 20).

2. *перен., розм.* Ласкаве звертання до дитини або дівчини. — *Гарні, любі діточки ... а гостинчика немає, ластів'ята,— не купила* (Вас., I, 1959, 125); *Харитон Макарович доброзичливо поглянув на дівчаток. — Ах ви ластів'ята!..* (Мокр., Острів.., 1961, 82).

ЛАСТІВ'Я́НИЙ, а, е. Те саме, що **ла́стівчин.** *Була вона така ж висока і струнка, як і Платон Платонович, з бровами, схожими на ластів'яні крила* (Донч., Дочка, 1950, 43); * Образно. *Ластів'яний твій щебет, білянко, вітер дужий розвіяв, розніс...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

ЛАСТІВ'ЯТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **ластів'я́**. — *Ой, ти, ластів'ятко мов нещасливе! — приголубила його Печериця* (Козл., Мандрівники, 1946, 37).

ЛАСТІВ'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що **ла́стівчин.** *Крилонька легенькі маю: двоє крилець ластів'ячих* (У. Кравч., Вибр., 1958, 45).

ЛА́СТКА, и, *ж.* Вставка під пахвами в чоловічих сорочках та верхньому жіночому одязі при особливому крої рукавів. *Вставити ластку.*

ЛАСТОВЕНЯ́, я́ти, *с.* 1. Пташа ластівки. *У глибині саду воркотіла дика голубка, а під шкільним дахом пищали ластовенята* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 50); * У порівн. *Стоять побачив і дітей, що мчали, як ластовенята, вулицею* (Вітч., 7, 1948, 97).

2. *перен., розм.* Ласкаве звертання до дитини або дівчини.

ЛАСТОВЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **ластовеня́**. *Встали мати, встали й татко: Де ластовенятко?* (Тич., Хор.., 1958, 10).

ЛА́СТОВЕНЬ, тівня, *ч.* (*Vincetoxicum*). Загальна назва багаторічних медоносних трав (рідше півкущів), окремі види яких отруйні.

ЛА́СТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ласт** [1].

ЛАСТОВИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **ла́стівчин.** *В неї* [Лукини] *ніби виросли ластовинні крила й несли її* (Н.-Лев., III, 1956, 338); *Уляні снилось вніч: .. Під стріхою живе кохання ластовине* (Мал., Звенигора, 1959, 89).

ЛАСТОВИ́НКА *див.* **ластови́нки.**

ЛАСТОВИ́НКИ, нок, *мн.* (*одн.* **ластови́нка**, нки, *ж.*). Те саме, що **ластови́ння.** *На лиці* [Оксани] *помітні дрібні ластовинки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 209).

ЛАСТОВИ́ННЯ, я, *с.* Руді пігментні цяточки на шкірі, які з'являються у деяких людей переважно навесні. *Він неспокійно кліпав очима, вічно сміявся і повертав на всі боки широкий вид з густим ластовинням* (Коцюб., I, 1955, 52); *Дівчинка була руда, в ластовинні, з носом, що нагадував гудзик* (Сміл., Сашко, 1957, 12); * Образно. *Велике крижане поле було всіяне чорним ластовинням. То лежали тюлені* (Трубл., 1, 1955, 146).

ЛАСТОВИ́ННЯЧКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **ластови́ння.** — *А скільки в тебе ластовиннячка на носі!* — *протягнув Денис, розглядаючи Настусине личко* (Коп., Хата хлопчика.., 1957, 10).

ЛАСТОВИ́НЧАТИЙ, а, е. У ластовинні. *Кінчик гострого носа підстрибнув, і ластовинчате обличчя одразу забуло образу* (Панч, II, 1956, 399).

ЛАСТОНО́ГІ, гих, *мн., зоол.* Ряд ссавців, що мають кінцівки у вигляді ластів і живуть у морі. *З морських звірів велике промислове значення мають ластоногі, насамперед гренландський тюлень* (Наука.., 2, 1952, 18).

ЛА́СУВАТИ, ла́су́ю, ла́су́єш, *недок., чим і без додатка.* Їсти що-небудь смачне. — *Давно вже не ласували, так ось ласощі і у горло не йдуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); *Про все йому* [ведмедю] *байдуже, Лежить та ласує медком* (Гл., Вибр., 1951, 57); *Жінки примостились край столу, взяли по шматочку шинки і ласували нею* (М. Ол., Леся, 1960, 51).

ЛА́СУВА́ТИСЯ, ла́су́юся, ла́су́єшся, *недок., розм.* 1. *на що.* Дивитися із заздрістю; прагнути заволодіти ким-,чим-небудь. *Василько серед слідчих — як серед вовків. Вони дивляться на нього розпаленими очима, ласуючись на свою здобич* (Турч., Зорі.., 1950, 268).

2. Те саме, що **ла́сувати.** * Образно. [П о л к о в н и к:] *Медові твої речі, та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (Кроп., V, 1959, 502).

ЛАСУ́Н, а́, *ч.* 1. Той, хто любить ласощі. *Ласун худобу всю на ласощі проїв; На старості — старців Повів!* (Бор., Тв., 1957, 151); *Маленькі Кузьма з Люсею самі дуже люблять все солодке. Страшенні ласуни!* (Коп., Сон. ранок, 1951, 27).

2. *перен.* Той, хто має особливу пристрасть до кого-, чого-небудь. [П а в л о:] *Хоч би ось і Влас. Він, братця, має мене за ласуна, а сам ніби б то й не ласий до дівчат?* (Кроп., II, 1958, 369); [П р і с я:] *Ач, вигадав, ласуне кривоногий! Женіть його, дівчата!* (Коч., П'єси, 1951, 121).

ЛАСУ́НКА, и, *ж.* Жін. до **ласу́н**. *Ромка була ласунка і за гроші, які давала їй мати, купувала тістечка* (Сміл., Сашко, 1957, 18).

ЛАСУ́ХА, и, *ж.* Те саме, що **ласу́нка**. *Тася тягла Раїсу до себе, і та мусила йти до кухні, щоб зготувать для маленької ласухи яку легумінку* (Коцюб., I, 1955, 320); *Задля тої ласухи жадання тіла часом були незглибно дужчими від поривів душі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 456).

ЛАТ, а, *ч.* У давній Латвії — грошова одиниця.

ЛА́ТА [1], и, *ж.* Те саме, що **ла́тка** 1. *На світі стільки лат, як на селі хат* (Укр.. присл.., 1955, 43); * У порівн. *Мов лату на латі, На серце печалі нашили літа́* (Шевч., I, 1951, 282); // *перен.* Про старий, латаний одяг. *І всі молоді, як перемиті, і всі — хоч часом прикриті і латами, пригнічені нуждою,— а з гарячим завзяттям у серці* (Мирний, I, 1954, 347); *Одягнений у діри й лати, Спітнілий, темний, як земля, Ти усміхаєшся, мулате, Прибульцям хтозна-відкіля* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 99).

◇ **Ла́та на ла́ті**: а) про дуже старий, латаний одяг. *Грицькова жилетка — лата на латі* (Гр., II, 1963, 353); б) про надзвичайну бідність, злидні. *І дівчина його любить, Хоч лата на латі* (Шевч., I, 1951, 112).

ЛА́ТА [2], и, *ж., буд.* Довга жердина або дошка, яку кладуть упоперек кроків. *В печі догоряють якісь опилки, лати з сусідського паркана* (Фр., VII, 1951, 344); *Він* [беміт] *дуже легкий і не потребує громіздких кроків та лат* (Роб. газ., 13.II 1963, 1).

ЛА́ТАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лата́ти** [1]. *Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупо пошита і латана на плечах* (Л. Укр., III, 1952, 227); — *Товаришу багермейстер, трубопровід наш дуже латаний. Ремонтик невеличкий не завадив би* (Донч., II, 1956, 182); // *у знач. прикм. У неділю.. мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи* (Вовчок, I, 1955, 290); *Світить латаною стріхою бабина хата* (Ю. Янов., I, 1954, 18); * Образно. *Такий Талан твій латаний, небого!* (Шевч., II, 1953, 322).

ЛАТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лата́ти** [1].

◇ **Лата́ння дір** — часткове задоволення гострої потреби в чому-небудь. *В його* [пана маршалка] *голові зародилася геніальна думка: .. повернути готові гроші хлопської каси на латання дір вічно голодної «великої власності», в першій лінії своєї власної* (Фр., VII, 1951, 330).

ЛАТА́ТИ [1], а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. Лагодити, пришиваючи латки. *Кайдашиха тільки хату замела та й сіла коло вікна старі сорочки латать* (Н.-Лев., II, 1956, 285); *Незвична сидіти без діла, вона й зараз домоглась від Марусі роботи собі: латала свіжі прорізи на Петрусевій ватянці* (Головко, II, 1957, 575); *На розі вулиці моєї У голубому рундуку Працює швець: то черевики Комусь латає нашвидку, То зализа комусь калоші* (Нех., Ми живемо.., 1960, 118); // Лагодити, усуваючи пошкодження в чому-небудь. *І не їсть* [козацтво], *і не спить, Пильно варту держить Та у стінах пробої латає* (Манж., Тв., 1955, 84); *Люди вбрали городину, позасівали шматки поля, підорюють наділені ниви, а хто снопами околоту обставляє стіни хат.. і латає стріхи* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 209); * Образно. *Не було* [в Галичині] *ані репертуару, котрий приходилось наскоро латати, перелицьовувати та перекладати з чужих мов, ані акторів* (Фр., XVI, 1955, 244).

◇ **Лата́ти діру́ (ді́ри)** *див.* **дірá**.

2. *перен., розм.* Карати биттям. [Н е д о р о с т о к:] *Та було б тобі, моя нене, довгий батіг брати, та щоранку, щовечора, як сидорову козу, латати, та змалечку оті корови з мене виганяти...* (Вас., III, 1960, 115).

ЛАТА́ТИ [2], а́ю, а́єш, *недок., перех., діал.* Латувати.

ЛАТА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **лапа́тий** 3.

ЛАТА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.* 1. *розм.* Те саме, що **лата́ти** [1] 1. *Пішли наші вгору: в долині ріжуть, а вгорі латаються* (Номис, 1864, № 988); — *Перекур,— кидає незадоволено шофер.— Лататись будемо* (Збан., Переджнив'я, 1955, 48).

2. *перен., до кого, фам.* Домагатися чиєї-небудь прихильності; підлещуватися. — *Годі до мене лататися,— задихаючись, сказав він* (Собко, Звич. життя, 1957, 172).

3. Пас. до **лата́ти** [1] 1.

ЛАТАТТЄ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лата́ття**.

ЛАТА́ТТЯ, я, *с.* Водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітками. *На озері розкрились лілеї білі і заволоті́ли квітки на лататті* (Л. Укр., III, 1952, 196); *Посередині* [затоки].. *зеленіло, ніби полив'яні тарілки, латаття з білими і жовтими квітками* (Коп., Сон. ранок, 1951, 169); * Образно. *Над гострими голками тополь, над широким лататтям кленів висне чудесна передвечірня сутінь* (Собко, Любов, 1935, 110).

ЛАТА́Ч, а́, *ч.* Те саме, що **жа́бник**. *Ліси в смарагдові вже шати прибрались, діброва зелена шумить, долини, луги латачем заквітчались* (У. Кравч., Вибр.. 1958, 46).

ЛАТВІ́ЄЦЬ *див.* **латві́йці**.

ЛАТВІ́ЙКА *див.* **латві́йці**.

ЛАТВІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **латві́йці** і Латвія.

ЛАТВІ́ЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **латві́єць**, і́йця, *ч.*; **латві́йка**, и, *ж.*). Те саме, що **латиші́**.

ЛА́ТВО, *присл., діал.* Легко. *Перебрались вони через глибоку балку і з милю простували рідким лісом, так що якби погоня настигла, то б латво було їх тутечки захопить* (Стор., I, 1957, 389).

ЛАТЕ́НТНИЙ, а, е, *наук.* Який не виявляється зовнішньо; прихований. *Розрізняють три форми хронічного холециститу: так звану латентну, що має прихований перебіг, хронічно рецидивуючу та хронічну гнійно-виразкову* (Наука.., 10, 1960, 43); *Внаслідок великого гідростатичного тиску ламкі породи.. набувають латентної, або прихованої, пластичності* (Курс заг. геол., 1947, 245).

ЛАТЕ́НТНІСТЬ, ності, *ж., наук.* Абстр. ім. до **лате́нтний**.

ЛАТЕРА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Який знаходиться, розташований збоку від серединної площини тіла.

△ **Латера́льний (боковий) приголосний** — приголосний звук, при вимові якого кінчик язика впирається в альвеоли або у верхні зуби, а повітряний струмінь проходить з обох боків.

ЛАТЕРИ́Т, у, *ч., геол.* Гірська порода червоного або бурого кольору, схожа на глину. *В умовах жаркого клімату кінцевим продуктом вивітрювання поруч з глинами є латерит, що характеризується червоним забарвленням* (Курс заг. геол., 1947, 76).

ЛАТЕРИТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж., геол.* Процес утворення латериту. *У певних кліматичних умовах,.. при латеритизації, магнетит заміщується гематитом* (Геол. ж., XIII, 4, 1954, 6).

ЛА́ТИ, лат, *мн.* Металеве спорядження стародавнього воїна, яке захищало від холодної, а пізніше і від вогнепальної зброї. *Форма її* [скелі] *нагадує погруддя середньовічкового рицаря, закованого в лати* (Визначні місця Укр., 1958, 201).

ЛАТИ́НА, и, *ж., заст.* Латинь. *Балабуха не дуже сподобався Олесі з лиця, але його зріст, велика постать, вченість і латина звернули її увагу* (Н.-Лев., III, 1956, 45); — *Ви думаєте, що та латина, ..фізика чи математика, .. які товчемо ми в гімназії до одуру, здадуться нам на щось у житті?* (Кол., Терен.., 1959, 99).

ЛАТИ́НЕЦЬ *див.* **лати́нці.**

ЛАТИ́НИЦЯ, і, *ж.* Латинська абетка, латинське письмо. *Буквами звичайно називають знаки письма фонетичного типу (напр., кирилиця, глаголиця, .. грецький алфавіт, латиниця)* (Сл. лінгв. терм., 1957, 22).

ЛАТИНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **латинізува́ти.**

ЛАТИНІ́ЗМ, у, *ч.* Слово або зворот, запозичений з латинської мови. *Певне число термінів різних ділянок науки, техніки, мистецтва і т. ін.— це слова-інтернаціоналізми, переважно — грецизми або латинізми* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 87).

ЛАТИНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **латинізува́ти.** *Формою боротьби проти католицизму, латинізованої наукової схоластики з її презирством до слов'янороської мови.. було саме відстоювання гідності слов'янської мови* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 75).

ЛАТИНІЗУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех.* 1. Запроваджувати латинську мову і латинську культуру. 2. Будувати абетку на основі латинської.

ЛАТИНІЗУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок. і док.* 1. Засвоювати латинську мову і латинську культуру. 2. *тільки недок.* Пас. до **латинізува́ти.**

ЛАТИНІ́СТ, а, *ч.* Фахівець з латинської філології; // Викладач латинської мови. *Переклад* [Енеїди В. Брюсова] *став цілком неприйнятним для масового читача і цікавим, може, тільки для латиністів* (Рильський IX, 1962, 65).

ЛАТИ́НКА [1], и, *ж., розм.* Те саме, що **лати́ниця.** *Галицьким губернатором став магнат Голуховський, який зразу ж поставив собі на меті полонізувати українське населення, перевести українські видання на латинку* (Іст. укр. літ., I, 1954, 215).

ЛАТИ́НКА [2] *див.* **лати́нці.**

ЛАТИ́ННИК, а, *ч., діал.* Католик. *Він причепився до священика, що хоче перейти на латинський обряд, говорив, що його батько чи дід був латинником* (Н.-Лев., II, 1956, 407); *Головна сила полеміки Вишенського, яка дуже часто переходить у сатиру, лежить у його глибокім розумінню* [розумінні] *етичної сторони спору між латинниками та православними* (Фр., XVI, 1955, 426).

ЛАТИ́НСТВО, а, *с., розм.* Те саме, що **католи́цтво.** *Єремія, хижий од рождення* [народження] *і вихований ще в єзуїтських школах.., прийнявши латинство, став найлютішим гонителем православного люду* (Стор., I, 1957, 365); — *Дуже розумно ви зробите, як жінку й дітей перепишете тепер на латинство...* (Козл., Сонце.., 1957, 72).

ЛАТИ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до стародавнього Риму і до латинян. *Латинські посли озиркнулись, По серцю їм ся річ була* (Котл., I, 1952, 270); // Стос. до латині. *На першому листі був латинський напис* (Н.-Лев., II, 1956, 406); *Йосиф знаходив насолоду, прислухаючись, як син учить латинські слова* (Вільде, Сестри.., 1958, 120).

2. *заст.* Католицький.

ЛАТИ́НЦІ, ів, *мн.* (*одн.* **лати́нець**, нця, *ч.*; **лати́нка**, и, *ж.*), *іст., розм.* Те саме, що **лати́няни.** — *Троянець я, Еней одважний, Латинців ворог я присяжний,— Еней так з човна закричав* (Котл., I, 1952, 201); — *От дурні, синку, були латинці: вони й не знали, чи існує на світі горілка...* (Довж., I, 1958, 219).

ЛАТИ́НЯНИ, нян, *мн.* (*одн.* **лати́нянин**, а, *ч.*; **лати́нянка**, и, *ж.*), *іст.* Жителі стародавньої Італійської області — Лаціума, а також підлеглих Риму міст.

ЛАТИ́НЯНИН *див.* **лати́няни.**

ЛАТИ́НЯНКА *див.* **лати́няни.**

ЛАТИ́НЬ, і, *ж., розм.* Латинська мова. *Кожного ранку приходить він учити їх хлопчика латині і після лекції довго сидить із балакучим старшиною* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38).

△ **Вульга́рна лати́нь** — просторічна латинська мова на відміну від класичної; народна латинь.

ЛАТИ́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **латиші́.** *Червоні латиські стрільці в роки громадянської війни проливали кров за визволення священної землі України від контрреволюційних банд* (Рад. Укр., 12.I 1969, 1).

ЛАТИФУНДИ́ЗМ, у, *ч.* Панування латифундій. *Джерелом злиднів селян, відсталості системи виробництва на Кубі був латифундизм* (Ком. Укр., 5, 1963, 75).

ЛАТИФУНДИ́СТ, а, *ч.* Власник латифундії. *Ліквідовано як клас* [на Кубі] *поміщиків-латифундистів, великих і середніх капіталістів* (Ком. Укр., 5, 1963, 77).

ЛАТИФУ́НДІЯ, ї, *ж.* У стародавньому Римі — великий приватний маєток, де використовувалась праця рабів. *В Італії і Сіцілії були великі маєтки римських рабовласників, які називались латифундіями* (Іст. стар. світу, 1957, 160); // Велике приватне земельне володіння. *Стала Брацлавщина країною великих латифундій, де кожен магнат володів мало не цілим повітом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 273).

ЛАТИ́ШІ *див.* **латиші́.**

ЛАТИШІ́, ів, *мн.* (*одн.* **лати́ш**, á, *ч.*; **лати́шка**, и, *ж.*). Народ, який становить основне населення Латвійської РСР. *Латиш Матте переклав револьвера в ліву руку й простяг праву руку гостю* (Ю. Янов., I, 1958, 112).

ЛАТИ́ШКА *див.* **латиші́.**

ЛА́ТКА, и, *ж., мн.* **латки́**, то́к. 1. Шматок тканини або шкіри, яким запивають дірки в одязі, взутті і т. ін. *На шкарбанах було рясненько латок* (Н.-Лев., III, 1956, 370); — *О, вже й подався* [Остап]. *Хоч би ж був латку дав налатати* (Головко, II, 1957, 209); * Образно. *Літа, літа, яких тільки латок не накладаєте ви на людську свитку!..* (Довж., Зач. Десна, 1957, 105); * У порівн. *Роздобудь собі п'ятак, Приліпи його, мов латку, В черевик під ліву п'ятку* (С. Ол., Вибр., 1959, 146).

◇ **У латка́х** — полатаний. *Свитина вся була в латках* (Котл., I, 1952, 83); **Ла́тка на ла́тці** — те саме, що **Ла́та на ла́ті** (*див.* **ла́та** [1]). [Чоловік:] *А у тебе плахта Витерта, подерта.. Латка скрізь на латці...* (Олесь, Вибр., 1958, 434); **На ла́тку не годи́тися** *кому* — бути набагато гіршим за кого-небудь. [Васильчиха:] *Що ж сестра Юліана? .. Та ви їй до чобота шкарбуна на латку не годитесь!* (Мирний, V, 1955, 104); **Приста́вити (приліпи́ти) ла́тку** — сказати кому-небудь щось дошкульне, про когось щось дотепне.— *О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить* (Кв.-Осн., II, 1956, 417); *На кождого знайде* [Гжехоткова], *що сказати, кождому приліпить латку* (Фр., IV, 1950, 256); **Світи́ти латка́ми** — носити старий полатаний одяг.

2. *перен., чого і без додатка.* Площа, ділянка тощо, яка виразно виділяється з чогось, відрізняється від чого-небудь. *Очі* [панка].. *чіпляють отари овець і череди худоби, що сям і там здоровенними латками сунеться по*

стернях та толоках (Фр., VIII, 1952, 78); *На оголеній вітром од снігу латці шосе в шаленому кар'єрі зацокотіли кілька десятків підків* (Головко, II, 1957, 570); *Зеленіли окремі латки озимини* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 81); // Про маленький клаптик землі. — *Косив би я оце в артілі, а ти в'язала за мною. Дурні ми, дурні! Прив'язалися до своєї латки, мов до пуповиння* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 448).

3. *перен.* Невеличка частина якої-небудь поверхні, що відрізняється іншим забарвленням; пляма. [Б у р л а к а:] *Чи не бачив хто, люди добрі, пару моїх волів, полових, з білими латками на спині?* (Вас., III, 1960, 438).

4. *перен., у знач. присл.* **латка́ми.** Окремими ділянками, частинами. *Рижій, коноплі зеленіють латками* (Тесл., З книги життя, 1918, 120); *Зірки спочатку по одній, за хвилину — ніби з пригорщі розсипані, засвічувалися латками, не перемагаючи, а підкреслюючи чорну темряву* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 15).

ЛА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **ла́ти.**

ЛА́ТНИК, а, ч. Середньовічний воїн, одягнений у лати. *Тепер в кутку одного із залів* [Оружейної палати] *можна побачити групу лицарів — латників. У нових залах музею вони стоятимуть парадним строєм* (Рад. Укр., 7.VII 1965, 4).

ЛА́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **ла́тка.** — *Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка* (Кв.-Осн., II, 1956, 185); *Відцвіли вже по дворах соняшники; .. на латочках картоплищ перед порогами граються діти* (Сенч., Опов., 1959, 76); *Була зима без снігу, а тепер весна без дощу — що ж своя латочка дасть?* (Ю. Янов., IV, 1959, 11).

ЛА́ТТЯ, я, *с., рідко.* Старий, полатаний одяг. *Як його веселою бути, коли дрантя та лаття покривав молоде тіло?* (Мирний, IV, 1955, 249).

ЛАТУВА́ННЯ, я, *с., буд.* Дія за знач. **латува́ти.** *Листяні породи* [дерева].. *слід застосовувати.. для виготовлення відкритих прикладних кроків, латування* (Колг. енц., I, 1956, 114).

ЛАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., буд.* Накладати дошки-лати на крокви.

ЛАТУ́К, у́ю, *ч. (Lactuca L.).* 1. Бур'ян з дрібними блідо-жовтими квітами, зібраними в китицю; використовується в медицині.

2. Трав'яниста городня рослина — вид салату, листя якої вживається як їжа в сирому вигляді. *На стеблі латуку листки ростуть лише в напрямку з півночі на південь, ребром до сонця* (Веч. Київ, 8.IX 1958, 4).

ЛАТУ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **лату́к.**

ЛАТУ́ННИЙ, а, е. Вигот. з латуні. *Впроваджуються у виробництво нові дрібнозернисті сплави.., які успішно застосовуються для обробки латунних виробів* (Різальні інстр.., 1959, 16); *Без будь-якої потреби лапнувся* [генерал] *за зброю на добротних ременях з блискучими латунними пряжками* (Ле, Клен. лист, 1960, 99).

ЛАТУ́НЬ, і, *ж.* Сплав міді з цинком, іноді з домішкою свинцю, заліза, олова та ін. металів. *Латунь (сплав міді з цинком) має міцність майже в 2 рази більшу, ніж чиста мідь* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44); * У порівн. *Жовтогарячий місяць, наче викуваний з розжареної латуні, наколовся на гостру верхівку ялини* (Донч., II, 1956, 42).

ЛА́УН-ТЕ́НІС, у, *спорт.* Те саме, що **те́ніс.**

ЛАУРЕА́Т, а, *ч.* Звання, яке надається за видатні досягнення в галузі науки, мистецтва і т. ін., а також особа, удостоєна цього звання. *В числі лауреатів Ленінських премій — вчені, наукові працівники, інженери і робітники вугільної промисловості* (Рад. Укр., 22.IV 1957, 1); *Академік Д. В. Скобельцин вручає О. Є. Корнійчуку золоту медаль і диплом лауреата Міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами»* (Літ. газ., 6.IX 1960, 1).

ЛАУРЕА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **лауреа́т.** *У Спілці письменників України нову шевченківську лауреатку, автора великої двотомної епопеї «Сестри Річинські»* [І. Вільде], *сердечно вшановували її колеги літератори, представники громадських організацій* (Вітч., 5, 1965, 220).

ЛАУРЕА́ТСТВО, а, *с., розм.* Звання до лауреата. *Тут* [у Ташкенті] *не присуджувались премії за кращі фільми, як у Каннах чи Карлових Варах, не було азарту, суперечок у кулуарах між ворогами і оборонцями можливих претендентів на лауреатство* (Мист., 6, 1958, 25).

ЛАУРЕА́ТСЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до лауреа́т. *Його покликання — пантеони, павільйони.. з безліччю колон, піластрів і класичних урн, які він щедро розставляв де треба і не треба, поки не досяг лауреатських висот* (Довж., II, 1959, 97).

ЛАФА́, й, *ж., фам.* Пожива, користь, вигода. *Цілий повітовий уряд, окрім казначея* [скарбника], *окружного, поштмейстера, стрянчого («царевого ока!») та станових,— був панський виборний... Лафа була!* (Мирний, I, 1949, 207); // *у знач. присудк. сл.* Добре, везе (кому-небудь). *Настрій в барона Нольде був пречудовий. Така лафа! Поза чергою — в тил, та ще й напередодні наступу!* (Смолич, Мир.., 1958, 362).

ЛАФЕ́Т, а, *ч.* 1. *військ.* Станок, на якому закріплюється ствол гармати. *В сучасній артилерії при відбої відкочується тільки ствол гармати, а лафет лишається на місці* (Курс фізики, I, 1957, 136); *Соса сидів на лафеті гармати і, поклавши книжку на затвор, читав* (Ю. Янов., I, 1958, 155).

2. *спец.* Станок, на якому закріплюються частини агрегату, механізму і т. ін. *Бригади мають три комбайни, .. жатки, лафети, плуги, культиватори.. і багато інших причіпних і навісних машин* (Колг. Укр., 4, 1958, 7); *По рейках на землі під'їхала «сороконіжка» — спеціальний вагон-лафет для перевозки важких деталей* (Собко, Біле полум'я, 1952, 304).

ЛАФЕ́ТНИЙ, а, е, *спец.* Який закріплюється на лафеті (у 2 знач.). *При роздільному збиранні хлібів першими включать в роботу лафетні жатки* (Рад. Укр., 18.VI 1961, 2).

ЛАФЕ́ТОВИЙ, а, е. Те саме, що **лафе́тний.**

ЛАФІ́Т, у, *ч., заст.* Сорт червоного виноградного вина. *І шерхнуть юнаку гарячі губи, Тепло у жилах розлива лафіт* (Шер., Щастя.., 1951, 26).

ЛА́ХИ, ів, *мн., розм.* Те саме, що **лахмі́ття.** *Цілими днями прів він, двигаючи їх торби, а на нічлігах носячи воду, стелячи постелі та перучи жебрацькі лахи* (Фр., IV, 1950, 144); *Потягла* [Олепка] *лахи, зачала мостити, щоб скорше спати лягли* (Горд., Заробітчани, 1957, 15); *За кілька днів, взявши, як то кажуть, лахи під пахи, Кардаш поїхав* (Жур., Звич. турботи, 1960, 15).

ЛАХМА́Й, я, *ч., розм.* Людина в лахмітті. *Тепер мене ненавидять, В шию вибивають: Піди, голяк, піди, лахмай, Піди, сполощися!* (Чуб., V, 1874, 1041).

ЛА́ХМАН *див.* **ла́хманій.**

ЛА́ХМАНИЙ, ла́хманів, *мн. (одн.* **ла́хма́н,** ла́хмана, *ч.), розм.* Те саме, що **лахмі́ття 1, 2.** *Обік костьола бернардинів стояли якісь дві скулені старенькі жінки в лахманах* (Фр., VI, 1951, 250); *Там* [у хаті] *був нелад; перекинуті ослони лежали догори ногами, лахмани валялись долі* (Коцюб., I, 1955, 380); * Образно. *Йому лишалося одне: підставляти плечі й груди під падаючий теплий дощ, намилюватися, стежити, як з рук,*

з тулуба сповзають пухнасті лахмани білої піни (Загреб., Європа 45, 1959, 381).

ЛАХМАНЙНА, и, *ж., розм.* Старий, драний одяг. *У таку лахманину вдяглася, наче справді старчиха* (Сл. Гр.); *— Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 160); *// перен., зневажл.* Простий дешевий одяг. *— Ось якби вам прийшлося так, як мені, на кождий кусник хліба, на кожду мізерну лахманину так тяжко гарувати .., то, певно б, ви не тої заспівали* (Фр., III, 1950, 132); *Треба ж* [Ліді] *заробити на якусь лахманину, на чобітки хоч які-небудь стягтися* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 34).

ЛАХМА́ННЯ, я, *с., розм.* Те саме, що **лахмі́ття** 1. *Їх лиця пожовкли з нужди, їх руки немов обросли глиною і земним воском. Їх одіж — то позшиване лахмання, що ледве-ледве держиться на тілі* (Фр., I, 1955, 79).

ЛАХМА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **кошла́тий** 1. *Багнетів гострий блиск... шапки кругом лахматі... коло дзвінка сестра сумуючи стоїть...* (Сосюра, I, 1957, 260); *Секретар райкому партії Романенко звів лахматі брови* (Жур., Звич. турботи, 1960, 53).

ЛАХМІ́ТНИК, а, *ч., розм.* 1. Той, хто скуповує і продає старі зношені речі. *В її кімнаті стояв важкий дух пудри, духів і від безлічі меблів було тісно, як у крамничці лахмітника* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 159).

2. *зневажл.* Той, хто ходить у лахмітті (у 1 знач.).

ЛАХМІ́ТНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **лахмі́тник**. *— На кого це задивилися?.. На ту лахмітницю, яка від снігу до снігу босою ходить* (Стельмах, II, 1962, 286).

ЛАХМІ́ТТЯ, я, *с.* 1. Дуже старий, подертий одяг. *Із запічка злазить хлопчик у лахмітті в якомусь* (Тесл., З книги життя, 1949, 15); // Шматки, рештки подертого одягу та інших речей. *За день труд руки обірвав, Не міг здрімнути я до рана; Холодний вітер розвівав Лахміття драного жупана* (Граб., I, 1959, 194); *На ліжку не було навіть соломи. Голі, заплямлені дошки прикриті лахміттям, що служило за матрац і ковдру* (Вільде, Сестри.., 1958, 553); *Сорочка на ній була подерта на лахміття* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 142); * Образно. *По небу пливло лахміття хмар* (Збан., Єдина, 1959, 155).

2. *перен., зневажл.* Про предмети одягу, білизни і т. ін. *А сам, вернувшися в будинки, Своє лахміття позбирав* (Котл., I, 1952, 81); *— Беріть оце лахміття,— він бгав рукою старанно складені штани..,— беріть і несіть туди, звідки принесли* (Вільде, Сестри.., 1958, 339).

ЛА́ЦКАН, а, *ч.* Вилога на грудній частині верхнього одягу (пальта, піджака і т. ін.). *У Дениса до лацкана піджака був приколотий тендітний букетик білих конвалій* (Дмит., Наречена, 1959, 200); *На стіні — фото. Круглолиций, засмаглий чоловік з орденом Леніна на лацкані легкого літнього піджака, поруч з ним — жінка* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 237).

ЛА́ЦНО, *присл., діал.* Добре (у 1, 3 знач.). *Лацно на сім світі, що хотіти, те чинити* (Номис, 1864, № 1334); *— Лацно тобі, коли тато здоровий гаруе вдень і вночі* (Ков., Світ.., 1960, 38).

ЛАШТО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лаштува́ти**. *Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпіонське ремесло В гріб його ще не звело* (Фр., X, 1954, 7).

ЛАШТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лаштува́ти**. *Тепер, коли справа вже дійшла до лаштування в дорогу, Сергій відчув, що відривається від того, чим жив він у Нових Потоках, дуже важко* (Коз., Нові Потоки, 1948, 297).

ЛАШТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Те саме, що **ладна́ти** 3—7. *Нема* [Іванові] *роботи біля товару — лаштує під повіткою, що потрібніше до весняної справи* (Мирний, I, 1949, 209); *Лаштують коси косарі — І стук, і дзенькіт на зорі* (Гірник, Сонце.., 1958, 32); *— Не тріснe, як підожде трохи! — з серцем вимовила Христя і кинулась лаштувати снідання* (Мирний, I, 1954, 242); *Почали рубати ліс, лаштувати плоти* (Шиян, Партиз. край, 1946, 124); *Привезли кіномеханіки апарати, стали екран лаштувати у клубі* (Козл., Весп. шум, 1952, 88); *Шофер сів на надувного гумового човника, почав лаштувати свої вудки* (Чаб., Тече вода.. 1961, 46); *Німці й моргнути не встигли. Бліді, руки підняли, трясуться. Діденко хутенько лаштує полонених* (Ю. Янов., I, 1954, 62); *Храпков лаштував скрипку, намагався не втручатися в жарти гостей* (Ле, Міжгір'я, 1953, 194).

ЛАШТУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *куди, на що, до чого, з інфін. і без додатка.* Те саме, що **ладна́тися**. *Пан Бжозовський мусив тьопатись назад до Вербівки, а бурлаки почали й собі лаштуватись в далеку дорогу* (Н.-Лев., II, 1956, 254); *Серед нічної тиші та темноти до вас донеслося, як Яким почав лаштуватися до відпочинку* (Мирний, IV, 1955, 325); *Жінки почали лаштуватися на ночівлю* (Хижняк, Тамара, 1959, 129); *Ганна Гаврилівна саме лаштувалась обідати* (Ільч., Серце жде, 1939, 372).

2. Пас. до **лаштува́ти**. *Щось багато в сім році лаштується збірників, та чи багато пустить цензура* (Сам., II, 1958, 424).

ЛАШТУ́НКИ, ів, *мн.* 1. Те саме, що **кулі́си** *(див.* **кулі́са** 1). *За лаштунками чутно голос сотника: «Хведоре! нехай коней сідлають!»* (Стор., I, 1957, 290); *Він — студент, із тих, що добре ознайомлені з лаштунками нашого комерційного апарату* (Еллан, II, 1958, 37); *Я вірю тільки, що наш рух не загине між селянами і що вже пізно полякам їсти нас. Вся оця заколота, певне, перейде собі за лаштунками, а на сцені її не буде й видно* (Л. Укр., V, 1956, 172); *— Науку* [у фашистській Німеччині] *відштовхують за лаштунки історії* (Рибак, Час.., 1960, 36).

2. *діал.* Сцена. *Прийшли, Розмотуючи мокрі шарфи з шиї, Перукарі, музики, лицедії, Крикливий люд лаштунків і куліс* (Бажан, Роки, 1957, 281).

ЛА́ЩИТИ, ла́щу, ла́стиш, *недок., перех.* Те саме, що **пе́стити**. *Часом прокинеться в ньому чоловік і він тоді стає таким добрим: і дітей лащить і до жінки заговорить як слід* (Коцюб., I, 1955, 438); *Він ходить між корів, підійде до одної, до другої скотини — лащить їх* (Ю. Янов., IV, 1959, 13); *Марить море Середземне, Ледве лащить береги...* (Олесь, Вибр., 1958, 248).

ЛА́ЩИТИСЯ, щуся, щишся, *недок.* 1. Те саме, що **ла́ститися** 1. [Д е в і *(лащиться до Річарда):*] *Дай подивитись, дядьку, на те, що ти ліпив на кораблі* (Л. Укр., III, 1952, 15); *Обхопила йому* [чоловікові] *ноги і плакала — плакала нестримно і лащилась, як теля до матері* (Ю. Янов., I, 1958, 77); *— Мамочко! Я піду до бабусі..,— лащилася Тамара.— Хіба не пустиш?* (Хижняк, Тамара, 1959, 110).

2. Линучи до людини, виявляти прив'язаність до неї (про тварин, переважно собак). *Розумний звір підбіг до свого господаря і почав лащитися до нього* (Фр., VII, 1951, 151); *Собака.. роздивився, що то сам Оверко був, радісно завищав, засоромлено замахав хвостом, лащився* (Горд., II, 1959, 185); *Воно вже й величеньке* [лисеня]. *Кинулося до свого господаря, скавчить стиха, лащиться* (Коп., Як вони.., 1961, 154); * Образно. *— Як їй* [кішці] *дам понюхати своїх крапель, то пере-*

стане м'явкати, а так вам буде коло ніг лащитися, що аж їй будуть із шерсті іскри скакати (Фр., II, 1950, 397).

3. Лестощами домагатися чиєї-небудь прихильності; підлещуватися. *Він іноді і лащиться до мене, та ненависне мені його те підлабузнювання* (Мирний, III, 1954, 170); *Як ластівка, впадала* [Любов Прозорівна] *й покірно лащилася до нього* [чоловіка], *аби приспати правду, аби сховати карб на молодім, гарячім, жіночім серці* (Ле, Міжтір'я, 1953, 113); *Дівчата насмішкувато переморгувались: лащиться прикажчик до Олени* (Гончар, Таврія, 1952, 219).

ЛЯ́ЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ля́яти [1]. *Ларька таки знали люди. Знали й гомоніли, що він — справді дорогий чоловік, хоч часто ходить і битий і ляяний* (Вас., I, 1959, 105); // *у знач. безос. присудк. сл.* ля́яно. *Вона пішла за дядька Тимоху, щоб не жити голодною.. Так казано в нас у сім'ї і ляяно її, казано, що вона вдурила дядька Тимоху* (Гр., I, 1963, 288).

ЛЯ́ЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. ля́яти [1]. [Т е т я н а:] *У нас ласкою всього достанеш, а криком та ляянням нічого не возьмеш* (Котл., II, 1953, 55).

ЛЯ́ЯТИ [1], ля́ю, ля́єш, *недок., перех.* 1. Різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори. *Сей коваль такий, що хоч би й паном йому бути, лихий та сварливий, господи милосердний! І жінку лає, і дочку* (Вовчок, I, 1955, 34); — *І чого ви їх* [дітей] *так лаєте? Це ж гріх, Василино,— починає* [Марія] *гудити молодицю* (Стельмах, I, 1962, 222); // Обзивати кого-небудь принизливими, образливими словами. *Дочок своїх вона ляяла мужичками, заставляла служити Кириликові* (Мирний, I, 1954, 154); *Я писала, наприклад, від імені товариства, а мене за те ляяли ваноімним писакою» — от і звичаї європейські* (Л. Укр., V, 1956, 139); — *Свистуни,— ляяв їх Тимко. Ті винувато підійшли до воза* (Тют., Вир, 1960, 46).

2. Висловлювати своє незадоволення; корити (у 1 знач.). *Посилаю Вам своє останнє оповідання і передчуваю, що будете ляяти мене за нього, бо я й сам себе лаю* (Коцюб., III, 1956, 392); *Генерал розбирає минулу операцію, кого лає, кого хвалить* (Ю. Янов., I, 1958, 342).

ЛЯ́ЯТИ [2], ля́ю, ля́єш, *недок., рідко, на кого і без додатка.* Те саме, що **ля́вкати** 1. *Нехай собака лає, вітер рознесе* (Шевч., VI, 1957, 27); *Тиша кругом. В селі там пси десь лають* (Фр., XI, 1952, 151).

ЛЯ́ЯТИСЯ, ля́юся, ля́єшся, *недок.* 1. *без додатка і чим, у що.* Виражати своє незадоволення грубими, часто непристойними або образливими словами. — *Га? Лаюся чого? на душі легше... як нахмариться там — вилаюсь і легше* (Коцюб., II, 1955, 18); *Рибалки тоді* [в шторм] *славили бога й ніяк не могли перекричати реву штормової хвилі. Лаялися вони знаменито* (Ю. Янов., II, 1958, 47); *Ференц, на велику втіху бійцям, лявся міцною російською лайкою* (Гончар, III, 1959, 228).

2. *з ким, між ким і без додатка.* Дорікати одне одному, ляяти одне одного; сваритися. *Ой не биймося, І не лаймося: Живім хороше — Повінчаймося* (Чуб., V, 1874, 206); *Лайка та сварка, бучі та колотнечі! Не було того дня, щоб вони між собою не лаялись* (Мирний, II, 1954, 284); [М и р о н:] *Живемо так: я вдосвіта приходжу, вона спить; коли я прокидаюсь, вона вже на роботі. Лаємося і цілуємося по телефону третій рік* (Корн., II, 1955, 15).

ЛЕБЕДА́ХА, и, ч. *і ж., діал.* Бідняга. *Набігається, лебедаха, утомиться, засапається* (Кв.-Осн., II, 1956, 472).

ЛЕБЕ́ДИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до ле́бідь 1. *Лебедик хлюпнеться і вирне: Блисне промінчик вечірнє Між хвиль ясних* (Граб., I, 1959, 427); *На буфеті, тумбочці, етажерці і вікні — всюди стояли фігурки маленьких слоників, білих лебедиків, сірих гусят* (Чорн., Пісні.., 1958, 71).

2. *перен., нар.-поет.* Пестливе звертання до чоловіка. — *Рятуй мене, Уласе, мій місяцю повний, мій лебедику, бо я пропаду* (Н.-Лев., III, 1956, 338).

3. *рідко.* Давня народна гра. *Хоч у хрещика гуляє, хоч у лебедика бігає,— усе не довго* (Барв., Опов.., 1902, 374).

ЛЕБЕДИ́Н, á, *ч., нар.-поет.* Лебідь. *Лебедин одинокий проплив над сполоханим степом* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 36).

ЛЕБЕДИ́НА, и, *ж., нар.-поет.* Жін. до **лебеди́н**. *Ой, білая лебедина Тихий Дунай сколотила* (Чуб., V, 1874, 151).

ЛЕБЕДИ́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до ле́бідь 1. *Долини й гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом* (Н.-Лев., III, 1956, 142); *Лебедині крила — хмари в вишині* (Сос., Солов. далі, 1957, 117).

2. Який чим-небудь нагадує лебедя (у 1 знач.); такий, як у лебедя; // Білий, як у лебедя. *Кінь спинається дрижачою ногою з брудного кювета і важко піднімає свою лебедину шию* (Гончар, III, 1959, 158); *Під горою криниченька: Там вмивалась дівчиноньки, Вмивалася, говорила: Лице моє лебедине* (Метл. і Кост., Тв., 1906, 57).

◇ **Лебеди́на пісня; Лебеди́ний спів** — останній твір; останній вияв таланту, діяльності. *Лебединим співом Максима Тадейовича* [Рильського] *звучить чудесна його стаття про великого народного митця О. П. Довженка* (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 16); [С в і т л о в и д о в:] *Я всю душу вклав у цей проект!.. Він мені навіть уві сні вимальовується: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?..* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 23); * Образно. *Лебединою піснею літа Айстри в київських парках цвітуть* (Нагн., Гірські вершини, 1960, 32).

ЛЕБЕДИ́ХА, и, *ж., розм.* Те саме, що **лебеди́ця**. *Рік чи два тому померла лебедиха. Її взяли й поховали тут же, на березі ставка* (Дмит., Розлука, 1957, 279).

ЛЕБЕДИ́ЦЯ, і, *ж.* Самка лебедя (у 1 знач.). — *Я не лебідь, а лебедиця. Я князівна,— промовила до Юрка лебедиця людською мовою* (Н.-Лев., III, 1956, 290); *У порівн. *Вся вона була якась внутрішньо чиста, мов лебедиця* (Гур., Друзі.., 1959, 146).

ЛЕБЕДІ́ТИ, джу́, ди́ш, *недок., діал.* 1. Говорити нечітко, неправильно вимовляючи слова; лепетати (про дітей). *Дивився* [Семен] *у вікна, і причувалося йому, як діти лебеділи: — Тату! Що нам ви плинесли з міста?..* (Ірчан, II, 1958, 314); // Говорити незв'язно, нерозбірливо; белькотати. — *Да-да-да!..— лебедів зовсім розварений інспектор, усідаючись на бричку* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 107); // Звертатися до кого-небудь ласкавими, ніжними словами. *Ержі незабаром прокинулась і заплакала. Маргіт тривожно нахилилась над нею, щось ласкаво лебеділа до немовляти* (Гончар, Новели, 1954, 55); * Образно. *Смеречина шуміла легеньким* [легеньким] *шумом і нашіптувала.., що сеї ночі буде їх любість обіймати, і на ручках заколисувати, і над личком лебеділи* (Черемш., Тв., 1960, 49).

2. Настирливо або слізно просити; жалібно молити. — *Змилуйтеся,даруйте життє* [життя] *що я вам винен?..— лебедів хлопчина, коли Сенько ухватив його за ковнір сорочки і підняв праву руку над його головою* (Фр., VIII, 1952, 190); *З усіх боків тяглися до нього старці: сліпі, безногі — гугняво лебеділи милостині* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

3. Співати, наспівувати (звичайно жалібні мелодії). *Зачав пісню лебеділи слізними словами* (Сл. Гр.).

ЛЕБЕ́ДОНЬКА *див.* **лебі́донька.**

ЛЕБЕ́ДОЧКА *див.* **лебі́дочка.**

ЛЕБЕДИ́ЦЯ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **лебеди́ця.** *В білій сукенці з широкими рукавами, вона була схожа на лебедицю, що пливла по зеленому озері* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 62); * У порівн. *Жінка в його така була людина добра, така тиха.. сивенька вже була, а хороша, та чепурна, як тая лебедя* (Вовчок, I, 1955, 182).

ЛЕБЕДЯ, я́ти, *с.* 1. Пташа лебедя (у 1 знач.). *Під берегом там плавають лебедята* (Чуб., V, 1874, 17); * Образно. *І скільки згинуло майбутніх лебедят У мокрім мороці царевої Росії* (Рильський, II, 1946, 157).

2. *перен., нар.-поет.* Пестливе звертання до дитини, молодої людини і т. ін. *Чи справді то кавун, чи ні? Вгадайте, дівоньки й хлоп'ята; Чи, може, так здалось мені! Гуртом порадьтесь, лебедята!* (Гл., Вибр., 1951, 191).

ЛЕБЕДЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **лебедя́.**

ЛЕБЕДЯ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **лебеди́ний** 1. *І як в вирій в пору ранню Гурт лебедячий летів, Він немеранчу ковбаню Покидати не хотів* (Щог., Поезії, 1958, 445).

ЛЕБІ́ДКА [1], и, *ж.* 1. Самка лебедя (у 1 знач.). *І який там сокіл білу лебідку спіймає, Та лебідка й пісню співать починає* (Мирний, V, 1955, 261); *Білі лебідки пливли і чорні, Лебеді статні ячали молодо...* (Забашта, Вибр., 1958, 24); * У порівн. *Іван.. бачить: серед безкрайніх луків, у морі червоних квітів іде, наче лебідка, дівчина невиданої краси* (Кол., Терен.., 1959, 22); *Мазовше, Мазовше, та співай же більше, довше! Ви лебідками ячіте, ластівками щебечіте* (Тич., Зростай... 1960, 36).

2. *перен., нар.-поет.* Пестлива назва молодої жінки або дівчини. *— А ти — лебідка моя. — Твоя? — ще дивується дівчина* (Стельмах, Хліб.., 1959, 481).

ЛЕБІ́ДКА [2], и, *ж., техн.* Машина, пристрій для підіймання і переміщення вантажів. *Лівий борт відкинався, а нескладна лебідка підіймала площадку разом з машиною так, що буряки самі вивалювалися з кузова* (Руд., Остання шабля, 1959, 528); *Лебідки дівчатам аж в небеса Підносять гранітні брили* (Нагн., Пісня.., 1949, 127).

ЛЕБІ́ДКОВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **лебі́дка** [2]; // Який є лебідкою. *Лебідкові підйомники застосовують також для підіймання затвора* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 131).

ЛЕБІ́ДОНЬКА, ЛЕБЕ́ДОНЬКА, и, *ж.* 1. Пестл. до **лебі́дка** [1]. *Не біла лебідонька в переліт летить — Красна дівка із полону біжить* (Перв., Слов. балади, 1946, 23); *Мов по дзеркальній озера блакиті, Пливуть лебедоньки в убранні білосніжнім* (Рильський, I, 1956, 24).

2. *перен., нар.-поет.* Пестливе звертання до жінки, дівчини. *— Матусю моя, лебідонько моя! Звідкіль тебе ждати, звідкіль виглядать?* (Н.-Лев., II, 1956, 248); [Сотник:] *Настусю, Я коло тебе захожуся* [заходжуся] *Тепер, лебедонько, не так!* (Шевч., II, 1953, 171).

ЛЕБІ́ДОЧКА, ЛЕБЕ́ДОЧКА, и, *ж.* Те саме, що **лебідонька, лебе́донька.** *— Марусенько! моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко!— приговорював Василь* (Кв.-Осн., II, 1956, 46); *Випливала лебедочка по воді, Дожидалась неминучої біди* (Щог., Поезії, 1958, 100).

ЛЕБІ́ДЧИК, а, *ч.* Робітник, який працює на лебідці (*див.* **лебі́дка** [2]). *Біля електричних лебідок застигли лебідчики в чеканні команди* (Руд., Вітер.., 1958, 252).

ЛЕБІ́ДЧИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **лебі́дчик.** *Лебідчиця.. уважно стежить за кожним рухом бригадира* (Рад. Укр., 11.XII 1960, 3).

ЛЕ́БІДЬ, бедя, *ч.* 1. Великий перелітний дикий водоплавний птах з довгою, красиво вигнутою шиєю і білим (рідше чорним) пір'ям. *То не хмару снігів Буйний вітер навів,— Піднімаються лебеді білії* (Бор., Тв., 1957, 123); *Чи тільки в казці лебідь умирає Не з криком навісним, а з любим співом?..* (Л. Укр., I, 1951, 192); *Озеро рівне, і чорний лебідь нечутно лине вздовж берега* (Смолич, II, 1958, 11); * У порівн. *Майнули перед нею коні, баскі, високі, прудкі, з крутими шиями, як у лебедів* (Н.-Лев., I, 1956, 149); *По Славуті пароплави Лебедями попливли* (Стельмах, Жито.., 1954, 150); // Скульптурне зображення цього птаха. *Еллади карта, Коцюбинський, на етажерці лебідь: оце і вся моя кімната,— заходьте коли-небудь!* (Тич., I, 1957, 164).

2. *ч., рідше ж., розм., перен., нар.-поет.* Пестливе звертання до чоловіка або жінки. [Настя:] *Боже мій! летять мої соколи, пливуть мої лебеді!* (Н.-Лев., II, 1956, 464); [Тихон:] *Не журись, .. моя лебідь: я своєму золотогривому коневі в одно ухо влізу, а в друге вилізу та й стану таким молодцем, що ні в казці сказать, ні пером описать* (Вас., III, 1960, 150).

ЛЕВ [1], а, *ч.* 1. Великий хижий звір родини котячих з короткою жовтою шерстю і довгою пишною гривою у самців. *Рикаючи й трясучи головою, Спинився лев біля тебе близенько* (Л. Укр., I, 1951, 333); *Глянув ще Федько на нього: Знову листя рве з дерев! І рішив Федько: «Нічого, Хоч і страшно,— цап не лев!»* (С. Ол., Вибр., 1959, 159); * У порівн. *Як леви, боролись вони за народ, За правду народного діла* (Олесь, Вибр., 1958, 64); // Скульптурне зображення цієї тварини. *— Чи то правда, що там є такий лев, що з рота вода тече?* (Н.-Лев., II, 1956, 330); // *перен.* Про дуже хоробру, безстрашну людину. *Владко був, можна сказати, властивим левом теперішньої оборони* (Фр., VI, 1951, 268)

2. *перен., заст. і іронічно.* Людина, яка звертає на себе увагу модним одягом, манерами і т. ін. *Ніде так не стрічають радо І ніжних балерин, і левів-співаків, Як у прокурених димами вояків* (Рильський, Мости, 1948, 76).

△ **Морськи́й лев** — науково неточна назва тварини родини ластоногих, яка водиться біля узбережжя Каліфорнії; **Мурашиний лев** — комаха з прозорими крилами, зовні схожа на бабку, личинка якої живиться мурашками.

ЛЕВ [2], а, *ч.* 1. Грошова одиниця в Болгарії. *З 1 січня тут* [у Болгарії] *змінено масштаб цін, підвищено золотий вміст лева, пущено в обіг нові гроші* (Рад. Укр., 4.I 1962, 4).

2. *іст.* Монета, яка була в обігу в давній Австрії, Бессарабії та на Поділлі. *— В мене нема й грейцаря* [крейцера], *паноченьку, нема. Я би просила ласки божої та й вашої, чи ж би ви нас не запомогли хоть левом, а ми би відробили* (Март., Тв., 1954, 40).

ЛЕВА́ДА, и, *ж.* Присадибна ділянка землі з сіножатьми, городом та плодовим садом або іншими деревами. *По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стелятьсяся сукупні городи та левади, неодгороджені тинами* (Н.-Лев., 1956, 167); *Під містечком тягнулися левади, густо обсаджені на ровах високою дерезою* (Вас., II, 1959, 50); *Край села стоїть оселя, за оселею левада* (Ю. Янов., V, 1959, 20).

ЛЕВА́ДКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лева́да.** *Перестав* [п'яниця] *пити, купив левадку, поставив вітряк і довіку їв хліб* (Кв.-Осн., II, 1956, 229); *Внизу лежало заквітчане левадками, гаями й садками моє місто Валки* (Панч, В дорозі, 1959, 34).

ЛЕВА́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **лева́да.**

ЛЕ́ВЕ́НЕЦЬ, нця, *ч., рідко.* 1. Високий, дужий юнак. — *Ой козаченьку, левенце! Не скажу я тобі, серце!* (Чуб., V, 1874, 319).

2. Те саме, що **гайдамáка** 1. [М а р т а:] *Стривай! Ось старий левенець, здається, відтіля йде, то він розкаже нам, чи вже зібралися біля могили всі* (К.-Карий, II, 1960, 93); *Ватага левенців складалася з утікачів від кріпаччини* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 224).

ЛЕВЕНЯ, яти, *с.* Маля лева (*див.* **лев**[1] 1). *Самко своєю міцною фігурою й рвучкими рухами нагадував молоде левеня* (Досв., Вибр., 1959, 222); *Леви дуже погані батьки, і смертність серед левенят висока* (Веч. Київ, 5.IX 1969, 4).

ЛЕВЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **левеня́**. — *Це левенятко головате — Таке мале, а вже вусате!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 72).

ЛЕВЕРЖЕ́Т, а, *ч., заст.* Пасмо волосся, залишене спереду над лобом на повністю остриженій голові.

ЛЕВи́НИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лев**[1] 1. [І з о г е н:] *Ти богові їх душі доручи,— він може врятувать в рові левинім і в огняній печі* (Л. Укр., III, 1952, 299).

2. Такий, як у лева (*див.* **лев**[1] 1); // Який нагадує про силу лева. *Народу серце билося в серцях Бійців його — і подвиги левині Луною пролунали у віки* (Рильський, Мости, 1948, 89).

◇ **Левúна грúва (шевелю́ра)** — пишне довге волосся (звичайно у чоловіків). *Схожий (так хотілося йому) на справжнього вченого і обов'язково з левиною гривою.. на голові.., він підніметься на кафедру* (Рибак, Час.., 1960, 162); *Повернувся* [Мамайчук] *в радгосп пристойним кіномеханіком з левиною рудою шевелюрою і в розцяцькованій навипуск сорочці* (Гончар, Тронка, 1963, 113); **Левúна чáстка (дóля** *і т. ін.*) — найбільша або найкраща частина чого-небудь. *Соціалізм назавжди знищив несправедливий розподіл продуктів праці, коли левину долю національного доходу привласнювали експлуататори* (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 70).

ЛЕВИ́ЦЯ, і, *ж.* Самка лева (*див.* **лев**[1] 1). *Посдинок Муцирі з барсом дуже нагадує боротьбу Таріела з левом і левицею* (Рильський, III, 1956, 197); * У порівн. *Явдоха, мати, як левиця, відборонялa молодого коваля від посягання примхливої пані* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 48).

ЛЕВІАФА́Н, а, *ч.* 1. За біблійною легендою — величезне морське страховище або літаючий дракон. *З тим самим видом він* [цар на малюнку] *левіафанів ловить, б'є пташок і їде полем через людські трупи* (Л. Укр., I, 1951, 252).

2. *книжн.* Те, що вражає своїми величезними розмірами або силою.

ЛЕВІ́Т, а, *ч.* 1. *іст.* Священнослужитель у древніх євреїв. — *Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм.. Всі пророки твої від тебé відреклись І левітів немас з тобою* (Л. Укр., I, 1951, 129).

2. *перен., заст.* Співець. *В кайданах будеш,— віри твердо їми: Тебе, мого обраного левіта, Я виведу з заклятої тюрми, Щоб голос твій не згинув серед світа...* (Граб., I, 1959, 290).

ЛЕВКА́С, у, *ч., спец.* Суміш алебастру або крейди з клеєм, що вживається для грунтування дерева, а також зробленій з цієї суміші грунт.

ЛЕВКО́НІЯ, ї, *ж.* (*Matthiola annua* R. Br.). Трав'яниста декоративна рослина з пахучими, зібраними в китиці квітками різних кольорів. *Щось немов відпихало його від неї* [будівлі попа], *..від того квітника з пахучими бальзамінами, левконіями та цілими грядками резеди* (Фр., VII, 1951, 47); *Ой пишно на вікні, лілові та багряні, В вазонах розцвіли левконії й герані* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 28).

ЛЕ́ВОВИЙ, а, е. Те саме, що **левúний.** *Стала лисиця наближатися до левових палат, аж звідти лев грізно ричить* (Укр.. казки, 1951, 57); *От на фіранці з'явилась тінь Коваля з пляшкою в руках. Велика, тепер темна, а не сива шевелюра його нагадує левову гриву* (Собко, Срібний корабель, 1961, 70).

◇ **Ле́вова чáстка (пáйка** *і т. ін.*) — те саме, що **Левúна чáстка (дóля** *і т. ін.*) *(див.* **левúний**). — *Левову частку в ньому* [бюджеті Західної Німеччини], *як і раніше, становитимуть витрати на гонку озброєнь* (Рад. Укр., 14.I 1962, 1); *В умовах експлуататорських формацій левову пайку того, що створюється енергією і розумом трудящих, привласнюють пануючі класи* (Ком. Укр., 4, 1963, 27).

ЛЕВОМІЦЕТИ́Н, у, *ч.* Антибіотик, який уживається для лікування дизентерії, коклюшу та інших захворювань. *В практиці лікування дизентерії поряд з сульфамідами з успіхом застосовуються і антибіотики — синтоміцин, левоміцетин* (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 27).

ЛЕВУЛЬО́ЗА, и, *ж.* Цукор, який є в меду, солодких фруктах; фруктоза. *При нагріванні з кислотами інулін розпадається на цукор, який називається левульозою* (Практ. з анат. рослин, 1955, 37).

ЛЕ́ВУРДА, и, *ж.* (*Allium ursinum* L). Дикорастуча цибулинна рослина, смак якої нагадує часник.

ЛЕВ'ЯТНИК, а, *ч.* Приміщення в зоопарку або цирку, де утримуються леви.

ЛЕ́В'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що **левúний.** *Вирізьблені дубові книжкові полиці, з крученими колонками й лев'ячими головками, займають всю задню стіну кімнати* (Коч., II, 1956, 352); *Третій* [робітник] *кремезний, з лев'ячою головою і незабутніми вусами.. то Серго Орджонікідзе* (Руд., Вітер.., 1958, 384).

◇ **Ле́в'яча грúва (шевелю́ра)** — те саме, що **Левúна грúва (шевелю́ра)** *(див.* **левúний**). *Лев'яча каштанова грива спадала йому на плечі* (Донч., III, 1956, 171); *Він гречно.. підняв фетровий капелюх, відкриваючи сиву лев'ячу шевелюру, зачесану набік* (Гончар, III, 1959, 226); **Ле́в'яча чáстка (частúна, дóля** *і т. ін.*) — те саме, що **Левúна чáстка (дóля** *і т. ін.*) *(див.* **левúний**). *Погані електричні світильники лев'ячу частину своєї променистої енергії кидають у небо, а не на землю* (Наука.., 8, 1963, 22); *Тремтіли вони* [священики] *перед владиками, віддавали їм лев'ячу долю своїх.. прибутків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 131).

ЛЕГАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Перехід на легальне становище. *Вимоги страйку були такі: звільнення політичних в'язнів з тюрем, легалізація Ради робітничих депутатів, свобода слова і зібрань* (Смолич, V, 1959, 113).

2. Надання законної сили; узаконення. [Р а х м і л ь:] *То документ без підпису, без легалізації — так собі, писарева мазанина* (Фр., IX, 1952, 71).

ЛЕГАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Дозволеність, відповідність чинним законам. *Опортунізм вирощений легалізмом. Робітничі партії епохи 1889—1914 років повинні були використати буржуазну легальність* (Ленін, 21, 1950, 211); // Те саме, що **Легáльний марксúзм** *(див.* **легáльний**).

ЛЕГАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **легалізувáти**; // *у знач. прикм.* Легальний. *Ні одна з легалізованих партій в Росії.. не дала того, що дала партія робітничого класу, партія загнаних у підпілля неімущих пролетарів* (Ленін, 20, 1950, 498); *Серед римських пап були морські пірати, розпусники і злочинці, про яких цивілізована людина не може інакше говорити, як про легалізованих розбійників у тіарах* (Мельн., Обличчя.., 1960, 50).

ЛЕГАЛІЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех.* 1. Переводити на легальне становище. *Іспанські робітники*

своєю героїчною боротьбою в повному розумінні слова вирвали в уряду закон, який легалізує — нехай з численними застереженнями й винятками — страйк як засіб економічної боротьби (Ком. Укр., 4, 1966, 75).

2. Надавати законної сили; узаконювати. *Коли мистецтво підтримує і легалізує примітивні смаки, то це найгірша роль, яку воно може зіграти* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

ЛЕГАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Перехо́дити на легальне становище.

2. *тільки недок.* Пас. до **легалізува́ти.**

ЛЕГА́ЛЬНИЙ, а, е. Визнаний, дозволений законом; який має законну силу; узаконений. [К у з ь:] *Ваша* [есдеків] *організація була легальна, в той час як ми, більшовики, ..мусили щомісяця новими паспортами запасатись* (Тич., І, 1957, 233); // Який використовує дозволені законом можливості, який грунтується на використанні цих можливостей. *Всяка легальна робота між народом та серед несвідомої інтелігенції нашої поки що неможлива, бо ще не маємо права зборів, спілок і т. ін.* (Коцюб., III, 1956, 278); *Але революціонери, які не вміють поєднувати нелегальні форми боротьби з усіма легальними, є дуже погані революціонери* (Ленін, 31, 1951, 72).

△ **Лега́льний ма́ркси́зм** — буржуазне перекручення марксизму, що виникло в 90-х роках XIX ст. в середовищі російської буржуазної інтелігенції. *При самому виникненні «легального марксизму» Ленін розглядів в його представниках буржуазних лібералів* (Біогр. Леніна, 1955, 21).

ЛЕГА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **лега́льний.** *Більшовицькі організації України відразу ж після виходу з підпілля почали перебудовувати свою роботу відповідно до умов легальності і нових завдань* (Ком. Укр., 2, 1967, 30); *Чи одна, чи друга сторона переступить межі легальності, йому все одно всміхається користь* (Фр., VIII, 1952, 82).

ЛЕГА́ЛЬНО. Присл. до **лега́льний.** — *За кордоном організації соціалістів існують цілком легально, мають свою пресу* (Кол., Терен.., 1959, 260); [К у з ь:] *Бо чого ж тоді усім вам легально дихати давали, а нас, більшовиків, до Єнісейської губернії засилали* (Тич., І, 1957, 234); *Винне нещасливе уладження наших родинних обставин, котре не дозволяє легально розірвати зв'язок, уже фактично розірваний* (Фр., XVI, 1955, 91).

ЛЕГА́Т, а, ч. 1. У стародавньому Римі — намісник імператора в провінції в період принципата. [А в р е л і я:] *Мати завтра збирається в Єгипет, бо вітчим від цезаря туди легатом іде* (Л. Укр., III, 1952, 286); *В місто прибули частини мезійської армії під командуванням легата (намісника) Нижньої Мезії Плавтія Сільвана* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 307).

2. Дипломатичний представник папи римського; нунцій. *Єзуїт Посевін, легат папський, перший начав унію в Україні* (Шевч., І, 1951, 149).

ЛЕГА́ТО, *муз.* 1. *невідм., с.* Перехід від одного звука до іншого без перерви; плавне виконання; протилежне с т а к к а т о. *Помітно зближує поліські пісні з білоруськими манера виконання давніх протяжних пісень, зокрема підкреслене легато, що моментами переривається віддихом або короткою паузою* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 48).

2. *присл.* Плавно переходячи від однієї ноти до іншої. [П о л і н а К.:] *І раз, і два, і три, і чотири — не поспішай, легато, легато* (Коч., II, 1956, 85).

ЛЕГГО́РН, а, ч. Порода білоперих курей, що відзначаються особливою несучістю, скороспілістю, витривалістю. — *Це леггорни білі, як лебедочки, це — плімутроки, а це — новина в нас — бронзові індики* (Донч., VI, 1957, 232).

ЛЕГЕ́ЙДА, и, *ч. і ж., зах., лайл.* Недотепа. — *Розсудливий батько і сам би сього догадався, що дітям уже пора до школи, а такий легейда, як ти, може потішитися несподіванкою* (Фр., VI, 1951, 371); — *Де ти, легейдо, волочився на мов лихо?* (Козл., Ю. Крук, 1957, 373).

ЛЕГЕ́НДА [1], и, *ж.* 1. Народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою. *Майстерно й поетично оповідав він усім відомі й усім дорогі легенди люду* (Коцюб., І, 1955, 292); *Здавалось малому чи снилось малому, не знаю, Чи, може, легендою стало у нашому краю, Як Ленін проходив між люди, заходив до хати* (Мал., Запов. джерело, 1959, 51); *Це була легенда про лебедів, у яких нібито існує великий закон: самець і самка паруються раз, на все життя* (Гончар, III, 1959, 179); * У порівн. *Слова батьківські рівні, оповідь спокійна, плине, наче давня легенда, а насправді то живе його життя* (Кучер, Дорога.., 1958, 13); // Вигадана, прикрашена розповідь про що-небудь. *Може, то тільки легенда край той, осяяний сонцем, край той, куди я збиралась болі свої віднести?* (Л. Укр., І, 1951, 309).

2. Що-небудь вигадане, неправдиве. *Велика Жовтнева соціалістична революція вщент розбила реакційну легенду, ніби народні маси не здатні управляти державою* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 6); — *Ага, так то звідси легенда, що комуністи вбивають священиків?* (Вільде, Сестри.., 1958, 373).

ЛЕГЕ́НДА [2], и, *ж., спец.* 1. Напис на монеті.

2. Сукупність умовних знаків і пояснень до карти, плану, малюнка і т. ін. *На аркушиках блокнота — розкреслені схеми, а під ними внизу — пояснення маршруту. Ці додаткові нотатки Іван Антонович, користуючись термінологією топографів, називав легендами* (Гончар, III, 1959, 276).

ЛЕГЕНДАРИЗО́ВАНИЙ, а, е. Оснований на легенді (*див.* **леге́нда** [1] 1). *Вона* [Марко Вовчок] *не дотримувалась цілковитої історичної достовірності і вносила легендаризовані епізоди, ідучи за народною поезією* (Укр. літ., 8, 1956, 246).

ЛЕГЕНДА́РНИЙ, а, е. 1. Який є легендою (*див.* **леге́нда** [1] 1). *Прагнучи пов'язати руську історію з біблейською, Нестор починає свій виклад від потопу і поступово від легендарних переказів переходить до історичних фактів* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 510); // Відомий тільки з легенд. *Мов легендарний Антей, що, припавши до рідної матері-землі, набрався нової сили, змужнів Шевченко після повернення з України* (Слово про Кобзаря, 1960, 52).

2. Який своєю незвичайністю (силою, героїзмом, хоробрістю тощо) викликав багато легенд (*див.* **леге́нда** [1] 1). *Легендарна Перша кінна армія вийшла всією масою в глибокий тил основних сил Врангеля і закрила й другий шлях до Криму* (Ю. Янов., II, 1958, 235); *Очі бригадирові були звернені на схід, де далеко за Дніпром і степом сяяв та двигтів у праці легендарний Донбас* (Ю. Янов., II, 1954, 151); *Якось Шурі довелося побачити вперше легендарні «катюші»* (Гончар, III, 1959, 180).

3. Який насправді не існує; вигаданий (*див.* **ви́гаданий** [1] 2). *Коли часами в сутіні щоденній яскрава квітка щастя процвіте, її приймаю не як надгороду, — як дар, як диво, як нежданий рай, відкритий на хвилину з ласки неба, як легендарний з папороті цвіт* (Л. Укр., І, 1951, 241); *Під час поїздок у країни Західної Європи Петро І дізнався про легендарні «золоті» і «срібні» острови* (Видатні вітч. географи.., 1954, 20).

ЛЕГЕНДА́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легенда́рний** 2, 3.

ЛЕГЕНДА́РНО. Присл. до **легенда́рний** 2, 3.

ЛЕГЕНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **легені.** *Легеневі пухирці з пористими стінками мають істотне значення в процесі дихання* (Метод. викл. анат.., 1955, 112); *Перенесення грипу «на ногах» може іноді бути причиною виникнення тяжких легеневих, нервових і серцевих ускладнень* (Наука.., 1, 1958, 21).

ЛЕГЕ́НІ, нь і ів, *мн. (одн.* **легеня,** і, *ж.*). Орган дихання у людини і хребетних тварин, що розміщується в грудній порожнині. *Що в неї таке — грип чи запалення легенів? Хіба без лікаря взнаєш* (Хижняк, Тамара, 1959, 190); *Жаба дихає за допомогою легень, а також і шкіри* (Зоол., 1957, 89).

ЛЕГЕ́ня *див.* **легені.**

ЛЕГЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **легкий.** *Легенькі суденця нахилялися під вітром* (Собко, Шлях.., 1948, 8); *Батько, зодягнений в легеньке демісезонне пальто, стояв осторонь* (Руд., Остання шабля, 1959, 66); *Дівчина весело регоче, й в блискучих її очах світить легенький жаль* (Вас., II, 1959, 41); *Морозець легенький, Тихесенький сніг* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 37).

ЛЕГЕ́НЬКО. Присл. до **легенький.** *Легенько вдягнувшись, Валерик швидко подався з дому* (Збан., Старший брат, 1952, 9); *Висока дівчина легенько перейшла двір і стала на рундуці* (Вовчок, VI, 1956, 238); *Вмить з-за стовбура почувся тихий сміх; хтось вдарив Гната легенько по плечах* (Коцюб., I, 1955, 49).

ЛЕГЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **легенький.** *Десь взялася легесенька сніжинка, крутнулась перед очима і лягла на пересохлих губах холодною краплиною* (Кол., На фронті.., 1959, 167); *Все то позбігали, повиходжували легесенькі ніжечки дівочі* (Вовчок, I, 1955, 181).

ЛЕГЕ́СЕНЬКО. Присл. до **легесенький.** *Сев сказавши, не озираючись, пішла* [Маруся] *додому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкається* (Кв.-Осн., II, 1956, 78); *Він легесенько взяв її за плечі* (Фр., VII, 1951, 266).

ЛЕГІ́НИК, а, ч., *діал.* Змепш.-пестл. до **ле́гінь.** *Її донечка вибрала собі молоденького слюсаря, легінька не то на всі гори та на всю Буковину, але на цілу.. Україну* (Федьк., Буковина, 1950, 95).

ЛЕГІНЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок., діал.* Парубкувати. *Той цар мав сина, котрий легінював до тридцяти років* (Калин., Закарп. казки, 1955, 210).

ЛЕ́ГІНЬ, геня, ч., *діал.* Юнак, парубок. *Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка* (Коцюб., II, 1955, 313); *Шляхом урочисто, в ритм пісні, проходять дівчата і легіні* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 120).

ЛЕГІ́ОН, у, ч. 1. У стародавньому Римі — вища бойова одиниця. *Римське військо складалося з легіонів. У кожному легіоні було 4500 воїнів. Головну масу його становила важкоозброєна піхота* (Іст. стар. світу, 1957, 150); *Во время Ірода царя, Кругом Сіона й на Сіоні Романські п'яні легіони Паскудились* (Шевч., II, 1953, 301).

2. У деяких країнах — назва особливих військових частин. *Немає брата, ні сестри, Щоб незаплакані ходили, Не катувалися в тюрмі, Або в далекій стороні, В британських, гальських легіонах Не муштрувались!* (Шевч., II, 1953, 270); *Ще хлопчиком був він свідком приходу наполеонівських військ разом з польськими легіонами* (Рильський, III, 1956, 299).

3. *перен.* Надзвичайно велика кількість; багато. *Який легіон демонів упертості сидить в сій дівчині!* (Л. Укр., V, 1956, 18); *Про них* [комсомольців] *мов слово. В Донбасі таких — легіон: Ті зводять дахи на будови, Ті місять, ті возять бетон* (С. Ол., Вибр., 1959, 224).

◇ **Їм [же] ім'я́ — легіо́н** — когось надзвичайно, дуже багато. *Ярослав Галан став героєм нашого народу, а його послідовників нині не один і не два, їм ім'я — легіон* (Мельн., Поріддя.., 1959, 76).

ЛЕГІОНЕ́Р, а ч. Воїн, солдат, який входить до складу легіону (у 1, 2 знач.). [Сервілія:] *Мій чоловік Фастідій в легіонерах служить від тепера* (Л. Укр., II, 1951, 374); *Сновигають по двору легіонери й гайдамаки — петлюрівці* (Головко, I, 1957, 354).

ЛЕГІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **легіоне́р.** *У 1920 році до коломийської тюрми було стягнуто сотні гуцулів, які не хотіли миритися з пансько-шляхетською владою і відповіли на легіонерські різки й шомполи повстанням* (Козл., Сонце.., 1957, 9).

ЛЕ́ГІТ, готу, ч. Легкий приємний вітерець. *Сонце грає промінням, весняний легіт жене по небесній блакиті як пух легенькі білі хмаринки* (Коцюб., I, 1955, 111); * Образно. *Що третій Вітер молодий — Ласкавий Легіт-Теплокрил* (Тич., I, 1957, 50); * У порівн. *Але ось щось затремтіло, В небі щось зашелестіло, Ніби легіт, мов вітрець, Наче в скрипку гарний грець Потихеньку грає, грає* (Перв., Райдуга.., 1960, 162); *До неї леготом полину* (Сос., Вибр., 1941, 219); // *перен.* Шум, гомін і т. ін., що нагадують віяння легкого вітерця. *На берегах невгавав пташиний легіт* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 143); *Розірвались на кам'яні золоті хмарки, І пливуть.. в леготі ріки* (Гойда, Сонце.., 1951, 9).

ЛЕГІТИМАЦІЙНИЙ, а, е, *юр.* Стос. до **легітима́ції.**

△ **Легітимаційна ка́рта,** *діал.*— посвідка про особу. *Вбув* [Панько] *великі чоботи, надяг кожух, а легітимаційну карту й карту до голосування запхав у пазуху* (Март., Тв., 1954, 158).

ЛЕГІТИМА́ЦІЯ, ї, *ж., юр.* Визнання чи підтвердження законності якого-небудь права або повноваження; // Документ, який підтверджує це право або повноваження. *План був дуже нескладний: хутенько дістати від воєводи легітимацію перебування в Польщі та мандрувати до Варшави* (Досв., Вибр., 1959, 97); *Щоб у гори, де ліс сплавляють, пройти, треба було виправити легітимацію* (Мур., Бук. повість, 1959, 16).

ЛЕГІТИМІ́ЗМ, у, ч. Реакційний політичний напрям у Західній Європі XIX—XX ст. (переважно у Франції), який відстоював спадкове право певної династії, скинутої революцією, на владу як головний принцип державного устрою.

ЛЕГІТИМІ́СТ, а, ч. Монархіст, прихильник легітимізму.

ЛЕГІТИМІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **легітиміст.**

ЛЕГІТИМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., юр.* Визнавати або підтверджувати законність якого-небудь права або повноваження.

ЛЕ́ГІТНИЙ, а, е. Легкий, приємний (про вітер). *Легітний вітер.. розносив пісню вздовж вулиці* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 56).

ЛЕ́ГІТНО, *присл.* Легко, невагомо. *І ти побачиш контури споруд, Що легітно здіймаються в блакиті* (Брат., Пісня.., 1953, 22).

ЛЕГКИ́Й, а́, е́. 1. Який має невелику, незначну вагу; протилежне в а ж к и й. *Чи баба з воза,— що ж? велика дуже вада!.. Кобилі легший віз, сьому кобила й рада* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 53); *Птахи знову повертались з-за моря: схудлі, легкі, бистрі* (Гончар, Дорога.., 1953, 3); * Образно. *О життя! Я злився піснею з тобою, лиш тобою може моя пісня жить і летіть*

над гаєм хмаркою легкою (Сос., Близька далина, 1960, 83); // Тонкий, ефірний (звичайно про тканини і т. ін.). — *Одягаються* [пани] *у легкі дорогі шовки у літі, а як зима — беруть на себе м'якенькі оксамити* (Вовчок, І, 1955, 380); *Легка чадра на плечі і червоні капці доповняли її туалету* (Коцюб., І, 1955, 290); // Який погано, мало гріє; нетеплий. *Входить Ольга. В руках у неї невеличкий чемоданчик і легкий жакет* (Коч., II, 1956, 314); *Огей.. побачив перед собою засмалене обличчя жінки в короткій робітничій курточці, темній коротенькій спідничці і не по теплу легких сандаліях* (Досв., Вибр., 1959, 374); // Який здається невагомим; негроміздкий, витончений (про будівлі, споруди і т.ін.). *Там, на тій кручі, і досі височить легка, ажурна альтанка* (Дмит., Обпалені.., 1962, 15); *Легка колонада підтримувала покрівлю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14); // Який не обтяжує шлунка, добре перетравлюється, невеликий за кількістю (про їжу, обід і т. ін.). *Незабаром, по легкому й короткому сніданку, рушили в похід* (Ільч., Серце жде, 1939, 81); // *спец.* Який має відносно невелику питому вагу. *Учитель повинен також розповісти про поділ промислових металів на чорні і кольорові, а сплавів — на легкі і важкі* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 37).

Легке́ пові́тря, *розм.*— чисте, свіже повітря, яким вільно дихати. *Їй зробилося весело: вона завважила, що сьогодні було і гаряче і разом з тим легке повітря* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Я відчув би її* [Батьківщину] *навіть по цьому легкому весняному повітрю, що тече на мене звідти, мов з високих вічно чистих гір* (Гончар, III, 1959, 339); **Легки́й грунт; Грунт легко́го скла́ду** — піщаний або суспіщаний грунт. *Бульби, вирощені на легких ґрунтах, містять значно більшу кількість цих елементів* [попелу і калію] (Картопля, 1957, 26); *На Поліссі переважають кисл?.. ґрунти легкого механічного складу* (Колг. Укр., 9, 1956, 22).

△ **Легка́ атле́тика** *див.* **атле́тика; Легка́ інду́стрія** — сукупність галузей промисловості, що виробляє переважно предмети широкого вжитку.

◇ **З легки́ми рука́ми** — без вантажу, без ноші. — *Давай пристанемо кудись до села і звільнимо свої руки, підемо далі з легкими руками* (Ю. Янов., І, 1954, 283); **З легки́м се́рцем; З легко́ю душе́ю** — без тривоги, болю, жалю. *Не з легким серцем ішов Каргат до Русевича* (Шовк., Інженери, 1948, 240); *Пашке вже, певне, з легкою душею постріляв з парабелума по «живих мішенях»* (Коз., Гарячі руки, 1960, 11); **З легки́м че́ревом** — не попоївши; надголодь. *Як лірик ти, то знай, що з черевом легким літати легше в високості* (Сам., І, 1958, 184); **З легко́ї руки́** *чиї* — про чиє-небудь звичайно вдале починання. *Старі баби ойкають, головами хитають, дивлячись на Марійчину роботу, бо з її легкої руки всі наші дівчата повбиралися по міському фасону* (Мур., Бук. повість, 1959, 140); **Легка́ рука́** *чия, у кого* — комусь що-небудь добре вдається. *Хто ж скув той меч замовний?.. І народ, надії повний, Знов звернувсь до юнака: — По тобі, коваль, справа, бо легка твоя рука!* (Забіла, Малим.., 1958, 32); **Легки́й на гро́ші** — про того, кому дістаються гроші без важкої праці. — *Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені на гроші легкі, інші — на мозолі* (Довж., І, 1958, 463).

2. Плавний, граціозний (про ходу, рухи і т. ін.). *Здавалося, що вона не йшла, а неначе точилася, така дрібна й легка була у неї хода* (Л. Укр., III, 1952, 712); *Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви й незабаром зник у чагарнику* (Коцюб., І, 1955, 338); *От дорогами-шляхами, невідомими стежками йде красуня молода, і легка її хода* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 137); * Образно. *Темніша небо...— і небавом В садочок зірка дорога Увійде легкою ходою...* (Стар., Поет. тв., 1958, 25); // Стрункий, здатний швидко й плавно рухатися (про людину, живу істоту, постать). *Легка, граціозна постать дівчини вирізувалася пластично над водою* (Коб., III, 1956, 254); *Полетів турчин легкими кіньми на козаків* (Вовчок, І, 1955, 333); *Заходить Лена, як сніжинка біла, нечутно йде, стрункa вона й легка* (Гонч., Вибр., 1959, 376).

3. Приступний для розуміння, простий для засвоєння. *Легка задачка;* // Який не являє собою складності, не викликає напруження при виконанні; нескладний. *Обличчя здавалося вирізьбленим скупою на легкі ефекти рукою вдумливого артиста* (Л. Укр., III, 1952, 664); *Вербівці стали на роботу в сахарні. Ця робота була для них легша од роботи на полі, але зате нудніша* (Н.-Лев., II, 1956, 209); — *Скинути їх* [куркулів], *переобрати комітет. Трудна це справа..— Не легка,— згодився господар* (Головко, II, 1957, 497); // Який дістається без напруження, великої, важкої праці, зусиль. *Легкий заробіток Вам на всіх дорогах* (Граб., І, 1959, 138); *Обіцянками легких завоювань принадила їх* [греків] *і погнала на Вкраїну Антанта* (Гончар, II, 1959, 64); // Нічим не ускладнений, без труднощів і клопоту. — *Кажуть, що льотчики та підводники рано лисіють, не від легкого то, певне, життя* (Гончар, Тронка, 1963, 12); *Перехрестила* [баба Секлета].. — *Хай тобі легка путь постелеться* (Ю. Янов., І, 1954, 71); [К о с т о м а р о в:] *Х-ху! Стомився як... Ну просто ж сил немає! Цей вечір, мені здається, буде не із легких. Гостей багато!* (Тич., І, 1957, 289); * Образно. *Бездумні роси на траві поблідлій Живуть життям ритмічним і легким* (Рильський, І, 1960, 315).

◇ **Легки́й хліб; Легкі́ хлі́ба** *див.* **хліб.**

4. Який має жартівливий, пустотливий характер; протилежне с е р й о з н и й. *Не легка веселість грала в Панасовім серці, а давня мужицька зненависть, що знайшла своє слово* (Коцюб., II, 1955, 45); *Дівчатам далеко було легше і сміятись, і стрічати місячні ночі з Юрієм Дзвонарем, хоч той безсовісно дурив їх своїми легкими і веселими словами* (Стельмах, Хліб.., 1959, 128); — *Звичайно, коли б тут закрутився якийсь легкий роман, то мені було б прикро за Юрія* (Гончар, III, 1959, 336); // Просто, зрозуміло побудований. *Це такі легкі, ніжні вірші* [«Зів'яле листя» І. Франка] (Коцюб., III, 1956, 41); *Журнал явно віддавав перевагу простому сатиричному віршеві, легкій байці перед напишеною, заквітчаною словесними орнаментами одою* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 29); // Який має розважальний характер. *Вони підходили до ресторану «Р'ів'єра». Назустріч їм лилися солодкі звуки легкої музики* (Дмит., Розлука, 1957, 155); // Не обтяжений переживаннями, роздумами (про настрій, самопочуття). *Чи згадаєш ти в нових краях Поржавілий і старосвітський дах, Де огнище твоє колись палало? І чи промовиш з почуттям легким: Там цілиною йдуть леміш і рало* (Зеров, Вибр., 1966, 27).

◇ **Легки́й на сло́во** — який любить багато говорити; говіркий. *Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехонути їм з свого вояцького ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне* (Гончар, Тронка, 1963, 131).

5. Не дуже сильний, ледве помітний, незначний (силою, розмірами, ступенем вияву). *Бурлаки почули легкий шелест в оситнягу недалеко од багаття: щось ішло і прямувало до їх* (Н.-Лев., II, 1956, 216); *Легкий вітер доносить з луків запах свіжого сіна* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 95); *Он, бач, на сосні затаїлась білка, Он слід легкий: то перебіг русак!* (Рильський, III,

1961, 207); *Вона ні сердилася, ні дивувалася. Легка посмішка ледь-ледь світилася на її губах* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 23); // Несуворий (про покарання). *Це був молодий дезертир.., що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи мізерно легкі покарання за свої злочини* (Довж., I, 1958, 297); // Неміцний, неглибокий (про сон, дрімоту і т. ін.). *Чує він крізь легкий сон, що якась дівчина співає тонким голосом пісню* (Н.-Лев., II, 1956, 169); // Незагрозливий, швидко, без ускладнень виліковний (про рану, хворобу і т. ін.). *Дівчині обмито рану, що показалася зовсім легкою* (Фр., VI, 1951, 164); *Куля влучила в стегно, не зачепивши кістки. Поранення було легке* (Руд., Остання шабля, 1959, 201); *Людям з легкими катарами шлунка* [мінеральна] *вода помагає* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Кожен кашель, навіть дуже легкий, викликав докори в необережності*... (Коцюб., I, 1955, 329).

6. Не обтяжений великою кількістю знарядь, деталей і т. ін.; рухливий, маневрений (у 2 знач.). *На легких і важких літаках стоять прилади і апарати, що дають можливість розв'язувати бойові завдання вдень і вночі* (Рад. Укр., 11.VII 1961, 2); *Полковник поставив легку охорону біля лісу* (Ле, Наливайко, 1957, 56); // З невеликою силою дії. *Залежно від їх сили слонів і коней прийнято називати «легкими фігурами», а тури і ферзі — «важкими фігурами»* (Перша книга шахіста, 1952, 46).

△ **Легка́ кавале́рія** *див.* **кавале́рія.**

ЛЕ́ГКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **легки́й** 1—5. *Конструктивна думка скрізь спрямована зараз на досягнення легкості, портативності, обтічності, зменшення габаритів* (Довж., III, 1960, 101); *Один молодий чоловік, утомившись стрибанням через козла, одійшов набік і почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів* (Л. Укр., III, 1952, 578); *Для легкості засвоєння пісні текст її повинен бути не надто розтягнутим* (Рад. літ-во, 5, 1958, 25).

ЛЕ́ГКО, *присл.* 1. Без фізичного напруження, не докладаючи великих зусиль. *Легко, мов пірце яке, несуть* [коні] *здорову каруцу поміж очеретяними тинами вузької вулиці* (Коцюб., I, 1955, 188); *Не зминав* [Мокеїч] *перед ярмарковими багачами — самі вони зминали перед ним. Де проходив широкоплечий Мокеїч, там уже легко міг протиснутись і сухорлявий, жилавий Цимбал* (Гончар, I, 1959, 39); // З плавними переходами; граціозно (ходити, танцювати і т. ін.). *Кінь гуцульський тут господар повний.. Як безпечно, легко, делікатно Він по стежці йде, на п'ядь широкій, Над такими дебрями, що в тебе Дух захапує* (Фр., XIII, 1954, 331); *Він підбіг до краю покрівлі і скочив униз зручно і легко, як кіт* (Коцюб., I, 1955, 399); *Із груби на лаву кіт — очі, як дві жарини, а ступає легко-легко*... (Кос., Новели, 1962, 20); // Без помітної дії ваги. *Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні од вітру, лягав на землю і засипав Соломію* (Коцюб., I, 1955, 383); *Його руки замиготіли над стіною так швидко, наче він не цеглу клав, а грав на цимбалах. Цеглини лягали рівно, легко, ніби з власної волі* (Руд., Остання шабля, 1959, 24).

2. Не зустрічаючи перешкод; плавно. *Його займали хмари.. Радісно й легко пливли веселі громади в білих та синіх серпанках* (Коцюб., II, 1955, 212); *Дужий і рівний вітер легко жене яхту по воді* (Гончар, Тронка, 1963, 340;) *Мчать сани легко й весело, без скрипу* (Мур., Ідуть.., 1951, 130).

3. Без ускладнення; просто. — *Потрапити, скажу вам, не зовсім легко туди* [в Америку]: *найтяжче — перейти біля Кутно російський кордон* (Стельмах, I, 1962, 197); // Без великого розумового напруження. *Драма — цікаво написана, легко читається*... (Мирний, V, 1955, 423); *Навчання давалося мені легко* (Довж., I, 1958, 12); *Легко, без напруження, Тарас пише рідною своєю мовою* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 86); // Досить вільно, природно, невимушено (розмовляти, спілкуватись і т. ін.). *Про що з ним не заведи розмову — так легко, так любо з ним говорити* (Мирний, III, 1954, 191); *Живу я в хаті з п. Ольгою, тим часом ми одна одній не заважаєм,— з нею легко жити* (Л. Укр., V, 1956, 337); *Ступакова застала дівчину за роботою.. Вони легко розговорилися* (Ткач, Плем'я.., 1961, 55).

4. З малою інтенсивністю; ледве помітно; не сильно. *Причалює шаланда, легко пошарудівши об камінь бортом* (Ю. Янов., II, 1958, 46); *Нема нічого в людській діяльності, де не справився б Василь, легко при цьому посміхаючись дідовою посмішкою* (Довж., I, 1958, 88); *Пальці його продовжували легко тремтіти і над бровами виступив піт* (Тют., Вир, 1960, 56); // Без можливих ускладнень; незагрозливо, виліковно. — *Якщо тебе легко поранило, все рівно ведеш вогонь. Зрозумів?* (Гончар, III, 1959, 344); // Те саме, що **злéгка.** *Однорічна рослина* [нагідка].., *галузиста, часто від самого низу, легко опушена, трохи липка* (Лікар. рослини.., 1958, 38).

5. *з інфін.* Про реальну можливість чого-небудь. *Колонка стояла на горбику, тут було слизько, розлита вода позамерзала, легко було впасти* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9); *У цих міжгір'ях, особливо вночі, дуже легко було заблудитись* (Гончар, III, 1959, 98).

◇ **Лéгко лежáть** — про те, що не дуже стережуть, ховають. *Як же випадав коли такий нещасний день, що.. в самого ні крихти хліба, ..не гріх тоді й підняти, що легко лежить!..* (Мирний, I, 1949, 263); **Лéгко сказáти** — заперечення у відповідь на пропозицію зробити що-небудь важке. *Для нас зараз найголовніше — твердо, не гарячкуючи, визначити її* [невдачі] *причину. — Легко сказати — визначити,— ..відповів Андрій,— це ж і є найважче* (Собко, Срібний корабель, 1961, 50).

6. Без напруження, вільно. *Твердий сніг рипить під ногами в Семена, легко дихати йому на цьому холодному роздоллі* (Коцюб., I, 1955, 110); *Дихалося легко, привільно* (Донч., V, 1957, 472); // З полегшенням. — *Берег! — легко зітхнула моя сусідка, побачивши сірі піски* (Коцюб., II, 1955, 290); *Це була перша людина, яку побачила тут Сахно, і, треба признатися, навіть зітхнула легко* (Смолич, I, 1958, 64).

7. *у знач. присудк. сл.* З незначним напруженням; не важко. — *А Суворов що казав? .. — «Важко в навчанні — легко в бою!»* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 46); // Те саме, що **Лéгко на душí (на сéрці).** *Сдавно у тій пасіці. Дихать — не надихаться! Легко, вільно!* (Вовчок, I, 1955, 382); *Щось наче змив з нього вчорашній дощик — через те, може, було так легко* (Коцюб., II, 1955, 210).

◇ **Лéгко на душí (на сéрці)** — про відчуття заспокоєння, задоволення, радості. *Чого воно любо так стає на душі, легко на серці, як побачиш з-під снігу зелену травицю?* (Мирний, I, 1954, 76); *Навіть сонце світить так любо, немов приязно усміхається їй на вітання. І Софії так легко, так весело на душі*... (Л. Укр., III, 1952, 506); *Маковейчикові радісно і легко на серці. бо сонця так багато, що небо аж побіліло від нього* (Гончар, III, 1959, 59).

ЛЕГКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **легки́й** у 1, 3 знач., напр.: л е г к о в и м о́ в н и й.

ЛЕГКОАТЛЕТ, а, *ч.* Спортсмен, який займається легкою атлетикою. *Легкоатлети України були ініціаторами проведення цілорічних тренувань на відкритому повітрі* (Спорт.., 1958, 79).

ЛЕГКОАТЛЕ́ТИКА, и, *ж.* Скорочення: легка атлетика. *Легкоатлетика — найбільш масовий і найбільш різноманітний вид спорту* (Рад. Укр., 7.IV 1946, 3).

ЛЕГКОАТЛЕ́ТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до **легкоатлéтика**. *Відбувалися легкоатлетичні змагання. Біля бігових доріжок зібралося багато глядачів* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 548); *Гагара розвивав у вас три види спорту: мисливський, стрілецький і легкоатлетичний* (Вишня, II, 1956, 176).

ЛЕГКОАТЛЕ́ТКА, и, *ж.* Жін. до **легкоатлéт**. *Наші легкоатлетки в змаганнях на першість Європи в 1946 і 1950 роках завоювали переважну більшість золотих медалей* (Фіз. вихов.., 1954, 8).

ЛЕГКОБИ́Т, а, *ч., діал., зневажл.* Людина, що живе легкими заробітками. — *Ми, робітні люди, продукуємо гроші, а ви, легкобити, ужиткуєте* (Март., Тв., 1954, 72).

ЛЕГКОВА́ГИЙ, а, е. 1. Невеликої або меншої, ніж треба, ваги. *Запроваджуються брикетування залізної руди і стружки, пакетування легковагого лому* (Наука.., 5, 1956, 6); *Дуже пошкоджені рослини в'януть і засихають або ж відстають у рості і дають щупле й легковаге зерно* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 104).

2. *рідко.* Те саме, що **легкова́жний**.

ЛЕГКОВА́ГІСТЬ, гості, *ж.* Абстр. ім. до **легкова́гий**. *Зниження ваги плавки пояснюється легковагістю металобрухту* (Рад. Укр., 10.I 1954, 2).

ЛЕГКОВА́ЖЕННЯ, я, *с., діал.* Легковажність. *Все, що ховалось на дні її душі, витягнули люди на прилюдний вид, обкинули поблажливим усміхом легковаження найдорожчий її скарб, найцінніщу суть її існування* (Кобр., Вибр., 1954, 210).

ЛЕГКОВА́ЖИТИ, жу, жиш, *недок.* 1. *перех.* Ставитися легковажно до кого-, чого-небудь. [М о н т а н ь я р:] *Невже ти так свій розум легковажиш, талан свій зневажаєш, всім відомий..?* (Л. Укр., II, 1951, 175); — *То ти легковажиш мої слова, сину?* — *спитала* [мати] *і глянула на мене з жалісливим докором* (Коб., III, 1956, 32).

2. *неперех.* Бути легковажним. — *Раджу вам добре обміркувати все і не легковажити в розмові зі мною. Це справа серйозна* (Кол., Терен.., 1959, 260); *Велику справу задумав Богдан! Тут не можна легковажити* (Кач., Вибр., 1947, 218); *Не легковажили вони — Марійка із Петром, як в незабутню ніч весни на мості за селом признались у почуттях* (Гонч., Вибр., 1959, 308); // *ким, чим.* Не зважати на кого-, що-небудь, не берегти когось, щось. *Антонович суворо засуджував тих офіцерів, які іноді, заради зовнішнього успіху, легковажили собою або підлеглими* (Гончар, I, 1954, 258).

ЛЕГКОВА́ЖНИЙ, а, е. Який діє необачно, бездумно, не розмірковуючи; несерйозний. *Та й на вдачу він був легковажний — в його було на тиждень сім п'ятниць* (Н.-Лев., IV, 1956, 319); [Л і л я:] *Так, так, молодь тепер дуже легковажна* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 43); * Образно. *Заспівав десь у траві легковажний цвіркунець* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 320); // *у знач. ім.* **легкова́жний**, ного, *ч.*; **легкова́жна**, ної, *ж.* Той (та), хто діє необачно, бездумно, не розмірковуючи; несерйозний. *Тут* [на запорозькій раді] *уже не було хвилювання легковажних. Хвилювались характери важкі, міцні* (Довж., I, 1958, 237); // Який часто міняє предмет своїх захоплень, уподобань; непостійний. *Нехай не дума.. погано про неї: що й заміж вийшла Без любові за Тихона. Що як весела та сміється, то вже й легковажна. То в неї вдача така* (Головко, II, 1957, 108); *А може, завів собі легковажну курортну крайову?* (Дмит., Обпалені.., 1962, 48); // У якому виявляється нерозсудливість, поверховість. *Настусю вразив цей насмішкуватий та легковажний тон* (Н.-Лев., IV, 1956, 248); *Та хіба з отим дівчиськом він довго знаходитиме спільну мову? До чого це йдеться — легковажне пурхання над життям, а як же совість і честь?* (Ю. Янов., II, 1954, 67); *Він має не тільки розум, відточений життям, партійним вихованням, він має силу волі, щоб вчасно виправити легковажну поведінку* (Ле, Міжгір'я, 1953, 17); // Який не має глибокого змісту; пустий, беззмістовний. *Шофер насвистував легковажний блюзик, час од часу позирав у дзеркальце.., підморгував сам собі* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 111).

ЛЕГКОВА́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легкова́жний**. *Він був дуже далеким від легковажності, передбачав незчисленні труднощі, які неминуче поставали перед радгоспом* (Оров., Зел. повінь, 1961, 8); *Лариса картала себе за легковажність, давала собі клятву більше не зустрічатися з Вадимом* (Руд., Остання шабля, 1959, 54).

ЛЕГКОВА́ЖНО. Присл. до **легкова́жний**. *Сестра легковажно махнула на неї рукою* (Л. Укр., III, 1952, 746); *Отець Річиньский переконав себе, що при вирішенні цього питання не має права поступати легковажно* (Вільде, Сестри.., 1958, 20).

ЛЕГКОВИ́Й, а́, е́. Призначений для перевезення людей і легкого багажу. *Коли я пізно повертався додому, раптом недалеко від наших воріт побачив легкове авто* (Сміл., Сашко, 1954, 232).

ЛЕГКОВИ́К, а́, *ч., розм.* Легкова автомашина. *Хвацько давши газу, підготував* [Павло] *такий стрибок, що легковик злетів одразу, немов крилатий, на горбок* (Упеник, Вірші.., 1957, 193).

ЛЕГКОВИЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **легкови́к**. *Він незчувся, як під'їхав легковичок і скреготнув гальмами* (Літ. газ., 17.II 1955, 3).

ЛЕГКОВІ́Й, ю, *ч., поет.* Легкий вітерець; легіт.— *Чи тобі не вистачить простору угорі під хмарами гулять? Чи тобі замало, легковію, колихати в морі кораблі?* (Забіла, У .. світ, 1960, 175).

ЛЕГКОВІ́ЙНИЙ, а, е. Який віє злегка, не сильно (звичайно про вітер). *Тихо шепотілося під подувом легковійного вітерця широке поле* (Кач., Вибр., 1947, 74); * Образно. *Думка приходила велична і проста, і з неї, як листя, обсипалися непотрібні прикраси, кружляючи в повітрі легковійними примарами* (Ю. Янов., I, 1958, 191).

ЛЕГКОВІ́ЙНО. Присл. до **легкові́йний**. * Образно. *Над землею легковійно тремтіло і млисте срібло місячної ночі* (Стельмах, Правда.., 1961, 310).

ЛЕГКОВІ́Р, а, *ч.* Той, хто легко вірить будь-чому; дуже довірлива людина.

ЛЕГКОВІ́РНИЙ, а, е. Який легко вірить будь-чому; дуже довірливий. [О р и с я:] *Вони вас одурять, ошукають, у біду вженуть! Ви неписьменні, легковірні, а се старі кримінальники!* (Фр., IX, 1952, 76); *Не думав і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він уже й глузд втратив* (Головко, II, 1957, 123).

ЛЕГКОВІ́РНО. Присл. до **легкові́рний**.

ЛЕГКОВІ́Р'Я, я, *с.* Надзвичайна довірливість. *Пустили-сь чужака в своє подвір'я? Тепер карайтеся за легковір'я!* (Год., Заяча математ., 1961, 125).

ЛЕГКОДУ́МНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **легкова́жний**. *Щоб здаватись молоденькою, трохи легкодумною дівчиною і підійти під стать простих дівчат, вона одірвала найбільшу оргинію і кинула нею згори на Леміщковського* (Н.-Лев., I, 1956, 199); *В епоху великих війн та революцій радянська кінематографія.. ніколи в*

світі не вдавалася до сюжетів, що сприяли б вихованню з людей легкодумних мрійників та мрійниць (Довж., III, 1960, 285).

2. Те саме, що **безтурбо́тний** 1. *В очах не було дівочої легкодумної безжурності* (Л. Укр., III, 1952, 664).

ЛЕ́ГКОДУ́МНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легкоду́мний.**

ЛЕ́ГКОДУ́МНО. Присл. до **легкоду́мний.**

ЛЕ́ГКОДУ́МСТВО, а, *с.* Те саме, що **легкоду́мність.** — *Мовчали б краще, колего, .. та не дратували пана Тиховича своїм легкодумством* (Коцюб., I, 1955, 197).

ЛЕ́ГКОДУ́Х, а, *ч.* 1. Позбавлена сили волі, нерішуча, безсила людина; //Легковажна, несерйозна людина. *Іван почув правдиву ненависть до тої сороки* [панночки], *що, здавалося, не мала ніякісінького розуміння про божий світ і про клопоти життя.. — Хотів я допомогти їм,—думав собі Іван. — Але коли се такі легкодухи, то нехай самі собі радять, як зуміють* (Фр., III, 1950, 154).

2. Боязка людина. — *Так ви, бачу, всі легкодухи, Передо мною так, як мухи* (Котл., I, 1952, 93); *Але щоб потурати отаким легкодухам та боягузам, за це вже хай вибачають!* (Головко, III, 1957, 324).

ЛЕ́ГКОДУ́ХИЙ, а, е. 1. Позбавлений сили волі; нерішучий, безсилий. *С такі люди.. Такі легкодухі, що в радощах та розкошах немає над їх, а в притузі вони як трава полягають* (Вовчок, I, 1955, 163); [Кіндрат Іванович:] *Оці образовані люди, то вони якісь легкодухі, нетерплячі* (Кроп., II, 1958, 337); * Образно. *Вони* [коні] *в них задихаються від ожиріння серця!.. Легкодухі, як і їхні господарі!* (Гончар, III, 1959, 89); // Легковажний. *Страх, що Іван вважатиме її за звичайну легкодуху попівну, яка шукає собі женіха, примусив її заговорити з ним сьогодні* (Кол., Терен.., 1959, 113).

2. Те саме, що **боязки́й** 1; // *у знач. ім.* **легкоду́хий,** хого, *ч.*; **легкоду́ха,** хої, *ж.* Боязка людина; боягуз, боягузка. *Тут не було нікчем і легкодухих, Герої йшли крізь смерчі і югу* (Забашта, Вибр., 1958, 128).

ЛЕ́ГКОДУ́ХІСТЬ, хості, *ж.* Абстр. ім. до **легкоду́хий.** *Легкодухість опанувала зразу якась безсоромна, неймовірна: махнув би рукою на клас, на школярів, на все..* (Вас.., II, 1959, 89); *Варвара Павлівна отямилась і в глибині душі їй стало соромно за цей нестримний жах, за так недоречно виявлену легкодухість* (Собко, Справа.., 1959, 9).

ЛЕ́ГКОДУ́ХО. Присл. до **легкоду́хий.** *Проклинав* [Софрон] *сам себе за те, як легкодухо полестився на звабну казку, що у цій клятій Америці золото на землі розкладено* (Рибак, Час.., 1960, 91).

ЛЕ́ГКОДУ́ШНИЙ, а, е. Те саме, що **легкова́жний.** *Любов?! Як часто це слово на устах цокотух, легкодушних жінок!..* (У. Кравч., Вибр., 1958, 257); *На гладкому низькому чолі ніяка поважніша думка не лишила сліду, а на устах грав легкодушний усміх* (Фр., VII, 1951, 69).

ЛЕ́ГКОДУ́ШНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легкоду́шний.** *Один Леонід Семенович з легкодушністю молодого хлопця нічогісінько не думав і балакав з Ватею* (Н.-Лев., IV, 1956, 133); *Спинилася* [Орися] *й одеревеніла від жаху; але не від смерті її вжахнув, а свідомість своєї хвилевої легкодушності* (Стар., Облога.., 1961, 65).

ЛЕ́ГКОДУ́ШНО. Присл. до **легкоду́шний.** — *Дівчина губить легкодушно свою будучину і відстрашує від себе і від других сестер женихів!* (Коб., I, 1956, 70).

ЛЕ́ГКОЗАЙМИ́СТИЙ, а, е. Який легко займається. *Облицювання печей листовою сталлю обов'язкове в приміщеннях, де в повітрі можуть бути легкозаймисті гази* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 456).

ЛЕ́ГКОЗАСВО́ЮВАНИЙ, а, е. Який легко засвоюється. *Шпинаті містить багато легкозасвоюваних солей заліза та кальцію, а також вітамінів* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 242).

ЛЕ́ГКОЗБРО́ДЖУВАНИЙ, а, е. Який легко зброджується. *Кількість амідних сполук, використовуваних для синтезу білка, залежить від припливу в шлунок тварини легкозброджуваних вуглеводів, насамперед цукру* (Соц. твар., 1, 1956, 91).

ЛЕ́ГКОЗДІЙСНЕ́ННИЙ, а, е. Який легко здійснити.

ЛЕ́ГКОЗРОЗУМІ́ЛИЙ, а, е. Який можна легко зрозуміти.

ЛЕ́ГКОКРИ́ЛИЙ, а, е. 1. Який має легкі, швидкі у льоті крила. *За чайкою я лину легкокрилою, Морські вітри беруть в обійми нас* (Забашта, Квіт.., 1960, 132); *Сісти б на приладдя легкокриле й полетіть, де сонечко встає!* (Тич., Зростай.., 1960, 55); * У порівн. [Олеся:] *І Олесю без Власа сонечко не гріє! І линула б вона до нього щовечора пташкою легкокрилою...* (Кроп., II, 1958, 332).

2. *перен., поет.* Який вільно, легко ллється, летить і т. ін. *Ранній легкокрилий вітерець із гаю Наче з ним шуткує, наче загравас* (Манж., Тв., 1955, 37); *Пісня, колись легкокрила, никла від горя заков... Як же вона задзвеніла в час, коли стрілись ми знов!* (Сос., Близька далина, 1960, 235); *Легкокрила уява молодого артиста давала поштовх для створення яскравих, блискучих малюнків* (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954,210).

ЛЕ́ГКОМИ́СНИЙ, а, е. *діал.* Легкодумний (у 1 знач.). *Яка ж то пані ласкава! Я думав, що пані назве мене щонайменше розбійником або шибеником, а то тільки легкомисним* (Фр., I, 1955, 204).

ЛЕ́ГКОМИ́СНІСТЬ, ності, *ж.*, *діал.* Абстр. ім. до **легкоми́сний.** *Він* [закордонний політик] *з легкомисністю, властивою поетам, забував про свою турботу* (Фр., IV, 1950, 39).

ЛЕ́ГКОМИ́СНО. *діал.* Присл. до **легкоми́сний.**

ЛЕ́ГКОМОТО́РНИЙ, а, е, *спец.* Який має мотор легкого типу.

ЛЕ́ГКОНО́ГИЙ, а, е. Швидкий, легкий у ходьбі, бігу, танці і т. ін. *Наполовині в воді лежала сосна. Місцями мохом обросла, становила кладку для легконогих лісних звірів* (Коб., I, 1956, 453); *Легконогі кози теж обходили нас стороною* (Рад. Укр., 25.1 1964, 3).

ЛЕ́ГКОПЛА́ВКИЙ, а, е, *спец.* Який плавиться при невисокій температурі. *Метали поділяються.. на легкоплавкі й тугоплавкі* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 34).

ЛЕ́ГКОПЛА́ВКІСТЬ, кості, *ж.*, *спец.* Абстр. ім. до **легкопла́вкий.** *Збільшення міцності і легкоплавкості металу було досягнуте в винайденням сплавів міді з оловом* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 85).

ЛЕ́ГКОПОРА́НЕНИЙ, ного, *ч.* Той, хто має невелике, легке поранення. *Легкопоранені йшли на шлях самі, добираючись у Севастополь на першому-ліпшому транспорті* (Кучер. Голод, 1961, 76).

ЛЕ́ГКОПРОНИКНИ́Й, а́, е. Через який легко проникнути.

ЛЕ́ГКОПРОХІ́ДНИЙ, а, е. Через який легко пройти, перейти. *Долини і численні перевали полегшують прохід через гори. Тому, незважаючи на висоту, Альпи досить легкопрохідні* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 17).

ЛЕ́ГКОПРОХІ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легкопрохі́дний.**

ЛЕ́ГКОРОЗЧИ́ННИЙ, а, е. Який легко розчиняється (звичайно у воді). *Гній та важкорозчинні мінеральні добрива краще вносити під попередню культуру, а легкорозчинні — безпосередньо під післяжнивні культури* (Колг. Укр., 6, 1956, 18).

ЛЕГКОСУГЛИНКО́ВИЙ, а, е. Який належить до легких суглинків. *В північних районах УРСР, де плодові дерева в достатній мірі забезпечені водою, найкращим підґрунтям є легкосуглинкове та супіскове* (Сад. і ягідн., 1957, 167).

ЛЕГКОТРА́ВНИЙ, а, е. Який не обтяжує шлунка, легко перетравлюється (про їжу). *Їжу рекомендують* [при лікуванні травами] *не стільки ситну, скільки легкотравну* (Лікар. рослини.., 1958, 18).

ЛЕГКОТРА́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **легкотра́вний**.

ЛЕГКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи легкий (у 1—5 знач.).

ЛЕ́ГМА, *присл., розм.* У лежачому положенні; лежачи.

ЛЕГО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **легува́ти**.

2. *у знач. прикм.* Такий, до складу якого введені ті чи інші метали для одержання сплаву з певними якостями (про сталь, чавун і т. ін.). *За хімічним складом чавуни розрізняють нелеговані і леговані, тобто такі, у складі яких є спеціальні домішки* (Токарна справа.., 1957, 51); // Який виготовлено із сталі, чавуну і т. ін. з певними якостями. *Завод одержав замовлення — виготовити і поставити народному господарству леговані балони місткістю по 85 літрів* (Роб. газ., 24.I 1962, 1).

ЛЕГО́ВИЩЕ, а, *с., діал.* Те саме, що **ле́гвище**. *Ціла та громада мала обступити медведяче леговище і очистити його доразу від поганого звіра* (Фр., VI, 1951, 10); *Кипить самовар, діти п'ють чай з молоком, а жінка плете щось гачечком. На нього війнуло.. тим знайомим теплом їдальні, молока з чаєм.. і котом, що вічно валявсь на канапі. Леговищем людини, ситим спокоєм* (Коцюб., II, 1955, 285).

ЛЕГУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **легува́ти**. *Міцність металів можна змінювати за допомогою легування (додаванням до даного елемента домішок інших)* (Наука.., 11, 1961, 37).

ЛЕГУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Вводити до складу металу інші метали для одержання сплаву з певними якостями.

ЛЕГУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **легува́ти**.

ЛЕГУМІ́НА *див.* **легумі́ни**.

ЛЕГУМІ́НИ, мін, *мн. (одн.* **легумі́на**, и, *ж.*), *діал.* Ласощі. *Мов бачу тихую оселю В якомусь світлі чарівнім: Кахляну грубу, білу стелю, Дубовий сволок, а на ній Медяники і легуміни* (Стар., Поет. тв., 1958, 190).

ЛЕГУ́ЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **легува́ти**.

2. *у знач. прикм.* Який додають при плавці до яких-небудь металів для надання їм певних якостей. *Високі якості швидкорізальної сталі забезпечують легуючі елементи — вольфрам, хром* (Різальні інстр.., 1955, 8).

ЛЕ́ГШАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати легшим; протилежне **важча́ти**. *Легшав, викидаючи водяний вантаж, човен* (Логв., Давні рани, 1961, 42); // Зменшуватися в силі вияву; послаблюватися. *Згадав я вас,— і якось тихо На серці хорому стає, Потроху легша давнє лихо, Чи тільки злегшання вдає* (Граб., I, 1959, 100).

2. *кому і без додатка, безос.* Ставати легше (про поліпшення самопочуття, зменшення горя і т. ін.). *Тут вже й знахурка поспіла. І що то, чого не робить, чого не діє: і підкурює, і шепче, і вмива, і злизує — нічого не легша!* (Кв.-Осн., II, 1956, 472); *Мені легшав в неволі, Як я їх* [вірші] *складаю. З-за Дніпра мов далекого Слова прилітають І стеляться на папері* (Шевч., II, 1953, 112).

ЛЕ́ГШЕ, *присл.* Вищ. ступінь до **ле́гко**. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Ну, а скажи від серця, не виховуючись, легше тобі тепер живеться, правда, легше?* (Кроп., II, 1958, 248); *Василь Васильович, мов крізь сон, відчув укол, рятівна рідина влилась під шкіру, і йому стало легше* (Дмит., Нареченa, 1959, 128).

ЛЕ́ГШЕНЬКО, *присл.* Пестл. до **ле́гше**.— *Легше... легшенько, дочко,— обізвався він.— Не налягай так на ноги!* (Мирний, III, 1954, 67).

ЛЕ́ГШИЙ, а, е. Вищ. ступінь до **легки́й**. * Образно. *Осінь танула, як воскова свічка, ставала все прозорішою й легшою* (Коцюб., II, 1955, 248).

ЛЕ́ДА, *присл., діал., рідко.* Тільки, тільки-но. [Д. Ж у а н:] *З пагірного шпиля людині видко простори вільні, та вона сама прикована до площинки малої, бо леда крок — і зірветься в безодню* (Л. Укр., III, 1952, 358).

ЛЕ́ДАР, я, *ч.* Людина, яка не любить працювати; ледачий. *Ледар день гуляє, три— слабий, а на п'ятий — вихідний* (Укр.. присл.., 1955, 391); *Ледар нічого не робить, лише цілими днями волочиться по затінках, пакостить людям, намовляє молодших до лиходійства* (Ков., Світ.., 1960, 121); * Образно. *Бджола дасть мед. А ледар-джміль нічого — Ні меду, ні доробку будь-якого* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 147); // *ч. і ж.* Уживається як лайливе слово. *Може, сподівався якого ледаря до себе? — крикнув Клим з порога* (Н.-Лев., III, 1956, 358); *У якогось козака покрала дівка, якась ледар, моркву* (Барв., Опов.., 1902, 227).

◇ **Ле́даря ко́рчити** — ледарювати. *Умовляла-умовляла* [дівчина] *і вмовила: дав слово — перестану ледаря корчити. У суботу піду на роботу* (Ковінька, Кутя.., 1960, 140).

ЛЕ́ДАРКА, и, *ж.* Жін. до **ле́дар**. — *Ти, ледарко, фараонко, з землі стовбичиш, нічого не робиш, а я тобі повинна їсти носити!* (Донч., III, 1956, 33).

ЛЕДАРКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **ледаче́нький**. *Ледаркуватий, добродушний, з мрійною лагідною вдачею, Піхтір не любив задиратись з хлопцями* (Вас., I, 1959, 164).

ЛЕ́ДАРСТВО, а, *с.* Те саме, що **ледарюва́ння**. [О л ь г а:] *І все те скоїлося через твоє ледарство та через заздрість. Замість праці ти баглаї годував та завидував* (Кроп., III, 1959, 197); *Узявся бригадир ще раз переконувати Секлету Пилипівну, що її ледарство та неробство до добра не доведе* (Вишня, I, 1956, 429); *— Черепаха — символ нехлюйства і ледарства* (Вол., Місячне срібло, 1961, 74).

ЛЕ́ДАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ле́дар**; // Власт. ледареві. *Голосочок, як у пташки, В нашої Мелашки, Гарна дівка, тільки в неї Ледарські замашки* (Воскр., З перцем!, 1957, 117).

ЛЕДАРЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ледарюва́ти**. *Сьогодні його завзятість у роботі сприймалася гірше, ніж чиєсь ледарювання* (Руд., Остання шабля, 1959, 387).

ЛЕДАРЮВА́ТИ, юю, ює, *недок.* Бути ледарем. — *Привикла* [Параска] *змалку ледарювати, розлінувалася, все коли б на готовому їй, коли б панувати* (Мирний, IV, 1955, 70); — *Колгосп у нас добрячий. Люди не ледарюють, та голова й спуску не дає ледарям* (Коп., Подарунок, 1956, 25).

ЛЕДАРЮ́ГА, и, *ч. і ж., зневажл.* Збільш. до **ле́дар**. *В розпалі чого тільки не наговорить жінка. Ледарюгою Остапа назвала* (Горд., II, 1959, 263).

ЛЕДА-ХВИ́ЛЯ, *присл., діал., рідко.* Будь-якої хвилини. *Тобі пора їхати додому. А дже твої товариші леда-хвиля тут будуть* (Фр., VII, 1951, 73).

ЛЕ́ДА-ХТО, ле́да-кого́, *займ., неозначен., діал.* Будь-хто або хтось, до кого немає довір'я.

ЛЕДАЦЮ́ГА, и, *ч. і ж., зневажл.* Збільш. до **ле́дар**. — *Так і нишпорить, погань, щоб хоч годину ту захар-*

лати,— ледацюга! — лаялась Параска (Мирний, IV, 1955, 92); *Здоровило з білим, як сметана, чубом, .. цей ледацюга мав протодияконський бас і ніжну душу* (Мик., II, 1957, 412).

ЛЕ́ДАЧ, і, *ж.* Ледачі люди; ледарі. — *Перекажи йому, що нам треба доброго собачника... Розумієш? Собачника, що підганяв би оту ледач працювати* (Ле, Міжгір'я, 1953, 151); // Уживається як лайливе слово. — *То ти покрав, сучий сину?.. — Признавайся! Признавайся, чортова ледач, бодай ти загинув!* (Коцюб., I, 1955, 442)

ЛЕДАЧЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Трохи ледачий. *Сусіда був не статечний чоловік, а так собі ледаченький* (Сам., II, 1958, 266).

ЛЕДА́ЧИЙ, а, е. 1. Який не любить щось робити, уникає праці, не працює; лінивий (у 1 знач.). *Чи найшла Оксана собі уроки чи роботу? — ледача дівчина, не пише мені* (Л. Укр., V, 1956, 180); *Людина ледача, він мало дбав про заробітки, і, невідомо, як існувала і з чого жила його багатодітна сім'я* (Шиян, Баланда, 1957, 40); * Образно. *Нерушливий і ледачий на вдачу місяць.. раптом ліг, вивернувсь та й заснув* (Н.-Лев., IV, 1956, 12); // *у знач. ім.* **леда́чий**, чого, *ч.*; **леда́ча**, чої, *ж.* Те саме, що **ле́дар** і **ле́дарка**. [Г о р п и н а:] *Бачила я ледачих, а такої ледащиці, такої нехлюйки за все моє життя бачити не довелося* (Собко, П'єси, 1958, 27); *Як відомо, всі ледачі Ждуть легенької удачі* (С. Оль., Вибр., 1959, 146).

2. Сповнений лінощів. *Хто кохав життя ледаче, Непереливки тому* (Гл., Вибр., 1951, 81); *Їй любо, одрадно було, що син покорився, що він побачив, якого лиха наробив собі, через свою дурну голову та ледачу волю* (Мирний, I, 1949, 321); *Дні прожив я не ледачі, А придбати не зумів Ані затишку на дачі, Ні коштовних килимів* (Мас., Як пахне земля, 1958, 44); * Образно. *Незначний випадок раптово повернув ледачу Ольжину фортуну, поставив її обличчям до життя* (Кач., II, 1958, 32).

3. *перен.* Який рухається, тече дуже повільно, мляво. *Улітку наша річка обміліла, Пливе собі лінespecially, як і всі. Ще ледачіша, як усі* (Рильський, I, 1956, 76); *А тут Збруч — вузенький рівчачок, що на дні його ледве дзюркоче мирна й ледача водичка* (Кулик, Записки консула, 1958, 143); // Який відбувається мляво, повільно, зрідка. *Навколо мене лунає ледача стріляннна* (Багмут, Записки.., 1961, 26).

4. *перен., зневажл.* Про когось поганого або щось погане, ні до чого не придатне. *Ледача та дівка, що сама себе хвалить* (Номис, 1864, № 7100); — *Таку ледачу пам'ять маю, що й не згадаю* (Гл., Вибр., 1957, 91); *Одначе ледачий дишель не витримав його* [господаря] — *тріснув, і господар пб самий пояс шубовснув у виквацьоване жабами болото* (Стельмах, I, 1962, 101); // *у знач. ім.* **леда́че**, чого, *с.* Щось погане. *Добре далеко чутно, а ледаче ще далі* (Номис, 1864, № 4450).

ЛЕДА́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Абстр. ім. до **леда́чий** 1. — *А навіщо наука тим, які сповиті духовною, політичною і моралькою ледачістю?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 20).

ЛЕДАЧІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Ставати ледачим (у 1 знач.).

ЛЕДАЧКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **ледаче́нький**. *Він турбувався за взвод, але будучи ледачкуватим, використовував часто мою слухняність* (Багмут, Записки.., 1961, 43); *Вона трималася передніх* [вершників загону], *неабияк спонукаючи до того ледачкуватого холоднокогого коня, щоб не дуже відставати від батька* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 108).

ЛЕДА́ЧО. Присл. до **леда́чий** 3. *Двоє погоничів ледачо плентались за валкою* (Досв., Гюлле, 1961, 105).

ЛЕДА́ЩИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **леда́чий** 1. *За ледащим чоловіком жінка пропадає* (Чуб., V, 1874, 234); — *Опустили* [боги] *на землю золотого плуга, щоб хлібороб ним усякий люд годував: і роботящий і ледащий* (Стельмах, Хліб.., 1959, 153).

ЛЕДАЩИ́ЦЯ, і. 1. *ж.* Те саме, що **ле́дарка**. — *А там, про мене, й сватай, коли вона здорова і не ледащиця* (Н.-Лев., II, 1956, 179); *Весною Муха-ледащиця Майнула у садок На ряст, на квіти подивиться* (Гл., Вибр., 1951, 65); *Когось іншого вже прозвали б ледащицею .. за те, що не любила працювати, а Даринці аж личило* (Ю. Янов., Мир, 1956, 94).

2. *ч. і ж.* Те саме, що **леда́що** 2. *Що п'яниця-ледащиця щодня п'є; А як прийде та додомоньку, Мою головоньку б'є* (Барв., Опов.., 1902, 270); *Гляньте — молодесенька, а вже впивається! Ледащиця, та й годі!..* (Вовчок, I, 1955, 268); — *Мавтку не має вона нікого,— говорила дальше Миколайова. — Що там по батьках лишилось, те брат-ледащиця проплутав* (Фр., VI, 1951, 257); * Образно. *В того доля ходить полем, Колоски збирає; А моя десь, ледащиця, За морем блукає* (Шевч., I, 1951, 15).

ЛЕДАЩИ́ЧКА, и, *ж. і ч.* Зменш.-пестл. до **ледащи́ця**. — *З мене вже впрям ледащичка стала* (Вовчок, I, 1955, 158); *Нечипорів батько та був собі велика ледащичка: спився і звівся нінащо* (Кв.-Осн., II, 1956, 101).

ЛЕДАЩІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* Те саме, що **леда́чіти**. *Так же і розсуди: який батько покине .. діток, щоб без науки ледащіли?* (Кв.-Осн., II, 1956, 23).

ЛЕ́ДА-ЩО, ле́да-чого́, *займ. неозначл., діал.* Будь-яка, яка-небудь дрібниця. *При столі пані Міхонська була в дивнім якімсь настрою: то сміялась з леда-чого, то знов поринала головою в важкій задумі* (Фр., III, 1950, 452).

ЛЕДА́ЩО, а, *ч. і с., зневажл.* 1. Те саме, що **ле́дар**. *Таке ледащо той одиначок, що господи! Ні за що — і за холодну воду не возьметься, а все тільки на печі сидить* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 101); — *Через твою жінку, через оте ледащо та я буду на старість таке лихо терпіти!* (Н.-Лев., II, 1956, 299); — *Ледащо! Кобили приборкати нездатний* (Шиян, Баланда, 1957, 137); *Образно. *Завзято погейкує хлопець: — ..Мели ногами, старий ледащо, пересувайся!* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 87).

2. Людина, яка поводить себе легковажно, безпутно. *Не лай мене, моя мати, Ніколи ні за що,— Полюбила козаченька П'яницю й ледащо* (Чуб., V, 1874, 206); — *Вони, мене не знавши, подумають, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума* (Кв.-Осн., II, 1956, 50); *Ізогнеться стан високий, Брови поліняють, І незчуєтесь, а люди Сміючись згадають Ваші літа молодії, Та й скажуть — ледащо!* (Шевч., I, 1963, 160); // Уживається як лайливе слово. *Навкулачках якесь ледащо, взявши в жменю шматок заліза, трохи не проломило йому голови* (Барв., Опов.., 1902, 177); *Сказали б раніше, нізащо. Ніхто б не повірив, що ти, Онищенко Климе, ледащо, У зрадники можеш піти!* (Перв., II, 1958, 251); // *перен.* Про непридатну, зіпсовану річ. *Зима! Кожуха нема, чоботи ледащо і їсти нема що* (Номис, 1864, № 561).

◇ **Леда́що но́сить** *кого* — про непотрібне ходіння, вештання. [М а р' я н а:] *Де вас ледащо носить? Уже і гулять нема коли: скоро буде півні!* (Вас., III, 1960, 15); **Пусти́тись в леда́що** — стати безпутною людиною. *Батьки, які синів не вчили, .. Кинули в нефті* [нафті] *в казанах; Що через їх синки в ледащо Пустилися, пішли в ні нащо* (Котл., I, 1952, 137).

ЛЕ́ДА-ЯКИЙ, а, е, *діал.* Поганий, ледачий. *Леда-якого бортника і мед ледачим пахне* (Номис, 1864, № 7160).

ЛЕ́ДВЕ. 1. *присл.* З великими зусиллями, з трудом; насилу (у 1 знач.). *А із Криму чоловік Ледве ноги доволік. Воли поздихали, Вози поламались* (Шевч., II, 1953, 120); *Він, ледве стримуючи хвилювання, бачив удалині милий образ дівчини* (Стельмах, На.. землі, 1949, 545); *Терентій ледве тримався на ногах* (Довж., I, 1958, 445).

2. *присл.* Майже непомітно або нечутно; слабо. *Черепʼяний каганчик.. ледве блимав у темному кутку своєю сизою горошиною на кінці гнота* (Мирний, IV, 1955, 286); *— Сідайте, дочки,— ледве шелестіли старі Демидові вуста* (Довж., I, 1958, 313); *Скривавленого, ледве живого, стягли Цигулю після мордування з ослона* (Головко, II, 1957, 358).

3. *присл.* Зовсім недавно, тільки що. *— Та не слухала я її, бо вона молода, ледве шістнадцять минуло* (Л. Укр., III, 1952, 470); *На смерть засуджено трох. Всі молоді, ледве почали жити* (Коцюб., II, 1955, 219); *А на ранок Давид підвівся ледве розвиднілось і зразу ж зібрався йти* (Головко, II, 1957, 181).

4. *у знач. част.* Навряд. *У цій корчмі ледві* [ледве] *є пиво?* (Сл. Гр.); *Стаття Франка незвичайно подобалась мені.. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас вивести тоту гнилятину на чисту воду* (Коцюб., III, 1956, 278).

Ле́две не — трохи не; мало не, майже. *Брязнуло — наче стріла за стрілою пролетіла, ледве його не скинуло з місця* (Вовчок, I, 1955, 328); *Вже не міг би він тепер повірити в жодне лихе слово про неї, про її легковажну щедрість у почуттях, про здатність її закохуватись ледве не в кожного стрічного* (Гончар, Тронка, 1963, 105); **Ле́две ди́хати** *див.* **ди́хати.**

5. *у знач. спол.* Уживається для приєднання підрядних речень часу; близький за значенням до **як тільки, тільки-но, лише тільки.** *Ледве Тарасові минуло 9 літ, як умерла мати* (Мирний, V, 1955, 309); *Ледве хтось поставив грубку, як уже знов стало славно* (Л. Укр., V, 1956, 387); *Ледве Валя закінчила перев'язувати Миронові ноги, дві баби скромно зайшли в хату* (Коп., Лейтенанти, 1947, 185).

ЛЕ́ДВЕ-ЛЕ́ДВЕ, *присл.* Те саме, що **ле́две** 1—3. *Насовувалась на землю вечірня мла, і в пітьмі тій ледве-ледве було запримітити, як однолірно колихалися списи й шапки* (Стар., Облога... 1961. 14); *Вітерець заснув, і гілочки по садках* [садках], *дрімаючи, ледве-ледве колишутъся* (Кв.-Осн., II, 1956, 40); *Крізь вікно ледве-ледве сіріло небо* (Шиян, Вибр., 1947, 143).

ЛЕ́ДВЕ-ЛЕ́ДЬ, *присл.* Те саме, що **ле́две-ле́две.** *І гордо розвалився в фаетоні, Якого шкапи ледве-ледь тягли* (Рильський, II, 1960, 127).

ЛЕ́ДВЕ-НА-ЛЕ́ДВЕ, *присл.* Те саме, що **ле́две-ле́две.** *У присмерку ледве-на-ледве по степу росяному шлях мріявся...* (Вовчок, I, 1955, 150).

ЛЕ́ДВЕ-НЕ-ЛЕ́ДВЕ, *присл.* Те саме, що **ле́две-ле́две.** *Не їв* [Іван] *нічого від самого ранку, то так ізголоднів, що ледве-не-ледве дотяг до вечора* (Март., Тв., 1954, 35).

ЛЕДЕНЕ́ЦЬ, нця́, ч., *рідко.* Прозора цукерка з аастиглої суміші цукру з фруктовим соком; льодяник.

ЛЕДЕНІ́ТИ, ію, іїш, *перех.* Пропизувати холодом; холодити, морозити (у 2 знач.). *Скрипнув мороз під ногами, Іній на шапці блищить, Холод проходить руками, Пальці твої леденить* (Гойда, Сонце.., 1951, 11); *Дрібний дощ леденив змучених рибалок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 261); // *перен.* Доводити до стану оціпеніння. *Його* [Я. Галана] *творчість, його слово палить вогнем їх* [націоналістів] *запроданські душі, сліпить їх злочинні очі, леденить їх зрадницьку кров* (Ком. Укр., 8, 1962, 57).

ЛЕДЕНІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **леденіти.**

ЛЕДЕНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Перетворюватися в лід або вкриватися льодом. *Ніч. Холодна, пронизлива ніч. Леденіє крило літака...* (Забашта, Вибр., 1958, 234); // Ставати холодним як лід; мерзнути, заклякати. *В тій її крайній Півночі була не тільки холоднеча та пурга, від якої душа леденіє, .. була там і краса білих літніх ночей* (Гончар, Тронка, 1963, 264); * Образно. *— Перед його* [В. І. Леніна] *величчю схилились не тільки люди, а й природа. Вона леденіла тоді з розпачу* (Довж., I, 1958, 485).

2. *перен.* Завмирати, ціпеніти (від жаху, болю, туги тощо). *Жандарми зашарили по хаті ліхтариками, й Мокрина з дочкою леденіли, мов мерці, в цьому світлі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386).

ЛЕ́ДІ, *невідм., ж.* Дружина лорда або баронета у Великобританії, а також заміжня жінка аристократичного кола. *Англічанка наша дуже цікава і красива стара леді* (Л. Укр., V, 1956, 111); *Леді й мілорди, месьє і медам! Прошу уклінно до зали!* (Рильський, I, 1956, 116); * У порівн. *Завжди стримана, як леді (до речі, так її прозивали іще в гімназії),— Людмила од несподіванки навіть здригнулась* (Головко, II, 1957, 485); // *перен., жарт.* Про жінку взагалі. *Розважалися таврійські леді, на чабанську кашу поспішали, на ту, що,— зі степом, з димком!* (Гончар, Таврія, 1952, 263); *— Ми хотіли б, містер Гук, згідно правил честі, Леді Мельник — ланьковій — свій візит нанести!* (С. Ол., Вибр., 1959, 128).

ЛЕ́ДЬ. 1. *присл.* Те саме, що **ле́две** 1—3. *Оксані подих перехопило. Ледь стримуючи хвилювання, вона здвигнула плечима* (Головко, I. 1957, 114); *Парубок наче недбалою ходою підходить до Марти і Фесюкового Гната, ледь витискує з себе «добривечір» і прямує далі* (Стельмах, II, 1962, 340); *Від Дніпра ледь повівав теплий низовий вітер* (Скл., Святослав, 1959, 7); [**Порфирій:**] *А годочків скільки?* [**Ів. Товстоліс:**] *Ну, небагато. Ледь за сорок* (Коч., II, 1956, 279).

2. *у знач. спол.* Те саме, що **ле́две** 5. *Ледь облетів з нього* [жита] *ніжно-золотий пил цвітіння, і колос уже тужавіє й дзвенить налитим зерном, похитуючись на гнучкому стеблі* (Мик., II, 1957, 396).

ЛЕДЬ-ЛЕ́ДЬ, *присл.* Те саме, що **ле́две-ле́две.** *Кав'ярня притулилась до горба. Від неї в'ються вулички гористі, В які ледь-ледь просунеться гарба* (Воронько, Тепло.., 1959, 174); *Втримався* [Бачура], *бо не хотів розладнувати відносин з обласним начальством водного господарства, яке ледь-ледь нормалізувалося після сьогоднішньої купелі на греблі* (Чаб., Тече вода.., 1961, 172); *Ледь-ледь вітер повіє* (Черемш., Тв., 1960, 84).

ЛЕ́ЄР, а, ч., *мор.* Трос, який натягують на суднах вздовж палуби, щоб запобігти падінню людей за борт, для сушіння білизни тощо. *З радістю драїв би палубу.., з півслова кидався б під час бурі натягувати вподовж палуби штормові леєри* (Гончар, Тронка, 1963, 199); *Він тремтів увесь, мов у лихоманці, вп'явся побілілими руками в холодний стальний леєр, що був туго натягнутий вздовж борту* (Кучер, Голод, 1961, 349).

ЛЕ́ЄРНИЙ, а, е, *мор.* Прикм. до **ле́єр.**

ЛЕ́ЖА, і, *ж.* 1. *рідко.* Лежання. *З спання не купить коня, а з лежі не справить одежі* (Номис, 1864, № 11299); *— З Низу на домівку йдемо. — З Низу? Так рано на лежі розходитися?* (Ле, Україна, 1940, 394).

2. *діал.* Тяжка хвороба, при якій лежать у постелі. *І він просить бога, щоб не дав йому гнилої лежі, і виглядав смерті, як рідної мами* (Черемш., Вибр., 1960, 300); *Лежав отак, мучився своєю лежею* (Козл., Сонце.., 1957, 16).

◇ **Впа́сти у ле́жу** — злягти, занедужати. [І в а н и х а:] *Він.. як мене хомнув по голові, то я трохи в лежу не впала* (Март., Тв., 1954, 96).

ЛЕЖА́К, а́, ч. 1. Горизонтальна частина димоходу. *Він поліз на горище, оглянув лежак, знайшов там дірку, замазав її, і диміти перестало* (Мокр., Острів.., 1961, 41); *Побудували піч* [у пташнику] *для огрівання з довгим цегляним лежаком, що йшов уздовж всієї задньої стіни і глухого причілка* (Добр., Тече річка.., 1961, 216).

2. Те саме, що **тапча́н.** *Замість канапи стояв довгий цератовий лежак* (Кобр., Вибр., 1954, 71); *Десятки юнаків і дівчат в трусиках і купальниках бігали поміж лежаками* (Руд., Вітер.., 1958, 312).

3. Лежачий вулик. *Міністерство сільського господарства СРСР рекомендує до використання такі типи вуликів: лежак, двокорпусний, багатокорпусний та двостінний вулик* (Бджільн., 1956, 14).

4. *спец.* Труба або певне устаткування, укладене, змонтоване в горизонтальному положенні. *У донному водоспуску водовідвідна труба (лежак) проходить в основі гемляної греблі* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 106).

ЛЕЖАКО́ВИЙ, а, е. З лежаком (у 1 знач.). *Печі лежакового типу застосовуються для опалювання сільськогосподарських приміщень* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 409); // Який здійснюється за допомогою лежака (про обігрівання). *За призначенням мала стелажна двохшла теплиця на лежаковому обігріванні в основному є розсадною* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1956, 142).

ЛЕ́ЖАНИЙ, а, е. Те саме, що **залеже́аний.**

◇ **Ле́жаний хліб** — засоби до життя, що дістаються легко, без зусиль. *Попові а котові — то лежаний хліб* (Номис, 1864, № 8071).

ЛЕЖА́НКА, и, *ж.* 1. Низька піч у вигляді тапчана для лежання. *Постелила вона цареві на полу, .. сама ж лягла на лаві, а дітей обох поклала на лежанці* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 83); *Хата вже старенька і холодна. Хоч як натопи лежанку звечора, а однаково до ранку вихолоне* (Кучер, Трудна любов, 1960, 363); *У порівн. *Пісок був теплий, як нагріта лежанка* (Руд., Вітер.., 1958, 341).

2. Призначене для лежання, спання підвищення з дерева, глини тощо. *Просто проти дверей, під віконцем упоперек кімнати був пілок-лежанка, завширшки з подвійне ліжко* (Досв., Гюлле, 1961, 17); *На земляних лежанках акуратно були складені ковдри й плащ-палатки* (Собко, Вогонь.., 1947, 19).

ЛЕЖА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лежа́ти.** *Такі в спритні Василі: Від лежання.. аж сині* (Год., Заяча математ., 1961, 21); *Ще більш схуд і похожок Матвій, а за час лежання в ліжку заріс ясно-русявою бородою* (Ірчан, II, 1958, 304).

ЛЕЖА́ТИ, жу́, жи́ш, *недок.* 1. *без додатка, на чому, в чому.* Перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин). *Одного вечора, втомившися, лежав Михайло на траві у пасіці і дивись у небо* (Вовчок, I, 1955, 382); *В гарячий літній день у полонині Рядами овечки лежали* (Фр., XIII, 1954, 170); *Дебелі воли лежали, підгорнувши під себе ноги, великими білястими масами і здавалися здалека сірим камінням* (Довж., I. 1958, 242); // У сполуч. з словами, що вказують на особливості цього положення. *Осавула лежав на спині і спав міцним сном* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Обоз лежать уже горілиць на воді заспокоєні, Тоня бризкав водою вгору* (Гончар, Тронка, 1963, 231); *Він лежав ниць, поклавши голову на зігнуті руки* (Перв., Невигадане життя, 1958, 161); // Бути хворим, не вставати з постелі. *Вона.. На сонці дуже запеклась, Та й занедужала. Лежала недовго щось* (Шевч., II, 1953, 18); — *Вона* [мати] *не буде ходити коло мого товариства, коли воно зляже, як отой лежить* (Мирний, I, 1954, 350); // У сполуч. з словами, що вказують на стан хворого або причину, що викликала такий стан. *Іван лежав перед ним непритомний, але його могутня воля до життя й боротьба передались хірургові й заполонили його* (Довж., I, 1958, 321); // *перев. з словами* в з е м л і, в м о г и л і *і т. ін.* Бути похованим. *Хрест високий на кладовищі трохи збоку Златомальований стоїть. Не вбогий, мабуть, хтось лежить?* (Шевч., II, 1963, 280); *Усе просив: — Живі люди! Ходіть на мої гробки! ..на мою могилку! Гомоніть, як я лежатиму!* (Вовчок, I, 1955, 179); *Перед її очима в круговороті вирнали рідні обличчя, і поруч з живими воскресали й ті, що вже давно лежали в землі* (Стельмах, I, 1962, 32); *Під Ленінградом, у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград* (Рильський, Мости, 1948, 13).

◇ **Лежа́ти в ліжку (ліжкові)** — бути хворим, хворіти. *Пишу до Вас, лежачи в ліжку* (Коцюб., III, 1956, 159); *Заніс* [син] *з гімназії кір, то й тепер ще лежить у ліжкові* (Мирний, V, 1955, 401); **Лежа́ти в лікарні (го́спіталі** *і т. ін.)* — бути на лікуванні; лікуватися (у 1 знач.). *Майстер мартенівського цеху Василь Якович Становий у день приходу німців до міста лежав у лікарні* (Ле, Оков. та нариси, 1950, 384); *Вони разом лежали в госпіталі, разом повернулися в полк* (Гончар, III, 1959, 231); *Не довелось навіть лежати в санаторії, як я сподівався* (Коцюб., III, 1956, 270); **Лежа́ти в неду́зі** — тяжко хворіти. — *Де ж то він, Голубчик мій? Серед чужих долин Лежить в недузі, може, плаче?* (Гл., Вибр., 1951, 75); *Тристан у недузі лежить, ослаб мов дитина* (Л.Укр., I, 1951, 414); **Лежа́ти в оборо́ні,** *військ.* — перебуваючи в окопах, на передньому краї. *Лежали в обороні ми в кущах тут, У сорок другому було нелегко нам* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 78); **Лежа́ти в пропа́сниці (скарлати́ні** *і т. ін.)* — хворіти на пропасницю, (скарлатину і т. ін.). [Ж і н к а:] *Там вогко, як в льоху; мос найменше лежить в пропасниці* (Л. Укр., III, 1952, 28); **Лежа́ти коло́дою** — бути нерухомим, не рухатися. *Він ще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, як прийде смерть...* (Коцюб., I, 1955, 367); *Борис, що колодою лежав на дні тачанки, мусив слухати, як його переможець насвистував якусь веселеньку пісеньку* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76); **Лежа́ти ле́жнем:** а) не вставати з постелі, постійно перебувати в лежачому положенні; б) нічого не робити. *Час такий, що нікому лежнем лежати не годиться!..* (Панч., Гомон України, 1954, 260); **Лежа́ти при́ смерті** — помирати. *Ледве вблагала* [Анна], *щоб дочку взяти замість Оксеня. Куди йому — лежить при смерті* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 70).

2. *перен., розм.* Нічого не робити; ледарювати. — *Чоловік на те й уродився, щоб робити, а не лежати* (Мирний, I, 1949, 145); *Немає боїв — це не значить — лежи, Чекай, поки ворог на штик твій поліве* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 223); [С а в к а:] *А я думаю, що це — лежень лежить, а чорт для нього долю держить. От що!* (Мам., Тв., 1962, 205).

◇ **Робо́та лежи́ть** — не здійснюється, не виконується те, що потрібно комусь зробити. *Робота лежить, а дівчата свое справляють... Реготи, співи* (Мирний, I, 1949, 204); *Робота лежить, а я мучуся бездіяльністю і проклинаю життя* (Коцюб., III, 1956, 440).

3. Бути покладеним або перебувати на якій-небудь горизонтальній поверхні (звичайно частиною, що має більшу протяжність). *На стареньких санях лежала вже*

ялинка (Коцюб., I, 1955, 80); *На столі рівними стовпцями лежать книги, учнівські зошити* (Стельмах, I, 1962, 351); // Бути на якій-небудь поверхні, вкриваючи її. *Під деревом пшоно розсипане лежить* (Гл., Вибр., 1951, 76); *Сніг лежав на ріллі й на стернях* (Ю. Янов., I, 1958, 90); // Розташовуватися на фігурі певним чином (звичайно про одяг). — *А накинь на себе оту синю* [спідницю], *нехай я подивлюсь, як вона лежить на тобі* (Н.-Лев., II, 1956, 103); *На ньому добре лежав елегантний сірий костюм* (Трубл., Шхуна.., 1940, 17); // Вкриваючи яку-небудь поверхню, надавати їй певного забарвлення (про сонячне проміння, тінь і т. ін.). *Золотіють мандарини, тінь лежить на синій сливі* (Бажан, II, 1947, 167); * Образно. *Було тихо, і сонце мирно лежало на водяних галявинах* (Гончар, Новели, 1954, 15); // *перен.* Проявлятися, бути видимим, помітним (про думки, мрії, переживання і т. ін. на обличчі, чолі тощо). *В суворім погляді похмурих очей, в непорушних обличчях лежала якась-то дума глибока* (Стар., Облога.., 1961, 5); *Думка лежить на чолі, пензлем покладена думка* (Ю. Янов., V, 1959, 121).

◇ **Лéгко лежúть** *див.* **лéгко; Лежáти на повéрхні** — про неглибокі, поверхові явища, події, риси тощо. *Сприймання картини завдяки відсутності глибоких і тонких підтекстів та багатоплановості вичерпується незвичайно швидко, як і все, що лежить на поверхні* (Довж., III, 1960, 107); **Лежáти далéко** *від чого* — бути несхожим на що-небудь. — *Ото придумали машину — ручну кукурудзосаджалку! — продовжувала молода сіяльниця. — Чи далеко вона від сапи лежала?* (Автом., В. Кошик, 1954, 25); **Лежáти недалéко** *від чого* — бути схожим на що-небудь.

4. *тільки 3 ос.* Бути покладеним, захованим; зберігатися всередині чого-небудь. — *Там такий* [батько] *скупий, що крий боже! ..від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому* [ключа] *не дасть* (Кв.-Осн., II, 1956, 258); *На соснах тих — бляшанки з-під консервів Приладнані уміло. В них лежать Горіхи завжди: то задля гостей Із лісу* (Рильський, II, 1960, 91); *Блокнот був пахучий, він лежав у сумці поруч з туалетним милом* (Гончар, III, 1959, 276); // Бути на збереженні, зберігатися або тимчасово знаходитися де-небудь (про чиюсь власність, річ). — *Забула і про гроші, що ще у панича зосталися. Нащо вони? Хай лежать до слушного часу* (Мирний, III, 1954, 169); *Дивно, що всі листи збіглися разом. Десь, певно, лежали на пошті* (Коцюб., III, 1956, 429); *Давно вже час хоча б пересипати божий дім. І гроші є — лежать в консисторії та громаді, але отець Миколай не дуже квапиться з цим* (Стельмах, I, 1962, 412).

◇ **Лежáти в бáнку (на книжці)** — зберігатися в спеціальних закладах (про гроші, коштовності). [Ф е д о р а:] *Чого ж вам іще. Придане дадуть. Кажуть, що на неї тисяча у банкові лежить* (Вас., III, 1960, 140); **Лежáти в застáві** — бути закладеним за позичені гроші (про речі, коштовності). *Він .. забрав з скрині срібні ложки, котрі лежали в неї в заставі* (Н.-Лев., II, 1956, 233); **Лежáти під замкóм** — бути надійно захованим. *Добула* [Софія] *свої персні та браслети, що вже давно лежали під замком* (Л. Укр.,III, 1952, 540).

5. *тільки 3 ос.* Бути розташованим де-небудь, займати простір; простилатися. *Ми без перешкод прибули до селища, що лежало на широчезній галявині між двома лісами* (Досв., Вибр., 1959, 43); *Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраяні вузькими довгими нивками* (Гончар, III, 1959, 12); *Навколо лежали болота і чагарники* (Хліборób Укр., 6, 1965, 18); // Пролягати, проходити, мати певний напрям (про шлях, дорогу). *Шлях у Гетьманське лежав повз його землю, мимо хутора* (Мирний, I, 1949, 242); *Від Володимира шлях лежить лісом до Угровська* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 292).

◇ **Лежáти в руїнах** — бути зруйнованим. *Січ лежить в руїнах, неначе давня Троя* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Він полишив у себе за плечима Європу, яка ще лежала в руїнах, мертва, знетямлена, розгублена* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 292).

6. *тільки 3 ос., на кому, перен.* Бути чиїм-небудь обов'язком, заняттям. *Як не гірко, а все то* [домашні клопоти] *на Пилипові лежало; його одного знали, його тягли...* (Мирний, III, 1954, 22); *На Тасі лежали лише обов'язки продавця* (Дмит., Розлука, 1957, 171).

7. *тільки 3 ос., перен.* Мати місце, бути в наявності. *Теоретично не підлягає сумніву, що між капіталізмом і комунізмом лежить певний перехідний період* (Ленін, 30, 1951, 87).

◇ **Лежáти в основі** — бути джерелом, вихідним положенням, опорою чого-небудь. *В основі дружби народів СРСР лежить спільність їх життєвих інтересів* (Вісник АН, 11, 1953, 19); **Лежáти на душі (на сéрці)** — бути предметом постійної турботи, тяжких роздумів і т. ін. [Р о м а н:] *Серденько моє, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провина, і я мушу її виявити перед тобою...* (Кроп., II, 1958, 53); *На серці ж у Надії лежала печаль.. Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі* (Чорн., Красиві люди, 1961, 46); **Сéрце (душá) [не] лежúть** *до кого — чого* — про прихильність або неприхильність до кого-, чого-небудь. *Вона любила обох синів, але серце її чомусь більше лежало до молодшого сина Уліба* (Скл., Святослав, 1959, 32); — *Ліда вміє* [вишивати],— *не без гордості сказав Солод. — А у Валентини до цього душа не лежить,— без найменшого жалю в голосі промовив Федір* (Руд., Вітер.., 1958, 141).

ЛЕЖÁТИСЯ, ýться, *недок., безос., розм., частіше із запереч.* Про наявність можливості або бажання лежати. *Не спиться, не лежиться, і сон мене не бере* (Чуб., V, 1874, 248); — *Не ваше діло! — шпарко переб'є її Чінка: — лежіть там собі на печі, коли лежиться!* (Мирний, I, 1949, 404).

ЛЕ́ЖАЧИ, *присл.* У лежачому положенні. *Прошу вибачити за неможливий почерк.. Інакше не можу написати, бо пишу лежачи* (Л. Укр., V, 1956, 126).

ЛЕЖÁЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до **лежáти** 1. *Люди ждали. Без найменшого ружу, .. затопивши палаючий зір у лежачу долі відьму* (Коцюб., I, 1955, 277); *Я лежу довго, спокійно, майже забуваю про свого недалеко мене так само неповорушно лежачого сусіда* (Коцюб., III, 1956, 153).

2. *у знач. прикм.* Який перебуває в горизонтальному положенні, лежить. *Я чув, як серце радісно кричить, Щоб ворога лежачого не бить. А розум говорив мені спокійно: Затям, що завжди гадина лежить* (Павл., Бистрина, 1959, 245); *Під лежачий камінь вода не тече* (Укр.. присл.., 1955, 85); // *у знач. ім.* **лежáчий**, чого, ч.; **лежáча**, чої, *ж.* Той, хто лежить (у 1 знач.) *Тимко звівся і.. став пробиратися до дверей, переступаючи через ноги лежачих* (Тют., Вир, 1960, 19); // Який проходить у лежанні. *«Обломов» І. Гончарова весь зітканий із подробиць лежачого життя його героя* (Талант.., 1958, 67),

◇ **Лежáча робóта** — робота, яка не потребує зусиль, напруження сил. — *О, чули? Вже дорвався ковалів син до лежачої роботи!..* (Вол., Місячне срібло, 1961, 188); **Лежáчий хлíб** — те саме, що **Лéжаний хлíб** *(див.* **лéжаний**). — *Роботи не боюсь: треба жити, то треба й робити.. Нема ніде хліба лежачого* (Вовчок, I, 1955, 15).

3. *у знач. прикм.* Який лежить у постелі, не може ходити (про хворого). — *Адже я, милі мої, як собі не кажіть, а лежачий хворий,— намагається жартувати збліднлий зв'язковий* (Ю. Янов., I, 1954, 170); — *Але ж як він увійшов? Він же був лежачий хворий!* — *здивувалась медсестра* (Довж., I, 1958, 321).

4. *у знач. прикм.* Який не використовується. *Якби він не пив горілки, то досі б лежачі гроші лежали* (Сл. Гр.).

ЛЕ́ЖБИЩНИЙ, а, е. Прикм. до **ле́жбище**.

ЛЕ́ЖБИЩЕ, а, ч. Місце, де лежать стадами тварини. *Вони вивчали котикові лежбища на островах Прибилова* (Рад. Укр., 26.VII 1961, 1).

ЛЕЖЕБО́К, а, ч., *розм.* Той, хто не любить працювати, багато лежить, спить; ледар, нероба. — *Наш цех не потерпить лежебоків* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 216); *Правда чи неправда — жив Дармоїд. І такий мінивий, Лежебок такий* (Нех., Казки.., 1958, 34); // Уживається як лайливе слово. [Начальник поліції:] *Се тут є пара таких каламутників, я їх вже давно на оці маю.* [Дрейсігер:] *Егеж, пара блазнів, шибеників, лежебоків, волоцюг* (І. Укр., IV, 1954, 236).

ЛЕЖЕБО́КА, и, ч. і ж., *розм.* Те саме, що **лежебо́к**. — *Вставай, лежебоко! Давай я тобі швиденько коси позаплітаю* (Коп., Подарунок, 1956, 60).

ЛЕ́ЖЕНЬ, жня, ч. 1. *розм.* Те саме, що **лежебо́к**. — *Вставай, лежню, ранок недалеко* (Стельмах, II, 1962, 360); [Терпилиха:] *Петро добрий парубок.., він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна* (Котл., II, 1953, 18); *Бісові лежні так позв'язували мішки з борошном, що як віз похилився набік, один мішок, скотившися, розв'язався* (Гр., I, 1963, 457).

◇ **Ле́жнем лежа́ти** *див.* **лежа́ти**.

2. *спец.* Те саме, що **лежа́к** 1. *Стара жінка з дівчатами вилізли на горище. За лежнем була купа старого дрантя* (Перв., Невигадане життя, 1958, 270).

3. Брус або колода, що звичайно лежить на землі і служить основою для чого-небудь. *Для пропарювання бочку встановлюють на лагах або лежнях* (Сад. і ягідн., 1957, 297); *А замшілі дубові мости через рів невідомо коли й підіймалися, бо вже заросли їхні лежні на берегах рову густою травою* (Загреб., Диво, 1968, 159).

ЛЕ́ЖКИЙ, а́, е́, *спец.* Здатний добре зберігатися (про фрукти, овочі і т. ін.). *Бульби, заражені фітофторою, мало лежкі; у сховищах на таких бульбах швидко розвивається вторинна, так звана суха гниль* (Захист росл.., 1952, 385).

ЛЕ́ЖКІСТЬ, кості, *ж., спец.* Властивість за знач. **лежки́й**. *Режим кореневого живлення впливає на технологічні властивості овочів, на їх лежкість, морозостійкість* (Овоч., 1956, 52); *При пізніх строках сівби лежкість коренеплодів підвищується* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 152).

ЛЕ́ЖМА, *присл., розм.* У лежачому положенні; лежачи. *На подвір'ях і кошарах ремигали лежма воли* (Довж., I, 1958, 85); *Не забути* [Лесі] *останнього консиліуму в Києві, після якого оце три місяці лежма провалялася в ліжку* (М. Ол., Леся, 1960, 118); *Кинулись і ми з батьком. Приволокли додому чомусь панську шафу. А вона така здоровенна була, що ледве лежма вміщалась у нашій хаті* (Є. Крав., Бувальщина, 1961, 33).

ЛЕ́ЖНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **лежа́ння**. *За лежнею ніколи й посидіть* (Укр.. присл.., 1955, 200); — *Господи, яке то вже до лежні воно! Хоч би людей стидався!* (Тесл., З книги життя, 1949, 23).

ЛЕ́ЗВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **ле́зо**.

ЛЕ́ЗГ *див.* **ле́зги**.

ЛЕ́ЗГИ, ів. *мн. (одн.* **лезг**, а, ч.). Предки сучасних лезгинів; також стара назва лезгинів.

ЛЕЗГІ́Н *див.* **лезгі́ни**.

ЛЕЗГІ́НИ, ів, *мн. (одн.* **лезгі́н**, а, ч.; **лезгі́нка**, и, *ж.*). Народність, що є частиною населення Півдня Дагестанської АРСР. *Стоїть посеред Каспійського моря місто Нафтові Камені, створене.. руками радянських людей,— азербайджанців, росіян, вірмен, грузинів, татар, лезгинів, українців* (Наука.., 5, 1964, 15).

ЛЕЗГІ́НКА[1] *див.* **лезгі́ни**.

ЛЕЗГІ́НКА[2], и, *ж.* Народний танець лезгинів, а також музика до нього. *Почалася лебедино-плавна і в той же час — бурхлива в своїм темпі лезгинка* (Ле, В спопі.., 1960, 316).

ЛЕЗГІ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лезгі́ни**.

ЛЕ́ЗО, а, *с.* Гостра частина знаряддя, яким ріжуть, колють або рубають. *Дон Жуан бере шпагу до рук і проводить рукою по лезу* (Л. Укр., III, 1952, 377); *Різці — найпоширеніший вид різального інструмента з одним лезом* (Різальні інстр.., 1959, 19); * У порівн. *Подія кожна, кожна новина, Мов гостре лезо, ранять мою душу* (Дмит., Осінь.., 1959, 42); // Уся різальна частина такого знаряддя. *Василеві він подарував складаний ножик з двома лезами й з шилом!* (Скл., Карпати, II, 1954, 84); *Схрестивши два смертельних леза перед обличчям, він ледь помітно торкнув жеребця шпорою* (Руд., Остання шабля, 1959, 117); * У порівн. *І сонце знов понад пітьмою Підносить промені, мов леза* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 104); // *розм.* Тонка сталева пластинка з двома гострими краями, яка є частиною безпечної бритви. *Він.. видобув лезо безпечної бритви.. і наголо зняв бороду* (Ю. Янов., II, 1954, 49).

◇ **Взя́ти на ле́за** — знищити. — *Кулю в лоба глитаям! Візьмім, візьмім на гострі леза! Всім краям — Марсельєза!* (Тич., I, 1957, 63); *На суд! На суд! На чисту воду! Хай знає ворог, як не гнуч, А меншовицькую породу На леза візьмуть обіруч!* (Ус., І сьогодні.., 1957, 110).

ЛЕ́Ї, лей, *мн. (одн.* **ле́я**, ле́ї, *ж.*). Нашивки з цупкої тканини або шкіри на штанях у кавалеристів.

ЛЕЙБ-... Перша частина складних слів, що означає: який входить в обслугу монарха; придворний, напр., **лейб-гусар**.

ЛЕЙБ-ГВАРДІ́ЄЦЬ, йця, ч. Той, хто входить до складу лейб-гвардії. — *А на вуса подивитись — герой! Такі вуса хіба що в імператорських лейб-гвардійців були* (Мур., Бук. повість, 1959, 216).

ЛЕЙБ-ГВАРДІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лейб-гва́рдія** і **лейб-гвардіє́ць**. *Не втерпів я. Випрямився, обсмикав мундир на собі лейб-гвардійський, відчинив двері* (Баш, На землі.., 1957, 79); *Призначений у лейб-гвардійський гренадерський полк у Петербурзі, він починає вимагати у батьків гроші* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 386).

ЛЕЙБ-ГВА́РДІЯ, ї, *ж.* Привілейоване військо в ряді монархічних країн; спочатку — особиста охорона монарха. *Під гуркіт барабанів та неприємний присвист флейт марширували роти лейб-гвардії, призначені в караул* (Бурл., Напередодні, 1956, 46).

ЛЕ́ЙБИК, а, ч., *діал.* 1. Чоловічий верхній одяг (звичайно без рукавів). *Він був у довгому лейбику до колін, в хромових чоботях* (Кучер, Трудна любов, 1960, 158); // Частина чоловічого костюма; жилет. *З'явився відомий на весь город ефенді Мустафа, у чорній вілитці, рябому лейбику* (Коцюб., II, 1955, 136); *Іван.. розглядає Сидора Пазюка: висока бараняча кучма, гуня*

напашки, під нею гаптований лейбик (Кол., Терен.., 1959, 147)

2. Жіночий верхній одяг. *Жінка висмикнула вати з свого старого лейбика й дала Дрімайлові* (І.-Лев., IV, 1956, 317).

ЛЕЙБ-МЕ́ДИК, а, ч. Придворний лікар. — *Лейб-медик..,— представив він свого супутника* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 267).

ЛЕЙБОРІ́СТ, а, ч. Член англійської робітничої партії, яка дотримується в політиці реформістської позиції.

ЛЕЙБОРІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **лейборі́ст.** *У Кардіффі нас прийняла мер міста, лейбористка Єлена Евакс* (Наука.., 1, 1960, 5).

ЛЕЙБОРІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лейборі́ст.** *В Англії дві великі партії — консервативна і лейбористська* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 79); *Так просто кінчивши кризу, знов уряд довів свій хист, Пильнуючи лейбористські традиції, всім відомі* (Бажан, Роки, 1957, 198).

ЛЕ́ЙДЕНСЬКИЙ, а, е: △ **Ле́йденська ба́нка** *див.* **ба́нка**[1].

ЛЕ́ЙКА, и, *ж.* Вид вузькоплівкового фотографічного апарата. *Входять кореспондент Крикун та редактор Тихий. На поясі у Крикуна великий маузер, на грудях висить лейка* (Корн., II, 1955, 9).

ЛЕЙКЕМІ́Я, ї, *ж.* Те саме, що **лейко́з.** *Люди, що перенесли променеву хворобу або були опромінені дещо меншою дозою радіації, найбільше хворіють на лейкемію (злоякісне білокрів'я)* (Наука.., 11, 1963, 45).

ЛЕЙКО́З, у, ч. Захворювання кровотворної системи, що виявляється в значному збільшенні кількості лейкоцитів; білокрів'я. *6 окремі спроби використовувати радіоактивний фосфор під час таких захворювань системи крові, як лейкози* (Наука.., 10, 1960, 39).

ЛЕЙКО́МА, и, *ж., мед.* Те саме, що **більмо́** 1.

ЛЕЙКОПЛА́СТ, а, ч. Безбарвне дрібне утворення в клітинах більшості рослин. *В переважній кількості клітин ядро оточене дуже дрібненькими безбарвними зернятками або кульками: це лейкопласти* (Практ. з анат. рослин, 1955, 20).

ЛЕЙКОПЛА́СТИР, у, ч. Вид пластиру у вигляді світло-жовтої маси, нанесеної тонким шаром звичайно на полотно, що застосовується для закріплення на шкірі невеликих пов'язок.

ЛЕЙКОЦИ́Т *див.* **лейкоци́ти.**

ЛЕЙКОЦИ́ТИ, ів, *мн. (одн.* **лейкоци́т**, а, ч.*).* Білі кров'яні тільця; білокрівці. *Білі кров'яні тільця (лейкоцити) відіграють дуже істотну роль в боротьбі організму з інфекціями* (Шк. гігієна, 1954, 78); *Вводячи жабі мікроби сибірки, І. І. Мечников виявив, що незабаром усі вони захоплювалися лейкоцитами і захворювання не наставало* (Курс патології, 1956, 75).

ЛЕЙКОЦИТО́З, у, ч., *мед.* Збільшення лейкоцитів у крові.

ЛЕЙСТРОВИ́Й, о́ва́, о́ве́, *діал.* Реєстровий. *Сироту Степана Козака лейстрового, Отамана молодого, Турки-яничари ловили* (Шевч., 1, 1951, 285); *Він посідав значну та високу посаду полкового обозного лейстрових козаків* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 9).

ЛЕЙТЕНА́НТ, а, ч. Друге офіцерське звання в армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. *Доки Черниш лікувався, в полк йому прийшло звання лейтенанта і орден Червоного Прапора за висоту 805* (Гончар, III, 1959, 213); [К о б з а:] *Завтра боцман Кобза буде лейтенантом* (Корн.. I, 1955, 35); *І вони* [дівчата] *тепер солдати і командири, лейтенанти, капітани і майори, льотчики і зенітники* (Вишня, I, 1956, 313); — *А хто в тебе за стіною живе? — стривожився Шугалія. — Свої. Лейтенант з міліції* (Кучер, Трудна любов, 1960, 522).

Моло́дший лейтена́нт — перше офіцерське звання в Радянській армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. *Вийшовши за двері, молодший лейтенант випрямлявся, .. і дзвінким, срібного тембру голосом викрикував прізвище того, кого викликалося до кабінету військкома чи на комісію* (Тют., Вир, 1960, 195); **Ста́рший лейтена́нт** — третє офіцерське звання в Радянській армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання. *Коли на старшого лейтенанта Пахомова наринув ворожий вал, артилеристи запрацювали в граничному темпі* (Довж., I, 1958, 286).

ЛЕЙТЕНА́НТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **лейтена́нт.** *Чумаченкові замполіт наказав після цього самому пройтись по стрілецьких ротах, уважно обстежити здоров'я своїх юних лейтенантиків* (Гончар, III, 1959, 197).

ЛЕЙТЕНА́НТІВ, това, тове. Прикм. до **лейтена́нт.** *Помічав* [Маковей] *при світлі цигарки гостру борозну на смуглявому лейтенантовім чолі і сам хмурився, щоб у нього теж з'явилась така борозна* (Гончар, III, 1959, 410).

ЛЕЙТЕНА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лейтена́нт.**

ЛЕЙТМОТИ́В, у, ч. 1. Основний мотив (тема), який повторюється на протязі всього музичного твору. *У мелодії весь час прориваєся і повторюється в різних варіаціях один сумний лейтмотив* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 177); *Для всебічного розкриття емоціонального стану героїв у різних ситуаціях в опері* [«Арсенал» Г. Майборода] *використовується широка система .. лейтмотивів* (Мист., 3, 1962, 29).

2. *перен.* Основне положення, думка, що повторюється, підкреслюється у чому-небудь. *Лейтмотивом основних творів, написаних поетом* [Т. Г. Шевченком] *після заслання, є заклик до селянської революції* (Рад. літ-во, 5, 1964, 112).

ЛЕЙТМОТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до лейтмотиву. *Іноді та чи інша пісня відігравала роль лейтмотивної характеристики* (Укр. клас. опера, 1957, 95).

ЛЕЙТТЕ́МА, и, *ж.* Те саме, що **лейтмоти́в.** *В музичній драматургії опери* [«Іскра життя» Ю. Мейтуса] *в цілому важливу роль відіграє тема, яку можна було б назвати лейттемою «творення»* (Мист., 2, 1965, 12); *Цікаве перетворення народнопісенних мотивів у формі наскрізних лейттем, що уособлюють образ народу, його боротьбу за волю і щастя, має місце в балеті «Таврія» В. Нахабіна* (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 24).

ЛЕЙЦИ́Н, у, ч., *хім.* Одна з незамінних амінокислот, що входить до складу тваринних і рослинних білків. *Вносячи під рослини відповідні добрива, ми можемо поліпшити якість молока, збільшити у м'ясі вміст таких найважливіших амінокислот, як триптофан, лізин, група лейцинів* (Наука.., 1, 1958, 56).

ЛЕЙЦИ́Т, у, ч. Сірий, білий або жовтуватий мінерал магматичного походження, який легко перетворюється в глинисті мінерали.

ЛЕКА́ЛО, а, *с.* 1. Фігурна лінійка для викреслювання кривих ліній. *Криві лінії, яких не можна провести циркулем, звичайно креслять за допомогою спеціальних кривих лінійок, які називаються лекалами* (Кресл., 1956, 15).

2. *техн.* Калібр (у 3 знач.). *Контроль за додержанням проектних розмірів укосів при спорудженні гребель здійснюється за допомогою пересувних укісних лекал* (Інж. геод., 1959, 311); *На кожне замовлення необхідно скласти лекало* (Роб. газ., 26.V 1965, 2).

ЛЕКА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лека́ло**. *Перевірні лінійки.. поділяються на лекальні, з гострим робочим ребром.., і кутові, з широкою робочою поверхнею* (Практ. з машинозн., 1957, 22).

2. Те саме, що **фігу́рний**. *Цегляні колодязі треба викладати з лекальної цегли* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 347); *Ходжаєв пройшовся в тунелі, побув у бетонному цеху, де виготовлялися на каркасі з напівсталевих прутів лекальні сектори — тюбінги тунельного лицювання* (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ЛЕКА́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, який виготовляє лекала. *— Розумієш? Слюсар найвищого розряду. Інструменти робив. Точні. Лекальник я* (Мур., Бук. повість, 1959, 230).

ЛЕКСЕ́МА, и, *ж., лінгв.* Слово як самостійна смислова одиниця, що розглядається в мовознавстві в усій сукупності своїх форм і значень. *Спираючись на народну мову, переважно на гумористичні її лексеми, Котляревський, як видатний художник слова, збагатив літературну мову* (Іст. укр. літ., I, 1954, 157).

ЛЕ́КСИКА, и, *ж.* Сукупність слів певної мови, її окремих сфер чи діалектів. *Лексика (а також фразеологія) — це той головний і необхідний матеріал, яким ми користуємося в своїй писаній і усній мові* (Курс сучасної укр. літ. мови, 1, 1951, 66); *Назви горщиків, вживані гончарями с. Комишня, відрізняються від назв, що існують у лексиці опішнянських гончарів* (Полт.-київський діалект.., 1954, 116); // Словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника. *Наукова і публіцистична лексика «Вершників» звучить в устах більшовиків, тих людей, що «роблять революцію»* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 105).

ЛЕКСИКАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Набуття певними несамостійними формами самостійного лексичного значення. *Лексикалізація цих форм* [вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників], *тобто набуття ними самостійного лексичного значення.., вимагає розгляду їх у словотворі* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 65).

ЛЕКСИКАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Який є наслідком лексикалізації. *Від лексикалізованих ініціальних абревіатур зрідка утворюються нові слова: вузівець* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 425).

ЛЕКСИКО́ГРАФ, а, ч. Фахівець з лексикографії. *Серед широкого кола знайомих Шевченка слід згадати російського письменника й лексикографа В. Даля* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 83); *Велику роботу по оздоровленню, очищенню і збагаченню нашої мови провадять, звичайно, наші лексикографи* (Рильський, III, 1956, 66).

ЛЕКСИКОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лексикогра́фія**. *Російсько-український словник 1948 р. був свого часу детально розглянутий і оцінений як важлива лексикографічна праця* (Рад. літ-во, 2, 1961, 37).

ЛЕКСИКОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Теорія і практика укладання словників. *Українська лексикографія має свою давню і повчальну історію* (Рильський, III, 1956, 63).

ЛЕКСИКО́ЛОГ, а, ч. Фахівець з лексикології. *Виходячи з націоналістичних мотивів, різні лексикологи і письменники намагалися будувати літературну мову, «українізуючи» її* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 151).

ЛЕКСИКОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лексиколо́гія**. *Важливе значення має також запис місцевих (обласних) слів, які є матеріалом для вивчення лексикологічних відмінностей певного діалекту* (Нариси з діалектології.., 1955, 190).

ЛЕКСИКОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ мовознавства, що вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови. *Лексикографія і лексикологія становлять важливий розділ мовознавства, що має своє теоретичне і практичне значення* (Мовозн., XIV, 1957, 133).

ЛЕКСИКО́Н, а, ч. 1. *книжн.* Запас слів; лексика. *Петро Петрович став земським начальником. Він нітрохи не відмінився в своїх ідейних поглядах, тільки змінив деякі слова в лексиконі своєї балачки* (Сам., II, 1958, 231); *— Ви ще не зовсім одвикли від військового лексикона,— двозначно зауважив Куцевич* (Рибак, Час.., 1960, 321).

2. *заст.* Словник. *— І де оце молоде покоління понабиралось отієї модної нервовості? Чи воно повишукувало її в книжках, чи в лексиконах?* (Н.-Лев., IV, 1956, 183); *Колись наші далекі нащадки дивуватимуться, знайшовши в старих пожовклих лексиконах дивне слово «війна»* (Загреб., Снека, 1961, 106).

ЛЕКСИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ле́ксика**. *Він зібрав чимало етнографічного та лексичного матеріалу і тепер упорядковує його* (Гр., II, 1963, 78); *Словозміна іменників тісно пов'язується з їх лексичною структурою* (Сучасна укр. літ. мова, II, 1969, 35).

△ **Лексе́йна оди́ниця** — те саме, що **лексе́ма**. *У Квітки-Основ'яненка.. знаходимо.. яскраві свідчення засвоєння деяких лексичних одиниць тодішньої російської мови українською мовою* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 43).

ЛЕ́КТОР, а, ч. Той, хто читає лекції, лекцію. *Клуб було радіофіковано, голос лектора чітко звучав з гучномовця* (Дмит., Наречена, 1959, 136); *— Треба ж учительці мови прилучатися завжди до багатющого народного джерела,— пам'ятала вона вимогу свого інститутського лектора-мовника* (Крот., Сини.., 1948, 282).

ЛЕКТО́РІЙ, ю, ч. 1. Організація, яка влаштовує публічні лекції. *Важко назвати на Україні село, де б не був створений лекторій* (Рад. Укр., 1.II 1955, 1); *Співробітники* [Феодосійської] *галереї провадять велику популяризаторську роботу. Тут є лекторій, випущено два діафільми про життя і творчість Айвазовського* (Довж., III, 1960, 86).

2. Цикл лекцій, об'єднаних тематично або влаштованих для певного кола слухачів. *Велику увагу приділяє філармонія роботі музичних лекторіїв. Адже тематичні лекційні цикли допомагають слухачам глибше розуміти музику* (Мист., 4, 1961, 14).

3. *рідко.* Приміщення, де відбуваються публічні лекції.

ЛЕ́КТОРКА, и, *ж., розм.* Жін. до **ле́ктор**. *Там нема електрики, Віє з лугу холодом, Ти одна є лекторка Із заводу* (Ус., І сьогодні.., 1957, 61).

ЛЕ́КТОРСТВО, а, *с.* Робота, заняття лектора.

ЛЕ́КТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ле́ктор**. *Прийшов з лекторського бюро доповідач і прочитав лекцію про міжнародне становище* (Донч., V, 1957, 391); *Науковий і педагогічний талант О. І. Білецького, його невгасиякий лекторський хист зробили його одним з найавторитетніших керівників дослідницької роботи* (Рад. літ-во, 18, 1955, 10).

ЛЕКТРИ́СА, и, *ж., заст.* 1. Жін. до **ле́ктор**.

2. Жінка, обов'язком якої є читання вголос комунебудь.

ЛЕКТУ́РА, и, *ж.* 1. *заст.* Посада, заняття лектора-викладача. *Я мала охоту більше на лекцію не йти; але хочу пізнати цей тип панночок; хочу довідатися від панни Жолі про її дотеперішню лектуру* (У. Кравч., Вибр., 1958, 346).

2. *діал.* Читання. *Господар виймає книжку, і починається лектура...* (Коцюб., 1, 1955, 173).

ЛЕКЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **ле́кція**. *Партійні організації України домоглися певних успіхів у розгортанні лекційної пропаганди* (Ком. Укр., 7, 1960, 14);

В ньому [інституті] *був свій особливий.. порядок, який зобов'язував.. відвідувати всі заняття (лекційні та лабораторні)* (Бурл., Напередодні, 1956, 93); // Признач. для читання лекцій. *Нарада мала відбутися в лекційному залі палацу культури* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 58).

ЛÉКЦІЯ, ї, *ж.* 1. Усний виклад навчального предмета викладачем у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі. *Вчора увечері Стражеско показував мене студентам і читав їм лекцію. З неї я зрозумів, що мені ліпше тепер, ніж було* (Коцюб., III, 1956, 445); *Тоня Турбай одержує відпустку на десять днів слухати лекції і складати екзамени зимової сесії* (Собко, Матв. затока, 1962, 294); // Публічне читання на певну тему. [Р о м о д а н:] *Чули, товаришу Овчаренко? Доведеться вам поїхати почитати лекції на селі* (Корн., II, 1955, 313).

2. *звичайно мн.* Записи курсу з якого-небудь навчального предмета, публічних читань, складені лектором або слухачем. *Під вікном стояв чималий стіл, на ньому були розкидані книжки та розтріпані зшитки університетських лекцій Настиного брата* (Л. Укр., III, 1952, 582).

3. *заст.* Заняття у початковій або середній школі, звичайно приватне. *До 1892 року я, потай од жандармів, займався приватними лекціями* (Коцюб., III, 1956, 281); // Зміст шкільного завдання. *Він пригадував давні розмови та слова свого вчителя Хоцінського, як от школяр пригадує вивчену лекцію* (Н.-Лев., I, 1956, 166).

◇ **Слу́хати (вислу́хувати) ле́кції (ле́кцію)** — слухати повчання; **Чита́ти ле́кції (ле́кцію)** *кому* — повчати кого-небудь. [С и н:] *Ви мені, батьку, лекцій не читайте* (Довж., I, 1958, 346).

ЛЕ́ЛЕ, *виг.* Уживається для вираження жалю, нарікання, страху або здивування (часто разом з «ой»). [Г о л о с ч е р е з в у л и ц ю:] *Ой, леле, Христя вже пішла, а я ще сиджу* (Вас., III, 1960, 176); *Макар Іванович.. зазирнув у передпокій.. і охолов. Ой, леле! Офіцер..* (Коцюб., I, 1955, 165); *І раптом він — о леле! — у стіні Побачив двері ще якісь чудні* (Бажан, II, 1947, 201); // *у знач. присудк. сл.* Погано кому-небудь, лихо, нещастя з кимось. *Леле, лелечко мені!* (Номис, 1864, № 9270).

ЛЕ́ЛЕ-ЛЕ́ЛЕ, *виг.* Те саме, що **ле́ле**. *Ой, лелелеле, чого тільки не чували ми тут, нове, справді народне життя будуючи, від різних панських посіпак* (Вишня, I 1956, 291).

ЛЕЛЕ́КА, и, *ч. і ж.* Великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами. *Доля Жабам догодила — Лелеку королем зробила* (Гл., Вибр., 1951, 123); *На високому стовбурі старого в'яза в лелечім гнізді сплять лелеки — самець і самка* (Довж., I, 1958, 85); — *Недарма на моїй хаті звили гніздо лелеки..* — *Лелеки — то щастя!* (Стельмах, II, 1962, 291); // *рідко.* Про такого птаха-самця. *На старій вербі похилій, під дощем і спекою, Жила собі лелечиха із лелекою* (Нех., Ми живемо.., 1960, 31); * Образно. *Кохай мене, я твій завжди, незмінна подруго далека. Моя зажурена лелеко, прилинь сюди!* (Уп., Вірші.., 1957, 26); * У порівн. *Ось вони розійшлися у ланцюг. Хороші хлопці, чорт візьми! Бачать, як лелеки* (Ю. Янов., I, 1958, 90).

ЛЕЛЕЧА́, áти, *с.* Пташа лелеки. * У порівн. *Були вони* [діти] *різні на зріст, від трилітніх пузирів до довгоногих, мов ті лелечата, десятиліток* (Собко, Звич. життя, 1957, 75).

ЛЕЛЕЧЕ́НЯ, яти, *с.* Те саме, що **лелеча́**. *Лелеченята були неначе істоти — скільки їм не носили їжі — все витягують дзьобики, все їсти просять* (Збан., Мор. чайка, 1959, 246).

ЛЕЛЕ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **леле́ка**. *Я ніколи ще не заглядав у лелечі гнізда* (Сміл., Санько, 1957, 63).

ЛЕЛЕ́ЧИН, а, е. Належний лелеці. *А ген над рікою Зрослись верба з вербою, Лелечина там хата Із хмизу в вишині* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 36).

ЛЕЛЕ́ЧИХА, и, *ж., розм.* Самка лелеки. — *В нас за селом на старій вербі жили лелеки. Лелечиха з лелеченятами* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 96).

ЛЕ́ЛЕЧКО, *виг.* Те саме, що **ле́ле**. *Ой лелечко, лелечко, болить моє сердечко!* (Чуб., V, 1874, 1061); *Микола.. нащось починає закреслювати цифри перед літерами. Федір Васильович далі не витримує: — Лелечко! — сплескує він руками.— Не може звести подібні члени* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 20).

ЛЕЛІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **леліти**. *Ох, як же я собі яскраво уявляю.. Рибалок на човнах — по одному, по двоє, Гусей далеких клич, леління перших трав* (Рильський, Поеми, 1957, 257); *Дівчинка стиха сміялася, наче далекий струмок жебонів, але від того ніжного леління наче гарячим приском сипонуло по спині щукачеві* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 348); *Він мовчки до її голосочку дослухався, як до леління води тихої* (Вовчок, I, 1955, 148).

ЛЕЛІ́ТИ, ію, *недок.* 1. Виблискувати, блищати, відбиваючи світло, проміння. *Далеко, далеко на самім горизонті леліло опалове світло — одблиск сонця* (Л. Укр., III, 1952, 608): — *Ти бачиш, княже? Там світає світ, Огнями грає, прискає промінням.. То над Москвою сяйво встає, На шоломах Кремлівських веж леліє* (Бажан, Роки, 1957, 229); // Виділятися яскравим кольором. — *Вертайся вмить і розкажи мені, чи не леліють білії вітрила* (Л. Укр., I, 1951, 414); *Після палаючого сліпучого дня млисто-бузково синіла польова далеч, леліла і кликала дівчат туди, де тополі за стернями, де зумкочуть коники на весь степ* (Гончар, Людина.., 1960, 173); *Дві косички лилися й леліли, Як важке смоляниste кільце* (Мал., Звенигора, 1959, 214).

2. Тихо протікати; струменіти. *Прудко біжить та річка гоней із двадцять, до самої луки зеленої,— по луці вже тихо і широко розливається і тихо далі леліє попід гаями* (Вовчок, I, 1955, 180); * Образно. *Ні гайка і ні струмка навколо. Тільки сонце з вишини пече, Тільки вітер понад низом віє Та пшениця навкруги леліє* (Вирган, В розп. літа, 1959, 159).

ЛЕЛІ́ТКА, и, *ж.* 1. Блискуче кружальце для прикрас. // Блискучі цяточки на чому-небудь. *Не питай, чи то справді роса самоцвітна, всесвітня краса, чи то, може, те сонце здурило, в лелітки дощ холодний змінило* (Л. Укр., I, 1951, 201); *В батькових очах спалахують лелітки — такі золоті лелітки, як на Дніпрі в сонячну годину* (Донч., V, 1957, 16).

2. *діал.* Назва квітки. *Я нарву найкращих квіток, Купчаків, жоржин, леліток, Принесу з росою в клас* (Стельмах, Жито.., 1954, 177); *Ну, заграйте ж, заграйте чечітку, я новенькі підошви зіб'ю, причеплю на манишку лелітку — степову білу квітку мою!* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 13).

ЛЕЛІ́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лелі́тка**. * У порівн. *Дрібнесенькі світляні блиски грали як лелі́точки по темній бронзовій правій щоці* (Л. Укр., III, 1952, 713).

ЛЕЛІ́Я, ї, *ж., заст., поет.* Лілія. *Скрізь по світлицях простяглася довга стежка дорогого килима, закиданого оберемками лелій, фіялок, рож* (Н.-Лев., I, 1956, 164); — *Мамо, а яка найстарша ельфа?* — *Вона, Павлусю, зветься Лелія, бо живе у самій найкращій*

леліїї (Л. Укр., III, 1952, 487); *Хвиля лелію леліє, мов промовляє: «Рости»* (Сос., II, 1958, 130); * У порівн. *Демократія радянська розцвілась лелією, і для бідних всього світу стали ми надією!* (Тич., 1, 1957, 211).

ЛЕЛІ́ЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **леліяти**. *Одна згадка про гешефти з волами.. розбудила в його голові цілий ряд давно леліяних думок і мрій* (Фр., III, 1950, 23); *Він* [Хмельницький] *здійснить мрію не хвилинну — Давно леліяну в душі, Не дасть турецькому паші У зашморг взяти Україну* (Павл., Бистрина, 1959, 36); // *у знач. прикм. Їх леліяні мрії були розбиті* (Козл., Мандрівники, 1946, 67).

ЛЕЛІ́ЯННЯ, я, с. Дія за знач. **леліяти**. *Сучасний літератор, письменник наших днів, не може жити творчим життям без леліяння в душі.. образів великих літературних попередників* (Смолич, VI, 1959, 131).

ЛЕЛІ́ЯТИ, ію, ієш, *недок., перех.* 1. Оточувати ласкою, піклуванням; пестити, голубити. *Отак він любить, так леліє — За неї зробить все, як є...* (Гірник, Сонце.., 1958, 196); * Образно. *Любов, що кохає й найменшого брата, Собою весь світ обіймає й леліє* (Фр., XIII, 1954, 125); *Вітер чуб його русявий торкав, леліючи, крилом* (Сос., II, 1958, 183); // *перен.* Дбайливо, з любов'ю доглядати що-небудь. *Надійшла весна. Вся ланка Льон леліяла, плекала* (Криж., Під зорями.., 1950, 44); *Це нам квітки щаслива Батьківщина в садах своїх леліє голубі, щоб на вершини линули орлино ми по шляху батьків у боротьбі* (Сос., Поезії, 1950, 249).

2. *перен.* Те саме, що **плека́ти**. *Сучасному читачеві може видатися дивним і навіть неправдоподібним, що Заньковецька все життя леліяла мрію зіграти Катерину у «Грозі» — і не могла цю мрію здійснити: царський уряд не допускав на українську сцену твори російських драматургів...* (Рильський, III, 1956, 348).

ЛЕ́ЛЬО, я, ч., *діал.* Батько (у 1 знач.).

ЛЕ́ЛЬОМ-ПОЛЕ́ЛЬОМ, *присл.* Дуже повільно. *Що ти ходиш лельом-полельом,— наче тобі ступінь по червінцеві* (Сл. Гр.).

ЛЕ́МА, и, *ж.* Допоміжна теорема, необхідна для доказу іншої. *Лемою називається допоміжна теорема, з допомогою якої доводиться наступна теорема* (Геом., I, 1956. 99).

ЛЕ́МБИК, а, ч., *заст.* Чавун (посуд). *Раз Лембики удвох, чи то утрьох, Загризлися з Горшками, І сварку здумали свою рішать боками* (Бор., Тв., 1957, 158).

ЛЕ́МЕНТ, у, ч. Те саме, що **лементува́ння**. *У волості стало тихо-сумно. Один лемент Прісьчин роздавався серед неї* (Мирний, III, 1954, 62); *Кричали* [в ефірі] *на різних мовах про війну, супроводжуючи цей ошалілий лемент тріскотливими маршами* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 117); *Біля одного великого будинку я мимоволі спинився.. З його чувся на вулицю якийсь лемент, якісь крики* (Сам., II, 1958, 322); *Починається звичайний ранковий лемент. Перегукуються в'язні, цокотять колодками* (Хижняк, Тамара, 1959, 192); *Аж ось.. загавкав собацюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... Зчинився в селі собачий лемент* (Вас., II, 1959, 155); *Кури у дворі з лякливим лементом кинулися вроздріч* (Руд., Вітер.., 1958, 418); *Лиш тільки стемніє, понад берегом здійметься жаб'ячий лемент* (Жур., Опов., 1956, 90); *Моїх критиків часто уводить у блуд і те, що ідеологія в моїх творах.. не кричить, але це ще не означає, що вона не діє або менше діє, ніж агітний лемент* (Вас., IV, 1960, 53).

◇ **Здійня́ти (зня́ти, завести́, зчини́ти** і *т. ін.)* **ле́мент** — почати лементувати; залементувати. *Баби зняли лемент, як по покійнику* (Коцюб., I, 1955, 258); *Спостерегла Марійка, що в неї знов пропала одна велика курка, і завела голосний лемент* (Коб., II, 1956, 70); *Вночі у вагоні перегриз* [собака] *мотузку і потрощив ущент цілий клунок харчів однієї сердитої баби. Та зчинила такий лемент!* (Коп., Сон. ранок, 1951, 172); **Ле́мент душі́** — бурхливий вияв якого-небудь почуття. *Кляла вона свою долю; проклинала людей.. То був болісний лемент душі, глибока враза серця* (Мирний, I, 1949, 320).

ЛЕМЕНТІ́ТИ, ічу́, ті́ши, *недок., рідко.* Те саме, що **лементува́ти** 1. *Вхопилася* [Одарка] *за батька, щось лементіла, плачучи й сміючись* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 296).

ЛЕМЕНТЛИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **крикли́вий** 2. *В залі заговорила мати-господиня, її лементливим голосом тепер заповнювалися покої суботівської господи* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 314).

ЛЕМЕНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лементува́ти**; лемент. *Пригнічені отим бушуванням голосів, незрозумілим лементуванням за фанерною стіною, дівчата.. думають кожна по-своєму про своє життя* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 31); *По хаті носилося Христине лементування* (Мирний, III, 1954, 18); *Горе її, знайшовши собі вихід в тужливому лементуванні, не знало впину* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 142).

ЛЕМЕНТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* 1. Говорити дуже голосно; галасувати (у 1 знач.). *Стара стогне та руки ламає, а Настя — на десять дворів чутно, лементує...* (Мирний, IV, 1955, 46); *Чути було, як, перекриваючи всіх, лементує в натовпі баба Марина* (Гончар, II, 1959, 180); — *У вікно! У вікно стрибнула! — лементував чапленосий, тримаючись рукою за вухо,— кішка навіжена!* (Ів., Вел. очі, 1956, 25); // Кричати від болю, страждання або волаючи про допомогу. *Дарчин крик покрився голосом Юзі, що впала додолу, трясучись і кидаючись.. та лементуючи* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Їх розбудив нестямний крик з двору: — О, рятуйте, рятуйте! — лементувало щось* (Мирний, IV, 1955, 189); *Від творів Стефаника душа холоне.., коли бачиш, як гинуть знедолені люди, коли чуєш, як вони лементують, волають у розпачі, в безнадії* (Літ. Укр., 1.III 1963, 2); // Зчиняти гамір, галасуючи разом (про людей). *Десь ревіла худоба, лементували діти* (Гончар, IV, 1960, 31); *Лементуючи, швидко зійшли* [жінки] *на місток, тримаючи на руках свою страшну ношу* [пораненого] (Коз., Гарячі руки, 1960, 123); // Кричати (про тварин, птахів та ін.). *Над головою в мене метушилися старі горобці й тривожно лементували* (Сміл., Санько, 1957, 5); *Таке було* [собачатко] *на вдачу зле... Так почало лементувати, Аж захлиналося, дурне* (Воскр., 1 всерйоз.., 1960, 70).

2. *перен., зневажл.* Виявлятя підвищений інтерес до якого-небудь питання, активно обговорюючи його, привертаючи до нього увагу широкої громадськості; галасувати (у 2 знач.).

ЛЕМЕХУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Непокороткий, млявий, флегматичний. *Такий* [Петро] *палкий та опришкуватий, як той огонь, хоч на взір ніби й лемехуватий* (Н.-Лев., III, 1956, 281); — *Сторожа... наші дівчата...— зволікаючи, сказав лемехуватий монашок і підійшов на один крок ближче до печі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 413).

ЛЕМЕШЕ́ВИЙ, а, с. Прикм. до **леміш**.

ЛЕ́МІНГ, а, ч. *(Lemmings).* Дрібний північний звірок-гризун з довгою буро-жовтою п'ятнистою шерстю; полярна миша. *З тварин у тундрі особливо численні маленькі гризуни — лемінги, що живляться корінням трав* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 38).

ЛЕМІ́Ш, мешá, ч. Частина плуга або іншого землерийного знаряддя, що підрізує шар землі знизу. *Глибоко плуг лемешами впивається в чорную землю, за скибою скиба лягає* (Гр., II, 1963, 454); *Бульдозери вже підійшли до кургана, .. могутні машини ріжуть його сталевими лемешами, розрівнюють, розгортають* (Гончар, Тронка, 1963, 285); *Основні робочі органи канавокопача — фреза, леміш і двобічна полиця, встановлені на рухомій рамі* (Шкідн. і хвор., рослин, 1956, 55); * Образно. *Проб'ється* [весна] *травою в полі, де ти сьогодні лежиш, Підніме спалену землю блискучий її леміш* (Перв., II, 1958, 16); * У порівн. *Бач — пику зморшками, мов лемішем, зорало!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 125).

◇ **Зроби́ти з лемеша́ шва́йку; Звести́ з лемеша́ на шва́йку** — досягти мізерних результатів. [Старшина перший:] *Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й зроблять з лемеша швайку* (Шевч., I, 1951, 101).

ЛЕМІ́ШКА, и, ж. 1. Страва з густо запареного борошна, звичайно гречаного. *Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глитали* (Котл., I, 1952, 68); *Хапаючись, так повернула* [Мелашка] *копистюю в горшку, що вона зав'язла в густій лемішці, хруснула й переломилась* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *А у самому млині Мельник меле цілі дні.. Буде хліб і галушки, .. І лемішка в молоці* (Стельмах, Колосок.., 1959, 19).

2. *перен.* Про нерішучу, безхарактерну людину. *Невже ота нещасна пригода.. сколотила мій спокій? Я сердивсь, нарікав себе мазуном, лемішкою — ні, не помавпе* (Коцюб., I, 1955, 259).

◇ **Розби́ти го́рщик (глек) з лемі́шкою** — те саме, що **Розби́ти го́рщик (глек)** *(див.* **розбива́ти***)*. *Дівер з невісткою Ролбив горщик з лемішкою* (Чуб., V, 1874, 724).

ЛЕМІ́ШНИЙ, а, е. Оснащений лемешем. *Промисловість випускає достатню кількість дискових і лемішних лущильників* (Колг. Укр., 4, 1961, 5).

ЛЕ́МКА *див.* **лемко́**.

ЛЕ́МКИ, ів, *мн. (одн.* **ле́мко**, а, ч.; **ле́мка**, и, *ж.)*. Етнографічна група українців, які здавна живуть в Карпатах на обох схилах Східних Бескидів. [Митро *(читає)*:] *Лемки в сірих гунях по-сусідськи розмовляли з покутянами з-над Пруту* (Фр., IX, 1952, 38); *Історико-етнографічна спільність населення Карпат, головним чином деяких етнографічних груп українців (гуцулів, бойків, лемків), поляків.., словаків і чехів.., сформувалась внаслідок довголітнього проживання їх на спільній території* (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 21).

ЛЕ́МКІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ле́мки**. *У бойківському та лемківському житлі також під одним дахом ..розміщені комори і приміщення для худоби* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 16); *Лемківська культура зберегла нам самобутню архітектуру, .. одяг та віками усталені звичаї, .. обряди* (Вітч., 2, 1969, 214).

ЛЕ́МКО *див.* **ле́мки**.

ЛЕМУ́Р, а, ч. Тварина, що займає проміжне положення між мавпами і нижчими ссавцями; півмавпа. *Характерними тваринами, ендемічними для Мадагаскарської області, є лемури, що належать до ряду півмавп* (Посібник з зоогеогр., 1956, 50).

ЛЕН, у, ч. Спадкове земельне володіння в епоху феодалізму, яке надавалось васалу за умови несення ним військової служби та виконання інших повинностей. *Джерелом існування дружинників стало власне господарство, основане на землі, одержаній в лен* (Археол., VIII, 1953, 18).

ЛЕНДЛО́РД, а, ч. Крупний англійський землевласник, який здає землю в оренду фермерам. *Майже всі землі в Ірландії були захоплені і поділені між англійськими аристократами — лендлордами* (Нова іст., 1956, 172); *Вівці — лендлорда, і гори, й поляни,— Є так, було так... Чи буде й навік?* (Бажан, Роки, 1957, 204).

ЛЕНІНГРА́ДЕЦЬ *див.* **ленінгра́дці**.

ЛЕНІНГРА́ДКА *див.* **ленінгра́дці**.

ЛЕНІНГРА́ДЦІ, ів, *мн. (одн.* **ленінгра́дець**, дця, ч.; **ленінгра́дка**, и, *ж.)*. Жителі, уродженці Ленінграда. *Час блокади Аліна прожила в місті Леніна.. Змагалася за перемогу, скільки могла, і з гордістю почувала себе ленінградкою* (Ю. Янов., II, 1954, 88); *Ленінградець, син потомственого путіловця, він мужньо воював проти усяких волохатих, патлатих... Голубих, сизих, жовтих* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 112).

ЛЕНІНЕ́ЦЬ, нця, ч. Послідовник ленінізму, людина, віддана справі Леніна, справі Комуністичної партії. *В тяжких умовах реакції тільки ленінці зберегли вірність марксизмові* (Рад. Укр., 19.I 1954, 3); *На наших знаменах був .. клич: «Ми ленінці завжди й одинці!»* (Сос., I, 1957, 144).

△ **Юний ле́нінець** — член піонерської організації ім. В. І. Леніна; піонер. *Конференція доручає ЦК посилати по всіх організаційних лінках зв'язок з організаціями КСМУ та юних ленінців, залучаючи до цієї роботи витриманих партійців* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 226); *На зльоті ми вогнище буйне палили.. В ту мить побратались, навік подружили — Ми ленінці юні, сім'я Ілліча* (Бичко, Вогнище, 1959, 17).

ЛЕНІНІА́НА, и, *ж., книжн.* Зібрання, сукупність творів мистецтва, спогадів і т. ін., пов'язаних з життям і діяльністю В. І. Леніна. *Живописець революції присвятив своє полотно «Народжені Жовтнем» М. Антончик. Мабуть, з усієї ленініани на виставці це найкраща картина* (Мист., 3, 1965, 6); *Спогади про Леніна — це надзвичайно цікава складова частина тепер уже не тільки радянської, але й світової ленініани* (Рад. Укр., 20.I 1961, 3).

ЛЕНІНІ́ЗМ, у, ч. Учення В. І. Леніна, що являє собою дальший розвиток і конкретизацію марксизму в умовах імперіалізму і пролетарських революцій; ідеологія Комуністичної партії Радянського Союзу. *В умовах імперіалізму виріс і оформився ленінізм, творцем якого був вождь російських комуністів Володимир Ілліч Ленін* (Іст. УРСР, I, 1953, 574); *Ленінізм — це думка сміла, це партії нашої сила* (Укр., присл.., 1955, 331); *— А от скажіть мені, товариші.. У кого з них зародилось таке вчення, що освітило.. дорогу всьому людству? — Ленінізм? Ні в кого* (Гончар, III, 1959, 295).

ЛЕНІ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Належний В. І. Леніну. *Задумавшись, знов і знов перечитувала Вутанька ленінські слова, що паленіли в глибині сцени на червоному полотнищі* (Гончар, II, 1959, 184); *Делегатам роздали передсмертні листи і нотатки Леніна, відомі в партії як ленінський заповіт* (Руд., Остання шабля, 1959, 166); // Присвячений пам'яті В. І. Леніна. *Якось у школі на ленінських святі обрали мене делегатом на зліт* (Бичко, Вогнище, 1959, 15); // Пов'язаний з життям і діяльністю В. І. Леніна. *Ленінську меморіальну зону в Розливі відвідали представники творчих спілок України* (Літ. Укр., 3.VI 1969, 1).

△ **Ле́нінська пре́мія** — премія за видатні досягнення в галузі науки, літератури та мистецтва, встановлена на честь В. І. Леніна. *Великій групі провідних учених, конструкторів і спеціалістів присуджено Ленінські премії* (Наука.., 1, 1958, 2); **Ле́нінський при́зов у па́ртію** — масовий прийом до Комуністичної партії передових робітників у зв'язку із смертю В. І. Леніна. *Для кампанії ленінського призову партія встановила: вербувати тільки робітників від верстата, лише робітників, зайнятих в даний час безпосередньо у виробництві* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 241).

2. Створений В. І. Леніним. *Досвід Радянського Союзу і країн народної демократії підтвердив правильність ленінського положення про те, що в період побудови соціалізму класова боротьба не зникає* (Програма КПРС, 1961, 20); *Ленінська теорія відображення дає ключ до розуміння об'єктивного світу* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 9).

3. Який відповідає настановам ленінізму, оснований на його засадах. *Член партії повинен: .. Бути непримиренним в усіх випадках, коли порушуються ленінські принципи добору і виховання кадрів* (Статут КПРС, 1961, 6); *Мудра ленінська національна політика возз'єднала нас у державу, про яку мріяли віками* (Панч, В дорозі, 1959, 244); // Який є послідовником вчення В. І. Леніна. *І це говорить людина, що називав себе комісаром! Ні, не такою уявляється йому душа ленінського революційного комісара!* (Гончар, II, 1959, 116).

Ле́нний, а, е, *іст.* Прикм. до **лен.**

Ле́нник, а, *ч., іст.* Володар лену — васал, який одержав його у володіння і виконує певні обов'язки по відношенню до свого володаря.

Ле́нта, и, *ж., нар.-поет., розм., рідко.* Стрічка. *Ой піду я на торг, на торжочок, Та куплю собі шаблю золотую, А до шаблі ленту голубую* (Чуб., V, 1874, 154); *У дівчат біліють банти, ще й по ленті у косі...* (Тич., II, 1957, 327); *На лентах безкозирок.. золотом горіли прості слова «Черноморський флот»* (Трип., Дорога.., 1945, 58); *Ні ричажків з літерами, ні котушок із лентами, ані валка для паперу в машинці не було* (Смолич. Прекр. катастр., 1956, 133); * У порівн. *Вона* [дорога] *видавалася тут між полями змійним звоєм... там знов рівною лентою* (Коб., III, 1956, 461).

Ле́нчик, а, *ч.* Дерев'яна основа кавалерійського сідла. *Сідло складається з: ленчика.., повстяних підкладок під полки ленчика, подушки крил* (Конярство, 1957, 190).

ЛЕОПА́РД, а, *ч.* Великий хижий звір родини котячих з плямистою рудувато-жовтою шерстю, що живе в Африці та Азії; пантера. *Леопард із льоху, вискочив на сцену, ступив, зирнув... І полилась Святая кров* (Шевч., II, 1963, 292); *Після обіду мама раптом оголосила, що до міста приїхав звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями* (Смолич, II, 1958, 102); * У порівн. *Гошка постраждав найбільше, хоч бився, як леопард* (Тют., Вир., 1964, 413); *Як леопард, стрибнув він у саклю, зірвав з цвяха дідівський ятаган і кинувся до Горпини* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 123).

△ **Морськи́й леопа́рд** — морська тварина родини ластоногих з плямистою шерстю, що живе в морях, головним чином в Антарктиді. *На прибережних крижинах* [Антарктиди] *протягом цілого року живуть тюлені-краболіди і морські леопарди* (Знання.., 12, 1965, 5).

ЛЕОПА́РДОВИЙ, а, е. Прикм. до **леопа́рд**. *Вони теж почали по черзі гладити леопардову шерсть* (Гончар, Таврія, 1952, 134); *Прездоровою голоблею орудував Прудивус, насідаючи на якогось меткого шляхтича, гусара — в леопардовій шкурі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 389).

ЛЕП, у, *ч.* 1. Бруд, що вкриває спітніле, довго не мите тіло. *Хлюпнувши на себе раз, .. для сміху, кожний потім входив у смак і довго відтирав із себе леп, що в'ївся в шкіру цілими роками* (Мик., II, 1957, 432); *Грицько опустив у воду ноги, відтирав із ступнів чорний леп* (Збан., Сосновий, 1961, 427); // Липкий бруд, що вкриває певну поверхню. *На столі лепу, хоч ріпу сій* (Свидн., Люборацькі, 1955, 21); // *чого, який, перен.* Про щось негативне в житті людини. *Я був чистий і свіжий, .. а був молодий, не чув своїх літ і свого тіла, того лепу брудного життя* (Коцюб., II, 1955, 295); — *Давайте перше згребла покупцьмо, щоб отой леп дрібновласницький пообшпрібати на собі* (Кучер, Прощай.., 1957, 394).

2. *діал.* Земляний віск; озокерит. *Раз за разом гатить він дзюбаком у .. опоку і відриває від неї кусні лепу* (Фр., IV, 1950, 24).

ЛЕ́ПЕТ, у, *ч.* 1. Те саме, що **лепета́ння**. *Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі* (Коцюб., I, 1955, 15); *Вони, дивлячись на кумедні порухи маленьких рученят, на незрозумілий лепет і усмішки маленької, і собі усміхалися* (Коцюба, Нові береги, 1959, 159).

2. *чого і без додатка, перен.* Тихий невиразний шум. *Вітер затих, тільки з лепетом в річці Хвиля за хвилею йде* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 255); *Вже холод осені я в теплім вітрі чую, і в листя лепеті, і в сонячнім вогні* (Сос., Щастя.., 1962, 188).

ЛЕПЕТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лепета́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Флора Германівна, усміхаючись з її* [дівчинки] *докорів і лепетання, любовно пояснювала, чому вона довго не приходила* (Коцюба, Нові береги, 1959, 211); *А на оте безпорадне лепетання Карінський мав готову відповідь: — Учора на нараді всі ми чекали від вас ділового виступу* (Шовк., Інженери, 1956, 388); *Легке, недбале лепетання, Вимови огрітих дрібні І досі будять хвилювання І серце радують мені* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 81); *Літо, моє літо!.. В ніжності світання листя лепетання, лютиків огні...* (Сос., Поезія.., 1961, 20).

ЛЕПЕТА́ТИ,ечу́, е́чеш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Говорити нерозбірливо, неправильно (про дитячу мову). — *Не плачте, мамочко! Не плачте!* — *лепетала вона своїм нетвердим язичком* (Мирний, I, 1954, 211); *Щось дитиночка шепоче, щось лепече, наче: ма-ма...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 162); // Говорити невиразно, непевнено, з трудом підшукуючи слова. — *Я закінчила десятирічку, шукаю роботи..*— *лепече Тамара, мов не своїм голосом* (Хижняк, Тамара, 1959, 63); // Говорити мовою, незрозумілою для співбесідника. *Ван знову лепетав щось по-китайському і, як дитина, кидався на руках у Пархоменка* (Панч, О. Пархом., 1939, 81); // Говорити що-небудь несерйозне, нерозумне. *Лепече, як той пустий млин* (Номис, 1864, № 255); [Ф е с ь к а:] *Все мені* [Рябина] *своїм п'яним язиком таке лепече, що й вимовити встидно!* (Фр., IX, 1952, 392); // Вести легку, несерйозну розмову; балакати (у 1 знач.). *Ось біжать дві панночки, лепечуть одна до одної голосно, шпарко* (Л. Укр., III, 1952, 581).

2. *неперех., перен.* Тихо, невиразно звучати, шуміти. *Погасла зірниця, стемніла блакить, все задрімало, .. поночі тихо журливо лепечуть тополі* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 148); *Розлігшись, спить під дубом на траві; Під боком річечка лепече* (Бор., Тв., 1957, 59).

ЛЕПЕТЛИ́ВИЙ, а, е. Який багато лепече; говіркий. *Давненько та лепетлива Мелася Чубатка по тім березі* [живе] (Вовчок, VI, 1956, 334); *Дух йому перехопило й мову заціпило, наш речник та балаклій* [балакун], *ставши аж ніяк не лепетливим, міг тільки пробекати: Е-е-е...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 469); * Образно. *Сніг лежав уже по самих ярках та затінках, а то скрізь позбігав лепетливими дзюркотливими струмками* (Гр., II, 1963, 477).

◇ **Лепетли́вий на язи́к** — балакун. — *Не казала, бо Зануда на язик лепетливий, а ми люди убогі: боїмось поговору* (Н.-Лев., III, 1956, 332).

ЛЕПЕТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто багато лепече; говорун. — *Ти, Давиде, їй-бо, лепетун,— грав очима*

Уляна.— Щодня щось таке вигадаєш (Стельмах, Хліб.., 1959, 496).

ЛЕПЕТУ́ХА, и, *ж., розм.* Та, що багато лепече; говоруха. *Прошу ж тебе, мій миленький, до свекрухи й не веди, Бо свекруха й лепетуха, сварливая голова* (Чуб., V, 1874, 535); *Тетяна.., не помітивши там Химки Цвіркунихи, заспокоїлась. Найважливіше — щоб не бачила* [її з Олексою] *ця нездержлива лепетуха, а то зараз рознесе по всій слободі* (Добр., Тече річка.., 1961, 275).

ЛЕПЕ́ТЯ, і, *ч. і ж., діал.* Те саме, що **лепету́н** і лепету́ха. — *Іван малий, чорний як циган.., лепече як та лепетя* (Л. Укр., III, 1952, 740); [Г е р а с и м:] *Не втікай, старче божий. Не потурай на те, чого язик-лепетя не накаже* (Мирний, V, 1955, 77).

ЛЕ́ПЕХ *див.* **лепеха́**.

ЛЕПЕХА́, й, *ж., рідко* **ЛЕ́ПЕХ**, у, *ч. (Acorus* L.). Трав'яниста багаторічна рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; аїр. *Від ставу, що вправлений у рамці з кучерявих верб, розмальованому мататтям і лепехою — хлюпання весел* (Головко, I, 1957, 53); *Вітер повіяв від мочарів теплом та запахом сирого лепеху і татарського зілля* (Фр., I, 1955, 63).

ЛЕПЕХУВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Схожий на лепеху. *Ой густий очерет да й лепехуватий* (Чуб., V, 1874, 176).

ЛЕПЕШИ́ННЯ, я, *с.* Стебла лепехи. *Примостивши гостя на м'якій в'язанці жовтого торішнього комишу та лепешиння, Кисачка заходився біля риби* (Збан., Переджнив'я, 1960, 165).

ЛЕПЕШНИ́К *див.* **лепешня́к**.

ЛЕПЕШНЯ́К, *рідко* **ЛЕПЕШНИ́К**, á, *ч. (Glyceria* R. Br.). Багаторічна трава родини злакових, що росте на дуже зволожених грунтах. *Дно і укоси* [осушних] *каналів заростають вологолюбними рослинами — частухою подорожниковою, рогозою широколистою, вехою водяною, осокою, лепешняком водяним* (Колг. Укр., 10, 1958, 41); *Ноги затремтіли у Віті — не встояв на пеньку, плюснув у калюжу, помчав з-під мосту лепешняком у лозі* (Вас., II, 1959, 192).

ЛЕ́ПІДОДЕ́НДРОН, а, *ч.* Величезне вимерле дерево родини плаунових, що росло в кам'яновугільний період.

ЛЕПІДОЛІ́Т, у, *ч.* Бідна на залізо літієва слюда фіолетового або бузкового кольору.

ЛЕПІДОСИРЕ́Н, а, *ч.* Велика двоякодихаюча риба, що живе в заболочених водоймах басейну річки Амазонки. *Серед прісноводних риб Гвіано-Бразільської підобласті є кілька дуже цікавих форм, з яких в першу чергу слід назвати двоякодихаючу рибу лепідосирен.., що досягає довжини 1,3 м* (Посібник з зоогеогр., 1956, 41).

ЛЕ́ПРА, и, *ж., мед.* Те саме, що **прока́за**. *Може, в цих місцях лютує якась із жахливих і нерозгаданих південних пошестей.. — Проказа! Лепра! — здригнулася Сахно на свою здогадку* (Смолич, I, 1958, 80).

ЛЕПРОЗО́РІЙ, ю, *ч.* Лікувальний заклад — колонія для хворих на лепру. *Кілометрів за п'ятнадцять од Вілюйська тоді містився лепрозорій — лікарня для хворих на проказу, що називалася ще просто вілюйською колонією* (Вітч., 12, 1962, 196).

ЛЕ́ПСЬКИЙ, а, е, *розм.* Хороший, гарний. *Олена, що йде, то усе вихваля пана Забрьоху, ..які то в нього уси шпетні і який сам увесь лепський та моторний* (Кв.-Осн., II, 1956, 212); [Є г е р:] *Ось постривайте, я вам зараз щось лепське прочитаю* (Л. Укр., IV, 1954, 220); — *На рибі теж розумітися треба, ..карась, до прикладу. Дуже лепська то риба* (Збан., Між.. людьми, 1955, 21).

ЛЕ́ПСЬКО, *розм.* Присл. до **ле́пський**. *Із кожного куреня везли знамена на конях, лепсько убраних* (Стор., I, 1957, 259); — *Ну, замаскувались, я вам скажу, Андрію Володимировичу, ви лепсько. Без свічки не знайдеш* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 111).

ЛЕ́ПТА, и, *ж.* 1. У стародавньому Єрусалимі та в Греції — дрібна монета.

2. *перен., книжн.* Посильне подаяння, пожертвування або милостиня. [М а р и н а *(дає гроші):*] *Візьми, дідусю, і від мене лепту* (Кроп., V, 1959, 490); — *Та хіба можна віддати таке добро! Самих прочан сила-силенна — і кожен несе свою лепту монастиреві* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 124).

3. *перен., уроч.* Вклад у яку-небудь суспільну справу. *Працюй, освічуй людей. Клади й свою лепту на користь добра світового, людськості, правди* (Тесл., Вибр., 1950, 90); *У тісній співдружності з нами* [киргизами] *працює ряд українців, які вносять посильну лепту в розвиток мистецтва Радянської Киргизії* (Мист., 6, 1957, 24); *Кожна людина, живучи в комуністичному суспільстві, повинна вносити лепту своєю працею в будівництво і дальший розвиток цього суспільства* (Рад. Укр., 9.IV 1959, 2); // Частка чого-небудь. *Слава тобі, Шафарику.. Привітай же в своїй славі І мою убогу Лепту — думу немудрую Про чеха святого* (Шевч., I, 1951, 263); — *Загальні збори чернігівського* [гуртка] *.. несуть Вам* [М. В. Лисенку] *сьогодні й свою лепту пошанування й подяки* (Коцюб., III, 1956, 252); *А з другого боку, і комітет театральний прикинув свою лепту до того розстрою* [трупи] (Фр., XVI, 1955, 101).

◇ **Ле́пта вдови́ці** — порівняно невеликий, убогий вклад у що-небудь спільне. *Це б то, бачиш, лепта удовиці* (Номис, 1864, № 4583); *Будь ти й мені за ознаку надії, Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших, Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів Він хоч убогую лепту вдовиці успіє вложити* (Сам., I, 1958, 92).

ЛЕПТОСПІРО́З, у, *ч.* Гостре інфекційне захворювання тварин. *Щеплення проти лептоспірозу сільськогосподарських тварин провадяться в плановому порядку* (Профіл. захвор.., 1955, 151).

ЛЕ́РКА, и, *ж.* Інструмент для нарізування зовнішньої різьби. *Для нарізування зовнішньої різьби на токарному верстаті, крім різців, іноді застосовують плашки, найчастіше круглі, або так звані лерки* (Різальні інстр.., 1959, 118).

ЛЕС, у, *ч.* Грунтоутворююча гірська осадочна порода сірувато-жовтого, іноді бурого або червонувато-бурого кольору. *В лесах Приазов'я виявлені лише поодинокі черепашки наземних молюсків* (Геол. Укр., 1959, 360); *Порох з-під ніг брав* [Саїд] *і, перетираючи в міцних долонях, запевняв професора: — Це дійсно лес, нанесений водою з гір* (Ле, Міжгір'я, 1953, 100).

ЛЕ́СОВИЙ, а, е. Який складається з лесу. *Лесові породи лівого і правого берегів долини р. Молочної істотно відрізняються між собою* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 73); *На доброму лесовому грунті дерева гарно приймалися, і молоденькі яблуні вже досягли середнього людського зросту* (Мас., Життя.., 1960, 84); *Загадкове походження лесового острова, що займає центральну і східну частину кряжа* (Літ. Укр., 20.VI 1965, 4).

ЛЕСОПОДІ́БНИЙ, а, е. Подібний своїм виглядом чи якостями до лесу. *Лесоподібні суглинки окраїн Донецького кряжа використовуються для виробництва будівельних матеріалів* (Геол. Укр., 1959, 554).

ЛЕСТИ́ВИЙ, а, е. Схильний до лестощів; // Сповнений лестощів. *Як кого одурять похвальбою або лестивою*

річчю, то люди й кажуть: «Упустив рака з рота» (Стор., І, 1957, 29); *Микошинський ласував не так тютюном, як лестивими догодами полковника* (Ле, Україна, 1940, 181).

ЛЕСТИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **лести́вий**. *Роди, лести йому стократ, Лестивість рани гоїть... Супроти влесливості, брат, Не всякий зав устоїть* (Воскр., З перцем!, 1957, 209).

ЛЕСТИ́ВО. Присл. до **лести́вий**. *Мовить супутник до нього лестиво: — Містер шановний, чи це* [безробітні] *для вас диво?* (Біл., Зигзаг, 1956, 87).

ЛЕСТИ́ТИ, лещу́, лести́ш, *недок.* 1. *кому і без додатка.* Лицемірно, нещиро вихваляти кого-, що-небудь. *Він* [М. Гоголь] *не лестить життю, але й не зводить наклепу на нього* (Бєлін., Вибр. статті, перекл. Кундзича, 1948, 125); *Панські синки увивались коло нього, лестили йому, бо Франко був їм дуже потрібний* (Кол., Терен.., 1959, 29); // Говорити кому-небудь приємності, компліменти. [В і к т о р:] *Закрутила голову добру молодцю, от він і забуває про все на світі.* [О л ь г а:] *Лестиш, звичайно... А слухати приємно!* (Лев., Нові п'єси, 1956, 15).

2. *кому, чому.* Давати насолоду, бути приємним. *По закінченні вузу його, як одного з найкращих вихованців, призначили в апарат міністерства. Це йому лестило, хоч і не цілком задовольняло* (Добр., Тече річка.., 1961, 7); *Лестило її дівочому честолюбству відчувати, що десятки очей стежать за нею* (Д. Бедзик, Серце.., 1961,52).

ЛЕСТИ́ТИСЯ, лещу́ся, лести́шся, *недок.* 1. *до кого, коло кого.* Ніжно горнутися, виявляти ласку до кого-небудь; ластитися. *Хотіла було* [мати] *сваритись на дочку, .. так та ж як узяла коло неї леститись, і приговорювати, і розважати її* (Кв.-Осн., II, 1956, 49); *Лестячися до батька, мов кіточка, вона пішла з ним у покої* (Фр., III, 1950, 154).

2. *перен.* Лестощами, догідливістю намагатися привернути до себе чиюсь увагу, добитися чийого-небудь довір'я або замаскувати свої підступні думки, наміри. [Р о м а н:] *Я не хочу ні леститися, ні умизгатися, щоб таким побитом зменшити свою провину...* (Кроп., II, 1958, 54); — *Мені здається, що темні є замисли греків, а подвійним їх язик. Цей посол недарма позичав очей у собаки і лестився на всі лади, що аж огидно було його слухати* (Оп., Іду.., 1958, 117).

ЛЕСТКА, и, *ж., діал.* Лестощі. *Лестки горшей* [гірше] *отрутизни* (Номис, 1864, № 3073); *Знай носа підійма Майор.. Ані вблагать його, ні лестками не знадить!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 266).

ЛЕ́СТОЩІ, ів, *мн.* Лицемірне, нещире вихваляння. *Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану кадить перед нею фіміами лестощів* (Н.-Лев., IV, 1956, 250); *Більшість дивилась на нього* [О. Пушкіна] *поглядом, в якому захват, шанобливість і лестощі приховували заздрість і потаємну думку: що можуть мати корисного від цього знайомства?* (Полт., Повість.., 1960, 464).

ЛЕСТУ́Н, а́, *ч., заст.* Той, хто любить лестити. *Поки в комірі сеть і в скрині, лестун потреться в сій хатині* (Сл. Гр.).

ЛЕСУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **лесува́ти**[1]. *До прозорого покриття, застосовуваного в столярній обробці виробів, належить також оліфлення, або лесування — фарбування поверхні підігрітою оліфою* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 69).

ЛЕСУВА́ТИ[1], ую, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Наносити тонкий шар прозорої фарби на картини та інші вироби з метою підсилити або змінити тон забарвлення.

ЛЕСУВА́ТИ[2], ую, у́єш, *недок., перех., с. г.* Певним чином обробляти грунт, надаючи йому властивостей лісу.

ЛЕТ, у, *ч., поет.* Дія за знач. **літа́ти** і **лети́ти**; політ (*див.* **політ**[1]). *Маленька пташка уперто літала над головою в Дорі.. Він зацікавився нею і довго стежив за її летом* (Кощюб., II, 1955, 381).

◇ **Зрива́тися в лет** — поривати ся летіти або швидко летіти. *В горах орли зривалися у лет* (Нагн., Вибр., 1950, 151).

ЛЕТА́ЛЬНИЙ, а, е, *мед.* Який веде до смерті; смертельний.

Лета́льний кіне́ць — смерть. *Кров, яку вливають в організм хворого, обов'язково підбирають за сумісністю груп, інакше червонокрівці злипатимуться, руйнуватимуться, і це призведе до летального кінця* (Знання.., 2, 1966, 3).

ЛЕТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., мед.* Те саме, що **смертність**. *У 1826 році в лікарні Києва лікувалося 492 хворих, з них вмерло 52.. Така висока летальність спостерігалася і в наступні роки* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 23).

ЛЕТАРГІ́ЙНИЙ, ЛЕТАРГІ́ЧНИЙ, а, е, *мед.* Стос. до летаргії (у 1 знач.).

△ **Летаргійний (летаргічний) сон** — те саме, що **летаргія** 1. *Ремо торкнув його за плече. Ахмед ніби прокинувся від летаргічного сну* (Досв., Гюлле, 1961, 89).

ЛЕТАРГІ́ЧНИЙ *див.* **летаргійний**.

ЛЕТАРГІ́Я, ї, *ж.* 1. *мед.* Хворобливий стан, схожий на сон, з майже нечутним диханням і пульсом. *Ми зиму жили над Бугом у Дмитровці.. Тут я хворів скільки місяців гарячкою і замер (летаргія)* (Збірник про Кроп., 1955, 27); *Почув* [пан] *холод у цілім тілі і біль, утому і непевність, помішану зі страхом, як чоловік, що будиться з летаргії — в темнім і тіснім гробі* (Фр., II, 1950, 109); * У порівн. *Стільки років жив* [Забейко], *наче в летаргії, аж раптом цей дітлах дивно й боляче розбудив його* (Вільде, Винен.., 1959, 59).

2. *яка, перен.* Цілковита нерухомість, бездіяльність. *В'язниця спочивала в обіймах незбудної летаргії* (Кач., II, 1958, 349); *Вони робитимуть все, що можна, аби розбудити громадську думку з тієї галицької летаргії, яка живій людині давно вже печінки виїла* (Кол., Терен.., 1959, 292).

ЛЕТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **летіти**.

ЛЕТІ́ТИ, лечу́, лети́ш, *недок.* 1. Пересуватися в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.). *— Та ніколи мені сидіти, — Одвітує Бджола, — Вже час до пасіки летіти: Далеко від села* (Гл., Вибр., 1951, 65); *В небі летіли гуси з далекого краю* (Довж., І, 1958, 173); // Пересуватися в повітрі завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.). *Летить стріла каленая, Бряжчить шабля о шеломи* (Шевч., II, 1953, 339); *Шматки кулів летіли вгору й горіли* (Н.-Лев., II, 1956, 197); *Над морем летіла хмара, і крапля упала в море...* (Ю. Янов., V, 1959, 24); * Образно. *Гроші, як полова — летіли. Швидко їх й не стало* (Мирний, IV, 1955, 55); // Пересуватися, переміщатися в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.). *Не дають ніяк спокою Літаки — одно летять!* (Вирг., В розп. літа, 1959, 33); // Пересуватися в певному напрямі на літальних апаратах (про пасажира або пілота). *Я летів над країною — міста виникали з-під крила* (Перв., II, 1948, 25); [Т а р а с о в:] *Дещо вона приховала од вас. Треба перевірити, чи може вона зараз летіти* (Мик., І, 1957, 501); // *перен.* Линути, розноситися в просторі (про слова, звуки тощо). *Заспівали сади, Зашуміли ліси, Тиха пісне, лети, Мою думу неси* (Павл., Бистрина, 1959, 13); *Є хвилини, є години: Повний смілого завзяття, Я кепкую — ні сльозини, З уст летять гіркі прокляття*

(Граб., І. 1959, 265); // *перен.* Ширитися, передаватися, пересилатися певним способом (поштою, радіо тощо). *Летять по радіо слова — з найдальших далей вісті* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 6); *Про кожний крок Шевченка летіло в Петербург вірнопідданське донесення* (Слово про Кобзаря, 1961, 138).

2. Те саме, що **па́дати** 1, 2. *Раптом клубок летить їй з коліи і котиться просто мені під ноги* (Коцюб., II, 1955, 249): *Вони йдуть до пана на роботу тепер, коли у самих ще нічого й не тикано, а ту* [тут] *грів, з колоса летить* (Фр., II, 1950, 45); *Трахкотіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки* (Головко, II, 1957, 28); *Раптом він посунувся униз і зрозумів, що летить в улоговину* (Тют., Вир, 1964, 498).

◇ **Лети́ти до чо́рта** *див.* **чорт; Лети́ти під ука́с** *див.* **указ.**

3. *перен.* Дуже швидко переміщатися (по землі, воді і т. ін.); мчати; нестися (у 1 знач.). *Рипить сніжок, співає полозок, санки летять під білі намети ялин лапатих* (Л. Укр., І, 1951, 312); *Катер летів проти вітру, розсікаючи білі баранці на гострій хвилі* (Кучер, Прощай.., 1957, 5); [Командир застави *(до зв'язківця):*] *Лети у штаб, с вість про комісара* (Воронько, Казка.., 1957, 59).

4. *перен.* Швидко, непомітно проходити (про час). *І в'янеш ти, а дні летять, Несуть все добре за собою* (Шевч., II, 1963, 259); [Бочкарьова:] *Працюєш до пізнього вечора, на все реагуєш, і час летить... і літа летять...* (Корн., І, 1955, 109); *Ніч летіла швидко. Професор напружено працював над планом задуманої операції* (Баш, Проф. Буйко, 1946, 63).

5. *перен.* Линути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь. *Він солодко вкладається на ліжко, всіма думами летючи до Уляни* (Стельмах, Хліб.., 1959, 146); *Галя звернула до хутора. Думкою летіла попереду себе. Нарешті вона довідається, де її рідні* (Збан., Між.. людьми, 1955, 109); * Образно. *Куди серце летить, туди й око глядить* (Укр.. присл.., 1955, 109).

ЛЕ́ТКИЙ, а́, е́. Який має здатність швидко зникати, поширюючись у повітрі або випаровуючись. *Прожарювання без доступу повітря, якщо при цьому утворюються леткі продукти — гази або пари,— називається сухою перегонкою* (Уроки.. хіміка, 1956, 68).

△ **Летка́ мазь** — мазь для втирання в шкіру; має приємний запах і швидко висихає.

ЛЕТЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Який літає, летить, переміщається в повітрі. *Все навколо пройнявся його* [диму] *гіркий, ядучий запах. І все навкруг було припорошене летучим гаром* (Жур., Вечір.., 1958, 286).

2. *перен.* Який може швидко пересуватися, на ходу маневруючи. *Передбачається.. впровадити летучий апарат на ряді прокатних станів, а це дасть можливість організувати нескінченне прокатування* (Ком. Укр., 6, 1960, 32); // *мед.* Який раптово виникає то в одному, то в другому місці, швидко проходить в одному місці й з'являється в іншому (про хвороби). *Летучий ревматизм.*

3. *перен.* Який швидко минає; скоромінущий (час, вище і т. ін.). *Не дай в неволі пропадати, Летучі літа марне тратить* (Шевч., II, 1953, 266).

4. *перен.* Те саме, що **летю́чий** 3. *Вночі, довідавшись про загибель товариша, вся нічна зміна депо, на летучому мітингу, тут же в цеху, одноголосно ухвалила: затаврувати ганьбою гайдамаків* (Головко, II, 1957, 628).

5. *спец.* Те саме, що **летки́й.** *У дровах, бурому вугіллі, торфі є багато горючих летучих речовин* (Таємн. вапна, 1957, 45). *Вугілля західного Донбасу.. відзначається високим (до 42 процентів) виходом летучих продуктів* (Наука.., 12, 1958, 22).

△ **Лету́ча мазь** — те саме, що **Летка́ мазь** *(див.* **летки́й**).

ЛЕТЮ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Властивість за знач. **летю́чий** 5. *Завдяки своїй розчинності, летучості і здатності проникати крізь шкіру етилова рідина може проникнути в організм людини і викликати тяжке отруєння* (Підручник шофера.., 1960, 65).

ЛЕТЮ́ЧИЙ, а, е. 1. Який має здатність пересуватися в повітрі за допомогою крил. *Знайду те слово, — радий, мов дитя, І сяє ніч, і рожевіє туча, І вже я сам, немов бджола летюча, Обмазаний у кольори життя* (Мал., Віщий голос, 1961, 130); *Летючі лисиці балулі мають собачі голови і крила, що сягають у розмаї півтора метра* (Знання.., 9, 1970, 23); // Який летить у повітрі, пересуваючись за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.). [Хорунжий:] *З пістоля кулею летючу птицю б'є* [Гаркуша], *досконально грає на бандурі, співа, вірші компонує* (Стор., І, 1957, 294); *Я вже втратив усяку надію що встрелити... мої постріли розривали повітря, не пошкодивши ані одну летючу тварину* (Досв., Вибр., 1959, 437); // Який пересувається в повітрі завдяки певній зовнішній силі (вітру, поштовху і т. ін.). *Тануть, В'януть Сніги, — Як крізь хмари летючі Гляне сонце блискуче* (Олесь, Вибр., 1958, 86); *Чулося дирчання автоматів, завивання і розриви мін, сухе шарудіння летючих снарядів* (Собко, Шлях.., 1948, 59); *Хвилинку він з подивом прислухався до виття вітру і з острахом — до бриніння летючого піску* (Смолич, Ми разом.., 1950, 32); // Який рухається в повітрі (про літаки, ракети і т. ін.). *Пішли брати в ліс. Зрубали там дерево і почали думати, як його летючий корабель збудувати* (Ів., Укр.. казки, 1950, 176); // Який пересувається в просторі на літальному апараті. *Вона щоночі, пославши свій аеростат високо-високо вгору, .. стежить і ловить летючого ворога* (Вишня, І, 1956, 313); // *перен.* Який розноситься, лине в просторі (про слова, звуки тощо). — *Така-то вже* [удова] *жвава, говірка, така — що й летючі слова хапає...* (Вовчок, І, 1955, 219).

Летю́ча ми́ша: а) те саме, що **кажа́н;** б) переносний газовий ліхтар. *В корівнику було напівтемно. Ліхтар «летюча миша» висів на стовпі посеред приміщення і тихо погойдувався* (Тют., Вир, 1960, 110); **Летю́ча ри́ба (ри́бка)** — риба, яка, виплигуючи з води, може певний час триматися в повітрі. [Любов:] *Дивіться, он летюча рибка! А ну, хто швидше! (Біжить швидко до річки)* (Л. Укр., II, 1951, 64); **Летю́ча форте́ця** *див.* **форте́ця; Летю́чий поцілу́нок** *див.* **поцілу́нок; Летю́чий соба́ка** — великий рукокрилий нічний ссавець-кажан.

2. Який швидко рухається (по землі, воді і т. ін.). *І мислив: то не снів уява, Не порох пожовтілих книг — Човни летючі Святослава І хижоокий печеніг* (Рильський, І, 1956, 235); // Якому властиво швидко переміщатися з місця на місце. *Фелах працює мовчки, тихий, пильний, будує дім,— там житиме пустий летючий рій мандрівців* (Л. Укр., І, 1951, 304); // *перен.* Який швидко поширюється, розноситься (про звістку, палке слово і т. ін.). *Два роки минули, і слуги летючую звістку оп'ять* [знову] *принесли, що паруси на морі біліє* (Дн. Чайка, Вибр., 1960, 140); *Читаючи «Ронделі», розумієш, чому вони літом 1920 року були передруковані в газеті-листівці, ..сила цих експресивних, летючих рядків дорівнювала силі бойових гасел* (Поезія.., 1956, 90); // *перен.* Легкий, стрімкий (про крок, ходу). *Сави не було, але він прийшов скорим, летючим кроком* (Коб., II, 1956, 191); *Летюча швидка хода Ольги творила дивний контраст з її внутрішньою урівноваже-*

ністю (Донч., III, 1956, 381); // *перен.* Неврівноважений, неспокійний (про людину та її вдачу). *Не хотів і мене директор випускати за три роки, хоч успіхи мої були добрі.— Летюча натура, вітер,— неодмінно влізеш у якусь історію* (Вас., Незібр. тв., 1941, 165).

Летю́чий голла́ндець — легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана. [Представник «Стремительного»:] *Летючим голландцем ми будемо бродити по морю, і нам тоді не страшний ніхто* (Корн., II, 1955, 30).

3. *перен.* Який починають без попередньої підготовки і проводять швидко (про мітинги, збори); летучий (у 4 знач.). *Керівники артільного руху заспокоювали їх* [селян], *скликали летючі збори, .. та маса стояла на своєму* (Епік, Тв., 1958, 286); // Який швидко проходить. *Надвечір знову пройшов дощ, короткий, летючий* (Гончар, Людина.., 1960, 113).

4. *спец.* Те саме, що **летки́й**. *Ароматний запах у сосновому лісі створюється завдяки наявності в повітрі найдрібніших частинок ефірного летючого масла живиці — скипидару* (Наука.., 9, 1956, 18).

ЛЕТЮ́ЧКА, и, *ж., розм.* 1. Екстрено випущений листок з коротким повідомленням про що-небудь. *Василько мав завдання піти в сусіднє село, де був храм, зайти в церкву і тихенько людям позапихати в кишені кожухів чи де вже прийдеться ті летючки* (Турч., Зорі.., 1950, 71); // Недовговічний літературний твір. *Читав я десь думку, може, більш дотепну, ніж обгрунтовану, .. що кожна література, яка тільки зароджується або відроджується, починається добою летючок і випадкових брошур* (Фр., XVI, 1955, 118).

2. Ремонтна машина, яка може швидко пересуватися з місця на місце для ліквідування аварій, поламок і т. ін. *Терентій Трохимович Підріз — водій емтеесівської летючки* (Рудь, Гомін.., 1959, 63); *Везуть фрукти, овочі до великої магістралі. А вчора рушила бурякова летючка* (Кучер, Дорога.., 1958, 211); *Йому, колишньому директорові, .. дають в розпорядження якусь нікчемну ремонтну летючку, жалюгідний набір ключів і терпугів* (Вол., Місячне срібло, 1961, 199); // Машина, поїзд і т. ін., які швидко доставляють в інші місця.

3. *бот.* Насіння деяких рослин, яке, маючи крилоподібні вирости, може пересуватися силою вітру.

ЛЕТЯ́ГА [1], и, *ж.* Маленька тварина, схожа на білку, яка має між передніми і задніми лапами літальну перетинку і живе на деревах. *Летяга — Pteromys volans,— як і бурундук, ендемічна для підобласті Тайги Старого Світу. Вона схожа на білку, але менших розмірів* (Посібник з зоогеогр., 1956, 101).

ЛЕТЯ́ГА [2], и, *ч., діал.* Нетяга. *Ой полем, полем київським, Битим шляхом ординським, Ей, гуляв, гуляв козак, бідний летяга* (Укр.. думи.., 1955, 73).

ЛЕ́ХА, и, *ж., спец.* Доріжка, прохід, який робиться для зручності збирання певних рослин. *В практиці передових колгоспів міцно вкоренився прийом збирання плосконі на суцільних посівах конопель з попереднім вибиранням лех, тобто доріжок завширшки 45—60 см* (Техн. культ., 1956, 183).

ЛЕЦИТИ́Н, у, *ч., хім.* Жироподібна органічна речовина, велика кількість якої міститься в нервових тканинах, яєчному жовтку, ікрі тощо. *Насіння сої містить у середньому 2% лецитину і тому має високі емульгуючі якості для виготовлення харчових продуктів* (Зерн. боб. культ., 1956, 76).

ЛЕ́ЩАТА, щат, *мн.* 1. Слюсарний прилад, яким затискують оброблюваний предмет. *Затиснувши деталь у лещата, обстукують її молотком і ще раз дотискують* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 51); *Він разом з Танею порався біля станка, підкручував гайки, лещата* (Донч., Секрет, 1947, 30); * У порівн. *Голова схилилась на сумку, і втома, неначе лещатами, стулила його тіло* (Стор., I, 1957, 342); // *чого, з означ., перен.* Про те, що стискає, обмежує, позбавляє вільних рухів, дій і т. ін. [2-й чоловік:] *Хто раз попався у його* [глитая] *лещата, годі вже пручатись!* (Кроп., I, 1958, 478); *Здавлений цензурними лещатами, Чернишевський змушений був вдаватися до езопівської мови, до натяків* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 545).

2. *заст.* Лубки, шина, за допомогою яких роблять пов'язку, що забезпечує нерухомість пошкодженої кістки кінцівки. *Дмитрик лежить у лікарні. Зламану ногу його взято в лещата* (Коцюб., I, 1955, 135); *Рука його весь час була в лещатах, на виду зробився блідий, очі глибоко заховалися в ямки* (Ле, Вибр., 1939, 69).

3. *заст.* Розщеплена на кінці палиця. *Співали тут і колядок; Палили клоччя, ворожили, По спині лещатами били, Загадували загадок* (Котл., I, 1952, 131).

4. *діал.* Кліщі. *Іван вимахував важким молотом, а коваль Максим довгими лещатами перевертав на кувалді шматок розпеченого заліза* (Юхвід, Оля, 1959, 182).

◇ **Бра́ти (взя́ти) в ле́щата** *кого, що:* обходити з двох боків (звичайно ворожі війська). *Червона Армія з півночі і партизани з повстанцями з півдня взяли кращі петлюрівські війська — гайдамацькі курені та полки січовиків — у лещата* (Смолич, V, 1959, 618); *Гордій Лобода! У шпилі солдата Стояв ти байдужий до смерті в ту мить, Коли куркулі тебе брали в лещата, Хотіли тебе застрашити й зломить* (Перв., II, 1958, 384); **Попада́ти (попа́сти) в ле́щата:** а) потрапляти в оточення; б) виявлятися в скрутному, безвихідному становищі. *З шкільної лави світлим, ніжним юнаком я попав у залізні лещата фронту* (Кол., На фронті.., 1959, 6).

ЛЕ́ЩАТКА, ток, *мн.* Зменш. до **ле́щата**. *На старому верстаку лежать рубанок, пилка. Тут же звичайні лещатка* (Веч. Київ, 6. VIII 1962, 1).

ЛЕ́ЩАТНИЙ, а, е. Прикм. до **ле́щата** 1.

ЛЕЩИ́ЦЯ, і, *ж.* (*Gypsophila* L.). Трав'яниста степова рослина; перекотиполе. *На Михайлівській цілині зустрічається також чимало видів, що утворюють «перекотиполе», як лещиця волотиста* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 64).

ЛЕ́Я [1], ї, *ж.* У Румунії — грошова одиниця. — *Тебе хлопці послухають, я знаю.— І, витягши з гаманця сто лей, подав мені* (Мур., Бук. повість, 1959, 22).

ЛЕ́Я [2] *див.* **ле́ї**.

ЛЖА, лжі, *ж., заст.* Неправда, брехня. [Єпископ:] *Свят, свят господь! Замовкни, дуже лжі! Він одержимий* (Л. Укр., II, 1951, 499);— *Лжа! Брехня! — і молоденька господиня, мов на гарячому спіймана, затупотіла бистрими ніжками* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 261).

ЛЖЕ... Перша частина складних слів, що значенням відповідає словам **неспра́вжній, уя́вний,** напр.: лжекласи́цизм, лжепатріо́т і т. ін.

ЛЖЕВЧЕ́НІСТЬ, ності, *ж.* Несправжня, показна вченість.

ЛЖЕВЧЕ́ННЯ, я, *с.* Мниме, облудне вчення.

ЛЖЕМАРКСИ́ЗМ, у, *ч.* Несправжній, мнимий марксизм.

ЛЖЕМАРКСИ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лжемаркси́зм**.

ЛЖЕНАУ́КА, и, *ж.* Те, що не є справжньою наукою, але видається за неї. *Ідеалістичні, метафізичні ідеї реакційних класів гальмують розвиток науки, перетво-*

рюють історію, політекономію, філософію у предмет купівлі-продажу, а кінець кінцем — у лженауку (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

ЛЖЕНАУКО́ВИЙ, а, е. Який не відповідає вимогам науки; ненауковий. *Франко боровся проти буржуазного націоналізму В. Антоновича і М. Грушевського. Він піддав гострій критиці їх лженаукові «праці»* (Іст. УРСР, I, 1953, 535).

ЛЖЕПАТРІО́ТЙЗМ, у, ч. Несправжній, удаваний патріотизм.

ЛЖЕПАТРІО́ТИЧНИЙ, а, е. Стос. до лжепатріотизму; удавано патріотичний. *Після розмови з Кирилом Кухтою про смисл лжепатріотичного лозунга «За віру, царя і отечество» Федір Пилипович прийшов до висновку, що вербівчани не схильні до фанатизму* (Іщук, Вербівчани, 1961, 49).

ЛЖЕПРИСЯ́ГА, и, *ж., юр.* Брехливе або фальшиве, неправдиве свідчення суду або слідству під присягою.

ЛЖЕПРОРО́К, а, ч. Той, хто видає себе за пророка. [1-й з прохачів:] *Наша старшина не встояла б віч-на-віч проти тебе.* [3-й з прохачів:] *Один твій погляд скине лжепророків!* (Л. Укр., II, 1951, 492).

ЛЖЕСВІ́ДОК, дка, ч., *юр.* Той, хто дає брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення.

ЛЖЕСВІ́ДЧЕННЯ, я, *с., юр.* Дія за знач. **лжесві́дчити.**

ЛЖЕСВІ́ДЧИЙ, а, е, *юр.* Стос. до лжесвідчення.

ЛЖЕСВІ́ДЧИТИ, чу, чиш, *недок., юр.* Давати брехливі або фальшиві, неправдиві свідчення.

ЛЖЕТЕО́РІЯ, ї, *ж.* Несправжня, основана на хибних засадах теорія. *Вчення Павлова до цього часу є гострішою зброєю проти численних реакційних ідеалістичних лжетеорій* (Вісник АН, 9, 1949, 5).

ЛЖЕЦЬ, я́, ч., *заст., поет.* Той, хто говорить неправду, схильний до неправди. [Лісницький:] *Я прийшов сказати, Що ненадійний, темний чоловік — Іван Виговський, лжець та інтриган* (Дмит., Навіки разом, 1950, 33).

ЛЖИ́ВИЙ, а, е, *заст.* Який говорить неправду, схильний до неправди. — *Лживі й хижі ромеї, наді мною вони посміялись, дворучать з нами, хозарами, болгарами і есіма язиками...* (Скл., Святослав, 1959, 231); * Образно. *Бездум'я і галас, гола плакатна схема дуже непереконливі, а часто і лживі свідки для визначення справжнього таланту* (Мал., Думки.., 1959, 13); // Який виражає неправду. *Так і ти, поете, слухай Голоси і лживі, й праві, Темний гріх і світлий сміх, І клади.. На спокійні терези* (Рильський, I, 1956, 60).

ЛИБА́К, а́, ч., *зах., іст.* Робітник, що видобував нафтопродукти найпримітивнішим способом. *До Бориславa либаки вибиралися на цілий тиждень, ночували там* (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛИ́БАННЯ, я, *с., зах., іст.* Дія за знач. **ли́бати.** *Герман довго слухав їх бесіди про те «либання», але не знав, що воно таке* (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛИ́БАТИ, аю, аєш, *недок., перех., зах., іст.* Видобувати нафтопродукти найпримітивнішим способом. *Береться кінський хвіст, згониться ним поверх води, то тота ропа набирається на волосінь, а з неї рукою зсувається до коновки. Тото називається «либати»* (Фр., VIII, 1952, 348).

ЛИБА́ЦТВО, а, *с., зах., іст.* Видобування нафтопродуктів найпримітивнішим способом. *Ось у таку пору, в хвилі перших народин галицького нафтового промислу, розпочав Герман своє либацтво* (Фр., VIII, 1952, 349).

ЛИБА́ЦЬКИЙ, а, е, *зах., іст.* Стос. до либацтва. *Либацьке ремесло манило його головно тим, що чоловік не потребував сидіти на одному місці* (Фр., VIII, 1952, 349).

ЛИБО́НЬ. 1. *присл.* Означає деяку непевність, сумнів у вірогідності висловлюваного; нібито. *Про Сагайдачного співали, Либонь співали і про Січ, Як в пікінери набирали, Як мандрував козак всю ніч* (Котл., I, 1952, 113); — *Сидоре... Я чув, ти женишся... Та, кажуть, либонь молода не хоче* (Мирний, I, 1949, 348); *Про землю чутки такі химерні ходять: либонь бомага од царя є, щоб трудящий люд землею наділяти* (Головко, II, 1957, 218); // Уживається при логічному висновку, що випливає з певних подій чи ситуацій; мабуть. *Пісня замовкла, либонь уста у співачки зайнялися іншою роботою* (Л. Укр., III, 1952, 660); // Уживається при висловленні можливості певної дії, події тощо. — *А ось я її либонь і побачу,— подумав* [Павло] (Вовчок, I, 1955, 149); // Уживається для підкреслення приблизності часу, певної міри і т. ін. *Зробилася скрипка гучна і співуча, Пішла із майстерні на світ; Ходила по людях, міцна і живуча, Либонь чи не сотнями літ* (Щог., Поезії, 1958, 345); *Всі почали чекати того суду, який мав бути либонь восени, як казав адвокат* (Коцюб., I, 1955, 76); // Уживається при запитаннях про більшменш вірогідні події, явища і т. ін. та при відповідях на такі запитання. *Ой либонь моя дівчинонька Та й у лісі заблудилася?* (Чуб., V, 1874, 24);— *З ким це вона забалакалась? Либонь Прокіп Кандзюба? Таки він* (Коцюб., II, 1955, 10); — *Нащо питать! Либонь не знаєш Собачого життя мого!* (Гл., Вибр., 1951, 115).

2. *у знач. вставн. сл.* Відповідає усім відтінкам значення прислівника. *Мені з ногою недобре, дедалі, то все, либонь, гірше робиться* (Л. Укр., V, 1956, 31); *Вогонь буйнішав, та пожежі, либонь, ніхто й не гасив* (Ільч., Серце жде, 1939, 11); *Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря». А їм неначе рот зашито* (Шевч., II, 1953, 200); *Так і зостались у старих Марко та дівчинка Ніна. Либонь, уже років зо два з того часу минуло?* (Мик., II, 1957, 316).

ЛИВА́Р, я́, ч. Те саме, що **лива́рник.** *Батько вуйка Андрія був ливар. Він міг, не дивлячись на полум'я, а тільки слухаючи гудіння в конверторі, варити сталь* (Турч., Зорі.., 1950, 92).

ЛИВА́РНИЙ, а, е. Стос. до литва. *Викладання основ ливарної справи треба розпочати з роз'яснення суті ливарного виробництва* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 175); *Льоня приходив сюди* [в читальню] *просто з роботи, з ливарного цеху, встигнувши тільки нашвидку вмитись* (Донч., III, 1956, 435); // Признач. для виробництва литва. *Сірий ливарний чавун широко застосовується в техніці для виготовлення литих деталей* (Токарна справа.., 1957, 52); *Бронзи є чудовим ливарним матеріалом* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 44); // Який відповідає вимогам виробництва литва. *Кременисті бронзи мають добрі ливарні властивості. З них можна відливати тонкостінні деталі* (Токарна справа.., 1957, 61); // *у знач. ім.* **лива́рний**, ного, ч. Цех, у якому відливають металеві вироби; ливарний цех. *З садів над залізницею, Де потяг мчиться птицею, ..Димок із цукроварного, З майстерні чи ливарного Привітно промайне* (Гірник, Сонце.., 1958, 19).

△ **Лива́рний двір** — частина доменного цеху, яка розташована безпосередньо біля домни і призначена для приймання з неї рідкого чавуну й шлаку. *На ливарному дворі холов чавун попереднього топлення, рухався кран* (Ю. Янов., II, 1954, 111).

ЛИВА́РНИК, а, ч. Робітник, який відливає металеві вироби; фахівець ливарної справи. *Ливарники в широкополих повстяних бриля — вагранники, заливальники, формувальники — всі на своїх місцях* (Рад. Укр.,

11. IV 1961, 2); — *Хто ти такий?! Потомствений ливарник, свідомий робітник. То як же ти можеш стояти осторонь від боротьби свого класу?* (Головко, II, 1957, 613); *Висококваліфіковані модельники роблять моделі; ливарники відіймають деталі* (Вітч., 2, 1956, 105).

ЛИВА́РНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ливáрник**. *Уславлена.. Ливарниця під бункером стоїть* (Мур., Ідуть.., 1951, 153).

ЛИВА́РНЯ, і, *ж.* Майстерня, цех, де відливають металеві вироби. *В монастирі відкривали свою ливарню, і його* [прадіда] *вивели з підземелля* (Кучер, Трудна любов, 1960, 228); * У порівн. *Навіть серед яворів було душно, як у ливарні* (Ле, Міжгір'я, 1953, 33).

ЛИ́ВЕНЬ, вня, *ч., рідко.* Дуже сильний дощ; злива (у 1 знач.). *Дерево понагиналося, змочене ливнем; краплі з листу грузько стікають додолу* (Мирний, I, 1954, 311).

◇ **Ли́внем ли́ти** *див.* **ли́ти; Ли́внем ли́тися** *див.* **ли́тися.**

ЛИВНИ́Й, а́, е́, *рідко.* Дуже сильний; зливовий, зливний (*див.* **зливни́й** [2]). — *Випав гарний ливний дощ, і небо тепер ясне* (Коцюб., I, 1955, 317); *Повітря свіже, пахуче: учора над Запоріжжям пройшов ливний дощ* (Вишня, День... 1950, 22).

ЛИВНИ́К, á, *ч.* Канал, по якому під час виробництва литва розплавлений метал надходить у ливарну форму. *Кожний ливник важить 300 грамів, а він запропонував довести його вагу до 175 грамів* (Веч. Київ, 26.IX 1958, 2).

ЛИВЦЕ́М, *присл., розм.:* ◇ **Ливцéм ли́ти** *див.* **ли́ти; Ливцéм ли́тися** *див.* **ли́тися.**

ЛИГА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **лигáти** [1].

ЛИГА́ННЯ [2], я, *с., вульг.* Дія за знач. **лигáти** [2].

ЛИГА́ТИ [1], áю, áєш, *недок., перех.* Надівати мотузку на роги корові, волу і т. ін. *Лигати корову налигачем;* // Мотузкою з'єднувати худобу докупи. *Карпо розпутав коні, став їх лигати — видно, поведе на водопій* (Іщук, Вербівчани, 1961, 14).

ЛИГА́ТИ [2], áю, áєш, *недок., перех., вульг.* Їсти, пити зі смаком, з жадобою. *Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глитали І брагу кухликом тягли* (Котл., I, 1952, 68); *Умів він дудлити й жлоктати* [горілку]. *Кубрячити, смакати й лигати* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 248).

ЛИГА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок., з ким, розм.* Заводити знайомство, дружбу; товаришувати (з негативним відтінком). *Він був старий коновод і не любив лигатися з звичайними міськими злодіячками, що жили з дрібної крадіжки* (Гр., II, 1963, 277).

ЛИГНУ́ТИ [1], ну́, не́ш, *док., перех., вульг.* Одпокр. до **лигáти** [2]. *І сонце злізло височенько, Уже час сьомий ранку був; Уже закушовав* [закушував] *смачненько, Хто добре пінної лигнув* (Котл., I, 1952, 209); *Там на диво бенкет розпочався. Вихиляють до дна Повні кухлі вина.. Всяк лигнув до пуття* (Граб., I, 1959, 296).

ЛИГНУ́ТИ [2], ну́, не́ш, *док., перех., вульг.* Ударити. *Чіпка, як почув про діло — мов хто його обухом лигнув по голові* (Мирний, II, 1954, 571); *Хтось лигнув його* [Андрія] *так, що він варився у пісок* (Тют., Вир, 1964, 412).

ЛИ́ЖА *див.* **ли́жі.**

ЛИ́ЖВА *див.* **ли́жки.**

ЛИ́ЖВА́Р *див.* **лижвя́р.**

ЛИ́ЖВИ, лижв, *мн. (одн.* **ли́жва, и**, *ж.).* Те саме, що **ли́жі** 1. *Мама возила її сковзаться на льоду на лижвах або в гості* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Ну, а лижви, Коли ж ви Помчите вже його?* (Біл., Зигзаг, 1956, 74).

ЛИЖВЯНИ́Й, á, é. Те саме, що **ли́жний** 1. *Плівка вафіксувала його берет, ..лижвяні штани, заправлені в черевики армійського зразка* (Ю. Янов., II, 1954, 60).

ЛИЖВЯ́Р, ЛИЖВА́Р, я́, *ч.* Те саме, що **ли́жник.** *Здається, що жоден лижвяр не насмілився б з верхів'я* [сопки] *з'їхати до низу* (Літ. Укр., 29.I 1965, 4); *За годину по виході зі станції лижвярі опинились на широкому крижаному полі* (Трубл., Хатина.., 1934, 45); *Найзавзятіші лижвярі — наприклад, Аркадій з Віктором — давно підготували лижі* (Кон., Тв., 1955, 133).

ЛИ́ЖІ, лиж, *мн. (одн.* **ли́жа, і**, *ж.).* 1. Плоскі, звичайно дерев'яні полози різної довжини, які прикріплюють до піг для пересування по снігу. *Вона вовсім забракувала лижі і спосіб їзди на них* (Л. Укр., V, 1956, 54); *Двоє мисливців бігли на лижах поруч нарт* (Трубл., Вовки.., 1936, 40); // Пристосування на літаку, подібне до таких полозів, яким користуються замість коліс у зимовий період.

△ **Водяні ли́жі** — полози для пересування по воді. *Вона одягла на Галю чудне гумове вбрання, на ноги водяні лижі* (Ів., Вел. очі, 1956, 61).

2. *спец.* Пристрої для упору на різних приладах, машинах і т. ін. *Канавокопачі мають опірні лижі і пересувні пальці* (Колг. Укр., 7, 1960, 38); *Цей* [копіювальний] *пристрій являє собою лижу, яка весь час стикається з ґрунтом* (Наука.., 5, 1956, 11).

ЛИ́ЖНИЙ, а, е. 1. Стос. до лиж. *Вона віддала своїй подрузі одну лижну палицю* (Сміл., Сашко, 1957, 13); // Призначений для ходіння на лижах. *Стрункa, у зеленому лижному костюмі, вона тримала в руках голоблі візка* (Рибак, Час.., 1960, 180); // Пов'язаний з ходінням на лижах. *В загальнофізичну підготовку необхідно включити щоденну ранкову гімнастику, зимою у вихідні дні — лижні походи* (В дорогу, 1953, 19).

2. Який складається з лижників. *Під час фінської він потрапив був у лижний батальйон* (Гончар, Людина.., 1960, 15).

ЛИ́ЖНИК, а, *ч.* Той, хто ходить на лижах або займається лижним спортом. — *Тарасе Демидовичу! Та ви ж — справжній лижник!* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 302); *Низка лижників з'явилася з-за лісу. Вони швидко котилися з гори* (Собко, Стадіон, 1954, 287); // Боєць, засобом пересування якого є лижі. *Лижники захопили станцію і перерізали єдину дорогу для відступу Торопецькій групі, яка хотіла прорватися на південь* (Тют., Вир, 1964, 502).

ЛИ́ЖНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ли́жник.** *Великих успіхів взимку 1950 року добились радянські лижниці на Всесвітніх студентських іграх* (Фіз. вихов.., 1954, 9); *Як легко в горах дишеться! У гори всіх запрошую — Чи лижник ви чи лижниця!* (Нех., Чудесний сад, 1962, 140).

ЛИЖНЯ́, і, *ж.* Слід, прокладений лижами. — *Ти пригадуєш, як важко було прокласти лижню? — продовжує Вадим* (Руд., Остання шабля, 1959, 52).

ЛИ́ЖУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **лизáти**; // *у знач. прикм. Сисні органи комах можуть бути різноманітно побудовані. В одних вони колюче-сисні, у других сисні або лижучі* (Захист рослин.., 1952, 14).

ЛИЗ: ◇ **Як лиз злизáв** *див.* **злизувати.**

ЛИЗА́К, á, *ч., діал.* Лизуха (*див.* **лизýха** [2]). — *Ну, а коней з хворобами.. не продаєш?..— Не продаю і не купую.. Хіба що з лизаком чи іншою, не страшною, хворобою* (Стельмах, I, 1962, 189).

ЛИЗА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лизáти.** *Якась собачка лизала їй теплим язиком руки, шию.. Нелі стає гидко від цього лизання* (Вільде, Сестри.., 1958, 364); *Ротові частини в одних комах.. пристосовані для гризіння, у других — для гризіння і лизання* (Шкідн. поля.., 1949, 108); *Товариство сидить коло груби і дивиться*

на огонь, на .. огненні язики, що, сплітаючись, лижуть з усіх боків сухі дрова. Дрова тріскотять від того гарячого лизання, лопотять огняними іскорками (Мирний, I, 1954, 339).

ЛИЗА́ТИ, лижу́, ли́жеш, *недок., перех. і неперех.* 1. Проводити язиком по кому-, чому-небудь, доторкуватися язиком до когось, чогось. *Кожна корова своє теля лиже* (Укр.. присл.., 1955, 288); * Образно. *Тепле, як язик материн, сонце лиже і лиже рожеві спини* [поросят] (Горд., II, 1959, 11); * У порівн. *Вітер піднімався зверху, падав вниз й неначе лизав язиками по снігу* (Н.-Лев., II, 1956, 63); // Їсти, пити, підбираючи страву, питво язиком. *Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї* [всієї] *не з'їла* (Фр., IV, 1950, 57); [І в а н:] *Ви ж високого коліна: ваш батько вкупі з хортами лизав панські тарілки!* (Кроп., I, 1958, 67); *Дружину княжу вороняччя покривало чорними крильми, хижі звірі лижуть кров гарячу, і гарчать, і б'ються над кістьми* (Забіла, У.. світ, 1960, 172); // *перен.* Доторкуватися або вкривати собою (про хвилю, вогонь і т. ін.). *Між хмарами місяць тихенько котився, І на небі звізди займались; А піняві хвилі Дніпрові дулись І берег високий лизали* (Бор., Тв., 1957, 70); *Уже готовий злиток лежить у нагрівальній печі. Гаряче полум'я генераторного газу лиже його з усіх боків* (Собко, Біле полум'я, 1952, 307); *Вогонь червоним язиком лизав дерево.*

2. *перен., зневажл.* Цілувати. [П е ч а р и ц я:] *Слова по-людському вимовити не може* [Грицько], — *а от ручки лиже!..* (Мирний, V, 1955, 154); — *Бовдур!* — *і вона впилась губами в нього ще раз.— Їй-богу ж, гепну!* — *Йолоп!* — *не вгавала пані і лизала його знов та й знов* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 17).

◇ **Лизáти ру́ки (п'я́ти, чо́боти,** *рідко* **по рука́х** *і т. ін.) кому* — підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність; лизатися (у 3 знач.), підлизуватися. [Г е р а с и м:] *Ах ти ж* [Пузир] *погань! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію з панами водить* (К.-Карий, I, 1960, 400); *Галицькі бояри чужинцям п'яти лижуть, продають рідну землю, гендлюють нею* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 290); *Все корилось перед ним, Шанувало, поважало, І лизало по руках* (Фр., XIII, 1954, 9).

ЛИЗА́ТИСЯ, лижу́ся, ли́жешся, *недок.* 1. Лизати себе. *Собака лижеться.*

2. *перен., зневажл.* Цілуватися. *В се врем'я Юпитер, підпивши, З нудьги до жінки підмощавсь, І морду на плече склонивши, Як блазень, чмокавсь та лизавсь* (Котл., I, 1952, 261).

3. *перен. зневажл.* Підлабузнюватися до кого-небудь, принижуючи власну гідність, підлизуватися. *По його хоч нічого не роби, тільки йому зваж... Тільки йому лижи!.. Не такий Василь Порох, щоб лизався...* (Мирний, I, 1949, 249); — *Да, тепер лижешся, а сам* [пес] *знову підеш товктися по огірках! Треба ж .. пам'ятати, старий дурень!* (Ю. Янов., II, 1954, 121).

ЛИ́ЗЕНЬ, зня, ч., *рідко.* Язик великої рогатої худоби. *І юшка з хляками, з кишками Телячий лизень тут лежав* (Котл., I. 1952, 205).

◇ **Як ли́зень лизáв** *див* **злизувати.**

ЛИ́ЗКАТИ *і* **ЛИ́ЗЬКАТИ,** аю, аєш, *недок., перех. і неперех., розм.* 1. Те саме, що **лизáти 1.**

2. Їсти дуже мало, повільно. *Сіло б та наїлось одразу, а то й лизкає увесь день* (Сл. Гр.).

ЛИЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* 1. Однокр. до **лизáти.** *Пес дійсно ще раз лизнув Юрка по лиці і ліг собі мирно під ноги* (Козл., Ю. Крук, 1950, 244); *Одсунула* [Секлета] *горщик здоровенний.., помішала ложкою страву, лизнула й смакувала довго; добрий борщ!* (Головко, II, 1957, 43); *Червоні язики яскравого полум'я лизнули його одяг, руки, ноги* (Ткач, Жди.., 1959, 34); *Зрадів Осел, у ноги повалився, Фортуниху у рученьку лизнув* (Гл.. Вибр., 1951, 137); * Образно. *Вітер сніг лизнув. Зітхнув. Зима* (Тич., Зростай.., 1960, 52).

2. *перен.* Дуже мало з'їсти чого-небудь. — *Не діждеш, щоб я тобі і лизнути дав! Ні, сам поїм усе* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); — *Ото всього?! Та хіба ж так вареники їдять! Ото лизнула та й уже?!* (Вишня, I, 1956, 348).

3. *перен., розм., зневажл.* Напитися п'яним. *Чіпка напоїв Сидора й москалів, що з ним прийшли, та на радощах і сам так лизнув, що насилу виліз з хати* (Мирний, 1, 1949, 349).

◇ **Чорт (віл) лизне́** *кого* — зникне хто-небудь безслідно. — *За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику, То тут тебе лизне і чорт!* (Котл., I, 1952, 83).

ЛИЗОБЛЮ́Д, а, ч., *зневажл.* Той, хто догоджає кому-небудь, підлабузнюється до когось заради власної вигоди; підлабузник. *В очах* [старшого ватаги] *спалахнув мстивий вогник.— А, лизоблюд, охоронець його світлості Яреми проклятого. Злазь!* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 292).

ЛИЗОБЛЮ́ДКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **лизоблю́д.**

ЛИЗОБЛЮ́ДНИЧАТИ, аю, аєш, *недок., зневажл.* Бути лизоблюдом, поводити себе як лизоблюд.

ЛИЗУ́Н, á, ч., *зневажл.* 1. Той, хто любить лизатися (у 2 знач.).

2. *перен.* Те саме, що **лизоблю́д.** — *Що ж то ти робиш? — Не бач? Не відчиняють гемонські панські лизуни. Не пускають по волі — увійдемо силою* (Мирний, IV, 1955, 187); *В повітрі заблищали шаблі і кулаки, почулася лайка..— Ах ти, панський лизуне! — Хлопська пико!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 488).

ЛИЗУНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Грудка солі, яку дають лизати худобі. *Великій рогатій худобі і вівцям можна давати сіль також у вигляді лизунця* (Колг. енц., II, 1956, 69).

ЛИЗУ́ХА [1], и, *ж., зневажл.* Жін. до **лизу́н.**

ЛИЗУ́ХА [2], и, *ж.* Захворювання худоби, птиці тощо, викликане недостачею мінеральних речовин у кормах. *При виникненні захворювання на лизуху слід зразу ж перевірити, з яких кормів складено раціон тварин* (Профіл. захвор.., 1955, 182).

ЛИ́ЗЬКАТИ *див.* **ли́зкати.**

ЛИЗЬ: ◇ **Як лизь лизáв** *див.* **злизувати.**

ЛИК [1], у, ч. 1. *заст.* Обличчя, а також його зображення (звичайно на іконах). *Обіч громадяться, мчаться в безвихідь Тіні прадавніх століть. Ось вони — Герцоги, лорди, дільці, фабіанці, Ликів заверчений калейдоскоп* (Бажан, Роки, 1957, 204); *Засмажені, мужні обличчя* [козаків], *обернені до ликів святих* [у церкві], *визирають під променем ласкавого, тремтячого світу вже менше суворо* (Стар., Облога.., 1961, 6); *У вівтарі тьмяно виблискували на золотому тлі якісь-то старовинні мозаїчні лики роботи грецьких майстрів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 125).

2. *перен.* Зовнішній вигляд, видима поверхня чого-небудь. *Осінь іще не показувала свого лику, але її дихання, суворе й холодне, уже почувалося в посвіжілому повітрі* (Вас., II, 1959, 506); *Співай* [пісне] *йому* [народові], *що міняють лик землі, Що справедливості несе закони* (Рильський, III, 1961, 247).

◇ **Взя́ти на се́бе лик** *див.* **взя́ти.**

ЛИК [2], у, ч., *церк.* Зібрання, сонм (ангелів, святих і т. ін.). *Останнім часом переговори про прилучення Софії Фальцфейн до лику святих дещо зайшли в тупик* (Гончар, Таврія, 1952, 132).

ЛИК[3], а, ч., *діал.* Ковток *(див.* **ковто́к** [1] **1).** *Пили*

пиво двома склянками. Кожний тягнув один лик, доливав склянку, щоби була повна, й подавав сусідові (Март., Тв., 1954, 116).

ЛИ́КА́ТИ, ли́ка́ю, ли́ка́єш, *недок., перех., діал.* Ковтати. *Ходжу до доктора.., ликаю бром як спасення, висипляюся добре* (Стеф., III, 1954, 223); *Дарка заплющувала очі і ликала кминковий суп, ложку за ложкою* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 17).

ЛИ́КНУТИ, ли́кну́, ли́кне́ш, *док., перех., діал.* Однокр. до **ли́ка́ти.** *А я вийму горілочки фляшу.. Та як збігнуться усі святії: Гриць, Павло, Данило, Микола, Та як ликнуть они.., То забудуть навіть за свій рай* (Пісні та романси.., II, 1956, 156); *Радувався* [Тріщин], *що вдалося йому ликнути вже раз м'ясо* (Март., Тв., 1954, 404).

ЛИ́КО, а, *с.* Внутрішня частина кори молодих листяних дерев, переважно липи, що легко відокремлюється від стовбура і ділиться на стрічки; лубок (у 1 знач.). *Хома Патика Пішов зимою драти лика, Лубка ж не обідрав І липку зіпсував* (Бор., Тв., 1957, 138); *Не багато лика надереш з сухої колоди* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 465); * У порівн. — *В чоловіка шкура до п'ят затрусилася* [від страху] *і почала відставати від тіла, наче лико напровесні* (Стельмах, Хліб.., 1959, 61); // Стрічки з такої частини кори дерева, що використовуються для виготовлення різних побутових предметів. *Із лик плетені козубенки, З якими ходять по опеньки, Були, мов суми, на плечах* (Котл., I, 1952, 189); *Свита в порсі білів, Поясок із лика, Через плечі подорожня Торба невелика* (Рудан., Тв., 1956, 73); *Третя* [сестричка] *держала гарно плетені з лика пантофлі* (Фр., IV, 1950, 154); *Давав* [ліс] *гриби і ягоди, звірину і смолу для човнів, лико для взуття* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 25); // Виріб з такої частини кори. *Виніс він ще з хижі лико з вівсом, щоб посипати шлях, коли рушать коні* (Скл., Святослав, 1959, 22).

△ **Во́вче ли́ко** *див.* **во́вчий.**

◇ **Де́рти (наде́рти) ли́ко (ли́ка)** *з кого і без додатка:* а) тяжко карати кого-небудь; бити котось. [Р о г а ч:] *Парубоцтво, ходіть битися чи боротись!.. Може, є цікавий повчитись, як лика деруть,— з'явись!* (Кроп., V, 1959, 167); — *Був би ти, діду, молодшим — я надрав би з тебе лика! — костенів злоба на синьому виду* [Пілговського] (Стельмах, I, 1962, 432); — *Карпо.. отаборився із ручним кулеметом, так що дивіться, щоб із ваших хлопців лика не надер* (Тют., Вир, 1964, 383); б) грабувати кого-небудь. *Благослови, владико, дерти з бідного лико!* (Укр.. присл.., 1955, 23); [Д е н и с:] *А коли з мене Дорохвей чи Тіпка дере лика, то я йому за те мушу добро робити?* (Кроп., II, 1958, 459); **Лик** [ли́ка] **не в'я́же** *хто* — про дуже п'яну людину, що не може зв'язно говорити. [С е с т р а М а р х в а:] *Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й лик не в'яже* (Мирний, V, 1955, 78); **Не ли́ком (не з ли́ка) ши́тий** — про людину, яка має певні здібності, знання, вміє поводитися належним чином і т. ін. *Та й вона — не ликом шита, має розум, зна, коли й до чого треба мовить слово* (Мур., Багаття, 1940, 57); — *І ми не з лика шиті, пізнаємо, звідки вітер,— тупнув Литка* (Епік, Тв., 1958, 63).

ЛИ́КОВИЙ, а, е. 1. Зробл. з лика.

2. *перен.* Поганий, несправжній і т. ін.

ЛИКОДЕ́Р, а, ч., *розм.* Той, хто дере лико.

ЛИКУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок., уроч., книжн.* Виявляти велику радість; торжествувати. *Лукавий Лис поважно докладас: «Великий господар! Це безголоса тварь Пред королем своїм ликує, Радіє і танцює...»* (Гл., Вибр., 1951, 113); *Мушин виграв, касірки* [касири] *ликували* (Ков., Тв., 1958, 58).

ЛИ́КУВАТИЙ, а, е. Схожий на лико певними якостями (звичайно жорсткістю волокон). *Як поростуть великі коноплі, то волокно буде ликувате* (Сл. Гр.).

ЛИ́ЛИК, а, ч., *діал.* Кажан. *Попід деревами ширяли без шуму чорні лилики* (Фр., VII, 1951, 125).

ЛИМА́Н, у, ч. Затока з морською водою в гирлі річки або озеро поблизу моря, іноді багате на грязі з лікувальними властивостями. *Дністро вливався в закруглений лиман, неначе вилазив з зелених густих очеретів* (Н.-Лев., II, 1956, 219); *Грязі бердянського лиману — особливий дар природи. Вони містять у собі дуже цінні лікувальні речовини* (Рад. Укр., 14.X 1965, 4); * Образно. *Твої сині очі — лимани — Ясніють у щирім привіті* (Нагн., Зустрічі.., 1955, 46).

ЛИМА́ННИЙ, а, е. Стос. до лиману. *Чорний озерний і лиманний мул має велике бальнеологічне значення* (Геол. Укр., 1959, 636); *Істотне місце в господарстві Усатівського поселення мало лиманне і морське рибальство* (Археол., VIII, 1953, 97).

△ **Лима́нне зро́шування (зро́шення)** — зволоження ґрунту за допомогою снігозатримання. *Лиманне зрошування проводять, створюючи земляні валики навколо поля і глибоко промочуючи його талими водами* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 62); *Лиманне зрошення, яке забезпечує затримання поверхневих вод на верхніх елементах рельєфу, є одночасно і протиерозійним заходом* (Хліборобо Укр., 7, 1964, 21).

ЛИМА́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **лима́нний.** *Де ходили люті турки-яничари, Там пасуться мирні овечок отари... З високої вежі вівчарику видко, Як котяться хвилі лиманові швидко* (Л. Укр., I, 1951, 20); *Поїздка на південь, морські ванни та лиманові грязі, хоч і поправили трохи здоров'я, повністю проте на ноги* [Лесю] *не поставили* (М. Ол., Леся, 1960, 127).

ЛИ́МАР, я, ч. Майстер, який виготовляє ремінну збрую. *Як шкурка з бузівка у шевчика в руках Або у лимаря в зубах, Чого не витерпить, що їй не виробляють!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 44); *Дуже важливе значення має також підготовка і перепідготовка лимарів, ковалів та колісників, бо щороку.. доводиться провадити ремонт возів, саней, збруї тощо* (Колг. село, 28.I 1955, 2).

ЛИМАРЕ́НКО, а, ч., *розм.* Син лимаря. *У перетику ходила По опеньки, Лимаренка полюбила Молоденька* (Шевч., II, 1953, 140).

ЛИМАРИ́ХА, и, *ж., розм.* Дружина лимаря. *Ой пила, пила лимариха на меду, та й пропила свою дочку молоду* (Сл. Гр.).

ЛИМА́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до лимарства. *Сарматам були знайомі основні види домашнього ремесла — ткацтво, килимарство,.. лимарне й теслярське ремесла* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 221).

2. Вигот. з ременів; ремінний.

ЛИМА́РНЯ, і, *ж.* Лимарна майстерня.

ЛИМА́РСТВО, а, *с.* Ремесло лимаря. *Гнат уже давно помітив, що його старий охолов до наживи: не вдається ні в лимарство, ні в комерцію* (Стельмах, I, 1962, 343).

ЛИМА́РСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **лима́рний.** *Він і ремінця лимарського не варт* (Сл. Гр.).

ЛИ́МАРЩИНА, и, *ж., заст.* Шкіра-сиріця. *Ноги* [Івасеві] *другого ж дня одрізали... За якийсь час загоїлися виразки; лікар оправив на свій кошт коліна в лимарщину і сповістив матір, щоб забирала сина* (Л. Янов., I, 1959, 415).

ЛИМАРЮВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **лимарюва́ти.**

ЛИМАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., розм.* Бути лимарем. *Добре Дорошеві: один син лимарює, другий*

кравцює (Сл. Гр.); — *Він зроду не лимарював, а його робота — ярма та віжки* (Тют., Вир, 1964, 286).

ЛИМО́Н, а, *ч.* 1. Південне вічнозелене цитрусове дерево, яке дає їстівні плоди. *Щоб прискорити плодоношення сіянців лимона, їх треба прищепити вічком (окулірувати)* (Колг. Укр., 6, 1958, 34).

2. Плід цього дерева овальної форми, з товстою жовтою пахучою шкіркою, кислий на смак. *В шухляді він знайшов лимон і ножиком вправно порізав на тоненькі кружальця* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 87).

ЛИМОНА́Д, у, *ч.* Прохолодний кисло-солодкий напій, у склад якого входить сік лимона або інших фруктів чи ягід. *А саме найкраще — то лимонад: скляний великий кухоль, а в ньому палає цілий Везувій!* (Коцюб., II, 1955, 241); *Біля одного рундучка Петру скинув з плеча клунок, видобув.. монету і всмак напився лимонаду* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 49).

ЛИМОНА́ДНИЙ, а, *е.* Прикм. до **лимона́д**.

ЛИМОНА́РІЙ, ю, *ч.* Розсадник, у якому вирощуються лимони та інші цитрусові рослини. *Поширились також цитрусові, які вирощують у траншеях і лимонаріях* (Колг. енц., I, 1956, 653); *Є проект розкинути сітку лимонаріїв по лінії газопроводу Дашава — Київ,— використати дешеве тепло природного газу* (Вол., Сади.., 1950, 212).

ЛИМО́НІВКА, и, *ж., розм.* Горілка, настояна на лимонних шкірках.

ЛИМОНІ́Т, у, *ч., геол.* Збірна назва ряду мінеральних сумішей гідроокисів заліза.

ЛИМО́НКА[1], и, *ж., розм.* Старовинний сорт груші народної селекції. *Лимонка достигає і [білий] налив, Веселку рос обтрушують отави, Дівочий голос долі та ласкавий* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 103).

ЛИМО́НКА[2], и, *ж., розм.* Ручна граната, що формою нагадує лимон. *Однієї ночі в штаб «Ураган» прибув Гнат Яворина. Замість шаблі при ньому був автомат, а на поясі висіло дві грізних лимонки* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 65).

ЛИМО́ННИЙ, а, *е.* 1. Прикм. до **лимо́н**. *Біля морських берегів [Середземномор'я] тягнуться виноградники і сади з апельсиновими, мандариновими та лимонними деревами* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 44); *Блідо-рожеві воскові квітки [лимонника] відзначаються ніжним лимонним запахом. Це й дало назву рослині* (Веч. Київ, 25.VIII 1962, 4); // Зробл. із лимона; з лимоном. — *О, кекс! — вигукнула Марійка.— Та ще й лимонний, мій улюблений!* (Донч., V, 1957, 237).

△**Лимо́нна кислота́** — кислота, яка міститься в плодах лимона та інших рослин і використовується для приготування їжі, в медицині тощо. *Вперше лимонна кислота була одержана з лимонного соку; вона міститься в журавлині і в інших ягодах та плодах* (Укр. страви, 1957, 346).

2. Кольору шкірки стиглих плодів лимона. *Зацвіли [клени] неприродно яскраво, барвисто, зазивно ясно-жовтим, яскраво-червоним, багряним, оранжевим, лимонним і якимсь фантастичним червоно-зеленим кольором* (Коз., Сальвія, 1959, 70).

ЛИМО́ННИК, а, *ч.* (*Schizandra* M i c h x.). Витка кущова рослина з білими або рожевими квітами і червоними, зібраними у волоть плодами, що має запах лимона; використовується в медицині. *Під великим корчем давно повваленої тайфуном піхти, серед сушняку і заростей лимонника та чортового дерева, диверсант зупинився* (Довж., I, 1958, 102); *Лимонник використовується в медицині для виготовлення тонізуючих препаратів* (Колг. Укр., 5, 1958, 45).

ЛИМО́ННИЦЯ, і, *ж.* Метелик жовто-лимонного кольору родини білянок. *Юрась уже вп'ймав жовту лимонницю, білу з крапками капусницю, а Андрійко — «адмірала»* (Донч., VI, 1957, 476).

ЛИМОННО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **лимо́н**, напр.: лимоннорозчинний, і слову **лимо́нний**, напр.: лимоннохінний.

ЛИМО́ННО-ЖО́ВТИЙ, а, *е.* Те саме, що **лимо́нний** 2. *Італієць за кермом співає У лимонно-жовтому таксі. І ніхто на нього не зважає, Бо співають італійці всі* (Дмит., Осінь.., 1959, 27).

ЛИМОННОКИ́СЛИЙ, а, *е.* Який містить лимонну кислоту.

ЛИМО́НОВИЙ, а, *е.* Те саме, що **лимо́нний**. *Рожі та білі лелії, левкої та лимонові квітки закивали голівками, дихнули своїм солодким духом* (Н.-Лев., III, 1956, 301).

ЛИМПА́Ч, у́, *ч.* Необпалена цегла з глини з домішкою соломи або інших органічних речовин; саман. *На півдні Української РСР саман має назву «калиб», а на південному сході — «лимпач»* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 182).

ЛИМПАЧЕ́ВИЙ, а, *е.* Прикм. до **лимпа́ч**. *Лимпачева будівля.*

ЛИН, а́, *ч.* Прісноводна риба родини коропових з товстим слизьким тілом. *А чутка у гаю була така, Що ніби Щука та частенько, Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле То щупачка, то сотеньку карасиків живеньких, Або линів гарненьких...* (Гл., Вибр., 1951, 43); *Риби у тому ставку було чимало. Водились і лини, і корони* (Мокр., Сто.., 1961, 71); * У порівн. *Коли Антон побачив коней, вгодованих, як лини, в нього розбіглися очі* (Чорн., Потік.., 1956, 203).

ЛИ́НВА, и, *ж.* Товста дуже міцна мотузка з волокон або дроту; канат. *Робітник від млинка стояв над ямою і тягав линву, що зовсім вільно звисала з валу* (Фр., I, 1955, 108); *М'язисті плечі й дебелі руки — все тіло [шахтаря] переплетене м'язами, як вузлами сталевої линви* (Чорн., Красиві люди, 1961, 10); * У порівн. *Регіт, гамір, шум.. Язики, як линви, лиця розпашілі, в них прихована гроза* (Тют., Вир, 1964, 176).

ЛИ́НВОВИЙ, а, *е.* Прикм. до **ли́нва**.

ЛИНЯ́НА, и, *ж.* М'ясо лина. *Їй так хотілось чогось гарячого, смачного, незвичайного, а дух свіжої линини лоскотав ніздрі, спирав віддих* (Коцюб., II, 1955, 22); — *Що ти там робиш? — Кригу в сажалці розбиваю, щоб, часом, лини та карасі не задихнулись.— І це діло,— похвалив [чоловік] жінку.— Таки добре мати про запас свою линину* (Стельмах, Правда.., 1961, 252).

ЛИНІ́ТИ, ію, *недок., діал.* Сивіти. *Багатий, нещасний, не шлеться, А вбогий, нещасний, не сміє,— Так моя руса коса линіє* (Чуб., V, 1874, 484); // Вибілитися сивизною (про волосся) або кольором, схожим на сивизну. *Нависла сивизна йому над чолом — Линіє на сонці* (Манж., Тв., 1955, 154); *Буйніє дружне поле, пахне материнка, полинець.. Линіють пшениці* (Горд., Дівчина.., 1954, 135).

ЛИНО́ВИЩЕ, а, *с.* Скинутий під час линяння верхній покрив деяких живих істот (про шкіру змії, зовнішній панцир рака і т. ін.). *На старих очеретинах гойдались покинуті гнізда, по рудих, аж червоних, ослизлих од туману купинах валялись пір'я й садючі линовища* (Коцюб., I, 1955, 361).

ЛИНО́К, нка́, *ч.* Зменш. до **лин**. — *Насипали ми височенну греблю, збудували млин. А в став напустили різної риби: і коропів, і лящів, і линків* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 74).

ЛИНО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **лино́к**. [В і т р о в и й:] *А зараз давай юшку зваримо.. Єсть линочки, окуні, сомки, карасі* (Корн., II, 1955, 219).

ЛИНТВА́Р, я́, *ч., діал.* 1. Бараняча шкура. *Піймавши барана, спокійно Вівчарі, Линтвар злупивши, потрошили* (Бор., Тв., 1957, 188).

◇ **Линтвáрі дубúти** *з кого* — жорстоко бити, карати кого-небудь. — *Як згадав, як з мене мій рідний батько линтварі дубив ні за що ні про що,— опустив батіг.. Хай, думаю, хоч мої діти небитими ростуть, коли вже мені перепадало* (Тют., Вир, 1964, 160).

2. Верхній одяг, зробл. з баранячої шкури. *Товстий Аникулія був зодягнутий у червоний линтвар, у високу смушеву шапку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 310).

ЛИНТВА́РИК, а, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **линтвáр.** [1-й чоловік:] *Шкур щоб не вимочували в річці.. [2-й чоловік:] От тобі і маєш! А я якраз завтра.. наважився намочити линтварики* (Кроп., III, 1959, 266).

ЛИ́НУТИ, ну, неш, *недок., поет.* 1. Плавно, легко летіти. *Мандрусмо вогким туманом назустріч сліпій сніговиці... Так линуть малим караваном у вирій запізнені птиці* (Л. Укр., I, 1951, 309); *Весна... На північ линуть гуси* (Мас., Сорок.., 1957, 387); * Образно. *Життя торкає серця струни чулі — і я на крилах пісні лину знов* (Сос., Щастя.., 1962, 27); // Рухатися вперед із великою швидкістю. *У сні зайшов я в дивную долину. Було так ясно, тихо, легко в ній, Що бачилось мені: не йду, а лину* (Фр., XI, 1952, 291); *Автомобіль линув проспектами й вулицями Петрограда* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 305); — *Чуєш, як сніг рипить? Це вершники — брати мої линуть мене виручати* (Довж., I, 1958, 59); *Ідуть в Каховку пароплави, в Каховку линуть поїзди* (Тер., Правда, 1952, 81); // Плавно пересуватися по воді, в повітрі тощо. *По морю лине човник, як селех* (Н.-Лев., III, 1956, 314); *Неначе дзеркало прозоре В обводі яснозолотім, Азовське відбивало море Хмарки, що линули над ним* (Рильський, III, 1961, 255); *Спокійно линуть води Дніпра, ..тиша й спокій панують навкруг* (Скл., Святослав, 1959, 87); // Поширюватися в просторі (про звуки, запахи і т. ін.). *Згори лине жайворонкова пісня* (Мирний, I, 1949, 125); *Лине здалеку дівочий спів* (Довж., I, 1958, 96); *З гарячою парою з кухні линув ніжний аромат тіста і варених ягід* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32); // *перен.* Ставати широко відомим; поширюватися (про відомості, славу і т. ін.). *Заслужено линула по околишніх країнах слава про хоробрих русичів* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367); *Хай від міста до міста, з села до села Лине Партії слава, народу хвала!* (Рильський, I, 1956, 395); *Скрізь про нашу жінку слава лине, Про радянську — скромну і просту* (Нех., Дивлюсь.., 1949, 40).

2. *перен.* Пориватися, рватися до кого-, чого-небудь, кудись (серцем, думками і т. ін.). *А я дивлюся... і серцем лину В темний садочок на Україну* (Шевч., II, 1953, 20); *Потім — як же стало на хуторі сумно. Що не робить* [Зінька], *а вся думками на село так і лине* (Головко, II, 1957, 26); *Кожне дитя Мріями лине в широке життя!* (С. Ол., Вибр., 1959, 174); // Відчувати потяг до кого-, чого-небудь; горнутися (у 1 знач.). *Батько був добрий, і мати нічого, Я до їх линула, як ні до кого* (Щог., Поезії, 1958, 338); *Малюки чомусь линуть до неї найбільше, їм з нею весело* (Гончар, Тронка, 1963, 221).

3. Минати, проходити (про час, події тощо). *Тихо-тихо Дунай воду несе, Ще тихіше рік за роком лине* (Фр., XIII, 1954, 277); *Роки линули, віки — З гір посипались піски* (Олесь, Вибр., 1958, 226); *Швидко лине новорічна ніч* (Собко, Матв. затока, 1962, 294); *Люди поспішали на роботу, діти вибігали гуляти на подвір'я і вулиці, і життя линуло далі* (Ів., Життя.., 1945, 27).

ЛИНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **ли́ти.** *Галя вийшла на рундук, линула воду з кухля* (Мирний, I, 1949, 334); [Х в е д о с ь к а:] *Як спитають мати, чого я так почервоніла, що я їм скажу? Хоч би хто линув на мене водою!..* (Кроп., II, 1958, 54); *Загуркотів грім, і на запилену землю линув дощ — буйний та теплий* (Довж., I, 1958, 95).

ЛИНУ́ТИСЯ, не́ться, *док.* Однокр. до **ли́тися** 1. — *Дощику, дощику! Зварю тобі борщику в новенькому горщику, поставлю на дубочку, дубочок схитнувся, а дощик линувся* (Ю. Янов., I, 1954, 259).

ЛИНЮ́ЧИЙ, а, е. Який легко линяє. *Для вишивання треба застосовувати нитки, які не линяють. Лише одна линюча нитка може після прання зіпсувати всю художню річ* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5); *Знов той же вечір, та ж кімната, ті ж Шпалери стін, линючі і строкаті* (Бажан, Вибр., 1940, 79).

ЛИНЮ́ЧІСТЬ, чості, *ж.* Властивість за знач. **линю́чий.**

ЛИНЯ́ЛИЙ, а, е. Який вилинявся.

ЛИНЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **линя́ти.** *Ріст личинки супроводжується линянням, під час якого скидається хітиновий покрив* (Захист рослин.., 1952, 39).

ЛИНЯ́ТИ, я́є, *недок.* 1. Втрачати свіжість, яскравість первісного кольору; блякнути (у 2 знач.). *Очі плачуть, чорні брови Од вітру линяють* (Шевч., I, 1955, 72); *Сіро і сутньо* [сутінню] *ставало на острові по заході сонця: всі фарби линяли, як в акварелі, що її підмочили* (Коцюб., II, 1955, 296); *Фарби Макса Лібеля вирізнялись особливою міцністю. Тканини, пофарбовані ними, не линяли* (Собко, Серце, 1952, 207); // *перен.* Втрачати своєрідність, яскравість, самобутність і т. ін. *В перекладі* [крилаті слова] *тьмяніють, линяють.., бо їм немає цілковитих відповідників* (Літ. газ., 7.II 1958, 3).

2. Поновлювати в певні періоди зовнішній покрив (пір'я, шерсть, панцир і т. ін.) (про тварин, птахів, комах). *Коли сокіл линяє — Широко він свої крила розпускає, Високо у гору літає* (Мирний, V, 1955, 270); *Виростаючи, личинка линяє востаннє й перетворюється на лялечку* (Шкідн. поля.., 1949, 18).

ЛИНЬ, і, *ж., поет.* Дія за знач. **ли́нути.** *Хлоп'ячий гамір, вітру тепла линь, Багряний цвіт вечірньої зірниці.. Це все влилося казкою у спокій* (Мал., Книга.., 1954, 79); *І дайте плавність, дайте зграйність І ніжну линь його пісень Моїм пісням* (Шер., Дорога.., 1957, 5).

ЛИ́НЬКА, и, *ж., спец.* Дія за знач. **линя́ти** 2. *Зміна всіх ознак личинкової фази* [комах].. *відбувається стрибком, при линьці* (Допов. АН, 2, 1961, 234); // Відходи линяння. *Побічною продукцією* [тваринництва] *є гній, шерсть-линька, пух, пір'я* (Колг. Укр., 3, 1957, 12).

ЛИ́ПА, и, *ж.* 1. Дерево з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом. *В садах солодко дрімають окутані місячним сяйвом стрункі тополі, широковіті липи, кришаті яблуні* (Коцюб., I 1955, 31); *Балика жадібно дихав росяною свіжістю пущі, ароматом липи й бузини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 41); // Деревина цього дерева. *Липа і осика використовуються на будування жилих і господарських приміщень* (Стол.-буд. справа, 1957, 38).

◇ **Обдира́ти (обдéрти, облу́плювати, облупи́ти** *і т. ін.),* **як (мов, на́че** *і т. ін.)* **ли́пу** — те саме, що **Обдира́ти (обдéрти, облу́плювати, облупи́ти** *і т. ін),* **як (мов, на́че** *і т. ін.)* **ли́пку** *(див.* **ли́пка).** — *Ага! То значить... лиш то гешефт, як може пана обдерти, мов липу з лика* (Фр., III, 1950, 391).

2. *перен.* Про що-небудь фальшиве, підроблене.

◇ **Ли́пу справля́ти** — обдурювати, підробляти (здебільшого документи). — *Я можу від лікарів посвідчення подати, що інвалід війни! — зухвало озвався Шпулька.— За півсотні мені яку завгодно липу на Галицькому базарі справлять* (Смолич, Мир.., 1958, 329).

ЛИ́ПАТИ, аю, аєш, *недок., чим, діал.* Лупати (у 1 знач.). *Прикурюючи від цигарки, все придивлявся* [Кола], *липав очима на шофера* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 25).

ЛИ́ПЕНЬ, пня, *ч.* Сьомий місяць календарного року; другий місяць літа. *Я міг би приїхати* [в Криворівню] *в липні, не раніше* (Коцюб., III, 1956, 393); *При порівнянні середніх місячних температур виходить, що найтеплішим місяцем у північній півкулі є липень* (Фіз. геогр., 5, 1956, 82).

ЛИ́ПЕЦЬ [1], пця, *ч., діал.* Липень. *Та ще далеко було до п'ятнадцятого липця, тільки червень чедавно почався* (Свидн., Люборацькі, 1955, 8).

ЛИ́ПЕЦЬ [2], пцю, *ч., діал.* Липовий мед. * Образно. *Мудрої мови мед золотистий, липець пахучий нам до сподоби* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 154); // Напій з цього меду.— *А я б оце напилась питного меду-липцю! Я таки зроду ласійка: люблю солоденьке* (Н.-Лев., I, 1956, 601).

ЛИ́ПИНА, и, *ж.* 1. Липове дерево. *У самій гущавині дубрівній, де там липина і горобина, і дуб кучерявий посплітались вітами зеленими..— забралась* [Катря] *аж туди, та й сидить* (Вовчок, I, 1955, 194); *Галявину оступили вікові дуби, сосняна між дубами і липина вигналася,— як усе тягнеться до сонця!* (Горд., II, 1959, 59); // Гілка липового дерева. *В кожнім кутку* [хати] *гілляка зелена, на кожнім гвіздочку кленина або липина* (Свидн., Люборацькі, 1955, 185).

2. *діал.* Тріски.— *На дрівітні колодя кололи, у дрова рубали і на липину трощили* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); *Потрощити на липину* (Сл. Гр.).

ЛИ́ПІВКА, и, *ж.* Діжка з липового дерева. *А щедра осінь в кожний двір завозить Валки возів з тугими лантухами ..І в липівках заносить мед у льохи* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 15); *Закололи, значить, того пабана.., розчинили,— сало в липівку, м'ясо в діжку* (Вишня, II, 1956, 37).

ЛИ́ПКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **ли́па** 1. *Скільки тут Сокири не бряжчали, Ні дубчика, ні липки не стяли* (Греб., I, 1957, 62); *По алеї із молодих липок.. їхав зелений ридван* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 39).

2. *діал.* Таволга. *Квітнули величезні степові рум'янки, червоно-бузковий шпадник.., запашна липка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 51).

◇ **Обдира́ти (обдере́ти, облу́плювати, облупи́ти** *і т. ін.),* **як (мов, на́че** *і т. ін.)* **ли́пку:** а) грабувати, забираючи все дочиста. *Не раз подорожніх багатих панів, Як липку сиру, обдирали* [гайдамаки] (Бор., Тв., 1957, 71); *— Добре! — провадять усі в один голос.— Як липку облупимо* [голову] *... та й писаря заряд* [заодно] (Мирний, I, 1949, 293); б) брати, стягати дуже велику плату (податок, викуп і т. ін.). *— Злигались удвох* [пан і прикажчик], *доки воля вийде, обібрати нас, як липку. Собаки! — і Василь зо зла плюнув* (Мирний, IV, 1955, 162).

ЛИПКИ́Й, а́, е́. Який легко прилипає; клейкий. *Хліб вийшов липкий, з закальцем на два пальці* (Н.-Лев., II, 1956, 302); *Зіпертися не було на що. Руки вгрузали в липке багно* (Руд., Вітер.., 1958, 101); // Вкритий шаром клейкої речовини; просякнутий клейкою речовиною. *Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку* (Коцюб., I, 1955, 357); *Живи, розгортайся, липкий зелений листе* (Рильський, I, 1960, 286); * Образно. *Такий солодкий, липкий сон на світанку!* (Донч., II, 1956, 136); *Липкі очі гестапівця злизували по ньому, як трупні мухи* (Рибак, Час.., 1960, 38); * У порівн. *Задля своєї товариської, легко запальної і немов липкої вдачі волочив* [Хома] *за собою все цілий хвіст сателітів, прихильників* (Фр., IV, 1950, 306); // *перен.* Охочий до чого-небудь; беручкий (у 1 знач.). *Хвалить* [мати] *сина, який він липкий до роботи* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 222).

◇ **Липкі ру́ки** *у кого* — про того, хто бере чуже, краде. *Імость догадувалася, що в Івана липкі руки, але мовчала* (Март., Тв., 1954, 358).

ЛИ́ПКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **липки́й.** *Мокрий сніг за зовнішнім виглядом не відрізняється від звичайного, але має велику липкість* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 73).

ЛИ́ПКО. Присл. до **липки́й.** *Хтось навіть пританцьовував, хвацько вистукуючи закаблуками по вогкій, що липко лящала, землі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 439).

ЛИПКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи липкий.

ЛИПНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ли́пень.** *Тихо, без вітру палав липневий спека* (Вас., II, 1959, 23); *Липнева ніч, справді, була гаряча і задушна* (Смолич, II, 1958, 88); // Який відбувається в липні. *Липневий Пленум ЦК КПРС* [1955 р.].. *велику увагу приділив роботі наших конструкторів* (Вітч., 2, 1956, 103).

ЛИ́ПНИК, а́, *ч.* Те саме, що **липу́ка** [1]. *Липник і падиволос чіплялися до його ряси й заважали ході* (Вільде, Сестри.., 1958, 24).

ЛИ́ПНУТИ [1], ну, неш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Приклеюватися до кого-, чого-небудь. *Сніг лип до полозків, до кінських копитів* (Н.-Лев., III, 1956, 120); *Пудами чіплялась за чоботи глина. Чіплялась за чоботи, липла, як сум, Як туга, якої нічим не віддерти...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 62); // Бути липким. *Ще пахло* [в школі] *тоді свіжою фарбою, і до чого не торкнись — все липне* (Гончар, Тронка, 1963, 141).

◇ **Ли́пнути до рук** *див.* **рука́.**

2. *розм.* Обліплювати, обсідати кого-, що-небудь (про мух і т. ін.). *Мухи липнуть до теплого.*

3. *до кого, перен.* Горнутися, тулитися, відчуваючи симпатію до кого-небудь. *Легковажні й легкодумні панни й дами так і липли й горнулись до його* (Н.-Лев., V, 1966, 245); *В школі стала* [Ніна] *вожатою, ..і піонери липли до неї, наче вона притягала їх, як магніт* (Коп., Земля.., 1937, 6); * Образно. *Сон так і липне до неї, огортає в свої звабливі обійми* (Дім., Ідол, 1961, 17); // *до чого.* Настирливо прагнути чого-небудь; домагатися чогось. *Чого ж тепер усі пани липнуть до сії грамоти?* (Мирний, IV, 1955, 80).

4. Те саме, що **злина́тися** 2. *Липли очі і рука відмовляла йому* (Фр., I, 1955, 188).

ЛИ́ПНУТИ [2], ну, неш, *док., чим, на кого і без додатка, діал.* Однокр. до **ли́пати.** *Дівчина липнула на його своїми очима, мов блискавкою* (Н.-Лев., II, 1956, 309); *— Де ти гроші подів, ледащо, кажи, де?.. — А він тільки липне очима та й мукне...* (Коцюб., I, 1955, 304).

ЛИПНЯ́К, а́, *ч.* Липовий ліс. *В липняках рубки догляду спрямовані на оздоровлення насаджень* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 92).

ЛИ́ПОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ли́па** 1. *Хати, оточені вишневими садочками, привітно виявлялись із-за липових і кленових заростей* (Стор., I, 1957, 359); *— Поїхав я в ліс дров нарубати. А ліс густий, .. липовий* (Донч., VI, 1957, 21); // Обсаджений липами. *По довгих липових та каштанових алеях вештались або бігали бігцем молоді послушники* (Н.-Лев., IV, 1956, 288); *З липового шляху вчитель повертає до крайнього двору* (Стельмах, I, 1962, 649); // Зробл. із липи. [Л е в:]

Та вже тих сопілок до лиха маєш! [Л у к а ш:] *Ну, скільки ж їх? — Калинова, вербова та липова — отой усі* (Л. Укр., III, 1952, 194); *Він дістав з мисника невелику липову довбаночку.. і налив меду* (Стельмах, II, 1962, 238); // Вигот. або видобутий із квітів липи. *Липовий мед — не тільки найцінніший продукт харчування, він широко застосовується і в медицині* (Літ. Укр., 19.I 1965, 1).

△ **Ли́повий цвіт** — висушені квіти липи, що використовуються в медицині як потогінний засіб. — *А що се — кашель вас напав, батюшка? — пита сестра Меланія.— Липового цвіту напийтеся увечері, на ніч* (Вовчок, I, 1955, 255); *В коморі пахло борошном і сушеним липовим цвітом* (Тют., Вир, 1964, 47).

2. *у знач. ім.* **ли́повi**, вих, *мн.* Родина листяних дерев з серцеподібним зубчастим листям і жовтим пахучим медоносним цвітом.

3. *перен., розм.* Підроблений, несправжній. — *Звуть його — Яків, трохи кульгав, прізвища не пам'ятаю, воно в нього липове* (Ю. Янов., I, 1954, 226); — *Виявилось, коли ми перевірили роботу Званова, що ударник з нього липовий* (Донч., II, 1956, 120).

ЛИПУ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **липки́й**. *Дівчина по коліна провалилася в трясовину.. Липуча твань чавкала, здіймалась пухирями* (Донч., III, 1956, 76); *Легка бджола за взятком полетить.. Бруньки липучі лопнуть на каштанах* (Рильський, Троянди.., 1957, 11); * Образно. *Голова болить, як не лусне, в ній мляво, як мокрі мухи, лазять розірвані й липучі думки* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 115); — *Ви такі ввічливі, аж липучі,— з серцем промовила Люба* (Стельмах, Хліб.., 1959, 411); — *У нас народ липучий до доброго діла, всі.. хочуть швидше жити в комунізмі* (Чаб., Тече вода.., 1961, 29).

ЛИПУ́ЧКА [1], и, *ж.* Трав'яниста рослина — бур'ян, насіння якої має колючки і легко чіпляється до чого-небудь. *У деяких бур'янів, як-от: липучка, реп'яшок, якірці, лопухи та ін., насіння і плоди мають різні шипи* (Колг. енц., II, 1956, 150).

ЛИПУ́ЧКА [2], и, *ж., розм.* Липкий папір, який застосовують для боротьби з мухами. *За прилавком буфету володарює буфетник.., над ним висить обліплена мухами липучка* (Гончар, Маша.., 1959, 77).

ЛИПЧИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Підмарешник. *Олександра нарвала липчиці і знебачки кинула її Іванові на голову* (Коцюб., I, 1955, 59); * У порівн. *Ув'язавсь до мене, як липчиця* (Барв., Опов.., 1902, 246).

ЛИП'ЯНКА, и, *ж.* Те саме, що **ли́півка**. *Із сільників в липʼянку мед сочить* (Бор., Тв., 1957, 58); *Баба топить піч, варить, смажить, пече. Викопала і заповітну липʼянку з медом* (Коп., Вибр., 1948, 251).

ЛИС, а, ч. 1. Хижий ссавець родини собачих з цінним рудим або сріблястим хутром і з довгим пухнастим хвостом. *З курника прибігла жінка..— Чоловіче, .. Задушив нам курку лис!* (Фр., XIII, 1954, 267); *Вони зайшли на галявину, пориту лисячими норами, які вже подекуди пообвалювалися..— Не водяться вже лиси. Змандрували,— сумно пояснив Тимко* (Тют., Вир, 1964, 228); * У порівн. *У вічі — як лис, а поза очі — як біс* (Укр.. присл.., 1955, 154); // Самець лисиці. *На галявину вискочили, граючись, лис з лисицею* (Донч., II, 1956, 7); // Хутро цієї тварини. *Мені шиють шубу на сибірському лисі з місцевого сукна* (Рибак, Помилка.., 1940, 74).

△ **Полярний лис** — те саме, що **песе́ць**. *Це був полярний лис. Його ще звуть песцем* (Трубл., Вовки.., 1949, 23).

◇ **Ли́сом ви́тися** *коло кого* — шукаючи прихильності, упадати біля кого-небудь. *Червоний* [піп] *ступав тяжкою ходою, неначе ведмідь, блідий же вився лисом коло нього* (Март., Тв., 1954, 205); **Ли́сом підши́тий** — хитрий, як лис. *Лисом підшитий, псом підбитий* (Номис, 1864, № 3050).

2. *перен.* Про хитру, лукаву людину. *Завідуючий був старий лис, з медом на вустах, якого, проте, радили мені стерегтися* (Вас., Незібр. тв., 1941, 185); *В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей старий лис.. тікас від роботи!* (Собко, Срібний корабель, 1961, 202).

ЛИСА́ВИЙ, а, е, *рідко.* З лисиною. *За одним із столів — Цупович, невеличкого росту, лисавий блондин* (Галан, I, 1960, 359); *Аж де ся взяв татарин старий, бородатий, На двох конях лисавих за ним уганяє* (Думи.., 1941, 21).

ЛИСА́К, а́, ч., *рідко.* Те саме, що **лиса́нь**.

ЛИСА́НЬ, я́, ч., *рідко.* Той, у кого є лисина. *Голова цехкому, лагідний лисань Палагутенко, глянув на неї здивовано* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 13).

ЛИСЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля лисиці. *В тритижневому віці лисенята починають пити молоко, пробують їсти м'ясний фарш* (Наука.., 5, 1958, 28); *Лисиця дітей доглядала як слід. Лисиця дітей виряджала у світ. Її лисенята Поштиві були* (Перв., Райдуга.., 1960, 61); * У порівн. — *А коли ж ви нас одвідаєте? — питає панночка, сюди-туди обертаючись та в вічі їм* [гостям] *заглядаючи, немов як лисеня* (Вовчок, I, 1955, 112).

ЛИСЕНЯ́ТКО, а, *с. Пестл.* до **лисеня́**.

ЛИСЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ли́сий**. *Чоловічок лисенький зовсім, як диня голова була, тихий та ласкавий* (Вовчок, VI, 1956, 223); *Оленка спала безтурботним сном, коли мати гукнула їй: — Оленко, ось вставай подивишся, яка теличка лисенька в нас є* (Горд., II, 1959 27).

ЛИ́СИЙ, а, е. 1. З лисиною або без волосся (про голову). *В одного чоловіка біля борода висіла до пояса, а лиса, як коліно, голова блищала при місяці* (Н.-Лев., I, 1956, 54); *За столом сидів перепезаний ременями чоловік; голова у нього була важка, лиса* (Тют., Вир, 1964, 343).

2. З лисиною або без волосся на голові (про людину). — *Живе тут пані з Португалії.. Товста, як барило, й лиса* (Вончок, I, 1955, 376); — *Дурний, як поліно, лисий, як коліно, хоч не пан, запе підпанок* (Мур., Бук. повість, 1959, 36); * Образно. *Мов пущене ядро з гармати, земля круг сонця творить цикл. Тюпцем круг неї лисий місяць,— беззубо дивиться в монокль* (Тич., I, 1957, 121); // *у знач. ім.* **ли́сий**, сого, ч. Людина з лисиною або без волосся на голові. [Г о р п и н а:] *Ач, старий шкарбан, який ревнивий! А ще хоче, щоб я за нього пішла. Не діждеш, лисий!* (Кроп., I, 1958, 155).

◇ **Діда (дідька) ли́сого** — те саме, що **Чо́рта (дідька) ли́сого**. [О к с а н а:] *Індивідуальних нас кожне забере, а в колгоспах — діда лисого* (М. Куліш, П'єси, 1960, 165); **До ли́сого чо́рта (дідька)** — дуже багато. — *Тебе замалечку хвалять: талант.. Стоси книжок перечитав, до лисого дідька різних опер та п'єс передивився* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 28).

На [якого] чо́рта (дідька) ли́сого, *вульг., лайл.* — навіщо. — *На дідька б лисого сидів я тут — вже краще у Менделя...* (Коцюб., II, 1955, 9); **Чо́рт (дідько) ли́сий**, *вульг., лайл.* — ніхто, ніщо. — *Показились десь діти, чи який хрін.. Межи ними й дідько лисий не розбере справи!..* (Коцюб., I, 1955, 33); *Вчитель вичитав Кадощі за біганину по огірках та грядках, на яких лисий чорт виросте, коли кожний тобі здурілий пес буде там товктися* (Ю. Янов., II, 1954, 120); **Чо́рта (дідька) ли́сого**, *вульг., лайл.* — повне заперечення чого-небудь. [П а в л о:] *Хіба не можна хапнуть?* [Г о р п и н а:] *Чорта лисого хапнеш, коли все позапирано* (Кроп., II, 1958, 239); — *Ну, щоб я пішов агітувати проти плану, то це вже дідька лисого* (Мик., I, 1957,

59); **Чо́ртові (дідьку, ба́тьку) ли́сому розкажи́,** *вульг., лайл.*— вияв недовіри до чиїх-небудь слів. — *Чіпка добрий чоловік: за кожним кумуватиме...— Батькові своєму лисому розкажи! — приснув Грицько* (Мирний, I, 1949, 402).

3. Те саме, що **облі́злий 1.** *На голові стирчить якась лиса-прелиса шапка* (Збан., Сеспель, 1961, 300); *Лапи всі лисі, ратиці пообкусувані, і не говорить* [диявол], *а якимось хрипучим голосом мекає* (Вишня, I, 1956, 450).

4. *перен.* Позбавлений рослинності; голий (про землю, гори тощо). *З погідного неба сонце сипле гарячим промінням на високі лисі гори* (Фр., I, 1955, 364); *Де сіла* [сарана], *то вже за годину лисою стала земля* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 26).

5. З білою плямою на лобі (про деяких тварин). — *Ну, чого вирячилась, як лисе теля на нові ворота?* (Гр., II, 1963, 458); *Лиса теличка за рукав тягне, біленькі поросята коло льохи товпляться* (Горд., Заробітчани, 1949, 9); // *у знач. ім.* **ли́сий,** сого, ч. Кінь, віл і т. ін. з білою плямою на лобі. *Узяв* [партизан] *коня за повід — любовно погладив по морді лисого* (Головко, I, 1957, 366).

ЛИ́СИНА, и, *ж.* 1. Місце на голові, де випало і не росте волосся. *На голові блищала лисина* (Тесл., Вибр., 1936, 99); *Волосся він зачісував з потилиці на лоб, щоб якось замаскувати лисину* (Руд., Вітер.., 1958, 176).

◇ **Хоч на ли́сині наси́ (роби́)** що — немає місця для чого-небудь. — *От тепер і пострибайте без земельки, а худобу хоч на лисині паси!* (Панч, II, 1956, 392).

2. *перен.* Ділянка землі, позбавлена рослинності. *Ремінь вирішив тишком залатати оці лисини, що виникли після лихої вирубки буку* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 176); // Ділянка чого-небудь, яка своїм виглядом відрізняється від навколишніх ділянок (гола, світла і т. ін.). *Зала двигтить золотими огнями: райдужним дощем блискучих іскор пирскають хрусталеві пацьорки, сяють мармурові лисини* (Вас., II, 1959, 551); *Вже горби з-під снігу лисинами, І голосніший стук і сміх, Вже з піснями розколисаними Голий березень надбіг* (Рильський, I, 1960, 291).

3. **Біла** пляма на лобі деяких тварин. *Мій кінь вороний так, як хмара, літає, І лисина в лобі — як з місяця ріг* (Бор., Тв., 1957, 74); *По білих лисинах на лобах одразу можна було пізнати худобу Окунів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 136).

ЛИ́СИНКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ли́сина.** [І в г а:] *От Грицько, так Грицько! Оце так. Ну ж я тебе хоч у лисинку поцілую* (Мирний, V, 1955, 256); *В одному місці на отаві була лисинка, .. на ній залишилось від копиці трохи сіна* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 123); *Був в артілі коник: вороної масті, Лисинка на лобі, гривка поміж вух* (С. Ол., Вибр., 1959, 297).

ЛИСИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Самка лиса. * У порівн. — *Орися крутилася біля Сергія Золотаренка, як тічкуюча лисиця* (Тют., Вир, 1964, 9); // Те саме, що **лис** 1. *Там, де колись на лощині вовки вили та лисиці нори рили, красується село Вовча Долина* (Мирний, I, 1949, 179); *Живе лисиця в найрізноманітніших угіддях* (Звірі.. Карпат.., 1952, 30); *Одягнена* [жінка] *з певним смаком: в пальті кольору кофе, з бурою лисицею на шиї* (Чорн., Потік.., 1956, 225); * У порівн. [М и к о л а:] *То виборний Макогоненко; чоловічок і добрий був би, так біда — хитрий, як лисиця* (Котл., II, 1953, 29).

2. *перен.* Те саме, що **лис** 2.— *Стара лисиця той Турковський! А я? де мої очі були?!* (Л. Укр., III, 1952, 513); *Серед п'яниць, рабів похилих, Неситих скнар, важких тупиць.., Серед шакалів і лисиць — Не жив я вільно, а таївся* (Черн., Поезії, 1959, 253).

3. Намерзлий узор на віконних шибках або незамерзла частина шибки. — *Ось гляди, сину, з яким черво́ним ідуть! — показала мені мати через продуту лисицю в маленькій шибці* (Збан., Єдина, 1959, 15).

4. *тільки мн., діал.* Різного типу дерев'яні пристрої, лещата і т. ін. *Хата наша .. похилилась... Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупилася ж кругом, обпала* (Барв., Опов.., 1902, 249); *На «лисиці» під стелею Татарчиха поклала пучок сухих васильків* (Вас., Вибр., 1954, 106).

ЛИСИЧА́, и́ти, *с.* Те саме, що **лисеня.** *Приніс мені батько з поля двох сліпих лисичат* (Збірник про Кроп., 1955, 28).

ЛИСИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **лиси́ця** 1, 2. *Жменя конопель маяла в її руці, неначе лисичий хвіст* (Н.-Лев., II, 1956, 278); *Щоб приховати хвилювання, ще нижче схилила* [дівчина] *голову: — Він був біля лисичих нір!* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 353); // Такий, як у лисиці. [Б и ч о к:] *Хіба у мене такий страшний погляд?* [О л е н а:] *Ні, погляд у вас лисичий, та вовча думка!* (Кроп., I, 1958, 452).

ЛИСИ́ЧИТИ, чу, чеш, *недок., розм.* Бути лисицею (у 2 знач.). [І р и б л у д а:] *Як тільки хто почне передо мною лисичити, то мені здається, що у того чоловіка лежить каменюка за пазухою* (Кроп., I, 1958, 156).

ЛИСИ́ЧКА [1], и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **лиси́ця** 1—3. *У тихому гаю Лисичка щастя мала, Як у своїм добрі жила, гуляла* (Гл., Вибр., 1951, 125); *Лисичка з міщини зиркула, А зайчик за сосну сховався* (Мур., Хороші сусіди, 1948, 44); [В а с и л и н а:] *Бач, яка лисичка. Іди ж ото і не базікай мені отут!* (Вас., Вибр., 1954, 300); *На замурованих шибках іскряться лисички од морозу* (Кос., Новели, 1962, 20); * У порівн. [А р с е н:] *Ви що ж, гадали, що лисичкою одкрутитесь? Е, ні. Так не вийде, ні!* (Мороз, П'єси, 1959, 291).

Лиси́чка-сестри́чка — персонаж народних казок. — *Лисичко-сестричко, куди вандрувала І що там нового у світі чувала?* (Фр., XIII, 1954, 259).

2. *тільки мн.* Веселі іскорки в очах. *Раптом у лукавих очах пробігли дві хитрі лисички. Ще й додала інтимним шепотом: — Не цурайтеся* (Головко, II, 1957, 490).

ЛИСИ́ЧКА [2], и, *ж.* Їстівний гриб жовтого кольору.

ЛИСИ́ЧИН, а, е. Належний лисичці (*див.* **лисичка** [1] 1). *Прибіг заєць до лисиччиної нори* (Укр.. казки, 1951, 35).

ЛИСІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати лисим (у 2 знач.). *Голова його уже лисіла, де-не-де сідина пробивалася між рідким волоссям* (Мирний, III, 1954, 160); *Якось давно помер. А я, сивий, ще й лисію...* (Рильський, Поеми, 1957, 224).

2. Виднітися лисиною (у 2 знач.). *Де-не-де темніли балки, лисіли оголені вітром горби* (Коз., Вибр., 1947, 53).

ЛИСІ́ЮЧИЙ, а, е. Який лисіє. *Схилились над ним* [Аркадієм Петровичем], *цілуючи руки — з одного боку Антоша, його лисіючий син, а з другого — дочка* (Коцюб., II, 1955, 385); *Старенький темний берет хвацько тримався на .. лисіючій голові* (Ю. Янов., II, 1954, 50).

ЛИСК, у, ч. Блиск начищеної, лакованої, змащеної і т. ін. гладкої поверхні. *Стара Марта аж сплеснула руками, коли.. вздріла Максима, що докінчував навакосовувати чоботи до сліпучого лиску* (Смолич, Мир.., 1958, 507); *Шапку він ще в дверях зірвав з голови і тепер пригладжував рукою білявий, з шовковим лиском чуб* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 309).

ЛИСКА [1], и, *ж.* Болотний птах родини пастушкових з чорно-сірим пір'ям і білим роговим наростом на лобі. *Безхвоста, короткотіла лиска пролетіла над ставом* (Коцюб., II, 1955, 265); *Гніздо лиска влаштувує з су-*

хих стебел очерету, десь над водою, в густих заростях (Корисні птахи.., 1950, 18).

ЛИ́СКА [2], и, *ж., рідко.* Те саме, що **лиси́чка** [1]. *Влізла й лиска в рукавичку, примостилась у кутку* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 158).

ЛИ́СКА [3], и, *ж., розм.* Кличка корови, собаки та інших домашніх тварин з білою плямою на лобі. *І так би от, уткнувшися в копицю, Поринув у солодку голубінь,— А треба притьмом Лиску там чи Маньку Сьогодні гнать аж на Попів ланок* (Рильський, II, 1960, 304).

ЛИСКА́ТИ, ли́ска́є, *недок., діал.* Лисніти. *Ото драпонув! аж потилиця лиска* (Номис, 1864, № 4417).

ЛИСКОТІ́ТИ, о́че, *недок., діал.* Підсил. до **ли́ска́ти.** *За тиждень від добрих мірок вівса поправилася* [кобила] *так, аж на ній лискотіла шерсть і тверде тіло вигравало попід шкірою* (Тют., Вир, 1964, 395).

ЛИСКУ́ЧИЙ, а, е, *чим, від чого і без додатка.* Який має лиск. *Хороший з лиця, .. з чорним лискучим усом, він був перший красень на селі...* (Мирний, I, 1949, 213); *Повз вікна пропливає лискучий від поту рудий круп жеребця* (Тют., Вир, 1964, 65); *Велосипед під нею був неначе і не її, лискучий кікелем та з сіткою над колесами* (Смолич, Мир.., 1958, 57).

ЛИСНІ́ТИСЯ, і́ться, *недок., чим, від чого і без додатка.* Те саме, що **лисні́ти.** *Кажуть всі, що у районі Щонайкращі наші коні! Ось вони лисняться, ситі, У веселім табуні* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 76); *Обличчя їхні пашать здоров'ям, лисняться від поту* (Гончар, I, 1954, 464); [Микита:] *Бачиш окдечки сокиру? Дивись, як вона блищить!.. Я одвертаю від неї погляд, а вона ще дужче лисниться перед очима* (Кроп., I, 1958, 118).

ЛИСНІ́ТИ, і́є, *недок., чим, від чого і без додатка.* Блищати своєрідним лиском (про начищену, лаковану, змащену і т. ін. поверхню). *Пучку другої руки він смачно присмоктував, бо там колись було сало, а тепер вона тільки лисніла ним* (Мирний, I, 1954, 331); *За Свиридихою тюпав Сидорчук.. Важко дихав. Упрівав і ввесь аж лиснів від рясного поту* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 140); *Поскріб я коней, щоб і порошинки не було, помив їх водою: блищать, аж лисніють* (Мур., Бук. повість, 1959, 7); *Уже шумлять невидані врожаї, де ковилем лисніла цілина* (Сос., Так ніхто.., 1960, 39); // Яскраво відсвічувати, сяяти, блищати. *У хатці темно й тихо; в віконечко скрять дві пломенисті зірочки іскрясті з неба голубого і білий сніг лисніє* (Вовчок, I, 1955, 300).

ЛИСНІ́ТИСЯ, і́ється, *недок., чим, від чого і без додатка.* Те саме, що **лисні́ти.**

ЛИСНІ́ЮЧИЙ, а, е. Який лисніє, лисниться. *На це зелене, баділлясте, соковите та лисніюче море неначе зверху впав дощ з жовтих соняшників* (Н.-Лев., IV, 1956, 191); *Зігнувши лисніючі шиї, проскакали лошата і зникли за вербами* (Руд., Вітер.., 1958, 123).

ЛИ́СНУТИ, не, *док.* Однокр. до **лисні́ти.** *Вже почало сніть і марить, що бистра річка, що як минали — в очі лиснула, приливає усе ближче та ближче* (Вовчок, I, 1955, 345).

ЛИСНЮ́ЧИЙ, а, е. Який лисніє, лисниться. *На рослих лиснючих конях вилетіло чотири вершники* (Стельмах, На.. землі, 1949, 6); *Дочки.. поначіплювали на себе золота та лиснючих дорогих діамантів* (Н.-Лев., IV, 1956, 19).

ЛИСОХВІ́СТ, во́сту, ч. (Alopecurus L.). Трав'яниста кормова рослина родини злакових з густою колосоподібною волоттю. *Лисохвіст лучний належить до трав з добрими кормовими властивостями* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 64); *Вправно в'язав* [Кукін] *тонкі снопики перевеслами з лисохвосту* (Рудь, Потік.., 1959, 21).

ЛИСТ [1], ч. 1. *род.* а́. Орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки. *Лист за листом опадає, Рік за роком упливає. Назад не вертає!* (Рудан., Тв., 1956, 53); *Виноградний лист вирізується з темряви й ніжно тремтить разом з тонким вусиком у місячному сяйві* (Коцюб., I, 1955, 279); * У порівн. *А я піду на край світа... На чужій сторонці Найду кращу* [дівчину] *або згину, Як той лист на сонці* (Шевч., I, 1951, 15); *Пішли літа* [Маланчині] *марне з світа, як лист по Дунаю...* (Коцюб., II, 1955, 14); // Складова частина головки капусти. *У відрі стоїть глек з молоком, сир у капустяному листі, біла селянська палянниця* (Ю. Янов., I, 1954, 61); // *у знач. присл.* **листо́м,** *спец.*— плавно, поволі. [Штольц:] *В зоні виконати, три петлі, два праві й два ліві перевороти.. Падіння листом до шестисот метрів* (Мик., I, 1957, 500).

◇ **Фіго́вий лист** *див.* **фіго́вий.**

2. *род.* у. Те саме, що **ли́стя.**— *Я б прикрила твій слід листом, щоб його вітер не завіяв, піском не замів,— сказала Мелашка* (Н.-Лев., II, 1956, 314); *Ах, яке ж синє й зоряне небо! І запах цегли — руїн, жовтого листу — аж у голову хмелем* (Головко, II, 1957, 163); // Засушене, рідше свіже листя деяких рослин, що використовується як приправа або для виготовлення напою чи ліків. *Яких вже мені ліків не завдавали! Лукаш мене напував листом от чорних порічок* (Вовчок, VI, 1956, 248); *Дівчата онде подались Збирати свіжий лист із чаю* (Рильський, Сад.., 1955, 88); *Не поспішаючи, він кладе в казанок.. сіль, дрібно покришену й підсмажену цибулю і лавровий лист* (Кол., Терен.., 1959, 39).

ЛИСТ [2], а́, ч. 1. Тонкий, щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу (паперу, заліза, фанери і т. ін.). *Газорізальник Мамайчук-старший.. щось викроює з товстого сталевого листа* (Гончар, Тронка, 1963, 179); *Цілий вечір Мишуня казився й дурів.. Зачепив неумисно й перекинув відро з водою. Упустив фанерного листа, на якому лежало тісто* (Ю. Янов., II, 1954, 139); *Шиферний лист іде на покрівлю житлових і промислових будівель* (Веч. Київ, 12.X 1957, 1).

2. Писаний текст, призначений для повідомлення про що-небудь, для спілкування з кимось на відстані, а також відповідна поштова кореспонденція. *По копійці заробляла* [вдова], *Копу назбирала. Та до сина лист писала, У військо послала — Полегшало* (Шевч., I, 1963, 230); *Аж двічі Павло прочитав листа зряду. І, як це й завжди бувало з ним після Коркійових листів, трохи полегшало ніби* (Головко, II, 1957, 413); *— Вам, Полю, ось газетки і рекомендований лист,— дістала листоноша пошту з керзової сумки* (Автом., Щастя.., 1959, 4); // Писане звертання до особи або осіб, розраховане на широке розповсюдження. *Кожний студент знає знаменитий лист Бєлінського, як він писав про Гоголя* (Корн., Разом із життям, 1950, 105).

3. *який.* Офіційний, грошовий або інший документ. [Йоганна *(після мовчання):*] *Хузане, дай мені розлучний лист* (Л. Укр., III, 1952, 164); // Документ для записування яких-небудь відомостей. *Вони* [обліковці] *обійдуть квартиру за квартирою.., зустрінуться з кожним громадянином Радянської держави і, опитавши його, занесуть дані у переписний лист* (Рад. Укр., 11.I 1959, 1).

◇ **Викона́вчий лист** *див.* **викона́вчий.**

4. *спорт.* Одна з фігур гри в городки.

ЛИСТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., розм.* Перегортати (сторінки книги, зошита і т. ін.). *Анна, спершись ліктями на стіл, листає якусь книгу* (Кол., На фронті...

1959, 129); *Федора Михайлівна тремтячою рукою почала листати ноти* (Панч, В дорозі, 1959, 81).

ЛИСТА́ТИЙ, а, е. З широким, великим листям; широколистий. *Здорові дикі груші та яблуні розкішно розкидають гіллясті листаті верхи* (Н.-Лев., II, 1956, 391); *Сивий полин і листатий подорожник кущилися обабіч дороги* (Тют., Вир, 1964, 197).

ЛИСТВА́, и́, *ж.* Збірн. до **лист** [1]. *Сонце, прокравшись крізь густу листву золотими віхтями, розстелилося на стінах, по долівці* (Мирний, III, 1954, 291); *І все це мов тільки наснилось,— Тріпоче зелена листва, В садах молодих загубилось Маленьке село Хохітва* (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 79).

ЛИСТВЯНИ́Й, а́, е́, *рідко.* Те саме, що **листяни́й**. *Буки й тополі та інші листвяні дерева ніжним шумом своїм утворювали для нього* [туркоту горлиці] *щонайкраще тло* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 74).

ЛИ́СТИК [1], а *ч.* Зменш. до **лист** [1]. * У порівн. *Зевс моргнув, як кріль усами, Олімп, мов листик, затрусився* (Котл., I, 1952, 242).

ЛИ́СТИК [2], а, *ч.* Зменш. до **лист** [2]. *Моїх книжок нехитрі листики не йшли на форуми і виставки* (Бичко, Простота, 1963, 37).

ЛИСТІ́ВКА, и, *ж.* 1. Поштова картка, іноді з малюнком з одного боку, для відкритого листа. *Біля газетного кіоска хлопець і дівчина роздивлялися листівки з портретами кіноартистів* (Рибак, Час.., 1960, 107); // Лист, написаний на відкритій поштовій картці. *Останнього дня перед від'їздом надійшла заблукана, спізнена листівка від Івонки* (Вільде, Б'с восьма, 1954, 134).

2. Друкований або рукописний листок із злободенним, агітаційним змістом. *Парторг батальйону приніс екстрений випуск листівок про подвиг Самійла Поліщука* (Гончар, I, 1954, 29); *В цей час понад самою школою прогув літак і закидав листівками всі хати, городи, вигін* (Довж., I, 1958, 383).

ЛИСТІ́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **листі́вка**. *Одна з них прислала листівочку матері* (Шиян, Партиз. край, 1946, 119); *Листівочки ті наче з неба падали.. Оголошено було, що смертю буде покараний не тільки той, хто їх розповсюджує, а й той, хто читає* (Петльов., Хотинці, 1949, 147).

ЛИСТКО́ВИЙ, о́ва, о́ве. 1. Прикм. до **листо́к** [1]. *Особливо відмінна будова листя водяних рослин. Листкова пластинка у таких рослин тонка, прозора* (Практ. з анат. рослин, 1955, 190).

2. *кул.* Який ділиться на окремі тонкі шари (про тісто). *Паштети їв* [Рахметов], *бо «гарний пиріг не згірший за паштет, і листкове тісто знає простий народ»* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 300).

ЛИСТОБЛІ́ШКА, и, *ж., ент.* Те саме, що **медяни́ця** 2. *Дорослі медяниці можуть не тільки літати, але й добре стрибати, чому й називаються ще листоблішками* (Шкідн. поля.., 1949, 31).

ЛИСТОВЕ́РТКА, и, *ж., ент.* Те саме, що **листові́йка**. *Для «зимового» обприскування садів.. проти щитівок, листовертки і кліщиків рекомендується застосовувати вилугувані нафтові масла* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 41).

ЛИСТОВИ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **листоподі́бний**. *У півнів листовидний гребінь стоячий, у курок російської білої породи — звисаючий* (Птахівн., 1955, 21).

ЛИСТОВИ́Й [1], а́, е́. Прикм. до **лист** [1]. *На випаровування води листовою поверхнею дерев витрачається велика кількість тепла* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 290); // Вигот. із листя. *Листову землю одержують з листяного перегною, який заготовляють протягом літа в дубовому або кленовому лісі* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 32).

ЛИСТОВИ́Й [2], а́, е́. 1. Прикм. до **лист** [2] 1. *Тонке листове залізо і жерсть ріжуть спеціальними ножицями* (Монтаж і ремонт.., 1956, 65); // *спец.* Призначений для виготовлення листа.

△ **Листови́й стан** — система машин або машина (прокатний стан), де виробляють (прокатують) листи. *Проект листового стана вони* [конструктори] *розробили на рік раніше, ніж передбачалося* (Ком. Укр., 1, 1961, 36).

2. *рідко.* Призначений для писання листа (*див.* **лист** [2] 2). *Доктор.. сів до столу, витягнув листовий папір і забрався до писання* (Кобр., Вибр., 1954, 96).

ЛИСТОВІ́ЙКА, и, *ж.* Шкідник, гусінь якого живе в листках, скручуючи їх у трубочку або пакет. *До найбільш небезпечних первинних шкідників належать: сосновий і непарний шовкопряд, дубова листовійка* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 132).

ЛИСТО́ВНИЙ, а, е. Який здійснюється за допомогою листування (у 1 знач.). [С г а н а р е л ь:] *Пане! Він вам дає відповідь, ще й листовну!* (Л. Укр., III, 1952, 401); *Іван Франко підтримував листовні зв'язки з болгарським письменником Іваном Шишмановим* (Мист., 5, 1956, 31).

ЛИСТО́ВНО. Присл. до **листо́вний**. *Зв'язавшись з ними листовно, Марія просила прославлених майстрів поділитися своїм досвідом* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 367).

ЛИСТОГРИ́З, а, *ч., ент.* Те саме, що **листої́д**. *Чимало в колгоспі попрацювали, щоб уберегти посіви від шкідників хрестоцвітих — блішок, личинок зірчичного листогриза* (Колг. Укр., 6, 1961, 20).

ЛИСТОГРИЗУ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **листої́довий**. *Застосування хлортену ефективне також проти комплексу листогризучих шкідників саду та лісу* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 35).

ЛИСТОЇ́Д, а, *ч.* Невеличкий жук-шкідник, який живиться листям і пагонами рослин. *Бурякові листоїди — блохи та бурякова мінуюча міль — погано переносять зрошення* (Хліборобство Укр., 7, 1966, 27).

ЛИСТОЇ́ДОВИЙ, а, е. Прикм. до **листоїд**; // *у знач. ім.* **листоїдові**, вих, *мн.* Родина жуків-шкідників, які живляться листям і пагонами рослин.

ЛИСТО́К [1], тка́, *ч.* Те саме, що **лист** [2] 1. *Бачу, сидить дитина — бліде-бліде личко.., а як здійме ручку вхопити листок з гіллі над собою,— що то за ручка тонесенька* (Вовчок, I, 1955, 386); * У порівн. *Моє серце забилося, Як од вітру листок* (Мас., Київ. каштани, 1954, 72).

ЛИСТО́К [2], тка́, *ч.* 1. Те саме, що **лист** [2]. *Хоцінський розгорнув листок газети і почав водити очима за стрічками* (Н.-Лев., I, 1956, 133); *Він шарпко підійшов до столу, згріб копичку вузеньких листків і, розідравши їх, кинув на підлогу* (Досв., Вибр., 1959, 267); — *Ніколи не думав, щоб це могло забрати стільки ходіння й часу. Ходжу з обхідним листком* (Собко, Срібний корабель, 1961, 201).

◇ **Фіговий листо́к** *див.* **фіговий**.

2. Те саме, що **листі́вка** 2. *..робітничі листки — ця перша форма соціал-демократичної літератури — знайомі вже всім російським робітникам..* (Ленін, 4, 1948, 190).

△ **Листо́к непрацездáтності**; **Лікарня́ний листо́к** — документ, що засвідчує право робітника або службовця на тимчасове звільнення від роботи і на допомогу в разі тимчасової непрацездатності. *В артілі оплачують людям лікарняні листки на випадок тимчасової непрацездатності* (Рад. Укр., 14.VII 1967, 2).

ЛИСТОКРУ́ТКА, и, *ж.* Те саме, що **листові́йка**. *В боротьбі проти парші, яблуневої молі, листокруток та інших шкідників і хвороб сад зараз же після цвітіння обприскують бордоською рідиною* (Колг. Укр., 2, 1961, 33).

ЛИСТОНО́ША, і, *ч. і ж.* Службовець пошти, який розносить кореспонденцію адресатам. — *Тітка вирядно наказала листоношам, щоб усі листи віддавано їй до рук* (Фр., VI, 1951, 294); *Іде молода листоноша.. Із чорної сумки на боці біліють газети й листи* (Сос., Близька далина, 1960, 104).

ЛИ́СТОНЬКО [1], а, *ч., нар.-поет.* Зменш.-пестл. до **лист**[1]. *Де ти, калино, зросла такая, Такая висока, Такая висока, Листоньком широкая?* (Нар. лірика, 1956, 373).

ЛИ́СТОНЬКО [2], а, *ч., нар.-поет.* Зменш.-пестл. до **лист** [2] 2. *Десь поїхав милий, буду споминати. Буду споминати, листоньки писати* (Укр.. лір. пісні, 1958, 251).

ЛИСТОПА́Д, ч. 1. *род.* у. Опадання листя восени (в теплих країнах — перед початком посушливої пори року), а також час цього опадання. *Тепер ще тільки осінь і листопад* (Н.-Лев., IV, 1956, 245); *Сьогодні в лісі справжній листопад. Клени обсипаються від найменшого подиху вітерця* (Донч., IV, 1957, 56).

2. *род.* а. Одинадцятий місяць календарного року; третій місяць осені. *Одного осіннього хорошого вечора в листопаді.. у неділю сиділа собі господиня Солошина й сусіда її коло двору* (Мирний, I, 1954, 68); *Радянська Армія визволила Київ 6 листопада 1943 р.* (Панч, В дорозі, 1959, 304).

ЛИСТОПА́ДНИЙ, а, е. Стос. до листопаду (у 1 знач.). *Щорічна зміна листя у нього* [суничного дерева] *відбувається не восени, як у звичайних листопадних дерев, а серед літа* (Наука.., 2, 1960, 48); *Листопадна пора.*

ЛИСТОПА́ДОВИЙ, а, є. Прикм. до **листопа́д** 2. *В ці листопадові дні.. втікав до Австрії і претендент на українську корону* (Стельмах, II, 1962, 50); *Холодний листопадовий дощ.*

ЛИСТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має форму листа, листка, схожий на лист, листок.

ЛИСТОПРОКА́ТНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до прокатки листового металу; який служить для прокату листового металу.

△ **Листопрока́тний стан** — те саме, що **Листови́й стан** (*див.* **листови́й** [2] 1). *В післявоєнні роки на наших підприємствах побудовано.. потужні блюмінги, слябінги, листопрокатні, сортові і трубні стани* (Наука.., 5, 1956, 6).

ЛИСТОПРОКА́ТНИК, а, *ч., спец.* Фахівець з прокату листового металу. *Листопрокатники заводу імені Петровського ведуть боротьбу за економію кожної хвилини* (Роб. газ., 21.IX 1962, 2).

ЛИСТОРІ́З, а, *ч., спец.* Робітник, який ріже листовий метал.

ЛИСТОСОРТУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сортування листів (*див.* **лист** [2] 2); який служить для сортування листів. *Поштовий зв'язок уже тепер має листосортувальні машини, пристрої для автоматичного сортування посилок, штемпелювальні, франкірувальні машини* (Наука.., 4, 1967, 30).

ЛИСТОСТЕБЛОВИ́Й, а́, е́. Який складається з листя і стебла. *Машини з кузовами великого об'єму використовують для перевезення подрібненої листостеблової маси* (Колг. Укр., 8, 1959, 10).

ЛИСТО́ЧОК [1], чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **листо́к** [1]. *Між зеленим морем листу на дереві подекуди визирали, як сивина в голові, пожовклі листочки* (Вас., II, 1959, 267); *Взяв я — рукою погладив його* [зайця], *Кинув на лаву капусти листочок* (Щог., Поезії, 1958, 120); * У порівн. *Затрусилася* [Маруся], *як осиковий листочок* (Кв.-Осн., II, 1956, 59).

ЛИСТО́ЧОК [2], чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **листо́к** [2]. *З куска сталі можна виготовити сталеві пластинки і навіть дуже тонкі листочки* (Фізика, II, 1957, 14); *— Я мушу мовчати, мушу зректися єдиної потіхи,— листів від нього, бодай тих коротких, байдужих листочків* (Л. Укр., III, 1952, 584).

ЛИСТУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **листува́тися**. *Між ними почалося листування* (Н.-Лев., IV, 1956, 190); *Вася підтримував листування з багатьма бійцями і офіцерами, які вибували з роти до госпіталів* (Гончар, I, 1954, 172).

2. Зібрання листів, написаних і одержаних ким-небудь. *Велика група матеріалів другого і третього томів* [збірника] *являє собою листування Богдана Хмельницького з російським урядом і російськими воєводами* (Літ. газ., 19.XI 1953, 3).

ЛИСТУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок., з ким і без додатка.* Обмінюватися листами, писати один одному листи. [Милевський:] *Невже він вам нічого не писав?* [Любов:] *Ми не листуємося* (Л. Укр., II, 1951, 74); *Федір Голубенко всю війну листувався з Валентиною, підтримував її в біді* (Руд., Вітер... 1958, 146).

ЛИ́СТЯ, я, *с.* Збірн. до **лист**[1] 1. *Стрепенулися темні ліси і, розправляючи, підставляли своє загоріле листя під дрібні дощові краплі* (Мирний, I, 1954, 355); *Роль листя у житті рослинного організму аніскільки не менша, ніж роль коріння* (Наука.., 10, 1962, 30); * У порівн. *Летіли в даль думки, немов осіннє листя* (Сос., I, 1957, 290).

ЛИСТЯНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **ли́стя**. *Через велику листяну поверхню огірків випаровується багато вологи* (Колг. Укр., 5, 1958, 41); *З городу вони повертались з оберемками листяних спецій* (Рудь, Гомін.., 1959, 10).

2. Який має листя, з листям (про дерева); протилежне **хво́йний**. *Листяне дерево;* // Який складається з таких дерев. *Завершував собою краєвид листяний ліс, що покрив горби та схили* (Шиян, Баланда, 1957, 193).

3. Який утворюється з листя, має у своєму складі листя. *Листяна земля. Виготовляється з листя дерев, що перезимило в буртах або в лісі* (Озелен. колг. села, 1955, 200).

Листяні́ овоче́ві культу́ри — овочі, листя яких уживається як їжа (салат, петрушка і т. ін.). *До листяних овочевих культур належать салатні, шпинатні і пряні рослини* (Колг. енц., II, 1956, 174).

ЛИ́СТЯЧКО, а, *с., збірн.* Зменш.-пестл. до **ли́стя**. *Теплою весною Повійнуть не вспіє,— Листячко рясненьке Всі гаї вкриє* (Граб., I, 1959, 219); *Під вікном осики листячком зашепотіли сполохано* (Головко, I, 1957, 116).

ЛИСУВА́ТИЙ, а, е. З невеликою лисиною (у 1, 3 знач.). *Сів* [П'ятко] *до столу, схилив на руки лисувату голову і голосно, як дитя, заплакав* (Кол., Терен.., 1959, 64); *Був справді у пенсне і трошки лисуватий Дмитро Миколовий* (Рильський, Поеми, 1957, 249); *У неї щось питав круглий, як гарбуз, статечний дядечко, що тримав за повід лисуватого бичка* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 177).

ЛИСУ́Н [1], а́, *ч., розм.* Людина з лисиною. *Проти Арсена сидів згаданий вище лисун в окулярах* (Дмит., Розлука, 1957, 80).

ЛИСУ́Н [2], а́, *ч., зоол.* Те саме, що **Гренла́ндський тюле́нь** (*див.* **тюле́нь**). *Дорослі екземпляри* [гренландського-

го тюленя) *(лисуни) досягають майже 2 метрів* (Наука.., 2, 1958, 18).

ЛИСУ́ХА, и, *ж.* Водоплавний птах з чорно-сірим пір'ям і білим наростом на лобі. *На великих конусоподібних купах сухого очерету гніздяться лисухи* (Веч. Київ, 20.VII 1957, 3).

ЛИСЯ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **лис** і **лисиця.** *Вони зайшли на галявину, пориту лисячими норами* (Тют., Вир, 1964, 228); *Мельник викресав вогню і освітив вузьку, як лисяча нора, печеру* (Коцюб., I, 1955, 353); // Зробл. із хутра лиса, лисиці. *У діда.. з лисячої шапки, яку він і влітку не знімає, мов із стріхи, вода капотить* (Руд., Остання шабля, 1959, 439); *На ніжних її плечах не лисяча горжетка, а зелені погони з трьома червоними нашивками* (Вишня, I, 1956, 313); // Такий, як у лиса, лисиці. *Рудий песик з лисячою мордочкою сидів біля драбини* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 136); // *перен.* Хитрий, лукавий. *Безсила злість в очах.., а на обличчі закостеніла та ж солодка лисяча осмішка* [усмішка] (Вас., IV, 1960, 43); *Герман уважно дивився на дебелу коротку потилицю Рідкодуба і думав про напористість упевненого та про лисячу вдачу Христича* (Кир., Вибр., 1960, 205).

ЛИТА́ВРА *див.* **литáври.**

ЛИТА́ВРИ, та́вр, *мн.* (*одн.* **литáвра,** и, *ж.*). Ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою; різновид барабана. *Довбиш б'є у литаври. Козаки збираються на майдан* (Н.-Лев., II, 1956, 435); *Полки звелись. Виходять в бій. І чути, б'є важка литавра* (Мал., Книга.., 1955, 5); // Звуки, утворювані цим інструментом. *Урочисто грав духовий оркестр. В найскладніших звукових сплавах, у зіткненні мотивів, мідних сурм, голосів, литавр і нових пісень народжувалась народна героїчна симфонія перемоги нового життя на землі* (Довж., I, 1958, 93).

ЛИТАВРИ́СТ, а, ч. Музикант, який грає на литаврах.

ЛИТА́ВРОВИЙ, а, е. Прикм. до **литáври.** *Щохвилини міг він почути литавровий бій, заклик на раду* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 409).

ЛИТВИ́Н *див.* **литви́ни.**

ЛИТВИ́НИ, ів. *мн.* (*одн.* **литви́н,** á, *ч.*; **литви́нка,** и, *ж.*), *заст.* 1. Литовці. *Воєвода хмурого вигляду литвин, з довгими, вже посивілими вусами* (Коч., П'єси, 1951, 131).

2. Поліщуки. *На українських заводах з'явились безщасні поліщуки, чи, як звуть їх на Україні, литвини* (Н.-Лев., II, 1956, 95); *Артем уже знав, що є тартаки такі великі в місті, а ліс туди плотами по Дніпру литвини сплавляють* (Головко, II, 1957, 213).

ЛИТВИ́НКА *див.* **литви́ни.**

ЛИТВО́, á, *с.* 1. Литі металеві вироби; відливки. *Липень.. позолотою обдав хліба в полі, і від того гарячого подиху повнозерний колос став схожий на мідне литво* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 49).

△ **Кам'я́не литво́** *див.* **кам'яни́й.**

2. Те саме, що **лиття́** 1. *Одним з методів переробки пластмас є литво* (Наука.., 11, 1958, 12).

ЛИ́ТИ, ллю, ллёш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Змушувати текти, витікати яку-небудь рідину. *Вже не пам'ятаю, чи довго я там спала. Тільки чую, мене штовхає під бік якийсь молдаван і ллє мені на лице воду з тикви* (Н.-Лев., III, 1956, 265); *Скривилась* [баба-яга] *кисло на борщ, мов середа на п'ятницю.. — Це,— каже,— не борщ, а кисла юшка, хоч на хвіст лий собаці!* (Козл., Мандрівники, 1946, 43); *Пані в кріслі. Коло неї — сполохані, заспані покоївки, дають нюхати, ллють краплі в стакан* (Вас., III, 1960, 351); *«Грай, кобзарю, лий, шинкарю!» Козаки гукали. Шинкар знає, наливає І не схаменеться* (Шевч., I, 1963, 74); // *перен.* Випромінювати, видихати, поширювати навколо себе (світло, пахощі, звуки і т. ін.). *Срібластий місяць тихо Чарівне світло лив на сонну землю* (Фр., XIII, 1954, 222); *Зацвітали магнолії, цитринові пахощі лили широко різнобарвні пелюстки їхніх квіток* (Скл., Помилка, 1933, 107); // Те саме, що **розлива́ти.** *Де п'ють, то там і ллють, без шкоди не буває* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 61).

◇ **Ли́ти во́ду** — вести пусту, беззмістовну розмову; **Ли́ти во́ду на чий млин** (*чиє колесо*) — діяти на чию-небудь користь. *Ревізіоністи ллють воду на млин буржуазії, яка добре розуміє, що сила робітничого класу в створених нами марксистсько-ленінських партіях* (Ком. Укр., 5, 1960, 31); *Сторонникам* [прихильникам] *чистої естетики, що ллють воду на млин ворога, ми заявляємо: вам з нами не по путі* (Мал., Думки.., 1959, 5); **Ли́ти (проли́вати, проли́ти, точи́ти) кров** *див.* **кров; Ли́ти пі́т** — важко працювати. *Честь тому, хто в землю чорну В спеку, в холод піт свій ллє!* (Граб., I, 1959, 511); *Вранці вийшли на роботу.. І не стидались лити поту На лоні братньої землі* (Олесь, Вибр., 1958, 408); **Ли́ти сльо́зи (сльо́зки)** — гірко плакати. *Думав жити, поживати Та бога хвалити, А довелось на чужині Тільки сльози лити!* (Шевч., II, 1953, 106); *Ранні пташки росу п'ють, а пізні сльозки ллють* (Укр.. присл.., 1955, 204).

2. *неперех.* Сильно, безперервно текти. *Як же хлине дощ, і вже не йде, а ллє* (Кв.-Осн., II, 1956, 413); *Він показав руки свої в землюці і в крові.— Бач, чим підкопувалися! Аж піт з усіх лив* (Головко, I, 1957, 113); // *безос.* *Відразу ж з неба хлюпнув не дощ, а небачена злива. Лило як з відра безперервним потоком* (Збан., Сеспель, 1961, 445).

◇ **За спи́ну (ши́ю) не ллє** — немає чого поспішати. [Кармелюк:] *Перебили тобі рахубу, Мошко, ну, та нічого — за спину не ллє, починай* [грати] *знову* (Вас., III, 1960, 187); [Недоросток:] *Нема чого нам поспішатись, адже за шию не ллє?* (Вас., III, 1960, 17); **Ливце́м (ли́внем) ли́ти** — іти дуже сильно (про дощ).

3. *перех.* Виготовляти що-небудь із розплавленої речовини. — *Ну, тепер тільки осені діждати, сала купити — та й свічки почнемо лити* (Мирний, I, 1954, 229); *Є в нашім місті вулиця, Де сталь гарячу ллють, Де кораблі будують* (Нагн., Слово.., 1954, 53).

ЛИ́ТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ли́ти** 3. *А в Римі свято. Велике свято! .. І з собором Іде сам кесар. Перед ним Із бронзи литую статую Самого кесаря несуть* (Шевч., II, 1953, 271); *Вдалині, на обрії, за смугою лісу, ніби з срібла литі, крейдяні гори* (Головко, Літа.., 1956, 175); // Те саме, що **проли́тий.** *Ти, любий друже, заговориш.. про бога, та про море, Або про марне литу кров З людей великими катами* (Шевч., II, 1953, 228).

2. *у знач. прикм.* Вигот. способом лиття (у 3 знач.); вилитий із розплавленої речовини. *Тверді сплави поділяються на дві основні групи: литі тверді сплави і металокерамічні* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 48); *На помості валялись здоровецькі купи срібних грошей, здорові шматки литого срібла та щирого золота* (Н.-Лев., IV, 1956, 36); *Важкою, литого скла, попільницею затопила Сахно Гальваняску в тім'я...* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 103); *Сухо подзвонюють мідяним листом дуби, ..під ногами вислизають тугі, мов литі, жолуді* (Кучер, Прощай.., 1957, 70); // *перен., розм.* Те саме, що **нали́тий** 2. *Зерно лите, повне, як жолудь* (Горд., II, 1959, 337).

ЛИ́ТИСЯ, ллється, *недок.* 1. Текти струменем. *Вода*

ллється на колеса зверху, обливає їх білою піною (Н.-Лев., II, 1956, 28); *У душі одрада, у серці легко. Кров ллється по жилах дужче і дужче* (Мирний, V, 1955, 349); *Дивляться, перед ними стоїть старий довгоносище, захеканий, стомлений, пітз нього не капає, а ллється* (Вишня, I, 1956, 419); // *перен.* Іти, пересуватися, сипатися і т. ін. великою масою. *Блеють овечки і ллються перістим потоком в долину, трясучи вим'ям, обважнілим од молока...* (Коцюб., II, 1955, 323); *Нас — мільйони. Масою грізною, як лавина огненна, лились-сунулись степами* (Головко, I, 1957, 77); *Хіба не він орав отут ниву, косив сіно і підставляв змозолені жмені важкому зерну, що лилося з лотоків?* (Тют., Вир, 1964, 526).

◇ **Ливце́м (ли́внем) ли́тися** — те саме, що **Ливцём (ли́внем) ли́ти** (*див.* **ли́ти**); **Ли́тися річ'кою (річка́ми)** — розливатися (проливатися) у великій кількості. *Весілля було пишне та бучне..; горілка річкою лилася...* (Мирний, IV, 1955, 40); *Всі шукали щастя.. Для нього віддавали все найдорожче, губили себе і других, сльози й кров лились річками во ім'я його* (Л. Укр., III, 1952, 550).

2. *перен.* Випромінюватися, поширюватися в просторі (про світло, пахощі тощо). *Хвилі світла лились з неба, і чорні тіні десь пощезли, неначе сонячне сяйво загнало їх у землю* (Коцюб., I, 1955, 61); *У вікна через зарості фуксій лилося м'яке передвечірнє світло* (Сенч., Опов., 1959, 45); // Плавно поширюватися в просторі; линути (про звуки, музику і т. ін.). *Іноді ця лагідна мелодія ставала подібною до заглушеного стогону, але потім лилась вона далі, як прозорий струмок* (Л. Укр., III, 1952, 590); *З репродуктора лилась вечірня музика.*

3. *перен.* Легко, вільно викладатися, будуватися (про мовлення, стиль). *Неначе наш Дніпро широкий, Слова його* [пророка] *лились, текли І в серце падали глибоко!* (Шевч., II, 1953, 102); *А з темряви другої кімнати тихо ллється журна сповідь найдорожчої в світі людини, яка дала їй життя* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 4); *Вірші ллються, як дзвінкий, прозорий струмок* (Донч., II, 1956, 400).

4. Пас. до **ли́ти** 3. *Деякі деталі машин ллються з чавуну.*

Лі́тка, и, *ж.* Округлий м'яз на задній частині гомілки людини. *Довга коса, чорна, як гадюка, так і обвивається круг тонкого стану і аж до повних литок достає* (Стор., I, 1957, 83); *Підтикана дівчина з червоними литками жила вікна* (Панч, I, 1956, 382); * У порівн. *Білий, мов циганська литка* (Номис, 1864, № 8530).

◇**Смали́ти (присма́лювати) ли́тки** *біля кого* — залицятися до кого-небудь.

ЛИТКА́СТИЙ, а, е, *розм.* З великими, товстими литками. *Вона.. зацікавлено розмовляла з якоюсь тутешньою дівчиною, литкастою, повногрудою* (Гончар, Тронка, 1963, 193); *Стіхас.. прозора вода на товсті, литкасті, червоні від води, босі ноги* [Лукерки] (Тют., Вир, 1964, 127).

ЛИТКА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **литка́стий**. *Литката дівчина; Литкаті ноги.*

Лі́тковий, а, е. Прикм. до **лі́тка**. *Литковий м'яз разом з іншими піднімає п'ятку вверх, бере участь у ходінні «навшпиньки»* (Метод. викл. анат.., 1955, 79).

Литове́ць *див.* **литове́ці**.

Литове́цький, а, е. Прикм. до **литове́ці** і Литва. *То синок був литовської Гордої графині* (Шевч., II, 1963, 178); *Литовська осінь на приморських соснах Смичком норд-оста грає* (Мур., Осінні сурми, 1964, 89).

Литове́ці, ів, *мн.* (*одн.* **литове́ць, вця**, *ч.*; **литове́ка**, и, *ж.*). Народ, що становить основне населення Литовської РСР. *І виходили промовці й розкривали творчі плани — і поляки й росіяни, українці і литовці* (Тич.., II, 1957, 239).

Лі́точка, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лі́тка**. *Ох, діти — наші квіточки! Пристарілися литочки: Тепер не втямлять тропака...* (Гл., Вибр., 1951, 207); *Вишиті низом квіти так і кружляли вінком навколо її красивих, ледь-ледь відхилених убоків литочок* (Стельмах, Хліб.., 1959, 160).

Ли́ття, я́, *с.* 1. Дія за знач. **ли́ти** 3. *Лиття під тиском є одним з найекономніших способів виготовлення виробів з пластичних мас* (Наука.., 11, 1958, 11).

2. Те саме, що **литво́** 1. *Його* [коваля] *зашкарублі мозолисті руки До сонця здіймали ажурне лиття* (Воронько, Поезії, 1950, 60).

Лиха́цтво, а, *с., розм.* Нестримна сміливість, що межує з нерозсудливістю.

Лиха́цький, а, е, *розм.* Нестримно, нерозсудливо сміливий. *Почувасмо ми себе справді чудово, на лихацьку їзду водія не скаржимось* (Гончар, Маша.., 1959, 28).

Лиха́ч, а́, ч., *розм.* 1. Нестримно, нерозсудливо сміливий чоловік. — *Даю тобі вірне, непорушне слово: буду витриманий комсомолець, а не лихач!* (Ю. Янов., I, 1954, 177).

2. *заст.* Візник екіпажа з баским конем, а також самий екіпаж з таким конем. *Вулиця їхня — содом і гоморра: трамваї, автомобілі, лихачі...* (Головко, II, 1957, 591).

Ли́хва, ли́хви, *ж., заст.* 1. Процент. *У нього було трохи грошей, і він .. позичав хлопам на лихву* (Фр., III, 1950, 44); *Танасій, щоправда, не менший багатир за Івана, але він на лихву ніколи грошей не позичав* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 219).

◇ **З лихво́ю** — з надлишком. *Ці витрачені на купання двадцять хвилин з лихвою окупляться вночі, коли доведеться йти одноманіткою, вкритою курявою, дорогою* (Собко, Кавказ, 1956, 23); *Безумовно, зрошення потребує додаткових затрат, але вони з лихвою окупаються врожаями* (Хлібороб Укр., 12, 1963, 16).

2. Те саме, що **лихва́рство**. — *Чому ви жодним словом не згадали.. про страшну лихву по селах, про безробіття, голод?* (Кол., Терен.., 1959, 167); — *Князь дуже дивується, .. що за таку малу частину свого майна править боярин Рогдай у заставу всю волость довжника* [боржника]. *Це лихва, князь лихварів не любить* (Оп., Іду.., 1958, 124).

Лихва́р, я́, ч. У буржуазному суспільстві — той, хто позичає гроші за великий процент. *Селяни-кріпаки терпіли не тільки від поміщиків, але й від лихварів, сільських багачів-мироїдів, цісарських урядовців* (Іст. укр. літ., I, 1954, 128); *Старий лихвар і не подумав образитись. Пани мають свої примхи, а йому потрібні тільки гроші* (Рибак, Помилка.., 1956, 39).

Лихва́рка, и, *ж.* Жін. до **лихва́р**. [Д о л о р е с:] *Гадаєте, що як іспанський гранд дочці гідальга кине шлюбний перстень, немов гаман з червінцями лихварці, то в ній повинно серце розцвісти?* (Л. Укр., III, 1952, 370).

Лихва́рство, а, *с.* Заняття лихваря. *Один шинок поставив, Другий — кинувся в лихварство* (Шер., Дорога.., 1957, 45); // Надання позики на кабальних умовах. *В 1113 р. в Києві знову сталося народне повстання, викликане.. розвитком лихварства, яке розоряло масу населення* (Іст. УРСР, I, 1953, 73).

ЛИХВА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до лихварства. *Капіталізм, який почав свій розвиток з дрібного лихварського капіталу, кінчає свій розвиток гігантським лихварським капіталом* (Ленін, 22, 1950, 215); *Сама гадка, що сестра твоя працювала стільки років на сплачування того нещасного довгу* [боргу] *з процентом лихварським, ..виводить мене з рівноваги!* (Коб., III, 1956, 217); // Стос. до лихваря. *Запродував* [п'яниця] *лихварям збіжжя ще в накоренку і перевів увесь Мартошин посаг пусто-дурно, на лихварську користь* (Л. Укр., III, 1952, 636).

ЛИХВАРЮВА́ТИ. юю, юєш, *недок.* Бути лихварем. *— Та невже ж він лихварює? — Так, потай і під величезні проценти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 280).

ЛИХЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **лихи́й** [1]. *Галя розказує, що бачила, що чула, що там добре й що лихеньке їй здалося* (Вовчок, I, 1955, 314); *Одна тільки.. Степанова постать у сірому лихенькому сіряку псувала.. веселу картину* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 39).

ЛИХИ́Й [1], а́, е́. 1. Який чинить лихо, здатний чинити лихо. *— Лихі, мабуть, люди ці Книші? — каже Кармель* (Вовчок, I, 1955, 350); *Декотрі з жінок завидували Хіврі, що в неї свекруха не лиха* (Григ., Вибр., 1959, 110); * Образно. *Мовчки ждуть козаки... Від лихої руки Не минути цю ніч їм напасті* (Манж., Тв., 1955, 81); // *у знач. ім.* **лихи́й**, хо́го, ч. Чорт; нечиста сила. *Сивилла грошики в калитку, Піднявши пелену і свитку, — Із'єлизла, мов лихий злигав* (Котл., I, 1952, 158).

◇ **Лихи́й несе́ (приніс)** *кого* — те саме, що **Лиха́ годи́на несе́ (принесла́)**. *А ж ось лихий царя несе З законами* (Шевч., II, 1953, 351); [М а р и с я:] *Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, лихий приніс письмоводителя, з ним поралась до півночі...* (К.-Карий, I, 1960, 343).

2. Який сердиться, лютує; сердитий, лютий (*див.* **лю́тий** [1] 1). *— Облиймо бісову бабу холодною водою, ..може, не буде така палка та лиха* (Н.-Лев., II, 1956, 13); *— Кажуть, мулла Смаїл лихий на сина, що не хоче сватати Шерфе* (Коцюб., II, 1955, 126); *І мати вже не пізнавала свого Дмитра — таким він став лихим і впертим* (Стельмах, II, 1962, 377); *Вона не пішла на квартиру до племінника, бо була лиха на Софію* (Дім., Ідол, 1961, 207); // Дуже злий, лютий (про тварин). *Згадав він про лихих собак, що проводили його нині вулицею, і зупинився, вагаючись* (Коцюб., I, 1955, 240); // Який виражає недобрі наміри. *Хуса — чоловік середнього віку, дуже чорнявий, кучерявий, кремезний, вираз обличчя у нього не лихий, але владний* (Л. Укр., III, 1952, 145); *Лихі усмішки ледь-ледь пробились на хліборобських обличчях* (Стельмах, Хліб.., 1959, 26).

3. Сповнений лиха, страждання. *Ти покинув на родині Мене сиротою; Я.. зріднилась З долею лихою!* (Бор., Тв., 1957, 56); *Зашуміли гори, забриніли води, Зазнала Лисичка лихої пригоди* (Фр., XIII, 1954, 259); // Який несе з собою лихо, страждання. [М а р и н а:] *Я певна, що Герцик прибув до нас з лихим замір ом...* (Кроп., V, 1959, 552); // Недобрий у певному відношенні; поганий. *Вона перелякалася так сильно його слів, неначе схоплена на лихім учинку* (Коб., III, 1956, 240); *Початкуючі диригенти вправляються в тактуванні перед дзеркалом, щоб вчасно позбутися лихих навичок* (Осн.. диригув., 1960, 191); *Іван нагадує собі ту хвилю, коли він привіз раз додому лихі оцінки* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 106); // Недоброякісний, недостатній і т. ін. *Не до стида, як сорочка лиха* (Номис, 1864, № 13588); *— От умре* [Іван]*... бідний мій світку!.. Недоїдає... це від лихого харчу...* (Март., Тв., 1954, 39); // Пройнятий чимось недобрим (про слово, вислів і т. ін.). *— Так, що ж ти проти лихого слова зробиш?* (Кв.-Осн., II, 1956, 397); // Дуже тяжкий. *Є такі люди, що невиносливі їм лихії муки, справжнє горе* (Вовчок, I, 1955, 163); *Якось (в бою не без напасті) мені в атаці довелось в лиху біду попасти* (Гонч., Вибр., 1959, 147); // *у знач. ім.* **лихе́**, хо́го, *с.* Що-небудь погане, недобре. *Не зробив я, і не думав я, отамане, батьку мій, кому-небудь лихого, а терплю горе і бог знає за що* (Шевч., VI, 1957, 83); *Гості, ніби спіймані на лихому, замовкли і ніяково відвели вчі* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 45).

◇ **Лиха́ (важка́, тяжка́) година**: а) тяжкий час; горе, нещастя. *В грудях билось єдине жадання: Щоб тебе не спіткало страждання, Щоб минула година лиха* (Граб., I, 1959. 264); *Оце було коли не з добра, а з лихої години заведеш пісню, то зараз і репетує: — Не квили!* (Барв., Опов.., 1902, 4); б) Уживається як лайливий вислів. *— А бери її лиха година! Сидить, як ідол, ..у бровах сам чорт ховається, і ні пари з вуст!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 51); *9 1/2 год. ранку. — І яка лиха година там стукає?* (Вишня, I, 1956, 224); **Лиха́ годи́на несе́ (принесла́)** *кого* — про прихід кого-небудь небажаного. *Думки мої вриваються, я весь насторожуюсь.. Не інакше, як офіцера несе сюди лиха година* (Кол., На фронті.., 1959, 126); **Лиха́ личи́на** — уживається як лайливий вислів. *Наче на лиху личину принесло* (Номис, 1864, № 5109); [Л и ч а к:] *А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась лиха личина в нашій окрузі гавелася.., хтось комору запалив* (Мам., Тв., 1962, 482); **Лихе́ бо́ко** *див.* **бо́ко** [1].

ЛИХИ́Й [2], а́, е́. Нестримно, нерозсудливо сміливий. *Я буду співать про козаків лихих, Що тільки у січах зазнали утіх* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 105); // Баский (про коней). *Він* [вітер] *мчить на лихих сивогривих конях, вис і стогне* (Донч., VI, 1957, 179); // *у знач. ім.* **лихи́й**, хо́го, *ч.* Баский кінь. *— То це до тебе коляса! — каже один Антосьові.— Може, до тебе, то так; а до мене приїде четверня лихих* (Свидн., Люборацькі, 1955, 128).

◇ **Лихи́й на їжу** — дуже охочий до їжі. *— Лихий на їжу* [Антон]. *Коли б до роботи такий прудкий* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 215).

ЛИ́ХО [1], а, *с.* 1. Обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда (*див.* **біда́** [1] 1). *У всякого своє лихо, І в мене не тихо; Хоч не своє, позичене, А все-таки лихо* (Шевч., I, 1963, 336); *Від надміру води криничани терпіли часом справжнє лихо* (Гончар, Таврія, 1952, 16); * Образно. *Давня приказка каже, що лихо не ходить поодинці, а в парі* (Коцюб., I, 1955, 228); * У порівн. *Він перехиляється до вікна і побіля церковної огорожі бачить, як саме лихо, тарантас пристава* (Стельмах, I, 1962, 591); // *у знач. присудк. сл.* Важко, погано кому-небудь. *Як вдариться ж чумаченько Об поли рукями: Доле моя, щастя моє, Лихо мені з вами* (Щог., Поезії, 1958, 66); // *у знач. виг.* Уживається для вираження горя, нещастя і т. ін. *Ох лихо ж мос! Хоч би він одвернувся, хоч би не дивився на мене!* (Мирний, I, 1954, 78); *— Ну, а дома як? Чи все гаразд? — Мотря лежить у сипняку.— Ой, лихо! — забідкався Остап* (Головко, II, 1957, 531).

◇ **Дава́ти (да́ти) ли́ха закаблу́кам** *див.* **закаблу́к**; **До ли́ха**: а) *(чого)* багато, безліч. [Л е в:] *Та вже тих сопілок до лиха мавш!* (Л. Укр., III, 1952, 194); *— Ходженою стежкою людина іде й не озирається, хоч і вибоїн під ногами до лиха* (Мур., Бук. повість, 1959, 206); б) уживається як лайливий вислів. *А ж на гони старигань Полетів до лиха, Покотився разів п'ять* (Рудан., Старий вовк, 1958, 9); *Пакотче! З радою такою йдіть до лиха!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 194); **Доскóчити ли́ха** — потрапити в біду.

Спати в такій дорозі — не слід, щоб не доскочити лиха (Кол., На фронті.., 1959, 180); **Зна́ти (узна́ти, пізна́ти** *і т. ін.*), **почóму (почíм) кíвш (пуд, фунт, коре́ць** *і т. ін.*) **лúха; Узна́ти (пізна́ти), де лúхо живе́; Ви́пити [свíй, пóвний] кíвш лúха** — зазнавати багато горя, страждань, клопоту, неприємностей. *— Доведеться вам тут узнати, почому ківш лиха,— ніби про щось звичайне й необхідне ліниво говорив Шухновський* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 20); *— Убити б того ненависного управителя..— Та й графиню отак, як вона тебе за коси та по підлозі, хай знала б, почім фунт лиха* (Рибак, Помилка.., 1956, 121); *Як оговталась, обжилася* [панночка], *то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе* (Вовчок, І, 1955, 109); *За коротке своє життя випила дівчина лиха повний ківш* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 136); **[І] смíх і лúхо** — одночасно і смішно і сумно. *— Увесь тремтить* [пан], *очі палають.., а з нього так і біжать потьоки... Сміх і лихо!..* (Мирний, III, 1954, 164); **Лúхо йогó зна́є** — хто його знає; **Лúхом торгува́ти** — наживатися на чужому горі, нещасті. *Коли хочеш, сину, знать, Де лучче лихом торговать, Іди ти в Січ* (Шевч., І, 1951, 277); **Лúхо принóсить (надно́сить)** *кого* — про прихід кого-небудь небажаного. *Аж тут лихо надносить комісара* (Март., Тв., 1954, 384); **Лúхо та й гóді** — погано. *Я випустила Катрю з хати, а сама сіла, щоб сон не хилив, та мені не спалося: лихо та й годі дожидатись було!* (Вовчок, І, 1955, 198); **Набра́тися (ковтну́ти** *і т. ін.*) **лúха; Прийти́ся з лúхом** *кому:* а) пережити горе, нещастя, неприємності. *Розкажу вам, якого раз набрався лиха* (Стор., І, 1957, 77); б) набідуватися. *А що вже мати наплакалась та набралась лиха, то, мабуть, нікому не доводилось так бідувать, як матері* (Н.-Лев., II, 1956, 258); *Тут прийшлось Бертольду з лихом: Край чужий, ворожі люди* (Л. Укр., І, 1951, 376); **На лúхо** *кому і без додатка* — на жаль, на горе, на біду. *Парубок гарний, чепурний, та на лихо хазяйства в його зовсім не було* (Гр., І, 1963, 314); *На лихо собі був* [Нечипір] *такий невеличкий* (Кв.-Осн., II, 1956, 101); **Не оббере́шся лúха** *з ким і без додатка* — про можливість неприємностей, клопоту і т. ін. *Обличчя Сафрона побіліло від хвилювання і прихованої злості на Фесюка: знали ж, кого покликати в чесну кумпанію. Тепер не обберешся лиха з ним* (Стельмах, II, 1962, 112); *— Ну що його робить? — Сказала Ведмедиха,— Пусти Свиню за стіл, Не обберешся лиха* (Іванович, Перебендя.., 1960, 61); **Не поминáйте (не поминáй) лúхом; Не згáдуйте (не згáдуй) лúхом** — ввічлива форма прощання з ким-небудь. *— Не поминай лихом, лейтенанте! — попрощався моряк із своїм і Харкевича благодійником* (Голов., Тополя.., 1965, 14); *— Прощайте, мамо!.. не згадуйте лихом...* (Мирний, І, 1949, 216); **Пода́лі від лúха** — порада не займати, не чіпати кого-, чого-небудь, щоб уникнути неприємностей. *— Не чіпайте його, хлопці,— подалі від лиха* (Стельмах, І, 1962, 51); **Сто лих** — про великий клопіт, горе, неприємність і т. ін. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний* [різний] *гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа, сто лих!* (Котл., І, 1952, 233); **Туди́ до лúха** — вираз незадоволення. [Х у с а:] *Туди до лиха! От ще бісенята!..* (Л. Укр., III, 1952, 166); **Ударя́ти (уда́рити, ки́дати, ки́нути, би́ти** *і т. ін.*) **лúхом об зе́млю** — забувати горе, біду; не журитися. *Навколо діжі кружляли та вибивали спочатку дружки з боярами, а потім — уся молодь, а там вдарили лихом об землю й старші* (Смолич, Мир.., 1958, 59); *Воно минеться все, козаче, не журись! Кинь лихом об землю!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 129); *Вночі тепер сплю мало, А ледве сліз не лію, А вдень зо всієї сили Об землю лихом б'ю* (Л. Укр., І, 1951, 37); **Якóго лúха** *див.* **який.**

2. Що-небудь погане, зле, недобре. *Піп людей карає, а сам лихо робить* (Номис, 1864, № 7031); *А люди тихо Без всякого лихого лиха Царя до ката поведуть* (Шевч., II, 1963, 409); *— Їй материнства хочеться, дитинку колихати, а тут чорне лихо землю рве* (Тют., Вир, 1964, 380).

ЛИ́ХО², *присл.* 1. Із злістю, сердито, роздратовано. *— Досить! — Гальванеску лихо гримнув і люто визвірився на Сахно* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 102).

2. Недобре, погано. *Ступосян.. ніччю трясся від холоду в своїх нужденних, лихо накритих халупках* (Фр., VI, 1951, 303); *Тепер жию лихо, бо тато загніваний, не дає удержання* (Стеф., III, 1954, 47); // *у знач. присудк. сл. Поки із ним, при йому, то й нічого,— очі світ бачать; а зостанеться сама — боязко та лихо їй* (Вовчок, І, 1955, 169).

ЛИХОВІ́СНИЙ, а, е. Який свідчить про наближення, початок якого-небудь лиха, нещастя. *Щось лиховісне було в гарячім повітрі кав'ярні* (Коцюб., II, 1955, 153); *Тихі, принишклі пороги. Ні лиховісного погрюкування човнів об каміння, ні гоготання Ненаситця* (Рудь, Гомін.., 1959, 34); *Як у давній пісні Шепнули Бондарівні лиховісні, Та мудрі люди: «Дівчино! Втікай!»* (Рильський, II, 1956, 52); *То не буря-громовиця скаженіє і лютує, ой, не круки лиховісні небо всіяли хрестами,— то чужинці йдуть ордою* (Гур., Друзі.., 1959, 13); // Який виражає лихі, ворожі наміри щодо кого-, чого-небудь. *Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі — чорні, з лиховісним вогником* (Коцюб., І, 1955, 297); *Максим Кривоніс одним духом випив кухоль горілки, вдарив ним об стіл і лиховісним оком блимнув на шляхту* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 72); // Який викликає страх, тривогу. *При місяці оглядали ханський палац, і парк, і оту лиховісну Соколину вежу, куди вкидали дівчат-полонянок* (Гончар, Тронка, 1963, 177).

ЛИХОВІ́СНО. Присл. до **лиховісний.** *У нього лиховісно блиснули очі* (Збан., Сеспель, 1961, 298); *Бовталась лиховісно вода від безугавного плавання потопельників* (Козл., Мандрівники, 1946, 45).

ЛИХОВО́Д, а, *ч.* Те саме, що **лиходій.** [К о ш о н:] *Геть з мого подвір'я!* [Г а в р и л о:] *Це так на дядька?* [К о ш о н:] *Ні, ..на лиховода* (Кроп., III, 1959, 270); *І прийде час, коли ми без тривоги перекуєм на молоти мечі. Коли не буде місця лиховодам в садах життя* (Сос., Солов. далі, 1957, 67).

ЛИХОДІ́Й, я, *ч.* Той, хто чинить лихо, здатний чинити лихо. [К а р м е л ю к:] *Я ж не лиходій, я ж не звір, я ж не заїдав у світі чужого віку* (Вас., III, 1960, 484); *— Лиходій! — дивлячись просто в очі куркулеві, промовив наймит.— Ми тебе судитимемо!* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 194); * Образно. *Зашуміли із лісу осокори: — Зростемо ми до неба скоро. Не страшні нам суховії-лиходії* (Забашта, Нові береги, 1950, 144).

ЛИХОДІ́ЙКА, и, *ж.* Жін. до **лиходій.** *А вчора зненацька донька спитала: — Чи правда, що зла лиходійка стріляла?* (Нагн., Степ.., 1958, 11); * Образно. *— Отож, холодюга така. Хоч би вже не зима ця лиходійка, хоч би літо* (Збан., Єдина, 1959, 32).

ЛИХОДІ́ЙНИЙ, а, е. Який чинить або несе з собою лихо. *Люди через те недобрі й лиходійні, що не тямлять нічого, нічого не знають про те, що вчиняють, казав ще Сократ* (Н.-Лев., I, 1956, 616).

ЛИХОДІ́ЙСТВО, а, *с.* Те саме, що **лиходіяння.** *Задумав* [Артемій] *написати до мирового посередника лист про усі писареві.. лиходійства* (Н.-Лев., IV, 1956, 157); *Де не копнешся в паньских архівах, скрізь*

надибаєш на жахливі злочини, брехню, облуду, лукавство, продажництво, лиходійство (Мельн. Обличчя.., 1960, 39).

ЛИХОДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лиходій.** — *Вишлю чоловік двадцять, так вони й очистять лиходійський гай* (Пушкін, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 209).

ЛИХОДІЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лиходіяти.** *Робота над цією картиною* [«Нескорені»] *була роботою для фронту, вона повинна була допомогти швидше добити ненависного ворога і відплатити йому за лиходіяння, вчинені на радянській землі* (З глибин душі, 1959, 87).

ЛИХОДІЯТИ, ію, ієш, *недок.* Чинити лихо.

ЛИХОЛІТНІЙ, я, є. Стос. до лихоліття. *Вірили ми свято, Вірили без міри: І любові-ласці І бабиній казці. Та припала інша Пора лихолітня: Віру в нас убили* (Граб., І, 1959, 220).

ЛИХОЛІТТЯ, я, *с.* Час тяжкого лиха, бідування народу. *Розказали кобзарі нам Про війни* [війни] *і чвари, Про тяжке лихоліття... Про лютії кари, Що ляхи нам завдавали* (Шевч., II, 1963, 47); *Після темної ночі, після лихоліття знову розцвітає життя* (Донч., IV, 1957, 212); // Лихо, бідування в такі часи. *Страшне лихоліття народу і причини еміграції розкрив народний поет-коломийкар Закарпаття Олекса Улинець* (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 47).

ЛИХОМА́НИТИ, ить, *перех., розм.* 1. *безос.* Про відчуття гарячки (у 1 знач.). — *Чогось лихоманить мене,— здригнувся Левко й передав косу Григорієві* (Стельмах, І, 1962, 557); // Про відчуття нервового дрожу внаслідок надмірного хвилювання, страху і т. ін. — *Молоді ви ще, то звідки вам знати, який то був чоловік Гаркуша. Перед ним панів лихоманило, тряслися, як восени лист на осиці* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 40); [Сергій:] *Бачив би ти, як її лихоманило перед кожним екзаменом* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 44).

2. *перен.* Приводити в збуджений стан; хвилювати. *Коли агітатор від земельної давнини перейшов до нинішніх справ, до різних чуток, що лихоманили село, тут уже всі, витягнувши шиї, почали розбиратись* (Стельмах, І, 1962, 368); *Недарма.. старий світ шаленіє.. Недарма його лихоманить засліплююча ненависть і охоплює похмура розгубленість* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2).

3. *перен.* Порушувати нормальний ритм роботи (підприємства, установи). *Припливи і відпливи робочої сили лихоманять будови* (Рад. Укр., 6.III 1963, 2); *Навіть сторож дід Павло — На електровозі!.. Лихоманить шахту «Бісо» Штурмова гарячка!* (С. Ол., Вибр., 1959, 221).

ЛИХОМА́НКА, и, *ж., розм.* 1. Хворобливий стан, при якому людину кидає то в жар, то в холод; гарячка. *Нетривалість лихоманки (від 2 до 4—5 днів) і швидке поширення інфекції — характерні ознаки грипу* (Наука.., 3, 1959, 33); *Яринка сиділа на невисокій скрині з інструментами і дивилася на сонце. Нервова лихоманка струшувала все її тіло* (Собко, Зор. крила, 1950, 126); // Інфекційне захворювання людини, при якому періодично то підвищується, то знижується температура; малярія. *Гонсало ще лежав на м'яких подушках, увесь розбитий приступом лихоманки, злий і підозрілий* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 38); * Образно. *Трясеться в лихоманці кулемет* (Гонч., Вибр., 1959, 371); * У порівн. *Страйки, справді, трусили зараз Києвом, як лихоманка* (Смолич, Мир хатам.., 1958, 50).

[Мов (як, на́че *і т. ін.*)] **лихома́нка б'є (тіпає, тру́сить** *і т. ін.*) *кого*—про приступ лихоманки у когось. *Ускочила* [Оксана] *у хату... блідна, труситься, мов лихоманка її б'є...* (Кв.-Осн., II, 1956, 439); *Кожний день тіпала його лихоманка* (Козл., Ю. Крук, 1957, 437); *Його часто трусила лихоманка, і він казав, що та хвороба має вийти з нього разом з потом* (Донч., IV, 1957, 18).

2. *чого, перен.* Метушливо гарячкова діяльність у якій-небудь галузі. *Той, кому доводилось брати участь або хоч спостерігати велику лихоманку наступу, пам'ятає, як швидко летить час в останню ніч* (Ю. Янов., II, 1954, 8); *Лихоманка іспитів і заліків почала спадати, і поступово порожніли кімнати гуртожитків* (Рибак, Час.., 1960, 450).

ЛИХОМА́НКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до лихоманки (у 1 знач.); який буває під час лихоманки. *Під серцем ятриться лиш на мить притишена в лихоманковому забутті рана* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 280); *Торік, за гетьманату, сидів він у херсонській цитаделі, в камері смертників,.. і відтоді не гасне в очах його оцей жагучий лихоманковий блиск* (Гончар, II, 1959, 9).

2. *перен.* Дуже збуджений, нервовий. *Не могла* [Тетяна Василівна] *заснути цілу ніч, ждала.., дрижала від лихоманкового очікування* (Загреб., День.., 1964, 111); *Все, що далі говорив Румлер, скидалося на лихоманкову плутану сповідь* (Рибак, Час.., 1960, 22).

3. *перен.* Надзвичайно поспішний, нерівний (про дії, працю і т. ін.).— *За півтори години далеко не втечеш, Андрію,— думалося* [Михайлові] *в лихоманковому темпі гонитви* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 317).

ЛИХОМА́НКОВО. Присл. до **лихома́нковий.** *Очі його лихоманково горіли і глибоко запали під надбрів'я* (Рибак, Зброя.., 1943, 235); *Двері враз залящали, неначе готелем лихоманково трусить неспокій* (Бажан, II, 1947, 23); *Видно в бінокль, як лихоманково рубають його матроси швартови* (Гончар, Таврія.., 1957, 339).

ЛИХОМА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **лихома́нковий.** *З лихоманною швидкістю пам'ять відновила минулі дні* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 126).

ЛИХОМА́ННО. Присл. до **лихома́нний.** *Молодиця лихоманно снувала по хаті* (Цюпа, Три явори, 1958, 54).

ЛИХОРА́ДКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **гаря́чка** 1. *Вона тряслася в лихорадці, її очі блищали, уста були майже зовсім білі і потріскані від гарячки* (Фр., І, 1955, 85); — *Тільки він утік, я, як опечений, вискочив з-під стола... лихорадка так мене й б'є!* (Кв.-Осн., II, 1956, 295); * Образно. *Ті руки, що в смертельну лихорадку Повергли світ старий вогнем, свинцем, Свободі на Збручі поклали кладку* (Павл., Бистрина, 1959, 102).

ЛИХОРА́ДКОВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Стос. до лихорадки; // *перен.* Нервово збуджений, напружений. — *Стій, товариші!..— Голоси лунали схвильовані, лихорадкові* (Вас., II, 1959, 36).

ЛИХОРА́ДКОВО, *розм., рідко.* Присл. до **лихора́дковий.** *Петруня хоче обминути її, вона бере за руку, говорить швидко, лихорадково* (Вас., III, 1960, 357).

ЛИХОСЛІ́ВНИЙ, а, е. Який уживає грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь. *Побачивши, що тут йому не світить, відійшов* [чоловік] *від лихослівних дівчат* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 28).

ЛИХОСЛІВ'Я, я, *с.* Уживання лайливих, соромітних слів. *Алкоголізм, хуліганство, лихослів'я та інші супутники капіталізму не сумісні з соціальною суттю нашої країни* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 91); // Грубі, недоброзичливі слова і вирази, вживані щодо кого-небудь. *Він назвав її дурною бабою, ..і Мокрина, яка звикла до лихослів'я чоловіка, взяла батога, стьобнула ним спочатку чоловіка, а потім повела коні* (Стельмах, II, 1962, 136).

ЛИХОСЛО́В, а, ч. Той, хто вживає лайливі, соромітні слова. *У розмовах* [Підситочок] *ввічливий і не лихослов* (Тют., Вир, 1960, 80).

ЛИХОСЛО́ВИТИ, влю, виш; *мн.* лихосло́влять; *недок.* 1. *неперех.* Вживати грубі, дошкульні слова і вирази щодо кого-небудь. *Олеся заговорила, неначе воскреслa: пригадала Вільшаницю, варенуху-ведмедя, лихословила й сміялась з Онисі* (Н.-Лев., III, 1956, 153); *— Він не хоче, щоб до нього ходили з обшуками, ..щоб про нього.. лихословили газети!..* (Кол., Терен.., 1959, 295).

2. *неперех.* Уживати лайливі, соромітні слова. *Лаявся він бридко, сороміцьки, люто. Спершу лихословив на адресу Сагайдака, а потім накинувся на Юрка* (Добр., Тече річка.., 1961, 138).

3. *перех.* Лаяти, ображати кого-небудь. [М а р у с я:] *Кинув на посміх людям!.. Ще й лихословиш мене та гордуєш перед усіма, що звів з ума!* (Кроп., I, 1958, 98); *Хома із своїми підводами бився в загальній тісняві, лихословив усіх, ліз через голови наперед* (Гончар, I, 1954, 324).

ЛИ́ЦАР, я, ч. 1. *іст.* Західноєвропейський середньовічний феодал, який належав до військово-дворянського стану. *Зібрав він лицарів своїх, Все горде-пишне панство, Щоб то шотландський вільний люд Забрати у підданство* (Л. Укр., I, 1951, 351); *Часто діти зображували героїв своїх улюблених книг — русалок, середньовічних лицарів* (М. Ол., Леся, 1960, 43); // Воїн з важким озброєнням і спорядженням. *Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 123); *На верблюдах сиділи лицарі, убрані в золоті шлики й панцирі* (Н.-Лев., IV, 1956, 37); * У порівн. *На зелених горах гордий Київ розцвів, ніби лицар у панцир закутий* (Сос., II, 1947, 48).

2. *іст.* Вільний козак-запорожець, якому властиві козацька доблесть і воєнне мистецтво. *Громада вибрала гетьмана — Преславного Лободу Івана, Лицаря старого* (Шевч., II, 1953, 138); *— Являє* [картина] *сцену знамениту: Як у сімнадцятім сторіччі Вкраїнські лицарі на Січі Писали ноту* (Іванович, Перебендя.., 1960, 83).

3. *перен.* Самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь. *У тій прогулянці пань по околиці від мужчин, як лицар і оборонець слабшого полу, асистував Адам Б.* (Кобр., Вибр., 1954, 144); *Кажуть, знав Самуся дуже добре Сам славетний лицар Кармелюк* (Крнж., Калин. міст, 1940, 85); // *чого, перен.* Людина, яка самовіддано служить певній справі, віддається їй. *Його* [П. Панча] *слід вважати старим, непохитним лицарем нашої літератури...* (Вітч., 8, 1958, 100); *Він* [директор] *просто не чує тебе, якщо тільки твої слова не про силос, не про вовну... Він сказати б, лицар силосу і жертва його* (Гончар, Тронка, 1963, 84).

4. *перен., розм.* Вихована, підкреслено чемна людина. [Н а т а ш а:] *І навіщо такі люди на світ родяться? Черстві, скупі, боягузи.* [О л ь г а:] *А ти хочеш, щоб усі лицарями були?* (Зар., Антеї, 1962, 228); // Про того, до кого мають або хто має до кого-небудь сердечну прихильність. *Цю особливу прихильність до Соломії помічав не тільки Остап, а всі, і лиш висміювали бідного коротконогого лицаря* (Коцюб., I, 1955, 347).

◇ **Ли́цар без стра́ху і дога́ни**, *книжн.* — про людину великої сили і високих моральних якостей. [М и л е в с ь к и й:] *Заспокойтесь, ..я знаю, що ви лицар без страху і догани* (Л. Укр., II, 1951, 30); **Ли́цар се́рця** *чийого* — чий-небудь коханий. [С е м е н:] *І, може, Надійка знайшла вже лицаря свого серця?* (Мороз, П'єси, 1959, 12).

ЛИ́ЦАРСТВО, а, *с., іст.* 1. Збірн. до **ли́цар** 1, 2. *Король Едвард не сподівавсь Шотландського повстання, Його лицарство розійшлось Уже на спочивання* (Л. Укр., I, 1951, 358); *На старих, бризками сивої піни окутаних Дніпрових порогах спочиває слава древнього козацького лицарства* (Собко, Шлях.., 1948, 129).

2. Діяльність, поведінка і звички лицаря. *Лицарські повинності гірше ярма, ти скинуть їх хочеш тепер, та дарма! У кров переходить лицарство!* (Л. Укр., I, 1951, 440); *Рано вмерла в Юрка сентиментальна дитяча уява про лицарство* (Коз., Вибр., 1947, 105).

ЛИ́ЦАРСЬКИЙ, а, е. 1. *іст.* Стос. до лицаря. *У дитячі любі роки, Коли так душа бажала Надзвичайного, дивного, Я любила вік лицарський* (Л. Укр., I, 1951, 152); *— Благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба.. — Моли бога, щоб воювали хоробро, щоб боронили честь лицарську* (Довж., I, 1958, 225); *Страхиня над'їхав,— грізним словом визивав турчина на лицарський герць* (Фр., XVI, 1955, 16).

2. *перен.* Вихований і підкреслено чемний; благородний (у 1 знач.). [Я л и н а:] *Прости ж мене за те, що горе тобі причинила і чесній лицарській душі твоїй несамоліть уразу тяжкую зробила* (К.-Карпй, II, 1960, 94); *На кожний лист вона уперто допоминалась одповіді, довгої, палкої, повної неземних почувань і лицарського духу* (Коцюб., I, 1955, 406).

ЛИЦЕ́, я́; *мн.* ли́ця, лиць; *с.* 1. Те саме, що **облíччя** 1. *Перемінилась і Параска: лице її подовшало, хоч краска ще грала на йому* (Мирний, IV, 1955, 114); *Жита буйні, хвилясті... Ось із них визирнуло рожеве лице й сині очі* (Головко, I, 1957, 66); * Образно. *Сонце нахилило своє золото-червоне повне лице на самі вершини гір* (Фр., V, 1951, 27); // Обличчя як ознака зовнішнього вигляду людини. *З воріт виходять люди... о, скільки, скільки тут знайомих милих лиць!..* (Сос., II, 1947, 7).

◇ **Би́ти в лице́** — бути дуже помітним, впадати в око. *Невіроність у визначенні* [імперіалізму] *Каутського б'ють в лице* (Ленін, 22, 1950, 248); **В лице́** — прямо, відверто (висловитися, сказати що-небудь).— *Зрадник! Хай йому скажуть се у лице! Тоді побачать...* (Коцюб., II, 1955, 216); *Отто Гутбродт в першу мить хотів кинути Таубенфельдові в лице якесь їдке слово* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 126); **В лиці́** *кого, заст.* — те саме, що **В осóбі** *кого* (*див.* **осóба**). *Бог в лиці Надежди.. помагає мені одружиться з вашою дочкою* (Шевч., VI, 1957, 215); **В ли́цях** — зображуючи дійові особи. — *Іч, куди забрався, гемонський хлопець! — строїть міни Данько, продовжуючи розмову в лицях* (Гончар, Таврія, 1952, 189); **В трьох ли́цях** — в трьох особах. [Н е о ф і т р а б:] *А що я в вас найшов? Слова облудні і марну мрію про небесне царство та про царя єдиного в трьох лицях* (Л. Укр., II, 1951, 236); **З лиця́**; **На лице́**, *рідко* — рисами обличчя. [Т е к л я:] *Що в неї хорошого? Ні з лиця, ні з росту. Та їй до мене, як курці до пави* (Кроп., I, 1958, 399); *На лице я здаюсь далеко здоровшою, енергія, як часом, то нормальна* (Л. Укр., V, 1956, 356); **З лиця́ хоч во́ду пий (води́ напи́йся)** — надзвичайно вродливий. *Дівчата — хоч з лиця воду пий! Дозвольте попишатися, ей-ей, такі красуні, що хоч кого зачарують* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 40); *— А що то за молодиця, дядьку! Хороша, хоч води з лиця напийся* (Барв., Опов.., 1902, 12); **Змита́ти (змести́, стира́ти, сте́рти) з лица́ землі́** — знищити. *— Вони б мали й один одного в ложці води втопити, з лиця землі змести!..* (Мирний, I, 1949, 274); *Решткн цього села зітре з лиця землі бульдозер для того, щоб дно нового* [Каховського] *моря було чисте* (Довж., III, 1960, 256); **Зна́ти в лице́** *див.* **зна́ти**; **З яки́м лице́м з'явля́тися (їхати, іти́)** — про почуття сорому після якого-небудь учинку. [Ж і -

р о н д и с т:] *З яким лицем я буду завтра їхать на гільйотину? Сором всій Жіронді за мене буде!* (Л. Укр., II, 1951, 176); **Лицé (лицéм) в лицé** — у безпосередній близькості або віч-на-віч. *Перший день російської революції з разючою силою поставив лицем в лице стару і нову Росію..* (Ленін, 8, 1949, 89); *Я.. йду просто на нього* [сонце], *лице в лице* (Коцюб., II, 1955, 229); **Лицé горúть (пашúть)** — про рум'янець на обличчі. *У Галі лице горіло — очі грали, сіяли* (Мирний, IV, 1955, 121); *Під лозунгом партії — «лицем до виробництва» — була перебудована вся робота партійних, комсомольських і профспілкових організацій* [Донбасу] (Укр. іст. ж., 4, 1960, 21); **Лицéм** *до чого* — звернувши всю увагу, зосередивши всі сили на чому-небудь; **Лицéм** *у кого* — схожий з ким-небудь рисами обличчя. *Микола був русявим, симпатичним хлопцем. Лицем в матір, статурою в батька і діда — міцний, дужий* (Коз., Гарячі руки, 1960, 134); **Лиця́ немáє (не знáти)** *на кому* — у кого-небудь бліде, спотворене сильними переживаннями обличчя. *Уляна стояла по один бік хати, ..лиця на ній не знати!* (Мирний, I, 1949, 202); *На скуйовдженому завеспові лиця не було: — Біжіть до медпункту! Там...* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 197); **Мінúтися (переміня́тися, зміня́тися** *і т. ін.*) **в (на) лиці́** — про зміни в обличчі внаслідок сильних переживань. [Л ю б к а:] *Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці* (Кроп., II, 1958, 8); *Шестірний перемінився в лиці — поблід, задрижав* (Мирний, I, 1954, 334); *Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненька, як зоренька перед схід* [схід] *сонця* (Кв.-Осн., II, 1956, 86); **Не вдáрити лицéм у грязь (болóто)** — показати себе з кращої сторони, не осоромитись. *Їм хотілося поговорити раніше з своїм активом, підготувати його, щоб не вдарити лицем у грязь перед чекістами* (Мик., II, 1957, 393); [Т и б е р і й:] *Давайте ж не вдарим лицем в болото і заспіваємо яку-небудь кантату* (Кроп., V, 1959, 246); [**Не**] **до лиця́** *що:* а) [не] гармонує з зовнішністю; [не] личить. *Вона хотіла приміряти, що їй буде краще до лиця, чи який очіпок, чи кораблик?* (Кв.-Осн.. II, 1956, 238); [О к с а н а:] *Як тобі гарно в цьому мундирі!* [А р т е м:] *Ну?* [О к с а н а:] *Дуже до лиця* (Коря., II, 1955, 146); б) [не] відповідає характеру певної особи, становищу і т. ін.; [не] годиться. — *Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не до лиця* (Фр., II, 1950, 335); *Та нам не до лиця забобони!* (Ю. Яков., II, 1958, 127); **Пéред лицéм** *кого, чого:* а) перед ким-, чим-небудь. — *Перед лицем закону.. Союзу Радянських Соціалістичних Республік ми, Іван Демидович Орлюк і Уляна Василівна Рясна, виявляємо свою волю на спільне життя...* (Довж., I, 1958, 334); б) у безпосередній близькості з чим-небудь. *Величезну міць носить у собі людина. Ця сила не помічається в будній день, бо проявляється вона лише перед лицем смертельної небезпеки* (Гончар, III, 1959, 151); *Боротьба і суперництво капіталістичних держав не виключають і певної єдності між ними перед лицем наростаючих сил соціалізму і робітничого руху* (Програма КПРС, 1961, 31); **Під лицé** — до пари. [С т е п а н:] *Що не говори, а Роман Хведосці під лице!* (Кроп., II, 1958, 67); **Поверта́ти (поверну́ти, оберта́ти, оберну́ти) лицéм** *до кого — чого* — розташовувати військові частини фронтом у певному напрямі. *Щоб ліквідувати прорив, Врангель змушений був обернути лицем до півострова дві дивізії з-під Перекопу* (Гончар, II, 1959, 419); **Спáсти (зміни́тися) з лиця́ (на лиці́)** — змарніти. *Василь ні живий, ні мертвий. Не їсть, не п'є... аж почорнів, з лиця спав* (Мирний, IV, 1955, 168); *Він змінивсь із лиця* (Барв., Опов.., 1902, 281).

2. *перен.* Сукупність ознак, що характеризують щонебудь. *Могутня гребля Дніпрогесу символізує лице нашої Радянської України* (Цюпа, Україна.., 1960, 97); *Широке застосування електролізу і електротермії змінить лице металургії* (Наука.., 1, 1962, 12).

3. Верхня, зовнішня сторона предмета; протилежне с п і д. — *Чи це воно на лице, чи, мабуть, навиворіт?— питала Онися, придивляючись до матерії* (Н.-Лев., III, 1956, 170); *Низь — техніка вишивання, при якій візерунок прокладається чорною або червоною ниткою зі споду, а потім вишивка виконується рештою кольорів — з лиця* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 66).

◇ **Показáти товáр лицéм** — показати що-небудь з найкращого, вигідного боку. *Нікого не цікавить, що було у вас на душі або дома, коли ви робили фільм.. Ви мусите показати товар лицем* (Довж., III, 1960, 295).

4. *тільки мн.* Щоки. *Я чую, що мої лиця присохли до вилиць, очі сухі і не змигнуть, наче хто вставив їх у рогову оправу* (Коцюб., I, 1955, 418); *Вигляд у неї був розгублений, нежічний, лиця раптом покрилися наче вапном і губи посиніли* (Епік, Тв., 1958, 167).

ЛИЦЕ́ВИЙ, а, е, **ЛИЦЬОВИЙ**, а́ е́. 1. Прикм. до **лицé** 1. *Дивилась любовно очима на сина.. Потім всі злегенька затремтіли, і м'язи лицеві біля рота — в печаль* (Головко, II, 1957, 20); *У дітей в ранньому віці мозкова частина черепа більш розвинена, ніж лицева* (Шк. гігієна, 1954, 71).

2. Який міститься, знаходиться спереду, зверху, зовні. *Гостям показали справді унікальний витвір — перший глобус Місяця з усіма впадинами та рельєфами на його лицевій і тильній стороні* (Вол., Місячне сріблo, 1961, 352); *Колорит гуцульських* [керамічних] *виробів: білий фон побіляки займав близько половини всієї лицьової площі* (Гуцульська кераміка, 1956, 46).

3. *спец.* Ілюстрований. *Одним з найбільших історичних творів цього часу* [XVI ст.] *було Лицеве (тобто ілюстроване) літописне зведення* (Іст. СРСР, I, 1957, 124).

ЛИЦЕДІ́Й, я, ч. 1. *заст.* Актор. *У Петербурзі, у виставі «Вій», я й виступив перший раз на кону, як лицедій, в маленькій ролі чабана* (Збірник про Кроп., 1955, 317); * Образно. — *Я навіть вергуни вмію пекти. — Вергуни? Ха-ха-ха... От молодчина! Ну й дівка! Не дівка, а справжній лицедій* (Добр., Очак. розмир, 1965, 23); // *перен., зневажл.* Посередній або поганий актор. *Створити образ видатної людини в кінофільмі.. не може простий лицедій, а лише артист — громадянин, справжній художник* (Довж., III, 1960, 137).

2. *перен.* Людина, яка вміє маскувати свої думки, вчинки і т. ін.

ЛИЦЕДІ́ЙКА, и, *ж., заст.* Жін. до **лицедій**.

ЛИЦЕДІ́ЙНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **лицедій** і **лицедíйство**. *Писцеві комедій, розпроданих потай, Слузі лицедійних розваг Не личить гордливих надгробків пишнота* (Бажан, Роки, 1957, 199).

ЛИЦЕДІ́ЙСТВО, а, *с.* 1. *заст.* Театральна вистава. *Біля собору Нотр Дам де Парі на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію* (Тич., III, 1957, 32).

2. *перен.* Маскування думок, вчинків і т. ін.; удавання. *Тільки, знайте, се вже було не лицедійство, а лицемірство...* (Л. Укр., III, 1952, 704).

ЛИЦЕДІ́ЯТИ, ію, іеш, *недок.* 1. *заст.* Грати на сцені.

2. *перен.* Приховуючи правду, грати певну роль.

ЛИЦЕЗРІ́ННЯ, я, *с., заст., ірон.* Дія за знач. **лицезрíти**. — *Тепер розказуй,.. а я відпочиватиму, слухатиму і втішатимуся лицезрінням пишної краси своєї нареченої* (Бурл., Напередодні, 1956, 129).

ЛИЦЕЗРІТИ, ію, ієш, *недок., перех., заст., ірон.* Споглядати, бачити кого-, що-небудь у безпосередній близькості. *Виходячи вчора з господи обозного, Оникій Бевзь уперше лицезрів красуню Роксолану* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 161).

ЛИЦЕМІ́Р, а, ч. Лицемірна людина. *По закону апостола Ви любите брата! Суєслови, лицеміри, Господом прокляті* (Шевч., І, 1963, 327); *Ленін виставив до ганебного стовпа Троцького, назвавши його Іудушкою, Ленін зірвав маску з цього дворушника і лицеміра* (Біогр. Леніна, 1955, 113).

ЛИЦЕМІ́РИТИ, рю, рив, *недок.* Діяти лицемірно, виявляти лицемірство. *На ділі саме буржуазія завжди лицемірила, називаючи «демократією» формальну рівність, а на ділі насилуючи бідноту, трудящих* (Ленін, 30, 1951, 37); *Дівчина лицемірила в розмовах з Жанною. Ні, не поїде вона до Кривчика нізащо в світі!* (Дмит., Наречена, 1959, 227).

ЛИЦЕМІ́РНИЙ, а, е. Який лицемірить, здатний лицемірити. — *Колись і мене* [піп] *назвав антихристом. — Невже антихристом?..— сказав лицемірний Денис, ще й перехрестився* (Н.-Лев., IV, 1956, 154); // Сповнений лицемірства; нещирий. *Люди плакали і кричали, а мені лицемірними здались і їхні жалі, і страх злочину* (Коцюб., II, 1955, 365); *На полірованих могильних плитах рябіли написи, за якими вгадувалися і справжня, непідробна туга, і лицемірні зітхання* (Руд., Остання шабля, 1959, 77).

ЛИЦЕМІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **лицемі́рство**. *Франко добре відчував лицемірність буржуазної «свободи слова»* (Літ. газ., 4.IX 1952, 4).

ЛИЦЕМІ́РНО, *присл.* Удавано сердечно, доброзичливо; нещиро. *Він глянув на Нелю, і його очі спалахнули наче від магнію, але тут же сховались за лицемірно опущеними повіками* (Вільде, Сестри.., 1958, 429).

ЛИЦЕМІ́РСТВО, а, *с.* Невідповідність слів, учинків справжнім переконанням, намірам, почуттям. [Д. Ж у а н:] *По-вашому, се легко — утопитись у тім бездонніім морі лицемірства, що зветься кодексом чесност лицарських?* (І. Укр., III, 1952, 410); // Удавана сердечність, доброзичливість, якою приховують лихі наміри; нещирість. *Вона вірила в ці співчуття.. Раптом виявляється, що все це — жалюгідне, бездушне лицемірство!* (Руд., Вітер.., 1958, 393).

ЛИЦЮВА́ТИ [1], юю, юєш, *недок., перех.* Перешивати, роблячи спідній бік лицьовим; перелицьовувати. *Сім раз відрізали — довга, сім раз лицювали — нова* (Укр.. присл.., 1955, 318).

ЛИЦЮВА́ТИ [2], юю, *недок., неперех., діал.* Личити. *Її рум'яні лиця і палкі, на всі боки стріляючі очі зовсім якось не лицювали до тої жалоби* (Фр., III, 1950, 414); *Туга за минулим і старим не лицює молоді* (У. Кравч., Вибр., 1958, 261).

ЛИЦЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лиця́тися**. *Та як ударить* [Остап Вересай] *про жону гусарську, Про щиголеве розповість лицяння,— Ну, хто б таки байдуже слухать міг?* (Рильський, Зграя.., 1960, 39); *Чути веселі вигуки, срібні реготи дівчат та шепоти лицяння* (Фр., VIII, 1952, 78).

ЛИЦЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.* 1. *до кого і без додатка.* Те саме, що **залиця́тися**. *Щаслива квітка до смерті не вірвалась Павлусеві. Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась* (Стор., I, 1957, 61); *Була в небіжчика, у Стольника б то пана, Дочка, мов ангел той, улюблена й кохана. От і лицялося багато паничів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 71).

2. *з ким і без додатка, діал.* Любитися (у 1, 2 знач.), кохатися. *Нумо, серце, лицятися Та поїдем вінчатися, Щоб не знали батько й мати, Де ми будем ночувати* (Шевч., II, 1963, 157).

ЛИЦЬО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лицюва́ти** [1]; // *у знач. прикм. Лицьоване пальто; Лицьований костюм.*

ЛИЦЬО́ВИЙ *див.* **лице́вий**.

ЛИЧА́К, а́, *ч.* 1. Плетене з лика або іншого матеріалу селянське взуття, яке носили з онучами, прив'язуючи до ноги мотузками. *І чоловіки й молодиці носили личаки, обгорнувши ноги білими онучками* (Н.-Лев., II, 1956, 102); *Саморобні постоли та ще личаки з липової кори були тут* [на Гуцульщині] *єдиним взуттям для бідноти* (Козл., Сонце.., 1957, 8); *Ходив* [Митрофан], *похмуро притупував чобітьми, поверх яких було натягнуто нові, з валу виплетені домашнього виробу личаки* (Гончар, II, 1959, 135).

2. *перен., заст.* Вбога людина.

ЛИЧАКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лича́к** 1; // Який ходить у личаках. * Образно.— *Стара, темна, личакова Росія померла й не воскресне. Такий закон природи* (Довж., Зач. Десна, 1957, 231).

ЛИ́ЧАНИЙ, а, е. Зробл. з лика. *На одному кінці мотузка було прив'язано камінь, ..на другому, зовнішньому,— личаний квач* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 138); // *перен.* Схожий на лико. *Його сині очі під личаними віями засяяли хитро й лагідно* (Вас., II, 1959, 80).

ЛИ́ЧЕНЬКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **лице́** 1, 4. *Червоною китайкою Личенько накрито* (Укр.. лір. пісні, 1958, 356); *Сама мила, невеличка, І очі сивеньні, Коси довгії русяві, Личенька повненькі* (Рудан., Вибр., 1959, 458); * Образно. *Усміхни, народ, своє личенько!* (Тич., II, 1957, 186).

ЛИЧЕ́ЧКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **лице́** 1, 4. *Як загледить* [Маруся] *чужого чоловіка, то не то що личечко, а й ніжечки, здається, малесечкі порум'яніють* (Вовчок, I, 1955, 381).

ЛИЧИ́НА, и, *ж.* 1. *заст.* Машкара (у 1 знач.), маска (у 1 знач.). *Північ, мов танцюриста в єдвабній личині, Скаче, світить очима, регоче й гуде* (Л. Укр., IV, 1954, 263); *Де-не-де гуркотить барабан.. Це шаман у рогатій личині з вишкіреними зубами танцює свій ворожбитський танець* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 589); * Образно.— *Надивилися ми вже їх* [націоналістів] *— то в шликах, то в башликах приходили, а це вже в новій виступають одежі. Міняють личини, братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть...* (Гончар, II, 1959, 190).

2. *перен.* Удавана зовнішність людини. [Г а н н а:] *Вічно якась стриманість, коректність, респектабельність! І нащо тобі ся личина?* (Л. Укр., III, 1952, 720); — *Да, красуня. Мальована! А що під тією личиною!* (Головко, I, 1957, 487); *Хороший, поза всім, хлопчина Був той Микола. Не була його веселість — та личина, Що закрива гримасу зла* (Рильський, Поєми, 1957, 167); // Зовнішній удаваний вияв чого-небудь. *Чому ж у наших фільмах любов змальовується як.. щось таке, що треба душити й приховувати під грубою личиною героїчної цілеспрямованості, декларованої пишномовними словами* (Довж., III, 1960, 207); *Викрити порок у його новій личині, показати, як зло, подібно до хамелеона, змінює своє забарвлення, пристосовуючись до нових умов, дбайливо маскує під позитивне свою негативну сутність — невідкладне завдання комедіографа* (Рад. літ-во, 5, 1966, 33).

◇ **Носи́ти (надяга́ти, надягти́, напина́ти, нап'ясти́) личи́ну** — маскувати, ховати свої справжні думки. *Рік служби у почтах Поточького навчив його носити*

личину (Тулуб, Людолови, II, 1957, 9); *Різні пройдисвіти нап'яли на себе релігійну личину з єдиною метою — поживитися за рахунок довірливих богомольців* (Наука.., 6, 1959, 50).

3. *перен., лайл.* Погана, зла, підступна людина. *Хочеш справу розпочати, — Оглядайся на всі боки, Щоб яка личина часом Не втяла мороки* (Граб., I, 1959, 617); *Якась-таки личина донесла комендантові* (Збан., Єдина, 1959, 166); // *з означ.* Уживається як лайливе слово. — *Люблю й я смажене сало. Держиш його на вогні, а воно, лиха личина, шкварчить та на паляницю тільки кап, кап* (Вишня, I, 1956, 432); *Поки пташка літає і корму добуває, зозуленя повикидає усіх маленьких пташенят з гнізда.. Отаку катавасію в чужому гнізді окаянна личина робить* (Хижняк, Невгамонна, 1961, 265).

ЛИЧИ́НКА, и, *ж.* Одна з перших стадій розвитку живого організму (черв'яків, комах, земноводних), що передує стадії лялечки; жива істота в цій стадії. *Личинки майже всіх земноводних, а також і багато дорослих форм живуть у воді* (Визначник земноводних.., 1955, 8); *Крім досить швидко посувається під землею, одночасно ласуючи черв'яками, личинками* (Коп., Як вони.., 1948, 12)

ЛИЧИ́НКОВИЙ, а, е. Прикм. до **личи́нка.** *У личинковій стадії комахи посилено їдять і ростуть* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 7).

ЛИ́ЧИТИ, ить, *недок.* 1. *кому, чому.* Гармонувати з зовнішністю; бути до лиця. [П а н і:] *Ніяк не личить оте чернече убрання веселій панні Ромці* (Вас., III, 1960, 477); *Коли вийшов на сцену Василь, Яринка відразу його впізнала. Хлопцеві страшенно личили приклесні молоді чорні вуса* (Донч., IV, 1957, 178).

2. *кому, чому і без додатка.* Відповідати установленим правилам, звичаям, певному становищу і т. ін. *Ми б хотіли тут в сій справі Скілька слів до вас сказати, Та співцям співати личить, Отже, ми почнем співати* (Л. Укр., I, 1951, 376); *Говорив* [Діденко] *небагато — багатомовність, звичайно, зараз не личила йому* (Головко, II, 1957, 486)

◇ **Як ли́чить** — добре, достойно і т. ін. *Від ранку й до ранку — стук, грюк, хлюпанина.. Треба як личить стрінути дорогих гостей!* (Мирний, III, 1954, 255).

ЛИ́ЧКО[1], а, *с.* Пестл. до **лице́** 1, 4. *А щоб личко не марніло З чорними бровами, — До схід сонця в темнім лісі Умийся сльозами* (Шевч., I, 1951, 39); *Його червоні личка мішалися з китицями рож, а білу сорочечку не можна було доглянути поміж росм білого цвіту* (Март., Тв., 1954, 147).

ЛИ́ЧКО[2], а, *с.* Зменш.-пестл. до **ли́ко.** *Пожалієш личка, не поможе й вірьовка!* (Укр.. присл.., 1955, 106); [С т а р ш а д р у ж к а (*до боярина*):] *Старий боярин, як качан.. Личком підперезався, У бояри прибрався* (Н.-Лев., II, 1956, 427).

◇ **Не ли́чком ши́тий** — те саме, що **Не ли́ком (з ли́ка) ши́тий** (*див.* **ли́ко**). [П е т р о:] *Воно, значить, і ваша гімназія не личком шита! Таки часом і вона засіва добре насіння...* (Мирний, V, 1955, 157).

ЛИ́ЧКО[3], а; *мн.* **ли́чки, чок;** *с., розм.* Вузька поперечна нашивка на погонах. — *Ти, сержант, зловживаєш своїми личками,— нарікали товариші* (Гончар, I, 1954, 95).

ЛИЧКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **личкува́ти.**

ЛИЧКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Який використовують для личкування. *Почався випуск великої кількості скляних личкувальних плит* (Рад. Укр., 23.III 1958, 4).

ЛИЧКУВА́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто що-небудь личкує.

ЛИЧКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **личкува́ти.** *Ходжаєв.. побув у бетонному цеху, де виготовлялися на каркасі з напівсталевих прутів лекальні сектори — тюбінги тунельного личкування* (Ле, Міжгір'я, 1953, 146).

ЛИЧКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Робити що-небудь зверху кращим, приховуючи його вади. *Як не личкували льону, то купимо; ось наберіть з-під споду, чи такий буде, як і зверху, гарний* (Сл. Гр.).

2. *буд.* Облицьовувати.

ЛИЧКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Те саме, що **маскува́тися** 1, 2. *На війні найзліснішим ворог той, що личкується в одежу свого супротивника* (Вол., Сади.., 1950, 137).

2. Пас. до **личкува́ти.**

ЛИЧМА́Н, а́, ч. 1. *заст.* Металева прикраса, яку жінки носили на шиї.

2. *діал.* Пастух овець. *Як череді без личмана, так козакам без гетьмана* (Номис, 1864, № 752).

ЛИШ[1] *див.* **лише**[1].

ЛИШ[2] *див.* **лише**[2].

ЛИША́Й, я́, ч. 1. Те саме, що **лиша́йник.** *Велике каміння.. творило хаос поламаних скель.., списаних лишаями, здушених у гадючих обіймах* (Коцюб., II, 1955, 308); *Навіть на голих скелях, де здавалось би, зеленому лишаєві поживитись нічим, шумлять вершинами могутні,— в три обхвати,— сосни* (Руд., Остання шабля, 1959, 190).

2. Назва ряду шкіряних хвороб. *Стригучий лишай — заразне захворювання шкіри, яке зустрічається головним чином при недодержанні чистоти* (Хвор. дит. віку, 1955, 204); *На обличчі у Олександра Петровича різкіше виділилася луска вітряних лишаїв* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 540).

ЛИША́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **лиша́й.**

ЛИША́ЙНИК, а, ч. Нижча рослина, тіло якої складається з гриба і водорості; росте на камінні, корі дерев, на землі. *У вологих, затінених місцях мох і лишайники можуть вкривати камінь, пень або стовбур дерева з усіх боків* (Наука.., 8, 1961, 35); *Прозелень в очах Стадницького схожа на потріскані в час дозрівання цятки лишайників, що виростають на старих воротях чи хвіртках* (Стельмах, I, 1962, 36).

ЛИША́ЙНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **лиша́йник.** *У Східному Сибіру переважає лишайникова тундра* (Фіз. геогр., 7, 1957, 152).

ЛИША́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **ЛИШИ́ТИ,** шу́, ши́ш, *док., перех.* 1. Ідучи, їдучи куди-небудь, не брати з собою. *Як то приповідають: і в поле мене не бери, і дома мене не лишай* (Свидн., Люборацькі, 1955, 170); *На самім споді тачанки лежали в сіні пахучі яблука. Їх румун відмовився брати, лишаючи Маковейчикові на знак своєї прихильності* (Гончар, III, 1959, 73); *Хіба лишити сани з ялинкою в лісі, а самому вертатись додому?* (Коцюб., I, 1955, 81); * Образно. *До побачення, сніжні долини, Бліндажі у кленовім гаю, Бездоріжжя чорнозему й глини, Де лишили ми юність свою* (Дмит., Вітчизна, 1948, 133); // Віддавати куди-небудь на певний час. *Любов Прохорівна вечорами лишала паранджу у сусідових жінок* (Ле, Міжгір'я, 1953, 83).

2. Ідучи, покидати кого-небудь, розлучатися з ним. *Ой гірко Марусі Матусю лишати, До свекора, до свекрухи Ой та й привикати* (Забашта, Квіт.., 1960, 123); *Або ж мене вірно люби, Або ж навік лиши* (Укр.. лір. пісні, 1958, 242); // Ідучи, покидати кого-небудь, залишати без уваги, допомоги. *Уперед! Не жде поступ всесвітній: На шляху пристаючих лиша* (Граб., I, 1959, 395); *Лишив тебе слабою й невідомо, як тобі тепер* (Коцюб., III, 1956, 164); *Став Тарас благати колишнього товариша, щоби тільки втихомирився..,*

а він його не лишить (Ков., Світ.., 1960, 53); // Відходячи кудись, залишати що-небудь без догляду. — *Дивись, Івасю, не одходь, братику.. Возів не лишай!* (Вовчок, I, 1955, 38); — *Бог зна, звідки й з чого занялося... Може, жар у печі лишили* (Коцюб., I, 1955, 122); // *перен.* Переставати існувати в кому-, чому-небудь; зникати. [З і н ь к а:] *Де ж поділася моя погорда, де ж поділася моя міць?.. Все, все мене лишило!..* (Кроп., II, 1958, 71); *Сестро мила, Нової свічки не світи. І зір погас. Лишає сила* (Воронько, Драгі.., 1959, 98).

3. Передавати у спадщину, для використання і т. ін. *Коло.. поточку якась добра душа лишала горнятко або коновочку гуслянки* (Коцюб., II, 1955, 317); *Умерла раз на Соколію бідна вдова, а шестером* [шістьом] *дрібним сиротам не лишила нічого* (Федьк., Буковина, 1950, 59); *Такий портрет лишив художник нам, Немов стоїть Міцкевич там донині* (Рильський, III, 1961, 282); — *Спа-а-алю все. Ні грама німцям не лишу! Хай суху землю гризуть* (Тют., Вир, 1964, 328).

4. Викликати після себе що-небудь, бути причиною появи чого-небудь. *Там почались мої дороги над рідним гомоном води, де на піску маленькі ноги лишали мокрії сліди* (Сос., Близька далина, 1960, 183); *Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі високі кам'яні ложа* (Коцюб., II, 1955, 294).

5. Пропонувати залишитися, не йти з певного місця, від певного товариства і т. ін. *Обід приходився посередині лекції, його* [вчителя] *лишали обідати* (Коцюб., I, 1955, 405).

6. Іти, їхати з певного місця. *Катерина не радила йому лишати рідного краю, бо, як кажуть, в гостях добре, а вдома краще* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); *В нерівному бою лишаючи Донбас, він лампочку свою узяв про ліпший час* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 3); *І їм, що лишили навіки свій край, Все мариться-сниться покинутий рай* (Пісні та романси.., II, 1956, 254); // Проходити, проїздити повз що-небудь. *Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою...* (Коцюб., I, 1955, 230); *Колія Забайкальської залізниці наближається до самого краю берега Ангари, лишаючи по другий бік гірські урвища* (Трубл., I, 1955, 80).

7. Зберігати, приберігати для чого-небудь. *Тобі посилаю дві фотографії, а дві собі лишаю* (Л. Укр., V, 1956, 221); — *Що ж ви робите із своїм урожаєм? На посів лишаєте тридцять два пуди* (Стельмах, I, 1962, 371); *Восени продати можна* [телицю] *з прибутком, а чи й на зиму лишать — там видко буде* (Головко, II, 1957, 398); *Лишіть мені одну живу берізку, Одинединий свіжий кущ ліщини* (Мур., Осінні сурми, 1964, 95); // Не втрачати, зберігати на певний час. *Не лишила пам'ять давня світлий молодості слід* (Гонч., Вибр., 1959, 80).

8. Зберігати у якому-небудь стані, положенні і т. ін., не порушувати його. *Перевертала* [пані] *усе в буфеті, висувала шухляди комоди і так їх лишала* (Коцюб., II, 1955, 241); *Вартові здіймають з Нартала частину ланцюгів, але руки й ноги лишають у кайданах* (Л. Укр., II, 1951, 503); *Кожна з них* [ламп] *освітлювала якийсь один куток, лишаючи цілу кімнату в сутінку* (Смолич, I, 1958, 62); // Беручи частину чого-небудь, іншу не чіпати, зберігати за кимось.— *Не бійсь, всієї землі не одберуть, лишать трохи і нам...* (Коцюб., II, 1955, 388).

9. Переставати що-небудь робити, відмовлятися від чогось. *Блажен, хто міг лишити рано Бенкети юності, до дна Її не випивши вина* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 222); // Позбавляти чого-небудь. — *Божусь мовою бородою.., Що тих богів лишу чинів, Які тепер в війну вплетуться* (Котл., I, 1952, 243); *Довго й голосно читав він. На кінці було: а таку-то Солоху за підпал хлівця лишити усіх прав* (Мирний, I, 1954, 70).

10. *перев. наказ. сп.* Уживається для виразу незгоди з ким-небудь, при бажанні припинити розмову і т. ін. [К а с с а н д р а:] *Гектор вже був мертвий, а Деїфоб одважний тільки словом.* [Д е ї ф о б:] *Лишім. Хто вмер, не встане* (Л. Укр., II, 1951, 282); — *Ну, цю софістику ви лишіть для когось іншого. Нас це не переконує* (Головко, II, 1957, 533).

◇ **Ка́меня на ка́мені не лиша́ти (не лиши́ти)** *див.* **ка́мінь; Лиша́ти (лиши́ти) в спо́кою** — не турбувати. *Я лишаю його абсолютно в спокою, аж до покінчення екзаменів* (Л. Укр., V, 1956, 182); **Лиша́ти (лиши́ти) в тіні** — не брати до уваги; обходити. *Буржуазні газети.. говорять про національне визволення на Балканах, лишаючи в тіні економічне визволення* (Ленін, 18, 1950, 353); **Лиша́ти (лиши́ти) з но́сом** *див.* **ніс; Лиша́ти (лиши́ти) мо́кре мі́сце** — те саме, що **Ка́меня на ка́мені не лиша́ти** (*див.* **ка́мінь**). — *Грізна зброя артилерія.. Ви вкажіть нам ціль за п'ять, за три версти — мокре місце від неї лишимо* (Головко, II, 1957, 543); **Лиша́ти (лиши́ти) світ** — вмирати. *О, скажи, моя Вітчизно-мати, Де той світ, веселий, молодий, Що його прийшлось мені лишати, З ворогами йдучи на двобій?* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 71); **Лиши́ти ду́мку** *про кого — що* — те саме, що **Ви́кинути з ду́мки; Поки́нути ду́мку** (*див.* **ду́мка**). *А Ганна? Ганна, що ж — дівча.. Про неї й думку він лишив* (Дор., Три богатирі, 1959, 34); **Не лиша́ти (не лиши́ти) живо́го мі́сця** — дуже бити або псувати. *Вона* [Анелька] *моя іржа — а я залізо. Вона мене всього сточила. Не лишила живого місця* (Коцюб., II, 1955, 259).

ЛИША́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок.*, **ЛИШИ́ТИСЯ**, шу́ся, ши́шся, *док.* 1. Продовжувати бути в певному місці, не змінюватися свого місця перебування. *Чоловік лишався в полі, а вона йшла з ними* [дітьми] *додому* (Стеф., I, 1949, 193); *Юрко звик лишатися вдома із старою бабусею* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 97); *Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день...* (Коцюб., I, 1955, 339); *Переконавшись, що, крім Щорса, в штабі нікого не лишилось, Боженко сів з Щорсом на диван* (Довж., I, 1958, 145); // *з інфін.* Продовжувати перебувати де-небудь з певною метою. *Дівчина зникає за дверима, а нетерпеливий Палазин батько лишається чекати її повернення* (Ю. Янов., I, 1958, 618); — *Та ви, дідусю, лишайтеся коси клепать, та вчіть, як гострити, мантачити...* (Вишня, I, 1956, 316); // *за кого — що.* Бути десь за кого-небудь, виконуючи чиїсь обов'язки. — *Товаришу гвардії старший лейтенант, з вашого наказу гвардії лейтенант... — Лишався за мене, — не дав йому кінчити Брянський* (Гончар, III, 1959, 40).

2. Не зникати. *Партії міняються і гинуть, а трудящі лишаються ..* (Ленін, 26, 1951, 304); *Пройдуть літа, пролинуть зими, А до життя жагучий смак Так і лишиться* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 55); // Бути не повністю використаним ким-небудь. — *Таке добро, таке багатство лишається* [від батька]. *Треба вчасно до своїх рук прибрати* (Шиян, Баланда, 1957, 68); *Одні кажуть, що він вже проїв ті гроші, що тітка одписала, а другі присягають, що в нього чимало ще лишилось* (Коцюб., I, 1955, 303); *Після роздачі в кухні дещо лишилося* (Гончар, III, 1959, 270); // Бути єдиним можливим із ряду варіантів. *Лишався єдиний вихід: прямувати навпростець* (Гур., Друзі.., 1959, 20); // Становити яку-небудь величину до настання якогось

моменту, досягнення якої-небудь межі тощо. *Небагато часу лишається до початку нового навчального року в сітці партійної освіти* (Рад. Укр., 16.IX 1950, 2); *До палацу лишалося кілометрів з п'ятнадцять* (Смолич, I, 1958, 52); *Тепер однак, хоч до виїзду два дні лишилось, маю більше часу вільного, бо вже справ менше* (Л. Укр., V, 1956, 416); *Передвиборна кампанія в Петербурзі підходить до кінця. До виборів лишилося три дні..* (Ленін, 12, 1949, 75); // Діставатися кому-небудь, припадати на долю комусь. *Лишилось нам орать немало. Чого ж ви стали? гей, воли!* (Сос., II, 1958, 399).

3. Не переставати бути ким-небудь, зоставатися чиїмсь. *Життя може забрати у неї найближчих.., украсти щастя, але людина лишається людиною* (Стельмах, II, 1962, 226); *Облетіли надії, розметались безслідно..: як була панська земля, так і лишилась панська* (Коцюб., II, 1955, 37); *Мабуть, з сивої давнини віків пройшли через століття оці дикунські звичаї, незламними й живучими лишилися в побуті слободян* (Шиян, Баланда, 1957, 7); // *з інфін.* Продовжувати перебувати в якому-небудь стані, положенні. *Лиш сліпий Жан лишився сидіти, світячи більмами на собак, що лизали тарілки* (Коцюб., II, 1955, 390).

4. *тільки док.* Виявитися у якому-небудь стані. *Настя лишилась молодою удовою* (Коцюб., I, 1955, 27); *Батько мій, дворянин, на тринадцятому році лишився круглим сиротою* (Минуле укр. театру, 1953, 13); // Виявитися без чого-небудь, позбутися чого-небудь. — *Що їм* [*дітям*] *з тата, з мами, як лишаться без грунту?* (Март., Тв., 1954, 120); — *Усім догодив, а сам лишився без тютюну* (Тют., Вир, 1964, 253).

5. *безос., кому, з інфін.* Треба тільки (зробити що-небудь). *Книжка видана так добре, так чепурно, що мені лишається скласти Спілці.. велике спасибі* (Коцюб., III, 1956, 209); *Бондаренкові лишалося хіба що стисло додати дещо з подробиць до характеристики тих обставин у Києві, що спричинили переїзд делегатів-більшовиків до Харкова* (Головко, II, 1957, 464); *Лишилось тільки ще спакуватись...* (Коцюб., II, 1955, 222).

6. Відставати, відриватися від кого-, чого-небудь, що рухається. *Галас і гомін лишаються позаду, а з ним знову тиша чарівної білої ночі* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 85); *За кілька секунд ціль лишилася позаду літака* (Минко, Повна чаша, 1950, 213).

7. Втрачати кого-, що-небудь, позбуватися чогось. [К н у р:] *Оришко! так як же се? Марусі, значить, лишилися?* [К н у р и х а:] *Маруся вже не наша* (Мирний, V, 1955, 84); [М а р' я н а:] *День і ніч сей гріх буде тяжким каменем лежать на душі.., я лишуся покою* (Вас., III, 1960, 41).

◇ **Лиша́тися (лиши́тися) з но́сом** *див.* **ніс; Лиша́тися (лиши́тися) на сумлі́нні** *чиєму* — про чиюсь особисту відповідальність за дії, вчинки і т. ін. *Я ніколи не буду сього знати, се лишиться на твоєму сумлінні* (Л. Укр., III, 1952, 691); **Лиша́тися (лиши́тися) осторонь** — не втручатися. *Коли я дізналась, що ви, начальники Ванюшині, розшукуєте правду його народження і дитячого життя, не можу відмовчатись, лишитись осторонь* (Логв., Давні рани, 1961, 58); **Лиша́тися (лиши́тися) позаду** — відставати від кого-, чого-небудь. *Його улюбленець Захар позаду не лишався* (Дор., Три богатирі, 1959, 50); **Не лиша́тися (не лиши́тися) в борзі́**: а) не відставати від інших, намагатися робити те саме, що й інші; б) віддячувати кому-небудь за щось. *Дочка партизана й сама не лишалась в боргу* (Бичко, Вогнище, 1959, 70); **Нічо́го не лиша́ється, як** — про необхідність робити, діяти певним чином. *У поміщиків десятки мільйонів десятин землі. Тому мільйонам селянських сімей нічого не лишається, як іти в кабалу до поміщиків* (Ленін, 24, 1950, 109); *Павлові нічого більше не лишалось, як потиснути руку дівчині, вклонитись господині й піти* (Головко, II, 1957, 489); **Сліду не лиша́ється (не лиши́ться)** *чого, від кого—чого* — зникати безслідно. *В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили, щоб і сліду руїн не лишилось на нашій землі* (Сос., Поезії, 1950, 6); *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук?.. Чи розлетяться прахом на грізних мінах і сліду від них не лишиться?* (Довж., I, 1958, 33).

ЛИШЕ́[1], **ЛИШ**, *част.* 1. *обмежувальна.* Уживається для виділення, обмеження у знач. т і л ь к и, в и к л ю ч н о. *Серед плавнів коло хатки лишилась на хазяйстві лише коза* (Коцюб., I, 1955, 377); *Лише мох вкривав собою оте віковічне, ніким не займане каміння* (Шиян, Переможці, 1950, 5); *Про свою зовнішність спочатку лиш догадувалася* [Люба], *а з роками й переконалася, що в цьому на батьків скаржитися не мала за що* (Ле, Міжгір'я, 1953, 23); // Уживається у знач. т і л ь к и - н о. *І в гадці собі не мають* [Іван з Аницею], *що сьогодні лиш раз їли* (Март., Тв., 1954, 35); — *Що одинаку — справжня біда, то для гурту крапля лише* (Крот., Синя.., 1948, 74); // Уживається у знач. в с ь о г о, т і л ь к и. *Маю ще лиш на 2 обіди в кишені, а тютюну нема* (Коцюб., III, 1956, 163).

2. *підсил., спонук.* Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. та присудк. сл. н у (а н у), б о. *Ану лиш швидше убирайся, З Дидоною не женихайся, Зевес похід тобі сказав* (Котл., I, 1952, 81); *А глянь лиш гарно кругом себе, — І раю кращого не треба!* (Шевч., II, 1953, 95); // Уживається з дієсловами звичайно наказ. сп. для застереження. — *Не дуже лиш носися з своїми кулаками, бо пообдиваю! — сказав, одходячи, Василь* (Мирний, IV, 1955, 22); — *Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити?* (Кв.-Осн., II, 1956, 37).

Ну (ану́, ану́те, ке) лиш — спонукання до дії. — *Ну лиш у хрещика або в короля!* (Вовчок, I, 1955, 60); — *Ану лиш не роздягайся. Підеш із Лукичем* (Головко, II, 1957, 383); *Як його звати — Лінуюсь сказати, Ануте лиш ви!* (Гл., Вибр., 1951, 214); — *Хоч вітать козаків Як гостей — вояків, — Ке лиш бочку вина дорогого* (Граб., I, 1959, 298).

ЛИШЕ́[2], **ЛИШ**, *спол.* 1. *обмежувальний.* Уживається у знач. т і л ь к и. *Беріть, везіть хоч на возах, я й сам ще навантажу, я лиш на власних терезах мішечок кожний зважу* (Л. Укр., I, 1951, 276); *Перебуваючи в Петербурзі, Шевченко цікавився не лише образотворчим мистецтвом, а й розвитком науки* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 491); // *обмежувально-протиставний.* Уживається у знач. о д и н т і л ь к и; с а м и й т і л ь к и. *З високих круч луна орлиний клекіт, Лиш тихі води все стоять мовчазно* (Л. Укр., I, 1951, 133); *Нема йому відпустки і спочинку. Лише — неспокій, пошуки і риск* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 104); // *обмежувально-протиставний.* Уживається у знач. т і л ь к и - н о і т і л ь к и. *Вчора набігла хмарка, мов чумацьке рядненце, та лише покропила суху землю...* (Коцюб., I, 1955, 43); *Тут традицій — стільки криється! Лиш торкни ти їх, збуди! Гнів Шевченка зломеніється, Чернишевського сліди...* (Тич., II, 1957, 130).

Лише́ б; Лиш би — аби тільки. *Нехай хоч гірше, лиш би інше!* (Фр., X, 1954, 295).

2. *часовий.* Уживається звичайно з присл. т і л ь к и для поєднання підрядного речення на означення дії, яка щойно відбулась, з головним реченням. *Тітка кришила буряк і лише постерегла, що Гнат прокинувся,*

голосно заторохтіла грубим голосом (Коцюб., I, 1955, 32); *Лиш Данило щез в тумані, А ж із-за горбочка Йде дівчина молодая* (Рудан., Тв., 1959, 78); *Ранком, лиш тільки забринів день, хлопці вже сиділи разом, поглядаючи тривожними очима на двері* (Мик., II, 1957, 262).

Лише́ (лиш) що, *діал.*— тільки що, щойно. *Він поповз до другої* [хати]. *Там лише що помер остатній живий чоловік* (Фр., VIII, 1952, 334); **Ско́ро лише́ (лиш)** — як тільки. *Скоро лиш пісок з горішньої пляшечки пересиплеться в долішню — перевертають її догори денцем* (Коцюб., III, 1956, 7).

3. *умовний.* Уживається для поєднання речень, у яких ідеться про дію в головному реченні як умову для здійснення дії підрядного речення. — *Я вже вам буду бавити маленького Андрійка, буду йому за няньку, лише звезіть наш хліб та складіть у стодолу!* (Коцюб., I, 1955, 15).

ЛИ́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лиши́ти** 1—8.

ЛИ́ШЕНЬ[1], *част.* 1. *спонук.* Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. [Пріська:] *Подай, лишень, дочко, свитку, я трохи полежу* (Вас., III, 1960, 77); — *Слухай, лишень, що я тобі скажу... Чи не пішов би ти, гей, до мене гарбичем?* (Гончар, Таврія, 1952, 160); // *підсил., спонук.* Уживається при дієсловах звичайно наказ. сп. та словах ну (а ну), бо.— *А ну, лишень, виходь до гурту. Хіба ж у горі ховатися треба в куток?* (Головко, II, 1957, 382); — *Так ну, лишень, понюхаймо кабаки* (Кв.-Осн., II, 1956, 112).

2. *обмежувальна.* Уживається для виділення, обмеження чого-небудь у знач. т і л ь к и. *Хата Оксом'юка складалася лишень з одної кімнати й сіней* (Март., Тв., 1954, 275); *Люблю пісні мойого краю, Та не спинюсь на тім лишень: З любов'ю вухо привертаю До братніх на землі пісень* (Рильський, I, 1956, 408); // Уживається у знач. т і л ь к и - н о. *Лист Ваш.. не застав мене в Вінниці, через що я, мандруючи по Бессарабії, одібрав його лишень сими днями* (Коцюб., III, 1956, 120).

ЛИ́ШЕНЬ[2], *спол., обмежувальний.* Уживається у знач. т і л ь к и. *Колись царі йому* [Т. Шевченкові] *бажали долі — Труїли душу трутою неволі, Лишень живим не встигли розп'ясти!* (Мал., Полудень.., 1960, 94); *До неї* [сталі] *доторкнітеся лишень, Вона аж заговорить під руками* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 12).

ЛИ́ШЕНЬКО, а, *с.* Пестл. до **ли́хо**[1] 1. *А я зрадів би, моє диво! Моя ти доле чорнобрива! Якби побачив, нагадав Веселе та молодеє Колишнє лишенько лихе* (Шевч., II, 1953, 92); *Мені в дівчини краще, ніж у княгині, ..красую, пишаю, лишенька не знаю!* (Л. Укр., III, 1952, 493); *Жаль і тих коней, Що так замучились,— та ба, і з ними лишенько мені: В сусіда, бач, до досвіта на ніч вони позичені* (Фр., XIII, 1954, 37); *А Вівці ж що? Хіба ж вони поснули, На раді стоячи? Про їх же діло йшло?.. От те ж то й лишенько! Овечок не було* (Гл., Вибр., 1951, 62); — *Мамо! Ти тільки не хвилюйся. Гайдамаки! .. — Ой, лишенько!* — забідкалась мати (Головко, II, 1957, 594).

ЛИ́ШЕЧКО, а, *с.* Пестл. до **ли́хо**[1] 1. — *Ой, лишечко,— каже лисичка,— санки тріщать* (Укр.. казки, 1951, 28).

ЛИ́ШИТИ *див.* **лиша́ти.**

ЛИ́ШИТИСЯ *див.* **лиша́тися.**

ЛИ́ШКА: Чіт чи ли́шка *див.* **чіт.**

ЛИ́ШКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **ли́хо**[1] 1. [Стеха:] *Посипалося лишко на мене, бідну удову, як на ту чаєчку, що вивела діток на роздоріжжі!..* (Кроп., I, 1958, 446); — *Ой, лишко!.. Я ж і забула за обід!* — скрикнула *мати і побігла до пекарні* (Гр., II, 1963, 57).

ЛИ́ШОК, шку, *ч.* 1. *який, чого.* Те, що перевищує встановлену, потрібну кількість. *Кількість цукру для приготування 1 кг вершкового морозива може коливатись в межах від 250 до 300 г. Лишок цукру так само, як і недостача, погіршує якість морозива* (Технол. пригот. їжі, 1957, 211); // Частина чого-небудь, що залишається після задоволення певних потреб. — *Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й на сторону лишок продаємо* (Мирний, IV, 1955, 330); *Третій* [син] — *не для забавки — для захисту орача, із лишку тієї плавки важкого відтяг меча* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 21); // Частина чого-небудь зайвого, що залишається як відходи, покидьки, рештки, вибірки і т. ін. *Майже тридцять процентів деревини залишається в лісі у вигляді так званих лісорубних лишків* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 204).

2. *з числ.* Надмір, додаток до чого-небудь (звичайно про некруглі цифри). *Вся програма на мануфактуру на IX з'їзді партії визначалась в 600 з лишком мільйонів* (Ленін, 32, 1951, 260); *Університет. Сто з лишком років стояв будинок* (Ю. Янов., V, 1959, 169).

◇ **Взя́ти ли́шку** — зробити щось додатково. *Переді мною пропливла ніким не вигадана повість життя Рудого і Павла,— я тільки й взяв, напевне, лишку, що дав їм інші імена* (Уп., Вірші.., 1957, 209).

ЛИ́ШТВА, и, *ж.* 1. Вишивка у вигляді прямої гладі.— *Я їй вишиваю сорочки, учу, як мережки шити, вербову лиштву, занизування* (Мирний, I, 1954, 75); *Пряма гладь, або лиштва,— це дуже тонке й точне вишивання* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 53); // Кольорова вишивана нашивка, кайма. *Зоя йде пішки з дівчатами: у всіх білі вишивані сорочки, сині, червоні, зелені спідниці з лиштвами* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 274); *На ногах* [Наді] *нові черевички і шкарпетки з лиштвою* (Панч, В дорозі, 1959, 271); // Обшивка одягу (звичайно його нижньої частини).— *Вже навіть лиштва посіклася до решти,— тереблячи, піднімав* [Христина] *вгору подолок спідниці* (Стельмах, I, 1962, 155); *Мама сіла дошивати Каті нове плаття, ..залишилося тільки підшити лиштву* (Забіла, Катруся.., 1955, 55).

2. Планка на прорізі вікна або дверей; наличник. *Іван перескакує з розгону двометрову грядку квітника і впирається обома руками в лиштву вікна* (Кол., Терен.. 1959, 138); // *чого.* Довга планка, видовжений предмет і т. ін. *Дубовик розкрив лантух, витяг лиштву сала* (Епік, Тв., 1958, 560).

ЛИ́ШТОВКА, и, *ж.* Зменш. до **ли́штва** 1.

ЛИ́ШТОВОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ли́штовка.**— *Я, бачте, забулася, як то ясна пані казала: чи тут.. лиштовочку наложити?* (Л. Укр., III, 1952, 543).

ЛІ, *невідм., с.* Китайська міра довжини, яка дорівнює 576 м.

ЛІА́НА, и, *ж.* Витка кущова або деревна рослина, поширена переважно в тропічних і субтропічних лісах. *Гліцинії і всякі цвітучі ліани оплітають* [на Капрі] *стіни* (Коцюб., III, 1956, 333); *Лимонник — це ліана, яка досягає 15-метрової довжини. Стебло, коріння і особливо плоди — ароматні* (Веч. Київ,'12.IV 1966, 4); * У порівн. *Сп'яніла юрма спліталася руками, мов ліанами, утворювала непролазний.. живий ліс* (Кач., II, 1958, 316).

ЛІА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліа́на.** *Юнак підбіг до товстелезного стовбура і вхопився за одну з гнучких ліанових гілок* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 160).

ЛІБЕРА́Л, а, *ч.* 1. Послідовник лібералізму; член ліберальної партії. *Після поразки революції ліберали*

відвернулись від неї і з обуренням відкидають думку про нелегальну пресу (Ленін, 20, 1950, 56); *Лаяв* [Іван] *сучасне земство, в якому служив, глузував злісно з тих ліберałів, що так швидко змінили овечу шкуру на вовчу* (Коцюб., II, 1955, 219); — *Я сам проти монархії,— вихвалявся бравий ліберал.— Але порядок, чорт мене бери, повинен бути?* (Кач., II, 1958, 225); *Вождь ліберałів — знов при грі, І знов зиркав гордо* (Еллан, I, 1958, 283).

2. *заст.* Вільнодумна людина; вільнодумець. — *Я оберігаю незалежність свого духу від усякої політики. Та й до того ж, по складу своєї душі, я ліберал і лірик* (Стельмах, Хліб.., 1959, 45); * У порівн. *Митрополит грізно окинув оком молодих професорів, ніби ліберałів, і надувся* (Н.-Лев., I, 1956, 366).

3. *перен., розм.* Людина, схильна до зайвої терпимості, потурання (звичайно шкідливого) кому-, чому-небудь. [П о м і щ и ц я:] *Я про Івана Петровича згадала. Все згоріло.* [Б а с о в:] *Іван Петрович сам винен. Ліберал. От і догрався* (Корн., I, 1955, 152).

ЛІБЕРАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Політичний напрям, який в епоху феодального кріпосництва та буржуазних революцій відстоював свободу буржуазії і став глибоко реакційним із встановленням її політичного панування. *Революція* [1905 р.] *надзвичайно швидко викрила лібералізм і показала на ділі його контрреволюційну природу* (Ленін, 13, 1949, 95); *Шевченко був непримиренним борцем проти українського буржуазного націоналізму і лібералізму* (Рильський, III, 1956, 22).

2. *заст.* Який дотримується вільнодумних поглядів; вільнодумство. — *Ф'ю! — свиснув Антоша.. — Страх, що діється всюди, а тут ще ви, татку, з своїм лібералізмом* (Коцюб., II, 1955, 387); *В 1826 р. остаточно був відмінений цензурний статут 1804 р., з якого, втім, за 20 років за допомогою різних уточнень і доповнень вже майже вивітрився дух лібералізму* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 65); // *перен.* Відступ від певних правил, норм етикету тощо. *Вона сіла серед канапи, .. заклала ногу на ногу, ще й трохи простягла її набік, що в сільських панів вважається за страшенний лібералізм* (Н.-Лев., IV, 1956, 116); *Я сама завжди була проти лібералізму у справі перекладу і тільки брак техніки примушував мене уживати ліберальних способів* (Л. Укр., V, 1956, 89).

3. *перен., розм.* Зайва терпимість, потурання (звичайно шкідливе) кому-, чому-небудь. *Хома тим часом ходив по возах, вергав важкі ящики, вичитував за лібералізм їздовим, які, мовляв, приймають на схорону різний мотлох* (Гончар, I, 1954, 286).

ЛІБЕРА́ЛКА, и, *ж.* Жін. до **ліберáл**. *Батя.. взяла в руки папіроску, щоб удавати з себе сучасну панну, навіть лібералку* (Н.-Лев., IV, 1956, 116).

ЛІБЕРА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ліберáл** 1 і **лібералі́зм** 1. *І ліберальна, і консервативна партії в цей час* [в кінці XIX ст.] *відбивали інтереси великого капіталу* (Нова іст., 1957, 44); // Пройнятий лібералізмом. *Був це один із значніших львівських банкірів, чоловік освічений, знаний з ліберальних поглядів* (Фр., VI, 1951, 280).

2. *заст.* Який дотримується вільнодумних поглядів; вільнодумний. *Що нам закони? Наш суд ліберальний, В світі нікому не є підначальний!* (Щог., Поезії, 1958, 477); *Щодо приймання незнайомих, але відомих людей взагалі, то ми, українки, в сьому досить ліберальні* (Л. Укр., V, 1956, 267); // Пройнятий вільнодумством. *Ліцей в час навчання в ньому пушкінської плеяди був прогресивним учбовим закладом, в якому проповідувались ліберальні погляди* (Видатні вітч. географи.., 1954, 67).

3. *перен., розм.* Який виявляє зайву терпимість, потурання (звичайно шкідливе) кому-, чому-небудь.

ЛІБЕРА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж., заст., розм.* Абстр. ім. до **ліберáльний** 2, 3.

ЛІБЕРА́ЛЬНО, *заст., розм.* Присл. до **ліберáльний** 2, 3.

ЛІБЕРА́ЛЬСТВУЮЧИЙ, а, е. Який вдається до лібералізму (у 1 знач.). *Автор* [М. Олійник] *зумів змалювати яскравий образ Лесі Українки.. з її стражданнями за долю народу і огидою до ліберальствуючого панства* (Жовт., 1, 1956, 120).

ЛІБЕ́РІЯ, ї, *ж., заст.* 1. Царський одяг. *Царевич тоді став прохать у царя, щоб позволив убратись у його лівері́ю і погулять на коні по подвір'ю* (Сл. Гр.).

2. Те саме, що **ливре́я**. [П о д о р о ж н і й:] *Багатий фабрикант Дрейсігер.. тепер їздить в кареті з лькаями в ліверії* (Л. Укр., IV, 1954, 222).

ЛІБЕРТІ́, *невідм., с.* Сорт блискучої, шовкової або напівшовкової тканини.

ЛІБРЕТТИ́СТ, а, *ч.* Автор лібретто. «*Арсенал*» *є результатом не тільки праці композитора і лібреттистів, але й усього великого колективу Київського театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка* (Маст., 2, 1961, 29).

ЛІБРЕТТИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **лібретти́ст**. *Лібреттистка «Купальної іскри» Л. Яновська побудувала сюжет опери на основі народних українських повір'їв та легенд* (Укр. клас. опера, 1957, 269).

ЛІБРЕ́ТТО, *невідм., с.* 1. Словесний текст великого музично-вокального твору (опери, оперети і т. ін.). *Бажаючи поширити репертуар, М. П. Старицький написав лібретто «Чорноморці» і «Різдвяна ніч», а Лисенко створив до них музику* (Життя Саксаганського, 1957, 25).

◇ **З і́ншого лібре́тто** — те саме, що **З і́ншої (дру́гої) о́пери** (*див.* **о́пера**). «*До батьків укоханої дочки такого листа не пишуть...*» *Все це слова з іншого лібретто, аніж ми гадаємо* (Ле, Право.., 1957, 264).

2. План сценарію балету або кінофільму. *Приносять.. коротеньке лібретто кіноп'єси, я читаю* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 75).

3. *розм.* Короткий виклад змісту опери, балету тощо, який звичайно видається окремою книжечкою.

ЛІБРИФО́РМ, у, *ч., спец.* Механічна тканина деревини; деревні волокна. *Деревні волокна (або волокна лібриформу) — довгі, порівняно тонкі, з загостреними кінцями клітини* (Стол.-буд. справа, 1957, 15).

ЛІВА́К, á, *ч.* 1. Опортуніст, який свої дрібнобуржуазні погляди прикриває революційними фразами. *В поемі* [М. Рильського] «*Чумаки*» *(1923) епізоди з життя чумаків є тільки приводом, щоб почати бій з різними ліваками футуристичного і пролеткультівського напряму* (Криж., М. Рильський, 1960, 35); // *перен., розм.* Той, хто використовує робочий час для додаткових підробітків. — *Не терпить він хапуг та ліваків, такі, каже, тільки ганьблять нашу степову гвардію...* (Гончар, Тронка, 1963, 276).

2. *діал.* Ліва.

ЛІВА́ЦТВО, а, *с.* Спосіб думок і дій, власт. лівакові (у 1 знач.). *Треба в цьому питанні* [перебудови села] *бути точними, чіткими, вільними від лівацтва, довільних вигадок і спрощенства* (Довж., III, 1960, 90).

ЛІВА́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лівáк** 1 і **лівáцтво**. *Інженери-шкідники, лівацькі перевертні.. знайшли свій безславний кінець* (Цюпа, Україна.., 1960, 64); *Всупереч.. лівацькому псевдоноваторству, Сосюра писав просто, дохідливо* (Рад. літ-во, 4, 1963, 54).

ЛІВА́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **лівáк** 1.

ЛІ́ВЕР[1], а, *ч.* Прилад для набирання рідини. *Щоб розважити п'яний гурт, він одягнув чийсь трикут-*

ний капелюх, у правій руці тримав лівер на зразок рапіри (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 397).

ЛІВЕР[2], у, ч. Нутрощі забитої худоби, що вживаються як їжа. *На підприємства громадського харчування кролі надходять без шкіри і потрошені, але іноді з лівером (легені, печінка і серце)* (Технол. пригот. їжі, 1957, 49).

ЛІВЕРА́НТ, а, ч., *заст.* Той, хто займається перепродажем заради прибутків (звичайно коней, худоби і т. ін.); баришник. *Іцик поглядає на їх наскидані копиці і засукує руки,— знає, що швидко набереться в нього сотнар і буде можна везти до ліверанта в Дрогобич* (Фр., V, 1951, 199); *Старий Щербина бувало обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитих, згонщиків, і чорних, мов гайворонів, молдавських ліверантів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 73).

ЛІВЕРА́НТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **ліверант**.

ЛІ́ВИ, ів, *мн.* Етнографічна група (раніше плем'я), що живе на узбережжі Ризької затоки в Латвійській РСР. *Меченосці почали спустошувати територію Латвії і Естонії, яка називалась тоді Лівонією (за ім'ям лівів — одного з найбільших прибалтійських племен)* (Іст. СРСР, I, 1957, 75).

ЛІВИЗНА́, и, *ж.* Лівий, лівацький напрям у суспільно-політичних поглядах. *Зовнішня «лівизна» надзвичайно гучних закликів і гасел, якими були заповнені його* [М. Семенка] *вірші, здебільшого ховала під собою пустоту.. нігілізму* (Поезія.., 1956, 159).

ЛІ́ВИЙ, а, е. 1. Розташований з того боку тіла, де міститься серце; протилежне п р а в и й. *Там-то його й скалічено, Та й на Україну Повернено з одставкою: Бачиш, праву ногу Чи то ліву підстрелено...* (Шевч., II, 1953, 254); *У Гниди тільки брова ліва тріпонулась, а він мов не чув, заговорив знов про воли* (Головко, II, 1957, 67); // Розташований з боку тієї руки, яка ближча до серця. *Шосе.. простяглося рівно між двох водяних просторів — буро-зеленавої смуги Дунаю праворуч і величезного спокійно-синього плеса Кагулу — з лівого боку* (Смолич, I, 1958, 43); // Розташований з цього боку, якщо стояти обличчям у напрямі руху (річки тощо). *Грім все гуркоче, і руда хмара лівим крилом обійма небо* (Коцюб., II, 1955, 47); *Багратіон з усіма полками переправився на лівий берег Дніпра* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 86); // *у знач. ім.* **ліва**, вої, *ж.* Ліва рука; лівиця. *Не знає права, що робить ліва* (Укр.. присл.., 1955, 246); *Кум-полковник вкотив у двір сивими кіньми.. Усе вуса закручує правицею, а лівою шаблю придержує* (Вовчок, I, 1955, 133).

Лі́вий кра́йній, *спорт.*— один з гравців футбольної команди, що грає зліва. *У нас спорт організовано, .. в кожній сім'ї — чи стрибун, чи бігун, чи штангіст, чи воротар, чи крайній правий, чи крайній лівий* (Вишня, I, 1956, 401); **Лі́вий фла́нг** — частина війська, фронту, розташована ліворуч, якщо стояти обличчям до противника. *Всі почули глухий, рівномірний, безперервний гул далеко на лівому фланзі* (Гончар, III, 1959, 44); **По (на) ліву ру́ку (руч)** — з лівого боку; ліворуч. *Коло середнього стовпа прив'язали батька, по праву руку коло його Грегора, по ліву руку меншого сина* (Н.-Лев., III, 1956, 279); *А посередині якраз — Самий найстарший — предводитель, На ліву руч від його — князь* (Мирний, V, 1955, 287); **У ліву ру́ку** — у лівий бік; ліворуч. *Соломія міркувала, що, коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися* (Коцюб., I, 1955, 361).

◇ **Вста́ти з лівої ноги́ (лівою ногою́, на ліву но́гу)** — бути в поганому настрої. *Сьогодні прокинувся* [Федір Іполитович] *пізно, по-недільному. Виспався на славу, встав начебто не з лівої ноги* (Шовк., Людина.., 1962, 53); *Макар Іванович Літко встав, мабуть, із ліжка лівою ногою, бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує* (Коцюб., I, 1955, 161); [Н а д е ж д а П е т р і в н а:] *Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександрівно* (Л. Укр., II, 1951, 68).

2. Політично радикальний або більш радикальний, ніж інші. *На початку вересня 1915 року в Ціммервальді (Швейцарія) зібралась перша конференція інтернаціоналістів, на якій Ленін організував ліву групу* (Біогр. Леніна, 1955, 141); *Я сидів і переглядав газети, які в провідних статтях і фейлетонах страшенно клопоталися про те, чи буде наша нова Дума ліва, чи буде вона права* (Сам., II, 1958, 358); // *у знач. ім.* **ліві**, вих, *мн.* Прихильники радикальної політики. — *Ну... що ж там? Чия гору взяла, чи праві, чи ліві?* (Мирний, IV, 1955, 362); *Всередині II Інтернаціоналу посилювалась боротьба між лівими і опортуністами різних видів* (Нова іст., 1957, 119).

3. Який показною революційністю прикриває опортуністичні, реакційні тощо погляди, настрої. *Ще задовго до XV з'їзду* [ВКП (б)] *партія за «лівою» фразою троцькізму викрила справжню суть його* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 485).

ЛІВИ́ЦЯ, і, *ж.* Ліва рука; протилежне п р а в и ц я, п р а в а р у к а. *Коли це вмить як шерепне ядро в найближчу мажу, так відбитою скибою й відшматувало у запорожця аж за пальці лівицю* (Стар., Облога.., 1961, 50); *Він, шаблюку вхопивши по-татарському, лівицею, хоч і не був шульгою, рубався люто* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 88); * Образно. *Злетілися* [до Одеси] *й лідери контрреволюційних партій — і центру, і правиці, і лівиці: октябристи, трудовики, кадети, есери і меншовики* (Смолич, Світанок.., 1953, 8).

ЛІВІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лівіти**.

ЛІВІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати лівішим *(див.* **лі́вий** 2). *Чоловік з горя «лівіє» і «несе свою голову» на якенебудь рискованє* [ризиковане] *підприємство* (Л. Укр., III, 1952, 744).

ЛІВІ́ШАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лівішати**.

ЛІВІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок.* Те саме, що **лівіти**.

ЛІ́ВКУТ, а, ч., *діал.* Лівша.

ЛІ́ВКУТОМ, *присл., діал.* Лівою рукою. — *Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, га?* (Фр., I, 1955, 241).

ЛІ́ВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **лі́вий** 2, напр.: л і в о е с е́ р і в с ь к и й, л і в о н а р о́ д н и к.

ЛІВОБЕРЕ́ЖЖЯ, я, *с.* Лівий берег річки. *Тепер вони виразно бачили високі кручі лівобережжя з білими стежками, що крутилися від самої води до перших хат* (Петльов., Хотинці, 1949, 29); // Земельний простір, який прилягає до лівого берега, розташований за лівим берегом річки. *Лівобережжя підходить до Дніпра низиною, високий правий берег бовванів за рікою, мов далекі гори* (Ю. Яновський, II, 1954, 233).

ЛІВОБЕРЕ́ЖНИЙ, а, е. Розташований на лівому березі, біля лівого берега річки; протилежне п р а в о б е р е ж н и й. *Швидка вода відносила нас до правого, румунського, берега, допомагаючи врятуватися від лівобережних гострих брил* (Мур., Бук. повість, 1959, 32); // Який прилягає до лівого берега річки. *Правобережна частина УРСР вища за лівобережну* (Геол. Укр., 1959, 6); *Видно було весь Київ, і Дніпро, і лівобережні далі, що тонули в синій імлі* (Жур., Вечір.., 1958, 369).

ЛІВОБІ́Ч, *присл., рідко.* Те саме, що **лівору́ч**; протилежне п р а в о б і ч. *Крадькома кидав* [директор]

скісні погляди правобіч і лівобіч, бачив широкі долоні Дорошенка (Загреб., Спека, 1961, 147).

ЛІВОБІ́ЧНИЙ, а, е. Який дотримується лівого боку, міститься на лівому боці. *Лівобічне запалення легенів.*

ЛІВОМІЦЕТИ́Н, у, ч., *фарм.* Лікарський препарат — антибіотик. *Новий антибіотик лівоміцетин був синтезований групою наукових співробітників Інституту біологічної та медичної хімії АМН СРСР* (Мікр. ж., XV, 2, 1953, 38).

ЛІВОРУ́Ч, *присл., від кого — чого і без додатка.* 1. З лівого боку; протилежне п р а в о р у ч. *Ліворуч чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне* (Стеф., I, 1949, 174); *За вечерею парубок сидів ліворуч від Яся* (Ів., Вел. очі, 1956, 42).

2. У лівий бік, на лівий бік; протилежне п р а в о р у ч. *Чорною плямою, заступаючи небо, стоїть у житі жандарм, поглядає праворуч, ліворуч* (Довж., Зач. Десна, 1957, 6); *Командир полку послав кінну розвідку далеко ліворуч і праворуч від дороги, щоб з'ясувати там характер ворожої оборони* (Гончар, III, 1959, 95).

ЛІВОСТОРО́ННІЙ, я, е. Те саме, що **лівобічний**.

ЛІВОФЛАНГО́ВИЙ, а, е. Розташований на лівому фланзі; протилежне п р а в о ф л а н г о в и й. *Лівофлангові роти почали тікати. Гайдамаки увірвалися в місто* (Довж., I, 1958, 182); *// у знач. ім.* **лівофланго́вий**, вого, ч. Той, хто замикає шеренгу на лівому фланзі.

ЛІВР, а, ч., *іст.* 1. Старовинна срібна французька монета, пізніше замінена франком. *Блищали перед ним червінці, дукати, флорини, гінеї та ліври* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 276).

2. Старовинна французька міра ваги, що дорівнює приблизно 0,5 кг.

ЛІВРЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ліврея**.

2. Який носить ліврею, одягнутий у ліврею. *Ліврейний лакей відчинив дверці карети* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 257); *// у знач. ім.* **ліврейний**, ного, ч. Той, хто носить ліврею, одягнутий у ліврею. [К о с т ь:] *Я тобі два злоти дам і постараюсь, щоб ти мерщій в ліврейні вискочив, тоді не всякий буде тобою потурати* (К.-Карий, I, 1960, 449).

ЛІВРЕ́Я, ї, ж. Формений, звичайно обшитий галунами, одяг для швейцарів, лакеїв і т. ін. *Бачу: пишні похорони, Духовенство, цугом коні, Свічі, півчі у киреях, Гайдуки стирчать в лівреях* (Щог., Поезії, 1958, 178); *Портьє розгладжував золочені галуни своєї лівреї* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 8).

ЛІВША́, і, ч. *і ж.* Той, хто лівою рукою володіє краще, ніж правою.— *Ви помітили, в якій руці він тримав ножа? У лівій руці. Він, значить, лівша* (Ю. Янов., II, 1958, 130); — *Вона лівша. У неї, видно, щось із правою рукою* (Головко, I, 1957, 447).

ЛІ́ГА[1], и, ж. Об'єднання окремих осіб, організацій, держав; асоціація (у 1 знач.). *В буржуазних країнах створено ліги боротьби з небезпечними думками.., — ми ж революційну думку кидаєм у самі маси* (Тич., III, 1957, 9); *Швейцарська ліга радіолюбителів кожного року організує традиційні змагання короткохвильовиків усього світу* (Рад. Укр., 7.I 1965, 3).

Ліга На́цій — міжнародне об'єднання держав, що існувало в період між першою і другою світовими війнами. *Серед 56 країн, по яких Ліга Націй вела статистику письменності населення, Румунія займала 55-е місце* (Ком. Укр., 10, 1962, 53).

ЛІ́ГА[2], и, ж., *муз.* Знак у вигляді дуги над нотами, який означає, що треба грати зв'язно, не відриваючи однієї ноти від другої (легато).

ЛІГАТУ́РА, и, ж. 1. Зображення одним письмовим знаком двох або декількох літер.

2. *мет.* Домішка міді або олова до золота, срібла, платини для надання сплаву більшої твердості.

3. *мед.* Нитка і т. ін., якою перев'язують кровоносну судину, щоб спинити кровотечу.

ЛІГАТУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **лігату́ра**.

ЛІ́ГВИЩЕ, а, *с.* Те саме, що **лі́гво**. *Він показав Шевченкові і його товаришеві місця вовчих лігвищ* (Тулуб, В степу.., 1964, 208); — *Коли Свиридович вигнав татарку до хатини в садку, баба Палажка обурилася.— От собака! Жінці родити час, а він її з хати жене до того чортового лігвища* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 403); — *Спокійно,— сказав лейтенант, уважно оглядаючи лігвище під густими кущами, де, видно, ще зовсім недавно лежав бандит* (Гончар, Новели, 1954, 34). * У порівн. — *Позабивались по своїх хуторах, як по лігвищах...* (Гончар, III, 1959, 221).

ЛІ́ГВО, а, *с.* Заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина. *Збудував він недалеко від змісвого лігва собі кузню та й задумав, як би звести того змія з світу* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 225); *Не можна, ясна річ, залишати в спокої вовче лігва і самих вовків, цих ворогів нашого господарства...* (Вишня, II, 1956, 275); * У порівн. *Хатки стояли, заховавшись, як гриби, біля кореня вікового кедра, як лігва хижих звірів* (Донч., II, 1956, 25); *// перен., розм.* Вбоге житло або постеля людини. *Хутко помостила* [Одарка] *подушку до стіни, а пів заслала рядниною. Стара не перелізла — перекотилася на те лігво* (Мирний, III, 1954, 131); * Образно. *Шевченко написав свій грізний «Сон», несучи розплату російському самодержавству, .. в Петербурзі, в самому лігві царської опричнини* (Літ. газ., 10.III 1961, 4).

ЛІ́ГМА, *присл., розм.* У лежачому положенні; лежачи. *На дзвін не йшли, а плазували лігма Раби та блазні, дуки й королі* (Бажан, Вибр., 1940, 53).

ЛІГНІ́Н, у, ч., *спец.* 1. Багата на вуглець речовина, яка після целюлози є основною складовою частиною здерев'янілих рослинних тканин. *Майже половина його* [очерету] *ваги (45 процентів) становить целюлоза. Він має також понад 23 проценти лігніну* (Наука.., 3, 1961, 40).

2. Вигот. з деревини сорт тонкого, гофрованого паперу, який застосовується в медицині; деревна вата.

ЛІГНІ́Т, у, ч., *спец.* Різновид бурого вугілля. *Буре вугілля, або лігніт. Відрізняється лігніт від торфу більшою.. щільністю* (Курс заг. геол., 1947, 124).

ЛІГРОЇ́Н, у, ч., *спец.* Один з продуктів перегонки нафти, який використовується як пальне або як розчинник лаків. *Бензин використовується як пальне для авіа- та автодвигунів, лігроїн — для легких дизелів* (Гірн. пром.., 1957, 85); *Той брилик.. несе на собі.. запах лігроїну та мастил* (Рудь, Гоміп.., 1959, 60).

ЛІГРОЇ́НОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **лігроїн**; // Який діє за допомогою лігроїну.

ЛІД, льо́ду, у льоду́, на льоду́, по льоду́; *мн.* льоди́, і́в; ч. 1. Замерзла вода, вода, що перейшла в твердий кристалічний стан. *Лід кріпкий, хоч гармати коти* (Укр.. присл.., 1955, 299); *Лід, як і більшість твердих тіл, має правильну геометричну форму будови* (Наука.., 10, 1956, 10); * У порівн. *Руки й ноги були в мене, як лід* (Мирний, IV, 1955, 347); *Нам треба нещадно боротися проти байдужого, холодного, як лід, віршописання* (Мал., Думки.., 1959, 38); // Скупчення, суцільні маси замерзлої води; крига (у 1 знач.). *Як порива мене палке бажання.. поміж льоди дістатись самоцвітні* (Л. Укр., I, 1951, 195); *Лід стояв суцільним полем від одного берега гирла до другого* (Видатні вітч. географи.., 1954, 31).

2. *перен.* Про що-небудь холодне, позбавлене ду-

шевної теплоти. *В його голосі чувся вже лід* (Коцюб., II, 1955, 391); *І як у серці поєднати розлуки лід, любові жар!* (Сос., II, 1958, 96); // Хтось холодний, байдужий. *Вони зійшлися: тьма і промінь, Пісні і проза, лід і пломінь* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 49).

Материко́вий лід *див.* **материко́вий; Сухи́й лід** — тверда вуглекислота, що застосовується для охолодження. *Сухий лід.. виготовляється з рідкої* [вуглекислоти] *швидким випаровуванням* (Цікава фізика.., 1950, 189).

◇ **Лама́ти (зла́мати, прола́мувати, проламáти, розбива́ти, розби́ти) лід:** а) робити перший крок, класти початок чому-небудь. [О м е л я н:] *Тут би я, проламавши перший лід, здобувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго* (Фр., IX, 1952, 198); б) робити рішучі зміни в чому-небудь. — *Лід треба ламати. Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки* (Тют., Вир, 1960, 163); *Разом з усіма миролюбними людьми народи обох країн* [СРСР і Франції] *будуть.. розбивати лід недовір'я і скептицизму, наполегливо йти вперед до загального миру й дружби між народами* (Ком. Укр., 4, 1960, 14); **Лід ру́шив** — про початок, перші кроки у певній справі. *Лід рушив, знайомість зав'язалася* (Коцюб., I, 1955, 320); **Посади́ти на лід** *кого* — звести нанівець чию-небудь справу. — *Приймімось, човни попалім, Тогді і мусять тут остаться* [чоловіки] *І нехотя до нас прижаться; Ось так на лід їх посадім* (Котл., I, 1952, 103); *Коли б ти* [прохожий] *кождим був стручечком* [гороху] *подавився! Щоб в горлі він тобі кілком був зупинився! Коли б щоб тріснув був од його твій живіт, Ніж мав оце мене та посадить на лід!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 60); **Розтопи́ти лід** *чого і з означ.* — позбутись недовір'я, холодності тощо. *Публіка залишалась байдужою і холодною, як лід.. Я не знав, що робити і як грати, щоб розтопити цей лід* (Думки про театр, 1955, 116); *Зробимо все, щоб назавжди розтопити лід холодної війни* (Рад. Укр., 2.III 1962, 4); **Сісти на лід** — невдало завершити яку-небудь справу, опинитися в скрутному становищі; розоритися. *Хтось.. мусить подумати про матеріал для дальшої статті, бо хтось інакше сяде на лід з своїми фінансами* (Л. Укр., V, 1956, 351).

Лі́дер, а, ч. 1. Той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь (у 2 знач.), керівник. *Злетілися* [до Одеси] *й лідери контрреволюційних партій* (Смолич, V, 1959, 10); *Під тиском мас 2 травня* [1917 р.] *із складу Тимчасового уряду були виведені лідер партії кадетів міністр закордонних справ Мілюков і лідер партії октябристів.. Гучков* (Іст. УРСР, II, 1957, 20).

2. Особа або група осіб, що їде першою у якому-небудь змаганні. *Країна справедливо пишається передовими людьми, лідерами соціалістичного змагання* (Рад. Укр., 29.IV 1959, 1).

Го́нка за лі́дером — велосипедні змагання, в яких попереду кожного гонщика їде мотоцикліст, перебороюючи опір повітря. *Й. Гільбергер з О. Савельєвим були найсильнішими в гонці на 25 км за лідером* (Спорт.., 1958, 57).

Лі́дерство, а, *с.* 1. Становище, обов'язки, діяльність лідера (у 1 знач.).

2. Першість у чому-небудь.

Лі́дерський, а, е. Прикм. до **лі́дер**.

Лідирувати, ую, уєш, *недок. і док.* Іти першим у якому-небудь змаганні, бути лідером (у 2 знач.). *Лідирують карагандинці і по випуску сталевого прокату* (Роб. газ., 27.I 1962, 1); *Лідирує зовсім ще юний спортсмен у майці спортивного товариства «Наука»* (В ім'я Вітч., 1954, 58).

Лідирую́чий, а, е. Який лідирує. *Вже після перших двох кілометрів утворюється лідируюча група* (Веч. Київ, 28.VIII 1961, 3).

Лідіє́ць *див.* **лідійці.**

Лідійка *див.* **лідійці.**

Лідійці, ів, *мн.* (*одн.* **лідіє́ць**, і́йця, *ч.*; **лідійка**, и, *ж.*). Населення стародавньої держави Лідії. [А н д р о м а х а:] *Хвала богам! Пішли таки лідійці! Пішли на бій* (Л. Укр., II, 1951, 291).

Лі́єчка, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лі́йка**[1] 1, 2. *Дівчата у фартухах щось заклопотано мудрують над різними скляними лійочками і колбами* (Гур., Через намети, 1961, 64); *Іде заєць на город, Набрав води повен рот, Він капусту поливає, В нього лієчки немає* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 14).

Лі́жечко, а, *с.* Змепш.-пестл. до **лі́жко**. *На дитячому ліжечку з густою шовковою сіткою, розкинувшись, лежало дитинча* (Смолич, День.., 1950, 150).

Лі́жко, а, *с.* Признач. для лежання мебля у вигляді рами на ніжках з двома спинками, на яку кладуть матрац і постіль. *По своєму ліжку простягай ніжку* (Номис, 1864, № 9883); *Через двері в кімнату Балабуха вглядів здорове ліжко, неначе порон на Росі, а над ліжком здоровий килим* (Н.-Лев., III, 1956, 44); *Господиня постелила Чернишеві на ліжку, а Козакову на долівці* (Гончар, III, 1959, 16); // Місце для спання; постіль. *Я розстелю золоті шати, й на ліжку з трав і конвалій так солодко відпочивати вам буде* (Сос., II, 1958, 394).

Лікарня́не ліжко *див.* **лікарня́ний.**

◇ **Встава́ти (вста́ти, підво́дитися, підвестйся) з ліжка** — видужувати. — *На восьмий тиждень я устав з ліжка. Тоді вже почав жваво у силу вбиратись* (Вовчок, VI, 1956, 248); — *Я.. дожидався, поки жінка підведеться з ліжка, поки хатні клопоти прибере до своїх рук* (Мирний, V, 1955, 379); **Кла́сти (покла́сти) в ліжко; Трима́ти в ліжку** — створювати постільний режим у зв'язку з хворобою. *Дома дівчинку зараз роздягли і поклали в ліжко, бо в неї почався напад пропасниці* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Ті болі в грудях.. тижнями тримали мене в ліжку* (Л. Укр., V, 1956, 404); **Лежа́ти в ліжку (ліжкові)** *див.* **лежа́ти.**

Лі́жковий, а́, е́. Прикм. до **лі́жко**. *Ліжкова білизна;* // Який лежить у ліжку (про хворого). — *Ти для мене ліжковий хворий!* (Ю. Янов., I, 1954, 178).

Лі́жма, *присл., розм.* Те саме, що **ле́жачи.**

Лі́жник, а, ч. Домоткана ковдра (звичайно вовняна). *Палагна збудилась, як тільки почало дніти.. Одкинула теплий ліжник і встала на ноги* (Коцюб., II, 1955, 337); *Маленький стіл, перо, папір І ліжко, ліжником накрите* (Павл., Бистрина, 1959, 226); // *діал.* Кустарний килим; коп. *З другої половини XVI ст. з'являються назви «коц» і «ліжник», які вживались поряд з назвою «ковер» і означали окремі види килимів* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 92).

Лі́жнйця, і, *ж., заст.* 1. Спальня.

2. Ліжко, постіль. *Прибіг* [воєвода] *до світлиці, упав до ліжниці, Відкинув запони рукою* (Стар., Вибр., 1959, 111).

Лізи́н, у, ч., *спец.* Амінокислота, що входить до складу майже всіх білків, особливо тваринних. *Ми можемо.. збільшити у м'ясі вміст таких найважливіших амінокислот, як триптофан, лізин* (Наука.., 1, 1958, 56).

Лі́зис, у, ч. Поступове падіння температури при деяких захворюваннях; протил. к р и з а. *Лізис характеризується повільним падінням температури з по-*

ступовим зникненням симптомів хвороби (Заг. догляд за хворими, 1957, 73).

ЛІЗО́Л, у, *ч., спец.* Масляниста рідина червоно-бурого кольору, що застосовується для дезинфекції. *Після застосування лізолу в приміщенні надовго залишається неприємний запах* (Підручник дезинф., 1953, 190).

ЛІЗОЦИ́М, у, *ч., спец.* Антибіотична речовина, що міститься у тваринних та деяких рослинних білках. *Ми застосували для лікування телят лізоцим, виготовлений з білка свіжих курячих яєць* (Соц. твар., 1, 1956, 53).

ЛІ́ЗТИ, лі́зу, лі́зеш, *недок.* 1. Пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів); плазувати. [Марина:] *Дивися, чорная змія По снігу лізе...* (Шевч., II, 1953, 100); // Пересуватися по якій-небудь поверхні, майже притискуючись до неї (про дрібні живі істоти, які мають багато ніг). *Упав на стовбур білий відблиск сонця, І комашинка лізе по йому* (Рильський, I, 1960, 155); *// на чому і без додатка.* Пересуватися, припадаючи тулубом до якоїсь поверхні, торкаючись неї руками і ногами (про людину). * У порівн. *Зігнулося так, мов на когах і на руках лізе. А борода аж по землі волочиться* (Мирний, I, 1954, 191); // Пересуватися на колінах. *Різних націй вірні католики На колінах лізли до престолу* (Л. Укр., I, 1951, 100).

◇ **Лі́зти наза́д** — відмовлятися від чого-небудь. — *Тепер якось ніяково назад лізти.. Але що мені зробити, як викрутитися?..* (Коцюб., I, 1955, 168); **Лі́зти ра́ком (ра́чки)** — пересуватися на чотирьох кінцівках (про людей); рачкувати. *Не всім туди раком лізти, де зузуля кує* (Номис, 1864, № 5169); — *Ви, бабня, мені вважайте.. Щоб усього було вдосталь, Батюшка щоб рачки лізли з хати* (Кач., II, 1958, 8).

2. *перен., розм.* Іти поволі, долаючи неміч, утому. *Уже й вечір, а його нема! Насилу вже, гулькі! — лізе додому у пізній вечір ні живий, ні мертвий і слова не промовить* (Кв.-Осн., II, 1956, 105); *Маленький похорон звертає в другу вулицю.. Хлопчики померзли, і баби ледво лізуть* (Стеф., I, 1949, 146); *Палають вікна по цехах, гримить, жаліється залізо, «кукушка» там по рейках лізе і тонким голосом кричить* (Сос., I, 1957, 432); // Пересуватися дуже повільно; сунутися. *Важкі сірі хмари лізли низько над землею* (Собко, Шлях.., 1948, 69); // Минати надзвичайно повільно. *Кожна година здається мені вічністю. Час так лізе поволі — як ніколи* (Коцюб., III, 1956, 153).

3. *по чому, з чого і без додатка.* Хапаючись руками або чіпляючись ногами, лапами, підійматися по чому-небудь угору або спускатися вниз. *Схаменулись нехрещені, Дивляться — мелькає, Щось лізе вверх по стовбуру До самого краю* (Шевч., I, 1963, 6); [Монтаньяр *(спускає шнура, причепленого до гачка, за вікно):*] *Лізь та поглядай уділ.. Долізеш вниз, а там вже клопіт мій, як переправити тебе ще й далі* (Л. Укр., II, 1951, 177); — *Де ж ти дитину діла?..— Скинула. Лізла з горища, упала та й скинула* (Мирний, III, 1954, 170); // Важко підійматися (на гору). *А ми все ліземо вгору. Перед нами виростають дві гори, одна другої вище* (Коцюб., III, 1956, 136); *З стогнанням ледве зрушився* [Давид] *з місця й довго по сходах ліз* (Головко, II, 1957, 167); // *перен.* Переміщатися вгору або сповзати вниз (про неживі предмети). — *Б'ють скляники — початок дня. Сходить сонце, як прапор, і прапор лізе на щоглу, як сонце* (Ю. Янов., II, 1958, 80); *Сонце лізе й лізе вгору і все навколо золотить* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 84); *Брови полковника лізли вгору, а вус він затискав ще міцніше між зубів* (Смолич, Світанок.., 1953, 219); *Той кожух, що лежав у мого Павла під головами, лізе, лізе з лави, спускається, спускається додолу* (Барв., Опов.., 1902, 261).

◇ **Воло́сся лізе вго́ру (догори́)** — те саме, що **Воло́сся ди́бом вста́ло (стає́** і т. ін.) *(див.* **ди́бом**). [Семен:] *От, ти тільки розказуєш, а у мене на серцеві холоне й ніби волосся догори лізе...* (Кроп., I, 1958, 112); **Лі́зти на сті́нку (сті́ну)** — бути надто збудженим, роздратованим.— *Місяць тому ти ліз на стінку, вимагаючи миру з Туреччиною і татарами, а тепер співаєш щось зовсім іншої* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 411).

4. *на кого — що.* Забиратися на кого-небудь високого, що-небудь високе. — *А якого гаспида ти там стогнеш? — пита його Настуся, дивуючись, що її дурень та осміляється без спросу лізти на піч* (Кв.-Осн., II, 1956, 474); — *Чи не по двоє в сідлі? — Справді таке, як по двоє... Чи це вже воякіе стільки на світі піднялось, що по двоє на коня лізуть?* (Гончар, II, 1959, 13); // *перен.* Насуватися зверху на що-небудь; наповзати, налазити. *Дощі випадали щоденно. Вискочить сонце на мить на блакитну поляну, щоб осушитись* [обсушитись]*.., і знову лізуть на нього важкі, розтрепані хмари* (Коцюб., II, 1955, 69); *Синя хвиля знову лізе на кладку, мов Орисі чобітки* (Тют., Вир, 1964, 127).

◇ **На не́бо (до не́ба) [живи́м] лі́зти** — бути святошею. *Пархоме, в щасті не брикай! В кудьзі притьмом не лізь до неба!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 82); **На рожи́н (ніж) лі́зти; Про́ти рожна́ лі́зти:** а) паражатися на дуже велику, смертельну небезпеку; ризикувати. — *Ну, чого йому треба було на той рожен лізти? От і напоровсь!* (Головко, II, 1957, 577); б) не погоджуватись з ким-небудь, заперечувати щось; іти наперекір. *Так, все життя він лізтиме проти рожна, буде обстоювати те, у що вірить* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 188); [Андрій:] *Не твого носа це діло.* [Семен:] *Ну от, я до тебе з душею, а ти на рожен лізеш* (Мороз, П'єси, 1959, 38).

5. *перен.* Напирати на кого-небудь, штовхати когось, пхатися. *Народ за військом копошився, Всяк товпився, всяк ліз, тіснився* (Котл., I, 1952, 282); — *Це подурілі люди, показилися! Один на одного лізе, один другого не бачить* (Мирний, III, 1954, 92).

6. *до кого — чого, з ким — чим, з інфін. і без додатка, перен., розм.* Настирливо звертатися до кого-небудь, робити щось проти його волі; набридати. — *Геть ік бісу, не лізь! — одказав Жук і закрив голову подушкою* (Мирний, I, 1954, 335); *Се просто земляцька недбалість.. Вороного. Чого ж було лізти: давайте п'ссу?!* (Л. Укр., V, 1956, 229); // Втручатися в чиєсь життя, в чужі справи.— *Тату, не лізьте! Я роблю й маю право на своє добро* (Н.-Лев., II, 1956, 298); — *Добро Хіврі, що її свекруха не лізе, не мішається ні до чого* (Григ., Вибр., 1959, 110); — *А догматики, вони й сьогодні ще не перевелись. Той лізе думки твої перевіряти, а той помпезну арку якусь будує серед степу* (Гончар, Тронка, 1963, 127); // Домагатися чого-небудь; чіплятися до когось. *Дидона наодріз сказала — К чорту убирайся, На мене більш не женихайся... Не лізь! Бо розіб'ю і ніс!* (Котл., I, 1952, 145); *Чути було Марійн гнівноласкавий голос до коня. Видно, мішку мішала, а він ліз* (Головко, II, 1957, 115); *З усіма він добрий, з усіма жартує, з обіймами лізе, але ні до одної по-справжньому не прихиляється* (Стельмах, I, 1962, 277); // Настирливо йти, проникати куди-небудь. *Хтось усилковувався пройти у горниці, слуга не пускала: — Та куди ти лізеш? Дай хоч напитися батюшці чаю* (Мирний, I, 1954, 305); — *Куди ти пресся, ідоле?! — насідала на когось баба Параска.— Ні світ ні зоря уже й лізуть! Та ноги обмітай!..* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 57);— *Що це таке повелося: кожен тобі лізе в квартиру. На роботі*

не відіб'ється від них, так ще й тут пороги обббивають... (Ле, Міжгір'я, 1953, 56); // Навально насуватися (про ворожі сили). — *На Київ Денікін суне.. А тут Петлюра. Стягнув усю шатію і лізе разом з польськими панами* (Довж., І, 1958, 199); *На Тараса* [Трясила] *юрби лізуть перед нього і по нім* (Сос., І, 1957, 386); // *у що, зневажл.* Намагатися досягти певного становища. — *А ти.. піддержав би її. У люди вивів. Бач же, сам лізеш у паничі* (Мирний, IV, 1955, 132); *Він терпіти не міг, коли його вчили, вказували. Тим більше, що в ці вчителі ліз його власний син* (Минко, Ясні зорі, 1951, 197).

◇ **Лізти в ду́шу** — втручатися в чужі інтимні справи, переживання, почуття. *Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не лізуть силоміць у душу і що не відпихають холодом* (Л. Укр., V, 1956, 340); — *Лізуть своїми довгими лапами в чужу душу. Огидно!* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 168); **Лізти під но́ги** *кому* — заважати кому-небудь.— *Як будеш дурним, будеш їм усе лізти під ноги.., то певно будуть тебе лякати* (Коб., II, 1956, 78); **Лізти попере́д ба́тька в пе́кло** — забігати, вихоплюватися наперед, поспішати що-небудь зробити раніше за інших. — *А я так гадаю, панове,— підвів голову коваль Максим.— Не треба попереду батька в пекло лізти* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 22).

7. Пробиратися, проникати звідкись куди-небудь, а також вибиратися звідкись. *Не лізь, куди голова не влізе* (Номис, 1864, № 5893); *Обізвалася Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеликенний горщик* (Кв.-Осн., II, 1956, 190); *Прийшов додому Демидів батько, і довелося старому лізти в хату вікном* (Стельмах, І, 1962, 302); *Чує піп, що йде* [козак], *що близько кара, і під ліжко лізе він скоріш...* (Сос., І, 1957, 370); // Забиратися куди-небудь потай, крадучись. — *Лізеш у чужу хату красти, та хочеш, щоб хазяїн не ловив тебе?..* (Мирний, І, 1949, 343); // Занурюватися в що-небудь рідке; поринати. *Хто в болото лізе, той ся покаляє* (Номис, 1864, № 5993); [Ф л е г о н:] *Воно страшненько, як сказати правду. Та се, бач, так, як літом в річку лізти: спочатку жаско, а нирнеш — то й рай* (Л. Укр., II, 1951, 486); *В нас було правило: не розвідавши броду, не лізь у воду* (Гончар, Новели, 1954, 39).

◇ **У пе́льку (петлю́) лізти** — наражатися на небезпеку, ризикувати життям. — *На біса було лізти в пельку?! Нехай би собі тікали* [шведи], *скільки влізе* (Ю. Янов., II, 1954, 124);— *Нащо самим у петлю лізти?.. Пропадем, усі пропадем* (Гончар, II, 1959, 118); **Лізти в пля́шку** — сердитися, гніватися, не маючи для цього ніяких підстав. *Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер лізти в пляшку* (Гончар, І, 1954, 343); **В ярмо́ (за́шморг) лізти** *до кого і без додатка* — потрапляти в економічну залежність від кого-небудь, працювати на когось. — *Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (Коцюб., II, 1955, 54); *Має* [тесть] *пристойну хатину, .. а найголовніше — коня, яким міг грунт обробити, не лізучи у зашморг до глитаїв* (Мур., Бук. повість, 1959, 4).

8. *розм.* Просовувати руку (пальці) куди-небудь, у що-небудь. *Батько ловчи лізе твердими запеченими пальцями до кишені своєї засмальцьованої гімнастьорки* (Гончар, Тропка, 1963, 130); *Таки лізе чоловік рукою до кишені, і там шелестять листки тютюну* (Стельмах, І, 1962, 215); *Гнат лізе в кошик, витяга звідти присмирнілу курку і грудочку масла, загорнуту в ганчірку* (Тют., Вир, 1964, 67).

◇ **Не лізти за сло́вом (по сло́во) до кише́ні (в кише́ню)** *див.* **кише́ня.**

9. *у що, під що і без додатка, перен., розм.* Проникати, потрапляти в небезпечне місце. [О р е с т:] *Півліт-ком я мав звичай.. бігати на пожар і там орудувати укупі з пожарними, лізучи у найбільший вогонь* (Л. Укр., II, 1951, 28); — *Що ж я йому скажу? — посміхається льотчик.* — *Щоб дозволив вам з вівцями під бомби лізти?* (Гончар, Тронка, 1963, 11); // Намагатися взяти участь у чому-небудь, втрутитися в щось (у бій, бійку, небезпечну справу, суперечку тощо). *Хотів сказать ще більше я, Та перебила доленька моя. Даремна, каже, річ, і рот тобі замажуть, Сиди собі, не лізь* (Гл., Вибр., 1951, 143); — *Ти про смерть не думай, ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися. Все — за це. Ну, а коли зірветься.. не лізьте згарячу* (Головко, II, 1957, 539); — *Чого йому було у політику лізти?* (Вільде, Сестри.., 1958, 373).

Лізти в бійку — розпочинати бійку. *Родина Гамаліїв з діда-прадіда перебойці. Образи не пробачать, з двох слів у бійку лізуть* (Тют., Вир, 1964, 21).

10. Пробиватися вгору крізь яку-небудь масу (звичайно про рослини); вилазити (у 3 знач.). *Сонечко так ясно світить і гріє, травиця з землі так і лізе* (Мирний, І, 1954, 88); *Іде весна ланами.. Де не ступить — з-під землі лізуть паростки малі* (Забіла, У .. світ, 1960, 37); // Занурюватися в що-небудь під дією сили. *Руда здавалася м'якою і податливою: тільки постав бур куди треба — і він сам лізе в руду, як ніж у масло* (Ткач, Плем'я.., 1961, 182); // Виповзати, проступати назовні. *Напік спершу такого хліба, що і в руках не вдержиш: рідкий, крізь пучки лізе, кислий* (Барв., Опов.., 1902, 173); *Воно* [волосся] *лізло з-під шапки та крізь дірки в шапці* (Коцюб., І, 1955, 34); // Попадати, проникати куди-небудь, викликаючи неприємні почуття. *Спереду аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльопається* (Кв.-Осн., II, 1956, 8); *Під ногами стріляють петарди, і дим лізе у рот* (Коцюб., III, 1956, 413); *Повзли* [бійці] *далі.. Знову лоскотав щоки спориш, ..лізли в очі сухе бадилля будяків, гостролистий пирій...* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 193).

◇ **Лізти в го́лову** — настирливо з'являтися у свідомості. *Ті грішні думки все чогось настирливо лізли йому в голову* (Н.-Лев., III, 1956, 11); *Петру.. думав: мабуть, грати зроблено для того, щоб ніхто не вкрав оцих дорогих окрас... Та зразу ж відгонить од себе такі крамольні думки — дивись, що лізе в голову* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 107); **Лізти в о́чі** — ввижатися. *Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і лізе в очі, перехрестишся, заплющишся, а він знову* (Шевч., VI, 1957, 28); **Лізти в (чужи́й) горо́х** — втручатися в чиї-небудь справи. [Б а б и:] *От так йому, от так йому треба! Най не лізе в чужий горох!* (Фр., IX, 1952, 392); **Лізти з шкі́ри (шку́ри, сйли** *і т. ін.)* — намагатися будь-що досягти чого-небудь. *Запроданцям не йме Шевченко віри.. І хай не лізуть братовбивці з шкіри* (Павл., Бистрина, 1959, 104); *Сокіл* [кінь] *не любив відставати. Побачивши попереду себе коня, із шкури ліз, аби порівнятися, випередити* (Міщ., Сіверяни, 1961, 32); **Лізти на о́чі** — бути на видноті, перед очима. [Д р е м л ю г а:] *Ти побудь недалеко.. Тільки не лізь на очі* (Корн., II, 1955, 291); **Лізти [осо́бою] межи́ о́чі (в о́чі, у ві́чі, до оче́й)** — набридати, надокучати комусь-небудь. *Рік газети не читав — тільки взяв до рук, а вони* [сусіди] *осою в очі лізуть* (Збан., Сесиель, 1961, 105); — *Отак завжди. Вип'є та й лізе межи очі!* (Мирний, IV, 1955, 147); — *Боже мій,— скрикнула пані — .. Чого в вічі лізеш? Чого тобі треба?* (Вовчок, І, 1955, 30); *Оце! наче жаба до очей лізе* (Номис, 1864, № 3410); **О́чі на лоб (на ло́ба, догори́** *і т. ін.)* **лізуть (лізли, вила́зять, ви́лізли, полізли** *і т. ін.*); **О́чі ро́гом лізуть (лізли, вила́зять, ви́лізли, полізли** *і т. ін.) див.* **о́ко;**

У рот (го́рло пе́льку) не лі́зе *що* — у кого-небудь зовсім немає бажання їсти. [М и к о л а:] *Ходи й ти обідати. Мені якось самому страва в рот не лізе* (Фр., IX, 1952, 112); *Віктор.. продовжує мовби ще з більшим апетитом їсти. Хоч і не лізе вже шматок у горло* (Головко, I, 1957, 459).

11. Розпадатися на шматки (про тканину, хутро). *Смух у мене дуже добрий,— Лізе без ножа* (Щог., Поезії, 1958, 114).

ЛІЙ, лою, ч. Жир рогатої худоби, що вживається в їжу; у старовину використовувався для освітлення. *Татарки.. частували їх.. свіжим інжиром та смаженими на овечім лою коржиками...* (Коцюб., I, 1955, 289); *Намет ледве освітлювався ліхтариком, в якому горів гніт, опущений у якийсь лій* (Трубл., Лахтак, 1953, 144); // *перен.* Жирова речовина, що виділяється залозами шкіри людини. *В повній безпеці Валерик міг себе почувати лише на водокачці.., подалі від чорних ченців, що, спливаючи лоєм, ріжуться по закапелках з конторниками «в очко»* (Гончар, Таврія, 1952, 243); *Він побачив старого Никодима, посміхнувся йому грубообтесаним обличчям, скинув старого, що аж лоєм узявся, картуза* (Стельмах, II, 1962, 167).

◇ **Лій топи́ти** *з кого:* а) піджарювати кого-небудь на вогні (з міфологічних і релігійних уявлень про пекло). [Г а в р и л о:] *Коли ж погано будете бити шляхту, всі до одного підете в геєну вогненну і там сьуїти з чортами лій з вас топитимуть* (Корн., I, 1955, 219); б) мордувати кого-небудь, знущатися з когось. *Не чваньтесь, з вас дерть ремінь, А з їх* [батьків], *бувало, і лій топили* (Шевч., I, 1963, 333); **Ма́ти лій в голові** — бути розумним. — *Що ж там робиться? — хотів допитатись Мар'ян. — Коли маєш лій в голові, сам розчовпеш,— відповів Лесь* (Стельмах, Хліб.., 1959, 198); **Підлива́ти ло́ю у вого́нь** *кому і без додатка* — підбурювати кого-небудь, сердити і т. ін. *Сидять* [спекулянти] *зараз у нашій хаті за столом та підливають лою у вогонь твоїй рідній матері* (Кучер, Трудна любов, 1960, 137).

ЛІ́ЙКА [1], и, *ж.* 1. Конус з трубкою, яким користуються для переливання рідини в посуд з вузькою шийкою або для фільтрування; // Такий же конус з трубкою, що застосовується для засипання в що-небудь сипучих речовин. *Зверху барабана є люк, в який при засипанні зерна вставляється лійка* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 77); * У порівн. *Піднялося величезною лійкою вгору кроваве* [криваве] *полум'я* (Фр., VIII, 1952, 406).

2. Посудина із впаяною в неї трубкою, перев. з ситечком, для поливання. *Сухий грунт можна зволожити, поливаючи його з лійки з ситечком* (Ол. та ефір. культ., 1956, 303); *На пустирі зібралася вся школа. У кожного цеберка або лійка* (Донч., V, 1957, 212); // Такий же посуд для змазування різними мастилами деталей машин. * У порівн. *Біжить піт з женців, заливає очі, капає з носа, мов з лійки* (Мирний, I, 1954, 345).

3. *геол.* Один з видів підземних печер. *В міру того, як розмір лійки.. збільшується, стеля її не витримує тиску покриваючих верств і провалюється* (Курс заг. геол., 1947, 130).

4. *мор.* Черпак для виливання води.

5. *діал.* Груздь. — *Он — наче келехи на дорогий шампан, Гриби, що лійками їх звуть серед селян* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 98).

ЛІ́ЙКА [2], и, *ж.* Невеликий вузькоплівковий фотографічний апарат. *Попереду снували фоторепортери з лійками* (Автом., В. Кошик, 1954, 258).

ЛІЙКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Те саме, що **лійкува́тий.** *Борошно просівають, роблять в ньому лійкоподібне заглиблення* (Укр. страви, 1957, 240).

ЛІЙКУВА́ТИЙ, а, е. Схожий на лійку (*див.* **лійка** [1] 1). *В тих проблисках лійкуватий* [лійкуватий] *грубий комин машини і її кремезний круглий хребет зарисовувалися серед темряви* (Фр., III, 1950, 326); *Нічний бінокль показував на висоті глибокі ..лійкуваті ями — це робота наших батарей* (Кач., Вибр., 1953, 386).

ЛІК [1], у, ч. 1. Те саме, що **лічи́ння;** лічба. *Збилися куми з ліку, коли несли найменшого хрестити, нарекли наздогад Степаном* (Гончар, Таврія, 1952, 14); *Я не літописом холодним Холодний лік веду вікам. Низький уклін серцям народним І робітничим шлю рукам* (Рильський, 300 літ, 1954, 26).

◇ **Без ліку** — про велику кількість кого-, чого-небудь; дуже багато. *А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Вовчок, I, 1955, 14); *Гуркочуть льотчики, змітаючи з лиця землі ворогів без ліку* (Довж., III, 1960, 41); **Вести́ лік** *чому* — рахувати що-небудь. *Тільки серце і годинник ведуть невмолимо свій одноманітний лік секундам* (Кучер, Трудна любов, 1960, 385); **Втрача́ти (втра́тити, губи́ти, загуби́ти, згуби́ти, забува́ти, забу́ти** *і т. ін.*) **лік** *чому* — збиватися в підрахунках. *Втративши лік годинам і дням, жив Анатолій у тому вагончику* (Руд., Остання шабля, 1959, 498); *Сьогодні дням і числам Я загубила лік* (Л. Укр., I, 1951, 36); *Лічу в неволі дні і ночі, І лік забуваю* (Шевч., II, 1953, 210); **Не зна́ти лі́ку** *чому:* а) не вміти рахувати. *Приніс чоловік гроші, двадцять п'ять рублів. Я й не хотіла брати, бо я ліку бумажкам не знаю* (Барв., Опов.., 1902, 267); б) мати дуже багато чого-небудь. *Багач чуже загрібав, бо своєму ліку не знає* (Укр.. присл.., 1955, 4).

2. Результат, наслідок підрахунків. *Там горлиця туркоче віддалік, Літам зозуля підбивав лік* (Дор., Літа.., 1957, 26).

ЛІК [2], у, ч., *рідко.* Те саме, що **ліки.** *Я зладжу лік, щоб болю вам влекшив* [полегшив] (Фр., XIII, 1954, 57); [Л і к а р:] *Спокійне, впорядковане життя — найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб* (Л. Укр., II, 1951, 49); *Ох, мені тим ліком* [виплакати печалі] *поговітись трудно: Сліз мені немає, а в душі так нудно* (Крим., Вибр., 1965, 113).

ЛІ́КАР, я, ч. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих. [С т а р и й п а н:] *Мені лікар заборонив виходити з кімнати* (Вас., III, 1960, 215); *Мабуть, не знайти на нашій Україні такого села, з якого б не вийшли десятки вчителів, лікарів, агрономів* (Вишня, II, 1956, 9); * Образно. *Сонце, спочинок, чисте повітря — ось мої лікарі й ліки* (Коцюб., III, 1956, 361).

ЛІ́КАРІВ, рева, реве. Прикм. до **лі́кар.** *Зім'явши в долоні лікарів рецепт, кинув* [ключник] *його до рова* (Фр., II, 1950, 283); *Лікареве обличчя прибрало поважного вигляду* (Коцюба, Нові береги, 1959, 398); // Пов'язаний з діяльністю лікаря. — *Ні, не пособить лікареве гоїння! — думала Гаїнка* (Гр., II, 1963, 489).

ЛІ́КАРКА, и, *ж.* Жін. до **лі́кар.** *Стара мати кидається.. до лікарки, то знов поспішається до знахарки* (Вовчок, I, 1955, 355); *Вона була педіатром, цебто лікаркою по дитячих хворобах* (Ю. Янов., II, 1954, 64); * Образно. *О чарівнице! лікарко чудова! Ти* [весна] *кличеш жити й тих, хто жить не хоче* (Сам., I, 1958, 118).

ЛІКА́РНЯ, і, *ж.* Заклад для стаціонарного лікування хворих. *Дмитрик лежить у лікарні. Зламану ногу його взято в лещата* (Коцюб., I, 1955, 135); [Л і д а:] *До лікарні ліг мій батько на аналіз. У нього з шлунком погано* (Корн., I, 1955, 92).

ЛІКАРНЯ́НИЙ, а, е. Прикм. до **лікарня.** *Він лежав із забинтованою головою на твердому лікарняному ліж-*

ку (Грим., Незакінч. роман, 1962, 263); // Який застосовують у лікарні. *Лікарняний режим;* // Який складається з лікувальних закладів. *На мальовничій околиці Моринців розташувалось лікарняне містечко* (Хлібороб Укр., 1, 1964, 39).

△ **Лікарня́не ліжко** — місце для хворого в лікарні. *Кількість лікарняних ліжок у селах Західної України збільшилась в 20 раз* (Іст. УРСР, II, 1957, 489); **Лікарня́ний листо́к** *див.* **листо́к.**

ЛІКА́РСТВО, а, *с., розм., рідко.* Те саме, що **ліки.** *Та пішов милий од хати до хати Своїй милій лікарства шукати* (Чуб., V, 1874, 406); *Не приймаю жадних лікарств, опріч крапель з конвалії* (Коцюб., III, 1956, 449);— *Накосився на болотах, заробляючи нещасну копійчину в куркульні. Так останнє тепер збуваю на лікарство та катірки* (Стельмах, II, 1962, 409).

ЛІКА́РСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лікар.** *Хо слухає, як молодий лікар розгортає плани своєї лікарської та просвітньої діяльності на селі* (Коцюб., I, 1955, 172); *Лікарський обхід наближався до палати* (Бойч., Молодість, 1949, 90); *Нема гірше як дурний лікар, часом більше пошкодить словами (знаєте, ота лікарська щирість як у Нотнагеля!), ніж поможе рецептами* (Л. Укр., V, 1956, 159); // Належний лікареві, лікарям. *Кузьмич зайшов у палату в білому лікарському халаті, поважний, неквапливий, як професор* (Руд., Вітер.., 1958, 365).

2. Стос. до лікування; пов'язаний з лікуванням; лікувальний (у 1 знач.). *Зовсім зморений сном у перші хвилини після сп'яніння, Юра втратив абсолютно всяке бажання до сну після такої кількості лікарських маніпуляцій* (Смолич, II, 1958, 81).

Лікарська дільни́ця — дільниця, виділена для медичного обслуговування населення відповідним закладом. *Тут є велика лікарська дільниця* (Вишня, I, 1956, 358); **Лікарська управа,** *іст.*— управа, яка керувала лікувальними закладами. *В архівних справах Київської лікарської управи.. минулого століття ми знаходимо звіти про роботу лікарень Києва* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 23).

ЛІКА́РСЬКИЙ, а, е. Який має лікувальні властивості. *Лубенщина — один з найважливіших центрів культури і збору лікарських рослин на Україні* (Тр. бот. саду, 1, 1949, 50).

ЛІКА́РША, і, *ж., розм.* Дружина лікаря. *Лікарша мішає карти, як шулер перед гарячою грою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 52).

ЛІКАРЮВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **лікарюва́ти.** *Багато дечого бачив доктор Масловський за тридцятичотирьохлітнє лікарювання* (Вишня, День.., 1950, 106).

ЛІКАРЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок., розм.* 1. Займатися лікарською практикою, працювати лікарем. *Демид переїхав у город і почав лікарювати* (Гр., II, 1963, 159); *Він поїхав лікарювати в глибоку провінцію та так і застряв у нашому містечку* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 91).

2. Те саме, що **лікува́ти.** *Потім її стала* [Маріула] *вчити І лікарювати, Які трави, що од чого* (Шевч., I, 1951, 372).

ЛІКВА́ЦІЯ, ї, *ж., мет.* Неоднорідність хімічного складу твердих сплавів, що виникає при їх застиганні. *Ліквація* [ливарних матеріалів] *призводить до неоднорідності структури виливки* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 178).

ЛІКВІДА́ТОР, а, ч. 1. Прихильник ліквідаторства. *Ліквідатори, це — ті найбільш безбоязні опортуністи, які стали проповідувати непотрібність нелегальної соціал-демократичної партії в сучасній Росії, непотрібність РСДРП* (Ленін, 16, 1949, 1).

2. Той, хто бере участь у ліквідації чого-небудь. *Для ліквідації справ товариства, не визначеного по суду неспроможним, товариші можуть обирати особих ліквідаторів як серед себе, так і з сторонніх осіб* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 53).

ЛІКВІДА́ТОРСТВО, а, *с.* Крайня права меншовицька опортуністична течія в РСДРП, прихильники якої заперечували революційну класову боротьбу пролетаріату і його керівну роль у революції, домагалися ліквідації нелегальної революційної партії робітничого класу. *Треба серйозно розглянути теоретичний зміст таких течій думки, як народництво і ліквідаторство (головні з дрібнобуржуазних течій, що розкладають робітничий рух)* (Ленін, 20, 1950, 44).

ЛІКВІДА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до ліквідатора (у 1 знач.) і ліквідаторства. *Троцький і троцькісти, займаючи в усіх питаннях ліквідаторську позицію, маскували своє ліквідаторство центризмом, тобто примиренством* (Іст. УРСР, I, 1953, 646).

ЛІКВІДАЦІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до ліквідації.

2. *у знач. ім.* **ліквідаці́йні,** них, *мн., спец.* Гроші, які виплачують у зв'язку з ліквідацією закладу, підприємства, установи тощо.— *Доведеться відправити їх* [робітників]. *Преображенський.. ехидно перебив: — Без ліквідаційних і проїзних?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 208).

ЛІКВІДА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Припинення діяльності (закладу, підприємства, установи тощо). [Вересай:] *Постанову про ліквідацію планувальної комісії передайте мені в партійний комітет* (Мик., I, 1957, 380); // Доведення чого-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь і т. ін. *Не мучить мене* [хвороба] *уже тижнів зо два. Користуюсь сим і займаюсь ліквідацією літературних справ* (Л. Укр., V, 1956, 250); *Ліквідація боргів.*

2. Припинення існування, знищення чого-небудь. *Ліквідація куркульства як класу і колективізація — події надзвичайної політичної ваги* (Довж., I, 1958, 23); *Стирання відмінностей між людьми розумової і фізичної діяльності не означає, звичайно, ліквідації фізичної праці* (Ком. Укр., 11, 1962, 17); // Фізичне знищення кого-небудь. *Свій табір військовополонених вони мали здати для ліквідації спеціальній команді СС* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 131).

ЛІКВІ́ДНИЙ, а, е, *спец.* Який легко реалізується, обертається на готові гроші.

ЛІКВІ́ДНІСТЬ, ності, *ж., спец.* Абстр. ім. до **ліквідний.**

ЛІКВІДО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ліквідува́ти.** *Він комендант табору, який скоро буде ліквідований, і в тій ліквідації він теж візьме участь* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 168); *В роки першої п'ятирічки капіталістичні елементи були в основному ліквідовані* (Іст. КПРС, 1959, 436); *Пожежа була ліквідована без допомоги пожежної команди* (Смолич, II, 1958, 81); // **ліквідо́вано,** *безос. присудк. сл. Соціалізм завоював вирішальні перемоги. Ліквідовано умови реставрації капіталізму* (Рад. Укр., 18.V 1962, 3).

ЛІКВІДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Припиняти діяльність (закладу, підприємства, установи тощо). — *Ліквідували його установу як непотрібну* (Довж., II, 1959, 96); // Доводити що-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розрахуватися з ким-, чим-небудь і т. ін. *Спочатку наполовину, а потім і зовсім прийдеться ліквідувати діло* [про квартиру] (Л. Укр., V, 1956, 377).

2. Припиняти існування, знищувати що-небудь; позбуватися, усувати. — *Я не хотіла вас образити,— почала було Сахно, прагнучи ліквідувати прикрий інцидент* (Смолич, I, 1958, 76); *Соціалістичний лад уже лік-*

відував економічні основи протилежності між містом і селом (Нариси з діалектології.., 1955, 15); // Фізично знищувати кого-небудь; убивати. [Л а р и с а:] *Справа ж ходить не про те, .. кого з нас раніше ліквідують* (Мик., І, 1957, 251).

ЛІКВІДУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Припиняти свою діяльність (про заклад, підприємство, установу тощо). *Якось на гастролях у Москві театр Суслова прогорів і мусив ліквідуватися* (Минуле укр. театру, 1953, 99).

2. *тільки недок.* Пас. до **ліквідува́ти.** *Ліквідуються такі негативні явища, як прогули, пияцтво, хуліганство* (Рад. Укр., 2.XI 1960, 2).

ЛІКЄ́Р, у, ч. Солодкий, ароматний міцний спиртний напій. *Стіл був заставлений.. різного рода винами, лікерами та купами закусок* (Фр., І, 1955, 318); *Бурштиново-жовтий, густий, схожий на олію лікер золотився в маленьких чарках* (Собко, Запорука.., 1952, 58); * У порівн. *Другу чарку* [горілки] *вона вже ніби цідила через губи, наче солодкий лікер* (Н.-Лев., IV, 1956, 341).

ЛІКЄ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **лікер.** *Кримські лікерні токаї відносяться до кращих десертних вин* (Укр. страви, 1957, 383).

ЛІКИ, ів, *мн.* Речовини, препарати, які використовуються для лікування. *Вона швидко заслабла на сухоти, довго лічилась усякими ліками* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *Ліки треба давати хворому в точно призначений час і в тій дозі, яку приписано* (Заг. догляд за хворими, 1957, 14); // *перен.* Про те, що несе полегшення, заспокоєння. *В гарячці я палав, і рани Були гарячі, як вогонь. Дала ти ліки незрівняні Своїх очей, своїх долонь* (Лмит., В обіймах сонця, 1958, 57).

ЛІКНЄ́П, у, *ч., ист.* 1. Скорочення: ліквідація неписьменності; навчання в СРСР неписьменних дорослих. *До революції неписьменний, він десь у двадцятих роках закінчив школу лікнепу* (Рад. Укр., 20.III 1949, 3).

2. Пункт ліквідації неписьменності, школа для дорослих. *То був час, коли вчилися всі — колишні батрацькі сини і наймички, малі діти в школах і їх батьки й бабусі в лікнепах* (Цюпа, Україна.., 1960, 66).

ЛІКНЄПІВСЬКИЙ, а, е, *ист.* Стос. до лікнепу. *Чумак глянув і посміхнувся: з-за плечей подруг висовувалась голова Пріськи Затірки, його лікнепівської учениці* (Речм., Весн. грози, 1961, 126).

ЛІКОПО́ДІЙ, ю, *ч. 1. бот.* Те саме, що **плау́н.**

2. Дозрілі сухі спори цієї рослини; // Жовтий порошок зі спор цієї рослини, що застосовується в медицині, техніці. *Вихори рідини, яка тече в трубі, можна зробити помітними для ока, якщо в прозору рідину.. всипати трохи легкого порошку, наприклад, лікоподію* (Цікава фізика.., 1950, 143).

ЛІ́КОТЬ, ктя, *ч.* 1. Місце з'єднання плечової кістки з кістками передпліччя, де згинається рука. *Чи не цей то Микитка, Що по лікті свитка?* (Чуб., V, 1874, 67); *Крізь витерті рукави пошарпаної свитки світились лікті* (Коцюб., І, 1955, 34).

На лі́ктях, *розм.* — плазом. — *Ми.. всю Трансільванію на ліктях перечовгали* (Гончар, III, 1959, 206).

◇ **Лікті [собі] куса́ти (гри́зти)** — досадувати на неуправність чогось, шкодувати за загубленим. *Катря йому* [Павлові] *законна дружина.. Хай шаленіє Соломія та кусає собі лікті* (Кучер, Трудна любов, 1960, 319); — *Багаті вже й лікті кусають, що мене обрали* (Збан., Сеспель, 1961, 274); **Почу́ття лі́ктя** — про товариську підтримку в чому-небудь. *Почуття ліктя серед наших людей знайшло яскравий прояв у прагненні підтягати відстаючих до рівня передових* (Рад. Укр., 3.IV 1962, 3); **Чу́ти лі́коть** *чий* — відчувати товариську підтримку в чому-небудь. *Перон тече людським потоком мимо. Та чує кожен з трьох плече і лікоть побратима* (Дор., Три богатирі, 1959, 4).

2. Частина рукава одягу, що облягає місце, де згинається рука. *У неї були продерті лікті, любонь ніколи було й залатати* (Л. Укр., III, 1952, 707).

3. Старовинна міра довжини, приблизно в півметра. *Поручня було невисоке, півтора ліктя понад вулицею* (Фр., III, 1950, 31).

ЛІКПО́М, а, *ч., заст.* Скорочення: лікарський помічник; фельдшер. *Мотрона Іванівна організувала курси медсестер у районі, потім сама витримала іспити на лікпома* (Ю. Янов., Мир, 1956, 25).

ЛІКПО́МІВСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **лікпо́м.** *Лікпом Мишка ходив у кожне містечко ревізувати ліки. Це були найвидатніші дні лікпомівського життя* (Ю. Янов., І, 1958, 121).

ЛІ́КТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **лі́коть** 1. *Вона сперлася на ліктик і хотіла була замислитися* (Вовчок, Вибр., 1937, 96).

ЛІ́КТОР, а, *ч.* У Стародавньому Римі — особа, що супроводжувала і охороняла представників вищої адміністрації. *В Римі свято.. Жерці і ліктори стоять Круг Капітолія* (Шевч., II, 1953, 271).

ЛІ́КТЬОВИЙ, а́, е́. Прикм. до **лі́коть** 1. *Особливої уваги вимагають до себе колінні, ліктьові і плечові суглоби, оскільки до них найшвидше проникає холодне повітря* (Наука.., 8, 1959, 24).

ЛІКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до лікування. *Велика кількість жінок-лікарів працює в галузі спорту й лікувальної фізичної культури* (Фіз. вихов.., 1954, 9); // В якому лікують. *Я цілком одужав. Ще кілька днів, і я переступлю поріг лікувальної установи* (Ю. Янов., II, 1954, 78).

2. Те саме, що **лікарський.** *Старий лікар сушив на плиті якісь лікувальні трави* (Грим., Син.., 1950, 113).

ЛІКУВА́ЛЬНО-ПРОФІЛА́КТИЧНИЙ, а, е. Який сприяє попередженню захворювання. *Окремими розділами шкільної гігієни є гігієна дітей, які.. навчаються у спеціальних школах, а також гігієна дитячих лікувально-профілактичних і санаторних установ* (Шк. гігієна, 1954, 7).

ЛІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лікува́ти** і **лікува́тися.** *Хворий повинен беззастережно вірити своєму лікареві — це вірно, це одна з передумов успішного лікування* (Шовк., Людина.., 1962, 86); — *Лікарська комісія запропонувала нашому голові колгоспу негайно виїхати на лікування* (Кучер, Трудна любов, 1960, 486).

ЛІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Застосовувати ліки та інші засоби для припинення чийогось захворювання. *Коли Пушкін хворів на малярію, його лікував Рудиківський* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 23); — *Оце ти так трудящих лікуєш?* (Тют., Вир, 1964, 67); * Образно. *Час все лікує* (Укр.. присл.., 1955, 274); // Застосовувати ліки та інші засоби для припинення захворювання якого-небудь органа. *Мусив Корній лікувати свій зуб одинцем* (Гончар, Тронка, 1963, 67); * Образно. *Зникають чорні попелища в краю, обпаленім вогнем, — то воля партії найвища лікує рани день за днем* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 57).

2. *перех. і без додатка.* Вживати заходів для припинення якого-небудь захворювання. *Всі в місті поважали лікарів, які лікували скарлатини, дифтерити, апендицити* (Ів., Вел. очі, 1956, 30).

ЛІКУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Вживати заходів для свого одужання. *Познайомився з одним галицьким русином.., котрий приїхав не лікуватись во-*

дами, а так собі трохи розважитися (Н.-Лев., II, 1956, 399); *Люди час від часу хворіють, лікуються, одужують, знову хворіють* (Скл., Святослав, 1959, 384).

2. Пас. до **лікува́ти** 2.

ЛІЛЕ́ЙНИЙ, а, е, *заст., поет.* 1. Прикм. до **лілéя**.

2. Кольору лілеї; такий, як у лілеї. *Вивела Трістана вона з одчаю тьми лілейними руками та спільними слізьми* (Л. Укр., I, 1951, 410); *Тадеуш згадував лілейний цвіт руки, Ключа й записочку, нечитану ще досі* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 113).

ЛІЛЕ́Я, ї, *ж., заст., поет.* Лілія. *Зглядалися фіалки любо — і з жагою Одна до другої схилялися лілеї* (Л. Укр., IV, 1954, 117); *На воді лежали широкі темно-зелені листки латаття, а поміж них жовтіли голівки лілей* (Ткач, Жди.., 1959, 84); *О, як горіли спраглі уста! Де ти тепер, моя хистка лілеє?* (Фр., XIII, 1954, 322); *Ти руки простягла, лілеє, І плине чорний войовник, Що в білих снах душі твоєї Майнув* (Рильський, I, 1960, 176); * У порівн. *Наче квітка білої лілеї, завита у чорну хустку, лежала вона бліда-бліда* (Мирний, III, 1954, 279).

ЛІЛІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **лі́лія**. *Мало крохмалю відкладається в листі злаків і майже не виявлено його у лілійних та орхідних рослин* (Практ. з анат. рослин, 1955, 29); *Пташки ті голосні, Лілійні ті квіти, Ті зірочки ясні!.. Коханнячко! Се ти!* (Манж., Тв., 1955, 52); // *у знач. ім.* **лілі́йні**, них, *мн.*— родина рослин, до яких належать лілія, тюльпан і т. ін. *До родини лілійних (Liliaceae) належать багаторічні трави з цибулинами* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 179).

ЛІЛІПУ́Т, а, ч. Неприродно мала на зріст людина; карлик. — *Ліліпути — випадкове явище серед звичайних людей* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 6); *До містечка заїхав мандрівний театр ліліпутів* (Вільде, На порозі, 1955, 56); // *перен.* Про надзвичайно малий предмет, істоту. *Є зірки-гіганти, які в мільярди разів перевершують Сонце об'ємами, а також зірки-ліліпути, що в мільйони разів менші за Сонце* (Наука.., 2, 1958, 37); *Він ловив у давні часи сомів такого розміру, що теперішні соми — просто ліліпути!* (Донч., VI, 1957, 58).

ЛІЛІПУ́ТКА, и, *ж.* Жін. до **ліліпу́т**.

ЛІЛІПУ́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ліліпу́т**.

ЛІ́ЛІЯ, ї, *ж.* (*Lilium*). Цибулинна рослина родини лілійних з прямим стеблом і великими, форми дзвона, білими або яскраво забарвленими квітками; вирощується як декоративна. *Своїми великими різнокольоровими дуже пахучими квітами лілії прикрашають квітники* (Озелен. колг. села, 1955, 228); * У порівн. *В садах кохалися, цвіли, Неначе лілії, дівчата* (Шевч., II, 1953, 33); // *перен.* Про кого- чи що-небудь, кольором або ніжністю схоже на квітку цієї рослини. — *Марія, Марія, дівчина чиста, лілія біла.., зламана, сплямлена, ваша лілія* (Л. Укр., III, 1952, 576).

Водяна́ лі́лія (*Nymphaea* L.) — те саме, що **лата́ття**. *Далекі озера манили до себе.. блакиттю своїх плес і ніжністю білосніжних водяних лілій* (Збан., Переджнив'я, 1960, 441).

ЛІЛО́ВИЙ, а, е. Кольору бузку або фіалки; світло-фіолетовий. *По обрію неба сірими та ліловими баранцями побігли волохаті хмаринки* (Вас., I, 1959, 156); *На лісовій поляні, Де дзвоники лілові та гвоздики Навпроти сонця гріються невинно, Ми сидимо* (Рильський, Сад.., 1955, 71).

ЛІЛУВА́ТИЙ, а, е. З ліловим відтінком.

ЛІМ, ло́му, *ч., діал.* Хмиз. *І не було дороги предо мною, Столітній лім спиняв щокрок мій хід* (Фр., XIII, 1954, 177).

ЛІМБ, а, *ч.* Диск з поділками на градуси у кутомірних приладах. *Перед знімканням пробної стружки рекомендується суміститн нульову поділку лімба з рискою нерухомого диска* (Токарна справа, 1957, 136); // Вузький край чого-небудь. *Лімб сонця.*

ЛІМІ́Т, у, *ч.* Норма, в межах якої дозволяється користуватися чим-небудь, використовувати щось. *На кожну бригаду, на кожний трактор встановлюється річний ліміт пального* (Колг. Укр., 11, 1956, 4).

ЛІМІТА́ЦІЯ, ї, *ж.* Встановлення ліміту на що-небудь.

ЛІМІ́ТНИЙ, а, е. Стос. до ліміту. *Постійно використовувані матеріали відпускаються цехам за лімітною або лімітно-забірною картками* (Матер.-техн. постач.., 1959, 70).

ЛІМІТРО́ФИ, ів, *мн., іст.* Прикордонні області, які утримували війська, що стояли на кордоні. *Які прекрасні, добрі народи заселяють ці лімітрофи!* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 18).

ЛІМІТРО́ФНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **прикордо́нний**. *Клімат всієї лімітрофної (прикордонної) смуги, завдяки швидкому випаровуванню та дощам, значно поліпшиться* (Наука.., 10, 1958, 58).

ЛІМІТУВА́ТИ, ю́ю, ю́еш, *недок. і док., перех.* Установлювати ліміт; // Обмежувати, ставити в залежність від чого-небудь. *Сам* [Хівpин] *потягся до спеціальності, яка лімітувала видобуток руди,— став свердлієм, бурщиком* (Ю. Янов., Мир, 1956, 178); *Слід пам'ятати, що статус дипломата значною мірою лімітував його* [І. Кулика] *громадську і літературну діяльність в Канаді* (Рад. літ-во, 5, 1958, 20).

ЛІМІТУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **лімітува́ти**. *В багатьох випадках продуктивність праці лімітується здатністю оператора завантажувати і вивантажувати верстат* (Технол. різального інстр., 1959, 284).

ЛІМНО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з лімнології. *Г. Ю. Верещагін, видатний лімнолог-байкалознавець, розробив багато теоретичних і практичних питань* (Видатні вітч. географи.., 1954, 145).

ЛІМНОЛО́ГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до **лімноло́гія**.

ЛІМНОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ гідрології, який вивчає внутрішні води (озера, ставки і т. ін.); озерознавство. *Дослідження озер є об'єкт лімнології* (Курс заг. геол., 1947, 117).

ЛІМУЗИ́Н, а, *ч.* Легковий автомобіль із закритим кузовом. *Перед віллою зупиняються чорні блискучі лімузини* (Галан, Перед лицем фактів, 1949, 32); *Побачили б ви, на якім лімузині Від станції мчався я, степу орач!* (С. Ол., Вибр., 1959, 63).

ЛІМУЗИ́НЧИК, а, *ч.* Зменш. до **лімузи́н**. *Який смішний в очах людей оцей їхній лімузинчик, що його волоче по стерні велетенський робочий танк...* (Гончар, Тронка, 1963, 184).

ЛІ́МФА, и, *ж.* Безбарвна рідина, що циркулює в лімфатичній системі людини та хребетних тварин і відіграє важливу роль у процесі обміну речовин, а також виконує захисні функції. *Залози внутрішньої секреції виділяють вироблювані ними речовини прямо в кров і лімфу* (Шк. гігієна, 1954, 98); *Надмір тканинної рідини.. відпливає з міжклітинних просторів по спеціальній системі судин. Попавши в ці судини, тканинна рідина змінює свій склад і дістає назву лімфи* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 48).

ЛІМФАДЕНІ́Т, у, *ч.* Запалення лімфатичних вузлів.

ЛІМФА́ТИК, а, *ч., розм.* Хворобливо в'яла, нерухлива лімфатична людина.

ЛІМФАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лімфи. *Лімфатичні вузли складаються з невеликих скупчень особливого*

виду сполучної тканини (Анат. і фізіол. **люд.**, 1957, 53).

△ **Лімфати́чна систе́ма** — система судин, по яких в тілі людини та хребетних тварин циркулює лімфа.

2. *заст.* Хворобливо в'ялий, нерухливий (звичайно про людину, її характер і т. ін.). *Вона перетворилася з лімфатичного, незграбного підлітка на сільську .. дівчину* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 206).

ЛІМФОГРАНУЛЕМАТО́З, у, ч. Захворювання, що характеризується пухлиноподібним розростанням лімфатичних вузлів. *В медичній пресі опубліковані повідомлення ряду авторів.., у яких наводяться результати клінічного випробування нових.. речовин на хворих раком і лімфогранулематозом* (Наука.., 2, 1960, 38).

ЛІМФОСАРКО́МА, и, ж. Злоякісна пухлина, що розвивається з тканини лімфатичних вузлів і лімфатичних фолікулів ряду органів. *Було встановлено, що азотистий іприт різко гальмує розвиток лімфосарком* (Знання.., 1, 1965, 19).

ЛІМФОЦИ́Т *див.* **лімфоци́т**.

ЛІМФОЦИ́ТИ, ів, *мн. (одн.* **лімфоци́т**, а, ч.). Одна з форм лейкоцитів в організмі людини і хребетних тварин. *Серед різних видів білих кров'яних тілець у дорослої людини кількісно переважають лімфоцити та нейтрофіли* (Шк. гігієна, 1954, 78).

ЛІНГВІ́СТ, а, ч. Фахівець з лінгвістики; мовознавець. *У своїх надзвичайно цікавих спогадах про Маркса Лафарг характеризує його як глибоко освіченого лінгвіста* (Мовозн., VII, 1949, 5); *Час також нашим лінгвістам разом з літературознавцями подумати над створенням словників мови окремих письменників* (Рильський, III, 1956, 67).

ЛІНГВІ́СТИКА, и, ж. Наука про мову; мовознавство.

ЛІНГВІСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лінгвістики. *При вивченні художнього перекладу лінгвістичні питання цілком збігаються з питаннями стилістичними* (Мовозн., XVIII, 1963, 69); *Діалектологія — порівняно молода лінгвістична дисципліна* (Нариси з діалектології.., 1955, 4).

2. Пов'язаний з мовою; мовний. *Відтінки, бувши обов'язковими ознаками фонеми, передаються, як і всякі інші лінгвістичні категорії, від покоління до покоління* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 134).

ЛІНГВІ́СТКА, и, ж. Жін. до **лінгві́ст**.

ЛІНГВОСТИЛІ́СТИКА, и, ж. Розділ мовознавства, що вивчає стилі мови. *В радянський період на Україні широко розвинулась така важлива галузь мовознавства, як лінгвостилістика* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 18).

ЛІНГВОСТИЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до лінгвостилістики. *У праці* [«Питання російсько-українських мовних зв'язків»] *поєднується історико-літературний і лінгвостилістичний аспекти дослідження аналізованого матеріалу* (Мовозн., XVI, 1961, 19).

ЛІНЗА, и, ж. 1. Оптичне скло, обмежене двома сферичними поверхнями або однією сферичною і однією плоскою, здатне збирати або розсіювати промені, що проходять через нього. *Учений оком лінз Дивився на зерно* (Воронько, Три покоління, 1950, 92); * У порівн. *Сергій Пастухов казав, що стінна газета в цеху, немовби лінза..— Лінза! Вона ж збирає всі промені в один сильний промінь* (Автом., В. Кошик, 1954, 71).

2. *чого.* Поклади, що залягають певними пластами. *В Амвросіївці та Олександрівці лінзи глин вкладені в досить глибокі ерозійні жолоби, вимиті у крейдових та палеогенових породах* (Геол. ж., XVI, 1, 1956, 75); *Всюди під колишнім курортом залягають лінзи і гнізда ртутної руди* (Роб. газ., 24.XI 1962, 2).

ЛІНЗОПОДІ́БНИЙ, а, е. Формою подібний до лінзи (у 1 знач.). *Форми залягання карбонатних порід різні: пластоподібні, лінзоподібні та гніздоподібні* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 54).

ЛІ́НЗОЧКА, и, ж. Зменш. до **лі́нза** 1. *Він знайшов якесь скельце, і виявилось, що воно має властивості лінзочки, якою можна зібрати промені пучком і навести їх на край хлоші, і матерія починає тліти...* (Гончар, Тронка, 1963, 317).

ЛІНИВЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Трохи лінивий; ледаченький. *Мотря таки лінивенька, а що коли схоче, то за трьох зробе* [зробить] (Мирний, I, 1954, 234).

ЛІНИВЕ́НЬКО, *розм.* Присл. до **лінивéнький**. *Маргарита говорила півголосом, лінивенько розтягаючи пусті слова* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 108).

ЛІНИ́ВЕЦЬ, вця, ч. 1. *розм.* Лінива людина; ледар. *Як звезе* [козак] *його гарапником! Той лінивець аж підскочив вище козака* (Україна.., I, 1960, 232).

2. Південноамериканський ссавець, який живе на деревах і погано пристосований до пересування по землі. *Зеленуватий колір шерсті лінивців пояснюється тим, що на їх шкірі симбіотично живуть водорості* (Наука.., 9, 1961, 44).

3. *техн.* Деталь гусеничних машин. *Гусениця, наче ганчірка з ноги, безсило опустилася з заднього лінивця і впала, прикриваючи собою стежечку* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 751).

ЛІНИ́ВИЙ, а, е. 1. Схильний до лінощів, який не любить працювати, ухиляється від роботи; ледачий (у 1 знач.). *Лінивий ученик плачучи до школи йде* (Укр.. присл.., 1955, 130); *Мати в ланку йде робить, А лінива дочка спить* (С. Ол., Вибр., 1957, 316); // *у знач. ім.* **лини́вий**, вого, ч. Той, хто лінується, не любить працювати, ухиляється від роботи. *Машиністом я роблю На електровозі І лінивих не люблю В себе на дорозі* (Воскр., З перцем!, 1957, 201); // *до чого, на що.* Який не бажає робити що-небудь, уникає чогось. *Денис ніколи не входив у суперечки, бо був лінивий на слово* (Тют., Вир, 1964, 243); // Який виражає, означає лінь. *З лінивими рухами одаліска вона потяглася, розпростувала гнучке молоде тіло, звелася й апатично обвела круг себе очима* (Коцюб., I, 1955, 285); *Вона ніколи не дозволяла собі жити спокійно і тихо, найбільшим гріхом у житті вважала лінивe заспокоєння* (Собко, Справа.., 1959, 280); // Сповнений бездіяльності, лінощів. *Лінивe життя.*

2. Який нешвидко, поволі робить щось, які-небудь рухи. *Іноді він прокинеться, помружить очі на вогонь.. і знову дрімає, як лінивий Рябко на прив'язі* (Тют., Вир, 1964, 15); // У якому виявляється млявість, повільність. *Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі бедрасті воли* (Коцюб., I, 1955, 180); *Лінивий вітер лащився до ніг, чаклував щось у прим'ятій траві* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 109).

3. Виготовлений прискореним способом (про страву). *Ми уминали слідом за смачною ковбасою лінивi вареники* (Досв., Вибр., 1959, 60).

ЛІНИ́ВІСТЬ, вості, ж. Стан за знач. **лини́вий**. *Щука не рушається.. Сонна лінивість ще держить у обіймах її тіло* (Фр., III, 1950, 333).

ЛІНИ́ВО. Присл. до **лини́вий** 2. *Чарівник сидить у березняку на траві сумний і скучний, лінивo копирсає паличкою землю* (Вас., II, 1959, 55); *Чорні важкі буйволи, лінивo ремигаючи, лежали в загородах у теплій багнюці* (Гончар, III, 1959, 91); *Улітку наша річка обміліла Пливе собі лінивo* (Рильський, I, 1960, 248).

ЛІНИ́ВСТВО, а, *с.* Те саме, що **лини́вість**. *Видно, прогнала жінка його за лінивство, за грубіянство, хоч він нікому й не признається* (Барв., Опов.., 1902, 500); — *В лінивстві та в теплі чорти з блохами плодяться* (Козл., Ю. Крук, 1957, 360).

ЛІНИ́ТИСЯ *див.* **лінува́тися.**

ЛІНІ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лінійка** [1].

ЛІНІ́ЙКА [1], и, *ж.* 1. Пряма риска на папері, дошці тощо, яка допомагає писати рівними рядками. *Літера «а» вже вилазить у неї за лінійки* (Ів., Таємниця, 1959, 18); *Рука шпарко бігла по лінійках сторінок, слова вишиковувалися стрункими шеренгами* (Смолич, II, 1958, 99); *На папері, Де — ніби рельси у незнану даль — По п'ять рядів ідуть лінійки нотні, Німі і чорні знаки виступають* (Рильський, II, 1960, 92).

2. Планка для креслення прямих ліній. *Низькопоклонство* [на службі], .. *слугування перед старшими,— то перо підчинити, то поспішитися лінійку подати* (Мирний, I, 1954, 155); *І лінійки, і пенали — В нас таких речей немало!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 57); // Обчислювальний, вимірювальний інструмент різної форми. *На лінійці зроблені поділки на міліметри. Отже, лінійка являє собою теж вимірювальний інструмент* (Стол.-буд. справа, 1957, 94); *Лекальні лінійки.. використовують для виявлення відхилення виробів від прямолінійності* (Слюс. справа, 1957, 121); *Тані здавалось, що хомутик на вимірювальній лінійці, яка відраховувала міліметри, сьогодні повзе вниз нестерпно повільно* (Донч., VI, 1957, 163); // *тільки мн., перен., дорев.* Удари планкою по руці як засіб покарання у старій школі. [Недоросток:] *Коли б оце тобі вліпив в долоню з десяток лінійок, як, бувало, наш дяк сипле, тоді б у голові в тебе швидше колеса повертались...* (Вас., III, 1960, 92).

Під лінійку — за допомогою лінійки, рівно. *Різати папір і картон ножем рекомендується.. під металеву лінійку* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 22).

3. Одна з доріжок всередині піонерського табора, що ділить його на прямокутники — квартали. *Звуться вони* [доріжки] *не алеями, а лінійками* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 72); *Піонери спали.. На лінійці, на волейбольних і баскетбольних майданчиках порожньо* (Собко, Звич. життя, 1957, 131).

4. Стрій в одну шеренгу; // Збір учнів, піонерів, які стоять у шеренгах. *Київські піонери провели біля пам'ятника Ілліч урочисту лінійку* (Рад. Укр., 23.IV 1961, 4); *Школа шикувалась на урочисту лінійку* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 113).

ЛІНІ́ЙКА [2], и, *ж.* Старовинний кінний екіпаж на багато місць, у якому сидять боком до напряму руху. *Привезли Вересая ввечері додому на панській лінійці* (Бурл., О. Вересай, 1959, 36); // Легкий візок такого ж типу. — *Тобі який транспорт треба? Лінійку запрягти?* (Тют., Вир, 1964, 193); *З кабінету пішов до стайні, запріг у лінійку булану Стрілку.. й помчав у поле* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 225).

ЛІНІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до лінії (у 1 знач.). *Масштаб виражають лінією, поділеною на сантиметри.. Таке зображення називається лінійним масштабом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 16).

2. *мат.* Який має протяжність, виміри в горизонтальній площині. *Щоб визначити лінійний розмір небесного світила, треба виміряти кут, під яким ми бачимо його радіус* (Астрономія, 1956, 46); *Величина лінійного кута не залежить від положення його вершини на ребрі* (Геом., II, 1954, 16); // Траєкторія якого наближається до прямолінійної. *У Фізико-технічному інституті АН УРСР протягом короткого часу створено лінійний прискорювач елементарних частинок* (Наука.., 8, 1961, 15).

△ **Лінійні мі́ри** — міри довжини; **Лінійна шви́дкість** — швидкість руху точки, яка визначається довжиною шляху, пройденого за одиницю часу.

3. Те саме, що **ви́довжений** 2. *Тут на скелях відоме острівне місцезнаходження цибулі лінійної* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 7); *Це* [тризубець морський] *багаторічна кореневищна рослина.. Листки прикореневі лінійні* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 112); // Який складається з ліній. *В цій книжці* [«Пісні братерства»] *заслуговує похвали також майстерно виконаний форзац із золотим лінійним рослинним орнаментом* (Укр. рад. граф., 1957, 119).

4. *військ., заст.* Який складає основу армії; регулярний. *Навіть безводні, безрадісні азіатські степи, де страждав, мучився, але не каявся рядовий Оренбурзького лінійного полку Тарас Шевченко, живили його як поета* (Рильський, III, 1956, 183).

△ **Лінійний корабе́ль** — велике, добре озброєне військове судно, яке використовують для нанесення могутніх, руйнівних ударів; лінкор. *У Галіфаксі вивантажилися з лінійного корабля два піші полки* (Кулик, Записки консула, 1958, 119).

5. У якому розміщується що-небудь у певній послідовності, в один ряд. *Основним документом для керівника будови є лінійні календарні графіки* (Ком. Укр., 4, 1965, 70); *Наукою планування ще й тепер рекомендується лінійний план* [поселення] *для невеличких населених пунктів* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 97); // *у знач. ім.* **лінійний**, ного, ч. Солдат або інша особа, що стоїть у ряду для позначення місця розташування і проходження військ або колон демонстрантів.

△ **Лінійна та́ктика** — фронтальна тактика, без розгортання військ у глибину, без глибокого маневрування.

6. Який функціонує, працює на транспортній лінії. — *Поїдете додому лінійним чи почекаєте нашого автобуса? — запитав сержант* (Собко, Срібний корабель, 1961, 137); // Який обслуговує транспортні лінії. «*Магазини на колесах*» *звільняють лінійних працівників від потреби їздити за товарами у віддалені районні центри* (Рад. Укр., 2.III 1961, 3); *Всі суди.., і в тому числі.. лінійні суди на транспорті, організовані у відповідності з єдиним загальносоюзним* (Як побуд. рад. суд, 1948, 4); // Стос. до обладнання різного виду зв'язку та комунікацій. *Під час обходів є можливість оглянути опори, виявити стан ізоляторів і лінійної арматури* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 45).

7. Пов'язаний кровною спорідненістю від предків до нащадків. *Корів використовують за планом лінійного розведення і індивідуального добору для одержання бичків — продовжувачів лінії* (Хлібороб Укр., 7, 1965, 20).

ЛІНІ́ЙНИК, а, ч., *розм.* Працівник лінії зв'язку. — *Одного разу — тривога! Лінійники повідомляють, що, мабуть, обрив* (Гончар, III, 1959, 281).

ЛІНІ́ЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **лінію́вати.**

ЛІНІ́ЙЧАТИЙ, а, е. Який складається з ліній (у 2 знач.), вкритий лініями. *Розріджені гази.. дають спектри, які складаються з окремих кольорових ліній; такі спектри називаються лінійчатими* (Курс фізики, III, 1956, 325).

ЛІНІЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для лінію́вання.

ЛІНІЮВА́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто лінію́є.

ЛІНІЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **лінію́вальник.**

ЛІНІЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лінію́вати.**

ЛІНІЮВА́ТИ, ію́, ію́єш, *недок., перех.* Проводити на чому-небудь паралельні лінії, щоб писати рівно.

ЛІНІЮВА́ТИСЯ, ію́ється, *недок.* Пас. до **лінію́ва́ти.**

ЛІ́НІЯ, і, *ж.* 1. Риска, вузька смужка на якій-небудь поверхні. [Л і к а р:] *Усякій панночці слід малювати хоч трошки.* [С а я я:] *А що ж, коли хто, як я, не може й лінії вивести?* (Л. Укр., II, 1951, 35); *Редактор узяв ручку і став повільно виводити під заголовком дві тоненькі хвилясті лінії* (Жур., Звич. турботи, 1960, 60); // *мат.* Межа поверхні, яка має тільки один вимір — довжину; // Уявна риска, найчастіше пряма, яка з'єднує дві точки або визначає напрям, межу чого-небудь. *Лінія, по якій установлюється вісь магнітної стрілки, називається магнітною силовою лінією* (Фізика, II, 1957, 134); *Савка зробив середнім пальцем розчепіреної руки щось на зразок вісімки.. і, швидко пронизавши накреслену фігуру прямою лінією, блискавично вдарив по карті кулаком* (Довж., I, 1958, 199).

2. Смуга, справжня або уявна, яка визначає межу, границю чого-небудь. *Межа, вище якої сніг зберігається навіть літом, називається сніговою лінією* (Фіз. геогр., 5, 1956, 114); *Євпаторійська затока на більшій частині своєї берегової лінії має невисокі береги, облямовані широкими смугами пляжів* (Геол. Укр., 1959, 584); *Над лінією окопів пролітали кулі* (Ле, Історія радості, 1947, 10); *Лінії футбольного поля.* // *звичайно мн.* **Обриси,** контури чого-небудь. *Верхи гір вирізуються на небі надзвичайно виразно гарними смугами. Лінії сміливо й граціозно гнуться то вгору, то вниз* (Н.-Лев., II, 1956, 397); [Р і ч а р д:] *Але сей смуток до лиця матусі. У неї гарні старощі... Сей погляд, сі прості лінії, одежа навіть* (Л. Укр., III, 1952, 57); *Владне лице Стадницького.. найбільш характерне незвичною лінією: вона починається з підрізу підборіддя і правильною підковою охоплює щоки до скронь* (Стельмах, I, 1962, 37).

Передова́ лі́нія — район бойових дій. *Опинившись одного разу на передовій лінії, Василько розшукав Кузьму* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 109); **Стоя́ти на передовій лі́нії** *чого* — бути попереду, в перших лавах чого-небудь. *Ось уже півстоліття стоїть* [П. Тичина] *на передовій лінії художньої мисли* (Мал., Думки.., 1959, 8); **Пе́рша лі́нія** — передня частина, край чого-небудь. *У футбольній команді я був форвардом. Ми стояли на першій лінії* (Ю. Янов., II, 1958, 62).

3. *заст.* Кордон якої-небудь держави, а також ряд укріплень на ньому. — *Із города із Глухова Полки виступали З заступами на лінію* (Шевч., I, 1951, 250); *Взятий до війська від ріллі, вислужив* [Сворищ] *при лінії одним тягом дванадцять літ* (Фр., II, 1950, 273).

4. Ряд кого-, чого-небудь у вигляді безперервного ланцюжка. *Татари злазили вгору.., витягшись у лінію, як колонка мандруючих мурах* (Коцюб., I, 1955, 399); *Вона уже вдруге визирала у вікно на море і пильно вдивлялася в лінію.. суден англійського флоту* (Панч, В дорозі, 1959, 54); // Назва деяких вулиць, їх сторін і т. ін. *Потім подався* [Арсен] *на Петровські лінії, до свого тимчасового пристановища* (Дмит., Розлука, 1957, 62).

△ **Лі́нія оборо́ни; Оборо́нна лі́нія,** *військ.* — система певних захисних укріплень, вогневих точок і т. ін. *Коли гітлерівці перенесли вогонь вглиб лінії оборони, він кинув недокурену цигарку і сказав Василеві: — Зараз підуть в атаку...* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 223); *Ворожі кулі.., перелітаючи, рвалися геть далі, позаду оборонної лінії* (Ле, Право.., 1957, 188).

◇ **Ста́вити в (на) одну́ лі́нію** *кого* — те саме, що **Ста́вити в оди́н ряд** (*див.* **ряд**). *От наші критики не такі лицарі і коли приходиться до діла, то ставлять в одну лінію і поетів і поетес, і літератів і літераток* (Л. Укр., V, 1956, 126).

5. Шлях, полотно залізниці, трамваю, метро і т. ін. *За сім років на Україні буде побудовано близько 900 кілометрів нових залізничних ліній* (Наука.., 6, 1959, 14); *Де перепліт трамвайних ліній й огні зажурені такі, на синім тлі сплелися тіні* (Сос., I, 1957, 309); // **Шлях** транспортного зв'язку між двома пунктами; маршрут. *З центром міста Кривий Ріг селище зв'язане тролейбусними, трамвайними та автобусними лініями* (Нар. тв. та етн., 1, 1963, 72); // Система телефонного, телеграфного і т. ін. зв'язку між двома пунктами; обладнання для цього зв'язку, для електропередачі. *Гуртом закопували* [люди] *стовпи, трамбували коло них землю, і все далі й далі тягнули рівну, як струна, лінію* (Кучер, Трудна любов, 1960, 425); *Високовольтна лінія електропередачі.. прокладається у винятково складних умовах* (Літ. газ., 8.I 1957, 1); *Телеграфіст з начальником штабу вибігли з вагона.— Миколо Олександровичу, лінія Новоград-Волинський — Житомир порвана* (Довж., I, 1958, 207); // Механізоване обладнання для транспортування чого-небудь у певному напрямку. *Стали до ладу понад 1400 автоматичних, напівавтоматичних і потоково-конвейєрних ліній* (Наука.., 2, 1960, 1).

6. Послідовний ряд осіб, об'єднаних кровною спорідненістю від предків до нащадків. *Зразу ж після весілля і виїхали б з Людмилою у Київ до її старезної бабуні по материній лінії* (Головко, II, 1957, 487); *Віталій тут почуває себе, як господар, бо дядько Сухомлин йому далекий родич по батьковій лінії* (Гончар, Тронка, 1963, 232); // *спец.* Споріднена група тварин, птахів і т. ін., виведена від певної породи методом селекції. *Метод розведення тварин по лініях.. забезпечує прогрес окремих стад і породи в цілому* (Свинар., 1956, 68).

7. *перен.* Напрям або система поглядів, дій. [Л і к а р:] *Людина собі встановилась, вибрала собі свою лінію, має обов'язки, сім'ю* (Л. Укр., II, 1951, 49); *Полковник Кушкін приїхав у бригаду і наполягав на проведенні своєї лінії* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 17).

Сюже́тна лі́нія, *літ.* — послідовний розвиток подій у художньому творі. *Повість «Світла доля твоя»* [Є. Куртяка] *невелика, хоча в ній переплітається кілька сюжетних ліній* (Вітч., 1, 1961, 187).

◇ **Вести́ лі́нію** *чию див.* **вести́; Гну́ти лі́нію** *яку* — те саме, що **Вести́ лі́нію** (*див.* **вести́**). *Остап вдину лінію гне — за правду скрізь б'ється* (Горд., II, 1959, 228); **Става́ти (ста́ти) на одну́ лі́нію** з *ким* — уподібнюватися в якому-небудь відношенні до когось. [С т е п а н:] *А дітей треба поженити. Невірно робиш, Часнику.. В цьому ділі ти на одну лінію став з Галушкою* (Корн., I, 1955, 326).

8. *перен.* Галузь, ділянка якої-небудь діяльності тощо. [К о в ш и к:] *У мене до вас є одне серйозне питання і, як кажуть, по дівочій лінії* (Корн., II, 1955, 231); — *Син — по підводній лінії: в Чорному морі у водолазах ходить* (Донч., VI, 1957, 261).

9. Дометрична російська міра довжини, що дорівнювала 1/10 (раніше 1/12) дюйма.

ЛІНКО́Р, а, ч. Скорочення: лінійний корабель. [Н а г а р:] *Комісар наказує підняти пари для евакуації, одкрити вогонь з лінкорів* (Корн., I, 1955, 26); *Ходять в морі наші кораблі: Крейсери, есмінці і лінкори — Вартові радянської землі* (Нех., Ми живемо.., 1960, 53).

ЛІНКРУСТ, у, ч. Рулонний оздоблювальний матеріал з гладенькою або рельєфно-візерунчастою поверхнею, яким облицьовують внутрішні стіни будинків, пасажирських вагонів, кают кораблів. *Підійма́ють* [робітниці] *лінкруст сріблястий, Приміря́ють його до стін,— Ніби ліплений з алебастру, Де розведено ультрамарин* (Забашта, Нові береги, 1950, 23).

ЛІНКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Трохи лінивий. *Почала було Дора сама листа сорочити* [писати], *та щось не вийшло нічого.. Воно таки лінкувате..!* (Л. Укр., V, 1956, 184); — *Я така була до діла прикидлива, що хлопець лінкуватий був, млявий,— я його було на плечах половину дороги на ниву й піднесу* (Барв., Опов.., 1902, 223).

ЛІНКУВА́ТО. Присл. до **лінкува́тий.** *Собака лінкувато пробіг до будки* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 48).

ЛІНОГРАВЮ́РА, и, *ж.* Один з видів гравюри на лінолеумі. *Гравюра на лінолеумі (лінограві́ра, лінолеори́т, лінори́т) дає багаті декоративні можливості великих форматів, вигідна для виконання творів у кілька фарб* (Укр. рад. графіка, 1957, 202); *Майстри* [естампа] *з успіхом працювали в таких традиційних техніках, як офорт, лінограві́ра, деревори́т* (Вітч., 10, 1962, 184).

ЛІНО́ЛЕУМ, у, ч. Рулонний матеріал для покриття підлоги, що виготовляється з тканини або потовщеного паперу і пластмас. *На заводі пластмас.. освоюється виготовлення лінолеуму* (Наука.., 12, 1958, 23); *Геркулес* [ведмідь].. *клубком покотився по блискучому лінолеуму...* (Ткач, Гриць.., 1955, 15).

ЛІНО́ЛЕУМОВИЙ, а, е. Вигот. з лінолеуму.

ЛІНОТИ́П, а, ч. Друкарська машина, що відливає набір цілими рядками. *На допомогу складачам приходить електронна машина, яка на лінотипі набирає 400 знаків за секунду* (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 451); *Крізь відчинені двері почувся шипучий брязкіт лінотипів* (Кучер, Голод, 1961, 70).

ЛІНОТИПІ́СТ, а, ч. Робітник-складач, який працює на лінотипі. *Лінотиміст, читаючи оригінал, одночасно натискує на потрібні клавіші літер, не дивлячись на них, і лише зрідка переводить погляд на ту частину клавіатури, де розміщені цифри та прописні літери* (Роб. газ., 23.IX 1965, 2); *Навіть у друкарні лінотиміст.. знали, що Антон їде у відрядження* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 581).

ЛІНОТИПІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **лінотиміст.**

ЛІНОТИ́ПІЯ, ї, *ж.* Складання тексту за допомогою лінотипа.

ЛІНОТИ́ПНИЙ, а, е. Прикм. до **лінотип.** *У просторому світлому залі лінотипного цеху працюватиме 40 лінотипних машин* (Наука.., 7, 1968, 35); // Складений лінотипом.

ЛІ́НОЩІ, ів, *мн.* Відсутність бажання працювати, робити що-небудь; неробство. — *Ні, робота мені не страшна! Не звикла я до лінощів* (Н.-Лев., I, 1956, 149); *Лінощі як схильність до бездіяльності, неробства є наслідком виховання і самовиховання* (Хліборо Укр., 8, 1965, 39); // Стан розслаблення; млявість, сонливість. — *Мені не хотілося навіть думати — чудні лінощі розлилися по цілій моїй істоті* (Смолич, День.., 1960, 214).

ЛІНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лінува́тися.**

ЛІНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., з інфін. і без додатка.* Не мати бажання працювати, робити що-небудь, діяти. — *Наймички лінуються прати, а я собі думаю: дай позолю й поперу в ставку, поки панки повстають* (Н.-Лев., III, 1956, 190); [Ж е н я:] *Я лінувалася вчитись, і мене не перевели у другий клас* (Крон., II, 1958, 406); — *Ти не хочеш учити церковнослов'янських літер — аз, буки, веді? Ти лінуєшся?* (Допч., III, 1956, 25); // Не робити чого-небудь, бути бездіяльним унаслідок лінощів. *Буду гуля́ти з самого ра́нку, аж до обі́ду. А це не через те, що хочу лінува́тися, а для роботи* (Коцюб., III, 1956, 418); *Він став лінува́тися, пропуска́ти лекції і одного разу прямо сказав дома, що більше не хоче ходити до шко́ли* (Вас., I, 1959, 64); *Він реготав з Фелікса і казав, що замикатиме його тут щора́зу, як той лінуватиметься* (Ю. Янов., II, 1954, 41).

ЛІНЧУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лінчува́ти.** *А ось газети — американські.. Зубожіння мас, розорення фермерів, лінчування, самогубства* (Наука.., 5, 1951, 3).

ЛІНЧУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Вчиняти самосуд, так званий суд Лінча, який застосовує реакційна буржуазія США звичайно до негрів, революційних діячів. *Вдягнувши химерні чували, на Півночі янкі здіймали пожари, на Півдні — рабів лінчували...* (Уп., Вірші.., 1957, 136); — *Ми про вас чували! Розказали б нам, за що... негра лінчували?* (С. Ол., Вибр., 1959, 130).

ЛІНЧУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **лінчува́ти.**

ЛІНЮ́Х, а́, ч., *розм.* Те саме, що **лінивець** 1. *Тут* [на Мазурах] *пани величають мужика лінюхом, як у нас, хоть пани за нього не орють землі та не платять податків* (Стеф., II, 1953, 57); * Образно. *Ніяк не хоче лінюх* [лин] *зеленавий Виходити на поверхню зо дна* (Рильський, II, 1960, 118); — *Треба виганяти з себе лінюха замолоду* (Кол., Терен.., 1959, 50).

ЛІНЬ[1], і, *ж.* 1. Те саме, що **лі́нощі.** — *Який молодий* [Сава], *а він перехитрить вам хоч би й якого заводіяку. Лише його лінь гризе мене* (Коб., II, 1956, 22); *Лінь тікає діла, Як сонечка тьма; Лінь — се одур тіла; Одур — лінь ума* (Граб., I, 1959, 567); *Труд найбільше шанує. Всі пороки з безділля і лі́ні* (Криж., Під зорями.., 1950, 27); *Грися щебетала: — Сидиш без діла і клюєш? Чи се на тебе лінь напала?* (Котл., I, 1952, 214).

2. *у знач. присудк. сл., з інфін., розм.* Не хочеться, нема бажання. *Спати хочеться, а лягати лінь* (Вас., I, 1959, 259); *Зупиняється кінь. Понокав Іван:— Що, вже їхати лінь?* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 149).

ЛІНЬ[2], я́, ч. Дуже міцний, тонкий канат, який звичайно вживається як корабельна снасть. *З буксира кинули тонкий лінь* (Ю. Янов., II, 1954, 94).

ЛІ́НЬКИ, ів, *мн., розм.* 1. Те саме, що **лінь**[1] 1. *Не було у їх ніякої худоби́ни, тільки собака та кривобока хатина. Бідували вони на світі більш за ліньками* (Україна.., I, 1960, 293); *Де в пошані трудодні, нема ліньків та гульні* (Укр.. присл.., 1955, 364); *Поспішає сусід, злий на свій сон, на свої лінь ки* (Ле, Міжгір'я, 1953, 499).

◇ **Лінь ки напа́ли** *кого, на кого* — про стан млявості, сонливості у кого-небудь. — *Ганджо, на тебе, бачу, лінь ки напали* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 217).

2. *у знач. прис.* Те саме, що **лінь во.** *Хто лінь ки жив,— оглянеться й заплаче, Що згасне день, а він не бачив дня* (Мал., Книга.., 1954, 84); *Лінь ки, в роздумі й ваганні кінь підходив до ствола* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 101); // *у знач. присудк. сл., з інфін.* Не хочеться, нема бажання; лінь (*див.* **лінь**[1] 2). *Йому лінь ки було читати самому, і вони читали удвох* (Коцюб., I, 1955, 321); — *Тільки їсти та одіж рвати, а до роботи тобі лінь ки* (Епік, Тв., 1958, 398); *Лінь ки було запалити сірника, щоб глянути на кишенькового годинника* (Трубл., I, 1955, 83).

ЛІНЬКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Трохи лінивий. *Він був дуже багатий, лінькуватий, і служба в полку.. його не спокушала* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 44); // Сповнений лінощів; млявий, повільний. *Нахаба-кіт кеквапними*

лінькуватими кроками перейшов йому дорогу (Рибак, Час.., 1960, 96).

ЛІНЬКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Абстр. ім. до **лінькува́тий.** *Ріпак був у тому робочому натхненні, в тому розпалі сил, коли чиясь найменша незграбність чи лінькуватість перевертала все всередині* (Хор., Місто.., 1962, 29).

ЛІНЬКУВА́ТО, *розм.* Присл. до **лінькува́тий.** *Довговусі степовики.. лінькувато торгувалися з перекупками за дині* (Панч, І, 1956, 63); * Образно. *Сонце повагом, лінькувато підводилося з-за лісів* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 212).

ЛІПА́ЗА, и, *ж.* Фермент, який міститься у тваринних і рослинних організмах і забезпечує гідроліз і синтез жирів. *В насінні і рослинах сої є різноманітні ферменти (уреаза, ліпаза..)* (Зерн. боб. культ., 1956, 77).

ЛІПАРИ́Т, у, *ч.* Вулканічна гірська порода світлого кольору, за складом близька до граніту.

ЛІПИ́ТИ, ліплю́, ліпиш; *мн.* ліплять; *недок.* 1. *перех.* Робити що-небудь з в'язкої, пластичної речовини, матеріалу. *Жінки.. стали коровай ліпити* (Кв.-Осн., II, 1956, 301); *Раб копає землю, теше камінь, і носить мул з ріки, і ліпить цеглу* (Л. Укр., І, 1951, 253); *Ми із татом, як живу, Ліпим бабу снігову* (Нех., Ми живемо.., 1960, 47); *// також без додатка.* Створювати скульптуру як твір мистецтва з в'язкого, пластичного матеріалу. *Річард ліпить з неї* [індіанки] *статую натуральної величини* (Л. Укр., III, 1952, 44); *В думці він* [скульптор] *уже починав ліпити їхні стрункі і по-своєму граціозні постаті* (Гончар, І, 1954, 494); *Він* [П. Верна] *навчився ліпити з натури, використовувати властивості м'яких матеріалів — глини і пластиліну* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 105); *// перен.* Створювати засобами мистецтва, художнього слова. *Актор В. Дальський точно знайденими фарбами стримано і майже ювелірно ліпить цей складний образ* (Мист., 1, 1959, 20); *Яким безмежно багатим досвідом повинен володіти письменник, якою чутливою повинна бути його душа, щоб він міг вільно ліпити людські характери* (Талант.., 1958, 120); *// перен.* Виховувати. *Високе, почесне й надзвичайно важке завдання — ліпити характер дитини* (Донч., VI, 1957, 589); *// перен.* Робити що-небудь недбало, абияк. *Моє перо холодно ліпитиме рядки* (Ю. Яновський, І, 1958, 132).

◇ **Хліб, хоч ко́ники ліпи́** *див.* **ко́ники; Хоч свічки́ ліпи́** — про м'який, лагідний, піддатливий характер людини. *Було видно: не характер в Антоніни Миколаївни — віск. З неї хоч свічки ліпи* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 175).

2. *перех., розм.* Те саме, що **приклеювати;** чіпляти. *Найшла баба і Микиту — Святий чорта ціпить!.. Баба їдну* [свічку] *йому ставить, Другу чорту ліпить...* (Рудан., Вибр., 1949, 97); *Пани.. ліпили на лоб і на груди замість кокардів* [кокард] *і гудзиків реп'яхи* (Вас., І, 1959, 213); *Учитель.. далі ліпив пахучу вощину до порожніх рамок* (Ю. Янов., II, 1954, 114); *// перен.* Ставити одне за одним; з'єднувати в одне. *— Читай, онучку, букву за буквою, ліпи їх докупи* (Минко, Моя Минківка, 1962, 8).

3. *перех., перен., фам.* Уживається замість іншого дієслова, зміст якого розкривається контекстом для вираження енергійної, несподіваної або необдуманої дії. [Несмія н:] *Хіба давно один зовсім юний педагог — причепливий і суворий — ліпив нам з Назаром двійки?* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 23).

4. *у що, чим і без додатка, неперех., розм.* Падати, з силою ударяючи; засліплювати, засипати, заливати (про сніг, дощ і т. ін.). *Надворі мете хуртеча, Ліпе* [ліпить] *сніг в вікно* (Щог., Поезії, 1955, 371); *В дерев'яне накриття ліпив дощ* (Горд., II, 1959, 168); *Чи спека, чи ліпить метелиця-хуга — спішить все одно він робити своє* (С. Ол., Вибр., 1959, 82); *// безос. Надвечір надтягли сірі хмари і почало ліпити широкими пластами снігу* (Фр., VIII, 1952, 344); *// перен., фам.* Давати ляпаса. *Він спалахує гнівом, шаліє і, поки Тихін приходить до пам'яті, вдруге ліпить.. в ухо* (Горд., Дівчина.., 1954, 188).

ЛІПИ́ТИСЯ, ліплю́ся, ліпишся; *мн.* ліпляться; *недок.* 1. Приставати, приклеюватися до чого-небудь. *Земля розмокла й неприємно було йти по ній, болото ліпилося до черевиків* (Томч., Готель.., 1960, 133); *// Щільно тулитися,* прилягати до чого-небудь. *Тимко сідає на лаву, а Марко ліпиться до одвірка* (Тют., Вир, 1960, 96); *Рядок* [в листі] *ліпиться до рядка* (Ю. Янов., V, 1959, 175).

2. Розміщуватися, розташовуватися на невеликому або незручному місці. [Будівничий *(до майстрів, що гуртами ліпляться по уступах гори):*] *Пановебратття, треба щось почати* (Л. Укр., II, 1951, 209); *Слова його були прості, звичайні; ..але найкращі для трудеників і мучеників землі, які ліпилися на ослонах і вікнах, на порозі й помості дворянського палацу* (Стельмах, II, 1962, 16); *Звуки оркестру розтривожили громаду вороння, що ліпилась на кленах та липах біля Михайлівської церкви* (Збан., Сеспель, 1961, 393); *// перен.* Бути розташованим на невеликому або незручному місці (про неживі предмети). *А по стрімких шпичастих горах праворуч від дороги ліпляться біленькі хатинки сельця* (Коцюб., III, 1956, 43); *Верби схилялися то на воду, то на вуличку, ..то на білі хатки, що ліпилися вздовж неї...* (Ряб., Жайворонки, 1957, 63); *// до кого, перен., зневажл.* Намагатися стати близьким; хилитися. *Відірвався* [Гузир] *від селян-бідаків, а до багачів, як не ліпився, та так і не встиг приліпитись* (Чорн., Пісні.., 1958, 65).

3. *звичайно 3 ос.* Створюватися, робитися з в'язкого, пластичного матеріалу.

4. Пас. до **ліпи́ти.** *Величезна охота — піти до кухні і там власними очима дивитися, як ліпляться.. його улюблені пироги* (Фр., II, 1950, 80); * Образно. *Окинув поглядом її розкішну постать і подумав, що саме такі форми можуть ліпитись хіба що на попівських пирогах* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 21).

ЛІ́ПКА, и, *ж.* То саме, що **ліплення.** *Офіційна самовитість, мундир.. затіняють головне в портреті — обличчя, яке, незважаючи на грамотну ліпку,— психологічно невиразне* (Мист., 3, 1953, 7); *Для портретів його* [Т. Шевченка] *роботи характерна старанна ліпка форми, світлотіньове моделювання, вміле використання тонових градацій і контрастних сполучень білого та чорного* (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 24).

ЛІ́ПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **ліпи́ти** 1. *Посудини, ліплені вільноруч, виготовлені з нечищеної глини* (Археол., II, 1948, 105); *// у знач. прикм.* [Кемблъ:] *Портрети лиш мальовані бувають, все ж ліплене і різьблене — кумир, а не портрет* (Л. Укр., III, 1952, 31); *Очі з удаваною побожністю підводить* [Стадницький] *угору, до ліплених амурів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 293).

ЛІ́ПЛЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ліпи́ти** 1. *Вони з нахабністю ярмаркового фокусника пропонували товари своєї фірми: ..китайські шовки, приладдя для автоматичного ліплення вареників* (Вільде, Сестри.., 1958, 120); *Кропивницький суворо дотримувався принципу добірності репертуару і життєвої правдоподібності в сценічному ліпленні образу* (Збірник про Кроп., 1955, 88); *Зрозуміло, що епічний жанр ставив перед письменником дуже високі художні вимоги щодо компо-*

зиції, ліплення характерів (Про багатство л-ри, 1959, 247).

2. Те, що зроблене з пластичних матеріалів або за моделями з цих матеріалів. *Поклавши на чоло руку, мовчки дивилась* [Ганна] *в стелю, прикрашену ліпленням* (Гончар, Таврія, 1952, 328).

ЛІПЛЯ́НКА, и, *ж., діал.* Мазанка. *Тільки в одній ліплянці світились два віконця й вився димок з вербового димаря* (Коцюб., I, 1955, 368); *Всюди до схилів туляться тісно ліплянки* (Вирг., В розп. літа, 1959, 190).

ЛІПНИЙ, а́, е́. Стос. до ліплення (у 1 знач.). *Всі ліпні роботи по фасадах та інтер'єрах виконав на високому художньому рівні досвідчений ліпник* (Архіт. і буд., 1, 1955, 9); // Виготовлений ліпленням. *Харівський скарб знаходився в ліпному горщику* (Археол., VIII, 1953, 37); *Гестапівець.. подивився на вкриту ліпною оздобою стелю* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 73); // З виліпленими прикрасами. *Кімната.. освітлена одним алебастровим ліхтарем, що спускається на позолочених ланцюжках з білої ліпної стелі* (Коч., III, 1956, 123).

ЛІПНИ́К, а́, ч. Спеціаліст з ліпних робіт. *Він досвідчений ліпник.*

ЛІПОЇ́Д, у, ч. Органічна жироподібна речовина, тваринного або рослинного походження, зразком якої є віск, холестерин. *При атеросклерозі в стінці артерій утворюються скупчення жирових речовин (ліпоїдів), головним чином холестерину* (Наука.., 2, 1960, 41).

ЛІПОЇ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **ліпо́їд**. *Одержані з кори надниркових залоз біологічно активні речовини.. являють собою очищені екстракти ліпоїдних речовин* (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 31).

ЛІПО́МА, и, *ж.* Доброякісна пухлина, що розвивається з жирової тканини. *Ліпома.. розвивається з жирової тканини, найчастіше з підшкірної клітковини* (Курс патології, 1956, 164).

ЛІПОТА́, и́, *ж., заст.* Краса. *Ліпота і негідь, Сила і немічність,— Все тут* [на кладовищі] *уляглося, Все пішло у вічність* (Щог., Поезії, 1958, 162); *І він устав на горах перед нами, Наш Київ.. У багряниці слави й ліпоти!* (Рильський, II, 1960, 199).

ЛІ́ПШАТИ, аю, асш, *недок.* Ставати ліпшим; кращати. *Критика від того не ліпшає й не гіршає, що її пише жінка* (Л. Укр., V, 1956, 126).

ЛІ́ПШЕ. 1. Присл. до **ліпший**. *Риба шука — де глибше, а чоловік — де ліпше* (Укр.. присл.., 1955, 259); *Сама* [Устина] *орала й сіяла ліпше за любого господаря* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); // *у знач. присудк. сл.* Про поліпшення стану хворого. *Тепер мені ліпше, і я знов можу ходити сама* (Л. Укр., V, 1956, 19); *Поволі професор починав одужувати. Щодня йому ставало ліпше* (Баш, Проф. Буйко, 1946, 20).

2. *у знач. част.* Уживається для підкреслення переваги якоїсь дії. [Л е в:] *От ліпше заберуся до роботи, як маю тут жувати клоччя!* (Л. Укр., III, 1952, 227); — *Узяв би ти мене ліпше з собою, ..а то тільки душу ятриш* (Мур., Бук. повість, 1959, 182).

ЛІ́ПШИЙ, а, е. Вищ. ст. до **до́брий** 1 і **га́рний**; кращий. *Коли люди до тебе добрі, а ти будь ліпший* (Номис, 1864, № 4440); *За життя родичів дівчина зазнала ліпших часів* (Л. Укр., III, 1952, 646); — *Усі дерева ростуть довго, чим ліпше дерево, тим довше воно росте* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 108).

Пе́рший-лі́пший *див.* **пе́рший**.

ЛІ́РА[1], и, *ж.* 1. Старогрецький струнно-щипковий музичний інструмент. [Н е р і с а:] *Красу я тямила й малою, і серденько тремтіло від хвали, як струночка під плектроном на лірі* (Л. Укр., III, 1952, 430); *В батьковій хаті над ліжком висіла картина — півлежача німфа з лірою* (Сам., II, 1958, 412); // *перен.* Символ поезії, поетичної творчості. *В найтяжчі роки життя російського суспільства ліра Пушкіна служила свободі і прогресу* (Вісник АН, 5, 1949, 33); *І груди орденом.. мені прикрасив мій народ за голос мій, за пісню щиру, що славить сонце і степи, що не віддав я кату ліру у дні страшної боротьби* (Сос., II, 1958, 431).

2. Тип дивана-тахти, контури якого нагадують цей музичний інструмент. *Інка лежить на модерній лірі* (Речм., Твій побратим, 1962, 46).

3. Старовинний струнно-клавішно-смичковий музичний інструмент, який був поширений у Росії, Білорусії та на Україні. *І знову ліри заревли, ..А парубки, узявшись в боки, Навприсідки пішли* (Шевч., II, 1953, 77); *Біля клечання .. сидять два лірники, джмелями дзижчать і поскрипують роками вичорнені ліри, і за душу хапають жалісливі голоси* (Стельмах, II, 1962, 323).

△ **Сузір'я Ліри** — сузір'я, розташоване вздовж Чумацького шляху в північній півкулі неба, з яскравою зіркою Вега. *Наша сонячна система рухається в напрямі до сузір'їв Ліри і Геркулеса* (Астр., 1956, 105).

ЛІ́РА[2], и, *ж.* В Італії та деяких інших країнах — грошова одиниця і відповідна їй монета. *Обід — з 5 чи 6 страв. Все смачно і дуже по-панськи. За це все я плачу 6 лір на добу* (Коцюб., III, 1956, 322); — *П'ять тисяч лір одноразово — це непогана платня* [за операцію] (Смолич, I, 1958, 82).

ЛІРИ́ЗМ, у, ч. 1. Ліричний характер, ліричний зміст (творів мистецтва). *З порівняннями, на мою думку, треба обережніш обертатися. Я думаю, що вони часто шкодять ліризмові твору* (Сам., II, 1958, 449); *Ліризм, особисте ставлення автора до змальованого світу освітлює то теплим, ніжним сяєвом любові, то загравою гніву і ненависті майже всі сторінки «Кобзаря»* (Рильський, III, 1956, 235).

2. *розм.* Ліричний пастрій. *Розповідь його була.. то злегка глумлива, то сповнена теплого ліризму* (Кол., Терен.., 1959, 225).

ЛІ́РИК, а, ч. Автор ліричних поезій; ліричний поет. *Поет-лірик передає думки, почуття, настрої, викликані як навколишньою дійсністю, так і своїми переживаннями* (Укр. літ., 9, 1957, 111); *Взагалі Франко — лірик високої проби, і його ліричні вірші просяться часто в музику* (Коцюб., III, 1956, 42); *Ми знаємо Шевченка і як лірика м'якого, і як філософа глибокого* (Тич., III, 1957, 80); // *перен.* Людина ліричних настроїв. — *За складом своєї душі я ліберал і лірик* (Стельмах, I, 1962, 41).

ЛІ́РИКА, и, *ж.* 1. Один з трьох родів літератури, поряд з епосом і драмою, в якому з особливою виразністю виявляється емоційне ставлення автора до зображуваного. *Поема створюється і існує на ґрунті взаємозв'язку двох літературних родів: епосу і лірики* (Мал., Думки.., 1959, 55); *Велике місце в народній поезії і пісенній творчості займає лірика* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 91); // Емоційний елемент у творчості письменника. *Були поети, у вірші яких почали проникати тенденції ідилічності, аполітизму, втечі в чисту лірику* (Про багатство л-ри, 1959, 134).

2. Твори цього роду поезії. *Рання високопоетична лірика Шевченка переважно романтична* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 152); — *Ось — гранки, збірку лірики видаю* (Головко, II, 1957, 473).

3. *перен., розм.* Ліричний пастрій. — *Така лірика найшла на мене після Грінаві... Не хотілося ні з ким сваритися, з кожним братався б...* (Гончар, III, 1959, 335).

ЛІРИКО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який має в собі елементи лірики і драми. *Лірико-романтичний і лірико-драматичний характер пісень, що пробуджували революційну свідомість, довгий час був пануючим у побуті передових людей російського суспільства* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 28); *Лірико-драматичний тенор.*

2. Перехідний між ліричним і драматичним (про голос співака). *Лірико-драматичне сопрано.*

ЛІРИКО-ЕПІ́ЧНИЙ, а, е. Який має в собі елементи лірики й епосу. *Біля першоджерел нашої культури.. палає незабутніми і незмінними барвами лірико-епічний твір* (Рильський, III, 1956, 29).

ЛІРИКО-РОМАНТИ́ЧНИЙ, а, е. Який має в собі елементи лірики і романтики. *Автор талановитої трилогії «Прапороносці», чудових лірико-романтичних новел.. О. Гончар не відразу став майстром художньої прози* (Рад. літ-во, 3, 1957, 21).

ЛІРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до лірики (у 1 знач.). *Ліричний поет з нього був би добрий, а до політика не та голова* (Л. Укр., V, 1956, 143); *До війни капітан був ліричним поетом, майор — драматургом* (Ю. Янов., I, 1954, 94); // Який є об'єктом опису в ліриці. *Ліричний герой ранніх творів П. Тичини — життєлюб і оптиміст* (Рад. літ-во, 1, 1958, 31); *Ліричним героєм Рильського є в першу чергу сам поет* (Криж., М. Рильський, 1960, 74); // Який є лірикою. *Я так люблю наші ліричні пісні* (Л. Укр., V, 1956, 73); *Ліричні вірші Франка з циклу «Зів'яле листя» стоять на рівні шедеврів світової поезії* (Корн., Разом із життям, 1950, 67).

2. Емоційно-забарвлений, хвилюючий. *Війна дужче підкреслила в ній* [медсестрі Надійці].. *риси: силу волі, скромну мужність і ліричну задушевність* (Жур., Вечір.., 1958, 263); *З великою ліричною теплотою і задушевністю письменник змалював образ сержанта* (Вітч., 8, 1958, 137).

Ліри́чний ві́дступ: а) пройнята ліризмом частина художнього твору, яка не має безпосереднього зв'язку з послідовним розвитком сюжету. *Автор «Слова» часто виходить за межі описуваної події, переривaючи свої оповідання про похід Ігоря ліричними відступами* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 36); б) *(перен., жарт.)* Відхилення від теми розмови під впливом якого-небудь почуття.

3. Такий, при якому почуття, душевні переживання панують над розумом. *Може, у мене справді занадто ліричні натура* (Л. Укр., V, 1956, 437); *В. Сосюрі належить понад два десятки поем, але й вони своїми особливостями підкреслюють саме ліричний характер його світосприймання* (Іст. укр. літ., II, 1956, 403).

4. М'яко-співучий, ніжного тембру (про голос співака). *Як співала вона своїм чарівним ліричним голосом, що мов цілющою водою лився в душу!* (Думки про театр, 1955, 25); *У неї прекрасне ліричне сопрано* (Гур., Друзі.., 1959, 52); // Повільний, плавний (про танець і т. ін.). *Хоровод «Веснянка» дуже поширений на Україні. Цей здебільшого плавний, ліричний танець виконується дівчатами* (Збірник укр. нар. танців, 1957, 3).

ЛІРИ́ЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до **лири́чний** 2. *Широчінь гоголівського діапазону, ліричність, комедійність і фантастика.. спричинились до того, що, мабуть, нічиї твори не дали стільки сюжетів для опер, як твори Гоголя* (Рильський, III, 1956, 213); *Мова українського народу багата й поетична, нею можна до тонкощів передати і високий пафос, і задушевну ліричність, і м'який гумор* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 3).

ЛІРИ́ЧНО. Присл. до **лири́чний** 2. — *Ще не раз згадали ті дні, коли до школи бігала..,— ліричні промовила Варвара Павлівна* (Собко, Справа.., 1959, 180).

ЛІ́РНИК, а, ч. Народний співець-музикант, що акомпанує собі на лірі. *Київ шестидесятих років* [XIX ст.] *відвідували ще мандруючі народні рапсоди, сліпці-музики, кобзарі і лірники, які співали під акомпанемент кобзи або ліри* (Укр. муз. спадщ., 1940, 54); * У порівн. *Коли вони, мов ярмаркові лірники, заведуть бувало на дозвіллі з братом Денисом тільки їм самим відому пісню.., то Блаженко-старший одразу розжалобиться до сліз* (Гончар, I, 1954, 48).

ЛІ́РНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лі́рник.** — *Ото б варто було послухать, як київські та черкаські філософи заспівають лірницьких пісень!* (Н.-Лев., I, 1956, 420); *Перша частина* [симфонії] *після прологу побудована на темах, близьких до лірницьких наспівів і заплачок* (Мист., 1, 1961, 23).

ЛІРО-ДРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **лірико-драматичний.**

ЛІРО-ЕПІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **лірико-епічний.** *У сучасній ліро-епічній поемі дедалі частіше виступає героєм не якась окрема дійова особа, а збірний образ людини нашого часу* (Рад. літ-во, 2, 1962, 57).

ЛІРОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на ліру (*див.* **лі́ра**[1] 1). *У брюссельської капусти листки ліроподібні, з подовженими черешками* (Овоч., 1956, 195).

ЛІРОХВІ́СТ, хво́ста, ч. Птах ряду горобиних з буро-сірим пір'ям і хвостом ліроподібної форми (у самців). *Лірохвіст.. належить до найбільш примітивних птахів з ряду горобиних* (Посібник з зоогеогр., 1956, 21).

ЛІС, у, *мн.* лісй, ів, ч. 1. Велика площа землі, заросла деревами і кущами. *Пішов Дідок у ліс по дрова* (Гл., Вибр.,1951, 87); *Якийсь хижий птах з пронизливим криком вилетів з лісу* (Тулуб, В степу.., 1964, 218); *Регоче́ться мій друг, і луна йде коридорами, як у лісі* (Ю. Янов., II, 1958, 40); // Дерева, які ростуть на такій площі. *З одного боку нависла гора кам'яна над хаткою, поросла лісом* (Вовчок, I, 1955, 288); — *Ні, Микуло,— заперечив Ант.— На лови йду сам, ви з Вістою ліпше ідіть випалюйте ліс* (Скл., Святослав, 1959, 8); * У порівн. *Садок на волі розрісся, мов ліс* (Мирний, IV, 1955, 16); // Певна ділянка такої площі. *Жив на Ганчарівці хазяїн заможний.. Було й поле, був і ліс* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); *За селом лежали під снігом грунти і ліси пана Стадницького* (Стельмах, I, 1962, 142); // чого, перен. Велика кількість, багато (високих предметів). *У вікна дивились грядки капусти і ліс кукурудзи* (Коцюб., II, 1955, 217); *Ліс очерету хилиться п'яний, Дивиться мрійно у воду* (Рильський, I, 1960, 113); *Олексій Максимович висунувся з вікна і теж ще здалеку замахав рукою у відповідь на цілий ліс радісно піднятих рук* (Баш. На берегах.., 1962, 28).

◇ **За дере́вами [й] лісу не ба́чити (не ви́дно)** *див.* **де́рево; Ліс лісом** — дуже густий, високий. *Хліб налився, Ліс лісом трава...* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 220); **Те́мний ліс** — про що-небудь незрозуміле, заплутане або невідоме. *Чужа душа — темний ліс, каже прислів'я. Але ні, є душі прозорі, як кришталь* (Перв., Невигадане життя, 1958, 214); *Надруковані в різні часи і різними мовами — німецькою, угорською, румунською,— ті карти являли собою темний ліс* (Гончар, III, 1959, 385); **У ліс дивитися** — будучи незадоволеним своїм місцем, прагнути його покинути. *Вовка як не годуй, а він усе в ліс дивиться* (Укр.. присл.., 1955, 157); — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (Гончар, Таврія, 1952, 77); **Щось [вели́ке] у лісі здо́хло** — сталося щось незвичайне. *Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми помирились!* (Н.-Лев., II, 1956, 12).

2. *тільки одн.* Зрубані дерева як будівельний та ін. матеріал. *На надвірну комору.. дубового лісу купи: нехай лежить та висихає* (Шевч., VI, 1957, 217); [Семен:] *Ходім краще та взнаємо, де поставлять наші вагони з лісом* (Мороз, П'єси, 1959, 24).

ЛІ́СА, и, *ж.* Огорожа, сплетена з хворосту. *Полагодив* [Чіпка] *хату, давай погріб обчищати та обробляти: новою лісою усадьбу обплітати* (Мирний, I, 1949, 324); *Як гордо щепами хвалився він мені В саду малесенькім, обведенім убого Низькою лісою!* (Рильський, Поеми, 1957, 230); // Плетена загорода. *Ось стара громадська ліса, яку відчиняв перед нами старий дід Панько* (Фр., IV, 1950, 326); // Плетена хвіртка або ворота. *Данило припав до ліси у повітці й крізь щілини дивився* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 170).

ЛІСГО́СП, у, ч. Скорочення: лісове господарство. *Контроль за веденням господарства в колгоспних лісах здійснюють лісгоспи* (Колг. Укр., 9, 1959, 39); *До свого лісгоспу Захар добирався вже вантажними автомашинами* (Ле, Право.., 1957, 247).

ЛІСГО́СПІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лісго́сп**. *Школа почала возити стовпи... з лісгоспівського масиву* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 124).

ЛІСЕ́ЛЬ, я, ч., *мор.* Парус, який піднімають при слабкому вітрі на додаток до основних прямих парусів для збільшення їх площі.

ЛІСИ́СТИЙ, а, е. Порослий лісом (у 1 знач.). *Він зовсім не надіявся тут, серед диких лісистих гір, ..побачити.. таке ніжне сотворіння* (Фр., III, 1950, 88); *Багато невільників втікало ще по дорозі до Німеччини, як тільки ешелони заходили в лісисті місця України* (Логв., Давні рани, 1961, 94).

ЛІСИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **лісистий**. *Найбільша лісистість у нас — у оцих Байраках* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 172).

ЛІСІВНИ́К, а́, ч. Фахівець із лісівництва. *Лісівник, висаджуючи молоді дерева, повинен передбачати, як вони будуть розвиватися* (Наука.., 6, 1964, 40); *Левко був лісівник завзятий Із підхерсонського села* (Рильський, II, 1956, 251).

ЛІСІВНИ́ЦТВО, а, *с.* 1. Наука про вирощування лісів. *Інститут лісівництва вивчає найефективніші методи лісостепових насаджень* (Вісник АН, 7, 1949, 7).

2. Вирощування лісів як галузь рослинництва. *Заповідник Асканія-Нова.. був останнім пунктом нашої екскурсії як степовий базис наукового лісівництва* (Ле, Право.., 1957, 5).

ЛІСІВНИ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лісівни́цтво**. *Суцільне рубання лісів на великих площах Карпат без додержання вимог лісівницької науки призвело до посилення ерозійних процесів* (Наука.., 8, 1958, 3).

ЛІСІВНИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **лісівни́к** і **лісівни́цтво**. — *Така вже наша доля лісівнича* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 193); *Дорослі дерева цих видів* [горіха].. *мають добрі лісівничі властивості* (Колг. Укр., 9, 1960, 38).

ЛІ́СКА [1], и, *ж.* Зменш. до **ліса**. *Грицько.. сів на колодку, що лежала під ліскою* (Вас., Вибр., 1954, 103).

ЛІ́СКА [2], и, *ж.* Те саме, що **волосінь** 3. *В руках у вас вудочка. Ліска у вас кріпка, гачок у вас сталевий, загартований, міцний* (Вишня, II, 1956, 246).

ЛІ́СКА [3], и, *ж., діал.* Лящина (у 1 знач.). *Під дубом, між двома кущами ліски, ..стоїть моя небіжка Одарка* (Н.-Лев., I, 1956, 68); *Я була у лісі — Все говорить там. Ліска каже: «Прісю, Йди горішок дам»* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 83); // Ціпок з лящини. *Олекса, підпираючися грубою ліскою і стогнучи раз по разу, поволікся до Перегинська* (Фр., VIII, 1952, 240).

ЛІСКО́ВИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **ліска** [3]. *Живо рухаючи білими вусиками, скочила* [мишка] *на лісковий корч* (Фр., VI, 1951, 149); // Зроблений з ліски. *Узяв від ціпок лісковий.., закурив люлечку на дорогу та і шкандибає лісом* (Козл., Мандрівники, 1946, 41).

ЛІСНИ́Й [1], а́, е́. Те саме, що **лісови́й**. *Виряджав* [я] *свою сім'ю на літнє мешкання, щоб вона серед лісної прохолоди та вільного польового повітря набралася сили та здоров'я* (Мирний, V, 1955, 399); *Тремтить якийсь вогник здалека.— Се, певне, в хатині лісній* (Л. Укр., IV, 1954, 95); *В глибоких ярах по обох боках дороги ген би засіяв різними лісними й польовими квітами* (Кобр., Вибр., 1954, 75); // *у знач. ім.* **лісна́**, но́ї, *ж.* Лісова русалка; мавка. *Іван знав, що то лісна, а не Марічка, що то вона надить його* (Коцюб., II, 1955, 323).

ЛІСНИ́Й [2], но́го, *ч., діал.* Лісник (у 1 знач.). *Підплачував* [Мендель] *лісничих і лісних, щоб гляділи крізь пальці на те, яке і в якій скількості дерево він вивозить із лісу* (Фр., VIII, 1952, 384).

ЛІСНИ́К, а́, ч. 1. Лісовий сторож. *Вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, .. і розпитувала про ціни в лісників* (Коцюб., II, 1955, 25); *Гості — лісники й лісничі.. розмовляли один з одним* (Донч., VI, 1957, 540).

2. *рідко.* Те саме, що **лісівни́к**. *Лісник знайомий есть у мене Він до щеплювання має хіть велику* (Рильський, III, 1961, 204).

ЛІСНИКІ́В, ко́ва, ко́ве. Прикм. до **лісни́к**. — *Хвора за сім кілометрів звідси, це — лісникова жінка* (Донч., VI, 1957, 330); // Належний лісникові. *Увесь день стояла в лісниковій хаті рожево-золота темрява* (Вас., II, 1959, 143).

ЛІСНИКІ́ВНА, и, *ж., розм.* Дочка лісника. — *Лісниківну, значить, виглядаєш, малий. Ранувато трохи* (Ільк, Вербівчани, 1961, 433).

ЛІСНИКУВА́ТИ, ку́ю, ку́єш, *недок., розм.* Бути лісником. *Максим Бобровник любив ліси — і не сказати... Партизанив тут ще в громадянську... А потім лісникував* (Збан., Єдина, 1959, 10).

ЛІСНИ́ЦТВО, а, *с.* Ділянка лісу як господарська одиниця, а також установа, що відає цією ділянкою. *У Голосіївському лісництві (під Києвом) виявлено 7 природних гібридів горіха* (Колг. енц., I, 1956, 299); *Хіба ми забули, як ранньою весною лісництво відпустило бідноті сто дерев. А одержала біднота ті дерева? Ні, не одержала* (Шиян, Баланда, 1957, 118); *Любила* [Улянка] *їздити.. оглядати лісництво, бувати на заготівлі лісу* (Донч., IV, 1957, 115); // Господарські будівлі цієї установи. *Прислухалася* [Олена] *до шелесту ясенів біля воріт лісництва* (Вільде, Сестри.., 1958, 12).

ЛІСНИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* 1. Дике плодове дерево, що росте у лісі, та його плоди: дичка. *Ідуть вони, ідуть, аж при дорозі стоїть лісниця.., така колюча, напівусохла* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 366).

2. Те саме, що **лісна́** (*див.* **лісни́й** [1]). *Потік гримів і падав зі скали.. Ночами потопельниці й лісниці Схилялися до дикої води* (Перв., II, 1958, 97).

ЛІСНИ́ЧИЙ, чого, ч. Службовець лісництва, а також завідуючий ним. *А дитя осталось, Плаче, бідне.., та на лихо Лісничі почули* (Шевч., I, 1951, 44);— *Морфологію, анатомію рослин я буду вивчати і не забуду жодної назви, бо я хочу бути лісничим* (Шиян, Магістраль, 1934, 287).

ЛІСНИ́ЧИХА, и, *ж., розм.* 1. Дружина лісника або лісничого. *Нудьгувала гарна лісничиха Оце вже вісім*

або десять літ (Фр., XI, 1952, 260); *Постукав в двері стиха... А відчинив їх не лісник — Привітна лісничиха* (Нагн., Вибр., 1957, 186).

2. Жін. до **лісни́к**. *У яру, де річка тиха, Де глибокий брід, Молоденька лісничиха Кінчила обхід* (Воронько, Тепло.., 1959, 151).

ЛІСНИЧІ́ВКА, и, *ж., діал.* Оселя лісничого. *Управши рубачів, лісничий пішов до своєї лісничівки* (Фр., III, 1950, 274).

ЛІСО... Перша частина складних слів, що відповідає: 1) слову **ліс**, напр.: л і с о в и р у́ б у в а н н я; 2) слову **лісови́й**, напр.: л і с о п р о х о л о́ д а.

ЛІСОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **ліс** 1; власт. лісу. *Долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю* (Н.-Лев., II, 1956, 263); *Пташки щебечуть-розлягаються, та верхів'я лісове шепотить* (Коцюб., I, 1955, 459); *Далеко праворуч між лісовими масивами на верховинах гір зажеврілося голе каміння* (Гончар, III, 1959, 434); *Вітя.. вдихав у себе чисте повітря зі всіма лісовими пахощами* (Томч., Готель.., 1960, 16); // Який знаходиться в лісі, розташований у ньому. *Дівчина стомлено оглянула лісову галявину* (Ю. Янов., I, 1958, 315); *Мчать козаки степами і лісовими дорогами, через річки, день і ніч* (Довж., I, 1958, 272).

2. Який водиться або росте в лісі. — *Та й дика ж ти, як лісова коза* (П.-Лев., II, 1956, 50); *Сосна лісова в Радянських Карпатах дуже поширена* (Звірі.. Карпат.., 1952, 38); *Самотіє лісова груша — єдиний слід того, що й у цьому кутку колись шумів ліс* (Стельмах, II, 1962, 33); *Ми дзвіночки, Лісові дзвіночки, Славим день* (Тич., I, 1957, 46); // Вкритий лісами. *Мовчав суворий лісовий край* (Коз., Серце матері, 1947, 88); // *у знач. ім.* **лісови́й**, во́го, ч. Те саме, що **лісови́к** 2. [Р у с а л к а:] *Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!* (Л. Укр., III, 1952, 194).

3. Стос. до лісівництва. *Соймонову належить винахід «пильної [пильяльної] машини» для потреб лісового господарства* (Видатні вітч. географи.., 1954, 37).

ЛІСОВИ́К, а́, ч. 1. *розм.* Той, хто живе в лісі або займається лісовим промислом, полюванням. *Григорій Григорович Андрусяк — спадковємний лісовик.. З дитинства чув шум смерекових борів.., знав у горах назву кожної травиці, кожного дерева, чагарника* (Літ. Укр., 31.VII 1962, 2); *Він, Аркадій Валеріанович, мусить з своїх лісових хуторів зігнати селян, ..і лісовики, і селяни, що приїздять до них, підточують його багатство лісокрадством* (Стельмах, I, 1962, 289); // Партизан, що діє в лісах. *Колись, при денікінцях, і влітку, і восени в оцім лісі по ярах вони жили лісовиками. Увесь ліс шумів од них — партизанів* (Головко, II, 1957, 19); *Третій рік з сідла не сходить, до безсоння звик. І страшний для окупантів грізний лісовик* (Шер., Дорога.., 1957, 78); // Той, хто працює в галузі лісівництва. *Держава оснастила лісовиків найновішою технікою* (Рад. Укр., 15.V 1963, 2); *Щоб вітер не вигриз зубами молоді насадження, лісовики виставили біля них захисні щити, сплетені з лози та очерету* (Вол., Місячне срібло, 1961, 309).

2. Міфологічна істота, яка, за уявленням багатьох народів, жила в лісі. *Очі [молодого хлопця] світились таким тихим, таким мрійним світом, неначе вони ще й теперечки бачили лісовиків з зеленими бородами* (Н.-Лев., I, 1956, 587); *Слов'яни вірили, що в кожному лісі був свій лісовик, від якого залежала удача на полюванні* (Іст. СРСР, I, 1956, 35).

ЛІСОВИКІ́В, ко́ва, ко́ве. Прикм. до **лісови́к**. *На галявину вискочили, граючись, лис з лисицею, і зелені лісовикові очі світили їм* (Донч., II, 1956, 7).

ЛІСОВИ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **лісови́к**. *Хоч людські очі проводжають лісовичок з співчуттям і зітханням, одначе серце ще більше тривожиться* (Стельмах, I, 1962, 394); [Л е в:] *Треба тільки [чарівне] слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша* (Л. Укр., III, 1952, 227).

ЛІСОВІДНОВЛЕ́ННЯ, я, *с., спец.* Відновлення лісу. *Поряд з роботами по лісовідновленню в республіці передбачено протягом ближчих 3—5 років закласти на великих площах лісонасадження з тополі* (Колг. Укр., 7, 1958, 38); *Лісівники Волині нагромадили багатий досвід механізації трудомістких процесів лісовідновлення* (Рад. Укр., 30.XI 1962, 3).

ЛІСОВІДНО́ВНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до лісовідновлення. *Правління артілей мають.. провадити рубки догляду за лісом, лісовідновні і санітарні рубки* (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ЛІСОВО́Д, а, ч., *розм.* Те саме, що **лісови́к**. *Їй добре було відомо, що за освітою Мурашко лісовод* (Гончар, Таврія, 1952, 275); *Повільно виростає дуб, глибоко вкорінюється в землю..; його треба, як чудесно висловлюються лісоводи, виховувати* (Жур., Вечір.., 1958, 38).

ЛІСОВО́З, а, ч. Вид транспорту для перевезення лісу (у 2 знач.). *На лісовозі встановлено двигун потужністю 180 кінських сил* (Рад. Укр., 7.IX 1966, 1); *Часто мчать дорогами лісовози, возять прекрасний карпатський ліс* (Козл., Сонце.., 1957, 7).

ЛІСОВО́ЗНИЙ, а, е. Стос. до лісовоза, який є лісовозом. *Наші автомобілі працюють у складі лісовозних автопоїздів, плітьотрубовозів, автопанелевозів, збиральних машин* (Роб. газ., 24.VI 1966, 3); *На конвейєр поставлено лісовозний автомобіль* (Рад. Укр., 7.IX 1966, 1).

ЛІСОВПОРЯ́ДЖЕННЯ, я, *с.* Сукупність заходів, пов'язаних з організацією і веденням лісового господарства. *Лісовпорядження являє собою сукупність польових і камеральних робіт* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174).

ЛІСОВПОРЯДКУВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **лісовпоря́дження**. *В колгоспних лісах силами спеціальних лісовпорядних партій за рахунок держави провадиться лісовпорядкування* (Колг. енц., I, 1956, 701).

ЛІСОВПОРЯ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **лісовпоря́дження** і **лісовпорядкува́ння**. *Періодично, звичайно через 10 років, лісовпорядні роботи треба повторювати* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 174).

ЛІСОВПОРЯ́ДНИК, а, ч. Той, хто здійснює лісовпорядження. *Лісовпорядники складають плани ведення лісового господарства* (Колг. Укр., 10, 1960, 36).

ЛІСОГОСПОДА́РСТВО, а, *с.* Скорочення: лісове господарство.

ЛІСОГОСПОДА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до лісогосподарства. *Очищення місць рубок має дуже важливе лісоексплуатаційне, лісокультурне і лісогосподарське значення* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 112).

ЛІСОЗАВО́Д, у, ч. Завод первинної обробки лісу (у 2 знач.). *На Турківських лісозаводах він думає пошукати собі ліпшої роботи* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18).

ЛІСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лісозаготівлі. *Лісозаготівельна промисловість.*

ЛІСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається лісозаготівлею. *Рибалки, лісозаготівельники.. Хабаровського краю стають на трудову вахту* (Рад. Укр., 11.IX 1958, 1).

ЛІСОЗАГОТІ́ВЛЯ, і, *ж.* Державна заготівля лісу (у 2 знач.). *Воно [очищення місць рубки] полегшує лісозаготівлі і дальші лісокультурні роботи* (Лісівн. і по-

лезах. лісорозв., 1956, 112); // Місце в лісі, де проходить ця заготівля. *Часом виїздив [знять] десь і на далекі лісозаготівлі* (Ле, В сноп.., 1960, 31).

ЛІСОЗАГОТІ́ВНИК, а, ч. Те саме, що **лісозаготіве́льник**. *За самовільне вивезення деревини.. лісозаготівник повинен сплатити двократну таксову вартість цієї деревини* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 130).

ЛІСОЗАХИСНИ́Й, а́, е́. 1. Стос. до захисту, охорони лісів, лісонасаджень. *Тарасівська і Благодатівська лісозахисні станції Міністерства сільського господарства УРСР завершують підготовку до весни* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3).

2. Який являє собою лісонасадження, що захищають сільськогосподарські культури. *З-за лісозахисної смуги.. проглядали колгоспні будівлі* (Підс., Віч-на-віч, 1962, 99).

ЛІСОЗБЕРЕ́ЖЕННЯ, я, *с.* Збереження лісу (у 1 знач.).

ЛІСОЗБЕРІГА́ННЯ, я, *с.* Зберігання лісу (у 1 знач.).

ЛІСОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука, що вивчає видовий склад лісу, лісові рослинні угруповання, середовище, в якому зростають рослини в лісі.

ЛІСОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до лісознавства. *Уважно стежить він і за новинами лісознавчої літератури* (Літ. Укр., 8.I 1965, 3).

ЛІСО́К, ска́, ч. Зменш.-пестл. до **ліс** 1. *Вдалині повитий туманом дрімав лісок* (Горд., II, 1959, 174); *Достав Панас сокиру та брусок, Налагодивсь — і полягли дерева... Пропав лісок Знічев'я!* (Гл., Вибр., 1951, 73); *— Чоловіче,.. а в кого то ви березовий лісок купили?* (Фр., I, 1955, 373).

ЛІСОКОМБІНА́Т, у, ч. Комбінат для заготівлі і первинної обробки лісу (у 2 знач.).

ЛІСОКРА́Д, а, *ч., розм.* Той, хто краде ліс (у 2 знач.). *— Так проморали лісокрадів? Добру маю охорону!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 96).

ЛІСОКУЛЬТУ́РА, и, *ж.* Лісонасадження (у 2 знач.). *Деревні породи пошкоджуються шкідниками як у розсадниках та молодих лісокультурах, так і в дорослих насадженнях* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 401).

ЛІСОКУЛЬТУ́РНИЙ, а, е. Стос. до лісокультури. *Дуже важливим у підготовці і проведенні лісокультурних робіт є правильна організація праці* (Рад. Укр., 21.III 1950, 2).

ЛІСОМАТЕРІА́Л, у, ч. Дерево як будівельний та ін. матеріал; ліс (у 2 знач.). *Лісоматеріал для опор повинен бути рівний, очищений від кори і гілок* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 221).

ЛІСОМЕЛІОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до лісомеліорації. *Щоб запобігти ерозії, треба створювати лісомеліоративні насадження* (Колг. Укр., 10, 1960, 24).

ЛІСОМЕЛІОРА́ТОР, а, ч. Фахівець з лісомеліорації. *Його [О. Гроссгейма] головні наукові праці.. служать енциклопедією для ботаніків, географів, агрономів, лісомеліораторів* (Видатні вітч. географи.., 1954, 140).

ЛІСОМЕЛІОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Поліпшення природних (грунтових, гідрологічних і кліматичних) умов шляхом лісорозведення.

ЛІСОНАСА́ДЖЕННЯ, я, *с.* 1. Насадження лісу (у 1 знач.). *Деякі учасники спору.. у полемічному запалі стали влагалі піддавати сумніву саму ідею степового лісонасадження* (Жур., Вечір.., 1958, 39).

2. *звичайно мн.* Штучно насаджений ліс та площа, яку він займає. *Лісонасадження урочища Гришино розміщені в досить великій балці* (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 85).

ЛІСОНАСА́ДЖУВАННЯ, я, *с.* Процес садіння лісових саджанців.

ЛІСООХОРО́НА, и, *ж.* Охорона лісу (у 1 знач.).

ЛІСООХОРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **лісоохоро́на**.

ЛІСОПА́РК, у, ч. Приміський ліс, пристосований для прогулянок, відпочинку. *Близько 180 гектарів займатиме показовий лісопарк — чудове місце відпочинку відвідувачів виставки* (Колг. Укр., 7, 1957, 12); *З самого ранку лісопарк повнився музикою та співами* (Гончар, Земля.., 1947, 3).

ЛІСОПА́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **лісопа́рк**. *Догляд в лісопаркових насадженнях полягав у прочищанні, проріджуванні та видаленні хворих і засохлих дерев* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 292).

ЛІСОПИ́ЛКА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **лісопи́льня**. *На підстилку худобі в колгоспі використовують торф, тирсу з лісопилки, деревне листя* (Колг. Укр., 8, 1956, 23).

2. Машина для розпилювання лісу (у 2 знач.). *На колгоспному подвір'ї то верескливо брала високу ноту, то хрипло деренчала лісопилка* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 227).

ЛІСОПИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до розпилювання лісу (у 2 знач.). *В окремих господарствах.. працюють лісопильні установки* (Колг. Укр., 4, 1958, 5); *В Азіатській частині СРСР лісопильні центри зосереджені вздовж Сибірської магістралі* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 56).

△ **Лісопи́льна ра́ма** — машина для поздовжнього розпилювання колод, кряжів і брусів.

ЛІСОПИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Лісопильний завод. *І день і ніч на лісопильнях.. скрегіт пил* (Ус., Шість, 1940, 16); * У порівн. *Мить передихнувши, мотори знов завили, як лісопильня* (Гончар, Земля.., 1947, 161).

ЛІСОПОСА́ДКА, и, *ж.* Те саме, що **лісонаса́дження**. *Завершується виконання річного плану лісопосадок на державній лісозахисній смузі* (Рад. Укр., 14.IX 1950, 1).

ЛІСОПРОМИСЛОВЕ́ЦЬ, вця, ч. Капіталіст-підприємець у галузі лісопромисловості. *Селяни.. не давали поміщикам і лісопромисловцям винищувати ліси* (Іст. УРСР, II, 1957, 27); *Від гірського міста Турка через Село Руське і далі до Борині лісопромисловець Станіслав Крапивницький проклав вузькоколійку* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18).

ЛІСОПРОМИСЛО́ВИЙ, а, е. Стос. до лісопромисловості.

ЛІСОПРОМИСЛОВІ́СТЬ, вості, *ж.* Скорочення: лісова промисловість.

ЛІСОПУ́НКТ, у, ч. Підприємство, яке веде заготівлю лісу (у 2 знач.) і входить до складу ліспромгоспу. *Лісопункт поповнився новими механізмами* (Колг. Укр., 2, 1957, 10).

ЛІСОРА́МА, и, *ж.* Скорочення: лісопильна рама. *Закріплені колоди подаються в лісораму верстатником і розпилюються* (Стол.-буд. справа, 1957, 61).

ЛІСОРОЗВЕДЕ́ННЯ, я, *с.* Розведення лісу, вирощування його на нових місцях. *Масове захисне лісорозведення почалося після Великої Жовтневої революції* (Колг. Укр., 11, 1961, 35); *Старий Бувалець ніби помолодшав, як почув про великі плани лісорозведення* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 208).

ЛІСОРОЗРО́БКА, и, *ж.* Розробка лісу (у 1 знач.). *Населення [тайги] займається лісорозробками і сплавлянням лісу по ріках* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 40); // Ділянка, де провадиться розробка лісу. *По всій долині й у горах — на фабриках, заводах і лісорозробках, в містах і селах проходили перші, після багатьох років, відкриті партійні збори* (Скл., Карпати, II, 1954, 406).

ЛІСОРОЗСА́ДНИК, а, ч. Ділянка землі, на якій вирощуються саджанці для лісорозведення. *При кожній школі, кожному учбовому закладі, можливо, варто закласти лісорозсадники й квітники, де вирощуватимуться найцінніші саджанці медоносних дерев та квітів* (Літ. Укр., 19.I 1965, 1); // Установа, яка вирощує саджанці для лісорозведення. *Деякі передові лісорозсадники для стратифікації використовують торф, бо в ньому створюються кращі умови зволоження і доступу повітря* (Колг. Укр., 11, 1956, 40).

ЛІСОРУ́Б, а, ч. Робітник, який рубає або спилює і заготовляє ліс (у 2 знач.). *Тарасик не раз бачив, як лісоруби підходили до товстелезних дерев, підпилювали їх* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 144); *Лісоруби з великим перебільшенням виконали план заготівлі лісу* (Рад. Укр., 8.I 1948, 3).

ЛІСОРУ́БНИЙ, а, е. Стос. до рубання лісу. *Після закінчення рубок на лісосіках.. залишається багато лісорубних решток — гілок, сучків, хвої* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 112).

ЛІСОРУ́БСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лісору́б**. *Лісорубські інструменти.*

ЛІСОСАДИ́ВНИЙ, а́, е́. Який саджають з метою розведення лісу. *Привезений на місце садіння лісосадивний матеріал негайно прикопують у кількох місцях так, щоб у кожній групі був повний набір сіянців різних порід* (Колг. енц., II, 1956, 446).

ЛІСОСАДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лісонасадження; який використовується при лісонасадженні. *На берегах древнього Дніпра гудуть трактори.. Створюються дві механізовані лісосадильні станції* (Рад. Укр., 27.IV 1963, 3); *Для механізованого садіння застосовують лісосадильні машини СЛН-1* (Колг. Укр., 9, 1959, 37).

ЛІСОСІ́КА, и, ж. Ділянка, на якій вирубали, рубають або рубатимуть ліс. *Незалісені лісосіки являють собою площі, на яких був вирубаний ліс, що тут раніше ріс* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 11); *Лісовози не встигають вивозити розкрижоване дерево, і його тут же на лісосіках укладають в штабелі* (Гончар, Маша.., 1959, 90).

ЛІСОСІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до лісосіки. *При розробленні лісосічного фонду потрібно.. лісосіки розбивати на пасіки, а останні — на окремі стрічки* (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

ЛІСОСКЛА́Д, у, ч. Склад, на якому зберігається ліс (у 2 знач.). *Рамові тільки встигають різати дерево, а з лісоскладу їм подають, підкочують нові деревини* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 93).

ЛІСОСМУ́ГА, и, ж. Смуга лісових насаджень. *Зимою лісосмуги захищають виноградники від холодних вітрів* (Колг. Укр., 9, 1959, 37); *Кого не хвилюють тополі в полгоспному парку, В полях лісосмуги — жива проти вітру стіна?* (Гірник, Друзі.., 1953, 8).

ЛІСОСПЛА́В, у, ч. Сплав лісу (у 2 знач.). *Водні багатства Українських Карпат можна використовувати для.. лісосплаву* (Наука.., 11, 1963, 30).

ЛІСОСПЛА́ВНИЙ, а, е. Стос. до лісосплаву. *Лісосплавні дільниці.. наполегливо готуються до початку сезону* (Рад. Укр., 18.III 1949, 2).

ЛІСОСПЛА́ВНИК, а́, ч. Сплавник лісу (у 2 знач.).

ЛІСОСТА́Н, у, ч. Ліс, переважно однорідний за складом порід, віком дерев і т. ін. *Дубові лісостани у стиглому віці (120—140 років) досягають висоти 37 метрів з діаметром стовбура близько одного метра* (Наука.., 4, 1958, 24).

ЛІСОСТЕ́П, у, ч. Природна зона помірного поясу з чергуванням лісових ділянок і степових масивів. *В середній Україні простягнувся лісостеп* (Цюпа, Україна.., 1960, 86).

ЛІСОСТЕПОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **лісосте́п**. *Інститут лісівництва вивчає найефективніші методи лісостепових насаджень* (Вісник АН, 7, 1949, 7).

ЛІСОТЕХНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до лісового господарства, лісової промисловості. *Цінність його [бархата амурського], як лісотехнічної породи, полягає в тому, що з його кори виробляють корки для пляшок* (Озелен. колг. села, 1955, 66); *Інститут [землеробства] реорганізовано у вищий учбовий заклад, який існує і нині під назвою Ленінградська лісотехнічна академія* (Колг. Укр., 10, 1957, 13).

ЛІСОТОРГО́ВЕЦЬ, вця, ч. Купець, який торгує лісом (у 2 знач.).

ЛІСОТУ́НДРА, и, ж. Природна зона, перехідна між зонами тундри і лісу. *Я жив у пустелі в спеку, І лісотундра мені Являла зиму далеку В північній своїй стороні* (Дор., Літа.., 1957, 43).

ЛІСОХІМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до лісохімії. *Карпатський ліс — цінна сировина і для лісохімічної промисловості* (Наука.., 10, 1961, 36).

ЛІСОХІ́МІЯ, ї, ж. Розділ технічної хімії, який вивчає властивості лісової рослинної сировини і технологію її переробки. — *Тут у вас гостює спеціаліст по лісохімії* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 206).

ЛІ́СОЧКА, и, ж., *діал.* Зменш.-пестл. до **ліска**[2]. *В тій хвилі явився обік нього гарний паничик.. з блискучою лісочкою в руці* (Фр., II, 1950, 122).

ЛІСО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **ліс**о́**к**. *Там, у темному лісочку, кують зозулі...* (Мирний, III, 1954, 105); *Голубіють ставки у балках, зеленіють молоді лісочки* (Жур., Вечір.., 1958, 339).

ЛІСПРОМГО́СП, у, ч. Скорочення: лісове промислове господарство. *В Тульчинському ліспромгоспі на Вінниччині існує відділ робітничого постачання* (Рад. Укр., 25.I 1959, 2); *Натуру в тайзі ми знімали біля малюсінької станції. Кілька будиночків, заселених працівниками ліспромгоспу* (Довж., III, 1960, 121).

ЛІТ[1], лі́ту і рі́дше ле́ту, ч. 1. Те саме, що **літі́ння**. *Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці* (Тют., Вир, 1960, 139); *Снаряди падали то тут, то там, скорочуючи літ* (Кач., Вибр., 1953, 311); *Рання, рясна сивина, Тихим туманом розвійся. Лету в минуле не бійся, Пісне юнацька, ясна* (Воронько, Тепло.., 1959, 45); // Те саме, що **літа́ння**. *Над нами з хуркотом промайнув перший табунець чирят як знак початку вечірнього льоту* (Досв., Вибр., 1959, 406).

На літ *кого, чого* — відстань, яку може пролетіти хто-, що-небудь. *Кривоніс.. не пробіг і на літ стріли, як побачив ватагу* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 369).

◇ **На льоту́ (лету́)**: а) під час літання. *Гуляла хуртовина по степах, замерзали подорожні, й пташки падали на лету* (Довж., I, 1958, 471); б) нашвидку, мимохідь. *Син.. щось на лету гукнув батькові, але за гулом, за тупотом Оленчук нічого не розібрав* (Гончар, II, 1959, 121); **На льоту́ (лету́) хапа́ти (лови́ти)**: а) ловити кого-, що-небудь, що летить, літає. *Ми кидали в двері поштового вагона мішок із сургучевою печаткою і на льоту хапали інший* (Жур., Звич. турботи, 1960, 39); б) швидко або мимохідь сприймати, засвоювати або розуміти щонебудь. *Надаремно думка силувалася ловити на лету сей або той образ, ..прослідити його зв'язок з іншими* (Фр., VII, 1951, 120); *Валя кожну мою пораду ловила якось на льоту, вміла її реалізувати* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 362).

2. *спец.* Період найінтенсивнішого розмноження летючих комах. *Весняний літ мух.. триває від одного до трьох місяців* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 113).

ЛІТ[2], а, ч. У давній Литві — грошова одиниця.

ЛІТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **літерату́рний**, напр.: **літконсульта́нт, літфа́к.**

ЛІТА́, літ, *мн.* 1. Період часу в кілька років; роки. *Минули літа, а село Не перемінилось* (Шевч., I, 1951, 391); *Літа пригасили горе, та не могли викорчувати думок, згадок* (Стельмах, II, 1962, 407); * Образно. *Мов лату на латі, На серце печалі нашили літа́* (Шевч., I, 1951, 282).

Мно́гії ї́ літа — побажання кому-небудь довгих років життя. — *Будь здоров на многії ї літа!* (Кв.-Осн., II, 1956, 14).

2. *тільки род. в.* У сполученні з числівниками вживається на позначення років. *Чи помолодшав я через 10 літ в неволі, чи постарішав серцем, скажи мені, мій брате рідний* (Шевч., VI, 1957, 139); — *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі як один день* (Довж., I, 1958, 115); *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання* (Сос., I, 1957, 67).

Сто літ — дуже багато, довго, давно. [М у з а:] *Звелю писати оди...* [П о е т:] *Сто літ, як вийшли з моди!* (Л. Укр., I, 1951, 301); — *Я, звичайно, бажаю їй сто літ жити* (Гончар, III, 1959, 83).

3. Період часу від народження; вік (у 1 знач.). — *Певно, він хлопчик добрий і любий — еге? ..Які його літа?* (Вовчок, I, 1955, 377); *Ім'я їй — Ната. Олег одних із нею літ* (Сос., II, 1958, 457); // **Певний період** у житті людини. [С а в к а:] *Ой ви, слуги молодії, Беріть коні вороні, Доганяйте, повертайте літа молодії...* (Вас., III, 1960, 63); *Невинність дитинства не в силі змити погань зрілих літ* (Стельмах, II, 1962, 57); // Велика кількість прожитих людиною років; старість. *Він.. полишає службу через те, що літа й здоров'я не дозволяють йому клопотатись такими трудними справами* (Л. Укр., III, 1952, 513); *Козак намагався триматися по-молодецькому, але літа вже зігнули йому спину* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 97).

◇ **В літа́х** — те саме, що **літній**[2]. *Марко Лукич тоді був уже людиною в літах, у трупі його дуже шанували й прозивали «батьком»* (Збірник про Кроп., 1955, 343); **Дово́дити (довести́) до літ** *кого* — вирощувати, виховувати кого-небудь. *Дядина.. мене, сироту, до літ довела* (Барв., Опов.., 1902, 95); **Дохо́дити (дійти́) [до] літ** *див.* **дохо́дити**; **Літа́ вихо́дять (вийшли)** — про досягнення повноліття або зрілих років. — *Я б тебе, каже, і сватав, коли б ти не крива.. Так і крає мені серце.. А тут літа виходять* (Барв., Опов.., 1902, 228); *А літа, хто ж їх відає, чи вони вийшли, чи вони не вийшли? про те ніп знає* (Л. Укр., III. 1952, 668); **Літа́ обсі́ли** *кого* — став старим хтось. — *Ой лишенько ж тяжке: літа, літа обсіли чоловіка!* (Головко, II, 1957, 422). **На весні́ літ** — замолоду. *Біди не знаючи, росла Голубка-дівчина, як ось — На весні літ Де лихо нагле не взялось* (Граб., I, 1959, 487); **На ста́рості літ** — у старості, на схилі віку. **[Не] по літа́х** — [не] у відповідності до віку. *Добре Чіпці у діда підпасичем. Робота.. і по його літах і по його душі* (Мирний, I, 1949, 154); *Йому сподобалась дівчина — отака не по літах серйозненька* (Головко, I, 1957, 368).

4. *розм.* Період у житті суспільства; часи. *І згадував літа лихії, Погані, давні літа* (Шевч., II, 1953, 23); — *Ну, та й літа ж тепер настали!* — балакають *старі люди* (Мирний, I, 1949, 326).

ЛІТА́К, а́, ч. Апарат з двигуном і нерухомими крилами, пристосований для літання. *Всі літаки мають спеціальні прилади, які по атмосферному тиску показують, на якій висоті над рівнем океану знаходиться літак* (Фіз. геогр., 5, 1956, 85); *Дівчина-пілот над рідною землею веде стрімкий літак у мрійну далечінь* (Сос., II, 1958, 80).

ЛІТАКОБУДІВНИЙ, а́, е́. Стос. до літакобудування.

ЛІТАКОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Галузь промисловості, що виробляє літаки. *Газові турбіни прийшли в авіацію. Їх поява була початком нової ери в літакобудуванні — ери газотурбінних лайнерів* (Наука.., 10, 1961, 16).

ЛІТАКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **літа́к**. *Над Сулою, на південнім схилі, Мов на літаковому крилі, Саджанці вбиваються у силу* (Вирган, В розп. літа, 1959, 70).

ЛІТА́КО-ВИ́ЛІТ, льоту, ч. Виліт літака для виконання певного завдання; // Одиниця обчислення транспортної роботи, яку виконує літак за один виліт. *Тільки торік санітарна авіація республіки.. зробила близько 15 400 літако-вильотів* (Наука.., 10, 1957, 20); [Г а л и н к а:] *Мене командуючий жде не діждеться. А ви мене в прийомній маринуєте.. На мене витратили зайвий літако-виліт* (Дмит., Драм. тв., 1958, 92).

ЛІТАКОВОДІ́ННЯ, я, *с.* Водіння літака. *Поряд із зростанням швидкостей польотів безперервно вдосконалюються і засоби літаководіння* (Наука.., 3, 1960, 15).

ЛІТА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до літання; який використовується для літання. *Уже два дні підряд невтомно працюють над своїм літальним апаратом двоє завзятих конструкторів* (Коп., Подарунок, 1956, 51).

ЛІТА́НІЯ, ї, *рідко* **ЛІТА́НЯ**, і, *ж.* Урочиста церковна служба, а також довга благальна молитва у католиків. — *Ха, ха, ха, ха!.. Чорт, панове, Літаню співає* (Шевч., I, 1951, 89); // *перен.* Нескінченні скарги, нарікання тощо. *Візьмусь до писання, бо нема часу хорувати, хоч знаю, що за се буде мені від сестри літанія щодня зрана до вечора* (Л. Укр., V, 1956, 263).

ЛІТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **літа́ти**. *В товаристві двох гусей, Що.. в літанні помагали, Пелікан слабий прилинув* (Л. Укр., IV, 1954, 189); *Повидумували всякі машини — і до бігання, і до плавання, і до літання...* (Фр., VIII, 1952, 399); *Як танцювала вона з іншими, він водив очима слідком за її легким літанням* (Н.-Лев., I, 1956, 186).

ЛІТА́НЯ *див.* **літа́нія**.

ЛІТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. Мати здатність триматися і пересуватися в повітрі. *Не вчи орла літати, а рибу плавати* (Номис, 1864, № 5357); — *Як же я полечу? Хіба в мене є такі крила, як у тебе* [сльфа]? — *сказав Павлусь.— Я не вмію літати* (Л. Укр., III, 1952, 488); [Ш у м е й к о:] *Не все те й літає, що хвостом махає* (Мик., I, 1957, 435).

2. Те саме, що **лети́ти** 1, але означає рух, який відбувається в різний час і в різних напрямках. *Ворона за море літає, а дурна вертається* (Номис, 1864, № 6041); [Д р у ж к и:] *Ой ви, галочки, літайте, Ой ви, дружечки, співайте* (Кроп., II, 1958, 64); — *Воно, брат, де ворон не літає, а на рідну сторону вертає* (Тют., Вир, 1960, 214); * У порівн. *Не сінце вони смакують, не траву і не овес, а так ходять, як літають, завертають в МТС* (Тич., I, 1957, 169); *Може, через те, що Христині найбільше в світі хотілося мати крила, вона й по землі не ходила, а наче літала* (Стельмах, I, 1962, 153); //*на чому і без додатка.* Пересуватися на літальних апаратах (літаках, ракетах і т. ін.). *Марченко був відомим пілотом-випробувачем. Він вже давно працював в інституті стратосфери і літав на шести літаках Юрія Крайнєва* (Собко, Зор. крила, 1950, 17); [П о л к о в н и к:] *Ми авіація.. Літаємо з важкими бомбами* (Довж., I, 1958, 347); // Про різні

предмети, які пересуваються у повітрі. *Повітря було чисте, прозоре. По йому знай то сюди, то туди літали іскорки сонячного світу* (Мирний, I, 1954, 318); [Перелесник:] *Поглянь, як там літає павутиння, кружляє і вирує у повітрі...* (Л. Укр., III, 1952, 246); *Літає пір'я по дворах, всюди лунає дике гортанне «хазяйка!»* (Гончар, II, 1959, 276); // *перен.* Думками, мріями і т. ін. прагнути до чого-небудь, переноситися кудись. *І в думках забуду, що я сирота, І думка далеко, високо літа* (Пісні та романси.., II, 1956, 30); *Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи. Тримала їх у жмені і далеко гадками літала* (Стеф., I, 1949, 43); *Мої мрії у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису, мореплавства* (Довж., I, 1958, 13); // Лунати, розноситися в повітрі в різні боки (про звуки). *Довкола них літала груба лайка і прокляття побожних кумась* (Фр., VI, 1951, 152); *Долинами пісня літає* (Ю. Янов., V, 1959, 36); *Сміх літав, мов прудкокрила ластівка по селу, від танка до танка* (Ю. Бедзик, Полки... 1959, 228); // *перен.* Поширюватися, розноситися в різних напрямках; розповсюджуватися (про вісті, новини тощо). *Всюди вістка про те літала, всюди будила сонне людське життя* (Мирний, III, 1954, 232).

◇ **Ви́соко літа́ти:** а) займати високе суспільне становище. *Хто високо літає, той низько сяде* (Номис, 1864, № 8270); [Сторчак:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким.* [Качан:] *Високо літав, та низько сів* (Зар., Антєї, 1961, 72); б) мати про себе дуже високу думку; зазнаватися (у 2 знач.). — *А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе* (Стельмах, Хліб.., 1959, 308).

3. *перен.* Дуже швидко, стрімко ходити, бігати, їздити і т. ін. *Юнона скрізь літає, Всіх на Енея навертає Весільний збить з його вінець* (Котл., I, 1952, 191); *Не плаває — літає Семен Дніпром, тільки човен синю хвилю розбиває* (Вовчок, I, 1955, 91); *Літає малий Микита на ковзанах, як птах* (Вас., II, 1959, 120); *Дівчата.. в парі з товаришками літали в танці* (Л. Укр., III, 1952, 565); *Тролейбуси в Ленінграді новенькі, чистенькі, літають ленінградськими вулицями прудко* (Вишня, I, 1956, 306); *Листє листя ясенів, де він літав конем шалено й дівчат під зорями любив* (Сос., I, 1957, 348); *Заклопотаний літав по всіх усюдах хлопчик* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 92); // Дуже швидко, легко рухатися (про неживі предмети, пальці рук під час гри і т. ін.). *Чіпка сидить з товариством за столом; чарка літає за чаркою, задурює їм голови* (Мирний, I, 1949, 399); *Коли його пальці літали по клавішах піаніно, він побачив у дзеркалі відбиток знайомої довготелесої фігури* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 54).

4. *перен., розм.* Те саме, що **па́дати.**

ЛІТА́ТИСЯ, а́ється, *недок., безос., кому.* Про наявність бажання або можливості літати (у 2, 3 знач.). *Ластівки літають, бо літається, І Ганнуся любить, бо пора...* (Рильський, I, 1960, 260); — *В ті роки я стрічав свою молодість. Тоді мені не ходилось, а літалось* (Стельмах, Правда.., 1961, 58).

ЛІТАЧО́К, чка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **літа́к.** — *Ну, хлопче, купуй* [іграшку],— *сказав парубок.* — *Ех, літачок! Ех, бистрокрилий!* (Донч., VI, 1957, 85).

ЛІТА́ЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **літа́ти.** *Крізь літаюче пір'я він примітив перед собою чотирьох маленьких хлопчиків* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Часами темнішало від швидко літаючих хмар, але як швидко налітали вони, так швидко й проносились* (Ю. Янов., II, 1958, 86).

2. *у знач. прикм.* Який вміє літати, має засоби для пересування в повітрі. *Схопився кіт на задні лапи, Почухав між ушей: — Коли б то крила, скуштував би Літаючих мишей!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 73); — *Спочатку ми робитимемо літаючі моделі аеропланів* (Донч., I, 1956, 66).

△ **Літа́юча форте́ця (кріпость)** — чотиримоторний важкий бомбардувальник далекої дії. *Подоляк дізнався, що заводи були розбомблені лише годину тому і що погром цей вчинили не німці, а союзницькі «літаючі фортеці»* (Гончар, III, 1959, 425); *Ближче до приміщень аеропорту стояв.. транспортний літак С-54, за ним — чотиримоторна «літаюча фортеця»* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 37).

ЛІТВЕЧІ́РКА, и, *ж.* Скорочення: літературна вечірка. — *Це ж і літвечірка сьогодні в нас. Чудово* (Головко, I, 1957, 165); *Щотижня збори, літвечірки, й веселі по домах ідем* (Сос., I, 1957, 309).

ЛІТГУРТКІ́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Член літературного гуртка.

ЛІТГУРТО́К, тка́, *ч.* Скорочення: літературний гурток. *Там знову те саме: робота серед робкорів і сількорів, на районах у літгуртках робітничих* (Еллан, II, 1958, 170).

ЛІТЕ́ПЛИЙ, а, е, *діал.* Теплий. *Літепле молоко* (Сл. Гр.); *Фруктові дерева вкривалися цвітом.. та насичували вечірній літеплий легіт солодкими пахощами* (Оп., Іду.., 1958, 534).

ЛІТЕ́ПЛО, а, *с.* Тепла вода. *Гафійка гриміла ложками, хлюпала літеплом* (Коцюб., II, 1955, 39); — *Умивайся, а я тобі літепло приготувала з волошками та любистком* (Кочура, Родина.., 1962, 6); * У порівн. *З теплої, як літепло, ..води встала тонесенька пара* (Н.-Лев., I, 1956, 66); // *яке, чого, перен.* Про що-небудь тепле; тепло. *Коли.. гостра спека змінюється м'яким атласним літеплом синього південного вечора, на токах запалюються електричні ліхтарі* (Гончар, Південь, 1951, 143); *Яблуні чорне і голе галуззя В сонячнім літеплі, в чистій блакиті* (Ус., Листя.., 1956, 11).

ЛІТЕ́Р, а, *ч.* Документ, який дає право безкоштовного або пільгового проїзду. *Їде* [Юрась] *сам, уже без провожатого, по військовому літеру, як справжній воїн* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 71).

ЛІТЕ́РА, и, *ж.* 1. Письмовий знак, що позначає звук або сполучення звуків мови; буква. — *І хто ж ту грамоту видумав, хто ці літери вигадав? .. Літеру до літери приложи — слово виходе* [виходить]... (Мирний, IV, 1955, 80); *Він од Зінька вже навчився всіх літер, умів з них і слова читати* (Гр., II, 1963, 407); *І так чітко* [виднілись] *на білій хустині темні літери: В і С* (Сос., I, 1957, 96); * Образно. *Національні герої та народні месники України в наше духовне життя входили спочатку через фольклор, потім через художню літературу і вже тільки після цього їхні імена вписалися золотими літерами в історію* (Літ. Укр., 22.X 1965, 3); // Металевий брусочок з випуклим зображенням цього знака, що вживається для друкарського набору. *Зимно-холодний метал наче вислізає з рук, не хоче кластися літера до літери* (Еллан, II, 1958, 43).

2. *чого, перен.* Суто формальне значення чого-небудь.

ЛІТЕРА́ЛЬНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **буква́льний.**

ЛІТЕРА́ЛЬНО, *рідко.* Присл. до **літера́льний.** *В долині жовтий голий горб, з одного боку котрого немов приліплено здорового стільника — і то літерально* (Коцюб., III, 1956, 146).

ЛІТЕРА́Т, а, *ч., заст.* Літератор. *Один звісний російський літерат обіцяв мені помогти* (Сам., II, 1958. 472).

ЛІТЕРА́ТКА, и *ж., заст.* Жін. до **літера́т.** *Хтось тут познайомився, з одною італьянською літераткою* (Л. Укр., V, 1956, 388).

ЛІТЕРА́ТОР, а, *ч.* Те саме, що **письме́нник.** *Опріч Горького.., є тут* [на Капрі] *ще інші російські літератори* (Коцюб., III, 1956, 406); *Ідеологічна битва з ворогом триває, і немає вищого обов'язку для радянського літератора, ніж обов'язок з честю тримати свої позиції в цій битві* (Про багатство л-ри, 1959, 321).

ЛІТЕРА́ТОРКА, и, *ж.* Жін. до **літера́тор.** *Але ж ти до безнадійності не літераторка!* (Л. Укр., III, 1952, 689); *Драгоманівський гурток ентузіастів української демократичної культури запалив у Ольги Петрівни* [Пчілки] *інтерес до етнографії й фольклору і спрямував її на тернистий шлях української літераторки* (Вітч., 1, 1964, 149).

ЛІТЕРА́ТОРСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., розм.* Бути літератором, працювати в галузі літератури.

ЛІТЕРА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **літера́тор.**

ЛІТЕРА́ТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **літера́т;** // Власт. літерату. *В мені ж бо, як запевняли мене вже замолоду, літературська жилка* (Коб., III, 1956, 7).

ЛІТЕРАТУ́РА, и, *ж.* 1. Уся сукупність наукових, художніх і т. ін. творів того чи іншого народу, періоду або всього людства. *Хоч він всеньке літо сидів над книжками, писав диктанти, розв'язував задачі, читав літературу, конспектував.. — він все ж таки ловив себе на тому, що такий-от розділ знає гірше, ніж інший* (Тют., Вир, 1964, 52).

2. Вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова. *Як би там не було, а література моя професія* (Л. Укр., V, 1956, 20); *Щось сильне тягне мене до літературної праці — і літератури я відданий цілою душею* (Коцюб., III, 1956, 282); *Література є найпоширенішим і найбільш доступним видом мистецтва* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 7); // Сукупність творів цього виду мистецтва. *Журнала вже десятий рік і в очі ні одного не бачив і не знаю, що там і дісться, в тій новій.. літературі* (Шевч., VI, 1957, 130); *Настуся записалася в якусь школу, щоб довчитися французької мови та вислухать курс французької літератури* (Н.-Лев., IV, 1956, 429); *Великого творчого значення набула свідома орієнтація художника — на противагу колишній національній відокремленості й замкненості — на використання досвіду братніх літератур* (Про багатство л-ри, 1959, 45); // Літературна діяльність, процес творення художніх творів за допомогою слова. *Хтось.. не хоче навіть до роботи братись, а властиве треба, і погода саме літературі сприяє* (Л. Укр., V, 1956, 343).

Худо́жня літерату́ра — те саме, що **літерату́ра** 2. *Художня література є одним з наймогутніших засобів людського пізнання* (Іст. укр. літ., I, 1954, 9).

3. Сукупність друкованих творів певної галузі знань, з певного питання. *Література про Маркса і марксизм надзвичайно велика* (Ленін, 21, 1950, 63); *З допомогою мемуарної літератури нерідко розкриваються цілі важливі сторінки літературного руху* (Рад. літ-во, 1, 1962, 134); *В парку була влаштована виставка технічної літератури* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3); // *розм.* Друковані твори; книжки. *В кімнаті м'які меблі, стіл, завалений літературою* (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5).

ЛІТЕРАТУ́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до літератури (у 2 знач.). *На літературну ниву я вийшов.. не скоро* (Вас., IV, 1960, 40); *Ще торік заходився я скласти літературний альманах з праць, ще ніде не друкованих* (Коцюб., III, 1956, 255); *Одного чудового дня вона віднесла рукопис у редакцію літературного журналу* (Донч., V, 1957, 510); // Належний творам художньої літератури. *Прямого звертання до літературних образів інших письменників у «Вершниках» немає* (Мова і стиль «Вершників», 1955, 37); // Пов'язаний з вивченням літератури. *Вона згадала про літературні вечори, про публічні лекції* (Н.-Лев., I, 1956, 561); *Микола.. теж вступає в університет, тільки не на літературний, а на біологічний факультет* (Тют., Вир, 1964, 54); *При сільському клубі працює літературний гурток* (Літ. газ., 21.IX 1950, 2).

Літерату́рне чита́ння — колективне читання художніх творів з метою обговорення. *Стрічали ми новий рік літературним читанням* (Коцюб., III, 1956, 418).

2. Пов'язаний з творенням художньої літератури. *Добре не пам'ятаю, коли саме почалися мої літературні спроби* (Вас., IV, 1960, 16); *Українська література розвивалася в тісному зв'язку з російським літературним процесом* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 4); *Треба бережно ставитись до відроджуваної української літератури, особливо пролетарської і селянської, вважаючи одним з головних завдань для пролетарських і селянських письменників набуття літературних навиків* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 309); // Який свідчить про здатність до написання художніх творів. *Опріч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них* [творах Панаса Мирного] *широкий та вільний розмах думки* (Коцюб., III, 1956, 198); *Мені здається, що якби ти мала літературний талан, ти б утворила на сій основі щось палкіше* (Л. Укр., III, 1952, 688).

3. Пов'язаний з діяльністю в галузі художньої літератури; письменницький. *Я не настільки сильний, щоб бути літературним батажком напряму* (Л. Укр., III, 1952, 686); *Я познайомився з харківським українським літературним світом* (Довж., I, 1958, 19); *У Дніпропетровську відбулася нарада літературного активу, присвячена розглядові перших книжок молодих письменників* (Літ. газ., 12.III 1957, 1).

4. Який відповідає вимогам літератури (у 2 знач.); художній. *Франко явився новатором у галицькій літературі. Не тільки в формі, в літературній манері, а і в своїх відносинах до фактів життя, які він малює* (Коцюб., III, 1956, 36); *«Казка» краще, ніж «Сон», бо вона і по формі літературніша, і по змісту цікавіша* (Л. Укр., V, 1956, 260).

5. Який відповідає нормам, закріпленим у писемності, літературі (про мову, мовлення).

△ **Літерату́рна мо́ва** — вироблена форма загальнонародної мови, яка має певні норми в граматиці, лексиці, вимові тощо. *Літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі* (Л. Укр., V, 1956, 126); *Літературна мова тільки тоді розвивається успішно, коли вона не поривав зв'язку зі своїм ґрунтом — мовою широких мас* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 30).

ЛІТЕРАТУ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **літерату́рний** 4, 5.

ЛІТЕРАТУ́РНО. Присл. до **літерату́рний** 4, 5. *Малоосвічені люди.. не тямлять літературно зложити фрази* (Л. Укр., III, 1952, 689).

ЛІТЕРАТУ́РНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **літерату́рний** у 1 знач., напр.: літерату́рно-істори́чний, літерату́рно-крити́чний і т. ін.

ЛІТЕРАТУРОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець з літературознавства. *Дехто з наших літературознавців і критиків звертався до мене з листами* (Вас., IV, 1960,

48); *Коли б зміст твору вичерпувався ідеєю, тоді навряд чи можна було б вважати серйозними суперечки між літературознавцями з приводу тлумачення окремих творів* (Талант.., 1958, 38).

ЛІТЕРАТУ́РОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про художню літературу, її теорію та історію. *У нашому літературознавстві існує програмова вимога розглядати художні твори у єдності змісту й форми* (Рад. літ-во, 1, 1961, 42); *Радянське літературознавство підняло вивчення життя і творчості поета* [Т. Шевченка] *на гідну височінь* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 5).

ЛІТЕРАТУРОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до літературознавства. *Дослідження творчості Шевченка, навіть в сучасних масштабах, в основному відбувається в літературознавчому плані* (Мовозн., XVII, 1962, 29); *Літературознавчі праці.. українського критика Л. Новиченка справедливо визнані широкою громадськістю як цінний внесок у сучасну науку* (Літ. Укр., 7.IV 1964, 4).

ЛІТЕРАТУ́РЩИНА, и, *ж., зневажл.* Поганий художній смак, що виявляється у відсутності простоти викладу. *Надмірна кількість літературних асоціацій завжди вносить у вірші присмак літературщини* (Криж., М. Рильський, 1960, 95); — *Зерна цінного іноді запорошені найогиднішою літературщиною і канцелярськими неоковирними зворотами* (Донч., VI, 1957, 632).

ЛІ́ТЕРНИЙ [1], а, е. Стос. до літера.

ЛІ́ТЕРНИЙ [2], а, е. Стос. до літери (у 1 знач.), позначений літерою. *Найменування матеріалів бувають цифрові, літерні або літерно-цифрові* (Матер.-техн. постач.., 1959, 29); // Який має особливе призначення і тому нумерується літерами. *Літерна ложа.*

ЛІ́ТЕЧКО, а, *с.* **1.** Пестл. до **лі́тко 1**. *Надворі літечко, ясно й тепло, як в ýсі; скрізь пташки щебечуть* (Н.-Лев., II, 1956, 25); * Образно. — *Минулося наше літечко, перейшли літа молоді, пристиг час у велику дорогу на той світ знаряджатися* (Л. Янов., I, 1959, 332); * У порівн. *Відлетів він* [хороший настрій] *у той день геть.., немов тепле літечко за безкрає море* (Збан., Сеспель, 1961, 135).

2. *рідко.* Пестл. до **лі́то** 2. *Це були матері.. розкиданих долею по всіх фронтах синів, що від них ні вістоньки, ні чутки ось уже третє літечко* (Довж., I, 1958, 333).

ЛІ́ТІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **лі́тій**.

ЛІ́ТІЙ, ю, *ч.* Хімічний елемент — дуже легкий, м'який лужний метал сріблясто-білого кольору; в природі в чистому вигляді не зустрічається. *Як лужний метал, літій енергійно взаємодіє з водою* (Хімія, 10, 1956, 6); *Сполуки літію є важливими.. при виробництві обезболюючих препаратів, багатьох ліків* (Веч. Київ, 25.VII 1957, 2).

ЛІТІ́Я, ї, *ж.* Різновид короткого богослужіння. *Труну з тілом* [М. В. Лисенка] *перенесли до Володимирського собору, де увечері відбулася заупокійна літія* (Вітч., 11, 1962, 194).

ЛІ́ТКО, а, *с., рідко.* Пестл. до **лі́то 1**. *На далекі заробітки Всіх синів повиряжа* [повиряджа удова]. *В лютý зиму, в теплі літки* (Граб., I, 1959, 505).

ЛІ́ТКОМ, *присл., розм.* Влітку, літом. *Як літком немає Мотрі дома,— баба зварить йому їстки, догляне, й нагодує, й спати положить* (Мирний, I, 1949, 140).

ЛІТМОНТА́Ж, ý, *ч.* Скорочення: літературний монтаж.

ЛІ́ТНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **лі́тній** [2]. *До трибуни підходить.. літненька вже, невисока, чорнява жінка* (Вишня, II, 1956, 31).

ЛІ́ТНІЙ, á, é. Стос. до польоту, літання.

Літня́ пого́да — погода, сприятлива для польоту літака, дирижабля тощо. *На сигнальній щоглі висіла велика куля — знак літньої погоди* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 99).

ЛІ́ТНИК, а, *ч.* **1.** *сад.* Однорічна декоративна садова рослина. *Однорічні квіткові рослини, або так звані літники, коли їх висівати весною, розвиваються, цвітуть і плодоносять.. того самого літа* (Колг. енц., I, 1956, 557).

2. *етн.* Старовинний жіночий одяг із легкої матерії. *Сидить баба в літнику* (Чуб., III, 1872, 164); // Спідниця з легкої вовняної тканини, яку носили влітку. *На спідниці — «саяни» та «літники» — виготовляється вовняна тканина, яка має орнамент з різнокольорових вертикальних смужок* (Матеріали з етногр.., 1956, 52).

3. *діал.* Дачник. — *Колишнє ваше мешкання новий власник розширив і винаймає літникам* (Коб., III, 1956, 98).

ЛІ́ТНІЙ [1], я, є. Прикм. до **лі́то 1**. *І в небі, й на землі було розлите розкішне щастя пишного літнього ранку* (Н.-Лев., II, 1956, 87); *Був гарний літній день, і все навколишнє здавалось прекрасним* (Довж., I, 1958, 65); //Який буває влітку; теплий, гарячий. *Пахощі з липи, теплий холод, котрий, мов літня вода, обдавав Свирида кругом,— розбудили у його голові якісь незнайомі йому ще думки* (Мирний, I, 1954, 281); *Смолистий дух у ніздрі б'є. Тут в травні літня вже задуха Обличчя жаром обдає* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 76); // Який буває влітку. *У Настусі літні вакації тяглись ціле літо* (Н.-Лев., IV, 1956, 227); *Відрядили Захара на літню практику на Україну, до Уманського лісництва* (Ле, Право.., 1957, 93); // Який використовується влітку, призначений для літа. *Літнє мешкання. Праворуч будинок з верандою і садком* (Л. Укр., II, 1951, 45); *На ногах мала* [дівчина].. *шнуровані черевики, літні, ..добре вже зношені* (Фр., VI, 1951, 162); *Звістка про літнє обмундирування викликала захоплення всієї роти* (Гончар, III, 1959, 327).

ЛІ́ТНІЙ [2], я, *с.* Який починає старіти; немолодий. *Він був вже літній чоловік, високий, широкоплечий* (Н.-Лев., IV, 1956, 246); *В машині сидить німецький генерал. Літній, навіть старий* (Ю. Янов., I, 1954, 151); // Характерний для людини немолодої, що почала старіти. *Його літнє обличчя, з невеличкими українськими вусами, було захоплене своїми думками* (Сміл., Пов. і опов., 1949, 18); // Досить дорослий. *Уже Івасеві за двадцять років минуло. Парубок літній — час би вже й про жінку подумати* (Мирний, II, 1954, 87); *На одній парті зо мною сидів літній балбес, син місцевого аптекаря — Юрка* (Перв., Невигадане життя, 1958, 18).

ЛІ́ТО, а, *с.* **1.** Найтепліша пора року між весною й осінню. *Минуло літо, після жнив Овес хазяїн змолотив* (Гл., Вибр., 1951, 29); *Чи осінь, чи зима, чи в зелені діброва весни вітає дні, чи літо славить птах,— усе мені шумить хода твоя* (Сос., II, 1958, 34).

◇ **Ба́бине лі́то** *див.* **ба́бин; скі́льки літ, скі́льки зим** — дуже давно (говориться під час зустрічі). — *Скільки літ, скільки зим не бачилися? Здрастуйте!* (Мирний, III, 1954, 266).

2. *рідко.* Те саме, що **рік**. *Либонь, уже десяте літо, Як людям дав я «Кобзаря». А їм неначе рот зашито* (Шевч., II, 1953, 200).

ЛІТО́ГРАФ, а, *ч.* Фахівець із літографування. *Це може кожний літограф справити таку роботу* (Л. Укр., V, 1956, 104); *Професія літографа куди краща для здоров'я, ніж праця складача* (Вільде, Сестри.., 1958, 124).

ЛІТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. Спосіб плоского друку, при якому для виготовлення форми використовують літографський камінь з нанесеним на нього малюнком. *Професор Харківського художнього інституту Й. Дайц написав підручник з літографії* (Мист., 2, 1956, 29); *Йосиф Завадка не дуже розумівся на літографії, бо якось не доводилось займатись цією справою* (Вільде, Сестри.., 1958, 123).

2. *чого і без додатка.* Відбиток, одержаний у такий спосіб. *Хто рився у викладених на прилавку книжках, хто біля вертушки проглядав листівки-літографії* (Головко, II, 1957, 451); *Літографію портрета Пастера йому подарував старий Майкельсон* (Рибак, Час.., 1960, 641).

3. Підприємство, цех, де друкують у такий спосіб.

ЛІТОГРАФО́ВАНИЙ, а, е. Надрукований способом літографування. *Павло витяг з кишені жмут паперу, писаного й літографованого* (Н.-Лев., I, 1956, 454).

ЛІТОГРА́ФСЬКИЙ, а, е. Стос. до літографії. *Кристалічні відміни вапняків.., що дуже щільні і мають прихованокристалічну будову, дістали назву літографського каменю і застосовуються в поліграфічній промисловості* (Курс заг. геол., 1947, 56); *У наших сусідів через вулицю на стіні в хаті висіла велика літографська картина* (Минко, Моя Минківка, 1962, 81).

ЛІТОГРАФУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **літографува́ти**.

ЛІТОГРАФУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Друкувати способом літографії.

ЛІТОГРАФУВА́ТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до **літографува́ти**.

ЛІТОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до процесу осадочного породоутворення. *Основні крейдяні рослини тісно пов'язані з відслоненнями крейди різного геологічного віку і різного літологічного складу* (Бот. ж., X, 2, 1953, 47).

ЛІТОЛОГІ́ЧНО. Присл. до **літологі́чний**. *Літологічно поклади напівпустинь представлені глинистими пісками та піщаними глинами* (Курс заг. геол., 1947, 94).

ЛІТОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Відділ геології, що вивчає осадочні породи.

ЛІ́ТОМ, *присл.* У літній час; влітку. *З оболонками вікно В садочок літом одчинялось* (Шевч., II, 1953, 164); *Хочу себе потішити, що літом буде нам краще* (Коцюб., III, 1956, 393); *Літом пересихав* [річка] *так, що в деяких місцях її перебродять кури* (Тют., Вир, 1964, 5).

Лі́том і зимо́ю — цілий рік, увесь час. *Колись там весело було. Бувало, літом і зимою Музика тче, вино рікою Гостей неситих налива...* (Шевч., II, 1953, 9).

ЛІТО́ПИС, у, ч. 1. У стародавній Русі — хронологічно послідовний запис історичних подій, зроблений їх сучасником. *З кінця XI ст. в Новгороді вели літопис, в якому записували найважливіші міські події* (Іст. СРСР, I, 1956, 67); *Схилившись у куточку, біля воскової свічки, він писав літопис цих суворих днів* (Скл., Святослав, 1959, 478); // Книга з такими записами. *На сторінках літопису змальовано докладно, як тікав од козаків розбитий польський коронний гетьман Потоцький* (Довж., I, 1958, 273).

2. *чого, перен.* Послідовний запис будь-яких подій; історія чого-небудь. *Потрібний грунтовний літопис життя і творчості поета* [Т. Шевченка] (Від давнини.., I, 1960, 75); *Українська пісня має своє глибоко національне прекрасне звучання, ..є історичним літописом народу* (Мал., Думки.., 1959, 68); *Шари снігу і льоду, що відкладаються рік у рік — це своєрідний літопис клімату та його трансформацій за минулі часи* (Наука.., 5, 1960, 24).

ЛІТОПИСА́ННЯ, я, *с.* Писання літопису. *Літописання було дуже поширене на Русі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 510); *Найдавніший, або початковий, літопис у своєму первісному вигляді був написаний в Києві; він кілька разів доповнювався і редагувався в Києво-Печерському монастирі, який став центром літописання* (Іст. УРСР, I, 1953, 79).

ЛІТОПИ́СЕЦЬ, сця, ч. 1. У стародавній Русі — той, хто писав літопис (у 1 знач.). *Літописи складалися на основі різних джерел. Перше з них — власні спостереження самих літописців* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 30); — *Літописець оповідав: князь Святослав ходив легко, як барс* (Довж., I, 1958, 293).

2. *чого і без додатка, перен.* Про того, хто послідовно описує певні події. *Учитель Кочубей був чесним літописцем своєї епохи, і тому жодна більш-менш важлива подія не проходила поза його увагою* (Кучер, Прощай.., 1957, 130); *Дніпрогес сам народжував не тільки своїх будівників, а й своїх літописців,— співців гарячих почуттів* (Вітч., 8, 1958, 187).

ЛІТОПИ́СНИЙ, а, е. Стос. до літопису (у 1 знач.). *Коли хочете знати* [про уманську різню], *читайте самі ту літописну скрижаль, залиту кров'ю* (Стор., I, 1957, 164); *Галицько-Волинський літопис вміщений у так званому Іпатіївському літописному списку XV ст.* (Іст. УРСР, I, 1953, 113); // Який міститься у літопису, відомості про який є в літопису. *Перегортаєм літописні дати, Перевертаєм давнини пласти* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 7).

ЛІТОРА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Який міститься в прибережній смузі морського дна. *Узбережні, або літоральні, покладі поширені в неглибоких частинах моря, в прибережній його частині* (Курс заг. геол., 1947, 166).

ЛІТОСФЕ́РА, и, *ж., геол.* Верхня тверда оболонка земної кулі; земна кора. *Земля тверділа й охолоджувалася. Утворювалася зовнішня оболонка, так звана літосфера* (Нафта.., 1951, 23).

ЛІТО́ТА, и, *ж.* Один із засобів підкреслення виразності мови, побудований головним чином на применшенні якої-небудь ознаки предмета; протилежне г і п е р б о л а. *Поруч з гіперболою в народній сатирі застосовується, хоч і не так часто, літота* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 48).

ЛІТОЧИ́СЛЕННЯ, я, *с.* Система визначення часу за роками від умовно обраного історичного моменту. *Ми додержуємо того вже давно прийнятого в багатьох країнах світу літочислення.., за яким лік рокам провадиться від вигаданого народження Ісуса Христа* (Іст. стар. світу, 1957, 5); *Перше числення часу за сонячним календарем виникло в Єгипті біля берегів Нілу за кілька тисячоліть до початку нашого літочислення* (Наука.., 10, 1960, 49).

ЛІ́ТР, а, ч. 1. У міжнародній метричній системі мір — основна одиниця ємності рідких і сипких тіл, що дорівнює 1000 куб. см. *А то вже щось та значить, коли колгоспник почав рахувати, ..скільки коштує центнер пшениці й літр молока* (Кучер, Трудна любов, 1960, 5).

2. *розм.* Посуд такої ємності.

ЛІТРА́Ж, ý, ч. Об'єм якої-небудь посудини, виражений у літрах. *У багатоциліндрових двигунах сума робочих об'ємів усіх циліндрів, виражена в літрах, називається літражем двигуна* (Підручник шофера.., 1960, 11); *Сучасні назви горщиків, як і іншого посуду, визначаються літражем: одноліторовий горщик, дволіторовий* (Полт.-київський діалект.., 1954, 117).

ЛІТРЕДА́КТОР, а, *ч.* Скорочення: літературний редактор.

ЛІТРЕДА́КЦІЯ, ї, *ж.* Скорочення: літературна редакція.

ЛІТРО́ВИЙ, а, е. Який вміщує один літр. *На столі.. серед найдків стояли дві літрові темні пляшки* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 33).

ЛІТРО́ВКА, и, *ж., розм.* Посудина (звичайно пляшка) ємністю в один літр; // *фам.* Літрова пляшка горілки. *Скоро на столі з'явилася літровка, пучечки зеленої цибульки, свіжа, червонобока редька* (Коцюба, Нові береги, 1959, 269).

ЛІТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **літувати.** *За своє літування у полонині зазнав Іван немало пригод* (Коцюб., II, 1955, 326); *Через кожні 4—5 років стави виводяться на літування, тобто їх залишають на літо без води* (Наука.., 10, 1956, 23).

ЛІТУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.* 1. *перев. з обставиною місця.* Проводити де-небудь літо; жити десь літом. *Літуємо, було, у будці, аж покіль приїде на рябому коні осень* [осінь] (Барв., Опов.., 1902, 355); *Він* [кріт] *літує і зимує У норі, Тільки шапку Залишає Угорі* (Стельмах, Колосок.., 1959, 80).

2. *гідр.* Залишатися на літо без води (про штучні водойми). *Щороку один з ставків літує. Мул з .. ставків використовуємо на добриво* (Колг. Укр., 5, 1959, 17).

ЛІТУ́Н, а́, *ч.* 1. Той, хто літає, має здатність літати. *Над лісом кружляли високо-високо соколи та шуліки, ..найбистріші літуни між птицями* (Оп., Іду.., 1958, 28); — *Обіцяв прибути до нас товариш Микола* [льотчик], *отой літун, що ви бачили його в Києві на аеродромі* (Вас., II, 1959, 238); *Вирішив* [Сашко] *зробитися авіатором, а не моряком. Адже моряк панував тільки над водною стихією, а літун панував над водами, землями і самим повітрям* (Смолич, V, 1959, 27); // Про дитячу забавку, яка має назву змія. *Для виготовлення літуна треба мати квадратний аркуш паперу і сосновi дранки* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 186).

2. *перен., зневажл.* Той, хто часто міняє місце роботи, шукаючи особистої вигоди. *На ледарів-літунів падав народний гнів* (Укр.. присл.., 1955, 391); [Ф р о с я:] *На руднику такі діла, а ти в кущі? У нові мандри? Літун ти нещасний, ось ти хто!* (Мокр., П'єси, 1959, 205).

ЛІТУ́НСТВО, а, *с.* Перемінна місця роботи в шуканні особистої вигоди. *У перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни на більшості підприємств трудова дисципліна не стояла ще на належному рівні. Прогули, факти літунства, порушення порядку були частим явищем на виробництві* (Іст. УРСР, II, 1957, 315); — *Я ж по своєму літунстві і там працював деякий час...* (Гончар, Тронка, 1963, 192).

ЛІТУРГІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до літургії. *Люди виходять з церкви з літургійним гаслом священика* (Козл., Ю. Крук, 1957, 442).

ЛІТУ́РГІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **обідня.** *З церкви розлягався голосний на ціле село, протяглий спів літургії* (Фр., II, 1950, 196); *Кузюткін.. гаряче молився під час усієї літургії до моменту причастя* (Бурл., Напередодні, 1956, 80).

ЛІТУ́ЧКА, и, *ж., розм.* 1. Коротка оперативна виробнича нарада. — *Я можу йти? В мене літучка...* (Довж., II, 1959, 145); [В о р о ш і л о:] *Я повідомляв на літучці, що є ще три статті, які чомусь були забраковані* (Лев., Нові п'єси, 1956, 8).

2. Про легкий, швидкий вид транспорту. — *Приїхала аж із області санітарною літучкою якась швигалка.. Всіх чабанів по кошарах об'їжджає, на місці зуби рве, без відриву від виробництва...* (Гончар, Тронка, 1963, 67).

ЛІТФО́НД, у, *ч.* Скорочення: літературний фонд. *Ялтинський будинок Літфонду своєю структурою і основними житловими умовами, на мою думку, найбільше відповідає творчому спочинку* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 11).

ЛІФ, а, *ч.* Предмет одягу, звичайно жіночого, який облягає груди і спину. *За фланелевий ліф теж спасибі, ..мені він потрібний* (Л. Укр., V, 1956, 202).

ЛІФТ, а, *ч.* Технічна споруда з спеціальною кабіною для вертикального переміщення людей або вантажів. *Ліфтом вона піднялась на п'ятий поверх* (Донч., V, 1957, 432); *Він спускався другого ранку ліфтом під землю* (Рибак, Час.., 1960, 93); * У порівн. *Легко, як ліфт у багатоповерховому будинку, кліть шугнула в підземелля* (Чорн., Красні люди, 1961, 8).

ЛІФТЕ́Р, а, *ч.* Робітник, що обслуговує ліфт. *І я злетів з трояндами в кабіну, Де усміхався привітно ліфтер* (Рильський, II, 1960, 225).

ЛІФТЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **ліфте́р.**

ЛІФТЕ́РША, і, *ж., розм.* Те саме, що **ліфте́рка.** *Біла ліфтерша — він* [містер] *шляпу знімає, Чорна ліфтерша — стоїть, як бик* (Мал., Звенигора, 1959, 210).

ЛІФТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліфт.** *В ньому* [стволі шахти] *ходило відразу кілька ліфтових кабінок для людей* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 167).

ЛІФЧИК, а, *ч.* 1. Предмет дитячої або жіночої білизни, який облягає груди. *Вона швидко натягла панчохи, взула черевички і наділа ліфчик* (Забіла, Катруся.., 1955, 4); *Лукерка.. прала всякий дріб'язок: занавіски, ліфчики, рушники* (Тют., Вир, 1964, 127).

2. Зменш. до **ліф.**

ЛІХТА́Р, я́, *ч.* Освітлювальний пристрій, в якому джерело світла захищене склом, слюдою тощо. *Музики розставили свої пюпітри, порозкладали ноти й посвітили ліхтарі* (Н.-Лев., III, 1956, 138); *Старшина засвітив свій електричний ліхтар* (Гончар, III, 1959, 256); *У місті ставили вуличні ліхтарі* (Зар., Світло, 1961, 3); * У порівн. *В невеличкому березовому гайку, ніби в народійному ліхтареві, догорає сонце* (Стельмах, I, 1962, 352).

ЛІХТА́РИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **ліхта́р.** *Карпо освітив ліхтариком навколо* (Досв., Вибр., 1959, 410); *У парку розвішані були гірлянди ліхтариків* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 254).

ЛІХТА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **ліхта́р.** *У ліхтарнім сяйві на твоїм волоссі Світлячком вечірнім заіскрився сніг* (Руд., Поезії, 1949, 50); // Призначений для ліхтаря. *Хрін стояв мовчазний, як ліхтарний стовп, пильно когось видивляючись* (Головко, II, 1957, 285).

ЛІХТА́РНИК, а, *ч., заст.* 1. Робітник, який обслуговував вуличні ліхтарі. *Непомітно випливали з туману ліхтарники, розносячи світло. Тихими вулицями.. розтеклися з легким гойданням червоні вогні* (Коцюб., II, 1955, 284); *Назустріч сунув .. старий похилий ліхтарник із рогожею та драбиною на плечах* (Ільч., Серце жде, 1939, 35).

2. Той, хто розносив ліхтарі в шахтах.

ЛІХТА́РНИЦЯ, і, *ж., заст.* Жін. до **ліхта́рник.**

ЛІХТА́РНЯ, і, *ж., діал.* Ліхтар. *Катря вийшла покірно в сіни й зараз вернулась з двома засвітленими ліхтарнями* (Стар., Облога.., 1961, 77); *Світло ліхтарні, яку держав* [Спориш] *у руці, падало скісно на його лице* (Фр., II, 1950, 279).

ЛІХТЕР, а, *ч.* Вантажне, звичайно несамохідне судно типу баржі.

ЛІЦЕЇ́СТ, а, *ч.* Вихованець ліцею. *Мрії про вольність..*

були тим повітрям, яким дихав Пушкін-ліцеїст (Рильський, III, 1956, 172); *Федір Матюшкін був єдиним ліцеїстом, який став моряком* (Видатні вітч. географи.., 1954, 67).

ЛІЦÉЙ, ю, ч. 1. У царській Росії — середній, іноді вищий чоловічий учбовий заклад для привілейованих верств населення. *Дворяни неохоче віддавали дітей до гімназій. Через це уряд організував поза загальною шкільною системою дворянські ліцеї* (Іст. СРСР, II, 1957, 102).

2. У деяких країнах Західної Європи — середній, іноді вищий учбовий заклад.

ЛІЦÉЙСЬКИЙ, а, е. Стос. до ліцею. *Рідні книги в синьому сап'яні, Тихий згад шумних ліцейських літ* (Рильський, II, 1960, 110).

ЛІЦЕНЗІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до ліцензії.

ЛІЦÉНЗІЯ, ї, *ж.* Дозвіл, що надається державними органами на право торговельного і т. ін. обміну між країнами; // Такий дозвіл на право використання чого-небудь. *Силікальцит крокує далеко за межі нашої країни. Ліцензії на право виробництва його придбали концерни Італії, Японії, Бразилії* (Наука.., 2, 1963, 34); *Заручившись підтримкою конгресмена щодо передачі ліцензії на виробництво нового виду зброї, Колінз попрощався* (Рибак, Час.., 1960, 117); * Образно. *Якось послабився антиміщанський пафос нашої літератури. Створюється враження, ніби ліцензія на викриття міщанства видана лише гумористам «Перця» та «Крокодила»* (Рад. літ-во, 3, 1958, 35).

ЛІЦИТАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **ліцита́ція.** *Підписувати документи ліцитаційного продажу. Ліцитаційний едикт.*

ЛІЦИТА́ЦІЯ, ї, *ж., діал.* Аукціон. *Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих шістдесят ринських* (Фр., I, 1955, 374); *Три тирольські корови, куплені на ліцитації в одному дворі, вилежувалися* (Крип., Буденний хліб.., 1960, 46); *Ліцитація земельних володінь.*

ЛІЦИТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех. і без додатка, діал.* Продавати з аукціону. — *Вже ліцитують, ..вже на бубон викликають* (Стеф., Вибр., 1945, 66).

ЛІЦИТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., діал.* Пас. до **ліцитува́ти.** *Мені припала задача заявити одному вбогому мужикові.., що його господарство має ліцитуватися* (Коб., I, 1956, 443).

ЛІЧБА́, й, *ж.* 1. *чого і без додатка.* То саме, що **лічення** і **лічíння.** *Поняття числа виникло у найдавніші часи в зв'язку з потребою вести лічбу конкретних предметів* (Вісник АН, 11, 1953, 33); *Попід лісом бездоріжжям прямує чоловік, ледве чутно ворушачи губами, і тепер земля прислухається до перестуку краплин і лічби хлібороба. Він міряє землю* (Стельмах, I, 1962, 376).

Вести́ лічбу́ *чому* — те саме, що **Вести́ лік** *чому* (*див.* **лік**). *Встала* [дорога] *горда і росою вмилась, Не вела лічби пекучим ранам, Пов'язала їх сідим туманом* (Мал., Звенигора, 1959, 177); **Лічбу́ загуби́ти** — те саме, що **Втрача́ти (втра́тити, губи́ти, загуби́ти, згуби́ти, забува́ти, забу́ти** *і т. ін.*) **лік** *чому* (*див.* **лік**). *Дід Баклага.. жив на землі давно і живе важко, так що вже й стомився жити і лічбу тим рокам своїм загубив* (Мик., II, 1957, 315).

2. Кількість чого-небудь. *Тепер у нас «Вольнь» так розкуповується, ..що щодня збільшує лічбу друкованих аркушів* (Коцюб., III, 1956, 189).

3. *заст.* Прості арифметичні дії; арифметика. *Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем* (Гр., I, 1963, 244); *На стор. 13* [букваря] *була лічба* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 600).

4. *тільки мн., заст.* Взаємні рахунки, претензії тощо. — *Киньмо, Йово, лічби всякі! Дай лиш руку...* (Граб., I, 1959, 257).

◇ **Не лічбо́ю** *кого, чого;* **Без лічби́** *кого, чого* — дуже багато кого-, чого-небудь. *Дам ті срібла не вагою, дам ті злота не лічбою* (Сл. Гр.); *І так уже нашого братакозака без лічби помучено* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34); **Нема́ лічби́** *кому, чому* — дуже багато, без ліку кого-, чого-небудь. *Поза зорями ще зорі та й ще.. Нема їм лічби* (Барв., Опов.., 1902, 358).

ЛІЧЕ́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **лічи́ти** [1] 1. *Вовк і лічені вівці бере* (Номис, 1864, № 11104); [Педор я:] *Не беріть, бо пироги лічені!* (Н.-Лев., II, 1956, 497).

Не лічено *кого, чого* — про велику кількість кого-, чого-небудь. [Чаба н:] *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено?* (Вас., III, 1960, 241).

2. *у знач. прикм.* Дуже малий кількісно. *Як тікати? Зосталися лічені дні, коли не години* [до розстрілу] (Ю. Янов., II, 1954, 28); *Роботи ще було багато, а часу — лічені хвилини* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 40).

ЛІ́ЧЕННЯ, л, *с.* Дія за знач. **лічи́ти** [1] 1—4.

ЛІЧЕ́ЦЬ, ця́, *ч., заст.* Лікар. *Уже в Київській Русі були своєрідні лікарі — «лічці», «відуни», які лікували людей* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 70); *Дід-лічець уже заново перев'язав рани.. і сидів, підперши голову руками* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 112).

ЛІЧИ́ЛКА, и, *ж., розм.* Віршик із лічбою в дитячій грі. *Він* [дитячий фольклор] *представлений такими жанрами, як колискові пісні, ..небилиці, скоромовки, дражнилки, лічилки* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 123); // Гра, в якій використовується такий віршик.

ЛІЧИ́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лічи́лка.** *Зараз порахуємо всіх дітей підряд. Лісова лічилочка буде саме влад* (Забіла, У.. світ, 1960, 69); *Скрізь, де тільки можна, дітлахи примостилися грати в класи, лічилочку, дарма що вже сутеніло* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192).

ЛІЧИ́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для лічби, підраховування. *Розроблено кінематику грабельного апарата, теорію лічильного автомата жниварок-самоскидок* (Наука.., 10, 1957, 15); — *Солдати, напевне, сидять на своїх місцях біля лічильних машин* (Собко, Срібний корабель, 1961, 98); // У якому застосовується лічба. *Вона користується складною, дуже тонкою вишивкою низзю, а також лічильною гладдю* (Мист., 5, 1960, 21).

ЛІЧИ́ЛЬНИК, а, ч., *чого і без додатка.* 1. Той, хто веде лік чому-небудь. * Образно. *Спросоння закричав десь півень, потім другий, третій, а за хвилину на селі уже не вгавав спів цих нічних лічильників часу* (Воскр., Весна.., 1939, 61).

2. Прилад для підраховування чого-небудь. *В ній* [ракеті] *є два передавачі з антенами, лічильник космічного проміння* (Наука.., 2, 1959, 7); *Він не відривав очей од лічильника* [таксі].. *Його зацікавила сама механіка — диви, як блискають цифри, як швидко росте сума* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 37); * Образно. *І став Біг-Бен, вусач-солдат, лічильником годин* (Бажан, Роки, 1957, 183).

ЛІЧИ́ТИ [2], лічу́, лічи́ш, *недок.* 1. *неперех.* Називати числа у послідовному порядку. — *Лічитиму до трьох: раз!.. два...* (Довж., I, 1958, 206); // Знати назви і послідовність чисел в яких-небудь межах. *Людина навчилася лічити тисячі років тому* (Наука.., 9, 1961, 20); — *Він такий тямовитий, що вже сам до тисячі лічить* (Стельмах, II, 1962, 107).

2. *перех. і без додатка.* Визначати кількість, суму кого-, чого-небудь. *Став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятій сотні одного ковака не долічиться* (Кв.-

Осн., II, 1956, 161); — *Він в семінарії лічити не вмів навіть гроші...* (Вовчок, VI, 1956, 254); — *Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен..— А хто їх там лічив,— стримано відповів мандрівник* (Довж., I, 1958, 77); // Вести певні підрахунки. *Курчат восени лічать* (Укр.. присл.., 1955, 292); *Щось вічно розмірковував* [Мемет], *пригадував, лічив і раз у раз бігав у крамничку* (Коцюб., I, 1955, 394); *Комбат став лічити на пальцях* (Гончар, III, 1959, 249).

◇ **Грудки́ лічи́ти [на доро́зі]** — дивитися вниз (опустивши очі). **Лічи́ти дні (годи́ни, хвили́ни** *і т. ін.*) — стежити за часом, з нетерпінням чекаючи кого-, чогонебудь. *Лічу в неволі дні і ночі І лік забуваю. О господи, як-то тяжко Тії дні минають* (Шевч., II, 1963, 235); **Не лічи́ти** *чого* — дуже багато чогось. *Не лічив Пилипко, скільки разів приходилося йому падати* (Мирний, IV, 1955, 301); *Летить, кричить, шумить орел, Розбитих хвиль не ліче: Їх безліч* (Олесь, Вибр., 1958, 61); **Не лічи́ти годи́н (хвили́н** *і т. ін.*) — не стежити за часом. *Не дивлячись на сонце, не лічачи годин, йшла молода пара довгим зеленим яром* (Н.-Лев., I, 1956, 154); **Ре́бра лічи́ти (полічи́ти)** *кому* — бити когонебудь. — *Вилазь, вилазь лишень; я тобі ребра полічу, як ніхто ще тобі їх не лічив...* (Мирний, IV, 1955, 60).

3. *неперех.* Визначати в певній кількості, в певних сумах; нараховувати. — *То скільки ж це вийде орендної плати з пана за сорок три роки, якщо по дев'ять карбованців з десятини лічити?* (Стельмах, I, 1962, 357).

4. *перех.* Рахувати, визначаючи що-небудь як початок відрахунків, одиницю виміру тощо. *Товщину снігового покриву вимірюють сніговимірною рейкою.. Лічать від землі до поверхні снігу* (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Ми всі від Жовтня золотого Ведем літа і лічим вік* (Мас., Побратими, 1950, 5).

5. *перех., перен.* Брати до уваги під час підрахунків, визначення чого-небудь і т. ін.; враховувати. *Опріч відомих Вам оповідань я надрукував.. «Посол від чорного царя», оповід. в «Житті і слові» — ото, здасться, і все, коли не лічити дрібничок* (Коцюб., III, 1956, 195); *Мені за сей час нічого веселого не трапилось, коли не лічити веселого сонця і моря* (Л. Укр., V, 1956, 209).

6. *перех., за кого — що, ким, чим, перен.* Те саме, що **вважа́ти.** [Степанида:] *От правда на світі! Як жінок, то й не лічать за людину!..* (Кроп., I, 1958, 135); — *А як крадуть* [мужики] *ліс, то через те, що вони лісом обділені, що панський ліс вони лічать своїм* (Коцюб., I, 1955, 462); *Пани і підпанки, що слиняте з-за брам.— Не вас лічив Тарас За Україну!* (Ю. Янов., V, 1959, 67).

ЛІЧИ́ТИ [2], лічу́, лічи́ш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **лікува́ти.** *Дурня вчити, що мертвого лічити* (Укр.. присл.., 1955, 250); *Вона набрала зілля Та пішла в палати Лічить його* (Шевч., I, 1951, 373); *Розмовляю та синів питаю, Чи давно захорував їх дядько, Що йому робили, чим лічили?* (Фр., XIII, 1954, 333).

ЛІЧИ́ТИСЯ [1], лічу́ся, лічи́шся, *недок.* 1. *в чому, де.* Бути в певній кількості; // Входити до складу чогонебудь, належати до чогось. *В Уманщині лічаться і деякі села подолянські* (Свідн., Люборацькі, 1955, 3); // Перебувати на певній посаді, службі, бути занесеним у певні списки і т. ін.

2. Визначатися в певній кількості, в певних сумах; нараховуватися. *Від села на вигін, до табору, лічиться не більше трьох кілометрів* (Ле, Історія радості, 1947, 70).

3. *перен.* Розцінюватися, сприйматися певним чином; вважатися. *Поміж повітовим панством наша сім'я лічилася за людей середнього достатку* (Мирний, IV, 1955, 334).

4. Пас. до **лічи́ти** [1].

ЛІЧИ́ТИСЯ [2], лічу́ся, лічи́шся, *недок., рідко.* Те саме, що **лікува́тися.** *У неї* [баби] *лічитись не дорого, бо вона ціни не назначає, а всякий дає їй скільки може* (Л. Укр., V, 1956, 163); *Просидів у Києві цілий тиждень, лічився у проф. Яновського* (Коцюб., III, 1956, 438); *Павло порадив, як лічитися від простуди* (Тют., Вир, 1964, 123).

ЛІЧІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лічи́ти** [1] 1—4.

ЛІЩИ́НА, и, *ж.* 1. Кущ родини березових з їстівними плодами — горіхами. *Кажуть люди, що ліщина Уродила густо; А як в торбу подивлюся, Так у їй і пусто* (Щог., Поезії, 1958, 133); *Лишіть мені одну живу берізку, Один-єдиний свіжий кущ ліщини* (Мур., Осінні сурми, 1964, 95); // Тонка, гнучка гілка з цього куща. *Карпо взяв довгу та рівну ліщину і почав з Лавріном міряти город вздовж та впоперек* (Н.-Лев., II, 1956, 354).

2. Чагарник з кущів цієї рослини. *Ліщина була така густа, що за десять кроків не видно людини* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 137); *Тепер в ліщину зайдем серед дубів старих.— Ану, хто перший знайде на цім кущі горіх?* (Забіла, У.. світ, 1960, 62).

ЛІЩИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ліщи́на.** — *Ти б пішов та ліщинки де заробив.., огород би обгородили* (Барв., Опов.., 1902, 291).

ЛІЩИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **ліщи́на.** *Латиш ішов просто на вершників і грався ліщиновою гілкою* (Ю. Янов., I, 1958, 113); *Яринка потягла великий ліщиновий сніп на горбок* (Донч., IV, 1957, 136); // Зробл. з ліщини. *Дугою вудлище зігнулось ліщинове* (Рильський, II, 1946, 152).

ЛІЩИ́НОНЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ліщи́на.** *Зеленая та ліщинонька, Гей, чом без сонечка зів'яла?* (Укр.. лір. пісні, 1958, 220); *Вороними травень мчиться.., Заплітає сині зорі у ліщиноньку густу* (Гірник, Сонце.., 1958, 26).

ЛКСМУ, *невідм., ж.* Скорочення: Ле́нінська Комуністи́чна Спі́лка Мо́лоді України. [Середа:] *Панько Середа. Учень десятого класу тутешньої повної середньої школи. Член ЛКСМУ* (Мик., I, 1957, 464).

ЛЛЯНИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **льон.** *У сільському господарстві часто використовують як паливо.. ляну костицю* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 30); *Краще за нього* [проса на печі] *хіба тільки ляне насіння* (Багмут, Опов., 1959, 3); // Вигот. з насіння льону. *Ляна олія має важливе промислове значення* (Екстр. метод. доб. олії.., 1958, 9); // Зробл. з волокон льону. *Вона все було сидить.. і виводить голос, як ляну тонку нитку* (Н.-Лев., I, 1956, 61); // Вигот. з прядива, що є результатом обробки волокон льону. *Не простого — ляного полотна тридцять локтів узяла* (Укр.. думи.., 1955, 21); // Пошитий з полотна, виготовленого з прядива льону. *Надіне Марина сорочку тонку ляну, затягнеться поясом шовковим* (Мирний, IV, 1955, 231); *В костюмі ляному білім Комсомольців прийшов вітати Молодий голова артілі* (Забашта, Нові береги, 1950, 57).

2. Схожий світлим кольором і м'якістю на волокна льону (про волосся). *Правила парусом донька рибалки, коси у неї ляні* (Гонч., Вибр., 1959, 277); *З-під зсунутої хустки вибилися ляні пасма кіс* (Речм., Весн. грози, 1961, 108).

ЛЛЯ́ТИ, лля́ю, лля́єш *і* ллю, ллєш, *недок., перех. і неперех., діал.* Лити. *Нащо в криницю воду ллять, коли вона і так повна!* (Номис, 1864, № 1455); *Вночі ляв дощ* (Коб., III, 1956, 188).

ЛЛЯ́ТИЙ, а, е, *діал.* Литий. *Куле ллята, розпро-*

клята, ти розводнице стара! (Мал., Запов. джерело, 1959, 89).

ЛЛЯ́ТИСЯ, лля́ться, *недок., діал.* Литися. *О, не даремно, ні, в степах гули гармати, і ллялась наша кров, і падали брати...* (Сос., I, 1957, 54); *Микольцьові слова, що ллялися з його рота, як вода з лотоків, заглушували її* (Март., Тв., 1954, 439).

ЛОБ, лоба, *ч.* 1. Верхня надочна частина обличчя людини або морди тварини. *По його лобі та по щоках у розмові бігали зморшки* (Н.-Лев., III, 1956, 320); *Ступили обидва* [цапки] *на кладку, зійшлись по середині та й ну один одного лобами й рогами бити!* (Коцюб., I, 1955, 468); *Хвилястий чорний чуб спадає на високий прямий лоб* (Стельмах, II, 1962, 388); // *перен., розм.* Про голову людини. — *Не виб'єш із їх бісових лобів тієї волі та мандрів* (Мирний, IV, 1955, 220); [Сухові й:] *Вночі козакові шлях на небі, а вдень на кінці язика та в лобі* (Кроп., V, 1959, 323); // *чого і без додатка, перен.* Передня частина чого-небудь. *Тверда й пряма, як меч легіонера, Розколина пробила лоб скали* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 15); *Машина м'яко вперлася лобом у тугу повітряну подушку й зупинилася* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 459).

△ **Бара́нячий (льодови́й) лоб,** *геол.* — відшліфована льодовиком скеля, заокруглена з одного боку. *Схил, обернутий проти течії, стає положистим, а схил за течією льоду — крутим. Така форма скель зветься льодовим лобом, або баранячим* (Курс заг. геол., 1947, 146).

◇ **Би́ти ло́бом (лоба́ми) об зе́млю; Розбива́ти ло́ба (лоби),** *зневажл.* — схилятися перед ким-небудь, бити поклони. *Свого часу українські націоналісти безсоромно твердили, ніби Пушкін — ..мало цікавий для європейців, перед якими ці панове били лобами об землю* (Рильський, III, 1956, 180); — *Створили собі ідола* [божество] *і давай перед ним розбивати лоби...* (Гончар, Тронка, 1963, 206); **В лоб (в ло́ба):** а) в передню частину чого-небудь. *Коли б не треба було поспішати, він зараз без ніякого остраху підпустив би оцей танк під саме дуло гармати і лише тоді з усією люттю своєю ударив би в самий лоб* (Головко, I, 1957, 289); б) *військ.* фронтальним ударом; з фронту. *Три «яструбки» пішли фашистам у лоб* (Ю. Янов., I, 1954, 49); — *Ви, пане Гульський, підете в лоб січовикам, а я з своїми черкасцями зайду ліворуч* (Ле, Наливайко, 1957, 55); в) надто прямолінійно; прямо. *Те, що він викладає думки трохи по-газетному, «в лоб», не заперечує їх безсумнівної щирості* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 30); *Зміст їхніх розмов був дуже простий і був прямо в лоб* (Кучер, Трудна любов, 1960, 220); *Комуністи замислили напоумляти «карапузів»* [секту] *не в лоб, не антирелігійною пропагандою.., а знаннями про походження та розвиток життя на землі* (Вол., Місячне срібло, 1961, 289); **Голи́ти лоб** *див.* **голи́ти; З-під ло́ба диви́тися** (гля́нути *і т. ін.*) — хмуро, вороже, недружелюбно дивитися і т. ін. *Відколи мачуха ввійшла в батькову хату,— ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба* (Гр., I, 1963, 333); *Андрій з-під лоба дивився на начальника штабу* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 21); **Ло́бом в лоб** — про зустрічний рух, удар кого-, чого-небудь з кимось, чимось. *По фронту в тридцять кілометрів ішли лісом танк на танк, лобом в лоб, і — горіли* (Гончар, IV, 1960, 61); **Ло́бом неширо́кий** — нерозумний. *Ходив по храмині, ходив, Аж поки, лобом нешироκий В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* (Шевч., II, 1953, 352); **Мі́дний (пусти́й) лоб** *див.* **мі́дний; На ло́бі [собі] записа́ти** — дуже добре запам'ятати. — *Скажи: «Я їй цього не забуду!» Хай вона це запише собі на лобі!..* (Мирний, III, 1954, 55); **На ло́бі напи́сано** *у кого* — видно з першого погляду, помітно із зовнішнього вигляду. [Денис:] *Я кожного з вас на пальцях знаю!* [Пилип:] *Це вже так і на лобі у тебе написано* (Кроп., II, 1958, 49); [Завірюха:] *Здоровенькі були, панове міністри!* [Мерчик:] *А хіба в нас на лобі написано, що ми міністри?* (Мам., Тв., 1962, 318); **Очі на лоб (на ло́ба) лі́зуть (вила́зять)** *див.* **о́ко; По́вний (золоти́й) лоб** *у кого* — хтось розумний, мудрий. *Ні, не забуть цього до гроба, коли побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього порожньо у лобі* (Сос., II, 1958, 364); *І люди є такі ледачі, Мудрують...: Ми, бачте, сила, ми — стовби. У нас, мов, золоті лоби* (Гл., Вибр., 1951, 68); **Пусти́ти [собі] ку́лю в лоб (в ло́ба)** — застрелитися. *Рука його шарпнулась до кобури,— сам пущу собі кулю в лоб!* (Гончар, II, 1959, 183); **Сту́кнутися лоба́ми** *на (в) чому* — про зіткнення поглядів, інтересів і т. ін. — *Раз мало не стукнулись лобами на одному інтересі* (Стельмах, II, 1962, 295); **Хоч ло́бом в сті́ну би́тися** — про неможливість що-небудь зробити, про непереборні перешкоди. *Хоч лобом в стіну бийся, то не поможе* (Номис, 1864, № 5664); **Як (більш, ніж) о́ка в ло́бі гляді́ти (пильнува́ти** *і т. ін.*) *кого, що, чого* — дуже пильно доглядати, берегти. — *Усі чепурні* [дочки], *шанують одежу, усі глядять одежини як ока в лобі* (Н.-Лев., I, 1956, 121); *Матір поважав* [син], *а стара гляділа й пильнувала його більш, ніж ока в лобі* (Вовчок, I, 1955, 80).

2. *перен., вульг.* Про хлопця, підлітка, парубка; лобуряка. — *Чого ж ви стоїте, лоби? — звернувся Гаркуша до парубків* (Гончар, Таврія, 1952, 44); // *заст.* Той, кого забрили в солдати. — *Зовсім було Якова прийняли і крикнули «Лоб!» — розказувала далі Настя* (Мирний, IV, 1955, 46).

ЛОБА́НЧИК, а, *ч., заст., розм.* Золота монета, на якій зображено голову певної особи. *Вивозив батько Дорохтея полуімперіали і чужоземні лобанчики.. на Азов, а звідти повертався з рибою* (Стельмах, I, 1962, 234).

ЛОБА́НЬ, я́. 1. *ч., розм.* Людина або тварина з великим опуклим лобом; // Уживається як лайливе слово. — *Ти, такий лобаню, схопився, лоба не перехрестивши, та до хліба зараз тягнешся?* (Вас., I, 1959, 324).

2. *ч. і ж.* Цінна промислова риба родини кефалевих. *Позаторік восени, коли пішла в морі лобань, змовився Нур'ялі з братами Медже.. вийти на лов* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 260).

ЛО́БАС, а, *ч.* Те саме, що **ло́бур.** — *Ото ще дурний лобас! Нічого до пуття не зробить* (Сл. Гр.).

ЛОБА́СТИЙ, а, е. Те саме, що **лоба́тий.** *Малого Шевченка знали навіть на другому кутку: «То — розумовський — бачили, який лобастий»* (Вас., II, 1959, 570); *Невеличкий, але меткий, з кучмою кучерявого бронзового волосся на лобастій голові, ..він стояв посеред натовпу* (Кол., Терен.., 1959, 29).

ЛОБА́ТИЙ, а, е. З великим опуклим лобом (про людину або тварину). *Лінивою, тихою ходою чвалають круторогі бедрасті воли, похитують лобатими головами* (Коцюб., I, 1955, 180); *З печі на лежанку спустився, нарешті, сам Василько, білоголовий, лобатий карапуз* (Гончар, II, 1959, 141); // *у знач. ім.* **лоба́тий,** того, *ч., розм.* Те саме, що **лоба́нь** 1. *«Лобатим», чи «лобком», дражнили у бурсі Демка Гречаного за його крутий лоб* (Морд., I, 1958, 186).

△ **Лоба́тий горб,** *геол.,* — те саме, що **Бара́нячий (льодови́й) лоб** (*див.* **лоб**). *Місяць стояв праворуч, над Россю, якраз над тим лобатим горбом, на якому досі, уже впівголоса, співали дівчата* (Ряб., Жайворонки, 1957, 63).

ЛОБЕ́ЛІЯ, ї, *ж.* Трав'яниста напівкущова однорічна чи багаторічна рослина з плодами у вигляді коробочки; використовується як декоративна. *Лобелія. Найкраща карликова форма з компактними кущиками та синіми квітками* (Озелен. колг. села, 1955, 212).

ЛО́БЗИК, а, *ч.* Ручний інструмент у вигляді рамки із затискачами на кінцях для вузької тонкої пилки, який використовується для узорного випилювання. *Якщо в листі треба вирізати кутові або криволінійні прорізи, застосовують ножівку полегшеної конструкції — лобзик* (Слюс. справа, 1957, 165); *Бабуся підвелась, взяла на комоді велике фото, вставлене в химерну рамку, вирізану лобзиком з дикту* (Коп., Земля.., 1957, 62).

ЛО́БЗИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ло́бзик.**

Ло́бзиковий верста́т — деревообробний верстат, на якому випилюють криволінійні контури, виготовляючи ажурні прикраси для дерев'яних виробів.

ЛО́БИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **лоб** 1. *Коли давала* [мати] *снідати Кириликові, то якось пестливо погладила його по голові і поцілувала у лобик* (Мирний, І, 1954, 150); *Вузенькі очената ниишорять по молодих обличчях, вузенький лобик наїжився зморшками...* (Кроп., Сини.., 1948, 7).

ЛОБИ́ЩЕ, а, *ч.*, Збільш. до **лоб** 1. *Хто знає, які думки ховає цей важкий, високий лобище?* (Донч., II, 1956, 277); *Стурбовано помацала* [матінка] *лобище сотникові, бо ж була певна, що це триклятий борщ довів її синка до маренння* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 432).

ЛОБКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лобо́к** [2]. *Кожна безіменна кістка* [таза дитини] *складається.. з трьох самостійних частин, які прилягають одна до одної: клубової кістки, сідничної і лобкової* (Шк. гігієна, 1954, 69).

ЛО́БНИЙ, а, е. Прикм. до **лоб** 1. *Щелепи* [у дельфінів] *видовжені далеко вперед, мов дзьоб. А зверху на них лежить жирова подушка — лобний виступ* (Наука.., 2, 1967, 23).

Ло́бне мі́сце: а) *(іст.)* поміст, підвищення на площі, з якого в старовину оголошувались царські укази і де проводилися публічні страти. *Біля лобного місця дячки з гусячими перами за вухом і каламарями мідними, прив'язаними до гудзиків на блакитних рясах, нишпорять поміж прийшлими людьми* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 273); б) природне підвищення в якому-небудь пункті, що є його центром. *На лобному місці, де колись стояла трухлява дерев'яна церковка, тепер стоїть будинок школи-одинадцятирічки* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 138).

ЛОБОВИ́Й, а́, е́. 1. Те саме, що **ло́бний.** *В тім капшучці жаб'яча задня права лапка.. та лобова кісточка* (Кв.-Осн., II, 1956, 205); *В цей час* [у дитини молодшого шкільного віку] *помітно посилюється ріст лобових часток* (Шк. гігієна, 1954, 53).

2. Спрямований прямо перед собою, в лоб; фронтальний. *Вогонь партизанів був лобовим вогнем з прекрасно замаскованих позицій* (Воскр., Весна.., 1939, 44); *// перен.* Прямий, прямолінійний. *На таке лобове запитання юнак зводжується на перше-ліпше ім'я* (Ю. Янов., IV, 1959, 138); *Він не вміє думати примітивно, і тому лобове, прямолінійне розкриття думки йому не може прислужитися* (Літ. Укр., 18.II 1962, 2).

△ **Лобови́й шту́рм (уда́р); Лобова́ ата́ка** — прямий напад на ворога. *Видираючись майже по прямовисних скелях.., суворовські війська повели лобовий штурм Сен-Готарду* (Іст. СРСР, II, 1957, 97); *Польська кінnота лобовою атакою вдарила на османів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 529).

3. Який міститься в передній частині чого-небудь; передній. *Поземка стала збільшуватися.. По землі несли оті важкі хмари,.. засліплюючи лобове скло автомашин* (Ле, Право.., 1957, 249); *Олександр Романюк обладнав свій комбайн електроосвітленням, встановивши одну фару на лобовому щиті і по одній — на елеваторах* (Хлібороб Укр., 8, 1963, 19).

ЛОБОГРІ́ЙКА, и, *ж.* Найпростіша жниварка з ручним скиданням зжатого стебла. *Нехитра машина лобогрійка: запряжи в неї трох коней, посадови двох людей — скидати й поганяти,— викосиш за день гарної роботи до п'яти гектарів* (Ю. Янов., Мир, 1956, 99).

ЛОБОГРІ́ЙНИК, а, *ч.* Той, хто працює на лобогрійці. *Знатний лобогрійник Іван Гринюк косить по 12 гектарів за день* (Рад. Укр., 3.VII 1948, 3).

ЛОБОДА́, и, *ж.* Найпоширеніший бур'ян, що засмічує посівні та городні культури; листя деяких видів цієї рослини вживають у їжу, як шпинат, салат тощо. *Хома журився, що лобода й кукіль у просі зародився* (Бор., Тв., 1957, 159); *Лобода біла росте не тільки на полі, але й на городах, левадах, по канавах тощо* (Бур'ян.., 1957, 39).

ЛОБОДИ́НА, и, *ж., розм.* Одне стебло лободи. *Живе, як сорока на лободині* (Номис, 1864, № 2115); *— Коли ви цього року не виполете одної лободини, то на той рік з цієї лободини виросте сто тисяч лобод ин* (Вишня, II, 1956, 45).

ЛОБОДО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лобода́; // у знач. ім. лободо́ві,** вих, *мн.* Назва родини однорічних і багаторічних трав, до якої належать різні види лободи, кураю. *Види кураю — це дуже поширені переважно в степовій частині Української РСР бур'яни з родини лободових* (Бур'ян.., 1957, 34).

ЛОБОДЯ́НИК, а, *ч., заст.* Хліб з лободою. [Олена:] *Мати нагодують її* [дитину] *баговинням та глевким лободяником!* (Кроп., I, 1958, 490).

ЛОБОДЯ́НКА, и, *ж., заст.* Страва з лободи. *Це ж не лободянка, а справжня косарська юшка!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 530).

ЛОБО́К [1], бка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **лоб.** *Котик її* [дочку лисиці] *— цок та в лобок, та в мішок, та й знову став грать* (Укр.. казки, 1951, 45); *— Тебе і в лобок варто поцілувати,— і він приложився своїми гарячими устами до її білого чола* (Мирний, III, 1954, 251).

ЛОБО́К [2], бка́, *ч., анат.* Підвищення, горбик на місці зрощення передніх кісток таза.

ЛОБОТРЯ́С, а, *ч., зневажл.* Те саме, що **ло́бур.** *— Увечері Гармаш в салон-вагоні отамана Шупака Мандрику бачив.. А з ним якраз і синка-лоботряса вашого директора* (Головко, II, 1957, 600); *Лоботряси почали добувати з кишень чорні, пузаті пляшки* (Гончар, Таврія, 1952, 44).

ЛО́БУР, я, *ч., зневажл.* Бездіяльна й ледача людина; лоботряс. *— Це ж ті бівеські лобурі, що старців по ярмарках водять!* (Н.-Лев., II, 1956, 375); *Поміщик Золотарьов був безжурний гультяй — п'яничка та лобур, завсідник усіх ресторанів та кафе* (Смолич, V, 1959, 40); *// Уживається як лайливе слово. — Що ти вдієш із таким.. лобурем, таким харцизякою!* (Вас., I, 1959, 324); *— А вже, а вже ти щось наколв, лобуре?* (Козл., Ю. Крук, 1950, 75).

ЛО́БУРКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **ло́бур.** *— Хіба гарно, як сусіди почнуть потріпувати мене лобуркою? — обізвалась моя жінка* (Н.-Лев., IV, 1956, 318).

ЛОБУРЯ́КА, и, *ч., зневажл.* Збільш. до **ло́бур.** *— Хай він не думає, що Сергій такий от лобуряка. Він до всякої роботи вправний* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 46); *Сиволап скоса глянув на Савку. Здоровенний лобуряка, з розхристаними грудьми і чуприною на правому оці*

(Ткач, Плем'я.., 1961, 57); *Закрутився фашист клятий — Нікуди тікати, Закрутився окаянний, Бісів лобуряка* (Укр.. думи.., 1955, 498); — *А ви, лобуряки, оце так лекції вчите? — почав суворо гримати на школярів о. Лука* (Вас., І, 1959, 122); * У порівн. *Прієька.. гляне на Хіврю, як та грає зеленими очима, на Грицька, що спідлоба, мов лобуряко, світить своїми — і знову похилиться...* (Мирний, III, 1954, 27).

ЛОБУРЯ́ЦЬКИЙ, а, е, *зневажл.* Прикм. до **лобуря́ка**; // Такий, як у лобуряки. — *Бачу я її погляд лобуряцький, ..ні, вона мене не проведе, наскрізь я її бачу, що воно за цяця* (Мирний, І, 1954, 47).

ЛОБУРЯ́ЧКА, и, *ж., зневажл.* Жін. до **лобуря́ка**. — *Оце як бачиш,— крикливо почала Параска,— чортова лобурячка трохи не вбила Василя* (Мирний, IV, 1955, 72).

ЛОВ, у, *ч.* 1. *кого, чого і без додатка.* Те саме, що **ло́влення.** — *Щасливого лову! — кивала вона головою рибалці* (Коцюб., II, 1955, 303); *Ген-ген по берегу біліє самотня рибальська хатина, де кочує риболовецька бригада в сезон лову* (Гончар, Тронка, 1963, 229); *Дизельний рефрижераторний риболовний траулер.. призначається для лову та обробки риби* (Наука.., 2, 1957, 17).

На лов — на полювання, риболовлю. *Батько дикою тропою, йому відомою, на лов крутими горами, тайгою на звіра хижого пішов* (Гонч., Вибр., 1959, 135).

2. Те, що виловлене; вилов (у 2 знач.). *Лов винагородив рибалок. За добу виповнили вони баркас по борти* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 260).

ЛОВЕЛА́С, а, *ч.* Спокусник, зальотник, баламут (у 2 знач.). — *Такий ловелас, як Микола Іванович, якій завгодно дівчині голову закрутить* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 312).

ЛОВЕЛА́СІВСЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **ловела́с**. *Веселий, поранений в руку сержант хвалькувато розповідав товаришам про свої донжуанські ловеласівські пригоди* (Гончар, III, 1959, 178); // Власт. ловеласові. *Виплекане обличчя, розкішні чорні вуса, ловеласівський зальотницький погляд* (Мельн., Обличчя.., 1960, 29).

ЛОВЕЛА́СНИЧАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Поводитися як ловелас; упадати за ким-небудь.

ЛОВЕ́ЦТВО, а, *с.* Те саме, що **мисли́вство.** *На ловецтві.. найкраще знався він У всій країні* (Рильський, II, 1956, 82).

ЛОВЕ́ЦЬ, вця́, *ч.* 1. Той, хто ловить рибу, звіра тощо. *На ловця і звір біжить* (Укр.. присл.., 1955, 269); *Йде ловець, виносе сітку, До землі його рука Нахиля тернову вітку І ладнає сторожка* (Щог., Поезії, 1958, 384); — *Тигрів п'ятдесят шість* [убив].. *і двадцять чотири живцем піймав для звіринців.. Ось який це стрілець і ловець* (Довж., І, 1958, 101); * Образно. *Та хто твої* [А. М. Бучми] *почислить ролі, Хто оспіває до кінця Мисливця славного у полі, На сцені — людських душ ловця!* (Рильський, III, 1961, 91).

2. Те саме, що **мисли́вець** (у 1 знач.). *Ловці шатнули по гаях, Дались на полювання* (Граб., І, 1959, 412); *Розтеклись ловці по гаю, Полювали цілу днину, Та коли б вже вполювали Хоч на сміх яку пташину!* (Л. Укр., І, 1951, 366).

ЛОВЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лове́ць**. *Ще сонечко не зараз мало сходити, а вже ловецьке товариство вирушило з табору* (Фр., VI, 1951, 11); // Признач. для ловецтва. *Володимир Мономах.. сам наглядав і за кіньми, і за ловецькими птахами (соколами), і за кухнею* (Іст. СРСР, І, 1956, 54); *Зліва чути звуки ловецьких сурм* (Коч., П'єси, 1951, 129); // Власт. ловцеві. *Почуття ловецького задоволення опанувало тепер його душу* (Фр., IV, 1950, 429).

ЛО́ВИ, ів, *мн.* 1. Полювання на звіра, птахів, рибу тощо. *Вже третій день тривали лови* (Фр., VI, 1951, 10); *Ми з ловів повертались додому На паропаві «Крупська»* (Рильський, II, 1960, 198); * Образно. — *А жити й їсти треба, і тому й ведуться такі шлені лови за жінкою з посагом* (Вільде, Сестри.., 1958, 526).

На ло́ви; На ло́вах — на полювання, рибальство (на полюванні, рибальстві). [Х и м к а:] *У суботу панича не буде дома — на лови збирається* (Мирний, V, 1955, 217); *Під великим камінням водилися круглоголові бички, і Вітя з хлопцями сьогодні ходив на лови* (Собко, Скеля.., 1961, 67); *Повіки хай живе в серцях людських Аверкій Бучма, славний між чудових, Що найживішим був серед живих — На сцені, в дружбі, у сім'ї, на ловах!* (Рильський, Зграя.., 1959, 15).

2. Те саме, що **ло́влення**. *На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови* (Коцюб., І, 1955, 335); *На лови Дончака* [жеребця] *вийшли мало не всі колгоспники і нічого не могли вдіяти* (Чорн., Потік.., 1956, 290).

ЛОВІ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для ловлення. *Це були довгі жердяні загорожі, в яких через певні проміжки залишались вузькі проходи з однією або кількома замаскованими ловильними ямами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 46).

ЛОВІ́ТВА, и, *ж., заст.* Лови. *Діти його люблять. Він їх іноді й на ловитву птахів бере з собою* (Коп., Як вони.., 1961, 25).

ЛОВИ́ТИ, ловлю́, ло́виш; *мн.* ло́влять; *недок., перех.* і *без додатка.* 1. Хапати що-небудь на льоту. [М а в к а:] *(Вона кидає йому* [Лукашеві] *один кінець свого пояса, держачи за другий) Лови!* (Л. Укр., III, 1952, 220); — *Лови, Карпо! — дід кинув од коша порожній мішок* (Головко, II, 1957, 39); // Хапаючи що-небудь на льоту, збирати докупи. *Олеся ловила стрічки рукою й швидко то откидала їх, то притягала, то обсмикувала* (Н.-Лев., III, 1956, 44); *Старе позашивane решето на колінах ловило.. зернятка, і стукіт їх м'якій акомпанував настроям старої матері* (Ле, Міжгір'я, 1953, 94); *Вона.., радісно щебечучи, ловила в підставлені долоні крапластий сонячний дощик* (Гончар, III, 1959, 409).

◇ **Лови́ти моме́нт (мент)** — користуватися слушним моментом, слушною нагодою. *Мусив* [Алі] *ловити мент, коли човен опускався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок* (Коцюб., І, 1955, 390); *Режисер, я бачу, починає ставитись до мене прихильно. Я ловлю момент і вирізую з картини цілу сцену* (Ю. Янов., II, 1958, 25).

2. Намагатися схопити, спіймати того (те), хто (що) тікає, віддаляється. *Парубок поліз під лаву ловити порося* (П.-Лев., II, 1956, 113); *Зійшовшись, вони співали, кричали, свистали, ямки рили, коників ловили* (Мирний, І, 1954, 244); *В неділю вони* [сезонники] *виходили на вулицю з гармошками, горлали пісні, ловили необережних дівчат* (Смолич, II, 1958, 28); * Образно. *Ранковий вітрець, юний і пустотливий, гнався за чимось, ловив і не міг упіймати* (Збан., Єдина, 1959, 8);// Намагатися вхопити те, що рухається. *Їжа.. кидається губернаторові в ноги і руки ловить цілувати йому і всім судящим* (Кв.-Осн., II, 1956, 290); *Маланка ловила його за поли.. — Чуєш-но, Прокопе, щоб мені одрізали ближче, там, де пшениця родить...* (Коцюб., II, 1955, 78).

◇ **Лови́ти вітра в по́лі** *див.* **вітер; Лови́ти вітрів (гав, га́ви, гракі́в, гракі́й, воро́н)** — розглядати все

навколо із зайвою цікавістю; байдикувати. *Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів* (Кв.-Осн., II, 1956, 66); *Сама працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб гав не ловили, не байдикували* (Кучер, Голод, 1961, 62); *Наймичка й небога тут рвуться, а він стоїть, ізхилившись на лісу, да.. граки ловить* (Барв., Опов.., 1902, 388); [Х а л я в а:] *Одначе чого це я ворон ловлю?* (Кроп., V, 1959, 244).

3. Брати, вибирати що-небудь з рідини. *Качечка випливає З качуром за ними. Ловить рядку, розмовляє З діткамі своїми* (**Шевч.**, II, 1953, 363); *В казані прудко ворочались макаронини, ..не витримав Микола — почав ловити ложкою* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 63).

4. Хватати які-небудь живі істоти з певною метою. *Оце висила* [Ратієв] *кріпаків ловити живих зайців і напускати у садок...* (Мирний, IV, 1955, 15); *Там* [на болоті] *ходив бузько і жаб ловив* (Л. Укр., III, 1952, 481); *Я розмотав вудку і почав ловити красноперів* (Коп., Як вони.., 1948, 61); *Мурчик — кіт вусатий — Десь повівся із хати, Примостився на стерні Й ловить миші цілі дні* (Стельмах, Живі огні, 1954, 16); // *розм.* Висліджувати (у 1 знач.), розшукувати кого-небудь, щоб затримати, заарештувати. — *Нехай гонять, нехай ловлять, нехай заганяють, Нехай мене, Кармелюка, в світі споминають!* (Вовчок, I, 1955, 368); — *Богуна ловити, що воду решетом носити* (Кач., Вибр., 1953, 119); — *Це, мабуть, знову фабричних ловлять.. Соцькі були вже зовсім схопили одного, та... втримати не могли* (Гончар, I, 1959, 36).

◇ **Лови́ти мете́лики** — бавитися. *Ловить білі метелики* (Номис, 1864, № 6260); **Лови́ти окуні́в (окуні́)** [**но́сом**] — дрімати. *Стоять з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто і окунів ловить, слухаючи* (Кв.-Осн., II, 1956, 239); *Пилип-з-конопель уже носом ловив окуні, хоч досі й умів начебто випити чарку горілки* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 504); **Лови́ти пі́вня** — те саме, що **Пуска́ти пі́вня** (*див.* **пуска́ти**). *Захлинаючись, ловить «півня» на не дуже високій, але дуже голосній і дуже препаскудній ноті кримський осел...* (Вишня, I, 1956, 200); **Лови́ти ре́шетом (у ре́шето)** *кого, що* — байдикувати. *Він дуже розумний: решетом у воді зірки ловить!* (Укр.. присл.., 1955, 254); [М а к с и м:] *Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму? Дурних у решето ловитиму, чи що?* (Мам., Тв., 1962, 312); **Лови́ти ри́бу (ри́бку) в каламу́тній воді́** — мати вигоду з чого-небудь, користуючись з неясності обставин, чиїхось труднощів і т. ін. [Я р ч у к:] *Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносне.* [Н а т а л я:] *Це називається в каламутній воді ловити рибу* (Мик., I, 1957, 411); **На гачо́к лови́ти** *див.* **гачо́к**; **На льоту́ (лету́) лови́ти** *див.* **літ** [1]; **Пити́ ра́ків (ра́ки) лови́ти** — утонути. *Фашист думав Дніпро проплить — пішов на дно раки ловить* (Укр.. присл.., 1955, 423).

5. *перен.* Намагатися збагнути, сприйняти слухом, зором. *Коли в залі загомоніли, він очутився й ловив, про що йшло друге питання* (Досв., Вибр., 1959, 282); *Він кожному з п'ятьох вдивлявся пильно в очі, Ловив їх першу мисль і чув їх перший сміх* (Бажан, Вибр., 1940, 161); // Сприймати, що-небудь органами чуття. *Тимко уважно слідкував за дівчиною і кілька раз ловив дивний блиск її очей, який вона відразу ж гасила своїми віями* (Тют., Вир, 1964, 37); *Як гарно в лісі! Ловить слух Синичок писк веселий...* (Нех., Чудесний сад, 1962, 115).

◇ **Лови́ти ко́жне сло́во; Лови́ти слова́ із ро́та** — уважно слухати, прислухатися. *Він знову говорив напівголосом, і люди в дворі попритихали, немов перед грозою. Ловили кожне його слово* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 140); *Прокіп вмовляв: — Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. Йому ловлять слова із рота* (Коцюб., II, 1955, 60); **Лови́ти по́гляд (по́гляди, о́чі** *і т. ін.*) **на собі́** — відчувати на собі чий-небудь погляд, погляди. *Люда інколи ловила на собі запитливі погляди Раєнкових знайомих і червоніла* (Зар., Світло, 1961, 11); *Я теж часом зовсім забував про неї над своїми паперами та книжками. Іноді тільки ловив несподівано на собі її очі — глибокі, пильні* (Вас., II, 1959, 266).

6. *радіо, розм.* Приймати радіосигнали, передачі. *Степами голім ходить уночі.. І ловлять недрімані приймачі Слова Москви* (Рильський, III, 1961, 69); — *А щогла висока — бачиш? Антена радіохвилі ловить* (Донч., VI, 1957, 255).

7. *перен., звичайно на чому, розм.* Виявляти чиї-небудь помилки, суперечності і т. ін. *Досада Йосипенкові. Він знай ловить на чому-небудь Василя* (Мирний, IV, 1955, 182); *Запальність Сашкова росте й росте, він уже.. наче бачить перед собою автора статті, жарко полемізує, ловить його на чомусь, висміює* (Гончар, Тронка, 1963, 42).

◇ **Вйтрішки лови́ти** *див.* **вйтрішки**; **Лови́ти на гаря́чому** *кого* — заставати кого-небудь на місці злочину, викривати злочин, зловживання. *Степан Васильович вів тепер боротьбу з картярами..: ловив картярів на гарячому* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 127); **Лови́ти на сло́ві** *кого* — виявляти протиріччя в словах співрозмовника. [М і ч у р і н:] *Слухайте, не ловіть мене на слові... Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність* (Довж., I, 1958, 483); **Лови́ти себе́** *на чому* — раптом зупинити свою увагу на чому-небудь. *Я часто ловив себе на тому, що мені до всього байдуже* (Ю. Янов., II, 1954, 78); *Ловила себе на думці, що пишається сином. Але на те вона й мати* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 38).

ЛОВИ́ТИСЯ, ло́виться; *мн.* ло́вляться; *недок.* 1. Потрапляти на гачок, у пастку тощо (про рибу, звірів тощо). *Хоч лопни, а риба не ловиться* (Номис, 1864, № 13517); [П е т р о:] *А що, діду, рої ловляться?* (Мирний, IV, 1955, 143); *Взяли з собою всі рибальські снасті, Щоб риба нам ловилась в різній масті* (Мал., Звенигора, 1959, 295).

На гачо́к лови́тися *див.* **гачо́к**; **Отака́ (от така́) ловйсь** — вигук, що вживається для вираження здивування. — *Отака ловись! — каже голова. — Був Чіпка, а став Никифор Іванович... Що то значить гроші!* (Мирний, I, 1949, 377); *Глянули на мене сірі очі.. Тільки очі — от така ловись!— Очі не хлопчачі, а дівочі* (Вирган, В розп. літа, 1959, 1962).

2. *за що, чого і без додатка.* Хапатися, триматися за що-небудь. *Олена піднесла обі долоні вгору й ловилася за вуха й за чоло* (Март., Тв., 1954, 123); *Великими руками ловилися* [люди] *землі* (Стеф., I, 1949, 105).

3. *перен.* Сприйматися. *Його слова ловились у польоті і подавалися з уст до уст* (Фр., VI, 1951, 230).

ЛОВІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лови́ти**; ловлення.

ЛОВКА́Ч, а́, *ч., розм.* Спритна людина, що вміє добре влаштовувати свої справи, вдається до хитрощів. *Домашня Миша заздрить Кажану: «От де ловкач! Такому скрізь житуха»* (Год., Заяча математ., 1961, 127).

ЛОВКЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **ло́вкий**. — *А вона, справді, ловкенька: говорить, як у дзвоник кує!* (Вас., I, 1959, 153); — *Там у крамниці є такі ловкенькі цукерки.. Такі смачні, неначе солодкий, солодкий лід* (Коп., Подарунок, 1956, 40).

ЛОВКЕ́НЬКО, *розм.* Присл. до **ловке́нький**. — *Ось бач, як воно все виходить ловкенько.. І кози ситі, й сіно ціле* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 131).

ЛО́ВКИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **га́рний** 1, 2. [І в а н:] *Як одягнусь, то-то з мене й козарлюга буде, та й ловкий же!* (Кроп., І, 1958, 98); *— Ой, яка ж то сорочка ловка! — похвалила Настя шитво* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 89); [Х и м к а:] *Іч, яку ловку та голосну* [пісню] *зачали! А нуте ще* (Мирний, V, 1955, 229); [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] *Ловка буде з нього* [клена] *соха в кошару* (Кроп., II, 1958, 307).

2. Який відзначається спритністю. *Пес був ловкий, скочив змієві на плечі, чотири голови йому відкусив і дитину взяв* (Калин, Закарп. казки, 1955, 165); *За обідом батько почав розказувати.. про якогось ловкого мошенника, злодія* (Григ., Вибр., 1959, 441).

ЛО́ВКО, *розм.* 1. Присл. до **ло́вкий.** [В а с и л ь:] *Ну й дівчина ж! Як вона ловко співа, та як тонко та голосно* (Кроп., II, 1958, 116); *Ловко й вправно орудує лопатою Грицько Погребняк, ніби земля сама слухається його* (Собко, **Нам** спокій.., 1959, 154); *Мені навіть подобається, як він ловко нас обкрутив* (Ю. Янов., II, 1958, 129).

2. *у знач. присудк. сл.* Уживається для вираження почуття приємності, задоволення, яке відчуває хтонебудь. *— Ух! — голосно крикнула вона й зашуміла з санчатами в горки. — Ось ходіть-но сюди — ловко, аж дух забиває!* (Вас., І, 1959, 160); *— Як ловко! — стиха вигукнула Вутанька, чуючи, як тануть сніжинки на її розпашілих щоках, на віях* (Гончар, II, 1959, 181).

◇ **Ло́вко** *кому в чому* — до лиця. *Кажуть, мені ловко в тій хустині, Хлопцю я сподобатися хочу* (Забашта, **Квіт..,** 1960, 135).

3. *у знач. присудк. сл.* Означає схвалення чого-небудь або несхвалення, з відтінком іронії. *Пішли* [хлопці] *грабувати пошту, а поліція знала про все і всіх накрила.. Ловко!..* (Коцюб., II, 1955, 243).

ЛО́ВЛЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ловити;** ловіння. *Дітвора, боса й майже гола, ..забавлялась ловленням дрібних рибок на гачки* (Фр., VI, 1951, 303); *З особливою силою реалізму змальовано в українських і словацьких піснях ловлення призначених у рекрути людей* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 38).

ЛО́ВЛЯ, і, *ж.* Те саме, що **ло́ви.** *Не тоді собак годувать, як на ловлю йти* (Номис, 1864, № 7778); [Т е р е щ е н к о:] *Одна щука на живець — хіба це ловля?..* (Корн., II, 1955, 342); *Діти все ще возилися з котом, тобто спускали його згори в долину на ловлю щурів* (Ков., Світ.., 1960, 38).

ЛО́ВЧИЙ, а, е. 1. Стос. до ловів. *І пал рибальства благородний У грудях так шалено цвів, Що я й синів, і зеленів,— А все в човні стирчав з Ігнатом, У ловчій пристрасті співбратом* (Рильський, Поеми, 1957, 180); // Призначений для знищення шкідників сільськогосподарських культур. *Для знищення гусениць яблуневої плодожерки.. треба накладати на дерева ловчі пояси* (Колг. Укр., 5, 1958, 39); *Для короїдів лісники готують принаду — ловчі дерева* (Донч., Вибр., 1948, 256); *Ловчі купи розміщують ранньою весною по краях бавовникового поля* (Техн. культ., 1956, 265).

2. *у знач. ім.* **ло́вчий,** чого, *ч.* Особа, що займалася у бояр, поміщиків різними видами полювання, головним чином полюванням з собаками. *Мчали всі на білих конях, Наче буря. Поспішали Піші ловчії з хортами* (Л. Укр., IV, 1954, 169); *Коли ловчі можайського князя виїжджали на полювання, Колоцький нападав на них, бив, відбирав у них соколів і собак* (Іст. СРСР, І, 1956, 105); *Ловчий був, Люб'язний кавалер, людина знаменита!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 81); // У стародавній і Московській Русі — придворний, який відав князівським або царським полюванням.

ЛОГА́ЗА, и, *ж., діал.* Ячна каша з салом або олією. *Зразу їли логазу, а як ся запомогли, без вечері лягли* (Номис, 1864, № 10833); *В село заїде* [комісар].., *Борщу, вареників, логази Поїсть* (Фр., X, 1954, 283).

ЛОГАРИ́ФМ, а, *ч., мат.* Показник степеня, до якого потрібно піднести число-основу, щоб одержати дане число. *— Як лише вийдете з гімназії.., за два* [роки] *половина з вас.. на логарифми буде дивитися, як теля на нові ворота* (Фр., III, 1950, 30); *Два тоненьких зошитки лежали на таблиці логарифмів* (Собко, Звич. життя, 1957, 298).

ЛОГАРИФМІ́ЧНИЙ, а, е, *мат.* Стос. до логарифма. *Логарифмічне рівняння.*

Логарифмі́чна лині́йка — прилад для різноманітних обчислень. *— Вам доведеться не спати вночі, блискавично працювати з логарифмічною лінійкою* (Рибак, Час.., 1960, 166).

ЛОГАРИФМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., мат.* Знаходити логарифм даного числа.

ЛОГАРИФМУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., мат.* Пас. до **логарифмува́ти.**

ЛО́ГІК, а, *ч.* Учений, фахівець із логіки.

ЛО́ГІКА, и, *ж.* 1. Наука про закони і форми мислення. *— Поговорімо за всіма правилами логіки, бо логіка є підвалина справжнього мислення* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 25).

2. Внутрішня закономірність. *Логіка життя сильніша за логіку конституційних підручників* (Ленін, 11, 1949, 90); *Для соціалістичного реалізму неприйнятна умовність, яка панує в мистецтві буржуазного модернізму. Це — умовність, ..що перекручує логіку реальних речей і подій* (Про багатство л-ри, 1959, 18); // Правильність, розумність висновків. *Що таке страх? Це така дика, атавістична, звіряча сила, яка не залежить од логіки, сили волі* (Коцюб., II, 1955, 427).

3. *звичайно з означ., розм.* Сукупність чиїх-небудь поглядів; Хід міркувань, умовиводів. *Логіка Лесі Українки відгострена, як бритва* (Рильський, III, 1956, 113); *Логіка Малахова була цілком послідовною і все-таки неправильною* (Собко, Справа.., 1959, 212).

Жіно́ча ло́гіка *див.* **жіно́чий.**

ЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до логіки (у 1 знач.). *Логічні електронні машини є лише моделлю людського мозку* (Наука.., 9, 1959, 20); *Логічні категорії;* // Заснований на законах логіки. *Лічильно-обчислювальна машина, крім математичних, виконує ряд логічних операцій* (Вісник АН, 9, 1957, 9).

2. У якому є внутрішня закономірність; розумний, послідовний. *З загальнофілософського погляду все наше мислення є образна концепція світу. Між тим, ми розрізняємо логічне і образне мислення, дві форми пізнання* (Талант.., 1958, 49); *Краса цієї повісті не так в її ідеях, як в глибокій, тонкій, логічній психології героїні Наталки* (Л. Укр., V, 1956, 43); // Який відзначається стрункістю внутрішньої будови. *Вона розіб'є його логічні фрази, ..скаже правду* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 128).

△ **Логі́чний на́голос** *див.* **на́голос; Логі́чний позити́візм** *див.* **позитивізм.**

ЛОГІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **логі́чний** 2. *— Я бачу, ви не можете збагнути логічності цієї пропозиції після всіх попередніх подій* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 106).

ЛОГІ́ЧНО. Присл. до **логі́чний** 2. *Ми обов могли бути об'єктивними, могли розмовляти тактовно, логічно* (Ю. Янов., II, 1958, 22).

ЛОГОГРИ́Ф, а, *ч.* Шарада, для розв'язання якої необхідно відшукати загадане слово й утворити від

нього нові слова, переставляючи або викидаючи окремі склади чи літери.

ЛОГОПА́Т, а, ч. Людина, що хворіє на логопатію.

ЛОГОПАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **логопа́тія.**

ЛОГОПА́ТІЯ, ї, *ж.* Розлад мови (заїкання, гаркавість, шепелявість і т. ін.).

ЛОГОПЕ́Д, а, ч. Фахівець із логопедії. *Позбутися вад артикуляції можна лише настирливою, тривалою роботою під доглядом досвідченого педагога або лікаря-логопеда* (Худ. чит.., 1955, 40).

ЛОГОПЕДИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **логопе́дія.** *Для подання допомоги дітям з недоліками мови при дитячих поліклініках існують логопедичні кабінети* (Веч. Київ, 14.1 1963, 4); *Заїкання має перебіг періодичний, може пройти само по собі, без втручання або під впливом лікування і спеціальних логопедичних занять* (Хвор. дит. віку, 1955, 218).

ЛОГОПЕ́ДІЯ, ї, *ж.* Наука, що вивчає розлад мови та розробляє методи його лікування.

ЛО́ДЖІЯ, ї, *ж.* Приміщення в загальному об'ємі будинку, відкрите з фасадного боку і огороджене парапетом або граткою, а також відкрита галерея, що прилягає до будівлі. *Застосування лоджії в умовах півдня України треба визнати особливо вдалим* (Архіт. і буд., 2, 1955, 14); *Був цей мотив і тут, у владичому домі: і в карнизах над вікнами, і в капітелях колон, і в різьбленні лоджій* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 159).

ЛО́ЖА [1], і, *ж.* 1. Відділені перегородками місця для кількох глядачів у театральному залі. *По ложах, по партері де-не-де мріють люди* (Н.-Лев., III, 1956, 304); *В найкращу з усіх, в позолочену ложу Проліз, поклонившись, старик-білетер* (С. Ол., Вибр., 1959, 64); // *перен.* Про людей, що сидять на цих місцях. *Не аплодувала одна тільки ложа в театрі. Ложа більшовиків* (Довж., Зач. Десна, 1957, 19).

2. *іст.* Відділення масонської організації. *В 1818 р. [І.] Котляревський вступив у полтавську масонську ложу «Любов до істини»* (Іст. укр. літ., І, 1954, 152).

ЛО́ЖА [2], і, *ж.* Дерев'яна частина деяких видів ручної вогнепальної зброї (гвинтівки, мисливської рушниці тощо). *В лівій руці старанно тримав* [старшина] *бойовий трофей — німецький автомат з довгою обоймою патронів, закладеною в ложі автомата* (Ле, Право.., 1957, 116).

ЛО́ЖА [3], і, *ж., заст.* Ложе (*див.* **ло́же** [1]). *Милого ложа — міх та рогожа, То мені постіль гожа* (Чуб., V, 1874, 21).

ЛО́ЖЕ [1], а, *с.* 1. *заст., поет.* Місце для спання; постіль. — *Діти! — Атта Троль гукає І качається по голім, Незастеленому ложі* (Л. Укр., IV, 1954, 146); *Не пам'ятаю, як опинився я аж під ложем своїм. А ложе мое отак за грубою стояло* (Баш, На землі.., 1957, 63); — *Я звірий для людей, мій любий,— ласкаво пояснив патер,— але для бога мушу я підвестися з ложа страждань* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 148); * У порівн. *Блакитні тіні розкривали свою глибінь і приймали, як в м'яке ложе, Гафійчині думи* (Коцюб., II, 1955, 39).

◇ **Прокру́стове ло́же,** *книжн.* — мірка, під яку штучно підганяють факти (за іменем міфічного старогрецького розбійника, який відрубував або витягував ноги жертвам, що не відповідали довжині його ліжка). *Удачі автора йдуть за рахунок подолання штампів, що перетворилися в прокрустове ложе для письменника* (Вітч., 1, 1962, 204); **Розділя́ти (діли́ти) ло́же** *з ким і без додатка* — бути з ким-небудь в інтимних стосунках. [К а с с а н д р а:] *Троянки у неволі — і живі! ..Обходять кросна, розділяють ложе, дітей годують еллінам на втіху...* (Л. Укр., II, 1951, 325); **Сме́ртне ло́же** — місце, на якому людина вмирає або лежить мертва. *Заметався сержант на своєму смертному ложі.. Не помирати хотілось Орлюкові — жити!* (Довж., І, 1958, 320); *На ложі смертному лежить Ілліч, Неначе на горі найвищій світу, Легендами квітчає наш народ Його безсмертний, життєдайний образ* (Ю. Янов., V, 1959, 82); *Кнут Гамсун теж казав, що все про себе він міг би розповісти хіба тільки на смертному ложі* (Вас., IV, 1960, 7); **Цвинта́рне ло́же** — те саме, що **моги́ла** 1. *Пісеньку зложу.. І братчику мому* [моєму] *на цвинтарнім ложу На струнах шовкових заграю* (Пісні та романси.., II, 1956, 160).

2. Заглиблення в ґрунті, камені, яким тече річка, струмок і т. ін.; річище, русло. *Коли ріка виробляє своє ложе, вона повільно знижує виступи дна* (Курс заг. геол., 1947, 105); *Здавалось, з гір потекла колись бистра вода і лишила по собі високі кам'яні ложа* (Коцюб., II, 1955, 294); // Твердий шар, тверда основа ґрунту. *Озимий ячмінь добре перезимовує лише тоді, коли насіння висівають у вологий ґрунт на тверде ложе* (Колг. Укр., 8, 1959, 12).

ЛО́ЖЕ [2], а, *с.* Те саме, що **ло́жа** [2]. *Притиснувши коліном студента, він ложем підбив до нього кимсь оброблену рушницю* (Панч, В дорозі, 1959, 61); *Гуннув ложем гвинтівки об долівку* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 90).

ЛО́ЖЕЧКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **ло́жка.** *Стась мовчав і тільки колотив ложечкою чай* (Н.-Лев., II, 1956, 74); *Опущена в гарячий чай металева ложечка, дістаючи теплоту від чаю, нагрівається* (Фізика, II, 1957, 19); *Дідок.., тримаючи на руках дитину, годував її з чайної ложечки манною кашею* (Головко, I, 1957, 461); // Пестл. до **ло́жка.** *Дівчатам вже не до їжі.. Треба свое діло справляти; та, не бравшись за ложечки, і заспівали* (Кв.-Осн., II, 1956, 74); — *Дайте мені, голубко, борщику трошки.. Хоч дві ложечки* (Коцюб., I, 1955, 454).

2. *чого.* Деталь деяких машин і знарядь. *Її* [картоплю] *добре захоплювали ложечки саджалки і висаджували в ґрунт без пропусків* (Хлібороб Укр., 12, 1964, 13).

3. *розм.* Нижня частина грудей під ребрами. *Удар Зірченкові припав під ложечку, і той звалився, задихаючись* (Воскр., Весна.., 1939, 37).

◇ **Сса́ти (засса́ти, смокта́ти, засмокта́ти** *і т. ін.*) **під ло́жечкою** — боліти, пекти у нижній частині грудей під ребрами. — *Ой, скупий же ви народ — армійські інтенданти!.. У вас під ложечкою сосе, коли треба розкошелитись* (Руд., Вітер.., 1958, 172); *Проганяючи всякі злі думки, Євген Вікторович відчув, як знов засмоктало в нього під ложечкою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 354).

ЛО́ЖЕЧНИК, а, ч. Футляр для ложки, який носили за поясом запорожці. *Підперізувались вони шкуряним поясом і прив'язували до його гаман, .. швайку — часом налагодить зброю, і ложечник з ложкою* (Стор., I, 1957, 267).

ЛОЖИ́ТИ, ложу́, ло́жиш, *недок., розм.* Те саме, що **кла́сти** 1, 2. *Ввечері плете* [Іван] *рукавиці, бавиться з дітками.., спати їх ложить* (Мирний, I, 1949, 210).

ЛО́ЖКА, и, *ж.* Предмет столового прибору, яким набирають рідку або розсипчасту страву. *Присунулись гості до миски й почали носити страву з миски до рота, підкладаючи під ложку хліб, щоб не закапати скатірки* (Коцюб., I, 1955, 44); *Сіли обідати в сінях круг столика. Мовчки сьорбали з ложок і думали — кожен про свое* (Головко, I, 1957, 107); // *чого і без додатка.* Кількість страви, набрана цим предметом. *Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула* (Мирний, III, 1954, 47); *Мати з'їла дві-три ложки*

та й поклала ложку. Страва здалась їй несмачною (Коцюб., I, 1955, 15); // *перен. розм.* Мала кількість, крапля чого-небудь. *Хіба не видно он по тій сумовитій корові, на хребті якої походжає ворона, що Гранчакові діти сидять без ложки молока?* (Стельмах, I, 1962, 224).

◇ **В ло́жці [води] не спійма́ти (піймáти)** *кого* — про хитру, спритну людину. *Сестра її там така, що і в ложці води не піймаєш* (Барв., Опов.., 1902, 202); *Людина він досвідчена, хитра. Його і в ложці не спіймаєш... Такий, що з піску мотузки суче...* (Руд., Остання шабля, 1959, 42).

ЛОЖКА́Р, я́, ч. 1. Майстер, що виробляє ложки. *У нас по селах кождий ложкар має свій питомий спосіб, свою форму ложок* (Фр., II, 1950, 130).

2. Інструмент, яким виробляють ложки. *При археологічних розкопках знайдено багато деревообробних інструментів: сокир.., ложкарів, стамесок* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 427).

ЛОЖКА́РНИЙ, а, е. Стос. до виробництва ложок.

ЛОЖКО́ВИЙ, а́, е́. Прикм. до **ло́жка.**

ЛОЖНИ́ЦЯ, і, *ж., заст.* Спальня. *Підчаший.. налив князеві другу* [чарку] *й поніс її на срібному підносі у великокняжу ложницю* (Оп., Іду.., 1958, 574).

ЛОЗА́, и́, *ж.* 1. Народна назва деяких кущових порід верби. *Понад Россю над самим берегом росли довгими рядками верби та лози* (Н.-Лев., II, 1956, 312); *По берегах річок ніжні верби і лози над водою і в воді радували людську душу* (Довж., I, 1958, 173); * У порівн. *Люде гнуться, як ті лози, Куди вітер віє* (Шевч., I, 1963, 32); // Довге тонке стебло цих та деяких інших кущових рослин; лозина (у 1 знач.). *Він давно вже лагодився піти до Занари попрохати дозволу нарізати лози в його лузі* (Гр., I, 1963, 551); *Сокири гупали в грубе коріння, аж листя тремтіло на гнучких лозах* (Коцюб., I, 1955, 218); *Як паросль виноградної лози, Плекайте мову* (Рильський, III, 1961, 211); * У порівн. *Голоси переплітаються, мов лози винограду* (Н.-Лев., III, 1956, 315); // Зрізані стебла цих рослин як матеріал для деяких виробів. — *Заходився раз Кирило мій Плести у хаті ясла. На що, на що — на це дотепний був. Ще і лози червоної добув* (Гл., Вибр., 1951, 162); [Прокіп:] *Буду з лози мебляю плести* (Корн., П'єси, 1947, 446); // *розм.* Різка, дубець з цього стебла. — *Хай тепер і він* [пан] *господарює.. на десятинках.— Ой, погосподарює він лозою по наших спинах* (Стельмах, I, 1962, 627).

2. Те саме, що **лозня́к.** *Заспівали соловейки в лозах та в садах понад Россю* (Н.-Лев., III, 1956, 156); *Уздовж дороги попід вербами пішли та й пішли* [козаки], *поминули греблю, лози перебрели* (Головко, II, 1957, 296).

◇ **До́вга лоза́** *див.* **до́вгий.**

ЛОЗА́Н, а́, *ч., заст.* Лоза (у 1 знач.). *Ох, те жито — панське жито, А гаї шумлять над нами Лозанами дошкульними* (Сам., I, 1958, 136).

◇ **Надава́ти лозані́в** *кому* — побити лозиною когось.

ЛОЗИ́НА, и, *ж.* 1. Одна стеблина лози. *Замфір ходить поміж кущами, де тичку очеретяну поправить, де лист зайвий оскубе, де лозину підв'яже* (Коцюб., I, 1955, 190); *Іван виламав з куща лозину і з колії зігнав безпечну корову* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 61); — *Ну, як можуть бути гарні справи, коли ви працюєте так, що лозиною вас мало ганяти* (Собко, Любов, 1935, 63); * Образно. *Відразу щось роздяло хмару і мовчки нахваляється на когось огняною лозиною* (Вас., I, 1959, 124); * У порівн. *Стрункa, як тополя, Гнучка, як лозина, Ростеш ти в коханні У батька дитина* (Щог., Поезії, 1958, 234).

2. Те саме, що **лоза́.** *А калина з ялиною Та гнучкою лозиною, Мов дівчаточка із гаю Виходжаючи співають* (Шевч., II, 1953, 342); *На березі росли кущі срібної лозини* (Козл., Пов. і опов.., 1949, 79); *Вироби з лозини досвідчених майстрів користуються на Вінниччині особливим попитом* (Рад. Укр., 25.III 1965, 3); *Згадались солов'ї у рідному селі, що заливались цілими ночами в недалекій лозині над річкою* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 21).

ЛОЗИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лози́на.** *Він раптом цьохнув лозинкою по снігу* (Коп., Лейтенанти, 1947, 117); * У порівн. *В перлася* [дівчина] *йому в груди обома руками, напружилась гнучкою лозинкою і вислизнула в'юном* (Речм., Весн. грози, 1961, 137).

ЛОЗИ́ННЯ, я, *с., розм.* Те саме, що **лозня́к.** *Ганкаур вийшов із своїми людьми на берег. Втягнувши пироги в густе лозиння, він рушив йому одному відомою дорогою* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 90).

ЛОЗИ́НОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **лози́нка.**

* Образно. *Лозиночка заплакана стоїть, А Дуб поламаний лежить* (Гл., Вибр., 1951, 150); * У порівн. [Голохвостий:] *Вприснула* [Галя]... *Хистка, як лозиночка, в'юнка, мов вуж!* (Стар., Драм. тв., 1941, 339).

ЛОЗИНУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Довгий і тонкий, як лозина. *Нічим нібито не примітний хлоп'як, звичайний сільський пастушок — сухоногий, лозинуватий* (Гончар, Таврія, 1952, 69).

ЛОЗИНЯ́КА, и, *ж.* Збільш. до **лози́на** 1. — *Тільки застану, що він* [син] *тут отирається без роботи,— так й займу лозинякою* (Вас., II, 1959, 232).

ЛОЗНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Сушарка. *У Вінницькій, Хмельницькій та Закарпатській областях плоди сушать переважно в лозницях (примітивних сушарках)* (Сад. і ягідн., 1957, 281); *В лозниці сушать переважно сливи, вишні, груші і дрібні яблука* (Колг. Укр., 6, 1956, 38).

ЛОЗНЯ́К, а́, ч. Зарості лози. *В заплавах річок природні зарості очерету часто засмічені лозняком* (Наука.., 3, 1961, 41).

ЛОЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **лоза́** (у 1 знач.); напр.: лозоплете́ння; слову **лозо́вий**, напр.: лозота́ра.

ЛОЗО́ВИЙ, а, е. Зробл., вигот. із лози (у 1 знач.). *Загородку заплели нову, кругом обгородили новою лозовою лісою* (Мирний, I, 1949, 367); *Вони сиділи за лозовим столиком* (Мокр., Сто.., 1961, 48).

ЛО́ЗУНГ, а, ч. Те саме, що **га́сло** 1. *Іскрівці несли лозунги революції в робітничі маси, організовували і спрямовували їх боротьбу* (Біогр. Леніна, 1955, 54); — *Хіба ви не знали раніш, що лозунг «Вся влада Радам» визначає лінію більшовиків на Україні?* (Головко, II, 1957, 523); *«За мир» — на щоглах пароплава на сонці лозунг тріпотав...* (Тич., II, 1957, 273); *Сергій з цікавістю розглядає наочні приладдя, розвішані по стінах лозунги* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 9); — *А ми зробимо Радянську Росію яблуневою, грушевою, вишневою, персиковою!.. Треба на кожне подвір'я двадцять саджанців. І все! І всі будемо багаті! Ось мій лозунг!* (Довж., I, 1958, 461).

Висува́ти ло́зунг — виступати з певним закликом. *Свідомі робітники балканських країн перші висунули лозунг послідовного демократичного розв'язання національного питання на Балканах* (Ленін, 18, 1950, 326); **Під ло́зунгом** *чого, яким* — керуючись певною ідеєю, певним принципом. *Партія бере до уваги, що в історії її були випадки, коли під лозунгом внутріпартійної демократії відбувалися спроби докорінно змінити партійну лінію* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 261).

ЛОЗУНГО́ВИЙ, а, е. Власт. лозунгу; схожий на лозунг. *Чіткий, заклична, часто лозунговий вірш Єлана (Блакитного) весь відданий потребам боротьби і будівництва* (Про багатство л-ри, 1959, 115).

ЛОЗУНГО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **лозунго́вий.** *Лозунговість і плакатна агітаційність.. довгий час лишались в арсеналі засобів окремих драматургів* (Укр. рад. драм., 1957, 18).

ЛОЗУНГО́ВО. Присл. до **лозунго́вий.** *Лексика, що розкриває патріотичні почуття Брянського, звучить піднесено, урочисто, навіть лозунгово* (Мовозн., VI, 1948, 16).

ЛО́ЗЯНИЙ, а, е. Те саме, що **лозо́вий.** *Збиваючи куряву босими ногами й хвацько поганяючи своїх лозяних коней, помчали вони* [хлопчаки] *в поле* (Довж., I, 1958, 79).

ЛОЇВКА, и, *ж., діал.* Свічка з лою. *При столику, освітленім .. лоївкою, сиділо кілька грушатицьких селян* (Фр., VIII, 1952, 18).

ЛОЙОВИ́Й, а́, е́. Зробл. із лою; у якому згорає лій. *І останнє догоряє його свічка лойова* (Рудан., Тв., 1956, 48); *В наметі при лойових каганцях з чотирьох кутків розливалося нерівне світло* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 208).

ЛОЙО́К, йку́, ч. Зменш.-пестл. до **лій.** *Як ноги в гнойку* [гнійку], *то й губа в лойку. Де гнойок, там і лойок* (Номис, 1864, № 7188).

ЛОКАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **локалізува́ти і локалізува́тися.** *Мікроби.. уражають переважно певні органи або тканини, тобто мають певну локалізацію* (Підручник дезинф., 1953, 35); *Письменник* [П. Панч] *виявляє нахил до локалізації і подій.. (в повісті «Голубі ешелони» дія відбувається на протязі двох діб в межах одного петлюрівського ешелону)* (Рад. літ-во, 1, 1963, 22).

ЛОКАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **локалізува́ти** і **локалізува́тися.** *З локалізованої раніше у трьох стилях.. української літературна мова перетворилася у мову функціонально багатогранну* (Мовозн., XVIII, 1963, 10); *// у знач. прикм. Причини сновидінь.. зв'язані з появою локалізованих вогнищ збудження в корі великих півкуль* (Метод. викл. анат.., 1955, 213).

ЛОКАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Обмежувати певним місцем, не допускати поширення чого-небудь. — *Я вірю, що ще не пізно боротися з ворогом винограду, що ми зможемо б ще локалізувати його, здушити, знищити* (Коцюб., I, 1955, 201).

ЛОКАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Розміщуватися, зосереджуватися в певному місці. *При шлункових захворюваннях болі локалізуються в підложечковій ділянці* (Заг. догляд за хворими, 1957, 114).

2. *тільки недок.* Пас. до **локалізува́ти.**

ЛОКА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який не виходить за певні межі; місцевий. *Проблема освоєння Карпат гірськолижниками давно вже втратила локальне, місцеве значення* (Рад. Укр., 4.II 1964, 4); *Загальні тости за столами самі собою закінчилися, тепер тости виникали то там, то там, мали, так би мовити, локальний характер* (Загреб., Спека, 1961, 103); // Власт. певній місцевості, певному середовищу. *Оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто локальним характером* (Коцюб., III, 1956, 206); *Малюючи побут бурси, семінарії, Свидницький вводить* [у твір] *чимало бурсацьких жаргонних слів і виразів, які надають творові локального колориту* (Іст. укр. літ., I, 1954, 328).

2. У живописі — такий, що незмішно, постійно властивий певному предмету (про колір, тон). *Полотна Самокиша виконані в улюбленій ним, дещо графічній манері.. У них відчувається прагнення до локального колірного розв'язання, до експресії* (Мист., 5, 1957, 7).

ЛОКА́ЛЬНО. Присл. до **лока́льний.** *При використанні мінеральних добрив під кукурудзу весною найкращі результати дає внесення їх перед культивацією зябу не врозкид, а локально* (Хлібороб Укр., 2, 1964, 9).

ЛОКА́ТОР, а, ч. Апарат для визначення місцезнаходження тіла способом уловлювання відбитих від нього звукових хвиль або радіохвиль. *Зараз робляться цікаві спроби створити мініатюрний ультразвуковий локатор, який дає змогу сліпим людям орієнтуватися серед навколишніх предметів* (Наука.., 11, 1956, 19); *На індикаторах локаторів командного пункту.. з'явились малесенькі світляні плями* (Собко, Срібний корабель, 1961, 29); * У порівн. *Пам'ять, мов локатор, Пронизує минувшину густу* (Воронько, Тепло.., 1959, 194).

ЛОКА́ТОРНИК, а, ч. Той, хто обслуговує локатор. *Пліч-о-пліч з льотчиками і штурманами трудяться інженери, техніки, водії спеціальних машин, локаторники* (Рад. Укр., 15.IX 1961, 3).

ЛОКА́УТ, у, ч., *політ.* Закриття підприємств і масове звільнення робітників з виробництва як одна з форм класової боротьби буржуазії проти робітничого класу. *В Донбасі вуглепромисловці оголосили локаут, в результаті якого на початок вересня 1917 р. було закрито близько 200 шахт* (Іст. УРСР, II, 1957, 49); *Власник заводу відмовився задовольнити вимоги робітників і оголосив локаут* (Смодич, V, 1959, 609).

ЛОКА́УТНИК, а, ч., *політ.* Той, хто оголошує локаут. *Провокація локаутників не вдалася* (Ленін, 20, 1950, 189).

ЛОКАУТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., політ.* Звільняти внаслідок локауту.

ЛОКАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до локації. *Дельфіни завдяки дуже досконалим локаційним органам можуть визначити не тільки місцезнаходження риб, а й їх породу* (Хлібороб Укр., 1, 1964, 47).

ЛОКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Визначення місцезнаходження тіла за допомогою локатора. *При ультразвуковій локації серія відбитих сигналів вказує на неоднорідність структури досліджуваних тканин* (Веч. Київ, 22.VI 1957, 4); // Таке визначення місцезнаходження чого-небудь деякими тваринами. *На думку спеціалістів, локація кажанів у багато разів ефективніша, ніж робота створених для аналогічних цілей технічних пристроїв* (Ком. Укр., 11, 1964, 41).

ЛО́КІТЬ, ЛО́КОТЬ, ктя, *ч., діал.* 1. *іст.* Давня міра довжини, що дорівнює приблизно довжині ліктьової кістки людини. *Не простого — ляняного полотна тридцять локтів узяла* (Укр.. думи.., 1955, 21); *Шинок стояв.. майже* [на] *локоть нижче від рівня вулиці* (Фр., II, 1950, 9).

2. Лікоть (у 1 знач.). *Близько локіть — та не вкусиш* (Номис, 1864, № 5395); *На землю шапку положивши, По локоть руки засукав* [Ентелл] (Котл., I, 1952, 95).

ЛОКОМОБІЛІ́СТ, а, ч. Той, хто працює на локомобілі. *Завтра вона вже стане жінкою, подругою свого коханого Василя Макаренка, кращого локомобіліста в колгоспі* (Кучер, Дорога.., 1958, 30).

ЛОКОМОБІ́ЛЬ, я, ч. Паросилова установка, що застосовується для приведення в дію різних машин (молотарок, насосів і т. ін.). *Локомобілі як первинні двигуни широко застосовуються на сільських електростанціях* (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 49); *Привезено смоки, локомобіль маленький* (Гр., I, 1963, 381).

ЛОКОМОБІ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **локомобі́ль;** //Який діє за допомогою локомобіля. *Торф застосовують як паливо для локомобільних і газогенераторних*

сільських електростанцій (Сіль. тепл. електростанції, 1957, 29).

ЛОКОМОТИ́В, а, ч. Самохідна машина (паровоз, тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів, по залізничних рейках. *Дизельні локомотиви — машини необмежених можливостей і великих відстаней* (Рад. Укр., 10.VII 1962, 3); *Десь здалека зачувся свист локомотива* (Коб., III, 1956, 260); * Образно. *Революції — локомотиви історії,— говорив Маркс* (Ленін, 9, 1949, 88).

ЛОКОМОТИ́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **локомоти́в**. *За останні роки локомотивний парк депо поповнився потужними тепловозами* (Роб. газ., 30.VII 1965, 2).

ЛО́КОН, а, ч. Кучеряве або завите пасмо волосся. *Чорні, густі коси вилися локонами по білих плечах* (Н.-Лев., IV, 1956, 7); *— Дозволь чикнути собі на пам'ять оцей гарненький локон...* (Гончар, II, 1959, 93); *Локони білого волосся поприлипали до висків* (Тют., Вир, 1964, 125).

ЛО́КОТЬ *див.* **лі́коть**.

ЛОКРИ́ЦЯ, і, *ж.* Багаторічна рослина родини бобових, корінь якої використовується в промисловості та медицині.

ЛОКРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **локри́ця**.

ЛОКСОДРО́МА, и, *ж., мат., геогр.* Гвинтова лінія, спіраль на певній сферичній поверхні. *Гвинтова лінія на циліндрі є локсодромою* (Курс мат. анал., II, 1956, 108).

ЛОКСОДРОМІ́ЧНИЙ, а, е, *мат., геогр.* Прикм. до **локсодро́ма**.

ЛО́КША, і, *ж., діал.* Локшина. *Такого багато людей! Ну, сказано — багато. Да все локшу кришать* (Барв., Опов.., 1902, 3); *Кожного дня на столі й голубці, і локша в молоці* (Мур., Бук. повість, 1959, 129).

ЛО́КШИНА, и, *ж.* Виріб з прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок. *Макушині наймички аж засіпалися поранчись: та локшину кришить, та вареники ліпить, та курку патрає* (Кв.-Осн., II, 1956, 264); *Особливо славився ресторан своєю запіканою з локшини з курятиною* (Загреб., Європа 45, 1959, 59); // Страва, для приготування якої використано цей виріб. *Поїли борщ, Христя достала локшину на молоці...* (Мирний, I, 1949, 274); *Настя та Устя поставили миски з локшиною та борщем* (Л. Янов., I, 1959, 399); * У порівн. *Дід і почне кришить татар, як локшину: так голови і валяться* (Стор., I, 1957, 97).

◇ **На ло́кшину криши́ти (покриши́ти)** — сікти, рубати на дрібні частини, шматки. *Не признався б, хоч би мене на капусту сікли, на локшину кришили* (Вовчок, VI, 1956, 339).

ЛОКШИ́ТИ, шу́, ши́ш, *недок., перех., розм.* Сікти, рубати на дрібні частини, шматки. [Ш р а м:] *Що ж, що рука утята? І цурпалком недобитків локшитиму!..* (Стар., Вибр., 1959, 482); *Як назбігалося людей!.. Давай локшити вовка* (Ів., Укр.. казки, 1950,14).

ЛОМ [1], а, ч. Товстий загострений з одного кінця металевий стрижень, яким ламають, розбивають що-небудь тверде. *Робітники ломами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає* (Л. Укр., II, 1951, 204); *Чувся в темряві крізь галас і крики брязкіт ломів об залізо* (Головко, I, 1957, 67).

ЛОМ [2], у, ч. 1. Поламані або придатні лише для переробки предмети (переважно металеві). *Долі одпечатувалися синіми квадратами місячні вікна, а на шибках у їх лежали нерухомі тіні од волохатих вілочок і сучечків, ніби хто понакидав туди срібного лому* (Вас., I, 1959, 239); *Ідея одержання мартенівської сталі.. була викликана потребою переплавляти нагромаджуваний металевий лом* (Наука.., 1, 1957, 8).

2. Сухе гілля, сучки дерев, що попáдали на землю; сушняк, хмиз. *Ой піду я в ліс по дрова, Назбираю лому* (Нар. лірика, 1956, 295); *Стрімкі дебрі, завалені від віків гниючим ломом* (Фр., IV, 1950, 473).

ЛОМА́КА, и, *ж.* Велика палиця; дрючок. *Наймичка вибігла з ломакою й прогнала собак* (Н.-Лев., III, 1956, 14); *Без ломаки ніччю не випускалася* [Варвара], *хоч це не є звичаєм молодиць ходити з палицею* (Март., Тв., 1954, 317); * У порівн. *Був на селі Квачан-собака, Кудлатий та товстий, Хвіст здоровенний, як ломака, І сам такий страшний* (Гл., Вибр., 1951, 68).

Лома́ка похо́дить *по кому див.* **походи́ть**.

ЛОМА́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **лома́ка**. *Почали Ворони кидати ломачки і швидко накидали таку купу, що зовсім заткала вхід до печери* (Фр., IV, 1950, 116); * У порівн. *Соломія.. витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною ломачка* (Коцюб., I, 1955, 337).

ЛОМА́ЧЧЯ, я, *с.* 1. Збірн. до **лома́чка**. *Поки спинив Вернидуб канонаду, покотом лягло шість козаків та ще ломаччям з возів та турів п'ять було ранено* (Стар., Облога.., 1961, 67); *Казав* [Івась], *що він набере і груддя у пазуху, і цегли в кишені, і ломаччя у руки...* (Мирний, IV, 1955, 12).

2. Те саме, що **хмиз**. *Затріщало сухе ломаччя під ногами втікачів* (Фр., VIII, 1952, 368); *Повернувся* [Чумак] *з оберемком ломаччя і.. заходився роздмухувати в грубі вогонь...* (Речм., Весн. грози, 1961, 270).

ЛОМБА́РД, у, ч. Кредитна установа, що надає грошові позички за певний процент під заставу рухомого, а раніше й нерухомого майна. *Старий Гамза, як не гаразд своє хазяйство вів, а проте усі його великі помістя були заложені в ломбард* (Мирний, IV, 1955, 204).

ЛОМБА́РДНИЙ, а, е. Прикм. до **ломба́рд**.

ЛО́МБЕР, а, ч., *заст.* Назва гри в карти звичайно між трьома гравцями. *Завзятих кличе картярів Бостон і ломбер стариків І віст, ще й досі серцю милий* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 134).

ЛО́МБЕРНИЙ, а, е, *заст.* Признач. для гри в карти (звичайно про стіл). *Сивоголові пани наказали поставити ломберні столи і тут же, серед гамору й танців, сіли за карти* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 564).

ЛОМИ́ГА, и, *ж., діал.* Ломака. [М а р т а:] *А тепер бери ж, мій милий, оцю довгу ломигу та бий мене, щоб я пам'ятала, коли свого чоловіка до дуба в'язала* (Вас., III, 1960, 116).

ЛО́МИК, а, ч. Зменш. до **лом** [1]. *Кілька разів землею засипало амбразури і їх доводилося прочищати залізними ломиками* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 148).

ЛОМИКАМЕНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ломи́камінь**; // *у знач. ім.* **ломикаменéві**, вих, *мн.* Родина багаторічних трав'янистих рослин з прикореневою розеткою листків.

ЛОМИ́КАМІНЬ, меню, ч. *(Saxifraga L.).* Багаторічна трав'яниста рослина з прикореневою розеткою листків та білими, жовтими або червоними квітками. *Квітку ту вчені люди звуть Saxifraga. Нам, поетам, годиться назвати її — ломикамінь* (Л. Укр., I, 1951, 151); *Квітки ломикаменю витикали маленькі голівки з щілин між каменями* (Загреб., Європа 45, 1959, 240); * У порівн. *Борця й співця в собі ти* [Л. Українка] *повднала, Досвітні зустрічаючи вогні. Не мріючи про камінь п'вдестала, Сама ти ломикаменем стояла Напроти бурі в найхмарніші дні* (Рильський, Зимові записи, 1964, 55); * Образно. *Прометей і ломикамінь — це поняття одної категорії, це символи боротьби проти*

одвічного зла, соціальної й національної кривди, насильства й тупої гнітючої стихії (Рад. літ-во, 1, 1964, 61).

ЛОМІ́НІС, носа, ч. *(Clematis L.).* Багаторічна трав'яниста або кущова рослина родини жовтцевих з виткими стеблами і великими квітками. *Ломініс.. Дуже гарні виткі рослини з тонкими пагінцями, розрізним листям та рясними квітами* (Озелен. колг. села, 1955, 95).

ЛО́МИТИ, ломлю́, ло́миш; *мн.* ло́млять; *недок.* 1. *перех., розм.* Те саме, що **лама́ти** 1, 2, 3, 6. *Геть, вітри-розбійники, не шуміть, нашу любу яблуньку не ломіть!* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 46); *Ломила я квіт калини, ломила я ружу* (У. Кравч., Вибр., 1958, 118); *Стучи! Стучи! ..Ломи, січи Каміння, злото добувай!* (Черн., Поезії, 1959, 69); *Тиха вода береги ломить* (Номис, 1864, № 3030); *Ломлять донці збиту з поля шляхту, до річки притискують...* (Кач., II, 1958, 451); — *Він дав прилюдно запоруку, якої не ломить ні один варяг* (Оп., Іду.., 1958, 348); *Нині чогось у мене нога болить. Ломить вище коліна* (Коцюб., III, 1956, 189); [Старабабка:] *І в грудях йому болить і в крижах ломить* (Л. Укр., IV, 1954, 444); *На світанку, коли все тіло ломить від утоми, хочеться задрімати* (Перв., Невигадане життя, 1958, 289); — *Та мене, правду кажучи, наче щось ломить* (Мирний, І, 1949, 273); *Старий Папаяніс нездужав. Ломить кості, тягне в поперек* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 497).

◇ **Го́лову ломи́ти** — Те саме, що **Го́лову лама́ти** *(див.* **голова́***).* *Зоня ломила собі голову над іншою загадкою: — Мені лише цікаво, яку штуку втне нам тітка Клавда* (Вільде, Сестри.., 1958, 505).

2. *неперех. і від чого, безос., перен.* Бути у надзвичайно великій кількості. *Ніде кінця не бачилось ланам, Од жовтих скирд ломило землю там* (Щог., Поезії, 1958, 167).

3. *перех., перен.* Долати, боротн кого-небудь (про сон, утому і т. ін.). *Сон мене ломить, і я засипаю* (Фр., IV, 1950, 181).

ЛОМИ́ТИСЯ, ломлю́ся, ло́мишся; *мн.* ло́мляться; *недок.* 1. Те саме, що **лама́тися** 1. *Це був твердий лід... він уже не ломився...* (Досв., Вибр., 1959, 184); *До загального залу набилося стільки людей, що ломилися стіни* (Чорн., Потік.., 1956, 265).

2. *тільки 3 ос., від кого — чого і без додатка, перен.* Бути заповненим кимось, чимось, заставленим і т. ін. чим-небудь у надзвичайно великій кількості. *Робітники та біднота пухли з голоду, а в них* [куркулів] *комори ломилися від хліба* (Руд., Вітер.., 1958, 12).

3. *у що і без додатка, розм.* Іти напролом, намагатися силою потрапити куди-небудь. *Уже хтось грюкав кілком по запорах і ломився в ворота* (Головко, II, 1957, 286).

◇ **Ломи́тися у відчи́нені (відкри́ті) две́рі** *див.* **две́рі.**

ЛОМІТ, моту, ч., *діал.* Ламання. *Камінь.. з громовим ломотом грохнув собою в долину, розбиваючися о скалу* (Фр., VIII, 1952, 226); *Раз у раз чувся в діброві ломіт сухого гілля* (Оп., Іду.., 1958, 178).

ЛО́МКА, и, *ж.* Те саме, що **лама́ння.** *На Україні збирання жовтого тютюну провадять за 5—6 ломок* (Техн. культ., 1956, 381); *Ця епоха* [XVIII ст.], *а особливо в Росії, була епохою великої ломки, шукань, заворушень, повстань народних* (Тич., III, 1957, 103); *Це були місяці великої душевної ломки. Він за цей час пережив і передумав більше, ніж за кілька попередніх років* (Руд., Вітер.., 1958, 446).

ЛО́МЛЕНИЙ, а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. ч. до **ломи́ти** 1.

ЛОМОВИ́Й, а́, е́. Призначений для перевезення важких вантажів. [Неоніла:] *Уявляю. Мабуть, сама* [спортсменка], *як гардеробна шафа, а з лиця як ломовий кінь* (Собко, П'єси, 1958, 343).

ЛОМОВИ́К, а́, *ч.* 1. Візник, який займається перевезенням важких вантажів. *Мореплавець-флотський, ..вантажник і виднжник-ломовик відтоді* [коли Одеса стала портом] *стали справжніми господарями і порту, і міста* (Смолич, V, 1959, 8).

2. Кінь, упряжка з возом тощо для перевезення важких вантажів.— *А який транспорт? .. Двох парокінних ломовиків вистачить* (Головко, II, 1957, 469); *Скрізь велика й щербата кам'яна бруківка, наче спеціально вимощена для ломовиків* (Кучер, Трудна любов, 1960, 198); * У порівн. *Я за шістнадцять років, признаюся, мало зробив, та в цьому не тільки моя провина, але й провина керівництва, що дивилось на мене як на ломовика, який все виве зе* (Довж., І, 1958, 22).

ЛОМО́ТА, и, *ж.* Тупий, ниючий біль у кістках, суглобах, м'язах. *Хворий скаржиться на загальне нездужання, занепад сил, ломоту в попереку, м'язові болі* (Наука.., 1, 1958, 21); *Зараз мені — за сімдесят, мене термосить іноді ломота, руки дрижать* (Ю. Янов., II, 1958, 9).

ЛОНЖЕРО́Н, а, *ч., спец.* 1. Поздовжній брус в крилі, хвостовому оперенні або корпусі літака, що надає йому міцності. — *Ми зробимо поверхню* [крил літака] *з однієї суцільної дощечки або з оцих брусків. Вони звуться лонжеронами* (Вас., II, 1959, 228); // Такий брус рами автомобіля, який є основою для кузова, а також для кріплення ресор та інших деталей. *Спереду трактора «Беларусь» до правого його лонжерона вдві прикріпили поздовжній кутник. Це полегшує керування трактором* (Колг. Укр., 6, 1961, 16).

ЛО́НО, а, *с., книжн., поет.* 1. Те саме, що **гру́ди** 1, 2. *У тумані на могилі, Як тополя, похилилась Молодиця молодая. Щось до лона пригортав Та з туманом розмовляв* (Шевч., І, 1951, 310); *І, тулячи малу до лона, Наталя книжку їй чита* (Рильський, Поеми, 1957, 176); *Личко її* [Галі] *молоде та радісне, як яблучко, червоніло, .. лоно високе — видавалось з-під міцно облиплого плаття* (Мирний, IV, 1955, 139); * У порівн. *У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя.. почувалась така повна гармонія...* (Коцюб., І, 1955, 305); * Образно. *Коли б я знав, що розлучусь з тобою, О краю мій, о земленько свята, ..я попрощався б хоч з тобою, До лона рідного припав* (Олесь, Вибр., 1958. 407); // Живіт, утроба як символ материнства. *Будь лоно проклято, що ворога зносило,* [виносило]. *Хай груди висохнуть, які проклятий ссав!* (Рильський, Поеми, 1957, 242); * Образно. *До тебе в лоно, Ленінграде, Річки історії течуть* (Рильський, III, 1961, 225).

2. *чого, перен.* Про те, що є пристановищем, притулком для кого-, чого-небудь. *В лоні могутнього Радянського Союзу український народ знайшов справжню свободу і незалежність* (Літ. газ., 10.XII 1953, 1); *Того дня весь час провів* [Бублик] *у лоні сім'ї, лагодячись до завтрашнього переїзду на дачу* (Донч., VI, 1957, 524).

◇ **Прийня́ти до ло́на (в ло́но)** — зробити членом, частиною і т. ін. чого-небудь, приєднати, прилучити до чогось. **Увійти́ до ло́на** *чого* — стати членом, частиною і т. ін. чого-небудь. — *Три місяці тому, замість унії, він увійшов до лона католицької церкви* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 103).

3. *перен.* Про надра землі, глибину вод. *І ось земля, рідна земля, знову розкриває своє лоно, знову чекає праці, пісень, плугів, запліднення* (Донч., III, 1956, 515);

Сай шумує на дні, кличе в свое дике і тим прекрасне, бурхливе лоно (Ле, Міжгір'я, 1953, 67), *Але землі родюче лоно Підніме соки* [винограду] *з глибини, І висять сивувáті грона На пружних лозах восени* (Перв., II, 1958, 138); * Образно. *Тепла земля Італії, змучена, як породілля, людям вручає радість, зрощену в лоні щедротному* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 8); // Про поверхню (води, землі тощо). *А лоно вод, мов дзеркало ясне, Розкинулось в барвистій, пишній рамі* (Стар., Вибр., 1959, 76); *Ще в ранніх дитинстві, співаче, На лоні донецьких степів Я чув: твоє серце гаряче Творило схвильований спів* (Уп., Укр. поема, 1950, 11); *На лоні трав пекучі плями .. Багряний місяць над полями пливе між хмарами: війна!* (Сос., II, 1958, 170).

На лóні нóчі — вночі. *Мир первозданний Одпочив на лоні ночі* (Шевч., II, 1953, 277); **На лóні природи; На лóно природи** на відкритому повітрі, серед природи; на відкрите повітря, на природу. [Придорожній:] *Між вербами натягнемо екран, а на горбику, серед лози,— глядач. Хто сидить, хто лежить, як кому зручніше на лоні нашої чудесної природи* (Корн., II, 1955, 78); — *Вийду у відставку, поїду в своє Сергіївське, в тишу сільську, на лоно природи* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 412).

ЛОПА́Р *див.* **лопарі́**.

ЛОПАРІ́, ів, *мн. (одн.* **лопа́р**, я́, *ч.;* **лопа́рка**, и, *ж.).* Стара назва народності саамі. *За словами Істоми, жителі цієї країни, саамі — лопарі, живуть розкидано по морському узбережжю* (Видатні вітч. географи.., 1954, 5).

ЛОПА́РКА *див.* **лопарі́**.

ЛОПА́РСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **лопарі́**. *В лопарській легенді розповідається, як Ленін жив на кризі* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 5).

ЛОПА́ТА, и, *ж.* 1. Знаряддя з довгим держаком і широким плоским кінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь. *Та взяв* [Максим] *якось Заступ і лопату, Та й пішов собі у поле Криницю копати* (Шевч., II, 1963, 275); *Тоді молотили хліб ціпами, зерно провіювали лопатами та перечищали решетами* (Збірник про Кроп., 1955, 12); *За парканом у дворі чути було людей: хтось лопатою одкидав сніг* (Головко, II, 1957, 479); * У порівн. *Долоня його широка, мов лопата* (Март., Тв., 1954, 235); // Таке дерев'яне знаряддя для саджання хліба в піч і виймання його з печі. *Як піч уже поспіла, от коровай посадили на лопату* (Кв.-Осн., II, 1956, 302); *Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посаджала, посипаючи лопату межисіткою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Ті* [жінки] *виймали лопатами з просторої, як майдан, печі.. величезні хліби і паляниці* (Морд., I, 1958, 134).

◇ **Борода́ лопа́тою** — широка борода, формою схожа на лопату. *Бороди широкі й різноманітні: лопатою, цапом, бакенбардами* (Ю. Янов., IV, 1959, 44); **Лопа́та вліз́е** — про що-небудь дуже велике, широке. *Коли роззявить* [Домаха] *рот, так і лопата улізе; нісочок, як у рябця* (Кв.-Осн., II, 1956, 177); **Мов на лопа́ті ви́віз** — про що-небудь зроблене недоладно, невправно.— *Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, мов на лопаті вивіз?..* (Фр., I, 1955, 235); **[Хоч] лопа́тою горни́ (греби́, загрібáй** і *т. ін.) що;* **Лопа́тою горну́ти (гребти́, загрібáти** і *т. ін.) що* — дуже багато чого-небудь. *Ти писав мені, що в Каневі цього добра* [карасів] *хоч лопатою горни* (Шевч., VI, 1957, 217); — *Катанку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова — лопатою гребу* (Стельмах, II, 1962, 373); — *Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів щотижня продаєш, гроші лопатою загрібаєш* (Фр., I, 1955, 373); **Як лопа́тою кла́сти** — дуже поволі, не поспішаючи. *Йому треба так, як лопатою класти (не хутко розбирає діло)* (Номис, 1864, № 6408).

2. Те саме, що **за́ступ**. *Чорна земля шугала з Гнатової лопати на оків, а він копав та копав, не розгинаючись* (Коцюб., I, 1955, 39); *Незвичайною була сівба над Дніпром у сорок четверту весну.. Орали тракторами, але орали й коровами, й скопували лопатами* (Довж., I, 1958, 388); // *чого, перен.* Кількість чого-небудь, набрана цим знаряддям. *Перша лопата землі огорне жовті, покриті філоксерою корінці* (Коцюб., I, 1955, 210).

Сади́ння під лопа́ту *чого* — висаджування чого-небудь у грунт за допомогою лопати. *Кращим способом ручного садіння сіянців є садіння під лопату* (Колг. Укр., 9, 1959, 37); **Сади́ти під лопа́ту** *що* — користуючись лопатою, висаджувати що-небудь у грунт. *Частина ланки під лопату картоплю садить* (Вишня, I, 1956, 343).

3. *з означ.* Механізоване знаряддя різної форми для згрібання, розмішування, набирання і т. ін. чого-небудь. *Кінні лопати (скрепери) застосовуються для розрівнювання і переміщення грунту* (Механ. і електриф.., 1953, 307); *Якщо потрібно підгортати чи вигрібати гній із загонів, до нього* [трактора] *чіпляють бульдозерну лопату* (Хлібороб Укр., 8, 1965, 18); *Тракторна лопата безперервно вантажила автомашини гноєм* (Рад. Укр., 7.XII 1961, 3); *Нагрібають* [бригадоочисники] *величезними ковшами-лопатами жужелицю — справжні гори наростають її* (Крот., Спик.., 1948, 216).

ЛОПАТЕ́ВИЙ, а, е. Який має лопаті, з лопатями. *М. Є. Жуковський запропонував метод підйомних сил для розрахунку осьових лопатевих машин* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 449); — *Колеса лопатеві, як у пароплава...* (Донч., VI, 1957, 10).

ЛО́ПАТЕНЬ, тня, *ч.* 1. Те саме, що **ло́пать**. *Шум спід млинових коліс, котрі мигочуть своїми лопатнями, .. тихий благодатний літній вечір,— все це наводить на душу тихі думи* (Н.-Лев., I, 1956, 52); * Образно. — *Трошки опізнився..!* — *промовив до його Кованько й показав свої лопатні з-під губів* (Н.-Лев., I, 1956, 520); * У порівн. *Вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї язик як лопатень,— так усі й довідалися* (Гр., I, 1963, 480).

2. Широке свердло спеціального призначення. *Мені страшенно докучало якесь скрипіння, .. немовби хто з великою силою тупим свердлом-лопатнем вертів діру в сухій ялиці* (Фр., IV, 1950, 179).

ЛО́ПАТИ [1], аю, аєш, *недок.,* **ЛО́ПНУТИ**, ну, неш, *док.* Те саме, що **ло́патися**. *Дорогою вже текла річка, в калабаньох лопали бульки* (Трубл., II, 1955, 113); *Пухирці його* [вуглекислого газу] *при виході з води лопають із дзвінким шелестом* (Геол. Укр., 1959, 678); *В обох ногах прикре почуття, ніби жили мають лопнути* (Л. Укр., V, 1956, 188); *Почали з'їжджати з гори, як на кобильчині наритники лопнули* (Ковінька, Кутя.., 1960, 47); *Тонкий мотузок натягнувся — здається, ось-ось лопне. Але він був міцний і не лопався* (Трубл., I, 1955, 184); *Здавалося, що уряд Керенського мав бути сильним, бо йому обіцяли підтримку буржуазні союзні уряди, але він лопнув* (Ленін, 30, 1951, 3).

◇ **Ло́пнути від сміху** *див.* **сміх**; **Нехáй óчі ло́пнуть** *кому* — вживається для висловлення запевнення в чому-небудь. — *Ій-богу!* — *ударив він в груди.— Нехай лопнуть мені очі* (Смолич, II, 1958, 61); **Хоч ло́пни** — про марні зусилля зробити що-небудь, досягти чогось. *Хоч лопни, а риба не ловиться* (Номис, 1864, № 13517).

ЛО́ПАТИ [2], аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, вульг.* Їсти; тріскати. [Н а с т я:] *А лопає бісова дітвора так, що й харчів на них не настачиш, скоро й вуха об'їдять* (К.-Карий, II, 1960, 171); — *Лопай, нечиста сило! — Я вже сказав: ми не лопаєм, а годуємось, як і належить людям благородним!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 436).

ЛОПА́ТИСТИЙ, а, е. Схожий на лопату (у 1 знач.); широкий. *На порозі спитав* [господар] *гостя, чи курить, .. запросив у хату, усміхаючись в свою широку, лопатисту бороду* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 125).

ЛО́ПАТИСЯ, ається, *недок.* 1. Тріснувши, ділитися на шматки; розламуватися, розбиватися. *Сипався з гілля дерев іней, льодок на калюжах лопався, тріщав* (Скл., Хазяїни, 1948, 132); // Те саме, що **ре́патися**. *Він чує, як.. на смереці лопається кора і як з шипінням тече смерековий сік і капає на землю* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 52); — *Тобі видали червону книжечку не для того, щоб ти нею затулявся, щоб працював разом із нами так, щоб шкіра на руках лопалася* (Тют., Вир, 1960, 77); // Звільнятися від верхніх покривів, розриваючи їх унаслідок зростання, визрівання (про бруньки, овочі тощо). *На деревах лопаються рожеві гніздечка бруньок* (Стельмах, I, 1962, 291); *Назустріч сонцю жирувала молода запліднена земля, .. розпирала тугі пуп'янки яблунь, і вони на очах лопалися від натуги* (Кол., Терен.., 1959, 18); // Розриваючи зовнішню оболонку, вибухати; розриватися. *Навколо нас виростають, як сизі дерева, стовпи диму, бухають, ляскають, лопаються снаряди і міни* (Багмут, Записки.., 1961, 27); // Рватися, тріскатися внаслідок сильного натягування (про дроти, струни тощо). *Музика різала, пиляла, аж струни лопались* (Мирний, I, 1949, 358); *Тонкий мотузок натягнувся — здається, ось-ось лопне. Але він був міцний і не лопався* (Трубл., I, 1955, 184); // Розлазитися, рватися, звичайно на швах (про що-небудь старе, поношене). *Від років лопався вже не тільки самий кожух, але й застарілі латки на ньому* (Стельмах, Хліб.., 1959, 374).

◇ **Голова́ ло́пається** — сильно болить голова. *Це питання мов молотком гупає в скроні, голова лопається від дивного неприємного дзвону* (Збан., Єдина, 1959, 87).

2. *перен.* Зазнавати поразки, невдачі, краху; руйнуватися. *Стара «надбудова» в революційну епоху лопається, а нова створюється у всіх перед очима самодіяльністю найрізніших соціальних сил, які показують на ділі свою справжню природу* (Ленін, 9, 1949, 119).

ЛОПА́ТИТИ, а́чу, а́тиш, *недок., перех., розм.* Розгрібати, згрібати, пересипати що-небудь, лопатою.

ЛОПА́ТКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **лопа́та**; маленька лопата. *І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирав вугля з дощаної скрині* (Фр., IV, 1950, 187); *Діти у сквері орудували іграшковими лопатками, прощаючись з останнім снігом* (Руд., Остання шабля, 1959, 306); *Комбриг побачив бійця. Той стояв з невеличкою саперною лопаткою в руці* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 10).

2. Те саме, що **ло́пать** 2. *Газотурбінна установка складається з трьох основних частин: компресора, камери згорання і турбінного колеса з лопатками* (Наука.., 9, 1956, 12); *Станція* [ГЕС] *потребувала.. машин, валів, підшипників, турбінних лопаток* (Ю. Янов., II, 1954, 169).

3. Парна кістка трикутної форми в складі плечового пояса хребетних тварин і людини. — *У мене очі мало з голови не вискочать, так призираюся, щоб вицілити йому* [ведмедеві] *просто під ліву лопатку* (Фр., IV, 1950, 26); *Він був страшний: ребра і лопатки випинались у нього з-під шкіри* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 476); // **Частина тулуба в межах розташування цієї кістки.** *Поворухнувшись, Юрко .. відчув гострий біль у лівій лопатці* (Козл., Ю. Крук, 1957, 500); *Пів струменів поміж лопатками, і це трохи псувало їй настрій* (Вільде, Сестри.., 1958, 179); // Передня плечова частина м'ясної туші. *Лопатка* [передня нога] *і грудинка використовуються для засмажування в натуральному вигляді* (Укр. страви, 1957, 150).

Кла́сти (покла́сти) на [обі́дві] лопа́тки *кого*: а) перемагати кого-небудь у боротьбі, поклавши супротивника на спину. *Найбільшу насолоду Олег Башмачний дістав тоді, коли йому трапляється нагода покласти на обидві лопатки Сашка Чайку* (Донч., II, 1956, 379); б) перемагати кого-небудь (у дискусії, суперечці). *Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почуваючи, що його поклали на обидві лопатки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 87).

4. *архт.* Вертикальне стовщення стіни — різновид пілястра без капітелі й бази. *Створення ряду архітектурних елементів і деталей — пілястрів, лопаток, поясків, карнизів і т. п.— взагалі не властиве сучасній архітектурі жилих будинків* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 147).

5. *розм.* Недозрілий стручок гороху. *Лопатки горох варять цілими* (Укр. страви, 1957, 207); — *Ей, обскубуть горох наш зеленцем,— побач!.. В лопатках обнесуть!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 59).

◇ **Лопа́тки в горо́сі поба́чити (поміти́ти** *і т. ін.)* — виявити, відчути щось неприємне, звичайно приховуване. *Коли він очунявся і побачив, що лопатки в горосі, то одної ночі невідомо куди зник з Бобринця* (Збірник про Кроп., 1955, 37); *Секретар постеріг лопатки в горосі. Він тільки шморгонув носом і нічого нікому не сказав* (Мирний, I, 1954, 160).

ЛОПА́ТКОВИЙ, а, е. Стос. до лопатки (у 1 знач.) і до її виготовлення. *Десятки робітників лопаткового цеху подали заяви в громадське бюро з проханням переглянути застарілі, занижені норми* (Роб. газ., 6.I 1963, 2); // Прикм. до **лопа́тка** 3. *Написаний він* [лист] *чорною тушшю на лопатковій кістці корови* (Веч. Київ, 14.III, 1968, 4).

ЛОПА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **лопа́та**.

ЛОПА́ТНИК, а, *ч.* Робітник, який виконує яку-небудь роботу лопатою. *Спершу він працював лопатником на поверхні, далі ублагав десятника і перейшов до забою кайлувати руду* (Гур., Наша молодість, 1949, 90).

ЛОПАТОПОДІ́БНИЙ, а, е. Формою схожий на лопату (у 1 знач.). *Витер* [Віктор] *рукавицею широкий лопатоподібний наконечник* [відбійного молотка] (Ле, В сніжі.., 1960, 77).

ЛОПА́ТОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **лопа́тка** 1. *Торти розкладають на десертні тарілочки лопаточками* (Укр. страви, 1957, 399).

◇ **Борі́дка лопа́точкою** — борідка, формою схожа на лопаточку. *Акуратно підстрижена лопаточкою руда борідка і сумирно-солодкий вираз сірих, ледь прижмурених очей таїли в собі щось святенницьке й лукаве* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 23).

ЛО́ПАТЬ, і, *ж., чого і без додатка.* 1. Широкий плаский кінець чого-небудь. *Збільшити продуктивність праці* [орача] *можна було тільки за рахунок розширення лопаті наральника* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 399); *Волька добував усіх сил, щоб затримати лопать крила біля землі* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 46).

2. Робоча, плоскої форми частина гребних і повітряних гвинтів, а також коліс, весел і т. ін. *Вентилятор* [двигуна] *складається з чотирьох-шести лопатей* (Під-

ручник шофера.., 1960, 43); *Ожили лопаті. Заграли пінні буруни. Корабель зрушив з місця* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 23).

ЛО́ПІТ, поту, *ч., розм.* Те саме, що **лопота́ння.** — *Добридень!.. — Ай! Високе, чисто жіноче і різкодзвінке, воно в блискавку злилось з рожевим тілом та з лопотом ніг. Ляснули двері — і стало пусто* (Коцюб., II, 1955, 209); *Нараз почувся страшенний шум, тріск, лопіт,— очевидно, поломінь* [пломінь] *вихопився на дах* (Фр., III, 1950, 43).

ЛО́ПНУТИ *див.* **ля́пати**[1].

ЛОПОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр., фам.* Втекти. *Лопоне він од мене* (Сл. Гр.).

ЛОПОТА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **лопота́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Те лопотання босих ніг, те відсапування розхвильованих грудей, невгаваюче бовкання дзвона, чад з диму, що розноситься вітром,— сповняють повітря несказанною тривогою* (Коцюб., I, 1955, 121); *Рясне лопотання крапель дощу; Чути лопотання качиних крил.*

ЛОПОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **ЛОПОТІ́ТИ,** очу́, оти́ш, *недок., розм.* 1. Ударяти, ударятися чим-небудь по поверхні, видаючи глухі звуки. *Хвиля від хвилі лопотіли грубі дощові краплі в вікно* (Фр., I, 1955, 266); *Осколки, як бурульки граду, вищербляють листочки саду. Плоди з гіллячками летять, об лопушиння лопотять* (Швець, Кроки.., 1962, 30); *Жаб!.. плавала по мілкому і, мов мале дитя, лопотіла по воді ногами* (Досв., Вибр., 1959, 48); *Дощик, лий, дощик, лий І на кользу, й на рижій.. Лопоти, шуми в горосі* (Стельмах, Колосок.., 1959, 17).

2. Видавати такі звуки ногами під час бігу. *Чумаза дітвора в довгих полотняних сорочках босоніж лопотіла слідом* [за коляскою] (М. Ол., Леся, 1960, 62); *Дівчинка зривається з ліжка й босими ногами лопотить по підлозі* (Донч., Вибр., 1948, 26); *Діти у довгих латаних сорочках, лопочучи босими ноженятами, з радістю бігали* (Турч., Зорі.., 1950, 30); // Швидко йти, бігти, видаючи такі звуки. *А що малих дітей привчив* [Тихін], *так із усього села! Тільки що дасть бог ранок, то усі до нього, аж лопотять!* (Кв.-Осн., II, 1956, 135); // безос. *За Скибою хтось гнався. За кущами лопотіло все ближче й ближче* (Загреб., Європа 45, 1959, 56).

3. Видавати шерех; шерехтіти. *Христя глянула на бумажку — сіра та нова, вона ще такої зроду не бачила; пом'яла в руках — лопоче...* (Мирний, III, 1954, 120); *Вузькі підтички жінок лопотять, черкаючись об халяви* (Коцюб., I, 1955, 121).

4. Розвіваючись на вітрі, видавати глухі звуки. *Молодиця не витримувала, зривалась з призьби.. і кидалась в танець так прудко, що синій плащ її надувався й лопотів на вітрі* (Коцюб., I, 1955, 375); *Свищуть, гудуть та голосять снасті та щогли, розпачливо б'ються об їх паруси, лопотять, прискорюючи ходу* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 173); // чим. Видавати такі звуки чимсь, що розвівається на вітрі. *Вітер лопотів прапорами, як осіннім листом* (Епік, Тв., 1958, 419); *Виросла* [яблуня] *на волі розлога, пишно і тепер лопотіла дрібним листом* (Горд., Дівчина.., 1954, 3).

5. Утворювати або видавати глухі звуки деякими механізмами, криламн і т. ін. *Оглядаюсь на море. Там лунко лопотить моторка* (Збан., Морська чайка, 1959, 199); *На озерах, на болотах Крила птахів лопотять: Сірі гуси ізнялися, Білі лебеді ячать* (Олесь, Вибр., 1958, 353); *Катер лопотів гвинтом і рвався вперед* (Коп., Вибр., 1948, 197); *Навколо стояла така тиша, що було чути, як лопотіли крильми голуби* (Юхвід, Оля, 1959, 126).

6. Говорити поспішно, неясно. — *То заходьте, заходьте до кімнати, прошу вас, товариші служиві,— дрібно й хутко лопотів.. Діодор* (Мик., II, 1957, 388); // Говорити незрозумілою для слухача мовою. *Добрих п'ять хвилин лопотів з французом, виповідаючи йому все про своїх товаришів* (Загреб., Європа 45, 1959, 111); // *зневажл.* Те саме, що **базі́кати.** *Язик без кісток: що хоче — лопоче* (Укр.. присл.., 1955, 182); — *Її мама тут! Он там стоїть із моїм чоловіком коло брами та й лопотить* (Коб., II, 1956, 216).

◇ **Лопоті́ти язико́м** — те саме, що **Ля́пати язико́м** *(див.* **ля́пати).** [Іван Андрійович:] *Тільки ж я вас прошу.., не лопотіть язиком багато* (Стар., Вибр.. 1959, 203).

ЛОПОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **лопоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Крізь розкрите вікно вдирався в кімнату радісним лопотінням наростаючий шум дощу* (Рибак, Час.., 1960, 789); *Владний крик, і клацання затвора, і лякливе лопотіння ніг...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 25); *Вона іде навшпиньки, щоб своїми кроками, лопотінням плаття не порушити довколишнього спокою* (Чорп., Визвол. земля, 1950, 53); *Великі нічні метелики вілтали у відчинені вікна й кружляли з лопотінням навколо лампи* (Донч., II, 1956, 62); *Ще продовжувалось те татарське лопотіння, а вже в полі пішла луна від грому покликів* (Кач., II, 1958, 446).

ЛОПОТІ́ТИ *див.* **лопота́ти.**

ЛОПОТЛИ́ВИЙ, а, е, *розм.* Який лопотить. *Дощ набирав сили. Заграв лопотливими струмками у рівчаках* (Рибак, Помилка.., 1956, 56).

ЛОПОТНЯ, і, *ж.* Те саме, що **лопота́ння.**

ЛОПОТНЯ́ВА, и, *ж., розм.* Те саме, що **лопота́ння.** *Услід за цими словами почулася лопотнява босих ніг* (Коцюб., I, 1955, 309).

ЛОПОТУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто багато лопотить (у 6 знач.).

ЛОПОТУ́ХА, и, *ж., розм.* Та, хто багато лопотить (у 6 знач.).

ЛОПОТЮ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Який лопотить, може лопотіти. *На столі з'явилася лопотюча накрохмалена скатертина* (Загреб., Спека, 1961, 76); *Під лопотючим дахом намету або під скиртою сіна — о, там розмови ніколи не бувають казенними* (Чаб., Тече вода.., 1961, 43).

ЛОПУ́Х, а́, *ч.* 1. Бур'ян родини складноцвітих із широкими листками і чіпким суцвіттям з колючками; реп'ях. *Лопух розстилав своє широке зелене листя* (Мирний, I, 1954, 255); *У низинах, залитих водою, витикався лапатий лопух* (Збан., Сеспель, 1961, 361); // *тільки мн.* Зарості цієї рослини. *Стежка лагідно здіймалася вгору і пропадала місцями в густих лопухах* (Коцюб., II, 1955, 394); *Висадився* [дід] *десантом.. та за хлівом у лопухах і замаскувався* (Вишня, I, 1956, 253); // Лист цієї рослини. *Лопух зорвала і накрила, Неначе бриликом, свою, Свою головоньку смутную* (Шевч., II, 1953, 307); * У порівн. — *А ти чого вуха, мов лопухи на смітнику, розвісила?* (Стельмах, I, 1962, 110).

2. *перен., фам.* Про некмітливу людину. — *Лопухом я буду, а не комсомольцем, коли не виру Раю з пазурів секти!* (Автом., Щастя.., 1959, 118).

ЛОПУХО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лопу́х.** *Малий Мирон.. любить.. квітчатися прилипчастими лопуховими гудзиками, яких так і насіляє на себе від ніг до голови* (Фр., I, 1955, 232); *Піонери вже встигли роздягтися і сиділи в трусах, з лопуховим листям на голові від сонця* (Донч., VI, 1957, 62).

ЛОПУХУВА́ТИЙ, а, е. Великий і широкий, як листя лопуха. *Ганну зустрів лютим гавкотом рябий,*

кудлатий, приземкуватий собака з довгими, лопухуватими вухами (Коз., Сальвія, 1959, 202).

ЛОПУ́ЦЬОК, цька, ч., *розм.* Молода, соковита стеблина деяких рослин, звичайно їстівна. *А сирота її в селі.. Лопуцьки їсть, ставочки гатить* (Шевч., II, 1953, 13); — *Миколо, глянь, скільки смовді! Це була рослина з товстим, налитим соком солодким лопуцьком* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 274).

◇ **Душа́ не з лопу́цька** *у кого* — хто-небудь не байдужий до чогось. — *І я ласий до солодкого,—жартує* [Володько],— *сказано: кожна душа не з лопуцька, того ж хоче, що й людська* (Вовчок, VI, 1956, 285); *Люблю я таких людей завзятих, щоб душа в них була не з лопуцька, щоб оглядали життя з високої конструкції* (Ю. Янов., I, 1954, 316).

ЛОПУША́НИЙ, а, е. Те саме, що **лопухо́вий.**

ЛОПУШИ́НА, и, *ж., розм.* 1. Листок лопуха. *Баба обклала спухлу ногу лопушиною, вже їй не так пекло-трудило* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 75); *Він повертає до хати і помічає на призьбі якусь мисочку, прикриту зверху.. листком лопуха. Свирид Яковлевич відкидає лопушину і вдихає в себе пахощі свіжовіджатого сиру* (Стельмах, II, 1962, 104).

2. Те саме, що **лопу́х** 1. *Дно рову укрилося широколистою лопушиною* (Мирний, IV, 1955, 14).

ЛОПУШИ́НИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **лопухо́вий.** *З лопушиного листа Вийде чашка не проста* (Бойко, Билиці.., 1958, 34).

ЛОПУШИ́ННЯ, я, *с., розм.* Зарості лопуха; лопухи. — *Мене знайшла Маша поблизу в лопушинні* (Ю. Янов., II, 1954, 77); *З гострих кінців листя дощинки скочувалися на лопушиння* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91).

ЛОПУШИ́ТИСЯ, и́ться, *недок., розм.* Широко розростатися, випускати багато листя (про рослини). *За житами лопушиться Цукровий буряк* (Вирган, В розп. літа, 1959, 155).

ЛОПУШНЯ́К, ч., *діал.* 1. *род.* а. Лопух (у 1 знач.). *Хліб Уляна загорнула в лопушняк і поклала в холодку* (Тют., Вир, 1960, 238).

2. *род.* у́. Зарості лопуха. *З високої трави й вухатого лопушняку раз у раз виринає вигоріла під сонцем кучма кучерявого волосся* (Кол., Терен.., 1959, 9).

ЛОПУШО́К, шка́, ч. Зменш.-пестл. до **лопу́х** 1. *Злякалась Миша та притьмом Поміж травою, лопушком З переполоху почухрала* (Гл., Вибр., 1951, 26); *Молодий лопушок з трудом розправляв своє зелене вушко* (Донч., VI, 1957, 497).

ЛОПУ́ШШЯ, я, *с., діал.* Збірн. до **лопу́х** 1. *Заспокоївши голод, хлопець засунувся під якийсь пліт у лопушшя і заснув мов забитий* (Фр., VIII, 1952, 334).

ЛОРД, а, ч. 1. Англійський спадковий дворянський титул, що надається королем аристократам, а також особа, що має цей титул. *Вже третій день ходить до мене один лорд і все дав мені за сю книжку ціну — ну, правда, тричі більшу від тільки що призначеної мені* (Л. Укр., III, 1952, 742); *Англійський король за вірну службу нібито пожалував* [Денікіну] *титул лорда* (Гончар, II, 1959, 207); * У порівн. *Йому* [ослику] *так скучно, як англійському лорду, що бачив весь світ* (Коцюб., II, 1955, 406).

2. Член верхньої палати англійського парламенту. *Палата лордів.*

ЛОРД-КА́НЦЛЕР, а, ч. В Англії — голова палати лордів і вища судова службова особа.

ЛОРД-МЕ́Р, а, ч. У деяких великих містах Англії — особа, яка очолює муніципалітет; міський голова.

ЛОРДО́З, у, ч. Нормальний вигин у дорослої людини шийного і поперекового відділів хребта опукністю вперед, який за певних умов може перетворюватися на патологічний.

ЛОРЕ́ТКА, и, *ж., заст.* Жінка легкої поведінки; повія.

ЛОРНЕ́Т, а, ч. 1. Рід монокля в оправі, яким користувались у дворянських колах. *І, здається, не лорнет у його блідій і вузькій руці, а лупа, без якої він не розглядів би полтавської губернської дрібноти* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 244).

2. Окуляри в оправі з ручкою. *Онегін входить, іде поміж рядами сам, Лорнет подвійний свій наводить На ложі незнайомих дам* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 20).

ЛОРНЕ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **лорне́т.** *Міські поети пхають у кишені Папірчик, олівець й лорнетку* (Л. Укр., IV, 1954, 113); — *Як приємно давати радість простому народові! — сказала розчулена панночка, дивлячись крізь лорнетку на дівчат* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 25).

ЛОРНЕТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., рідко.* Оглядати кого-небудь у лорнет. *З виразом глупого задоволення лорнетував* [Володько] *сидячі в противній ложі панни* (Фр., II, 1950, 73).

ЛОСЕНЯ, я́ти, *с.* Маля лося. *Старий Копистка тим часом загледів.. лосицю з двома лосенятами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 483).

ЛОСЕНЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **лосеня́.**

ЛОСИ́НА, и, *ж.* 1. Вичинена шкура лося або оленя.

2. М'ясо лося.

3. *тільки мн., заст.* Штани із шкіри лося.

ЛОСИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **лось.**

ЛОСИ́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **лосиний.**

ЛОСИ́ЦЯ, і, *ж.* Самка лося. *Старий Копистка тим часом загледів прездорову комолу лосицю* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 483).

ЛОСК [1], у, ч. 1. *рідко.* Блиск гладенької поверхні.

2. *перен.* Бездоганний зовнішній вигляд. *За лоском цієї чемності обоє вони ще більше відчули, що вузол неприязні між ними зашморгується все тугіше* (Баш, Надія, 1960, 233); *В цих* [XVII століття] *школах і університетах шляхта здобувала не стільки знання, скільки зовнішній лоск* (Іст. УРСР, I, 1953, 208).

ЛОСК [2], у, ч., *діал.* 1. Безладдя.

◇ **У лоск лягти́** — вплягти. *У лоск лягла пшениця* (Сл. Гр.).

2. *у знач. присл.* **ло́ском.** Безладно. *З річки лоском вдаль несеться Праників удар* (Фр., XIII, 1954, 181).

◇ **Ки́нути (поки́нути) ло́ском** — залишити у безладді. *Як приїхали* [Люборацькі] *звідкільсь та коні випрягли, то так лоском і покинули все — так і лежало* (Свидн., Люборацькі, 1955, 3); *Олександра кинула все лоском у хаті й побігла на буряки* (Коцюб., I, 1955, 63); **Ло́ском лежа́ти** — бути неприбраним, неупорядкованим. [Степан:] *У Трохима лежить все лоском у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів* (Кроп., V, 1959, 138); **Ло́ском лега́ти** — зовсім лягати; падати. *Крик реготу знявся кругом неї і розкотився по всіх хатах. Люди — лоском лягають, аж за животи беруться* (Мирний, III, 1954, 86).

ЛО́СКІТ [1], коту, ч. 1. Те саме, що **лоскота́ння.** *В одному кутку ще захлиналась якась* [дівчина] *сміхом, немов од лоскоту* (Головко, II, 1957, 95).

2. *який, чого або в чому.* Відчуття легкого нервового збудження, викликане дотиком до шкіри. *П'ючи, Тоня аж залилася, аж за груди потекло, і вона, втративши свою оту сторожкість, щиро, дзвінко засміялась від холодного водяного лоскоту* (Гончар, Тронка, 1963,

34); * Образно. *По тілу проходить лоскіт тривоги* (Багмут, Записки.., 1961, 73).

ЛО́СКІТ [2], коту, *ч., діал.* Шум, тріск. *Недалеко нас ударив грім. З страшним лоскотом, мов ломилось у висоті над лісом, покотилось щось раз, другий і третій горами* (Коб., III, 1956, 252); *З неба чорного упали та погасли зорі, впала з лоскотом смерека* (У. Кравч., Вибр., 1958, 129).

ЛОСКІТЛИ́ВИЙ *див.* **лоскотли́вий.**

ЛОСКІТЛИ́ВО *див.* **лоскотли́во.**

ЛО́СКІТНИЙ *див.* **ло́скотний.**

ЛО́СКІТНО *див.* **ло́скотно.**

ЛОСКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лоскота́ти.** *Ми нахилялись над краєм човна, .. чули на щоках лоскотання волосся* (Коцюб., II, 1955, 302); * У порівн. *Мрії ворушились серед мертвої тиші.., неначе страшне русалчине лоскотання* (Н.-Лев., IV, 1956, 256).

ЛОСКОТА́ТИ, очу́, о́чеш, *недок.* 1. *перех. і неперех.* М'якими дотиками до шкіри викликáти легке нервове збудження, звичайно супроводжуване сміхом. *Повалила* [Настя] *Соню на гичку й почала лоскотати* (Вас., II, 1959, 197); *Якщо лоскотати долоню дитини, то вже в перші місяці життя вона відповідає тим, що затискує її* (Шк. гігієна, 1954, 60); *У страшенній тривозі почав Тонько трясти братом, .. пробував лоскотати попід пахи* (Фр., III, 1950, 13); *Петруня гребе веслами. Наталя йому заважає — очеретовою квіткою лоскоче по його обличчю* (Вас., III, 1960, 347); *Я нахилився до неї. Її волосся лоскотало мені вухо* (Ю. Янов., II, 1958, 43); // Такими дотиками протягом тривалого часу викликáти нервову реакцію (про дітей русалок). *І незчулась, як зустріли Дніпрові дівчата — Та до неї, ухопили, Та й ну з нею гратись, Радісінькі, що піймали, Грались, лоскотали, Поки в вершу не запхали...* (Шевч., I, 1963, 359); // *що, в чому.* Викликáти легке подразнення у носі, горлі тощо. *Чудові пахощі лоскотали в носі, в горлі, по язиці* (Н.-Лев., I, 1956, 119); *Дух свіжої линини лоскотав ніздрі, спирав віддих* (Коцюб., II, 1955, 22); // *безос. Било в ніс солоною рибою, лоскотало горло пахощами яблук* (Збан., Сеспель, 1961, 164).

◇ **Аж у ноги лоско́че** — дуже хочеться чого-небудь. *— Так якось кортить побачити людей у щастю.. Ну, кортить, аж у ноги лоскоче* (Козл., Мандрівники, 1946, 63).

2. *перех., перен.* Приємно збуджувати, тішити. *Ті привітні дівочі голоси лоскотали їй серце, пестили душу* (Мирний, IV, 1955, 119); *Каргат знав слабість свого учителя до перебільшень, та пророкування приємно лоскотали його самолюбство* (Шовк., Інженери, 1956, 285).

ЛОСКОТА́ТИСЯ, очу́ся, о́чешся, *недок., розм.* Лоскотати один одного. *Ось і хлопці.. Підбігають, здоровкаються, щипаються, лоскочуться...* (Мирний, I, 1954, 217); // *безос.* Про відчуття лоскотного подразнення де-небудь. *Очі в неї, голосок — аж в душі лоскочеться...* (Тич., Комунізму далі.., 1961, 44).

ЛО́СКОТИ, ів, *мн.* Те саме, що **ло́скіт** [1] 1.

ЛОСКОТЛИ́ВИЙ, ЛОСКІТЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який лоскоче. *Хлопчик просипався від лоскотливого дотику сонячного проміння* (Донч., II, 1956, 527); *Повівав легенький лоскітливий вітерець* (Ряб., Жайворонки, 1957, 157); *Вона.. майнула поза городами до подружки по ланці.. поділитися лоскотливою новиною* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 244); *Ішла* [Вустя] *на Куравве, осяяна радістю близького побачення з милим, охоплена солодким лоскітливим трепетом* (Гончар, Таврія, 1952, 348).

2. *рідко.* Вразливий до лоскоту. *Вас полоскотали ті голодні та голі емігранти в дуже лоскотливе місце* (Фр., III, 1950, 381).

ЛОСКОТЛИ́ВО, ЛОСКІТЛИ́ВО. Присл. до **лоскотли́вий, лоскітли́вий.** *Виконавши доручення, таке небезпечне й лоскітливо хвилююче для юної душі, Рада з піднесеною головою марширувала Києвом* (Ю. Янов., II, 1954, 86); // *у знач. присудк. сл. Вутаньці і смішно і якось лоскітливо було від їхніх умовлянь* (Гончар, II, 1959, 179).

ЛО́СКОТНИЙ, ЛО́СКІТНИЙ, а, е. Те саме, що **ло́скотли́вий, лоскітли́вий.** *Денис щедро лив йому лоскотну воду з відра просто на спину* (Гончар, III, 1959, 317); *По всьому приміщенні плив гострий лоскотний дух м'яса і оселедців* (Собко, Звич. життя, 1957, 56); *Павло намагався стримати хвилювання. Але якась лоскотна хвиля раз у раз проходила по тілу* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 67); *В душі жив якийсь неспокій, якась лоскітна тривога* (Збан., Доля, 1961, 102).

ЛО́СКОТНО, ЛО́СКІТНО. Присл. до **ло́скотний, ло́скітний.** *Стою між тоненьким і довгим віттям... Воно лоскотно торкає чоло* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 58); *Лоскітно пахло в пасіці медом; Вони вийшли з машини.. І одразу почули, як лоскітно й хвилююче пахне земля. Пахне талим снігом і першим дощем* (Кучер, Трудна любов, 1960, 552); *Радість лоскотно тече Хлопцеві у груди* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 138); // *у знач. присудк. сл.* [Василь:] *Оце тільки зараз, як згадав про неї, то ніби трохи защеміло і лоскотно стало в грудях* (Кроп., II, 1958, 116); *Так гарно лоскітно їй усій, аж засміятися хочеться* (Гончар, II, 1959, 252).

ЛОСОСЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лосо́сь.** *Моря Далекого Сходу багаті на лососевих риб: кету, горбушу* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 260); *Він* [траулер] *візьме участь .. у сайровій і лососевій путинах* (Рад. Укр., 25.II 1965, 1); // *у знач. ім.* **лососе́ві**, вих, *мн.* Родина риб ряду оселедцеподібних, до якої входять лосось, сиг, форель і деякі інші. *Рибу родини лососевих та кефалевих можна консервувати без попереднього обсмажування* (Укр. страви, 1957, 66).

ЛОСОСИ́НА, и, *ж.* М'ясо лосося.

ЛОСОСИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **лососи́новий.**

ЛОСОСИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **лососина́.**

ЛОСОСЯ́ЧИЙ, а, е. Те саме, що **лососе́вий.**

ЛОСО́СЬ, я, *ч.* Велика цінна риба родини лососевих з ніжним м'ясом звичайно рожевого кольору. *У Пруті й Черемоші живуть особливо цінні види риб — таймень, харіус і дунайський лосось* (Наука.., 10, 1960, 31); *Ми плавали щоранку, ..де вода своїм кипінням заглушувує поріг, де лосось попід камінням, спочиваючи, заліг* (Гонч., Вибр., 1959, 272).

ЛО́СЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **лось.**

ЛОСЬ, я, *ч.* Велика тварина родини оленячих з лопатоподібними рогами у самців. *Папа, як їздив в Колодяжне, то вбив лося і взяв собі роги* (Л. Укр., V, 1956, 5); *Одного разу зчинився був гвалт, що під Києвом, у Пущі-Водиці, бачили в лісі лося* (Вишня, II, 1956, 187); * У порівн. *Михайлик — парубійко прездоровий і лагідний, як лось* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 12).

ЛОТ [1], а, *ч.* Прилад для вимірювання глибини моря, річки тощо з борта судна. *Вода в морі була темно-блакитного кольору і гірко-солона на смак, лот досяг 7 сажнів глибини* (Видатні вітч. географи.., 1954, 31); *Соломін почав вимірять лотом глибину* (Трубл., Лахтак, 1953, 37).

ЛОТ [2], а, *ч., заст.* Російська міра ваги, яка застосовувалася до запровадження метричної системи і дорівнювала 1/32 фунта (12,8 грама).

ЛОТЕРЕ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до лотереї. *Колеса з лотерейними білетами закрутились, як млинки* (Л. Укр., III, 1952, 621).

ЛОТЕРЕ́Я, ї, *ж.* Розігрування речей або грошових сум по білетах. *Вирішено було організувати лотерею, в якій розіграти портрет Жуковського, написаний Брюловим* (Слово про Кобзаря, 1961, 33); *Життя схоже на лотерею, в якій інколи виграють не ті, кому конче потрібний виграш* (Чаб., Тече вода.., 1961, 154).

ЛОТІ́К, тока́, *ч.* 1. Відкритий жолоб для стікання води, зсипання чого-небудь. *Якщо канал перетинається яром чи балкою, споруджують лотоки на опорах або укладають труби відповідного діаметра* (Колг. енц., I, 1956, 500); *Гній, що потрапив у лотік, пересувається по ньому до гноєприймача з допомогою спеціального пристрою — скрепера* (Колг. Укр., 7, 1957, 29).

2. *тільки мн.* Канали на водяному млині, греблі тощо, якими тече вода. *Серед долини на дрібному камінні шумить Руський Потік.. На Потоці стоїть водяний .. тартак, чорний, невисокий. Вода проведена через довгі лотоки й падає зверху на колеса* (Н.-Лев., II, 1956, 391); *Мусій стояв на мосту біля млина, по лотоках якого шуміла вода* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 120); * У порівн. *Із хмар, як з лотоків, водою зашуміло* (Греб., I, 1957, 70).

ЛОТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **лото́к.** *Одна лоткова годівниця розрахована на 50 каченят* (Птахівн., 1955, 246).

ЛО́ТЛІНЬ, я, *ч.* Трос, прикріплений до лота *(див.* **лот** [1]).

ЛОТО, *невідм., с.* Гра, в якій для виграшу треба першим накрити ряд цифр або малюнків на спеціальній карті. *Хто гопака танцює, хто.. грає у лото...* (Нех., Казки.., 1958, 18).

ЛОТО́К, тка́, *ч.* 1. Відкритий прилавок або переносний столик, ящик для торгівлі на вулиці. *Одного разу Саїд здалеку звернув увагу на лоток морозивника* (Ле, Міжгір'я, 1953, 303); *Лунали вигуки продавців різних ласощів, що з лотками на шиї ходили між натовпом* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 69).

2. Дошка з бортами або такої форми металева посудина, що використовується для розкладання чого-небудь. *Сушильну площадку обладнують стелажами, на яких розміщують лотки з плодами* (Сад. і ягідн., 1957, 279); *Придатні для інкубації яйця обережно укладають в металеві лотки і ставлять у камери* (Веч. Київ, 8.IV 1961, 1).

3. *рідко.* Те саме, що **лотік** 1. *З гори, де мала розпочатись рубка лісу, на височенних козлах було прокладено .. вниз довгий з товстого бруса лоток* (Кол., Терен.., 1959, 300).

ЛО́ТОС, а, *ч.* Південна водяна рослина родини лататтєвих з великими красивими квітками й їстівними плодами. *Лотоса квіти блакитні, в'ячучи, гнулись додолу* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Летить* [соловей] *на зиму в теплі краї, Може, там добре: лотоси, пальми...* (Дор., Літа.., 1957, 21).

ЛОТОФА́Г, а, *ч.* У грецькій міфології — людина, яка, харчуючись плодами лотоса, забувала про минуле. *Може, де й справді на світі живуть лотофаги щасливі?* (Рильський, I, 1960, 185).

ЛОТО́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., діал.* Лаяти. *Відколи найстарша його донька Анничка вкалічіла, відтоді Параска дуже лоточить його* (Черемш., Тв., 1960, 98).

ЛОТР, а, *ч., діал., лайл.* Негідник, розбійник, грабіжник. *Але чим викажеш* [доведеш] *їм, що ти.. не лотр у тому найгіршому розумінні, яким намагається шляхтич виставити тебе перед красунею господинею?..* (Ле, Наливайко, 1957, 30); *— Мавш такого лотра у себе, яких мало й на світі є. Жени його в потилицю з свого обійстя* (Стельмах, I, 1962, 116).

ЛОТРІ́ВСТВО, а, *с., діал., лайл.* Збірн. до **лотр.** *— У Чехії повстало різне лотрівство на кшталт лісовиків та козаків,— буркнув Жолкевський* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 396).

ЛОХ [1], а, *ч.* Кущ або дерево родини маслинкових з вузьким сріблястим листям і запашними жовтими квітками; дика маслина. *У Кримській області слід розводити теплолюбний східний лох та його садові форми, що дають їстівні плоди близько 2 см завдовжки* (Колг. енц., I, 1956, 715); *Листки лоха густо вкриті зірчастими білуватими лусочками, які щільно прилягають одна до одної* (Практ. з анат. рослин, 1955, 68).

ЛОХ [2], а, *ч.* Самець лосося у період нересту.

ЛОХИ́НА, и, *ж.* Кущова рослина родини брусницевих з темно-синіми їстівними ягодами; голубика. *Рослину торф'яних боліт — лохину в народі незаслужено звуть п'яною ягодою* (Наука.., 5, 1960, 38).

ЛО́ХОВИЙ, а, е. Прикм. до **лох** [1]. *Висаджують одно-, дворічні саджанці.. Через кілька років утвориться густе лохове насадження* (Колг. Укр., 8, 1962, 27).

ЛО́ЦІЯ, ї, *ж.* Систематичний опис морів, річок, узбереж і т. ін., що є посібником для плавання. *Це була звичайнісінька офіцерська каюта.. На маленькому письмовому столику — біблія, морські карти й лоції* (Загреб., Європа 45, 1959, 133).

ЛО́ЦМАН, а, *ч.* 1. Провідник суден, добре обізнаний з навігаційними умовами певної ділянки моря, річки, каналу тощо. *Кінні козаки переходили уплав, а піших і запаси перевозили лоцмани на човнах і каюках* (Стор., I, 1957, 397); *Обережно проведений лоцманом через неширокий прохід між підводним камінням, він* [теплохід] *зайшов у тиху бухту* (Собко, Скеля.., 1961, 7).

2. Невелика хижа смугаста риба родини ставридових, яка часто супроводить на далекі відстані пароплави і великих риб, головним чином акул.

ЛО́ЦМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ло́цман** 1.— *Я, лоцманський парубійко Гаврош Чумачок, стаю тим часом інженером Гаврилом Петровичем Чумаченком* (Гончар, III, 1959, 281).

ЛОЦМАНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Бути лоцманом, виконувати обов'язки лоцмана. *Чоловік мій теж був корінний дніпряк, лоцманував з товаришами* (Гончар, Новели, 1954, 81); *Роман лоцманував, відпихаючись довгою жердиною* (Ле, Клен. лист, 1960, 223).

ЛОША́, а́ти, *с.* Маля коня. [М а р т и н:] *Ти яких коней запріг?* [О м е л ь к о:] *Лиску, Красавку і Блоху.* [М а р т и н:] *Всі три з лошатами, а у Блохи аж двоє...* (К.-Карий, I, 1960, 328); *Корова, сама знаєш, щороку приводить теля, конячка — дав лоша, вівця — окотується ягнятком* (Стельмах, I, 1962, 311); * У порівн. *Коли ж діло дійшло до мазурки, то я почав бігать і підплигувать, неначе теля або лоша* (Збірник про Кроп.., 1955, 30).

ЛОША́К, а́, *ч.* Молодий кінь. [М а р т а:] *Треба взяти нові віжки, а то старі потрухли: лошак норовистий та щоб не порвав іще* (Вас., III, 1960, 103); *Мати молилася святому Юрію Побідоносцеві, що топтав змія лошаком* (Довж., Зач. Десна, 1957, 469); * У порівн. *Вітер був копитами землю, як степовий лошак* (Коцюб., II, 1955, 362).

ЛОША́ТКО, а, *с.* Пестл. до **лоша́.** *Бачу тебе лошатком. Підходиш до мене, мале, з довірою Голову теплу кладеш на плече* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 39).

ЛОША́ТНА, *діал.* З лошам. *То твоя кобила лошатна?* (Сл. Гр.).

ЛОША́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для лошат. *Для розміщення лошат мав бути обладнаний лошатник* (Конярство, 1957, 148).

ЛОША́ЧИЙ, а, е. Належний лошаті. *Лошачі маленьк-*

кі вустонька ніжно за дійку тягнуть і причмокують (Вишня, І, 1956, 123).

ЛОША́ЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **лоша́к.** *Устина Гординська з дочкою запрягла свого лошачка й поїхала на поле* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 11); // Те саме, що **лоша́тко.** *Хлопчик років дванадцяти закричав тоненьким радісним голосом: — Дядьку Андрію! Красолька лошачка привела!* (Тют., Вир, 1964, 113); * У порівн. *Реготався.. він* [Петрусь], *як лошачок* (Григ., Вибр., 1959, 131).

ЛОШИ́ЦЯ, і, *ж.* Молода кобила. *Засідлана гніда лошиця Ясногорської, піднявши голову, стиха кудись іржала* (Гончар, III, 1959, 448).

ЛОШИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лоши́ця.** — *Був тут у нас один іще: сказати, не зоотехнік, а.. практикант.. Новелою лошичку прозвав* (Вишня, II, 1956, 70); *Батько дав йому в спадок молоденьку лошичку* (Тют., Вир, 1964, 285).

ЛОЩИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **ви́долинок.** *Там, де колись на лощині вовки вили та лисиці нори рили, красується село Вовча Долина* (Мирний, І, 1949, 179); *Другий батальйон вирушив після обіду. Кілька годин ішли лощиною по дну міжгір'я* (Гончар, III, 1959, 98).

ЛОЩИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **лощи́на.** *Казали звернути через лощину, а вона якось лощинку тую проминула* (Вовчок, VI, 1956, 326); *З бугорків у лощинки, з лощинок у канавки, з канав у рівчаки... іде сувора вода, бунтує, піниться* (Ю. Янов., І, 1958, 194).

ЛОЩИ́ТИ, и́ть, *недок., діал.* Блищати. *Білі крейдяні шпилі гір лощать на сонці* (Вовчок, І, 1955, 230).

ЛОЩИ́ТИСЯ, и́ться, *недок., діал.* Те саме, що **лощи́ти.** *Стільчики, столики — все те новеньке, аж лощиться* (Вовчок, І, 1955, 120).

ЛОЩОВИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **лощи́на.** *Надвечір помітив Ларіонов: з лощовини до нього повзе чоловік у військовій формі* (Шиян, Партиз. край, 1946, 18).

ЛОЯ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який тримається в межах законності (іноді лише формально). *Як же се він, Макар Іванович, урядовець, людина офіціально лояльна, прилюдно виступить з цим у такій справі, що вже сама з себе трохи.. як би це сказати?.. ну трохи небезпечна!* (Коцюб., І, 1955, 167); *Необхідно і надалі держати твердий курс на залучення до активного радянського і громадського будівництва лояльних елементів української інтелігенції* (КПУ в резол. і рішен., 1958, 259); // Який свідчить про таку поведінку. *Старий знав, що небезпечність не скаламутить лояльного життя добродія Літка, й весело хихикає* (Коцюб., І, 1955, 165); — *Дехто, як ворог, таїть проти нього* [начальника будівництва] *далеко не лояльні настрої* (Ле, Міжгір'я, 1953, 215).

2. Який коректно, доброзичливо ставиться до кого-, чого-небудь.

ЛОЯ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім до **лоя́льний.** *Правління спілки, до якого входили і Пантелеймон Петрович й штейгер Варивода, полохливо додержувалося лояльності в економічних питаннях* (Панч, І, 1956, 467); *Обов'язок господаря змушує Валентина Модестовича хоч би й до удаваної лояльності* (Шовк., Інженери, 1956, 313).

ЛОЯ́ЛЬНО. Присл. до **лоя́льний.** *О. Чимчикевич поступив собі зовсім лояльно, а по утрені ждав аж годину на його* [патера] *приїзд* (Фр., II, 1950, 196).

ЛУБ, у, ч. 1. *спец.* У рослини — комплекс тканин, через які проходять органічні речовини від листків до коренів. *Мікроскопічне.. дослідження ураженої деревини показало.., що міцелій гриба поширюється головним чином в лубі* (Бот. ж., X, 1, 1953, 97).

2. Внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною. *Березовий луб сушать у прохолодному місці півтора-два тижні* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 101); * У порівн. *Пальто на ній намокло.. замерзло й стало цупке, як луб* (Н.-Лев., IV, 1956, 261).

3. *заст.* Виріб з цієї частини кори.

◇ **Як (мов, на́че** *і т. ін.)* **з лу́ба лу́пити** — те саме, що **Як (мов, на́че** *і т. ін.)* **з відра́** [лу́пити] *(див.* **відро́**). *Часом дощ ллє як з луба, а Кметик лазить по квітнику і вибирує щось по стежках* (Ков., Світ.., 1960, 117); *Насунули такі хмари, що лило, як з луба* (Логв., Літа.., 1960, 48); **Лу́бом стоя́ти (ста́ти)** — бути твердим, цупким. *Беруся я до люльки. Та ба! Язик задубів, став лубом, у горлі пече* (Март., Тв., 1954, 278); *Брови йому падають на очі двома очіпками, свита стоїть лубом,— він приїхав з дому, з холодної негоди* (Мик., II, 1957, 80).

ЛУБКО́ВИЙ, а, е. Обкладений лубками (у 1 знач.). *Повертаються* [Юхим] *з сіллю в лубковім возі і ще з більшими турботами в голові* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 12).

ЛУБОЇ́Д, а, ч. Шкідливий жук родини короїдових, личинки якого живляться лубом. *Роздовбуючи гнилу деревину, відриваючи кору, дятел знищує тисячі личинок короїдів, лубоїдів, пильщиків* (Корисні птахи.., 1950, 54).

ЛУБО́К, бка́, ч. 1. Те саме, що **луб** 2. *Хома Патика Пішов зимою драти лика; Лубка ж не обідрав І липку зіпсував* (Бор., Тв., 1957, 138); [М а р т и н:] *Не журись, у нас вози лубками вшиті!* (К.-Карий, І, 1960, 333).

◇ **Лубко́м взя́тися (стоя́ти)** — те саме, що **Лу́бом стоя́ти (ста́ти)** *(див.* **луб**). *Стоїть Щур під млином на греблі, розминав язик у роті, що лубком узявся, сам себе допікав* (Вас., Вибр., 1950, 115).

2. Виріб з луба (кузов воза, саней і т. ін.). *Він бачив уже валку саней з колодами, брусами, повні лубки червоної цегли, немов миски ягід* (Коцюб., II, 1955, 34); // *мн.* Віз, сани з таким кузовом. *Взяв син лубки, поклав старого та й одвіз...* (Коцюб., II, 1955, 274).

3. *перев. мн.* Тверда накладка на місці перелому кістки; шина. *Біда лежав на розкладному ліжку.. Нога була в лубках* (Трубл., І, 1955, 55).

4. Липова дошка для малювання або гравірування картини, звичайно нескладної виконанням. *Намалюю неньку На жовтому лубку* (Чуб., V, 1874, 474).

5. *тільки одн.* Надрукована з такої дошки картинка з підписом, народна походженням або розрахована на широкі народні верстви, що відзначалася простотою образів і примітивністю зображення. *Розвиваючи традиції народного лубка, українські художники створили пропагандистський плакат* (Укр. рад. граф., 1957, 18); *Не можна пройти повз цікаву серію.. літоритів.. на мотиви великого Кобзаря, виконану під давній лубок* (Мист., 3, 1964, 20).

6. *літ.* Те саме, що **Лубо́чна літерату́ра** *(див.* **лубо́чний**).

ЛУБО́ЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **луб'яни́й.**

2. Надрукований з лубка (у 4 знач.) (про картинку). *На стінах поміж олеографічними малюнками в й лубочні* (Кроп., II, 1958, 293); *За час дворічного подорожування в панському обозі Тарас зібрав і власну чималу колекцію лубочних картинок* (Слово про Кобзаря, 1961, 21).

3. Стос. до дешевої літератури для масового розповсюдження в дореволюційній Росії й на Україні; //*перен.* Невисокої якості, примітивний виконанням, розрахований на невибагливі смаки (про малюнки, масові дешеві видання тощо). *Сміливо вводить* [Є. Гребінка] *в українську літературну мову різностопний криловський ямб, який грунтується на народних сатиричних*

приповістках і лубочних віршах (Рад. літ-во, 1, 1962, 61); *В перші роки своєї поетичної творчості Шевченко ніколи не дивився на минуле своєї країни крізь димні окуляри лубочної націоналістичної романтики* (Вітч., 3, 1962, 186).

Лубо́чна літерату́ра — масові дешеві видання в дореволюційній Росії й на Україні: пісеньки, сонники, оракули, пригодницькі і релігійно-моралістичні твори тощо.

ЛУБО́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **лубо́чний** 3. *Дорікають за лубочність у фільмах,.. пропонуючи «економити колір», бути стриманими у палітрі* (Довж., III, 1960, 133).

ЛУ́Б'Я, я, *с.* Те саме, що **луб** 2. — *Треба буде драбини новим луб'ям пообтягати* (Фр., I, 1955, 52).

◇ **Старе́ лу́б'я,** *фам., зневажл.* — про стару людину. *Ще старе луб'я й на вулицю піде вкупі з парубками* (Н.-Лев., IV, 1956, 218); — *Жило б, старе луб'я, коли .. зодягнене, не голодне й не холодне... Так ні! Ще й кирпу гне...* (Мирний, I, 1949, 397).

ЛУБ'ЯНИЙ, а́, е́. Прикм. до **луб.** *Клітини, що розташовані в лубові, називаються луб'яними волокнами* (Практ. з анат. рослин, 1955, 86); *До школи входить кільканадцять парубків з дрючками, луб'яними звитками* (Фр., IX, 1952, 176); // Який містить у собі волокно — луб. *Волокна луб'яних рослин містяться глибоко в корі* (Техн. культ., 1956, 186); // Вигот. з лубу. *На вишневій гіллячці висіла луб'яна козубенька* (Н.-Лев., I, 1956, 475); *На жовтій луб'яній дошці парували варені лини та окуні* (Збан., Переджнив'я, 1960, 173); // *перен.* Схожий на луб; негнучкий, невправний. *Он пан той не з наших, і язик у нього луб'яний, мовляли, а він і того звичаю навчив* (Барв., Опов., 1902, 368).

ЛУБ'ЯНКА, и, *ж., розм.* Виріб з лубу; лубок (у 2 знач.). *Зібрані ягоди відразу ж складають у луб'янки або решета* (Сад. і ягідн., 1957, 254).

ЛУГ [1], у, *ч.* 1. Поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать. *Унизу по лугах річка синя тяглась* (Мирний, V, 1955, 367); *Що може бути миліше, як по довгому дню косовиці повертати на заході сонця з веселого лугу додому!* (Довж., I, 1958, 69).

2. *заст.* Низина, поросла лісом. *Ой, хто в лузі — озовися, Ой, хто в полі — одкликнися!* (Щог., Поезії, 1958, 62); *Сяде* [Перебендя] *собі, заспіває: «Ой не шуми, луже!»* (Шевч., I, 1951, 25).

ЛУГ [2], у, *ч.* 1. Гідроокис натрію, калію та інших металів. *Поліетилен не руйнується не тільки від води, але навіть і від кислот та їдких лугів* (Наука.., 7, 1958, 8).

2. *розм.* Водний настій попелу, який уживається для прання, миття тощо. *На ніч змила* [Маланка] *Гафійці голову лугом* (Коцюб., II, 1955, 24); *Зайшла* [Орися] *в хату, щоб набрати лугу для прання* (Тют., Вир, 1964, 380).

ЛУГА́Р, я́, *ч., заст.* Той, хто переховується в лузі (у 2 знач.). *Вітре-брате! З лугарями Ти носився над степами* (Щог., Поезії, 1958, 460).

ЛУГАРЮВА́ТИ, ю́ю, ю́вш, *недок., заст.* Бути лугарем. — *Чи він в лузі лугарює, Чи він чумакує?* (Щог., Поезії, 1958, 78).

ЛУГІ́ВКА, и, *ж., розм.* Лугова річка. *Пливуть* [ручаї] *і дзвенять малиново, І що їм лугівка мала? Мов тепле народжене слово, що з серця шука джерела* (Мал., Звенигора, 1959, 261).

ЛУГОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **луг** [1]. *Хвацький шукав своїх десь ліворуч, там, де, вигинаючись в лугових низов'ях, побігла за обрій дамба* (Гончар, III, 1959, 358); *Лугову вдихаю вогкість Ненаситними грудьми* (Рильський, II, 1960, 80); // Який росте або живе в лузі. *Дівчина виходилась у неї хороша, як маківочка повненька, свіжа, як ягода лугова* (Вовчок, I, 1955, 96); — *Оце парубок.., щоб тебе лугова качка брикнула!* (Стельмах, I, 1962, 280).

ЛУГО́ВИНА, и, *ж.* 1. Місце, де раніше був луг *(див.* **луг** [1]). *Сад Коржів розрісся по луговині, неначе ліс* (Стор., I, 1957, 228); *Незабаром віз, розкидаючи болото і хлюпаючи по калюжах, викотився на м'яку луговину* (Стельмах, Правда.., 1961, 245).

2. *розм.* Те саме, що **луг** [1]. *Ви побувайте в нас на луговині У весняній погожій тихій днині* (Мал., Серце.., 1959, 78).

ЛУ́ДА, и, *ж.* 1. Те саме, що **полу́да.** *День у день обсіювало сонце своїм золотисто-червоним світлом поверхню* [снігу], *викликувало луду* (Коб., II, 1956, 17); *Прозріте, люди, день настав! Розправте руки, змийте лу́ду* (Шевч., I, 1951, 266).

◇ **Зня́ти лу́ду** [**з оче́й**] — те саме, що **Зня́ти полу́ду** [**з оче́й**] *(див.* **полу́да**). *Нещадні слова вдови зняли луду з його очей* (Фр., XVI, 1955, 77).

2. *діал.* Омана, брехня. *Наші партії, се свого роду.. оптична луда, котра обом сторонам показує різниці, котрих у дійсності майже зовсім нема* (Фр., XVI, 1955, 27); *Усюди обман, скрізь брехня — усе, чим жив, для чого працював, на що надіявся, в одній хвилині лудою стало* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 248).

ЛУДА́Н, а, *ч.* Старовинна блискуча тканина, а також пошитий з неї одяг. *Страждали співці в самоті; На них не сіяли жупани-лудани, Коли ж на руках їх дзвеніли кайдани, То вже не були золоті!..* (Л. Укр., I, 1951, 172).

ЛУ́ДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **луди́ти.** *Удосконалюється технологія виробництва електролітично лудженої і лакованої консервної жерсті* (Наука.., 5, 1956, 22).

2. *у знач. прикм.* Вкритий полудою (звичайно про залізні вироби). *Сік, що витікає з преса, фільтрують через волосяне сито або лудженку металеву сітку* (Колг. Укр., 7, 1956, 40).

ЛУ́ДЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **луди́ти.** *Внаслідок лудження робоча частина паяльника не так швидко окисляється* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 99).

ЛУДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лудження. *Лудильний цех.*

ЛУДИ́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, що лудить. *Поки робиться аналіз, лудильник працює всліпу* (Роб. газ., 29.VIII 1965, 2).

ЛУДИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **луди́льник.**

ЛУДИ́ТИ, джу́, ди́ш, *недок., перех.* Наносити олив'яне покриття на поверхню виробів з металу. *В кузні.. козак із сергою у вусі щось лудив* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 250).

◇ **Луди́ти о́чі** *кому, чиї* — говорити неправду. *Обдурювали* [націоналісти] *їх, залякували, лудили їхні очі* (Вишня, I, 1956, 298).

ЛУДИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* Пас. до **луди́ти.** *Під дією ультразвукових коливань шар емалевої ізоляції спадає, поверхня металу зачищається і лудиться* (Веч. Київ, 13.I 1960, 1).

ЛУДІ́ННЯ [1], я, *с.* Те саме, що **лу́дження.** *Навіть досвідчене око спеціаліста могло лиш приблизно визначити, чи нормально йде процес лудіння* (Роб. газ., 29.VIII 1965, 2).

ЛУДІ́ННЯ [2], я, *с., діал.* Одяг, вбрання. *Палагна в свято одпочивала, пишаючись красним лудінням* (Коцюб., II, 1955, 334); *Молодиці і дівчата-відданиці виглядали*

як у свято, найкраще своє лудіння на себе повбирали, і воно на них, як жар, горіло, аж сміялося (Кач., Вибр., 1953, 331).

ЛУЖЕ́ЧОК, чка, ч. Пестл. до луг [1]. *Було не вити гнізда у лужечку, Було звити гніздо у гаєчку* (Нар. лірика, 1956, 76); *Сестра як вийшла за ворота — всі луги й лужечки зацвіли* (Мал., Чотири літа, 1946, 186).

ЛУЖИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **луг** [1]. *Минулого року навесні Варивонова бригада розорала під капусту кусок лужини, заростої кінським щавлем* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 504).

ЛУ́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., перех.* Обробляти лугом *(див.* **луг** [2] 1).

ЛУ́ЖИТИСЯ, житься, *недок.* Пас. до **лу́жити.**

ЛУ́ЖИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лужича́ни.** *Справжній розвиток лужицької літератури розпочався в XIX ст., коли з'явився ряд національно свідомих діячів* (Рад. літ-во, 4, 1963, 150).

ЛУЖИЧА́НИ, а́н, *мн. (одн.* **лужича́нин,** а, *ч.;* **лужича́нка,** и, *ж.).* Західнослов'янська народність, яка живе у верхній і нижній Лужиці по верхній і середній течії р. Шпрее; лужицькі серби. *Назва маленького сучасного західнослов'янського народу — лужичани — походить від територіальної назви Лужиця* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 69).

ЛУЖИЧА́НИН *див.* **лужича́ни.**

ЛУЖИЧА́НКА *див.* **лужича́ни.**

ЛУ́ЖНИЙ, а, е. 1. До складу якого входять луги *(див.* **луг** [2]). *Це* [фосфатшлак] *— лужний вид добрив, тому його слід використовувати насамперед на кислих ґрунтах* (Наука.., 7, 1956, 26); *Для квасолі потрібні нейтральні або лужні ґрунти* (Зерн. боб. культ., 1956, 125); *Дубченко запропонував встановити коло сухопарника прилад з лужним розчином* (Бойч., Молодість, 1949, 312); // Власт. лугові. *На відміну від кислот, води* [луги] *мають своєрідний смак, що називається лужним* (Уроки.. хіміка, 1956, 78); *Реакція ґрунтового розчину може бути кисла, лужна або нейтральна* (Добрива.., 1956, 23).

△ **Лу́жні гірські поро́ди** — гірські породи з підвищеним вмістом лужних металів; **Лу́жні мета́ли** — хімічно активні метали, що швидко окислюються на повітрі, утворюючи гідроокиси, які є сильними лугами. *Найлегше втрачають валентні електрони атоми лужних металів* (Хімія, 10, 1956, 10).

2. Який виготовляє луги *(див.* **луг** [2] 1). *Багатющі запаси солі, вапна і доломіту стали базою для розвитку лужної промисловості* (Наука.., 1, 1958, 54).

3. Який діє за допомогою лугу *(див.* **луг** [2] 1). *Великого поширення набули лужні акумулятори* (Курс фізики, III, 1956, 68).

ЛУ́ЖНІСТЬ, ності, *ж., хім.* Насиченість чого-небудь лугами *(див.* **луг** [2] 1). *На солонцях і солонцюватих ґрунтах суперфосфат.. допомагає боротись із шкідливою для рослин лужністю ґрунту* (Колг. енц., II, 1956, 654).

ЛУЖО́К, жка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **луг** [1]. *По обидва береги зелені лужки, а по лужках зеленіють рідкі садки* (Н.-Лев., II, 1956, 391); *На лужок, на грядку вибігло телятко* (Стельмах, Живі огні, 1954, 24); *Стежки забігали аж у зелений вербовий лужок* (Кобр., Вибр., 1954, 148).

ЛУ́ЗА, и, *ж.* Один із шести отворів із сітчастими мішечками, що знаходяться по краях більярдного стола. *Тишу більярдної порушував тільки шелест слонової кістки по зеленому полі та зрідка грюк кулі, що гримала в кутню лузу* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 63).

ЛУЗА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для лузання. *Лузальний соняшник — з великими, недосить виповненими сім'яниками і зниженою олійністю* (Ол. та ефір. культ., 1956, 20).

ЛУЗА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **луза́ти.**

ЛУЗА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* 1. Розкушувати, розгризати, видобуваючи зернятко насіння, горіхів і т. ін. *Онися походжала по світлиці та лузала насіння* (Н.-Лев., III, 1956, 64); *Вони нервово продовжували розмову, час од часу лузаючи мигдалеві горішки* (Досв., Гюлле, 1961, 74); *Як гарно лузати смажені гарбузові довгими зимовими вечорами* (Донч., Вибр., 1948, 236).

2. Те саме, що **лу́щити** 1. *Лузати кукурудзу.*

ЛУЗГА́, и, *ж.* 1. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., що звичайно легко відділяється від зернятка. *Я ліпила шишки з гречаної лузги, щоб давилися дружки* (Сл. Гр.); *Велику увагу приділяють заготівлі кормів.. Заготовляють кошики і лузгу соняшника, стрижні кукурудзи* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 19).

2. *яка, чого, перен.* Те, що є зовнішнім прикриттям чого-небудь.. *Толстой вміє показати.. справжню суть характерів, прихованих за лузгою слів, умовних дій, традиційних формул* (Рад. літ-во, 1, 1961, 46).

ЛУ́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **лу́за.**

ЛУЇДО́Р, а, *ч.* Старовинна французька золота монета.

ЛУК, а, *ч.* Ручна зброя для метання стріл, яка має вигляд стягнутої тятивою дуги. *Прострілив би я вас з лука, Та з лука не палко; Положив би вічно спати — Та все чогось жалко!* (Руд., Тв., 1956, 55); *Скіфи були войовничими племенами.. Їх озброєння складалося з луків, стріл, списів і мечів* (Іст. УРСР, I, 1953, 25); * У порівн. *Її стрункa фігура зігнулась од напруги, як тугий лук* (Коцюб., I, 1955, 368).

◇ **Як з лу́ка** — дуже швидко. *Рудик шльогав коні лозиною і гукав: — Лети мені, кров чортова, як з лука!* (Кос., Новели, 1962, 134).

ЛУ́КА, и, *ж.* Рівна місцевість, вкрита трав'янистою рослинністю, що розвивається протягом усього вегетаційного періоду. *Степ без краю; зелені та м'які луки понад річкою; темні луги з дібровами* (Вовчок, I, 1955, 169); *На луках зеленою щіткою пнулася догори трава* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

ЛУКА́, и́, *ж.* 1. Вигин переднього або заднього краю сідла. *Він на луку в сідлі упирає — До Києва на вороному коні скакає* (Мирний, V, 1955, 273); *Підвівшись на стременах, він сідає на задню луку свого розгойданого сідла й дає коневі волю* (Мик., II, 1957, 54).

2. Дугоподібний вигин русла річки або берега річки, моря. *Ріка Буг, що вигиналася тут лукою, оперізувала гору і все старе місто з трьох боків* (Кач., Вибр., 1947, 277); *Кривою козацькою шаблею сяяла лука ріки* (Перв., Невигадане життя, 1958, 158).

ЛУКА́ВЕЦЬ, вця, *ч., розм.* Здатна на хитрість або жарт підступна людина. *Прудивус, остаточно видихавшись, уже не відав-таки, яку пригоду втяти для свого Климка, що з тим лукавцем діяти далі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 202).

ЛУКА́ВИЙ, а, е. 1. Здатний на різні хитрощі або жарти. *Хитрить лукавая Ютурна, Яким би побитом їй Турна Спасти од смертного ножа* (Котл., I, 1952, 286); *Це був уже не той лукавий, дещо полохливий подоляк, який при наближенні месершмітів впивався зубами в землю і молив невідому силу: — Пронеси!* (Гончар, III, 1959, 201); // Власт. людині з такою вдачею. *Очі наші стрічаються знову і знову, я в них читаю лукаву цікавість* (Коцюб., II, 1955, 270); *В народному характері.. особливо ваблять такі риси, як повна віддача душевних сил загальній справі, життєлюбство,*

веселий і лукавий гумор (Про багатство л-ри, 1959, 232); // Сповнений добродушних хитрощів; грайливий (про очі, погляд і т. ін.). *Підморгнув* [Чугайстир] *до Івана лукавим оком і обізвався: — Може б, ти трошки пішов зо мною у танець?* (Коцюб., II, 1955, 348); *Побачили б ви тоді його променисті великі сірі очі з веселолукавими чоловічками, його чарівну посмішку* (Вишня, II, 1956, 406); *Боженко навіть не глянув на карту і відвернувся, почуваючи, що всі лукаві погляди звернені на нього* (Довж., I, 1958, 169); *Тут* [у віршах Рильського].. *дівоча лукава посмішка чарує* (Мал., Думки.., 1959, 13).

2. Здатний на нещирість, брехню; єхидний. *Лукавий чоловік в очі світить, а поза очі душу тягне* (Укр.. присл.., 1955, 151); *Росли брати, зростали, та не були друзями.. Щирий та щедрий Семен ніяк не міг погодитися з лукавим та заздрим на чуже добро Романком* (Коцюб., I, 1955, 103); — *Нащо ви отцю Христофору думки відкриваєте? Він людина лукава, кар'єрист* (Довж., I, 1958, 423); // Який таїть у собі нещирість, брехню, єхидність. *Червоні кролячі очі видавали лукаву душу, єхидні заміри* (Мирний, III, 1954, 75); *Там і папа, і пан, і барон, розливаючи фрази лукаві, капіталу розхитаний трон підпирають терором кривавим* (Сос., I, 1957, 495); — *Ох, у цього Жежері слова ласкаві, та думки лукаві* (Речм., Весн. грози, 1961, 44).

3. Який має злі, ворожі наміри; підступний. *Троянці в кріпості сидять, Забилися, мов миші в нору, Лукаву кішку як надрять* (Котл., I, 1952, 230); *Та не однаково мені, Як Україну злії люди Приспять, лукаві* (Шевч., II, 1963, 10); *Підлий і лукавий ворог напав на нашу Батьківщину* (Багмут, Опов., 1959, 29); // Який є результатом підступності. *Мені господь пристанище, Заступником буде І воздасть їм* [лукавим] *за діла їх Кровавії, лукаві* (Шевч., I, 1951, 345).

4. *заст.* Грішний, нечестивий. [М а р у с я:] *Я знемогла від гріха, лукаві помисли збивають мене з прямої стежки* (Мирний, V, 1955, 99); [С п и с к о п:] *Лукавий рабе! Знаєш, які то видива тебе морочать? То навоження злого духа!* (Л. Укр., II, 1951, 498); // Уживається як лайливе слово. *О боже наш милосердний! О царю поганий, Царю проклятий, лукавий, Аспіде неситий! Що ти зробив з козаками?* (Шевч., I, 1963, 248); *Вивіз мене, лукавий син, неначе на сміх людям* (Н.-Лев., II, 1956, 24); — *Іди вже, іч, лукаве, — заметушилася Орися, підпихаючи телятко, яке раптом затялося і не хотіло переступати порога* (Тют., Вир, 1964, 508); // *у знач. ім.* **лука́вий**, вого, *ч.* Біс, диявол. *Ні богові свічка, ні лукавому дудка* (Номис, 1864, № 6558); [М а р т а:] *Од лукавого хрест маю, а од лихого чоловіка чумацька люшня лежить у возі* (Вас., III, 1960, 109); — *Я не знаю, що мелю, плутав лукавий* (Сос., I, 1957, 369).

◇ **Від лука́вого** — про те, що суперечить певним канонам, нормам і т. ін. — *Не люблю, як ти з книжок почнеш верзти всячину. То вже від лукавого, оті книги* (Гр., II, 1963, 336); — *Ну, що ж, коли продовжити ваш образ, то політика в нього, може, й від лукавого, але ж яка божа іскра сяє в багатьох його творах!* (Стельмах, II, 1962, 53).

ЛУКА́ВИНКА, и, *ж., розм.* Невеличке лукавство. *Очі карі, живі, в вогником і ледве помітною лукавинкою — дивиться на тебе, слухає, а очі говорять: «Говори, говори, я тебе знаю»* (Збан., Над Десною, 1951, 10); *Це був як голуб сивий чоловічок — в окулярах,.. з небезпечною лукавинкою в тонких обрисах сухого рота* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 406).

ЛУКА́ВИТИ, влю, виш; *мн.* лука́влять; *недок.* Хитрувати, приховуючи правду. *Ми не лукавили з тобою, Ми просто йшли; у нас нема Зерна неправди за собою* (Шевч., II, 1958, 283); *Здавалося, здатні були* [очі] *дивитися навіть крізь стіни.. Опинившись під таким поглядом, не можна було ні лукавити, ні хитрувати* (Руд., Остання шабля, 1959, 75).

ЛУКА́ВИЦЯ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **лука́вець**.

ЛУКА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **лука́вий** 1—3. *Художник.. надав його обличчю відкрито веселого, доброго, зовсім гуманного виразу, а очам — беззлобної мудрої лукавості Кола Брюньйона* (Гончар, III, 1959, 230); *Жарота без жалю тобі пекла Відкрите без лукавості коліно* (Рильський, II, 1960, 26); — *Ненавиджу я все, що звесь* [зветься] *лукавість, І кривда, й лад нелюдський та підкупний* (Фр., X, 1954, 160).

ЛУКА́ВО. Присл. до **лука́вий** 1—3. *Розмовляючи з Боровиком, вона часто лукаво посміхалась, і йому здавалося, ніби вона щось знає* (Собко, Справа.., 1959, 157); *Цілі пучки квіток полетіли під ноги співачці.. Та, кланяючись, брала і, лукаво дякуючи очима, нюхала* (Мирний, III, 1954, 273); [К а р м е л ю к:] *Ні, правдиві розбійники не ті, що в лісі, а ті, що в церкві в золотих ризах лукаво бога вихваляють* (Вас., III, 1960, 429); *В історії римської церкви.. лукаво поєднувались релігійні догми і найжорстокіші злочини* (Мельн., Поріддя.., 1959, 28); * Образно. *Баклажка виглядa з трави лукаво — Попробуй догадатись, що у ній!* (Рильський, II, 1960, 149).

ЛУКА́ВСТВО, а, *с.* Те саме, що **лука́вість**. *Обличчя Козакова стало зосередженим, і з нього зникло легковажне лукавство* (Гончар, III, 1959, 10); *Але ти, твоє лукавство, личко, погляди твої,— І зрадливі, і лагідні,— Їх співець не змислить, ні!* (Л. Укр., IV, 1954, 82); *Критика потрібна нам пряма, без хитрощів, без дрібної помсти, без лукавства* (Тич., III, 1957, 50); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *В кривавій січі, в боях нерівних я пізнавав підступи зміїні і лукавство ворогів* (Корн., I, 1955, 270).

ЛУКІВНИ́К, а́, *ч.* Фахівець у галузі луківництва.

ЛУКІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Практична і наукова діяльність, пов'язана з і поліпшенням природних і створенням штучних лук. *Досліди Козаровицької станції луківництва доводять, що розорювати сухі луки треба дуже обережно* (Колг. Укр., 8, 1959, 27); *Все своє життя він захоплювався луківництвом, кормовими травами і, передусім, люцерною* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 259).

ЛУ́КОВИЦЯ, і, *ж., анат.* Розширена частина деяких органів, частин організму тощо. *Нижній кінець кореня волоса дещо стовщений і називається луковицею* (Як запоб. зарази. хвор.., 1957, 14).

ЛУ́КОВИЧНИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до лу́ковиця.

ЛУКОМЕЛІОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до лукомеліорації. *Колгоспи, обслуговувані Переяславською лукомеліоративною станцією, ..одержали з гектара по 38 центнерів сіна* (Колг. Укр., 4, 1955, 13).

ЛУКОМЕЛІОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Меліорація луків.

ЛУКОМО́Р'Я, я, *с.* Старовинна народна, а також поетична назва морської затоки, бухти. *Край лукомор'я дуб зелений, І золотий ланцюг на нім* (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 7); * Образно. *Як люблю я.. Юному шептати поколінню: До щасливих лукомор'їв чальте!* (Рильський, II, 1960. 55).

ЛУКОПАСОВИ́ЩНИЙ, а, е, *с. г.* Стос. до пасовища на луках. *Створення довгорічних культурних пасовищ затримується через відсутність достатньої кількості насіння лукопасовищних трав* (Колг. Укр., 12, 1961, 24); *Залежно від потреб господарства запроваджують ще й прифермські, притаборні або лукопасовищні сівозміни* (Хлібороб Укр., 1, 1965, 6).

ЛУКУЛЛІВСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Надзвичайно пишний, багатий, розкішний (про бенкет, обід і т. ін.). *Як .. служниця нарешті принесла самовар, булки і традиційну чайну ковбасу, то я саме описувала «лукуллівський бенкет»* (Л. Укр., III, 1952, 707).

ЛУЛУ́СНУТИ, ну, неш, *док., перех., діал.* Луснути. — *Ой, стережімся, бо так і лулусне* [Геркулес] *котрусь по голові довбнею* (Н.-Лев., III, 1956, 121).

ЛУЛУ́СЬ, *виг., діал.* 1. Звуконаслідування, що вживається на позначення звуку від удару.

2. Уживається як присудок за знач. **лулу́снути**. *Аж ось — лулусь щось під ногами!* (Греб., I, 1957, 58); *Лулусь його в лоб!* (Сл. Гр.).

ЛУНА́, и́, *ж.* 1. Відбиття звукових коливань від перешкоди, коли вони сприймаються роздільно від первісних коливань. *Защебетав соловейко — Пішла луна гавм* (Шевч., I, 1951, 6); *Він голосно й протяжно загукав, оглядаючись: — Ого-го-го-го-о!.. Луна пішла тайгою* (Довж., I, 1958, 124); * Образно. [К у р і н н и й:] *А я урожаєм на весь район вжарю, аж луна по області піде...* (Зар., Антеї, 1962, 83); * У порівн. *По селу луною розкотилася вістка* (Коцюб., I, 1955, 273); // *перен.* Те, що доноситься здалеку; відгомін (у 2 знач.). *В країну смутку вітерець прилине І принесе мені луну розмови* (Л. Укр., I, 1951, 97); *Пісню душевну співає Сосюра, Аж до Джамбула доходить луна* (Літ. газ., 16.XII 1948, 3); // *чого, перен.* Про те, що є відгуком на що-небудь. *Побачиш ти* [читачу] *в пісні моїй Луну своїх власних надій...* (Рильський, I, 1960, 143).

2. *перен., розм.* Те саме, що **сла́ва**. *У колгоспі машина молотить — луна по всьому світу котить* (Укр., присл.., 1955, 366); *Робила як могла, щоб таки добра луна дійшла до того, кого мені треба* (Барв., Опов.., 1902, 271).

ЛУ́НА-ПА́РК, у, *ч.* Сад, парк з різними розвагами та видовищами.

ЛУНА́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **лунки́й**. *Над селом тиша, ніби перед боєм, тільки інколи розірве її лунастий постріл* (Собко, Нам спокій.., 1959, 72).

ЛУНА́ТИ, а́ю, *недок.* 1. Те саме, що **звуча́ти** 2. *Далеко співи десь лунають, На небі зірка миготить* (Пісні та романси.., II, 1956, 209); *Його голос лунав по пустім коридорі і відбивався десь далеко в другім його кінці* (Фр., VI, 1951, 336); *Громом молодим котилося над нами, лунало на ланах: «Вперед за владу Рад!»* (Сос., I, 1957, 261); — *Всі на Сиваш! Море гатити!* — *лунало з краю в край села по нічних вулицях, по дворах* (Гончар, II, 1959, 428); // Бути сповненим звучання. *Лунає співом, ляском, криком ліс* (Фр., XIII, 1954, 133); // Звучати як відзвук, відгомін чого-небудь. *Щось гукне: «Химо! Химо!» — та й піде гук по темному бору, аж лунає* (Вовчок, I, 1955, 53); *Площа ще де-де лунала від кроків людей* (Фр., VII, 1951, 355); // *безос.* — *Ха-ха-ха!* — *лунало довгою вулицею просторого села від срібного дівочого сміху* (Кобр., Вибр., 1954, 163).

◇ **Луна́ти у ву́хах (у се́рці** *і т. ін.*) — зберігатися в пам'яті, не стиратися в пам'яті. *Довгу хвилину стояла Хима перед карнавкою, слухаючи, як той згук «білих грошей» лунав в її вухах* (Коцюб., I, 1955, 95); *В його душі лунає пісня незнайомої дівчини* (Н.-Лев., II, 1956, 170); *У Тихона в ухах лунав іще її голос стримано-хвильний* (Головко, II, 1957, 116).

2. *перен.* Поширюватися далеко, бути відомим скрізь. *Пісня* [кобзаря] *не вмирає, На весь мир лунає* (Л. Укр., I, 1951, 9); *Голос радянських драматургів лунає серед борців за мир у всьому світі* (Літ. газ., 31.VIII 1950, 1).

ЛУНАТИ́ЗМ, у, *ч.* Хвороба, яка виявляється у несвідомих діях під час нічного сну; сомнамбулізм. *Нічого незрозумілого з точки зору тверезої науки і здорового глузду немає і в лунатизмі.. Вже доведено, що це не що інше, як один з досить численних розладів сну* (Наука.., 9, 1965, 30).

ЛУНА́ТИК, а, *ч.* Хворий на лунатизм. *Які тіні непевності не було в жаднім його русі..; здавалося, що се лунатик, який ані крихти не почуває величезної небезпеки свойого* [свого] *положення* (Фр., II, 1950, 259); *Лунатик,— говорили люди,— прагне бути ближче до місяця* (Наука.., 9, 1965, 30); * У порівн. *Туманов здригнувся, як лунатик від холодної води* (Панч, I, 1956, 146).

ЛУНАТИ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **луна́тик**. * Образно. — *Це ти все бродиш, лунатичко? — спросоння заговорила Мар'яна* (Гончар, Людина.., 1960, 187).

ЛУНАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до лунатизму.

ЛУ́НКА[1], и, *ж.* Невелика заглибина в чому-небудь. *Жолуді дуба доцільно висівати в лунки* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 245); *Він зробив круг яблуньки гарну лунку, полив її з відра* (Кучер, Трудна любов, 1960, 559); // *розм.* Заглиблення в щелепній кістці, де міститься корінь зуба; альвеола. *Зуби* [у лускатих плазунів] *зростаються з краєм щелепи і ніколи не сидять у лунках* (Визначник земноводних.., 1955, 86).

ЛУ́НКА[2], и, *ж.* 1. Молюск роду черевоногих з напівкруглою черепашкою, що живе в прісних і солонуватих водах.

2. Метелик — шкідник лісів, з сріблясто-сірими крилами, у верхній частині яких є великі жовті плями. *Є й інші небезпечні первинні шкідники лісів, наприклад, кільчастий шовкопряд, соснова совка, ..лунка срібляста* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 139).

ЛУНКИ́Й, а́, е́. 1. Який голосно і чітко звучить; дзвінкий. *Вдалині гримнув рушничний постріл.. Лункий звук перевернув щось у думках старого* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 128); // Здатний голосно звучати. *Грають оркестри лункі* (Тич., I, 1957, 73); *Це ж новочасні миру голуби — Оці лункі, стрімкі аероплани* (Рильський, III, 1961, 223); * Образно. *В глибині життя народного можна почути лункі кроки слави поета, які не згаснуть ніколи, як ніколи не перестане жить народ* (Чаб., Шляхами.., 1961, 9).

2. Який добре відбиває, посилює звук, має сильний резонанс. *Як бомба розірвалась у класі; по лунких коридорах гучним реготом одгукнулися стіни* (Вас., I, 1959, 245); *Павло стукає у двері помаленьку, а вони вже гудуть у лунких сінях, мов порожня діжка* (Кучер, Прощай.., 1957, 131); *Небо було чисте, зоряне, ніч тиха, а повітря таке прозоре й лунке, що кожен звук, кожен рип снігу під чобітьми відлунював десь аж по той бік широкого ставу* (Козл., Блискавка, 1962, 285).

ЛУ́НКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **лункий**.

ЛУ́НКО. Присл. до **лункий**. *Далеко й лунко оддавався голос солов'я* (Вас., I, 1959, 320); *Відгомін його хрипкого голосу лунко відбивається в горах* (Ільч., Вибр., 1948, 31); // *перен.* Те саме, що **претензійно**. *Тут йому сподобалось, річка звалася так лунко — Саксагань* (Ю. Янов., Мир, 1956, 138); // *у знач. присудк. сл.* Про стан, при якому добре все чути. *На хуторі тихо та лунко* (Вас., I, 1959, 132); *Так лунко-лунко навкруги, за цілі кілометри чути, як десь проторохтить гарба із ферми в степ і як десь там уже перегукуються люди* (Гончар, Тронка, 1963, 254).

ЛУ́НКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **лу́нка**[1].

2. *с. г.* Стос. до сівби або саджання рослин у лунки.

ЛУНКОУТВОРЮВА́Ч, а, *ч., с. г.* Знаряддя, за допомогою якого роблять лунки для сівби або саджання рослин. *При роботі лункоутворювача, який прикріплю-*

ться взаду плуга при оранці, на поверхні ріллі утворюються лунки ромбоподібної форми (Хліборо́б Укр., 8, 1963, 26).

ЛУ́НОЧКА, и, *ж.* Змепш. до **лу́нка**[1]. *Пробивши луночку між льодових полявин, На блешню надимо було ми окунів* (Рильський, Поеми, 1957, 255).

ЛУ́НУТИ, ну, неш, *недок., діал.* Умерти. — *Чи ти бач, як наш прикажчик молиться,— за що ж то? Чи щоб пан скоріше лунув, чи ще щоб пожив* (Мирний, IV, 1955, 162).

ЛУНЬ, я, *ч. і рідко ж.* Хижий птах родини яструбиних із сірувато-білим пір'ям у самців. *Своє гніздо лунь очеретяний улаштовує в заростях високої болотяної рослинності* (Корисні птахи.., 1950, 74); *Часом пропливе над тією пустинею у тихому повітрі одинока лунь біла* (Морд., I, 1958, 87) * У порівн. *Обізвався старий дід з білою, як лунь, бородою* (Мирний, III, 1954, 308).

◇ **Лунь тебе́ (його́** *і т. ін.)* **вхо́пить** — помре хто-небудь. *Тобі там буде не до чмиги, Як піднесуть із оцтом фиги, То зараз вхопить тебе лунь* (Котл., I, 1952, 121).

ЛУП, *виг., фам.* 1. Уживається як присудок за знач. **лу́пати** 1. *Луп! — і ви витріщаєте здивовані очі... Де ділися ті садки?* (Мирний, IV, 1955, 313); *Потяг Охрім з двома баклагами до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть солдат...* (Кв.-Осн., II, 1956, 10).

2. Уживається як присудок за знач. **лупи́ти** 4. *Ото вискакує з води проклятий ірод і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде* (Укр.. казки, 1951, 80).

ЛУ́ПА, и, *ж.* Оптичний прилад, який являє собою збиральну лінзу або систему лінз, застосовувану для розглядання дрібних деталей. *Ткачі по черзі дають роботу на розгляд.. Конторщик* [конторник] *розглядає з лупою і циркулем* (Л. Укр., IV, 1954, 210); *Мічурін показав на професора Карташова, що схилився з лупою над гербаріями* (Довж., I, 1958, 491).

ЛУПА́, и, *ж.* 1. Маленькі часточки роговпх клітин і шкірного жиру, що утворюються біля коренів волосся на голові. *При випадінні волосся і при лупі з свербінням шкіри на голові разів три на тиждень миють голову в міцному відварі з суміші листків кропиви.. і листків підбілу* (Лікар. рослини.., 1958, 122); *Вона помітила у волоссі білі порошинки лупи* (Донч., II, 1956, 275).

2. *діал.* Лузга (у 1 знач.). — *Менше мудруйте біля крупорушки і драча.., щоб менше сипалося людське верно у вашу лупу* (Стельмах, I, 1962, 121).

ЛУПА́К, а́, *ч., діал.* Сланець. — *Це другий виробіток* [шахти].. *Як видобули вже лівий клин — він уперся у лупак або граніт* (Досв., Вибр., 1959, 190).

ЛУПАКО́ВИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **лупа́к.** *Потік був вузький, може, на три сажні, не більше, завширшки, і так гладко прорізаний рвучою гірською водою в лупаковій скалі* (Фр., VI, 1951, 29).

ЛУПАНА́Р, а, *ч.* Дім розпусти у стародавньому Римі. *Болючий контраст між пишними лупанарами.. і скорченими покрай дороги пролетарями.. вірно і глибоко розкриває іншу суперечність римського життя тих часів* (Рад. літ-во, 3, 1957, 66).

ЛУПАНА́РІЙ, ю, *ч., іст., рідко.* Те саме, що **лупана́р.** *Не мрія, не химера, Не лупанарій і не храм, Ні! Гордий вицвіт мускулястих Смаглявих одностайних рук В сплетіннях круглих і гранчастих Піднісся над шумливий брук* (Рильський, II, 1960, 11).

ЛУ́ПАННЯ, я, *с., фам.* Дія за знач. **лу́пати.** *Пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасті лиш лупанням очей і сумом* (Март., Тв., 1954, 257).

ЛУПА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лупа́ти.** *У слюсарні біля Домсової фабрики пищать і свищуть циркулярки, острячи* [гострячи] *знаряди до лупання каменю* (Фр., VIII, 1952, 400).

ЛУ́ПАТИ, аю, аєш, *недок., фам.* 1. Те саме, що **кліпати** 1. — *Га-а?..— гахнув на всю хату Яків, підводячи голову і лупаючи своїми сонними віями* (Мирний, I, 1954, 199); *Сьомка лупав повіками і нічого не розуміє* (Смолич, II, 1958, 61).

◇ **Лу́пати очи́ма** *див.* **о́ко.**

2. *перен.* Світити слабким, нерівним, миготливим світлом (про зірки тощо). *Зорі на дощ дмуться та лупають* (Номис, 1864, № 567); *Невеличкі зірочки ледве-ледве лупали у тому блакитному мороці* (Мирний, III, 1954, 150).

ЛУПА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех.* Відбивати частини від цілого; колупати (у 1 знач.). [К о з а к и:] *Ой, лучче* [краще] *б ми, запорожці, Круту гору лупали, Ніж у тюрмі, у кайданах, Шість літ пропадали* (Н.-Лев., II, 1956, 465); *«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод Не спинить Вас!»* (Фр., X, 1954, 48); *Гній зліжся, змерзся, лупали* [люди] *ломами, плішнею, накидали на сани, возили* (Горд., II, 1959, 319); // Відривати, відокремлювати верхній шар чого-небудь. — *Уже час у печі розпочинати,— сказала Христя, стоячи коло печі і лупаючи припічок* (Мирний, I, 1954, 24); // Розбиваючи, ламати що-небудь. *Вони розбивали комори, лупали скрині, палили акти на володіння грунтами й людьми* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 363).

ЛУПА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **вирячкува́тий.** *Скрізь* [на малюнках] *цар був .. з рудою борідкою і лупатими синіми очима* (Смолич, II, 1958, 66); *Гриць понурився та й слуха, Ще й заплющиться хотів, Коли бач — повзбіч вуха Сич лупатий пролетів* (Щог., Поезії, 1958, 246); * Образно. *Підсунув* [Трохименко] *рукою польового бінокля, обережно протер йому лупаті очі і, в сотий раз, може, оглянув лінію кордону* (Кос., Новели, 1962, 117).

ЛУПА́ТИСЯ, а́ється, *недок., діал.* Тріскатися. *Кора лупалася і відставала сама від голих стовбурів дерев* (Фр., VIII, 1952, 239); *Лупаються гори від жіночих плачів, здригається земля під мерцями* (Черемш., Тв., 1960, 159).

ЛУ́ПЕНЬ, пня, *ч., діал.* Побої. *Штефан врятував Юрка від лупня і сорому* (Козл., Ю. Крук, 1950, 131).

Да́ти лу́пня *кому* — побити кого-небудь. *Дав йому лупня добре — довго буде джмелів слухати!* (Номис, 1864, № 3986); *Ілько.. крутнувся мерщій за батогом яким, щоб іще пужалном дати йому за все доброго лупня* (Козл., Ю. Крук, 1950, 81).

ЛУПИ́ТИ, луплю́, лу́пиш; *мн.* лу́плять; *недок., перех., розм.* 1. Обчищати від шкаралупи, шкурки, лузги тощо. *Обі* [мати з дочкою] *сиділи на призьбі й лупили кукурудзу* (Коб., II, 1956, 13); — *Чому твоя жінка продерла шкіру на карасі? — спитав В'юн. — Й жаби лупити, не риби* (Оп., Іду.., 1958, 92); // Здирати (шкуру, шкурку, лузгу тощо). — *Дай тобі боже, щоб з тебе так ті ангели з ріжками по смерті шкуру лупили, як ми тепер оту святу бульбицю мусимо при обіді лупити!* (Фр., VII, 1951, 74); *Стали* [верблюди] *й давай ревіти, неначе тут шкури лупили із них живцем!* (Гончар, Таврія, 1952, 187).

2. Висиджувати (пташенят, курчат і т. ін.). *Нанесла* [качка] *яєчок, вкрила гніздечко пухом і сіла на яєчка лупити каченята* (Вишня, II, 1956, 231).

3. *з кого, за що і без додатка, фам.* Брати, встановлювати непомірно велику плату, ціну. *Наум.. дуже не*

любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики лупля́ть (Кв.-Осн., II, 1956, 82); — *У купці або і в писарі. Все ж краще.. Сиди у теплій хаті та одно знай пиши та грошики лупи* (Мирний, IV, 1955, 70); *На пісках в цей час за відро води лупля́ть, як за рідного батька* (Гончар, Таврія, 1952, 59).

4. *фам.* Сильно бити кого-небудь. *А ж ось і Пан прибіг: «Лупіть Рябка,— сказав,— чухрайте! ось батіг!»* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 51); *Дядько лупив його по голові, під боки, в ухо* (Мик., II, 1957, 345).

5. Уживається замість ряду дієслів на означення дії в її сильному, енергійному виявленні (напр., *і с т и, с т р і л я т и*). *Наш брат.. бублики лупить, як хто купить* (Номис, 1864, № 12355); *Надворі.. цілий день буря грає і дощ лупить!* (Л. Укр., V, 1956, 427); *Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць* [танка], *лупають дорогу, лупля́ть в лоб* (Ю. Янов., I, 1954, 54).

◇ **Лупи́ти зу́би** — сміятися. *Не швидко прибіг лакей на генеральшин крик. Не де ж він був, як не лупив зуби з Уляною!* (Мирний, I, 1949, 201); — *Нічого зуби лупить. Я, може, смерть перед собою бачив* (Тют., Вир, 1960, 72); **Лупи́ти о́чі** *на кого — що і без додатка* — вирячувати очі. *Три фігури.. заганяють в калюжу теля. Теля не хоче, підійма хвіст, лупить налякані очі* (Коцюб., II, 1955, 283); *Луплю очі на книжку: чорт її знає, що воно за книжка!* (Вас., II, 1959, 89).

ЛУПИ́ТИСЯ, лу́питься; *мн.* лу́пляться; *недок., розм.* 1. Тріскаючись, відділятися маленькими, тонкими плівками (про шкіру). *Іноді нормальна шкіра* [обличчя] *погано переносить щоденні вмивання з милом, червоніє, лупиться* (Наука.., 7, 1965, 37); // Позбуватися верхнього шару шкіри і т. ін., що відокремлюється маленькими тонкими плівками. *Лупля́ться ноги, що все в воді* (Сл. Гр.); *В дорозі його вид попікся та почав лупитися* (Кос., Новели, 1962, 99); *Лупиться під палючим сонцем старенький, вимитий дощами дах* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 3).

2. Виходити з яйця (про пташенят, курчат і т. ін.). — *Нехай би твої хлопці швидше будували пташник. Віриш? Курчата, як сарана, лупля́ться* (Добр., Тече річка.., 1961, 213); // *перен., зневажл.* Народжуватися (про дітей). *Раби мовчали, Царі лупилися, росли І Вавілони мурували* (Шевч., II, 1953, 351); [Р я ж е н к о:] *Ти все воюєш, а діти лупля́ться, не питаючись, чи побачать батька* (Мик., I, 1957, 317).

ЛУПІ́Й, я́, *ч., діал., фам.* Лихвар. — *Дають у банку, бери в банку... Та й лучиш саме на порядного лупія* (Март., Тв., 1954, 73); *Кожний пригадував багачеві всі його колишні справи, всякий спішився викричати лупіям усі свої задавнені болі* (Козл., Сонце.., 1957, 40).

ЛУ́ПКА[1], и, *ж., розм.* Биття.

Лу́пки да́ти — побити. *Позирнув Петро на вузлик собі.. Коли б хоч не відняв, та отут лупки не дав, або й не зарізав прямо* (Тесл., Вибр., 1950, 132); — *Буде кому на старість доглядати — попідтинню валятися не будемо... А чи й лупки надумають дати — буде кому* (Головко, I, 1957, 250).

ЛУ́ПКА[2], и, *ж., діал.* Облізла або поїдена міллю бараняча шапка. — *Запережися личком, візьми лупку на голову та жени гуси пасти* (Фр., II, 1950, 60).

ЛУ́ПЛЕНИЙ, а, е: **Півбо́ка лу́плена** *див.* **півбо́ка.**

ЛУ́ПНУТИ[1], ну, неш, *док., фам.* Однокр. до **лу́пати.** *І не змельне нікуди, тільки коли-не-коли віями лупне, мов згоне ненароком.. сльозину* (Мирний, III, 1954, 316); *Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану* (Кв.-Осн., II, 1956, 464); — *Та не займайте її!.. Бачите — лупнула очима та й знову заплющила. Й, сердешній, дихати важко* (Л. Янов., I, 1959, 58).

◇ **Лу́пнути** [**очи́ма**] *на кого — що* — глянути на кого-, що-небудь. *Той лупнув на нього байдуже, одвернувся* (Мик., Повісті.., 1956, 147); *Павлик запитально лупнув на мене з-під брів* (Збан., Морська чайка, 1959, 118); *Левко тільки лупнув очима на Юрка* (Стельмах, I, 1962, 62); *Він сів, лупнув очима на світло* (Мирний, I, 1954, 293).

ЛУ́ПНУТИ[2], ну, неш, *док., перех., фам.* Однокр. до **лупи́ти** 4. — *Гайда до роботи!* — *гукнув він і лупнув по спині нагайкою одного невільника* (Н.-Лев., III, 1956, 297).

ЛУПОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех., фам.* Підсил. до **лу́пнути**[2]. *З усієї сили лупонув* [управитель] *виваженою рукою у вухо* [Романа] (Стельмах, I, 1962, 464).

ЛУПЦЮВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **лупцюва́ти.** *Затялася* [Орина] *на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лупцювання не вибили дурощів з упертої голови* (Стельмах, Хліб.., 1959, 137).

ЛУПЦЮВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **би́ти** 2. *Бурлаки.. миттю кинулись на осавулу і почали його лупцювать кулаками* (Н.-Лев., II, 1956, 203); — *Добре, синку. Отак лупцюй кожного, як мене колотив. Нікому не попускай* (Довж., I, 1958, 218); *Василь злісно лупцював тварин бичем по мордах, по ногах — по чому попа́ляв* (Вол., Місячне срібло, 1961, 184).

ЛУПЦЬО́ВАНИЙ, а, е, *розм.* Дієпр. пас. мин. і тепер. ч. до **лупцюва́ти.** *Лупцьована панським тяжким нагаєм.., Стояла ти в гнилі й тривозі* (Бичко, Простота, 1963, 77).

ЛУСК, у, *ч.* Те саме, що **лу́скіт.** *У хаті стало так тихо, що чуть, коли і муха пролетить. Коли-не-коли роздасться луск лави* (Мирний, I, 1954, 328); *Найменший шерхіт, луск гіллячки, шум пташиного крила, цокання копит — все резонувало тут надзвичайно лунко* (Гончар, III, 1959, 91).

ЛУСКА́, и, *ж.* 1. Шкірні утвори (тверді, щільно припасовані одна до одної пластинки) у багатьох хребетних тварин, що виконують захисну функцію. *Пливе щука з Кременчука, Луска на ній сяє* (Укр.. лір. пісні, 1958, 119); *Над.. черепичними дахами будинків, схожими на риб'ячу луску, ..висіли безбарвні хмари* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 90); * У порівн. *Левко поклав руку на широкий зріз* [клена] *в іскристих, мов луска, краплинах паморозі* (Стельмах, Хліб.., 1959, 77).

2. Те саме, що **лузга́** 1. *Ярина мовчала та обгризала зелену луску з горіха* (Л. Укр., III, 1952, 738); *Наближалася зима, і знову мерзли ми в хаті і їли хліб наполовину з просяної луски* (Сміл., Сашко, 1957, 126); — *Хто такі, куди їдете? — запитав він, випльовуючи з рота соняшникову луску* (Тют., Вир, 1964, 333); // Складові частини рослинних цибулин, шишок і т. ін. *Лілії розмножуються також лусками цибулин* (Озелен. колг. села, 1955, 227); *Ягодоподібні шишки* [ялівцю] *складаються з 3—6 плодових лусок* (Лікар. рослини.., 1958, 70).

3. *чого, яка, перен.* Складові частини якого-небудь покриття. *В складі захисного озброєння багатих скіфів звичайні панцирі з бронзових чи залізних лусок* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 144); *В культових будовах зруб маскується гонтовою лускою* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 54); *З радістю дивилися* [батько й син], *.. як укривається вона* [Пальміра] *рожевою лускою черепиці і хвилястими пластівцями шиферу* (Руд., Остання шабля, 1959, 517).

4. *перен.* Блискітки. *Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву* (Коцюб., II, 1955, 211); *Згадалися рідні Копитки, і стара фортеця, і срібна*

луска швидкої річки у широкій долині (Собко, Нам спокій.., 1959, 11); *Ось, здається, під самим сонцем блиснула срібна луска на якомусь птахові* (Донч., I, 1956, 55).

5. *перен.* Про що-небудь зовнішнє, що прикриває справжню суть, зміст, характер чого-небудь. *Як тільки вона трохи сердилась, з неї спадала та солодка луска, і вона лаялась і кричала на ввесь рот* (Н.-Лев., II, 1956, 267); *Чорні стіни здригалися, луску жалю з себе скидали* (Черемш., Тв., 1960, 70).

ЛУ́СКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лу́скати.** *Луна від пострілів десь праворуч здавалася тепер далеким лусканням ілюмінаційних ліхтариків маскарадних* (Ле, Мої листи, 1945, 117).

ЛУ́СКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *неперех.* Розриватися, давати тріщини або лопатися (від натягання, розширення, тиснення тощо), видаючи різкі звуки. *Ракети лускали високо під хмарами, розсипаючися градом кровавих іскор* (Фр., II, 1950, 62); *Ось капуста... Чеше трактор, тільки головки лускають...* (Вишня, I, 1956, 131); // Вкриватися тріщинами; репатися. *Робить* [Проць] *всеньке життя коло своєї латки землі, аж йому долоні лускають* (Ю. Янов., I, 1954, 118); *Лускають бруньки на невисоких кленах і каштанах* (Собко, Стадіон, 1954, 17).

◇ **Лу́скає голова́** — дуже болить голова; **Лу́скати зі (зо) сміху** — дуже весело, голосно сміятися. *Дівчата лускали зо сміху, штовхаючи одна одну ліктем* (Коб., II, 1956, 54).

2. *неперех.* Утворювати сухі, різкі звуки, схожі на розриви або тріскання чого-небудь. *Край фірмана гайдук куняє, А фірман луска батогом* (Фр., X, 1954, 336); *Газдині лускали руками і розповідали, що патрулі забрали від хати їх газдів* (Черемш., Тв., 1960, 145); *Лускав інколи грім і гоготав по дебрях і верхах* (Март., Тв., 1954, 304); *Десь недалеко лускали безладні постріли* (Кач., II, 1958, 387).

◇ **Моро́з лу́скає** — дуже сильний мороз. *Було оце узимку, зимними деньми* [днями], *надворі мороз лускав* (Вовчок, VI, 1956, 220).

3. *перех.* Те саме, що **луза́ти** 1. *Він там стоїть, горіхи луска* (Мирний, I, 1954, 82); *Дівчата в рясних стрічках лускають насіння та жартують* (Гончар, II, 1959, 331).

ЛУСКА́ТИЙ, а, е. 1. Укритий лускою (у 1 знач.). *Легесенькі гребені хвиль набігають один за одним і тихенько лоскочуть щуку по боках, по м'якім, лускатім животі* (Фр., III, 1950, 333); *Крім дзеркального, розводять й інших коропів — лускатого, суцільно вкритого лускою, і голого, на якому майже зовсім немає луски* (Зоол., 1957, 83); // *у знач. ім.* **лускаті,** тих, *мн.* Підклас плазунів, до якого належать змії та ящірки. *Підклас лускаті.,— найбільший підклас сучасних плазунів* (Визначник земноводних.., 1955, 86).

2. Який зовні нагадує луску риб, ящірок і т. ін. *Хвоя його* [ялівцю] *луската з довгою залозкою на тильному боці* (Лісівн. і полезахв. лісорозв., 1956, 58); *Високо-високо, в лускатих срібних хмаринках, лунко перегукувалися журавлі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 605).

△ **Луска́тий лишай** — захворювання шкіри у вигляді різко виражених плям, вкритих тонкими сріблястобілими лусочками. *Лускатий лишай при обмежених, нерізко виражених формах не впливає на працездатність* (Лікар. експертиза.., 1958, 127).

ЛУ́СКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Те саме, що **лу́скати** 1, 2. *Інколи буває в пресових цехах, що злитки дуже твердих спеціальних сталей.. лускаються від одного дотику преса* (Собко, Біле полум'я, 1952, 22); *Удар був так розрахований, що лускалася тільки шкарлупка* [горіха], *а зернятко нітрохи не псувалося* (Ле, Міжгір'я, 1953, 410); *Бугор на шосе був пристріляний ще зранку. Час від часу тут і вночі методично лускалися розриви* (Баш, Надія, 1960, 345); // *перен.* Терпіти повну невдачу, крах. *За ніч* [під час другої світової війни] *сивіли державні діячі, лускались столітні банки* (Рибак, Зброя.., 1943, 59).

ЛУ́СКІТ, коту, *ч.* Те саме, що **лу́скання.** *З лускотом одривались* [од хвиль] *довгі китиці піни і злітали догори* (Коцюб., I, 1955, 392); *Дальші слова заглушив поновлений лускіт батогів* (Фр., II, 1950, 100); *Хотіла було крикнути княжна, та в цю мить луснули двері, і розпач її згас разом із тим лускотом* (Міщ., Сіверяни, 1961, 203); *Вона знову набрала насіння, й знову тільки рівномірний лускіт порушував тишу* (Сміл.. Зустрічі, 1936, 17).

ЛУСКОКРИЛІ, лих, *мн., ент.* Те саме, що **мете́лики.** *Вкривають* [лусочки] *усе крило. За цю особливість метеликів називають лускокрилими* (Зоол., 1957, 49).

ЛУСКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на луску (у 1 знач.). *За задньою секцією підбарабанника* [молотарки].. *встановлена лускоподібна решітка, яка захищає транспортер.. від ударів зерен* (Зерн. комбайни, 1957, 61); *Своєрідний лускоподібний візерунок плетива одержуємо в результаті особливого способу підчіплювання нитки і введення крючка під основу нижніх стовпчиків* (В'язання.., 1957, 22).

ЛУСКОТІ́ТИ, ти́ть, *недок.* Підсил. до **лу́скати.** [С т е п а н:] *Ніби чуєш, що й кістки в тобі починають лускотіти, неначе почувають, що ось-ось прийде їм .. робота...* (Кроп., II, 1958, 44); *Пісні співає молодь... Аж заслухаються всі біля хати. Тільки насіння лускотить* (Головко, II, 1957, 402).

ЛУ́СНУТИ, ну, неш, *док.* 1. *неперех.* Однокр. до **лу́скати.** *Жартуй, глечичок, поки не луснув* (Укр.. присл.., 1955, 315); *Про нього говорили, що коли б земля луснула навпіл, то й в цьому випадку Сахно акуратно прихопив би зварюкою в кількох місцях половинки* (Собко, Біле полум'я, 1952, 140); *Ось щось злегка луснуло — наче перервалася нитка* (Мирний, IV, 1955, 308); *Двері луснули, як постріл* (Панч, В дорозі, 1959, 113).

◇ **Хоч** [**ти**] **лу́сни:** а) про неможливість здійснення чого-небудь; ніяк. — *Більше того, що дають наші прилади, вони не дадуть, хоч лусни* (Шовк., Інженери, 1956, 243); б) незважаючи ні на що. [П а л а ж к а:] *Не пущу! Хоч ти тут лусни!* (Мам., Тв., 1962, 502); **Щоб він (ти) лу́снув** — лайливий вираз незадоволення ким-, чим-небудь. [Х і в р я:] *П'є та й піє, як той павук, щоб він вже луснув йому!..* (Кроп., I, 1958, 522); — *Зараз принесу, бодай тебе пранці з'їли, щоб ти їв і не наїдався, щоб тебе розірвало, щоб ти луснув був маленький!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 467); **Щоб я лу́снув** — уживається як категоричне запевнення в чому-небудь. — *Щоб луснув я, щоб я до вечора сказився, Коли не поведу на шибеницю всіх!* (Греб., I, 1957, 65); **Як не лу́сне** — дуже гладкий, товстий. *Морда як не лусне* (Номис, 1864, № 8592); — *Поглянь на нього, чорнобородого — як не лусне!* (Допч., III, 1956, 97).

2. *неперех., перен.* Потерпіти повну невдачу, крах. *Він тільки знав, що його сподіванки на додаткові дві тисячі луснули* (Досв., Гюлле, 1961, 87); *Кінець! Луснули всі його плани і мрії* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 196).

3. *перех. і без додатка, фам.* Сильно вдарити кого-, що-небудь об щось. *Дід Панас луснув щуку по голові довбешкою* (Н.-Лев., I, 1956, 60); *Надкусить* [Валя] *кислу сливу і лусне нею об дерево* (Вас., II, 1959, 183); *Якийсь бойчага* [смільвець], .. *пробігаючи мимо, лус-*

нув німця прикладом по голові (Гончар, III, 1959, 287).

Лу́снутися, нуся, нешся, *док., розм.* Сильно вдаритися об що-небудь. *Отець Миколай.. рве на себе двері в світлицю, луснувшись об них камилавкою* (Стельмах, Хліб.., 1959, 419).

Лусону́ти, ну́, не́ш, *док., перех., фам.* Підсил. до **лу́снути** 3. *Цілий вік вони* [гори] *сваряться, На хвилину розбіжаться Мало-мало та з розгону Одна одну як лусоне* (Манж., Тв., 1955, 183).

Лу́сочка, и, *ж.* Зменш. до **луска́.** *Шкіра ящірки суха і вкрита роговим шаром з роговими лусочками* (Зоол., 1957, 97); *Збудники летючої сажки вівса знаходяться під лусочками або .. на поверхні зерна* (Колг. енц., II, 1956, 452); *При обробці ріпчастої цибулі.. цибулину очищають від сухої лусочки* (Технол. пригот. їжі, 1957, 24); *Хвороботворні грибки у великій кількості бувають в ураженому волоссі* [людини] *та шкірних лусочках* (Хлібороб Укр., 1, 1964, 40).

Лу́ста, и, *ж., звичайно чого, діал.* Шматок. *Дядько відклав лусту хліба і огірок, витер рукавом сорочки вуса* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 214).

Лусь, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **лу́снути** і **лу́снутися.** — *Сів я* [на софу] *та й упірнув у пружини сливе до самого долу.. А софа трісь! лусь! трісь! та все тріщить помаленьку* (Н.-Лев., I, 1956, 126); *Над стернею вгорі повис кібець, .. наче на ниточці висить. А враз киточка та — лусь... і кібець — як грудочка, на землю впав* (Головко, I, 1957, 268); *Коли раптом щось — лусь! Стрельнув хтось з рушниці* (Коцюб., II, 1955, 80); *Проходять лісом пан з лакеєм; от лакей, ідучи попереду, протяг за собою рукою гілляку, що нагнулась над стежкою, та тоді і пустив, а вона виправилась та лусь пана по пиці!* (Україна.., I, 1960, 32); *Кайдашиха нагнулась і тільки що хотіла гордо піднять голову, та з усієї сили лусь тім'ям об одвірок* (Н.-Лев., II, 1956, 318).

Лути́га, и, *ж.* Однорічна трава, бур'ян родини лободових. *Довгоносик спочатку знаходить поживу на лутизі, а потім переходить на сходи буряків* (Хлібороб Укр., 1, 1965, 8).

Лу́тка, и, *ж., чого і без означення.* 1. Бокова частина віконної або дверної рами, стесана навскіс; косяк (*див.* **коса́к**[1] 2). *Вікна паничевого дому курились димом. Вогонь.. вже облизував лутки знадвору* (Коцюб., II, 1955, 90); *З хати вже вирвані лутки дверей і вікон, і вона, біла, дивиться на світ проваленими страхітливими очима* (Довж., Зач. Десна, 1957, 552).

2. Те саме, що **підві́кіння.** *Антон із Сашком примостились на лутці і вслухались у читання* (Головко, I, 1957, 273); *Поклав* [Апостол] *на лутку вікна баян* (Ю. Янов., IV, 1959, 119); *Лігши грудьми на лутку вікна, дивився з другого поверху вниз Семен Барабаш* (Сміл., Зустрічі, 1936, 60).

Луто́вка, и, *ж.* Сорт вишні народної селекції. *Балабушиха розсилала наймичок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, ..лутовками* (Н.-Лев., III, 1956, 223).

Лу́точка, и, *ж.* Зменш. до **лу́тка.** *Преображенський сперся на луточку віконця* (Ле, Міжгір'я, 1953, 514).

Луцйпер, Люцйпер, а, *ч.* Те саме, що **біс**[1]. [Р о м а н ю к:] *Не можу ж я тебе при всіх назвати київською відьмою з Лисої гори, чортом в спідниці, дочкою диявола, свахою самого люципера...* (Корн., II, 1955, 269); *На дітей своїх не глянув Луципер проклятий!* (Шевч., I, 1951, 366); *Хто — перед лицем людства — наважиться боронити вас, люциперів фашистського пекла?* (Смолич, Після війни, 1947, 33).

Лучáнний, а́, е́, *діал.* Луговий. *Цілими купами жовтіли, синіли й червоніли лучані квітки* (Н.-Лев., I, 1956, 432).

Луча́тися, а́ється, *недок.,* **лучи́тися,** чи́ться, *док., діал.* 1. *з ким, кому і без додатка.* Траплятися (про яку-небудь подію, пригоду). *Лучалось інколи, прибіжить у село судейський панич, та хоч би й сам комісар, то дід так і лізе йому у вічі, як оса* (Стор., I, 1957, 157); *Серйозні теж лучалися романи* (Рильський, II, 1956, 38); *В ту пору лучилася Демидову незвичайно прикра пригода* (Мак., Вибр., 1954, 74); // *тільки док.* Статися. *Лучилася страшна буря, заторохкотіло небо громами* (Мур., Бук. повість, 1959, 121); // *безос., із сполучником* **щ**о. *Не раз лучалося, що котрий-небудь арештант піддобрився д'ньому* [до нього], *зискав* [здобув] *його ласку* (Фр., IV, 1950, 480); *Лучилося на його біду, що якраз на той час нарвався інспектор* (Вас., I, 1959, 143).

2. *безос., з інфін., кому і без додатка.* Випадати (у 3 знач.). *Вона все рвалася як не до одної праці, то до іншої, то їй лучалося лиш дуже рідко забігати на яку там балаканку* (Коб., II, 1956, 57); *Кому лучалось бути в Умані на Софіївці літ тому з двадцять назад, той мусив завважити на гуляннї за паном статного козака* (Свидн., Люборацькі, 1955, 45); *Не знаю, чи вам коли лучалося їздити новим гостинцем* (Фр., I, 1955, 49); *Не плюй в колодязь: лучиться води напиться* (Номис, 1864, № 4478).

3. *кому і без додатка.* Потраплятн на очі. *Царица Катерина нашим Дніпром пливла.. А котре село лучиться над Дніпром, то все своїм генералам дарувала* (Ю. Янов., I, 1958, 230); // Випадково бути наявним. *Коли б лучилося гарне місце хоч і за сто верстов од вас, то я не думаючи поїхала б туди* (Л. Янов., I, 1959, 230).

Лучи́на, и, *ж.* Довга тонка тріска. *Чужая работа — то ж моя сухота; Дрова да лучина, невірна дружина* (Чуб., V, 1874, 927); *Під припічком знаходить* [Мар'ян] *дрова і лучину: їх перед самим від'їздом погосподарськи приготувала Фросина для нової хазяйки* (Стельмах, I, 1962, 178); // Така тріска як джерело світла. *Світили в хаті не смальцем або олією, а якимись тонкими лучинами...* (Мирний, I, 1949, 220); *На Поволжі основним джерелом світла була лучина* (Цюпа, Україна.., 1960, 96); * Образно. *Вона* [пісня] *огнистая лучина, Що жару в серця долива* (Фр., XIII, 1954, 92).

Лучи́нка, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лучи́на.** *Він готував нову експозицію: електрифікація села Ковалівки.. Була тут і славнозвісна лучинка, якою колись світили по хатах* (Кучер, Трудна любов, 1960, 488).

Лучи́нник, а, *ч.* Підставка для лучини. *В хаті в глиняному лучиннику горять смільні дранки, перетлілі їхні щматки з шипінням падають в цеберко з водою* (Стельмах, II, 1962, 348).

Лу́чити, чу, чиш, *недок. і док., перех., і без додатка, розм.* Цілитися в кого-, що-небудь. *Лучив корову, а попав ворону* (Номис, 1864, № 1784); *Почали шари вкидати У ящик, хто куди хотів. Хто там за різку — кидай вправо, Хто проти неї — вліво луч* (Мирний, V, 1955, 292); // Те саме, що **влуча́ти** 1. *Уже стискає міцно коло ворог, Кулі чітко лучать в панцир* (Еллан, I, 1958, 75); *Юнак з того робочого поріддя, Що цілить добре й лучить наповал* (Бажан, Вибр., 1940, 110).

Лучи́ти, лучу́, лу́чиш, *недок., перех., діал.* Єднати. *Вони були майже вповні контрасти один супроти одного, і ся сила контрасту лучила їх докупи* (Фр., IV, 1950, 305); *Найближчі стосунки лучили Грибоєдова з прогресивними грузинськими письменниками й діячами*

(Рильський, III, 1956, 380); // З'єднувати. *Мандрівник задивився у синяву, що там десь далеко у безкраї лучила землю з небом* (Оп., Іду.., 1958, 28).

ЛУЧИ́ТИСЯ [1] *див.* **луча́тися.**

ЛУЧИ́ТИСЯ [2], чу́ся, чи́шся, *недок., діал.* Єднатися. *Нечуваний економічний гніт у панській Польщі тісно лучився з національним гнобленням.. українського населення* (Вітч., 12, 1963, 163).

ЛУ́ЧКА, и, *ж.* Пестл. до **лу́ка.** [Х р а п к о:] *А ти, як хоч, щоб лучка була твоя, повинен жалітися в окружний суд* (Мирний, V, 1955, 166); *Дай, Маринко, мамі ручку.. Підем на зелену лучку стежками, обніжками* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

ЛУЧКО́ВИЙ, а, е. 1. *спец.* Схожий будовою і виглядом на лук (про інструмент). *Пилки, що мають пиляльне полотно у вигляді стрічки, натягнутої в дерев'яному станку, називаються лучковими* (Стол.-буд. справа, 1957, 81).

2. *архт.* Який має вигнуту форму. *Лучковий фронтон — декоративне покриття окремих малих виступів на фасадах, а інколи і всередині будівель* (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 51); *Зала в палаці пана Дубровського.. Товсті мури, дужа стеля, глибокі лучкові вікна* (Коч., I, 1956, 117).

ЛУЧНИ́Й [1], а́, е́. 1. Прикм. до **лу́ка.** *Пекан любить глибокі вологі суглинкові, чорноземні і лучні ґрунти* (Хлібороб Укр., 5, 1964, 29); *Лучна рослинність України до Великої Жовтневої революції була вивчена дуже мало* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 330); *За вмістом білка сочевична солома значно перевищує пшеничну, ..а за своєю поживністю наближається до лучного сіна* (Зерн. боб. культ., 1956, 51); *У більшості колгоспів не поліпшують лучних угідь головним чином через відсутність насіння трав* (Колг. Укр., 8, 1956, 32); // На якому знаходяться луки, зайнятий луками. *Правий берег* [Волги] *крутий, гірський, лівий — низовинний, лучний* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 178).

2. Признач. для робіт на лузі *(див.* **луг** [1] 1).

ЛУЧНИ́Й [2], а́, е́, *розм.* Який добре лучить або з якого добре лучити. — *Далеко лучніший у мене є лук* (Перв., З глибини, 1956, 344).

ЛУ́ЧНИК, а, ч., *іст.* Воїн, озброєний луком. *Лучники і топірники, хоч самі бліді й тремтючі, обступили боярина* (Фр., VI, 1951, 54); *За дружинниками стояли рядами мечники і лучники — піше військо* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24); // Той, хто стріляє з лука. *Засвистали, пронизуючи повітря, списи, диски, ядра, стріли лучників* (Рад. Укр., 9.VI 1963, 1); // *рідко.* Майстер, що виготовляє луки. *В Києві в кінці XV — на початку XVI ст. існували цехи кравців, кушнірів, шевців, ковалів, пекарів, ювелірів, лучників* (Іст. УРСР, I, 1953, 125).

ЛУЧО́К [1], чка́, *ч.* 1. Зменш.-пестл. до лук. *Взяв він свій лучок і пішов із села блукати по горах та межи горами* (Вас., II, 1959, 398); * У порівн. *Як напнутий лучок, Мов краєчок золотої писанки, Поміж хмар пливе молодичок — Молодісінький* (Бичко, Простота, 1963, 46).

2. Частина інструмента, будовою і виглядом схожа на лук. *Дерев'яна частина лучкової пилки називається станком, або лучком* (Стол.-буд. справа, 1957, 81).

ЛУЧО́К [2], чка́, *ч., заст.* Смичок. *В вікно заглянув: поза склом Віола стоїть під лучком... Схилився над нею юнак-грач* (Щог., Поезії, 1958, 286).

ЛУЧО́К [3], чка́, *ч., спец.* Дерев'яна основа кавалерійського сідла.

ЛУШПА́, и́, *ж., діал.* Лушпайки. * У порівн. *Хто, Партіє, не йде з тобою,— Впаде на сміття, як лушпа* (Павл., Бистрина, 1959, 8).

ЛУШПА́ЄЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лушпа́йка.** [К о с я к:] *А я, тату, оце поросяткам лушпаєчок зібрав та хлібця...* (Зар., Антеї, 1962, 228); *Дівчина розкрилася, як зв'язаний тугими зеленими лушпаєчками пуп'янок розкривається до сонця* (Собко, Нам спокій.., 1959, 20).

ЛУШПА́ЙКА, и, *ж.* 1. Шкірка деяких овочів, фруктів і т. ін. *Я дома; нашвидку ковтаю картоплю з лушпайками* (Кос., Новели, 1962, 16); *На ранок тільки попіл від вогнищ, кавунові лушпайки та різний мотлох нагадували грузинам про недовгих гостей* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 183).

2. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., що звичайно легко відділяється від зернятка; лузга. *Василина.. почала їх* [горіхи] *навіщось кусати. Вона навіть не вибирала й не їла зерен і викидала з рота зерна з лушпайками* (Н.-Лев., II, 1956, 142); *Родина Мартинюків жваво взялася до насіння, сповнюючи хату лушпайками* (Кач., Вибр., 1947, 188).

ЛУШПАНИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **лушпа́йка** 2. *Мар'я тільки свірконула очима і замість зернят розкусила лушпанину* (Мирний, III, 1954, 236).

ЛУШПА́РИТИ, рю, риш, *недок., перех., розм.* Сильно бити. *А малеча — хлопці, ті жаб на березі ще лушпарили* (Головко, I, 1957, 222).

ЛУШПИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **лушпа́йка.** *Ковтав* [Сеспель] *ту картоплю, ледь здираючи сяк-так лушпину* (Збан., Сеспель, 1961, 310); *Знають той колос, стебло і лушпина, Що, як доспіє зерно золоте, Серп їх нещадний зітне і змете* (Фр., X, 1954, 59); * У порівн. *— Звик я,— каже,— в цьому лісі, Як лушпина при горісі* (Перв., Казка.., 1958, 25); // Шматок лушпайки. *Незабаром летіла до мене в двері надкушена кислиця, шматок соняшника або з кавуна лушпина* (Вас., Вибр., 1954, 26).

ЛУШПИ́НКА, и, *ж.* Зменш. до **лушпи́на.** *Хима.. поставила на припічок горщик з гарячою бараболею в лушпинках* (Коцюб., I, 1955, 87); *Інколи лушпинка від насіння приліпалась до нижньої губи, і тоді вона* [дівчина] *коротко дмухала через губу, щоб лушпинка злетіла* (Смолич, День.., 1950, 16).

ЛУШПИ́ННЯ, я, *с.* 1. Шкірки деяких овочів, фруктів і т. ін., звичайно неїстівні; лушпайки. *Маруся усе прибрала.. і лушпиння з яєць повкидала у піч* (Кв.-Осн., II, 1956, 68); *Мати на стіл поставила вечерю: варену картоплю в лушпинні, три цибулини й сіль* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 69).

2. Тверде покриття насіння соняшника, проса, гречки і т. ін., яке звичайно легко відділяється від зернятка; лузга. *Насінням, як коники в траві, тріскотять* [дівчата і хлопці]. *І на землю лушпиння цвітом білим сиплеться* (Головко, II, 1957, 125); *З лікувальною метою вживається лушпиння плодів квасолі* (Лікар. рослини.., 1959, 173).

3. *чого, яке, перен.* Про що-небудь зовнішнє, що прикриває суть, справжній зміст, характер чогось. *Чуйний читач розрізнить серед цих* [молодих поетів] *шукань і шлях до справжніх знахідок, і ..лушпиння «новаторства заради новаторства»* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 261).

ЛУШПИ́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лушпи́нка.** *Першим почує журналіст, як розлущило свою лушпиночку зерня, пробиваючись крізь землю ніжним паростком* (Літ. Укр., 5.V 1964, 1).

ЛУЩА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **луща́ти.** *Лущання почулося дужче і ближче, щось мов їшло, тихо ступаючи* (Мирний, I, 1954, 171).

ЛУЩА́ТИ, щу́, щи́ш, *недок.* Те саме, що **лу́скати** 1. *Вогка кістриця більше лущала, ніж горіла* (Мирний, III, 1954, 134).

◇ **Голова́ лущи́ть** — те саме, що **Лу́скає голова́** *(див.* **лу́скати***).* *В писарші аж голова лущала з догадів* (Н.-Лев., IV, 1956, 133).

ЛУ́ЩЕНИЙ, а, е. Видалений з качанів, обчищений від лузги. *На гарячому черені мати насипали сушитись лущену кукурудзу* (Донч., V, 1957, 153).

ЛУ́ЩЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лу́щити.** *Дарка застала Зою на порозі хати за лущенням квасолі* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 389); *Якщо картоплю садять після зернових культур, то зяблевий обробіток починають з лущення стерні* (Картопля, 1957, 37).

ЛУЩИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до лущення; // Який має здатність лущитися (у 1 знач.). *Більшість вирощуваних на Україні сортів гороху — лущильні* (Колг. енц., I, 1956, 229).

ЛУЩИ́ЛЬНИК, а, ч. Сільськогосподарське знаряддя для лущення стерні та обробітку пару. *Лущильники бувають двох типів: лемішні і дискові* (Механ. і електриф.., 1953, 26); *Немов корабель, пливе по пшеничному морю комбайн з лущильником, який ніби фарбує жовте поле в чорний колір...* (Минко, Повна чаша, 1950, 58).

ЛУ́ЩИТИ, щу, щиш, *недок., перех.* 1. Обчищати від шкаралупи, лузги і т. ін.; лузати (у 2 знач.). *Я йому незабаром за поміч стала; .. й мак ріжу, і квасольку лущу* (Барв., Опов.., 1902, 354); *Почав* [Івась] *їй і підсобляти, то горох лущить, то хату замете* (Григ., Вибр., 1959, 123); *На фермах ріка Рось стриже вівці, ріже коренеплоди, лущить кукурудзу* (Рад. Укр., 1.I 1951, 3).

◇ **Мов (що) горі́хи (горі́шки) лу́щити** — дуже легко, без напруження. — *Таке воно в мене цікаве до всього.. А задачі рішає, мов горішки лущить* (Стельмах, I, 1962, 378).

2. *перен., фам.* Сильно бити. *Стала Кобила — ні з міста* [місця]. *Бо вона дуже була коровиста. Я її пужалном лущу* (Щог., Поезії, 1958, 124); *Як замахне* [чоловік] *ціпом, як почне лущити по мішку!* (Фр., IV, 1950, 56); // *рідко.* Вбивати. *Пан Цибульський любив пополювать, було.. качок настріля; коли нема диких, то з досади і свійських лущить* (Стор., I, 1957, 154).

3. *з кого, фам., рідко.* Те саме, що **лупи́ти** 3.— *Їм* [панам] *що?.. Вони собі повбиралисъ в управу, лущитимуть з нас грошики та й ні гадки!* (Мирний, I, 1949, 393).

4. *с. г.* Розпушувати верхній шар ґрунту після збирання врожаю. *Щоб запобігти утворенню брил під час оранки, стерню треба лущити слідом за збиранням хлібів* (Колг. Укр., 8, 1959, 16); *Між ними* [копами] *снували трактори, лущили стерню* (Десняк, Десну.., 1949, 287).

ЛУ́ЩИТИСЯ, ится, *недок.* 1. Звільнятися від шкаралупи, лузги і т. ін. *Важкий колос набух і став ще важчий, а потім почав лущитись. Сипле́ться зерно* (Рад. Укр., 26. VII 1961, 2); // Те саме, що **вилу́щуватися** 1. *Маланка пішла на поле.. і слуха, як стиха лущиться зерно з перестиглого колоса* (Коцюб., II, 1955, 62).

2. Позбуватися верхнього шару шкіри і т. ін., що відокремлюється маленькими тонкими плівками. *Група змінювала групу, гриміли кайла, лущилась стіна, але полонені просувалися вперед надто повільно* (Ткач, Плем'я.., 1961, 111); *Як і в Степана, у всіх його товаришів уже третій раз лущаться носи* (Коп., Сон. ранок, 1951, 6).

ЛУЩІ́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **лу́щення.** *На полях, де замість оранки проводилось лущіння.., сходи здебільшого вийшли нормальними* (Наука.., 6, 1956, 23).

ЛЮБА́, й, *ж., діал.* Любов. *І з такою-то любою він дивиться на свої новенькі жовтенькі рукавички* (Вовчок, I, 1955, 331); [Р у с а л к а:] *Вода ж не держить сліду від рана до обіду, так, як твоя люба або моя журба!* (Л. Укр., III, 1952, 189); — *Такої великої люби видом не видали!* (Черемш., Тв., 1960, 211).

ЛЮБА́С, а, *ч., діал.* Коханець. *Прилюдно цілувалася і обіймалася* [Палагна] *з ним, не криючись навіть, що має любаса* (Коцюб., II, 1955, 342).

ЛЮБА́СКА, и, *ж., діал.* Жін. до **люба́с.** *Була* [Пазя] *любаскою Івана. Про це знало ціле село, знала навіть Іванова жінка* (Март., Тв., 1954, 228); *Нам пораяли одну молоду багату купчиху, чоловік якої кинув її і втік з любаскою до Варшави* (Козл., Сонце.., 1957, 126).

ЛЮБВА́, й, *ж., діал.* Любов. *Збіга мені на думку,— з чого-то береться часом, чим держиться та, мовляв, уподоба, чи любва?* (Вовчок, VI, 1956, 287); *Її очі з любвою спочили на гарному, трохи обпаленому сонцем лиці, на зграбному стані і на білих руках сина* (Фр., III, 1950, 371).

ЛЮБЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **лю́бий.** *Ви не думайте, любенькі, Що се прості витребеньки!* (Фр., XIII, 1954, 249).

ЛЮБЕ́НЬКО. 1. Присл. до **любе́нький.** *Скажи ж* [Олеся] *мені правду, словечко вірненьке, Чи коли привернешся до мене любенько?* (Пісні та романси.., II, 1956, 260); *Привіз мене чоловік на своє господарство.. Як-то жили ми любенько!* (Вовчок, I, 1955, 4); — *Куди ж ти поспішавшся? Чи то ж не вільно нам і тепер любенько побалакати?* (Л. Янов., I, 1959, 333).

2. Те саме, що **гарне́нько.** *Проти сонечка Жаб тих ярчак На березі грівся любенько* (Манж., Тв., 1955, 256); // *у знач. присудк. сл. Як же то на ній усе чепурненько, любенько..— як на картинці* (Кв.-Осн., II, 1956, 320).

3. *розм.* Те саме, що **любі́сінько.** *Дивувались довго люди, Де вона сховалась,.. А вона вночі любенько В Вілії втопилась* (Шевч., II, 1953, 159).

ЛЮБЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **люба́нький.**

ЛЮБЕ́СЕНЬКО. 1. Присл. до **любе́сенький.** *Зима була, і хуга вила, Як звір скажений за вікном, А ми любесенько сиділи У теплій хатоньці рядком* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 340).

2. Те саме, що **гарне́сенько.** *Ходить по хаті пан конотопський сотник, ..виголившись чистенько і чуб підстригши любесенько* (Кв.-Осн., II, 1956, 213).

ЛЮБИЙ, а, е. 1. Який викликає любов до себе; дорогий і близький серцю. — *От люба в нас дитина Юрко! — часом говорила Маруся до чоловіка* (Н.-Лев., III, 1956, 288); — *Тимко любий мені — і все тут! З ним хоч на край світу піду* (Тют., Вир, 1964, 97); *Дихни на повні груди, народе любий мій!* (Тич., II, 1947, 10); *Здрастуй, місто несказанно любе, Повне цвіту — теплого дощу!* (Мас., Побратими, 1950, 14).

◇ **Світ не лю́бий** — те саме, що **Світ не ми́лий (не мил)** *(див.* **ми́лий**). *Без тебе не любий мені був би світ, Ти — більше, ніж муж! Ти — мій друг і товариш* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 249).

2. Те саме, що **коха́ний** 1.— *Подивися, мій голубе, Подивись на мене: Я Катруся твоя люба* (Шевч., I, 1951, 43); *Моя люба Мар'яночка краща мені, як сестричка,— як на неї подивлюся, мов до сонечка всміхнуся* (Л. Укр., III, 1952, 494); *І немає нічого. Мов з каменю я. Ти для мене — чужа і не люба...* (Сос., I, 1957, 251); // Сповнений кохання. *Сиві, чорні хмари збилися в густі клуби і, як зависні баби, підслухували любу розмову закоханої пари* (Кобр., Вибр., 1954, 164).

3. *у знач. ім.* **лю́бий,** бого, *ч.*; **лю́ба,** бої, *ж.* Той (та), кого люблять, кохають. *Так ворожка поробила, Щоб менше скучала, Щоб, бач, ходя опівночі, Спала й виглядала Свого любого додому* (Шевч., I, 1951, 404); *Ти спиш,*

моя люба, далеко, далеко... Простори і дні поміж нами лягли (Гер., Поезії, 1950, 31).

4. Якого любля́ть; коханий (у 3 знач.). *Я закладала свої руки тобі за шию та й цілувала кучерики любі* (Коцюб., II, 1955, 345).

5. З яким приємно провести час, якого чекають (про гостя). *Любого гостя весною частують медком, а восени молочком* (Номис, 1864, № 11802); — *Привітання любому гостеві,— зустрів його пан.. на порозі їдальні* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7); // *у знач. ім.* **лю́бий**, бого, *ч.*; **лю́ба**, бої, *ж.* Уживається у звертанні як вираз фамільярності або зневаги.— *Ох, Іване Володимировичу, так же не можна. Навіщо ж ви?..— Любий мій, не вчіть мене...* (Довж., I, 1958, 462).

ЛЮБИ́-МЕНЕ́, *невідм., діал.* Незабудка. *На перепеченому приморозками березі лежало кілька тендітних стеблин люби-мене* (Стельмах, I, 1962, 343).

ЛЮБИ́МЕЦЬ, мця, *ч., перев. з означ.* Той, кого особливо люблять. *Той бичок, з-під Чорнушки корови, був любимець Івасів* (Мирний, IV, 1955, 10); *Спить солдат, любимець всього взводу, І вінки кладуть йому до ніг...* (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 41).

ЛЮБИ́МИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. ч. до **люби́ти** 1—3. *Наче половину горя, її* [Світлани] *дівочих привід по-сестринськи брала, переймала зараз на себе оця ніжна, оця любима нею з дитинства акація — біла колюча королева півдня* (Гончар, II, 1959, 100); [Чере́т:] *Зараз для мене щастя — любити вас і бути любимим* (Коч., II, 1956, 450); *Багато зробив Ф. Маківчук для розвитку української радянської сатири й гумору, цього нелегкого, бойового і любимого народом жанру нашої літератури* (Рад. Укр., 9.IX 1962, 3).

2. *у знач. прикм.* Те саме, що **лю́бий**. *Любимого братика вона не втримала — рвонувсь і втік* (Вовчок, I, 1955, 312).

3. *у знач. ім.* **люби́мий**, мого, *ч.*; **люби́ма**, мої, *ж.* Той (та), кого любля́ть, кохають. *Нічого не відповіла йому Зінька.. і пішла стежкою одна, пригнічена, ображена в кращих своїх почуттях, покинута любимим* (Шиян, Баланда, 1957, 176); *Як жить на світі хороше, у парі йти з любимою!* (Гонч., Вибр., 1959, 221).

4. Якому на́дають перева́гу перед іншим. *Він буде робити любиме діло, готувати нове покоління до нового життя* (Коцюб., II, 1955, 148);— *У човен не взяли ми зайвої ваги: Оце — для голоду, ось трошки для жаги, Папуша тютюну, дві-три любимі книги...* (Рильський, I, 1960, 230).

ЛЮБИ́МИЦЯ, і, *ж., перев. з означ.* Жін. до **люби́мець**. *Йона дуже хороша зараз, любимиця курсу, Любка!* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 22).

ЛЮБИ́МОЧКА, и, *ж., розм.* Жін. до **люби́мчик**. *Колись одвела* [Гликера] *свою любимочку в монастирському саду — до старого возйводи* [водовоза] *Могаммеда* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 480).

ЛЮБИ́МЧИК, а, *ч., розм.* Той, хто користується чиєю-небудь любов'ю, кому на́дають перева́гу на шко́ду іншим. — *Так оце син! Оце любимчик? Краще б ти малим був згинув!* (Мирний, IV, 1955, 40).

ЛЮБИ́СТОК, тку, *ч.* Багаторічна ароматична трав'яниста рослина родини зонтичних, корені і листя якої використовуються в народній медицині. *Бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті* (Кв.-Осн., II, 1956, 198); *Там росла тонка матіола з міцним ароматом, пахучий гострий тютюн, терпкий любисток* (Ів., Ліс. казки, 1954, 56); // Зарості цієї рослини. *Пірат, що спав біля діда на траві, схоплювався і спросоння тікав у любисток* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); // Настій цієї рослини. *Трьох синів мала, Ночі не спала, Їх доглядала, В чистім любистку синів своїх милих купала* (Олесь, Вибр., 1958, 177).

◇ **Як (мов** *і т. ін.)* **ку́паний у любисту́** *див.* **ку́паний**.

ЛЮБИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* 1. *чого.* Який має схильність до чого-небудь. *Безтурботно задзвенів дівочий сміх, притягуючи потроху до вогнища заробітчан із сусідніх валок, любителів веселого* (Гончар, Таврія, 1952, 91); // Який має велику пристрасть до чого-небудь. *Великий любитель рідного слова, я в той же час не прихильник великої продукції* [його] (Вас., IV, 1960, 56); *Він* [М. К. Гудзій] — *полум'яний поклонник всіх досягнень художнього слова, любитель і тонкий цінитель віршів* (Рад. літ-во, 3, 1957, 37).

2. Той, хто займається улюбленою справою не як професіонал; аматор. *Астрономи-любителі перед спостереженням потоків падаючих зірок запасаються зоряними картами* (Бесіди про всесвіт, 1953, 83); *Орхідея тепер завдяки зусиллям учених та квітникарів-любителів росте в оранжереях ботанічного саду* (Веч. Київ, 14.II 1966, 1).

ЛЮБИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **люби́тель**.

ЛЮБИ́ТЕЛЬСТВО, а, *с.* Заняття любителя (у 2 знач.).

ЛЮБИ́ТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **люби́тель** 2. *В сусідньому дворі, такому ж, як і двір, де постояльцем Кравчина, збирається любительський хор* (Довж., III, 1960, 434); *У творчій співдружності кілька любительських кіностудій створили хронікально-документальний фільм* (Рад. Укр., 9.I 1962, 3); // Зроблений любителем, любителями. *По дорозі знімалися, ..але не знаю, чи вдадуться фотографії, бо любительські* (Коцюб., III, 1956, 337); *Деякі радіодрібнички.. йому були дуже до речі, коли збирав свій любительський передавач* (Гончар, Тронка, 1963, 245).

ЛЮБИ́ТИ, люблю́, лю́биш; *мн.* лю́блять; *недок., перех.* 1. Відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь. *Як я люблю тебе, мій рідний краю, Як я люблю красу твою, твій люд* (Фр., XIII, 1954, 324); *Шевченко палко любив свій народ, він любив усе краще, що є в народах світу* (Корн., Разом із життям, 1950, 104); *Люблять свою ланкову жінки за слово тверде, за веселу вдачу й надійну дружбу* (Шиян, Переможці, 1950, 209); * Образно. *Мати повивала Мене малого і вночі На свічку богу заробляла; ..Пречистій ставила, молила, Щоб доля добрая любила Її дитину...* (Шевч., II, 1953, 110); // Відчувати сердечну прихильність до родинно близьких осіб (дітей, матері тощо). — *Мати любила мене — душі не чула* (Мирний, III, 1954, 162); *Зразу ж після весілля і виїхали б з Людмилою у Київ до її старезної бабуні.., що дуже любила єдину свою онуку* (Головко, II, 1957, 487); * Образно. *Сонце тут світить, не вам кажучи, як мачушине серце любить* (Вовчок, I, 1955, 386).

2. Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність до особи іншої статі; кохати (у 1 знач.). *Енея так вона любила, Що аж сама себе спалила* (Котл., I, 1952, 86); *Мокрина довго любила його та все давала гарбузи своїм женихам* (Н.-Лев., II, 1956, 249); *Я почуваю, що люблю її, як і тоді, дванадцять років тому* (Сміл., Сад, 1952, 74); // *звичайно без додатка.* Бути закоханим. *Сиділа* [дівчина] *до самої ночі перед вікном і втирала Заплакані очі, Бо й вона таки любила; І страх як любила!* (Шевч., II, 1953, 157); *Вміє розставатись той, хто вмів любить* (Рильський, I, 1960, 129); // *розм.* Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. *Буржуа і кардинал Справляють свій останній бал.. Їм тільки б жити в пишних залах, Жінок любити, пить, гулять* (Сос., I, 1957, 461).

3. *також з інфін.* Мати інтерес, потяг до чого-небудь.

Всі вони позвикали робить влітку на полі, на вольному повітрі; всі любили хліборобство (Н.-Лев., II, 1956, 214); *Терентій любить пісню і сам уміє з душею співати* (Стельмах, I, 1962, 48); *Він любив завод і знав його досконало, до найменших деталей* (Собко, Біле полум'я, 1952, 100); — *Я страшенно люблю читати,— казав я,— різні книжки* (Ю. Янов., II, 1958, 70); // Високо цінувати що-небудь, надавати перевагу чомусь. *Добре жить Тому, чия душа і дума Добро навчилася любить!* (Шевч., II, 1953, 199); *Світлий народе, в блакить ти прокладаєш путі... Як же мені не любить руки твої золоті!* (Сос., Близька далина, 1960, 7); *Я поспішаю на роботу... Я день люблю, бо день — це труд* (Руд., Поезії, 1949, 106); // *з інфін., з додатком і без нього.* Відчувати задоволення від чого-небудь. — *Не кажіть мені про те* [наїми], *не люблю. Я й в мислі не мав такого* (Коцюб., II, 1955, 17); [Платон:] *Я люблю складні операції. Хірург мусить бути озброєним* (Корн., I, 1955, 98); *Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева* (Сос., II, 1958, 143); *Він не любив, щоб хтось був свідком його хвилювань* (Баш, Вибр., 1948, 121); // *з інфін. і з додатком.* Мати нахил, прагнути до чого-небудь. *Горпина не їла — вона змалку не любила молочної каші* (Мирний, I, 1954, 291); *Сагайда .. любить — заради розваги — всією п'ятірнею проводити Маковейчикові од лоба до підборіддя* (Гончар, III, 1959, 55).

4. *також із спол.* що б. Потребувати якихось умов як найсприятливіших для існування, росту тощо (про рослини, тварин). *Виноград любить, щоб коло нього ходити* (Коцюб., I, 1955, 191); *Колгоспна пшениця машину любить* (Укр.. присл.., 1955, 365); *Крім добрив, картопля любить, щоб земля була пухка, без бур'янів* (Рад. Укр., 4.I 1963, 2).

Люби́тися, люблю́ся, лю́бишся; *мн.* лю́бляться; *недок.* 1. *з ким і без додатка.* Почувати, виявляти глибоку сердечну прихильність одне до одного; кохатися (у 1 знач.). *Кохайтеся ж, любітеся, Як серденько знає* (Шевч., I, 1951, 49); [Сокуренко:] *Певже ви не знаєте, що ми з Оксаною любимось вже більше року? Ви ж самі, дивлячись на наше кохання, радувались* (Кроп., I, 1958, 128); // *розм.* Бути в інтимних стосунках з особою іншої статі. — *Він любиться з молодицями... я доведу, що він ходить до тої слинявої Насті...* (Коцюб., I, 1955, 38); — *Любилася я з моїм так, що швидко вже почала сподіватися на вагітність* (Ю. Янов., II, 1958, 105).

2. Відчувати глибоку повагу, товариську відданість одне до одного. *Пилипиха була ще давня товаришка і приятелька нашій матері, і жили вони.. добре, любилися* (Вовчок, I, 1955, 183); // Добре ставитися одне до одного, шанувати, не кривдити одне одного. *Чули заповідь господню: Всім любитися, А не рить другим безодню Та злобитися!* (Граб., I, 1959, 117); // Почувати одне до одного глибоку приязнь, викликану родинними зв'язками. *Ми з братом щиро любилися зроду, змалку* (Вовчок, I, 1955, 4).

3. *рідко.* Бути до вподоби кому-небудь. *Неначка її Амата В душі своїй була строката: Не всякий їй любився зять* (Котл., I, 1952, 165).

ЛЮБІ́СІНЬКИЙ [1], а, е, *розм., рідко.* Такий, як і був; однаковісінький. *А Лембики, погризшися, уп'ять* [знову] *Цілісінькі-любісінькі стоять!* (Бор., Тв., 1957, 158); *На ходу все лапав: не вірилося, що сопілка в нього, та усміхався: — Є, є, любісінька! Ось у пазусі лежить!* (Головко, I, 1957, 131).

◇ **Любісінький-милісінький** — цілком здоровий. *Поїхав* [Максим], *кажуть, кудись на ярмарок любісінький-милісінький, а привезли — ледве дише* (Мирний, I, 1949, 390).

ЛЮБІ́СІНЬКИЙ [2], а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **будь-який**. *Вони полюбили його й готові на кожне слово командира в любісіньку мить кинутися туди, куди він накаже* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 35); — *А спитай любісінького пана, хоч дідича, а хоч управителя панського чи економа, і всяк тобі з них скаже, хто воно такий опришок Довбуш* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 26).

ЛЮБІ́СІНЬКО, *присл., розм.* Цілком спокійно; преспокійно. *Любісінько пасеться* [худоба] *на тих самих панських стернях* (Фр., VIII, 1952, 92); *Не до однієї ж дівчини вчащав Юрко, не з однією жартував, а потім любісінько лише здоровкався з нею* (Стельмах, Хліб.., 1959, 591).

ЛЮБІ́СТЬ, бості, *ж., рідко.* Те саме, що **любо́в**. *Я звікувала в розкоші, заміж пішла по любості, сини в мене як соколи...* (Вовчок, I, 1955, 63); *Паде кір'я* [кора] *із явір'я, паде кір'я з бука, Та уже нам, мій миленький, в любості розлука* (Коломийки, 1969, 215); *Замфір присідає під кущем, обережно з любістю розгортає листя* (Коцюб., I, 1955, 190).

◇ **(Бу́ти) до лю́бості** *кому* — бути до вподоби кому-небудь.

ЛЮБКА [1], и, *ж., розм.* 1. Кохана дівчина або жінка. *Впадаю коло лубки: «Та не бійся! Та не журися! Та ти ж моє серденько!»* (Вовчок, VI, 1956, 276); — *Кинув я наймитування. Домовилися з мою любкою — засилаю сватів...* (Збан., Сеспель, 1961, 264); * Образно. *Велике, блискуче сонце сходило з небосхилу й кидало довгі, ясні прощальні промені своїй вірній любці й щирій товаришці — землі* (Кобр., Вибр., 1954, 207); // Коханка. *Коген, Еф, Лубенець, Кошлаков і лубка Когена — цілий вечір пиячили в ресторані Мінеля* (Коцюб., III, 1956, 181); *Бракувало тільки, щоб Ананій купував собі десь ферму не з нею, а з новою любкою* (Ю. Янов., I, 1954, 137).

2. Пестливе або фамільярне звертання до дівчини або жінки. [Сотник:] *Побіжу ж я швиденько, а ти тут, моя лубко, погуляй собі тихенько та заквітчайся* (Шевч., II, 1953, 174); — *Прошу, сестрице, тебе, голубко, За старшу дружку до мене, лубко!* (Л. Укр., I, 1951, 322); — *А я би вам, лубко, таки радила на службу, ..у нашого професора нема наймички* (Март., Тв., 1954, 46).

ЛЮБКА [2], и, *ж.* Рослина родини зозулинцевих, молоде коріння якої використовується в медицині. *У Карпатах зустрічається багато видів зозулинців..— лубки.., билинець комаровий* (Укр. бот. ж., XVII, 5, 1960, 57).

ЛЮБКО, а́, *ч., розм.* Коханий хлопець або чоловік. *На вигоні прощалася Горпина зі своїм лубком* (Фр., I, 1955, 66); *Коханням п'яне йде дівча стрічати лубка* (У. Кравч., Вибр., 1958, 138).

ЛЮБЛЕНЕЦЬ, нця, *ч., рідко.* Улюбленець. *Знялися зграєю лекою Платочки білих голубів.. І юні очі проводжають Крилатих любленців своїх* (Рильський, III, 1961, 15).

ЛЮБЛЕ́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. ч. до **люби́ти**. *Він був добрий ученик і добрий товариш, загально люблений задля свойого доброго гумору* (Фр., IV, 1950, 273); *Ім'я Шевченка широко відоме і люблене в зарубіжних слов'янських країнах народної демократії* (Рильський, III, 1956, 254); *Лаврів, поетами люблених, Пишних магнолій не видно, Ані стрункіх кипарисів* (Л. Укр., I, 1951, 150).

2. *у знач. прикм., рідко,* Те саме, що **люби́мий** 2. *В його на руках дівчина його люблена ридала...* (Вовчок, I, 1955, 154).

ЛЮБЛЕНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **лю́бленець**.

ЛЮБЛЯ, *присудк. сл., діал.* До вподоби. // *у знач. присудк. сл.* — *Спродавай, що тобі любля, та беккетуй досточу* (Вовчок, VI, 1956, 296).

ЛЮБЛЯЧИЙ, а, е. Який любить кого-небудь. *Мати.. добра, незвичайно люблячá, здатна на самопожертву, особливо для мене, якого дуже любить* (Коцюб., III, 1956, 286); *Бігли до нього батько-мати, дід, баба, сестри.. Вони схилилися до нього всі, добрі, люблячі* (Довж., I, 1958, 287); *В його словах відчувалася поблажливість люблячого чоловіка до слабостей і примх своєї жінки* (Тют., Вир, 1964, 108); // Сповнений любові до кого-небудь. *Поглянула вона на зніченого її словами Чіпку, ..й жаль пройняв люблячé дівоче серце* (Мирний, I, 1949, 344); *Душа її, люблячá й неспокійна, тягнулася до нього, Прохора* (Шиян, Баланда, 1957, 75); *Кожного ранку він зустрічатиме від печі Оксанині очі. Люблячі очі, що зблякнуть й охолонуть з роками* (Мушк., Серце.., 1962, 128).

ЛЮБО, *присл.* Приємно, гарно. *Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок* (Кв.-Осн., II, 1956, 335); *Сонце.. любо світило і обдавало їх своїм світом* (Мирний, I, 1954, 166); *Як він любо говорить!* (Речм., Твій побратим, 1962, 99); // *у знач. присудк. сл. У хаті в нас любо, мило!* (Вовчок, I, 1955, 238); *Мені так любо, любо стало, Неначе в бога* (Шевч., II, 1963, 38); *Жалко і весело! сльози і сміх! Зелено, любо, і сіється сніг...* (Олесь, Вибр., 1958, 209); *Матері любо, що він отак поважно це сказав, як дорослий* (Головко, II, 1957, 210); // Ласкаво, з любов'ю. *Дивиться так-то вже любо, так-то вже ласкаво жалує!* (Вовчок, I, 1955, 144); *Не дві ночі карі очі Любо цілувала* (Шевч., I, 1963, 22); *Дітки веселенько та любо загравають у вічі своєму татусеві* (Л. Янов., I, 1959, 31).

Любо-до́рого; Любо-мйло — дуже, надзвичайно добре. *Б'ють він ворога — Любо-дорого, Визволяє з неволі свій край* (Підс., Загули.., 1960, 82).

ЛЮБОВ, і, *ж.* 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; кохання (у 1 знач.). — *Ізольдо! Ох, Ізольдо! Прийми любов мою!* (Л. Укр., I, 1957, 410); *Не бійся смутку, що пливе З великої любові, Ні вітру, що у серці рве Всі струни співакові* (Рильський, III, 1961, 56) *Я теж люблю. Палка, важка, Нерадісна моя любов; Вона, мов слабість десь яка, Ввійшла мені вже в кість і кров* (Фр., XIII, 1954, 143); *В муках любові стою край вікна* (Сос., I, 1957, 200); * Образно. *В осінню ніч сорок першого року прощання лунали над Дніпром.. Розлучалась любов з любов'ю, надія з надією, прощалось нездійснене заміжжя* (Довж., I, 1958, 280); * У порівн. *І в дійсність радісну, як юність і любов, Він* [комсомол] *учнем Партії коханим увійшов* (Рильський, III, 1961, 28); // *перен.* Той, кого люблять (у 2 знач.). *Вона* [Маня], *та колишня моя любов, зірвала заручини* (Коб., III, 1956, 96); *З колодниками гнали його* [поета] *по етапу, а за ним пішла і його любов — його дівчина* (Стельмах, I, 1962, 458); // Стосунки між чоловіком і жінкою, викликані сердечною прихильністю. — *Творіть дітей, молоді. Були ви щедрі на бойовий труд, будьте щедрі й на любов, на крики народжень* (Довж., I, 1958, 335); // *розм.* Інтимні стосунки з особою іншої статі. *Щоб з вдовами не женихався* [Еней], *Над мертвими не наглумлявся, Жінок любов'ю не морив* (Котл., I, 1952, 145); *Над вулицею десь біля бульварів, лякаючи поодиноких мисливців за любов'ю, проходить пісня* (Ю. Янов., II, 1958, 61).

[Не] до любо́ві — [не] подобається, [не] любий. — *Мені бог уже послав такого, що й до любові, й до пари* (Вовчок, I, 1955, 24); *Батько мій закохався в моїй матері і взяв її, як казав не раз: «в одній льолі та до любові»* (Збірник про Кроп., 1955, 12); — *Я з нею не можу жити... вона мені не до любові...* (Коцюб., I, 1955, 37).

◇**Закру́чувати (закрути́ти) любо́в** *див.* **закру́чувати.**

2. Почуття глибокої сердечної прив'язаності до кого-, чого-небудь. *І іменем твойого сина, Твоєї скорбної дитини, Любов і правду рознесли* [євангелії] *По всьому світу* (Шевч., II, 1953, 323); *Огнище те — любов до країни своєї, до свого народу* (Коцюб., I, 1955, 169); — *Не лише, каже, зненависть, а насамперед любов рухає наші армії вперед. Гаряча братерська любов до всіх трудящих людей на землі* (Гончар, III, 1959, 444); *Прекрасна Ольго! Духу не вгаси, Як не вгашала ти ніколи! Стрічная тобі любов од нас!* (Тич., II, 1957, 46); // Глибока повага, шанобливе ставлення до людини. *Коли вийшли на сцену зовсім юні мічурінці-комсомольці й піонери в піонерських галстуках — і повернули йому* [І. В. Мічурінові], *своєму дідусеві, з любов'ю його яблука.. — він тихо заплакав* (Довж., I, 1958, 499); // Глибока прихильність, викликана родинними зв'язками. *Не сила держить Уляну на ногах, не здоров'я.., а держить її серце, материна гаряча любов* (Мирний, I, 1954, 302); *Перед ним постають оченята доньки й синка, сповнені найвищої любові і пригади до матері* (Досв., Вибр., 1959, 269); *З любов'ю дивиться на доньку Мирон* (Стельмах, II, 1962, 72); // *перен.* Той, кого люблять (у 1 знач.). *І син Алкід, твоя дитина, Єдиная твоя родина, Любов, єдиная твоя, Гниє в неволі, в кайданах* (Шевч., II, 1953, 270).

3. *до чого.* Інтерес до чого-небудь.— *А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева* (Стельмах, I, 1962, 255); // Внутрішній, духовний потяг до чого-небудь. *Любов до літератури у мене розвинулась доволі рано* (Коцюб., III, 1956, 233); *Я був весь в полоні любові до чудесного Далекого Сходу і сценарій писав з великим натхненням* (Довж., I, 1958, 26); // Пристрасть до чого-небудь. *Батько знову забував, що його за любов товктися між кіньми і скажено мчати верхи люди беззлобно охрестили рудим дідьком* (Стельмах, I, 1962, 69).

ЛЮБО́ВНИЙ, а, е. 1. Стос. до любові (у 1 знач.). *Співаючи ті прості, сердечні співанки про долю, про любов і любовні пригоди, дізнавав* [Іван] *дивної полегші* (Фр., III, 1950, 147); *Навіть сам Архип Терентійович.. досить поблажливо ставився до їхніх любовних побачень* (Головко, II, 1957, 417); *Безмірна ніжність, безмірне любовне чуття до неї розтоплювали йому серце* (Гончар, II, 1959, 91); // Власт. закоханим. *Найменший братик Стасьо підслухав її любовне воркування з Нестором і розповів його матері* (Фр., VII, 1951, 10); *Тарасові променні очі — .. Таїли в сяйності своїй, — І пломінь клять саможертовних, І лють затятого борця, І тиху ніжність ласк любовних, І строге світло мудреця* (Бажан, Роки, 1957, 241); // Змістом якого є любов. *В його* [Франковому] *літературному багажі було все: і любовні вірші, і драми, оповідання, і переклади Софокла, Гомера* (Коцюб., III, 1956, 28); *Ніколи я листів не зберігав — Ні ділових, ні дружніх, ні любовних* (Мур., Осінні сурми, 1964, 62).

2. Сповнений любові (у 2 знач.). *Як ніжно і ласкаво, Любовним поглядом яким Ви* [О. Вишня] *дивитесь на ниви й трави, Трудом овіяні людським* (Рильський, III, 1961, 93); *Катерина гладила її волосся, і так заспокійливо впливали на Марію оті любовні, лагідні доторки її долонь!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 387); *З радісним подивом говорив Остап, розправляючи зім'яту в обіймах широку бороду і не зводячи з брата любовного погляду* (Головко, II, 1957, 531); *Потяг поета* [П. Тичини] *до уважного й любовного зображення об'єктивно-*

го світу.. був добре помітний і в «Сонячних кларнетах» (Поезія.., 1956, 119); // *рідко.* Полюбовний (у 1 знач.). *Могорич — любовна річ* (Номис, 1864, № 14063).

3. *заст.* Який викликає любов (у 1 знач.). *Се кохання* [Трістана та Ізольди] *повстало з чарівного дання, любовного напою, випитого через помилку* (Л. Укр., I, 1951, 409); — *Чужоземко, дай води напитись! — У воді любовне є дання* (Рильський, I, 1960, 188).

ЛЮБО́ВНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **коха́нець** 1. *— А вчора.. де була? — У любовників. Тут їх у мене ціла метка* (Мирний, III, 1954, 357).

Пе́рший любо́вник, *заст.*— роль закоханого у театральній п'єсі. *Протягом 1904—1906 рр. я посідав у цій трупі місце першого любовника* (Минуле укр. театру, 1953, 137).

ЛЮБО́ВНИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **любо́вник.** — *А чого він в ту Америку повівся? ..Родичі там у нього чи, може, любовниці?* (Гончар, Таврія, 1952, 46).

ЛЮБО́ВНО. Присл. до **любо́вний** 1, 2. *Примружив очі Давид і всміхнувся тепло, любовно* (Головко, II, 1957, 186); *Поцілувались навесні Під вашою вербою,— Та не любовно, зовсім ні, А так, як брат з сестрою* (Воскр., З перцем!, 1957, 47); *Маланка.. розгортає стебло і збирає червоні зерна так обережно, ніжно, любовно, наче немовлятко виймає з купелі* (Коцюб., II, 1955, 62); *Скучила й мати — покладе руку йому на голову, дивиться любовно* (Головко, II, 1957, 190); *Сіробаба любовно глянув у бік свого зеленаво-сірого літака* (Гончар, Тронка, 1963, 73); *Рукам, що цей узор любовно вишивали, Серцям, що билися, немов одно, над ним.. Спасибі хай летить над Волгу повноводу* (Рильський, III, 1961, 127).

ЛЮБОМУ́ДР, а, ч., *заст.* Любитель філософії; філософ. *Прозрів єси В попелі глибоко Огонь добрий.. І засвітив, любомудре, Світоч правди, волі* (Шевч., I, 1951, 263); *Багато було зроблено для того, щоб дослідити місце Сковороди в історії змагань філософської мисли.. Це допомогло виявити справжній зріст українського любомудра* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

ЛЮБО́НЬКА, и, *ж., поет.* Пестл. до **лю́бка** [1], *Ми кохались не так, Як кохається всяк,— Я та любонька Аннабель — Лі* (Граб., I, 1959, 466); *— О, да який же вінок ваш красний, сестро! да який же красний! Сестронько-любонько, коли ж ви його візьмете?* (Вовчок, I, 1955, 93).

ЛЮБО́ТА, и, *ж., діал.* Приємність. *Стануть їсти — знов любота: Одна ложкою до рота, Друга хлібець подає* (Гл., Вибр., 1951, 229).

ЛЮБО́ЧКА [1], и, *ж., поет.* Пестл. до **лю́бка** [1]. *Коли-то діждуся звістки від те* [тебе], *любочко моя?* (Коцюб., III, 1956, 148); *— Тіточко-любочко, чого ви журитесь?* (Вовчок, I, 1955, 6).

ЛЮБО́ЧКА [2], и, *ж., бот.* Те саме, що **лю́бка** [2]. *Наведемо відмічені нами бур'яни: ..любочки осінні, любочки волосисті* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 62).

ЛЮБОЩІ, ів, *мн.* Те саме, що **любо́в** 1. *Любощі як сон: не заїси, не заспиш: раз чоловік родиться, раз і любить...* (Барв., Опов.., 1902, 118); *Поранив козак серце не в хороброму бою, а в нещасливому коханні; замутили любощі та ревнощі йому голову* (Вол., Дні.., 1958, 82); *Це саме надходить та пора, коли Купала розтрушує любощі* (Стельмах, I, 1962, 540); // Інтимні стосунки з особою іншої статі. *Заводить* [Тетяна] *любощі з регентами і з сільськими писарями* (Вас., II, 1959, 80).

ЛЮБУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **любува́ти** і **любува́тися.** *Два літа підряд палив* [Петро] *хати людям. А коли впіймали, признався, що робив те ради любування вогнем* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 268).

ЛЮБУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *неперех., ким, чим, за ким — чим, з кого — чого, на кого — що і без додатка.* Те саме, що **любува́тися** 1. *Чоботи розглядали, чобітьми любували* (Вовчок, I, 1955, 291); *Потоцький любував з пригорка за ладним, огрядним рухом могутньої піхоти* (Стар., Облога.., 1961, 37); *Після довгого зимнього сну все прокидається, продирає заспані очі й, озирнувшись кругом, любує на землю* (Мирний, I, 1949, 367); *Ходи, любуй, дивися, прислухайся, Бо незабаром.. Ввійде ріка у береги звичайні* (Рильський, I, 1956, 77).

2. *перех.* Любовно пестити. *Він її цілує, він її любує, А на мене, молоду, нагайку готує* (Чуб., V, 1874, 393); *Стара як обійняла її* [панночку], *то й з рук не випускає, цілує й милує та любує* (Вовчок, I, 1955, 103); *Любувала й голубила їх* [дітей] (Стеф., I, 1949, 193).

ЛЮБУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *ким, чим, на кого — що і без додатка.* З насолодою, приємністю розглядати кого-, що-небудь. *Дівчата.. стають гуртками перед дзеркалом і любуються на себе* (Л. Укр., IV, 1954, 243); *Дивився на неї Яреська і любувавсь. Як змінилася!* (Гончар, II, 1959, 33); *Я зупинився, любуючись, які вони хороші — обидві!* (Грим., Подробиці.., 1956, 42); // Відчувати захоплення ким-небудь, чиїмись учинками, діями. *Хлопці обвисли на березі і любувалися, як Карпо добре плаває* (Мирний, I, 1954, 250); *Дивись, любуйся земляками. Твої, Тарасе, земляки на полі орють тракторами, ведуть у небі літаки* (Гонч., Вибр., 1959, 350); // Відчувати задоволення від чого-небудь. [П у з и р:] *Підожди, нехай вівці пройдуть. Не перебивай мені любуватися* (К.-Карий, II, 1960, 374).

Любува́тися [соббю] — бути задоволеним самим собою; пишатися. *Меж горами старий Дніпро, Неначе у молоці дитина, Красується, любується На всю Україну* (Шевч., II, 1963, 132); [О г н є в:] *Всі недалекі люди такі. Домігшись влади, любуються собою, люблять тільки повчати* (Корн., II, 1955, 39).

2. *діал.* Любитися (у 1 знач.). *Довго ще вони* [Галя і Чіпка].. *любувалися та милувалися* (Мирний, I, 1949, 352).

3. *в чому, діал.* Кохатися (у 2 знач.). *Його батько також не любувався в бібліотеці. Опріч кількох книжок духовного змісту — про інші книжки й не питай* (Март., Тв., 1954, 290); *Була у пана псарня славна, Бо пан мисливий добрий був І в ловах любувавсь віддавна* (Фр., X, 1954, 343).

ЛЮБЧИК, а, ч. 1. *розм.* Те саме, що **любко́.** *То була її любов, то був її любчик Павлусь* (Н.-Лев., IV, 1956, 254); *— Любчику, Йванку! Ци* [чи] *будемо в парі усе?* (Коцюб., II, 1955, 315).

2. *діал.* Любимчик. *Хлопчик був у хаті тій, син господаря, пазуночик, батьків любчик і пестій* (Фр., XI, 1952, 223).

ЛЮБ'ЯЗНИЙ, а, е. Уважний, привітний до кого-небудь. *Вона була господиня привітна та люб'язна* (Вовчок, Вибр., 1937, 96); *Тепер він був покірний, люб'язний, запобігливий. Отак він, певне, розмовляє зі своїм начальством* (Руд., Остання шабля, 1959, 104); // Сповнений уваги, привітності. *Важчим здається Іванові тихе, люб'язне материне слово, ніж суворе та грубе батькове* (Мирний, I, 1949, 181); *Коли погляди їхні зустрілись, на лиці його враз з'явилася люб'язна посмішка* (Шовк., Інженери, 1935, 27); // *рідко.* Уживається як форма ввічливого або фамільярного звертання. [Ф і н к е:] *Віншую вас, люб'язний сусіде. Дуже радий, що ваша дочка одержала цей приз* (Коч., II, 1956, 177); // *у знач. ім.* **люб'я́зний,** ного, ч. *— Ви провінціальні, мій люб'язний, ви ніколи не зробите кар'єри* (Ю. Яновський, I, 1954, 193).

Бу́дьте люб'я́зні — форма ввічливого прохання; звертання; будь ласка. [Н е о н і л а:] *Куди далі?* [Б о б о ч к а:] *Будьте люб'язні, сюди, Неоніло Григорівно* (Собко, П'єси, 1958, 371).

ЛЮБ'ЯЗНИ́Й, я́зна́, я́зне́, *кому, заст., діал.* Любий. [Т е р п е л и х а:] *Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби* (Котл., II, 1953, 17); *Дуньку привітала Пелагея Тихонівна добре, бо це була одна з тих люб'язних їй дівчат, що ніколи не журилася* (Л. Япов., I, 1959, 275).

ЛЮБ'Я́ЗНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **люб'я́зний.** *Барах.. з подвійною люб'язністю подав йому на тарілці шинку* (Панч, В дорозі, 1959, 80); *Люб'язність на обличчі Русевича стала не такою виразною* (Шовк., Інженери, 1948, 110); // Люб'язні слова. [М і ч у р і н:] *Сашо, заспокойся. Це так говориться. Це люб'язність* (Довж., I, 1958, 403); // Люб'язна послуга; ласка (у 4 знач.). — *Ні, ти мені відпусти його. Зроби люб'язність, — наполягав Дорош* (Тют., Вир, 1964, 130).

Сама́ люб'я́зність *див.* **сам.**

ЛЮБ'Я́ЗНО. Присл. до **люб'я́зний.** *Став до нього сотник люб'язно говорити* (Кв.-Осн., II, 1956, 165); *Князь Арпад дуже люб'язно зустрів княгиню Ольгу, що прийшла до нього з дружбою і миром* (Скл., Святослав, 1959, 222).

ЛЮД, у, *ч., розм.* 1. Те саме, що **лю́ди** 1. *Трудівниче і воїне! Діло ти вершиш у віках святеє, .. щоб ізнов на землі веселій Люд братався в єдиним гроні* (Рильський, II, 1960, 232); *До сходу сонця, рано-рано! У Віфлеємі на майдані Зійшовся люд* (Шевч., II, 1953, 314); *Там на улицях люду-народу, як черва, та так і в'ється, так і снує* (Мирний, III, 1954, 295); *В крамниці було повно люду* (Коцюб., I, 1955, 253); *Матінко моя, скільки того люду!* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 145)

2. *звичайно з означ.* Група людей, належних до якого-небудь середовища. *У вас* [молоді] *в думках немає бруду, Палав в серці ще любов До обездоленого люду* (Стар., Вибр., 1959, 14); *Йому хотілось пожити та попрацювати ще на селі, між сільським людом* (Коцюб., II, 1955, 141); — *Як запродався* [Матюха] *куркулям, так бідний люд за собак тепер вважає!* (Головко, II, 1957, 74); *Не дуже розгонився купувати заробітчанський люд, вдовольняючись більше витрішками* (Гончар, I, 1959, 38); *Триста.. офіцерів і політпрацівників, а більше — простого сержантського й рядового люду зустріли Івана й Уляну* (Довж., I, 1958, 333); // *рідко.* Населення певної країни; народ. *У кожного люду, у кожній країні Живе такий спогад, що в його в давнині Були «золотії віки»* (Л. Укр., I, 1951, 171); *Він так любить Україну й той добрий український люд!* (Коцюб., I, 1955, 167); *Радянська Україна — воза'єднана, єдина!.. А люд весь героїчний, мов із заліза — вічний* (Тич., II, 1957, 191).

3. *заст.* Основне трудове населення в класовому суспільстві. *Коло льоху Базар люду насходилось Та й панства не трохи* (Шевч., I, 1951, 305); *Трудився щиро фараон, і дер, І мучив люд, що аж земля стогнала* (Фр., XIII, 1954, 258).

ЛЮ́ДИ, о́й, *мн.* (*одн.* **люди́на**, и, *ж.*). 1. Суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці. *Благороднійший ти із людей, брате-друже мій єдиний Семене!* (Шевч., VI, 1957, 115); *Доба Жовтнева відкрива Дорогу світлу людям і людині!* (Рильський, III, 1961, 308); — *Наука доводить, що життя на Марсі існує, але чи єсть там люди і які вони, поки що невідомо* (Тют., Вир, 1964, 41); // Ці істоти у протиставленні іншим істотам. *Ви ж люди, люди, не собаки!* (Шевч., II, 1953, 501); *Шукають, як би підритися під мене... А ще людьми зовуться, християнами!..* (Мирний, I, 1954, 163); — *Що ви робите?! Чи ви люди чи ви нелюди?! — заголосила дівчина, коли побачила, як проходжався по парубочому тілі Октае Пігловський* (Стельмах, I, 1962, 466); // *звичайно з означ.* Особи, що належать до певної суспільної групи, середовища. *Досвітні огні вже горять, То світять їх люди робочі* (Л. Укр., I, 1951, 87); *Є багато на світі учених людей, а поетів мало. Треба мати талан* (Коцюб., III, 1956, 277); *Місто сонця й сталі. Люди битви й праці, Ковалі й рибалки, дужі волгарі* (Бажан, I, 1946, 134); // *з означ.* Особи, об'єднані певними, характерними або спільними ознаками. *Сивина обхопила його голову, ніби білим вінком, як бувас у чорнявих людей з цупким густим волоссям* (Н.-Лев., II, 1956, 252); *Старі люди казали, що в нашому селі й помирати не так страшно, як по інших селах* (Довж., I, 1958, 75); // *звичайно з числ. або означ.* Певна або велика кількість осіб. *Над водою купка людей лагодилась сідати в човен* (Коцюб., I, 1955, 385); — *Чи певні ви... — В чому? — Що серед двох десятків людей, присутніх зараз на засіданні, не знайдеться хоч би один, що не вміє тримати язик за зубами?* (Головко, II, 1957, 467); *Скінчилась вистава... з воріт виходять люди... О, скільки, скільки тут знайомих милих лиць!* (Сос., I, 1957, 261).

◇ **Бу́дуть (ви́йдуть) лю́ди** *з кого* — сформується хтось із позитивними якостями (звичайно про молодь). — *Учися, серденько, колись З нас будуть люде,— ти сказала* (Шевч., II, 1953, 283); [Г о л о с:] *Не сміймось: ще з них вийдуть люди, У їх руках і керма буде* (Олесь, Вибр., 1958, 431); — *Овва! Ну, тоді з тебе люди будуть* (Гончар, III, 1959, 417); **Вибива́тися (ви́битися) в лю́ди** *див.* **вибива́тися; ВивО́дити (ви́вести) в лю́ди** *див.* **вивО́дити; Ви́йти в лю́ди** *див.* **вихо́дити; Забу́тий людьмй** — покинутий, самотній. *Намалював* [Сев] *картину життя на цьому спеченому острові, ..Халупа на похилому березі, ..і хазяї, не знати чого викинуті до цієї пустелі й забуті людьми* (Ю. Япов., II, 1958, 52); **Лю́ди до́брої во́лі** *див.* **до́брий; Ма́ти за люде́й** *кого* — ставитися з повагою до кого-небудь. — *Розсуди нас з нашою Злощасною Долею, що споконвіку пеклом на нас дише; .. не хоче нас за людей мати* (Мирний, IV, 1955, 368).

2. Сторонні, інші особи у протиставленні суб'єктові. *Нехай людям лихо сниться, а ми заспіваймо* (Шевч., I, 1951, 107); [Я в д о х а:] *Таточку! А що ж люди скажуть? ..Батько, скажуть, вигнав рідного сина з двору* (Мирний, V, 1955, 139); — *Хотіли ж якнайкраще зустріти вашу дитину, чого в себе не було, в людей позичили* (Стельмах, I, 1962, 61); // Особи, що оточують певного суб'єкта. — *Ти між людьми ходиш, по городах вештаєшся!..* (Мирний, V, 1955, 137); *Як хочеш від людей шаноби, Любов і гнів бери у путь, А то лиш допотопні сноби Твою поезію приймуть* (Рильський, III, 1961, 85); // Особи, знайомі певному суб'єктові. *Якось мене забули люди, не пишуть, навіть на листи не одповідають* (Коцюб., III, 1956, 433); *У цій хаті вона в пояс вклонялася батькам і людям, ждучи, сподіваючись від них на своє.. щастя* (Стельмах, I, 1962, 34); // Особи, що мають справу з певним суб'єктом. — *Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники* (Кв.-Осн., II, 1956, 70); [Я в д о ш к а:] *Тату! Он вас люди питаються.* [Х р а п к о:] *Які люди?* (Мирний, V, 1955, 122); [Н а т а ш а:] *Це ви мене хочете заміж видати?.. За Риндю так за Риндю. З богом, Парасю, як люди трапляються* (Зар., Антеї, 1962, 236); // Особи, з якими певний суб'єкт

зв'язаний якими-небудь обов'язками (господарі, наймачі тощо). *Прийшлося* [Мотрі] *в чужій хаті людям годити, людей слухати* (Мирний, I, 1949, 282); — *Федько вдужав, оце пасти найнявсь до людей* (Головко, I, 1957, 93); // Уживається у значенні узагальнення, узагальненого звертання (часто з означенням д о б р і). [П е т р о:] *Один перед одного забігає, очевидячки бреше, обдурити хоче... Ох, люди, люди!..* (Мирний, V, 1955, 159); — *Рятуйте, люди добрі! Вбивають! Вбивають!* (Довж., I, 1958, 192); — *Замовч, потерча, коли люди думають!* — *гримнув на нього Палиюлька* (Стельмах, II, 1962, 87).

◇ **До́брі лю́ди** — ті, що доброзичливо, чуйно ставляться до інших. — *Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи* (Кв.-Осн., II, 1956, 56); *Повні пляшки та полумиски нагадували, що зібралися сюди добрі люди не задля пісних розмов* (Дмит., Наречена, 1959, 199); *Мокрина посміхнулася крізь сльози, бачачи, що світ не без добрих людей, що з такими, як горнилівські незаможники, не пропадеш* (Речм., Весн. грози, 1961, 339); **Лю́дям на сміх** — **не так, як треба**; погано, недобре. *Зробив людям на сміх* (Номис, 1864, № 7577); **На лю́ди** — в оточенні інших, сторонніх осіб. — *Чи було так з тобою? Хочеш піти скоріше на люди, де багато народу, але почуваєш себе ще більш самотньо* (Ю. Янов., II, 1958, 75); *Сам хазяїн з'явився на люди в якомусь арештантському сіряку* (Гончар, II, 1959, 213); **На лю́дях** — у присутності інших осіб, у товаристві. *Почуваю себе так собі.., але на людях забуваю свої слабості* (Коцюб., III, 1956, 318); *На людях Богуна всі бачили спокійним і щасливим* (Кач., Вибр., 1953, 100); *Не міг* [Кузьмін] *зараз бути на людях, пішов до моря* (Збан., Сеспель, 1961, 95); **Піти́ в лю́ди** — піти працювати по найму у чужих, живучи у них; **По лю́дях ходи́ти** *див.* **ходи́ти**; **Про люде́й** — для сторонніх. [Х в е с я:] *Яка з мене була б дворянка чи бариня? Зверху панство, а всередині — хамство; про людей — тихо, а про себе — лихо?!* (Кроп., III, 1959, 126); **У лю́дях** — у чужих, у наймах. *Як занедужала в людях, батько й мати прийшли й забрали мене з дитиною до себе* (Барв., Опов.., 1902, 60); **Як у люде́й** — такий, як у інших, такий, як подобає. *І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); [К и л и н а:] *Та я б і цілий ліс продати рада, або протеребити,— був би грунт як у людей, не ся чортівська пуща* (Л. Укр., III, 1952, 258).

3. Особи, що працюють у якій-небудь галузі виробництва; працівники. — *Чого ж це ви самі носили сахар? Чи людей не було в сахарні, чи що?* (Н.-Лев., III, 1956, 324); — *Ось цей хлопець.. іде до вас шукати роботи.* — *Тепер і нема такої, люди всі на місцях* (Стельмах, I, 1962, 255); // Особовий склад війська, жива сила (на противагу техніці). *Людей, поповнення, солдатів! Живих багнетів, живих шабель! Ось чого йому зараз найбільше бракує* (Гончар, II, 1959, 318); — *Ви підете в тил для диверсій.* — *Я втратив всіх людей* (Довж., I, 1958, 357).

4. *з означ., іст.* Різні категорії вільного і особисто залежного населення у феодальному суспільстві. *І не в однім отім селі, А скрізь на славній Україні, Людей у ярма запрягли Пани лукаві...* (Шевч., II, 1953, 111); *Звідусіль прибували до Разіна козаки, селяни, холопи, «робітні люди», які працювали на пристанях* (Іст. СРСР, I, 1957, 171); // Особи, які перебували в особистій залежності від пана; кріпаки. *Почав пан хату одмагати: десь прикупив сім'ю людей, то треба було хати* (Вовчок, I, 1955, 27); // *заст.* Чоловіки у протиставленні жінкам. *Вже повну холодну натирили і людей, і жінок, і дівчат* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); — *Стоять два чоловіки. А хто там стоїть?* — *Люди.* — *А буде бабів з десять* — *то все баби!* (Коцюб., I, 1955, 61).

ЛЮДИ́НА, и, *ж.* 1. Одиничне до **лю́ди** 1. *Не з багатством жить, а з людиною!* (Укр.. присл.., 1955, 114); *Любить і звір свою дитину. Але поріднитися душею, а не кревно може тільки людина* (Довж., I, 1958, 259); *Горький безмежно вірив в радянську людину, яку він називає найпотрібнішою людиною на землі* (Рад. Укр., 17.VI 1951, 1); *Ім'я В. І. Леніна — безсмертного генія революції — безмежно близьке, дороге, рідне і любиме для кожної людини праці* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 8); *Перепелиха була вже стара людина, добра, жалісна* (Мирний, I, 1949, 176); [Б а т у р а:] *У вас на селі есть одна надзвичайної краси людина, душевної краси* (Корн., Калин. гай, 1950, 86); *Він став людиною, що впевнено керує ходом виробництва на заводі* (Шовк., Інженери, 1948, 23); // Будь-яка особа; кожний. *О рідний мій краю, Я іншої справді країни не знаю, Де вільна людина, де всім є робота...* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 100); — *Коли віз ламається, людина розуму набирається* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 109); // Людська постать. *З мужських* [чоловічих] *костюмів найбільшу увагу взяв білий ведмідь. Чудова маска на цілу людину* (Коцюб., III, 1956, 193); *Тут, на плустій землі, врівень з людиною, ростуть ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки* (Стельмах, II, 1962, 80); // Уживається у значенні одиниці ліку людей. [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] *Чи знайдеться ж у світі хоч одна людина, щоб не закохалась на цей любий, тихий та веселий рай?* (Кроп., I, 1958, 59); *Темінь придавила човен до води, і на ньому насторожено слідкують за берегом дві людини* (Стельмах, II, 1962, 57).

◇ **Бува́ла [в бува́льцях] (стрі́ляна, те́рта** *і т. ін.*) **люди́на** — особа з життєвим досвідом, яка багато знає і вміє. *Йоська одразу зрозумів, з ким має діло, і, сповнений спокою бувалої в бувальцях людини, кивнув головою* (Досв., Вибр., 1959, 295); *Прибулий з Криму вояка.. поводив себе тут, як людина стріляна і впливова* (Гончар, II, 1959, 346); *Завжди він умів з людьми ладити.. Він людина терта* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 82); **Мале́нька люди́на** — особа, яка не відіграє значної ролі в суспільстві. *Візьмімо, нарешті, ставлення російської літератури до так званої маленької людини. Гоголівський Акакій Акакійович був оточений співчуттям і вболіванням* (Талант.., 1958, 15); **Свіжа люди́на** — особа, яка ще не звикла до певного середовища, роду занять і т. ін. *Тарасові, свіжій на шахті людині, працювати на в'язких рудах було особливо важко* (Ткач, Плем'я.., 1961, 183); **Своя́ люди́на** — особа, близька до інших осіб чи певного середовища. *Встряне* [агент] *в компанію, скрізь він своя людина* (Коцюб., II, 1955, 242); **Хоч би [тобі] жива́ люди́на** — хоч будь-хто, хоч хто-небудь. *Через півгодини хоч би тобі жива людина показалася на вулиці* (Мирний, III, 1954, 287); **Як одна́ люди́на** — разом, одностайно. *Вся солдатська маса підвелася раптом, як одна людина* (Довж., I, 1958, 47).

2. Особа як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей. *Уперед до звершення замірів, Що поклав дев'ятнадцятий вік; Скиньмо владу катів-бузувірів, Щоб людиною став чоловік!* (Граб., I, 1959, 394); *Хай дружби непогасне крило Гірке від тебе відганяє зло, І хай у час останній свій про сина Спокійно я подумаю: людина!* (Рильський, II, 1960, 283).

◇ **Вважа́ти за люди́ну** *кого* — поважати кого-небудь, рахуватися з кимось. *Не тяжкість оцієї єгипетської роботи гнітить його, гнітить те, що за людину тебе не вважають* (Гончар, II, 1959, 355); **Ви́йде (бу́де)**

люди́на *з кого*—сформується особа з позитивними якостями (звичайно про молодь). — *Треба ж, голубко,— каже стара,— її на розум навчити. Я скажу те, а ти що друге, то й вийде з неї людина* (Вовчок, І, 1955, 105); **Відчува́ти себе́ люди́ною** — відчувати свою людську гідність. *Завдяки зусиллям Комуністичної партії в нашій країні уперше в історії людства трудівник відчув себе людиною* (Ком. Укр., 1, 1959, 8); **Віра в люди́ну** — віра в позитивні якості людської вдачі. *Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світлу будучність для нашої землі* (Коцюб., III, 1956, 40); **Зроби́ти люди́ну** *з кого;* **Зроби́ти люди́ною** *кого* — навчити чого-небудь, допомогти зайняти певне становище в суспільстві. *Йону-бессарабця Хасцький взяв до себе в їздові, пообіцявши «зробити з нього людину»* (Гончар, III, 1959, 343); *Аби він був одружений на одній з його дочок — навчився б усьому любісінько. О, доньки його хоч з кого зроблять людину* (Стельмах, І, 1962, 266); **Як люди́на з люди́ною** — на рівних правах. *Не думаючи про свою різницю у званнях та чинах, ..почувають себе рівними, як людина з людиною, і серйозна, вдумлива тече між ними розмова* (Гончар, II, 1959, 407).

3. Уживається у значенні особового або неозначено-особового займенника. *Людина ввійшла в ясний кружок, розкинутий червонуватим огнем* (Н.-Лев., II, 1956, 216); [Л і к а р:] *Людина собі встановилась, вибрала собі свою лінію, має обов'язки, сім'ю* (Л. Укр., II, 1951, 49); — *Товариші, що це за розмови? — спалахнув Рябов..— Ну, дай же сказати людині! — перепинили його товариші* (Довж., І, 1958, 455); — *Буває ж отаке з людиною,— задумався Роман Блаженко. — Дома його вже либонь занесли в без вісті пропавші* (Гончар, III, 1959, 333); // Уживається у значенні узагальненого або займенникового звертання (часто з означенням). — *Ой, що ти, Свириде.. Що ти, людина дорога* (Стельмах, II, 1962, 25).

ЛЮДИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **люди́на** 1. *Пройшла верстов з п'ятдесят чи з шістдесят лісом — ні хатинки, ні людинки...* (Мирний, І, 1949, 219); *Маленька, до неприємності гнучка людинка у цивільному, заходить до кабінету* (Собко, Любов, 1935, 16).

ЛЮДИНОВБИ́ВЕЦЬ, вця, *ч., книжн.* Той, хто вбиває людей; убивець.

ЛЮДИНОВБИ́ВСТВО, а, *с., книжн.* Убивство людей. *Американська поетеса* [Грейс Новацька] *закликав виступити .. взагалі проти людиновбивства, отже, й проти війни* (Літ. Укр., 20. VI 1969, 4).

ЛЮДИНОВБИ́ВЦЯ, і, *ч. і ж., книжн.* Те саме, що **людиновби́вець**.

ЛЮДИНОВБИ́ВЧИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до людиновбивства. *Ми, комуністи, вважаємо своїм обов'язком застерегти всіх людей у світі, що небезпека страхітливої, людиновбивчої війни ще не минула* (Маніф. миру, 1957, 28).

ЛЮДИ́НО-ГОДИ́НА, и, *ж.* Одиниця обліку робочого часу, яка є годиною фактичної праці людини. *Затрати на один гектар при механізованому збиранні кукурудзи становлять 10—13 людино-годин* (Рад. Укр., 8.IX 1962, 2); — *Ану по плечах його, Ліно, рейкою за простій. Він у Ніночки гостював, а ми скільки людино-годин втрачаємо!* (Гончар, Тронка, 1963, 260).

ЛЮДИ́НО-ДЕ́НЬ, дня́, ч. Одиниця обліку робочого часу, що враховує вихід робітника на роботу і його участь у виробництві протягом дня, незалежно від кількості фактично відпрацьованих годин. *Для визначення продуктивності праці користуються трудоднем. .. В більшості випадків трудодень менший, ніж людино-день* (Соц. твар., 7, 1956, 17).

ЛЮДИНОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч., книжн.* Той, хто добре знає, розуміє людину, її почуття, думки, тривоги, її світ (про письменників). *Письменник-людинознавець не може обмежувати себе якоюсь одною стороною людської діяльності* (Рад. літ-во, 4, 1964, 30).

ЛЮДИНОЗНА́ВСТВО, а, *с., книжн.* Комплекс знань про людину. *О. М. Горький назвав літературу людинознавством* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 60); *Література, до якого виду вона б не належала, завжди має бути людинознавством, згустком історії, сучасності й мистецтва* (Літ. Укр., 17.VIII 1965, 2).

ЛЮДИНОЗНА́ВЧИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до людинознавства. *Ідея невіддільності людини від обставин має неабияке значення для розвитку нашої сатири, поглиблення її людинознавчої сили, впливовості* (Вітч., 10, 1963, 106); *Твір, позбавлений людинознавчої суті,— це тільки підробка під літературу, літературоподібна жуйка* (Літ. Укр., 17.V 1966, 2).

ЛЮДИНОЛЮ́Б, а, ч., *книжн.* Те саме, що **людинолю́бець**. *Незламний людинолюб і оптиміст, він* [Т. Шевченко] *пророкав: караюсь, мучуся... але не каюсь!* (Літ. газ., 10.III 1961, 1).

ЛЮДИНОЛЮ́БЕЦЬ, бця, ч., *книжн.* Той, хто любить людей, готовий допомагати їм; гуманна людина. *Михайло Стельмах у «Правді і кривді» створив чудовий образ сучасної людини — правдошукача і людинолюбця Марка Безсмертного* (Рад. літ-во, 1, 1963, 4).

ЛЮДИНОЛЮ́БНИЙ, а, е, *книжн.* Сповнений любові до людини. *Шевченко сіяв правду. Сіяв щедро все, що було в його великому людинолюбному серці* (Рад. Укр., 9.III 1964, 2); // Стос. до людинолюбства. *Людинолюбна мета нашого мистецтва сприяє вічній молодості її митців, в тому числі й Андрія Малишка* (Рад. літ-во, 6, 1963, 17).

ЛЮДИНОЛЮ́БСТВО, а, *с., книжн.* Любов до людини; гуманізм. — *Як вчителька я виховую дітей в дусі людинолюбства і патріотизму* (Мельн., Коли кров.., 1960, 138).

ЛЮДИНОНЕНАВИ́СНИК, а, ч., *книжн.* Той, хто ненавидить людей; мізантроп. *Пустка навколо, тільки кружляє гайвороння над руїнами... І все це накоїли.. тупі, злостиві людиноненависники* (Хижняк, Тамара, 1959, 281).

ЛЮДИНОНЕНАВИ́СНИЦТВО, а, *с., книжн.* Ненависть до людей; мізантропія. *Людиноненависництву і лжегуманізму сучасної буржуазної ідеології протистоїть справжній гуманізм ідеології комуністичної* (Ком. Укр., 9, 1962, 35).

ЛЮДИНОНЕНАВИ́СНИЦЬКИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до людиноненависництва; мізантропічний. *Прикриваючись словами про «любов до ближнього», євгвісти проповідують людиноненависницьку теорію переваги одного народу над іншим* (Наука.., 6, 1959, 50).

ЛЮДИНОПОДІ́БНИЙ, а, е, *антр.* Схожий на людину; який нагадує людину; антропоморфний. *Роботи у п'єсі К. Чапека..— людиноподібні автомати* (Рад. літ-во, 3, 1964, 128).

△ **Людиноподі́бні ма́впи** — родина мавп, до якої належать горила, орангутанг, шимпанзе і гібон. *Людиноподібні мавпи, особливо горили, мають величезну фізичну силу. При зустрічі з ворогом вони ведуть колективний бій, постійно заміняючи один одного* (Знання.., 9, 1965, 28).

ЛЮДИ́СЬКА, сьок, *мн., зневажл.* Збільш. до **лю́ди** 1. [К и л и н а:] *Аби довідалися, що горіло, то й набіжать з села людиська ті!* (Л. Укр., III, 1952, 266); — *Раз таке діло — не силуй душі, сам вибивайся в люди. Але ж у люди, а не в людиська!* (Мур., Жила.., вдова, 1960, 205).

ЛЮ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **багатолю́дний**. *Збори*

були людні — зібралося ціле село (Рад. Укр., 31.III 1950, 2); [Г а л я:] *Мені здається, добре б було учительською стати... От, хоч і тут... Містечко тут велике, людне* (Мирний, V, 1955, 157); *Спинився* [Саїд Алі] *біля найбільш людної чайхани* (Ле, Міжгір'я, 1953, 18); *Який же він* [шлях до міста] *гучний, та людний, та порохний!* (Вовчок, I, 1955, 288); *Є у мене звичка — ходити по вулицях і тулитися до людних місць* (Ю. Янов., I, 1958, 236).

ЛЮ́ДНИЙ, а́, е́, *діал.* Людяний. * Образно. — *Цвісти між бур'яном — бодай би не діждати! На ввесь садок одна* [Фіалка], *та не людна́; Дала красу веселая весна, Та не дала їй долі* (Гл., Вибр., 1951, 140).

ЛЮ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Те саме, що **лю́дство**. *Чи позбудеться колись людність відчуття страху смерті?* (Коцюба, Нові береги, 1959, 141).

2. *діал.* Населення. *Я хотів було відшукати пана З., щоби поділитися з ним сими відомостями.. про розширення цивілізації у всіх верствах угорської людності* (Фр., III, 1950, 218); *Іспанська людність і понині волить забавлятися з цієї милої забави* (Кач., II, 1958, 89); * Образно. *Його займали хмари — ся неспокійна небесна людність* (Коцюб., II, 1955, 212).

ЛЮ́ДНО, *присудк. сл.* Багато людей. — *В мене тільки було й думки, що приїду додому — весело буде, людно, музики, танці...* (Вовчок, I, 1955, 107); *Людно зараз на кримських шляхах, що біжать до чорноморської столиці* (Кучер, Дорога.., 1958, 80).

ЛЮ́ДОВИЙ, а, е, *діал.* Народний (у 4 знач.). *Дуло було.. покрите багатим орнаментом в стилю босняцьких людових виробів* (Фр., VI, 1951, 474); *На обід ходив Демидів від кількох літ до людової кухні, де харчувались різнородно одягнені люди* (Мак., Вибр., 1954, 56).

ЛЮДОЖЕ́Р, а, *ч.* Те саме, що **людоїд**. *Волохате страховисько* [отець Павло] *вивело кілька страшних, достотно, як виводять людожери, звуків і наблизилось до тітки* (Кач., II, 1958, 13);— *Розбійник!.. Людожер!.. Він хоче моєї загуби!..— хвилювався дорогою Семен* (Коцюб., I, 1955, 127); — *Смерть фашистам! Смерть людожерам! — лунає в натовпі* (Ів., Таємниця, 1959, 145); * Образно. *Там не школа, а в'язниця... Там фашистський офіцер. На кашкеті в нього птиця, Хижа птиця-людожер* (Воронько, Три покоління, 1950, 13).

ЛЮДОЖЕ́РЕЦЬ, рця, *ч.* Те саме, що **людоже́р**. *До його лиця з тими страшними сліпими очима і з тим страшним.. ротом казкового людожерця, я не міг ніяк привикнути* (Фр., IV, 1950, 182); * Образно. — *Я піду, я побіжу — все про звіра-людожерця партизанам розкажу!* (Тич., II, 1957, 137).

ЛЮДОЖЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **людоже́р**.

ЛЮДОЖЕ́РНИЙ, а, е. Те саме, що **людоже́рський**. *О. Телесницький уже бігав по класі, розмахуючи кровавою паличкою, і шукав нової жертви для свойого людожерного гумору* (Фр., IV, 1950, 231); * Образно. *За що жереш Іспанію ти, людожерний роде?* (Тич., I, 1957, 284).

ЛЮДОЖЕ́РСТВО, а, *с.* Те саме, що **людоїдство**.

ЛЮДОЖЕ́РСЬКИЙ, а, е. Такий, як у людожера, власт. людожерові. *Я уриваю на цьому міркування з приводу людожерських теорій генерала Фуллера* (Смолич, Після війни, 1946, 16).

ЛЮДОЇД, а, *ч.* 1. Дикун, що їсть людське м'ясо. *Для мене, здається, готувався до свята справжній бенкет, так наче я мав апетит людоїда, або приїхав з голодного краю* (Коцюб., II, 1955, 358); *Я читав колись про диких людоїдів, що живуть на австралійських островах, про те, які вони люті* (Сам., II, 1958, 305); * Образно. *Мор, голод і війна — то страшні людоїди* (Бор., Тв., 1957, 195); * У порівн. *Різким ривком відкинув* [Солод] *геть шинель і голий, мов дикун-людоїд, накинувся на Безкобиліна* (Руд., Вітер.., 1958, 103); // *перен.* Про надзвичайно жорстоку людину, схильну до насильства, вбивства. *Кати! кати! людоїди! Наїлись обов, Накралися; а що взяли На той світ з собою?* (Шевч., I, 1951, 249); *В тій Німеччині рейвах: метушаться людоїди, в дзвони дзвонять, бога просять свого фашистського* (Ю. Янов., I, 1954, 81); // Уживається як лайливе слово. *Як потріпує навіть старих і благочестивих дідів.. усякими непотрібними словами: анциболами, харцизниками, людоїдами, шибениками і усякими безумними словами* (Н.-Лев., IV, 1956, 168).

2. Персонаж казок, що поїдає людей (частіше дітей). *Далі старший людоїд і каже: — Ну, сідай, хлопче, та повечеряй з нами, бо після вечері ми тебе самого з'їмо* (Вас., II, 1959, 437).

ЛЮДОЇДКА, и, *ж.* Жін. до **людоїд**.

ЛЮДОЇДНИЙ, а, е. Прикм. до **людоїд**. * Образно. *Він в школу зирнув.., аж бач: і там кривда сидить, стара людоїдна звірюка* (Фр., XIII, 1954, 125).

ЛЮДОЇДСТВО, а, *с.* Споживання людського м'яса деякими племенами, які перебували на первісній стадії розвитку. *Іноді війська набиралися з тубільних племен, у яких ще існувало людоїдство* (Нова іст., 1957, 137); // Вживання людського м'яса окремими особами в період великих нестатків. *Під час голоду в Туруханському краї на початку XIX ст. було багато випадків людоїдства* (Іст. СРСР, II, 1957, 133).

ЛЮДОЇДСЬКИЙ, а, е. Такий, як у людоїда, власт. людоїдові. *За нами мчить зле — лютая погоня, якась орда велика, незчисленна, вона гукає, гоготить, регоче злорадним сміхом, людоїдським* (Л. Укр., I, 1951, 313).

ЛЮДОЛО́В, а, *ч.* Той, хто ловить людей, забирає їх у полон, використовуючи для своїх потреб. *Схопили її людолови* [турки], *зв'язали мотузком і потягнули за конем* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 508); *Йшла дівчина, чудом зацілівши від нацистських людоловів* (Ю. Янов., Мир, 1956, 13).

ЛЮДОМО́Р, а, *ч., книжн.* Той, хто морить, знищує в муках людей. *Її* [Україну] *не взяти змором, ..не обдурить Підступним тим, кривавим людоморам* (Забашта, Пісня.., 1961, 35); *І каяться, лютують людоморі — життя, народів, миру вороги* (Гонч., Вибр., 1959, 232); // Уживається як лайливе слово. *Брешеш, людоморе! За святую правду-волю Розбойник не стане* (Шевч., I, 1951, 338).

ЛЮДОМО́РСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **людомо́р**. *Ви скаржитесь: — Тісно тепер на землі, Надміру, мовляв, розплодилось людей...— У мізках у ваших уже мозолі Від довгих шукань людоморських ідей* (Воскр., З перцем!, 1957, 238).

ЛЮДОНЬКИ, ньок, *мн.* Пестл. до **лю́ди** 1, 2. [М о т р я:] *Багато корівок пригнали, та людоньок мало. Хоч би ж половина повернулася* (Мороз, П'єси, 1959, 15); — *Люди, людоньки,— плачуть жінки, це ж ми проти наших ..окопуємося* (Ів., Таємниця, 1959, 64).

ЛЮ́ДСТВО, а, *с.* Всі люди землі, рід людський, людське суспільство. *Робітничий клас завжди виступав як захисник і законний спадкоємець тих духовних багатств, що їх виробило людство* (Рад. літ-во, 2, 1958, 6); — *Я тепер усвідомив своє місце серед мільярдів літ людства, серед астрономічної кількості людських створінь і на мікроскопічній планеті* (Ю. Янов., II, 1958, 13); // Люди, які зараз живуть на землі або є сучасниками певної особи чи якоїсь знаменної події. *Людство розпізнало справжнє обличчя капіталізму. Сотні мільйонів людей бачать, що капіталізм — це лад економічної анархії* (Програма КПРС, 1961, 30); *Здавалось, година розв'язки ось-ось настане і найпотужніші радіостанції світу нарешті привітають людство з великим тріумфом*

[закінченням війни] (Гончар, III, 1959, 387); * Образно. *Ой випала ж тобі* [Києву] *трудная путь, Як хлюпнула фашистська каламуть: ..Тоді тебе ваяла за Людство туга: на Правду стала чоботом наруга* (Тич., II, 1957, 164); // *з означ.* Велика кількість людей, об'єднаних певними позитивними ознаками. *І в сні не мережилось Галині.. на власні очі побачити велику столицю великої країни трудящих — центр прагнення й надій передового людства* (Крот., Сини.., 1948, 8); *Хай колосяться урожаї І живлять людство трудове* (Рильський, III, 1961, 246).

ЛЮДСЬКА́, кої, *ж., ist.* Приміщення для челяді. [П а н і Л ю б а:] *Затесався, знаєте, на людську якийсь заволока. Зібрав коло себе всю челядь і почав розповідати про Кармелюка* (Вас., III, 1960, 239); *Ярина прийшла в людську, упала на піл, застелений ряденцем* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 279).

ЛЮДСЬКИ́Й, людська́, люде́ське. 1. Прикм. до **лю́ди** 1. *Нігде не чуть людської мови; Звір тільки вие по селу* (Шевч., I, 1963, 129); [С т е п а н и д а:] *Я думала, що він людський знахар, а він товарячий!..* (Кроп., IV, 1959, 38); [К р е ч е т:] *Греки любили людину, вони перші досконало вивчили форми людського тіла* (Корн., I, 1955, 113); // Належний людям. *Життя утікало з степів та лісів; ховалося по людських оселях та по теплих краях* (Мирний, III, 1954, 255); // Який є складовою частиною організму людини. *Людська кров'я не водиця, розливати не годиться* (Номис, 1864, № 1283); *Ще стояло.. городище, на валах якого пращури роду не раз сходились з ворогами, через що рови й піски навкруг засіяні були стрілами, людськими кістьми, черен'ям* (Скл., Святослав, 1959, 11); *Наталі довелося лікувати дві ноги — гусячу й людську* (Донч., VI, 1957, 38); // Який складається з людей. *Коростильов і Марко теж відділилися від людського гурту і подерлися косогором* (Тют., Вир, 1964, 482); * Образно. *Гей, на майдані Стяги багряні, Хвилі співучі людської ріки* (Мас., Сорок.., 1957, 265); // Такий, як у людей (людини). — *Я княгиня,* — промовила до Юрка лебедиця людською мовою (Н.-Лев., III, 1956, 290); *Чого тільки не видзвонював Юрко Дзвонар. У нього мідні серця дзвонів обзивались людським голосом, зітхали, веселились і сміялися* (Стельмах, I, 1962, 217); // Власт., притаманний людині. [К и р и л о:] *Добрий був покійник — вірив усякому, вірив у добро людське, що в чоловікові більше доброго живе, ніж лихого...* (Мирний, V, 1955, 142); *Озуть пана у постоли! У цьому слові була ціла картина, розкішний план, справедливість людська і небесна* (Коцюб., II, 1955, 45); *Якщо шановний читач побачить, що я через людську слабкість применшив свої недоліки і пороки і виставив себе у світлі більш яскравому й ефектному, ніж дозволяє звичайна скромність, то це, мабуть, так і є* (Довж., I, 1958, 27); *То ж були люди, що знали собі ціну, сповнені великої людської гідності* (Збан., Єдина, 1959, 123); // Якого зазнають люди. *Якидна фурія раденька, Що по її все діло йшло; До людських бід вона швиденька* (Котл., I, 1952, 180); *У щастя людського два рівних є крила: Троянди й виноград, красиве і корисне* (Рильський, III, 1961, 199); // Стос. до праці людини, людей; // Який є результатом діяльності, творчості людей; народний. *Про його добренькі слова Людська приказка мовляє, Що як ласкавеньке буває, То від двох маток ласку має* (Гл., Вибр., 1951, 227); *Моря* [штучні] *чудесні, витвори людські, Простори послухняної води, В якій одбились подвиги народу!* (Рильський, III, 1961, 113).

Людська́ істо́та — людина. *Впали на мокрий брук посічені білі прапори* [парламентерів], *які хотіли дарувати життя тисячам людських істот, врятувати від руйнації величезне місто* (Гончар, III, 1959, 236); **Лю́дська по́стать** — фігура людини. *Забачили удалині постать людську — се дід ішов та співав* (Вовчок, I, 1955, 343); *На горбах маячіли людські постаті* (Тют., Вир, 1964, 357); **Рід лю́дський** — людство. *Рід людський вже тисячі літ на собі ніс кайдани, підвів же тепер він чоло* (Л. Укр., IV, 1954, 260); *Земля прислухається до придорожніх пісень і вухатими соняшниками, і вусатим ячменем, і втомленим житом, що ніяк не може нагодувати рід людський* (Стельмах, I, 1962, 525).

2. Стос. до сторонніх, інших щодо суб'єкта осіб. — *Кожна душа не з лопуцька, того ж хоче, що й людська* (Вовчок, VI, 1956, 285); *З дурної голови та на людську* (Номис, 1864, № 6379); *За столом, за якимись паперами, сидить Терентій. Певно, перебирає розписки людські* (Стельмах, I, 1962, 317); // Який належить іншим особам. — *Людські діти в неділю. поки з церкви не вийдуть, то й ріски в рот не беруть* (Вас., I, 1959, 324); *Мерехтлива зелень людських садів, що тягнуться понад берегом ріки, то тут, то там вже позначилась жовтогарячими плямами* (Вільде, Сестри.., 1958, 335); — *Коли б свої гроші, то нічого, а то ж людські* (Тют., Вир, 1964, 34); // Який обслуговує інших осіб. *Лесь береже в пам'яті, як у книзі, усі грунти села.. І для чого це йому, людському поденщикові, який має лише городець та латку поля?* (Стельмах, I, 1962, 273); // Який поширюється серед інших осіб. *А Добрість не вважа на злії язики, Не пристають людські до неї побрехеньки* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 43); — *Не хочу, щоб люди говорили і про вас, і про мене. Вам це байдуже, а для дівчини — один сором і людський поговір* (Стельмах, I, 1962, 402); // Який чинять, завдають інші особи. *І хто заступить? хто укрик Од гла людського в час лихий?.. Ти сирота, нема нікого* (Шевч., II, 1963, 259); *Велика людська кривда темною завісою опускається перед очима парубка* (Стельмах, I, 1962, 468); // У якому відбивається ставлення інших осіб до суб'єкта. [А е ц і й П а н с а:] *Тебе, Руфіне, слава, шаноба людська вабить* (Л. Укр., II, 1951, 357); *Не треба мені тії слави людської* (Манж., Тв., 1955, 35); // Який ставиться певним чином до інших. — *Чи можна, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шанувати, то на тебе мерзенного, п'явку людську!* (Кв.-Осн., II, 1956, 263); *Бодай кати їх постинали, Отих царів, катів людських* (Шевч., II, 1953, 75).

◇ **Від (од) лю́дського о́ка (людських очéй)** *див.* о́ко [1]; **Про лю́дське о́ко (лю́дські о́чі); Для лю́дського о́ка** *див.* о́ко [1].

3. *тільки* **лю́дський**, а, е. Який повинна мати людина, властивий справжній людині. — *Ми* [хлопці].. *перший раз чуємо від нашого пана людське слово* (Фр., II, 1950, 46); *Виходять люди на великий бій, Та де ж у них рушниці і гармати? Ні! Людська зброя у руці людській: Теодоліти, заступи, лопати* (Рильський, III, 1961, 68); *Час немов стер з них всі подробиці побутової різниці, залишивши тільки те спільне, те людське, головне, що заробляється довгим трудом в ім'я добра* (Довж., I, 1958, 494); *В майбутньому, вірив Шевченко, на всій землі встановляться справді людські відносини, вільні від всякого гноблення та експлуатації* (Ком. Укр., 1, 1964, 75); // У якому відбивається доброта, уважність, чуйність; людяний, гуманний. *І погляд у нього не людський* (Номис, 1864, № 2893); — *Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення піднімає дух і дає силу рукам* (Ю. Янов., II, 1958, 54); // Який потрібен людині; нормальний, пристойний (про одяг, житло і т. ін.). *Дивилися брати пильненько й начеб уперше бачили людське убрання хороше й достаток і наче упер-*

ше почули на собі латані сорочечки (Вовчок, I, 1955, 305); — *Може, й зійдемось в ціні, коли харчі будуть людські* (Стельмах, II, 1962, 168); *На громаді Матвій Гура настояв, щоб одвічним батракам, Кулинякам дати людське житло* (Чорн., Пісні.., 1958, 49).

4. Стос. до осіб, що працюють у певній галузі виробництва, війську тощо. — *Невиправдані людські втрати — найбільша ганьба для командира,— говорив старший лейтенант* (Гончар, III, 1959, 282).

◇ **Півтора́ лю́дського́** — що-небудь нерозумне, дурне; дурниця. *Що скаже, то півтора людського* (Номис, 1864, № 13031); [Б о р и с:] *Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів.* [Г о р н о в:] *Вигадай півтора людського!* (Кроп., I, 1958, 390).

5. *іст.* Стос. до людей (у 4 знач.). *Це Лесь Якубенко підмовив.. зробити панові зло за зло, хоч як-небудь помститися за людське горе* (Стельмах, I, 1962, 390); // Належний людям. *На людському полі ростуть панські дуби. Мужик іде та й рубає, нікого не питаючись, наче своє* (Коцюб., I, 1955, 462); *Численні стада худоби на полонинах, гриби і ягоди в лісі, риба у воді — все було не твоє, не людське, а панське* (Козл., Сонце.., 1957, 4); // Призначений для челяді. [Х р а п к о:] *Хіба я його жену? Хіба я його виганяю? Хай живе — отам на кухні або в людській хаті. Мужиком же став — хай з мужиками й панькається* (Мирний, V, 1955, 139).

ЛЮ́ДСЬКІСТЬ, кості, *ж.* 1. Те саме, що **лю́дство.** *Людськість, як відомо, розвивається не по одному шаблону, іде різними дорогами* (Фр., XVI, 1955, 383); *Яке глибоке щастя — жить, Буть гідним імені людини, Народу й людськості служить!* (Рильський, III, 1961, 166).

2. Те саме, що **лю́дяність.** *Під порфіром мовчазливих стін* [Мавзолею] *Такий променний людськістю своєю Спочив безсмертний, вікопомний він* (Бажан, Роки, 1957, 225); — *Буду ученицьо своїх до думок глибоких привчать,— в тон Оленці думали й ми,— до людськості, правди* (Гур., Новели, 1951, 141).

ЛЮДЦІ, ів, *мн.* 1. *зневажл.* Недостойні люди. *Як подивлюсь на хист теперішніх людців, На витребеньки їх... Та що з ними мороки!.. То далебі дрючок отак би і вхопив, Та й ну їх лупцювать* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 184); — *Ніколи не забувай і про нечесних людців, і кар'єристів, які живуть серед отих простих людей, псують їм нерви, кров* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 610).

2. *рідко.* Те саме, що **лю́ди** 1. [Я в д о х а:] *Позаторік сватали мене аж тричі, і гарні людці* (Кроп., II, 1958, 425); *Під однією копицею скошеного жита сплять троє людців,— один чоловік і дві жінки* (Григ., Вибр., 1959, 359).

ЛЮ́ДЯНИЙ, а, е. 1. Який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших; уважний до чужих потреб; гуманний. *Купер'ян.. натура товариська, веселий, людяний* (Л. Укр., III, 1952, 722); *Мушу признатись, що ті люди такі цікаві, такі добрі й людяні, що душа з ними одпочиває* (Коцюб., III, 1956, 358); *Він дуже людяний, оцей Стьопа Матюшенко. Завжди комусь допомагає, за когось клопочеться* (Собко, Матв. затока, 1962, 232); // Сповнений щирістю, гуманністю. *Вона усміхалась людяною усмішкою, простягнувши до мене обидві руки* (Досв., Вибр., 1959, 404); *Велике й людяне серце було в Миколи Щорса, сповнене ненавистю до ворогів і палкою любов'ю до трудящого народу* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 60); // Оснований на гуманному ставленні до людини. *Не залишим, не покинем (То закон людяний, чесний) Друга вірного в біді* (Шер., Дорога.., 1957, 21); *Девіз Другого Московського Міжнародного кінофестивалю надзвичайно людяний: «За гуманізм кіномистецтва, за мир і дружбу між народами!»* (Мист., 5, 1961, 30); // У якому є щирість, уважність, доброзичливість (про художні твори тощо). *Деякі* [оповідання] *визначаються живим малюнком дійсного життя і глибшою, людяною думкою* (Фр., IV, 1950, 156).

2. *рідко.* Те саме, що **лю́дний.** — *А станьте ви* [Вітри] *на рівні ноги: На гори, доли, на людяні шляхи, на перелоги* (Тич., I, 1957, 48).

ЛЮ́ДЯНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **лю́дяний** 1; людинолюбство, гуманізм. *Звісно, люде освічені* [пани]: *про людяність знають уже і багаті, бідність не злить їх* (Тесл., З книги життя, 1918, 171); [Р о м о д а н:] *Вас тепер тільки одні роки прикрашають, а не мудрість. Зазнайство, а не скромність. Бездушність, а не людяність* (Корн., II, 1955, 345); *Моральний кодекс — комуністичні заповіді найвищої людяності* (Рад. Укр., 15.X 1961, 2); *Пушкін був людиною у найвищому значенні цього слова, і його поезія — це передовсім людяність, той гуманізм, який наша країна несе всьому світові* (Рильський, III, 1955, 179).

ЛЮ́ДЯНО. Присл. до **лю́дяний** 1. *Як людяно він дома обходився, яким теплом там віяло, як там усякий радо, весело трудився!* (Фр., XIII, 1954, 61); *Коли Груня так людяно вирвала свекруху із злосливого кутка, ..Параска не знала, як їй віддячити* (Горд., II, 1959, 285).

ЛЮЕС, у, *ч., мед.* Те саме, що **сифіліс.**

ЛЮЕТИ́ЧНИЙ, а, е. *мед.* Стос. до люесу.

ЛЮЇЗИ́Т, у, *ч., спец.* Отруйна речовина парникової дії.

ЛЮК, а, *ч.* 1. Отвір, звичайно з заслонкою, для проникнення вниз, в середину чого-небудь. *Від кубрика до кубрика бігав розсильний, нахилявся над круглими люками, пронизливо свистів у мідну боцманську дудку* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); *Ліз він помацки, плутався в кайданах і ледве-ледве дотягнувся до люка* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 118); // Заслонка, дверцята, що прикривають такий отвір. *Скільки йому треба було зусилля, щоб ослабілими руками одкрутить гвинти люка* (Кучер, Дорога.., 1958, 125); *Танк став, відхилився люк, висунулась рука* (Ю. Янов., I, 1954, 87).

2. Отвір, що заміняє собою вікно. *Як худобу, загнали* [хлопців] *у холодні вагони, закрутили дротом двері та люки і під охороною — на Ромодан* (Головко, II, 1957, 443).

3. *спец.* Отвір для засипання чого-небудь або **вийма**ння з середини чогось. *Кукурудзу засипають зверху, а беруть її в міру потреби з люка в нижній частині коша* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 15).

4. *гірн.* Нижня частина шахти, гірничих виробок із різними пристроями для регулювання подачі руди, вугілля до транспорту. *Вдалині* [рудні] *чулися глухі вдари й шелест руди, що десь у бічній стіні ходком спускалася вниз до люка* (Досв., Вибр., 1959, 344).

5. *військ.* Отвір у борті судна, броні танка тощо для стрільби з артилерійської гармати, кулемета. *Незабаром з люка висунувся контур кулемета* (Гончар, IV, 1960, 63).

ЛЮ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **люк.** *Башти* [силосні] *слід розміщувати поблизу тваринницьких ферм люковими прорізами в бік будівлі* (Колг. енц., II, 1956, 480).

ЛЮКО́ВИЙ, во́го, *ч.* Робітник, що працює біля люка певного агрегату. *Як солдат на чатах стоїть біля вогнедишних коксових батарей один з кращих люкових.. коксохімічного заводу* (Рад. Укр., 30.IV 1964, 1).

ЛЮКС[1], а, *ч., фіз.* Практична одиниця освітленості, яка дорівнює рівномірній освітленості 1 м² площі 1 люменом світлового потоку. *Мінімальною нормою освітлення місць для читання є 75 люксів* (Шк. гігієна, 1954, 142).

ЛЮКС [2], а, ч. Позначення чого-небудь надзвичайно розкішного, вигідного, доброякісного. — *Де ж мені вас посадовити в такій тісноті? Ага! Я вас у кабіну. Люкс, тишина і ніхто в рот не заглядатиме* (Кучер, Трудна любов, 1960, 258).

ЛЮКСМЕ́ТР, а, ч., *фіз.* Прилад для вимірювання освітлення. *Сконструйовано також прилади для вимірювання.. освітлення рослин (люксметри)* (Наука.., 12, 1960, 33).

ЛЮКСУСО́ВИЙ, а, е. Надзвичайно розкішний, вигідний, доброякісний. *Не хочу, щоби моє люксусове видання стояло нечитане роками* (Стеф., III, 1954, 250); *Знали певно всі тільки те, ..що таке люксусове життя з платні учителя неможливе* (У. Кравч., 1958, 385).

ЛЮ́ЛЕНЬКИ-ЛЮ́ЛІ, *виг.* Те саме, що **лю́лі**. *Співала* [мати] *синочків, колихала маленьких — люленьки-люлі* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 49).

ЛЮЛЕ́ЧКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лю́лька** [1]. *Гребці і весла положили, Та сидя люлечки курили* (Котл., I, 1952, 112); *Сидить, мабуть, дід з своєю коротенькою, незрадливою, такою ж старою, як і сам, люлечкою в міцних ще зубах і всміхається хитро* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 115).

ЛЮЛЕ́ЧКА [2], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **лю́лька** [2] 1.

ЛЮЛЕ́ЧНИЙ, а, е. Признач. для люльки (*див.* **лю́лька** [1]); // *у знач.* ім. **лю́лечний**, ного, ч. *Витяг кисета та й набиваю люльку. Набив, закурив.. Я й не туди то, що це мої пани кашляють уже від мого люлечного* (Гр., I, 1963, 473).

ЛЮЛІ, ЛЮЛІ-ЛЮЛІ, *виг.* Уживається як приспів у колискових піснях. *Ой люлі, люлі, моя дитино, Вдень і вночі* (Шевч., II, 1953, 134); *Люлі, люлі, люлі, прилетіли гулі* (Забіла, Одна сім'я, 1950, 71); * Образно. *А я у гай ходила по квітку ось яку! А там дерева — люлі. І все отак зозулі: ку-ку!* (Тич., I, 1957, 36); // *кому і без додатка.* Уживається як побажання приємного сну (звичайно дитині). *Люлі дитиноньці, Коліньці люлі...* (Сос., I, 1957. 75); *Тиха казка та рученька біла, Люлі-люлі, жовкова трава* (Мал., Звенигора, 1959, 148).

ЛЮЛІ-ЛЮЛІ *див.* **лю́лі**.

ЛЮЛЯ, і, *ж., дит., розм.* Те саме, що **лю́лька** [2] 1. *Скрипне люля, на вервечках висячи. Мати посміхнеться, позира* (Дор., Літа.., 1957, 71).

ЛЮЛЯ́ТИ, лю́ля́ю, лю́ля́єш, *недок., перех. і без додатка, розм.* Колихати, приспівуючи. *Десь недалечко хтось потихесечку дитину люляє* (Вовчок, I, 1956, 345); *Люляю, люляю, Поб'ю котка, полаю, Щоб по ночах не ходив, Малих діток не будив* (Укр. нар. пісні, 2. 1965, 6).

ЛЮЛЬКА [1], и, *ж.* Приладдя для куріння, що складається з мундштука і чашечки для накладання тютюну. *Мені з жінкою не возиться, А тютюн та люлька Козаку в дорозі Знадобиться!* (Сто пісень.., 1946, 223); *Сів* [москаль] *на окопі та й почав насипати тютюну в люльку* (Н.-Лев., I, 1956, 71); *Вихопив жаринку з багаття Лесь Якубенко і пальцем затовк її в люльку* (Стельмах, I, 1962, 504); * У порівн. *На другому кінці столу вже підводиться високий, як люлька, чабан Горпищенко з міцним гранчастим келешком у руці* (Гончар, Тронка, 1963, 142); // Таке приладдя з запаленим тютюном, що димить. *Лежить* [Опанас] *у садку під грушею, люльку пихає* (Вовчок, I, 1955, 23); *Синій димок од люльки тонесенькою спіраллю розправляється і знову звивається вгорі в маленьку сіро-голубу хмарку* (Кол., На фронті.., 1959, 30).

Лю́лька ми́ру *див.* **мир** [1]; **Смокта́ти лю́льку** *див.* **смокта́ти**; **Тягти́ лю́льку** *див.* **тягти́**.

ЛЮЛЬКА [2], и, *ж.* 1. Те саме, що **коли́ска** 1. *Ще лихо в люльці б собі спало* (Шевч., II, 1953, 443); *Все світле, святе — нам кохати. Не в люльці його колихати, а в спільній роботі* (Тич., До молоді.., 1959, 24).

2. Висячий поміст з бортами для піднімання інструменту, матеріалів, а також для праці вгорі. *Люлька для піднімання людей повинна бути так збудована, щоб виключалась можливість падіння з неї людей або матеріалів* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 137).

3. Те саме, що **коли́ска** 2. *Їхали по двоє* [в мотоциклі], *один — за рулем, другий — у люльці* (Тют., Вир, 1964, 399).

ЛЮЛЬКОВИ́Й [1], а́, е́. Прикм. до **лю́лька** [1].

ЛЮЛЬКОВИ́Й [2], а́, е́. Прикм. до **лю́лька** [2].

ЛЮМБА́ГО, *невідм., с.* Сильний біль, що раптово виникає в попереку при захворюваннях м'язів і нервів; простріл.

ЛЮ́МЕН, а, ч., *фіз.* Одиниця світлового потоку. *На верхівці величезної башти встановлено світильник, який випромінює 15 мільйонів люменів* (Наука... 1, 1964, 33).

ЛЮМІНА́Л, у, ч. Лікарський препарат, який уживається як заспокійливий, снотворний і протиконвульсивний засіб. *Проти збудження і судорог застосовуються наркотики: хлоралгідрат і люмінал* (Хвор. дит. віку, 1955, 21); *Арсен Черкашин погано провів ніч, довелось прийняти подвійну порцію люміналу, поки, врешті, сон зімкнув його вії* (Дмит., Розлука, 1957, 239).

ЛЮМІНЕСЦЕ́НТНИЙ, а, е, *фіз.* Стос. до люмінесценції. *В усіх випадках люмінесценції, що викликається освітленням, люмінесцентне випромінювання мав інший спектральний склад, ніж світло, яким здійснювалося освітлення* (Курс фізики, III, 1956, 345); // Оснований на люмінесценції. *За допомогою люмінесцентного методу.. строк визначення придатності насіння можна скоротити до одного дня* (Колг. Укр., 5, 1961, 47); // Здатний до люмінесценції. *На поверхню скла наносять шар люмінесцентної речовини, утворюючи таким чином екран, що світиться при паданні на нього швидких електронів* (Радіолокація.., 1958, 21).

△ **Люмінесце́нтна ла́мпа (ла́мпочка)** — штучне джерело розсіяного світла, дія якого грунтується на явищі люмінесценції. *На вулиці Леніна.. разом зайнялись люмінесцентні лампочки* (Хор., Місто.., 1962, 95).

ЛЮМІНЕСЦЕ́НЦІЯ, ї, *ж., фіз.* Світіння твердих тіл або газоподібних, рідких речовин, яке під впливом певного джерела енергії не супроводжується тепловим випромінюванням. *Смолисті речовини, які входять до складу одеколону, мають сильну люмінесценцію* (Наука.., 9, 1957, 14); *Одеса не любить штучного освітлення — їй вистачає вночі місяця, зір та срібної люмінесценції моря* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 352).

ЛЮМІНЕСЦІЮВА́ТИ, ю́є, *недок., фіз.* Мати здатність до люмінесценції; світитися (холодним світлом). *Катодні промені, будучи самі невидимі, примушують світитися (люмінесціювати) багато речовин* (Курс фізики, III, 1956, 139).

ЛЮМІНОФО́Р, у, ч. Синтетична речовина, здатна до люмінесценції. *Здатність люмінофору поглинати ультрафіолетове проміння дозволяє лампі випромінювати яскраво-біле світло, подібне до денного* (Знання.., 5, 1966, 4).

ЛЮ́МПЕН, а, ч., *фам.* Людина з декласованих верств населення. *Вони зовсім не матроси, а миколаївські люмпени, які не звикли воювати гарматами* (Ю. Янов., I, 1954, 271); *Все вишкребли* [фашисти], *що мали. Калік,*

німих, рахітиків, злодіїв, найманих люмпенів з усієї Європи, громил — усе поставили на кін (Довж., III, 1960, 47).

ЛЮ́МПЕН-ПРОЛЕТАРІА́Т, у, ч. У класово-антагоністичному суспільстві — декласовані елементи, що втратили зв'язок з виробництвом; босяки, злодії, старці тощо. *Внаслідок руйнування продуктивних сил* [в капіталістичній країні] *утворюються порівняно значні верстви декласованих елементів, близьких до люмпен-пролетаріату* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 17).

ЛЮ́МПЕН-ПРОЛЕТА́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лю́мпен-пролетаріа́т.** *Необхідно встановити такі основні принципи наших взаємовідносин з іншими партіями: ..Гостра боротьба з розкладаючим впливом партій декласованих, люмпен-пролетарських верств населення* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 17).

ЛЮ́МПЕНСЬКИЙ, а, е, *фам.* Стос. до люмпена. *Бунт декласованого, люмпенського елемента* (Еллан, II, 1958, 124).

ЛЮНЕ́Т, а, ч. 1. У машинобудуванні — пристрій для додаткового підтримування тонкої довгої заготовки, яку обробляють на металорізному верстаті. *Зменшити згин тонких валів можна, підтримуючи їх під час обробки за допомогою спеціальних пристроїв, що називаються люнетами* (Токарна справа, 1957, 189).

2. *арх.* Арковий проріз у склепінні або стіні над дверима, вікном, горизонтально обмежений знизу.

ЛЮПИ́Н, у, ч. Трав'яниста рослина родини бобових, яку вирощують на зелене добриво, на корм худобі і як декоративну. *На піщаних грунтах Полісся в міжряддя кукурудзи можна підсівати кормовий люпин* (Колг. Укр., 4, 1958, 30); *Дощик, лий, дощик, лий.. Лопоти, шуми В горосі, У горосі І у просі, В синьому люпині* (Стельмах, Колосок.., 1959, 17).

ЛЮПИНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., чого і без додатка, с. г.* Підвищення родючості грунтів за допомогою вирощування на них люпину як зеленого добрива. *Якщо в колгоспах є піщані грунти, то для агрономів повинно бути правилом — впровадити люпинізацію на цих грунтах* (Колг. Укр., 7, 1956, 2); *Артіль вирощує нечувані врожаї, застосовуючи люпинізацію грунтів* (Цюпа, Україна.., 1960, 175).

ЛЮПИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **люпи́н.** *Люпинові посіви;* // Вигот. з люпину. *Якщо годувати свиней люпиновою дертю, то їх жива вага підвищується на 130—150 грамів на добу порівняно з приростом при згодовуванні дерті зернових колосових культур* (Хлібороб Укр., 6, 1966, 20).

△ **Люпи́новий пар** — парове поле, засіяне люпином. *У поліських колгоспах особливо велике значення для підвищення врожайності сільськогосподарських культур мають люпинові пари* (Колг. Укр., 2, 1958, 19).

ЛЮПИНОСІ́ЯННЯ, я, *с., с. г.* Сіяння люпину. *У більшості районів люпиносіяння висівають люпин в пару на зерно* (Колг. Укр., 3, 1961, 23).

ЛЮСТЕ́РЕЧКО, а, *с., діал.* Зменш.-пестл. до **люстéрко.** *Розсипались дівчата по всьому класові.., шарпають книжками, визираються в маленькі люстеречка* (Вас., І, 1959, 241).

ЛЮСТЕ́РКО, а, *с., діал.* Дзеркальце (у 1 знач.). *Ой венгерко, венгерко, венгерко! Позич мені люстерко, люстерко* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 445); *Настя в хаті миє посуд, раптом кидає. Хапає люстерко, визирається* (Вас., III, 1960, 321); *Кожен користався Дніпром по-своєму.. Ганна Лавренко, ця мала його собі тепер дзеркалом замість люстерка, роздавленого в дорозі* (Гончар. І, 1959, 41).

ЛЮСТЕ́РЦЕ, я, *с., діал.* Пестл. до **люстéрко.**

ЛЮ́СТРА, и, *ж.* Підвісний освітлювальний прилад, що має кілька джерел світла (свічок, електроламп) і оздоблену арматуру. *Люстри, золото, срібло... Так і сяє все, так і сяє...* (Вас., І, 1959, 107); *Величезні люстри звисають звідти* [з стелі] *на ланцюгах просто над головами дядьків — розкішні, блискучі, мов із чистої річкової криги* (Гончар, II, 1959, 176); * У порівн. *Сонце — мов люстра, повішена в небі,— грало, підвісками блискало, геть криштале́м вигравало...* (Тич., І, 1957, 270).

ЛЮСТРА́ТОР, а, ч., *іст.* Той, хто складав люстрації.

ЛЮСТРА́ЦІЯ, ї, *ж., іст.* У західних губерніях царської Росії — опис мешканців державних або орендованих маєтків з метою встановлення доходів з них.

ЛЮ́СТРЕЧКО, а, *с., діал.* Зменш.-пестл. до **лю́стро.** *Одставила* [Таня] *люстречко, взялася книжку медичну читать* (Тесл., З книги життя, 1918, 207).

ЛЮСТРИ́Н, у, *ч., рідко* **ЛЮСТРИ́НА,** и, *ж., заст.* Вовняна або напівовняна тканина з глянцем. *Привезли кармазину, люстрину, позументів; ото зараз пошили нам запорозькі жупани* (Стор., І, 1957, 191); [Г а п к а:] *А одежі в неї без ліку, без зносу, та все яка одежа!.. шуба котикова, синьою люстриною вкрита...* (Кроп., II, 1958, 134).

ЛЮСТРИ́НА *див.* **люстри́н.**

ЛЮСТРИ́НОВИЙ, а, е, *заст.* Пошитий з люстрину. — *Що за гарну спідницю я їй справив! люстриновую* (Кв.-Осн., II, 1956, 448); *Ярина відчинила скриню, набиту вінком. До самого полудня перебирала рушники з півниками, квітчасті скатертини, сорочки льняного полотна, сукні люстринові* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 66).

ЛЮ́СТРО, а, *с., діал.* Дзеркало. *Побачивши себе у великому люстрі, хутко підвелась* [Ніна] (Досв., Вибр., 1959, 231); *Панночка сиділа перед люстром при світлі свічки і виймала з вух дорогі сережки* (Довж., І, 1958, 223); * У порівн. *Затока ясніє перед хлопцем, як довгасте блискуче люстро* (Донч., II, 1956, 276).

ЛЮ́СТРОВИЙ, а, е. Прикм. до **лю́стра;** // Підвісний (про лампу). *При використанні люстрових ламп треба робити над ними захисні козирки* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 40).

ЛЮСТРО́ВИЙ, а, е, *заст.* Люстриновий. *Взяла очіпок грезетовий, І кунтуш з усами люстровий, Пішла к Зевесу на ралець* (Котл., І, 1952, 69).

ЛЮСУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок., перех., діал.* Гасити вапно; // *неперех.* Шипіти, пінитися (про вапно). *На вапну налили води, то вона й люсує* (Сл. Гр.).

ЛЮТЕРА́НИН, а, *ч.* Той, хто сповідує лютеранство. *По Люблінській унії заведено в Польщі закон єзуїтів, котрі взяли на себе ..— привернути всіх лютеран ..до римського католицизму* (Фр., XVI, 1955, 415).

ЛЮТЕРА́НКА, и, *ж.* Жін. до **лютера́нин.** *Кому ж уже й бути святою, як не їй? Лютеранка, прийняла православ'є, роздає наліво й направо пожертви...* (Гончар, Таврія, 1952, 131).

ЛЮТЕРА́НСТВО, а, *с.* Один з напрямів християнського протестантського віросповідання, який виник у першій половині XVI ст. в Німеччині під час Реформації на основі вчення Мартіна Лютера, як протест бюргерства проти засилля католиків.

ЛЮТЕРА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **лютера́нство** і **лютера́нин.** *Сьогодні велике лютеранське свято* (Л. Укр., V, 1956, 301); *Він носив траур по якихось своїх лютеранських родичах* (Гончар, II, 1959, 123).

ЛЮТЕ́ЦІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **лютéцій.**

ЛЮТЕ́ЦІЙ, ю, ч. Блискучий радіоактивний метал з групи рідкісноземельних елементів.

ЛЮ́ТИЙ[1], а, е. 1. Хижий, кровожерний, злий (про звіра, тварину). — *І що воно за звірюка? — думав він..— А люте, мабуть?.. Лютіше вовка!..* (Мирний,

I, 1949, 170); *Мали вони трьох хлопців, працювали скопом, рано прокидались і рано лягали, а на ніч випускали на вали лютих псів* (Скл., Святослав, 1959, 20); // Який виражає хижість. *Приснився я собі самому У дебрі голосно-німій. Я йшов у пралісі густому Під лютий лясk грімучих змій* (Рильський, III, 1961, 292); // Безжалісно жорстокий, нещадний (про людину). — *Веселися, лютий кате, Проклятий! проклятий!* (Шевч., I, 1963, 249); — *Чи ти запаніла, розлучнице люта, вліз-ши до моєї хати, що сидиш, мов княгиня, закопливши губу?* (Коцюб., I, 1955, 72); *На кілька років залишати Орисю з лютою мачухою ніяк не хотілось* (Головко, II, 1957, 515); // Який виражає або в якому виявляється жорстокість, нещадність. *Лютí очі* [Грегора] *блищали, неначе в звіра* (Н.-Лев., III, 1956, 276); *Через ворота вони* [Степан з дукачем] *скопилися в лютí обійми, підважуючи один одного, перетискаючи тіло і дерево* (Стельмах, II, 1962, 11); // Доведений до розлюченості, гніву; дуже сердитий. *Параска вернулася з ломакою в руках. Люта — вона кинулась на сина* (Мирний, IV, 1955, 116); *Семенові страшно навіть було дивитися на нього. Отаким лютим і водночас розгубленим він іще ніколи не бачив його в житті* (Шиян, Баланда, 1957, 65); // Який виражає розлюченість, гнів. *В свічаді відбивалися заплакані очі, розтріпане волосся, лютий, непритомний погляд і щоки червоні від сліз та гніву* (Л. Укр., III, 1952, 540); *Іван підійшов до пана й спідлоба блиснув лютими очима* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 26).

2. Який приносить надзвичайно тяжкі страждання, муки. *І мене в неволі лютій Інколи згадайте* (Шевч., I, 1951, 379); — *Найгірша для мене ся люта година! Не любить мене чарівниця-дівчина!* (Л. Укр., I, 1951, 111); *Навік минуло врем'я люте, З плечей упав тягар століть* (Рильський, III, 1961, 99); // Надзвичайно сильний і невимовно тяжкий. *На віку Всі люде бачать лихо, сину. Але такого, мій єдиний, Такого лютого ніхто, Ніхто і здалека не бачив, Як я, лукавий* (Шевч., II, 1963, 270); *Стугоніла, розвиваючись од лютого болю, голова* (Стельмах, II, 1962, 180).

3. Надзвичайної сили вияву (про мороз, негоду тощо). — *Зима люта! — вимовила.— Куди ви мене женете?* (Вовчок, II, 1955, 272); *Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Лютí морози доходили краю й не попускали* (Довж., I, 1958, 471); *Все те жере огонь, то своїм широким, лютим полум'ям, то своїми гострими язиками — лише* (Мирний, I, 1949, 309); *І крізь вогонь, крізь бурю люту, йдучи до світлої мети, достойним сином їхнім* [батьків] *бути і, як вони, перемогти* (Сос., II, 1958, 486).

4. *розм.* Сповнений самозабуття; повний, цілковитий (про чиюсь відданість певній справі тощо). *Нащо всі дива світу, .. якщо це їй, його ясочці, уже не потрібне? Нащо, нарешті, він сам, ..і його праця тяжка, і його люта відданість ділу?* (Гончар, Тронка, 1963, 306).

Лю́тий [2], того, ч. Другий календарний місяць року. *Цілий січень була чудова погода..; в лютому вже не так* (Л. Укр., V, 1956, 397); *17 лютого 1897 року Ленін вирушив на сибірське заслання* (Біогр. Леніна, 1955, 35).

Лю́тити, лючу́, лю́тиш, *недок., перех.* Доводити до розлюченості, гніву; дуже сердити. *Шарлота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його це зачало лютити* (Март., Тв., 1954, 297); *Розуміння власного безсилля якось зарадити справі лютило найбільше* (Собко, Звич. життя, 1957, 246).

Лю́титися, лючу́ся, лю́тишся, *недок.* 1. Бути розлюченим, гнівним; дуже сердитися. *Був він дуже лютий, а навіть не міг сховати своєї лютості.., надто ж він лютився, спогадуючи ті уступи, де Ви впадаєте в насмішливий тон* (Л. Укр., V, 1956, 61); *Кожного вечора він ішов до школи. З ним ішла й дружина. А батьки лютились* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 282); // Певним станом і діями виявляти свою розлюченість, гнів. — *Що ти, осліп, чи що? Не бачиш, що се Голуб?* — *лютиться Ястріб* (Фр., IV, 1950, 106); *Яким Марчук орав у полі на ярину. Аж трісь! — зломився йому істик. Яким лютився і кляв усіма чортами* (Кобр., Вибр., 1954, 43); *Петрюк з силою натягав намоклі у весняних водах чоботи, вони тріщали в пришвах. голова лютився і червонів* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 150); // *на кого — що.* Сердитися. *Радість Данькова була така щира, чиста, ..що вона передалася й іншим присутнім, і навіть його супротивники, яких він щойно обіграв, не особливо лютилися на свою невдачу* (Гончар, I, 1959, 47).

2. *перен.* Бути надзвичайно сильним (про мороз, негоду тощо). *Надворі лютилася завірюха так, що заслонювала всякий вид* (Коб., I, 1956, 342).

Лю́тість, тості, *ж.* Власт. за знач. **лю́тий** [1] 1—3. *Нехай ще сильний Батиїв звір, але підбився вже він. Нехай лютує, але народна мудрість говорить: лютість — не ознака могутності* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 487); *Обличчя князя найгірш додавало лютості високе чоло з глибокою морщиною між очима* (Стор., I, 1957, 371); *Староста аж губи закусив із лютості. Коли би так не було більше людей, був би бив Підошву* (Март., Тв., 1954, 186); *По пустій долині вихр скиглив і бився над нею, свистів у річки берегах крутих, тьмив пітьму ночі лютістю своєю* (Фр., XIII, 1954, 53).

Лю́тіти, ію, ієш, *недок.* Ставати лютим *(див.* **лю́тий** [1] 1—3). *Остап лютів: «Еге ж, хоч молода, та розсудлива: чим за старця іти, краще ж за прасола»* (Головко, II, 1957, 399); *Смеркло; блиски зорі ночі; Надворі мороз лютів* (Граб., I, 1959, 288).

Лю́тішати, аю, аєш, *недок.* Ставати лютішим *(див.* **лю́тий** [1] 1—3). *Все лютішали поляки, і козацькі ряди.. почали рідіти* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 330); *Як самотній лось, я живу і лютішаю день у день і чекаю свого дня* (Кулик, Записки консула, 1958, 15); *Притис мороз. З кожним днем він все лютішав* (Коз., Сальвія, 1959, 186).

Лю́тневий, а, е. Прикм. до **лю́тня**.

Лю́тневий, а, е. Прикм. до **лю́тий** [2]. *Вже втихла снігова буря і ще більш міцнів лютневий мороз* (Ле, Мої листи, 1945, 69); // Який має (мав) місце, відбувається (відбувався) у лютому місяці. *На вогневій Блаженки статечно розповідали комусь про лютневі бої за Гроном* (Гончар, III, 1959, 411).

Лю́тня, і, *ж.* Старовинний струнний щипковий музичний інструмент східного походження. *Вийшли тут наперед війська Військові співці славутні, Всі вони були при зброї, А в руках тримали лютні* (Л. Укр., I, 1951, 376); *На хорах музики настроювали скрипки, лютні та мандоліни* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93); * У порівн. *В ній* [перемозі] *наше сонячне лице, душа труда, дзвінка, як лютня* (Тич., II, 1957, 289).

Лю́то. Присл. до **лю́тий** [1]. *Клацають люто зубами вовки* (С. Ол., Вибр., 1959, 174); *Танки рвались до Пруту, Бились воїни лютo* (Кримський, Під зорями.., 1950, 61); *Похмурий член комісії з мішками під очима люто ненавидів благообразного дідка* (Тют., Вир, 1964, 561); *Хазяїн.. люто дивився на всіх, ніби всі були його ворогами* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 66); *Дощ люто сік йому обличчя, груди, та він нічого не чув* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 27); *Хлопець так захопився, що вже*

нічого не чув і не помічав навколо. Працював люто, наполегливо (Коз., Гарячі руки, 1960, 65).

ЛЮ́ТОЩІ, ів, *мн.* Те саме, що **лють** 2. *Василь стрепенувся, повернувсь і, аж посиніївши од лютощів, промовив:* — *Не попадайся ж і ти мені* (Мирний, IV, 1965, 98).

ЛЮТУВА́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **лютува́ти** [1].

ЛЮТУВА́ННЯ [2], я, *с., заст.* Дія за знач. **лютува́ти** [2].

ЛЮТУВА́ТИ [1], ю́, ю́єш, *недок.* 1. *на кого — що і без додатка.* Виявляти хижацтво, кровожерність, злість (про звіра, тварину). *Як скажений звір, що боїться води, труситься й лютує, забачивши її, ..так Чіпка кинувся, скочив угору...* (Мирний, I, 1949, 309); *Надворі Пірат лютує на старців* (Довж., Зач. Десна, 1957, 479); // Виявляти безжальну жорстокість, нещадність (про людину). *Ревуть, лютують вороги; Козацтво преться без ваги — І покотились яничари* (Шевч., I, 1963, 199); *Немало він зла наклів людям під час війни і нипьки лютує* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 290); // *з кого, рідко над ким.* Знущатися з кого-небудь.— *Мундзю! — крикнув з докором Тоньо.— Що се ти робиш? Чи ж то годиться лютувати над бідним створінням* [створінням]? (Фр., III, 1950, 14); // *на кого і без додатка.* Бути в стані розлюченості, гніву, виявляти гнів; дуже сердитися. *Як же то і лютувала та воювала Параска, що не її одділено* (Мирний, IV, 1955, 94); — *Найбільше лютує на мене Підпара* (Коцюб., II, 1955, 40); *Усередині в неї все клекотіло, вона лютувала і на дівчину, і на Софію, що послала ту з дровами* (Мик., II, 1957, 297).

2. Виявлятися з надзвичайною силою (про мороз, негоду тощо). *Люде гинуть, лютує голод в Україні* (Шевч., II, 1953, 14); *В цій місцевості* [в Адлері] *лютує малярія* (Трубл., II, 1955, 40); *І холод, і мряка надворі панує, А вітер осінній реве і лютує* (Гр., I, 1963, 10); *Надворі лютувала хуртовина* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 68).

ЛЮТУВА́ТИ [2], ю́, ю́єш, *недок., перех., заст.* Паяти. *Він сідав, не роздягаючись, із поршнем од тракторного мотора в руках або з бачком, якого ніс лютувати* (Ю. Янов., Мир, 1956, 281).

ЛЮТУВА́ТИСЯ [1], ю́юся, ю́єшся, *недок.* Те саме, що **лютува́ти** [1]. *Негода зруйнувала усі мої плани. Я лютуватись не менш за негоду, і хоч сьогодні втихомирилось.., навіть одлига, а в серці моєму* [моєму] *таки лишився жаль за втраченим часом* (Коцюб., III, 1956, 127).

ЛЮТУВА́ТИСЯ [2], ю́ться, *недок., заст.* Пас. до **лютува́ти** [2].

ЛЮТЬ, і, *ж.* 1. Те саме, що **лютува́ння** [1]. *Четверо запінених і охриплих від люті цепних псів вовчими стрибками наближалися до парубка* (Донч., III, 1956, 51).

2. Почуття роздратування, злості, гніву. *Духа ж поступу й науки Хочуть вбити ті падлюки; ..Та — нінащо вся їх лють, Хоч кров людську лляють і п'ють!* (Фр., XIII, 1954, 394); *А кинеться ворог в люті, На мене піде війною — Я танки, із криці кути, Поставлю в полях стіною* (Шпорта, Запоріжці, 1952, 108); * Образно. *Люто гвалтують собаки.. Рветься і не може вискочить зовсім зубата лють з глибокої пащі* (Коцюб., II, 1955, 225); // *на кого, до кого, проти кого.* Таке почуття, спрямоване на кого-небудь. *У такі хвилини занепаду й розгубленості в душі його ще з більшою силою бушувала лють на Шумейка* (Шиян, Баланда, 1957, 105); *Данько почував, як прокидається в ньому лють до пришельців* (Гончар, II, 1959, 46); *У пасічника була не тільки соціяльна, але й особиста лють проти куркулів* (Дмит., Наречена, 1959, 209).

3. *чого, яка.* Надзвичайної сили вияв (про мороз, негоду тощо). *Пішов* [Іван] *вздовж річки, повний пекучого гніву і злоби до її вічного шуму, до киплячої люті* (Коцюб., II, 1955, 332); *Зелена рунь, як гай, Здолавши лють зими, важкі морозу пута, ..В блакитнім поливі текла за небокрай* (Мал., Полудень.., 1960, 64); *Ми не скорилися люті морозу, хоч він і пронизував до кісток* (Уп., Вірні.., 1957, 7).

ЛЮ́ФА, и, *ж., рідко.* Ствол вогнепальної зброї. *Він знає, ..що він нізащо — от нізащо! — не підставить чола під люфу пістолета* (Коцюб., I, 1955, 409); *Шомполка набивається просто в люфу* (Вишня, II, 1956, 199).

ЛЮФА́, й, *ж.* Теплолюбна рослина родини гарбузових, молоді плоди якої вживаються в їжу, а із стиглих виготовляють мочалки, літні головні убори тощо. *У плодів люфи при їх достиганні вся серцевинна м'якоть пронизана зв'язаною і міцною сіткою дерев'янистих волокон* (Колг. енц., I, 1956, 750).

ЛЮФТ, а, *ч., спец.* Зазор між частинами машини, пристрою. *Під час експлуатації комбайна ролик і черв'як дещо спрацьовуються; тоді люфт у рульового колеса утворюється і при їзді по прямій* (Зерн. комбайни, 1957, 265).

ЛЮЦЕ́РНА, и, *ж.* Цінна кормова багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *За вмістом білка і каротину люцерна займає одне з перших місць серед усіх інших трав* (Рад. Укр., 2.II 1965, 2); *А навкруг — кукурудза, Густі ячмені, І люцерна цвіте На лану вдалині...* (С. Ол., Вибр., 1959, 234).

ЛЮЦЕ́РНИК, а, *ч.* Поле, засіяне, поросле люцерною. *При кожній фермі в колгоспах району виділено запільний клин — люцерник для підгодівлі молодняка свіжою зеленою масою багаторічних трав* (Хлібороб Укр., 12, 1964, 7).

ЛЮЦЕ́РНИЩЕ, а, *с.* 1. Поле, з якого зібрано люцерну. *Її* [дискову борону] *можна також застосовувати.. на конюшинищах і люцернищах* (Колг. енц., I, 1956, 81).

2. Те саме, що **люце́рник.** *Люцернища використовуємо на зелений корм, а на частині поля випасаємо молодняк* (Хлібороб Укр., 8, 1965, 4); *Вийшли на люцернище.., розійшлися в різні кінці поля. Ой, яка ж тут молода трава...* (Оров., Зел. повінь, 1961, 31).

ЛЮЦЕ́РНОВИЙ, а, *с.* Прикм. до **люце́рна.** *Люцернове насіння;* // Вигот. з люцерни. *В ряд розставлені самогодівниці для засипки сухої дерті з різних сумішей зернових культур і сінного люцернового борошна* (Рад. Укр., 26.III 1964, 2); // Засіяний, порослий люцерною. *Поросята.. користувались люцерновим пасовищем по 2 години ранком і ввечері щоденно* (Соц. твар., 1, 1956, 24).

ЛЮЦИ́ПЕР *див.* **луци́пер.**

ЛЮЦИ́ПЕРОВИЙ, а, *с.* Прикм. до **люци́пер.** *Скоро вже стояла перед кожним гультяєм посудина, і всі взяли до рук те вогнисте люциперове питво* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 359).

ЛЮШНЯ, і, *ж.* Дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком. [Гавкун:] *Ану лишень, назвіть усі частини чумацького воза. А нуте, хто знає?* [Василь:] *Полудрабки, спиці, люшня* (Сам., II, 1958, 108); [Полтанець:] *Їхали ми з дядьком возом.. Коли це люшня тільки хрясь! Віз перекинувся* (Баш, П'єси, 1958, 25); * У порівн. *Довго ще стоїть* [Никанор] *посеред хати, звісивши руки, мов дві тяжкі незграбні люшні* (Мик., II, 1957, 80).

ЛЯ, *невідм., с.* Шостий звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук.

ЛЯВО́НИХА, и, *ж.* Білоруський парний народний танець, а також музика до цього танцю. *Враховуючи національний характер танців російського, українського*

та білоруського народів, легко, наприклад, відрізнити російську «камаринську» від українського «гопака» або білоруської «лявоніхи» (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 41).

ЛЯГА́ВИЙ, а, е. 1. Який відшукує дичину нюхом (про породу мисливських собак). *Він накладав сам своєму лягавому псу — Нептуну, що сидів на стільці поруч, кістки на тарілку* (Коцюб., II, 1955, 386); *Полюєте, розуміється, ви з собакою, — лягавим улітку і з собаками-гончаками восени і взимку* (Вишня, II, 1956, 236); // *у знач. ім.* **лягáвий,** вого, ч.; **лягáва,** вої, *ж.* Мисливський собака цієї породи. [К р у к к е:] *Так інколи буває — лягава на полі ще нічого не бачить, але вже чує* (Собко, П'єси, 1958, 399).

2. *перен., зневажл.* Пов'язаний з таємним наглядом, вистежуванням. — *А ви, прислужники, підкрутите,— з серцем відповіла Ольга,— лягава служба у вас, як у потайного сірка, того й дивись, вискочить з-під воріт, вхопить за литку* (Цюпа, Три явори, 1958, 45); // *у знач. ім.* **лягáвий,** вого, ч. Таємний агент поліції. — *Зразу й ідіть! — наказав бородань.— Нам ні до чого, щоб сюди лягаві наскочили* (Смолич, V, 1959, 35).

ЛЯГА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лягáти** 1—2. *Любий Михайлику! ..Починаю з лягання спати, бо се теж момент цікавий: людина розбирається, лягає і вкривається, але не вдягом, а грубою періною* (Л. Укр., V, 1956, 38).

ЛЯГА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ЛЯГТИ́,** ля́жу, ля́жеш; *мин. ч.* ліг, лягла́, лягло́; *наказ. сп.* ляж, *док.* 1. Приймати горизонтальне положення, розпластуючись усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин); протилежне в с т а в а т и. *Упоравшись, лягав спузар біля Івана.. й блищав молодими зубами при вогні ватри* (Коцюб., II, 1955, 328); — *Не кидай мене, Степане,.. Не давай мені лягати! Тримай на ногах!* (Довж., I, 1958, 290); — *Ох, били ж мене; били, били, били! що ні сісти, ні лягти не можна* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); *Дядьки стовбичили на майдані більше години, в них поболіли ноги, і деякі відійшли до тополь, щоб лягти або сісти* (Тют., Вир, 1964, 406); // *у що, на що.* Розташовуватися де-небудь у горизонтальному положенні. *Юзя лягає в траву коло Дарки* (Л. Укр., III, 1952, 641); *Яшко тоді лягав на купу соломи біля припічка й думав* (Головко, I, 1957, 177); *Я скинув з себе теплу сукняну куртку і, лігши на кригу, поповз до потопаючого Гриші* (Сміл., Сашко, 1957, 24); // У сполуч. з словами, що вказують на особливості цього положення. *Роздягнутий Юра лягав на спину* (Смолич, II, 1958, 13); *Патлатий Цуцик спочивав; То ляже на бочок, то догори на спинку* (Гл., Вибр., 1951, 115); *О, як захотілося в рідну оселю, У білу постелю лягти горіліць* (Воронько, Тепло.., 1959, 142); — *Лягти можна,— сказав з презирством старий Опанас і повільно ліг ниць на землю* (Довж., I, 1958, 133); // *з інфін., на що, до чого, у що, де і без додатка.* Лаштуватися до сну, вкладатися спати. *Хто пізно лягає, той щастя не має* (Номис, 1864, № 11294); *Раділи люде встаючи. А мати й спати не лягала* (Шевч., I, 1951, 387); — *Не хочу я у хаті спати,— кажу господині,— душно мені: буду у комірчині лягати* (Мирний, I, 1954, 82); *Як нагодує дітей та покладе спати, сама не ляже ще* (Головко, II, 1957, 190); *Доїхав я додому щасливо, зараз ліг до ліжка і спав три дні і три ночі* (Коцюб., III, 1956, 458); *Давид сказав, що підночував у хуторі, але лягли пізно, то голова каламутна трохи* (Головко, II, 1957, 182); * Образно. *Ой сонечко ясне, Невже ти втомилось, Чи ти розгнівилось? Іще не лягай!* (Сам., I, 1958, 132); // військ. Приймати горизонтальне положення, щільно притискуючись до землі з метою уникнути кулі, осколка тощо. — *Лягай, лягай!* — *кричав Щорс групі богунців, що вискочили на порожню вулицю. Кулеметники впали* (Довж., I, 1958, 152); *Вся галявина ще й досі прострілювалася противником з кулеметів, і Черниш, скомандувавши бійцям лягти, ліг і сам* (Гончар, III, 1959, 49).

◇ **І лягти́ і вста́ти** — весь час бути, перебувати десь-небудь, робити щось. *Взяв* [Остап Шкандибенко] *жінку з другого села, ..що і встала і лягла у молодого дяка* (Мирний, I, 1954, 76); **Ляга́ти від (од, зо) сміху (з ре́готу)** — сильно сміятися, реготати. *Іван присів, засичав, а далі давай ревти так удатно та химерно, що всі аж лягали од сміху* (Н.-Лев., III, 1956, 318); *Спекулянтка заплуталася у сіті, репетувала, сипала прокльони, а юрба лягала з реготу* (Мик., II, 1957, 333); **Ляга́ти (лягти́) в (під) но́ги (до ніг)** — скорятися, підкорятися кому-, чому-небудь. * Образно. *Тобі, Радянська Україно, Старий Дніпро під ноги ліг* (Рильський, 300 літ, 1954, 23); *Складні ворожі укріплення лягали до ніг* [радянським бійцям] (Гончар, III, 1959, 418); **Ляга́ти (лягти́) в осно́ву** *чого* — бути джерелом, началом чого-небудь. *Знання матеріалу, який лягав в основу твоєї книги, завжди повинно бути максимальне* (Смолич, Перша книга, 1951, 39); *Матеріалів, що могли б лягти в основу* [фільму].., *було недостатньо* (Довж., III, 1960, 300); **Ляга́ти (лягти́) в зе́млю (труну́, домови́ну, я́му, моги́лу** *і т. ін.)* — умирати. *Цілий вік ти мене милував, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 87); — *Ніяк не збагну, що воно за людина. Коли отак про себе турбуватиметься та дбатиме — ляже в домовину* (Збан., Сеспель, 1961, 107); *Лисий я, волосся спало, Решта білая, як сніг, Недалеко моя яма, Та я в яму ще не ліг* (Рудан., Тв., 1956, 58); *В могилу ляже проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (Тич., II, 1957, 163); — *Уб'ють тебе, вона в груди ляже; Живи для неї, я прошу* (Котл., I, 1952, 222); **Ляга́ти (лягти́) під ніж (на сті́л)** — іти на медичну операцію. — *Коли лягаєте під ніж, то не можна бути певним за завтра* (Смолич, I, 1958, 82); **Лягти́ і не вста́ти** — докласти максимум зусиль, щоб довести щось до кінця. *Хтось не міг утриматись, щоб того не написати, і ліг і не встав, поки не написав* (Л. Укр., V, 1956, 406); **Ляга́ти ло́ском** *див.* **ло́ск**[2]; **Хоч ляга́й та вмира́й (помира́й); Хоч у я́му (домови́ну, моги́лу** *і т. ін.)* **лягá́й** — про тяжкий стан; надзвичайно важке, скрутне, безвихідне становище. *Як почне* [чорна злюка] *хвостом махати — Хоч лягай та помирай.. Все їй треба, все їй дай* (Гл., Вибр., 1951, 224); — *Ріже мене і пече попід боками,— обізвався із хати жіночий старечий голос.— Так мене мучить, голубчику, що хоч лягай та помирай* (Тют., Вир, 1964, 66); — *На цього* [коня] *вже як і трудно стягалися, не дай бог заведуть, хоч тоді у яму лягай* (Головко, II, 1957, 135); *Нема мені де сховатись од неї, як од мух у спасівку, хоч лягай в домовину* (Н.-Лев., II, 1956, 19); *Думала.., що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могилу лягай* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 442).

2. Поступати на лікування в медичний заклад. *У Львові мені було дуже погано, але я старався підбадьоритися, ..бо не хотілось лягати у львівському шпиталі* (Коцюб., III, 1956, 439); *Інші, коли хворіли, лягали в медсанбат. Воронцов мусив хворіти в полку* (Гончар, III, 1959, 19); [Б а т у р а:] *Я мушу негайно лягти в лікарню. У мене відкрилась рана* (Кор., II, 1955, 263); // *тільки док.* Тяжко захворіти; злягти. *Через тиждень Нимидора лягла і більше вже не вставала* (Н.-Лев., II, 1956, 248).

3. Вмирати, гинути в бою. *Врубувався він у ворожу гущину, як у ліс темний, і лягали нападники покосами* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 388); *Біля Курська і*

Орда фашистська армія лягла (Укр.. присл.., 1955, 423); *Спинися над пам'яттю сміхи, Тут слави герої лягли* (Ус., Вибр., 1948, 293); // Падати зрубаним, зрізаним (про певні рослини). *Поглянь ти на таткові руки — Які в них напружені жили!.. Дуби щонайбільші і липи, і буки Лягають від їхньої сили* (Бичко, Вогнище, 1959, 229); *Завтра вранці тут ляжуть покоси На безмежній квітучій землі* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 53).

◇ **Лягти́ в (у) зе́млю [живи́м, живо́ю]** *див.* **земля́; Лягáти (лягти́) прáхом** — гинути, пропадати. — *Мені не шкода!.. Нехай горить! І нехай воно прахом ляже!* (Довж., І, 1958, 343); **Лягáти (лягти́) тру́пом (кістьмú, го́ловами** *і т. ін.):* а) вмирати, гинути (в бою). *Луче на своїй стороні кістьми лягти, ніж на чужині слави натягти* (Укр.. присл.., 1955, 77); [2-й запорожець:] *Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми трупом ляжем!* (К.-Карий, І, 1960, 168); — *У битві з печенігами лягла головами мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь вправ* (Оп., Іду.., 1958, 10); б) робити все можливе, щоб відстояти щось своє. *Він став коло дверей, готовий краще трупом лягти, ніж випустити дочку з хати* (Коцюб., І, 1955, 282).

4. *тільки 3 ос.* Опускатися, падати на яку-небудь поверхню (про предмети). *Часом легенько-м'яко лягало* [бабине літо] *Ярині на очі* (Л. Укр., III, 1952, 738); *Снаряди вже лягали на майдан, на городи, в бідняцькі двори* (Довж., І, 1958, 132); — *Тут жодна міна не ляже марно* (Гончар, III, 1959, 85); // *на чому, де, на що.* Розміщуватися на якій-небудь поверхні. *Облітає пух з тополі І лягає тихо долі* (Рильський, II, 1960, 268); *Пізнав Йон Гашіцу по чорних косах, що вибились з-під рядна і лягли на ньому, як дві грубі гадюки* (Коцюб., І, 1955, 241); * Образно. *На його запорошене обличчя лягає задума* (Стельмах, Хліб.., 1959, 155); // Розташовуватися певним чином. *Кленове брусся, яке роками беріг* [дядько Іван] *для нової хати, лягає вподовж гаті на дно Сиваша* (Гончар, II, 1959, 429); *Впоперек ріки Лягла дуга загати* (Перв., II, 1958, 248); * Образно. *Думки лягали на папір дрібними, майже мікроскопічними рядками* (Руд., Остання шабля, 1959, 189); // Займати, приймати певне положення. *Моя машина раз у раз сповзала із слизької, розʼюженої дороги й легко лягала набік у придорожній рівчак* (Ю. Янов., II, 1954, 7).

5. *тільки 3 ос., по чому, на що.* Поширюючись по поверхні, вкривати собою що-небудь. *Туман хвилями лягає По степу німому* (Стар., Поет. тв., 1958, 232); *Відцокотіли панські коні, Лягає курява на шлях* (Рильський, II, 1960, 137); *В садочку іній ліг На дерев'я голе...* (Бор., Тв., 1957, 67); // Падати на щось (про сонячне проміння, тінь і т. ін.). *На захід сонце вже схилилось, Лягають тіні на полях* (Пісні та романси.., II, 1956, 63); *Ясний сонячний промінь срібною доріжкою лягав по снігу* (Коцюб., І, 1955, 70); *Попереду, на автостраді, смугами лягали сяйва автомобільних фар* (Дмит., Розлука, 1957, 115); *Від верби лягла довга тінь на воду* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 11); // Вкривати обличчя людини, з'являтися місцями на його поверхні (про загар, рум'янець і т. ін.). *Під очима аж синява підковами лягла* (Гончар, Тронка, 1963, 137); // *без додатка, перен.* Наставати (про вечір, ніч і т. ін.). *Над Волгою лягав молодий весняний вечір* (Епік, Тв., 1958, 268); *Внизу видно, як ніч лягає густіш і густіш* (Ю. Янов., II, 1958, 65); *Лягла зима. Завіяло дороги. Тремтять хати від холоду* (Рильський, І, 1956, 68).

6. *тільки 3 ос., перен.* Поширюватися на кого-, що-небудь. — *Хай всі почесті і всі відповідальності лягають на одного чоловіка* (Стельмах, II, 1962, 18); *В степовій смузі, де на 25 процентів дворів, що мають значні лишки, є 40 процентів безкінних і малопосівних, треба удосконалити нашу політику в тому напрямі, щоб головний тягар податків лягав на вищі групи* (КПУ в резол. і ріш.., 1958, 217); // Бути тягарем, обтяжувати (про горе, відчай і т. ін.). *Щось важке лягає на серце і душить його, як те каміння* (Н.-Лев., II, 1956, 383).

7. *тільки 3 ос., куди, до чого, на що, перен.* Пролягати, тягнутися (про шлях, дорогу). *Від України до Росії Лягли пути* (Мал., Книга.., 1954, 5); *Весело лягають Дороги до гаю* (Стельмах, Живі огні, 1954, 5); *Шлях оцей лягає на Коджорі* (Ющ., Люди.., 1959, 140); // *тільки док.* Уміститися на певній площині. — *А може, хоч звершечку ляже?* — *Дем'ян йому лукаво каже, Вареничка узяв І на тарілочку поклав* (Гл., Вибр., 1951, 156); *Тут* [у Бразілії], *мабуть, дві чи три Європи З кінця в кінець могли б лягти* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 121); // *перен.* Бути між ким-, чим-небудь, розділяючи, розʼєднуючи когось, щось. *В серці один ти, коханий, Хоч поміж нас Ляжуть моря й океани* (Забашта, Квіт.., 1960, 133).

◇ **Доро́га (путь) лягáє (лягла́)** *кому* — про необхідність відправлятися в дорогу. *Коли ж лягає путь далека Назад, до хати над Дніпром, Старий.. лелека Привітно стріпує крилом* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 43); *Знов лягла йому дорога —..Сорок верст туди й назад* (Шпорта, Мужність, 1951, 9).

8. *спец.* Обирати певний напрямок, положення (про судна, літаки).

Лягáти (лягти́) в дрейф — дрейфувати (про судна). *Наше судно лягло в дрейф. Виявилося, голландці бажали привітати радянських моряків* (Наука.., 6, 1963, 48); **Лягáти (лягти́) ку́рсом (на курс)** — йти у певному напрямку (про судна, літаки). *Повітряний лайнер вирулює на стартову доріжку, злітає в голубу височінь і лягає курсом на Москву* (Рад. Укр., 8.VIII 1962, 1); *Він злетів у найкращому настрої, швидко досяг висоти двадцяти тисяч метрів, ліг на свій курс* (Собко, Срібний корабель, 1961, 277).

ЛЯГИ́, ів, *мн., діал.* Час, коли лягають спати. *Нерано, вже й пізні ляги минули* (Коцюб., II, 1955, 80).

ЛЯ́ГОВИ, ів, *мн., діал.* Ляги. *Сиджу я одного вечора, так уже у пізні лягови, пряду...* (Вовчок, І, 1955, 277).

ЛЯГОВИ́ТИСЯ, влю́ся, ви́шся; *мн.* ляговля́ться; *недок., діал.* Лягати. — *Чи договорюсь я тобі, щоб ти покинула прясти та ляговилась швидше спати?* (Кв.-Осн., II, 1956, 237); *Знов мгла на бори ляговиться* (Фр., XI, 1952, 475).

ЛЯГТИ *див.* **лягáти.**

ЛЯД, а, *ч.:* **На яки́й ляд** — для чого, навіщо. — *Як же це, справді, щоб отак-от шість* [ворожих] *танків* [знищити]*? ..Та на який ляд тоді кувати їх, заліза переводити..!* (Довж., І, 1958, 385).

ЛЯДА, и, *ж.* 1. Рухома покришка, дверцята, що прикривають отвір всередину чого-небудь. *Він хижку з лободи зліпив Та ще з огудини дві ляди Неначе двері притулив* (Гл., Вибр., 1951, 195); *Підняла* [Ася] *з землі важку дубову ляду і зручно спустилася в отвір* (Досв., Вибр., 1959, 423); *Засмалений танкіст відкривав гримучу і ковану ляду* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 12); * У порівн. *Глухо, наче ляда підземелля, грюкнули ковані залізом двері* (Кол., Терен.., 1959, 261); // Отвір, люк з такою покришкою, дверцятами. *Нав'язавши брудну ганчірку на палицю, я виставив її в ляду. Кілька куль пронизало її одразу* (Ю. Янов., II, 1958, 72); *Венцель провів нас у підвал, до якого була ляда з кухні*

(Минко, Вибр., 1952, 337); // Покришка, якою закривають скриню; віко. [Т р о х и м:] *Панове громадо! Нещастя сталось — батька убила ляда од скрині!..* (Кроп., IV, 1959, 235); *Вона підняла ляду скрині, дістала рядни́ну* (Скл., Святослав, 1959, 82).

◇ **Закри́й ля́ду,** *лайл.* — закрий рота, не розмовляй. *— Я встряв до розмови, а він.. так на мене вовком як глянув..— Ляду,— каже,— старий, закрий свою* (Кос., Новели, 1962, 33).

2. Відкидна полиця або віконниця в крамниці, що застосовується як прилавок. *В кожній крамниці коло дверей одчинена ляда в вікні й обперта на стовпець* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *Петро Оском'юк.. за крамаря. Стояв за лядою й продавав* (Март., Тв., 1954, 330).

3. Частина ткацького верстата, через яку проходять нитки основи і якою прибиваються одна до одної поперечні нитки. *Застукала ляда; Бігає човник відтіль і відсіль... Човник і ляда — ткачеві порада; Берди і цівки — ви хліб мій і сіль!* (Щог., Поезії, 1958, 104); *Руки вже важчають — влітку від сапки, серпа, взимку від веретена і ткацької ляди* (Стельмах, I, 1962, 136).

4. Рухома покришка над годувальним коритом у сажі. *Загнала* [Маруся поросят], *приперла колодкою ляду в хлівці* (Григ., Вибр., 1959, 34).

ЛЯ́ДВЕНЕЦЬ, нця, ч. Трав'яниста кормова рослина родини бобових. *В дернині були: тимофіївка лучна, вівсяниця лучна, тонконіг лучний, конюшина біла, ля́двенець рогатий та інші трави* (Колг. Укр., 10, 1960, 30); *Ля́двенець, що вже одцвітав, зробився з жовтого червонастим* (Мур., Бук. повість, 1959, 288).

ЛЯ́ДКА, и, ж. Зменш. до **ля́да.** *Швиденько подався* [Охрім] *у другий куток, та, трохи відсунувши якусь скриньку, підняв лядку, витяг з якогось темнича барильце* (Вовчок, VI, 1956, 282); * У порівн. *Вікна якісь чудні: на п'ять шибок — чотири внизу, а вгорі тільки одна, ..ще й одчиняється знизу догори неначе лядка* (Н.-Лев., IV, 1956, 58).

ЛЯ́ДСЬКИЙ, а, е, *діал.* Ляський. *Вернигору ж четвертували, а на Найду не знялася і лядська рука* (Мирний, I, 1954, 191); *Із-за широкого Дніпра Сюди од лядської неволі Ішов народ шукать добра* (Щог., Поезії, 1958, 198); [К і н д р а т:] *Лядські улани? А цить... ого, та в них шабель із шістдесят буде* (Тич., I, 1957, 262).

ЛЯДУ́НКА, и, *ж., заст.* Ладунка. *Аж зирк — Паллантова лядунка І золота на ній карунка У Турна висить на плечі* (Котл., I, 1952, 294); *За дев'ятим разом захопили* [хлопці] *щось, витягли, а в цебрі ікона та якась лядунка* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 78).

ЛЯК, у, ч. 1. Несподіване почуття страху; переляк. *Еней, таку уздрівши цяцю, Не знав із ляку де стояв* (Котл., I, 1952, 116); *Ми тричі кидались в атаку, і тричі бігли ми назад. В душі ні розпачу, ні ляку* (Сос., II, 1958, 393).

2. Почуття тривоги, розпачу. *Мене аж обгортає ляк, Коли згадаю про поетів, Що без дороги, без признак Ідуть у хаосі сюжетів* (Рильський, Поеми, 1957, 42); *Наталя з ляком побачила, що хвороба перейшла в іншу стадію* (Донч., VI, 1957, 10).

ЛЯ́КАНИЙ, а, е. 1. Якого часто лякали, який сильно злякався; перелякани́й. *Біжать між деревами з відрами, з сокирами — заспані, неодягнені, лякані* (Вас., III, 1960, 358); *Ляканий заєць лежить сторожко* (Коп., Як вони.., 1948, 85); *— Не дивуйтеся,— ласкаво плескав його по плечу Дебрич.— Лякана ворона всього боїться* (Козл., Ю. Крук, 1957, 433).

2. Який уже звик до лякання і нічого не боїться. [Б у р л а к а:] *Ви не кричіть, бо й я вмію кричать. Ви не лякайте мене — я ляканий!* (К.-Карий, I, 1960, 54); [С т а н і с л а в:] *Мене не злякаєш, я вже ляканий* (Собко, П'єси, 1958, 9); *— Та й не боюся я нічого — ляканий уже...* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 354); // *у знач. ім.* **ля́каний,** ного, ч. Той, кого багато лякали і тим відбили страх. [П о л к о в н и к:] *Еге, як бачу, то мій нагай скучив по чиїйсь спині!* [Г а д ю к а:] *Не полохай ляканого!* (Кроп., V, 1959, 485).

ЛЯКА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **лякáти.** *Нічим так не допікали Якимцеві наймити і наймички, як ляканням тією школою* (Н.-Лев., I, 1956, 174).

ЛЯКА́ТИ, аю, áєш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Своїм виглядом або діями викликáти почуття страху, переляку. *Тиха вода людей топить, а бурна тільки лякає* (Номис, 1864, № 3029); *Море не лякало її своєю глибиною* (Гончар, Тронка, 1963, 225); *— Там є такі ущелини, ..що здалека лякають своїми кручами* (Донч., II, 1956, 47); *Тайга! Тайга! ..Ти почала нас рогами лякати, дощем гостити...* (Гонч., Вибр., 1959, 130); // Своєю незвичністю, таємничістю тощо вселяти страх, тривогу, занепокоєння. *Смерть бійців не лякає... Наперед, наперед без запину!* (Граб., I, 1959, 239); *Порожня від чоловіка кімната лякала своєю пустою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 51); *— Та не мовчіть же! Ви просто лякаєте мене. Вона наче справді була схвильована* (Головко, II, 1957, 558).

2. Навіювати страх, застосовуючи певні засоби. [П а н а с:] *А давайте бабу Хорошунку налякаємо трохи! То вона все дітей лякає, тепер давайте її!* (Вас., III, 1960, 259); *Ми спробували вважати за фашистів опудала на городах, якими лякали горобців* (Сміл., Сашко, 1957, 87); // Викликáти сполох; полохати. *У тихому гаю Лисичка щастя мала, Як у своїм добрі жила, гуляла: Ніхто її там не лякав* (Гл., Вибр., 1951, 125); *— Стій, не стріляй! Дай проїхати он до тієї хати! — кричав дружко.— Коней не лякай!* (Довж., I, 1958, 154); * Образно. *В кімнату крізь розбиту шибку врівався сердитий вітер і лякав полум'я в лампі* (Панч, В дорозі, 1959, 231); // *кого, чим або із спол.* що. Викликáти почуття занепокоєння, тривоги; залякувати. [К а з и д о р о г а:] *Тут нас пан писар лякає, що ми бунт робимо, що ми права не маємо скидати начальника* (Фр., IX, 1952, 394); *Вдоха розібрала, що один* [пан] *усе лякав її каторжною роботою* (Донч., III, 1956, 13).

ЛЯКА́ТИСЯ, áюся, áєшся, *недок.* 1. *чого і без додатка.* Відчувати страх перед ким-, чим-небудь; боятися когось, чогось. *Як глянув на личко, на ті острі зуби, То дуже, Лисичко, лякаюся згуби* (Фр., XIII, 1954, 261); [О р и ш к а:] *Ох, я так вся і тремчу* [тремчу]! [А н т о н:] *Бог зна, чого ти лякаєшся!* (Кроп., I, 1958, 172); * Образно. *Танки не лякаються наших залпів, повзуть гадами* (Логв., Данні рани, 1961, 37); // Полохатися. *Незвичні до машини воли лякалися гуркоту й шарахали вбік на ниви* (Смолич, Прекр. катастр.., 1956, 16).

2. Відчувати занепокоєння; турбуватися; боятися. *Ти не лякайся-бо, що свої ніженьки Вмочиш в холодну росу* (Стар., Поет. тв., 1958, 31); *З'являється така безліч слів, що я лякаюся в них заблудитися* (Ю. Яков., II, 1958, 129).

ЛЯКЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який легко лякається, усього боїться. *Лякливий Янек Свєнціцький, бідний шляхтич, ..тихо схилився до пана Рогмунда* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18); // Який виражає страх, боязнь. *Владний крик, і клацання затвора, і лякливе лопотіння ніг...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 25); // Сповнений переляку, страху, побоювання. *Йому стало жалко Василини,— таким благальним й лякливим був її погляд* (Руд., Остання шабля, 1959, 193); // *у знач. ім.* **ляклúвий,** вого, ч. Той, хто

легко лякається, усього боїться. [Г а й д а р:] *Не лякай, більшовики не з лякливих* (Корн., II, 1955, 69).

2. Якого легко сполохати; полохливий. *Лякливий, як заєць, а шкідливий, як кішка* (Укр.. присл.., 1955, 213); *Обачні дрохви голови звели, В траву хохітви залягли лякливі* (Рильський, III, 1961, 68).

ЛЯКЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість і стан за знач. **лякли́вий.** *Огей напружує мозок, чуття і намагається розвіяти свою лякливість* (Досв., Вибр., 1959, 315).

ЛЯКЛИ́ВО. Присл. до **лякли́вий.** *Борись з неправдою та злом!.. Не жди вінка, не жди пошани, Не повертай лякливо вбік!* (Граб., I, 1959, 557); *В очеретах лякливо кахкали лиски, тріпотінням крил сповіщаючи, що вони нас запримітили* (Досв., Вибр., 1959, 406); * Образно. *В потуманілій від куряви хаті лякливо мигтів каганець* (Горд., II, 1959, 221).

ЛЯЛЕМА́НЦІЄВИЙ, а, е. Вигот. із насіння лялеманції. *Лялеманцієву олію можна також використовувати і в їжу* (Ол. та ефір. культ., 1956, 242).

ЛЯЛЕМА́НЦІЯ, ї, *ж.* Однорічна олійна рослина, поширена на Кавказі і в Криму. *Вирощують лялеманцію заради насіння, з якого одержують олію* (Ол. та ефір. культ., 1956, 242).

ЛЯ́ЛЕЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **ля́лька** 1, 2. *Дівчинка бігла в сховище з лялечкою в руці* (Тер., Ужинок, 1946, 29); // *перен.* Гарна жінка, схожа на іграшку вбранням і виглядом. *Перша його розмова з Густею показала йому, що в тій лялечці є жива, чутка* [чутлива] *душа* (Фр., III, 1950, 376).

Ні ля́лечки; Хоч би [тобі] ля́лечка — жодної душі, нікого; хоч би хто-небудь. *Густе, в гарячих прошвах марево приколисує спраглу потріскану землю. Навколо ні лялечки, ні звуку* (Стельмах, I, 1962, 43); *— Оце раз як обпали бджоли.., гукав-гукав — ані телень! Хоч би лялечка тобі озвалася!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89); хоч би хто-небудь. **Як ля́лечка** — про когось або щось гарненьке, привабливе. [П а в л о:] *Ну, й дівчинка ж, як лялечка* (Кроп., II, 1958, 361); *Прибрали сад, як лялечку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 264).

2. Одна з стадій розвитку комахи, в якій комаха звичайно нерухома, не живиться; личинка в коконі. *Раніш, ніж стати дорослими і здатними до розмноження, комахи проходять такі стадії розвитку: яйце, личинка та лялечка* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 7).

ЛЯ́ЛЯ, і, *ж., розм.* 1. Дитина (звичайно мала). *Що можна лялі, того не можна мамі* (Мирний, II, 1954, 129); *Ось іде мама... А біля мами — ляля... Лялі — років шість* (Вишня, I, 1956, 398); * У порівн. *Неначе ляля в льолі білій, Святев сонечко зійшло* (Шевч., II, 1953, 60).

2. Те саме, що **ля́лька** 1. *Продавщиця в білому халаті моїй онучці лялю подає* (Сос., Близька далина, 1960, 100).

ЛЯ́ЛЬКА, и, *ж.* 1. Дитяча іграшка у вигляді фігурки людини. *Щира і мила, сама з тою лялькою схожа, Граєшся з лялькою ти, моя дівчинко гожа!* (Щог., Поезії, 1958, 333); *В кімнаті скромній, де колись Таємні збори відбувались, Ляльки й ведмедики зійшлись І малюки розташувались* (Рильський, III, 1961, 42); * У порівн. *Юрко одразу ж, просовуючи руки в сніг, схопив дівчину в оберемок, труснув нею, мов лялькою, підвів на ноги, всю білу і розпатлану* (Стельмах, I, 1962, 62); // Макет фігури якої-небудь істоти, зробленій з будь-якого матеріалу. *Згодом замість дівчини топили ляльку, а люди купалися у річці* (Іст. СРСР, 1956, 35); *Маленький кучерявий хлопчик несе повний кошичок, а в ньому лежить гола дитинка — Христос (лялька)* (Коцюб., III, 1956, 412); // Макет фігури людини або тварини для театральних вистав. *Львівський театр ляльок переступив поріг зрілості* (Мист., 2, 1966, 15); * У порівн. — *Крутить нами старшина, як ляльками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 80).

Як ля́лька — про когось або щось гарне, привабливе. *Матері повбирали своїх дочок, як ляльок — кожна сподівалась залучити женихів для дочок* (Н.-Лев., III, 1956, 139); *Острівок у парку, як ляльку, впорядковано* (Ле, Міжгір'я, 1953, 265).

◇ **Гра́ти (гра́тися) в лялькй** *з ким* — робити щось несерйозно, нещиро. *Мені здалось, що редакція грає в ляльки з народом* (Л. Укр., V, 1956, 107).

2. *перен.* Безвольна людина або людина, якою розважаються.— *Йолопка! — Лялька в руках Плетенецького,— просичав один* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 311); *Хіба вона прийшла сюди, щоб стати комусь лялькою і розвагою!* (Гончар, III, 1959, 195); // Те саме, що **маріоне́тка** 2. *— Вернуться часи необмеженої влади панів у державі, ..а король стане лялькою в руках панів* (Оп., Іду.., 1958, 640).

3. *розм.* Те саме, що **ля́ля** 1. *Понаїздили до хазяїна гості, приїхали й куми і понавозили всяких гостинців ляльці та мамці* (Л. Янов., I, 1959, 46); *— Ти вже прокинувся, синочку? А я тобі ляльку привела, дівчинку. Он бач, яка!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 473).

ЛЯЛЬКА́Р, я́, *ч.* Той, хто виготовляє, створює ляльки. *В період між двома світовими війнами Чехословаччина набула репутації класичної країни лялькарів і ляльок* (Мист., 6, 1958, 43).

ЛЯЛЬКА́РСТВО, а, *с.* Мистецтво театру ляльок. *Своїми творчими досягненнями Празький театр значною мірою завдячує.. таланту свого беззмінного керівника.. Яна Малика, який є не тільки головним режисером і директором, але й значним теоретиком лялькарства* (Мист., 6, 1958, 45).

ЛЯЛЬКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ля́лька** 1, 2. *Незабаром уся лялькова сім'я перейде в розпорядження молодшої Наталиної сестри* (Допч., VI, 1957, 78); // Те саме, що **маріоне́тковий.** *Німецьке командування панічно тікає з охопленої повстанням України, ..безславно тікає і ставленик їхній, ляльковий гетьман Скоропадський* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 57).

2. Те саме, що **іграшко́вий** 1. *Відтоді Федько щоднини На лялековому коні Оглядав ті тополини* (С. Ол., Вибр., 1959, 158); *Понад рівними вулицями, неначе лялькові, біліли нові будівлі колгоспників* (Стельмах, На.. землі, 1949, 325); // У якому діють ляльки. *Однією з ранніх форм українського музичного театру був народний лялековий театр — вертеп* (Укр. клас. опера, 1957, 21).

ЛЯЛЬКОВИ́К, а́, *ч.* Артист, який керує лялькаами у лялековому театрі. *У колективі* [Львівського театру ляльок] *виросла ціла плеяда талановитих акторів-лялькевиків* (Мист., 2, 1966, 15).

ЛЯЛЬКО́ВО, *присл.* Як у ляльки. *Не була старою, але в брезклім, лялькево розмальованім обличчі* [жінки] *чаїлася смерть, прикрита оболонкою набіленої шкіри, наче смертним серпанком* (Вільде, Сестри.., 1958, 279).

ЛЯЛЬКОВО́Д, а, *ч.* Те саме, що **лялькови́к.** *Режисери, художники, ляльководи не меншу увагу приділяють підвищенню своєї майстерності* (Мист., 6, 1958, 23).

ЛЯЛЬКОВОДІ́ННЯ, я, *с.* Керування ляльками у лялековому театрі. *У деяких виставах колектив умілo поєднує різну техніку ляльководіння* (Мист., 6, 1958, 45).

ЛЯЛЬКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **ляльку-ва́тися.** *Дорослі гусениці перед лялькуванням присновують себе павутиною до гілки* (Озелен. колг. села, 1955, 249).

ЛЯЛЬКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* Обертатися в лялечку (у 2 знач.). *Закурившись у землю, личинки утворюють малесенькі печерки шириною 3—3,5 мм та довжиною 5—6 мм, в яких і ляльку́ються* (Шкідн.. рослин, 1949, 136).

ЛЯ́МА, и, *ж.* Те саме, що **ля́мка.** *Рибалки тягли кодоли, ступаючи на кілька ступнів задом уперед і з усієї сили обпираючись станом об дерев'яні лями* (Н.-Лев., II, 1956, 228).

ЛЯМБЛІО́З, у, *ч.* Захворювання кишечника або жовчного міхура людини, викликане паразитуванням у них лямблій. *Лямбліоз досить часто не супроводжується ніякими зовнішніми ознаками* (Наука.., 7, 1966, 34).

ЛЯ́МБЛІЯ, ї, *ж.* Одноклітинний організм типу найпростіших, який паразитує в кишечнику або жовчному міхурі людини, викликаючи їх захворювання. *Причиною холециститів, як показує практика, крім мікроорганізмів, є глисти, печінкова двовустка і найпростіші — лямблії* (Наука.., 10, 1960, 43).

ЛЯ́МЕЦЬ, мця, *ч., діал.* Повсть. *Поперед усіх, зовсім біля дверей, трусив своїм зім'ятим кожухом, вовна на якому звалялась уже в лямець, розгублений Голова* (Збан., Єдина, 1959, 186).

ЛЯМІ́ВКА, и, *ж.* Вузька смужка тканини, хутра і т. ін., пришита до краю одягу, взуття як прикраса. *Виробив* [кушнір] *її* [шкуру] *напрочуд, Дав червону лямівку, І продав її* (Л. Укр., IV, 1954, 199); *Їхав у блискучій візантійській зброї молодець у червоному плащі з парчевою лямівкою* (Оп., Іду.., 1958, 133).

ЛЯ́МКА, и, *ж.* Широкий ремінь із шкіри або міцної тканини, який пристосовують для тягнення вантажів або полегшення їх переноски. *До роботи в хомуті молодняк привчають заздалегідь, замінюючи в біговій упряжі лямку-шворку на хомут* (Конярство, 1957, 115); *Діти весело погаяли матір, а вона тягнула мовчки, налігши грудьми на лямку* [санчат], *припасовану з солдатської обмотки* (Гончар, IV, 1960, 72); *Наплічні лямки* [рюкзака] *завширшки.. мають 6—7 см і підшиті, щоб не зминалися, шинельним сукном* (В дорогу, 1953, 25); * Образно. *Кидай, рикша, лямку свою рабську Та гвинтівку бойову бери!* (Мал., З книги життя, 1938, 152); * У порівн. *Підтяжки, мов бурлацькі лямки, оперізували йому плечі* (Гончар, I, 1954, 245); // Різного роду пристрої, якими кріплять, тримають і т. ін. що-небудь або які служать для відкривання чогось. *За плечима вже розкрився парашут, міцно стиснув усе тіло, аж лямки врізалися під пахви* (Собко, Срібний корабель, 1961, 58); *Вона.. вхопилася обіруч за брезентові лямки, відчинила вікно* (Мушк., Серце.., 1962, 288); // *перен.* Про довгу, одноманітну або важку службу. *Миколаївська казарма не злякала, солдатська лямка не зламала його* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 292).

◇ **Надіти на себе ля́мку** — взятися за важку, виснажливу довготривалу роботу. — *Мені навіть на думку не спало, що він погодиться надіти на себе таку лямку* (Руд., Остання шабля, 1959, 122); **Тягти́ (те́рти) ля́мку** — виконувати важку, виснажливу роботу, жити у важких умовах. [Харько:] *Бачу, що мовму горю Вже не помогти, Невно, до кінця прийдеться Лямку цю тягти* (Кроп., V, 1959, 609); *Бував трудно, гірко нам На світі тую лямку терти, А все-таки ми боїмось умерти* (Гл., Вибр., 1951, 88); *Старий Серебренников посідав на дільниці місце робочого вола. Неприємна й брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо тяг лямку* (Ю. Янов., II, 1954, 101).

ЛЯМО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **лямува́ти.** *Сама Анна у білій сукні, лямованій по всіх рубцях широкою чорною габою* (Л. Укр., III, 1952, 402); *Вкінці покликав* [Свен] *Теорда, свого уповноваженого, передав йому червоно лямований плащ та золотий ланцюг воєводи* (Оп., Іду.., 1958, 182); * Образно. *Прослались квіти біля того дому, Лямовані вінками скромних трав* (Рильський, I, 1956, 438).

ЛЯМУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Обшивати лямівкою.

ЛЯП, *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **ля́пати** 1, 2. *Пташки із гнізда додому якось ляп — Лисичка зараз хап та хап* (Гл., Вибр., 1951, 125); *Вам на бриль ціла лопатка глини: — Ляп!* (Вишня, I, 1956, 305); *Вовк повернувсь другим боком, усунув хвоста в ту проломину та ляп, ляп хвостом* (Барв., Опов.., 1902, 244); *Хтось мене ляп по руці* (Коцюб., II, 1955, 41).

◇ **Тяп та ляп** *див.* **тяп.**

ЛЯПАВИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **сльота́ 1.** *Тротуари, мокра ляпавиця.., Світ одбився плямою в калюжі* (Рильський, II, 1960, 55).

ЛЯ́ПАНЕЦЬ, нця, *ч., розм.* Легкий удар рукою з метою покарання. *Нітрохи не зволікаючи, він надавав братові ляпанців* (Собко, Звич. життя, 1957, 77).

ЛЯПАНИ́НА, и, *ж., розм.* Невміло, неохайно виконана робота. *Яка ляпанина, така і хватанина* (Номис, 1864, № 7116).

ЛЯ́ПАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **ля́пати** і звуки, утворювані цією дією. *За дверима чулось шелестіння сторінок, ляпання книжкою в стіл і сердите бурчання* (Коцюб., II, 1955, 369); *Вона вже скінчила їсти і тепер.. ляпала себе по щоці ложкою й прислухалась до того ляпання* (Григ., Вибр., 1959, 226).

ЛЯ́ПАС, а, *ч., розм.* Удар по щоці або шиї долонею. *— Купатись! — одно репетує Івась, поки не вскочила червона, як огонь, Пистина Іванівна і не надавала ляпасів* (Мирний, III, 1954, 155); *Поки Ломов встиг опам'ятатись, почувся голосний ляпас, і Ломов схопився за щоку* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 374); * У порівн. *Запитання прозвучало для Арсена як ляпас* (Дмит., Розлука, 1957, 59).

Дава́ти (да́ти) ля́паса *кому:* а) бити, карати кого-небудь; б) завдавати образи, сорому кому-небудь. *— В дійсності дали* [багачі] *ляпаса всій нашій родині* (Вільде, Сестри.., 1958, 346); **Заліпи́ти ля́паса** — вдарити в обличчя рукою. [Тимофій:] *Не думав, що ця ніжна рученька такого ляпаса може заліпити...* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 26).

ЛЯ́ПАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *неперех.* Падати краплями. *Цокав на стіні годинник, ляпав у шибки дощ* (Мушк., Серце.., 1962, 123); // Ронити краплі на що-небудь. *Перо ляпало на стіл, на папір* (Н.-Лев., IV, 1956, 164); // *безос. Блідий Петрик та Докійка шматочок під ложку, щоб не ляпало, сьорб, хліба вкусить обережно, щоб не кришити* (Головко, II, 1957, 23); // Падати, опускатися на щось, у щось, звичайно видаючи певний звук. *Ляпали карти грачів* (Коцюб., II, 1955, 147); *Ляпав мокрий лапатий сніг* (Коз., Вибр., 1947, 14).

2. *неперех., чим, по чому.* Ударяти, бити чим-небудь по чомусь переважно еластичним або гладеньким, утворюючи короткі різкі звуки. *Життя Лящам, Мов тим панам: Гуляють, ляпають хвостами...* (Гл., Байки.., 1959, 97); *Її вже двічі болюче вкусив комар, і тепер вона час від часу ляпала долонею по чолі* (Трубл., I, 1955, 62); *Хтось пробіг по сінцях, ляпаючи босими ногами* (Тют., Вир, 1964, 19).

Ля́пати в доло́ні — аплодувати. *Публіка у залі кричала, ляпала в долоні, вимагала видовища* (Минко, Моя Минківка, 1962, 105).

◇ **Ля́пати ву́хами** — не розуміти чого-небудь, не розбиратися в чомусь.

3. *перех. і неперех., перен., розм.* Те саме, що **ля́пати язико́м.** *Еге, добродію! Йдіть спати, далеко ліпше зробите, ніж ляпати такі нісенітниці* (Фр., XVI, 1955, 185); *Аниця хотіла говорити, та піп не дав..— Не ляпай, Ти хоч кого, то переговорила би: масненька ти на язик. Пам'ятай же, щоби-сь відробила* (Март., Тв., 1954, 41); *Він ходив.. і ляпав скрізь, що сам бачив, як Юрко там шпуряв стільцями в панів* (Козл., Ю. Крук, 1957, 386).

◇ **Ля́пати язико́м** — говорити щось недоречне, нерозумне. [З і ц а:] *Я так не люблю, не терплю тих, що надто язиком ляпають* (Корн., II, 1955, 101).

4. *перен.* Робити що-небудь невміло, неохайно.

ЛЯ́ПІС, у, ч. Безбарвний кристал, що використовується в медицині як в'яжучий, протизапальний та пришкальний засіб. *Де боляче — до рани ляпіс! Не загоїть, зупинить кров!* (Еллан, I, 1958, 280).

ЛЯ́ПІС-ЛАЗУ́Р, і, *ж.* Те саме, що **лазурі́т.**

ЛЯ́ПІСНИЙ, а, е. Прикм. до **ля́піс.**

ЛЯ́ПКА, и, *ж., розм.* Пляма від чого-небудь. *Велика ляпка просто на обгортці* [зошита] *неприємно вразила директора* (Донч., II, 1956, 350).

ЛЯ́ПНУТИ, ну, неш, *док.* 1. *неперех.* Одноkр. до **ля́пати.** *Дві краплі ляпнули на білу стіну* (Н.-Лев., IV, 1956, 164); — *Та помалу ти з тим квачем! Ось на мене ляпнуло!* (Л. Укр., III, 1952, 650); *Замість на другий бік* [перескочити], *ляпнув у саму середину рова* (Фр., II, 1950, 101); *Буба скинув ковдру і босими ногами ляпнув об підлогу* (Донч., VI, 1957, 385); [П а в л о:] *Один ляпне, другий не розчолопа, а третій не второпа, і стане така купа брехні, що й в оберемок не забереш* (Кроп., II, 1958, 370).

2. *неперех., розм.* Стукнути, видавши певний звук (про предмети). *Коли за Тоською ляпнули двері, Кесар жваво запорався у квартирі* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 33); // *перех., перен.* Кинути що-небудь з певним звуком. *Вийнявши з бокової кишені обтріпану колоду карт, ляпнув її на стіл* (Тют., Вир, 1964, 163).

3. *неперех., перен., фам.* Те саме, що **пропа́сти.**— *Уже нема нашого царя-батюшки..— Що ж мені тепер робити з помазаником божим? ..Хіба гроші ляпнуть?* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 136); *Ляпнули мої драні чоботи, ляпнула торбинка, з якою я пас чужу худобу, батькове шевське приладдя* (Панч, В дорозі, 1959, 100).

ЛЯ́ПНУТИСЯ, нуся, нешся, *недок., розм.* Те саме, що **упа́сти;** гепнутися. *Чорний кіт, мало не з головою, ляпнувся в калюжу* (Коп., Як вони.., 1948, 81).

ЛЯПОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ляпоті́ти** і звуки, утворювані цією дією. *Дощ ляпотів по листю й по катразі одноманітним і докучним ляпотінням* (Гр., I, 1963, 515).

ЛЯПОТІ́ТИ, тйть, *недок.* Підсил. до **ля́пати** 1, 2. *Темна ніч, з дерев досі ще ляпотіли краплі, стікаючи по гілках* (Ле, Клен. лист, 1960, 107); *Карасики шкварчать, Справляють бідненькі, таночок, Аж хвостиками ляпотять* (Гл., Вибр., 1951, 113).

ЛЯПОТНЯ́ВА, и, *ж., діал.* Сльота (у 1 знач.). *На вулицях ляпотнява страшенна* (Л. Укр., V, 1956, 252).

ЛЯ́ПСУС, у, ч. Промах, упущення, груба помилка, що часто є результатом необачності, легковажності. *Він почував, що справді зробив ляпсус, не подумавши про присутність управителя* (Кулик, Записки консула, 1958, 27).

ЛЯРД, у, ч. Топлене свиняче сало; смалець.

ЛЯ́СИ, ів, *мн., розм.* Беззмістовні, пусті розмови; теревені. *Мелашка тут і пустилась з своїми лясами* (Кв.-Осн., II, 1956, 445); *На пустощі, на ляси та жарти у Вечірка зовсім не вистачає часу* (Гончар, I, 1954, 459).

◇ **Ля́си підпуска́ти** — весело, жартівливо заговорювати з ким-небудь, сподіваючись відповіді. *Точила* [Дидона] *всякі баляси І підпускала різні ляси, Енею тільки б угодить* (Котл., I, 1952, 77); **Ля́си точи́ти** — вести жартівливі, пусті розмови. *Молодому розповідав* [Проценко] *брехеньки, точив ляси, старого — привертав до себе розсудливою мовою про життя* (Мирний, III, 1954, 190); *Він точив ляси, оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх* (Кучер, Трудна любов, 1960, 471).

ЛЯСК[1], у, ч. Те саме, що **ля́скання.** *Залунав дворазовий різкий ляск. Се були два грімкі позаушники* (Фр., III, 1950, 239); — *Канчуком було лясну — до самого краю мій ляск досягав!* (Мирний, IV, 1955, 220); *Корови з поля йдуть додому, їх підганяє чередник,— ляск батога і владний крик* (Сос., II, 1958, 373).

ЛЯСК[2], у, *ч.* Те саме, що **ляща́ння.** *Враз піднявсь Страшенний дзвяк і ляск собачий* (Фр., X, 1954, 344).

ЛЯ́СКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ля́скати** і звуки, утворювані цією дією. *Чути короткі, сердиті вигуки, ляскання батога* (Вас., I, 1959, 311); *Ляскання долонь змішалося з музикою* (Панч, II, 1956, 95); *Чистий водень загоряється після легкого ляскання і горить спокійно* (Хімія, 7, 1956, 56).

ЛЯ́СКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *перех. і по чому.* Ударяти, бити долонею, чим-небудь м'яким або по м'якому, видаючи специфічні звуки. *Галя, співаючи, під свій спів обома рученятами по обличчю ляска* (Вовчок, I, 1955, 289); *Курбала хихотів щасливим юнацьким сміхом і часом ляскав по плечах Кирила* (Досв., Вибр., 1959, 323); — *Початок добрий,— сказав я, ляскаючи матроса легенько по спині* (Ю. Янов., II, 1958, 54); *Пастушки з криком біжать під копи, і перші важкі краплі дощу ляскають по їхніх бриликах* (Тют., Вир, 1964, 274); // *неперех., чим об що і по чому.* Ударяти чим-небудь еластичним, видаючи специфічні звуки. *Ляскає* [Щур] *босими ногами об мостину, аж ходить луна* (Вас., Вибр., 1950, 128); *Він.. пішов геть, голосно ляскаючи капцями по цементній підлозі* (Ю. Янов., II, 1954, 79); // *неперех., чим.* Вимахувати чим-небудь, видаючи специфічні звуки. *Троянці, в роги затрубивши, Пустили гончих в чагарі, Кругом болото обступивши, Бичами ляскали псарі* (Котл., I, 1952, 181); *Дика качка вилась над плавнями, ляскала крильцями і впала в очерет коло самого човна* (Н.-Лев., II, 1956, 239); *Десь мекали вівці і ляскав батогом вівчар* (Головко, I, 1957, 133); // Видавати специфічні звуки, утворювані таким вимахуванням. *Семеро сухоребрих шкап спотикається по бруку, креше з його іскри; лунко ляскає батіг кондуктора* (Вас., I, 1959, 183); *Пролітав перший подув вітру.. Починають ляскати паруси* (Ю. Янов., II, 1958, 58).

Ля́скати в доло́ні (доло́нями): а) плескати в долоні (долонями), виражаючи радість, захоплення чим-небудь або нетерпіння. *Дівчата сміються, ляскають у долоні і дражнять хлопців* (Вас., Вибр., 1954, 130); *Хтось із старших серед дітей аж у долоні ляскає: — Ой рушниця ж!* (Кос., Новели, 1962, 58); *Публіка від нетерпіячки почала ляскати в долоні* (Бурл., Напередодні, 1956, 137); б) ударяти по долонях, стискаючи руки на знак згоди на певну ціну (про покупця і продавця на ярмарку). *Кричали перекупки, божились і ляскали долонями селяни біля возів,..— усе як і завжди на ярмарку* (Головко, II, 1957, 255); **Ля́скати зуба́ми** — цокати зубами від страху, холоду і т. ін. *Та й мордувалося ж скажене бісеня! ..зубами ляска, аж поза річкою лунає* (Вовчок, VI, 1956, 271); *Побачивши блискавиці, ..тікав,*

ховався..— Чур, захисти мене, — шепотів, ляскаючи зубами, Бразд (Скл., Святослав, 1959, 91).

2. *тільки 3 ос., неперех.* Звучати лунко, з великою силою (про постріли, удари і т. ін.). *Біля нього щось тріскало, лопалося, шпурляло снігом у очі.. Йому і в голову не приходило, що то ляскають біля нього розривні кулі* (Тют., Вир, 1964, 498); *Навколо нас виростають, як сизі дерева, стовпи диму, бухають, ляскають, лопаються снаряди і міни* (Багмут, Записки.., 1961, 27); *Удари грому ляскали над самою головою, низько, оглушливо* (Збан., Сеспель, 1961, 444); // Видавати лункі звуки, ударяючи по чому-небудь. *Нахабно сміялось холодне світло і ляскали двері* (Коцюб., II, 1955, 189); *Тільки десь у класних кімнатах ще лунко ляскали кришки парт* (Збан., Між.. людьми, 1955, 161).

3. *неперех., перен., розм.* Те саме, що **ля́пати** 3. — *Щождо партизанів і таке інше, то ти менше ляскай про це, все-таки не твоя це справа* (Сміл., Сашко, 1957, 124).

◇ **Ля́скати язико́м** — те саме, що **Ля́пати язико́м** *(див.* **ля́пати**). [Л і н а:] *Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і язиком не ляскай!* (Мам., Тв., 1962, 215).

ЛЯСКИ́Й, á, é, *рідко.* Який лящить; голосний (у 1 знач.). *Голос* [у Крихточки] *сильний, ляский, як ляскне на вулиці — за два квартали чути* (Баш, Надія, 1960, 27).

ЛЯ́СКІТ [1], оту, *ч.* Те саме, що **ля́скання.** *Після деякого затишшя десь за Дніпром знову спалахнув ляскіт зеніток* (Баш, Надія, 1960, 206); *Над морем ледве чутно щось ляснуло.. Ляскіт був неголосний* (Собко, Скеля.., 1960, 130).

ЛЯ́СКІТ [2], оту, *ч.* Те саме, що **ля́щання.**

ЛЯ́СКО, *рідко.* Присл. до **ляский.** *На греблі хтось басом ляско зіпав* (Стар., Облога.., 1961, 52).

ЛЯСКОТІ́ННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **ляскоті́ти** [1] і звуки, утворювані цією дією.

ЛЯСКОТІ́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **ляскоті́ти** [2] і звуки, утворювані цією дією. *Вона.., не бажаючи поступитись перед кимсь пріоритетом пильності, глушила своїм ляскотінням усіх* (Баш, Надія, 1960, 217).

ЛЯСКОТІ́ТИ [1], очу́, оти́ш, *недок.* Підсил. до **ля́скати.** *Шуміли колеса, ляскотіли ремінні паси, передаючи свою енергію наверх, до жорен* (Шиян, Баланда, 1957, 20); *Раз у раз сухо ляскотів батіг* (Скл., Карпати, II, 1954, 108).

ЛЯСКОТІ́ТИ [2], очу́, оти́ш, *недок.* Підсил. до **ля́щати.** *Вийде до них* [панночка] — *ляскотить по-пташиному, привітна, люба* (Вовчок, I, 1955, 111); *Чую, ляскотить сміх баришні, і він* [офіцер] *немов крізь сльози регоче* (Ле, Мої листи, 1945, 72); // *безос. Неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить...* (Мирний, IV, 1955, 308).

ЛЯСКОТЛИ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **ляски́й.** *Дзвінким, ляскотливим голоском розкраяв* [Проць] *навпіл весь гамір на площі* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 45).

ЛЯСКОТНЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **ля́скання.** *Почувся в клуні вибух реготу, ляскотня в долоні* (Вас., II, 1959, 175).

ЛЯСКУ́ХА, и, *ж., розм.* Та, що любить багато лящати (у 1 знач.); цокотуха. — *Цокотухи та ляскухи.., покинувши і мужиків, і господарство, і діточок, зійдуть докупи та усіх осуждають* (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

ЛЯСКУ́ЧИЙ, а, е. Який сильно лящить. *Залунав ляскучий, мов свисток, паровозний гудок* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 175); *Ляскучі голоси дівчат зливалися з охрипшими заводами п'янюг* (Мирний, III, 1954, 272).

ЛЯ́СНУТИ [1], ну, неш, *док., перех. і неперех.* 1. Однокр. до **ля́скати.** *Ромка таки встигла ляснути його разів зо два черевиком* (Сміл., Сашко, 1957, 224); *Тонкий і довгий батіг, як блискавка, звився і дзвінко ляснув у повітрі* (Ткач, Арена, 1960, 20); *Два постріли ляснули гучно, струснувши глухе тайгове повітря* (Донч., II, 1956, 32); *Велетень Наркис тільки ляснув зубами і встояв на ногах* (Смолич, Мир.., 1958, 14); *Ляснули двері, і в кімнату сміливо увійшов Петро* (Вас., I, 1959, 224); *Тиша... Викинувся короп і ляснув по воді* (Коп., Як вони.., 1948, 59).

2. *перен., розм.* Пропасти, бути втраченим, загинути. *Згадалася торішня пожежа у сусідів. Тридцять гектарів пшениці ляснуло* (Ю. Бедзик, Серце.., 1961, 232); *Правда, і циган дурно ляснув* [помер], *бо пізніше виявилося, що то свої ж таки, піївські, коня того вкрали!* (Кос., Новели, 1962, 183); *Через скільки годів обидва материні доми ляснули: приказ їх продав з публічного торгу* (Збірник про Кроп., 1955, 49).

◇ **Спра́ва ля́снула** — про невдачу в чому-небудь. *Зовсім уже налагодилися* [коноводи] *вивести пару добрих коней. Коли тут нечиста нагнала гурт п'яниць перезвян, і вся справа ляснула* (Гр., II, 1963, 275); *Така прекрасна справа, а ляснула через дрібницю* (Вишня, I, 1956, 236).

ЛЯ́СНУТИ [2], ну, неш, *док.* Однокр. до **ля́щати.** — *Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! — ляснула Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 357); *Зняті защіпки гаків ляснули металічним звуком* (Ле, Міжгір'я, 1953, 285); *Зажмуриться, защебече, затерчить* [соловейко], *що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне* (Кв.-Осн., II, 1956, 40); *Голос сильний, ляский, як лясне на вулиці — за два квартали чути* (Баш, Надія, 1960, 27).

ЛЯСЬ, *виг.* Уживається як присудок за знач. **ля́скати.** *А що вже кручений той Яків, сама Жалійка скаже: вулицею йде, — по ногі лясь, верть, круть* (Горд., Чужу ниву.., 1947, 27); — *А один син Семенів як підскоче та мене кулаком по пиці лясь! — так я й заюшився!* (Гр., II, 1963, 122); *Лясь, як дурний, батогом по воді, та й дивиться: чи смуг не знати?* (Укр.. присл.., 1955, 243); *Він за шапку та й лясь дверима* (Барв., Опов.., 1902, 109); — *Не вирвешся! — навмисне якнайголосніше галасував у кущах уже охрипший економ. У відповідь йому: лясь, лясь!* (Вас., II, 1959, 62).

ЛЯ́СЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **ля́х.** *Тараса спіймали ляські гайдуки* (Збірник про Кроп., 1955, 250); // Належний ляхам. *Відчиняйте замку брами, Ляська піснь в ній загуде* (Пісні та романси.., II, 1956, 38); *Чом не стане ваша ляська зброя на підмогу браттям у біді?* (Забіла, У.. світ, 1960, 172).

ЛЯХ *див.* **ля́хи.**

ЛЯХВА́, и́, *ж., іст.* Збірн. до **ля́х.** *Бач, ярепудова збентежилась ляхва!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 130).

ЛЯ́ХИ, ів, *мн. (одн.* **ля́х**, а, *ч.; ля́шка*, и, *ж.), іст.* Поляки. *Отож у клечальну неділю їх і повінчано обох, Таки в домашньому костьолі. Вони ляхи були* (Шевч., II, 1953, 64); [П е р у н:] *От чим він видумав лякати! Страхи не ляхи, пане начальнику!* (Фр., IX, 1952, 395); *Поміж деревами скрізь появилися ляхи з шаблями й списами* (Довж., I, 1958, 264); *Прощай, коханий ляше-друже! Час розістатись настав* (Граб., I, 1959, 158); *Музику послухаю. Там є одна стара ляшка, що дуже гарно грає з Шопена* (Коцюб., III, 1956, 193).

ЛЯХІ́ВКА, и, *ж.* 1. *іст.* Те саме, що **ля́шка.** *Поженив пан наших хлопців на ляхівках покоївках, що пані привезла з-під Варшави* (Н.-Лев., I, 1956, 131).

2. Вид вишитої, вимереженої прошви на жіночих та чоловічих сорочках. *Хусточка у пояса мережована..*

і ляхівка з-під плахти тож [теж] *вимережована й з китичками* (Кв.-Осн., II, 1956, 26); *Потрійна ляхівка вживається як узор у жіночих сорочках, скатертях, рушниках* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 28).

ЛЯ́ЧНИЙ, а́, е́. Який лякає; страшний. *І білі черепи, такі лячні кині, і чорні холодні кущі з покрученими лозами, ..усе те обняло її жахом* (Коцюб., I, 1955, 279); *— У нього очі... Ох, які лячні! Я боюся його зору, мов очей водяника* (Оп., Іду.., 1958, 186); // Викликаний переляком. *Тебе послухаємось ми, Замовкнуть в серці почування лячні, А станемо правдивими людьми* (Граб., I, 1959, 387); *Взяв* [Арсень] *міцніше до рук гвинтівку, щоб не відчувати в них дрібного лячного дрижання* (Ле, Мої листи, 1945, 139).

ЛЯ́ЧНО. Присл. до **лячни́й.** *Неприязно й лячно виглядало довкола, навіть виду не було ніякого* (Коб., II, 1956, 232); *Забув малий безчубко.., як матері за юбку тримався лячно він* (Сос., I, 1957, 344); // *у знач. присудк. сл.* Страшно. [А н н а:] *Не знаю, але мені так чогось лячно, так чогось сумно, як коли б якесь велике нещастя надо мною зависло* (Фр., IX, 1952, 95); *Дівчині стало лячно самій у хаті* (Козл., Ю. Крук, 1957, 387).

ЛЯ́ШЕНЬКИ, ів, *мн., іст., зневажл.* Поляки. [К о б з а р:] *Становили ляхи дубові хати — Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати* (Сам., II, 1958, 67).

ЛЯ́ШКА. 1. *див.* **ля́хи.**

2. *див.* **ляшки́.**

ЛЯШКИ́, і́в, *мн. (одн.* **ляшо́к,** шка́, *ч.;* **ля́шка,** и, *ж.), іст., зневажл.* Поляки. *Прокинулись ляшки-панки — Нікуди втікати!* (Шевч., I, 1951, 66); *Утікають ляшки-панки і гетьманські полки...* (Сос., I, 1957, 387); *— Внадився оце до моїх дочок якийсь ляшок* (Н.-Лев., I, 1956, 122); * *У порівн. Голий — як пляшка, а гонор — як в ляшка* (Укр.. присл.., 1955, 173).

ЛЯШО́К *див.* **ляшки́.**

ЛЯЩ[1], а́, ч. Прісноводна риба родини коропових з пласким тілом. *В ставу було чималенько Лящів; Ніхто їх не ловив* (Гл., Байки.., 1959, 97); *— Колись так ловили* [рибу], *що насилу було додому дотириш... Лящ — по пуду!* (Вишня, I, 1956, 155).

ЛЯЩ[2], а́, ч., *розм.* Те саме, що **ля́пас.** *— Оце тобі похорон, а оце — весілля! — другим лящем порівняв фарбу на лицях Данька* (Стельмах, II, 1962, 11).

◇ **Дава́ти (да́ти) леща́** *кому*; **Годува́ти лящами́** *кого* — бити, карати кого-небудь. *За невдачу серце зривав* [дяк] *завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або леща* (Вас., Вибр., 1950, 204); *— За кучму сю твою велику Як дам леща тобі я в пику* (Котл., I, 1952, 83); *Дяк за кожний вияв сваволі годував його, як і перший учитель, важкими лящами* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 41).

ЛЯЩА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ляща́ти.** *Його голос загубився серед лящання й вереску собак* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82); *Навперейми одна другій щебетали пташки.. Цьомкання, тиркання, лящання м'чалося хвиля за хвилею* (Мирний, III, 1954, 314); *З лящанням грюкали залізні тарілки буферів* (Донч., I, 1956, 194); *Сміх був роблений, сухий, з якимись істеричними вилясками. Степан ладен був заткнути їй горло, щоб ущухло оте лящання* (Загреб., Спека, 1961, 303).

ЛЯЩА́ТИ, щу́, щи́ш, *недок.* 1. Видавати різкі, пронизливі звуки. *На повороті їх силою інерції звалює в купу, падають одне на одного, вищать, лящать* (Гончар, Тронка, 1963, 32); *Явдошка аж лящить від сміху* (Збан., Єдина, 1959, 364); // Співати, кричати тощо (про птахів та деяких інших живих істот). *Пташки та соловейки в вербах аж лящать, неначе дружки на весіллі* (Н.-Лев., IV, 1956, 191); *Жаби лящали так завзято, що заглушали всякий згук в далекій околиці* (Коцюб., I, 1955, 337); *Навколо лящали солов'ї* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 315); // Видавати різкі, пронизливі звуки (про деякі предмети). *Литаври лящать, аж відляски розходяться* (Мирний, III, 1954, 263); *Тут спритний Омелян хитромудро переплів січкарню і кират. Усе до очманіння в голові гуде, лящить, сердиться, виє, вихриться пилом* (Стельмах, I, 1962, 111); // Відлунювати високі дзвінкі звуки. *Піаніно було гарненьке, а висока зала мала чудовий резонанс, аж луна лящала по світлиці* (Н.-Лев., III, 1956, 232); *Гучна луна лящала в тонких, зеленавих шибках дрібно пограт ованих широких вікон* (Смолич, I, 1947, 13); * Образно. *Дзвоник ніби лящав та верещав, неначе малий опецьок, як зла мати часом стьобав його дубцем* (Н.-Лев., IV, 1956, 251).

2. Звучати різко, пронизливо (про голос, сміх людини). *Лящить-голосить тонкий та дзвінкий голос першої дружки у хаті молодої* (Мирний, III, 1954, 202); *Ось і пройшла робоча юрба. Десь уже на селі сухо й різко лящать голоси* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 87); *В сутінках чиїхось воріт лящав збуджений жіночий сміх* (Коз., Сальвія, 1959, 146); // *перен.* Бути сповненим різкими, пронизливими звуками. *Весь сонячний майдан лящав дитячим дзвінким щебетанням* (Гончар, III, 1959, 457).

◇ **Аж за (по́за) ву́хами (у́хами, ушма́ми) лящи́ть** — їсти з великим апетитом або жадобою. [Я в д о х а:] *Думаєш, не знаю, що ти щовечора запихаєшся солодким, аж за вухами лящить* (Кроп., II, 1958, 441); *Все військо добре убирало, А ж поза ухами лящало, Один перед другим хватав* (Котл., I, 1952, 167); *Іздіз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за ушами лящить* (Укр.. казки, 1951, 36); [Аж] **у ву́хах лящи́ть** — про сприйняття різких, пронизливих звуків. *Як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить, аж у вухах лящить!* (Кв.-Осн., II, 1956, 12); *Хоробро кинувся* [песик] *вперед, вертівся перед вершником і залився так, що у вухах лящало* (Збан., Сеспель, 1961, 305).

ЛЯЩИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **лящ**[1]. *— Гусиний поплавець, диви, затанцював! — Дрібнота! Лящика чи верховодки витів!* (Рильський, Поеми, 1957, 216).

ЛЬВІВ'Я́НИ, я́н, *мн. (одн.* **львів'я́нин,** а, *ч.;* **львів'я́нка,** и, *ж.).* Жителі міста Львова. *На кожній ділянці соціалістичного будівництва львів'яни.. добиваються все нових і нових успіхів* (Рад. Укр., 27.X 1956, 1); *Іду уранці на роботу.. Вогні досвітні засвітили Львів'яни в цей ранковий час* (Брат., Пісня.., 1953, 18).

ЛЬВІВ'Я́НИН *див.* **львів'я́ни.**

ЛЬВІВ'Я́НКА *див.* **львів'я́ни.**

ЛЬЄ, *невідм., с.* Старовинна французька міра довжини, що дорівнює приблизно 4,5 км. *Армія складав одну колону, що розтягнулася на кілька льє* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 394).

ЛЬНЯНИ́Й, а́, е́. Те саме, що **лляни́й.** *Давала чиншу* [нянька] *до двора: ..Льняної пряжі три півмітки* (Котл., I, 1952, 180); *Були вони* [рушники] *довгі, з тонкого льняного полотна, вишивані, мережані й гаптовані* (Дмит., Наречена, 1959, 198); *Хлопченя із чубчиком льняним, Тільки що навчившись говорити, Підбира, ласкаве і сердите, Перші пари непокірних рим* (Рильський, I, 1956, 346).

ЛЬОДИ́НА, и, *ж.* Шматок, брила льоду; крижина. *Вона спіткнулася на мерзлу груду, прихилилася і, як собака, одгребла руками шматок льодини* (Мирний, III, 1954, 396); *Криштале во мінилися льодини проти місяця* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 605).

ЛЬОДИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **льоди́на.** *Калашник сердито одірвав від вуса льодинку* (Еник, Тв., 1958, 414).

ЛЬОДИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **льодови́тий.** *Любив* [М. Горький] *льодистої, смачної Води з колодязя напитись* (Ус., Листя.., 1956, 148).

ЛЬОДИ́СТО. Присл. до **льоди́стий.** *Льодисто блищали великі вікна фабричної лікарні* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 145).

ЛЬОДОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **лід.** *На островах Північного Льодовитого океану розташована льодова зона з її суворою природою* (Фіз. геогр., 7, 1957, 54); *На довгій бороді й вусах висіли льодові бурульки* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 45); *Озиме жито загинуло від вимерзання і льодової корки* (Ком. Укр., 7, 1956, 14); // Вкритий шаром льоду. *Зоря заглянула в вікно Крізь шибку льодову* (Рильський, II, 1960, 239); // Признач. для використання в місцевості, вкритій шаром льоду. *Негода, злюща зав'юга, крижаний вітер і нестача льодових гачків змусили смілівців повернутися з півдороги* (Вітч., 2, 1964, 217).

2. Дуже холодний. *Льодова вода голками пройшлась по Соломі'ному тілу* (Коцюб., I, 1955, 386); // Сповнений холодної байдужості. — *Хто відчинив кватирку? — ледве стримуючи себе, льодовим голосом спитала матушка Раїса* (Донч., III, 1959, 34); [Валерія Марківна *(з льодовим спокоєм):*] *Я нічого не знаю* (Коч., II, 1956, 256); *Коли ж часом ненависно погляне на їх* [дітей] *тими льодовими очима,— так і поривав щулнути на піч* (Вас., II, 1959, 145).

ЛЬОДОВИ́К, а́, ч. Скупчення великих мас льоду, що утворюється на земній поверхні і має властивість сповзати з верхніх рівнів на нижчі; глетчер. *Під впливом тиску лід починав сповзати по схилах і утворює глетчер, або льодовик* (Курс заг. геол., 1947, 138); *Лежать у полі вперті валуни На Молодечнині, в озернім краї; Супутник мій незаперечно знав, Що кинуті льодовиком вони* (Рильський, III, 1961, 284); *Верховини гір стояли кругом, схожі на фантастичні льодовики* (Гончар, III, 1959, 124).

ЛЬОДОВИКО́ВИЙ, а, е. Стос. до льодовика, часів утворення льодовиків. *В льодовиковий період Земля була вкрита водою* (Видатні вітч. географи.., 1954, 110); *Вражені, стоять дослідники перед мешканцями льодовикової епохи* (Довж., Зач. Десна, 1957, 410); // Утворений льодовиком. *Найбільша льодовикова печера Чехословаччини виявлена в тріасових вапняках на північному схилі Словенських рудогір* (Вісник АН, 3, 1957, 53); *На багатьох каменях є великі подряпини, які називають льодовиковими шрамами і штрихами* (Фіз. геогр., 5, 1956, 117).

ЛЬОДОВИ́ТИЙ, а, е. 1. З великою кількістю льоду.

2. Дуже холодний. *Та ще наша поліська зима, мокра та льодовита,— ой, ой, боюся!..* (Л. Укр., V, 1956, 57).

ЛЬОДОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Концентрація льоду. *У роки, коли в Арктиці бувала найважча льодовитість, її спостерігали і в Антарктиці* (Наука.., 7, 1965, 49).

ЛЬОДО́ВНИК, а, ч. Погріб з льодом, у якому зберігають продукти. *Серед лиман в тяжких умовах викопаний льодовник було вчасно забито кригою з річки* (Ле, Право., 1957, 293); *Строк зберігання його* [м'яса] *в холодильних камерах підприємств громадського харчування — до 5 діб, у льодовниках — до 2 діб* (Технол. пригот. їжі, 1957, 15).

ЛЬОДО́ВНЯ, і, *ж.* Те саме, що **льодо́вник.** *Настина мати раз у раз бігала то в хату, то в льодовню чи до льоху* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 60); *Споруджують такі будівлі: приміщення для приймання і первинної переробки молока (сепараторна і льодовня), комору* (Колг. енц., II, 1956, 555); // Приміщення, ящик або шафа з льодом для зберігання продуктів. *Оскільки помідори нерідко перевозять у вагонах-льодовнях, важливо не допускати замерзання плодів* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 553).

ЛЬОДОГЕНЕРА́ТОР, а, ч. Машина для одержання льоду із води.

ЛЬОДОДРОБА́РКА, и, *ж.* Машина для подрібнення льоду.

ЛЬОДОДРОБИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до подрібнення льоду.

ЛЬОДОЗА́ХИСТ, у, *ч.* Комплекс заходів для захисту гідротехнічних споруд від руйнування під час льодоходу.

ЛЬОДО́К, дку́, ч. 1. Пестл. до **лід.** *Тихий дзвін котився по узліссю, І льодок ламкий та дзенькотливий Під твоєю ніжкою тріщав!* (Рильський, II, 1960, 100).

2. *кул.* Напій з медом і спиртом, який п'ють охолодженим.

ЛЬОДОРІ́З, а, *ч.* 1. Пристрій для захисту опор мостів і гідротехнічних споруд від ударів криги під час льодоходу. *Якщо через греблю пропускатиметься лід, то оголовок бика буде служити льодорізом і тоді йому слід надавати загостреної форми* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 63); // Пристрій для очищення чого-небудь від льоду. *Досконалішими пристроями для очищення проводів від ожеледі є спеціальні ролики — льодорізи* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 75).

2. Судно, яке розрізує лід сталевим носом. *Не слід гадати, що криголам розрізав лід на ходу безперервним тиском своєї носової частини, напором форштевня. Так працюють не криголами, а льодорізи* (Цікава фізика.., 1950, 130).

ЛЬОДОРІ́ЗНИЙ, а, е. Прикм. до **льодоріз.**

ЛЬОДОРУ́Б, а, *ч.* 1. Невелика сокира, якою користуються альпіністи під час підняття на гори, прокладання дороги на льодовиках і т. ін. *Льодоруб служить для того, щоб опиратись ним на стрімких схилах.., для вирубування східців на льодовику і для страховки* (В дорогу, 1953, 101); *Ніяким передгрозним тучам Не урвати пісні дивний звук, Як не вирвать льодоруб блискучий з альпіністських переможних рук* (Шер., Щастя.., 1951, 46).

2. Робітник, який рубає лід.

ЛЬОДОСТА́В, у, *ч.* Утворення на поверхні водойм нерухомого шару льоду. *П'ять місяців не був Кривцов дома, в Архангельську, а перед тим, у грудні, ледве встиг вискочити з Двіни до льодоставу* (Трубл., Лахтак, 1953, 54); // Суцільний шар льоду на поверхні водойми. *Овцин повів судна вгору по Єнісею, намагаючись по льодоставу прибути в Туруханськ* (Видатні вітч. географи.., 1954, 31).

ЛЬОДОСХО́ВИЩЕ, а, *с.* Сховище для льоду.

ЛЬОДОХІ́Д, хо́ду, ч. Рух льоду за течією річки під час її скресання. *Східчастий профіль греблі.. застосовують на річках з малим льодоходом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 70); *Хоча бачили льодохід щовесни, ..але в цей день знову ждали скресання річки, як чогось небувалого* (Гончар, Таврія.., 1957, 487).

ЛЬОДОХІ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **льодохі́д.**

ЛЬОДЯ́НИЙ, а́, е́. Те саме, що **льодови́й.** *Льодовик закінчується крутим льодяним уступом, з-під якого з шумом вирвається потік води* (Фіз. геогр., 5, 1956, 116); *Для Довженка актор полізе в льодяну воду, під осінній скажений дощ* (Ю. Янов., V, 1959, 125); *О моя Русалко з кров'ю льодяною.., Все візьми у мене, все, що серце схоче* (Олесь, Вибр., 1958, 213).

ЛЬОДЯНИ́К, á, ч. Прозора тверда цукерка.

ЛЬОДЯНИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **льодяни́к.**

ЛЬОДЯНИЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **льодяни́к.**

ЛЬОКА́Й, я, ч., *заст.* Лакей. *Недовго пас він худобу: на зиму звелів пан узяти хлопця до двору, в поміч локаєві* (Коцюб., I, 1955, 22); *То був кріпак. Але душею — не локай* (Еллан, I, 1958, 240).

ЛЬО́ЛЕЧКА, и, *ж., дит., розм.* Пестл. до **льо́ля.** *Пташенята у кубельці пір'ям поростають, а ті мої дитинята льолечки не мають...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 123).

ЛЬО́ЛЯ, і, *ж., дит., розм.* Сорочка (звичайно дитяча). *Неначе ляля в льолі білій, Святе сонечко зійшло* (Шевч., II, 1953, 60); *У тоненькій льолі вона була зовсім легка і на диво худенька, самі кісточки* (Собко, Звич. життя, 1957, 25); * Образно. *Як буде доля, то буде льоля* (Номис, 1864, № 1660).

◇ **Бу́ти в своїй льо́лі** — бути при своєму розумі. [В а с и л и н а:] *Як ти сказала? Чи ти в своїй льолі, дівко!* (Вас., Вибр., 1954, 292); **В льо́лі народи́тися** — те саме, що **В сороч́ці народи́тися** *(див.* **сорбчка**).

ЛЬОН, льо́ну, ч., *тільки одн.* 1. Однорічна або багаторічна трав'яниста технічна рослина, з стебел якої виготовляють волокно, а з насіння — олію. *Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься* (Вовчок, I, 1955, 8); *На увесь район Насінням, волокном прекрасний,— Дівчина виростила льон* (Шер., Дружбою.., 1954, 21); * Образно. *Тихо пливе блакитними річками льон* (Коцюб., II, 1955, 227); * У порівн. *Кругом Цвітуть, як льон, калюжки переливні* (Рильський, I, 1960, 247); // *тільки мн.* Великі площі цієї рослини, а також самі рослини на них.— *В цей день всі ріки на світі стануть отакі* [сині]! *..Еге ж, як льони цвітуть?* (Гончар, III, 1959, 446).

Бра́ти (вибира́ти) льон — збирати урожай цієї рослини. *Поза лісом зелененьким Брала вдова льон дрібненький* (Укр.. лір. пісні, 1958, 210); *Дівчина брала при долині, Вибирала синьоокий льон* (Мал., Серце.., 1959, 106).

△ **Гірськи́й льон** — один з видів азбесту; **Зозу́лин (зозуля́стий) льон** — один з видів моху. *Зозулин льон — один з найбільших наших мохів, що нерідко утворює великі подушкоподібні дернини в соснових лісах* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 66); *На взліссі з-під снігу зозулястий льон зеленіє* (Горд., II, 1959, 11); **Сланки́й льон** — сорт льону, стебла якого стеляться по землі. *Сланкий льон росте невисоким сланким кущем, має велику кількість коробочок* (Техн. культ., 1956, 12).

2. Волокно, що виготовляється з цієї рослини. *Жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); * Образно. *Ось юнак із чуприною з льону, Це — Никифор Троян* (Мас., Сорок.., 1957, 351); * У порівн. *Її ніжні, як льон, білі кучерики принадливо в'юнилися навколо голови* (Хижняк, Тамара, 1959, 210).

ЛЬОНА́ВИЙ, а, е. Схожий на волокна льону. *Теплий морський вітрець ласкаво ворушив на голові Антоненка.. ріденький льонавий чуб* (Збан., Сеспель, 1961, 55).

ЛЬОНА́Р, я́, ч. Той, хто вирощує льон. *Передові льонарі, щоб збільшити валовий збір льоноволокна, щороку післяжнивно сіють льон* (Колг. Укр., 6, 1956, 18).

ЛЬОНА́РКА, и, *ж.* Жін. до **льона́р.** *Сестра льонаркою моя, А я будую, тесля я* (Нагн., Степ.., 1958, 61).

ЛЬОНА́РСТВО, а, *с.* Галузь сільського господарства, що займається вирощуванням льону як технічної культури. *Велика увага приділяється на Поліссі розвиткові льонарства* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 22); // Вирощування й обробка льону. *Особливо високих доходів від льонарства добилися передові господарства району* (Колг. Укр., 7, 1956, 29).

ЛЬОНА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до льонарства. *Льонарський колгосп.*

ЛЬОН-ДОВГУНЕ́ЦЬ (~ у- ~нця́), ч. Сорт льону з довгою продуктивною частиною стебла, який вирощується переважно на волокно. *Льон-довгунець, або волокнистий льон, є однією з основних технічних культур, вирощуваних у Радянському Союзі* (Техн. культ., 1956, 8).

ЛЬОНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Те саме, що **льоно́к**[1]. *Він тоді зоря колгоспу Усю площу під льонець* (Укр.. думи.., 1955, 402).

ЛЬОНИ́ЩЕ, а, *с.* Ділянка землі, з якої зібрано врожай льону. *Тепер.. цілком вповнено можна підкреслити доцільність найширшого застосування комбайнового способу* [збирання] *з очісуванням головок льону та розстиланням льоносоломки на льонищі* (Хлібороб Укр., 6, 1966, 23).

ЛЬОН-КУДРЯ́Ш (~ у- ~ а́), ч. Сорт льону з коротким, дуже розгалуженим при основі стеблом і великою кількістю коробочок. *В порядку обов'язкових поставок колгоспи здають державі.. соняшник, льон-кудряш* (Колг. енц., I, 1956, 405).

ЛЬОН-МЕЖЕУ́МОК (~ у- ~ мка), ч. Сорт льону, який за технічними даними займає проміжне місце між **льоном-довгунцем** і **льоном-кудряшем.** *Льоновий кукіль засмічує посіви льону-межеумка* (Бур'яни.., 1957, 7).

ЛЬОНОБРА́ЛКА, и, *ж.* Машина для збирання льону-довгунця висмикуванням його з грунту. *Слідом за проходом льонобралки льон в'язатимуть у невеликі снопики* (Колг. село, 6.VII 1954, 3).

ЛЬОНОБРА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання врожаю льону. *Високопродуктивно працюють тут льонобральні машини* (Рад. Укр., 27.VII 1963, 2).

ЛЬОНОБРА́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто працює на льонобралці. *Передові льонокомбайнери і льонобральники домоглися високого змінного і сезонного виробітку* (Механ. і електрифік.., 1953, 276).

ЛЬОНО́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до льону. *Самки льонової блохи кладуть яйця у верхній шар грунту на корені льону* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 206); // *у знач. ім.* **льоно́ві,** вих, *мн.* Родина трав'янистих рослин з волокнистим стеблом і маслянистим насінням. *Льон належить до родини льонових.., в яку входять 22 роди* (Техн. культ., 1956, 11).

2. Те саме, що **ляня́й.** *Дівчина хлопця полюбила В льоновій сорочці голубій* (Мал., Запов. джерело, 1959, 254); // Вигот. з насіння льону. *Льонова макуха має сприятливу дієтичну властивість* (Свинар.., 1956, 149).

ЛЬОНОВИ́ЩЕ, а, *с.* Те саме, що **льони́ще.** — *Отут був комсомольський льон,— показав він на сірє льоновище* (Десняк, III, 1955, 466).

ЛЬОНОВОЛО́КНО, á, *с.* Волокно льону. *Частину льоноволокна доводиться дочищати ще й на колесах Санталова* (Колг. Укр., 7, 1956, 29).

ЛЬОНОЗАВО́Д, у, ч. Завод первинної обробки льону. *Тресту з соломки одержують переважно в результаті.. теплового мочіння на льонозаводах, які мають мочильне господарство* (Колг. Укр., 7, 1957, 25); *Вже третій сезон працює в артілі льонозавод, устаткований шістьма колесами Санталова, тіпальними та куделеприготувальними механізмами* (Рад. Укр., 12.I 1963, 2).

ЛЬОНОЗБИРА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання льону. *У 1936 р. в Радянському Союзі було створено*

льонозбиральний комбайн, який виконує одночасно три операції (Колг. енц., I, 1956, 746).

ЛЬОНОЗБИРА́ННЯ, я, *с.* Збирання врожаю льону.

ЛЬОНО́К [1], нку́, ч. Зменш.-пестл. до **льон.** *Вийшла мати з дітьми в поле: — Нуте, ручки молоді, як оцей льонок пополем — пополудньом тоді* (Тич., II, 1957, 231); * У порівн. *Густо червоніє* [Разуєв] *від шиї і до білястого, мов витіпаний льонок, чубчика* (Логв., Давні рани, 1961, 65).

ЛЬОНО́К [2], нку́, ч. Однорічний або багаторічний бур'ян родини ранникових. *Льонок звичайний. Один з найшкідливіших бур'янів, поширених в умовах помірного, забезпеченого вологою клімату* (Бур'яни.., 1957, 76).

ЛЬОНОКОМБА́ЙН, а, ч. Льонобральний комбайн. *Льонокомбайн ЛК-7 одночасно вибирає льон, очісує коробочки і в'яже соломку льону в невеличкі снопики* (Техн. культ., 1956, 109).

ЛЬОНОКОМБА́ЙНЕР, а, ч. Водій льонокомбайна. *Передові льонокомбайнери і льонобральники домоглися високого змінного і сезонного виробітку* (Механ. і електриф.., 1953, 276).

ЛЬОНОКОМБІНА́Т, у, ч. Комбінат обробки льону і лляного прядива. *Житомирський льонокомбінат у недалекому майбутньому одягатиме сотні тисяч людей* (Рад. Укр., 10.VI 1962, 2).

ЛЬОНОМОЛОТА́РКА, и, *ж.* Машина для очісування насінних головок і очищання насіння льону-довгунця. *Льономолотарка МЛП-1,6 очісує коробочки льону, одночасно перетирає їх і відокремлює насіння* (Техн. культ., 1956, 111).

ЛЬОНОМОЧИ́ЛКА, и, *ж.* Споруда для мочіння льону (у 1 знач.). *Механізована льономочилка. Тут треста вимочується в теплій воді* (Колг. Укр., 1, 1958, 19).

ЛЬОНОМ'Я́ЛКА, и, *ж.* Машина для первісної обробки льону.

ЛЬОНОМ'Я́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для вимінання стебел льону і виготовлення волокна.

ЛЬОНООБРО́БНИЙ, а, е. Признач. для обробки льону. *На вирощуванні та обробітку посівів льону широко застосовуються.. льонообробні і насіннєочисні машини* (Техн. культ., 1956, 4).

ЛЬОНООЧИСНИ́Й, а́, е́. Признач. для очищання насіння льону.

ЛЬОНООЧИ́СНИК, а, ч. Машина для очищання насіння льону від різних домішок. *Льоночисник складається з засипного ковша з засувкою, живильного валика і довгого пробивного решета* (Механ. і електриф.., 1953, 222).

ЛЬОНОПЕРЕРО́БКА, и, *ж.* Первинна обробка льону. *Однією з перших закінчила льонопереробку ланка Надії* (Рад. Укр., 10.XII 1953, 3).

ЛЬОНОПЕРЕРО́БНИЙ, а, е. Признач. для переробки льону. *Відзначилися своїм умінням і наполегливістю машиністи льонопереробних пунктів* (Колг. Укр., 11, 1958, 3).

ЛЬОНОПРОМИСЛОВІ́СТЬ, вості, *ж.* Промисловість, пов'язана з обробкою льону і льняного волокна.

ЛЬОНОПРЯДИ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для льонопрядіння.

ЛЬОНОПРЯДІ́ННЯ, я, *с.* Прядіння льону.

ЛЬОНОСІВА́ЛКА, и, *ж.* Машина для льоносіяння.

ЛЬОНОСІ́ЮЧИЙ, а, е. Стос. до льоносіяння. *Льоносіючі колгоспи виростили добрий урожай льону-довгунця* (Колг. Укр., 11, 1957, 4).

ЛЬОНОСІ́ЯННЯ, я, *с.* Сіяння льону. *Дерново-підзолисті грунти зони льоносіяння розпилені і дуже схильні утворювати грунтову корку* (Техн. культ., 1956, 61).

ЛЬОНОСОЛО́МКА, и, *ж.* Достигле стебло льону. *Добрива, внесені під льон-довгунець, звичайно сильно позначаються як на врожаї льоносоломки і насінні льону, так і на виходах довгого волокна* (Добрива.., 1956, 239).

ЛЬОНОСУША́РКА, и, *ж.* Споруда для сушіння льону.

ЛЬОНОТІПА́ЛКА, и, *ж.* Машина для тіпання льону. *Вітер.. приводить в рух олійниці, льонотіпалки, круподерки* (Наука.., 8, 1956, 38).

ЛЬОНОТІПА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для тіпання льону. *Весною цього року колгосп придбав.. льонотіпальну машину* (Колг. Укр., 7, 1958, 18).

ЛЬОНОТКА́ЦЬКИЙ, а, е. Признач. для ткання лляного волокна.

ЛЬОНОТРІ́ЄР, а, ч. Машина для очищання насіння льону та інших культур від сторонніх домішок. *Льонотрієр краще за інші машини очищає насіння ляльманції від бур'янів та різних домішок* (Ол. та ефір. культ., 1956, 250).

ЛЬОНОЧЕСА́ЛКА, и, *ж.* Машина для льоночесання.

ЛЬОНОЧЕСА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для льоночесання.

ЛЬОНОЧЕСА́ННЯ, я, *с.* Чесання льону.

ЛЬО́ТКА, и, *ж., мет.* Отвір у доменній печі, через який випускають метал або шлак. *Сталь зливають крізь спеціальний отвір — льотку в сталерозливний ківш* (Наука.., 9, 1962, 13); *З льотки вирвається, мов з кратера, яскрава дуга рідкого чавуну* (Мур., Слово.., 1949, 48).

ЛЬО́ТНИЙ, а, е. 1. Стос. до польоту літальних апаратів. *Як тільки встановились льотні ночі, вилетіли вони прискорити висилку боєприпасів* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 101); // З якого літальні апарати піднімаються в повітря. *До виходу на льотне поле лишилося п'ять хвилин* (Рибак, Час.., 1960, 856); // Сприятливий для польоту літальних апаратів. *Помірний вітер віє — чудовий льотний час!* (Забіла, У.. світ, 1960, 42); // Який використовується льотчиком, призпач. для льотчиків. *До нього підійшов невисокий чорнявий хлопець у льотному комбінезоні і шоломі* (Собко, Серце, 1952, 83).

2. Стос. до професії льотчика. *Каровчився наполегливо і вперто льотній майстерності* (Рибак, Що сталося.., 1947, 25).

3. Здатний літати (про комах, птахів і т. ін.). *Усі льотні бджоли сім'ї, яка відроїлася, збираються до рою і посилюють його* (Колг. Укр., 6, 1956, 34); *У тримісячному віці фазанів вважають льотними* (Наука.., 8, 1966, 33).

ЛЬОТО́К, тка́, ч. Отвір у вулику, через який літають бджоли. *Вулики для бджіл роблять легкі, з верхнім і нижнім льотками* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 51); *На «прохідній» кожного вулика коло льотка жвавий рух: одні бджоли залітають, другі вилітають* (Кол., Терен.., 1959, 108).

ЛЬО́ТОМ, *присл., розм.* Дуже швидко, в одну мить. *Я льотом долетів до гайового окраю* (Вовчок, VI, 1956, 328); — *Почекай трохи, поки я видою корову, бо вона ж така вреднюча у мене, що льотом у шкоду вскочить* (Стельмах, Хліб.., 1959, 561).

ЛЬО́ТЧИК, а, ч. Водій літака; пілот. *Невимовної краси картини розкриваються перед льотчиками* (Довж., I, 1958, 99); — *Коли льотчик уже злітався та добре відчуває літак, нічого йому не страшно* (Гончар, Тронка, 1963, 13).

ЛЬО́ТЧИК-ВИНИЩУВАЧ (~ а- ~ а), ч. Водій літака-винищувача. *Особливо відзначився льотчик-винищувач капітан Орест Пряхін, що один збив блискавичною атакою два літаки* (Коч., II, 1956, 413).

ЛЬО́ТЧИК-КОСМОНА́ВТ (~ а- ~ а), ч. Той, хто літає в космос на космічних літальних апаратах. *Москва урочисто зустрічає славного сина радянського народу, легендарного льотчика-космонавта Юрія Гагаріна* (Веч. Київ, 14.IV 1961, 1); *Присвоїти звання «Льотчик-космонавт СРСР» громадянинові Радянського Союзу льотчику майорові Титову* (Літ. газ., 11.IX 1961, 1).

ЛЬО́ТЧИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **льо́тчик.** *Великих успіхів досягли радянські льотчиці в польотах на швидкість* (Фіз. вихов.., 1954, 9).

ЛЬО́ТЧИЦЬКИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **льо́тчик.** *У просторому бліндажі полкового КП зібралася вся льотчицька сім'я* (Минко, Повна чаша, 1950, 251); // Який використовує льотчик, призначений для льотчиків. *Виходить людина — одинока людина в льотчицькому кашкеті* (Гончар, Тронка, 1963, 289); *У клуб той льотчицький запрошено бригаду Артистів* (Рильський, Мости, 1948, 76).

ЛЬОХ, у, ч. 1. Спеціально обладнана яма із східцями для зберігання продуктів (переважно овочів і фруктів). *Ключниця.. винесла з льоху два кошики яблук і всіх частувала* (Коцюб., II, 1955, 82); *В сінях з льоху Антон вигрібав решетки картоплі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); *У більшості районів льох обладнують на ділянці самостійно, рідше — під будинком* (Жилий буд. колгоспника, 1956, 16); * У порівн. *Тихо та важко стало в хаті, як в льоху...* (Мирний, I, 1949, 292); *Ніч була темна, як льох* (Гончар, Новели, 1954, 71); // Таке приміщення, що використовується для переховування або ув'язнення кого-небудь. *Аж кишить Невольника у Сіракузах В льохах і тюрмах* (Шевч., II, 1963, 285); — *Розказують, що покійний пан дітей не любив. Люди ховалися з дітьми по льохах та по погребах* (Мирний, IV, 1955, 25); *У льох знов пхнули* [Давида] — *аж упав і посунувся головою вниз по сходах* (Головко, II, 1957, 166); // Приміщення в землі, обладнане для зберігання вина або боєприпасів, пороху тощо. *В замку Єремії готовили бенкет.. З княжеських льохів викочували бочки з рейнським і барила з усякими напитками* (Стор., I, 1957, 370); — *Думають* [польські улани] *тільки про мед у своїх льохах* (Довж., I, 1958, 259); *Б'ють німецькі самоходи. Мовби працюють самі, ..автоматично заряджаючись з невичерпних льохів* (Гончар, III, 1959, 365); // *іст.* Підземні сховища чого-небудь. *Могили вже розривають Та грошей шукають, Льохи твої розкопують Та тебе ж і лають* (Шевч., I, 1963, 306); *Найялися* [Довбущуки], *перешукуючи щоночі підземний льох, відкрити Довбушеві скарби* (Фр., VIII, 1952, 293); — *Розшукали* [гайдамаки] *льохи із скарбами, забрали скарби, усій бідноті роздали* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 15).

2. *заст.* Напівпідвальне приміщення, в якому торгували спиртними напоями та пили їх. *Льохи, шинки з шинкарками, З винами, медами Закупили запорожці Та й тнуть коряками* (Шевч., II, 1963, 53); *В заплутаних кривих завулках, як неписьменних карлючках, ховалися в льохах таємні притулки для пияк* (Сміл., Зустрічі, 1936, 21).

ЛЬО́ХА, и, *ж.* Свиня-самиця, свиноматка. *Найбільше мороки завдавали їй свині. Кабани лежали по сажах, а кнурці, льохи і поросята рили подвір'я* (Коцюб., II, 1955, 51); *Біленькі поросята коло льохи товпляться* (Горд., II, 1959, 11); * У порівн. *Наймички в його — вражі дочки, гладкі, ситі, як годовані льохи* (Н.-Лев., IV, 1956, 151).

ЛЬОХОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **льох.** *Єдине льохове віконце нагадувало звірячу нору* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 237); // Такий, як у льоху. *В абсолютній льоховій темряві прозвучала його незрозуміла річ* (Ле, Міжгір'я, 1953, 62).

ЛЬО́ШКА, и, *ж.* Зменш. до **льо́ха.** [К р я ж:] *Цариця опоросилась.. Шістнадцять поросят привела. Чотири кабанчики, а то — льошки* (Зар., Антей, 1962, 265).

ЛЬО́ШНИК, а, *ч.* Приміщення для льохи.— *Думаєш, Кириле, в льошнику рятунок буде?* (Іщук, Вербівчани, 1961, 307).

ЛЬЯНО́СИ, ів, *мн.* Тип саван у Південній Америці, що їх використовують як пасовиська. *Савани займають низовину по ріці Оріноко, де вони називаються льяносами* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 164); *Чому ми змінили маршрут? Ми ж збиралися спочатку пройти через льяноси, а тепер їдемо одразу на Верхнє Оріноко* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 20).

М

М, *невідм., с.* Шістнадцята літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «м» (вимовляється «ем»).

МА́БІТЬ *див.* **ма́бу́ть.**

МА́БУ́ТЬ, *діал.* **МА́БІТЬ,** *вставн. сл.* Уживається для вираження невпевненості в тому, про що говориться в реченні; певно, очевидно. *Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув. Обіцявся вернутися, Та, мабуть, і згинув!* (Шевч., I, 1951, 3); *В дорогу Григорій узяв чимало всякого харчу, але більше всього тютюну; та чи не найбільше, мабуть, запасся терпінням* (Довж., I, 1958, 76).

МАВЗОЛЕ́Й, ю, *ч.* Велика надмогильна архітектурна споруда. *Кладовище в Севільї. Пишні мавзолеї, білі постаті смутку* (Л. Укр., III, 1952, 328); *Мавзолей — споруда надмогильного пам'ятника. Ця назва виникла від надмогильного пам'ятника карійського царя Мавсола в Галікарнасі (Мала Азія), збудованого в 350 рр. до н. е.* (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 51).

Мавзоле́й Ле́ніна — споруда в Москві, де зберігається труна з тілом В. І. Леніна. *Ось вона, Красна площа, ось праворуч, коли йти від Історичного музею, мавзолей Леніна* (Рибак, Час.., 1960, 266).

МА́ВКА, и, *ж.* 1. Казкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа. *Мавки з зеленими косами гойдаються на березових гілках* (Фр., IV, 1950, 473); [М а в к а:] *Я — Мавка лісова..* [Л у к а ш:] *А, от ти хто! Я від старих людей про мавок чув не раз* (Л. Укр., III, 1952, 198); *На деревах мавки в русальну ніч позбиралися та й спробували були зачепити Михайлика, але хлопець того й не відчув, бо ж над закоханими навіть нечиста сила*

не владна (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 334); * Образно. *Та пісня шелестіла травкою, Торкнулась хвильки озерця, І тихо промайнувши мавкою, У наші увійшла серця* (Ющ., Люди.., 1959, 55); * У порівн. *Ти снилась, марилась і мрілась, Як мавка в синьому диму* (Мал., Звенигора, 1959, 163).

2. *рідко.* Те саме, що **русáлка**; водяна німфа. *Ущухнуло море, і хвилі вляглися: Пустують по піні мавки* (Греб., І, 1957, 83).

МА́ВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ма́вка**. *А серед ночі, в тихий час, Тут мавочки гуляють у таночку* (Гл., Вибр., 1957, 146); [В е р н и д у б:] *Зараз приходила одна дівчинка,— така, знаєте, мавочка-чорнявочка* (Коч., II, 1956, 26).

МА́ВПА, и, *ж.* 1. Високоорганізована тварина-ссавець із ряду приматів, що за будовою тіла стоїть найближче до людини. *На деревах скачуть мавпи, гойдаються на гілках, зачепившись хвостами* (Н.-Лев., V, 1966, 167); *До людиноподібних мавп належать шимпанзе й горила, які живуть в Африці, і орангутанг, який живе на островах Борнео й Суматра* (Зоол., 1957, 165); *Після обіду мама раптом оголосила, що до міста приїхав звіринець з мавпами, леопардами і ведмедями* (Смолич, II, 1958, 102); * У порівн. *На узліссі вони вибрали найвищий дубок і, як мавпи, подерлись аж на самий верх* (Панч, Іду, 1946, 95).

2. *перен., зневажл.* Про людину, що сліпо наслідує чужі звички, вчинки тощо.

3. *перен., зневажл.* Про дуже негарну людину. *Глянув я на Дрімайла та й зареготавсь на всю хату. Такої мавпи я ще зроду не бачив. Коли гляну на себе в дзеркало, а з мене вийшла ще краща мавпа* (Н.-Лев., IV, 1956, 316).

МАВПЕНЯ́, я́ти, *с.* Маля мавпи (у 1 знач.). *Раз до нас на палубу впало, обірвавшися з дерева, мале мавпеня. Цілі хмари мавп повисли на гіллі. Вони шпурляли в нас горіхами, листям, суччям, доки я не викинув мавпеняти на дерево* (Ю. Янов., II, 1958, 85); * У порівн. *Очі його бігали, як у зацькованого мавпеняти* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 479).

МАВПЯ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **ма́впячий**. *Високі.. ліси, А за ними —.. крики мавпині в імлі...* (Шпорта, Вибр., 1958, 521).

МАВПІЙ, я́, *ч., рідко.* Мавпа-самець.

МАВПОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий на мавпу (у 1 знач.). *Довге, рівне волосся.. весь час спадало йому на щоки і робило його вузьке неголене обличчя зовсім мавпоподібним* (Вільде, Сестри.., 1958, 469).

МА́ВПОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ма́впа** 1. *Сунули* [шофери] *Михайлові свої амулети: цяцькових мавпочок і веселих звіряток, маленькі підківки, дитячі черевички, фотографії наречених* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 100).

МАВПУВА́ННЯ, я, *с., зневажл.* Дія за знач. **мавпува́ти**. — *Мав я чимало приятелів, гарних, добрих товаришів, що в них були жінки.. Все їхнє життя — це вічне передягання себе і мавпування кожної другої мавпи* (Ірчан, II, 1958, 108); *Перед ними був грізний викривач, який вражав словом жалюгідних у своєму мавпуванні усього чужоземного провінціальних панків* (Тулуб, В степу.., 1964, 48).

МАВПУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., зневажл.* Беззастережно, сліпо наслідувати чужі звички, вчинки тощо. *Жалюгідними видаються різноманітні формалістичні вибрики доморощених модерністів, які мавпують гірші зразки буржуазного мистецтва* (Літ. Укр., 19.IV 1963, 1); // **Передражнювати**. *Коли чує* [Буба]: *хтось мавпує його: «Бу-бу-бу!»* (Донч., VI, 1957, 390).

МАВПЯ́ТНИК, а, *ч.* Приміщення для мавп (у 1 знач.).

МА́ВПЯЧИЙ, а, е. Прикм. до **ма́впа** 1. *Мавпячий сон дуже чуткий, при найменшому шарудінні вони прокидаються* (Веч. Київ, 3.X 1957, 4); *Плодами* [баобаба] *ласують мавпи, і тому баобаб називають мавпячим деревом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 139); // Зробл., пошитий із хутра мавпи. *В неї мавпяча шубка і гроші, І лискуча машина, і дача...* (Біл., Зигзаг, 1956, 25); // Такий, як у мавпи (у 1 знач.). *Це був той самий* [офіцер], *що приїжджав до літака, — в'юнкий, мініатюрненький, з маленьким мавпячим лицем* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124).

МАВР *див.* **ма́ври**.

МА́ВРИ, ів, *мн. (одн.* **мавр**, а, *ч.*; **маврита́нка**, и, *ж.*). У період античності та в середні віки — європейська назва корінного населення Північної Африки (крім Єгипту), а пізніше арабів, які у VIII ст. підкорили Північну Африку та Піренейський півострів. *В неї кінь високий, білий, Золоту його вуздечку Скороходи маври держать, Що біжать біля княгині* (Л. Укр., IV, 1954, 174); *Кажуть, колись у давні часи з'явився в Січі якийсь іспанський гранд, що ледве встиг врятуватися перед тим із захопленої маврами Сарагоси* (Гончар, II, 1959, 96).

МАВРІТА́НКА *див.* **ма́ври**.

МАВРІТА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ври** й Мавританія. Д. Ж у а н *(замаскований, у мавританському костюмі, з гітарою, входить з брами на дворик)* (Л. Укр., III, 1952, 350); *Старовинна мечеть і багатства мавританського мистецтва давно манили його в це південне місто* (Ле, Вибр., 1939, 292).

△ **Маврита́нський газо́н** — газон із квітучих трав'янистих рослин. *Квітучі газони утворюються на відкритих галявинах парку зі суміші однорічних квітів. Такий газон ще називають мавританським* (Озелен. колг. села, 1955, 157); **Маврита́нський стиль** — стиль у мистецтві, переважно в архітектурі, що характеризується колонадами, арками, своєрідним орнаментом. *Отож я тепер в тій Сіцілії.. Гарна сторона, загальний колорит рожево-золотий, він якось надто гармонізує з мавританським стилем силве всіх церков і більших будов у Палермо* (Л. Укр., V, 1956, 413).

МА́ВРСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **ма́ври**. *Маврські племена.*

МА́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́вка**. *Мавський великдень.*

МАГ, а, *ч.* 1. У країнах стародавнього Сходу — жрець, що виконував релігійні обряди й провіщав майбутнє. *На далекій вежі видко магів вавілонських, що ворожать по зорях* (Л. Укр., II, 1951, 146).

2. Людина, що нібито володіє таємницями магії (у 1 знач.); характерник, чарівник. *Він дав магові Гальванеску слово не перешкоджати його магії* (Смолич, I, 1958, 279); * Образно. *Розмову магів двох нелегко врозуміть Невтаємниченим* (Рильський, Мости, 1948, 114).

Маг і чарівни́к (чародій): а) традиційна назва фокусника, ілюзіоніста. — *Шановні панії і пани, паничі і панянки, славнозвісний маг і чародій, Кваранціоно Антоніо, ім'я якого відоме в Старому і Новому світі, покаже вам своє високе мистецтво, і подиву вашому не буде меж* (Рябак, Помилка.., 1956, 150); б) *(жарт.)* про людину, що робить усе дуже легко й спритно. *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколас. — Маг, чарівник! — говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 23).

МАГАЗЕ́Й, ю, *ч., діал.* Комора. — *Гуртом землю*

оброблямо, гуртом хліб збираємо та в громадські магазеї засипаємо, поки перемелемо (Мирний, IV, 1955, 331).

МАГАЗИ́Н, у, *ч.* 1. Приміщення для роздрібної торгівлі; крамниця.— *Я купець: держу магазин з тютюном на Хрещатику, а на Поділі маю діла торговельні: скуповую та перепродую пшеницю,— сказав Копронідос* (Н.-Лев., III, 1956, 366); *Торгують магазини, кіоски, чайні* (Вишня, I, 1956, 327); *В магазин зайшли покупці* (Панч, Ерік.., 1950, 4).

2. Приміщення для зберігання запасів харчування, боєприпасів, деталей і т. ін.; комора, склад. — *Щодня то там, то там убивають моїх жовнірів, захоплюють обози, підпалюють магазини з хлібом і припасами* (Стор., I, 1957, 374); *На самім кінці Борислава, на пустій голотечі, стояв великий магазин, де складували земний віск* (Фр., I, 1955, 78); *Між дільницями* [цеху] *для кожного виду кілець є автоматично діючі магазини* (Наука.., 5, 1959, 4).

3. *спец.* Частина апарата або приладу (найчастіше зброї) у вигляді коробки або трубки, куди вкладають кілька однорідних предметів (наприклад, патронів). *Так і стріляв одною рукою, доки були в магазинкі гвинтівки патроки* (Головко, II, 1957, 571).

4. *ел.* Допоміжний прилад для електротехнічних вимірювань. *Магазин опорів; Магазин ємностей.*

5. Запасне місце у вуликові для меду на випадок посиленого медозбору. — *Взяток збільшується з кожним днем, Іване Семеновичу, мої працівниці наллють повні вулики меду, треба магазини ставити зверху* (Ю. Янов., Київ. опов., 1948, 66).

МАГАЗИНЕ́Р, а, *ч., заст.* Власник крамниці; // Продавець у крамниці. *Промовивши щось невиразне, ..він хутко вийшов з магазину. Магазинер провів його іронічним поглядом* (Л. Укр., III, 1952, 485).

МАГАЗИ́НКА, и, *ж., військ., розм.* Рушниця з магазином (у 3 знач.).

МАГАЗИ́ННИЙ, а, е. 1. Який має магазин (у 3, 4 знач.). *Магазинна рушниця.*

2. Те саме, що **магази́новий**.

МАГАЗИ́ННИК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **комірни́к**. — *Та я,— кажу,— знаю добре той рахунок.. У магазинників лишиться вісім шісток, а у корбових два рипські* (Фр., I, 1955, 124).

МАГАЗИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **магази́н** 1, 2, 5. *Магазинова вивіска;* // Який продають або купують у крамниці. *Магазиновий хліб.*

МАГАЗИ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **магази́н** 1—3, 5. [Катрич:] *Магазинчик у нас акуратний, продавці — розбитні, до людей уважні* (Мороз, П'єси, 1959, 305).

МАГА́ЙБІ, *виг., заст.* Уживається як привітання з побажанням успіху в праці. *А що ходка чумаків не одна наверталась на очі, то втішно мені було добре слово почути: «магайбі!»* (Вовчок, I, 1955, 14); *— Магайбі, Марто,— привіталась побожно Горпинка* (Кос., Новели, 1962, 63).

МАГАРА́ДЖА, і, *ч.* В Індії до 1956 р.— титул князя високого рангу, якому підкорялося кілька інших князів, а також особа, що мала цей титул.

МАГДЕБУ́РЗЬКИЙ, а, е: △ **Магдебу́рзьке пра́во** — феодальне право м. Магдебурга на самоврядування, що поширилося на ряд міст Німеччини, Польщі, Литви та України. *Міста, які одержували магдебурзьке право, звільнялись.. від управління і суду великокнязівських або королівських намісників* (Іст. УРСР, I, 1953, 127); **Магдебу́рзькі півку́лі** — фізичний прилад для демонстрації дії атмосферного тиску, зроблений у вигляді двох порожніх усередині металевих півкуль, щільно підігнаних одна до одної.

МА́ГЕЛЬ, МА́ГІЛЬ, гля, *ч., діал.* Качалка (у 1 знач.). *Стукіт магля, ступи, ціпів і кузні, свист машини.. — ніщо се майже ніякого впливу не мало на її нерви* (Фр., II, 1950, 375).

МАГЕ́РКА, и, *ж., заст.* Повстяна шапка. *Скрізь по майдані біліли білі свитки та магерки на білорусах* (Н.-Лев., IV, 1956, 226).

МАГІ́ЗМ, у, *ч., книжн., заст.* Те саме, що **ма́гія** 1.

МА́ГІЛЬ *див.* **ма́гель**.

МАГІ́СТЕР *див.* **магі́стр**.

МАГІ́СТЕРСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **магі́стр, магі́стер** 2; належний магістрові. *Магістерський титул.*

МАГІСТЕ́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до магістра (у 1 знач.). *Після закінчення Лазаревського інституту* [1892 р.] *він* [А. Кримський] *був залишений при ньому для підготовки до магістерського екзамену* (Вітч., 1, 1961, 165); *У 1891 році Фаворський блискуче захистив магістерську дисертацію про одноатомічні ацетиленові вуглеводні* (Наука.., 3, 1960, 27).

МАГІ́СТР, *рідше* **магі́стер**, тра, *ч.* 1. У дореволюційній Росії та деяких інших країнах — перший учений ступінь, що присуджувався після спеціального іспиту та захисту дисертації. *Після блискучого захисту дисертації Надеждін дістав учений ступінь магістра фізики* (Вісник АН, 5, 1949, 64); // Людина, що має такий ступінь. *Він себе* [зве] *магістром фармації і хірургії, проте по ярмарках пускав хлопам кров і рве зуби* (Фр., II, 1950, 376); *До фабричок, які в Нашому називались «виробнями», майстерень.. щораз частіше заглядали інженери, вселякі магістри, агрономи, люди з дипломами учителів, питаючи будь-якої роботи* (Вільде, Сестри.., 1958, 120).

2. У середні віки — голова духовного або рицарського ордену. *Магістр Лівонського ордену зберіг тільки Курляндію вже як васал польського короля* (Іст. СРСР, I, 1956, 134).

МАГІСТРА́ЛЬ, і, *ж.* 1. Основна лінія в шляхах сполучення. *Полтавщина у всіх напрямках перетята широкими шляхами, залізницями і водними магістралями* (Цюпа, Україна.., 1960, 169); // Широка міська вулиця з великим рухом. *Чудові магістралі.. витягуються в далеч, біжать десь за місто, мовби до самого сонця* (Гончар, III, 1959, 458).

2. Головна лінія в системі водопровідної, електричної, телефонної та ін. мереж. *Практика електромонтажних робіт показала, що в шнуровій проводці відгалуження від магістральних ліній найпростіше робити, безпосередньо з'єднуючи жили відгалуження з жилами магістралі* (Монтаж і ремонт.., 1956, 56); *Для нього були незрозумілими оці безкраї магістралі, вимірювальні прилади, блочки* (Ткач, Моряки, 1948, 116).

МАГІСТРА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до магістралі. *Це було в Чорногорії.., Де горяни — неначе орли, Де стежки, де шляхи магістральні Через сто перевалів лягли* (Нагн., Вибр., 1957, 265); *Для магістральних трубопроводів застосовуються лише металеві або чавунні* [труби] (Наука.., 10, 1963, 22); *Магістральна залізнична лінія; Магістральний канал.*

2. *перен.* Головний, основний. *Патріотична тема — одна з магістральних тем нашої літератури* (Літ. газ., 21.II 1961, 1); *Перехід на підвищені швидкості тракторних агрегатів став одним із магістральних напрямів у механізації сільськогосподарського виробництва* (Рад. Укр., 26.IV 1961, 3).

МАГІСТРА́НТ, а, *ч., дорев.* Той, хто готується захищати дисертацію на ступінь магістра.

МАГІСТРА́Т, у, ч. 1. У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини XIX ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах — орган міського самоврядування; муніципалітет. *Слідив* [Никифор] *голодними очима, як ішли До магістрату депутації просить Голодним праці* (Фр., XIII, 1954, 310); *З-за Кожум'яцької брами виходить юрба цеховиків, що вертаються з засідання магістрату, жваво обговорюючи якусь подію* (Коч., П'єси, 1951, 125); *У великих містах* [України після війни 1648 р.] *були магістрати (органи міського управління)* (Іст. УРСР, I, 1953, 241); // Будинок міського управління. *Рушив похід жінок під магістрат, а по боках жандарми* (Стеф., I, 1949, 244).

2. У стародавньому Римі — державна посада консула, претора тощо, а також особа, що займала цю посаду.

МАГІСТРА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **магістра́т** 1. *Вуйко був бідний магістратський урядник* (Фр., III, 1950, 97); *Міста України.. поділялись на дві категорії: магістратські, які мали так зване магдебурзьке право, і ратушні, які не мали його* (Іст. УРСР, I, 1953, 275); *Розвиднялось. На магістратській башті — вартові і французький інженер-фортифікатор Боплан* (Довж., I, 1958, 258).

МАГІСТРАТУ́РА, и, ж. 1. У деяких країнах Західної Європи та в дореволюційній Росії — судове відомство; члени цього відомства.

2. *іст.* Збірн. до **магістра́т** 2.

МАГІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до магії (у 1 знач.). *Там же* [в рукописі Т. Поповича] *знаходяться й інші пам'ятки старої магічної літератури* (Фр., XVI, 1955, 328); *Горлина затремтіла всім тілом, немов дитина мусила загинути від магічної формули, повної лихих чар* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 374).

△ **Магі́чний квадра́т** — квадрат, поділений на менші квадратики з цифрами, сума яких у кожному рядку, стовпчику та по діагоналі однакова.

◇ **Магі́чне ко́ло** — те саме, що **Зачаро́ване ко́ло** *(див.* **зачаро́ваний).**

2. *перен.* Надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний. — *Її очі мали якийсь магічний вплив на тебе* (Фр., IV, 1950, 356); *Далеко попереду глухо гуготів фронт. Він не лякав дівчину. Більше того, він зараз вабив її, притягував до себе з магічною силою* (Гончар, III, 1959, 174); // Який має надзвичайний вплив на кого-небудь. *Магічне це слово — план. Всі в нього вірили, всі про нього говорили з пошаною* (Руд., Остання шабля, 1959, 364).

МАГІ́ЧНО. Присл. до **магі́чний** 2. — *Він тебе поважає. Ота записка, що ти мені написав, подіяла на нього просто магічно. Одразу мене прийняв і все влаштував* (Кучер, Голод, 1961, 96).

МА́ГІЯ, ї, ж. 1. Сукупність прийомів та обрядів, які, за уявленням забобонних людей, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво. *В основі магії лежала віра первісних людей в те, що з допомогою різних закляннь і обрядів можна було таємничим способом впливати в бажаному для них напрямі на хід явищ і подій у навколишньому світі* (Іст. УРСР, I, 1953, 15).

Біла ма́гія — за середньовічними забобонами — чаклунство з допомогою небесних сил; **Чо́рна ма́гія** — за середньовічними забобонами — чаклунство з допомогою пекельних сил; чорнокнижництво.

2. *перен.* Щось загадкове, незрозуміле. *Алгебри він не знав; ікси, ігреки та зети були для нього таємничою магією* (Трубл., Лахтак, 1953, 109).

МАГЛІВНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Рубель *(див.* **рубе́ль**[2] 1). — *Але я, на щастя, запопала в руку маглівницю, як го* [його] *не заїду по тім'ю, аж присів* (Фр., IX, 1952, 392).

МАГЛЮВА́ТИ, лю́ю, лю́єш, *недок., перех., діал.* Качати (у 1 знач.). *А шостая* [дівчина] *хусти сушить, сьомая маглює* (Сл. Гр.).

МА́ГМА, и, ж. Розплавлена силікатна маса високої температури, що виникає в глибині земної кори, а після виверження на її поверхню застигає, утворюючи деякі гірські породи. *Граніт утворився приблизно 150 мільйонів років тому в результаті охолодження розплавленої речовини — магми, що знаходиться в найглибших надрах Землі* (Наука.., 5, 1962, 38); *Коли він* [сталевар] *своєю п'ятиметровою ложкою шугав у розтоплений метал, здавалося, що цей вусатий, сивобородий велетень дістає розпеченої магми аж із самого земного ядра* (Руд., Вітер.., 1958, 192).

МАГМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **ма́гма.** *Магматична зона;* // Утворений з магми. *Охолоджуючись, магма кристалізується, і з неї утворюються тверді гірські магматичні породи* (Наука.., 8, 1958, 22).

МАГНА́Т, а, ч. Великий феодальний землевласник. *Мій краю прекрасний, розкошний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказать Про якого-небудь одного магната Історію-правду, то перелякать Саме б пекло можна* (Шевч., II, 1953, 30); *Жив він у.. ту нещасливу годину, як магнати польські загарбали Україну з людом, од Дніпра до Дністра* (Стор., I, 1957, 163); *Критика звичок і побуту єпископів і магнатів переростає у Вишенського в критику феодалізму в різних його формах* (Іст. укр. літ., I, 1954, 73); // Великий капіталіст. *Жменька кріпосників-поміщиків, очолювана Миколою II, була при владі, в найтіснішому союзі з магнатами фінансового капіталу..* (Ленін, 25, 1951, 108).

МАГНА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **магна́т.** *В числі гостей була.. навіть мадам Шило, яка трималася перед блискучими магнатками настільки скромно та поштиво, що вони спершу були прийняли її за прислугу* (Гончар, Таврія.., 1957, 186).

МАГНА́ТСТВО, а, *с.* Збірн. до **магна́т.** *Е, ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають.. і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать* (Шевч., I, 1951, 375); *Він витівки та жарти своєрідні Од давнього магнатства перейняв* (Рильський, II, 1956, 26).

МАГНА́ТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **магна́т;** належний магнатові. *Магнатське, аристократичне товариство держалось, як завжди, в своїм тіснім, замкненім кружку* (Фр., VI, 1951, 204); *Палали і мінилися перламутром під першим промінням сонця кольорові вікна магнатських палаців* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

МАГНЕЗИ́Т, у, ч. Мінерал білого або сіруватого кольору (вуглекисла сіль магнію), що його використовують як вогнетривкий матеріал. *Крім карбонату кальцію, у природі в значній кількості трапляється карбонат магнію $MgCO_3$, відомий під назвою магнезиту* (Заг. хімія, 1955, 392); *Підручні почали закидати яму чималими шматками магнезиту* (Собко, Біле полум'я, 1952, 12).

МАГНЕЗИ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **магнези́т.** *Проектується будівництво двох підприємств, які виробляти муть з ропи сиваських озер магнезитовий порошок, потрібний для виготовлення вогнетривів* (Веч. Київ, 15.V 1958, 1); // Вигот. з магнезиту. *Магнезитові вогнетриви.*

МАГНЕЗІА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **магне́зія.** *На Україні є величезні запаси хімічної мінеральної си-*

ровини — це калійні й магнезіальні солі (Рад. Укр., 24.IX 1958, 3); *Магнезіальні матеріали.*

МАГНЕЗІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **магне́зія.** *Магнезійний порошок;* // Який містить у собі магнезію. *Магнезійний цемент; Магнезійний вапняк.*

МАГНЕ́ЗІЯ, ї, ж. Білий цукий порошок, що являє собою окис або сіль магнію. *Старанно натерши руки магнезією, щоб не ковзались по холодному металу, вона підійшла до снаряда* (В ім'я Вітч., 1954, 13); *Палена магнезія; Біла магнезія.*

МАГНЕТИ́ЗМ, у, ч. 1. Властивість магніту, а також провідника з електричним струмом або електричних зарядів притягати чи відштовхувати деякі тіла.

△ **Земни́й магнети́зм; Магнети́зм Землі:** а) властивість земної кулі, що виявляється в існуванні навколо неї магнітного поля. *Магнетизм Землі спрямовує потоки наелектризованих частинок, які досягають земної поверхні, таким чином, що деякі з них прямують до північного полюса Землі, а інші — до південного* (Бесіди про всесвіт, 1953, 103); б) розділ геофізики, що вивчає магнітне поле Землі.

2. Учення про магнітні явища та магнітні властивості тіл. *Курс магнетизму.*

МАГНЕТИ́Т, у, ч. Мінерал чорного кольору з металічним блиском, що містить залізо й має магнітні властивості; магнітний залізняк. *Магнетит, або магнітний залізняк.. Назву дістав від того, що деякі його кристали магнітні* (Курс заг. геол., 1947, 55).

МАГНЕТИ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **магнети́т.** *Магнетитові копальні;* // Який містить у собі магнетит. *Кременчуцький район має.. найбільші запаси магнетитових кварцитів* (Наука.., 7, 1957, 11); // Вигот. із магнетиту. *Магнетитове осердя.*

МАГНЕТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до магнетизму. *Він* [М. Ломоносов] *пропонував.., щоб росіяни першими зробили океанографічні, метеорологічні, астрономічні та магнетичні дослідження в високих широтах Арктики* (Видатні вітч. географи.., 1954, 41).

2. *перен.* Притягальний. *Вибігла* [Циля] *на вулицю і почулася нарешті свобідною від магнетичного впливу тої розмови* (Фр., II, 1950, 309); *Не в силі витримати магнетичного впливу піднесеної сумароковської музи, Васюта страждав* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 64).

МАГНЕ́ТО, *невідм., с.* Електромагнітний генератор для утворення іскри, що запалює пальну суміш у двигунах внутрішнього згоряння. *Генератори, в яких магнітне поле утворене стальними магнітами, називаються магнето* (Фізика, II, 1957, 163); *Михайло оглянув мотор,.. перевірив магнето* (Зар., Світло, 1961, 74).

МАГНЕТО́Н, а, ч., *фіз.* Одиниця виміру магнітного моменту.

МАГНЕТРО́Н, а, ч., *радіо.* Електронна лампа спеціальної конструкції для утворення надвисокочастотних коливань. *Як генератор коливань високої частоти використовують електронний прилад — магнетрон* (Осн. радіотехн., 1957, 211).

МАГНЕТРО́ННИЙ, а, е, *радіо.* Прикм. до **магнетро́н.** *Поштовхом до створення джерел найкоротших радіохвиль було відкриття магнетронного генератора радіохвиль* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 140).

МА́ГНІЄВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́гній.** *Крізь блискуче листя верховіть знов яблискує, здригається в магнієвих спалахах небо* (Гончар, Людина.., 1960, 97); *Магнієва сіль міститься в морській воді і., надає їй характерного гіркуватого смаку* (Заг. хімія, 1955, 312); // Який містить у собі магній. *Дедалі більше поширюються в машинобудуванні нові матеріали — жаростійкі сплави, магнієві та інші спеціальні чавуни* (Наука.., 4, 1957, 4).

МА́ГНІЙ, ю, ч. Легкий м'який метал сріблясто-білого кольору, що горить яскравим білим полум'ям. *Магній — елемент із металічними властивостями, але виявленими не так різко, як у натрію* (Хімія, 10, 1956, 8); *Під час вечері Шарль спробував фотографувати, користуючись магнієм* (Трубл., Мандр., 1938, 56); * У порівн. *Він глянув на Нелю, і його очі спалахнули, наче від магнію, але тут же сховались за лицемірно опущеними повіками* (Вільде, Сестри.., 1958, 429).

МАГНІ́Т, у, ч., *фіз.* Тіло, що має властивість притягати до себе або відштовхувати від себе деякі інші тіла. *Деякі залізні руди мають властивість притягати до себе залізо. Таку руду назвали магнітним каменем, або магнітом* (Фізика, II, 1957, 130); *Низьке чоло його збігається глибокими зморшками,.. темні зіниці тремтять, мов стривожена магнітом стрілка компаса* (Кол., Терен.., 1959, 273); * У порівн. *Його тягло туди* [на вільні степи], *мануло, неначе магнітом притягувало* (Мирний, IV, 1955, 207); // *перен.* Те, що притягає до себе з надзвичайною силою. *Відвівши графиню з доньками до зали, засів* [граф] *у цій кімнаті, яка внаслідок цього і стала магнітом, що притягав до себе весь мужеський* [чоловічий] *світ* (Фр., VI, 1951, 230); — *Думаю, він* [човен] *далеко від острова не одійшов,— сказав командир.— Тут, здається, є для нього якийсь магніт* (Трубл., II, 1955, 319).

МАГНІ́ТИК, а, ч., *фіз.* 1. Зменш. до **магні́т.**

2. Одна з найменших магнітних частинок, з яких складається магніт. *У ненамагніченій сталі атомні магнітики розташовані безладно, отже, дія кожного знищується зворотною дією обернено розташованого магнітика* (Цікава фізика.., 1950, 194).

МАГНІ́ТИТИ, ічу, ітиш, *недок., перех., фіз.* Надавати чомусь властивостей магніту.

МАГНІ́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **магні́т.** *Відомо, що залізо і його сплави при низьких температурах виявляють сильні магнітні властивості* (Наука.., 9, 1956, 7); *Коли наповнити киснем мильний пузир і помістити його між полюсами сильного електромагніту, пузир під впливом невидимих магнітних сил помітно витягнеться від одного полюса до другого* (Цікава фізика.., 1950, 192); *Магнітний потік; Магнітна індукція;* * Образно. *Чи їй справді щось Силу магнітну дало, Чи вродилась вона чародійкою: Цілий вечір З другою танцюю на зло, А душа умліва за Марійкою* (С. Ол., Вибр., 1959, 198).

△ **Магні́тне по́ле** — простір навколо магніту або електричного струму, у якому виявляються дії сил на тіла, що можуть намагнічуватися. *Скрізь, де є електричний струм, тобто рухомі електричні заряди, існує і магнітне поле* (Курс фізики, III, 1956, 145).

2. Який має властивості магніту; намагнічений. *Магнітні сталі застосовуються для виготовлення постійних магнітів* (Токарна справа, 1957, 58).

△ **Магні́тна стрі́лка** — тонкий ромбоподібний магніт, що вільно обертається навколо вертикальної осі й завжди звернений одним кінцем на північ; **Магні́тний залізня́к** — те саме, що **магнети́т.**

3. Який діє на грунті застосування магнетизму (у 1 знач.). — *Треба тільки передати по ваших лініях, щоб дорогою не клеїли* [підпільники] *до твого поїзда магнітних мін та інших сюрпризів...* (Ю. Янов., I, 1954, 236); *Магнітний підсилювач;* // Здійснюваний на грунті застосування магніту. *Магнітний звукозапис.*

4. Пов'язаний з явищами земного магнетизму.

△ **Магні́тна анома́лія** *див.* **анома́лія; Магні́тна бу́ря** — короткочасна різка зміна магнітного поля Землі, пов'язана з утворенням і розвитком сонячних плям. *Встановлено, що багато явищ на Землі — полярні*

сяйва, магнітні бурі й умови чутності радіостанцій пов'язані з сонячною діяльністю (Бесіди про всесвіт, 1953, 93); **Магні́тний по́люс** — точка на земній кулі, де магнітна стрілка набуває вертикального положення.

МАГНІ́ТНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Те саме, що **магнети́зм** 1. *На окремих ділянках.. залізисті кварцити характеризуються малою магнітністю* (Наука.., 7, 1957, 10); *При проходженні пересушеного паперу через друкарські машини в ньому виникає статична електрика, або, як називають її поліграфісти,— магнітність* (Рад. Укр., 17.VI 1962, 2).

МАГНІТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **магні́т,** напр.: магнітоелектри́чний і т. ін.; слову **магні́тний,** напр.: магнітоме́трія, магніторо́звідка тощо.

МАГНІТО́ГРАФ, а, *ч.* Прилад для реєстрації змін магнітного поля Землі.

МАГНІТО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець, що досліджує магнітні явища. *Численні.. партії магнітологів, метеорологів.. обстежили узбережжя та деякі глибинні райони* [Антарктиди] (Наука.., 6, 1962, 47).

МАГНІТО́МЕТР, а, *ч.* Прилад для вимірювання напруженості магнітного поля. *За повідомленням іноземної преси, у США розроблено протонний векторний магнітометр для вимірювання магнітного поля Землі* (Наука.., 2, 1959, 59).

МАГНІТОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Здійснюваний за допомогою магнітометра. *Магнітометричне знімання.*

МАГНІТОФО́Н, а, *ч.* Апарат для магнітного запису та відтворення звуку. *Всі музичні номери в доброму виконанні симфонічних ансамблів.. записані на магнітофон і по ходу вистави відтворюються через динаміки* (Мист., 6, 1958, 45); *Вечорами Харві включав магнітофон* (Рибак, Час.., 1960, 87); * У порівн. *Шофер заговорив, як заведений магнітафон, і вже не змовк до самого вокзалу* (Дмит., Розлука, 1957, 234).

МАГНІТОФО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **магнітофо́н.** *Таїса тримається біля тої хитромудрої магнітофонної апаратури просто, діловито* (Вол., Надди. висоти, 1953, 132); // Признач. для магнітофона. *Магнітофонна стрічка;* // Здійснюваний за допомогою магнітофона. *Магнітофонний запис.*

МАГНО́ЛІЄВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **магно́лія;** // Власт. магнолії. *Магнолієвий запах;* // Який добувають із цвіту магнолії. *Магнолієва олія.*

2. *у знач. ім.* **магно́лієві,** вих, *мн.* Назва родини дводольних деревних і кущових рослин, представниками якої є магнолія, тюльпанове дерево, лимонник і т. ін.

МАГНО́ЛІЯ, ї, *ж.* Субтропічне дерево або кущ із великими білими запашними квітками й темно-зеленим блискучим листям. *Листя широке магнолій важке, нерухоме Кованим сріблом здається* (Л. Укр., I, 1951, 163); *Знавецьке око Сахно помітило найрідкісніші субтропічні рослини. Кедри, магнолії, пальми й олеандри розкидані були групами тут і там* (Смолич, I, 1958, 56); *Розквітли воскові чаші магнолій* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366).

МАГО́, *невідм., ж.* Безхвоста мавпа родини мавпоподібних.

МАГО́Г *див.* **гог.**

МАГО́ГА *див.* **го́га.**

МАГОМЕТА́НИН, а, *ч.* Той, хто визнає магометанство; мусульманин. *Навіть магометани ніколи не мучили так християн, як мучили український народ папи римські католики* (Довж., III, 1960, 78).

МАГОМЕТА́НКА, и, *ж.* Жін. до **магомета́нин.**

МАГОМЕТА́НСТВО, а, *с.* Релігія, яку, за арабськими легендами, заснував пророк Магомет у VII ст.; мусульманство, іслам.

МАГОМЕТА́НСЬКИЙ, а, е. Стос. до магометанства й магометан. *Магометанська віра; Магометанська мечеть.*

МАДА́М, *невідм., ж.* 1. Назва заміжньої жінки у Франції (приєднувана, звичайно, до прізвища), що поширилась і в деяких інших буржуазних країнах; пані. *За шинквасом сиділа в надвечірні години мадам Фелісье — дебела й красива дама рембрандтівського типу, господиня цієї крамнички* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 51); // Увічливе звертання до такої жінки.— *Я ж благав її: мадам, Ох, простіть, я не фривольний Гетеанець, я належу До моїх поетів швабських* (Л. Укр., IV, 1954, 185); — *Мадам! — тихо скрикнув гарнесенький пан Роздобудько, злегка вдарив пані Купу по руці* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 261); // Іронічне або жартівливе звертання до жінки. — *Ех, як не скочить моя мегера, як не вихопить діжку в мене перед носом, як не забелькоче! «Фе,— кажу,— мадам, навіщо так хвилюватися?»* (Коцюб., I, 1955, 200); — *Замість любові до людей — вбиваємо їх.— Великодушна мадам, не людей вбиваємо, а фашистів,— з підкресленою галантністю поправив її Андрій* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 58).

2. *дорев., розм.* Гувернантка. *Панни познайомились і завели веселу розмову; бренькали на гітарі, а потім пішли танцювати, показуючи, як вчила їх мадам* (Н.-Лев., III, 1956, 186).

МАДАПОЛА́М, *розм.* **МАДЕПОЛА́М,** у, *ч.* Біла бавовняна тканина, з якої переважно шиють білизну. *Ой, артіль, моя «Трояндо», маркізет, мадаполам! Вишивала я узори з тривогою пополам* (Тич., I, 1957, 169).

МАДАПОЛА́МОВИЙ, а, е. Прикм. до **мадаполам**; // Пошитий із мадаполаму.

МАДЕМУАЗЕ́ЛЬ, *невідм., ж.* Назва незаміжньої жінки у Франції (приєднувана, звичайно, до прізвища або імені), що поширилась і в деяких інших буржуазних країнах; панна. — *Розповідай, — звелів єпископ.. — Самій тільки мадемуазель Кармелі...— почав був Філіпп* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 255); // Увічливе звертання до такої жінки.

МАДЕПОЛА́М *див.* **мадаполам.**

МАДЕ́РА, и, *ж.* Сорт міцного вина, яке виготовляють із білих або рожевих сортів винограду.

МАДО́ННА, и, *ж.* У католиків — назва матері Христа; богородиця. [Орест:] *Культ мадонни і культ дами серця злилались в одно* (Л. Укр., II, 1951, 24); *Під стінкою стояв вузенький столик, на зразок вівтарного престолу, і полинялий образ католицької мадонни, ледь-ледь освітленої лампадкою* (Довж., I, 1958, 243); // Зображення богородиці. *Перед мадонною блимаючим світлом блищала свічка* (Кобр., Вибр., 1954, 210).

МАДРИГА́Л, а, *ч.* 1. Невеликий хвалебний вірш, присвячений дамі. *За ввічливі станси, гучні мадригали Вродливиці теж нагороду давали,— Не знали погорди співці* (Л. Укр., I, 1951, 171); *Він цілував минулої ночі, Кохайлик, ваші її губи, що про них поети накладали стоси мадригалів* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 440).

2. *заст.* Комплімент, похвала. *Замість говорити дівчині приємні речі або бодай вести себе так, щоб вона могла говорити йому всякі милі серцю «мадригали», він розводить їй про справи, які анітрохи її не обходять* (Вільде, Сестри.., 1958, 381); *Не вірю кінокамері. Не вірю Книжкам* [про Париж], *у яких суцільний мадригал* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 106).

3. *заст.* Вид вокального твору ліричного характеру. *Мадригал «Амаріллі» Каччіні.*

МАДЯ́Р *див.* **мадя́ри.**

МАДЯ́РИ, ів, *мн. (одн.* **мадя́р,** а, *ч.;* **мадя́рка,** и, *ж.).* Те саме, що **уго́рці.** *Угорці, або мадяри, за мовою належать до фінно-угорської групи народів* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 26); — *А ви чого ж це не писали? — суворо перебивав Хому замполіт.— На чорнявих мадярок задивились?* (Гончар, III, 1959, 204).

МАДЯРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **мадяризува́ти.** *В Закарпатській Україні* [у XVIII ст.], *де проводилась політика мадяризації, існувала невелика кількість церковно-уніатських шкіл з викладанням «руською» (так у той час називалась там українська) мовою* (Іст. УРСР, I, 1953, 374).

МАДЯРІ́ЗМ, у, *ч.* Слово або вислів, запозичений з угорської мови або утворений під її впливом. *Що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так се їх мова — проста, народна, з мадяризмами і полонізмами, вживаними в даній місцевості* (Фр., XVI, 1955, 323).

МАДЯРИЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Примусово насаджувати угорську мову, культуру, звичаї. — *Я не знаю,— говорив далі пан З. з добродушно-погордливим усміхом,— там, за Карпатами, говорять і думають, що ми мадяризуємо русинів* (Фр., III, 1950, 223); *Австро-німецькі, польські, угорські реакціонери вживали всіх заходів, щоб онімечити, полонізувати, мадяризувати український народ* (Іст. укр. літ., I, 1954, 201).

МАДЯ́РКА *див.* **мадя́ри.**

МАДЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мадя́ри** й Мадярщина; угорський. *З'явились на часок мадярські студенти-екскурсанти, мандрівці з чорними блискучими очима, з замлілими жовтуватими лицями* (Н.-Лев., II, 1956, 395); *Марійчин батько в вир боїв пішов у перші дні, а потім голову зложив в мадярській стороні* (Гонч., Вибр., 1959, 327).

МАЄ́СТРО, *невідм., ч.* 1. *заст.* Шаноблива назва видатного музиканта, композитора, художника. *Як то тепер Ліда з музикою? Певне, частіше співає дуети з Маусіком, ніж виграває твори величних маестро?* (Л. Укр., V, 1955, 33); *А, може, якийсь з давніх знайомих її, маестро, теж робить турне, як і вона* (Ле, Вибр., 1939, 204); // Звертання до такої особи. — *Браво, маестро! Тепер ми включимо до нашої програми нові розділи* (Кач., II, 1958, 330).

2. Звання, що надається видатним майстрам-шахістам у деяких закордонних країнах; // Особа, що має таке звання.

МАЄ́ВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Прикм. до **май** [1]. *Сонцем маєвим нехай наше слово заблисне, заграє, Жаль наш маєвим дощем хай на лани капотить* (Фр., XIII, 1954, 306); *Маєвий день був красний, люди по огородах, по полях працювали* (Ков., Тв., 1958, 76).

МАЄ́ВО *див.* **ма́йво.**

МАЄСТА́Т, у, *ч., зах.* Велич, величчя *А сонце звільна, велично і супокійно виринало в своїм маєстаті* (Фр., VII, 1951, 149); [Голос покликача:] *Оскаржений, що сам себе зве Парвус, образив тяжко маєстат святині і через те утратив право слова* (Л. Укр., II, 1951, 531).

МАЄСТАТИ́ЧНИЙ, а, е, *зах.* Величний. *Бургомістр посміхався.. Рухи в нього були маєстатичні, мов виконував він урочистий ритуал* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 106).

МАЄСТАТИ́ЧНО, *зах.* Присл. до **маєстати́чний.** *Вона встала, усміхнулась і маєстатично зійшла і собі ж у сад* (Фр., VIII, 1952, 283).

МАЄТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́єток.** *Державний банк забирає справки про маєткове становище, а в мене маєтку чортма* (Сам., II, 1958, 475); *Незручно* [Безбородькові] *попросити пані Бровко докладніше висловити свою думку про маєтковий стан Річинських* (Вільде, Сестри.., 1958, 214).

МАЄ́ТНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **бага́тий** 1; заможний. *Брати Калиновичі — заможні, ба навіть дуже маєтні люди* (Фр., VI, 1951, 203); *Біля порога він зупинив людей. — Гу-у,— вигукував, як маєтний господар.— Касю, винеси коновку води!* (Чорн., Потік.., 1956, 14).

МАЄ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* 1. *тільки одн., рідко.* Те саме, що **майно́** 1. *Він вже став заможним, мав маєтність і був кандидатом на правдивого дідича з селян* (Н.-Лев., IV, 1956, 55); [Гібсон:] *У вас було забезпечене майбутнє, вільне життя, маєтність, гарна дружина* (Собко, П'єси, 1958, 93).

2. *перев. мн., заст.* Маєток (у 1 знач.). *Князі Вишневецькі владали на Україні великими маєтностями* (Стор., I, 1957, 365); *Велика Жовтнева революція відібрала від капіталістів і поміщиків їх привілеї і їх багатства, віддала всі їх маєтності визискуваним раніше трудівникам.. на вічне володіння* (Смолич, VI, 1959, 541).

МАЄ́ТОК, тку, *ч.* 1. Земельне володіння поміщика, найчастіше із садибою та будинком. *Буйні ліси попересікали його маєтки і вздовж, і вшир, і впоперек* (Мирний, IV, 1955, 219); *Панський маєток перейшов до народу* (Коцюб., II, 1955, 83); [Басов:] *Я управитель маєтку міністра Терещенка* (Корн., I, 1955, 161); // Поміщицький будинок. *Біля пошти звернули* [селяни] *на руїни колишнього маєтку* (Головко, II, 1957, 183); *А осторонь, за річкою, на крутому березі, якимсь дивовижним контрастом височів над селом, відбиваючись у воді вогнями, пишний панський маєток* (Баш, На землі.., 1957, 3).

2. *рідко.* Те саме, що **майно́** 1. *Утопив свій маєток у животі!* (Укр.. присл.., 1955, 208); — *Для перемоги батьківщини всі повинні жертвувати маєтком і життям* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 26); // Грошові достатки. *Маєток його доходить до мільйона* (Фр., VIII, 1952, 327).

Доробити́ся (прийти́ до) ма́єтку, *рідко* — збагатитися. *Казали, що доробився* [Йойна] *маєтку, гендлюючи волами, а тепер хотів розбагатіти в Бориславі* (Фр., IV, 1950, 10).

МА́ЖА, і, *ж.* 1. *заст.* Чумацький віз. *Бряжчать мережані ярма з терновими занозами, поскрипують нові чумацькі мажі, вкриті шкурами, закурені в далекій дорозі* (Коцюб., I, 1955, 180); *На добру чверть милі розтягнулася валка. Риплять довжелезні мажі, ковані залізом, як рипіли за часів Святославових* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 380); * У порівн. *Скриплять вози, немов чумацькі мажі, Та не до Криму шлях лежить — в Сибір* (Мал., Книга.., 1954, 88); // *чого.* Міра ваги або об'єму, що дорівнює місткості одного чумацького воза. [Третій чумак:] *У нас же так: щоб лисих* [турків] *напоїти, то треба кварту брати. А за ню* [неї] *ярмо віддай шинкарочці чи солі надсип з третину мажі* (Голов., Драми, 1958, 104).

2. *діал.* Віз *(див.* **віз** [1] 1). *Курять дороги за півторатонками, тракторами-тягачами, бестарками, простими мажами* (Ю. Янов., II, 1954, 179); *По шляхах І пішо, й кінно, на селянських мажах Убогий люд із радістю в очах Спішив у Переяслав* (Забашта, Вибр., 1958, 96).

МАЖА́РА, и, *ж., діал.* 1. На півдні України та на Північному Кавказі — великий довгий віз. *Низом*

понад рікою ступав босоніж селянин, підганяючи волів, що тягли довгу, як той день, мажару з сіном (Рибак, На світанку, 1940, 4); *Крім автомашин, на вивантаженні зерна з-під комбайнів зайнято 16 мажар* (Рад. Укр., 15.VII 1959, 3).

2. Мажа (у 1 знач.). *З року в рік безконечними валками рухались сюди зі степових економій рипучі чумацькі мажари* (Гончар, Таврія.., 1957, 301).

МАЖО́Р, у, *ч.* 1. Музичний лад, акорд якого складається з великої та малої терції й має бадьоре, радісне звучання; протилежне м і н о р. *Революційні пісні звучать бадьоро, піднесено; в них переважає мажор, такий характерний для пісень радянського періоду* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 33); *Пісня старовинна, мінорна, але вони* [дівчата] *співають її в такім радісним мажорі, і широко розкриті роти їх такі прекрасні, що нічого наче в світі більш прекрасного не існує для мене в цю мить* (Довж., Зач. Десна, 1957, 520); // *у знач. прикм. Гама до мажор.*

2. *перен., книжн.* Бадьорий, радісний настрій, характер і т. ін. *Мажор чергується в книзі* [І. Франка «З вершин і низин»] *з мінором, лірика громадянська з інтимною, образи алегоричного характеру з образами реалістичними* (Від давнини.., І, 1960, 450); *Мажор нашого життя не затіниш ніяким затишком* (Ле, Мої листи. 1945, 6).

МАЖОРДО́М, а, *ч.* 1. *заст.* Старший служник у багатому панському домі; дворецький. *Вусатий мажордом вказав капітанові на сходи* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 8).

2. У Франкській державі V—VIII ст.— особа, що займала найвищу державну посаду.

МАЖОРИТА́РНИЙ, а, е, *спец.* Який грунтується на більшості.

△ **Мажорита́рна ви́борча систе́ма** — у деяких капіталістичних країнах — антидемократична система виборів, на підставі якої враховуються тільки голоси, подані за кандидата тієї партії, що одержала в окрузі більшість голосів.

МАЖО́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до мажору (у 1 знач.), який грунтується на ньому. *Є в українській народній музиці багато й мажорних мелодій* (Іст. укр. музики, 1922, 82); *У засмучену кімнату, як вихор, влетіла мажорна музика* (Головко, Літа.., 1956, 199); *Музика била на нього струєю грайливих, іскристих, мажорних акордів* (Смолич, II, 1958, 37); * Образно. *Буде все мажорний лад, Бо звеліє уже уряд, Щоб голодні жебраки Веселились залюбки* (Сам., І, 1958, 239).

2. *перен.* Бадьорий, радісний. *Рашель пише мені досить часто, листи милі, але як завжди короткі, настрій досить мажорний* (Л. Укр., V, 1956, 112); *Йому кожен.. здавався в такий мажорний ранок добрим другом* (Ле, Клен. лист, 1960, 220).

МАЖО́РНО. Присл. до **мажо́рний**. *Мажорно звучить пісня.*

МАЗ [1], а, *ч.* Більярдний кий з бруском на кінці для надання йому рівноваги й полегшення гри.

МАЗ [2], у, *ч.* У більярдній і картярській грі — сума, яку до ставки гравця додає інший гравець, що дає право останньому на частку виграшу.

МА́ЗАЛЬНИК, а, *ч.* Робітник, що займається мазанням. *Мазальник шкіри.*

МА́ЗАЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ма́зальник**. *П'ять мазальниць обмазали.. управу за два дні* (Н.-Лев., IV, 1956, 164); *Мазальниці стоять мовчки, втупивши очі в землю* (Багмут, Опов., 1959, 13).

МА́ЗАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **ма́зати** 1. *Пригадую собі, що мені страшенно докучало якесь скрипіння, немовби попри моє ліжко ненастанно їздив дерев'яний, ніколи не мазаний бойківський віз* (Фр., IV, 1950, 179); *І стоги не вкриті, І покої не мазані* (Шевч., II, 1953, 276); *Віддалік від корівника стояло кілька давно не мазаних хат* (Збан., Єдина, 1959, 346); // *у знач. прикм. Гарна мазана паляниця, а не дитина* (Номис, 1864, № 9211).

◇ **Одни́м ми́ром ма́зані** *див.* **ми́ро.**

2. *у знач. прикм.* Те саме, що **розпе́щений**. *Малий хлопчик, Матвійко, що був у своєї мами дуже мазаний, ..жирує на подушках та вигукує, аж у вухах лящить* (Вас., II, 1959, 465); *Настя вигнула талію, як мазана кицька вигинає спинку, й взяла букет* (Н.-Лев., III, 1956, 237).

МАЗАНИ́НА, и, *ж., зневажл.* Невміло, погано зроблений малюнок. *На перегородці в кімнаті висіла здорова картина — олеографія.. Ця пістрява червоно-синя мазанина надавала світлиці веселенький вигляд* (Н.-Лев., IV, 1956, 136); *Часто буває, що художник, митець з почуттям та розумом, побачивши мазанину бездари, не відчуває радості від своєї переваги* (Дмит., Наречена, 1959, 29); // Погано, неохайно виконана (переважно написана) робота. [Р а х м і л ь:] *То документ без підпису, без легалізації — так собі, писарева мазанина* (Фр., IX, 1952, 71).

МА́ЗАНКА, и, *ж.* Хата, зроблена з глини, сирцевої цегли або хмизу, обмазаного глиною. *Мій маштalір, в'їхавши на двір, поминув мазанку і зупинив коней біля рубленої хати старосвітської будови* (Стор., І, 1957, 225); *Присадкуваті руді мазанки повгрузали в землю* (Гончар, Таврія.., 1957, 15).

МАЗАНКО́ВИЙ, а, е. Побудований як мазанка. *Дерев'яні будівлі* [лісостепу] *зовнішнім виглядом наближаються до мазанкових.. хат* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 12).

МА́ЗАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ма́зати** 1. — *А я коло хати такого мазання мала, що ще й досі болять мене, любко, руки й ноги, а кривді як перебиті* (Коцюб., І, 1955, 51); *У хаті — гармидер, як це завжди буває під час мазання: стіни голі* (Головко, II, 1957, 98).

МА́ЗАТИ, ма́жу, ма́жеш; *наказ. сп.* маж; *недок.* 1. *перех.* Покривати шаром чогось рідкого або жирного. *І завелась на ставі геркотня, Гусине діло закипіло: Таскають грязь і глей зо дна Да мажуть Лебедя, щоб пір'я посіріло* (Греб., І, 1957, 44); *Перше я мазала руку йодом і мочила в солоній воді, але од йоду дуже шкура злазить, то я тепер не мажу і не держу в воді* (Л. Укр., V, 1956, 6); *Крайнев мазав дірчастий шматочок французької булки маслом* (Собко, Зор. крила, 1950, 63); * Образно. *Хто маже, той і їде* (Укр.. присл.., 1955, 17); // Укривати шаром глини. — *А хіба ж ти не міряла сіней мотузком, як мазала діл та стіни? — обізвалась Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 328); // Білити. *Вона поздіймала з стін образи, помила їх та заходилась мазати хату* (Коцюб., І, 1955, 53); *Плакала піч у хаті, Біла, немов голубка, Хто ж мене мазать буде, Взяли Марусю люди* (Забашта, Квіт.., 1960, 118); // *неперех., по чому.* Робити мазки на якійсь поверхні. *Бере* [Любов] *великого пензля, шпарко маже по дощечці, потім кидає скриньку на землю, фарби і пенялі розсипаються* (Л. Укр., II, 1951, 62).

◇ **Ма́зати п'я́ти (п'я́тки) са́лом** *див.* **са́ло; Ма́зати ре́чі** [**по губа́х**] **ме́дом** — говорити облесливо; підлещуватися до когось. *Там пан-гаман по сто рублів дав Пройдисвіту, що речі медом маже* (Гл., Вибр., 1957, 251).

2. *перех., розм.* Те саме, що **брудни́ти** 1. *Мазати одяг; Мазати книжку руками.*

3. *перех. і без додатка, зневажл.* Невміло, погано малювати. *Думаєте, що він* [маляр] *так малював собі*

просто, абияк, що тільки розміша краску чи червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? (Кв.-Осн., II, 1956, 5); — *Якось зніч-ев'я взяв я олівця та шматок паперу, а на стіні в нашій кімнаті отак висів козак Мамай з кобзою, то я й почав собі мазати* (Збан., Єдина, 1959, 141).

4. *перех., перен., розм.* Те саме, що **розпе́щувати**; балувати (у 1 знач.). *Усі тітки, дядини та кузинки так само пестили Настусю, мазали її та хвалили* (Н.-Лев., IV, 1956, 228).

◇ **Ма́зати зве́рху пирогом** *кого* — розпещувати, балувати кого-небудь. — *Цить, блазню! Ти, видно, не був ні в кого в руках, видно, не держано тебе як слід... Мазали тебе зверху пирогом...* (Мирний, I, 1954, 162).

5. *неперех., фам.* Промахуватися (під час стріляння, у грі). — *От і промазав,— докірливо буркнув Марко Іванович.— Як і завжди мажеш. Хіба путній мисливець б'є всидячку?* (Баш, Надія, 1960, 375).

6. *перех., розм.* Те саме, що **кваца́ти** 2.

МА́ЗАТИСЯ, ма́жуся, ма́жешся; *наказ. сп.* ма́жся; *недок.* 1. *чим.* Покривати себе чимось рідким або жирним; // *розм.* Підмальовувати обличчя фарбою, гримом і т. ін.; фарбуватися, гримуватися. *Актори почали мазатися, як кому подобалось. Публіка стала була вимагати, щоб учителька дозволила й їм помазатися хоч однією сажею* (Вас., I, 1959, 119); *Ліза глянула на неї і подумала: «Яка ж вона вродлива! Тільки даремно цією помадою мажеться»* (Руд., Вітер.., 1958, 128).

2. *розм.* Те саме, що **брудни́тися**. — *Мені дозволите з вами* [в кабіну]?.. *Овсійович, зиркнувши на фетровий капелюх і темно-синє демісезонне пальто Неділіна, резонно зауважив: — А вам варто мазатися?* (Логв., Давні рани, 1961, 141).

3. Братися (у 10 знач.), липнути, приставати. *Боронування треба провадити вибірково й саме тоді, коли грунт не мажеться, а добре розпущується* (Колг. Укр., 3, 1954, 14); *Крізь весняну хмарину бризнув теплий дощ. Грунт почав мазатись* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 53).

4. *до кого, перен., фам.* Те саме, що **підле́щуватися**. — *Кульгавий до тебе не мажеться? — Яків? — Так. — Заглядає в душу...* (Ю. Янов., I, 1954, 226).

5. Пас. до **ма́зати** 1. *Долівка було мажеться* (Барв., Опов.., 1902, 54).

МАЗДЕЇЗМ, у, ч. Релігія Ірану та Середньої Азії, що грунтується на культі божества світла й добра — Мазди.

МАЗЕ́ПА, и, ч. *і ж., лайл.* Про неохайну, грубувату або нерозумну людину. *У нас у селі мазепою лають ся: от як дурна людина, чого не зрозуміє, так кажуть: ах ти мазепа!* (Сл. Гр.): [Харитон:] *Як напнеш сірячину — «Ти мужик! Хамло! Мазепа!..»* (Кроп.., II, 1958, 47).

МАЗИ́ЛО, а, *с.* 1. *розм.* Те саме, що **масти́ло** 1. *Не поспішаючи, він наблизився до паровоза, дістав звідти мазничку, підійшов до осі під тендером і заходився поратись коло неї, наливаючи туди мазила* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 60).

2. *діал.* Квач (у 1 знач.). *І мазниця, і мазило уже мені надостило* (Чуб., V, 1874, 1061); *Василько наготовив клейстеру, мазило і заховав усе в дуплі бука* (Турч., Зорі.., 1950, 11).

МАЗИ́Й, я́, ч. 1. *зневажл.* Про поганого художника.

2. *розм.* Те саме, що **пести́ун**. — *Мовчи, мазій,— каже Явтух Каленикович,— бач, який пащекуватий!* (Ю. Янов., II, 1954, 207).

МАЗИ́ЙКА, и, *ж., розм.* Жін. до **мазій** 2.

МА́ЗКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **штукату́рка**. *Поламлені карнизи, побиті вікна, пошпугована мазка, облуплені стовпи — все виглядало непривітним та страшним* (Мирний, III, 1954, 305).

МАЗКА́, и́, *ж., розм.* Кров, що витекла з рани. *Гей, хто зо мною вийде битись..? Мазкою хоче хто умитись?* (Котл., I, 1952, 93); — *Сорочка.. зашкарубла, як кора на дереві, штани умазані в волячу мазку, бо кров волам пускаю* (Коцюб., II, 1955, 18); *З розбитого носа йому текла червона мазка* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 113).

◇ **Спусти́ти мазку́** *кому* — побити когось до крові. — *Я йому спустив кулаками чимало мазки* (Н.-Лев., II, 1956, 145).

МАЗКИ́Й, а́, е́. 1. Який легко забруднюється, вимазується. *Мазка тканина.*

2. Який бруднить, вимазує. *Мазка стіна.*

МАЗНИ́ЦЯ, і, *ж.* Посуд для дьогтю. *І туди* [до крамниці] *чумак заходить з мазницею сміло* (Рудан., Тв., 1956, 112); *Грицько нову мазницю почепив* (Барв., Опов.., 1902, 137); — *Людина він сердечна, хоч пика в нього чорна, як дьоготь у мазниці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 447).

МАЗНИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **мазни́ця**. *Не поспішаючи, він наблизився до паровоза, дістав звідти мазничку, підійшов до осі під тендером і заходився поратись коло неї, наливаючи туди мазила* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 60).

◇ **Чепурне́нький, як мазни́чка**, *ірон., жарт.* — неохайний, нечепура. — *Чого ж ти* [пан Куна] *такий веселий? Та й чепурненький сьогодні, як мазничка?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 426).

МАЗНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* 1. Однокр. до **ма́зати** 1. *З її прикладу Мася протягла руку до якоїсь посудини, що стояла в костьолі коло дверей, і мазнула собі по чолі* (Свидн., Люборацькі, 1955, 61); *Баба Секлета вмочила палець у чорну кров, мазнула Лукії лоба* (Донч., III, 1956, 134); // *розм.* Доторкнувшись чимось до поверхні чого-небудь, трохи потягти, провести. *Скільки б разів не проходив Мишуня повз машину, він ніколи не пропускав випадку мазнути по ній чистою ганчіркою* (Ю. Янов., II, 1954, 135).

◇ **Мазну́ти ме́дом по губі́ (губа́х)** *кого* — підлещуючись до когось, сказати щось приємне. — *Життя солодкого бажаю Я всім так саме, як собі, І через те вас поспішаю Мазнути медом по губі* (Сам., I, 1958, 230).

2. *фам.* Ударити, ляснути. [Микита:] *Гляди, щоб я тебе .. не мазнув по губах! Щось у мене дуже свербять руки!* (Кроп., I, 1958, 79); — *Ох я ж його я-ак мазну в ухо, аж звалився з парти* (Головко, II, 1957, 86).

МАЗО́К, зка́, ч. 1. Накладання фарби (гриму, клею тощо) коротким рухом, ледве торкаючись пензлем і т. ін. *Сергій Сергійович замовк. Узяв тоненьку щіточку, зробив легенький мазок на картині й замріявся* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 47); *Козака Мамая.., крім сили духу геніального маляра, вразило.. вільне виграваннн колориту, упевнений мазок повним пензлем* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 76); // Накладена таким рухом фарба, грим і т. ін. *Пензель торкається полотна і залишає на ньому ледве вловимі мазки* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 314); *Твердою рукою професіонала він поклав перші мазки гриму, надаючи обличчю потрібного виразу* (Дмит., Наречена, 1959, 126); *Муляр важко зітхнув, розтер кельнею мазок і почухав головою* (Козл., Пов. і опов., 1949, 227); * Образно. *Ранкове сонце кидало рожеві мазки на білі кашки та придорожній пирій* (Руд., Вітер.., 1958, 164).

2. *перен.* У літературному творі — дрібна виразна деталь художнього зображення. *Для постаті героя комедії, виниклої на тлі споминів про батька, автор*

не пошкодував комічних мазків (Рильський, III, 1956, 342).

3. *мед.* Невелика кількість крові, слизу тощо, яку беруть у людини для аналізу. *Для взяття мазка користуються спеціальними стерильними ватними тампонами* (Заг. догляд за хворими, 1957, 109); — *У нього, мабуть, дуже гостра форма дифтериту... Я пришлю медсестру, вона візьме мазок з горла на аналіз* (Собко, Звич. життя, 1957, 87).

МАЗОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* Підсил. до **мазну́ти**. *Помастиш сальцем черствий хліб, трошечки мазонеш по окрайцю, а проникливий Комар тут як тут: «Не дуже масти, а то живіт заболить...»* (Ковінька, Кутя.., 1960, 27).

МАЗУ́Н, á, *ч., розм.* Те саме, що **пестýн**; улюбленець. *Чи батьків синок, чи материн мазун* (Номис, 1864, № 9310); *Ото під таким доглядом і ріс Пилипко, піднімався на ноги і став мазуном своїм і чужим* (Мирний, IV, 1955, 297); *Оверко — той, звісно, дівочий мазун, зрідка коли приложиться до чарки* (Горд., II, 1959, 164).

МАЗУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч.* Зменш.-пестл. до **мазу́н**. *Мала мама одинця, Одинця-мазунця* (Бойко, Ростіть.., 1959, 76).

МАЗУ́НКА, и, *ж., розм.* Жін. до **мазу́н**. *Юрко буквально онімів, пізнавши в складі ланки й ніжну лілею, як він сам її називав, мамину мазунку Пазю* (Ю. Янов., II, 1958, 375).

МАЗУ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **мазу́н**. [В і в д я:] *А що син ваш, то вже він мусить вам без супереки скоритися; мізинчик же, та ще й мазунчик!* (Кроп., II, 1958, 127); *Василь розчулений добрістю матері, йому кортить, як колись у дитячі роки, пригорнутися до її щоки, але він знаходить у собі силу стриматися,— він же не малий мазунчик, а цілком доросла людина* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 19).

МА́ЗУ́Р, а, *ч.* 1. *див.* **ма́зу́ри**.

2. *заст.* Мазурка (у 2 знач.). *«Де цимбали? грай, псявіро!» Аж корчма трясеться — Краков'яка оддирають, Вальса та мазура* (Шевч., I, 1951, 89); *Панна Маня пішла танцювати мазура* (Мак., Вибр., 1954, 31).

МА́ЗУ́РИ, ів, *мн. (одн.* **ма́зу́р**, а, *ч.*; **мазу́рка**, и, *ж.)*. Велика етнічна група поляків, що живе на північному сході Польщі й говорить одним із діалектів польської мови. *Мене обступили й обстали мазурки та мазури, розпитували, з якого я краю, розказували про своє убоге життя* (Н.-Лев., II, 1956, 392).

МАЗУ́РКА, и, *ж.* 1. *див.* **ма́зу́ри**.

2. Польський національний танець із тридольним тактом, що поширився в інших країнах як бальний. *З бренькотом шабель і острог мчали вони* [пани] *у бурхливій мазурці* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 564); // Музика до цього танцю, музичний твір у ритмі цього танцю. *Шум помалу переходить у музику: чути давню мазурку* (Вас., III, 1960, 222); *Кларнет пискливо тягне краков'яка, Мазурки плине повідь голуба* (Мал., II, 1948, 34).

МАЗУ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мазу́рка** 2; // Власт. мазурці. *У характеристиці Гетьманші та гостей композитор* [М. Лисенко] *звертається до мазуркових дроблень першої долі у тридольному розмірі* (Укр. клас. опера, 1957, 246); *Панна Юзя пробігла мазурковим кроком по довгій жовтенькій, мов золотій, стежці до альтанки* (Л. Укр., III, 1952, 666).

МАЗУ́РОК, рка, *ч.* Вид солодкого сухого печива з мигдалем. *Ходила я і на базар, пекла мазурки, шила, прибирала* (Л. Укр., V, 1956, 304); *Коли гості впоралися з ними* [стравами], *подали десерт — фрукти, горіхи, мигдаль і фісташки в меду, всякі солодкі тістечка, мазурки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 98).

МАЗУ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́зу́ри**. *Одного ясного погожого дня я пішов оглядати мазурське село* (Н.-Лев., II, 1956, 391); // Власт. мазурам. *Виступив наперед один робітник і, кланяючись низенько, випалив, як з фузії, своїм мазурським діалектом* (Фр., III, 1950, 193); *Прибувши в наш повіт З Добжинської землі тому багато літ, Вони всі звичаї мазурські зберігали* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 204).

МАЗУ́Т, у, *ч.* Маслянистий залишок від нафти після відгону з неї гасу, бензину та газоліну. *Мазут використовують як котельне паливо* (Гірн. пром.., 1957, 85); *Вона полоще батькову сорочку, покраплену де-не-де незмиваними плямами мазуту* (Шиян, Баланда, 1957, 19).

МАЗУ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **мазу́товий**. *Мазутний бруд.*

МАЗУ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **мазу́т**. *Мазутова пляма; Мазутовий запах.*

МАЗУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **мазу́н**. *Мартоха немов спішилася натішитись сею дитиною і пестила її так, що Пріська з Улянкою аж зненавиділи мазуху* (Л. Укр., III, 1952, 667); *Хоче* [Мирон] *відійти від ліжка, але в цей час його охоплюють тонкі рученята дев'ятилітньої мазухи* (Стельмах, Хліб.., 1959, 388).

МАЗЮКА́ТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, зневажл.* Те саме, що **ма́зати** 3. *З якими гордощами мазюкав я на взір «цьоциних» такі «ружі», що аж сама «цьоця» бралася за голову* (Фр., IV, 1950, 212).

МА́ЗЬ, і, *ж.* 1. Маслянista суміш жирів з лікарськими речовинами для втирання в шкіру, змазування її. *— Вони нас ніколи не забували... — Авжеж... чи порошку там, чи мазі якої...* (Коцюб., II, 1955, 391); *Геник вимив Іванові ноги, приклав до ран якоїсь цілющої мазі і забинтував* (Кол., Терен.., 1959, 379).

2. Густа жирна речовина для змащування чогось. *Звивається, як муха в мазі* (Номис, 1864, № 10993); *Ропу варили у великих кітлах, домішували до неї висівків та ометиці і робили мазь до возів* (Фр., VIII, 1952, 349); *Мазі добре прилипають і утримуються на поверхнях, що труться, витримують велику вагу при високих температурах і малих швидкостях* (Слюс. справа, 1957, 316).

◇ **Ді́ло** (**спра́ва** *і т. ін.*) **на мазі** — справа йде добре, успішно. *— От воно тепер, панове, се діло й на мазі,— .. закінчив своє оповідання голий козак* (Морд., I, 1958, 137); *— Здоров будь, Григорію Івановичу! — відповів Олександр Столяров, міцно тиснучи руку Котовському. — Стрийок на мазі, тільки ж потрібна твоя допомога* (Смолич, V, 1959, 217).

МА́ЗЬКАТИ, аю, аєш, *недок., перех., діал.* Розпещувати. [І в а н:] *Ганна Семенівна її* [сестру] *і її дітей дуже любить.. І тих своїх небожів так мазькав й пестить!..* (Григ., Вибр., 1959, 469).

МАЇ́ВКА, и, *ж.* 1. У дореволюційній Росії — нелегальні збори робітників у день 1 Травня. *В 1894 році робітники міста* [Києва] *вперше відсвяткували Перше травня, провівши в Голосіївському лісі революційну маївку* (Визначні місця Укр., 1958, 60); *Де ви, хлопці тямкі, Що були на маївках..?* (Руд., Поезії, 1949, 5).

2. Відпочинок весною на лоні природи. [Г о р п и н а *(на перелазі):*] *Добривечір! Хліб-сіль! Маївку справляєте?* (Вас., III, 1960, 153); *Ось вони цілою групою — хлопці, дівчата — сфотографовані між зеленню біля надмогильного пам'ятника батькові українського*

театру — Кропивницькому. Ось маївка їхня в лісопарку (Гончар, Людина.., 1960, 40).

МАЇС, у, ч., *рідко.* Те саме, що **кукуру́дза.** *Ми полювали, а вони* [метиси] *зрощували пшеницю й маїс і постачали нам зброю* (Кулик, Записки консула, 1958, 7).

МАЇСОВИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **маїс.** *На землі стояли глиняні горщики, пательні, мішечки з маїсовим зерном* (Ю. Бедзик, Вогонь... 1960, 166).

МАЇТИ, маю́, ма́їш, *недок., перех., діал.* Заквітчувати. [В і й т:] *Мавте маїти* [школу], *то звивайтеся швидко!* (Фр., IX, 1952, 188); * Образно. *Життя одному квіттям все маїть, а терням преться до грудей другого* (У. Кравч., Вибр., 1958, 72).

МАЙ [1], я, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **тра́вень.** *Була веселенька* [Галочка], *як день у маї місяці* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *Недаром старі люди кажуть: теплий квітень, мокрий май — буде жито, як гай!* (Дмит., Наречена, 1959, 155).

МАЙ [2], ма́ю, *ч., діал.* Клечання, зелень. *А тут їде віз повен маю — так на Поділлю звуть клечання* (Свидн., Любораньки, 1955, 185); *І травень дощами пролляється над краєм, Всю землю вкриваючи рястом і маєм* (Перв., II, 1958, 135).

МАЙ [3], *присл., діал.* 1. Мабуть. *Говорив* [Іван] *тоді за призви, що його, май, в москалі візьмуть...* (Л. Укр., III, 1952, 738).

2. Більше. *Всі, що май боязливі, повтікали, .. лишилися три багачі та п'ять бідних* (Стеф., I, 1949, 183).

МАЙБУ́ТНІЙ, я, с. 1. Який настане, буде; прийдешній. *Зустріла його привітно старо Лимериха і назвала сином, і розпитувала про господарство та товкмачила йому про .. майбутнє життя-буття* (Вовчок, Вибр., 1937, 164); *Ми збирали з сином жолуді дубові, І про день майбутній я казав синкові* (Рильський, II, 1960, 83); *Особливо важливо знати майбутню погоду для сільськогосподарських робіт* (Фіз. геогр., 5, 1956, 95); // Який відбудеться. *Незабаром Тася мала виїздити зовсім із нашого містечка, і ми довго мріяли про майбутні наші зустрічі* (Вас., II, 1959, 312); *Марко заговорив ізнов палко та натхненно про майбутню революцію* (Головко, II, 1957, 230); // Який з'явиться, житиме пізніше. *Ми йшли тернищами, та з крові, Що на шляху лишали ми, Ростимуть квіти пурпурові Перед майбутніми людьми* (Павл., Бистрина, 1959, 8); // Який стане кимось (за соціальним станом, фахом і т. ін.). *Хороші-хороші дівчатка! Майбутні матері майбутніх онуків та правнуків наших* (Вишня, I, 1956, 312); *Спить спокійно у другій кімнаті мій майбутній пілот, мій синок* (Сос., II, 1958, 105); // Який буде зроблений, вирощений і т. ін. *Високий, ніби багатоповерховий будинок у риштованнях, стояв корпус майбутнього лінкора* (Собко, Шлях.., 1948, 95); *Пахло рідним Поділлям, пріснимн земляними соками, хмільною силою майбутніх урожаїв* (Гончар, III, 1959, 315); // Який буде досягнутий. *Я був розігрітий, як віск, своїми планами, майбутніми успіхами* (Ю. Янов., II, 1958, 38).

△ **Майбу́тній час** — дієслівна категорія, що означає дію, яка має відбутися після моменту висловлювання. *У сучасній* [українській] *мові розрізняють форми теперішнього, минулого, давноминулого й майбутнього часів* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 325).

2. *у знач. ім.* **майбу́тнє,** нього, *с.* Час, який настане. *Добру хвилину стояли вони мовчазні, вдивляючись широко розплющеними очима в міську пітьму, в далеке минуле своє і своїх батьків і линучи думкою в майбутнє* (Довж., I, 1958, 52); *Вона була певна, що в майбутньому його жде щось незвичайне* (Гончар, Тронка, 1963, 251); // Те, що буде, настане. *Поле праці перед ними Розстелилось неозоре, І було майбутнє зриме, Як за річкою простори* (Рильський, III, 1961, 129); *Шевченко.. знав і розумів, що народ безсмертний, що справжня історія його народу не в минулому, а попереду, в майбутньому* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 71).

3. *у знач. ім.* **майбу́тнє,** нього, *с.* Те, що станеться, відбудеться з ким-, чим-небудь: доля (*див.* **до́ля** [1] 2). *Майбутнє дітей було для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанням* (Кобр., Вибр., 1954, 5); *Янек напівдрімав, напівмріяв про своє майбутнє* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3); *Майбутній мир і майбутнє нашої планети залежить від сьогоднішньої боротьби та її результатів* (Наука.., 5, 1960, 10).

МАЙБУ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **майбу́тнє** (*див.* **майбу́тній** 2, 3). *Майбутність — у веселім жарті, У серця стислому пориві, Майбутність — в гарті* (Еллан, I, 1958, 122); *Вода дратувалась із машиністом і його майбутністю. Вже холодний піт почав проступати на чолі* (Ю. Янов., I, 1958, 112).

МАЙБУ́ТТЯ, я, *с., поет.* Те саме, що **майбу́тнє** (*див.* **майбу́тній** 2, 3). *В майбуття Я йду вперед без вороття* (Мал., Запов. джерело, 1959, 6); *В останній розмові з Ольгою Завадка пророчив їй незавидне майбуття з ласки шваґра і лякав, що їй, Олі, доведеться жити.. на правах попелюшки* (Вільде, Сестри.., 1958, 586).

МАЙБУ́ТЬ, і, *ж., поет., рідко.* Те саме, що **майбу́тнє** (*див.* **майбу́тній** 2, 3). *За днем, що одгоряє, трохи жалко, Але вперед, чекає нас майбуть!* (Сос., Близька далина, 1960, 35).

МАЙВО, *рідко* **МАЄВО,** а, *с., поет.* 1. Повільне, плавне коливання тонких, легких предметів під дією вітру. *З дерев летить червоне листя. Все місто в майві прапорів* (Вирган, В розп. літа, 1959, 36); *Не спалили чужинці весну, вона струмилася в розбиті вікна тугими пасмами сонця та зеленим майвом каштанів* (Гончар, Південь, 1951, 73).

2. Те саме, що **мерехті́ння.** *Там міста в рожевім майві, що були у млі, і у сонячному сяйві грають їх шпилі* (Сос., Поезії, 1950, 49); *А при багатті хлопці косарі І комбайнери у спецівках синіх Вплітають сміх до цих лугів осінніх, Ведуть пісні під маєвом зорі* (Мал., Звенигора, 1959, 283).

МАЙДА́Н, у, ч. 1. Велике незабудоване місце в селі або місті; площа. *У Віфлеємі на майдані Зійшовся люд* (Шевч., II, 1953, 314); *Сіло сонце. На майдані Сяйні огнища горять І дівчата заквітчані З парубками гомонять* (Щог., Поезії, 1958, 245); *На майдані коло церкви революція іде* (Тич., I, 1957, 56); *За невеличким квітником посеред асфальтованого майдану.. високо вгору підвелися сірі масиви будинків* (Досв., Вибр., 1959, 217); // Базарна площа. *Колись бувало сильний чужинин* [чужинець] *Слов'ян-рабів виводив на майдани* (Л. Укр., I, 1951, 107).

2. Те саме, що **майда́нчик** 2. *Ніч була місячна, світла, вони зупинились на шкільному майдані біля турніка* (Гончар, Тронка, 1963, 96).

Будіве́льний майда́н — те саме, що **Будіве́льний майда́нчик** (*див.* **майда́нчик**). *На будівельному майдані люди складали в штабелі звезене дерево* (Ле, Право.., 1957, 293); **Ста́ртовий майда́н** — місце для запускання ракет. *Ракета раптом здригнулась, хмарина густого білого диму затягнула бетон стартового майдану* (Собко, Срібний корабель, 1961, 29).

3. *діал.* Лісова галявина. *Зеленіє молода трава по майданах і берегах* (Вас., I, 1959, 114).

4. *діал.* Смолярня.

5. *архл.* Стародавня могила, розкопана згорн.

МАЙДА́НЕЦЬ, нця, *ч., рідко.* Зменш. до **майда́н** 1, 2. **Робо́чий майда́нець** — місце для роботи. *Вони доходять до печей та починають підніматися східцями до робочого майданця* (Ю. Янов., IV, 1959, 150).

МАЙДА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **майдано́вий.** *Понімі́ла майданна громада* (Барв., Опов.., 1902, 467).

МАЙДАНО́ВИЙ, а, е. Який є, міститься або відбувається на майдані (у 1, 2 знач.). *Скік!.. і вже тоне* [Настя] *в тій темряві, що й наш Грицько втонув, бо майданове багаття, що круг нього грі́ючись розмовляли старі́ люди з Губрієм, ще й надто згустило темряву* (Барв., Опов.., 1902, 466); *Майдановий ярмарок.*

МАЙДА́НЧИК, а, ч. 1. Зменш. до **майда́н** 1, 3. *Там он на майданчику бекають вівці* (Тесл., З книги життя, 1948, 157); *Петрик вийшов з вокзалу на майданчик* (Ле, Історія радості, 1947, 249).

2. Невелике рівне місце на землі, призначене для чого-небудь. *Проти кузні — добре утоптаний майданчик* (Кол., Терен.., 1959, 18); *Майданчик для відпочинку; Танцювальний майданчик; Посадочний майданчик.*

Будівельний (спортивний *і т. ін.)* **майда́нчик** — місце для будівництва, занять спортом і т. ін. *На пагорбку розкинувся великий будівельний майданчик* (Рад. Укр., 18.VIII 1959, 2); *Оксана .. прибула на доповідь прямо з спортивного майданчика* (Вільде, Сестри.., 1958, 464); **Дитя́чий майда́нчик:** а) спеціально обладнане місце в саду, парку для дітей, де вони бавляться. *Він зупинявся біля дитячих майданчиків, повних дітвори* (Томч., Готель.., 1960, 291); б) те саме, що **Дитя́чий садо́к** *(див.* **дитя́чий**).

МАЙДАНЧИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **майда́нчик.**

МА́ЙЖЕ, *присл.* Так, що трохи не вистачає до чого-небудь. *Робота вже майже доходить кінця, коли Орфей раптом перестає грати* (Л. Укр., I, 1951, 456); *Пізно вночі, майже перед ранком, Огей тихо увіходить до своєї хати* (Досв., Вибр., 1959, 250); // Мало не... *Майже щороку матеріал до біографії Шевченка побільшується спомина́ми про життя нашого поета* (Коцюб., III, 1956, 46); *Убраний Лев у полотняну одежу і ясносиву, майже білу свиту* (Л. Укр., III, 1952, 193); *Майже щоночі в Убийвовків ночував хтось з подорожніх* (Гончар, IV, 1960, 72); // Трохи менше якоїсь міри; приблизно. *Злива тривала майже годину* (Трубл., II, 1955, 181).

МА́ЙКА [1], и, *ж.* Трикотажна сорочка без рукавів і коміра. *Входить Пронашка. Він з купання, рушник через плече, з-під свіжої майки темніють міцні засмаглі груди* (Мик., I, 1957, 240); *Покотився по зеленому полю футбольний м'яч, і замайоріли по полю різнокольорові майки...* (Вишня, I, 1956, 405).

МА́ЙКА [2], и, *ж., ент. (Meloë).* Весняний безкрилий жук родини нарівнікових. *Майка — досить великий жук, личинки якого, оселяючись у квітках, нападають на бджіл, впиваються в їх тіло й живляться їхніми соками* (Бджільн., 1956, 72).

МА́ЙНА, *виг.* У мові будівельників, моряків і т. ін. — команда при вантажних роботах, що означає: «спускай!», «донизу!»; протилежне в і р а *(див.* **ві́ра** [2]). *Час від часу чути слова, такі звичні на будовах: — Віра! Майна!* (Рад. Укр., 11.XII 1960, 3).

МАЙНО́, а́, *с.* 1. Речі, які комусь належать на правах власності. *Нещасний Гельє зв'язав у вузлик своє майно і вибіг з хати на вулицю* (Коцюб., III, 1956, 9); *Майна того небагато: стара скриня, з діда-прадіда, материн ткацький верстат, горщики та інший хатній скарб* (Руд., Остання шабля, 1959, 555); *Майно, власник якого є невідомим (безгосподарне майно), переходить у власність держави у порядку, визначеному спеціальним законом* (Див. кодекс УРСР, 1950, 15); *Державне майно;* // *рідко.* Устаткування. *Дівчина-інженер господарським оком оглянула нескладне майно вишки* (Донч., II, 1956, 70).

△ **Нерухо́ме майно́** *див.* **нерухо́мий** [2]; **Рухо́ме майно́** *див.* **рухо́мий.**

2. *розм., рідко.* Те саме, що **ма́єток** 1. *Чебанов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт в Чернігові, .. а потому оселитися десь в жінчиному (нової жінки) майні* (Коцюб., III, 1956, 174).

МАЙНОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **майно́** 1. *Майнова частка дорослих синів* [у скіфів].. *могла бути виділена за життя батьків* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 150); // Стос. до володіння майном. *Депутатом Верховної Ради СРСР може бути обраний кожний громадянин СРСР, який досяг 23 років, незалежно від.. майнового стану і минулої діяльності* (Конст. СРСР, 1963, 31); *Війни ще більше посилили майнову нерівність* (Іст. СРСР, I, 1956, 10); *Майнові відносини.*

МАЙНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Швидко їхати, мчати. — *Скажи, коню, до кого це Ви так нагло гналисъ? — До якоїсь чорнобривки Всю ніч майнували* (Шевч., I, 1951, 331).

МАЙНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* 1. *чим.* Однокр. до **ма́яти** 2; махнути. *Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур, майнув довгою бородою — і повіяв од неї тихий вітрець* (Коцюб., I, 1955, 149); *Майнула крилами чайка-кигичка, знялася над рожево-золотою водою* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 211); *Майнула Юрза чорною хусткою, встигла обернутись яструбом, та не встигла відлетіти* (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 63).

2. З'явитися на короткий час і зникнути; мигнути. *Корчма майнула перед очима, неначе намальована на картині* (Н.-Лев., III, 1956, 145); *Темна тінь майнула по хаті* (Фр., II, 1950, 19); *Щось подібне до усмішки майнуло в його очах, сірих, як туман* (Ю. Янов., I, 1958, 122); // **Блиснути** (у 1 знач.). *Майнула блискавиця, на мить зірвала над лісом чорне укривало* (Вас., II, 1959, 329); *Мов зірка, що виткнулась в бурю із хмар, Майнув за останнім вагоном ліхтар* (Мур., Лірика, 1954, 148); // *перен.* Раптом і ненадовго з'явитися в свідомості, уяві тощо. *Хай тобі про брата Думонька майне,— Надвечір тихенько Спогадай мене!* (Граб., I, 1959, 218); *Пронизлива думка майнула в голові Романенка* (Жур., Звич. турботи, 1960, 76); // *безос.* «*Значить, висота наша!*» — *майнуло в голові Черниша, і він закричав щосили: — Наша! Наша!!!* (Гончар, I, 1954, 108).

3. *розм.* Швидко минути (про час). *Звелося літо, і не знать, Як день за днем минув, І серпень дав, що можна дать, І вересень майнув...* (Щог., Поезії, 1958, 387); *Чи день мине, чи ніч майне, Та завжди у тривозі Важкий обов'язок мене Не кидав в дорозі* (Мал., Серце.., 1959, 210).

4. *розм.* Швидко побігти, полетіти тощо куди-небудь. *І діти майнули По горищах, по коморах, По льохах, усюди* (Шевч., I, 1951, 115); *Веселая воля на неї дихнула — І пташка у поле стрілою майнула* (Гл., Вибр., 1957, 249); *Вибравши таку догідну хвилину, майнув Панько до сіней і побіг босими ногами по камінних сходах* (Март., Тв., 1954, 165); * Образно. *Потім думкою майнув* [Косинський] *на вал фортеці* (Ле, Україна, 1940, 73); // *фам.* Поїхати, відправитися куди-небудь. *Коли Лісовський їхав на Камчатку, він, прощаючись з Левченком, напівжартома сказав йому: — А може майнемо разом на північ?* (Стельмах, Хліб.., 1959, 23); // *фам.* Утекти. *На вокзалі названі матроси.. вимагають паровоза, щоб майнути додому* (Ю. Янов., I, 1954, 271); *Видно, поспішає* [німецька колона] *вирва-*

тись на велику дорогу, щоб майнути потім на захід (Гончар, III, 1959, 449).

5. *рідко.* Однокр. до **ма́яти** 4; повіяти, війнути. *Вітер майнув раз, і вдруге, і втретє, верхів'я дерев загомоніли* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 264).

МАЙО́ЛІКА, и, *ж.* 1. Випалена глина, укрита поливою та малюнками. *Рідко хто обходиться зараз без художніх виробів із скла, майоліки, фарфору, пластичних мас та інших матеріалів* (Мист., 3, 1961, 16); // Виріб із такої глини. *Повітря гірке від диму, а вулиці строкаті від черепків, .. від уламків декоративних майолік і кахлів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 144); // *збірн.* Сукупність таких виробів. *Майоліка — художня глазурована кераміка у вигляді посуду, ваз, плиток, архітектурних і скульптурних прикрас будівель* (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 52).

2. Мистецтво виготовлення таких виробів. *З появою свинцевого покриття, яке дістало в народі назву «ликливо», а пізніше «полива», .. опішнянські миски виготовлялися переважно.. способом народної майоліки* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 69); *Самобутня творчість майстрів української майоліки.*

МАЙО́ЛІКОВИЙ, а, е. Прикм. до **майо́ліка** 1. *Майолікове мистецтво;* // Признач. для майоліки. *Майолікові фарби;* // Зробл. з майоліки. *Майолікові плитки.*

МАЙОНЕ́З, у, *ч.* Соус, виготовлений з яєць, олії, оцту та інших приправ. *Майонез являє собою приправу, що має вигляд однорідної маси типу густої сметани, кремувато-жовтого або ясно-коричневого забарвлення* (Укр. страви, 1957, 60).

МАЙО́Р, а, *ч.* Офіцерське звання в армії, наступне після звання капітана, а також особа, що має це звання. *Треба тебе заміж дати.. За майора полкового* (Чуб., V, 1874, 446); *Його приділено до львівського гарнізону, при найближчім.. авансі його мали іменувати майором* (Фр., VI, 1951, 368); *Він почав війну сержантом, А майором закінчив!* (Нех., Ми живемо.., 1960, 114).

МАЙОРА́Н, у, *ч.* (*Majorana* Moench). Багаторічна запашна трав'яниста рослина родини губоцвітих із білими або рожевими квітками, зібраними в колоски; використовується в парфюмерії та кулінарії. *Внаслідок багаторічної роботи селекціонери саду вивели пряну рослину — майоран, який значно поліпшує якість консервованих продуктів і застосовується в лікеро-горілчаному й ковбасному виробництвах* (Наука.., 8, 1960, 33); *— Як вам подобається цей наш майоран? — звертала* [Ліда] *його увагу на дрібний екземпляр рослини* (Кач., Вибр., 1953, 256).

МАЙОРА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **майора́н**. *Майоранові квіти;* // Який одержують із майорану. *Майоранова олія.*

МАЙОРА́Т, у, *ч.* 1. У феодальному та буржуазному праві — порядок спадкування нерухомого майна (найчастіше землі), за яким воно передається старшому синові або старшому в роді.

2. Маєток, успадкований за таким правом.

МАЙОРА́ТНИЙ, а, е, *юр.* Те саме, що **майора́товий.**

МАЙОРА́ТОВИЙ, а, е, *юр.* Прикм. до **майора́т.** *Майоратове майно.*

МАЙО́РИ, ів, *мн.* (*Zinnia* L.). Трав'яниста декоративна рослина з квітками переважно червоного та жовтого кольорів. *Між городиною в Бондарихи жартівлива рука бризнула квітами: королевий цвіт, кручені паничі, чорнобривці, майори, нечесані панни, царська борідка* (Вас., II, 1959, 195); *Важкі блідо-фіалкові хризантеми і холодно-сині айстри дивно контрастували в цьому букеті з багряними майорами і ясно-червоними, мов полум'я, сальвіями* (Собко, Справа.., 1959, 22).

МАЙОРИ́ХА, и, *ж., розм.* Дружина майора.

МАЙОРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **майорі́ти** 3. *На передмісті — гук горніста І майорі́ння прапорів: То повертається до міста Червоне військо з таборів* (Вирган, В розп. літа, 1959, 35).

МАЙОРІ́ТИ, майорі́ть і *рідко* майорі́є, *недок.* 1. Невиразно видніти́ся вдалині; маячити *(див.* **маячи́ти** [1]). *І розходяться, клубочаться тумани, Вдалині Трипілля майорить...* (Нагн., Вибр., 1957, 14); *Уже в степу багаття догора, над чорним полем ледве майорі́є...* (Гонч., Вибр., 1959, 57).

2. Те саме, що **мигті́ти** 1. *А квіток — так і рябіють, метелики так і майорять* (Теся., Вибр., 1936, 35); *Здавалось — цілий світ у водах, між купав, Тремтів і майорів, одбившися яскраво* (Рильський, Поеми, 1957, 213); *На красуняк майоріли дивні вбрання* (Ільч., Серце жде, 1939, 170); *Я озирнувся: чимало людей стояло з непокритими головами, а повітря над ними майоріло шапками* (Мур., Бук. повість, 1959, 124).

3. Коливатися під дією вітру. *Тільки цуприна майорить* (Номис, 1864, № 4419); *Усе лякало нас: трава, що тихо майоріла, і гаю дальнього стіна, що в заході горіла* (Л. Укр., I, 1951, 458); *Майорять під морозним вітром червоні знамена* (Довж., I, 1958, 50).

МАЙО́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **майо́р.** *Начальник медсанбату, огрядний чоловік з майорськими погонами і у великих роговых окулярах, дав розпорядження приймати всіх* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 112).

МАЙО́РЦІ, ів, *мн.* Те саме, що **майо́ри.** *В травах зелених Квітнуть майорці, Квітнуть лілеї* (Перв., З глибини, 1956, 267).

МА́ЙСТЕР, тра, *ч.* 1. Фахівець з якого-небудь ремесла. *Майстрові дали кувать Із бронзи кесаря* (Шевч., II, 1953, 271); *Бреше* [Микита], *мабуть, не вперше: язик обертається, як човник у ткацького майстра* (Вовчок, VI, 1956, 278); *Якби хлопець — справа ясна: можна притулити десь у ремісничій школі, щоб на майстра научався* (Кач., II, 1958, 24); *Будинок колійного майстра мав дві кімнати* (Смолич, Ми разом.., 1950, 34).

2. Керівник окремої ділянки виробництва. *Веселі домики тонули в вербах.. Там жили всі німецькі майстри й директор сахарні* (Н.-Лев., II, 1956, 199); *Майстер, схилившись на рипучий стіл, підписував наряди* (Донч., VI, 1957, 161).

3. *чого, без додатка і з інфін.* Той, хто досяг високої майстерності, досконалості в своїй роботі, творчості. *По роботі пізнати майстра* (Номис, 1864, № 7338); *Робота була така гарна, така чиста, колесо було так.. зроблено, наче його зробив справжній майстер* (Н.-Лев., II, 1956, 171); *Народ у свою чергу дуже шанує і поважав своїх письменників, тих славетних майстрів рідного слова, що оздобили його мову своїми невмирущими творами* (Мирний, V, 1955, 308); *Багато на Поліссі видатних майстрів високих врожаїв* (Колг. Укр., 12, 1958, 45); // *на що і з інфін., розм.* Вміла, спритна в чомусь людина. *Майстер читати, писати й з горшків хватати* (Номис, 1864, № 11063); [Чолові к и:] *Може б ти, Остапе, поборовся з ним* [борцем], *ти ж колись на це майстер був* (Вас., III, 1960, 106); *— А дріб чи кулі я сам роблю. Ого, я майстер на це! — похвастався дід* (Донч., II, 1956, 58).

Ма́йстер своє́ї спра́ви — той, хто досяг високої майстерності, досконалості в чомусь; **Ма́йстер спо́рту** — звання, що надається людям, які досягли видатних успіхів у певній галузі спорту; людина, що має це звання. *Звання майстра спорту є почесним, довічним і надається спортсменам — громадянам СРСР, які мають спортивні досягнення, встановлені для цього*

звання з окремих видів спорту (Худ. гімнаст., 1958, 4); **Майстри́ мисте́цтв** — провідні артисти. *Під час Декади, крім музичних колективів і ансамблів, перед москвичами виступатимуть соліс ти — майстри мистецтв України* (Наука.., 10, 1960, 8).

◇ **На всі ру́ки ма́йстер** *див.* **рука́**.

4. *розм.* Те саме, що **тесля́р**. *Тільки діждав Чіпка тепла, зараз накупив дерева, найняв майстрів і заложив над самим шляхом не хату, а цілий невеличкий будинок* (Мирний, II, 1954, 258).

МАЙСТЕ́РКА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **тесля́рство**. *Згодом він уже й підлітка-сина привчав до майстерки, щоб хліб дати хлопцеві в руки* (Козл., Весн. шум, 1952, 31).

МАЙСТЕ́РНИЙ, а, *с.* 1. Який досконало знає свою справу; умілий, досвідчений. — *Якби вона* [Марта] *не була така майстерна в роботі,— казала не раз мама.— то я б і однієї години не держала при домі* (Мирний, IV, 1955, 337); // Який усе вміє робити. *Робітник з нього, правда, на славу: усяке діло в нього кипить: він і стріху вкриє, він і теслю, і столяр..: одно слово, майстерний чоловік!* (Григ., Вибр., 1959, 255); // Який відзначається вправністю; вправний (*див.* **вправ**ний [1]). *Майстерна рука.*

2. Який робиться, виконується з великою вправністю. *Високий стиль вірша в його* [М. Садовського] *майстерній подачі поєднувався з благородною стриманістю і життєвою простотою* (Минуле укр. театру, 1953, 163); *Як хороше — маневри! Кожна верховина буде фортецею, кожна ущелина й узгір'я будуть свідками гарячих боїв, майстерного маневрування* (Донч., II, 1956, 275); // Зроблений, виконаний дуже вміло; досконалий. *На середині* [світлиці] *в майстерних козубах горіла найчистіша живиця і ялівцеві ягоди* (Фр., III, 1950, 137); *Кам'яні бойові сокири відзначаються майстерною формою й старанною обробкою поверхні* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 100).

МАЙСТЕ́РНИК, а, *ч., рідко.* Те саме, що **ма́йстер** 3. [Єгиптянин:] *Хай Тот-майстерник мене хова в від неробства!* (Л. Укр., II, 1951, 245).

МАЙСТЕ́РНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ма́йстер** 3. [Принцеса:] *Недарма ж я сиділа там на вишці — майстерниця зробилася з пастушки* (Л. Укр., II, 1951, 213); *— Чудове вишивання. Я й не знала, що ти така майстерниця,— знехотя похвалила стара* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 51); *Її руки вправно викладають різні пундики-мундики, на які галицькі попівни змалку великі майстерниці* (Кол., Терен.., 1959, 334).

МАЙСТЕ́РНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Властивість за знач. **майсте́рний** 1; умілість, вправність. *Навчись майстерності.., щоб у твоїй руці легкій з'явилась певність* (Уп., Вірші.., 1957, 76); *Майстерність письменника в тому, щоб заговорити до читача мовою його серця і мовою його розуму* (Смолич, VI, 1959, 70); * Образно. [Елеазар:] *Сьогодні я співав їм* [чужинцям] *про Офір, Сідон і Тір, про їх майстерність, мудрість, про скарби їх, яких нема й не буде ніколи у скарбницях вавілонських* (Л. Укр., II, 1951, 142).

2. *чого.* Висока якість виконаної роботи, твору тощо; досконалість. *Майстерність комедії доведена була Сакаганським до рівня досконалої віртуозності, в якій — поряд з гримом, з «обігруванням речей» на сцені, з безпомилковим почуттям партнера й ансамблю — перше місце займала подача фрази* (Рильський, III, 1955, 347).

МАЙСТЕ́РНО. Присл. до **майсте́рний**. *Майстерно й поетично оповідав він усім відомі й усім дорогі легенди люду* (Коцюб., I, 1955, 292); *Гирлигами орудували чабани майстерно* (Гончар, Таврія.., 1957, 108); *Він приніс із кухоньки майстерно вирізьблену з дерева хлібницю* (М. Ол., Леся, 1960, 166).

МАЙСТЕ́РНЯ, і, *ж.* 1. Підприємство для лагодження або виготовлення певних виробів; приміщення, де міститься таке підприємство. — *Це будуть крамниці? — спитався я. — Ні, це майстерні. Оце тут з дерева виробляють всячину — і вози, і колеса* (Мирний, IV, 1955, 329); *В кожному колгоспі має бути майстерня для ремонту машин, устаткування й механізмів, виконання теслярських і столярських робіт* (Колг. енц., II, 1956, 5); *У майстерні Саливона Глека було вогко й незатишно, як і в будь-якій старій гончарні* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 327).

2. *спец.* Відділ у цеху (на заводі, у навчальному закладі тощо). *Нові лабораторії, експериментальні майстерні сприяють глибшому засвоєнню студентами знань, тіснішому пов'язанню теорії з практикою* (Рад. Укр., 7.VIII 1949, 1).

3. Приміщення, де працює художник, скульптор і т. ін. [Вербак:] *Я вирішив збудувати в хорошому селі майстерню і по-справжньому взятись за роботу.* [Романюк:] *Вибачайте,— яку майстерню?* [Вербак:] *Для малювання* (Корн., II, 1955, 199).

МАЙСТЕ́РСТВО, а, *с.* 1. Те саме, що **ремесло́**. *Якусь мені бог дав легку руку до майстерства: що очима ввиджу* [побачу], *то руками зроблю* (Фр., II, 1950, 39); *Никодим Онуфрійович кожного свого одприска* [нащадка], *тільки той доходив робочого віку, навчав слюсарювати і поступово виводив у митці цього тонкого і розумного майстерства* (Смолич, V, 1959, 90).

2. *заст.* Майстерність (у 1 знач.). *Щоб показати свое артистичне майстерство перед дамами, Гануш розпочав веселу шумну п'єсу* (Н.-Лев., III, 1956, 218); *Коваль вправно орудував молотком, і плугатарі, немов діти, не могли одірвати очей від чарівного майстерства* (Горд., II, 1959, 168).

МАЙСТРИ́НЯ, і, *ж.* Жін. до **ма́йстер** 1, 3. *Роксолана никала по господі неприкаяна, шукаючи розради.., в гаптуванні, що в ньому вона була майстриня неперевершена* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 454); [Божостовський:] *То пані — така майстриня пекти солодке печиво?* (Коч., I, 1956, 51).

МАЙСТРИ́ХА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **майстри́ня**. 2. Дружина майстра (у 1, 2 знач.).

МА́ЙСТРІВ, рова, ровс. Прикм. до **ма́йстер**; належний майстрові. *З вікон майстрова дружина бачила, як на заводі загорілася жарина* (Рудь, Доп. зорі, 1958, 82); *Усі слова — співучі струни, Коли під майстровим смичком...* (Рильський, Поеми, 1957, 155); // Власт. майстрові. *Жаль мені.. прощатися з тобою, бо маєш в руках майстрову жилу, талан* (Стельмах, I, 1962, 120).

МАЙСТРО́ВА, вої. *ж., діал.* Дружина майстра (у 1, 2 знач.). *Майстер виходив до цехової господи, старший челядник ішов додому, а майстрова поралась у кухні* (Фр., IV, 1950, 205); *Вигода й те, що ці майстерні — не Юзько, і не треба їм ні дітей няньчити у майстрової, ні дрова рубати для кухні, ні помиї свиням носити* (Козл., Ю. Крук, 1957, 346).

МАЙСТРОВИ́Й, а́, е́, *рідко.* 1. Який займається майстерством (у 1 знач.). — *А тих* [годинників], *що на руці, як ото в тебе, не люблю. Я чоловік майстровий, біля верстата, з терпугом, зачеплю, розіб'ю* (Коп., Земля.., 1957, 80); *Внизу, над самим Дніпром, розкинувся Поділ.. Тут починалась слава майстрового люду* (Щупа, Україна.., 1960, 135).

2. *у знач. ім.* **майстрови́й**, во́го, *ч.* Робітник, ремісник. — *Ти мало бачив людей.. Є багато й майстрових, усяких ремісників* (Мирний, I, 1954, 347); *Того ж*

дня споряджено до Наливайка в штаб вісім посланців, на чолі з паном Скшетуським, зодягненим за майстрового (Ле, Україна, 1940, 231).

МАЙСТРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **майструва́ти**. *Микола відшукав на антресолі свої інструменти.. Це все татусь колись йому придбав. Разом майстрували. Правда, перепадало їм за те майстрування* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 204).

МАЙСТРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Робити, виготовляти що-небудь ручним способом. *Тесляр колисочку дебелу Майструє в сінях* (Шевч., II, 1953, 312); *Одного літнього дня.. Кайдаш сидів у повітці на осло́ні й майстрував* (Н.-Лев., I, 1956, 263); *Піду, бувало, в село, бавлюся з сільськими дітьми або придивляюся, як старші майструють коло возів, саней чи інших знарядь* [знаряддів] (Фр., II, 1950, 344); *Козаки з нудьги, щоб даремно не сидіти, майстрували залізні гаки — «котвиці»* (Кач., Вибр., 1953, 75).

2. *неперех., розм.* Те саме, що **теслюва́ти**. *Гриць за яку тільки роботу не брався: і майстрував, і бондарював, і фурманував* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 15).

МА́ЙСЬКИЙ, а, е, *розм., рідко.* Прикм. до **май** [1]; травневий. *Знов настав пишний теплий майський вечір* (Н.-Лев., II, 1956, 37).

МАЙТАЛА́ТИ, а́є, *недок., діал.* Метлятися (у 1 знач.). *Коси вибилися з-під очіпка, і одно пасмо майталало на шиї, друге лізло у чорне тривожне око* (Мирний, I, 1954, 265).

МАЙТАЛА́ТИСЯ, а́ється, *недок., діал.* Метлятися (у 1 знач.). *На її сивій голові, наче коробка, чорна хустка майталається* (Мирний, III, 1954, 316).

МАЙТАЛА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., діал.* Метляти (у 1 знач.). *Він увійшов без шапки, майталачив полами розстебнутого жупана* (Ле, Наливайко, 1957, 204).

МА́ЙЯ, *невідм., мн.* Група споріднених за мовою індіанських племен, що створили в давнину високу культуру, а тепер живуть нарізно в Мексіці, Гватемалі та Гондурасі.

МАК, у, *ч.* 1. Трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітками (переважно червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням; вирощується як лікарська та олійна культура, а також як декоративна рослина. *Красно в садочку!.. цвітепроцвітає мак повний, і сивий, і білий, і червоний; розкинувсь по землі синій ряст* (Вовчок, I, 1955, 91); *На сірій скелі мак цвіте, І вітер злий його гойдає* (Олесь, Вибр., 1958, 98); *Маки розгортали свої віночки* (Стельмах, I, 1962, 573); // Квітка цієї рослини. *Закві́тчали голову дівочу Лілеями та тим рясним Червоним маком* (Шевч., II, 1963, 357); — *Купила оце чорнобривців та маку* (Довж., I, 1958, 330); * У порівн. *Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — .. почервоніла, що твій мак* (Кв.-Осн., II, 1956, 71); *Підіймає гори Чорне море, а між ними — маком байдаки* (Сос.. I. 1957, 374).

△ **Водяни́й мак** (*Nimphaea alba* L.) — латаття. *Крізь комиші блищали подекуди озерця. Водяний мак вигідно спочивав на них круглим листом, висував з води зелені збаночки* (Коцюб., I, 1955, 361); **Мак-видю́к; Мак-самосі́й** — мак, у якого насіння само висипається з маківки. [Л е в:] *Носім коло хижки мак-видюк, терлич посадимо коло порога, та й не приступиться ніяка сила...* (Л. Укр., III, 1952, 194).

2. Насіння цієї рослини. *Навчить горе з маком калачі їсти* (Номис, 1864, № 9773); *Ой смачні, Ой смачні Бублики у Тані: Медяні, Запашні, З маком, ще й рум'яні!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 66); * Образно. *Як осиковим кіллям отих упирів, так хотять забуттям вас прибити, обсіваються маком дрібниць, марних слів, аби ви не могли доступити* (Л. Укр., I, 1951, 247); * У порівн. *Живо обзирався* [коваль], *мов маком, прудко сипав все словами, часом на слові ніби запинавсь* (Фр., XIII, 1954, 56).

◇ **Бі́дний, як мак наче́тверо** — дуже бідний. *Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, як мак начетверо* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 42); **Ви́скочити (ви́сунутися) як коза́к (як го́лий) з ма́ку** — те саме, що **Ви́скочити як Пили́п з конопе́ль** *(див.* **виска́кувати**); **Ду́лю [з ма́ком] да́ти (показа́ти, піднести́** *і т. ін.*) *див.* **ду́ля**; **З ме́дом та ма́ком промо́вити (сказа́ти** *і т. ін.*) — облесливо сказати. — *І чого б пак нам гніватись? Я оце стояла в церкві, та все про те думала. Правда моя, Парасю? — промовила вона аж з медом та маком* (Н.-Лев., II, 1956, 12); **Наїстися ма́ку** — здуріти, очманіти; **Не з ма́ком** — важко, погано. *Вони* [люди] *так і кажуть: — Ну, що, пане капітане, не з маком було?* (Мик., II, 1957, 305); **Сі́сти ма́ком**: а) потрапити в біду, опинитися в скрутному становищі. *Поки ми ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало — сіли маком* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 22); б) зазнати поразки, невдачі. — *Коли головний інженер миритьсяз тим, що ми завтра сядемо маком, то я з цим миритися не хочу й не можу* (Шовк., Інженери, 1935, 127); **Спа́ти (засну́ти), як пі́сля ма́ку** — дуже міцно спати. *Переживши напі́т, всі.. заснули, як після маку* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 24); **Ти́хо (ти́ша), хоч мак (ма́ком) сій**: а) дуже тихо. *У хаті стало так тихо, хоч мак сій* (Мирний, III, 1954, 182); б) безвітряно. *Тихо надворі, хоч мак сій. Не шелесне листочок, не схитнеться билиночка* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 24); **Уте́рти (да́ти) ма́ку** *кому;* **Сте́рти на мак** *кого* — побити когось; провчити. *Остап тремтів з досади, що не має сили побити цигана. «Я б тобі утер маку,— думав він,— коли б москаль не виточив з мене кров»* (Коцюб., I, 1955, 374); *Йде Горобчик і ридає. Наш Рябко його стрічає: — Хто тебе зобідив так? Я його зітру на мак!* (Стельмах, Жито.., 1954, 216); **Як [за гріш] ма́ку** — дуже багато, безліч. — *Оце добре! — перехопив Лука,— твоя Марія і моя Марія! Тих Марій на світі — як за гріш маку!..* (Коцюб., I, 1955, 141); *На вулиці дітвори, як маку...* (Вишня, I, 1956, 398).

МАКА́КА, и, *ж.* Невелика мавпа родини вузьконосих.

МАКА́О, *невідм., с.* Вид азартної гри в карти.

МАКАРО́НИ, ів, *мн.* Харчовий продукт із прісного пшеничного тіста, виготовлений у вигляді сухих довгих трубочок. *На верхніх полицях знаходжу в слоїках сагу і макарони, сушені груші й халву у круглих дерев'яних коробках* (Коцюб., II, 1955, 263); // Страва з цього продукту. *Він варив борщ і макарони по-флотськи* (Ткач, Моряки, 1948, 14).

МАКАРОНІ́ЗМ, у, *ч., книжн.* Чужомовне слово (або вислів), механічно внесене в мову в незмінному вигляді або спотворене щодо звукової форми та вжите в неприродному контексті, що надає йому гротескного характеру. *Стилістичні функції макаронізмів як засобу мовного гумору досить різноманітні* (Мовозн., IV—V, 1947, 23).

МАКАРОНІ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Багатий на макаронізми, з макаронізмами. *О. Озаркевич переробляє макаронічну прозу Вознього і нівечив при тім пишні цвіти гумору та тонкої іронії, якими не раз блискотять його кручені фрази* (Фр., XVI, 1955, 303); *Мова письменника повинна бути чиста, як джерело, мова народна, а не макаронічна* (Тич., III, 1957, 464).

МАКАРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **макаро́ни**. *Макаронне виробництво;* // Вигот. із макаронів, з макаронами. [Л е о н і д:] *Нас тут два місяці макаронним супом годують* (Мур., Радісний берег, 1961, 11).

Макаро́нні ви́роби — харчові продукти з прісного пшеничного тіста (макарони, ріжки, вермішель і т. ін.).

МАКАРО́ННИК, у, ч. Запіканка з макаронів.

МАКЕДО́НЕЦЬ *див.* **македо́нці**.

МАКЕДО́НКА *див.* **македо́нці**.

МАКЕДО́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **македо́нці** й Македонія. *Брати* [Кирило та Мефодій] *переклали на солунський діалект мови македонських слов'ян церковні книжки й почали поширювати їх серед різних слов'янських племен* (Рад. літ-во, 5, 1958, 44).

МАКЕДО́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **македо́нець**, нця, *ч.;* **македо́нка**, и, *ж.*). Південнослов'янський народ, що є основним населенням Соціалістичної Республіки Македонії, а також деяких прилеглих районів Болгарії та Греції. *Югославію населяють споріднені між собою народи південнослов'янської групи: серби, хорвати, словенці, босняки, македонці, чорногорці* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 45).

МАКЕ́Т, а, ч. 1. Зразок чого-небудь, відтворений звичайно в зменшеному розмірі; модель. *У штаб-квартирі ООН висить макет радянського штучного супутника Землі* (Рад. Укр., 1.XI 1960, 4); *Знову метання гранати, але на цей раз у вікно будинку, макет якого стоїть за окопом* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 75).

2. *друк.* Взірець книжки, журналу тощо, попередньо виготовлений для точного розміщення текстового та ілюстративного матеріалу.

МАКЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **макет**. *Макетне знімання в кіно.*

МА́КІ, *невідм., ч.* Ссавець із підряду лемурів, що живе переважно на Мадагаскарі.

МАКІ, *невідм., ч.* Одна з назв французьких партизанів, що боролися проти німецьких окупантів під час другої світової війни. *Настали дні війни гіркі, І син пішов тоді в маки* (Мал., III, 1957, 315).

МАКІАВЕЛЛІ́ЗМ, у, ч. Державна політика, що не зупиняється перед жодними засобами боротьби (обманом, зрадництвом, убивствами) для досягнення своєї мети.

МАКІАВЕЛЛІ́СТ, а, ч. Прибічник, послідовник макіавеллізму.

МАКІАВЕЛЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до макіавеллізму.

МА́КІВ, кова, кове. Прикм. до **мак**. — *Сей світ, як маків цвіт; як-то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою* (Вовчок, I, 1955, 11); *В пітьмі ночі ходить сон Поміж хат, коло вікон. Розсипає маків цвіт Од порога до воріт* (Черн., Поезії, 1959, 273); *Макове зерно; Макова олія.*

МА́КІВКА, и, *ж.* 1. Квітка маку (у 1 знач.). *Подекуди лиснять червоні та білі грядки маківок, проквітаних сонцем* (Н.-Лев., IV, 1956, 191); * У порівн. *Як маківка на городі, Ганна розцвітала* (Шевч., I, 1951, 167); *Немає більшого щастя для поета, як.. бачити Україну щасливою і заквітчаною, мов ту маківку повну* (Чаб., Шляхами.., 1961, 23).

2. Плід маку; голівка маку (у 1 знач.). *Вона.. ламала кращу маківку або зривала жовтий огірок і ховала за пазуху* (Коцюб., II, 1955, 25); *Кожна маківка була суха-пресуха, аж дзеніла, а всередині, як у коробочці, шелестіло насіння* (Донч., IV, 1957, 67).

◇ **Спить (спи́ться), мов (на́че, як** *і т. ін.*) **після ма́ківки** — міцно спить (спиться). *Хоч і кажуть, що в дощову ніч спиться, мов після маківки, але від мене сон утік за тридев'ять земель* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 124).

3. *розм.* Те саме, що **вершина** 1. *Стовбуром своїм вона* [сосна] *колись розштовхала своїх сестер, винесла віти й випещену кучеряву маківку із затіненої тісноти туди, де багато волі, неба і сонця* (Руд., Остання шабля, 1959, 84); // Верхня частина голови людини. *З відкритою головою, поблискуючи лисиною на маківці, він поважно ввійшов між селян* (Фр., II, 1950, 371); *Він поглянув суворо на маківку похиленої перед ним синової голови* (Смолич, Мир.., 1958, 55).

4. *чого, розм.* Те саме, що **ба́ня**[2] 1. *Сонце зачервонило маківки церков, найвищі дерева* (Гончар, I, 1954, 397).

5. *розм.* Квітка латаття. *Далі ми попливли на маківки. Повний білий, як лілія, цвіт гойдавсь поверх води, між круглим широким листям* (Мирний, V, 1955, 349); *Підкидались на хвилях білі лілеї й жовті маківки* (Десняк, II, 1955, 322).

МА́КІВКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ківка**.

МАКІВНИ́К, а́, ч. 1. Коржик із маком та медом. — *Я була б вам, діточки, привезла гостинця. В мене же є й горішки, є мед і мак; була б спекла маківників* (Н.-Лев., II, 1956, 319); — *Нам не треба пампушок, медяників.. маківників та всяких там пундиків!* (Довж., I, 1958, 219); // Довгий листковий пиріг із маком; струдель.

2. Цукерка з маку.

МАКІВНИЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **маківни́к**. *Говорять* [знайомі] *до неї привітно, і про діток розпитують; та бубличка їм дає, друга маківничка* (Вовчок, I, 1955, 30).

МА́КІВОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ма́ківка**. *Нема у світі цвітішого над маківочки; нема ж і роду рідшого над матіночки* (Номис, 1864, № 9360); * У порівн. *Опріч зросту, була вона святками, як маківочка повна,— як сміється, було, то на лицях аж ямочки стають* (Свидн., Люборацькі, 1955, 72): — *Що ж то за хороша дівчинка! — Як маківочка! — Як ягідка!* (Донч., VI, 1957, 31).

МАКІНТО́Ш, а, ч. Плащ із непромокальної прогумованої тканини. *Лотоцька — в блискучому макінтоші — підходить до групи* (Мик., I, 1957, 230); // Легке демісезонне пальто. *Молодий мужчина в куцім макінтоші і сірому капелюсі чекає трамвая* (Ю. Янов., I, 1958, 191).

МАКІ́ТЕРКА, и, *ж.* Зменш. до **макі́тра** 1. *Хтось головою стукнувся об мисник, і якась макітерка хряснула об долівку* (Вас., I, 1959, 160); *На хрестах, як коли, то й білизна сушилась, і потряхала якась макітерка чи горня* (Довж., I, 1958, 75).

МАКІ́ТРА, и, *ж.* 1. Вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором. *Вареники ті самі, та інша макітра* (Укр.. присл.., 1955, 276); *Другі товкли макогонами в макітрах жовте пшоно з салом на кашу* (Морд., I, 1958, 134); *Ще довго Марія по хаті вешталась. Підбивала тісто в макітрі, поралась біля печі* (Головко, II, 1957, 118); * У порівн. *В великій, як макітра, хустці на голові Мотря була схожа на довгу швайку з здоровою булавою* (Н.-Лев., II, 1956, 374).

Стри́жений (остри́жений) під макі́тру (макі́трою) — стрижений кружком. *Стрижені під макітру хлоп'яки місили глину* (Ільч., Вибр., 1948, 12); *Макітрою кругом острижена голова* [в Якима], *потовщали трохи зрижілі гнуті донизу вуса* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 432).

◇ **Макі́тра ро́зуму** *в кого, фам.*— хтось дуже розумний. — *Так не можна, Онисте Степанівно. Давайте поради! В вас же розуму добра макітра* (Н.-Лев., III, 1956, 91): — *Ловко зметикував* [бригадир], — *казали*

колгоспники,— от тобі й дурне сало, а в нього макітра розуму! (Ю. Янов., II, 1958, 320); **Розби́ти макі́тру**, *фам.*— посваритися. *Вість, що.. голова колгоспу й директор школи розбили макітру між собою, безумовно, просочилася з партзборів у масу* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 332).

2. *перен., іron.* Про голову людини. *Вхватившись* [Низ] *за бороду кудлату І злому Трої супостату Макітру одділив од плеч* (Котл., I, 1952, 225); — *Ні, от ти тільки сама звари своєю порожньою макітрою, чи ти хоч подумала, що плещеш* (Коз., Сальвія, 1959, 189).

3. *діал.* Улоговина. *Тільки вночі Остап з Соломією зважились податися на берег. Вилазячи з макітри на гору, вони побачили червоне крайнебо, наче сходив місяць* (Коцюб., I, 1955, 354).

МАКІ́ТРИТИСЯ, яться, *недок., фам.:* ◇ **Голова́ макі́триться (макі́трилась** *і т. ін.*) *в кого, кому;* **У голові́ макі́триться (макі́трилось** *і т. ін.*) *в кого:* а) про стан запаморочення в когось. [К а н у п і р:] *Слухавши-слухавши його, аж голова тобі почне макітритись, а він сипе* [сипле] *та й сипе, як з мішка, як лопатою з засіка!* (Кроп., II, 1958, 138); б) про втрату здатності розумно, тверезо міркувати, сприймати щось. [К а т р я:] *Здуріеш тут. Професор таке говорить на лекції, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш, як довбня* (Мик., I, 1957, 131); **Світ макі́триться** *кому* — про стан запаморочення в когось. [Ю д а:] *День у день промови, якісь темно-прозорі, наче прірва — аж світ макітрився мені від них!* (Л. Укр., III, 1952, 138).

МА́КЛЕР, а, *ч.* У дореволюційній Росії та капіталістичних країнах — професіональний посередник в укладанні торговельних та біржових угод; фактор (у 3 знач.). *Потім міністр фінансів відкрив Браницькому секрети біржової гри на пониженні та підвищенні вартості акцій, зв'язав його з своїми маклерами* (Бурл., Напередодні, 1956, 164); // Посередник у розв'язанні різних побутових справ.

МА́КЛЕРСТВО, а, *с.* Посередництво в укладанні торговельних та біржових угод; факторство; // Посередництво в розв'язанні різних побутових справ. * Образно. *З'їзд* [III-й] *партії своєю резолюцією свідомо підносить до свого рівня здатні на боротьбу, а не на маклерство, елементи революційної демократії* (Ленін, 9, 1949, 29).

МА́КЛЕРСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., рідко.* Те саме, що **маклерува́ти.** * Образно. *Буржуазія російська, як ми вже сотні разів зазначали, маклерствує між царем і народом, між владою і революцією, бажаючи використати останню для забезпечення собі влади в своїх класових інтересах* (Ленін, 9, 1949, 223).

МА́КЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́клер.**

МАКЛЕРУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок.* Займатися маклерством; факторувати. *Усім цікавилася вона й на всьому вміла заробити. І сватала, і ворожила, і лікувала, і маклерувала* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 217).

МА́КОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мак.** *Рости, рости, моя пташко, Мій маковий цвіте, Розвивайся, поки твоє Серце не розбите* (Шевч., I, 1951, 348); *Над майданом, засипаним людьми, як маковим зерном, сяє сонце, аж сліпить* (Панч, В дорозі, 1959, 34); // Одержаний із маку. *Макова олія;* // З маком. *Маковий пиріжок.*

◇ **На ма́кове зе́рно́ (зе́рнятко** *і т. ін.*) — дуже мало, трошечки. — *А тепла у старім серці на макове зерно...* (Мирний, II, 1954, 101); — *В його правди нема ні на макове зернятко!* (Н.-Лев., III, 1956, 344).

2. *у знач. ім.* **ма́кові**, вих, *мн.* Родина дводольних трав'янистих рослин, до якої належать мак, чистотіл і т. ін.

3. *розм.* Який має колір червоної квітки маку. *Завжди в усім однакові Були обидві дочки. В обох спідниички макові, Вишивані сорочки* (Бичко, Сійся.., 1959, 223).

МАКОВИ́К, а́, *ч., рідко.* Те саме, що **маківни́к.** *Мати постаралася найдками: ..спекла двоє курчат, ще й медяників купила на цілу сороковку, дізнавшись, що Власов любить маковики* (Мирний, IV, 1955, 144).

МАКОВИ́ННЯ, я, *с., збірн.* Бадилля маку.

МАКОВІ́Й, я, *ч., розм., заст.* Назва дня 14 серпня, коли відзначалося церковне свято мучеників Маккавеїв. *На те літо Криницю святили, На самого маковія, І дуб посадили* (Шевч., II, 1953, 56); *В притворі стояли високі .. кадовби .. і цеберки з забродженим хмелем, освяченим на маковія* (Бурл., О. Вересай, 1959, 69).

МАКОВІ́ТИ, ію, ієш, *недок., рідко.* Шаріти, рум'яніти, червоніти, як мак. *На вистрочені узорні груди святкових свиток повиставляли дукачі дівчата, а з-під квітчастих хусток маковіють обличчя на сонячному морозі* (Головко, II, 1957, 125).

МАКОГІ́Н, го́на, *ч.* Дерев'яний стрижень із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо. *До Хіврі сікався* [Солопій], *за макогін хватався, І не на жарт-таки, сердега, розгулявся* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 61); *Хазяїн кинув на стіл ложку, вихопив із макітри макогін і вибіг на двір* (Панч, В дорозі, 1959, 185); * У порівн. *Як у діджу макогоном, У бубон стукотить* (Гл., Вибр., 1957, 132); *Голова в його була лиса, справді наче облизаний макогін* (Н.-Лев., IV, 1956, 313).

МАКОРЖЕ́НИК, а, *ч., розм.* Корж із маком. *Дівчата дали мені цілу макуху, кілька пирогів і вівсяних макоржеників* (Чаб., Шляхами.., 1961, 54).

МА́КОРТЕТ *див.* **ма́котерть.**

МА́КОРТЕТИК, а, *ч., діал.* Зменш. до **ма́кортет.** *Очі заробітчанок вбирали.. тендітні глечики та макортетики* (Гончар, I, 1959, 17).

МА́КОРТЕТЬ *див.* **ма́котерть.**

МА́КОТЕРТЬ, МА́КОРТЕТЬ, *і, ж.*, **МА́КОРТЕТ**, а, *ч., діал.* Макітра. *А Пріська усе йому таки з вечерею; постановила та й каже: «На ж, от тобі макортеть з варениками»* (Кв.-Осн., II, 1956, 105); — *Макортет стоїть серед печі, накритий...* (Мирний, III, 1954, 252).

МАКО́ЇРЯ, і, *ж., фам., іron.* Стрижена або голена голова. *Ось блиснула блискавиця, гуконула гаківниця, полетів татарський баша з коня сторчака бритою макотирею...* (Мирний, II, 1954, 111); // Взагалі про голову людини.

МАКОЦВІ́ТНИЙ, а, е. 1. Схожий на маків цвіт. *Вже й губи макоцвітні розтулилися, вже й зуби хижо блиснули, перлисті, проти місяця, але... вона не сказала нічого* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 345).

2. *діал.* Дурний, навіжений. — *Чи ви показились, чи ви покрутились, макоцвітні шибеники! — Далі її рука надзвичайно проворно вхопила віник. Хлопці кинулися врозтіч* (Вас., I, 1959, 166).

МАКРЕ́ЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **макре́ль.**

МАКРЕ́ЛЬ, і, *ж.* Те саме, що **скýмбрія.** *Вбірвавшись у зграю макрелі, або скумбрії, вона* [меч-риба] *відрізається від поверхні води і, падаючи, глушить рибу ударами свого тіла* (Веч. Київ, 26.II 1958, 3).

МАКРО... Перша частина складних слів, що означає: а) великий (у 1 знач.), напр.: м а к р о м о л е́ к у л а, м а к р о с п о́ р а, м а к р о р а й о́ н та ін.; б) пов'язаний з вивченням дуже великих предметів, величин, напр.: м а к р о б і о́ т и к а, м а к р о г е о м е́ т р і я та ін.; протилежне м і к р о...

МАКРОКЛІ́МАТ, у, *ч.* Клімат великих просторів землі.

МАКРОКО́СМ, у, ч., *книжн.* Всесвіт (у 1 знач.), світ дуже великих величин; протилежне м і к р о к о с м. *Велике пізнається у малім. Весь макрокосм у атомі дрібнім!* (Тер., Серце.., 1962, 34).

МАКРОКО́СМОС, у, ч., *книжн.* Те саме, що **макрокóсм.**

МАКРОРЕЛЬЄ́Ф, у, ч., *спец.* Великі форми рельєфу (гірські хребти, плоскогір'я, низовини), що визначають загальний характер будови земної поверхні.

МАКРОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. Який можна бачити неозброєним оком; протилежне м і к р о с к о п і ч н и й. *В білій речовині головного мозку, розташованій поблизу пухлини, при макроскопічній картині набряку — набухлості збільшується вміст води* (Укр. біох. ж., XXXII, 3, 1960, 390).

МАКРОСТРУКТУ́РА, и, *ж., спец.* Будова твердих тіл, яку можна спостерігати неозброєним оком або при незначному збільшенні за допомогою лупи; протилежне м і к р о с т р у к т у р а. *Макроструктура має основне значення для визначення специфічності білка* (Наука.., 7, 1958, 20).

МАКРОФОТОГРАФУВА́ННЯ, я, *с.* Фотографування об'єктів невеликого розміру з безпосереднім, порівняно невеликим збільшенням. *Він* [кут зображення] *зменшується при наближенні об'єкта до фотооб'єктива, що особливо позначається при макрофотографуванні* (Довідник фот., 1959, 14).

МАКРОЦЕ́ФАЛ, а, ч., *антр.* Людина з ненормально великою або видовженою спереду назад головою; протилежне м і к р о ц е ф а л.

МАКРОЦЕФА́ЛІЯ, ї, *ж., антр.* Значне збільшення розміру голови проти нормального або надмірне видовження голови спереду назад; протилежне м і к р о ц е ф а л і я.

МА́КСВЕЛ, а, ч., *фіз.* Одиниця вимірювання магнітного потоку.

МА́КСИМ, а, ч. Назва системи станкового кулемета, що стріляє тими самими патронами, що й трилінійна гвинтівка. *На сцену вийшов Боженко в кожусі, шапці і з кулеметом «максим», який тихо котився за ним, наче дитяча колясочка* (Довж., Зач. Десна, 1957, 125); // *розм.* Кулемет цієї системи. *Праворуч, замаскований кущами, стояв «максим», ліворуч три бійці робили окопчик* (Багмут, Опов., 1959, 70).

МА́КСИМА, и, *ж., книжн.* Правило, основний принцип, яким керується людина в своїх діях та вчинках; // Короткий вислів етичного характеру.

МАКСИМАЛІ́ЗМ, у, ч. 1. Крайність у поглядах, вимогах і т. ін., не виправдана реальною дійсністю; // Доведення яких-небудь вимог до максимуму. *Як у ствердженні хорошого, передового, так і в критиці негативного радянська література відрізняється максимальними вимогами до життя, до людей, так би мовити, художнім максималізмом* (Талант.., 1958, 37).

2. *іст.* Крайня ліва напіванархічна терористична течія серед есерів.

МАКСИМАЛІ́СТ, а, ч. 1. Прибічник максималізму (у 1 знач.).

2. *іст.* Представник напіванархічної терористичної групи есерів. *Виділення максималістів, які весь час протягом революції виділялись і не могли виділитися з есерів остаточно, тільки підтверджувало класову нестійкість народницької революційності* (Ленін, 15, 1949, 122).

МАКСИМАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **максималіст.**

МАКСИМАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **максималіст.** *Максималістська організація.*

2. Стос. до максималізму. *Максималістська течія.*

МАКСИМА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Найбільший, найвищий серед інших; граничний; протилежне м і н і м а л ь н и й. *Мимо воріт несподівано прогарчав ворожий танк. Він мчав на максимальній швидкості* (Гончар, III, 1959, 278); *Франко.. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до первотвору* (Рильський, III, 1956, 106); *Максимальна температура.*

МАКСИМА́ЛЬНО. Присл. до **максима́льний.** *Тактика комуністичних партій повинна бути максимально гнучкою* (Біогр. Леніна, 1955, 230); *Слід максимально використовувати наочне приладдя.*

МА́КСИМУМ, у, ч. 1. Найбільша кількість, величина, найбільше виявлення чогось; протилежне м і н і м у м. *Капітал не питає про тривалість життя робочої сили. Цікавить його тільки той максимум робочої сили, який можна привести в рух на протязі робочого дня* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 265); *У період Міжнародного геофізичного року* [1957—1959 рр.] *був максимум сонячної активності* (Наука.., 12, 1964, 23); // Найвища точка на шкалі вимірювального приладу. *Стрілка манометра йде до максимуму...* (Еллан, II, 1958, 10).

2. *у знач. присл.* Найбільше, щонайбільше, максимально. *Видача перепусток була дуже добре впорядкована і забирала максимум дві-три хвилини* (Трубл., III, 1956, 282).

МАКУЛАТУ́РА, и, *ж.* 1. Бракована друкарська продукція, а також ні на що не придатний, використаний папір та залишки паперу, які йдуть на переробку. *Макулатура є найдешевшою сировиною, вона дає ще змогу зберегти колосальну кількість деревини* (Рад. Укр., 16.XII 1960, 2).

2. *перен., зневажл.* Про бездарний, позбавлений будь-якої вартості літературний твір (або творя). *Я дивуюся, як їм не відпаде охота приносити мені купи макулатури для виправки «стилю»* (Л. Укр., III, 1952, 691); *Прочитавши листа, Іван відчув якийсь дивний неспокій.. Значить, те, що він пише, не все макулатура? Значить, у його писанні неупереджені, сторонні люди добачили зерно поетичного дару?* (Кол., Терен.., 1959, 45).

МАКУЛАТУ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **макулату́ра.** *Макулатурний папір.*

МАКУ́ХА, и, *ж.* 1. Залишки після вичавлення олії з насіння олійних культур; вичавки. *Пили* [Еней і Дидона] *на радощах сивуху І їли сім'яну макуху* (Котл., I, 1952, 72); — *Мамо, розживіться десь шматок макухи. Приманювати карасів. Ось побачите, завтра штук з десять принесу...* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 52); *При добуванні олії з насіння олійних рослин залишаються цінні кормові продукти у вигляді макухи та шроту* (Свинар.., 1956, 148).

◇ **Стéрти (забúти, побúти** і *т. ін.*) **на макýху** *кого* — розбити вщент, цілком знищити когось. — *Які не повтікали ляхи, то усіх забили на макуху* (Стор., I, 1957, 395); — *Чого ж ти* [німець] *припер нашу землю плюндрувати? Тебе ж тут, слимаче, зітруть на макуху...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 436).

2. *перен., зневажл.* Вайлувата, млява, безхарактерна людина. *Мати, розсердившись, було каже: — Що ти за чоловік? ти — макуха! свого не одстоїш!* (Мирний, III, 1954, 19); *І голоси в морозному прудкому повітрі соковиті. — Іване! — Га? — Та рушай! Що ти там гаєшся?! — Та шину ось ув'язую. — І, макуха отака! Відколи стояли — ніколи було?!* (Головко, II, 1957, 36).

МАКУ́ХОВИЙ, а, е. Прикм. до **макýха** 1.

МАКУХОДРОБА́РКА, и, *ж.* Машина для подрібнення макухи (у 1 знач.).

МАЛА́ГА, и, *ж.* Сорт десертного лікерного виноградного вина. *Малага — дуже смачне й ароматичне червоне солодке вино, виготовлене з додаванням увареного виноградного сусла* (Укр. страви, 1957, 384); * У порівн. *— Яка солоднеча в твоїх устах! Яке щастя я п'ю й не можу напитись, неначе солодкої старої малаги,— крикнув Павлусь* (Н.-Лев., IV, 1956, 261).

МАЛА́ЄЦЬ *див.* **мала́йці.**

МАЛА́Й, ю, *ч., діал.* Вид хліба з кукурудзи, гороху або проса. *— Спечіть кілька хлібів або малаїв* (Коб., II, 1956. 126); *На столі лежав шматок малаю і надкушена цибуля* (Галан. Гори.., 1956, 30).

МАЛА́ЙКА *див.* **мала́йці.**

МАЛА́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мала́йці** й Малайя. *На Зондських островах живуть малайці, тому Зондські й сусідні з ними острови називаються Малайським архіпелагом* (Фіз. геогр.. 7, 1957, 100).

МАЛА́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **мала́єць,** а́йця, *ч.;* **мала́йка,** и, *ж.).* Група споріднених за походженням, мовою та культурою народів, що живуть в Індонезії, Малайській Федерації, Таїланді; представники цієї групи народів. *Вони* [матроси] *ходили чистими вулицями, .. біляві англійці, чорні негри з яскравими білками очей і сліпучо-білими зубами, косоокі малайці* (Собко, Скеля.., 1961, 5).

МАЛАХА́Й, я́, *ч., розм.* 1. Довгий шкіряний батіг. *Од села до села возили його* [єзуїта] *в чортопхайці селяни, котрих поганяв він малахаєм* (Стор., I, 1957, 383); *Дід свиснув малахаєм — вівці розскочились, розсипались по зеленому полю...* (Мирний, II, 1954, 55); // Удар таким батогом. *Покута від малахаїв тільки кректав* (Панч, Гомон. Україна, 1954. 352).

2. Хутряна або підбита хутром шапка з широкими навушниками. *Мугаммед Герай їхав спереду групи з опущеною на груди головою, з перекошеним на вухо малахаєм* (Ле. Хмельницький, I, 1957, 201); *Хлопець був у кожусі.. й теплому малахаї, з-під якого виблискували маленькі хитрувати очі* (Сміл., Зустрічі, 1936, 210).

МАЛАХІ́Т, у, *ч.* Крихкий мінерал яскраво-зеленого кольору з металевим відблиском, що використовується як цінний камінь для художньо-декоративних виробів, як сировина для одержання міді тощо. *Унікальними родовищами малахіту, яшмою, чудовими агатами, нефритами багата радянська земля* (Веч. Київ, 5.II 1957, 3); * У порівн. *Одні* [ящірки] *були зелені, як малахіт, інші, як бронза* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 183).

МАЛАХІ́ТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **малахі́т**; // Зробл. з малахіту. *Малахітова ваза.*

2. Який має колір малахіту; яскраво-зелений. *По один бік дороги милував очі безконечний лан озимини. По другий — малахітова плантація цукрових буряків* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 9).

МА́ЛЕВО, а, *с., діал.* Малюнок (у 1 знач.). * У порівн. *Виріс той хлопчик, вродливий та гожий, Гарний, як малево, став* (Л. Укр., I, 1951, 342).

МАЛЕЇ́Н, у, *ч., вет.* Препарат для діагностики сапу в коней та інших однокопитих тварин.

МАЛЕ́ЙКИЙ, а, е, *діал.* Маленький. *— Цить, цить, моя малейка, моя Прісюню! Овва! забилась дитина!* (Л. Укр., III, 1952, 639).

МАЛЕ́НЯ, яти, *с.* 1. Маленька дитина. *Воно ж було мале, кирпате, Сказать, ні в чому не багате, Таке хороше маленя, Як світле сонечко щодня* (Мал., Звенигора, 1959, 267); * Образно. *Не вагони — вагонята, паровозик-маленя, вбрані хлопчики й дівчата в залізничне убрання...* (Забіла, У ..світ, 1960, 11).

2. Мале тварини або птаха. *У білки в лісі народились маленята-білченята* (Коп., Подарунок, 1956, 80).

МАЛЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **маленя́.** *— Та й мати з батьком скучають без мене. Я ж наймолодший — маленятко...— тихо засміявся Сергій* (Коп., Земля.., 1957, 89).

МАЛЕ́НЬКИЙ, а, е. 1. Невеликий розміром, незначний величиною; протилежне **в е л и к и й.** *З маленької іскри великий вогонь буває* (Номис, 1864, № 3840); *Огей маленькими ковтками п'є чай* (Досв., Вибр., 1959, 207); *Ганна Ланко працювала тепер в одній із маленьких кімнат другого поверху* (Собко, Зоряні крила, 1950, 237); // Недовгий, неширокий і неглибокий (про водойми). *Маленька річка; Маленьке озеро;* // Невисокий, низький. *Маруся перескочила через маленький перелаз* (Н.-Лев., III, 1956, 335); *У мене був земляк Карпо, з комендантського взводу, маленький такий чоловічок, мені до пояса* (Ю. Янов., I, 1958, 312); // Неширокий, вузький. *Он ярочки зелененькі, Стежечки по них маленькі, Перевиті, мов стрічечки, Збігаються до річечки* (Л. Укр., I, 1951, 15); // Невеликий обсягом. *Пішла вона* [Миша] *звичайненько прохати, Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке* (Гл., Вибр., 1957, 54): *— Хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках* (Кв.-Осн., II, 1956, 70).

2. Невеликий кількісно; нечисленний. *Маленький гурток подорожніх притих, не почувши і слова* (Л. Укр., I, 1951, 308); // Незначний сумою (про гроші). *Жінка, одна собі з дівчам, прийняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити* (Кв.-Осн., II, 1956, 282).

3. Короткий, недовготривалий (про відрізок часу). *Маленьку хвилинку економ дивився на хлопця мовчки* (Вас., II, 1959, 54); *Маленький день.*

4. Невеликий віком (переважно про дітей); малолітній. *Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх* (Шевч., I, 1951, 390); *Тішся, дитино, поки ще маленька, Ти ж бо живеш навесні* (Л. Укр., I, 1951, 61); *Сьогодні, слухаючи, як моя маленька внучка щебече про святкові іграшки, я згадав одну ялинку* (Багмут, Опов., 1959, 3); // *у знач. присудк. сл. — Хіба я маленька, щоб сама не вишила собі сорочки* (Н.-Лев., II, 1956, 43); // *у знач. ім.* **мале́нький,** кого, *ч.;* **мале́нька,** кої, *ж.;* **мале́ньке,** кого, *с.* Про хлопчика, дівчинку, немовля. *Спить маленький; матусину руку щільненько Обняли рученята дрібнії* (Л. Укр., I, 1951, 341); *Маленька встане: «Мамо, мамо, А де наш тато?»* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 61); *А маленьке під серцем ніби теж біду почуло — так тріпочеться, так гупав ніжками!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 482).

5. Незначний за силою, ступенем свого вияву. *Силка маленька, жилка тоненька* (Номис, 1864, № 8232); *— Щоб я.. через тебе мала хоч маленьку втіху, не терпіла б ніякого горя* (Кв.-Осн., II, 1956, 352); *Маленьке лихо в інший час І значним людям докучає* (Гл., Вибр., 1957, 180); // Несильний, нетривалий (про явища природи). *Погода у нас ось уже тиждень як не дуже добра, вітер і хмарно, вночі був маленький дощ* (Коцюб., III, 1956, 334); // Тихий, неголосний (про звуки, голос). *Вночі дядько ніколи не спав. Розгується й ходить.. по хаті, прислухаючись до маленької шамотні, до легенького стогону* (Коцюб., I, 1955, 465); *Дочка малая не браласъ до іграшок — любила вона з ненькою розмовляти та часом співала маленьким голосочком батькові пісні* (Вовчок, I, 1955, 365); // Який має в незначній мірі риси, ознаки чогось. *Накладали* [пани] *велику пеню на того* [з людей], *хто пропускав у жнива дні. Стала знов маленька панщина* (Н.-Лев., II, 1956, 261); *Вечірня Гаага пливла у туман. — Пора вже й*

додому, — сказав капітан. Додому — це значить на борт корабля. То ж наша маленька радянська земля (Воронько, Тепло.., 1959, 86).

6. Який не має великого значення; неістотний. — *Ваше превосходительство! Я до вас маю просьбу маленьку* (Мирний, III, 1954, 284); *Я хочу тобі написати про один маленький факт нашої бойової обстановки* (Ю. Янов., I, 1954, 60); [К а т р и ч:] *Роблю своє маленьке діло і... Повірте, що більшого я не хочу* (Мороз, П'єси, 1959, 305); // *у знач. ім.* **Маленьке**, кого, *с.* Щось незначне, не дуже важливе. *І те маленьке, що зроблю в житті, Ввіллється — в неосяжне і могутнє* (Дмит., В обіймах.., 1958, 8).

◇ **Моє (твоє, наше** *і т. ін.)* **діло маленьке** — мене (тебе, нас і т. ін.) це не стосується; від мене (тебе, нас і т. ін.) це не залежить. — *А твоє діло маленьке,— сердито озвався хтось із багатого кутка. — Тобі ніхто не заважав* (Збан., Єдина, 1959, 128).

7. *перен., зневажл.* Позбавлений внутрішньої глибини. *Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум* (Коцюб., II, 1955, 256); // Нікчемний (про людину). — *А видиш, багачу, таки ти мені, бідному, завидуєш... Який ти межи людьми сиромудрий, а який ти маленький коло моєї Анички* (Март., Тв., 1954, 155).

8. Який займає невисоке суспільне або службове становище. *Навіть ясне око пана станового не зупиняється на такій маленькій особі, як сільський крамар* (Коцюб., I, 1955, 261); *Начальство завітало не з маленьких* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 177).

Маленька людина — людина, що займає скромне, низьке суспільне становище. — *Ми — люди маленькі,— повторив Волинчук, ворухнувши бровами* (Жур., Звич. турботи, 1960, 47); *Візьміть, нарешті, ставлення російської літератури до так званої маленької людини. Гоголівський Акакій Акакійович був оточений співчуттям і вболіванням* (Талант.., 1958, 15).

МАЛЕ́НЬСТВО, а, *с.:* **З маленьства,** *розм.* — з дитячих років, з дитинства. *З маленьства він слабів* (Сл. Гр.); *До хліборобської не уродившись долі, На праву ногу він з маленьства припадав* (Рильський, Поеми, 1957, 220).

МАЛЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **маленький** 1—6. *Я тілько хаточку в тім раї Благав, і досі ще благаю, Щоб хоч умерти на Дніпрі, Хоч на малесенькій горі* (Шевч., II, 1953, 219); *Де Ніколи сонця світло не доходить, А лиш під купами гнилого листя Журчить малесенький потічок,— тут В вогкій печері зупинивсь Валентій* (Фр., XIII, 1954, 207); [Р і ч а р д:] *Чи ви знаєте ту пісню малесеньку про коника в траві* (Л. Укр., III, 1952, 101); *Виростай, рости, малесенька Світланко, тобі в життя широким ланом ясну дорогу стеле край* (Гонч., Вибр., 1959, 111); *Зверху палить і малесенький вітрець не проходить* (Кв.-Осн., II, 1956, 412).

МАЛЕ́СЕЧКИЙ, а, е, *діал.* Малесенький. *Такий був справді* [дяк], *що сам собою не знав нічогісінько,— і голівка його була така малесечка, як зернятко* (Вовчок, I, 1955, 232).

МА́ЛЕЧ, і, *ж., збірн., діал.* Малеча. *Навіть не хотіли прийняти мене, отаку вже п'ятнадцятирічну дівчину, між шкільну малеч* (Козл., Сонце.., 1957, 16).

МАЛЕ́ЧА, і, *ж., збірн.* 1. Маленькі діти. *Малеча танцювала, дрібно кружляючи, мов ті маленькі блакитні й червонясті метелики* (Л. Укр., III, 1952, 670); *Немов горобці, обліпила тин малеча* (Шиян, Баланда, 1957, 113); // *розм.* Молодші школярі. *Одного дня зійшлася до мене в школу малеча по книжки* (Вас., II, 1959, 315); *Школярикам вже, малечі, Зранку в школу любиму йти* (Шпорта, Твої літа, 1950, 71).

2. Малята тварин. — *Недавно до кролячої клітки заліз тхір: видушив і малечу і дорослих* (Донч., II, 1956, 298).

МАЛЕ́ЧИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **дитя́чий** 1. — *А справді-бо, папір з малечих літ пєувати Навик я* (Рильський, II, 1946, 182).

МА́ЛЕЧКУ: ◇ **З (від) са́мого ма́лечку** — з раннього дитинства. *Все, що було Миронове, те було й Оксанине,— це Оксана знала від самого малечку* (Григ., Вибр., 1959, 233).

МАЛИ́ЗНА, и, *ж., розм.* Незначна кількість чогось. *Таки даремне він вихопився з куплею — через кілька днів шляхтич попустив би якусь мализну, це видно було по його очах і руці, коли вона дрібно затремтіла, довавшись до грошей...* (Стельмах, Хліб.., 1959, 471); // Щось не варте уваги, неістотне. [М и х а й л о:] *Але й Павло крайній песиміст! У всякій мализні бачить злочинства! Та так же й жити не можна!..* (Стар., Вибр., 1959, 151).

МАЛИ́Й, á, é; *вищ. ст.* **ме́нший**, а, е. 1. Невеликий розміром, незначний величиною; протилежне в е л и к и й. *І малії каміньці роблять синці* (Номис, 1864, № 7350); *Всього було доволі: Вовків в лісах, зайців у полі І птиці повно у гаях, Такої і такої, І риби всякої, великої й малої* (Гл., Вибр., 1951, 112); *Звірниця-ударниця у косинці білій — Бронзове обличчя, руки загрубілі... Дай же мені руки ці малі, дівочі, Поверни до мене свої терен-очі* (Забашта, Нові береги, 1950, 41); // Недовгий, нешироκий і неглибокий (про водойми). *Сумує, квилить, плаче рано В Путивлі граді Ярославна. І каже: — Дужий і старий, Широкий Дніпре, не малий!* (Шевч., II, 1953, 336); *В СРСР велику увагу приділяють використанню великих і малих рік* (Фіз. геогр., 5, 1956, 49); // Невисокий, низький. *Можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як од лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана* (Коцюб., I, 1955, 347); *Капітан сидів урочисто, бо він був уже літня людина і знав, де й як треба сидіти. Це малий худорлявий турок із голеним обличчям* (Ю. Янов., II, 1958, 115); // Нешироκий, вузький. *На нього падав від низької стелі ледве приміτний промінець світла, що пробивається крізь малу щілинку в кватирці* (Л. Укр., II, 1951, 185); // Меншого, ніж треба, розміру. *Зробив — на собаку мале, на кішку велике* (Номис, 1864, № 11130); // Уживається в складі власних імен, назв установ, різних термінів і т. ін. *Мала Азія; Малий театр; Мала літера; Мала енергетика; Малі планети.*

Мала́ вода́ — низький рівень води в річках, озерах; період, коли рівень води понижується. *Хто хоче їхати до села знизу, мусить через той брід. Літом, коли вода мала, то воно й нічого, ледве по колодки засягне, а коням лиш трохи повище колін* (Фр., III, 1950, 7).

△ **Мала́ кало́рія** *див.* **кало́рія**; **Малі́ фо́рми** *див.* **фо́рма.**

◇ **Мала́ ку́па** *див.* **ку́па**; **Малі́ ру́ки** — те саме, що **Коро́тки ру́ки** (*див.* **коро́ткий**). — *Може, битимеш?! Малі руки... руки не виросли! — тріскотала вона* (Мирний, IV, 1955, 51).

2. Невеликий кількісно; нечисленний. *Та ось, наче смерті яма, Відчинилась міська брама І з дружиною малою Вийшов князь з Переяслава* (Фр., XIII, 1954, 369); // Невеликий сумою (про гроші). *Зять закупив на харчування бурлак багато тарані за дуже малу плату* (Н.-Лев., II, 1956, 210); *Було чи яке судове ледащо вчепиться, то я вмію лагідненько його малими грішми відбути* (Барв., Опов.., 1902, 155).

3. Короткий, недовготривалий (про відрізок часу). *Годиночку, Малую годину Ніби серце одпочине* (Шевч., II, 1953, 178); [Ю л і а н:] *Їхав я сюди, щоб сватать твою сестру Ялину, та ба! Спізнився. Сказано ж, як сироті женитись — то й день малий* (К.-Карий, II, 1960, 75).

4. Невеликий віком (переважно про дітей); малолітній. *Малий і хворий я лежав, Пригрітий теплою рукою Моєї матері* (Щог., Поезії, 1958, 260); *Льон не зійшов, погоріли коноплі... Чим-то обшив вона* [мати], *облата Діти малії* (Манж., Тв., 1955, 42); — *Охо-хо-хо-хо ... А правду кажуть — малі діти, мале й горе. А виростуть...— промовила мати, хитаючи головою* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 238); // *у знач. присудк. сл. Вночі я ходжу з револьвером і автоматом, тоді ніхто не скаже, що я малий. Стережу* (Ю. Янов., I, 1954, 77); // *у знач. ім.* **мали́й,** ло́го, *ч.;* **мала́,** ло́ї, *ж.;* **мале́,** ло́го, *с.* Про хлопчика, дівчинку, немовля. *Що проти кого, а проти дітей я й не зговорю. Пригорнула малих до серця та тільки плачу* (Вовчок, I, 1955, 7); *Виріс у наймах. Не раз довелося покуштувати малому київ* (Павл., Бистрина, 1959, 106).

З мали́х літ — із дитинства. *Кому власна батьківщина З малих літ не дорога,— Той непевна в людина* (Граб., I, 1959, 316).

◇ **Мале́ й вели́ке** *див.* **вели́кий; Старе́ й мале́** *див.* **старий.**

5. Незначний за силою, ступенем свого вияву. *Тепер Еней убрався в пекло.. Так мука грішним не мала* (Котл., I, 1952, 134); *Ні великої радості, ні малого горя не знало життя їх* [Шавкунів] (Мирний, II, 1954, 263); // Несильний, нетривалий (про явища природи). *Велика хмара, та малий дощ* (Номис, 1864, № 4130); // *у сполуч. зі сл.* с и л а. Слабий. *Ми паралітики з блискучими очима, Великі духом, силою малі* (Л. Укр., I, 1951, 113).

За мали́м не... — мало не... *Сам* [Гордій] *кинувся до діда і з розгону штовхнув його. Кремезний дід з такої несподіванки поточився і за малим не впав* (Гр., II, 1963, 11).

△ **Мали́й хід,** *мор.*— уповільнений хід судна (уживається часто як команда). [Г а й д а й *(читає сигнал):*] *Міноносцю «Стремительному» стати на правий фланг... Малий хід...* (Корн., I, 1955, 46).

6. Який не має великого значення; неістотний. [Р у ф і н:] *Єдина зміна, що знак ягняти став замість орла...* [П р і с ц і л л а:] *Се зміна не мала... ти мало знаєш апостолові твори, щоб судити* (Л. Укр., II, 1951, 347); *Не хвались тим, що добуто в лаві, то ще досягнення малі* (Дор., Три богатирі, 1959, 44); // *у знач. ім.* **мале́,** ло́го, *с.* Щось незначне, не дуже важливе. *Хто великого не бачив, той і малому дивується* (Укр., присл.., 1955, 280); [М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а:] *Не біжи за великим, щоб малого не згубила* (Кроп., II, 1958, 268).

7. *перен., зневажл.* Позбавлений внутрішньої глибини.— *Не спіткалася б тобі така біда, не покохала б ти нерівню своїм малим розумом...* (Барв., Опов.., 1902, 87).

8. Який займає невисоке суспільне або службове становище. *Еней збудує сильне царство І заведе свое там панство; Не малий буде він панок* (Котл., I, 1952, 70); // *у знач. ім.* **малі́,** лю́дх, *мн., рідко.* Нижчі, пригноблені шари суспільства. *І відітхнуть натруджені, малі, Під прапором любові, правди, згоди!* (Стар., Поет. тв., 1958, 183).

МАЛИ́НА, и, *ж.* 1. Багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими запашними ягодами, звичайно темно-червоного кольору. *На низині, недалечко од берега Росі, розрослась, як ліс, малина* (Н.-Лев., III, 1956, 216); *Зоня і Юзя здригнулись від сього несподіваного співу, що знявся десь посеред кущів малини* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Густі зарості малини надійно заступали їх від стороннього ока* (Шиян, Баланда, 1957, 143).

2. *збірн.* Ягоди цієї рослини. *Все повітря пахощами дише З полонин від свіжих перекосів, Із зрубів від спілої малини* (Фр., XIII, 1954, 329); *Збирала* [Світлана] *суниці, мед брала з дупла, Одійдуть суниці — поспіє малина...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 128); // *рідко.* Одна ягода цієї рослини. [Б а б у с я:] *Зірвеш на яблуні кисличку, Або малину чи суничку І найсися часом так, Що й до обіду втратиш смак* (Олесь, Вибр., 1958, 503); * У порівн. *Стан правенький, мов тополя, Щічки — мов калина, Шийка — мов той алебайстер, Губоньки — малина!* (Гл., Вибр., 1957, 263).

МАЛИ́НІВКА, и, *ж. (Erithacus).* Невеличка перелітна співуча пташка родини дроздових; вільшанка. *Синичка проспівала коротеньку пісню і полетіла; ..за нею защебетали зяблики, малинівки, вівсянки* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 314); *Довго після заходу сонця звучать чудові переливи червоногрудої малинівки* (Наука.., 4, 1962, 46).

МАЛИНІ́ВКА, и, *ж.* Наливка з ягід малини. *Приготовлену малинівку розливають у пляшки, закупорюють і ставлять на 4—5 місяців у темне місце. Після цього її можна пити* (Укр. страви, 1957, 369).

МАЛИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мали́на** 2. — *Добра малинка? — обізвався ізбоку знайомий голос* (Коцюб., II, 1955, 118); — *Чого ж вам, дідусю? Горілочки чи пива холодного? А мо, малинки до молока? Ми зранку назбирали з дівчатами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62).

МАЛИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **мали́нбвий** 1.

МАЛИ́ННИК, а, ч. Ділянка, де посаджена малина, а також зарості, кущі малини. *Не вилазячи з малинника, він пішов корчами по краю ліса* [лісу] (Фр., VIII, 1952, 370); *Руднєв обходив, за своїм звичаєм, роти, продираючись крізь гущавину гірських малинників* (Воронько, Партиз. генерал.., 1946, 61).

МАЛИ́НОВИЙ, а, е. 1. *тільки* **мали́новий.** Прикм. до **мали́на.** *Знов стало тихо. Тільки гнулося малинове стебло та дощем падали ягоди в кошик* (Коцюб., II, 1955, 117); *Ведмідь визирав з малинового куща, голова його була в зеленій рамці листя* (Донч., II, 1956, 41); // Вигот. з ягід малини. *Чи багато малинового варення мені наварила?* (Л. Укр., V, 1956, 53); *Інвалід-казах мовчки наточив у склянку малинового вина* (Смолич, Ми разом.., 1950, 171).

2. Який має колір ягоди малини; темно-червоний. *Стіл посередині круглий, застелений малиновою скатеркою* (Вовчок, I, 1955, 374); *Сукенки були з дешевої шерсті малинового кольору* (Вільде, Сестри.., 1958, 459); [К о с т ь:] *Серце моє полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне, коси немов шовкові, губи малинові* (Зар., Антеї, 1962, 54).

◆ **Мали́но́вий дзвін (передзвін)** — дзвін дуже приємного, м'якого тембру. *Знизу виразно долітав малиновий дзвін чарок* (Панч, В дорозі, 1959, 330); *Легка колісниця, срібна збруя, дуга в інкрустаціях, що грав ніби сама райдуга над головою корінного, малиновий передзвін дзвіночків* (Цюпа, Три явори, 1958, 107).

МАЛИ́НОВО, *поет.* Присл. до **мали́новий** 2. *Ілліч підняв наш стяг, щоб цвів він малиново* (Забашта, Квіт.., 1960, 153).

МАЛИ́ТИСЯ, малю́ся, ма́лишся, *недок., діал.* Поводитися, як дитина. *І так звані старші між дітворою хоча би й не повинні вже малиться, бо вуса мали, хоч*

сокирою теши, проте не відріжнялись від дітей (Свидн., Люборацькі, 1955, 94).

МА́ЛИЦЯ, і, *ж.* У народів Крайньої Півночі — верхній одяг з оленячої шкіри у вигляді сорочки з відлогою та рукавицями.

МАЛІСІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Дуже маленький. [Т а и я:] *І оповив її* [землю] *непроглядна темрява, тільки малісінькі зорі блиматимуть на неї з далекого неба* (Вас., III, 1960, 130); *Он на зеленому тлі — купка комах... А біля їх якась лялька совається з малісінькою патеричкою в руках... Що воно за штука?! Вівці!* (Вишня, I, 1956, 210).

МА́ЛІСТЬ, лості, *ж.* 1. *розм., рідко.* Абстр. ім. до **малий** 1. *Комендантова конторка вражала своєю малістю* (Загреб., Спека, 1961, 306).

2. *діал.* Дитинство. *Старість побратались з малістю; малість прилипла до старості* (Мирний, I, 1949, 186).

МАЛІ́ТИ, ію, *недок.* Те саме, що **ме́ншати.** *Гурт же тих левів щохвилі малів...* (Стар., Поет. тв., 1958, 228); *Він не спускав очей з постаті Семена Лехмана, що даленіла і маліла на його очах* (Турч., Зорі.., 1950, 48); * Образно. *Параскіца терпла вся, холола і в живім почутті власної вини маліла до розмірів сірої пилинки* (Коцюб., I, 1955, 268).

МА́ЛКА, и, *ж., техн.* Те саме, що **шми́га.** *Універсальна малка.*

МА́ЛКУ: ◇ **З (від) са́мого ма́лку** — з раннього дитинства. *Скривджене з самого малку її сирітське серце догадалося, що Чіпка не такий... Не гультіпака, лихий чоловік* (Мирний, I, 1949, 276).

МА́ЛО, *присл.* 1. У невеликій кількості; небагато. *Хто багато говорить, той мало творить* (Номис, 1864, № 12880); [З л і в о г о б о к у:] *Довго балакав, та мало сказав!..* (Кроп., IV, 1959, 88); // У незначній мірі. *Стародавній фонтан постраждав мало, але він з тої ночі засох, наче виплакав сльози над чужим горем* (Коцюб., II, 1955, 403); *Вечоріло, і пожежі над містом, мало помітні вдень, тепер наче розбухали* (Гончар, III, 1959, 242); // *рідко.* Недовго, нетривалий час. *Пішов би я в Україну.. Там би я спочив хоч мало* (Шевч., II, 1953, 67); *Ми таки мало стояли в Неаполі* (Л. Укр., V, 1956, 413); // Рідко, не часто. *Далеко, бачте, живу.. От через це я й мало бував в театрі* (Мирний, V, 1955, 419); *Останні роки, правда, мало бував дома* (Головко, II, 1957, 415); // *у знач. неозначено кільк. числ.* Невелика кількість кого-, чого-небудь. *— О жінко! — каже Тиміш,— се в тебе десь огневі сльози! — Бо гіркі, Тимоше! А чи мало я їх виплакала!* (Вовчок, I, 1955, 55); *Хіба мало ходить на заробітки таких, як Данько?* (Гончар, I, 1959, 5); // *у знач. присудк. сл. Пани* [бессарабські] *з великою охотою приймали на свої землі українських втікачів, бо в їх* [них] *було землі багацько, а людей мало* (Н.-Лев., II, 1956, 219).

◇ **Ма́ло де** — у небагатьох місцях; **Ма́ло коли́** — не часто, зрідка. *— А ти на музики не ходиш? — Мало коли* (Л. Укр., III, 1952, 652); **Ма́ло хто (кого́, кому́** *і т. ін.)* — нечисленні, небагато (нечисленних, небагатьох і т. ін.). *Він боявсь лазарета, як пекла, бо з того лазарета мало хто вертався до казарм* (Н.-Лев., II, 1956, 211); *Мало кому спалося в цю ніч* (Гончар, III, 1959, 407); **Ма́ло що (чого́, чому́** *і т. ін.):* а) не зовсім, майже не. *Вибачай мені, що я так довго не писав до тебе, бо я тут мало що й винен* (Рудан., Тв., 1959, 607); *Одягнені однаково, однакових років, вони напочатку мало чим відрізнялися один від одного* (Сенч., Опов., 1959, 5); б) усяке, різне, багато чого. *Ет, дурниці! Мало що люди плещуть! Замфір махнув рукою* (Коцюб., I, 1955, 192); **Ма́ло яки́й (яко́го, яко́му** *і т. ін.)* — нечисленні, небагато (нечисленних, небагатьох і т. ін.). *Мало на яких* [листах] *була визначена дата, але Настя знала добре, коли був писаний кожний з тих листів* (Л. Укр., III, 1952, 585); **Не ма́ло:** а) багато (про кількість чогось). *Вона любила пишне вбрання* [одяг], *і не мало десь піде грошей на шовкові хустки* (Коцюб., II, 1955, 332); б) сильно, дуже (про ступінь вияву якоїсь дії). *Поки у чорній Івась сидів, розбираючи свое горе, Гарпини серце не мало переболіло та перемучилося* (Мирний, I, 1954, 276); в) удосталь, досить. *Часу не мало було — ціле літо і осінь,— щоб перекласти тую решту віршів* (Л. Укр., V, 1956, 19).

2. Недостатньо, менше, ніж треба. [Л ю б о в:] *Ти мало любиш, ти мусиш, мусиш... умерти і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя!* (Л. Укр., II, 1951, 93); // *у знач. присудк. сл., чого та з інфін.* Голова велика, а розуму мало (Номис, 1864, № 6353); [М а т у ш к а г у м е н я:] *Мало, сестри, бога просити та молити. Треба і нам братам нашим на помочі стати* (Мирний, V, 1955, 75); // Означає недостатню інтенсивність ознаки, вираженої прикметником. *Вулиця мало цікава* (Коцюб., III, 1956, 348); *Згорбившись у сідлі, поринувши думками в написане, він* [майор] *був мало схожий в цей момент на суворого.. командира* (Гончар, III, 1959, 426).

◇ **І го́ря ма́ло** *див.* **го́ре; Ма́ло** [що] **не...** — трохи не..., майже... [С и д і р:] *Та чи ви знаєте, що Параска провідала якось, що ви сватаєтесь, там репетує — мало не вискочила на хату!* (К.-Карий, I, 1960, 39); *Мало не вся слобода вигоріла* (Морд., I, 1958, 42); *Великий шум, зелений шум! Під його подихом стогне могутній Діл, гнуться мало що не до землі стрункі, білі берези* (Фр., VIII, 1952, 7); *Аж кров мені в обличчя пахнула, як здумав, на яке чорне діло мало згоди не дав* (Мур., Бук. повість, 1959, 23); *Я прожив тут мало не двадцять років — всю свою молодість* (Сміл., Сад, 1952, 88).

МАЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **мали́й** у 1 знач., напр.: м а л о г о л о́ в и й, м а л о к а л і б е р н и й; слову **ма́ло** в 1 знач., напр.: м а л о з н а́ ч н і с т ь, м а л о п л о д о́ в и й; у 2 знач., напр.: м а л о в и м о́ г л и в и й, м а л о п о к а з о́ в и й.

МАЛОАВТОРИТЕ́ТНИЙ, а, е. Який не користується авторитетом. *Малоавторитетна людина.*

МАЛОВА́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., перех., діал.* Легковажити (у 1 знач.). *Суддя дуже прикро відчував се, що його жінка Казя маловажила «його» свята* (Мак., Вибр., 1954, 277).

МАЛОВА́ЖНИЙ, а, е. Який не має великого значення; неістотний. *Оця робота* [сортування листів], *утяжлива і скомпліковання* [складна] *задля формалістики і різних дрібниць, на які треба вважати, зовсім не така маловажна* (Фр., II, 1950, 314).

МАЛОВА́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **маловажний.**

МАЛОВЖИВАНИЙ, а, е. Який рідко вживається. *Вдавався* [П. Куліш].. *і до архаїзмів, і до маловживаних діалектизмів* (Рильський, IX, 1962, 128).

МАЛОВЖИВА́НІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **маловжи́ваний.**

МАЛОВИВЧЕНИЙ, а, е. Недостатньо вивчений. *Федоров продовжує наукову діяльність, але йде навпомацки, бо працює в маловивченій на той час галузі просторових фігур* (Видатні вітч. географи.., 1954, 106).

МАЛОВИРА́ЗНИЙ, а, е. Який мало, недостатньо відображає переживання, почуття (про обличчя, очі). *Маловиразне обличчя;* // Який недостатньо яскраво або образно передає що-небудь. *Маловиразна мова.*

МАЛОВІ́ДДЯ, МАЛОВО́ДДЯ, я, *с.* 1. Нестача, низький рівень води в річці, озері тощо. *Потужність гідроелектростанції залежить від кількості води в річці.. Щоб не було нестачі електроенергії у маловодні періоди року, необхідно створювати на річці водойми-ща для затримування води під час повені. Зібрану воду витрачають для поповнення нестачі води під час маловоддя* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 175).

2. Нестача води, вологи в певній місцевості. — *Через нестачу води ніяке й дерево в нас тут не росте, одна тільки жилава акація маловоддя наше витримує* (Гончар, II, 1959, 58).

МАЛОВІДО́МИЙ, а, е. Відомий небагатьом. *Кониський дав «біографічні нотатки» до біографії кількох досі маловідомих українських письменників* (Фр., XVI, 1955, 126); *Нащо б, здавалося, тріпати мозок, ламати язик такою маловідомою в світі мовою?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34); // Такий, про особу або діяльність якого мало знають. *Професор ще якусь мить розглядав санітарку, немов вона була йому маловідома і він не зміг звіритися на її слова* (Смолич, I, 1958, 166).

МАЛОВІ́Р, а, ч. Той, хто недостатньо вірить у що-небудь. [Ю д а:] *А я ж обдерти дався до нитки, до шага — і що ж я мав?.. І що ж я чув за те? Який слово? (Наслідує чийсь голос). «Лукавий! Маловір!»* (Л. Укр., III, 1952, 131); *Були невіри, й маловіри, І слабодухі, й слимтяї* (Ус., I сьогодні.., 1957, 112).

МАЛОВІРОГІ́ДНИЙ, а, е. Недостатньо вірогідний. *Поліщук був земляком багатьох бійців роти. Це був не якийсь казковий, маловірогідний богатир, а близька їхньому розумінню людина* (Гончар, III, 1959, 35); *Маловірогідна звістка.*

МАЛОВІ́Р'Я, я, *с.* Недостатність віри в що-небудь.

МАЛОВО́ДДЯ *див.* **маловіддя.**

МАЛОВО́ДИЙ, а, е. Те саме, що **маловодний.**

МАЛОВО́ДНИЙ, а, е. 1. З малою кількістю води, з низьким рівнем води. *Головна насосна станція розташована поблизу села Снігурівки на березі маловодної річки Інгульця* (Наука.., 2, 1957, 5); // Який характеризується пониженням рівня води в природних водоймищах (про період року). *Щоб не було нестачі електроенергії у маловодні періоди року, необхідно створювати на річці водоймища для затримування води під час повені* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 175).

2. Бідний на воду, вологу; мало зрошуваний (про місцевість). *Маловодний степ.*

МАЛОВРОЖА́ЙНИЙ, а, е. Недостатньо врожайний. *Сильніше обрізувати дерева слід у безурожайний чи у маловрожайний рік* (Колг. Укр., 1, 1957, 34); *Головним джерелом збільшення виробництва зерна має бути заміна маловрожайних культур більш урожайними, насамперед такими, як пшениця, кукурудза та бобові* (Рад. Укр.. 2.II 1962, 3).

МАЛОВТІ́ШНИЙ, а, е. Який не дає достатньої втіхи, повного заспокоєння, який приносить мало радості. *Ми з Михайлом Амадейовичем задумались над цифрою успішності учнів. Вона була маловтішною — сімдесят вісім процентів* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 236).

МАЛОГАБАРИ́ТНИЙ, а, е, *спец.* Який має малі габарити (у 1 знач.). *Інститут лісогосподарських проблем створив перший зразок самохідної малогабаритної електростанції на гусеничному ході для механізації рубання лісу* (Наука.., 3, 1956, 36); *Прялін намагався кружляти й тут, по малогабаритній кімнаті* (Дмит., Обпалені.., 1962, 207).

МАЛОГОВІ́РКИЙ, а́, е́. Який не любить багато говорити, не говорить багато; мовчазний. *Я й пізнати не міг того тихого, малоговіркого та задуманого хлопця, яким він був у Дрогобичі* (Фр., IV, 1950, 277); *Не можна сказати, щоб Остап дуже заносився. Він тільки став малоговіркий* (Горд., II, 1959, 339).

МАЛОГРА́МОТНИЙ, а, е. 1. Який не вміє добре читати й писати, мало знає. — *Де вже нам! — казали передні,— ми люди малограмотні або й зовсім неграмотні: куди нам полічити отаку силу!* (Вас., I, 1959, 69); [Т а р а с:] *Значить, ви малограмотний ще чоловік, ..а вам вже пора навчитись добре читати...* (Корн., I, 1955, 170); // Погано обізнаний у певній галузі знань. *Технічно малограмотна людина.*

2. Написаний, виконаний з помилками, без належних знань. *Малограмотний твір.*

МАЛОГРА́МОТНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **малогра́мотний.**

МАЛОДІЙОВИЙ, а́, е́. Який мало впливає на що-небудь, мало діє, дає мало користі. *Малодійовий засіб.*

МАЛОДОВІ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **малодоказо́вий.**

МАЛОДОКАЗО́ВИЙ, а, е. Який не є достатньо доказовим; малопереконливий.

МАЛОДОСВІ́ДЧЕНИЙ, а, е. Який не має достатнього досвіду. *Запорожець був присутній на читанні листівки Кудріна, але вважав себе малодосвідченим, щоб висловити свою думку прилюдно* (Бурл., Напередодні, 1956, 36).

МАЛОДОСТОВІ́РНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **маловірогідний.** *Малодостовірні чутки.*

МАЛОДОСТУ́ПНИЙ, а, е. Такий, до якого важко дістатися, добратися. *Близько тартака чудесний ліс, але для експлуатації малодоступний. Береги ріки тут високі й обривисто стрімкі, непридатні для.. спуску колод у річку* (Кол., Терен.., 1959, 299); *Уже назріла потреба проаналізувати й узагальнити творчий доробок вузівських істориків Радянської України, здебільшого розкиданий по малодоступних для широкого кола читачів «Наукових записках» і збірниках* (Ком. Укр., 6, 1965, 28).

МАЛОДОХО́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **малоприбутко́вий.**

МАЛОДУ́ШНИЙ, а, е. Те саме, що **боязки́й** 1; легкодухий. — *Подумавши,— сам зрозумівши, що вибраний мною спосіб — єдиний: показати самого себе перед Ольгою малодушним, несправедливим, мізерним боягузом* (Кол., Терен.., 1959, 304); // Спричинений відсутністю мужності. *Хто боїться труднощів будівництва соціалізму, хто дає себе залякати ними, хто вдається в розпач або малодушну розгубленість, той не соціаліст* (Ленін, 30, 1951, 469).

МАЛОДУ́ШНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **боягу́зливість.** — *Чого ж я боюсь? Ну, чого?— картає він себе за малодушність* (Шиян, Баланда, 1957, 112).

МАЛОЕФЕКТИ́ВНИЙ, а, е. Який не дає достатнього ефекту. *Керівництво колгоспів може вчасно .. запобігати малоефективним затратам* (Ком. Укр., 5, 1960, 62).

МАЛОЗАСЕ́ЛЕНИЙ, а, е. Заселений невеликою кількістю людей. *Малозаселений край.*

МАЛОЗАСТОСО́ВНИЙ, а, е. Який мало, не часто застосовується. *Малозастосовний засіб.*

МАЛОЗДІ́БНИЙ, а, е. Недосить здібний. *Малоздібний учень.*

МАЛОЗЕМЕ́ЛЛЯ, я, *с.* Недостатня забезпеченість землею для ведення сільського господарства. *Злидні, голод, безробіття та малоземелля загнали тисячі українських селян у Канаду, США, країни Латинської Америки* (Дмит.. Там, де сяє.., 1957, 132).

МАЛОЗЕМЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Який володіє малим земельним наділом. *Він разв.. прохати уряд заборонить козакам бути самостійними виборцями разом з*

малоземельними панками (Мирний, III, 1954, 389);— *Селянські ради — цілком легальні організації, і вони створюються по селах, щоб організувати безземельну і малоземельну бідноту на боротьбу за свої класові інтереси* (Козл., Ю. Крук, 1957, 364).

МАЛОЗЕМЕ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **малоземе́лля.**

МАЛОЗМІСТО́ВНИЙ, а, е. Якому бракує глибокого змісту; поверховий.

МАЛОЗНАЙО́МИЙ, а, е. Недостатньо знайомий. *— Ти не віриш мені? — сказала вона. — Думаєш, чого це я малознайомій людині про комітет розповіла?* (Хижняк, Тамара, 1959, 195).

МАЛОЗНА́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **маловідо́мий.** *Гідролог мав велику охоту перебути зиму в якомусь малознаному краї* (Трубл., I, 1955, 349).

МАЛОЗНА́ЧНИЙ, а, е. Який не має великого значення, впливу. *Курити він більше ніколи не буде, зір не така малозначна річ, якою можна було б ризикувати* (Дмит., Розлука, 1957, 210).

МАЛОЗРОЗУМІ́ЛИЙ, а, е. Недостатньо зрозумілий. *Часто говорять, що Сковороду трудно читати, що Сковорода в своїй мові малозрозумілий. Ті, що говорять це, викривають перед нами незнання своє, незнання такої складної епохи, як XVIII століття* (Тич., III, 1957, 103).

МАЛОІСТО́ТНИЙ, а, е. Недосить істотний; маловажний, незначний.

МАЛОЇ́ЖДЖЕНИЙ, а, е. Такий, по якому мало їздили.

МАЛОЙМОВІ́РНИЙ, а, е. Який не здається ймовірним; сумнівний. *— І оце таке в нашій хаті світитиме? — посміхнулась Вутанька: не то що матері, навіть їй це здалося малоймовірним* (Гончар, II, 1959, 161).

МАЛОКАЛІ́БЕРНИЙ, а, е. Який має невеликий калібр; дрібнокаліберний. *В кімнату вбігає переляканий Суслява з малокаліберною гвинтівкою в руках* (Коч., II, 1956, 224).

МАЛОКАЛОРІ́ЙНИЙ, а, е. Не досить калорійний. *Малокалорійне паливо (буре вугілля, торф, дрова, сланці) споживають поблизу місць його видобування, і воно називається місцевим паливом* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 19); *Малокалорійна їжа.*

МАЛОКВАЛІФІКО́ВАНИЙ, а, е. Який не має достатньої кваліфікації. *Справою розповсюдження книг часто займаються люди випадкові, малокваліфіковані, і це негативно відбивається на книготоргівлі* (Літ. газ., 20.XII 1960, 1).

МАЛОКОМПЕТЕ́НТНИЙ, а, е. Недостатньо компетентний у чомусь. [Л о т о ц ь к а:] *Пробачте, товариші. Я, звичайно, малокомпетентна в питаннях бетону і не маю якихось знавецьких поглядів на цю справу* (Мик., I, 1957, 230).

МАЛОКОРИ́СНИЙ, а, е. Який дає мало користі. *У харчуванні людини овочі є основним джерелом вітамінів, вуглеводів, органічних кислот та мінеральних речовин, без яких їжа стає несмачною й малокорисною* (Хлібороб Укр., 4, 1964, 39).

МАЛОКУЛЬТУ́РНИЙ, а, е. Недостатньо культурний. *Малокультурна людина.*

МАЛОЛІ́ССЯ, я, *с.* Недостатня кількість лісів.

МАЛОЛІ́ТКА, и, *ч. і ж., розм.* Те саме, що **малолі́ток.** *Нащо на горе вродила* [мати]. *Малоліткою женила* (Чуб., V, 1874, 668).

МАЛОЛІ́ТНІЙ, я, *с.* Який має мало років (про дітей, підлітків); неповнолітній.— *Ти й не підеш* [до війська], *бо ще малолітній, тільки ще сімнадцять літ, ще й пушок по лицю!* (Барв., Опов.., 1902, 402); [Т а р т а л ю к *(верещить):*] *Та як ви смієте! Яка розпуста! Кожне малолітнє дівчисько буде свій ніс совати!* (Коч., II, 1956, 432); // Власт. дитині; дитячий. *Застидавшися трохи і тут же кленучи себе за свою стидкуватість, яку вважав ознакою своєї малолітньої неповноцінності, Сашко змушений був попросити вантажника Григорія і надалі тримати все це від батька в секреті* (Смолич, V, 1959, 532).

МАЛОЛІ́ТОК, тка, *ч.* Дитина; неповнолітній. *В селі тому вдова жила, А у вдови дочка росла І син малоліток* (Шевч., II, 1953, 249); *Іван Іванович ще малоліток Лишився сам — батьки поумирали* (Рильський. Урожай, 1950, 91).

МАЛОЛІТРА́ЖНИЙ, а, е, *техн.* 1. Який уміщує мало рідини; невеликого літражу.

2. Який має циліндри невеликого робочого об'єму й витрачає мало пального (про автомобіль і т. ін.). *Московський завод малолітражних автомобілів створив і показує* [на виставці] *новий тип «Москвича»* (Наука.., 8, 1956, 21); *Малолітражна машина, що нею я їхав, могла пробігти чотириста кілометрів без додаткової заправки* (Трубл., III, 1956, 447).

МАЛОЛІ́ТСТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **малоліття.** *Боже, а що коли він справді збудив у Білянці почуття кохання, досі незрозуміле їй через малолітство?* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 66).

МАЛОЛІ́ТТЯ, я, *с.* Дитячий вік, вік підлітка; недоліття. *Користуючись їх* [синів князя Романа] *малоліттям, галицькі бояри намагалися захопити владу* (Іст. СРСР, I, 1956, 57).

МАЛОЛЮ́ДДЯ, я, *с.* Те саме, що **малолю́дність.**

МАЛОЛЮ́ДНИЙ, а, е. Такий, на якому перебуває, присутня мала кількість людей. *Антін безцільно блукав по тихих, малолюдних вулицях міста* (Коцюб., II, 1955, 284); *Похорон був малолюдним* (Дмит., Розлука, 1957, 19); // Такий, де живе небагато людей. *Віщав* [дзвін] *навколо кожній хаті Про бідні вируючою дні В тій малолюдній, небагатій, У тихій нашій стороні* (Мал., Серце.., 1959, 213).

МАЛОЛЮ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Мала, недостатня кількість людей.

МАЛОМАЄ́ТНИЙ, а, е, *заст.* 1. Незаможний, небагатий.

2. Який володіє невеликим маєтком; дрібнопомаєтний. *— У мене сусід є,— сказав Троєкуров,— маломаєтний грубіян* (Пушкін, Дубр., перекл. Терещенка, 1937, 164).

МА́ЛО-МА́ЛО, *присл., розм.* Підсил. до **ма́ло;** трошечки. *А чим же за таку милость, не то щоб віддяковати* [віддякувати], *а щоб хоч мало-мало прислужитись?* (Кв.-Осн., VI, 1957, 667).

Ма́ло-ма́ло не... — ледве не..., ще трохи й... *З отця Василя зірвало вихором його скуфійку і понесло геть униз по Дністровській долині, у хорунжого мало-мало не вирвало з рук хоругви* (Стар., Облога.., 1961, 9); *Сахно обидва рази мало-мало не шубовснула у воду* (Смолич, I, 1958, 46).

МАЛОМЕТРА́ЖНИЙ, а, е. Який має невеликий метраж. *Тепер розробляються типові проекти будинків з малометражними квартирами, розрахованими виключно на заселення однією сім'єю* (Наука.., 3, 1957, 8).

МАЛОМІ́РНИЙ, а, е. Який має невеликий розмір. *Маломірне взуття.*

МАЛОМІСТЕЧКО́ВИЙ, а, е. Власт. для маленького містечка. *Очі.. байдужно приймали все до нудоти знайоме. Пливли перед ними і безслідно зникали маломістечкові доми і все ті ж самі люди* (Коцюб., II, 1955, 282).

МАЛОМІ́ЦНИЙ, міцна́, міцне́. 1. Недостатньо міцний (про матеріали та вироби). *Мідь у чистому вигля-*

бі — маломіцний матеріал (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43).

2. Який не має достатніх коштів для ведення власного господарства; бідний (у 1 знач.). *Основне завдання партії і Радянської влади повинно бути зосереджене на сприянні маломіцному і середняцькому селянству в їх господарському відродженні шляхом кооперування і колективізації* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 235); *Маломіцне господарство.*

МАЛОМО́ВНИЙ, а, е. Який не любить багато говорити; мовчазний, небалакучий. *Маломовний Жан ніколи не балакав про свої глибші сердечні тайни* (Фр., I, 1955, 343); *Ліс, тайга зробили цей народ* [комі] *понурим, замкнутим, маломовним, навчивши бути твердим, витривалим, хоробрим* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 59).

МАЛОНО́ШЕНИЙ, а, е. Який носили недовгий час. *Малоношений одяг.*

МАЛООСВІ́ЧЕНИЙ, а, е. Який не має достатньої освіти. *Ти зовсім не вмієш писати, навіть листів. Не вмієш не так, як не вміють малоосвічені люди, що не тямлять літературно зложити фрази* (Л. Укр., III, 1952, 689).

МАЛОПЕРЕКО́НЛИВИЙ, а, е. Недостатньо переконливий. *Кореспонденція була малопереконлива, поверхова* (Жур.. Звич. турботи, 1960, 60).

МАЛОПЕРЕКО́НЛИВО. Присл. до **малопереко́нливий.** *Те, що добре в драмі,— звучить малопереконливо в опері* (Літ. газ., 5.I 1940, 3).

МАЛОПИСЬМЕ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **малогра́мотний.** *Тож учора ввечері надумався було* [Семен] *написати їй листа, хоч кожна літера йому, малописьменному, як сокирі сукуватий прикоренок,— не давалася* (Сміл., Зустрічі, 1936, 104).

МАЛОПИСЬМЕ́ННІСТЬ,ності, ж. Абстр. ім. до **малописьме́нний.** — *Хочете вчитися, Зінаїдо Данилівно? Ми відкриваємо вечірню школу ліквідації малописьменності* (Бойч., Молодість, 1949, 209).

МАЛОПІДГОТО́ВАНИЙ, а, е. Недостатньо підготований. *Малопідготована доповідь;* // Який не має достатніх знань. *Малопідготований учень.*

МАЛОПІДГОТО́ВЛЕНИЙ, а, е. Те саме, що **малопідгото́ваний.**

МАЛОПЛОДО́ВИЙ, а, е. Який дає мало плодів. *Малоплодове дерево.*

МАЛОПЛО́ДЮЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **малороди́ючий.** *Малоплодючий ґрунт.*

МАЛОПОВЕРХО́ВИЙ, а, е. Який має невелику кількість поверхів. *Малоповерховий будинок.*

МАЛОПОЖИ́ВНИЙ, а, е. Недосить поживний. *Малопоживна їжа.*

МАЛОПОКАЗО́ВИЙ, а, е. Який дає неповне уявлення про що-небудь; недосить переконливий, нетиповий. *Малопоказовий випадок.*

МА́ЛО-ПОМА́ЛУ, *присл., розм.* Те саме, що **пома́лу**; поступово, потроху. *Рустем, хоч молодший, мав вплив на свого товариша, той його слухав та мало-помалу втягався у роботу гуртка* (Коцюб., II, 1955, 135); *Мало-помалу вони розговорилися, і Бачура дізнався у хлопця про деякі подробиці його дитинства* (Чаб., Тече вода.., 1961, 112).

МАЛОПОМІ́ТНИЙ, а, е. 1. Такий, якого майже не видно, важко помітити. *Місяць, що перше висів серед ясного неба сірою, малопомітною плямою, під темним крилом ночі зразу ожив і засвітився білим, чарівним огнем* (Вас., І. 1959, 130); *Біля кутків рота в нього з'явились малопомітні борозни* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 39).

2. *перен.* Який нічим не виділяється серед інших; рядовий, звичайний. *Катерина хотіла довести світові, що тільки вона, одна вона—невгамовна, малопомітна — матиме доктора Безбородька* (Вільде, Сестри.., 1958, 509); *Розвиваючись до Великого Жовтня у виключно тяжких умовах, українська журналістика протягом століття перетворилася з малопомітного й маловпливового явища на явище великого суспільно-політичного значення* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 16).

МАЛОПОМІ́ТНО. Присл. до **малопомі́тний.** *Важко й малопомітно посувалася наша робота* (Збан., Єдина, 1959, 219); *Як жив* [Антонович], *так і вмер: спокійно, просто, малопомітно* (Гончар, III, 1959, 367).

МАЛОПОТУ́ЖНИЙ, а, е, *техн.* Який має невелику потужність. *До революції використання гідроенергії річок обмежувалось будівництвом малопотужних водяних млинів, у яких двигунами були водоналивні колеса й зрідка невеликі турбіни* (Колг. Укр., 10, 1957, 33).

МАЛОПРИБУТКО́ВИЙ, а, е. Який дає мало прибутків. *Малоприбуткове господарство.*

МАЛОПРИДА́ТНИЙ, а, е. Недостатньо придатний (для обробки, використання тощо). *Осушення та освоєння заболочених і малопридатних земель.*

МАЛОПРОДУКТИ́ВНИЙ, а, е. 1. Недостатньо продуктивний. *Малопродуктивна праця.*

2. *с. г.* Який дає малу кількість продукції. *На малопродуктивних луках та пасовищах доцільно висівати й однорічні кормові овочеві та технічні культури* (Колг. Укр., 4, 1955, 14); *Вирощених у власному господарстві теличок використовуємо для поповнення стада й заміни старих малопродуктивних корів* (Колг. Укр., 4, 1957, 4).

МАЛОРОДЮ́ЧИЙ, а, е. Недостатньо родючий. *У своїх брудних полотняних, насунених на очі магерках вони* [різуни] *виглядали, як величезний шмат сірої, малородючої землі* (Фр., IV, 1950, 269); *Малородючі ґрунти.*

МАЛОРОЗВИ́НЕНИЙ, а, е. 1. Який не досяг повного фізичного розвитку; недорозвинений. *При сортуванні вибраковують сіянці підсохлі, зморщені, з механічними пошкодженнями, а також з малорозвиненою або запліснявілою кореневою системою* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 243).

2. Який має невисокий культурний рівень, недостатню освіту. *Малорозвинена людина.*

3. Який не досяг достатньо високого рівня розвитку. *Раніше, коли хімія була малорозвиненою, органічні речовини добували тільки з рослин і тварин* (Наука.., 3, 1957, 23); *Малорозвинені країни.*

МАЛОРО́С *див.* **малороси.**

МАЛОРО́СИ, ів, *мн. (одн.* **малоро́с**, а, *ч.*; **малоро́ска**, и, *ж.*), *заст.* Офіційна назва українців у дореволюційній Росії. — *Написав* [віце-губернатор] *циркуляра, щоб ми.. збирали всякі відомості про те, як живуть малороси, які у їх* [них] *звичаї* (Мирний, IV, 1955, 372).

МАЛОРОСІ́ЙСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **малороси́** й Малоросія (офіційна назва України в дореволюційній Росії).

МАЛОРО́СКА *див.* **малороси.**

МАЛОРО́СЛИЙ, а, е. Невеликий на зріст; невисокий. *Там* [на горах] *тепер стирчить їжаком малорослa ліщина, колючі будяки* (Н.-Лев., I, 1956, 153).

МАЛОРУХЛИ́ВИЙ, а, е. Який рухається повільно; повільний. *Вона старалася, але ніяк не могла уявити собі лагідну, малорухливу тьотю Пашу на полі бою, під мінометним вогнем* (Жур., Опов., 1956, 125); *На суші тритони дуже незграбні, рухаються повільно, тому тут поживу їх становлять так само малорухливі*

тварини (Визначник земноводних.., 1955, 28); // Недостатньо рухливий. *У жінок, які ведуть малорухливий спосіб життя, .. з'являються надмірне жировідкладення, подагричні та інші розлади* (Фіз. вихов.., 1954, 31); // Який характеризується незначним рухом. *Лише смеркало, поїзд оминув головну станцію Запоріжжя і.. щосили подався ліворуч, щоб обійти навколо міста і пристати до південної малорухливої станції* (Досв.. Вибр., 1959, 398).

МАЛОРУХЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **малорухли́вий**.

МАЛОРУХО́МИЙ, а, е. Який має обмежену здатність рухатися. *Малорухомий суглоб.*

МАЛОРУХО́МІСТЬ, мості, *ж.* Властивість за знач. **малорухо́мий**.

МАЛОСВІДО́МИЙ, а, е. Недостатньо свідомий. *— Загітована людина, до того ще й малосвідома, по якомусь часі вагається, а коли вона має змогу бачити на практиці всі вигоди колективного господарства і приходить сама, то з цих людей будуть добрі комунари...* (Ірчан, II, 1958, 419).

МАЛОСИ́ЛИЙ, а, е. Який не має достатньої фізичної сили; недужий, кволий, слабкий. *І про тебе, Старче малосилий, Ніхто й слова не промовить* (Шевч., I, 1951, 227); *Підійшли* [демобілізовані] *до полковникових бігунків, запряжених малосилою конячкою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 37).

МАЛОСИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **малоси́лий**. *— Що ж це буде, Савко? — спитав він у розпачі. — Невже ми такі малосильні? Терпіти таку наругу...* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 123).

2. *техн., рідко.* Те саме, що **малопоту́жний**. *Малосильний двигун.*

МАЛОСІМЕ́ЙНИЙ, а, е. Який має невелику родину, сім'ю. *Значну частину трудящих звільнено від податку на неодружених, одиноких і малосімейних громадян* (Ком. Укр., 5, 1960, 6).

МАЛОСО́ЛЬНИЙ, а, е. Злегка просолений; свіжопросольний. *Терешко випивав чарку за чаркою, закушував малосольними огірками та яєчнею з вишкварками* (Бурл., О. Вересай, 1959, 164); *Малосольні оселедці.*

МАЛОТИРА́ЖНИЙ, а, е. Який виходить невеликим тиражем. *Малотиражна газета.*

МАЛОТОВАРИ́СЬКИЙ, а, е. Який неохоче спілкується, уникає товариства з іншими; замкнений (у 5 знач.). *Була це колись гарна, а тепер бліда, .. дуже нервова, малотовариська жінка* (Вільде, Сестри.., 1958, 576).

МАЛОУДІЙЛИВИЙ, а, е, *с. г.* Який дає невеликі удої. *Малоудійлива корова.*

МАЛОУДІЙНИЙ, а, е, *с. г.* Те саме, що **малоудійливий**.

МАЛОУСПІ́ШНИЙ, а, е. Недосить успішний. *Не знать, чим скінчився б цей короткий і малоуспішний виступ начштабу, коли б на вулиці не з'явився Марчевський* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 140).

МАЛОЦІКА́ВИЙ, а, е. Який не викликає цікавості; непривабливий. *Добре, що ти маєш польські книжки, тільки жаль, що такий малоцікавий автор попався тобі* (Коцюб., III, 1956, 152); *Для завзятого любителя спорту пізня осінь і рання зима — малоцікаві пори року...* (Літ. газ., 25.I 1957, 1)

МАЛОЦІ́ННИЙ, а, е. Який має незначну цінність; недорогий, дешевий. *Полісся багате на малоцінні чагарники* (Колг. село, 7.I 1955, 3); *Малоцінна порода риб.*

МАЛОЧУТЛИ́ВИЙ, а, е. Який має невелику чутливість, мало реагує на зовнішні подразнення. *Малочутливі фотоматеріали.*

МАЛУВА́ТИЙ, а, е. 1. Трохи малий, менший, ніж треба розміром; протилежне великуватий. *Малуватий капелюх; Малувата кімната.*

2. Трохи малий кількісно. *Малуватий загін.*

3. Трохи короткий у часі. *Малуватий день.*

МАЛУВА́ТО, *присл.* Трохи мало; недостатньо. *Працювати малувато; // у знач. присудк. сл.* [Юрко *(зійшов з човна):*] *Спасибі, що перевезли. Ось вам і плата за перевоз. (Дав гроші).* [1-й гребець:] *Два семигривеники, чи не малувато?* (Кроп., III, 1959, 92); *За кілька днів вітри вивіяли вологу, якої із зими було малувато* (Тют., Вир, 1964, 73); *Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато* (Шовк., Людина.., 1962, 339).

МАЛЮВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до малювання. *Після закінчення Київської малювальної школи М. Мурашка І. Їжакевич вступав до Петербурзької Академії художеств* (Літ. Укр., 17.I 1964, 2); // Признач. для малювання (у 1 знач.). *Замкнувшися вечірньої пори у малювальнім класі, посідали кружка один до одного* (Тич., I, 1957, 223).

МАЛЮВА́ЛЬНИК, а, ч. Фахівець із малювання пером, олівцем, фарбами.

МАЛЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **малюва́льник**.

МАЛЮВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **малюва́ти** й **малюва́тися** 1. *Приставі* [Т. Шевченко] *до маляра-дияконa, маючи на думці навчитися малювати, бо до малювання ще змалечку мав велику охоту* (Мирний, V, 1955, 309); *Чимало романтичних елементів трапляється в мовному малюванні портрета* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 496); [Марія:] *Жінки на Сході, може, й непогані, але, на жаль, вони збавляють вроду надмірним малюванням* (Л. Укр., III, 1952, 178).

2. Те саме, що **малю́нок** 1. *Подер* [керівник канцелярії], *пошматкував моє малювання на дрібні шматочки та й шпурнув мені в вічі* (Н.-Лев., IV, 1956, 313); *Йому ще ніколи не доводилося спати на голландському ліжку, на чорному старовинному ліжку, широке узголів'я якого було заповнене малюваннями* (Загреб., Європа 45, 1959, 336); // Настінний живопис. *Мені снився величний зруйнований храм; Обгорілі стіни не мали дахів, Малювання пропало від диму й від плям* (Сам., I, 1958, 114).

3. *збірн., рідко.* Картини, малюнки. *Гарним малюванням стіни обвішані* (Сл. Гр.).

МАЛЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Зображувати кого-, що-небудь на площині олівцем, пером, фарбами тощо. *Вміла* [Мелася] *і цвіточки малювати, мов живі* (Кв.-Осн., II, 1956, 373); *Я дуже люблю малювати. Мені мама обіцяли фарби подарувати, акварель називається* (Ю. Янов., I, 1958, 266); *Удень, звичайно, дома сидить* [художник], *— все малює* (Головко, II, 1957, 192); * Образно. *Ніч. Тихо. На вікнах усе хтось малює, квітки з білого мережить* (Вас., Вибр., 1954, 77); *Над гаєм синім малюють блискавки грозу* (Сос., Близька далина, 1960, 185).

◇ **Хоч малю́й, хоч цілу́й**, *жарт.* — дуже гарний на вроду. *У гніву, зопалу не завважила* [молодиця], *що коло дверей стоїть такий галанець* [елегантний хлопець] — *хоч малюй, хоч цілуй* (Вовчок, VI, 1956, 284).

2. *рідко.* Те саме, що **фарбува́ти**. *В тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки* (Фр., IV, 1950, 92); *Бере* [єгиптянин] *відро з фарбою і квачі, лагодячись іти малювати мура* (Л. Укр., II, 1951, 247); // Накладати на обличчя грим, фарбу. *Уже в неї.. личко поблідло-пожовкло; .. приходилося підмальовувати червцем. І вона малювала* (Мирний, III, 1954, 385).

3. *перен.* Зображувати словами; описувати. [Г о с т р о х в о с т и й:] *Оленка зовсім не така, як ви малюєте; то ваш язик такий гарний, що з-під нього виходить якось все гарно* (Н.-Лев., II, 1956, 517); *Яскравими фарбами малював він колишню славу й велич татарського племені* (Коцюб., I, 1955, 292); *Передова література минулого малювала одну за одною тисячі людських драм, викликаних власницькими почуттями й боротьбою за власність* (Талант.., 1958, 27).

4. *перен.* Викли́кати в уяві, свідомості певні образи, картини. *Думка малювала тяжкі болі жіночі, крики і страждання дитини* (Мирний, I, 1954, 271); *Жах малював усе страшніші й страшніші картини. Од неспокою люди не могли всидіти в хаті* (Коцюб., II, 1955, 96); *Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала в своїй уяві Зіна* (Ів., Вел. очі, 1956, 85).

МАЛЮВА́ТИСЯ, юється, ювався, *недок.* 1. Накладати на свос обличчя грим. фарбу. *Червоніла як калина, хоть не малювалась* (Сл. Гр.); *Дівчата так малюються, неначе На продаж їх.. поведуть* (Дмит., Осінь.., 1959, 15).

2. Виділятися своїми обрисами на фоні чогось; вимальовуватися. *Чорні брови ясно малювались на рівному лобі під червоним пружком хустки* (Н.-Лев., II. 1956, 122); *Згасли відблиски на небі, пощезли й тіні, й невиразно малюються на темному тлі чорні стовбури* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88); // *перен.* Виражатися, виявлятися назовні; ставати помітним (про думки, почуття тощо). *Щира радість малювалася на лиці старого* (Фр., VII, 1951, 320); *На його обличчі малювався страх і заклопотання* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 41).

3. *перен.* Поставати в уяві; уявлятися. *Ще поки обдумую сюжет, поки в уяві моїй малюються люди, події й природа — я почуваю себе щасливим* (Коцюб., III, 1956, 282); *Малюється в уяві купальська ніч: став, тихий плескіт води, вінки з тремтячими свічками, співи дівочі* (Рильський, Бабине літо, 1967, 23); *Сонячною, ласкавою та щедрою малювалась йому Таврія* (Гончар, Таврія, 1952, 205).

4. Пас. до **малюва́ти** 1—3. *Дуже мені подобалось Ваше* [М. Коцюбинського] *«Дорогою ціною». Найбільше всього перша частина, де так правдиво малюється гірка доля кріпацька* (Мирний, V, 1955, 409); *В історичних джерелах Максим Залізняк малюється енергійним, відважним, талановитим організатором* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 96).

МАЛЮ́К, а́, *ч., розм.* Мала дитина. — *А щодо опікунства над цими малюками,— сказав суддя, звертаючись до господаря,— то мусите звертатись до опікунчого* [опікунського] *суду* (Фр., VI, 1951, 199); *Малюки обсіли ночви, руками хлюпались у теплому купелі і бризкали на рожеве тільце найменшого братика* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183); // Молодший школяр. *Старшокласники йшли поважно, про щось перемовляючись, а малюки ідуть-ідуть та й спиняться, посперечаються або заведуть якусь гру і вже тільки згодом, опам'ятавшись, кинуться бігцем до школи* (Збан., Передчнив'я, 1955, 156).

МАЛЮ́НОК, ч. 1. *род.* нка. Зображення предмета на площині, зроблене олівцем, пером, фарбами тощо. *Усе село з своєю дерев'яною старою церквою схоже на малюнок, вирваний з історичного альбома* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Малюнок було зроблено фарбами на аркуші паперу* (Донч., Секрет, 1947, 80); // Твір малярства; картина (у 1 знач.). *Удає* [Круста], *мов зовсім не слухає і не чує Люція, розглядає малюнки по стінах* (Л. Укр., II, 1951, 404); // Ілюстрація в книжці. *Я обіцяла школярці передати при нагоді книжку з малюнками* (Барв., Опов.., 1902, 42); // Сполучення ліній, кольорів, тіней і т. ін. на тканині, папері тощо; взір (у 2 знач.); візерунок. *Вона простягла руку на море, а полин гаптував на її чорній одежі срібні малюнки* (Коцюб., II, 1955, 288); *Мені мати сорочку пошила З морських парусів. Сестри вишили шовком Малюнок хрещатий* (Наги., Вибр., 1957, 48).

2. *род.* нка, *перен.* Те, що можна бачити, охопити зором або конкретно уявити собі.

3. *род.* нку, *перен.* Словесне зображення явищ реальної дійсності в літературі. *Наш інтелігентний читач має право сподіватися і од рідної літератури ширшого поля обсервації, вірного малюнку різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності* (Коцюб., III, 1956, 239); *В суворому реалістичному малюнку, нещадній сатирі, глибокому сарказмі, хвилюючій ліриці — у всьому в однаковій мірі яскраво виявилось багатство української мови творів Шевченка* (Іст. укр. літ., I, 1954, 272); // Відтворення характеру, психології дійової особи засобами акторського мистецтва. *Тонкий психологічний малюнок цієї ролі* [Хоми в «Чумаках»] *Іван Карпович* [І. Карпенко-Карий] *розробив надзвичайно яскраво й правдиво* (Минуле укр. театру, 1953, 154).

МАЛЮ́НОЧОК, чка, *ч. Зменш.-пестл. до* **малю́нок.** *Давид фейлетон похвалив. — Треба й малюночок сюди дати,— сказав Савці* (Головко, Вибр., 1936, 101); *Згадуючи осінь, я завжди пригадую такий малюночок: Ясне осіннє небо. Перший морозець* (Вас., Незібр. тв., 1941, 235).

МАЛЮСІНЬКИЙ, а, е. *пестл.* Дуже маленький (у 1, 3—5 знач.). *Його хата.. була малюсінька світлична з одним вікном* (Гр., II, 1963, 58); *Якось вирвала* [Федорка] *жовтий, старий огірок, а з ним і пуп'яночок малюсінький та зелений-зелений* (Головко, I, 1957, 231); [Т у м а н с ь к а:] *Я на малюсіньку хвилиночку* (Лев., Нові п'єси, 1956, 53).

МАЛЯ́, я́ти, *с.* 1. *розм.* Маленька дитина. [П е р ш е п о т е р ч а:] *Нас матуся положила і м'якенько постелила,.. і тихенько заспівала: люлі-люлі-люлята, засніть, мої малята!* (Л. Укр., III, 1952, 186); *Молодиця взяла маля з колиски, заспокоїла його* (Баш, Проф. Буйко, 1946, 19); // Молодший школяр. *Малята і старшокласники виступали з декламаціями та скетчами* (Гончар, IV, 1960, 182).

2. Молода тварина, що перебуває при матері. *Він ніс на руках маленьке оленятко, а за ним, забувши страх, бігла* [оленица].., *весь час тягнучися губами до свого маляти* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 239); *Ластівка своїх малят годує, вона їх береже, доглядає, поки крила їм відростуть* (Гончар, Тронка, 1963, 110).

МА́ЛЯР, ма́ляра́, ч. 1. Той, хто займається малярством (у 1 знач.); художник. *Ой там, на горі Малювали малярі; Малювали, рисували Чорні брови мої* (Чуб., V, 1874, 15); *Прийшла я на ярмарок, аж там маляр продає образи* (Н.-Лев., III, 1956, 284); *Колись Шевченко, як маляр, мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну»* (Тич., III, 1957, 76); * Образно. *Темніє небо, смутно тьмариться сад, що осінні малярі його золотили та малювали* (Вас., II, 1959, 114).

2. Робітник, що займається фарбуванням будов, стін приміщень і т. ін. *Хазяїн Тарасів, маляр Ширяєв, посилав його красити на будинках покрівлю, стелі, підлоги та інше* (Мирний, V, 1955, 310); *В тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки* (Фр., IV, 1950, 92); *В кутку* [кімнати] *малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра* (Коч., II, 1956, 537); // Ремісник, що малює вивіски. *На базарному майдані горить самотній ліхтарик.*

Тьмяне світло його падав на бляшану вивіску, написану місцевим маляром (Шиян, Баланда, 1957, 83).

МАЛЯРИК [1], а, ч. Пестл. до **ма́ля́р**. *Коли б же я знала — Малярика б мала, Я б собі милого Та й намалювала* (Чуб., V, 1874, 313).

МАЛЯ́РИК [2], а, ч., *розм.* Людина, що хворіє на малярію. *Якщо в 1960 році на земній кулі було зареєстровано понад 100 мільйонів нових малярикiв, то в Радянському Союзі — близько 360 чоловік, і то переважно з числа мешканців вздовж наших південних кордонів* (Хліборо б Укр., 1, 1964, 40).

МАЛЯРІЙНИЙ, а, е. Прикм. до **малярія**. *Малярійний приступ;* // Який є збудником або вогнищем малярії. *Озеро дуже малярійне і ближче під'їжджати небезпечно* (Смолич, I, 1958, 74); *Малярійний комар.*

МАЛЯРІЯ, і, *ж.* Гостра заразна хвороба, що супроводжується виснажливими приступами гарячки; болотна (переміжна) пропасниця. *І я дивилась на ті бездимні* [італійські] *села.., де невидимкою малярія літає* (Л. Укр., I, 1951, 234); *— А я оце захворіла. Пропасниця якась, малярія напала. Горю вся, ломить кістки* (Коп., Подарунок, 1956, 18); *Старший лейтенант, командир роти, трусився під купою накиданих на нього ковдр та шинелей — у нього був приступ малярії* (Ю. Янов., II, 1954, 10).

МАЛЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **ма́ля́р**. *Розписи сільських маляро к Ганни Щавель, Марії Гриб, Насті Моспан не раз виставлялись на виставках в обласному* [львівському] *Будинку народної творчості* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 138); *Малярко чарівна, з тобою заглядає в блакить шибок весна* (Сос., Поезії, 1950, 118).

МАЛЯ́РНИЙ, а, е. Стос. до малярства (у 2 знач.). *Ширяєв узяв великий підряд на малярні та скляні роботи у Великому театрі* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 95).

МАЛЯ́РСТВО, а, *с.* 1. Вид образотворчого мистецтва, що зображує фарбами предмети і явища реальної дійсності на полотні, дереві, папері, стіні тощо; живопис. *Похваливши новими образами, Прокопович був дуже радий, що знайшов доброго цінувальника, котрий втямив високе.. малярство* (Н.-Лев., III, 1956, 32); *Як звісно, малярство силкується при помочі ліній і красок.. передати нам чи то якусь частину дійсного світу (людське лице, сцену, крайобраз) або якусь думку* (Фр., XVI, 1955, 282); *Радянська влада заснувала художній інститут з факультетами малярства, скульптури, архітектури* (Ю. Янов., I, 1958, 591); *Небайдужий до малярства, Уралов і сам деколи потроху малював, етюди його вихрились барвами яскравими, палаючими* (Гончар, Тронка, 1963, 293).

2. Ремесло маляра (у 2 знач.).

МАЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до малярства (у 1 знач.); живописний. *Катерина Василівна* [Білокур] *виконала цілу галерею прекрасних малярських творів декоративного характеру* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 57); *Кричевський — художник величезного живописного темпераменту, і малярське рішення, прийняте ним у картині, заслуговує високої похвали* (Вітч., 2, 1961, 173).

2. Прикм. до **ма́ля́р** 2. *В кутку* [кімнати] *малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра* (Коч., II, 1956, 537).

МАЛЯ́С, у, ч., *спец.* Густа брунатна рідина, що залишається після переробки цукрових буряків на цукор; використовується як корм для худоби, у текстильній промисловості тощо: меляса. *На полі, на чистому повітрі було якось веселіше й охітніше робить, ніж коло машин, між стінами, на помості, слизькому й липкому од розлитого смердючого малясу* (Н.-Лев., II, 1956, 209); *На станцію для технічних потреб заводу прибула цистерна з малясом* (Руд., Вітер.., 1958, 267); * У порівн. *Коли сонце херсонського літа Розлилалось густе, як маляс, У неділю дорослі і діти До ставка прибігали всяк час* (Мас., Степ, 1938, 12).

МАЛЯ́ТКО, а, *с.* Пестл. до **маля́**. *Всі* [діти] *полягли, як один, тільки зброя та диски лишились, он вони між покрасами донь, між ляльками маляток* (Л. Укр.. I, 1951, 231); *А тепер Бобер На гаті — Вчить малятко-Бобреняток Майструвати* (Стельмах, Колосок.., 1959, 45).

МА́ЛЬВА, и, *ж.* Багаторічна декоративна рослина з високим стеблом і великими яскравими квітами, зібраними по кілька в пазухах листків, іноді в китицеподібні суцвіття; рожа. *Коло самого дому, під вікнами, росли кущі жовтої акації, купи мальви* (Н.-Лев., II, 1956, 38); *Влітку мені було добре. Заберуся собі в червоні мальви, що росли довкола нашої хати, мрію...* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 85).

МАЛЬВА́ЗІЯ, ї, *ж.* Сорт раннього винограду; // Солодке вино з винограду цього сорту. *Гарячою кров'ю розтікалося по бруку червоне грецьке вино, біли струмочки.. хересу і мальвазії* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 115); * У порівн. [Ш а в у л а:] *І добру ж вчора я почав слив'янку. Неначе та мальвазія* (Коч., П'єси, 1951, 138).

МА́ЛЬВОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́льва**.

2. *у знач. ім.* **ма́львові, вих**, *мн.* Родина роздільнопелюсткових трав'янистих і деревʼянистих рослин, до якої належать мальва, бавовник, кенаф, липка тощо.

МАЛЬО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **малюва́ти**. *В хаті мило та любо глянуть: лавки й столи липові, образи київські* [київські], *хороше мальовані, позапинані рушниками вишиваними* (Вовчок, I, 1955, 58); *Часом хтось із севастопольців забігав сюди* [у церкву].., *де стояли наспіх мальовані образи* (Кучер, Голод, 1961, 285); *І оце те мальоване щастя, що мало скрасити його вбоге життя, яке пестив він у мріях парубочих?..* (Коцюб., I, 1955, 26).

2. *у знач. прикм.* Намальований олівцем, пером, фарбами тощо. *— Дурень той русин, що дав мене на запоруку мальованого святого* (Фр., IV, 1950, 148); *Струни її* [скрипки] *здаються мальованими лініями на полірованому дереві* (Собко, Шлях.., 1948, 30); * У порівн. *Панночка вбралась якнайкраще та й лежить у ліжку, як мальована* (Вовчок, I, 1955, 113); // Оздоблений малюнками, помальований фарбами. *Посадили Морозенка на мальованій лаві: Зняли, зняли з Морозенка шовкові жупанці* (Думи.., 1941, 193); *Мальований комин вигравав усіма фарбами* (Кач., Вибр., 1947, 94).

Мальо́ваний стовп, *заст.* — верстовий стовп. *Що ж то таке між вербами біліє? То Стовп мальований стоїть* (Гл., Вибр., 1951, 85).

3. *у знач. прикм., перен.. розм.* Дуже гарний (у 1знач.). *Гарнесенько обіймемось Та любо та тихо Пожартуєм, чмокнемося, Та й поберемося, Моя крале мальована* (Шевч., II, 1953, 286).

МАЛЬО́ВАНКА, и, *ж., розм.* Спідниця з полотна, розмальованого кустарним способом. *Вона була одягнена зовсім так, як звичайно, в грубій.. сорочці і мальованці, без хустини на голові* (Фр., I, 1955, 262); *Одягнена в звичайну мальованку і сорочку з вишитими рукавами, вона справляла враження дикої квітки* (Кол., Терен.., 1959, 71).

МАЛЬОВНИ́ЦТВО, а, *с., заст.* Малярство (у 1 знач.); живопис. — *А ви любите мальовництво?* (П.-Лев., VI, 1928, 146).

МАЛЬОВНИ́ЧЕ. Присл. до **мальовни́чий**. *Червоними, білими й жовтими плямами з тієї зелені мальовниче зринали дахи будинків* (Баш, Надія, 1960, 163);

Іноді забивало дух у грудях — він мальовниче розповідав цей випадок (Вас., Незібр. тв., 1941, 179).

МАЛЬОВНИ́ЧИЙ, а, е. 1. Який милує око; гарний, привабливий, красивий. *Розкішні западини та долинки, мальовничі тераси пишались, ніби закидані й застелені чудовими садками* (Н.-Лев., III, 1956, 12); *Мимохіть озирнешся, і мальовнича картина прикує тебе до місця* (Коцюб., III, 1956, 44); *Мальовниче, прекрасне Поділля, яке Леся Українка називала окрасою України, лежить між Дністром і Бугом* (Цюпа, Україна.., 1960, 242); // Який привертає увагу яскравістю барв, виразністю рухів і т. ін.; гідний бути намальованим. *Гвардійці в своїх мальовничих мундирах, реміснича челядь у полотняних куртках і фартухах, з засуканими рукавами стояли в рядах, із зброєю в руці* (Фр., VI, 1951, 156); *Спали запорожці в мальовничих позах зі зброєю напоготі* (Довж., I, 1958, 242).

2. *перен.* Образний, виразний (про мову, стиль і т. ін.). *Можна багато писати про художню винятковість першої великої удачі Гончара —.. про лаконічну й точну, мальовничу й музикальну мову письменника, що переливається різними стилістичними барвами* (Про багатство л-ри, 1959, 171); *Типовим художнім прийомом героїчних та пригодницьких казок є привілля розповіді й мальовнича описовість подій* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 34).

МАЛЬОВНИ́ЧІСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до **мальовни́чий**. *Полиск оголених скель, барвисті яруси лісів, гірські виселки з вузькими й високими, як теремі, дерев'яними будинками трансільванців — все посднувалось у картину, що вражала своєю казковою мальовничістю* (Гончар, III, 1959, 173); *Змальовуючи картини природи, письменник* [П. Мирний] *засобом порівнянь досягав великої їх мальовничості* (Укр. літ., 9, 1957, 58).

МАЛЬОВНИ́ЧО, *присл.* Те саме, що **мальовни́че**. *Світлиця виглядала пістряво й мальовничо, мов перська ясна матерія з усякими квітками* (Н.-Лев., IV, 1956, 136); *Дозорець коротко, але мальовничо розповів про подію над річкою* (Ле, Наливайко, 1957, 70).

МАЛЬО́К, лька́, ч. Рибка, що недавно вийшла з ікри. *Он щука з темної вистрибує безодні, І срібний дощ малька, дрібненьких, як овес, Біжить по рівняві хвилястій та холодній* (Рильський, Поєми, 1957, 224); *Минулого року наприкінці літа в ставок впущено тисячу мальків коропа* (Донч., I, 1956, 50); // *збірн.* Мілька. *Під берегом, у тихій заводі, ударила хижа щука, полюючи за мальком* (Шиян, Баланда, 1957, 113).

МАЛЬПО́СТ, у, ч., *заст.* Поштова карета для перевезення пасажирів і пошти. *Дістав вчора кілька слів од Німцевича. Обіцяв 31-го чекати на мене в Ялті коло мальпосту* (Коцюб., III, 1956, 158); *Він востаннє озирнувся на місто крізь запорошене вікно мальпосту, надовго прощаючись з ним* (Рибак, Помилка.., 1956, 33).

МАЛЬТО́ЗА, и, *ж., спец.* Цукриста речовина, що утворюється внаслідок дії на крохмаль спеціального ферменту (солоду). *У борошні міститься фермент (амілаза), який розщеплює крохмаль до мальтози* (Технол. пригот. їжі, 1957, 78).

МАЛЬТУЗІА́НЕЦЬ, нця, ч. Прибічник мальтузіанства. *Ні, панове мальтузіанці, не переповнена планета людьми, не перенаселена!* (Довж., III, 1960, 69).

МАЛЬТУЗІА́НСТВО, а, с. Реакційна теорія, що пояснює важке становище трудящих мас при капіталізмі не соціальними причинами, а надто швидким зростанням населення. *Українські радянські вчені з усією рішучістю відкидають мальтузіанство, теорію спадаючої родючості* (Вісник АН, 5, 1949, 5).

МАЛЬТУЗІА́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мальтузіа́нець**. *Мальтузіанські погляди.*

2. Стос. до мальтузіанства. *Радянська агрономічна наука повністю розбила мальтузіанські положення в агрономії* (Хлібороб Укр., 6, 1968, 21).

МА́МА, и, *ж.* Ласкаве називання матері й звертання до неї. *Усе купиш — лише тата й мами ні* (Номис, 1864, № 9376); *— Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає? — В мами спитала дитина* (Л. Укр., I, 1951, 60); *Мама застала доню проти дзеркала в новій рожевій сукенці* (Вільде, На порозі, 1955, 4); * Образно. *Світе тихий, краю милий, Моя Україно! За що тебе сплюндровано, За що, мамо, гинеш?* (Шевч., I, 1951, 225); * У порівн.— *Трапляється часом, що іншого якось не прийма серце, відвертається від нього, до іншого так зразу приляже, як до рідної мами* (Вовчок, VI, 1956, 280); // Звертання до матері чоловіка або жінки.— *Дивіться, мамо: чи так гарно буде? — питає вона свекрухи, показуючи шитво* (Мирний, I, 1949, 360).

МАМАЛИ́ГА, и, *ж.* Густа каша з кукурудзяного борошна. *Всипала я кукурудзяне борошно в окріп, мішаю ложкою мамалигу* (Н.-Лев., III, 1956, 255); *Дух свіжої мамалиги приємно полоскотав йому ніс, коли він переступив поріг хати* (Коцюб., I, 1955, 237); *Вранці мати густу мамалигу Вигортає на стіл з казана* (Мас., Сорок.., 1957, 363).

МАМЕЛЮ́К, а́, ч. 1. Вояк з особистої охорони єгипетських султанів (з XIII ст.); пізніше — представник найвищої військово-феодальної знаті в Єгипті.

2. Кінний гвардієць з особистої охорони Наполеона, яку він набрав під час походу в Єгипет.

МА́МИН, а, е. Прикм. до **ма́ма**; належний мамі. *Приїхав у гості до нас дядя з міста, мамин брат* (Вас., II, 1959, 475); *Нам'ятайте, діти, всюди Вірну мамину науку. У ясне життя і в люди Мама вас веде за руку!* (С. Ол., Вибр., 1959, 165).

◇ **Ма́мин сино́к**, *ірон.*— те саме, що **мамі́й**.— *Прості хлопці всі залишаться* [на цілині], — *гомонів він, складаючи у стовпець проспирала.— А кручені панчі, мамині синки.., що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Повтікають через місяць* (Хор.. Ковила, 1960, 44).

МАМІ́Й, я́, ч., *ірон.* Розпещений, виніжений син. — *Так постій, Карпику, я піду матері спитаю. — От мамій! Нащо її питати* (Мирний, I, 1954, 245); *Дем'янко.. тулився до материних грудей, не кажучи й слова. «От мамій,— сказав батько,— тебе ніяка війна не переробила, мамій ти й годі!»* (Ю. Яновський, Мир, 1956, 163).

МА́МКА, и, *ж.* 1. *розм.* Те саме, що **ма́ма**.— *Та чи вибачать мені мамка за все, що я накоїв?— думає Дмитрик* (Коцюб., I, 1955, 136); *Отець помер, і хлопець сам зостався з матір'ю. Раз говорить він: «Мамко, розповім я вам новину»* (Калин, Закарп. казки, 1955, 32).

2. *заст.* Нянька, годувальниця (у 1 знач.). *Бідна жінка радо йшла в мамки, хоч їй жаль було лишати на чужі руки своє мале писклятко, але що було робити* (Кобр., Вибр., 1954, 86); *На лавах* [у парку] *сиділи мамки, няні в широких довгих спідницях і теплих куцинах з майбутніми громадянами на руках* (Досв., Вибр., 1959, 369).

МАМО́НА, и. 1. ч. У деяких давніх народів (сірійців та ін.) — бог багатства та наживи; у християнських церковних текстах — злий дух, уособлення користолюбства. *— Не можна разом служити богу й мамоні,— відповів дід* (Фр., IV, 1950, 195).

2. *ж., перен., заст., зневажл.* Жадібність, ненаситність, обжерливість.— *У панів така мамона, що коли смачне, то вони й жабу з'їдять* (Стор., I, 1957, 196).

МА́МОНТ, а, ч. Вид слона льодовикового періоду з довгою вовною та великими бивнями, загнутими дого-

ри. *Гострим камінцем Накарбував* [дикун] *серед стіни в печері Якогось мамонта* (Рильський, II, 1960, 60); *Жителі* [Мізинської] *стоянки займалися полюванням на.. мамонта, носорога, північного оленя* (Іст. Укр. РСР, I, 1953, 16).

МА́МОНТОВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́монт**. *Мамонтовий скелет.*

Ма́монтова кі́стка (кість) — бивень мамонта, з якого виготовляють оздоби та інші предмети. *Санників з Нового Сибіру привіз.. мамонтову кістку, оброблену у вигляді сокири* (Видатні вітч. географи.., 1954, 58).

△ **Ма́монтове де́рево** *(Sequoia gigantea* D e c n e) — велетенське хвойне дерево, що росте в Північній Америці; секвойя. *Виняткова довговічність відомих мамонтових дерев, або секвой, що збереглися лише в Каліфорнії. Вік секвойї велетенської досягає 4000—5000 років* (Наука.., 6, 1960, 26).

МА́МОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **ма́ма**; // *іron.* [Д е н и с:] *Бачачи, що мамонька твоя має триста десятин, думали, що візьмемо за тобою хоч з сотню або ж грішми?* (Кроп., II, 1958, 461).

МА́МО́ЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ма́ма**.— *Мамочко, голубочко, моя рідніснька! Та я ж вся у тебе... у мене твоя натура...* (Кв.-Осн., II, 1956, 426); — *Мамочко! — спросоння прошепотіла Орися і розкрила очі* (Ів., Пошта.., 1943, 31).

МА́МРАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Навпомацки шукати. *Він мамра, мамра,— так не найде, бо сліпий* (Сл. Гр.).

МАМУ́ЛА, и, *ч. і ж., зневажл.* Вайло, тюхтій, телепень.

МАМУЛУВА́ТИЙ, а, е, *зневажл.* Вайлуватий, неповоротний. *Левада добре пам'ятав його високу мамулувату постать* (Кир., Вибр., 1960, 126).

МАМУ́ЛЯ, і, *ж., рідко.* Пестл. до **ма́ма**.— *Ти вірна мені, своїй батьківщині, своєму місту, своїм друзям... — Що ти, мамулю! Не кажи! Ні, ні, не кажи!— з перебільшеною жвавістю запротестувала Марія* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124).

МАМУ́НЦЯ, і, *ж., зах.* Пестл. до **ма́ма**.— *Візьміть мене* [в ліс], *мамунцю, візьміть, може, її* [мавку] *побачимо!* (Фр., I, 1955, 253); — *Що ж, Ганю, будеш віддаватися?..— Нехай буде, як мамунця кажуть і татуньо* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 21).

МАМУ́НЯ, і, *ж.* 1. Пестл. до **ма́ма**. *Жалібно кличуть дітоньки неньку: «Вставай, мамуню, стужа неначе»* (Граб., I, 1959, 315); *І матуся моя усміхнеться мені, Моя мила далека мамуня* (Сос., Вибр., 1944, 227).

2. *перен., фам.* Ласкаве звертання до жінки — дружини.— *Знаєш, Маню, У городі тепер армяни* [вірмени]. *Купи собі, мамуню, шаль* (Шевч., II, 1953, 220).

МАМУ́СЯ, і, *ж.* Пестл. до **ма́ма**. *Прибігаю додому та вже радію-радію: «Мамусю-мамусю, я вже не наймичка!»* (Тесл., Вибр., 1952, 22); *А вона ж так.. жаліє свою дорогу мамусю!* (Коз., Сальвія, 1959, 7).

МА́МУТ, а, *ч., заст.* Мамонт. *Мамут спиною розгортає тваань* (Бажан, Вибр., 1940, 86).

МА́МУТОВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **ма́мут**.

Ма́мутова кі́стка (кість) — те саме, що **Ма́монтова кі́стка** *(див.* **ма́монтовий**). *Її обличчя в освітленні ліхтарів здавалося вирізьбленим із мамутової кості* (Руд., Остання шабля, 1959, 110).

МА́МЦЯ, і, *ж., зах.* Пестл. до **ма́ма**. — *Як мені татко дарує срібні п'ятачки, то мамця їх ніколи не забирає* (Л. Укр., III, 1952, 643); — *А ви й зіправди* [справді] *зовсім невинний хлопець.. Не скажіть лиш мамці, що я блазнила* [спокушала] *вас такими безбожними історіями* (Март, Тв., 1954, 269).

...МАН. Друга частина складного слова, що означає особу чоловічої статі, яка має пристрасть до того, що виражено в першій частині слова, напр.: а н г л о м а́ н, б а л е т о м а́ н, г р а ф о м а́ н і т. ін.

МАНА́, и, *ж.* 1. Уявний образ кого-, чого-небудь, що вабить, вабиться комусь; привид, примара. [С т е х а:] *Ні, це не Андрій, це мана!..* (Кроп., I, 1958, 486); [П а н с а *(до Прісціли):*] *Дню! .. Я піду в порожній дім ваш, сяду безпорадний при згаслому багатті, буду лити старечі сльози, поки очі згаснуть... стурбую ваші мани, хай прилинуть потішити мене...* (Л. Укр., II, 1951, 464); *Коли мана ближчає, можна помітити, що вона в трусах і майці* (Ю. Янов., II, 1954, 201); * У порівн. *Проженуть з одного місця,— Зникне Чіп, як та мана...* (Воскр., Цілком.., 1947, 63); // *перен.* Щось несправжнє; ілюзія, омана. *Що мені без тебе щастя? Звук порожній і мана!* (Фр., XI, 1952, 13).

2. *розм.* За уявленнями забобонних людей — те, що навіяне «злим духом». *Їй-богу моєму, забулася, що й зарікалася не пити, неначе вона* [кума] *ману навела на мене* (Н.-Лев., III, 1956, 253); — *Прожени мою турботу: дай хоч зілля-привороту, хоч нашли якусьману на Оксану навісну!* (Забіла, У.. світ, 1960, 131); // *перен.* Щось незрозуміле, незбагненне. *Іноді Шовкунові здавалося, що кінь іде не вперед, а задкує. «Що за мана?» — стріпує Шовкун головою, щоб розігнати сон* (Гончар, III, 1959, 77).

◇ **Пуска́ти (пусти́ти, напуска́ти, напусти́ти** *і т. ін.)* **ману́ [в вічі]** *на кого і без додатка* — уводити кого-небудь в оману, обдурювати, морочити голову комусь. *— Еней пустив на нас ману* (Котл., I, 1952, 71); — *От нехай лиш побачу, що він тут ману пускає та книжки людям читає,— зараз руки назад та й до врядника* (Коцюб., II, 1955, 12); *Як же лучалося йому вийти на вулицю або піти куди на вечорниці, він зараз пускав їм* [парубкам] *ману в вічі* (Мирний, I, 1949, 175).

МАНА́ТКИ, ів, *мн., розм.* Дрібне домашнє майно, особисті речі; пожитки. *Тоді вже економ своєю.. властю велів запакувати всі його манатки на його двоколіску.. і разом з тим добром відвезти його в село* (Фр., VIII, 1952, 92); — *Підеш казати* [врядникові] — *прокляну і сьогодні ж викидаю тебе з усіма твоїми манатками з хати* (Гр., II, 1963, 257); *Він схопив тачку, ..жбурнув на неї сякі-такі манатки, додав продуктів .. і під регіт та привітальний свист викотив за ворота* (Ю. Янов., II, 1954, 48); // Про одяг. *Для одежі не було опрічної коморки, де можна було б поскладати свої бурлацькі манатки* (Н.-Лев., II, 1956, 102).

МАНА́ТТЯ, я, *с., збірн.* 1. *розм.* Те саме, що **манатки**. *Одної ночі він забрав своє манаття, прихопив дещо й з військового і щез* (Фр., IV, 1950, 45); *Буржуазія з цілого міста* [Одеси] *стікалася до порту, тягла за собою своє манаття і билася за місце на пароплавах* (Смолич, V, 1959, 783).

2. *зневажл.* Поганий одяг; лахміття. *Батько неласкаво прийняв сина за одяг.— Що то у тебе за таке манаття?* (Мирний, IV, 1955, 183); *У Маланки захована навіть була в комірчині, під старим манаттям, пляшка горілки* (Коцюб., II, 1955, 31); — *Прибери к бісу своє манаття! — крикнула Варка, шпуряючи ногою Гащин платок* (Л. Янов., I, 1959, 248).

МАНГАНІ́Н, у, *ч., мет.* Сплав міді, марганцю та нікелю. *Є спеціальні сплави, в яких опір майже не змінюється при підвищенні температури; це, наприклад, .. манганін* (Курс фізики, III, 1956, 75).

МАНГАНІ́Т, у, *ч.* Головний мінерал марганцевих руд, що трапляється у вигляді тонкокристалічних мас чорного або бурого кольору.

МАНГЛЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **мангль**.

МАНГЛЬ, я, ч. Тропічне дерево з повітряним корінням, що йде від стовбура й гілок у грунт.

МА́НГО, *невідм., с.* 1. Тропічне плодове дерево родини анакардієвих. *Навколо мавзолею розкішний парк — пальми, .. манго та інші незнані у нас дерева* (Минко, Намасте.., 1957, 18).

2. Жовто-зелений солодкий завбільшки з огірок або невелику диню плід цього дерева.

МА́НГОВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́нго**. *Мангове дерево.*

МА́НГОЛЬД, а, ч. Сорт буряків з неїстівним коренем та соковитим їстівним листям. *Мангольд, або листкові буряки,— різновидність звичайних столових буряків* (Колг. енц., II, 1956, 165).

МА́НГРИ, ів, *мн.* Лісові зарості (переважно з мангрів) на мулистих морських узбережжях тропічних країн і в гирлах тропічних річок.

МА́НГРОВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́нгри**. *Мангрові ліси.*

Ма́нгрове де́рево — те саме, що **мангль**.

МАНГУ́СТА, и, *ж.* Невеликий тропічний хижий ссавець родини віверових, один із видів якого знищує отруйних змій. *На закінчення заклинателі показали свій коронний номер — бій мангусти з коброю. Мангуста — звірок, схожий на величезного пацюка, з густою сірою щетиною* (Минко, Намасте.., 1957, 84).

МАНДА́Т, а, *ч., юр.* Особа, що дає комусь доручення, мандат на що-небудь.

МАНДАРИ́Н [1], а, *ч.* 1. Південне вічнозелене плодове цитрусове дерево родини рутових. *Українські перші мандарини — З яблунями поруч у саду...* (Мур., Ідуть.., 1951, 120); *До цитрусових належать вічнозелені дерева та кущі тропічного й субтропічного клімату — лимони, апельсини, мандарини* (Колг. енц., II, 1956, 691).

2. Невеликий оранжевого кольору кисло-солодкий плід цього дерева. *Я.. послав Вам різдвяний подарунок, дві поштові посилки з капрійськими мандаринами* (Коцюб., III, 1956, 415); *Плоди мандаринів менші від апельсинів, сплюснуті, запашні, з солодким м'якушем* (Укр. страви, 1957, 311).

МАНДАРИ́Н [2], а, *ч.* Європейська назва державного урядовця у феодальному Китаї. *Сидить під балдахіном Китаєць Дцу Кин-дзин І каже мандаринам: «Я всім вам мандарин!»* (Граб., І, 1959, 554); *Проти мандаринів.. повстав китайський народ. Мандаринів нещадно знищували, багатства їх конфіскували, а землю розподіляли між бідняками-селянами* (Вісник АН, 3, 1957, 29).

МАНДАРИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **мандари́новий**.

МАНДАРИ́ННИК, а, ч. Мандариновий сад, мандаринова плантація.

МАНДАРИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **мандари́н** [1]. *Стали в золото розшитими Мандаринові сади* (Дор., Єдність, 1950, 64); // Вигот. із плодів мандарина. *Мандаринове варення;* // Видобутий зі шкірки плодів мандарина. *Мандаринова олія.*

МАНДАРИ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **мандари́н** [2] 2.

МАНДА́Т, а, ч. 1. Документ, що свідчить про певні права або повноваження пред'явника. *Гей, «пани».., Дай вам бог спання здорове, Най вам сняться дулі, І вибори, і мандати* (Фр., XIII, 1954, 186); *Хоч ми і делегати фронту, маємо відповідні мандати, проте неорганізованим у лави прохід до.. Марсового поля був уже закритий* (Ле, В снопі.., 1960, 302); *Мишко так наловчився орудувати мандатом адмірала і примовляти до всіх комендантів та начальників, що пробивав тепер найсильніші загороди й перепони* (Кучер, Голод, 1961, 327).

2. *іст.* Право на управління колишньою колонією Німеччини або частиною колишньої Османської імперії, яке Ліга націй надавала країнам-переможницям після першої світової війни.

МАНДА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мандат**. *Мандатне посвідчення; Мандатна система; Мандатні території.*

△ **Манда́тна комі́сія** — виборний орган, що займається перевіркою повноважень делегатів з'їзду, конференції тощо. *Приїздили з найнесподіванішими мандатами: від сільських старост, від «Просвіт», від «Селянських спілок». Мандатна комісія спробувала була анулювати такі мандати* (Головко, II, 1957, 432).

МАНДЖА́ТИ, аю, аєш, *недок., розм., рідко.* Іти швидко, поспішати. *Я п'ять грошей розміняю, десять позичаю* [позичаю]. *На Вкраїні дівчинонька — до неї манджаю* (Чуб., V, 1874, 1125); *Була десята.. До своїх діл давно усяк уже манджав* (Фр., XI, 1952, 489).

МАНДОЛІ́НА, и, *ж.* Струнний щипковий музичний інструмент з овальним корпусом та чотирма парами струн, на якому грають медіатором. *Од музики стогнуть стіни, Грають арфи й мандоліни, І посереду громади Легкий танець водять лади* (Щог., Поезії, 1958, 182); *А як стихли під балконом Любі гуки мандоліни, До Бертольда полетіла Квітка з рожі від дівчини* (Л. Укр., I, 1951, 372); *В порту бриніли тремтячим дзвоном мандоліни італійських моряків* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 68).

МАНДОЛІНІ́СТ, а, *ч.* Музикант, що грає на мандоліні. *Два мандоліністи і скрипач безперестану грають* (Коцюб., III, 1956, 425); *Біля Елеонори Степанівни.. збилися всі десять гітаристів. Балалаєчники — біля Кривохацького. З Панасиком — мандоліністи* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 177).

МАНДОЛІНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **мандолініст**.

МАНДРАГО́РА, и, *ж. (Mandragora).* Південна багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових із м'ясистим кореневищем: використовується в медицині.

МАНДРАГО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **мандрагора**.

МА́НДРИ, ів, *мн., розм.* Те саме, що **мандрівка**. *Одного вечора я гуляв на весіллі в сусіда-селянина. Співали давніх пісень, говорили про селянське безземелля, про панів та про мандри поточан на поселення* (Вас., Незібр. тв., 1941, 184); *Десь на дев'ятий день мандрів обігнали криничани валку своїх полтавських земляків-опішнянців* (Гончар, Таврія, 1952, 25); — *Гульня даремні думки плодить; даремні думки до мандрів доводять, а в мандрах — пропащий чоловік!* (Мирний, IV, 1955, 220).

◇ **Пуска́тися (пусти́тися) в ма́ндри** — мандрувати (у 1, 2 знач.). *Скільки людей.. з-під Коломиї і Хуста змушені були кинути свої рідні Карпати і пуститися в мандри світ за очі, далеко за океан, шукаючи кращої долі* (Цюпа, Україна.., 1960, 271).

МАНДРИ́КА, и, *ж.* Виріб із сиру та тіста, що має форму коржика; вид сирника. *Підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків* (Кв.-Осн., II, 1956, 195); — *Недовго їй кувати. До петрівки, а тоді вдавиться зозуля мандрикою з сиру* (Донч., VI, 1957, 31); *З дріжджового тіста випікають такі вироби, як баби, .. плетеники, мандрики* (Укр. страви, 1957, 300).

МАНДРИ́Л, а, *ч.* Мавпа родини мартишкових із великою головою та коротким хвостом; живе в Західній Африці.

МАНДРІВЕ́ЦЬ, івця́, *ч.* Те саме, що **мандрівни́к**. [В а с и л ь:] *Вони* [рибалки] *завжди на ніч біля куреня кладуть окрасць хліба, а часто й кулешу зоставляють, щоб який мандрівець погодувався...* (Кроп., III, 1959, 89); *Я крізь роки мандрівцям небесним шлю*

привіт від душі глибини... (Сос., Солов. далі, 1957, 9); *Але й навкруг — не глушина чужа Для мандрівця, прибулого здаля* (Бажан, Роки, 1957, 270).

МАНДРІ́ВКА, и, *ж.* Переміщення за допомогою транспорту або пішки, звичайно далеко за межі постійного місцеперебування; подорож. *Сама не знаю чого, але на мене напала охота поїхати куди-небудь у чужий край. Сплю і бачу усякі мандрівки* (Л. Укр., V, 1956, 189); *Мандрівка пахне, аж серце п'яне! Спадають краплі у сніжний дзбан, Заметі скляться, готові сани, Дорога прагне подорожан* (Рильський, II, 1960, 220); * Образно. *Обов підемо, обов, В далеку мандрівку життя* (Фр., XI, 1951, 235); * У порівн. *Пригадалось Ковалеві те літо на Ворсклі. Це була немов мандрівка в молодість* (Собко, Срібний корабель, 1961, 54); // Постійна зміна місцеперебування; блукання (у 1 знач.). *— Скучно на світі..,— мимрить старий у роздратованні, — а ти волочись по світах, не бачачи кінця-краю своїй мандрівці...* (Коцюб., I, 1955, 173); *В головах промигтіли давні-давні спогади. Нужденне життя, мандрівка по світу, шукання щастя* (Ірчан, II, 1958, 28).

МАНДРІ́ВНИЙ, івна́, івне́. 1. Який мандрує. *Звідусіль чути було постріли,— це якась мандрівна офіцерська дружина вирішила підтримати Тимчасовий уряд* (Ю. Янов., II, 1954, 111); *Я возив хліб і сіль І людей мандрівних* (Воронько, Три покоління, 1950, 9); *І знай, що знов прилинуть восени Мандрівні зграї, знову розколишуть Повітря дзвоном, свистом, щебетанням* (Рильський, I, 1956, 78); // Який постійно мандрує; бродячий. *Дванадцять плащів, перетиканих пурпуром тирським, Дар королеви Альтеї мандрівним співцям злотоустим* (Фр., XIII, 1954, 316); *Мандрівний музика, він об'їздив майже всю країну, зустрічав багатьох людей* (Дмит., Розлука, 1957, 47); *До містечка заїхав мандрівний театр ліліпутів* (Вільде, На порозі, 1955, 56); // Кочовий. *Він* [прокурор] *зробив розгорнений екскурс у давнину, в жахливу історію крадіжок дітей всілякими мандрівними племенами* (Ле, Міжгір'я, 1953, 324).

Мандрівні дякі *див.* **дяк.**

△ **Мандрівні вогні** — те саме, що **Блука́ючі вогні** *(див.* **блука́ючий**); **Мандрівні зо́рі** — зорі, що рухаються не по сталій орбіті.

2. Заповнений мандрами. *Змалку почалося мандрівне життя маленьких княжичів Данилка і Василька* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 85); *Промайнули Юнацькі весни мандрівні* (Воронько, Славен мир, 1950, 117).

МАНДРІ́ВНИК, івника́, *ч.* Той, хто мандрує; подорожній, подорожанин. *Мандрівник не міг користатись з них* [дзигарів], *бо були дуже здорові й тяжкі* (Коцюб., III, 1956, 8); *Пастухи сидять, а до них мандрівник з темряви наближається* (Вас., Вибр., 1954, 51); // Людина, що за характером своєї діяльності мусить часто мандрувати. *Центральну Азію вперше дослідив у другій половині XIX століття видатний російський мандрівник Микола Михайлович Пржевальський* (Фіз. геогр., 6, 1957, 69); *Добре було б стати великим мандрівником і відкрити, наприклад, ще якусь землю* (Сміл., Сашко, 1957, 21); * Образно. *Сонце, той ясний і непохибний небесний мандрівник, давно вже перестало бути керманичем моєї земної мандрівки* (Фр., II, 1950, 92).

МАНДРІ́ВНИЦТВО, а, *с.* Мандрівний спосіб життя. *В назві юрта звучить відгомін безмежних степових просторів, степової волі, пісня вікового мандрівництва...* (Мас., Життя.., 1960, 76).

МАНДРІ́ВНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мандрівни́к.** [Єгиптянин:] *Се хата Ра, оселя Озіріса, притулок для мандрівниці Ізіди* (Л. Укр., II, 1951, 244); *Той, що просиджував в скелі віками, В скелю елейними кликав річами Дівчинку Лесю, малу мандрівницю* (Забашта, Вибр., 1958, 59); * Образно. *Бризнула зливою Хмара-водянка, моя мандрівниця* (Шпорта, Вибр., 1958, 54); * У порівн. *Тижнів три буяє спека, сонце палить гаряче, як мандрівниця далека, прийде хмарка — і втече* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 98).

МАНДРІ́ВНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мандрівни́к.** *Безлячно піду по новому шляху, У мандрівницьку вдягнусь одежу* (Граб., I, 1959, 553); *Доля мандрівницька нам сприяла І добру хату на нічліг послала* (Рильський, Зграя.., 1960, 31).

МАНДРІ́ВНИЧИЙ, а, е. Те саме, що **мандрівни́цький.**

МАНДРІ́ВОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **мандрі́вка.** *Мандрівочка — рідна тіточка* (Номис, 1864, № 11030); *А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле. Молодому козакові Мандрівочка пахне* (Укр.. лір. пісні, 1958, 76).

МАНДРО́ВАНИЙ, а, е, *заст.* Мандрівний (у 1 знач.). *Аж шусть! пан писар з командою: — Де ваш Левко мандрований?* (Кв.-Осн., II, 1956, 303); *І от він, мандрований син, по довгій розлуці знову вдома* (Кач., II, 1958, 401).

МАНДРО́НИ: ◇ **Мандро́ни плести́**, *діал.* — говорити нісенітниці. *Він в куті сидів, І сміявся, і балакав, І «мандроні плів»* (Фр., X, 1954, 173).

МАНДРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мандрува́ти** 1. *Прибережу для дальніх мандрувань Бажань і снів незайману натуру* (Мал., Полудень.., 1960, 47).

МАНДРУВА́ТИ, ую, уєш, *недок.* 1. Здійснювати мандрівку. *Ось раз, мандруючи з Дрогобича до Борислава, він пригадав собі свого патрона Вольфа* (Фр., VIII, 1952, 376); *Раз якось навідався до його один італієць, з котрим Гельс, мандруючи, запізнався в Флоренції* (Коцюб., III, 1956, 8); *Майже два з половиною тисячоліття тому у гирлі Борисфена.. мандрував історик Геродот* (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); [Й о г а н а:] *Своїм достатком я йому служила І всій його громаді помагала, .. щоб мав гурток прихильних коло себе, мандруючи між людом неприві́тним* (Л. Укр., III, 1952, 162); *Вона* [Л. Українка] *через.. хворобу багато мандрувала* (Рильський, III, 1956, 287); // *перен.* Переноситися думками. *Вслухаючись у голос Москви, Михайло щовечора мандрував у свою молодість, у дитинство* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 180).

2. *розм.* Іти, їхати. *Не знав Троянець ні один, Куди се так вони мандрують, Куди їх мчить Анхізів син* (Котл., I, 1952, 113); *Застебнувши комір шинелі, я мандрую напівтемними провулочками* (Кол., На фронті.., 1959, 21); // *жарт.* Іти, ходити на незначну відстань. *До церкви дзвін, А пан Охрім, Бувало, в шинк мандрує* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 135); *Через тин мандрувала сусідська молодиця* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 167); // Відправлятися, вирушати в дорогу. *Виглянь, голубко, Та поворкуєм, Та посумуєм; Бо я далеко Сю ніч мандрую* (Шевч., I, 1963, 87); *Микола з товаришами мандрував з села* (Н.-Лев., II, 1956, 195).

3. *перен.* Передаватися (про предмети). *І мандрує нова сокира з рук до рук* (Фр., IV, 1950, 193); *Листівки мандрували від села до села* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 25).

МАНДРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., безос.* Про певні умови, обставини мандрування. *Ішли* [Шу-ін і Цзі] *горами вночі, вдень відпочивали, а коли здибали понад шляхом купця, відібрали двох коней. Тоді мандрувалось легше* (Досв., Гюлле, 1961, 177).

МАНДРУ́ЮЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **мандрівний** 1. *Вовкун.. пристав до мандруючої спілки теслів,*

що ставила церкви, школи та дзвіниці по селах (Фр., III, 1950, 47).

МАНДРЬÓХА, и. 1. *ч. і ж., зневажл.* Те саме, що **волоцю́га** 1; бродяга. *Харон, таких гостей уздріявши.., Запінився дуже і озлився: «Відкіль такі се мандрьохи?»* (Котл., I, 1952, 132).

2. *ж., лайл.* Розпусна жінка. — *Шльондра ти, а не молодиця! Мандрьоха! Потіпаха!* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 478).

МАНÉВР, у, *ч.* 1. Переміщення військ або флоту з метою створення найдоцільнішого їх згрупування та зайняття найкращої позиції для нанесення удару супротивникові. *Розділившися на три відділи, рушили* [монголи] *під горбок трьома стежками.. Маневр той показував ясно, що монголи хотіли зі всіх боків обійти й окружити дім відразу* (Фр., VI, 1951, 78); [К а с ь я н о в:] *Задуманий вами маневр — це щось незрівнянне у військовій науці* (Дмит., Драм. тв., 1958, 110).

2. *перен.* Спритна, хитра дія для досягнення або уникнення чогось; виверт (у 2 знач.), хитрощі. *Зробив* [староста] *виборчий маневр, винайдений польською шляхтою в Східній Галичині. Закінчив голосування, хоч голосуючих було ще кілька кіп* (Март., Тв., 1954, 65); *Мітив* [Барвінський] *почати здалеку, застосовуючи різних випробуваних обхідних маневрів, а довелося рубати з плеча* (Кол., Терен.., 1959, 173).

3. *тільки мн.* Тактичні або оперативно-тактичні навчання військ або флоту в умовах, близьких до бойових.— *Ще торік влітку саме в страшенну спеку були маневри під Білою Церквою* (П.-Лев., IV, 1956, 277); *— Що ж це таке? — тривожно спитала вона. — Вчора маневри закінчились, і кораблі вернулися з моря, а знов тривога* (Кучер, Голод, 1961, 57).

4. *спец.* Зміна напрямку руху (курсу) судна, літака тощо. *Чудернацькі маневри чорної шхуни привернули увагу козаків* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 99); *Космонавт може здійснити необхідні для наукових спостережень маневри на орбіті і може робити посадку в будь-якій точці земної кулі* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1).

5. *тільки мн.* Переміщення вагонів і локомотивів на станції для формування поїздів.

МАНÉВРЕНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється за допомогою маневру (у 1 знач.), без позиційних укріплень (про воєнні дії). *Суворов домігся дозволу розгорнути наступ за Прутом, маючи на меті розгромити у маневрених боях армію Осман-Паші* (Добр., Очак. розмир, 1965, 244).

2. Здатний маневрувати (у 1 знач.), швидко міняти напрямок руху; рухливий. *У жорстоких боях з переважаючими силами противника партизанам доводилось бути дуже гнучкими і маневреними* (Шер., Молоді месники, 1949, 46); *Самохідний комбайн, обладнаний навісним копнувачем, став більш маневреним* (Зерн. комбайни, 1957, 148).

МАНÉВРЕНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **манéврений** 2. *Своєю бойовою могутністю, маневреністю й здатністю до самостійних дій вони* [бронетанкові війська] *тепер значно перевершують частини та з'єднання періоду Великої Вітчизняної війни* (Рад. Укр., 8.IX 1957, 1); *Автомобіль має досить велику швидкість і відрізняється від пароплавів та поїздів більшою маневреністю й меншою прив'язаністю до тієї чи іншої дороги* (Автомоб., 1957, 3).

МАНЕВРÓВИЙ, а, е. 1. Те саме, що **манéврений** 1. *В маневрових боях йдуть танкетки, танки ідуть* (Ус., Вибр., 1948, 82).

2. Признач. для маневрів (у 5 знач.). *В депо покрикували невсипущі маневрові паровози* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 222).

МАНЕВРУВÁННЯ, я, *с.* Дія за знач. **маневрува́ти.** *Нестачу зброї партизани намагалися перекрити несподіваними наскоками, захопленням ініціативи бою і вмілим маневруванням* (Панч, I, 1956, 322); *Боротьба проти союзного імперіалізму не може означати принципіальної відмови від тактики поступок як засобів стратегічного маневрування* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 41); *Всі ці турботи нагадували велику битву, де було маневрування технікою в гігантських, державних масштабах* (Руд., Остання шабля, 1959, 465).

МАНЕВРУВÁТИ, ýю, ýєш, *недок.* 1. Здійснювати маневр (у 1, 4, 5 знач.). *Щорс хотів перевірити силу полку в загальному наступі, він уже домігся чіткої взаємодії підрозділів полку, навчив їх маневрувати* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 44); *Протягом багатьох годин теплохід у штормову погоду маневрував серед величезних айсбергів* (Веч. Київ, 30.I 1957, 2); *Маневрує ваговозний поїзд, перечіплює вагони* (Кач., II, 1958, 189).

2. Пересуватися, обходячи перешкоди; лавірувати. *Розмашисто працюючи ліктями й колінами, вміло маневруючи межи трупів, бовць попова на стогін* (Гончар, I, 1954, 44); *Він* [шофер] *немилосердно газував, .. вміло маневрував між калюжами та вирвами* (Дмит., Наречена, 1959, 113).

3. *перен.* Діяти, застосовуючи хитрощі, вдаватися до вивертів (у 2 знач.). *Ленін застерігав, що царизм, маючи на меті задушення революції, буде маневрувати, піде на урізану конституцію* (Біогр. Леніна, 1955, 86); *Антон Таран не довів, що Петро не винуватий, і щось надто маневрував* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 754).

4. *чим, перен.* Перерозподіляти, переміщувати щось для кращого використання. *Наявність збірного поля в сівозміні дає змогу маневрувати площами основних овочевих культур* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 132); *Маневрувати коштами (фінансами).*

МАНÉЖ, у, *ч.* 1. Майданчик або закрите приміщення для верхової їзди й тренування коней. [М и х а й л о в:] *Щоневділі цар їздить на прогулянку в манеж і шлях його один — через Садову* (Голов., Драми, 1958, 261); * У порівн. *Мов у манежі, ми обскакали дворище і тим же алюром понеслись назад, навздогін за Свирем* (Панч, II, 1956, 64); // Приміщення для занять і змагань із легкої атлетики. *Змагання мали відбутися у великому манежі, де було обладнано шістдесятиметрову бігову доріжку, ями для стрибків і штовхання ядра* (Собко, Стадіон, 1954, 306).

2. Арена цирку. — *У мене є талісман щастя. Не вірите? Волосина з гриви берберійського лева, яку я підняв на цирковому манежі* (Донч., V, 1957, 223); *Коли на манежі клоуни — в цирку панує веселий сміх* (Літ. газ., 20.XII 1960, 4).

3. Невелика переносна загородка для дітей, які починають ходити.

МАНÉЖИТИ, жу, жиш, *недок., перех., спец.* Виїжджувати коня за правилами манежної їзди. *Манежити коня.*

МАНÉЖНИЙ, а, е. Прикм. до **манéж** 1. *Іван Юхимович проскакав .. манежним галопом, щоб випробувати жеребця* (Руд.., Остання шабля, 1959, 117); *До нього* [багатоборства] *входять: манежна їзда (перший день), польові випробування (другий день) і подолання перешкод (третій день)* (Спорт.., 1958, 78).

МАНЕКÉН, а, *ч.* 1. Людська фігура з дерева, пап'є-маше й т. ін. для примірювання або показу одягу тощо. *Синіє в синьому промінні на галявині, як на смітнику, манекен без голови* (Вас., II, 1959, 38); *Дівчата в однакових вицвілих фетрових, якогось дитячого фасону капелюшках, у пильниках з до-*

мотканого полотна, застиглі і випростані, нагадували собою манекени з другорядного магазину готового жіночого одягу (Вільде, Сестри.., 1958, 457); * У порівн. *Іваницький чемно стиснув тонкі губи і сів нерухомий, величний, мов манекен з цирульні* (Кол., Терен.., 1959, 124); // *перен.* Про безживну, малорухливу, безвольну людину. *Режисер, який з актора робить манекен, занапащає театр* (Про мист. театру, 1954, 330).

2. *спец.* Дерев'яна фігура з рухливими руками й ногами, якою користуються художники для малювання різних поз людини.

МАНЕКЕ́ННИК, а, *ч.* 1. Той, хто виготовляє манекени.

2. Працівник крамниці готового одягу, ательє й т. ін., що примірює на собі одяг для показу його покупцям.

МАНЕКЕ́ННИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **манеке́нник.**

МАНЕ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **мале́нький** 1—5. *Сама жінка маненька, коротесенька, та аж пихтить під тими убраннями* (Вовчок, I, 1955, 214); *Її звали Наталею. Вона була маненька, їй було тільки сім років* (Гр., I, 1963, 431); *Бабуся, було, скажуть: — І навіщо б ото я пташенятко мучив? Воно ж іще маненьке. Пусти його, не муч!* (Вишня, II, 1956, 274).

МАНЕ́РА, и, *ж.* 1. Спосіб виконання дії, прийом; звичка діяти певним чином. *Вона тремтіла й пищала, як муха в павутинні, і ця інститутська манера в немолодій жінці дратувала його* (Коцюб., I, 1955, 407); *Валентин Модестович так само почув стукіт у вхідні двері. Поморщився, впізнавши манеру Петрова* (Шовк., Інженери, 1956, 199); *Це була манера розповіді старих солдатів і скромних людей — захоплюватись діями товаришів і лишати себе в тіні* (Смолич, День.., 1950, 10); *В його поведінці, в розмові, в манері триматися з людьми, а особливо з підлеглими, з'явилося щось нове* (Ткач, Плем'я.., 1961, 24).

За мане́рою чиєю — за чиєюсь звичкою. *Гальванеску, звичайно, не слухав і, за своєю манерою, зразу змінив свій суворий і гострий тон на іронічно веселий* (Смолич, I, 1958, 74).

2. *тільки мн.* Спосіб поводитися, триматися в товаристві. *Своєю фігурою, манерами, своїм вмінням поводитись з людьми.. Сусана Уласівна була більше схожа.. на паню* (Н.-Лев., IV, 1956, 44); *Його панські манери частенько-таки викликають легенький іронічний сміх на їх* [сусідів] *устах* (Фр., II, 1950, 382); *Жолкевський ладен був зникнути, так ображали його незалежні манери цього хлопа* (Ле. Наливайко, 1957, 21).

3. Сукупність особливостей, творчих прийомів, властивих митцеві, напрямку в літературі або мистецтві, художньому творові, виконанню художнього твору. *Я знов став писати. Я змінив свою «манеру» і се дивувало моїх знайомих та критиків* (Л. Укр., III, 1952, 690); *Треба відзначити, що в багатьох інтонаціях і стилістичних зворотах зрілого Коцюбинського ясно дається відчути вплив чеховської манери письма* (Рильський, III, 1956, 87); *Полотна Самокиша виконані в улюбленій ним дещо графічній манері, з чітким обрисуванням контурів* (Мист., 5, 1957, 7); *Ми знаємо, як співав Кропивницький, Садовський, Заньковецька, дехто з нас чув, як співав Саксаганський і деякі їхні учні, що зуміли успадкувати їхню манеру співу* (Мист., 6, 1955, 20).

МАНЕ́СЕНЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **мале́сенький.** *Це була манесенька на зріст, тоненька, голубоока, з шапкою густих русявих кучерів на круглій голівці дівчинка* (Л. Янов., I, 1959, 322); *Діти манесенькі кричали їй услід: «Бувай здорова!»* (Вовчок, I, 1955, 178).

МАНЖЕ́Т, а, *ч.* Те саме, що **манже́та.** — *Пора нам розстатися вже з пануванням,— подумав Аркадій Петрович, защібаючи лівий манжет* (Коцюб., II, 1955, 383); *Рука ніби дитяча, але білий м'який манжет, край чорного потертого рукава явно дорослої людини* (Ів., Таємниця, 1959, 140).

МАНЖЕ́ТА, и, *ж.* 1. Вилога, закарваш рукава (сорочки, блузки тощо). *Загнибіда нарядився у новий сукняний убір, надів сорочку з манжетами* (Мирний, III, 1954, 82); *Коли робив* [проректор] *рух рукою, то в голубих манжетах шовкової сорочки виднілися золоті запонки* (Чорн., Потік.., 1956, 184); // Закот холоші. *Анатолій не бачив обличчя Голосарського. Він бачив лише його спину, помітив міцну, ретельно підстрижену потилицю й високі манжети звужених штанів* (Руд., Остання шабля, 1959, 64).

2. *техн.* Кільце для скріплення кінців труб, стрижнів, для запобігання виходу рідини, газу в поршневих насосах. *Манжети робочих циліндрів весь час щільно притискуються до поверхонь циліндрів* (Автомоб., 1957, 204).

МАНЖЕ́ТКА, и, *ж.* Зменш. до **манже́та** 1.

МАНЖЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **манже́та** і **манже́т.**

МАНИ́ТИ, маню́, ма́ниш, *недок., перех.* 1. чим і без додатка. Кликати, звати, роблячи певні знаки рукою, поглядом і т. ін. — *Ось ідіть сюди. Ідіть,— манив її* [Галю] *і бровами і головою Власов* (Мирний, IV, 1955, 130); *Вчителька підходила до Романа ближче й манила рукою до себе* (Вас., I, 1959, 60); // Вабити (принадою). *Всі доярки по черзі.. випробували різні підходи до корови, манили всіма принадами, щедро розсипали перед нею найпривітніші слова* (Вол., Місячне срібло, 1961, 260).

2. *перен.* Притягати до себе; вабити (у 2 знач.), приваблювати. *Хотів він прогнать з-перед очей ту мрію, а мрія все стояла й манила його* (Н.-Лев., II, 1956, 267); *Свіжість трави манила здалека, а медовий запах квітів наповнював повітря* (Кобр., Вибр., 1954, 156); *Нас манила романтика грандіозних проектів* (Гур., Друзі.., 1959, 238); // Викликати бажання відправитися куди-небудь, бути десь, робити, переживати що-небудь. *Весно, ти мучиш мене! Розсипавшися сонця промінням, Леготом теплим пестиш, в сині простори маниш!* (Фр., XIII, 1954, 304); *Життя кудись іде, хвилюється, як море, І манять до утіх нас устоньки дівочі...* (Рильський, I, 1960, 114); *Манила* [річка] *нас спуститись вниз, Холодної води набрати* (Шер., Дорога.., 1957, 26); // *безос. Уже пшеницю звезли і помолотили, а Василя так і манило, так і тягло в поле* (Мирний, IV, 1955, 213); // Захоплювати (думки, уяву). *Над Федоровою головою — безодня всесвіту, що одвіку манить людські думки* (Мушк., Серце.., 1962, 199).

◇ **Манити о́чі** — притягати погляд. *Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівничою свіжиною та прохолодою* (Н.-Лев., II, 1956, 386).

3. чим і без додатка, *рідко.* Вводити в оману. [Харитина:] *А я манила себе надіями, хотіла сама йому признатися, дурна, дурна...* (К.-Карий, I, 1960, 227); *Летить подорожній до того гаю в пекучому степу, а гай далі тікає.. Отак і манить, водить мара по розпеченій, потрісканій землі* (Кучер, Прощай.., 1957, 19).

МАНИ́ТИСЯ, ї́ться, *недок., безос., діал.* Хотітися. *Не той чоловік вбогий, що багатства стратив, а той, що не дбає ні об чім, що йому нічого не маниться...* (Вовчок, VI, 1956, 251).

МАНІ́ЙШКА, и, *ж.* Нагрудник, пришитий або пристебнутий до чоловічої сорочки. *Вийшов із кімнати сам хазяїн. Уже взутий, в галіфе і в сорочці спідній із*

манишкою на всі груди — чорним виноградом вишито (Головко, II, 1957, 44); // Нагрудник, що його носять під жакетом замість блузки, або вставка до жіночого плаття, блузки.

МАНЙШКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мани́шка**.

МАНІАКА́ЛЬНИЙ, а, е. Який становить ма́нію (у 1 знач.). *Жадоба помсти за ці роки перетворилась у нього на хворобливу пристрасть, на маніакальну ідею* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 103); *Це один з авторів маніакального проекту загарбання світу* (Смолич, Після війни, 1947, 21).

МАНІВЕ́ЦЬ *див.* **манівці́**.

МАНІВЦІ́, ів, *мн. (одн.* **манівець**, вця́, *ч.)*. Кружний, обхідний шлях. *Хто ходить на манівці, той падає в рівці* (Укр.. присл.., 1955, 275); *— Чого це ти, Лукино, вертаєшся додому манівцем? — спитався Улас* (Н.-Лев., III, 1956, 341); *Їздовий шукав манівців, звертав з засніжених просік і петляв поміж сосон та беріз* (Ле, Мої листи, 1945, 69); * Образно. *Щиро людські чуття, які, може, і були в його душі, давно розгубилися по манівцях життя* (Фр., III, 1950, 442).

◇ **Говори́ти манівця́ми** — говорити натяками, непрямо. *Він почав говорити. Зразу манівцями.., а трохи згодом таки прямо, без усяких застережень* (Коб., I, 1956, 82); **Збива́ти (зби́ти, зво́дити, звести́, заво́дити, завести́** *і т. ін.)* **на манівці:** а) *(кого)* спрямовувати когось на неправильні вчинки; б) *(що)* неправильно спрямовувати розвиток чого-небудь. *Сам він не раз.. помагав заплутувати найпростіші справи, .. щоб цісарське правосуддя зводити на манівці* (Фр., IV, 1950, 432); *Ігнорування національних особливостей обов'язково веде на манівці буржуазного космополітизму* (Літ. газ., 10.X 1961, 2); **Збива́тися (зби́тися, схо́дити, зійти́** *і т. ін.)* **на манівці** — поводитися, діяти неправильно. *Потроху Батурін почав усвідомлювати, що він справді збився на манівці. Треба жити якось інакше* (Гур., Наша молодість, 1949, 111); **Іти́ (блуди́ти** *і т. ін.)* **манівця́ми (манівце́м)** — робити щось неправильно. *Нам треба уважно ставитися до молодого літератора, .. щоб він не блудив манівцями і дарма не губив свого обдарування* (Мал., Думки.., 1959, 17).

МАНІЄ́ВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **манія́**[1]; // Пофарбований манією. *Червона маніївка спідниця, блиснувши до світла гарячою барвою, мигла коло ослона* (Коцюб., I, 1955, 30).

МАНІ́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., перех., фам.* Те саме, що **би́ти** 2. *Хлопець видумував шкідливі ігри.. Часто й густо батько його маніжив за це* (Мирний, II, 1954, 113).

МАНІ́ЖИТИСЯ, жуся, жишся, *недок., розм.* 1. Поводитися манірно; маніритися. [З а х а р к о:] *Та то Домаха, може, з болісті? Хвора людина — треба вибачити!..* [В а с и л ь:] *Дуже вже вона маніжиться!* (Кроп., II, 1958, 159); *Гнат бере стакан в руки і так маніжиться, ніби тієї горілки зроду і не куштував: хмуриться, кривиться, одвертається* (Тют., Вир, 1960, 208).

2. *з ким, рідко.* Те саме, що **па́нькатися**. *Кат із нею [дівчиною], посадовить її на санки, тільки не біля себе, а на самім задку,— з їхнім братом не дуже треба маніжитися, а то ціни собі не складуть* (Стельмах, I, 1962, 152).

МАНІ́ЖКА, и, *ж.* Те саме, що **мани́шка**. *Маніжка на йому біла, вигаджена, аж полискується* (Свидн., Люборацькі, 1955, 115).

МАНІ́ЙКА, и, *ж., заст.* Зменш.-пестл. до **манія́**[1]. *Він розвозить на санчатах чи розносить на плечах свої голки, шпильки, перець, синьку, .. манійку, стрічки, намисто, сірники і різний дріб'язок* (Стельмах, I, 1962, 125).

МАНІКЮ́Р, у, *ч.* Чищення та полірування нігтів на руках. *Роблячи манікюр, треба суворо додержувати загальних правил чистоти* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 22); // Відполіровані, звичайно вкриті лаком нігті. *Марія Басова стежила за своєю зовнішністю дуже ретельно, і позначалося це в усьому: в добре пошитому темно-синьому костюмі, .. в дбайливо зробленому манікюрі* (Собко, Справа.., 1959, 62); *— Я ніколи його не бачив, а уявляю напомаджений чуб, акуратненький проділ, манікюр* (Донч., V, 1957, 297).

МАНІКЮ́РНИЙ, а, е. Признач. для манікюру. *Майор знайшов у шухляді письмового стола канчук з олов'яною кулькою і щось схоже на манікюрне приладдя* (Рибак, Час.., 1960, 371).

МАНІКЮ́РНИЦЯ, і, *ж.* Майстриня, що робить манікюр.

МАНІ́ЛОВЩИНА, и, *ж.* Бездіяльне, відірване від реальної дійсності ставлення до життя; добродушне мрійництво. *Революцію не можна експортувати й підштовхувати ззовні... Коли б хто-небудь і здумав щось подібне зробити,— це було б просто маніловщиною і донкіхотством* (Ком. Укр., 3, 1960, 26).

МАНІ́ЛЬСЬКИЙ, а, е: △ **Манільське пря́диво** — міцне волокно, яке виготовляють із листя тропічної рослини — текстильного банана, що росте головним чином на Філіппінських островах. *Манільське прядиво йде на виготовлення канатів та мішковини* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 210); **Манільський кана́т** — канат із манільського прядива, що відзначається своєю міцністю. *Самі* [орачі] *тягли* [плуги], *аж жили на них тріскались, всю силу своєї злості вкладали в цей напнутий манільський канат. Хай бачить білий правитель, ким тут орють* (Гончар, II, 1959, 355).

МАНІО́К, у, *ч. (Manihot* P o h l.). Тропічна чагарникова вічнозелена рослина родини молочаєвих, із бульбоподібного коріння якої виготовляють поживне борошно. *Продовольчі культури місцевих жителів Океанії — коренеплоди — ямс, маніок, батат* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 312); // Борошно, виготовлене з коріння цієї рослини.

МАНІО́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **маніо́к**; // Вигот. із маніоку. *Маніокове борошно.*

МАНІПУЛЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок., чим, над чим і без додатка.* Робити маніпуляції. *Скулена постать під сукняною хусткою щось там живо маніпулює в своїй криївці* (Фр., VI, 1951, 158).

МАНІПУЛЯ́ТОР, а, *ч.* 1. Людина, що робить різні маніпуляції (у 1 знач.); // Цирковий артист-фокусник, що вправно маніпулює різними предметами.

2. Пристрій для передавання телеграфних сигналів. *При передачі телеграфних сигналів застосовують.. пристрій — маніпулятор, який змінює амплітуду або частоту коливань у такт із замиканням або розмиканням телеграфного ключа* (Осн. радіотехн.., 1957, 111).

3. *спец.* Прилад на пульті управління, у диспетчерській і т. ін. для регулювання складних виробничих процесів. *Було автоматизовано й механізовано процес прокатки, створено кувальні маніпулятори* (Роб. газ., 24.I 1965, 2).

МАНІПУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Виконувана руками складна дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо. *Якийсь чоловік сперся од вулиці на тин і з цікавістю стежив за маніпуляціями Райсиними* (Коцюб., I, 1955, 309); *За двадцять хвилин товаришка сестриця.. промила Хоменкову виразку, проробила всі маніпуляції, тобто чимось помазала, присипала і перев'язала* (Трубл., I, 1955, 63).

2. *перен., розм., рідко.* Те саме, що **махіна́ція**; шахрайство. *Біржовими маніпуляціями Вітте збив собі*

солідний капітал і прагнув пустити його в діло (Бурл., Напередодні, 1956, 162).

МАНІ́Р, ну́ру, *ч., розм.* Спосіб дії. *Оглянувшись, він побачив, що з гори вільним поковзом мчить лижа, за нею котиться людина, а за людиною, таким самим манером, друга лижа* (Трубл., Лахтак, 1953, 149).

◇ **На манір** *чий* — на зразок когось, чогось; так, як хтось, щось. *Мартин засвистів на манір маленької пташки волосянки* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 192); **На** *який* **манір; За** *яким* **мане́ром** — за якимось зразком. *Зачіску вона носила майже на хлоп'ячий манір* (Гур., Друзі.., 1959, 30); *Комісар тоді висунув голову та як лайнеться за німецьким манером* (Ю. Янов., I, 1954, 56).

МАНІ́РА, и, *ж., заст.* Манера. *Яке то прехороше і широко задумане Ваше оповідання «Для загального добра», та галичанська маніра писання, на мій погляд, йому дуже зашкодила* (Мирний, V, 1955, 383).

МАНІ́РИТИСЯ, рюся, ришся, *недок.* Поводитися манірно; маніжитися (у 1 знач.). *Жінка вже літня, а чогось маніриться, прикриває рота хустинкою, ніби їй п'ятнадцятий рік щойно пішов* (Вільде, На порозі, 1955, 198); *— Чи я ж не принадна? — манірячись, поспитала Настя-Дарина* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 365); // Примушувати себе довго просити (до столу тощо). *Його хазяйка мила Сипучої для нас картоплі наварила, Та дещиця і в нас у рюкзаках була, Тож, не манірячись, ми сіли до стола* (Рильський, Сад.., 1955, 56).

МАНІ́РКА, и, *ж.* 1. Похідна металева фляжка з кришкою у вигляді склянки, що загвинчується. *Старий служивий простягає манірку, в якій збереглося трохи теплої, несмачної, але такої жаданої води* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 98).

2. *рідко.* Те саме, що **казано́к** 2.— *Та ж служили з ним ще в царських уланах, не одну кашу.. з'їли з одної манірки* (Ле, В снопі.., 1960, 38).

МАНІ́РНИЙ, а, е. Позбавлений простоти та природності. *— Пане Ястшембський! наші вельможні панни такі манірні, такі тонні та скучні!* (Н.-Лев., II, 1956, 63); *Увіходить немолода, носата, але манірна дама, надто пишно, але без смаку вдягнена, напудрена і нарум'янена* (Коч., II, 1956, 193); *Бронко зараз же вловив фальш в Олиному манірному вигуку* (Вільде, Сестри.., 1958, 515); // З витонченими манерами (у 2 знач.). *Куліш манірний, красивий, самозакоханий, як завжди, пишномовно зустрів Тараса* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 396).

МАНІ́РНИЦЯ, і, *ж.* Манірна жінка.

МАНІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **манірний.** *І от довгоочікуваний бал у повному розпалі. Господи, скільки манірності і пустопорожньої пишноти..!* (Кол., Терен.., 1959, 178).

МАНІ́РНО. Присл. до **манірний.** *Білява жіночка в кучериках, .. манірно закотивши очі, сиділа в кріслі з застиглим, як у ляльки, виразом обличчя* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 119); *Бжеський манірно розкрив скриньку, яку покваплено подав йому Свенціцький, і вийняв грамоту з печаткою на шнурі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 19).

МАНІСІ́НЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **малісінький.** *Манісінька ручка.. повертає ключ* (Вас., Вибр., 1954, 244); *Івась підніс бабусі зайченя, поставивши його на долоні. — Справді зайченятко, ти диви! І гарнесеньке яке та манісіньке* (Коп., Подарунок, 1956, 77).

МАНІФЕ́СТ, у, *ч.* 1. Урочисте писане звернення верховної влади до народу з приводу якоїсь дуже важливої події (прийняття важливого законопроекту, оголошення війни тощо). *Ми всі цілком зневірились у щирість та совісність крутійського уряду, який по маніфесті 17-го одхиляється дедалі направо* (Коцюб., III, 1956, 285); *Тієї ж осені Франц-Йосиф оголосив маніфест про війну* (Козл., Сонце.., 1957, 69).

2. Писане звернення політичної партії або громадської організації, яке має програмний характер. *Пора вже комуністам перед усім світом відкрито викласти свої погляди, свої цілі, свої прагнення і байкам про привид комунізму протиставити маніфест самої партії* (Комун. маніф., 1959, 34); *Маніфест миру.*

3. Писаний виклад творчих принципів літературного або мистецького угруповання, напрямку чи окремого автора. *Перша п'єса Тобілевича — «Бурлака» — є ніби його ідейно-художнім маніфестом* (Рильський, III, 1955, 283); *Це ті, що оглушують читача, слухача чи глядача бубнами й літаврами рекламних маніфестів* (Еллан, II, 1958, 142).

МАНІФЕСТА́НТ, а, *ч.* Учасник маніфестації (у 1 знач.). *Перша масова українська маніфестація відбулась 12 березня 1917 р. в Петрограді.. Серед маніфестантів лунали заклики: «Хай живе вільна Україна у вільній Росії!»* (Іст. УРСР, II, 1957, 31).

МАНІФЕСТА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **маніфеста́нт.**

МАНІФЕСТА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Масовий політичний виступ для вираження солідарності, підтримки або протесту, а також масова вуличпа процесія з цією метою. *У Києві 16 березня 1917 р. в «день свята революції» відбулась величезна маніфестація, під час якої поряд із загальнодемократичними вимогами висувались вимоги свободи для України та інших народів* (Іст. УРСР, II, 1957, 31); *Яресько пригадав Севастополь.., братання з французькими матросами, бурхливі маніфестації.., йшли вони тоді до порту з піснями* (Гончар, II, 1959, 201).

2. *чого, перен.* Вияв, свідчення чого-небудь. *Виступи радянських письменників.. на конгресах миру перетворювалися в маніфестацію відданості й любові до Радянського Союзу, готовності до кінця боротися проти імперіалістичної реакції* (Рад. літ-во, 5, 1957, 89).

МАНІФЕСТУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* 1. *неперех.* Брати участь у маніфестації. *Маніфестувати по вулицях міста.*

2. *перех., перен.* Виявляти що-небудь, свідчити про щось. *Згадались мені кращі люди, яких-но я знав. згадалось, як на збірках однодумців маніфестували вони свою любов до народу* (Коцюб., I, 1955, 259); *Члени цього товариства* [«Тарасівці»] *зобов'язувалися всюди маніфестувати своє українство, розмовляти в публічних місцях українською мовою* (Сам., II, 1958, 404).

МА́НІЯ, ї, *ж.* 1. Хворобливий стан психіки, для якого характерне зосередження свідомості та почуттів на якійсь одній ідеї. *— Ну-ну, без компліментів,— засміявся Каргат. — А то я ще на манію величчя захворію...* (Шовк., Інженери, 1935, 297); *При манії переслідування зустрічаємо такі випадки, коли хворий вперто вважає за реально існуюче те, чого він боїться або чого він не хоче* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 207).

2. *перен.* Сильна пристрасть, потяг до чогось. *Практична метеорологія хутко стане зовсім моєю манією* (Л. Укр., V, 1956, 389); *Це в Сагайди манія. Він пише багато, куди попало і кому попало, з єдиною метою — одержати фотографію* (Гончар, III, 1959, 29).

...МА́НІЯ, ї, *ж.* Друга частина складного слова, що означає пристрасть, любов до того, що виражено в першій частині слова, напр.: а н г л о м а́ н і я, г р а ф о м а́ н і я, н а р к о м а́ н і я тощо.

МАНІЯ[1], ї, *ж., заст.* Сурик. *Щоки терли* [жінки] *манією, А блейвасом і ніс, і лоб, Щоб краскою, хоч не*

своєю, Причаровать [причарувать] *к собі кого б* (Котл., I, 1952, 140).

МАНІЯ[2], ї, *ж., діал.* Привид. [Наталя Семенівна *(побачивши Оксану):*] *Ти?!* [Оксана:] *Я! Не полохайтесь! Це не манія моя, а я живесенька...* (Кроп., I, 1958, 416).

МАНІЯК, а, ч. Людина, одержима якоюсь ма́нією (у 1 знач.). *Іван.. починає вдивлятися в величезне одутле вусате обличчя, що звело на нього з стіни моторошно-кам'янний погляд маніяка* (Кол., Терен.., 1959, 172); *Були такі, що, прочитавши її* [статтю], *висміяли молодого вченого і назвали його маніяком, який хоче відродити часи шахраїв-алхіміків, що намагалялися створити еліксир життя* (Рибак, Час.., 1960, 131); *Делегати конгресу затаврували ганьбою атомних маніяків з Пентагону* (Ком. Укр., 7, 1962, 7).

МАНІЯЦТВО, а, с. Психічне захворювання, що супроводжується ма́нією (у 1 знач.); маніакальний стан.

МАНІЯЦЬКИЙ, а, е. Власт. маніякові.

МАШЯЧКА, и, *ж.* Жін. до **маніяк.**

МА́НКА, и, *ж., розм.* Манна крупа. *Кілограм манки;* * У порівн. *Дощ перетворився на дрібну, як манка, льодову крупу* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 91); // Манна каша. *Хлопчик з ліжечка зліта́в, швидко їв картоплю, манку, В торбу зошити складав* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 118).

...МА́НКА, и, *ж.* Друга частина складного слова, що означає особу жіночої статі, яка має пристрасть, любов до того, що виражено в першій частині, напр.: англома́нка, балетома́нка, графома́нка.

МАНКІРУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., чим, книжн., рідко.* Те саме, що **легкова́жити** 1; нехтувати. *Манкірувати заняттями.*

МА́НКО, *невідм., с.* У торгових та фінансових справах — недовага товару, недостача в касі.

МАНЛИ́ВИЙ, а, е. Який манить до себе; вабливий, привабливий, замануливий. *Василь вп'явся очима в манливу постать Таїсії Миколаївни* (Хижняк, Новгамовпа, 1961, 76); *Знов ідеш, і переливається попереду срібна гладь манливих озер, таких принадних і цілющо-свіжих* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 99); *В очі привітно глянув* [Наливайко], *як у бездонню лячну і манливу* (Ле, Наливайко, 1957, 13); // Який обіцяє успіх, вигоди, задоволення. *В нашій камері знову поселилась манлива надія на порятунок* (Збан., Єдина, 1959, 226); — *В пропозиції Бачури є манлива думка, є мрія, так би мовити, велика і хвилююча, але ж то тільки мрія* (Чаб., Тече вода.., 1961, 28).

МАНЛИ́ВО. Присл. до **манли́вий.** *Щовечора зірки в далекому просторі манливо миготять, хвилюючи серця* (Тер., Ужинок, 1946, 25); *Відразу по той бік шляху білів нагрітий на сонці пісок і манливо поблискувала річка* (Хор., Ковила, 1960, 36).

МА́ННА, и, *ж.* 1. За біблійною легендою — їжа, що падала євреям із неба під час їх мандрівки по пустелі.

◇ **Ма́нна небе́сна (з не́ба)** — про те, що дається легко, без зусиль. *Успіхи передовиків — не манна небесна, вони з надхмарних висот не падають* (Рад. Укр., 6.I 1961, 2); *А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте манни з неба* (Д. Бедник, Дніпро... 1951, 18); **Як ма́нни небе́сної [з не́ба] чека́ти (жда́ти, бажа́ти** *і т. ін.)* — дуже сильно чекати, бажати когось, чогось.

2. *спец.* Застиглий сік деяких рослин (ясена, тамариксу та ін.), що вживається як їжа або ліки.

3. *діал.* Молоко. *Треба було добре глядіти маржину од гадини, звіра і од відьом, які всякими способами потягали манну з корови* (Коцюб., II, 1955, 332).

МА́ННИЙ, а, е. Вигот. із дрібнорозмеленої пшениці. *Манні крупи;* // Пригот. із таких круп. *Дідок.., тримаючи на руках дитину, годував її з чайної ложечки манною кашею* (Головко, I, 1957, 461); *Манний пудинг.*

МАНО́МЕТР, а, ч. 1. Прилад для вимірювання тиску газу або рідини в замкненому просторі. *Геде огонь, грає котел.., а на черсі машини манометр зробив перший оборот* (Фр., III, 1950, 328); *Він збив манометр і ударив залізом по боці* [паровика]. *Потому пустив пару в свисток* (Коцюб., II, 1955, 91); *Стрілки манометрів показують тиск пари в котлі і повітря в гальмовій системі* (Наука.., 6, 1960, 40).

2. *спец.* Прилад для вимірювання тиску рідини в судинах та порожнинах живого організму. *Ртутний манометр; Оптичний манометр.*

МАНОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **мано́метровий.** *Манометрична трубка.*

МАНО́МЕТРОВИЙ, а, е. Прикм. до **мано́метр.** *Манометрова стрілка;* // Здійснюваний за допомогою манометра. *Манометрові вимірювання.*

МАНО́РІЯ, ї, *ж., заст.* Манера. — *Це в його така вдача, така манорія. Він усе так жартує з усіма, кого зустріне, чи старого, чи молодого* (Н.-Лев., V, 1966, 395).

МАНСА́РДА, и, *ж.* Житлове приміщення на горищі з похилою стелею або стіною. *Іхнім приміщенням була мансарда — низенька кімнатка на горищі, під самісіньким дахом* (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 64); *Дивовижне місто* [Париж], *на один поверх вище за всі інші бачені Михайлом міста, бо тут кожен будинок мав неодмінно мансарду* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 42).

МАНСА́РДНИЙ, а, е. Те саме, що **мансардовий.** *Мансардні дахи були введені у Франції архітектором Мансаром (звідки і назва даху) для використання горішнього приміщення для житла* (Архіт. Рад. Укр., 4, 1940, 52).

МАНСА́РДОВИЙ, а, е. Прикм. до **мансарда.** *Мансардове вікно;* // З мансардою. *Мансардовий будинок.*

МА́НСІ, ей, *мн. (одн.* **мансі́єць**, і́йця, *ч.;* **мансі́йка**, и, *ж.).* Народність угро-фінської мовної групи, що живе в Ханти-Мансійському національному окрузі РРФСР.

МАНСІЄЦЬ *див.* **ма́нсі.**

МАНСІ́ЙКА *див.* **ма́нсі.**

МАНСІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́нсі.** *Мансійська мова.*

МА́НТА, и, *ж., діал.* Плащ. *Ой сиджу я, сиджу, на палаш приперся, манта ми* [у мене] *широка, полами утерся* (Федьк., I, 1960, 81); *Саму Галину Андріївну я бачив усього двічі і бачив обидва рази на вулиці — під паміткою, в манті* (Л. Янов., 1, 1959, 437).

МАНТА́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* Гострити, направляти косу мантачкою. [Кононі:] *Ні, мабуть, до вечора і однієї ручки не дотягну з такою косою, мантачиш-мантачиш її, а вона біда як важко йде* (Кроп., II, 1958, 431); *Час від часу зупиниться якийсь* [косар] *і давай мантачить притуплене лезо коси* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 205).

МАНТА́ЧКА, и, *ж.* Вузький дерев'яний плоский брусок для гострінпя коси, укритий шаром смоли з піском. *Замість списа — бере* [козак] *косу, За шаблю — мантачку* (Манж., Тв., 1955, 111); *Де-не-де спинялися косарі, витягали з-за очкура мантачки, і дзвінко та лунко бриніло тоді крицеве лезо під її дотиком* (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 90).

МАНТИ́ЛЬКА, и, *ж., заст.* Зменш. до **мантилья** 2. *Вбрана вона була в чорній сукні бог зна колишньої моди і в чорній старосвітській мантильці* (Л. Укр., III, 1952, 526).

МАНТИ́ЛЬЯ, ї, *ж.* 1. В іспанок — покривало з мережива або шовку для накривання голови й плечей. * У порівн. *Вже блакитний шовк неба покрився мереживом чорних гіллячок, наче ажурною мантильєю* (Коцюб., II, 1955, 249).

2. *заст.* Коротка жіноча накидка без рукавів. *Лакеї несли вже обережками жіночі накидки, мантильї* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 30); * У порівн. *Обруси молодиці напинають на плечі, як мантильї* (Н.-Лев., II, 1956, 402).

МАНТИ́СА, и, *ж., мат.* Дробова частина логарифма. *Від множення числа на 10, 100, 1000.., взагалі на одиницю з нулями, мантиса логарифма не змінюється* (Алг., II, 1957, 132).

МАНТИ́ТИ, нчу, нтиш, *недок., перех., діал.* Виманювати, випрошувати. *Де що в кого угледить хороше — зараз би так і проковтнує своїми очима захланними. «Дай, проміняй». Так-о буде мантити циганом, буде канючити, буде докучати раз у раз і таки вимантить у дурного* (Козл., Ю. Крук, 1950, 78).

МА́НТІЯ, ї, *ж.* 1. Довгий широкий одяг у вигляді плаща, що спадає до землі. *Обидві постаті були дуже схожі на черниць у широких мантіях та клобуках* (Н.-Лев., II, 1956, 69); *Сухе лице під чорним прокурорським ковпаком.. Чорна мантія важкими хвилями спадав до підлоги...* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 75); * Образно. — *Життьові процеси не потребують романтичних мантій, правда, Волька?* (Ю. Янов., II, 1954, 85).

2. *зоол.* Складка шкіри, що огортає тіло деяких безхребетних тварин. *Під черепашкою в перлівниці є дві складки шкіри. Вони називаються мантією, бо вони, як м'який плащ, спускаються із спини і вкривають з боків тіло тварини* (Зоол., 1957, 30).

3. *геол.* Оболонка земної кулі між її корою та ядром. *Між земною корою і ядром міститься оболонка, або мантія, яка є джерелом утворення корисних копалин земної кори* (Рад. Укр., 11.I 1962, 3).

МАНТО́, *невідм., с.* Широке жіноче пальто, переважно хутряне. *В цю мить двері* [вагона] *з гуркотом відсунулись, і на порозі він бачить в розкішному котиковому манто молоду жінку* (Досв., Вибр., 1959, 206); *Стояла жінка.. в червоному драповому манто* (Смолич, Театр.., 1946, 31).

МАНТУ́ЛКИ, ів, *мн., діал.* 1. Ласощі, солодощі. *Була оце на ярмарку та купила дітям мантулків* (Сл. Гр.).

2. Різноманітний дрібний товар. *Показує на суздальців, що зайняли* [на ярмарку] *ряд з образами, ложками, поясами й іншими мантулками* (Сл. Гр.).

МАНУ́Л, а, ч. Хижак родини котів із цінним пухнастим хутром; живе в Закавказзі та Середній і Центральній Азії.

МАНУСКРИ́ПТ, у, ч., *книжн.* Стародавній рукопис. *Спогад про неї* [книжку] *виступає дедалі все виразніше, як літери на давніх потайних манускриптах — «палімпсестах», — писаних таким атраментом, що, невидимий одразу, потім виявляється* (Л. Укр., III, 1952, 742); *Не ситий життям, повний спраги живої, Жадібний до глибу есгва, .. Розгортував він* [В. Шекспір] *манускрипту сувої І кидав у битву слова* (Бажан, Роки, 1957, 200); // *жарт.* Рукопис взагалі. — *Я Вам передам частину мого манускрипту, прошу вас у вільні вечори перевірити деякі розрахунки* (Рибак, Час.., 1960, 656).

МАНУ́ТИ, ману́, ма́ниш, *недок., перех., діал.* Манити. *Не гроші манули його, а свобода* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 29); // *безос. Його тягло туди* [на вільні степи], *мануло, неначе магнітом притягувало* (Мирний, IV, 1955, 207).

МАНУ́ТИСЯ, не́ться, *недок., безос., діал.* Хотітися. — *Трохи й ми з тобою там* [на весіллі] *розважимось, Марусю! — Та не знаю ще, — каже,— як мати схочуть! — Хіба самій не манеться? Хіба не попросиш матусі?* (Вовчок, I, 1955, 196); *Йому манулось якнайхутчіш побачити своїх близьких: дружину, дітей* (Досв., Вибр., 1959, 375).

МАНУФАКТУ́РА, и, *ж.* 1. Форма капіталістичного промислового виробництва, що передувала великій машинній індустрії й грунтувалася на поділі праці та ремісничій техніці. *..Маркс говорив про мануфактуру, що вона була надбудовою над масовим дрібним виробництвом..* (Ленін, 29, 1951, 142); [І в а н:] *Я власне вертаю з Угнова і Куликова, де починив старання, щоб тамошнє шевство зорганізувати на спосіб мануфактури* (Фр., IX, 1952, 381).

2. *заст.* Фабрика, переважно текстильна. *Поряд з розвитком ремісничого виробництва в XVII ст. появилися у Росії перші мануфактури* (Іст. СРСР, I, 1956, 171).

3. *збірн.* Тканини. *Купка козаків, скинувшись на голос сотника, похапцем щось прикрила собою, але Лец-Отаманів устиг примітити на підлозі штуки різної мануфактури* (Панч, I, 1956, 171); [П е т р а ш:] *Народ революцію у дранті робить, а в нього, падлюки, триста метрів сукна і всякої мануфактури* (Мокр., П'єси, 1959, 21).

МАНУФАКТУ́РИСТ, а, ч., *заст.* 1. Власник мануфактури (у 2 знач.); фабрикант. *В Англії.. скупчились великі багатства. Там було чимало багачів, купців, мануфактуристів, нових дворян, які могли вкласти свої гроші в підприємства* (Нова іст., 1956, 22).

2. Торговець мануфактурою (у 3 знач.).

МАНУФАКТУ́РНИЙ, а, е. 1. Який грунтується на мануфактурі (у 1 знач.). *Політична економія, яка стає справжньою наукою лише в мануфактурний період, розглядає суспільний поділ праці лише з точки зору мануфактурного поділу праці..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 367); *Розвиток мануфактурного виробництва за Петра* [I] *зробив великі успіхи* (Іст. СРСР, II, 1957, 24).

2. Який торгує мануфактурою (у 3 знач.). *Напроти.. вже стояв і не вводив з Ясочки живих, як жучки, очей видавець його поезій, хазяїн мануфактурного магазину Федір Сопкін* (Вас., I, 1959, 346); *Від дверей мануфактурної крамниці до центру площі стелилися вузькі різноколірні стежки* (Смолич, II, 1958, 41).

МАНУФАКТУ́РНИК, а, ч., *заст.* Те саме, що **мануфакту́рист**. *Тепер до Одеси — у сподіванні податися за кордон — з'їхалися наймогутніші петроградські банкіри, московські мануфактурники, промисловці Донбасу* (Смолич, V, 1959, 10).

МАНЧЕ́СТЕР, у, ч., *текст., заст.* Плис.

МАНЧЕ́СТЕРСТВО, а, *с., ек., іст.* Те саме, що **фритре́дерство**.

МАНЧЕ́СТЕРСЬКИЙ, а, е, *ек., іст.* Стос. до манчестерства.

МАНЮ́НІЙ, я, є, *пестл.* Дуже маленький; крихітний. *Син до шаблі простягає пальчики манюні* (Мал., Звенигора, 1959, 46).

МАНЮ́НЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже маленький. *Величезна плахта... А на плахті на тій хтось купки манюньких біленьких хаточок понабудовував* (Вишня, I, 1956, 210).

МАНЮСІ́НЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже маленький. *Дивились, молились Старі мої. А сердешне Неначе благає: Випручало рученята Й до їх простягає Манюсінькі...* (Шевч., I, 1951, 313); *Ще була вона, Наталочка, зовсім, зовсім маленькою, ну просто манюсінькою*

і придумувала казки (Коп., Вибр., 1948, 176); *Ліворуч манюсінька смужка Дніпра* (Довж., III, 1960, 105).

МАНЯ́ЧИТИ, я́чу, я́чиш і **МАНЯЧІ́ТИ,** ію, іси, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **маячи́ти**[1]; майоріти (у 1 знач.). *Здалека манячить і мріє той острів* (Стор., I, 1957, 252); *В лісі зовсім затемніло. На землі і в повітрі білів лиш сніг та манячіли цупкі, замерзлі стовбури дерев* (Коцюб., I, 1955, 81); *Вдалині неясно манячіли берестівецькі хутори* (Кач., Вибр., 1953, 258); // Нерухомо стояти; стовбичити. *Мати підвела голову і повернулася до Усті: — Лягай спати — чого манячиш, як привид?* (Вас., I, 1959, 200).

МАНЯЧІ́ТИ *див.* **МАНЯ́ЧИТИ.**

МАНЯЧЛИ́ВИЙ, а, е, *розм., рідко.* Те саме, що **маячни́й.** *Замість думок насувались якісь неясні манячливі образи* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 122).

МАНЬЄРИ́ЗМ, у, ч., *спец.* Стиль у мистецтві, що відзначається манірністю, примхливістю, зловживанням певними прийомами.

МАНЬЧЖУ́Р *див.* **маньчжу́ри.**

МАНЬЧЖУ́РИ, ів, *мн. (одн.* **маньчжу́р,** а, ч.; **маньчжу́рка,** и, *ж.).* Народність, що живе в північно-східній частині Китайської Народної Республіки — Маньчжурії.

МАНЬЧЖУ́РКА *див.* **маньчжу́ри.**

МАНЬЧЖУ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **маньчжу́ри** і Маньчжурія. *Фея руїни.. послала чоловіка її* [селянки] *на війну, щоб поклав на втіху японській долі свою голову серед маньчжурських степів* (Л. Янов., I, 1959, 410).

МА́ПА, и, *ж., заст.* Карта (у 1 знач.). *Добре було б, якби достали добру і детальну карту (мапу) Полтавщини* (Л. Укр., V, 1956, 160); *Слідимо на мапі за фронтом кінної армії* (Ірчан, I, 1958, 285).

МА́ПКА, и, *ж., заст.* Зменш. до **ма́па.**

МАРА́, й, *ж.* 1. Істота або предмет, що уявляється комусь; привид, примара. [Богомолка:] *Я не тінь. Перехрестись, коли не забула хреститись: я не щезну. Я не мара* (Н.-Лев., II, 1956, 453); *Радянського воїна обмацували руками, щоб пересвідчитися, чи це не видіння, не мара, не сон!* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 106); * Образно. *Мара безземелля.., що була зникла на якийсь час, знов з'явилась і стала перед ним у грізній постаті* (Коцюб., I, 1955, 117); * У порівн. *А мати, їх сердешна мати, Немов з хреста сьогодні знята, .. Сидить бліда, немов мара* (Стар., Поет. тв., 1958, 67); *Так-то мертвою марою Місяць круг Землі іде І вищує нам собою Той кінець, що Землю жде* (Сам., I, 1958, 80); // Образ, що виникає уві сні; сновидіння. *Весь сон одігнали* [соловейки], *усю дрему й мару* (Вовчок, I, 1955, 345); *Очевидячки дня зливалися з сонними марами ночі — і лякали його* (Мирний, I, 1954, 325).

2. *розм.* Міфічна істота, найчастіше в образі злої потворної чаклунки; уособлення нечистої сили. *Пішов я, ледве дибаю, а тут ще анахтемська мара водить почала* (Стор., I, 1957, 113); *Вона плакала та примовляла крізь сльози: де та смерть її заподілася, що не прийде до неї при лихій годині!.. Ні, заховала її від смерті якась мара* (Коцюб., I, 1955, 39); // *збірн.* Нечиста сила. [Кость:] *А дивіться, справді якось немов сумно стало... Оце саме, мабуть, всяка мара заворушилась* (Вас., III, 1960, 176).

◇ **Мара́ його́** (її, їх *і т. ін.*) **знає де (куди́** *і т. ін.*) — те саме, що **Чорт його́** (її, їх *і т. ін.*) **зна́є де (куди́** *і т. ін.*) *(див.* **чорт).** *А мара його знає, де він ся подів* (Сл. Гр.); **Напуска́ти (напусти́ти, наси́лати, насла́ти** *і т. ін.)* **мару́** *на кого* — заворожувати кого-небудь, напускати чари на когось. *Шасть у хату Явдоха Зубиха, їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала* (Кв.-Осн., II, 1956, 215); **Що за мара́!** — те саме, що **Що за чорт!** *(див.* **чорт).** — *Що за мара! — подумав Йон, перебираючи ногами та скоса поглядаючи на дівчину,— я її перше не бачив, здається...* (Коцюб., I, 1955, 231); **Яко́ї мари́** — те саме, що **Яко́го чо́рта** *(див.* **чорт).** *—До коваля? Серед ночі? Якої мари? — здивувався Юрко* (Козл., Ю. Крук, 1957, 359).

3. *тільки мн., рідко.* Мрії.— *Дев'ята година, а я сиджу та й марами бавлюся, мов закоханий! — скрикнув він* (Фр., VIII, 1952, 378); *Він.. заплющив очі, усміхаючись на ходу. О мрії-мари!..* (Довж., I, 1958, 87).

МАРАБУ́, *невідм.*, ч. Великий тропічний птах родини лелекових із пишним пір'ям, що використовується для оздоблення головних уборів, одягу. *На покрівлі вовтузилися величаві голоші марабу* (Ільч., Серце жде, 1939, 266).

МАРА́ЗМ, у, ч. 1. Стан повного занепаду душевних і фізичних сил, зумовлений старістю або важкою хронічною хворобою. — *Я не дозволю говорити зі мною в такому тоні. — Ви впадаєте в дитинство,— відповів Тірсен. — Це старечий маразм* (Собко, Запорука.., 1952, 239).

2. *перен.* Повний занепад, розклад, загнивання. *Політичний маразм і «ідеологічні» маячення не діагностуються в медицині* (Смолич, Після війни, 1947, 20).

МАРА́Л, а, ч. Великий олень з гіллястими рогами (у самця), що живе в гірських лісах від Тянь-Шаню до Прибайкалля *Натрус грав на сопілці.. З її допомогою він принаджував мараліз, полюючи навесні на їх цілющі роги* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 152).

МАРАЛІ́ВНИК, а́, ч. Той, хто займається маралівництвом

МАРАЛІ́ВНИЦТВО, а, *с.* Промислове розведення маралів.

МАРАЛІ́ВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до маралівництва. *Маралівницьке господарство.*

МАРА́ЛЬЧИЙ, а, е. Прикм. до **мара́л.** *Маральчі роги.*

МАРАСКІ́Н, у, ч. Сорт вишневого лікеру.

МАРАФО́НЕЦЬ, нця, ч. Спортсмен із марафонського бігу, плавання. *В 1947 році вперше був проведений республіканський пробіг на 30 км. З того часу він став традиційним і відбувається щорічно за участю найсильніших марафонців України* (Спорт.., 1958, 81).

МАРАФО́НСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з найбільшими дистанціями (про біг, плавання). *Вони бігли, як один, притуливши зігнуті руки до грудей, наче спортсмени в марафонському бігові* (Смолич, I, 1958, 95).

МА́РГАНЕЦЬ, нцю, ч. Крихкий тугоплавкий метал сріблясто-білого кольору, який у природі зустрічається в сполуках. *Головні родовища марганцю — Нікопольське на Україні й Чіатурське в Грузії* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 36); *Марганець, як і кремній, підвищує міцність і твердість сталі, але зменшує пластичність* (Токарна справа.., 1957, 54).

МАРГАНЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́рганець.** *Марганцеві копальні;* // Який містить марганець. *Марганцеві добрива підвищують урожаї всіх культур* (Нариси про природу.., 1955, 231); *Марганцева руда;* // Який містить марганцівку. *Марганцевий розчин.*

МАРГАНЦЕ́ВИСТИЙ, а, е. З домішкою марганцю. *Марганцевиста сталь при вмісті марганцю від 9 до 15% мас.. велику зносостійкість і ударну в'язкість* (Фрез. справа.., 1957, 54).

МАРГАНЦІ́ВКА, и, *ж., розм.* Кристали або розчин марганцевокислого калію, що застосовуються в медицині. *В панни Нонни є і справжні ліки — розчин марганцівки та навар дубової кори* (Збан., Єдина, 1959,

199); *В глибині печери щойно доставлені поранені, постогнуючи, ждали прийому, що відбувався за диктовою стіною, двері в якій були завішані білим простирадлом з рудими плямами марганцівки* (Кучер, Голод, 1961, 115).

МАРГАРИ́Н, у, ч. Харчовий жир, який виготовляють в основному із суміші тваринних жирів та олії. *Після рафінування та гідрогенізації її* [соняшникову олію] *використовують для виготовлення маргарину* (Ол. та ефір. культ., 1956, 17); *Харч у мене бідненький: черства солдатська хлібина, покраяна на великі, нерівні шматки, грудка маргарину* (Григір Тют., Деревій, 1969, 98).

МАРГАРИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **маргари́н**; // Пов'язаний з виробництвом маргарину. *Маргаринова промисловість;* // Призначений для виробництва маргарину. *Маргариновий завод.*

МАРГАРИ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **стокро́тка.** *Під їх* [буряків].. *листям.. нидіє м'яка травка, щезають біленькі очка маргариток* (Фр., IV, 1950, 325).

МАРГІНА́ЛІЇ, ій, *мн. (одн.* **маргіна́лія,** і, *ж.). книжн.* Заголовки, замітки, примітки на берегах книжки або рукопису. *На багатьох книжках є цікаві маргіналії, ще як слід не вивчені* (Від давнини.., I, 1960, 481).

МАРГІНА́ЛІЯ *див.* **маргіна́лії.**

МАРГІНА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Написаний на берегах книжки або рукопису. *Маргінальні примітки.*

МАРГІНЕ́С, у, ч., *зах.* Берег, поле книжки, зошита тощо. *Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку, записану на маргінесі Драгобицького рукописного збірника* (Фр., XVI, 1955, 328).

МАРЕВІ́ТИ, ію, *недок., рідко.* Миготіти маревом (у 3 знач.). *Схоже було, що далина маревіє і колишеться, поволі набрякаючи темними кольорами* (Голов., Тополя.., 1965, 10).

МА́РЕВНИЙ, а, е. 1. Стос. до марева (у 1 знач.); зумовлений ним. *Кінець!.. Що робити? Як врятувати щастя, що виявилося таким нетривалим, примарним, як маревний оазис?* (Руд., Вітер.., 1958, 152); *Чи скоро вона* [Каховка] *вирине із-за обрію живою блакиттю свого Дніпра, могутнім розливом не маревних, а справжніх вод?* (Гончар, Таврія, 1952, 32); // Який має неясні, мінливі обриси. *Химерні, довгасті тіні маревними нарисами лежать на білій сосновій підлозі* (Стар., Облога.., 1961, 15); *Перед очима в нього пропливали маревні каламутно-білі плями хат* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 26).

2. Прикм. до **ма́рево** 3. *Опівдні маревна повінь ущерть налле степ* (Гончар, Таврія, 1952, 292).

МА́РЕВНО. Присл. до **ма́ревний.** *Як небо маревно злилося з далеким вилиском ріки!* (Сос., Солов. далі, 1957, 138); *Маревно імлиться заплава* (Гончар, II, 1959, 266).

МА́РЕВО, а, *с.* 1. Зорове явище в атмосфері, при якому біля горизонту з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба; міраж. *Марево мріється, неначе дісться* (Номис, 1864, № 13431); *Малюнок зближувавсь до нас, Та тільки бліднім становився* [ставав], *А далі — далі і зовсім Поблід і — марево пропало* (Щог., Поезії, 1958, 376); *Степове марево, далеке й романтичне; коливаються отари овець у прозорій воді, дерева й скирти, і пливуть, і пливуть* (Ю. Яновський, II, 1954, 234); * У порівн. *Тут цілий далекий пейзаж.., затканий туманом та сонцем, неначе дивне марево в Сахарі* (Н.-Лев., II, 1956, 386).

2. *чого і без додатка, перен.* Витвір уяви; видіння, примара. *Безжалісна музо! куди ти мене завела?.. Навіщо ти серце моє одурила, привабила маревом щастя?* (Л. Укр., I, 1951, 131); *Він не міг заснути. Тільки заплющить* [Македон] *очі, як одразу вижаються йому страшні марева* (Шиян, Вибр., 1947, 214).

3. Миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі (особливо в спеку); сухий туман. *Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі* (Коцюб., II, 1955, 229); *Марева останніх днів літа вже поставали над рівниною, освітленою чистим, незахмареним сонцем* (Ле, Право.., 1957, 333); * Образно. *Вечоріло. В кімнаті було темно, тільки коло грубки стояло червоне марево* (Вас., Вибр., 1954, 39); * У порівн. *Як марево, звисла пара над стравами* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 268).

МАРЕ́ЛЬ, і, *ж.* Сорт вишні.

МАРЕ́МА, и, *ж.* В Італії — низинне заболочене морське узбережжя від гирла р. Арно до Неаполітанської затоки.

МАРЕМУ́ХА, и, *ж., діал.* Мухомор. *Он біля пенька розпухирилась маремуха, червона шапка її блищить* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 146).

МАРЕ́НА [1], и, *ж.* Трав'яниста рослина з жовтими квітками та грубим кореневищем, з якого добували червону фарбу. *Синтетичні барвники повністю витіснили природні: і культура вайди, що давала індиго, і* [культура] *марени, з якої добували алізарин, поступово зникли* (Наука.., 11, 1965, 25).

МАРЕ́НА [2], и, *ж.* Річкова риба родини коропових; вусач. *У марени, яка населяє ділянки наших південних рік із швидкою течією, отруйливими бувають яєчники під час дозрівання статевих клітин, а також ікра* (Наука.., 7, 1956, 27); — *Колись так ловили, що насилу було додому дотягнеш* [дотягнеш]... *Лящ — по пуду! Коропи — по пуду! Марена — по пуду!* (Вишня, I, 1956, 155).

МАРЕ́НКА, и, *ж.* (*Asperula L.*). Трав'яниста рослина родини маренових із білими дрібними квітками. *Маренка запашна в народній медицині входить до складу сумішей рослин, які вживаються для поліпшення обміну речовин* (Лікар. рослини.., 1958, 138).

МА́РЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ма́рити** 1. *Черги спокійно кожен дожида, А сам у марення якомусь тоне* (Рильський, I, 1956, 87); *Чим більше Бронко роздумував про це, тим правдоподібнішим починало здаватись йому, що.. марення музикою — не зовсім щирі* (Вільде, Сестри.., 1958, 250); // Думка про щось бажане, приємне; мрія (у 2 знач.). *Маренням стались химерним, Попелом встигли потліти Думи мої* (Граб., I, 1959, 353); *Не хотілось, не було сил одігнати нісенітні, але такі привабливі марення* (Шовк., Інженери, 1956, 6).

2. Дія та стан за знач. **ма́рити** 2. *Температура піднялась мало не до сорока. Іноді він впадав у марення* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 29); *На мить ворухнулася потаємна думка, що все це — тяжке нічне марення, що ось зараз почне розвиднятися, він схопиться з ліжка, гляне на годинник...* (Донч., III, 1956, 443); // Безладна мова людини в гарячковому стані, у сні. *Ружена залишалася біля недужого, слухала його марення, кидалася на перший поклик...* (Скл., Карпати, II, 1954, 87).

МАРЕ́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **маре́на** [1]. *Мареновий корінь;* // Добутий із коренів марени. *Мареновий барвник.*

2. *у знач. ім.* **маре́нові,** вих, *мн.* Назва родини покритонасінних, до якої належать марена, хінне дерево, кавове дерево та ін.

МАРЕОГРА́Ф, а, *ч., геод.* Самописний прилад для реєстрації змін рівня моря.

МА́РЕЦЬ, рця, *ч., заст.* Березень. *Як настане марець, так замеране під тином старець* (Номис, 1864, № 413); *На Поділлю іноді буває дуже рання весна, хоч*

марець свого ніколи не дарує (Свидн., Люборацькі, 1955, 66).

МАРЖИ́НА, и, *ж., діал.* Худоба. — *Маю всього одно паця* [порося] *й корівку, а отже би-м зараз на маржину побожив* [забожився] (Март., Тв., 1954, 67); *Зелені полонини, де чабани колись випасали маржину, стали місцем гарячих бойових сутичок* (Скл., Карпати, II, 1954, 317).

МАРЖИ́НКА, и, *ж., діал.* Пестл. до **маржи́на**. *Корові привиділося, мабуть, що то Фенчучка йде її доїти та й несе пашу, бо то якраз час до видою, а маржинка свій час знає* (Черемш., Тв., 1960, 73).

МАРЗА́Н, а, *ч., друк.* Брус, який вставляють у набір для заповнення місць, вільних від тексту.

МА́РИ, мар. *мн.* Ноші для перенесення мерців. *Латинці зараз ігробили Абияк мари із дрючків; На них Волсента положили І понесли до земляків* (Котл., I, 1952, 230); *Зробили* [люди] *мари з гілок і понесли дороге тіло додому* (Гр., Без хліба, 1958, 176); *На траурних марах в хмелю забуття Лежать невмирущі герої* (Олесь, Вибр., 1958, 64); * У порівн. *При березі гори в жалобі, снігами лямовані хмари всі чорні, мов покрив на гробі, під ними угір'я, як мари...* (Л. Укр., I, 1951, 308).

◇ **Бода́й (щоб) на ма́рах ви́несло (ви́несли)** *кого, лайл.* — уживається як побажання комусь смерті. *— Бодай уже на марах винесли або мене, або її, бо ми ніколи не помиримось!* (Н.-Лев., II, 1956, 20).

МАРИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., діал.* Нарікати (у 1 знач.). *Опісля ніхто не чув, щоби за поділ вітцівщини марикували* [брати] *один на одного* (Фр., I, 1955, 214); *— Як собі хочеш, а я за тебе не полізу в це діло... Прогавиш, то на себе марикуй* (Кучер, Трудна любов, 1960, 540).

МАРИ́НА, и, *ж.* Картина, що зображує морський краєвид. *Запрошую Раду на літо до себе в Крим малювати марини* (Л. Укр., V, 1956, 187); * У порівн. *Між стовпи колонади.. перлося море, немов величезні марини, вправлені в рами білих колон* (Коцюб., II, 1955, 291).

МАРИНА́Д, у, *ч.* 1. Рідина, приготована з оцтом, пряноща́ми тощо. *Для виготовлення маринаду в киплячу воду добавляють кориці або гвоздики, лаврового листу, перцю, цукру, солі, вливають оцет, кип'ятять 2—3 хв. і охолоджують* (Технол. пригот. їжі, 1957, 189); *Подавали язик у маринаді* (Вільде, Сестри.., 1958, 182).

2. *перев. мн.* Мариновані продукти. *Фруктові маринади можна готувати в маленьких бочках (до 20 л.) або в скляних балонах і банках* (Укр. страви, 1957, 414).

МАРИНІ́ЗМ, у, *ч.* Агресивна політика імперіалістичних держав, спрямована на досягнення переваги на морі.

МАРИНІ́СТ, а, *ч.* Художник, що малює марини. *Серед величезної кількості культурних закладів нашої країни особливе місце посідає картинна галерея імені І. К. Айвазовського, заснована великим маристом у себе на батьківщині — в м. Феодосії у 1880 році* (Довж., III, 1960, 85); *Він* [художник Л. О. Мучник] *виступає і як мариніст, пише мінливе неспокійне море, зображує події, зв'язані з працею чорноморських рибалок* (Мист., 6, 1963, 40); // Письменник, що описує море. *М. Коцюбинський — фактично перший в українській літературі художник слова — мариніст* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 528).

МАРИНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із зображенням морського краєвиду. *Феодосійська галерея стала своєрідною школою мариністичного живопису* (Довж., III, 1960, 86); *Багатогранні словесно-художні засоби описів моря дали Коцюбинському можливість створити такі мариністичні картини, які є окрасою всієї української літератури* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 528).

МАРИНО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **марину́вати**. *Ви вже бачите цього коропа або фаршированим, або маринованим, або просто смаженим* (Вищия, II, 1956, 246); // *у знач. прикм. Почуваю себе добре, хоч вчорашній обід був для мене незвичайним: сардини, балик, мариновані карасі* (Коцюб., III, 1956, 309); *Для закуски часто подають варені, солоні й мариновані гриби* (Укр. страви, 1957, 49); // **маринó́вано**, *безос. присудк. сл. Театр понад два тижні баламутив публіку, обіцяючи виставу п'єси «Украдене щастя», а це вийшло тому, що цю п'єсу разом з іншими конкурсними п'єсами 9 місяців мариновано в «Руській бесіді»* (Фр., XVI, 1955, 204).

МАРИНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **марину́вати**. *Напиши рецепти повидел з яблук і слив, спосіб маринування слив і грушок* (Л. Укр., V, 1956, 178); *Для маринування відбирають плоди і ягоди достиглі, правильної форми, без пошкоджень і плям, не уражені хворобами, не гнилі* (Укр. страви, 1957, 414).

МАРИНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* 1. Класти продукти в маринад для збереження їх або надання їм певних смакових якостей. *Маринують яблука, груші, сливи, вишні, виноград та інші фрукти* (Укр. страви, 1957, 414); *— Грибки купували чи самі маринувати зволили? — Збирали всі разом, а маринувала сама* (Собко, Справа.., 1959, 13).

2. *перен., розм.* Свідомо затримувати розв'язання, виконання чогось. *Сподіваюсь, у нас не буде того, щоб маринувати добрі праці по три роки, а всяку негідь друкувати* (Л. Укр., V, 1956, 114); // Навмисне затримувати когось де-небудь, у якомусь стані або становищі, званні тощо. [Галинка *(до Тимка):*] *Мене командуючий жде не діждеться. А ви мене в прийомній маринуєте* (Дмит., Драм. тв., 1958, 92).

МАРИНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* 1. Піддаватися маринуванню (про продукти).

2. *перен., розм.* Надовго затримуватися, відкладатися. *«Начальство» йшло після доброго сніданку, не поспішаючи, тримаючи в руках важкий портфель, що.. розпух від різних «діловихъ» паперів та заяв, які маринувались там по декілька місяців* (Шиян, Баланда, 1957, 146).

МА́РИТИ, рю, риш. *недок.* 1. *без додатка, про кого — що, з інфін., а також із спол.* що, що б, як. Те саме, що **мрі́яти**. *Ти казав: — Ой, як хочу туди! Сонце над золотим степом... У садку хутірець... Дівчина моя хороша... Удвох сиділи й марили...* (Головко, I, 1957, 60); *Олеся вже марила, як то вона буде їздити на баскому, гусарському коні, а Казанцев її вчитиме* (Н.-Лев., III, 1956, 137); *Виїздячи з дому, я собі марив, що зможу запросити Вас до своєї хати на місяць* (Коцюб., III, 1956, 414); *Петро сидів тихо, не рушався, бо був переконаний, що Гриць марить про щастя* (Март., Тв., 1954, 84); *І я і він — ми маримо про дівчину одну* (Перв., II, 1948, 63); *Як часто марили з Іваном вони у Січ удвох тікать!* (Сос., I, 1957, 348); *Живу, пишу не для хвали, Та марю, щоб пісні могли Мій день печальний пережити* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 62); // *ким, чим.* Весь час думати й говорити про когось, що-сь. *Він ходив сумний, як нічка: Все вона не йшла з ума; Нею марив, їй у вічка Приглядався крадькома* (Граб., I, 1959, 346); *Він уже марив тою дорогою, уявляв собі ті незнані далекі села* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 398).

◇ **Ма́рити себе́** *ким* — уявляти себе в мріях кимось. *Немає дитячих мрій, не марю себе героєм у рідному краї* (Вас., I, 1959, 263).

2. Безладно, безтямно говорити в гарячці або уві сні. *Потім почав* [пілот] *марити, слова міщалися з стогоном, у грудях його все зловісніше булькало, хрипіло* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124); *Іноді хвора впадала в забуття, ніби засинала, тоді вона марила* (Коп., Сусіди, 1955, 17).

МА́РИТИСЯ, иться, *недок., кому.* Уявлятися, ввижатися; мріятися. [А н н а:] *Мариться мені якась гора стрімка та неприступна, на тій горі міцний, суворий замок, немов гніздо орлине...* (Л. Укр., III, 1952, 337); *І мариться крізь сон дідові, що в сінях над ним бринить струна* (Вас., Вибр., 1954, 66); // *безос. Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проектів!* (Коцюб., I. 1955, 222).

МА́РИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **мара́** 1. *Гетьте, марища! привиддя! Хворі сни! нічні мрії!* (Л. Укр., IV, 1954, 192); *З-під верб одірвались і попливли проти місяця понад зрошеною травою марища — тіні* (Вас., I, 1959, 130); * У порівн. *І тільки мертвий панський дім, Підкішись на горбі стрімкім, Неначе марище страшне, Очима чорними зирне* (Бажан, Роки, 1957, 234).

МА́РІ, *невідм., мн.* Те саме, що **марійці.**

МАРІЄЦЬ *див.* **марійці.**

МАРІ́ЙКА *див.* **марійці.**

МАРІЙСЬКИЙ, а, *с.* Прикм. до **марійці, ма́рі.**

МАРІЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **марієць,** ійця, *ч.;* **марійка,** и, *ж.).* Народність угро-фінської мовної групи, що становить основне населення Марійської АРСР.

МАРІ́ННЯ, я, *с., рідко.* Те саме, що **ма́рення.** *В такі ночі маріння рясно плетуться в потомленій й стривоженій фантазії, але важко сформулювати їх бідною людською мовою* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 47); *У санітарному вагоні, скований.. марінням страшної ночі, лежав Ромашко* (Кучер, Квітує жито, 1938, 42).

МАРІОНЕ́ТКА, и, *ж.* 1. Лялька в ляльковому театрі, якою керує актор за допомогою спеціального пристосування. *Люди снуються туди і сюди — хто знає, куди й для чого, а все це разом подібне до театру маріонеток, в якому режисер переплутав порядок п'єси* (Коцюб., II, 1955, 413); *Ноги механічно ступають по бруку, і я самому собі здаюсь маріонеткою, що то оживає, то раптом осідає, бездушна, підвладна примсі свого хазяїна* (Кол., На фронті... 1959, 34); * У порівн. *Капітан Володін смикається, мов маріонетка* (Кач., II, 1958, 319).

2. *перен.* Про людину, уряд і т. ін., що сліпо виконують чиюсь волю. *Буржуазний фашистський уряд Литви був продажною маріонеткою імперіалістичних держав, торгував територією своєї країни, перетворюючи її в плацдарм для нападу імперіалістів на СРСР* (Ком. Укр., 7, 1965, 61).

МАРІОНЕ́ТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **маріонéтка** 1. *Маріонетковий театр; Маріонеткова вистава.*

2. *перен.* Який сліпо виконує чиюсь волю. *Маріонетковий уряд.*

МА́РКА [1], и, *ж.* 1. Знак оплати поштових, гербових і т. ін. зборів у вигляді маленького чотирикутного папірця з зазначеною на ньому ціною та певним зображенням. *О. Артемій.. написав зверху на пакеті, що посилається з Богуслава, приліпив марку, написав писарів адрес і одіслав на богуславську поштову станцію* (Н.-Лев., IV, 1956, 190); *Ось він у мене в руках, той лист.. Марка російська і штемпель Порт-Артур!* (Фр., IV, 1950, 348); *Його* [лист] *згорнули вчетверо і поклали в конверт — без марки, бо на фронт* (Смолич, Мир.., 1958, 77); *Поштові марки введено в обіг 125 років тому* (Хлібороб Укр., 11, 1965, 47).

2. *з означ.* Знак, клеймо на виробах, товарах із зазначенням місця їх виготовлення, якості тощо. *Народ обступив машину з усіх боків, вже стерли порох з трактора й лемешів, вже прочитали вітчизняну марку* (Довж., I, 1958, 82); *Штапельні тканини херсонської марки своєю приємною розцвіткою відразу привернули увагу.. покупців* (Рад. Укр., 2.VI 1962, 3); *Справа честі радянських людей — добитися того, щоб кожний вітчизняний виріб був зроблений відмінно, по-радянському, щоб марка «Зроблено в СРСР» була найкращою в світі* (Ком. Укр., 12, 1964, 14); // Сорт, тип виробу, товару. *На столику вся холодна кухня.. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки* (Фр., IV, 1950, 347); *Лабораторія* [заводу «Запоріжсталь»] *розробила технологію виплавки й розливання всіх марок сталей* (Наука.., 9, 1956, 2).

◇ **Висо́кої (пе́ршої, найви́щої, найкра́щої** *і т. ін.)* **ма́рки** — високої, найкращої якості.—*Це коньяк найкращої марки, і його мали використати для цукрової глазурі на .. торти* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 505); **Під ма́ркою** *чого* — під виглядом чогось. *Використовуючи всі її* [мови] *надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного «новаторства», яке під маркою побутових словечок засмічує нашу мову* (Довж., III, 1960, 168); **Трима́ти (ви́тримати, дотри́мати** *і т. ін.)* **ма́рку** — підтримувати свою гідність, репутацію.—*Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця витримали марку!* (Донч., V, 1957, 223).

3. У Німеччині та Фінляндії — грошова одиниця, що дорівнює відповідно 100 пфенігам і 100 пенні. [А н з о р г е:] *Плету до пізньої ночі, а як заслабку, то й пропаде моя марка й шість пфенігів* (Л. Укр., IV, 1954, 218); *Змінявся шелест марок в їх руці На шелестіння стерлінгів і франків* (Бажан, Вибр., 1940, 159).

МА́РКА [2], и, *ж.* 1. У середньовіччі — сільська громада в деяких країнах Західної Європи.

2. У Франкській державі VIII—IX ст. і середньовічній Німеччині — прикордонний укріплений округ із військовим управлінням.

МАРКАЗИ́Т, у, *ч., мін.* Різновид природного сірчистого заліза, що використовується для виготовлення сірчаної кислоти, прикрас і т. ін.

МАРКАЗИ́ТОВИЙ, а, е, *мін.* Зробл. із марказиту.

МАРКГРА́Ф, а, *ч.* Титул правителя прикордонного округу (марки) у Франкській державі VIII—IX ст., а також особа, що мала цей титул; пізніше — спадковий титул деяких німецьких князів. *У вирі війни між усякими людьми жив і терся Крупʼяк, зазнав тягаря війни і ганьби полону, бачив царя і Распутіна, .. жив у резиденції баденських маркграфів і в курних гуцульських хатах* (Стельмах, II, 1962, 185).

МАРКГРАФИ́НЯ, і, *ж., іст.* Дружина або дочка маркграфа

МАРКГРА́ФСТВО, а, *с., іст.* Округ, князівство, якими управляв маркграф; володіння маркграфа.

МАРКГРА́ФСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **маркгра́ф** і **маркгра́фство.**

МАРКЕ́Р [1], а, *ч., заст.* Той, хто прислуговує під час гри на більярді та веде рахунок очок. *Зайшовши до більярдної, побачив я високого пана.. з кием у руці і з люлькою в зубах. Він грав з маркером* (Пушкін, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 12).

МАРКЕ́Р [2], а, *ч.* Сільськогосподарське знаряддя або пристосування в сівалці, яким роблять на ріллі борозенки перед сівбою, садінням. *Для забезпечення прямолінійної сівби тракторні сівалки обладнуються маркерами і слідопокажчиками* (Механ. і електриф.., 1953, 82); *Кінний маркер.*

Під маркéр сіяти (садúти) — сіяти, садити, користуючись таким знаряддям. *Садять суниці під маркер або шнур, щоб рядки були прямолінійні* (Сад. і ягідн., 1957, 248).

МАРКÉРНИЙ, а, е, *с. г.* Прикм. до **маркéр**[2]. Зробл. маркером. *Маркерна лінія.*

МАРКÉРСЬКИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **маркéр**[1].

МАРКЕТРІ, *невідм., с.* 1. Орнаментальні композиції з тонких пластинок фанери, перламутру, слонової кістки та ін., які наклеюють на поверхню меблів або декоративних панно.

2. *у знач. прикм.* Оздоблений такими композиціями. *Столик маркетрі.*

МАРКІ́З, а, ч. 1. У деяких країнах Західної Європи — дворянський титул, середній між графом і герцогом, а також особа, що має цей титул. *Поїхала [графиня] у Рим, кажуть, Та десь опинилась, Та з маркізом якимсь голим, Кажуть, одружилась* (Шевч., II, 1953, 159); *До Лізи підходить Амедей Фінке.., вдягнений в чудовий костюм маркіза XVIII сторіччя, в напудреній перуці, з шпагою на стегні* (Коч., II, 1956, 175).

2. *іст.* Те саме, що **маркгра́ф.**

МАРКІ́ЗА[1], и, *ж.* Дружина або дочка маркіза.

МАРКІ́ЗА[2], и, *ж.* Легкий матер'яний дашок над вікном або балконом для захисту від сонця.

МАРКІЗЕ́Т, у, ч. Тонка напівпрозора бавовняна або шовкова тканина із суканої пряжі. *Ми, поважні люди, У блузках з маркізету і в костюмах, .. Під ганочком найшли непевний захист Від зливи одчайдушної* (Рильський, II, 1960, 292); *На фоні скляних дверей, драпированих білим маркізетом, ледь значиться профіль дівочого силуету* (Вільде, На порозі, 1955, 210).

МАРКІЗЕ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **маркізе́т.** *Маркізетова тканина;* // Пошитий з маркізету. *Плаття сірі маркізетові, Що привіз кооператив, Хусточки легкі дівочі, Видані на трудодні* (Мал., Любов, 1946, 31).

МАРКІ́РОВАНИЙ, а, е, *с. г.* Діспр. пас. мин. ч. до **маркірува́ти.** *Маркірована ділянка.*

МАРКІРУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *с. г.* Признач. для маркірування. *Маркірувальне пристосування.*

МАРКІРУВА́ЛЬНИК а, ч., *с. г.* Той, хто займається маркіруванням.

МАРКІРУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., с. г.* Жін. до **маркірува́льник.**

МАРКІРУВА́ННЯ, я, *с., с. г.* Дія за знач. **маркірува́ти.** *Перед садінням на кожному кварталі провадимо маркірування площі кінним маркером* (Колг. Укр., 5, 1959, 36).

МАРКІРУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., с. г.* Робити борозенки маркером (*див.* **маркéр**[2]) для сівби або садіння чого-небудь. *Перед садінням поле маркірують у двох напрямах на віддалі 50 сантиметрів ряд від ряду* (Колг. Укр., 8., 1956, 37).

МАРКІРУВА́ТИСЯ, ýється, *недок., с. г.* Пас. до **маркірува́ти.** *Упаковані ящики маркіруються, тобто на кожному з них зазначається помологічний сорт, товарний сорт, вага плодів, дата пакування* (Сад. і ягідн., 1957, 237).

МАРКІТА́НТ, а, ч. При армії XVIII—XIX ст.— особа, що торгувала харчами, напоями та дрібними предметами солдатського вжитку.

МАРКІТА́НТКА, и, *ж., іст.* Жін. до **маркіта́нт.**

МАРКІТА́НТСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **маркіта́нт.** *Маркітантський намет.*

МАРКІ́ТНИЙ, а, *е, зах.* 1. Невдоволений, сумний, невеселий. *Ключник Трапішевський.. був дуже розчарований і маркітний з того, що помилився* (Фр., VI, 1951, 182); *Купував [Анатоль] білети і квітки, і скойки, але мав при тому досить маркітну міну...* (Л. Укр., III, 1952, 621).

2. Страшний, моторошний.

МАРКІ́ТНО, *зах.* Присл. до **маркі́тний.** *Чим ближче до хати, тим йому ставало маркітніше* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 258).

МАРКОВАНИЙ, а, е, *спец.* Діспр. пас. мин. ч. до **маркува́ти.** *Марковані бочки.*

МА́РКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́рка**[1] 1. *Маркова колекція;* // Признач. для зберігання марок. *Марковий альбом.*

2. Те саме, що **ма́рочний** 1. *Марковий коньяк; Маркова сталь.*

△**Ма́ркові ви́на** —те саме, що **Ма́рочні ви́на** (*див.* **ма́рочний**).

МАРКСИ́ЗМ, у, ч. Наука про найзагальніші закони розвитку природи й суспільства, про революцію пригноблених та експлуатованих мас, про перемогу соціалізму в усіх країнах і побудову комунізму; основоположниками її були К. Маркс і Ф. Енгельс. *Марксизм є теорія визвольного руху пролетаріату* (Ленін, 21, 1950, 189); *Близькість Лесі Українки до марксистських гуртків того часу, пильний і діяльний інтерес її до творів класиків марксизму, творче служіння трудовому народові — загальновідомі* (Рильський, IX, 1962, 39).

МАРКСИ́ЗМ-ЛЕНІНІ́ЗМ (~ у-~у), ч. Вчення К. Маркса й Ф. Енгельса, розвинене далі В. І. Леніним в умовах епохи імперіалізму та пролетарських революцій. *Про все зростаючий вплив ідей марксизму-ленінізму свідчить неухильне зростання рядів комуністичних партій світу* (Ком. Укр., 5, 1960, 32); *Комунізм, учили класики марксизму-ленінізму, не виникає одразу, раптово* (Наука.., 8, 1959, 1).

МАРКСИ́СТ, а, ч. Послідовник марксизму. *Марксистом лише той, хто поширює визнання боротьби класів до визнання диктатури пролетаріату* (Ленін, 25, 1951, 372); *Володимир Ілліч був одним з перших російських марксистів* (Біогр. Леніна, 1955, 11).

МАРКСИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **маркси́ст.**

МАРКСИ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до марксизму й марксистів. *Скільки не викручуються ліквідатори, життя бере своє. Життя — за марксистську лінію* (Ленін, 20, 1950, 332); *Марксистська філософія; Марксистська партія;* // Який грунтується на принципах марксизму. *Марксистський підхід до явищ життя; Марксистський світогляд.*

МАРКСИ́СТСЬКО-ЛЕ́НІНСЬКИЙ, а, е. Стос. до марксизму-ленінізму, який виражає принципи марксизму-ленінізму. *Комуністи керуються в своєму історичному поступі точним компасом — марксистсько-ленінським ученням* (Ком. Укр., 5, 1960, 34).

МАРКУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для маркування (у 1 знач.). *Маркувальна машина.*

МАРКУВА́ЛЬНИК, а, ч., *спец.* Той, хто займається маркуванням.

МАРКУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **маркува́льник.**

МАРКУВА́ННЯ, я, *с., спец.* 1. Дія за знач. **маркува́ти.** *Маркування сталі.*

2. Марка на виробах, товарах.

МАРКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док., перех., спец.* Ставити марку на виробах, товарах. *Маркувати сталь; Маркувати взуття.*

МАРКУВА́ТИСЯ, ýється, *недок., спец.* Пас. до **маркува́ти.**

МАРКШЕ́ЙДЕР, а, ч., *гірн.* Фахівець із маркшейдерії. *Нові плани розташування штреків, зроблені геолого-розвідувальниками і маркшейдерами, докорінно відрізнялись від попередніх, довоєнних планів* (Ткач, Плем я.., 1961, 88).

МАРКШЕЙДЕРІЯ, ї, *ж.* Галузь гірництва, що займається геодезичним та геологічним вивченням гірничих виробок.

МАРКШЕЙДЕРСТВО, а, *с., гірн.* Те саме, що **маркшейдерія.**

МАРКШЕ́ЙДЕРСЬКИЙ, а, е, *гірн.* Прикм. до **маркше́йдер** і **маркшейдерія.** *Маркшейдерські інструменти; Маркшейдерська служба; Маркшейдерське вимірювання.*

МА́РЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́рля.** *Марлева тканина; // Зробл.. пошитий із марлі. На вікнах висіли марлеві занавіски* (Тют., Вир, 1964, 37); *Марлева пов'язка;* * У порівн. *Крізь прозорі, мовби марлеві, сувої хмарок пробивалася барвінкова голубінь неба* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 94).

МА́РЛЯ, і, *ж.* Тонка бавовняна тканина з рідко переплетених ниток, що використовується найчастіше як перев'язний матеріал. *Пішли назустріч* [біженцям] *санітарні машини, вози з перебинтованими чистою марлею людьми* (Коз., Гарячі руки, 1960, 139); *Вікно було завішене.. накрохмаленою марлею* (Бойч., Молодість, 1949, 285).

МАРМЕЛА́Д, у, *ч.* Кондитерський виріб із фруктово-ягідного пюре, звареного з цукром. *Мармелад фруктовий.. виробляють із цукру і фруктового пюре* (Укр. страви, 1957, 325);—*Ти дивишся на оцей апетитний мармелад.. жадібно* (Загреб., Спека, 1961, 18).

МАРМЕЛА́ДКА, и, *ж., розм.* Мармеладна цукерка.

МАРМЕЛА́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **мармела́д.** *Мармеладне виробництво; // Вигот. з мармеладу. Мармеладні цукерки; // Який виготовляє мармелад. Мармеладна фабрика.*

МАРМЕЛА́ДОВИЙ, а, е. Те саме, що **мармела́дний.** *Мармеладові вироби.*

МАРМИ́ЗА, и, *ж., вульг.* Обличчя. [Старшина:] *Ти хочеш, щоб я тебе по мармизі затопив?* [Сторож:] *Хіба це первина? Бийте!* (Кроп., І, 1958, 499); *Вікно відчиняється, і в ньому з'являється якась поганюча товста мармиза* (Довж., І, 1958, 224).

МАРМУ́ЗА, и, *ж., вульг.* Обличчя.— *Ах ти ж цуценя погане! Що це ти написав? — накинувся й я тоді на Матвія.— За вухо його! — По мармузі!* (Л. Янов., І, 1959, 465).

МА́РМУР, у, *ч.* Тверда різнокольорова гірська порода, що виникла внаслідок кристалізації вапняку; використовується переважно для архітектурних та скульптурних робіт. *З розкинутими косами, що, як дві гадини, спадали на її білу шию і спускалися на мов виточені з білого мармуру плечі, стояла вона перед ним* (Мирний, II, 1954, 226); *Нехай у бронзі й мармурі тут встануть Скульптури воїнів* (Забашта, Вибр., 1958, 128); *Далеко за межами Закарпаття відомі закарпатські мармури: червоний, сірий, білосніжний, жовтий, чорний...* (Знання.., 6, 1965, 20); * Образно. *Урочисто пливе місяць в голубуватому мармурі хмар* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 22); *У порівн. *А де корабель наш пробіг, Дорога там довга й широка Біліє, як мармур, як сніг* (Л. Укр., І, 1951, 20); // Виріб або вироби з такої породи. *Тут кілька музеїв, скрізь чудовий мармур, бронза* (Коцюб.. III, 1956, 267).

МА́РМУРНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **мармуро́вий.** *Мармурний столик.*

МА́РМУРНИК, а, *ч.* Майстер обробки мармуру.

МАРМУРО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **мармурува́ти.**

МАРМУРО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́рмур.** *На синім морі стоїть камінь мармуровий* (Чуб., V, 1874, 31); *Я пам'ятник собі поставив нетривалий — Не з міді гордої, не з мармурових брил* (Рильський, І, 1956, 98); // Зробл. з мармуру або облицьований ним. *Найбільше розводився Хоцінський про князя, про те, який в його золотоверхий палац, які в тому палаці покої, зали з мармуровим помостом* (Н.-Лев., І, 1956, 158); *Мармурові скрині над значними покійниками .. пообсипались та завалились від часу* (Коцюб., II, 1955, 121); *Лукії добре видно графський садок з білими мармуровими статуями* (Донч., III, 1956, 44).

2. *перен.* Білий, гладкий, як мармур (про обличчя тощо). *На мармуровім чолі лежать не дитячі думи* (Стар., Облога.., 1961, 7); *Раптом у прочиненому вікні другого поверху.. виясніло проти місяця мармурове обличчя Ярини* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 339); // Який кольором, малюнком нагадує мармур. *Жерла прокурених труб підпирали мармурові хмари* (Стельмах, На.. землі, 1949, 545); // Зробл. під мармур. *Мармурова палітурка.*

МАРМУРУВА́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Робітник, що займається мармуруванням.

МАРМУРУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **мармурува́ти.**

МАРМУРУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех., спец.* 1. Обличковувати мармуром.

2. Обробляти, фарбувати що-небудь під мармур. *Мармурувати обрізи книжок.*

МАРМУРУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., спец.* Пас. до **мармурува́ти.**

МА́РНЕ *див.* **ма́рно.**

МА́РНИЙ[1], а, е. 1. Який не приносить очікуваних наслідків, не досягає мети; даремний (у 1, 2 знач.). *Британка стужею уллє — Як личко в неї там не гарне; Уста мов кригою скує: Ну, залицяння, звісно, марне...* (Граб., І, 1959, 233); *Брат більше не питав її, мовчки її цілував і ласкав, як пестять мале дитя. З її плачу він відчув, що всяка розрада тут марна* (Л. Укр., III, 1952, 590); — *Добре ви все продумали, ..тільки нічого з цього не вийде, і марні ваші заходи: я не з лякливих* (Тют., Вир, 1964, 153); // Який не приносить користі. *Сей непотрібний продукт* [земний віск] *причинює* [спричиняє] *немало марної праці, бо треба ж вибирати його з ям і відкидати набік* (Фр., VIII, 1952, 379); *Роки перебування в Новопетровську не були абсолютно марними. Шевченко створив багато цінних повістей, чимало картин і малюнків* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 419); // Який не справджується. *Даремно шукаю в холодному творі Твій образ чудовий, ясніший од зорі, І бачу, що марні були всі заміри Те в міру вложити, що гарне без міри* (Сам., І, 1958, 130); *Побоювання Турбая, що грек може не прийняти його запрошення, виявилися марними* (Руд., Остання шабля, 1959, 68).

◇ **Ма́рна річ (спра́ва),** *з інфін.*— марно, даремно. *Коли він вирішив, то марна річ намагатися відвернути його від прийнятого рішення* (Собко, Серце, 1952, 21); *Сахно хотіла була відіслати його* [роботу] *або розпитатися про господаря, але, згадавши, що балакати до нього — марна справа, покапилася закінчити сніданок* (Смолич, І, 1958, 85).

2. Який не має істотного значення; незначний, пустий. *Розгнівався мій миленький та за марне діло* (Чуб., V, 1874, 189); *Що я? Черв'як, марная порошина. Життя моє — листок, що ріс і зв'яв* (Фр., XIII, 1954, 325).

◇ **Ма́рне сло́во; Ма́рні балачки́ (слова́)** — пустослів'я. *Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не марне слово* (Л. Укр., V, 1956, 345); *Без марних слів і компліментів ніжних його* [В. Маяковського] *поети вчителем зовуть* (Рильський, III, 1961, 63).

3. Який не має справжньої цінності; суєтний. [Патрицій:] *Брате мій, ти напути на нашу віру жінку, тоді вона вже плакати не буде по марних світових розкошах* (Л. Укр., II, 1951, 227); *У повітрі*

тихне Марний колот дня; Шумну землю з неба Миром осіня (Граб., I, 1959, 196); *Не слави марної, не ситої користі Вони* [М. Горький і М. Коцюбинський], *страждаючи, шукали між людьми* (Рильський, II, 1960, 116).

МА́РНИЙ[2], ма́рна, ма́рне, *розм.* Худий, мізерний, блідий. *Коло них* [дітей] *лежала мама, марна, жовта, і бгала коліна під груди* (Стеф., I, 1949, 140); *Марна Орина стала, чи подивиться на неї хто тепер?* (Горд., Чужу ниву.., 1939, 137).

МА́РНИЦЯ, і, *ж., діал.* Дрібниця, дурниця (у 1 знач.). *Нараз* [Олекса] *спитав: — Скажи мені, люба дівчино, чи ти будеш і в нас дома тратити стільки часу на марниці?* (Коб., III, 1956, 346); *— Пане суддя! Це, що я забив Свансона і його сина,— марниця. Містер Свансон живими похоронив двісті п'ятдесят молодих ескімосів, і за це ніхто його не судив* (Ірчан, II, 1958, 98).

МА́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **ма́рний**[1]. *Три залпи дали по ньому гайдамаки й, бачачи марність пострілів своїх, закричали, приголомшені: — Падай! Падай!* (Довж., I, 1958, 61); *Батьки полегшено зітхнули і покинули думати про марність власного існування* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 86); *Він щось говорив до юрби.. Я рішив, що то проповідник, що він говорить про марність всього живого перед жорстоким лицем природи, перед невблаганністю смерті* (Коцюб., II, 1955, 404).

МАРНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати худим, мізерним, блідим унаслідок хвороби, недоїдання, важкої праці тощо. *За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим — молодіє* (Укр.. присл.., 1955, 124); *— Так вона Якова зводила, що він і нездужав, і марнів* (Вовчок, I, 1955, 220); *В останні дні Лариса на очах марніла й танула, мов свічка, .. обличчя схудло, під очима з'явилися темні кружки* (Гур., Друзі.., 1959, 116); // Утрачати свіжість, привабливість, красу (про обличчя тощо). *Жде його Марія, І ждучи плаче, молодіє Ланіти, очі і уста Марніють зримо* (Шевч., II, 1953, 310); [Кнур:] *Моя кров щодня сохнутиме, молоде личенько марнітиме, ясні очі гаснути стануть* (Мирний, V, 1955, 94).

2. *перен., рідко.* Пропадати марно. *Важко дні За днями йдуть — повзуть в біді, Літа марніють молоді!* (Фр., XIII, 1954, 406); [Неріса:] *По-твоєму, то добре, щоб у нас по закутках марніли твори хисту* (Л. Укр., III, 1952, 441).

МА́РНО, МА́РНЕ. Присл. до **ма́рний**[1] 1. *Якби ви знали, паничі, Де люде плачуть живучи, То ви б елегій не творили Та марне бога б не хвалили, На наші сльози сміючись* (Шевч.., II, 1963, 252); *Надумавсь Вовк, що жить йому погано — Не з'їсть, не засне до пуття; Що вік його минає марно, Що треба кращого шукать собі життя...* (Гл., Вибр., 1951, 59); *Я марно придивлявся, бажаючи впізнати здавна знайомі місця* (Жур., Звич. турботи, 1960, 38).

◇ **Іти́ (піти́) [на] ма́рно (ма́рне):** а) не приносити, не давати користі. *Друга радість..— це та радість, яку одчуваєш, коли бачиш, що твоя праця не йде на марне* (Вас., Незібр. тв., 1941, 200); *Учорашній день пішов для газдівства марно,— треба було те надолужити* (Кобр., Вибр., 1954, 67); б) пропадати. *Брат умер, вона попродала грунти да попромінювала: усе розорилось, усе марне пішло, бо робітників повипихала* (Барв., Опов.., 1902, 6).

МАРНОВІ́Р, а, *ч.* Забобонний чоловік.

МАРНОВІ́РКА, и, *ж.* Жін. до **марновір.**

МАРНОВІ́РНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **забоббо́нний** 1. *— Не на добре така зустріч.— Не на добре? А ви марновірні, виходить, Ніно.— Взагалі ні, але тут, у вас, мабуть, повірю в забобони* (Коп., Земля.., 1957, 150); *Графові тієї ночі приснився страшний сон, і він відразу ж після снідання сів сам собі ворожити на картах — молодий граф був марновірний* (Донч., III, 1956, 49).

2. Який ґрунтується на марновірстві. *У свідомості деяких наших людей ще й досі зберігались марновірні, антинаукові уявлення про здоров'я і причини хвороби людини* (Наука.., 9, 1959, 41); // Спричинений марновірством. [Флегон *(з марновірним жахом):*] *Хто меч підійме, від меча загине* (Л. Укр., II, 1951, 434).

МАРНОВІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **марнові́рний.** *Марновірність релігійних людей.*

МАРНОВІ́РНО. Присл. до **марнові́рний.**

МАРНОВІ́РСТВО, а, *с.* Віра в забобони. [Альбіна:] *У неї страх, ні, просто жах перед усім, що їй здасться грізним чи таємним... Се — лихо, Мартіане, палюча, люта рана в мене в серці, те марновірство!* (Л. Укр., III, 1952, 313); *Виявлення коренів релігії допоможе глибше збагнути і ті причини, які живлять марновірство сьогодні* (Ком. Укр., 1, 1961, 77).

МАРНОЛЮ́БНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **пиха́тий** 1; гонористий.

МАРНОЛЮ́БНО, *рідко.* Присл. до **марнолю́бний.**

МАРНОЛЮ́БСТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **пи́ха́** 1; пихатість, гонористість. *Семен і тепер, в урочисту хвилину життя, не зрадив себе,— суворість оберігала його горду душу від марнолюбства й суєти* (Довж., Зач. Десна, 1957, 368).

МАРНОСЛА́ВНИЙ, а, е. Те саме, що **пиха́тий** 1; гонористий.

МАРНОСЛА́ВНО. Присл. до **марносла́вний.**

МАРНОСЛА́ВСТВО, а, *с.* Те саме, що **пи́ха́** 1; пихатість, гонористість.

МАРНОСЛІ́ВНИЙ, а, е. Який має нахил до марнослів'я.

МАРНОСЛІ́ВСТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **марнослів'я.**

МАРНОСЛІ́В'Я, я, *с.* Базікання, балаканина, теревені. *Для тебе пісню ту переповів я.. Не для розваги, не для марнослів'я — Ні!* (Рильський, Марина, 1944, 4); *Либонь, запізно зрозуміє я, Що слово треба берегти. В дорозі пишне марнослів'я Нас віддаляє від мети* (Дмит., Київські кручі, 1962, 179).

МАРНОСЛО́ВИТИ, влю, виш; *мн.* марнослóвлять; *недок.* Говорити багато, беззмістовно про щось, не варте уваги; базікати, теревенити.

МАРНОТА́, й, *ж.* Абстр. ім. до **ма́рний**[1] 3; марність, суєтність. [Мартіан:] *Не заслужив я слів таких від тебе. Се просто марнота й дрібна досада в тобі говорять* (Л. Укр., III, 1952, 279); *Руїни сірі. Галки на стіні Сидять, мов судді марноти людської* (Рильський, III, 1961, 274).

◇ **Марнота́ марно́т** — те, що не має ніякого значення, цінності; суєта суєт.

МАРНОТРА́Т, а, *ч.* Те саме, що **марнотра́тник.** *Ані копійки без пуття! Не марнотрат я, не пияка* (Олесь, Вибр., 1958, 295); *— Каменем мостять береги, бо стали багатими.— Не так багатими, як марнотратами* (Чаб., Тече вода.., 1961, 110).

МАРНОТРА́ТЕЦЬ, тця, *ч.* Те саме, що **марнотра́тник.** *Її чоловік був пияк і марнотратець* (Коб., II, 1956, 89); * Образно. *Рідний син, марнотратець молодості своєї і талантів, розтринькувач щирого золота, він і вухом не вів* (Вол., Місячне срібло, 1961, 83).

МАРНОТРА́ТИТИ, а́чу, а́тиш, *недок., перех. і без додатка.* Нерозумно, без потреби витрачати гроші, майно тощо.

МАРНОТРА́ТИТИСЯ, иться, *недок.* Даремно витрачатися.

МАРНОТРА́ТКА, и, *ж.* Жін. до **марнотра́т.**

МАРНОТРА́ТНИЙ, а, е. Який нерозумно, без потреби витрачає гроші, майно тощо. *Батько не мав відки їх* [борги] *заплатити, і його засадили в довгову* [боргову] *тюрму. Аж тоді отямився марнотратний син, жаль йому стало батька* (Фр., XVI, 1955, 232); *Самолюбство заважало йому розповісти цим жовторотим, що сувора природа його батьківщини не дозволяє бути марнотратним* (Багмут, Опов., 1959, 29).

МАРНОТРА́ТНИК, а, ч. Той, хто нерозумно, без потреби витрачає гроші, майно тощо. — *Най йому курятора нададуть, бо він марнотратник. Або най перепише грунт на тебе, бо його ще не один вшукає* (Март., Тв., 1954, 125); — *Нас, вістових, все було за новими картами в місто ганяють* [офіцери]. *Марнотратники, скажу я вам, були, куди тов діло: що піч, то й нову колоду розпечатують* (Гончар, II, 1959, 38); * Образно. *Марнотратник життя, Кранцовський* [герой повісті Л. Мартовича] *ні разу не подумав навіть над тим, звідки беруться, ким і як творяться ті блага, якими він так байдуже розкидався* (Жовт., 2, 1956, 102).

МАРНОТРА́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **марнотра́тник.** — *Та що вона за господиня! — буркнув пан.— Неробл, двірська панна, марнотратниця* (Фр., VIII, 1952, 48).

МАРНОТРА́ТНИЦЬКИЙ, а, е. Власт. марнотратникові.

МАРНОТРА́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **марнотра́тний.**

МАРНОТРА́ТНО. Присл. до **марнотра́тний.** *Людство зараз ще дуже марнотратно й невміло використовує тепло й електрику* (Наука.., 8, 1963, 22).

МАРНОТРА́ТСТВО, а, *с.* Нерозумне, даремне витрачання грошей, майна. *Розкіш і марнотратство в усіх цих класах багатіїв досягли небувалих розмірів..* (Лепін, 2, 1948, 82); [Х у с а:] *Вгамуйся і рада будь, що не тягну тебе на суд за марнотратство і перелюб, а покриваю все для чести дому!* (Л. Укр., III, 1952, 165); *Струк.. любив з'їсти і одягтися. В Стручихи не раз, напевне, краялося серце на таке марнотратство чоловіка* (Турч., Зорі.., 1950, 215); *Гонка озброєнь — це злочинне марнотратство, викидання на вітер величезних коштів і матеріальних засобів* (Ком. Укр., 7, 1962, 80); // *чого.* Нерозумне використання. *Старіші* [будинки] *відзначалися непростимим в наш час марнотратством щодо площі. Кімнати — наче амбари* (Вільде, Сестри.., 1958, 109); *В ряді колгоспів застосовують занижені норми виробітку й завищені розцінки, допускається марнотратство трудоднів* (Рад. Укр., 3.VIII 1958, 1).

МАРНОТРА́ТСЬКИЙ, а, е. Власт. марнотратові. *Марнотратський спосіб життя.*

МАРНУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **марнува́ти.** [А н д р і й:] *А коли гроші материні, то вона має право не давати їх на марнування* (Л. Укр., III, 1952, 721); *Вода у степу — скарб, зайве витрачання її — це втрата матеріальних цінностей і марнування праці людей* (Рад. Укр., 29.IX 1950, 2).

МАРНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Даремно, без користі витрачати гроші, майно тощо. *Марнують ліс пани: ще молодий, ріс би та ріс, а вони геть увесь вирубали* (Сл. Гр.); *Жив по-панськи, вітцівського добра не марнував* (Фр., II, 1950, 98); *Погоня вирішила не марнувати патронів* (Смолич, I, 1958, 110); // Даремно, без користі губити життя, силу тощо. *Довіку буде убогий на чужім марнувать свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі* (Коцюб., II, 1955, 42); *Стоять з гарему звалища сумні. Садок і башта; тут в колишні дні Вродливі бранки вроду марнували* (Л. Укр., I, 1951, 71);— *То що ж. на твою думку. виходить?* — *питаю.* — *І робити не роби, і ліпшого життя не сподівайся, а просто лізь собі змалечку у зашморг, щоб життя не марнувати?* (Мур., Бук. повість, 1959, 17); // Гаяти (час). *Швендяли кудись молоденькі безусі писарі, неначе школярі в школі, одмикуючи од роботи та марнуючи час в якійсь непотрібній біганині* (Н.-Лев., IV, 1956, 328); *Толя зробив усе швидко, не марнуючи жодної хвилинки* (Ів., Опов.,1949, 68).

◇ **Марнува́ти мо́ву (слова́)** — безпредметно, безрезультатно говорити. [Д е ї ф о б:] *Я, сестрице, не звик даремне марнувати мову* (Л. Укр., II, 1951, 280).

МАРНУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Даремно, без користі губити життя, силу тощо. *Не шкода б було, якби витрачував сили на роботу, потрібну для нас, а то марнуюсь тільки на те, щоб було що їсти родині* (Коцюб., III, 1956, 369); *Тепер уже настала для них гірка година. Батько до нестями марнувався, мати їла себе, свого чоловіка й дітей* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 39); // Витрачатися без користі. *Тут писати не випадає, бо все треба то над водою сидіти, то в воду йти, то по горах блукати, а там, дивись, то втомишся, то світла, паперу чи ще чого бракує, та отак час і марнується* (Л. Укр., V, 1956, 152); // Пропадати, не знаходячи застосування. *Артем сів на дубки.. Ще до війни вивіз їх з лісу на новий хліб, а зараз марнувались* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 40); [П а р а н ь к а:] *Сила, кажеш. А що ж сила, як вона марнується без ужитку?..* (Мик., I, 1957, 55); *На тебе я дивлюся сумовитий: Який багатий скарб чуття й любові Марнується розтоптаний, розбитий!* (Фр., XI, 1952, 296).

2. Пас. до **марнува́ти.**— *Навіщо така розкіш, така пишнота? Скільки-то грошей марнується на ту розкіш!* (Н.-Лев., IV, 1956, 26).

МАРОДЕ́Р, а, ч. Вояк, що грабує вбитих та поранених після бою або мирне населення під час війни. *Хай головком не стріляв мародерів, що прийшли по п'ятах переможців і грабують вагони. Їх усіх не перестріляєш* (Ю. Янов., I, 1958, 209); *У місті було майже безлюдно, коли не рахувати кількох мародерів, що хазяйнували в розбитих крамницях* (Гжицький, У світ.., 1960, 44); * У порівн. [К о р ш у н:] *Не до тебе мені зараз, хочу я зрозуміти, що ти за людина, Малинін, коли можеш, як останній мародер, мертвого обікрасти?* (Собко, П'єси, 1958, 233).

МАРОДЕ́РСТВО, а, *с.* Учинки, поведінка мародера. *Вчора Ференц розмовляв з перебіжчиком.. Розповідає: в центрі* [Будапешта] *нестримні грабунки, мародерство, голод* (Гончар, III, 1959, 246); *Сама французька армія, якій було завдано смертельного удару під Бородіном, з кожним днем усе більше розкладалася. Солдати займалися мародерством* (Ком. Укр., 8, 1962, 48).

МАРОДЕ́РСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Займатися мародерством. *Солдати* [армії Наполеона] *надіялись на особисте збагачення й мародерствували, як тільки вступили на російську територію* (Іст. СРСР, II, 1957, 109).

МАРОДЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мародер.**

МАРОКЕ́Н, у, ч. Тканина зі штучного шовку, що нагадує крепдешин.

МАРОКЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **марокен.** *Марокенова тканина; // Пошитий із марокену. Марокенова сукня.*

МАРОККА́НЕЦЬ *див.* **марокка́нці.**

МАРОККА́НКА *див.* **марокка́нці.**

МАРОККА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **марокка́нці** й Марокко. *Марокканський народ.*

МАРОККА́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **марокка́нець**, нця, *ч.*; **марокка́нка**, и, *ж.).* Корінне населення Марокко. *Кого вже тільки не бачив їхній порт за ці роки! Бачив*

зуавів, бенгальців, сенегальців, здоровезних чорношкірих марокканців (Гончар, II, 1959, 7).

МА́РОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **ма́рка**[1] 1. — *А марочки прошу подарувати мені на спомин.— Будь ласка,— сказав Мічурін.* — *Колекцію збираєте?* (Довж., I, 1958, 419).

МА́РОЧНИЙ, а, е. 1. Певної марки (*див.* **ма́рка**[1] 2); марковий (у 2 знач.), сортовий. *Марочним коньякам присвоюються спеціальні назви й зірочок на етикетках не ставлять* (Укр. страви, 1957, 386); *Марочна сталь.*

△ **Ма́рочні ви́на** — характерні для певного виноробного району виноградні вина, що постійно зберігають свої якості. *Марочні* [вина] — *вища категорія витриманих вин з найкращих сортів винограду* (Колг. енц., I, 1956, 176).

2. Те саме, що **ма́рковий** 1. *Марочна колекція.*

МА́РОЧНИЦЯ, і, *ж.* Коробка для зберігання марок (*див.* **ма́рка**[1] 1).

МАРС, а, *ч., мор.* Майданчик на щоглі вітрильного корабля, з якого стежать за горизонтом та управляють вітрилами. *Тримаючись за ванти, матроси стрімко піднімаються вгору по канатних сходах і, досягнувши марсів, розповзаються по реях* (Довж., Зач. Десна, 1957, 402); *На марсі варта дивиться у синь* (Ю. Янов., V, 1959, 58).

МАРСАЛА́, й, *ж.* Сорт десертного виноградного вина.

МАРСЕЛІ́Н, у, *ч.* Легка, м'яка шовкова тканина. *Блузка з марселіну.*

МАРСЕЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **марселі́н.** *Марселінова тканина;* // Пошитий із марселіну. *Марселінова сукня.*

МА́РСЕЛЬ, я, *ч., мор.* Пряме чотирикутне вітрило, що підіймається над нижнім головним вітрилом. *Забрати марселі.*

МАРСЕЛЬЄ́ЗА, и, *ж.* Французька революційна пісня, що згодом стала державним гімном Франції. *Марсельєзу! Швидше б ранок! Чом так тихо на селі?! На дзвіницю! вже світанок! Люди! Воля на землі!* (Олесь, Вибр., 1958, 279); *Народ, який створив Карманьйолу і Марсельєзу, не співатиме гімн фашизму!* (Ів., Таємниця, 1959, 135).

МА́РСЕЛЬНИЙ, а, е, *мор.* Прикм. до **ма́рсель.**

МАРСІЯ́НИ, я́н, *мн. (одн.* **марсія́нин**, а, *ч.*; **марсія́нка**, и, *ж.).* Назва уявних мешканців планети Марс. — *А ми полетимо з тобою? — Куди? — На Марс.* —*Чого? Там теж людям не мед. Холодно. Їсти чортма. З квартирами біда. Одна назва, що марсіяни* (Довж., II, 1959, 148); *Світанок синій-синій. Такий синій, що Олесине обличчя стає блакитним, ніби в казкової марсіянки Аеліти* (Руд., Остання шабля, 1959, 191).

МАРСІЯ́НИН *див.* **марсія́нин.**

МАРСІЯ́НКА *див.* **марсія́нки.**

МАРСІЯ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **марсія́ни** й Марс. *Марсіянські моря.*

МА́РСОВИЙ, а, е́, *мор.* Прикм. до **марс.** *Найбільше захоплювався Гриць матросом, який сидів на марсовому містку, на щоглі* (Ткач, Гриць.., 1955, 18); // Який відбуває службу, вахту на марсі. *Марсовий матрос;* // *у знач. ім.* **марсови́й**, во́го, *ч.— Земля! — одночасно вигукують марсові, глянувши один на одного і нагнувшись вниз до палуби, голосно: — Земля! Бачимо землю! Земля!* (Довж., Зач. Десна, 1957, 416).

МАРТЕ́Н, *ч., мет.* 1. *род.* а. Те саме, що **Марте́нівська піч** (*див.* **марте́нівський**). *Домна дає чавун. Чавун іде в мартенівські печі. Мартени дають сталь* (Вишня, I, 1956, 332); *Біле полум'я в мартені знову загуло на повну силу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 13).

2. *род.* у. Те саме, що **Марте́нівська сталь** (*див.* **марте́нівський**).

МАРТЕ́НІВЕЦЬ, вця, *ч.* Те саме, що **мартенник.**

МАРТЕ́НІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до виплавляння сталі в спеціальних печах (за способом Мартена). *Після навчання Юрій прийшов на роботу в мартенівський цех* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 240); *Понад 100 років існує мартенівський процес виробництва сталі* (Знання.., 5, 1966, 29); *Мартенівський чавун; Мартенівський шлак.*

△ **Марте́нівська піч** — піч для виплавляння сталі з чавуну та залізного брухту. *З цехової лабораторії на мартенівську піч вона приходила брати пробу сталі* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 112); **Марте́нівська сталь** — сталь, виплавлена в такій печі. *За допомогою кисню на Україні тепер виплавляється майже третина всієї мартенівської сталі* (Наука.., 4, 1957, 13).

МАРТЕ́ННИК, а, *ч.* Робітник мартенівського цеху. *Нам його* [меча] *відправляли здала працьовиті і чесні британці: і старий мовчазний хлібороб, і гірник... і мартенник* (Уп., Вірші.., 1957, 104).

МАРТИ́Н, а, *ч.* Водоплавний птах родини мартинових, що живиться рибою, комахами та дрібними гризунами. *В небі крутились білі мартини й чайки* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *Зчиняли хриплий галас Над бурою водою мартини* (Рильський, I, 1946, 202); *Крім хижаків і воронових, .. гризунів знищують іноді й чорногузи, мартини* (Корисні птахи.., 1950, 49).

МАРТИНГА́Л, а, *ч.* У кінській упряжі — ремінь, що підтримує голову коня в потрібному положенні.

МАРТИРОЛО́Г, а, *ч.* У церковній літературі — збірка оповідань про християнських мучеників; // *перен., книжн.* Перелік осіб, що постраждали, були замучені, або перелік страждань та мук, які хтось пережив. *Історія російського революційного руху на протязі багатьох десятиліть знає мартиролог людей, які були віддані революційній справі, але не мали можливості знайти практичного застосування своїм революційним ідеалам* (Ленін, 29, 1951, 69).

МАРТИ́ШКА, и, *ж. (Cercopithecus).* Маленька мавпа з породи макак. *У мартишок, як і в усіх мавп, тіло вкрите шерстю, крім обличчя, долонь і підошов* (Зоол., 1957, 164); *Мартишка в чужих незграбних руках трохи пручалася* (Ільч., Серце жде, 1939, 115).

МАРТОПЛЯ́С, а, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **вітрогі́н** 1; жевжик (у 1 знач.). *Колись Юпітер ненароком З Олімпа глянув і на нас; І кинув в Карфаґену оком, Аж там троянський мартопляс...* (Котл., I, 1952, 79).

2. *заст.* Фокусник, акробат, блазень. *Дзеркало показало їй не то мавпу, не то мартопляса, а більш якогось пелехатого велетенського павука в чепчику, з людськими очима* (Н.-Лев., I, 1956, 589); *Приїхав* [Тиміш] *до Мирослава на вакації разом із мартоплясами, став мандрівним лицедієм, блазнював на базарі перед усією громадою...* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 184).

МАРУ́ДА, и, *ч. і ж., розм.* 1. Людина, що все робить надто повільно, нудно; марудна людина. *Не облишав її своєю увагою й куценький ченчик, тихоплав і маруда, отець Зосима* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 248).

2. Той, хто марудить (у 2 знач.).

МАРУ́ДИТИ, джу, диш, *недок., розм.* 1. *неперех.* Робити щось довго, поволі, зволікаючи. [Молодший римлянин:] *Яка нудота! Скоріше б вирок той! Чого марудять?* (Л. Укр., II, 1951, 513).

2. *перех.* Те саме, що **му́чити; томити.** *Видно, що його то гаяло: або ж горілка марудила, або розмова про дивне не давала спокою* (Мирний, III, 1954, 270); — *Коли б*

не моя баба, не марудив би я збори своїми балачками (Стельмах, II, 1962, 23).

3. *неперех.* Те саме, що **вередувáти**; капризувати. *—Знаєте, гірш усього на світі я не люблю, коли молодий, здоровий, гарний чоловік отак нудить та марудить* (Фр., III, 1950, 428).

МАРУ́ДИТИСЯ, джуся, дишся, *недок., розм.* 1. *з ким — чим, над ким — чим, біля кого — чого і без додатка.* Робити щось клопітливо й довго; вовтузитися (у 2 знач.). *Дідок охоче продав Рябуху* [корову] *в артіль, бо вже й самому насточортіло марудитися з цебрами* (Вол., Місячне срібло, 1961, 251); *Дружинін вибив люльку, клопітно марудився з нею, вичищаючи залишки попелу* (Ле, Право.., 1957, 328); *До темноти поралися в сараї, то марудячись над кришкою, то пильно перевіряючи герметичність чана* (Шовк., Інженери, 1948, 365); *Надаремно сьогодні стара Дунаїха марудилась біля печі: ніхто з лісовиків навіть не думав узятись за ложку* (Стельмах, I, 1962, 387); *Загайко, марудячись, почав поволеньки обшукувати свої бездонні кишені* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 414).

2. Мучитися, нудьгуючи. *Нудився* [Антосьо], *марудився, чогось хотілось — і сам не знав чого* (Свидн., Люборацькі, 1955, 170); *Марина не знала, як догодити, як власкавити чоловіка, що завжди дома нудьгує, марудиться, не найде собі місця, не держиться хати* (Горд., Дівчина.., 1954, 102).

МАРУ́ДНИЙ, а, е. 1. Який вимагає багато часу та зусиль (про роботу, справу тощо); клопітливий (у 2 знач.). *Батько з сином беруться до марудної роботи «накладання основи»: нитки з основи проволікаються крізь зубці в берді та крізь вічка в переборах і присилюються до верстата* (Л. Укр., IV, 1954, 246); *— Ну, а собі,— тут Лис присів.— Я б птахоферму попросив. Хоч справа це й марудна, З птахами он як трудно, Та дуже я люблю пташиний спів* (Дор., Літа.., 1957, 169); // Повільний, неквапливий (про людину).

2. Який викликає нудьгу; нудний. *Бачила декого з професорів, одного (Срезневського) чула на публічній лекції, .. тільки лекція була дуже марудна* (Л. Укр., V, 1956, 302); *Нам було по п'ятнадцять років, і хоч книжки були ілюстровані, але ж заводитися з ними краще було десь на вільній волі, а не в цій марудній бібліотеці, де навіть весняний вітрець не міг розігнати мишачого запаху* (Перв., Невигадане життя, 1958, 35); // Набридливий. [М а р к о:] *Ну й марудна баба! Чорт сім пар постолів стоптав, поки пару підібрав* (Мороз, П'єси, 1959, 22); // Який довго триває, наводячи нудьгу. *Марудна ніч ховалася від сірого світанку* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 253).

МАРУ́ДНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **маруда**.

МАРУ́ДНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **марудник**.

МАРУ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **маруди́й**. *Хто його знає, як це він встигав за неї й за себе робити при своїй марудності* (Григ., Вибр., 1959, 352).

МАРУ́ДНО. Присл. до **маруди́й**. *Довго і марудно тягнося спочатку вивантаження ящиків* (Ле, Клен. лист, 1960, 196); *Щораз До гніву більшого ішло та до образ,— Аж от у натовпі, що сварку тяг марудно, З'явилась, ніби стовп, рапіра обоюдна* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 219); // *у знач. присудк. сл.* [П р і с ь к а:] *Щось у мене поперек пониває і в сон ніби клонить. Зранку чогось марудно мені* (Вас., III, 1960, 77).

МАРУ́НА, и, *ж. (Pyrethrum Scop.).* Трав'яниста лугова рослина родини складноцвітих, квітками схожа на ромашку. *Всю валізу ту Вкраїни зіллям ніжним Набив — васильками, маруною та пижмом* (Рильський, Поеми, 1957, 237); *З трав'янистих рослин у заростях кущів* [у Стрілецькому степу] *найбільш характерними в такі види: маруна щиткова.., соняшник російський* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 54).

МАРУ́НКА, и, *ж., бот.* 1. Те саме, що **маруна**. *На шовкових трав киреї розцвітають орхідеї, крокіс, мальви, марунки* (У. Кравч., Вибр., 1958, 155).

2. Те саме, що **фізáліс**.

МАРУ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **маруна**. *Аналіз показує, що марунове сіно досить поживне* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 45).

МАРЦЕ́ВИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **мáрець**. *Згинув, як марцевий сніг* (Номис, 1864, № 13509).

МАРЦИПА́Н, а, *ч.* Тісто з товченого мигдалю, горіхів і т. ін. з цукром; кондитерський виріб із такого тіста. *— Я сам бачив, як ви їли Якісь марципани...* (Рудан., Тв., 1956, 124); *— А ти* [у в'язниці] *в нас, Івасю, не марципани з медом,— ту, небоже, дубова каша і солом'яна постіль!* (Фр., IV, 1950, 482); [Ф р а н ц и ш к а:] *Вітайте. Я почастую пана графа такими марципанами, яких він, мабуть, ніколи й не куштував* (Коч., I, 1956, 44).

МАРЦИПА́ННИЙ, а, е. Те саме, що **марципáновий**. *Марципанні цукерки.*

МАРЦИПА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **марципáн**. // Вигот. з марципана. *Марципанові коржики.*

МАРЧІ́ТИ, ію, ієш, *недок., діал.* Занепадати. *Вже й дід марчіє й пасіка марчіє* (Сл. Гр.).

МАРШ[1], у, *ч.* 1. Ритмічна хода в строю. *Серед того вереску.. все голосніше та завзятіше чути було якесь гупання до такту, мов марш війська* (Фр., VI, 1951, 333); *Церемоніальний марш відкрила знаменита.. офіцерська* [ніврота] (Гончар, II, 1959, 363); * Образно. *Крок двохсот мільйонів — він гримить могутньою Маршем велетенських, радісних робіт* (Бажан, Роки, 1957, 219).

2. Пересування військ похідним ладом на дальші відстані; похід. *Їх* [троянців] *перший* [перший] *марш був до байраку, Прийшовши, стали на біваку* (Котл., I, 1952, 211); *Важкії чоботи Застукали по плитах — се компанія* [рота] *Піхоти з маршу йде* (Фр., XIII, 1954, 311); *Пройшла інспекторська перевірка з ротним навчанням у полі, з кількаденними маршами за місто* (Багмут, Служу.., 1950, 69); *Прямо з маршу радянські танкісти вступили в бій* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 183).

На мáрші — під час походу. *«Дощу треба: легше було б солдатам в дорозі, на марші», — подумав Кутузов, сповнений турботи за людей* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 270).

3. Музичний твір, що має енергійний, чіткий ритм і такт, який відповідає розміреній ході. *От музика заграла Дербенського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив!* (Кв.-Осн., II, 1956, 292); *Коли найближчих, найдорожчих ми В останню проводжаємо дорогу, Над нами має скорбними крильми Шопенів марш* (Рильський, III, 1961, 248); *Святковий марш лунає над стадіоном, і на трибунах запановує увага й тиша* (Собко, Стадіон, 1954, 399).

◇ **Кúшки грáють марш** *див.* **кúшка**.

4. Частина сходів між двома майданчиками. *Сходи складають нині не з окремих східців, як було колись, ..а з цілих маршів на 10—12 східців* (Наука.., 12, 1956, 16).

МАРШ[2], *виг.* 1. Команда для початку руху строєм. *Верхи під'їхав офіцер. Він досвідченим оком глянув уперед, де за кілька сот кроків видніється ліс, і прохрипів: — Отам, де ліс, ваш кордон. Вам треба туди. Марш!* (Досв., Вибр., 1959, 182).

2. *розм.* Уживається як наказ відійти, піти собі геть або куди-небудь. *— Марш, бабо, за двері! — заверещав*

суддя.— Я для неї хочу добре зробити, а вона мені перешкоджає (Март., Тв., 1954, 122); — *Марш звідси! Я тут житиму!* (Вишня, І, 1956, 438); — *А вам чого? — батько визвірився на натовп довкола.— Марш! Щоб і духу вашого тут не було!* (Смолич, II, 1958, 59); // *з інф.* Уживається як наказ почати щось робити. — *Марш мені зараз малину рвати!* (Коцюб., II, 1955, 116); [Самоськ:] *Зінько, марш танцювати!* (Кроп., II, 1958, 41).

МА́РШАЛ, а, *ч.* 1. Військове звання, вище за генеральське, що його надає Президія Верховної Ради СРСР видатним особам найвищого командного складу, а також особа, яка має це звання. *Початок параду гримить.. Крокують стрільці і танкісти, бійці, генерали і маршал* (Бажан, Роки, 1957, 258); *Німці тікали з вогневої. Це ще піддало Чернишеві сили, такої сили, що, здавалось, його не міг би тепер зупинити наказ самого маршала* (Гончар, III, 1959, 119).

2. Найвище військове звання або чин у деяких чужоземних арміях; особа, що має таке звання або чин. — *Нині мусить їхати з Румунії до Варшави маршал Франції Фош* (Козл., Ю. Крук, 1957, 458); *Він уявляв себе мало не маршалом Манштейном, який одним розчерком пера спрямовує в бій свої танкові дивізії* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 184).

3. *дорев.* Те саме, що **маршáлок** 2. *Головою цілого повіту бував теж-таки виборний дворянами маршал, пізніше — предводитель дворянства* (Мирний, І, 1949, 207); *Дехто, мабуть, шкодував, що прийняв запрошення на іменини до повітового маршала і потрапив у пастку* (Полт., Повість.., 1960, 18).

МАРШАЛКІ́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **маршáлок.** *Маршалківська сторожа повільно зводила міст* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 5).

МАРША́ЛОК, лка, *ч.* 1. *іст.* Голова сейму в Польщі. *У Семена Непийводи за цісаря Франца-Йосифа, а потім за маршалка Йосифа Пілсудського було аж два з половиною морги землі...* (Вишня, І, 1956, 353); — *Як відомо панові, перед відкриттям сойму завжди бувас урочиста меса. Потім маршалок попереднього сойму просить у короля дозволу піти до Посольської Ізби обрати нового маршалка* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 11).

2. У дореволюційній Росії — представник дворянства, якого обирали на губернських і повітових зборах і який керував становими справами дворянства; предводитель дворянства.

3. *заст.* Дворецький у польському поміщицькому домі. *Сьогодні взявся він виконувати роль Маршалка двірського* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 341); *За плечима у воєводи урочисто стояв його маршалок* (Ле, Налівайко, 1957, 103).

4. *заст.* Староста під час весілля. *Не дивуйтеся, маршалки, що коротенькі подарки* (Сл. Гр.); [Хор:] *Оддай* [келих] *маршалку Через праве плече — Нехай він вилье, Нехай потече* (Коч., І, 1956, 518).

МА́РШАЛЬСТВО, а, *е.* Звання та чин маршала.

МА́РШАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ршал.** *І маршальський таївся жезл ясний В похідній сумці простого солдата* (Рильський, Мости, 1948, 20); *Бальзак, відчувши раптово втому, захитався, непевно повернувся і пішов геть з маршальського залу* (Рибак, Помилка.., 1956, 213).

МАРШИРУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до марширування, пов'язаний з ним. *Марширувальні вправи.*

МАРШИРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **марширува́ти.** *Марширування під музику.*

МАРШИРУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок.* Іти, ходити маршем *(див.* **марш**[1] 1). — *Де ж та муштра у вас? — питаю.— На вигоні,— каже* [москаль],— *от як підеш сією вуличкою, то сам побачиш, де вони марширують* (Стор., І, 1957, 217); «*А коли солдати Містом марширують — Одчиняють вікна Дівчата молоді...*» (Перв., І, 1958, 68); // Іти, ходити розміреним кроком, по-військовому. *Ось він, приклавши мітлу до боку, червоний і гарний, марширує по льохові...* (Коцюб., І, 1955, 246); *Виконавши доручення, таке небезпечне.., Рада з піднесеною головою марширувала Києвом* (Ю. Янов., II, 1954, 86); // *жарт., ірон.* Іти, ходити. *Ось ми* [письменники] *маршируємо на перони станції Карлівки. Чекаємо з далеченького радгоспу засобів пересування...* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 126).

МАРШО́ВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **марш**[1]. *І може, тільки ця бурхлива маршова ніч здатна була викликати Брянського на одвертість* (Гончар, III, 1959, 82); *Тихо, глухо, мов здалека, з-за гори, доноситься гомін, .. чується маршова козацька пісня* (Мирний, III, 1954, 202); — *Тут, Максиме, буде набережна, — сказала Катря.. — Гранітні парапети, зручні сходи, маршові площадки* (Рибак, Час.., 1960, 712).

2. Якого направляють із запасу до діючої армії для поповнення її (про військові частини). *Прийшов командир маршового батальйону. Почався переклик* (Собко, Шлях.., 1948, 36); *Снився мені молодий солдат, що пішов з маршовою ротою на фронт і не повернувся* (Кол., На фронті.., 1959, 132).

МАРШОВА́К, а́, ч. Військовий, якого направляють із запасу до діючої армії. *На перони сьогодні не рясно: пара вартових, з комендантської сотні, .. кільканадцять відсталих маршовиків і жменька цивільних* (Кач., II, 1958, 62).

МАРШРУ́Т, у, *ч.* 1. Заздалегідь визначений шлях проходження, їзди тощо. *Раз літом пройшла чутка, що по парафіях буде їздити архієрей.. Протопоп прислав отцю Харитонові архієрейський маршрут. В маршруті стояла й Вільшаниця* (Н.-Лев., III, 1956, 192); *По дорозі загін був змушений змінити свій маршрут, і днів через два партизани зупинилися далеко від тих місць, куди мав іти Кузьма Іванович* (Збан., Крнл. гонець, 1953, 13); *Тролейбуси йшли своїм маршрутом* (Кучер, Прощай.., 1957, 17); *Автобусний маршрут.*

2. *розм., рідко.* Те саме, що **Маршру́тний по́їзд** *(див.* **маршру́тний).** *Степом, принишклим од радості, цокотіли маршрути з вугіллям з Донбасу* (Головко, І, 1957, 83).

МАРШРУТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Організація перевезення вантажів на маршрутних поїздах.

МАРШРУ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **маршру́т** 1. *Маршрутна карта.*

△ **Маршру́тне зніма́ння** — вид топографічного знімання, що має відобразити не тільки шлях проходження, їзди, але й місцевість коло нього; **Маршру́тний по́їзд** — товарний поїзд, що без переформування їде до пункту призначення. *Пролітають села, і сади, і міста, і шахти, і заводи... Він маршрутні водить поїзди* (Сос., Близька далина, 1960, 27).

МАРШУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., рідко.* Те саме, що **марширува́ти.** *Маршував хлопчина браво* (Воскр., Взагалі.., 1948, 12); *Ольга зосереджено маршувала вулицею* (Кач., II, 1958, 38).

МАРЮ́КА, и, *ж.* Збільш. до **мара́** 2. *Боявся* [капітан] *стануги, зупинитися на хвилинку, немов там за ним зналася якась марюка* (Фр., VI, 1951, 426); * У порівн. [Молодиця:] *Тьфу ти, нечиста сила! Злякав* [Сербин] — *насилу на ногах вдержалась; тиняється скрізь якоюсь марюкою та людей полоха* (Вас., III, 1960, 25); *Горобець знайшов собі найкраще місце: він поліз у піч. Вимазавшись сажею, він визирнув потім брудний, як марюка* (Мик., II, 1957, 444).

МАР'ЯЖ, у, ч. У картярській грі — король і дама однієї масті в одного гравця. — *Оце вам, юначе, наука,— сказав літній картяр у жилетці.— Мар'яж — не завжди взятка* (Головко, I, 1957, 437); // Старовинна картярська гра, умовою виграшу якої є наявність в одного гравця короля та дами однієї масті. *Сопліца з Робаком в мар'яжа саме грали. Суддя, що вдарити козиркою хотів, Піднявши карту, враз немов закаменів* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 82).

МАР'ЯНКА, и, *ж., діал.* Маренка. *Обабіч стежки зітхали мар'янки, материнки та чебреці своїм пахучим віддихом,— а всюди синіли дзвіночки* (Оп., Іду.., 1958, 132).

МА́СА, и, *ж.* 1. Кількість, об'єм речовини якого-небудь предмета; сама речовина, матерія, з якої складається предмет. — *Не знаю, чи ми розмовляли наголос, чи мовчки, але ми плили в широкім просторі, рядом, плече з плечем, і вся маса морського повітря, ввесь запах солі, полинів, сонця — проходив крізь нас* (Коцюб., II, 1955, 289); *Страшний удар металевої маси об землю, скрегіт і брязкіт заліза примусили хлопців спинитися* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 12).

2. *фіз.* Одна з основних величин механіки, за допомогою якої вимірюють кількість речовини в тілі; міра інерції тіла стосовно сили, що на нього діє. *Мірою кількості речовини в тілі є його маса* (Фізика, II, 1957, 30); *Протон має масу, рівну масі атома водню* (Наука.., 10, 1956, 11); *Треба було насамперед визначити й уточнити критичну масу для проведення керованої ланцюгової реакції* (Рибак, Час.., 1960, 631).

3. Великий предмет або предмети з неясними для зору обрисами; те, що в своїй сукупності утворює щось ціле, неподільне. *Перед нею на долині зеленіє густою темною зеленою масою розкішний садок* (Н.-Лев., II, 1956, 81); *Величезна чорна маса, стрімка скала заступила нам дорогу* (Фр., II, 1950, 94); *Дебелі воли лежали, підгорнувши під себе ноги, великими білястими масами і здавалися здалека сірим камінням, розкиданим по схилу поля* (Довж., I, 1958, 242).

4. Безформна, схожа на тісто, речовина; густа або рідкувата суміш. *Джузеппе пеньками зубів перегризав йому* [спрутові] *шию — і був кінець: на днищі човна валялась тільки противна, як кисіль, маса* (Коцюб., II, 1955, 417); *Звичайно при виверженні* [вулкана] *виливається вогненно-рідка маса, яка називається лавою* (Фіз. геогр., 5, 1956, 101); *Влітку корів утримують у таборах, годуючи зеленою масою кукурудзи, багаторічних трав і інших культур* (Колг. Укр., 11, 1956, 10).

△ **Пласти́чні ма́си** *див.* **пласти́чний.**

5. *розм., рідко.* Те саме, що **бе́зліч**. *Такої маси квіток, як там по дорозі в гори, я ще зроду не бачила* (Л. Укр., V, 1956, 409); *Маса вражень, що звалилась так несподівано цього вечора на його голову, гнула своїм тягарем додолу* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 303).

6. *перев. мн.* Велика сукупність людей; широкі кола трудящих, населення. — *По-мосму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу,— не лізь у пани* (Мирний, I, 1954, 341); *Економічне становище робітників покращало. Культурний рівень робітничої маси зріс* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 240); *Я хочу сил повсталого титана, щоб оспівать нестримну волю мас* (Сос., I, 1957, 483).

МАСА́Ж, у, ч. Розтирання, розминання тіла, щоб поліпшити кровообіг, обмін речовин у тканинах і ін. *Масаж мені помагав: я почуваю, що нога у мене стала легша, ніж була, лучше* [краще] *ходжу, трохи більше згинаю* (Коцюб., III, 1956, 192); [Н і н а *(лічить пульс):*] *Кволий пульс. Доведеться масаж серця зробити* (Коч., II, 1956, 274); *Дівчина вже давно знала спортивний масаж, яким часто замінюють розминку* (Собко, Стадіон, 1954, 132); // Сукупність механічних подразнень вимені корови та деяких інших тварин, що застосовується для збільшення удою. *Корова ще раз з шумом видихнула повітря. Але Меланка вже зробила масаж, уже доїла* (Жур., Вечір.., 1958, 14).

МАСАЖИ́СТ, а, ч. Фахівець із масажу. *Прийшов масажист і перервав мені писання* (Коцюб., III, 1956, 182).

МАСАЖИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **масажи́ст**.— *Знайомтесь, Еріка, це ваша масажистка..,— сказав Шілінг* (Собко, Стадіон, 1954, 132).

МАСА́ЖНИЙ, а, е. Стос. до масажу. *Після тижня масажної курації нога моя розтроюдилась так, що й ступить було годі* (Л. Укр., V, 1956, 19); // Призначений для масажу. *Масажний апарат.*

МАСАЖУВА́ТИ, ую, у́сш, *недок., перех.* Робити масаж. *Ліва Дмитрова рука звисав, наче батіг. Але лікарі кажуть, що, можливо, з часом вона одійде. Тільки треба щоденно масажувати її* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 67); *При механічному доїнні слід також масажувати вим'я* (Хліборобукр., 3, 1966, 32).

МАСАЖУВА́ТИСЯ, уюся, у́сшся, *недок.* Робити собі масаж.

МАСЕДУА́Н, у, ч. Страва з городини, яблук і т. ін., политих вином або соусом.

МАСЕЛЬНИ́ЧКА, и, *ж.* Невеличка скляна, пластмасова й т. ін. посудина для зберігання масла; маслянка (у 2 знач.).

МАСЕ́ЛЬЦЕ, я, *с.* Пестл. до **ма́сло** 1.

МАСИ́В, у, ч. 1. Гірська височина без яскраво вираженого гребеня або вершини, однорідна з погляду геологічної будови. *Гірські масиви — плато з нерівною поверхнею; мають однакову довжину й ширину* (Курс заг. геол., 1947, 39); *Величезні масиви узбережжя здаються хисткими кучугурами сухого піску* (Кол., На фронті.., 1959, 41); // Про монументальну, важку споруду. *Праворуч кучугурилися купи кристатих дерев. Просто — бовванів масив головного гімназичного корпусу* (Смолич, II, 1958, 87); * Образно. *Важкі масиви хмар звисли над містом* (Полт., На.. меридіанах, 1933, 25).

2. Велика територія, однорідна за якимись ознаками. *Поліпшення клімату, створення здорової місцевості особливо сприяють соснові лісові масиви* (Наука.., 9, 1956, 18); *Перед нами масив ярої пшениці. Стрункобіжать у далечінь рядки молодих сходів* (Вол., Садп.., 1950, 6); *На околицях міста* [Львова] *виросли цілі масиви й селища нових будинків* (Рад. Укр., 15.I 1959, 4).

Житлови́й маси́в — сукупність житлових будинків, об'єднаних певним архітектурним задумом. *На одному з мальовничих житлових масивів Києва — Русанівці — здійняв у піднебесся свої 16 поверхів житловий будинок* (Веч. Київ, 8.II 1969, 1).

3. *з означ., лінгв.* Сукупність однорідних мовних явищ. *З погляду походження лексика творів І. Котляревського, крім власне українських слів, що становлять її основний лексичний масив, включає в свій склад і слова, запозичені з мов церковнослов'янської, російської, польської* (Рад. літ-по, 9, 1969, 72); *Діалектний масив.*

МАСИ́ВНИЙ, а, е. 1. Який має велику масу (у 1 знач.), об'єм. *Над здоровим ставком внизу чорніли стіни масивної сахарні, неначе твердині* (Н.-Лев., III, 1956, 230); *Були тут головно статечні постаті, деякі обтяжені роками й масивними золотими ланцюгами від годинників* (Фр., VI, 1951, 223); *Посередині трьох масивних дверей, оббитих темною цератою* (Мик., I, 1957, 359); // Великий, важкий (про людину, тварину

або частину тіла). *Своєю масивною фігурою заступає* [Гамалія] *стежку* (Тют., Вир, 1964, 423); *Масивні коні.. Мотузя рвали, пруги шлей* (Бажан, Вибр., 1940, 50); *Круглолиций, з міцно стиснутими губами й круглим масивним підборіддям, він був тут у камері уособленням сили, мудрості й спокою* (Збан., Едіпа, 1959, 250).

2. Який займає велику площу; суцільний. *Сама вершина Ай-Петрі складена з масивних рифових вапняків* (Геол. Укр., 1959, 605); *Туберкульоз легень зустрічається у вигляді масивного або розсіяного ураження легеневої тканини* (Хвор. дит. віку, 1955, 243).

МАСИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **масúвний** 1. *Подвір'я в господі Савуляка.. Високі кошари і стодоли з міцними воротьми. Все вражає масивністю* (Собко, П'єси, 1958, 27); *Начальник управління виділявся своєю масивністю, як і виконроб* (Вол., Озеро.., 1959, 106).

МАСИ́ВНО. Присл. до **масúвний.** *Перед лицем колон масивно височіли темні гори, сягаючи своїми верховинами до самих зірок* (Гончар, Новели, 1954, 66); *Із лісу вигинався на пагорбок шлях; як синя хвиля, піднімався над полями і масивно плив до самого неба* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 651).

МА́СКА, и, *ж.* 1. Заслона для обличчя людини у вигляді звірячої морди, спотвореного людського обличчя тощо. *Виготовили й маски... Хто козу начепив, хто цапа, хто вівцю, а я собі вибрав хрюкало — убрався в свиню* (Ковінька, Кутя.., 1960, 107); *І в трагедії, і в комедії актори завжди грали в масках. Маски були яскраво розмальовані, з різкими рисами обличчя і з розтуленим ротом* (Іст. стар. світу, 1957, 124); * У порівн. *Крізь причинену шибку глянуло її обличчя, ..біле, аж страшне, як маска* (Л. Укр., III, 1952, 655); // Пов'язка з щілинами для очей, що закривас верхню частину обличчя. *У глибині саду показалась постать, загорнута в біле, з обличчям, захованим під чорною маскою* (Трубл., Мандр., 1938, 9); *При тьмяному світлі зірок все ж було добре видно маски, що їх наділи ці невідомі озброєні люди* (Шиян, Баланда, 1957, 51); // Про людину в такій заслоні та маскарадному костюмі. *Було багато масок, штук 200 (китайці, рицарі, араби, човен з рибаками..)* (Коцюб., III, 1956, 428); *В зал увіходить пан Фінке, за яким слідує юрба масок, вдягнених зразками його продукції — шоколад в плитках, а також різноманітні шоколадні фігурки* (Коч., II, 1956, 177).

2. Постійний персонаж італійської комедії середини XVI—XVIII ст. *Скиба побачив старого чоловіка.. з білим, знекровленим обличчям, .. шкіра на якому нагадує машкару арлекіна з комедії масок* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 103); // Зовнішній вигляд, характерні риси, властиві акторові, що зображує певний тип. *Поганий той актор, який.. малює роль одною якою-небудь фарбою. Це неминуче призводить до штампа, до створення мертвої ходульної соціальної маски* (З глибин душі, 1959, 58).

3. *чого, перен.* Зовнішній вигляд, що приховує справжню сутність когось, чогось. *Доля недовго по смерті матері крила.. своє правдиве лице під маскою щирості, любві* [любові] *і вірності* (Фр., VIII, 1952, 282); *Очі його налиті злобою. Та коли він побачив Турбая, одразу ж натягнув на обличчя маску улесливої доброзичливості* (Руд., Остання шабля, 1959, 453).

◇ **Зриває́ти (зірва́ти) ма́ску** *з кого* — викривати когось, показуючи його справжню сутність. *Ленін спрямовує проти кадетів головні удари, зриває з них маску демократизму* (Біогр. Леніна, 1955, 79); **Носи́ти ма́ску** — приховувати свою справжню сутність. *Завше носити маску, завше себе загнуздувати — та хіба ж то мислиме?* (Хотк., II, 1966, 159); *Конфлікт ускладнюється тим, що Маркові вдається тривалий час носити маску «добропорядної» людини* (Мист., 1, 1959, 15); **Скида́ти [з себе] ма́ску** — виявляти свою справжню сутність. *Після виникнення держави Ізраїль сіоністи скинули з себе маску* (Наука.., 2, 1960, 54).

4. Зліпок із гіпсу або іншого матеріалу, знятий з обличчя людини. *В одній з кімнат музею зберігається посмертна маска поета* [Т. Шевченка] (Визначні місця Укр., 1958, 89); // Скульптурне зображення обличчя людини або голови тварини. *Що не дім, то зараз каріатиди, атланти, маски, генії і бог зна що!* (Л. Укр., V, 1956, 40).

5. *спец.* Спеціальна заслона на обличчя для захисту від чого-небудь. *Один солдат не стерпів маски. Спинився, судорожно зривав протигаз* (Довж., I, 1958, 36); *Біля електростанції трудяться юнаки й дівчата. Між трубами в масках працюють зварювачі* (Рад. Укр., 1.V 1961, 4); // Марлева пов'язка на ніс і рот, що запобігає поширенню або проникненню інфекції. *Біля столу, на якому лежав прив'язаний хворий, стояли в білих масках медсестри й лікарі* (Панч, В дорозі, 1959, 210); *Кожен, мабуть, знає, що лікар оперує стоячи, що у нього на обличчі маска, яка утруднює дихання* (Літ. Укр., 24.I 1969, 1); // Марлева пов'язка, яку накладають на обличчя хворого, коли застосовують наркоз. *Все тіло хворого було запнуте великим простирадлом.. Наркозна маска лежала знята поруч* (Смолич, I, 1958, 91); *Він відчув, як на нього наклали.. маску, і зрозумів, що лежить на операційному столі* (Стельмах, Правда.., 1961, 8); // Пристосування для подачі кисню під час висотних польотів, підземних робіт і т. ін. *Відомо, що навіть на порівняно невеликій висоті льотчикам і альпіністам доводиться надівати кисневі маски, оскільки повітря там розріджене* (Наука.., 2, 1958, 14).

6. Природна або штучна заслона для прикриття військової техніки, позицій або укріплень від супротивника. *Маска для гармат.*

МАСКАРА́Д, у, ч. 1. Свято, бал, учасники якого одягнені в маски та костюми (казкові, етнографічні тощо); костюмований бал. *Вона заторохтіла про губернію. — Там-то хороше, там-то весело! Садки, клуби, маскаради* (Мирний, III, 1954, 192); *Словом, був такий маскарад під відкритим небом, як у нас в залі* (Коцюб., III, 1956, 428); *Палац піонерів організував маскарад у залі одісеї з шкіл у центрі міста* (Сміл., Сашко, 1957, 226).

2. *перен., ірон.* Про незвичайний для когось одяг, що дуже змінює вигляд. — *А що це за маскарад, Женю? — Маскарад? — жваво відповіла Женя.— А ти теж у дранті. Чому питаєш? Сама знаєш, для чого я так вирядилася* (Хижняк, Тамара, 1959, 43); *Стадницькому хочеться і вилаятись, і розсміятися, до того стало кумедним обличчя Салогана, перемотане хустками до самого носа.— Це що за маскарад? — Ой, голова і зуби,— стогне управитель* (Стельмах, I, 1962, 287).

3. *перен.* Про вигляд і поведінку, за якими приховується справжня сутність когось, чогось. *Я брав навмисне «об'єктивні» теми, ніби з історії або з чужого мені соціального осередку, але ж се був тільки «маскарад душі»* (Л. Укр., III, 1952, 690).

МАСКАРА́ДНИЙ, а, е. Стос. до маскараду (у 1 знач.). *Був справжній маскарадний бал, дуже модний і парадний* (Коцюб., III, 1956, 193); *В розпал свята до залу вступив листоноша. Вже хтозна: чи справжній, чи теж маскарадний, але з поштарською торбиною, в кашкеті зв'язківця* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 191); // Признач. для маскараду. *Плащ падає — перед нами*

молода, дуже вродлива дівчина в прегарному маскарадному вбранні (Коч., II, 1956, 262).

МАСКАРА́ДНИК, а, ч. Учасник маскараду (у 1 знач.). *Кількох маскарадників пощастило затримати і посадити у карцер* (Смолич, II, 1958, 82).

МАСКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **маскува́ти.** — *Коли це одчиняються двері, і входять кавалери, деякі масковані, а деякі без масок...* (Н.-Лев., I, 1956, 316).

МА́СКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ска** 1, 4—6. [А н н а:] *Сей вечір в нашім домі бал масковий* (Л. Укр., III, 1952, 341).

МАСКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для маскування (у 1 знач.). *В одного бійця з-під башлика білого маскувального халата заясніла червона зірочка* (Ткач, Плем'я.., 1961, 6); *Маскувальні сітки з міномети́в уже було знято* (Гончар, III, 1959, 39); *Рано вдосвіта Тамара відкинула маскувальне запинало і побачила за вікном сніг...* (Хижняк, Тамара, 1959, 35).

МАСКУВА́ЛЬНИК, а, ч. Фахівець із військового маскування.

МА́СКУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **маскува́ти** й **маскува́тися.** *Не було згоди між керівниками. Одні, здогадувалася Дарка, стояли за те, щоб вести боротьбу відкритим, непримиренним способом, .. а інші, на чолі з Стефою Сидір, обстоювали політику хитрощів і маскування* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 206); *Викриваючи маскування лібералів під демократів, Коцюбинський створює правдивий образ ліберала, що на словах заграє з селянами, а на ділі обдурює їх і виступає заодно з самодержавством* (Укр. літ., 9, 1957, 207); *Солдати, що копали під вербами ями для маскування машин, помітили її* (Тют., Вир, 1964, 404).

2. Те, за допомогою чого маскують (у 3 знач.), маскуються. *В око* [Туманову] *впало на самому узліссі прив'яле зелене маскування* (Панч, I, 1956, 107); *На узліссях заревли танки і, розметавши зелене гілля маскування, ринули з усіх кінців до річки* (Гончар, III, 1959, 416).

МАСКУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок., перех.* 1. *рідко.* Одягати кого-небудь у маскарадний костюм, надівати на когось, щось маску (у 1, 5, 6 знач.). *Маскувати дітей на вечір ялинки;// під кого і без додатка.* Одягати когось у незвичайний костюм, щоб ніхто не впізнав. *Тепер старшини, добувши десь червоні кубанки, саме маскували своїх їздових під козаків* (Гончар, III, 1959, 357).

2. *перен.* Приховувати свої вчинки, думки й т. ін. чимось показним, удаваним. *Це почуття, трохи принизливе для нього, він старався маскувати ще більшою свободою й недбалістю рухів* (Фр., VI, 1951, 231); *— Вони — меншовики, есери —ніколи ні революціонерами, ні демократами не були. Тільки прикидались такими. Маскували революційною фразою свою ворожість до народу* (Головко, II, 1957, 546); *Раніше Мар'ян перед Глущуком своє хиже нутро маскував солодкими словами* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 205).

3. Прикриваючи, ховаючи що-небудь, робити непомітним, невидним для когось. *Сапери й взвод стрільців вийшли в поле. Закладали фугаси, маскуючи їх* (Трубл., I, 1955, 66); *Перемога! Вікон маскувати вже не треба* (Нех., Ми живемо.., 1960, 85); *Білка дуже обережна. В неї надзвичайно гострий зір і чудовий слух.. Забарвлення шкури добре маскує її серед кори* (Наука.., 7, 1965, 57).

МАСКУВА́ТИСЯ, ую́ся, у́єшся, *недок.* 1. *рідко.* Одягатися в маскарадний костюм, надівати на себе маску.

2. *перен.* Показувати себе не таким, як є насправді; приховувати свою справжню сутність. *— Знаєш, які бувають хитрі шпигуни? Вони як завгодно вміють маскуватись* (Збан., Мор. чайка, 1959, 147); *Німецьке командування, маскуючись вдаваним нейтралітетом, готувалося до бою в Клинцях* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 53).

3. Прикриваючись чим-небудь, ховаючись десь або змінюючи свій вигляд, ставати непомітним, невидним для когось. *Командир сказав: — На час формування кожний підрозділ займає тут, у парку, визначену йому ділянку, маскуючись попід деревами* (Смолич, V, 1959, 652); *Обережна лісова жаба вміє маскуватися — одразу й не побачиш її серед зелені...* (Веч. Київ, 18.IX 1967, 4); *Буйко стоїть збоку, маскуючись хусточкою, потай стежить за гебітскомісаром* (Баш, П'єси, 1958, 39).

4. Пас. до **маскува́ти.** *Ідеї повстання народу нерідко маскувалися символічними образами, під прикриттям яких революційні пісні відвертали поліційні переслідування* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 24).

МАСКХАЛА́Т, а, ч. Скорочення: маскувальний халат. *Групу вів Абдулаєв. Десять чоловік одягли білі маскхалати* (Тют., Вир, 1964, 493); *Зелений маскхалат.*

МАСЛА́К, а́, ч. Велика кістка людини або тварини (переважно стегнова). *Кати вінчанні, Мов пси голодні за маслак, Гризуться знову* (Шевч., II, 1953, 243); *Червоний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого вродливого сина на чорний лантух з маслаками, в якому ледве тліла іскра життя* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 59); //Кістка, що випинається з-під шкіри. *Більшість із них були в самій білизні. Вона, як пластир, облипала їх укриті струп'ям, гострі, випнуті маслаки* (Мик., II, 1957, 562); *Ніби не на своєї бригади дворище попав.. По коневі знати — худий-худий, самі маслаки* (Головко, I, 1957, 321).

МАСЛАКУВА́ТИЙ, а, е. Який має випнуті з-під шкіри кістки; кістлявий (у 1 знач.). *Мати впустила на руки зважнілу голову, одвернулася: худенькі маслакуваті плечі її звелися вгору, засмикалися* (Ряб., Жайворонки, 1957, 217); *На вигитих, без хлястиків шинелях у скатку сидять і напівлежать зарослі щетиною, маслакуваті люди солдатського віку* (Збан., Єдина, 1959, 117).

МАСЛАЧО́К, чка́, ч. Зменш.-пестл. до **масла́к.** *Підперши кулаком гостренький маслачок підборіддя, Вова здивовано стежив за обличчям Кіри* (Коп., Дуже добре, 1937, 233).

МА́СЛЕНИЙ, а, е. Мазаний, политий маслом (у 1 знач.); намаслений.

МА́СЛЕЧКО, а, *с.* Пестл. до **ма́сло** 1. *А у Дем'яна страва добрая була: І маслечко, і сало, і сметана* (Гл., Вибр., 1951, 155); — *Вам борщику чи супчику, Вам курочку чи качечку, З підливою, на маслечку!* (Олесь, Вибр., 1958, 292).

МАСЛИ́НА, и, *ж.* 1. Вічнозелене південне дерево з дрібними запашними квітками та їстівними плодами; оливка (у 1 знач.). [На Капрі] *цілі ліси маслин* (Коцюб., III, 1956, 332); *Подихає з балкона свіже повітря, і стає чути, як поблизу десь зацвіли дикі маслини* (Вас., I, 1959, 337); *Маслина росте в таких місцевостях, де взимку низькі температури короткочасні й рідко опускаються нижче —12 —16°* (Колг. енц., II, 1956, 566).

2. Кісточковий овальний плід цього дерева, з якого добувають олію; використовується також як приправа; оливка (у 1 знач.). *Везли* [вояки] *з собою лагомини, Оливу, мило, риж, маслини* (Котл., I, 1952, 195); *Огей.. випивав одразу дві чарки і дивиться на Ореста, що уминав лисніюче рожеве м'ясо сьомги, маслини, червоні шматки консервів* (Досв., Вибр., 1959, 274); * У порівн. *І кого тільки тут не було:.. гладкі вірмени з чорними блискучими, як маслини, очима і жебраки в барвистому лахмітті* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 167).

МАСЛИ́НКА, и, *ж.* (*Eleagnus* L.). Кущ або деревце з вузьким сріблистим листям, запашними квітками та їстівними плодами.

МАСЛИ́НКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **масли́нка.** *Маслинковий плід.*

2. *у знач. ім.* **масли́нкові,** вих, *мн.* Родина рослин, до якої належать маслинка, плоховник і т. ін.

МАСЛИ́ННИЙ, а, е. Те саме, що **масли́новий** 1. *Високі дерева волоських горіхів чередувались* [чергувалися] *з маслинним деревом і сливами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 142).

МАСЛИ́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **масли́на.** *У передгір'ях Кастільських гір, де вологи достатньо, багато маслинових насаджень, фруктових садів* (Наука.., 5, 1958, 51); *Маслинова гілка;* // Видобутий із плодів маслини. *У багатьох областях* [Греції] *головним заняттям населення було розведення маслин та винограду. З маслин робили маслинову олію, з винограду — вино* (Іст. стар. світу, 1957, 68).

Масли́нове де́рево — те саме, що **масли́на** 1. *Живопліт відгороджував дворище від затишного садка на десяток маслинових дерев* (Ле, Клен. лист, 1960, 181).

2. *у знач. ім.* **масли́нові,** вих, *мн.* Родина дерев, до якої належать маслина, ясен, бузок і т. ін.

МА́СЛИТИ, лю, лиш, *недок.*, *перех.* Мазати, поливати маслом (у 1 знач.).

МА́СЛО, а, *с.* 1. Харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани. *Завариши кашу, не жалуй масла* (Номис, 1864, № 7403); *Вона.. підносила до рота шматок хліба, густо змазаний маслом* (Хотк., I, 1966, 176); *Відколи Степан Кушнір отримав поміщицьку тяжкотілу корову, то щоразу приносив на комнезамські збори загорнуту в ганчірку грудочку масла* (Стельмах, II, 1962, 7); * У порівн. *Катерина від насіння взяла жменю бобу, зварила в горняті, а ейн розбух, став м'який, як масло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 51).

◇ **Жи́ти (купа́тися, пла́вати) як (мов, немо́в** *і т. ін.*) **сир (варе́ник, пиріг) у ма́слі** — жити в достатках, розкошах. [В о з н и й:] *До кого ж ласкава ся доля лукава. Такий живе як сир в маслі* (Котл., II, 1953, 16); — *В городі тільки й жити! .. Та я як.. на місці була — як сир у маслі купалася...* (Мирний, III, 1954, 74); *Живе собі як вареник у маслі* (Збан., Єдина, 1959, 82); **Цур ду́рня та (й, і) ма́сла гру́дка** — уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. [Л и ц а р:] *Кажи мені по-людськи, що тобі від мене треба? Нащо рятувала мене з темниці, щоб держати тут?* [С л у ж е б к а:] *Цур дурня й масла грудка!* (Л. Укр., II, 1951, 196); **Як (мов, немо́в** *і т. ін.*) **по душі́ ма́слом** — про те, що дає велике задоволення.

2. *спец.* Жирова речовина, яку видобувають із мінеральних речовин. *Мінеральні масла являють собою продукт перегонки нафти, вугілля і смолистих сланців* (Захист рослин.., 1952, 172); *Для дизельних двигунів використовуються важкі палива — газойль, солярове масло та ін., які добувають під час перегонки нафти* (Автомоб., 1957, 109); *Купоросне масло.*

◇ **Підлива́ти (підли́ти) ма́сла у вого́нь (в ого́нь)** — посилювати певні почуття, переживання, суперечки тощо.— *А тут ще й Заруба підливає масла в огонь, гукає до Яринки: «Правильно! На одній землі не може бути двох хазяїв!..»* (Кучер, Трудна любов, 1960, 55); *Певно, вже і місцеві підлили масла в огонь: розповіли про все* (Головко, II, 1957, 561).

3. *техн.* Те саме, що **масти́ло** 1. *Змащувальною й зв'язувальною рідиною звичайно є.. газолін, машинне масло та ін.* (Технол. різальн. інстр., 1959, 195); *В іншому кутку кімнати змащувала* [Жукова] *маслом інструменти* (Донч., V, 1957, 366).

◇ **Іти́ (піти́** *і т. ін.*) **як з ма́слом (по ма́слу)** — легко, дуже добре, без перешкод удаватися, виходити. *Богу дякувати, все нам як з маслом іде! За півгодини і зложили* [січкарню] (Фр., II, 1950, 42); — *Подзвонив я і вдруге прямо на квартиру до Сагайдака, коли каглів не давали. Сагайдак поговорив, і діло пішло як по маслу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 590).

МАСЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **ма́сло** в 1 знач., напр.: м а с л о ж и р к о м б і н а т, м а с л о з а г о т і в л я, м а с л о ф а с у в а́ л ь н и й; у 2 знач., напр.: м а с л о в і д д і л ь н и к, м а с л о в л о́ в л ю в а ч, м а с л о н а с о́ с.

МАСЛОВИГОТО́ВЛЮВАЧ, а, ч. Апарат для збивання масла та наступної його обробки. *Його* [вершкове масло] *виготовляють із вершків у спеціальних маловиготовлювачах* (Колг. енц., II, 1956, 80).

МАСЛОЗАВО́Д, у, ч. Завод, що виробляє масло та інші молочні продукти. *У колгоспі споруджується свій маслозавод* (Роб. газ., 15.III 1965, 1).

МАСЛОРО́Б, а, ч. 1. Фахівець із маслоробства (у 1 знач.).

2. Робітник, який працює на маслороб ні.

МАСЛОРО́БКА, и, *ж.* Апарат для збивання масла з вершків або сметани. *Для готування масла застосовують масловиготовлювачі або маслороб ки. Різниця між ними полягає в тому, що масловиготовлювач сколочує й повністю обробляє масло, а маслоробка тільки сколочує його* (Механ. і електриф.., 1953, 508).

МАСЛОРО́БНИЙ, а, е. Який виробляє масло (у 1 знач.). *Маслоробний завод.*

МАСЛОРО́БНЯ, і, *ж.* Підприємство, де виробляють масло (у 1 знач.). *Ця бригада побудувала ще дванадцять нових хат для колгоспників, корівник, маслоробню і гараж* (Коп., Подарунок, 1956, 8).

МАСЛОРО́БСТВО, а, *с.* 1. Виробництво масла (у 1 знач.). *Конструктори почали шукати шляхів удосконалення техніки маслоробства* (Соц. твар., 1, 1956, 43).

2. Галузь молочної промисловості, що виробляє масло. *Молочне тваринництво й маслоробство зосереджені.. в Приалтайському та інших лісостепових районах* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 236).

МАСЛОСВЯ́ТТЯ, я, *с.*, *церк.* Обряд соборування єлеєм.

МАСЛЮ́К, á, ч. Їстівний гриб з опуклою жовто-бурою шапкою, покритою липким слизом. *Хай запахнуть тонко Маслюки жовтаві, І з-під дуба гляне боровик* (Забашта, Квіт.., 1960, 76); *У молодому сосняку.. після дощу рясно виростають ніжні блискучі маслюки* (Наука.., 10, 1962, 46).

МАСЛЯ́К, á, ч., *діал.* 1. Маслюк. *Підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщечок масляків* (Кв.-Осн., II, 1956, 195).

2. Маслак. *Став костоправ мені ладити ногу. Я кричала не своїм голосом. Батько впав на піл, затуливши вуха, а масляк тільки хрусь* (Барв., Опов.., 1902, 223).

МА́СЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́сло.** *Масляна пляма; Масляні відходи;* // Який містить масло (у 2, 3 знач.), розчинений на ньому. *Масляна емульсія;* // Який працює на маслі (у 2 знач.). *Масляний вимикач; Масляний фільтр;* // Здійснюваний за допомогою масла (у 2, 3 знач.). *Масляне охолодження.*

◇ **За ма́сляні ви́шкварки** *див.* **ви́шкварки; Моло́чні ріки й ма́сляні береги́** *див.* **моло́чний.**

2. *перен., розм., рідко.* Те саме, що **масни́й** 3, 4. *Затупцювавши, він улесливо, ніби нічого не трапилося, а масляною усмішкою на обличчі, торкнувся рукою її*

обличчя (Коцюба, Нові береги, 1959, 346); *Коли Параска сіла, то зараз і опустила свою голову на його плече, козиряючи на його масляними очима і важко зітхаючи* (Мирний, IV, 1955, 59).

3. *у знач. ім.* **ма́сляна**, ної, *ж., церк., розм., рідко.* Те саме, що **ма́сниця.** *Минули м'ясниці і масляна, настав піст* (Мирний, III, 1954, 59); *Мав Сироватка п'ять дочок і всіх тієї зими заміж видав. Там зульні було — від різдва й до масляної, без вихідних!* (Мокр., Сто.., 1961, 67).

МАСЛЯНИ́СТИЙ, а, е. 1. Який має певні якості масла (у 1 знач.), схожий на нього. *На смак майонез маслянистий, ніжний, злегка гострий, кислуватий, без гіркоти* (Укр. страви, 1957, 60); // Який містить масло (у 2 знач.), жир із домішкою масла. *З маслянистих антисептиків найчастіше застосовують креозотове масло, карболінеум і антраценове масло* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 225);— *Цієї весни курявна буря ішла якась маслянюста, липка, наче з нафтою — чи не з Каспію аж десь нанесло? — гомонить тітка Катерина* (Гончар, Тронка, 1963, 280); *Маслянюста рідина.*

2. Немов покритий маслом, масляною плівкою; лискучий, глянсовий. *Розкрив Сагайдачний кипарисову скриньку з патріарховою грамотою, витяг згорток ясно-жовтого маслянистого пергаменту* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 493); // Лискучий (про очі, обличчя). *Маслянисті очі.*

МАСЛЯНИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* 1. Якість за знач. **маслянúстий.** *Маслянистість нафти.*

2. Ступінь вмісту масла (у 2 знач.) в чомусь. *Основними ознаками, які характеризують якість масла і його придатність для мащення деталей, є висока маслянистість, в'язкість, стабільність* (Зерн. комбайни, 1957, 203).

МАСЛЯНИ́СТО. Присл. до **маслянúстий.** *Тримаючи одне одного за руки, вони зазирають у проболни, в моторошну глибінь темних трюмів, де вода блищить маслянисто* (Гончар, Тронка, 1963, 238).

МА́СЛЯНИЦЯ, і, *ж., церк., розм., рідко.* Те саме, що **ма́сниця.** *Анеля.. щебетала, як пташка: — О, як тут весело у Варшаві! Які казкові бали, маскаради! На масляниці я зовсім закрутилася* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

МАСЛЯ́НКА, и, *ж.* 1. Рідина, що залишається після збивання масла з вершків, сметани; сколотини. *Припав циган до маслянки, .. А ж тут кума вареники З печі висуває* (Рудан., Тв., 1956, 118); *І за стареньке шмаття з паненят для малих дітей, і за маслянку від панських корів, за все випадало* [Білашисі] *не раз «послухати» панів, коли не роботою, то чим іншим* (Л. Укр., III, 1952, 636).

2. Те саме, що **масельни́чка.** *Ввійшла в світлицю горбата Килина й винесла на тарілці дві тонесенькі скибки паляниці та з ложку масла в маслянці* (Н.-Лев., III, 1956, 44); *Сметану, хрін з оцтом до закусок подають у соусницях, а вершкове масло — в маслянках або на пиріжковій тарілці* (Укр. страви, 1957, 395).

3. Те саме, що **масти́льниця** 2.— *Він, бачите, був в апаратній.. Держав маслянку, а шестерня раптом і того...* (Коцюб., II, 1955, 48); *Я допомагав помічникові машиніста чистити паровоз, ..відгвинчував ослаблі гайки, заливав мастилом маслянки* (Сміл., Сашко, 1957, 58).

4. *розм.* Мергельна глина.— *Та захватіть із дому щітки, а може, в кого маслянка є, то й маслянки по грудці* (Головко, II, 1957, 96).

МА́СЛЯНО, *присл., розм., рідко.* Присл. до **ма́сляний** 2. *Умів* [Захар] *з кожним чоловіком балакати різно, різними словами, різним голосом: то тоненько, то грубо, .. то якось масляно, то гостро* (Григ., Вибр., 1959, 154).

МАСНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **масни́й.** *Десь так за тиждень по шлюбі прийшов свекор до молодят. Такий масненький, солоденький* (Хотк., II, 1966, 111); *Мова його була солоденька, масненька, хоч на чиряк її, пробачте, клади* (Мур., Бук. повість, 1959, 9).

МАСНЕ́НЬКО, *пестл.* Присл. до **масне́нький.** *Звірі зразу боялися, почали тікати від неї* [Лисички], *та вона масненько вговорювала їх: — ..Куди се ви? Мене боїтеся?* (Фр., IV, 1950, 79); *Заговорили* [куркулі] *масненько і наставили до каси кого хотіли* (Козл., На переломі, 1947, 121).

МАСНИ́Й, а́, е́. 1. Який містить багато жиру, масла; жирний (у 1 знач.). *Поринав* [Потап] *в гомін, в тепло голосів, у смак масної страви, у свято і радість живого тіла* (Коцюб., II, 1955, 281); *Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир із кмином* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8); // Який містить краплинки жиру, насичений ними. *Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, .. а по руках в нього тече молоко, що пахне лосмі підіймає з дійниці масну солодку пару* (Коцюб., II, 1955, 324); *Мосье Абель.. потяг в себе дратівливий, масний нафтовий аромат* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 64); // Укритий шаром жиру, масла; просякнутий жиром. *Копаниця захопив лівою рукою Рябченка за шию, нахилив до себе й почав цілувати товстими масними губами* (Гр., II, 1963, 319); *Батько взяв жмут чистого клоччя і старанно почав витирати ним масні.. руки* (Шиян, Баланда, 1957, 20); *Масне волосся; Масне лице; Масна сковорідка;* // Вимазаний, заляпаний жиром, маслом. *Товста бублейниця з.. масним очіпком та не кращою й одежею, розмахуючи руками, розказувала, що за проклятими школярами не вдержиш бубликів* (Мирний, I, 1954, 326); *В бокові двері кочегарки увійшов машиніст Йосип Грінчак і мовчки сів на заляпжену масними спецівками колоду* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 124); // Змащений жиром, мастилом. *Довкола вилискували чистим масним металом механізми* (Ткач, Арена, 1960, 197); // Укритий жирною плівкою (про воду). *Неголосний гудок пролунав над цехом, над стапелями відкритої верфі, над масною, сизуватою водою затоки* (Собко, Матв. затока, 1962, 39); // Який залишається від жиру, масла. *Масна пляма виразно зачорніла при світлі на новенькім сукні мундира* (Коцюб., II, 1955, 368); *На папері залишились масні відбитки пальців* (Вільде, Сестри.., 1958, 111).

2. Схожий чимось на масло; м'який, жирний (про землю, ґрунт). *Невтомні трактори снували впоперек масного й пухкого поля* (Ю. Янов., II, 1954, 128); *З-під полички плуга виверталася масна скиба, що вилискувалася проти сонця* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 201); // Багатий на корисні речовини; родючий. *Масний подільський чорнозем, на якому посади дитину — і дитина виросте, сплавав з їхніх рук, як сплавав весною прибережний пісок* (Стельмах, Хліб.., 1959, 290).

3. *перен.* Те саме, що **підле́сливий;** облесливий. *Слова масні, а пироги пісні* (Укр.. присл.., 1955, 153); *Ще давенить мені його масний, фарисейський голос в ушах* (Коб., I, 1956, 178); *Ще й людей, котрі були незадоволені своїм убогим життям, навчати* [Косован] *брався: «За масний язик, каже, платять, а за гострі слова тобі зламаного крейцера не дадуть»* (Мур.. Бук. повість, 1959, 9).

4. *перен., розм.* Який виражає хтивість; хтивий (про очі, погляд і т. ін.). *Червоний і схвильований, він підійшов до ліжка, а його масні очі так і забігали від купи спідниць аж до гарних панчіх Параскіци* (Коцюб., I,

1955, 283); *Якийсь кривоплечий, вугруватий бандит, розпливаючись в масній усмішці, потягся до Вутаньки розчепіреними для обіймів руками* (Гончар, II, 1959, 254); // Непристойний, цинічний. *Шнадельський оповідав масні анекдоти, що збуджували гучний регіт* (Фр., VII, 1951, 352); *На масні Семенові репліки Катька відповідала таким гучним, задоволеним реготом, що сторонні оглядались на неї* (Сміл., Зустрічі, 1936, 18).

МА́СНИЦЯ, і, *ж., церк.* Давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром і т. ін.). *Почекайте, вареничку, прийде на вас масниця!* (Укр.. присл.., 1955, 276); *Одгуляли масницю* [кріпаки] (Мирний, I, 1949, 323); — *Жінко! Люди говорили: Масниця зайшла; А млинців ще ми й не їли,-- Може б ти спекла?* (Щог., Поезії, 1958, 407); — *Щось ти дуже веселий, Тимку? — На масницю уродився,— вишкірився білими зубами Тимко* (Тют., Вир, 1964, 493).

◇ **Мине́ться (мину́лася, закінчи́ться, закінчи́лася** *і т. ін.)* **коте́ві ма́сниця** — закінчиться (закінчилось) для когось безтурботне, веселе, привільне життя.

МАСНИ́ЙЦЯ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **масни́чка.** *Параска люто копнула масницю ногою так, що посудина з лускотом покотилася геть у сіни* (Фр., VII, 1951, 19).

МА́СНИЧКА, и, *ж., церк.* Пестл. до **ма́сниця.**

◇ **Мине́ться (мину́лася, закінчи́ться, закінчи́лася** *і т. ін.)* **коте́ві ма́сничка** — те саме, що **Мине́ться (мину́лася, закінчи́ться, закінчи́лася** *і т. ін.)* **коте́ві ма́сниця** (*див.* **ма́сниця**).

МАСНИ́ЧКА, и, *ж.* Спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани. *Мама в коморі за стіною все ще гуркотіла масничкою, не входила до кімнати* (Ков., Світ.., 1960, 8).

МА́СНИЧНИЙ, а, е, *церк.* Прикм. до **ма́сниця.** *Масничка неділя.*

МА́СНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **масни́й.** *В чинбарському ремеслі.. пофортунило Супруну: йому однаково добряче вдавалися білі і чорні юхти, .. ніжною текучою масністю сіяли його червоні сап'яни* (Стельмах, II, 1962, 114); *Характерною ознакою бактеріальної плямистості є масність тканини* (Захист рослин.., 1952, 122); *Ота погорда і різкість були тільки захистом від різних залицяльників і тієї брудної масності, що жила у панських палацах* (Стельмах, I, 1962, 327).

МА́СНО. Присл. до **масни́й.** *Натертий паркет масно блищав і пахнув сосновим лісом* (Собко, Матв. затока, 1962, 96); *Сонце припікало. Воронки, що вранці масно чорніли по полю, вже давно посіріли, пожухли* (Гончар, III, 1959, 392); *Удобриш землю масно, вродить вона рясно* (Рад. Укр., 7.IV 1961, 2); — *Сідай, сідай, синашу! — масно заговорив Жежеря* (Речм., Весн. грози, 1961, 139); *Корж масно посміхнувся* (Добр., Тече річка.., 1961, 154).

МАСО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Зосереджений в одному місці (про війська, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.). *Він знав, що десь поблизу ворог нагромаджує танки, готує масований удар* (Трип., Дорога.., 1945, 43); [В а т у т і н:] *А німці з Вишгорода удару не ждуть. Подавити б їхню оборону масованим вогнем артилерійського корпусу* (Дмит., Драм. тв., 1958, 115).

МА́СОВИЙ, а, е. 1. Такий, у якому беруть участь широкі маси, велика кількість людей. *З 1895—1896 року, з часу знаменитих петербурзьких страйків, починається масовий робітничий рух з участю соціал-демократії* (Ленін, 20, 1950, 221); *До окликів, бігання, масових збіговищ.. і верескливих парадів він уже зовсім привик був за цей рік* (Фр., VI, 1951, 154); *Мені так хочеться підібрати артистів на головні та епізодичні ролі і навіть у масові сцени, так їх одягти, щоб глядач бачив і відчував якусь спадковість, якісь кровні зв'язки з ними* (Довж., III, 1960, 129); // Який виявляється в багатьох випадках. *Масова творчість трудівників народного господарства є характерною рисою соціалістичного змагання* (Рад. Укр., 3.X 1956, 1); // Який стосується великої кількості людей. *Фабриканти й заводчики готували всеросійський локаут — масове звільнення робітників* (До 40-річчя Вел. Жовтн.соц. рев., 1957, 9).

2. Призначений для широких мас; загальнодоступний. *Масова робітнича газета «Правда» почала виходити в обстановці нового революційного піднесення* (Біогр. Леніна, 1955, 119); *З'їзд звертає особливу увагу на конечну потребу створення масової художньої літератури* (Еллан, II, 1958, 170); *Гімн «Вічний революціонер» став однією з улюблених пісень українського пролетаріату,-масовою революційною піснею* (Мист., 4, 1956, 11).

3. Який належить до широких мас, є представником цих мас. *За роки Радянської влади виріс новий масовий читач. Ніколи ще література не мала такого широкого кола доброзичливих і чуйних читачів* (Іст. укр. літ., II, 1956, 32); // Характерний для життя, побуту широких мас. *Масове житло бойків та лемків.., зберігаючи в собі багато рис гуцульського осідку, все-таки поступово відходить від цього прийому своєю внутрішньою організацією, зовнішнім виглядом* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 15).

4. Який виробляється, здійснюється у великій кількості. *В Асканії-Новій.. розроблювалася технологія масових посадок великих масивів* (Де, Право.., 1957, 6); *Масовий випуск телевізорів з великим екраном;* // Який відбувається у великій кількості, у великому масштабі. *Під час масового цвітіння гречки в її листі при суцільному рядковому посіві містилося 6,4 міліграма хлорофілу* (Хлібороб Укр., 3, 1969, 13).

5. *фіз.* Стос. до маси (у 2 знач.). *Масова одиниця; Масове число.*

МАСОВІЙ, а́, е., *розм.* 1. Той, хто працює з народом, із масами. *Він корінний житель Березняків. Замолоду був ватажком сільського комсомолу. Справжній масовик* (Вол., Місячне срібло, 1961, 206).

2. Організатор масових розваг та ігор.

МА́СОВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **ма́совий** 1, 2, 4. *Сила соціалістичного змагання — в його масовості, у всенародному характері* (Вісник АН, 4, 1949, 8); *Соціалістичний зміст, втілений в яскраву національну художню форму, масовість, всенародність — такі прекрасні риси має народне радянське мистецтво* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 13); *Однією з попередніх умов для застосування потокових ліній є однотипність виробів і масовість їх виробництва* (Стол.-буд. справа, 1957, 232).

МАСО́ВКА, и, *ж., розм.* У дореволюційній Росії — таємні революційні сходини, мітинг. *Хтось нагадав, що на одинадцяту годину сьогодні в Олександрівській балці була призначена масовка* (Панч, Вибр., 1947, 280).

МА́СОВО. Присл. до **ма́совий** 1, 4. *Трудящі селяни* [Львівської] *області.. масово вступили на єдино правильний шлях — шлях суцільної колективізації* (Козл., Відродження.., 1950, 77); *Виявляється, він* [начальник артилерії] *весь час стежив з бойових порядків, які наслідки дає Чернишів метод швидкісної стрільби, вперше сьогодні застосований масово* (Гончар, III, 1959, 415).

МАСО́Н, а, ч. Послідовник масонства, член масонської ложі; франкмасон. — *То колись були масони в Петербурзі* (Н.-Лев., III, 1956, 376).

МАСО́НКА, и, *ж.* Жін. до **масо́н.** — *Мабуть, вона* [графиня] *була.. масонка* (Н.-Лев., I, 1956, 461).

МАСО́НСТВО, а, *с.* Релігійно-етичний рух, що виник на початку XVIII ст. в Англії, а згодом поширився у вигляді таємних товариств в інших країнах Європи, нерідко поєднував завдання «морального самовдосконалення» з консервативними політичними поглядами; франкмасонство. *Як матеріаліст, Радищев виступив з критикою масонства, яке наприкінці XVIII ст. набуло значного поширення в дворянських колах Росії* (Вісник АН, 8, 1949, 18).

МАСО́НСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **масо́н** і **масо́нство.** *Масонський рух; Масонські погляди;* // Належний масонам. *Це був якийсь масонський амулет* (Гончар, Таврія.., 1957, 664).

Масо́нська ло́жа — відділення масонської організації; місце зустрічей масонів. — *Вибачайте мені! Але мені здається, що все те лихо йде од масонів, од масонських лож,— промовила Турманша* (Н.-Лев., I, 1956, 565); *В 1818 р. Котляревський вступив у полтавську масонську ложу «Любов до істини», керівником якої був .. палкий республіканець Михайло Миколайович Новиков* (Іст. укр. літ., I, 1954, 152).

МАСТА́К, а́, ч., *з інфін., до чого, на що, рідше без додатка, рідко у чому, чого, розм.* Вміла й досвідчена в певній ділянці людина; майстер (у 3 знач.), митець (у 2 знач.). *Всяк мастак свое зна* (Номис, 1864, № 10415); *Та ба! не всякий так змудрує, Як сам Вергилій намалює, А я ж до жалю не мастак* (Котл., I, 1952, 271);— *Казали у дворі індики, Що ніби ти* [Соловей] *співать мастак великий* (Гл., Вибр., 1951, 105); — *А ви думаєте, що ви один тільки на се* [писання творів] *мастак? — одповів йому звірда становий* (Мирний, IV, 1955, 372); — *Мені сказали, що ви великий мастак ловити риби і добре знаєтесь на грибах* (Кол., Терен.., 1959, 101); — *А ти до пісень мастак,— насмішкувато дивився на Щасного Хлипало.— Чи не з артистів, бува?* (Збан., Єдина, 1959, 154); *На жарт, на різні витівки хлопці були мастаками* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 139); *Данько не був мастак у писанні листів дівчатам. Його стиль був простий* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 410); *Смирнов був великий мастак страйкової справи* (Смолич, Мир.., 1958, 234).

МАСТИ́КА, и, *ж.* 1. Густа маса з жирами або смолами, що застосовується для вирівнювання поверхонь покриттів, підлог і т. ін., приклеювання покрівельних, ізоляційних, оздоблювальних матеріалів, зовнішнього обмазування тощо. *Придивляйся тепер до стику, Не пізнаєш фанери тут! Це придумав таку мастику Науковий наш інститут* (Забашта, Нові береги, 1950, 23); *При замазуванні стиків бетонних труб асфальтовою мастикою дуже важливо, щоб вона добре з'єдналась з бетоном* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 346).

2. Суміш із воску та фарби для натирання підлоги. *При зразковому утриманні шкільного будинку в чистоті й порядку цілком гігієнічними є паркетні підлоги, що регулярно натираються воском (мастикою)* (Шк. гігієна, 1954, 219); *Воскова мастика.*

3. Ароматична смола деяких дерев, яку використовують для виготовлення лаків, солодощів, пахощів і т. ін. *За херсонітами — аравійці, перед ними зелене намистечко з Ховерезма, перли з полуденних теплих морів і знову парфуми й мастики, кориця, перець* (Скл., Святослав, 1959, 121).

МАСТИ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **масти́ка.** *Мастикова маса; Мастикова смола;* // Зробл. з мастики (у 1 знач.). *Мастикова статуетка.*

МАСТИ́ЛО, а, *с.* 1. *техн.* Жирова речовина для змащування поверхонь тертя механізмів і деталей машин; масло (у 3 знач.). *Рідкі мастила використовують для змащування машин, які працюють на великих обертах* (Слюс. справа, 1957, 316); *Надвечір полетів підшипник на третьому тракторі, вилізли назовні інші дефекти.. Що ж, можна сказати, погано мастили або мастило витекло?* (Ю. Яков., II, 1954, 134).

2. *розм.* Те саме, що мазь 1. *Юрась Хомаха.. вклоняється, показуючи всім свою голову, намащену якимись пахучими мастилами* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 68); *Був час, коли Сташка витрачала чималі кошти на різні мастила проти ластовиння* (Вільде, Сестри.., 1958, 378).

МАСТИ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для мащення. *Олія окремих культур є цінним мастильним матеріалом* (Колг. енц., II, 1956, 190); *Із слизових слинних залоз на всяку їжу тече багата на муцин слина — мастильна слина для легшого прослизання їжі в шлунок* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 7); // Призначений для протікання мастила. *Мастильні канавки.. виготовляють на фрезерному або токарному верстаті, а іноді вручну* (Слюс. справа, 1957, 312); *Мастильний отвір.*

МАСТИ́ЛЬНИК, а, ч. Робітник, що змащує деталі машин і т. ін. *Можна букси попалити, Коли масла не підлити. І мастильника повсюди Поважають добрі люди* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 65); *Централізоване змащування агрегатів вуглезбагачення* [на Дніпродзержинському коксохімічному заводі] *зробило непотрібною професію мастильника* (Ком. Укр., 12, 1964, 41).

МАСТИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* 1. Жін. до **масти́льник.** *Напередодні виборів засідав цеховий комітет. Серед знайомих товаришів побачив я станційну мастильницю Галину Павлову* (Роб. газ., 14.III 1965, 1).

2. Посудина для мастила зі спеціальним пристосуванням для змащування деталей машин і т. ін. *Хлопчисько то носив воду у бочку, то кочегарові допомагав чистити труби, а потім узяв у руки й мастильницю* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 36); *Я мастильницю свою.. Щогодини заряджаю. Коли поїзд виряджаю, Всі підшипники мащу* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 65).

3. Те саме, що **ма́зальниця.**

МАСТИ́Т, у, ч., *мед.* 1. Те саме, що **грудни́ця** 2. *Післяродовий мастит.*

2. Запалення молочної залози (вимені) у тварин. *На мастит хворіють найчастіше корови, переважно в перші 2—3 місяці після отелення. Основна причина маститів — інфекція* (Колг. енц., II, 1956, 9); *Позитивні наслідки дає лікування пеніцилліном.. різного походження маститів у корів, кобил, свиней* (Наука.., 2, 1958, 34).

МАСТИ́ТИ, мащу́, ма́стиш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Вкривати кого-, що-небудь шаром чогось жирного, рідкого. *Грицько й чоботи закурені пилом дістав, що вже з півроку висіли в коморі, і почав їх мастити добрим дьогтем проти огню* (Барв., Опов.., 1902, 164); *Брала* [відьма] *з горщика.. Жир червоний і мастила Своєму сину груди й ребра* (Л. Укр., IV, 1954, 181); *Здіймав свою припорошілу скрипку З гвіздка іржавого вусатий Родіон, Смичок живицею мастив ретельно й кріпко* (Рильський, Поеми, 1957, 234); // Змазувати частини механізмів, колеса тощо. *Як віл пристане, так віз масти, а як кінь пристане, так ніж гостри* (Номис, 1864, № 10215); — *Їздити на лобогрійках я їздив! Знаю, де мастити, як косу нагострити, як і коли скидати!* (Вишня, I, 1956, 380); *Люди сиділи й писали листи перед завтрашнім наступом, чистили й мастили зброю, пили чай* (Ю. Яков., II, 1954, 10).

2. *перех.* Мазати що-небудь рідким їстівним. *Мастити хліб олією; Мастити медом корж.*

3. *неперех., перен., розм.* Давати хабарі. — *Нині*

скрізь треба платити й мастити, щоб не бачити своїх дітей невільниками в багацьких та панських мастках (Козл., Ю. Крук, 1957, 345); // Підлещуватися. *Він тепер побачив, що сила не в панських дітях, а в учителях, і на всякі лади мастив, щоб догодити як їм* (Мирний, I, 1954, 153).

◇ **Слова́ми масти́ти:** а) улещувати; б) спокушати, припаджувати. *Як стали говорити, словами мастити, мусив же я з коня встати, горілки купити* (Сл. Гр.).

4. *перех. і без додатка.* Укривати шаром глини стіни хати тощо. — *Я ж її* [хату] *сама й мастила, й вигладжувала* (Коцюб., I, 1955, 123); — *Сів я на призпу. Ще небіжка мастила, а я глини тачками возив* (Стеф., I, 1949, 14); *Майстри тешуть, а вчительки самі мастять стіни* (Кучер, Дорога.., 1958, 198).

5. *перех., розм.* Те саме, що **забру́днювати** 1; вимазувати (у 3 знач.). *Купи мені черевички, щоб я боса не ходила, щоб ніженьки не мастила* (Сл. Гр.).

6. *перех. і без додатка, перен., розм., рідко.* Те саме, що **би́ти** 2. — *І-іх, як зловлю та почну мастити оцим пужалном. Бігме, поламаю на ньому* (Козл., Ю. Крук, 1950, 82).

МАСТИ́ТИЙ, а, е. Який заслужив загальну повагу, визнання своєю багаторічною плідною діяльністю (про діячів науки, мистецтва тощо). *Роз'їхались маститі консультанти, маленька лікарня знову увійшла в норму* (Ю. Янов., Мир, 1956, 253); *В Центральному виставочному залі.. живуть у доброму сусідстві картини, малюнки, скульптури як маститих, широко відомих наших художників та різьбярів, так і твори майстрів молодшого віку* (Рильський, Веч. розмови, 1962, 14); *Удаючи з себе маститого диригента, підняв* [Данько] *угору обидві руки, вимогливо потряс ними над головою* (Ряб., Жайворонки, 1957, 125).

МАСТИ́ТИСЯ, мащу́ся, ма́стишся, *недок.* 1. Намазуватися, натиратися чим-небудь жирним, рідким. — *Мабуть, ліпше було не маститись тим французьким кремом, був би порох так до нас не прилипав, Рузю!* (Черемш., Вибр., 1960, 249); — *Озеро дуже малярійне і ближче під'їжджати небезпечно.— Але ж там працюють люди? — Вони мастяться спеціальним захисним еліксиром* (Смолич, I, 1958, 74); *Добувши через доярок ложечку вершків, мастилася* [Ганна] *ними на ніч, гоїла на губах криваві тріщини* (Гончар, Таврія, 1952, 222).

2. *розм.* Те саме, що **забру́днюватися** 1; вимазуватися (у 2 знач.). — *Тату,.. уважайте, аби Сава не прив'язував на ніч волів закоротко. Я зловив його раз на тім.. Він прив'язав їх тому так коротко, аби не лягали спати на землю, не мастилися* (Коб., II, 1956, 102); // Залишати брудні сліди. *Стіна маститься.*

3. *тільки 3 ос.* Пас. до **масти́ти** 1.

МАСТИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **масти́тий.**

МАСТИХІ́Н, а, *ч., спец.* Вузька лопаточка, ніж, якими художники користуються для розтирання фарб, згладжування мазків фарби тощо; шпатель. *Техніка живопису мастихіном стає тепер основною у Павла Матвійовича* [Горобця] (Мист., 1, 1965, 38).

МАСТІ́ННЯ, я, *с.* Дія та її результат за знач. **масти́ти** 1—4 й **масти́тися** 1. *У підшипниках* [вентилятора] *з кільцевим мастінням мастильні кільця повинні легко й без заїдання обертатися* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 499); *Жінки здогадалися, що то заграничпа глина, розколотили її водою та й почали підводити призьби.. На це мастіння, мов навіжені, накинулися свині й почали з деревом обгризати призьби* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 143).

МАСТКИ́Й, а́, е́. Покритий, змазаний шаром жиру. *До Зоні стала ходити.. Зонина ровесниця, чорнява, повновида, з таким «протнвним» блискучим, мастким волоссям* (Л. Укр., III, 1952, 656); // Який добре змащує (у 1 знач.). *Рицинова олія дуже поволі висихає, в'язка, мастка* (Ол. та ефір. культ., 1956, 112); // *перен.* Густий, лискучий, як масло, жир. *Його чоботи зачепили за щось тверде, шапка злетіла з голови, а руки аж по лікті пірнули в мастку грязюку* (Оп., Іду.., 1958, 652).

МАСТОДО́НТ, а, *ч.* Величезний викопний ссавець третинного періоду, схожий на слона. — *То на горах не поліцейські доми з пожежними каланчами: то палеозаври та мастодонти примостилися на суходолі* (Н.-Лев., IV, 1956, 260); *На березі Хаджибейського лиману.. знайдено цілий череп мастодонта з триметровими бивнями* (Рад. Укр., 16.XII 1962, 4); * У порівн. *Рояль в кутку, як чорний мастодонт, Щербаті жовті ікла вишкіряє* (Перв., II, 1958, 107).

МАСТЬ[1], і, *ж.* 1. Забарвлення волосяного покриву в тварин. *Та й кінь же був, отой Паша!.. Мастю був він білий, неначе з срібла вилитий* (Стор., I, 1957, 183); *Була там сотня* [псів]*..: І раси, й рости, й масті ріжні* [різні] — *Хорти, бульдоги* (Фр., X, 1954, 343); *От якраз корови з паші На спочинок прибули.., Масть ряба у всіх у них* (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 75); // *розм.* Колір, забарвлення чого-небудь. *Семеро дітей усякої масті, але однаково обдертих і без шапок хлипали та заводили на всі голоси* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 70); *Він раптом тверезіє і відразу міняється очей померкла масть* (Голов., Близьке.., 1948, 120).

◇ **До ма́сті; Під масть** *кому* — хтось, щось підходить кому-небудь. [Д е м к о:] *Це ти чи не про Марину знов? ..Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під масть, то й годі про це* (Кроп., II, 1958, 223); **Одно́ї ма́сті** — хтось (щось) однаковий (однакове), близький (близьке) з певного погляду. [А н д р і й:] *Не звертай уваги на бабські примхи. Всі вони одної масті...* (Мороз, П'єси, 1959, 38); **Усіх (усяки́х, різних) мастей; Усякої (різної) ма́сті** — різних напрямків, переконань і т. ін. *Виступаючи проти опортуністів усіх мастей, проти меншовиків і есерів, .. Ленін рішуче стає на захист України* (Цюпа, Україна.., 1960, 36); — *Ну, а далі, мовляв, картина ясна,— видно й так уже, що за хлюст: поліцай панський. Бачив їх на своєму віку всяких мастей* (Головко, II, 1957, 201); *Дорога до Вишників іде через ліси, а в лісах вештаються в цей переломний час різної масті підозрілі людці* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 81); **Яки́й на масть** — який характер, яка сутність людини. — *Буде колись і вам, і мені. Я вже розібрала добре, яка вона* [Рибалкіна] *на масть* (Л. Янов.., 1, 1959, 232).

2. Один із чотирьох розрядів, на які поділяється колода карт за кольором і формою очок. *До всякої масті козир* (Номис, 1864, № 13551); *Над зеленим сукном картярського столика літали валети, дами, тузи всіх чотирьох мастей* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 189).

◇ **Попа́сти в масть** — зробити щось дуже вдало, до речі. *Химочка попав якраз у масть і поспішив, щоб хтось інший не перейняв цієї уваги на себе* (Епік, Тв., 1958, 292).

МАСТЬ[2], і, *ж.* Те саме, що **мазь.** *Що таки цилюрик* [цирульник] *лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку* [Марусі] *прикладав, і чого то вже не робив!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 84); — *Ти б до знахарки пішов, щоб масті якої дала або зілля* (Мирний, I, 1949, 317); *В обох церквах монашки чистили крейдою та самоварною мастю мідні корогви* (Мик., II, 1957, 373).

МАСУВА́ННЯ[1], я, *с., рідко.* Дія за знач. **масува́ти**[1].

МАСУВА́ННЯ [2], я, *с.* Дія за знач. **масува́ти** [2].

МАСУВА́ТИ [1], у́ю, у́єш, *недок., перех., рідко.* Те саме, що **масажува́ти**. *Карпо.. правою рукою масував ліве вухо, що виглядало, як вареник* (Ю. Янов., Мир, 1956, 123).

МАСУВА́ТИ [2], у́ю, у́єш, *недок., перех.* Зосереджувати в одному місці військо, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.

МАСУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Зосереджуватися в одному місці (про військо, авіацію, артилерійський вогонь і т. ін.).

МАСШТА́Б, у, *ч.* 1. Відношення величини довжин зображення (на карті, кресленику тощо) до величини довжин самого зображуваного предмета. *Масштаб показує, у скільки разів зменшено віддаль на місцевості при зображенні її на папері* (Фіз. геогр., 5, 1956, 15); *Ступінь зменшення або збільшення зображення порівняно з величиною об'єкта називається масштабом* (Довідник фот., 1959, 8); *Лінійний масштаб; // перен.* Відношення однієї якоїсь величини до іншої. *Тепер ми вивчаємо зовсім нову галузь фізичних явищ, яка називається фізикою елементарних частинок, або фізикою високих енергій. Масштаби тут у тисячу раз менші за атомне ядро* (Наука.., 8, 1962, 9).

△ **Масшта́б цін** — установлена державою вага валютного металу, прийнята за грошову одиницю країни.

2. *перен.* Великий обсяг, розмір якоїсь дії, руху тощо; розмах.— *Ще невідомі масштаби арештів, але все керівництво «Молодої гвардії» вже взято* (Ю. Янов., I, 1954, 174); *В результаті оснащення будов новою технікою, широкого впровадження збірного залізобетону в небувалих масштабах розгорнулося капітальне будівництво* (Розол. XXII з.., 1961, 12); *Нові люди мислять по-новому, мислять державними масштабами* (Рильський, III, 1956, 47); // Значення. *Необхідність* [загальнопартійної дискусії] *визнається кількома партійними організаціями обласного, республіканського масштабу* (Статут КПРС, 1961, 14).

МАСШТА́БНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **масшта́б** 1. *Масштабний коефіцієнт.*

△ **Масшта́бна лінійка** — лінійка, на краях якої нанесені поділки різних одиниць довжини (*мм, см* і т. ін.). *Масштабна лінійка.. виготовляється з тонкої сталевої штабки. Застосовується для вимірювання зовнішніх і внутрішніх лінійних розмірів і відстаней* (Слюс. справа, 1957, 112).

2. *перен.* Великих розмірів, великого розмаху.— *Ми, товаришу Сокіл, вирішили освоїти більш масштабне й рентабельне виробництво* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 137); *Наша дійсність дає вдячний матеріал для створення масштабних поетичних образів великої художньої сили* (Мал., Думки.., 1959, 45).

МАСШТА́БНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **масшта́бний** 2. *Пропозиції вражали новизною, своєю, так би мовити, масштабністю, і декому здавались нездійсненними* (Добр., Тече річка.., 1961, 111); *Радянського читача вражає масштабність його* [І. Франка] *творінь, глибина й широчінь охоплення та зображення дійсності* (Літ. Укр., 27.VIII 1965, 2).

МАСШТА́БНО. Присл. до **масшта́бний** 2. *Ніби й вірно говорить Павло, а щось мені не подобаються його слова. Судить він про людей вельми по-своєму. Трохи задрібно, не масштабно* (Мушк., Серце.., 1962, 220).

МАТ [1], а, *ч.* 1. Положення в шаховій партії, при якому король, що перебуває під ударом фігури супротивника, не може захиститися, і партія вважається програною. *Якщо при нападі на короля він не може захиститися від шаха, це означає, що королю оголошений мат* (Перша книга шахіста, 1952, 36); *Іван, майже не думаючи, переставив фігуру і сказав: — Мат!* (Головко, I, 1957, 396).

2. *кому, чому, перен., розм.* Безнадійне, безвихідне становище, кінець. — *Моєму хистові буя би мат* (Л. Укр., III, 1952, 702).

◇ **Завда́ти ма́ту (мат)** *кому, рідко* — завдати комусь удару. — *Я, панове, дипломат, Що по бою лічить страти, Лічить зиски, щоб завдати Ворогові крайній мат* (Фр., XII, 1953, 350).

МАТ [2], у, *ч.* 1. *заст.* Матовість. *Темні коси, сині очі, Мат любастрових плечей* (Щог., Поезії, 1958, 328).

2. *спец.* Шорсткість на склі, що позбавляє його блиску й прозорості. *Нанести мат на скло.*

МА́ТА, и, *ж.* 1. Сплетене із соломи або очерету покривало, підстилка тощо. *Дістав* [Нур] *з кишені ключик і відімкнув чималеньку, обковану залізом скриньку, що непомітно стояла в кутку, накрита солом'яною матою* (Ткач, Арена, 1960, 51); *На токах, що не мають навісів, повинні бути брезенти або мати для захисту зерна від дощу* (Колг. село, 9.VII 1954, 3); *Мар'ян відірвав легко прибиту до одвірок очеретяну мату, і старий зайшов до оселі* (Стельмах, I, 1962, 419).

2. М'яка підстилка, матрац, що захищає спортсмена від ударів під час падіння, стрибка. *Гімнастична мата.*

МАТАДО́Р, а, *ч.* Головний учасник бою биків, що завдає бикові смертельного удару шпагою; тореадор.

МАТЕМА́ТИК, а, *ч.* Фахівець із математики. *Виховувала* [Київська академія] *не тільки богословів, а й математиків, астрономів, ботаніків* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 198); *Ким він буде? Ким стане? Чи визначним математиком, чи звичайним бухгалтером?* (Гончар, Тронка, 1963, 87); // Той, хто добре знає математику. — *Ви знаєте,— додала* [Маня] *з тим самим усміхом, — Обринські не були ніколи добрими математиками!* (Коб., III, 1956, 193); // Учитель математики. *Учитель* [італійської мови] .. *сказав, що нехай директор «ловить».. математика, а він на урок не прийде, бо й сам хоче в суботу гуляти* (Л. Укр., V, 1956, 403); *Педагоги часто заздрили математикові, який ніколи не жалівся на недисциплінованість і неслухняність класу* (Коп., Десятикласники, 1938, 98).

МАТЕМА́ТИКА, и, *ж.* Наука про кількісні співвідношення та просторові форми дійсного світу. *Він тут удома всі книжки залишив і тільки з своєю математикою возиться, завжди він так, то задачі робить, то в математичних книжках ритеться* (Л. Укр., V, 1956, 11); *Тільки-но Сергій рушив з місця, як назустріч трапилась його колишня вчителька, викладачка математики в середній школі* (Гур., Друзі.., 1959, 29); *Про велике значення математики для майбутнього людства свідчить той факт, що вона використовується для вирішення завдань космічних польотів, керування різноманітними процесами на основі складних розрахунків* (Наука.., 8, 1961, 15); *Вища математика.*

МАТЕМА́ТИЧКА, и, *ж. Жін.* до **математи́к**.

МАТЕМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до математики. *Математичні науки та їх методи.. вивчають різноманітні явища предметного світу з боку їх кількісних співвідношень* (Ком. Укр., 9, 1962, 50); *Варя приступила до розв'язання математичної задачі* (Донч., V, 1957, 363); // Власт. математиці, такий, як у математиці. *Гарячі уми й живі уяви різних приятелів і приятельок з усякою математичною докладністю обрахували масток обох братів* (Фр., VI, 1951, 204); — *Мені здається,— говорив Брянський,— що ці спостереження я обгрунтував досить переконливо. З математичною точністю* (Гончар, III, 1959, 84).

△ **Математи́чна лінгві́стика** — галузь мовознавства, що для вивчення мовних явищ застосовує математичну статистику, теорію множин, математичну логіку, теорію інформації; **Математи́чний ана́ліз** — сукупність розділів математики, що спирається на поняття та на ідеї числення нескінченно малих.

МАТЕМАТИ́ЧНО. Присл. до **математи́чний.** *Ціолковський виконав вимогу самого життя, підготовлену всім попереднім розвитком науки й техніки, створивши креслення багатоступінчатої ракети й розрахувавши математично шлях у космос* (Ком. Укр., 5, 1961, 20).

МАТЕРИ́ЗНА, и, *ж.* Спадщина від матері. *Князь прогайнував усю батьківщину, зоставив їй* [дочці] *тільки будинок невеличкий у місті з садочком і двором, бо то була її материзна* (Вовчок, I, 1955, 258); *Жила в хазяїна сирота-небога.. і мала вона батьківщини й материзни дві тисячі рублів* [карбованців] *у банку* (Гр., I, 1963, 544); *На такій батьківщині та з такою материзною можна було й добре на світі прожити* (Л. Янов., I, 1959, 303).

МАТЕРИ́К, а́, ч. 1. Те саме, що **контине́нт.** *Материків усього шість: величезна Євразія (Європа та Азія разом), на яку припадає більше третини всієї суші, потім Африка, Північна Америка, Південна Америка, Австралія і, нарешті, Антарктида* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 4); *Поміж двома материками Ліг многоводний океан* (Рильський, II, 1960, 317).

2. Ненаносний шар землі під ґрунтом; підґрунтя. *Докопалися до материка, либонь і вода буде* (Сл. Гр.); *Під шаром чорної землі йшов материк* (Археол., II, 1948, 148).

МАТЕРИКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **матери́к.** *Протоками відокремлені від материкової землі наші острови Нова Земля, Сахалін* (Фіз. геогр., 5, 1956, 55).

△ **Материко́вий кліма́т** — те саме, що **Континента́льний клі́мат** *(див.* **континента́льний**). *Вона* [Східна Європа] *має континентальний (або материковий) клімат з морозною сніжною зимою й теплим літом* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 26); **Материко́вий лід** — лід, що вкриває грубим шаром полярні простори материків. *На відміну від гірських льодовиків лід полярних областей називається материковим льодом* (Фіз. геогр., 5, 1956, 118).

МА́ТЕРИН, а, е. 1. Прикм. до **ма́ти** [1] 1; належний матері. *Катря за своєю тугою та за коханням, то й не зважала на материну журбу* (Вовчок, I, 1955, 214); *Дбайливі руки вкривали її тепліще, і тихий материн голос казав: — Спи, моя голубко!* (Гр., Без хліба, 1958, 150); *Вдягнувшись в кожушка та материні валянки, я з самого ранку притулився за хатою* (Збан., Незабутнє, 1953, 10).

2. *рідко.* Те саме, що **матери́нський** 2. *Раїса чула часом у серці певну ніжність, якесь материне почуття до цього знівеченого життя* (Коцюб., I, 1955, 323).

МАТЕРИ́НКА, и, *ж. (Origanum* L.). Пахуча трав'яниста рослина родини губоцвітих із дрібними бузковорожевими квітками; використовується в парфюмерній промисловості. *Ой у полі нивка, на ній материнка; Там дівчина жито жала, сама чорноброва* (Чуб., V, 1874, 96); *Он нагнулась тирса біла, Звіробій скрутив стебельці, Червоніє материнка* (Щог., Поезії, 1958, 106); *Щовечора в хаті стояли густі випари чудодійних пахучих трав — материнка простуду виганя, терпка ромашка. деревій проти живота...* (Горд., II, 1959, 23).

МАТЕРИ́НСТВО, а, *с.* 1. Стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини. *Ольга.. шепотом, швидко, з переривaним віддихом малювала перед нею щастя материнства* (Фр., II, 1950, 318); *Її туге тіло, що не знало ще материнства, свобідно і гордо пливло в молодих травах царинки* (Коцюб., II, 1955, 337); *Трохи заранне материнство надломило юність Барбари, вона ніби постаршала* (Ле, Наливайко, 1957, 246).

2. Почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю. *Мати.. упевнена в майбутньому своєї дівчинки, виявляє високе почуття материнства і любові до своєї дитини* (Донч., VI, 1957, 627); *Вода хитнеться у відрах, схлипне, мов немовля. Уляна чогось здивовано прислухається до цієї дитячої мови води. Це, може, неясне марево материнства прокидається в душі дівчини* (Стельмах, I, 1962, 106).

МАТЕРИ́НСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́ти** [1] 1; належний матері. *Спорідненість у родових общинах велась по материнській лінії* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20); *Вона розуміла, як йому тяжко, і знала, що її материнський обов'язок втішити його* (Тют., Вир, 1964, 278); *В городах «свинку» ми ковіньками ганяли у материнських кофтах, чоботях батьків* (Сос., Так ніхто.., 1960, 32); *Найцінніший корм для поросят — материнське молоко* (Наука.., 9, 1961, 53).

2. Власт. матері; такий, як у матері. *Щось мовби шепнуло їй, щоби вона пішла подивитись, що роблять діти. Був це правдивий материнський інстинкт, бо зараз здалека учула дитинний крик і плач* (Кобр., Вибр., 1954, 87); *Хай на ньому* [рушнику] *цвіте росяниста доріжка.. І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка* (Мал., Серце.., 1959, 109); *Обличчя в неї було округле, з вічною материнською добротою, що так і світилася з кожної складки* (Руд., Остання шабля, 1959, 73).

3. *спец.* Такий, від якого або в якому зароджується, утворюється щось нове, подібне до нього; маточний (у 2 знач.). *Не тільки розміщення квіток на материнській рослині, а й розміщення насіння в плоді впливає на характер розвитку гібридного потомства* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 19); *Материнська клітина.*

△ **Матери́нська поро́да** — верхній шар гірських порід, з якого завдяки діяльності тварин та рослин утворюється ґрунт. *Великі можливості для вивчення материнських порід планети відкрив недавно перед нами океан* (Веч. Київ, 1.II 1968, 4).

МАТЕРІА́Л, у, ч. 1. Те, з чого що-небудь виготовляють, виробляють, будують тощо; сировина. *В неділю вона ходила в ліс, де стояли готові зруби, оглядала їх, вибирала кращий матеріал* (Коцюб., II, 1955, 25); *Настінний розпис виконували, як правило, жінки з допомогою дуже простих засобів і матеріалів* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 79); *Важливим напрямом технічного прогресу.. є застосування нових, ефективних предметів праці, насамперед таких, як синтетичні, полімерні матеріали* (Ком. Укр., 6, 1960, 31); * Образно. *Ми можемо (і повинні) почати будувати соціалізм не з фантастичного і не з спеціально нами створеного людського матеріалу, а з того, який залишений нам у спадщину капіталізмом* (Ленін, 31, 1951, 31); // *у спол. з означ.* Те, що призначене для того, на що вказує зміст означення. *Нарешті привезли пальне і змащувальні матеріали* (Гончар, Тронка, 1963, 261); *Велике значення для підвищення врожайності картоплі має насінневий матеріал* (Хлібороб Укр., 1, 1969, 18); *Абразивні матеріали; Садивний матеріал.*

2. Розмаїті відомості, дані, посібники й т. ін., що їх використовують як основу, джерело для чого-небудь, як доказ чогось. *Невже ж літературного матеріалу так трохи надходе* [надходить], *що доводиться ставити питання: чи не краще зовсім припинити видання?* (Мирний, V, 1955, 430); *Розмови з Борисом лишили глибокі сліди в Тоньовій пам'яті і дали добрий матеріал його думам* (Фр., III, 1950, 361); *Я запропонував.. керівництву Укрінфільму визрілий в моїй уяві сценарій*

про наших героїв в Арктиці на матеріалі трагедії Нобіле і загибелі Р. Амундсена (Довж., І, 1958, 24); // Зібрання документів, відомостей з якогось питання. *Улас.. написав замітку в обласну газету. Незабаром з газети прийшла відповідь на його листа, в якій говорилося, що редакція зацікавилася матеріалом і веде розслідування* (Тют., Вир, 1964, 149); *Матеріали судового процесу; Матеріали перепису; // на кого, проти кого.* Факти, докази чиєїсь вини.

3. Те саме, що **тканúна** 1. *Їй хотілось порадитись добре про матеріал і фасони дитячих курток* (Коцюб., II, 1955, 286);— *А де бідній людині взяти дорогий матеріал і доклад, і золото на гаптування, і дорогоцінне каміння?* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 117).

МАТЕРІАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **матеріалізува́ти** й **матеріалізува́тися**. .. *речовина золота відіграє роль лише матеріалізації вартості, тобто грошей* (Маркс, Капітал, т. І, кн. 1, 1952, 108).

МАТЕРІАЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Науковий напрям у філософії, що визнає об'єктивність існування зовнішнього світу, незалежність його від людської свідомості, первісність матерії та вторинність мислення, пізнаваність світу і його закономірностей; протилежне і д е а л і з м. *Філософія марксизму є матеріалізм* (Ленін, 19, 1950, 4).

△ **Діалекти́чний матеріалізм** *див.* **діалекти́чний**; **Істори́чний матеріалізм** *див.* **істори́чний**; **Метафізи́чний матеріалізм** *див.* **метафізи́чний**; **Механісти́чний матеріалізм** *див.* **механісти́чний**; **Механі́чний матеріалізм** *див.* **механі́чний**.

2. Вузько практичне, раціоналістичне ставлення до дійсності; схильність заперечувати ідеальне, високе; // *розм.* Ставлення до дійсності з погляду особистих вигод; корисливість. *Він заявив Швейкові, що від завтрашнього дня починає нове життя. Пити алкоголь — це, мовляв, грубий матеріалізм, а треба вести духовне життя* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 114).

МАТЕРІАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **матеріалізува́ти**. * Образно. *Пливун виникає перед шахтарями як матеріалізоване прокляття* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 97); // **матеріалізо́вано**, *безос. присудк. сл. Особливо людяні кібернетичні машини, в яких матеріалізовано наше знання про саме знання* (Наука.., 7, 1963, 7).

МАТЕРІАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Втілювати що-небудь у матеріальній, конкретній формі; уречевлювати. *Недосить займатися вихвалянням, а треба знати справу, матеріалізувати знання в справжньому конкретному і реальному ділі* (Довж., III, 1960, 186).

МАТЕРІАЛІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* Втілюватися в матеріальній, конкретній формі; уречевлюватися. *Відчуття близькості матеріалізувалось настільки, що, підійшовши впритул до приймача, Ольга зовсім реально відчула себе теж у Москві* (Смолич, IV, 1959, 195).

МАТЕРІАЛІ́СТ, а, *ч.* 1. Послідовник, прибічник матеріалістичної філософії. *Як дослідник природи, він* [І. Мічурін] *був матеріалістом-діалектиком* (Довж., І, 1958, 453); *Переконаний матеріаліст, видатний діалектик Бєлінський розглядав всі явища навколишнього світу в безперервному русі, взаємодії й у взаємозв'язку* (Ком. Укр., 6, 1961, 71).

2. Людина, що вузько практично, раціоналістично ставиться до дійсності, заперечує ідеальне, високе; // *розм.* Той, хто на перше місце ставить особисту вигоду. [П е ч а р и ц я:] *А на лихої години я буду це робити* [вчити дітей]*? Що мені з того за користь? ..* [Г а л я:] *О, який же ви матеріаліст!* (Мирний, V, 1955, 146); *В бесіді вони* [ліберали] *часто люблять широкі, розмашні фрази, гримкі слова,— а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби* (Фр., XVI, 1955, 29).

МАТЕРІАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який грунтується на ідеях матеріалізму (у 1 знач.). — *Наш завзятий раціоналіст.. повернувся на соціалістичну віру, на матеріалістичний світогляд!* (Фр., IV, 1950, 314); *Матеріалістичне розуміння історії, створене й розроблене К. Марксом і Ф. Енгельсом, означає на ділі послідовне застосування положень матеріалістичної діалектики у поглядах на суспільство* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 3); *Матеріалістична філософія.*

2. Пройнятий матеріалізмом (у 2 знач.), вузькопрактичний; корисливий. — *Твоя мати невільниця своїх матеріалістичних почувань* (Коб., III, 1956, 263).

МАТЕРІАЛІСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **матеріалісти́чний** 1. *Щодо філософських поглядів Бєлінського, Ленін насамперед цінив їх матеріалістичність* (Рад. літ-во, 3, 1961, 87).

МАТЕРІАЛІСТИ́ЧНО. Присл. до **матеріалісти́чний**. *Тимірязєв підкреслював необхідність матеріалістично пояснювати найскладніші явища життя й закономірності розвитку органічного світу* (Наука.., 7, 1956, 31).

МАТЕРІАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **матеріаліст**. — *Крайньою матеріалісткою, як ви це заявляєте, вона не бувала ніколи* (Коб., III, 1956, 209).

МАТЕРІАЛОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із матеріалознавства. *Українські матеріалознавці у співдружності з фізиками здійснили ряд надзвичайно цінних досліджень* (Наука.., 5, 1969, 8).

МАТЕРІАЛОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про матеріали, що їх використовують у певній галузі виробництва, діяльності. *В умовах небаченого науково-технічного прогресу вирішального значення набувають передусім такі науки, як фізика, математика, кібернетика, матеріалознавство, біологія, науки про Землю й Космос* (Ком. Укр.. 2, 1969, 54).

МАТЕРІА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до матерії (у 1 знач.); який існує незалежно від свідомості; протилежне д у х о в н и й. *Арістотель не мав сумніву в реальності матеріального світу* (Вісник АН, 11, 1953, 29).

2. Який має відчутну форму; речовий, предметний. *Лозунг повстання в лозунг розв'язання питання матеріальною силою,— а нею в сучасній європейській культурі буває лише військова сила* (Ленін, 9, 1949, 327); *Він має певний вплив і тут і за кордоном (за кордоном, може, більш матеріальний)* (Л. Укр., V, 1956, 132); *Матеріальна культура включає в себе: житло з його будівництвом та устаткуванням і домашньо-господарські заняття — одяг, харчування і зв'язані з цим народні звичаї* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 87); *Матеріальне виробництво.*

3. Пов'язаний з володінням певною власністю, з прибутками, заробітком, грошима. *Якщо у Полтаві вишукається таке місце, що з матеріального боку буде Вам підходяче, то сповіщу зараз Вас* (Мирний, V, 1955, 422); *Маєток хоч би й найбільший нікого не забезпечить ані від сумнівів, гризот і знесилля, ані навіть від матеріальної нужди* (Фр., II, 1950, 308); *Вивести світове господарство з царства протиріч у царство.. повної гармонії між працею, потребою і розподілом матеріальних благ* (Еллан. II, 1958, 83); *Матеріальний добробут; Матеріальна зацікавленість; Матеріальна допомога.*

4. Прикм. до **матеріа́л** 1. *Матеріальний кошторис;* // Призначений для зберігання матеріалів. *Матеріальний склад.*

△ **Матеріа́льна части́на**, *спец.* — технічне устаткування та засоби. *Матеріальна частина артилеристів у всіх на очах. Кожному на кораблі видно, що і як вони роблять* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119).

МАТЕРІА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Якість за знач. **матеріа́льний** 1, 2. *Сучасна наука про природу виникла після того, як було з'ясовано матеріальність світу, визначено місце Землі у Всесвіті* (Наука.., 1, 1964, 39).

МАТЕРІА́ЛЬНО. Присл. до **матеріа́льний** 2, 3. *Ярмарок у Лейпцігу — це ідея співіснування двох систем, виражена зримо, матеріально* (Вол., Дні.., 1958, 29); *Найбільша драма мого життя — це неможливість присвятити себе цілком літературі, бо вона, як Вам відомо, не тільки не забезпечує матеріально, а потребує ще видатків* (Коцюб., III, 1956, 282); *Іван у своєму сирітстві шукав порятунку в навчанні, щоб... бути матеріально незалежним* (Кол., Терен.., 1959, 32).

МАТЕ́РІЯ, ї, *ж.* 1. *тільки одн.* Об'єктивна реальність, що існує поза людською свідомістю й незалежно від неї. *Матерія є філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях її, яка копіюється, фотографується, відображується нашими відчуттями, існуючи незалежно від них* (Ленін, 14, 1949, 112); *Одно лиш вічне без початку й кінця, Живе і сильне,— се є матерія* (Фр., XI, 1952, 51); *Основою всесвіту є матерія з її безперервним рухом* (Цікава хімія, 1954, 3).

2. *тільки одн.* Те, з чого складаються всі тіла в природі; речовина. *Закон збереження матерії — основний закон природи* (Наука.., 1, 1957, 17); *В основному чотири елементи утворюють живу матерію: вуглець, кисень, водень і азот* (Знання.., 7, 1967, 10); [Кречет:] *Коли життєве коло закінчується нормально і розпад матерії іде природно, то почуття страху зникає і людина спокійно чекає кінця* (Корн., I, 1955, 114).

3. *перен., розм.* Предмет розмови; тема. *Та коли нашому авторові не щастить з матеріями високими, то, може, йому більше пощастить у змалюванні сцен із щоденного життя* (Фр., XVI, 1955, 111); [Руфін:] *Мій гостю, щоб тебе не дратувати, волію я розмову залишити про сі матерії* (Л. Укр., II, 1951, 354); [Горлов:] *Ну, редактор вискочив із статтею, як той Пилип з конопель. Для нього це* [радіозв'язок] *темна матерія* (Корн., II, 1955, 12).

4. *розм.* Те саме, що **тканина** 1; матеріал (у 3 знач.). *Так кравець крає, як матерії стає* (Чуб., I, 1877, 259); *Ввечері Кайдашиха привезла Мотрі з ярмарку хустку і матерії на спідницю* (Н.-Лев., II, 1956, 293);— *Вона* [важка індустрія] *всьому голова. Будуть у нас машини — буде й матерія* (Тют., Впр, 1964, 214).

5. *тільки одн., спец.* Гнійні виділення; гній (у 1 знач.). *Віспяна матерія.*

МА́ТЕРНІЙ, я, є. 1. Прикм. до **ма́ти**[1] 1; належний матері. *А він, маленький, неповинний, Святую шибеничку кинув І заридав, і пролились Ще в перший раз младенчі сльози На лоно матерне* (Шевч., II, 1953, 318); *Материні сльози, як криниця: не спити її, не вилити* (Ю. Янов., I, 1954, 13).

2. Те саме, що **материнський** 2, 3. *Повік не згасне материна любов до землі — доки не згасне сонце — бо тоді охолоне земля* (Горд., Сильніше смерті, 1946, 33); *Материні клітини.*

МАТЕР'ЯНИЙ, а, е. Пошитий із тканини; крамний. *Внесла йому й сорочку новеньку з цяцьками, і штани новенькі внесла, матер'яні* (Тесл., З книги життя, 1949, 22); *Зелені матер'яні чобітки Брянського зовсім вилиняли за ці дні* (Гончар, III, 1959, 66).

МА́ТИ[1], тері, *ж.* 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила. *У дитини заболить пальчик, а у матері серце* (Номис, 1864, № 9214); *— Га, що ж діяти,— мовив Гривко.— Раз мати родила, раз і вмирати треба* (Фр., IV, 1950, 88); *Проводжає сина мати захищати рідний край* (Сос., II, 1958, 169); // Жінка, що має або мала дитину. *І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, і будуть люде на землі* (Шевч., II, 1953, 347); *Мати тоді сита, коли діти не голодні* (Горд., II, 1959, 19); * Образно.— *Повторення — мати навчання, — підтакував Трощький* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 127); * У порівн. [Кирилло:] *А про мене нігде й краще немає, як дома. Вже що не кажіть: чужина — чужиною, а своя сторона, як мати* (Мирний, V, 1955, 143); // *перев. як прикладка, перен.* Про що-небудь дуже близьке, рідне. *Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз під аршин* (Шевч., I, 1963, 229); *До тебе, Україно, наша бездольная мати, Струна моя перша озветься* (Л. Укр., I, 1951, 47); *Скорити сили матері-природи, Стократ помножити її щедроту Взялись геологи і агрономи, Колгоспники й робітники взялись. Учені, інженери, шахтарі* (Рильський, III, 1961, 108); *Мати-земля засипає спокійно та радісно під блакитною оболоною високого, ясного неба* (Л. Янов., I, 1959, 31); *— Товариші,— каже він* [зв'язковий],— *вітаю з волею! Від імені матері-Вітчизни оголошую вас знову в лавах активних бійців проти загарбників!* (Ю. Янов., I, 1954, 215).

Бо́жа (господня, пречи́ста) ма́ти, *рел.* — богородиця, матп Христа. *Мати обняла дітей, надівши їм невеличкі образки на шию.— Хай боронить вас... мати божа...* (Довж., I, 1958, 225); **Весі́льна ма́ти** *див.* **весі́льний**; **Досві́тня ма́ти** *див.* **досві́тній**[2]; **Ма́ти-геро́їня** — почесне звання, яке надають у СРСР жінці, що народила й виховала 10 і більше дітей, та орден, яким її відзначають; жінка, що має це звання та орден. *— Я, знаєте, мати-героїня. Сім'я в мене велика, і так уже повелося, що на Новий рік з'їжджаються до мене і сини, й дочки...* (Донч., VI, 1957, 537); **Хрещена́ ма́ти** *див.* **хрещени́й**.

◇ **Враг його́ (їх) [ма́тір] зна (знає)** *див.* **враг**; **Враг його́ (їх) ма́тері** *див.* **враг**; **Всмо́ктувати (всмокта́ти) з молоко́м ма́тері** *див.* **всмо́ктувати**; **Крий (не дай) ма́ти бо́жа!** — вигук, яким виражають застереження, побоювання. *— Чим попало голомшить* [чоловік]: *попаде рубель — рублем, качалку — качалкою, горщик — горщиком. Я вам кажу, що і ... і... і не дай мати божа!..* (Коцюб., I, 1955, 438); **Ма́тері чи́й тря́сця (біс** *і т. ін.), лайл.*— уживається для вираження незадоволення, обурення, досади тощо. *— Так трясця їх матері! От їм дуля під ніс!* (Кв.-Осн., II, 1956, 200); **Ма́ти бо́жа!** — вигук, яким виражають здивування, захоплення, переляк і т. ін. *Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна — мати божа!* (Вовчок, I, 1955, 95); **Ну тебе́ (його́** *і т. ін.)* **к чо́ртовій (бісовій, нечи́стій) ма́тері; Іди́ (забира́йся** *і т. ін.)* **к чо́ртовій (бісовій, нечи́стій) ма́тері,** *лайл.* — уживається для вираження побажання позбутися когось, чогось. *— Та ну тебе к нечистій матері!..— скрикнув Лушня, як увірвав його по плечу Чіпка...* (Мирний, I, 1949, 285); *— А як не хоче* [Ярина], *то забирайтесь собі всі к чортовій матері, я знайду інших!* (Л. Укр., III, 1952, 666); **Пі́ти в ма́тір** *див.* **пі́ти**; **Що за вра́жа (нечи́ста** *і т. ін.)* **ма́ти** — уживається для вираження великого здивування, незадоволення. *З ума не сходить моя дівчина: ..що за нечиста мати? — думаю* (Мирний, I, 1949, 180); **Як ма́ти народи́ла (роди́ла)** — зовсім голий. *У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці, стриглися*

(Гончар, III, 1959, 127); **Яко́ї вра́жої (чо́ртової, бісової** *і т. ін.)* **ма́тері** — уживається при дієсловах у значенні ч о м у для вираження великого незадоволення, роздратування. — *Якої вражої ти матері сумуєш?* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 59).

2. Самиця стосовно своїх малят. *Поти ягнятка скачуть, поки матір бачуть* (Номис, 1864, № 9366); *Обсмалене лоша, пирхаючи, вискочило з полум'я і стало, злякано озираючись. Загледівши біля мінометників коней, воно довірливо пішло на них, шукаючи матері* (Гончар, III, 1959, 137); *Перепелиця-мати, черкаючи крилом землю, падаючи і знову злітаючи, біжить перед мисливцем, відводячи його від своїх дітей...* (Багмут, Опов., 1959, 61).

МА́ТИ[2], ма́ю, ма́єш, *недок., перех.* 1. *також без додатка.* Уживається на означення того, що комусь належить що-небудь, є його власністю; володіти чимось, посідати щось. *Луччє* [краще] *мати, як позичати* (Номис, 1864, № 10646); *В Скрипчинцях був свій пан, та ще й небагатий; він мав тільки один присілок* (Н.-Лев., II, 1956, 180); *Хоч би малесеньку хатину Він* [Т. Шевченко] *мріяв мати над Дніпром* (Рильський, III, 1961, 34); — *Він трошки випив...— догадується з гурту хтось.— За що? — Гроша щербатого в кишені не має! — категорично заперечує всевидячий Микола Проць* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 13); // Уживається для вираження наявності в когось дітей, родичів, близьких людей. *Латин дочку мав чепуруху, Проворну, гарну і моргуху,— Одна у нього і була* (Котл., I, 1952, 165); *Буде варт на світі жить, Як матимеш кого любить* (Шевч., II, 1953, 50); *Танцювали гуляки, що не мали ні рідні, ні кутка, ні родини, нічого, крім вільного неба і вічного бенкетування душі своєї* (Довж., I, 1958, 228); // *у сполуч. з кільк. числ. та ім.* р і к, л і т а́. Уживається на означення чийогось віку. *Один з них* [подорожніх], *одягнений у широкі сині шаровари.., мав не більше, як двадцять п'ять літ* (Коцюб., I, 1955, 137); *Зустрів я хлопчика. Малий мав років десять чи дванадцять* (Сос., II, 1958, 277); // *у сполуч. з кільк. числ. та назвами мір.* Уживається на означення об'єму, розміру й т. ін. чого-небудь. *Кімната має 15 м²; Книжка має 20 друк. арк.;* // Виражає наявність у кого-, чого-небудь певної ознаки, властивості, якості. *Сама* [наймичка] *була висока з себе, огрядна; брови мала чорні, широкі та густі, як з сукна* (Вовчок, VI, 1956, 220); [Л е в:] *Коли ж сестра таку натуру має, що з нею й не говориш* (Л. Укр., III, 1952, 239); *За кормою на тросі прив'язано маленького пузатого човника. Він має таку ж форму, як дубок* (Ю. Янов., II, 1958, 47); *Хвацький, маючи напрочуд тонкий слух, завжди перший ловив наростаючий свист снаряда або шавкотіння важкої міни* (Гончар, III, 1959, 47); // Одержувати, заробляти що-небудь. *Як дбаєш, так і маєш* (Барв., Опов.., 1902, 7); *Він один щодня здіймав панові п'ятдесят-шістдесят тонких рун. За кожне руно мав по дві з половиною копійки* (Стельмах, I, 1962, 43); // Здобути освіту, чин і т. ін. *То родом з Глухова, юриста, Він має чин канцеляриста* (Котл., I, 1952, 251); — *Пробачте,* — *сказав Борковський,— але як же ви, не маючи освіти і військової підготовки, можете працювати в чині командира бригади?* (Довж., I, 1958, 201); *Мати досвід.*

Ма́ти ви́гляд *кого, чого, який* — виглядати якимось чином, бути схожим на когось, щось. — *Панно Анельо! Вона біжить поперед мене, наче не чує і має вигляд миші, що хоче шуснути в шпарку* (Коцюб., II, 1955, 266); *Вся його невисока, вузлувата постать мала вигляд дубового окоренка* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8); **Ма́ти в собі** *що* — характеризуватися, відзначатися чим-небудь.— *А то отак як проманіжите ви нашого брата не раз та не два — не то чужому, своєму не повіре* [повірить]. *Що найкращого має у собі, і те заховає на самий спід* (Мирний, III, 1954, 280); *Загальне бенкетування мало в собі щось чарівниче* (Довж., I, 1958, 228); **Ма́ти зв'язо́к (спі́льність)** *з ким — чим* — бути пов'язаним з ким-, чим-небудь. *Лишився біль у серці та безталання — і більш нічого... Ах, правда: лишилась ще глуха ненависть до всього, що зветься паном, що має спільність з школою, наукою, з законом...* (Коцюб., I, 1955, 228); *Я під сурдинку кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Янов., II, 1958, 44); *Комедійний характер нічого спільного з розумовою недоладністю не має* (Довж., I, 1958, 21); **Ма́ти зна́чення (вагу́)** — бути важливим, значущим для кого-, чого-небудь. *Що не кажи, а ці святки, цей свят-вечір, маланки, ці колядки й щедрівки мають для мене значення* (Коцюб., III, 1956, 128); *У кожній роботі велику вагу має не тільки її зміст, а й те — як той зміст вироблено* (Мирний, V, 1955, 396); **Ма́ти йме́ння** — називатися. [Е л е а з а р:] *І сміхом обізвалися дозорці: — Хіба як-небудь зветься ще руїна? Хіба ще йменням має дика пустка?* (Л. Укр., II, 1951, 140); **Ма́ти пра́во** *на що і з інфін.* — бути в стані, у змозі робити що-небудь.— *Якось не смію йти межи пани.— Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право* (Стеф., I, 1949, 167); **Ма́ти репута́цію** *кого, яку* — вважатися ким-, чим-небудь. *Молодий капітан має репутацію відважного офіцера* (Гончар, III, 1959, 195); **Ма́ти ро́зум** — бути розумним, розважливим. *Людей питай, а свій розум май* (Номис, 1864, № 6143);

◇ **Ма́ти го́лову на в'язах** *див.* **голова́**; **Ма́ти за душе́ю** *див.* **душа́**; **Ма́ти під нога́ми (під собо́ю) грунт** *див.* **грунт**; **Ма́ти се́рце** *див.* **се́рце**; **Ма́ти си́лу** *див.* **си́ла**; **Не ма́ти собі рі́вного** — бути найкращим, найбільшим і т. ін. з-поміж усіх. [Г е л е н:] *Я рівного собі не маю тут з-поміж усіх владарів і героїв* (Л. Укр., II, 1951, 300); *Слухаючи Хому, можна було подумати, що цей гвардійський стрілецький полк.. не має собі взагалі ніде рівного* (Гончар, III, 1959, 404); **Що ма́єш сили (ду́ху)** — з усієї сили, щосили. *А ти пляшки, Грицьку, й чарки Трощи, що маєш духу!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 137); *Бий тільки об камінь* [мурену] *що маєш сили, бо вкусить, наче собака* (Коцюб., II, 1955, 416).

2. *також без додатка* Уживається на означення того, що хто-, що-небудь є в чийомусь розпорядженні, користуванні, а також указує на наявність чогось у когось у певний момент, період. — *Держи! Лови! Маємо! Держимо! — розносилося по тихій погоді уночі. Схопили Кармеля* (Вовчок, I, 1955, 362); [Д е ї ф о б:] *Та що се, невже моя сестра служниць не має, що й не докличеться нікого?* (Л. Укр., II, 1951, 278); *Вівці мають маленькі голосні дзвіночки на шиях...* (Гончар, III, 1959, 59); // *розм.* Зазнавати покарання, докорів і т. ін. *Люди хотіли голіруч землю узяти, а тепер мають: хто їсть сиру, хто копає її в Сибірі...* (Коцюб., II, 1955, 233).

Ма́ти бага́то робо́ти — бути дуже зайнятим. *Сестра мала, видимо, багато роботи, бо щохвилини бігала в кухню* (Коцюб., II, 1955, 357); **Ма́ти під руко́ю** *див.* **рука́**; **Ма́ти сло́во** — діставати право виступити на зборах, засіданні тощо. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Руфін Емілій має слово* (Л. Укр., II, 1951, 533); — *Слово має товариш Кузнецов* (Головко, II, 1957, 463); **Ма́ти спра́ву (діло)** *див.* **спра́ва, діло**; **Ма́ти час** — розпоряджатися вільним часом для виконання чогось; встигати зробити щось.— *Не той ще вік ваш, щоб бога пильнувати: ще матимеш час,— не зараз вам умирати* (Вовчок, I, 1955, 102); *Не забуть, як панство хиже П'ятами ки-*

вало, Озирнутися на Київ І часу не мало (Шпак, Вибр., 1952, 82).

3. *у сполуч. з назвами стану та дії.* Перебувати в стані, виконувати дію, на які вказує іменник у знах. відмінкові. .. *коли процес праці досяг хоч би деякого розвитку, він має вже потребу в оброблених засобах праці* (Маркс, Капітал, т. І, кн. 1, 1952, 181); — *Хто гонить? За що? — Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя* (Фр., VIII, 1952, 371); *Як парость виноградної лози, Плекайте мову.. Не майте гніву до моїх порад І не лінуйтесь доглядать свій сад* (Рильський, III, 1961, 211); // Виявляти певні почуття, переживати щось. *Були Латинці дружні люди І воюватись мали хіть* (Котл., І, 1952, 190); *Гой еи! вороги! Ми не маєм ваги, Наша воля й слава* (Шевч., І, 1951, 200); // *від кого.* Бути об'єктом певної дії, відчувати чиєсь ставлення. — *Не сподівалась я од вас, козаків, таку собі наругу мати!* (Вовчок, І, 1955, 24); *Мар'янові хочеться схлипнути від цієї людської ласки, яку має від ученої людини* (Стельмах, І, 1962, 30).

Ма́ти вплив — впливати. *Ця невеличка робота.. виявлятиме — який має вплив на душу людську краса світова* (Мирний, V, 1955, 386); **Ма́ти наді́ю** — надіятися, сподіватися. *Не оглядимось, як і рік мине, — майте надію* (Барв., Опов.., 1902, 84); **Ма́ти пе́вність** *у чому* — бути впевненим у чомусь. *Я збираюся до Криворівні, але чи не стане що на перешкоді, не маю певності* (Коцюб., III, 1956, 432); **Ма́ти по́пит** — користуватися попитом (переважно про товари). *Радянські товари мають попит;* **Ма́ти спо́кій** — бути спокійним, не турбуватися; **Не ма́ти спочи́нку** — не відпочивати. *Летить голуб понад полем, Спочинку не має, І долини, і діброви, І луги минає* (Гл., Вибр., 1951, 171); **Не ма́ти су́мніву** *в чому* — не сумніватися, бути впевненим у чомусь. *Брянський маленькими білими руками ввігнався в кременистий бруствер і легко вилетів наверх, не оглядаючись на бійців, наче не мав найменшого сумніву, що й вони зроблять те саме* (Гончар, III, 1959, 118).

4. *у сполуч. з абстр. ім. та інфін.* Перебуваючи в стані, на який указує іменник у знах. відмінкові, виконувати дію, виражену наступним інфінітивом. *Кружляють, вурчать моторами юнкерси. Вони ще мають змогу сідати на міському іподромі* (Гончар, III, 1959, 247); *Мати сміливість висловити свої припущення.*

Ма́ти на́мір (ду́мку *і т. ін.), з інфін.* — намірятися щось зробити. *Має намір* [Іван] *викрасти поламаний віз* (Март., Тв., 1954, 221); — *Щоб не мав і думки вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* (Довж., І, 1958, 92).

◇ **Ма́ти честь,** *з інфін., заст.* — бути гідним щось зробити. [К р и к у н:] *Редакція столичної газети, яку я маю честь представляти, доручила передати вам, товаришу командуючий фронтом, ..гаряче поздоровлення* (Корн., II, 1955, 9).

5. *за кого — що, розм.* Вважати когось, щось ким-, чим-небудь. *Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився* (Кв.-Осн., II, 1956, 417); *Селяни.. не мають за гріх одного діла: возити в неділю.. снопи* (Н.-Лев., II, 1956, 275); [О н и с я:] *Чули? За темну дівку мене має* [пані Людмила]. *Коровою хоче підкупити* (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 37).

◇ **Ма́ти за щось** *кого* — поважати, цінувати когось. *Дуже було йому прикро, що люди його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого* (Март., Тв., 1954, 278).

6. *з інфін.* Уживається на означення того, що хтось повинен робити (зробити) що-небудь. — *Що маємо робити? Як маємо бути? Де його шукати маємо? — питає стара Кармелиха молодої невістки* (Вовчок, І, 1955, 356); *Давид сидів кінець стола, рився в книжках і виписував якісь цифри, помітки на клаптику паперу (мав же сьогодні в хаті-читальні робити доповідь про міжнародне становище)* (Головко, II, 1957, 121); // Бути змушеним через обставини робити (зробити) що-небудь. — *Чортзна-що робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор..— Чому я, губернатор, маю дізнаватись останнім, що в мене в губернії об'явився вчений?* (Довж., І, 1958, 396); // Збиратися, намірятися що-небудь робити (зробити). *Як в північ самую глухую Еней лиш тільки мав дрімать, Побачив хмару золотую* (Котл., І, 1952, 212); *Поки формувався поїзд, яким вони мали їхати до столиці, Ніколає та Кодру пішли вулицею невеличкого містечка* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 445); // Уживається для творення форм майбутнього часу дієслова. [Л ю б о в:] *Так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас* (Л. Укр., II, 1951, 48); *Стріваю молодицю з повними відрами (се ж має пощастити — народ каже)* (Барв., Опов.., 1902, 378).

Ма́є бу́ти: а) *(що)* повинно щось відбутися, настати. *Обід мав бути далеко пізніше* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Цього дня мало бути велике свято для жителів острова, де жили ескімоси* (Трубл., І, 1955, 287); б) *(хто)* хтось повинен прийти, прибути куди-небудь чи бути присутнім десь. [Л у к а ш:] *Чи тут ніхто не був без мене?* [К и л и н а *(шорстко):*] *Хто ж би тут бути мав?* (Л. Укр., III, 1952, 259); в) *(що)* повинно щось міститися де-небудь. *Через тиждень прилетів у Гетьманське посередник Кривинський, та прямо в предводительську канцелярію, де мала бути управа* (Мирний, II, 1954, 269).

◆ **[І] га́дки (в га́дці) [собі] не ма́ти** *див.* **га́дка; Ма́ти зуб (зу́ба)** *див.* **зуб; Ма́ти на ду́мці** *див.* **ду́мка; Ма́ти на меті (мето́ю)** *див.* **мета́; Ма́ти на о́ці (на прикме́ті)** *див.* **о́ко; Ма́ти на ува́зі** *див.* **ува́га; Ма́ти поня́ття (уя́влення)** *про кого — що* — уявляти собі когось, щось. *Ви не маєте поняття, яка тут страшенна спекота* (Л. Укр., V, 1956, 14); — *Ти маєш уявлення про нашу передову? — глухо запитав Черниш* (Гончар, III, 1959, 401); **Ма́ти ра́цію** — бути правим, діяти, думати правильно, слушно. [О л і з а р:] *Ех ви, ясновельможні дикуни! Боїтеся Кармелюка — і маєте рацію!* (Вас., III, 1960, 446); *Тимоха Невкипілий цілковиту має рацію: повернуться фронтовики з війни, одразу наведемо лад* (Головко, II, 1957, 511); **Ма́ти ру́ку** *див.* **рука́; Не ма́ти ні́чо́го** *проти кого — чого* — не заперечувати проти когось, чогось. *Я не маю і не матиму нічого проти Вашого заміру пустити у люди «Серед степів» .. в збірникові* (Мирний, V, 1955, 403); **От тобі [й] ма́єш!** — уживається для вираження подиву або незадоволення з приводу чогось. *Роман позивав Семена за позичені гроші. Семен так і вдарився руками об поли.— От тобі маєш! Що ж це за диво?..* (Коцюб., І, 1955, 127); **Чорт (кат, біс) ма́є** *див.* **чорт.**

МА́ТИ-Й-МА́ЧУХА, и, *ж. (Tussilago* L.). Те саме, що **підбі́л**; мачушник. *На ще вогких пагорках, на схилах, зацвіли наші перші весняні квіти — мати-й-мачуха. В неї квітки яскраво-жовті, ніби краплини вранішнього сонця* (Коп., Як вони.., 1961, 6); *Цікаво придивитися до дрібних жовтих квітів підбілу. Ввечері та в погану погоду вони закриваються.. Зверху листок голий і холодний на дотик, а знизу — вкритий волосинками, теплий. І це дало рослині ще й іншу відому назву — мати-й-мачуха* (Веч. Київ, 25.III 1961, 4).

МА́ТИСЯ, ма́юся, ма́єшся, *недок., розм.* 1. Бути наявним у когось. *А малась воля, малась сила, Та силу позички зносили, А воля в гостях упилась Та до Миколи заблудила...* (Шевч., II, 1953, 47); *Щороку, як не гірко було, а до куті і шматок риби мався, і пироги* (Мирний, III, 1954, 24); *Вони* [безсмертники] *давно вже втратили життя. В них згасло все, що тільки малось* (Олесь, Вибр., 1958, 52); *// безос. Тобі того бажається, чого дома не мається* (Номис, 1864, № 5347).

◇ **Ма́тися на обере́жності (на ба́чності)** — остерігатися, бути обережним. *Зрадлива дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон мався на обережності* (Коцюб., I, 1955, 235); — *Не забудь, що я тобі сказав, і майся на бачності!* (Фр., VIII, 1952, 369); **Ма́тися напогото́ві** — бути готовим до чогось. [Я к и м:] *Мене послав* [Хмельницький] *оповіщати, щоб люди напоготові малися, і скоро гасло буде, — зараз бралися до зброї* (Гр., II, 1963, 543); **Ма́ється (ма́лося) на ду́мці (на увазі)** — хтось думає (думав), гадає (гадав); є (було) предметом думки; передбачається (передбачалося).

2. **Те саме, що жи́ти** 3. *В холоді, голоді вік тобі матися, Жить старцюванням одним* (Стар., Вибр., 1959, 34); *Тесть був чоловік небагатий, але мався трохи ліпше, ніж мій небіжчик тато: мав пристойну хатину, двадцять соток одного поля, а найголовніше — коня* (Мур., Бук. повість, 1959, 4); *//* Почуватися (про стан здоров'я, настрій і т. ін.). *Я маюся досить добре. Кашель ще не перестав, але вже не сильний. Ще не купаюсь, але, може, з неділі доктор позволить. На вид значно поправилась* (Л. Укр., V, 1956, 364).

Ма́йся (ма́йтеся) гара́зд — будь здоровий, будьте здорові, живи (живіть) у добрі, хай тобі (вам) щастить. — *Майтеся гаразд, дітки. Майтеся гаразд, люди добрі* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 170); **Як ся ма́єш (ма́єте, ма́є** *і т. ін.*)? — як живеться тобі (вам і т. ін.), як справи твої (ваші й т. ін.)? [В и б о р н и й:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* (Котл., II, 1953, 19); *Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — Здоровенькі були, діду Лук'яне! Як ся маєте?* (Мур., Бук. повість, 1959, 29); [О р л е н к о:] *Як ся має твоя небога — як її? Еге, — Настя!* (Коч., II, 1956, 546).

3. *з ким — чим.* Мати клопіт, мороку з ким-, чим-небудь. *Ніякого в нього* [Віктора] *підходу до.. дівчат.. Ох, малася ж я з ним!* (Речм., Твій побратим, 1962, 5).

4. *зінфін.* Уживається для позначення того, що повинно відбутися, настати. *В Ірландію мався прибуть корабель, Що лицарів віз в Палестину* (Л. Укр., I, 1951, 356); *// безос. Вдалося схилити правління на грунтовну механізацію ферм. Малося почати з автоматичного доїння* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 85).

Ма́лося бу́ти *чому* — повинно було щось бути. *Чорний шовковий пух тільки що висипався на верхній губі, де колись малося бути вусам* (Мирний, II, 1954, 32).

5. *за кого — що, рідко.* Вважатися ким-, чим-небудь. *Всі* [шляхтичі] *звернули увагу на таке в лицарському колі зухвальство — на оборону.. єзиськ, які у вельможної шляхти мались за.. принижені тварі* (Стар., Облога.., 1961, 26); *// ким.* Доводитися, бути. *Він забув, що батьком мався цій дівці* (Ле, Вибр., 1939, 113).

МА́ТИЦЯ, і, *ж.* Громадське культурно-освітнє товариство в південно- й західнослов'янських країнах XIX — початку XX ст.

МА́ТІНКА, и, *ж.* Пестл. до **ма́ти** [1] 1. *На муріжку* [моріжку], *серед двора, Гуляла дітвора; Гостинчики переглядала, Що матінка понадавала* (Гл., Вибр., 1951, 152); — *Не раз ридала матінка моя, коли на мене їй жалілись люди* (Фр., XIII, 1954, 62); *Тяжка вага гіркого життя тебе* [хліборобa] *придавила: податками тебе примучено, важкою працею прикручено, землею-матінкою обділено!..* (Мирний, III, 1954, 66); *Треба йти надвечір. Поки схаменуться* [фашисти] — *ніч-матінка все крилом своїм покриє* (Збан., Єдина, 1959, 367); *//* Уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки. [М а р і я:] *Марфо Семенівно! Яка ж я рада, що ви приїхали. Здрастуйте, матінко наша!* (Лев., Марія, 1953, 32).

◇ **[Ой, ох] ма́тінко [моя́, рі́дна]!** — уживається як вигук для вираження почуття страху, радості тощо. — *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись іще за мене!* (Вовчок, I, 1955, 110); *Півпівська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й однав. Кричала до дівчат: — Ой, матінко ж моя! Та ви подивіться!* (Головко, II, 1957, 97); **Різати пра́вду-ма́тінку** *див.* **різати.**

МА́ТІНОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **ма́тінка.** — *Ой матіночко, серденько! Пустіть мене на буряки,— сказала Василина до матері* (Н.-Лев, II, 1956, 30); *Ой не можу, матіночко, за нелюбом жити* (У. Кравч., Вибр., 1958, 122).

МА́ТІНЧИН, а, е. Прикм. до **ма́тінка;** належний матінці. *А скільки тихого плачу у тій пісні! Щось у лісі гукає — Дочка матір шукає. Найшла ж вона ялину — Матінчину могилу...* (Морд., I, 1958, 88).

МАТІО́ЛА, и, *ж. (Matthiola* R. Br.*).* Трав'яниста декоративна рослина з дрібними бузковими квітками, що розкриваються вночі й мають сильний приємний запах; нічна фіалка. *Матіола (нічна фіалка). Одна з найбільш улюблених населенням квіткових рослин. Висівають її найбільше біля хат, шкіл, лікарень, санаторій, бо вона дуже гарно пахне, особливо ввечері* (Озелен. колг. села, 1955, 212); *Матіола квітла на грядках — .. І лила лукаво-ніжний пах* (Рильський, I, 1960, 304).

МА́ТІР, тері, *ж., заст., уроч.* Мати (*див.* **ма́ти** [1]). *Вкладає матір в руки сина спис: — На захист краю зброю ти підніс,— Як вірний син, служи ж тепер всякчас Своїй землі, цій матері всіх нас* (Бажан, I, 1946, 301); *Три тижні про Романа не було чуток, три тижні передчасно зігнута матір примарою никала по селі* (Бабляк, Вищн. сад, 1960, 210).

МА́ТІРКА [1] *див.* **матірка́й.**

МА́ТІРКА [2], и, *ж.* Коноплі з жіночими квітками, що дають насіння та з яких виробляють грубе волокно. *Мотрі на осінь ніби легшає трохи: хатня робота — спочинок, а надворі — прихватком тіпає плоскінь або матірку* (Мирний, II, 1954, 110); *Рослини конопель з чоловічими квітками називаються плоскінь, а з жіночими — матірка* (Техн. культ., 1956, 127); *Літа огорнули вас, обліпили клопоти, як насіння обліплює дозрілу матірку на підметах* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 75).

МАТІРКА́Й, ро́ю, *мн.* (*одн.* **ма́тірка,** и, *ж.*), *розм.* Матері. *І що то вже за мати була! Між матірками — навдивовижу мати!* (Стор., I, 1957, 56); — *Е, діду! Сказано, молоде, зелене та ще й в розкошах виросло, що воно розуміє? Хіба то воно винне? Матірки та батьки не вчать, а самі дитинята нічого собі, не злі* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 89).

МАТІРКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех. і неперех., розм.* Те саме, що **матюкати, матюка́тися.** *Став мене матіркувать* (Сл. Гр.); *Скажу тільки, що лаялись страшенно: ..тут кляли й матіркували у все, в що хочете: в хрест, віру, богородицю, душу, ворота і навіть свічку...* (Коцюб., I, 1955, 257).

МА́ТІРНИЙ, а, е. Зробл. з матірки *(див.* **ма́тірка** [2]). *Матірне полотно.*

МА́ТІРЧИН, а, е, *розм.* Прикм. до **ма́тірка**[1]; належний матері.

МА́ТКА [1], и, *ж.* 1. Плідна самиця в тварин. *Ласкаве телятко дві матки осе* (Номис, 1864, № 3302); *— Ви розумієте, пане міністре, що треба провадити добір жеребців та маток, щоб виробити добру кавалерійську породу для нашої великої рівнини* (Ю. Янов., II, 1958, 114); *В кошарі роблять індивідуальні клітки для утримання маток з ягнятами в перші дні після окоту* (Колг. Укр., 5, 1961, 37); // Найбільша, єдина на всю сім'ю бджола, що відкладає яйця. *Парубки і діти обступили кругом музик, неначе бджоли обсіли матку* (Н.-Лев., II, 1956, 122); *Найбільша в сім'ї бджола з довгим і вузьким черевцем називається маткою* (Зоол., 1957, 62).

2. *діал.* Мати (*див.* **ма́ти** [1] 1). [І в г а:] *Уже як чужа матка, то гірше ніж чужа хатка...* (Мирний, V, 1955, 236).

3. *анат.* Внутрішній статевий орган жінки та самиці тварини, у якому розвивається зародок. *У дівчаток швидко росте матка, яка в 13 років майже досягає розмірів матки дорослої жінки, а в 16 років вона остаточно оформляється* (Шк. гігієна, 1954, 103); *З яйцепроводів запліднене яйце попадає в особливий орган — матку, де розвивається зародок* (Зоол., 1957, 140).

4. *діал.* Жила (*див.* **жи́ла** [1] 3). *Воскова жила, чи матка, як звали її ріпники, оказалася нечувано великою і багатою* (Фр., VIII, 1952, 411).

5. *діал.* Матірка (*див.* **ма́тірка** [2]) — *У хаті у них нікого не було.. Пішли маток тягати: опізнились помочити* (Барв., Опов.., 1902, 380).

МА́ТКА [2], и, *ж.* Зменш. до **ма́та**. *Приходить вона* [зима] *в село страшною хуртовиною.. Люди аж перелякалися. Давай матки плести; ну запинати вікна й двері, щоб не перся мороз у хату...* (Мирний, II, 1954, 110); *Катря лежить майже весь час сама в хаті. На новій матці, вкрита білим рядном* (Л. Янов., I, 1959, 393); *Він мовчки пройшов слідом за Давидом Марковичем до цеху, старанно витерши перед тим ноги об солом'яну матку, що лежала на порозі* (Шовк., Інженери, 1948, 322).

МА́ТКОВИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **ма́тка** [1] 3. *Маткова шийка; Маткова кровотеча;* // Призначений для огляду, дослідження матки. *Маткове дзеркало; Матковий зонд.*

МАТЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., чим, розм.* Те саме, що **метля́ти**; теліпати. *Вітер холодний корогвами матляв* (Тесл., З книги життя, 1949, 83); *— Ти не галасуй, не матляй перед ним* [собакою] *пеленою* (Гончар, Таврія, 1952, 22).

МАТЛЯ́ТИСЯ, я́ється, *недок., розм.* Те саме, що **метля́тися**; теліпатися. *Біля боку висіла шабля в срібній піхві, а за плечима матлявся булдимок* [коротка гвинтівка] (Стор., I, 1957, 334); *В руках у Лукаша згорнута клювня, на дні якої ворушиться риба, на полиці матляється ножик* (М. Ол., Леся, 1960, 111).

МАТНА́ТИСЯ, а́ється, *недок., діал.* Метлятися, теліпатися. *Почимчикувала* [дівчина] *житами, тільки одежа матнається...* (Мирний, II, 1954, 72).

МАТНИ́СТИЙ, а, е. З великою матнею (про штани). *Одітий* [син Гамзи] *по-простому, по-міщанському,— у каптані, у матнистих штанях, у червоній сорочці на випуск* (Мирний, IV, 1955, 183); *Його висока й надмірну тонка постать здається надто незграбною в широких матнистих штанях* (Кол., На фронті.., 1959, 63).

МА́ТНЯ, і, *ж.* 1. Середня частина невода у вигляді вузького, довгого мішка, куди потрапляє риба під час ловлення. *Висилянувся, як піскар з матні* (Номис, 1864, № 5766); *Матню витягли на самий берег: там дуже борсався дельфін, чи морська свиня* (Н.-Лев., II, 1956, 229); *Матня невода швидко наближалась до берега. У вічках стриміли щуки, біла риба, лини, осетрі* (Десняк, Десну.., 1949, 455).

2. *перен.* Про важкі обставини, скрутне становище; тенета. *Іванчук розглядає присутніх. Зупиняє свої очі на Орестові. І цей не прийде йому на допомогу? Що ж, доведеться знову самому виплутуватися з матні* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 229).

3. Частина штанів, де сходяться холоші. — *Згадай, який прийшов до мене, Що ні сорочки не було; ..Мав без матні одні холоші, І тільки слава, що в штанах* (Котл., I, 1952, 82); *В червоних штанях .. Матнею улицю мете, Іде козак* (Шевч., II, 1953, 36); *Вилетів один танцівник, пішов навприсядки, замітаючи землю матнею* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47).

МАТО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **матува́ти**; // *у знач. прикм. Всі вони* [фотоапарати] *виготовлені за однією принциповою схемою, для якої характерна наявність об'єктива, затвора, .. видошукача чи матованого скла* (Знання.., 3, 1966, 21).

МА́ТОВИЙ [1], а, е. 1. Позбавлений блиску, глянцю; протилежне блискучий 1. *Марта зблідла. Очі її з блискучих стали матові* (Н.-Лев., I, 1956, 384); *Матовим сріблом біліють дахи на будинках* (Л. Укр., I, 1951, 163); *Знаєте ви білі рожі? Ті звичайні, ..котрих листки ані не улискуються* [вилискуються], *ані не колють, а так собі — звичайні, матові* (Коб., III, 1956, 9); *Хукав* [Т. Шевченко] *на вкрите лаком місце. Лак від дихання ставав на короткий час матовим* (Ільч., Серце жде, 1939, 134); // Неяскравий, тьмяний (про світло, освітлену поверхню). *Хмари вганяють по небі. Світло місячне стає раз ясне, то знов матове* (Стеф., II, 1953, 45); // Блідий, без рум'янця (про обличчя). *Темно-русяве волосся* [Ядзі] *прекрасно гармоніювало з її білим матовим лицем і темно-голубими очима* (Кобр., Вибр., 1954, 89); *Чорне волосся* [судді Дубровського] *.. посивіло на висках, а чорні, довгі вилискуваті вуси спускаються вниз.., відтіняючи матову блідість рівно виголеного обличчя* (Коч., I, 1956, 117); // *перен.* Приглушений, нерізкий (про звуки, голос). *Стримуючи ридання, на матовому грудному тембрі закінчила* [М. Заньковецька] *фінальну сцену невеличким монологом* (Минуле укр. театру, 1953, 110); *Матовий голос.*

2. Непрозорий, укритий матом (*див.* **мат** [2] 2) (про скло та скляні вироби). *Колись у тім віконці були шиби з грубого, матового скла* (Фр., VII, 1951, 20); *Чисті білі стіни. Під стелею — красива люстра з матовими плафонами* (Ткач, Арена, 1960, 29).

МА́ТОВИЙ [2], а, е. Стос. до мата (*див.* **мат** [1]). *Король і слон або король і кінь не можуть створити матової позиції* (Перша книга шахіста, 1952, 54); *Матова ситуація.*

МА́ТОВІСТЬ, вості, *ж.* Якість за знач. **ма́товий** [1]. *Матовість білка поступалася для яскравого райдужного кругляка зіниці* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 182); *— Це біле убрання не цілком біле і надає якусь матовість, саме таку, як її цера* [колір обличчя] (Коб., III, 1956, 387); *У тембрі з'явилась якась матовість з невеликою хрипкістю* (Збірник про Кроп., 1955, 262).

МА́ТОВО. Присл. до **ма́товий** [1] 1; без блиску, тьмяно. *У видолинку матово темніла вода* (Стельмах, Правда.., 1961, 349); *Тихий рожевий світ обливав її чудове, матово біле лице та руки* (Н.-Лев., IV, 1956, 7).

МА́ТОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **ма́ти** [1] 1. *Він* [син] *летить до матоньки Старої* (Пісні та романси.., II, 1956, 159).

МАТОРЖЕ́НИК, а, ч., *діал.* Корж із маком. — *Оце напхала мішок харчів для себе й погонича: і хліба й паляниць, .. напекла маторжеників* (Н.-Лев., I, 1956, 575); *Коли настала пора підкріпитись, Оленчук нагодував офіцера з власного вузлика, поділившись із ним домашніми затверділими маторженицями* (Гончар, II, 1959, 37).

МА́ТОЧИНА, и, *ж.* Середня частина колеса у возі з отвором для осі та гніздами для спиць. *Вода досягала до маточин коліс. Коні просто брели в воді* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре стягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожда спиця, чи міцно стоїть маточина* (Фр., IV, 1950, 189); *Колеса загрузли по маточини, а конячина така, що її з-за полудрабка не видно* (Кол., Терещ.., 1959, 130); // Середня частина машинового колеса з отвором для осі, вала тощо. *При роботі зубчастого колеса в машині отвір у маточині служить для установки його на вал* (Фрез. справа, 1957, 205); *Маточини передніх коліс автомобілів.. установлюються на двох конічних роликових підшипниках* (Підручник шофера.., 1960, 227).

МА́ТОЧКА, и, *ж.* 1. Центральна частина квітки покритонасінних рослин, що є жіночим органом їх розмноження. *Квітки у льону-довгунця правильні, дрібні.. Маточка складається з п'ятигніздової зав'язі й п'ятьох стовпчиків з приймочками* (Техн. культ., 1956, 11); *Я вже вивчала ботаніку і тому легко знаходила і тичинки і маточки* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 41).

2. *діал.* Пестл. до **ма́тка**[1] 2. *Та немає тих крамарок, що продають ріднесеньких маточок* (Сл. Гр.).

3. *діал.* Хрещена мати. *Казка починається за одного бідного чоловіка, котрий мав дуже багато дітей. Ціле село було у нього батечками і маточками* (Калин. Закарп. казки, 1955, 73).

МА́ТОЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́точка** 1. *Квітки* [жостеру] *жовтувато-зелені, тільки тичинкові або тільки маточкові, і ті й другі найчастіше на різних особинах* (Лікар. рослини.., 1958, 101).

МА́ТОЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ма́тка**[1] 1. *Важливою умовою збільшення виробництва молока й м'яса є зростання маточного поголів'я* (Ком. Укр., 6, 1961, 22); *Дедалі більшого значення набирають такі продукти бджільництва, як бджоляна отрута, маточне молочко* (Наука.., 8, 1960, 38).

2. *спец.* Такий, від якого походить або в якому народжується, утворюється що-небудь. *Для кращого кущення маточних рослин пагони, які утворилися в перший рік, зрізують* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 228); *Маточний кущ; Маточний розсіл;* // Признач. для вирощування чогось. *Маточна ділянка; Маточна плантація.*

МА́ТОЧНИК, а, ч. 1. Велика комірка у вулику для виведення бджолиної матки. *Коли маточник запечатано, нові бджоли обліплюють його з усіх боків своїми тілами* (Бджоли, 1955, 42); *У найбільших комірках — маточниках, що мають жолудеподібну форму, розвиваються самки* [бджіл] (Зоол., 7, 1957, 62).

2. Пристосування, яким ловлять бджолину матку під час роїння та підсаджують її в безматочний рій.

3. Приміщення, де тримають маток домашніх тварин. *Торік побудували свинарник-маточник з опаленням* (Хлібороб Укр., 5, 1965, 4).

4. Рослина, що використовується для вирощування нових рослин. *Маточники килимових рослин зберігають протягом зими в теплицях на стелажах при температурі 15—17°* (Озелен. колг. села, 1955, 218).

5. Те саме, що **шкі́лка** 3. *Відсадки* [агрусу] *вкорінюють у спеціальних маточниках* (Колг. енц., I, 1956, 20); *Кримська дослідна станція садівництва також розширила маточник карликових підщеп до 6,5 гектара* (Колг. Укр., 11, 1958, 38).

6. *діал.* Барліг (у 1 знач.). *Всі догадалися: свій маточник ведмідь Покинувши, в лісі як гість до них завітав...* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 114).

МАТРА́Ц, а, ч. М'яка товста підстилка для лежання. *По один бік кімнатки стояло просте ліжко, по другий бік стояв тапчан з матрацом* (Н.-Лев., IV, 1956, 280); *Завалені стіни фасадів творили грубий шар спресованих балок, матраців, ..залізних ліжок* (Коцюб., II, 1955, 402); *Від причілка й задньої стіни його* [підвищення] *вкривали матраци й килими, щоб спати і сидіти на ньому* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 291); // Частина ліжка або дивана з дерев'яним каркасом і пружинами всередині, яку можна знімати. *Пружиновий матрац.*

МАТРА́ЦИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **матра́ц**. *Лежанка була тепла, прикрита м'яким матрациком, і Семенові приємно було витягнутися на ній, щоб дати волю своїм мріям* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 24).

МАТРА́ЦНИЙ, а, е. Прикм. до **матра́ц**. *Матрацна тканина;* // Який виготовляє матраци. *Матрацний цех.*

МАТРА́ЦНИК, а, ч. Робітник, що виготовляє матраци.

МАТРА́ЦНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **матра́цник**.

МАТРА́ЦОВИЙ, а, е. Прикм. до **матра́ц**. *Матрацові пружини.*

МАТРИГА́Н, у, ч., *діал.* Беладонна. *Він знав вже багато. Умів знаходити помічне зілля — одолен, матриган і підойму* (Коцюб., II, 1955, 307).

МАТРИКУЛ, а, ч. Те саме, що **Залікова книжка** (див. **залікови́й**). *Трійка студентів зайшла в аудиторію.. Підійшовши до столу, всі троє поклали матрикули* (Собко, Стадіон, 1954, 271); *Шульга поставив у матрикулі Перчина «відмінно»* (Рибак, Час.., 1960, 173).

МАТРИМОНІА́ЛЬНИЙ, а, е, *книжн.* Пов'язаний з одруженням, подружнім життям; шлюбний. *Другим ударом по її матримоніальних планах був несподіваний продаж дачі в Хімках* (Дмит., Розлука, 1957, 24); *Матримоніальне оголошення.*

МАТРИЦЮВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **матрицюва́ти**. *Матрицюванням виготовляється необхідна кількість стереотипів для друкування тиражу* (Наука.., 9, 1968, 24).

МАТРИЦЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок. і док., перех., спец.* Робити матриці чого-небудь. *Матрицювати набір.*

МА́ТРИЦЯ, і, *ж., спец.* 1. Штамп із витисненим у ньому заглибленням, що точно відповідає формі оброблюваної деталі. *Матриця.. — заглиблена форма для виливання літер (букв) набору, для виготовлення набору в наборних машинах, для видавлювання.. монет, медалей, штемпелів тощо* (Курс фізики, III, 1956, 123); *З X ст. почав розвиватися спосіб тиснення срібла й золота на спеціальних штампах — матрицях* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 418); *Робота на пресі виявилась складнішою, ніж вона гадала. Знати, як міняється матриця, як підтягти гайку,— це ще не все* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 175).

2. Картонна форма, яку знімають із набору й використовують для відливання стереотипу в друкарні. *З Москви матриці «Правди» за середу запізнилися* (Автом., В. Кошик, 1954, 278).

3. Сукупність математичних величин, певним способом розміщених у прямокутній таблиці. *Теорія матриць; Квадратні матриці.*

МА́ТРИЧНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **ма́трица**. *Матричний прес;* // Признач. для матриць. *Матричний картон.*

МАТРІАРХА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до матріархату. *Жінка у трипільських племен відігравала важливу роль у господарстві й займала високе становище в суспільстві. Трипільські племена були матріархальними* (Іст. УРСР, I, 1953, 20); *Матріархальний рід.*

МАТРІАРХА́Т, у, ч. 1. Форма первісного родового суспільства, у якій родові групи утворювались за спорідненістю по жіночій лінії та з керівною роллю в них жінки. *Спорідненість у родових общинах велась по материнській лінії. Тому початковий етап родового ладу був за своїм характером материнський (матріархат)* (Наріси стар. іст. УРСР, 1957, 20); *Культ богині в образі жінки бере початок із сивої давнини матріархату* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 50).

2. *перен., іронічн., жарт.* Про стан у родині, коли всім керує жінка. *У родині Горобців панував повний матріархат* (Зар., На.. світі, 1967, 15).

МАТРО́НА, и, *ж.* У стародавніх римлян — знатна, поважна заміжня жінка, мати родини. [П у б л і й:] *Моя жона,як сам ти знаєш, сувора звичаєм. Воно то правда, що жінці, ще й матроні, випадає на кожний крок свій уважати пильно* (Л. Укр., III, 1952, 171); *Вона сиділа поперед усіх, пишнотіла, велична .. і справді чимось скидалась на.. матрону* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 40); // *перен., заст.* Про старшу віком жінку, що користується загальною повагою. — *Регінко, сідай тут коло мене,— сказала поважна матрона, відома Начкові горожанка міста Львова, пані Дрелігова* (Фр., VI, 1951, 227).

МАТРО́С, а, ч. Моряк, що не належить до командного складу судна; у військовому флоті — рядовий. *Матрос, Таки земляк наш з Островної, На вахті стоя, Журився сам собі чогось* (Шевч., II, 1953, 85); *На помості корабельнім розгорілося багаття, то матроси розпалили, щоб закляклі руки гріти* (Л. Укр., I, 1951, 310); *Всім хотілось послухати, а хоч побачити сміливих матросів, які перші у флоті підняли повстання* (Панч, В дорозі, 1959, 155).

МАТРО́СИК, а, ч. Змепш.-пестл. до **матро́с**. *Загальмувала легкова машина. З неї вискочили капітан.. і водій — молоденький круглолиций матросик* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 84).

МАТРО́СІВ, сова, сове. Прикм. до **матро́с**; належний матросові. *Матросова пісня нагадала йому* [Т. Шевченкові] *рідну пісню про сірому-сироту* (Мирний, V, 1955, 305).

МАТРО́СКА, и, *ж.* Формена блуза матроса з великим виложистим коміром особливого крою. *І я вже знав: це тільки наш, Весь загорілий екіпаж У кітелях, в матросках чистих, Де вся команда, як брати* (Мал., За.. морем, 1950, 66); *Мріяв і я в дитинстві про безкозирку з чарівною стрічкою, про чорний «кльош» і блакитний, як небо, комір матроски* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 64); // Жіноча або дитяча блуза такого самого фасону. *Галя була одягнута по-весняному: туфельки без каблуків, панчішки до коліна, коротенька спідничка та біла матроска з синім викотом та трьома білими тасьмами по його бережках* (Смолич, V, 1959, 783); — *А на дівчинці матроска, темно-синя, як моя* (Забіла, Промені, 1951, 78).

МАТРО́СНЯ, і, *ж., зневажл.* Збірн. до **матро́с**. — *А що вони можуть говорити, матросня репана? — кинув Ігор* (Кучер, Прощай.., 1957, 199).

МАТРО́СЬКИЙ, а, е. Прикм. до **матро́с**; належний матросові, матросам. *Ніхто не забуде матроських імен, Укриється квітом могила зелена... Їх подвиг шумітиме в славі знамен* (Нех., Повість.., 1952, 23); *Вечорами, може, якраз тут, на бакові, .. задумливі лилися матроські пісні* (Гончар, Тронка, 1963, 245); *Матроська вахта; Матроський загін;* // Власт. матросові, матросам. *Матроська звичка — любити тварин* (Ю. Янов., II, 1958, 36); *Матроська душа;* // Який носять матроси. *Він попросить, щоб йому дали і безкозирку, і матроський одяг* (Ткач, Гриць.., 1955, 5); *Крізь розстебнуту шкіряну куртку* [більшовика] *видно було смуги матроського тільника* (Допч., VI, 1957, 634); *Матроська безкозирка.*

МАТУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **матува́ти**. *Матування скляних виробів.*

МАТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., спец.* Робити яку-небудь поверхню матовою. *Матувати скло; Матувати штучний шовк.*

МАТУ́НЯ, і, *ж., рідко.* Пестл. до **ма́ти**[1] 1. *Ой, матуню, кохаюся, Ой, матуню, звінчаюся* (Чуб.., V, 1874, 224).

МАТУ́РА, и, *ж., зах.* У гімназії — іспити на атестат зрілості. *Наївшися трохи страху перед матурою, він дав собі слово пильнувати університетських студій* (Фр., I, 1955, 206); *В Дрогобичі ми оба* [обидва] *здали матуру 1892 року завдяки опіці директора Борковського, який не давав нас вигонити з гімназії* (Стеф., II, 1953, 27).

МАТУ́СЕНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **матуся**. *Не виглядай, матусенько, В віконечко в поле. Не кличдарма матусенька: Не вернеш ніколи!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 173); *Дзвенять в моє вікно під снігом срібні віти, собі приснився знов в шинелі сірій я. Ти, як тоді, мене на бій благословити не встигла, не змогла, матусенько моя!* (Сос., II, 1958, 202).

МАТУ́СИН, а, е. Прикм. до **матуся**; належний матусі. *З свого віку дитячого поперед усього пам'ятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі* (Вовчок, VI, 1956, 220); *Крейдяні гори, я вас не забув, де вперше я пісню матусину чув* (Сос., Солов. далі, 1957, 95).

МАТУ́СЯ, і, *ж.* Пестл. до **ма́ти**[1] 1. *Якби знала Матуся горенько твоє, Чи оддала б за генерала Дитя єдинеє своє?* (Шевч., II, 1953, 222); — *Чого тобі невистачає, синку,— питав,— скажи — усе подам! — Сядьте, матусю, біля мене. Всього досить!* (Панч, II, 1956, 513); *—Не час, дівчино! Тебе любить не можу я, коли в неволі Україна, матуся змучена моя* (Сос., II, 1958, 400); // Уживається як ласкаве звертання до старшої віком жінки.— *Чому ви, матусю, свого Чіпки не ожените?— раз запитала Христя Мотрі* (Мирний, I, 1949, 325).

МА́ТУШКА, и, *ж., розм., заст.* 1. Дружина священика; паніматка. *Попенко розказує про своїх знайомих бурсаків,.. про п'яницькі бенкети,.. про попівен, попів, матушок...* (Мирний, I, 1954, 340); — *Та чого ж ти стоїш тумою?— закричала матушка до о. Ананія.— Треба бігти, о господи!* (Панч, В дорозі, 1959, 15).

2. Черниця. *Благочинних матушок, Оврамію та Феонію, вона* [ігуменя] *прохала підтримувати Софію своїм авторитетом* (Мик., II, 1957, 394).

МАТЧ, у, ч. Спортивне змагання між двома командами або окремими учасниками за певною програмою. *Купив хороших два квитки На матч «Спартак» — «Динамо»* (С. Ол., Вибр., 1959, 267); *Його друзі-вступники бродили по парках, скверах, їздили на футбольні матчі* (Тют., Вир, 1964, 55); *Пізньої московської осені відбувався традиційний матч гребців* (В ім'я Вітч., 1954, 63); *Шаховий матч.*

△ **Матч-турні́р; Матч-рева́нш** — види шахових змагань. *В Москві проходив матч-реванш на першість світу з шахів серед жінок* (Рад. Укр., 15.III 1958, 4).

МАТЧА́НИЙ, а, е, *діал.* Матірний. *Матчана пряжа.*

МА́ТЧЕВИЙ, а, е. Стос. до матчу. *Воки* [українські баскетболісти] *успішно виступали на всесоюзних змаганнях. у матчевих зустрічах* (Сперт.., 1958, 7).

МА́ТЧИН, а, е. 1. Прикм. до **ма́тка**[1] 1.— *Ви, бояри, підете дальше, до самого матчиного леговища!* (Фр., VI, 1951, 13).

2. *діал.* Прикм. до **ма́тка**[1] 2; належний матері. [Я в д о х а:] *Свята земле, рідна земле! І батькові, і матчині ніженьки по тобі ходили, і кісточки ти їх прийняла до себе...* (К.-Карпй, II, 1960, 135).

МАТЮК, а́, ч., *розм.* Вульгарна лайка (звичайно з образливо вжитим словом м а т и). *Через мить вода вирвала.. у нього люльку із зубів і змила з голови бриля. — Переймай! — загорланив він, вигрібаючись із води, кленучи дідів, прадідів і прапращурів таким матюком, що аж верби поприщуялися* (Тют., Вир, 1964, 227).

МАТЮКА́ТИ, аю, а́єш, *недок., перех., розм.* Лаяти когось матюками. *Де не взявся рудий бичок Мина.., відчинивши хвіртку отими рогами, що так засвербіли, і — гуру до Захарка! А той тоді почав матюкати проклятого Мину* (Довж., Зач. Десна, 1957, 480); *В садку заступом копав Огир, блідий, а він* [Матюха] *ще наганом по підбіччю. Ворушись, товстопузий — і матюкав...* (Головко, II, 1957, 46).

МАТЮКА́ТИСЯ, аюся, а́єшся, *недок., розм.* Лаятися матюками. *Прокинувся я, .. все ціле, на поясі три гранати висить. Страх на мене напав. А за стіною крики чути, вогні горять, матюкаються* (Ю. Янов., I, 1958, 127); *Розкуркулені матюкались і просили, щоб їм повернули хати* (Тют., Вир, 1964, 411).

МА́УЗЕР, а, ч. Вид автоматичного пістолета. *На поясі* [більшовика] *висів величезний маузер у дерев'яній кобурі* (Донч., VI, 1957, 634); *На колінах його лежав у дерев'яній кобурі маузер* (Стельмах, II, 1962, 216).

МА́ФІЯ, ї, *ж.* Терористична організація на о. Сіцілії, що виникла в кінці XVIII ст.; тепер використовується поміщицько-буржуазною верхівкою для боротьби з прогресивними організаціями.

МАФУСАЇЛІВ, лова, лове: **Мафусаїлів вік**, *жарт.* — про глибоку старість.

МАХ[1], у, ч. Швидкий рух у повітрі в одному напрямку й відразу ж — у протилежному; помах. *Рояль не давався Хомі. Чорні блискучі боки його кололись і западались за кожним махом кілка, але він все ще тримавсь на ногах* (Коцюб., II. 1955, 88); — *Прощайте! тільки мене й бачили!* — сказав він.. і так махнув шапкою, мов душа його з тим махом вилинула (Барв., Опов.., 1902, 126); *На городах достигають Гарбузи зеленоребрі, І в пташиним сивім свисті Крил широкий рівний мах* (Рильський, II, 1960, 76); // *спорт.* Елемент гімнастичних вправ. *Почали* [заняття] *з найпростішого — робили махи на брусах, перекладині, кільцях* (В ім'я Вітч., 1954, 29); // Один оберт (колеса машини, крил вітряка тощо). *Мах колеса.*

◇ **Да́ти ма́ху** — помилитися в чомусь, прорахуватися. *Видно, їм* [поліцаям] *таки вчора перепало за те, що маху дали, де ж пак, з-під самого носа втік в'язень!* (Збан.. Єдина, 1959, 333); **З [одно́го] ма́ху; [За] одни́м ма́хом:** а) відразу, дуже швидко. *Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли з маху* (Котл., I, 1952, 167); *За одним махом зробив* [Панталаха] *порядок* (Фр., II, 1950, 240); — *Знай, дочко, що я міг би одним махом всю твою хитрість розбити* (Бурл., Напередодні, 1955, 111); б) з одного пострілу. *З цієї тятиви крицевою стрілою Вася з одного маху ухлопав* [убив] *забіглого вовка* (Ковінька, Кутя.., 1960, 29); **З усього́ (зі всього́, зо всього́) ма́ху** — з усієї сили. — *Мовчи! — писнула пані, наскакуючи.. Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю* (Вовчок, I, 1955, 136); *Вовк покинув костомаху — Й до коня зі всього маху. Мчить і вже по долині — Буде кінь в моїй торбині!* (Стельмах, Живі огні, 1954, 45).

МАХ[2], *виг.* Уживається як присудок за знач. **маха́ти** й **махну́ти** 1. *Кошу та й гадаю собі: швидше б ті гроші заробити.. І, отак замислившися, мах та мах...* (Мур., Бук. повість, 1959, 12); [Г а в р и л о:] *Демид слухав-слухав, а далі мах з хати* (Кроп.., III, 1959, 143).

МАХА́ЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із маханням чимось. *Тепер дедалі більший інтерес викликав проблема махального польоту птахів і комах* (Ком. Укр., 11, 1964, 49); // *у знач. ім.* **маха́льний**, ного, ч. Те саме, що **маха́льник.**

МАХА́ЛЬНИК, а, ч., *спец.* Той, хто подає сигнали маханням.

МАХА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **маха́ти** 1. *Махання за биття не рахується* (Номис, 1864, № 3885); *Він досяг того, що на певні сигнали, як от махання прапорцем, голуби злітались на годівлю* (Допч., I, 1956, 54).

МАХАО́Н, а, ч. Великий денний метелик яскравострокатого забарвлення. *На акуратно наклеєному корку довгою булавкою був приколотий строкатий метелик. Махаон! Такі десятками літали влітку по саду Ніжинської гімназії* (Полт., Повість.., 1960, 265); *З настанням теплої погоди з'являється багато комах. Біля води починаються літ синьокрилих бабок. Часто можна бачити великі красиві метелики — махаони* (Наука.., 5, 1962, 55).

МАХА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **МАХНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док.* 1. Робити рухи, помахи чимось у повітрі. *Дивлюсь я раз: попід горою Біліє лан, як полотно; Якийсь дідок маха рукою І сипле чорнее зерно* (Гл., Вибр., 1951, 199); *Зразу за кладовищем, на вигоні край слободи, махали крилами вітряки* (Головко, II, 1957, 18); *Вгада орел, що й день і ніч Горлиці воркують, — Махне крилом, уб'є обох, Уб'є — і не вчують* (Щог., Поезії, 1958, 64);— *Бач, туман який! — замість відповіді махнув перед себе батіжком Кізка* (Крот., Сини.., 1948, 41); // *перев. недок.* Помахом руки, предмета давати комусь знак наблизитися до себе, виконати певну дію тощо. *Мотря очима шукала Василя. Насилу за народом вона побачила його і.. давай махати рукою* (Мирний, IV, 1955, 185); *Там на воротях стояла його дівчина, він махав їй шапкою, все прощався* (Л. Укр., III, 1952, 567); *Дорош махнув рукою бійцям, вони відкрили борт машини і почали там щось робити* (Тют., Вир, 1964, 376).

◇ **Маха́ти (махну́ти) руко́ю:** а) помахом руки виражати зневіру, безнадійність. *Скінчивши своє діло, піп звернувся до Замфіра: — Що ж ви нічого не робите слабій? Замфір махнув рукою* (Коцюб., I, 1955, 229); *Було сьогодні про що говорити. За землю знов тепер жвавіше, сміливіше і хто навіть учора махав безнадійно рукою, тепер гарячився* (Головко, II, 1957, 134); б) *(на кого — що)* відмовлятися від когось, чогось. *Легкодухість опанувала зразу якась безсоромна, неймовірна: махнув би рукою на клас, на школярів, на все...* (Вас., II, 1959, 89); в) *(на кого — що і без додатка, перев. док.)* стати байдужим до когось, чогось; примиритися з чимось. *Мартинюк.. на нараду не пішов. На нього махнули рукою* (Дмит., Наречена, 1959, 35); [П р о к і п:] *Мене, Степане, стільки в житті ображали, що я давно махнув рукою...* (Корн., II, 1955, 89); **Маха́ти язико́м** —базікати. *Як собака з утіхи відчував непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком* (Март., Тв., 1954, 439).

2. *розм., фам.* Іти, їхати, бігти, вирушати в певному напрямку. *Видно й хати, та далеко махати* (Номис,

1864, № 11423); [Ф е н о г е н:] *Бунт! Гей, Харитон, махай за Ліхтаренком!* (К.-Карий, II, 1960, 327); *А може, я..., грошики взявши, махну на Рів'єру* (Сам., I, 1958, 223); *На правому березі з вечірнього туману раптом вискочив роз'їзд і, недовго міркуючи, махнув просто через лід, на ополонки* (Кач., Вибр., 1953, 117); // Швидко крутитися, рухатися. *Без волів і без коняки Колеса* [в поїзді] *махають, Бо не хто ж — самі чортяки Ридван попихають!* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 155).

3. *тільки док., перен., розм., рідко.* Те саме, що **черкну́ти.** [Х р а щ к о:] *Дай, думаю, махну замість* [замість] *Храпка — Печариця! І махнув! Та ще так розмахнувся,— і сам не пізнав би, чи я писав, чи хто другий* (Мирний, IV, 1955, 203).

МАХИ́НА, и, *рідко* **МАХИ́ННЯ,** і, *ж., розм.* Важкий, громіздкий предмет, велика споруда тощо. *Дві пари волів впростяж привезли до Балабухи на подвір'я прездорову махину. Фортеп'ян ледве вліз у двері* (Н.-Лев., III, 1956, 211); *Церква чимала махиня, а здається легка така, аж вгору зноситься, мовби летіти хоче* (Свидн., Люборацькі, 1955, 19); *В приціл він бачив, як важка махина* [танк] *сунула просто на нього* (Головко, I, 1957, 289); *Старовинний годинник у дальньому кутку — невкладиста махина аж до стелі заввишки — однома́нітним цоканням відзначав повільні коливання маятника* (Шовк., Людина.., 1962, 65).

МАХИ́НИЩЕ, а, *с.* Збільш. до **маха́ина.** *В одному місці Віталій, впритул приставивши до борту і взявши це махинище* [судно] *на абордаж, звелів Тоні хапатися й лізти вгору, на палубу* (Гончар, Тронка, 1963, 236).

МАХИ́ННЯ *див.* **маха́ина.**

МАХІ́ЗМ, у, *ч.* Те саме, що **емпіріокритици́зм.** *Хитання Ейнштейна в бік махізму відбилися на його тлумаченні теорії відносності. Проте, відповідаючи на принципіальні питання фізики, Ейнштейн виступав як стихійний матеріаліст* (Ком. Укр., 3, 1962, 63).

МАХІНА́ЦІЯ, ї, *ж.* Несумлінний, нечесний спосіб, витівка, хитрість для досягнення чого-небудь; шахрайство. *Розкриваючи класовий характер земства, письменник* [Панас Мирний] *показує і всі виборчі махінації. Становий Дмитренко навчає земських гласних, як треба голосувати* (Укр. літ., 9, 1957, 54); *Куркуленко Пальоха не схотів чесно трудитися, а вдався до спекуляції, до якихось темних махінацій* (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

МАХІ́СТ, а, *ч.* Прибічник махізму. *Махісти заперечували об'єктивне існування речей, заперечували закони природи і суспільства* (Біогр. Леніна, 1955, 99).

МАХІ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до махізму й махістів. *Махістські погляди.*

МАХЛЮВА́ТИ, юю, ює́ш, *недок., розм.* Те саме, що **шахрува́ти.** *Інколи в їхньому* [картярському] *гурті враз спалахувала спірка.—.. Не махлюй, Горбач!* (Збан., Єдина, 1959, 118).

МАХЛЯ́Р, я́, *ч., розм.* Те саме, що **шахра́й.** *Є такі махляри, що не тільки таскають гроші з кишень, а й роблять їх* (Сл. Гр.); *Гайтоль, що звик мати справу здебільшого з кримінальними злочинцями.., сподівався й тут спіткати типових махлярів з чорного ринку* (Загреб., Європа 45, 1959, 203).

МАХЛЯ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **махля́р.**

МАХЛЯ́РОЧКА, и, *ж.* Пестл. до **махля́рка.** *Піхтір.. сидів проти Галі, простягав до неї руку й улесливо благав: «Циганочко-махлярочко, поворожи мені!»* (Вас., I, 1959, 153).

МАХЛЯ́РСТВО, а, *с., розм.* Те саме, що **шахра́йство.**

МАХНО́ВЕЦЬ, вця, *ч., іст.* Той, хто належав до контрреволюційної банди отамана Махна. *Роки йшли крізь мороз і вітер, на полях не стихало, гуло... Лютували махновці-бандити, коли знов я прийшов на село* (Сос., I, 1957, 240).

МАХНО́ВСЬКИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **махно́вець** і **махно́вщина.** *Капітан люб'язно запропонував Борисові місце в кулеметній тачанці, обладнаній на зразок махновських тачанок* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 76).

МАХНО́ВЩИНА, и, *ж.* Контрреволюційна збройна боротьба куркульсько-анархістських банд на Україні проти Радянської влади в 1918—1921 рр., очолювана отаманом Махном. — *Махновщина розгулялась, сліпа дрібнобуржуазна стихія за хвилину змітає все, що ми встигаєм насадити за місяць* (Гончар, Таврія.., 1957, 404).

МАХНУ́ТИ *див.* **маха́ти.**

МАХОВИ́Й, а́, е́. Стос. до маху, махання.

△ **Махове́ ко́лесо (ко́ло)** — колесо великого діаметра з масивним ободом, що забезпечує рівномірний рух механізму. *Апаратна востаннє здригнулась і стала, а махове коло закрутилось в такому шаленому льоті, що, здавалось, підхопить з собою й машину* (Коцюб., II, 1955, 90); * У порівн. *Місяць у білому колі, як те махове колесо, по синьому небі котиться* (Ряб., Жайворонки, 1957, 154); **Маховий са́жень** *див.* **са́жень; Махові ви́ла** — довгі вила для накладання сіна на верхівку стогу. *Настромив* [чорт] *на махові вила чоботи та так їй і оддав, щоб і не доторкнутись до гаспидської відьми* (Стор., I, 1957, 25); **Махові пе́ра** — найбільші пера в крилах птаха, які відіграють важливу роль під час польоту. *Літальна поверхня грака утворена великими контурними перами, які називаються маховими* (Зоол., 7, 1957, 105).

МАХОВИ́К, а́, *ч., техн.* Махове колесо. *Обливаючись потом, Юхим крутив маховики січкарні* (Чорн., Потік.., 1956, 353); *Розповідають, що коли він служив у економії Браузля, то засперечався із прикажчиком, що спинить на ходу маховик від паровика* (Тют., Вир, 1964, 79).

МАХОВИЧО́К, чка́, *ч., техн.* Зменш. до **махови́к.** *Учитель розбирає вузол і показує учням, що.. болт.. з'єднує нерухомо маховичок із кінцем гвинта* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 127).

МА́ХОМ, *присл., розм.* Дуже швидко, умить. *Прийшло махом — пішло прахом* (Укр.. присл.., 1955, 213); *І перших Філа, Тамариса На землю махом повалив* [Турн] (Котл., I, 1952, 284); *Сахно.. відштовхнулася від педалі й махом кинулася назад через борт* (Смолич, I, 1958, 99).

МАХОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., розм.* Підсил. до **махну́ти** 1, 2. *Одного із таких джигунів Санька схопила за шиворот і так махонула ним у ворох пшениці, що він зарився по самі п'яти* (Тют., Вир, 1964, 155); — *Позалатував деякі дірки в канцелярії та й махонув на Великий Фонтан до своїх,— сказав Навроцький* (Н.-Лев., V, 1966, 251).

МАХО́РКА, и, *ж.* 1. Однорічна рослина родини пасльонових, листя та стебла якої використовують для виготовлення тютюну, а також як сировину в хімічній промисловості. *Плантації махорки тяглися скилами від осель, упираючись у старе русло маленького струмочка* (Деспяк, Лесну.., 1949, 210); *Махорка — цінна технічна культура. З неї виготовляють курильні вироби, а також добувають нікотин, лимонну кислоту та інші речовини* (Колг. енц., II, 1956, 12).

2. Курильний тютюн нижчого сорту, виготовлений із цієї рослини. *В хаті так смерділо махоркою й цибулею, що Радюк мусив затулить носа* (Н.-Лев., I, 1956 465); *Він набив люльку і почав смоктати міцний,*

задурливий тютюн; але й жорстока махорка не втішила йому нервів (Стар., Облога.., 1961, 68); *Часто бувало, що він розшнуровував свій кисет і роздавав бійцям махорку* (Тют., Вир, 1964, 491).

МАХО́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **махо́рка**. *З махоркової сировини виготовляють курильні вироби, а також одержують нікотин і лимонну кислоту* (Техн. культ., 1956, 305); *Я тепер впізнав його по високій постаті і запаху махоркового диму, який залишала за ним люлька* (Сміл., Сашко, 1957, 132).

МАХО́РОЧНИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **махо́рковий**. *Єфрейтор силою притяг сержанта до паркана. Дихав біля нього важко й уривчасто, обдаючи його щоку махорочним духом* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 194).

МАХОРЧА́НИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що **махо́рковий**. *У сільраді ніде було голці впасти. Народ стояв стіною, повитий махорчаним димом* (Кач., Вибр., 1953, 359).

МАХРА́, и́, *ж., розм., рідко*. Те саме, що **махо́рка** 2. [Старшина:] *Знов начадив махрою? Скільки разів казав тобі, щоб не смів курити отії погані* (Кроп., I, 1958, 499); *Приятелі посідали над дорогою, раді один одному. Зінько з глибокої кишені дістав кисет з махрою, скрутили цигарки, затяглись їдким димом* (Горд., II, 1959, 110).

МАХРО́ВИЙ, а, е. 1. Який має велику кількість пелюсток (про квітки). *Щорічно серед різнобарвної пишноти розквітає махрова гвоздика Коцюбинського, збережена.. квітникарем, який вшановує цим пам'ять улюбленого письменника* (Літ. Укр., 26.VI 1962, 2).

2. *перен.* Який с у великій мірі носієм певних негативних якостей. *Був сформований новий уряд на чолі зі Столипіним.. Це був махровий реакціонер, який люто ненавидів народну революцію* (Іст. УРСР, I, 1953, 620).

3. Який має ворс, утворений з ниткових петель; волохатий (про тканину та вироби з неї). *Махровий рушник.*

МАХРО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **махро́вий** 1, 3. *Махровість квітки.*

МАЦ, *виг.* Уживається як присудок за знач. **мацну́ти**. *Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! — нема дверей, та й клямки не налапа* (Кв.-Осн., II, 1956, 214); *— Де ж ти його* [картуз] *загубив, роззяво? — накинувся на нього Тимко. — А хіба ж я знаю? Біг-біг — мац, а його нема* (Тют., Вир, 1964, 47).

МАЦА́, и́, *ж.* У єврейському релігійному обряді — пасхальний прісний пшеничний хліб у вигляді дуже тонких сухих коржів.

МА́ЦАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ма́цати**. *— О-ох! хоч випити,— почувся голос Загнибіди; далі — мацання руки по столу, брязкіт битого скла* (Мирний, III, 1954, 95).

МАЦАПУ́РА, и, *ч. і ж., лайл.* Неохайна або незграбна людина. [Хівря:] *Це біжу до шинку по свого мацапуру: як попхався ще зранку, та й досі кулікає!* (Кроп., I, 1958, 522); *— Семінаристом я був у духовній. Дивиться Петро. Така мацапура, семінаристом він був!* (Тесл., З книги життя, 1949, 149); *Обірвавши сміх, Леся рішуче зробила кілька кроків до хлопців: — А прибирати в кімнаті хто буде? Кажіть, замазури-мацапури!* (Коп., Подарунок, 1956, 54).

МА́ЦАТИ, аю, аєш, *недок.*, **МАЦНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* 1. Доторкатися руками або ногами до когось, чогось, щоб дослідити, упевнитися в чомусь. *Він штурхав ціпком кабанів, здіймав їх на ноги і мацав хребти* (Коцюб., II, 1955, 51); *Хто її знав, де вона її* [каблучку] *й діла. Усі кинулись шукати. Мацали-мацали по долівці — нема!* (Барв., Опов.., 1902, 206); ***Мацаючи руками й ногами. Бронко вмощує Загайчика на притрушені вологою травою дошки*** (Вільде, Сестри.., 1958, 89); *Вона мимоволі мацнула себе збоку по ребрах, де лежали в неї в пазусі, зв'язані в добрій шматці, за продану корову гроші, і йшла спокійно дальше* (Коб., III, 1956, 535); *І враз побачив, що перед ним чорніє щось.., і тільки хотів мацнути, як відсахнувся назад: з піску стриміла людська рука* (Тют., Вир, 1964, 315); * Образно. *Він мацав своїм гострим поглядом співрозмовців і. здавалося, хотів промацати їх наскріз* (Смолич, I, 1958, 248).

2. *тільки док., розм.* Ударити швидким коротким рухом. *— Раз, однісінький раз мацнув мене вуйко пазуром по носі і відразу продер і ходак, і онучу, і ногу аж до самої кости* (Фр., IV, 1950, 27).

МА́ЦАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., по чому, рідко*. Обмацувати себе руками. *— Ов, десь тут у мене був ніж,— похопився Андрій, мацаючись по кишенях* (Фр., I, 1955, 311).

МАЦЕРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Розмочування рослинних або тваринних тканин, що спричиняє їх розбухання, розм'якшення або розпад на окремі структурні елементи. *Утворилося кам'яне вугілля внаслідок мацерації з допомогою мікроорганізмів у воді з решток рослин* (Курс заг. геол., 1947, 125); *Найкраще можна вивчити будову тієї чи іншої тканини, ізолювавши її шляхом мацерації від інших тканин* (Практ. з анат. рослин, 1955, 117).

МАЦЕРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., спец.* Піддавати мацерації. *Мацерувати волокнисті рослини.*

МАЦНУ́ТИ *див.* **ма́цати**.

МАЦЮПУ́СІНЬКИЙ, а, е, *пестл., рідко*. Те саме, що **малє́сенький**. *Кожна кукурудзяна байдилина була тепер наче оздоблена крихітною ялинкою, а гілочки її обвішані мацюпусінькими черевичками* (Вол., Озеро.., 1959, 44).

МА́ЧАНКА, и, *ж.* Страва із сиру та сметани. *З молочних закусок приготовляють ряжанку, ..мачанку* (Укр. страви, 1957, 62).

МАЧА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., перех., діал.* Умочати, мочати. *Відриваючи по шматку мамалигу та бгаючи її в руках на галки, він мачав ті галки в юшку з квасом* (Коцюб., I, 1955, 238); * Образно. *Сам він не раз мачав пальці в таких справах, помагав заплутувати найпростіші справи* (Фр., IV, 1950, 432).

МАЧИ́НА, и, *ж.* Макове зернятко. *— І якого тільки життя немає на світі,— думала вона... Он манісінькє, з мачину завбільшки, а й те живе, дише, біга€, радіє* (Мирний, IV, 1955, 123).

МАЧИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мачи́на**. *От і гвіздок на починок Уверть ліктя завдовжки. По три в кажду* [кожну] *вбий з мачинок, А менше — ні трошки* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 72); *Підмела* [Малуша], *винесла кожну порошинку, ложе закрила так, що й мачинку було б видно* (Скл., Святослав, 1959, 110).

МАЧКА́ТИЙ, а, е. Дрібний, як мачок; схожий на мачок. *Вже третю добу сіє на полонині дрібний мачкатий дощик* (Коцюб., II, 1955, 323).

МАЧКИ́, і́в, *мн., діал.* Вінок із квіток маку. *Вбирається* [Онилка] *в мачки, в добре намисто, в стрічки* (Барв., Опов.., 1902, 205).

МАЧО́К, чку́, *ч.* Зменш.-пестл. до **мак**. *Порозцвітали гарно квіти: Нагідочки, красолі і мачок* (Гл., Вибр., 1951, 129); *Вибігла* [Лисичка] *на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка* (Укр.. казки, 1951, 27).

МАЧУ́ЛА, и, *ж.* 1. Волокно, добуте з луб'яного шару кори молодої липи вимочуванням. *Витріщив очі* [старший боярин], *як баран. Обручами голова збита, Мачулою свитка зшита* (Кв.-Осн., II, 1956, 33); *// перен.* Про вайлувату, безхарактерну людину. [Ст е-

п а н:] *Що ж: де жінка голова, там чоловік мачула* (Кроп., II, 1958, 67).

2. Груба тканина, виготовлена з такого волокна; рогожа. *Не бачили, не чули—бо плели мачули* (Номис, 1864, № 13249); *Василева борода мачулами увита* (Сл. Гр.).

3. Те саме, що **мачу́лка**. *Терти спину мачулою.*

МАЧУ́ЛИСТИЙ, а, е. Схожий на мачулу (у 1 знач.). *Мачулисте волосся.*

МАЧУ́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех., спец.* Роздирати на мачулу (у 1 знач.).

МАЧУ́ЛКА, и, *ж.* Жмуток мачули (у 1 знач.) або інших волокон для миття, стирання бруду тощо. *Він весь час чухав свою ріденьку борідку, схожу на наміплений на підборіддя жмуток спрацьованої мачулки* (Тулуб, II, 1957, 188).

МАЧУ́ЛЬНИЙ, а, е. Зробл. з мачули (у 1, 2 знач.). *Мачульна щітка.*

МА́ЧУХА, и, *ж.* Дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; перідна мати. *Добра мачуха, а все не рідна мати* (Укр.. присл.., 1955, 138); [Н а т а л к а:] *У мене рідна мати — не мачуха, не схоче своєї дитини погубити* (Котл., II, 1953, 38); — *А хіба у вас нікого з рідні нема? — Чому нема! Батько є. Матері, правда, нема, ще з дитинства. Мачуха* (Головко, II, 1957, 455); * У порівн. *Недоленька знущалася над нею, як мачуха над нерідними дітьми...* (Коцюб., I, 1955, 68); // *перен.* Про що-небудь безжалісне, жорстоке. — *Ти ж підеш на чуже село, .. — то й не побачимось. Чуже село — мачуха, не пригріє* (Барв., Опов.., 1902, 205); — *Хто б не прийшов зі зброєю панувати в наш край, чи Франція, чи Англія, чи Америка, але ніяка з них ніколи не стане матір'ю нашим дітям, завжди вона буде для них мачухою лютою* (Гончар, II, 1959, 21).

МА́ЧУШИН, а, е. Прикм. до **ма́чуха**; належний мачусі. *Сонце тут світить, не вам кажучи, як мачушине серце любить* (Вовчок, I, 1955, 386); *Чим робити на мачушиних дітей, звичайно, краще на себе, на своїх дітей* (Головко, II, 1957, 517).

МА́ЧУШНИК, а, ч., *бот., рідко.* Те саме, що **підбі́л**.

МАШИ́НА, и, *ж.* 1. Механізм або комплекс механізмів, призначений для виконання корисної роботи шляхом перетворення одного виду енергії на інший. *.. робоча машина — це такий механізм, який, доставши відповідний рух, виконує своїми знаряддями ті самі операції, які раніше робітник виконував подібними ж знаряддями* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 374); *Серед того двора між саженями дров стояла парова машина* (Н.-Лев., II, 1956, 207); *Чудовим досягненням кібернетичної техніки є швидкодіючі електронні обчислювальні машини. Протягом секунди вони можуть виконувати сотні математичних дій* (Наука.., 12, 1961, 11); * У порівн. *Заходив москаль, як та машина, коло воріт... раз-два! раз-два!* (Мирний, I, 1954, 357); // Механізм (трактор, комбайн, сівалка тощо), який виконує ту чи іншу сільськогосподарську роботу. *Народ обступив машину з усіх боків, вже стерли порох з трактора й лемешів, вже прочитали вітчизняну марку* (Довж., I, 1958, 82); *Жниварські машини; Картоплезбиральна машина; Лісосадильна машина;* // Механізм, що рухає судно. *Ніч. Флагман у морі. Гудуть машини* (Корн., 1, 1955, 43); // Сукупність механізмів, пристосованих до шиття. — *Нащо ти виключила* [приймач]? — *спитала Олена, переставши шити на машині* (Головко, I, 1957, 486); *Швейна машина;* // *перен.* Про людину, що діє автоматично, несвідомо. — *Я не можу обернутися в покірну машину, як ота швачка, і затлумити в собі всі поривання* (Л. Укр., III, 1952, 547).

△ **Електри́чна маши́на**, *спец.*—сукупність механізмів, які перетворюють механічну енергію на електричну.

2. *з означ., перен.* Про організацію, установу, лад і т. ін., що, наче механізм, забезпечують безперебійну роботу когось, чогось. *Від часів кріпацтва привик він до того, що всю господарську машину вели чужі, йому підвладні люди* (Фр., III, 1950, 76); *І раптом, як ніколи раніш, відчув він страшну машину управління всією Росією, деспотизм царя і його влади* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 316).

◇ **Маши́на голосува́ння** — система голосування, при якій заздалегідь визначено поведінку учасників голосування, щоб забезпечити потрібний результат.

3. Транспортний засіб (автомобіль, танк, літак і т. ін.), що рухається завдяки якомусь механізмові. *За кілька хвилин вантажники навантажили машину, посідали самі в кузов, і машина швидко рушила* (Сміл., Сашко, 1957, 128); *Шляхом на цілий кілометр витягнулась танкова колона.. Машини були нові, вони, видно, недавно зійшли з залізничних платформ* (Гончар, III, 1959, 174); *В небі вигливе машина, виблисне із хмар* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 45); // *заст.* Поїзд, паровоз. *Машина свистить, і ми товпимось до вікна. Це наш роз'їзд, треба вилазити* (Коцюб., II, 1955, 235).

МАШИНА́ЛЬНИЙ, а, е. Механічний (у 5 знач.); несвідомий. *Актриса зробила машинальний крок назад* (Смолич, Театр.., 1946, 56); *Задзвонив телефон, і Зіна машинальним жестом підняла трубку* (Гур., Життя.., 1954, 9).

МАШИНА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **машина́льний**. *Машинальність рухів.*

МАШИНА́ЛЬНО. Присл. до **машина́льний**. *Вона машинально подала їй руку* (Н.-Лев., IV, 1956, 140); *Машинально відповідав він на запитання, але сон хмелив його свідомість, плутав думки і слова* (Тулуб, Людолови. 1, 1957, 14).

МАШИНЕ́РІЯ, ї, *ж., збірн., розм.* Машини, механізми. *Ось надійшов і машиніст і почав щось поратися коло машинерії* (Фр., III, 1950, 327); *Терентій.. перевіряє, чи без обману працює машинерія, а далі гукав до наймита, який уважно дзьобиком маслянки напував пилом припалі машини* (Стельмах, I, 1962, 112); *Фронт стоїть проти заходу, обличчям на захід повернута і вся машинерія цієї ділянки російського фронту* (Смолич, Мир.., 1958, 153).

МАШИНІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **машинізува́ти**; механізація. — *І все ж таки тут працює не одна сотня люду? Навіть при максимальній машинізації* (Смолич, I, 1958, 73); *Машинізація сільського господарства.*

МАШИНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Впроваджувати, застосовувати машини в певній галузі народного господарства; механізувати. *Машинізувати сільське господарство.*

МАШИНІ́СТ, а, ч. Фахівець, робітник, що керує машиною (у 1 знач.). *В сахарні* [цукроварні] *другий німець, машиніст, поставив їх коло машини на роботу* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *Гаряча праця коло молотилки.. Вітя без шапки за машиніста* (Вас., III, 1960, 333); *На греблі, на найвищій будівельній точці.. працює крановий машиніст* (Довж., Зач. Десна, 1957, 588); *Машиніст врубової машини;* // Залізничник, який водить поїзди. *Машиніст піддає пари: оживляються, жвавіше цокотять колеса* (Кач., II, 1958, 87); *Поїзд, круто загальмований машиністом, нарешті став* (Кол., Терен.., 1959, 148); // Фахівець, що керує машинами та механізмами на судні. *Він сам колись починав службу на флоті рядовим машиністом* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 123).

МАШИНІ́СТІВ, това, тове. Прикм. до **машині́ст**; належний **машині́стові**. *Біля скроні машиністової дуло нагана.— Везеш? — Ні* (Довж., I, 1958, 38).

МАШИНІ́СТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **друка́рка**. *У канцелярії за столами сиділи й шкрябали перами писарі, навіть на машинці стукотіла одна машиністка — білява тендітна панночка* (Головко, II, 1957, 80).

МАШИ́НКА, и, *ж.* 1. Зменш. до **маши́на** 1. *Кулик, який все стояв на ганку перед людьми, вимахнув гирлигою: — Я сам вам куплю грошей напечатаю! Дайте тільки машинку!* (Гончар, II, 1959, 16); *Закрутилося блискуче коліща кравецької машинки, зацокала голка, лишаючи на ситці рівний шов* (Шиян, Баланда, 1957, 191).

2. Невеликих розмірів прилад, що виконує якусь ручну роботу. *Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя, треті фарбують* (Л. Укр., III, 1952, 491); *Познаходили* [жандарми].. *листівки, надруковані на.. машинці, що зветься гек-то-граф...* (Гончар, Таврія, 1952, 76); *Кухар в білому ковпаку різав на машинці свіжу телятину* (Тют., Вир, 1964, 403); // Прилад для стриження волосся. — *То обстричи* [обстригти]? — *здогадався цирулик.— А що ж? — Чим, машинкою чи ножицями?* (Март., Тв., 1954, 205); // Те саме, що **Друка́рська маши́нка**. *Коли піонери розірвали конверт, вони знайшли в ньому акуратний аркушик паперу з надрукованими на машинці короткими рядками* (Донч., VI, 1957, 59).

Друка́рська маши́нка — механізм для ручного друкування тексту. *За дверима раз у раз дзвонив телефон і дзвінко постукувала друкарська машинка* (Кучер, Трудна любов, 1960, 233).

МАШИ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **маши́на** 1. *Машинні частини;* // Здійснюваний за допомогою машини. *Комплексна механізація являє собою заміну ручної праці машинною у всіх взаємозв'язаних процесах виробництва* (Рад. Укр., 23.VI 1959, 3); *Машинна вишивка; Машинний переклад;* // Який виробляє машини. *Машинна промисловість;* // Такий, у якому розміщені машини. *Машинний відділ; Машинний зал; Машинний відсік;* // Який обслуговує машини. *Машинна команда.. з ранку й до вечора порається біля машини* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 119); // Признач. для змащування деталей і механізмів машини. *Машинне мастило.*

МАШИ́ННО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **маши́нний**, напр.: **маши́нно-шляхови́й**, **маши́нно-меліорати́вний** і т. ін.

МАШИ́ННО-ТРА́КТОРНИЙ, а, е. Стос. до машин і тракторів. *Машинно-тракторний парк.*

Машинно-тра́кторна ста́нція — державне сільськогосподарське підприємство, що здійснювало в колгоспах виробничо-технічне й організаційне обслуговування (1928—1958 рр.).

МАШИНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **маши́на** (у 1 знач.), напр.: **машинови́пробувальний**, **машиноозбро́єння**, **машинопрока́тний** і т. ін.

МАШИНОБУДІВНИ́Й, а́, е́. Який займається виробництвом машин. *Дальший технічний прогрес в усіх галузях народного господарства величезною мірою зв'язаний з роботою машинобудівної промисловості* (Наука... 1, 1960, 5); *Працював* [Федір Іванович] *на машинобудівному заводі, там же, де й до заслання, і на тій же роботі — слюсарем в інструментальному цеху* (Головко, II, 1957, 441); // За допомогою якого здійснюється виробництво машин. *Машинобудівне устаткування;* // З якого виробляють машини. *Машинобудівна сталь.*

МАШИНОБУДІВНИ́К, а́, *ч.* Фахівець із машинобудування. *Машинобудівники Радянської України освоїли виробництво понад 700 нових типів верстатів, машин і механізмів* (Іст. УРСР, II, 1957, 670).

МАШИНОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Виробництво машин; галузь промисловості, що виробляє машини. *Головним і основним, що визначає обличчя економіки сьогоднішньої України, є високі темпи розвитку важкої індустрії та її серцевини — машинобудування* (Наука.., 6, 1961, 2); *Підприємства машинобудування.*

МАШИ́ННОВИЙ, а, е. Те саме, що **маши́нний**. *В машиновім шумі пролітають дні* (Сос., Близька далина, 1960, 89); *І одягає машинова міць.. Мою країну, з прадідів селянку, Співучу землю смутку і криниць...* (Плужник, Вибр. поезії, 1966, 111); *Біля міністра став робітник.. Його мозолява долоня зустрілася з рукою міністра. Мозолі й машинове масло неприємно вразили міністра* (Ю. Янов., II, 1958, 111).

МАШИНОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із машинознавства.

МАШИНОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука, що займається описом і теорією механізмів та машин, теорією конструювання та розрахунку на міцність, технологією машинобудування тощо. *Машинознавство є дуже обширна наука, що зв'язана з різними галузями знань* (Практ. з машинозн., 1957, 3); *Курс машинознавства; Інститут машинознавства.*

МАШИНОЛІЧИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який здійснює обчислення за допомогою машин. *Машинолічильна станція.*

МАШИНО́ПИС, у, *ч.* 1. Друкування на друкарській машинці. *Курси машинопису.*

2. Текст, надрукований на друкарській машинці. *Федір перебіг очима видруковану на цигарковім папері сторінку машинопису, перегорнув ще кілька* (Мушк., Серце.., 1962, 154).

МАШИНОПИ́СНИЙ, а, е. 1. Надрукований на друкарській машинці. *Машинописний текст.*

2. Стос. до машинопису (у 1 знач.). *Машинописна та канцелярська робота.*

Машинопи́сне бюро́ — відділ установи або підприємства, де відбувається друкування на друкарських машинках; приміщення цього відділу.

МАШИРУВА́ТИ, ю́, ю́сш, *недок., рідко.* Те саме, що **марширува́ти**. *Наш полк стояв тоді аж у Банаті, далеко. Трохи не два місяці маширували, доки зайшли* (Федьк., Буковина, 1950, 112); *Він у Відні пуцував* [чистив] *коні капітанові, у Пешті маширував* (Хотк., II, 1966, 69); *Йшла через село хура з пораненими людьми, маширували* [люди] *з лопатами закопувати мертвих* (Ю. Янов., I, 1958, 53).

МАШКАРА́, и́, *ж.* 1. Те саме, що **ма́ска** 1, 3. *Цигани повиймали вікна, понадівали на лице машкари, пов'язали слуг, вбили економа, розламали скрині й позабирали гроші та усе дочиста добро* (Н.-Лев., III, 1956, 277); *Грицько, що тим часом успів уже злагодити собі з паперу машкару й розмалювати її чорнилом, почепивши її собі на лице, тихо вилазив на чотирьох з-під печі* (Вас., I, 1959, 120); [Я р о ш е н к о:] *Сьогодні я зрозумів усе! Як ти примчав до неї із звісткою про мою вигадану загибель.. Як під машкарою мого друга місяць за місяцем вкрадався в її душу* (Лев., Драми.., 1967, 376).

◇ **Зрива́ти (зірва́ти) машкару́** *з кого* — те саме, що **Зрива́ти (зірва́ти) ма́ску** (*див.* **ма́ска**). *Князь вважається в поміщицьких колах ліберало́м, але поет* [Шевченко в поемі «Княжна»] *зриває з нього цю машкару* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 295).

2. *перен., розм.* Про дуже негарне, спотворене обличчя людини; потвора. *З себе був* [прохожий] *така машкара, що якби змалювати, то чи й повірив би хто, щоб на світі могла бути така людина; лиця шрамоваті, на однім оці більмо* (Свидн., Люборацькі, 1955, 206); *То не людина лежала на голому полу, то сама смерть лякала людей своєю страшною машкарою!* (Мирний, III, 1954, 130).

МАШКАРА́Д, у, *ч., заст.* Маскарад. — *І їй сюди треба! Ішла б у машкарад зграю водити!* — *увернула головиха* (Мирний, III, 1954, 191); — *Чи то твоє діло в машкаради бавитись?* (Л. Укр., III, 1952, 644).

МАШКАРА́ДНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **машкара́д.** *Він уміє добре носити машкару, бо був з головою добре закутаний в машкарадне убрання* (Н.-Лев., V, 1966, 308).

МАШТАЛІ́Р, а, *ч., заст.* Візник. *Мій машталір, в'їхавши на двір, поминув мазанку і зупинив коней біля рубленої хати* (Стор., I, 1957, 225); *Дрібно цокотять по брукові колеса відкритого ландо, туго натягує віжки машталір* (М. Ол., Леся, 1960, 94).

МАШТА́РНЯ, і, *ж., діал.* Манеж (у 1 знач.). * У порівн. *До Олиного кабінету.. треба переходити ще через кілька величезних, як маштарні, світлиць* (Фр., I, 1955, 353).

МА́ЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **масти́ти** 1, 2. * У порівн. *Він з подивом розглядав налите здоров'ям обличчя, що лисніло, немов салом мащене* (Горд., 1, 1959, 490).

МА́ЩЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **масти́ти** 1, 2. *Система мащення зменшує тертя між рухомими деталями двигуна й охолоджує їх* (Автомоб., 1957, 19); — *Людина хоче їсти і їсть занадто багато. Ні одна машина не потребує стільки опалення й мащення* (Смолич, I, 1958, 130).

МАЮ́СКУЛ *див.* **маю́скули.**

МАЮ́СКУЛИ, ів, *мн. (одн.* **маю́скул,** а, *ч.), спец.* 1. Великі літери, переважно в текстах стародавньої писемності; протилежне м і н у с к у л и.

2. *тільки одн.* Письмо, шрифт, що складаються з таких літер. *Візантійський маюскул.*

МАЮ́СКУЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **маю́скул.** *Маюскульна літера; Маюскульне письмо.*

МАЮ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **замо́жний.** — *Я, бідний, невчений пастух, та обстав сильно за громадою. А що би то було, якби я був учений та й маючий господар?* (Март., Тв., 1954, 180).

МАЯ́К, а́, *ч.* 1. Висока башта, що має потужне джерело світла, яке вказує шлях суднам. *Білий монастир поетично мрів в легкому світі од маяка* (Н.-Лев., V, 1966, 233); *Маяк навперемін кладе на море то червону, то зелену смугу* (Ю. Янов., II, 1958, 21); * У порівн. *Дурні та горді і ми люди На всіх шляхах, по всій усюді, А хвалимось, що ось-то ми І над землею і водою, І од палат та до тюрми Усе царі, а над собою Аж деспоти.. І все то те по добрій волі, По волі рогуму горить, Як той маяк у синім морі* (Шевч., II, 1963, 226); // На березі річки — дерев'яний стовп із ліхтарем, що вказує напрям фарватеру. *Над Волгою лягав молодий весняний вечір. Пароплав ішов нанизь, пильнуючи річних маяків* (Епік, Тв., 1958, 268); // *перен.* Про того (ту, те), що вказує шлях до чогось. *Світу маяк наша держава, Світові приклад радянські діла* (Рильський, I, 1956, 449); *Передовики сільського виробництва — це маяки, які вказують шлях до зразкового ведення сільського господарства, до вищої продуктивності* (Ком. Укр., 3, 1961, 88).

2. *заст.* Дерев'яна сторожова вежа. *Біля кожного редуту стояли.. маяки, дуже хитромудро збудовані, на случай* [випадок] *несподіваного набігу, щоб разом оповістить увесь край* (Стор., I, 1957, 263); *Де-не-де на могилах майоріли маяки на трьох розсохах. Зверху на помості сидів козак і зорив за полем* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53).

3. *діал.* Дерево, залишене під час вирубування лісу. *Вороки.. сіли На маяку, що на горі* (Шевч., I, 1951, 298).

МАЯКО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **маяк** 1. *Маякове світло.*

2. Який є умовним знаком, указує на щось. *Маякові поля.*

МА́ЯННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ма́яти** 1, 2. *Вітці і мирні люди довго махали табунщикам, і це маяння рідних рук хвилювало до сліз* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 541).

МА́ЯТИ, ма́ю, ма́єш, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Коливатися від вітру або швидкого руху; розвіватися. *Обснувало* [павутиння] *тополі, верби, стіжки, тини; маяло на вершечках садків* (Н.-Лев., II, 1956, 184); *Поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним від прудкого бігу, а він усе біжить далі та голосить* (Коцюб., I, 1955, 135); *На високій щоглі переможно маяв червоний прапор* (Ле. Міжгір'я, 1953, 109); // Літати, тріпочучи крильцями. *Ми спочивали серед буйних трав.. Маяли над ними Метелики, маленькі і великі, Жовтогарячі, жовті, голубі* (Рильський, III, 1961, 194).

2. Робити рухи, помахи чим-небудь; махати. *Вже ось сонце за лісочком, Трьомсин їде холодочком, Малахаєчкою має, Мов коня-то підганяє* (Манж., Тв., 1955, 194); *Балакучі моторки стрекотіли.. Але й човни не поступалися перед ними, вони так гарно як один маяли веслами* (Ів., Вел. очі, 1956, 10); // Колихати гіллям, листям і т. ін. *Де ж ти взялась, сиротино, Тополенько мила?.. Не промовить тополенька, Лиш гіллями має Рудан., Тв., 1956, 85); Край шляху смоква листям тихо мають* (Фр., XIII, 1954, 324); // *перех. і неперех.* Розвівати що-небудь (про вітер). *Нехай мої чорні кудрі Буйний вітер має, Нехай мене, молодої, Ніхто не займає* (Чуб., V, 1874, 12); [М а р у с я:] *Насиплють високу могилу, поставлять хреста з двома хустками; вітрець буде хустками мати* (Стар., Вибр., 1959, 295).

3. *тільки 3 ос.* З'являтися час від часу в полі зору; виднітися вдалині. *Має біла торба Через яр, Йде дівчина горда На базар* (Воронько, Коли я.., 1962, 137).

4. *тільки 3 ос., рідко.* Злегка повівати (про вітер). *Має вітер над горою, Грає сонце у садах...* (Рильський, III, 1961, 87).

МА́ЯТИСЯ, ма́юся, ма́єшся, *недок.* 1. Жити в тяжких умовах, переживати труднощі. *Маються, як горох при дорозі* (Номис, 1864, № 2095); *Бачу, як на світ тебе мати породила; Бачу, як ти маялась і як започила* [померла] (Щог., Поезії, 1958, 151); // Переживати фізичні або душевні муки, неспокій. — *Без тебе я не жив, а маявся: чи справлю хоч трохи своє діло — біжу до тебе* (Кв.-Осн., II, 1956, 332); // Тинятися. *Вийду собі.. сяду де в садку, та як задумаюсь..; робити що нікакої охоти нема. Так і маюсь цілий день* (Вовчок, I, 1955, 62).

◇ **Ма́ятися по світу (по світі)** — блукати, не знаходячи собі притулку. *Тимін не довго маявся по світу: нудьга його з'їла* (Вовчок, I, 1955, 56).

2. *тільки 3 ос., рідко.* Те саме, що **майоріти** 3; розвіватися. *По траві, як в ніч по небу Ясні її зірки, Весняні її, запашні її Маються квітки* (Кост., I, 1967, 64);

3. *діал.* Битися (про серце). *Приложила я руку до її серця, — ще трошечки мається* (Барв., Опов.., 1902, 116).

МА́ЯТНИК, а, *ч.* 1. Стрижень, який верхнім кінцем прикріплений до нерухомої точки й рівномірно коливається. *В світлиці не було нікого. Тільки маятник здорового годинника нешвидко й з повагою цокав*

(Н.-Лев., III, 1958, 38); *На стіні цокали годинники. Годинників було багато, різних за розміром, з різними маятниками. Маятники заважали один одному відмінністю своїх ритмів* (Довж., I, 1958, 440); *Маятник Фуко;* * У порівн. *Солдат походжав біля мосту, як маятник, туди й назад, наспівуючи якийсь марш у такт своєї ходи* (Ле, Клен. лист, 1960, 73); *Сосни шуміли, розгойдувались, як маятники* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 324).

2. Колісце, що регулює хід годинника.

МА́ЯТНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до **ма́ятник.** *Маятниковий рух;* // Який діє за допомогою маятника. *Маятниковий прилад; Маятниковий годинник; Маятникова пилка.*

МАЯТНИКОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на маятник, на його рухи. *Маятникоподібні коливання.*

МАЯ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія та стан за знач. **маячи́ти** [2]. *Бармаш залишається в таборі. В жорстокому жару, увесь побитий, втративши свідомість, б'ється в маячінні* (Коз., Гарячі руки, 1960, 217); * У порівн. *Граф Замойський, немов у маячінні, процитував улюблений і грізно віщий приспів Яна Кохановського* (Ле, Наливайко, 1957, 295).

МАЯЧИ́ТИ [1], маячу́, маячи́ш і **МАЯЧІ́ТИ**, ію, іеш, *недок.* Виднітися, виділятися на фоні чогось; бути видним здалеку, майоріти (у 1 знач.). [Семен Мельниченко:] *На токах тільки де-не-де маячив невеличкий стіжечок, дерева були обголені лютою зимою...* (Кроп., I, 1958, 59); *Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обріях, як зелені острови по синьому морю* (Тют., Вир, 1964,5); *Далеко, на краю обрію, ледве виступаючи з вечірньої мли, маячіє місто з вежами* (Фр., XVI, 1955, 285); *На полі палахкотіло багаття, що його розклали спритні хлопці, маячіли постаті, чулись голоси* (Зар., Світло, 1961, 22); // З'являтися (час від часу) в полі зору; мелькати. *Між дерев, од стовбура до стовбура перебігаючи, маячили якісь темні, але зовсім виразні й чіткі людські силуети* (Смолич, II, 1958, 32); * Образно. *Маячіла невиразна думка, що, може б, варто Ларку частіше панам на очі накидати* (Л. Укр., III, 1952, 639); // Поставати в уяві, ввижатися. *Хоч би маленький шматочок м'яса! Явдоха відчував — м'ясо відживило б її. Воно маячить перед очима — рум'яне, підсмажене...* (Донч., III, 1956, 53); // Мерехтіти в темряві (про джерела світла, небесні світила). *Рябко на панському дворі не спить всю нічку. Коли б тобі на сміх було де видно свічку. Або в селі де на опічку Маячив каганець* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 49); *Крізь прорізи в хмарах маячив місяць* (Скл., Карпати, II, 1954, 209).

МАЯЧИ́ТИ [2], маячу́, маячи́ш, *недок.* Незв'язно, невиразно говорити уві сні або в гарячковому стані; марити (у 3 знач.). *Рука його починає торкати струни на арфі, а голос його, наче голос того, що маячить у сні, промовляє не то співом, не то скаргою* (Л. Укр., II, 1951, 144); *У такому стані* [гарячки] *говорив* [Степан] *щось незрозуміле, маячив* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 79); // Перебувати в стані напівзабуття.

МАЯЧИ́ТИСЯ, йться, *недок., безос., діал.* Ввижатися. *Лиш чорні очі, лиця все вродливі Мені маячились* (Фр., X, 1954, 206).

МАЯЧІ́ННЯ, я, *с.* Дія та стан за знач. **маячи́ти** [2]. *В цьому будинку* [для божевільних] *стояв постійний, невгамовний гул. Пересічені маячінням, мешканці його наповнювали кімнати.. дикими, печальними й безсмістовними вигуками* (Мик., II, 1957, 230); *Ніч минула без сну. В хворобливому маячінні жінці ввижалися образи чоловіка й сина* (Донч., III, 1956, 230); * У порівн. *Голос його переходить в шепотіння, але шпарке, тривожне, як маячіння* (Л. Укр., I, 1951, 451).

МАЯЧІ́ТИ *див.* **маячи́ти** [1].

МАЯЧЛИ́ВИЙ[1], а, е. Те саме, що **маячни́й.** *Я писав її* [поему] *для власної втіхи і забави, химерним, маячливим стилем тієї романтичної школи, де я свої найміліші молоді роки прожив* (Л. Укр., IV, 1954, 134); *Скільки днів і ночей тривало маячливе його забуття? Опритомнів уночі, в похмурому бараці, серед таких же, як сам, маслакуватих тифозників* (Гончар, II, 1959, 130); *Маячливі плани паліїв війни.*

МАЯЧЛИ́ВИЙ [2], а, е. Який маячить (*див.* **маячи́ти** [1]). *Ці запахи в'ялих рослин, ця млосна й хитлива імла. Сплітаються, в'ються й течуть одним маячливим струмінням* (Бажан, Роки, 1957, 191).

МАЯ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **маяко́вий.** *Маячна башта.*

△ **Маячна культу́ра (росли́на)** — культура, що її висівають разом з іншими культурами, але яка сходить раніше за них і позначає рядки посівів.— *Колись було підсівали.. рядочки маячної культури, — згадує Григорій Антонович, — щоб міжряддя раніше обробити й бур'яни знищити* (Хлібороб Укр., 9, 1965, 30).

МАЯЧНИ́Й, а́, е́. Стос. до маячення. *Та й усе життя отоді в Обухівці — не віриться, що це була дійсність, а не привиділось у важкому маячному сні* (Головко, II, 1957, 179); *Неясні маячні образи вимальовувались перед ним* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 167); // Божевільний, безумний. *У своїх маячних планах завоювання світового панування фашисти відводили Україні особливе місце* (Ком. Укр., 10, 1964, 30).

МАЯЧНЯ, і, *ж.* Гарячковий стан хворої людини, що звичайно супроводжується незв'язною, невиразною, беззмістовною мовою. *Ворожки шептали над Маріорою, підкурювали її, поїли зіллям — нічого не помагалось. Та ж сама гарячка, та ж маячня, той же неспокій...* (Коцюб., I, 1955, 228); [Журба:] *Цілий місяць після цієї страшної ночі я лежала непритомна, в маячні* (Коч., II, 1956, 112); * У порівн. *Тепер щодня, як у маячні, Перехрест шукав злочинця* (Ле, В снопі.., 1960, 53); // *розм.* Нездійснені мрії. *Він — не Євгеній байронічний, Не Ленський, повний маячні* (Рильський, Поеми, 1957, 160); *Хто їй навіяв ту бредню, Безумну серця маячню, Чар небезпечний і принадний* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 372); // *зневажл.* Божевільні висловлювання, плани, що постають у хворобливій або збоченій уяві.— *Цікаво буде подивитися, як цей самий директор накаже вам здійснювати Каргатову маячню* (Шовк., Інженери, 1956, 224); *І ви* [імперіалісти] *під виглядом свободи друку.. поширюєте цю канібальську маячню* [про необхідність зменшення кількості населення Європи] (Довж., III, 1960, 68).

МЕ, *виг.* Звуконаслідування, що відтворює крик кози, вівці тощо. *Вівці лінивo згинають коліна.. Голі морди, з старечим виразом запуди, одкривають слиняві губи, щоб поскаржитись бозна-кому: бе-е... ме-е...* (Коцюб., II, 1955, 320); *Воно ж* [теля] *тільки мекає і побігло* (Тич., I, 1957, 260).

◇ **Ні бе ні ме [ні кукуріку]** *див.* **бе** [1].

МЕА́НДР, а, *ч.* 1. *геол.* Закрут, крутий поворот у течії річки. *В приазовській частині Причорноморської низини великих річок нема.. Річки течуть у дуже широких долинах, по дну яких вони виписують круті меандри* (Геол. Укр., 1969, 313).

2. У мистецтві — геометричний орнамент, візерунок у вигляді ламаної або кривої лінії зі звивинами. *Нижче цих кокошників* [на соборі] *проходив цегляний декоративний пояс з узором у вигляді меандра* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 515); *Узори татарські, що я в Криму зібрала.., надто подібні до українських, най-*

частіше стрічаються фігури, хрести, зірки, меандр і такі подібні (Л. Укр. V, 1956, 63).

МЕАНДРИ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* З меандрами; звивистий. *Меандричний орнамент.*

МЕ́БЕЛЬ, МЕ́БІЛЬ, белі, *ж., заст., рідко.* Меблі. *Друга хата, простора, як і столова, з м'якою мебеллю, привітно усміхнулася до гостей, коли туди розчинили двері* (Мирний, III, 1954, 289); *Довго ходив Ясь по світлиці, оглядаючи стареньку і простеньку мебіль, дешевенькі картинки на папері* (Н.-Лев., I, 1956, 168); [Валентина Вас. *(витирає очі):*] *Все довелося кинути. Книги, малюнки, всю нову мебель придбали* (Коч., II, 1956, 327).

МЕ́БЕЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **ме́блевий**. *Мебельна фабрика.*

МЕ́БЕЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **мебля́р**. *Лелекач був добрим майстром-мебельником* (Томч., Закарп. опов., 1953, 192); // Торговець меблями.

МЕ́БЕЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ме́бельник**.

МЕ́БІЛЬ *див.* **ме́бель**.

МЕБЛЕ́ВИЙ, а, е. Стос. до виготовлення і продажу меблів. *В області* [Закарпатській] *існували примітивно організовані лісова, меблева та харчосмакова промисловості* (Вісник АН, 3, 1957, 32).

МЕ́БЛІ, ів, *мн.* Предмети обстановки квартири, кімнати і т. ін. *Скрізь без ладу розставлені меблі: стільці, ослонці, канапи* (Вас., III, 1960, 193); *Єдиними меблями в цьому приміщенні був тапчан з солом'яним сінником та крісло* (Вільде, Сестри.., 1958, 21); // *перен.* Про людей, які не заслуговують на увагу, але постійно присутні десь. *Він укупі ще з кількома подібними інвалідами належав до постійних меблів при всяких* [судових] *розправах* (Фр., VII, 1951, 308).

◇ **Для (за́для) ме́блів бу́ти (сиді́ти** і т. ін.) *де* — не відповідати своєму призначенню, не відігравати ніякої ролі де-небудь, у якій-небудь справі. — *А я хіба тут задля меблів сиджу?* (Ткач, Плем'я.., 1961, 99).

МЕБЛЮВА́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається меблюванням (квартир, кімнат і т. ін.).

МЕБЛЮВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **меблюва́льник**.

МЕБЛЮВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **меблюва́ти**. 2. Кімнатна обстановка.

МЕБЛЮВА́ТИ, юю, ю́єш, *недок. і док., перех.* Обставляти меблями. *Меблювати квартиру.*

МЕБЛЮВА́ТИСЯ, ююся, ю́єшся, *недок.* 1. Обставляти мебдями свою квартиру. *Новосели меблюються.* 2. Пас. до **меблюва́ти**.

МЕ́БЛЯ, і, *ж., розм.* Те саме, що **ме́блі**. [Прокіп:] *Буду з лози меблю плести, бо як у нас було на селі? Народилася людина, у хаті стіл, три дошки під стінами — і вся мебля* (Корн., II, 1955, 76).

МЕБЛЯ́Р, а́, ч. Майстер, який виготовляє меблі; той, хто працює на меблевому підприємстві. *Будинок цей звів колись.. Ярема Ярило, давно забутий, а славний у ті давні часи майстер на всячину, що був і будівничим, і корабельником, і мебляром* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 158); *Мабуть, усіх перекривають щодо якості львівські мебляри* (Рад. Укр., 1.III 1963, 13).

МЕБЛЯ́РКА, и, *ж.* Жін. до **мебля́р**. — *Ви, Терезко, я чув, меблярка...— знову озвався Юра.— Ми тут зараз для вас дерево ріжемо, посилаємо в кругляках* (Томч., Готель.., 1960, 255).

МЕБЛЬО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **меблюва́ти**. *Скромно мебльована кімната у квартирі Безкоровайного* (Мур., Радісний берег, 1961, 18); // *у знач. прикм. Найняти мебльовану кімнату.*

МЕБЛЬОВИ́К, а́, ч. Робітник меблевої промисловості. *Мебльовики весь час удосконалюють технологію* (Рад. Укр., 25.III 1961, 2).

МЕ́ВА, и, *ж., діал.* Чайка. *Дві білі меви сидять на березі* (Коб., До світа, 1905, 117); * У порівн. *Вони танцюють, як дерева, Коли їх вітер нагинає. І кожна дівчина як мева, Коли над хвилями зринає* (Павл., Пальм. віть, 1962, 95).

МЕ́ВО, а, *с., діал.* Марево. *Я скучаю ранньою весною За ріллею в полі, за тобою, Степ черкаський у хвилястім меві* (Гірник, Сонце.., 1958, 23); *І всі ці видива й прозорі мева Розтанули і розійшлись, як мла, Коли блакить холодна вереснева В багрових стягах вільно попливла* (Перв., II, 1958, 97).

МЕГА... Перша частина складних слів, що означає: 1) у мільйон разів більше за основну одиницю мір, вказану в другій частині слова, напр.: мегавольт, мегакалорія, мегаметр і т. ін.; 2) величезний, гігантських розмірів, напр.: мегаспори і т. ін.

МЕГАЛІ́Т, у, ч. Стародавня споруда (пам'ятник, гробниця тощо), складена з величезних каменів.

МЕГАЛІТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мегаліту. *Мегалітична споруда.*

МЕГАЛОМА́НІЯ, ї, *ж.* Психічне захворювання, при якому хворий вважає себе великою людиною; манія величності.

МЕГАТЕ́РІЙ, я, ч. Викопна тварина велетенських розмірів, схожа на сучасного дінвця.

МЕГАФО́Н, а, ч. Пристрій у вигляді рупора, що використовується для підсилення людського голосу. *Команди, які передавалися з ходових містків у мегафон, було чути на березі* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 342); * У порівн. *Мова у дядька голосна, як у мегафон* (Ю. Яновський, IV, 1959, 149).

МЕГЕ́РА, и, *ж.* 1. У давньогрецькій міфології — одна з трьох богинь помсти.

2. *перен., зневажл.* Зла, сварлива жінка. — *А як знайдемо філоксеру, то ті мегери й очі з лоба повидирають нам* (Коцюб., I, 1955, 196); — *А цю твою стару мегеру, оцю Сусанну Петрівну.. треба було б добре провчити, щоб не вела провокаційних розмов* (Собко, Нам спокій.., 1959, 45).

МЕГРЕ́Л *див.* **мегре́ли**.

МЕГРЕ́ЛИ, ів, *мн. (одн.* **мегре́л**, а, ч.; **мегре́лка**, и, *ж.).* Грузини, що живуть у західній Грузії й у минулому складали окрему етнографічну групу; мінгрели.

МЕГРЕ́ЛКА *див.* **мегре́ли**.

МЕГРЕ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мегре́ли**. *Мегрельська мова; Мегрельські пісні.*

МЕД, у, ч. 1. Густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів. *Та їдять же вони Дрібнії калачі, У мед умокаючи, Маком обсипаючи* (Кв.-Осн., II, 1956, 75); *Дивні пахощі весняного цвітіння роблять повітря якимсь солодким і пахучим, наче ранній, першого узятку мед* (Кол., На фронті.., 1959, 59); *За походженням відрізняють золотисто-жовтий мед з білої акації, білий зернистий мед з акації жовтої* (Бджоли, 1955, 194); * Образно. *Ви, спасибі вам, боїтеся мені розказувати про людей — цур їм, покоштував уже я цього меду, щоб він скис* (Шевч., VI, 1956, 27); * У порівн. [Горпина:] *Але ж гарний оцей вражий панич! Як мед з маком!* (Н.-Лев., II, 1956, 498); // Квітковий нектар, який збирають бджоли; солодкий запах цього нектару. *Живучи росою з травки, Медом дишем* [дихаємо] *ми з квіток; Наші горниці — долини, Чиста річка і лісок* (Щог., Поезії, 1958, 310); *Мохнатий джміль із будяків червоних Співає мед* (Рильський, I, 1960, 265); // *перен.* Про що-небудь зовні приємне, хороше (слова, ставлення тощо), але здебільшого нещире. — *А чи ви вподобали хазяйок? Вони хитрі жінки,*

і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести (Вовчок, І, 1955, 377).

◇ **Ва́шими (твоїми) [б] устáми та мед пи́ти** — нехай здійсняться ваші (твої) хороші побажання. — *Ліс, видко, буде, а може — і слобода над річкою розтягнеться, бо звідти прохолодою тягне, — угадує Яким.— Твоїми б, Якиме, устами та мед пити! — мовите ви, радіючи, що Яким відгадав ваше бажання* (Мирний, IV, 1955, 313); **Дода́вати (дода́ти) куті мéду** — підсилювати яке-небудь враження. — *А здирливий* [о. Артемій], *а запопадний, крий боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне!..— додавав писар куті меду* (Н.-Лев., IV, 1956, 138); **З мéдом на устáх** — нещирий, облесливий. *Завідуючий був старий лис, з медом на устах, якого, проте, радили мені стерегтися* (Вас., IV, 1960, 34); **З мéдом та мáком промóвити (сказáти** *і т. ін.) див.* **мак; Коли́ (як) мед, то й лóжкою (лóжку)** — надміру чого-небудь, надмірне прагнення до чого-небудь. *Що се виходить, «коли мед, то й ложкою», але я не маю до кого вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою напасність* (Л. Укр., V, 1956, 100); **Лóжка дьóгтю [в бóчці мéду]** *див.* **лóжка; Мéдом не заманúти** *див.* **замáнювати; Мов у медý,** *у знач. присудка* — безтурботно, в достатках. *Ой, багато злота в Царгороді! Козаки були там, мов в меду...* (Сос., I, 1957, 374); **На [соло́дкім] медý,** *заст.* — на бенкеті з нагоди качання меду на пасіці. *Та щоб ковбаси були такі смачні, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка* (Шевч., VI, 1956, 201); **Не з мéдом; Не мед,** *у знач. присудка* — не солодко, не легко [Ларивон:] *Скрізь, виходить, бідноті не з медом живеться?* (Кроп., IV, 1960, 347); *Зараз же Іван Юхимович бачив те, чого він не сподівався побачити, хоч йому було відомо, що в Пальмірі* [село] *не мед.* (Руд., Остання шабля, 1959, 168); **Передава́ти (переда́ти) куті мéду** *див.* **кутя́; Пли́сти (ли́тися** *і т. ін.)* **молокóм і мéдом** — казково збагачуватися, бути в достатку [Тірца:] *І зацвіте Сіон весняним кримом, і знов полляться молоком і медом земля обітована* (Л. Укр., II, 1951, 160); **Укуси́ть і мéду дасть** — який свої негідні вчинки прикриває ласкавими словами. — *Та й та гарна! То схида-лисиця. укусе й меду дасть,— призро, гидливо якось одказала Параска* (Мирний, IV, 1955, 104); **Як (нáче) мéдом по губáх [мазнýти]** *див.* **губá**[1]; **Як мéду полизáти** — про щось приємне, принадливе. — *Балакали ми, балакали, і чим більше товкли про той Борислав, тим він нам кращим, понадливішим здавався. Ну, просто так, як меду полизати!* (Фр., III, 1950, 18); **Як мýхи (бджóли) до мéду [лúпнуть]** — хтось настирливо переслідує кого-небудь, дуже цікавиться ким- чим-небудь. *Цікаві панночки посаг розглядають, дивуються. «Ох, та яке ж оце хороше!.. Ох, і се славне!.. Он це яке!..» ..Так вони і липнуть до того, як мухи до меду!* (Вовчок, I, 1955, 117); *За його довгі, рінні чорні брови, карі очі та темно-червоні уста дівчата липли до його, як бджоли до меду* (Н.-Лев., III, 1956, 319).

2. Легкий хмільний напій, виготовлений з цієї солодкої маси. *Льохи, шинки з шинкарками, З винами, медами Закупили запорожці Та й тнуть коряками!* (Шевч., II, 1953, 35); *Полюбив той жорстокий пан дідуся. Посадив силою на стільці, почав медом його шанувати пивним, бо горілки дідусь не вживав зроду* (Барв., Опов.., 1902, 360); *Медом ярим Перемогу запивали* (Воронько, Драгі... 1959, 11); * У порівн. *Розумна в його голова була, і словом він було вполіть тебе, як медом* (Вовчок, I, 1955, 280).

Мед-вино́, мед-горíлку пи́ти (кружáти *і т. ін.), нар.-поет.* — бенкетувати, гуляти, розважаючи різні напої. *Буль, буль, і я там був, мед-горілку пив, по бороді текло і в роті не бувало* (Номис, 1864, № 13132); *Івась Коновченко по базару походжає, Солодкий мед-вино підпиває* (Укр.. думи.., 1955, 24); *Було колись — в Україні Лихо танцювало, Журба в шинку мед-горілку Поставцем кружала* (Шевч., I, 1963, 65).

МЕД... Перша частина складних слів, що відповідає слову **меди́чний,** напр.: медпомóга, медобслугóвування і т. ін.

МЕДАЛІ́СТ, а, ч. 1. Той, хто одержав медаль за відмінні успіхи в навчанні при закінченні учбового закладу.

2. Тварина, премійована медаллю на виставці.

МЕДАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **медаліст.** *Перехопивши серйозний погляд дочки, Яцуба з гордістю вказує капітанові на неї: — Ото моя медалістка і по навчанню перша, і квіти вирощує — землі не цурається...* (Гончар, Тронка, 1963, 140).

МЕДА́ЛЯ, і. *ж., розм., заст.* Медаль. *Цар прислав йому медалю срібну, велику, а на ній саме таки настоящє царське лице, і повелівав тую медалю надіти на Тихона* (Кв.-Осн., II, 1956, 150).

МЕДА́ЛЬ, і, *ж.* **1.** Знак переважно у вигляді круглої металевої пластинки з рельєфним написом і зображенням, що встановлює держава як нагороду за особливі заслуги, трудові та бойові подвиги. *А Максимові кривому Нічого не вадить; Шкандибає на милиці І гадки не має. А в неділеньку святую Мундир надіває, І медаль і хрест причепить* (Шевч., II, 1953, 254); *За мужність, виявлену в одному з.. боїв, його було нагороджено медаллю «За відвагу»* (Вол., Сади.., 1950, 111); *На грудях голови артілі Давида Васильовича Бойка горять дві золоті медалі* (Цюпа, Україна.., 1960, 252); // Такий знак, що вручається за відмінні успіхи випускникам учбового закладу, а також учасникам різних конкурсів, змагань, оглядів і т. ін. *Скінчивши гімназію з золотою медаллю, Ленін у серпні 1887 року вступив на юридичний факультет Казанського університету* (Біогр. Леніна, 1955, 7); *Молоду дисертантку оточили чоловіки й жінки, старі й молоді радянські вчені з медалями лауреатів премій* (Ле, Право.., 1957, 10); // Такий знак, що вручається учасникам виставки за високу якість експонатів; тваринам (собакам, коровам і т. ін.) — за породистість або інші якості. — *Я так люблю сіяти! — зітхнув Орлюк...— Люблю орати, косити, молотити. Але понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло.. Медаль одержав на виставці* (Довж., I, 1958, 285).

2. Металевий знак на честь визначної особи або події з написом і зображенням.

◇ **Зворóтний (інший) бік медáлі** — другий бік якої-небудь справи (здебільшого негативний). *Весна видалась на рідкість дощовита. Це вселяє великі надії на багатий урожай, але в і зворотний бік медалі — дуже неприємний: наступають бур'яни* (Рад. Укр., 9.VI 1961, 3).

МЕДАЛЬЄ́Р, а, ч. Майстер, художник, що виготовляє форми для відливання й карбування медалей. *Ф. Толстой був талановитим художником-медальєром* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 379).

МЕДАЛЬЄ́РКА, и, *ж.* Жін. до **медальєр.**

МЕДАЛЬЄ́РНИЙ, а, е. Стос. до виготовлення моделей медалей, а також штемпелів для їх карбування. *Нині Ленінградський монетний двір в унікальним в країні підприємством, де поряд з карбуванням металевих монет успішно розвивається такий складний і цікавий вид мистецтва, як медальєрне* (Наука.., 12, 1960, 9).

МЕДАЛЬЙО́Н, а, ч. 1. Ювелірний виріб у вигляді овального або круглого плоского футляра, в який вставляють яке-небудь зображення, дрібний предмет

чи запис, і носять на шиї. *Бере* [Анна] *в руки срібний медальйон, що висить у Долорес на чорнім шнурочку на грудях* (Л. Укр., III, 1952, 330); [Лизогуб *(до Зосі):*] *Цей медальйон — тобі подарунок з Варшави від ордена єзуїтів* (Корн., I, 1955, 259); * У порівн. *А вгорі золотим медальйоном теплий місяць над морем пливе* (Сос., I, 1957, 87).

2. Рельєф або малюнок в обрамленні. *З протилежного боку хреста.. напись* [напис]: *«Шевченко», а нижче на підставі медальйон з головою Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 44); *Шевченко, побачивши у свого знайомого Гранда другий том «Полярной звезды» Герцена на 1856 рік, був схвильований барельєфним зображенням на обкладинці у медальйоні портретів Пестеля, Рилєєва, Бестужева-Рюміна, Муравйова-Апостола й Каховського* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 438); *До четвертого виду* [килимів] *належать композиції з медальйонним розміщенням узору. Медальйони мають вигляд ромбів, великих розеток чи зірок, навколо яких групуються інші елементи* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 60).

МЕДАЛЬЙО́ННИЙ, а, е. Стос. до медальйона. *Медальйонний ланцюжок; Медальйонне розміщення узору.*

МЕДАЛЬЙО́НОВИЙ, а, е. Те саме, що **медальйо́нний.**

МЕДАЛЬЙО́НЧИК, а, ч. Зменш. до **медальйо́н.** *Поруч знайдено золоті серги з медальйончиками, на яких зображено голову Афродіти* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 169).

МЕДА́ЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **меда́ль** 1. *Одного разу .. Улас дав їй почепити ненадовго одну медальку* (Ю. Янов., Мир, 1956, 154).

МЕДА́ЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з виготовленням медалей; // *рідко.* Нагороджений медаллю. *Навіть студентська медальна праця Сумцова «Исторический очерк христианской демонологии» могла вийти з друку лише дуже урізаною, бо тематика її здавалася небезпечною духовному відомству* (Від давнини.., I, 1960, 45).

МЕДА́ЛЬНИК, а, ч., *рідко.* Те саме, що **медальє́р.**

МЕДВЕДЕНЯ́, я́ти, с., *діал.* Ведмежа.

МЕДВЕ́ДИК, а, ч., *діал.* Ведмедик. *Дивлюся я, що дальш буде, Що буде робити Мій медведик!* (Шевч., I, 1951, 253).

МЕДВЕ́ДИЦЯ, і, ж., *діал.* Ведмедиця. *Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь* (Фр., VI, 1951, 18).

МЕДВЕДЯ́, я́ти, с., *діал.* Ведмежа. *Він зліз униз до Максима, що порався коло медведиці і коло малих медведят* (Фр., VI, 1951, 20).

МЕДВЕДЯ́ЧИЙ, а, е, *діал.* Ведмедячий. *Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася медведяча матка* (Фр., VI, 1951, 10).

МЕДВЕ́ЖИЙ, а, е, *діал.* Ведмежий. *Через річки й ліси, легка думко, неси Мій привіт до братів на чужину, Що у темних борах, у медвежих норах В цю лиху, безпросвітню годину Вони мусять конать* (Мирний, V, 1955, 302); [Дудка:] *А на яку-небудь власть не наскочимо?* [Хапчук:] *Чудак ти, Андрюшка! Ну, яка тепер власть по медвежих закутках?* (Мам., Тв., 1962, 276).

МЕДВІ́ДЬ, ве́дя, ч., *діал.* Ведмідь. *Луччє з медведем борікаться, ніж з паном рахуваться* (Номис, 1864, № 1207); * У порівн. *Пан Субота ходить по.. покою, як медвідь по клітці* (Фр., VIII, 1952, 84).

МЕДВЯ́НИЙ, а, е, *поет.* Який має запах, смак меду. *Затремтіли роси перші, Чують — ранок медвяний* (Стельмах, V, 1963, 276); *Тихий день ввійшов у сад гілчастий, Пахощі медвяної розлив* (Забашта, Вибр., 1958, 27).

МЕДВЯ́НО, *поет.* Присл. до **медвя́ний.** *Медвяно пахне скошена трава* (Мал., Звенигора, 1959, 295).

МЕДЕЛЯ́Н, а, ч. Собака меделянської породи. — *Той* [грішник] *дума, що вже він меделян, та й силкується гавкати і щоб то і товсто, і страшно* (Кв.-Осн., II, 1956, 248).

МЕДЕЛЯ́НСЬКИЙ, а, е: **Меделя́нська поро́да** — порода великих мисливських собак, що походить з Північної Італії.

МЕДЖИЛІ́С *див.* **меджлі́с.**

МЕДЖЛІ́С, МЕДЖИЛІ́С, у, ч. Законодавчий орган, парламент в Ірані та Туреччі.

МЕДИК, а, ч. Фахівець з медицини. *Борис був медик і з замилування гігієніст* (Фр., III, 1950, 83); *Навіть і медики визнавали, що «бабині купання дають певний ефект...»* (Гончар, Тронка, 1963, 214); // *розм.* Студент медичного інституту або факультету. *Мені позавчора сказав один знайомий, що моє обличчя дуже нагадує якогось медика третього курсу* (Сам., II, 1958, 322); [Мальванов:] *Медик? На якому курсі?* [Вернидуб:] *Через тиждень кінчаю* (Коч.., II, 1956, 28).

МЕДИКАМЕ́НТ *див.* **медикаме́нти.**

МЕДИКАМЕ́НТИ, ів, *мн. (одн.* **медикаме́нт**, у, ч.). Лікувальні засоби; ліки. *Треба мені верстов за десять поїхати, всякого медикаменту набрати* (Барв., Опов.., 1902, 325); *Під натиском нових медикаментів відступають туберкульоз, тифи, дизентерія, пневмонія та інші захворювання, що ще недавно були справжнім бичем людства* (Наука... 2, 1961, 29).

МЕДИКАМЕНТО́ЗНИЙ, а, е. Стос. до медикаментів. *Медикаментозні засоби;* // Який здійснюється за допомогою медикаментів. *Який би не трапився з людиною нещасний випадок, майже ніколи не обходиться без того, щоб спеціальні прийоми не поєднувалися з медикаментозним лікуванням* (Рад. Укр., 25.II 1964, 3).

МЕ́ДИКО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **медичний**, напр.: ме́дико-біологічний, ме́дико-педагогічний.

МЕ́ДИКО-САНІТА́РНИЙ, а, е. Стос. до медицини та санітарії. *Медико-санітарне обслуговування; Медико-санітарне майно.*

△ **Ме́дико-санітарний батальйо́н** — окрема частина медичної служби у складі військових з'єднань.

МЕДИТАТИ́ВНИЙ, а, е, *літ.* Стос. до медитації.

МЕДИТА́ЦІЯ, ї, ж., *літ.* Роздум, міркування (переважно у поезії). *Власне, поемою ми називаєм цей твір* [«Кавказ»] *тільки за традицією, справді ж це ліричний вірш типу роздуму, медитації* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 204); *У ліричних медитаціях Рильського про мету життя, працю і творчість була одна важлива нота — нота оптимізму і безумовної віри в життя, в краще майбутнє* (Криж., М. Рильський, 1960, 44).

МЕДИЦИ́НА, и, ж. 1. Сукупність наук про хвороби, їх лікування та запобігання їм. *В 1892 р. я зложив у Дрогобичі іспит зрілості і.. виїхав до Кракова вчитися медицини* (Стеф., II, 1953, 17); *Космічна медицина виникла 11 років тому, коли в нашій країні, а згодом і в Сполучених Штатах Америки почали запускати в космічних ракетах різних тварин* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 3).

Наро́дна медици́на — народні засоби лікування хвороб. *Основа живиця в народній медицині Західної України в стародавні часи призначалася для приймання всередину при туберкульозі легень* (Наука.., 9, 1956, 18).

2. *перен., розм.* Про лікарів, медичних працівників. [Христина Архипівна:] *Нема лікаря, нема і фершала* [фельдшера]. *Втекли ще вчора, втекла уся медицина* (Корн., I, 1955, 133).

3. *заст.* Медичний факультет. *Був у мене Петров; переводиться в Дерпт на медицину, чистий вічний студент* (Л. Укр., V, 1956, 286).

МЕДИ́ЧКА, и, *ж., розм.* Жін. до **ме́дик** (переважно про студентку медичного інституту або факультету). *У нас тепер живе орловська панночка Анна Федорівна Гассель; Її сестра (Катерина) ваша медичка першого курсу* (Л. Укр., V, 1956, 400); *Капітан Косачов, згадавши, що Галя теж медичка, бо закінчила перший курс медичного інституту, порадив їй залишитись біля матері* (Збан., Між.. людьми, 1955, 30).

МЕДИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до медицини (у 1 знач.). *Професор — медичне «світило». Старий, поважний.., але не дуже неприступний* (Л. Укр., III, 1952, 719); *Наталя безпорадно озирнулась. Її медичні знання були вичерпані* (Донч., VI, 1957, 11); — *Молода? — Молода, дівчина. Позаторік закінчила медичний інститут у Києві* (Головко, II, 1957, 576); // Стос. до діяльності лікаря; лікарський. *Він* [лікар] *веде боротьбу з темнотою, з забобонами, з єгорогуванням селянина до інтелігента, організує дешеву медичну поміч...* (Коцюб., I, 1955, 172); *Володька Беркут був недокрівний, кволенький і дивно, як його не забракували на медичному огляді під час прийому до* [військової] *школи* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 54); // Який застосовується в лікуванні; лікувальний. *Медичні препарати;* // *у знач. ім.* **меди́чний,** ного, *ч., розм.* Медичний інститут. *А чи так багато глузду в тому, що вона ось поїде оббивати пороги в медичний?* (Гончар, Тронка, 1963, 176).

△ **Меди́чна сестра́** — особа, яка належить до середнього медичного персоналу є лікувальних закладах. *Швидко, майже без слів працювали лікар і медичні сестри* (Жур., Вечір.., 1958, 257).

МЕДІА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Розташований в середині чого-небудь; в анатомії — термін, що вказує на розташування якого-небудь органа ближче до серединної площини тіла.

МЕДІА́НА, и, *ж.* 1. У геометрії — пряма лінія, проведена між вершиною кута трикутника та серединою протилежної сторони. *Кожний трикутник має три медіани* (Геом., I, 1956, 21).

2. У статистиці — величина, що знаходиться в середині ряду величин, розташованих у зростаючому або спадному порядку.

МЕДІА́ННИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **медіа́льний.**

МЕДІА́ТОР [1], а, *ч., спец.* 1. Посередник у дипломатичних відносинах, торговельних угодах.

2. Специфічна хімічна речовина, що бере участь у передачі первового імпульсу з первових закінчень на робочі органи і з однієї нервової клітини на іншу.

МЕДІА́ТОР [2], а, *ч.* Тонка рогова або пластмасова пластинка з загостреним кінцем, якою грають на деяких струнних музичних інструментах. *Час від часу мандоліна вмовкала, і в двері спочатку просовувалась коротка рука з слюдяним медіатором між пальцями, затим розкучмана голова* (Мушк.,Чорний хліб, 1960, 52).

МЕДІА́ЦІЯ, ї, *ж.* Міжнародне посередництво, мирний спосіб розв'язання міжнародних конфліктів за допомогою держави, яка не бере участі у конфлікті.

МЕДІВНИ́К, а, *ч.* 1. Те саме, що **меди́ник.** [2-й чоловік:] *Подивився б ти, як він було увійде у хату, то так дітвора і вкриє його: тому медівника дасть, тому бублика, іншому копійку...* (Кроп.. I, 1958, 479); [Бабуся:] *Зрозумійте, маю свято, А роботи ще багато... Чи спеклись медівники, Чи готові пиріжки?* (Олесь, Вибр., 1958, 486); * У порівн. *Голуби* [капітан] *її словами, як медівниками* (Черемш., Тв., 1960, 181).

2. *бот., діал.* Підмаренник.

МЕДІЄВА́ЛЬ, я, *ч.* Назва одного з малюнків друкарських шрифтів, близьких до середньовічних латинських. *Книжковий медієваль.*

МЕДІЄВІ́СТ, а, *ч.* Спеціаліст з медієвістики.

МЕДІЄВІ́СТИКА, и, *ж.* Розділ історичної науки, предметом якого є історія Західної Європи середніх віків.

МЕДІНСТИТУ́Т, у, *ч.* Скорочення: медичний інститут. [Буйко:] *Це старший, Коля. Медінститут закінчує* (Баш, П'єси, 1958, 10).

МЕ́ДІУМ [1], а, *ч.* За марновірними уявленнями спіритів — особа, яка є посередником між людьми та «світом духів». *Під впливом ідеалізму багато дослідників природи неправильно сприйняли вчення Лобачевського про неевклідову геометрію, висунувши ідею про існування надприродних істот — медіумів, які нібито існують у багатомірному просторі* (Наука.., 2, 1960, 47); * У порівн. *Вона сподівалась якогось чуда, підступила, неначе медіум спірит, до дверей й загомоніла: — Вийди, мій милий!* (Н.-Лев., IV, 1956, 256).

МЕ́ДІУМ [2], а, *ч.* Середній регістр жіночого голосу (у співачок).

МЕДІУМІ́ЗМ, у, *ч.* За марновірними уявленнями спіритів — посередництво медіумів між людьми та «світом духів».

МЕДІУМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до медіума (*див.* **ме́діум** [1]) і медіумізму.

МЕДКОМІ́СІЯ, ї, *ж.* Скорочення: медична комісія. — *А підемо, Вітю, разом у флот морський. Да? Служити так служити! — вже іншим тоном говорив Григорій.— Не забракувала б лише медкомісія* (Автом., В. Кошик, 1954, 63).

МЕДО... Перша частина складних слів, що відповідає за значенням слову **мед,** напр.: медоте́ча, медоутво́рення і т. ін.

МЕДОВА́Р, а, *ч.* Особа, що займається медоварінням. *Одні помічники медовара колють дрова, другі розводять вогнище* (Бурл., О. Вересай, 1959, 70).

МЕДОВАРІ́ННЯ, я, *с.* Виготовлення меду (у 2 знач.).

МЕДОВА́РНИЙ, а, е. Стос. до медоваріння. *Медоварна справа.*

МЕДОВА́РНЯ, і, *ж.* Приміщення з відповідним обладнанням для варіння меду (у 2 знач.).

МЕДО́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мед** 1. *Він узяв гарно вирізувану дерев'яну ложечку і, звільна висисаючи медові щільники, розпочав з Чимчикевичем розмову* (Фр.. II, 1950, 185); *Більш-менш водянистий нектар, висмоктаний із квіток, уже в тілі бджоли під час польоту починає змінюватись у медовий півфабрикат, який у вулику буде доведений до стану меду* (Бджоли, 1955, 25); // Вигот. з меду; з медом, на меду. *Трудівнику медові пишки, а ледарю — ялинові шишки* (Укр.. присл.., 1955, 393); *Осьде пряничок чудовий, Не абиякий — медовий* (Гл., Вибр., 1957. 303); *Медові вина виготовляють з липового або гречаного меду з додаванням плодоягідних соків* (Укр. страви. 1957, 385); // *у знач. ім.* **медо́ве,** вого, *с.* У феодальні часи—податок з медозбору (у 2 знач.). — *Запровадить він* [пан] *три дні панщини, подвоїть повоювщину, медове і всі інші данини* (Тулуб, Людолови, I. 1957. 41).

◇ **Медо́ві**[ї] **та молочні**[ї] **ріки,** *нар.-поет.*— надзвичайний достаток. *Україна — це тихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочні ріки...* (Вас., II, 1959, 346).

2. Такий, як мед (про запах); духмяний. *Свіжість трави манила здалека, а медовий запах квітів наповнював повітря* (Кобр., Вибр., 1954, 156); *Над селом — туман, Дух медовий трав...* (Мур., Лірика, 1954, 16); // Схожий кольором на мед; золотаво-жовтий. *Навколо був золотаво-жовтий медовий світ, і це був перший колір, який вона* [бджілка] *пізнала* (Ів., Про бджілку.., 1959, 6); // Солодкий, як мед. *Прозорі дні наче стікали солодким медовим соком* (Собко, Скеля.., 1961, 5).

3. *перен.* Занадто люб'язний. *Я прихилив очі до малюнка: портрет був просто моторошний — лице гостре, як у пацюка, в обгризених віях — гадючі зелені очиці. Посмішка — медова* (Вас., II, 1959, 328); *Голос має він медовий, Надокучає ж — має комар* (Воскр., З перцем!, 1951, 13).

◇ **Медо́ві ре́чі (слова́, розмо́ви); Медо́ва річ** — облесливе, багатообіцяльне мовлення. *Батюшчині медові розмови, .. а ще більш чарочка та закусочка потроху вкоськали розлюченого пана* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 106); [П о л к о в н и к:] *Медові твої речі, та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (Кроп., V, 1959, 502); **Медо́вий місяць; Медо́ві дні:** а) перша пора подружнього життя. [Е в ф р о з і н а:] *Невже твоє життя таке солодке, що і медовий місяць в ньому зайвий?* (Л. Укр., III, 1952, 423); *Пан Купа з Роксоланою побралися недавно,— тривав іще.. медовий місяць* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 10); б) *(чого, іронічно.)* щасливий початок чого-небудь, найкраща пора в чомусь. *Врангель переживав зараз медовий місяць своїх перемог* (Гончар, II, 1959, 293); *Хлопці саме переживали свої медові три дні, три дні розгульної волі, що їх діставали від «хазяїна» кожного разу після того, як приводили важливого «язика»* (Гончар, III, 1959, 208).

МЕДО́ВО. Присл. до **медо́вий** 2—3. *Цвітуть вишні.. Медово пахнуть жовті пиляки. Пахне весь край, весь світ...* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 11); *Невідомо, як далеко зайшла б ця розмова, якби в дверях не з'явилася Настя у білому фартусі й медово не проголосила: —Запрошую всіх на солодке* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 368).

МЕДО́ГЛЯД, у, ч. Скорочення: медичний огляд. *Послухали машину, як слухає лікар на медогляді новобранця, і послали за новим мотором* (Трубл., I, 1955, 138).

МЕДОГО́НКА, и, *ж., спец.* Машина для відкачування меду з стільників. *На пасіці.. має бути.. медогонка* (Колг. енц., II, 1956, 62).

МЕДОЗБІ́Р, бо́ру, ч. 1. Збір бджолами нектару з квітів. *Висів* [гірчиці й фацелії] *у різні строки є надійним способом продовжувати тривалість цвітіння і медозбору* (Бджоли, 1955, 271); // Час такого збору.

2. Збір меду від бджіл; мед, зібраний від бджіл. *Високі та стійкі медозбори можна систематично одержувати лише від тих бджіл, за якими встановлено правильний догляд* (Бджільн., 1956, 14); * Образно. *Полем діяльності він* [вчений] *обрав народну творчість і збирав на тій самостійній ниві багатий медозбір* (Вол., Місячне срібло, 1961, 37).

МЕДО́К[1], дку́, ч. Пестл. до **мед.** *Роботяща* [Галочка], *як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *З чим оладки? Із медком та з солодким молочком* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 13); *Що в первому кубочку да солодкий медок, Посидимо, ой посидимо, да й поговоримо* (Чуб., V, 1874, 761); *На язиці медок, а на думці льодок* (Укр.. присл.., 1955, 152).

МЕДО́К[2], у, ч. Сорт столового виноградного французького вина.

МЕДОНО́С, а, ч. Медоносна рослина. *Де липа, — там і бджоли, бо це прекрасний медонос* (Рад. Укр., 19. V 1963, 2); *— Вам показали медоноси?..— Навіть до бджіл не пустили* (Вол., Місячне срібло, 1961, 77).

МЕДОНО́СНИЙ, а, е. 1. Який виділяє при цвітінні нектар, що його бджоли переробляють на мед. [Д і д С л и в к а:] *Ходім, Миколо, покажу тобі Для пасіки я місце підходяще; Там трави медоносні навкруги* (Забашта, Пісня.., 1961, 197).

2. Який виробляє мед. *Медоносні бджоли живуть сім'єю у вуликах, на стільниках* (Бджільн., 1956, 9).

МЕДОНО́СНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **медоно́сний**; // Те саме, що **медопродукти́вність.** *Медоносність квітки.*

МЕДОПРОДУКТИ́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Вихід меду з певної площі насаджень, посівів і т. ін. *Середня медопродуктивність одного гектара садів — 20—30 кг* (Колг. енц., I, 1956, 621).

МЕДОСО́С, а, ч. Лісовий південний птах ряду горобцеподібних, що живиться головним чином квітковим нектаром.

МЕДОТО́ЧИВИЙ, а, е, *заст.* Облесливий, нудотно-солодкий. *А словами, Медоточивими устами Цілуються і часу ждуть, Чи швидко брата в домовині З гостей на цвинтар понесуть?* (Шевч., II, 1953, 289); *Князь кинувся, мов голий у кропиві. Та генерал немов того й не бачив І далі лив слова медоточиві* (Фр., XII, 1953, 358).

МЕДОЦВІ́Т, у, ч., *поет.* Медовий цвіт. *Нахилюсь над медоцвітом, Принесу його до хати, Будем з квітом перецвітом Вік з тобою вікувати* (Забашта, Пісня.., 1961, 85); // Мед з цвіту. *Щоб достатками весь рід В силу убивавсь, З злотоцвіту медоцвіт Щоб все літо бравсь* (Ус., Листя.., 1956, 6).

МЕДОЦВІ́ТНИЙ, а, е, *поет.* Прикм. до **медоцві́т.** * Образно. *В сизому серпанку Київ — Медоцвітна благодать; Скільки ж треба чародіїв, Щоб таке побудувать!* (Рильський, III, 1961, 87).

МЕДО́ЧОК, чку, ч. Пестл. до **медо́к**[1]. *Ходила б я по дворочку, Як бджілочка по медочку* (Барв., Опов.., 1902, 274); *Мала мати одну дочку Та й купала у медочку* (Укр.. лір. пісні, 1958, 399).

МЕДПЕРСОНА́Л, у, ч. Скорочення: медичний персонал. *В усіх чотирьох стінах залу були двері. Вони вели в палати з хворими, до операційної, до лабораторії, до кімнати медперсоналу* (Смолич, I, 1958, 207).

МЕДПРАЦІВНИ́К, а́, ч. Скорочення: медичний працівник. *Викликали* [Клаву] *до Києва в клініку відомого професора і повідомляли, що супроводжувати її буде спеціальний медпрацівник* (Ткач, Плем'я.., 1961, 175).

МЕДПУ́НКТ, у, ч. Скорочення: медичний пункт. *В старому Бориславі був лише один лікар та один медпункт. Тепер тут функціонують 7 лікарень, 2 поліклініки, родильний будинок, 15 медпунктів* (Наука.., 8. 1956, 13).

МЕДСАНБА́Т, у, ч. Скорочення: медико-санітарний батальйон. *Роздягнутий по пояс, він стояв у садку в медсанбаті перед сестрою й.. поволі повертався, вмотуючись таким чином в бинт* (Довж., I, 1958, 300); *Медсанбат містився в кількох великих автомашинах* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 112).

МЕДСЕСТРА́, и́, *ж.* Скорочення: медична сестра. *Коридором санаторію проходить лікарка з старенькою вже медсестрою* (Головко, I, 1957, 478).

МЕДУ́ЗА, и, *ж.* 1. У давньогрецькій міфології — одна з трьох дів зі зміями на голові замість волосся, погляд якої обертав усе живе в каміння. [П р і с ц і л л а:] *Тут Круста? (Німіє з дива і з жаху).* [К р у с т а:] *Я, здається, не Медуза, а господиня наче скам'яніла, угледівши мене* (Л. Укр., II, 1951, 402).

2. Кишковопорожнинна морська тварина з прозорим драглистим тілом, переважно з щупальцями. *Тоня побрела швидше. Жахало її тільки, коли медузи раз у раз торкались у воді її голого тіла, жалили ноги* (Гончар, Тронка, 1963, 225); *Медузи відчувають наближення шторму за 10—12 годин до його наступання* (Веч. Київ, 29.I 1968, 4); * У порівн. — *Наче — троянда! Запашна й колюча троянда. Солодко дихати її ароматом, але чому вона холодна, як медуза, і, як медуза, опікає своєю красою?* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 256).

МЕДУНИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Медунка. *На межі, зарослій всілякою травою, виглядав дрібненький рястець, чепурилась червона медуниця* (Кобр., Вибр., 1954, 46); *Пахнуть липа, медуниця, багряніє мак* (Сос., Поезія, 1961, 24).

МЕДУ́НКА, и, *ж. (Pulmonaria* L.). Трав'яниста рослина родини шорстколистих з дрібними запашними квітками рожевого, фіолетового або синього кольору. *Духмяно пахнуть медунка і конвалії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 582); *Зміна кольору пелюсток залежить у медунок від реакції клітинного соку. У молодих квіток вона кислотна, у старих — лужна* (Веч. Київ, 27.IV 1957, 3).

МЕ́ДЯНИЙ, мéдяна́, мéдяне́, *рідко.* Те саме, що **медо́вий** 1, 2. *Ой смачні, ой смачні Бублики у Тані: Медяні, Запашні, З маком, ще й рум'яні!* (Бойко, Ростіть.., 1959, 66); *Медяний запах гречки змішувавсь з пахощами свіжих квітів* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 39).

Мéдяна́ роса́ — солодкувата рідина, що виступає на листі і стеблах рослин в результаті їх пошкодження. *На ушкоджених листі і плодах появляються крапельки масткої солодкуватої рідини.. Ці крапельки здавна називаються медяною росою* (Шкідн. поля.., 1949, 30); *Пила* [Настуся] *кохання, наче бджола медяну росу* (Н.-Лев., IV, 1956, 263).

МЕДЯНИ́К, я́ника́, ч. Медовий коржик. *Шматок чорного засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здасться краще найсолодшого медяника* (Мирний, IV, 1955, 320); — *Іди, іди та постав нам мерщій на стіл усе, що є! — гукав Бульба услід жінці.— Нам не треба пампушок, медяників... маковників та всяких там пундиків!* (Довж., I, 1958, 219).

МЕДЯНИ́ЦЯ, і, *ж.* Шкідлива комаха, що висмоктує сік переважно з плодових дерев, пошкоджуючи їх. *До комах, що висмоктують сік з рослин, належать клопи, попелиці, медяниці* (Шкідн. і хвор., рослин, 1956, 6).

МЕДЯ́НИЧО́К, я́ничка́, ч. Зменш.-пестл. до **медя́ник.** *Йому* [малому] *медяничок, А їй немудрую хустину, Собі ж несе на постоли Ременю доброго* (Шевч., II, 1953, 316).

МЕДЯ́НО. 1. Присл. до **мéдяний** 2. *Од клуні з ожередів медяно пахла свіжа житня солома* (Головко, II, 1957, 145).

2. *перен., розм.* Легко і приємно; солодко.— *Я добре знаю, що оце не стало Пилипа, то Прісьці не медяно прийдеться прожити* (Мирний, III, 1954, 36).

МЕ-Е *див.* **ме.**

МЕЖ, *прийм., діал.* Між. *З Трубайлом Альта меж осокою Зійшлись, з'єдналась, мов брат з сестрою* (Шевч., II, 1953, 26); *Запровадь мене до дому Меж мою родину: Там без жалю і без скарги Білий світ покину* (Рудан., Тв., 1956, 74).

МЕ́ЖА, і, *ж.* 1. Лінія поділу якої-небудь території; границя (у 1 знач.). *Перемірявши город, вони розділили його вздовж пополовині й позабивали на межі кілки* (Н.-Лев., II, 1956, 354); *Оцей і той райони — сусідні райони. А між ними межа, кордон ніби, границя* (Вишня, I, 1956, 383); // Лінія, що поділяє землі або води суміжних держав; кордон. *Протікає цей Іпель десь там на півночі Угорщини на межі з Чехословаччиною, поміж горами та лісами* (Гончар, Новели, 1954, 38); *Кораблі йшли понад межею нейтральних вод* (Кучер, Чорноморці, 1948, 42); // Лінія (умовна), що розділяє між собою якісь частини поверхні. *Комісія не змогла злокалізувати філоксеру, не пустити її за межу звісних уже комісії філоксерних вогнищ* (Коцюб., I, 1955, 223); // Зорова лінія, що відділяє що-небудь від чогось. *Зараз, коли він вперше побачив перед собою гуртик самотніх задумливих тополь ген-ген, на межі землі і неба,— схвилювався так, наче зустрів зненацька в незнайомім краю когось знаного з дитинства* (Гончар, II, 1959, 45); // *перен.* Уявна точка на сонячній орбіті, що поділяє лінію орбіти на відрізки,відповідні до ранку, дня або вечора. *Ой вже сонечко яснее та стало на межі, Освітило акерманські турецькії вежі* (Л. Укр., I, 1951, 18); *Сонце йде за вечірню межу* (Перв., II, 1948, 81); // *між чим і чим, чого і чого, перен.* Границя поділу, розрізнення яких-небудь явищ, предметів тощо. *Я і сам знаю, що не можна провести межу між живим і мертвим* (Коцюб., II, 1955, 362); *В XV—XVI ст. у багатьох випадках важко визначити межу між українською і білоруською літературами* (Іст. укр. літ., I, 1954, 61); *Мускулія буття неутомне Праці й свята межі перетне* (Рильський, I, 1960, 295).

2. Вузька цілинна смуга між полями, що є водночас і польовою стежкою або шляхом. *Микола з товаришами мандрував з села, та не шляхом, а просто через поле межами* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Вони лячно зиркнули на панську землю, наче боялися, що з пшениці на межу от-от вискочить сам Гальваніску* (Смолич, I, 1958, 54); * Образно. *Колись у веселі ставки заглядали з гір столітні дуби та граби, свідки слави козацької, а тепер їх унучата обступили рівною межею ті зелені яри* (Н.-Лев., I, 1956, 153).

◇ **Межу́ переора́ти** *кому* — перешкодити комусь у його справах. *Тішиться в себе* [хвалько], *який то він здатний в бога вродився: і пану догодив, і собі межі не переорав* (Вовчок, VI, 1956, 277); **Торува́ти межу́** — прокладати шлях до нового. *Чий вік минув за працею, як дикина, Сліпим братам торуючи межу... Перед тими я стану на коліна. Героям тим подяку я зложу!* (Граб., I, 1959, 175).

3. *тільки мн., перен.* Простір, обмежений чим-небудь. *Вона, бідна невільниця, замкнена в тісних межах свого подвір'я* (Коцюб., I, 1955, 287); *З'єднавшись з Росією в межах єдиної Російської держави, Україна була врятована від поневолення шляхетською Польщею і поглинення султанською Туреччиною* (Рильський, III, 1956, 16); *У V ст. Західна Римська імперія впала під спільними ударами повсталих трудящих мас і германських племен, які вторглися в її межі* (Іст. СРСР, I, 1957, 26); *Далеко за межами країни відомі методи електрозварювання і апаратура інституту імені Є. О. Патона* (Рад. Укр., 17.I 1959, 6); // Проміжок часу, обмежений якими-небудь строками. *В межах десяти хвилин;* // Обсяг, ступінь чого-небудь. *Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем* (Гр., I, 1963, 244); *Часом не вгадати, Як розмовляєш із дитям. Межі наївності в дитяти* (Рильський, II, 1946, 75); *Межі впливу Шевченка на українську поезію визначити майже неможливо, бо відчувається він і поніні* (Вітч., 3, 1963, 151).

4. *чого, чому і без додатка, перен.* Допустима норма чого-небудь дозволеного. *Кожний ступінь у розвитку науки додає нові зерна до цієї суми абсолютної істини, але межі істини кожного наукового положення віднос-*

ні, будучи то розсовувані, то звужувані дальшим ростом знання (Ленін, 14, 1949, 117).

5. *перен.* Останній, крайній ступінь. *Є і в житті людини, і в житті цілих народів така межа, за яку ніяк не можна відступати, не втративши гідності* (Коз., Гарячі руки, 1960, 89); *Найміцніший сплав сталі має межу витривалості, критичну грань* (Чорн., Красиві люди, 1961, 73); // Кінець, край чого-небудь. *Нема краю можливостям природи-матері, як нема межі людському розуму* (Довж., III, 1960, 69); — *Люба наша молодь мила, щастя світить вам без меж!* (Тич., II, 1957, 327); // Найвищий вияв якого-небудь почуття. *Майорять жовто-блакитні прапори. На трибуні інтелігент у пенсне. Пафос досяг межі: — Хай живе!* (Довж., I, 1958, 44).

МЕЖÉННИЙ, а, е. Прикм. до **мéжень** 1. *Меженний горизонт води.*

МÉЖЕНЬ, МЕЖІ́НЬ, межéні, *ж.* 1. Низький рівень води в річці, озері (переважно влітку). *Літом настає пора межені: води стає мало, рівень ріки дуже знижується і з'являються мілини* (Фіз. геогр., 7, 1957, 108); *Зимова межень.*

2. *діал.* Середина літа, час, коли річки мають низький рівень води. *Настояща добич* [у рибалок] — *то межінь. Сказано — літо: на все хороше* (Сл. Гр.).

МЕЖЕУ́МОК, мка, *ч., спец.* Рослина або тварина, що має сукупність рис двох порід, сортів. *Існують проміжні сорти льону — межеумки, які вирощують і на волокно, і на олійне насіння* (Екстр. метод. доб. олії.., 1958, 8).

МЕЖИ́ *див.* **між.**

МЕЖИВУ́ЗЛЯ, я, *с., бот.* Частина стебла між двома вузлами. *У рослин, пошкоджених в ранніх фазах їх розвитку, меживузля скорочуються, стебла надмірно потовщуються, ріст затримується* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 113).

МЕЖИГІ́Р'Я, я, *с.* Те саме, що **міжгір'я.** *З високої полонини долітають звуки трембіт і линуть над межигір'ями й ущелинами* (Цюпа, Україна.., 1960, 270); *Устояне солодке безголміння Наповнювало до країв Щербату чашу межигір'я* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 32).

МЕЖИРІ́ЧЧЯ, я, *с.* Простір, місцевість між двома річками. *У XII ст. на північному сході від Київської землі, в межиріччі Волги та Оки, утворилося сильне Ростово-Суздальське князівство* (Іст. СРСР, I, 1956, 58); *Усе хотіла* [Оксана], *щоб я переїхав на Полісся, де біля межиріччя і лісу зросла вона* (Стельмах, Правда.., 1961, 58).

МЕЖИ́СІТКА, и, *ж., заст.* Дрібні висівки. *Тільки що Кайдашиха виплескала хліб, а Мелашка посаджала, посипаючи лопату межисіткою, голодний Кайдаш знов увійшов у хату* (Н.-Лев, II, 1956, 324); — *Та й молодець же дівка! — похвалив панич.— Собі такі удайтесь!..— Куди нам? з межисіткою та в пшеничний ряд! — жартує той* (Мирний, III, 1954, 176).

МЕЖІ́НЬ *див.* **мéжень.**

МЕЖНИ́К, á, *ч., діал.* Межа (у 2 знач.). *Ішов довготелесий Василь Король межником коло свого жита* (Минко, Вибр., 1952, 109).

МЕЖОВИ́Й, á, é. Прикм. до **межá** 1, 2. *Лани горбаті марили весною, Сховавши в грунт осоти межові* (Воронько, Тепло.., 1959, 78); // Який визначає межу між чим-небудь. *Розміщують їх* [насінні ділянки] *в одному полі з загальними посівами арахісу, але чітко відмежовують від останніх межовими знаками — стовпцями* (Ол. та ефір. культ., 1956, 212); *Образно. *Історичний акт визволення Західної України становить величну межову грань у літературному житті народів колишньої Західної України* (Тудор, Вибр., 1949, 351).

МЕЖОВИ́К, á, *ч.* Фахівець з межування; землемір.

МЕЖУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до межування.

МЕЖУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Те саме, що **межовúк.** *Не звеселив Романа й межувальник, якого прислала контора* (Панч, II, 1956, 407).

МЕЖУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **межува́ти** 1. *Минув рік-другий — і знову панські лани заколосилися житом-пшеницею.. А після того незабаром почалося й межування* (Мирний, IV, 1955, 241); — *Завтра, як тільки зійде сонце, почнемо нове межування. Хай кожен приносить на поле свої знаки* (Стельмах, II, 1962, 17).

МЕЖУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Проводити, встановлювати межі земельних ділянок, володінь. — *В ті літа, коли межували землю, батько нашого пана по підказці Салоганового діда відчикрижив од церкви вісімдесят десятин* (Стельмах, Хліб.., 1959, 281).

2. *з чим, неперех.* Бути територіально суміжним. *Зараз із кухнею межувала вузенька кімната* (Март., Тв., 1954, 454); *Комунівський садок межував з полем* (Донч., I, 1956, 68); // Мати спільний державний кордон. *Західна частина Одещини прилягає до голубого Дунаю і межує з братньою Молдавією* (Цюпа, Україна.., 1960, 237).

3. *з чим, неперех., перен.* Бути близьким до чого-небудь, доходити до чогось. *До старих громадян ми відносилися з повагою, яка межувала з побожністю* (Сам., II, 1958, 393); *Спорудити іригаційну систему для Голодного Степу уявлялось таким грандіозним, що межувало з неможливим* (Ле, Міжгір'я, 1953, 101).

МЕЖУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. *розм.* Відділятися, проводячи межі між земельними ділянками. *Селяни межувались; // Відділяти* себе від кого-небудь. *А все ж снопом не межувалися: подруги, як рідні вони — ні одна вже не злукавить* (Головко, II, 1957, 243).

2. *тільки 3 ос., перен.* Те саме, що **чергува́тися.** *На його загостреному знизу обличчі межуються і пошана до Мірошниченка, і якась інша, більш потайна думка* (Стельмах, II, 1962, 18).

3. *з чим, рідко.* Те саме, що **межува́ти** 2. *Од самого берега Росі, на південь, де Канівський повіт межується з Звенигородським, починається такий рай, якого трудно знайти на Україні* (Н.-Лев., II, 1956, 27).

4. Пас. до **межува́ти** 1.

МЕЗАЛЬЯ́НС, у, *ч., заст.* У буржуазно-дворянському суспільстві — шлюб з особою нижчого соціального стану.

МЕЗГА́, й, *ж.* Те саме, що **м'язга́.**

МЕЗИ́НЕЦЬ, нця, *ч., діал.* Мізинець. [Самрось:] *Та нехай мене свята паска поб'є, коли я її хоч мезинцем черкнув!* (Кроп., II, 1958, 30).

МЕЗИ́НЧИК, а, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **мезúнець.** *Не часті в мене діти були, та все вмирали, тільки мезинчик зостався* (Барв., Опов.., 1902, 431).

МЕЗОДЕ́РМА, и, *ж., анат.* Середній зародковий листок, який розвивається у більшості багатоклітинних організмів і людини. *Була доведена провідна роль мезодерми в розвитку кінцівки* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 369).

МЕЗОЗО́Й, ю, *ч., спец.* Те саме, що **Мезозóйська éра.** *Мезозойська ера відрізняється від палеозойської відносним спокоєм. Орогенічних процесів великої сили в мезозої нема* (Курс заг. геол., 1947, 269).

МЕЗОЗО́ЙСЬКА ÉРА. Четверта ера геологічної історії Землі, що настала після палеозойської і змінилася кайнозойською.

МЕЗОЛІ́Т, у, ч. Перехідний між палеолітом і неолітом період кам'яної доби; середній кам'яний вік.

МЕЗОЛІТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **мезоліт.**

МЕЗО́Н *див.* **мезо́ни.**

МЕЗО́НИ, ів, *мн. (одн.* **мезо́н,** а, ч.). Загальна назва нестійких елементарних частинок, маса яких є проміжною між масою електрона і масою нуклона. *Використовуючи пучки прискорених частинок, можна одержувати різного типу мезони* (Наука.., 8, 1962, 10); *Ще в 1932 році вчені довели існування нейтронів і позитронів. Пізніше заговорили про мезони* (Рибак, Час.., 1960, 838).

МЕЗОНІ́Н, а, ч. Верхній напівповерх або надбудова над серединою невеликого житлового будинку. *Дерев'яний будинок із скляною верандою і мезоніном привітно визирав з-поміж кущів бузку* (Загреб., Європа 45, 1959, 80).

МЕЗОТРО́Н *див.* **мезотро́ни.**

МЕЗОТРО́НИ, ів, *мн. (одн.* **мезотро́н,** а, ч.). Те саме, що **мезо́ни.**

МЕЙСТЕРЗІ́НГЕР, а, ч. Середньовічний німецький поет і співець; член міської співецької школи. *Старий мейстерзінгер марно переконував свого часу співгромадян, що спів присмніший од війни* (Ю. Янов., Мир, 1956, 246).

МЕЙСТЕРЗІ́НГЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мейстерзі́нгер.**

МЕ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ме́кати** і звуки, утворювані цією дією. *Чималий хліб з скількома загородками для всякого товару, до нього прибудовані стайні і обори. Чутно ржання, рев, мекання і т. ін.* (Л. Укр., II, 1951, 194); *Віддалилася й стихла пісня, і тоді виразнішим став скрип журавля над колодязем, брязкання відер, мекання овечок в оборах* (М. Ол., Леся, 1960, 83).

МЕ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Кричати, видавати звуки, властиві козі, вівці і т. ін. *Нагадай козі смерть, то вона мекатиме, аж поки здохне* (Укр.. присл.., 1955, 215); *Глухо мекали вівці в кошарі* (Мас., Сорок.., 1957, 319).

2. *перен.* Говорити нерозбірливо, розтягуючи слова і вставляючи між ними звуки «мм», «ме». *Він довго екав та мекав на трибуні* (Козл., Ю. Крук, 1957, 381).

МЕКЕ́КАТИ, мекéкаю, мекéкаєш і мекéчу, мекéчеш, *недок.* Видавати звуки «мекеке» (про козу, овець і т. ін.). *Овечки мекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді* (Кв.-Осн., II, 1956, 172);— *Іди, іди, пустунко, твої кози вже мекечуть,— мовив дід* (Ів., Вел. очі, 1956, 120).

МЕКЕКЕ́, *виг.* Звуконаслідування, що відтворює крик вівці або кози. *Прийде коза до воза та й скаже: мекеке!* (Номис, 1864, № 4475).

МЕ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **ме́кати.** *Дап з рогами Вилазить із склянки. Мекнув, мов його родимець Почав мордувати* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 69); *Сарна зляканo мекнула і вмить зникла в хащі* (Донч., III, 1956, 75); *І на згоду, як теличка, Мекне цяцямолодичка* (Сам., I, 1958, 238).

МЕКСІКА́НЕЦЬ *див.* **мексіка́нці.**

МЕКСІКА́НКА *див.* **мексіка́нці.**

МЕКСІКА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мексіка́нці** і Мексіка. *Будяк гіллясто розкинувся на кучугурі, мов колючий кактус десь на межі мексіканської пустелі* (Гончар, Тронка, 1963, 228).

МЕКСІКА́НЦІ, ів, *мн. (одн.* **мексіка́нець,** нця, *ч.;* **мексіка́нка,** и, *ж.*). Уродженці, жителі Мексіки.

МЕЛА́Й, ю, *ч., діал.* 1. Кукурудза.

2. Хліб з кукурудзи. *Чоловік показав на торбину.— Ото мелай тобі на дорогу* (Турч., Зорі.., 1950, 189).

МЕЛА́Н, у, *ч.* Синтетичне пухнасте волокно, близьке своїми якостями до вовни. *Першу партію нового волокна мелану випустив Курський комбінат синтетичних волокон* (Рад. Укр., 26. II 1965, 1).

МЕЛАНЕЗІ́ЄЦЬ *див.* **меланезі́йці.**

МЕЛАНЕЗІ́ЙКА *див.* **меланезі́йці.**

МЕЛАНЕЗІ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **меланезі́йці** і Меланезія.

МЕЛАНЕЗІ́ЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **меланезі́єць,** йця, *ч.;* **меланезі́йка,** и, *ж.*). Уродженці, жителі Меланезії.

МЕЛА́НЖ, *ч., спец.* 1. *род.* у. Прядиво або тканина з суміші різних за фактурою чи за кольором волокон. *Сукно меланж.*

2. *род.* а. Заморожена суміш яєчних білків і жовтків. *Для приготування бісквіту.. беруть цілі свіжі яйця. Можна використати також меланж — заморожену суміш яєчних білків і жовтків* (Укр. страви, 1957, 353).

МЕЛА́НЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до **мела́нж** 1. *Меланжевий комбінат;* // Вигот. з меланжу (прядива або тканини). *Передбачено дальше збільшення виробництва промислових товарів широкого споживання, зокрема ворсових, меланжевих, чистошерстних камвольних тканин* (Колг. Укр., 2, 1956, 2).

МЕЛАНІ́Н, у, *ч., спец.* Пігмент коричневого або чорного кольору, що зустрічається в певних тканинах живого організму. *Під впливом ультрафіолетового проміння в шкірі відкладається барвник, так званий меланін* (Наука.., 9, 1957, 12).

МЕЛА́НКИ, нок, *мн., заст.* Церковне свято — вечір напередодні Нового року.— *Розгулявся Морозенко! .. Так звечора на Меланки казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові* (Мирний, IV, 1955, 286).

МЕЛАНХОЛІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Власт. меланхолікові. *Мала* [дівчина] *рудаве волосся, що у русинів рідкість.., майже меланхолійний сум* (Коб., I, 1956, 375); *Часом находила на неї меланхолійна злість* (Ле, Міжгір'я, 1953, 33).

2. Схильний до меланхолії (у 1 знач.). *В пам'яті воскресли уломки adagio меланхолійного Себастіана Баха* (Ле, Міжгір'я, 1953, 297); // Який виражає меланхолію. *У Віктора Миколайовича Забіли був незвичайно меланхолійний вигляд, дивився він якимись відсутніми очима* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 420); // Такий, як у меланхоліка. *Воли* [телятка] *лежали тихо, безпомічно, не пручалися, а тільки своїми синіми, меланхолійними очима гляділи у німім остовпінню на сю огидну нору* (Фр., IV, 1950, 201).

3. Сповнений меланхолії (у 1 знач.): сумний. *В темній гущавині саду розсипаються тихі, меланхолійні звуки рояля* (Вас., I, 1959, 320); *В 1919 р. виходить збірка віршів А. Головка «Самоцвіти»... Переважали сумні, меланхолійні мотиви, які були навіяні декадентською та просвітянською літературою* (Іст. укр. літ., II, 1956, 430).

МЕЛАНХОЛІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **меланхолі́йний** 2.

МЕЛАНХОЛІ́ЙНО. Присл. до **меланхолі́йний.** *Регіна прийняла його оповідання дуже меланхолійно та скептично* (Фр., VI, 1951, 270); *Невеличкий гурток людей стояв там і меланхолійно дивився вниз на землю* (Ю. Янов., I, 1958, 155); * Образно. *Меланхолійно розсівали листя верби, берези та осокори* (Коз., Сальвія, 1959, 93).

МЕЛАНХО́ЛІК, а, ч. 1. Один з чотирьох типів темпераментів людини, що характеризується пригніченим сумним настроєм; людина з таким темпераментом. *Меланхолік — людина, яка відзначається порівняно невеликою різноманітністю емоціональних переживань* (Психол., 1956, 212).

2. Людина, схильна до меланхолії (у 1 знач.). *Серед дітей одиначок є два типи: один — меланхолік, мовчазна, сувора, замкнена в собі дитина.., другий — жвава, весела, властолюбива* (Григ., Вибр., 1959, 427).

3. Людина, хвора на меланхолію (у 2 знач.).

МЕЛАНХОЛІ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **меланхо́лік**.

МЕЛАНХОЛІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **меланхолі́йний**. *При меланхолічному темпераменті в людини може виробитися надмірна замкненість* (Психол., 1956, 214); *Високі дзеркала на мраморних консолях ніби потопали в меланхолічному сутінку* (Н.-Лев., IV, 1956, 239).

МЕЛАНХОЛІ́ЧНО. Присл. до **меланхолі́чний**. *Я думав меланхолічно, що коли він скоро не скінчить справ, я не побачу сьогодні панни Анелі* (Коцюб., II, 1955, 257); *Голодний пес меланхолічно жаліється на життя* (Ю. Янов., I, 1958, 134).

МЕЛАНХО́ЛІЯ, ї, *ж.* 1. Важкий, похмурий, сумний настрій; сум, туга. *Цілі дні сиділа* [Олеся] *мовчки то в світлиці, то в садку, то над Россю, дивилась в далекий простір, сумувала і вдавалась в сумну меланхолію* (Н.-Лев., III, 1956, 163); *— Ходімо краще поблукаємо. Ой, в степу як гарно тепер! — Іди, блукай,— одмахнулась Галя.— Розвій свою меланхолію* (Головко, I, 1957, 464); * Образно. *Надто змучені всі були тією жахливою ніччю,мокрими важкими пісками й сірою меланхолією дощу* (Загреб., Європа 45, 1959, 421).

2. Психічне захворювання, для якого характерні пригнічений стан, загальмованість думок, рухів, маячні ідеї. *Недарма психіатри найменували меланхолію душевним болем, корковим болем, за характером почуття відмінним від того болю, який ми відчуваємо від поранення та захворювання інших частин організму* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 204); *Мій брат завжди страждав на меланхолію* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 69).

△ **Чо́рна меланхо́лія** *див.* **чо́рний**.

МЕЛЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **моло́ти** 1; // у знач. прикм. *Насіння куту вживається в їжу як у цілому або подрібненому вигляді для виготовлення супів, пюре, так і в меленому вигляді для виготовлення соусів* (Зерн. боб. культ., 1956, 142); *Мелена сірка.*

МЕ́ЛИВО, а, *с., діал.* Мливо. *На вітер надіяться — без мелива бути* (Укр.. присл.., 1955, 104).

МЕЛІ́ЗМА *див.* **мелі́зми**.

МЕЛІЗМА́ТИКА, и, *ж.* Те саме, що **мелі́зми**. *Йому* [Колессі] *вдалося відтворити мінливу, химерну, багату мелізматикою інтонаційну структуру і не менш складну ритміку цих вільних декламацій* [народних дум] (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 44).

МЕЛІЗМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мелізмів. *Превалюючим елементом в них* [думах] *є музична декламація (речитатив), і лише в закінченнях періодів мелодійний фактор переважає, даючи нам широко розвинену каденцію з барвистими тріолями та мелізматичними прикрасами* (Іст. укр. музики, 1922, 69).

МЕЛІ́ЗМИ, мелізм, *мн. (одн.* **мелі́зма**, и, *ж.*). Невеликі музичні звороти, які прикрашають мелодію. *В мелодиці народних пісень та інструментальної музики є багато дрібних мелодичних прикрас (т. зв. мелізм)* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 82).

МЕЛІНІ́Т, у, ч. Вибухова речовина жовтого кольору, що використовується для артилерійських снарядів і т. ін. *З верхнього вигляду ніхто не може пізнати, чи та бомба не налагодована* [начинена] *мелінітом і чи не розірве тебе в найближчій хвилі* (Фр., IV, 1950, 349).

МЕЛІНІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **мелініт**; // Наповнений мелінітом. *Мелінітовий снаряд.*

МЕЛІОРАТИ́ВНИЙ, а, е. Стос. до меліорації, пов'язаний з нею. *Осушення і освоєння заболочених і малопридатних земель в районі провадить меліоративний загін Березнівської МТС* (Рад. Укр., 26.II 1957, 2); *— Тут недалеко провадяться меліоративні роботи... Мені не потрібне оце озеро, і я вирішив перенести його в парк* (Смолич, I, 1958, 74).

МЕЛІОРА́ТОР, а, ч. Фахівець з меліорації. *Зараз колгоспні меліоратори будують і відбудовують бічну осушувальну сітку, закріплюють схили, розчищають і корчують кущі, зрізають купини* (Рад. Укр., 27.III 1959, 2); *«Не пощастило з рибою, осушимо став, збільшимо площу землі, посадимо капусту»,— вирішив В'юн і почав збиратись до Києва за меліоратором* (Мокр., Сто.., 1961, 72).

МЕЛІОРА́ЦІЙНИЙ, а, е. Те саме, що **меліорати́вний**.

МЕЛІОРА́ЦІЯ, ї, *ж.* Система заходів, спрямованих на корінне поліпшення природних особливостей земельних угідь з метою підвищення їх родючості (шляхом осушення, обводнення, укріплення сипучих пісків і т. ін.). *Найбільш досконалим методом осушування є меліорація ґрунтів закритим дренажем* (Наука.., 9, 1963, 9); *Придбавши садибу, Володимир Галактіонович, як розповідають старожили, звернувся до хутірської громади з доброю порадою: зайнятись меліорацією,— зміцнити кручі посадками, зацементувати стоки яруг, всіма способами рятувати крутий прибережний схил від ерозії* (Вол., Дні.., 1958, 71).

МЕЛІОРУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех.* Провадити меліорацію. *Солончакуваті (засолені содою) та солонцюваті ґрунти можна хімічно меліорувати методом кислування* (Нариси про природу.., 1955, 242); *Меліорували низини, сипали насипи, клали рейки* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 262).

МЕЛІОРУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **меліорува́ти**. *Первинний обробіток земель, що меліоруються, значно відрізняється від обробітку вже окультурених ґрунтів* (Механ. і електриф.., 1953, 300).

МЕЛІ́СА, и, *ж.* (*Melissa* L.). Трав'яниста багаторічна медоносна рослина, з білими або жовтими квітками та лимонним запахом, з якої добувають ефірне масло. *Розтерті листки меліси, як свіжі, так і сушені, ..прикладають на шматочці до ран* (Лікар. рослини.., 1958, 77); *Застосовують мелісу як спецію при засолюванні помідорів і огірків* (Колг. енц., II, 1956, 179).

МЕЛОДЕКЛАМА́ТОР, а, ч. Той, хто мелодекламує.

МЕЛОДЕКЛАМА́ЦІЯ, ї, *ж.* Художнє читання віршів або прози у супроводі музики. *Щоб відтворити стиль і характер античної музики, композитор* [М. Лисенко] *вводить також мелодекламацію, супроводжувану перебором струн* (Укр. клас. опера, 1957, 246); * Образно. [Г і б с о н:] *Досить мелодекламацій, люба дівчино. Від таких промов мені завжди тільки хочеться їсти* (Собко, П'єси, 1958, 97).

МЕЛОДЕКЛАМУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Декламувати вірші або прозу в супроводі музики.

МЕЛО́ДИКА, и, *ж.* 1. *спец.* Сукупність властивостей і закономірностей, які характеризують мелодичні явища в музиці. *Перемінні розміри знаходимо в пісенній і інструментальній творчості багатьох народів. Вони становлять одну з характерних рис і українських народних пісень і побіч своєрідної мелодики та ритміки чимало спричиняються до незвичайної і оригінальної їх краси* (Осн.. дириґув., 1960, 85); *Світлий колорит, благородна велич і простота, пластичність мелодики зумовили популярність музики Бородіна* (Мист., 6, 1958, 46).

2. Вчення про мелодію.

△ **Мело́дика мо́ви** — зміна висоти голосу під час мовлення, що надає мові певного тонового забарвлення.

МЕЛОДИ́ЧНИЙ, а, е. 1. *спец.* Стос. до мелодії (у 1 знач.). *Ніщинський користується всім мелодичним, ладовим і метро-ритмічним багатством українського музичного фольклору* (Укр. клас. опера, 1957, 146); *Створюючи мелодичну основу пісень, самодіяльні композитори (або творчі колективи) часто запозичують професіональні прийоми* (Мист., 6, 1955, 10).

2. *рідко.* Те саме, що **мелоді́йний** 1. *Почався мелодичний Лисенків дует* (Н.-Лев., III, 1956, 310).

МЕЛОДИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Властивість за знач. **мелоди́чний** 2. *Мелодичність, наспівність і щирість його* [Вербицького] *музики сприяли її великій популярності* (Укр. клас. опера, 1957, 107).

МЕЛОДИ́ЧНО, *рідко.* Присл. до **мелоди́чний** 2. *Мелодично продзвонив старовинний годинник* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 321).

МЕЛОДІ́ЙНИЙ, а, е. 1. Приємний для слуху; милозвучний. *В урочистій тиші чулось лиш бухання моря та срібне, мелодійне цвірінькання південного цвіркуна* (Коцюб., I, 1955, 293); *Пісня зачарувала всіх. Два ніжні мелодійні голоси злилися в один, засумували, зажурилися над долею нещасливої красуні Суліко* (Збан., Між.. людьми, 1955, 14); *Музика грає Повільний мелодійний менует* (Перв., II, 1958, 68).

2. *спец., рідко.* Те саме, що **мелоди́чний** 1. *У процесі «випробування» пісенної творчості композиторів народ вносить і свої корективи до окремих мелодійних зворотів, пристосовуючи їх до свого музичного мислення* (Мист., 6, 1955, 10).

МЕЛОДІ́ЙНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мелодійний** 1; милозвучність. *Йому здалося, що його голос набув ще дужчої сили й мелодійності, ніжності та грації, виразності і краси* (Ю. Янов., II, 1954, 106); *Глибоким змістом і своєю чарівною красою, задушевністю, м'якою мелодійністю численні словацькі пісні нагадують пісні українські* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 24); *Коли ми чуємо ім'я Тараса Шевченка, воно передусім асоціюється в нас з ім'ям великого геніального поета, твори якого вражають багатством думки, силою й глибиною почуття, чарують розмаїтістю художньої форми, мелодійністю мови...* (Рад. літ-во, 2, 1961, 69).

МЕЛОДІ́ЙНО. Присл. до **мелодійний** 1; милозвучно. *Зложив* [хлопчик] *перед собою руки і став читати вголос. Рівно, мелодійно забриніла віршована мова* (Вас., I, 1959, 94); *З пагорбів мчали струмочки, і тихо, мелодійно дзюрчали арики* (Десняк, II, 1955, 285).

МЕЛО́ДІЯ, ї, *ж.* 1. Художньо усвідомлена логічна послідовність музичних звуків, організованих ритмічно і ладово-інтонаційно. *Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі* (Л. Укр., III, 1952, 590); *З вікон уже полилась задьориста мелодія польки, замигтіли тіні танцюристів* (Шовк., Інженери, 1956, 453).

2. Наспівне співзвуччя. *Поряд із наголосами й паузами найважливіше значення для вияволення точного смислу сказаного має мелодія інтонацій* (Худ. чит.., 1955, 115); *Весняний гук іде в народі, Що рідну землю засіва... Ой скільки тонів і мелодій! Ой що ж то будуть за жнива!* (Рильський, II, 1960, 262); * Образно. *Згори вторувала тій мелодії барв безладна гармонія мідяних дзвоників отари, що паслась по горах* (Коцюб., I, 1955, 184).

МЕЛОДРА́МА, и, *ж.* 1. *заст.* Драма з музикою та співом. *До появи М. С. Щепкіна та К. Т. Соленика у російських, а також і нечисленних тоді українських театрах перше місце займали мелодрама та водевіль* (Життя К.-Карого, 1957, 199).

2. Драматургійний жанр, для якого характерні перебільшені драматичні ефекти та моралізація; твір цього жанру. *Знання життя народу допомагало йому* [М. Кропивницькому] *перетворювати мелодрами на високохудожні реалістичні полотна, які хвилювали глядача своєю життєвою правдою* (Минуле укр. театру, 1953, 31); *Мелодрама перероблювалась на веселий водевіль на очах у навіть не здивованої публіки* (Смолич, Театр.., 1940, 173).

3. *перен.* Про яку-небудь водію, переживання, що відзначаються неприродністю, зовнішніми ефектами.

МЕЛОДРАМАТИ́ЗМ, у, *ч.* Перебільшені драматичні ефекти, властиві мелодрамі; неприродність, зайвий трагізм у зображенні чого-небудь. *Опери Пуччіні не позбавлені елементів натуралізму і мелодраматизму* (Мист., 6, 1958, 47).

МЕЛОДРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Власт. мелодрамі (у 2 знач.). *Другого дня мені трапилось грати на сцені, ще й п'єса трапилась противна, якась мелодраматична* (Л. Укр., III, 1952, 709).

2. Такий, як у мелодрамі; неприродний, перебільшено трагічний, з зовнішніми ефектами. *Почавши артистичну діяльність з мелодраматичної, умовної манери гри, Щепкін, завдяки великій обдарованості й невтомній праці, прийшов до реалістичного відтворення сценічних образів* (Життя Саксаганського, 1957, 24); *Драма* [«Назар Стодоля»] *закінчується дещо мелодраматичною кінцівкою* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 116).

МЕЛОДРАМАТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мелодраматичний** 2. *Кропивницький ніколи не був прихильником мелодраматичності в акторській грі* (Збірник про Кроп., 1955, 102).

МЕЛОМА́Н, а, *ч.* Той, хто пристрасно любить музику та спів. *Доки італійської опери для всього міста немає, можна лише деяким, особливо завзятим меломанам перебуватися сякими-такими концертами* (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 245); *Селецький — меломан, сам інколи творить симфонії для домашньої насолоди* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 403).

МЕЛОМА́НІЯ, ї, *ж.* Пристрасна любов до музики та співу.

МЕЛОМА́НКА, и, *ж.* Жін. до **меломан**.

МЕ́ЛОС, у, *ч.* Узагальнене поняття мелодійної, пісенної основи в музиці. *Друга симфонія композитора Л. Ревуцького є взірцем глибокого проникнення художника в образний та інтонаційно-ладовий характер українського народного мелосу* (Мист., 2, 1955, 24); *Провідна риса поезії Шевченка — музика, мелос, ритмічна могутність і метрична різноманітність* (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 25).

МЕЛЯ́СА, и, *ж.* Темна тягуча солодка маса, що є відходом цукробурякового виробництва; кормова патока. *Меляса містить у собі 50 проц. цукру, який не кристалізується* (Рад. Укр., 17.III 1949, 3); *Для виловлювання метеликів озимої та інших видів шкідливих совок застосовуються принади з розчином шумуючої меляси* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 29).

МЕЛЯ́СНИЙ, а, е. Прикм. до **меляса**.

МЕЛЬДУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех., діал.* Повідомляти, доводити до відома.

МЕЛЬДУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок., діал.* Відмічатися (в якому-небудь списку і т. ін.). — *Мельдуюся до рапорту. Питається мене фельфебер* [фельдфебель] *(не той, але інший): чого?* (Март., Тв., 1954, 280); *Прийшов я мельдуватися до тих добродіїв, що давали мені «вовчий білет», та й кажу: ніж викликати мене сюди без діла, краще б у тюрму посадили на казенні харчі* (Мур., Бук. повість, 1959, 82).

МЕЛЬКА́ТИ, аю, а́єш, *недок.* 1. Те саме, що **мигті́ти** 1. *Схаменулись нехрещені, Дивляться — мелькає,*

Щось лізе вверх по стовбуру до самого краю (Шевч., I, 1951, 6); *У натовпі мелькала сіренька борідка Молибоги* (Мик., II, 1957, 430); *Мені перед очима в якихось заломаних, кривих образах почало мелькати, як на поганому екрані, наше майбутнє* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 40); // *чим.* Робити швидкі рухи чим-небудь. *Вона побігла мовчки, швидко мелькаючи тугими, гарно виточеними литочками* (Тют., Вир, 1964, 14).

2. Швидко проноситися перед очима, змінюючи одне одне. *Крізь теплі сльози, важкі і великі, в яких все розпливалось, невиразно мелькали верби і телеграфні стовпи* (Коцюб., II, 1955, 382); *Ольга Іванівна любила швидку їзду. Любила спостерігати, як передок машини підминав під себе безконечну сіру стрічку шляху, як обабіч нього мелькають поодинокі дерева* (Ткач, Плем'я.., 1961, 350).

3. *розм.* Те саме, що **бли́мати** 1; мигтіти (у 2 знач.). *Світло горіло слабо і мелькало раз у раз то ясніше, то темніше, освічуючи похмуру кімнату* (Фр., V, 1951, 34).

МЕЛЬКНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **мелька́ти** 1, 2. *Засвербіла Івасева долоня, щось загурчало. Івась глянув — тільки жовтий слід на долоні, де лежав коник, та перед очима щось мелькнуло* (Мирний, I, 1954, 176); *В його умі мелькнули старинні.. казки про дріад, лісових дівчат, богинь дерев, що іноді являються людям* (Фр., III, 1950, 89); *В його погляді мелькнула непевність, але він зразу її пригасив* (Смолич, Ми разом.., 1950, 259); *Проскочили міст, мимо сільради.., мелькнули тополі, верби, акації* (Тют., Вир, 1964, 68).

◇ **Тільки хвосто́м (хво́стиком) мелькну́ти** — дуже швидко зникнути. — *Дурне мишеня, — сказала Таня і так перелякала її* [мишу] *цим, що та тільки хвостиком мелькнула* (Епік. Тв., 1958, 465); — *Весною, як натиснуть наші невичерпні резерви,— німець тільки хвостом мелькне* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 69).

МЕЛЬКО́М, МЕЛЬКОМА́, *присл., діал.* Дуже короткий час; недовго. *Сього Анхизу не бажалось, Щоб попрощатися з синком, І в голову йому не клалось, Щоб з ним так бачитись мельком* (Котл., I, 1952, 156); *А на умі все одно: коли б побачити* [парубка], *хоч здалека, хоч одним оком, хоч мелькома* (Мирний, I, 1954, 79); *Тільки мельком устигла вона глянути на Семена* (Сміл., Зустрічі, 1936, 59).

МЕЛЬКОМА́ *див.* **мельком.**

МЕЛЬКОТІ́ТИ, очу́, оти́ш, *недок.* Підсил. до **мелька́ти.** *Сунуть лавами селяни, тільки вила мелькотять* (Сос., I, 1957, 386).

МЕ́ЛЬНИК, а, ч. Власник млина або той, хто працює в млині; мірошник. *У перетику ходила По оріхи, Мірошника полюбила Для потіхи. Мельник меле, шеретує. Обернеться, поцілує Для потіхи* (Шевч., II, 1953, 140); *Мені снилось: я мельник в старому млині... Уночі затихають колеса* (Рильський, I, 1960, 137).

МЕ́ЛЬНИКІВ, кова, кове. Прикм. до **ме́льник.** *Мельник той.. не любив розказувати, й від його Кармель не довідаєсь би зроду нічого, коли б не було мельникової дочки* (Вовчок, I, 1955, 351); *Матвійко зметикував, що це і є той самісінький мельників син, який уміє розмовляти по-пташиному* (Донч., VI, 1957, 263).

МЕЛЬНИКІ́ВНА, и, *ж.* Дочка мельника. [Р у с а л к а:] *Ти водяну царівну зміняв на мельниківну!* (Л. Укр., III, 1954, 188).

МЕЛЬНИКУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок.* Бути мельником.

МЕ́ЛЬНИЧИХА, и, *ж., розм.* Дружина мельника.

МЕЛЬНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, фам.* Однокр. до **моло́ти.**

МЕЛЬХІО́Р, у, ч. Сплав міді з нікелем, схожий на срібло.

МЕЛЬХІО́РОВИЙ, а, е. Прикм. до **мельхіо́р;** // Вигот. з мельхіору. *Мельхіорові ложки.*

МЕМБРА́НА, и, *ж., спец.* 1. Гнучка перетинка, що розділяє дві порожнини з різним тиском або відокремлює замкнену порожнину від простору; застосовується у пристроях для вимірювання тиску, телефонах і т. ін. *Телефоніст сидів на низенькій колоді в кутку й безперервно хукав у трубку, щоб досягти особливо чіткого звуку в мембрані* (Ю. Янов., II, 1954, 8); *Хто ж його знає, може десь під ліжком стоїть мембрана, що транслює чудному господареві кожне слово, промовлене наодинці* (Смолич, I, 1958, 63); * У порівн. *І дзвінке повітря, і дзвінкі гори, і ліси, здавалося, все починало від кожного слова бриніти, як грандіозна мембрана* (Гончар, III, 1959, 91); *Увесь мій організм і кожна жилка напружені, як та мембрана!* (Тич., II, 1957, 115).

2. Тонка гнучка перетинка, плівка, що відділяє одне від одного шари клітин, порожнини, м'язові тканини. *Вважають, що на поверхні клітини є тонка мембрана, яка відділяє її від оточуючого середовища* (Наука.., 11, 1962, 30).

МЕМБРА́ННИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **мембра́на.** *Мембранний манометр; Мембранний потенціал клітини.*

МЕМБРА́НОВИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що **мембра́нний.**

МЕМОРА́НДУМ, у, ч. Дипломатичний документ, у якому викладаються погляди уряду або урядів з якого-небудь питання.

МЕМОРІА́Л, у, ч. 1. Меморіальна споруда. *Ми повинні створити меморіали на місці сіл, повністю знищених німецько-фашистськими окупантами за допомогу партизанам* (Літ. Укр., 8.V 1970, 3).

2. *спец.* Головна бухгалтерська книга для щоденного запису господарських операцій.

МЕМОРІА́ЛЬНИЙ, а, е. Який служить для увічнення пам'яті якої-небудь особи або визначної події; пам'ятний. *Багато трудящих Черкас були присутні.. на мітингу з нагоди відкриття меморіальної дошки на місці будинку, в якому Т. Г. Шевченко зупинявся в 1859 році* (Рад. Укр., 11.III 1961, 3); *Сторожі сусідніх будинків по вулиці, де сьогодні знаходиться меморіальний музей його імені, не раз згадували розмови Франка з ними* (Письмен. зблизька, 1958, 13).

МЕМУА́РИ, ів, *мн.* Літературний твір у формі записок, написаний від першої особи — учасника або свідка відображених у ньому подій. *Може згодом.. буду писати обіцяні мемуари* (Л. Укр., V, 1956, 394); *Тепер я не пишу романа. Я пишу мемуари. Згадую певний шматок життя, що мені він дорогий, і пишу про нього* (Ю. Янов., II, 1958, 31).

МЕМУАРИ́СТ, а, ч. Автор мемуарів. *Чим більше і щиріше мемуарист силкується перенести вповні, з усіми фарбами й тонами, той образ давно минулих подій, який лишився в його душі, тим більша небезпека, що він до того образа додасть щось зайвого, пізнішого, нанесеного течією часу* (Фр., IV, 1950, 228); *Про красу російського народу писали мемуаристи XVII—XVIII століть, їй віддавали данину видатні діячі культури різних країн і народів* (Довж., III, 1960, 257).

МЕМУАРИ́СТИКА, и, *ж.* Мемуарна література. *Значення мемуаристики величезне. Без перебільшення можна сказати, що молоді покоління знайомляться з минулим свого народу, пізнають найтонші нюанси історичного минулого.. значною мірою саме з мемуарної літератури* (Смолич, VI, 1959, 274).

МЕМУА́РИСТКА, и, *ж.* Жін. до **мемуари́ст.**

МЕМУА́РНИЙ, а, е. Прикм. до **мемуа́ри;** який є мемуарами. «*Театр невідомого актора*» [Ю. Смолича]

— один з нечисленних творів мемуарного жанру в українській радянській літературі (Іст. укр. літ., II, 1956, 471).

МЕНА́ДА, и, *ж.* Те саме, що **вакха́нка** 1. *Неріса.. пускається в прудкий танець, з несамовитими, але гарними рухами менади* (Л. Укр., III, 1952, 463); * У порівн. *Високі парості зеленої ліщини, Як постаті стрункі заквітчаних менад, Із горобійником сплелися в темний ряд* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 109).

МЕНГІ́Р, а, *ч., арх.* Нетесаний довгастий камінь, поставлений вертикально, що є одним з видів мегалітичних споруд часів міді-бронзи.

МЕНДЖУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **менджува́ти.**

МЕНДЖУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., розм.* Те саме, що **баришува́ти.** *Між горожанами можна було побачити.. отця Дмитра, благочинного, що так менджував просительськими книжечками, як Дмитренко кіньми* (Мирний, I, 1949, 382); *Стали* [Кабашні] *пасолувати, менджуючи кіньми та іншим товаром...* (Гончар, I, 1959, 25).

МЕНДЖУ́Н, а́, *ч., розм.* Той, хто менджує. *Тут крутилися й чорновусі цигани, ..горбоносі забарні волохи, татари-воловоди і менджуни на тонконогих бахматах-конях* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 135).

МЕНЕСТРЕ́ЛЬ, я, *ч.* У середньовічній Франції та Англії — мандрівний поет-музикант. *Співають менестрелі балади сонцю* (Забіла, Поезії, 1963, 85); * Образно. *Знаю, прийдуть нові менестрелі, тисячі невідомих Сосюр* (Сос., I, 1957, 212).

МЕ́НЖУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., діал.* Баришувати. — *Ото ж то й є,.. чужими* [грішми] *і хоче менжувати* (Мирний, 1, 1954, 198); *Бранцями вони* [татари] *менжували, як худобою, і з цього найбільше терпіла Україна, яка межувала з татарами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123).

МЕ́НЗУЛА, и, *ж.* Геодезичний прилад для топографічних зйомок місцевості. *Зйомки рельєфу виконують наземним способом на фотопланах за допомогою мензули* (Інж. геод., 1959, 77).

МЕ́НЗУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ме́нзула.** *Мензульний планшет;* // Який здійснюється за допомогою мензули. *Швидкий розвиток народного господарства й авіації забезпечили небувале поширення аерофотозйомки, яка швидко замінила наземну, мензульну зйомку* (Наука.., 4, 1961, 10).

МЕНЗУ́РКА, и, *ж., спец.* Посудина з нанесеними на ній поділками для точного вимірювання невеликих об'ємів рідини, газу. *Дівчина з серцем поставила мензурку, яку тримала в руці. Мензурка гучно стукнула* (Шовк., Інженери, 1956, 67).

МЕНЗУ́РКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мензу́рка.**

МЕНИ́НИ, ни́н, *мн., діал.* Іменини. — *Все чужі пани їдуть? Таж сьогодні не свято? — То паннині менини* (Л. Укр., III, 1952, 669).

МЕНІНГІ́Т, у, *ч.* Запалення оболонок мозку. *Звичайно, молода лікарка могла не визначити менінгіт* (Коп., Земля.., 1957, 102).

МЕНІ́СК, а, *ч., спец.* 1. Угнута або опукла поверхня рідини у капілярі. *Поверхня рідини в капілярних трубках на всьому своєму протязі крива, її називають меніском* (Курс фізики, II, 1956, 176).

2. Хрящовий серповидний утвір у деяких суглобах людини і хребетних тварин.

3. Опукло-угнута або угнуто-опукла лінза. *Позитивний меніск; Негативний меніск.*

МЕНІ́СКОВИЙ, а, е. Прикм. до **меніск.** *Менісковий телескоп.*

МЕ́ННЯ, я, *с., діал.* Іменя. — *Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене взивала по менню* (Кв.-Осн., II, 1956, 332).

МЕНСТРУА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **менструа́ція.** *Менструальний цикл.*

МЕНСТРУА́ЦІЯ, ї, *ж.* Щомісячна маточна кровотеча у жінки, яка досягла статевої зрілості; місячне, регули.

МЕНСТРУЮВА́ТИ, юю, ює́ш, *недок.* Мати менструацію.

МЕ́НТ, у, *ч., розм.* Дуже короткий проміжок часу; момент. миг. *Море сліпило. Воно все розцвіталось срібними квітками. І хоч вік їх був коротенький, усього мент, але в той самий мент замість зів'ялої квітки розпускалася сотня нових* (Коцюб., II, 1955, 290); *У хаті на мент заніміло. Знадвору глухо ревла гарматами ніч* (Головко, I, 1957, 66).

В оди́н мент — дуже швидко, миттю, за хвилину. *— Бувайте певні, в один мент запобіжу тому лиху* (Вовчок, VI, 1956, 267).

МЕ́НТИК, а, *ч., іст.* Короткий гусарський одяг з хутряною лямівкою на рукавах, який одягали наопашки поверх доломана. *Таїсія Федорівна, ніби між іншим, сказала: — А він мені подобається. І гусарський ментик йому до лиця* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 30).

МЕНТО́Л, у, *ч.* Безбарвна кристалічна речовина з сильним м'ятним запахом, яка застосовується в медицині, парфюмерії та харчовій промисловості.

МЕНТО́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **ментол.** *Ментолове виробництво;* // Який містить ментол. *Ментолова мазь; Ментолове масло.*

МЕ́НТОР, а, *ч.* 1. *заст.* Наставник (у 1 знач.), керівник, вихователь. *Я не вважав себе в праві виступати як ментор супроти молодого покоління* (Фр., XVI, 1955, 372); *Гальванеску із зв'язаними руками покоївся в глибокому кріслі і, дарма що сидів у такій незручній позі, працьовито виконував роль ментора... під дулом свого власного браунінга* (Смолич, I, 1958, 141).

2. *бот., сад.* Живець, який прищеплюють до рослини з метою одержання в гібриді рис цього живця. [Карташов:] *Ми визнаємо гібридизацію міжвидову і навіть міжродову. Визнаємо деякий вплив відкритого вами ментора* (Довж., I, 1958, 468).

△ **Ме́тод ме́нтора** — один з методів одержання в гібриді бажаних рис, властивих живцю-прищепі. *Користуючись методом ментора, Мічурін ліквідував безплідність у віддалених гібридів* (Наука.., 9, 1956, 29).

МЕ́НТОРСЬКИЙ, а, е, *заст.* Властивий менторові (у 1 знач.); повчальний. — *Не прогнівайтеся, якщо я дозволю тут собі зужити менторського тону* (Кач., II, 1958, 27); *Хоч як би Вадим тепер хизувався павиним пір'ям своїх менторських монологів, він назавжди лишиться для неї маленьким, зсутуленим, з переляканими очима* (Руд., Остання шабля, 1959, 76).

МЕНУЄ́Т, а, *ч.* Старовинний французький танець тричасткового тактового розміру з повільними й плавними рухами. *На чорному полотні ночі вирисовуються силуети двох фігур. Здається, що вони танцюють старовинний менует* (Собко, Любов, 1935, 112); // Музика до цього танцю. *В себе, у Василівці, він замикався в лазні, щоб не надокучати домашнім трубними звуками, якими, здається, можна зірвати дах, і награвав найчутливіших менуетів* (Полт., Повість.., 1960, 35).

МЕНШ *див.* **ме́нше.**

МЕ́НШАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ме́ншати.**

МЕ́НШАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати меншим (про обсяг, кількість, величину чого-небудь); зменшуватися. *З кожним днем міняється й плата за роботу: то більшав, як багато товару присуне, то меншав*

(Мирний, II, 1954, 78); *Чує Хо, що сила його слабшає, що сам він меншає* (Коцюб., I, 1955, 175); *Відстань між планетою і ракетою меншала* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 109); *Осінь непомітно золотила сади, розсипала багрянець. Дні меншали, ранки ставали прохолодними* (Кочура, Родина.., 1962, 48); // *безос. Дедалі втікачів і догонців меншає, але частіше з'являються переможці елліни, що женуть списами попереду себе, мов отару, гурти.. троянців і троянок* (Л. Укр., II, 1951, 324); *Води в шлюпці меншало, і вона більше не прибувала. Троє гребців вилизали її жасками, каструлею й були вже мокрі від поту й від води* (Кучер, Голод, 1961, 229).

2. Ставати меншим (про силу, інтенсивність, ступінь чого-небудь); слабшати. *Бабуся-зима знала людей. Вона знала їх зависті, злості, амбіції, знала, як тяжко гнобили себе, не раз бувало ще й кров потекла, але те вже давно було і з часом все те якось меншало, лагіднішало* (Кобр., Вибр., 1954, 183); *Перша зірка блиснула, за нею Друга, третя — меншає пітьма* (Ющ., Люди.., 1959, 204).

МЕ́НШЕ, *рідко* **МЕНШ,** *присл.* 1. Вищ. ст. до **ма́ло.** *Настало душне, гаряче літо. Риби ловилось все менше та менше* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Так ворожка поробила, Щоб менше скучала* [дівчина] (Шевч., I, 1951, 3); *Його чотирнадцять синів і не менше п'ятдесяти онуків теж були дяками* (Довж., I, 1958, 175); *Хто на чужих пожежах не був, а хоч і був, та не вхватив чогось путящого, .. на людях галасував на всю горлянку — забрати економію! А ті, що набрались уже по чужих маєтках, поглядали на порожні двори сусідів з непокоєм і собі на людях горлали не менш* (Головко, II, 1957, 281).

Не ме́ньше, як (ніж)... — так само, як...; стільки ж (або й більше), як... *Й добре жилося в покійного тата, дуже значного пана, у котрого за обід щодня сідало не менше як тридцять душ* (Мирний, IV, 1955, 335); *— Самого цукру до вранішнього чаю треба було купити,— вирахувала вона,— не менше, як фунтів з п'ять* (Смолич, II, 1958, 39); *Готель «Європа» цікавив художника, мабуть, не менше, ніж самого старшину. Свого часу Ференц оформляв фойє і більярдний зал цього готелю* (Гончар, III, 1959, 253).

2. *перев.* **менш.** Уживається у складених формах вищ. ст. прикм. і присл. *Оця кругленька конячка ще має двох подруг не менш ситих, бо паші стане не тільки коням, а й коровам, телятам, овечкам* (Коцюб., II, 1955, 236); *Вся Софійська площа від самої древньої Софії аж до не менш древнього Михайлівського монастиря захаращена народом* (Довж., I, 1958, 43); *Нинішній бунтар, чи там революціонер, як доводять камчатські чиновники, не менше впертий і життєздатний, аніж його попередник* (Стельмах, I, 1962, 17); *Я вам думку висловлю свою, Куди не так, як німець ваш, поважно, А ле, я думаю, не менш одважно* (Л. Укр., I, 1951, 98).

Більш-ме́ньш *див.* **бі́льше; Ні бі́льш, ні ме́ньш** [як...] *див.* **бі́льше.**

МЕ́НШЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ме́ньший.** *Матюха з буфета карафку дістав і другу, меншеньку, з наливкою для жінок* (Головко, II, 1957, 48); *У багатого, пана було двоє синів. Старшенький удався собі тихий, слухняний, все за книжкою сидів, а меншеньке таке вродилось швидке, шаловливе* [пустотливе]— *тільки йому й діла, що гаса було по господі* (Стор., I, 1957, 30); *Пішли вони, двоє менших, дівчатка, до корівки: — А чого ти молочка не даєш? га?* (Гр., I, 1963, 445).

МЕ́НШИЙ, а, е. 1. Вищ. ст. до **мали́й** і **мале́нький.** *Лисиця десь м'яса дістала. Тихесенько прибігла під стіжок — Ум'яла більшенький шматок. А менший у сінце сховала На другий раз* (Гл., Вибр., 1957, 37); *Дні стали помітно меншими* (Собко, Біле полум'я, 1952, 149); *З роками оті слова «держіться, діти, плуга» не так твердо вимовлялись, як в ту пору, коли сини були меншими, а він молодшим, бо тоді більше було надії якось розбагатіти* (Стельмах, I, 1962, 148); *Зоня була не вчителькою, а старшою літами і меншою становищем товаришкою* (Л. Укр., III, 1952, 647); *Так-от велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш, і не поважаєш його* (Кв.-Осн., II, 1956, 83).

2. Молодший і наймолодший за віком. *Вчитель.. випустив школярів зо школи. Менші побігли, а старші, що здають екзамен на «свідоцтво», знов до книжок* (Гр., I, 1963, 243); *Вистава йде далі. Йосифа знаходять брати. Вітання й лагідність до меншого брата, ніжність рук і розмов* (Ю. Янов., II, 1958, 20); // *у знач. ім.* **ме́ньший,** шого, *ч.;* **ме́ньша,** шої, *ж.* Молодша або наймолодша за віком людина. *Наш син у школу зранку ще побіг, Зо мною попрощавшися прихильно, Як старший з меншим* (Рильський, II, 1960, 281).

МЕ́НШІСТЬ, шості, *ж.* Менша частина, кількість якогось цілого, певної групи. *Буржуазія в усякому капіталістичному суспільстві становить дуже незначну меншість населення* (Ленін, 15, 1949, 94); *Вийшовши на битий шлях, .. вони розділилися: меншість подалась до Печерського, а більшість — до Дніпра* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 240).

△ **Націона́льна ме́ншість** *див.* **націона́льний.**

МЕНШОВІ́ЗМ, у, *ч.* Антимарксистська дрібнобуржуазна опортуністична течія в Російській соціал-демократичній робітничій партії, різновид реформізму. *Меншовізм утворився на II з'їзді РСДРП (серпень 1903 р.) з меншості «іскрівців» (звідси і назва меншовізм) і з усіх опортуністичних противників «Искры»* (Ленін, 20, 1950, 224).

МЕНШОВІ́К, а́, *ч.* Послідовник меншовизму, член меншовицької партії. *Відмовляючись від революційної боротьби за відновлення Радянської влади, тобто за створення нормальних умов розвитку професійних спілок, меншовики і есери об'єктивно сприяли зміцненню капіталістичних порядків* (Вісник АН, 1, 1957, 35); *В боях за партію, несхитну й непоборну, Примусивши примовкнуть лжу тлетворну, Меншовиків отруєний язик, Мужнів, грізнів і кріпнув більшовик* (Бажан, Роки, 1957, 213).

МЕНШОВІ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **меншові́к** і **меншові́зм.** *На* [IV-ому] *з'їзді* [РСДРП] *переважали меншовики, внаслідок чого в ряді питань були прийняті резолюції меншовицького характеру* (Іст. УРСР, I, 1953, 616); *Звертався* [Федір] *до своїх — до незаможників, до матерів, до молоді, що запруджувала толоку: — .. Ні Петлюра, ні есери, ні меншовицька шушваль далі слів нікуди не пішли* (Гончар, II, 1959, 227).

МЕНШОВІ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **меншові́к.**

МЕНЮ́, *невідм., с.* 1. Набір страв для сніданку, обіду, вечері. *Гулька заздалегідь попередив директора чайної, що має намір посидіти з компанією, вручив завдаток, домовився про меню* (Тарн., Незр. горизонт, 1962, 127).

2. Листок з переліком страв і напоїв (у закладах громадського харчування). *Меткий офіціант подав меню* (Дмит., Розлука, 1957, 38).

МЕ́НЬ, я́, *ч., діал.* Минь.

МЕНЬО́К, нька́, *ч., діал.* Зменш.-пестл. до **мень.** *Під лавою щось хлюпнуло у воді, жінка одразу ж нагинається й радіє, підіймаючи з дзбелеки чималу макітру: в ній темніють живі в'юни, невеликий меньок і кілька линків* (Стельмах, Хліб.., 1959, 602); * У порівн. *Уже троянці вгамувались, Могоричу всі потягли; І, мов*

меньки, повивертались, Безпечно спати залягли (Котл., I, 1952, 159).

МЕР, а, ч. Голова муніципалітету в ряді країн (США, Англії, Франції тощо). *Річ держав помічник мера, Перед ратушею ставши* (Л. Укр., IV, 1954, 198); *У Кардіффі нас прийняла мер міста, лейбористка Елена Еванс* (Наука.., 1, 1960, 59).

МЕ́РВА, и, *ж., діал.* М'ята, терта або зопріла солома. *Лукина.. висмикнула з хлівця з загати жменю потерті та мерви* (Н.-Лев., III, 1956, 358); *Коли відчинились хатні двері, на Кузьму війнуло тяжким духом перепрілих онуч, перестоялих в цеберці помий та аміачних випарів від мерви, на якій, згорнувшись калачиком, лежало теля* (Іщук, Вербівчани, 1961, 191).

МЕ́РВИТИ, влю, виш; *мн.* мерв'ля́ть *недок., перех., діал.* М'яти, бгати (у 1 знач.).

МЕРВИ́ЩЯ, і, *ж., діал.* Те саме, що **ме́рва**. *Раз весною взяв дід рискаль та й мотику, скопав у городці грядку велику, мервицею попринадив, грабельками підгромадив* (Фр., III, 1950, 184).

МЕРГЕЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мергелюва́ти**. *Досліди показали, що мергелювання ґрунту значно підвищує врожайність сільськогосподарських культур* (Рад. Укр., 9.VI 1962, 2).

МЕРГЕЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех.* Вносити мергель.

МЕРГЕЛЮВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **мергелюва́ти**.

МЕ́РГЕЛЬ, ю, ч. Осадочна гірська порода, що складається з глини і вапняку. *У тому разі, коли вапняк має значну домішку глини, його називають мергелем* (Курс заг. геол., 1947, 56); *В Криму в великі поклади високоякісних мергелів, на базі яких доцільно спорудити цементний завод* (Рад. Укр., 20.I 1959, 2).

МЕ́РГЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **ме́ргель**; // До складу якого входить мергель. *Мергельні породи.*

МЕРЕ́ЖА, і, *ж.* 1. Риболовна сіть з великими вічками. *Важка мережа тонула в воді, тільки зверху вискакували бульки та блищав довгий рядок здорових, білих, дерев'яних галаганів, неначе разок намиста* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Над ніжним морем ви* [М. Горький і М. Коцюбинський] *щодня стрічались, Рибалкам італійським помагали Мережі срібні в хвилі лазурові Із виглядом урочим закидати* (Рильський, I, 1956, 425).

2. *чого, перен.* Те, що нагадує своїм виглядом багато схрещених, переплетених ліній. *Стежок поплутаних, доріг, шляхів і колій мережа сплалася безмежна по землі* (Рильський, II, 1946, 233); *Організм людини має здатність теплорегуляції, у здійсненні якої шкіра відіграє величезну роль завдяки наявності в ній великої мережі кровоносних судин* (Шк. гігієна, 1957, 88); *Небо цвіло наді мною В синій мережі ялин* (Мас., Побратими, 1950, 29).

3. *яка, чого.* Сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів і т. ін., розташованих на певній території. *Капітан у минулому працював інженером-електриком на високовольтній мережі, яка живилася Дніпрогесом* (Гончар, III, 1959, 249); — *Комунікаційну мережу цеху я вже мав нагоду оглянути детально* (Шовк., Інженери, 1956, 83); *Зрошувальна мережа.*

4. *яка, чого.* Сукупність однорідних закладів, підприємств і т. ін., розташованих на певній території. *Широчезна мережа по містах і селах нашої Радянської України культурно-освітніх закладів* (Вишня, I, 1956, 320); *На Україні розширюється мережа підприємств служби побуту* (Рад. Укр., 7.I 1965, 2).

МЕРЕ́ЖАНИЙ, МЕРЕ́ЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **мере́жати** і **мере́жити** 1. *А яка там чутка про чернігівські сорочки! Чи мережані, чи просто вишивані?..* (Л. Укр., V, 1956, 17); *Назносили їх* [рушників] *з усього села — були вони довгі, з тонкого льняного полотна, вишивані, мережані й гаптовані* (Дмит., Наречена, 1959, 198); // *у знач. прикм. Ой хустино, хустиночко! Мережана, шита. Тільки й слави козацької — Сіделечко вкрити* (Шевч., II, 1953, 43); *Внизу вікно заслоняла біленька мережана завісочка* (Мик., II, 1957, 289); * Образно. *Спустила хмарка на луги мережані подолки* (Тич., I, 1946, 50).

2. Дієпр. пас. мин. ч. до **мере́жати** і **мере́жити** 2. *Ох і прибралась же дівчина, виряджаючись до паничів: як стеблиночку, тонку та високу, обгорнуло сиве та шнурком мережане сукно стрункий її станок* (Вас., I, 1959, 241); *Марія.. зодягнулась у мережану українською вишивкою блузку з довгими рукавами* (Руд., Остання шабля, 1959, 534); * У порівн. *Сонце, проблискуючи крізь шиби, творило грубезні, косі стовпи, немов із срібла вилиті, немов діамантами та всіляким дорогим камінням мережані* (Фр., V, 1951, 152).

3. Дієпр. пас. мин. ч. до **мере́жати** і **мере́жити** 3. *На порозі з'явилася широка, мов ступа, дівка..— Це моя старша* [дочка].. *— промовив Мартин, підсовуючи математикові велику, мережену рибками ложку* (Кос., Новели, 1962, 107); // *у знач. прикм. Бряжчать мережані ярма в терновими занозами, поскрипують чумацькі мажі* (Коцюб., I, 1955, 180); *В сніги, у сиву сніжну невідомість, Мережані, оздобні линуть сани* (Рильський, II, 1960, 21).

4. Дієпр. пас. мин. ч. до **мере́жати** і **мере́жити** 4. *Я щоліта навідую свого колегу, бо, признатися, щиро полюбив.. Полюбив великі, мережані прожилками руки, від яких пахне і медом, і степовим зіллям, і працею* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 42); // *у знач. прикм.— Жук укусив. Мережаний жук, щоб він пропав* (Мирний, I, 1954, 178); *Місяць плив між гілками дуба. Тремтіло сріблясте листя. І далеко від дуба лягала химерна мережана тінь* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 278); *Не для людей, тієї слави, Мережані та кучеряві Оці вірші віршую я* (Шевч., II, 1953, 112); *Оце гадаю,— і мені Таки частесенько здається, Що мир, запеклий у борні, жартує тільки та сміється; Що пал мережаних речей За оборонників святині — Одна омана для очей, Чи марний гук серед пустині* (Граб., I, 1959, 87).

МЕРЕ́ЖАНКА, и, *ж.* Те саме, що **мере́жка** 1; // Мережана (у 1 знач.) річ. [Принцеса:] *У мене там, у замковій світлиці, мережанок багато срібно-злотих і прядива й серпанків* (Л. Укр., II, 1951, 213); *Ще бринить світло. Крізь мережанку занавіски вирізьблюється Зінина постать* (Чумак, Черв. заспів, 1956, 146).

МЕРЕ́ЖАННЯ, МЕРЕ́ЖЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **мере́жати, мере́жити**.

2. Мережані (вишивані, різьблені) узори на чому-небудь. *Крісло есть у тій хатині, Все в мережанні дивнім, Хто сидить там, той щасливий, Я — щасливцем був таким!* (Л. Укр., IV, 1954, 123); * Образно. *Де-не-де чорніє мереження ріль* (Головко, I, 1957, 58).

МЕРЕ́ЖАТИ, аю, аєш і **МЕРЕ́ЖИТИ**, жу, жиш, *недок., перех.* 1. Робити мережку (у 1 знач.). *Галя полюбила свого хрещеника, як рідну дитину. Сорочечки йому шила й мережала* (Мирний, II, 1954, 256); *Сорочка в його була вишивана та вимережана. Хто йому, рябому, так вишивав та мережив?* (Вовчок, VI, 1956, 234); *Дівчина вміла мережити, вміла вишивати і простим хрестиком, і болгарським, і навіть гладдю* (Донч., III, 1956, 92); * У порівн. — *Мій син служить у пристава в канцелярії: там пише хлопчина, як мережить* (Вас., IV, 1960, 20).

2. Те саме, що **вишива́ти**. *А вельможна панна сіла*

си в віконце, Тонесеньку хустку злотом мережить (Федьк., I, 1960, 112); *Та візьми вишиванку з планшета в крові, Де Оксана мережала маки* (Забашта, Пісня.., 1961, 58).

3. Вирізьблювати узори на дереві, дерев'яних предметах. *Одні* [козаки] *перековували коней, лагодили вози, мазали дьогтем мажари, інші .. мережили ярма, люшні і задники на гарбах* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 250); *У шкільній майстерні виготовили різці та жолобчасті долотця. Разом з учнями мережив узорами полиці і Турбай* (Вол., Місячне срібло, 1961, 299).

4. *перен.* Вкривати яку-небудь поверхню лініями, плямами, що нагадують мереживо. *Густа пшениця, високе жито, зелений овес, ріпак, ячмінь мережать смужками усю долину* (Н.-Лев., II, 1956, 388); *Уже завечоріло. Широкі тіні простяглись і мережили степ* (Стор., I, 1957, 334); *Біля потічка горобці пили воду, мережали лапками густу грязючку* (Тют., Вир, 1960, 94); *Роки зарівняли траншеї глибокі, Що з півдня на північ мережили поле* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 30); // Дрібно писати на папері; взагалі писати, розповідати барвисто, витіювато, пишномовно. *Хоч доведеться розп'ястись! А я таки мережать буду Тихенько білі листи* (Шевч., II, 1953, 214); *Перо моє — пісні мережить, пісні, що закликають в бій* (Тич., II, 1957, 77); *Дід пригадав, знайшов перервану нитку* [розповіді] *і знов почав мережити поволі епопею геройську* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 384); // Рухаючись, прокладати невидимі лінії на чому-небудь. *Він швидкими кроками мережить кімнату з кутка в куток* (Рибак, Помилка.., 1956, 183); *Третій радянський супутник землі.. яскравою іскрою мережить небесні простори* (Наука.., 2, 1959, 21).

МЕРЕ́ЖАТИСЯ, ається і **МЕРЕ́ЖИТИСЯ**, иться, *недок.* 1. Вкриватися лініями, плямами, що нагадують сіть, мереживо. *Степ мережився тінями ночі* (Мас., Сорок.., 1957, 304); *У кабіці згасав огонь, мережився попелом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 186).

2. Пас. до **мере́жати, мере́жити** 1, 2. *Рушники вже ткались, і хустина мережалась, Шовком вишивалась* (Шевч., II, 1963, 16).

МЕРЕ́ЖЕНИЙ *див.* **мере́жаний.**

МЕРЕ́ЖЕННЯ *див.* **мере́жання.**

МЕРЕ́ЖЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мере́жка.** *Була в Охріма сіра Свита, Так хороше пошита: Іззаду вусики з червоного сукна, На комірі мережечка така, що на,— Хоч голові носити!* (Гл., Вибр., 1957, 62); *І кожна цегла, статуя, колона, мережечка, різьба і малювання незримими устами промовляє: «Мене створив єгипетський народ»* (Л. Укр., I, 1951, 253).

МЕРЕ́ЖИВНИЙ, а, е. 1. Зробл. з мережива (у 1 знач.), оздоблений мереживом. *Вона вийшла з світлиці вже одягнута в новеньке брунатне кашемірове плаття з білосніжним мереживним комірцем* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 70); *Евеліна зітхає. Мне в руках мереживну хустку* (Рибак, Помилка.., 1956, 289).

2. *перен.* Схожий на мереживо (у 1 знач.). *Древньоруські ливарники виготовляли підвіски.., панікадила з складними мереживними візерунками* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 417); *Ромашки вже одцвіли, і тепер на тоненьких ніжках похитувалися не білі, мереживні квіти з жовтою серцевиною, а сама ця серцевина* (Руд., Вітер.., 1958, 412).

МЕРЕ́ЖИВНИЦЯ, і, *ж.* Робітниця, яка робить мереживо (у 1 знач.). *Вироби вологодських мереживниць з великим успіхом демонструвались на багатьох міжнародних виставках та ярмарках* (Роб. газ., 19.I 1964, 1).

МЕРЕ́ЖИВО, а, *с.* 1. Сітчаста тканина з узорами, якою оздоблюють одяг, білизну та ін. предмети домашнього вжитку. *Швидко вбігав в кімнату Наталя з якимось мереживом у руках* (Вас., III, 1960, 347); *Настя кинулась до скрині, вийняла найкращий, найкоштовніший рушник тонкого, ясного, немов травневий день, мереживо* (Кач., I, 1958, 526); * У порівн. *Скрізь, як мереживо, павутиння рівчаків і каналів* (Смолич, I, 1958, 55); *Його думки плелися, мов фантастичне мереживо* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 280).

2. *перен., яке, чого.* Те, що нагадує таку тканину. *Павук снував туди й сюди своє мудре мереживо* (Гр., I, 1963, 360); *Над вікном звисало червоне мереживо дикого винограду* (Вільде, Опов., 1954, 78); // Те, що описується, про що розповідається барвисто, витіювато, думається так. *Голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок* (Коцюб., I, 1955, 415); *А дід, ласкавий бородань, Мереживо оповідань Почав повільно розгортати* (Рильський, Сад.., 1955, 92).

МЕРЕ́ЖИВЦЕ, я, *с.* Зменш.-пестл. до **мере́живо.** *На ній було довге кльошове плаття з високим стоячим коміром, обшитим вузьким мереживцем* (Бурл., Напередодні, 1956, 61).

МЕРЕ́ЖИТИ *див.* **мере́жати.**

МЕРЕ́ЖИТИСЯ *див.* **мере́жатися.**

МЕРЕ́ЖКА, и, *ж.* 1. Ажурний узор, зроблений на місці висмикнутих із тканини ниток. *Був і дівчачий товар: стрічки, .. запаски, кораблики, рушники, і шиті і з мережками* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *Шила хрестиком ще й мережкою, Як ходив ти до мене стежкою* (Забашта, Квіт.., 1960, 116); * Образно. *Ой у лісі, в лісі Заячі мережки, Зацвітають на горісі Золоті сережки* (Стельмах, V, 1963, 309); * У порівн. *Навіконники і наличники на дверях з вирізками і зарубками, — неначе мережки на рушнику* (Стор., I, 1957, 226); // *заст.* Мереживо (у 1 знач.). *Одсувались комоди і звідти викидались тонкі сорочки, такі чудні і легкі, наче пушинки, з свистом дерлися рядна, літали, мов павутиння, мережки* (Коцюб., II, 1955, 89); // *рідко.* Різьблення на дереві.

2. *перен.* Те, що своїм виглядом нагадує такий узор. *Ніч. З неба дивиться місяць. Берестки, тополі стоять, застиглі в сріблі. Мережки скрізь рябіють по улиці* (Тесл., Вибр., 1950, 156); *Коричневогрудий* [зяблик], *сам рожевий, з тонкою білою мережкою на крилах, він весь ніби сяяв на сонці* (Коп., Як вони.., 1961, 26); * Образно. *Розплітається уранці Срібних снів мережка* (Олесь, Вибр., 1958, 230); *Уляна на плечі несла лопату, а в голові мережку юних мрій* (Чорн., Потік.., 1956, 45).

3. Те саме, що **ви́шивка.** *Ви навчіть мене вишивки, мамо! І навчіть мене, рідная, так, Щоб з мережки живими словами Промовляли волошки і мак* (Мас., Сорок.., 1957, 47); *Спогади спліталися в барвну мережку, мов на білій, вишитій заполоччю сорочці* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 180); // Барвиста оздоба, що нагадує вишивку. *Ще і лози червоної добув, Щоб .. на краях зробить мережку* (Гл., Вибр., 1957, 219).

МЕРЕ́ЖОВАНИЙ, а, е, *заст.* Мережаний, мереженний. *Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками* (Кв.-Осн., II, 1956, 26).

МЕРЕ́ЖЧАТИЙ, а, е. Оздоблений мережками. *Батькові ш'ю сорочки мережчаті* (Щог., Поезії, 1958, 341); // Схожий на мережку, мереживо. *Помалу йшла вулицями.. і опинилась перед мережчатою брамою великого саду* (Гр., II, 1963, 269); *Їм траплялись і білорожеві печериці, і жовті лисички, які ховались між мережчатого листя папороті* (Донч., V, 1957, 69).

МЕРЕ́НГА, и, *ж.* Тістечко з запечених збитих яєчних білків та вершків з цукром.

МЕРЕХТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мерехті́ти**. *Глянув* [Бронко] *на небо. Які рухливі зірки! Їхнє мерехтіння чомусь пов'язалося в його уяві з рибою в неводі* (Вільде, Сестри.., 1958, 569); *В тьмяному мерехтінні каганця видно, що обличчя людей збуджені й радісні* (Коз., Сальвія, 1959, 29); *Парубок чув її дихання, чув дотик руки, бачив мерехтіння очей* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 345); *По західному березу за мерехтінням білої віхоли палали гори* (Гончар, III, 1959, 296); * Образно. *У щоденному мерехтінні фактів і вражень поет повинен відрізняти тимчасове, хвилинне від справді важливого у житті країни, народу, покоління, людства...* (Рад. літ-во, 2, 1965, 10).

МЕРЕХТІ́ТИ, тя́ть, *недок.* 1. Світити тремтливо, нерівно (про світло); блимати, миготіти. *Лиш де-де з вікон блимає світло, що ледво мерехтить за сніговим серпанком* (Фр., VII, 1951, 416); *Дощ посилювався, вогні в російському таборі тьмяно мерехтіли* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 301); *Тиха весняна ніч прослалася над Галичем, мерехтіли зірки на небі* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 84); *Дівчина щулилась, хукала на посинілі пальці й дивилась, як мерехтіло миготючими зіницями вогнів вечірнє місто* (Донч., III, 1956, 379); // Відбивати слабке, нерівне, тремтливе світло; поблискувати. *Безліч срібних свічників, дорогоцінних канделябрів і інших посудин стояла або висіла довкола, граючи і мерехтячи при слабім світлі гнота* (Фр., V, 1951, 49); *В прозорій синяві ночі далеко внизу мерехтіла, тануча у пітьмі, могутня Дніпрова повідь* (Довж., I, 1958, 354); // Сяяти тремтливим блиском (про очі). *Її очі мерехтіли вогнем зворушення* (Коб., III, 1956, 175); *Прямо на нього дивились вузькуваті бісівські очі, мерехтіли зеленаво-жовтим огнем* (Стельмах, I, 1962, 141).

2. Швидко, в'юнко рухатися у чийомусь полі зору. *А ось в'юнкими табунцями маленькі рибки мерехтять* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 83); *В голубому прозорому небі грають, мерехтять.. голуби...* (Ряб., Жайворонки, 1957, 229); // Коливатися, дрижати (про видимі випари). *Явтуха Калениковича ноги несуть із звичайною швидкістю, шапка знов метляється в руці, над йоржиком мерехтить пара* (Ю. Янов., II, 1954, 215); *На небі жодної хмарки, а земля вся парує, і над полем мерехтить марево* (Коп., Як вони.., 1961, 32); // Пробігати перед очима. *Повз мерехтіли в очах темні поля, силуети лісків, рідкі вогники селищ. Машина линула, як метеор* (Смолич, I, 1958, 97); // Яскраво виділятися дрібними плямами на якому-небудь фоні; рябіти. *Сливи мерехтять бузковими плямами в гущині листя* (Ю. Янов., II, 1954, 179); *Жовті зіниці кульбаби мерехтіли в траві* (Донч., VI, 1957, 194); // Невиразно виднітися; маячити. *В тумані мерехтить Козацький острів* (Довж., III, 1960, 479).

◇ **Мерехті́ть в очах́**, *кому, безос.* — рябить в очах у кого́сь. *Орися не спускає очей з покосу, інколи аж мерехтить їй в очах від одноманітної пшеничної стежки* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 220).

МЕРЕХТЛИ́ВИЙ, а, е. Який мерехтить. *Каганець лає нерівне мерехтливе світло* (Кир., Вибр., 1960, 366); *Тільки лиш за горами, вкритими густим лісом, захо валося сонце, як небо вже немов хтось засіяв мерехтливими зорями* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 74); *Юркові завжди було чомусь весело дивитись на її світлі мерехтливі очі, на усміхнене обличчя* (Донч., IV, 1957, 283); *У мерехтливому мереживі хуртовини з'явилась рухома пляма. Кінь!* (Дмит., Обпалені.., 1962, 53); *Мерехтливе повітря м'яко струмувало, наче підлизуючи своїми рухливими течіями потойбічні висоти, бліндажі, далекі дерева* (Гончар, III, 1959, 391); *За туманом, за Мурманом — Хаос чорних скель, Вів сірим, мерехтливим,.. Подихом пустель* (Гірник, Стартують.., 1963, 92).

МЕРЕХТЛИ́ВО. Присл. до **мерехтли́вий.** *Бронзові свічники по кутках мерехтливо блимали вогниками і химерні тіні гойдалися через усю стіну* (Рибак, Опов., 1949, 163); *Навкруги густішала й густішала темнота, .. і єдиним джерелом світла були тоді зорі, що мерехтливо переливалися вгорі* (Скл., Карпати, 1954, 47).

МЕРЕ́ЩИТИСЯ, иться, *недок., розм., рідко.* Те саме, що **вижа́тися.** *Їй мерещиться немазана хата, збита долівка, чорний у сажі комин* (Мирний, IV, 1955, 44); *// безос. — Не доберу, дрімала я чи мені мерещилось,— важко зітхнула мати* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 10).

МЕРЗЕ́ННИЙ, а, е. 1. Який викликає огиду, відразу; гидкий (у 1 знач.), відворотний (у 1 знач.). *Так лаяти Болото почала* [Верша]: *—...Таке ж бридке, таке мерзенне, Поржавіло, від жабуру зелене, Не хочеться паскудиться в багні* (Греб., I, 1957, 53); *Жовта пінява рідина, тепла й мерзенна, ллється з пляшки на стіл* (Мик., II, 1957, 70); *— Як тобі не соромно! — обурилась Глашка. — Як у тебе язик повернувся сказати таке мерзенне слово!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 144); * Образно. *Ця рада* [Центральна] *чим далі більше розкривав своє мерзенне обличчя й стає одним із головних центрів всеросійської контрреволюції* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 24).

2. Підлий, негідний своїми вчинками, поведінкою (про людину). *У ляхів кишені Потрусили та й потягли Карати мерзенних у Лисянку* (Шевч., I, 1951, 122); *Ленін з гнівом і презирством затаврував Каменєва і Зінов'єва як зрадників і зажадав виключення з партії цих мерзенних пособників контрреволюції* (Біогр. Леніна, 1955, 180); *Вона* [дружба] *грунтується на високих засадах інтернаціоналізму, перед якими никнуть і зникнуть мерзенні вороги народу* (Рильський, III, 1956, 46); // Підлий, негідний (про вчинки, дії такої людини). *В поемі «Єретик», присвяченій діяльності великого чеського патріота Яна Гуса, Шевченко тавруе церковних володарів, що творять мерзенні діла* (Ком. Укр., 1, 1964, 80); *Вибачте, я хотів помститись за двійку, це — мерзенний вчинок* (Донч., V, 1957, 451); // Уживається як лайливе слово. *— Ти смієш, кошеня мерзенне, Зевсу доносить на мене, Щоб тим нас привести в розлад* (Котл., I, 1952, 245); *— Горілки! Меду! Де отаман? Громада? Соцький? Препогане, Мерзенне, мерзле парубоцтво, Ходіте биться!* (Шевч., II, 1953, 80).

МЕРЗЕ́ННІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мерзе́нний** 2. *Вона вже не знала, чому віддати перевагу — шанобі й захопленню перед генієм чи огиді з його мерзенності* (Смолич, I, 1958, 71); *Шевченко і написав невеличкий автобіографічний нарис, в якому на прикладі власного життя розкрив нелюдськість, жорстокість і мерзенність самодержавно-кріпосницького ладу* (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 166).

МЕРЗЕ́ННО. Присл. до **мерзе́нний.** *Як вість така* [про поразку латинців] *прийшла до Турна, То так мерзенно іскривився, Що твар зробилась нечепурна* (Котл., I, 1952, 279).

МЕРЗЕ́НСТВО, а, *с., рідко.* Те саме, що **мерзе́нність.** *Ти й тут несеш до мене свої страждання? Своє мерзенство? Моє серце не може більше вмістити* (Коцюб., II, 1955, 223).

МЕРЗІ́ТИ, ію, ієш, *недок., заст.* Погрузати у пороках, негідних учинках. *Пребезумний.. В беззаконії мерзів, Не творить благая* (Шевч., I, 1951, 342).

МЕ́РЗЛИЙ, а, е. 1. Затверділий від морозу; замерзлий. *Крупа порошила й торохтіла об мерзлу землю* (Н.-Лев., IV, 1956, 262); *Наближаючись до підвалу,*

Черниш наздогнав двох дівчат. Одна з них несла шмат мерзлої конини (Гончар, III, 1959, 268); // *у знач. ім.* **мерзле**, лого, *с.* Що-небудь затверділе від морозу. — *Яка руда? — спитав кир Єлисей.. — Руда хороша, та важко копати мерзле,— загули посполиті* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 314); // Укритий льодом; обледенілий. *Коні через мерзлий сніг Санки мчать* (Бор., Тв., 1957, 67); *Гірш і гірш моя недуга, Менш і менш стає тепла... За віконцем мерзлим хуга Скаженіти почала* (Граб., I, 1959, 601); *В мерзлих деревах шелестів сніг, схожий на крупу* (Панч, II, 1956, 228); // Зіпсований морозом (про овочі, фрукти). *Тепловій обробці за зоотехнічними вимогами для великої рогатої худоби піддають грубі корми, кукурудзу (качани і зерно), а також мерзлі коренебульбоплоди і жом* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 23).

2. Який загинув або дуже застигнув від морозу; замерзлий. *На третій тільки день кинулись селяни шукати Катрю і знайшли її вже задубілу біля мерзлого сина* (Мирний, IV, 1955, 306); *Він* [Сєдов] *умирав, простягши мерзлі руки вперед, до полюса, вдивляючись в пургу* (Нагн., Вибр., 1950, 61); *Я піду крізь бурю снігову, Мерзлі квіти в лузі відігрію* (Забашта, Вибр., 1958. 154); // *у знач. ім.* **мерзлий**, лого, *ч.;* **мерзла**, лої, *ж.* Людина, що загинула від морозу. *Волосні стояли і понуро дивилися на мерзлу. Найпильніше старичок,— він наче бачив де таке обличчя і тепер пізнавав* (Мирний, III, 1954, 409).

◇ **Заману́лося (захоті́лося** *і т. ін.)* **у петрі́вку ме́рзлого** *кому* — хтось бажає неможливого. — *Не знати що оце заманулось тій князівні, неначе в петрівку мерзлого!* (Н.-Лев., III, 1956, 299).

МЕРЗЛО́ТА, о́ти, *ж.* Мерзлий стан ґрунту; замерзлий ґрунт. — *Де так, сину, довго барився? А я вже чого не передумала: чи не впав на дорозі. Мерзлота, слизота тепер, що й здоровий валиться з ніг* (Стельмах, Правда.., 1961, 96).

△ **Вічна мерзло́та** — шар мерзлого ґрунту у північних районах землі, що не відтає протягом усього року. *У тундрі багато боліт, бо вічна мерзлота не пропускає воду в глибину, до того ж при низькій температурі випаровування вологи незначне* (Фіз. геогр., 5, 1956, 125); *Ми добровільно у житті Взяли на себе труд Крізь гори прокладать путі, Тепло дать вічній мерзлоті* (Дор., Літа.., 1957, 59).

МЕРЗЛОТА́ЛИЙ, а, е. Який почав розмерзати. *От-от почнеться підживлення озимих посівів по мерзлоталому ґрунту з літаків* (Рад. Укр., 22.II 1961, 2).

МЕРЗЛУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мерзлий. *Мерзлувата картопля.*

МЕРЗЛЯ́К, а́, *ч., розм.* Той, хто дуже чутливий до холоду, морозу. *Хто ж та баба дзиндзюриста? То всесвітня пі вариста, І не тільки я, мерзляк, Тую бабу знав всяк* (Гл., Вибр., 1957, 287).

МЕРЗЛЯКУВА́ТИЙ, а, е. Дуже чутливий до холоду, морозу. *Голова завкому Заяць, мерзлякуватий, маленький, наче недоросліий, не дивлячись, знімав з дротини ключі і під оплески оддавав їх новосельцям* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 160); // *у знач. ім.* **мерзлякува́тий**, того, *ч.;* **мерзлякува́та**, тої, *ж.* Дуже чутлива до холоду, морозу людина. *Мерзлякуватому й на печі холодно* (Укр.. присл.., 1955, 281); // Власт. людині, що боїться холоду, морозу. *Вітер подужчав. Марію всю пройняло мерзлякуватим ознобом* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 172); *На обличчі його розлився якийсь мерзлякуватий синій відтінок* (Вол., Озеро.., 1959, 94).

МЕРЗЛЯКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Стан і властивість за знач. **мерзлякува́тий**. *Було досить холодно й вогко. Мерзлякуватість проймала не тільки тіло, але неначе й душу* (Дмит., Розлука, 1957, 267).

МЕРЗЛЯКУВА́ТО. Присл. до **мерзлякува́тий**. *Падав тихий сніг, морозило. Степан мерзлякувато зіщулився, підняв комір* (Загреб., Спека, 1961, 214).

МЕРЗЛЯ́ТИНА, и, *ж., розм.* Мерзлі продукти.

МЕРЗЛЯ́ЧКА, и, *ж.* Жін. до **мерзля́к**. *Ковпаківська радистка в хатині — В старій кожушині Мерзлячка мала — Іде до стола, Апарати включа* (Воронько, Райком.., 1949, 43).

МЕ́РЗНУТИ *і* **МЕ́РЗТИ**, знў, знеш, *недок.* 1. Твердіти від морозу, перетворюватися на лід; замерзати. *Страшними голосами гули всі заводські й паровозні гудки, тужачи за Іллічем... У тата на щоці мерзла сльоза, я її витирав рукавичкою, а вона примерзала до рукавички...* (Ю. Янов., II, 1954, 17); // Вкриватися льодом; // Псуватися від морозу (про овочі, фрукти).

2. Відчувати холод, страждати від холоду. *Погане порося і в петрівку мерзне!* (Укр.. присл.., 1955, 281); *На осінньому мерзнем шляху. Темінь. Вітер пронизує спину* (Підс., Героїка, 1951, 103); // Гинути від морозу. *Горобці на льоту мерзли, падали* (Тют., Вир, 1964, 112).

МЕРЗО́ТА, и, *ж.* 1. Те, що викликає огиду, відразу; щось гидке (у 1 знач.), відворотне (у 1 знач.). — *Хочеться вам псувати собі смак.. такою мерзотою!* — *крикнув він* (Фр., IV, 1950, 249); *Закурили. — Шовкун!* — *гукає Сагайда, пожадливо затягуючись. — Хіба це тютюн? Це якась мерзота!* (Гончар, III, 1959, 28).

2. Про підлу, негідну людину та її поведінку, вчинки, дії. [Л у ч и ц ь к а:] *Як думаєш: я на мерзоту не здатна?* (Стар., Вибр., 1959, 401); *Чого він зайшов до неї? Підглядати? Тьфу, мерзота* (Кач., II, 1958, 35); // Уживається як лайливе слово. [М а р к о:] *Ти, мерзото, так нищащишся з бідної дівчини? Стій! Ані з місця, бо застрелю, як собаку!* (Ірчан, I, 1958, 128).

МЕРЗО́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мерзо́та**. *Бугров заскреготів зубами, виплюнув йому в лице мерзотну лайку і почав обшукувати його* (Мик., II, 1957, 377); *Він пробував читати з нудьги, але таке тут писалося, що кортіло змочити в гноївці мітлу й привселюдно бити по пиці й цього редактора, і всю оту мерзотну шайку падлюк і лакеїв* (Козл., Ю. Крук, 1957, 378); *Чим же пояснити отаку мерзотну натуру, нещиру й зрадливу душу юнака?* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 178); *— Ах ти ж мерзотний! — Котовський гукнув* (Тич., I, 1957, 268).

МЕРЗО́ТНИК, а, *ч., розм.* Особа, здатна на всіляку підлість; негідник. [В о р о н і н:] *Якийсь мерзотник написав на тебе гидотну заяву. Мені розповів Горський* (Лев., Нові п'єси, 1956, 31); // Уживається як лайливе слово. — *Ах ти ж мерзотнику! Ах ти ж гадино! Ось він тобі який, цей тихенький та святий* (Вас., II, 1959, 62); — *А, так ти ще й досі пики б'єш? На загальних зборах? Ах ти ж, мерзотник!* (Головко, II, 1957, 60).

МЕРЗО́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мерзо́тник**. [Ж а н н а *(раптом спалахнувши гнівом):*] *Ви просто мерзотниця і підла, пікчемна тварюка!* (Собко, П'єси, 1958, 70).

МЕРЗО́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мерзо́тний**. *Її чиста душа не могла примиритися з мерзотністю тіуна* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 37).

МЕРЗО́ТНО. Присл. до **мерзо́тний**.

МЕ́РЗТИ *див.* **ме́рзнути**.

МЕРИДІА́Н, а, *ч.* Уявна лінія, що утворюється при перетині земної кулі площиною, що проходить через будь-яку точку земної поверхні і вісь обертання Землі. *Меридіан, який проходить через Лондон, умовились вважати початковим меридіаном (нульовим)* (Фіз.

геогр., 5, 1956, 73); *У Лондоні, на Гріновічі, вгорі, Вночі і вдень мигають ліхтарі, Щоб узнавать у морок і туман, Де йде меридіан* (Воронько, Три покоління, 1950, 97).

△ **Магні́тний меридіа́н** — лінія, що є проекцією силової лінії магнітного поля Землі на земну поверхню; **Небе́сний меридіа́н** — велике коло небесної сфери, що проходить через полюси світу і зеніт.

МЕРИДІА́ННИЙ, а, е. Прикм. до **меридіа́н.** *Меридіанна площина; Меридіанні спостереження.*

МЕРИДІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **меридіа́н.** *Меридіональний час; // Який розташовується, іде, тягнеться по меридіану у напрямку з півночі на південь. Наприкінці архейської і на початку протерозойської ери.. на південному заході Руської платформи виникла складна система розломів. Вони простяглися майже в меридіональному напрямку* (Наука.., 2, 1964, 43); *В цьому районі проходить великий меридіональний хребет, що сполучає Гімалаї з Тянь-Шанем* (Видатні вітч. географи.., 1954, 97).

МЕ́РИН, а, ч. Кастрований жеребець. *Кожної п'ятниці Циганок запрягав у широкі сани гнідого мерина Шарава* (Горький, Дитинство, 1947, 38); *Всього зубів у кобил 36, у жеребців і мединів — 40* (Конярство, 1957, 26).

МЕРИНО́С, а, ч. 1. Порода овець з довгою тонкою шерстю. *Велика була отара — тисяча овець, та не простих, панська порода — чистий меринос* (Донч., VI, 1957, 205); // Вівця такої породи. *Не розгинаючись, знімають* [стрижії] *важкі руна з мериносів, цигаїв та лінкольнів* (Гончар, I, 1959, 105).

2. Шерсть вівці такої породи; тканина з цієї шерсті. *Тиск в шість атмосфер робить пряжу* [капрону] *схожою на меринос* (Веч. Київ, 11.IX 1962, 1).

МЕРИНО́СОВИЙ, а, е. Прикм. до **мериноо́.** *Мериносова шерсть; Дуже важливе значення для розвитку тваринництва мали декрети Ради Народних Комісарів.. про охорону й розвиток тонкорунного (мериносового) вівчарства* (Колг. Укр., 10, 1957, 9); // Зроблений з шерсті мериноса. *Вона сіла на дивані, напнулася своєю мериносовою хусткою* (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмиговського, 1948, 383).

МЕ́РІЯ, ї, *ж.* У деяких зарубіжних країнах — муніципальне управління; приміщення цього управління.

МЕРКАНТИЛІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Напрям у буржуазній політичній економії і політика ряду європейських феодальних держав у XV—XVIII ст., прихильники яких намагалися прискорити нагромадження капіталів стимулюванням зовнішньої торгівлі, колоніальними пограбуваннями і торговими війнами. *Економічна політика російського уряду цієї епохи* [початок XVIII ст.] *характеризується меркантилізмом. З метою нагромадження коштів в країні заохочувався вивіз сировини і продуктів сільського господарства за кордон і обмежувався ввіз закордонних товарів у Росію* (Іст. УРСР, I, 1953, 334).

2. *перен.* Дріб'язковий розрахунок; корисливість (у 1 знач.). *Егоїзм, раціоналізм, меркантилізм — усе це дітища індивідуалізму, знаряддя, за допомогою яких він роз'їдає людину, робить її аморальною* (Мист., 2, 1965, 21).

МЕРКАНТИЛІ́СТ, а, *ч.* Прихильник, послідовник меркантилізму (у 1 знач.).

МЕРКАНТИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до меркантилізму (у 1 знач.); пов'язаний з ним. *Меркантильна політика; Меркантильна система.*

2. *перен.* Дріб'язково ощадливий; корисливий (у 1 знач.). *На особистій корисливості, на голому чистогані, меркантильних інтересах базується буржуазна культура* (Тич., III, 1957, 314); *Іван не зважав на клопітливі міркування свого меркантильного свата* (Смолич, Мир.., 1958, 40).

МЕРКАНТИ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **меркантильний** 2.

МЕРКА́ТИ, а́ю, *недок., діал.* Мерехтіти. *Сонечко вже закотилось, і зорі меркали* (Вовчок, I, 1955, 348).

МЕ́РКНУТИ і **МЕ́РКТИ,** кну, *недок.* 1. Поступово втрачати яскравість, блиск; згасати, темніщати. *Сім літ Сокира божа ліс стинала, і пожарище не вгасало. І мерк за димом божий світ* (Шевч., II, 1953, 59); *Близько грудня се творилось, Кругом пітьмою все крилось; Меркло вугілля в печі* (Граб., I, 1959, 461); *Ляля зривас хустку з голови, зводить угору обличчя, дивиться в небо. В ньому меркнуть, гаснуть зорі* (Цюпа, На крилах.., 1961, 212); * Образно. *Молодий огонь в душі Меркне, слабне, погасає* (Фр., XI, 1952, 35); // *безос.* Темніти. *Я підводжу голову і застигаю. Світло ліхтарів спадає. Меркне. Вечірні вулиці кудись зникають* (Мик., II, 1957, 67); // Тьмяніти (про очі, погляд). *Скрізь дивляться тії очі, Що меркнуть від муки, Скрізь, усюди потомлені Простягають руки* (Вовчок, I, 1955, 349).

2. *перен.* Втрачати силу; послаблюватися. *Кучерява, збита в ковтуни, голівка давно не бачила гребеня, проте незвичайна врода дівчинки нітрохи не меркла від такої оправи* (Вільде, Сестри.., 1958, 517); *Пам'ять меркне, думки зникають...* (Мирний, III, 1954, 198); // Втрачати значення, важливість. *Все меркло порівняно з матір'ю, згорьованою, змарнілою, найміліпою, найкращою за всіх...* (Гончар, I, 1959, 13).

МЕРКОТА́ТИ, о́че і **МЕРКОТІ́ТИ,** ти́ть, *недок., діал.* Підсил. до **мерка́ти.** *Свічка меркоче, мов догасаюче життя* (Фр., VII, 1951, 148); *В очах ідіота меркотіла скажена ненависть* (Фр., II, 1950, 277).

МЕРКОТІ́ТИ *див.* **меркота́ти.**

МЕ́РКТИ *див.* **мерк**нути.

МЕРКУРА́Н, у, *ч.* Ртутно-органічний препарат для протруювання насіння різних сільськогосподарських культур. *Для боротьби з хворобами сільськогосподарських культур широко використовуються.. гранозан і меркуран* (Колг. Укр., 11, 1963, 59).

МЕРЛА́Н, а, *ч.* Риба родини тріскових, яка водиться у прибережних водах Європи.

МЕ́РЛИЙ, а, е, *перев. у знач. ім., розм., рідко.* Мертвий (у 1 знач.); померлий. *Покинь живе, та шукай мерлого!* (Номис, 1864, № 5847); *Прочуємо, що десь мерлу знайдено — іде батько на неї подивитися* (Вовчок, I, 1955, 232).

МЕРЛИ́НИ, ли́н, *мн., діал.* Поминки.

МЕРЛИ́НКИ, нок, *мн., діал.* Пестл. до **мерли́ни.** *Родинки й мерлинки не глядять лихої годинки* (Номис, 1864, № 9499).

МЕРСЕРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Обробка целюлозного волокна або бавовняного прядива міцним розчином їдкого натру для надання їм м'якості, блиску, міцності та ін. якостей. *У хімічній промисловості, зокрема на Київському комбінаті штучного волокна, освоєно новий процес одержання віскози на апаратах безперервної мерсеризації* (Ком. Укр., 4, 1961, 43).

МЕРСЕРИЗО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **мерсеризува́ти.**

МЕРСЕРИЗУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., спец.* Піддавати мерсеризації. *Мерсеризувати сатин.*

МЕРСЕРИЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок. і док., спец.* 1. Піддаватися мерсеризації.

2. *тільки недок.* Пас. до **мерсеризува́ти.**

МЕ́РТВЕ́ННИЙ, а, е. 1. Те саме, що **мертве́цький** 1. *При світлі каганця її схудле обличчя з запалими щічками здалося посинілим, мертвенним, але Явдоха була певна,*

що тепер дитина почне видужувати (Донч., III, 1956, 7); *Мертвенна блідість.*

2. *перен.* Позбавлений ознак життя; застиглий, нерухомий; // Відірваний від життя; який гальмує поступ, розвиток чого-небудь. *Каренін.. постає перед читачем.. типовим представником мертвенної «машини» царського самодержавства, яка придушує все живе* (Рад. літ-во, 1, 1961, 46).

МЕ́РТВЕ́ННІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мéртвéнний.**

МЕРТВЕ́ННО. Присл. до **мéртвéнний.** *Без друзів, без прагнень, без мрій ідуть поодинці й мовчать Писці вкритих злочином фірм, контор безпощадних служаки, І мертвенно світяться в млі їх лиця* (Бажан, Роки, 1957, 192).

МЕРТВЕ́ЦЬ, ця́, *ч.* Те саме, що **мрець.** *Пізнай, Як живе твій милий; Чи живе він, чи мертвець... Чи з тобою під вінець Піде з старостами* (Бор., Тв., 1951, 61).

МЕРТВЕ́ЦЬКА, кої, *ж., розм.* Приміщення для покійників (при лікарні, госпіталі тощо). *Тут в анатомці університетській, В її пустій, неприбраній мертвецькій, На голому, холодному столі Лежить товариш з кулею в чолі* (Бажан, І, 1954, 182).

МЕРТВЕ́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Такий, як у мерця; власт. мерцеві. *Світло ліхтарні, яку держав* [Спориш] *у руці, падало скісно на його лице та надавало йому страшенний, мертвецький вираз* (Фр., II, 1950, 279); *Господиня побачила у вікно щось таке, від чого її хороше, з легким рум'янцем обличчя взялося мертвецькою блідістю* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 62); — *Ви розумієте мене? — нахилився я до нього* [хворого]. *І мертвецькі очі раптово поширились, здавалось, загорілись, забились в них останки життя* (Ірчан, II, 1958, 175).

◇ **Мертвéцький сон** — міцний, непробудний сон. *Лушня надвечір знемігся та, завалившись на солому в стодолі, захріп мертвецьким сном* (Мирний, II, 1954, 238); * Образно. *Постелила* [берізка] *свій лист кругом себе по землі, а сама зацвіпеніла на довгий мертвецький сон зимовий* (Март., Тв., 1954, 461).

2. *перен., рідко.* Позбавлений ознак життя. *Серед загальної мертвецької тиші заляканих дітей почулося з кута з остатньої лавки голосне хлипання* (Фр., IV, 1950, 237).

МЕРТВЕЧИ́НА *див.* **мертвéччина.**

МЕРТВЕ́ЧЧИНА, МЕРТВЕЧИ́НА, и, *ж.* 1. Трупи тварин; щось мертве.

2. *перен., розм.* Розумовий і моральний занепад, застій, інертність. *Церковщина звільна вбивав також народні школи, засуджуючи їх на бездіяльність і мертвеччину* (Фр., XVI, 1955, 152); *Ідея бога завжди приспляла і притупляла «соціальні почуття», підміняючи живе мертвечиною, будучи завжди ідеєю рабства..* (Ленін, 35, 1956, 93); *Багатьма прикладами й фактами він* [М. Драгоманов] *розвінчував націоналістичне крутійство старої «Правди»* [журналу народовців], *мертвеччину і схоластику її програми* (Рад. літ-во, 6, 1964, 47).

МЕ́РТВИЙ, а, е. 1. Такий, у якому припинилося життя; померлий; протилежне ж и в и й. — *Я влітаю в хату, дивлюсь, а моя мати лежить на лаві мертва* (Н.-Лев., II, 1966, 325); *Од мертвих бджіл меду не їсти* (Номис, 1864, № 13669); *Крайнєв і Яринка стояли біля труни, прощаючись з мертвим другом* (Собко, Зор. крила, 1950, 90); * Образно. *Раптом побачу споторені мрії, мертві надії, зотліллю любов* (Л. Укр., I, 1951, 249); * У порівн. [У р б а н:] *Я бачив сам, як він лежав холодний, неначе мертвий* (Л. Укр., II, 1951, 487); // *у знач. ім.* **мéртвий,** вого, *ч.*; **мéртва,** вої, *ж.* Мрець. *Мертвого з гробу не вертають* (Укр.. присл.., 1955, 150); *Стеха з дочками, зібравшись у сіни, навзрид плачуть і мов — крий боже — по мертвому голосять* (Кв.-Осн., II, 1956, 129); *Коли борці за мир зібралися в Москві, Ряди єднаючи гарячі трудові, То славний робітник московського заводу Такі слова сказав від імені народу, Що мертвий би від них, здавалося, воскрес* (Рильський, III, 1961, 125); * У порівн. *Вже тому чоловікові й моторошно, вже й будить їх, а вони сплять, як мертві...* (Коцюб., I, 1955, 52); // Про частини тіла мерця. *Плаче* [козак], *пада коло неї, Розкрива, цілує Мертві очі* (Шевч., I, 1951, 168); *З мертвих рук ми брали прапори криваві* (Сос., I, 1957, 466); // Засохлий, завмерлий, сухий (про рослинність). *Осінь уже струсила з дерев частину їх літнього вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя* (Гр., II, 1963, 292); *Сіно таке слизьке, гладеньке, так гарно пахне, що кортить застромити всередину руку, зворушити мертве стебло і пустити з неволі придушений там дух материнки, горошку та буркун-зілля* (Коцюб., II, 1955, 62); *Навіть мертве дерево чуло, що вже надходить весна* (Стельмах, I, 1962, 256); // *перен.* Надзвичайно схвильований, знесилений, стомлений (про людину). *І Настя, і Явдоха пішли проводити до прийому не живого — мертвого Якова* (Мирний, IV, 1955, 46); — *Вся команда мертва від утоми* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 178).

Ні живíй ні мéртвий *див.* **живíй; Помóже (допомóже), як мéртвому кадúло** — нічого не допоможе. *Відхрещуються націоналісти від німецького фашизму, то хай собі відхрещуються, це їм допоможе, як мертвому кадило* (Мельн., Поріддя.., 1959, 62); *Піп відправив кілька молебнів во здравіє болящого раба божого Єфремія, але, як з гірким посміхом сказав сам «болящий», йому те допомогло, як мертвому кадило...* (Речм., Весн. грози, 1961, 4).

2. Такий, як у мерця; який нагадує мерця. *Прокіп втупив у нього вже мертві очі. Подумав. — Стріляйте в рот* (Коцюб., II, 1955, 104); *Безтямно підняв Євген руку і шпурнув каменем у те бліде, мертве обличчя* (Донч., VI, 1957, 25); // *перен.* Який не має яскравості, блиску; тьмяний, блідий (про світло, барви). *Блакитні вогні все розростались і цвіли на вершечках червоним, як хмари при сході сонця. По обличчях розлились мертві синаві тони* (Коцюб., II, 1955, 93); *Посріблені мертвим місячним промінням хмаринки були схожі на холодні пелюстки лілій* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 63); *Повільно попливла вгору, освітлюючи все мертвим зеленим світлом, ракета* (Багмут, Записки.., 1961, 52).

3. *перен.* Позбавлений ознак життя. *Заворушилось людське життя на мертвому березі* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *Голодний Степ, мертву пустельну землю, беруться більшовики оживити — говорив газетний стовпчик* (Ле, Міжгір'я, 1953, 25); // Порожній, спустілий (про дім, вулицю тощо). *Місто-форт тепер мертве, як мертві всі численні усипальниці, мечеті, кладовища моголів, розкидані всюди навколо Аурангабада* (Минко, Намасте.., 1957, 24); *Будинок був мертвий, Все в ньому почорніло, зяяло рваними ранами* (Жур., Вечір.., 1958, 389); *Квіти, особливо пальми і аспарагуси, відразу навіяли життя у мертві кімнати* (Вільде, Сестри.., 1958, 506); // Позбавлений руху; завмерлий, нерухомий (про машини, механізми, предмети). *Робітники, які ще вчора стояли біля цих верстатів, пішли на фронт, і їх зараз ніким замінити. Кожний мертвий верстат був тепер злочином* (Донч., III, 1956, 382); *Малеча бігла босоніж за боронами або гуляла у війну круг мертвих «тигрів»* (Довж., I, 1958, 388); *Розбита зенітка ще*

й досі стирчала в небо мертвим хоботом (Гончар, III, 1959, 262); // Взагалі про все неживе на протилежність живому. — *Чи ж можна мати світлий погляд на життя, живучи в тіснім, смердючім місті, .. де замість права живих рослин мертвий камінь навкруги оточує тебе...* (Коцюб., I, 1955, 461); *Без цього мертвого вугілля не вирувало б життя...* (Донч., Шахта.., 1949, 69); *Він* [М. Кропивницький] *вийшов — сотні голубиних крил, Зірвавшися, в повітрі заплескали. Здавалося, і мертві стіни зали Враз ожили, весняних повні сил* (Рильський, II, 1960, 154).

△ **Мéртва вода́:** а) вода, в якій, внаслідок її хімічного складу, неможливе життя. *Говорять учені природознавці, що ті верстви води, котрі лежать на самому дні найглибших морських глибинів* [глибин], — *се справдішня «мертва вода»* (Фр., II, 1950, 338); — *Ніякої, звісно, риби тут нема і не було ніколи в Сиваші: мертва вода, ніщо живе не витримує в ній* (Гончар, II, 1959, 60); б) *(нар.-поет.)* у казках — чудодійна рідина, від дії якої зростається порубане на шматки тіло. *Як прилетять ворони просить воронят, — то ти скажи: — Чорні ненажери! Пущу ваших ненажерят, Як принесете мені мертвої, а не живої води* (Тич., I, 1957, 148); **Мéртва приро́да** — неорганічна природа. *Якось занесло мене до Велички і я оглядав копальні солі. Файна, небоже, мертва природа!* (Стеф., III, 1954, 73); **Мéртвий інвента́р (реманéнт)** — господарські знаряддя.

4. *перен.* Який не порушується жодним звуком; безмовний. *Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні* (Фр., I, 1955, 322); *Розмова і шепотіння обривається. Мертва тиша* (Л. Укр., II, 1951, 410); *Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна. Темно, хоч виколи очі, Мертва стоїть тишина* (Бичко, Сійся.., 1959, 204); *Дерев холодний, мертвий спокій, холодне сяйво мертвих зір* (Сос., II, 1958, 437); // Про певний час, пору доби. *Поле після гуркоту канонади здавалося великим і тихим, як степ у мертву обідню пору* (Гончар, III, 1959, 219).

Мéртва годи́на *див.* **годи́на**[1].

5. *перен.* Відірваний, далекий від життя. *Кожна література, якщо вона хоче бути не мертвою, а живою, зможе подати тільки те, що дає само життя* (Мирний, V, 1955, 413); *Марксистсько-ленінські теоретичні положення відіграють величезну роль у формуванні світогляду митця, але якщо вони органічно не осмислені ним, то перетворюються у мертву схоластику, догматизм* (Мист., 5, 1957, 3); // Який характеризується відсутністю суспільного розвитку (про певний період у житті країни, народу). *Цей час* [70-і роки XIX ст.] *в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики* (Коцюб., III, 1956, 29); // Не оживлений думкою, ідеєю, почуттям. *Довкола лежала безплідна, мертва краса* (Дмит., Обпалені.., 1962, 20); *Чи варті слави — де там! — рами І навіть місця на стіні Оті огидні, тьмяні плями На вашім мертвім полотні, Оті безглузді сплети ліній, Те все бездумне і пусте, Що ви в засліпленій гордині «Новим мистецтвом» зовете!* (Рильський, III, 1961, 217).

△ **Мéртва голова́:** а) череп. *Зображення мертвої голови;* б) нічний метелик родини бражникових, візерунок на спині якого нагадує обриси черепа. *Апетит на чуже добро у цього хитрого злодія* [метелика] — *чималенький — мертва голова за один раз з'їдає стільки, скільки важить сама* (Хліборób Укр., 11, 1963, 47); **Мéртва зóна:** а) простір навколо радіостанції-передатчика, де спостерігається послаблення або повна відсутність прийому радіосигналів; б) те саме, що **Мéртвий прóстір.** *Поранений враз якось конвульсійно* [конвульсивно] *рвонувся вперед. Мертва зона. Кулі, як бджоли, дзижчать над ним, безсилі вкусити* (Збан., Над Десною, 1951, 23); **Мéртва петля́** — вищого пілотажу — політ по замкнутій кривій у вертикальній площині. *Борт-механік плавно повернув кулемет і, ніби зовсім не цілячись, рубонув ворога короткою чергою в кульмінаційній точці його мертвої петлі* (Ле, Клен. лист, 1960, 66); * Образно. *Джміль за вікном кружляв, накручував мертві петлі* (Рибак, Час.., 1960, 196); **Мéртва поро́да** — порода, в якій немає руди. *На вигоні під ногами..— уламки мертвої породи. Йому нараз стало ясно, що тут, де він іде, вже немає руди* (Досв., Вибр., 1959, 193); **Мéртва тóчка** — положення механізму, при якому всі діючі частини приходять у стан короткочасної рівноваги; **Мéртва хва́тка:** а) хватка (у собак та ін. тварин), при якій щелепи довго не можуть розімкнутися; б) дуже міцна хватка рук. *Черниш забирався все вище і вище. Задерши чорну чубату голову вверх, якусь мить вивчав над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною мертвою хваткою* (Гончар, III, 1959, 100); в) надзвичайна наполегливість. *Крок за кроком, дуже повільно, але впевнено, мертвою хваткою вчепившись у роботу, іде він до виявлення помилки в зенітній ракеті* (Собко, Срібний корабель, 1961, 159); **Мéртвий капіта́л:** а) *(фін.)* цінність, яка не дає доходу; б) *(перен.)* те, що не знаходить застосування, не дає користі. *Як і всякий капітал, життєвий досвід і освіта можуть бути мертвим капіталом* (Вітч., 10, 1961, 155); **Мéртвий прóстір** — простір, який не прострілюється фронтальним вогнем. *Та хоч знали бійці.. про мертвий простір поблизу танка, де вже тобі його вогонь не страшний, проте, коли ці сталеві громади з'явились зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців мурашки пробігли по тілу* (Гончар, II, 1959, 375); **Мéртвий я́кір** — якір, що постійно, нерухомо лежить на дні (для плавучих маяків, причалів і т. ін.). *Простори океанів відкривались і тобі, але твоє судно ніколи звідси не попливе, на мертвому якорі воно!* (Гончар, Тронка, 1963, 244); **Мéртві мóви** — мови, на яких уже не говорять; відомі переважно завдяки пам'яткам писемності (санскрит, давньоруська, латинська і т. ін.); **Мéртві хвúлі** — те саме, що **Мéртві бри́жі** *(див.* **бри́жі**). *Човен захитало, і він затанцював на мертвих хвилях* (Смолич, I, 1958, 78).

◇ **Зру́шити з мéртвої тóчки** — про початок розв'язання якої-небудь затяжної справи. *Моя справа, завдяки Вам, зрушила з мертвої точки* (Бурл., Напередодні, 1956, 57); **Мéртве ца́рство,** *нар.-поет.* — потойбічний світ. *Була темна осіння ніч.. Скрізь тихо, темно, сумно, наче в мертвому царстві* (Мирний, II, 1954, 220); **Мéртвий сон** — міцний, непробудний сон. *Упоравшись, уже геть пізно лягла вона спати і заснула зараз же мертвим сном* (Мирний, I, 1954, 67); *На Рудиковій вулиці — тиша, мертва тиша; .. все навкруги спить мертвим сном...* (Кос., Новели, 1962, 152); **Мéртві ду́ші** — ті, що лише формально числяться де-небудь; **На мéртвій тóчці** — у тому самому стані. [Н а т а л я:] *Які новини? Як справа з ученим секретарем?* [У б и й б а т ь к о:] *Поки що на мертвій точці* (Мик., I, 1957, 360).

МЕРТВИ́ТИ, влю́, ви́ш; *мн.* мертвля́ть; *недок., перех.* 1. Робити мертвим, позбавляти життя; убивати. *Старих людей турки мертвили* (Сл. Гр.); *Спека та посуха того літа Мертвили поле і серця в'ялили, І ждала благодатного дощу Земля в той рік* (Рильський, II, 1960, 292).

2. *перен.* Позбавляти життєвості, бадьорості. *Така вже суть християнства, що воно не спонукає до розвит-*

ку всіх духовних і фізичних сил людини, а, навпаки, мертвить, тамує їх (Рад. літ-во, 18, 1955, 224).

МЕРТВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **мéртвий.** *Все було мертве* [в природі], *неправдиве, це мовби сама війна поставала з муляжів своєю мертвістю, черствістю, безжиттєвістю* (Гончар, Людина.., 1960, 10).

МЕРТВІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Поступово втрачати ознаки живого; ставати мертвим, нерухомим. *Смерть вже за плечима. Старий дожидав* [Катрі] *— як дожидав! І мертвів і оживав.. На завтра і вмер він* (Вовчок, I, 1955, 251); *Всім нам смерть уготована, її не уникнеш... значить, не треба передчасно мертвіти...* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 372); // Те саме, що **ціпені́ти.** *Вони* [гості] *теж почали по черзі гладити леопардову шерсть, далеко витягуючи руки, внутрішньо мертвіючи перед звіром* (Гончар, Таврія.., 1957, 93); // Втрачати чутливість, рухомість; німіти (про частини тіла). *Мертвіють руки і ноги.*

2. *перен.* Позбавлятися всього живого. *Хіба мертвіють ночі літні, Коли діброви гаснуть в снах?* (Ус., Листя.., 1956, 36).

3. Ставати тьмяним, блідим; згасати (про світло, освітлений предмет). *Десь на сході, над самим горизонтом вони* [зірки] *вже сором'язливо починають стухати, і чорне величне свічадо як в'яне, неначе мертвіє від того й блякне* (Ле, Міжгір'я, 1953, 161).

4. *перен.* Ставати відірваним, далеким від життя. *Вдень я плентавсь мов у сні, Мертвіла думка* (Фр., X, 1954, 206); *Внаслідок «бюджетного існування» — газета сохне й мертвіє, теряє* [губить] *всякий ерунт* (Еллан, II, 1958, 47).

МЕ́РТВО. Присл. до **мéртвий.** *Хто чесно бився,— згада сім'я, Хто мертво ліг, — спом'янем* (Мал., Звенигора, 1959, 116); *Збентежений Вопре хотів був підвестись і не міг: бідолашний француз був мертво п'яний* (Пушкін, Капіт. дочка, перекл. за ред. Хуторяна, 1949, 11); *В кутку, під образами, блимала мертво лампадка* (Коцюб., II, 1955, 367); *Руїни просвічувались крізь густе плетиво обгорілих садів, що мертво застигли край дороги* (Кучер, Голод, 1961, 332); *Тихо усюди, аж мертво тихо* (Мирний, I, 1954, 309); *Телефон мертво мовчав* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 292); // *у знач. присудк. сл. Надворі було тихо, мертво...* (Н.-Лев., III, 1956, 142).

МЕРТВОВІ́Д, во́ду, *ч., діал.* Стояча вода.

МЕРТВОЇ́ДИ, ів, *мн.* Родина жуків, представники якої поїдають тканини мертвих організмів. *Є види* [жуків], *які можна назвати санітарами: це — могильники, чи мертвоїди, що поїдають тканини трупів, та гнойовики, які їдять гній* (Шкідн. поля.., 1949, 71).

МЕРТВОНАРО́ДЖЕНИЙ, а, е. Який народився мертвим. *Кількість мертвонароджених поросят у маток до трирічного віку невелика* (Свинар., 1956, 133); *Мертвонароджена дитина;* * Образно. *Старовинний театр на Україні не був, як багато хто вважає, мертвонародженою дитиною шкільної схоластики і чернечого педантизму* (Від давнини.., I, 1960, 207); // *перен.* Зовсім безперспективний, непридатний для використання. *Може саме цими поглядами* [на мелодію як на універсальний засіб компенсації недоліків тексту пісні] *.. і слід пояснювати чималу кількість мертвонароджених пісень* (Рад. літ-во, 5, 1958, 29); // *перен.* Відірваний, далекий від життя; нежиттєвий. *Глибока ідейність вимагає глибокого художнього поетичного зображення, творчої відповідальності від поета. Священні імена партії, держави, народу несумісні з блідим, мертвонародженим словом* (Мал., Думки.., 1959, 81).

МЕРТВОРОЖДЕ́ННИЙ, а, е, *заст., книжн.* Мертвонароджений. [Р і ч а р д *(сам):*] *Душа моя за океан полине, а я зостануся бездушним тілом, серед костей, з потворою сією, мертворожденною* (Л. Укр., III, 1952, 122); // *у знач. ім.* **мертворожде́нний,** ного, *ч.* Той, хто народився мертвим. * Образно. *І в небо зносились салюти Із серць піднесених людських, І про хвилину цю забути Лише б мертворожденний міг!* (Рильський, II, 1960, 310).

МЕРТВОТА́, о́ти, *ж.* 1. Стан мертвого (у 1 знач.), відсутність життя. *Вночі хорий заснув.. летаргічним сном, похожим* [схожим] *на цілковиту мертвоту* (Фр., VIII, 1952, 152).

2. *перен.* Відсутність рухів, звуків та інших проявів життя. *Коли б хоч легенький подих низового вітру приніс на своїх крилах прохолоду та увільняв струмок життя в цю задуху, в цю степову мертвоту...* (Коцюб., I, 1955, 180); *Без руху — в зеленій мертвоті — стине земля...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 292).

3. *перен., розм.* Розумовий і моральний застій, інертність, бездіяльність. *Мені не хотілось оставати довше в товаристві, що мене своєю мертвотою й поверховністю мучило* (Коб., III, 1956, 74); *Мертвотою віяло від розслабленої, плаксивої, повинутої в присмеркові тони поезії українських декадентів та естетів, поезії, що зустріла Жовтень похоронним плачем* (Про багатство л-ри, 1959, 150).

МЕРТВО́ТНИЙ, а, е. 1. Те саме, що **мéртвий** 2. *Він бачив мертвотну блідість обличчя Дорна* (Собко, Граніт, 1937, 185); * У порівн. *Обличчя жінки здалося тепер, зблизька, помарнілим, блідим, ніби мертвотним* (Коп., Земля.., 1957, 253); *Чорні вершники, освітлені мертвотним сяйвом місяця, погнали коней* (Стельмах, Над Черемошем.., 1952, 301); *В лице черниці мертвотним білим цвітом летіла метелиця* (Мик., II, 1957, 270).

2. *перен.* Позбавлений ознак життя; заціпенілий. *Тут* [на полігоні] *бомбили тільки ночами, іноді вдосвіта, а вдень ці розкидані по степу макети літаків, машин, ракет своєю мертвотною непорушністю здатні були нагнати лише сум і нудьгу* (Гончар, Тронка, 1963, 298); *На поля Вкраїни Мертвотна тиша налягла* (Рильський, II, 1956, 127); * Образно. *Старе християнське свято,— при всій радості весняного пробудження природи,— якраз і було для Тичини наочним втіленням мертвотної патріархальної застійності думки* (Поезія.., 1956, 172).

3. *перен.* Відірваний, далекий від життя, позбавлений практичного значення; який гальмує розвиток, прогрес. *В бурсах і семінаріях панувала мертвотна богословська наука; реальні знання тут нехтувались* (Іст. укр. літ., I, 1954, 327); *Вона* [Анна Кареніна] *лише людина. Людина, в якій живі, природні поривання серця не придушені мертвотним законом існуючого світоустрою* (Рад. літ-во, 4, 1963, 128); // Який характеризується штучністю, схематизмом. *Боляче слухати з екрана граматично чисту, але мертвотну мову дубляжу* (Літ. Укр., 8.I 1963, 3); *Слова одні нам тішать слух і зір, А інші нас відштовхують раптово, В одних — огонь і істина жива, А в й мертвотні, крижані слова* (Рильський, Зграя.., 1960, 35).

МЕРТВО́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і стан за знач. **мертво́тний.** *Він* [Ф. Дзержинський] *— жар в огні, він — стійкість у металі, він — ворог і мертвотності й застою,— відпорний, сміливий* (Тич., I, 1957, 206).

МЕРТВО́ТНО. Присл. до **мертво́тний.** *Обличчя його було мертвотно бліде, до високого жовтого чола, зрошеного рясним потом, поприлипали скуйовджені пасма чорного волосся* (Кол., Терен.., 1959, 60); *До її*

мертвотно жовтих губ почав повертатись природний колір. Неля відкрила очі (Вільде, Сестри.., 1958, 366).

МЕРТВЯ́К, á, ч. Те саме, що **мрець.** [Сганарель:] *Мертвяк страшніший від живого для християнина* (Л. Укр., III, 1952, 400); — *Ну, а це що за мертвяки? — запитав дід, показуючи на побитих фашистів у ногах Орлюка на дні човна* (Довж., I, 1958, 288); * У порівн. *По тих халабудах тільки де-не-де горіли свічечки і метушилися якісь неприємні тіні, немов мертвяки повилазили з того світу* (Мирний, III, 1954, 261); *Цю щасливу для нас ніч ми спали, як мертвяки* (Досв., Вибр., 1959, 101); // *перен.* Про людину в стані фізичного або духовного занепаду. [Прокіп:] *Не можу я стерпіти, Аркадію Івановичу, коли отакі мертвяки починають сунути свій ніс в живе і велике діло* (Корн., II, 1955, 84).

МЕ́РТИ, мру, мреш, *недок.* 1. Умирати, гинути (переважно у великій кількості, масами). *З щастя не мруть* (Номис, 1864, № 1710); *Чума з лопатою ходила, ..А люди біднії в селі, Неначе злякані ягнята, Позамикалися у хатах Та й мруть* (Шевч., II, 1953, 150); *Пішли дощі, холоди. Люди на тиф почали хворіти й мерли, як мухи восени* (Головко, II, 1957, 19); *Пустить* [літак] *диму на садки, — Мруть від диму шкідники* (Нех., Ми живемо.., 1960, 36).

2. *перен.* Те саме, що **завмира́ти** 1. *Як не бачу — душа мре, а побачу — з душі пре* (Номис, 1864, № 8758); *Пересумує* [Олеся] *день у роботі, увечері біжить — що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових* (Вовчок, I, 1955, 28).

МЕ́РХЛИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **бля́клий** 2. *Мерхлі тіні В кутку хитаються, як мак* (Мал., Звенигора, 1959, 336).

МЕ́РХНУТИ *і* **МЕ́РХТИ,** хне, *недок.* 1. Поступово втрачати яскравість; блякнути (у 2 знач.), тьмяніти, згасати. *Іде вона вже вночі, вже зорі попереду нею мерхнуть* (Вовчок, I, 1955, 266); *Сонце зайшло. Фарби неба вгорі мерхли, ніби квіти, яких торкнувся мороз* (Скл., Святослав, 1959, 317); *Туман, туман... Доба гіркої скрути. Не мерхнуть ліхтарі, і плине тужний спів* (Перв., I, 1958, 75); // Поступово втрачати блиск (про очі). *Ясні очі мерхли під натовпом важких думок* (Мирний, III, 1954, 313).

2. *перек.* Втрачати значення, важливість; слабшати. *Гірко йому було у ті часи. Віра в добро людське мерхла, падала у його* (Мирний, IV, 1955, 170); *Ще цілий рік життя і смерть розкривались перед ним у битвах, перед якими мерхли всі битви, на які будь-коли спроможна була людина* (Довж., I, 1958, 392).

МЕ́РХТИ *див.* **ме́рхнути.**

МЕРЩІ́Й, *присл.* 1. Якомога швидше, скоріше. — *Ходім мерщій, щоб часу не теряти* [губити] (Гл., Вибр., 1957, 215); — *Закінчуй технікум та повертайся мерщій у своє село* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 125); // Дуже швидко. *Мерщій одяглася вона, ухопила корзину і — готова* (Мирний, III, 1954, 172); *І смерчі звуків випряда Оскаженіла хуга; То крутиться мерщій труда Велична центрифуга* (Бажан, I, 1946, 59).

Мерщій..., ніж..., *рідко* — скоріше..., ніж... [Маруся:] *Які ж, матушко, у черниць гріхи?* [Матушка гумення:] *А ти думаєш, у їх немає? За їх гріх швидше береться, чим за мирян, до їх він мерщій пристане, ніж до кого другого* (Мирний, V, 1955, 71).

2. *у знач. присудк. сл.* Дуже швидко кинутися, побігти. — *Ух! — задрижавши, скрикнула вона,— яке холодне...— Та мерщій у сіни* (Мирний, I, 1949, 334); *Спати цар пішов сумний, А Іван у сад мерщій* (Перв., Райдуга.., 1960, 156).

3. Уживається як спонукальний вигук. *А нуте, хлоп'ята, Мерщій на стіл курчата!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 143); *Кінооператори, мерщій! Апарати на плечі й у поле бігом!* (Довж., I, 1958, 80).

МЕ́СА, и, ж. 1. Церковна відправа в католиків. — *Як відомо панові, перед відкриттям сойму завжди бував урочиста меса* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11); *Чути було й сухий, рипучий голос патера Петронія Ласки, що правив месу* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 37).

2. Багатоголосий циклічний хоровий твір на текст такої відправи, як правило, в супроводі органа або оркестру. *Меса Баха; Присів* [Віталик] *до приймача, поринув у звуковий хаос ефіру. Музика, позивні, елемент мов, джази, меси...* (Гончар, Тронка, 1963, 46).

МЕСІАНІ́ЗМ, у, ч. 1. У деяких релігіях — вчення про пришестя на землю рятівника, що виконає божу волю.

2. Реакційне шовіністичне вчення про особливу, дуже важливу роль якогось одного народу в історії.

МЕСІА́НСТВО, а, *с.* Те саме, що **месіані́зм.**

МЕСІА́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **месі́я** і **месіа́нство.**

МЕСІ́Я, ї, ч. В іудейській і християнській релігіях — посланець божий, який ніби має з'явитися для врятування людства від зла. *Безсилля пригнічених рабів у боротьбі з гнобителями породило віру в появу месії* (Наука.., 3, 1958, 36); *Мітла огненная світила, Неначе сонце, і дивилась На ту ослицю, що несла в Єгипет кроткую Марію І нарожденного месію* (Шевч., II, 1953, 315); // *перен.* Про того, в кому бачать рятівника, визволителя. *Інколи прореветься* [П. Тичина] *вигуком — закликом до нового месії: І Белий, і Блок, і Єсенін, і Клюєв: Росіє, Росіє, Росіє моя!* (Еллан, II, 1958, 78).

МЕСМЕРІ́ЗМ, у, ч. Антинаукове уявлення про впромінювання планетами особливої магнітної сили та про вплив її на хвороби.

МЕ́СНИК, а, ч. Той, хто мстить. *Грає кров у Данки з серця, До ніг пада бузовіру, І мовля з зітханням тихим: — Прийде месник — маю віру* (Граб., I, 1959, 268); — *Ми тут зійшлися, месники бідноти, Окривджені панами кріпаки* (Мал., III, 1957, 337); * Образно. [Іронист:] *Сі ватаги чорних, дрібних літер колись повстануть цілим дужим військом одважних месників за нашу долю* (Л. Укр., II, 1951, 179); * У порівн. *Лежить попіл на розпутті, А в попелі тліє Іскра огню великого. Тліє, не вгасає, Жде підпалу, як той месник, Часу дожидає* (Шевч., I, 1951, 262).

Наро́дні ме́сники — партизани або повстанці, що ведуть визвольну боротьбу з загарбниками або гнобителями. *Слава про бессарабського народного месника, який карав панів і піклувався долею бідних, прийшла на одеські береги, принесена рибалками з Кілії, Ізмаїла і Акермана, заробітчанами з-під Тирасполя* (Смолич, V, 1959, 28); *У тісному контакті з регулярними частинами при форсуванні Дніпра діяли українські партизани. У цій битві брало участь 17 тисяч народних месників* (Ком. Укр., 11, 1963, 24).

МЕ́СНИЦЯ, і, ж. Жін. до **ме́сник.** [Антей:] *Іди, служи своєму Меценату, .. не згадуй героїні Антігони, ні месниці Електри* (Л. Укр., III, 1952, 440); *Стоїть вона, зацілувавши уста, Струнка, вродлива, та уже не та, — Не злякана, заплакана дитина, — Грім! гніє! покара! — месниця Марина* (Рильський, II, 1956, 120); * У порівн. *Із синами Росії на грізному ратному полі Стій, як месниця вірна* [Україно]*! Хай падають ниць вороги!* (Мал., Запов. джерело, 1959, 107).

МЕ́СНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ме́сник.** *Збиралися не раз над Бориславом, Дрогобичем, Львовом бурі месницьких народних повстань* (Рад. Укр., 19.II 1964, 2);

Йшли [партизани] *по месницьких давніх стежках* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 134); // Належний месникові. *А горда пісня прославляла Денними чарами вночі І наші радісні орала, І наші месницькі мечі* (Рильський, II, 1960, 310); // Який складається з месників. *Ув'язнені тюремних стін, Що їх врятовано з неволі, Вступають в месницький загін* (Шер., Генерал Орленко, 1948, 33).

2. Сповнений почуття помсти. *Ніщо у житті не лякало Івана, Лиш месницький вогник поблимуває з віч. Убив свою пані, убив свого пана, Маєток спалив і подався на Січ* (Шпорта, Вибр., 1958, 494); *Гнів гайдамацький повстанський Месницьким кличем йде крізь важкі лихоліття* (Забашта, Пісня.., 1961, 32).

МЕСТИ́, мету́, мете́ш; *мин. ч.* мів, мела́, мело́; *наказ. сп.* мети́, метім (метімо), мети́ть; *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Видаляти з якої-небудь поверхні сміття, пил, сніг мітлою, віником і т. ін.; підмітати. *Добра дівка — як старости йдуть, тоді мете* (Номис, 1864, № 8966); — *Не буду мести твоєї половини сіней та виносити твого сміття, — сказала Мелашка* (Н.-Лев., II, 1956, 328); *Гладкий сторож мів алею старанно, повагом* (Дмит., Розлука, 1957, 7); * Образно. *В червоних штанях аксамитних* [оксамитних] *Матнею улицю мете, Іде козак* (Шевч., II, 1953, 36); // *чим.* Волочачи що-небудь по поверхні, здіймати сніг, куряву тощо. *Метучи розкритими полами кожуха іскристий сніг, поволі пішов* [Левко] *до стайні* (Стельмах, I, 1962, 69).

◇ **Мести́, як (мов, немо́в** *і т. ін.)* **помело́м (мітло́ю)** — знищувати все на своєму шляху. *Наїзниця скакала І військо немале вела, Собою всіх людей лякала І все, мов помелом, мела* (Котл., I, 1952, 197).

2. *перех.* Піднімаючи в повітря, розвівати, розносити що-небудь (про вітер, бурю тощо). *Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі* (Мирний, III, 1954, 8); *Опадає листя, його метуть вітри* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 66); // *неперех.* Піднімати в повітря часточки пилу, снігу і т. ін., розвівати, розносити їх (про хуртовину, суховій і т. ін.). *Надворі було хуртеча Та метелиця мете; За ворітьми коло вікон сніг горбами наросте* (Щог., Поезії, 1958, 187); *Це в степу увостанне суховії метуть. До щитів розподільних поливальниці йдуть* (Шеремет, Дружбою.., 1954, 12); // *безос.* — *Ну й погода! Насилу добралася до вас. Мете — світу божого не видно* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 36).

3. *неперех., перен., розм.* Швидко прямувати, бігти. [К а р п о:] *На, та й мети швидше з хати. (Дає сто рублів і випиха Агапона за поріг)* (Кроп., II, 1958, 182); — *Бач, як мете* [наймит] *до воріт. І подасться, чортове одоробло, в економію* (Стельмах, I, 1962, 109).

МЕСТИ́ЙСЯ, мете́ться; *мин. ч.* мело́ся; *недок.* Пас. до **мести́** 1.

МЕТ, у, *ч., діал.* Момент (у 1 знач.). *Кармель в один мет, як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини* (Вовчок, I, 1955, 350).

МЕТА́, и́, *ж.* Те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль. *Щиро бажаю Вам поправити на чужині своє здоров'я, потрібне не тільки Вам, але й нам усім та спільній нам усім меті* (Коцюб., III, 1956, 257); *Найвища мета партії — побудувати комуністичне суспільство* (Програма КПРС, 1961, 5); // Заздалегідь намічене завдання; замисел.— *Мета зборів — обрати правління, голову колгоспу і обговорити завдання, які стоять перед об'єднаним колгоспом* (Вишня, I, 1956, 442).

◇ **З мето́ю:** а) *(чого)* для чого-небудь. *Вночі по тихій вулиці ходили патрулі, інколи навідувалися і до Барвистих з метою перевірки мандатів* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 224); б) *(з інфін.)* для того, щоб... *Віталик іде на радіовузол не з метою тепліше влаштуватися, а тому, що там треба заміни, бо найближчий його друг Сашко Литвиненко з осені переходить до інституту на стаціонар* (Гончар, Тронка, 1963, 163); **Ма́ти на меті́ (мето́ю); Ста́вити (поста́вити) собі́ мето́ю (за мето́ю)** *що* — прагнути здійснити що-небудь. *Ви прекрасно знаєте, товариші, що з початку Жовтневої революції ми ставили собі головною метою припинення імперіалістської війни..* (Ленін, 28, 1951, 7); *Я поставив собі за мету показати класову боротьбу на Україні в період громадянської війни* (Довж., I, 1958, 22).

МЕТАБОЛІ́ЗМ, у, *ч., фізіол.* Обмін речовин в організмах. *Вага дитини, наприклад, протягом першого року життя потроюється.., а між тим інтенсивність метаболізму збільшується* (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 50).

МЕТАБОЛІ́ЧНИЙ, а, е, *фізіол.* Стос. до метаболізму. *Життєдіяльність клітини — це потік метаболічних процесів* (Наука.., 7, 1965, 16).

МЕТА́ВКА, и, *ж., діал.* Праща. *Мов один величезний камінь, випущений із великої метавки напроти мурів твердині, так ударили наші молодці на монгольські ряди* (Фр., VI, 1951, 83).

МЕТАГЕНЕ́З, у, *ч.* Закономірна зміна у деяких тварин двох поколінь, з яких одне розмножується статевим шляхом, друге — нестатевим.

МЕТА́Л, у, *ч.* Хімічно проста речовина або сплав, ознаками якої є висока міцність, ковкість, добра тепло- та електропровідність і особливий блиск. *Дзвеніє метал по кузнях* (Коцюб., II, 1955, 125); *Металом ясним з вагранки Форми повняться безупинно* (Забашта, Нові береги, 1950, 53); *Стоїть* [Ліна] *у дверях майстерні та безвідривно дивиться, як працює товариш Курінний, токар по металу* (Гончар, Тронка, 1963, 179); *Навіть у вік металу годі нам обійтися без деревини* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 102); * У порівн. *Голос Щорса задзвенів, як метал, очі блиснули гнівом* (Довж., I, 1958, 137); *Парубочі обличчя вкрилися потом, вилискували на сонці темним металом* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 47); // Вироби з цієї речовини або сплаву (зброя, гроші і т. ін.). *В гулі, в вихорі металу, що летить із тьми, броніровану навалу зупиняєм ми* (Сос., II, 1958, 198); *Є й такі, і раніше були, Що для себе шукали вигоди, Що тобі* [містерові Стріту] *за метал продали І країни свої і народи* (Воскр., З перцем!, 1957, 264); // *перен.* Про звуки, що нагадують металічний дзвін. *На його обличчі не поворухнулась жодна риска. Тільки очі стали вужчими й колючішими. І ще в голосі зазвучав метал* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 87).

△ **Благоро́дні мета́ли** — золото, срібло, платина; **Кольоро́ві мета́ли** — мідь, алюміній, магній, нікель, цинк, олово, свинець та їх сплави. *За видобутком і переробкою кольорових металів.. республіка* [Казахстан] *займає провідне місце у Радянському Союзі* (Ком. Укр., 9, 1965, 66); **Крихки́й мета́л** *див.* **крихки́й**; **Чо́рні мета́ли** — чавун, сталь, залізо. *За розмірами виробництва чорних металів СРСР займає тепер друге місце в світі* (Наука.., 5, 1956, 4).

МЕТАЛЕ́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мета́л**. *Он підходять до печей платформи, З них скидають металевий брухт...* (Шер., Дружбою.., 1954, 25); // Зроблений. вигот. з металу. *Ноги, немов металеві пружини, безупинно і рівно стукають в землю* (Коцюб., II, 1955, 241); *Через розчинені двері в яскравому світлі вилискували металеві частини десятка різних моторів* (Смолич, I, 1958, 96).

2. Власт. металу. *Гриміли металеві звуки з усіх усюд, де можна було схопити казанок, чи дзвін, чи просто шматок залізяки, щоб калатати в неї для безцільного, пекельного галасу в замку* (Ле, Наливайко, 1957, 283); *Чути неприємний металевий скрип, коли «сокира»*

входить у метал (Собко, Біле полум'я, 1952, 322); * Образно. *Токарні верстати, невгаваючи, співають металеву пісню, гудуть мотори, і срібна стружка витинає тонко, як струна на скрипці* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 271).

3. *перен.* Такий, як метал, такий, як у металу. *Уразі зіниці в хлопця загорілися якимсь холодним, металевим блиском* (Донч., Вибр., 1948, 120); *Як глянули на парубка у прийомі та помацали його металеві мускули, як послухали й биття могутнього серця, так і сказали в один голос: «У флот його»* (Збан., Сеспель, 1961, 319); // Який нагадує звуки від удару по металу (голос, сміх і т. ін.); дзвінкий. *Недовго сумує отаман. Його засмалене мужнє обличчя спахнуло вже звагою, і металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ* (Коцюб., I, 1955, 184); *Почувши домівку, коні заржали. Високим тонким металевим іржанням їм одгукнулась луна* (Тич., I, 1957, 245).

МЕТАЛЕ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **металéвий** 2, 3. *Місяць схиляється на захід, золотіє, втрачає чітку металевість контурів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 73); *Металевість голосу з'являється тоді, коли звуковий струмінь виводиться наперед у ротову й носову порожнину, як у рупор* (Худ. чит.., 1955, 54).

МЕТАЛЕ́ВО. Присл. до **металéвий** 2. 3. *Коли Кузьма Осадчий прорубував свіжу траншею, земля під його бульдозером скреготнула різко, металево* (Гончар, Тронка, 1963, 285); *Маслов, металево блиснувши очима, приступив до Миколи, вставився поглядом йому в обличчя* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 140); — *Ганнусю! — голос його пролунав владно, металево. — Ганнусю, я ж тебе, здається, прошу...* (Коз., Сальвія, 1959, 102).

МЕТАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* Дія за знач. **металізува́ти.** *Металізація вогким способом дає можливість омідніти стрічки, мереживо і т. ін.* (Цікава хімія, 1954, 56).

МЕТАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Діспр. пас. мин. ч. до **металізува́ти.** *Цікавими* [на виставці В. Бородая] *є також голівка хлопчика — розсильного з готелю (металізований гіпс), голова фелаха (дерево, горіх)* (Літ. Укр., 19.I 1965, 2).

МЕТАЛІЗУВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок. і док., перех., спец.* 1. Вкривати який-небудь матеріал, виріб шаром металу. *Щоб зробити поверхню електропровідною, її заздалегідь металізують* (Цікава хімія, 1954, 54).

2. Просочувати дерево залізним або мідним купоросом для захисту від гниття.

3. Надавати чому-небудь металічного блиску.

МЕТАЛІЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок., спец.* Пас. до **металізува́ти.**

МЕТАЛІ́СТ, а, *ч.* Робітник металопромисловості. *Відомо, що металісти — найбільш розвинені і передові робітники не тільки в Пітері, але й в усій Росії,— не тільки в Росії, але й в усьому світі* (Ленін, 19, 1950, 410); *Іскри розліталися на всі сторони. Запорозькі Вулкани працювали, як годиться справжнім металістам, — твердо і весело* (Довж., I, 1958, 227).

МЕТАЛІ́ЧНИЙ, а, е. Те саме, що **металéвий.** *Він знайшов металічні жили і артемівську сіль* (Видатні вітч. географи, 1954, 110); *О. Порфирій хапком вмився, причесав на швидку руку свої коси рідким металічним гребінцем* (Н.-Лев., IV, 1956, 112); *Раптом в ушах його ніби щось лопнуло, і він почув тонкий металічний звук* (Кол., Терен.., 1959, 210); *Відтам доносилися часто молоді, свіжі голоси дітей о. Крайника: сріблистий сміх панночок, здоровий, металічний регіт паничів-студентів* (Фр., VII, 1951, 47).

МЕТАЛІ́ЧНО. Присл. до **металічний.** *Чужий голос проскрипів* [у телефон]: *«Роз'єдную!» Щось сухо, металічно дзенькнуло* (Жур., Вечір.., 1958, 171).

МЕТАЛО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову **мета́л,** напр.: м е т а л о п о д і б н и й, м е т а л о х і м і я і т. ін.

МЕТАЛОБРУ́ХТ, у, *ч.* Скорочення: металевий брухт. *У кожній тонні мартенівської шихти є півтонни металобрухту* (Рад. Укр., 24.VI 1967, 2).

МЕТАЛОГЕНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **металоге́нія.**

МЕТАЛОГЕ́НІЯ, ї, *ж.* Розділ науки, що вивчає геологічні і геохімічні закономірності розміщення рудних корисних копалин у земній корі.

МЕТАЛОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **металогра́фія** 1. *Металографічна лабораторія; Металографічні аналізи; Металографічний мікроскоп.*

МЕТАЛОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* 1. Наука про будову (структуру) та фізичні властивості металів і сплавів. *Дуже цікаві роботи в галузі металографії зварного шва і дослідження механічних властивостей шва і прилеглих до нього зон провадяться в Інституті електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук УРСР* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 444); *Курс металографії.*

2. *спец.* Друкування з гравірованих або травлених металевих друкарських форм із заглибленим малюнком. *Надруковані вони* [марки] *способом металографії* (Рад. Укр., 4.III 1964, 4).

МЕТАЛОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець з металознавства. *Метод рентгенографічного дослідження широко застосовується відомою школою металознавців акад. М. С. Курнакова* (Рентгеногр. мет., 1959, 211).

МЕТАЛОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука, що вивчає склад, будову та властивості металів і сплавів та закономірності їх зміни залежно від хімічного складу або теплового, хімічного, механічного, магнітного і радіоактивного діяння. *Фізичне металознавство розвивалося на Україні головним чином в напрямі вивчення процесів, пов'язаних з термічною обробкою сплавів, зокрема сталі* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 133); *Курс металознавства.*

МЕТАЛО́ЇД, у, *ч., заст.* Застаріла, неточна назва простої речовини неметалічного характеру; неметал. *Порівняння властивостей хімічних елементів з давнього часу привело до поділу їх на дві великі групи — метали і неметали, або металоїди* (Заг. хімія, 1955, 76).

МЕТАЛО́ЇДНИЙ, а, е. Прикм. до **металоїд**; який є металоїдом. *Металоїдні елементи.*

МЕТАЛОКЕРА́МІКА, и, *ж.* 1. Галузь металургії, що виготовляє порошки металів і неметалів, а також вироби з них; порошкова металургія. *Особливо розвинулась ця галузь — порошкова металургія, або металокераміка, — у нашій країні в післяжовтневий період* (Наука.., 3, 1959, 22).

2. Метод одержання виробів з металевого і неметалевого порошку. *Завдяки порошковій металургії можна «сплавляти».. навіть метали з неметалами, зокрема з графітом. Звідси й інша назва методу — металокераміка* (Веч. Київ, 30.I 1963, 3).

3. Металеві й неметалеві вироби, виготовлені методами порошкової металургії. *Під час проектування конструктори повинні навчитися враховувати крихкість наджаротривких металокерамік* (Вісник АН, 10, 1957, 40).

МЕТАЛОКЕРАМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до металокераміки. *Металокерамічною, або порошковою, металургією називають виготовлення деталей і виробів з пресованих порошків спіканням їх без розплавлення* (Автомоб., 1957, 326); *Схема технологічного процесу виготовлення виробів з металевих порошків аналогічна схемі технологічного процесу виробництва кераміки, тому цей*

процес називають ще металокерамічним (Слюс. справа, 1957, 47); *Справжню революцію в обробці металів зробили металокерамічні різці* (Наука.., 2, 1963, 14).

МЕТАЛОКОНСТРУ́КЦІЯ, ї, *ж.* Скорочення: металева конструкція. *Ми дуже багато витрачаємо в шахтах вибухівки, лісу кріпильного, металоконструкцій* (Рад. Укр., 8.XII 1962, 2).

МЕТАЛОКРІ́ПЛЕННЯ, я, *с.* Скорочення: металеве кріплення. *Час зрозуміти, що металеве кріплення для шахти — це те саме, що для домни паливо.. Немає металокріплення, немає і руди* (Рад. Укр., 8.XII 1962, 2).

МЕТАЛОЛО́М, у, *ч.* Скорочення: металевий лом. *— Коли я не дам план по металолому, то, може, й домна якась у Донбасі стане* (Кучер, Трудна любов, 1960, 254).

МЕТАЛООБРО́БКА, и, *ж.* Обробка металів. *Велике значення для технічного прогресу в металообробці має застосування ультразвуку і потужних електричних імпульсів* (Рад. Укр., 6.I 1963, 1); *Продукція металообробки.*

МЕТАЛООБРО́БНИЙ, а, е. Прикм. до **металообро́бка**. *В Магнітогорську розвинута металообробна промисловість. У місті діють заводи: калібрувальний, сітковий, гірничого і підйомно-транспортного устаткування та інші* (Наука.., 7, 1955, 38); *Слюсарювали Столярови мало не по всіх найбільших металообробних підприємствах Одеси* (Смолич, V, 1959, 90); *Металообробна техніка; Металообробне устаткування.*

МЕТАЛОПЛАВИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до плавки металів. *Металоплавильний завод.*

МЕТАЛОПРОКА́Т, у, *ч.* 1. Прокатка металу.

2. Продукція, виготовлена цим способом. *Металургам України слід буде задовольняти збільшені потреби народного господарства в металі, і особливо в дефіцитних тепер видах металопрокату й труб* (Ком. Укр., 3, 1963, 12).

МЕТАЛОПРОКА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **металопрока́т**.

МЕТАЛОПРОМИСЛО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **металопромисло́вість**. *Металопромисловий район.*

МЕТАЛОПРОМИСЛО́ВІСТЬ, вості, *ж.* Промисловість, завданням якої є виробництво і обробка металів (металургія та машинобудування).

МЕТАЛО́РІЗ, а, *ч.* Робітник, що обробляє метали способом різання. *Найкращого послідовника на Україні російські металорізи знайшли в особі знаменитого токаря-швидкісника .. Василя Павловича Диканя* (Вол., Самоцвіти, 1952, 91).

МЕТАЛОРІ́ЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для обробки металів способом різання. *Металорізальні інструменти; Металорізальне устаткування.*

МЕТАЛОРІ́ЗНИЙ, а, е. Те саме, що **металорізальний**. *При виборі методів обробки на металорізних верстатах необхідно прагнути до досягнення економічної точності* (Технол. різального інстр., 1959, 18).

МЕТАЛОФІ́ЗИК, а, *ч.* Фахівець з металофізики. *Широкого розвитку набули також дослідження металофізиків* (Рад. Укр., 1.XII 1962, 1).

МЕТАЛОФІ́ЗИКА, и, *ж.* Розділ фізики, в якому вивчаються природа, структура та властивості металів і сплавів. *Плодотворно працюють вчені в галузі металофізики* (Наука.., 12, 1957, 8).

МЕТАЛОФО́Н, а, *ч.* Ударний музичний інструмент, який складається з ряду металевих пластинок, підібраних за звучанням у певному порядку, по яких ударяють дерев'яними молоточками. *Грати на металофоні.*

МЕТАЛУ́РГ, а, *ч.* Фахівець з металургії. *За післявоєнний період металурги УРСР добилися великих успіхів у підвищенні продуктивності праці* (Рад. Укр., 8.I 1954, 2); *Головуючий закалатав у дзвоник, зроблений з шматка тонкої стальної труби, підвішеної до такої самої мініатюрної сталевої рейки,— подарунок інститутові від металургів-умільців* (Загреб., Спека, 1961, 49).

МЕТАЛУРГІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **металу́ргія**. *Сучасний металургійний завод являє собою поєднання ряду взаємозв'язаних підприємств і цехів, тобто комбінат* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); *Україна нині є найбільшою металургійною і паливноенергетичною базою СРСР* (Наука.., 12, 1957, 2); *Металургійна промисловість; Металургійне виробництво; Металургійна сировина; Металургійний інститут.*

МЕТАЛУ́РГІЯ, ї, *ж.* 1. Галузь важкої промисловості, що займається добуванням металів з руд і їх первинною обробкою. *Чорна металургія дає основний матеріал, з якого роблять машини та інші знаряддя виробництва* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 34); *«Запоріжсталь» — завод-велетень, гордість радянських п'ятирічок, або, як його ще називають, — перлина радянської металургії* (Вишня, I, 1956, 327); *Кольорова металургія.*

2. Наука про одержання металів з руд або речовин, які містять метали, і про надання металевим сплавам необхідних властивостей.

МЕТА́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для метання (у 1 знач.). *Довгий час у місцевого населення зберігаються чисто мисливські прийоми бою риби з допомогою метальних знарядь* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 41); *Кілька разів у той час, коли бій ішов під самими стінами Преслави, в стані ромеїв вчинялась тривога — то почали горіти метальні машини, то летіли стріли в спини* (Скл., Святослав, 1959, 555).

МЕТА́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. Той, хто займається метанням чого-небудь. *Кольорова афіша сповіщала, що сьогодні виступає відомий метальник ножів Ван Ві-ян* (Донч., VI, 1957, 411).

2. Спортсмен, який тренується у метанні диска, списа, гранати і т. ін. *Легкоатлет Євген Буланчик в юнацтві захоплювався акробатикою, метальник молота Олександр Канакі — боротьбою* (В ім'я Вітч., 1954, 11).

МЕТА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мета́льник**. *— Слухай,— сказав він,— ти спортом ніколи не цікавилася? — Ні.— Даремно. Мені здається, з тебе могла б вийти класна метальниця* (Собко, Нам спокій.., 1959, 126).

МЕТАМЕ́РІЯ, ї, *ж., спец.* Тип будови тіла тварини, при якому розрізняється ряд поздовжньо розташованих однорідних члеників.

МЕТАМО́РФІЗМ, у, *ч., спец.* Процес перетворення структури й складу гірських порід під впливом фізичних та хімічних факторів. *Геологічні процеси, що відбуваються на поверхні і всередині Землі, особливо рухи земної кори, стають причиною важливих змін у породах. Ці зміни відомі під назвою метаморфізму* (Курс заг. геол., 1947, 243).

МЕТАМОРФІ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Який є наслідком дії метаморфізму; який втратив первинну структуру. *Поширено два типи залізної руди. Руда криворізького типу, пов'язана з метаморфічними кристалічними породами, і руда керченського типу — осадочного походження* (Рад. Укр., 11.I 1962, 3); *Метаморфічні мінерали.*

МЕТАМОРФО́З, у, *ч., спец.* Перетворення, перехід з однієї стадії або форми в іншу, що супроводжується набуттям нових функцій, іншого зовнішнього вигляду. *Забарвлення тіла, його кінцівок і виростів (у напівтвердокрилих) частіше належить до видових ознак,*

що істотно змінюються в процесі метаморфозу (Допов. АН, 2, 1961, 235).

МЕТАМОРФО́ЗА, и, *ж.* 1. *книжн.* Перетворення однієї форми чого-небудь в іншу; видозміна (у 1 знач.). *У кожній країні щодня відбуваються численні, одночасні і, значить, просторово співіснуючі односторонні метаморфози товарів, або, інакше кажучи, тільки продажі з одного боку, тільки купівлі — з другого* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 120).

2. *розм.* Докорінна зміна, перетворення кого-, чого-небудь. *«Народ»* [журнал] *потроху здобуває собі симпатії таких людей, що я й не надіялася від них такої метаморфози* (Л. Укр., V, 1956, 65); *Коли Безбородько з'являвся на порозі дому Річинських, з кожним, з ким він зустрічався, наступала метаморфоза: Олена оживлялася.., Мариня з таким шиком подавала на стіл делікатеси, що можна було подумати, ніби вона нічим іншим не займається* (Вільде, Сестри.., 1958, 511).

3. У рослин — зміна форми й структури органів у процесі історичного розвитку внаслідок пристосування їх до виконання тих чи інших функцій.

4. У тварин — глибоке перетворення організму в процесі його індивідуального розвитку; виявляється в різкій зміні будови й способу життя.

МЕТА́Н, у, *ч.* Безбарвний газ, що являє собою найпростішу сполуку вуглецю з воднем; болотяний, або рудниковий, газ. *Супутником вугільних пластів є газ метан* (Гірн. пром., 1957, 19).

МЕТАНІ́НА, и, *ж., діал.* Метушіння. *Настала після сього велика метанина по селу* (Барв., Опов.., 1902, 171).

МЕТА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **мета́ти.** *При облозі міст вони* [монголи] *користувалися облоговими машинами для метання каменів та посудин з вогняною рідиною і таранами для розбивання мурів* (Іст. СРСР, I, 1956, 75); *На смарагдовому полі стадіону довжелезні білі смуги вже визначили сектор для метання диска* (Собко, Стадіон, 1954, 8).

2. Дія за знач. **мета́тися.** *Ігнатьєв знову пересів до столу. В усіх його поривчастих нервових метаннях по директорському кабінету було щось істеричне, розпачливе, мало не трагічне* (Собко, Справа.., 1959, 70); *Розповідь про метання Ониська Скиби від біднячки Варки до дочки куркуля Христі, його марні намагання поладити з куркулями могли б стати основою для створення цікавої історії про суперечливий, складний шлях частини селянства до усвідомлення справедливості ідей Радянської влади* (Рад. літ-во, 3, 1957, 13).

МЕТА́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **мета́н.** *У нафталані, на відміну від звичайної нафти, немає метанових вуглеводнів* (Рад. Укр., 24.I 1965, 3).

МЕТАСТА́З, у, *ч., мед.* 1. Перенесення певного патологічного матеріалу з ураженої частини організму в іншу, де й виникає відповідний хворобливий процес. *Основним і раннім симптомом при метастазах рака в кісткову систему є біль, який в окремих випадках є діагностичною ознакою ще до одержання даних рентгенографії* (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 68).

2. Вогнище хвороби, що виникає внаслідок такого перенесення.

МЕТАСТАЗУВА́ННЯ, я, *с., мед.* Дія за знач. **метастазува́ти.** *Виявлено роль типу нервової системи в особливостях виникнення, розвитку і метастазування пухлин* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 162).

МЕТАСТАЗУВА́ТИ, у́ю, *недок. і док., мед.* Переносити певний патологічний матеріал з ураженої частини організму в іншу.

МЕТАСТАТИ́ЧНИЙ, а, е. Викликаний метастазом.

МЕТАТЕ́ЗА, и, *ж., лінгв.* Мимовільна перестановка двох сусідніх звуків у слові, напр.: «тарілка» замість «талірка» (з німецької *Teller*), російське «мрамор» замість «мармор» (з латинської *marmor*) та ін.

МЕТА́ТИ, мета́ю, мета́єш *і* мечу́, ме́чеш, *недок., перех.* 1. Те саме, що **кида́ти** 1. *А Микита, той проноза, Ну ж метати риби з воза* (Фр., XII, 1953, 12); *Боролися* [опришки], *що аж кості тріщали;.. метали каміння. Марусяк і зупиняв їх.., але вони на збитки кричали ще дужче* (Хотк., II, 1966, 160); // Примушувати летіти з метою влучити в ціль або докинути якнайдалі. *— Вітрило-вітре мій єдиний, Легкий, крилатий господине! Нащо на дужому крилі На вої любії мої, На князя, ладо моє миле, Ти ханові метаєш стріли?* (Шевч., II, 1953, 336); *Учились* [бійці] *вести рукопашні бої, Колоти багнетом, метати гранати* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 257); *Угорка Кроші метала диск, за нею стежили всі глядачі* (Собко, Стадіон, 1954, 12).

Мета́ти собо́ю, *діал.* — те саме, що **мета́тися** 1. *Два дні суетився вороний, то падав, то зривався і метав собою, як скажений, по загороді* (Ков., Тв., 1958, 235).

△ **Мета́ти ікру́** — викидати ікру (про риб).

2. Розкидати у різних напрямках; піднімати в повітря, розносити. *Страшенна завірюха Гула, усе метавши навкруги...* (Граб., I, 1959, 123); *Лютий вітер.. рвав листя і вихором метав угору* (Кол., Терен.., 1959, 369); *Скреготіли в темноті кайла, мечучи іскри, коли траплявся кам'янистий пласт* (Гончар, III, 1959, 47); // Шарпаючи, сіпаючи, розхитувати, розгойдувати в різні боки (перев. про вітер). *На слобідських вулицях темно. Чути лише плескіт дощу, дзюрчання струмків та глухий шум дерев, що їх безжально метав вітер, січе дощ* (Шиян, Баланда, 1957, 61); *Зустрічний вітер забивав віддих, вихрив і метав коси, рвав, крутив її* [Ольжине] *плаття, наче полотнище спущеного вітрила* (Кол., Терен.., 1959, 134); * Образно. *Він віддався на волю своїм думкам, котрі, як голодні звірі, метали його на всі боки* (Мирний, I, 1954, 357).

◇ **Мета́ти бісер (перед) сви́ньми́** *див.* **бісер; Мета́ти іскри** *див.* **іскра; Рва́ти й мета́ти** *див.* **рва́ти.**

3. *рідко.* Згрібаючи, складати (сіно, солому тощо). *Челядь поскидала кептарики і запасочки.., на личку палає, очима грає, пашницю у перекоти мече* (Черемш., Тв., 1960, 218).

4. *також без додатка.* Брати і висвічувати карти, кидаючи їх вправо і вліво. *Хутко «спускає»* [інтелігент] *заразом дві карти замість однієї і метає далі* (Мик., II, 1957, 480).

МЕТА́ТИСЯ, мета́юся, мета́єшся *і* мечу́ся, ме́чешся, *недок.* 1. Безладно переміщатися в різних напрямках, кидатися в різні боки. *Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки метались, як божевільні* (Л. Укр., V, 1956, 254); *Першокласна гітлерівська армія перестала уже бути єдиним цілим, вона тепер більше нагадувала моторизовані величезні банди, що металися по всій центральній Європі, звиваючись під нищівними ударами радянських військ* (Гончар, III, 1959, 387); *Шукаючи дверей, він метався, як загнаний звір* (Руд., Остання шабля, 1959, 64); *По вулиці метався вогкий вітер, тіні хмар повзали по землі* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 158); * Образно. *Суперечні почуття метались в ній. Вона прагнула провалу і — перемоги для Бронка* (Вільде, Сестри.., 1958, 473); // перен. *Бути в стані неспокою, розгубленості. Якось нема тоді* [весною] *ні діла, ні навіть проектів, інертність, безділля ... я розумію Галю, що вона було завжди металась і виходила з себе в такі часи* (Л. Укр., V, 1956, 230); *Революція розростається. Уряд починає вже метатися* (Ленін, 8, 1949, 76).

◇ **Мета́тися у здо́гадах** — не знати, на якому припущенні зупинитися. *Стурбована дивною поведінкою подруги, Майя металась у здогадах* (Гур., Друзі.., 1959, 116).

2. Неспокійно перевертатися з боку на бік в постелі, часто змінювати положення тіла (від сильного болю, переживання і т. ін.). *Її дочка мала В гарячці злій без пам'яті металась* (Стар., Вибр., 1959, 73); *Він довго метався на своєму широкому ліжку. Він шукав якогось виходу для себе, шукав і не знаходив, і від того сердився і довго ще не міг заснути* (Собко, Запорука.., 1952, 110); * Образно. *Ніч, і вітер віти рве вербові, В снах тривожних мечеться земля... Ой, не солодко мандрівникові В ніч таку іти через поля!* (Рильський, III, 1961, 312).

3. Хитатися, коливатися, розвіватись у різні боки (від вітру, тяги і т. ін.). *Кипариси стоять тихо-тихо, так, мов вони ніколи й не можуть хилитись, а не то що метатись, як божевільні, і розтріпуватись гірше всякої верби* (Л. Укр., V, 1956, 219); *В широкотілій грубі Сичала пара від вологих дров, І вогники метались гострозубі, Аж тихий тріск од їх шугання йшов* (Бажан, Роки, 1957, 306); *І мчалися коні по травах пахучих, По вітру металися гриви, як тучі...* (Наги., Вибр., 1950, 16).

4. *рідко.* Те саме, що **мета́ти** 1. *Її чудово гарний прямий ніс Був мов вежа, з котрої скритий біс В серця мужськії* [чоловічі] *стрілами метався* (Фр., XIII, 1954, 289).

5. Пас. до **мета́ти** 1.

◆ **Мета́тися в о́чі [у ві́чі]** — те саме, що **Впада́ти в о́чі [у ві́чі]** (*див.* **впада́ти** [1]). *Мечеться у вічі золотий хрест на бані церкви* (Кос., Новели, 1962, 80).

МЕТАФІ́ЗИК, а, *ч.* 1. Послідовник метафізики, метафізичних поглядів, переконань. *Метафізики, відриваючи думку від діяння, переносять її в безплідну ділянку чисто словесних, логічних формул* (Про мист. театру, 1954, 186).

2. *заст.* Філософ, який займається питаннями, що виходять за межі досліду; філософ взагалі.

3. *перен.* Людина, схильна до абстрактних розумувань.

МЕТАФІ́ЗИКА, и, *ж.* 1. Протилежний діалектиці спосіб мислення й метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їх внутрішнім зв'язком, відірвано одне від одного, в застиглому, незмінному вигляді.

2. Ідеалістичне філософське вчення про незмінні начала світу, що не піддаються досліду, які нібито є основою всіх фізичних явищ. *Діалектичному матеріалізмові протистоять метафізика та ідеалізм* (Деклар. наради.., 1957, 14); *Віддавна в філософії мастак, Він метафізику зове: химера, А над усе почитує Вольтера Та Дідро* (Рильський, II, 1956, 24).

3. *перен.* Абстрактні розумування. *Скажете: баб'ячі забобони! Метафізика! Не втаюся: є те, є і друге* (Мирний, V, 1955, 406); [Н е б а б а:] *От що я хотіла тобі, між іншим, сказати. Ти цю метафізику облиш* (Мик., І, 1957, 47).

МЕТАФІ́ЗИЧНИЙ, а, е. 1. Оснований на метафізиці (у 1 знач.). *Керуючись метафізичним методом, навіть матеріалістично настроєні філософи і вчені змушені були визнавати «двоїстість істини»* (Наука.., 2, 1960, 47).

△ **Метафізи́чний матеріалі́зм** — напрям у філософії, що сформувався у XVII—XVIII ст., представники якого визнавали первинність матерії та вторинність свідомості щодо явищ природи, але розглядали суспільні явища з позицій ідеалізму та користувались метафізичним методом пізнання. *Філософською основою класичних уявлень* [фізиків XIX ст.] *був метафізичний матеріалізм* (Вісник АН, 4, 1957, 4).

2. Стос. до метафізики (у 2 знач.). *Ідеалістичні, метафізичні ідеї реакційних класів гальмують розвиток науки* (Ком. Укр., 5, 1960, 37).

3. *перен.* Абстрактний, відірваний від життя. *Метафізичні розумування.*

МЕТАФІ́ЗИЧНО. Присл. до **метафізи́чний** 1.

МЕТА́ФОРА, и, *ж.* Художній засіб, що полягає в переносному вживанні слова або виразу на основі аналогії, схожості або порівняння, а також слово або вираз, ужиті в такий спосіб. *Романтичний пафос, властивий творчій натурі Гончара, породив у нього прагнення до образів особливо містких, згущених, конденсованих (його метафори, наприклад, часто-густо перестають у своєрідну символіку)* (Про багатство л-ри, 1959, 233); *Прошу ніяким світом не думати, що се я розповідаю видумку або що напис на заголовку сеї повістки — яка-небудь метафора* (Фр., I, 1955, 237); *Влучні метафори та яскраві, несподівані образи рясніли в його сентенціях без надуживання і без афектації* (Смолич, Театр.., 1940, 64).

МЕТАФОРИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Який містить у собі метафору. *Майстерний метафоричний вислів, сповнений їдкої іронії, завжди допомагає П. Козланюкові створити лаконічну і виразну картину соціальних злигоднів, протиріч, криз* (Літ. Укр., 15.II 1963, 3).

2. Багатий на метафори. *Метафоричний стиль.*

МЕТАФОРИ́ЧНІСТЬ,ності, *ж.* Властивість за знач. **метафори́чний.** *Сприйняття твору ускладнювала вибагліва метафоричність з ухилом до імпресіонізму* (Рад. літ-во, 1, 1962, 78).

МЕТАФОРИ́ЧНО, *присл.* За допомогою метафори, засобом метафори. *В цих кадрах* [кінофільму] *режисер метафорично говорить про майбутню битву за врожай* (Укр.. кіномист., II. 1959, 76).

МЕТАФРА́ЗА, и, *ж., спец.* Фраза, що утворюється при буквальному перекладі з однієї мови на іншу.

МЕТАЦЕ́НТР, а, *ч., спец.* Центр кривизни траєкторії, по якій переміщується центр ваги підводної частини судна, якщо воно виведене з рівноваги.

МЕТАЦЕНТРИ́ЧНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **метаце́нтр.**

МЕТЕ́КИ, ів, *мн.* У стародавній Греції — особисто вільні, але політично безправні іноземці, які постійно проживали в Аттіці.

МЕТЕ́ЛИК, а, *ч.* 1. *(Lepidoptera).* Комаха ряду метеликів (*див.* **мете́лики**). *Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою* (Вовчок, I, 1955, 183); *Великі нічні метелики влітали у відчинені вікна й кружляли з лопотінням навколо лампи* (Донч., II, 1956, 62); *Коли танцювала* [Стаха], *очам було любо глянути на неї. Не совалась по підлозі, а пурхала над нею з легкістю метелика* (Вільде, Сестри.., 1958, 378); * У порівн. *Мов різнобарвні метелики, пурхають дівчата по зеленому муріжку* (Коцюб., I, 1955, 288); *Метеликами розлітаються білі листки* (Еллан, II, 1958, 18).

◇ **Лови́ти мете́лики** *див.* **лови́ти.**

2. *перен., розм.* Терміново випущений листок з коротким повідомленням про що-небудь, із закликом; листівка (у 2 знач.), прокламація. *По селах з'явилися білі метелики, підписані комуністичною підпільною організацією молоді. Листівки закликали батьків не давати своїх дітей на поталу німцям* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 79); *Замість виголошувати промову він зачитав відозву Київського комітету більшовиків, щойно видруковану метеликом* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 57); // **Книжечка, брошурка.** *Тров нас: я, Петрусь і*

Павленко, задумали видати свої вірші утрьох, так як видавати кожному нарізно по маленькому метелику здалось не вартим (Сам., II, 1958, 420); *Заслуженою увагою.. користуються «метелики» — мініатюрні книжечки, видані Львівським державним університетом імені І. Франка* (Літ. Укр., 15.VI 1962, 4).

3. *перен., розм.* Краватка у вигляді банта. *З'явився учитель співів. У чорному вечірньому костюмі, в білій сорочці, при.. метелику* (Збан., Курпл. о-ви, 1963, 190).

4. *тільки мн.* **метéлики**, ів, *бот., діал.* Шпергель.

МЕТЕ́ЛИКИ, ів, *мн. (Lepidoptera).* Ряд комах, що мають по дві пари крил. вкритих дрібними лусочками, які зумовлюють яскраве і різноманітне їх забарвлення.

МЕТЕ́ЛИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **метéлик** 1. *Метеликові крильця; // Власт.* метеликові. *Письменники енергійніше втручаються в життя, більше дбають про своє творче обличчя, менше з'являться творів, у яких поверхово розкривається наша дійсність, в яких відчувається метеликове пурхання по темах* (Рад. літ-во, 5, 1962, 144).

2. *у знач. ім.* **метéликові**, вих, *мн.* Назва підродини бобових рослин, з квітками, схожими на метеликів, до якої входять квасоля, горох, боби, соя тощо. *Сам жук.. живиться багатьма культурними і дикорослими рослинами родин складноцвітих, метеликових, хрестоцвітих* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 168).

МЕТЕ́ЛИКОЛО́ВКА, и, *ж.* Прилад для виловлювання метеликів. *В боротьбі з багатьма шкідниками широко використовуються.. метеликоловки* (Захист рослин.., 1952, 149).

МЕТЕ́ЛИЦЯ, і, *ж.* 1. Сильний вітер із снігом; заметіль, хуртовина. *Надворі було хуртеча Та метелиця мете; За воріт'ми коло вікон Сніг горбами наросте* (Щог., Поезії, 1958, 187); *Свистіла, співала й плакала метелиця і на горбах над Дніпром замітала молодий сад* (Донч., VI, 1957, 375); * Образно. *В саду день і ніч — золота метелиця, день і ніч стоїть тихий шелест сухого листу* (Вас., II, 1959, 549); * У порівн. *Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві* (Л. Укр., III, 1952, 215).

2. Народний танець (український, російський, білоруський), виконуваний у швидкому темпі, з частими змінами фігур та обертаннями. *Кобзар вшкварив, а козаки — Аж Хортиця гнеться — Метелиці та гопака гуртом оддирають* (Шевч., I, 1951, 78); *Молодиця чи дівка в новій запасці, в незастебнутій сірій свиті, пританцьовуючи, оступалася перед Панчохою, що навприсядки одколював коліна метелиці* (Ле, Наливайко, 1957, 236); // Музика до цього танцю. *От, як розставили в світлиці всі цимбали, Так на шісткадцять рук метелиці й заграли* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 152); *Коли Микола* [гармоніст] *звів польку на хвацьку метелицю, вона вже сама легко і невимушено, з вогником метнулася колом* (Баш, Надія, 1960, 75).

3. *діал.* Вертіж. *Овечку одну метелиця напала* (Барв., Опов... 1902, 202).

МЕТЕ́ЛИЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **метéлик** 1. *Мій метеличку любенький! Як щастить тобі?* (Граб., I, 1959, 454); * У порівн. — *Мама каже, що ельфи такі, як метелички маленькі...* (Л. Укр., III, 1952, 488).

МЕТЕЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.* Те саме, що **метяля́ти**. *Жнуть. Жатка за жаткою. Часто махають скидальники вилами — густо купки. Роботи жінкам, — так тими спідницями й метеляють од купки до купки* (Головко, I, 1957, 340); * Образно. *Тихенько вуличкою метеляє* [Варивон], *а йому слідом у спину тикають пальцем* (Ковінька, Кутя.., 1960, 87).

МЕТЕЛЬНУ́ТИ, пу́, не́ш, *док.* Однокр. до **метеля́ти**. *Не встигла мати відставити прядку, як двері з силою відчинилися і на порозі, метельнувши порожнім рукавом, з'явився Федір Андріяка* (Гончар, II, 1959, 154).

МЕТЕМПСИХО́З, у, *ч.* Релігійно-містичне уявлення про переселення душі померлого з одного організму в інший; переселення душ.

МЕ́ТЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мести** 1. *Без хазяйки хата не метена* (Номис, 1864, № 10098); *Невеличкий перон, видно давно метений і невідомо коли ремонтований, швидко спустів* (Збан., Сеспель, 1961, 14); // **мéтено**, *безос. присудк. сл. А в тому саду Чисто метено Ще й хрещатим барвіночком Дрібно плетено* (Укр.. лір. пісні, 1958, 82).

МЕТЕО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **метеорологíчний**, напр.: метеоприлад, метеосíтка, метеоспостерéження і т. ін.

МЕТЕОЗВЕ́ДЕННЯ, я, *с.* Скорочення: метеорологічне зведення. [Градов:] *Павлов, принесіть мені метеозведення всіх станцій* (Собко, П'єси, 1958, 248).

МЕТЕО́Р, а, *ч.* Тверде тіло космічного походження, що потрапляє з величезною швидкістю в земну атмосферу; падаюча зірка. *Метеори раз у раз спадали з неба на степ, то ніби хто кропив небо огняною водою, то ніби огняний палець велетня розпорював все небо од верху до самого низу* (Н.-Лев., I, 1956, 457); *Вогнистою рискою черкнув по небозводу метеор і згас* (Вол., Сади.., 1950, 67); *Метеор часто лишає після себе слід — сріблясту смужку, яку видно і після того, як він згасне* (Наука.., 8, 1956, 27); * У порівн. *Машина линула, як метеор, у вихорі та куряві* (Смолич, I, 1958, 97); *Проминув рік. Рік тяжкої праці, незабезпеченого життя не може промайнути блискучим метеором,— він тягнеться, на жаль, дуже довго* (Л. Янов., I, 1959, 282).

МЕТЕОРИ́ЗМ, у, *ч., мед.* Здуття живота внаслідок скупчення газів у кишечнику. *Стан метеоризму.*

МЕТЕОРИ́Т, а, *ч.* Тіло космічного походження, що досягло поверхні Землі, не встигнувши повністю випаруватися або розпилитися в атмосфері; воно може бути залізним, залізно-кам'яним і кам'яним. *Метеорити — це небесне каміння, падіння якого часто відбувається на очах спостерігачів* (Наука.., 2, 1959, 18); *Добували залізо з руди індійці ще не вміли. Проте вони виготовляли залізні речі з метеоритів, які падали на землю з міжзоряних просторів...* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 139).

МЕТЕОРИ́ТИКА, и, *ж.* Наука про метеорити. *Наша Академія наук* [УРСР] *є родоначальницею метеоритики — науки про метеорити* (Бесіди про всесвіт, 1953, 88); *Ім'я Вернадського ввійшло в історію геології, ґрунтознавства, мінералогії, кристалографії, географії, метеоритики, хімії* (Рад. Укр., 14.III 1963, 4).

МЕТЕОРИ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **метеори́т**. *На Землю щорічно падає близько 400 тонн метеоритної речовини* (Рад. наука про походж. Землі, 1955, 37).

МЕТЕОРИ́ЧНИЙ, а, е. Власт. метеорові. *Ми були в гирлі* [річки], *де при метеоричному льоті* [птахів] — *не було чого й думати щось устрелити* (Досв., Вибр., 1959, 406).

МЕТЕО́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **метéор**. *Астрономи різних країн за єдиним планом вивчають сонячні і метеорні проблеми, форми і розміри Землі, рух континентів і т. д.* (Наука.., 7, 1958, 7); *Відомості про метеорну речовину, її розподіл і рух у сонячній системі повинні братися до уваги при розробці заходів, що гарантують безпеку космічних перельотів* (Ком. Укр., 10, 1962, 47); // Який є метеором. *До сонячної системи, крім Сонця, входять планети, які обертаються навколо Сонця, з їх супутниками, комети і незліченні метеор-*

ні тіла (Астр., 1956, 79); // Який складається з метеорів. *Метеорний потік; Метеорний дощ.*

2. *спец.* Пов'язаний із земною атмосферою, з атмосферними явищами. *Вода в газоподібному стані є складовою частиною атмосфери. Під впливом зміни температурних умов атмосфери водяна пара конденсується і падає на землю у вигляді опадів — метеорної води* (Курс заг. геол., 1947, 39).

МЕТЕОРО́ГРАФ, а, ч. Прилад для одночасного автоматичного записування кількох метеорологічних елементів у високих шарах атмосфери — температури, тиску і вологості повітря.

МЕТЕОРОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Опис метеорів.

МЕТЕОРОЛІ́Т, а, *ч.* Кам'яний метеорит.

МЕТЕОРО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з метеорології. *Метеорологи з допомогою особливих приладів стежать за кількістю водяної пари в повітрі* (Фіз. геогр., 5, 1956, 90); *Бородатий метеоролог наукової станції, оглядаючи термометр, записав до свого журналу: «Температура повітря + 1°»* (Трубл., І, 1955, 246).

МЕТЕОРОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **метеороло́гія.** *Майже всі метеорологічні процеси розвиваються за рахунок сонячної радіації* (Наука.., 10, 1963, 27); *В салони літака подається конденсоване повітря, так що височіні ви зовсім не відчуваєте.., не буває також такого випадку, щоб виліт літака було відмінено з метеорологічних причин* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 20).

△ **Метеорологі́чна ста́нція** — заклад, що провадить регулярні спостереження, необхідні для вивчення клімату, передбачення погоди тощо. *Організував* [Володька] *гурток вивчення науки й техніки. Сам зробив флюгер і дощомір. Діставши термометр і барометр, обладнав при школі метеорологічну станцію* (Трубл., І, 1955, 223); *З метеорологічної станції передають: насувається повітряна вільгість* (Ю. Янов., ІІ, 1958, 10).

МЕТЕОРОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Наука, що вивчає земну атмосферу, її властивості та процеси, що в ній відбуваються.

2. Вчення про зміни погоди і методи її передбачення. * Образно. *Пишу.. листа, від часу до часу оглядаючись, чи вже зникли остатні хмари з горизонту. Ся практична метеорологія хутко стане зовсім моєю манією, та я й сама, як той барометр, то падаю, то здіймаюсь духом, відповідно станові погоди* (Л. Укр., V, 1956, 389); // Книжка з викладом цього вчення. [Шумейко:] *Дивись у метеорологію та в інші книги, то вже вродить напевно* (Мик., І, 1957, 495).

МЕТЕОСЛУ́ЖБА, и, *ж.* Скорочення: метеорологічна служба. *Практика радіозв'язку, метеослужби, прогнозів погоди повинна постійно використовувати результати досліджень у космосі* (Ком. Укр., 7, 1963, 74); [Малиніч:] *Капітан Малинін. Синоптик. Начальник метеослужби* (Собко, П'єси, 1958, 202).

МЕТЕОСТА́НЦІЯ, ї, *ж.* Скорочення: метеорологічна станція. *Тисячі метеостанцій у різних куточках нашої планети чотири рази на добу ведуть спостереження за погодою* (Наука.., 10, 1962, 7); [Градов:] *Зв'яжіться з метеостанціями, щоб на всьому шляху давали Коршуну дані про найменшу зміну погоди* (Собко, П'єси, 1958, 245).

МЕТИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Схрещування різних порід тварин або різних сортів рослин з метою поліпшення їх якостей. *Важливе значення для розвитку тонкорунного вівчарства має метизація і штучне запліднення* (Колг. село, 13.V 1955, 1).

МЕТИКОВАНИЙ, а, е, *розм.* Який добре метикує; кмітливий, тямущий. — *Правда, ти метикований і маєш вчитися тільки на медаль* (Стельмах, Правда.., 1961, 211); *Комуністи.. переглянулись: «Таки він, цей комбриг Антоненко, видно, комісаром народився — метикована голова»* (Збан., Сеспель, 1961, 46); // *на (в) чому.* Досвідчений у якій-небудь справі. *Батальйон товариша Шведа.. був метикований на нічній плавбі без компасів і лоцій* (Ю. Янов., І, 1954, 272).

МЕТИКУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Міркування з якого-небудь приводу. *Ремо слухав її метикування і переживання, поклавши голову їй на коліна, із заплющеними очима...* (Досв., Гюлле, 1961, 103).

МЕТИКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., розм.* 1. *неперех.* Мати здатність міркувати, думати. — *Ми з тобою — люди, що вміють метикувати* (Досв., Гюлле, 1961, 135); — *І скільки вже нас учитимуть, щоб метикували самі, щоб підходили з головою до параграфів, цифр, порад* (Мушк., Серце.., 1962, 109); // Міркувати над чим-небудь; розмірковувати. *Сижу* [сиджу] *було на призьбі та метикую, прибираючи струну до струни, голос до голосу* (Н.-Лев., І, 1956, 67); *Надворі кілька робітників метикують над якимось пристроєм до комбайна, щось лагодять, переїнакшують, переконструйовують...* (Гончар, Тронка, 1963, 179); *Батько ж сидять собі в задку з кумом Панасом, супряжником нашим, та й знай покурюють одну за одною, метикують, як то воно буде в тих колгоспах* (М. Ол., Чуєпи.., 1959, 726); // Розуміти щось, догадуватися про смисл чого-небудь. — *Треба ж думати, що до чого, коли й як. А не так от — сказав та сказав!.. Треба ж таки метикувати* (Довж., І, 1958, 341); // *на (в) чому.* Розбиратися в чому-небудь, розумітися на чомусь. — *Він трошки метикує на політиці...* (Качура, ІІ, 1958, 377); — *Поти теж потрібні. Ти думаєш, я в цім ділі не метикую?* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 63).

2. *перех.* Прикидати в голові; обмірковувати, обдумувати. *Рахівник, не підводячи голови, готує за вчорашній день зведення у район.. Ярема метикує щось, обсмоктує* (Логв., Літа.., 1960, 12); // *перен.* Обмірковуючи, придумуючи, здійснювати що-небудь. *Того ж таки вечора писар засів за свій стіл, узяв листок паперу й перо.. і почав метикувати вірші* (Н.-Лев., IV, 1956, 189); *Навідувався до нас обласний кореспондент, про мене статтю метикував* (Логв., Давні роки, 1961, 28).

МЕТИКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **метико́ваний.** *Голови колгоспів — люди терті, метикуваті — одразу, уже по складу викликаних, відчули, якого характеру має бути розмова* (Ряб., Жайворонки, 1957, 24); *Його чіпкий, метикуватий від природи розум не знає втоми* (Гончар, Новели, 1954, 137).

2. Такий, над яким треба добре поміркувати. *Метикувата задача.*

МЕТИКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж., розм.* Властивість за знач. **метикува́тий.** *Кожен намагався згадати чи вигадати.. якийсь аналогічний випадок, що малював би проникливість, метикуватість, дійшлість та нахабство газетного кореспондента* (Смолич, І, 1958, 328).

МЕТИ́Л, у, *ч.* Група атомів, що складається з одного атома вуглецю і трьох атомів водню з однією вільною частиною; входить до складу численних органічних сполук. *Хлористий метил.*

МЕТИЛЕ́Н, у, *ч.* Група атомів, що складається з одного атома вуглецю і двох атомів водню; входить до складу численних органічних сполук. *Йодистий метилен.*

МЕТИЛЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **метиле́н.**

МЕТИ́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **мети́л;** // Який містить метил. *Метиловий спирт; Метиловий ефір.*

МЕТИ́С, а, ч. 1. Тварина або рослина, виведена метизацією. *Тепер колгосп має 500 тонкорунних овець і 300 метисів* (Колг. Укр., 7, 1958, 26).

2. Нащадок від шлюбу між представниками різних рас. *Не раз спалахувала Канада повстаннями, що були затоплені в крові. Два рази повставали індійці і метиси і біла біднота під проводом французького революціонера Луї Рієля* (Ірчан, II, 1958, 338).

МЕТИ́СКА, и, ж. Жін. до **метйс**.

МЕТИ́СНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **метйс** 1. *Метисна худоба; Метисний молодняк.*

МЕ́ТІЛЬ[1], і, ж., *діал.* Метелиця (у 1 знач.). [Старий:] *Як страшно б'є метіль і завиває вітер!* (Сам., I, 1958, 62); *Метіль мете, пурга снігами сіє* (Мал., Любов, 1946, 4); *Двері з пекарні неначе бурею одчинило: Онися вибігла — неначе метіль дмухнула* (Н.-Лев., III, 1956, 179).

МЕТІ́ЛЬ[2], те́ля, ч., *діал.* Метелик (у 1 знач.). *Пройшов день, два, і з неї цвіт опав, І Маківка осиротіла; Бджола на іншій квітці сіла, Ту погань метелів мовби лихий забрав* (Греб., I, 1957, 54); * У порівн. *Влетіло щось, як великий нічний метіль, радісне, схвильоване* (Вас., II, 1959, 311).

МЕТІ́ЛЬНИК, а, ч., *рідко.* Той, хто мете, підмітає. *Метільники хату замітають* (Сл. Гр.).

МЕТІОНІ́Н, у, ч. Сірковмісна амінокислота, що входить до складу білків тваринного і рослинного походження. *Відомо, що в бринзі з коров'ячого молока є багато метіоніну, тому необхідно споживати її у великій кількості* (Наука.., 2, 1958, 56).

МЕ́ТКА, и, ж., *розм.* 1. Нанизаний на нитку, дріт і т. ін. ряд чого-небудь (переважно риби); низка. *А то хто суне від Псла та з малою меткою окунів у руках?* (Мирний, IV, 1955, 207).

2. Гурт, зграя (про собак). *Мов передне військо, бігла Дичина чудна юрбою, Дикі вепрі та олені,— Мчала вслід собача метка* (Л. Укр., IV, 1954, 169); // *перен.* Багато кого-, чого-небудь. *Метка грудок помчалася навздогінці йому. Одна улучила якраз у спину* (Мирний, IV, 1955, 81); *У старшого нема дітей, а у меншого ціла метка — аж п'ятірко!* (Барв., Опов.., 1902, 130).

МЕ́ТКИЙ, а́, е́. 1. Швидкий і вправний у роботі, дії (про людину); проворний. *А до роботи ж яка метка й берка* [Настуся] (Барв., Опов.., 1902, 448); [Єгер:] *Півроку був я у послузі. Там.. я чистив чоботи вахмістрові, коня глядів, пиво носив. Меткий був, як біс* (Л. Укр., IV, 1954, 217); *Меткий офіціант подав меню* (Дмит., Розлука, 1957, 38); // Про рухи такої людини, її руки і т. ін. *Вся її постать нагадувала ящурку,— тонка, гнучка, з меткими і разом полохливими рухами* (Л. Укр., III, 1952, 714); *Сіла* [мати] *картоплю ту чистити.. З-під її метких рук тоненьким шнурочком в'ється лушпинка, шелестить, падає в корзину* (Збан., Єдина, 1959, 37); // Який жваво і спритно рухається; рухливий (переважно про тварин). *Меткі рибки, крутнувши хвостиками, заметушились і кинулись урозтіч* (Трубл., I, 1955, 111); *Дрібні камінці вибивались з-під ніг і летіли вниз, шарудячи сухотрав'ям, ніби меткі ящірки* (Вільде, Сестри.., 1958, 222); *Живе сом в якійсь одній ковбані і майже ніколи її не кидає... Молоді соменки й соменята — ті меткіші, вони бродять по всій річці, на чужі вулиці» запливають* (Вишня, II, 1956, 254); // Який швидко біжить; прудкий. *Високого зросту* [Максим], *станкий, бравий, широкоплечий, як з заліза збитий, а до того ще й меткий, як заєць* (Мирний, II, 1954, 113); *Наче хміль вона* [Варя] *— вітка, наче блискавка — метка!..* (Гончар, Вибр., 1959, 363).

◇ **Меткий на ви́гадки (ви́тівки)** — вигадливий, жартівливий. *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові* (Горд., II, 1959, 76); *— Кирило меткий на витівки* (Коп., Хата хлопчика.., 1957, 8); **Меткий на о́ко** — зіркий. *Слідом за вчителем виступає Юзеф П'єнтак — рудуватий селянин середніх років,— жвавий, балакучий і меткий на око* (Жур.. До них іде.., 1952, 32).

2. Який енергійно і вміло веде справи, легко знаходить вихід із скрутного становища; кмітливий, бистрий на розум. [Храпко:] *З його вийде меткий адвокат! Ще й нічого: у колодочки не вбився, а вже сотнями ворочає* (Мирний, V, 1955, 195); *— Метка! Мене перебалакає! — з захопленням, навіть заздрісно озвався Харитон. — Нам би таку на Марію-біс!* (Смолич, Мир.., 1958, 45); // *у знач. ім.* **меткий**, кого́, ч. Той, хто енергійно і вміло веде справи. [Черепань:] *Не лізь не в своє діло! На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться* (Мокр., П'єси, 1959, 254).

3. Здатний точно спрямовувати що-небудь у ціль. *Хтось так сильно двигонув пана Демида під лікоть, що меткий стрілець дав на цей раз хука* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 35); *Так реве ведмідь, коли метка стрільцева рука ужене у здухи пів списа* (Мирний, I, 1954, 49); // Точно спрямований у ціль. *Парубок несподівано скочив у бік жовніра, метким ударом кулака збив його з ніг* (Ле, Україна.., 1940, 166); *Махнув шаблюкою Трясило, але удар не був меткий...* (Сос., I, 1957, 389); // Яким влучають без промаху. *Метка цеглина одбила і в цій* [ящірки] *хвоста* (Мирний, I, 1954, 256); *Його* [отамана] *метка чеська куля десь наздогнала у кутку* (Сос., I, 1957, 422); * Образно. *Чи від того, що вона нахилилася, чи може й від того, що метке Грицькове слово влучило прямо її у серце й погнало кров у голову, тільки збліде до того лице Христине зразу покрилося заревом...* (Мирний, I, 1954, 277); // Те саме, що **зіркий** 1. *Над вежами Золотих Воріт і на стінах фортеці метке око вершника вловило далекий трепет прапорів* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 7).

МЕ́ТКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. **меткий**. *Балута — рахівник — з юнацькою меткістю плигнув у напівтемний куток млина і там розтанув у темряві* (Кир., Вибр., 1960, 292); *З незнайомою меткістю Сомова відповідала* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 92).

МЕ́ТКО. Присл. до **меткий**. *Христя метко вертнулася, скочила з полу й побігла в горниці* (Мирний, III, 1954, 201); *Я так полюбив кадильницю, що мало вже не навчився орудувати нею так метко, як отець Олександер* (Мик., Кадильниця, 1959, 4).

МЕТЛА́СЬКА ПЛИ́ТКА, *спец.* Плитка з випаленої легкоплавкої глини, що використовується для настилання підлог і облицювання стін. *Підлоги будинку ГЕС вистилають метласькими плитками* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 177).

МЕТЛЮ́Щ, і, ж., *діал.* Метлюг. *Як уродить метлиця, буде хліб сниться* (Укр.. присл.., 1955, 97); *«На ранній ріллі — пшениця, а на пізній — метлиця»,— повчав досвід поколінь, відбитий у прикметах і приказках* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 180).

МЕТЛЮ́Г, а́, ч. (*Apera spica venti* Р. В.). Трав'яниста рослина родини злакових з розлогою волоттю, що росте як бур'ян у посівах жита, пшениці, ячменю.

МЕТЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок.* 1. *перех. і неперех.* Гойдати щось або чимось (про вітер, бурю і т. ін.). *Вітер сердито метляв на всі боки сухі кущі* (Хор., Ковила, 1960, 3); *Сафрон, метляючи полами довгого поношеного піджака, широкою розхитаною ходою поспішав на хутір* (Стельмах, На.. землі, 1949, 252); *Вітер шелестів житами, метляв хустиною білою на дівчині*

(Головко, I, 1957, 214); *Буря метляла розпатланим волоссям, шпурляла в обличчя мокрим колючим снігом* (Донч., III, 1956, 131); // *безос.* Про сильне розгойдування під час дуже швидкого руху. *Ще поїзд ішов повним ходом, від якого задню теплушку метляло в боки, як чабанського батога, а вже всі були на ногах, стояли біля дверей* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 74); // *чим.* Ритмічно рухати із сторони в сторону; гойдати, махати. *Супроти Петра примостилася на голоблях від бочки з водою білява дівчина, безжурно метляє босими ногами та, як синиця, щебече щось* (Вол., Озеро.., 1959, 61); *Здивовано побачив* [господар], *як в'ється Мурза* [собака] *навколо невідомого чоловіка, як метляє хвостом і скиглить від радісного хвилювання* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 254).

2. *неперех., рідко.* Часто міняти напрямок руху.

МЕТЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.* 1. Те саме, що **розвіва́тися.** *Метляються на вітрі стрічки в дівчат* (Н.-Лев., III, 1956, 371); *В його чубі заплуталося сіно, вітер хоче висмикнути, а сінина метлявться, аж до густої брови дістає* (Кос., Новели, 1962, 60); // Ритмічно погойдуватися від руху. — *Ха-ха! — сміявся Мустафа, і китиця на фезі в нього метлялась* (Коцюб., II, 1955, 136); *У кіз на шиї метлялися мотузки* (Коп., Земля.., 1957, 30); *Холоша була підколота так, щоб не метлялася і не заважала ходити* (Ів., Таємниця, 1959, 129).

2. *розм.* Те саме, що **мета́тися** 1. *Гервасій Оникійович метлявся по їдальні* (Смолич, Мир.., 1958, 433); *Низько над землею метлялись між яблунями кажани* (Донч., III, 1956, 62); *По стіні метлялись тіні від каганця* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 53); *Породжені чорною зрадою, мерзенні недобитки українських буржуазних націоналістів метляються ще на імперіалістичних задвірках як неприкаяні волоцюги* (Ком. Укр., 8, 1962, 57); // Пролягати, маючи звивисту форму (про дорогу). *Дорога метляється між горами й спадає з долини в долину* (Шиян, Переможці, 1950, 169).

МЕТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* 1. *перех. і неперех.* Однокр. до **мета́ти** 1. *Плиснуть по водиці, Граючись, рибки; Знову з-під вербиці Дід метне гачки* (Граб., I, 1959, 320); *В цій молодій людині спортивного складу є, певне, не тільки вміння метнути диск або вдарити футбольний м'яч* (Руд., Вітер.., 1958, 131); *Дві свічки на столі у величезному мідному свічнику метнули полум'ям у всі боки* (Кол., Терен.., 1959, 135); *Очі її метнули іскри, заблискотіли слізьми* (Коз., Вибр., 1947, 29).

◇ **Куди́ метну́в!** — надто далеко зайшов хто-небудь у своїх твердженнях, намірах, діях і т. ін. [Старостa:] *Всіх чортів зібрать, .. щоб помогли мені причарувати до себе Бондарівну!* [Герцель:] *Ой, ой, ой! Куди метнув! Не їстиме й не питиме вельможний пан, поки себе не вдовольнить!..* (К.-Карий, I, 1960, 141); **Метну́ти о́ком (очи́ма, о́чі, по́глядом, по́гляд)** *на кого — що, по чому* — миттю глянути на кого-, що-небудь, швидко оглянути когось, щось. *Тільки що мати вийшла чогось надвір, він зразу схопився, метнув очима по хаті, побачив непримітне місце між піччю і паколом від полу і мерщійткнув туди рукавичку* (Мирний, IV, 1955, 290); *Аврелія мовчки метнула на батька погляд, повний ненависті, і швидко подалась по сходах нагору* (Л. Укр., III, 1952, 286); *Вихор метнув оком на чепурний садок* (Кучер, Чорноморці, 1956, 13); *Метнув* [Левко] *на Карпа колючі очі* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 24); *Він метнув презирливим поглядом у бік Хлопешки* (Гончар, II, 1959, 18).

2. *неперех., чим.* Зробити швидкий рух. *Наталя швидко метнула головою вгору, ніби їй притьмом припало щось у небі побачити* (Вас., II, 1959, 56); *Обурення і сміх разом розпирають дівочу душу, але вона перемогла себе, насупилась, гримнула на парубка: — Бессовісний ти, Левку, та й годі! — Метнула спідничиною і вскочила в вітряк* (Стельмах, I, 1962, 152).

Метну́ти брова́ми (ду́гами брів, бровою) — підвести брови (брову). *Данько підвів облупане від сонця й частого купання лице, метнув уверх широкими дугами брів, глянув прямо батькові у вічі* (Цюпа, Три явори, 1958, 28); *Чоловік стряхнув сніжок з приполу, Метнув бровою, не віддав уклін. Горбатий скрикнув, кинув зброю долу.— Це він* [Кармалюк]*! Це він!* (Мал., Книга.., 1954, 100).

3. *неперех., рідко.* Те саме, що **метну́тися** 2. — *Йосипе, поїдемо за жінкою? — і Яків, не дожидаючи одказу, хутко метнув з хати* (Мирний, IV, 1955, 49); *Блищало небо золотом янтарин, А вже метнули в битву козаки* (Мал., Звенигора, 1959, 84).

Метну́ти собо́ю, *діал.*— метнутися (у 2 знач.). *Підняв топір, одним замахом розрубала* [Мирослава] *голову ведведиці. Впала.. звірюка і, метнувши собою кілька разів у боки, сконала* (Фр., VI, 1951, 19).

МЕТНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Однокр. до **мета́тися** 1, 2. *Рибина шалено метнулася вбік, і Максим ледве не випустив остя* (Стельмах, Хліб.., 1959, 445); *Гроза. Поза хатою буря метнулась* (Головко, I, 1957, 116); *Хвиля йде, вал гуде — білий, смілий, срібний, дрібний, нападе на сухеє баговиння, на розсипане камінням білим пломенем метнеться, стрепенеться* (Л. Укр., I, 1951, 296); *Пригадував* [Желізняков] *пізніше також, як хитнулася земля і жовтим снопом метнулося перед очима полум'я* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 27); *Квасникові очі тривожно метнулися кудись убік* (Кулик, Записки консула, 1958, 221); *Серце раптом мов обірвалося, Далі — метнулося поривно, аж груди розривало* (Головко, I, 1957, 53); *Хлопця ніби вхопив хто на голки, голова метнулася в один і другий бік...* (Вас., II, 1959, 54); *Сполохано метнулось і зашелестіло жито* (Донч., VI, 1957, 82).

2. *до кого — чого, за чим, куди, звідки і без додатка.* Швидко попрямувати, побігти; кинутися (у 1 знач.). *Жінка метнулась до печі і, незважаючи на те, що втомилась на полі, хотіла розпалювать солому й смажити смаженю* (Н.-Лев., I, 1956, 414); *Хутко метнулася Одарка сюди-туди і за топливом, і за борошном* (Мирний, III, 1954, 134); *Переждало трохи — знов стукає. Метнулась я та двері всі попричиняла, щоб пани не почули* (Вовчок, I, 1955, 123); *Козаков.. дав три одиночних постріли. Це було сигналом униз його хлопцям. Один з них одразу ж метнувся до командира полку доповідати, що все вже в порядку* (Гончар, III, 1959, 109); *Уранці, коли тітка поїхала, я одразу метнувся в клуню: що носила звідти тітонька і чому це така таємниця?* (Минко, Моя Минківка, 1962, 124); *Віста.. метнулась з хижі з цебром, щоб принести води* (Скл., Святослав, 1959, 8); // *по чому.* За короткий час побувати в кількох місцях; оббігти щось хутко. *Занедужала княгиня, І князь схаменувся. За бабами-знахурками По селах метнувся* (Шевч., II, 1953, 13); *Пані Міхонська метнулась по покою і поставила для Бориса крісло праворуч себе, близесенько* (Фр., III, 1950, 432); *Звечора знов метнулись* [селяни] *по слободі — чи втікачів шукають, чи, може, нових забирають* (Головко, II, 1957, 327); // *з інфін.* Швидко почати щось робити. *Суха солома зайнялася враз.. Катерина метнулася гасити ногами солому* (Л. Яновс., I, 1959, 392); *Коли Андрій сів до столу, мати згадала про вчорашній лист від Сидорки і метнулася його шукати* (Гур., Наша молодість, 1949, 270); // *на кого.* Накинутися, напасти. *Раптом, вже зовсім близько від дому, якась темна тінь метнулася на нього з темряви* (Собко, Запорука.., 1952, 175);

// **Злетіти вгору**, швидко прорізати повітря (переважно про птахів). *Ластівочка бідна.. То метнеться вгору на вразочок стрілки, То закружить дрібно — Добачай лиш тільки* (Граб., I, 1959, 213); *Над очеретом стрілою метнулося чиря* (Вишня, II, 1956, 216); *У небо метнулася гаряча ракета* (Епік, Тв., 1958, 384).

МЕ́ТОД, у, ч. 1. Спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. *Діалектичний метод; Марксистський метод;* // Підхід митця, письменника (школи, течії і т. ін.) до вивчення життя і відображення його у своїх творах. *Широке бачення явищ в їх русі, в зв'язках і перспективі, в єдності окремого і загального — це ж і є одна з найголовніших рис методу соціалістичного реалізму* (Про багатство л-ри, 1959, 125); *Високо оцінюючи реалістичний метод Шекспіра, О. Пушкін вимагав від російських драматичних письменників всебічного, шекспірівського змалювання характерів* (Про мист. театру, 1954, 5).

2. Прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо). *Оце хтіла питати: чи не вкажете мені яких творів про методи етнографічні, а власне, про способи записування народних пісень* (Л. Укр., V, 1956, 31); *Має методи, признається, старожитні Тодось у садовому ремеслі* (Рильський, II, 1960, 70); *Критикував* [син] *допотопні методи добування металу в епоху звільненої атомної енергії і доводив старого до розпачу* (Ю. Янов., II, 1954, 108); *Семиволос уперто шукав нових методів буріння* (Панч, В дорозі, 1959, 257); // Спосіб дії, боротьби і т. ін. [Гайдар:] *На війні все набагато складніше. Тут круто повернути — зламати можна. Інший метод потрібний* (Корн., II, 1955, 30); *Так як від усякого болю всередині визнавав* [Завадка] *тільки одні ліки: горілку з перцем, так і в боротьбі з поліцією тримався тільки одного методу: заперечувати* (Вільде, Сестри.., 1958, 154).

МЕТОД... Перша частина складних слів, що відповідає слову **методи́чний** (у 1 знач.), напр.: **метод-кабіне́т, методоб'є́днання** і т. ін.

МЕТО́ДА, и, *ж., книжн., заст.* Метод (у 2 знач.). *Щоб на душу не впав мені зрадництва гріх, Я знайшов собі добру методу* (Сам., I, 1958, 191); *Знімали, очевидно, вдосконаленою методою Шюфтана — на знятий пейзаж знімаючи окремо людину* (Ю. Янов., II, 1958, 12); — *Я вас ще раз попрошу не втручатись у мій спосіб ведення слідства. Я вам не заважаю і не втручаюсь у вашу методу* (Збан., Єдина, 1959, 111).

МЕТО́ДИКА, и, *ж.* 1. Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи. *Мічурін показав Калініну всі свої досягнення, всі зразки нових дерев, всі сміливі починання, водночас пояснюючи найскладнішу багаторічну методику праці* (Довж., I, 1958, 485); *В процесі довголітньої роботи* [академік] *Іванов розробив досконалу наукову методику виведення нових високопродуктивних порід тварин* (Наука.., 8, 1956, 31); *З надзвичайно інтенсивним розвитком практики перекладної роботи створюється у нас, в Радянському Союзі, і справжня наукова теорія і методика перекладу* (Мовозн., VII, 1959, 4).

2. Вчення про методи викладання певної науки, предмета. *Ярошенко насупив брови й почав говорити навмисне про нудні методики* (Вас., I, 1959, 193).

МЕТОДИ́СТ, а, ч. Фахівець з методики викладання якого-небудь предмета. *Зуев був також видатним методистом свого часу* (Видатні вітч. географи.., 1954, 81).

МЕТОДИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **методи́ст**.

МЕТОДИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до методики. *Антоніна Никонівна Пишна не поспішала йти з учительської. Вона засипала мене запитаннями, причому, головним чином, запитаннями методичного характеру* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 43); *Пропагандистська робота збагатилася новими формами і змістом, стала більш конкретною, дійовою, підвищився теоретичний рівень і методична майстерність пропагандистів* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); *Методичний кабінет; Методичний посібник.*

2. Який здійснюється за певним планом; дуже послідовний, систематичний. *З примруженими загостреними очима, з запеченими губами стояли бійці на своїх місцях, ведучи методичний огонь лише по живих цілях* (Гончар, III, 1959, 159); *Ніхто не сказав би, що він поспішає. Методичними, зовсім не квапливими рухами він скинув піжаму, чидів шкарпетки, черевики, штани* (Шовк., Інженери, 1956, 4).

МЕТОДИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **методи́чний** 2; послідовність, систематичність. *Не вважає* [Міхонський] *зайвим.. навчати учеників методичності, повільного, але ясного думання, точності й економії у всіх рухах, поступках і ділах* (Фр., III, 1950, 30); *Од самісінького світанку гітлерівський артилерист раз у раз із дратуючою методичністю посилав снаряд, і на гребені злітав стовп піску та диму* (Жур., Вечір.., 1958, 365).

МЕТОДИ́ЧНО. 1. Згідно з методикою, з погляду методики. *Методично досконало провести заняття.*

2. Присл. до **методи́чний** 2; послідовно, систематично. *Я бачив добре знайому, застиглу в оці картину: чорний смокінг у білих штанях мовчки і методично ріже кривавe м'ясо* (Коцюб., II, 1955, 291); *Солоха вміла завжаджувати рухи, в'язала вона методично, і, здавалося, кожний її крок уперед було заздалегідь вивірено й обміркувано* (Донч., IV, 1957, 254); *Думка працювала з особливою ясністю, рухи стали методично доцільні.. Він встигав усе бачити, все чути і все розуміти* (Гончар, III, 1959, 117).

МЕТОДО́ЛОГ, а, ч. Фахівець з методології.

МЕТОДОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **методоло́гія**. *Ленінський підхід до методологічних питань природничих наук відіграв і відіграє в наш час велику роль* (Наука.., 4, 1960, 25).

МЕТОДОЛОГІ́ЧНО. Присл. до **методологі́чний**; з погляду методології. *Тільки в звісній рецензії проф. Дашкевича на «Очерки» Петрова ми одержали перший широкий і строго методологічно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-х років* (Фр., XVI, 1955, 311).

МЕТОДОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа. *Застосування марксистської методології при аналізі суспільних явищ дозволило Енгельсу незаперечно показати історично минущий характер існування приватної власності, класів і держави* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 4).

2. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання. *Техніка картографування діалектного матеріалу залежить від методології його дослідження* (Нариси з діалектології.., 1955, 202).

МЕТО́Л, у, ч. Білий дрібнокристалічний порошок, що добре розчиняється у воді; застосовується у фотографії як проявник.

МЕТО́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **мето́л**; // Який містить метол.

МЕТОНІМІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **метоні́мія**. *Використання метонімічних означень притаманне всій публіцистиці Я. Галана* (Літ. газ., 24.VII 1952, 2); // Багатий на метонімії. *Метонімічний стиль.*

МЕТОНІ́МІЯ, ї, *ж.* Один з основних тропів у по-

етичній і звичайній мові, в основі якого лежить перенесення назви одного поняття на інше, що перебуває з ним у певному зв'язку; слово або вираз, ужиті таким чином. *В публіцистичних творах Лесі Українки знайшли широке застосування найрізноманітніші види тропів: від найпростіших — епітета й порівняння, до найскладніших — метафори, метонімії, синекдохи, алегорії* (Рад. літ-во, 4, 1963, 62).

МЕ́ТР [1], а, ч. 1. Основна одиниця довжини у метричній системі мір, що дорівнює ста сантиметрам. *Вся Франція і північна Італія до Рима в снігу.., в Мілані снігу на три метри завтовшки, і навіть Генуя біла* (Л. Укр., V, 1956, 392); *Хвилеріз підноситься над водою — з боку гавані на чверть метра, з боку моря — на два метри, метрів зо три завширшки і з кілометр завдовжки* (Ю. Янов., II, 1958, 47).

2. Лінійка або стрічка такої довжини з сантиметровими поділками, що використовується для вимірювання чого-небудь. *В кишеньку піджака клав [учитель] два олівці — простий і червоно-синій з металевим наконечником, в іншій кишені був складаний метр* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 122); *Дід Йосип давав лад, вказував жінкам, які балки витягати із згарища, вимірював метром довжину* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 7).

МЕ́ТР [2], а, ч. 1. Певне співвідношення наголошених і ненаголошених складів у віршовому рядку; віршовий розмір. *А в голові, знов, каламутно зачав виринати якийсь невідомий вірш, без слів, і без змісту, і без метра* (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 208); *Те, що Рильський прихильник класичних метрів, не виключає, однак, і його вправності в галузі вільного вірша (верлібра) і частого вживання білого вірша* (Криж., М. Рильський, 1960, 186).

2. У музиці — система організації ритму, послідовність чергування сильних і слабих доль у такті. *Відзначає* [М. В. Лисенко] *в українських народних піснях величезну метроритмічну різноманітність, доводить, що змінний метр, складні такти, асиметричність будови тощо є характерними ознаками значної частини українських пісень* (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 52).

МЕТР [3], а, *ч., книжн., заст., рідко.* Учитель, наставник (у 1 знач.). *Мовні засоби поезії боротьби Лесі Українки та І. Франка, якого письменниця вважала учителем, метром, були провідними в розвитку мистецтва слова цієї доби* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 561); *Михайль — мій колишній метр. А загалом — він ватажок лівих поетів нашої країни. Футурист, що йому завше бракувало якоїсь дрібниці, щоб бути повним* (Ю. Янов., II, 1958, 19).

МЕТРА́Ж, у́, ч. 1. Довжина чого-небудь у метрах. *Часто сценаристам закидають, що їх сценарії довгі і не вкладаються в загальноприйнятий метраж фільму — 2500—2800 метрів* (Довж., III, 1960, 160); *Сокиру, товаришу, сокиру не забудьте! І потрібний метраж вірьовок!* (Вишня, II, 1956, 189).

2. Розмір, площа чого-небудь у квадратних метрах. *Необхідно добиватися збільшення випуску паперу не тільки в тоннажі, але й в метражі* (Рад. Укр., 17.VI 1962, 2).

МЕТРАНПА́Ж, а, ч. Старший складач друкарні, який верстає полоси набору. *Метранпаж покинув навіть роботу і на пальцях наблизився до Начка, щоб побачити телеграми* (Фр., VI, 1951, 253); *Досвідчений метранпаж друкарні.. міг сам зверстати газету і без редактора* (Козл., Сонце.., 1957, 112).

МЕТРДОТЕ́ЛЬ, я, ч. 1. Розпорядник у ресторані. [М а к:] *Я починав свою професію метрдотеля у портовому ресторані «Нептун»* (Корн., Над Дніпром, 1960, 6); *Сам метрдотель підкотив столик на коліщатках, на якому в срібному посуді парувала смаженина* (Рибак, Час.., 1960, 116).

2. Старший лакей у панському домі, що відав столом, кухнею і домашніми слугами. *Він став у Річинських нібито за кухаря, а фактично був і камердинером, і лакеєм, і взагалі метрдотелем* (Вільде, Сестри.., 1958, 319).

МЕ́ТРИКА [1], и, *ж.* 1. Вчення про віршові розміри й ритми в поезії; // Будова вірша за певним розміром. *З роками в поезії Шевченка все більше й більше переважає чотиристопний ямб, все строгішою робиться метрика, що не заважає ритмічному багатству* (Рильський, III, 1956, 238); // Розміри вірша. *Леся Українка була яскравим новатором як у застосуванні нових мовностилістичних жанрів.., різноманітної поетичної метрики і засобів віршування, так і в широкому використанні народно-розмовної мови для вираження складних понять* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 537); *Валентина Ткаченко шукає нових образних засобів, користуючись різною метрикою і строфікою, створюючи виразні метафори* (Вітч., 10, 1963, 203).

2. *муз.* Те саме, що **метр** [2] 2. *Питання форми, метрики та ритміки народної пісні одержує у Лисенка розвиток в ході збагачення його фольклористичного досвіду* (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 52).

МЕ́ТРИКА [2], и, *ж., заст.* 1. Виписка з метричної книги про дату народження; свідоцтво про народження. *— От як піду по метрики Ярині, то й тобі попа запитаю* (Л. Укр., III, 1952, 668); *— Треба мати інструмент на себе і майбутніх підмайстрів, треба метрику показати, що ти законний син і що батьки твої не хлопи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 117).

2. Метрична книга. *Мотуз пішов до священика й навіть достав усі виписи з метрики і забрав метричні засвідчення про своїх дядин та тіток* (Н.-Лев., IV, 1956, 224); *Давно вже призабулися Петренки й зосталися самі Гопченки, навіть у метрики повписувались, і тепер тільки родинні перекази можуть відновити родове прізвище Микити й Грицька Гопченків* (Ю. Янов., II, 1954, 154).

МЕТРИ́Т, у, *ч., мед.* Запалення м'язового шару стінки матки. *Гострий метрит.*

МЕТРИ́ЧНИЙ [1], а, е: **Метри́чна систе́ма мір** — міжнародна система одиниць виміру, в основу якої покладено метр (міру довжини) і кілограм (міру ваги). *У метричній системі мір одиниці маси і ваги мають однакові назви* (Курс фізики, I, 1957, 143); *Державною системою мір довжини СРСР є метрична, в якій основною одиницею вимірювання є метр* (Токарна справа, 1957, 101).

МЕТРИ́ЧНИЙ [2], а, е. Прикм. до **метр** [2] 1 і **ме́трика** [1]. *Думаю, я не помилюсь, коли скажу, що такого метричного, ритмічного і строфічного багатства, як у Лермонтова, не було ні у кого з російських поетів XIX століття* (Рильський, III, 1956, 207).

Метри́чне віршува́ння — система віршування, побудована на чергуванні коротких і довгих складів (напр., у давньогрецькій, римській та індійській поезії).

МЕТРИ́ЧНИЙ [3], а, е, *заст.* Прикм. до **ме́трика** [2].

Метри́чна кни́га — книга запису актів громадянського стану (про народження, шлюб, смерть), на підставі яких видаються відповідні документи. *Аркадій добре знав, що не побожність змусила Петра хрестити дитину, а формальна необхідність: без акту хрещення новий громадянин не може бути занесений у метричні книги* (Вільде, Сестри.., 1958, 35); *Група документів архіву А. Тесленка висвітлює різні сторони*

його життя. Серед них є виписка з метричної книги про народження письменника (Рад. літ-во, 11, 1949, 107); **Метри́чне свідо́цтво** — документ, що засвідчує внесення у метричну книгу акта про народження, шлюб, смерть.

МЕТРІ́ВКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **метр**[1] 2. *Чучко, Соломаха і Олексій пішли услід за трактором. Захопивши біля палуби метрівку, Володимир зайшов наперед Чучка і, скочивши в свіжу борозну, виміряв глибину оранки* (Логв., Літа.., 1960, 291).

2. Дошки, дрова довжиною в один метр. *Дошка метрівка.*

МЕТРО́, *невідм., с.* Те саме, що **метрополіте́н.** *В метро спускаємося вмить по сходах-самоходах,— в підземних залах все блищить, аж захопило подих!* (Забіла, У.. світ, 1960, 121).

МЕТРОБУ́Д, у, *ч.* Організація, що займається будівництвом метрополітену. *Блоки виготовляють тут же, в Києві, на підсобному підприємстві метробуду* (Веч. Київ, 19.II 1958, 1).

МЕТРОБУ́ДІВЕЦЬ, вця, *ч.* Будівник метрополітену. *Метробудівці розповідали поетам про життя своє і труд* (Сос., Близька далина, 1960, 81).

МЕТРОБУ́ДІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до метробуду і метробудівців, належний їм. *Метробудівський клуб влаштовував танці у великому фойе на другому поверсі* (Хор., Місто.., 1962, 66).

МЕТРО́ВИЙ, а, е. Розміром, довжиною в один метр. *Чавунні труби метрових діаметрів стояли вряд* (Ле, Міжгір'я, 1953, 41); *Ультракороткі радіохвилі поділяють на метрові, дециметрові, сантиметрові і міліметрові* (Радіолокація.., 1958, 9).

МЕТРО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець із метрології. *Всі попередні роботи вимагали найточніших прийомів дослідження, і вже в перших своїх працях Д. І. Менделєєв показав себе визначним метрологом* (Наука.., 2, 1959, 49).

МЕТРОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **метроло́гія.** *Метрологічні стандарти; Метрологічний інститут.*

МЕТРОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про міри та ваги. *Розвиткові російської метрології сприяли праці вітчизняних вчених* (Допуски.., 1958, 291).

МЕТРОНО́М, а, *ч.* Механічний прилад з маятником для відраховування на слух рівних невеликих проміжків часу; застосовується при точних вимірюваннях, а також при визначенні швидкості і рівності ритму, темпу під час виконання музичних творів або фізичних вправ. *У кімнаті почулося методичне цокання метронома: тук-тук-тук-тук-тук-тук* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 199); * У порівн. *Чий пульс може зараз бути спокійний, як в метрономі?* (Бажан, Роки, 1957, 194).

МЕТРОПОЛІТЕ́Н, у, *ч.* Міська електрична залізниця, що проходить під землею в тунелях, а на поверхні по мостах-естакадах або по спеціально відведених ділянках вулиці. *Ажурна споруда станції метрополітену «Дніпро» постає перед нами* (Собко, Матв. затока, 1962, 200).

МЕТРОПОЛІТЕ́НІВЕЦЬ, вця, *ч.* Працівник метрополітену. *Вперше в практиці роботи радянських метрополітенів кияни запровадили диспетчерську централізацію, що забезпечило високий клас роботи метрополітенівців* (Рад. Укр., 7.XI 1961, 4).

МЕТРОПОЛІТЕ́НІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **метрополіте́н** і **метрополіте́нівець.** *Дівчина в метрополітенівській формі піднімає жезл, блакитний експрес, набираючи швидкість, зникає в тунелі* (Веч. Київ, 13.III 1961, 2).

МЕТРОПО́ЛІЯ, ї, *ж.* 1. У стародавній Греції — місто-держава (поліс) стосовно до заснованих ним в інших землях поселень (колоній). *В VI ст. до н. е. Ольвія була зв'язана жвавими торговельними зносинами з своєю метрополією — Мілетом і з багатьма іншими грецькими містами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 252).

2. Держава, що володіє захопленими нею колоніями і експлуатує їх. *Великобританія, Франція, Сполучені Штати Америки (США) і деякі інші капіталістичні держави володіють колоніями, тобто країнами, які не мають політичної самостійності і управляються властями (губернаторами), призначеними з держав (метрополій), яким вони належать* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7); *Стерли кольори метрополій з політичної карти Африки народи Гани і Гвінеї, Малі й Алжіру* (Рад. Укр., 1.XII 1962, 4); * Образно. *Письменник [Я. Галан] показав, що протягом усієї своєї історії Ватікан, ця метрополія католицького гангстерства, завжди шукав опори в найреакційніших режимах* (Ком. Укр., 8, 1962, 56).

МЕТУШИ́ТИСЯ, шу́ся, ши́шся, *недок.* Рухатися безладно, похапливо або заклопотано; робити що-небудь, поратися, порядкувати поспішно. *Слуги метушаться упадливо та улесно, підносячи більше та більше і вигадливих страв, і цілющого трунку* (Стар., Облога.., 1961, 23); *Птахи були неспокійні, метушилися, билися крилами поміж очеретом і здіймали галас, мов перед бурею* (Коцюб., I, 1955, 363); *На палубі, на трапах метушилися матроси. Вони поспішаючи кріпили якісь канати, гримів ланцюг, тупали ноги* (Допч., III, 1956, 220); *Крізь парусинову завісу глядачам було видно, як метушились по сцені артисти, готуючись до початку вистави* (Шиян, Баланда, 1957, 209); * Образно. *Метушилися пошматовані хмари по небу* (Ле, Мої листи, 1945, 69); // *біля (коло) чого, з чим.* Робити якусь справу, що потребує багато клопоту, зусиль; клопотатися. *Чого то і сей рік власне Ліля взяла на себе тую біганину: .. минулий раз вона ж метушилася з концертом* (Л. Укр., V, 1956, 391); *На одному обійсті метушилися люди біля молотарки* (Трубл., I, 1955, 42).

МЕТУШІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **метуши́тися.** [Л ю б о в:] *Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки?* (Л. Укр., II, 1951, 18).

МЕТУШЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який багато метушиться; схильний до метушні. *Метушливі хлоп'ята, мов горобчики, зграйками зривалися з місця і з одчайдушним вереском перелітали на протилежний бік вулиці* (Жур., Вечір.., 1958, 373); *Я дивився в траву, на метушливу мурашку, що тягла кудись більше від себе .. яйце* (Збан., Любов, 1957, 74); // Який свідчить про відсутність спокою, врівноваженості; безладний, покваплений. *Рухи його були непевні, метушливі* (Руд., Остання шабля, 1959, 23).

2. Сповнений метушні. *На палубі ані душі. Завжди гамасливе і від скуки метушливе життя пароплава ще спало* (Ірчан II, 1958 190); *Грішка сп'явся на широку лутку вікна і довго дивись на метушливий базар: перед вікнами школи стояли гончарі з посудом* (Кос., Новели, 1962, 217); *Вся ця забава в бойовисько була така рухлива й метушлива, що ми ледве встигли побачити, як раптом довга парникова рама опинилась біля муру і по ній, мов в'юн, вихопився Яньок* (Досв., Вибр., 1958, 154).

МЕТУШЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **метушли́вий.** *Саксаганський домігся високої культури постановок, загального піднесення тону, повного темпу без жодної метушливості* (Життя Саксаганського, 1957, 228); *Дзвінко, жагуче-пристрасно видзвонювали, втра-*

тивши свою зимову метушливість, синички (Коз., Сальвія, 1959, 195); *Місто одразу загубило свою спокійну метушливість* (Ю. Янов., I, 1958, 198).

МЕТУШЛИ́ВО. Присл. до **метушли́вий.** *Він метушливо підсовував людям то стілець, то ослін* (Панч, В дорозі, 1959, 145); *Вона кришила хліб, і кури веселою зграйкою метушливо хапали крихти* (Донч., IV, 1957, 247); *Заскрипіли задні лави, метушливо загупали об підлогу чоботи* (Шиян, Баланда, 1957, 99).

МЕТУ́ШНЯ, і, *ж., розм.* 1. Те саме, що **метуши́ння.** *Метушня на вулиці була така, що годі було й зміркувати, хто йде чи тікає* (Мак., Вибр., 1956, 418); *Задзеленчало розбите скло, почулися крики.— Банда! Банда!!! — моторошно пролунало на весь вагон. Зчинилися крики, метушня* (Гончар, II, 1959, 170); // Шум, гамір, пов'язані з цією дією. *Серед реву гармат, що доходив із північного сходу, вмішувався якийсь інший, відмінний від воєнної метушні гамір* (Кобр., Вибр., 1954, 185); *Щойно зник Булгаков, як за дверима почулась якась метушня, голосна розмова* (Кулик, Записки консула, 1958, 31).

2. *перен.* Дріб'язкові справи, турботи. *Він* [В. І. Ленін] *глибоко ненавидів непотрібну засідательську метушню, бестолковщину* (Біогр. Леніна, 1955, 253); *Минулась молодість, пролинула ціла епоха в химерній авантюрницькій метушні* (Довж., I, 1958, 293).

МЕТЧІ́Й, *присл., діал.* Скоріше, швидше. *Я метчій до Марусі* (Вовчок, I, 1955, 247).

МЕФІСТО́ФЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Такий, як у Мефістофеля. *Гостра мефістофельська борідка надавала якоїсь упертої рішучості всьому обличчю* (Кир., Вибр., 1960, 37); // *перен.* Уїдливо-пасмішкуватий. *Мефістофельська усмішка.*

МЕХАНІЗА́ТОР, а, *ч.* Фахівець із механізації. *За період будівництва Інгулецької системи тут створився кваліфікований колектив механізаторів і будівельників* (Наука.., 2, 1957, 7); // Той, хто обслуговує машини та механізми (переважно у сільському господарстві). *Механізатори — це бойовий загін колективу радгоспу. Їх вміння, наполегливість, роботящі руки забезпечують високі врожаї всіх сільськогосподарських культур* (Колг. Укр., 5, 1958, 10).

МЕХАНІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **механіза́тор.** *Постачання селу тракторів та сільськогосподарських машин сприяло вихованню численної армії механізаторських кадрів* (Наука.., 4, 1960, 32).

МЕХАНІЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Оснащення виробництва машинами та механізмами; повна або часткова заміна засобів ручної праці машинами та механізмами. *Одним з найважливіших засобів технічного прогресу, без якого неможливі високі темпи дальшого зростання продуктивності праці, є комплексна механізація і автоматизація* (Ком. Укр., 9, 1964, 49); *Всебічний розвиток артільного господарства вимагає механізації всіх трудомістких процесів в колгоспному виробництві* (Рад. Укр., 22.IX 1950, 3).

МЕХАНІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Пристрій, що передає або перетворює рух. *Майстра завели до* [величезного] *годинника, отворили* [відчинили] *дверці до механізму, він вмітнув туди два пальці, пошпортав щось — і механізм став* (Фр., IV, 1950, 206); *За вибалком машина почала кривулятн, як п'яна,— ми думаємо, що куля вдарила в механізм* (Ю. Янов., I, 1954, 65); *Микола Петрович поглянув на кнопку, зв'язану з автоматичними механізмами, які подавали до вибухових камер ракети потрібні порції.. вибухової речовини* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 26); * У порівн. *Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене самі, мов заведений механізм* (Коцюб., I, 1955, 415); // Те саме, що **маши́на.** *Скільки чудових механізмів одержали й одержують шахти: вугільних струґів, гірничих комбайнів, врубівок та іншого добра* (Ю. Янов., II, 1954, 133); *— Ох, орли!.. Механізмів нагнали, а вмивальник за три копійки прихопити забули...* (Гончар, Тронка, 1963, 82); * Образно. *Сучасний міський пасажирський транспорт — це великий і складний механізм* (Рад. Укр., 9.I 1954, 1).

2. *чого або який, перен.* Внутрішня будова, система чого-небудь. *Державномонополістичний капіталізм з'єднує силу монополій з силою держави в єдиний механізм з метою збагачення монополій* (Програма КПРС, 1961, 23); *Генерал Глазунов обвів очима всіх присутніх і сказав дуже тихо: — Забудьте на цей час накази, труднощі, всю суєту, весь механізм війни. Ідіть до солдатів і скажіть їм найголовніше* (Довж., I, 1958, 316).

3. *чого.* Сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище. *Хіміки-органіки здійснили цікаві дослідження з теорії кольоровості органічних сполук і механізмів органічних реакцій* (Наука.., 12, 1957, 8); *Навряд чи може підлягати сумніву, що існують два механізми виникнення сну, що треба розрізняти сон активний і сон пасивний* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 148).

МЕХАНІЗО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **механізува́ти.** *Вугільний Донбас у післявоєнний період знову став найбільшим і найкраще механізованим паливним басейном країни* (Рад. Укр., 4.XII 1953, 3); *«Зірка» — колгосп здоровенний.. Одних озимих посіяли 1100 гектарів. Основні сільськогосподарські роботи механізовані на сімдесят процентів* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 50); // **механізо́вано,** *безос. присудк. сл.* — *В них теж усе механізовано... Вони можуть за добу перескочити — знаєш скільки?* (Гончар, III, 1959, 448); *Забавку й естетичну окрасу — водограї — було механізовано й раціонально використано для зрошування* (Смолич, I, 1958, 63).

2. *у знач. прикм.* Оснащений машинами та механізмами. *Там, на півдні, передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин* (Трубл., I, 1955, 56); *В Радянському Союзі створено велике механізоване сільське господарство* (Рад. Укр., 30.III 1957, 2).

3. *у знач. прикм.* Пов'язаний із застосуванням машин та механізмів. *З інтересом знайомляться відвідувачі з даними про механізоване зарубування і відбивання вугілля в очисних вибоях, про зростання механізації навалювання* (Наука.., 7, 1958, 3); *Механізоване збирання кукурудзи економічно вигідне кожному господарству* (Рад.Укр., 2.II 1962, 3).

МЕХАНІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Устатковувати машинами, механізмами; переводити на механічну тягу, енергію; // Замінювати ручну працю працею машин, механізмів, *Обробіток ґрунту в садах треба механізувати з тим, щоб якнайменше затратити ручної праці* (Колг. Укр., 9, 1961, 32).

МЕХАНІЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Ставати механізованим. *З допомогою транспортерів механізуються вантажно-розвантажувальні роботи* (Наука.., 2, 1957, 16).

2. *тільки недок.* Пас. до **механізува́ти.**

МЕХА́НІК, а, *ч.* 1. Фахівець із механіки (у 1, 2 знач.). *Механік за освітою;* // Той, хто займається питаннями механіки (у 1, 2 знач.). *Ти* [Леонардо да Вінчі] *не тільки художник, а ще й інженер, архітектор, механік* (Тич., II, 1957, 285).

2. Той, хто стежить за роботою машин і механізмів, лагодить їх. *В залу увійшли два французи сахаровари, за*

ними слідком прийшли два поляки з канцелярії, якийсь старий кавалер, товстий німець Монтаг і механік англічанин [англієць] (Н.-Лев., III, 1956, 233); *Зінька поспішала до машинного відділу, де працював механіком батько разом з своїм помічником Єгором Шульгою* (Шиян, Баланда, 1957, 20); *Головний механік корабля бере артилеристів у своє розпорядження, коли треба підняти або опустити в машинний відділ важку деталь* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 120); * У порівн. *Бойові порядки військ з усіма пасами до них, з усіма трибками і гвинтиками зараз сприймалися Хомою як одне нерозривне ціле, побудоване з біса мудро, і він уже сам, як той механік, міг збагнути — і на зір, і на слух — всю цю машинерію* (Гончар, III, 1959, 413); // Той, хто управляє роботою деяких машин і механізмів, веде машину. *Механік за стіною пускає апарата.. На екрані миготять шматки чергових знімань якоїсь режисерської групи* (Ю. Янов., II, 1958, 36); *Механік-водій давав повний вперед, збиваючи полум'я зустрічним вітром і надіючись випорснути з вогняного мішка* (Гончар, III, 1959, 279).

МЕХА́НІКА, и, *ж.* 1. Наука про механічний рух тіл та про взаємодію, що виникає при цьому між тілами. *Механічні рухи вивчаються в розділі фізики, що називається механікою. Слово «механіка» походить від грецького слова «механе», що означає машина або пристрій* (Фізика, I, 1957, 9); *Закон механіки говорить, що дія рівна протидії* (Ленін, 9, 1949, 39).

Небе́сна меха́ніка — розділ астрономії, який вивчає рух небесних тіл; самий рух небесних тіл. *Закон всесвітнього тяжіння пояснює особливості руху Місяця і планет, які притягуються одне до одного. Ці проблеми вивчає небесна механіка, яка завдяки математичним працям астрономів набула високої досконалості* (Наука.., 6, 1964, 50).

2. Галузь техніки, що застосовує закони про рух і сили для розв'язання практичних завдань. — *Ми з моїм приятелем-італійцем довго вчились механіки, довго розкидали рогумом та роздивлялись, як зроблені дзигарі на баштах* (Коцюб., III, 1956, 10); *Скільки радощів материнському серцю від того, що він добре вчиться, що вчителі його хвалять, кажуть, що в нього є математичні здібності, а те, що в нього є нахил до всякої механіки, до радіотехніки, це вона й сама знає* (Гончар, Тронка, 1963, 86); *Будівельна механіка.*

3. *перен., розм.* Складна прихована будова чого-небудь. — *Забажаєш пізнати внутрішню структуру, так сказати, механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано* (Фр., III, 1950, 36); // Про хитро замаскований учинок, справу.— *А начальника лабораторії навіщо заарештували? От уже знайшли кандидатуру. Механіка цієї справи мені цілком ясна, мене саму Малахов взяти не наважився, так на тому начальникові окошилося* (Собко, Справа.., 1959, 112).

МЕХАНІ́СТ, а, *ч.* Послідовник, прихильник механіцизму.

МЕХАНІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до механіцизму, побудований на його принципах. *Ньютон прийшов до ідеї первопоштовху не випадково, а внаслідок свого механістичного світогляду* (Наука.., 2, 1960, 47).

△ **Механісти́чний матеріалі́зм** — течія у метафізичному матеріалізмі XVII—XVIII ст., послідовники якої зводили усі види руху до механічного, ціле — до простої суми складових частин.

МЕХАНІСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **механісти́чний.**

МЕХАНІСТИ́ЧНО. Присл. до **механісти́чний.**

МЕХАНІЦИ́ЗМ, у, *ч.* Антидіалектичний напрям у філософії, що зводить усю багатогранність світу до механічного руху однорідних часток матерії, а складні закономірності розвитку — до найпростіших законів механіки. *Механіцизм 20-х років був своєрідною ревізією марксизму* (Ком. Укр., 5, 1963, 66).

МЕХАНІЦИ́СТ, а, *ч.* Те саме, що **механі́ст.**

МЕХАНІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до механіки (у 1 знач.); пов'язаний з процесами та явищами, які вивчає механіка. *В паровозі (і взагалі в паровій машині) теплова енергія перетворюється в механічну; при цьому виконується робота — паровоз рухається і тягне за собою вагони* (Наука.., 1, 1957, 17); *Для атомної промисловості і реактивної техніки потрібні матеріали, які при температурах близько 1000 градусів за Цельсієм мали б високі механічні якості* (Наука.., 2, 1958, 11); *Ось мигнуло щось перед очима — жовте, кругле, дрібненьке... Невже філоксера?.. Ні, то не філоксера, то від механічної уразки напухла мочка...* (Коцюб., I, 1955, 207); *Механічний рух.*

2. Те саме, що **механісти́чний.** *Фізики вважали* [до кінця XIX ст.], *що механічна картина є єдино можливою науковою картиною світу* (Вісник АН, 4, 1957, 3); //*перен.* Який не враховує складності та своєрідності явищ, не проникає в їх суть; поверховий. *Марксизм-ленінізм вимагає творчого застосування загальних принципів соціалістичної революції і соціалістичного будівництва залежно від конкретних історичних умов кожної країни, не допускає механічного копіювання політики і тактики комуністичних партій інших країн* (Деклар. наради.., 1957, 13).

△ **Механі́чний матеріалі́зм** — те саме, що **Механісти́чний матеріалі́зм** (*див.* **механісти́чний**). *Механічний, метафізичний матеріалізм чудово уживається в усіх його проявах з ідеалізмом і різновидностями релігії — антропоморфізмом, анімізмом і т. д.* (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 453).

3. Стос. до механізмів (у 1 знач.); який діє або здійснюється за допомогою механізмів. *Повзуть задумано гармати на механічному ході* (Сос., II, 1958, 442); *Для перевозки овочів та фруктів широко впроваджуються спеціальні поїзди і секції з механічним охолодженням* (Рад. Укр., 6.III 1961, 2).

4. Який має безпосереднє відношення до виготовлення або ремонту машин і механізмів. *Ось уже третій місяць, як Олександр працює на механічному заводі* (Панч, II, 1956, 253); *Механічна майстерня; Механічний цех; // у знач. ім.* **механі́чна,** ної, *ж.* Майстерня, в якій виготовляють або ремонтують машини і механізми. *Механічна. У ритмі з руками поспішають машини* (Сос., I, 1957, 490).

5. *перен.* Не пов'язаний із свідомістю, який викопується без участі волі людини; несвідомий, автоматичний, машинальний. *Ремісники, змушені спеціалізуватися на одній, механічній, звичайно посидющій роботі ..день у день, тиждень за тижнем і рік за роком, тратять еластичність духу, енергію* (Фр., IV, 1950, 208); *Таубенфельд став перед нею.— Уявіть, що ви не полонена.— .. Я не хочу завдавати собі душевних мук,— тоном механічного повтору одмовила Марія* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 132); *Тільки на основі внутріпартійної демократії може бути розгорнута критика і самокритика і зміцнена партійна дисципліна, яка повинна бути свідомою, а не механічною* (Статут КПРС, 1961, 14).

МЕХАНІ́ЧНО. 1. Присл. до **механі́чний** 5. *Батя почувала тривогу в душі, але механічно водила руками по клавішах, ледве доторкувалась до їх* (Н.-Лев., IV, 1956, 115); *Механічно перегортає* [Вова] *листки, пере-*

бігає очима засіяні дрібним писанням сторінки (Вас., I, 1959, 85); *Бобров задумливо дивився в підлогу, механічно міряв кроки* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 112); // Неорганічно. *У сценарії було чимало сцен, механічно приєднаних до сюжету, які розбивали логічний зв'язок між епізодами* (Укр.. кіномист., II, 1959, 79).

2. За допомогою, при застосуванні механізмів. *У великих тепличних господарствах треба мати термографи і гігрографи, які механічно записують температуру та вологість повітря протягом доби* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 34).

3. Автоматично, згідно з певними правилами. *В зв'язку з вибуттям саперного батальйону з міста Славгорода, депутатський мандат Кузнецова механічно втратив силу* (Головко, II, 1957, 521); *Механічно вибути з комсомолу.*

МЕХАНООБРО́БНИЙ, а, е. Стос. до механічної обробки (деталей машин і механізмів). *Головний резерв для підвищення рівня використання прокату чорних металів у машинобудуванні — це зменшення технологічних відходів у заготівельних і механообробних цехах* (Ком. Укр., 3, 1963, 15).

МЕХАНОСКЛАДА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до складання машин і механізмів. *Механоскладальний цех 2 — передовий на кіровоградському заводі «Червона зірка»* (Роб. газ., 23.IX 1965, 1).

МЕХАНОТЕРАПІ́Я, ї, *ж.* Метод лікування хворих фізичними вправами за допомогою спеціальних апаратів.

МЕЦЕНА́Т, а, *ч., книжн.* Багатий покровитель наук та мистецтв, а також їх представників. *Прийшлось мені раз показати незалежність думки при меценатах* (Л. Укр., V, 1956, 139); *У місті.. він був відомий як людина широких мистецьких смаків — меценат театру, колекціонер шедеврів малярства, аматор музики* (Смолич, VI, 1959, 28); *Серед великих поклонників таланту Марії Костянтинівни знайшовся ентузіаст меценат Ф. П. Волик, який взяв на утримання цілий колектив театру Суслова* (Минуле укр. театру, 1953, 118); * Образно. *Ганс Франк — гітлерівський «правитель Польщі», президент академії німецького права і меценат майданеків та освенцімів* (Смолич, Після війни, 1947, 22); * У порівн. *Він* [начальник житлоуправи] *говорив повільно, кожне його слово було на вагу золота. Говорив, як старий меценат* (Донч., VI, 1957, 530).

МЕЦЕНА́ТКА, и, *ж., книжн., розм.* Жін. до **меценáт.** *Оце напишу до одної кримської меценатки* (Л. Укр., V, 1956, 312).

МЕЦЕНА́ТСТВО, а, *с., книжн.* Діяльність мецената; покровительство мецената. *Шлях талановитого бідняка до мистецтва лежав, як правило, через ті або інші форми меценатства* (Мист., I, 1959, 9).

МЕЦЕНА́ТСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., книжн.* Бути меценатом.

МЕЦЕНА́ТСЬКИЙ, а, е, *книжн.* Прикм. до **меценáт;** належний меценатові. [Р і ч а р д:] *Переступати ноги не хотіли через високі дожеві пороги і спотикались на помостах гладких палаців меценатських* (Л. Укр., III, 1952, 42).

МЕ́ЦЦО, *невідм., с., розм.* Те саме, що **мéццо-сопрáно.**

МЕ́ЦЦО-СОПРА́НО, *невідм.* 1. *с.* Жіночий голос, середній за регістром. *До конкурсів з класичного співу будуть допущені чоловічі голоси (тенор, баритон, бас) і жіночі (сопрано, мецо-сопрано, контральто)* (Мист., 1, 1959, 45); *У Стояна — тенор, а Марія Костянтинівна підбадьорилася й своїм мецо-сопрано, як оксамитом, стеле* (Збірник про Кроп., 1955, 345).

2. *ж.* Про співачку з таким голосом. *Відома мецо-сопрано.*

МЕ́ЦЦО-ТИ́НТО, *невідм., с., спец.* Старий ручний спосіб виготовлення гравірувальних форм на металі, призначених для глибокого друку; малюнок, видрукований за допомогою такої форми.

МЕЧ, á, *ч.* 1. Старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою. *З Чигирину По всій славній Україні Заревли великі дзвони, Щоб сідлали хлопці коні, Щоб мечі-шаблі гострили* (Шевч., II, 1953, 42); *Шляхтичі й лицарі замовляли собі шоломи і шаблі, вибирали.. коштовні ланцюжки чи то держаки й піхви до меча* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7); * Образно. *Крізь розбиту шибку Багров побачив сліпучі мечі прожекторів, які схрестила над морем ескадра* (Кучер, Чорноморці, 1948, 26); * У порівн. *Голови повернулись, і тривожно-жорстокі очі стрілись, наче мечі* (Коцюб., II, 1955, 100); *В неволі і ріс, і мучився Тарас, і на недолюдків — на звірів, як меч, він слово піднімав* (Гонч., Вибр., 1959, 348); // *чого, перен.* **Про** те, що карає кого-, що-небудь. *Хай упаде грозовий меч відплати, і в небо бризне зловорожа кров* (Сос., II, 1958, 207).

◇ **Вогнéм і мечéм** *див.* **вогóнь; Гостри́ти меч** *див.* **гостри́ти; Іти́** *на кого — що* **(прихóдити** *до кого)* **з мечéм:** а) починати війну проти кого-небудь. *Хто на землі наші Із мечем іде,— Голова у того Із плеча паде* (Брат., Грудка.., 1962, 33); б) іти, приходити до кого-небудь, маючи ворожі, недружелюбні наміри. — *Ну от, бачите, дідусю, — ваш син приходив до нас з мечем, а мій тато послав мене до вас з добрим словом* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 210); **Підня́ти меч** — почати війну, бій з ким-небудь; піти проти когось. — *Перш ніж підняти меч, мусимо показати Росії, хто ми* [юнкери] *такі, що ми несемо з собою* (Гончар, II, 1959, 207); **Схрести́ти мечі** — вступити у бій, боротьбу, суперечку, змагання. [О л ь г а А н т о н і в н а:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.* [Л и с е н к о:] *Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись схрестити мечі* (Мокр., П'єси, 1959, 289); **Узя́ти меч у ру́ки** — підготуватися, бути готовим до війни, боротьби. — *Ми закликаємо кінчати війну, а самі візьмемо меч у руки? Це — небезпечний експеримент* (Смолич, Мир.., 1958, 225).

2. *заст.* У старовинному весільному обряді — прикрашена квітами, стрічками і т. ін. шабля, яку тримала в руках світилка. *Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини і свічечку ярого воску засвітили* (Кв.-Осн., II, 1956, 94).

МЕ́ЧЕТ, у, *ч.*, **МЕ́ЧЕТЬ,** і, *ж., діал.* У чорноморських рибалок та запорожців — піч для випікання хліба. *Викопали* [рибалки] *кабицю, чи піч, для казана з смолою, котрою мазали мережі; поставили мечет, цебто піч для хліба* (Н.-Лев., II, 1956, 226); *В бурдеї не робили* [запорожці] *груби, не виводили димаря, а клали із дикого каменю мечет, на якому пекли хліб і ним же огрівали хату* (Панч, III, 1956, 18); *Оце викопа* [запорожець] *яму, обставе її, чим там попало, обліпе, обмаже, поставе мечеть (хліб пекти), зробе кабицю (страву варити) та й живе* (Сл. Гр.).

МЕЧЕ́Т *див.* **мечéть.**

МЕ́ЧЕТЬ *див.* **мéчет.**

МЕЧЕ́ТЬ, і, *ж., рідко* **МЕЧЕ́Т,** у, *ч.* Молитовний дім у мусульман. *Ми з Радою були у.. Філіппополі. Се дуже гарний город, в турецькому стилі побудований, з мечетями та мінаретами* (Л. Укр., V, 1956, 157); *Мечеті були повні туфель і людей, горіе обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини, схи-*

лялись на схід мулли (Ю. Янов., I, 1958, 63); *Старий хаджі Бекір-Мемет-Огли, як і всі правовірні, удруге вже подався до мечету* (Коцюб., I, 1955, 284).

МЕ́ЧИК [1], а, ч. Зменш.-пестл. до **меч** 1. *Данилко бігав по світлиці, ховався під стіл, залазив під лаву, нападав з маленьким мечиком у руках на матір* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 46).

МЕ́ЧИК [2], а, ч. Дерев'яна ударна частина терниці. — *Доброго здоров'я! Спасибі! — обізвалась Мотря з садка, і її руки не переставали ворушити мечик терниці* (Н.-Лев., II, 1956, 278).

МЕ́ЧНИК, а, ч., *іст.* Воїн, озброєний мечем. *Йшли мечники, врочисто несучи Свої прямі, як промені, мечі* (Бажан, I, 1946, 305); *За дружинниками стояли рядами мечники і лучники — піше військо* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24).

МЕЧОВИ́ДНИЙ, а, е. Який формою нагадує меч. *До родини півникових (Iridaceae) належать багаторічні рослини з.. мечовидними або лінійними листками* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 185).

△ **Мечови́дний відро́сток** — нижня вузька частина грудної кістки ссавців і людини.

МЕЧОНІ́С, но́са, ч. Те саме, що **меч-ри́ба**.

МЕЧОНО́СЕЦЬ, сця, ч. 1. *іст.* Воїн, озброєний мечем, а також слуга, що носив за лицарем його меч. *Беглер бей Сходу і Заходу,— і силігдар, великий мечоносець султанський, і білопрапорні яничари готувалися штурмувати невірних* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 553).

2. Член духовно-військового лицарського ордену, заснованого у 1202 р. в Лівонії для завоювання Східної Прибалтики і для наступу на руські землі (емблемою ордену було зображення меча і хреста на білому плащі). *Для того щоб продовжувати свої розбійницькі загарбання, Тевтонський орден об'єднався з мечоносцями* (Іст. середніх віків, 1955, 111).

МЕЧОХВІ́СТ, хво́ста, ч. Морська тварина ряду членистоногих із сплющеним тілом, вкритим панцирем, що закінчується довгим хвостовим відростком-шипом.

МЕЧ-РИ́БА, и, *ж.* Велика хижа океанська риба ряду окунеподібних, верхня щелепа якої витягнута у довгий мечовидний відросток. *Деякі мешканці води розвивають швидкість, що перевищує сотню кілометрів на годину. А меч-риба, найшвидкохідніша з них,— навіть 120—130!* (Наука.., 6, 1964, 63); — *Я меч-рибу їм* [у музей] *привезу або золоту макрель... Ні, кита голубого!* (Гончар, Тронка, 1963, 327).

МЕ́ШКАНЕЦЬ, нця, ч. 1. Особа, що займає якесь приміщення як житло; жилець. [Антоні о:] *Се студія митцева? Ні, се пустка!.. Невже й мешканець хати їй під стать?* (Л. Укр., III, 1952, 112); *Старався* [ключник] *сам якмога докучати мешканцям номера 44* (Фр., VI, 1951, 182); *Мешканці сімнадцятої квартири цього будинку навіть уяви не мали, хто такий Проскуров* (Ле, Право.., 1957, 259); *Ніхто й гадки не мав, що Маріо Баніто — це син померлої прачки, колишній безпритульний мешканець горищ і забутих вагонів, маленький різнобровий Марко* (Ткач, Арена, 1960, 66).

2. *рідко.* Особа, яка живе у певному місці; житель. *Коли хто з сільських мешканців не мав діла до мене, то заходив тепер лише рідко до нашої хати* (Коб., Ніоба, 1927, 51); *Хоча Київ і нараховував лише шість-сім тисяч мешканців, він був великим торговельним центром* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166).

3. Про тварин, які населяють певну місцевість, місце. *Ліс дивився на мисливця тисячами очей своїх невидимих мешканців* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 220); *Рудий беркут сидів на кручі над прозорим озером. Це був величезний старий орел, злинялий від сонця й негоди, давній мешканець казахстанських степів* (Донч., IV, 1957, 7).

МЕ́ШКАНКА, и, *ж.* Жін. до **ме́шканець**. *Ви доводитимете, що вікна непропорційно малі (або великі), що гами піаністки, мешканки верхнього поверху, зведуть з розуму всякого* (Л. Янов., I, 1959, 432).

МЕ́ШКАННЯ, я, *с.* 1. Дія і стан за знач. **ме́шкати**. *Вона перебралася на мешкання до подруги, щоб зберегти незайманість законспірованої батьківської квартири* (Ю. Янов., I, 1954, 112); *За часів царського самодержавства в українській мові утвердився вислів: оселитись на дармовім мешканні, тобто потрапити до в'язниці* (Рад. літ-во, 4, 1963, 60).

2. *діал.* Житлове приміщення; житло. *Андрій, відколи жив, не бачив такого поганого мешкання* (Фр., V, 1951, 69); *Одного вечора, вертаючись з прогулянки повз залізничну станцію, почули, як хтось нагорі у мешканні начальника грав на фортепіано* (Вільде, Ти мене не любив, 1958, 66); *Недалеко від річки Рибниці, майже притулившись до Сокільських скель, стоїть почорніла від часу гуцульська хата. Це і є мешкання знаменитого різьбяра Юрка Карпанюка* (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 64).

МЕ́ШКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Жити, проживати (у певному приміщенні). *Вілла, де я мешкаю, в кращій, тихішій і тепліші частині острова* (Коцюб., III, 1956, 406); *У тім самім домі, де мешкала учителька Марія, була на піддашші маленька.. комірочка, в котрій Тарас помістився з сестрами* (Ков., Світ.., 1960, 63); *Оскільки в гуртожитку мешкали тільки нежонаті, на першому поверсі містилися їдальня та майстерня для лагодження одягу* (Руд., Вітер.., 1958, 107); //Жити (в гнізді, лігві і т. ін.— про тварин, птахів). *Полетів горобчик питати, де сова сидить; сказали йому, що вона в сухому дубі в дуплі мешкає* (Л. Укр., III, 1952, 481).

2. *рідко.* Жити, проживати у певній місцевості, місці. *Мешкають* [нащадки запорожців] *по багнючих* [багнистих] *місцях та захлюпаних селах славетної на все царство Полтавщини* (Мирний, IV, 1955, 367).

МЕЩЕРЯ́К *див.* **мещеря́кй**.

МЕЩЕРЯ́КИЙ, ів, *мн. (одн.* **мещеря́к**, а́, ч.; **мещеря́чка**, и, *ж.*). Народність тюркської мовної групи, що проживає в Башкирії та Приуралі.

МЕЩЕРЯ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мещерякй**.

МЕЩЕРЯ́ЧКА *див.* **мещерякй**.

МЖА, і, *ж., діал.* Мжичка. *Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу, потім повіяв з Акерманщини вітер, розчистив небо і на поля бризнуло сонце* (Тют., Вир, 1964, 11).

МЖИ́ТИ *див.* **мжи́чити**.

МЖИ́ЧИТИ, ить і **МЖИТИ**, мжить, *недок.* Падати часто, дуже дрібними крапельками (про дощ); мрячити (у 1 знач.). *Темінь. Мжичить.. осінній дощ, під ногами хлюпає вода* (Хижняк, Тамара, 1959, 163); // *безос. Мжичило. Пронизлива осіння вогкість проймала тіло* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 284).

МЖИ́ЧКА, и, *ж.* Дуже дрібні краплі води, які насичують повітря; дрібний, густий дощ; мряка (у 1 знач.). *Сірий осінній ранок курився дрібною мжичкою* (Коцюб., II, 1955, 244); *Дощ у цю хвилину майже припинився, сіялася лише мжичка, заскнавши дрібною сіткою далеку перспективу вулиці* (Смолич, Мир.., 1958, 495); *Був густий туман, і якась уїдлива сиза мжичка запорошила одяг, інеєм осіла на чубах* (Коз., Серце матері, 1947, 100).

МЗДА, и, *ж., заст.* 1. Плата, винагорода за що-не-

будь. *На невірних спаде кара, Але вірних мзда чекає* (Фр., X, 1954, 106); *Барабан, флейта та скрипка — весільний ансамбль — знаходився в кожному містечку за невелику мзду* (Смолич, Театр.., 1946, 95).

2. *ірон., розм.* Хабар. *До Новицького командирували спритного адміністратора, який за невелику мзду привернув симпатію цензора до нашого театру* (Минуле укр. театру, 1953, 30); [Г е н н а д і й:] *Доставщика я вже уговорив... Правда, за відповідну мзду, але уговорив. Він підписав акт* (Мороз, П'єси, 1959, 261).

МИ, нас, *займ. особ. 1 ос. мн.* 1. Уживається для називання двох чи багатьох осіб разом з тим, хто говорить. *Ми вкупочці колись росли, Маленькими собі любились* (Шевч., II, 1963, 229); *Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом,— а гурт нас був чималий* (Л. Укр., I, 1951, 293); *Ми вийшли з готелю: Сев, я й актор-тубілець* (Ю. Янов., II, 1958, 44); // Уживається на позначення групи людей, зв'язаних спільним походженням, заняттями, поглядами і т. ін., до якої входить і мовець. *Хто багатому дав його багатство? Ми, мужики. І звідки сила в нього? З нас, мужиків...* (Коцюб., II, 1955, 72); [М а в к а:] *У лісі в нас нема свекрух ніяких* (Л. Укр., III, 1952, 229); *Хвилюйся, робочих голів океан, ми Леніна пам'ять лелієм* (Сос., I, 1957, 144); // Уживається для називання неозначеної особи. *Не так воно робиться, як нам хочеться* (Номис, 1864, № 5371); [П а н ь к о:] *Грошей заробили дещицю, але переконалися: що там найкраще, де нас нема* (К.-Карий, II, 1960, 160); *Не страшний, мов дитя, нам час останнього походу — Без вороття* (Рильський, I, 1960, 141).

У нас — у нашій сім'ї, країні, у нашому суспільстві тощо. *Недавно, недавно у нас в Україні Старий Котляревський отак щебетав; Замовк неборака* (Шевч., I, 1963, 19); — *Знаєш, Марку, не ті тепер люди, що перше. І в нас була забастовка* (Коцюб., II, 1955, 66); — *У нас робота для всіх знайдеться. Нудно буде сидіти склавши руки* (Панч, Синів.., 1959, 9).

◇ **Між (межи́) на́ми [ка́жучи]** *див.* **між.**

2. Разом з прийм. «з» та оруд. в. ім. або іншого займ. означає: я і ще хтось один. [П е р е л е с н и к:] *Таж ми з тобою колись були товариші* (Л. Укр., III, 1952, 245); *Яблука достигли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду* (Рильський, I, 1960, 129).

3. Уживається замість «я»: а) в авторській мові (у розповіді, науковому викладі). — *Був собі одважний лицар, Нам його згадать до речі* (Л. Укр., I, 1951, 377); б) *(розм.)* часто для підкреслення поважності своєї особи. *Іде додому уночі П'яненький сотник, а йдучи Собі веселий розмовляє:— Нехай і наших люде знають! Нехай і сивий і горбатий, А ми!.. хе! хе! а ми жонаті!* (Шевч., II, 1963, 199); *Баришня виписала квитанцію, кинула на столик. — Подумаєш, розкричався. Ми не таких бачили,— прошипіла вона* (Тют., Вир, 1964, 54); в) *(заст.)* в офіційних документах від особи монарха; у мові монарха. *В кедрових палатах, мов несамовитий, Давид похожає і, о цар неситий, Сам собі говорить: — Я... Ми повелим! Я цар над божїм народом!* (Шевч., II, 1963, 91); г) у жартівливо-іронічних висловах. [О д а р к а:] *Просимо вас, не смійтеся з нас; .. ви за нами не дуже, а ми за вами й байдуже!..* (Кроп., I, 1958, 72).

4. *жарт.* Уживається замість займ. 2-ї або 3-ї ос. одн. в емоційно-експресивному мовленні. *Майка.. засоромлено уткнулась головою в коліна матері.— Ми ще маленькі, ще підростемо,— відповіла мати за доньку* (Коцюба, Нові береги, 1959, 405).

МИГ[1], **МИГ-МИГ,** *виг., розм.* Уживається як присудок за знач. **мига́ти.** *На небі ані хмариночки; зорі тільки миг-миг...* (Тесл., З книги життя, 1918, 77); — *Було, гребу сіно,— аж курява курить! Одна нога тут, а друга там; а руки тільки миг-миг!* (Барв., Опов.., 1902, 429); *Поїзд рушив.. А повз очі — водокачка, телеграфні стовпи, по дорозі вози з буряками. Миг повз очі* (Головко, II, 1957, 7).

МИГ[2], а, ч., *рідко.* Те саме, що **мить.** *Бурхав так вітер.. Бив в очі, стежку з-перед ніг Неначе вкрав в короткий миг* (Фр., X, 1954, 314); *І чути було в цей миг, Як стукає серце землі* (Гончар, IV, 1960, 23).

В одйн миг; У три ми́ги; В миг о́ка — дуже швидко, в одну мить; миттю. *Її жаль перекипувся в один миг у велику радість* (Март., Тв., 1954, 300).

МИГА́ВКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **блискави́ця** 2. *Заграви далеких пожеж .. усю ніч коливались і розходились, як круги по воді, аж до ледве помітних мигавок за обрієм* (Головко, II, 1957, 280); * У порівн. *Невесела посмішка промайнула на її обличчі, як мигавка в темну ніч* (Руд., Остання шабля, 1959, 40).

МИГА́ЛЬНИЙ, а, е, *анат.* Пов'язаний з процесом мигання; який здійснює мигання. *Мигальна перетинка ока.*

МИГА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мига́ти.**

МИГА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. Те саме, що **бли́мати** 1. *Щебетав соловейко, зорі мигали, вітерець пахучий шарудів вишеньками* (Тесл., Вибр., 1950, 81); *Не могла* [жінка панотця] *вечором шити при поганім світлі, що лиш смерділо й мигало* (Март., Тв., 1954, 228).

2. Те саме, що **блúскати.** *Страшна блискавка мигає та миготить сливе безперестанку* (Н.-Лев., II, 1956, 390); *Зрідка десь далеко мигала блискавка, освітлюючи суворі людські обличчя* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 77); // *безос.* [Д р е м л ю г а:] *Навколо мигає, мабуть, гроза буде...* (Корн.., II, 1955, 344); // *чим.* Посилати короткі світлові сигнали. — *Значить, коли щось трапиться,— сказав пілот дівчинці,— мигай бортовими вогнями* (Трубл., Шхуна.., 1940, 188).

3. Те саме, що **клúпати** 1. *З-під стола вискочив якийсь звір, скочив на стіл і став на чотирьох ногах.. Чорна морда сердито мигала очима й вищиряла білі зуби* (Н.-Лев., III, 1956, 80); *Не мигаючи, він різко дивиться на дукача й безжалісно січе його своєю злобою* (Стельмах, II, 1962, 350).

4. Те саме, що **мелька́ти** 1. *Її тонкі пальці з дротами тільки мигали* (Н.-Лев., III, 1956, 88); *В її руках лише мигали листки тютюну* (Кобр., Вибр., 1954, 129); *І одна за одною.. у пам'яті мигають згадки — як станції* (Еллан, II, 1958, 11).

МИГДАЛЕВИ́ДНИЙ, а, е. Схожий формою на горіх мигдалю. *Очі в Клави східні, мигдалевидні, в них повно смутку* (Гончар, Людина.., 1960, 59).

МИГДАЛЕ́ВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мигда́ль.** *Вони нервово продовжували розмову, час од часу лузаючи мигдалеві горішки* (Досв., Гюлле, 1961, 74); *Мигдалеве дерево;* // Власт. мигдалю. *Берізка — бур'ян з чудесними мигдалевого запаху квітами* (Рильський, III, 1956, 414); // Який складається з дерев мигдалю. *Мигдалевий гай;* // Який добувають з мигдалю. *Мигдалеве масло;* // Вигот. з мигдалю, з мигдалем. *Мигдалеве молоко; Мигдалеві тістечка.*

2. *у знач. ім.* **мигдалéві,** вих, *мн.* Підродина рослин родини розоцвітих, куди входять мигдаль, вишня, слива та ін. [На Капрі] *цілі ліси маслин, солодких каштанів.. Опріч того мигдалеві* (Коцюб., III, 1956, 332).

3. Те саме, що **мигдалеви́дний.** *До неї засміялася русява голівка з мигдалевими очима* (Панч, II, 1956, 491).

4. Схожий кольором на цвіт мигдалю; ніжно-рожевий. *Чорне море засвітилось усіма своїми барвами,*

кинуло мигдалевий відтінок на пасмо Кримських гір (Логв., Давні рани, 1961, 71).

МИГДА́ЛИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до **мигда́ль**. *Від ласощів аж віття гнуться: Не знаєш, до чого й сунуться: Мигдалики і виноград,— Їси, їси, аж рад* (Гл., Вибр., 1951, 75).

2. *перев. мн.* Залози, розташовані по боках піднебіння в глотці, схожі формою на мигдалевий горіх. *Мигдалики у дітей починають розвиватися наприкінці першого року життя* (Шк. гігієна, 1954, 82).

МИГДА́ЛИНА, и, *ж.* 1. Ядро мигдалевого горіха.

2. *геол.* Мінеральне утворення круглої або овальної форми, яке виникає внаслідок виповнення мінералами пустот у гірській породі.

МИГДА́ЛЬ, ю, ч. 1. Південне невисоке дерево або кущ родини розоцвітих з ніжно-рожевими квітками та овальними плодами — горіхами. *Навколо цвів мигдаль і буз...* (Олесь, Вибр., 1958, 332); *Ми стоїмо під розлогими деревцями гіркого мигдалю* (Кучер, Зол. руки, 1948, 113).

2. Плід цієї рослини з їстівним солодким або гірким ядром. [О л ь г а:] *Я вже й на базарі побувала — дивись, які полуниці, мигдаль — розкіш!* (Коч., II, 1956, 315); *Гості, пригощаючись смаженим мигдалем, чинно бесідують з господинею* (Гончар, Таврія, 1952, 126); * У порівн. *Була це стрункá й висока на зріст молодиця років двадцяти п'яти, з глибокими чорними очима під довгими віями і білими, як мигдаль, зубами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 17).

△ **Мигда́ль ди́кий (низьки́й)** — те саме, що **бобчу́к**. *Використовують для посадок в центрі клумб мигдаль низький, або бобчук* (Весн. флора, 1955, 143); — *Сашо, запиши: дикий мигдаль з персиком не схрещується* (Довж., I, 1958, 420).

МИГДА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **мигда́ль**.

МИГДА́ЛЬНИК, а, ч. Те саме, що **бобчу́к**.

МИ́ГИ, ів, *мн., розм.* Знаки (підморгування, жести), які супроводжують, а часто і заступають розмову. *В мигах, в розмові венгрів* [угорців] *було видко щось східне, дуже нагадуюче кримських та казанських.. татар* (Н.-Лев., II, 1956, 395).

◇ **На ми́гах; Ми́гами** — не словами, а жестами, руками (пояснювати, показувати щось). [Р і ч а р д:] *Сміятись можеш, а руками — зась! (Показує на мигах, що руками не можна махати, і сам сміється)* (Л. Укр., III, 1952, 45); *Дівчата щось пояснялн старій на мигах, показували на дім, на село, але все надаремне: стара не розуміла* (Коцюб., I, 1955, 289); *Розмова точилася на мигах, і незабаром обидві сторони майже цілком порозумілися* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 127); *На порозі стояли дві молоді служки ..і мигами показували, до чого ж міцно Євген закохався в Любу* (Стельмах, I, 1962, 350); *Деркач сидить один, балакаючи мигами сам з собою* (Крот., Вибр., 1959, 486).

МИГИ́ЧИТИ, ить, *недок., безос., діал.* Мжичити. *І холодно було на ріллях чужих за плугом, за бороною осені пізньої, коли мигичить-мрячить з ранку до ночі...* (Головко, I, 1957, 200).

МИГИ́ЧКА, и, *ж., діал.* Мжичка. *А біля тебе в полі — мигичка, Ворон та ніч* (Мал., II, 1948, 65).

МИГКОТІ́ТИ, мигкоти́ть і мигко́че, *недок., діал.* Мигтіти. *Блискавка мигкоче* (Рудан., Вибр., 1937, 246); *Білявий огник мигкотів, і шкварчав, і димив, пожираючи розтоплену смолу* (Фр., VI, 1951, 99).

МИГ-МИ́Г *див.* **миг** [1].

МИГНУ́ТИ, пу́, пе́ш, *док.* Однокр. до **мига́ти**. *Раптом каганець мигнув і забився в агонії. Почав гаснути* (Головко, I, 1957, 147); *Його очі на мить спинились, і в них мигнув наче далекий виблиск пожежі* (Коцюб., II, 1955, 89); *Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, Теслу, було, і струг покине Та й дивиться; і час мине, А він і оком не мигне* (Шевч., II, 1963, 354); *Застигла Ганна й не мигне* (Дор., Три богатирі, 1959, 40); *Здалека мигнули дві дівочі постаті* (Кобр., Вибр., 1954, 114); *По зарослому лиці селянина мигнула тінь цікавості й тривоги* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 37).

◇ **Як о́ком мигну́ти** — дуже швидко, миттю. *Наумиха, як оком мигнути, вхопила граматку та вкинула її в піч* (Коцюб., I, 1955, 102).

МИГОНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., однокр.* Підсил. до **мигну́ти**. *Тихо було увечері, коли вчулася ступа чиясь і щось мигонуло мимо віконця* (Вовчок, I, 1955, 298).

МИГОТА́ТИ *див.* **миготі́ти**.

МИГОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **миготі́ти**. *З миготіння спалахів від фар, які блискавично схоплювалися і миттю зникали на стовбурах сосен, Ганна вгадала — пройшов поїзд до міста* (Коз., Сальвія, 1959, 106); *В очах Турбая — все ще миготіння схрещених шабель...* (Руд., Остання шабля, 1959, 376).

МИГОТІ́ТИ, ти́ть і **МИГОТА́ТИ**, о́че, *недок.* Підсил. до **мигті́ти**. *Миготять в вікнах вершечки дерев, синій дим з тютюну снує у вагоні основу* (Коцюб., II, 1955, 269); *Здавалося, що рішення зовсім недалеко, так і миготить у голові, а от ніяк не спіймати його...* (Донч., V, 1957, 170); *За вікнами лютує хуртовина, На припічку каганчик миготить...* (Гр., I, 1963, 107); *А світло огнисте мигоче, пала Круг повного всяких розкошів стола* (Стар., Поет. тв., 1958, 211).

В оча́х миготи́ть — про враження рябизни в очах. *Люди метушаться,— ті сюди, ті туди, аж в очах миготить!* (Л. Укр., III, 1952, 490).

МИГОТЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який миготить. *Море переливалося мільйонами миготливих вогнів, ніби там золоті метелики тріпотіли крильцями* (Збан., Мор. чайка, 1959, 12); *На небі зорі південні, блискучі й миготливі* (Ю. Янов., II, 1958, 26); *Далеко й широко нічого, крім миготливої, широкої зелені* (Коб., II, 1956, 52); *Обережно тримаючись за рухливі, на коліщатах двері, Мар'ян перевисає тулубом над миготливим полотном залізниці* (Стельмах, I, 1962, 162).

2. *біол.* Який має відростки (війки), що постійно коливаються. *Миготливий епітелій дихальних шляхів своїми коливальними рухами назовні разом з слизом виводить з організму бактерії, що потрапили в дихальні шляхи* (Шк. гігієна, 1954, 298).

МИГТІ́ННЯ, я, *с.* Дія і стан за знач. **мигті́ти**. *Потік усміхається їй мигтінням в'юнкої течії та білосніжною кучугурою шумовиння, що росте і росте у вирі під водоспадом* (Гончар, Новели, 1954, 179); *Світ в мигтінні зір на виднокрузі Лежав без краю, меж, без берегів...* (Руд., Поезії, 1949, 201); *Поїдуть? Куди? На рибу, може?.. Вудлище — луком, і сріблясте мигтіння рибки на волосіні* (Коцюб., II, 1955, 374).

МИГТІ́ТИ, ти́ть, *недок.* 1. З'являтися на короткий час і зникати з поля зору; мелькати. *Мигтять білі метелики понад молоденькою травичкою* (Вовчок, I, 1955, 183); *За дверима теплушки швидко мигтіли телеграфні стовпи, а далі розкинулись мальовничі подільські простори* (Смолич, Мир.., 1958, 363); // Створювати враження рябизни в очах; мерехтіти. *Сонце світить, щось у повітрі мигтить проти його* (Тесл., Вибр., 1950, 157); *Воно* [повітря] *мерехтіло, мигтіло й зблискувало, наче живе срібло* (Смолич, Мир.., 1958, 215); // Відбиватися на обличчі, в очах (про переживання, почуття). *Тая радість перелітав з одного обличчя на друге, мигтить, мов зірниця, в очах* (Л. Укр., III, 1952, 472); *Титан поклав трубку і якусь мить*

дивився на присутніх. В його очах мигтіла втома (Досв., Вибр., 1959, 330); *// перен.* Швидко, зненацька з'являтися у свідомості. *У його в голові вже мигтіли картина за картиною* (Гр., II, 1963, 16); *Довго йшов Тайо.. Часом мигтіла турботна думка: «Чи так, як треба, я йду?»* (Трубл., I, 1955, 284).

В очах мигтить, *безос.*— про враження рябизни в очах. *В очах мигтить, а в голові свистить* (Укр.. присл.., 1955, 253); *А всякого зілля, квіток! ..Аж в очах мигтить!..* (Вовчок, I, 1955, 100).

2. Те саме, що **блимати** 1. *Глупої ночі вдарить страшенний мороз, .. вистелить небо ясними зорями, і мигтять вони* (Мирний, IV, 1955, 326); *Мигтіла свічка. У світлиці Понуро, вогко, Що в гробниці* (Фр., XIII, 1954, 50); *Господар.. присунув до себе каганчик, що жалісно мигтів крихітним пелюстком вогника* (Стельмах, I, 1962, 119); *Вона цілий вечір може незрушно дивитися на сліпі хвилі світла* [телевізора], *що течуть, біжать, мигтять без кінця* (Гончар, Тронка, 1963, 93); *//* Блискати. *В руці мигтить револьвер* (Тют., Вир, 1964, 415); *На середині з тихим шумом оберталась, мигтячи спицями, два величезні маховики* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 55).

МИГТЮ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **мигті́ти; //** *у знач. прикм.* Який блискає. *Крізь віконце було видно, як чорне бескеття хмар раз у раз оперізувалось мигтючими поясами блискавиць* (Донч., VI, 1957, 299); *Здавалось їй чомусь, що далі буде щось любе, ясне — таке, як ця роса мигтюча, як те сонечко праведне тепле* (Гр., II, 1963, 438).

МИГУНЕ́ЦЬ, нця́, *ч., розм.* Те саме, що **каганець** 1. *Шкарубкими пальцями вийняв* [тато] *з кишені вдвоє складену листівку, приступився ближче до мигунця* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 787).

МИГЦЕ́М, *присл.* 1. Одну мить; одним поглядом. *Ми, глядачі, ходимо з ними* [італійськими бідняками] *по бідняцьких кварталах Рима, тільки мигцем здалеку помітивши десь баню собору св. Петра* (Довж., III, 1960, 145); *Дарка декілька разів мигцем бачила Зою під час її гостювання у Веренчанці* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 383).

2. Дуже швидко, в одну мить; миттю. *Теж двожильний, мигцем охрестив чеха подоляк, який себе особисто також мав за двожильного* (Гончар, III, 1959, 425); *Мигцем скочив Мстислав до вікна і спустив шнурок униз* (Оп., Іду.., 1958, 98).

МИДЗА́ТИЙ *див.* **мизатий.**

МИ́ЗА, и, *ж.* Розташована окремо за містом садиба з сільськогосподарськими будівлями (перев. у Прибалтиці). *Казали, що тепер весна, що в саду коло зруйнованої мизи чули солов'я* (Вас., II, 1959, 30); *Нам довелося лютим босм брати Для нас незнану мизу Віссати* (Шпорта, Вибр., 1958, 469).

МИЗА́ТИЙ, МИДЗА́ТИЙ, а, е, *діал.* Щокатий. *Він угледів між молодицями найповажнішу, огрядну, таранкувату та мизату* (Н.-Лев., III, 1956, 362); *Коло Уляни тихенькими курчатками горнуться онуки: білявий хлопчик років десяти, вже пастушок, і мизата дівчинка років чотирьох* (Тют., Вир, 1964, 216); *Біля церкви мидзатий чернець, з копою рудого волосся на голові, торгував «святою водою»* (Панч, Гомоп. Україна, 1954, 145).

МИ́ЗКАТИ, аю, аєш, *недок., перех., розм.* Брудпити що-небудь внаслідок неохайного користування. *— Мизкай, мизкай одежу! — все мене мати було лають.— Тобі що ні дай, то ти зараз замизкаєш* (Сл. Гр.).

МИ́ЗКАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* 1. Ставати брудним внаслідок неохайного користування (про одяг). *Як усякому свою одежу давати, так вона ж ..все мизкається та мизкається* (Сл. Гр.).

2. Залицятися до кого-небудь, упадати біля когось.

МИ́ЙКА, и, *ж.* 1. Ганчірка, віхоть для миття чого-небудь. *На позаливаній долівці стояв цебер, повний помий, валялись під ногами мокрі мийки, ганчірки, лушпиння з бараболі* (Коцюб., I, 1955, 64).

2. Пристосування для миття, промивання чого-небудь; місце, де щось миють, промивають. *Мийки, ванни, умивальники, крани, сифони, змінні бачки — все це згодом виготовлятимуть з пластмас* (Наука.., 11, 1964, 27); *— З нього* [бункера] *ковші забиратимуть брудну картоплю.., подаватимуть на цю ось мийку...* (Вол., Місячне сріблю, 1961, 246); *Лабораторна мийка.*

МИ́ЙНИЙ, а, е. 1. Стос. до миття; який служить для промивання чого-небудь. *В корівнику є приміщення: стійлове, фуражне, інвентарне, молокозливне, мийне, для обслуговуючого персоналу, насосне і тамбури* (Колг. енц., I, 1956, 611); *Пост обладнується естакадою, до нього підводиться вода, встановлюється мийна машина із шлангами та спеціальними наконечниками* (Підручник шофера.., 1960, 297); *// у знач. ім.* **ми́йна,** ної, *ж.* Приміщення, пристосоване і обладнане для миття, промивання чого-небудь. *Приміщення для приймання молока розміщується в центрі корівника, а мийна відокремлена на відстань 40 метрів і розміщена в кінці корівника* (Колг. Укр., 1, 1958, 31).

2. Який має здатність мити, відмивати що-небудь. *Після обробки ультразвуком у мийній рідині метали стають стійкішими проти корозії* (Хлібороб Укр., 9, 1964, 40); *Порадує жінок широкий вибір сухих синтетичних мийних засобів* (Рад. Укр., 8.I 1964, 3).

МИ́ЙНИК, а, ч. Робітник, який займається миттям, промиванням чого-небудь. *Старший мийник Нововузлівської центральної збагачувальної фабрики.. запропонував розгорнути змагання за максимальне зниження втрат вугілля* (Роб. газ., 6.I 1963, 1).

МИ́ЙНИЦЯ [1], і, *ж.* Жін. до **ми́йник.**

МИ́ЙНИЦЯ [2], і, *ж.* Велика миска для умивання, миття голови або посуду. *Коли запхав* [Славко] *голову в мийницю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову ..кілька хвилин, то й там засне* (Март., Тв., 1954, 240).

МИ́КАЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається миканням (*див.* **ми́кання** [1]).

МИ́КАЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **ми́кальник.**

МИ́КАННЯ [1], я, *с.* Дія за знач. **ми́кати.**

МИ́КАННЯ [2], я, *с., діал.* Дія за знач. **ми́катися** 1. *Багато пастухів і лісорубів змушені були покинути Верховину, податися в Америку.. І там, в горі і в нестатках, миканні серед чужих людей, співали вони з плачем: «Верховино, світку ти наш...»* (Цюпа, Україна.., 1960, 283).

МИ́КАТИ, аю, аєш *і* ми́чу, ми́чеш, *недок., перех.* 1. Чесати льон або коноплі для прядива. *Рано-вранці я вставала, Мичку микала та пряла* (Щог., Поезії, 1958, 236); *Катерина взяла витіпану ручайку волокна і почала микати* (Чорн., Потік.., 1956, 72).

2. *діал.* Виривати що-небудь звідкись; виривати з корінням (рослини). *Зачав* [старець] *микати солому із загати* (Фр., VIII, 1952, 205); *Панотець похилився над тою грядкою та й микав із завзяттком моркву.., ніби полов* (Март., Тв., 1954, 383); *//* Скубти. *І на вінику по хаті брикають* [діти], *і дєдю* [батька] *за чупер мичуть, і в мами хустку здіймають* (Черемш., Тв., 1960, 298); *Махав* [Матвій] *руками, простягав їх до натовпу,*

що здивовано оглядався на нього, микав волосся на голові (Ірчан, II, 1958, 265).

◇ **Го́ре ми́кати,** *нар.-поет.*— бідувати, поневірятися. *Батько його з матір'ю рано померли, і залишився він сиротою микати своє горе на білому світі* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 281).

МИ́КАТИСЯ, аюся, аєшся і ми́чуся, ми́чешся, *недок., діал.* 1. Вештатися. *Коло рота мичеться, та в рот не попаде* (Номис, 1864, № 1772); *На Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней .. в хату, і не дивись* [Василь] *зовсім* (Кв.-Осн., II, 1956, 53); *Біля гарб лежали круторогі воли, мекали вівці, іржали коні, під ногами микалися собаки* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 293).

2. Лізти, втручатися у що-небудь. *Коли не піп, не микайся в ризи* (Номис, 1864, № 9571); *Лукина нічого не робила, ні в що не микалась* (Н.-Лев., III, 1956, 359).

МИКИ́ТИТИ, и́чу, и́тиш, *недок., розм.* Міркувати; метикувати. — *Всіх влаштовуй, Ну а я ж Тут не в ролі тата. «Що робить?»— микитив наш Клим Нетудихата* (С. Ол., Вибр., 1959, 208).

МИКОЛА́ЇВСЬКИЙ, а, е. Стос. до правління царя Миколи I. *Покоління три тому, за часів миколаївських, віддача в солдати була природною карою, яка цілком відповідала всьому устрою російського кріпосного суспільства* (Ленін, 4, 1948, 378); *Український читач побачив цю миколаївську Росію безпощадними фарбами намальованою в поемі Шевченка «Сон»* (Рильський, III, 1956, 195); *П'єса* [«Дворянские выборы» Г. Квітки-Основ'яненка] *була написана в 1828 році, в період розгулу миколаївської реакції* (Вітч., 4, 1964, 172).

МИКОЛА́ЙКИ *див.* **миколя́йчики.**

МИКОЛА́ЙЧИКИ, МИКОЛА́ЙКИ, ів, *мн.* (*Eryngium* L.). Багаторічна трав'яниста степова рослина родини зонтичних, синювато-сірувато-зеленого кольору, з квітками, зібраними в голівки, оточені колючою обгорткою. *Вже й свячені миколайки пила, вже й маковієвим зіллям підкурювалась — нічогісінько не помагає* (Н.-Лев., II, 1956, 26); *Миколайчики польові.*

МИЛЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **ми́лий.** *А коли б же хто звернув із шляху й уступив у хатку, зобачив би той, що яка хатка миленька* (Вовчок, I, 1955, 288); *Дитина хоч кривенька, та батькові-матері миленька* (Укр.. присл.., 1955, 126); — *Вже я увечері спитаюсь, як мій миленький копитанчик* [капітанчик] *дума, коли має по мене старостів присилати* (Кв.-Осн., II, 1956, 438); // *у знач. ім.* **миле́нький,** кого, *ч.;* **миле́нька,** кої, *ж.* Кохана людина.— *Піду шукать миленького, Втоплю своє горе, Втоплю свою недоленьку, Русалкою стану* (Шевч., I, 1963, 10); *Нащо ж людям тее знати, Де миленької ворота, Нащо ж їм тее казати, Де кохає сирота* (Пісні та романси.., II, 1956, 52).

◇ **Як миле́нький; Як миле́нька** — неодмінно, само собою. *На справу Підпригори Герус мав свій погляд: коли насправді він чесно покаявся — випустять, як миленького* (Стельмах, II, 1962, 227); *Коли б це йому так вона торік сказала, почастував би черезплечником, як миленьку, а тепер біс знає, що робити з нею* (Стельмах, I, 1962, 152).

МИЛЕ́НЬКО. Присл. до **миле́нький.** *Голос її не був дуже сильний, .. але виспівала вона свою п'єску досить миленько* (Л. Укр., III, 1952, 502); *Семен подивився миленько Стрибогові в очі та й зложив руки, як до молитви* (Март., Тв., 1954, 129).

МИЛЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **миле́нький.** *А голосочок-то який! Тонесенький, милесенький такий...* (Гл., Вибр., 1951, 24); — *Братику мій милесенький!* — *скрикнула Маруся і обняла його рученятами* (Кв.-Осн., II, 1956, 47); // *у знач. ім.* **миле́сенький,** кого, *ч.;* **миле́сенька,** кої, *ж.* Кохана людина. *Ой місяцю, місяченьку, Зайди за комору, Нехай з своїм милесеньким Трошки поговорю!* (Нар. лірика, 1956, 176); — *Ах, ти, моя старенька! моя поганенька, моя малесенька, моя ціпонька, моя милесенька!..*— *лащиться дядько до тітки* (Коцюб., I, 1955, 464).

МИ́ЛИЙ, а, е. 1. Дуже приємний, лагідний у стосунках з людьми; хороший, симпатичний. *Учора цілий вечір просидів у мене Мачтет. Був дуже милий, говіркий, жалкував, що з тобою не познайомився* (Коцюб., III, 1956, 194);— *Я одружився недавно, років чотири тому, брав найласкавішу, наймилішу дівчину, а вийшла з неї — сказати, так не повірите — домашня пилка* (Збан., Любов, 1956, 77); *Вона виявилася милою співбесідницею. Трималася просто, невимушено* (Руд., Остання шабля, 1959, 68); // Який привертає увагу приємною зовнішністю, приємним виглядом. *Андрій Петрів був парубок коло двадцяти літ, з милими та цікавими рисами лиця, котрі трудно було назвати гарними* (Фр., V, 1951, 16); *Я поглядав у те симпатичне личко, бачив ті ...милі очі* (Коб., III, 1956, 163); *Маня була не те що вродливою, але у всякому разі милою жінкою* (Вільде, Опов., 1954, 73); *Які скрізь картини, то грандіозні, то граціозні, милі! От на північ од Бріярки йдуть рядками верхи, та все пірамідальні* (Н.-Лев., II, 1956, 398); // Який викликає почуття задоволення; дуже приємний (про звуки голосу, сміху тощо). *Щось є просте й миле у тій промові калатала, якою воно серед тиші й безлюддя обіцяє боронити спокій твого сну...* (Коцюб., I, 1955, 415); *Згаду Огея сторожко підступає навшпиньках мале дівчатко.. Раптом воно підстрибує і, розвівши руки, обхоплює його за шию, вибухнувши каскадом милого дзвінкого сміху* (Досв., Вибр., 1959, 235); *Ми йдемо, і лягається голос милий* (Сос., I, 1957, 207); // Пов'язаний з приємними переживаннями. *Спасибі Вам, добродію, велике спасибі за ті несказано любі та милі хвилини, які довелося мені пережити, читаючи Ваші талановиті утвори* (Мирний, V, 1955, 378); [П а л а ж к а:] *Такий милий сон був наснився, а він, клятий катюга, взяв та й перебив* (Вас., III, 1960, 167); *Заснула мати, і на білім чолі Спинився спокій, милий та ясний* (Рильський, I, 1960, 152); *Вологі березневі вітри дмухають.. на Київ, на Володимирську гірку, розбуджуючи в душі все те ласкаве, миле, далеке, що досі мовби дрімало десь у глибинах* (Гончар, Маша.., 1959, 3); // Сповнений привітності, доброзичливості; люб'язний.— *У кого се ти хліба позичила? — У Микити у Румая.— Довго, мабуть, гнувся — не давав? — О, де ж там! І трошки ні! Зараз, таки зараз дав, із милою хіттю* (Вовчок, I, 1955, 147); *Зі мною і пан і пані* [Франко] *були дуже гречні і милі, кланялись нам усім...* (Л. Укр., V, 1956, 337); *Брати помирилися та бесідують собі любенько в милій розмові* (Тют., Вир, 1964, 229); // *ірон.* — *Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити — миле життя розвідача філоксерної комісії* (Коцюб., I, 1955, 199).

Ми́лий на вро́ду — приємної зовнішності. [Л е в:] *На личку білий* [син зорі], *на вроду милий, золотий волос по вітру має* (Л. Укр., III, 1952, 211).

◇ **За ми́лу ду́шу** — з великим задоволенням, охоче. *Він, Матвій, міг сьогодні когось із братів, мов соняшника, зрешетити. Пігловський на його місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (Стельмах, I, 1962, 95).

2. Близький і рідний серцю; дорогий. *Для милого друга і вола з плуга* (Номис, 1864, № 9515);

[Н а с т я:] *Чи живий ще тут мій милий син Панас?* (Н.-Лев., II, 1956, 459); *Вітаю Вас, Остапе милий, В миру наречений Павлом!* (Рильський, III, 1961, 92); *Від цього доторку до милої рідної дитини відчула* [Уляна], *як щось штовхнуло її в серце* (Тют., Вир, 1964, 278); // *у знач. присудк. сл. Кожній матері своя дитина мила, а тут сама* [мати] *бачить, що її Оксана — краса усьому селу* (Кв.-Осн., II, 1956, 426); // Про рідну сторону, краєвид і т. ін. *Як умру, то поховайте Мене на могилі. Серед степу широкого, На Вкраїні милій* (Шевч., I, 1963, 354); *Не віриться, що знов побачу я село, давно покинуте, таке до болю миле...* (Сос., I, 1957, 261); *Просто перед ним, немовби «у провалля» стіни, такий милий його серцю краєвид — старе колишнє село* (Головко, I, 1957, 309); // *у знач. присудк. сл. Кожному мила своя сторона* (Укр.. присл.., 1955, 77).

Бо́же (го́споди) [мій] ми́лий!, *заст.* —уживається як вигук, що виражає захват, подив, розпач та інші почуття. *Господи милий! Свое лихо, чуже лихо,— не знать, що й робити, що починати* (Вовчок, I, 1955, 129); [С е м е н М е л ь н и ч е н к о:] *(Підходе до хати). Боже милий! як тут гарно, скільки усякого цвіту!* (Кроп., I, 1958, 59); *Боже милий! ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку,.. і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом на край землі* (Стельмах, II, 1962, 26); **Світ не ми́лий** *кому* — про стан байдужості, відрази до всього, що оточує кого-небудь. *Прийшла додому,— невесело мені, не знаю, за що взятись, і світ мені не милий* (Барв., Опов.., 1902, 68); — *Бачиш, чоловікові світ не милий, а ти лізеш в очі* (Збан., Сеспель, 1961, 293).

3. Те саме, що **коха́ний** 1. *Десь біля червоних калин і на чорних пожарищах покинули хлопці своїх милих дівчат* (Стельмах, II, 1962, 27); *Сміх дівочий Задзвенів голосним дзвіночком, Ніби й справді дівчина мила Тільки в пісні отій тужила* (Забашта, Нові береги, 1950, 45); // *у знач. ім.* **ми́лий**, лого, ч.; **ми́ла**, лої, *ж.* Кохана людина. *Якщо зійде моя рута, Остануся тута, Прийде милий в мою хату Хазяйнувати* (Шевч., II, 1953, 155); *Грає хлопець чорнобривий, мліє даль од звуків тих. І для любої розмови мила стала на поріг* (Сос., II, 1958, 63); * У порівн. *Нарешті полюбив я Крим, Як друга друг, як милу милий* (Рильський, II, 1960, 132).

4. Постійний епітет при дружньому або фамільярному звертанні. *От і прибігає один кінь: — Чого, хазяїне мій милий-любий, звеш мене?* (Укр.. казки, 1951, 129); — *Пани мої милі..! кого мені з вас прохати об моєму Левкові?* (Кв.-Осн., II, 1956, 276); [Л і к а р:] *Малюйте, панночко мила, се похвально і для панночки воно тее... показна річ* (Л. Укр., II, 1951, 35).

МИ́ЛИТИ, ми́лю, ми́лиш, *недок., перех.* Натирати милом що-небудь змочене водою; намилювати. *Тепла вода, брусок простого мила, полотняний рушник. З задоволенням я милю й шкребу собі голову* (Кол., На фронті.., 1959, 128); // Мазати когось, щось чим-небудь змоченим мильною піною. *Бетя була під стріхою тієї самої клуні, де півгодини тому Крук милив саморобним квачем Кабанцеві щоки* (Трубл., I, 1955, 59); // Розчинятн мило у воді. *Милити воду.*

◇ **Ми́лити о́чі** *див.* **о́ко** [1]; **Ми́лити ши́ю (го́лову, хо́лку)** *кому* — висловлювати догану кому-небудь; дуже лаяти когось. *Павлик спокійно зауважує:— Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадуєте, скільки разів шию милили за грубощі в повітрі...* (Гончар, Тронка, 1963, 73); — *Я знаю, що ти будеш милити мені холку,— додав Логвин.— Адже ж будеш? — запитував він, позираючи трохи винувато, чекаючи, що на це скаже секретар парткому* (Епік, Тв., 1958, 57).

МИ́ЛИТИСЯ, ми́люся, ми́лишся, *недок.* 1. Натиратися милом; намилюватися. *Не мылься, бо бриться не будеш!* (Укр.. присл.., 1955, 170).

2. Утворювати піну, розчиняючись у воді (про мило). — *Вночі потайки мило варить* [коновал]: *думає, що не знаємо.— Не милиться його мило,— роздягаючись, жартома кинула Вутанька* (Гончар, II, 1959, 158); // Розчиняти в собі мило. *Вода, в якій є розчинений двовуглекислий кальцій, називається твердою. Вона погано милиться* (Таємн. вапна, 1957, 21).

3. Пас. до **ми́лити**.

МИ́ЛИЦЯ, і, *ж.* Висока палиця з перекладками, на яку спираються пахвами і якою користуються як опорою при ходінні хворі на ноги або безногі люди. *Коло пустки на милиці Москаль шкандибає* (Шевч., II, 1963, 16); *Безногі каліки на двох куксах та з милицями попід обома пахвами з великою напругою лізли вгору по східцях* (Н.-Лев., IV, 1956, 295); *На перон помалу на милицях, з забинтованою головою вийшов ранений солдат* (Корн., I, 1955, 162); * У порівн. *Позаду всіх стрибав усатий боєць, спираючись на гвинтівку, як на милицю* (Панч, В дорозі, 1959, 243).

МИЛІ́СІНЬКИЙ, а, е, *розм., рідко.* Такий, як і був; однаковісінький. [Я в д о х а:] *Як ви кликнули — була* [Галя] *милісінька,— реготались ми скільки! А вернулася від вас — оттакими обливається!* (Мирний, V, 1955, 175).

◇ **Любісінький-милісінький** *див.* **любісінький**[1].

МИ́ЛІСТЬ, МИ́ЛОСТЬ, лості, *ж.* 1. Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. *Пішла, попрощалась із господарями, подякувала їм за милість і за ласку* (Вовчок, I, 1955, 12); — *Потерпімо ще трохи. Почекаймо великої милості й справедливості.— Від кого? — .. Нема терпцю! Урвався...* (Коцюб., II, 1955, 72); *Йому, Оленчукові, завдячує він тепер своїм життям... І досі не може збагнути повністю, чим він, зрештою, заслужив милость Оленчукову?* (Гончар, II, 1959, 61); // *заст.* Прихильність когось вищого становищем у суспільстві до залежного; ласка (*див.* **ла́ска**[1] 4). — *І ніхто мені, ніхто так, як отой Василь. З його все лихо встає. Чи він милостю бариновою* [пановою] *обійдений? чи він у загоні живе?* (Мирний, IV, 1955, 163); [А д а м К и с і л ь:] *Його величність посилає всьому війську запорозькому королівську милість* (Корн., I, 1955, 275); // *іронічно.— Не гавкав ти, Рябко! За те ж ми, бач, в науку, Із ласки, з милості панів, Вліпили сотеньок із п'ять тобі київ* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 54); // Вияв жалості, милосердя; помилування. *Ніж у вовка милості просити, краще його відразу вбити* (Укр.. присл.., 1955, 72); *Прийшлося їхать по дрова, Хоч, як їздибле гаєвий* [гайовий], *то в пана милості нема, — Тра* [треба] *з місяць за ломаччя те в кривавім поті відроблять* (Фр., XIII, 1954, 37); *Це вона, Марта, підбила жінок піти до* [пана] *Стадницького вблагати його змилуватися над дітьми, коли нема милості до батьків* (Стельмах, I, 1962, 394).

Без ми́лості — жорстоко, немилосердно. *Тут стояли в ряд: Холера, шолуді, бешиха І всі мирянські, знаєш, лиха, Що нас без милості морять* (Котл., I, 1952, 127); *Хутенько по шлюбі зненавидів її пан і так знущався без милості, безперестанку, що вона ходила як з хреста знята* (Вовчок, VI, 1956, 301).

◇ **Віддава́тися (відда́тися, здава́тися, зда́тися** *і т. ін.)* **на ми́лість (ми́лость)** *кого, чию* — здаватися без попередньо поставлених умов. *Човен поплив у темінь. Я відчув, що канат рухається і мене тягнуть нагору. Я вирішив краще віддати себе на милость капітана,*

ніж випустити з рук каната (Ю. Янов., II, 1958, 83); *Розгадавши хитрий задум ворога — повністю оточити місто і довгою облогою примусити його здатись на милість переможця, Жіжка вивів свої війська на Віткову гору* (Рад. Укр., 5.XII 1953, 3); **Коли́ б ва́ша мі́лость,** *заст.*— те саме, що **Коли́ (як, якщо́) [бу́де] [ва́ша] ла́ска** (*див.* **ла́ска**[1]). — *Правду, панотче, святу правду ви говорите. Коли б ваша милость, щоб мене нагородили Марусею, я б усе те сполнив* [виконав], *що ви тепер розказуєте* (Кв.-Осн., II, 1956, 62); **Переміни́ти (зміни́ти, поверну́ти) гнів на мі́лість (мі́лость)** — перестати гніватися. — *Та вже і гнів свій до вас на милість поверну — попоїм трохи, — додав* [Пищимуха], *беручись за ложку* (Мирний, IV, 1955, 362); *Городиський гордо кивне головою на знак, що переминув гнів на милість* (Фр., II, 1950, 84); *Доктор Гальванеску тим часом заспокоївся і змінив гнів на милость* (Смолич, I, 1958, 71); **Роби́ти (зроби́ти, явля́ти, яви́ти) мі́лість (мі́лость)** — виявляти добру волю, бажання допомогти, піти назустріч кому-небудь.— *Позволь тіла убитой раті, Як водиться, землі предати; Нехай князь милость сю явить* (Котл., I, 1952, 270); *І таким голосом, наче робив велику милість, вимовив* [Василько] *стримано і поважно* (Донч., V, 1957, 22); **Що мі́лость ва́ша,** *заст.* — що вам завгодно. [Жебраки і інші:] *Дай, боже, вам всього доброго! — Подайте, що милость ваша! — Каліки ми, нещасні...* (Мам., Тв., 1962, 148).

2. *перев. мн., заст.* Дар (у 1 знач.), пожертвування. *Від них* [Романових] *дворяни й козацькі отамани сподівалися земель, селян і всяких милостей* (Іст. СРСР, I, 1956, 166); *У Думі домагавсь* [більшовик] *не милості, а щастя бідному народу* (Тич., I, 1957, 229); * Образно. *Це виставка досягнень Мічуріна.. Над виставкою полотнище з лозунгом: «Громадяни, не ждіть милостей від природи. Взяти їх у неї — наше завдання»* (Довж., I, 1958, 458); // Добрий, милосердний учинок; благодіяння. *Її так батько вчив: «Коли,— каже,— тобі чого треба.., зараз до бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милостів»* (Кв.-Осн., II, 1956, 39); *Покотив* [генерал] *у Гетьманське, розказав, який «бунт» підняли піщани, як неуважно прийняли царицину милость* (Мирний, II, 1954, 91).

◇ **Не з мі́лості** — не заради милосердного вчинку, благодіяння. *Коли найвищий керівничий орган пролетарської влади допомагає Тичині, то не з милості* (Еллан, II, 1958, 79).

3. *заст.* Любов, кохання. *Ой, матуню, глянь на мене, Мене милость з світа жене* (Чуб., V, 1874, 224); *Мій боже милий, Даруй словам святую силу — Людське серце пробивать, Людські сльози проливать, Щоб милость душу осінила, Щоб спала тихая печаль На очі їх* (Шевч., II, 1963, 116); [Хворая:] *Я б хотіла, Щоб знала ти, кого і за що любиш, І як осудиш, то щоб знала за що. Сліпая милість — се для мене кара* (Л. Укр., I, 1951, 118).

◆ **Бо́жою мі́лостю,** *заст., іron.*— додаток до імператорського та ін. високопоставлених осіб титулу у важливих документах. *Історія робить своє, а він* [Врангель] *«божою милостью диктатор», чим може він змінити хід подій? Чи не більше зараз там вирішує справу багнет рядового червоноармійця, аніж його цезарська воля?* (Гончар, II, 1959, 330); **Ва́ша (твоя́, його́, її, їх) мі́лість (мі́лість),** *заст.*: а) уживається в шанобливому звертанні підлеглої особи, а також при вказівці на третю особу. — *А що ти скажеш, чоловіче? — спитав Балабуха. — Приїхав до вашої милості з гостинцем од вільшаницького батюшки* (Н.-Лев., III, 1956, 93); *Пішла вона* [Мина] *звичайненько прохати, Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке Біля їх милості близенько* (Гл., Вибр., 1951, 26); *Патронеса спитала по черзі в кількох вихованок: — Ти сирота? І за кожну матушка Раїса відповідала: — Сирота, ваша милость* (Донч., III, 1956, 39); б) уживається з іронією щодо кого-небудь. — *Насилу діждалися вашої милості!..— неласкаво привітав він її* (Мирний, III, 1954, 76); **Зроби́ (зробі́ть, май, ма́йте) мі́лість (мі́лость)** — уживається для вираження підсиленого прохання, спонукання до якоїсь дії, вчинку. — *Хто гонить? За що? — Не питайте! Все вам скажу потому, а тепер майте милість, сховайте мене, бо може бути смерть моя* (Фр., VIII, 1952, 371); — *Ви до пані чи до пана? — питає* [лакей], *не здоровкаючись.— До пана, Никаноре. Зроби милість, допусти до нього або поклич* (Стельмах, I, 1962, 394); **Мі́лості про́шу (про́симо)** — уживається як ввічливе запрошення.— *Ось до вас прийшли,— каже йому молодиця, пускаючи мене у двері.— Милості прошу — сідайте! — вітає він мене* (Вовчок, VI, 1956, 237); — *Здрастуй, Олю! Пускайте переночувати. — Милості просимо,— сказала Безугла* (Головко, II, 1957, 597); **По мі́лості** *кого, чиїй* — завдяки кому-небудь, через когось. — *По вашій милості сьогодні треба ждати надзирателя. Знаємо! — бубонів Жук* (Мирний, I, 1954, 334); *Канчуки вже вийшли з моди в нас, Бо по милості князів Конституцію дали нам враз* (Фр., XIII, 1954, 42); **Скажи́ (скажі́ть) [мені] на мі́лість (на мі́лость) [бо́жу, бо́га]**: а) виражає шанобливе прохання. [Шевцов:] *Ну, скажи на милость божу,— чого ти їздив у город?* [Тарас:] *За ділом* (Гр., II, 1963, 525); [Олімпіада Іванівна:] *Що се тут таке? (Побачивши дітей). Ну, скажіть на милість бога! Ви сюди як влізли?* (Л. Укр., II, 1951, 19); б) виражає здивування, незадоволення, розгубленість.— *Ну, що тут довго: він тайний агент.— Ото! скажіть на милість! як же він робить свою роботу?* (Коцюб., II, 1955, 242);— *Слухай, Демиде, ти знаєш, що я думаю? — Знаю. — Як знаєш? — здивувався Бульба.— Ти хочеш погулять з запорожцями.—Ну, скажи на милість. Як це ти дізнався?* (Довж., I, 1958, 230); *Ну, чого мене, скажіть на милость, понесло знов на київський пляж?* (Вишня, II, 1956, 383).

МИЛІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Ставати милішим. *Дівчина все милішає.*

МИЛКИ́Й, а́, е́. Який дає багато піни при розчиненні у воді (про мило). *Милке мило;* // Який добре розчиняє у собі мило. *Милка вода;* // Який містить багато мила.

МИ́ЛКІСТЬ, кості, *ж.* Властивість за знач. **милки́й.**

МИ́ЛО[1], а, *с.* 1. Тверда, напіврідка або рідка речовина—суміш жирів та лугу, що добре розчиняється у воді й уживається для миття і прання. *«І що там мити?»— подумала Христя, дивлячись, як і без того тендітні та білі руки натирав панич пахучим милом* (Мирний, III, 1954, 154); *Не мама її* [сорочку] *прала, а дівчата з фронтових пралень, а їм уже руки милом геть пороз'їдало...* (Гончар, III, 1959, 9); // Піна, що утворюється при розчиненні цієї суміші у воді. *Хомині очі каламутні, як вода з милом* (Коцюб., II, 1955, 55); *Він, ще й не втершися, ще мило на шиї та біля вух, схопив глечик і видудлив із нього, мабуть, із кварту* (Головко, II, 1957, 44); // *тільки мн.* Про сорти цієї речовини. *Свіжий, вільний, жевавий, гречний, Він* [ведмедик] *ненавидить всі мила, Умивання — нову розкіш* (Л. Укр., IV, 1954, 141); *Всі мила — це не що інше, як лугові солі вищих жирних кислот* (Наука.., 5, 1963, 14).

△ **Соба́че (ди́ке) ми́ло,** *розм.*— те саме, що **мильни́нка.** *Під полом лежали усякі трави і коріння: .. любисток, терлич, папороть, собаче мило* (Кв.-Осн., II, 1956, 189); *Щедро пекло сонце, толока яскравіла диким маком, деревієм, собачим милом* (Чаб., Тече вода.., 1961, 9).

◇ **Без ми́ла в ду́шу лі́зти** — добиватися свого лестощами, удаваною ласкавістю; **Допа́стися (припа́сти), як Марти́н (дурни́й) до ми́ла** — почавши щось робити, бути не в силі від цього одірватися. *Володимир.. до смачного борщу допався, як Мартин до мила* (Чорн., Красиві люди, 1961, 19); *Пожалівшись на Кифора, на те, що припав пастух до приватної власності, як дурний до мила, попросила Параска владу зарадити біді* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 36); **Мов (як) ми́ла ковтну́в (з'ї́в)** — про людину у поганому настрої. *Пішов і пішов — мов мила ковтнув* (Номис, 1864, № 3509); *— Чого це ти, Чіпко, як мила з'їв? — питає* [Лущня]. *— Чого ти журишся?* (Мирний, II, 1954, 183); **Промі́няти (поміня́ти) ши́ло на ми́ло** *див.* **проміня́ти.**

2. *перен.* Біла піна поту. [К и р и л о:] *Як сяду було на неї* [відьму], *та замордаю, та як почну хвайдою маніжити, аж мило з неї клубками котиться!..* (Кроп., II, 1958, 11); *— Вгамуйся, Іване, .. Ти глянь: з тебе он уже мило падає* (Ткач, Плем'я.., 1961, 187).

◇ **У ми́ло загна́ти (ввігна́ти)** *кого:* а) **загнати коня до того, що він укрився піною.** *— Ти що, ніби з цепу зірвався, коня в мило загнав? — накинувся Когут на наймита* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 108); б) важкою працею знесилити людину. *І раптом згадав* [Тарас Демидович] *ті слова, що говорив Корній Кирилович, загортаючи гроші: «В мило там тебе вгонять, Тарасе, відчуваю. Але не падай духом..»* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 156); **Ми́ло вста́є (вста́ло)** *на кому* — з'являється біла піна на комусь. *Він одно поганяв свого Гнідка, на котрому аж мило устало* (Мирний, I, 1954, 282).

МИ́ЛО [2]. Присл. до **ми́лий** 1. *Красо України, Подолля! Розкинулось мило, недбало* (Л. Укр., I, 1951, 14); *І снилось так мило та любо, І я через сон говорив: Дівчино, моя ти дівчино* (Рудан., Тв., 1956, 57); *Хусточко моя, як ти мило мені пахнеш материним сивим волоссям, її теплом, знайомим і найріднішим з дитинства...* Цюпа, Назустріч.., 1958, 140); *— А його княгиня! Так мило, так просто обійшлася з нами, дарма що велика пані* (Н.-Лев., I, 1956, 164); *Так мило шуткували пасажири, Такі були вродливі всі жінки, Що мимохіть спадали в усміх щирий Зразки суворості — провідники* (Рильський, I, 1956, 261); // *у знач. присудк. сл., часто з інфін. На тобі, Данило, що мені не мило!* (Укр.. присл.., 1955, 163); *Стихла буря: ясно, мило; Поле ожива* (Граб., I, 1959, 61); *Вийшла мати з немовлям в садок.. Як їй мило співи колискові Та вплітати в перші сни синкові* (Вирган, В розп. літа, 1959, 29).

МИЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **ми́ло** [1] 1, напр.: м и л о р і з а л ь н и й, м и л о ш т а м п у в а́ л ь н и й і т. ін.

МИЛОВА́Р, а, ч. Фахівець з миловаріння. *Другого дня вони знайшли собі роботу в миловара — дрова пиляли та рубали* (Збан., Сеспель, 1961, 167).

МИЛОВАРІ́ННЯ, я, *с.* Виробництво мила. *Кукурудзяна олія.. належить до групи напіввисихаючих олій і успішно вживається для миловаріння і виробництва оліфи* (Наука.., 7, 1955, 19).

МИЛОВА́РНИЙ, а, е. Стос. до миловаріння. *Миловарні підприємства республіки вже мають досвід виробництва мила та пральних порошків з синтетичних продуктів* (Наука.., 7, 1956, 12).

МИЛОВА́РНЯ, і, *ж., заст.* Підприємство, на якому виготовляють мило. *У південному містечку, Яцковому Рові, за старих часів було кілька дрібних.. приватновласницьких миловарень* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 96).

МИЛОВИ́ДИЙ, а, е. Який має приємні, привабливі риси обличчя. *Гарна дівчина Олеся, така повна, миловида* (Стор., I, 1957, 79); *Він брав її миловидою дівчиною з розкішними золотими косами, а в нього вона стала красунею* (Стельмах, II, 1962, 148).

МИЛОВИ́ДІСТЬ, дості, *ж.* Абстр. ім. до **милови́дий.** *В Артемову бригаду трапила студентка другого курсу Ніна Грекова. Правильні риси обличчя, миловидість Рафаелевої мадонни* (Підс., Віч-на-віч, 1962, 145).

МИЛОВИ́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **милови́дий.** *З кабіни літака Марина Павлівна й Наташа попали в кабіну автомобіля, де вже сиділа миловидна дівчина з надзвичайно великими карими очима* (Скл., Хазяїни, 1948, 285).

МИЛОВИ́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **милови́дний.**

МИЛОДА́Н, а, ч., *заст.* Коханий (у 2 знач.). *Хорунжівні зведіла* [бабуся] *сидіти на полу, підібравши ноги під себе, не жахатись і, що вздрить, не боятись нічого і усе думати про свого милодана* (Кв.-Осн., II, 1956, 198); *Коли б я зозуленька, То б я крильця мала. Сіла б, полетіла на чужую сторонку Шукать свого милодана* (Чуб., V, 1874, 811).

МИЛОДА́НКА, и, *ж., заст.* Жін. до **милода́н.** *— Возьми, сину, нагайку-дротянку, Провчи, сину, свою милоданку* (Чуб., V, 1874, 731).

МИЛОЗВУ́ЧНИЙ, а, е. Приємний для слуху. *Під голубим небом розсівалися жайворонки дрібними, милозвучними перлами* (Коб., II, 1956, 51); *Голос жінки був напрочуд милозвучний, а літеру «р» вона вимовляла м'яко, картаво* (Смолич, Світанок.., 1953, 329); *Слово А. Малишка завжди сповнене глибокого, щирого почуття, воно співуче і милозвучне, палке й вогнисте* (Рад. літ-во, 5, 1962, 65); * Образно. *Для нас слово «мир» — найбільш милозвучне, найбільш приємне і улюблене* (Тич., III, 1957, 440); // Який видає приємні для слуху звуки. *І голосок її бринить, На флейту милозвучну схожий* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 121); * Образно. [К у л і ш:] *А чи тута музика милозвучний прожива?* (Голов., Поезії, 1955, 329).

МИЛОЗВУ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **милозву́чний.** *Простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності* (Фр., IV, 1950, 134); *Чистота голосоведення, правдивість* [відповідність] *між текстом церковної пісні та її музикою, загальна милозвучність — от характерні прикмети творів Бортнянського* (Іст. укр. музики, 1922, 146); *Поезія — це краса і своєрідна музика, вона граціозна і не любить порушень милозвучності* (Вітч., 4, 1964, 155).

МИЛОЗВУ́ЧНО. Присл. до **милозву́чний.** *Раптом над самою головою небо заграло. Милозвучно, потужно, свіжо. Уперше в цьому році загримів грім* (Гончар, III, 1959, 394); *На танцювальній площадці милозвучно зазвучав духовий оркестр,— там починалися танці* (Добр., Тече річка.., 1961, 285).

МИЛОЛИ́ЦИЙ, я, е, *розм.* Те саме, що **милови́дий.** *Пеклись тут* [у пеклі] *гарні молодиці, Аж жаль було на них глядіть, Чорняві, повні, милолиці* (Котл., I, 1952, 140).

МИЛОНА́ФТ, у, ч. Продукт переробки нафти у вигляді коричневої милкої маси, що використовується як сурогат мила. *Для промивання* [скла] *вживається.. емульсія (на 1 л дощової води береться 6—8 г кальцинованої соди та 8—10 г милонафту)* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 45).

МИЛОСЕ́РДИЙ, а, е, *заст.* Милосердний. *Ой гляну я, подивлюся На той степ, на поле; Чи не дасть бог милосердий Хоч на старість волі* (Шевч., II, 1953, 67).

МИЛОСЕ́РДИТИСЯ, джуся, дишся, *над ким, недок., заст.* Виявляти милосердя.— *Милосердіться над кожним волоцюгою, немов над рідним братом!* (Фр., VI, 1951, 175); *За нею плакало і багато інших бідних, опущених дітей, над котрими милосердилася вона і не відправляла ніколи без помочі з свого дому* (Коб., I, 1956, 308).

МИЛОСЕ́РДІЄ, я, *с., заст.* Милосердя. *Я різав все, що паном звалось, Без милосердія і зла* (Шевч., II, 1963, 83); *— Ну-с, чого розхлипалась, красуне! Жалко? Милосердіє душить? А якби наші голови отут котились?* (Гончар, II, 1959, 93).

МИЛОСЕ́РДНИЙ, а, е, *без додатка і до кого.* Який виявляє милосердя; схильний, готовий до добрих учинків. *Виладновували* [циганки] *увечері з гарби таку силу різнорідних речей, що трудно було вірити, аби всі вони дістались їм з доброї волі милосердних людей* (Коцюб., I, 1955, 371); *— Я, пані, чоловік милосердний і до скотини, і до людини, — казав далі половинщик* (Барв., Опов.., 1902, 335); *— Релігія вчить нас бути милосердними й не проливати кров.— Вам показували табори знищення? Ви бачили, що фашисти розтоптали заповіді бога, якому поклоняються* (Загреб., Європа 45, 1959, 241); // Уживається як постійний епітет до слів «господь», «бог». *Може дасть господь милосердний ще одпочину, та на старість попробую писать прозу* (Шевч., VI, 1957, 131); // Який свідчить про добре, співчутливе ставлення (про погляд, вираз обличчя тощо). *І що ж таки я направду? Удержанка* [утриманка] *і більше нічого! .. Тепер я зрозуміла милосердні погляди, таємні зітхання та похитування головою моїх сусідок* (Фр., III, 1950, 110); *Обличчя в селян — догідливі, у начальства — милосердне* (Стельмах, II, 1962, 216); // Викликаний, зумовлений милосердям. *Милосердний вчинок.*

Го́споди (бо́же) [мій] милосе́рдний!, *заст.*— уживається як вигук, що виражає сильні переживання. — *За що вони мене люблять? За що поважають? О боже мій милосердний! Може, вони знають... Може, вони догадались...* (Шевч., I, 1963, 317); *Сей коваль такий, що хоч би й паном йому бути, лихий та сварливий, господи милосердний! І жінку лає, і дочку* (Вовчок, I, 1955, 34); **Милосе́рдна сестра́,** *заст.*— те саме, що **Сестра́ милосе́рдя** (*див.* **милосе́рдя**). *І віднесли в шпиталь зомлілую дівчину. І прийняли її там сестри милосердні* (Л. Укр., I, 1951, 116); *Шовкун так тихо, обережно вклав огрядного бійця, що той.. навіть подякував.— Вам би милосердною сестрою бути,— кволо промовив він Шовкунові* (Гончар, III, 1959, 213).

МИЛОСЕ́РДНО. Присл. до **милосе́рдний.** * Образно. *Осіннє сонце виглянуло на хвилину з-за хмарки і освітило милосердно хату Ярошенків* (Мак., Вибр., 1956, 588).

МИЛОСЕ́РДО, *заст.* Присл. до **милосе́рдий.**

МИЛОСЕ́РДСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок., заст.* Виявляти милосердя.

МИЛОСЕ́РДЯ, я, *с.* Добре, співчутливе ставлення до кого-небудь. [Кембль:] *Милосердя до вбогих есть повинність християнська* (Л. Укр., III, 1952, 30); // Вияв жалості; помилування. *Знали й бачили* [селяни], *що коноводи, не сподіваючись милосердя, боронитимуться до загину* (Гр., II, 1963, 297); *Він уже не чекав од нього* [слідчого] *побоїв, як чекав у перші дні, але не ждав і милосердя: якісь чорні люди підвели його життя під смерть* (Стельмах, II, 1962, 227).

Без милосе́рдя — жорстоко, немилосердно. — *Він повернув нас у своїх невольників і збиткується над нами без милосердя* (Фр., IV, 1950, 119); **З милосе́рдя** — із співчуття і жалю. [Біганд:] *Я знаю Дрейсігера. Оце на тім тижні я в нього подвійні рами вий мав. Ми з ним про се говорили. Він робить се* [женить ся] *просто з милосердя* (Л. Укр., IV, 1954, 223); **Ма́ти (виявля́ти, ви́явити** *і т. ін.)* **милосе́рдя** — співчутливо, жалісливо ставитися до кого-небудь; виявляти таке ставлення. [Руфін:] *Не раджу й сам кидати того, що справді доброго є в християнстві: добро чинити, вбогих наділяти і мати милосердя над рабами* (Л. Укр., II, 1951, 382); **Проси́ти (блага́ти** *і т. ін.)* **милосе́рдя** *у кого* — просити в когось співчутливого ставлення до себе, помилування. *Йосиф.. просить милосердя у братів і з болем бачить, як потроху одвертаються брати* (Ю. Янов., II, 1958, 20); **Сестра́ милосе́рдя,** *заст.*— медична сестра. — *Я сиджу біля нього* [Миколи Федоровича]. *Замість сестри милосердя* (Фр., IV, 1950, 358).

МИ́ЛОСТИВЕЦЬ, вця, ч., *заст.* Благодійник (у 1 знач.). — *Славний ти хазя́їн, то треба вбити тебе.. І вбив би* [бандит], *та жінка кинулась йому в ноги, називаючи його милостивцем і синочком* (Стельмах, II, 1962, 42).

МИ́ЛОСТИВИЙ, а, е, *без додатка і до кого.* Який виявляє милість (у 1 знач.). *На словах ми.. усе робимо гаразд; «я сякий, — каже інший, — я такий, я милостивий, я старцям подаю, я бідних обділяю...»* (Кв.-Осн., II, 1956, 121); *— Паничики! — промовила* [Олександра] *до паничів, кланяючись у землю,— будьте милостиві до моїх хлопців!* (Вовчок, I, 1955, 33); * Образно. *Він вирішив допомогти жінці.. Напевне, тут була не тільки одна жалість, але й потаємна віра: коли зробиш добре діло, то й до тебе милостивою буде доля* (Стельмах, II, 1962, 274); // *ірон. Отам-то милостивії ми Ненагодовану і голу Застукали сердешну волю Та й цькуємо* (Шевч., I, 1963, 324); // Який свідчить про милість. *Милостиве слово; Милостивий вчинок.*

Боже (го́споди) [мій] ми́лостивий!, *заст.*— уживалося як вигук, що виражає здивування, захоплення, страждання і т. ін. [Настуся (*вибігає заплакана з хати*):] *Не дав* [сотник] *і пообідать, В Київ проганяє. А боже мій милостивий! Що мені робити?* (Шевч., II, 1963, 196); *Господи милостивий! Що там було товару, коней! Кавунів, динь, капусти, не сказати — возами, але горами!* (Н.-Лев., I, 1956, 58); **Бу́дьте ми́лостиві.** *заст.* — уживалося як ввічливе прохання. — *Будьте милостиві, скажіть, чи скоро будете нам наділяти землю? — Післязавтра почнемо,— обізвався довгов'язий вузьколиций пан, .. непевно поглядаючи на хліборобів* (Стельмах, I, 1962, 389); **Ми́лости́вий па́не!; Ми́лости́ва па́ні!,** *заст.* — уживалося як ввічливе звертання. *Далі бачу, що вона вже червоніє, як жар найчервоніший,— кажу: — Я, милостива пані, думав за двісті карбованців* [одкупитись] (Вовчок, I, 1955, 76); *— Як же вони, Левку, парафін заливають? — зацікавився пан.. — Дуже просто, милостивий пане* (Стельмах, I, 1962, 98).

МИ́ЛОСТИВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **ми́лости́вий.**

МИ́ЛОСТИВО, Присл. до **ми́лости́вий.**— *Треба буде прохати Наталю, щоб вона, Яша, трохи повчила тебе історії там... географії,— милостиво розмовляє вона з Яковом* (Вас., II, 1959, 59); *На Бевзій горі його наздогнав Прокіп Тетеря, що їхав дрожками в район, і милостиво, хоч і з деякою попурістю, дозволив і старому під'їхати разом із ним до району* (Тют., Вир, 1962, 92); * Образно. *Смерть досі милостиво обминала і восьму й другу камери* (Збан., Єдина, 1959, 174)

МИ́ЛОСТИНА, и, *ж., заст.* Милостиня. *Онися роздавала милостину старцям щонеділі, але вибирала черствий хліб і такі черстві пироги, що й наймички не їли* (Н.-Лев., III, 1956, 205).

МИ́ЛОСТИНЯ, і, *ж.* Подаяння, пожертвування жебракові, біднякові. *Від часу до часу мати втирає мовчки сльози, роздає з Дорою.. милостині за «душу»* [батька] (Коб., III, 1956, 79); *З усіх старців батько визнавав тільки одного — Кулика, .. він не жалів для нього милостині* (Довж., Зач. Десна, 1957, 482); * У порівн. *Солдатки та вдови з торбами, як за милостинею, товпляться біля волості* (Головко, II, 1957, 511).

МИ́ЛОСТЬ *див.* **ми́лість.**

МИ́ЛОЩІ, ів, *мн., рідко.* Те саме, що **милува́ння 1.** *Ходжу-блуджу по городу Великому, великому. Одкрив би я своє серце, Та нікому, та нікому. Цвіте воно, як божий рай, Потай миру, потай миру; Ні любощам, ні милощам Не йме віри, не йме віри* (П. Куліш, Вибр., 1969, 322).

МИ́ЛУВАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ми́лувати.** [О в л у р:] *О княже, в карі й милуванню ти Однаково великий!* (Фр., IX, 1952, 304).

МИЛУВА́ННЯ, я, *с.* 1. *нар.-поет., розм.* Дія за знач. **милува́тися** 1. [Н а с т я:] *Хоч і довго дожидала, замирала, дожидаючи, а діждалася-таки: і надивилася в його очі чарівні, і наслухалася любих речей, досхочу наслухалася і зазнала милування...* (Кроп., V, 1959, 205); *Гіркувато пахтів любисток,— гіркий, як і все, що зводить на думку любощі, кохання, милування* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 153).

2. Дія за знач. **милува́тися** 2. *Весняною прохолодою і духом терпкої прибережної лози впивалися груди. Над головою дзеніла пісня жайворонка. Та партизанам було не до милування весною* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 130); *Етнографічне милування, безпредметне оспівування краси природи не мають місця в творах Франка* (Іст. укр. літ., I, 1954, 552).

МИ́ЛУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех. і без додатка.* Не завдавати шкоди кому-, чому-небудь; позбавляти неприємностей; жаліти. *За що пак милує господь Лихую тварь такую, Як цей правитель?..* (Шевч., II, 1963, 114); *Звелів він негайно запалити млин і дозволив летючим загонам вкупі з татарами сплюндрувати й грабувати всі окружні селитьби, не милуючи нікого, навіть кішки* (Стар., Облога.., 1961, 61); — *А я так скажу, як батько кажуть, що за праведне діло своєї голови не жалій, ну та й чужої не милуй!* (Головко, II, 1957, 244); [С а м о п а л:] *Землетрус.* [К р я ж:] *Кого трясе, Омеляне, а кого й милує...* (Зар., Антей, 1962, 213); // Пробачати кому-небудь провину; прощати. — *Обох милую! — княгиня зняла з грудей шпильку, осипану самоцвітами, і оддала Щуці.— Обох на волю! Лучче* [краще] *грішить милуючи, як караючи* (Стор., I, 1957, 377); [Г о л о с п о к л и к а ч а:] *Руфін сказав, що імператором гордує, як громадянин..* [В о я к и:] *Скарати! Не милувати! Не зменшати кари!* (Л. Укр., II, 1951, 535); [Г е н н а д і й:] *Слідством доведено, що цей робітник був надісланий у деякі місця Київської губернії для організації страйків по цукроварнях.. За це не милують* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 84).

◇ **Бог (госпо́дь) ми́лував** — кому-небудь пощастило, вдалося уникнути чогось неприємного.— *Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат.— Ні, моя дитино, ні, господь милував* (Вовчок, I, 1955, 307); — *Ти оглух?..— Та поки бог милував* (Стельмах, I, 1962, 108); **Нехай (хай) бог (госпо́дь) ми́лує!** *див.* **бог**; **Як бог (госпо́дь)** *кого* **ми́лує?**, *заст.* — як живеш (живете)?; як справи? (запитання при зустрічі). [М о р о з и х а:] *Здорова, здорова, дівонько! Як тебе господь милує?* (Кроп., I, 1958, 72); — *Як вас бог милує, свате?.. що там сваха? а моя Зінька?.. Та сідайте ж бо! — припрохувала Хима* (Коцюб., I, 1955, 90).

МИЛУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. *нар.-поет., розм.* Пестити кого-небудь, виявляючи свою прихильність, ніжність; голубити (у 1 знач.). *Він мені дивиться в вічі, вигладжує мені брови, цілує мене, милує* (Барв., Опов.., 1902, 76); *Дочка мала, цілуючи й милуючи тата, скликнула: «Коли б же із тобою йти!»* (Вовчок, I, 1955, 364); * Образно. *Ой сонечко ясне, .. Світи ще годину, Бо рано ще спати, Милуй нас, як мати, Теплом обгортай* (Сам., I, 1958, 132).

2. Бути джерелом приємних почуттів, бути приємним для кого-небудь. *Милувала* [п'єса] *яскравими постановами, будила у душі кращий смак* (Мирний, V, 1955, 387); *Волосся в дівчини русяве, А погляд вабив, милував* (Дмит., Вітчизна, 1948, 135).

◇ **Милува́ти о́ко (о́чі, зір)** — бути приємним на вигляд. *Рухи її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і милує око* (Кол., Терен.., 1959, 311); *Небо, як і море, милувало очі блакиттю* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 344); *Сіренький день дощливої* [дощової] *осені не милував зору* (Рибак, Зброя.., 1943, 121).

МИЛУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Пестити один одного, виявляючи взаємне кохання, ніжність. *Вони* [голуби] *цілуються і милуються, Сизими крильцями обнімаються* (Чуб., V, 1874, 247); *Семен Іванович з Галочкою і голубилися, і милувалися* (Кв.-Осн., II, 1956, 344); * Образно. *Солодко стискається, щастям захмарюється серце моє щирее, що з твоїм кохається, що з твоїм милується...* (Сос., Солов. далі, 1957, 120).

2. *ким, чим, з кого — чого, на кого — що, без додатка і з спол.* я к. Дивитися на кого-, що-небудь, відчуваючи приємність, насолоду; любуватися (у 1 знач.). *Ось в холодочку зібралися сиві діди, і милуються дітьми своїми, і тиху розмову ведуть проміж себе* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153); *Лаврін не зводив очей з Мелашки і милувався, як вона проворно орудувала руками* (Н.-Лев., II, 1956, 323); *Все таке хороше, красне! Дивитися б та милуватися* (Мирний, IV, 1955, 321); *Хлопці сиділи на згірку край шляху, милуючись селом, що біліло внизу по долині* (Гончар, Людина.., 1960, 88); *Катерина милувалась на борошно, розглядала на долоні й виставляла на сонце — та й біле ж* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 171); // Захоплюватися чим-небудь. *Куліш говорив, наче милувався своїми словами, впевнений у тому, що відкриває незнані сяяті істини* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 216); *Друзі глузували з нього й запевняли, що він і в танк поліз, щоб під гуркіт моторів милуватися зі свого голосу* (Ю. Янов., II, 1954, 97).

3. *у чому.* Мати задоволення від певного заняття. *Він милується у музиці.*

МИ́ЛЯ, і, *ж.* Міра довжини, неоднакова в різних країнах. *За кавалок кишки біжить сім миль пішки* (Номис, 1864, № 6473); — *Ой чого ти почорніло, Зеленее поле? — Почорніло я од крові За вольную волю. Круг містечка Берестечка На чотири милі Мене славні запорожці Своїм трупом вкрили* (Шевч., II, 1963, 156); — *Таж від неї* [Дарки] *за милю чути стухлим димом!* (Л. Укр., III, 1952, 654); — *Їм бракує багатьох речей, що їх доводиться купувати тільки в місті за кількадесят миль* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 26).

△ **Морська́ ми́ля** — одиниця відстані, що дорівнює 1′ земного меридіана (1,852 *км*).

МИ́ЛЯНИЙ, а, е, *діал.* Мильний. *Хомині очі каламутні, як вода з милом. Вперлись кудись в простори, і*

тільки зрідка, як на милянім баньці, мигне в них зелено-червоний вогник (Коцюб., II, 1955, 55).

◇ **Пуска́ти ми́ляну ба́ньку,** *діал.* — **вигадувати** нісенітниці.— *Майстер він говорити казки, Миляну пускать баньку* (Фр., XII, 1953, 498).

МИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **ми́ло**[1]. *Вже в Цюріху ми спостерігали високий рівень санітарії і гігієни — і тепла вода в умивальнику, і мильний порошок, який сипле́ться вам на руки, коли ви натиснете відповідну кнопку, й бездоганно чисті індивідуальні рушнички-серветки* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 26); // Власт. милу. *Мильний запах;* // Утворений з розчиненого у воді мила. *Берник сидів за столом і ретельно голився перед маленьким люстерком. Під густим мильним шумом сховалися зморшки, і від цього він здавався зовсім ще молодим* (Мур., Бук. повість, 1959, 195); *У мливі, наче мильна піна, плавала крупчатка* (Шиян, Баланда, 1957, 66); — *У кого серце, як мильна бульбашка, то з таким не навоюється* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 229).

◇ **Ло́патися (ло́пнути), як (мов, на́че** *і т. ін.*) **ми́льна ба́нька (бу́льбашка)** — **заз**навати краху (про що-небудь необґрунтоване, необдумане). *Винаходжуючи різні заходи та ремесла, він, правда, часто терпів аварії, і будова валилася, окутуючи майстра безплідним пилом, або лопалась, мов мильні бульбашки, бо споруди ці швець фундаментував на піску* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 40); **Ми́льна бу́льбашка** *див.* **бу́льбашка.**

2. Який піниться, наче мило при терті у воді. *В Середземному морі в острів Кипрові, в ґрунті якого міститься мильна глина* (Наука.., 4, 1962, 33).

△ **Ми́льний ко́рінь** — народна назва коренів деяких рослин родини гвоздикових, що містять органічну речовину — сапонін, розчин якого дає піну.

3. *заст.* Темно-сірий. — *Не знаю, чи синього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго, мильного* (Кв.-Осн., II, 1956, 475).

МИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Коробочка для мила. *Узяв* [Петро] *з підлоги чемодан і поставив на стілець, зняв з гвіздочка рушник, з лутки мильницю — поклав у чемодан* (Головко, I, 1957, 469); *Із пластмаси мильниці, Гудзики, чорнильниці, І лінійки, і пенали — В нас таких речей немало!..* (Бойко, Ростіть.., 1959, 57).

МИЛЬНИ́ЦЯ, і, *ж.*, *діал.* Мильнянка.

МИЛЬНЯ́НКА, и, *ж.* (*Saponaria officinalis* L.). Багатолітня трав'яниста рослина родини гвоздикових, корінь якої містить сапонін (речовина, розчин якої дає піну) і використовується у фармацевтичному та текстильному виробництвах.

МИ́МО[1], *присл.* 1. Минаючи кого-, що-небудь. *А ти нічого не сказала, .. Мене неначе не пізнала, Назустріч мимо обійшла* (Граб., I, 1959, 215); *Авто промчало мимо, обдавши нас запахом бензину* (Кол., На фронті.., 1959, 55); *Побачив* [Тимко] *запнуту в теплу шаль дівчину, котра пройшла мимо своєю швидкою і широкою ходою, не сказавши навіть «здрастуйте»* (Тют., Вир, 1964, 12); * Образно. *А легко ж бути чудесним, молодим — лише з життям ти йди разом, не мимо* (Тич., II, 1957, 304).

2. Не зачіпаючи, не потрапляючи в ціль; стороною. *Ось перший* [козак] *тільки вискочив навпроти воріт,— Юхим швидко, навіть не цілячись, випалив у нього: мимо* (Головко, II, 1957, 355).

3. Недалеко від кого-, чого-небудь; поблизу когось, чогось (іти, їхати і т. ін.). *Як хто їде або йде було мимо, то він заступить.. за двері, щоб не здоровкатись* (Барв., Опов.., 1902, 160); *Облупана пустка стояла ще страшніша, ніж та, котру купив Хрущ. Люди знову стали.. відхрещуватись, як проходили мимо* (Мирний, II, 1954, 301); *Шура, сміючись, вп'ймала за голову Маковея, що, пробігаючи мимо, саме підвернувся їй під руку* (Гончар, III, 1959, 396).

МИ́МО[2], *прийм. з род. в.* 1. Уживається на позначення особи, предмета, повз які хто-небудь проходить, пробігає і т. ін. *Мимо вікна біг цуцик* (Вас., II, 1959, 213); *Андрій пройшов мимо ченця, змірявши його поглядом, повним зневаги й ненависті* (Довж., I, 1958, 244).

2. Уживається на позначення особи, предмета, в які не вцілює щось. *Гримнув вистріл, і куля пролетіла мимо голови опришка* (Хотк., II, 1966, 286).

◇ **Пропуска́ти (пропусти́ти) ми́мо ву́ха (вух, ушей, уваги)** — те саме, що **Пропуска́ти (пропусти́ти) повз ву́ха** (*див.* **ву́хо**). *Заглиблений у це спостерігання, пропускав* [Начко] *мимо вуха всі розмови й шепти* (Фр., VI, 1951, 227); *Мимо ушей пропускала* [Люба] *щоденні гострі новини, які випереджали одна одну й глибоко зачіпали народ* (Ле, Міжгір'я, 1953, 25).

3. Уживається на позначення особи, предмета, поблизу яких щось відбувається. *Молоді паничі окроме собі кучею так і ходять, усе щоб так стати, що як буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла мимо їх* (Кв.-Осн., II, 1956, 314).

4. *діал.* Уживається на позначення того, що є причиною, незважаючи на яку щось відбувається. *Біле як сніг волосся покривало його голову, яку старець, мимо дуже старого віку, носив просто вгору* (Фр., V, 1951, 34); — *А наладь мені великий горнець меду, хе, хе! Лише не такого густого, як моє волосся! І старий указав на свій лисий, мов коліно, череп, а молодець мимо смутку мусив усміхнутися крізь сльози* (Оп., Іду.., 1958, 15).

◇ **Ми́мо моє́ї (свое́ї) во́лі** — несамохіть, всупереч власному бажанню. *Мимо своєї волі я стежив за кожним його рухом. Я навіть не помічав цього* (Ю. Янов., II, 1958, 133).

МИМОВІ́ЛЬ, *присл., рідко.* Те саме, що **мимово́лі.** *Вутанька з її зіркістю, бистроокістю мимовіль все тут запримічала. Коні засідлані, мокрі. Три тачанки з кулеметами попід хатою* (Гончар, II, 1959, 255).

МИМОВІ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який трапляється або виявляється ненароком, випадково. — *Славно, старий, славно! — почулися голоси кількох свідків його мимовільного геройства* (Фр., VI, 1951, 159); — *Тільки не для мене* [польоти на інші планети],— *вихопилось несподівано в Сашка, що, зависнувши на милицях, невідривно дивився на зірку.. Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилось з глибини душі, болем різонуло й Віталія* (Гончар, Тронка, 1963, 123).

2. Не залежний від чиєїсь волі, свідомості. *Свою мимовільну дрож і тривогу він складав на.. ослаблення тіла* (Фр., I, 1955, 297); *Глянувши на той вогник, я стримав мимовільне зітхання* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 164); *Головну роль у привертанні мимовільної уваги відіграє цікавість об'єкта для даної людини* (Психол., 1956, 66).

3. Пов'язаний з обставинами, вимушений обставинами. *Кар хотів точно підрахувати запаси харчів на пароплаві. Невідомо, скільки часу доведеться їм пробути у мимовільній плавбі* (Трубл., Лахтак, 1953, 41); *Для інформації слово було надане Лодиженкові, й засідання набрало потрібної солідності, незалежно від чийогось вільного чи мимовільного запізнення* (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

4. Який випадково, ненароком стає кимось (перев. свідком). *Дарка не може забути одної сцени, де вона*

була мимовільним свідком (Вільде, Повнол. діти, 1960, 58).

МИМОВІ́ЛЬНО. Присл. до **мимові́льний.** *Заслухавсь мимовільно Любих звуків так він пильно, Що й про смерть забув* (Граб., І, 1959, 475); *Що таке страх? .. Це те, що часом, мимовільно, обхоплює так само вищу істоту, як найменшу кожашку* (Коцюб., II, 1955, 427); *Ми руки мимовільно простягли Під чисту, свіжу, молоду вологу...* (Рильський, II, 1960, 293); *Звичайно у ранньому віці вправи на дотик відбуваються мимовільно — багаторазовим доторкуванням до іграшок та інших предметів* (Шк. гігієна, 1954, 61).

МИМОВО́ЛІ, *присл.* 1. Без певного наміру; ненароком (у 1 знач.). [А н н а:] *Молитви мої правдиві, бо сталась я, хоча і мимоволі, причиною до смерті чоловіка, що поважав мене й любив* (Л. Укр., III, 1952, 392); *У дворській він мимоволі був свідком багатьох кривд, горя і того страшного життя, що випадає на долю покріпачених* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 33).

2. Без участі свідомості; несвідомо (у 1 знач.). *Вона мимоволі мацнула себе збоку по ребрах, де лежали в неї в пазусі, зв'язані в добрій шматці, за продану корову гроші* (Коб., III, 1956, 535); *Він не хотів з нею зустрічатись — і мимоволі шукав цих зустрічей* (Шиян, Переможці, 1950, 35); *Аркадій Валеріанович мимоволі здригнувся* (Стельмах, I, 1962, 640).

3. Всупереч власній волі, під тиском обставин; хочне-хоч. *І ти* [Богдан Хмельницький] *пішов чи мимоволі Повинен був до виру йти, Все зайнялось, ти став на чолі, Щоб стяг козацький піднести* (Граб., I, 1959, 133); *М'яч літав через усе поле, і німці, як шакали, ганялися за ним, мимоволі даючи нам можливість дихнути* (Ю. Янов., II, 1954, 25); *Вітер ворону вгорі забиває, і вона мимоволі боком летіла та крякала* (Тич., I, 1957, 236).

МИМОЇ́ЖДЖИЙ, а, е. Який проїжджає мимо кого-, чого-небудь; проїжджий.

МИМОЇ́ЗДОМ, *присл.* Проїжджаючи мимо кого-, чого-небудь; проїздом. — *А ти ж де взялася? Тут живеш чи приїхала? — Ні, я мимоїздом. Зосталася на день — на два* (Мирний, III, 1954, 368); *У Харлика Свиридовича — гості. Заїхав мимоїздом Бурдило з Кизимою* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 435).

МИМОЛІ́ТНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **коротка́сний.** *Можна було мріяти хіба що про випадкову зустріч, мимолітне стискання рук* (Ільч., Серце жде, 1939, 37); *Іван Семенович дивився на вродливе лице господині і думав, що складне життя все-таки залишило на ньому свої сліди. Вони виявлялися у несміливій, ніби мимолітній посмішці і в тому, як трепетали під час розмови ніздрі рівного носа* (Собко, Справа.., 1959, 35).

МИМОХІ́Д, *присл.* 1. Проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі. *Арештант положив солом'яник на тапчані і мимохідь шепнув щось до діда, на що той лише кивнув головою* (Фр., VI, 1951, 179); — *Хотіли мимохідь і ми додому зазирнути, та капітан не дозволив* (Тют., Вир, 1964, 337); *Помітивши Ганну, Остапенко зачепив і її мимохідь.— Не спиться нашій матусі? Молода кров грає? І — пішов* (Гончар. II. 1959. 265).

2. *перен.* Не зосереджуючись на чому-небудь; між іншим. — *В степах Казахстану, доживаючи сто літ,— немовби між іншим, мимохідь каже Джамбул,— я сивий, мов сніг на хребтах Ала-Тау* (Тич., III, 1957, 69); *Воркує біля нього* [Петрика] *Василинка, а дорослим мимохідь каже, що мати пішла до церкви, а тато щойно вийняв два щільники і розрізає їх на шматки* (Стельмах, II. 1962. 246).

МИМОХІ́ТЬ, *присл.* Те саме, що **мимово́лі.** *Радо простила* [Кранцовська] *йому те немиле слово, що вирвалося йому перше мимохіть* (Март., Тв., 1954, 264); *У неділю хазяїн з хазяйкою поїхали в Царське Село. Тарас почув мимохіть, що там уперше їздитимуть на залізниці* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 70); *Обіцянка самостійно влаштувати свою долю прохопилась у нього мимохіть* (Гур., Друзі.., 1959, 38); *Дожидаю, що далі.. — Сідайте. Ближче. Отак. Я мимохіть корюся* (Вас., Вибр., 1950, 30); *Кузька мимохіть узяв у пінонервожатого яблуко і розгублено подивився на хлопців — чи справді з'їсти, чи це тільки жарти?* (Донч., VI, 1957. 49).

МИМОХО́ДОМ, *присл., рідко.* Те саме, що **мимохі́дь** 1. *Пішла я собі; підійшла мимоходом ік колодязю до корита* (Барв., Опов.., 1902, 91); — *Кому можна позаздрити, так це Єгипті,— підводиться із-за столу Брага.— Полагодить якомусь колгоспові ставок мимоходом, і центнер пшениці на кін* (Гончар, Тронка, 1963, 275).

МИ́МРЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **ми́мрити** і звуки, утворювані цією дією. *Безглузді вигуки, хропіння й мимрення зливалися з брязкотом посуду і тихими розмовами тверезих* (Тулуб, Людолови, II, 1957. 97).

МИ́МРИТИ, рю, рить, *недок., перех. і неперех.* Говорити тихо, невиразно; бурмотіти. *В однім селі був старенький піп, да мало що він тямив в писанії. Ото було як править службу, осідлає носа окулярами да й мимрить собі щось під носом* (Україна.., I, 1960, 129); — *Бач! плачуть, а лихо роблять!* — *мимрила Онися* (Н.-Лев., III, 1956, 210); *Зрідка окремі фрази він вимовляв голосно, інші — мимрив крізь зуби і жестикулював* (Ю. Янов., I, 1958, 179); *Спершись на ціпок, Беззубо мимрить* [дідок] *про жінок* (Рильський, Поеми, 1957, 151); * Образно. *Циган б'є у бубон дзвінко. Плаче скрипка, мимрить бас...* (Перв.. II. 1958. 143).

МИНА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.*, **МИНУ́ТИ,** ну́, не́ш, *док.* 1. *перех. і без додатка.* Пересуваючись вперед, залишати кого-, що-небудь позаду, в стороні; поминати, проминати. *За тиждень прийшла в Київ. Красний, боже, який!.. А людей, людей! без ліку, та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Вовчок, I, 1955, 14); *Михайлик тим часом поштиво вклонявся до всіх, хто минав його* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 25); *Минув* [Федір] *сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто* (Стеф., I, 1949. 126); *Коні з копита так і пішли в галоп, що баба й дороги не встигає примічати. Минули вони річку, ліс і прямо летять на болото* (Стельмах, II, 1962, 305); *// тільки 3 ос., перех.* Проходити, протікати недалеко від чого-небудь (про шлях, річку і т. ін.). *Там Рось минає чималий скелистий острів Замок і знов зливається з своєю Самовілкою* (Н.-Лев., II, 1956, 199); *Минувши ярок, шлях повертає геть круто поза садком* (Мирний, IV, 1955, 224); *// тільки недок., 3 ос., без додатка.* Проноситися у полі зору того, хто їде, біжить або йде мимо, і залишатися позаду. *Тихович біжить наперед. Сплетені вусиками лози запинають йому дорогу, скроплюють росою.. Кущ минає за кущем, рядок біжить за рядком...* (Коцюб., I, 1955, 207); *М'який вагон. Поля широкі пливуть, кружляють за вікном. Блакитні гони і могили. Минають села, наче сни* (Сос., II, 1958, 439).

2. *перех.* Їхати, іти, не зупиняючись, не звертаю чи уваги; обминати (*див.* **обмина́ти**[1] 1). *Хто йде, їде — не минає* [кобзаря]: *Хто бублик, хто гроші* (Шевч., I, 1963, 39); *Там берег, мати і жона... Забудь про них, матросе! Пускай співучий лот до дна, Минай*

мілини й коси (Рильський, I, 1960, 298); *В батьковій кузні така вже встанова: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — й його не минуть* (Фр., IV, 1950, 190); *З грядки через подвір'я до нього дрібно поспішає старенька згорблена словачка.— Просим вас, не миніть мові господи, завітайте хоч на єдину хвильку!..* (Гончар, III, 1959, 318); // перен., перев. із заперечн. част. в е. Обминати своєю увагою, не згадувати в розмові. *Веселий та штукар, він зачіпав дівчат, жартував з молодицями, з чоловіками, нікого не минав, з усіх сміявся* (Н.-Лев., III, 1956, 318); — *Оттак було сказала* [Химка] *раз і на пана Пістряка, — що то! І старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав* (Кв.-Осн., II, 1956, 176); // перен. Залишати поза увагою; пропускати. *Подивіться лишень добре, Прочитайте знову Тую славу. Та читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми* (Шевч., I, 1963, 333); *Описуючи, скажімо, хліборобські знаряддя, ніяк не можна етнографові минути питання сільського господарства, агротехніки* (Рильський, III, 1956, 162); // перен. Уникати чого-небудь (часто тяжкого, неприємного). *Одної смерті не минеш, а двох не буде* (Укр.. присл... 1955, 149); *Підлетів Гуска до товстопузого* [пана] *і пространив його списом. Та не минув лиха і Гуска. Підлетіли до нього четверо ляхів і підняли його на списи* (Довж., I, 1958, 261); // тільки 3 ос. Не зачіпати, обходити кого-небудь (про тяжкі випробування, переживання). — *Спи, Христе, хай тебе минає те лихо, що мене строщило!..* (Мирний, III, 1954, 171); *Хату Харитона Шакули, що стоїть он-он межи тополями на краю села, також не минуло те горе, що, здається, нікого не минає* (Коцюб., I, 1955, 437); — *Біда, діду! — стогоном вирвається з глибини душі чоловіка. — Таки не минула нас лиха година* (Стельмах, I, 1962, 241).

Мина́ючи *що* — не пройшовши стадії чого. *Ленінська теорія переходу до соціалізму, минаючи капіталізм, належить до числа найвидатніших досягнень марксистської думки* (Літ. Укр., 23.IV 1963, 1); **Не мину́ти** *кому чого* — не уникнути комусь чого-небудь (переважно небажаного). *Коли б був Максим на той час не постерігся, не змандрував кудись з Пісок, щось на тиждень чи й більше, то, мабуть би, не минути йому й тюрми* (Мирний, II, 1954, 114); [Солдати:] — *Ех, чому бути, того не минути! Я піду з вами, товариші! Надокучило мені бути холопом!* — *І я, Альфреде, з тобою!* (Мам., Тв., 1962, 95); **Не мина́ти (не мину́ти) нагоди** — не пропускати можливості (вчинити що-небудь). *Мар'яна, що ніколи не минала нагоди покепкувати з Сергія, говорить: «Тепер він тільки почне свою освіту»* (Сміл., Сад, 1952, 70).

3. *тільки 3 ос., неперех., без додатка і кому.* Проходити, завершуватися (про час, життя, його періодн, якісь події тощо). *Що було, те й минає* (Номис, 1864, № 13727); *Од зорянці до зорянці, від ночі до ночі усе дожидали* [Кармелеві рідні]. *І минали їм такечки години, дні, тижні й місяці* (Вовчок, I, 1955, 365); *Не минав дня, щоб за столом не сиділо душ три або чотири чужих* (Мирний, II, 1954, 99); *Ідуть хорлянські ревкомівці в перших рядах, здебільшого все колишні вантажчики, все ті, з ким минала його молодість на фальцфейнівських портових естакадах* (Гончар, II, 1959, 44); *І літо минуло, і осінь приспіла, І листям пожовклим всі стежки покрила* (Гл., Вибр., 1951, 240); *Минули женихи, і Василина впросила матір, щоб вона одвела її на службу* (Н.-Лев., II, 1956, 47); *Три роки минуло відтоді, як вона вперше зустрілася з Марком Загірним* (Гончар, IV, 1960, 37); *Відчувалося, що життя йде у нас з Дмитром за прислів'ям: біда біду перебуде, одна мине — друга буде...* (Коз., Гарячі руки, 1960, 58); // *безос. Отакий-то мій Ярема, Сирота багатий, Таким і я колись-то був. Минуло, дівчата...* (Шевч., I, 1963, 81); *Понад місяць минуло, перше ніж позбувся він своїх ран* (Довж., I, 1958, 322); // Зникати, слабшати (про почуття, настрій і т. ін.). *Апатія трохи минає, а напади безнадійності теж зникають* (Л. Укр., V, 1956, 342); *Пливуть ночей тумани, минають роки, дні, та не мина, кохана, любов моя в мені!* (Сос., Солов. далі, 1957, 160); *Галин переляк минув, та серденько билося* (Вовчок, I, 1955, 316); *Мине напруга екзаменів, і нарешті, настане випускний вечір* (Гончар, Тронка, 1963, 135); // перен. Проходити безслідно, без наслідків (переважно поганих); безкарно. *Не минула слава тая, Не марне пішла. Удовиця у м'ясниці Сина привела* (Шевч., II, 1963, 207); *Не мине лихо, видко, й за панську землю* (Коцюб., II, 1955, 96); // безос. *Спочатку йому минало, а далі почали й сваритись* (Свидн., Люборацькі, 1955, 109).

Не мина́ти (не мину́ти) ма́рно (безслі́дно, да́ром *і т. ін.*) — залишати глибокий слід, мати важливі наслідки. *Сон, що сниться у неділю рано, Зроду-звіку не минає здарма* (Л. Укр., I, 1951, 101); .. *самий похід проти Версальського миру, похід проти всіх капіталістів і поміщиків усіх країн і проти задушування ними інших,— не минув марно* (Ленін, 31, 1951, 288); **Не мину́ти добро́м** — мати погані наслідки. [Руфін:] *Не в пору був сей гість... мені здається, що не мине добром гостина тая...* (Л. Укр., II, 1951, 415).

4. *тільки недок., неперех.* Наближатися до кінця, закінчуватися (про відрізок часу). *Минає зима. Ясне сонечко любо світить та гріє* (Мирний, II, 1954, 258); *Десять літ уже минало, Відколи спокійно, мирно Князь сидів на своїм троні* (Фр., XIII, 1954, 14); *Минала ніч, вікно уже синіло* (Сос., II, 1958, 145); *Пора було повертатись до Чернігова, відпустка незабаром минала* (Сміл., Сад, 1952, 154); // *безос. Минало з полудня, а в селі тихо, нема нічого* (Коцюб., II, 1955, 95).

5. *неперех., кому.* Сповнюватися (про досягнення кимось певного віку). *Уже шістнадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навертатись* (Вовчок, I, 1955, 21); *Мені минав сімнадцятий* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 11); *Мій син ще зовсім хлопець: тільки що минув вісімнадцятий рік* (Н.-Лев., II, 1956, 23); // *безос. Мені тринадцятий минало. Я пас ягнята за селом* (Шевч., II, 1963, 38); *Ось уже мені й за сорок минуло, а все служу, на людей роблю...* (Мирний, I, 1954, 95).

МИНА́ТИСЯ, а́ється, *недок.*, **МИНУ́ТИСЯ**, не́ться, *док.* 1. Те саме, що **мина́ти** 3. *Час іде, минається* (Вовчок, I, 1955, 206); *Минулися тії роки, що розпирали пироги боки* (Номис, 1864, № 681); *Вона почувала всією своєю душею, що минулося її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених* (Гр., I, 1963, 436); *Минулася буря — і сонце засяло, Веселка всміхнулась в ясних небесах* (Рильський, I, 1960, 86); // *безос. Що то молоді і літа! Було се колись і з нами! Ех! та минулося!* (Кв.-Осн., II, 1956, 239); *Люди притихли в звичній німій напрузі. Чи, може, минеться без бою?* (Гончар, III, 1959, 447).

◇ **Минує́ться котові ма́сниця (ма́сничка)** *див.* **ма́сниця і ма́сничка; Не мина́тися (не мину́тися) ма́рно (безслі́дно, да́ром** *і т. ін.*) — те саме, що **не мина́ти (не мину́ти) ма́рно (безслі́дно, да́ром** *і т. ін.*) *(див.* **мина́ти**). *Страйки 1895—1896 років не минулися марно* (Ленін, 2, 1948, 106).

2. *перен., кому і без додатка.* Не зачіпати кого-небудь (переважно про тяжкі випробування); проходити безслідно для кого-небудь. *Так миналися ті уїдливі жарти, аж поки Чіпка під товариську гулянку не пода-*

рував Грицькові ста рублів грошей — на хрещеника (Мирний, II, 1954, 290); *В картині О. Бубнова «Тарас Бульба», наче в дзеркалі, видно, як не минається даром навіть талановитим художникам нехтування яскравою типізацією* (Довж., III, 1960, 105); *Що у людях ведеться, то й нам не минеться* (Номис, 1864, № 10773); *В очі діда Дуная затікає сум, а в грудях підмерзають останні клапті надій, що все якось минеться* (Стельмах, I, 1962, 382); // *безос. Коли розходився Степан, то тоді вже й богові не миналося* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 34); *Знаю, що так не минеться — буде* [Мотря] *гарикати під дверима, буде витівати, поки не зволоче мене з ліжка* (Вас., II, 1959, 266); *Вони знов узялися за своє? Гадають, що й цього разу їм минеться?* (Шовк., Інженери, 1956, 33).

3. *тільки недок.* Те саме, що **мина́ти** 4. *Ось минається Петрівка і Купало настав* (Щог., Поезії, 1958, 242); *Літо веселе, співоче минається* (Рильський, I, 1960, 102).

4. *діал.* Зустрічатися на дорозі і залишатися позаду. *Ліси миналися, села.. оберталися, і міста мертві ліниво проходили* (Стеф., III, 1954, 45); *І поляна минулася, почався знов ліс* (Фр., III, 1950, 86).

5. *діал.* Витрачатися (у 3 знач.). *П'ятака така, що всі ті гроші там на місці мусять минутися* (Фр., IV, 1950, 9); *Харчі минулися, довелося жити лісними ягодами* (Ірчан, II, 1958, 186).

6. *діал.* Помирати. *Нараз чує* [Степан], *як коло нього вибухає плачем дружина.. І він трохи не минався з жалю* (Круш., Буденний хліб, 1960, 43); — *Я стратив пам'ять.. Думалось, що зомлію, що минуся в тій хвилі* (Фр., IV, 1950, 294).

МИНЕВИЙ, а, е. Прикм. до **минь**.

МИНУ́ВШИНА, и, *ж., заст.* Минуле (*див.* **мину́лий** 3). *Треба дбати за народну справу. Швидше всім прокинутись від сну, Одігнать минувшину криваву, Наближать годиноньку ясну!* (Граб., I, 1959, 120); *Багато роздумує він над своєю минувшиною* (Коб., III, 1956, 281); *Степова могила самотньо стояла осторонь. Колись, у давні часи, насипали її скіфи чи половці.. І могила сотні років стоїть у степу як свідок сивої минувшини* (Донч., III, 1956, 71); * У порівн. *Оглянув* [Марко] *і кострубаті, вітрами нагнуті верби, що підійшли до нього, як минувшина* (Стельмах, Правда.., 1961, 22).

МИНУ́ЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до **мину́ти** 3. *Проценко щось замолов про давне, таке хороше та так швидко минуле* (Мирний, III, 1954, 296); *Не сразу кинулись назустріч, таким неподібним було все на ту давно минулу дійсність* (Довж., I, 1958, 327); *Події давно минулих літ в уяві Михася постали, як живі* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 182).

2. *у знач. прикм.* Який минув, пройшов. *Вернімось трохи назад та подивімся, чим жила й інтересувалась* [цікавилась] *галицька інтелігенція в 70-і роки минулого віку* (Коцюб., III, 1956, 28); *На тонких стеблах крапельки студені Минулого дощу.. горять* (Рильський, I, 1960, 160); *Як свідчать підсумки минулого навчального року, партійні організації республіки чимало зробили для поліпшення марксистсько-ленінської освіти комуністів і безпартійного активу* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1); // Пов'язаний з часом, відрізком часу, який вже минув. *Він знову почав розказувати про своє минуле життя в городі, багато прибріхуючи* (Гр., II, 1963, 270); *Полинь росте на місцях минулих подій* (Ю. Янов., I, 1958, 104); // Який жив раніше, колись. *Саме напосність думкою — одна з найхарактерніших рис творчості автора «Онегіна», саме за це особливо любили його минулі покоління* (Рильський, III, 1956, 13); // Який передував теперішньому; попередній. *Про Заньковецьку в ролі моєї Люби я писала в минулому листі. Тепер повторю, що я дуже рада Заньковецькій* (Л. Укр., V, 1956, 229); *О юні сили фатерлянду! Якщо минулі імперіалістичні війни нічому не навчили ваших батьків, прозріть хоч ви при світлі своїх палаючих будинків* (Довж., I, 1958, 360); *Саме життя вже навчило.. цінувати людину не лише за минулі її заслуги, а, головним чином, за її теперішні дії* (Гончар, IV, 1960, 92).

△ **Мину́лий час** — дієслівна категорія, що означає дію, яка відбувалася до моменту висловлювання.

3. *у знач. ім.* **мину́ле**, лого, *с.* Час, який минув, пройшов, відійшов. *Десь далеко стукав калатало нічного сторожа.. Воно завжди викликає у мене настрій, почуття зв'язку з далеким минулим, з життям моїх працюрів* (Коцюб., I, 1955, 415); *В останні секунди свого віку він увесь тягнеться до нерозпізнаної грані майбутнього, .. бо все життя він жив майбутнім, не маючи нічого відрадного в минулому* (Стельмах, II, 1962, 205); *Комуністична партія учить, що радянська культура і література виникли, розвинулись і досягли розквіту на базі критично переробленої культурної спадщини минулого* (Іст. укр. літ., I, 1954, 9); // *чис.* Події колишнього життя певної країни, народу, особи. — *Дуже гарна книжка. І про минуле України в ній є* (Головко, II, 1957, 270); [А р к а д і й:] *Нехай ти залишаєш мене в таку хвилину, але на тепле слово від тебе — в ім'я нашого прекрасного минулого — я маю право...* (Корн., I, 1955, 141).

Відхо́дити (відійти́) в мину́ле — переставати існувати; забуватися. *«Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять...» Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і в минуле одійшли ті прокляті роки* (Донч., VI, 1957, 115); **Жи́ти мину́лим** — зосереджувати свої думки, почуття на часі, подіях, що минули, пройшли. *Вони минулим не живуть, Вони чогось від долі ждуть* (Щог., Поезії, 1958, 355); *На війні люди не можуть жити минулим. Події змінюються з казковою швидкістю* (Рибак, Опов., 1949, 21); **У мину́лому** — раніше, колись. *Входять сусіди, в минулому партизани: Іванов, Щербань, Максимов* (Довж., I, 1958, 114).

МИНУ́ЛІСТЬ, лості, *ж., заст.* Минуле (*див.* **мину́лий** 3). *Лободою позаростали майдани.., а на широких вулицях ще і досі зостались сліди минулості* (Мирд., I, 1958, 100); *В Кракові.. роблю свою роботу і вечерами* [вечорами] *тужу за моєю гарною минулістю* (Стеф., III, 1954, 127).

МИНУЛОРІ́ЧНИЙ, а, е, *рідко.* Який відбувався, мав місце, створювався в минулому році; торішній. *Січень. В усіх колгоспах та радгоспах підбиваються підсумки минулорічного господарювання* (Рад. Укр., 9.I 1962, 1); // Який залишився з минулого року. *Минулорічні чорні сережки так ніжно тремтіли на старих вільхах, що здавалося, прислухайся трохи і відразу почуєш тихий хрустальний дзвін* (Тют., Вир. 1964, 99).

МИНУ́ТИ *див.* **мина́ти**.

МИНУ́ТИСЯ *див.* **мина́тися**.

МИНУ́ЩИЙ, а, е. Який швидко минає; недовговічний. *Віри не доймали: чи то була справді та ніч обмарена, чи то тільки минущий сон* (Вас., II, 1959, 96); [П а ш к е в и ч:] *І високо піднімуться всі її степові й гірські орли, і понесуть славу вітчизни у всі майбутні століття, не минущу, а вічну* (Довж., I, 1958, 428); *Нічого особливого не находять* [лікарі]. *Це щось таке, мовляв, минуще, а так дитина здорова* (Гончар, Тронка, 1963, 303); // Якому притаманна недовговічність. *Суперечності капіталізму свідчать*

про його історично минущий характер.. (Ленін, 3, 1949, 37).

МИ́НЯ, і, *ж., дит.* Корова, бичок або теля. *Знай, миня, стійло* (Номис, 1864, № 990).

МИНЬ, я́, *ч.* Прісноводна хижа риба родини тріскових з видовженим плямистим тілом; має промислову цінність. *Печінка в томатному соусі виготовляється з печінки тріски і миня* (Укр. страви, 1957, 69).

МИНЬО́К, нька́, *ч.* Те саме, що **минь**. *Почав* [писар], *як він каже, сокрушати перш борщ гарячий.., а там юшку з миньками* (Кв.-Осн., II, 1956, 167); *По ямах і глибинах спочиває риба.. Миньок саме зараз викидає ікру. Так багато кладе миньок ікри, що й полічити важко...* (Коп., Як вони.., 1961, 167).

МИР[1], у, *ч.* 1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.). *Святої правди і любові Зоря всесвітняя зійшла! І мир і радость* [радість] *принесла На землю людям* (Шевч., II, 1963, 282); *Пішов* [отаман] *до Миколи, перепросив його гарненько; і вони помирились і запили сварку й мир могоричем* (Н.-Лев., II, 1956, 250); — *Так, дивний старий. Пішов і не попрощався. Як з чужим. Ні, мабуть, не вийде у нас із ним миру. Так і будемо ходити один від одного стороною* (Тют., Вир, 1964, 78): * Образно. [Антоніо:] *Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть* (Л. Укр., III, 1952. 120).

Жи́ти в мирý — жити мирно, дружно. [Варенник:] *Живуть, каже, собі отець з сином в миру, хазяйнують* (Кроп., II, 1958, 225); *Крім Ліни, є в нього ще дві дочки.., але з ними він більше конфліктує тепер, ніж живе в миру* (Гончар, Тронка, 1963, 165); **Мúром**, *у знач. присл.*— мирно, без сварок і суперечок. *Коли сонце заходить, ватаг виносить з стаї трембіту і трубить побідно на всі пустинні гори, що день скінчився миром* (Коцюб., II, 1955, 326); — *Я ж колись врятував з Морозенком вас, то пожалійте людей! — ломить свій гнів і гордість чоловік, ще надіючись, що можна миром поладнати з паном* (Стельмах, I, 1962, 421).

2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне в і й н а. *Родились в небі ви,— чи долі? Чи мир нам везете, чи брань?* (Котл., I, 1952, 201); — *Простим людям потрібен мир між народами! Хто ж хоче війни?..* (Кол., На фронті.., 1959, 9); *Мир народам! Це слово було написане Володимиром Іллічем в першому декреті Радянської влади в 1917 р.* (Вітч., 1, 1956, 122); // Мирна праця. *Зброю для миру кують ковалі, Прагне служити не війнам проклятим — Злагоді й щастю розщеплений атом* (Рильський, III, 1961, 230).

Всесві́тня Ра́да Ми́ру — міжнародний громадський орган всесвітнього руху прихильників миру, створений у 1950 р.; **Го́луб ми́ру** *див.* **го́луб**; **Лю́лька ми́ру** — символ примирення, припинення війни (за звичаями деяких народів, колишні противники разом палять люльку). * У порівн. *Ми з'їли прекрасну диню, яка об'єднала нас, як люлька миру* (Ю. Янов., II, 1958, 55).

3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір. — *Ідіть, Едвардові скажіть, Як чули по сій мові. Коли не згодиться на мир, — Ми знов у бій готові* (Л. Укр., I, 1951, 360); *Військовий писар подав йому умови миру, і гетьман Остряниця, взявши гусяче перо, підніс його до пергамента і на мить задумався* (Довж., I, 1958, 274); *Після цієї поразки, яка дістала назву «Льодового побоїща», рицарі поспішили укласти мир* (Іст. СРСР, I, 1957, 78).

4. Спокій, тиша. *Звільна їдем. Мовчки бродить Око вдовж і вшир, Наче жалко нам природи Розбентежить мир* (Фр., XIII, 1954, 181); *Мир злетів на мою душу* (Мик., Кадильниця, 1959, 37); *Над ним написано повік: «Смиренний грішник, Дмитрій Ларін, Господній раб і бригадир, Вкушає в сій могилі мир»* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 61).

◆ **З ми́ром відпуска́ти (відпусти́ти)** *кого* — відпускати когось без покарання, не чинячи йому перешкод. *Відібравши кількох грецьких матросів, що чимось сподобались їм, повстанці виділили їм старий рибальський баркас на веслах і, побажавши вдруге не попадатись, з миром відпустили в море, до своїх* (Гончар, II, 1959, 53); **Іти́ (зоста́тися** *і т. ін.*) **з ми́ром (в ми́рі)** — уживається як добре побажання тому, хто йде або залишається. [Годвінсон *(береться за шапку):*] *Зостаньте з миром!* (Л. Укр., III, 1952, 27); *Тут Юрша спинив його.— Досить цього! — сказав.— Іди в мирі і роби, що знаєш* (Оп., Іду..,1958, 506); **Мир вам!**; **Мир сьому́ до́му!**, *заст., жарт.* — уживається як привітання того, хто входить у дім. *Входять Едіта й Крістабель; з ними Годвінсон і Джощуе Кембль..* [Годвінсон:] *Мир сьому дому!..* [Кембль:] *Мир вам!* (Л. Укр., III, 1952, 22); **Мир душі́** *чийй, заст.* — нехай спочиває (про покійного). *Ото церков Богданова. Там-то він молився, Щоб москаль добром і лихом З козаком ділився. Мир душі твоїй, Богдане!* (Шевч., I, 1963, 306).

МИР[2], у, *ч.* 1. *заст.* Земля з усім, що на ній існує; світ. *А над чорним Колізеєм, Ніби із-за диму, Плине місяць круглолиций. І мир первозданний Одпочив на лоні ночі* (Шевч., II, 1963, 294); *У Степана Федоровича Гамзи пир на увесь мир* (Мирний, IV, 1955, 157).

І́нший мир — загробне життя; той світ. *Наче навішано гирі, Вся зайнялась голова... Думка об іншому мирі Тільки осталась жива!* (Граб., I, 1959, 53).

2. Усе живе, усе, що оточує нас. *Не дай боже свині роги, весь мир поколе* (Номис, 1864, № 3826); *Надворі сонечко сяло, зогрівало увесь мир* (Кв.-Осн., II, 1956, 318); // Те саме, що **лю́ди** 2. *З миру по нитці — голому сорочка* (Номис, 1864, № 4490); *Двері хатні навстіж стояли: одходило й приходило до хати миру — хто хотів* (Вовчок, I, 1955, 164); — *Миру стоїть, наче на великдень коло церкви* (Ю. Янов., I, 1954, 35); // *якийсь.* Люди певної території, суспільної групи і т. ін. *От затим же то і сходився увесь харківський мир з півдня на Гончарівку, бо тут вже певно усяк надіявся її* [Галочку] *побачити* (Кв.-Осн., II, 1956, 314); *Страшна, нечувана досі пошесть навістила наш край. Довго.. тривожився мир хрещений, ждучи от-от видимої, наглої смерті* (Фр., VIII, 1952, 332); *Перед всім колгоспним миром В дні гарячі, трудові Став Петро мій бригадиром, Ми з дочкою — ланкові* (С. Ол., Вибр., 1959, 85).

3. *іст.* Те саме, що **грома́да**[1]. *Землероби-селяни, які входили в сусідську общину, називались у східних слов'ян смердами, а сама община дістала назву мир (на півночі) і верв (на півдні)* (Іст. СРСР, I, 1957, 30); *Біля зборні зібрався весь мир* (Коцюб., II, 1955, 77); [Люлька:] *Нехай мир розсудить, що робить з нею* (Вас., III, 1960, 53); // Взагалі громада; народ (переважно про селян). — *Та нас же таки мир. Одне туди, друге туди, по селу, поза селом, може, хтось-таки та знайде* [Тетяну] (Вас., II, 1959, 109); [Маруся:] *Зневажа він мене, гордує мною, як вітер горою!.. Перед усім миром знущається надо мною й глузує мені у вічі* (Кроп., I, 1958, 94); *Ледарі поховалися від нового завгоспа в усі діри, як від кота — сірі миші. Та зіркатий Проць люто витрясав їх звідти, витягав за руки — мирові на очі, пік злим, немилосердним сміхом* (Бабляк. Вишн. сад, 1960, 180).

Мúром; Усíм мúром, *у знач. присл.* — усі разом, спільно. *А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Грома-*

дою обух сталить (Шевч., II, 1963, 320); [Варвара:] *Усім миром полоти їх* [будяки], *бо держава — це ми всі* (Корн., II, 1955, 302); *Усім миром ідуть на страшну війну, на ворога лютого* (Тют., Вир, 1964, 277); **На миру́** — серед людей, у присутності людей. — *Бачу, він один залишатись боїться. Недарма ще старі люди казали: На миру і смерть красна* (Збан., Єдина, 1959, 41).

4. *заст.* Життя мирян; світське життя, на противежність монастирському. *Отець Палладій у мирі звався отець Павел Андрієвський* (Н.-Лев., III, 1956, 367); [Матушка гумени:] *Може, хто з вас має думку у мир попрохатись,— залишіть ту думку. Велика праця жде вас і без миру* (Мирний, V, 1955, 75); * Образно. *Вітаю Вас, Остапе милий, В миру наречений Павлом!* (Рильський, III, 1961, 92).

◆ **По миру́ пуска́ти (пусти́ти)** — доводити до злиднів, до становища жебрака. [Молодиця:] *Сам* [чоловік] *без вісті забіг, а мене з малими діточками по миру пускав* (Мирний, V, 1955, 129); **Ходи́ти (пі́ти** і *т. ін.*) **по миру́** — просити милостиню, жебракувати. *Ходить* [Іван] *з Одаркою по миру, назбира шматків хліба доволі.. і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати* (Григ., Вибр., 1959, 59); *Ми й покинули свою слободу і пішли по миру світ за очима* (Морд., I, 1958, 44).

МИРИ́ТИ, мирю́, ми́риш, *недок., перех.* 1. *кого з ким і без додатка.* Відновлювати, встановлювати мирні стосунки між ким-небудь. *Розбирав* [пан Адам] *сварки та суперечки, мирив сусідів, давав усякі поради* (Коцюб.. II, 1955, 253); *Се був мій знайомий друкар, .. завжди готовий до всякої послуги для справи, радий мирити, загоджувати, ширити згоду серед товаришів* (Л. Укр., IV, 1954, 272); *Вже вона раз мирила Ткачуків з їхніми сусідами Кухтіями, що завзялися швидше випхати переселенців з двору* (Гончар, Тронка, 1963, 89).

2. *з ким — чим.* Примушувати терпимо ставитися до кого-, чого-небудь, примиряти з кимось, чимось. *Надія, що панна Анеля часом заскочить до зали.., мирила мене з мало цікавим для мене товариством* (Коцюб., II, 1955, 253); [Петро:] *І це зветься справжнім життям, це вони якось мирять з своєю вірою!..* (Мирний, V, 1955, 159).

Не (дуже) мири́ти — мати не дуже добрі стосунки з ким-небудь; сваритися. *За кису світ увесь не мирить* (Барв., Опов.., 1902, 448); *Ходив гомін, що старші сини покійного панотця не дуже мирять з своїми парафіянами* (Н.-Лев., III, 1956, 9); *Йому не хотілося, щоб про підсвинків дізналася Тетяна Іванівна, з якою Сава Йосипович не дуже мирить* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 13).

МИРИ́ТИСЯ, мирю́ся, ми́ришся, *недок.* 1. Припиняти сварки, суперечки, ворожнечу з ким-небудь. — *Ну, — питає* [Змій],— *за чим, добрий молодець, зайшов? Чи будем битися, чи миритися?* (Укр.. казки, 1951, 125); — *А я мирюсь з матір'ю. переводжу до себе...* (Мирний, II, 1954, 209); *Просила ніби Марія і його, Якова, щоб звести з чоловіком. Та він радив позивати, а не миритися* (Головко, II, 1957, 150); [Самопал:] *А як з Дмитром посваришся, то помиритесь... Хлопець він хороший.* [Кряж:] *Кобила з вовком мирилася, та додому не вернулася* (Зар., Антеї, 1962, 216); // *безос. А що там поза мурами творилось, Кому з ким воювалось чи мирилось, Про те не знали ми та й знати не хотіли* (Фр., XIII, 1954, 298); // Жити в мирі, не сваритися. *Ми з сестричкою мирились — Барабаном ми ділились: Трохи я побарабаню, Потім дам сестриці Ані* (Бойко, Ростіть.., 1959, 62).

2. *з ким — чим і без додатка.* Терпимо ставитися до кого-, чого-небудь. *Літо минає, і треба заранні миритись з думкою, що такі напади жару і болі ноги будуть від часу до часу прокидатись* (Л. Укр., V, 1956, 245); *Що ж, коли любиш соміе ловити, то мусиш миритися з комарами* (Донч., VI, 1957, 213).

МИРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мири́тися** 1. *Перекажу немудру мову Отця чи дядька-старика, З дівчатком зустріч юнакову.., Розлуку, радісне мирінння* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 74).

МИ́РКАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* 1. Незрозуміло говорити; незадоволено бурчати. *Миркав, миркав коло нього голова з писарем, та бачать, що ні в чім до нього присікатись, так і відпустили* (Кв.-Осн., II, 1956, 130); *У землянці було жарко. Поруч хропів Сагайда, він весь пашів і, миркаючи уві сні, щоразу закидав на Чернища важку, гарячу руку* (Гончар, III, 1959, 25).

2. *заст.* Жебракувати. *Дітки миркають без свитки й постоліе, Канючать хліба шмат під вікнами з торбами...* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 128); *Чоловік.. розіп'ється, попропивається, попід плотами валяється, а жінка з діточками пішли попідвіконню миркати* (Кв.-Осн., II, 1956, 123).

МИ́РКНУТИ, ну, неш, *док., перех. і без додатка, розм.* Однокр. до **ми́ркати** 1. *Як уже він її розважав, як умовляв! А вона знай плете свого вінка і словечка йому не миркне* (Вовчок, I, 1955, 93); [Недоросток:] *Я її привчу-таки говорити до чоловіка. А то що воно за жінка? Миркне слово-двоє та й мовчить* (Вас., III, 1960, 98); — *Зробиш, що сказано, і доповіси.— Слухаюсь,— миркнув телефоніст* (Гончар, III, 1959, 304).

МИ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мир**[1] 2. *В мирне врем'я* [час] *запирався* [Янус], *коли ж із храма показався, Якраз війна і закипить* (Котл., I, 1952, 192); *За мирного часу в тих бункерах зберігалось вино, а тепер вони правили за зручні схованки для есесівських ватаг* (Гончар, III, 1959, 376); *Нас звуть бійцями в мирні роки, Ми ішли й дорогами війни* (Гірник, Друзі.., 1953, 3); // Який відбувається в обстановці миру, не порушується війною. *Після переможного закінчення громадянської війни Радянська країна вступила в період мирного соціалістичного будівництва* (Тези про 300-річчя возз'єдн.., 1954, 19); *Захищали життя і честь Батьківщини великі радянські люди, виховані для мирної праці* (Довж., I, 1958, 311); *Спогад про мирне життя пройшовся по душі тихим болем* (Тют., Вир, 1964, 320); // Який діє або використовується в обстановці миру, служить справі миру.— *Я хочу бути таким льотчиком, що проти війни стоятиме. Я хочу мирним льотчиком бути і буду!* (Кучер, Дорога.., 1958, 26); *Мирний атом. З кожним роком він все ширше і ширше застосовується в різних галузях народного господарства нашої країни* (Наука.., 2, 1962, 24); * Образно. *Це для тебе, сину, Сонце мирне сходить І в степах канали Наш народ проводить* (Мас., Сорок.., 1957, 279); // Пов'язаний з укладенням договору про мир. *Щоб ліквідувати перевагу англійців у кінноті, в кінці вересня було прийнято рішення перекинути з польського фронту на Південний Першу Кінну армію, оскільки в цей час з Польщею вже велися мирні переговори* (Гончар, II, 1959, 371).

2. Позбавлений ворожих намірів; який провадить політику миру. *Мирна держава;* // Який спирається на політику миру. *Керуючись ленінськими принципами зовнішньої політики, Радянський уряд вело невтомну боротьбу за зміцнення миру, ослаблення міжнародної напруженості, за мирне співіснування країн з різними суспільними системами* (Ком. Укр., 5, 1960, 22); // Який виключає насильство. — *Подумайте, .. паровий плуг свище. Се ж революція соціальна... мирна, розуміється, мирна!* (Фр., III, 1950, 217); // Який не бере безпосередньої участі у воєнних діях; цивільний. *Хлопчик*

дійшов до фронту. Все тяжче ставало йти. Людей мирних майже не траплялося (Ю. Янов., II, 1954, 12); *Щоб зберегти Будапешт, .. щоб уникнути численних жертв серед мирного населення,— радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); // Який належить цивільному населенню. *Горіло передмістя, підпалене запалювальними бомбами, що ними ворог обстрілював мирні житла* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 151).

3. Схильний до злагоди, дружніх відносин; миролюбний, сумирний.— *Щасливий ти, Якове! — казав він,— щасливий! Он твоя* [дружина]*? — сидить... тиха та мирна... Молитися до неї, та й годі!..* (Мирний, IV, 1955, 51); — *Ми люди мирні, але перешкод не любимо й не терпим* (Ле, Наливайко, 1957, 293); // Який виражає злагоду, дружні відносини, миролюбство. *Вона захотіла ввійти в те товариство тихим янголом-спасителем, навчити запеклі харцизяцькі душі, п'яні голови любові до людей, до їх мирних звичаїв* (Мирний, II, 1954, 286); *Черниш бачив стомлене обличчя, зовсім не войовниче, а якесь мирне, замислене* (Гончар, III, 1959, 20); — *Господи! Невже це Рубін лазив у сад? — Ба ні,— зирнувши на Рубіна збоку, промовила мирним, навіть здивованим голосом Марина Василівна. — Біля хвіртки отам стояв* (Сенч., Опов., 1959, 35); // Оснований на згоді, дружньому ставленні; дружній. — *Дай же, боже, щоб ваша спілка була мирна й жила в ладу та в мирі, не так, як та, що держить старий млин,— промовив о. Артемій* (Н.-Лев., IV, 1956, 104); *У хаті Лантуха, за столом під образами, тривала мирна бесіда господаря й гостя* (Руд.. Остання шабля, 1959, 42).

4. Який нічим не порушується, не переривається; спокійний, тихий. *Вже високо піднялося на небі сонце, а по улицях в місті не було помітно ні звичайного мирного гомону, ні працьовитої метушні* (Вас., II, 1959, 15); *Нога взагалі тут мені не завдав лиха, вже скільки літ, як вона не була в такому мирному стані* (Л. Укр., V, 1956, 238); *На мирний дзвін бандур озветься волос у саду дівочий...* (Сос., II, 1958, 316); // Позбавлений тривоги, неприємних переживань. *То був теплий, мирний весняний ранок* (Збан., Сеспель, 1961, 168).

МИ́РНІСТЬ, ності, *ж., діал.* Злагода, спокій. *Вогонь в печі лежав втомившись, тихо дрімаючи жаром, страви спочивали на сіні, різдвяна мирність сплива́ла з темних куткі́в* (Коцюб., II, 1955, 335); — *Я ще затямила його першу небіжку. Жили, як той казав, у мирності і в радості* (Март., Тв., 1954, 62).

МИ́РНО [1], *присл.* 1. Без війни, в мирі. *Старий цар умер, а зосталося два брати. Старшому ж не можна чомусь було царством правити,— осівся на предківськім столі менший. Отже це не обійшлося мирно* (Мирний, II, 1954, 115); *Те, за що так довго билися, нарешті, настало. Мир! Завойовано змогу мирно жити, не буде ще однієї воєнної зими* (Гончар, II, 1959, 440).

2. Без сварок; дружелюбно, миролюбно. — *Маню! — сказав я поважно, приступаючи наново до неї.— Чи ми не будемо ніколи з тобою мирно говорити?* (Коб., III, 1956, 40); *На Володимирській гірці, В Києві, над Дніпром, Граються мирно діти, Бризкав сміх сріблом...* (Нех., Чудесний сад, 1962, 36).

3. Тихо, спокійно. — *Хай мирно сплять собі мерці; Нам — піклуватися живим!* — *Так ти казав* (Граб., I, 1959, 160); *На небі світилися зірки, так само як і вчора, і позавчора. Десь у недосяжній висоті мирно миготіли вони* (Хижняк, Тамара, 1959, 123); // *у знач. присудк. сл.* Пшов [Тимко] *городом у яр. Там було тихо і мирно* (Тют., Вир, 1964, 217).

МИ́РНО [2], *присл., у знач. присудк. сл., діал.* Людно, багатолюдно. *В невеличкій хаті стало мирно, аж тісно* (Коцюб., I, 1955, 44).

МИРНО́ТА, и, *ж., діал.* Злагода, спокій. *У Кайдашевій хаті стала мирнота: свекруха помирилась з невісткою* (Н.-Лев., II, 1956, 345).

МИ́РО, а, *с.* Запашне масло, яке використовують у християнських церковних обрядах. — *Ходімо, куме, в піраміду* [храм]*, Засвітим світоч.— І зайшли, Єлей і миро принесли* (Шевч., II, 1963, 421); *Як на трон колись я злазив, Миром бог мене помазав І сказав: Прав!* (Олесь, Вибр., 1958, 320); * У порівн. *Вчительша палить цигарку, пахучу, як миро* (Мик., II, 1957, 111).

◇ **[Всі] одни́м ми́ром ма́зані** — про людей з однаковими вадами. *Всі попи одним миром мазані* (Укр.. присл.., 1955, 21); *Що їй тепер діяти? Іти жалітися старшині?.. Всі вони один одного, як чорт болота, держаться; всі одним миром мазані...* (Мирний, III, 1954, 29); — *Що цар, що імператор — одним миром мазані* (М. Ол., Леся, 1960, 55).

МИРОВИ́Й, а́, е́. 1. Пов'язаний із полюбовним розв'язанням суперечки; // *у знач. ім.* **мирова́,** во́ї, *ж., розм.* Полюбовне вирішення суперечки. *І мирову тут зробили* [латинці] *На тиждень, два або і три* (Котл., I, 1952, 271); *Потім погомоніли* [селяни] *ще, закурили на мирову та й розійшлися* (Головко, II, 1957, 231).

◇ **Зво́дити (звести́) на мирову́** — мирити кого-небудь. *Чіпка на мирову зводе, частує* (Мирний, II, 1954, 290); **І́ти (піти́) на мирову́** — прагнути вирішити справу полюбовно; іти на примирення.— *Тепер ще, бачу, на мирову ідуть* [повстанці] (Фр., VIII, 1952, 299); *Він де в чому вже розібрався і з властивою йому поспішністю заявив, що Куцевич взагалі порядна людина і Максим повинен з ним піти на мирову* (Рибак, Час.., 1960, 747); **Пи́ти (ви́пити, запи́ти** *і т. ін.*) **мирову́** — випивати за примирення. — *Бий, кажу! — кричить перший* [супротивник] *та хвіть другого по пиці... Той — здачі.. Насилу розборонили люди, та й ведуть знову в шинок «мирову пити»* (Мирний, II, 1954, 195); *Скоро вони помирились, але на весілля так і не пішли — вдома випили мирову* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 372); *Устим приніс четверть самогону, запив мирову і наказав усім парубкам Оксена не зобижати* (Тют., Вир, 1964, 22).

2. У царській Росії та деяких буржуазних державах — пов'язаний з органами, які розглядають дрібні кримінальні й цивільні справи. [Харпко:] *А ще, може, й на мировий з'їзд прийдеться апеляцію подавати* (Мирний, V, 1955, 125); *Робітники нахвалялись на п. Юзефовича мировим судом* (Сам., II, 1958, 357); // *у знач. ім.* **мирови́й,** во́го, ч. Те саме, що **Мирови́й суддя́.** [Харитон:] *А я оце думаю кинутись до мирового* (Кроп., II, 1958, 46); — *І мировий, кажуть, пан, і він за панами тягне, на панську руч* (Коцюб., I, 1955, 462).

△ **Мирови́й посере́дник** — після селянської реформи 1861 р. в Росії — урядовий чиновник, що залагоджував конфлікти між селянами та поміщиками. *Пан поїхав до міста і пожалівся, ніби Джеря бунтує громаду. Мировий посередник потяг руку за паном* (Н.-Лев., II, 1956, 260); [Лисенко:] *Наслухався горя цього, коли був мировим посередником! Я зараз напишу вам скаргу до окружного суду* (Мокр., П'єси, 1959, 281); **Мирови́й суддя́** — суддя, що розглядав дрібні кримінальні й цивільні справи. — *Се було ще з того разу, Як я з царського указу Мировим суддею став* (Фр.. XII, 1953, 8).

МИРОЇ́Д, а, *ч., розм.* Той, хто живе чужою працею; куркуль. — *Дивуєш ти мене, Данило: наш же ти, як*

е, наскрізь полтавський, а якою дорогою пішов у житті. — Тією пішов, на яку такі ж мироїди, як ви, дядьку, й погнали: каховською та заробітчанською (Гончар, II, 1959, 269).

МИРОЛЮ́БНИЙ, а, е. Який любить мир (*див.* **мир** [2] 1); не схильний до війни, ворожнечі, сварок. *Найдужчі, найдорожчі люди і миролюбні в той же час. Які в нас виросли споруди! Яка енергія у нас!* (Тич., II, 1957, 241); *Радянський народ, вихований в дусі пролетарського інтернаціоналізму, ділиться своїми надбаннями з усіма країнами народної демократії, з миролюбними народами світу* (Рад. Укр., 6.XI 1956, 1); *Згуртування всіх миролюбних сил світу під прапором боротьби за мир і свободу народів є вирішальним фактором їх неодмінної перемоги* (Ком. Укр., I, 1961, 4); // Оснований на політиці миру і дружби. *Соціалістичні країни є ініціаторами багатьох найважливіших миролюбних акцій, спрямованих на зрив агресивної політики імперіалістичних країн* (Ком. Укр., 10, 1967, 38); *Наш народ переміг у бою І вершить миролюбні діла* (Воронько, Тепло.., 1959, 9); // Сповнений приязні, дружелюбності до інших. *Привітне його обличчя в ластовинках осміхається миролюбною усмішкою* (Вас., II, 1959, 151); *Пісню всіх народів, пісню миролюбну.. не заб'ють вони* [палії війни] (Бажан, Роки, 1957, 221).

МИРОЛЮ́БНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **миролю́бний.** — *Скажу я тобі, Бородавко, що я задумав,— з удаваною миролюбністю й довір'ям сказав Сагайдачний* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 438); *Наша миролюбність аж ніяк не означає нашої слабості* (Рад. Укр., 20.X 1962, 1).

МИРОЛЮ́БНО. Присл. до **миролю́бний.** [Ф о р т у н а т *(миролюбно):*] *Та нащо ті суди?* (Л. Укр., II, 1951, 428); *Три школи в них — російська та грузинська, Азербайджанська третя: три народи Живуть тут і працюють миролюбно* (Рильський, III, 1961, 164); *Хлопці незабаром побачили, що дід жартує: вчі сяяли вже миролюбно й весело* (Вас., Вибр., 1954, 240).

МИРОНО́СИЦЯ, і, *ж., заст.* За євангельським міфом — одна з жінок, яка принесла миро для помазання тіла Христа після зняття його з хреста. *Грали трагедію «Страждання Христові», .. розп'яття, плач мироносиць* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 150); — *Дивна ти людина, Марино. Коли б жила при Ісусі Христі, першою мироносицею була б при ньому* (Головко, I, 1957, 487); // Учасниця процесій під час церковних обрядів. *І вона* [Горпина] *понесла в темінь.. трепет маленької свічечки, що роняла на пальці і землю воскові сльози. Варчук ще подивився на хід мироносиць* (Стельмах, II, 1962, 308); *Змолоду по-старечому скорботно змикала* [Якилина] *губи, закривалася від світу шатром чорної хустки, .. ходила в мироносицях — Христових прислужницях* (Рєчм., Весн. грози, 1961, 11).

МИРОТВО́РЕЦЬ, рця, *ч., уроч.* Той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу, сварки. *Це був справжній миротворець* [М. Лисенко]: *люди всяких партій, напрямків, національностей, різного віку, полу* [статі], *розвитку і вдачі — усі горнулись до його ніжної, ясної, без краю привітної душі, і всім він уділяв тієї живущої, цілющої води, якої у його було невичерпне джерело* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 213); — *Коли я думаю про чоловіка, що зміг би принести замирення й згоду в наші лави, я не знаходжу нікого, окрім вас.. — Поганий з мене миротворець* (Сміл., Сад, 1952, 175); *Палії нової війни хитро прикидаються лагідненькими, тихими та смирними. Вони страшенно люблять узивати себе миротворцями* (Тич., III, 1957, 331); — *Генерал таємної поліції в образі ангела-миротворця! — вибухнув грубим солдатським реготом Веллер* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 72).

МИРОТВО́РНИЙ, а, е, *заст.* Заспокійливий. [Х о м а М а р т и н о в и ч:] *Сідай, Колю. Пий, друже, чай. Це трав'яця — миротворна* (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 178).

МИ́РРА, и, *ж.* 1. *тільки одн.* Ароматична смола деяких тропічних дерев, що застосовується в медицині та парфюмерії.

2. Тропічне дерево, з якого добувають цю смолу.

МИ́РРОВИЙ, а, е. Прикм. до **ми́рра.** *Миррове дерево;* // Власт. мирі. *Мирровий запах;* // Який добувається з мирри (у 2 знач.). *Миррове масло.*

МИРСЬКИЙ, а́, е́. 1. *заст.* Світський. *Не раз і не два інспектор чернець розганяв студентів серед глухої ночі, бо вони тривожили його своїми мирськими піснями* (Н.-Лев., I, 1956, 340); *Батюшечка сидить коло вікна, милуючись світом божим. Ніби підкреслює, сівши геть від столу, що справи мирські його зовсім не обходять* (Полт., Повість.., 1960, 353); // Який живе у миру (*див.* **мир** [2] 4). [В а с и л ь:] *Не всі рівні, не всі однакові перед богом? Ні, то мирські, а то, бач — божі, все едно, що то чоловік собі, а то — пан* (Мирний, V, 1955, 97); *Мстислав дуже не любить, коли хтось згадує про його чудодійне перетворення із закоренілого мирського гріховодника в єпископа* (Мельн., До раю.., 1961, 30); // Власт. людям, що живуть у миру. [М а р у с я:] *Зрікаючись миру, імення мирське треба перемінити* (Мирний, V, 1955, 105); *Війна, боротьба, мирські пристрасті увійшли і до церкви* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 20).

2. *іст.* Прикм. до **мир** [2] 3. *Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже втомився* (Кв.-Осн., II, 1956, 267); *Люди побачили — не старшина правує, а вже Захар старшину примушує сход скликать, вирішувати мирські справи* (Горд., Чужу ниву.., 1947, 192); // *у знач. ім.* **мирське́,** ко́го, *с.* У царській Росії — один з податків, які повинні були сплачувати селяни. — *Гроші тягни з себе, мов жили: подать дай, мирське дай, сюди дай, туди дай* (Коцюб., I, 1955, 113).

МИРТ, а, *ч.,* **МИ́РТА,** и, *ж.* Південне вічнозелене дерево родини миртових з білими або рожевими квітками і темно-зеленим запашним листям, що містить ефірну олію. *Запахло миртами, цвітом помаранців* (Н.-Лев., III, 1956, 313); *Схили гір зазеленіли темними миртами і плоскими китайськими парасольками пиній на узгір'ях двох суходолів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231); *Кругом хвилюються, шумлять Розкішні, чарівні діброви, Алеї пальм і ліс лавровий, І благовонних миртів ряд, І кедрів горді верховини, І золотаві апельсини* (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 35); *Весільний вінок із мирта.*

МИ́РТА *див.* **мирт.**

МИ́РТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мирт.** *Миртове дерево;* // Зроблений з гілок мирта. *Старший дружба з миртовим вінком на полумиску, застеленим великою, квітчастою тонкою хусткою, вступив у сіни й застукав тричі в двері світлиці, де була панна молода* (Мак., Вибр., 1954, 212).

2. *у знач. ім.* **ми́ртові,** вих, *мн.* Родина дерев і кущів (переважно вічнозелених), багатих на ефірну олію, до якої входять мирт, евкаліпт, гвоздичне дерево та ін.

МИ́РШАВЕНЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **ми́ршавий.** *Розказують люди, що часом скарби і самі вилазять на верх землі, перекинувшись у яку-небудь пакость: у старого шолудивого діда або у миршавеньке козеня* (Стор., I, 1957, 60); *Молодий панок, .. щось миршавеньке,*

золотушне, із вишкарубаною, як скло, лисиною, гидливо кривив губи (Вас., І, 1959, 316); *Його опуклі губи, над якими поп'явся сірий миршавенький пушок, випиналися так, мов хотіли когось поцілувати* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 38); — *Добряче у них просо, — з виглядом справжнього знавця проказав Валерій.— А у нас миршавеньке, погано землю обробили і не пропололи як слід* (Коп., Земля.., 1957, 34).

МИ́РШАВЕЦЬ, вця, ч. Миршавий чоловік.

МИ́РШАВИЙ, а, е. 1. Який має непривабливу зовнішність, нездоровий, жалюгідний вигляд; слабосильний, хворобливий (про людей і тварин). *Гнилозубий чоловік зморщився, скривився й ще миршавіший здався, ніж був до цього* (Мирний, III, 1954, 91); *Худоба нужденна, миршава, та й то рідко у котрого газди й є* (Фр., II, 1950, 45); — *Глянеш на тебе — .. миршаве таке, сухоребре, а придивишся, чорт у тобі якийсь сидить* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 257); *Серед двору збилися переляканим натовпом дівчата й молодиці.. А трохи далі, в загороді, — .. нужденні корівки, миршаві захарчовані свині й поросята, запаршивілі, з обстриженою вовною вівці* (Кол., На фронті.., 1959, 73); *Високопарні слова так не гармоніювали з його миршавою постаттю, що Ольга аж очі заплющила, щоб не дивитись на нього* (Вільде, Сестри.., 1958, 468); // Жалюгідний, слабенький, негарний (про волосся, частини тіла такої людини, тварини). *Там тепер стирчить їжаком малорослa ліщина, колючі будяки, як волосся на сирітській миршавій голові, обскублене руками мачухи* (П.-Лев., І, 1956, 153); *Кінчивши роботу, Гриня вистромляє миршаву свою мідно-рудаву бороду з будки фургона* (Гончар, Тронка, 1963, 173); *За півгодини віслючків було розвантажено, і вони залюбки полягали на зеленій ковдрі, щоб погріти на сонці свої миршаві спини, звільнені від вантажу* (Досв., Гюлле, 1961, 107); // перен., зневажл. Нічим не примітний; непоказний (про людину). *Часом трапляється, що якийсь миршавий репортерчик, що на його звертали увагу тільки тоді, як дуже вбрешеться, перебувши в тюрмі, стає героєм* (Сам., II, 1958, 354); *Багато декого є тепер, що насторочують вуха на захід і схід, прислухаючись: чи не гримлять гармати, .. чи не покажеться шляхетська морда польського легіонера із миршавих дворянчиків* (Еллан, II, 1958, 222).

2. Який погано, негусто росте (про рослини); чахлий. *Поле. Миршаве жито.. Стирчать сухі колоски. Мізерний урожай* (Довж., І, 1958, 34); *Низенький, миршавий, підгорілий ячмінь ледве піднімався на півметра від землі* (Жур., До них іде.., 1952, 143).

3. Який має поганий, жалюгідний вигляд (про предмети). *Тоді і озеро не таке, як тепер, гниле та миршаве, а глибоке та водяне було* (Мирний, IV, 1955, 15); *Був біля шахти миршавий, гниловодий струмок, який ніс свою іржаву рідину — серед бур'яну та лопухів — у каламутний Айдар* (Дмит., Обпалені.., 1962, 200); — *Брат Петро пригнав з поля корову ще в полудень, нарвав їй гички, нагодував, усе того хазяйства миршавого доглядаючи* (Кос., Новели, 1962, 41); * Образно. [О л ь г а:] *Душу за гроші продасть* [Косяк] *і не попадеться. Такі люди все можуть продати ради свого миршавого щастячка* (Зар., Антеї, 1962, 264).

МИ́РШАВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **ми́ршавий**.

МИ́РШАВІТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати миршавим. *З пошкоджених дерев та кущів передчасно осипається листя, а пошкоджена кліщиком трав'яниста рослинність миршавіє, жовкне і засихає* (Шкідн. поля.., 1949, 13); * Образно. — *Я б здатна була крізь землю провалитися, ніж признатися у тих почуттях, що доти тільки здавалися могутніми, поки хоронилися на самому дні серця, і миттю линяють, миршавіють, як тільки зважуся вимовити їх* (Л. Янов., І, 1959, 372).

МИ́РШАВКА, и, ж., зневажл. Миршава жінка.

МИРЯ́НИ, ря́н, *мн. (одн.* **миря́нин**, а, ч.; **миря́нка**, и, ж.), *заст.* 1. Люди, що живуть у миру (*див.* **мир**[2] 4), не мають духовного звання і не належать до духовного сану. *Були* [у пеклі] *і штатські, і военні. Були і панські, і казенні, Були миряни і попи* (Котл., І, 1952, 138); *Андрій увійшов до костьолу. Ченці, ксьондзи й миряни стояли навколішках і молилися* (Довж., І, 1958, 244); [М о т р я:] *За кого ти їх* [свічок] *так багато ставляла?* [Х в е д о с к а:] *За рід і за мир хрещений.* [М о т р я:] *А за того ж миряни скільки?* (Кроп., II, 1958, 7); [В а с и л ь:] *Ти завжди видавала з себе більше мирянку, ніж черницю. тебе життя тягло до себе* (Мирний, V, 1955, 99).

2. *іст.* Члени сільської громади, миру (*див.* **мир**[2] 3); селяни. — *Не тичу свого носа на волосні або сільські сходи, де миряни радяться про свої громадські діла* (Мирний, IV, 1955, 351); *Чекаючи, доки миряни вщухнуть, Хлопешка недбало відставив ногу, відпустив губу, наче ось-ось хотів плюнути* (Гончар, II, 1959, 16).

3. *тільки мн.* Люди (у 4 знач.). — *Гвалт, миряни, що це з нами! Вилупіть лиш баньки!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 69); *Один* [лірник] *сліпий, другий кривий, А третій горбатий. Йшли в Суботов про Богдана Мирянам співати* (Шевч., І, 1951, 304); *Поставили* [у Дем'яна] *на стіл вареників макітру І пляшку — свашку всіх мирян* (Гл., Вибр., 1951, 155).

МИРЯ́НИН *див.* **миря́ни**.

МИРЯ́НКА *див.* **миря́ни**.

МИРЯ́НСЬКИЙ, а, е, *заст., рідко.* Прикм. до **миря́ни**. — *Не дався їм узнаки Йосипенко, прикажчик. Разом уже б його назначити і зборщиком* [збирачем], *щоб харлав мирянські гроші* (Мирний, IV, 1955, 215); *Про що ж мазку мирянську лити? За Турна щиро так стоять?* (Котл., І, 1952, 292).

МИС, у, ч. Частина суші, яка гострим кутом входить у водний простір (море, озеро, річку і т. ін.). *Жовті піщані миси виступали в річку* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 103); *На вузькому мисі Крива Коса, що далеко заходить в Азовське море, розташувалося робітниче селище* (Рад. Укр., 5.III 1949, 3).

МИ́СА, и, ж., *заст.* Велика миска. *З полиці миси, миски й мисочки, і зелені, й червоні, і жовті, наче каміння дороге, викрашаються* (Вовчок, І, 1955, 124); *Подано в здоровенних мисах.. розсіл і до нього пампушки* (Фр., VIII, 1952, 67).

МИ́СИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **мис**. *За мисиком, що відділяв Малий Фонтан від аркадійської бухти, почалися нагромадження каменю* (Смолич, Світанок.., 1953, 28).

МИ́СКА, и, ж. 1. Посудина у вигляді широкої чашки, в якій звичайно подають страву до столу. *Тут їли* [троянці у Дидони] *розні* [різні] *потрави, І все з полив'яних мисок, І самі гарні приправи, З нових кленових тарілок* (Котл., І, 1952, 72); *Дві миски на столі, одна з бараболею товченою, гарячою, друга з кислим молоком* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 69); * У порівн. — *А в його золоті еполети на плечах були здорові, такі завбільшки, як миски* (Н.-Лев., III, 1956, 345); // Про кількість чого-небудь, що вміщується в таку посудину. *В мене було ще мисок зо три проса* (Н.-Лев., III, 1956, 281); — *Я повертався з роботи.. натомлений і голодний. Перехиляв дві миски юшки, їв сало і запивав кислим вином* (Ю. Янов., II, 1958, 65).

2. Посудина такої форми більшого розміру, що призначена для різних господарських потреб. *Голі стіни.*

полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і миской до умивання (Л. Укр., III, 1952, 571); *Відро з лушпайками стояло в нього біля ніг, а миска з водою — поруч* (Ю. Янов., II, 1958, 160); *Ледве-ледве ганяла вона жорна, що з-під них в дерев'яну миску капля за каплею падало вівсяне борошно* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6).

△ **Ниркова́ ми́ска** — порожнина в нирці, що служить для збирання сечі й з'єднується з сечоводом. *Чай з листків шавлії має протигнильні властивості, лікує запальні процеси у ниркових мисках* (Лікар. рослини.., 1958, 110).

МИСКОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **ми́ска**.

МИСКОЛИ́З, а, ч., *зневажл.* Те саме, що **блюдоли́з**. *А миколизи не знають, як славити, Те вихваляють і се* (Граб., I, 1959, 606); *— Не дійде панський миколиз, щоб ми догоджали йому* (Горд., Заробітчани, 1949, 97).

МИ́СЛЕНИЙ, а, е. Який постає в думках, лише уявляється. *Скільки дум передумається вночі! Скільки мислених розмов і суперечок прошумить!* (Вол., Озеро.., 1959, 70).

МИ́СЛЕННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **ми́слити** 1. *А вже найбільша була біда Миронові з тим мисленням! Не вмів мислити та й годі* (Фр., I, 1955, 235); *Кушнір явно не справлявся зі своїми обов'язками — не вистачало культури, широти мислення* (Руд., Остання шабля, 1959, 547); *Народний герой у Гончара — це людина сучасного способу мислення, людина широкого духовного кругозору* (Про багатство л-ри, 1959, 232).

2. Здатність людини мислити (у 1 знач.). *Мислення — це властивість високоорганізованої матерії, а саме — властивість мозку* (Логіка, 1953, 6); *Мова людини нерозривно зв'язана з її мисленням* (Смолич, VI, 1959, 317).

МИСЛИ́ВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто займається, захоплюється мисливством. — *Я не згірший мисливець, знав, що качка птиця вередлива* (Вовчок, VI, 1956, 312); *Коли мисливець підходить до лугу чи болота, багатого на дичину, його охоплює радісне передчуття щасливого полювання* (Рильський, III, 1956, 128); — *Я на своєму житті перший раз здибаю жінку-мисливця* (Досв., Вибр., 1959, 411); * У порівн. — *А я... зможу,— раптом каже Денис Блаженко, дивлячись на висоту, як мисливець на тигра* (Гончар, III, 1959, 36).

2. *за ким — чим, перен.* Той, хто переслідує кого-, що-небудь, шукає когось, щось. *З пустотливого шибеника Володимир обернувся в серйозного мисливця за німецькими автомашинами* (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 13); *Над вулицею десь біля бульварів, лякаючи поодиноких мисливців за любов'ю, проходить пісня* (Ю. Янов., II, 1958, 61); // *спец.* Швидкоплавне військове моторне судно, призначене для розшуку і знищення підводних човнів противника. *Човен плавно занурюється все глибше й глибше. Нас переслідує ланка великих мисливців* (Логв., Давні рани, 1961, 31).

3. *розм., рідко.* Розумний, метикуватий, хитрий чоловік. *Молодий, та ба: мисливець* (Сл. Гр.).

МИСЛИ́ВИЙ [1], а, е, *заст.* Розумний. *Пилипиха усю правду нашу знала, а ради не знаходила, хоч яка була мислива собі* (Вовчок, I, 1955, 223); *Не тобі я, добродію,Ситий та щасливий, Друкуватиму мій гомін, Щирий і мисливий* (Щог., Поезії, 1958, 56); // Умілий. *Сама наймисливіша ткаля не затче такої рясної плахти, як мати-природа заткала на диво людям ту широку долину!* (Мирний, IV, 1955, 316).

МИСЛИ́ВИЙ [2], вого, ч., *розм.* Те саме, що **мисли́вець** 1. *Була у пана псарня славна, Бо пан мисливий добрий був* (Фр., X, 1954, 343); *І трошки перебільшує мисливий Свою вчорашню здобич «на зорі»* (Рильський, Весн. пісня, 1952, 104).

МИСЛИ́ВИЦЯ, і, *ж., рідко.* Жін. до **мисли́вець** 1. [І ф і г е н і я:] *Ти, срібнолука богине-мисливице, Честі і цноти дівчат оборонице, Поміч свою нам подай...* (Л. Укр., I, 1951, 160).

МИСЛИ́ВСТВО, а, *с.* Добування диких звірів і птахів з метою використання їх м'яса, хутра і т. ін. *Грузд, господар хатини, був з підкарпатського села і жив з мисливства* (Петльов., Хотинці, 1949, 140); *У степовій та лісостеповій смугах населення переходило від мисливства до приручення тварин, а від збирання — до землеробства* (Іст. СРСР, I, 1957, 9).

МИСЛИВСТВОЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з мисливствознавства. *Білий ізюбр!.. Мисливствознавці пояснюють таке рідкісне забарвлення ізюбра нестачею пігментних речовин у тварини* (Рад. Укр., 14.II 1964, 4).

МИСЛИВСТВОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Вчення про мисливство, способи, якими воно здійснюється.

МИСЛИ́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мисли́вець** і **мисли́вство**. *Петро Антонович почав оповідати свої мисливські пригоди* (М. Ол., Леся, 1960, 12); *Тваринний світ* [тайги] *досить багатий. Тут водяться цінні хутрові звірі, які є предметом мисливського промислу,— білка, заєць, лисиця, куниця, соболь, горностай* (Фіз. геогр.., 6, 1957, 40); *Недалеко від міста Коростеня на Житомирщині розкинувся Державний республіканський мисливський заказник* (Наука.., 8, 1959, 34); // Який застосовується в мисливстві, належний мисливцям. *Коли чує* [поет],— *гомін, крики, Десь мисливські сурми грають, Чутно разом, як собачі Й людські голоси лунають* (Л. Укр., I, 1951, 365); *У витягнутій вперед руці він тримав поводок мисливського собаки, в правій — ремінець. З підперезаного величезного живота звисав важкий ягдташ, повний дичини* (Довж., I, 1958, 422); *У гущавині зелені траплялися альтанки, мисливські хатки* (Смолич, I, 1958, 77); // Власт. мисливцеві, мисливцям; такий, як у мисливця. *Коли поглянув* [Едмунд] *і сам побачив таку незвичайну рибу, пробудилася в ньому мисливська жилка* (Фр., III, 1950, 11); *До будки сторожа біля пристані підходить зв'язковий. У нього легка мисливська хода, на ногах шкарбани* (Ю. Янов., I, 1954, 223); *Скільки пам'ятає себе, він марив полюванням, .. його мисливський запал дивував навіть дорослих* (Гончар, Тронка, 1963, 307).

Мисли́вський магази́н; Мисли́вська крамни́ця — магазин, в якому продаються речі, потрібні для мисливства; **Мисли́вська істо́рія (бреха́ня** *і т. ін.*) — про оповідання, історії тощо з перебільшеннями, вигадками, властивими більшості мисливців. — *Звичайно, це все треба перевірити, тут, мабуть, багато мисливської брехні, але такі записи дуже нам корисні* (Донч., II, 1956, 28).

МИ́СЛИМИЙ, а, е. Який може бути, відбуватися; можливий. *Утвердження справжньої робітничо-селянської влади на селі і ліквідація поміщицького землеволодіння мислимі тільки із знищенням диктатури куркуля* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 49); *Де мислиме безоплатне виконання в громадському порядку різних важливих справ, що вимагають.. немало сил і часу? Тільки в соціалістичному суспільстві* (Рад. Укр., 7. XI 1960, 2).

МИСЛИ́МО. Присл. до **ми́сли́мий**; // *у знач. присудк. сл.* [Н а с т а с і я Ю л і а н і в н а:] *Ви мені скажіть: мислимо це — молода дівчина їде не куди-небудь, а в самий Мінськ до молодого мужчини* (Сміл., Черв. троянда, 1955, 42); *Сіверяни не гомоніли тепер,— кричали, обурювались і навіть погрожували. Бо хіба ж мислимо... Та й де це видано? Відколи існує земля*

Сіверянська, жоден князь не нехтував так думкою поселян (Міщ., Сіверяни, 1961, 150).

МИСЛИ́ТЕЛЬ, я, ч. Людина, здатна до глибокого філософського мислення. *Точно в два дні по тім він з'явився. Старанно одягнений, скромний, .. з чолом мислителя* (Коб., III, 1956, 91); *Шевченко був не тільки геніальним творцем слова, а й великим мислителем, чиє око бачило на багато-багато літ уперед* (Рильський, III, 1955, 266).

МИ́СЛИТИ, лю, лиш, *недок.* 1. *неперех.* Міркувати, зіставляючи явища об'єктивної дійсності і роблячи висновки. *Я вірив правді на землі, Я чесно мислив і трудився* (Граб., I, 1959, 206); *Нові люди мислять по-новому, мислять державними масштабами* (Рильський, III, 1956, 47); *Художник мислить образами, він показує істину* (Талант.., 1958, 50).

2. *неперех., розм.* Те саме, що ду́мати 2.— *Ій-богу, Семен розумніший, ніж я мислив!..* (Коцюб., I, 1955, 114); — *Про що, скажи, ти мислиш, воєводо?* — *Озвався князь* (Бажан, Роки, 1957, 228); // *з інфін.* Мати намір, збиратися робити що-небудь. *Ніхто й не мислив спати; про вечерю теж не було гадки* (Коцюб., I, 1955, 123); — *Кажуть про нас, дорогі мому серцю брати, що ви невдячні і неретельні: взяти гроші знаєте, а віддати і не мислите* (Мак., Вибр., 1956, 229).

3. *перех.* Уявляти собі кого-, що-небудь. *Салтиков мислив соціальний роман, як роман народний не лише в розумінні зображення народного життя, а й в розумінні аспекту зображення, ідеалів письменника* (Рад. літ-во, 8, 1965, 53); *Маяковський казав, що не мислить себе поза партією, хоч і не носить партійного квитка* (Рильський, III, 1956, 373); — *Ну, скажіть нам, діду Харитоне Кононовичу, як ви собі мислите комуну?* (Ю. Янов., II, 1954, 160).

◇ **Ми́слити добро́ (добра́)** *кому* — бажати щось добре кому-небудь; прагнути зробити щось добре комусь. [Степан Демидович:] *Люди тямущі радять мені писати, а ти, хоч і дочка мені, не мислиш батькові добра* (Сам., II, 1958, 134); — *Думаєш, добра тобі мислять отакі типи?* (Гончар, III, 1959, 301); **Ми́слити зло (ли́хо)** *кому* — бажати кому-небудь щось недобре; намагатися шкодити комусь; **Не ми́слити зла (ли́ха)** *кому* — не бажати чогось недоброго кому-небудь, не прагнути шкодити комусь. *Свій своєму лиха не мислить* (Номис, 1864, № 9443); — *Ви знаєте, що ми близькі сусіди, що я вам не ворог, зла не мислю ні вам, ні вашим дітям* (Н.-Лев., I, 1956, 134).

МИ́СЛИТИСЯ, иться, *недок., безос.* Бути в чиїйсь уяві; уявлятися, розумітися. *Весь кам'яний Урал в оповіданнях народу мислився як священне місце сутички пролетаріату з царатом* (Тич., III, 1957, 239); *Щастя мислилось* [Обломовим] *у вигляді повного непорушного спокою* (Талант.., 1958, 77); *В різні віки по-різному мислився, уявлявся ідеал людської досконалості* (Рад. Укр., 12.IV 1964, 1).

МИСЛІ́ТЕ, *невідм., с., заст.* Назва букви «м» у слов'яно-руській азбуці. * Образно. *Звичаю Козацького наберешся, Та побачиш світа, Не такого, як у бурсі, А живі мисліте З товариством прочитавш* (Шевч., II, 1963, 331).

◇ **Писа́ти (випи́сувати) мисліте,** *жарт.* — іти нетвердою ходою, зигзагами (про п'яного). *Мисліте по землі писав* [Еней], *З нудьги охляв і ізнемігся* (Котл., I, 1952, 92); *Піп, поспішаючи за ними, писав мисліте і щось розмовляв сам з собою* (Мирний, III, 1954, 197).

МИ́СЛОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **мисль** 1. *Молодий отаман сидів, задумався та дививсь у воду — багато, мабуть, мав він собі мислоньок попередумувати!* (Вовчок, I, 1955, 337); *Востанне, може, вп'юся, А мисло́ньки глибоко затаю... Піду в степи, у лузі загублюся* (Рильський, II, 1946, 15).

МИ́СЛЯЧИЙ, а, е, 1. Дієпр. акт. теп. ч. до **ми́слити** 1.

2. *у знач. прикм.* Який глибоко й самостійно мислить. *Драму* [«Фауст»] *можна назвати найліпшим представником думок, поглядів і змагань мислячого покоління епохи революційної в Німеччині* (Фр., XVI, 1955, 46); *Нам треба творити мистецтво, що несло б у собі високу, передову мисль, показати людей душевно багатих, мислячих* (Довж., III, 1960, 8); *В. І. Ленін говорив про Добролюбова, що це письменник, який дорогий всій освіченій і мислячій Росії* (Іст. УРСР, I, 1953, 468).

МИСЛЬ, і, *ж.* 1. Те саме, що ду́мка 2. *Де праця наша стійна та тривка, Любов до краю щира та палка? Де мислі слід — художньо-творчі томи?* (Граб., I, 1959, 155); *Образи купчилися в його мислях, як мультиплікат кінокартини* (Досв., Вибр., 1959, 353); *Рости, живи — і знай, що людська мисль, Що людська творчість — це найбільша мука, Найбільша радість на планеті!* (Рильський, II, 1960, 103); // Здатність мислити. *Сімдесят п'ять... А яка ж гостра і незгибима мисль! Тож сьогодні, як і 55 років тому, .. лунають срібними передзвонами рядки Павла Тичини: «Молодий я, молодий, повний сили і odваги»* (Знання.., 1, 1966, 1).

◇ **В ми́слі; У ми́слях; На ми́слі** — в думках. *Ой, скажи, ой, скажи, серце, дівчино, А що в тебе на мислі* (Укр.. лір. пісні, 1958, 175); *Не було дівчатам вгаву: Чайченко — як на мислі, як на язиці; далі вже так стало, що тільки й мови, що про його* (Вовчок, I, 1955, 189); *В мислях ніколи коханим тебе не одважусь назвати* (Л. Укр., I, 1951, 97); *Давид задумався. Може, в мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима* (Головко, II, 1957, 136); **Літа́ти (лете́ти, блука́ти) ми́слю** — думати, мріяти про що-небудь.. *В сій думці смутно походжая І мислю бог зна де літая, Під носом бачить* [Еней] *коровод* (Котл., I, 1952, 253); *Бачив птиці політ у весняній, розгонистій хмарі, З нею мислю летів, з нею жив, наче з другом у парі* (Мал., Звенигора, 1959, 248); **Ма́ти на ми́слі (в ми́слі)** — думати про кого-, що-небудь. *Дуже се мало, що я роблю, і я думаю, що навряд чи я скінчу коли хоч половину того, що маю на мислі* (Л. Укр., V, 1956, 63).

2. Те саме, що ду́мка 1. *Да вже пан Хмельницький добрі мисслі собі мав* (Думи.., 1941, 103); *Олдріджеве лице й руки допомагали йому — майже без слів викладати потрібну мисль* (Ільч., Серце жде, 1939, 306); *Найбільшою радістю для мене було усвідомлення того, що моя мисль знаходить відгук, є стимулом до роботи самостійної думки моїх молодших товаришів-учнів* (Від давнини.., I, 1960, 18).

3. Те, чим заповнена свідомість; думка (у 3 знач.). *Усе вона шиє та вишиває, усе за ділом, усе тож в якихсь мисляx...* (Вовчок, I, 1955, 194); *Розійдіться, журні мислі; Не туманьте мого чола!* (Граб., I, 1959, 378); *О тиха пристане робочого стола, Де ще на якорах дрімають вірні рими, Де мисслі щоглами підносяться стрункими, Струмують образи, як понадводна мла!* (Рильський, II, 1960, 18).

4. *тільки одн.* Система переконань, поглядів, уявлень; світогляд. *Нам треба творити мистецтво, що несло б у собі високу, передову мисль* (Довж., III, 1960, 8); *Вони* [Бєлінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов] *ніби знаменують сходи, якими йшла вперед і вгору революційно-демократична мисль Росії* (Рильський, III, 1956, 10); *Для того, хто хотів би обізнатися з рівнем перекладацької мислі і з станом перекладацької справи на Україні, досить було б прослухати нараду перекладачів* (Кундзич, Діези.., 1956, 52);

До вершин передової мисли свого часу Шевченко піднісся, підтримуваний і підбадьорюваний передовими російськими людьми (Рад. Укр., 5.I 1954, 2).

◇ **До ми́сли бу́ти (припада́ти, припа́сти, підхо́дити, підійти́** *і т. ін.*) — подобатися, бути бажаним, приємним для когось. *Було б не сватати, коли не до мисли* (Чуб., V, 1874, 620); [Т е т я н а:] *Помічаю я, що ти йому невбияк до мислі припала* (Кроп., IV, 1959, 280).

МИ́СНИК, а, ч. Полиця для посуду, іноді для продуктів у сільській хаті. — *Що се він усе закида, що якби йому повік з нами жити, га? — Не знаю, таточку,— сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то тарілки* (Кв.-Осн., II, 1956, 335); *Данило скрадається до хати.., навпомацки знаходить на миснику хлібину* (Стельмах, I, 1962, 558); — *Голод — не тітка, зуби на мисник не покладеш* (Бурл., Напередодні, 1956, 417); // Шафа з полицями для посуду і продуктів. *Прийде мати з поля, всюди справно: понагодовано, понаповано, начиння перемите, і миски в миснику* (Свидн., Люборацькі, 1955, 10); — *Та хоч би ж олією помастив* [хліб], *он у миснику в риночці* (Головко, II, 1957, 87); *Терентій дістав з найвищої полиці мисника пляшку* (Стельмах, I, 1962, 596).

МИСО́К, ска́, ч., *рідко.* Зменш.-пестл. до **мис**. *Надходила остання хвилина. Пароплав наближався до зюйдового миска острова* (Трубл., Лахтак, 1953, 15).

МИ́СОЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до **ми́ска**. *Вони* [Івась з Галею] *росли укупочці, мов ті близнятка, годувалися з однієї мисочки* (Мирний, IV, 1955, 70); *Мірошниченко, нагинаючись, кидає в мисочку сліпця гроші* (Стельмах, II, 1962, 323); *Сьогодні вдень Катря поклала мисочку борошенця витрусила, щоб спекти сяку-таку перепечайку* (Мирний, IV, 1955, 287); * У порівн. *Медуза. Морський холодець... Кругле, як мисочка, біле* (Вишня, I, 1956, 176).

2. *бот.* Особливе утворення з частини листка або стебла, яке оточує основу плода або весь плід.

МИСТЕ́ЦТВО, а, *с.* 1. Творче відображення дійсності в художніх образах, творча художня діяльність. *Уже б тепер не вдав* [тесля] *різьби такої, хоч би хто й замовив, минулося... Тепер аби хоч як, хоч без мистецтва хліба заробити...* (Л. Укр., I, 1951, 442); *Щоб зберегти Будапешт, врятувати від загибелі його історичні цінності, пам'ятки культури і мистецтва, щоб уникнути численних жертв серед мирного населення,— радянське командування пропонувало оточеним гуманні умови капітуляції* (Гончар, III, 1959, 236); // Галузь творчої художньої діяльності. *На відміну від літератури, музики, живопису, скульптури мистецтво театру є насамперед мистецтвом живих діючих сценічних образів* (З глибин душі, 1959, 66); *В скарбницю нового, радянського поетичного мистецтва українська поезія внесла і вносить багато своїх, неповторних, тільки їй властивих барв* (Про багатство л-ри, 1959, 109).

Мисте́цтво для мисте́цтва; Чи́сте мисте́цтво — реакційна естетична теорія і художня практика митців, спрямовані на відрив художньої творчості від суспільного життя. *В. Белінський гостро засуджував тих літераторів, зокрема співців «чистої краси», «чистого мистецтва», які.. заплющували очі, щоб не бачити об'єктивної дійсності з її болями, кривдами, боротьбою* (Мал., Думки... 1959, 21).

2. *яке, чого.* Досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність. *І вчені, і проповідники, і навіть учні академій та університетів охоче дискутували, щоб вправлятися у вищій техніці промовницького мистецтва та тонощах логіки й казуїстики* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 152); *Воронцов щоразу був у захваті від свого таджика, коли той керував боєм. Це було справжнє мистецтво, впевнене, завжди винахідливе, точне* (Гончар, III, 1959, 349); *Рильський виявив у «Марині», крім прекрасного дару оповідача, мистецтво ліплення пластичних образів* (Криж., М. Рильський, 1960, 60).

МИСТЕЦТВОЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець з мистецтвознавства. *Про художників у нас пишуть мало, а коли й пишуть, то здебільш фахівці-мистецтвознавці у своїх фахових виданнях* (Перв., З щоденника.., 1956, 131); *Крім Аршина, ще підстерігав її на художній раді Міль, столичний мистецтвознавець* (Вол., Озеро.., 1959, 118).

МИСТЕЦТВОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про мистецтво. *З виходом у світ журналу «Мистецтво» українському радянському мистецтвознавству й критиці надано ще одну високу й відповідальну трибуну* (З глибин душі, 1959, 169); *В Узбекистані створено оперний театр, філармонії, інститут мистецтвознавства, радіокомітет, палаци культури* (Мист., 6, 1957, 18).

МИСТЕЦТВОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до мистецтвознавства. *Увага мистецтвознавчої критики спрямована зараз на боротьбу проти двох головних антимистецьких небезпек: проти захоплення формалістичними ефектами та проти натуралістичної бездумності у відтворенні дійсності* (Вітч., 1, 1962, 190); *Радянське шевченкознавство відзначається різними напрямами досліджень, серед них історико-літературний, текстологічний, естетичний, філософський, мистецтвознавчий* (Рад. літ-во, 5, 1964, 73).

МИСТЕ́ЦЬ, тця́, ч., *заст.* Те саме, що **митець**. *Великий мистець був Менандр; „під його руками каміння чіме оживало і мармур неначе аж дихав, і мідь ворушилась, слонова кість і дерево всяке, і глина — усе воскресало у постатях дивних* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 163); *Тільки що Христя намірилася стрибнути, а Кравченко ззаду так її і підхопив під руки, так і зніс на повозку, аж Христя усміхнулася.— О, та ви ж і мистець свого діла! — сказала вона* (Мирний, III, 1954, 317).

МИСТЕ́ЦЬКИ. Присл. до **мисте́цький** 1. *Ніякі митці не вигадають оригінальних слів. Вони лише можуть мистецьки створити комбінацію їх* (Досв., Вибр., 1959, 14); *Всередині оброблений* [палац] *деревом під кольорові маржури і під метали! Оброблено напрочуд мистецьки!* (Вишня, I, 1956, 165); *Знов його.. голова сновигала між кіньми й конокрадами, і знову його зіркувате око, до половини засноване кривавими прожилками, мистецьки вибирало розкішну породу* (Стельмах, I, 1962, 499).

МИСТЕ́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до мистецтва, до відображення дійсності в художніх образах; художній. *Твори письменників-класиків відзначаються своїм демократизмом і гуманізмом, високою ідейністю і народністю, мистецькою досконалістю* (Іст. укр. літ., II, 1956, 9); *Мавка виступав в драмі* [«Лісова пісня» Лесі Українки] *і як невмируща природа, як безсмертна краса природи, що у своєму плині і розвитку стає вічно живим джерелом мистецького натхнення* (Рад. літ-во, 2, 1962, 108); *Наш обов'язок — високохудожніми творами і далі розвивати, витончувати мистецькі смаки народу, невпинно підносити його музичну культуру* (Мист., 4, 1957, 4); // Який становить собою елемент мистецтва. *Тонка шия вгиналася під разками кольористого намиста й дукачів. Блискучою хвилею спадали вони.. на білу тонку сорочку з мистецьким вишиванням* (Гр., II, 1963, 330).

2. Стос. до діяльності в галузі мистецтва. *Мистецькі учбові заклади нині, як правило, комплектуються з числа учасників самодіяльних колективів* (Мист., 6, 1955, 11); // Стос. до творів мистецтва; який складається з творів мистецтва. *Берегти мистецьку*

спадщину — не значить обмежуватись нею. Саме наше життя зобов'язує митця до новаторства, до збагачення стилів (Про багатство л-ри, 1959, 55).

3. Стос. до митців, діячів мистецтва. [Г о д в і н с о н *(одкриває біблію.. Читає глухим голосом):*] *Будь проклятий той, хто виліпить чи вилле бридке перед богом діло рук мистецьких і покладе його у схові!* (Л. Укр., III, 1952, 82); *Свіжий струмінь в діяльність творчих колективів вносить мистецька молодь* (Рад. Укр., 12.XI 1960, 2); // Власт. митцеві. *О, мистецьке славолюбство! З усміхом старий танцюра Згадує, як свій талан Уявляв він перед людом* (Л. Укр., IV, 1954, 142); *Мистецька фантазія також живиться і перевіряється дійсністю і не може вийти за її межі* (Талант.., 1958, 8).

4. Який виконується, здійснюється з великою майстерністю; майстерний. *Леонід Семенович почав дзижчати ту «Азру», підроблюючись під Ватин голос.. Підроблювання вийшло дуже мистецьке й смішне* (Н.-Лев., IV, 1956, 138); *Лижок* [зайця] *був мистецький* (Трубл., I, 1955, 41).

МИСЧИ́НА, и, *ж., розм.* Невеличка або поганенька миска. *Змила* [Харитя] *в мисчині горсточку пшона, вкинула щіпку солі та дві-три бараболі* (Коцюб., I, 1955, 14); *Біла рука старостихи гралася дерев'яною мисчиною, у якій був пісок для засипування* [засипання] *письма* (Оп., Іду.., 1958, 437); *Вклав панотець півбуханця хліба та мисчину сметани з сиром* (Свидн., Люборацькі, 1955, 13).

МИ́Т, у, *ч.* Інфекційна хвороба коней (переважно молодих). *Позитивні наслідки дав лікування пеніциліном миту коней* (Наука.., 2, 1958, 34).

МИТА́РСТВО, а, *с., книжн.* Важкі переживання; страждання, муки. *Чи ще митарство? чи вже буде? Буде, буде, бо холодно, Мороз розум будить* (Шевч., I, 1963, 242); // *перев. мн.* Те саме, що **поневіря́ння**. *В самій Ялті купання погане.., а загородні митарства мені обридли* (Л. Укр., V, 1956, 241); *Після голодних митарств у Тернополі Погиба разом з п'ятьма тисячами петлюрівців потрапив до багнистого Вадовецького табору, збудованого ще австрійцями для російських полонених* (Стельмах, II, 1962, 244).

МИТА́РСТВУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Те саме, що **поневіря́тися**. *З майором Хавцький став на близьку ногу, ще митарствуючи по Трансільванських Альпах* (Гончар, III, 1959, 203); *Пізніше він* [І. Замичківський] *залишає друкарню і митарствує по білому світу з маленькими театральними товариствами* (Мист., 4, 1956, 46).

МИ́ТЕЛЬ, ми́телю *і* ми́тлю, *ч., діал.* Тепла лужна вода для миття або прання. *Наварять митлю, голову їй* [Парасці] *змиють, сорочку чисту надінуть, приберуть її* (Барв., Опов.., 1902, 115); *В суботу ввечері Нимидора помила миски й ложки, змила добре мителем з лугу голову* (Н.-Лев., II, 1956, 177).

МИТЕ́ЦЬ, тця́, *ч.* 1. Той, хто працює в якому-небудь виді мистецтва. *Мати вроди, красо світовая! Де ти береш такі пишні барви, кольори блискучі? Який митець, якою талановитою рукою наложив їх на тебе так густо та рівно, так втішно та мило і покрив зверху чарівним світом, наче золототканим серпанком?* (Мирний, IV, 1955, 315); *З галереї загримів один із найбільш нестриманих вальсів віденського митця Штрауса* (Фр., VI, 1951, 229); *В цю хвилину я відчув велич моєї акторської ролі, велич.. професії митця* (Смолич, Театр.., 1940, 76); * У порівн. *Лукія нарвала квітів і сплела вінок. Вона, як митець, добирала фарби: дзвоники лілові, медок та кульбаби жовті, конюшина червона* (Донч., III, 1956, 75).

2. *на що, у чому, до чого, з інфін. і без додатка.* Людина, обізнана, вправна у якій-небудь справі; майстер (у 3 знач.). *Рибалонька, митець усе в воді ловити, Бажаючи піймать* [піймать] *в'юнів, В Болото Вершу засторчив* (Греб., I, 1957, 53); — *Хіба біля громадського добра мало роботи? Іди до якого ти діла митець та й роби* (Мирний, IV, 1955, 328); *Прийшов Макар, митець на всякі вигадки, цікавий оповідач і великий насмішник* (Вас., Вибр., 1954, 90); *Христя сказала: — Та ховайте* [гроші] *як слід. Бо тепер на ярмарки такі митці з міста наїздять, що незчуєтесь, як і витягнуть* (Головко, II, 1957, 120); — *Ну, давай навкулачки,— сказав Тарас, засукавши рукави.— Подивлюся я, що за митець у кулаці* (Довж., I, 1958, 218).

МИТЕ́ЦЬКИ. Присл. до **митецький** 2. *В невеликій, чепурній молдуванській хаті.. сичала на столі бензинка, а на ній шкварчала ячня, яку митецьки вмів пряжити Савченко* (Коцюб., I, 1955, 199).

МИТЕ́ЦЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до митця, митців (у 1 знач.).— *У мене в Петербурзі є один знайомий музика. Я до нього одішлю.. І вашу п'єсу надрукують, безперемінно надрукують... Багато знайдеться рук узятися за таке митецьке діло...* (Мирний, III, 1954, 204).

2. Власт. митцеві (у 2 знач.); майстерний (у 1 знач.). *О треба бути смілим, Щоб попишатися таким митецьким стрілом!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 144).

МИ́ТИ, мию́, ми́єш, *недок., перех.* 1. *також без додатка.* Очищати від бруду водою, водою з милом або іншою рідиною. *Скрізь порання: печуть* [молодиці], *варять, Вимітають, миють...* (Шевч., I, 1963, 316); *В кухні на столі стояв потухлий уже самовар, а Зінька мила склянки, стоячи проти вікна* (Головко, II, 1957, 61); *На подвір'ї, коли перед обідом Дьяконов стає мити руки, дітвора навперебій кидається зливати йому з кухля* (Гончар, II, 1959, 62); * Образно. *Хто стане горілкою свій розум мить, той його ще гірше забруднить* (Укр.. присл.., 1955, 207); // *розм.* Прати (білизну, одяг і т. ін.). *Олександра пекла хліб, варила страву, мила сорочки дітям і не мала часу й спину розігнути* (Коцюб., I, 1955, 67); // Відділяти що-небудь від чогось промиванням, виділяти що-небудь у чистому вигляді; промивати. *Я бачив, як пшеницю мили: То щонайкраще зерно У воду тільки плись, якраз пішло на дно, Полова ж, навісна, пливе собі по хвилі* (Греб., I, 1957, 49).

Ми́ти зблото, *спец.* — промиваючи пісок, у якому є крупинки золота, добувати останнє таким способом. *Уже три роки живе тут дід, миючи золото на тайговій річці* (Донч., III, 1956, 54); **Ми́ти ха́ту (кімна́ту** *і т. ін.)* — водою змивати з підлоги бруд у хаті, кімнаті тощо. *Хату мие* [Олена], *столи, лавки, мисники змива* (Кв.-Осн., II, 1956, 207); [К и р и л о:] *Спершу крамницю мие* [Храпко] *та на побігайках був, а далі грамоти вивчився, у приказчики посунувсь* (Мирний, V, 1955, 142).

◇ **Ми́ти (перемива́ти) кістки́ (кісточки́)** *кому* — злостиво обговорювати кого-небудь, ширити недобрі чутки про когось. *Федір пішов на квартиру. Мати сердилась, сестри дули губи, люди мили та перемивали всім Пакришням кістки, а він не звертав на те уваги* (Збан., Сеспель, 1961, 342); **Рука́ ру́ку ми́є** — про взаємні послуги. [Ф и л и м о н:] *Знаєте, Богдан Богданович, що я вам скажу: рука руку мие! Ви мені уважите, я вам що-небудь зроблю* (К.-Карий, I, 1960, 92).

2. Обдавати водою яку-небудь поверхню; обмивати (у 1 знач.). *Дніпро берег рие-рие, Яворові корінь мие* (Шевч., II, 1963, 394); *Я бачив хвилю сивогриву, Що мие Латвії рукав* (Рильський, III, 1961, 255); // Робити мокрим, вологим; поливати. *Вона б'ється головою об*

стіл, голосить і миє сльозами.. чорні руки (Коцюб., II, 1955, 14); *Бронзовий осміх пам'ятника миють дощі й негода* (Ю. Янов., II, 1958, 64).

МИ́ТИЙ, а, е. Діепр. пас. мин. ч. до **ми́ти**. *І покої не мазані* [у сотника], *І свилок не митий, І челяді нема дома* (Шевч., II, 1963, 201); *На Нелю вдарило запахом давно не митого людського тіла й поганого тютюну* (Вільде, Сестри.., 1958, 441); *Розривається серце за тим Одіссеєм розумним. Він-бо, нещасний, від любих далеко на хвилею митім Острові терпить біду* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 30).

◇ **Ми́та ха́та**, *діал.*— хата, стіни зрубу якої не вкриваються обмазкою, а залишаються в натуральному вигляді.

МИ́ТИСЯ, ми́юся, ми́єшся, *недок.* 1. Мити себе (обличчя, руки, тіло); вмиватися, обмиватися (у 1 знач.). *Увесь вечір Маруся.. мисники змивала, піч мазала, милася* (Кв.-Осн., II, 1955, 54); *У трофейних бочках в-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці* (Гончар, III, 1959, 127).

◇ **Ми́тися сльозо́ю (слі́зьми́)**, *нар.-поет.*— гірко плакати, ридати. *Як калина при долині Вранці під росою, Так Ганнуся червоніла, Милася сльозою* (Шевч., I, 1963, 160); *Я хочу миру між людьми, Щоб матері слізьми не мились* (Павл., Бистрина, 1959, 14).

2. Ставати мокрим, вологим від води або іншої рідини; обливатися. *Квіти миються росою* (Олесь, Вибр., 1958, 46); *Вийшов коваль з новенької кузні. Не миються потом у ній ковальчуки, не хукає проклятявленою утробою ковальський міх* (Мушк., Серце.., 1962, 114); * Образно. *В Ташані вода як синькою розведена, і сині хмари киплять у ній, миються снівною хвилею* (Тют., Вир, 1964, 126).

3. Пас. до **ми́ти** 1. *Фарбується* [Біла Церква], *білиться, миється...* (Вишня, I, 1956, 345).

МИ́ТНИЙ, а, е. Стос. до мита. *Незалежні, зв'язані майже тільки союзними відносинами області з різними інтересами, законами, урядами і митами, були з'єднані в одну націю, з одним урядом, з одним законодавством, з одним національним класовим інтересом, з одним митним кордоном* (Комун. маніф., 1963, 35); *Митна війна Австрії з Сербією, що тривала з семимісячною перервою з 1906 по 1911 рік, була викликана почасти конкуренцією Австрії і Франції в справі поставок військових припасів Сербії* (Ленін, 22, 1950, 226); *Про торговельні зв'язки Русі з країнами Західної Європи свідчить також митний статут німецького міста Рефельштеттена.., в якому серед інших купців згадуються й слов'яни* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 443); // *у знач. ім.* **ми́тне**, ного, *с., заст.* Мито. *Багар нагадував справжній ярмарок. Мусій.. вже прицілювався, де стати, коли тивун, який збирав митне, зупинив йому коней* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 381).

△ **Ми́тна політи́ка** — система державного контролю за провезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх; **Ми́тні таріфи** — зведення сплат, прийнятих для оподаткування товарів, що провозяться через кордон. *Незважаючи на досить високі митні тарифи, закордонний цукор був дешевший російського* (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

МИ́ТНИК, а, ч. Службовець, який збирає мито. *Заробляли не тільки воєводи, митники, крамарі й міняйли, але й човнярі, шинкарі й усі, хто давав подорожнім притулок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166); *З торгових податків особливо слід відзначити мито, яке збиралось на користь князя за провіз товарів. Для цього, згідно з «Руською Правдою», існували спеціальні урядовці-митники* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 480).

МИ́ТНИЦЯ, і, *ж.* Установа, що здійснює контроль за провезенням товарів через кордон і за оподаткуванням їх. *Феодали прагнули використати торгівлю як джерело великих доходів. Великі князі почали посилено створювати митниці* (Іст. УРСР, I, 1953, 127); [Ю д а:] *Був там митар* [митник] *посеред них. Так що ж, не все одно на митниці сидіти, чи ходити за хлібом жебраним? — однака честь!* (Л. Укр., III, 1952, 136); — *Спробує митниця затримати його валку, вимагаючи мита* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 298).

МИ́ТО, а, *с.* Податок, сплачуваний за перевезення товарів через кордон. *Він, ідучи за приміром інших бояр, поставив на дорозі величезну рогачку і жадав від проїжджих для себе мита* (Фр., VI, 1951, 41); — *Тепер на самому хлібі землевласник не проживе: американська пшениця і високе німецьке мито на хліб підрубали нас на пні* (Стельмах, I, 1962, 40); *Щоб обмежити довіз іноземних товарів у Росію, на них були накладені високі мита* (Іст. СРСР, II, 1957, 25).

МИ́ТРА, и, *ж.* Головний убір вищого духівництва християнської церкви, який надівають під час богослужіння. *У два ряди виглядали лиця і в клобуках, і в митрах, і простоволосі* (Н.-Лев., I, 1956, 363); *В митрі діамантовій, з хрестом смарагдовим, в шаті, золотом вишиваній, схилив* [патріарх] *голову свою* (Вишня, I, 1956, 91); * У порівн. *Здіймає він з голови того кашкета обережно, як архірей митру* (Вас., II, 1959, 78).

МИТРОПОЛИ́Т, а, ч. Вище звання православних єпископів, а також особа, що має це звання. *Князь Михайло Михайлович Вишневецький був жонатий з дочкою волоського господаря Раїною Могилою, двоюрідною сестрою київського митрополита Петра Могили* (Стор., I, 1957, 365); *На чолі церкви стояв митрополит, який у релігійних справах був підпорядкований константинопольському патріарху* (Іст. СРСР, I, 1957, 40).

МИТРОПОЛИ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **митрополи́т**. *Проти самого митрополичого крісла висів великий, на цілий зріст, портрет Петра Могили* (Н.-Лев., I, 1956, 363); *Центральне положення у місті, поряд з княжим двором, займав митрополичий або єпископський двір, який звичайно знаходився там же, у дитинці або при кафедральному соборі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 479); *Митрополичий хор співав гарно, але, щоб відігнати сумні думки, Олександр глянув на наймолодшу сестру, яка стояла неподалік* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 330).

МИТРОПО́ЛІЯ, ї, *ж.* Церковно-адміністративний округ, яким відає митрополит. *На початку другої половини XV ст. православна церква України і Білорусії була відокремлена від московської митрополії в окрему київську митрополію* (Іст. УРСР, I, 1953, 146).

МИТТЄ́ВИЙ, а, е, **МИТТЬО́ВИЙ**, а́, е́. 1. Який триває, існує лише мить; короткочасний, скороминущий. *Природив* [Мічурін] *до неї* [природи] *вже не як узурпатор і воїн, який вимагав покори, а як.. мізерно дрібна її частка, скороминуща, майже миттєва в безупинному русі життя* (Довж., I, 1958, 498); *Радісно і трохи аж тоскно стало дівчині від цієї миттєвої зустрічі з капітаном* (Гончар, Тронка, 1963, 182).

2. Який має відбутися, статися швидко, раптово. *У практиці польотів на сучасному винищувачі неминучі гострі ситуації, які вимагають миттєвого з'ясування причин їх появи і блискавичної реакції* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 1).

МИТТЄ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **миттє́вий**.

МИТТЄ́ВО. Присл. до **миттє́вий** 2. *Більш складними системами телевізійної автоматики є системи для визначення форми виробів. Такі пристрої дозволяють*

практично миттєво визначити відповідність форми виробу еталонові (Наука.., 3, 1962, 37).

МИ́ТТЮ, *присл.* В одну мить, дуже швидко. *Школярі сипонули в школу. Миттю посідали, випростались і затихли* (Гр., I, 1963, 243); *Хлопець миттю збагнув, яку необережну фразу сказав, та вже було пізно* (Дмит., Наречена, 1959, 212).

МИТТЯ, я́, *с.* Дія за знач. **мйти** 1 і **мйтися** 1. *Вона, затримавшись з надто старанним миттям підлоги на веранді, забула прибрати в кімнаті цибатого, сивоусого художника* (Коз., Сальвія, 1959, 76); *Процеси миття, сушіння, змащування деталей* [на київському заводі ім. Лепсе] *автоматизовані* (Роб. газ., 21.I 1962, 1); *Ганна відкинулась на подушки хвилями своїх чорних, розпущених після миття кіс* (Гончар, Таврія, 1952, 328).

МИТТЬОВИ́Й *див.* **миттє́вий.**

МИТЬ, і, *ж.* Дуже короткий проміжок часу; момент (у 1 знач.). *Він нахилився вперед, витягнув шию і ловив вухом той клик машини довго, уважно, наче боявся пропустити з нього хоч одну мить* (Коцюб., II, 1955, 39); *// чого, яка.* Певний відрізок часу. *Важке зітхання з плачем вирвалось якраз у ту мить, коли зробилося тихо* (Мирний, III, 1954, 77); *Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води, в годину щасливу і в радості мить, любіть у годину негоди!..* (Сос., II, 1958, 313).

В одну́ (єдину) мить — дуже швидко. *За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню в одну мить* (Н.-Лев., II, 1956, 197); *В єдину мить відійшло вбік усе, про що мріялось. Нема зору* (Гончар, III, 1959, 267); **В ту (цю) ж мить; Ту (цю) ж мить; Тієї ж мйті** — одразу ж, зараз же. *Як тільки вихилив Панько голову понад браму, в ту ж мить пустився руками й зіскочив на землю, як кіт* (Март., Тв., 1954, 164); *Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але ту ж мить розірвалось* (Коцюб., I, 1955, 233); *Він раптом, весь здригнувшись, ручко підвівся на коліна. З вогневої, з-поміж радісного різноголосся солдатських басів несподівано виділився дівочий голос. Тієї ж миті він побачив Ясногорську* (Гончар, III, 1959, 394); **За [яку́сь] мить:** а) протягом дуже короткого відрізку часу. *Грозова хмара вихлюпнула зливу За мить одну* (Воронько, Тепло.., 1959, 166); б) невдовзі, одразу ж після чого-небудь. *Замфірові потемніло в очах. Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові* (Коцюб., I, 1955, 211); *Попрощався зі всіма, а їй значуще й добре посміхнувся, скочив на скоповий віз Щербини, та й за якусь мить рання курява покрила і віз, і хлопця* (Стельмах, I, 1962, 472); в) безпосередньо перед чим-небудь, незадовго до чогось. *Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне.. А перед цим, за мить, я кляв її за муки* (Сос., II, 1958, 158); **На [яку́сь, недо́вгу** *і т. ін.*] **мить** — на короткий час, ненадовго. *Душно конать у знесиллі... Дайте повітря на мить! Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть!* (Граб., I, 1959, 53); [Ж і р о н д и с т:] *Я часами тут оживав на невелику мить, і серце билось так, мов у живого* (Л. Укр., II, 1951, 180); *На якусь мить Глухов розгубився* (Ряб., Жайворонки, 1957, 28); **Ні на мить** — навіть на дуже короткий час. *Затлівся присок дрібними зірками, та вогник не спалахнув ні на мить* (Л. Укр., I, 1951, 282); *Забути я не зможу Тебе до смерті ні на мить* (Забашта, Вибр., 1958, 145).

МИХА́ЙЛИК, а, *ч., заст.* Невеличкий дерев'яний ківш для горілки. — *А мені, батьку, дозволь михайлик горілки* (Стар., Облога.., 1961, 51); *Наблизився шинкар із жбаном горілки і налив кожному по михайликові* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 460).

МИ́ЧКА, и, *ж.* 1. Пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння. *Оце було я гребінку візьму, прив'яжу мичку та й собі пряду* (Барв., Опов.., 1902, 53); *І ось прядиво готове. Мати розчісувала його гребінкою, робила мичку і надівала на великий гребінь* (Минко, Моя Минківка, 1962, 57); *Сокорина стругав держака до заступа, а дружина мички микала* (Кочура, Родина.., 1962, 225); * У порівн. *Чуб на Грицькові був скуйовджений, як на гребені мичка* (Вас.,I, 1959, 117).

2. *перен.* Пасмо волосся, що вибивається з жіночої коси; волосся, підібране й зв'язане на потилиці. *Сховала* [Юнона] *під кибалку мичку, Щоб не світилася коса* (Котл., II, 1952, 66); *В хату вскочила жінка не жінка, дівка не дівка: голова непокрита, як у дівки, а коси заборсані в мичку* (Мирний, II, 1954, 145); *Червоною хустиною вона Своє волосся русе пов'язала, Та мичка вибивається одна, Насмішкувата й нібито недбала* (Рильський, Сад.., 1955, 69).

3. Жмут волосся у копей над копитом іззаду; щітка. — *На передніх ногах мички білі? — Їй-бо вона! — Терешко аж зірвався на ноги* (Гр., II, 1963, 249); *Карий кінь під ним вигідно вирізнявся від решти з табуна пригнаних коней. Красивий баский корпус на тонких ногах з розкішною мичкою біля копит, як у гірських порід коней* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 353).

4. Ниткоподібне розгалуження кореня рослини. *На кореноплодах замість загиблих внаслідок пошкодження мичок надмірно розвиваються нові* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 181).

5. *бот., діал.* Біловус (у 2 знач.). *Велика площа лук.. складається з малоцінних щільнокущових злаків — мички,.. осок та різнотрав'я* (Соц. твар., 2, 1956, 23).

МИЧКУВА́ТИЙ, а, е. Який має мичку (у 4 знач.). *Корінь герані рожевої дерев'янистий, дуже розгалужений, мичкуватий* (Ол. та ефір. культ., 1956, 319).

МИШ *див.* **мйша.**

МИ́ША, *рідко* **МИШ,** і, *ж.* Невеличка тварина ряду гризунів, перев. сірого кольору, з гострою мордочкою і довгим тонким хвостом. *Миша у стозі, а піп у селі ніколи не загинуть* (Номис, 1864, № 8068); *Часами й злякана сіра миш висмикнеться зі своєї нори, перебіжить попід ноги женчисі та й знов повзне в ямку* (Фр., I, 1955, 60); [С в і ч к а:] *Мушу попередити: по цій дорозі не тільки танк, а й жодна миша щоб не проліз-ла* (Корн., II, 1955, 49); *На розгілці лозини сидить і тремтить польова миша* (Кон., Як вони.., 1948, 14); * У порівн. *Невеличкий і юркий* [верткий], *як миша, хлопчик пірнув під лаву і миттю опинився біля учителя* (Мирний, I, 1954, 329).

△ **Летю́ча ми́ша:** а) те саме, що **кажа́н.** *Чому так добре почуваються себе в повітрі сліпі летючі миші? Виявилось, мають власні ультразвукові «локатори»* (Знання.., 3, 1966, 6); * У порівн. *Монашки чорною зграєю вкрили подвір'я, мов летючі миші, обліпили ганочок* (Мик., II, 1957, 270); б) переносний гасовий ліхтар. *В корівнику було напівтемно. Ліхтар «летюча миша» висів на стовпі посеред приміщення і тихо погойдувався* (Тют., Вир, 1964, 110).

◇ **Бі́дний, мов (як, на́че** *і т. ін.*) **церко́вна ми́ша** — дуже вбога людина. — *І нащо він тобі здався? Він же бідний, мов церковна миша* (Стельмах, I, 1962, 537); **Метуши́тися (товкти́ся** *і т. ін.*), **як (на́че, мов** *і т. ін.*) **ми́ша в па́стці** — розгублено, безладно щось робити. *Маланка товчеться у пітьмі, як миша у пастці, а що хотіла зробити — не знає* (Коцюб., II, 1955, 47); *Стара метушиться в темряві, як миша в пастці, ніяк не може намацати на карнизі сірників* (Тют., Вир, 1964, 191); **На се́рці [на́че] ми́ші шкребу́ть (шкря́бають** *і т. ін.*) — про **поганий,** тривожний настрій.

Воно якось не пристало.. вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте на серці, наче миші шкрябають (Коцюб., I, 1955, 163); **Попáстися, як (мов, нáче** *і т. ін.)* **мúша (миш) в пáстку** — потрапити в безвихідне становище. *Тож, коли вже раз попався, наче в пастку бідна миш, то сиди, немов нанявся, не рушай, мовчи та диш!* (Л. Укр., I, 1951, 274).

МИШАК, á, *ч., бот., діал.* Тимофіївка.

МИШАСТИЙ, а, е. 1. Кольором схожий на мишу (переважно про масть тварин); сірий. *Мишасті коні зовсім побіліли, обліплені снігом* (Коцюб., I, 1955, 80); *Незабаром над кручею показався Микита, тримаючи за повід мишастого коня* (Юхвід, Оля, 1959, 15); *Надвечір підійшли броньовики, мишасті, пофарбовані в колір бляклого степу* (Гончар, II, 1959, 286); // *у знач. ім.* **мишáстий,** того, *ч.* Сірий кінь. *Щоранку Яша спиняв мишастих коло ключової кринички* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 210).

2. *рідко.* Схожий чим-небудь на мишу; який нагадує чимось мишу. *Пацюк собі худощавий* [худорлявий], *низький, мишастий — справжній пацюк, такий і прудкий* (Мирний, II, 1954, 158); *Левко гидливо сплюнув. У! Коли б можна було, з якою насолодою він вистрілив би у це мишасте лице* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 347).

МИШАЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мúша.** *Коса з мишачий хвостик теліпалась з-під високої дуже шапки з вуглами та з китицями* (Кв.-Осн., II, 1956, 232); *Поблід панич, скулився, очі втупив у землю, рад би, бачиться, залізти в мишачу дірку, та ба, годі!* (Фр., IV, 1950, 270); *— Думки твої точнісінько, як у тієї миші, що вважає, дурна, наче солонину в мишоловці для її мишачого сніданку покладено* (Мур., Бук. повість, 1959, 17); // Який складається з мишей. *Але ж військо те, одначе, Мишаче, а не козаче* (Перв., Казка.., 1958, 28); // Такий, як у миші; який нагадує мишу. *— Уп'яв* [пан] *у мене свої манюсінькі мишачі очі з-під настовбурчених рудих брів — я так і обімліла* (Мирний, III, 1954, 163); *Наталя байдуже і дуже уважно розливала чай, її маленькі, мишачі вуха помітно горіли й здавались пом'ятими* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 62); *— Хай же знають вони, що таке важить у руській землі товариство. А вже як на те пішло, щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати! Нікому! Не стане у них на те їх мишачої натури* (Довж., I, 1958, 259).

△ **Мúшачий горóшок** — багатолітня трав'яниста рослина родини бобових; різновид вики.

◇ **Мúшача душá** — полохлива людина, здатна на підлі вчинки. *Великий Докучаєв!.. Мишачі душі з департаментів, скупі й лякліві, приборкували твої крила!* (Рудь, Гомін.., 1959, 112).

2. *у знач. ім.* **мúшачі,** чих, *мн.* Найбільша родина ряду гризунів, до якої належать миші та пацюки.

МИШВА́, й, *ж.* Збірн. до **мúша.** *А воно як унадилась каторжна мишва, прямо цілими снопами так і носять гречку в нори* (Україна.., I, 1960, 316); *В ожереді живе сила мишви, і вони іноді виходять на повітря, от лисиця, видно, й приходить полювати на них* (Коп., Як вони.., 1961, 109); * У порівн. *Фашистам не вдалося прорватись у Східну Пруссію, і вони на якийсь час принишкли, як загнана мишва* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 412).

МИШЕНЯ, я́ти, *с.* Маля миші. *З засіка зуздріло маленьке Мишеня, що Кошеня піймав кудлатий* (Бор., Тв., 1957, 160); *Дурне мишеня вилізло із ступи, точить свого рухливого писка об дубову спицю* (Руд., Остання шабля, 1959, 159); * Образно. *— Щиколотки позбиваєш! — сміється невеличкий хлопчик. — Мовчи, мишеня, а то розірву! — бликнувши очима, огризнувсь Довбня* (Мирний, IV, 1955, 109); * У порівн. *Умер* [батько] *на панщині!.. А ми Розлізлися межи людьми, Мов мишенята* (Шевч., II, 1963, 253); *— Я ж говорила — їй тільки гусей пасти,— незадоволено буркотіла Наталка. Та Оля мов не чула того. Вона мишеням шаруділа в пшениці, з силою вирівала кущі бур'яну* (Збан., Старший брат, 1952, 34).

МИШЕНЯ́ТКО, а, *с.* Зменш.-пестл. до **мишеня́.** *Мишенятко під вербою Почуло, що м'ясце пахтить, Та й крадеться поміж травою* (Гл., Вибр., 1951, 23); *Мишка в кухлику щербатім Варить кашку мишенятам. Мишеняток чéреду Скликала вечеряти* (Перв., Райдуга.., 1960, 57).

МИШІЙ, я́, *ч.* (*Setaria* Р. В.). Бур'ян родини злакових з колосками, оточеними рудуватими або зеленкуватими щетинками. *Мишій засмічує посіви всіх культур, але особливо зліским бур'яном він є для проса* (Бур'яни.., 1957, 33); *— Горошок заплів жито, з мишієм просо, не зуміє* [Дорош] *дати ради своєму полю* (Горд., Дівчина.., 1954, 259).

МИ́ШКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **мúша.** *Ось маленька жовтава лісова мишка вибігла зі своєї норки* [нірки] (Фр., VI, 1951, 149); *В сумний куток дивлюся з ліжка, де в срібнім сяйві тиха мишка по здобич вийшла з темноти* (Сос., II, 1958, 403); * У порівн. *Її тендітні пальчики, мов мишки, забігали* (Мирний, III, 1954, 159).

◇ **В котá й мúшку грáтися** *див.* **кіт.**

2. *діал.* Судорога. *Перед очима щось мутне забігало, щось темне заходило; підборіддя затіпалося, обличчя сіпала мишка...* (Мирний, III, 1954, 241).

МИ́ШКАТИ *див.* **мишкувáти.**

МИШКУВА́ННЯ, я, *с., діал.* Дія за знач. **мишкувáти.** *І бачиш інколи, як котиться у полі, З ліщини вийшовши на мишкування, лис* (Рильський, Поеми, 1957, 256).

МИШКУВА́ТИ, ýю, ýєш *і* **МИ́ШКАТИ,** аю, аєш, *недок., діал.* 1. Полювати на мишей. *Щось порпали* [Гава та Елькуна] *в землі, микали між травами, стукали паличками по лісових смереках; здавалось, що два лиси мишкують, добичі шукають* (Фр., III, 1950, 388); *Недалеко від шосе, біля густих заростей червоної шелюги, мишкувала лисиця* (Збан., Переджнив'я, 1955,51).

2. *перен.* Стежити, слідкувати за ким-, чим-небудь. *Він пильно мишкував у його маєтності* (Фр., VII, 1951, 333); *— Комуністи змушені діяти й працювати в масах таємно, в підпіллі, і за ними мишкують скрізь шпики й провокатори* (Козл., Ю. Крук, 1957, 456).

МИШОЇД, а, *ч.* Хижий птах родини яструбиних; каня, канюка (*див.* **канюка**[1]). *Хижі птахи — сови, сичі, постільги, мишоїди — винищують мишей та інших шкідливих гризунів* (Сад. і ягідн., 1957, 303); *Степовий мишоїд знову заходить проти вітру, знову набирає висоту* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 481).

МИШОЛÓВКА, и, *ж.* 1. Пристрій для ловіння мишей. *Миша, ускочивши в мишоловку, котра з грюком зачинилася, бігає-метушиться* (Мирний, I, 1954, 355); *Юхим.. заглянув за двері, побачив наточений мишами ворох землі і підсунув до нори мишоловку* (Чорн., Потік.., 1956, 357).

2. *спорт.* Центральні дротяні ворота на крокетному майданчику.

МИШ'ЯК, ý, *ч.* Хімічний елемент у вигляді твердої речовини сірого кольору з металічним блиском, яка входить до складу деяких мінералів. *Якісні показники керченських покладів* [залізних руд] *гірші, ніж, наприклад, криворізьких, бо в керченських рудах багато миш'яку, фосфору і сірки* (Наука.., 8, 1959, 7); // Препарат цієї речовини, що застосовується в медицині

у великих дозах — отрута. *Казав* [доктор] *мені приймати миш'як; я стала його приймать, і мені стало лучче* (Л. Укр., V, 1956, 128).

МИЩИ́НА, и, *ж., розм.* Маленька миска. *І поставила хазяйка у мищині молока* (Фр., XI, 1952, 225).

МИШ'ЯКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **миш'як**; // Який містить миш'як; миш'яковистий. *Миш'якові руди; Миш'яковий колчедан; Миш'якова кислота.*

МИШ'ЯКО́ВИСТИЙ, а, е. Який містить миш'як. *Миш'яковисті сполуки; Миш'яковистий ангідрид.*

МИЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **ми́ти** 1; // *у знач. прикм. Нові миючі засоби, виготовлені на синтетичній основі, порівняно з жировими милами мають багато переваг* (Наука.., 8, 1958, 11).

МІ, *невідм., с.* Третій звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук. *Мі бемоль; Мі діез.*

МІА́ЗМА *див.* **міа́зми.**

МІАЗМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Який має в собі міазми.

МІА́ЗМИ, ів, *мн. (одн.* **міа́зма**, и, *ж.).* 1. Отруйні випари, гази, що утворюються від гниття. *Вода* [річки Грузької] *каламутна, ширить сморід і міазми, погрожує хворобами* (Літ. Укр., 18.I 1963, 4).

2. *чого, перен.* Те, що отруює свідомість людини. *Міазмами буржуазного декадансу була заражена і певна частина молодої літературної генерації* (Поезія.., 1956, 73).

МІАЛЬГІ́Я, ї, *ж., мед.* Біль у м'язах, викликаний порушенням їх функції; м'язовий біль.

МІАСТЕНІ́Я, ї, *ж., мед.* Захворювання центральної нервової системи, що характеризується слабкістю і стомлюваністю м'язів; м'язова слабість, м'язове безсилля.

МІГРАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до міграції. *Війна викликала величезний міграційний потік з України у східні райони країни у зв'язку з перебазуванням промисловості та евакуацією населення* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 26).

МІГРА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Переселення народів у межах країни або з однієї країни в іншу. *Великі резерви трудових ресурсів є в малих містах. Це значною мірою обумовлено процесом міграції населення з села до міста* (Ком. Укр., 8, 1964, 24); * Образно. *Однією з прикмет творчості Лесі Українки є своєрідна міграція мотивів і образів ранньої лірики в писані пізніше драматичні твори, де ці мотиви й образи поширювались і поглиблювались* (Вітч., 2, 1961, 149).

2. Пересування тваринних організмів з однієї місцевості в іншу у зв'язку із змінами умов життя або з проходженням циклу розвитку. *Ще з давніх часів люди спостерігають цікаве явище — регулярні масові пересування, або міграції, різних тварин і птахів на значні віддалі* (Наука.., 7, 1958, 36); *Оселедець, що потребує для розмноження холодних вод, покинув Балтійське море та береги Норвегії і мігрував у води Північного Льодовитого океану. Міграцію оселедця можна також пояснити збільшенням солоності вод* (Колг. Укр., 6, 1959, 41).

3. Переміщення, перерозподіл яких-небудь елементів. *Від переміщення в магмі летких частин може відбутися переміщення в ній важких металевих сульфідів через міграцію в бік зменшеного тиску* (Курс заг. геол., 1947, 238); *Кримська ветеринарно-дослідна станція.. вивчала питання про роль природної.. міграції бруцельозу* (Соц. твар., 1, 1956, 47).

МІГРЕ́НЬ, і, *ж.* Захворювання людини, що проявляється у періодичних приступах головного болю (звичайно в половині голови) з нудотою та блюванням. *Бабуня казала принести ароматичного оцту та оліївце від мігрені* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Мамі обв'язали голову мокрим рушником, і вона аж до вечора пролежала в темній спальні з мігренню* (Смолич, II, 1958, 67).

МІГРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., спец.* Здійснювати міграцію; пересуватися, переміщуватися. *Починаючи з квітня-травня, велика ставрида косяками мігрує вздовж Кавказьких берегів у північні райони Чорного моря на місця нагулу і розмноження* (Наука.., 7, 1958, 38); *Клітини, що мігрували з посаджених кусочків пухлини, мали в основному форму коротких, бідних на відростки веретен* (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 13).

МІД, у, *ч., діал.* Мед. *Лиш мід твоїми б пить устами!* (Фр., XI, 1952, 238); *Краще міду свіжого скоштуйте. У вас не такий мід* (Кучер, Дорога.., 1958, 149); *Надіявся дід на мід...* (Козл., Щури.., 1956, 148).

МІ́ДЕНЬ, дня, *ч., заст.* Мідний казан, горщик і т. ін. *Так в мідні клекотить гарячий, Так в кабаці кричить піддячий, Як кажуть, хоть винось святих* (Котл., I, 1952, 233).

МІДЕПЛАВИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до плавлення міді. *Мідеплавильні заводи розташовуються поблизу місць видобування руди і виробництва концентратів* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 41).

МІДІЄЦЬ *див.* **мідійці.**

МІДІЙКА *див.* **мідійці.**

МІДІЙЦІ, ів, *мн. (одн.* **мідіє́ць**, ійця, *ч.;* **мідійка**, и, *ж.).* Найдавніші жителі рабовласницької держави — Мідії. *Особливо сильно непокоїли кіммерійці Ассірію з району озера Урмії, з країни Мана. Разом з мідійцями.. вони відіграли важливу роль у руйнуванні Ассірійського царства* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 112).

МІ́ДІЯ, ї, *ж.* Двостулковий морський молюск. *Поживна цінність м'яса мідій визначається високим вмістом деяких мінеральних речовин, зокрема йоду* (Наука.., 2, 1958, 19); *В скелях під горою чимало масних устриць і мідій, якими можна проговуватися під скрутну годину* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 285).

МІДНЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **мідний** 1. *Кухличок мідненький Водиці повненький* (Нар. лірика, 1956. 152).

МІ́ДНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мідь** 1. *Мідний злиток;* // Який містить у собі мідь. *Найважливіші мідні руди — мідний колчедан.., червона мідна руда.. та малахіт* (Заг. хімія, 1955, 518); *За два кілометри від заводських руїн знайшли* [комсомольці] *колишні розробки «мідного каменю»* (Донч, II, 1956, 62); // Вигот. з міді. *Що за чудесна була* [люлька]! *корінькова з кришечкою і з мідним ланцюжком* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); *Дістав* [Левко].. *мідний ключ, відімкнув замок і, зігнавшись в дверях, зупинився перед своїми буланими* (Стельмах, I, 1962, 69); // Стос. до видобування і обробки міді. *— До геологорозвідувального управління потрапив план Гаврилівської мідної рудні* (Донч., II, 1956, 11).

△ **Мідний вік** — епоха переходу від неоліту до бронзового віку; час появи міді та виробів з неї (знарядь праці, зброї тощо); **Мідні до́брива (мікродо́брива)** — удобрювальні речовини, які містять у собі мідь. *Мідні мікродобрива вносять лише там, де грунт не заливається весняними водами і глибина торфового шару досягає 1 метра* (Колг. Укр., 9, 1958, 40).

◇ **Мідний лоб** — про безглузду, вперту людину; **Пройти́ Крим і Рим і мідні тру́би** *див.* **прохо́дити.**

2. Власт. міді; такий, як у міді. *Дзвін мідний по Москві несеться, гуде: Цар, просто одягнутий, дзвонить: Чи знову покою колишнього жде, Чи совість навіки хоронить?* (Граб., I, 1959, 304); *Вони* [діти] *тихо й зачаровано дивилися у воду, захоплено спостерігаючи, як на мідний голос дзвоника випливала риба і жадібно хватала розварену пшоняну кашу* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 39); * Образно. *Над селом розлітається мідна*

туга дзвону (Стельмах, II, 1962, 208); // *перен.* Дзвінкий, різкий, металічний (про голос).

3. *перен.* Кольору міді; червоно-жовтий. *Як сонце, перейти хотів би я по світі, Щоб з усміхом зайти за мідний небосхил* (Рильський, I, 1956, 84); *Мідне листя на старому дубі Мов дзвінкі дукати у намисті* (Дмит., Осінь.., 1959, 50); *Що вони думають, ці кремезні, флегматичні люди з мідними від сонця й вітру обличчями?* (Тулуб. Людолови, I, 1957, 45).

МІ́ДНИК, а, ч. Той, хто виготовляє чи ремонтує мідний посуд або інші мідні вироби; лудильник. *Спочатку помагав* [Абібула] *батькові тесати надгробники, далі покинув, став мідником, а відтак опинився у шевця* (Коцюб., II, 1955, 122); *Біля тиглів порались.. мідники, переливаючи на гармати казани, свічники, дзвони* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 329).

МІ́ДНИЦЯ, і, *ж., заст.* 1. Мідний таз. *Блищала мідна посуда, як золотий вівтар, і тремтіли під молотом майстра нові мідниці* (Коцюб., II, 1955, 124); * У порівн. *Як розпечена червоно-жовта мідниця, хутко підводилося воно* [сонце] *за низиною* (Досв., Гюлле, 1961, 146); // Таз з іншого металу. *Князь доїдав тим часом м'ясо та випив чарку вина, потім обмив руки у срібній мідниці* (Оп., Іду.., 1958, 76).

2. *заст.* Мідні гроші. *Получила вона дару три мідниці (три гривні)* (Сл. Гр.).

МІ́ДНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мідник**.

МІ́ДНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню: а) стос. до обробки міді, напр.: м і д н о п р о к а́ т н и й; б) який має у своєму складі мідь, напр.: м і д н о г р а ф і́ т о в и й, м і д н о р у́ д н и й; в) схожий чим-небудь на мідь, з властивостями міді, напр.: м і д н о г о л о́ с и й.

МІ́ДНОБОРО́ДИЙ, а, е. З бородою кольору міді. *Взявши під руку все ще й тепер надто кремезного, міднобородого Дороша Казанка.., засипала* [Горленко] *вже сама його запитаннями* (Крот., Сини.., 1948, 49).

МІ́ДНОВУ́СИЙ, а, е. З вусами кольору міді. *Мідновусе обличчя Карпця почало братися радістю* (Стельмах, II, 1962, 136).

МІ́ДНОЛИВА́РНИЙ, а, е. Стос. до лиття міді. *Жителі поселення на р. Сонохті займалися виплавкою заліза.., ковальською і мідноливарною справою* (Іст. УРСР, I, 1953, 32); *Мідноливарний завод купців Строганових! Де він, той завод, зараз? Хто знайде його руїни в тайзі?..* (Допч.. II, 1956, 14).

МІ́ДНОЛИ́ЙКИЙ, а, е, *заст.* Міднолиций. * Образно. *Мідноликe сонце грало в шибках фургона* (Рибак, Помилка.., 1956, 150).

МІ́ДНОЛИ́ЦИЙ, я, е. З обличчям кольору міді. *Дід Дунай, Іван Чайченко, Григорій Волошин і мідноликий Лесь Якубенко поважно допивали свій мед* (Стельмах, I, 1962, 30); *Тут* [на березі] *були загорілі і статні, Так, як мати в любистку найшла, Юнаки мідноликі, брунатні...* (Мас., Сорок.., 1957, 306); * Образно. *Парубок мимоволі переводить погляд на схід, і там справді млиновим колесом викочується.. мідноликий місяць* (Стельмах, Хліб.., 1959, 131).

МІ́ДНОЛО́БИЙ, а, е, *зневажл.* Безглуздо впертий, тупий; туполобий.

МІ́ДНО-ЧЕРВО́НИЙ, а, е. Кольору червоної міді; червоний із жовтуватим відтінком. *В той час в синьому небі десь взялася чорна хмара, освічена пекельним мідно-червоним кольором* (Н.-Лев., IV, 1956, 38); *Оленчук теж підвівся, крутоплечий, настовбурчений, мідно-червоний від лампи* (Гончар, II, 1959, 399).

МІДЯ́К, а́, ч., *розм.* 1. Мідна монета. *Цехова каса виплатила їм ту позичку самими мідяками* (Фр., IV, 1950, 213); *Макар витяг з скрині хустку, розв'язав вузлик, у котрому було зав'язано два карбованці бумажками та трохи мідяків* (Л. Янов., I, 1959, 61); * Образно. *Боляче тому серцю, що розміняло свій спокій на мідяки примарної слави* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 187).

2. *тільки мн., перен., зневажл.* Дрібні гроші.— *Після тих прибутків, що раніш.. вони* [капіталісти] *загрібали, це вже для них — дріб'язок, мідяки* (Головко, II, 1957, 599); *А ви, кати, за жменю мідяків Знайшли собі за океаном службу* (Павл., Бистрина, 1959, 25); // Про щось дріб'язкове, другорядне. *А зараз пише* [поет] *— віршики сумні. Мовляв — набридла жінка, І дошкуля печінка... Читав і віри я не йняв: Навіщо золото на мідяки зміняв?* (Дмит., В обіймах.., 1958, 154).

МІ́ДЯНИЙ, а́, е́. 1. Вигот. з міді (у 1 знач.). *Серед столу, на мідяному підносі, стояв блискучий самовар і мугикав стиха якусь журливу пісеньку* (Мирний, I, 1954, 323); *У Гриші був невеличкий мідяний патрон від якогось протитанкового снаряда* (Сміл., Сашко, 1954, 35); * У порівн. *Під ногами листя шелестить, наче мідяне* (Томч., Готель.., 1960, 38).

◇ **Мідяне́ чóло** — те саме, що **Мідний лоб** (*див.* **мідний**).

2. Власт. міді; такий, як у міді. *Тоді, коли з міста долітав різкий, мідяний гук військового оркестру..,— гармонія раптом розбивалась, мрія про незаселену людьми країну зникала* (Л. Укр., III, 1952, 597).

3. *перен.* Кольору міді; червоно-жовтий. *Позолотою і мідяним листом вигравали Карпати, коли літак пропливав над гірським перевалом з Ужгорода до Києва* (Кучер, Дорога.., 1958, 57).

МІ́ДЯНИ́СТИЙ, а, е. 1. Який містить у собі мідь, з домішкою міді.

2. Кольору міді; червоно-жовтий.

МІ́ДЯНИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Безнога, схожа на змію ящірка мідного або сірого кольору; веретільниця.

2. Сисна комаха, деякі види якої завдають шкоди плодовим деревам. *Проти дорослих комах яблуневої мідяниці досить ефективні результати дає обкурювання дерев тютюновим димом, від якого комахи швидко гинуть* (Хлібороб Укр., 5, 1964, 29).

МІ́ДЯНКА, и, *ж.* 1. Змія родини вужеподібних мідного або сірого кольору. *Змійка підвела свою.. голівку, роззявивши пащу, де тремтів тонісінькою стьожечкою її гострий язичок. Це була мідянка* (Досв., Вибр., 1953, 56); *Мідянка, хоч вона і поїдає корисних ящірок, знищує багато жуків — шкідників лісу* (Наука.., 5, 1966, 25).

2. Зелений наліт, що утворюється внаслідок окислення міді. *І табличка на дверях мідна.. — тільки, давно не чищена, вкрилась отруйною мідянкою. Все, як і було раніше* (Кол., На фронті.., 1959, 165).

МІДЯ́НО, *нар.-поет.* Присл. до **мідяни́й** 2. *А над усім мідяно гудів басом дзвін* (Головко, II, 1957, 344).

МІДЬ, і, *ж.* 1. В'язкий і ковкий метал червонуватого кольору. *Вулкан, до кузні дочвалавши, Будить зачав всіх ковалів; Свинець, залізо, мідь зібравши, Все гріти зараз ізвелів* (Котл., I, 1952, 209); *З кольорових металів найважливіше місце належить міді* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 41); * Образно. *Гості першого дня — золото, другого — срібло, третього — мідь, хоч додому їдь* (Номис, 1864, № 11923); *З латинської дзвінкої міді Він* [І. Котляревський] *наше срібло виливав... Ну хто б у римській Енеїді Хорολу й Ворскли не пізнав?* (Рильський, III, 1961, 26); * У порівн. *Довгий гребінь* [хмар] *зачервонів, як червона мідь, подекуди облита кров'ю* (Н.-Лев., IV, 1956, 7); *Обличчя його стало наче мідь* (Стельмах, II, 1962, 82); // *перен.* Про колір, який нагадує[цей метал. *Ронили золоте листя багряні клени,*

наливалися міддю шатра дубів (Коз., Сальвія, 1959, 93); // *перен.* Про звуки, що нагадують дзвін цього металу або є звучанням інструментів, вигот. з цього металу. — *На фронт, на фронт! — багряна сурма кличе. — На фронт, на фронт! — лунає кроків мідь* (Сос., II, 1958, 462); *Звуки духового оркестру.. несподівано вирвалися в бадьорому марші з тихого зарічного узлісся і міддю вдарились об очеретяну стіну* (Вол., Дні.., 1958, 119).

2. Виріб або вироби з цього металу. *Гулко ударив дзвін. Все стихло на мить, заніміло. Тільки литá чавунська мідь тривожно, похмуро гула над степом: — Бо-оу... бо-оу... бо-оу* (Гончар, II, 1959, 19); *Подвір'я в господі Савуляка. Будинок, критий міддю* (Собко, П'єси, 1958, 27); *Батькова розцяцькована міддю гирлига висіла на гвіздку під хатою* (Гончар, Тронка, 1963, 324); // Духовий оркестр. *А тепер зате: дубова скриня в нас.., рідна школа, рідна мова й славу зично грає мідь* (Тич., II, 1957, 198); *Уривчасті звуки міді вривалися з подвір'я — духовий оркестр проводив, видимо, останню репетицію* (Коцюба, Нові береги, 1959, 382).

3. Мідні монети. *Явдоха кинулась до прискринка, де завжди були гроші.. В одній місці лежали золоті, в другім біліли срібні, в третьому чорніла мідь* (Мирний, IV, 1955, 39); *Цілий день подзвонювали церковні скарбоньки, приймаючи мужицьке срібло і мідь* (Стельмах, I, 1962, 256); * Образно. — *Щастя фонд залізний я розтратив І розміняв на мідь срібло чуття* (Фр., X, 1954, 201).

МІЄЛІ́Н, у, *ч.* Жироподібна речовина м'якушевої оболонки нерва.

МІЄЛІНІЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Утворення мієліну в м'якушевій оболонці нерва. *Мієлінізація внутрішньочерепних і спинномозкових нервів у дітей закінчується на третьому місяці життя* (Шк. гігієна, 1954, 54).

МІЄЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **мієлі́н.** *Більша частина нервових волокон у маленьких дітей ще не вкрита білою мієліновою оболонкою* (Шк. гігієна, 1954, 51).

МІЄЛІ́Т, у, *ч.* Запалення спинного мозку у людини.

МІЖ, МЕ́ЖИ, МЕ́ЖА, *прийм.* Уживається із род., знах. і оруд. відмінками. Сполучення з **між, межи, меж** виражають:

Просторові відношення

1. *з оруд., рідше з род. в.* Уживається при означенні просторового розташування предмета чи вияву дії посередині чого-небудь. *Між комору та будиночком ворота й хвіртка. Біля воріт дві тополі* (Довж., I, 1958, 217); *Марія вже сама. Могилка матері зазеленіла бур'яном поблизу залізниці між Краковом і Варшавою* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 31); *Корова пильно подивилась на дівчину і важко зітхнула, а та її почухала між рогами* (Стельмах, I, 1962, 473); *Коли на широкій долині між гір Зібралась велика рада, Роберт тоді вийшов до люду* (Л. Укр., I, 1951, 353); *Василь і сам не помітив, як закурів шлях від гопака й пил зазолотів між тинів через всю вуличку* (Довж., I, 1958, 88).

2. *із знах. в.* Уживається при означенні місця, куди спрямована дія. *Вона покірно витягла руки поверх верети, а він склав їх на грудях, як у мерця. Потому засвітив свічку і застромив між пальці* (Коцюб., II, 1955, 279); *А ще сих слів не сказав* [Георгій], *як злодій вдарив його кулаком межи очі* (Стеф., I, 1949, 159); *По садках залопотіли зенітки.. Бійці заметались.. В нестямі дерлися кудись між стрімке каміння і знову скочувались вниз* (Гончар, III, 1959, 86).

Часові відношення

3. *з оруд., рідше з род. в.* Уживається при означенні проміжку часу, в який щось відбувається. *Всі згадані праці* [«На віру», «Ціпов'язь» та ін.] *друкувалися межи 1893—1897 роками* (Коцюб., III, 1956, 196); // Уживається при означенні явищ, подій і т. ін., в проміжок часу між якими що-небудь відбувається. *Довго вони, як бачите, Меж мови-розмови Цілувались, обнімались З усієї сили* (Шевч., I, 1953, 95); *Між приступами кашлю він вигукував окремі фрази* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 17).

Об'єктні відношення

4. *з оруд. і знах. в.* Уживається при означенні предметів, осіб взаємозв'язаних або які вступають у взаємодію одне з одним. *Між матір'ю і сином настав мир та лад* (Мирний, IV, 1955, 117); *Густе віття переплелось межи собою — і над тобою, мов баня зелена, кучерява* (Коцюб., I, 1955, 458); *Високе небо незнайомого півдня, терпкий аромат близького поля діють на бійців, мов якийсь чарівний трунок: зникають денні сварки, вгамовуються пристрасті, всі стають ближчі між собою, відвертіші, мирніші, тихіші* (Гончар, III, 1959, 31); *Розгорнулося змагання між тракторними бригадами* (Рад. Укр., 9.VII 1946, 3); *Хліборób був собі тихий, роботящий чоловік, дбайливий, обережний — знав уже він, як у світі жити має простий чоловік межи князі та сильники* (Вовчок, I, 1955, 310).

5. *з оруд. і род. в.* Уживається при означенні осіб, предметів, явищ, які порівнюються, зіставляються між собою. *Для нього не було різниці між дійсністю й сном. Яка різниця, коли у сні так само бачиш, смієшся, страждавш, переживаєш?* (Коцюб., II, 1955, 287); *І хоча за паном отаманом стежила тільки одна людина, він і перед нею позував, не розуміючи грані між великим і смішним* (Стельмах, II, 1962, 48); — *Цей день, найбільший межи днів, .. Сторінку щастя нам відкрив* (Рильський, II, 1960, 29).

6. *із знах. і оруд. в.* Уживається при означенні якої-небудь групи предметів, осіб, явищ, між якими щось розподіляється. *Він усе думав, нащо то бог так вчинив, що недобре розділив долю між людьми* (Н.-Лев., II, 1956, 189); *Зозуля відвернувся, .. потім зібрав від забитих патронші і зброю, і вони розділили їх між собою* (Тют., Вир, 1964, 536); — *Мало! А тоді буде більше, як поділите* [поле] *межи діти на грядочки?* (Коцюб., I, 1955, 113).

Означально-обставинні відношення

7. *з оруд. і род. в.* Уживається при означенні яких-небудь однорідних осіб, предметів, в оточенні яких перебуває предмет мовлення або відбувається яка-небудь дія; відповідає за знач. прийм. с е р е д. *Умийся, серденько! Бо мати Он дивиться, й не пізнає Межи дітьми дитя своє* (Шевч., II, 1963, 30); *Між підводами метушився Маковейчик* (Гончар, III, 1959, 72); *Гелена бере його за руку і веде межи ахейськими лавами за Скайську браму на поле* (Л. Укр., II, 1951, 327); // Уживається при означенні осіб, предметів, до числа яких входить предмет мовлення. *Не дуже змінилася Босівка через п'ять років.. Кілька людей померло,— межи ними й Харитон з Уляною* (Коцюб., I, 1955, 449); *На ослонí купка жінок: стара Карпенчиха, ще якісь. А між них, як між колоссям стиглим квітки, дівчата. В барвистих хустках, які в стрічках червоних* (Головко, II, 1957, 127); *А як прийде та смерть і під музики шум нас засиплють землею глухою, між веселих людей, повні щастя і дум, будем жити ми в пісні з тобою* (Сос., II, 1958, 129).

Між (межи) на́ми [ка́жучи] — про що-небудь секретне, про те, що не слід говорити іншим. *Та й, межи нами кажучи, до чого нам тепер ті маніфестації?* (Ко-

цюб., I, 1955, 168); — *Хай це буде між нами, Женю,— говорив тоді Сіверцев,— але я пильно бережу зір* ... (Гончар, III, 1959, 266); [Л і д а:] *У тебе такі масштаби, Аркадій,— мені аж ніяково. Я ж в столиці — тільки між нами — ніколи ще не була* (Корн., I, 1955, 96); **Між тим** — тим часом, у той час. *Між тим, солдат поволі підійшов до груші й, раптом обійнявши її, так якось сумно пригорнувся до неї* (Довж., I, 1958, 327).

◇ **Лізти межи́ о́чі (в о́чі, у ві́чі, до очей́)** *див.* **лізти; Між двох вогнів** *див.* **вогонь; Між (межи́) іншим** *див.* **інший.**

МІЖ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **між**, напр.: м і ж б р и г а́ д н и й, м і ж в е́ н н и й і т. ін.

МІЖБІБЛІОТЕ́ЧНИЙ, а, е. Який існує, відбувається між бібліотеками. *Міжбібліотечний обмін.*

Міжбібліоте́чний абоне́мент — форма обміну книжками між бібліотеками. *Через систему міжбібліотечного абонемента ми маємо можливість задовольняти запити читачів, одержуючи для них з інших великих книгосховищ ті книги, яких у нас немає* (Наука.., 8, 1958, 31).

МІЖБРІ́ВНИЙ, а, е. Який міститься між бровами. *Парубок з похмурою вдачністю повів міжбрівними зморшками, кивнув головою, підбадьорюючи себе* (Стельмах, Хліб.., 1959, 562).

МІЖБРІВ'Я, я, *с.* Місце між бровами. *Сходилася і розходилася в міжбрів'ї тоненька зморшка* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 57); *Насміхаються карі, виразні на білому виду очі парубка, а в міжбрів'ї тремтить навскіснa, як човник, складка* (Стельмах, I, 1962, 25).

МІЖВИДОВИ́Й, а́, е́. Який існує, відбувається між різними видами (тварин, рослин і т. ін.). [К а р т а ш о в:] *Ми визнаємо гібридизацію міжвидову і навіть міжродову* (Довж., I, 1958, 468).

МІЖВІ́ДОМЧИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між різними відомствами. *Тепер немає міжвідомчих бар'єрів, що робили колись майже неможливою передачу якого-небудь устаткування іншому підприємству* (Рад. Укр., 28.VII 1962, 2); *Після докладного ознайомлення з роботою водників нижнього Дніпра він* [Ф. Дзержинський] *провів 31 травня 1921 р. міжвідомчу нараду у Херсоні* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 85).

2. Який об'єднує діяльність різних відомств. *Міжвідомча інституція.*

МІЖВОЄ́ННИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між двома війнами. *Братні взаємозв'язки революційних письменників Польщі і Західної України визначали одну з провідних рис в розвитку літератури протягом .. міжвоєнного двадцятиріччя* (Рад. літ-во, 5, 1957, 124).

МІЖВУЗІ́ВСЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між вузами. *Треба «взаконити» міжвузівський обмін науковими кадрами* (Літ. Укр., 10.XII 1968, 4); *В Одеському державному університеті відбулась міжвузівська наукова конференція, присвячена проблемам українського радянського роману* (Вітч., 6, 1962, 216).

МІЖВУ́ЗЛЯ, я, *с., спец.* Частина стебла між двома вузлами — місцями прикріплення листя, а також пагінців, коренів. *У стеблі очерету звичайного, яке складається з вузлів і міжвузлів, вміст води збільшується в напрямку знизу вгору, а вміст сухої речовини — зверху вниз* (Наука.., 11, 1963, 40); *Стебло рицини поділяється на міжвузля.. Від кожного міжвузля відходять листки, а з їх пазух виростають гілки, що закінчуються, як і головне стебло, гронами* (Колг. енц., II, 1956, 404).

МІЖГАЛУЗЕ́ВИЙ, а, е. Який існує, відбувається між різними галузями народного господарства. *Особливе значення має глибоке дослідження.. розвитку міжгалузевих зв'язків у народному господарстві СРСР* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 68); *Процес становлення цього нового суспільного поділу праці можна простежити на прикладах розвитку територіального, міжгалузевого і внутрігалузевого поділу праці в промисловості СРСР* (Ком. Укр., 3, 1962, 36).

МІЖГІ́РНИЙ, а, е. Який лежить, розташований, існує між горами. *Віденський басейн являє собою типову міжгірну западину, яка утворилась внаслідок опускання на цій ділянці Альпійсько-Карпатської гірської системи* (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 31); *Невинний Чадак, Царівний! .. Вічно цвітеш міжгірним життям, не знаєш переспілості* (Ле, Міжгір'я, 1953, 67).

МІЖГІР'Я, я, *с.* Місце, простір між горами. *Місце було гарне, але дике й закрите з трьох боків; то було глибоке узьке* [вузьке] *міжгір'я* (Н.-Лев., III, 1956, 127); *Вітер віє в міжгір'ях, напоєний дроком і полинами* (Коцюб., II, 1955, 294); *Вечоріло, і тіні від висот уже закривали міжгір'я* (Гончар, III, 1959, 117).

МІЖДЕРЖА́ВНИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між державами. *Успіхи міждержавної спеціалізації сільськогосподарського виробництва багато в чому залежать від чіткої і оперативної роботи транспорту* (Ком. Укр., 6, 1965, 42).

2. Спільний для кількох держав. *Минуло майже сім років відтоді, як вступив у дію міждержавний нафтопровід «Дружба»* (Рад. Укр., 14.I 1969, 3).

МІЖДІАЛЕ́КТНИЙ, а, е. 1. Власт. багатьом діалектам. *Ряд явищ мовного оформлення географічних найменувань має явно міждіалектний характер, тобто є властивий для всіх діалектів української мови або для більшості говорів* (Вітч., 5, 1963, 219).

2. Який існує, відбувається між діалектами. *Міждіалектні впливи.*

МІЖДОРІ́ЖЖЯ, я, *с.* Місце, смуга між дорогами. *І так ідуть* [Михайло й Ніна] *по вузькому трав'янистому міждоріжжі, обрізаному з двох боків глибоко втиснутими коліями* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 915).

МІЖЗАВОДСЬКИЙ, а́, е́. 1. Який існує, відбувається між заводами. *Міжзаводські переклики.*

2. Спільний для кількох заводів. *На Запорізькому коксохімічному заводі комуністичної праці розпочалися заняття республіканської міжзаводської школи по вивченню прогресивних методів ремонту устаткування* (Роб. газ., 22.IX 1962, 1).

МІЖЗ'ЇЗДІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між двома з'їздами. *Міжз'їздівський період характерний загальним піднесенням наукових досліджень і видань славістичних праць не лише в слов'янських країнах, а і в інших країнах світу* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 4); *У творчих комісіях і друкованих органах СПУ широко обговорюються здобутки рідної літератури за міжз'їздівський період* (Літ. Укр., 18.II 1966, 1).

МІЖЗОРЯ́НИЙ, а, е. 1. Який міститься, розташований між зорями. *Земна куля обертається у міжзоряному просторі* (Довж., I, 1958, 280); *Одним з найменш вивчених об'єктів Всесвіту є міжзоряний газ* (Наука.., 1, 1958, 11).

2. Який існує, відбувається між зорями. *Його цікавили зорі, оскільки вони були об'єктом мрій про міжпланетну, а може, й міжзоряну подорож* (Трубл., Лахтак, 1953, 179); // Признач. для польотів між зорями (про ракети, кораблі). *Вже в космічному просторі пролітають створені радянськими людьми міжзоряні ракети* (Цюпа, Україна.., 1960, 7); *Настав час показати на весь зріст художньо узагальнені образи людей, які підкорюють космос, розщеплюють атом, будують міжзоряні кораблі* (Літ. Укр., 3.IV 1962, 2).

МІЖКІМНА́ТНИЙ, а, е. Який міститься, розташований між кімнатами. *Коробки для вхідних дверей*

складаються з чотирьох брусків, а для міжкімнатних дверей з трьох брусків (Стол.-буд. справа, 1957, 201).

МІЖКІСТКОВИЙ, á, é. Який міститься у м'яких частинах тіла між кістками.

МІЖКЛІТИ́ННИЙ, а, е. Який міститься між клітинами (тканин живих організмів). *Звичайно луб'яні волокна розташовані в рослині групами, в яких окремі волоконця склеєні між собою міжклітинною речовиною* (Практ. з анат. рослин, 1955, 91).

МІЖКЛІТИ́ННИК, а, ч. Порожнина між клітинами рослини. *Міцелій її* [фітофтори] *розвивається в тканинах куща картоплі переважно у міжклітинниках* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 39).

МІЖКОЛГОСПБУ́Д, у, ч. Міжколгоспна організація, що здійснює виробниче і культурно-побутове будівництво в колгоспах. *За своїм правовим станом міжколгоспбуд — кооперативна госпрозрахункова організація* (Рад. право, 6, 1960, 23).

МІЖКОЛГО́СПНИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між колгоспами. *Із зростанням продуктивних сил розвинуться міжколгоспні виробничі зв'язки, процес усуспільнення господарства вийде за рамки окремих колгоспів* (Програма КПРС, 1961, 73); *До 1 лютого 1953 року закінчити проведення міжколгоспного обміну насіння* (Рад. Укр., 4.I 1953, 2).

2. Спільний для кількох колгоспів. *Поряд з поліпшенням і розширенням відгодівлі тварин у колгоспах провадиться значна робота по створенню великих міжколгоспних пунктів і спеціалізованих м'ясних господарств* (Наука.., 7, 1961, 25); *Понад Збручем Вдалині Все вогні, Вогні, Вогні,— Розсіває сотні плес Міжколгоспна Наша ГЕС* (Брат., Пісня.., 1953, 57).

МІЖКОНТИНЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. Який діє між континентами, досягає різних континентів. *Нещодавно у нас здійснено запуск міжконтинентальної ракети, яка може долітати в будь-який район земної кулі* (Колг. Укр., 10, 1957, 2).

Міжконтинента́льна балісти́чна раке́та — одно- або багатоступінчаста ракета, що може рухатись по балістичній траєкторії на великій висоті з величезною швидкістю і на значну (міжконтинентальну) відстань. *У Радянському Союзі в серпні 1957 року були проведені успішні випробування міжконтинентальної балістичної ракети* (Наука.., 8, 1958, 15): *— Що ото воно за міжконтинентальна та ще й балістична ракета, про яку й радіо гомонить і в газетах пописують?* (Автом., Щастя.., 1959, 26).

МІЖМІ́СЬКИЙ, á, é. Який існує, відбувається між містами. *Колектив Львівського автобусного заводу створив і виготовив перші зразки туристських автобусів для міського і міжміського сполучення* (Ком. Укр., 6, 1960, 11); // Який обслуговує міста. *На проспекті Леніна в місті Миколаєві височить новий 4-поверховий будинок. У ньому розмістилася міжміська телефонна станція* (Рад. Укр., 14.I 1965, 4); // *у знач. ім.* **міжміська́,** кої, *ж., розм.* Міжміська телефонна станція. *Телефон на столі інженера Коваля задзвонив різко, настирливо, так, як звичайно дзвонить міжміська* (Собко, Срібний корабель, 1961, 246).

МІЖМО́ВНИЙ, а, е. Який існує між мовами. *Велику увагу приділятиме журнал* [«Мовознавство»] *таким теоретичним питанням, як зв'язок мови з мисленням, міжмовні контакти, структурні особливості української та інших мов* (Літ. Укр., 27.IX 1966, 3).

МІЖМОЛЕКУЛЯ́РНИЙ, а, е. Який знаходиться, відбувається між молекулами. *Кожна речовина складається з великої кількості найдрібніших часточок — молекул, між якими знаходяться міжмолекулярні простори* (Підручник дезинф., 1953, 7); *При переході речовини з одного .. стану в інший будова молекули, як правило, істотно не змінюється. В той же час характер теплового руху, міжмолекулярна взаємодія.. піддаються змінам* (Наука.., 3, 1964, 17).

МІЖНАРО́ДНИЙ, а, е. **1.** Стос. до відносин між народами і країнами. *Буває, Що заведеться в хаті суперечка На міжнародні теми чи й на інші* (Рильський, I, 1956, 436); *Мав же* [Давид] *сьогодні в хаті-читальні робити доповідь про міжнародне становище, то й вибирав цифри і складав конспект* (Головко, II, 1957, 121).

2. Який існує між народами, поширюється на них. *У кожній країні.. народ розуміє необхідність міжнародних зв'язків і радісно вітає будь-які кроки, зроблені у цьому напрямі* (Наука.., 1, 1957, 35); *Обов'язок кожного моряка допомогти іншому морякові, який терпить у морі лихо. Такий міжнародний закон* (Кучер, Голод, 1961, 342).

3. У якому беруть участь представники різних країн, народів. *Павільйон УРСР був у центрі уваги на міжнародному ярмарку в Марселі у вересні 1959 р.* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 54); *СРСР увійшов до міжнародної організації по боротьбі з грипом* (Наука.., 3, 1959, 32); // Який використовують для зв'язку між країнами, народами. [А г а:] *Міжнародного вагона на.. лінії немає, тільки м'який* (Корн., II, 1955, 245); *Москва — Гавана — двадцять дев'ята міжнародна авіалінія, яку обслуговують радянські повітряні лайнери* (Рад. Укр., 8.I 1963, 4).

МІЖНАРО́ДНИК, а, ч. 1. Фахівець з питань міжнародної політики, міжнародного права. *Обов'язок лекторів-міжнародників — допомогти кожній радянській людині до кінця усвідомити всю велич покладеної історією на комуністів, на Радянський Союз місії в боротьбі за забезпечення міцного, тривалого миру, за відвернення світової термоядерної війни* (Ком. Укр., 12, 1963, 20).

2. Те саме, що **інтернаціоналіст.** *Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособленості. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти* (Ленін, 30, 1951, 263).

МІЖНАЦІОНА́ЛЬНИЙ, а, е. Який існує, відбувається між націями, національностями, поширюється на них. *Під інтернаціоналізмом ми розуміємо пролетарський інтернаціоналізм; але й у той період, коли жив Шевченко, у кращих людей було почуття міжнаціональної єдності й солідарності* (Рад. літ-во, 2, 1961, 72); *Російська мова фактично стала спільною мовою міжнаціонального єднання і співробітництва всіх народів СРСР* (Програма КПРС, 1961, 101); *Ми кинули гидливо — пріч! — Міжнаціональним пересудам* (Павл., Бистрина, 1959, 49).

МІЖНИ́К, á, *ч., діал.* Межа (у 2 знач.). *Харитє не видно: мабуть, не шляхом, а навпростець, міжниками побігла* (Гр., I, 1963, 449).

МІЖОБЛА́СНИЙ, á, é. **1.** Який існує, відбувається між областями. *Три дні тривала в Харкові міжобласна нарада молодих письменників* (Вітч., 3, 1970, 218).

2. Стос. до ряду областей, спільний для них. *З басейнів міжобласного значення виділяється відкритий у радянський час Печорський* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 24); *Королюк познайомився з ним* [Бурдимом] *ще в сороковому році, коли викладав історію партії на міжобласних курсах* (Петльов., Хотинці, 1949, 33).

МІЖПАРІ́В'Я, я, *с.* Час між кінцем посіву пізніх ярових культур і оранкою на пар.

МІЖПЛАНЕ́ТНИЙ, а, е. **1.** Який функціонує, знаходиться між планетами. *І не будуть страшні метеори владарям міжпланетних шляхів* (Сос., Солов. далі, 1957, 8); *Родючості землі немає меж, як немає їх і в*

міжпланетному просторі, як немає меж людському розуму й винахідливості (Кучер, Трудна любов, 1960, 124).

2. Який існує, відбувається між планетами. *Супутники Землі і автоматичні міжпланетні станції міцно увійшли в арсенал технічних засобів для дослідження космічного простору* (Рад. Укр., 7.II 1964, 1); *Жюль Верн — перший письменник нового часу, який в яскравій літературній формі висунув ідею міжпланетних перельотів* (Наука.., 10, 1965, 31); *Ціолковський, що науково обгрунтував можливість міжпланетних польотів, .. усі праці свої передав більшовицькій партії і Радянському урядові* (Тич., III, 1957, 276); // Признач. для польотів між планетами (про ракети, кораблі). — *Я розповідав їй казку про срібний міжпланетний корабель і обіцяв його їй подарувати* (Собко, Срібний корабель, 1961, 67).

МІЖПЛЕМІ́ННИЙ, а́, е́. 1. Який існує, відбувається між племенами. *Міжплемінний обмін.*

2. Спільний для кількох племен. *Міста, які лежали на зручних торгових шляхах, особливо на берегах великих рік (наприклад, Новгород і Київ), ставали міжплемінними і міжнародними торговими центрами* (Іст. УРСР, I, 1953, 44).

МІЖПОРІ́ДНИЙ, а, е. Який відбувається між різними породами (рослин, тварин і т. ін.). *На відгодівлю молодняк ставиться від міжпоріднього схрещування тварин* (Колг. село, 7. I 1950, 1).

МІЖРАЙО́ННИЙ, а, е. 1. Який відбувається між районами, охоплює ряд районів. — *А в мене оце була міжрайонна нарада тваринників, — .. пояснював Прокіп* (Руд., Остання шабля, 1959, 83).

2. Спільний для кількох районів. *Обов'язки головного лікаря, що робив аналіз у міжрайонній санстанції* (Десняк, II, 1955, 360); *XX з'їзд КПРС відмітив важливість дальшого розгортання будівництва міжколгоспних, районних і міжрайонних теплових електростанцій* (Колг. Укр., 3, 1956, 2).

МІЖРЕБЕ́РНИЙ, а, е. Який міститься між ребрами. *Найбільше підлягають свідомому керуванню міжреберні м'язи* (Худ. чит.., 1955, 19).

МІЖРЕМО́НТНИЙ, а, е. Стос. до проміжку часу між ремонтами. *Вони* [сталевари] *багато зробили для того, щоб збільшити стійкість подин, подовжити міжремонтні періоди* (Рад. Укр., 28.IV 1961, 2); *Можна значно підвищити її* [деталі] *зносостійкість і тим продовжити строк міжремонтної роботи агрегату* (Рад. Укр., 19.III 1962, 3).

МІЖРЕСПУБЛІКА́НСЬКИЙ, а, е. 1. Який існує, відбувається між республіками. *Планом передбачається впорядкувати міжреспубліканські зв'язки і кооперовані поставки* (Наука.., 1, 1960, 5); *Дійовими формами вднання братніх культур стали міжреспубліканські кінофестивалі, гастролі театральних і музичних колективів, виставки творів художників* (Ком. Укр., 6, 1966, 67).

2. Спільний для кількох республік. *Міжреспубліканська організація.*

МІЖРІЧКОВИЙ, а́, е́. Який міститься, розташований між річками. *Переважають у лісостепу листяні породи дерева — дуб, граб, липа, що ростуть звичайно на правих високих берегах рік або в міжрічковому просторі* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7).

МІЖРІ́ЧЧЯ, я, *с.* Місце між річками. *Широкий степ в міжріччі Дінця і Оскола!* (Автом., В. Кошик, 1954, 23).

МІЖРОДОВИЙ, а́, е́. Який відбувається, здійснюється між різними родами тварин, рослин і т. ін. *Майже всі сорти слив Мічуріна (а їх понад 20) є продуктом віддаленої гібридизації — не тільки міжвидової, а й міжродової* (Юним мічур.., 1955, 35).

МІЖРЯ́ДДЯ, я, *с.* Площа між рядами посаджених або посіяних рослин. *Він робить плужок, яким можна підпушувати в молодому саду міжряддя* (Донч., V, 1957, 205); *Білий хвостик його* [зайця] *проворно мелькав ген-ген в глибині довгого.. коридора міжряддя* (Ряб., Жайворонки, 1957, 23).

МІЖРЯ́ДНИЙ, а, е. Прикм. до **міжря́ддя**. *Усі роботи — лущення стерні.., міжрядні розпушування, збирання і навіть вантаження очищених буряків — повністю механізовані* (Колг. Укр., 2, 1958, 12).

МІЖСЕ́ЛИЩНИЙ, а, е. Який розташований між селищами, діє між ними.

Міжсе́лищна доро́га; Міжсе́лищний шлях — дорога (шлях) між селищами. *Фаетон пружинило на вибоїнах міжселищної дороги* (Іщук, Вербівчани, 1961, 165); *До земської реформи добрих місцевих шляхів не було зовсім, а були погані міжселищні* (Іст. СРСР, II, 1957, 217).

МІЖСЛОВ'Я́НСЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між слов'янськими народами. *Одним з найхарактерніших проявів міжслов'янських літературних взаємин є інослов'янська тематика в кожній із слов'янських літератур* (Рад. літ-во, 3, 1963, 64); [І. Срезневський] *відіграв помітну роль у справі зміцнення міжслов'янських фольклористичних зв'язків* (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 62).

МІЖСОРТОВИЙ, а́, е́. Який відбувається, здійснюється між різними сортами рослини. *Широко застосовуючи міжсортове схрещування, селекціонери інституту виводять нові сорти різноманітних культур* (Наука.., 10, 1957, 36); — *Ви знаєте, що таке міжсортова гібридизація?* (Вишня, I, 1956, 433).

МІЖСОЮ́ЗНИЙ, а, е. Спільний для кількох союзів.

МІЖСОЮ́ЗНИЦЬКИЙ, а, е. Який існує, відбувається між союзниками. *Міжсоюзницькі переговори.*

МІЖУСО́БИЦЯ, і, *ж.* Незлагода, внутрішній розбрат, війна між якими-небудь суспільними групами або особами в державі (переважно у феодальній). *Використовуючи феодальні міжусобиці на Русі, половці посилили напади на руські землі і особливо на Придніпров'я* (Іст. УРСР, I, 1953, 89); *Вже не вугликами-жаринками жевріла міжусобиця-сварка, а багаттям палала* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 399).

МІЖУСО́БНИЙ, а, е. Стос. до міжусобиці. *Вільні селяни, що володіли землею і становили масу франкського народу, були знесилені й розорені вічними міжусобними і завойовницькими війнами* (Енгельс, Походж. сім'ї.., 1948, 119); *Під час міжусобної боротьби князів, які закликали на допомогу кочівників, Київ був кілька разів зруйнований* (Іст. укр. літ., I, 1954, 35).

МІЖХМА́РНИЙ, а, е. Який міститься, розташований між хмарами. *Нові шари хмар ідуть уже десь над нами. Влітаємо в міжхмарні сфери* (Довж., III, 1960, 502); *Сонце вискочило на вузьку міжхмарну прогалину і кинуло під ноги молодиці живу узорчату тінь розлогої яблуні* (Стельмах, II, 1962, 171).

МІЖЦАРІ́В'Я, я, *с.* Період зміни царів, коли престол ніким не зайнятий. *Поки між братами* [великими князями Костянтином і Миколою] *йшло листування і кур'єри їздили з Петербурга до Варшави (де жив Костянтин) і назад, в країні було фактично міжцарів'я* (Іст. СРСР, II, 1957, 142); — *Але видно, що латає Московщина свої дірки після міжцарів'я* (Тулуб. Людолови, II, 1957, 459).

МІЖЦЕХОВИЙ, а́, е́. 1. Який існує, відбувається між цехами. — *Коли будемо встановлювати їх* [корнюри], *доведеться перемонтувати чи не всю цехову*

комунікацію, а можливо, частину міжцехової (Шовк., Інженери, 1956, 100); *Проведено кілька цікавих міжцехових спортивних змагань* (Рад. Укр., 21.VII 1946, 4).

2. Спільний для ряду цехів.

МІЗАНСЦЕ́НА, и, *ж.* Розміщення акторів і обстановки на сцені в різні моменти вистави. *Визначаючи мізансцену, Марко Лукич* [М. Кропивницький] *завжди враховував розв'язання даної сцени в психологічних взаєминах та її сценічний вираз* (Минуле укр. театру, 1953, 32); *— Стоп! — стукнув олівцем по столі учитель.— А мізансцена? Ти ж збирався вийти на дорогу і подивитися, що там робиться* (Кучер, Трудна любов, 1960, 326); * Образно. *Я хочу тобі написати про один маленький факт нашої бойової обстановки — доки його не затулила сотня схожих фактів і я ще бачу його в усіх мізансценах* (Ю. Янов., I, 1954, 60).

МІЗАНСЦЕНО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **мізансценува́ти**. *Вистава дуже вдало мізансценована* (Мист., 4, 1958, 24).

МІЗАНСЦЕНУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **мізансценува́ти**. *Виразне мізансценування та чітко опрацьований, точно виконаний, характерний для кожного персонажа реалістичний рух і жест, .. — усе це.. мало чим різниться від засобів, вживаних у «живому» театрі* (Мист., 6, 1958, 44).

МІЗАНСЦЕНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех. і неперех., спец.* Розміщувати на сцені (акторів, обстановку тощо); розміщуватися на сцені.

МІЗАНТРО́П, а, *ч.* Той, хто ненавидить людей, цурається їх; людиноненависник. [Л ю б о в:] *У татка був один знайомий, старий мізантроп..; я й тепер пам'ятаю той вовкуватий тон, яким він говорив: «всякий має право повіситись!»* (Л. Укр., II, 1951, 14); *Хто він, що править в цім злобнім безлюдді, Лютий відлюдник, нудний мізантроп?* (Бажан, Роки, 1957, 203).

МІЗАНТРОПІ́ЧНИЙ, а, е. Схильний до мізантропії; власт. мізантропу.

МІЗАНТРО́ПІЯ, ї, *ж.* Відчуження від людей; людиноненависництво. *Мізантропія не в моїй натурі, але часом буває, що хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати ненавидіти їх* (Л. Укр., III, 1952, 597).

МІЗАНТРО́ПКА, и, *ж.* Жін. **мізантро́п**.

МІЗДРОВИ́Й, а́, е́. Те саме, що **міздря́ний**.

МІЗДРЯ, і́, *ж.* 1. Шар підшкірної клітковини у тварин. *Основним видом сировини (для виробництва клею) є відходи шкіряного виробництва, так звана міздря* (Веч. Київ, 13.IV 1957, 1).

2. Внутрішній, зворотний бік шкіри.

МІЗДРЯ́НИЙ, а, е. Прикм. до **міздря́**. *Міздряний шар;* // Вигот. з міздрі (у 1 знач.). *Міздряний клей.*

МІЗЕРА́К, а́, *ч., діал.* Нужденна людина; злидар. *Цей чоловік мізерак.*

МІЗЕ́РІЯ, ї, *ж., розм.* 1. Дуже мала кількість чого-небудь. *Гіркий за морем заробіток. Праця — каторга, і гроші — мізерія* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 42); *Іноді редактор схвалював до друку Ярославів віршований репортаж. Але платив за вірші мізерію* (Мушк., День.., 1967, 30); // Дрібні господарські речі, майно. *А сам, вернувшися в будинки, Своє лахміття позбирав; Мізерії наклав дві скриньки* (Котл., I, 1952, 81); *— Послав З табун я коней до обозу, Гармату, гаківниць два вози, Пшона, пшениці, що придбав, Я всю мізерію оддав Моїй Україні небозі* (Шевч., II, 1953, 233); *Мар'ян взяв у дорогу три мішки: в одному було різне хатнє начиння, у другому — зерно, а в третьому, найменшому,— одежа. Нащо тепер йому ця мізерія, коли нема найдорожчого* (Стельмах, Хліб.., 1959, 175); // *перен.* Вбогість, бідність.— *Ех, тату, тату! Жалуєтесь на свою мізерію, а, бігме, самі всьому винні! Куди вам господарювати з вашими романтичними поглядами!* (Фр., III, 1950, 374).

2. Що-небудь незначне, несуттєве; дрібниця. *Оповідання — мізерія, не варт було й друкувати* (Коцюб., III, 1956, 164); *Керівник не раз попереджав: — Все це добре, поки ти, Савко, не спіткнешся. А спіткнешся, хлопче, полетить твоя голова за якусь мізерію, та ще накличеш біду на всю організацію...* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 103); *— За найкращий ясеновий круг коліс із осями й драбиняком ти мені платив десять карбованців і морщився, а я тобі за цю мізерію* [крововку] *заплачу аж десять тисяч* (Стельмах, II, 1962, 37); // *перен.* Жалюгідна, нікчемна людина. *Я відчув себе супроти нього* [Карпа] *мізерією і пригноблено потакав його балачці, зачудовувався з його енергійних рухів* (Досв., Вибр., 1959, 402); [К о т о в с ь к и й:] *Де тобі* [панові], *мізерії такій, зрозуміти,— ти ж бессарабському поміщикові Пуришкевичу увесь час чоботи лизав* (Тич., I, 1957, 268).

МІЗЕ́РНИЙ, а, е. 1. Незначний за розміром; дуже малий. *Може, не завжди будуть такі мізерні результати розпродажу книжки* (Коцюб., III, 1956, 435); *Марія Голуб.. дивилась на мізерний вилов риби і журно хитала головою* (Кучер, Вогник, 1952, 21); *Як блискають цифри* [на лічильнику таксі], *як швидко росте сума. Ще на міських вулицях вона була мізерна, а поки вибрались на околицю, зросла казково* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 37); // Який свідчить про нестатки, злиденність; вбогий. *Рудий.. застьобував свою безбарвну піджачину, що враз з такими ж пошматованими штанами, забувавілими капцями на босу ногу та заяложеним кашкетом складали його мізерну одіж* (Коцюб., I, 1955, 138); *Тут ніхто не докорятиме.. «хлопською» вірою, ані мізерним маєтком. На соймику магнати демократичні, щоб заручитися голосами середньої та дрібної шляхти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); *Ненавидів* [Суліман] *бідноту свого народу за релігійний фанатизм, який засліплював очі на дійсні причини його мізерного існування* (Вільде, Сестри.., 1958, 358); // *заст., зневажл.* Надто вбогий (про людину). *—Об Олексіївні, ось об Галочці, і думати не смів. Хто вона, і хто я, мізерний?* (Кв.-Осн., II, 1956, 351); *Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного* (Шевч., VI, 1957,33).

2. Який не має істотного значення, великої ваги; незначний. *— Мені доручена доля моїх братів, а я думаю, .. як би збутися тільки свого, власного горя,— воно ж нікчемне, мізерне перед великим горем моєї бідної країни...* (Стар., Облога.., 1961, 65); *Скінчивши роботу, я почуваю попросту обридження до неї, такою мізерною видається вона мені* (Коцюб., III, 1956, 282); *Всяке, навіть мізерне, розгодження може стати політично небезпечним, коли виникає можливість того, що воно розростеться в розкол..* (Ленін, 32, 1951, 52); *Самотність! Гордощі! Які слова нікчемні! За пишним одягом який мізерний зміст!* (Рильський, I, 1956, 120).

3. Який не викликає до себе поваги; жалюгідний, нікчемний. *— Ану, лиш лицарю мізерний, Злиденний, витязю нікчемний, Виходь сто лих покуштувать!* (Котл., I, 1952, 263); *Робітник різко відвернувся від стіни. Чому ж не стріляє ворог? Чому ж тремтить його рука? — А якщо я підійду до тебе, нікчемного й мізерного. Якщо я зажадаю пострілу не в потилицю, а в око?* (Довж., I, 1958, 58).

Мізе́рна души́ця; Мізе́рний душе́ю — про малодушну

людину. *Він зібрав всі сили, всю рішучість, на яку спроможна була його мізерна душиця, і наказав: — Будьте напоготові* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 267).

4. *розм.* Незначної фізичної сили; малосильний, кволий. *Хо стрівається очима з худою, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного віри, повного кохання до своєї країни...* (Коцюб., I, 1955, 175); *Мов пародія, за ними На худих мізерних шкапах Їхав гурт комедіянтський* (Л. Укр., IV, 1954, 171); *Хоч з вигляду отець Матчук* [герой повісті «Забобон» Л. Мартовича] *був дрібний, мізерний, але натуру мав уперту* (Жовт., 2, 1956, 99); // Такий, як у кволого або хворого. *— Входжу в одну хату, там сидить молодиця-мазурка.. Лице бліде, сухорляве, мізерне, нужденне* (Н.-Лев., II, 1956, 392).

МІЗЕ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мізе́рний.** [М і ч у р і н:] *Знаю. Читав з сумом ваші твори, сповнені прикрих помилок, які ви робили через мізерність практичних знань* (Довж., I, 1958, 480); *Митцям якнайбільше треба боятися пройти повз важливі психічні чинники, не помітивши їх через їхню, нібито, мізерність* (Ю. Янов., V, 1959, 116); *З почуттям власної мізерності вдивлявся юнак крізь щілинку в білих з позолотою дверях до мертвого порядку, який завжди буває там, де ніхто не живе* (Полт., Повість.., 1960, 314); *Орест усвідомив свою мізерність перед кремезно-спокійним Курбалою, перед .. всіма добротливими рудокопами...* (Досв., Вибр., 1959, 344).

МІЗЕРНІ́ТИ, ію, ієш, *недок., розм.* 1. Ставати дрібним, неістотним.

2. Втрачати сили, здоров'я; худнути. *— Не ростуть чогось мої діти.. От і ці двойко, позоставались живі... чогось вже мізерніють, кривляться...* (Н.-Лев., I, 1956, 120); *Послабав* [Новітний], *хилився і мізернів щодень дужче* (Фр.. IV. 1950, 495).

МІЗЕРНІ́ШАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Те саме, що **мізерніти.** *Великі події замирюють найлютіших ворогів. Перед лицем таких подій власні чвари дрібнішають і мізернішають* (Смолич, II, 1958, 57).

МІЗЕ́РНО. Присл. до **мізе́рний.** *Витрати на внесення добрив були мізерно малі порівняно з вартістю надбавок урожаю, одержаних в результаті застосування добрив* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 128); *Це був молодий дезертир, жорстокий і безвольний, бандит і грабіжник, що не раз сидів у тюрмі, відбуваючи мізерно легкі покарання за свої злочини* (Довж., I, 1958, 297); *Німецькі монархісти «зачинили свою крамничку». Надто смішно й мізерно вона виглядала з усіма теоріями трудової демократичної монархії* (Еллан, II, 1958, 274).

МІЗЕ́РНЯ, і́, *ж., зневажл.* Те саме, що **мізе́рія** 2. *Маковейчик з простодушною радістю клацає* [портсигаром]. *— Додому повезеш? — питають його.— Я такої мізерні не повіз би,— каже Хома* (Гончар, III, 1959, 294).

МІЗЕРО́ТА, и, *ж., розм.* Те саме, що **мізе́рія** 1. *За життя Аркадія, коли опливали в достатках, не чути було ніколи про злодіїв, то хто тепер мав би лакомитись на їх мізерот?* (Вільде, Сестри.., 1958, 569).

МІЗИ́НЕЦЬ, нця, ч. 1. П'ятий, найкоротший палець на руці або нозі. *Батя поодставляла мізинці. Малесенькі мізинці стирчали, золоті персні з камінцями блищали* (Н.-Лев., IV, 1956, 118); *Говорячи, Слинько витягував руку, а другою, широко розмахуючись, відкладав на першій пальці, починаючи з мізинця...* (Шовк., Інженери, 1956, 62).

З мізи́нець — дуже малий. *У Чорному морі мешкала рибка піщанка — маленька, з мізинець у довжину, тоненька, срібляста стрічечка* (Наука.., 11, 1964, 17);

Мізи́нця [*чийого*] **не ва́ртий** — недостойний кого-небудь, нікчемний у порівнянні з іншим. *— Хіба вона* [Нюра] *варта Ясногорської? Мізинця не варта... Ми з вогню не вилазимо, а Нюра наша більше за кавалерами бігає...* (Гончар, III, 1959, 329); **На мізи́нець** — мала доля, частина чого-небудь. *Та надивився і наслухався вже стільки, що інший сотню років проживе, а й на мізинець мого не побаче* (Логв., Давні рани, 1961, 78).

2. *розм.* Найменша дитина в сім'ї. *Соломон, його мізинець, Був найрозумніший* (Рудан., Тв., 1959, 503).

МІЗИ́НКА, и, *ж., розм.* Наймолодша дочка в сім'ї. *Мала мати дев'ять синів милих, А десяту наймолодшу дочку, Їх ростила, поки не зростила, Поки час прийшов синам дружитись, А дочці-мізинці віддаватись* (Перв., З глибини, 1956, 110).

МІЗИ́ННИЙ, а, е: **Мізи́нний па́лець** — те саме, що **мізи́нець** 1. *— Люди добрі! Як дасте мені заліза стільки, скільки я зможу підняти на мізинному пальці, то я вас вирятую!* (Укр.. казки, 1951, 106); *Мені душа горить, що справа гине, а ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що не вважаю.. задля них я і мізинним пальцем не ворухнула б* (Л. Укр., V, 1956, 160).

МІЗИ́НОК, нка, *ч., розм.* Те саме, що **мізи́нець** 1. [П р і с я:] *Хоч ти мнеш десять шкір за одну хвилинку, А мені не зігнеш пальчика-мізинка* (Коч., П'єси, 1951, 203).

МІЗИ́НЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **мізи́нець.** [М а р и н а:] *Ось слухайте ж мене, мої голубочки, всю чисту правду буду вам казати — не збрешу ні на от стілечки! (Показує кінчик мізинчика)* (Вас., III, 1960, 253); *Вони* [сандалики] *були якраз по нозі, і такі зручні та легкі, що навіть на мізинчику, де натерли старі черевики, вони не давили* (Ів., Вел. очі, 1956, 6); *Старий пасічник розкрив поли великого добрячого кожуха і обережно спустив на підлогу свого мізинчика — семилітню дочку Соломію* (Стельмах, III, 1962, 40).

МІЗКОВИ́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **мізкува́тий.** *От дід і почав думать, що робить (він був дуже мізковитий)* (Україна.., I, 1960, 320); *В ній* [школі] *колись він пізнавав премудрість.. і вважався мізковитим* (Стельмах, Правда.., 1961, 50).

МІЗКУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **мізкува́ти.** *От простий, невчений чоловік* [дядько], *з доморощеним розумом, а як він міркує!.. Але на вище мізкування — вибачайте* (Коцюб., I, 1955, 466); *Вони, попихкуючи цигарками, в пасмах сизого диму приглядалися до навіяних спогадів, що викликали асоціації, а ті породжували нові картини мізкування* (Досв., Вибр., 1959, 359).

МІЗКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* 1. Продумувати що-небудь; розмірковувати. [Г е р а с и м:] *Та ні, ви те візьміть: ти мізкуєш, ти крутиш головою: де того взять, де того; як обернуться, щоб земельки прикупить, та за думками і не їсться тобі, і не спиться тобі...* (К.-Карий, I, 1960, 388); *Конкуренція примушує підприємця мізкувати, ночами не спати, думати, в яку щілину пролізти, щоб заробити зайвий долар* (Руд., Вітер.., 1958, 91); [Г а в р и л о:] *Я скільки разів мізкував, що як би воно ловко було.., коли б ми роботу поділяли по часах?* (Кроп., III, 1959, 208); *— Чого ж ви мовчите? — різко і незадоволено спитала Іра.— Я бачу, ви з тих, що довго мізкують* (Дмит., Наречена, 1959, 17).

2. Те саме, що **розуміти; тямити.** *— Як це не дивно тобі, а теж на плечах голову, не гарбуза, маю. Дещо таки мізкую.— Бачу, за кого ти руку тягнеш* (Головко, Вибр., 1936, 556).

МІЗКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* З розумом, розумний; тямущий. *Хлопець удався мізкуватий, поштивий і, віроку йому,— не бридкий* (Ю. Янов., Мир, 1956, 286).

МІ́ЗОК, зку, *ч., діал., заст.* Мозок. *Курчатам тхір головки сушить, Без крику мізок висмокта* (Котл., І, 1952, 226); *Та що робить з тупим, як камінь, мізком, Чим розігнать нерушливість глуху?* (Граб., І, 1959, 595); *В його мізку заворушилася кров, але він підвівся перед громадою, тримаючись обома руками за стіл* (Стельмах, І, 1962, 628).

◇ **Вправля́ти (впра́вити) мі́зок (мі́зки)** *кому, фам.* — те саме, що **Вправля́ти впра́вити мо́зок (ду́шу)** (*див.* **вправля́ти** [1]). *Одного він страхає судом, другому вправляє мізки, третьому натякає, що до скошеного сьогодні можна доплюсувати завтрашнє* (Стельмах, Правда.., 1961, 425); **Крути́ти (покрути́ти) мі́зком (мі́зками)** — те саме, що **Крути́ти мо́зком** (*див.* **крути́ти**). *Виходить, ще краще треба крутити мізками, щоб когось перехитрити* (Стельмах, ІІ, 1962, 24); *От і хай тоді золотозубий* [Форст] *чи ще хто покрутить мізками, де ті листівки видруковано — у Скальному, у Підлісному, а чи, може, в іншому місці* (Коз., Блискавка, 1962, 142); **Суши́ти мі́зок (мі́зки)** — те саме, що **Суши́ти мо́зок** (*див.* **суши́ти**). *Снились Кирилові химерні сни, бо вдень сушив собі мізок різним клопотом* (Іщук, Вербівчани, 1961, 6); — *А тим часом дома... з ніг Валить бабу горе! Все шука вона вузла* [з грошима]. *Дума, сушить мізки* (С. Ол., Вибр., 1959, 233).

МІЙ, моя́, мо́є. 1. Займ. присв. до **я.** *Божусь моєю бородою.., Що тих богів лишу чинів, Які тепер в війну вплетуться* (Котл., І, 1952, 243); *Я згадував Україну, і вона постала перед моїми очима у своєму справжньому розмірі, десь там далеко на заході в лівому кутку, і це помножило мою гордість громадянина великої Радянської країни* (Довж., І, 1958, 26); // Який перебуває у користуванні того, хто говорить, є його власністю. *Добре було б якби Ярина весною рано перевезлася на мій грунт* (Шевч., VI, 1957, 217); — *Годі,* — *перебив його Черниш.* — *Де мій планшет?* (Гончар, ІІІ, 1959, 166); *В моїм будиночку, в зеленім Ірпіні, Була поліція* (Рильський, ІІ, 1960, 254); // Який виходить від мене; зроблений, створений, сказаний і т. ін. мною. *Посилаю тобі 10 моїх Букварів на показ* (Шевч., VI, 1957, 227); *Першим моїм фільмом була «Сумка дипкур'єра»* (Довж., І, 1958, 21); — *Слухайте, хлопці, мою. може, останню пораду!* (Стельмах, ІІ, 1962, 88); // Такий, як у мене, власт. мені. *У сина мій характер, моя поведінка;* // Який призначається мені. *Я до них* [поїздів] *простягаю долоні.. Може, там у якомусь вагоні пролітає і доля моя* (Сос., І, 1957, 225); // Стос. до мене як до члена якогось колективу, до якого я належу. *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив Козацької крові* (Шевч., І, 1951, 113); — *Мій Сибір,* — *з гордістю говорив загіпсований політрук* (Гончар, ІІІ, 1959, 178); *Мій рідний край збирає урожай, Що звеселяє струменем живим Трудівників засмаглих світлі очі* (Рильський, ІІІ, 1961, 108); // *у знач. ім.* **моє́,** мого́, *с.* Те, що належить мені. — *Твої збитки, раз на те пішло, на себе беру.., де вже моє не пропадало!* (Стельмах, І, 1962, 117); *Посилаю Вам* [В. Лукичу] *для «Зорі» «Герестрата», але разом і конечне бажання, щоб він був надрукований фонетикою. Коли ж моє невлад, то я з своїм назад* (Сам., ІІ, 1958, 436).

◇ **До мого́ дожи́ти (дотягти́** *і т. ін.*) — до моїх років дожити, дотягти і т. ін.; **За моїх молоди́х літ (ро́ків)** — коли я був молодий (була молода). — *А за моїх молодих літ не те було! Отак тридцять літ тому було б вам зазирнути до Бориславa, то було на що подивитися, було чого послухати!* (Фр., IV, 1950, 7); **Моє́ [бу́де] зве́рху** — я переміг, переможу. — *Я їх усіх перехитрував,* — *думав генерал Костецький..* — *Ще трохи — і моє буде остаточно зверху* (Перв., Дикий мед, 1963, 230); **Моїх ро́ків** *хто* — хто-небудь такого віку, як я. *Моїх років людина живе мозком* (Ю. Янов., ІІ, 1958, 13).

2. Який перебуває у родинних або дружніх, близьких стосунках зі мною. — *Мій батько був сердюк опричний* (Котл., І, 1952, 221); *Цілую тебе, Семена, Куліша і всіх моїх і твоїх земляків, добрих і щирих, таких, як ти* (Шевч., VI, 1957, 133); *Мій синок синьоокий в колисці усміхається сонно мені* (Сос., І, 1957, 131); // Який поділяє погляди, уподобання, смаки; близький мені, належить до того самого середовища, що і я. *Приготуйте найчистіші фарби, художники мої. Ми будемо писати відшумілу юність свою* (Довж., І, 1958, 185); — *Товариші мої писали.* — *Товариш Лермонтов між них — І вірний шлях уторували Для всіх наступників своїх* (Рильський, ІІІ, 1961, 288); // Той, до кого приязно звертаються, про кого йде мова. *Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу тобі нашвидку. Ніколи* (Шевч., VI, 1957, 139); — *Сталь і ніжність, любий мій, поєднать в собі зумій* (Тич., ІІ, 1957, 7); — *Я його за комір: «Стій!», так і остовпів мій хлопець. Дивлюсь — хто ж воно такий? А то молодий Гриценко* (Хотк., І, 1966, 83); // Уживається при називанні героїв, дійових осіб — для увиразнення інтимного тону. *Усміхнувся мій Ярема, Тяжко усміхнувся* (Шевч., І, 1951, 121); *Раз став він Свиту надягать. А дивиться — рукава вже продрались. От мій Охрім, щоб люди не сміялись, Налагодивсь латать* (Гл., Вибр., 1951, 31); // *заст.* Уживається при традиційному звертанні до бога. *Боже мій! та я його* [папу] *так часто Зустрічав у львівськім семінару!* (Л. Укр., І, 1954, 101); *Боже мій, що може зробити з людиною геніальне поєднання звука і слова!* (Стельмах, І, 1962, 36).

3. *у знач. ім.* **мій,** мого́, *ч.;* **моя́,** мое́ї, *ж., розм.* Чоловік; дружина. — *Нема.* — *каже* [молодиця], — *мого вдома; повіз іванівському попові гроші за коня* (Коцюб., І, 1955, 303); — *Це тебе мій послав? — запитала вона Віктора, виразно наголосивши на слові «мій»* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1953, 213); — *А моя ще до війни кожного ранку грінки на свинячому смальцеві смажила* (Тют., Вир, 1964, 465); // *у знач. ім.* **мої,** мої́х, *мн.* Родичі або близькі мені люди. — *Мої пішли в театр.*

МІКА́ДО, *невідм., ч.* Титул японського імператора; // Особа, яка носить цей титул. — *Через тиждень з Уссурі наступають на Примор'я слухняні мікадо офіцери* (Довж., І, 1958, 120).

МІКО́ЛОГ, а, *ч.* Фахівець з мікології. *Радянські мікологи.*

МІКОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мікології. *При дослідженні в 1958—1959 рр. мікологічної флори лісів району середньої течії річки Ворскли нами було виявлено ряд нових та рідкісних для флори УРСР видів і форм.. грибів* (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 94).

МІКОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ ботаніки, що вивчає гриби. *Одним з завдань, над якими працював відділ мікології, було складання «Визначника грибів УРСР»* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 123).

МІКОРИ́ЗА, и, *ж., спец.* Співжиття грибів з корінням вищих рослин. *Де ще мав би він можливість годинами працювати над мікроскопом, з подивом дізнаючись, що на коріннях дуба поселяються цілі колонії особливо корисного грибка, так званої мікоризи?* (Гончар, Таврія, 1952, 244).

МІКОРИ́ЗНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **мікори́за.** *При садінні тису треба пам'ятати, що це мікоризне дерево, тобто воно живе в симбіозі з мікоризними грибами, які постачають йому азот та інші корисні речовини* (Наука.., 4, 1961, 37); // Який зазнав впливу мікоризи. *При посіві дуба на ділянці, де вперше його розводять,*

потрібне зараження ґрунту мікоризною землею (Лісіви. і полезах. лісорозв., 1956, 219).

МІКРО... Перша частина складних слів, що означає: а) малий, напр.: мікровибух, мікровібрація, мікродоза і т. ін.; б) пов'язаний з вивченням дуже малих предметів, величин, напр.: мікроаналіз, мікрогеометрія і т. ін.; протилежне макро...

МІКРОАВТОБУС, а, ч. Малий автобус. *Автомобілісти Північнодонецька спільно з хіміками заводу склопластиків створили оригінальну конструкцію мікроавтобуса «Старт»* (Наука.., 8, 1965, 10).

МІКРОАМПЕ́Р, а, ч. Одиниця виміру сили електричного струму, що дорівнює мільйонній частині ампера. *При наукових дослідженнях струми вимірюються.. в тисячних частках міліампера — мікроамперах* (Фізика, II, 1957, 106).

МІКРО́Б, а, ч. 1. Мікроскопічний одноклітинний організм, видимий лише під мікроскопом; бактерія. *У літературі є величезна кількість робіт з питання мінливості мікробів* (Мікр. ж., XI, 1, 1949, 74); *З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури.., а найбільше з гострою увагою досліджував у мікроскоп якісь мікроби* (Ів., Вел. очі, 1956, 31).

2. *перен.* Про поширювачів яких-небудь негативних явищ у суспільстві. — *Дивно, що фашизм виносить на поверхню саме.. дегенератів. Мабуть, сама гнила атмосфера фашизму розплоджує такі мікроби* (Гончар, III, 1959, 228); — *А хто заніс цю пошесть? Які мікроби її?* (Стельмах, II, 1962, 321).

МІКРОБІО́ЛОГ, а, ч. Фахівець з мікробіології. *Окремі мікробіологи вважають можливим перехід одного виду бактерій в інший* (Мікр. ж., XI, 1, 1949, 6); *Мікробіологи вивели так звані нові раси мікроорганізмів, за допомогою яких можна одержувати бутиловий спирт не з борошна, а з облущених качанів кукурудзи і лузги соняшника* (Веч. Київ, 28.I 1963, 2).

МІКРОБІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мікробіології. *Микола Федорович* [Гамалія] *організує у себе на квартирі невеличку лабораторію, яка потім відіграла важливу роль у розвитку мікробіологічної науки в нашій країні* (Наука.., 2, 1959, 50); // Пов'язаний з діяльністю мікроорганізмів. *Воно* [вапнування] *поліпшує хімічні, фізико-хімічні та мікробіологічні процеси в ґрунті* (Добрива.., 1956, 187).

МІКРОБІОЛО́ГІЯ, ї, ж. Розділ біології, що вивчає мікроорганізми. *У боротьбі з численними хворобами людського організму величезна роль належить мікробіології — науці про невидимі неозброєним оком живі істоти* (Наука.., 3, 1962, 6); *За роки Радянської влади наші мікробіологи добились величезних успіхів у різних галузях мікробіології — технічній, сільськогосподарській і медичній* (Мікр. ж., XVIII, 1, 1956, 3).

МІКРО́БНИЙ, а, е. Прикм. до **мікро́б**. *Кожна рослина в процесі життєдіяльності виробляє захисні речовини проти шкідливих впливів, в тому числі і проти мікробного фактора* (Мікр. ж., XV, 1, 1953, 69); *Чим багатше мікробне населення ґрунту, тим вища його родючість* (Наука.., 3, 1957, 4).

МІКРОВА́ГА, и, ж., *спец.* Вага для зважування дуже малої кількості речовин і дрібних предметів.

МІКРОДИ́Н, а, ч. Дуже спрощений регенеративний радіоприймач з одною лампою.

МІКРОДО́БРИВО, а, *с.* Добриво, діючим началом якого є мікроелементи, що потрібні рослинам у дуже малих кількостях (мідь, бор, марганець, цинк та ін.). *Слабкі розчини мікродобрив, як-от бури, сульфату міді, пераманганату калію, використовують для передпосівного намочування насіння* (Колг. енц., II, 1956, 63); *Наші хімічні заводи з кожним роком збільшують випуск різних мінеральних добрив, мікродобрив, стимуляторів росту рослин* (Колг. Укр., 6, 1962, 19).

МІКРОЕЛЕМЕ́НТ *див.* **мікроелеме́нти**.

МІКРОЕЛЕМЕ́НТИ, ів, *мн.* (*одн.* **мікроелеме́нт**, а, ч.). Хімічні елементи, що містяться у рослинних і тваринних організмах у малих дозах. *Недостача деяких мікроелементів у ґрунті знижує кількість і якість урожаю льону* (Техн. культ., 1956, 46).

МІКРОКІНОЗНІМА́ННЯ, я, *с.* Знімання фільму із значним збільшенням мікроскопічних об'єктів.

МІКРОКЛІ́МАТ, у, ч. Клімат невеликої ділянки земної поверхні, обумовлений специфікою місцевості. *Особливою популярністю користується південне узбережжя Кримського півострова. Цей дивовижний куток нашої планети відзначається унікальними кліматичними умовами, своєрідним мікрокліматом* (Наука.., 9, 1962, 36); *Зелені насадження захищають село від шкідливого впливу вітру та пилу, пом'якшують мікроклімат і надають селу красивого і благоустроєного вигляду* (Колг. енц., II, 1956, 292); // Повітряний режим закритого приміщення, штучний або природний. *Культиваційні приміщення (парники і теплиці) дають можливість створювати штучний мікроклімат, відповідно до вимог вирощуваних рослин* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 9); *Мікроклімат приміщень для тварин визначається температурою і вологістю повітря, швидкістю його руху, а також наявністю в ньому вуглекислоти.. та інших шкідливих домішок* (Свинар., 1956, 270).

МІКРОКЛІМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **мікроклі́мат**. *В результаті позитивного впливу лісових смуг на мікрокліматичні умови збільшується врожайність сільськогосподарських культур* (Рад. Укр., 25.I 1959, 3).

МІКРОКО́К, а, ч. Кулясте бактерія.

МІКРОКО́СМ, у, ч., *книжн.* Світ дуже малих величин (атомів, електронів і т. ін.); протилежне макрокосм. *І макрокосми, й мікрокосми — Ні, це не сон! Ні, це не міть! Все рухається, все звучить* (Тер., Серце.., 1962, 37); * Образно. *Живу у своєму мікрокосмі, з котрого розгортається для мене все ширший та ширший овид* (У. Кравч., Вибр., 1958, 317).

МІКРОКО́СМОС, у, *ч., книжн.* Те саме, що **мікрокосм**. *Давно вже настав час показати на весь зріст узагальнені образи людей, які підкорюють космос, розщеплюють атом, будують міжзоряні кораблі,— кібернетиків, біологів, які вторглися в найпотаємніше життя живої природи — в мікрокосмос, де ховаються ще не до кінця розгадані закони спадковості* (Літ. газ., 3.IV 1962, 2).

МІКРОЛА́МПА, и, ж. Електронна приймальна лампа, що потребує невеликої потужності розжарювання.

МІКРОЛІТРА́ЖКА, и, ж., *розм.* Мікролітражний автомобіль. *Кілька років тому з конвеєра запорізького заводу «Комунар» зійшла перша радянська мікролітражка* (Наука.., 7, 1966, 9).

МІКРОЛІТРА́ЖНИЙ, а, е. З дуже малим літражем. *Іде проектування мікролітражного автомобіля.. На 100 кілометрів шляху цьому автомобілю потрібно буде не більше 6 літрів бензину* (Веч. Київ, 17.IX 1957, 4); *Почалося виробництво мікролітражних легкових автомашин в Запоріжжі та вантажних автомашин в Кременчуку* (Цюпа, Україна.., 1960, 96).

МІКРОМАНІПУЛЯ́ТОР, а, ч. Прилад, що дає можливість здійснювати тонкі й точні рухи спеціальних інструментів у полі зору мікроскопа, маніпулювати на мікроскопічних об'єктах. *З допомогою мікроманіпуляторів у досліджувану ділянку головного мозку*

з мікронною точністю вводяться подразнюючі і відвідні електроди (Роб. газ., 21.IX 1965, 4).

МІКРО́МЕТР, а, ч. Прилад для точного вимірювання лінійних розмірів тіл. *Мікрометр.. служить для точних вимірювань зовнішніх розмірів деталей — діаметра, товщини, ширини і довжини* (Слюс. справа, 1957, 115).

МІКРОМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **мікро́метр** і **мікроме́трія**. *Найтонша людська волосинка має завтовшки сім-вісім сотих міліметра і це можна зміряти звичайним мікрометричним гвинтом* (Собко, Любов, 1935, 10).

МІКРОМЕ́ТРІЯ, ї, *ж.* Розділ фізики, що вивчає точні виміри лінійних величин.

МІКРОМІЛІМЕ́ТР, а, ч. Те саме, що **мікро́н**.

МІКРОМІ́Р, а, ч. Прилад для вимірювання зовнішніх розмірів виробів.

МІКРО́Н, а, ч. Міра довжини, яка дорівнює мільйонній частині метра. *Науці відомо понад 13 тисяч видів водоростей — від найдрібніших, розміром з мікрон і менше, до гігантів, які виростають в довжину на 60 метрів* (Наука.., 3, 1961, 26); *Життя плине швидко, воно не жде нікого. Хоч який ти талановитий, але не смій відставати від нього ні на мікрон...* (Шовк., Інженери, 1956, 289).

МІКРО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **мікро́н**. *О, Ленінграде, город морців і будівничих, Господарів металу, майстрів мікронних мір* (Бажан, Вибр., 1940, 139); // Який вимірюється мікронами. — *Лекальник я. Розумієш? Слюсар найвищого розряду. Інструменти робив. Точні. Мікронна робота* (Мур., Бук. повість, 1959, 230).

МІКРООРГАНІ́ЗМ, у, ч. Найдрібніша жива істота рослинного і тваринного походження, яку можна бачити лише під мікроскопом. *Тифозна паличка є добре вивчений мікроорганізм* (Мікр. ж., XV, 3, 1953, 17); *Сонячне проміння корисне для людини ще й тим, що воно послаблює дію і навіть вбиває деякі мікроорганізми і віруси — збудників різних заразних хвороб* (Наука.., 9, 1957, 13).

МІКРОПО́РИСТИЙ, а, е. 1. Який має мікроскопічні пори; губчастий. *На ньому добротна синя спецівка, строчена білими нитками, жовті туфлі на мікропористій гумі* (Кучер, Прощай, 1957, 41).

2. Вигот., зробл. з мікропористої гуми. *У кімнату ввійшла людина у фетровому капелюсі, у трохи вже приношеному макінтоші, в черевиках на мікропористій підошві* (Мокр., Сто.., 1961, 37).

МІКРОПОРИ́Т, у, ч. Ніздрюватий мікропористий теплоізоляційний або конструктивно-теплоізоляційний будівельний матеріал. *Вироби з мікропориту мають високі тепло- і звукоізоляційні якості* (Веч. Київ, 18.III 1957, 2).

МІКРОПО́РКИ, рок, *мн., розм.* Взуття на мікропористій підошві.

МІКРОРАЙО́Н, у, ч. Невелика частина району, яку виділяють з якою-небудь метою. *Ми не випадково почали розмову з мікрорайонів — в них, так би мовити, ключ до розв'язання багатьох питань, які стоять сьогодні на порядку денному архітектури* (Наука.., 4, 1964, 12); *Добровільна народна дружина заводу ім. Кузьміна діє у трьох мікрорайонах Орджонікідзевського району м. Запоріжжя* (Рад. право, 4, 1960, 65).

МІКРОРЕЛЬЄ́Ф, у, *ч., спец.* Рельєф місцевості з коливанням висот до кількох метрів. *Заплавні діброви займають більш підвищені та сухі місця мікрорельєфу річкової долини* (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 102).

МІКРОРІЗЬБЯ́Р, а́, ч. Майстер з різьби по дуже дрібних предметах. — *Мікрорізьбяр — мов мінер,— жартує умілець,— помиляється один раз. Здригнеться рука, підведе око, відмовить інструмент — пиши пропало* (Наука.., 11, 1964, 47).

МІКРОРО́ЛЕР, а, ч. Невеликий ролер. *Виготовлено експериментальні зразки мікроролера, який важить 25 кілограмів* (Рад. Укр., 12.II 1964, 1).

МІКРОСВІ́Т, у, ч. 1. Світ атомів і молекул. *Намагаючись проникнути вглиб матерії, вчені виявили мікросвіт, виявили, що в ньому відбуваються дивовижні перетворення одних частинок в інші* (Наука.., 8, 1962, 4).

2. *перен.* Про дрібні особисті інтереси однієї людини. *Особлива принадність романів Стельмаха полягає в тому, що вони не замкнуті мікросвітом одного героя, не обмежені роздумами про його неминущу цінність і право на особисте щастя, а висувають як життєву програму боротьбу за вселюдське щастя* (Літ. Укр., 22.V 1962, 3).

МІКРОСКО́П, а, ч. Оптичний прилад для розглядання дрібних предметів та їх деталей. *Бацил під мікроскопом не знайдено* (Л. Укр., V, 1956, 408); *Мушку, комашку* [побачила Марійка], — *таку, що її простим оком і не роздивишся як слід, треба в мікроскоп розглядати* (Донч., VI, 1957, 353); * Образно. *Висловлюючись образно, Шевченко реальну дійсність розглядав через ахроматичний мікроскоп* (Тич., III, 1957, 123).

МІКРОСКОПІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Зробл., проведений за допомогою мікроскопа. *Мікроскопічний аналіз з цілковитою певністю встановлює, що корж з Пастирського городища був виготовлений з добре очищеного пшона* (Археол., II, 1948, 81); *П. А. Тутковський перший провів мікроскопічне дослідження гранітів і пісковиків Київщини* (Видатні вітч. географи.., 1954, 116); // *перен.* Дуже глибокий, проникливий (про аналіз і т. ін.). *У обох письменників* [Е. Золя і Г. Успенського] *Франко підкреслює надзвичайну спостережливість, дар проникливого, мікроскопічного аналізу життєвих явищ* (Рад. літ., 3, 1957, 44).

2. Який можна побачити тільки через мікроскоп. *Розвиток мікроскопічних грибів в ризосфері бавовнику Півдня України залежить від типу ґрунту, фази росту рослин, кліматичних умов* (Мікр. ж., XVI, 4, 1954, 18).

3. *перен.* Дуже малий, незначний за розміром. [Сльозкін]: *Крім ентузіазму, потрібні ще знання, потрібна культура, бодай у мікроскопічних дозах...* (Мик., I, 1957, 174); *Що людству до Віталикових переживань, що йому до цієї маленької, мікроскопічної драми, що розігрується десь у вівчарському степовому радгоспі?* (Гончар, Тронка, 1963, 47); *Наші критики приділяють дитячій літературі таку, мікроскопічну увагу, що годі й казати про будь-який вплив чи допомогу з їх боку в цій серйозній справі* (Літ. газ., 13.III 1959, 3).

МІКРОСКОПІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мікроскопі́чний** 2, 3.

МІКРОСКОПІ́ЧНО. Присл. до **мікроскопі́чний** 2, 3; // *у знач. присудк. сл.* [Любов:] *Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти, склавши руки. Так це все дрібно, мікроскопічно* (Л. Укр., II, 1951, 18).

МІКРОСКОПІ́Я, ї, *ж.* Практична наука, що вивчає будову і використання мікроскопа; вивчення чого-небудь за допомогою мікроскопа. *Перебуваючи в Дельфті, він* [Петро I] *запросив до себе Левенгука, який ознайомив його з удосконаленим мікроскопом і своїми працями та відкриттями в галузі мікроскопії* (Практ. з анат. рослин, 1955, 3); *Розкриттю властивостей живої матерії служать сьогодні електронна мікроскопія і швидкісне центрифугування, хромотографія і електрофорез* (Наука.., 2, 1965, 30).

МІКРОСКО́ПНИЙ, а, е. Прикм. до **мікроско́п**. *Мікроскопний об'єктив.*

МІКРОСКОПУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок., перех.* Розглядати, аналізувати під мікроскопом. *У всіх корів, яких лікували, щодня мікроскопували вагінальні* [піхвові] *виділення* (Соц. твар., 2, 1956, 54).

МІКРОСПО́РА, и, *ж.* Дрібна спора у різноспорових рослин, з якої розвивається чоловічий заросток. *Мікроспори, проростаючи, дають початок дуже редукованим чоловічим заросткам* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 72).

МІКРОСТРУКТУ́РА, и, *ж., спец.* Будова твердих тіл, зокрема металів, що її можна спостерігати лише за допомогою оптичного або електронного мікроскопа. *В свій час він* [В. Іжевський] *розробив нові реактиви для виявлення мікроструктури сталі* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 437).

МІКРОТЕЛЕФО́Н, а, ч. Апарат, у якому конструктивно об'єднані мікрофон і телефон.

МІКРОТО́М, а, ч. Прилад, за допомогою якого виготовляють найтонші зрізи тканин (рослинних або тваринних) для мікроскопічного дослідження. *Для тонкого вивчення будови мозку його попередньо особливим чином обробляють і розшаровують на тонкі пластинки чи зрізи, використовуючи спеціальні механізми, що звуться мікротомами* (Наука.., 10, 1960, 41).

МІКРОТО́МНИЙ, а, е. Прикм. до **мікрото́м**. *Мікротомні ножі — зброя дослідників живих клітин. За їх допомогою на тканині певного органа тварини чи на рослині робиться філігранно тонкий зріз і відокремлюються кілька клітин, що вивчаються* (Веч. Київ, 13.I 1967, 1).

МІКРОФА́УНА, и, *ж.* Сукупність тваринних мікроорганізмів у якому-небудь середовищі (воді, повітрі, кишечнику тощо). *Відомо, яке велике значення в живленні рогатої худоби має мікрофлора і мікрофауна рубця* (Мікр. ж., XXII, 2, 1960, 11).

МІКРОФІ́ЛЬМ, у, ч., *спец.* Зменшена фільмо- або фотокопія чого-небудь. *Особливо пошкоджені примірники* [книги] *фотографують, а для роботи використовують фотокопії на повну величину книжки або мікрофільми* (Наука.., 7, 1957, 39); *Найбільш відповідальним завданням фотолабораторії, крім виготовлення фотокопій і мікрофільмів, є «підняття» згасаючого тексту* (Літ. газ., 6.V 1958, 1).

МІКРОФІЛЬМО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Розмножений способом мікрофільмування. *Мікрофільмовані рукописи Тургенєва надійшли з Паризької національної бібліотеки. Серед них мікрофільм рукопису «Батьки і діти»* (Рад. Укр., 11.I 1962, 1).

МІКРОФІЛЬМУВА́ННЯ, я, *с., спец.* Виготовлення на світлочутливій плівці мікрофільмів і мікрофотокопій. *При бібліотеці працює лабораторія мікрофільмування, яка виконує замовлення на виготовлення мікрофотокопій з різних книг* (Наука.., 8, 1958, 32).

МІКРОФЛО́РА, и, *ж.* Сукупність рослинних мікроорганізмів у якому-небудь середовищі (грунті, воді тощо). *Дослідження мікрофлори грунту показують, що найбільша кількість мікроорганізмів знаходиться навколо всмоктуючих корінців рослин під час їх росту* (Мікроорг. і родюч. грунту, 1955, 27).

МІКРОФО́Н, а, ч. Прилад, що перетворює звукові коливання на електричні і застосовується для передавання звуків на велику відстань або для підсилення їх. *Пілот корабля* [«Восток-2»] *міг провадити передачу як з мікрофонів, вмонтованих у шоломі скафандра, так і за допомогою мікрофонів, розташованих у кабіні, якими міг користуватися, відкривши шолом* (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 3); *Увечері Марко перед мікрофоном розповідатиме про свій досвід — слухатиме вся країна* (Горд., Дівчина.., 1954, 309).

МІКРОФО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **мікрофо́н**. *Мікрофонна трубка.*

МІКРОФО́НЧИК, а, ч. Зменш. до **мікрофо́н**. *Мікрофончика встановлено в першій кімнаті. Я все чую, що там діється* (Ю. Янов., I, 1954, 195).

МІКРОФОТОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Фотографування мікроскопічних об'єктів за допомогою фотокамери, з'єднаної з мікроскопом, а також зображення, виготовлене в цей спосіб. *Вчені в своїх наукових дослідженнях користувались мікрофотографією* (Мист. кіно, 1955, 107).

МІКРОФОТОКО́ПІЯ, ї, *ж.* Зменшена фотокопія чого-небудь. *При бібліотеці працює лабораторія мікрофільмування, яка виконує замовлення на виготовлення мікрофотокопій з різних книг* (Наука.., 8, 1958, 32).

МІКРОФОТОУСТАНО́ВКА, и, *ж.* Прилад для одержання збільшених фотографічних зображень мікроскопічних об'єктів.

МІКРОХІ́МІК, а, ч. Фахівець з мікрохімії. *Складність роботи спеціаліста-мікрохіміка реставраційної майстерні полягає в тому, що всі дані про матеріал треба одержувати на основі аналізу крихітних частинок речовини — інакше можна пошкодити твір* (Наука.., 8, 1965, 57).

МІКРОХІМІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мікрохімії; пов'язаний з нею. *Вивчення мінеральної частини найголовніших відмін вод південного схилу Радянських Карпат здійснене мікрохімічним методом дослідження* (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 22).

△ **Мікрохіміч**ний **аналіз** — сукупність методів якісного та кількісного визначення складу дуже малих кількостей речовини. *Мікрохімічний аналіз конче потрібний на всіх етапах відновлення картини. У кожному окремому випадку застосовується свій розчинник* (Наука.., 8, 1965, 57).

МІКРОХІ́МІЯ, ї, *ж.* Розділ аналітичної хімії, що вивчає мікроскопічно малі предмети.

МІКРОХІРУРГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мікрохірургії. *Для проведення мікрохірургічних слуховідновних операцій необхідні були спеціальні інструменти й оптичні прилади* (Наука.., 7, 1964, 5).

МІКРОХІРУРГІЯ, ї, *ж.* Хірургія мікроскопічно малих частин організму. *Мікрохірургія із застосуванням ультрафіолетового «скальпеля» відкрила найширше поле діяльності для експериментаторів, дозволила вивчати найрізноманітніші прояви клітинного життя* (Наука.., 1, 1964, 18).

МІКРОЦЕФА́Л, а, ч., *антр.* Людина з ненормально малою, недорозвиненою головою; протилежне **макроцефал**.

МІКРОЦЕФА́ЛІЯ, ї, *ж., антр.* Ненормально малий розмір черепа, хворобливо недорозвинена голова; протилежне **макроцефалія**.

МІКРОЦИ́Д, у, ч. Лікувальний протимікробний препарат, який одержують із одного з видів пліснявого грибка. *В останні роки в медичній практиці застосовується вітчизняний антибіотичний препарат мікроцид, який має широкий антибактеріальний спектр дії* (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 67).

МІКСЕДЕ́МА, и, *ж.* Захворювання людини, що виникає внаслідок порушення діяльності щитовидної залози. *Якщо щитовидна залоза недорозвинена, то може виникнути захворювання — мікседема (слизовий набряк), при якому спостерігається уповільнення росту, набрякання і переродження підшкірної сполучної тканини* (Шк. гігієна, 1954, 99).

МІ́КСЕР, а, ч. 1. Циліндрична або бочкоподібна сталева посудина, в якій приймають рідкий чавун, виплавлений у доменній печі і призначений для дальшої переробки. *Машиніст міксера.. спостерігав за своє-*

часною подачею ковшів під метал і за заповненням конверторів гарячим чавуном (Наука.., 4, 1963, 35); *З міксера, місткого сховища рідкого чавуну, товстою цівкою линув вогненний струмінь. Повнилась чергова пайка чавуну для мартенів* (Рад. Укр., 10.IV 1962, 1).

2. Прилад для приготування різних сумішей.

МІ́КСЕРНИЙ, а, е. Стос. до міксера. *Почато.. спорудження міксерного відділу, розширюється двір виливниць* (Роб. газ., 6.I 1961, 1).

МІКСИ́НА, и, *ж.* Тварина класу круглоротих, що паразитує на рибах. *В пучинах Тихого океану живуть дивовижні тварини — міксини, що мають три... серця, причому одне — основне — працює незалежно від інших двох* (Хлібороб Укр., 12, 1966, 47).

МІКСТ, а, *ч.* 1. *муз.* Змішаний регістр співочого голосу, перехідний між грудним і головним регістрами.

2. *у знач. невідм. прикм.* Змішаний. *Поїзд-мікст.*

МІКСТУ́РА, и, *ж.* Рідинна суміш кількох лікувальних речовин. *Лічать мене тільки од хвороби серця.., дають сердечні мікстури і порошки, часом на ніч наркотику — та й все* (Коцюб., III, 1956, 443); *З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури* (Ів., Вел. очі, 1956, 31).

МІЛЕ́ДІ, *невідм., ж.* Назва заміжньої жінки в аристократичних колах Англії; чемне звертання до неї; пані; // *перен., жарт.* Про жінку з інших суспільних верств. *Таких зубочисток немає у нас Та й виробів з тої ж резини, І наші міледі не раз без окрас Свій подвиг вершать безупинний* (Рильський, Мости, 1948, 112).

МІЛЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **мілки́й**. *Могла* [Ганна] *без кінця.. вдивлятися з солодким острахом у бездонну, здавалося, глибінь насправді міленького прозорого лісового озерця* (Коз., Сальвія, 1959, 4); *Над тихим міленьким струмочком схилив брунатні султани рогіз* (Чаб., Тече вода.., 1961, 7).

МІЛИ́ЗНА, и, *ж.* Те саме, що **мілина́**. *Поміж ними річка протікає, На мілизні крокодил чигає* (Л. Укр., IV, 1954, 274); *Йому* [провідникові] *доводилося робити чимало викрутасів, вишукуючи для себе мілизну* (Трубл., I, 1955, 152).

МІЛИНА́, и́, *ж.* Мілка частина водойми (моря, озера, річки), небезпечна для судноплавства. *Коло самого Канева Дніпро протікає двома рукавами, якраз так, як коло Києва.. І більше, ніж до половини, вкритий піскуватими мілинами* (Н.-Лев., II, 1956, 384); *Тепер лишалося одне — плисти просто в широкі води, ..може, серед озера є якийсь острівець або навіть мілина* (Смолич, I, 1958, 101); *Берег був уже зовсім близько. Але підійти до нього виявилось нелегко. Корабель міг сісти на мілину* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 162); * Образно. *Корабель мистецтва не один раз уже з'їжджав на мілину, і треба було в інший бік кермо повернути, щоб не наткнутись десь іще й на рифи підводні* (Тич., III, 1957, 49).

◇ **Зру́шитися з мілини́** — вийти з скрутного становища. *В душі Сергія радість. О, тепер їхній колгосп зрушиться з мілини!* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 49); **Садови́ти (сади́ти) на мілину́** *кого* — ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Незручно йому* [командиру корабля] *такого досвідченого боцмана на мілину перед командою садовити* (Ткач, Жди.., 1952, 9); **Сісти на мілину́** — потрапити в скрутне становище. [К о с т я К в а ч:] *Думав на Курильські брати курс — і на тобі! Сів на мілину!* (Мокр., П'єси, 1959, 240); **Сі́сти (лиши́тися) як (на́че** і *т. ін.*) **рак на мілині́** — потрапити в безвихідне, скрутне становище. *Лишившись наче рак на мілині, він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем, де вмер і похований* (Минуле укр. театру, 1953, 19).

МІЛИ́ННИЙ, а, е. Неглибокий, з мілинами. *Бухта мілинна, і небезпечно* [крейсерові] *йти ближче до берега своїм ходом* (Мушк., Серце.., 1962, 234).

МІЛІ... Перша частина складних слів, що означає тисячну частину одиниці виміру, напр.: **мілігра́м, мілімі́тр, мілімікро́н** і т. ін.

МІЛІАМПЕ́Р, а, *ч.* Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині ампера. *Для вимірювання дуже слабких струмів вживається одиниця в 1000 разів менша ампера— міліампер* (Фізика, II, 1957, 106).

МІЛІВО́ЛЬТ, а, *ч.* Одиниця виміру напруги електричного струму, що дорівнює тисячній частині вольта. *Різниця* [електричних] *потенціалів у людини (особливо при електризації волосся) може досягати значних величин — до 10 тисяч вольт. На шкірі вона звичайно невелика — 40—80 мілівольт* (Наука.., 11, 1964, 11).

МІЛІВОЛЬТМЕ́ТР, а, *ч.* Чутливий вольтметр для вимірювання напруги електричного струму в тисячних долях вольта. *До кінців таких приєднують кінці шнура від мілівольтметра* (Сіль. лінії електропередачі, 1956 56).

МІЛІМЕ́ТР, а, *ч.* Одна тисячна доля метра. *Ртутний барометр має трубку, чашку і шкалу, на яку нанесено поділки в міліметрах* (Фіз. геогр., 5, 1956, 84).

МІЛІМЕ́ТРІВКА, и, *ж., розм.* Міліметровий папір.

МІЛІМЕТРО́ВИЙ, а, е. Стос. до міліметра. *Обвід грудної клітки вимірюється сталевою рулеткою з міліметровими поділками* (Шк. гігієна, 1954, 44).

△ **Міліметро́вий папі́р** — папір для креслення з клітинами в один квадратний міліметр.

МІЛІО́Н *див.* **мільйо́н.**

МІЛІОНЕ́Р *див.* **мільйоне́р.**

МІЛІО́ННИЙ *див.* **мільйо́нний.**

МІЛІТАРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Перенесення форм і методів воєнної організації в галузь цивільних відносин; воєнізація промисловості. *Щоб швидше подолати розруху, була оголошена мілітаризація вугільної промисловості Донбасу. Запровадження мілітаризації означало, що робітники і службовці вугільної промисловості прирівнювались до бійців Червоної Армії* (Іст. УРСР, II, 1957, 178).

2. Здійснення мілітаризму. *Посиленими темпами йде мілітаризація Західної Німеччини* (Рад. Укр., 5.V 1959, 1); *Мілітаризація США і виготовлення озброєння зростають нечуваними темпами* (Смолич, VI, 1959, 468).

МІЛІТАРИ́ЗМ, у, *ч.* Реакційна політика озброєння і підготовки до війни, яку ведуть імперіалістичні держави; політичне панування воєнщини у капіталістичних країнах. *Світові війни і економічні кризи, мілітаризм і політичні потрясіння прискорили перерастання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний* (Програма КПРС, 1961, 23); *Вогонь священного гніву і боротьби проти загарбницького хижацтва німецького мілітаризму ще більш з'єднав докупи слов'янські народи* (Тич., III, 1956, 336).

МІЛІТАРИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мілітаризува́ти**. *Обидва вони вбачали серйозну небезпеку для розвитку науки в тому, що дві її найважливіші галузі, атомна фізика та аеронавтика, були на Заході і за океаном цілком мілітаризовані* (Рибак, Час.., 1960, 697); // *у знач. прикм. Мілітаризована промисловість.*

МІЛІТАРИЗУВА́ТИ, ю́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати мілітаризацію. *Монополісти США на чолі з урядом посилено мілітаризують свою економіку.*

з тим щоб завдяки державному воєнному попиту розв'язати проблему збуту, щоб на гонці озброєнь добитись колосальних надприбутків (Ком. Укр., 7, 1960, 95).

МІЛІТАРИЗУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **мілітаризува́ти.**

МІЛІТАРИ́СТ, а, *ч.* Той, хто здійснює політику мілітаризму; прибічник мілітаризму. *На початку XX ст. вибухло повстання в Німецькій Південно-Західній Африці. Придушуючи його, німецькі мілітаристи майже поголовно винищили кілька племен* (Нова іст., 1957, 35).

МІЛІТАРИСТИ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мілітаризму і мілітариста. *Авантюри в Марокко, ..колоніальні грабежі, мілітаристична пропаганда — все це характеризує не тільки третю республіку, але й сучасний імперіалізм* (Літ. газ., 10.VIII 1950, 3).

МІЛІТАРИ́СТСЬКИЙ, а, е. Стос. до мілітаризму і мілітариста. *З утворенням Троїстого і франко-російського союзів на континенті Європи склались два, приблизно однакові щодо сили, мілітаристські угруповання величезних держав* (Нова іст., 1957, 133); *Імперіалістичні держави перетворюються в мілітаристські* (Програма КПРС, 1961, 25).

МІЛІ́ТИ, і́є, *недок.* Ставати, робитися мілким, менш глибоким. *Комишанка швидко міліла, і на пекучому сонці там і тут жовтіли піщані коси* (Донч., VI, 1957, 216).

МІЛІЦЕ́ЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **міліція**. *У правлінні мене дожидали інструктор, міліцейський сержант і Микита Петрович* (Мур., Бук. повість, 1959, 215); *Заїзди міліцейські повідомляли, що Косинський іде вже з Білої Церкви просто на Волинь* (Ле, Наливайко, 1957, 48).

МІЛІЦІ́ЙНИЙ, а, е, *іст.* Прикм. до **міліція**. *Міліційний батальйон.*

МІЛІЦІОНЕ́Р, а, *ч.* Працівник міліції (у 1 знач.), який стежить за громадським порядком. [М і л і ц і о н е р:] *Тут перед вами не Петро, а старший міліціонер товариш Редька* (Корн., I, 1955, 283); *А ось і місто почалось, Дзвінки трамвайні чуть, І міліціонер жезлом Показує нам путь* (Мур., Піонер. слово, 1951, 72).

МІЛІЦІОНЕ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **міліціоне́р.**

МІЛІЦІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **міліціоне́р.**

МІЛІ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Державний адміністративний орган у СРСР, що здійснює охорону громадського порядку в країні. *В питанні про міліцію ми повинні були б сказати: ми не за буржуазну міліцію, а тільки за пролетарську* (Ленін, 23, 1950, 71); *Сміливий.. працівник міліції врятував життя дитини* (Веч. Київ, 7.IX 1957, 4); // Місцеве управління цієї організації. *В міліцію, в зруйнований маєток на околиці, пройшли не вулицею й через базар, а повз гамазеї* (Головко, II, 1957, 161).

2. *розм.* Міліціонери. *Зайшла міліція. Ми показали свої документи. Рибалка не мав нічого при собі, але його знав один із міліціонерів* (Ю. Янов., II, 1958, 86).

3. В окремих країнах у воєнний час — вид ополчення. *Суворо гукає* [Хаєцький] *на дахи молодій чеській міліції: — Шукайте* [фашистів] *по всіх нишпорках, по всіх димарях!..* (Гончар, III, 1959, 461); *Народна міліція мала не менше роботи за земельну комісію* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 185).

МІЛІ́ШАТИ, ає, *недок.* Ставати, робитися мілкішим (*див.* **мілкі́й**). *Вулиці в'юнилися і повільно збігали вниз, до невеличкої річки, яка з кожним роком мілішала, а в засушливе літо й зовсім пересихала* (Руд., Остання шабля, 1959, 127).

МІЛКИ́Й, а́, е́. 1. Який має невелику глибину. *Повище вира Стрий розлився широко, зате й мілкий там брід* (Фр., III, 1950, 7); *Хома тим часом підкопав глибше свій окоп, який здався йому занадто мілким* (Гончар, III, 1959, 362); // *у знач. ім.* **мілке́**, ко́го, *с.* Місце з невеликою глибиною. *Шаланда вже зовсім була близько. Вона сунулась носом на берег, хвиля гуркотіла камінням на мілкому* (Ю. Янов., II, 1958, 192); // З низькими краями, закраїнами; плоский. — *Це ж комусь аж дві мілких дісталися тарілки!* (Тич., I, 1957, 294); *Мілкі калоші.*

2. *перен.* Який не має істотного значення. *Яким мілким видався їй її власний.. суд* (Фр., II, 1950, 321); *Мілка тема.*

◇ **Сісти (лиши́тися), як (на́че** *і т. ін.*) **рак на мілко́му** — те саме, що **Сісти (лиши́тися), як (на́че** *і т. ін.*) **рак на мілині́** (*див.* **мілина́**). *Сів як рак на мілкому* (Укр.. присл.., 1955, 300); *У тюрмі просидів він недовго, але вийшов з неї, лишившися буквально, як рак на мілкому, без будь-яких перспектив у майбутньому, ні з чим, крім кипучої енергії і волі до життя* (Рад.літ-во, 1, 1963, 118).

МІ́ЛКІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **мілкий.**

МІ́ЛКО. Присл. до **мілкий.** *Насіння великозерних сортів кавунів слід загортати трохи глибше, а дрібне насіння — мілкіше* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 269); *Марко Артьомов теж пройшовся борозною, подивився, що оралося мілко, заглибив плуга* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 201); // *безос., у знач. присудк. сл. Тут* [на косі] *дно мулке. Тут дуже мілко* (Нех., Ми живемо.., 1960, 104); — *Давайте його на Тирло переправимо. Там мілко. Я вчора напував волів* (Тют., Вир, 1964, 46).

◇ **Мілко пла́вати (бра́ти)** — не мати достатніх здібностей, сил, знань для якої-небудь справи; бути обмеженим, малоавторитетним. — *А от в агротехніці ти плаваєш мілко. А без агрономічних знань бригадир рільничої бригади не бригадир* (Логв., Літа.., 1960, 118).

МІЛКОВО́ДДЯ, я, *с.* 1. Низький рівень води (в річці, озері тощо) та період з таким рівнем води. *В період мілководдя, коли з морськими припливами в річку надходить солона вода, гребля закриває їй вхід до каналу* (Наука.., 3, 1958, 54).

2. Частина, місце водойми (озера, річки тощо) з низьким рівнем води, з невеликою глибиною. *По мілководді скрізь розляглося широколисте латаття, вкрило воду листом в три сталки* (Н.-Лев., I, 1956, 103); *Все на світі він знав, усе вмів. І за бджолою доглянути і отаборенного щупака на мілководді впіймати* (Дмит., Наречена, 1959, 203).

МІЛКОВО́ДИЙ, а, е. Який має низький рівень води (про водойми); неглибокий. *Швидко біжать мілководі й невеличкі річки, повноводі й могутні плинуть повільно й велично...* (Грим., Подробиці.., 1956, 8).

МІЛКОВО́ДНИЙ, а, е. Те саме, що **мілково́дий.** *Він* [Сиваш] *являє собою величезну мілководну затоку Азовського моря* (Наука.., 11, 1956, 12).

МІЛКОВО́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мілково́дний.**

МІЛКОДО́ННИЙ, а, е. Який має плоске неглибоке дно. *Мілкодонний човен.*

МІЛКОСИДЯ́ЧИЙ, а, е. Який мілко занурюється у воду (про судна). *Перед річковим суднобудуванням було поставлене завдання.. організувати широке будівництво мілкосидячих суден для використання мілких річок як під'їзних шляхів* (Укр. іст. ж., 6, 1960, 88).

МІЛКОТА́, и́, *ж., розм.* 1. Маленькі, дрібні істоти або предмети. — *Коло Катрі Мелася — третя моя дочка, а там вже пішла мілкота...* (Вовчок, VI, 1956, 246).

2. *перен.* Мізерність, незначність чого-небудь. *Та тільки бійся завжди мілкоти І почуттів, що втиснись компромісно. Помре міраж, та буде вже запізно Свою любов у світі віднайти* (Забашта, Квіт.., 1960, 85).

МІЛКОТЕ́МНИЙ, а, е. З малозначною темою (про художній твір). *Ми називаємо мілкотемним твір, який нас не схвилював, героїв якого ми забуваємо, як тільки виходимо з кінотеатру* (Мист., 4, 1961, 31).

МІЛКОТЕ́МНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мілкоте́мний**. *Часто можна почути: «маленька тема, мілка тема». Навіть термін такий з'явився — «мілкотемність»* (Мист., 4, 1961, 31).

МІЛКОТЕ́М'Я, я, *с.* Те саме, що **мілкоте́мність**. *Не можна не сказати про хворобу мілкотем'я, здрібнення тематики, що стали досить відчутними в сучасній поезії* (Літ. газ., 11.III 1969, 3).

МІЛКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мілкий. *А якщо обох їх порівняти — Море й душу — з гордістю скажу, Що буває море мілкуватим. А душі не вивиш межу* (Шпорта, Вибр., 1958, 349).

МІЛО́РД, а, *ч.* Назва аристократа, лорда в Англії; чемне звертання до нього.— *Леді й мілорди, месьє і медам! Прошу уклінно до зали!* (Рильський, I, 1960, 307).

МІЛЬ, мо́лі, *ж.* Невеликий метелик, гусінь якого є шкідником вовняних виробів, зерна злакових і т. ін. *Перед Саїбом розгорнули цілу осяяну шкуру, ..поточену міллю та черв'яками* (Н.-Лев., IV, 1956, 32); *Одягне латану чумарочку, смушеву шапку, міллю побиту, чоботи юхтові — пришви, незавидна одежа, бідна, а йде він у ній, бісів парубок, як намальований* (Тют., Вир, 1964, 21); *В боротьбі проти парші, яблуневої молі, листокрутка та інших шкідників і хвороб сад зараз же після цвітіння обприскують бордоською рідиною* (Колг. Укр., 2, 1961, 33).

МІЛЬДЬЮ, *невідм., ж.* Хвороба виноградної лози, яка уражає листки, молоді стебла, квітки та іноді плоди винограду. *У вегетаційний період найбільш небезпечна на виноградниках хвороба мільдью* (Хліборобу Укр., 8, 1963, 33); — *До виноградника! — Чи мільдью часом лист Де не попсований? Ну, боротьбу вестимем!* (Рильський, Троянди.., 1957, 27).

МІЛЬЙО́Н, *заст.* **МІЛІО́Н**, а, *ч., числ. кільк. і ім.* 1. Назва числа 1 000 000 і його цифрового позначення; тисяча тисяч; // *чого.* Кількість із мільйона одиниць. *Не сотні вас, а мільони Полян, дулебів і древлян Гаврилич гнув во время оно* (Шевч., II, 1963, 297); — *Так ось, абсолютно і конче потрібно якнайскоріше видати їм з сейфа двадцять мільйонів доларів. Розумієте?* (Довж., I, 1958, 160); *Це ж після війни рани ми свої лікуєм. Ще мільйон віків звікуєм!* (Тич., II, 1957, 201);

2. *перев. мн.* Велика кількість кого-, чого-небудь; // *мн.* Народні маси; народ. *Партія завжди була для нас тією керівною і спрямовуючою силою, яка підняла мільйони на битву за новий світ* (Цюпа, Україна.., 1960, 285); // Велике багатство, капітал. — *Якби вас доля кинула не в село, а в місто, ви б розвели мільйони, коли так падковито беретесь до роботи* (Н.-Лев., III, 1956, 108).

МІЛЬЙОНЕ́Р, *заст.* **МІЛІОНЕ́Р**, а, *ч.* 1. Власник багатства, яке оцінюється в мільйон або в мільйони яких-небудь грошових одиниць. *Мільйонер... У цьому слові втілюється поняття про власника багатств, награбованих у трудового люду* (Рад. Укр., 18.VIII 1962, 3); *Приїздив Шаляпін.. З ним приїздив молодий чоловік—мільонер Терещенко* (Коцюб., III, 1956, 425).

2. Колгосп, який має прибуток в мільйон або в мільйони карбованців. *Раніш у мільйонерів жито жали, а тепер мільйонерами колгоспи стали* (Укр.. присл.., 1955, 377); *Сином край увесь гордиться: Хазяює, як годиться, За його трудів тепер Став колгосп наш мільйонер* (Шпак, Вибр., 1952, 70); *Там, де добре працюють колгоспники, трактористи й комбайнер, там колгосп — мільонер* (Укр.. присл.., 1955, 360).

МІЛЬЙОНЕ́РКА, *заст.* **МІЛІОНЕ́РКА**, и, *ж., розм.* Жін. до **мільйоне́р**, *заст.* **міліоне́р** 1. *Ходили в народі чутки, що це саме він, оцей Килигей, був причинцем смерті степової мільйонерки Софії Фальцфейн* (Гончар, II, 1959, 9).

МІЛЬЙОНЕ́РША, и, *ж., розм.* 1. Дружина мільйонера (у 1 знач.).

2. Те саме, що **мільйоне́рка**.

МІЛЬЙО́ННИЙ, *заст.* **МІЛІО́ННИЙ**, а, е. 1. Порядк. числ. до **мільйо́н**, *заст.* **міліо́н**. *Касири повідомили: придбав квиток мільйонний пасажир* (Веч. Київ, 2.I 1971, 2).

2. Який складається з мільйона (мільйонів) яких-небудь одиниць або оцінюється в мільйон (мільйони) яких-небудь одиниць. *Колгоспи і радгоспи, де виноградники перебувають у доброму стані, одержують від реалізації врожаю мільйонні прибутки* (Наука.., 2, 1957, 21); *Справа велика, справа серйозна.. Мільйонне майно* (Вишня, I, 1956, 140); *Йде сила мільонного, Міцного, многотонного Народного добра* (Гірник, Сонце.., 1958, 18).

МІЛЬЙО́ННО... Перша частина складних слів, що має значення: обчислюється, вираховується мільйоном (мільйонами), напр.: мільйонноголо́сий, мільйоннотоннийі т. ін.

МІЛЬЙО́НЩИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **мільйоне́р**. — *Ото згір'ям яровина переливається, а з цього боку озима пшениця, а далі — ячмені. А туди — о пішли гречки, овес, соняшник. Одно слово — мільйонщики ми* (Дооч., Пісня.., 1947, 18).

МІЛЬЙО́НЩИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **мільйо́нщик**.

МІ́ЛЬКА, и, *ж.* Маленька риба, яка щойно розвинулась з ікри. *В одній миски жебріла мілька, у другій — жовтіло пшоно* (Мирний, I, 1954, 348); *Рибалки закинули сіть у районі Телички. Коли витягли здобич — в сіті кишіла мілька* (Веч. Київ, 15.V 1961, 3).

МІЛЬЯ́РД, а, *ч., числ. кільк. і ім.* 1. Назва числа 1 000 000 000 і його цифрового позначення; тисяча мільйонів; // *чого.* Кількість із мільярда одиниць. *Концентрація залізо-марганцевих покладів на різних ділянках океанічного дна коливається, але їх загальні запаси вимірюються мільярдами тонн* (Наука.., 4, 1962, 33).

2. *перев. мн.* Велика кількість кого-, чого-небудь. *І не відає* [філоксера], *що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду...* (Коцюб., I, 1955, 210).

МІЛЬЯ́РДЕР, а, *ч.* Власник багатства, яке оцінюється в мільярд або мільярди яких-небудь грошових одиниць. *Купка мільярдерів і мільйонерів безконтрольно розпоряджається всім багатством капіталістичного світу, перетворює життя цілих націй в розмінну монету заради своїх корисливих цілей* (Програма КПРС, 1961, 23); *Влада монополістичного капіталу, купки мільярдерів над усім суспільством.. спрямована на зміцнення ладу експлуатації* (Ком. Укр., 4, 1965, 31).

МІЛЬЯРДЕ́РІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мільярде́р**. *Мовчи, мільярдерівська знать! Життям тільки правда керує, а правду ж нам треба піднять* (Тич., Зростай.., 1960, 24).

МІЛЬЯРДЕ́РКА, и, *ж., розм.* Жін. до **мільярде́р**.

МІЛЬЯРДЕ́РША, і, *ж., розм.* 1. Дружина мільярдера.

2. Те саме, що **мільярде́рка**.

МІЛЬЯ́РДНИЙ, а, е. 1. Порядк. числ. до **мілья́рд**. *Вчора бригада складальників.. зняла з автоматичної лінії № 5 Львівського електровакуумного заводу мільярдну електролампочку* (Роб. газ., 29.X 1965, 2).

2. Який складається з мільярда (мільярдів) яких-не-

будь одиниць або оцінюється в мільярд (мільярди)яких-небудь одиниць. *В Кривбасі є мільярдні запаси так званих окислених руд* (Рад. Укр., 5.XII 1961, 3); *Коли.. на заохочення сценаристів буде витрачено щороку марно, без прямої виробничої вигоди, скажімо, три мільйони карбованців на невдах, це значно вигідніше, ніж допускати мільярдний недобір щорічно.. через холодних людей із в'ялими серцями, які бояться ризику* (Довж., III, 1960, 209).

МІМ, а, ч. 1. У стародавній Греції та Римі — невелика імпровізована вистава, яка виконувалася мандрівними артистами.

2. Актор, який брав участь у такій виставі. [М е ц е н а т:] *Нехай тим часом тут поскачуть міми, а потім ті єгиптянки «безкості», що то показують з мечами штуки* (Л. Укр., III, 1952, 447).

3. Те саме, що **мімі́ст** 2.

МІМЕОГРАФ, а, ч. Апарат для одержання відбитків тексту, виготовленого у вигляді трафарету на провоскованому папері. *В той же день Володимир Ілліч.. написав листівку до робітників і робітниць фабрики Торнтона. Вона була розмножена у великій кількості на мімеографі* (Бурл., Напередодні, 1956, 227).

МІМЕТИ́ЗМ, у, ч. 1. *біол.* Вид мімікрії, який полягає у подібності тварин одного виду (звичайно незахищених) до тварин іншого виду, що мають певні захисні пристосування від ворогів. — *Хамелеон за одну мить перефарбовується. Заєць взимку стає білий, як сніг.. А от людина від людини не сховається ніде й нікуди. Немає такої мімікрії, відсутній такий міметизм* (Загреб., Європа 45, 1959, 5).

2. *мін.* Властивість деяких мінералів шляхом зростання утворювати кристали більш складної симетрії.

МІМІ́К, а, *ч., заст.* Міміст. * Образно. *Хто ж є кращий мімік, як.. кіт морський?* (Л. Укр., IV, 1954, 144).

МІМІ́КА, и, *ж.* Рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній душевний стан людини; один з важливих елементів акторського мистецтва. *Виголосив* [оборонець] *промову, правда, суху, строго правничу і трохи вбогу змістом, але оживлену саме мімікою промовця* (Фр., VI, 1951, 273); *Від усієї його жвавої постаті.., від багатющої міміки.., від усієї його неповторної динамічної юності віє таким нищівним для всіляких сумнівів оптимізмом, що хата повеселішала вся* (Довж., I, 1958, 74); *Користуючись економними художньо-творчими засобами — жестами, мімікою та інтонаціями, він* [М. Кропивницький] *умів тонко виявляти думки і почуття зображуваного персонажа* (Минуле укр. театру, 1953, 34).

МІМІКРІ́Я, ї, *ж.* 1. Подібність одних тваринних чи рослинних організмів до інших або до предметів навколишнього середовища; здатність наслідувати навколишнє середовище з метою самозбереження. *Природа чудовий митець.. Взяти хоч би забарвлення тварин, птахів і комах. Здебільшого їх колір обумовлюється природними умовами, в яких вони живуть, і часто має захисне значення. Це явище зветься мімікрією* (Наука.., 9, 1961, 44).

2. *перен., книжн.* Безпринципне пристосування до оточення, до умов життя. *Заряд ненависті в комедіях М. Куліша діє і зараз.. Як добре бачив драматург здатність цих прошарків* [міщанства, чиновництва] *до мімікрії, хамелеонства, підлоти і зрадництва* (Літ., Укр., 18.XII 1962, 3).

МІМІ́СТ, а, ч. 1. Актор, який має багату міміку.

2. Актор, який бере участь у мімічних сценах.

МІМІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **мі́міка**. *Коли він* [Зарудний] *почне зараз говорити про свою радість, не треба думати, що ця радість засяє раптом на його суворому, не багатому мімічними відтінками обличчі* (Довж., Зач. Десна. 1957, 543); *Дарка навмисне зробила зухвале лице, наскільки вистачало в неї мімічних здібностей, але однаково професор не звертав більше уваги на неї* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 261); // Виражений засобами міміки. *Милевський підійшов до неї* [Сані] *перегортати ноти; між ними розмова мімічна* (Л. Укр., II, 1951, 25); *Привабливе гладачів колоритна мімічна сценка за мотивами твору М. Гоголя «Сорочинський ярмарок» у виконанні родини Філіпенків* (Літ. газ., 20.XII 1960, 11).

МІМІ́ЧНО, *присл.* Засобами міміки. *Оксана граціозним жестом привіталася, але Ольга на її мімічне запрошення пересісти до неї так само мімічно відповіла, що їй тут непогано* (Вільде, Сестри.., 1958, 464).

МІМО́ЗА, и, *ж.* 1. Рослина (дерево, кущ і т. ін.), деякі види якої мають властивість згортати листя, коли до неї торкаються. *Ніжні мімози і ті розгорнули листочки гарячі, мліють без мрії...* (Л. Укр., I, 1951, 304); *Кущі зелені і стрункі дерева, Мімози плаття димчасторожеве, Гарячі квіти в клумбі понад морем... Я, зачарований, гублюсь між ними зором...* (Ющ., Люди.., 1959, 29); * У порівн. *Поруч.. сиділа схилена, з лицем Відверненим і ледве що від сліз Обсушеним, тремтяча, мов мімоза, Його кохана Сільвія Мамілла* (Фр., XIII, 1954, 204).

2. *перен.* Про вразливу, недоторкану людину.

3. Вид акації з яскраво-жовтими квітками. *В цю мить з-за кущів сірої мімози в золотавих гронах квітів вистрибнув широкогрудий вовчук* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 353); *Вона* [весна] *існувала і в кімнаті гуртожитку у вигляді трьох стеблинок ніжної мімози* (Рибак, Час.., 1960, 430).

МІМО́ЗНИЙ, а, е. Власт. мімозі. *Ніжний і тихий, неначе мімозної вдачі, він був чимось визначним і заповняв тою тихою істотою своєю цілу хату* (Коб., III, 1959, 280).

МІМО́ЗОВИЙ, а, е. Прикм. до **мімо́за**; // *у знач. ім.* **мімо́зові**, вих, *мн.* Назва рослин родини бобових, до якої належать мімоза, акація тощо.

МІ́НА [1], и, *ж.* Вираз обличчя. *Роблю байдужу міну* (Коцюб., II, 1955, 418); *На все те гляділа Шарлота й заховувала дуже поважну міну* (Март., Тв., 1954, 300); *— Звідки ви, власне, взялися тут, пане поручику? — Про це саме й я хотів спитати,— мовив поручик з невиразною міною* (Галан, Гори.., 1956, 58).

◇ **Робі́ти до́бру (весе́лу) мі́ну при недо́брій (пога́ній) грі** — ховати незадоволення за зовнішнім спокоєм, веселістю. *Не вішати носа, коли в серці кішки скребуться, робити добру міну при зовсім недобрій грі,— на таке здатний не всякий* (Шовк., Людина.., 1962, 225).

МІ́НА [2], и, *ж.* 1. Особливий вибуховий снаряд, що закладається в землю, під воду і т. ін. *Щоночі сапери виповзали з окопів, закладаючи міни там, де могли прорватись ворожі танки* (Жур., Звич. турботи, 1960, 174).

2. Снаряди, призначені для стрільби з мінометів. *Крутизна траєкторії мін в горах виявилась особливо цінною* (Гончар, III, 1959, 113); *Перша міна розірвалась біля порога будинку, друга і третя — на горищі* (Збан., Над Десною, 1951, 23).

3. Те саме, що **торпе́да**. *Дуже капризна річ плавуча міна,— кажуть матроси* (Ю. Янов., II, 1958, 33).

МІ́НА [3], и, *ж.*: **до́говір мі́ни** — договір про обмін майна. *За договором міни провадиться між сторонами обмін одного майна на інше* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 38).

МІ́НА [4], и, *ж.* 1. У стародавній Греції — грошова одиниця, також відповідна їй монета.

2. У сучасній і стародавній Греції, а також на стародавньому Сході — міра ваги, що дорівнює 1,5 кг.

МІНА [5], и, *ж.* Стрижень олівця. *Стрижень олівця (міна) виготовляється із здрібненого графіту і повинен бути насичено чорного кольору* (Шк. гігієна, 1954, 247).

МІНА [6], и, *ж.* Підземний хід, підземна галерея або ніша в копальні, в льоху, а також інші ходи в чомунебудь. *А дома та баба мала таку міну (такий підкоп попід землею, наче погріб), а в тій міні міцне вино* (Укр.. казки, легенди.., 1957; 133); *Сніг такий глибокий випав, що позаносило хати ущерть з димарями; мусили з хати прорубувать міни і амбразури* (Збірник про Кроп., 1955, 19); *Гусінь пошкоджує молоді, ще не розвинені листки в середині розетки, робить ходи (міни) в черешках і вгризається в головку коренеплода* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 177).

МІНАРЕ́Т, а, *ч.* Висока башта при мечеті, з якої муедзин скликає мусульман на молитву. *Пишний Босфор майнув золотим пасмом з мечетями, мінаретами* (Н.-Лев., III, 1956, 305); *Мечеті були повні туфель і людей, горів обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини, схилялись на схід мулли — «молились» за голодаючих...* (Ю. Янов., I, 1958, 63).

МІНАРЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мінаре́т**. *Мінаретний дах.*

МІНГРЕ́Л *див.* **мінгре́ли.**

МІНГРЕ́ЛИ, ів, *мн.* (*одн.* **мінгре́л**, а, *ч.*; **мінгре́лка**, и, *ж.*). Те саме, що **мегре́ли.**

МІНГРЕ́ЛКА *див.* **мінгре́ли.**

МІНГРЕ́ЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мінгре́ли.**

МІНДО́БРИВО, а, *с.* Скорочення: мінеральне добриво. *Буряк добре доглядаєм, Міндобривом підкормляєм. І ростуть вже буряки Всім на диво* (Укр.. думи.., 1955, 511); *— Одні* [машини] *пішли на Тернову по міндобрива, другі — в Новоселицю по горюче,— пояснив Гнат* (Кучер, Трудна любов, 1960, 445).

МІНЕЗІ́НГЕР, а, *ч.*, *іст.* Німецький поет-співець, автор і виконавець творів лицарської лірики XII—XV ст.

МІНЕ́Р, а, *ч.* 1. Військовослужбовець інженерних військ, який спеціалізується на встановлюванні мін та на розмінуванні місцевості, об'єктів і т. ін. *Тож мінеру люди раді По усіх містах були. Він ішов в своїй бригаді — Скрізь, де армії пройшли* (Мас., Срібна дорога, 1946, 44).

2. Фахівець військово-морського флоту з мінної зброї, її використання й знешкодження. *Підводний мінер. Він скрадається по дну. Виявляє і знешкоджує ворожі магнітні міни* (Веч. Київ, 20.III 1961, 3).

МІНЕРА́Л, у, *ч.* Природна неорганічна речовина, що входить до складу земної кори і є складовою частиною гірських порід і руд. *Гірські породи подібно до будь-якої великої чи малої будови складені з цеглинок, також великих або малих, які називаються мінералами* (Наука... 10, 1958, 24); *Камінь складався з шматків мінералів і грав на сонці багатьма відблисками* (Дмит., Наречена, 1959, 6).

МІНЕРАЛІЗА́ТОР, а, *ч.* Речовина, що сприяє кристалізації мінералів з розчину або з розплаву.

МІНЕРАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Перетворення органічних речовин у мінерали й мінеральні сполуки. *Антирахітичний вітамін «Д» бере участь у регулюванні кальцієвого і фосфорного обміну в організмі, у рості і мінералізації кісткової тканини* (Наука.., 12, 1956, 19).

2. Насичення або насиченість чого-небудь мінеральними солями. *Загальна мінералізація води визначається кількістю розчинених у ній мінеральних речовин у грамах на 1 літр води* (Наука... 2, 1962, 46).

МІНЕРАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мінералізува́ти.** *Слід відзначити, що карбонатні породи, які зберігаються у вигляді впайок в гнейсових товщах, завжди тією чи іншою мірою мінералізовані силікатами* (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 19); *// знач. прикм. Вони* [джерела] *виносять з надр землі багато води, переважно прісної. Проте часто зустрічаються мінералізовані джерела* (Геол. Укр., 1959, 678).

МІНЕРАЛІЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок. і док.*, *перех.* 1. Перетворювати у мінерали й мінеральні сполуки (органічні речовини). *Осушену площу* [торфовищ] *в перший рік необхідно добре розпушити і внести невеликі дози гною та мінеральних добрив. Це посилює діяльність мікроорганізмів, які мінералізують торф* (Наука.., 10, 1958, 36).

2. Насичувати мінеральними солями.

МІНЕРАЛІЗУВА́ТИСЯ, ýється, *недок. і док.* 1. Перетворюватися у мінерали й мінеральні сполуки (про органічні речовини). *Азот твердих виділень тварин досить важко мінералізується в грунті й погано засвоюється рослинами* (Добрива.., 1956, 40).

2. Насичуватися мінеральними солями.

МІНЕРАЛО́Г, а, *ч.* Фахівець з мінералогії. *В Москву до Федорова приїздять студенти — мінералоги, кристалографи* (Видатні вітч. географи.., 1954, 107).

МІНЕРАЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до мінералогії; пов'язаний з вивченням мінералів. *Алювіальні відклади басейну р. Інгулу мають різноманітний, досить своєрідний мінералогічний склад* (Донов. АН, 1, 1961, 83); *Він* [В. Севергін] *описав країну головним чином з мінералогічного боку* (Видатні вітч. географи.., 1954, 46).

МІНЕРАЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Наука про мінерали. *Мінерали земної кори вивчає наука мінералогія* (Курс заг. геол., 1947, 51); // *чого.* Мінерали якої-небудь ділянки, місцевості тощо. *Вивченню мінералогії кімерійських залізистих шарів присвячено багато праць* (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 29).

МІНЕРА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **мінера́л**. *Творив він плани організування експортної торгівлі, експлуатації мінеральних багатств краю* (Фр., VI, 1951, 236); *Водний обмін* [в організмі людини] *тісно зв'язаний з мінеральним, зокрема з обміном хлористого натрію* (Наука.., 8, 1959, 25); *Україна, як відомо, має великі запаси мінеральної сировини. Корисні копалини тут досить добре розвідані й широко використовуються* (Ком. Укр., 8, 1964, 26).

△ **Мінера́льна ва́та** — теплоізоляційний матеріал з тонких волокон, одержуваних з мінеральних та шлакових розплавів; **Мінера́льне ма́сло** — продукт переробки висококиплячих масляних фракцій нафти. *Для змащування тертьових деталей механізмів передач.. використовуються рідинні (мінеральні) масла* (Пересувні кінопр., 1959, 152).

МІНЕ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **мінер.**

МІНЕ́Я, ї, *ж.* Церковна книга з текстами церковних відправ на кожний день місяця. *Бувало, в неділю, закривши мінею, По чарці з сусідом випивши тієї, Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївщину* (Шевч., I, 1951, 144); * У порівн. *Побачивши Мар'яна, вони замовкли, конторник вступив окуляри і носа в якусь велику, наче мінея, книгу* (Стельмах, I, 1962, 191).

МІНЙТИ, мінý, мініш, *недок., перех.* Те саме, що **змінювати.** *Хому Хасцького фронтове життя мінило на очах у всіх* (Гончар, III, 1959, 201); *Темінь і світло перекочувались по дівочому обличчю, примхливо мінили його* (Стельмах, На.. землі, 1949, 145).

МІНЙТИСЯ, мінюся, мінишся, *недок.* 1. Те саме, що **мінятися** 3. *Люта посуха не держить все літо, Люта зима не на рік, Міниться все, і — надійся і віруй:*

Горе тяжке не на вік (Дн. Чайка, Тв., 1960, 325); *Його погляд увесь час мінився: очі то округлялись, то звужувались* (Збан., Малиш. дзвін, 1958, 147).

◇ **Мини́тися на облу́ччі (в облу́ччі, на лиці, в лиці, на виду́)** — набирати іншого вигляду, іншого виразу обличчя (під впливом переживання, хвороби і т. ін.). *Ростислав мінився на обличчі, рука м'яла поли кафтана* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 506); *В лиці міниться* [Настя], *здригається, труситься* (Вовчок, I, 1955, 270).

2. Втрачати самовладання під впливом якихось переживань. *Андрій аж мінився, так сердивсь* (Коцюб., II, 1955, 39); — *Ти, каже,— не хвилюйся і з заздрощів не мінись: істимемо разом!* (Вишня, II, 1956, 181); *Мама просто мінилася від щастя* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 123).

3. Затемнюватися на короткий час; меркнути. *Хай ніколи, ніде не збувається все, Що у снах зачарованих сниться. Хай у прірву мене життя вихром знесе,— Знаю: сонце на хвильку міниться* (Граб., I, 1959, 382); *Хуга починалася.. Мінився місяць, ховаючись у снігові імлі* (Трубл., Лахтак, 1953, 75).

4. чим. Сяяти різними тонами, кольорами; переливатися, грати (*див.* **гра́ти**[2] 7). *Стерла* [жінка пилотця] *з повіків сльозу, що мінилася проти сонця красками веселки* (Март., Тв., 1954, 461); *Сніг мінився синюватими відблисками* (Собко, Стадіон, 1954, 239); // *без додатка. Небо міниться, небо грає усякими барвами, блідим сяйвом торкає вершечки чорного лісу...* (Коцюб., I, 1955, 148); *Вечоріло. Радужно мінились віковічні на горах сніги* (Забіла, Промені, 1951, 17).

МІНІАТЮ́РА, и, *ж.* 1. Невеличкий кольоровий малюнок у старовинному рукописі або книзі. *Основними видами древньоруського живопису були монументальний живопис, станкові твори та книжкові мініатюри* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 523); [Єлизавета *(милуючись мініатюрою в книзі):*] *Яка краса!.. В один вінок на золоті* [барви] *сплелись!* (Коч., П'єси, 1951, 18).

2. Невеличка картина або портрет витонченої роботи. *На комінку багато ескізів, мініатюр і всякої скульптури* (Л. Укр., III, 1952, 44); *Мініатюри Похитонова вражають не тільки віртуозною майстерністю і завершеністю, а й якоюсь внутрішньою одухотвореністю* (Мист., 5, 1963, 25).

3. Нарис, оповідання і т. ін. або театральна п'єса малого розміру. *На різких соціальних контрастах побудовано і невеличке оповідання Буніна «Стара».. У цій мініатюрі автор розповідає про горе нещасної старої наймички* (Рад. літ-во, 2, 1962, 80); *Батьківщина зазнала великих мук: чи можна ж убгати їх в одну новелу, сонет, в мініатюру?* (Тич., III, 1957, 179); // Невеликий твір музичного або хореографічного мистецтва. *Світова преса називає П. Віреького видатним балетмейстером нашого часу, неперевершеним майстром хореографічної мініатюри* (Літ. Укр., 26.II 1955, 4); *У репертуарі Запорізької філармонії — нові твори радянських композиторів: ..«Святкова увертюра» Д. Шостаковича, мініатюри для струнного квартету В. Кирейка, Л. Левітової, І. Шамо* (Мист., 6, 1958, 5); *Кожна пісенька* [Л. Ревуцького] *— це викінчена художня мініатюра, яка вражає образністю і силою емоціонального впливу* (Мист., 1, 1959, 33).

◇ **У мініатю́рі** — у зменшених розмірах, формах; у малому вигляді. *А у донечки в руках — лялька, неначе портретик її в мініатюрі* (Довж., II, 1959, 95).

МІНІАТЮ́РИСТ, а, ч. Той, хто створює мініатюри. *Окрему групу ремісників* [Київської Русі] *становили особи, які займалися виготовленням книг. Сюди належать переписувачі книг і художники-мініатюристи* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 429); *Закарпатський мініатюрист* [М. Сидристий] *розташував фразу «Світові — мир» у два рядки, причому з такою щільністю, що на одному сантиметрі у нього вмістилося б 300 літер* (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 59).

МІНІАТЮ́РИСТКА, и, *ж.* Жін. до **мініатю́рист**.

МІНІАТЮ́РКА, и, *ж.* Зменш. до **мініатю́ра**. *У поетичній спадщині Т. Г. Шевченка знаходимо прекрасну ліричну мініатюрку «Подражаніе сербському»* (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 56).

МІНІАТЮ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мініатю́ра** 1, 2. *Мініатюрний живопис.*

2. *перен.* Дуже малий. — *У нього знайшли маленьку зірку.. Звичайна зірка, але на ній мініатюрний портрет Леніна* (Довч., VI, 1957, 412); *Мальцев виймає з кишені скриньку з мініатюрним доміно і висипає кісточки на стіл* (Галан, I, 1960, 381).

МІНІАТЮ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мініатю́рний** 2; малі розміри кого-, чого-небудь. — *Я допускаю, що вона заздрить мініатюрності своєї подруги, витонченої штукатурниці Олесі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 514); *Містечко вражало своєю чистотою і мініатюрністю* (Трубл., Мандр., 1938, 164).

МІНІ́Й, ю, ч. Окис свинцю, що використовується для виготовлення червоної фарби.

МІНІМАЛІ́ЗМ, у, ч. Граничне зниження вимог, доведення вимог до мінімуму.

МІНІМАЛІ́СТ, а, *ч.* Прихильник мінімалізму.

МІНІМАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **мініма́ліст**.

МІНІМАЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мініма́ліст**.

2. Стос. до мінімалізму. *Мінімалістська програма.*

МІНІМА́ЛЬНИЙ, а, е. Дуже малий, найменший з ряду інших; протилежне м а к с и м а л ь н и й. *Освіта в тих сторонах* [у Карпатах] *здавна була мінімальна, держалася в селі звичайно в якійсь попівській родині* (Фр., XVI, 1955, 313); *Виробляти максимум продукції при мінімальних затратах праці — найважливіший принцип комуністичного будівництва на селі* (Резол. XXII з.., 1961, 19).

МІНІМА́ЛЬНО. Присл. до **мініма́льний**.

МІНІМЕ́ТР, а, *ч.* Важільний стрілочний прилад для контролю зовнішніх розмірів точних деталей. *В 1907 р. були випущені мініметри. Ці прилади давали можливість у значній мірі підвищити точність виконуваних вимірювань* (Допуски.., 1958, 293).

МІ́НІМУМ, у, ч. 1. Найменша кількість чого-небудь. *Основною вимогою до збирання є зведення до мінімуму втрат зерна, величина яких залежить перш за все від строків збирання* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 275).

Прожитко́вий мі́німум — найменша кількість грошей, засобів для прожитку. *На книги і грампластинки він витрачав більшу частину свого заробітку, залишаючи собі тільки дуже невеликий прожитковий мінімум* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 100); *Всякий труд повинен мати якусь моральну і матеріальну винагороду.. Вона може бути нижча від прожиткового мінімуму, але ж все-таки повинна бути!* (Кол., Терен.., 1959, 348).

2. *чого, який.* Сукупність знань або заходів, необхідних у якій-небудь галузі. *Сагайдак склав для гуртка тваринників програму з зоотехнічного й ветеринарного мінімуму* (Добр., Тече річка.., 1961, 134); — *Мені ще захищати диплом, здавати іспити, кандидатський мінімум...* (Рибак, Час.., 1960, 324).

3. *у знач. присл., розм.* Найменше, мінімально.— *Повість — це мінімум рік життя.., а їх залишилося не так уже й багато...* (Донч., VI, 1957, 626); [Вели ч-

к о:] *Що ти пропонуєш?* [К о в а л ь:] *Шість тисяч.* [Н е б а б а:] *Мінімум. І без паніки, товаришу Горох* (Мик., І, 1957, 50).

МІНІСТЕ́РСТВО, а, *с.* 1. Центральна урядова установа, яка відає окремою галуззю господарства або державного управління. *Ви, певно, читали вже в газетах звістку про те, що міністерство внутрішніх справ затвердило статут нового добродійного товариства імені Шевченка* (Коцюб., III, 1956, 198); *Степан.. почав скидати потертого кітеля з блискучими гудзиками, на яких видніла емблема міністерства зв'язку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 126); // Будинок, у якому розміщена ця установа.

2. Склад міністрів уряду при системі буржуазного парламентаризму.

МІНІСТЕ́РСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **міні́стр** і **міністе́рство.** — *Коли міністерську теку бере до рук чесна людина, то всім легше живеться* (Хотк., І, 1966, 153); *Переслідуваний нуждою, Мічурін, нарешті, не витримає і через два з половиною роки почав сам оббивати пороги міністерських канцелярій, наражаючись на глузування чиновників через свій непоказний вигляд* (Довж., І, 1958, 425).

2. *розм.* Такий, як у міністра; достойний міністра. *Голос у цього товариша й справді-таки міністерський* (Ряб., Жайворонки, 1957, 54).

МІНІ́СТР, а, ч. Вища урядова особа, яка очолює міністерство; член уряду, який керує міністерством. *Іван займався всіма ділами, був коло царя як міністр* (Калин, Закарп. казки, 1955, 76); *Міністр доповідав про тисячі нових чудесних шкіл, збудованих на безмежних просторах Батьківщини* (Донч., Ю. Васюта, 1950, 42).

Міні́стр без портфе́ля — у деяких капіталістичних країнах — член уряду, який не очолює відомства, а виконує особливі доручення.

МІНЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який швидко змінюється. *Забарвлення раків дуже мінливе, але, як правило, підходить під колір ґрунту, на якому вони живуть* (Зоол., 1957, 35); *Оксана з прихованою тривогою спостерігала настрій Богуна. То він веселий, то сумний — мінливий, наче хвиля* (Качура, II, 1958, 474); // *у знач. ім.* **мінли́ве,** вого, *с.* Те, що швидко змінюється. *Багатство живописання людської особи не перетворюється в самоціль* [у Л. Толстого]; *у мінливому письменник вміло показує стале, типове, яке зрештою і визначає оцінку персонажа* (Рад. літ-во, 1, 1961, 46); // Який зазнає різких змін (про погоду). *Погода дуже мінлива. Вона змінюється не тільки протягом доби, але навіть протягом кількох годин* (Фіз. геогр., 5, 1956, 94); *Нинішньої осені погода в Донбасі була на диво мінлива* (Літ. газ., 8.I 1957, 1); // Який триває недовго (про щастя). *Але щастя людське — мінливе, і почесні обов'язки державного ката недовго давали Кемпбелові забезпечений додатковий прибуток* (Кулик, Записки консула, 1958, 190).

2. З переливами відтінків, тонів (про барви, звуки тощо). *Ніжна, тепла блакить неба відбивалася мінливими барвами в напрочуд спокійній затоці* (Мокр., Острів.., 1961, 26); *Дівчина.. струшує кучерями, любуючись їх мінливим блиском* (Вільде, На порозі, 1955, 218).

МІНЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **мінли́вий.** *Він водив очима по кімнаті, і густі, відтопирчені* [відстовбурчені] *круглаті брови то зводились, то спадали, виявляючи мінливість розворушених думок* (Досв., Вибр., 1959, 251); *Майже скрізь весна відзначається мінливістю погоди* (Рад. Укр., 2.IV 1946, 1); *Мене все життя ваблять і хвилюють зорі — їхня довершена і завжди нова краса і таємнича мінливість* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 178).

МІНЛИ́ВО. Присл. до **мінли́вий.** *Якась глибока задумливість.. і тривога..— все це мінливо відбивалося на його голеному, моложавому, з високим лобом, обличчі* (Коцюба, Нові береги, 1959, 12); *Вони* [лелеки] *прямують аж он туди на торфища, де зеленіє лужок і сріблиться мінливо листям молодий осиковий гай* (Збан., Єдина, 1959, 6).

МІ́ННИЙ, а, е. Прикм. до **міна**[2]. *Одне поранення було мінними осколками в спину й бік* (Довж., І, 1958, 300); // Який стріляє мінами. [К о м і с а р:] *Навести мінні апарати на тих, хто підійме жовто-блакитний прапор* (Корн., І, 1955, 32); // Такий, при якому застосовуються міни. *На зміну старому методу прийшло відбивання руди глибокими свердловинами. Воно стало витісняти мінний відбій — відбій масовим обваленням* (Роб. газ., 8. IX 1966, 3); *Тікайте, сердешні, почавсь артналіт!.. Уранці — гарматний, увечері — мінний* (Нех., Хто сіє вітер.., 1959, 145).

△ **Мі́нне по́ле** — місцевість, де закладені міни, а також ділянка моря, озера з мінним загородженням. *Наші сапери робили проходи в мінному полі й раптом почули дитячий стогін й плач* (Ю. Янов., II, 1954, 13); *Вихід у море замінований; карту мінного поля знає тільки адмірал ескадри* (Укр. літ., 10, 1957, 125).

МІНО́ВАНИЙ, а, *с.* Дієпр. пас. мин. ч. до **мінува́ти**; // *у знач. прикм.* Із закладеними мінами. *У селі, в полі, на лінії мінованої зони, навколо горбка, де причаїлись кулеметники, почали вибухати гарматні набої* (Трубл., І, 1955, 77); *Танки мчали мінованими дамбами* (Рад. Укр., 1967, 9. V, 2).

МІНО́ВИЙ, а́, е́. Стос. до міни (*див.* **міна**[3]). *Крім грецьких міст, скіфи підтримували мінові зносини з фракійськими племенами на Дунаї* (Нариси стар. іст. УРСР, 1947, 142); *В цю епоху* [в середню пору бронзового віку] *дволезові сокири набули значення мінової грошової одиниці* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 100).

△ **Мінова́ ва́ртість** *див.* **ва́ртість** 3.

МІНОВО́З, а, ч. Машина або віз для перевезення мін або інших боєприпасів, а також той, хто їх возить. *Під час бою міновози мусять курсувати весь час з боєприпасами на вогневу, проскакуючи сюди хоч серед білого дня, хоч на очах у противника* (Гончар, III, 1959, 203).

МІНО́ГА, и, *ж.* Рибоподібна безщелепна хребетна тварина з тілом без луски. *До групи пасивно отруйних риб належать міноги, які населяють переважно річки Балтійського і Каспійського басейнів* (Наука.., 7, 1956, 27); *Мінога виділяє з шкірних залоз слиз, який викликає харчове отруєння* (Шк. гігієна, 1954, 281).

МІНОМЕ́Т, а, ч. Один з видів гармати для ведення навісного вогню мінами. *По дорозі підрозділ підхопив у трофейників німецький міномет і три ящики мін до нього...* (Ле, Право.., 1957, 180); *Гончар воював рядовим солдатом, потім сержантом, був командиром обслуги батальйонного міномета, старшиною мінометної батареї* (Про багатство л-ри, 1959, 165).

МІНОМЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **міномет.** *Після шаленого мінометного й артилерійського вогню пішли фашисти в атаку* (Вишня, І, 1956, 310); *Захар зрозумів, що противник звідкись зручно спостерігав за його пересуванням і керує мінометним обстрілом* (Ле, Право.., 1957, 116); // Озброєний мінометами. *Від початку міських боїв у мінометній роті Брянського сталося чимало змін* (Гончар, III, 1959, 237).

МІНОМЕ́ТНИК, а, ч. Військовослужбовець мінометних частин і підрозділів. *По черзі входили грітись мі-*

нометники — їхня вогнева була під самою казаржою (Гончар, III, 1959, 248).

МІНОНО́СЕЦЬ, сця, ч. Невеликий бойовий корабель з торпедним озброєнням. *Ескадрений міноносець «Гроза» стояв на внутрішньому рейді* (Кучер, Чорноморці, 1948, 5).

МІНОНО́СКА, и, ж. Застаріла назва міноносця. *Озирнувшись по боках, чомусь раптом перейшов* [Степан] *на шепіт: — Хліб саме беруть на третій естакаді! Дві міноноски охороняють!* (Гончар, II, 1959, 47).

МІНО́Р, у, ч. 1. Музичний лад, звуки якого утворюють малий тризвук із забарвленням суму, журби. *Існує багато типів ладу, але найпоширеніші з них — мажор і мінор* (Мист., 4, 1962, 23); *Концерт для фортепіано з оркестром фа-мінор був написаний* [В. Золотухіним] *ще в студентські роки* (Мист., 6, 1965, 34).

2. *перен., розм.* Смутний, журливий настрій.— *Дозволь, ти щось сьогодні занадто в мінорі?* (Донч., V, 1957, 512).

МІНО́РКА, и, ж. Іспанська порода яйценосних курей; курка цієї породи.

МІНО́РНИЙ, а, е. 1. Стос. до мінору (у 1 знач.). *Мінорний лад (соль-мінор) надає музиці відтінку ніжної жіночності, тендітності, якоїсь просвітленості барв* (Укр. клас. опера, 1957, 17); *Похилившись* [Мамай] *у задумі, бренькнув стиха, взяв кілька мінорних акордів, а далі заграв, що само спливло зараз — «Повій, вітре, на Вкраїну»...* (Головко, I, 1957, 301).

2. *перен., розм.* Смутний, журливий. *Тужливі вигуки пернатих співців ночі цілком гармоніювали з мінорним настроєм кандидата геологічних наук* (Дмит., Розлука, 1957, 100); *Напівтемрява і журний спів настроювали глядачів на мінорний лад* (Минко, Ясні зорі, 1951, 186).

МІНО́РНО. Присл. до **мінóрний.**

МІНОШУКА́Ч, á, ч. Прилад для виявлення закладених мін. *Сапери групами скують по всій висоті, як рибалки з вудлищами, з довгими міношукачами в руках* (Гончар, III, 1959, 61); *Майор окинув зором місцевість. Міношукачі тут не допоможуть* (Дмит., Обпалені... 1962, 126).

МІНРО́ТА, и, ж., *розм.* Скорочення: мінометна рота. *Керуючи вогнем своєї роти, Брянський весь час стежить і за вогнем інших мінрот* (Гончар, III, 1959, 53).

МІНУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **мінува́ти.**

МІНУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* Закладати міни для вибуху, для висадження в повітря чого-небудь. *Солдат під ганком викопав невеличку ямку і поклав туди якісь бляшані коробки. Потім почав загортати ямку землею. «Мінують»! — відразу промайнуло мені в голові* (Сміл., Сашко, 1957, 198); *Щоночі привозили з спустошеного аеродрому авіабомби, а вдень мінували всі ходи до табору* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 712).

МІНУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **мінува́ти.**

МІ́НУС, ч. 1. *род.* а. Математичний знак для позначення дії віднімання та від'ємних чисел, зображений горизонтальною рискою (—).

2. *невідм.* Уживається між двома числами для позначення того, що друге віднімається від першого. *Квадрат різниці двох чисел дорівнює квадратові першого числа мінус подвоєний добуток першого числа на друге плюс квадрат другого числа* (Алг., I, 1956, 57).

3. *невідм.* Негативна величина; уживається для позначення температури нижче нуля. *Температура на освітленій Сонцем стороні Місяця дорівнює плюс 120—130 градусам, а на нічній стороні — мінус 150—160 градусам* (Рад. Укр., 4. I 1959, 4).

4. *род.* а, *перен., розм.* Вада, недолік. *У нас, акторів, були до того напружені нерви, що ми цілу ніч не спали, обмірковуючи плюси і мінуси спектаклю* (Мин. укр. театру, 1953, 160); *Новий метод* [балансування при складанні приладів] *мав і мінуси. Їх було ще забагато, щоб можна було казати про перемогу* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 587).

МІНУ́СКУЛ *див.* **мінýскули.**

МІНУ́СКУЛИ, ів, *мн. (одн.* **мінýскул**, а, *ч.), спец.* 1. Рядкові літери, переважно в текстах стародавньої писемності; протилежне м а ю с к у л и.

2. *тільки одн.* Письмо, шрифт, що складається з таких літер.

МІНУ́СКУЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **мінýскули.**

МІНУСНИЙ, а, е. Прикм. до **мі́нус.**

МІНУСОВИЙ, а, е. Прикм. до **мі́нус.**

МІНУ́ТА, и, *ж., спец.* Одиниця вимірювання плоских кутів, яка дорівнює $^1/_{60}$ градуса і позначається скісною рискою (′) зверху цифри справа. *У сплюснутої.. Землі лінії схилу не збігаються з продовженням радіусів, а утворюють з ними деякі, хоч і маленькі, але все-таки помітні кути (вони можуть досягати 11,5 мінути)* (Бесіди про всесвіт, 1953, 49).

МІНЯ́ЙЛО, а, *с.* 1. *заст.* Той, хто займається розміном грошей. *Тут всякі були пронози, Перекупки і шмаровози, ..міняйли, шинкарі* (Котл., I, 1952, 137); *Кожна країна і майже кожне місто мали свою монету, то на ярмарках потрібні були міняйли. Вони за певну плату розмінювали купцям їхні гроші на монету, потрібну для розплати* (Іст. середніх віків, 1955, 75); *Заробляли не тільки вояводи, митники, крамарі й міняйли, але й човнярі, шинкарі й усі, хто давав подорожнім притулок* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166); * Образно. *Не бери мене в руки, Не пхай мого серця в любовні муки. А то — до міняйла візьми, розпитайся: Коли я фальшивий, мене й не торкайся* (Крим., Вибр., 1965, 101).

2. *розм.* Той, хто обмінює одні речі на інші. *Везли* [голодуючі] *сіль, мило, запальнички, білу глину... Міняти, міняти, за кусень хліба міняти!.. Прозвали цих людей міняйлами* (Гончар, IV, 1960, 71); *Роман обертається, перед ним стоїть запряжений у санчата веселий міняйло Хаскель, усе добро якого вмістилося в двох мішках* (Стельмах, I, 1962, 125).

МІНЯ́ЛЬНИЙ, а, е, *заст., розм.* Стос. до розмінювання грошей або обміну чого-небудь.

МІНЯ́ЛЬНИК, а, ч., *заст., розм.* Те саме, що **міня́йло.**

МІНЯ́НКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **міня́ння.** *Охочих до мінянки купа велика; одні відходять, другі надбігають* (Фр., VIII, 1952, 340).

МІНЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **міня́ти.**

МІНЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., перех.* 1. Віддаючи, одержувати натомість кого-, що-небудь; обмінювати. [А н д р і й:] *Він* [Т. Шевченко] *жив за панщини, тоді, як ото собак на людей міняли...* (Вас., III, 1960, 277); *— Ось мій другий заробіток: людям чоботи шию і за двадцять п'ять верст ношу в сусідній повіт міняти на харчі* (Стельмах, II, 1962, 99).

◇ **Міня́ти час так на так** — марно витрачати час. *Пишу собі, щоб не міняти Часа святого так на так* (Шевч., II, 1953, 200); **Міня́ти ши́ло на шва́йку** — невигідно змінювати що-небудь на щось. *— Не на те втекли ми від пана Божеського, щоб шило на швайку міняти* (Тулуб, Людолови, I,1957, 66).

2. Замінятй іншим, брати одне замість другого. *— Чого се понакуповували? Я сього не хочу! Їдьте та змініть!.. Знову їде він, міняє* (Вовчок, I, 1955, 115); *Коні водилися в нас різні, бо батько часто їх міняв на ярмарку* (Довж., Зач. Десна, 1957, 501); // Заміщати що-небудь іншим. *Я примітив, що декотрі дами міняють убрання по два й по три рази на день...* (Н.-Лев.,

II, 1956, 394); *Ходить, розшарівшись, Настя вподовж столу, міняє наїдки* (Гончар, I, 1959, 30); // Відмовлятися від чого-небудь, віддаючи перевагу іншому. *Лише незламне не здається, своїх прапорів не міня* (Тич., I, 1957, 95); *Не віддавайсь дрібненькій сусті І не міняй шляхи свої круті На стежечку вузеньку* (Мал., Полудень.., 1960, 125).

Міня́ти як рукави́ці *див.* **рукави́ця.**

3. Робити іншим; змінювати. *Сими днями кінчено друге оповідання і радикально міняю життя* (Коцюб., III, 1956, 418); *Він перекидає торбу через плече, одним рухом міняє форму шапки, міняє і вираз обличчя й в'яло хльоскає батогом* (Стельмах, II, 1962, 61); *Вже сумно вечір колір свій міняв з багряного на сизо-фіалковий* (Тич., II, 1957, 145).

◇ **Міня́ти личи́ну (личи́ни, ши́ру)** — приховувати своє справжнє обличчя. — *Міняють* [«самостійники»] *личини, братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть... Думають, темні, здарячу не розберемось — де згуба, а де порятунок* (Гончар, II, 1959, 190); *Міняли русла гірські потоки..* (Чорн., Пісні.., 1958, 6); *В умовах соціалізму наука міняє не тільки характер праці людини, але й увесь матеріальний і духовний уклад її життя* (Ком. Укр., 4, 1966, 9); *Фашизм не так-то просто здає позиції. Міняє шкіру, заповзає в нори* (Гончар, I, 1954, 156).

4. Віддаючи великий грошовий знак, одержувати дрібні грошові знаки; розмінювати. *Не буду я міняти сих грошей; заховаю* (Мирний, III, 1954, 122).

МІ́НЯТИСЯ, я́юся, я́єшся, *недок.* 1. чим. Робити взаємний обмін; обмінюватися. *Гострохвостий і Єфросина міняються персняками* (Н.-Лев., II, 1956, 522); *Цілу осінь він баришникував, мінявся коровами, доки домігся до того, що привіз.. телицю-ялівку* (Тют., Вир, 1964, 513); // *перен.* Уживається для позначення взаємної дії, зміст якої розкривається іменником. *Вони стояли тихо і тільки часами мінялись уривчастими швидкими фразами* (Л. Укр., III, 1952, 514); *Мінявся* [Янкель] *жартами, посварених мирив, Одному кланявся, а з іншим говорив Про хліб. про урожай та про сільські новини* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 125).

2. Заміняти кого-, що-небудь іншим. *Простирадла на постелях, наволічки* [наволочки] *не міняються по шість неділь* (Н.-Лев., II, 1956, 394); *Де-не-де стовбичать вартові, під кущем біля кулемета чути приглушену розмову — саме, видно, міняється наряд. Здав пост Остапенко, приймають Сердюки* (Гончар, II, 1959, 265).

3. Ставати, робитися іншим; змінюватися. *Заходить сонце, і тони осінніх кольорів міняються щохвилі* (Вас., I, 1959, 183); *Індиченко наближався, перше враження його почало мінятися* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); // Змінювати напрям (про вітер). *Аж ось міняється вітер* (Довж., I, 1958, 36).

МІНЬБА́, и́, *ж., розм.* Те саме, що **о́бмін** 1. *Клекоче станція.. В одному місці вже йде міньба, в іншому — бійка* (Гончар, II, 1959, 234); — *Підпільна організація, наприклад, ні в якому разі не згодиться віддати ваше життя за життя якогось там фашистського виродка. Такої міньби я не дозволю!* (Ю. Бедзик, Дніпро.., 1951, 55).

МІНЬЙО́Н [1], у, ч. Дрібний друкарський шрифт.

МІНЬЙО́Н [2], у, ч. Старовинний бальний танець, схожий на вальс.

МІОГРА́Ф, а, ч. Прилад для графічного зображення м'язових скорочень.

МІОКА́РД, а, ч. Середній шар стінки серця; серцевий м'яз. *При захворюваннях серця міокард виснажується і не може викидати достатню кількість крові в кровоносні судини* (Заг. догляд за хворими, 1957, 77).

МІОКАРДИ́Т, у, ч. Запалення серцевого м'яза (міокарда). *Найчастішою, майже постійною, локалізацією ревматизму є середня, м'язова, оболонка серця. Ураження цієї оболонки носить назву міокардиту* (Наука.., 3, 1962, 54); [Тамара *(підводиться):*] *Спаси мене боже від любові, міокардиту та інших сердечних недуг* (Коч., II, 1956, 264).

МІОКА́РДІЙ, я, ч. Те саме, що **міока́рд.**

МІО́ЛОГ, а, ч. Фахівець з міології.

МІОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до міології.

МІОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Розділ анатомії, що вивчає скелетні м'язи. [Чубенко:] *Що вона питала? Що тобі трапилось по міології?* (Коч., II, 1956, 266).

МІО́МА, и, *ж.* Доброякісна пухлина, що розвивається з м'язової тканини (переважно матки).

МІОЦЕ́Н, у, ч. Четвертий підвідділ третинного геологічного періоду, в який формувалися обриси сучасних материків, океанів та основні напрямки гірських хребтів. *..Відомі.. виливи юного міоцену та пліоцену* (Геол. ж.. XIV, 4, 1954, 39).

МІОЦЕ́НОВИЙ, а, е. Стос. до міоцену. *Міоценові відклади.*

МІ́РА, и, *ж.* 1. Одиниця виміру чого-небудь. *Міри виникли в зв'язку з потребою людини вимірювати розміри навколишніх предметів* (Фізика, I, 1957, 11); *Слово це* [маршрут] *стоїть першим у Кузьчиному зошиті. В тому синенькому зошиті, де на обкладинці надрукована таблиця множення й метричні міри* (Донч., VI, 1957, 15); *Міра ваги; Міра об'єму.*

2. чого, яка. Те саме, що **мі́рка** 2. *За міру вівса чи віз гною він знайшов би як віддячити* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 12); *В млині беруть шістнадцяту міру з млива! Не великий заробіток і газді, і мірошникові* (Н.-Лев., II, 1956, 412).

3. Певна величина, що є одиницею виміру в конкретних умовах. — *Проти своєї натури налива* [шинкар] *якраз повну міру* (Кв.-Осн., II, 1956, 247); *Тільки потім, уже по вечері, прийшла до господи жінка якась «одержима».. і принесла для Мессії олії пахучої міру* (Л. Укр., I, 1951, 427); *Новий цар.. зберіг нову* [гвардію] *набирати. Та щоб був один у один: високий, станкий, показний. Максим якраз підійшов під міру* (Мирний, I, 1949, 215).

4. Те, чим міряють, вимірюють що-небудь. *Нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська* (Кв.-Осн., II, 1956, 10); // Те саме, що **мі́ряння.** — *Як це ви переміряли город? Та нехай його чорти спечуть з такою мірою! — гукнула не своїм голосом Мотря* (Н.-Лев., II, 1956, 355).

5. *перен.* Те, що є основою для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь. *Що вчора мірою було — Півміри стало нині* (Рильський, III, 1961, 22); *Мірою всіх успіхів нашого соціалістичного мистецтва є міра його реалізму, міра правдивого, конкретно-історичного відтворення дійсності в її революційному розвитку* (Про багатство л-ри, 1959, 157).

6. Величина, розмір, ступінь чого-небудь. *Чарочки усякої міри і стакани, усе хрустальне, так і сяє* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Небо вкрила хмара сіра. Щезла часу й місця міра, Налягла густая тьма* (Фр., XIII, 1959, 375); *Був колись я дужий, прудкий, міри своїй силі не знав, зроду не боявся ні хвороби, ні втоми* (Мур., Бук. повість, 1959, 263).

◇ **Без мі́ри:** а) дуже багато, у великій кількості. *Ось уночі пробудились думки: «Спиш?» — мені крикну-*

ли і залюбки кров мою пить почали, як вампіри... П'ють без ваги, без жалю і без міри... (Л. Укр., I, 1951, 271); *— Багато сонця* [на селі], *без міри чистого повітря, навкруги добро — і чоловік добрішав* (Коцюб., I, 1955, 461); б) дуже сильно; безмірно. *І тільки що човни уздріли* [аркадяни], *То всі злякалися без міри, Один к Троянцям підступив* (Котл., I, 1952, 201); *А зараз без міри рада, сиджу в авдиторній тиші* (Забашта, Нові береги, 1950, 134); **В (у) значній (вели́кій, ви́щій, де́якій, пе́вній** *і т. ін.*) **мірі; До де́якої (яко́їсь, пе́вної** *і т. ін.*) **мі́ри; Значно́ю (вели́кою, яко́юсь** *і т. ін.*) **мі́рою** — про певний ступінь чого-небудь. *Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період в значній мірі одірваний був од української літератури, і це для нас велика втрата* (Коцюб., III, 1956, 34); *Лице його було таким мокрим від поту і таким у вищій мірі напруженим, що викладач без жалю не могла дивитися на нього* (Тют., Вир, 1964, 55); *Він* [М. Гудзій] *береже «спадщину» не як «архіваріус»: для нього в ній цінні ті риси, які до певної міри зв'язують її з новим часом, з нашою епохою* (Рад. літ-во, 3, 1957, 35); *Свого часу чималої популярності набув українсько-російський словник, .. відредагований, а великою мірою і укладений, Борисом Грінченком* (Рильський, III, 1956, 66); **В (у) мі́ру:** а) відповідно до чого-небудь (сил, можливостей, здібностей і т. ін.). *Всю ніч чесно, в міру своїх сил, виконував він з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом* (Довж., I, 1958, 150); *Кожен художник творить у міру свого таланту, розуміння дійсності, характеру зв'язків зі своєю епохою* (Рад. літ-во, 1, 1961, 44); б) залежно від чого-небудь. *Підійшов, нарешті, і Хома, який в міру наближення його черги ставав усе тихішим, малопомітним* (Гончар, III, 1959, 102); *В міру засвоєння вправ* [з гімнастики] *слід збільшувати кількість сполучень вправ, повторень окремих поєднань* (Худ. гімнаст., 1958, 11); в) скільки треба; достатньо. *То як часом майстер напився в саму міру, ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя* (Стеф., I, 1949, 30); *Вона була статна, краля, трохи косоока, в міру весела і в міру сумна* (Ю. Янов., II, 1958, 100); **В (у) мі́ру того́ як** — в той час як, у відповідності з тим як. *В міру того як він* [робітник] *голоднів і слабне від утоми і задухи, його думки робляться сумніші* (Фр., IV, 1950, 27); *Невістчин жах зростав у міру того як вона бігла додому, а там набув розміру паніки: син не повертався* (Ю. Янов., II, 1954, 108); **В (у) по́вній мі́рі** — цілком. *— Ви відмінно знищили греблю в районі колгоспу і поновили в повній мірі висушене колись болото, зробивши непрохідною для фашистських танків цю ділянку* (Ю. Янов., I, 1954, 69); **Зна́ти мі́ру** *див.* **зна́ти; Над (по́над, че́рез) мі́ру; Не в мі́ру** — занадто, дуже. *За те їм так там* [у пеклі дівкам, бабам, молодицям] *задавали, Що через міру мудрували І верховодили над всім* (Котл., I, 1952, 139); [Р у ф і н:] *Справді, християни лагідні понад людську міру й звичай* (Л. Укр., II, 1951, 416); *Мовчати й переживати самому все, що сталося в цей вечір і що взнав,— було над міру* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 17); *На подвір'ї управитель.. незлобно пересварюється зі своєю не в міру ревнивою дружиною* (Стельмах, I, 1962, 89); **По́вною мі́рою** — сповна. *Але за ваші* [про внутрішню буржуазію] *шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо повною мірою* (Еллан, II, 1958, 223): **Почу́тя мі́ри** — розуміння належних меж, належного ступеню у яких-небудь діях, у виявленні чого-небудь. *Почуття міри — ознака зрілості таланту* (Вітч., 11, 1962, 182); *У похмурій кімнаті, заставленій без почуття міри м'якими меблями, за великим столом сидить товстий чоловік — шеф шосейного відділу* (Хижняк, Тамара, 1959, 65); **Тіє́ю або́ (чи) і́ншою мі́рою; У тій або́ (чи) і́ншій мі́рі** — про певний ступінь чого-небудь.

МІРАБЕ́ЛЬ, і, *ж.* Сорт сливи з дрібними ароматними плодами жовтого кольору. *За якостями плодів сорти слив поділяють на угорки, ренклоди і мірабелі* (Колг. енц., II, 1956, 525); // Плоди цього сорту слив. *Плоди* [терюслив].. *за забарвленням поділяються на дамасцени (пурпурового кольору) та мірабелі (жовті)* (Сад. і ягідн., 1957, 18).

МІРАБІЛІ́Т, у, *ч.* Те саме, що **Гла́уберова сіль.** *Карелін виявив гірський віск чорного кольору, в озерах — мірабіліт і новий вид рослини* (Видатні вітч. географи.., 1954, 71).

МІРА́Ж [1], у, *ч.* 1. Оптичне явище в атмосфері, при якому на горизонті з'являються уявні зображення наземних предметів або ділянок неба. *Спостереженнями встановлено, що в пустині Сахарі буває на рік 160 тисяч міражів — стабільних і блукаючих, вертикальних і горизонтальних* (Хліборіб Укр., 3, 1964, 47); *Я пам'ятаю спечений степ, потріскану землю, пожовклу траву, блакитний міраж на обрії — примарну воду, якої благав степ у жорстокого неба* (Рильський, III, 1956, 27); * У порівн. *Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі* (Н.-Лев., III, 1956, 7).

2. *перен.* Те, що не відповідає дійсності; те, що уявляється, здається; привид. *І міраж далекого, недосяжного щастя тривав* (У. Кравч., Вибр., 1958, 279); *Дружина посла! Це був міраж, який міг осліпити самим своїм блиском і наймічніші очі* (Вільде, Сестри.., 1958, 408).

МІРА́Ж [2], у, *ч.* Відбір ясель для інкубації просвічуванням через овоскоп. *При першому міражі звичайно виявляється* [в яйцях] *підвищена кількість «кров'яних кілець»* (Соц. твар., 2, 1956, 49).

МІРА́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **міра́ж** [1]. *Над заповідним степом було вже тільки небо, по-південному світле, та струмувало з краю в край понад ковилями невтомне, кришталево-чисте, міражне море...* (Гончар, Таврія, 1952, 267); *Він добре розумів, що принесло їй розчарування: міражний палац виявився халупою з повибиваними вікнами й дверима* (Вільде, Винен.., 1959, 82).

МІРА́КЛЬ, я, *ч.* Середньовічний драматичний твір релігійного змісту.

МІРЗА́, и́, *ч.* 1. У деяких народів Сходу — титул члена царської династії, а також особа, яка носить цей титул.

2. У деяких народів Сходу — почесне найменування вищих чинів або учених.

3. У деяких народів Сходу — секретар, писар.

МІРИ́ЛО, а, *с., книжн.* 1. Те, чим міряють, вимірюють що-небудь. *Мірило часу.*

2. *перен.* Те, що є основою для оцінки, вимірювання або порівняння чого-небудь; критерій. *Засоби праці не тільки мірило розвитку людської робочої сили, але й показник тих суспільних відносин, при яких відбувається праця* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 182); *Література.. се найвищий вицвіт людської цивілізації, найкраще її мірило* (Фр., XVI, 1955, 383); *Москва — столиця держави, де всі люди рівні, всі мають право на працю, відпочинок, освіту, де праця є мірилом людської гідності* (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 3).

МІРИ́ЛЬНИЙ, а, е. Яким вимірюють що-небудь; вимірювальний.

МІ́РИТИ, рю, ри́ш, *недок., перех.* Те саме, що **мірять.** *Нині ударом пропелера красмо, Мірим незміряний простір і час* (Перв., I, 1958, 47); *Він.. поглядом мірив бідного Максима від ніг до голови* (Фр., VI, 1951, 31);

Де я мірю, там я вцілю, Де я важу, там я вражу (Думи.., 1941, 170).

МІ́РИТИСЯ, рюся, ришся, *недок.* 1. *розм.* Взаємно порівнювати, зіставляти себе з ким-, чим-небудь. *Мірюсь силою.*

2. *розм.* Вимірювати свій зріст.

3. Пас до **мі́рити.** *А коли її мати говорила, .. що гідність жінки міриться числом дітей, не була* [пані Шумінська] *в силі згодитися з поглядами матері й мала жаль до неї за недостаток чуття* (Кобр., Вибр., 1954, 4).

МІРІА́ДИ, а́д, *мн., книжн.* Незліченна кількість; сила-силенна, безліч. *Міріади дрібних крапель.. спадають додолу і пливуть, змішані з землею, брудними потоками* (Коцюб., II, 1955, 32); *На кобзі 49 струн, а родять вони під чуйними трепетними пальцями кобзаря міріади звуків* (Вол., Сади.., 1950, 39).

МІ́РКА, и, *ж.* 1. Сукупність даних, що визначають розміри кого-, чого-небудь. — *Треба мені, отче Паладію, зняти мірку з аналою* (Н.-Лев., III, 1956, 372); *Пошиті вони* [костюми] *з поганого матеріалу, поганими кравцями, не по мірці, не випрасувані, зім'яті, дешеві* (Довж., III, 1960, 218).

2. Народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 *кг* та посудина такої місткості. *Зерно для продажу та інші сипкі речавини міряли пудами, а в хатньому господарстві — міркою* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62); — *Коли б же хоч тих десять мірок змолоти — усе було б хліба на який там час* (Коцюб., I, 1955, 87); // Дерев'яна посудина у вигляді видовбаної колоди різних розмірів для тримання зерна, борошна і т. ін. *Ставши боком до вітру, баби віяли, високо підносячи вгору дерев'яні мірки з зерном* (Ю. Янов., Мир, 1956, 103).

3. Те саме, що **мі́рчук.** *А крук — мельник на клин насипає, А горобчик, жвавий хлопчик мірки відбирає* (Чуб., V, 1874, 1145).

4. Зменш. до **мі́ра** 4—7. *Зсутулюючись, він обережно і пильно кривить очима на склянку, в яку до мірки наливав царську веселуху* (Стельмах, Хліб.., 1959, 202); *Та над усе ціню я ту Малую мірку мук і болю, Котрі приняв я в сім житті За правду, за добро, за волю* (Фр., X, 1954, 41); [Р у ф і н:] *Либонь що так! Дрібніша стала й мірка, якою міряють і честь, і цноту* (Л. Укр., II, 1951, 362).

◇ **Міряти всіх однією міркою (на одну́ мі́рку)** *див.* **мі́ряти; Міряти на свою́ мі́рку; Міряти своєю́ міркою** *див.* **мі́ряти.**

МІРКУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **міркува́ти.** — *Тут* [на сахарні] *треба багато міркування, треба добре головою крутить!* (Н.-Лев., III, 1956, 320).

2. Результат роздумів; думка, погляд, переконання. *Коли бачив* [батько], *що син.. готовий від великої довіри до батька сказати що-небудь таке, чого, може, і не слід би, як підказувала батькові інтуїція, говорити з міркувань партійної конспірації, він сам навмисне ухилявся від такої розмови* (Головко, II, 1957, 585); *Захар несподівано пригадав і свої колишні філософські міркування* (Ле, Право.., 1957, 40).

МІРКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. Заглиблюватися думками в що-небудь; розмірковувати. *От простий, невчений чоловік, з доморощеним розумом, а як він міркує! Не один би письменний та друкований позавидував би!* (Коцюб., I, 1955, 466); *Дівчина надто логічно міркує* (Вільде, Троянди.., 1961, 116).

2. Думати, роблячи певні висновки; обмірковувати. — *Я все оце міркувала, Та аж сумно стало: Одинокі зостарілись* (Шевч., I, 1951, 313); *Микита міркував, щось зважував* (Вас., I, 1959, 276); *До самого вечора я міркував над батьковими словами* (Збан., Незабутнє, 1953, 10).

3. *розм.* Розуміти, усвідомлювати щось. — *Але ти не думай, Артеме. І ми теж дещо міркуємо. Ложку за вухо не понесемо. А таки до рота* (Головко, II, 1957, 449).

МІРКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок., безос.* З'являтися в думках, уяві; уявлятися. [П а в л о:] *Бач, мені тоді міркувалося, що на чужині нема ні людей, ні попів, а скрізь тільки одна пуща, нетрі та бескети...* (Кроп., II, 1958, 238); — *Чи український люд визволяти від панів правиться Косинський, а чи себе лише визволити прагне і від Острозького, та й від Корони! — міркувалося Наливайкові* (Ле, Наливайко, 1957, 50).

МІРНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **мі́рний** 4. *Вона, по-моєму, на свої літа зовсім не мала і не худа, а так собі мірненька* (Л. Укр., V, 1956, 300).

МІ́РНИЙ, а, е. 1. Який відбувається, здійснюється у певному ритмі; розмірений, ритмічний. — *Я.. почула голосне, мірне дихання Алли Михайлівни,— вона спала, підклавши руку під щоку* (Л. Укр., III, 1952, 618); *Тиша. Мірний стукіт дощових крапель. Ані душі* (Ю. Янов., IV, 1959, 122); * Образно. *«Нам потрібна мірна хода залізних батальйонів пролетаріату»,— писав В. І. Ленін в своїй роботі «Чергові завдання Радянської влади»* (Поезія.., 1956, 97).

2. *спец.* Яким вимірюють що-небудь, який є міркою. *Віддалі вимірюють різними способами: рулеткою, мірною стрічкою, землемірним циркулем, спеціальними приладами — лічильниками* (Фіз. геогр., 5, 1956, 14); *Павло зупиняє трактора на дорозі, поки піднімають мірного дрота, й знову заводить його в нову борозну* (Кучер, Трудна любов, 1960, 508).

3. Який не виявляє себе в повну міру, в повну силу; стриманий, поміркований. *Постерігаю любов мірну, лицарську, поетичну* (Н.-Лев., III, 1956, 312); [Т е о ф і л:] *Слухай, поводься здержано, в речах будь мірний* (Л. Укр., II, 1951, 503).

4. Проміжний ознаками, якостями між двома протилежними величинами (великим і малим, високим і низьким, важким і легким і т. ін.); помірний. *Не будь солодкий, бо розлижуть; не будь гіркий, бо розплюють; самий мірний будь* (Номис, 1864, № 4603); *Ріст його був мірний, і видно було, що з часом він стане такий підсадкуватий, як отець* (Фр., VIII, 1952, 121).

МІ́РНИК, а, ч., *розм.* **Той,** хто міряє землю; землемір. *У зв'язку з відсутністю землевпорядних сил не можна відмовлятися від проведення цієї роботи спрощеним способом, силами колгоспних мірників, колгоспного активу* (Рад. Укр., 30.I 1946, 1).

МІ́РНИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **мі́рка** 2. *Де Настя — там і Гнат... Копають у пана буряки — він своїми буряками досипав її мірниці* (Коцюб., I, 1955, 23); *Він, товариш голова, не стояв осторонь, тягав мірниці з зерном, аж йому шия наливалася кров'ю* (Гончар, Південь, 1951, 143).

МІ́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мі́рний** 1, 3, 4.

МІ́РНО. Присл. до **мі́рний** 1, 3, 4. *Цілий ліс дитячих голів розхитувався мірно й одностайно вправо і вліво* (Вас., I, 1959, 314); *Мірно й глухо б'ють колеса на рейках* (Кучер, Трудна любов, 1960, 202).

МІ́РОЧКА, и, *ж.* Зменш. до **мі́рка.**— *У Сергійка чобітки зовсім порвалися, босий у школу ходить. Може, ти в район їхатимеш, то попитаєш? Я тобі й мірочку приготую* (Тют., Вир, 1964, 25); [В а с и л ь:] *Продав мішок житнього борошна та мірочку картоплі, купив дещо в хазяйство...* (Кроп., IV, 1960, 319).

МІРО́ШНИК, а, ч. Власник млина; той, хто працює в млині; мельник. *Млин у Мірошника був водяний.*

Мірошник той Хожою звався (Гл., Вибр., 1951, 13); *За столом сиділа Одарка поруч з мірошником з панського млина* (Н.-Лев., II, 1956, 54); * У порівн. *З комори вибіг Василь Боринець, заборошнений* [запилений борошном], *як мірошник* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 170).

МІРÓШНИКІВ, кова, кове. Належний мірошникові. *От моторніші* [парубки] *кинулись до греблі, відчепили мірошників човен.. та й поїхали визволяти, хто там кричить* (Кв.-Осн., II, 1956, 251).

МІРÓШНИКІВНА, и, *ж.* Дочка мірошника.

МІРОШНИКУВÁТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Бути мірошником. *І не мірошникує, а голова борошном припала* (Укр.. присл.., 1955, 149); *Дід Сербиченко показав фронтовикам відмітне місце* [для вітродвигуна], *де.. його ще прадід мірошникував,— золоте місце на всю околицю* (Ю. Янов., Мир, 1956, 101).

МІРÓШНИЦТВО, а, *с.* Заняття мірошника. *Наші вуличани, окрім хліборобства, ще мають і ремесел в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство і мірошництво* (Стельмах. Гуси-лебеді.., 1964, 22).

МІРÓШНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мірóшник**; належний мірошникові. *Моє діло, як кажуть, мірошницьке: запусти та й мовчи!* (Укр.. присл.., 1955, 244); *— Як захочеш, занесеш і собі додому якусь торбинку обмолу. Це законний мірошницький хліб* (Стельмах, I, 1962, 513).

МІРÓШНИЧЕ́НКО, а, *ч.* Син мірошника.

МІРÓШНИЧКА, и, *ж., розм.* Дружина мірошника.

МІРÓШНИЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **мірóшник**. — *Де це ти, мій мірошничку, та забарився?* (Головко, II, 1957, 39).

МІРЧУ́К, á, *ч.* Міра зерна, яку беруть за помел. *Давид одсипав мірчук* (Головко, II, 1957, 30); *Дома мати останнє зерно роздирає на жорнах, щоб не дати мірошникові чотирьох фунтів мірчука* (Стельмах, I, 1962, 128).

МІРЯ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для вимірювання чого-небудь.

МІРЯ́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Той, хто вимірює що-не будь.

МІРЯ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **міря́льник**.

МІРЯ́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **мі́ряти**.— *Йди, каже* [Савка], *туди, там землі не міряні, бери, займай, скільки сили твоєї* (Коцюб., I, 1955, 379); *І вино стане іншим — не міряне чашею, Як потоки, як сонцем запалені бризки* (Мал., Звенигора, 1952, 171).

Не мі́ряно — дуже багато. [Ч а б а н:] *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено?* (Вас., III, 1960, 241); *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля дешевша від грибів* (Стельмах, I, 1962, 197).

2. *розм.* Те саме, що **мі́рний** 1. *Туркіт їшов зразу повільний, міряний, два удари і пауза, два удари і пауза, мов важка їзда по грудді* (Фр., VII, 1951, 347).

МІРЯ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мі́ряти**. *З якогось часу це міряння віддалі до Берліна втратило той жартівливий відтінок і сприймалося бійцями цілком серйозно* (Гончар, III, 1959, 385).

МІ́РЯТИ, яю, яєш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Визначати величину кого-, чого-небудь якоюсь мірою. *Вона скинула з себе пояс та давай міряти город* (Н.-Лев., II, 1956, 355); *Фрунзе, висипавши на стіл кілька сірників, схилився над картою, взявся міряти* (Гончар, II, 1959, 396);— *Температури не міряли?* (Головко, I, 1957, 466).

2. *перен.* Встановлювати, визначати величину, розміри чого-небудь певним мірилом. *Добре чуже лихо міряти — зміряй своє!* (Номис, 1864, № 2355); *Недарма змолоду ввійшов він в полк орлиний: Він знав, що хибний крок злочинним може стать, І точно міряв він і наміри, й причини* (Рильський, II, 1960, 144).

◇ **Мі́ряти всіх однією́ мі́ркою (на одну́ мі́рку)** — підходити до оцінки різних людей, явищ, обставин однаково, без урахування індивідуальних особливостей. *Він міряв усіх однією міркою, усіх вважав споживацькими, несвідомими елементсми* (Збан., Сеспель, 1961, 428); — *Дуркому гори немає, а все низ, отак і тобі, всіх на одну мірку міряєш* (Тют., Вир, 1964, 331); **Мі́ряти на свій арши́н** *див.* **аршин; Мі́ряти на свою́ мі́рку; Мі́ряти своє́ю мі́ркою; Мі́ряти по собі́** — оцінювати кого-, що-небудь тільки з свого погляду. — *От не люблю, коли баби починають усе на свою куцу мірку міряти* (Стельмах, II, 1962, 104); *Друзі міряли по собі: хіба б вони соромилися ото співати, коли б мали якийтакий слух?* (Ю. Янов., II, 1954, 97); **Мі́ряти по́глядом (о́ком, очи́ма** *і т. ін.*): а) оцінюючи, оглядати кого-, що-небудь. — *Глянь, які шляхи ще перед тобою стеляться! Такі шляхи, що як встануть, то й неба дістануть! Маковей міряв поглядом шлях, стиха усміхався йому* (Гончар, III, 1959, 302); *Партизани міряли малого поглядом і співчутливо радили підрости* (Ю. Янов., II, 1954, 11); б) презирливо, з ненавистю дивитися на когось. *Стоять, міряють очима один одного. Стоян і старшина, кожен по-своєму* (Довж., I, 1958, 39); *Вчорашні друзі міряли один одного очима, збираючись пустити в діло кулаки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 472).

3. *перен.* Ходити, рухатися в якому-небудь просторі вперед і назад, уздовж і впоперек і т. ін. *Інспектор все міряв та міряв клас довгими ногами* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 103); *Потім.. починає* [Хома] *міряти асфальт від бровки до бровки* (Гончар, III, 1959, 207); *Троє приречених сиділи попід бортами, подалі один від одного, четвертий міряв трюм уздовж і впоперек* (Загреб., Європа 45, 1959, 4); // Ходити пішки на велику відстань. *Та хоч крізь сон подивляюся На ту Україну...— На ті шляхи, що я міряв Малими ногами* (Шевч., I, 1963, 139).

◇ **Мі́ряти кро́ки** *див.* **крок**.

4. *розм.* Надівати одяг, взуття і т. ін., щоб визначити відповідність розміру; приміряти. *Аллу Михайлівну я застала в ліжку, в тій хаті, де колись ми з нею міряли блузки* (Л. Укр., III, 1952, 615); — *Сто ніг переміряв, ні на одну не прийшовся черевик. — А на свою, на свою ти міряв?* (Донч., VI, 1957, 46).

5. *діал.* Цілити. — *Міряй в око* [ведмедя], *боярине!* — *щепнув з-позаду Максим* (Фр., VI, 1951, 14); — *Я швидко вхопився за револьвера і виміряв у неї.. Дівчина без найменшого руху прошепотіла: — Тільки міряй в голову* (Ірчан, II, 1958, 52).

6. *перен., розм.* Завдавати ударів; бити (у 2 знач.). *Андрій міряв лозиною то одного, то другого. Піхтір, уже скоштувавши скільки разів по плечах, став оддалік* (Вас., I, 1959, 156); — *Мір, мір, Прокопе! А тільки як почнуть спину нагаями міряти, чи й тоді буде отак весело?* (Головко, II, 1957, 292).

МІРЯ́ТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.* 1. Зіставляти себе в якому-небудь відношенні з ким-, чим-небудь; взаємно порівнювати. *І не раз мірявся* [Антоша] *силою з наймічнішими парубками, незважаючи на офіцерські чини* (Коцюб., II, 1955, 386); *Дівчата — Фрося та Парася — міряються косами, чия довша, й тихенько сміються* (Григ., Вибр., 1959, 461); * Образно. *Була колись шляхетчина, Вельможная пані; Мірялася з москалями, З ордою, з султаном, З німотою... Було колись... Та що не минає?* (Шевч., I, 1963, 79).

2. Міряти себе, свій зріст.

3. *розм.* Намагатися що-небудь зробити. *Коли ж чує — ніби квартирку хтось мірясться відсунути* (Барв., Опов.., 1902, 167).

4. *тільки 3 ос.* Виражатися в якій-небудь мірі, величині. *Звичайно, доби культурного розвитку не міряються кількома роками* (Еллан, II, 1958, 176).

МІС, *невідм., ж.* 1. Ввічлива назва дівчини в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвищем або ім'ям.

2. *розм.* У буржуазно-дворянському побуті дореволюційної Росії — вихователька, гувернантка (звичайно англійка). *Щодня Гоголь мав змогу бачити цю легковажну частину вищого світу:.. легеньких, вертлявих дівчаток, яких бліді міс і рожеві мадемуазелі, гуляючи з ними по Невському, навчали витончених манер* (Полт., Повість.., 1960, 417).

МІСИВО, а, *с., розм.* 1. Напіврідка суміш чого-небудь. *Сьогодні зранку прорвало понтонний трубопровід. Сіре місиво дужим фонтаном рвонулося вгору* (Донч., II, 1956, 87); *Вали закрутилися в рубчастих гніздах і почали розтирати і роздирати ганчірки, і це місиво потроху ставало ріденьким білим молоком* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 310); // Те саме, що **тісто.** *Над ночвами вона нахилила широку спину, по лікті втопила голі руки в тягуче місиво і гарцювала по ньому кулаками* (Чорн., Потік.., 1956, 8); // В'язке болото, грязюка (на шляхах, стежках і т. ін.). *Довго м'яв [Олекса] сніг ненадійними черевиками, що аж ніяк не були пристосовані до мокрої снігової каші та густого чорноземного місива* (Руд., Остання шабля, 1959, 288); *Вулиця Маршалкова перетворилася на суцільне багно, що липким глиняним місивом тяглося за постолами* (Чорн., Визвол. земля, 1953, 30).

2. Корм для худоби або птиці з суміші борошна, м'якини або висівок. *Стара почала поратись по господарству.., робити місиво для свині тощо* (Хотк., I, 1966, 103).

МІСИ́ЛКА, и, *ж., спец.* Машина, пристрій для змішування, перемішування чого-небудь.

МІСИ́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Признач. для змішування, перемішування чого-небудь.

МІСИ́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Той, хто змішує, перемішує що-небудь; хто працює на місильній машині.

МІСИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **місильник.**

МІСИ́ТИ, мішу́, місиш, *недок., перех.* 1. Розминати яку-небудь густу в'язку масу, змішуючи, перемішуючи її. *Мотря місила коло хати глину* (Коцюб., I, 1955, 50); *Хляпала діжа, Параска місила круте тісто* (Горд., II, 1959, 345); * У порівн. *Розпалилися всі, розмахались руками, наче місили ними тісто в діжі, гамір у хаті* (Головко, II, 1957, 283).

Місити болóто (грязю́ку, верстý і т. ін.) — йти або їхати по грязькій дорозі. *Підводи, за наказом фельдфебеля, перемістилися у хвіст колони і тепер поволеньки місили болото позаду* (Коз., Гарячі руки, 1960, 120); *По розгаслій дорозі йти було важко: версту по версті місив ногами Давид, на кожному кроці провалюючись у талому снігу* (Головко, II, 1957, 178); **Місити діжу́** — перемішувати вчинене на хліб тісто в діжі. *Другі молодиці місили діжу та тісто на паляниці в здорових ночвах* (Н.-Лев., III, 1956, 73); *Звечора вчинила [Катря], а це затопило в печі й стала діжу місити* (Головко, II, 1957, 206).

2. *перен., розм.* Завдавати ударів; бити (у 2 знач.). *А дрібнота Уже за порогом як кинеться. по улицях, Та й давай місити Небобитків православних, А ті голосити* (Шевч., I, 1951, 248); *Ніколи б не повірив, що він за в'язку сушняку може до півсмерті катувати людину важкими носаками, місити чобітьми* (Стельмах, I, 1962, 91).

МІСИ́ТИСЯ, мі́ситься, *недок.* Пас. до **місити** 1. *Як діжа не міситься, то сім'я біситься* (Номис, 1864, № 14117); *Місилось вапна біле тісто, Варились в печах перші сплави* (Воронько, Славен мир, 1950, 48).

МІСІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **місити.** *Десятки рук замінила вона [тістомісилка] на такій трудомісткій роботі, як місіння тіста* (Рад. Укр., 7.I 1960, 4).

МІСІОНЕ́Р, а, *ч.* Проповідник, якого посилає церква для релігійної пропаганди серед іновірних і навернення їх до своєї віри. *Ще за сто років до хрещення Русі слов'янські місіонери Кирило і Мефодій склали слов'янську азбуку і переклали грецькі церковні книги на слов'янську [болгарську] мову* (Іст. СРСР, I, 1956, 42); *Місіонер хотів зробити Абу-Разема релігійною людиною* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 74); * У порівн. *Се був мій знайомий друкар... ревний, як місіонер* (Л. Укр., IV, 1954, 272).

МІСІОНЕ́РКА, и, *ж.* Жін. до **місіоне́р.**

МІСІОНЕ́РСТВО, а, *с.* Діяльність місіонера.

МІСІОНЕ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **місіоне́р** і **місіоне́рство.** *Почалась вона [слава] і прилипла до нього [патера Гаудентія] головно із-за преславного «місіонерського походу сам-на-сам» до Люблінської губернії для католицької пропаганди серед тамошніх уніатів* (Фр., II, 1950, 170); * У порівн. *Сотні цяцькованих мечетей, позеленіла від моху давня, як місіонерська, церква з написами туристів..— все сповідало звичайним буденним явищем* (Ле, Міжгір'я, 1953, 26).

МІСІС, *невідм., ж.* Ввічлива назва заміжньої жінки в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвищем або ім'ям. [М і ч у р і н:] *Прошу. Моя дружина..* [М а й є р с:] *Майерс. Не прекрасний день, місіс Мічуріна* (Довж., I, 1956, 400).

МІСІЯ, ї, *ж.* 1. Важливе завдання, доручення тощо. *Патер Гаудентій, одержавши таку місію [захищати інтереси католицизму], вирушив з Рима до Варшави* (Фр., II, 1950, 147); *Панна, певне, взяла була на себе благородну місію підняти дух у хлопця, підійшла, сіла на стілець рядом з Вовою і стала заводити розмову* (Вас., I, 1959, 88); *Пан каштелян був вельми спритною людиною, і тому не раз довіряли йому різні дражливі та небезпечні місії, при яких треба було не тільки розуму й відваги, але й хитрощів та безсоромності* (Оп., Іду.., 1958, 468).

2. Високе призначення, відповідальна роль. — *Може, комусь із нас тут судилося загинути, не дожившн до дня перемоги. Але пам'ятаймо одне: на нас лежить велика місія. Будемо ж стояти на смерть!* (Гончар, III, 1959, 117); *Комунізм виконує історичну місію визволення всіх людей від соціальної нерівності, від усіх форм гноблення і експлуатації, від страхіть війни і утверджує на землі Мир, Працю, Свободу, Рівність, Братерство і Щастя всіх народів* (Програма КПРС, 1961, 5).

3. Постійне дипломатичне представництво у будь-якій державі, яке очолює посланник або повірений у справах. *Вкажіть йому [комсомольцеві] дорогу, дайте науку, дайте техніку і тоді посилайте куди завгодно: в інженери, в капітани, в дипломатичні місії, артисти* (Довж., I, 1958, 88); — *А ти ж у Києві бачив по вулицях: так і майорять прапорці на автомобілях дипломатичних місій* (Головко, II, 1957, 503); // Будинок, де розміщене це представництво. *Машина під'їхала до місії.*

4. Представники однієї держави, що перебувають в іншій державі з якою-небудь метою. *У 1842 р. Путятіну надали звання контр-адмірала і послали на чолі*

місії до іранського шаха (Видатні вітч. географи.., 1954, 78); *У жвавих розмовах участі не брав лише начальник японської військової місії майор Такахасі* (Гончар, II, 1959, 390).

5. Місіонерська організація.

МІСНИЦТВО, а, *с.* 1. *іст.* У давній Русі — порядок заміщення державних посад боярами в залежності від знатності роду, його походження й службового становища предків. *Для зміцнення свого становища бояри строго додержувались місництва* (Іст. СРСР, I, 1957, 102).

2. Додержання вузькомісцевих інтересів на шкоду загальній справі, справі держави. *Необхідною умовою успішного будівництва комунізму є.. повсякденний контроль, рішуче подолання в господарському житті елементів місництва і в свідомості* (Програма КПРС, 1961, 77).

МІСНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **місництво**. *Виявлення і боротьба проти.. шкідливих місницьких тенденцій, які йдуть врозріз з загальнодержавними інтересами, повинні бути постійно в полі зору партійних, радянських, господарських і профспілкових органів* (Рад. Укр., 30.III 1957, 4).

МІСТ, моста́ і мо́сту, ч. 1. Споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін. *Нева Тихесенько кудись несла Тоненьку кригу попід мостом* (Шевч., II, 1953, 358); *— Кругом палацу глибока канава, на канаві міст* (П.-Лев., III, 1956, 293); *Коли червона кінnота підійшла до Дніпра, міст перед нею був готовий* (Гончар, II, 1959, 233); // *у знач. присл.* **мостóм**. У вигляді моста. *Якось у косовицю з самого ріжка левади він побачив, як веселка мостом лягла на тополі* (Стельмах, I, 1962, 104); * Образно. *Міст від серця людини до серця людини — щось значніше, ніж споруда з бетону і сталі, яка єднає два береги* (Рибак, Час.., 1960, 177).

◇ **Спали́ти мостú** *див.* **спали́ти**.

2. *перен.* Те, що є проміжним між чим-небудь, що з'єднує щось. *Харків, славна батьківщина перших радянських тракторів, проклав широкий міст у майбутнє своїм гігантським атомним центром* (Ком. Укр., 7, 1965, 68).

3. *спорт.* Положення тіла з вигнутою догори грудною кліткою і з упором на долоні й ноги.

4. *спец.* Частина маси автомашини, трактора. *Водієві часто доводилось включати в допомогу задньому мосту й передній* (Дмит., Розлука, 1957, 272); *Все частіше шоферові доводилось вмикати обидва мости, і газик, підіймаючи білу куряву, пробивався через кучугури та замети* (Збан., Переджнив'я, 1955, 67).

5. *діал.* Поміст, підлога. *Молодицям по світлицях Мости шарувати, Малим дітям пір'я драти І тютюн в'язати* (Нар. лірика, 1956, 88).

МІСТЕР, а, ч. Ввічлива назва мужчини в англійців і американців, що вживається звичайно перед прізвищем або ім'ям. *— Послухайте мене, містер Мічурін,— сказав рішуче Уоллес Берд* (Довж., I, 1958, 406).

МІСТЕРІА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **містерійний**. *З часом містеріальна драма, відірвана від живого народного ґрунту, занепадає і відходить у царину переказів* (Укр. клас. опера, 1957, 44).

МІСТЕРІ́ЙНИЙ, а, е. Який є містерією. *У поемі-містерії «Великий льох» трансформувалося містерійне оповідання козацького літописця Самійла Величка, але не прямолінійно, а як одне із джерел твору* (Вітч., 5, 1962, 202).

МІСТЕ́РІЯ, ї, *ж.* 1. У країнах античного світу та стародавнього Сходу — система культових відправ на честь деяких богів, до яких допускалися лише посвячені. [Кай Летіцій:] *Друже, ми не знаєм, які та секта наставля тенета на неофітів; і того не знаєм, яка клятьба і присяга тих в'яже, що таємних містерій доступили й до нічних зібраннів учащають* (Л. Укр., II, 1951, 369); *Брат прочитав їй цілу лекцію, що християнське причастя є застаток* [залишок] *...містерій* (Крим., Вибр., 1965, 336).

2. Середньовічна релігійна драма на біблійні сюжети. *Може, поворот до кукольної драми, інтермедії та містерії видається декому ретроградним, та мені здається, що се тільки про око може так виглядати* (Фр., XVI, 1955, 189); *Біля собору Нотр Дам де Парі на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію: «Страсті господні»* (Тич., III, 1957, 32).

МІСТЕ́ЧКО [1], а, *с.* Зменш.-пестл. до **місце**. *В Люборацькій коням богослова і містечко знайшлось в стайні* (Свидн., Люборацькі, 1955, 86); *Жайворонки вже спарувались і шукають собі затишне містечко для гнізда* (Коп., Як вони.., 1961, 32); *— О, так! Мій батько дуже вправна людина..— Він мені давненько містечко приготував* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 120).

МІСТЕ́ЧКО [2], а, *с.* 1. Селище міського типу переважно на Україні та в Білорусії. *Вільшана, або Ольшана, містечко Київської губернії, Звенигородського повіту* (Шевч., I, 1951, 148); *Містечко розташувалось у балці форми кривулястого рогу і, мабуть, тому й прибрало назву «Кривий Ріг»* (Досв., Вибр., 1959, 297); *За рікою, на високому березі, розкинулось невеличке сибірське містечко Бійськ* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 331).

2. Група житлових або службових будинків, об'єднаних за своїм призначенням. *На мальовничій околиці Моринців розташувалось лікарняне містечко: центральний корпус, амбулаторія, допоміжні приміщення, парк для відпочинку хворих* (Хлібороб Укр., 1, 1964, 39).

МІСТЕЧКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **містéчко** [2] 1. *Мало не ввесь наш гурток цієї осені роз'їжджається із містечкової школи вчитись далі* (Вас., II, 1959, 298); *Містечкові аптекарі терпляче слухали войовничі крики ліхпома* (Ю. Янов., I, 1958, 121); *Річка. За річкою, наче містечковий форпост, невеличке село* (Трубл., I, 1955, 58).

МІ́СТИК, а, ч. Той, хто схильний до містики, хто вірить у надприродне, в чудо. *Він знав, що Єремія — чоловік з м'яким серцем, плохенький, полохливий, ще й до того містик, прилюбний до грошей* (Н.-Лев., III, 1956, 395); *І хоч Бабенко загалом не був містиком, проте в слово «доля» вкладав щось таємниче, майже містичне* (Руд., Остання шабля, 1959, 207).

МІСТИ́КА, и, *ж.* Релігійно-ідеалістичні погляди, що визнають існування надприродних сил і можливість спілкування з ними людини. *Вчення Павлова про вищу нервову діяльність, що є класичним дослідженням природничо-наукової думки, спрямоване проти релігії і всіляких форм містики* (Наука.., 1, 1958, 37); *Мені тривожно і колюче... Ну, як це я таке зробив, що від огню Степана Кручі цигарку третім прикурив. Селянська містика? Не знаю. Таке повір'я між бійців* (Сос., II, 1958, 407).

МІСТИ́НА, и, *ж.* Те саме, що **місце** 1, 2. [1-й голос:] *В таку містину ворогів загнав, Що легко там було їх подолати* (Сам., II, 1958, 70); *Христя з подругою вибрали собі містину під стінкою* (Горд., Заробітчани, 1949, 44); *Містина вся дика, таємнича, але не понура,— повна ніжної задумливої поліської краси* (Л. Укр., III, 1952, 186); *Ганні ця містина нагадала розкішні полтавські левади. Густа лугова трава, вінки*

молоді очерети, клуб'я поодиноких верб (Гончар, Таврія, 1952, 339).

МІСТИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **містúна**. *Іванко не звертав уваги ні на що, мчав до заповітної затишної містинки на крутому березі Дністра* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 55).

МІСТИ́ТИ, міщу́, містиш, *недок., перех.* 1. Мати в собі, у своєму складі. *Перша* [книга] *містить думи юнацькі, друга пісні битові* [побутові].., *а третя обрядові* (Фр., XVI, 1955, 14); *Насіння з високою абсолютною вагою містить більше поживних речовин і дає міцніші рослини* (Колг. енц., I, 1956, 603); *Ще взимку на п'ятій дільниці шахти імені Жданова здали в експлуатацію новий блок. Тут була хороша руда, яка містила в собі багато заліза* (Ткач, Плем'я.., 1961, 180).

2. *діал.* Розміщувати. *Де мені вас містити з дітворою.. Нехай лишень опісля подумаємо* (Кв.-Осн., II, 1956, 153); *Будували кухні; комори, сараї, стайню. Не тільки треба панам десь жити,— треба десь челядь містити* (Мирний, I, 1949, 194); // Вміщати. *Вона не забула своєї келії, тісної та тихої, як домовина.. Малого віконця, яке містило в собі високі гори* (Коцюб., II, 1955, 119).

3. *діал.* Публікувати, друкувати де-небудь. *Франко.. видає партійний орган «Народ». Тут він містить багато блискучих публіцистичних і програмових статей* (Коцюб., III, 1956, 35); *Ми іноді містили її коротенькі замітки* (Ю. Янов., II, 1954, 9).

МІСТИ́ТИСЯ, міститься, *недок.* 1. Знаходитися в якому-небудь місці. *Великий мурований дім, де жив панич Льольо та містилась контора, важко сірів на чорному небі* (Коцюб., II, 1955, 86); *Щорс вважав, що комендатура мусить міститись поруч з органом Радянської влади* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 60); *Винятково глибокі і важливі міркування Ф. Енгельса про реалізм містяться.. в його листі до німецької письменниці М. Каутської* (Рад. літ-во, 3, 1964, 27); // Займати місце; розміщуватися.— *Нехай товариство міститься по лавках, а я собі зроблю оселю під столом, аби мені соломи* (Барв., Опов.., 1902, 304); *За спинами жінок посідали діти.. Поки люди містилися, Настя та Устя поставили миски з локшиною та борщем* (Л. Янов., I, 1959, 399); // Знаходити місце; вміщатися. *Ті, що не містились у хаті, розклали на подвір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища* (Коцюб., II, 1955, 354); — *Борщу обпився, то ще як качки поїм — вареникам ніде буде міститись* (Мирний, IV, 1955, 364).

◇ **Не містúтися в голові** — не доходити до свідомості, бути незрозумілим. — *Дивна ти, мов серденько!* — *мовив капітан, котрому якось не містилися в голові ті наглі скоки жінчиної фантазії* (Фр., VI, 1951, 400).

2. Входити до складу чого-небудь. *Потік енергії з плазми за 1 секунду у мільйони і мільярди разів перевищує кількість енергії, що в ній міститься* (Наука.., 7, 1963, 18).

3. *діал.* Публікуватися, друкуватися де-небудь. *Уявім собі, що у збірнику міститься кілька творів різних авторів і кожен автор пише своїм правописом* (Коцюб., III, 1956, 261); *Каленик Романович, надівши окуляри, підсів до четвертої сторінки газети «Правда», де містилися політичні відомості з широкого світу* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 29).

МІСТИФІКА́ТОР, а, *ч.* Той, хто здійснює містифікацію. *Обурюючись на настирливість містифікаторів.., я й цього листа приклав до справ* (Кулик, Записки консула, 1958, 218).

МІСТИФІКА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **містифіка́тор** і **містифіка́ція**.

МІСТИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Витівка, вигадка з метою ввести кого-небудь в оману жартома або із злісним наміром. — *Ви впали жертвою негідної містифікації* (Фр., III, 1950, 247).

2. У філософії — пояснення реальних явищ у дусі містики. *Класове панування буржуазії завжди потребувало містифікації: релігійної, філософської, економічної* (Наука.., 12, 1958, 46).

МІСТИ́ФІКУВАТИ, ýю, ýєш, *док. і недок., перех. і без додатка.* Вводити в оману. — *Це не студенти. Ви мене містифікуєте* (Довж., I, 1958, 476); *Писав* [М. Гоголь] *задирливі сатири, вміщав у часописах нищівну критику на себе самого, розважався і містифікував* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 159); // Пояснювати реальні явища у дусі містики.

МІСТИФІКУВА́ТИСЯ, ýється, *недок.* Піддаватися містифікації. *Навіть затемнення Місяця і Сонця люди вважали випадковими доти, поки наука не відкрила законів подібних явищ.. На цьому ґрунті виникло чимало забобонів, в яких обожнювалась і містифікувалась випадковість* (Наука.., 12, 1958, 42); *Практично віруючий не може дивитись на працю як на радість, на щастя, ..працю, її зміст містифікуються і вихолощуються* (Знання.., 2, 1968, 10).

МІСТИЦИ́ЗМ, у, *ч.* Релігійно-ідеалістичний світогляд, заснований на містиці; схильність до містики. *..такий погляд, за яким релігія має значення вирішального важеля світової історії, зводиться кінець кінцем до чистісінького містицизму* (Енгельс, Походж. сім'ї.., 1948, 14); *Я на сни та їх тлумачення ніколи й нічого не покладав і не покладаю, я містицизмом взагалі ще менше займаюся* (Коб., III, 1956, 168); *На протилежність містицизму, культу релігії декадентської літератури, ранні твори поета* [П. Тичини] *свідчать про матеріалістичну, атеїстичну основу його світосприйняття* (Рад. літ-во, 1, 1958, 30).

◇ **Впада́ти у містици́зм** — ставати містиком. *Сухобрус старівся і впадав у містицизм* (Н.-Лев., I, 1956, 394).

МІСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **містика** і **містици́зм**. *Ідеї європейських комуністів-утопістів.. не мають нічогісінько спільного з містичною та антисоціальною секцією духоборів* (Фр., XVI, 1955, 352); // Пройнятий містикою, містицизмом; сповнений містики. *У гроті «святих» обняв нас містичний, таємний страх* (Коцюб., II, 1955, 303); [Шевченко:] *У Вагнера ж почавсь новий період творчості — містичний, заплутаний, лихий* (Тич., I, 1957, 325); // *у знач.* **містúчне**, ного, *с.* Те, що є містикою. *За символом у поезії декадансу завжди простяглася болотна трясовина містичного, «божественного», «непізнаваного»* (Поезія.., 1956, 28).

2. *перен.* Який не можна пояснити. *І хоч це було чимось містичним, але йому здалося, що в її хворобі винен він сам...* (Руд., Остання шабля, 1959, 207).

МІСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **містúчний**.

МІСТИ́ЧНО. Присл. до **містúчний**. *Слов'янщина! — який величний гук, Який широкий і містично темний!* (Л. Укр., I, 1951, 107); *Нездорова атмосфера в домі після смерті батька, підсилена безбожною побожністю Олени.., містично настроювали й таку тверезу голову, як Ольгу* (Вільде, Сестри.., 1958, 367).

МІСТКИ́Й, а́, е́. Здатний вміщувати велику кількість кого-, чого-небудь; ємкий. *Шхуна «Колумб» належала Рибтресту. Це було невеличке, але містке судно* (Трубл., Шхуна.., 1940, 7); *Поруч з баштою кормовець з місткими засіками, кормозапарником* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2); // Який охоплює багато явищ, якостей; всеосяжний. *В ясних і місткіх образах пісенного звучання*

поет [П. Тичина] *зобразив хід революції і в українському селі* (Поезія.., 1956, 86); *Поняття стилю, яким би містким і важливим воно не було, не охоплює всього процесу художньої творчості* (Рад. літ-во, 1, 1961, 42).

МІСТКІСТЬ, кості, ж. 1. Властивість за знач. **місткий**. *В хаті не як було й повно ще. То дядько Гордій просто не дооцінив її місткості* (Головко, II, 1957, 126); *Він* [О. Гончар] *добився високої місткості і лаконізму своєї художньої розповіді* (Про багатство л-ри, 1959, 234).

2. Об'єм чого-небудь. *Досить поширеною народною мірою місткості в Закарпатті було яіко, або ферділь — дерев'яна діжечка з одним вухом* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62).

МІСТО[1], а, *с.* 1. Великий населений пункт; адміністративний, промисловий, торговий і культурний центр. *Жила удова коло бучного міста, де бучні її будинки громоздилися, де сяяли та виблискували церкви золотохрести* (Вовчок, I, 1955, 287); *Я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста з метою його благоустрою* (Довж., I, 1958, 25).

2. *заст.* Місце, де відбувається базар (у 1 знач.). *Піднялися на місто йти бублейниці, пампушниці і ті, що кухликами пшоно, а ложками олію продають* (Кв.-Осн., II, 1956, 10); — *Я трохи полежу, а ти побіжи на місто та купи хліба...* (Коцюб., I, 1955, 133).

3. *заст.* Місцевість (у 1 знач.), місце (у 2 знач.). *І де ходила, В яких то праведних містах, А в нас, сердешна, опочила* (Шевч., II, 1953, 19); *Колись я мала той дівочий звичай, Як покидала край який надовго, Збирати квіти з наймиліших міст* (Л. Укр., I, 1951, 102); // Місце (у 7 знач.). *З царем самим, либонь то знався* [магнат], *В дугу усякого він гнув, Аж поки то якась Зозуля Його із міста не зіпхнула* (Мирний, V, 1955, 288).

МІСТО[2], *спол., діал.* Ніби, наче, неначе, немов. *Кури різнопері по всьому дворищу розбрелися, а півні невгомонні кукурікають, місто вихваляються* (Вовчок, I, 1955, 216).

МІСТОБУДІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **містобудівни́цтво**. *Містобудівельні принципи; Містобудівельні питання.*

МІСТОБУДІВНИЙ, а́, е́. Прикм. до **містобудува́ння**. *Величезні містобудівні роботи проведено при реконструкції Харкова* (Літ. Укр., 15.XII 1967, 5).

МІСТОБУДІВНИ́ЦТВО, а, *с.* Теорія і практика планування і забудови міст. *В Київському науково-дослідному і проектному інституті містобудівництва протягом останніх років вивчаються процеси виникнення і розвитку міських агломерацій* (Наука.., 2, 1965, 1); *Брошура.. присвячена основним питанням економіки містобудівництва* (Архіт. і буд., 3, 1955, 17).

МІСТОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Те саме, що **містобудівни́цтво**. *Раціональне планування населених пунктів у масштабі цілих районів уже тепер стає однією з характерних ознак радянського містобудування* (Рад. Укр., 11.VI 1961, 3).

МІСТОВИЙ, а, е, *діал.* Міський. *Забавляла його візницька служба, а особливо часті проїзди по многолюдних містових вулицях* (Фр., III, 1950, 145).

МІСТОВИЙ, а́, е́, *заст.* Прикм. до **місто**[1] 2; // *у знач. ім.* **містове́**, во́го, *с.* Мито за право торгівлі на базарі.

МІСТО́К, тка́, *ч.* 1. Зменш. до **міст** 1—3. — *Як ти хочеш, дівчинонько, щоб тебе любити, Зроби місток через ярок, щоб добре ходити* (Укр.. лір. пісні, 1958, 167); — *Чом не справите місток? Це ж бо діло ваше! — Та немає вказівок! — Голова нам каже* (С. Ол., Вибр., 1959, 285); *По-різному складалося життя у цих двох таких несхожих зовні людей, і характером вони були наче несхожі, та чомусь проліг між ними місток взаємної довіри і симпатії* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 96); * У порівн. [Антей:] *Хто ж то перейшов по нас, як по містках, до храму слави всесвітньої?* (Л. Укр., III, 1952, 439); *Ця думка міцно засіла в Тасиній голові, як єдиний вихід з становища, як рятівний круг, як місток у майбутнє* (Дмит., Розлука, 1957, 221).

◇ **Місти́ стели́ти** *до кого* — шукати шляхів до зближення з кимось. *Галина йому не сподобалась, бо мовчазна й на вдачу горда. Тоді почав до Світлани Підгірної містки стелити* (Зар., На.. світі, 1967, 264); **Місто́к (місткй) спали́ти** *див.* **спали́ти.**

2. Підмосток для командування на кораблях, машинах і т. ін. для спостереження за ким-, чим-небудь. *Боцман Смола.. пильно стежив за командирським містком, ждучи наказу* (Ткач, Жди.., 1959, 15); *Площадка (місток) керування розміщена над входом у приймальну камеру молотарки* (Зерн. комбайни, 1957, 82); * Образно. *Доповідач сказав, що наявність таких людей, як Л. М. Толстой, на капітанському містку національної думки викликає у сучасників довір'я до сучасного і безстрашність до майбутнього* (Рад. Укр., 20.XI 1960, 1).

МІСТО́ЧОК, чка, *ч.* Зменш.-пестл. до **місто́к**. *Понад самісінькою Россю.., поміж купами каміння в'ється дорога, а по дорозі скрізь невеличкі місточки на глибоких та вузьких балках* (Н.-Лев., I, 1956, 49); *На шляху тому ярок, глибоченький ярок, а в ярку тому місточок* (Вишня, I, 1956, 383); *Від динамічних можливостей слова учений* [О. О. Потебня] *перекидає місточок до складного образного цілого — художнього твору* (Рад. літ-во, 2, 1961, 46); * Образно. *Після вчорашньої сварки Тимко не дивився на Федота, Федот на Тимка, і та сварка ще більше розвела й без того ветхий місточок між братами* (Тют., Вир, 1964, 227).

МІСТРА́ЛЬ, ю, *ч.* Холодний та сухий північний або північно-західний вітер, який найчастіше віє на середземноморському узбережжі Франції. *Саркофаги, сірі й голі, Стоять, як ідоли старі. Мовчать — під сонцем, під містралем, Та як не думати, що їм, Укритим порохом недбалим, Блискучий досі сниться Рим* (Рильський, III, 1961, 253).

МІСТЯ́НИН, а, *ч., рідко.* Житель міста. *Оператор* [кіно] *хотів заспівати, як це полюбляють на природі містяни, але жінка заборонила, пояснивши, що в лісі галасувати не годиться, ліс вимагає тиші* (Ю. Янов., Мир, 1956, 145).

МІСЦЕ, я, *с.* 1. Простір земної поверхні, зайнятий або який може бути зайнятий ким-, чим-небудь. *От і вибрав* [Пархім] *собі місце на горбику* (Кв.-Осн., II, 1956, 477); *Гарне, вигідне було місце, де вони поставили свої курені* (Гончар, I, 1959, 40); // *чого, яке.* Простір, пункт, де що-небудь розміщене, відбувається тощо. *Сидіти в корчмі, місці радості, з незагоєною раною в серці не хотілося* (Хотк., II, 1966, 193); *Червона піхота і навіть кавалеристи, перетворившись у вантажників, пиряли на собі шпали та важезні мішки з піском, ..оснащаючи ними найбільш вразливі місця* (Гончар, II, 1959, 107); *Маршрути походів по місцях слави охопили всю Запорізьку область* (Рад. Укр., 12.V 1967, 4); // Певний пункт, площина, призначені для кого-, чого-небудь. *Пора рушати. Керманичі вже на місцях* (Хотк., II, 1966, 406); *Свого робочого місця ніхто не покинув* (Собко, Біле полум'я, 1952, 237); *Тимофій навпомацки знаходить на своїх місцях сокиру, дерев'яний аршин, долото* (Стельмах, II, 1962, 34); // Певна площина, спеціально влаштована для того, щоб на ній розміститися.

— Он на весілі тісно як буває, А прийде старшина,— і місце є... (Гл., Вибр., 1951, 156); *Входить батько Еней, за ним товариство троянське, І на простелених тканях пурпурних місця обіймають* [займають] (Зеров, Вибр., 1966, 241).

△ **Дитя́че місце** — те саме, що **плаце́нта.** *На третьому місяці розвитку* [зародка] *на внутрішній поверхні стінки матки утворюється дитяче місце* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 185).

◇ **Все стає (става́ло) на своє́ місце (на свої́ місця́)** — все набирає (набирало) попереднього вигляду, відновлюється (відновлювалося). — *Знаєш, друже... Ермітаж відбудували. Саша добре знав, що це не так. Проте він майже несвідомо, палкою своєю уявою вже відроджував порушене.. В нього все там ставало на своє місце* (Гончар, III, 1959, 240); **До місця** — до потрібного пункту (добратися, доїхати і т. ін.); **Душа́ не на місці** *див.* **душа́; З місця взя́ти (бра́ти** *і т. ін.)* — без розгону переходити на швидкий хід. *Паровоз узяв з місця, і вагони котилися все швидше й швидше* (Загреб., Європа 45, 1959, 91); **З місця в кар'є́р** *див.* **кар'є́р; Місце під со́нцем** *див.* **со́нце; Мо́кре місце** [не] **залиши́ться (зоста́неться)** *див.* **мо́крий; Нагрі́вати (нагрі́ти) собі́ місце** *див.* **нагрі́вати; На місці** *чимому* — будучи в чиєму-небудь становищі. — *А я б на твоєму місці уже б мовчала,— обізвалась Надя* (Л. Укр., III, 1952, 497); *Таки він, Матвій, міг сьогодні когось із братів, мов соняшника, зрешетити. Пігловський на його місці за милу душу пригостив би свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (Стельмах, I, 1962, 95); **На місці (вирі́шувати, роби́ти** *і т. ін.)* — там, де відбувається що-небудь, де джерело сировини; без передавання куди-небудь, перевезення і т. ін. *Дарка збирала малину панам.. ну, то вже, певне, й собі брала якийсь відсоток натурою на місці* (Л. Укр., III, 1952, 660); **На місці зло́чину спійма́ти (зловити́, засте́ти** *і т. ін.)* — викрити кого-небудь під час здійснення чогось лихого; **Не до місця** — не до діла, не до речі, не до ладу. — *З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут не до місця* (Ю. Янов., II, 1958, 74); **Не знахо́дити (не знайти́) [собі] місця** *див.* **знахо́дити; Не лиша́ти (не лиши́ти) живо́го місця** *див.* **лиша́ти; Нема́є (не було́, не бу́де) місця** *чому* — немає чого-небудь (про абстрактні поняття). *Короткозорому оптимізмові немає місця* (Коцюб., III, 1956, 285); **Не місце:** а) *(кому)* не слід бути де-небудь, серед когось; б) *(для чого)* не слід, не годиться робити щось. [Сання:] *Гаразд, гаразд, тут не місце для таких розмов...* (Л. Укр., II, 1951, 34); **Ні з місця:** а) стояти нерухомо, не рухатися. *Стоїть солдат, не ворушиться. Москалька крикнула удруге, кричить і утретє — солдат ні з місця* (Кв.-Осн., II, 1956, 9); — *Ліворуч! Праворуч! А вони* [учні] *ні з місця, стоять наче вкопані, а потім враз вибухають реготом* (Гончар, Тронка, 1963, 142); б) на тому ж рівні, у тому ж стані; **Очі на мо́крому місці** *див.* **мо́крий; Прикипі́ти на місці** *див.* **прикипі́ти; Те́пле (тепле́ньке) місце** — вигідна посада. *Грибок знайшов тепле місце — продавцем у кооперації влаштувався* (Зар., Антеї, 1962, 51); *Подбала* [Лукія] *про свого синочка: при конторі влаштовує ..Хіба ж не тепленьке місце?* (Гончар, Тронка, 1963, 163); **Тупцюва́ти (тупцюва́тися) на [одно́му] місці** — не рухатися вперед, не розвиватися. *Що для Посмітного характерно: не тупцювати на місці, не заспокоюватися (вже, мовляв, богова борода в руці), не обмежувати себе лише господарськими справами* (Вишня, II, 1956, 18); *Народне мистецтво не тупцюється на місці, а безперервно збагачується новими сюжетами, різноманітною інтерпретацією їх* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 50).

2. *перев. мн.* Певна місцевість. *6 місця — чувати; Круглий рік весна... Граб., I, 1959, 371); У нас була казкова сіножать на Десні. До самого кінця життя вона залишиться в моїй пам'яті як найкрасивіше місце на всій землі* (Довж., I, 1958, 12).

3. *тільки мн.* Віддалені від центру, центральних організацій райони, організації, установи; периферія. *Розвиток феодальних відносин в окремих областях спричинився до утворення на місцях незалежних князівств, які поступово відокремлювались від Києва* (Іст. СРСР, I, 1956, 54); *Багато цікавого розповіли товариші з місць* (Головко, II, 1957, 431).

4. Окрема ділянка, частина чого-небудь *Сонце підпливало собі вище та вище, грiючи повітря, палючи голі місця* (Мирний, 1, 1954, 252); *Неприємне залоскотало мені під ребрами, зараз же на тому місці почало пекти, як вогнем, стало мені жарко й одразу пройняв піт* (Ю. Янов., II, 1958, 124).

Лобне місце *див.* **лобний.**

◇ **Боля́че місце** *див.* **боля́чий; Місця живо́го нема́** *див.* **живи́й; Слабке́ місце** *див.* **слабки́й.**

5. Частина, уривок книжки, художнього, музичного твору і т. ін. — *Я якось не зрозумів того місця, де Ви пишете, що не можете порозумітися з Мирним в справі видання його повісті* (Коцюб., III, 1956, 213); *Деякі місця в копії* [рукопису] *полишені біло, і невідомо, що там має стояти* (Л. Укр., V, 1956, 351).

6. Становище, яке займає хто-, що-небудь у суспільстві. *Вкраїнська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами* (Сам., II, 1958, 365); — *Ленін! — глухо простогнав Мічурін...— Слухайте мене,— Мічурін випростався. — На честь найвеличнішої безсмертної людини, яка вивела нашу країну на перше місце в історії, наказую припинити роботу!* (Довж., I, 1958, 473).

◇ **Зна́ти своє́ місце** — поводитися відповідно до свого становища. — *Вона* [Катря] *їй так розмалює нігтями писка, що довго в свою школу не покажеться. Хай знає своє місце* (Кучер, Трудна любов, 1960, 360).

7. Службова посада. *Пішла* [Олександра] *наймається; та щось із тиждень попід тином ночувала, поки собі місце знайшла в якогось коваля* (Вовчок, I, 1955, 33); *Наталка після того, як зостались її вольєри без цесарок, подалася в Херсон шукати собі іншого місця* (Гончар, II, 1959, 32); // Вакансія в учбовому закладі для того, хто навчатиметься. *Майже одне місце на робфак при сільськогосподарському інституті. Будемо першого свого бідняка посилати у високу науку!* (Стельмах, II, 1962, 361).

8. Окремий предмет, одиниця вантажу (пакунок, чемодан, ящик і т. ін.). *Вантаж, вага одного місця якого перевищує 250 кг, та вантажі.. вагою більше 400 кг класифікуються окремо* (Автомоб., 1957, 311).

МІ́СЦЕ... Перша частина складних слів, що вказує на відношення до місця, простору, напр.: місцемéшкання, місцепробува́ння і т. ін.

МІСЦЕ́ВИЙ, а, е. 1. Стос. до певної місцевості, краю (*див.* **край** [1] 5); не загальний. *Він* [італієць] *говорить місцевим лігурійським діалектом* (Л. Укр., V, 1956, 390); *Зникає і місцева, теж досить диференційована по діалектах лексика, пов'язана з колишнім побутом, з старою культурою села* (Нариси з діалектології.., 1955, 16); // Який виготовлений у певній місцевості, не привізний. *У світлиці тій* [для туристів], *не дуже великій, вздовж стін стоять широкі ослони, застелені різнобарвними, дуже красними килимцями місцевого виробу* (Коцюб., III, 1956, 45); *На базі місцевих ресурсів працює одна з найбільших*

на Україні паперова Понінківська фабрика (Цюна, Україна.., 1960, 245); *Ввечері вона скликала комсомольські збори і запропонувала оголосити для вільнолуцької молоді недільник по вивезенню місцевих добрив* (Логв., Літа.., 1960, 176); // Який живе у даній місцевості. — *Але я приїду і не проханий на вінчання.— Але ж місцевий батюшка буде гніватись, бо ви одіб'єте од його заробіток* (Н.-Лев., IV, 1956, 113);—*А мені радять: не купили б ви книжечки нашого місцевого поета* (Вас., I, 1959. 350); *Оповідач, Матвій Петрович Кравченко, могутньої будови чоловік, був місцевий житель і старожил* (Собко, Скеля.., 1961, 42); // Який діє або має значення тільки в межах певної території, місцевості; не загальнодержавний. *Особливо важко було добувати дозвіл на кожну виставу від місцевої влади* (Минуле укр. театру, 1953, 29); *Цілі вечори, довгі ж, осінні, гомоніли селяни про землю, про місцеву владу, про новини* (Головко, II, 1957, 89); *Всі партійні організації автономні у вирішенні місцевих питань, якщо ці рішення не суперечать політиці партії* (Статут КПРС, 1961, 12).

Місце́вий колори́т — характерні особливості (побут, пейзаж і т. ін.) певної місцевості, переважно відображені в творах мистецтва. *Ти знаєш, яка це* [«Тіні забутих предків»] *трудна для перекладу річ, дякуючи місцевому колоритові та гуцульській мові* (Коцюб., III, 1956, 425).

2. Який поширює свою дію тільки на частину цілого. *Усяке так зване місцеве лікування: дієта, тепло, застосування в'яжучих засобів тощо — завжди позначаються на стані центральної нервової системи, а значить, і на стані всього організму* (Наука.., 1, 1966, 46); *Санітар налив повну склянку горілки і подав матросові.. Це й був увесь загальний і місцевий наркоз лікаря Заброди* (Кучер, Голод, 1961, 117).

△ **Місце́вий відмі́нок** — відмінок, який відповідає на питання де? в якому місці? *У місцевому відмінку однини іменників II відміни найширше виявлені різноманітні закінчення* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 441); **Місце́вий комі́тет** — виборний орган первинної профспілкової організації; місцевком; **Місце́вий час** — час, визначений для певного географічного поясу, району, місцевості.

МІСЦЕ́ВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Яке-небудь місце, простір земної поверхні. *Підступи до перекопських та чонгарських позицій лежали на рівній місцевості* (Ю. Янов., II, 1958, 236); *Він добре орієнтувався в місцевості і тому йшов серед цих прадавніх сивих ярусів каміння так твердо й упевнено, наче проходив тут уже не перший раз* (Гончар, II, 1959, 104); *Місцевість, відведена під парк, повинна бути здоровою, не малярійною* (Озелен. колг. села, 1955, 48).

2. Те саме, що **край** [1] 5. *З Лубень дуже задоволений, місцевість чудесна, гуляв і катався по Сулі — яка, може, краща за Тетерів* (Коцюб., III, 1956, 308); *Є місцевості веселі, радісні, в похмурі, тривожні.. Кожна місцевість має свою душу* (Довж., I, 1958, 387).

МІСЦЕВКО́М, у, *ч.* Скорочення: місцевий комітет. *Степан був активістом, його якось навіть обрали до місцевкому профспілки зв'язку* (Кучер, Трудна любов, 1960, 135); — *До речі, списки квартирної комісії передані на місцевком* (Рибак, Час.., 1960, 656).

МІСЦЕВКО́МІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **місцевко́м**.

МІСЦЕ́ВО, *присл.* У певному місці, не виходячи за межі певного місця, місцевості. *Коли добрива вносять місцево, поверхня стикання їх з ґрунтом скорочується, і тому він менше вбирає поживних речовин* (Колг. Укр., 7, 1956, 23); *Щоб підвищити ефективність гною та інших органічних добрив під картоплю, їх вносять місцево* (Добрива.., 1956, 226).

МІСЦЕЗНАХО́ДЖЕННЯ, я, *с.* Пункт, місце, де хто-, що-небудь знаходиться. *Він один знає місцезнаходження дорогоцінної копалини* (Багмут, Опов., 1959, 43); *Дельфіни завдяки дуже досконалим локаційним органам можуть визначити не тільки місцезнаходження риб, а й їх породу* (Хлібороб Укр., 1, 1964, 47).

МІСЦЕЗРОСТА́ННЯ, я, *с.* Місце, де хто-, що-небудь росте. *Ізольоване місцезростання сосни Крилова, великі розміри хвої й шишок вказують на древність і реліктовий характер цього виду* (Бот. ж., X, 1, 1953, 42).

МІСЦЕПЕРЕБУВА́ННЯ, я, *с.* Місце, в якому хто-, що-небудь перебуває. *Друзі обіцяли якнайскоріше розвідати про місцеперебування губернаторші* (Бурл., Напередодні, 1956, 37); *Ящірки обирають своїм місцеперебуванням сонячні схили горбів та ярів, просіки та узлісся, степи та пустині, скелі тощо* (Визначник земноводних.., 1955, 97).

МІСЦЕПОЛО́ЖЕННЯ, я, *с.* Положення чого-небудь на певному місці. *В торговому відношенні місцеположення Новгорода було сприятливе* (Іст. СРСР, I, 1956, 63); *Вдивляючись у небо, легко помітити, що зірки протягом ночі змінюють своє місцеположення* (Наука.., 9, 1964, 53).

МІСЦИ́НА, и, *ж., розм.* Те саме, що **місце** 1, 2. *Пошукаю, чи лишилась хоч одна місцина, Де б було не знати лапи Крамарського сина* (Стар., Вибр., 1959, 28); *З Шавниці їздять гуляти в околишні місця, славні своєю красою карпатських краєвидів. До таких місцин належиться Лісний Потік та Пєніни* (Н.-Лев., II, 1956, 410).

МІСЦИ́НКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **місци́на**. *Вона* [темрява] *вступала скрізь у кожну місцинку землі, покривала степ чорним накриттям* (Гр., II, 1963, 431); *Оксен стає на ноги, але стоять йому важко, невидима сила водить його з боку на бік.. і він ніяк не може собі вибрати стійкої місцинки на підлозі* (Тют., Вир, 1964, 136).

МІСЦЯ́МИ, *присл.* У деяких місцях; де-не-де. *Впадало в око її волосся, що місцями було темне, а місцями сиве* (Март., Тв., 1954, 234); *Товща материкового льоду досягає місцями 2000 м* (Фіз. геогр., 5, 1956, 118).

МІСЮ́РКА, и, *ж.* Кільчаста сітка шолома. *На йому* [Потоцькому] *довгі сап'янці з золотими острогами і срібна місюрка* (Стар., Облога.., 1961, 23); — *Пана Хмеля потяг шаблею пахолок Чаплинського.. Якби не місюрка, розколов би голову, а так тільки джмелі довго гули* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 158).

МІСЯЦЕ́ВИЙ і МІСЯЦІВ, місяцева, місяцеве. Прикм. до **місяць** 1. *Вже зорі поскакували, й тонесенький серпанок місяцевий блищав над дубом, ніби зачепився за кучеряву гіллячку* (Вовчок, I, 1955, 382); *За лицем* [Місяця] *висунулась з-за лісу місяцева сива та довга борода* (Н.-Лев., IV, 1956, 10); *Сів Дударик на коника та й їде під небо. Приїхали до місяцевого батька* (Тич., I, 1957, 148).

МІСЯЦЕХІ́Д, хо́да, *ч.* Самохідний апарат для дослідження поверхні Місяця. *Після одержання телеметричної інформації про стан бортових систем самохідного апарата було ввімкнено рентгенівський спектрометр з метою визначення хімічного складу ґрунту в кратері* [Місяця], *в якому перебував місяцехід у період місячної ночі* (Рад. Укр., 12.I 1971, 1).

МІ́СЯЦЬ, я, *ч.* 1. Найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом. *Тихо спускається нічка осіння,— Година сумна; Місяць холоднє кида проміння; Здалека луна* (Л. Укр., I, 1951, 27); *4 жовтня 1957 року — день народження першого крихітного штучного Місяця — назавжди увійде в історію науки* (Наука.., 1, 1958, 4);

• У порівн. *Через Прут перекинувся срібний, як місяць, шлях у таємничі плавні, завиті сріблястим серпанком імли* (Коцюб., I, 1955, 213).

Молодúй (щерба́тий) мі́сяць — фаза Місяця, коли з Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска. *І блисне ріжок молодого місяця.., задзвонить маржина дорогою калаталами* (Хотк., II, 1966, 374); *Виступа Щербатий місяць з-за могили* (Шевч., I, 1963, 364); **По́вний мі́сяць; Місяць упо́вні** — фаза Місяця, коли з Землі видно весь його освітлений Сонцем диск. *Повний Місяць буває на півдні опівночі* (Астр., 1956, 24); *Мати вербу тую* [свячену] *варять, а воду зливають у ночви і при повному місяці купають малу Вустю* (Ю. Яновський, II, 1958, 183); *Єдине віконце в сінях.. ледве пропускало тьмяне світло місяця вповні, що лінувато виповзало з-за далекого обрію* (Тулуб, В степу.., 1964, 25); • У порівн. *Пласке кругле обличчя її* [Шаукен], *наче місяць уповні, подекуди подзьобане віспою, сяяло урочистим і переможним самовдоволенням* (Тулуб, В степу.., 1964, 62).

△ **Фа́зи Місяця** — видимі з Землі різні форми Місяця, що залежать від його освітлення Сонцем.

◇ **На мі́сяць бреха́ти** — без причини гавкати (про собак). *Надворі гавкнув пес, і всі примовкли, підвели голови на завішені вікна. Але собака, видно, брехнув на місяць і замовк* (Стельмах, II, 1962, 110); **На мі́сяць вйти** — нудьгувати без діла. *Цілий день на місяць вила* [Орися] *з нудьги* (Тют., Вир, 1964, 9).

2. Супутник будь-якої планети. *Навколо Землі обертається її супутник — Місяць.. У деяких планет є кілька супутників — їх місяців* (Астр., 1956, 6).

3. Проміжок часу, протягом якого це небесне тіло обертається навколо Землі (від 28 до 31 доби); // Проміжки часу (від 28 до 31 доби), на які поділяють рік у сучасному календарі, не узгоджені з фазами цього небесного тіла. *Директор поклав їм* [вербівцям] *плату по три карбованці на місяць на панських харчах* (Н.-Лев., II, 1956, 200); *Це було в Харкові, в Дзержинському райкомі комсомолу, в золотім місяці вересні* (Гончар, IV, 1960, 37); *Сценарій «Аероград» я написав у Москві за два з половиною місяці* (Довж., I, 1958, 26).

Мі́сяць у мі́сяць — кожний місяць; щомісяця. *Місяць у місяць цех виконує державні завдання* (Рад. Укр., 15.I 1964, 2).

◇ **Медо́вий мі́сяць** *див.* **медо́вий.**

МІСЯЧЕ́НЬКО, а, *ч., нар.-поет.* Пестл. до **мі́сяць** 1. *Ой, не світи, місяченьку, Не світи нікому, Тільки світи миленькому, Як іде додому* (Укр.. лір. пісні, 1958, 242); *Місяченьку, чародію, не жартуй крізь вікна з ним* [сином], *не лягай йому на вії ти промінням голубим* (Сос., II, 1958, 99).

МІ́СЯЧИНА, и, *ж., іст.* Натуральна плата продуктами і одягом за місяць, що видавалась поміщиком кріпакові, який не мав власної землі й працював на полях поміщика. *Наприкінці першої чверті XIX ст. селяни іноді зовсім переводились на панську землю і перетворювались у поміщицьких батраків, які одержували місячне утримання натурою. Ця форма експлуатації називалась місячиною* (Іст. СРСР, II, 1957, 126); *Жила вона в названою матір'ю у Явтушенків, тільки ж господарства ніякого не було в них, а кормились місячиною та мирським подаянням* (Морд., I. 1958, 51).

МІ́СЯЧКО, а, *ч., нар.-поет., рідко.* Те саме, що **місячéнько**. *Землю приспала ніч. Не видко було місячка, спали й зірки, заступивши за хмару* (Гр., II, 1963, 477); *О, країно, вічно-юна, молода,— над тобою ж ворі, місячко і сонце!* (Тич., I, 1957, 275).

МІСЯ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мі́сяць** 1. *Місячне проміння пробивалось крізь порвані хмари* (Л. Укр., III, 1952, 565); *Збулась мета одвічних мрій! Уже на місячній орбіті наш вимпел сяє в млі нічній!* (Тер., Серце.., 1962, 50); * Образно. *Над селом вибілюється місячна повінь* (Стельмах, II, 1962, 32); // Освітлений місяцем. *Була ясна, місячна ніч* (Фр., IV, 1950, 101); *Надя почекала, поки його постать зникла — розтанула в зеленавій безкрайності місячного неба* (Смолич, II, 1958, 117).

2. Який триває, відбувається протягом місяця. *Місячна відпустка;* // Розрахований на місяць. — *У мене одного місячного розходу більше, ніж на сотню набереться* (Мирний, V, 1955, 130); *При Запорізькому машинобудівному інституті працюють місячні курси, на яких з відривом від виробництва вивчають питання економіки працівники середньої ланки підприємств* (Ком. Укр., 8, 1967, 48); // Належний за місяць; який буває, одержується і т. ін. за місяць. *Бурлакам довелось забрати не всю свою місячну плату* (Н.-Лев., II, 1956, 210); *Про те, в якому місяці було тепліше чи холодніше, дізнаються з середніх місячних температур* (Фіз. геогр., 5, 1956, 82).

3. Який виростає, достигає і т. ін. за місяць. *Пахло* [повітря] *малинами і місячною рожею* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Хотіла* [Пазя] *там* [на грядці] *посадити місячну редьку, але в крамниці обмахнулися й дали насіння ріпи* (Март., Тв., 1954, 383).

4. *у знач. ім.* **мі́сячне**, ного, *с., розм.* Те саме, що **менструа́ція**. *При незначному місячному.. приймають відвар листків рути, змішаних з насінням петрушки* (Лікар. рослини, 1958, 106).

МІ́СЯЧНИК [1], а, *ч.* 1. Проміжок часу в 30 днів, призначений для якої-небудь роботи або проведення громадської кампанії. *Ці товариські змагання присвячувалися початкові місячника радянсько-угорсько-німецької дружби* (Собко, Стадіон, 1954, 3). — *Як ви вважаєте, силами школярів ми зуміємо насадити сто гектарів лісових смуг?..— З неділі оголосити місячник лісу...* (Логв., Літа.., 1960, 45).

2. Книжка, журнал, періодичне видання, що виходять один раз на місяць. *У 1878—79 р. видавав я разом з М. Павликом редагований в соціалістичному дусі місячник «Громадський друг»* (Фр., I, 1955, 36); *Перші книги місячника* [журналу «Життя й революція»] *були явно науково-популярного, інформаційно-реферативного напрямку* (Вітч., 8, 1968, 166).

МІ́СЯЧНИК [2], а, *ч., іст.* Кріпак, який одержував місячину. *Селян переводили* [поміщики] *в розряд дворових.. і платили за роботу натурою — мізерним місячним пайком і одягом.. Особливо швидко зростала кількість місячників на Лівобережжі і на півдні України* (Іст. УРСР, I, 1953, 387).

МІ́СЯЧНО. 1. Присл. до **мі́сячний** 2. *Приходжу додому з лекції — застаю у сторожа лист від редактора тої газети, при котрій я мав постійну рубрику в платою 50 р*[инських] *місячно* (Фр., I, 1955, 356).

2. *у знач. присудк. сл.* Видно від сяйва місяця. *Так місячно, хоч голки збирай* (Укр.. присл.., 1955, 299); — *Тихо, місячно. ніч саме для польотів* (Гончар. Тронка, 1963, 21).

МІСЬКБА́НК, у, *ч.* Скорочення: міський банк.

МІСЬКВИКОНКО́М, у, *ч.* Скорочення: міський виконавчий комітет.

МІСЬКВНО́, *невідм.., с.* Скорочення: міський відділ народної освіти.

МІСЬКИ́Й, а́, е́. Прикм. до **мі́сто** 1. *Сонце тільки-но сховалося за будівлями міської околиці* (Досв.. Вибр.,

1959, 154); *Коли Мічурін з'явився в президії на сцені міського театру, зал завирував такими овоціями, які й не снились ніколи найвидатнішим артистам* (Довж., I, 1958, 496); // Який відбувається в місті. *Від початку міських боїв у мінометній роті Брянського сталося чимало змін* (Гончар, III, 1959, 237); // Власт. місту, жителям міста. *Перед нею, неначе з того світу вернувся, сидів її милий Василь, та ще став і кращий, .. вся постать якась панська, міська* (Н.-Лев., I, 1956, 106); *Сільська дячиха не розумілася, очевидно, на делікатних міських звичаях і йти з візитою не мала й гадки* (Хотк., II, 1966, 364); *Крайні одразу ж помітили чужого чоловіка в міській одежі та в окулярах* (Головко, II, 1957, 304); // *у знач. ім.* **міський**, кóго, ч. Той, хто живе у місті. *Отой міський зняв пенсне і, витягши хустку, протирав скельця* (Головко, II, 1957, 169).

МІСЬККО́М, у, ч. Скорочення: міський комітет. *Обком КП України провів дводенний семінар працівників міськкомів, райкомів та обкому партії* (Рад. Укр., 25.II 1968, 2); *Їх* [студентів] *вітали ректор університету і секретар міськкому комсомолу* (Собко, Стадіон, 1954, 307).

МІСЬКПАРТКО́М, у, ч. Скорочення: міський партійний комітет; міськком. *Секретаря міськпарткому знов не застав* [Саїд Алі] (Ле, Міжгір'я, 1953, 22).

МІСЬКРА́ДА, и, *ж.* Скорочення: міська рада. *Працюючи над «Щорсом», я від громадського життя значно відійшов.. Я занедбав роботу в творчій секції і в міськраді* (Довж., I, 1958, 27); *На ковзанку йде брат, А мій тато — до міськради, Бо мій тато — депутат* (Нех., Хочу буть.., 1949, 16).

МІ́ТА, и, *ж., заст.* Помітка. *Мовчки підійшла* [дівчина] *до піаніно. Ніби спересердя, вона грюкала кришкою і, розкривши свою теку, почала щось записувати, придивляючись до міти на фортепіано* (Досв., Вибр., 1959, 17).

МІТЕ́ЛКА, и, *ж., розм.* 1. Волоток очерету, проса і т. ін. *Почорнів зелений очерет і гойдає шовковими мітелками, шепоче з мерзлою осокою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 354); [Х о м е н к о:] *У проса весь секрет — більші мітелки, більше зерна* (Мороз, П'єси, 1959, 184).

2. Віник з таких волотків або чогось іншого, подібного до них. *Нептун же зараз взяв мітелку І вимів море* (Котл., I, 1952, 68); *Вбігає покоївка Лена з пір'яною мітелкою в руці* (Коч., II, 1956, 155).

МІТЕ́ЛКОВИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **мітéлка**. *За дня він* [вітер] *дихає пусткою зжатих полів, ..блисне перед очима мітелковим пухом в лугу* (Гуц., З горіха.., 1967, 146).

МІТЕ́ЛОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мітéлка**. *Часто вони бачили різні дива, які несла на собі річка: відломлений шматок крижини, на якій ріс очерет і махав сухими китицями, безсило повісивши вниз мітелочку, як приречений на страту каторжанин голову* (Тют., Вир, 1964, 254); — *Як прийдуть наші, зберемо, все до віночка, до мітелочки* (Тют., Вир, 1964, 440).

МІ́ТЕЛЬ, я, ч., *спец.* Друкарський шрифт середнього розміру.

МІТЕ́ЛЬШПІЛЬ, я, ч. Центральна стадія шахової партії, коли основні сили обох сторін вступили в гру і починається безпосередня боротьба.

МІТЕ́НКА, и, *ж., заст.* Жіноча рукавичка без пальців; піврукавичка.

МІ́ТИНГ, у, ч. Масові збори з приводу обговорення якихось злободенних питань, переважно політичних. *Й здається, що панові Валер'янові після його промов на мітингах небезпечно сидіти вдома* (Коцюб., II, 1955, 169); *В Арсеналі не припиняються мітинги — так багато треба сказати робітникам, так багато треба знати в ці дні* (Довж., I, 1958, 51).

МІТИНГО́ВИЙ, а, е. Стос. до мітингу. *Несподівано ми встряли з ним у дискусію, відчувши, що натовп нас підтримає. Це був прекрасний мітинговий двобій* (Ю. Янов., II, 1958, 225).

МІТИНГУВА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **мітингувáти**. *Безконечні дискусії і безконечні мітингування,— про що так багато і так озлоблено говорить буржуазна преса,— є необхідним переходом зовсім ще непідготовлених до суспільного будівництва мас,— переходом від історичної спячки до нової історичної творчості* (Ленін, 27, 1951, 180).

МІТИНГУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., розм.* 1. Організовувати мітинги, брати участь у мітингах. *Мітингували з ранку й до вечора. Панський каретний сарай було перетворено в клуб, настелено сцену* (Гончар, II, 1959, 28); *Командир загону вирішив провести в селі мітинг. Він взагалі любив мітингувати — і скажу вам, що говорив він, як Цицерон* (Збан., Любов, 1957, 304); * Образно. *Над ними* [роббфаківцями] *сонце мітингує, в промінні весь Вуцвиконком* (Сос., I, 1957, 308).

2. Вести беззмістовні дебати, розмови, які не допомагають, не сприяють вирішенню справи. -- *О, він уже спить. — Ну от, а ми тут мітингуємо* (Юхвід, Оля, 1959, 288); *Умів лише мітингувати і не торкався ніяких справ. Весь вік людьми (хоч їх десяток!) З трибуки твердо керував* (Гірник, Стартують.., 1963, 37); * Образно. *В густому листі мітингували горобці* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 17).

МІТИ́ [1], мічу, мітиш, *недок., перех.* Ставити мітку на кому-, чому-небудь. *Один газда мітить свої вівці стрівкою, другий розколює вухо раз або двічі, третій засилює дріт або волічку — всякий позначає по-інакшому* (Хотк., Довбуш, 1965, 84); *Здійснилася давня мрія вчених — мітити атоми так, щоб по цих мітках можна було простежити за переміщеннями і перетвореннями, що відбуваються з атомом чи молекулою, до складу якої входить мічений атом* (Наука.., 5, 1956, 7); *Весь ремонтний молодняк* [птахів] *мітять вікovою міткою на перетинці між пальцями ноги* (Птахівн., 1955, 66).

МІТИ́ [2], мічу, мітиш, *недок., неперех.* 1. *в кого — що.* Прагнути попасти; цілитися. *З ранніх літ бродив Віктор по городах і гайках з луком і сагайдаком, усе мітив.. стрілою в чорну ворону* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 86); * Образно. *У серце мітиш, Вцілять вміли. Кому ж ти, дівчино, світиш, Кого ти гриві?* (Дор., Літа.., 1957, 40).

2. *з прийм. «в» і знах. в., розм.* Намагатися зайняти яку-небудь посаду, стати кимось. — *Що, Іване, в начальники току мітиш?* (Головко, I, 1957, 297); *Що* [Максиме], *в чисту науку мітиш?.. Чув я, що просто одразу в академіки хочеш плигнути* (Рибак, Час.., 1960, 182); // *в кого, на кого.* Готувати, ладити. *Його, як меншого, мітив батько у москалі* (Мирний, IV, 1955, 93); *В цю ж хвилину він пишався сином: бач, недавно в районі, а вже на голову колгоспу мітять!* (Минко, Ясні зорі, 1951, 227); *Таємно від Франки собі в зяті вона мітила багацького сина Юрка Хомаху* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13).

3. Мати намір. — *Постій, сизий орле, постій! Я не бити маю, розпитати хочу, Чи не бачив ти вбитого козака?* (Чуб., V, 1874, 939); *Мітив* [Барвінський] *почати здалеку, застосовуючи різних випробуваних обхідних маневрів, а довелося рубати з плеча* (Кол., Терен.., 1953, 173).

МІТИ́ТИСЯ, ться, *недок.* Пас. до **мітúти** [1].

МІ́ТКА, и, *ж.* 1. Знак, зроблений на кому-, чому-небудь. *Той не сталевар, хто розпеченою сталлю не мічений.. Кажуть, що раніше з цієї мітки починалося життя на заводі* (Руд., Вітер.., 1958, 288);— *Мітку шукай. Знайшли помічені дерева і до самого обіду працювали справно, без жодного перекуру* (Тют., Вир, 1960, 243).

2. Дія за знач. **мі́тити** [1]. *Мітка* [атома] *найпростіше досягається добавкою невеликої кількості радіоактивного ізотопу* (Наука.., 5, 1959, 21).

МІТКАЛЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **мітка́ль**. *Міткалева фабрика;* // Зробл. з міткалю. — *Ти не погана. — Авжеже! — зарегочеться вона на всю хату, спішно ховаючи свої рясні кілечки під міткалеву хусточку* (Л. Янов., I, 1959, 323).

МІТКА́ЛЬ, ю, ч. Тонка бавовняна тканина полотняного переплетення. *Вироблення гладенького білизняного бавовняного полотна на багатосистемній круглотрикотажній машині у 14 разів вище, ніж міткалю або мадаполаму на автоматичному ткацькому верстаті* (Роб. газ., 27.III 1966, 2).

МІ́ТКИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **влу́чний**. *Наша розвідка дуже мітка* (Укр.. присл.., 1955, 399).

МІ́ТКО, *рідко.* Присл. до **мі́ткий**. [К о в а л ь:] *Рушнице моя, гаківнице!.. Стріляй же мітко, влучай хвацько* (Кроп., V, 1959, 21); * Образно. *Оком і словом стрілявш ти* [дівчино] *мітко* (Фр., X, 1954, 76); *Цю взаємодію* [поезії й життя] *схоплював він* [Т. Шевченко] *гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомильно, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у тес скло дивився* (Тич., III, 1957, 123).

МІТЛА́, й, *ж.* 1. Великий віник, часто прикріплений до довгої палиці. [Х и м к а *(замітає двір мітлою):*] *Людям неділя, а тобі нема ні празника, ні неділі в цих хазяїнів* (Н.-Лев., II, 1956, 523); *Десь чується шурхіт мітли двірника. Доноситься здалеку дзенькіт трамвая...* (Нех.. Хто сіє вітер, 1959, 8); * Образно. *Гітлерівська мітла була дуже густою, мела підряд, з тим розрахунком, щоб вимести і винищити всіх, хто хоч і не був, але міг бути учасником партизанської чи підпільної боротьби з окупантами* (Коз., Гарячі руки, 1960, 7); * У порівн. *Одна товста гілляка захопила цілий рядок дівчат і, наче мітла, змела їх з полудрабка* (Н.-Лев., II, 1956, 31).

◇ [Залізною] **мітло́ю гна́ти (виганя́ти, ви́гнати, вимета́ти, ви́мести** *і т. ін.)* — рішуче звільнятися від кого-, чого-небудь. — *Скільки я вже заходив до кооперативу.. Гвіздки є? Нема! Ремінь є? Нема! Кооператор, кажу. Гнати б отакого кооператора мітлою!..* (Ковінька, Кутя.., 1960, 45); *Сильна робітничо-селянська влада придушує всякі білогвардійські змови, влаштовані проти неї. Залізною мітлою виганяє вона зрадників із своїх рядів* (Ленін, 30, 1951, 5); — *А от на звітно-виборчих зборах слід мітлою вимести безвідповідальні ревкомісії* (Вишня, I, 1956, 437); **Під мітлу́ вимета́ти** — без залишку, начисто, зовсім забирати, знищувати і т. ін. *Насувався голод.., а «рятівники»* [інтервенти] *тим часом під мітлу вимітали всі запаси хліба, що були в порту* (Гончар, II, 1959, 35).

2. *розм.* Те саме, що **коме́та**. *Мітла огненная вийшла. І степ і гори осіяла* (Шевч., II, 1963, 362); *На вечірньому небі з'явилася велетенська червона мітла* (Кач., II, 1958, 442).

МІТЛА́СТИЙ, а, е, *розм.* З великими мітелками (у 1 знач.). *Шелестить овес мітластий* (Черн., Поезії, 1959, 178).

МІТЛИ́ЦЯ, і, *ж.* Кормова трав'яниста рослина родини злакових із складним колосом. *Крім тимофіївки, пошкоджують* [колосові мухи] *вівсяницю червону, мітлицю. вжу вбірку і жито* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 256); *Прокіп махав грабками, не розбираючи, ..чи овес, чи стоколос, мітлиця чи усякий бур'ян* (Н.-Лев., III, 1956, 124).

МІТЛИ́ЧКА, и, *ж.* Пестл. до **мітели́ка**. *Очерети привітно кивали мітличками* (Ле, Опов. та париси, 1950,47).

МІТЛЯ́Щ, а, *с.* Держално у мітли. *Міліціонер розмовляв з великим бородатим дідом, що стояв перед ним, обома руками спершись на мітлище* (Перв., Дикий мед, 1963, 101).

МІТЛОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **мітла́** 1. *Мітлова лозина.*

МІТЛОПОДІ́БНИЙ, а, е. Який має вигляд мітли (у 1 знач.). *Дерево* [яблуні Слов'янка] *цілком морозостійке, ..з правильною широкою мітлоподібною кроною* (Юним мічур.., 1955, 66).

МІТЛЯ́Р, а́, *ч.* Той, хто робить і продає мітли (у 1 знач.).

МІТО́ВКА, и, *ж., зах.* Мітла (у 1 знач.). — *От піду десь-колись до близького зрубу, наріжу березини та пипнаю* [в'яжу] *мітовки через тиждень, а в понеділок беремо з жінкою по зв'язкові на плечі та й на торг до Дрогобича* (Фр., I, 1955, 370).

МІТО́З, у, *ч., біол.* Найпоширеніший спосіб розмноження тваринних і рослинних клітин. *Більшість ядер ділиться непрямим поділом, або мітозом* (Практ. з анат. рослин, 1955, 49).

МІТО́К, тка, *ч.* Міра пряжі, що складається з 40—50 пасом, а також така кількість відповідно змотаної пряжі. *Він ..почав скуповувати в селі мітки, повісма, покладки і цілими возами вивозити кудись* (Фр., III, 1950, 45); *Чи тобі я, моя мамцю, міткіе не мотала, що ти мені, моя мамцю, долі не вгадала?* (У. Кравч., Вибр., 1958, 121).

МІТРАЛЬЄ́ЗА, и, *ж., іст.* Скорострільна багатоствольна гармата, що стріляє картеччю. *Ми.. бачили масу гармат, та револьверів, та мітральєз і т. ін., аж прикро було дивитись, що стільки то всього того видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей...* (Л. Укр., V, 1956, 402).

МІ́ТЧИК [1], а, *ч.* 1. Той, хто ставить відмітні знаки, мітки на кому-, чому-небудь.

2. Прилад, знаряддя, яким ставлять мітки.

МІ́ТЧИК [2], а, *ч.* Інструмент у вигляді гвинта для нарізування внутрішньої різьби. *Для нарізування різьб у глухих і наскрізних отворах часто застосовують мітчики* (Різальні інстр.., 1959, 115); *Панюшкін, а слідом за ним і Світлана по-новому шліфували мітчики* (Автом., Коли розлуч. двое, 1959, 736).

МІ́Ф, а, *ч.* 1. Стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот. *Саме проти дверей над столом, обставленим лавами-ліжками, приходиться фреска, що ілюструє міф про Адоніса та Венеру* (Л. Укр., II, 1951, 385); *Грали трагедію «Страждання Христові».., променистий міф про померлого й воскреслого бога* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 150).

2. *перен.* Щось вигадане, неіснуюче, фантастичне. *Надворі, там, за парканом тюремним, є конституція, якісь закони; Для нас* [арештантів] *вони є тільки міфом темним* (Фр., X, 1954, 154); *Буржуазний міф про «повну зайнятість» є справжнісіньким знущанням — робітничий клас завжди бідує через масове безробіття, через невпевненість у завтрашньому дні* (Програма КПРС, 1961, 26).

МІФІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до міфа (у 1 знач.). *Міфічні істоти живуть у драмі* [«Лісова пісня» Лесі Українки] *цікавим і оригінальним життям* (Рад. літ-во, 2, 1962, 109); *Дівчата пускали на воду вінки, ворожачи на своїх суджених, а шукачі щастя підстерігали міфічний цвіт папороті в лісі* (Рильський, III, 1956, 392).

2. *перен.* Овіяний легендами; легендарний (у 2 знач.). *А цей хлоп говорить про якогось міфічного Тараса, про невловимого, що втілений в мислі і бажання народу, якого ні кулею, ані шибеницями не знищиш...* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 220).

3. *перен., розм.* Вигаданий, неіснуючий, фантастичний. *До англійської мови ще дуже мало хто приступається, бояться її трудності (більш міфічної, на мою думку, ніж дійсної)* (Л. Укр., V, 1956, 143); *Ніякої, звісно, артилерії в Каланчаку не було.. Згадування про міфічну партизанську артилерію — це своєрідне доповнення до писемної відповіді на ультиматум* [командувачеві Янікоста] (Гончар, II, 1959, 53).

МІФІ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **міфічний** 2, 3.

МІФО́ЛОГ, а, *ч.* Вчений, дослідник в галузі міфології (у 2 знач.). *Міфологи пояснювали цю схожість* [сюжетів епічної творчості різних народів] *стародавньою єдністю міфів* (Від давнини.., I, 1960, 34).

МІФОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до міфології. *І міфологічна література стародавньої Греції і Риму, і класицизм, і сентименталізм в основі своїй були реалістичними* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 21); *Міфологічна теорія, в усіх її відмінах, давала надто широкий простір і волю науковим домислам, допускала надто суб'єктивне тлумачення фактів мови* (Від давнини.., I, 1960, 33).

МІФОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Сукупність міфів якого-небудь народу. *«Лісова пісня» Лесі Українки де в чому перегукується з прекрасною повістю М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Обидва твори створені на матеріалі української міфології, утверджують високі людські поривання, сповнені поезії і краси* (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 48); *Однією з головніших сюжетних основ мистецтва ольвіополітів була грецька міфологія* (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 259).

2. Наука про міфи (у 1 знач.).

МІФОТВО́РЕЦЬ, рця, *ч.* Той, хто створює міфи. *Сьогоднішні міфотворці з імперіалістичного табору використовують старі методи відкидання історичних факторів для того, щоб надихнути своїх спільників на нові воєнні авантюри* (Рад. Укр., 23.II 1965, 1).

МІФОТВО́РЧІСТЬ, чості, *ж.* Створення міфів. *Жанр цей* [фантастика] *— не безплідна міфотворчість, не перенесена в сучасність чарівна казка, а подане в образній формі передбачене майбуття науки, техніки, суспільного життя* (Вітч., 8, 1961, 208).

МІХ [1], а, *ч.* 1. Те саме, що **міщо́к** 1, 2. *Розумна жона як два міхи муки, а третій пшона* (Номис, 1864, № 1406); * Образно. *Щастя цілий міх Бажають щедро задля всіх* (Сам., I, 1958, 224); *Ще під час проходу* [обходу] *він висипав перед товариством цілі міхи своєї мудрості* (Фр., VII, 1951 133); * У порівн. *А ж ось поромщик їх, пронозa, На землю впав, як міх із воза* (Котл., I, 1952, 159).

2. *заст.* Бурдюк. — *Поїть його* [осла] *водою з міхів, годує, жалує* (Коцюб., II, 1955, 150); *Всупереч відомому вислову: «Не вливають молоде вино в міхи старі»,— Кулик* [поет] *вважав, що стара форма може послужити новому змістові* (Вітч., 3, 1963, 157); * У порівн. [Л ю ц і й:] *Я сподіваюся, що Круста завтра забуде все, що п'яним чує і бачив, бо він напився, наче винний міх* (Л. Укр., II, 1951, 415).

МІХ [2], а, *ч.* 1. Обладнання, пристрій для нагнітання повітря, що використовується у ковальському, скляному виробництві для роздування вогню, а також для приведення в дію деяких музичних інструментів. *Великий ковальський міх роздував розжарене вугілля* (Кобр., Вибр., 1954, 174); *— Ех! — махнув рукою Харитон і навіть розтяг міх своєї гармонії на акорді ля-мінор* (Смолич, Мир.., 1958, 28); * Образно. *Народного гніву роздмухався міх* (Нех., Хто сіє вітер.., 1959, 96); * У порівн. *Гонить Аниця сліпу кобилу, кобила сопе, як три міхи* (Март., Тв., 1954, 44).

2. Світлонепроникна частина фотокамери, яка формою нагадує гармонію. *Для архітектурної фотозйомки фотоапарат повинен мати розсувний міх* (Довідник фот., 1959, 70).

МІХОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **міх** [1] 1. *Сорочка груба, з мішкового полотна, чорна, як стеля в курній хаті* (Фр., III, 1950, 202).

МІХОНО́ША, і, *ч. і ж.* Той, хто водить сліпого і носить мішок для подаяння. *Хто йде, їде — не минає* [кобзаря]: *Хто бублик, хто гроші; хто старому, а дівчата Шажок міхоноші* (Шевч., I, 1963, 39); *Незабаром поховав* [Гриша] *діда і зостався один, як палець, поки другі старці не взяли за міхоношу* (Морд., I, 1958, 54).

2. *етн.* Той, хто носить мішок під час колядування. *Івга, як здоровіша, була* [у колядниці] *за міхоношу* (Мирний, III, 1954, 42); *Задовго до* [новорічного] *свята вибираються ватажки та міхоноші, виготовляються зірки, готується святковий одяг* (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 107); * У порівн. *А Василь усе за ними ходить та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик та склада, що Олена купує* (Кв.-Осн., II, 1956, 44).

МІХУ́Р, а́, *ч.* 1. Порожнистий орган у тілі тварини або людини, що наповнюється якою-небудь рідиною. *Квасолю рекомендують як дієтичну страву при клінічному лікуванні хвороб печінки і жовчного міхура* (Зерн. боб. культ., 1956, 121); *Ця хвороба* [гематурія] *характерна тим, що стінка сечового міхура кривавить* (Наука.., 9, 1957, 19); * У порівн. *Він цьвохнув коня батогом і погнав курною дорогою, лиш.. надувалася на спині міхуром червона, вилиняла на сонці, сорочка* (Тют., Вир, 1964, 271); // Мішечок або інші вироби, виготовлені з тканини такого органа деяких тварин. *— Я.. дам тобі ще трохи грошей,— сказав Бразд, і, вийнявши баранячий міхур, заходився рахувати динарії...* (Скл., Святослав, 1959, 92); *У боярських хоромах.. у вікнах прозоре скло, привезене з Києва. А у смердів на вікнах міхури волячі нап'яті* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 34).

2. *діал.* Пухир.— *Він хап рукою за залізо* [залізо].. *А долоня вся міхуром стала* (Фр., IV, 1950, 194).

МІХУРЕ́ЦЬ, рця́, *ч.* Зменш. до **міху́р**. *У капілярах легенів гемоглобін червоних кров'яних тілець вбирає кисень, який потрапив у кров з повітря легеневих міхурців* (Шк. гігієна, 1954, 78); *Зараз викинуло йому на губі гарячковий міхурець* (Март., Тв., 1954, 326).

МІХУ́РНИК, а, *ч.* Кущова рослина родини бобових із плодами у вигляді здутих бобів. *В підліску* [парку Олександрія] *найчастіше зустрічаються: клен татарський, глід, ліщина, калина-городовина; рідше — .. міхурник, бруслина* (Парк Олександрія.., 1949, 99).

МІЦЕ́ЛА, и, *ж.* 1. Колоїдна частинка, заряджена електрикою.

2. *мн.* Найдрібніші кристалічні частинки, з яких складаються колоїдні речовини тіла рослин і тварин.

МІЦЕ́ЛІЙ, ю, *ч.* Те саме, що **грибни́ця**. *Міцелій грибів є головним чином органом прикріплення і органом вбирання їжі* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 72); *Шампіньйони розмножуються міцелієм або спорами* (Колг. енц., II, 1956, 702).

МІЦНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **міцни́й**. *— Дайте таки здоровеньких та міцненьких* [дівчат], *бо міцний чоловік, як міцний горщик, не розкипить*

на жару (Н.-Лев., III, 1956, 55); *Сухорляві, але міцненькі руки держали на плечі великий кошик, повний малини* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Заснула удова, та й Галя й себе заколисала своєю пісенькою і впала сама коло мами у міцненькому сні* (Вовчок, I, 1955, 308); *Мій дядько Панас був, як-то кажуть, міцненький у селі, він оженився колись на немолодій, зате багатій і бездітній вдові* (Козл., Сонце.., 1957, 16).

◇ **Міцне́ньке сло́во** — те саме, що **Міцне́ сло́во** (*див.* **міцни́й**). *Йому хотілося сказати міцненьке слово, але втримався, бо не хотів розладнувати відносини з обласним начальством водного господарства* (Чаб., Тече вода.., 1961, 172).

МІЦНЕ́НЬКО. Присл. до **міцне́нький.** *Галя прокинулася, почула, що міцненько її обняли — то менший брат обняв її* (Вовчок, I, 1955, 312); *Обкрутить* [Тупокопилий] *дебеленько, міцненько, щоб ти тільки те й робив, що вправненько, смирненько за хазяйським плугом ходив* (Ковінька, Кутя.., 1960, 112).

МІЦНИ́Й, а́, е́. 1. Який важко піддається руйнуванню, псуванню (важко ламається, б'ється, рветься і т. ін.). *Стіни* [башти] *неначе будовані з криці.. Щільні віконниці, склеп кам'яний, Засов висить над дверима міцний* (Граб., I, 1959, 241); *Черниш все ще не досягнув гребеня. Тонкий, міцний канат, що спускався від нього, вже кінчився, і його мусили доточувати* (Гончар, III, 1959, 101); *Мариновані гриби і солоні огірки повинні бути міцними і пружними* (Укр. страви, 1957, 61); // Який не можна порушити, зруйнувати; який довго існує, триває, тримається. *Нікому не зламати Партії міцної* (Укр.. думи.., 1955, 379); *Найвищий принцип диктатури пролетаріату — міцний союз робітничого класу і трудящих мас селянства під керівництвом робітничого класу* (Програма КПРС, 1961, 8); *За мир ідем походами І мир міцний — добудем!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 3); *Шляхом зіставлень діалектних особливостей учнів з літературною мовою вчитель домагається глибшого, а головне більш свідомого і міцного засвоєння норм літературної мови* (Нариси з діалектології.., 1955, 6).

2. Фізично витривалий, сильний, дужий. *Того вечора таки недільного з Києва виїхав славний новий віз, запряжений двома міцними волами* (Вовчок, I, 1955, 320); *Шумейко, міцний дід років 60-ти, майструє за столом модель парусного судна* (Коч., II, 1956, 537); *Особливу симпатію викликав шкутильгаючий коник Черниша. Міцний, як качан, сумирний, з густою чуприною на лобі, він дозволяв дітям бавитися з ним, лазити попід черевом* (Гончар, III, 1959, 93); // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини). *Міцні її руки спинили віз* (Вовчок, I, 1955, 325); *Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях і міцні замочені лапи* (Коцюб., I, 1955, 366); *Він дивився на міцні лейтенантові плечі і пробував свої* (Гончар, III, 1959, 410); *Там, де Дніпро гримить і лине, уже поставила турбіни міцна робочого рука* (Сос., I, 1957, 155); // Звучний, сильний (про голос). *Далеко розносилися їх* [бабів] *міцні, на простори раховані голоси* (Хотк., II, 1966, 58).

3. *перен.* Духовно сильний; стійкий, непохитний. *Натура його не була міцна, завзята* (Мирний, III, 1954, 186); *Він не був непохитний, міцний, як той дуб. Душа його була мов у пропасниці. Він був кволий* (Довж., I, 1958, 269); *Добре, що Артем мужик міцний,— не дуже піддається цій хворобі* [страхові] (Головко, II, 1957, 586).

4. Такий, якому можна вірити; твердий, надійний. *Слова* [у Прокопа] *були міцні та повні, наче добре зерно* (Коцюб., II, 1955, 40); *Твердохліб зупинився вражений. Де ж Сміливець? Завжди таке міцне слово в нього, а сьогодні підвів* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 3); // Який досяг високого ступеня вияву; глибокий (про почуття, сон і т. ін.). *Чехов здавна увійшов у мов серце, як міцна й незгасна любов* (Рильський, III, 1956, 14); *Осавула лежав на спині і спав міцним сном, аж рота роззявив і вищирив зуби* (Н.-Лев., II, 1956, 203); *Спи, дитятко, сном міцним!* (Рильський, I, 1956, 253).

5. Який діє з великою силою; дошкульний (про вітер, мороз і т. ін.). *Міцний вітер подув від заходу, потряс вікнами хат* (Кобр., Вибр., 1954, 142); *Міцний мороз пробирав аж до кісток* (Кач., Вибр., 1947, 162); // Який робиться з силою. — *Видужуй, Володю,— торкнув* [Ткач] *забинтовану руку Рязанцева, погладив її ніжно замість міцного потиску і вийшов з палати* (Щупа, Назустріч.., 1958, 365); *В голові безперервно гуло, дзвонило, як після міцного, але не болючого удару* (Гончар, III, 1959, 42).

6. Який містить в собі велику кількість розчинених речовин; насичений. *Нам дають чаю, гарячого, міцного, що блищить в склянці, як стигла вишня* (Коцюб., II, 1955, 245); — *Я вмію зварити маленьку чашку турецької кави — міцної й гіркої, як гірка солодкість життя* (Ю. Янов., II, 1958, 78); // З великою концентрацією діючих речовин. *Міцна горілка запекла в роті, як огонь* (Н.-Лев., II, 1956, 54); *Свіжа, студена, гостра на смак, вона* [мінеральна вода] *забивала дух своєю міцною приємною різкістю* (Гончар, III, 1959, 90); *А каторжний тютюн такий міцний та густий* (Стельмах, Хліб.., 1959, 24); // Різкий, терпкий (запах, а також що-небудь, що має такий запах). *На вікні мороз, і аромат вербени здається не таким солодким і міцним* (Сос., I, 1957, 101); *Десь з невидимих душників просочується міцний дух влежаної дубівки* (Стельмах, I, 1962, 71).

7. *розм.* З великим достатком; заможний.— *Даремно нарікаєш на Прокопа. Він — міцний хазяїн* (Руд., Остання шабля, 1959, 173); — *Переважна кількість колгоспів — це багатогалузеві, економічно міцні господарства* (Колг. Укр., 4, 1958, 7).

◆ **Міцне́ сло́во (слова́, слівце́):** а) різкий, дотепний, дошкульний вислів. *А ми ту молотьбу починали, що збираємося кінчати? — в'їдливо спитав хтось від дверей. За гомоном Кіндрат Дорофійович не розпізнав голосу. Але заготовив міцне слівце, збравшись стьобнути ним всякого, хто наважиться підтримати необачну вилазку проти нього* (Логв., Літа.., 1960, 13); — *Ви самі потураєте їх* [козаків] *свавіллю. Це така нахабність, така зухвалість... таке...— не міг він підшукати досить міцного слова* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 24); б) непристойний вислів, лайка. — *Тільки, будь ласка, якнайменше міцних слів. Пам'ятай, що ти дипломат* (Довж., I, 1953, 142); *За коротку мить дід устиг спом'янути міцним словом усю нечисту силу* (Донч., V, 1957, 55).

МІЦНИ́ТИ, ню́, ни́ш, *недок., перех., рідко.* Робити міцним; зміцнювати. *Цупкий щипучий мороз міцнив грязюку* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 253); *Вони згадали, як гнів загиблих товаришів міцнив їх відвагу* (Довж., I, 1958, 352).

МІЦНІ́СТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **міцни́й.** *В житловому будівництві майбутнього архітектори надають перевагу баштам, оскільки вони дозволяють підвищити міцність будівлі* (Літ. Укр., 5.V 1967, 4); *Радянський карбованець — найсталіша валюта в світі. Про його міцність і купівельну спроможність свідчить загальний рівень державних роздрібних цін* (Наука.., 3, 1961, 9); *Запорозькі коні відзначались міцністю, витривалістю і швидкістю* (Іст. УРСР, I, 1953, 291);

Практично міцність розчину для кожної партії насіння доводиться щоразу добирати (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 141); *Здорове вино, стійке при зберіганні, має міцність не менше 9—12 градусів* (Колг. Укр., 8, 1957, 35).

МІЦНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Ставати міцним, сильним. *Робітничий клас не гине, а росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартовується в боротьбі* (Біогр. Леніна, 1955, 123); *Тож рости і міцній, мій смуглявий, замріяний сину* (Криж., Під зорями..; 1950, 27); *Читання надихало Лесю, голос її з кожним рядком міцнів, виразнішав* (М. Ол., Леся, 1960, 160); *Йому здалося, що він іде сам через фантастичні степи, іде як тінь од свого життя, міцнів в рішучості й запеклості* (Ю. Янов., II, 1958, 206); *Мороз міцнів з кожною годиною* (Кач., Вибр., 1953, 399); *Життя розквітало, країна міцніла* (Забіла, Малим.., 1958, 15).

МІЦНІ́ШАТИ, ає, аєш, *недок.* Робитися, ставати міцнішим. *Листя на дереві міцнішало, набираючись цілющої води* (Н.-Лев., I, 1956, 68); *Дружба Шевченка з Вернером міцнішала* (Тулуб, В степу.., 1964, 278); *Голос в Антона міцнішав, ріс, і він не помітив, що вже кричить* (Коцюб., II, 1955, 295); *Від його міцної.. постаті і вольового, мужнього обличчя віяло такою певністю й силою, що Ляля відчула, як і сама біля нього міцнішає, вбирає в себе частки його могутньої сили* (Гончар, IV, 1960, 33); *А вітер міцнішає, зривається вісхола* (Хижняк, Тамара, 1959, 257); *Андрійове господарство з року в рік міцнішало* (Кач., II, 1958, 11).

МІЦНІ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **міцні́ти.** *Згуртування соціалістичних держав у єдиний табір, його міцніюча єдність і безупинно зростаюча могутність забезпечують повну перемогу соціалізму і комунізму в рамках усієї системи* (Програма КПРС, 1961, 17); *Нині вже немає єдиної, всеосяжної системи капіталізму, а є два світи: міцніючий з кожним роком світ соціалізму і дряхліючий світ капіталізму* (Ком. Укр., 4, 1960, 83); *Він піймав у темряві її руку. Міцно стис.., чула, як від цього гарячого, дедалі міцніючого потиску їй починає паморочитись голова* (Гончар, II, 1959, 172).

МІЦНО. Присл. до **міцни́й.** *Подвір'я в господі Савуляка. Будинок, критий міддю. Невисокі, але міцно збудовані тини* (Собко, П'єси, 1958, 27); *Катерина міцно з'єднала свою долю з Антоновою долею* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); *— О, ще, хвалити бога, держусь міцно на ногах* (Н.-Лев., III, 1956, 321); *У своїй норі міцно спав бурундук* (Трубл., I, 1955, 80); *Міцно і щиро стискаю Вашу руку* (Л. Укр., V, 1956, 394); *Хлопець поліз, дістав хліб, взяв солі з черепка, що стояв на віконці, міцно посолив* (Григ., Вибр., 1959, 30); *Ну й димочки восени! Ну та й міцно ж пахнуть, кляті!* (Мур., Осінні сурми, 1964, 13).

МІЦНО... Перша частина складних слів, що відповідає значенню слова **міцни́й** 1, 2, напр.: **міцноголо́сий, міцнокорі́нний, міцнокри́лий, міцности́лий, міцнотіли́й** і т. ін.

МІЦНОНО́ГИЙ, а, е. Який має міцні ноги; витривалий у ходьбі, бігу. *Цієї весни валка підібралася переважно з молоді, свіжої, міцноногої, настроєної йти хоч до моря в пошуках кращого найму* (Гончар, I, 1959, 5).

МІЦНЮЩИЙ, а, е. *розм.* Дуже міцний. *Спрагло смокче самосад із цибуха дядько Степан. Бакун у нього міцнющий — тільки пацюків труїти* (Літ. Укр., 4. III 1969, 2); *Таня, ледь лизнувши, скривилась, відставила чарку: ух. і міцнюща ж!* (Дім., І будуть люди, 1964, 260).

МІЦЬ, мо́ці, *ж.* 1. Те саме, що **міцність.** — *Порядний якийсь майстер робив* [браму], .. *на міць і зроблена!* (Март., Тв., 1954, 164); — *Ми коли вимурували його* [корівника], *то спершу випробували на міць: всією бригадою забралися на самий верх і давай гопака гуртом* (Гончар, Тронка, 1963, 209).

2. Фізична сила. *Гаїнка.. йшла швидко, моторно, і, мов якась нова снага, нова міць уступала в неї,— мов не йшла вона, а самі ноги її несли* (Гр., II, 1963, 438); *Пружна бадьорість охоплює всього, міццю наливає м'язи* (Вітч., 9, 1947, 66); * Образно.— *Стій і дивись, парубче, як ці кучматі* [кошлаті] *дуби зачаровано зупинились перед полянкою! І хто зупинив цю горду парубочу міць?.. Оця єдина берізка!* (Стельмах, I, 1962, 248).

3. Велика сила чого-небудь; могутність. *Наш народ створив нездоланну воєнну міць, яка є головною перешкодою на шляху агресивних устремлінь імперіалізму* (Рад. Укр., 23.IV 1967, 2); *Знаменита мандрівка Катерини до Криму влітку 1787 року.. була.. демонстрацією зростаючої економічної й політичної моці Росії* (Добр., Очак. розмир, 1965, 72); *Отже, сила й міць поезії Шевченка така, що перед нею, як ми бачимо, тремтять, жахаються наші вороги* (Тич., III, 1957, 46); *Безсмертен, хто прийшов у світ як первоук І міццю генія підніссся на вершини...* (Рильський, II, 1960, 302).

4. Сила як можливість, здатність робити що-небудь. *Вона почала кричати на всю міць легких* [легень] *в надії, що коли не Остап, то хтось інший почує її* (Коцюб., I, 1955, 362); *То був втомлений, приглухлий голос старого чоловіка, в голосі чулася міць, вгадувалася давнолітня звичка до повелінь* (Загреб., Диво, 1968, 185).

Вйбитися з мо́ці, *заст.* — втратити сили. *Вітер.. Наліг на козака, з його одежу цупить.. Дув, дув, аж потом ввесь облився, Із моці вибився, сердешний* (Греб., I, 1957, 60).

МІЧ, мо́чі, *ж., заст.* Сила. — *Та деріть дужче! — крикнув що в мочі сам пан сотник конотопський* (Кв.-Осн., II, 1956, 185); *Повертало сонце на південні грані; В горах полилися струмені весняні; Все кругом кипіло, і очам здавалось, Що й само каміння мочі набиралось* (Щог., Поезії, 1958, 216); *У пошані той у нас, хто працює вміло; Вміло, чесно, в повну міч* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 139).

Нема́є (не ста́не) мо́чі — не вистачає (не вистачить) сили. *Даремно горять мої очі: тьму освітити немає в них мочі...* (Л. Укр., I, 1951, 271); *Сказать немає мочі* (Сос., I, 1957, 207); *Всяке діло за тобою, І не стане мочі Все робити та робити З ранку і до ночі!* (Щог., Поезії, 1958, 76).

МІ́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мі́тити** [1]. — *Так це ж хлібина також моя! — А вона в тебе що, мічена?* (Тют., Вир, 1964, 288); *За теслярами, грабарями прийшов і скульптор в Дніпроград, Прийшов обпалений боями. В походах мічений рубцями,— Митець народний і солдат* (Наг., Пісня.., 1949, 135); // у знач. прикм. *Юрко догадувався, що господар грав міченими картами, але протестувати не насмілювався* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 92).

△ **Мічені а́томи** — атоми, що відрізняються від інших атомів того самого хімічного елемента радіоактивністю й масою або лише масою. *З допомогою мічених атомів тепер можна стежити як за фізичними, так і за хімічними перетвореннями речовин* (Наука.., 5, 1956, 7).

МІ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мі́тити** [1]. *Міченням риб досягається можливість детального вивчення їх розвитку і життя* (Колг. Укр., 6, 1957, 38); *Кільця з пластмаси.. використовують не для нумерації птиці, а для її мічення при гніздовому спаровуванні* (Птахівн., 1955, 74).

МІ́ЧМАН, а, ч. 1. Перший офіцерський чин морського флоту царської Росії та особа, яка мала цей чин. [К о б з а:] *І взагалі, я спів люблю, не можу не любити, паче мічман* (Корн., І, 1955, 34).

2. Вище старшинське звання у Військово-морському флоті СРСР до 1972 р. та особа, що мала це звання. *З берега драбиною піднімаються Степан у формі мічмана і Сергій у формі капітана* (Баш, П'єси, 1958, 77).

3. З 1972 р.— звання у Військово-морському флоті СРСР, проміжне між старшинським і офіцерським, та особа, що має це звання.

МІ́ЧМАНКА, и, ж. Формений кашкет з козирком для молодшого і старшого командного складу флоту, а також цивільний кашкет подібного вигляду. *Хто б сказав, що під його мічманкою з золотою емблемою заховане поріділе волосся?..* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 273); *Він був у ватянці .. і мав на голові свою незмінну мічманку* (Кучер, Прощай.., 1957, 358).

МІ́ЧМАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мічман**.

МІЧУ́РІНЕЦЬ, нця, ч. Послідовники І. В. Мічуріна, видатного радянського вченого. *В багатьох республіках нашої країни є станції юних натуралістів, де молоді мічурінці не тільки навчаються, а й починають глибше розуміти і більше любити природу рідної батьківщини* (Колг. Укр., 3, 1957, 24); *Коли вийшли на сцену зовсім юні мічурінці.. і повернули йому* [І. В. Мічуріну], *своєму дідусеві, з любов'ю його яблука,..— він тихо заплакав* (Довж., І, 1958, 499).

МІЧУ́РІНКА, и, ж. 1. Жін. до **мічу́рінець**. *Ось тебе дівчата обступили, Молоді мічурінки, що ти З ними тільки, тільки-но садила Ці нові, невидані сорти* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 9); *Хлоп'я чи дівчинка певно доводить, що він мічурінець, що вона мічурінка* (Вишня, II, 1956, 8).

2. Сорти зернових, плодових, овочевих і т. ін. культур, виведених вченим І. В. Мічуріним або його послідовниками. *Чудові.. якості Мічурінки: вона добре витримує посуху, не вилягає і не осипається, а продуктивністю в два-три рази переважає ярі тверді пшениці* (Колг. Укр., 10, 1962, 8); *Дві вишні — одна по імені лотівка розлога, друга — родюча мічурінка* (Рад. Укр., 5.VII 1946, 3).

МІЧУ́РІНСЬКИЙ, а, е. Стос. до вчення І. В. Мічуріна, створений І. В. Мічуріним. *Мічурінський напрям у біології є найбільш прогресивним і творчим напрямом* (Ком. Укр., 3, 1963, 61); — *Колись ми з тобою найбільше гріли чуби над добором насіння, а тепер нам випадає ширше думати над мічурінським вихованням рослин* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 503); *Карта розповсюдження мічурінських рослин зазнала великих змін* (Довж., І, 1958, 489).

Мічу́рінське вче́ння — створене І. В. Мічуріним вчення про спрямоване перетворення природи організмів. *Мічурінське вчення має величезне практичне значення для всіх галузей природознавства* (Наука.., 9, 1956, 29); — *Наші агрономи, наші селяни відчувають силу мічурінського вчення,— розповідають чехи* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 6).

МІ́ШАЛКА, и, ж. Предмет, знаряддя, пристрій для розмішування чого-небудь. *Мішалки при підживленні повинні так само, як і при обприскуванні, безперервно переміщувати рідкі добрива, а особливо коли їх змішують з мінеральними* (Колг. Укр., 4, 1957, 20); *Це* [доступ повітря до кормів] *досягається систематичним і старанним перемішуванням кормової маси ручними або механічними мішалками* (Свинар., 1956, 142).

МІ́ШАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **мішáлка**.

МІ́ШАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який розмішує що-небудь.

МІ́ШАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до **мішáльник**.

МІ́ШАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мішáти** [1]. *На стінах і на сволоці хрестами звисає сухий чебрець, мішаний з чорнобривцями* (Кач., II, 1958, 48); // *у знач. прикм.* — *Тут неначе товар в мішаній череді: є й овечки та телята,..— говорила говорлива Мокрієвська* (Н.-Лев., IV, 1956, 294); *Ми знов пішли лісом, але він уже був не такий густий і не чисто ялиновий, а мішаний* (Мур., Бук. повість, 1958, 28).

МІШАНИ́НА, и, ж., розм. 1. Суміш, поєднання чого-небудь різнорідного. — *Та це в нас така пшениця вродила..— не пшениця, а якась мішанина з житом* (Н.-Лев., II, 1956, 320); *Після кожного вибуху ми перестаємо дихати, прислухаємось, як далеко, десь у мішанині рушничних пострілів, людського галасу, реву худоби — рвуть землю розриви снарядів* (Кол., На фронті.., 1959, 66).

2. Відсутність чіткості, ясності, порядку в чому-небудь; плутанина, безладдя.

МІШАНИ́ЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що **мішани́на** 1. *До цього часу писав по-руському все,— звісно, як міг, мішаницею, а це вже по-нашому став* (Тесл., З книги життя, 1949, 174).

МІ́ШАНКА, и, ж., розм. 1. Суміш злакових рослин з бобовими, яка вирощується на зелений корм або сіно. *Карпо підходив до хури, брав вилами пахучу мішанку і розстеляв її тонкими валками попід хлівом* (Іщук, Вербівчани, 1961, 6).

2. Різна кормова суміш. *У племінний період качок годують чотири рази: вранці і ввечері — зерном, а вдень два рази — вологими мішанками* (Колг. Укр., 10, 1960, 29); *Купили ви свиню, приміром. Не свиню, а порося. Замішали їй мішанки там чи чого іншого, разів кільканадцять винесли — зирк: — уже підсвинок* (Вишня, I, 1956, 73).

3. Те саме, що **мішани́на** 1. *Але ж у дійсності нам не доводиться бачити такої Мішанки різних речей. І ніколи її не буває. Справді-бо, з різних начатків ті речі постали; і спільні Деякі з первістків тих, але завжди у різних сполуках* (Зеров, Вибр., 1966, 150); *Птахарня ото наша... Леггорни всі повинні бути. Поки що мішанка, та нічого — будуть усі леггорни* (Вишня, I, 1956, 373).

МІ́ШАННЯ, я, с. Дія за знач. **мішáти** [1].

МІША́ТИ [1], áю, áєш, *недок., перех.* 1. За допомогою мішалки, ложки і т. ін. перегортати, збовтувати, переміщувати що-небудь. *Всипала я кукурудзяне борошно в окріп, мішаю ложкою мамалигу* (Н.-Лев., III, 1956, 255); * Образно. *У мовчазнім натхненні ліс Мішає фарби на палітрі* (Мур., Осінні сурми, 1964, 9).

2. Сполучати що-небудь різнорідне. *Баба мішала в свій язик* [мову] *словацькі слова* (Н.-Лев., II, 1956, 405); *В чисту, як золото, .. пшеницю мішали вівсюга — щоб не впізнали, або розсипали в полову в клуні* (Головко, II, 1957, 330); // Переміщуючи, порушувати порядок розташування чого-небудь. — *Не давайте їм* [полякам] *шикуватися в ряди!.. Мішайте їх, мішайте, розділяйте!* (Довж., I, 1958, 251); *Лікарша мішав карти, як шулер перед гарячою грою* (Ле, Міжгір'я, 1953, 52).

◇ **Мішáти (змішувати) з землéю** *кого-небудь* — паплюжити. *Він перевів погляд на ешелон.. з плакатами на вагонах, що в землю мішають шляхту та пана Пілсудського* (Гончар, II, 1959, 308).

3. *розм.* Помилково приймати одне за інше; плутати, не розрізняти. — *Не так-бо було!.. ви, отче Єремію, мішаєте одне в другим* (Н.-Лев., III, 1956, 376); *Вона так ослабла, що мішала сон із дійсністю* (Тют., Вир, 1964, 451).

4. *діал.* Бентежити (у 2 знач.). *Погляд молодого чоловіка мішав його і прибивав до місця* (Кобр., Вибр., 1954, 63).

МІЩА́ТИ [2], áю, áєш, *недок., розм.* Те саме, що **заважа́ти**. — *Геть же від лавки, не мішай людям в мене товар розбирати* (Кв.-Осн., II, 1956, 476); *Пішла собі старенька додому. Галі наче легко зітхнулося. Усі їй мішали* (Вовчок, I, 1955, 155).

Не міша́є; Не міша́ло б — не заважає (не заважало б), не завадило (не завадило б); не зайве (не зайвим було б). — *Я йду потихеньку, як звичайно, бо хоч нічого і не чуєш, а все ж осторога не мішав* (Хотк., I, 1966, 88); — *Його он жіночка в Чаплинці же молода, недавно оженився. Та й мені не мішало б додому заскочити* (Гончар, II, 1959, 66).

МІША́ТИСЯ [1], áюся, áєшся, *недок.* 1. З'єднуватися, зливатися з чим-небудь. *Дух свіжого чаю мішався з озонованим повітрям* (Коцюб., I, 1955, 317); *Потім почав* [пілот] *марити, слова мішалися з стогоном, в грудях його все зловісніше булькало, хрипіло* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 124); // Втрачати чіткість обрисів; здаватися одною масою. *Софія схопила книжку, розгорнула її раптово, не читаючи, дивилась на букви, що мішались їй в очах, мов у тумані* (Л. Укр., III, 1952, 545).

2. Розташовуватися вперемішку з ким-, чим-небудь. *Тут вже темна соснина починає мішатись з дубом, липою, кленовою, усе стає густіше, густіше* (Стор., I, 1957, 76); *Козацтво мішалося з міщанами, жінки й дівчата — з козаками, і гурт за гуртом ходили з віфлеємською зіркою з двору в двір* (Ле, Наливайко, 1957, 77); // Втрачаючи ясність, ставати незрозумілим, плутаним (про думки, вислови). *І думки мої мішаються, і сон мене не бере; а засну — все сниться, що на волі!..* (Вовчок, I, 1955, 263); // *безос.* Паморочитися. *Йому починало в голові мішатися від тої бесіди, котра йому видалась цілковитою загадкою* (Фр., II, 1950, 152).

3. *діал.* Бентежитися (у 2 знач.), ніяковіти. *Катря і та мішалася перед удовиним поглядом* (Вовчок, I, 1955, 186); *Стрічаючися з нею поглядом, він уже не бентежився, не мішався* (Фр., VII, 1951, 249).

4. Пас. до **міша́ти** [1] 1.

МІША́ТИСЯ [2], áюся, áєшся, *недок., розм.* Те саме, що **втруча́тися** 2. — *А зась не знаєш? — обізвався Кузьма Трохимович з своєї ятки,— швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!* (Кв.-Осн., II, 1956, 21); — *Добро Хіврі, що її свекруха.. не мішається ні до чого* (Григ., Вибр., 1959, 110); — *Ні, ти, Гнате, в це діло не мішайся* (Тют., Вир, 1964, 179).

МІШЕ́НЬ, і, *ж.* 1. Штучна або природна ціль при навчальній та тренувальній стрільбі. *У полі на стрільбищі кожен взвод зайняв своє місце. Встановили мішені* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); *Значне місце в радянському спорті займає стрільба по рухомих мішенях, яка проводиться на спеціально обладнаній площадці — стенді* (Спорт.., 1958. 128); // Об'єкт для стрільби, влучання. *Термітні снаряди підпалили кілька хат, полум'я було мішенню для німіїв* (Дмит., Наречена, 1959, 119); * У порівн. *Небо над степом нависло, порешечене зорями пробоїнами, як велетенська мішень* (Гончар, Тронка, 1963, 307).

2. *перен.* Про того, хто є предметом нападок, глузувань, переслідувань. *В. Іванович мішенню своєї сатири обирав агресивну суть капіталізму, палів війни* (Вітч., 3, 1961, 200); *Без нього нудьгував кожен, хто хотів мати вірну мішень для своїх дотепів і жартів* (Гончар, I, 1954, 480).

МІШЕ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **міш**о́**к**; // З якого виготовляють мішки. *Він* [завод] *спроектований як високомеханізоване й автоматизоване підприємство, розраховане на щорічний випуск десяти машин для виробництва мішечного паперу* (Роб. газ., 2.X 1965, 1).

МІШЕ́ЧНИК, а, *ч.* Той, хто займається мішечництвом. *Після третього дзвінка потяг постояв ще стільки, щоб кондуктори і залізничні охоронники встигли висадити мішечників із їхніми клунками й мішками, і тільки тоді рушив* (Панч. На калин. мості, 1965, 142); *Легко проскакую під вагоном на другий бік поїзда, де людей значно менше і, разом з кількома мішечниками, вилажу на буфер, а потім і до тамбура* (Кол., На фронті.., 1959, 179).

МІШЕ́ЧНИЦТВО, а, *с.* Скуповування і незаконне перевезення мішками продуктів з метою спекуляції під час продовольчих труднощів. *На ґрунті продовольчих труднощів* [1919 р.] *поширилось так зване мішечництво, яке завдавало великої шкоди трудящим* (Іст. УРСР, II, 1957, 156).

МІШЕ́ЧНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **міше́чник**.

МІШЕ́ЧОК, чка, *ч.* Зменш. до **міш**о́**к** 1—3. *Ходила й Маланка* [по панське добро]. *Вона ледве приперла мішечок муки, засапалась і стогнала* (Коцюб., II, 1955, 79); *Іван.. вийняв з кишені мішечок, витрусив з нього два синюватих з червоними смужками коники і віддав Олі* (Юхвід, Оля, 1959, 115); *Ось поле відкрасувалося, треба набирать молочка, так порожній мішечок. Чи не буде пустоколос?* (Горд., II, 1959, 322); *Запалі щоки, мішечки під очима, глибокі зморшки на чолі,— все це робило його значно старшим, ніж він насправді був* (Руд., Вітер.., 1958, 247).

◇ **За́втра з міше́чком** — уживається для висловлення незгоди, заперечення чого-небудь. — *До пана, Никанор. Зроби милість, допусти до нього або поклич. — Так і покличу! Завтра з мішечком.* — презирливо хмикав *Никанор* (Стельмах, I, 1962, 394).

МІ́ШКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **мішанка** 1, 2. *Сіно — так: не чисте, а мішка: було там змішано і степове, і з м'якого нив'я* (Сл. Гр.); *В розчинені двері конюшні чути було Маріїн гнівно-ласкавий голос до коня. Видно, мішку мішала, а він ліз* (Головко, II, 1957, 115).

МІШКО́ВИЙ, á, é. Прикм. до **міш**о́**к**. *Мічикова фабрика;* // Зробл. з мішковини, мішка. *В умовах колгоспного виробництва фільтрацію здійснюють за допомогою мішкового або рукавного фільтра* (Колг. Укр., 7, 1956, 41).

МІШКОВИ́НА, и, *ж.* Груба, міцна тканина для мішків та упаковки чого-небудь. *З короткого* [лляного] *волокна (куделі) виготовляють грубі тканини: мішковину, пакувальні матеріали тощо* (Техн. культ., 1956, 8); *Поклавши на стіл свій пакунок, Федір Іванович звернувся до жінки, щоб дала щось — може, клейонку стару чи хоч мішковину — щоб загорнути* (Головко, II, 1957, 579); * Образно. *Небо затяглося сірою мішковиною, крізь яку бризнули перші краплі* (Ю. Янов.. II, 1954, 90).

МІШКОПОДІ́БНИЙ, а, е. Схожий виглядом на мішок (у 1 знач.). *Вузли розширених вен мають циліндричну, звивисту, колбовидну чи мішкоподібну форму* (Наука.., 3, 1959, 31).

МІШКОТА́РА, и, *ж.* Мішки для зберігання або транспортування чого-небудь. *Сівалки, збиральні і зерноочисні машини, токи, мішкотара тощо повинні бути перед використанням старанно очищені від насіння попередніх культур або сортів* (Зерн. боб. культ., 1956, 74).

МІШКУВА́ТИЙ, а, е. 1. Схожий на мішок, ширший, ніж потрібно (про одяг). *А яким буде його перший погляд, коли він побачить свою Шуру в мішкуватій зеленій шинелі з довгими рукавами* (Гончар, III, 1959, 174);

Його парадний червоний придворний мундир був мішкуватий і неохайний (Полт., Повість.., 1960, 315); // Набряклий, опухлий, обвислий (про обличчя, щоки, живіт і т. ін.). *Поміж мішкуватими повіками недобре ворушаться потайні неблискучі очі* (Стельмах, II, 1962, 349); *Мішкувати щоки старого затремтіли, і він кілька разів стис долонями скроні, щоб заспокоїтися* (Тют., Вир, 1964, 309).

2. *перен.* Несприти́стий, незграбний у рухах, неповоро́ткий. *Це був чоловік уже літній і зовсім непоказний в себе: невеличкого зросту, мішкуватий, одягнутий надто простенько* (Баш, Надія, 1960, 39); *Коли дивитися на Дрозда в спину, його мішкувата постать.. нагадує фігуру літньої жінки* (Гур., Життя.., 1959, 21).

МІШКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **мішкува́тий.** *Мішкуватість одежі була навмисна, вона не заважала різким рухам хазяїна і не приховувала його франтуватої виправки* (Шол., Підн. цілина, перекл. за ред. Хуторяна, 1940, 204); *Він.. помітно змарнів, від чого властива йому мішкуватість трохи згладилась* (Баш, На.. дорозі, 1967, 105).

МІШКУВА́ТО. Присл. до **мішкува́тий.** *Певне, людина, протягом десятиріч звикаючи до військової форми, так уже потім і не здобував смаку до цивільного одягу, і він завжди обвисає на ній, сидить якось мішкувато* (Руд., Остання шабля, 1959, 533); *Товстун оглянувся, уздрів крізь віконце зелену кофточку і, якусь мить повагавшись, мішкувато посунувся з машини* (Гур., Через замети, 1961, 24).

МІ́ШМА, *розм.* 1. *присл.* Те саме, що **вперемі́ш.** *Думки мішма йшли у неї в голові, вона почувала тільки, що нове, страшне лихо от-от упаде їй на голову* (Гр., I, 1963, 397); *Мішки з цукром.. лежали мішма з дитячими ляльками й розчавленими консервними бляшанками* (Смолич, II, 1958, 41).

2. *у знач. ім.* **мі́шма,** и, *ж., рідко.* Те саме, що **мішани́на.** *Вони говорили разом, одна про те, а друга про інше, і їх бесіда зливалась в якусь кумедну мішму...* (Коцюб., I, 1955, 46).

МІШО́К, шка́, *ч.* 1. Зшите з шматка грубої тканини вмістище для зберігання і перевезення сипких тіл і різних речей, а також великий паперовий пакет цього ж призначення. *Ішов Панас із города додому З сокирою й мішком* (Гл., Вибр., 1951, 72); *Вона латала мішок для харчів* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 368); * У порівн. *Довга сорочка, як той мішок, упала додолу; мережка лишеви лежала аж на землі* (Мирний, III, 1954, 179); *Свиснула козацька шабля, і пан хорунжий мішком зсунувся з коня на лід* (Кач., Вибр., 1953, 140).

Повітря́ний мішо́к — незаповнене місце всередині чого-небудь. *Подрібнену масу* [силосу] *добре ущільнюють, щоб в ній не було повітряних мішків* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 261); *Кричить* [квакша] *голосно і своєрідно, роздуваючи свої кулясті повітряні мішки* (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 40); **Речови́й мішо́к** — невеликий мішок, пристосований для носіння з собою необхідних предметів побуту і продуктів харчування. *На спині* [курсантів] *скатка шинелі, речовий мішок, біля пояса котелок, гранати, лопатка* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 76); *Митяй господар, у нього в речовому мішку є таке, як домашнє сало, ковбаса, цукор, запасні онучі і рукавиці* (Тют., Вир, 1964, 490); **Спа́льний мішо́к** — утеплений ватою або хутром великий мішок для спання в холодних місцях. *Першу партію спальних мішків випустила Хустська фабрика спортивно-галантерейних виробів* (Рад. Укр., 12.II 1971, 4); *Коли ж ви не побажаєте тягти з собою спальний мішок та накомарник, візьміть із собою невеликий розбірний мисливський будиночок, з розкладним ліжком — дуже зручна штука* (Вишня, II, 1956, 234).

◇ **Грошови́й (золоти́й) мішо́к:** а) багата людина; б) багатство. *Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка.. вийшла з-під пера Тобілевича* (Рильський, III, 1956, 276); *Поет-демократ славить вільні взаємини між людьми, не залежні від приватної власності, від грошового мішка («Єсть на світі доля...»)* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 58); **Кота́ в мішку́ купува́ти** *див.* **кіт; Мішко́м (ви́сіти** *і т. ін.);* **Мішо́к мішко́м** — незграбно, мішкувато. *Заляжене дране убрання мішком висіло кругом колись високого стрункого стану* [Марини] (Мирний, III, 1954, 227); — *Ось подивіться!.. матерія гарна, а пошита* [блузка] — *мішок мішком* (Л. Укр., III, 1952, 602); **Мішко́м з-за ро́гу прибі́то (вда́рено); Як (мов, немо́в** *і т. ін.)* **мішко́м [із-за ро́гу] нама́ханий (прибі́тий)** — недоумкуватий, чудний або дивний (про людину). *Нарешті всі чомусь зійшлися на тій думці, що його «мішком з-за рогу вдарено», і перестали звертати на нього увагу* (Тют., Вир, 1964, 164); — *Чого він* [вершник] *такий? — Наче намаханий із-за рогу мішком* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 413); **Мов (немо́в** *і т. ін.)* **мішо́к розв'яза́вся** *з чим* — дуже багато, ціла злива чого-небудь. *Мов розв'язався мішок із гамором: крик, зик, пискотня...* (Вас., II, 1959, 137); *Немов мішок розв'язавсь з усякими виговорами.. і іншими прикрощами, що так і сипалися з Кракова на нещасний тернопільський конвент* (Фр., II, 1950, 170); **То́рба ли́ха і мішо́к бі́дй** — дуже багато неприємностей. — *Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Ій-бо, він ще привезе торбу лиха і мішок біди* (Стельмах, I, 1962, 629); **Як (мов, немо́в** *і т. ін.)* [горо́х] **з мішка́ (сы́патися, посы́патися, сипну́ти** *і т. ін.)* — з'являтися в дуже великій кількості, у великій мірі. *У той день вони* [рекорди] *сипалися, як з мішка* (Собко, Біле полум'я, 1952, 136); *Запитання посипалися, як з мішка, Ганс не встигав відповідати* (Собко, Запорука.., 1952, 215); *Щастя, як горох з мішка, так і сиплеться на нашого Павлуся* (Стор., I, 1957, 58); **Як ра́ки з мішка́** — у різні боки (розбігатися, розтягатися, розлазитися тощо). — *І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки, — гульня йде, і спинити їх* [Тодоську і Охріма] *нікому. А хазяйствечко, як раки з мішка* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 84).

2. *чого.* Кількість чого-небудь сипкого, що наповнює це вмістище (дорівнює 3—5 пудам). *Дід брав за літо по п'ятаку од вівці.. та ще хліба мішків п'ять* (Мирний, I, 1949, 154); — *Грошей не беру, тільки пашню. — Багато? — Мішок пшениці* (Стельмах, II, 1962, 123).

3. *який, спец.* Вмістище для чого-небудь у тварин та рослин. *У роті* [мартишок] *є защічні мішки, куди тварини набивають їжу, а потім, не поспішаючи, поїдають її* (Зоол., 1957, 165); *У фазі розвитку жіночої квітки, коли віночок вже опав, у зав'язях.. ми спостерігали, як повністю сформовані зародкові мішки, що з певних.. причин не були запліднені, заповнилися крохмальними зернами і поступово дегенерували* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 38).

Мішки́ під очи́ма — набряки під очима. *У неї все ще стояла перед очима висока чорна матушка-гуменя: жовті мішки скачуть під злими очима* (Коцюб., II, 1955, 118); *Біля столу сидів, попихкуючи цигаркою, жовтощокий письмоводитель з мішками під очима* (Хижняк, Тамара, 1959, 133).

4. *військ.* Повне оточення (військових частин). *Як на галопі пройшли килигеївці Крим, так на галопі й вихопились через Перекопський перешийок назад, ледве встигши вискочити з кримського мішка* (Гончар, II,

1959, 84); — *Пане отамане, дивізія в мішку!* — кричав розгублений полковник генералові Терешкевичу (Довж., І, 1958, 152).

[Кам'яний] мішо́к — низька, тісна камера у в'язниці, а також в'язниця взагалі. *Тепер я тут, серед цих стін, як звір у пастці.. Як? гинути тут... у цьому мішку.., коли там воля... робота... товариші...* (Коцюб., II, 1955, 187); *Карцер був страховиськом для всіх: кам'яний мішок з мокрими стінами, і не одна жінка з дванадцятої камери побувала вже в ньому* (Хижняк, Тамара, 1959, 150); — *А ми ж де в? — допитуюся. І тільки тоді я побачив, що лежу не в ліжку і не в хаті, а на соломі, в якомусь кам'яному мішку* (Логв., Давні рани, 1961, 54).

МІШУРА́, и́, *ж.* 1. Сріблясті або золотисті металеві нитки, що йдуть на виготовлення парчевої тканини, галунів і т. ін. *У фіналі вистави на сцену вибігали чотири пари танцюристів у блискучих від стеклярусу та всякої мішури, кричущих костюмах* (Минуле укр. театру, 1953, 97); // Прикраси для ялинки у вигляді гірлянд з таких ниток. *Ялинка, прикрашена позолоченою мішурою.*

2. *перен.* Щось показне, обманливе. *Кадетський демократизм — мішура, тимчасове відображення демократизму мас, або прямий обман..* (Ленін, 13, 1949, 53); *З Антоном Андрійовичем тримався* [управитель] *серйозно, по-діловому, знаючи, що той не любить лестощів і його пильне око добре бачить, де мішура, а де щире золото* (Добр., Очак. розмир, 1965, 196).

МІШУ́РНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мішура́** 1; // Зв'язаний з виготовленням мішури. *Мішурне виробництво;* // Зроблений з мішури або прикрашений мішурою. *В ніч місячну, як у мішурне убрання, .. нарядилася Земля* (Головко, I, 1957, 56).

2. *перен.* Розрахований на зовнішнє враження; обманливий, показний. *Єгипетські піраміди вражають уяву величчю своєї архітектури і рівнем будівельної техніки, але й вісочать жорстоким докором самій науці, що безплідно розтратила працю десятків тисяч рабів заради мішурної величі фараонів* (Рад. Укр., 1.I 1964, 3); *Радянські воїни вміють розпізнавати мішурний блиск буржуазної культури* (Укр. літ., 10, 1957, 179).

МІЩАНИ́Н, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — особа, що належала до міщанства. *За панування царя Миколая I-го на Західній Україні в одному повітовому місті жив міщанин Лемішка* (Н.-Лев., I, 1956, 172); *Чути пісню було.. і в хатах заможніших міщан та ремісництва* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 115).

2. *перен.* Людина з обмеженими дрібновласницькими інтересами і вузьким кругозором; обиватель. *Буває й так, що на виробництві, в колективі, скрізь, де є громадський контроль, людина поводиться, нібито, бездоганно, а дома вона виявляє огидні риси міщанина* (Ком. Укр., 6, 1960, 57).

МІЩА́НКА, и, *ж.* Жін. до **міщани́н.** — *Мене прозивають міщанкою (вона була донька горожанина таки з того містечка, але тепер уже пані), а за тебе будуть говорити, що купуєш булки по два крейцарі* (Март., Тв., 1954, 190); *Напроти доктора на лаві сидять якісь дві жінки, з вигляду крамарки або багаті міщанки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 412); *Ні, ні, моя жінка не якась там міщанка... Це в неї після війни... Це минеться* (Мур., Бук. повість, 1959, 204).

МІЩА́НОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **міща́нка.** — *Жила проти нас міщаночка. Сирітка була, Кривошиєнкова звалася* (Вовчок, I, 1955, 261); *Щодо колишньої капітанші Бабулькіної* [з п'єси Я. Мамонтова «Рожеве павутиння»], *то це дрібненька міщаночка, придуркувата й підстаркувата, яка мріє лише про одруження* (Рад. літ-во, 5, 1958, 102).

МІЩА́НСТВО, а, *с.* 1. У дореволюційній Росії — соціальна група людей, що складалась з дрібних торгівців, ремісників, нижчих службовців і т. ін. *А міщанство, духовенство,— що для їх дворяни? Кожне дума про «равенство», Панібратство дране!* (Черн., Поезії, 1949, 156); // Збірн. до **міщани́н.** *Уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках* (Стор., I, 1957, 76); — *Я гадаю об'єднати козацьку старшину, магістрат, ремісників та міщанство — взагалі всі наші сили* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 131).

2. *перен.* Погляди й поведінка міщанина (у 2 знач.). *Вона не вибачить йому його ганьби, його міщанства. Треба було щось сказати, щось зробити... Але що? Він не знав* (Коцюб., I, 1955, 405); *Література наша переслідує міщанство на широкому фронті — в ставленні до праці, і в ставленні до власності, і в розумінні краси і затишку* (Талант.., 1958, 219).

МІЩА́НСЬКИЙ, а, е. 1. *дорев.* Прикм. до **міщани́н** (у 1 знач.). *Бідний вчитель, з убогої міщанської родини, вигнаний з школи, він ніколи не сягав грішною думкою вище наймички або убогої панночки* (Коцюб., I, 1955, 405); — *Я виріс у маленькому міщанському містечку* (Шовк., Інженери, 1956, 119); // Належний міщанину, міщанам. *Вже білі лелі можна знайти у кожному міщанському, та навіть у холопському садку* (Л. Укр., III, 1952, 490); *Міщанські двори тріщать від постояльців* (Гончар, Таврія, 1952, 33); // Такий, як у міщан, власт. міщанам. [Є ф р о с и н а:] *Скиньте, мамо, оту міщанську хустку з рожками та вберіться в чепчик* (Н.-Лев., II, 1956, 479); *Будинок у Плачинди просторий, міщанський, на п'ять покоїв* (Стельмах, I, 1962, 308).

2. *перен.* Пройнятий духом міщанства (у 2 знач.); обивательський. *Нездорові родинні обставини, розлад між батьками, міщанський побут, надмірне потурання дитячим примхам негативно впливають на виховання дітей* (Іст. укр. літ., II, 1956, 220); *Традиційно міщанською улесливістю на людях замінюють* [обиватели] *сердечну теплоту взаємин* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14).

МЛА, и, *ж.* 1. Неосвітлений простір; темрява. *Скільки тут, на землі, У нічній темній млі, ..Плаче юних сердець* (Рильський, I, 1956, 23); * Образно. *Смертельна мла Ще молодого не зв'язлила, А двох старіших обпалила, Холодні очі сповила* (Мал., III, 1957, 480); // *перен.* Політичний гніт, відсталість і безкультур'я. *Як наші предки вчилися ставати На дві ноги,— вони* [краса і думка], *немов орли, Вели змагання щире і завзяте, Щоб вирвать нас із вікової мли* (Рильський, II, 1946, 7).

2. Непрозоре повітря, насичене водяною парою; туман. *Долини були заповнені млою* (Фр., IV, 1950, 268); *Мла раннього осіннього вечора спускалася над містом* (Собко, Вогонь.., 1947, 4); * У порівн. *Народу щоб було, як мли* (Ю. Янов., I, 1954, 19); // Дрібний дощ, сніг, які стушовують, згладжують обриси предметів. *Стояла мряка над землею, А ми очима і душею Ловили промені у млі* (Олесь, Вибр., 1958, 391).

3. Повітря, насичене димом або найдрібнішим пилом. *Здалеку йшла на село хмара куряви, .. сонце пірнуло в неї і розсипалось рожевою млою* (Коцюб., II, 1955, 16); *Над висілком стояла сіра мла від диму і пороху* (Панч. Синів.., 1959, 106).

4. Прозорі випари, рух яких ледве помітний у жаркий день; марево (у 3 знач.). *Воно* [море] *мліло у спеці літнього дня, дихало млою і, делікатними тонами зливаючись з далеким небосхилом* [небосхилом], *чарувало й вабило у свою чисту, теплу й радісну блакить* (Коцюб.,

I, 1955, 284); *Неначе дивний хор в липневій теплій млі,— це з зорями небес земля злилися зорі* (Сос., II, 1958, 14).

МЛАДЕ́НЕЦЬ, нця, ч., *заст., уроч.* Мала дитина; немовля. *Марія навіть не ховалась З своїм младенцем* (Шевч., II, 1953, 314); [Я р о с л а в:] *Насправді бог младенців умудряє* (Коч., П'єси, 1951, 34).

МЛАДЕ́НЧИЙ, а, е, *заст., уроч.* Прикм. до **младе́нець**. *І пролились Ще в перший раз младенчі сльози На лоно матернє* (Шевч., II, 1953, 318).

МЛА́КА, и, *ж., діал.* Заболочена низина; трясовина. *Понад опари розлогих млак виднілися дахи й комини невеликого підгірського містечка* (Кобр., Вибр., 1954, 186); *Святочний спокій царював над понурими волинськими млаками* (Ірчан, II, 1958, 59).

МЛИ́ВО, а, *с.* 1. Перемелювання зерна на борошно; помел. *Я розказав, що в наших млинах беруть вдвоє більшу міру за мливо, і це підбило молодого мірошника мандрувати на Україну* (Н.-Лев., II, 1956, 413); *Тепер вітер хороший, мливо гарне* (Барв., Опов.., 1902, 393).

2. Зерно, що йде на помел. *Мати звеліла того дня одвезти мливо до млина, бо вже зісталось мило борошна* (Н.-Лев., VI, 1966, 383); *Тепер він, Когут, перебуде його* [млинок], *і з усієї округи повезуть люди мливо, посипляться борошно з-під каменя у мішки* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 77).

3. Те саме, що **бо́рошно** 1. *Нема млива, треба до млина йти* (Сл. Гр.); *Запах свіжого млива Сергієві знайомий. Але, здається, він однаковий у всякого борошна* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 104); *В кошиках та на вишитих убрусах пухкі паляниці, житній хліб нового млива* (Бурл., О. Вересай, 1959, 74).

МЛИН, а́, ч. Споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної, парової та ін. енергії. *Порожній млин і без вітру меле* (Укр.. присл.., 1955, 187); *Водяні млини, попритулювавшись до високого каміння, поховавшись під зеленими вербами, крутять день і ніч чорними колесами* (Н.-Лев., I, 1956, 51); *За городами, мабуть, біля мосту, важко чмихав паровий млин* (Головко, II, 1957, 18); * У порівн. [В і т р о в и й:] *У нього язик, як млин, нікому слова не дасть сказати...* (Корн., II, 1955, 214).

◇ **Лити во́ду на млин** *чий див.* **лити**.

МЛИНА́Р, я́, ч., *діал.* Мельник. *Колись дід розповідав Михайлові, що млинарі спілкуються з чортами, які женуть воду на колеса їх млинів* (Томч., Жменяки, 1964, 63).

МЛИНА́РКА, и, *ж., діал.* Жін. до **млина́р**. *А в тім млинчику* [млинку] *млинарка, А в млинарки дві дочки* (Чуб., V, 1874, 1068).

МЛИНА́РСТВО, а, *с.* Перемелювання, переробка зерна на борошно в млинах. *У феодальних маєтках була значно розвинена і переробка сировини; головне місце займало млинарство* (Іст., УРСР, I, 1953, 123).

МЛИНА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до млинарства. *Працівники млинарської промисловості здавна намагаються удосконалити процес помелу* (Наука.., 3, 1960, 60).

МЛИНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Тонкий коржик з рідкого тіста, спечений на сковороді. *Видно, що Ганна млинці пекла, бо й ворота в тісті* (Номис, 1864, № 7336); *Парувала варена картопля, шкварчали на сковорідці гарячі млинці* (Смолич, День.., 1950, 85); * У порівн. *Подушку дають одну, тонісіньку, як млинець* (Н.-Лев., II, 1956, 394).

МЛИНИ́ЩЕ, а, *с.* Збільш. до **млин**.

МЛИНІ́ВКА, и, *ж., діал.* Канал, яким іде вода з річки до млина. *Мирон.. побіг із кількома сусідськими хлопцями до млинівки купатися* (Фр., IV, 1950, 329).

МЛИНКОВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **млинкува́ти** 1. *Може б, несподівано метнутись до клуні, припасти до току, де лежить ще не млинковане зерно, або скочити в засторонок з сіном?* (Стельмах, II, 1962, 35).

МЛИНКОМБІНА́Т, у, ч. Скорочення: млиновий комбінат. *Запорізький млинкомбінат № 12 уже переробив перші 100 тисяч пудів пшениці* (Рад. Укр., 13.VII 1958, 4).

МЛИНКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *перех.* Очищати зерно після обмолоту віялкою.

2. *перех.* Подавати куди-небудь насосом (повітря). — *Ще ніколи в яму не лазив! Все лиш.. глину тягай або вітер у яму млинкуй!* (Фр., I, 1955, 112).

3. *неперех., перен.* Крутити чим-небудь. *Кинув картки у поштову скриньку і помалу, млинкуючи палицею, проходжувався* (Мак., Вибр., 1954, 261).

МЛИНО́ВИЙ, о́ва, о́ве. Прикм. до **млин**. *Десь поблизу шумить млинове колесо* (Вовчок, I, 1955, 322); // Стос. до підприємств, що переробляють зерно на борошно. *В колгоспі споруджено.. млиновий комбінат* (Ком. Укр., 11, 1959, 15).

МЛИНО́К, нка́, ч. 1. Зменш. до **млин**. *На річечці якійсь маленькій Стояв собі млинок, і в нім Мірошник жив* (Греб., I, 1957, 69).

2. Машинка, пристосування для розмелювання якихнебудь зерен. [Т ь о т я С и м а:] *Та невже у вас млинок є кав'ярний. Дайте, рідний, хоч на день, а то сил немає товкти* [каву] *в ступці* (Коч., II, 1956, 430).

3. Те саме, що **ві́ялка**. *У кого є більше збіжжя* [збіжжя], *той має до чищення куплений млинок* (Сл. Гр.); *На цей крик позбігалися зі всіх сторін слуги, .. поспішав щосили опорошений від млинка економ* (Кобр., Вибр., 1954, 88).

4. Іграшка з пристроєм, який крутиться від вітру. *Зверху на хлівці млинок поставив* [Митько]. *Повійне вітрець — млинок і почне лопотіти* (Донч., Пісня.., 1947, 37); * У порівн. *Колеса з лотерейними білетами закрутились, як млинки* (Л. Укр., III, 1952, 621); // *у знач. присл.* **млинко́м**. Дуже швидко. *Юра танцював на одній нозі, диким вереском оглашаючи подвір'я, і крутився млинком* (Смолич, II, 1958, 20).

МЛИНО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **млино́к**. *Млиночок — всьому віночок* (Номис, 1864, № 14017).

МЛИНЦЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **млине́ць**; // Признач. для випікання млинців. *Млинцеве борошно*.

МЛИ́НЧИК, а, ч. Зменш. до **млине́ць**. *Для млинчиків приготовляють рідке тісто* (Укр. страви, 1957, 266).

МЛИ́СТИЙ, а, е. Зі млою (у 2, 3 знач.). *Настав ранок, сірий, млистий, понурий* (Фр., II, 1950, 159); *Вітри все шаленіють, гонять по дорозі млисту куряву* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 11).

МЛИСТІ́СТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **мли́стий**. *Ти з казки тієї, Що нас переносить До сонця Гвіневі.. У млистість Мадейри* (Ус., Листя.., 1956, 57).

МЛІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мліти**.

МЛІСТЬ, мло́сті, *ж.* 1. Почуття розслабленості, знемоги. *Якась невимовна млість опанувала мене, якесь ослаблення не то тіла, не то волі* (Фр., IV, 1950, 291); *Він.. прислухався, як солодко б'ється в грудях серце і в усьому тілі розливається приємна хвилююча млість* (Добр., Олов. солдатики, 1961, 10); * Образно. *Никне з млості вся рослина. І розлився дух медовий З нив по тирсі по перловій* (Черн., Поезії, 1959, 64).

2. Хворобливий стан, близький до зомління або непритомності. *Юзя лежала.. вся посиніла від холоду, що проймав її і тряс до болю, до млості* (Л. Укр., III, 1952, 635).

3. *рідко.* Те саме, що **мла** 4. *Полуденна спека пашіла млістю й духом нагрітого листя* (Донч., IV, 1957, 105).

МЛІ́ТИ, мліє, мліють, *недок.* 1. Бути в стані млості (у 1 знач.). *А надто той рибалонька, Жвавий, кучеря-*

вий, Мліє, в'яне, як гостріне Ганнусю чорняву (Шевч., I, 1951, 165); [М а р у с я:] *Тобі б тільки щебетати та мліти від солодких речей!..* (Кроп., I, 1958, 95); *— Здається, любов'ю називають оте сидіння увечері в парку, .. коли він сигарету смокче, а вона мліє, схилившись йому на грудну клітку?* (Гончар, Тронка, 1963, 128); * Образно. *Ніч, тиха, тепла літня ніч, стояла над землею, библискуючи зорями, мліючи у своїй розкоші...* (Мирний, IV, 1955, 57).

2. Знемагати від болю, глибоких переживань. *Нехай душа болить і мліє з мук страшних, Сльоза ж не скотиться на віл!* (Сам., I, 1958, 96); *— А самі аж мліємо в розпачі: ну, що тут робити?* (Головко, I, 1957, 472); *Мати впадає — не спить біля сина, Мліє душею, бо хвора дитина* (Гірник, Сонце.., 1958, 165); // Ставати нечутливим; терпнути (про руки, ноги, пальці тощо). *Ноги мої мліють, але я біжу...* (Коцюб., I, 1955, 418); *Мить — і дівчина вже на турнїку.. Високо гойдається, бовтає ногами, сміється. Але довго так їй не втриматися — руки мліють* (Гончар, Тронка, 1963, 160).

3. Утрачати свідомість; непритомніти. *Врешті він почув, що мліє.— Стій... не можу...— шепнув він, опускаючись додолу* (Коцюб., I, 1955, 357).

4. Знемагати від високої температури, спеки. [О д и н е г р:] *Які пишні наші ліси, облиті гарячим сонцем, де од тепла мліє душа і тіло!* (Н.-Лев., II, 1956, 449); *Мліє* [бабуся] *біля самовара і лічить денну виручку* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 82); * Образно. *Вогка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків* (Коцюб., I, 1955, 296); *Мліло, густо пахло чебрецем і врожаєм повне літо* (Стельмах, На.. землі, 1949, 530); * У порівн. *Важкі колоски жита замислено хилились вниз, не ворушились, не шепотіли, ніби й вони мліли від спеки* (Коп., Сусіди, 1955, 69).

5. *кул.* Упрівати. *Каша вже давно мліє* (Сл. Гр.).

МЛО́ЇТИ, млóїть, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Викликати відчуття млості (у 1, 2 знач.). *І тихий смуток, і радість, і якесь каяття млоїли мені серце* (Збан., Мор. чайка, 1959, 211); *Незвична тиша і парке повітря млоїли і хилили до сну* (Коз., Гарячі руки, 1960, 147); *І знову щось темне підіймалося в ньому, .. стирало думки, млоїло тіло і виганяло на чоло холодний, сверблячий піт* (Коцюб., II, 1955, 275).

2. *безос.* Нудити.— *Це, мабуть, дядьку, від солодких ягід млоїть вас...* (Козл., Мандрівники, 1946, 14).

На се́рці млóїть — стає негарно. *Кашель перестав сливе зовсім, тільки на серці частенько млоїть* (Л. Укр., V, 1956, 340).

МЛО́СНИЙ, а, е. 1. Сповнений млості (у 1 знач.). *Доволі млосного зітхання! На повні груди, без вагань Вдихай ненависть і кохання* (Рильський, I, 1960, 282); *Фарбована Адочка, яка весь час кидала на Сачка млосні та багатозначні погляди, нахилилась до Тасі* (Дмит., Розлука, 1957, 70); // Який викликає знемогу. *В душі в неї змагалися дикий млосний страх за свою долю і звичайна цікавість живої людини* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 101); *Крізь імлу гаряче гріє сонце, повітря розпарюється, варить, ломить, по тілу розлилася млосна втома* (Горд., Дівчина.., 1954, 136).

2. Який п'янить, дурманить свідомість. *Млосні, солодкуваті пахощі нічних фіалок.. заповнювали все подвір'я, кімнату* (Руд., Вітер.., 1958, 255).

3. Який млоїть (у 1 знач.). *В людей спадає з очей полуда і прокидаються ті здорові думки, які дрімали в голові чадної вески та млосного літа* (Вас., Незібр. тв., 1941, 236); *Млосна теплінь запашного червневого вечора.. навівала гіркий смуток* (Добр., Тече річка.., 1961, 286).

МЛО́СНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мло́сний** 1. *Федосій, як скошений, упав після першого пострілу. Відчув, що млосність заливала свідомість, а ніч чорнішала* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 45).

МЛО́СНО. Присл. до **мло́сний.** *Хазяйська дочка засоромиться при місяці, поправляючи хустку на голові та млосно дишучи гарячими грудьми* (Ю. Янов., I, 1958, 159); *Юрине серце млосно стискається* (Смолич, II, 1958, 78); *Млосно пахло фарбою і свіжими газетами* (Кучер, Голод, 1961, 67); // *у знач. присудк. сл.* Важко дихати. [С т е п а н:] *Нездужаю я, тату: чогось мені млосно...* (Кроп., V, 1959, 11); *Незважаючи на осінь, на розчинені вікна, йому млосно від внутрішнього жару* (Ле, Міжгір'я, 1953, 336); *Нерухоме повітря пашить жаром... Душно так, млосно...* (Коцюб., I, 1955, 180).

МЛЯ́ВИЙ, а, е. 1. Позбавлений жвавості, бадьорості. [Л ю б о в:] *Тільки млява, боязка людина не любить і боїться ризику* (Л. Укр., II, 1951, 27); *А за нею* [хмарою] *чередою інші хмари попливли, ніби йшли до водопою мляві, стомлені воли* (Уп., Вірші.., 1957, 56); // Який не відбиває експресії; маловиразний. *Ті самі очі, чорні, як безодні, .. Тепер без блиску, мляві та холодні* (Фр., XI, 1952, 262); *Вони.. лежали втрьох край горба, знічев'я перекидаючись млявими фразами. Давалася взнаки втома останніх днів* (Гончар, III, 1959, 392).

2. Який відбувається без напруження, повільно. *Збирає гній дівча худе. Корова млявою ходою кудись сама собі бреде* (Тич., II, 1957, 270); *При млявому травленні п'ють по 3 чашки на день відвару з кореневища аїру* (Лікар. рослини.., 1958, 23); // Малопомітний; неяскравий. *Де у хвилях тремтить і полискує Млявий промінь нічних ліхтарів; Де бушують вали над безоднею,— Там стояла вона без шляху. Без притулку, з журбою самотньою* (Граб., I, 1959, 471); *Десь далеко на сході жевріє обрій поки що млявим, світанковим вогнем* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 355).

МЛЯ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **мля́вий.** [А е ц і й П а н с а:] *Неначе ти вступив до тої секти, що млявість прищеплює та байдужість* (Л. Укр., II, 1951, 358); *Ванда, всупереч своїй млявості, швидко одягає пальто* (Хижняк, Тамара, 1959, 119); *Не беріть мені за зле млявість в моїй розмові з Вами у Львові і моє непискання до Вас з Буковини* (Л. Укр., V, 1956, 354); *Недоліками концерту є деяка млявість, недостатність контрастів* (Рад. Укр., 12.XI 1948, 3).

МЛЯ́ВО. 1. Присл. до **мля́вий** 2. *Важкий човен помаленьку й мляво сунувся по воді* (Н.-Лев., II, 1956, 227); *Він говорив мляво, стомлено і коротко* (Баш, Надія, 1960, 131); *Каганець, потріскуючи, мляво блимав на припічку* (Коцюб., I, 1955, 109).

2. *присудк. сл., діал.* Млосно. *Наче у піч ускочила Христя, так у садку було душно і мляво* (Мирний, III, 1954, 348); *Було тихо, сонячно і мляво* (Гончар, Новели, 1949, 39).

МНЕМО́НІКА, и, *ж.* Сукупність правил і прийомів, які полегшують запам'ятовування великої кількості фактів, відомостей.

МНЕМОНІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **мнемо́ніка.** *Мнемонічні засоби.*

МНЕЦЬ, я́, *ч., заст.* Кожум'яка. *Ні швець, ні мнець, ні чортзна-що!* (Укр.. присл.., 1955, 231).

МНИ́МИЙ, а, е. Який насправді не існує, не має місця; уявний, гаданий. *Отже, річ формально може мати ціну, не маючи вартості. Вираз ціни є тут мнимий..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 106); *При ураженні електричним струмом смерть часто буває лише мнимою* (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 143).

2. Несправжній, удаваний. *Мнимий монгол зліз із коня, скинув із себе кожух* (Фр., VI, 1951, 91); *Ленін*

рішуче виступав проти всіх, хто, прикриваючись мнимою революційністю, відкидав кращі завоювання культури минулого (Біогр. Леніна, 1955, 252).

МНИ́МІСТЬ, мості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **мни́мий**.

МНИМОВМЕ́РЛИЙ, а, е. Який здається мертвим, з мнимими ознаками смерті. *Учні повинні знати, що його* [штучне дихання] *застосовують до так званих мнимовмерлих: .. до уражених електричним струмом або блискавкою, отруєних чадним газом і т. п.* (Метод. викл. анат.., 1955, 119).

МНИ́ХАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., діал., зневажл.* Зволікати. — *Прошу, пане гетьмане, це ще не все. — А чого ти мнихаєшся?* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 392).

МНИ́ХИ, ів, *мн., діал., зневажл.* Зволікання. — *Покинь трихи та мнихи та приньмайсь* [берись] *за діло* (Кв.-Осн., II, 1956, 202).

МНИ́ШКИ, шок, *мн., заст.* Варені коржики із сиру з борошном. *Чого там не було: вареники, мнишки, жарений дрохвич, смажені в сметані карасі* (Стор., I, 1957, 184).

МНО́ГИЙ, а, е, *заст.* Численний. *Веде* [Галес] *орду велику, многу Рутульцеві на підпомогу* (Котл., I, 1952, 196); *Дізнала Галя теж усякі різні й многі тривоги та радощі* (Вовчок, I, 1955, 320); *У нас, бачте, сидить у многих головах ідея про «дві правди»* (Л. Укр., V, 1956, 142); *Через многі літа набралася річка такої силенної сили, що жодна скеля перед нею не встоїть* (Мур., Бук. повість, 1959, 122); // *у знач. ім.* **мно́гі**, гих, *мн.* Багато хто. *Многі з тих, що кількома роками випередили його в науках, .. бідували тепер* (Фр., III, 1950, 73).

МНО́ГО, *присл., заст.* Багато. *Там, над Волгою, є город, що за нього Лягло братів моїх і друзів много* (Рильський, I, 1956, 260).

МНОГОВО́ДНИЙ, а, е, *рідко.* Який має багато води; повноводий. *Поміж двома материками Ліг многоводний океан* (Рильський, II, 1960, 317); *В місцях, де не було води, у наші дні, сьогодні, з'явились селища, сади, канали многоводні* (Забіла, У.. світ, 1960, 110).

МНОГОГРА́ННИЙ, а, е. 1. Який має кілька граней. *Многогранна колона.*

△ **Многогра́нний кут**, *мат.* — частина простору, обмежена кількома площинами, що перетинаються в одній точці (вершині кута). *Многогранний кут називається опуклим, якщо він весь розміщений по один бік від площини кожної з його граней* (Геом., II, 1954, 21).

2. *перен., рідко.* Який охоплює різні сторони чого-небудь; різносторонній. *Під проводом Комуністичної партії нове життя у нас настало — культурне, багате, многогранне!* (Тич., III, 1957, 359).

МНОГОГРА́ННИК, а, ч. Многогранне геометричне тіло. *Мабуть, найвидатнішим відкриттям піфагорійців у галузі геометрії слід вважати відкриття ними правильних многогранників* (Наука.., 7, 1964, 31).

МНОГОГРА́ННІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **многогра́нний** 2. *Люди показані в усій многогранності їх індивідуальних психологічно характерних рис* (Літ. газ., 10.IX 1939, 4).

МНОГОКРА́ТНИЙ, а, е, *мат.* Кратний багатьом числам.

МНОГОКРА́ТНІСТЬ, ності, *ж., мат.* Абстр. ім. до **многокра́тний**.

МНОГОКУ́ТНИЙ, а, е, *мат.* Який має більше чотирьох кутів. *Многокутна форма високого зрубу стійкіша від квадратної* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 27).

МНОГОКУ́ТНИК, а, ч., *мат.* Фігура, утворена замкнутою ламаною лінією, ланки якої створюють більше чотирьох кутів. *Кімната була невелика, напівтемна. Візерунчаста стеля, де без краю повторюються зорі й многокутники, ..звислі карнизи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 254).

МНОГОЛИ́КИЙ, а, е, *поет.* Те саме, що **багатоли́кий**. *Рідний народе, воїне мій многоликий, Мати твоя вже у весільному вінці* (Забашта, Пісня.., 1961, 32).

МНОГОЛИ́КІСТЬ, кості, *ж.* Абстр. ім. до **многоли́кий**. *При зовнішній многоликості «Вітер з України»* [П. Тичини] *має декілька досить чітко окреслених тематичних і жанрових кіл* (Поезія.., 1956, 161).

МНОГОЛІ́ТНІЙ, я, є, *рідко.* Те саме, що **багатолі́тній**. *Вірте у геній народа* [народу] — *Ось мій святий заповіт. Туго зроста він — не шкода, Бо многолітній це квіт* (Черн., Поезії, 1959, 294); *Увесь свій талант і многолітній труд поклав* [композитор М. Лисенко] *на те, щоб знайти, зберегти перли народної творчості, обробити їх і повернути народу* (Довж., III, 1960, 23).

МНОГОЛЮ́ДДЯ, я, *с., рідко.* Скупчення людей. *Цей усвячений віками звичай села — вітатися з кожною зустрічною людиною.. в умовах міського многолюддя здався б особливо смішним* (Кол., Терен.., 1959, 153); *В сквері теж було пустинно й холодно. Де й поділося все многолюддя* (Ільч.. Серце жде, 1939, 149).

МНОГОЛЮ́ДНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **багатолю́дний** 1. *Вирвати з-під впливу буржуазії, одірвати від неї многолюдні маси — це не мала заслуга роботи конгресу* [оборони культури] (Тич., III, 1957, 38).

МНОГОМО́ВНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **багатомо́вний** 1. *В ногу йде сім'я народів многомовна — росіянин, українець і вірмен* (Тич., I, 1957, 275); *Ці дні принесуть нам ще одну велику радість — радість єднання з нашими товаришами по мистецтву, що працюють у многомовній радянській літературі* (Літ. газ., 6.V 1939, 3).

МНОГОНАДІ́ЙНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **багатонадійний**. *Перспективи ставлять мені многонадійні, тільки що маю ще з півроку носити кайдани* (Л. Укр., V, 1956, 263); *Нехай заграють, заіскряться по всіх просторах України — ці юні многонадійні таланти* (Тич., III, 1957, 44).

МНОГОСЛІ́В'Я, я, *с., рідко.* Те саме, що **багатослі́в'я**. *Великий любитель рідного слова, я.. не прихильник великої продукції — не в многослів'ї-бо рятунок* (Вас., IV, 1960, 56); *Справжнє кохання не любить многослів'я* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 416).

МНОГОСТРА́ДНИЙ, а, е, *уроч., рідко.* Те саме, що **многостражда́льний**. *У блакитному просторі Заходили колом зорі, Ясним світлом все вилли Та про землю многострадну, Цю мандрівницю безрадну, Тихо мовоньку вели* (Граб., I, 1959, 266); *Тінь многострадна Франкова Вольну країну вітає* (Рильський, II, 1960, 139).

МНОГОСТРАЖДА́ЛЬНИЙ, а, е, *уроч.* Те саме, що **багатостражда́льний**. *Це факт, а не вигадана автором композиція про матір нашого великого многостраждального доброго народу* (Довж., III, 1960, 355).

МНОГОТРУ́ДНИЙ, а, е, *уроч.* Який вимагає великих зусиль, несе в собі велике напруження; дуже важкий. *У героїчних боях, у многотрудних буднях зростала наша країна* (Ком. Укр., 11, 1959, 35); *Вона замріялась, хвильку помовчала, перебираючи в пам'яті різні деталі свого багатого, многотрудного життя* (Ряб., Жайворонки, 1957, 172).

МНОГОЧЛЕ́Н, а, ч. Алгебричний вираз, який становить суму кількох одночленів. *Раціональна функція називається цілою або многочленом, якщо при обчисленні її значень не має місця ділення на вираз, що містить у собі незалежні змінні* (Курс мат. анал., II, 1956, 11).

МНОГОЧЛЕННИЙ, а, е. 1. *спец.* Який складається з кількох або багатьох членів, частин, елементів.

2. *мат.* Який складається з суми кількох одночленів. *Многочленний алгебричний вираз.*

МНО́ЖЕНЕ, ного, *с.* Число, яке множиться на інше число. *Множення на ціле число є дія, з допомогою якої одне число (множене) повторюється доданком стільки разів, скільки одиниць у другому числі* (Алг., І, 1956, 32).

МНО́ЖЕННЯ, я, *с.* Математична дія повторення даного числа як доданка стільки разів, скільки одиниць в іншому даному числі. *Знає* [хлопець] *множення й складання, сам я бачив у вікно: як дадуть йому завдання — вмить розв'язане воно!* (Забіла, У.. світ, 1960, 22); *На обкладинці* [зошита] *надрукована таблиця множення й метричні міри* (Донч., VI, 1957, 15).

МНО́ЖИНА, и, *ж.* Форма числа, співвідносна з одниною, яка вживається тоді, коли мова йде про два предмети або більше. *Іменник «овцы» в множині родового відмінка він провідміняв «овцев», плутав суфікси* (Тют., Вир, 1964, 55).

МНО́ЖИННИЙ, а, е. Прикм. до **множи́на**. *Множинні форми.*

МНО́ЖИННІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **множи́нний**.

МНО́ЖИТИ, жу, жиш, *недок., перех.* 1. Виконувати множення. *Потім другі множать 21 на 12* (Донч., VI, 1957, 492).

2. Збільшувати що-небудь кількісно. *Пошли Вам щасна доля вік довгий.., щоб Ви і надалі змогли працювати на нашій рідній ниві, множити і засівати те добре насіння* (Мирний, V, 1955, 378); — *Оце вона* [надія] *і є та сила, Серьожко, що множить і наші з тобою сили!* (Гончар, IV, 1960, 76).

МНО́ЖИТИСЯ, иться, *недок.* 1. Збільшуватися кількісно. *Дедалі більше металу, машин, верстатів випускають заводи. Множаться духовні багатства республіки* (Тич., III, 1957, 312); *День у день множаться ряди людей трудової слави* (Рад. Укр., 22.XII 1956, 1); // Те саме, що **розмно́жуватися**. — *Ми* [Ворони] *працюємо — і нас раз у раз менше, а вони* [Сови] *дармують — і плодяться та множаться на нашу загибель* (Фр., IV, 1950, 96); — *Площі ширяться щороку, То ж і множуся щороку, Я ведуща серед поля!* — *Задається бараболя* (С. Ол., Вибр., 1959, 298).

2. Бути помноженим. *Жадоба перемоги* [у петлюрівців] *множилася на жадобу грабунку* (Довж., І, 1958, 181).

МНО́ЖНИЙ, а, е. 1. Який служить для розмноження рукописів, креслень і т. ін. *Множний апарат.*

2. Який служить для проведення множення. *Множний перфоратор.*

МНО́ЖНИК, а, ч. Число, на яке множиться інше число. *Множення на ціле число є дія, з допомогою якої одне число (множене) повторюється доданком стільки разів, скільки одиниць у другому числі (множнику)* (Алг., І, 1956, 32).

МО, *вставн. сл., діал.* Може (*див.* могти́ 3). [Л е в к о:] *А чого ж це, молодице, плачете? Мо', горе яке, мо', біда яка настигла?* (Вас., III.1960, 409); — *Хто знає, може, то Прага? Мо, вона й справді золота?* (Гончар, III, 1959, 306).

МОБІЛІЗАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **мобіліза́ція**. *Радянський Союз, перебуваючи в капіталістичному оточенні, весь час тримає народ свій в стані мобілізаційної готовності* (Тич., III, 1957, 141).

МОБІЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Призов військовозобов'язаних на службу в діючу армію у зв'язку із запровадженням воєнного стану. — *Що там таке? — запитав він одного..— Як-то не знаєте? Загальна мобілізація* (Кобр., Вибр., 1954, 208); *Чимало їх* [людей] *лишилося в селах: мобілізація запізнилася, а самим виїхати в глибокий тил не пощастило, війна раптово захопила всіх* (Ле, Клен. лист, 1960, 156); // *перен.* Залучення кого-небудь для виконання якогось важливого завдання, масового заходу. *Завдання мобілізації мас на боротьбу за дострокове виконання семирічного плану зобов'язують профспілкові організації безустанно поліпшувати керівництво соціалістичним змаганням* (Ком. Укр., 6, 1960, 3).

2. Переведення всіх галузей народного господарства на військовий стан; // *перен.* Приведення чого-небудь до активного стану, що забезпечує виконання якогось важливого завдання, масового заходу. *Для мобілізації всіх ресурсів на оборону країни 30 листопада 1918 року була створена Рада Робітничої і Селянської Оборони на чолі з Леніним* (Біогр. Леніна, 1955, 206); *Мобілізація матеріальних ресурсів, створення нових ефективних засобів механізації та автоматизації мають першорядне значення* (Рад. Укр., 5. I 1962, 3); *Комуністичне виховання трудящих вимагає мобілізації всіх форм і засобів ідеологічної роботи, політичної агітації і пропаганди* (Наука.., 8, 1963, 5).

МОБІЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мобілізува́ти**. *Коли ж усіх мобілізованих арсеналців повертали з армії назад на завод,— то виявилося, що й в авіаційній частині Королевич теж спеціаліст по моторах, і тому в армії він так і залишився* (Смолич. Мир.., 1958, 42); *Насторожений, весь внутрішньо мобілізований, вступив Аркадій у стіни хати безбожника* (Вільде, Сестри.., 1958, 37); // *у знач. ім.* **мобілізо́ваний**, ного, ч. Військовозобов'язаний, призваний на службу в діючу армію. *На горбах маячіли людські постаті, і коли мобілізовані підійшли ближче, то побачили, що то бійці копають окопи* (Тют., Вир, 1964, 357).

МОБІЛІЗУВА́ТИ, ую, у́єш, *недок. і док., перех.* 1. Провадити мобілізацію кого-, чого-небудь. *Мене мобілізували у військо* (Вас., Незібр. тв., 1941, 196); *Вони всі вирішили мобілізувати міські резерви* (Ю. Янов., І, 1958, 210).

2. *перен.* Приводити до активного стану для успішного виконання якого-небудь завдання, для досягнення якоїсь мети. *Народ мобілізує всі свої сили, всю богатирську енергію на нові подвиги в труді* (Рад. Укр., 31.I 1959, 1); * Образно. — *Думки розбігаються, і ти не можеш їх мобілізувати* (Донч., V, 1957, 333).

МОБІЛІЗУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок. і док.* 1. Мобілізувати себе (для успішного виконання якого-небудь завдання, певної справи, для досягнення мети). *Робітники, інженери, вчені, академіки..— все мобілізувалося для боротьби* [з німецьким фашизмом], *всі працюють не покладаючи рук* (Довж., III, 1960, 58); * Образно. *Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі... Уже давно ми на порі, давно всіх кличемо: до волі!* (Тич., І, 1957, 72).

2. *тільки недок.* Пас. до **мобілізува́ти**. *При проведенні трудової повинності на селі мобілізуються в першу чергу куркульські й паразитичні елементи* (КПУ в резол. і рішен.., 1958, 66).

МОБІЛІЗУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **мобілізува́ти** 2. *Ми не можемо не піддатися мобілізуючому впливу сили титана Гете; сила його підіймає нас, активізує, електризує помимо нашої волі* (Вол., Дні.., 1958, 35).

МОБІЛЬНИЙ, а, е. Здатний до швидкого пересування; рухливий. *Для боротьби проти робітників уряд* [Тимчасовий] *створив мобільну (рухливу) гвардію* (Нова іст., 1956, 140); * Образно. *Треба всіляко роз-*

вивати такий ефективний і мобільний жанр, як нарис (Літ. газ., 11.III 1959, 3).

МОБІ́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мобільний.** *Зустріч з Білогрудом нагадала йому* [генералові] *про надмірну роздуті тилові служби, які так прикро відбивалися на мобільності армії* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 46).

МОБІ́ЛЬНО. Присл. до **мобільний.** * Образно. *Есерівський промовець.. накинув своє золоте пенсне на носа і мобільно валишив трибуну* (Ле, В снопі.., 1960, 307).

МОВ [1], *спол.* 1. *порівняльний.* Уживається для приєднання порівняльних підрядних речень і зворотів; близький за знач. до спол. н а ч е, н е н а ч е. *А сивий гетьман, мов сова,Ченцеві зазирає в вічі* (Шевч., II, 1953, 37); *Із вагонів посипалися люди, мов картопля із продертого мішка* (Панч, Синів.., 1959, 3).

2. *з'ясувальний.* Уживається для приєднання підрядних додаткових речень; близький за знач. до спол. щ о. [Л е в:] *(удав, мов не дочув):]* *Га? ідіть здорові!* (Л. Укр., III, 1952, 241).

МОВ [2], *част.* Уживається для вираження сумніву, непевності у достовірності висловлюваного. *Галя мов не чула.., як стала коло груби, так і стояла* (Мирний, IV, 1955, 149); *// у знач. вставн. сл.* Уживається для виділення слів, які передають чужу мову або чужі думки. — *А деякі* [жаби] *позлазили на нього, Та ще й сміються відтіля — Не боїмось, мов, короля!* (Гл., Вибр., 1951, 123); *Він сяде в човен і навстріч полине Крізь ночі тьму і вітру тьму густу, Щоб слух не йшов, що, мов, Матвій Долина Варив десь юшку, був не на посту!* (Мал., I, 1956, 235); // Уживається для виділення слів, які були або будуть сказані тим, хто говорить десь в іншому місці, іншим часом; // Уживається для виділення слів, які, за порадою того, хто говорить, має сказати хтось інший. [П а л а ж к а:] *Можна йому й одказати: бачили, мов, очі, що купували!* (Мирний, V, 1955, 222).

МО́ВА, и, *ж.* 1. Здатність людини говорити, висловлювати свої думки. *Має добре слово в світі сирота.., Та ніхто про матір на сміх не спита, А Йвася спитають.. Не дадуть до мови дитині дожить* (Шевч., I, 1951, 41).

◇ **Відбира́ти (відібра́ти) мо́ву** *див.* **відбира́ти; Відніма́ти (відня́ти) мо́ву** *див.* **віднима́ти; До мо́ви прихо́дити (прийти́)** — відновлювати здатність говорити. [М а в к а:] *Я ще до мови не прийшла, як він схопився на рівні ноги* (Л. Укр., III, 1952, 250); **Зав'яза́ло (перепини́ло** і т. ін.) **мо́ву** *кому, перев. безос.*— хтось утратив здатність говорити. *За цілий той день не чутно було слова у хаті, мов яке лихо прийшло і зав'язало мову* (Мирний, IV, 1955, 84); *Ту ж мить їй стиснуло горло, перепинило мову, і вона як стояла, так і впала на землю і, притиснувши руки до грудей, заридала тяжко...* (Гр., II, 1963, 381).

2. Сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок. *Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова* (Мирний, V, 1955, 314); *А мова живе і рікою тече, І хвилями плещуть в ній зміни...* (Еллан, I, 1958, 247); * У порівн. *І краплі десь звучать ласкаві, як мова рідна і жива* (Сос., Солов. далі, 1957, 36); // Різновид цього комбінування у процесі вираження думок, якому властиві ті або інші характерні ознаки. *Хто нікчемну душу має, То така ж у нього й мова* (Л. Укр., I, 1951, 378); *Велич і масштабність подій змушувала мене стискувати матеріал* [у фільмі «Арсенал»]. *Це можна було б зробити, вдаючись до мови поетичної, що й є начебто моєю творчою особливістю* (Довж., I, 1958, 23); *Наукова мова є та ділянка словесної роботи, на якій найгостріше відчувається все, що стосується точності виразу* (Мовозн., IV-V, 1947, 153).

△ **Амо́рфні (ізолю́ючі) мо́ви** — мови, що не мають форм словозміни; **Ме́ртві мо́ви** *див.* **ме́ртвий; Непряма́ мо́ва** *див.* **непрями́й; Пряма́ мо́ва** *див.* **прями́й; Части́на мо́ви** — граматична категорія слів, об'єднаних спільністю значення, форм і синтаксичної ролі.

3. Мовлення, властиве кому-небудь; манера говорити. *Живо й просто вилита стареча мова* (Шевч., VI, 1957, 133); *Лякають дитину й дядьків погляд, і його буркотлива мова* (Стельмах, I, 1962, 343); *У розмовах ввічливий* [Хома] *і не лихослов.. У його мові переважають пестливі слова* (Тют., Вир, 1964, 80).

Езо́півська мо́ва *див.* **езо́півський.**

4. Те, що говорять, чиї-небудь слова, вислови. *Поклали шальовки соснові, Кругом наставили мисок; І страву всякую, без мови, В голодний плали все куток* (Котл., I, 1952, 68); *Старий Семен говорив довго; його мова чимдальш пливла вільніше та скоріше, як вода на лотоках* (Коцюб., I, 1955, 42); // Розмова, бесіда. *Тільки в них* [у панів] *і мови було, що князі та пани вельможні* (Вовчок, I, 1955, 107); *З Ольгою ніяк мови не зв'яжеш. Хоче чужою стати* (Коп., Лейтенанти, 1947, 114); *Побачивши ординарця, Монтегю урвав мову. Він глянув на своїх співбесідників* (Загреб., Європа 45, 1959, 134); // Звуки розмови. *Нігде не чуть людської мови; Звір тільки вие по селу* (Шевч., I, 1963, 129); *Не чути було ніякого гомону й мови* (Ю. Янов., II, 1958, 208).

◇ **Вести́ мо́ву** — говорити. *Промовець від такої нашої, як йому здавалось, чулості до його майбутніх дотепів — зовсім розквітнув, ведучи мову далі* (Ю. Янов., II, 1958, 100); **Вести́ мо́ву** *про кого — що* — говорити про кого, що-небудь. *Довкола відбуваються такі події, а він веде мову про дурниці* (Собко, Срібний корабель, 1961, 130); **Говори́ти (заговори́ти) і́ншою мо́вою** — стати іншим. *Йому здавалося.., що відтепер* [після закінчення війни] *люди мусять.. забути про все буденне, заговорити один до одного іншою мовою. Адже сьогодні все навкруги було іншим* (Гончар, III, 1959, 438); **Говори́ти ріжними мо́вами (на ріжних мо́вах)** — не розуміти один одного. [Х в о р а:] *Не хтіла б я тебе вразити, сестро, Та, бачу, прийдеться розмову залишити, Бо ми говоримо на різних мовах* (Л. Укр., I, 1951, 117); *Як би ми з тобою не говорили, все рівно не зрозуміємо один одного, бо говоримо на різних мовах. Ти хочеш, щоб у тебе було повне горище хліба і чотири пари чобіт, а я хочу, щоб до всього цього в нас ще росла й чорна металургія* (Тют., Вир, 1964, 29); **Го́стрий на мо́ву** — те саме, що **Го́стрий на сло́во** (*див.* **го́стрий**). [В а с и л ь:] *Ну й гостра ж на мову! На нашім кутку таких дівчат і заводу нема* (Кроп., II, 1958, 115); **Зайшла́ (захо́дить** і т. ін.) **мо́ва** *про кого — що* — почали (починають) говорити про кого-, що-небудь. *І вже як умів* [Артем].. *сперечався з Павлом, про що б не зайшла мова* (Головко, II, 1957, 419); *Сварка виникла з дрібниці — зайшла мова про оформлення документів для паспорта, і батько мав необережність запропонувати дочці змінити ім'я* (Гончар, Тронка, 1963, 139); *Між братами ще ніколи серйозно не заходила мова про дівчат* (Стельмах, I, 1962, 68); **Зво́дити (звести́) мо́ву** *на кого — що* — почати говорити про кого-, що-небудь. *Оповів* [жандарм] *перше, що тепер їм на службі «трудно», а далі звів мову на тих, через кого стало «трудно»* (Коцюб., II, 1955, 194); **Знахо́дити (знайти́) спільну мо́ву** *див.* **знахо́дити; Мова була́ рані́ше (вже)** *про кого — що* — говорилося раніше про кого-, що-небудь. *Була вже мова про те, що дід Григорій був не балаку-*

чий, але хочеться ще раз нагадати, що він справді-таки був мовчазний (Довж., I, 1958, 75); **Мо́ва йде (йшла, мо́виться, мо́вилась** *і т. ін.) про кого —що* — говориться (говорилось) про кого-, що-небудь. *Даніло робить над собою зусилля і не знає: чи він божевіліє, чи це насправді йде мова про нього* (Стельмах, II, 1962, 229); *У ті часи, про які йде мова, тут, на високій кручі, .. ще стояло — впритул одним боком до лісу, а другим до Дніпра — городище* (Скл., Святослав, 1959, 11); *Мова йде про те, щоб практично забезпечити перехід від автоматизації окремих агрегатів і установок до комплексної автоматизації* (Наука.., 1, 1959, 7); [Р і ч а р д:] *Пробачте, я щось вас не розумію. В нас мова йшла про статую...* (Л. Укр., III, 1952, 91); *Микола догадався, що мова мовилась, мабуть, про нову дівчину на селі* (Н.-Лев., II, 1956, 173); *— Треба ж подумати, що до чого, коли й як..— Та про це ж і мова мовиться!* (Довж., I, 1958, 341); **Мо́ва коро́тка** *в кого з ким* — немає про що багато говорити кому-небудь з кимось. *— У нас, знаєте, мова коротка, — кресну офіцера поглядом Баржак.— Хто не схиля голову перед працею — тому нахилимо* (Гончар, II, 1959, 78); **Мо́ва не мо́вилася** — не було бажання говорити; не говорилося. *Сумно стало. Мова не мовилася* (Вовчок, I, 1955, 244); **Мо́ву знахо́дити** *з ким* — мати про що говорити з ким-небудь. *Там, у дворі, між челяддю.. і сміялася вона з іншими, і мову знаходила...* (Вовчок, I, 1955, 170); **Мо́ву поча́ти (розпоча́ти, зня́ти, завести́** *і т. ін).* — почати говорити. *Хоче* [мати] *мову почати з батьком, та голосу нема слово вимовити* (Вовчок, I, 1955, 224); *Там, у кутку, троє* [братчиків] *завели річ про теперішнє життя трудне; другі зняли мову, як панів дурили* (Мирний, I, 1949, 336); *Мало не з кожним приїжджим заводить Демид мову про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає* (Гончар, Тронка, 1963, 69); *— Коли вже ви завели мову про землю, так дозвольте вам сказати, що земля в житті рослини ніколи повністю не відігравала ролі матері* (Довж., I, 1958, 415); *Той п'є, закушує, той мову розпочав Про зайця, про хорти, про вдалі полювання...* (Мінк., II, Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 77); **На мо́ві ста́ти** *з ким* — поговорити з ким-небудь; **Не дава́тися (здава́тися) на мо́ву** — не хотіти розмовляти. *Описька не заходила в хату й не давалася на мову ніяк* (І. Янов., I, 1959, 365); *Недавно приїхала до неї дочка Галька: пишна така, що й на мову не здається* (Кос., Новели, 1962, 158); **Не мо́же (не могло́) бу́ти [й] мо́ви** *про що* — немає (не було) чого й говорити про здійснення чого-небудь. *Про те, щоб взяти перевал в лоб, не могло бути й мови. Це коштувало б занадто багато жертв* (Гончар, III, 1959, 95); *Залітали комарі й до полат, здіймали такий дзвін.., що ні про який сон не могло бути й мови* (Збан., Сеспель, 1961, 110).

5. Публічний виступ на яку-небудь тему; промова. *Раз на мові ксьондз казав: «Не впивайтесь, люди! На тім світі вам смола Замість вина буде!»* (Рудан., Тв., 1956, 139); *Оборонець говорить довго та гарно, а Гнат цілою істотою відповідає на його мову: «так, так»...* (Коцюб., I, 1955, 76); *— Майте спокій, люди! Я не годен перегаласувати таку силу,— гукає Антін,— мови я ще не свічив* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 205).

6. *тільки одн., чого, яка, перен.* Те, що виражає собою яку-небудь думку, що може бути засобом спілкування. *Він десь розуміє мову моїх очей, бо повертає обличчя до мене і кидає здивований погляд* (Коцюб., II, 1955, 420); *Калинову мову видатних пам'яток минулого він* [М. Бажан] *читає оком революційного поета* (Ілюстрація... 1967, 126); *Одним з головних завдань студента-композитора є набуття ним майстерності досконалого володіння матеріалом .., музичною мовою* (Мист., 1, 1956, 31).

МО́ВБИ [1], **МО́ВБИТО**, *спол.* Те саме, що мов [1]. *— Коли б ви знали, яка я рада, що це ви до нас приїхали. Така рада.., мовби свою рідну дочку уздріла* (Мирний, III, 1954, 306); *Над чорними очима молодиці металися, мовби хотіли полетіти кудись, розкрилені брови* (Стельмах, II, 1962, 10); *Здається, мовби мчу я у санках по сніговім шляху* (Л. Укр., I, 1951, 312); *Тепер уже ніхто й не згадує про те, що колись баби плескали, мовбито він крадене передержує!* (Гр., II, 1963, 314).

МО́ВБИ [2], **МО́ВБИТО**, *част.* Те саме, що мов [2]. *Яка се тяжка річ і для нього і для всіх, оті приступи кашлю. Тепер мовби трошечки легше* (Л. Укр., V, 1956, 161); *— Я творитиму нові дерева,— сказав Мічурін, і вимовлені слова несподівано мовби підняли його над землею* (Довж., I, 1958, 432); *Почав Кирило Тур збирати зброю да, щоб заспокоїти паніматку, що мовбито в його на думці нема нічого смутного,.. завів козацьку пісню* (П. Куліш, Вибр., 1969, 135).

МО́ВБИТО [1] *див.* **мо́вби** [1].

МО́ВБИТО [2] *див.* **мо́вби** [2].

МО́ВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто користується мовою. *Літературна мова надає кожному мовцеві можливість широкого вибору мовних засобів* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 7).

МО́ВИТИ, влю, виш; *мн.* мо́влять; *недок. і док., перех. і без додатка.* Висловлювати вголос свої думки; говорити, казати. *— Ой ви, діти — квіти наші! Наварю вам горщик каші, Поїсте ви досмаку,— Мовить баба у кутку* (Гл., Вибр., 1951, 201); *Останні слова Бульба вже мовив під тупіт і гуркітню поляків, які щільно підступили до табору* (Довж., I, 1958, 259); *І тихо мовив* [Іосиф:] *— Де ти в бога Загаялась, моя небого?* (Шевч., II, 1963, 358); [Г о р о б е ц ь:] *Дозволь слово мовити, курінний отамане* (Корн., I, 1955, 223).

◇ **До сло́ва мо́вити,** *у знач. вставн. сл.* — уживається для виділення слів, сказаних принагідно. *До слова мовити, як не прикро, але сучасні драматурги, за невеликим виключенням, ще не створили в своїх п'єсах образів, рівних творінням наших класиків за силою соціального викриття й художньої виразності* (З глибин душі, 1959, 74); **Ні́чого мо́вити,** *у знач. вставн. сл.* — уживається для висловлення обурення, незадоволення чим-небудь. *— Від самого ранку нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! Нічого мовити — миле життя розвідача філоксерної комісії* (Коцюб., I, 1955, 199); **Пра́вду мо́вити (мо́влячи),** *у знач. вставн. сл.* — уживається для підкреслення істинності, правдивості висловлювання. [О н о м а й:] *Царівно, правду мовити, я честь хотів тобі, питаючи, зробити, як жриці божій і царівні Трої* (Л. Укр., II, 1951, 286); *Він, правду мовлячи, не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні* (Фр., VII, 1951, 242); **Так [би] мо́вити,** *у знач. вставн. сл.* — уживається при бажанні висловитися більш точно, точніше охарактеризувати що-небудь. *В поетичних «Вечорах на хуторі біля Диканьки» він* [М. Гоголь] *показав український народ у святковій, так бимовити, одежі* (Рильський, III, 1956, 22); *Але, так мовити, чудо у нас це — дерево (справжнє, живе дерево) росте на дахові і навіть дає тінь...* (Коцюб., III, 1956, 148).

МО́ВИТИСЯ, ться; *мн.* мо́вляться; *недок.* Висловлюватися вголос; говоритися. [П а л а м а р:] *Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться! Скоро я вас, мої друзі, покину!..* (Кроп., I, 1958, 533); *Дружба — однаково мовиться, Слово — свобода — одне. Наша розмова чудова ця Тепло хвилює мене...* (Бичко, Сійся.., 1959, 120); // *безос. Не так швидко робиться, як*

мовиться (Укр.. присл.., 1955, 186); *З уривків розмов важко було як слід добрати візникові, про що мовилося* (Ле, Міжгір'я, 1953, 45).

◇ **Мóва мóвиться (мóвилась)** *див.* **мóва**; **Мóва не мóвилася** *див.* **мóва**; **[Як то] мóвиться,** *у знач. вставн. сл.*— уживається для виділення усталених висловів. — *Не плутайся під ногами. Держи, як то мовиться, нейтралітет* (Головко, II, 1957, 449); — *Та воно, звісно... В гурті, мовиться, й батька легше бити* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 344); *Люди стояли за ним, як мовиться, горою* (Мельн., Коли кров.., 1960, 87).

МÓВКНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* мовк і мóвкнув, ла, ло; *недок.* 1. Переставати говорити; замовкати. *Всі робітники мовкнуть і хиляться, де котрий із них* [підмайстрів] *проходить* (Фр., I, 1955, 227); *Ксеня розпитувала Олега про Харків, він охоче розповідав. Іноді вони мовкли і довго німували* (Голов., Тополя.., 1965, 86); // Переставати кричати (про тварин). — *Бураки-ки-ки! Бураки-ки-ки! — верещали обоє* [дітей], *заплющивши очі, аж жаби здивовано мовкли* (Коцюб., II, 1955, 313); * Образно. *Серденько мовкне, серденько в'яне...* (Граб., I, 1959, 124).

2. Переставати звучати, бути чутним; затихати. *Мовкнуть гучні струмки під льодами, з шумом чарівним із гір не пливуть...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 176); *Вже й завіса піднялась, Мовкне в залі сміх* (Мур., Піонер. слово, 1951, 22); *Той крик страшний, той плач малят когось благав, просив, та порскав чергу автомат, і мовкли голоси* (Гонч., Вибр., 1959, 312).

3. *перен.* Відходити на другий план, втрачати своє значення. *Кошик з ягідками коштував аж цілих десять крейцерів, що становило половину капіталу, який вона мала. Супроти цього факту мовкли всі уподобання й жадоби посідання* (Кобр., Вибр., 1954, 72).

МÓВЛЕНИЙ, а, е. Діспр. нас. мин. ч. до **мóвити.** *І в тишу дзвінку Шугнуло, Ніби орел з висоти, Мовлене тим, що в вінку: — Брати!* (Гончар, IV, 1960, 22); *Ми вдячним серцем зберігаєм нині Слова великі, мовлені тоді: Робітники Росії й України Навік єдині в битвах і труді!* (Мас., Київ. каштани, 1954, 10); // *безос. присудк. сл.* **мóвлено.** *Хай слово мовлено інакше — та суть в ньому наша зостається* (Тич., I, 1957, 193).

МÓВЛЕННЯ, я, *с.* 1. Спілкування людей між собою за допомогою мови; мовна діяльність. *Часто риси літературної мови й діалектні риси (фонетичної системи та граматичної будови) існують паралельно; вони залежать від віку, від обстановки мовлення і жанрів мови* (Нариси з діалектології.., 1955, 18); *Сила мовлення на сцені виявляється насамперед у вимові* (Мист., 6, 1965, 28).

2. *рідко.* Повідомлення по радіо; радіомовлення.

МОВЛЯВ, *вставн. сл., розм.* 1. Уживається при передачі слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому. *То родички мені й переказують: оттак люди плещуть, мовляв* (Барв., Опов.., 1902, 8); — *Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви, мовляв, їжте й холодну й нетривку* (Н.-Лев., II, 1956, 249); *Не встигла* [Катря] *ще й посидати, прибігла сторожова дівчина: Докія Петрівна послали, мовляв, діло якесь є* (Головко, II, 1957, 193); // Уживається при передачі внутрішньої мови персонажа, при розкритті його жесту. *Він з усмішечкою витягнув з кишені перев'язану мотузочком пачку грошей, підкинув її вгору, зловив і на мигах показав: бери, мовляв* (Стельмах, II, 1962, 37); *Я-ська спокійно кивнув головою: мовляв, зрозумів усе чисто* (Чаб., Катюша, 1960, 54).

2. Уживається при уточненні висловлу; так би мовити. *А мені дуже весело, що такий мені тепер клопіт великий, таке, мовляв, поле передо мною — і женитись, і на дяка стати* (Вовчок, VI, 1955, 235).

МОВЛЯ́ТИ, я́ю, я́єш, *недок., перех. і без додатка, заст.* Мовити. *До часу глек,— мовляв один розумний лях,— До часу, голубе, нам глечик носить воду* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 45); *Він схопився на рівні ноги.. і кинувся, не мовлячи ні слова, в байрак терновий, там і зник з очей* (Л. Укр., III, 1952, 250).

Мовля́ють; Мовля́ли [ви], *у знач. вставн. сл.*— уживається для виділення слів, які належать не тому, хто говорить, а комусь іншому. *Чи то в село лихий примчить якого Паничика, мовляють, судового — Та сарана живе на твоєму добрі* (Греб., I, 1957, 55); *На цей раз приказка здалась: Що декому, мовляли, можна — другим зась* (Гл., Вибр., 1951, 7); *Наум хвалився людям: — Двох синів маю, та ... з одного дерева і хрест, і лопата, мовляли ви...* (Коцюб., I, 1955, 103).

МÓВНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мóва** 2. *Стирання національних відмінностей, особливо мовних відмінностей,— значно тривалішій процес, ніж стирання класових граней* (Програма КПРС, 1961, 99); *Мовні елементи народнопоетичної творчості були, є і будуть животворним ферментом літератури* (Рильський, III, 1955, 73); *Певні мовні особливості часто бувають властиві одному або кільком населеним пунктам, створюючи собою окреме, місцеве явище в загальній системі мови народу* (Нариси з діалектології.., 1955, 3).

2. *діал.* Балакучий. *Товариш мовний в дорозі стоїть за віз смаровний* [змазаний] (Номис, 1864, № 11383).

МÓВНИК, а, *ч., розм.* 1. Те саме, що **мовознáвець.** *Мовник.. диктує друкарці переклад з російської* (Кундзич, Діези.., 1956, 7).

2. Викладач мови і літератури в школі; викладач мови в інституті. *Що ж до знань, то за порадами до Жежери звертались не тільки два біологи, а й мовник Валентина Іванівна* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 180); *«Треба ж учительці мови прилучатися завжди до багатющого народного джерела»,— пам'ятала вона вимогу свого інститутського лектора-мовника* (Крот., Сини.., 1948, 282).

МОВОЗНÁВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець з мовознавства. *В Харкові жили й працювали письменники Гулак-Артемовський, Квітка-Основ'яненко, славетний мовознавець Потебня* (Панч, В дорозі, 1959, 265); *Боротьба за чистоту мови — це справа не тільки мовознавців, а й літературознавців, письменників, критиків, справа широких кіл громадськості* (Рад. літ-во, 2, 1961, 45).

МОВОЗНÁВСТВО, а, *с.* Наука про мову, її суспільні функції, загальні особливості, конкретні прояви її структури. *Питання мовознавства нині стоять в центрі уваги широких кіл радянської громадськості* (Літ. газ., 7. IX 1950, 3); [Юрій:] *Коли б ти знала, яка це прекрасна наука — мовознавство! Адже слова — вони як живі істоти* (Лев., Марія, 1953, 7).

МОВОЗНÁВЧИЙ, а, е. Прикм. до **мовознáвство.** *З 1881 року він* [Б. Грінченко] *став друкувати.. статті історичні, етнографічні, мовознавчі* (Рад. літ-во, 1, 1963, 118).

МОВОЛЮБЕЦЬ, бця, *ч., книжн.* Той, хто любить мову (у 2 знач.). *Як прекрасно визначила наше мистецтво літератури велика поетеса нашого народу — великий моволюбець.. Леся Українка!* (Смолич, VI, 1959, 227).

МОВОНЬКА, и, *ж., нар.-поет.* Пестл. до **мóва** 1—4. *Що було колись тієї Лепестини й кожнісінько слово святе, а тепер же в неї й мовоньку віднято...* (Л. Янов., I, 1959, 83); — *Коли правдива мовонька твоя, Так будеш, серденько, навіки ти моя* (Пісні та романси.., II, 1956, 258).

◇ **Вестú мóвоньку** — те саме, що **Вестú мóву** (*див.* **мóва**). *У блакитному просторі Заходили колом зорі.*

Ясним світлом все вилив Та про землю многострадну.. Тихо мовоньку вели (Граб., I, 1959, 266).

МОВОТВО́РЕННЯ, я, *с.* Творення нових слів і виразів.

МОВОТВО́РЕЦЬ, рця, *ч.* Той, хто творить нові слова і вирази. *Він* [М. Рильський] *змагається з великими майстрами і.. стоїть в ряду з найвизначнішими мовотворцями* (Перв., З щоденника.., 1956, 19).

МОВОТВО́РЧИЙ, а, е. Який пов'язаний з мовотворенням. *Своєю колосальною мовотворчою діяльністю І. Франко залишив «нестертий слід» у розвитку української мови* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 517).

МОВОТВО́РЧІСТЬ, чості, *ж.* Абстр. ім. до **мовотво́рчий**. *По-народному запально, молодо зазвучала.. поезія Малковського, вибликуючи усією багатобарвністю народної мовотворчості* (Рад. літ-во, 1, 1967, 67).

МОВЧАЗЛИ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **мовчазни́й** 1. *Загалом була* [Таня] *мовчазлива, не те, що Маня* (Фр., I, 1955, 328); *Важко говорити про те, що ховалося в думках. Та й зібралися — обидва* [друзі] *мовчазливі, звиклі більше чути серцем, аніж вірити в слова* (Збан., Сеспель, 1961, 327); *В розмові мовчазлива, більше слуха других, ніж сама гомонить* (Мирний, IV, 1955, 115); *Він.. Увесь свій день так само був спокійний І мовчазливий...* (Рильський, Мости, 1944, 104); * Образно. *Під порфіром мовчазливих стін, Такий промінний людськістю своєю, Спочив безсмертний, вікопомний він* (Бажан, Роки, 1957, 225).

МОВЧАЗЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **мовчазли́вий**. *Її понурість, мовчазливість та забитість, що виразно малювалися на її невродливім.. лиці.. Усе те відраджувало від неї* (Фр., I, 1955, 262); *Стриманість і мовчазливість, .. вся поведінка його починали її дивувати* (Коцюба, Нові береги, 1959, 64).

МОВЧАЗЛИ́ВО. Присл. до **мовчазли́вий**. *Аж ось Аллан і на поріг, Сідає мовчазливо* (Граб., I, 1959, 414); *Був тут і дідусь.., мовчазливо поглядав з-під насупленних брів на море, щось думав* (Збан., Мор. чайка, 1959, 153).

МОВЧАЗНИ́Й, á, é. 1. Який не любить багато говорити, схильний мовчати; неговіркий. *Одна* [дівчина] *дуже мовчазна,— ні з ким буде мені й розмовляти, а друга балакуча, дак за тією й я не поспішуся слова сказати* (Гр., II, 1963, 349); *Усякі люди трапляються на містку: і щедрі і скупі, і веселі і сумні, і мовчазні і говіркі* (Стельмах, II, 1962, 302); // Який мовчить, не вступає в розмову. *Свирид слухав мовчазний, не обзиваючись і словом* (Коцюб., I, 1955, 146); *Петро чомусь був мовчазний і тим немало дивував гостей* (Панч, В дорозі, 1959, 136); * Образно. *У білих снігових шапках стояли мовчазні кипариси й чинари* (Кучер, Голод, 1961, 377); // *перен.* Не сповнений звуками; безмовний. *Німа і мовчазна, від неба вона* [тюрма] *крилася чорною залізною покрівлею* (Мирний, I, 1954, 319); // Який не супроводжується словами, розмовами. *Настала важка тиша, мовчазний сум* (Мирний, I, 1954, 244); *Після мовчазного обіду знову пішов* [Гордій] *у свою світлицю* (Гр., II, 1963, 130).

2. Який розуміють без слів. *Байдужість є мовчазна підтримка того, хто сильний, того, хто панує* (Лепін, 10, 1949, 59); *Він востанньо глянув на принишклого гетьмана і, коли дістав мовчазну його згоду на прийом козака, звелів просити того до світлиці* (Ле, Наливайко, 1957, 20).

МОВЧА́ЗНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **мовча́льник**. *Голову віддам на відтин, а три чверті з отих мовчазників.., коли дати їм людське життя, змінилися б так, що й батько з матір'ю їх не впізнали б* (Мур., Бук. повість, 1959, 77).

МОВЧА́ЗНІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **мовчазни́й** 1. *Кревний плач її пройшов, та німа мовчазність.. найшла на неї* (Мирний, III, 1954, 359); *В камері тиша. З глумливою мовчазністю поглядають у наш бік, похмуро перезиркуються «казяї»* (Збан., Єдина, 1959, 157); *Далекі світи і планети пролітали над Лісняками в урочистій мовчазності по своїх орбітах* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 86).

МОВЧА́ЗНО. Присл. до **мовчазни́й**. *Я тільки та тінь моя власна Мовчазно по вулиці йшли* (Л. Укр., IV, 1954, 86); *Мовчазно й похмуро заходили в хату лісовики* (Стельмах, Хліб.., 1959, 396); — *Як же тепер? — мовчазно питають Бронникова бійці* (Гончар, II, 1959, 286); * Образно. *Мовчазно й суворо дивились високі білі двері класів* (Донч., V, 1957, 559).

МОВЧА́ЛЬНИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **мовчу́н**. *Якщо досі цей начальник Гнув за критику в дугу, То тепер він став — мовчальник! Як не крийте — ні гу-гу!* (С. Ол., Вибр., 1957, 306).

МО́ВЧАНКА *див.* **мовча́нка**.

МОВЧА́НКА, *рідше* **МО́ВЧАНКА**, и, *ж., розм.* Те саме, що **мовча́ння** 1, 2. *Хвилю панувала мовчанка в хаті* (Фр., III, 1950, 198); *Флора Германівна порушила мовчанку, зауваживши, що вже видно вогні Дніпрельстану* (Коцюба, Нові береги, 1959, 239); *Вже два дні не маю од тебе ні словечка.. Невже трудно написати кілька слів? Певно, не це причина мовчанки* (Коцюб., III, 1956, 333).

◇ **Відповіда́ти (відпові́сти) мо́вча́нкою; Справля́ти мо́вча́нку** — мовчати. *Вона мусить.. на всі безглузді п'яні зауваження ..відповідати мовчанкою* (Ів., Таємниця, 1959, 136); — *Коли я спитав їх* [лікарів], *чи скоро відправлять мене додому, вони відповіли мовчанкою* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 16); *Мати розмовляє з Одаркою, а вона* [Христя] *сидить — мовчанку справляє* (Мирний, III, 1954, 114); **Гра́ти в мо́вча́нку** *див.* **гра́ти**[2]; **Ме́ртва (могі́льна, гробова́** *і т. ін.*) **мо́вча́нка — абсолютна тиша**. *Мертва мовчанка залягла над усім товариством після тої пісні* (Фр., I, 1955, 322); — *Восьма камера зустрічає нас* [в'язнів] *могильною мовчанкою. Вона порожня* (Збан., Єдина, 1959, 88); *Кілька хвиль стояла в залі гробова мовчанка* (Фр., VI, 1951, 422).

МОВЧА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **мовча́ти**. *Минуло кілька хвилин в мовчанні* (Л. Укр., III, 1952, 696); *Мовчання тривало довго* (Собко, Стадіон, 1954, 34); *Маю надію скоро побачитись з Вами і тоді вже спокутую всі гріхи свої перед Вами за довге мовчання* (Коцюб., III, 1956, 315); *П'ятсот добровольців з морської піхоти.. сиділи в мовчанні, У хвилях зникали причали Тамані* (Наги., Пісня.., 1949, 55).

2. *перен.* Відсутність публічних висловлювань про кого-, що-небудь, друкованих творів у який-небудь період.

Обхо́дити (обмина́ти) мовча́нням — не згадувати про кого-, що-небудь; замовчувати щось. *Журнал* [«Літературно-науковий вісник»] *обходив мовчанням російських декадентів і популяризував реалістів кінця XIX — початку XX ст.* (Рад. літ-во, 5, 1958, 108).

3. Відсутність яких-небудь звуків; повна тиша.

МОВЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* 1. Нічого не говорити. *Складачі також мовчали ..при своїй роботі* (Фр., VI, 1951, 253); *Капітан глянув на Рубана, Рубан на капітана, але обидва продовжували мовчати* (Панч, Ерік.., 1950, 35).

2. Не розказувати, не говорити про кого-, що-небудь; зберігати в таємниці. — *Мовчи ж, дочко, щоб ніхто не дізнався!* (Мирний, IV, 1955, 250); — *Є комсомольці між вами!.. Я знаю!.. Кожного кулі чекає печать!..*—

...Стиснуто губи в останнім одчаї, всі полонені мовчать... (Сос., I, 1957, 185).

3. *перен.* Не видавати звуків, не порушувати тиші. *А ліс мовчав* (Коцюб., II, 1955, 119); *Мовчить в цю мить гора* (Ющ., Люди.., 1959, 204); // Не діяти (про апарати, які подають звукові сигнали, про вогнепальну зброю тощо). -- *Де ви, товариші? Зв'язок мій урвався, апарат мовчить* (Гончар, III, 1959, 364); *І гармати й пістолі мовчать, Лише хвилі під нами сичать* (Воронько, Драгі.., 1959, 112).

4. *перен.* Не давати про себе знати; не виявлятися (про почуття, переживання тощо). [В' я з е н ь - л и ц а р:] *Тепер спокій панує в краю, як і в темниці. Людська кров мовчить і не волає до небес про помсту* (Л. Укр., II, 1951, 186).

5. Не висловлювати відкрито своєї думки, не діяти, не втручатися в що-небудь. *А люде... Хоч бачать люде* [зпущання], *та мовчать* (Шевч., II, 1953, 325); // *розм.* Не писати листів, не відповідати на них. *Коли не писала — то недобре зробила. .. я вже оце третій лист пишу до тебе, а ти мовчиш* (Коцюб., III, 1956, 132); // Не писати, не друкувати своїх творів (про письменників). *Тяжко, нудно розказувать, А мовчать не вмію. Виливайся ж, слово-сльози: Сонечко не гріє, Не висушить* (Шевч., I, 1951, 86).

6. *перен.* Покірно терпіти, зносити що-небудь. *Од молдаванина до фінна На всіх язиках все мовчить, Бо благоденствує!* (Шевч., I, 1951, 327).

◇ **Істо́рія мовчи́ть** *про кого — що* — ніде не згадується про кого-, що-небудь. *А де ж її* [Дантової дружини] *життя? Де ж власна доля, радощі і горе? Історія мовчить* (Л. Укр., I, 1951, 175).

МО́ВЧКИ, *присл.* 1. Не говорячи ні слова; без слів. *Свекруха порадась коло печі мовчки* (Н.-Лев., II, 1956, 287); *Деякий час ми йдемо мовчки, кожен думає про своє* (Кол., На фронті.., 1959, 55); * Образно. *Праворуч.. стоять мовчки темно-сині Карпати в клубках срібних, сліпуче-білих хмар...* (Гончар, III, 1959, 17); // Не здіймаючи галасу; потихеньку. *Люди мовчки готували сокири, кілки, залізні лопати* (Коцюб., II, 1955, 86); [К р и в о н і с:] *Але народ у відповідь на кару почали мовчки точить коси, сокири, ножі* (Корн., I, 1955, 211); *Коли на них* [людей] *міцно налягав сон, вони замовкали, дрімаючи, а в цей час недремні мовчки затісувалися в чергу, щоб скоріше прокупитися до жомових ям* (Тют., Вир, 1964, 145); // Не видаючи звуків (про тварин). *Сів я край могили, В небо углядівся: Мовчки у безмір'ї Жайворонок вився* (Щог., Поезії, 1958, 161).

2. *перен.* Не виявляючи протесту; покірно. *А ми* [народ] *дивились і мовчали Та мовчки чухали чуби* (Шевч., II, 1953, 280); *Своїми розповідями про спостереження над життям бджіл він-то найбільше й допікав Павлові. Пасло, як гість, мовчки терпить, звичайно* (Головко, II, 1957, 409).

МОВЧКО́М, *присл., розм.* Те саме, що **мо́вчки** 1. *Вони помічати стали, що я усе мовчком сиджу...* (Вовчок, VI, 1956, 258).

МОВЧКУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **мовчазни́й** 1. *Героєм цього дня були не вершники, а старий мовчкуватий мірошник* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 21).

МОВЧО́К, чка́, ч., *розм.* Те саме, що **мовча́ння** 1. *— Здорові, рибалки! — Ні слова хлоп'ята, Бо важить багато рибальський мовчок* (Шер., Дружбою.., 1954, 19); // *у знач. присудк. сл.* Ні слова (не говорити). *Мовчок: розбив тато горщок, а мати і два, та ніхто не зна* (Номис, 1864, № 5949); *— А зараз іди, Павлушо, і мовчок. Добре? Нікому ні слова,— попередив Кавун* (Кучер, Трудна любов, 1960, 495).

МОВЧУ́Н, а́, ч. Той, хто звичайно мовчить, не любить багато говорити. *Нічна пізня доба, чарка горілки.. розв'язують мову, додають красномовності навіть не красномовній розмові мовчуна о. Майсея* (Н.-Лев., I, 1956, 120); *Денис Блаженко, високий кряжистий мовчун, з завжди насупленими чорними бровами, заявив раптом, що він знає Поліщука особисто* (Гончар, III, 1959, 35); // Той, хто не висловлює своїх думок. *Він же був таким м'якохарактерним мовчуном, що зі всім погоджувався* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 157).

МОВЧУ́НКА, и, *ж.* Жін. до **мовчу́н**.

МОВЧУ́НЯ, і, *ж., рідко.* Те саме, що **мовчу́нка**. *Більше інших говорила на правлінні Горпина Гопченко, яку досі вважали мовчунею* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 156).

МОВЧУ́ЩИЙ, а, е, *розм., заст.* Мовчазний. *Не вийшла* [Гаїнка] *з своєї хати, лежала на ліжкові нерухома й мовчуща* (Гр., II, 1963, 463); *Іван Іванович до ночі зрання В лікарні працював. Він був мовчущий, Спокійний завжди* (Рильський, II, 1956, 208).

МО́ГА, и, *ж., заст.* Змога, можливість. *Коли бо, дітки, малась мога Знов повернутися між вас!* (Граб., I, 1959, 147).

Де тільки мо́га — де тільки можна. *Ми заходили до книгарень.. Взагалі бували де тільки мога* (Досв., Вибр., 1959, 106); **Скільки (як, яко) мо́га** — скільки можна, як тільки можна. *А що вже мужика свого, так велича* [Таківська] *скільки мога!* (Кв.-Осн., II, 1956, 135); *— Випий трошки сього зілля .. Вип'єш — біжи яко мога* (Шевч., I, 1951, 52).

МОГА́Р, у, *ч.* (*Setaria* P. B.). Однорічна кормова рослина родини злакових. *Могар має розвинену кореневу систему, яка глибоко проникає в ґрунт, завдяки чому він добре витримує посуху* (Колг. енц., II, 1956, 608); *Кормова цінність сіна не нижча від суданки і вища за могар* (Рад. Укр., 4.IX 1949, 2).

МОГИ́ЛА, и, *ж.* 1. Яма для поховання померлого. *Там матір добрую мою, Ще молодую — у могилу Нужда та праця положила* (Шевч., II, 1953, 229); *Брянського в тих же парусинових чобітках загорнули в плащ-палатку й опустили в могилу* (Гончар, III, 1959, 125); *Під Ленінградом у могилі чесній Лежить мій друг, що вмер за Ленінград* (Рильський, II, 1960, 325); // Місце поховання і насип, горбик на ньому. *Викопали хлопці яму чумакові; Наспід положили дошки ясенові; ..Вивели могилу, помолились богу Та й пішли збиратись вовчки в дорогу* (Щог., Поезії, 1958, 103); *Ми поїхали з Канева на Шевченкову могилу низом, понад Дніпром* (Н.-Лев., II, 1956, 381); * У порівн. *А кругом тихо, як у могилі* (Мирний, I, 1954, 270); [А д а м:] *Жадного слова не можуть видобути з нього. Мовчить, як могила* (Ірчан, I, 1958, 154).

Бра́тська моги́ла *див.* **бра́тський**.

2. *перен.* Смерть. — *Пусте... тут, знаєш, могила тільки положе. Після смерті старих піде все краще,— потішав його Рустем* (Коцюб., II, 1955, 127); — *Все! — вигукнув він, весело похитуючись.— Капець!.. Тут наша могила!* (Гончар, III, 1959, 147); // *у знач. присудк. сл.* Кінець, смерть. *Де з'явиться наша сила — там фашисту могила* (Укр., присл.., 1955, 400).

◇ **В моги́лу піде** *що* — що-небудь не буде відоме нікому ніколи, до самої смерті. *— Ніхто й слова не почує про тебе. Що було між нами — і в могилу піде!* (Стельмах, II, 1962, 38); **Дивіться у моги́лу** — бути тяжко хворим, бути близьким до смерті; **До (са́мої) моги́ли** — до кінця свого життя. [С е р б и н:] *Взяла ти, Мар'яно, моє серце, і не буде йому покою до самої могили* (Вас., III, 1960, 32); *За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити*

аж до могили (Рильський, II, 1960, 46); **Загани́ти (загна́ти) у моги́лу** *див.* **заганя́ти** [1]; **Знайти́ моги́лу** *див.* **знахо́дити**; **Копа́ти (ри́ти) моги́лу (моги́ли)** *кому* — те саме, що **Копа́ти я́му** (*див.* **копа́ти**).— *Не женитися ж їдемо,— говорив він..,— а німцеві могили рити* (Тют., Вир, 1964, 462); **Лягáти (лягти́) в моги́лу** *див.* **лягáти**; **Стоя́ти однiéю (одно́ю) ногóю в моги́лі** *див.* **нога́**; **Хоч у моги́лу ляга́й (лізь)** — про дуже скрутне, безвихідне становище. *Про одне тільки мова — про свос убозтво, свою нужду, що їсти дома нічого, що з дітьми хоч у могилу лягай* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 442); *Тут живому хоч у могилу лізь* (Кол., На фронті.., 1959, 99); **Узяла́ моги́ла** *кого* — хто-небудь помер. *Гей, однолітки, чи й вам так болить часом серце? Та де! — Тих узяла могила, а решта замкнулася в баштах поважної старості* (Ю. Янов., II, 1958, 10).

3. Високий насип на місці давнього поховання. *Високії ті могили, Де лягло спочити Козацькеє біле тіло, В китайку повите. Високії ті могили Чорніють, як гори, Та про волю нишком в полі З вітрами говорять* (Шевч., I, 1963, 65); *Сивий Улас Рева, дебелий, як віл, стоїть на скіфській могилі з двома крутorогими волами і вдивляється в степ* (Довж., I, 1958, 79); *Не бував ти у наших краях! Там же небо — блакитні простори... Там степи, там могили, як гори* (Тич., I, 1957, 8).

Сторожова́ моги́ла *див.* **сторожови́й**.

МОГИ́ЛКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **моги́ла** 1. *Довкола великанами стояли гори, заглядаючи з підхмарних вершин до вузенької чорної могилки* (Хотк., II, 1966, 263); *Стара мати.. вмерла, і навесні її могилка вже травою заросла* (Вовчок, I, 1955, 364); *П'ять свіжих могилок виросло на цвинтарі* (Стельмах, I, 1962, 647); * У порівн. *Мазанок було* [в Пісках] *всього, може, хат з п'ять, а то все землянки при самій землі, як могилки повіддималися* (Мирний, I, 1949, 178).

2. Те саме, що **го́рбик**. *Спить зимою виноградна лоза, вкрившись могилками, а на весну треба визволити її, на світ вивести з-під землі, обчистити, на тички підняти* ... (Коцюб., I, 1955, 191).

МОГИ́ЛКИ, лóк, *мн.* 1. *діал.* Кладовище. *Прийшов Кирик на могилки, ямку зачинає* (Сл. Гр.); *Десь далеко, ніби на могилках, коло тих чорних куп, бреше на місяць лисиця* (Кос., Новели, 1962, 178).

2. *етн.* Те саме, що **про́води** 2. *Було, прийде* [Параска] *між люди на одну годину, сумна, наче з могилок* (Барв., Опов.., 1902, 113).

МОГИ́ЛОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **моги́лка** 1. *Найду собі чорнобривку В степу при долині — Високую могилоньку На тій Україні* (Шевч., II, 1953, 182); *— Ай, яка бідна могилка,— кричала блондинка..— Бідна, біднюсінька могилонька* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 109).

МОГИЛЯ́К, á, ч. Те саме, що **моги́льник** 4.

МОГИ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **моги́ла** 1. *Богобоязний Еней, довершивши обряд похоронний, Насип могильний зробив* (Зеров, Вибр., 1966, 254); *Плита могильна там лягла В тіні двох сосен пристарілих* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 168).

2. Такий, як у могилі. [Д о л о р е с:] *Останній раз я подивлюся ще на сії очі! Бо вже ж вони мені світить не будуть в могильній тьмі того, що буде зватись моїм життям...* (Л. Укр., III, 1952, 372); *Навколо якісь кущі, хащі і холод могильний, аж мороз поза шкурою ходить* (Тют., Вир, 1964, 17); // Цілковитий, повний (про тишу, спокій і т. ін.). *Марусяк нахилився за колом і... почув нараз звуки серед могильної тиші ... Це були кроки ...* (Хотк., II, 1966, 286); *Восьма камера зустрічає нас могильною мовчанкою* (Збан., Єдина, 1959, 88).

3. *розм.* Який звучить глухо, невиразно (про голос). *— Ходіть сюди, діти! — промовив дід глибоким, ..могильним голосом* (Фр., VI, 1951, 177).

МОГИ́ЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто копає могили (у 1 знач.). *Лариса помітила, що, окрім неї та Турбая, на кладовищі нікого немає. Лишилися тільки могильники, що закінчували підрівнювати свіжий глиняний горбик* (Руд., Остання шабля, 1959, 77).

2. *перен.* Той, хто несе загибель кому-, чому-небудь, знищує когось, щось. *Капіталізм сам створює свого могильника, сам творить елементи нового ладу ..* (Ленін, 16, 1949, 307); *Разом з бурхливим розвитком капіталізму зростав робітничий клас — могильник буржуазії* (Ком. Укр., 9, 1964, 31).

3. Стародавнє кладовище. *В тих місцях, де люди жили в давні часи, залишились і до наших днів .. рештки жител і поселень, могильники і окремі поховання* (Іст. УРСР, I, 1953, 10); *В могильниках знайдено посуд, бойові молоти, мідні прикраси* (Наука.., 12, 1965, 4).

4. Жук, що живиться падлом і відкладає яйця на трупи дрібних звірків і птахів. *6 види* [жуків], *які можна назвати санітарами: це — могильники, чи мертвоїди, що поїдають тканини трупів* (Шкідн. поля.., 1949, 71).

5. Птах родини яструбиних, який знищує шкідливих гризунів.

МОГІКА́Н *див.* **могіка́ни**.

МОГІКА́НИ, ка́н, *мн. (одн.* **могіка́н**, а, *ч.;* **могіка́нка**, и, *ж.).* 1. Вимерле плем'я північноамериканських індійців; представники цього племені.

2. *перен.* Останні або найстаріші представники когось, чогось. *В Сполуч. Штатах імперіалістська війна проти Іспанії 1898-го року викликала опозицію «антиімперіалістів», останніх могікан буржуазної демократії..* (Ленін, 22, 1950, 266); *Я почав догадуватися, що та гарна, добра пані була не хто інша, як Марія Костянтинівна Заньковецька. А недавно, після розмови з могіканом нашого театру Іваном Олександровичем Мар'яненком, і зовсім у цьому впевнився* (Минко, Моя Миківка, 1962, 45); *В давнину весь острів* [Хортицю] *вкривали п'ятсотлітні дуби, серед яких вирізнявся дуб-могікан, що всох у 1871 році* (Вітч., 4, 1967, 205).

МОГІКА́НКА *див.* **могіка́ни**.

МОГО́Л, а, ч., *заст.* 1. Титул колишніх монгольських властителів Індостану, а також особа, що мала цей титул.

Вели́кий Могóл — титул мусульманського султана; мусульманський султан. *Вже ж він їм накаже дива! .. і про турків-людожерців, про Великого Могола* (Л. Укр., I, 1951, 311).

2. Монгол. *Німець скаже: «Ви моголи». Моголи! моголи! Золотого Тамерлана Онучата голі* (Шевч., I, 1953, 332); *Воркувала не голубка мила, Мати сину гнівно говорила: — Йди із хати, сину-гультипако, До могола, турчина,— однако* (Мал., Запов. джерело, 1959, 100).

МОГОРИ́Ч, ý, ч., *розм.* 1. Частування з приводу успішного завершення якої-небудь справи. *Могорич — любовна річ* (Номис, 1864, № 14063); *— Ти думаєш, ми не знаємо, скільки відер горілки ти дав на могорич голові, писареві та його рідні* (Н.-Лев., II, 1956, 260); // Те, що п'ють при такому частуванні. *На столі стояла горілка: декотрі бурлаки пили могорич і частували бурлачок* (Н.-Лев., II, 1956, 201); *Випили могорич. Олександра вступила у Петрову хату, котра відтоді мала бути й її хатою* (Коцюб., I, 1955, 67); *У закутку базарного майдану.. Любили.. Статечні люди пить могоричі* (Рильський, III, 1961, 171); [М о р д о х а й:] *Могорич — це мазь така, що після неї вже колеса не риплять!* (К.-Карпй, I, 1960, 157).

◇ **Запива́ти (запи́ти) могори́ч** *див.* **запива́ти.**

2. *перен.* Плата за послугу, допомогу і т. ін. — *Швиденько збігай, Кузьмо, і до Карпця, і до Підіпригори. Скажи, нехай зараз же до мене приходять. А тобі за дорогу — мій могорич* (Стельмах, II, 1962, 94); *Чого мій татко не робив! Писав «прошенія» селянам за могорич... Він все умів* (Сос., II, 1958, 365).

МОГОРИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* Ставити кому-небудь могорич. *Охоче співали* [діди-пасічники] *нам силу пісень, іноді і зовсім-таки без чарки, а декотрих треба було могоричити* (Збірник про Кроп., 1955, 58); *Нехай усі знають, що Перегуда вже не ходить по хатах на чарку. І не базікають, що могоричить виборців і голоси собі збирає...* (Кучер, Прощай.., 1957, 266).

МОГОРИ́ЧНИЙ, а, е, *розм.* Стос. до могоричу. *В ділах «могоричних» Він дуже практичний, Безсовісний вкрай, Саливон Могоричний* (С. Ол., Вибр., 1959, 279); // Який любить брати могоричі. *Ох, який ти могоричний!* (Сл. Гр.).

МОГОРИ́ЧНИК, а, ч., *розм.* Той, хто любить пити могоричі. *Кажуть, що до Федора Михайловича заходили й інші могоричники* (Веч. Київ, 13.I 1958, 2).

МОГОРИЧУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., розм.* Пити могорич (у 1 знач.). — *Ну, тепер, Христе, прощайся зо мною. Їду ... Назначили помощником* [помічником] *справника. Оце з товариством могоричували* (Мирний, III, 1954, 385).

МОГТИ, мо́жу, мо́жеш, *недок., з інфін., який іноді випускається.* 1. Бути в стані, в силах що-небудь робити. *Ніхто не може світа пережити* (Номис, 1864, № 389); *Сто два роки бабусі моїй, і вона вже й ходить не може* (Сос., I, 1957, 240); — *Без сонця я не можу* (Коцюб., III, 1956, 312); — *Як собі знаєш, а я не можу* [так жити] (Мик., II, 1957, 77); // Мати можливість що-небудь робити. *Ми, піхота, гвардія, не можемо приковувати себе до шляхів. Ми повинні вміти добре маневрувати в горах* (Гончар, III, 1959, 97); // Бути здатним; уміти. *Як міг,так допоміг* (Номис, 1864, № 4540); [Л у к а ш:] *Ось дов'яжи снопів, а я піду.* [М а в к а:] *В'язати я не можу* (Л. Укр., III, 1952, 237).

2. Означає можливість дії, вираженої інфінітивом. *На його думку, моя нервність* [первовість] *може стати ще більш на перешкоді операції, ніж анемія* (Л. Укр., V, 1956, 225); *Вона домислилась, що цей пасажир міг зрозуміти їхню розмову* (Панч, Синів.., 1959, 8); — *Сам знайшов би дорогу, але мене можуть пізнати прокляті ляхи* (Довж., I, 1958, 267); // У питальних і спонукальних реченнях уживається у знач. слів м о ж н а, д о з в о л я є т ь с я. — *Хто не хоче служити громаді, може йти з двору* (Коцюб., II, 1955, 83); — *Я можу глянути на креслення?* — *Прошу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 55).

Не мо́же бу́ти, *виг.* — уживається при вираженні недовіри, сумніву. *Ні, се не може бути..! Гукнемо гук на все царство, на весь світ великий: мерщій до рятунку! до зброї!* (Мирний, III, 1954, 259).

3. *тільки 3 ос. одн., у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження припущення. *Перша думка його була: треба піти поглянути, може, що є в ямі* (Фр., II, 1950, 229); — *Може, я міг би вам допомогти?* — *довірливо запитав незнайомий* (Гончар, III, 1959, 186).

◇ **Як ся мо́жеш?,** *заст.* — те саме, що **Як мо́жеться?** *(див.* **могти́ся**). *Ішов лікар у село — селу на безголов'я, А із села біжить, злякавшися, Здоров'я: «Куди, Здоров'ячко? — пита він.— Як ся можеш?» «Та цур тобі!.. я йду, куди ти не заходиш!»* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 67).

МОГТИ́ЙСЯ, мо́жеться: ◇ **Як мо́жеться?,** *заст.* — як поживаєш (поживаєте)?, Як здоров'я? *Починаються розмови, як живеться, як можеться?..* (Мирний, III, 1954, 263).

МОГУ́ТНІЙ, я, е. 1. Який має велику владу, силу, великий вплив. — *Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю гробницю збудував* (Л. Укр., I, 1951, 252); *Стоїть, як Свободи застава, Могутня Радянська Держава* (Нех., Дивлюсь.., 1949, 77).

2. Який відзначається великою силою впливу на кого-, що-небудь. *Марксизм-ленінізм став могутньою ідейною зброєю революційного перетворення суспільства* (Програма КПРС, 1961, 4); *Вона* [радянська література] *на всіх етапах розвитку була.. могутнім глашатаєм революційних перетворень* (Мал., Думки.., 1959, 3).

3. Який має велику фізичну силу; сильний. *Що діялося в душі цієї* [цієї] *могутньої людини,— ніхто не знав* (Хотк., II, 1966, 255); // Який свідчить про велику фізичну силу; сильний.— *Ти.. увесь з слонової кості, сповитий через могутнє плече золотою мантією!* (Н.-Лев., IV, 1956, 240); *Мокра.. сорочка облипла його могутнє тіло* (Коцюб., I, 1955, 232); *Руки в старого лісоруба вузлуваті, жилаві, могутні* (Ільч., Вибр., 1948, 31); // Пишний, буйний. *Біла церква серед могутньої зелені робила привітне враження* (Коцюб., I, 1955, 309); Мідний, товстий. *Росте.. розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк* (Тют., Вир, 1964, 72); // З товстим стовбуром і густою, розложистою кропою (про дерева). *Могутні дуби, що густою лавою стояли понад озером, повилися густими тінями* (Вас., Вибр., 1954, 121); *Могутній дуб. Він півтисячоліття Стоїть на Хортиці, роняє жолуді* (Забашта, Квіт.., 1960, 33).

4. Дуже великий, значний силою, ступенем вияву тощо. *Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми* (Коцюб., I, 1955, 387); *Успішний розвиток важкої промисловості становить міцну основу нового могутнього піднесення сільського господарства* (Ком. Укр., 1, 1962, 5); *В Парижі й на Майорці голубій Одним він* [Шопен] *жив могутнім поривання* (Рильський, III, 1961, 248); // Який становить собою велику силу. *Тепер, при наявності могутньої світової системи соціалізму, кожна країна, незалежно від рівня її розвитку, може стати на шлях, який веде до соціалізму* (Ком. Укр., 8, 1967, 19); *У грізні години воєнні Пішли вони в військо могутнє, І кликав до бою їх Ленін Іменням своїм незабутнім* (Бичко, Сійся.., 1959, 59).

5. Який має дуже добре оснащення, великі виробничі можливості. *Запоріжжя — це не тільки місто могутньої сучасної індустрії, а й один з великих культурних і наукових центрів України* (Ком. Укр., 3, 1969, 32); *Хай дітям нашим на потребу Ростуть могутні кораблі* (Рильський, III, 1961, 245); // Який має велику потужність. *Могутні, піделадні людині механізми раз у раз з'являються на валу з натужним гуркотом* (Гончар, Тронка, 1963, 77).

Могу́тня ку́чка *див.* **ку́чка**[1].

МОГУ́ТНІСТЬ,ності, *ж.* Абстр. ім. до **могу́тній.** *Все зростаюча могутність Радянського Союзу та інших соціалістичних країн — важлива гарантія миру в усьому світі* (Ком. Укр., 1, 1963, 64); *Учениця вражала могутність науки* (Донч., V, 1957, 332); *Шаптала не придивлявся до облич сталеварів. Милувався їхніми тілами, їхньою могутністю* (Загреб., Спека, 1961, 66); *Великі справи та благородні цілі високо піднесли свідомість і духовну Могутність радянських людей* (Довж., III, 1960, 8); *Значення Бородінської битви полягало і в тому, що вона показала воєнну могутність російської армії, високі якості вітчизняного воєнного мистецтва* (Ком. Укр., 8, 1962, 45); *І хоча все зараз стояло без руху,*

Данька потрясла оця затаєна, мовби насторожена могутність машин (Гончар, Таврія, 1952, 210).

МОГУТНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Те саме, що **могу́тнішати**. *Чим ближче до кінця промови, тим більше сін* [голос Владка] *ріс і могутнів* (Фр., VI, 1951, 276); *Невидані на землі люди — вільні, бадьорі, переможні творці комунізму — лави їх кожного дня могутніють* (Літ. газ., 11.III 1959, 2).

МОГУ́ТНІШАТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати могутнішим. *У натхненній праці живе республіка* [УРСР]. *Вдень і вночі сповнюється вона сили, могутнішає, підіймається все до нових і нових висот* (Рад. Укр., 27.VI 1957, 1); *І хочеться, щоб вічний ліс Іще могутнішав та ріс* (Ющ., Люди.., 1959, 161).

МОГУ́ТНЬО. Присл. до **могу́тній** 4. *В «Бородіно»* [М. Лермонтова] *могутньо звучить патріотичний заклик стати стіною на захист Батьківщини* (Іст. УРСР, І, 1953, 452); *Широко й могутньо котить весною хвилі Дніпро* (Собко, Вогонь.., 1947, 99); *Цвіте липа могутньо й задушливо над розпеченим каменем вулиць* (Ю. Янов., II, 1958, 193).

МОГУ́ТТЯ, я, *с., поет.* Те саме, що **могу́тність**. *Разом з могуттям нашої країни зростатиме добробут всього народу* (Цюпа, Україна.., 1960, 292); *Це ж які тут сосни давні І яке могуття віт!* (Шер., Дорога.., 1957, 64); *Це ж більшовик з могуття рік Бере могутність електричну* (Рильський, III, 1961, 103); *Україна — це сталеве могуття Донбасу і сонячні грона Криму, це — чудесний край* (Цюпа, Україна.., 1960, 4).

МОГУ́ТЬ, і, *ж., поет.* Те саме, що **могу́ття**. *Кожний знає з них, що він прийшов сюди звеличить Батьківщину, помножить у віках могуть її орлину* (Сос., Близька далина, 1960, 29).

МОГУ́ЧИЙ, а, е, *заст., уроч.* Могутній. *Не за горами, не за бескидами, а таки в нашім краю був колись великий та могучий цар, що звався Лев* (Фр., III, 1950, 228); *Вірші Кобзареві могучі.. Перелив ти* [М. Лисенко] *у пісні співучі!* (Мирний, V, 1955, 282); *Стояв задуманий, могучий* [Б. Хмельницький], *Дивився в далеч голубу* (Павл., Бистрина, 1959, 27); *Хвилі кипучі, Вітри могучі, Вас я благаю,— Грудь облегчіте, Вість принесіте З рідного краю* (Пісні та романси.., II, 1956, 147); *Здоров будь, Пушкін мій, землі орган могучий!* (Тич., І, 1957, 97); // *у знач. ім.* **могу́чий**, чого, *ч.* Той, хто має велику владу, силу. *Не завидуй могучому, Бо той заставляє* (Шевч., І, 1951, 260).

МОГУ́ЧІСТЬ, чості, *ж., заст., уроч.* Абстр. ім. до **могу́чий**.

МО́ДА, и, *ж.* 1. Недовготривале панування в суспільстві певних смаків, що виявляються у зовнішніх формах побуту, особливо в одязі. [Сидір Свиридович:] *Як світ міняється, та й мода міняється* (Н.-Лев., II, 1956, 519); *Немало молодих вважають словесну «закучерявленість» мало не виявом сучасного стилю.. і прагнуть потрафити моді* (Літ. Укр., 7.IX 1971, 3); * Уподібн. [Кричкий:] *Переконання міняються, як дамські моди...* (Л. Укр., II, 1951, 18).

За оста́ннюю мо́дою — модно. [Баклажаненко:] *Я забрав у Івана цей костюм і одягся за останньою модою* (Мик., І, 1957, 465); *Нова ситцева кофточка, зшита за останньою обухівською модою, туго обтягала її повні груди* (Головко, II, 1957, 107); **Піти́ в мо́ду** — стати модним. *Пішли в моду берети;* **Пішла́ мо́да** *на що* — стало модним що-небудь. *У ті полотняні часи в нашому селі пішла мода на галіфе* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 154); **Пройшла́ мо́да** *на що* — що-небудь перестало бути модним. *Пройшла мода на макінтоші.*

2. *перен.* Загальне визнання, популярність у певний час.

◇ **Була́ (пішла́) мо́да**, *з інфін.* — було або стало модним робити щось. *Була тут* [у селі] *у жіноцтва своя давня мода вишивати рукава сорочок пишними червоними квітами* (Довж., І, 1958, 18); **Вихо́дити (ви́йти) з мо́ди** *див.* **вихо́дити**; **Іти́ за мо́дою** — дотримуватися чого-небудь популярного у певний час; **Піти́ в мо́ду** — стати предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. *Мотив другої пісні.. зовсім подібний.. до солдатських пісень, які пішли в моду скрізь по селах після турецької війни* (Л. Укр., V, 1956, 72); **Пішла́ мо́да** *на кого — що;* **Пішо́в у мо́ду** *хто, що* — став хтось (стало щось) предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. — *Пішла оце в вас ніби пошесна мода на мужиків, а панам ніби на світі й місця вже нема!* (Н.-Лев., І, 1956, 133); *Сьогодні пішли в моду «громадські дівчки»* (Вільде, Сестри.., 1958, 459); *А треба ж щось знати з неї* [книги], *хоча б тому, що на це зараз всюди пішла мода* (Стельмах, І, 1962, 492); **Пройшла́ мо́да** *на кого — що* — перестав хтось (перестало щось) бути предметом загальної уваги, захоплення і т. ін. *У нас пройшла мода на цитатників* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 173); **У мо́ді** *що* — що-небудь має загальне визнання, популярність. *Усе ганчарівські дівчата не виходять з слави.. Ганчарівка через своїх дівчат у великій моді* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); *Видно, справді, у вас в Галичині «жіноче питання» дуже в моді тепер* (Л. Укр., V, 1956, 126); *У нас тепер в моді «Пісня капітанів»* (Ю. Янов., II, 1958, 63).

3. *перев. мн.* Зразки предметів одягу, взуття, що відповідають таким смакам. *Журнал мод.*

4. *перен., розм.* Манера поведінки; звичка. *У мене нема тієї моди, щоб по обіді спати лягати* (Сл. Гр.); *Ось уже корови воду Із корита попили, І одна по одній (зроду Не було такої моди) В стійло лагідно пішли* (Вирган, В розп. літа, 1959, 25).

Бра́ти (взя́ти, вига́дувати, ви́гадати, заво́дити, завести́ *і т. ін.)* **мо́ду** — засвоювати певну манеру поведінки, звичку. — *Дивись, яку моду вигадав* [Чіпка]... *мов з'їсти хоче...* (Мирний, І, 1949, 165); *Узяв* [Романіка] *собі моду кататися на кранах і вже один раз мало не наробив лиха* (Собко, Біле полум'я, 1952, 139).

МОДА́ЛЬНИЙ, а, е. Який виражає модальність. *Прислівник звичайно характеризує дію в процесі її виявлення, передає різні її модальні відтінки* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 317).

МОДА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Граматична категорія, яка означає відношення змісту мовлення до дійсності і виражається за допомогою форм способу дієслова, інтонації, вставних слів і т. ін.

МОДЕЛІ́СТ, а, *ч.* Той, хто займається створенням моделей чого-небудь. *Юні моделісти високо над собою несуть моделі літаків* (Рад. Укр., 4.V 1946, 3).

МОДЕЛІ́СТКА, и, *ж.* 1. Жін. до **моделіст**.

2. Кравчиня вищої кваліфікації, яка розробляє моделі одягу.

МОДЕЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **моделюва́ти**. *Інститут кібернетики АН УРСР проводить роботи по моделюванню нервової клітини. В лабораторії застосування математичних і технічних методів у біології вже створені математична і фізична моделі нейрона* (Наука.., 6, 1964, 44); *Використовуючи традиційні прийоми ліплення і моделювання, він* [скульптор Ф. Олексієнко] *разом з тим дає повну волю творчій фантазії, граничні використовуючи пластичні якості матеріалу* (Мист., 4, 1966, 25); *Якість фотопортрета в основному визначається наявністю у зображення тонкого моделювання* (Довідник фот., 1959, 72).

МОДЕЛЮВА́ТИ, ю́ю, ю́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Створювати модель чого-небудь.— *Забейко,*

я моделюю на клієнтці, пригляньтеся, це вам придасться! (Вільде, Винен.., 1959, 29); // Бути моделлю чого-небудь. *Особливої уваги заслуговує унікальний пристрій, .. що являє собою кулю діаметром 150 см і моделює магнітне поле нашої планети* (Знання.., 2, 1966, 9).

2. У скульптурі — обробляти поверхню, створюючи на ній опуклості й заглиблення; ліпити. *Моделювати мармур.*

3. У живописі, фотографії — передавати рельєфність за допомогою світлотіні.

МОДЕЛЮВА́ТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до **моделюва́ти.**

МОДЕ́ЛЬ, і, *ж.* 1. Зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось. *В перші дні дивився* [Микола] *все, що передавали. І сільськогосподарські передачі, і передачі будинку моделей* (Збан., Курил. о-ви, 1969, 155); *Львівські моделі взуття нагороджені бронзовою медаллю* (Цюпа, Україна.., 1960, 258).

2. Тип, марка конструкції. *Найпростіша модель акумулятора складається з двох свинцевих пластинок* (Фіз., II, 1957, 97); *Нова модель машини (літака).*

3. Предмет, відтворений у зменшеному, іноді у збільшеному або натуральному вигляді. *Невеличка модель військового корабля в мисці з водою слухняно повернула ліворуч* (Донч., Вибр., 1948, 35); *В імпровізованій домашній лабораторії.. створюється діюча модель теплохода* (Веч. Київ, 27.IV 1966, 4); * Образно. *Талановитий митець дає людям не тільки свою «модель» світу, а й свій художній «модус» його пізнання* (Не ілюстрація.., 1967, 326).

4. Те, що є матеріалом, натурою для художнього зображення, відтворення. [Р і ч а р д:] *А знаєш, друже, ся статуя, се буде щось нового... Правда, що і модель таку не завжди знайдеш!* (Л. Укр., III, 1952, 46); *З одного боку вони* [безіменні портрети] *мають ту перевагу, що художник може обрати модель, взяти з неї все найбільш цінне і необхідне* (Мист., 1, 1959, 35); *Якщо скульпторам коли-небудь доведеться.. ставити пам'ятник Добрій людині, кращої моделі, ніж Іван Кравчина, їм, мабуть, не знайти* (Довж., II, 1959, 91); // Особа, яка позує перед живописцем або скульптором; натурщик, натурщиця. [Л е н а:] *Я працювала по крамницях, продавала квіти, газети, була навіть.. за модель у художників...* (Коч., II, 1956, 377).

5. Зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі. *А це зараз прийдуть мене забирати, щоб здійняти з мене гіпсову модель для апарата* (Л. Укр., V, 1956, 264); *І формівна земля слухняно попід руки лягла веселі... І куди лише око гляне — всюди нові стоять моделі* (Забашта, Нові береги, 1950, 53).

МОДЕЛЬЄ́Р, а, ч. Спеціаліст, що виготовляє зразки якого-небудь нового виробу. *Велику роль у задоволенні споживачів високоякісним одягом, взуттям та ін. повинні відіграти художники та модельєри* (Рад. Укр., 6.V 1959, 1); *Народний одяг, який у багатьох країнах уже не носять повсякденно, довго ще надихатиме модельєрів усього світу* (Наука.., 3, 1967, 51).

МОДЕ́ЛЬКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **моде́ль** 3. *Відомості про влаштування і обладнання трипільських будинків доповнюють глиняні модельки жител* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 60); — *А коли ніхто вирішити не може, діло це чи ахінея, тоді сядь бо лещат і зроби модельку і спробуй* (Собко, Звич. життя, 1957, 78).

МОДЕ́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **моде́ль** 3, 5. *Працюючи в модельнім авіаційнім гуртку, ми ознайомимося з частинами літака* (Донч., I, 1956, 66).

2. Виготовлений за останніми моделями, зразками моди (про одяг, взуття). *Замість простих черевиків, які носив* [Шайба] *у селі, озув добротні модельні туфлі* (Земляк, Гівнний Стратіон, 1960, 322).

МОДЕ́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто займається виготовленням моделей (у 5 знач.). *Висококваліфіковані модельники зроблять моделі; ливарники віділлють деталі* (Вітч., 2, 1956, 105); *Він.. працював на металургійному заводі і вважався кращим модельником* (Ю. Янов., Мир, 1956, 24).

МОДЕ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **моде́льник.**

МОДЕ́РАТО. 1. *присл.* Помірно, не поспішаючи (про темп виконання музичного твору). [Л і з а:] *Я хочу стати знаменитою* [піаністкою].., *а ви набиваєте мені голову вашими.. легато, модерато!* (Коч., II, 1956, 159).

2. *у знач. ім., невідм., с.* Музичний твір або частина його, виконувані в такому темпі.

МОДЕРА́ТОР, а, ч. Пристрій у музичних клавішних інструментах для регулювання сили звуку.

МОДЕ́РН, у, ч. 1. Декадентський напрямок у буржуазному мистецтві і літературі кінця XIX — початку XX ст.; модернізм (у 1 знач.).

2. *невідм.* Стиль, характерний для декадентського напрямку в мистецтві. *Приватне підприємство.. виготовляло керамічні вироби переважно в дусі.. формалістичного стилю «модерн»* (Матеріали з етногр.., 1956, 13).

МОДЕ́РНИЙ, а, е. Новомодний, сучасний. *Сюди щовечора сходилися заможні, щоб похвалитися своїм новеньким капелюхом, модерного крою сукнею* (Досв., Вибр., 1959, 393).

МОДЕРНІЗА́ТОР, а, ч. Той, хто модернізує що-небудь.

МОДЕРНІЗА́ЦІЯ, і, *ж.* Дія за знач. **модернізува́ти.** *Будівництво нових, технічно досконалих підприємств повинно поєднуватися з реконструкцією діючих, .. модернізацією їх устаткування* (Програма КПРС, 1961, 65).

МОДЕРНІ́ЗМ, у, ч. 1. Занепадницька течія у буржуазному мистецтві й літературі. *Значна частина аргентінських композиторів підпала під згубний вплив європейського атонального модернізму* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 130); *Для соціалістичного реалізму неприйнятна умовність, яка панує в мистецтві буржуазного модернізму* (Про багатство л-ри, 1959, 18).

2. Один із найреакційніших напрямів у сучасній релігійно-ідеалістичній філософії, який проповідує оновлення католицьких догм у дусі нових вигадок буржуазної філософії імперіалізму (т. зв. інтуїтивізму, волюнтаризму).

МОДЕРНІЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **модернізува́ти;** // *у знач. прикм.* Вдосконалений. *У виготовлених торік перших трьох дослідних зразках модернізованої центрифуги.. вагу кожної зменшено на 2 тонни* (Наука.., 2, 1960, 27); *Перед кожною з них* [жінок] *стояла модернізована прядка з дерев'яним колесом* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 19); // Осучаснений. *Поет* [П. Тичина] *намагається знайти духовну підпору в своєрідно витлумаченій «сковородинській» філософії.., яка багато в чому по суті скидається на модернізовану толстовщину* (Поезія.., 1956, 54).

МОДЕРНІЗУВА́ТИ, ую, уєш, *недок., і док., перех.* 1. Змінювати, вдосконалювати відповідно до сучасних вимог і смаків. *Група раціоналізаторів.. модернізувала конструкцію автоматичної лінії по обробці брусових деталей* (Наука.., 4, 1961, 26); *Кабінет Анрі Шартена мав дещо старомодний вигляд, але письменник не збирався модернізувати його* (Собко, Стадіон, 1954, 157).

2. Надавати минулому не властиві йому сучасні риси; осучаснювати.

МОДЕРНІЗУВА́ТИСЯ, ýюся, ýєшся, *недок. і док.*

1. Змінюватися, вдосконалюватися відповідно до сучасних вимог і смаків. *На цей раз турки цілком модернізувались: вони зняли чадру* (Смолич, Після війни, 1947, 81); *Ілюстративність, описовість.. за останнє десятиріччя дещо модернізувалась, знайшла нові форми* (Рад. літ-во, 4, 1964, 13).

2. *тільки недок.* Пас. до **модернізува́ти**. *Нині, коли широко модернізується діюче устаткування.., особлива увага має бути приділена технічному керівництву цією роботою* (Ком. Укр., 8, 1960, 13).

МОДЕРНІ́СТ, а, ч. Послідовник, представник модернізму. *Франко різко негативно поставився до естетичної програми українських модерністів* (Від давнини.., I, 1960, 463).

МОДЕРНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **модерніст**.

МОДЕРНІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **модернізм** і **модерніст**. *Сучасна модерністська буржуазна музика національно безрідна, позбавлена національного ґрунту* (Мист., 1, 1962, 11); *Сучасний абстракціонізм у мистецтві веде прямий свій родовід од модерністських напрямів кінця XIX і початку XX ст.* (Вітч., 4, 1963, 163).

МОДИ́СТКА, и, *ж.* Майстриня, що шиє плаття, білизну і жіночі капелюхи.— *Як то багато значить, коли сукня зроблена у доброї модистки* (Л. Укр., III, 1952, 499); *Для київських швачок, кравчинь та модисток не було більшого авторитета, як Ваня-маленький.., товариш Смирнов* (Смолич, Мир.., 1958, 234); *Зоня піде до модистки замовити жалібні серпанки.. для всіх дочок і дружини покійного* (Вільде, Сестри.., 1958, 106).

МОДИФІКА́ТОР, а, ч. 1. Пристрій, який змінює роботу, дію машини.

2. Речовина, що додається до розплавленого металу для поліпшення його механічних властивостей.

МОДИФІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Прикм. до **модифіка́ція**.

МОДИФІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Видозміна предмета або явища, що характеризується появою у нього нових ознак, властивостей при збереженні сутності. *Наукові працівники інституту* [машинознавства АН УРСР] *спроектували, а завод впровадив у виробництво ківш для модифікації глобулярного чавуну магнієм* (Наука.., 1, 1958, 16).

2. Предмет, явище, що зазнали такої видозміни і становлять різновид чого-небудь. *На базі основної машини* [«Запорожець»] *конструктори створили її модифікацію, що дістала назву «Волинь-969»* (Наука.., 7, 1966, 9).

МОДИФІКО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **модифікува́ти**; *// у знач. прикм. Нова технологія виплавки низьковуглецевого чавуну дала можливість одержувати вищі марки модифікованого чавуну* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 431).

МОДИФІКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **модифікува́ти**. *Обробка рідкого чавуну невеликою кількістю домішок.. інших металів і сплавів для одержання високих механічних показників називається модифікуванням чавуну* (Токарна справа.., 1957, 53).

МОДИФІКУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок. і док., перех.* Піддавати модифікації (у 1 знач.); видозмінювати. *Климентій трохи модифікує народні вислови, переставляючи, додаючи або змінюючи слова* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 113); — *Модифікувало нове життя людську душу, якщо можна про неї так сказати* (Мушк., Серце.., 1962, 132).

МОДИФІКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док.* 1. Зазнавати модифікації (у 1 знач.); видозмінюватися. *Велике значення в драматургії симфоній Б. Лятошинського має принцип наскрізного розвитку, коли тема-образ постійно модифікується, перетворюється, виражаючи нові й нові настрої і почуття* (Мист., 5, 1965, 10).

2. *тільки недок.* Пас. до **модифікува́ти**.

МО́ДНИЙ, а, е. 1. Зробл., вигот. за модою; який відповідає моді (у 1 знач.). [Христя:] *Усі дівчата вирядяться, як квіточки, як лялечки у нове та в модне* (Кроп., I, 1958, 448); *Тільки короткозорі можуть припускати, що всі чари жінки — у зовнішній красі чи модному платті* (Вільде, Сестри.., 1958, 393); *Модний капелюшок.*

2. Який додержується моди, в усьому йде за модою (про людину). *В яскравих вікнах тіні ходять, Мелькають профілі голів І дам, і модних дивaків* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 23); *Модні дами приміряли сукні.*

3. *заст.* Пов'язаний із продажем або пошивом речей, зроблених за сучасною модою. — *Я собі грошенят поназбираю.. і буду собі жити, не журитись. Сама відкрию модний магазин...* (Хотк., I, 1966, 58).

4. Який користується певний час загальною увагою, успіхом, визнанням; який став широко відомим. *Павлусь вернувся з-за границі, так само нахапавшись вершечків наймоднішого декадентства* (Н.-Лев., IV, 1956, 230); [Відя:] *Шкода, голубко, що ви не чули, як моя Стехання співа модних пісень* (Кроп., II, 1958, 128); *Іван Антонович замолоду захоплювався модними в ті часи поміж молоддю джіу-джитсу та боксом* (Смолич, Мир.., 1958, 14).

МО́ДНИК, а, ч., *розм.* Той, хто стежить за модою (у 1 знач.), намагається в усьому додержуватися її; франт. *Командир полку.. органічно не терпів «модників»* (Гончар, I, 1954, 67); *// Той, хто першим вводить щось у моду. Історія донесла до нас імена багатьох модників: принц Уельський, імператор Франц-Йосиф — автор манжет на брюках, генерал Галіфе — винахідник однойменних штанів...* (Наука.., 3, 1967, 52); *// Той, хто користується певний час загальним визнанням.— Я не збираюсь брати під захист літературних модників — це метелики-одноденки* (Літ. Укр., 20.XII 1968, 2).

МО́ДНИЦЯ, і, *ж., розм.* Жін. до **мо́дник**. *До негативних образів комедії належать.. Ага Щука, жалюгідна модниця з усіма її претензіями на «високу» культуру* (Укр. літ., 10, 1957, 158).

МО́ДНИЧАННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **мо́дничати**. *Всередині розписана* [будівля] *в ультрамодерністському стилі, який не опирається на жодну з відомих нам традицій — просто.. модничання — і більш нічого* (Загреб., День.., 1964, 276).

МО́ДНИЧАТИ, аю, аєш, *недок., розм.* Іти в усьому за модою (у 1 знач.), додержуватися її; модно одягатися; франтити. *Недбайлива була ненька, Діточок не доглядала, Сама ж модничати стала* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 88).

МО́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мо́дний** 1, 4. *Вони* [експонати] *привертають увагу високою майстерністю, модністю фасонів, вмілим використанням вишивки як однієї з головних деталей прикраси* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 45); *Бучма — друг перетворення дійсності. Бучма — ворог порожньої модності* (Гич., II, 1957, 38).

МО́ДНО. Присл. до **мо́дний** 1, 4. *Половинчик мав приємну зовнішність, просто чарував вороним, модно стриженим вусом, солідною поставою* (Ле, В снопі.., 1960, 97); *Входить Оля. Одягнена модно, але не крикливо* (Підс., Жарти.., 1968, 24); *// у знач. присудк. сл.* Прийнято, заведено. — *Так... Мітингуй, значить.. Це тепер модно* (Гончар, Таврія, 1952, 174); *Олесь Васильович згадав, як дуже давно, коли модно було фантазувати.., він вигадав повість про війну світів* (Донч., VI, 1957, 629).

МОДР, у, ч., *іст.* Скорочення: Міжнародна організація допомоги борцям революції.

МОДРИ́НА, и, *ж.* Рослина родини соснових з м'якою хвоєю, що на зиму опадає. *У жовтні.. спіє насіння в шишках ялинок та модрин* (Наука.., 10, 1961, 31); *Модрина дає високоякісні лаки й добре чорнило, яким ми пишемо* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 102).

МОДРИ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **модри́на**. *Товариші все підіймалися вгору по річці, з цікавістю оглядаючи береги, то зарослі модриновим лісом, ..то зовсім голі* (Багмут, Щасл. день.., 1959, 141).

МОДУЛЮВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **модулюва́ти**.

МОДУЛЮВА́ТИ, юю, юєш, *недок.* 1. *муз., неперех.* Переходити з однієї тональності в іншу. *Панас Карпович* [Саксаганський] *мав хороший голос широкого діапазону, .. вільно модулюючи ним, актор ніби любувався переходами з одного регістру в другий* (Минуле укр. театру, 1953, 150); *Жіночий голос, фальшиво модулюючи, наспівував якийсь циганський романс* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 189).

2. *перех., фіз.* Змінювати характер коливань високої частоти у відповідності з іншими коливаннями більш низької частоти. *Для передачі по радіо мови або музики потрібно змінювати, інакше кажучи модулювати, тим або іншим способом коливання* (Осн. радіотехн., 1957, 117).

МОДУЛЯ́ТОР, а, *ч., техн.* Пристрій, що здійснює модуляцію (у 2 знач.); застосовується у радіопередавачах і кінознімальних апаратах. *Щоб використати високочастотні коливання для передачі мови або музики, треба мати на передавачі керуючий пристрій — модулятор* (Осн. радіотехн., 1957, 111).

МОДУЛЯ́ТОРНИЙ, а, е, *фіз.* Який здійснює модуляцію (у 2 знач.).

МОДУЛЯЦІ́ЙНИЙ, а, е, *муз.* Стос. до модуляції (у 1 знач.). *Як у народних піснях, так і в Лисенка, особливо в його «Музиці до Кобзаря», модуляційні відхилення в тональність паралелі зустрічаються на кожному кроці* (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 43).

МОДУЛЯ́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. *муз.* Перехід з однієї тональності в іншу; зміна ладу. *Борис слухав і тремтів. Чи то сила і ніжність голосу, чи красота та виразність модуляцій — ..досить, що він стояв, мов причарований* (Фр., III, 1950, 87); *Тиха така вона, нехитра ся мелодія.. Просто скомбіновані акорди, без хитрих модуляцій* (Хотк., I, 1966, 53); // Зміна висоти звуку. *Чим багатший на різні модуляції голос у актора, тим більшу кількість різних ролей він може виконувати* (Думки про театр, 1955, 128); *Зовнішність у Ананія Горба була значуща, .. голосна з модуляціями мова, відмінна дикція* (Ю. Яновський, I, 1958, 535).

2. *фіз.* Зміна характеру коливань високої частоти під впливом коливань більш низької частоти. *Частоту модуляцію використовують, наприклад, в схемі радіовисотоміра, який служить для визначення висоти польоту* (Радіолокація.., 1958, 24).

3. *кін.* Перетворення електричних коливань, утворюваних звуком, у світловий пучок, який записує звуки на звуковій кіноплівці.

МО́ДУЛЬ, я, *ч.* 1. *фіз., техн.* Назва деяких коефіцієнтів, мірил яких-небудь величин. *Модуль пружності; Модуль опору.*

2. *мат.* Число, на яке треба помножити логарифм однієї системи, щоб дістати логарифм іншої системи.

3. *арх.* Вихідна одиниця виміру, встановлювана для даної архітектурної споруди, що служить мірилом для надання пропорційності всій споруді й окремим її частинам. *Модуль. Одиниця виміру архітектурних ордерів.. Греки приймали за модуль середній діаметр колони* (Архіт. Рад. Укр., 6, 1940, 19).

МО́ДУЛЬНИЙ, а, е. Стос. до модуля.

△ **Мо́дульна систе́ма**, *арх.*— система проектування, в якій розміри будівель і споруд, їхніх елементів та обладнання визначають на основі кратності цих розмірів встановленій одиниці — модулю. *Головна мета модульної системи — це полегшити проведення типізації і стандартизації в проектуванні і будівництві* (Інж. геод., 1959, 13).

МО́ДУС, у, *ч.* 1. *лог.* Видозміна умовиводу тієї чи іншої фігури силогізму залежно від зміни якісної і кількісної характеристик посилок.

2. *філос.* Властивість предмета, притаманна йому лише в певних станах. *Навіщо перекладати такі слова, як модус і субстанція..? Хто не розумів ніяк цих слів, той і в перекладі їх не зрозуміє* (Сам., II, 1958, 373).

3. *книжн.* Спосіб чого-небудь. *Талановитий митець дає людям не тільки свою «модель» світу, а й свій художній «модус» його пізнання* (Не ілюстрація.., 1967, 326).

4. *політ.* Норма чогось.

△ **Мо́дус вівенді**, *книжн.*— у міжнародному праві і дипломатичній практиці — назва тимчасової, звичайно короткострокової угоди, що її укладають, коли обставини не створюють умов для укладення постійного або довготривалого договору.

МОЖЛИ́ВИЙ, а, е. 1. Який можна здійснити, виконати. *Коли.. точного перекладу дати не можна.., то зоставалося єдино можливим перекладати не букву, а дух первотвору* (Л. Укр., IV, 1954, 213); *Вода в Сиваші поступово прибувала, броди псувалися, але переправа ще була можлива* (Ю. Яновський, I, 1954, 310); *Як ветерана полку, його ховали з усіма військовими почестями, які тільки були можливі в цих умовах* (Гончар, III, 1959, 123); // *у знач. ім.* **можли́ве**, вого, *с.* Те, що може здійснитися. *Із можливого в чудесне Перекинуто мости.. Линьте ж, дні, котіться, весни, До мети!* (Рильський, I, 1956, 105).

Все можли́ве — все, що можна здійснити. *Комуністична партія і Радянська держава роблять усе можливе, щоб люди жили щасливо, заможно, культурно і довго* (Наука.., 8, 1961, 38).

2. Допустимий, дозволений. *Хіба можлива дряглість* [дряхлість] *для стратега? Чого ж повт, коли ідуть бої, бере із допотопного ковчега і образи й епітети свої?* (Тич., II, 1947, 197).

3. Який може відбутися. *Тепер уже хтось добре знає всі можливі капризи тутешнього клімату і вміє.. до них пристосуватись* (Л. Укр., V, 1956, 387); *Треба підготувати свій загін до можливої перестрілки* (Трубл., I, 1955, 46).

МОЖЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* 1. Здійсненність, допустимість чого-небудь (звичайно за певних умов). *Тепер, коли стала перед очима можливість катастрофи — тепер ще яскравіше зарисувалась могутня постать Франка* (Коцюб., III, 1956, 306); *Широка програма мирного будівництва.. не залишає ніякого сумніву в тому, що Радянський Союз вірить у можливість збереження миру* (Рад. Укр., 31.I 1959, 4).

2. Наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь. *Соціалізм, планове ведення господарства забезпечують небачені можливості для розквіту науки і використання науково-технічного прогресу в інтересах усього суспільства* (Ком. Укр., 6, 1968, 12); *Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення* (Тют., Вир, 1964, 18).

3. *тільки мн.* Внутрішні сили, ресурси, здатності. *За короткий строк люпин показав себе на наших землях як культура великих можливостей* (Рад. Укр., 26.II 1957, 2); *Завод кульгав не тому, що має якусь органічну хибу, а просто тут не знають усіх його можливостей* (Шовк., Інженери, 1956, 76).

До оста́ньої можли́вості — до того часу, поки є сили; **Не було́ [найме́ншої] можли́вості** — не можна було, неможливо було. *Любий дядьку! Отримала я Вашого листа вчора і хотіла в той же день відповісти, але не було можливості* (Л. Укр., V, 1956, 131); *Вдень був дощ, хляпало зрання і не було найменшої можливості вийти з хати* (Хотк., II, 1966, 80); **По можли́вості** — в міру сил, наскільки можливо. *Буду писати по можливості щодня* (Коцюб., III, 1956, 331); **При [пе́ршій] можли́вості** — при нагоді, зручному випадку.

МОЖЛИ́ВО. 1. Присл. до **можли́вий.**

2. *у знач. присудк. сл.* Те саме, що **мо́жна** 1. *Десь, колись, в якійсь країні,— В якій хочте, в тій і буде, Бо у казці, та ще в віршах, Все можливо* (Л. Укр., I, 1951, 363); *— Кинути на Сиваш повстанську групу. Хай — поки ще можливо — негайно переправляються на той бік, на підтримку товаришам...* (Гончар, II, 1959, 427).

3. *у знач. вставн. сл.* Уживається для вираження припущення чого-небудь. *Десь за лісом піднімалася хмара.. Можливо, вночі буде гроза* (Шпяп, Баланда, 1957, 142).

МО́ЖНА, *присудк. сл.* 1. Є умови, можливості для здійснення чого-небудь; можливо. *Де можна лантух, там торби не треба* (Номис, 1864, № 1370); *Провалилася їхня тачанка на мосту.. Дядьки рятують, що можна, лементують у відчаї* (Гончар, II, 1959, 263); *Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумать, що надворі не бабине літо* (Н.-Лев., II, 1956, 183); *— Двох котів у мішок саджати не можна — покусаються* (Тют., Вир, 1964, 13).

2. Дозволяється, дозволено. *Що можна лялі, того не можна мамі!* (Мирний, I, 1949, 230); *Постукав до кімнати.. Двоє голосів — жіночий і чоловічий відповіли разом: «Можна»* (Ю. Янов., II, 1958, 38).

Мо́жна сказа́ти *див.* **сказа́ти; Як мо́жна** — уживається у поєднанні з прислівником вищого ступеня для посилення і означає: п о м о ж л и в о с т і. *Турн, бачивши Троян роботу, Як рать Рутульську трощать, .. Велів везти зо всіх олійниць, Де тільки єсть,.. Як можна швидше тарани* (Котл., I, 1952, 234); *Їм так допекли пани, що вони були ладні втекти од їх як можна далі, хоч на край світу* (Н.-Лев., II, 1956, 218); **Як [же] мо́жна** — уживається при вираженні негативного ставлення до чого-небудь, осуду чогось. *— Чому ж ти мені зараз сього не прописала? — Що се ви, бабуню? Як можна?.. Зараз дознаються...* (Вовчок, I, 1955, 104); [О л і м п і а д а І в а н і в н а:] *Ах, Любочка! Нарешті* [приїхала]! *Ну, як же можна?!* (Л. Укр., II, 1951, 7).

МО́ЖНИЙ, а, е, *заст.* 1. Могутній (у 1 знач.), сильний. [В а с и л ь:] *Скасуйте ті установи, що поділили людей на багатих та бідних, на можних та безможних* (Мирний, V, 1955, 98); *Він високіє, володар віків, На здибленім над прірвою коні, Простерши горду руку над Невою,— Він, Мідний Вершник, можний цар Петро* (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 50).

2. Заможний. *Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними й сильними?* (Кобр., Вибр., 1954, 37); *Кажуть, що так бог звелів, щоб на землі були можні і злидарі* (Коч., Зол. грамота, 1960, 14).

3. *діал.* Можливий.

МО́ЖНІСТЬ, ності, *ж., заст.* Абстр. ім. до **мо́жний.** *— Чудову, панської можності думку я заховаю на спогад,— кепливо* [глузливо] *відповів крізь зуби Потоцький* (Стар., Облога.., 1961, 29); *Почет віддзеркалював можність і багатство свого пана* (Полт., Повість.., 1960, 315); *Куркулі помстилися батькові Максима.. за перемогу того нового, котре зводило нанівець їх можність* (Рибак, Час.., 1960, 137); *Вдова.. переселилася в столицю, щоб дати можність молодшим синам покінчити студії* (Коб., III, 1956, 88).

МОЖНОВЛА́ДЕЦЬ, дця, ч. 1. Особа, яка належить до верхівки панівних класів; вельможа. [З о л о т н и ц ь к и й:] *Слухай! Я шляхтич. Річ Посполита і мені такі права дає, як Вишневецькому, Сопізі чи ще якому можновладцеві. В своїх маєтках, добрах — ми королі* (Гр., II, 1963, 533); *Зупинившись на узвишші, вони дивилися на це місто* [Петербург] *розкоші можновладців і злиденності трударів* (Бурл., Напередодні, 1956, 129).

2. Особа, яка керує країною; правитель, володар (у 2 знач.). *Після недавніх заколотів і повстань — государ, можновладець величезної країни, сахався людей* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 518); *Не рахуватися з нею* [Переяславською угодою], *не зважати на її далекосяжну мету можновладці європейських держав уже не могли* (Рад. Укр., 19.I 1964, 3).

МОЖНОВЛА́ДНИЙ, а, е. Який має владу, силу, вплив; сильний. *Промислові капіталісти, ці нові можновладні особи.., повинні були витіснити не тільки цехових майстрів, але й феодалів..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. 1, 1952, 715); *Гордо малювався на горі фамільний палац можновладного магната Юзефа Янковського* (Кач., II, 1958, 220); // Власт. можновладцеві; // Який належить до кола можновладців. *Крім того —* [за столом сиділи] *одприски* (нащадки) *можновладних фамілій Балашових, Потоцьких, Браницьких* (Смолич, Мир.., 1958, 72); *Ернестіна сподобалась молодому гульвісі з можновладної родини генералів* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 85).

МОЖНОВЛА́ДНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **можновла́дний.** *На шляху до можновладності він мусив удавати гарячого прихильника Москви* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 252).

МОЖНОВЛА́ДСТВО, а, *с., заст.* 1. Становище можновладця.

2. Збірн. до **можновла́дець** 1. *Помолившись за спасіння душі в самій крайній дев'ятій церкві Запорозької Січі, він одразу ж з її порога поніс люту злобу свою до шляхетського можновладства* (Стельмах, I, 1962, 14).

МОЗА́ЇКА, и, *ж.* 1. Зображення або візерунок, зроблений з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців і т. ін. *Київ почали забудовувати кам'яними будівлями, прикрашеними живописом і мозаїкою* (Іст. СРСР, I, 1956, 42); *Гул перекочувався хвилями, хлюпав прибоєм у високі, прикрашені мозаїкою стіни* (Донч., V, 1957, 397); // Різнокольорові шматочки скла, мармуру, камінців і т. ін., що використовуються для такого зображення або візерунку. *— Цей дід якийсь крем'яний: неначе штукований, складений з крем'яної мозаїки* (Н.-Лев., IV, 1956, 115).

2. Мистецтво складати такі зображення або візерунки. *Київський державний художній інститут почав виховувати кадри художників-монументалістів. Вони вивчають техніку мозаїки, фрески* (Мист., 4, 1966, 3); *Твори мозаїки вічні, вони зберігаються тисячоліттями* (Рад. Укр., 13.IV 1958, 3).

3. *перен.* Строката суміш різнорідних елементів. *Мозаїкою національних костюмів розцвітав сцена* (Рад. Укр., 24.IX 1960, 1).

4. Вірусна хвороба рослин, ознакою якої є полова плям на листі. *В осінньо-зимовий період рослини помідорів у теплицях сильно уражуються мозаїкою, яка ослаблює рослини* (Колг. Укр., 5, 1959, 31); // Плями на листі рослин внаслідок цієї хвороби.

МОЗА́ЇКОВИЙ, а, е. Прикрашений мозаїкою; з мозаїкою. *Вони засіли до вечері біля багато заставлених*

столів у просторому мозаїковому вестибюлі (Оп., Іду.., 1958, 251).

МОЗАЇ́СТ, а, ч. Фахівець з мозаїки (у 2 знач.); той, хто створює мозаїку (у 1 знач.). *Протягом багатьох років автори оволодівали неперевершеною досі спадщиною майстрів-мозаїстів* (Рад. Укр., 13.IV 1958, 3).

МОЗАЇ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **моза́їка** 1, 4. *У вівтарі тьмяно виблискували на золотому тлі якісь-то старовинні мозаїчні лики роботи грецьких майстрів* (Тулуб, І. 1957, 125); *Інкубаційний період вірусу в рослині при мозаїчних захворюваннях різний* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 53).

2. *перен.* Який складається з строкатої суміші різнорідних елементів. *Широко відомі дігтярські плахти — мозаїчні, насичені яскравими барвами і різні за настроєм (від задиристо-молодих до статечно-літніх)* (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 104).

МОЗАЇ́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **мозаї́чний** 2. *Мозаїчність ґрунтового покриву в західних областях потребує диференційованого запровадження агротехнічних заходів* (Колг. Укр., 5, 1956, 16).

МОЗАЇ́ЧНО. Присл. до **мозаї́чний** 2. *Часто рослинність солончаків.. розташовується мозаїчно* (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 13).

МОЗКОВИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **мо́зок** 1. *Органічні порушення мозкового кровообігу в результаті стійкого виключення окремих ділянок мозку внаслідок крововиливу, тромбозу або емболії мозкових судин* (Лікар. експертиза.., 1958, 82).

2. Який містить у собі кістковий мозок. *Мозкова кістка.*

3. Який зовнішнім виглядом нагадує мозок; зморщений (про плоди рослин). *Насіння мозкових і цукрових сортів* [гороху] *проростає при вищій температурі* [ніж насіння звичайного гороху] (Зерн. боб. культ., 1956, 18).

МО́ЗОК, зку, *ч.* 1. Центральний відділ нервової системи людини і тварини — речовина, що заповнює череп і канал хребта. *І. П. Павлов справжній новатор у вивченні мозку* (Вісник АН, 9, 1949, 26); *Життя землі заснувало твоє життя, дало тобі покорм, виробило з нього кров, виліпило у твоїй голові мозок, сказало: думай ним!..* (Мирний, IV, 1955, 323); // Орган мислення у людини. *Вона ні про що не думала, хоча.. її мозок працював* (Фр., VII, 1951, 120); *Мама навіть годувала мене окремо,— щоб мозок краще сприймав науку* (Ю. Янов., II, 1954, 18).

2. *перен., розм.* Розум, розумові здібності. *Простіть, що я, може, обридла Вам.. такими дурницями, але ж після сього Ви* [М. Драгоманов], *може, краще зрозумієте, які в сих людей мозки* (Л. Укр., V, 1956, 132); *«Чував я істину, бувало: Широкий лоб, та мозку мало!..»* (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 53); *Він* [Анрі-Жак] *не був партизаном, ні. На жаль, йому забракло мозку, щоб піти до «маків» в гори* (Ю. Янов., II, 1954, 49).

3. *перен.* Основне ядро, керівний і спрямовуючий центр чого-небудь. *Серце народів, мозок землі, Всім вона* [Москва] *рідна, хто вільний і сміли́й* (Рильський, I, 1956, 226); — *Ми* [інженери], *можна сказати, мозок заводу* (Собко, Біле полум'я, 1952, 125).

4. Страва, приготовлена із вмісту черепної коробки деяких тварин.

5. Те саме, що **Кістко́вий мо́зок.** *В святки на третю потраву приносять нам кістки з різниць, та ще й з мозком всередині* (Н.-Лев., III, 1956, 298); *Іли* [бідняки на святі] *все, що подавалося.., навіть кістки обгризали і обдирали до останнього сухожилля, висмоктували з них мозок і кидали собакам лише те, чого не могли подолати найміцніші зуби* (Тулуб, В степу.., 1964, 359).

△ **Кістко́вий мо́зок** *див.* **кістко́вий.**

◇ **Вправля́ти (впра́вити) мо́зок** *див.* **вправля́ти**[1]; **Кра́яти собі́ мо́зок** — довго думати, розмірковувати. *Я довго краяв собі мозок: ну, а звідки ж цей хамелеон міг перейняти риси мого рідного брата* (Вол., Дні.., 1958, 51); **Крути́ти мо́зком (мізка́ми)** *див.* **крути́ти; Мозки́ шкере́бе́рть** *у кого, розм.*— про кого-небудь, хто думає, діє не так, як усі. *Ти клоун, ти вічний кривляка,— у тебе й мозки шкереберть...* (Тич., II, 1947, 155); **Мо́зком ворушы́ти (ворухну́ти, поверта́ти, поверну́ти, поворушы́ти, поворухну́ти)** — добре думати, міркувати. *Треба мозком ворухнути. А ворухнеш мозком — от що виходе: хліборобство треба механізувати* (Головко, I, 1957, 239); *А ну, розумна голово, поверни своїм мозком та скажи, що робити тепер?..* (Мирний, V, 1955, 180); — *От і поворуши мозком. Тобі потрібна жінка неабияка, а з освітою, перш за все* (Головко, II, 1957, 559).

МОЗО́ЛЕНИЙ, МОЗОЛЯ́НИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **мозоля́стий.** *Старенькі що зберуть од своїх немощів, од своєї праці, мозолених рук, то й одішлють москалеві, меншому синові* (Барв., Опов.., 1902, 488); *Грицько невсипущий хазяїн. Він чесною працею, своїми мозолястими руками надбав те, що має в господі* (Мирний, I, 1949, 364); * Образно. *Не їй.. було миритися з тим мозоляним хліборобським життям, до якого прикрутила доля її родичів* (Мирний, IV, 1955, 295).

МОЗОЛИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **мозоля́стий.** *Пливе нарід ріками на Кальварію, тягнуться.. помарнілі лиця, підносяться тверді, мозолисті руки* (Фр., IV, 1950, 263); *Син узяв мозолисту руку, сиву від прожилок, і приклав до уст* (Панч, II, 1956, 513).

МОЗОЛИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **мозоли́стий.** *Для шкіри на стопах в залежності від ступеня мозолистості застосовують пів- або двопроцентний нашатирний спирт* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 52).

МОЗО́ЛИТИ, лю, лиш, *недок., перех., розм.* Важкою роботою або ходінням натирати мозолі. [Стеха:] *Завтра знов за тяжку працю: ..ніженьки томити, рученьки мозолити* (Кроп., I, 1958, 485); * Образно. *Мозолила Тарасові душу власна бідність надто останні півтора місяця* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 112).

◇ **Мозо́лити о́чі** *кому* — набридати, докучати постійною присутністю. [Б о б:] *Я не мозолитиму вам більше очей, прекрасна леді!* (Галан, I, 1960, 422); **Мозо́лити [свій] язи́к** — те саме, що **базі́кати.** *Як би там не мозолили свої язики папські алілуйщики, але політика Ватікану і далі йтиме у фарватері найреакційнішої імперіалістичної політики* (Мельн., Обличчя.., 1960, 41).

МОЗО́ЛИТИСЯ, люся, лишся, *недок., діал.* Важко трудитися.— *Ви, мамо, зостались з нещасним нашим п'яницею самі вдома, мозолячися й побиваючися* (Коб., II, 1956, 294); *Та мозолився я над цією книгою днями й ночами* (Козл., Сонце.., 1957, 90).

МОЗОЛІ́Й, я, *ч.* Речовина для вливедення мозолей.

МОЗО́ЛЯ, і, *ж.* і **МОЗО́ЛЬ,** я́, *ч.* 1. Розрощення у тварин і людини рогового шару шкіри (перев. на руках і ногах) у місцях, що зазнають тривалого тиснення або тертя. *Почнуть кущі бур'яном зарости — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках* (Коцюб., I, 1955, 191); *Прикладом найпростішого.. ураження шкіри, викликаного тертям, є водяна мозоля* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 24); — *Стрижу, стрижу* [овець] *і кінця-краю не видно... Руки геть у мозолях* (Тулуб, В степу.., 1964, 145); * У порівн. *Прив'язані* [байгородці] *на все життя до нього* [свого міста], *вони*

знають його, як свої мозолі (Ю. Янов., І, 1958, 174).

2. *перен.* Важка праця. *Селянськими мозолями пани живуть* (Укр.. присл.., 1955, 5).

3. Кістковий наріст на тому місці, де кістка зрослася після перелому або іншого ушкодження. *Кістки новонародженого зростаються дуже швидко, утворюючи звичайно велику мозоля* (Хвор. дит. віку, 1955, 13).

Натира́ти (пате́рти) мозо́лі (мозоля́) *див.* **натира́ти.**

◇ **Наступи́ти на мозо́лю (мозо́ль)** *див.* **наступа́ти.**

МОЗО́ЛЯВИЙ, а, е. Те саме, що **мозоля́стий.** *Вслід гостям привітно замахали людські мозоляві руки, зметнулись над головами селянські капелюхи* (Збан., Переджнив'я, 1960, 93).

МОЗО́ЛЯНИЙ *див.* **мозо́лений.**

МОЗОЛЯ́СТИЙ, а, е. Покритий мозолями. *Народна мудрість.. твердить: «Щастя не в повітрі в'ється, а мозолястими руками кується»* (Хлібороб Укр., 8, 1967, 6); *Пропозиції* [про конфіскацію заводів і земель] *делегати* [Народних Зборів] *зустріли громом оплесків, посхоплювались із місць і довго аплодували мозолястими долонями* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 145); * Образно. *Те щастя тихе, мозолясте, босе,— Ох, чом же не судилося мені?* (Фр., XIII, 1954, 323).

МОЗОЛЯ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **мозоля́стий.**

МОЗО́ЛЬ *див.* **мозо́ля.**

МОЗО́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мозо́ля, мозо́ль.** *Мозольні потовщення;* // Признач. для виведення мозолей. *Мозольний пластир.*

2. *перен.* Пов'язаний із важким фізичним напруженням. *Це не мозольна праця і вимагає лише знавців* (Коб., І, 1956, 311).

3. *рідко.* Те саме, що **мозоля́стий.** *Сапи і коси поклепані Щойно на плечі зняла* [мати], *Руки мозольні, порепані Тулиш мені до чола* (Гірник, Стартують.., 1963, 19).

МОЗО́ЛЬНО, *присл., діал.* Напружено. *Бронко добирав мозольно слів у думці* (Вільде, Сестри.., 1958, 399).

МОЗОЛЬО́ВАНИЙ, а, е, *розм.* Який потребує великого фізичного напруження. *Щирая праця мозольованая* (Номис, 1864, № 9982).

МОЗО́ЧОК, чка, *ч.* Відділ головного мозку хребетних тварин і людини, що розташовується у задній частині черепної коробки і бере участь у регуляції рівноваги тіла й координації руху. *Над довгастим мозком, знизу і ззаду великих півкуль, розміщується мозочок* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 148).

МОЙ, *виг., діал.* Уживається при звертанні до людини. — *А ти що тут робиш, мой? — відізвався я до нього* [хлопчини] (Фр., IV, 1950, 388);— *Мой, хлопці, ану хто хоче бути єпископом?* (Мельн., Порідця... 1959, 28).

МО́ЙРА, и, *ж.* 1. У старогрецькій міфології — богиня долі. *Сонце, місяць, зорі, то світачі в великім храмі Мойри, боги й богині тільки слуги в храмі* (Л. Укр., II, 1951, 274).

2. *перен.* Доля. [Л ю б о в:] *Нащо мені перебили се щастя ...Ах, що я дурницю говорю? Хіба се можна перебити чи одвернути? Се фатум, се мойра!* (Л. Укр., II, 1951, 70).

МОКАСИ́НИ, ів, *мн.* У північноамериканських індіанців — м'яке взуття із звірячої шкури, шерстю назовні, часто прикрашене візерунками й малюнками.

МОКВА́, и, *ж., діал.* 1. Мокротеча. *Надворі була негода: мокра. туман, темрява* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 90); *Ми з ним бачили всяку погоду, А такої мокви не було* (Перв., І, 1958, 458).

2. Низина, залита водою. *Ішло воїнство, братство ратних діл, І сходило із пагорба на діл, Шикуючись у лави бойові На оболоні, на грузькій мокві* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 150); *Прилягти нема де — під ногами мокра, болото* (Гончар, Тронка, 1963, 210).

3. Мокрота, сирість. *Гончар цілий день у мокві робе* (Сл. Гр.); — *А на мос, то я його виселила б геть та віддала б попівські покої Драбинисі, хай би бідолашна жінка не мучилася з дітьми в тій мокві...* (Речм., Весн. грози, 1961, 201).

МО́ККО, *невідм., с.* Цінний сорт кави з дрібними зернами; кава цього сорту.

МОКЛЯ́К, а́, ч., *діал.* Мокра (у 2 знач.). *Баба була сама, стара, мала хату та й той кавалок поля далекий від села, на мокляках* (Фр., IV, 1950, 10); *Є над рікою вільшина, а між нею і берегом мокляк. Він тепер підсох або й зовсім висох, то перейдемо без перешкоди* (Оп.., Іду.., 1958, 609).

МО́КНУТИ і **МО́КТИ**, мо́кну, мо́кнеш; *мин.* ч. мо́кнув і мок; *недок.* 1. Робитися мокрим, вологим; просякатися, покриватися вологою. *Цілих десять день довелося пану Суботі їхати отак.., мокнути й мерзнути по дорозі* (Фр., VIII, 1952, 88); — *Годі тобі у воді мокнути. Лізь у шлюпку* (Собко, Скеля.., 1961, 136); // Псуватися від надлишку вологи. *Дощі... Хліб у полі некошений мок...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 51).

Мо́кнути під дощем (на дощі) — робитися мокрим, вологим від дощу. *Зараз город обступили* [половці], *Мов залізним обручем, Шатри в коло розложили, Щоб не мокнуть під дощем* (Фр., XIII, 1954, 368); *Під стіну Антон поскладав дерево, щоб воно не мокло на дощі* (Чорн., Потік.., 1956, 9).

2. *тільки 3 ос.* Лежати у воді або в якій-небудь іншій рідині для набуття певних властивостей. *Намочили шкури у таких здорових шапликах, мокнуть ті шкури та й мокнуть* (Мирний, І, 1954, 222); *Мокнув у спирті шафран, гостро лоскочучи ніздрі* (Коцюб., II, 1955, 359); *На закуску мокли в молоці жирні голландські вселедці, а другі, малосольні, кухар повісив у димарі* (Тулуб, В степу.., 1964, 219).

3. *тільки 3 ос.* Виділяти гній, сукровицю, лімфу (про рану, шкірну хворобу тощо). *Рана мокне.*

МО́КНУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до **мо́кнути.** *Шкіра, позбавлена епідермісу, являє собою мокнучу червоно-рожеву поверхню* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 39).

△ **Мо́кнучий лиша́й** — те саме, що **екзе́ма.**

МОКРА́ВИНА, и, *ж., діал.* Болото (у 1 знач.). *На мокравині карлюваті* [карлуваті] *вільхи густими купками поросідалися, мов прачки над калюжею* (Фр., IV, 1950, 332); *Покрик водяної та болотяної птиці піді́ймався на мокравині* (Оп., Іду.., 1958, 295).

МОКРЕ́НЬКИЙ, а, е. 1. Трохи мокрий (у 1 знач.); мокруватий. *Вільно чвалав* [Орест] *по мокренькій жорсткій долівці* [шахти] (Досв., Вибр., 1959, 347).

2. Пестл. до **мо́крий** 1. *Піймали щуку молодці Та в шаплиці Гуртом до суду притаскали, Хоча чуби й мокренькі стали* (Гл., Вибр., 1951, 43).

МОКРЕ́НЬКО. Присл. до **мокре́нький.**

МОКРЕ́ЦЬ, ю, ч. 1. Запалення шкіри вінчика і путової ділянки кінцівок у коней і великої рогатої худоби. *Вона* [гнила картопля] *викликає гостре запалення шлунка і кишечника.. Часто при цьому розвиваються шкірний висип і мокреці* (Профіл. захвор.., 1955, 187).

2. Народна назва рослин — зірочника середнього, підмаренника несправжнього тощо, що ростуть у вологих місцях. *Мокрець, подорожник та липчиця почеплялись до Іванової одежі* (Коцюб., І, 1955, 60); *Мокрець.. сходить навесні і цвіте до глибокої осені* (Бур'ян.., 1957, 19).

МОКРЕ́ЧА, і, *ж., розм.* Те саме, що **мокрі́нь.** *Текля ходила між хлібами, причорніли деякі колоски, жито*

співало від мокречі (Горд., Дівчина.., 1954, 151); *// у знач. присудк. сл.* Мокротеча, сльота. *Сьогодні надворі мокреча.*

МО́КРИЙ, а, е. 1. Просякнутий водою. *Рукава по лікті були мокрі, із їх текла патьоками вода* (Н.-Лев., II, 1956, 270); *Гордій Іванович сидів біля пічки, в якій сичали мокрі дрова* (Коп., Лейтенанти, 1947, 122); *// Покритий вологою. — Івасю! що це з тобою? — ласкаво спитався Федір, дотримуючись* [доторкуючись] *мокрою рукою до його гарячої голови* (Мирний, I, 1954, 306); *Босими закляклими ногами топталася* [Катерина] *по мокрому камінні* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 35).

Мо́кре від сліз обли́ччя — покрите сльозами обличчя. *Марта.. обхопила мене, притягла до себе й своїм мокрим від сліз обличчям притулилась до мого* (Мирний, IV, 1955, 347); **Мо́крий від по́ту** — покритий, просякнутий потом. *Йому стало легше. Посвітлішали очі, тільки був він дуже кволий і мокрий від поту* (Шиян, Баланда, 1957, 72); **Мо́крий** [аж] **до кісто́к** (до [оста́ннього] ни́тки); **Мо́крий з голови́ до ніг; Мо́крий, хоч ви́крути; Мо́крий як хлющ** — який наскрізь змок, промок (на дощі, у воді і т. ін.). *Галя, поки добігла до своєї хати, була мокра аж до кісток* (Баш, Вибр., 1948, 88); *Джмелик, весь мокрий до нитки, шмигнув під воза* (Тют., Вир, 1964, 84); *— Все одно мокрий я з голови до ніг,— сказав він,— то чому б і справді Рубанові не допомогти?* (Шиян, Баланда, 1957, 67); *На Франці одяг, сорочка й спідниця були мокрі, хоч викрути* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 115); *З річки вилазить мокрий як хлющ Кайманчик* (Лев., Драми.., 1967, 238); **Мо́крі від сліз о́чі** — повні очі сліз.

◇ **Мо́кра ку́рка** *див.* **ку́рка; Мо́кре ді́ло; Мо́крий вчи́нок; Мо́кра робо́та** (спра́ва) — злочин, переважно пов'язаний із вбивством. *Він* [цуцик] *взявся винюхувати пролазки до чужих комор, чинити шкоду людям. Одного разу при такому мокрому ділі дядьки.. так щиро почастували його прочуханкою, що ледве вилизалось* (Мельн., До раю.., 1961, 7); *Мотя, прозваний Мокрим десь, певне, за його «мокрі» вчинки, був цікавий, проте, не тільки хулігансько-злодійською славою* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 149); (Петерсон:) *Ви не належите до людей, які роблять погоду..* (Бентлі:) *Ви маєте рацію, майоре. Я не майстер мокрої роботи* (Галан, I, 1960, 396); *— Еге,— сказав собі бургомістр,— цей хлопчик був коло мокрих справ!* (Ю. Янов., I, 1954, 128); **Мо́кре місце зали́шиться** (**зоста́неться**); **Мо́крого мі́сця не зали́шиться** (**не зоста́неться**); **Мо́крого мі́сця не зали́шити** — нічого не залишиться (уживається як погроза розправитися з ким-небудь). *— Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишиться!* (Загреб., Європа 45, 1959, 56); *Завтра, брат, знову двинем на гайдамаків. Та вже такою силою, що й мокрого місця не залишимо!* (Іщук, Вербівчани, 1961, 310); **Мо́крим ряднó́м накри́ти** (**напа́стися, наки́нутися, напи́ти**) *див.* **рядно́; О́чі на мо́крому мі́сці** *у кого* — про того, хто часто плаче. *— А в мене очі від природи на мокрому місці.. Бувало, мама ще не встигне заміритись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 76); **Як мо́кре гори́ть** — погано й дуже поволі (робиться щось). *— Катре!— кажу їй, — так ти діло робиш, голубко, як мокре горить! — А би то! — вона мені,— аби день до вечора!* (Вовчок, I, 1955, 229); *І на полі з його казна-який жевчик: жне — як мокре горить* (Крим., Вибр., 1965, 369).

2. *розм.* З великою кількістю опадів; сирий, дощовий (про погоду). *Як на Мокрини (19 липця) буде дощ, то осінь буде мокра* (Номис, 1864, № 473); *Нині чогось у мене нога болить.. Певно, од погоди, дуже нерівної, то мокрої, то холодної, з вітрами* (Коцюб., III, 1956, 189).

3. *спец.* Пов'язаний із застосуванням рідини (води, кислот і т. ін.). *Провели п'ять глибоких розпушувань міжрядь і одночасно підживлювали рослини, причому 2—3 підживлення робимо мокрим способом — гноївкою і амічною водою* (Хлібороб Укр., 2, 1966, 4).

МОКРИ́ЦЯ, і, *ж.* Дрібна ракоподібна тварина, яка живе в темних вологих місцях. *Тут.. чимало павуків, мокриць якихось гігантських* (Л. Укр., V, 1956, 191); *На вогкій підлозі льоху заворушилися мокриці, кинулися врозтіч* (Руд., Остання шабля, 1959, 42).

МОКРІ́НЬ, і, *ж., розм.* 1. Вогкість, дощова погода. *Важко було їм голодним стояти в степу просто неба в пронизливий осінній холод і мокрінь* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 532).

2. Що-небудь мокре, вологе. *Якийсь дідок, потягуючись, вийшов* [на терасу], *Сів біля мене — також на мокрінь — І закурив* (Рильський, II, 1960, 77).

МОКРІ́СІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Зовсім мокрий (у 1 знач.). **Мокрі́сінький від по́ту** — зовсім мокрий від поту. *Сорочка на плечах* [Олекси] *мокрісінька від поту* (Вільде, Сестри.., 1958, 89).

МО́КРІСТЬ, рості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **мо́крий** 2. *Всі ходять в батистових блузках і солом'яних капелюшках. Після віденської мокрості і туману се вдвоє приємно* (Л. Укр., V, 1956, 419).

МОКРІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Робитися мокрим (у 1 знач.), вологим. *Січе дощ.., все дужче мокріє на Шумейкові одяг* (Шиян, Баланда, 1957, 64); *Коли він втомлювався, а довгі коси мокріли од поту, вони* [Раїса з Тасею] *позволяли йому спочити* (Коцюб., I, 1955, 320); *По коліно в болоті грузне кінь, в натузі везе кладь, мокріє, лисніє* (Горд., Дівчина.., 1954, 126); *Очі у баби мокріють, вона мовчки їх витирає* (Ю. Янов., II, 1954, 188).

МО́КРО. Присл. до **мо́крий** 1; *// у знач. присудк. сл. Мокро під смерекою* (Хотк., II, 1966, 271); *Сьогодні знов страшенний дощ, мокро і холодно* (Коцюб., III, 1956, 272).

МОКРОСТУ́П *див.* **мокросту́пи.**

МОКРОСТУ́ПИ, ів, *мн. (одн.* **мокросту́п**, а, *ч.), жарт.* Калоші. *Ти добре вмів.. дороги Хвостом лисячим підмітать І вірно берегти полощені пороги, Щоб мокроступи подавать* (Щог., Поезії, 1958, 480); *Мабуть, він і сьогодні з'явиться у своїх мокроступах, як минулого разу* (Мур.. Свіже повітря.., 1962, 110).

МОКРОТА́, и, *ж.* Те саме, що **мокроти́ння.** *Зробив мені він* [лікар] *уже і аналіз мокроти* (Л. Укр., V, 1956, 389); *У слині, мокроті, сивороткі крові.. та інших рідинах і виділеннях організму зустрічається «розчинювач» мікробів* (Наука.., 3, 1962, 7).

МОКРОТА́, й, *ж., розм.* Абстр. ім. до **мо́крий** 1, 2. *Зі сходом сонця випогодилось. Запахло цвітом, мокротою* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 182).

МОКРОТЕ́ЧА, і, *ж., розм.* Мокра погода з дощем, снігом. *— Ну хто ж таки їздить на полювання, коли туман, коли за три кроки нічого не видно? Ваш шеф.. сидить тепер удома й на всі заставки кляне вчорашню мокротечу* (Шовк., Людина.., 1962, 21).

МОКРОТИ́ННЯ, я, *с.* Слизисте або гнійне виділення з дихальних шляхів і легенів. *Головним джерелом зараження є хвора на туберкульоз людина, саме її виділення: при легеневому туберкульозі — мокротиння* (Шк. гігієна, 1954, 320).

МОКРУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мокрий (у 1 знач.). *Ще мокрувате поле обробили дисковими лущильниками* (Колг. Укр., 1, 1957, 17); *Я пройшлася по мокруватому шпоришу і раптом побачила біля хати Тарасика* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 140).

МОКРУВА́ТО, *присудк. сл.* Трохи мокро. *— У нас у паді трохи мокрувато* (Трубл., I, 1955, 108).

МОКРУ́ХА, и, *ж.* Горілка, настояна на ягодах, травах тощо. *Примчали з казанок сивухи, Ентелл її разком дмухнув І од сієї він мокрухи Скривився, наморщився і зівнув* (Котл., І, 1952, 94); *На смак мокруха схожа на хороший лікер* (Укр. страви, 1957, 367).

МОКРЮ́ЩИЙ, а, е, *розм.* Дуже мокрий (у 1 знач.). *Уздрівши — якого мокрющого мене ведуть, Надя сплеснула руками: — Лелечко!.. Отакий забрьоханий...* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 33); *— А мокрющий який! — зморщила вона кирпатенького носика, наблизившись до Віктора* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 10).

МОКРЯ́К, а́, *ч.* 1. *діал.* Мокре, болотисте місце. *Ми все держалися придністрянських сторін, мокряків та очеретів* (Фр., І, 1955, 69).

2. Сирі дрова.

МОКРЯ́ЧЧЯ, я, *с., розм.* Що-небудь мокре, вологе.

МО́КТИ *див.* **мо́кнути.**

МО́КША, і, *ж.* Одна з двох етнічних груп, на які ділиться мордовський народ.

МОЛ, у, *ч.* Захисна споруда в порту у вигляді стіни або дамби, що виступають у море. *Маленький катер з дрібним і проникливим ляскотом вибіг за мол* (Л. Укр., III, 1952, 611); *В сонячну погоду маленькі хвильки розбивалися об моли, знесилені котилися до берега* (Собко, Скеля.., 1961, 3).

МОЛДАВАНЕ́СКА, МОЛДОВЕНЯ́СКА, и, *ж.* Молдавський народний парний танець. *Прекрасно, з глибоким знанням молдавського життя змальовані в обох цих творах* [«Пе коптьор», «Відьма» М. Коцюбинського] *побутові картини, веселі ігри і танці молдавської молоді: джок, коло, молдовеняска* (Рад. літ-во, 3, 1957, 121).

МОЛДАВА́НИ, а́н, *мн. (одн.* **молдава́нин**, а, *ч.;* **молдава́нка**, и, *ж.).* Народ, що становить основне населення Молдавської РСР. *Оповідання з життя молдаван скінчив уже і послав до «Зорі»* (Коцюб., III, 1956, 130); *Царатові хотілось, щоб од молдаванина й до фінна, перефразовуючи вираз Шевченка, геть на всіх язиках все мовчало* (Тич., III, 1957, 56); *На базарі стріла знайомих молдаванок та й.. запросила* [до себе] (Н.-Лев., III, 1956, 273).

МОЛДАВА́НИН *див.* **молдава́ни.**

МОЛДАВА́НКА *див.* **молдава́ни.**

МОЛДАВА́НСЬКИЙ, а, е. Те саме, що **молдавський.** *Хаброна та Марта виступили серед хати, попіднімали руки вгору та давай пританцьовувати одна до другої, та приспівувати молдаванської пісні* (Н.-Лев., III, 1956, 274).

МОЛДА́ВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **молдава́ни** і Молдавія. *Синя китавка молдавська куфайка на ньому вся попорвалась, неначе він біг через терен* (Н.-Лев., III, 1956, 268); *Співали* [заробітчани] *російських, українських, молдавських пісень* (Гончар, Таврія, 1952, 93).

МОЛДОВЕНЯ́СКА *див.* **молдаванеска.**

МОЛДУВА́НИ, а́н, *мн. (одн.* **молдува́нин**, а, *ч.;* **молдува́нка**, и, *ж.), діал.* Молдавани. *Одного ранку молдувани були свідками цікавого походу* (Коцюб., І, 1955, 225).

МОЛДУВА́НИН *див.* **молдува́ни.**

МОЛДУВА́НКА *див.* **молдува́ни.**

МОЛДУВА́НСЬКИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **молдува́ни.** *Я тепер лагоджу до цензури томик (сторін. в 300—350) моїх оповідань з молдуванського побуту* (Коцюб., III, 1956, 198).

МОЛЕ́БЕНЬ, бня, *ч.* Коротке богослужіння за щасливе закінчення справи, за здоров'я, благополуччя кого-небудь. *Молебень же втяли Еолу, Щоб вітрам, по його ізволу* [волі], *В другий бік повелів дмухнуть* (Котл., І, 1952, 163); *Відомо, що рух повсталих на чолі з Залізняком почався з молебня в Мотронинському монастирі поблизу Черкас* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 96); *— Більшовики не вірять у бога і перемагають, а ми правимо йому молебні, кадимо фіміамом, щоб заступився за святую Русь, і все надаремно* (Панч, В дорозі, 1959, 77).

МОЛЕ́БНИЙ, а, е. Прикм. до **моле́бень.**

МОЛЕ́БСТВІЄ, я, *с.* Те саме, що **моле́бень.** *Молебствіє архімандрит Сам на горі править* (Шевч., II, 1953, 137).

МОЛЕ́БСТВО, а, *с.* Те саме, що **моле́бень.** *Шлюз відкривали при повному зборі всього народу, з молебством і водосвяттям...* (Бурл., Напередодні, 1956, 98).

МОЛЕ́КУЛА, и, *ж.* Найменша частинка речовини, здатна існувати самостійно, з усіма основними її хімічними властивостями. *У вищих сферах атмосфери молекули повітря весь час підпадають під вплив сонячної радіації* (Наука.., 7, 1957, 9); *Молекула озону складається з трьох сполучених між собою атомів кисню* (Бесіди про всесвіт, 1953, 52).

МОЛЕКУЛЯ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **моле́кула;** // Стос. до вивчення молекул. *Виникла нова галузь біологічної науки — молекулярна біологія. Вона вивчає будову і функції окремих органел клітини на основі її молекулярного складу* (Знання.., 7, 1967, 10); *Молекулярна гіпотеза перевірялась протягом багатьох років, витримала випробування і давно стала молекулярною теорією* (Хімія, 7, 1956, 16).

△ **Молекуля́рна вага́** — маса молекули в одиницях атомної ваги.

МОЛЕ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Будинок, кімната для релігійних зборів, служб і моління (перев. в сектантів і нехристиян). *Він* [кабінет] *скорше справляв враження келії молельні високопоставленого грішника, який дав богові обіт, не виходячи з неї довічно, відмолювати гріхи цілого покоління свого роду* (Ле, Хмельницький, І, 1957, 122).

МОЛЕ́СКІН, у, *ч.* Дебела бавовняна тканина, іноді з начосом, звичайно темного кольору. *При роботі на верстатах з емульсією і содовими розчинами можна користуватися спецодягом з молескіну* (Як запоб. заразн. хвор.., 1957, 50).

МОЛЕСКІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **молескін.**

МОЛИ́ТВА, и, *ж.* 1. Дія за знач. **моли́тися** 1; моління. *Інші знов радили зійтись до синагоги і в молитвах провести ніч* (Коцюб., II, 1955, 175); *Пройшла вечірня молитва й перевірка. Казарма помалу стала затихати* (Тулуб, В степу.., 1964, 130).

◇ **Твої́ми (ва́шими) моли́твами**, *жарт.* — відповідь на запитання про здоров'я, успіхи. [К о в а л ю к:] *Як твоє здоров'я?* [Р о м а н ю к:] *Твоїми молитвами живу* (Корн., II, 1955, 269).

2. Установлений текст, який промовляється, виголошується віруючими при зверненні до бога, до святих. *Гапка запалювала перед божничком свічечки, старий читав молитви голосно* (Вовчок, VI, 1956, 242); *Упавши навколішки, чернець пошепки проказував молитви* (Донч., II, 1956, 26); * У порівн. *Дубіють мокрі ноги, та чоловік не помічає цього: тихо, як сівач, переходить з одного урочища на друге, урочисто, наче молитву, шепочучи свої аршини* (Стельмах, I, 1962, 376).

◇ **Моли́тву чита́ти** — дорікати. [Х р а п к о:] *А то все що на шармака воно* [добро] *доводиться* [дістається], *нетруджена копійка до рук доходить!* [Г а л я:] *Та буде вже, папо, цю молитву читати* (Мирний, V, 1955, 136).

МОЛИ́ТВЕНИК, а, *ч.* 1. Те саме, що **молито́вник.** *Чимчикевич узяв старий молитвеник в дерев'яній, полотном обшитій оправі* (Фр., II, 1950, 195).

2. *заст.* Той, хто старанно молиться богу за себе і за інших.

МОЛИ́ТВЕНИЦЯ, і, *ж., заст.* Жін. до **моли́твеник** 2. *Її чекала доля праведної черниці, довічної молитвениці в тихому пристановищі за монастирською брамою* (Л. Янов., I, 1959, 314).

МОЛИТВОСЛО́В, а, *ч., заст.* Молитвеник (у 1 знач.). [В о л о д и м и р:] *Там прийшов якийсь мандрівець, видом надто дивен. І передав оцей молитвослов...* (Коч., П'єси, 1951, 91).

МОЛИТВУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., заст.* Промовляти молитву (у 2 знач.); молитися (у 1 знач.). *Знов, як перше, молитвує* [черпець] *Вже без помилки, в спокою* (Сам., I, 1958, 256).

МОЛИ́ТИ, молю́, мо́лиш, *недок., перех. і без додатка.* Дуже просити, благати. *Моліте господа, дівчата. Моліте господа, щоб мати і вас отак не завдала За генерала, за палати І вас отак не продала* (Шевч., II, 1953, 224); *— Тепер благослови, мати, дітей своїх!.. Моли бога, щоб воювали хоробро, щоб боронили честь лицарську* (Довж., I, 1958, 225); *Просив, молив* [Олексій], *щоб вона виплакала своє горе* (Кв.-Осн., II, 1956, 357); *— Я прийшов утомлений, розбитий, Мовчазний і ніби не живий, Не молить, не плакать, не просити, Я сказав лиш тихо: обігрій!* (Рильський, II, 1960, 268).

Го́спода (бо́га) моли́ти *за кого — що, заст.* — просити в бога благополуччя для когось, чогось. *Любіться, брати мої, Україну любіте, І за неї, безталанну, Господа моліте* (Шевч., I, 1951, 379); *— Я за тебе буду бога молити* (Кв.-Осн., II, 1956, 459); *Мореплавці, які вперше проходили тут* [у протоці], *не один раз молили бога про щасливе повернення* (Ю. Янов., II, 1958, 86); **Моли́ти сльоза́ми** — плачучи, просити щонебудь. *Він радніший би був просити, ..сльозами молити, аби тільки забути те, що було* (Мирний, I, 1949, 310).

МОЛИ́ТИСЯ, молю́ся, мо́лишся, *недок.* 1. Звертатися до бога, до святих з проханням, подякою; проказувати слова молитви. *Богу молиться, а чорту вірує* (Номис, 1864, № 1137); *Ганна Федорівна.. потай від зятя молилася вдома* (Шияп, Баланда, 1957, 72); *У порівн. *Дівчина.. піднімає горня й обличчя до місяця і так говорить до нього, неначе молиться* (Стельмах, I, 1962, 541); // *безос. Не знаю, Чого маленькому мені Тойді* [тоді] *так приязно молилось, Чого так весело було* (Шевч., II, 1963, 38); *— Як тобі, жінко, молилося?* (Стельмах, I, 1962, 228); // *на кого — що, до чого.* Проказувати слова молитви, повертаючись обличчям до кого-, чого-небудь. *Одні.. присягалися, що на власні очі бачили, як Іпокеша стояв посеред хати на колінах у сльозах і молився на свою жінку, як на ікону* (Тют., Вир, 1964, 75); *— Чого б їм* [гурту людей] *зарання тут стоїбачити?.. — подумав* [Терентій], *молячись на кучеряве золото образів* (Стельмах, Хліб.., 1959, 110); *Прокинулась світова мати* [сонце], *показала нам личенько красне!.. Слав її, пишная земле, молись до неї, живий світе!* (Мирний, IV, 1955, 308); *Обидві вони молилися до зорі ранкової, до сонця багряного, що викочувалося з-за обрію, чисте, умите, сяюче* (Шияп, Баланда, 1957, 177); * Образно.— *З Ясногорською щось накльовується? — Факт. Потайки молиться* [Черняш] *на її фотографію* (Гончар, I, 1954, 307).

2. Благати, дуже просити. *І просилася, І молилася: «Пусти мене, старий діду, На вулицю погулять!»* (Котл., II, 1953, 11); *— Піду! — каже Михайло, зриваючись і шукаючи очима великого дідового кия.., а Маруся проситься й молиться, й так пригортається, наче припина* (Вовчок, I, 1955, 383).

3. *кому, чому, перед чим, до кого, перен.* Захоплюватися ким-, чим-небудь, схилятися перед кимось, чимось. *— Нікому я так щиро не молюся — як жіночій красі!* (Мирний, IV, 1955, 127); *Як тебе не любить, не молитись тобі, не співати, Моє сонце, мій день, зачарована щастя блакить* (Сос., Вибр., 1941, 240); *Гірш од усього і важче від усього те, що, перед чим молилась, у чім кохалась, тепер дивлюся, як на свою.. погибель!* (Барв., Опов.., 1902, 285); *— Щасливий ти, Якове! — казав він,— щасливий! Он твоя? — сидить... тиха та мирна... Молитися до неї, та й годі!* (Мирний, IV, 1955, 51); // *на кого.* Дуже любити, обожнювати кого-небудь.— *Бідний той перший чоловік, як він її любив,— ні, він ледве смів любити її, він молився на неї* (Л. Укр., III, 1952, 591); *Хлопчик був закоханий першою любов'ю, молився на неї* [Юлю] *і втрачав над собою всю владу, як тільки її жагучі очі дивилися на нього* (Тют., Вир, 1964, 449).

МОЛИ́ТОВКА, и, *ж.* Зменш. до **моли́тва** 2. *Прочитавши коротеньку молитовку, о. Гервасій заговорив: — Дай тобі, боже, віку та здоровля* [здоров'я] (Свидн., Люборацькі, 1955, 68).

МОЛИТО́ВНИЙ, а, е. Прикм. до **моли́тва** 1. [Р і ч а р д:] *Я думав — то зібрання молитовне* (Л. Укр., III, 1952, 25); *П'ятидесятники на своїх молитовних зборах доводять себе до нестями, б'ються в істериці* (Наука.., 6, 1959, 49); // **Призна́ч.** для молитви. *Командор виймає з кишені молитовні чітки* [чотки] *з димчастого кришталю* (Л. Укр., III, 1952, 379); *Оптиміст Пінхус-Мотя загорнувся в молитовне покривало і став читати молитов давніх* (Перк., Невигадане життя, 1958, 12); // Такий, як при молитві. *Мати.. зітхає і знову переходить на тихий молитовний тон* (Вас.. Вибр., 1950, 174); *Дивиться на вас хлоп'ятко такими молитовними і воднораз лукавими оченятами, що ви не в силі йому одмовити* (Вишня, I, 1956, 403); // Який є молитвою (у 2 знач.). *Молитовні пісні Климентія виразно ритмізовані* (Рад. літ-во, 5, 1962, 89).

МОЛИТО́ВНИК, а, ч. Збірник молитов. *В руках у неї* [дівчини] *були чотки й молитовник* (Н.-Лев., I, 1956, 348); *Новий піп тільки зрідка показувався людям.. Вечорами виходив з молитовником у руках* (Галан, Гори.., 1956, 21).

МОЛИТО́ВНИЧОК, чка, ч. Зменш. до **молито́вник.** *— Словачки та мадьярочки, Романе!.. Ідуть тротуаром у червоних чобітках, маленькі молитовнички до грудей притискують та з-під хусток на мене тільки зирк-зирк!* (Гончар, III, 1959, 300); * У порівн. *Дівчатка в білих хусточках жмуться по куточках, соромливо притискуючи до грудей книжки, як молоді черниці молитовнички* (Тют., Вир, 1964, 57).

МОЛИТО́ВНО, *присл.* Як при молитві. *Біля церкви о. Ананій підніс молитовно очі до неба* (Панч, В дорозі, 1959, 19); *Кормчар молитовно склав руки і впав навколішки* (Рибак, Помилка.., 1956, 174).

МОЛІБДЕ́Н, у, ч. Широко застосовуваний у техніці твердий метал із сріблясто-білим блиском на зломі. *З елементів шостої групи періодичної системи до металів належать хром, молібден і вольфрам* (Заг. хімія, 1955, 586); *Надра Вірменії містять невичерпні запаси молібдену, міді, свинцю, цинку, золота і інших цінних металів* (Ком. Укр., 3, 1967, 23).

МОЛІБДЕ́НІТ, у, ч. Мінерал із класу сульфідів — основний мінерал молібденових руд; молібденовий блиск.

МОЛІБДЕ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **молібде́н;** // Який містить молібден. *Все насіння у нас* [на Полтавщині] *другий рік обробляють молібденовими мікродобривами. По 200 грамів порошку на гектарну порцію насіння* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 14).

△ **Молібде́нова сталь** — машинобудівна сталь, що містить у собі молібден.

МОЛІ́ЛЬНИК, а, ч. Той, хто молиться. *Отець Василь.. тихим, злегка тремтячим голосом обернувсь до молільників* (Стар., Облога.., 1961, 8); *Збуджені поглядиматних молільників були вже не стільки звернуті до святих, скільки до нього* [Врангеля] (Гончар, II, 1959, 204).

МОЛІ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **молільник**. — *Кому я після смерті капітал здам?.. У монастир, чи що, все віддати? .. Тобі залишити? Молільниця з тебе,— ти* [жінко], *і в храмі стоячи, про кулеб'яки думаєш* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 302).

МОЛІ́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **молитúся** 1. *На нелегальних зборах вони* [сектанти] *допускають в буквальному розумінні слова виснажливі фізично методи моління* (Наука.., 8, 1958, 50); * У порівн. *Мати деякий час стояла серед хати, склавши руки на грудях, як для моління* (Гончар, II, 1959, 150).

2. Дія за знач. **молúти**; прохання, благання. — *Люди добрі! На бога, дайте мені чистий спокій... Але гуцули не звертали уваги на ці моління* (Хотк., II, 1966, 14); *Бачу його погляд, благальний, сповнений моління й надії* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 350).

МО́ЛОД *див.* **молодúй**.

МОЛОДА́Н, а, ч., *розм.* Молода неодружена людина; парубок. *Козаченьку, де ти, молодане?* (Сл. Гр.); // Те саме, що **молодожо́н**.

МОЛОДЕ́НЬКИЙ, а, е. Пестл. до **молодúй** 1—4. *Мелашка була молоденька й невеличка на зріст, але проворна, жвава* (Н.-Лев., II, 1956, 320); *Дзвенить молоденький голосок, і в ньому журба переплітається з прихованою радістю* (Стельмах, I, 1962, 274); — *Оставайся в нас із богом, молодичко.. Ти молоденька, то й хату нашу розвеселиш* (Вовчок, I, 1955, 10); *Пливе тихо над водою Місяць молоденький: Вподобався дівчиноньці Козак молоденький* (Бор., Тв., 1957, 91); — *Як, я не їм поросяти? Воно ж таке молоденьке, сите й ніжне, йому і трьох тижнів не було* (Коцюб., II, 1955, 364); *Річка вже стала. Лід на ній молоденький та блискучий-блискучий* (Вишня, II, 1956, 295); *Ось молоденький дубняк. Як прикрашені на ньому листя дощовими краплинами!* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 426).

2. *у знач. ім.* **молоде́нькі**, ких, *мн.* (*одн.* **молоде́нький**, кого, ч.; **молоде́нька**, кої, *ж.*). Ті, хто має небагато років. *Йшла дівчина з козаченьком, — Де те лихо в ката? Любо, мило молоденьким, — Справді голуб'ята* (Граб., I, 1959, 255); *Утопився б молоденький, Щоб не нудить світом* (Шевч., I, 1963, 12); — *Ой час-пора молоденькій Та гіллячко звить!* (Л. Укр., I, 1951, 323).

МОЛОДЕ́СЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **молоде́нький**. *Дзвінким голосом вона почала виспівувати про тринадцятилітню молодесеньку прачку* (Мирний, III, 1954, 272); — *Повій, вітре, да буйнесенький, Да на мої женці молодесеньні!* (Укр.. думи.., 1955, 9); *Оскільки стесували верхівки молодесеньких ялиночок* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 243); *Співала дівчина-полонянка, тужно, з надривом, з тремтячим клекотом молодесенької журавки* (Тют., Вир, 1964, 472).

МОЛОДЕ́ЦТВО, а, *с.* 1. Нестримна сміливість, хоробрість, завзяття. *Добре було Денисові.. без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодецтві* (Кв.-Осн., II, 1956, 31); *З Буймира котили колесо.., і Остап тут не раз показав свою силу, молодецтво, завзяття.. Сім верстов. Теж треба мати силу* (Горд., II, 1959, 313); *Їх* [запоріжців] *богатирське молодецтво відбилося і в прізвиськах — Підопригора, Двигун, Жила, Бухало* (Наука.., 12, 1965, 28).

2. Молодість, стан юнацтва. *Молоде, палке кохання В тих піснях одно жило... Так загасли почуття, Молодецтво одійшло* (Граб., I, 1959, 198).

МОЛОДЕ́ЦЬ, дця́, ч. 1. Молода неодружена людина; парубок. *Ой удовець не молодець: всі норови знає,— ой він твоє біле личко із своїм зрівняє* (Сл. Гр.); — *Писанка* [Марія]. *Та ще дітей немає ж,— як дівка. Ну, а Тихін же хворіс, от і найшла собі молодця* (Головко, II, 1957, 69); * Образно. — *Місяцю-молодче, в мене краса дівоча, а в тебе — парубоча. Не дай свій вік здвізувати та милування не зазнати, приверни його, Юрка, до мене...* (Стельмах, I, 1962, 541); * У порівн. — *Бачиш, вуйку, танцюєш, як двадцятилітній молодець, а ти вже себе в дідн записав* (Мак., Вибр., 1954, 28).

2. *також* **моло́дець**; *мн.* моло́дці, *нар.-поет.* Статна здорова молода людина міцного складу, бравого вигляду. *Старшій староста і каже: — Ми в люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалі молодці* (Кв.-Осн., II, 1956, 56); *Жила та була собі на селі вдова старенька, а в тої вдови старенької та був собі син удалець, молодий молодець...* (Вишня, I, 1956, 120); *А ще б краще ви зробили, Якби замість старого Та обрали молодого Завзятого молбдця, Преславного запорожця Павла́ Кравченка-Наливайка* (Шевч., II, 1963, 159); *Закувала та сива зозуля Рано-вранці на зорі, Ой запланали хлопці-молодці, Гей, гей, та на чужині в неволі, в тюрмі...* (Пісні та романси.., II, 1956, 183); * У порівн. *Підлабузнивсь до Горлиці Горобець, Наче справді запорозький молодець* (Гл., Вибр., 1951, 52).

3. *у знач. присудк. сл., розм.* Уживається для висловлення похвали людині за відмінну роботу або за її позитивні якості. — *Молодець, Івась, молодець! — вихваляють батьки.— Змалку призвичайся свого захищати!* (Мирний, IV, 1955, 245); *Михасеву статтю прочитав редактор і сказав — молодець! Від похвали він не чув під ногами землі* (Чорн., Потік.., 1956, 396).

4. *розм.* Те саме, що **моло́дчик** 2. *Що й казать, на божому світі усього досхочу — не бракує теж і молодців-брехунів* (Вовчок, VI, 1956, 260); *Від таких молодців можна всього чекати. В них інколи трапляються і свинцеві кастети* (Руд., Остання шабля, 1959, 105).

МОЛОДЕ́ЦЬКИ, *присл.* Як належить, як властиво молодцеві (у 2 знач.), молодцям; з нестримною сміливістю. *Богун, помітивши Немиру, молодецьки свиснув. Загарав конем, піддав духу козакам* (Кач., Вибр., 1953, 119).

МОЛОДЕ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **молодéць** 1, 2. *Заздрівши дівчат, потягнули* [парубки] *за ними, щоб так стіною на них і наперли.. Звісно, молодецьке, парубоцьке діло!* (Кв.-Осн., II, 1956, 19); // Власт. молодцеві. *Червоне Свиридове обличчя грало здоров'ям, усміхалося; широкі плечі, молодецька постать доводили про його міць та силу* (Мирний, III, 1954, 236); *Його кремезна постава, тверда хода, гостре око та рум'янець на трохи блідих щоках надавали йому молодецького вигляду* (Досв., Гюлле, 1961, 42).

МОЛОДЕ́ЧА, і, *ж.*, *діал.* Молодь. *Холодна різдвяна ніч не препона молодечі, тільки заставляє швидше бігати* (Мирний, III, 1954, 37).

МОЛОДЕ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до **молодéць** 1. *Цвіт спадає нам на плечі, юні плечі, молодечі* (Тич., Хор.., 1958, 12); // Власт. молодій людині. *Він* [капітан] *любив Анелю всею душею, з молодечим запалом* (Фр., VI, 1951, 405); *Вражають очі* [Єгора], *що горять молодечою запальністю і якимсь одчайдушним веселим зухвальством* (Шиян, Баланда, 1957, 7); *Він звик бачити у цій дівчині те, що є найкращого в комсомолі. Життєрадісність і бадьорість.., молодечу настійливість у серйозній, важкій роботі* (Донч., II, 1956, 178).

МОЛОДЕ́ЧО. Присл. до **молодéчий**. *Він.. стиснув мене сильно, молодечо, аж до болю, і тут же й залишив*

(Коб., III, 1956, 152); *Взялись молодечо ми — І п'єса готова була* (С. Ол., Вибр., 1959, 89).

МОЛОДІЙ, *рідко* **МОЛОД**, а́, е́, *нар.-поет.* а́я, е́є. 1. Який має небагато років, не досяг зрілого віку; юний. *У садочок виходить молодий хлопець в солом'яному брилі* (Шевч., II, 1953, 168); *Три вершники, три молодих партизани, Влетіли на фольварк у тишу німу* (Воронько, Тепло.., 1959, 142); *Ой чогось мені тяжко, на серденьку важко... Я й сам молод не вгадаю* (Барв., Опов.., 1902, 220); // Не старий. *Отак на улиці під тином Ще молодий кобзар стояв* (Шевч., I, 1951, 286); *Мати наша вмерла молодою. Я зостався у сповиточку* (Вовчок, VI, 1956, 297); *У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим* (Шевч., II, 1953, 194); // *у знач. ім.* **молодій**, до́го, *ч.*; **молода́**, дбї, *ж.*; **молоде́**, до́го, *с.* Той, хто має небагато років, ще не старий. [Х р а п к о:] *Вуси тільки підчорнити трохи, то такий тобі бравий.., що й молодий не справиться!* (Мирний, V, 1955, 140); *Як гарно жить на світі молодому, бо я навік ще серцем не затих* (Сос., Близька далина, 1960, 225); — *Підведіть стару,— приказує пан,— та провітріть, а молоду одведіть у горниці* (Мирний, III, 1954, 163); *Дивлюсь у світлицю. Там же — танцює старе й молоде* (С. Ол., Вибр., 1959, 101); // З прізвищем, прізвиськом і т. ін.— означає дітей (на відміну від батьків). *Ось молодий куркуленко повчає старого, показуючи на сцену* (Довж., І, 1958, 47); *Молодий Мамайчук натякає на те, що батько його.. робив у'радгоспній майстерні шкребниці та залізні щітки для ферм* (Гончар, Тронка, 1963, 125); // *у знач. ім.* **молоді́**, дйх, *мн.* Діти (*див.* **ді́ти**[1] 2). *Старі поїхали назад, а молоді зостались на своїм господарстві* (Мирний, II, 1954, 249); // Стос. до молодості, належний, власт. їй. *Рябі коні рвуть з копита, в хмарі куряви сміються молоді обличчя* [панів] (Коцюб., II, 1955, 13); — *Я писав її* [поему].. *стилем тієї романтичної школи, де я свої наймиліші молоді роки прожив* (Л. Укр., IV, 1954, 134); *В вас молода ще грає кров, У вас в думках немає бруду* (Стар., Поет. тв., 1958, 47); *Гетьте, думи, ви хмари осінні! Тож тепера весна золота! Чи то так у жалю, в голосінні Проминуть молодії літа?* (Л. Укр., I, 1951, 41); *У нього на скронях вже блиск сивини, Та очі ласкаві його й молоді* (Бичко, Вогнище, 1959, 23).

Молоді́й, зеле́ний; молоді́й та зеле́ний — дуже молодий, без життєвого досвіду. — *Хіба ж ви такі старі? Ви ж іще молодиця хоч куди! — Та вже ж! Молода та зелена!* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 28); *Скільки-то води втекло з того дня, коли я, молодий, зелений юнак, окунувся* [поринув] *в життя!* (Ю. Янов., II, 1958, 9); **Молоді́й, та ра́нній** — той, хто рано виявив себе в чому-небудь.— *Гайворон у вас молодий, та ранній. За словом у кишеню не лізе* (Зар., На.. світі, 1967, 183).

2. *у знач. присудк. сл.* З особливостями, властивими тому, хто має небагато років. — *Невістки, вони що? Молоді, дурні. Їх треба вчити, як на світі жить* (Тют., Вир, 1964, 523);— *Він парубок молодий, то й гуляє; а оженеться, то, може, йому той шум з голови вийде* (Л. Укр., III, 1952, 470); *Отак і так, каже* [батько] *дочці: «Сватає тебе Мирон. Чи підеш?» А вона, звісно, молода, сором'язна: «Не знаю» — одказує...* (Мирний, I, 1949, 150); *Молодий я, молодий, Повний сили та одваги* (Тич., I, 1957, 3); — *Ще, бачте, молоде, то хоч воно з пекла, а таки ще недоук, не все зна* (Вовчок, VI, 1956, 278); *Воно* [цуценя] *дурне ще, молодеє, А ти вже, Вовче, не щеня* (Гл., Вибр., 1951, 30).

3. Який недавно з'явився, народився, почав існувати, рости. *Молоде сонце било у всі чотири вікна* (Коцюб., III, 1956, 356); *Крізь вікно трохи пробивається світло від молодого місяця* (Ю. Янов., IV, 1959, 14); — *Знаєш що, Уласе! Богазі забажалось мать молоде орленя* (Н.-Лев., III, 1956, 299); *Ліс шумить молодий, В далі потік журчить* (Фр., XIII, 1954, 83); *Збирають.. молоді плоди* [горіха] *в той період, коли їх ще можна різати ножем* (Лікар. рослини.., 1958, 69); // Який недавно почав свою діяльність у якій-небудь галузі. *Дерижанов, не маючи, яко молодий лікар.., «свідочів»* [покровителів], *сидить без роботи* (Л. Укр., V, 1956, 228); *Стаття писалась від імені молодого спеціаліста* (Ткач, Плем'я.., 1961, 196); // Який недавно виник, утворився. *Основною формою господарських зв'язків СРСР з молодими суверенними державами є співробітництво в галузі торгівлі* (Ком. Укр., 12, 1965, 40).

4. Недавно приготовлений (про продукти). *Там лежить вутка* [качка].; *там біліє товсте молоде сало, жовтіє масло* (Мирний, III, 1954, 82); *Їдять самі ягоди або з молоком, вершками, молодою сметаною, з цукром* (Лікар. рослини.., 1958, 52).

5. *у знач. ім.* **молоді́**, дйх, *мн.* (**молоді́й**, до́го, *ч.*; **молода́**, дбї, *ж.*), *розм.* Наречені або молоде подружжя. *Одружили Палажку з парубком, і, добре погулявши на весіллі, свекор забрав молодих та й повіз до себе* (Стор.. I, 1957, 27); *Під час вечері не обійшлося без того, щоб двом парам молодих не прокричали гірко* (Шовк., Інженери, 1948, 346); *Весілля.. Молодий і молода сидять за весільним столом* (Руд., Остання шабля, 1959, 253); * У порівн. *Ідуть, ідуть робітники веселою ходою. Над ними стрічки і квітки, немов над молодою* (Тич., I, 1957, 70).

МОЛОДІ́К[1], а́, *ч.* Народна назва однієї з фаз Місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа. *Непевний світ місяця молодика серпорогого, зорі меркаючі, і як зараз чую, як було свіжо, пахуче й тепло...* (Вовчок, I, 1955, 346); *Якщо Місяць видно надвечір, ми бачимо його у вигляді вузького серпа у західній частині неба, на невеликих кутових віддалях від Сонця. Це з'явився молодик* (Бесіди про всесвіт, 1953, 13); *Дощ іде... То кажуть — молодик Умивається* (Бичко, Простота, 1963, 46).

◇ **На молодику́** — під час появи на небі місяця у вигляді серпа. *Треба на молодику вийти на двір і говорить до місяця тричі* (Сл. Гр.); *В цьому році зима впала на молодику, тому й не має вона справжньої сили* (Стельмах, I, 1962, 76).

МОЛОДІ́К[2], а́, *ч.* 1. Молода неодружена людина; парубок. *Знайшлись.. такі, що вклали* [панові] *в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край* (Коцюб.. I, 1955, 339); *В просторих класах.. лежали, сиділи навпочінки.. хлопці-молодики* (Смолич, Мир.., 1958, 78); *У порівн.* [М а к Г а р д і:] *Та інше, справді, хоч і сивоусе, а бавиться, як молодик* (Л. Укр., III, 1952, 93); // *рідко.* Неодружений чоловік (у 1 знач.), незалежно від віку. *Дядько Тимоха пробував собі молодиком. Всі так ізвикли бачити його без подружжя, що надзвичайно здивувались, дочувшися, що він має одружитися* (Гр.. I, 1963, 287).

2. Нареченний. *Наїхали старости Й молодик за ними: Вони собі пішли в хату З батьком розмовляти* (Шевч., II, 1953, 331); * У порівн. [В і т р о в и й:] *Як себе почуваєте?* [Р о м а н ю к:] *Як молодик... Весілля відбулося, ти був головним дружком, а я молодиком, погуляли добре* (Корп., II, 1955, 265).

3. Помічник, учень на Запорізькій Січі в XVII—XVIII ст.; // Підмайстер у ремісничих цехах цього ж часу. *Після навчання учень вносив в цехову касу певну суму (12 злотих за статутом 1688 року) і вписувався*

в цехову книжку як підмайстер — «молодик» (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 39).

МОЛОДИКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **молодикува́ти.** — *А тепер.. ставайте, дідусю, біля дверей відбувати своє молодикування, бо не годиться старій людині бути на побігеньках у молодих* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 199).

МОЛОДИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* 1. *розм.* Жити неодруженим; парубкувати. *Грицько, молодикуючи, був собі ввічливий, моторний, жартівливий з усіма* (Барв., Опов.., 1902, 463).

2. Бути помічником, учнем на Запорізькій Січі. *Потрапивши на Січ років із п'ятнадцять тому, він* [Сагайдачний] *молодикував у Хоми Причепи, тоді запорозького козака* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 169); // Бути підмайстром у ремісничих цехах.

МО́ЛОДИЛО, а, *с.* Багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. *Молодило руське — звичайна рослина наших соснових лісів* (Веч. Київ, 22.III 1969,4).

МОЛОДИ́СТИЙ, а, е. Який має зовнішність молодої людини; який здається молодшим за свої роки. *Який він міцний, цей молодистий чоловік* (Коп., Лейтенанти, 1947, 210); // *рідко* Те саме, що **молоди́й 1.** *Повідають звуки чисті, як із моря на зорі ось виходять молодисті тридцять три богатирі* (Тич., II, 1957, 329).

МОЛОДИ́СТО. Присл. до **молоди́стий;** // Те саме, що **молоде́чо.** *Заспівали в полі пісню трактористи, виливають серце у словах простих. І злились у хорі вільно й молодисто голоси дівочі з голосами їх* (Сос., Солов. далі, 1957, 14).

МОЛОДИ́ТИ, джу́, ди́ш, *недок., перех.* Робити молодшим. *І дотик твій із терня рожі родить, І по серцях мов чар солодкий ходить, І будить, молодить і оп'яняє* (Фр., XI, 1952, 234); *Каштанове волосся .. локонами спадало на плечі, і це її* [жінку] *молодило* (Панч, В дорозі, 1959, 207).

МОЛОДИ́ТИСЯ [1], джу́ся, ди́шся, *недок.* Намагатися виглядати молодше своїх років. *Жаль мені тебе, та що ж — Старість, бач, не радість! Лихо Молодитися старому, Ліпше вже сидіти тихо* (Фр., X, 1954, 87); *Вона хоч ще й молодилась, але вже ніякі білила та рум'яна не могли сховати перших зморщок* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 185).

МОЛОДИ́ТИСЯ [2], и́ться, *недок., безос., діал.* Хмаритися, хилитися на негоду, сльоту (про погоду). *Молодиться — молодиться, та й дощ не піде* (Номис, 1864, № 568).

МОЛОДИ́ЦЯ, і, *ж., розм.* Молода заміжня жінка. — *Там якийсь чоловік, такий чорнявий, високий, і молодиця гарна, і діточки з ними. Питаються вас* (Вовчок, I, 1955, 12); — *Перекажи привіт своїй молодиці,* — *гукнув Чіпаріу* (Смолич, I, 1958, 51); * У порівн. *Засміявсь Старий і внучку привітав, Неначе справді молодицю: «А де ж ти діла паляницю?»* (Шевч., I, 1963, 318); // Молода жінка, що залишилася без чоловіка, живе без чоловіка. *Венера молодиця сміла, Бо все з воєнними жила, І бите з ними м'ясо їла, І по трактирах пуншу пила* (Котл., I, 1952, 243); — *Веселої утни, старче, Щоб земля ломилась,— Про вдовицю-молодицю, Як вона журилась* (Шевч., I, 1963, 119); *Хлопці бачили, як тяжко живеться молодиці, і одностайно вирішили допомогти по господарству* (Тют., Вир, 1964, 358).

МОЛОДИ́ЧИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **молоди́ця.** *І такі люди, що.. цілий вік цвітуть то молодою дівочою красою, то розкішною повною молодичою, то якоюсь старечою красою* (Н.-Лев., I, 1956, 129); *Що день, то більшим смутком огортається молодича її душа* (Ле, Наливайко, 1957, 14).

МОЛОДИ́ЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **молоди́ця.** *В хаті за столом сидить Назар чорнявий і молодичка гарненька, жінка Назарова* (Вовчок, I, 1955, 124); *Не одному гостеві спадало на думку, як ця.. молодичка пішла за підстаркуватого Суворого?* (Досв., Вибр., 1959, 254); *Гандзя рибка, Гандзя птичка, Гандзя цяця-молодичка* (Пісні та романси.., II, 1956, 47); [М а т и:] *От, Лукашу, поможеш тут в'язати молодичці* (Л. Укр., III, 1952, 236); *Одна весела молодичка в яскравім намисті не жартома закохалася в Багірова. Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, на плече якого з певністю можна спертись* (Гончар, III, 1959, 189).

МОЛОДИ́ЧОК, чка́, *ч.* Пестл. до **молоди́к** [1]. *Як напнутий лучок, Мов кравчок золотої писанки, Поміж хмар пливе молодичок* (Бичко, Простота, 1963, 46).

МО́ЛОДІЖ, дежі, *ж., діал.* Молодь. *Молодіж завжди кохає волю.., пестить інші надії,— свою весну справляє...* (Мирний, III, 1954, 186); — *Автор книги закликає всю чесну молодіж гуртуватися, порвати з мораллю старого, прогнилого суспільства* (Кол., Терен.., 1959, 194).

МОЛОДІ́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до **мо́лодь.** *Головну роль у молодіжному весіллі грала сільська комсомолія на чолі з своїм секретарем* (Дмит., Наречена, 1959, 197); *У Харкові перша молодіжна організація виникла на ХПЗ у квітні 1917 р.* (Іст. УРСР, II, 1957, 19).

МОЛОДІСІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Зовсім молодий. [Х р и с т и н а:] *Один був* [панич] *молодісінький, а що за ніжне, що за миле було хлоп'я* (Вас., III, 1960, 441); *Поміж хмар пливе молодичок — Молодісінький* (Бичко, Простота, 1963, 46).

МО́ЛОДІСТЬ, дості, *ж.* 1. Період життя від отроцтва до зрілого віку; чиї-небудь молоді роки; протилежне с т а р і с т ь. [Д о л о р е с:] *Все маєш: вроду, молодість, кохання.., хутко будеш мати й шану, належну командировій дружині* (Л. Укр., III, 1952, 336); *Молодість — найщасливіша пора в житті людини* (Рад. Укр., 28.VI 1959, 3); *У порівн. *Дорошенко відчував, як пробуджується в ньому давня до неї ніжність, росте нездійсненна жага щось повернути — далеке, як молодість* (Гончар, Тронка, 1963, 201).

Зеле́на мо́лодість *чия* — молоді роки, відсутність життєвого досвіду. *Вся рота нещадно потішалася з свого солов'я* [Маковея], *проте потамсці і зважала на його невинну зелену молодість* (Гончар, I, 1954, 52); **По мо́лодості** [літ]; **З мо́лодості** — через недостатній життєвий досвід. [П е ч е р и ц я:] *Ото по молодості своїх літ.. хотять* [Галя] *бути учителькою...* (Мирний, V, 1955, 163); *Лена.. Весела, більш по молодості, ніж по темпераменту, поверховна* [поверхова] *у всьому* (Л. Укр., III, 1952, 718); **У мо́лодості** — коли був молодим.— *Який же він* [дід] *був в молодості?* (Хотк., II, 1966, 22); *У молодості на друге місце після Чернишевського Франко ставив Писарєва* (Рад. літ-во, 3, 1957, 41).

2. Абстр. ім. до **молоди́й** 1—2. * Образно. *Ви* [фашисти] *грому хочете? На вас ударить грім! Ми — світу молодість, Ми — правота людини, Єдине серце в нас І прапор наш єдиний* (Рильський, I, 1956, 334); *Комунізм — це молодість світу* (Цюпа, Україна.., 1960, 300).

◇ **Дру́га мо́лодість** — піднесення творчої енергії, приплив нових сил. *Хімія зараз переживає другу молодість, яка вже ознаменувалася каскадом фантастичних відкриттів* (Наука.., 12, 1961, 8).

МОЛОДІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* Набувати молодшого вигляду, почувати себе молодшим. *Сонце любо гріє, Зорі краще сяють, Люди молодіють — Долю величають!* (Укр.. думи.., 1955, 390); *Запорозьку зброю Виніс батько із комори, Розглядав, радів, Приміряв... ніби*

знову Старий молодіє! (Шевч., I, 1951, 280); *Я щоденно в труді молодію І дивлюся радіючи в світ!* (Криж., Під зорями.., 1950, 10).

Се́рцем (душе́ю) молоді́ти — почувати себе молодшим. *Співав* [О. Вересай], *почилий, нездужалий, Співав — і серцем молодів* (Рильський, III, 1961, 137); *Дивлячись на своїх бійців і командирів, він наче молодів душею* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 223); **Се́рце (душа́) молоді́є** — стає радісно на серці, душі. *Ти знов оживаєш, надіє! Світліє душа, молодіє...* (Фр., XIII, 1954, 85); *Я хочу жить, щоб серце молоділо, Відчувши подих квітня запашного* (Мур., Ідуть.., 1951, 58).

МОЛО́ДКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **молоди́ця**. || в а н: | *Заходилась серед левади танцювать, щоб хто побачив та засміяв: у молодки, мов, жир крутить* (Вас., III, 1960, 28).

2. Молода курка. *Організувати щорічне оновлення маточного стада* [курей] *добре розвиненими молодками* (Колг. Укр., 2, 1959, 3).

МОЛОДНЕ́ЧА, і, *ж., рідко.* Молодь. *Голоси веселих пісень молодечі, мов щебетання весняних пташок, разом з садовими пахощами проймають усе повітря* (Мирний, I, 1954, 360).

МОЛОДНИ́Й, а́, ч. Молодий ліс, сад і т. ін. *Довкола рівними темно-зеленими стінами тягся сосновий молодник* (Фр., VII, 1951, 319); *Посадив* [Замфір] *на щастя якийсь особливий гатунок винограду.., а тут хазяїном вже завіс молодник* (Коцюб., I, 1955, 190); *І не тільки над Сулою — всюди В нас ростуть сади-молодники* (Вирган, В розп. літа, 1959, 70).

МОЛОДНЯ́К, а́, ч. 1. Молоді тварини. *Тварини потомилися — посувались повільніше. Особливо молодняк увесь час відставав, і його доводилось підганяти* (Гжицький, Опришки, 1962, 21); *Тепер у нас* [на птахофермі] *вирощується 75 000 голів молодняка птиці* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 2).

2. Молоді дерева, пагони. *Яблуні й черешні росли й посихали, пускали молодняки, як хотіли, між густими бур'янами* (Н.-Лев., I, 1956, 410); *Береги білі Зросли, стоять високі та зміцнілі, І молодняк долину обгорта* (Дор., Тобі, народе.., 1959, 81); *Скоро й сіяти почнемо. В саду молодняк будемо підсаджувати з дядьком Гаврилом* (Коп., Подарунок, 1956, 23).

3. *розм.* Молоді люди; молодь. *Увіходити в розмову з таким досвідченим супротивником їм, по всьому видно — молодняку першого гуляння, було трохи боязно* (Вас., II, 1959, 47); *Я такий чоловік, та й бригада вся теж, хоч і молодняк.., а задніх не пасемо* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 18).

МО́ЛОДО, *присл.* 1. Як молодий. *Старенька вже* [пані], *а на висках кучері, в перснях у блискучих, у стрічках, то ніби й молодо глядиться* (Вовчок, I, 1955, 45); *Василь без піджака, в самій тільки сорочці.., виглядав молодо, аж по-школярськи якось* (Вільде, На порозі, 1955, 59); // Як у молодого. *Сива смушева шапка молодо сиділа на голові і теж збавляла дідові добрий десяток літ* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 212).

2. З молодих років. *Не кайся рано встати, а молодо вчитись* (Номис, 1864, № 6005).

МОЛОДОГВАРДІЄ́ЦЬ *див.* **молодогвардії́ці**.

МОЛОДОГВАРДІ́ЇЦІ, ів, *мн. (одн.* **молодогвардіє́ць**, і́йця, *ч.)*. Члени підпільної організації комсомольців м. Краснодона «Молода гвардія», яка боролася з німецько-фашистськими окупантами під час Великої Вітчизняної війни. *Усьому радянському народові і трудящим зарубіжних країн відома героїчна діяльність молодогвардійців Краснодона* (Іст. УРСР, II, 1957, 555); *У штабі молодогвардійців юнь кує відплату ворогам* (Сос., II, 1947, 142).

МОЛОДОГЕГЕЛЬЯ́НЕЦЬ, нця, ч. Прихильник, послідовник молодогегельянства.

МОЛОДОГЕГЕЛЬЯ́НСТВО, а, *с.* У Німеччині 30—40-х років XIX ст.— ідеалістична філософська течія, яка намагалася використати філософію Гегеля для обґрунтування потреби буржуазного перетворення Німеччини.

МОЛОДОГРАМА́ТИК *див.* **молодограма́тики**.

МОЛОДОГРАМА́ТИКИ, ів, *мн. (одн.* **молодограма́тик**, а, *ч.)*. Група німецьких мовознавців 70-х років XIX ст., які, незважаючи на суб'єктивно-ідеалістичне розуміння мови, внесли значний вклад у порівняльно-історичне мовознавство. *Не завжди перемога тієї чи іншої форми* [в мові] *залежить від зовнішньої умови.., вирішальної з погляду молодограматиків* (Мовозн., XVI, 1961, 26).

МОЛОДОГРАМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний з діяльністю молодограматиків.

МОЛОДОЖО́Ї *див.* **молодожо́ни**.

МОЛОДОЖО́НИ, ів, *мн. (одн.* **молодожо́н**, а, *ч.)*. Подружжя, що недавно побралося. — *О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало* (Кв.-Осн., II, 1956, 226); *Молодожони Херсона одержали приємний сюрприз — великий салон-магазин «Юність»* (Рад. Укр., 2.II 1969, 4).

МОЛОДОЩІ, ів, *розм.* Те саме, що **мо́лодість** 1. *Пом'янімо дні наших веселих молодощів!* (Н.-Лев., I, 1956, 127); — *Ваша Гафійка усе гуляє та й гуляє з тим одеським пяничем.. Все в парі та в парі, немов голуб'ята... Сказано, молодощі* (Коцюб., II, 1955, 15); *Збігають мої молодощі марно* (Крим., Вибр., 1965, 380).

МОЛОДУ́ХА, и, *ж., діал.* Молодиця. *Ой дайте нам стільця.., щоб сіла молодуха* (Сл. Гр.); *Молодуха розповіла Омелькові, як там родичів шукати, веліла оселитися в них* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 292).

МОЛОДЦЮВА́ТИЙ, а, е, *рідко.* Який має бравий вигляд; ставний, спритний. *Молодцюватий портьє запопадливо відчинив перед ними* [мандрівниками] *скляні двері до просторого холу* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 6); *Підійшов до саней Григорій Волошин.. Широкий у плечах, вузький у стані, молодцюватий з виду, він, здавалось, був не батьком, а старшим братом Романа* (Стельмах, I, 1962, 21); // Власт. молодцеві (у 2 знач.). *Молодцювата виправка.*

МОЛОДЦЮВА́ТІСТЬ, тості, *ж., рідко.* Абстр. ім. до **молодцюва́тий**. *Де й поділася та самовпевнена молодцюватість, якою він так відзначався в таборі* (Гончар, Людина.., 1960, 118).

МОЛОДЦЮВА́ТО, *рідко.* Присл. до **молодцюва́тий**. *Бригадир.. виглядав справді молодцювато* (Збан., Переджнив'я, 1955, 331); *Біля сільради Венедикт Валентинович молодцювато скочив з велосипеда* (Донч., VI, 1957, 54).

МОЛОДЦЯ, *присудк. сл., розм.* Те саме, що **молоде́ць** 3.— *Комсомольці.. просять дозволу перевірити рудоуправу...— Здорово! — промурмотів Титан.— Їй-бо, молодця! Це все Чемерис їх накручує* (Досв., Вибр., 1959, 326); *Село в захопленні.. гулом ревло: — Молодця, Казанок! От тобі й «сірячок-мужичок!»* (Крот., Сини.., 1948, 44).

МОЛОДЧА́ГА, и, ч. *і ж., фам.* Те саме, що **молоде́ць** 2, 3. *А гребці були молодчаги як один. Аж вилискувала темна засмагла шкіра, і м'язи так і грали на дужих руках* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 211); *Закінчила Маринка гімназію з срібною медаллю.. Молодчага!* (Смолич, Мир.., 1958, 60); *Задріботів* [Льоня] *таку чечітку, що в присутніх аж дух захопило.— Ну й Льоня!.. Ну й молодчага!..— чулися схвальні, підбадьорюючі вигуки* (Ткач, Плем'я... 1961, 174).

МОЛОДЧИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до **молоде́ць** 1. — *Молодчика б сюди молодого...* (Мирний, III, 1954, 300); — *Я б вас просив, моя панно, щоб ви мене розуму навчили.— А нащо тобі, мій молодчику, розум?* (Л. Укр., III, 1952, 482); *Образно. — *Ой, послухай, голубонько, не журись, Ти на мене, молодчика, подивись! Чи є в світі де такії молодці, Як ми, славні та веселі горобці?* (Гл., Вибр., 1959, 106).

2. *розм.* Людина, моральне обличчя якої заслуговує осуду. *Вона не вийшла, сказала — недужа. Колісник радів. Видно, молодчики далися узнаки, дужав він* (Мирний, III, 1954, 295); // *перев. мн.* Чий-небудь поплічник, виконавець чиєїсь волі. *В Іспанії воювали проти іспанського народу іспанські, італійські та німецькі молодчики, але то воював фашизм* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 65); *Не ті вже гітлерівські молодчики, що були тарік* (Довж., III, 1960, 47).

МОЛОДЧИ́НА, и, *ч. і ж.* 1. *нар.-поет.* Те саме, що **молоде́ць** 2.

2. *у знач. присудк. сл., розм.* Те саме, що **молоде́ць** 3. — *Молодчина Семен! — ..хвалили* [односельчани] *артиста, коли після кількох арій замовк його голос у саду...* (Вас., I, 1959, 322); — *Так це про тебе так часто пишуть у газетах? Прокопе! Ну й молодець! Шкода, що я раніше цього не знав. Молодчина!..* (Руд., Остання шабля, 1959, 82).

МОЛОДША́ТИ, аю, аєш, *недок.* Ставати молодшим, набувати молодшого вигляду. — *І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшаємо! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до Різдва!* (Л. Укр., II, 1951, 36); *Лише в партизанському лісі молодшали їхні обличчя, вирівнювалися плечі, а хода ставала пружною, легкою* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 761); *Коли Ганна знімала з голови хустину, вона ніби молодшала* (Руд., Остання шабля, 1959, 441).

МОЛОДЮСІНЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **молоді́сінький.** *Такі веселі, такі файні хлопці визирають з танків. Та молоді-молодюсінькі, ще й лиця рум'яні!* (Ю. Яновський, I, 1954, 39).

МОЛОДЯ́ВИЙ, а, е. Те саме, що **моложа́вий.** *Її усмішка, її молодяве й свіже обличчя заперечували, що їй понад п'ятдесят років* (Крот., Сини.., 1948, 86); *На порозі стояв Ігнатій Романюк, сивоголовий чоловік непевного віку, молодявий, ставний* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 146).

МОЛОДЯ́ТА, я́т, *мн., пестл.* 1. Наречений і наречена. *Он в церкву ідуть молодята до шлюбу, Он мати колише дитиноньку любу* (Л. Укр., I, 1951, 110); — *Ось перед нами сидять двоє молодят — всім нам знайомий наречений Федір Безрідний і.. наречена Катерина Доброхліб* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 444).

2. Молоде подружжя; молоді. — *Це добре у вас заведено, що цілою громадою ви своїм молодятам допомагаєте на ноги стати,— кажу я їм* (Мирний, IV, 1955, 327); *Десь так тиждень по шлюбі прийшов свекор до молодят* (Хотк., II, 1966, 111).

3. *рідко.* Молоді люди; молодь. — *Гоп! Гоп!.. Молодята! І дівчата і хлоп'ята! Годі бігать і скакать, Буду загадку казать* (Гл., Вибр., 1951, 215); *Такі ж хороші в Сенькові молодята: вони й роблять спритно і співають голосно, — вони все можуть* (Вишня, I, 1956, 360).

МО́ЛОДЬ, і, *ж.* Молоде, підростаюче покоління; юнацтво. — *От тепер придивляюся я до сучасної молоді. Як багато вона твердіша й просто розумніша від нас* (Хотк., I, 1966, 144); // Молоді люди; юнаки й дівчата. *Коло Гущі скоро скупчилась молодь* (Коцюб., II, 1955, 66); *Людей було вже чимало, і ще надходили. Більше молодь: хлопці, дівчата...* (Головко, I, 1957, 165).

Золота́ мо́лодь *див.* **золоти́й.**

МОЛОЖА́ВИЙ, а, е. Який має зовнішність молодої людини; який здається молодшим за свої роки. *Хоч скроні вже сріблятся, а з виду капітан ще моложавий, має здоровий колір обличчя* (Гончар, Тронка, 1963, 149); *Був Якубенко ще моложавий, дужий чоловік веселої вдачі* (Кач., Зол. грамота, 1960, 12); // Такий, як у молодої людини. *Обличчя Шестірного виступило ясне, моложаве, з білими вищиреними зубами* (Мирний, I, 1954, 341); *Його моложаве обличчя почало зарости густою бородою* (Шпяк, Партиз. край, 1946, 70).

МОЛОЖА́ВІСТЬ, вості, *ж.* Абстр. ім. до **моложа́вий.**

МОЛОЖА́ВО. Присл. до **моложа́вий.** *Гей, працюй! Не гуляй! Подавай!.. Стій-бо прямо, моложаво!* (Тич., I, 1957, 177); *В неї тільки ямочки на щоках.. І від того її обличчя теж виглядає моложаво* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 123).

МОЛО́ЗИВО, а, *с.* Густе молоко, яке виділяється молочними залозами самиць ссавців перед пологами і в перші дні після пологів. *Молозиво містить у 2—2,5 раза більше білка, і воно значно багатше на мінеральні речовини та вітаміни, ніж молоко* (Свинар., 1956, 219); // Страва з цього молока. — *Дорогі гості! Пригощайтеся колгоспним молозивом,— Марина припрошувала людей, підставляючи їм миски з жовтим та зіркатим молозивом* (Чорн., Потік.., 1956, 213).

МОЛОКА́Н, у, ч. Трав'янистий з невеликими квітками бур'ян, який містить у собі отруйну рідину білого кольору. *Особливо зліском бур'яном є молокан.. на південних зрошуваних землях* (Бур'яни.., 1957, 74).

МОЛОКО́, á, *с.* 1. Біла рідина, що виділяється молочними залозами жінок і самиць ссавців після пологів для годування дітей, малят. *Відкалася* [мати], *що корову щодня беруть у колгосп на оранку і вона через це висушила молоко* (Загреб., Шепіт, 1966, 52); * У поріві. *А той Петро Шостозуб та був перший чоловік у громаді,— вже стареняий такий, боже! Як молоко білий* (Вовчок, I, 1955, 23); *Я п'ю тебе, сонце, твій теплий, зцілюючий напій, п'ю, як дитина молоко з материх грудей* (Коцюб., II, 1955, 229).

◇ **[Аж] молоко́ ки́пне** — люто, дуже сердито. — *Яка вона* [пані] *гарна! — закипула молодичка.— Поможеться, що гарна! — гукнув Назар,— коли дивиться так, що аж молоко кисне!* (Вовчок, I, 1955, 125); — *В мене свекруха люта змія: ..На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне; а як гляне, то од її очей молоко кисне* (Н.-Лев., II, 1956, 305); **З молоко́м ма́тері** — з раннього дитинства, з перших років життя. *Пісня входить в духовне єство з молоком матері* (Мал., Думки.., 1959, 67); — *Можна завоювати територію,— подумав,— але не людей, не покоління, яке на світ народилося і з молоком матері стало радянським* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 15); **Кров з молоко́м;** **[Мов (як і т. ін.)] з кро́в'ю молоко́** *див.* **кров; Молоко́ [ма́терине] не обсо́хло [на губа́х]; Молоко́ на губа́х; Гу́би в молоці; З молоко́м на губа́х** — дуже молодий, недосвідчений. *Материне молоко не обсохло!* (Номис, 1864, № 8714); — *Ми тепер з вусами сами,— Похвалявся нам Панько. А в самого під вусами Не обсохло молоко* (Бичко, Сійся... 1959, 277); [К и р и л о:] *Вже тут той мудрій, що ще молоко не обсохло на губах!..* (Кроп., II, 1958, 48); — *Молоко ще у вас на губах не обсохло, а збираєтесь учити мене!* (Донч., II, 1956, 82); [С о н я ш н и к:] *Жених! Молоко на губах...* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 32); — *А ви, ви звідки, молодці? У вас ще губи в молоці* (Олесь, Вибр., 1958, 430); *І недаремне я боявся того: як я потім довідався, цей засмальцьований Йосель не*

тільки студентика з молоком на губах міг поставити руба в питаннях філософії (Хотк., І, 1966, 151).

2. Така рідина, одержувана від деяких сільськогосподарських тварин, як продукт харчування. *А святий Іосиф взявсь отару пасти, Щоб хоч козу ту заробить На молоко малій дитині* (Шевч., II, 1953, 316); *Кози самі понесуть молоко з полонини додому* (Зеров, Вибр., 1966, 211); *Того дня, як майже завжди, не було в нього нічого, крім свіжого айрану з верблюжого молока* (Тулуб, В степу.., 1964, 183); // Коров'яче молоко як їжа. *Мотря пішла, видоїла корову, процідила на цідилок молоко й погнала до череди корову* (Н.-Лев., II, 1956, 283); *Наші діти сидять на призьбі, старшенька напуває малу молоком* (Ю. Янов., І, 1954, 33); *Обезжирене, або збиране, молоко в дуже цінним кормом* (Свинар., 1956, 161); *У порівн. *Вівчар Улас, білий як молоко дідуган.., якось глухо бубонів сам з собою* (Мирний, IV, 1955, 229).

◇ **Бра́тися молоко́м** — сивіти. *При біді за ніч голова молоком береться* (Укр.. присл.., 1955, 274); **Вмочи́ти в молоко́ го́лову (ву́са, бо́роду)** — посивіли голова, вуса, борода. *От і нагрянув* [Марко] *неждано.. І не дуже постарівся, тільки вуса трохи в молоко вмочив* (Стельмах, Правда.., 1961, 34); **Пли́сти́ (лі́тися** і *т. ін.*) **молоко́м і ме́дом** *див.* **мед; [Тільки] пташи́ного молока́ не вистача́є (бракує)** *див.* **пташи́ний; Як з ца́па (з козла́) молока́** — нічого немає, немає ніякої користі. — *З тієї горбатої — роботи, як з цапа молока, — сказала сваха, — вона тільки хліб дурно збавлятиме* (Н.-Лев., III, 1956, 55); [Х р а п к о:] *Що з вашої науки? Як з козла молока!* [Г а л я:] *Е ні, папо, такого не кажіть* (Мирний, V, 1955, 134); *З нього толку, як з козла молока* (Укр.. присл.., 1955, 307).

3. Білуватий сік деяких рослин; білувата рідина, яку виготовляють чи добувають з деяких рослин. *Що таке конопляне молоко? — Добре розтерте конопляне сім'я* (Лікар. рослини.., 1958, 111); *Шулики вже плавали в маковому молоці* (Ільч., Серце жде, 1939, 412); *Поросята дуже добре поїдають вівсяне молоко* (Свинар., 1956, 235).

4. Білуватий розчин яких-небудь речовин. *Вапняне молоко застосовується для дезинфекції сховищ і біління плодових дерев* (Захист рослин.., 1952, 174).

◇ **По молоко́ (пусти́ти, ністи́, гоєла́ти** і *т. ін.*) — мимо цілі (про стрільбу). *Бойова охорона сиділа в своїх підземних сховищах, вистромлювала гвинтівки над бруствер — і гатила куля за кулею в чисте небо, «по молоко»* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 62); *Ще сантиметр ліворуч — і куля пішла б «по молоко»* (Багмут, Служу Рад. Союзу. 1950, 35); [М а ш а:] *Промазала?* [В а л я *(коло мішені, махнула прапорцем)*:] *По молоко!* (Мик., І, 1957, 243).

МОЛО́КО... — перша частина складних слів, що відповідає слову **молоко́** у 2 знач., напр.: м о л о к о з а г о т і в е́ л ь н и й, м о л о к о п е р е р о́ б н и й.

МОЛОКОВІДДА́ЧА, і, *ж.* Віддача молока самкою. *Щоб стимулювати молоковіддачу, вим'я обов'язково масажують* (Хліборób Укр., 7, 1966, 17); *Спокій у приміщенні і лагідне поводження з тваринами сприяють частішій годівлі поросят, кращій молоковіддачі, підвищенню молочності свиноматок* (Свинар., 1956, 213).

МОЛОКОВО́З, а, ч. Машина або віз, обладнані для перевезення молока. *Куховарки бігли на базар, ...молоковоз проторохтів, свистали й гули фабричні гудки* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 193); *Кожна доярка сама вимірює молоко, .. зливає в бідони. Молоковоз доставляє продукцію на приймальний пункт* (Рад. Укр., 6.IV 1962, 2); // Шофер або їздовий, що возить молоко.

МОЛОКОГІ́ННИЙ, а, е. Який сприяє посиленому виділенню молока. *Її* [картоплю] *широко використовують для відгодівлі свиней, а також як молокогінний корм для годівлі дійних корів* (Картопля, 1957, 8).

МОЛОКОМІ́Р, а, ч. Прилад для вимірювання кількості надоєного молока. *Доярки.. підходили до Марії, зливали надоєне в молокомір і дивилися, скільки набігло* (Жур., Вечір.., 1958, 10).

МОЛОКОПОСТА́ВКА *див.* **молокопоста́вки.**

МОЛОКОПОСТА́ВКИ, вок, *мн. (одн.* **молокопоста́вка,** и, *ж.).* Планове постачання молока державі. *От у новоселицького голови колгоспу своя «Победа» з радіоприймачем. За молокопоставки преміювали* (Кучер, Прощай.., 1957, 265).

МОЛОКОСО́С, а, ч., *розм., ірон.* Дуже молода, недосвідчена людина. *По селі загомоніли про Зінька. Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити* (Кучер, Прощай.., 1957, 407); // Уживається як лайливе слово. — *Мовчи, молокососе! Не смій так говорити про те, чого не знаєш!* (Фр., VII, 1951, 70); — *Та що ти мене вчиш? — спалахує Явтух Каленикович.* — *Молокосос* (Ю. Янов., II, 1954, 216).

МОЛОСНУ́ТИ, пу́, не́ш, *недок., перех., діал.* Однокр. до **молосува́ти.** *Хуан Перес.. палко переконував їх* [суддів] *виправдати свого друга, котрий кілька днів тому зопалу молоснув його ніжкою стільця по голові* (Наука.., 12, 1968, 45).

МОЛОСУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех., діал.* Бити. *Вони повставали да й його молосувать там, бить* (Сл. Гр.).

МО́ЛОТ, а, ч. 1. Великого розміру молоток для подрібнення каменю, для кування заліза, забивання чого-небудь і т. ін. *Блищала мідна посуда.., і тремтіли під молотом майстра нові мідниці* (Коцюб., II, 1955, 124); *І прийде час, коли ми без тривоги перекуєм на молоти мечі* (Сос., Солов. далі, 1957, 67); *У порівн. *Дошкульні слова молотами відлунюють в голові* (Стельмах, Хліб.., 1959, 55).

△ **Серп і мо́лот** — державна емблема Радянського Союзу, що зображується на гербі і державних прапорах; уособлює непорушний союз робітників і селян та їхню творчу працю. *Шелестять на вітрокрузі прапорів червоні крила, а на них промінням грають серп і молот* (Гур., Друзі.., 1959, 10); *Селянський серп і молот робітничий Словами промовляють у світи: Єднайтеся!* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 93).

2. Машина ударної дії для обробки металевих заготовок і матеріалів способом тиску. *Переведення штампування з пароповітряних штампувальних молотів на механічні кувальні преси.. скорочує наступну обробку в 2—3 рази* (Ком. Укр., 3, 1960, 31); *В кузні молот не простий, В кузні молот — паровий...* (Бойко, Ростіть.., 1959, 55).

3. Спортивний снаряд для кидання, що складається з металевого ядра з тросом. *Обертаючи 7-кілограмовий молот, спортсмен утримує на тонкому сталевому тросі 300 кілограмів* (Наука.., 7, 1967, 57).

МОЛОТА́РКА, и, *ж.* Машина для обмолочування сільськогосподарських культур. *День і ніч гудуть у степу молотарки, мчать потоком вантажні автомобілі* (Літ. газ., 3.VII 1950, 1); *Гуде й гупає молотарка — молотять електрикою* (Ю. Янов., II, 1954, 236).

МОЛО́ТИ, мелю́, ме́леш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Перетворювати на борошно зерно, роздрібнюючи, розтираючи його. *Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде* (Номис, 1864, № 1124); — *Що маєш молоти? — завзято вигукував мельник.* — *Маємо кукурудзу...* — *пхались до нього дівки* (Коцюб., II, 1955, 355); *Скільки разів ходила і їздила вона до цих вітряків; поскрипуючи, вони мололи їй зерно і на чорний хліб, і на разову паску* (Стельмах, Хліб.., 1959, 36); // Роздрібнюючи, розтираючи що-

небудь, перетворювати на порошок. *Мати рве на городі росисту цибулю, меле пляшкою сіль і кладе з сухою паляницею до торби-рукава...* (Кос., Новели, 1962, 13); *Лариса насаджувала квіти, .. молола каву, вишивала гладдю і хрестиком* (Руд., Остання шабля, 1959, 12); *Хто аж давився та запихався пирогами, хто, мов на жорнах, молов на зубах смачні хрящі смаженої риби* (Мирний, III, 1954, 288); * Образно. *Поставили на стіл вареників макітру І пляшку — свашку всіх мирян. «А нум, мірошнику, молоть без вітру»,— Сказав, шуткуючи, Дем'ян* (Гл., Вибр., 1951, 155); * У порівн. *Говорить, як млин меле.*

2. *перен., фам.* Верзти нісенітницю; теревенити. [О д а р к а:] *Годі казна-що молоти! Краще ти мені борошна позич* (Мирний, V, 1955, 234); — *Пани, ох! Наїхали, будуть землю ділити... — Яку землю? Що ти мелеш!* (Коцюб., II, 1955, 23); — *Ти, Льоньку, кинь дурниці молоти* (Собко, Любов, 1935, 81).

◇ **Моло́ти хво́стиком** — махати хвостиком. *Кабан закопався в землю да й хвостиком меле* (Сл. Гр.); **Моло́ти язико́м** *див.* **язи́к**; **Ні кува́ти ні моло́ти** *див.* **кува́ти**[1].

МОЛОТИ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до молотьби. *Молотильні приготування;* // Признач. для молотьби. *Застосування електроенергії дає можливість провести комплексну механізацію молотильного току* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 213); // Який здійснює молотьбу. *Молотильна бригада.*

МОЛО́ТИСЯ, ме́леться, *недок.* Подрібнюючись, розтираючись, перетворюватися на борошно (про зерно). *Входжу в сіни,— в сінях млин: теліпається кіш, крутиться колесо й шестерня, але борошно сиплеться з-під каміння в довгу шовкову торбу, і тут заразом мелеться, і борошно просівається* (Н.-Лев., II, 1956, 411); // Подрібнюючись, перетворюватися на порошок (про тверді речовини).

◇ **Не куе́ться й не ме́леться** — зовсім нічого не робиться. — *А як у вас справи з школою? — Та як...— зам'явся Василь.. — Не куеться й не мелеться!..* (Дім., І будуть люди, 1964, 182).

МОЛОТИ́ТИ, очу́, о́тиш, *недок., перех. і неперех.* 1. Вибивати зерно з колосся, волоття, стручків і т. ін. *Хліб складали в стіжки й молотили на току проти неба* (Н.-Лев., II, 1956, 218); *Молотити сочевицю можна на зернових молотарках* (Зерн. боб. культ., 1956, 70); *Він умів жати, косити, в'язати, возити, ворушити, молотити* (Смолич, I, 1947, 108).

2. *перен., розм.* Бити когось чим-небудь. *В одній хвилі кілька дужих хлопців розпростерло бідних лакеїв насеред гостинця та й давай молотити їх ломаками* (Фр., III, 1950, 151); *Дівчата жартівливо молотили кулаками Марка* (Коп., Тв., 1955, 372); // *чим по чому.* Ударяти. *Миша молотить паличкою по долівці, щось приспівує* (Вас., III, 1960, 275); *Рязанов над силу молотив колотушкою по дзеркальних вічках контейнера* (Логв., Давні рани, 1961, 47).

3. *перен., фам.* Їсти з великим апетитом, із жадобою. *Як побачив* [Ригорович] *добру страву та ще з свіжою рибою, так і прийнявсь молотити, неначе ще нічого зранку і не їв* (Кв.-Осн., II, 1956, 167); [В а р в а р а:] *А тепер навіть попи ковбасу в піст молотять та ще й горілкою запивають...* (Корн., II, 1955, 303).

МОЛОТИ́ТИСЯ, о́титься, *недок.* 1. Вибиватися з колосся, волоття, стручків і т. ін. (про зерно). *Пшениця добре молотиться;* // *безос. Як на току молотиться, то і в хаті не колотиться* (Укр.. присл.., 1955, 103).

2. Пас. до **молоти́ти** 1.

МОЛОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **молоти́ти** 1. *Підскочила гаряча пора: оранка, косовиця, гребовиця, жнива, возовиця, молотіння нового хліба* (Мирний, II, 1954, 193); — *З миски, мабуть, добрі молотники? Ну, а так, як до діла, то з вашим молотінням будемо без насіння?!* (Кос., Новели, 1962, 166).

МОЛОТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **молото́к**. *Молоткова ручка;* // Який має вигляд молотка. *Паяльники поділяють на молоткові і торцеві, або прямі* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 97); // Який працює із застосуванням молотків. *Молоткові дробарки для дроблення різних кормів.*

МОЛО́ТНИК, а, ч. Той, хто молотить. *Довгими рядками стояли молотники на току* (Н.-Лев., II, 1956, 184); *Як котрий* [стіжок] *треба було змолотити, то кликав* [дід] *молотників* (Стеф., I, 1949, 113); *Ципи на току враз затихли. Здивовані молотники — жінка і дочка, спершись на ціпильна, дивились, як до них ішов Оксень* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 106).

◇ **Моло́тник із ми́ски** — той, хто їсть із великим апетитом, жадобою.

МОЛО́ТНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **моло́тник**.

МОЛОТОБО́ЄЦЬ, бійця, ч. Помічник коваля, який працює великим молотом; робітник ковальського цеху. *Згодом, вбившись у силу, я став у батька за молотобійця* (Минуле укр. театру, 1953, 10); *Край села на горбику батькова кузня.. Гупає молотом Ларивон — надійний батьків молотобоєць* (Руд., Остання шабля, 1959, 16).

МО́ЛОТОВИЙ, а, е. Прикм. до **мо́лот**. *Молотова ручка;* // Який виробляє молоти. *Молотовий цех.*

МОЛОТОВИ́ЩЕ, а, *с.* Ручка молота, молотка.

МОЛОТО́К, тка́, ч. 1. Ручне знаряддя ударної дії — металевий або дерев'яний брусок, насаджений під прямим кутом на держак. *Вулкан-коваль тоді трудився, Зевесу блискавку кував; Уздрів Венеру, затрусився, Із рук і молоток упав* (Котл., I, 1952, 207); *Він гатив молотком по жалу коси* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 66); * У порівн. *Серце його застукало молотком у груди* (Мирний, I, 1954, 63); // Предмет, схожий на це знаряддя. *Розшукав* [капітан] *мідного дверного молотка, обшитого шкірою* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 8); *Дерев'яний молоток для гри в крокет.*

◇ **Продава́ти (прода́ти, спро́да́ти, пуска́ти** *і т. ін.*) **з молотка́** — продавати способом прилюдного торгу, з аукціону. *Коли всі його картини спродали з молотка, безслідно канув* [Рембрандт] *десь у єврейських кварталах голландської столиці* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 74).

2. *спец.* Прилад, пристрій ударної дії. *Пневматичні молотки — перфоратори, зберігаючи сили робочого, ворушили напластування* [породи] (Досв., Вибр., 1959, 307).

△ **Вибійни́й (відбійни́й) молото́к** *див.* **вибійни́й, відбійни́й.**

МОЛОТО́ЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до **молото́к** 1. *Скрізь якісь машини, колеса, розкидані молоточки, обценьки* (Вас., I, 1959, 362); *Артьомов у здоровій руці уміло тримав маленький молоточок й.. забивав у раму цвяхи* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 148); *Образно. Дівчина запинає похапцем хустку і чує, як їй у висках молоточками б'є* (Вільде, На порозі, 1955, 199).

2. *анат.* Одна із слухових кісточок у середньому вусі людини та ссавців. *За барабанною перетинкою знаходиться порожнина середнього вуха з трьома слуховими кісточками: одна з них — молоточок — упирається в барабанну перетинку* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 162).

3. *спец.* Ударний пристрій у деяких механізмах, інструментах. *Бонковський трохи його* [фортепіано] *полагодив, пообмотував нитками поламані молоточки* (Н.-Лев., III, 1956, 211); // Прилад, яким користуються лікарі, оглядаючи хворого. *Лікар вистукує молоточком хворого.*

МО́ЛОТ-РИ́БА, и, *ж.* Риба ряду акулоподібних із головою, схожою на молот.

МОЛО́ТТЯ, я́, *с.* Дія за знач. **моло́ти**.

МОЛОТЬБА́, и́, *ж.* 1. Дія за знач. **молоти́ти** 1; молотіння, молочення. *Він згадує про важке життя вівчаря взимі, ..про нудну молотьбу і ще нуднішу безділяльність у великім пості, про важкі передніївки* (Фр., IV, 1950, 27); *Наш сусід Чирібан чи не перший в селі почав молотьбу* (Томч., Готель.., 1960, 61).

2. Пора, коли молотять збіжжя. *Оце воговиця підходить, а там і молотьба* (Головко, II, 1957, 423); *Якось, пам'ятаю, в молотьбу як задощило — на цілий тиждень!* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 18).

МОЛО́Х [1], а, ч., *книжн.* Уживається як символ жорстокої сили, що вимагає багато жертв. *Всякий капітал тоді лише має вартість для людства, якщо обертається на корисні для людства речі, а в противнім разі стає тільки Молохом, що пожирає тисячі жертв, але не творить нічого живого* (Фр., VI, 1951, 204); *Молох війни.*

МОЛО́Х [2], а, ч. Австралійська ящірка, приплюснуте тіло якої вкрите зверху колючками. *Молох.. вкритий численними шипами* [колючками], *що мають губчасту будову і служать для зберігання вологи* (Посібник з зоогеогр., 1956, 23).

МОЛОЧА́ЄВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **молоча́й**. *Молочаєвий сік.*

2. *у знач. ім.* **молоча́єві**, вих, *мн.* (*Euphorbia cеae*). Назва родини дводольних рослин, у листях і стеблах яких міститься молочний сік.

МОЛОЧА́Й, ю́, ч. (*Euphorbia* L.). Трав'яниста або кущова рослина родини молочаєвих з отруйним молочним соком. *По їх* [каміння] *голих випнутих боках.. слався м'ясистим листом отруйний молочай* (Коцюб., I, 1955, 399); *Пара конячин ледве тягла наш віз, що аж сичав по піщаній дорозі, поросłій по боках жовтявим молочаєм та березою* (Досв., Вибр., 1959, 39).

МОЛОЧА́ЙНИЙ, а, е. Те саме, що **молоча́євий**.

МОЛОЧА́Р, я́, ч. 1. Той, хто приймає молоко або возить його на молочно-приймальний пункт. *Що Олексій про це не забув, свідчили записка і книжка, які він недавно переслав Уляні колгоспним молочарем* (Логв., Літа.., 1960, 75).

2. Той, хто торгує молоком і молочними продуктами.

МОЛОЧА́РКА, и, *ж.* Жін. до **молоча́р**. *Було взято під обстріл сусідських хлопчаків, молочарку, двірника, але даремне, не зловлено нікого, а букетики в різну пору таки з'являлись* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 62).

МОЛОЧА́РНЯ, і, *ж.* Приміщення, де приймають, переробляють, а також зберігають молоко (у 2 знач.). *Стрілянина вщухла, і я добирався до молочарні вже не задами, а вулицею* (Мур., Бук. повість, 1959, 221); *Зайнята думками, Шура пройшла повз молочарню, не помітивши Сагайдака* (Добр., Тече річка.., 1961, 265).

МОЛОЧА́РСТВО, а, *с.* Молочне виробництво.

МОЛОЧА́РСЬКИЙ, а, е. Стос. до молочарства. — *Моя стара теж по молочарській справі трудиться. Дояркою на фермі* (Добр., Тече річка.., 1961, 14).

МОЛО́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **молоти́ти**.

МОЛО́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **молоти́ти** 1. *А ок під брамою купка селян — ..ждуть пана.., чи прийме завтра на роботу до молочення* (Фр., VII, 1951, 291).

МОЛО́ЧКО, а́, *с.* 1. Пестл. до **молоко́**. [1-а молодиця *(до дітей):]* *Ондечки й хата наша.. Прийдем додому, здоїмо коровку, дам вам молочка* (Крон., I, 1958, 483); — *На́ тобі перепічку гаряченьку, з молочком із'їж* (Горд., II, 1959, 24).

2. Особливий вид корму личинок бджіл, який є продуктом виділення залоз робочих бджіл. *Маточна личинка* [бджоли] *весь час одержує від годувальниць те гостре, з кислуватим присмаком молочко, яким у перші три дні життя живляться всі без винятку личинки* (Бджоли, 1955, 40).

3. Чоловіче сім'я в риб. *У риб з цілком зрілими статевими продуктами при легкому натискуванні на черевце.. виділяється ікра чи молочко* (Навч.-досл. робота.., 1956, 38); *Ікру і молочко використовують для паштетів і фаршмаку* (Технол. пригот. їжі, 1957, 40).

4. Речовина, якою наливається зерно злакових під час достигання колосся. *Остап перший примітив: вже молочко в, жито почне красуватися* (Горд., II, 1959, 322); *Не затверділо ще зерно, ледве молочко затужавіло, воском взялося, але їсти вже можна* (Цюпа, Три явори, 1958, 61).

МОЛО́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **молоко́** 1, 2. *Значно зросло поголів'я корів, підвищилась їх молочна продуктивність* (Колг. Укр., 9, 1959, 1); *Молочні відвійки;* // Власт. для молока. *Вулицею вздовж села пройшла череда худоби, залишивши за собою молочний запах жуйки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 152); // Призначений для зберігання молока. *Молочна пляшка; Молочна цистерна.*

◇ **Моло́чні ріки й ма́сляні береги́** — про сите, привільне життя. — *Хай тобі сняться молочні ріки й масляні береги* (Добр., Тече річка.., 1961, 120).

2. Яка виділяє молоко. *Молочні залози;* // Яка дає молоко. *Молочна худоба;* // Яка дає багато молока. [М а т и:] *Пора ж тобі коровицю здоїти, оту молочну, турського заводу* (Л. Укр., III, 1952, 254); *В .. стійлі.. жувала жуйку молода, на диво молочна корівка* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 158).

3. Який міститься в молоці або добувається з нього. *Молочний жир.*

△ **Моло́чна кислота́** — хімічна сполука, що утворюється внаслідок молочнокислого бродіння вуглеводів. *Нагромадження молочної кислоти в м'язах і в крові при втомній роботі м'язів — загальновідоме явище* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 275); **Моло́чний цу́кор** — те саме, що **лактоза**.

4. Вигот. із молока (у 2 знач.). *Молочні продукти;* // Приготовлений з молока або на молоці. *На столі стояла здорова миска вареників в маслі, тарілка з сметаною, молочна каша* (Н.-Лев., II, 1956, 54); *Випускають сухі креми таких назв: ванільний, заварний, кавовий, молочний, рожевий і шоколадний* (Укр. страви, 1957, 282); // *у знач. ім.* **моло́чне**, ного, *с.* Їжа, приготовлена з молока або на молоці.

5. Який годується тільки молоком, вигодуваний молоком. *З нею приїхало два сини, опецькуваті, як молочні телята* (Мирний, II, 1954, 98); *Молочні поросята;* // Пов'язаний з періодом годування молоком.

Моло́чна сестра́ *див.* **сестра́**; **Моло́чний брат** *див.* **брат**; **Моло́чні зу́би** *див.* **зуб**.

6. Який виробляє молоко (у 2 знач.) або продукти з нього. *На молочній фермі мироцького відділка радгоспу «Київський» здійснена комплексна механізація всіх трудомістких процесів* (Колг. Укр., 9, 1961, 25); *Молочна промисловість.. повинна збільшити виробництво сухих відвійок і сколотин, які є добрим білковим кормом для свиней, телят і курей* (Наука.., 1, 1957, 13); // У якому приймають молоко. *Молочний пункт;* // Який торгує молоком і продуктами з нього. *Біля молочної крамниці дзеленіли бідони з-під молока* (Томч., Готель.., 1960, 5).

Моло́чна ку́хня: а) заклад у системі охорони материнства й дитинства, що готує для немовлят їжу (молочні суміші, киселі, каші тощо). *З 1960 року на Україні почали відкривати молочні кухні в колгоспах* (Рад. Укр., 12.IX 1962, 3); б) страви, приготовлені з молока або на молоці

7. Виглядом схожий на молоко (про сік рослин). *Молочний сік;* // Кольором схожий на молоко; матово-білий. *За дорогою в садку ловила вишня молочним цвітом перелітаючі бджоли* (Март., Тв., 1954, 113); *Густий молочний туман лежав у низинах* (Наука.., 5, 1963, 60); // Білий, непрозорий (про скло та вироби з нього). *Йому приємна була й та чистота, якою блищало золото самовара, молочний абажур лампи* (Коцюб., I, 1955, 318).

△ **Моло́чна сти́глість** — перша фаза стиглості зерна, при якій воно наливається густою білою рідиною. *Яйця вони* [комахи] *відкладають у середину насіння люцерни у фазі молочної стиглості* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 250); **Моло́чний Шлях** — те саме, що **Чума́цький Шлях** (*див.* **шлях**).

МОЛО́ЧНИК, а, ч. 1. Посудина, у якій подають до столу молоко або вершки. *Потім вона вернулась, взяла в одну руку маслянку з маслом, в другу молочник з молоком* (П.-Лев., IV, 1956, 59); *Входить Суслаєв з підносом, на якому дві склянки чаю, молочник, булочки і масло* (Коч., II, 1956, 225).

2. Те саме, що **молочáр** 2. — *Тихо, Мері!.. Може, молочник то, може, поштар* (Шер., Дружбою.., 1954, 34).

МОЛО́ЧНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **моло́чник** 2. *Вчителька.. запнула* [Ваню] *великою хусткою, дала спідницю й вивела через сусідніх подвір'я, немовби молочницю, яка приносила молоко* (Ю. Янов., II, 1958, 181).

МОЛО́ЧНІСТЬ, ності, *ж.* Здатність молочної худоби давати, виділяти ту чи іншу кількість молока; удійність. — *Доярка мусить знати ознаки молочності корови, як лікар ознаки хвороби, яку він має лікувати,* — *говорив Сагайдак* (Добр., Тече річка.., 1961, 61); *У пікісний період свиноматкам дають.. по 0,5 кілограма збираного молока, що сприятливо позначається на їх молочності* (Колг. Укр., 1, 1962, 27).

МОЛОЧНОКИ́СЛИЙ, а, е, *хім.* Який утворює молочну кислоту. *Щоб мати молочнокисле бродіння, до корму додають закваску чистих культур* (Наука.., 1, 1960, 22); *Молочнокислі бактерії;* // Який має смак молочної кислоти. *Молочнокислі продукти.*

МОЛОЧНОТОВА́РНИЙ, а, е. Який збирає молоко від корів і первісно його переробляє. *Вирішальну роль у підвищенні продуктивності молочнотоварних ферм колгоспів і збільшенні поголів'я корів відіграє, насамперед, самовіддана праця людей, їх кваліфікація, досвід* (Рад. Укр., 26.V 1961, 2).

МОЛЮ́СК *див.* **моло́ски**.

МОЛЮ́СКИ, ів, *мн. (одн.* **молю́ск**, а, *ч.)*. Те саме, що **м'якуни́**. *Ми плили вздовж сірих скель, оточених рядом кольорових молюсків* (Коцюб., II, 1955, 299); *На мілких затоках Дніпра та інших річок України дуже часто можна бачити двостулкових молюсків, що наполовину зарилися в грунт* (Наука.., 7, 1961, 51).

МОЛЮ́СКОВИЙ, а, е. Прикм. до **молю́ск**.

МОЛЯ́Р *див.* **моля́ри**.

МОЛЯ́РИ, ів, *мн. (одн.* **моля́р**, а, *ч.)*, *анат.* Корінні зуби, якими подрібнюють їжу.

МОЛЯ́РНИЙ [1], а, е, *анат.* Прикм. до **моля́ри**.

МОЛЯ́РНИЙ [2], а, е, *фіз., хім.* Стос. до моля. *Користуючись молярним об'ємом, легко обчисляти молекулярні ваги газоподібних речовин* (Заг. хімія, 1955, 51).

МОЛЬ, я, *ч., фіз., хім.* Скорочена назва грам-молекули. *Азот і водень для синтезу аміаку змішують так, щоб на один моль азоту припадало три молі водню* (Хімія, 9, 1956, 65).

МОЛЬБА́, й, *ж., рідко.* Благання, моління (у 2 знач.). *А втім, жінки й діткі малі Катованих ураз юрбою З плачем, риданням і мольбою Повернулись панові до ніг* (Фр., X, 1954, 333); *В очах тремтіла не мольба, а страх* (Ле, Міжгір'я, 1953, 34).

МОЛЬБЕ́РТ, а, *ч.* Підставка, на якій художник установлює підрамник із полотном, картон і т. ін. для малювання. *Стоїть дівчина, схилившись на цябрину, як над мольбертом замислений маляр* (Вас., I, 1959, 274); *Аполлон справді сидів за мольбертом у майстерні, старанно щось вимальовуючи* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 89).

МО́ЛЬБИЩЕ, а, *с.* Місце, де погани молилися й приносили жертви.

МО́ЛЬНИЙ, а, е, *фіз., хім.* Прикм. до **моль**.

МОЛЬФА́Р, а, *ч., діал.* 1. Чарівник. *Ще бійка готова вийти з того та сварка, а з мольфаром лиш зачепись...* (Коцюб., II, 1955, 338).

2. Злий дух, чорт. *Гуцул лякався не тільки пана і жандарма, він жахався на кожному кроці відьми, упиря, мольфара і всякого іншого чортовиння* (Козл.. Сонце.., 1957, 4).

МОМЕ́НТ, у, *ч.* 1. Те саме, що **мить**; мент. *Нехай життя — момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (Фр., XI, 1952, 172); *Вона на момент розігнулась у струнку різьблену постать і знову нахилилась* (Досв., Вибр., 1959, 51); *Момент — і вітрило в човні, зв'ялане, скручене, безсиле* (Вишня, I, 1956, 185); // *чого, який.* Короткий відрізок часу, коли виконується, відбувається якась дія; короткий час перебування в певному стані. *Деві після моменту вагання вертається на її крик і кидається в її обійми* (Л. Укр., III, 1952, 85); *Той момент, коли Шевченко, повернувшись із заслання, читав своєму другові, найбільшому російському акторові Щепкіну «Неофітів», я вважаю одною з найзнаменніших і найзворушливіших сторінок в історії дружби російського та українського народів* (Рильський, III, 1956, 10).

2. Певний проміжок часу, етап у житті, у розвитку чого-небудь. *В його душі почався новий момент життя, тільки зародок нового життя, коли з молодого пустотливого хлопця починає виходити мужній, дорослий чоловік* (Н.-Лев., II, 1956, 86); *Переломні моменти в розвитку культури та в економіці й суспільних відносинах не завжди тотожні* (Еллан, II, 1958, 176).

3. Окремий бік якогось явища; супровідні умови або які-небудь обставини. *Все одно, який момент викликав ту скаргу за дня страшної глибини* (Л. Укр., V, 1956, 435); — *Інколи розвідникові доведеться пролежати на снігу і день, і добу, чекаючи слушного моменту* (Багмут, Записки.., 1961, 4).

4. *спец.* Числова характеристика розподілу, що має велике значення в механіці та теорії імовірності. *Момент інерції; Момент опору.*

МОМЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється вмить, дуже швидко. *Наявність світлосильної оптики й високочутливих матеріалів дає можливість робити моментальні фотографії фейєрверка* (Довідник фот., 1959, 70); *У загадках знаходить моментальне відображення все те, що потрапляє в коло людських спостережень* (Літ. Укр., 29.I 1963, 3).

МОМЕНТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Абстр. ім. до **моментáльний**.

МОМЕНТА́ЛЬНО. Присл. до **моментáльний**; умить, дуже швидко. — *Моментально я опинився на кілька метрів позаду шаланди* (Ю. Янов., II, 1958, 66); *Шофер моментально увімкнув мотор* (Смолич, II, 1958, 87).

МОМОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **МОМОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок., діал.* Бурмотати, бурмотіти.

МОМОТІ́ННЯ, я, *с., діал.* Бурмотіння. *Вже зовсім смеркало, коли вирушили* [активісти] *до попа. Побіля*

цвинтаря почули якесь момотіння — хтось десь вовтузився та лаявся (Речм., Весн. грози, 1961, 398).

МОМОТІ́ТИ *див.* **момота́ти.**

МОМОТЛИ́ВИЙ, а, е, *діал.* Який нечітко, невиразно говорить.

МОНА́ДА, и, *ж.* 1. У старогрецькій математиці — назва одиниці.

2. У стародавніх філософів (піфагорійців) — одиничність як один із принципів буття.

3. В ідеалістичній філософії Лейбніца — одна з непротяжних, неподільних духовних сутностей, що нібито лежить в основі буття. *Мудрець.. толкував* [пояснював] *якихсь монадів* [монад] *І думав, відкіль взявся світ* (Котл., II, 1952, 143).

МОНАДОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* Вчення про монади в ідеалістичній філософії Лейбніца та його послідовників.

МОНА́РХ, а, *ч.* Єдиновладний голова держави (король, цар, імператор і т. ін.). *В період революції 1848—1849 рр. не тільки європейські монархи, але й європейські буржуа вважали російське втручання єдиним порятунком проти пролетаріату, який щойно почав пробуджуватись* (Комун. маніф., 1963, 7); *Барклай мовчки пішов виконувати накази монарха* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 72); * У порівн. *Лілі командувала усім господарством Шартена, як некоронований монарх* (Собко, Стадіон, 1954, 163).

МОНА́РХІВ, хова, хове. Прикм. до **монáрх**; належний йому. *Монархова влада; Монархова милість.*

МОНАРХІ́ЗМ, у, *ч.* 1. Реакційний політичний напрям, що відстоює монархію як єдину форму державної влади; // Прихильність до монархічної форми правління; переконання, погляди монархіста. *Сотні років феодалізму та абсолютизму виховали у селян Росії, як і у селян інших країн, наївний монархізм* (Вісник АН, 4, 1957, 35).

2. *рідко.* Те саме, що **монáрхія.**

МОНАРХІ́СТ, а, *ч.* Прибічник монархізму.. *дика впертість самодержавства, гігантський прогрес громадянської війни, безвихідність того становища, в яке завели Росію монархісти, стали пробивати найбільш кволі голови* (Лепін, 9, 1949, 100).

МОНАРХІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **монархіст.**

МОНАРХІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **монархіст.** *Монархістські переконання.*

МОНАРХІ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до монархії, який грунтується на її принципах. *Російською мовою остаточна ліквідація монархічного ладу називається встановленням демократичної республіки* (Ленін, 9, 1949, 25).

2. Прикм. до **монархізм** і **монархіст.** *Народний поет* [Т. Шевченко] *засуджував карамзінську монархічну історичну концепцію, що зводила всю історію Росії до історії царів* (Наука.., 3, 1961, 14); *З пристрастю західнього революціонера викриває* [Панас] *Мирний конституціоналістів, показуючи їх реакційний монархічний характер* (Вісник АН, 5, 1949, 27).

МОНА́РХІЯ, ї, *ж.* Форма правління, за якої найвища державна влада зосереджена в руках однієї особи — монарха. *В лютому 1848 р. монархія була повалена у Франції* (Ленін, 25, 1951, 72); // Держава з такою формою правління. *Утворились* [у Західній Європі на кінець XV ст.] *сильні централізовані монархії, тобто держави з єдиним королівським урядом* (Іст. СРСР, I, 1957, 96).

МОНАСТИ́Р, я, *ч.* 1. Релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію. *Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир* (Кв.-Осн., II, 1956, 347); *За Ярослава виник під Києвом Печерський монастир, що відіграв велику роль у справі поширення освіти серед правлячих класів Київської Русі* (Іст. СРСР, I, 1956, 44); // *збірн.* Члени цієї громади. *Монастир уже не спить* (Коцюб., II, 1955, 109).

2. Церква, будівлі й територія, належні цій громаді. *Далеко від міста на високій скалі стояв багатий жіночий монастир* (Фр., IV, 1950, 152); *Подивився чорт — а монастир мохом заріс, а в монаха борода до землі* (Калин. Закарп. казки, 1955, 54).

◇ **Підвести́ під монасти́р** — поставити когось у скрутне становище. *— Вони — хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести, а пишком і підведуть під монастир — такі вони!* (Вовчок, I, 1955, 377).

МОНАСТИ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **монасти́р**; належний йому. *Перед товстим монастирським муром крутий берег увесь поріс бур'яном* (Довж., I, 1958, 243); *Монастирська земля;* // Власт. монастиреві. *Нове життя* [життя] *розвернулося тепер перед ним, з подобою монастирської строгості* (Фр., II, 1950, 142); *Монастирське життя.*

МОНА́Х, а, *ч.* 1. Те саме, що **чернéць.** *В моїй каюті французькі монахи і турецький комерсант* (Коцюб., III, 1956, 349); *Ближче до рампи, за такою ж конторкою сидить ще один молодий, вродливий монах Микита з чорною борідкою на блідім обличчі* (Коч., Я. Мудрий, 1946, 10).

2. *перен., ірон., жарт.* Про чоловіка, що живе самітно, уникає спілкування з людьми; відлюдник (у 1 знач.) самітник.

3. *розм.* Водоспуск у греблі. *Стави обов'язково роблять спускні, з невеликим трубчастим водоспуском, так званим монахом, з допомогою якого легко регулювати водопостачання* (Колг. енц., II, 1956, 391).

МОНА́ХИНЯ, і, *ж.* Жін. до **монáх** 1, 2. *Викрита у змові царівна Софія була пострижена в монахині* (Іст. СРСР, II, 1957, 12).

МОНАЦИ́Т, у, *ч.* Мінерал червонувато-бурого кольору, що містить у собі рідкоземельні метали. *Головним джерелом добування торію служить мінерал монацит* (Заг. хімія, 1955, 583).

МОНА́ШКА, и, *ж.* 1. Жін. до **монáх** 1, 2. *Ганна, одягнена майже в усе чорне, нагадує монашку* (Собко, П'єси, 1958, 27).

2. Нічний метелик родини хвилянкових, у якого передні крила білі з чорними зубчастими поперечними смугами, а задні — сірі; гусениця його — шкідник лісу.

МОНГО́Л *див.* **монго́ли.**

МОНГО́ЛИ, ів, *мн. (одн.* **монго́л**, а, *ч.*; **монго́лка**, и, *ж.).* Народ, який становить основне населення Монгольської Народної Республіки та Внутрішньої Монголії (автономного району КНР). *В історичній повісті «Захар Беркут», з часів нападу монголів на Карпатську Русь в 1241 році, його* [І. Франка] *цікавить боротьба двох елементів: гордого, егоїстичного боярства.. з нижчим, біднішим класом народу* (Коцюб., III, 1956, 39); *Монголи жили в степах Центральної Азії* (Іст. СРСР, I, 1956, 72).

МОНГОЛІ́СТИКА, и, *ж.* Те саме, що **монголознáвство.**

МОНГО́ЛКА *див.* **монго́ли.**

МОНГОЛОЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із монголознавства.

МОНГОЛОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Сукупність наук, які вивчають мови, літературу, історію та етнографію монгольських народів.

МОНГОЛО́ЇД *див.* **монголо́їди.**

МОНГОЛО́ЇДИ, ів, *мн. (одн.* **монголо́їд**, а, *ч.*; **монголо́їдка**, и, *ж.).* Люди, що належать до монголоїдної раси. *Серед корінного населення Північної Америки в*

залишки племен з рисами європейців, а не монголоїдів, до яких належить основна маса індіанців Північної та Південної Америки (Наука.., 11, 1961, 51).

МОНГОЛО́ЇДКА *див.* **монголо́їди.**

МОНГОЛО́ЇДНИЙ, а, е. Прикм. до **монголо́їди.** *Монголоїдні ознаки.*

△ **Монголо́їдна ра́са** — одна з трьох основних рас людства, до якої належать більша частина населення Азії та індіанці Північної й Південної Америки; характерними ознаками цієї раси є жовтувата шкіра, плескувате обличчя з дуже випнутими вилицями тощо. *Люди з жовтою шкірою належать до монголоїдної раси. Представниками цієї раси є китайці, корейці, казахи, монголи, японці та ін.* (Фіз. геогр., 5, 1956, 152).

МОНГО́ЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до **монго́ли** і Монголія. — *Тепер твій Данило щез десь, і, хто знає, може, незадовго його побачите в таборі монгольського хана* (Фр., VI, 1951, 51); *Монгольська Народна Республіка;* // Власт. монголам; такий, як у монголів. *Потім вони стояли перед предавнім степовим маяком — кам'яною масивною бабою з гострим монгольським прорізом очей* (Гончар, Таврія.., 1957, 126); *Монгольський ніс.*

2. Уживається в складі деяких ботанічних і зоологічних назв. — *Беру монгольський бобівник і схрещую з американським мигдалем* (Довж., I, 1958, 415).

МОНЕ́ТА, и, *ж.* 1. Металевий грошовий знак. *Дмитрик побіг далі, затискуючи в руці мідяну монету* (Коцюб., I, 1955, 130); *Він копнув носком черевика, нахилився й підняв монету в три центи* (Кол., Терен.., 1959, 375); * У порівн. *У хвилях Дніпра, мов срібні монети, заблискотіли зірки* (Дмит., Розлука, 1957, 309).

2. *збірн.* Металеві гроші. *В кінці X — на початку XI ст. в Київській Русі стали карбувати монету* (Іст. УРСР, I, 1953, 68); // *розм.* Взагалі гроші. [Вольдемар *(розв'язно):*] *Ну,.. пожартував ти зо мною вчора, досить! Гони монету* (Мороз, П'єси, 1959, 317).

Розмінна моне́та — монети, призначені для розміну. *У 1924 р.* [в СРСР] *була здійснена грошова реформа.. Вийшли нові грошові знаки — червінці, забезпечені золотом, а також розмінна срібна і мідна монета* (Іст. УРСР, II, 1957, 252).

◇ **Плати́ти (відплати́ти) тако́ю (тією) са́мою моне́тою** *кому* — відповідати комусь тим самим, таким же вчинком, ставленням. *Йойна завидливим оком дивився на Нуту, щодня бажав, щоб його ями позавалювалися.. Здається, що й Нута платив Йойні такою самою монетою* (Фр., IV, 1950, 12); **Бра́ти (взя́ти)** *що* **за чи́сту моне́ту** — сприймати щось як істину, вважати за щиру правду. — *Та ні, таки справді щось кава мені не смакує. Чи то, може, не ви самі варили?— Прошу не пити, коли не подобається! — з обуренням вирівалася Маруся.. На початках вона брала ще то все за чисту монету* (Хотк, II, 1966, 11).

МОНЕ́ТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **моне́та** 1. *Дмитро Іванович порився в своїх кишенях, дістав дві монетки по двадцять копійок і передав хлопчикам* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 109).

МОНЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **моне́та** 1. *Монетна форма;* // Пов'язаний із карбуванням монет. *Винайдена ним* [Б. С. Якобі] *гальванопластика знайшла широке застосування в друкарській і монетній справі* (Наука.., 2, 1959, 63).

△ **Моне́тний двір** *див.* **двір** [1].

МОНЕ́ТНИК, а, *ч.* Той, хто карбує монети.

МОНІ́ЗМ, у, *ч.* Філософське вчення, що визнає першопричиною буття (всесвіту) одну основу — матерію (матеріалістичний монізм) або дух (ідеалістичний монізм); протилежне д у а л і з м. *Матеріалістичний монізм Спінози в тому й полягає, що він за основу всього існуючого бере матеріальну субстанцію — природу* (Наука.., 4, 1958, 42).

МОНІ́СТ, а, *ч., філос.* Прибічник, послідовник монізму. *Титуловано його* [Григорія Сковороду] *і українським Сократом, і українським Платоном, .. і.. моністом* (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

МОНІСТИ́ЧНИЙ, а, е, *філос.* Стос. до монізму; який грунтується на ньому. *Моністична теорія; Моністичний погляд на світ.*

МОНІСТИ́ЧНІСТЬ, ності, *ж., філос.* Властивість за знач. **моністи́чний.** *Моністичність поглядів.*

МОНІТО́Р, а, *ч.* 1. Баштовий броньований військовий корабель із великокаліберною артилерією, призначений для операцій біля морських берегів і на річках. *У складі дніпровської флотилії був монітор «Вірний». Цей корабель гідно боровся з ворогами в роки громадянської війни* (Скл., Орл. крила, 1948, 12).

2. Те саме, що **гідромоні́тор.** *Струмина води, спрямована моніторам у верхню частину штреку — забою, ріже й подрібнює вугільний пласт, змиває його на жолоби* (Наука.., 1, 1963, 10).

МОНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **одно́,** напр.: м о н о д р а́ м а, м о н о к р и с т а́ л, м о н о х р о м а т и́ ч н и й.

МОНОГА́МІЯ, ї, *ж.* 1. Форма шлюбу, при якій кожен може бути одруженим одночасно тільки з однією особою іншої статі; одношлюбність; протилежне п о л і г а м і я. *Дикунству відповідає груповий шлюб, варварству — парний шлюб, цивілізації — моногамія* (Енгельс, Походж. сім'ї.., 1948, 59); *Католиком пан Бадовський був запеклим, проте він принципово розходився з римським папою щодо моногамії подружжя* (Козл., Ю. Крук, 1957, 367).

2. У тварин — спаровування самця протягом одного або кількох сезонів з однією й тією самою самкою. *Величні круторогі дикі барани.. творять герць.. за право моногамії* (Досв., Гюлле, 1961, 150).

МОНОГА́МНИЙ, а, е. Стос. до моногамії; одношлюбний. *Як моногамні тварини, вовки живуть сім'ями* (Наука.., 2, 1959, 46).

МОНОГЕНІ́ЗМ, у, *ч.* Антропологічне вчення, за яким усі сучасні раси походять від спільних предків і є кровно спорідненими; протилежне п о л і г е н і з м.

МОНОГІБРИ́Д, а, *ч., зоол., бот.* Гібрид, одержаний унаслідок схрещення особин, які різко відрізняються певною ознакою.

МОНОГІДРА́Т, у, *ч., хім.* Безбарвна прозора маслянista рідина, яку добувають із сірки, сірчаного колчедану й т. ін.; безводна сірчана кислота.

МОНОГРА́МА, и, *ж.* 1. Одна або кілька початкових літер імені чи прізвища, з'єднаних в один знак або переплетених у вигляді візерунка. *Маленький листок з монограмою Р дрижав у його руці* (Фр., VI, 1951, 258).

2. *рідко.* Іменний напис на подарункові. *Минуло майже десять років, як Турбай повісив шаблю з дарчою монограмою на широкий килим в кабінеті нового.. котеджу* (Руд., Остання шабля, 1959, 8).

МОНОГРАФІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **моногра́фія;** який є монографією. *Для поглибленого вивчення історії української літератури велике значення має ряд монографічних праць, створених останнім часом* (Рад. літ-во, 1, 1957, 3); *За останні роки в періодиці з'явилось чимало статей про його* [О. П. Довженка] *твори, але й досі про Довженка-письменника не маємо жодного монографічного дослідження* (Літ. газ., 11.IX 1959, 2).

МОНОГРА́ФІЯ, ї, *ж.* Наукове дослідження, у якому висвітлюється одне питання, одна тема. *О. О. Шахматову*

належить ряд праць, присвячених спеціально українській мові, в числі яких монографії, статті, рецензії (Мовозн., XIII, 1955, 24); *Професор Маріян Якубець закінчив велику монографію про значення творчості Т. Г. Шевченка для польської культури* (Наука.., 3, 1961, 17).

МОНО́КЛЬ, я, ч. 1. Кругле оптичне скло для одного ока, що вставляється в очну западину; використовується замість окулярів або пенсне. — *От ми й на нашому Монблані! — сказав Павлусь, накинувши навіщось на ніс монокль* (Н.-Лев., IV, 1956, 259); *Він вийняв монокль, заправив його в ліве око і поглянув на постанову* (Смолич, I, 1958, 306).

2. Найпростіший фотооб'єктив, що складається з одного двоопуклого скла. *Можна користуватися найпростішим фотооб'єктивом — моноклем, який дає злегка розмиті зображення* (Довідник фот., 1959, 72).

3. *мед.* Пов'язка для одного ока.

МОНОКУЛЬТУ́РА, и, *ж.* 1. Вирощування на одному полі протягом кількох років однієї сільськогосподарської культури. *Дехто вважає, що спеціалізація* [сільськогосподарського виробництва] *потребує монокультури або розведення лише одного виду тварин. Це, звичайно, неправильно* (Колг. Укр., 2, 1961, 7).

2. Єдина сільськогосподарська культура, яку сіють, вирощують у певній країні або в якомусь районі.

МОНОКУЛЬТУ́РНИЙ, а, е. Стос. до монокультури. *Капіталістичні монополії не дають цим* [слаборозвиненим] *країнам всебічно розвивати свою економіку, примушують до монокультурного її розвитку* (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

МОНОЛІ́Т, у, ч. 1. Суцільна кам'яна маса, брила. *Бронзова скульптура великого Кобзаря встановлена на п'єдесталі з моноліту відшліфованого червоного граніту* (Визначні місця Укр., 1958, 504); // Споруда або її частина, висічена з такої брили або збудована з бетону.

2. *геол.* Зразок ґрунту, гірської породи з непорушеним структурним складом, на якому видно їх будову у вертикальному розрізі. *Повну вологість ґрунтів виділених шарів визначали за монолітами, взятими з шурфів, у центрі яких були розміщені опорні свердловини* (Геол. ж., XX, 4, 1960, 46); *Метод визначення стану озимини шляхом взяття монолітів громіздкий і затяжний* (Колг. Укр., 8, 1961, 19).

МОНОЛІ́ТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **моноліт**; який є монолітом. *Він вказував на колони монолітного мармуру, що підіймалися обабіч* (Гончар, I, 1954, 265); // Суцільний. *Безкаркасні стіни.. можна робити монолітними або класти з дрібноштучних елементів, заготовлених заздалегідь* (Колг. Укр., 4, 1958, 13).

2. *перен.* Міцно згуртований, об'єднаний. *В монолітній сім'ї радянських народів.. український народ.. досяг небувалого піднесення й розквіту* (Тич., III, 1957, 430); // Цілісний, суцільний. *Не можна, звичайно, ні для IX ст., ні навіть для часу, що передував йому, уявляти східне слов'янство як щось цілком монолітне в побутовому або в мовному відношенні* (Пит. походж. укр. мови, 1956, 109).

МОНОЛІ́ТНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **монолі́тний** 2. *Непорушний закон життя КПРС — ідейна і організаційна єдність, монолітність її рядів* (Статут КПРС, 1961, 4).

МОНОЛІ́ТНО. Присл. до **монолі́тний** 2. *До свого з'їзду КП України прийшла монолітно згуртованою навколо ленінського Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу* (Рад. Укр., 16.I 1959, 1).

МОНОЛО́Г, у, ч. Довготривала мова дійової особи літературного твору (переважно драматичного), звернена до самої себе, до інших дійових осіб або до глядача. *Дай хоч дочитаю до кінця монолог,— було, кажу до його* (Н.-Лев., I, 1956, 608); *Для розкриття думок, переживань героя Коцюбинський часто вживає так званий внутрішній монолог. Таким, наприклад, є монолог Маланки, в якому відбито мрії жінки-біднячки про щасливе життя* (Іст. укр. літ., I, 1954, 619); // Виголошення думок наодинці або перед слухачами. *Аж враз арф'ярка.. бренькнула в струни і тим перервала його монолог* (Фр., I, 1955, 340); *Надміру зворушений, Нен-Сагор спинився. Його пафосний монолог був зустрінутий загальною мовчанкою* (Смолич, I, 1958, 416).

МОНОЛОГІ́ЧНИЙ, а, е. Прикм. до **моноло́г**. *Лексика в драматичному творі буває де в чому відмінна, неоднакова в діалогах дійових осіб і в монологічних партіях* (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 350); // Який має форму монологу. *Монологічна мова.*

МОНО́М, а, ч., *мат.* Те саме, що **одночле́н**.

МОНОМА́Н, а, ч. Той, хто хворіє на мономанію.

МОНОМА́НІЯ, ї, *ж.* Психічний розлад, божевілля, спричинені однією думкою, ідеєю тощо; // Велике захоплення чим-небудь, пристрасть до чогось. *Музика стала його мономанією.*

МОНОМА́НКА. и, *ж.* Жін. до **мономан**.

МОНОМЕ́Р *див.* **мономе́ри.**

МОНОМЕ́РИ, ів, *мн. (одн.* **мономе́р**, а, ч.). Низькомолекулярні хімічні сполуки, здатні реагувати між собою та утворювати полімерні сполуки. *Від мономерів полімери відрізняються лише деякими особливими хімічними й фізичними властивостями* (Знання.., 7, 1965, 3); *Недавно там* [на Лисичанському хімкомбінаті] *пущено цех мономерів, який дає вихідний продукт для виробництва капролактану* (Роб. газ., 28.XII 1962, 2).

МОНОМЕТАЛІ́ЗМ, у, ч. Грошова система, за якою один валютний метал (золото або срібло) служить загальним еквівалентом і основою грошового обігу. *Розвиткові промисловості допомогла також грошова реформа 1897 р.* [на Україні], *яка завдяки переходові до золотого монометалізму зробила російську валюту більш стійкою* (Іст. УРСР, I, 1953, 504).

МОНОМЕТАЛІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до монометалізму. *Монометалічний грошовий обіг.*

МОНОПЛА́Н, а, ч. Літак або планер з однією парою крил, розташованих в одній площині. — *То будемо моноплан будувати?* (Вас., II, 1959, 227); *Задеренчав пропелер, і моноплан, знявшися вгору, зробив над юрбою красиву дугу* (Донч., I, 1956, 72).

МОНОПОЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Дія за знач. **монополізува́ти.**

МОНОПОЛІ́ЗМ, у, ч. Система монополій (у 1, 2 знач.).

МОНОПОЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **монополізува́ти**; // *у знач. прикм. Монополізована торгівля; Монополізована промисловість.*

МОНОПОЛІЗУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех.* Установлювати монополію на що-небудь. *Монополізувати виробництво алкогольних напоїв; Монополізувати торгівлю.*

МОНОПОЛІЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок. і док.* 1. Ставати предметом монополії (у 1 знач.).

2. *тільки недок.* Пас. до **монополізува́ти.**

МОНОПОЛІ́СТ, а, ч. 1. Той, хто має монополію на що-небудь. *Синдикат добував кредити, встановлював ціни на цукор і намагався стати монополістом на внутрішньому ринку* (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

2. Великий капіталіст, представник монополістичного капіталу. *Монополісти — привілейована частина класу буржуазії, зайнявши панівне становище в народ-*

ному господарстві, поставили собі на службу державний апарат (Ком. Укр., 4, 1965, 31).

МОНОПОЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до монополії (у 1 знач.); який ґрунтується на її принципах. *Монополістичний капітал.*

△ **Монополісти́чний капіталі́зм — те саме, що імперіалі́зм.** *Імперіалізм є, економічно, монополістичний капіталізм* (Ленін, 23, 1950, 31).

2. Прикм. до **монопо́лія** 2; який є монополією. *Для цукрової промисловості* [дореволюційної Росії] *була властива поява акціонерних товариств і монополістичних об'єднань* (Наука.., 8, 1969, 3).

МОНОПОЛІ́СТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **монополіст**; належний монополістам.

МОНОПО́ЛІЯ, ї, *ж.* 1. *без додатка і чого, на що, у чому.* Виключне право окремої особи, групи людей, держави тощо на виробництво, торгівлю, промисел і т. ін. *Млинарство* [у XIV—XV ст.] *являло собою джерело значних доходів феодалів і було їх монополією* (Іст. УРСР, 1, 1953, 123); — *У Персії він запровадив монополію торгівлі шовком, найкоштовнішим крамом своєї країни* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 422); // *перен.* Виключне право на що-небудь; перевага, панування в певній галузі. *Соціалістична революція ліквідувала монополію імущих класів на освіту* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 33); *Зовсім нетерпима в науці монополія окремих осіб і груп* (Рад. Укр., 15.VI 1961, 2).

2. Велике капіталістичне об'єднання, що виникло на ґрунті концентрації виробництва й капіталу з метою встановлення панування в певній галузі господарства та одержання максимальних прибутків. *Монополії (компанії, трести, концерни) тримають у своїх руках або контролюють виробництво та збут значної частини продукції однієї чи кількох галузей господарства країни. Вони встановлюють високі ціни на товари й посилюють експлуатацію трудящих* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 7).

3. *заст., розм.* Те саме, що **монопо́лька** 1. *Василь Іванович зразу спинився, мов його хто сіпнув за полу, повернувся, хотів щось сказати. Потім плюнув і мерщій подався до своєї монополії* (Вас., I, 1959, 70).

МОНОПО́ЛЬ, я, *ч., заст.* Монополія (у 1 знач.). * Образно. *Лишіть вже мені той монополь мій, усякі туберкули та інше лихо,— нащо воно Вам потрібне?* (Л. Укр., V, 1956, 79).

МОНОПО́ЛЬКА, и, *ж., розм.* 1. У дореволюційній Росії та на Україні — винна крамниця для монопольної торгівлі горілкою. [П е т р о:] *Від чого воно так сталося, що були шинки та корчми, а тепер монополька?* (Кроп., IV, 1959, 83); *В центрі села од майдану, де церква, і через вулицю од школи стояла велика обшарпана хата з ґанком на вулицю. Колись це була монополька* (Головко, II, 1957, 92).

2. Казенна горілка, що продавалась у такій крамниці. *Пилип з пляшкою монополькн в руках запросив братів за стіл* (Гавр., Вибр., 1949, 156).

МОНОПО́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до монополії (у 1, 2 знач.), власт. їй. *Сучасний капіталізм, висловлюючись мовою мирних дипломатів, це — розбійник, розбійницький трест, це — не колишній капіталізм епохи нормального часу: він бере сотні процентів зиску, користуючись монопольним становищем на світовому ринку* (Ленін, 32, 1951, 154).

△ **Монопо́льна ре́нта** — додатковий прибуток, що одержує капіталіст у результаті продажу товарів, вироблених в особливо сприятливих умовах, за ціною, яка перевищує їхню вартість; **Монопо́льний прибу́ток** — прибуток, що значно перевищує середній прибуток і привласнюється капіталістами-монополістами; **Монопо́льні ці́ни** — ціни, установлені монополіями для продажу товарів, що значно перевищують ціну виробництва та вартість товарів, і ціни для купівлі сировини та матеріалів, які значно нижчі від ціни виробництва цих товарів. *Підвищення попиту на хліб, за приватної власності на всю землю, веде до утворення монопольної ціни* (Ленін, 6, 1949, 296).

МОНОПО́ЛЬНИК, а, *ч., заст.* Продавець монополькн (у 2 знач.).

МОНОПО́ЛЬНО. Присл. до **монопо́льний.** *Вони* [монополії США] *скуповують за монопольно низькими цінами товари слаборозвинених країн і збувають у них за високими цінами свої товари* (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4).

МОНОТЕЇЗМ, у, *ч., книжн.* Те саме, що **єдинобо́жжя**; протилежне п о л і т е ї з м. *Є такі релігії, що визнають одного бога,— це монотеїзм* (Кол., Терен.., 1959, 235).

МОНОТЕЇСТ, а, *ч., книжн.* Прибічник, послідовник монотеїзму.

МОНОТЕЇСТИ́ЧНИЙ, а, е, *книжн.* Стос. до монотеїзму. *Монотеїстичні релігії.*

МОНОТИ́П, а, *ч.* Друкарська машина для відливання літер і складання з них рядків тексту.

МОНОТИПІ́СТ, а, *ч., друк.* Складач, що працює на монотипі.

МОНОТИПІ́СТКА, и, *ж., друк.* Жін. до **монотипіст.**

МОНОТИ́ПІЯ, ї, *ж.* Спосіб друкування в графіці, при якому фарби одного чи кількох кольорів накладають на рівну поверхню металевої дошки й на друкарському верстаті дістають один відбиток. *В мистецтві естампа Дерегус виступає в основному як офортист, разом з тим не можна не згадати і про його успішну працю в техніці монотипій* (Вітч., 6, 1962, 81).

МОНОТИ́ПНИЙ, а, е, *друк.* Прикм. до **монотип.** *Монотипний шрифт;* // Зроблений на монотипі. *Монотипний набір.*

МОНОТО́ННИЙ, а, е. 1. Однотонний, однозвучний. *Він говорив тихо, скрипучим, монотонним голосом* (Коцюб., I, 1955, 292); *В поїзді можна було поспати під монотонне перестукування коліс* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 22).

2. *перен.* Позбавлений різноманітності, змін; одноманітний. *Пішло потім монотонне життя на водах; пиття вод рано й вечір з музиками в додаток* (Н.-Лев., II, 1956, 393); *На противагу поліському монотонному ландшафтові, карпатські області мальовничі, їх рельєф різноманітний* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 7).

МОНОТО́ННІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і якість за знач. **моното́нний.** *Для початку посилаю вірші: не здивуйте з їх монотонності,— аже* [адже] *я тут «на засланні», а вкупі зо мною і моя муза* (Л. Укр., V, 1956, 211); *Монотонність руху поступово вбиває всі думки, крім однієї: хоч би швидше дійти!* (Загреб., Європа 45, 1959, 398).

МОНОТО́ННО. Присл. до **моното́нний.** *Все це вона говорила байдужно, квапно, монотонно* (Коб., III, 1956, 397); *Монотонно цокав на стіні годинник, підкреслюючи тишу* (Зар., Світло, 1961, 26).

МОНОФТО́НГ, а, *ч., лінгв.* Голосний звук з одного елемента артикуляції; однозвук. *Монофтонг — простий голосний звук (однозвук)* (Сл. лінгв. терм., 1957, 95).

МОНОФТОНГІЗА́ЦІЯ, ї, *ж., лінгв.* Явище переходу в монофтонг.

МОНОФТОНГІ́ЧНИЙ, а, е, *лінгв.* Прикм. до **монофто́нг**; який є монофтонгом. *Монофтонгічні звуки.*

МОНОХО́РД, а, *ч., спец.* Прилад для вивчення законів коливання струн, що складається зі струни, натягненої на дерев'яну підставку.

МОНОХРОМАТИ́ЧНИЙ, а, е. Який має один колір; одноколірний. *Спектрогеліоскоп.. дає зображення Сонця в світлі одного якого-небудь монохроматичного променя, наприклад, червоної лінії в спектрі водню* (Розв. науки в УРСР.., 1957, 211); *Монохроматичне світло.*

МОНОХРО́МІЯ, ї, *ж.* Одноколірність мистецького твору.

МО́НОХРО́МНИЙ, а, е. Те саме, що **монохромати́чний**. *Монохромне фото; Монохромне світло.*

МОНОХРО́МНІСТЬ,ності, *ж.* Якість за знач. **монохро́мний**. *У наявному вигляді певна монохромність картини не сприяє відтворенню образу* (Вітч., 4, 1961, 174).

МОНОЦУ́КРИ, ів, *мн.* Прості цукри — органічні речовини, що містяться в тваринних і рослинних організмах у вільному стані або в складі поліцукрів. *Глюкозу й фруктозу називають моноцукрами, або простими цукрами* (Добрива.., 1956, 13).

МОНПАНСЬЄ, *невідм., с.* Сорт фруктових льодяників. *На столі вже стояли дві склянки чаю.. і в блюдечку цукерки монпансьє замість цукру* (Головко, II, 1957, 447).

МОНСТЕ́РА, и, *ж.* Вічнозелена багаторічна тропічна рослина родини ароїдних з великим листям і довгим повітряним корінням. *Цвітіння монстери в кімнатах — рідкісне явище. Але умови Золотоноші, очевидно, сподобалися тропічній рослині* (Роб. газ., 13.I 1962, 4).

МОНСТР, а, ч. 1. *заст.* Виродок, потвора.

2. *перен., лайл.* Про людину, що різко виділяється своїми негативними рисами. *Волобуєв став лаяти себе. На біса він зв'язався з цим монстром* [Крамаренком]? *З цим широкоштанним убозтвом?* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 110).

МОНТА́Ж, у́, ч. 1. Складання та встановлювання різних машин, конструкцій, споруд за певними планами й кресленнями. *Ще електрики нема, йде монтаж лінії* (Кучер, Трудна любов, 1960, 428); *Процес будівництва зводиться тепер в основному до монтажу на будівельному майданчику раніше виготовлених елементів і деталей* (Інж. геод., 1959, 15).

2. Добір і з'єднування окремих частин фільму, літературного або музичного твору тощо одне художнє та змістове ціле. — *Знімайте його* [В. В. Докучаєва] *скрізь у русі, в дії.. Тоді ваші німі кадри, зроблені за всіма правилами звукового синхронного знімання і при монтажі фільму об'єднані дикторським текстом, ..набудуть особливої документальної переконливості* (Довж., III, 1960, 165); *В реалістичному кіно монтаж є тільки одним із компонентів створення фільму, цілком підпорядкованим інтересам виявлення образного змісту* (Мист., 5, 1956, 17); // Фільм, твір, складені таким способом. *Підготувати музичний монтаж; Фотографічний монтаж.*

МОНТА́ЖЕР, а, ч. Те саме, що **монтажи́ст**.

МОНТАЖИ́СТ, а, ч. Фахівець із монтажу (у 2 знач.).

МОНТАЖИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **монтажи́ст**.

МОНТА́ЖНИЙ, а, е. Стос. до монтажу. *Дуже широко М. Донською використав у фільмі* [«Як гартувалася сталь»] *досвід німої кінематографії щодо монтажу, застосувавши метод суто монтажного рішення окремих важливих сцен* (Укр. кіномист., III, 1959, 33); *Монтажні роботи;* // Який монтує або займається організацією монтувальних робіт. *Монтажна бригада; Монтажне управління;* // Призначений для монтажу. *Монтажний майданчик електростанції; Монтажний стіл; Монтажна кімната;* // *у знач. ім.* **монта́жна**, ної, *ж.* Приміщення для монтування. *Ми замикаємо монтажну й виходимо на вулицю* (Ю. Янов., II, 1958, 26).

МОНТА́ЖНИК, а, ч. Фахівець із монтажу (у 1 знач.). [Шметелюк:] *Чайченко писатиме книгу про монтажників турбін* (Мик., I, 1957, 203); *Ріс новий будинок..: вже перший поверх перекритий, вже по ньому бігають монтажники* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 195).

МОНТА́ЖНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **монта́жник**. *Батько одразу пішов на роботу, потягнув за собою й Ольгу, навчив її бути монтажницею* (Кучер, Трудна любов, 1960, 229).

МОНТАНЬЯ́Р *див.* **монтаньяр**.

МОНТАНЬЯ́РИ, ів, *мн.* (*одн.* **монтаньяр**, а, *ч.*). Під час французької буржуазної революції кінця XVIII ст.— революційно-демократичне угруповання депутатів Законодавчих зборів і Конвенту. [Монтаньяр:] *Послухай, громадянине, ти знаєш, я, монтаньяр, ненавижу* [ненавиджу] *тебе і всі твої великопанські мрії* (Л. Укр., II, 1951, 163).

МОНТАНЬЯ́РСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **монтаньяр**; належний монтаньярам. [Жірондист:] *Я гадав, що вже такої кари не видумав би й монтаньярський розум* (Л. Укр., II, 1951, 179).

МОНТЕ́Р, а, ч. 1. Кваліфікований робітник, що займається електромонтажем і налагодженням електричного обладнання. *Був* [Іван] *монтером на смоковій машині, яка виливала з шахти воду* (Ю. Янов., II, 1958, 369); *Слідом ішли монтери з сільелектро, закручували білі чашечки ізоляторів* (Кучер, Трудна любов, 1960, 425).

2. Те саме, що **монта́жник**.

МОНТО́ВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до **монтува́ти**; // *у знач. прикм. Передові меблеві виробництва переходять на виготовлення монтованих і складаних меблів* (Рад. Укр., 6.IX 1958, 3).

МОНТУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до **монтува́ння**. *Монтувальні роботи;* // Призначений для монтування.

МОНТУВА́ЛЬНИК, а, ч. Фахівець із монтування; монтажник. *І треба сказати, що успіх, з яким пройшли гастролі, значною мірою завдячує й бездоганній роботі освітлювачів.., монтувальників* (Мист., 6, 1958, 35).

МОНТУВА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **монтува́льник**.

МОНТУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **монтува́ти**; монтаж. *Суху деревину використовують як ізолятор при монтуванні освітлювальних сіток* (Стол.-буд. справа, 1957, 30); *Монтування турбіни розгорталося дуже повільно* (Банц, Вибр., 1948, 114).

МОНТУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Робити монтаж чого-небудь. — *Ти її* [машину].. *монтуй, ти її обслугуй* [обслуговуй], *а вона попсується* (Фр., VIII, 1952, 399); *Щоб прискорити роботу, монтували блоки конструкцій на землі і потужним краном установлювали всю споруду на належне місце* (Ткач, Плем'я.., 1961, 59); *Коли ми монтуємо фільм, уже якийсь, хоча ще й не написаний, дикторський текст складається в нашій уяві* (Довж., III, 1960, 222).

МОНТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **монтува́ти**. *Зараз у цеху монтується ще одна — сьома завалювальна машина* (Рад. Укр., 1. IV 1959, 2).

МОНУМЕ́НТ, а, ч. Архітектурна або скульптурна споруда на честь видатної події або особи; пам'ятник. *Гора, поросла диким деревом. Між деревом на галявині монумент поета* (Вас., III, 1960, 489); *24 березня 1935 року в Харкові відбулося.. відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові — одного з найкращих на той час монументів у Радянському Союзі* (Мист., 2, 1961, 13); // Споруда на могилі з мармуру, бронзи, граніту тощо на пам'ять про померлого. *Чернігівські земляки, вкупі з сином поета, становлять над його* [Л. Глібова] *могилою невеличкий монумент — надгробок* (Коцюб., III, 1955, 202).

МОНУМЕНТАЛІ́СТ, а, ч. Архітектор або скульптор,

який створює монументи. *І. П. Кавалерідзе розвивав свою діяльність ще активніше як скульптор-монументаліст, шукаючи нових засобів у пластиці для вираження великих ідей* (Вітч., 4, 1962, 193).

МОНУМЕНТА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Який є монументом. *Твори монументальної скульптури встановлюють у тих місцях, де вони найбільш доступні для масового огляду* (Наука.., 6, 1963, 56).

△ **Монументáльне мистéцтво** — вид образотворчого мистецтва, що включає архітектурні та скульптурні монументи, настінні розписи, мозаїку тощо. *Творчість його* [Ф. Г. Кричевського] *відзначається багатогранністю, він працює в галузі станкового й монументального мистецтва, графіки* (Вітч.,2, 1961, 171).

2. *перен.* Який вражає своїми розмірами, величністю; величний, грандіозний. *Річку перегородять монументальною греблею, яку не прорве сила двохсот тисяч пудів* [води], *що котяться з швидкістю три метри на секунду* (Трубл., І, 1955, 114); *Від монументального Палацу культури, з колонами і масивними арками, долинає спів радіоли* (Руд., Остання шабля, 1959, 86); *Монументальна споруда;* // Високий, кремезний (про людину, її постать). *Дід складає до місця якесь воріння, і незабаром монументальна його постать з сивою густою бородою ступає на веранду* (Вас., II, 1959, 520).

3. *перен.* Грунтовний, глибокий за змістом. *В історії української літератури, крім Лесі Українки і М. Коцюбинського, які поєднували реалістичні форми, повсякчас нагадує про себе тверезий, монументальний реалізм Івана Франка, Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького* (Рад. літ-во, 1, 1961, 29); *Монументальне дослідження.*

МОНУМЕНТА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість і якість за знач. **монументáльний**. *В ній* [панорамі будівництва] *гармонійно поєднувались красиві форми, монументальність і сила* (Гур., Друзі.., 1959, 94); *Його* [І. П. Кавалерідзе] *кінотвори відзначалися монументальністю, широкими узагальненнями, скульптурною виразністю образів* (Укр. кіномист., II, 1959, 53).

МОНУМЕНТА́ЛЬНО. Присл. до **монументáльний** 2, 3.

МО́НЯ, і, *ж., дит.* Молоко. *Кізка дасть маленькій доні молочка тепленького. Буде доня пити моню — стане здоровенькою* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 19).

МОПС, а, *ч.* Порода кімнатних собак із великою головою, тупою мордою та гладкою блискучою шерстю; // Собака цієї породи. *При яснім огні Урака Там* [у хаті] *сиділа і чесала Мопса грубого, гладкого* (Л. Укр., IV, 1954, 180).

МОР, у, *ч.* Пошесна смерть; пошесть. *Мор, голод і війна — то страшні людоїди* (Бор., Тв., 1957, 159); *За батьком пішли всі — мати, сестра, два брати. Всі вони померли, коли після лютої зими закотився до Острамор* (Скл., Святослав, 1959, 70).

МОРА́ВЦІ, ів, *мн.* Давнє західнослов'янське плем'я, що жило на території Моравії (сучасна Чехословаччина). *Тоді німці й венеді, Греки й моравці Святославову славу співали* (Мирний, V, 1955, 268).

МОРАЛІЗА́ТОРСТВО, а, *с.* Те саме, що **моралізува́ння**. *Шевченкові було органічно чужим моралізаторство; він обстоював революційне знищення поміщицького ладу* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 304).

МОРАЛІЗА́ТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до моралізаторства, пройнятий ним. *Багато й молодих поетів пишуть байки, але, на жаль, серед цих творів є чимало байок кудно-моралізаторських, підігнаних під певну сентенцію* (Мал., Думки.., 1959, 89); *Зовсім не було моралізаторських міркувань у «Салдацькому патреті», який відкривав серію українських повістей Квітки* (Від давнини.., І, 1960, 239).

МОРАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Те саме, що **моралізува́ння**. *Я вже знав, що старий Освіцінський любить моралізацію* (Фр., IV, 1950, 501).

МОРАЛІЗМ, у, *ч.* Схильність до моралізування; моралізування.

МОРАЛІЗУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **моралізува́ти**. *Віршам Д. Павличка з нової книги «Дзвінка» чуже моралізування, нехитре комбінування ходячих життєвих приписів* (Рад. літ-во, 3, 1961, 8).

МОРАЛІЗУВА́ТИ, ю́, у́єш, *недок.* 1. *неперех.* Проповідувати сувору мораль. *Шевченко органічно не вмів моралізувати* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 357); // Робити моральні висновки з приводу чогось. *Якщо людина здатна в горі моралізувати, значить, вона видужує* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 198).

2. *перех., рідко.* Повчати кого-небудь, читати комусь мораль. — *Ну, ну, ну, пан син починає моралізувати батька! — скрикнув Темницький* (Фр., II, 1950, 305).

МОРАЛІ́СТ, а, *ч.* Той, хто моралізує. *Той старий, мовчазливий дід, той строгий моралість, котрий раз у раз колов Гапці очі її власною грішною молодістю, ..був усе-таки слабою точкою в вигаслім Гапчиніім серці* (Фр., VII, 1951, 29); *Завзятий моралість кричав, вимагав розпочати слідство, щоб виявити винного* (Кол., Терен.., 1959, 44).

МОРАЛІСТИ́ЧНИЙ, а, е. Який містить у собі мораль (у 2, 3 знач.); повчальний. *Автор* [М. Стельмах] *насичує книжки моралістичними відступами. Неважко переконатись, що всі ці відступи об'єднані вірою в людину, в добре начало людяності* (Літ. Укр., 22.V 1962, 3); *Моралістична література.*

МОРАЛІСТИ́ЧНО. Присл. до **моралісти́чний**; повчально.

МОРАЛІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **моралі́ст**.

МОРАЛІТЕ́, *невідм., с.* У середньовічному театрі Західної Європи — жанр повчальної драми з алегоричними дійовими особами. *Середньовічні моралітє* [в епоху Відродження] *оживають у нових формах, поділені на п'ять актів, з прологом, епілогом і хором, як в античній драмі* (Від давнини.., І, 1960, 156).

МОРА́ЛЬ, і, *ж.* 1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика (у 2 знач.). *Польська аристократія з своєю буржуазною мораллю і голим цинізмом в «Основах суспільності» і в повісті «Для домашнього вогнища», робота інтелігента серед.. народної маси..— от що служить темою більших Франкових повістей* (Коцюб., III, 1956, 39); *Член партії повинен: ..додержувати принципів комуністичної моралі, ставити суспільні інтереси вище особистих* (Статут КПРС, 1961, 4).

2. Повчальний висновок із чогось. — *Ні, кінця казочці історія поки не дописала, проте мораль свою казочка має,— скинув ясним оком Іван* (Кол., Терен.., 1959, 170); *Мораль, авторський присуд не завжди потрібні, якщо думка автора чітко проступає в ході подій твору, постає із взаємин персонажів* (Літ. газ., 1.VIII 1958, 3).

3. *розм.* Повчання, настанови, поради.

◇ **Чита́ти (прочита́ти** і *т. ін.*) **мора́ль** — повчати, давати настанови, поради. — *Слухайте, Алло Михайлівно, я не буду читати вам мораль, бо все одно ви її слухати не будете* (Л. Укр., III, 1952, 610); *Я страшенно не люблю тих старих нудярів, що раз у раз люблять торочити мораль: для панни се не випадає і те не випадає* (Фр., IV, 1950, 255).

МОРА́ЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до моралі (у 1, 2 знач.). *Коли вичерпався запас новин, радо звертав* [батько] *розмову на інші, переважно моральні теми* (Фр., IV, 1950, 192); *«Людина людині,— підкреслюється в моральному кодексі,— друг, товариш і брат»* (Ком. Укр.,

2, 1962, 37); *Моральний висновок;* // Який містить у собі мораль. *Він забув, що його парафія не чула од його.. моральної проповіді на зрозумілій для селян народній мові* (Н.-Лев., III, 1956, 368).

2. Який відповідає вимогам моралі (у 1 знач.). *Доказував* [о. Альойзій] *Миколі, що брати за голос п'ятку — це річ не моральна, що перекуплюватись при виборах даються лиш люди нечесні* (Март., Тв., 1954, 171); *В ній* [у педагогічній роботі] *вона побачила глибоку моральну красу* (Донч., V, 1957, 450).

3. Пов'язаний з духовним життям людини. *Даремне думаєте, що я вже в такому розпачливому моральному стані* (Л. Укр., V, 1956, 92); — *Море та молодь,— ото дві стихії, без яких не можу прожити,— каже було Марія Дмитрівна, й правду казала, бо то були найкращі ліки на всі її фізичні й моральні болі* (Дп. Чайка, Тв., 1960, 45).

МОРА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Відповідність поведінки людей нормам моралі (у 1 знач.). *Коцюбенко, побувавши в бувальцях і попсувавши трохи свою моральність, швидко постеріг тайну, як можна розмножитись на писарській службі* (Н.-Лев., IV, 1956, 56); *Зоня виконує в нашому домі роль охоронця моральності. На її думку, завжди щось не так, як треба, завжди щось не личить* (Вільде, Сестри.., 1958, 303).

МОРА́ЛЬНО. Присл. до **мора́льний** 2, 3. *Розвинене почуття обов'язку — найцінніша якість людини і найважливіша умова формування морально вихованої волі* (Психол., 1956, 173); *Кілька разів падав Кухаренко з конем, кілька разів переплив через холодну воду річок і, змучений фізично й морально, опинився в абаздехському аулі* (Коцюб., III, 1956, 50).

МОРАТО́РІЙ, ю, *ч., ек.* Відстрочення платежу, яке встановлює уряд у ав'язку з особливими обставинами (війною, стихійним лихом і т. ін.).

МО́РВА, и, *ж., діал.* 1. Шовковиця.— *У нас були кози, був виноградник, садок .. Багато маслин і горіхів і морви* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 347).

2. Плоди шовковичного дерева. *Шмигали під руки з стиглою морвою малі татарчата* (Коцюб., II, 1955, 124).

МОРГ [1], у, *ч.* Будівля, приміщення для трупів; трупарня, покійницька. *Мені було дев'ятнадцять років і був я начальником моргу* (Смолич, Театр.., 1946, 10); *У моргі була померла людина* (Наука.., 10, 1962, 13).

МОРГ [2], а, *ч., заст.* У Польщі, Литві та на загарбаних ними українських землях у XVI—XVIII ст., а в Західній Україні — до 1939 р.— міра землі, що дорівнює 0,56 *га. Роман доміркувався, що ті три морги землі, котрі недавно купив Семен,..— непотрібні Семенові* (Коцюб., I, 1955, 118); *На Голій горі Антон Глущук мав два морги поля* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7).

МОРГ [3], *розм.* Уживається як присудок за знач. **моргну́ти.** *Коли я дивлюсь, мій Омелько приступав ближче та морг на неї бровами* (Н.-Лев., II, 1956, 15); *Жінці й дітям пан той морг: — Їдем з кучером по борг* (Нех., Казки.., 1958, 81).

МО́РГАВКА, и, *ж., розм.* 1. Те саме, що **блискави́ця** 2; зірниця (*див.* **зірни́ця** [1] 3). *Моргавко, моргавко, моргни щеї нехай я собі огірочка-пуп'яночка знайду* (Номис, 1864, № 565).

2. Те саме, що **кагане́ць** 1. *Потім сказав* [Безуглий] *у темряву кімнати: — Олю, засвіти «моргавку»* (Головко, II, 1957, 597).

МОРГАНАТИ́ЧНИЙ, а, е: △ **Морганати́чний шлюб,** *книжн.*— офіційно не визнаний шлюб особи царського роду з особою нижчого походження, який не давав дітям прав престолонаслідування.

МОРГАНІ́ЗМ, у, *ч.* Термін на позначення хромосомної теорії спадковості, яку висунув на початку XX ст. американський біолог Т. Морган.

МОРГАНІ́СТ, а, *ч.* Прибічник, послідовник морганізму.

МОРГА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **морга́ти.** *Клопотовський засміявсь таким дрібненьким сміхом, неначе й досі смакував моргання чудових чорних брівок* (Н.-Лев., IV, 1956, 303); *Тиха, ясна, запашна ніч весняна! Спокій, сон ляться на землю з морганням* [зірок] (Фр., V, 1951, 178); *Повалив дим.. Більша частина димової, кучерявої крони лишалася в тіні і тільки вгадувалась. Але десь унизу завирувало друге світляне джерело, і гігантська крона вся окреслилась, заморгала... Те моргання часте, як від літніх далеких блискавиць у степу, здавалось, погойдує дуба* (Гончар, I, 1954, 259).

МОРГА́ТИ, аю, а́єш, *недок.* 1. Мимоволі швидко опускати й підніматн повіки та вії. *Слідчий довго чогось моргав запаленими віями* (Збан., Єдина, 1959, 109); // Швидко заплющуватися й розплющуватися (про очі). *Його борода тряслася, а червоні очі сльозливо моргали* (Хотк., I, 1966, 159); *Голова хижака з закарлюченим дзьобом звісилася вниз, і око дивиться знизу на мисливця — уважно, не моргаючи* (Донч., II, 1956, 288).

◇ **І о́ком (у́сом) не морга́ти (не моргну́ти)** — не звертати ніякої уваги. — *Цу-цу, Рябко... на-на!— гукнули, як на гвалт. А наш Рябко тобі і усом не моргає* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 53).

2. *до кого, на кого, кому і без додатка.* Подавати знак рухом повіки, брови. — *Хіба ви думаєте, що я не бачу, як ви моргаєте? — повернувся до нього пан становий* (Мирний, IV, 1955, 381); *Підпара не любив жартів. Але Максима не легко було спинити. Він вже моргав до Гаврила* (Коцюб., II, 1955, 53); *Тася стояла збоку, знизувала плечима і моргала чоловікові* (Жур., Звич. турботи, 1960, 155); // Рухаючи бровами, повіками, залицятися, кокетувати, підморгувати. *Маркіе Маринине лице, линяють чорні брови. Перестали молоді хлопці моргати на Марину* (Н.-Лев., I, 1956, 112); [В а с и л ь:] *Коли б був паскудним, не моргала б!* (Кроп., II, 1958, 156).

Морга́ти брова́ми (бровою, ву́сом) — залицяючись, рухати бровами, вусом. *Козаченько грає, Бровами моргає...* (Укр.. лір. пісні.., 1958, 144).

3. *перен.* Нерівномірно, переривчасто світити, блимати (про предмети, що світять або світяться). *Як тільки світова зірниця На небі зачала моргать, То вся Троянська станиця Взялася мертвих зволікать* (Котл., I, 1952, 272); *Лампи серед навислих сутінків коридора моргали полохливо* (Фр., II, 1950, 225); *До села Гаїв шляхом мчала машина, раз по раз моргаючи сліпучо фарами* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 194).

МОРГНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **морга́ти.**— *Тебе б'ють, тебе рвуть,.. а ти стій, не моргни!* (Вовчок, I, 1955, 131); *Хто йде — не мине, То кивне, то моргне. А я шовком вишиваю, В кватирочку виглядаю* (Шевч., I, 1951, 129); *Михайло почав крутити цигарку, а я моргнув до Янека, і той теж підійшов до нашого гурту* (Досв., Вибр., 1959, 147); *Хай око бакена в фарватері широкім Червоним вогником у темряві моргне* (Забашта, Вибр., 1958, 33).

◇ **І о́ком (ву́сом) не моргну́ти:** а) дуже швидко. *Ніч у Севастополі коротка, пролетить, і оком не моргнеш* (Кучер, Голод, 1961, 56); б) не звертати уваги, не реагувати. *Отож я ліг спати. А вже підпилий як засне, То хоч коти гармати, І усом не моргне* (Шевч., I, 1951, 240); *Це й був той третій, ..що незадоволено скривився, коли їм не подали пива, в той час як інші й оком не моргнули* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 122);

Не моргну́вши о́ком (ву́сом, бровою́) — не задумуючись, не бентежачись, не соромлячись. — *Чого це тебе так радує? — підозріло спитала Антоніна Павлівна.— Бо буде весело,— не моргнувши оком, відповів Володимир* (Собко, Стадіон, 1954, 237); **Хоч би [тобі] о́ком (ву́сом, бровою́) моргну́ти** — не звертати уваги, не реагувати. [Г о р п и н а:] *Взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він хоч би тобі вусом моргнув,— хропе...* (Кроп., I, 1958, 194); — *Дівчина закохана в нього, а він хоч би бровою моргнув* (Добр., Тече річка.., 1961, 8); **Як о́ком моргну́ти** — вмить, дуже швидко. *І як оком моргнути, війт замовк і повалився на свою постіль* (Черемш., Тв., 1960, 168).

МОРГУ́ЛЯ, і, *ж., діал.* Гуля (*див.* **гу́ля** [1]). — *Чи велика, мамо, моргуля на голові? — спитав насмішкувато Лаврін* (Н.-Лев., II, 1956, 321); [Х и м к а:] *Чи не знаєте, що зробити дитині: отут за вухом отака зробилася моргуля?* (Кроп., IV, 1959, 21).

МОРГУ́Н, а́, *ч., розм.* 1. Той, хто часто моргає (у 1 знач.).

2. Той, хто залицяється; залицяльник.

МОРГУ́ХА, и, *ж., розм.* Жін. до **моргу́н**. [С т а р ш и н а:] *Гарна у його жінка, моргуха тільки велика!..* (Кроп., I, 1958, 501); *Не з таких вона, щоб комусь голову закрутити. Не моргуха, не вертихвістка* (Речм., Твій побратим, 1962, 85).

МО́РДА, и, *ж.* 1. Передня частина голови тварини. *Патлатий Цуцик спочивав; То ляже на бочок, то догори на спинку, Або на лапки морду клає* (Гл., Вибр., 1957, 151); *Узяв* [син] *коня за повід — любовно погладив по морді лисого* (Головко, I, 1957, 366).

2. *вульг.* Про обличчя. — *Подивись лишень, кажу, на свою морду, яка вона стала од злості синя* (Н.-Лев., II, 1956, 12); *Кінські голови і прикажчицькі морди вже сновигали попідвіконню і стукали в середохрестя рам окоренками нагайок: — Гей, люди! Економія вже пише контракти!* (Стельмах, Хліб.., 1959, 194); // Уживається як лайливе слово. — *А, морда!* — *крикнув хтось з купи...— і Василь похитнувся* (Мирний, IV, 1955, 110).

◇ **В мо́рду (по мо́рді) да́ти (затопи́ти** *і т. ін.*) *кого, кому* — ударити кого-небудь по обличчю. *А між вами Найшовсь-таки якийсь проява, .. Що в морду затопив капрала* (Шевч., II, 1953, 581); **Би́ти мо́рду** *кому* — бити кого-небудь по обличчю. *Йому* [мужику] *ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду...* (Коцюб., II, 1955, 233).

МОРДА́С, а, *ч., вульг.* Ляпас. *Один із жандармів хотів було висмикнути матросові з рук ляльку, але дістав такого мордаса, що відлетів на кілька кроків* (Досв., Вибр., 1959, 110); *Пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашненька,— аж йому джмелі в голові загули від того мордаса* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 259).

МОРДА́ТЕНЬКИЙ, а, е, *фам.* Зменш.-пестл. до **морда́тий** 2. *Пріська, тепер вже опецькувата, мордатенька семилітка, сиділа «по-турецьки» на полу* (Л. Укр., III, 1952, 666).

МОРДА́ТИЙ, а, е. 1. З великою товстою мордою (про тварин). *Один мордатий Кіт до Щуки учащав* (Гл., Вибр., 1957, 141); *До кімнати вбіг чорний мордатий пудель* (Загреб., Європа 45, 1959, 176).

2. *вульг.* Із товстим, широким обличчям. *Чорний мордатий чоловік, як ведмідь заросли, ухопив здоровенну кошівку з рибою і з натугою поніс її у курінь* (Мирний, I, 1954, 349); *В'їхав, як завжди, не сам, а з приятелями, мордатими синками новотроїцьких хуторян* (Гончар, Таврія.., 1957, 24).

МОРДВА́, й, *ж., збірн.* Те саме, що **мордвини**. *На півночі й північному сході вони* [венеди] *потім стикалися з окремими угро-фінськими племенами — предками естонців, фінів, карелів, мордви, марі та інших народів* (Іст. СРСР, I, 1957, 23).

МОРДВИ́Н *див.* **мордви́ни**.

МОРДВИ́НИ, ів, *мн. (одн.* **мордви́н**, а, *ч.;* **мордви́нка**, и, *ж.*). Угро-фінська народність, що становить основне населення Мордовської АРСР. *Марно ховались мордвини в лісові нетрі — їх знаходили і там* (Іст. СРСР, I, 1956, 62).

МОРДВИ́НКА *див.* **мордви́ни**.

МОРДОБІ́Й, бою́, *ч., вульг.* Биття по обличчю. — *За мордобій мені й досі соромно.. Пробач, Володько* (Руд., Вітер.., 1958, 396); — *Тепер уже нема тієї сваволі й мордобою* (Кол., Терен.., 1959, 200).

МОРДО́ВАНИЙ, а, е. І. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до **мордува́ти**. *Мордований, обібраний сороміжними владами, отаманами.., без гасу, без солі, ..в грубій полотняній одежі стояв той дядько на шляхах історії і болючими очима дивився тільки на землю* (Стельмах, II, 1962, 51).

2. *прикм.* Лютий, злий. *В мечетях, в обителі про кару аллахову безкарні ішани, як пси мордовані, гарчали* (Ле, Міжгір'я, 1953, 183); // *розм.* Примхливий, норовистий. — *Цур йому, пек йому! Геть його сюди! Нехай старостів шле — піду.— Така мордована!* (Барв., Опов.., 1902, 104).

МО́РДОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **мо́рда** 1. *Часом виплигувала на верх, на покрівлю прудка коза, щипала травицю або стояла, піднявши вгору мордочку з борідкою* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *Роман Блаженко обійняв лоша за шию і притулився шершавою щокою до його атласної мордочки* (Гончар, I, 1954, 123).

2. *фам.* Личко (*див.* **ли́чко** [1]). *Я її* [дівчинки] *навіть трохи злякався: мордочка з кулачок і сиза, як печене яблуко* (Довж., Зач. Десна, 1957, 479); *Внизу, на першому поверсі, живе Ольця — з лисячою хитренькою у ластовинні мордочкою і крихітними губками* (Ів., Таємниця, 1959, 124).

МОРДУВА́ННЯ, я, *с.* Дія та стан за знач. **мордува́ти й мордува́тися** 1, 2; мука, страждання. *Скривавленого, ледве живого, стягли Цигулю після мордування з ослона* (Головко, II, 1957, 358); *То як же було ще й вантаж тягти за собою? То вже не їзда, а одне мордування, таку поклажу везти дівчині* (Кучер, Трудна любов, 1960, 184).

МОРДУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех.* Завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати. *Панів за те там мордували* [мордували] *І жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давали І ставили їх за скотів* (Котл., I, 1952, 135); *Нас мордують однакові муки, Гнітить душу однаковий жаль* (Граб., I, 1959, 518); *Писали в'язні: «Передайте на волю — нас мордував поручник Мацевський. Смерть катам!»* (Козл., Ю. Крук, 1957, 106); // Не давати спокою; хвилювати, тривожити. — *Мамо! Чуєте чи ні? Мамо! — Та чого тебе мордує лиха година? Ну, кажи, чого тобі? — витріщилась на нього мати, повернувшись од горщика* (Вас., I, 1959, 326); // *безос. Кирило не чув докорів. Красу природи і її спокій пив хтиво, як спраглий воду, без думки і без сумніву.. Зате по ночах його мордувало* (Коцюб., II, 1955, 213).

МОРДУВА́ТИСЯ, у́юся, у́єшся, *недок.* 1. Зазнавати фізичних або моральних страждань; мучитися. — *А я й не сказала, Як була я людиною, Як я мордувалась* (Шевч., I, 1951, 355); — *За ті сльози, за ту кров, що сьогодні безневинно пролито... будуть вони* [пани] *довіку мучитися, до суду мордуватися!..* (Мирний, II, 1954, 207); // Хвилюватися, переживати з приводу чогось.

Чого вона так мордується з сим весіллям, коли молодого нема! (Кв.-Осн., II, 1956, 302); *Сидить дід на стільці, обуває постільці, а баба мордується, що в чоботи не взується* (Укр.. присл.., 1955, 319).

2. *з ким—чим, над чим і перед ким присл. зворотом.* Зазнавати труднощів; робити що-небудь з великим зусиллям, без належного успіху; мучитися. *Цілу годину мордувався Гануш, направляючи на клавіші пальці своєї старої учениці* (Н.-Лев., III, 1956, 222); *Далі мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи* (Кобр., Вибр., 1954, 45).

3. *розм., рідко.* Те саме, що **скажені́ти.** *Мордується, як чорт в лотоках* (Номис, 1864, № 3124).

МО́РДЯКА, и, *ж., вульг.* Збільш. до **мо́рда** 2. [Я к и м:] *Я тоді Сидорові й кажу: що ти дивишся їй у мордяку, бий її, нехай признається* (Кроп., II, 1958, 358); [К л е о п а т р а:] *А хто це тобі такі бакени на мордяці поставив?* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 90).

МО́РЕ, я, *с.* 1. Частина океану — великий водний простір з гірко-солоною водою, який більш-менш оточений суходолом. *Як понесе з України У синє море Кров ворожу... отойді я І лани і гори — Все покину* (Шевч., I, 1951, 354); *Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмре, не здобувши нового добра* (Л. Укр., I, 1951, 268); *Та ось і наша шаланда. Її хазяїн уже давно вийхав у море й наловив скумбрії* (Ю. Яков., II, 1958, 49); * У порівн. *Назустріч котились широкі, як море, степи* (Гончар, III, 1959, 173); // Дуже велике озеро з такою водою. *Аральське море; Каспійське море;* // *у знач. присл.* мо́рем. По морю. *В Капрі ми були лиш кілька годин. А потім великий переїзд в 48 годин морем* (Коцюб., III, 1956, 352).

◇ **Жите́йське мо́ре** *див.* **жите́йський; З-за мо́ря** — здалека, з далеких країн. — *Се ми таке для любезних* [люб'язних] *сватів з-за моря придбали,— каже Наум* (Кв.-Осн., II, 1956, 73); **Кра́пля в мо́рі** *див.* **кра́пля; Мо́ре по коліна** *див.* **коліно; Чека́ти (жда́ти) ко́ло (з) мо́ря пого́ди** — даремно на щось розраховувати, надіятися. — *Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо.— Жди з моря погоди,— відрізала вона коротко* (Коцюба, Нові береги, 1959, 311).

2. Дуже велике штучне водоймище. *Каховське море; Київське море.*

3. *чого, перен.* Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площина. *Мов кораблі, комбайни пропливають По морю неозорому пшениці* (Рильський, III, 1961, 108); *І вроз поринув парубок у гвалтовне море трав* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 54).

4. *чого, перен.* Велика кількість чогось. *Ярмарок шумів і гув, як буйна зелена діброва. Море сміху, море гомону-гумору* (Вас., II, 1959, 190); *Тепер внизу, перед очима Столярова, було море облич, піднятих до нього вгору* (Смолич, V, 1959, 250).

МОРЕЛІ́ВКА, и, *ж.* Наливка з морелі (у 2 знач.).

МОРЕ́ЛЯ, і, *ж.* 1. Сорт абрикоси з дрібними плодами. *В цвіту гойдаються морелі Під дзвін трудящої бджоли* (Стельмах, Шляхи.., 1948, 131).

2. Плід цього дерева. *Балабушиха розсилала наймичок в садки сусідніх панів та селян за гіркими черешнями, за агрусом, вишнями-лутовками, морелями* (Н.-Лев., III, 1956, 223); *Лунали окрики перекупців* [перекупників], *що продавали вчасні вишні й морелі* (Фр., II, 1950, 322).

3. Сорт вишні. *За характером плодів сорти вишень поділяють на такі групи: морелі (гріоти) — м'якоть і сік мають темне забарвлення* (Сад. і ягідн., 1957, 20).

МОРЕ́НА, и, *ж., геол.* Відклад із глини, піску та відламків гірських порід (валунів, гравію), що утворюється внаслідок руху льодовиків. *Згладжені льодовиками скелі, коритоподібні долини, нагромадження морен визначають головні риси краєвидів високих гірських країв* [Іспанії] (Наука.., 5, 1958, 51); *Тепер іти довелося без стежки, кам'янистою мореною* (Шовк., Починається юність, 1938, 238).

МОРЕ́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **мори́ти.**

2. Виснажений, знесилений, змучений. *І самому лихо, і кінь морений так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі* (Кв.-Осн., II, 1956, 157); *Радивон Ржа морений, томлений, валився з ніг* (Горд., Дівчина.., 1954, 267); *Зітхнув Юхим, як морений віл* (Головко, II, 1957, 207).

3. *спец.* Який, будучи піддany морінню, набув темного кольору, твердості та міцності. *Іноді з річок добувають так званий морений дуб, що набуває чорного кольору при наявності у воді солей заліза* (Стол.-буд. справа, 1957, 20); *При одній з коротших стін стояв величезний із мореного бука письмовий стіл* (Смолич, Мир.., 1958, 81).

МОРЕ́ННИЙ, а, е, *геол.* Прикм. до **море́на.** *Моренний матеріал льодовиків має специфічну будову* (Курс заг. геол., 1947, 148); *Під лесом залягають моренні глини або валунні піски* (Тр. бот. саду, I, 1949, 8).

МОРЕ́НЬКО, а, *с., нар.-поет.* Пестл. до **мо́ре.** *З неба темного невпинно Ллється дощ без краю,— Певне, нічка затопити Моренько бажає* (Л. Укр., IV, 1954, 96); *Цвіту моренько пахуче Відусюди обійма* (Граб., I, 1959, 164).

МОРЕПЛА́ВАННЯ, я, *с.* Плавання на судні по морях; мистецтво кораблеводіння. *Завдяки розвиткові каботажного мореплавання ще більше зміцнилися зв'язки Північного Причорномор'я з країнами Середземномор'я й Кавказу* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 87).

МОРЕПЛА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Той, хто подорожує по морях. *Він схожий був на мореплавця, який по довгій плавбі ступив на землю* (Кач., I, 1958, 513); * У порівн. *Цього ж ранку бійці Сагайди, видершись на останній хребет, полегшено зітхнули, як мореплавці, що, після далеких мандрів, нарешті побачили довгождану землю* (Гончар, III, 1959, 127).

МОРЕПЛА́ВНИЙ, а, е. Стос. до мореплавання, пов'язаний з ним. *Мореплавна наука;* // Здатний плавати та зберігати маневреність у будь-яку погоду. *Всі катери, які побудовані за принципом глісування, мають одну велику хибу — вони недостатньо мореплавні* (Наука.., 11, 1962, 36); // Признач. для мореплавання. *Турки та звільнені бранці котили діжки хліба і соломахи, солонини і здобичі, тягли лантухи, тюки й різне мореплавне приладдя* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 184); *Мореплавна карта.*

МОРЕПЛА́ВНІСТЬ, ності, *ж.* Здатність судна плавати та зберігати свою маневреність у будь-яку погоду. *Мореплавність корабля.*

МОРЕПЛА́ВСТВО, а, *с.* Те саме, що **мореплава́ння.** *Експедиція була гідрографічна і головним своїм завданням мала виправлення старих і складання нових карт, потрібних для мореплавства* (Трубл., Лахтак, 1953, 34).

МОРЕХІ́ДНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **мореплавний.**

МОРЕХІ́ДНІСТЬ, ності, *ж., рідко.* Те саме, що **мореплавність.**

МОРЕХО́ДЕЦЬ, хідця, *ч., заст.* Мореплавець. *Одважний мореходець Черкаторе і смиренний брат Верідікус провадять мирну розмову* (Л. Укр., III, 1952, 742).

МОРЖ, а́, *ч.* 1. Водяний ластоногий ссавець із ву-

сатою мордою, великими іклами (у 2 знач.) та короткою шерстю. *Морж знову з'явився за кілька метрів від човна* (Трубл., Лахтак, 1953, 120); * У порівн. *Відсапуючись, як морж, опускається він у крісло, спритно підсунуте паном Пржембецьким* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 394).

2. *розм.* Про людину, що купається в крижаній воді.

МОРЖЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **морж**. *Моржеве ікло; // Який добувають із моржа. Моржевий жир.*

МОРЖИ́ХА, и, *ж.* Самка моржа (у 1 знач.).

МО́РЗЕ: △ **Азбука Мо́рзе** *див.* **а́збука; Апара́т Мо́рзе** — телеграфний апарат, що передає сигнали за допомогою азбуки Морзе.

МОРЗИ́СТ, а, *ч.* Телеграфіст, що працює на апараті Морзе.

МОРЗИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **морзи́ст**.

МОРИ́ЛКА, и, *ж.* Їдкий розчин, яким просочують ділову деревину перед її фарбуванням.

МОРИ́ЛЬНИК, а, *ч.* 1. Той, хто труїть комах, щурів і т. ін.

2. Робітник, що морить деревину.

МОРИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мори́льник**.

МОРИ́ЛЬНЯ, і, *ж.* Місце, де морять деревину.

МОРИМУ́Х, а, *ч., діал.* Мухомор. *Пика пана Пампушки стала вже схожа на перезрілий моримух* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 218).

МОРИМУ́ХА, и, *ж., діал.* Мухомор. *На середині села біля моста стоїть церква з бляшаною, червоно помальованою банею, що виглядає, як червона шапка моримухи на білім стовбурі* (Фр., VIII, 1952, 8).

МОРИ́ТИ, морю́, мо́риш, *недок., перех.* 1. *рідко.* Те саме, що **труїти**. *Морити мух.*

2. *перен., розм.* Доводити до виснаження, знемоги; виснажувати, мучити. *А лікар скрізь ходив з ланцетом.. І чванився, як людей морив* (Котл., I, 1952, 143); *— Заперли мене не в хату, а в саж.. Згагою морять* (Мирний, III, 1954, 164); *— Череду корів мають [дуки], а брата нещасного морять голодом* (С. Кравч., Квіти.., 1959, 71).

◇ **Мо́рить (мори́ло) на сон; Сон мо́рить (мори́в)** *кого* — хтось хоче (хотів) спати. *Дниика була сьогодні ясна й тепла, то старого трохи морило на сон* (Мак., Вибр., 1954, 197); *— Як прийду сюди, так зараз сон і морить, і розбирає. А тітка свариться, що я сплю отут [у садку]...* (Коцюб., I, 1955, 461).

3. *розм.* Дуже стомлювати чимось; знесилювати. *Генерал давай їх [селян] утішати,.. що він їх не буде насильною роботою морити* (Мирний, I, 1949, 191); *— А тільки не думай собі, щоб я тобі дав коні морити* (Л. Укр., III, 1952, 554).

4. *спец.* Тримати деревину у воді, у спеціальному розчині, надаючи їй темного забарвлення та міцності, або фарбувати її морилкою. *Використовують для фанерування меблів теж дубову фанеру, але її.. морять* (Роб. газ., 29.IX 1965, 2); *Морити дуб.*

МОРІ́Г, ро́гу, *ч.* Густа молода трава; мурава. *Моріг зелений перерізується посередині.. стежкою* (Коцюб., I, 1955, 458); *Тихая долина, Моріг зелененький. Я стояла й визирала, Чи не йде миленький* (Крим., Вибр., 1965, 50); *Врешті всі ми вдяглись і сиділи на теплім морогу над кручею річки* (Досв., Вибр., 1959, 48); * У порівн. *За час перебування в санаторії відросло на голові густе, як моріг, .. волосся* (Збан., Сеспель, 1961, 134).

МОРІЖО́К, жка́, *ч.* Зменш.-пестл. до **моріг**. *Широкий двір зеленів моріжком* (Коцюб., II, 1955, 392); *На моріжках пасуться табуни сірих степових гусей* (Кучер, Дорога.., 1958, 80); * У порівн. *У веселій Ульчиній кімнаті було, як на зеленім моріжку* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 19).

МОРІЖЧА́СТИЙ, а, е. Зарослий моріжком. *Моріжчаста стежка.*

МОРІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **морити**. *Останнім часом у нас розроблені способи моріння деревини ще на пні у лісі* (Стол.-буд. справа, 1957, 20).

МО́РКВА, и, *ж.* 1. Городня рослина з пірчасторозсіченими листками й довгастим потовщеним коренем. *Столову моркву на насіння в колгоспі сіють у кінці травня* (Колг. Укр., 2, 1957, 37); *Затрати праці при вирощуванні червоної моркви на корм невеликі* (Хлібороб Укр. 11, 1966, 9).

2. *збірн.* Коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм.— *Раз мій господар запряг мене до візка і цілий день возив мною гарбузи, дині, моркву, огірки і всяку ярину з огороду* (Фр., IV, 1950, 79); *Приготував* [Гордєєв] *з баранячої печінки чудовий паштет і кілька салатів та форшмаків. Усе це він гарно прикрасив шматочками буряка, моркви та кільцями цибулі* (Тулуб, В степу.., 1964, 219); // Один коренеплід цієї рослини. * У порівн. *Сидить, як морква в грядці* (Номис, 1864, № 10957).

◇ **Мо́ркву скребти́ (скромади́ти, стругати)** — сварити, лаяти когось. *Чує стара на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться і вигнати* (Мирний, IV, 1955, 153); *Гримає* [стара], *звісно — на невістку: .. то се не туди, то те не так, звичайно, як свекруха, що вже знайде, за що моркву скромадити* (Кв.-Осн., II, 1956, 226); **Ха́тня мо́рква**, *іронічно* — сварка між чоловіком і дружиною. *А там* [на базарі] *купами капуста, буряки, морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову — цур їй!* (Кв.-Осн., II, 1956, 13).

МОРКВИ́НА, и, *ж.* Один коренеплід моркви. *Потім звернув* [Сашко] *за очерет, вскочив у свої пістряві штани, дістав з кишені величезну морквину* (Юхвід, Оля, 1959, 19).

МОРКВИ́ННЯ, я, *с.* Гичка моркви.

МОРКВИ́ЦЯ, і, *ж.* Пестл. до **мо́рква**. *У городах чого там немає?.. капуста, морквиця, огірочки, стрючечки...* (Сл. Гр.).

МОРКВЯ́НИЙ, я́на, я́не. Прикм. до **мо́рква**. *Морквяне насіння; // Пригот., зробл. з моркви. Сеспель упивався не так морквяним чаєм без цукру, як братньою, дружньою мовою товариша* (Збан., Сеспель, 1961, 315); *Морквяний сік; Морквяний соус.*

МОРКВЯ́НИК, у́, *ч.* Страва з моркви.

МОРКІ́ВКА, МОРКО́ВКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мо́рква**.

МОРКІ́ВНИК, а́, *ч. (Silaus* M i l l.). Трав'яниста рослина, схожа на моркву.

МОРКО́ВКА *див.* **морківка**.

МОРМО́Н *див.* **мормо́ни**.

МОРМО́НИ, ів, *мн.* (*одн.* **мормо́н**, а, *ч.*; **мормо́нка**, и, *ж.*). У Північній Америці — члени релігійної секти, віра яких є сумішшю християнства та багатобожжя. * У порівн. *Юджін дратував англійця.— Нарешті ми п'ємо справжню каву,— говорив він, підморгуючи Сливці,— а то весь час хлебтали воду, немов якісь мормони* (Загреб., Європа 45, 1959, 393).

МОРМО́НКА *див.* **мормо́ни**.

МОРМО́НСТВО, а, *с.* Погляди, переконання, поведінка мормонів.

МОРОВИ́Й, а́, е́. Стос. до мору. *Над Люб'ячем прокочувались важкі морові хвороби, що косили безліч люду* (Скл., Святослав, 1959, 86).

МОРОВИ́ЦЯ, і, *ж.* 1. Те саме, що **мор**. *Кажуть, хворобу насилає* [знахар] *і на товар моровицю* (Гр., II, 1963, 256).

2. Епідемія (звичайно чума), що спричиняє велику смертність. — *П'ять років тому померло мало не пів-Чабан-Таша з моровиці* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 391); *Найстарший син його не повернувся з Балканських гір.., наймолодший помер у моровицю* (Стельмах, I, 1962, 339); *Чума... В народі її ще називають «чорною смертю». Страшна моровиця не раз шугала над Європою* (Літ. Укр., 16.VIII 1968, 1).

МОРО́ЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **моро́зити**; // *у знач. прикм. Пахощі міцної кави сповнюють літак, змішуючись із запахами свіжої картоплі, мороженої риби* (Перв., Дикий мед, 1963, 3); *Ніч стала чорнильно-темною, запахи свіжого снігу, мороженої трави, гнилуватого моху стали особливо відчутними* (Собко, Кавказ, 1946, 110).

МОРО́ЖЕНИЦЯ, і, *ж.* Пристосування для виготовлення морозива. *Мороженицю наповнюють на $^1/_3$—$^1/_2$ її висоти сумішшю для морозива, щільно закривають кришкою та крутять її* (Технол. пригот. їжі, 1957, 212).

МОРО́З, у, *ч.* Холод, коли температура повітря спадає нижче нуля. *Мороз лютує, аж скрипить* (Шевч., II, 1953, 98); *Я морозу не боюся І хто мерзне — я сміюся* (Гл., Вибр., 1951, 201); *Мороз холодні вікна помережив* (Рильський, I, 1960, 170); * Образно. *Зросли і Менандрові діти, і сам він пристарівсь: кучері чорні припали морозом, думки поорали колись прехороше обличчя* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 165); // Температура повітря нижче нуля. *Люди кажуть, що тут* [у Чукурларі] *рідко буває 8° морозу* (Л. Укр., V, 1956, 201); *Холод пробирав до кісток: при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцяти градусів* (Гончар, II, 1959, 420); // Місце, де є такий холод. *Тримати продукти на морозі; // перев. мн.* Холодна зимова погода; холоди. *Вікна з подвійними рамами мали знадвору віконниці, а у великі морози на віконниці ще навішували для тепла товсті мати з сіна* (Тулуб, В степу.., 1964, 202).

Дід Моро́з *див.* **дід**.

◇ **Бере́ться (бра́вся) моро́з; Бере́ться (бра́лося) на моро́з** *див.* **бра́тися; Моро́з бере́** *див.* **бра́ти; Моро́з бере́ з-за плече́й** *кого;* **Моро́з іде́ (ішо́в, пішо́в, подира́є** *і т. ін.*) **по́за шкі́рою (по́за шку́рою, по шкірі, по́за спи́ною** *і т. ін.*) *кому, в кого;* **Моро́зом обдає́ (пройняло́** *і т. ін.*) *кого;* **Моро́зом спину́ло за (по́за) спи́ною** *в кого* — про неприємне відчуття холоду від несподіваного, сильного переляку, переживання тощо. *Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то мороз з-за плечей бере* (Вовчок, I, 1955, 307); *Хіба забудеш рядки Шевченка, пройняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискується і мороз іде по шкірі* (Книж., М. Рильський, 1960, 165); *Як глянув* [Юр] *спідлоба на людину,— мороз ішов поза шкірою* (Хотк., II, 1966, 259); *Ще й досі, під пізній вечір, подирає мороз поза шкурою веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом* (Мирний, II, 1954, 301); *Мене острах бере, морозом обдає* (Барв., Опов.., 1902, 88); *Щось перехопило дух, серце застукало в грудях.. За спиною аж морозом спинуло* (Гр., I, 1963, 255); **Моро́з лу́скає** *див.* **лу́скати; Моро́з уда́рив** *див.* **удари́ти**.

МОРОЗЕ́НКО, а, *ч., фольк.* Пестл. до **моро́з**. *Великі шиби укві́тчалися голчастою сосниною, .. шовковою травою і всякими іншими дивовижними візерунками, що вишив та вимережав славний морозенко* (Вас., I, 1959, 79).

МОРОЗЕ́ЦЬ, о́зцю, *ч.* Зменш.-пестл. до **моро́з**. *Зималихоманка морозцем дмухнула* (Гл., Вибр., 1951, 240); *Бачура йшов по грузькій, трохи загуслі і від вечірнього легкого морозцю дорозі* (Чаб., Тече вода.., 1961, 138); *Любив мене, мати, запорожець, Водив мене босу на морозець* (Барв., Опов.., 1902, 273).

◇ **Моро́зе́ць пішо́в (побі́г** *і т. ін.*) **по́за шкі́рою (по спині** *і т. ін.*) — те саме, що **Моро́з пішо́в по́за шкі́рою** (*див.* **моро́з**). — *Я хоч і не страхополох, але й у мене морозець поза шкірою пробіг, коли вибухнула вода* (Донч., II, 1956, 34); *А що, коли він захлинеться у воді? А ж морозець побіг від цієї думки по спині* (Донч., VI, 1957, 64).

МОРО́ЗИВНИК, а, *ч.* Той, хто робить або продає морозиво. *Одного разу Саїд здалеку звернув увагу на лоток морозивника* (Ле, Міжгір'я, 1953, 303); *Нашому кращому морозивникові.. було присвоєно звання майстра першого класу* (Рад. Укр., 1. VI 1967, 2).

МОРО́ЗИВНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **моро́зивник**.

МОРО́ЗИВО, а, *с.* Заморожена солодка їжа з вершків, соку, ягід і т. ін. *Вони підійшли до буфету, де продавали воду й морозиво* (Коп., Сусіди, 1955, 66); *В ресторані замовляли пиво, морозиво, якусь воду, аби тільки сидіти тут у прохолоді* (Ле, Міжгір'я, 1953, 14).

МОРОЗИ́ЛЬНИЙ, а, е. Признач. для заморожування продуктів і т. ін. *Біля причалу Південної бухти містагероя Севастополя ошвартувалося.. судно.. Його морозильні камери ущерть заповнені рибою* (Рад. Укр., 7.VIII 1961, 4); *Морозильний траулер*.

МОРО́ЗИСТИЙ, а, е, *розм.* Досить морозний. *Він міг десь упасти,.. міг де-небудь у снігу лежати безтямки й замерзнути там у морозисту ніч* (Коб., II, 1956, 282); *Бійці з полегшенням вдихнули свіжого морозистого повітря* (Гончар, III, 1959, 256).

МОРО́ЗИТИ, о́жу, о́зиш, *недок.* 1. *перех.* Дуже охолоджувати. *Рано встала ти, Роса студена ще морозить тіло* (Фр., XIII, 1954, 409); // Примушувати когось мерзнути на холоді, морозі. *О горе! горенько мені! І де я в світі заховаюсь? Щодень пілати розпинають, Морозять, шкварять на огні!* (Шевч., II, 1963, 348); *Жінку б'є* [Іван Кривда], *знущається, не пускає в хату, морозить на вулиці* (Григ., Вибр., 1959, 118); // *перен.* Викликати в когось неприємне відчуття холоду, страху. *Глуха ніч і спів з кам'яниці морозили графиню* (Ле, Наливайко, 1957, 443); // *безос.* *Чи знаєш, що, як ти чоломкаться ідеш, Чогось мене морозить* (Греб., I, 1957, 63); *Ремо напружено дивився у північну далечінь дороги, але там не було жодної живої душі. Його почало морозити... Він відчував калатання у грудях...* (Досв., Гюлле, 1961, 108).

2. *перех.* Охолоджуючи, перетворювати на лід; заморожувати. *Бреде Микола по грузькій калюжі. За ним мороз крокує по слідах. Йде за хлоп'ям, під ноги кида стужу, Морозить сльози на худих щоках* (Гойда, Сонце.., 1951, 41); // Піддавати продукти дії холоду, морозу для тривалого їх зберігання. *Морозити рибу*.

3. *тільки 3 ос., неперех., безос.* Є (було) холодно, є (був) мороз. *Надворі морозило, дув західний колючий вітер* (Голов., Тополя.., 1965, 318).

4. *тільки 3 ос., перех., безос., перен.* Про хворобливе відчуття холоду, гарячковий стан. *Мене морозить. Щось од спини розлазиться холодними мурашками по всьому тілу* (Коцюб., I, 1955, 415); *Мене морозило, боліла голова, а температура о сьомій вечора піднялась до тридцяти дев'яти з десятими* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 101).

5. *перех., перен.* Стримувати, спиняти вияв чого-небудь. *В чорних невеличких очах доктора доглянула Целя якісь іскорки.. Було щось невідоме і зловіще в тих іскорках, щось, що відбирало Целі апетит і морозило в ній усякий порив радості* (Фр., II, 1950, 294).

МОРО́ЗИТИСЯ, о́жуся, о́зишся, *недок.* 1. *розм.* Те саме, що **замерза́ти** 1. *Земля на ніч морозилася, а вдень розкисала знов* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 139).

2. Пас. до **моро́зити** 2.

МОРОЗЙЩЕ, а, ч. Збільш. до **моро́з**. *З якого ти саду, чудовая роже? Тебе й морозище зв'ялити не може!* (Крим., Вибр., 1965, 101); *Морозище нестерпний, температура спала на вісім градусів нижче.. норми* (Збан., Сеспель, 1961, 258).

МОРО́ЗИЙ, а, е. Дуже холодний; з морозом, з морозами. *Його білий кожух то блисне, то зникне. Ось уже не стало й видно, чутно тільки, як ступні рипотять у тихому морозному повітрі* (Мирний, III, 1954, 46); *Після незвичайно довгої і лагідної осені настала відразу люта, морозна зима* (Фр., IV, 1950, 45); *Настав сірий морозний ранок* (Довж., I, 1958, 54).

МОРО́ЗНО. Присл. до **моро́зний**. *На сході морозно палала зірниця, стукнувся в двері ранок* (Ле, Наливайко, 1957, 279); // *у знач. присудк. сл. Тихо усюди й біло й морозно* (Вовчок, I, 1955, 165); *Було морозно. У лісі ще ледь сіріло. Дерева, вкриті інеєм, застигли від холоду* (Гжицький, У світ.., 1960, 68).

МОРОЗО́ВИНА, и, ж. Тріщина кори або стовбура дерева, що з'являється внаслідок сильного морозу. *Периферійна частина стовбура від морозу стискується більше, ніж внутрішня, не витримує стиску і з тріском розривається. Так утворюються тріщини — морозовини* (Стол.-буд. справа, 1957, 48).

МОРОЗО́ВИННИЙ, а, е. Який має морозовини. *Морозовинне дерево.*

МОРОЗО́НЬКО, а, ч., *нар.-поет.* Пестл. до **моро́з**. *Як скували морозоньки Дніпровую воду, Ой, звернувсь Богдан Хмельницький до свого народу* (Укр.. думи.., 1955, 565).

МОРОЗОСТІЙКИЙ, а́, е́. Який витримує температуру нижче від нуля (про рослини). *З бобових трав найбільш морозостійка конюшина біла* (Колг. Укр., 9, 1956, 30); *Хурма.. морозостійка. Сорт віргінської хурми витримує холод у 22 градуси* (Вол., Сади.., 1950, 210).

МОРОЗОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. **морозостійкий**. *Кращому росту й розвиткові та підвищенню врожайності й морозостійкості плодових дерев сприяють мінеральні та органічні добрива* (Колг. Укр., 9, 1956, 34); *Мене вже й тоді цікавили питання підвищення морозостійкості рослин* (Гончар, М. Братусь, 1951, 19).

МОРОЗОТРИВКИЙ, а́, е́, *техн.* Який витримує багаторазове зниження й підвищення температури без значного зниження своєї міцності.

МОРОЗОТРИ́ВКІСТЬ, кості, ж., *техн.* Властивість за знач. **морозотривки́й**.

МОРОЗЯ́ВИНА, и, ж. Те саме, що **морозо́вина**.

МОРО́ЗЯНИЙ, а, е. Те саме, що **моро́зний**. *Як будуть морозяні зими, то це дерево вкляне* (Сл. Гр.); *Над селом у морозяному повітрі народжуються чарівні звуки* (Ю. Янов., II, 1954, 223); // Пов'язаний з дією морозу. *Розглядаючи морозяні візерунки на вікні, поет зізнається: Де на природу йде людина в бій, там навіть лід на вікні квітне їй* (Рильський, III, 1956, 317); // Який промерз. *Вулиця рипіла морозяним снігом* (Епік, Тв., 1958, 107).

МОРО́ЗЯНО. Присл. до **моро́зяний**. *Вони ввійшли в двір — сніг під ногами морозяно рипів, аж вищав* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 653); // *у знач. присудк. сл. Розвідники повкладалися, влаштувавши постіль з плащ-палаток. Холодно уночі в гаю. Вогко і трохи морозяно* (Автом., Так народж. зорі, 1960, 211).

МО́РОК, у, ч. 1. Відсутність світла; темрява, темнота. *Під вершинами діброви Морок падати почав* (Шог., Поезії, 1958, 246); *Повертаюсь до себе через морок довгих кімнат і хитаюсь, як п'яний* (Коцюб., II, 1955, 261); *У напівпідвальне приміщення вповзли сутінки, поступово переходячи в морок* (Дмит., Розлука, 1957, 267); // Сутінок, присмерк. *Передвечірній морок раптом розвіявся — промінь зниклого за містом сонця поклав ясну смугу на дахівку сусіднього будинку* (Досв., Вибр., 1959, 243)

2. *перен.* Про що-небудь безвідрадне, безнадійне, сумне. *Гуманістичні ідеї книги «Вепхіс ткаосані» [Руставелі] — самоцвітними літерами серед мороку середньовіччя заблискотіли!* (Тич., III, 1957, 61); *Завжди, коли приїжджала, вона вносила в хату Чорноусів пожвавлення, гомінку веселість. А тепер навіть вона не могла розвіяти мороку, що панував у батьківській хаті* (Минко, Ясні зорі, 1951, 233).

МОРО́КА, и, *ж., розм.* Те саме, що **кло́піт** 2; турбота (у 1 знач.). *І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінький день і цілісіньку ніч кричить* (Стор., I, 1957, 214); *А скільки було мороки, коли стали шукати турбіну й генератора, приналаджувати сторонніх майстрів, вчити своїх колгоспних* (Ю. Янов., II, 1954, 168).

◇ **Морока́ йо́го (її́** *і т. ін.*) **зна́є** — те саме, що **Біс йо́го (її́** *і т. ін.*) **зна́є** (*див.* **зна́ти**). [П р і с ь к а:] *Таки й справді морока його знає, що воно за молодиця: і робить, і шанується, а все якимсь вовком позирає, як чуже* (Вас., III, 1960, 98).

МОРО́ЧЕННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **моро́чити** й **моро́читися**.

МОРО́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., розм.* 1. Завдавати клопоту (у 2 знач.). *Вже старші онуки виросли й повиходили заміж, а Онися все живе, неначе за неї й смерть забула, та все морочить і своїх, і чужих, та вередує* (І.-Лев., III, 1956, 211); — *Не лайтесь, бабусю, що я вас морочу!* (С. Ол., Вибр., 1959, 155); // *перен., рідко.* Турбувати, хвилювати. *На ранок Христя не знає, де ходить, що робить. Почування чогось лихого і разом доброго її душу морочить* (Мирний, III, 1954, 221); *Це питання вже кілька день морочить її, не дає спокою* (Коцюб., I, 1955, 278).

2. Уводити в оману; дурити. [М и х а й л о:] *Чи ви мене справді морочите, чи на глуз піднімаєте?* (Котл., II, 1953, 73); *А що, як то тільки* [тільки] *одно марево, що так часто морочить чоловіка в безмірних пісках безводного степу?* (Мирний, IV, 1955, 313); [Б о ж е н к о:] *Та ти все знаєш..! Чого ж ти мене морочиш?* (Довж., I, 1958, 145).

◆ **Го́лову моро́чити:** а) *(собі)* займатися чим-небудь клопітливим, думати над чимось складним. *Кілька днів Бистрик морочив голову і не був упевнений: здійснив задум чи ні? Затаївши подих, увімкнув струм* (Чорн., Красиві люди, 1961, 75); б) *(кому)* завдавати комусь клопоту, турбот. *Вона крадькома приводила лікаря, який давав мені щось снотворне, щоб я спав і не морочив голови нікому* (Ю. Янов., II, 1954, 77); в) *(кому)* збивати когось із пантелику; дурити. — *Не морочте мені, Хомо, голови — кажіть зараз: буде фабрика?* (Коцюб., II, 1955, 17).

МОРО́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок., розм.* Займатися чимось клопітливим. — *А що це ти робиш, лисичко-сестричко?* — *Рибку їм.*— *Дай же й мені?* — *Отак! Я скільки морочилась, ловила та й віддай йому! Піди сам собі налови!* (Укр.. казки, 1951, 31); *Над ним* [ділом] *морочились* [судді] *трохи не тиждень цілий* (Греб., I, 1957, 65); — *Довго морочилися конструктори, щоб зменшити вагу верстата і збільшити діаметр оброблюваної деталі, і таки збільшили!* (Вітч., 2, 1956, 104); // Довго поратися біля когось, чогось. *А мені того не хочеться,*— *Коло старого морочиться* (Чуб., V, 1874, 575); *Побачив Барабаш, що тракторист біля трактора морочиться, підійшов, спитав, що трапилось* (Головко, I, 1957, 317).

◇ **Голова́ моро́читься (моро́чилась)** *кому, у кого* — те саме, що **Кру́титься голова́ (***див.* **крути́тися)**. *Марині стало душно.., голова морочилась* (Н.-Лев., I, 1956, 99).

МОРО́ЧЛИВИЙ, а, е, *розм.* 1. Те саме, що **клопітни́й** 2. — *Перш ніж почати з вами працю, мушу сказати вам от що: ви, певне, негаразд уявляєте собі, яку складну роботу беремо ми на себе: робота має бути морочлива, довга і, може, здаватиметься навіть нудною* (Вас., II, 1959, 227); *Віті довелося зробити ще чимало в своєму невеликому, але морочливому господарстві!* (Собко, Скеля.., 1961, 68).

2. Те саме, що **на́морочливий** 1. *Перед нею мигнула блискавка, а під ногами запалась земля. Глибока, морочлива чорна безодня* (Коцюб., I, 1955, 333).

3. Те саме, що **вередли́вий** 1; капризний, примхливий. — *Ой дитино, який же ти морочливий!* (Вовчок, VI, 1956, 337); *Вже старші онуки виросли й повиходили заміж, а Онися все живе, неначе за неї й смерть забула, та все морочить і своїх, і чужих, та вередує,.. як морочлива та настирлива дитина* (Н.-Лев., III, 1956, 211).

МОРО́ЧЛИВІСТЬ, вості. ж., *розм.* Властивість за знач. **моро́чливий**.

МОРО́ШКА, и, ж. 1. (*Rubus chamaemorus* L.). Багаторічна трав'яниста або напівкущова рослина родини розових з оранжевими їстівними ягодами. *Морошка росла, як трава* (Донч., III, 1956, 109).

2. *збірн.* Ягоди цієї рослини. *Сам* [М. Гоголь] *виконував сьогодні обов'язки господаря. Наливав чай, пропонував гостям варення з морошки, бісквіти* (Полт., Повість.., 1960, 535).

МОРО́ШКОВИЙ, а, е. Прикм. до **моро́шка**; // Виго т. з морошки (у 2 знач.). *Морошкове варення.*

МО́РС, у, ч. Солодкий напій з води та соку ягід або плодів. *Готовий морс.. мусить бути цілком прозорим, без муті й осадку.. і за кольором не відрізнятися від забарвлення соку відповідних плодів і ягід* (Технол. інструкція.., 1954, 18); *Клюквовий морс.*

МО́РСКАТИ, аю, аєш, *недок., перех. і без додатка, розм., рідко.* Сильно, з розмаху бити, вдаряти. *А тут лях за чуб хватає і скляницею межи очі морскає* (Сл. Гр.).

МОРСНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і без додатка, розм.* Однокр. до **мо́рскати**. — *Смерть латинці звали mors, мабуть, через те, що як морсне, то й перекинешся, й ноги задереш, і сам не знаєш коли...* (Н.-Лев., IV, 1956, 124); — *Лумка була така, що Микитка товче собою поміж коні, та кінь морсне його підковою по чолі та зробить йому амінь* (Март., Тв., 1954, 143); — *Та як виважить* [пан] *долоню, та як морсне по виду мене...* (Тесл., Вибр., 1950, 22).

МОРСЬКИ́Й, а́, е́. 1. Прикм. до **мо́ре** 1, 2. *Сидить вона в лузі над водою, умивається сльозою, Промиває карі очі морською водою* (Чуб., V, 1874, 320); *Здоров будь, Пушкін мій, землі орга́н могучий! І ти, морська глибінь, і ви, одеські тучі!* (Тич., I, 1957, 97); *Машина мчить краєм степу, звідки на всю широчінь видно морську затоку* (Гончар, Тронка, 1963, 85); // Який є, буває над морем, біля моря. *Микола поздоровшав на чистому морському повітрі й покращав* (П.-Лев., II, 1956, 230); *Хотілось щось пережити, сильне і гарне, мов морська буря, подих весни* (Коцюб., II, 1955, 284); // Який відбувається, здійснюється на морі, морем. *То ж, бачиш, морська подоріж корисна мені не тільки сама по собі.., а ще й тим, що скорочує час їзди залізницею* (Л. Укр., V, 1956, 408); // Який живе або росте в морі. *В лимані ловилась риба більше дністрова, річана або ставна, ніж морська* (Н.-Лев., II, 1956, 223); *Морська рослина;* //Уживається як складова частина деяких зоологічних, ботанічних та ін. назв. *Морська ластівка; Морська цибуля.*

△ **Морська́ зі́рка** *див.* **зі́рка**; **Морська́ капу́ста** *див.* **капу́ста**; **Морська́ коро́ва** *див.* **коро́ва**; **Морська́ сви́нка** *див.* **сви́нка**; **Морська́ свиня́** *див.* **свиня́**; **Морськи́й вовк** *див.* **вовк**; **Морськи́й їжа́к** *див.* **їжа́к**; **Морськи́й кіт** *див.* **кіт**; **Морськи́й клі́мат** — вологий клімат без різких коливань температури, характерний для приморських країн та островів. *Клімат, у якому немає різких відмінностей між температурою зими та літа, де часто стоїть хмарна погода й випадає багато опадів, називається морським* (Фіз. геогр., 5, 1956, 97); **Морськи́й ко́ник** *див.* **ко́ник**; **Морськи́й лев** *див.* **лев** [1].

2. Пов'язаний із плаванням на морі або військовим флотом. *Благословен мечів ясних Огонь, отчизни охорона, Іржання коней бойових, Морських походів даль солона* (Рильський, I, 1956, 256); *Сажневу, який ніколи досі не бачив «живого корабля», доводилося не тільки виконувати всі роботи, але ще й вивчати морську справу* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 88); — *Я пройшов в морській піхоті Усю землю нашу двічі* (Нагн., Пісня.., 1949, 52); // Якого використовують у мореплавстві. *Морський бінокль; Морський канат;* // Признач. для плавання морем. *Морський флот;* // Признач. для моряків. *Морський одяг.*

△ **Морська́ хворо́ба** — хворобливий стан, що виникає внаслідок гойдання судна й супроводжується запамороченням, нудотою, головним болем і т. ін. *Розказували мені, що ніби на якомусь пароході* [пароплаві] *кругового рейсу умерло двоє людей від морської хвороби* (Л. Укр., V, 1956, 219); *Гойдало. Моряки не помічали хитавиці, бо «звикли до неї з колиски», а Макшеєв зблід, потім став зовсім зелений і зник, заховався в каюту, відчуваючи приступ морської хвороби* (Тулуб, В степу.., 1964, 265); **Морськи́й ву́зол** *див.* **ву́зол** [1].

МОРТИ́РА, и, *ж., заст.* Артилерійська гармата з коротким дулом для ведення навісного вогню по закритих та горизонтальних цілях. *Замок був озброєний .. гаківницями і важкими мортирами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 168).

МОРТИ́РНИЙ, а, е, *заст.* Прикм. до **морти́ра**. — *Товариш,— сказав старіший із двох* [військових] — *колишній полковник з довгими вусами,— я командир першого мортирного дивізіону* (Ю. Янов., I, 1958, 112); // Признач. для мортири. *Мортирна граната.*

МО́РУЛА, и, *ж., біол.* Одна з ранніх стадій розвитку зародка багатоклітинних тваринних організмів, що становить скупчення клітин без чітко виявленої порожнини.

МОРУ́ХА, и, *ж.* Те саме, що **по́рхавка**. *Доки Харита, охаючи над виразками на Ількових ногах, затоптувала їх морухою і обв'язувала ганчірками, .. за вікном зовсім розвиднілось* (Панч, Вибр., 1947, 194).

МОРФЕ́МА, и, *ж., лінгв.* Найменша значуща частина слова (корінь, суфікс, префікс, флексія), що складається з однієї або кількох фонем. *Домінуючою в давньому українському письменстві була так звана книжна мова, що являла собою суміш старослов'янських елементів, лексем і морфем української народної мови, полонізмів, латинізмів тощо* (Рад. літ-во, 3, 1962, 74).

МОРФЕ́МНИЙ, а, е. Стос. до морфеми. *Морфемний склад слова.*

МО́РФІЙ, ю, ч. Те саме, що **морфі́н**. *Тепер моя нога в «нормальному» стані, т. б. болить, але честь знав, спати дає без морфію* (Л. Укр., V, 1956, 187); — *Я дав їй морфію, і вона спить,— промовив лікар і вийшов з кімнати* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 251).

МОРФІ́Н, у, ч. Алкалоїд опію, що використовується як наркотичний болезаспокійливий і снотворний засіб.

Вирощують його [мак снотворний] *для одержання широко застосовуваних у медицині алкалоїдів: морфіну, кодеїну, нарцеїну й папаверину* (Колг. енц., I, 1956, 697); *м.-морфін — дуже сильна отрута, яка, однак, використовується як болезаспокійливий, снотворний засіб* (Наука.., 7, 1964, 25).

МОРФІНІ́ЗМ, у, ч. Хворобливий потяг до вживання морфіну як наркотику; наркоманія.

МОРФІНІ́СТ, а, ч. Той, хто має хворобливий потяг до морфіну. *Був то офіцерина, пияк, морфініст і шантажист, якому він колись позичив гроші під проценти* (Вільде, Сестри.., 1958, 360).

МОРФІНІ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **морфініст**. *Краще пролежати лишній місяць, ніж робить такі «проби», від яких рискуєш зробитись морфіністкою* (Л. Укр., V, 1956, 187); * У порівн. *Лице було бліде й лискуче, неначе в морфіністки* (Н.-Лев., IV, 1956, 257).

МОРФО́ЛОГ, а, ч. Фахівець із морфології (у 1 знач.). *Організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явились.. ботаніки, морфологи, систематики, агрохіміки, грунтознавці* (Довж., I, 1958, 489).

МОРФОЛО́ГІЧНИЙ, а, е. Стос. до морфології. *До морфологічних наук належать анатомія, що вивчає макроскопічну (тобто доступну неозброєному оку) будову тіла, гістологія, яка проникає в його внутрішні структури з допомогою мікроскопа* (Наука.., 10, 1958, 27); *Збагачення лексики української мови йшло поряд із розвитком, удосконаленням граматичної будови, зокрема морфологічної структури мови* (Вісник АН, 1, 1957, 53).

МОРФОЛО́ГІЧНО, *присл.* За будовою, за структурою. *Морфологічно однакові мікроорганізми мають надзвичайну різноманітність фізіологічних особливостей* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 43).

МОРФОЛО́ГІЯ, ї, *ж.* 1. Наука про будову та форму організмів, речовин і т. ін. *Морфологією називають науку, яка займається вивченням будови організмів, тобто їх зовнішньої форми* (Підручник дезинф., 1953, 153); // Будова та форма організмів, речовин і т. ін. *Морфологія іннервації м'якої оболонки мозку докладно вивчена в людей молодого й середнього віку* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 113); *У 1937—1940 рр. проф. Добринін керував комісією для вивчення морфології морських берегів* (Видатні вітч. географи.., 1954, 138).

2. Розділ граматики, що вивчає форму та будову слова, а також система форм змінювання слів певної мови. *Морфологія.. — граматичне вчення про слово, тобто розділ граматики, в якому аналізуються морфемний (чи морфологічний) склад слова й ті зміни, що відбуваються в його будові* (Сл. лінгв. терм., 1957, 97).

МОРХЛИ́Й, а, е. Те саме, що **змо́рщений** 2. *Коли підходить щось за бабуся. Лице морхле, маленьке, — як печена гливa,— в руці білий ціпочок* (Вирган, В розп. літа, 1959, 271); *Морхле яблуко.*

△ **Мо́рхле зерно́** — зерно, що засохло на колоску; недорозвинене зерно. *Скільки клопоту коло тої зернини! Галя одганяла* [відкидала] *лущене, морхле, одбирала для посіву дорідне* (Горд., Цвіти.., 1951, 14).

МОРЩА́ВИЙ, а, е. Покритий зморшками (*див.* **змо́рщка** [1]). *На продавленій скроні зібгалась морщавим шрамом загоєна кругла рана* (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 18); *Дід Журавка обернув до дітей морщаве з червоними прожилками лице* (Цюпа, Грози.., 1961, 222).

МО́РЩЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мо́рщити** й **мо́рщитися**. *Мовчанку перервав український журналіст, ще молодий чоловік, високий і худий, що сидів досі тихо, лише нервовим дриганням уст, морщенням брів і нетерпеливими рухами рук зраджуючи почування, що кипіли в його нутрі* (Фр., VI, 1951, 209).

МОРЩИ́НА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **змо́рщка** [1]. *Тільки* [тільки] *очі, незвичайно блискучі, лице, незвичайно бліде, і свіжі, глибокі морщини на чолі свідчили про те, що думка його працювала з великою натугою* (Фр., V, 1951, 417).

МОРЩИ́НКА, и, *ж., рідко.* Зменш.-пестл. до **морщи́на**. *На тім лиці не було ані одної зайвої морщинки* (Март., Тв., 1954, 119).

МО́РЩИТИ, щу, щиш, *недок., перех.* 1. Робити зморшки, складки на шкірі, обличчі тощо. *Ясь надимався, взявшись у бік рукою, супив брови, морщив своє молоде лице, щоб додати собі більше панського виду* (Н.-Лев., I, 1956, 161); *Надаремно Маруся морщив брови, думаючи, тер собі чоло — з того нічого не виходило. В голову лізли самі дурниці* (Хотк., II, 1966, 226); *Чабан Дмитро морщить чоло і дивиться кудись далеко в степ* (Ірчан, II, 1958, 407).

2. Утворювати брижі на поверхні води. *Вітер гне всі дерева, морщить всю воду* (Стеф., II, 1953, 45); *Вітер морщив у калюжах синю воду* (Грим., Подробиці.., 1956, 159).

▲ **Мо́рщити по́столя́**, *заст.* — робити, шити постоли. *Дід Шайтан ані хижки не мав, ні хатинки, а жив тим, що морщив людям постоли* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 311).

◆ **Мо́рщити** [із се́бе] **сироту́** — вдавати із себе сироту. *Особливо ж смішна була величезна.. спать Вовкуна, коли він кулився, і кривився, і морщив із себе сироту* (Фр., III, 1950, 26).

МО́РЩИТИСЯ, щуся, щишся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Покриватися зморшками (*див.* **змо́рщка** [1]). *Ніздрі* [корови] *дрожали* [дрижали], *шкіра морщилася — дрожала* [дрижала] *ціла у гарячці* (Стеф., I, 1949, 49); *Коли вона запиналася білою хусткою, то лице її видовжувалось, .. а пухкі, пожадливі, соковиті губи морщилися в старечій скорботі* (Тют., Вир, 1964, 266); *Від спеки морщилось і осипалось зелене ще листя* (Панч, Гомон України, 1954, 163); // Лежати нерівно, негладко (про одяг). *На плечах вона* [одежа] *якось морщилась, що здавалося, немов Гринько трохи горбатий* (Март., Тв., 1954, 281).

2. Морщити обличчя від незадоволення, з болю тощо. *Отець Єремія кривився, морщився, довго дивився одним оком на образи, а другим на порося* (Н.-Лев., III, 1956, 378); *Він уже не розмовляв, тільки іноді морщився з болю, але не скаржився* (Мушк., Серце.., 1962, 52).

3. *тільки 3 ос.* Покриватися брижами (про водну поверхню). *Незамітно плила ріка вперед. Лиш як вітер здіймався й шалів по степу, її гладка поверхня морщилася* (Коб., Вибр., 1949, 399).

МОРЯ́К, а́, ч. Той, хто служить у флоті. *Кажуть, що моряки, повернувшись з Африки і навіть з екватора, говорили, що там не так жарко, як тут в Одесі* (Л. Укр., V, 1956, 15); *Моряки вишикувались парадним строєм на підводних човнах* (Довж., I, 1958, 126).

МОРЯ́НКА, и, *ж.* Невеликий промисловий полярний птах родини качиних.

МОРЯ́ЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **моря́к**. *Я пройдусь бочком, Притупну аненацька, Ех, яблучко, Пісенька моряцька* (Забашта, Пісня.., 1961, 96); *Безліч різних приповідок ходило про них по Чорномор'ю, звеселяючи моряцькі компанії* (Гончар, Тронка, 1963, 150); // Призначений для моряків. *Він був у старому моряцькому одязі* (Бойч., Молодість, 1949, 104); *Моряцький картуз;* // Власт. морякам. *І ось вже трапом з моряцькою спритністю легко збігає Бутаков, а за ним — штурман Поспєлов* (Тулуб, В степу.., 1964, 285).

МОРЯ́ЧКА, и, *ж.* 1. Жін. до **моря́к**. * У порівн. — *А як з житлом у вас? — цікавиться начальник дільниці. — Та як... Залишили в Кременчуці квартиру, а тут,*

як морячка, на брандвахті живу... (Рад. Укр., 5.V 1961, 2).

2. Дружина моряка. *Він побачив Шведа, який стояв посеред двору, обіймаючи дебелу свою й рожевощоку морячку* (Ю. Янов., I, 1954, 276).

МОРЯЧО́К, чка́, ч. Пестл. до **моря́к**. — *Хочеться ще хоч раз би все те побачити... І шпиль Петропавловки, і балтійських морячків на набережній з дівчатами* (Гончар, III, 1959, 266).

МОСКАЛЕ́НКО, а, ч., *заст.* Син москаля.

МОСКА́ЛИК, а, ч., *заст.* Пестл. до **моска́ль**. *Не слухала Катерина ні батька, ні неньки, Полюбила москалика, Як знало серденько* (Шевч., I, 1963, 21); *Почувши пісню свого товариша, наймита, москалик і собі подав голос, виходячи з хати* (Л. Укр., III, 1952, 477).

МОСКА́ЛИХА, и, *ж.*, *заст.* Дружина москаля (у 1 знач.). *Увійшла й москалиха, несучи в одній руці два хліби, а в другій — здоровенну миску капусти* (Мирний, II, 1954, 228).

МОСКАЛІ́В, лева́, лéве, *заст.* Прикм. до **моска́ль**; належний москалеві. *Громадою при долині Його поховали І долину і криницю На пам'ять назвали Москалевою* (Шевч., II, 1953, 56).

МОСКАЛІ́ВНА, и, *ж.*, *заст.* Дочка москаля. — *Чи не москалівна? так же, казали, у москаля дочка вмерла...* (Мирний, I, 1949, 128).

МОСКА́ЛЬ, я́, ч., *заст.* 1. Вояк, солдат. *Баба-повитуха в чистій сорочці, командувала молодицями, неначе генерал москалями* (Н.-Лев., III, 1956, 109); *Нема пікага, тільки москалі на варті* (Коцюб., III, 1956, 350); *Не було ні хвилини, щоб Яків не допікав матері, чого вона вдруге заміж пішла й нащо вона його в москалі запроторила* (Григ., Вибр., 1959, 140).

2. Росіянин. — *Всяке ледащо поровить, як би козака в грязь затоптати.— Не діждуть вони сього, невірні душі! — каже Шрам..— Отже, щоб не діждали, батьку, так треба нам з москалем за руки держатись* (П. Куліш, Вибр., 1969, 94); *Говорять* [галичани-емігранти] *увесь час по-російськи, але з таким «акцентом», що навіть не москалям «вуха в'януть»* (Л. Укр., V, 1956, 362).

МОСКАЛЬЧУ́К, а́, ч., *заст.* Син москаля. *Коли б він був дворянин. А то що він? Писарський син. Москальчук!* (Мирний, IV, 1955, 125).

МОСКВЕ́Й *див.* **москвичі́**.

МОСКВИЧІ́, і́в, *мн.* (*одн.* **москви́ч**, а́, *ч.*; **москви́чка**, и, *ж.*). Мешканці Москви. *За почином москвичів, на підприємствах ширяться змагання за випуск продукції найвищої якості* (Рад. Укр., 2.VIII 1961, 2).

МОСКВИ́ЧКА *див.* **москвичі́**.

МОСКВОФІ́Л, а, ч., *іст.* Прибічник, прихильник москвофільства. *Любий Михайлику! .. Не тільки світа, що в вікні — не тільки людей, що москвофіли та народовці* (Л. Укр., V, 1956, 34); *До вух москвофіла Торонського дійшла чутка, що Франко.. глузував з поважної газети «Слово»* (Кол., Терен.., 1959, 43).

МОСКВОФІ́ЛЬСТВО, а, *с.* У другій половині XIX — початку XX ст. в Галичині, на Буковині та в Закарпатській Україні — суспільно-політична течія, що орієнтувалася на реакційні кола царської Росії. *Після революції 1848 р. українські поміщицько-клерикальні сили об'єдналися у Східній Галичині навколо так званого москвофільства* (Іст. УРСР, I, 1953, 533); *Москвофільство.. служило російському цареві, його поплічникам і заробляло на цьому капітал, нехтувало рідною мовою* (Рад. літ-во, 3, 1957, 52).

МОСКВОФІ́ЛЬСЬКИЙ, а, е, *іст.* Стос. до москвофілів, москвофільства. *Москвофільські видання.*

МОСКІ́Т *див.* **москіти́**.

МОСКІТИ́, і́в, *мн.* (*одн.* **москі́т**, а, ч.). Дрібні двокрилі кровоссальні комахи, поширені в тропічному та субтропічному поясах земної кулі. *На постіль надівають од москітів велику сітку, і добре спиться, бо не душно і ніщо не кусає* (Коцюб., III, 1956, 327); *Цяткою сів у кутку темний від крові москіт* (Зеров, Вибр., 1966, 114).

МОСКІ́ТНИЙ, а, е. Те саме, що **москітови́й**.

△ **Москі́тна пропа́сниця** — інфекційне захворювання, яке передають москіти. *Майже ліквідовано малярію, москітну пропасницю, трахому та ряд інших захворювань* (Наука.., 9, 1957, 26).

МОСКІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до **москі́т**. *Москітовий укус;* // Призначений для захисту від москітів. *Москітова сітка.*

МОСКО́ВКА, и, *ж.*, *заст.* Дружина москаля. *Раз він зустрів Настю. Чоловіка її взято у москалі, і вона лишилась московкою* (Коцюб., I, 1955, 26); *Недалечко від Омелькової хати жила чорнявенька, бистроока, молоденька московка, вдова Одарка* (Л. Янов., I, 1959, 307).

МОСТИ́ВИЙ, а, е, *заст.* Вельможний, іменитий, знатний. *Чи добре наш гетьман Хмельницький починив, Що з ляхами, із мостивими* [панами], *у Білій Церкві замирив..?* (Укр.. думи.., 1955, 117); [Ч а л и й:] *Та краще жить з вовками в лісі, аніж з мостивими панами на слободах!* (К.-Карий, II, 1960, 243).

Мости́вий па́не — те саме, що **Мило́сти́вий па́не!** (*див.* **ми́лості́вий**).

МО́СТИК, а, ч. Зменш. до **міст** 1. *Ген-ген видніється мостик у балці* (Вас., II, 1959, 523).

МОСТИ́НА, и, *ж.* Одна з дощок підлоги, мосту. *Раз у суботу — тоді мені пішов сімнадцятий рік — мати мене замкнула, а я підняла мостину та й вилізла з-під комори* (Стор., I, 1957, 92); *З класу подуло свіжим холодком — сьогодні мили мостини* (Вас., I, 1959, 219); *Через міст тягнуться підводи, вантажні машини.. Під бородатими копитами битюга глухо гудуть мостини* (Панч, На калин. мості, 1965, 119).

МОСТИ́ТИ, мощу́, мо́стиш, *недок.*, *перех.* 1. Суцільно вкривати каміннями і т. ін. (дорогу, площу та ін.); брукувати. *Він так мостив річище арика, Неначе досвід мав будівника* (Бажан, II, 1947, 250); — *Хіба мені спадало на думку.., що ліхтарі світять тільки по тих вулицях, де пани гуляють, що каменем мостять тільки там, де заможні люди їздять?* (Л. Янов., I, 1959, 299); *Теслярі пахли тесаним деревом, шевські учні — шкірою,.. ті, що мостять дороги,— смолою* (Томч., Готель.., 1960, 100); // Будувати, споруджувати міст, робити підлогу, щільно укладаючи одну до одної колоди, дошки тощо. *Укріплення в городах робити і мости мостити — теж смердівський обов'язок* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 35); * Образно. *Хвала ж бійцям і теслям! Вічна слава Народові, трудівнику й герою, Що мостить міст в майбутнє золотий* (Рильський, III, 1961, 10).

2. Класти, розміщати де-небудь. — *Говорячи, якось мимовільно мостила вона ближче до себе дві великі подушки у краплистих темних пошивках* (Вовчок, I, 1955, 254); *Мар'яна мостила пакунки на возі* (Вас., I, 1959, 290); // *розм.* Садовити. *Анатоль з Івашком теж прийшли.., і генерал їх мостить коло себе* (Кач., II, 1958, 367).

3. Влаштовувати, звивати (гніздо). *Малий жайворонку, не мости гнізда коло бистрого Дніпра* (Сл. Гр.); *Прилетіли лелеки й мостили на клуні в Носурі гніздо* (Донч., III, 1956, 99); — *Не знаю, нащо ви, сестриці,— Зозуля каже іншій птиці,— Гніздечка мостите щорік* (Криж., Під зорями.., 1950, 130).

4. *перен., розм.* Сильно вдаряти, бити. *Як почне мо-*

стити, то й місця живого не зоставить (Сл. Гр.); *Коні.., глухо ржучи самим черевом, в землю мостили копитом* (Тич., І, 1957, 265).

МОСТИ́ТИСЯ, мощу́ся, мо́стишся, *недок.* 1. Займати місце, розміщатися біля кого-, чого-небудь, на чомусь. *Стара циганка накладала червону люльку свіжим тютюном і вигідно мостилася на призьбі* (Коцюб., І, 1955, 375); *Душ з п'ять хлопців мостилося коло стола з книжками* (Вас., Вибр., 1954, 107); *Коли Варя, ридаючи, падала на білу гору подушок, тут уже Хома не витримував: мостився поруч, гув біля неї голубком до настання повного миру та згоди* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 32).

2. *перен., розм.* Готуватися, збиратися робити щось, стати кимось. [Марфа Варфоломіївна:] *Кажуть, що Леонід Петрович моститься тебе сватати* (Кроп., II, 1958, 270); [Оксана:] *Що це він ніби вороже зустрінувся з тобою?* [Гужій:] *Ну, ще б пак! Він же сам мостився до тебе в чоловіки* (Мам., Тв., 1962, 165); *Риболов моститься сісти кроків за двадцять від Клима* (Грим., Син.., 1950, 93).

3. Пас. до **мости́ти** 1.

МОСТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мости́ти** 1, 3. *Мостіння вулиць; Мостіння гнізд.*

МО́СТОБУДІВНИЙ, а́, е́. Який будує мости. *Мостобудівна бригада.*

МО́СТОБУДІВНИК, а́, *ч.* Той, хто будує мости. *Справжніми звитяжцями-богатирями були сьогодні для неї оті озброєні тоновими шашками бійці та дніпровські мостобудівники* (Гончар, Дорога.., 1953, 42); // Фахівець із мостобудування.

МОСТОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Будівництво, спорудження мостів. *Вперше у вітчизняному мостобудуванні в Дарниці був опущений дослідний автоматичний кесон без людей* (Знання.., 6, 1966, 1); *Є. О. Патон — видатний радянський учений у галузі електрозварювання та мостобудування.*

МО́СТОВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до **міст** 1. *Гірлянди мостових ліхтарів вигнутим ланцюгом відбивались на чорній поверхні ріки* (Дмит., Розлука, 1957, 99).

△ **Мостови́й перева́нта́жувач** — підіймальний механізм, яким перевантажують численні вантажі; складається з горизонтальної мостової ферми, що спирається на дві підпори, котрі переміщуються по рейках, і вантажного візка або рухомого поворотного крана, що пересувається вздовж ферми.

2. *у знач. ім.* **мостова́**, во́ї, *ж., розм.* Те саме, що **брук**. *Гладкі та високі коні.. кресали ясними підковами об кам'яну мостову* (Мирний, III, 1954, 256); *Зліва, справа — тротуари, Поміж ними — мостова* (Мур., Наша вулиця, 1949, 3).

3. *у знач. ім.* **мостови́й**, во́го, *ч., заст.* Той, хто збирає податок за проїзд через міст. *На мосту їх затримували.. Та комонники не слухали мостових* (Міщ., Сіверяни, 1961, 151).

4. *у знач. ім.* **мостове́**, во́го, *с., заст.* Податок за проїзд через міст.

МО́СТОВИК, а́, *ч.* Те саме, що **мостобудівни́к**. *Саперам і мостовикам після війни було багато роботи* (Хор., Ковила, 1960, 27).

МОСЯ́Ж, у, *ч., рідко.* Те саме, що **лату́нь**; жовта мідь. *Відлитий з мосяжу гуцульський постіл* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 61).

МОСЯ́ЖНИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **мосяж**; латунний. *Мосяжне виробництво;* // Зробл. з мосяжу. *Він видобув із свойого мішка велику дерев'яну орендарську люльку в мосяжній окові* (Фр., III, 1950, 221); *Широкий у пістану ремінь.. бляхою мосяженою цяткованою* [цяткованою] *побитий* (Хотк., II, 1966, 51); *Обійняв його* [хлопця] *опришок. Дарував мосяжну зброю* (Шер., Дорога.., 1957, 44).

МОСЯ́ЖНИК, а, *ч., рідко.* Майстер художніх виробів із мосяжу.

МОСЯ́ЖНИЦТВО, а, *с., рідко.* Виробництво прикрас до зброї, топірців, табівок, пряжок і т. ін. з мосяжу. *Народні майстри* [Гуцульщини] *займались різними видами прикладного мистецтва, а саме: .. кушнірством, мосяжництвом* (Гуцульська кераміка, 1956, 7).

МОСЬЄ, *невідм., ч.* У Франції та в деяких інших країнах — найменування чоловіка, що додається до прізвища або імені, а також форма ввічливого звертання до чоловіка; пан. — *Це француз! — пояснила Хомі землячка.— Мосьє Жан!* (Гончар, III, 1959, 381).

МО́СЬКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **монс**. *Супротивного начальник тюрми Носенко видався.. моською супроти слона* (Збан., Єдина, 1959, 266).

МОСЬПА́НЕ, *невідм., ч., заст.* Уживається як звертання в знач. милостивий пане добродію (у 1 знач.). — *Ей, я лиха не боюся, З ним почую, з ним і днюю... Ти втікай, бо я, мосьпане, На таких, як ти, полюю!* (Л. Укр., I, 1951, 365); *Заманулося комусь похворіти,— лягай, мосьпане, до лікарні на біле простирало, лежи й грейцара не плати* (Ю. Яновський, I, 1954, 120).

МОТА́ЛКА, и, *ж., розм.* Назва різних пристроїв для перемотування або змотування чогось (пряжі, стрічки, дроту тощо). *Я сиджу біля монтажного столу, а високий режисер ходить по кімнаті. Одною рукою я рухаю моталку, продивляючись частину фільму на руках* (Ю. Яновський, II, 1958, 22).

МОТА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Призначений для мотання пряжі, стрічки, дроту тощо. *Паша забігала в чесальний, снувальний, мотальний і красильний цехи і кликала всіх на вулицю* (Бурл., Напередодні, 1956, 239).

△ **Мота́льна маши́на** — машина, що застосовується в ткацтві для перемотування пряжі, шиток і т. ін. *Контрольні прилади на мотальних машинах тепер встановлюються за шаблоном відповідно до номера пряжі* (Рад. Укр., 29.I 1954, 3).

МОТА́ЛЬНИК, а, *ч., спец.* Той, хто займається мотанням пряжі, стрічки, дроту тощо.

МОТА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **мота́льник**. *За короткий час вони* [робітниці] *значно розширили свої технічні знання, оволоділи суміжними професіями. Так.. кожна прядильниця може замінити мотальницю* (Ком. Укр., 5, 1963, 65).

МОТА́ЛЬНЯ, і, *ж., спец.* Приміщення, де мотають пряжу, стрічку, дріт і т. ін.

МОТАНИ́НА, и, *ж., розм.* Метушня, біганина. *І ось тепер вечірньої години Не стало їх, тривог і мотанини* (Зеров, Вибр., 1966, 66).

МОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мота́ти** 1, 2, 5 і **мота́тися** 1—3. *Враз почав* [Коська] *спритно-спритно перебирати руками. Я забув про те, що в моїх руках така ж волосінь — ждав, що воно вийде з Косьчиного мотання* (Збан., Мор. чайка, 1959, 67); *Безперервне мотання з місця на місце.*

МОТА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок.* 1. *перех.* Навивати, накручувати що-небудь на щось. *Понурий отаман під дубом сидить І уси на палець мотає* (Бор., Тв., 1957, 71); — *По обіді зараз дідуньо казав йому газету читати, потому я бабуні нитки мотала* (Л. Укр., III, 1952, 633); *Якось він підсів до мене, взяв з моїх малих рук величезний клубок і почав швидко мотати.. півмітка* (Цюпа, Три явори, 1958, 9).

◇ **Мота́ти на ву́с** — брати до уваги, запам'ятовувати з певною метою. [Хома:] *О, друзі, братіс! Міркуйте та на вус мотайте* (Кроп., V, 1959, 280); *Вони сиділи*

мовчки десь у куточку і все, про що йшла мова, старанно мотали на вус (Кол., Терен.., 1959, 326).

2. *чим, неперех., розм., рідко.* Кивати, хитати (головою). *Мош-Костаки.. сидів на лаві й енергійно вимахував руками та мотав головою* (Коцюб., I, 1955, 237); // Махати рукою тощо. *Опустившися на землю, безсильно крізь сльози мотала* [Маруся] *рукою — іди, іди* (Хотк., II, 1966, 276); *Собаки угледіли Палія і побігли до нього, привітно мотаючи хвостами* (Морд., I, 1958, 131).

3. *неперех., перен., фам.* Швидко йти, бігти кудись. — *Ей, прикажчику, мотай на шлях!* (Гончар, Таврія, 1952, 297); // Іти геть, забиратися. [Р о д і о н:] *Ей, хто там копицю розсовує?! Мотай швидше звідси, а то як устану, погано буде!..* (Корн., Над Дніпром, 1960, 105).

4. *перех. і без додатка, перен., фам.* Швидко, жадібно їсти. — *Як мотає? Наче три дні не їв* (Вас., Вибр., 1954, 157); *Відкусить* [Данько] *паляниці, гляне на шматок (чи ще великий?) і пішов мотати з присьорбом* (Гончар, Таврія, 1952, 74).

5. *перех. і без додатка, перен., фам.* Те саме, що **марнотра́тити**. — *Я знаю, що писар поганий чоловік, що він мотає громадські гроші* (Н.-Лев., IV, 1956, 44); [Х р а н к о:] *Добре, бач, діло на батькові гроші жити та мотати* (Мирний, V, 1955, 137); [2-й п і д п а н о к:] *Ну, пострибай, я тобі колись зіб'ю пиху!.. Чванитися тим, що жінчине добро мотає!* (Кроп., III, 1959, 37).

МОТА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., розм.* 1. Те саме, що **хилита́тися**; теліпатися. *Довгі без кінця мережі мотались на легкому вітрі, неначе жмути чорних шнурків, вимочених у смолі* (Н.-Лев., II, 1956, 221); *Над ним* [степом] *склеплялось небо білочоле, Мотались дзвоники* (Зеров, Вибр., 1966, 71); *Кліть* [шахти] *моталася швидко, тужливо двигтячи своїм тулубом та поскрипуючи старезним кістяком* (Досв., Вибр., 1959, 199).

2. Проводити час у турботах, клопотах. *Старий Рабинович.. мотався по хазяйству, доглядаючи, щоб я часом не вайнував дурно часу* (Еллан, II, 1958, 33); — *Люди відпрацювали вісім годин — і додому. А батько ще мотається* (Автом., Коли розлуч. двос, 1959, 106); // Заклопотано метушитися, бігати. *Бігає, мотається стара Векла по хаті і не зна, за що ухопитись* (Кв.-Осн., II, 1956, 438); *Варивон Кирпатий мотався вулицями, як тріска в ополонці, то туди, то сюди* (Ковінька, Кутя.., 1960, 129).

3. *фам.* Те саме, що **блука́ти** 1; тинятися. [А д м і р а л:] *Я знаю, важко мотатися шість років по морю* (Корн., I, 1955, 70); *Батько все життя мотався по селах та хуторах* (Чаб., Тече річка.., 1961, 90).

4. Пас. до **мота́ти** 1.

МОТА́ШКА, и, *ж., текст.* Нитки або пряжа, намотані на коток.

МОТЕ́ЛЬ, ю, *ч.* Спеціальний будинок для відпочинку (ночівлі) туристів і заправляння, лагодження тощо автомобілів, мотоциклів, якими вони подорожують. *Щоб забезпечити мандрівників усім необхідним, ведеться широке будівництво туристських баз, готелів, мотелів, кемпінгів* (Знання... 10, 1967, 15).

МОТИ́В, у, *ч.* 1. Підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина. *Він вишукав собі нове помешкання.. Начко прийняв цю відомість мовчки, як тяжкий, але заслужений удар, не питав брата про мотиви цього кроку* (Фр., VI, 1951, 248); *Не можна зрозуміти людину, пояснити особливості її світогляду, мотиви її вчинків, не вивчивши суспільно-історичних умов, у яких цій людині доводиться діяти* (Ком. Укр., 4, 1966, 50).

2. *муз.* Найменша ритмічна одиниця мелодії, що складається з двох-трьох звуків, об'єднаних логічним наголосом. *Речитатив супроводять здебільшого довгі або короткі акорди, а часом і виразні, відповідно ритмізовані фрази та мотиви в оркестрі* (Осн.. дириґув., 1960, 129); *Урочисто грав духовий оркестр. У найскладніших звукових сплавах, у зіткненні мотивів, мідних сурм, голосів, литавр і нових пісень народжувалась народна героїчна симфонія* (Довж., I, 1958, 93); // Мелодія, наспів. *Веселий мотив вальса розлився по просторій світлиці* (Н.-Лев., IV, 1956, 91); *Вона* [хореографічна картина «Запоріжці»] *починається й закінчується мотивом народної пісні «Засвистали козаченьки»* (Мист., 6, 1958, 18).

3. Тема або ідея твору мистецтва. *З того, як художник трактує свої мотиви, можна пізнати його душу* (Коцюб., II, 1955, 433); *В 1871—1875 рр. і пізніше.. з'являється ряд статей і рецензій Драгоманова, одним з головних мотивів яких була оборона національного достоїнства українського народу* (Укр. літ. критика, 1959, 196); *В народній ліриці нашій бачимо ми раз у раз все більш глибокі соціальні мотиви* (Рильський, III, 1956, 157).

4. Зразок, характерна особливість (малюнка, зображення тощо). *Як сипле що або вирізує* [гуцул],— *кладе туди сто орнаментів, сто мотивів, сто барв* (Хотк., II, 1966, 68); *Орнаментальні мотиви тканини мають вигляд зірок, восьмикутників, геометризованих розеток, квітів та ін.* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 102); *Мотиви різьби* [на коморах] *є класично народними й типовими для дерева* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 25).

МОТИВА́ЦІЯ, ї, *ж.* Сукупність мотивів, доказів для обгрунтування чогось; мотивування. *Справи останніх днів вимагали від прокурора поширених мотивацій* (Собко, Справа.., 1959, 174); *Недостатня увага письменника до психологічної мотивації поведінки деяких героїв позначилась на ступені їх реалістичної переконливості* (Іст. укр. літ., II, 1956, 470).

МОТИВО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мотивува́ти**. *Мета, на досягнення якої спрямована діяльність людини, завжди чимсь мотивована* (Рад. психол. наука.., 1958, 321).

МОТИВУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Який містить у собі мотивування. *Мотивувальний матеріал.*

МОТИВУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мотивува́ти**. *Починаючи розповідь про життя Яреми картиною немилосердного визиску наймита корчмарем, поет* [Т. Шевченко] *дав глибоке соціальне мотивування приєднання свого героя до руху повсталих селян* (Іст. укр. літ., I, 1954, 224).

МОТИВУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок. і док., перех.* Наводити мотиви, що пояснюють, виправдовують певні дії, вчинки тощо; обгрунтовувати. — *Він,— мотивувала вона цю пораду,— сам один, .. буде, певно, рад, як сестра заживе в нього, оживить його самітну хату* (Коб., II, 1956, 311); *Пейзажі тут* [у «Лісовій пісні» Лесі Українки] *не лише тло, вони створюють певний настроєвий супровід до дії, допомагають розкрити характери персонажів, мотивувати їхні вчинки* (Рад. літ-во, 2, 1962, 110).

МОТИВУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **мотивува́ти**. *Подаю тут в дослівному перекладі основний розділ (§ 10) цього статуту, в якому мотивується потреба заснування цього товариства* (Фр., XVI, 1955, 147).

МОТИ́ВЧИК, а, *ч., муз.* Пестл. до **моти́в** 2. *Наспівуючи безжурний мотивчик, Ніна почала складати речі* (Коп., Земля.., 1957, 110).

МОТИ́КА, и, *ж.* 1. Найдавніше ручне знаряддя для обробки ґрунту під посів у вигляді палиці, звичайно з кам'яним або металевим клином. *Землю під посів* [у період раннього тripілля] *спушували дерев'яними*

мотиками, що мали кам'яні або рогові наконечники (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 56); *Чоловік, худий і знеділий, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою* (Л. Укр., III, 1952, 124); * У порівн. *Пірвався, як з мотикою на сонце* (Номис, 1864, № 3134).

2. *с. г.* Те саме, що **сапа́**; копалиця (у 1 знач.). *Обійде Калина всі ланки, перевірить, а потім знову до своєї ділянки повертається і береться за мотику* (Коз., Вісімсот.., 1953, 146).

△ **Ротаці́йна моти́ка** — сільськогосподарська машина для розпушування ґрунту. *Якщо до з'явлення сходів випаде дощ, посіви негайно боронують або обробляють ротаційними мотиками впоперек рядків* (Хлібороб Укр., 3, 1964, 5).

3. Те саме, що **ки́рка**. *Людей повно, а все ріпники.. Той з рискалем блудить, той з мотикою* (Фр., I, 1955, 121); *Мотика і лом були головними знаряддями праці шахтаря* (Наука.., 12, 1967, 10).

МОТИ́ЛЬ, я́, ч. 1. Яскраво-червона личинка комара-дзвонарика, що є цінним кормом для риб; смикунчик.

2. *діал.* Метелик (у 1 знач.). *Великий мотиль літав плавучим, кокетним польотом* (Коб., II, 1956, 156).

МОТИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех., с. г., рідко.* Те саме, що **розпу́шувати**. *Мотичити землю;* // Сапати, шарувати. *Мотичити буряки.*

МОТИ́ЧНИЙ, а, е. Пов'язаний із застосуванням мотики. *У племен, які населяли територію сучасної Правобережної України та Молдавії в кінці IV тисячоліття до н. е., розвивалося мотичне землеробство* (Іст. УРСР, I, 1953, 20).

МОТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **мото́к** 1.

МО́ТЛОХ, у, ч., *збірн.* 1. Старі речі домашнього вжитку, одяг, ганчір'я тощо. *Поль хапає за руку Віктора і біжить стрімголов східцями вгору. П'ятий поверх, темний коридор з усяким мотлохом* (Ів., Таємниця, 1959, 141); *Татари тягли з хати скрині з святковим одягом Повчанських і Настиним посагом. Розкинулися по траві шуби й скатертини, рушники й керсетки.. й усякий дідівський мотлох* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 142); // Непотрібні або непридатні для використання речі. *Подвір'я було закидане старими побитими бляшанками, ганчір'ям та іншим мотлохом* (Мик., II, 1957, 179); *Перестрибуючи вагонетки, наші, будівельний мотлох, підбіг* [Лодиженко] *до моторної дрезини* (Ле, Міжгір'я, 1953, 282); // *розм.* Шматки чогось потрощеного, порубаного. *Тяжко б'ються* [Змій і Трьомсин] *булавами, Далі того — келепами, Все на мотлох потрощили* (Манж., Тв., 1955, 177); *Ворожі трупи, покручені, пошматовані на мотлох, лежали по всьому узгір'ю* (Гончар, III, 1959, 419).

2. *перен., зневажл.* Погані, негідні люди; набрід, паволоч. *А то ж добре, що ти там на городі балакаєш із політницями, з усяким мотлохом?* (Сл. Гр.).

3. *перен., розм.* Те, що не має цінності, нікому не потрібне. *Здебільшого йому траплялися недотепні, а часом і гидкі книжки. Зінько не находив серед цього мотлоху того, чого шукала його розумна.. голова* (Гр., II, 1963, 329); *Організуючи новий український театр, М. К. Садовський ставив вельми серйозні завдання. Насамперед боротися з засміченням репертуару мотлохом різних доморощених драматургів* (Минуле укр. театру, 1953, 144).

МО́ТЛОХОВИЙ, а, е, *розм.* Прикм. до **мо́тлох**.

МОТЛОШИ́ТИ, шу́, ши́ш, *недок., перех., розм.* 1. Перетворювати в мотлох (у 1 знач.); рвати, ламати, трощити. *Лазар кидавсь по хаті.. і нищив все, що попадало в руки: стягав килимки, мотлошив, рвав, кидав під ноги* (Коцюб., II, 1955, 205).

2. *перен.* Сильно бити когось. *Витарабанившися* [вилізши] *на Сука, толочив* [Лемко] *його ногами, як баба капусту в бочці або жвавий парубок сіно на оборозі, мотлошив бідака* (Ков., Тв., 1958, 59).

МОТЛЯ́ТИ, я́ю, я́сш, *недок., розм.* Те саме, що **метля́ти** 1; махати. *Славко заливався дрібним сміхом, мотляючи в повітрі ручеnятами* (Досв., Вибр., 1959, 314); *Вітер тріпав папірцем, що в руці, мотляв порожньою торбинкою* (Головко, I, 1957, 126).

МОТЛЯ́ТИСЯ, я́юся, я́сшся, *недок., розм.* 1. Те саме, що **розвіва́тися**; метлятися (у 1 знач.). *Танцює, аж волоки на ногах розплутались, мотляються* (Сл. Гр.); *За плечима в кожного* [пішого] *мотлялася порожня торбинка* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 441).

2. Те саме, що **метуши́тися**. *Чумаки мотляються поміж возами* (Сл. Гр.).

МОТНУ́ТИ, ну́, не́ш, *док.* Однокр. до **мота́ти** 2, 3. *Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла* (Кв.-Осн., II, 1956, 29); *Раптом білка мотнула хвостиком і, опинившись на другім дереві, зникла у зелених вітах* (Досв., Вибр., 1959, 47); *Шинкарка мотнула з свитою в другу кімнату* (Мирний, I, 1949, 257).

МОТНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док., розм.* Швидко піти, побігти кудись; метнутися (у 2 знач.). [Явдоха:] *Прокинулись, вже сонечко височенько, мотнулася по воду, поки зварила страву — обідня доба* (Кроп., II, 1958, 425); *Швидко порозкладала* [Зоя] *прибори і мотнулася з кімнати, війнувши квітчастою спідницею* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 189).

МОТО... Перша частина складних слів, що відповідає словам: а) **мото́рний** [1] у 2 знач., напр.: мотоваго́н, мотока́тер, мотолебі́дка й т. ін.; б) **моторизо́ваний** у 2 знач., напр.: мотобриґа́да, мотодивізія, мотопідро́зділ і т. ін.; в) **мотоцикле́тний**, напр.: мотокро́с, мотоспо́рт і т. ін.

МОТОБО́Т, а, *ч.* Скорочення: моторний бот (невелике моторне судно). *Гарячі мотори гули від роботи. Опівночі в море пливли мотоботи...* (Наги., Вибр., 1950, 124); *Поряд з* [кораблем] «*Швидким*» *стояли переповнені баржі, мотоботи* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 171).

МОТОВИ́ЛО, а, *с.* 1. Знаряддя, пристосування для змотування пряжі, шовку тощо. *Одного дня по обіді Мотря витягла з своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотати* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Христя снувала на мотовило найтонщу пряжу з шпульки, одлічувала чисниці, пасма і перев'язувала їх десятчаною ниткою* (Іщук, Вербівчани, 1961, 243).

2. *техн.* Машина для змотування прокатного матеріалу (стрічок, дроту, бляхи тощо) в рулони.

3. Частина жниварки або комбайна, що нахиляє до різального апарата стебла трави, злаків та укладає їх на транспортер. *Для нахиляння трави косарка обладнана 6-планчастим двосекційним мотовилом* (Механ. і електриф.., 1953, 141); *Ніна не могла відірвати очей від величезної машини, що повільно пливла полем, розмахуючи мотовилами, залишаючи за собою купи соломи* (Коп., Земля.., 1957, 34).

МОТОВИ́ЛЬНИК, а, ч., *спец.* Той, хто працює біля мотовила (у 1, 2 знач.).

МОТОВИ́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **мотовильник**.

МОТОВО́З, а, ч. Тепловоз малої потужності для маневрової роботи та перевезення вантажів на залізничних станціях і заводських промислових коліях. *При застосуванні мотовоза на рейку також встановлюється тяговий візок, до якого знизу підвішується кабіна* (Механ. і електриф.., 1953, 468).

МОТОГО́НКА *див.* **мотого́нки**.

МОТОГО́НКИ, нок, *мн.* (*одн.* **мотогóнка,** и, *ж.*). Спортивні змагання на мотоциклах. — *А у нас в селі двадцять один мотоцикл. Кожного літа мотогонки влаштовуємо* (Коп., Земля.., 1957, 36).

МОТОГО́НЩИК, а, ч. Спортсмен, що бере участь у мотогонках. *У змаганні, яке проходило на дистанції 60 кілометрів, взяли участь 13 команд найсильніших мотогонщиків столиці України* (Рад. Укр., 8.IV 1958, 4).

МОТОДРО́М, у, ч. Місце, пристосоване для випробування мотоциклів та для спортивних змагань на мотоциклах.

МОТО́К, тка́, ч. 1. Рівно змотаний або намотаний на щось мотузок, стрічка, дріт і т. ін. *В кухню входить сажотрус.. Він прямо з роботи з драбинкою, віником і мотком мотузок* (Коч., II, 1956, 165); *Мишко висотав один кінець дроту з мотка, що висів у нього на плечах* (Мик., II, 1957, 102).

2. *діал.* Міток.— *Я вам моток пряжі напряду* (Мирний, I, 1949, 139).

МОТОМЕХАНІЗО́ВАНИЙ, а, е, *військ.* Моторизований і механізований. *В другій половині дня стрілянина стихла, і в напрямку бою пройшла на машинах мотомеханізована бригада* (Багмут, Записки.., 1961, 91).

МОТОНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док., розм.* Підсил. до **мотну́тися.** — *Ох! — ойкнула Салімонія Пилипівна. Підскочила з місця, підбігла до печі, одскочила від печі, мотонулася до мисника* (Вишня, I, 1956, 350); *В темних сінях здичавілий кіт, приснувши, мотонувся по драбині на горище* (Щупа, Грози.., 1961, 217).

МОТОПЕРЕГО́НИ, ів, *мн.* Те саме, що **мотогóнки.**

МОТОПІХО́ТА, и, *ж.* Моторизована піхота. [Д о з о р е ц ь:] *З Бишева наступають танки. Два важких, три легких. За ними біля двадцяти машин мотопіхоти!* (Баш, П'єси, 1958, 57); *Ясного сонячного дня він вів лавку винищувачів на штурмування ворожих колон мотопіхоти* (Трип.., Дорога.., 1944, 32).

МОТОПІХОТИ́НЕЦЬ, нця, ч. Той, хто служить у мотопіхоті.

МОТОПО́МПА, и, *ж.* Машина для подавання води від джерела під час гасіння пожежі, для перекачування або відкачування надлишків води тощо. *Добре збагачується вода на кисень, коли перекачують її з однієї опалонки в іншу. Для цього використовують підвісні мотори, мотопомпи, гребні колеса тощо* (Рад. Укр., 18.II 1964, 2).

МОТО́Р, а, ч. Машина, що перетворює різні види енергії на механічну; двигун (у 1 знач.). *З поля, коли прислухаєшся, долітає вуркотання мотора* (Панч, В дорозі, 1959, 233); *Глущук з Багатирем обходив усе артільне господарство і всюди бачив...: мотори рухали зерноочисні машини, каміння млина, крутили січкарню, доїли корів і підсмажували сало* (Чорн., Потік.., 1956, 203); * Образно. *Противниця моя, .. чи не була вона мотором і мого в тій хвилі сильного внутрішнього зворушення?* (Коб., III, 1956, 223).

МОТОРИЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* 1. Широке впровадження та використання моторів у всіх галузях народного господарства.

2. Оснащення армії автотранспортом.

МОТОРИЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **моторизува́ти;** // *у знач. прикм.* Оснащений автомототранспортом (про військо). *В темряві теплої серпневої ночі рушив далі до Дніпра моторизований полк* (Собко, Вогонь.., 1947, 148).

МОТОРИЗУВА́ТИ, ю́, ю́єш, *недок.* і *док., перех.* 1. Здійснювати моторизацію (у 1 знач.).

2. Оснащувати війська автомототранспортом.

МОТОРИЗУВА́ТИСЯ, ю́ється, *недок.* Пас. до **моторизува́ти.**

МОТОРИ́СТ, а, ч. Той, хто обслуговує мотори, двигуни. *Мотористи прийшли до початку робочого дня, щоб зробити пробний намив* (Дмит., Наречена, 1959, 190); *Мельник з мотористом показували їм млина і клопоталися, де тут і як краще встановити генератора* (Кучер, Трудна любов, 1960, 417).

МОТОРИ́СТКА, и, *ж.* Жін. до **моторист.** *Он і вівш на сонці блиска, І Марина — мотористка — Через росяну долину Поспіша комусь на зміну...* (Нагн., Вибр., 1957, 156).

МОТОРИ́ТИ, рю, риш, *недок., перех. і неперех., розм., рідко.* Те саме, що **робúти;** діяти (у 1, 2 знач.). *А тим часом місяць пливе оглядать І небо, і гори, і землю, і море, Та глянуть на люде* [людей], *що вони моторять* (Шевч., I, 1951, 110); *І досі все здається, що треба кудись бігти і щось моторити скоріш, скоріш...* (Л. Укр., V, 1956, 103).

МОТО́РКА, и, *ж., розм.* Моторний човен. — *Товаришу Глуховський, позич до вечора моторки вивезти сіно з плавнів* (Гончар, Новели, 1954, 138); *Маленька швидка моторка блискавично перетяла Волгу* (Собко, Вогонь.., 1947, 33).

МОТО́РНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до **мото́рний** [2]. *Хороші, красиві, моторненькі дівчата у хрещика грають* (Кв.-Осн., II, 1956, 311); — *Оце взяв собі жіночку. І гарненька, і моторненька* (Тют., Вир, 1964, 80).

МОТО́РНЕНЬКО. Присл. до **моторне́нький.** *Підкралась* [лисичка] *до вікна тихенько, вхопила пиріжок моторненько та й подалась* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 29); *Вони* [ноги] *в мене бідовенькі: моторненько плигали по коліна в снігу* (Ковінька, Кутя.., 1960, 6).

МОТО́РНИЙ [1], а, е. 1. Прикм. до **мото́р.** *Моторна деталь;* // Признач. для виготовлення моторів. *Моторний цех.*

2. Оснащений мотором, якому надає руху мотор. *Незвичайною була сівба над Дніпром у сорок четверту весну. Не гули моторні машини в полі, не красувались свіжою фарбою широкі сіялки* (Довж., I, 1958, 388); *Чути було, як на річці тріскотів мотор. То йшов моторний човен* (Трубл., I, 1955, 99).

МОТО́РНИЙ [2], а, е. 1. Проворний, спритний. *Еней був парубок моторний І хлопець хоть куди козак, Удавсь на всє зле проворний, Завзятійший од всіх бурлак* (Котл., I, 1952, 65); *Сергієві здається, ніби мати й зростом поменшала. Однак лишилася вона такою ж меткою в руках і моторною в роботі* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 16); *Моторні білочки;* // Жвавий. *Панни відразу, по першім глечику квасного підсметання, віднаходять гумор, робляться свіжі й моторні* (Фр., IV, 1950, 260).

2. Який виконується енергійно, у швидкому темпі. *Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію* (Л. Укр., III, 1952, 224).

МОТО́РНИЙ [3], а, е. Руховий (про психо-фізіологічні процеси). *Характер і ступінь впливу фармакологічного сну на моторну функцію шлунка в період травлення в собак переважно залежить від часу настання, глибини й тривалості сну* (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 209); *Координація обох рук у них* [сліпих] *досягає великої досконалості. Обидві руки виконують сенсорну й моторну функції та відіграють то опорну, то пізнавальну роль* (Рад. психол. наука.., 1958, 19).

МОТО́РНІСТЬ, ності, *ж.* Властивість за знач. **мото́рний** [2]. *Пустка ожила від однієї присутності молоді, від її моторності, від її голосів* (Речм., Весн. грози, 1961, 368); *Джміль хизувався своєю моторністю і, захопившись нею, вдарився у віконне скло* (Рибак, Час.., 1960, 261).

МОТО́РНО. Присл. до **мото́рний** [2]. *Візник моторно виплигнув із саней* (Граб., III, 1960, 92); *Снують вони [бджоли] по квітах, перелазять моторно з однієї квітки на другу, щоб швидше набрати меду* (Кол., Як вони.., 1961, 7).

МОТОРОБУДІВНИЙ, а́, е́. Стос. до будування, виготовлення моторів. *Моторобудівний завод.*

МОТОРОБУДІВНИК, а́, ч. Той, хто займається будівництвом, виготовленням моторів. *Моторобудівники Харківського заводу «Серп і молот» збільшують випуск дизелів для тракторів і самохідних комбайнів* (Роб. газ., 28.XI 1962, 1).

МОТОРОБУДУВА́ННЯ, я, *с.* Галузь промисловості, що виготовляє мотори. *Успішний розвиток машинобудування й моторобудування в значній мірі залежить від наявності високоміцних спеціальних сплавів* (Рентгеногр. мет., 1959, 295).

МОТОРО́ВИЙ, а, е. Те саме, що **мото́рний** [1]. — *В колгоспі люди не надривають пупа,— говорив Антон, крокуючи за Багатирем.— За людей працює моторова сила* (Чорн., Потік.., 1956, 203); *Моторовий човен.*

МОТОРО́ЛЕР, а, ч. Різновид мотоцикла без коляски, що має інше розміщення складових частин, менший робочий об'єм двигуна, менші колеса тощо. *Тульський машинобудівний завод випускатиме мотороле́р «Тула-200»* (Веч. Київ, 5.III 1957, 4).

МО́ТОРОШНИЙ, а, е. Який викликає почуття страху, жаху. *Сокири з моторошним хрумтінням рубали кістки, роздроблюючи мозок, а люди байдужно вештались серед застарілого запаху трупів* (Коцюб., II, 1955, 361); *Краючи повітря, як бляху, .. над головою злісно прошуміла черідка снарядів. Німо спалахнули над чужими окопами.. криваві стовпи в повітрі. Момент — моторошна тиша* (Вас., II, 1959, 36); *Холодна моторошна думка про те, що він заблудився і не зможе знайти виходу, уперше майнула в мозку Володі* (Гончар, III, 1956, 224).

МО́ТОРОШНІСТЬ, ності, *ж.* Відчуття страху, жаху. *Ремо охопила моторошність...* (Досв., Гюлле, 1961, 121); *Приємно було відчути, що близько є.. людина. Це бадьорило й гоніло прикре почуття моторошності* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 51).

МО́ТОРОШНО. 1. Присл. до **мо́торошний.** *І моторошно в темноті буран завив, як та сирена...* (Тич., II, 1957, 152); *В темряві моторошно бряжчала зброя, непокоїлися коні* (Стельмах, I, 1962, 636).

2. *кому, у знач. присудк. сл.* Про почуття страху, тривоги, яке хтось переживає; страшно. [М и х а й л о:] *Жінко! Мені щось моторошно. Чи пити, чи не пити?* (Котл., II, 1953, 60); [А п п а:] *Моторошно.. Усе мені здається, що ось-ось якесь нещастя...* (Фр., IX, 1962, 111); *Тяжко було мені й моторошно самому в полі* (Сміл., Сашко, 1954, 153).

МОТО́РЧИК, а, ч. Зменш. до **мото́р.** *Електричний моторчик легко крутить млинок* (Мушк., Серце.., 1962, 114); *Його мрія починалася з одноциліндрового моторчика на чотири сили.. і сягала до найпотужнішого корабля* (Смолич, V, 1959, 26).

МОТОЦИ́КЛ, а, ч. Дво- або триколісна машина з двигуном внутрішнього згоряння для їзди по безрейкових дорогах. *Парася Черевиківна приїхала на ярмарок не батьківськими волами, а мотоциклом* (Ю. Янов., I, 1958, 575); *Він приїхав.. на мотоциклі з коляскою* (Скл., Карпати, II, 1954, 101).

МОТОЦИКЛЕ́Т, а, ч. Те саме, що **мотоци́кл.** *Скачуть було без кінця вістові, стрекочуть мотоциклети* (Гончар, II, 1959, 364).

МОТОЦИКЛЕ́ТКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **мотоци́кл.** *Хлопець вискочив з хати і побачив перед хвірткою знайому постать живого, справжнісінького татуся, що заводив у двір мотоциклетку* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 203).

МОТОЦИКЛЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мотоци́кл** і **мотоцикле́т.** *Мотоциклетний завод;* // Пов'язаний з їздою на мотоциклах. *Мотоциклетний спорт.*

МОТОЦИКЛІ́СТ, а, ч. Той, хто керує мотоциклом, займається мотоциклетним спортом. *Шляхом залопотів повз них військовий мотоцикліст в окулярах* (Козл., Ю. Крук, 1950, 208).

МОТРОШИ́ТИ, ить, *недок., розм., рідко.* Іти, падати, порошити (про сніг). *Проти Варвари почало мотрошити сніжком; до світа і геть-то його впало* (Мирний, III, 1954, 8); *Наближався ранок. Сніжок, мабуть, стомився, перестав мотрошити* (Ряб., Жайворонки, 1957, 111).

МО́ТТО, *невідм., с.* Дотепний вислів, афоризм, що вживається як епіграф на початку книжки або розділу.

МО́ТУЗ, а, ч. Грубий мотузок. *Він [пліт] був важкий, кострубатий, і його треба було нести так, щоб не ослаб мотуз* (Коцюб., I, 1955, 355); // Налигач. *Надійшов пастушок, що вів корову на мотузі* (Март., Тв., 1954, 145); *Дідо скочили з воза, взяли підручного вола за мотуз і повернули ліворуч з головної дороги* (Томч., Готель.., 1960, 69).

МОТУ́ЗДЯ, я, *с.* Збірн. до **мо́туз** і **мотузо́к.** *Він торгував салом, мотуздям, залізяком і всякою всячиною* (Фр., V, 1951, 209); *Вночі пов'язали [моряки] пояси, мотуздя, сорочки і по скелі спустилися до моря* (Мушк., Серце.., 1962, 232); * У порівн. *Гнівом загоряються очі в діда, жили напружились, як мотуздя, м'язи на руках випинаються, мов ремінні* (Вас., Незібр. тв., 1941, 87).

◇ **Мотузя́ крути́ти (кума́ти)** *з кого* — те саме, що **Мотузки́ крути́ти (кума́ти)** (*див.* **мотузо́к**). *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна мотуздя кумати* (Кол., Терен.., 1959, 71).

МОТУ́ЗКА, и, *ж.* Те саме, що **мотузо́к.** *Ззаду [воза] упирається на мотузці корова, а спереду суворий мужик заніс над кіньми батіг. Се ярмаркова проза спішить на ніч додому* (Коцюб., II, 1955, 237); *Через вулиці з балкона на балкон перекинуті мотузки, на яких сохне білизна* (Руд., Остання шабля, 1959, 426).

МОТУЗКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **мотузо́к** і **мотузка́;** // Зроблений з мотузка, мотузків. *Мотузкова петля.*

МОТУ́ЗНИК, а, ч. Той, хто сучить, виготовляє мотузки.

МОТУЗО́К, зка́, ч. Зісукана із прядива вірьо для зв'язування або прив'язування кого-, чого-небудь. *Дівчата достали мотузка, оперезали кругом білого гарбуза й понесли до воза* (Н.-Лев., III, 1956, 25); *При дорозі стояла жінка і тримала на мотузку овечку* (Кобр., Вибр., 1954, 153); *Єгор старанно ув'язав поклажу мотузками, і коні рушили від станції* (Шиян, Баланда, 1957, 195).

◇ **Мотузки́ крути́ти (кума́ти)** *з кого* — підпорядкувавши когось своїй волі, примушувати робити, виконувати що-небудь; **Такий, що з піску́ мотузки́ су́чить** — дуже хитрий, спритний. *Людина він досвідчена, хитра. Його і в ложці не спіймаєш... Такий, що з піску мотузки сучe...* (Руд., Остання шабля, 1959, 42); **Хоч мотузки́ крути́** *див.* **крути́ти.**

МОТУ́ЗОЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мотуз́ка.** *Ось мотузочка від лупи зачепилась за тичку, прип'явши Тиховича до куща* (Коцюб., I, 1955, 209); *Вона ввійшла до їдальні, несучи в руках чималий пакет, дбайливо загорнутий у газету і зав'язаний мотузочкою* (Собко, Справа.., 1959, 185).

МОТУЗО́ЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **мотузо́к.** *Петру повагом зібрав куски кори, акуратно склав їх, зав'язав мотузочком* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 22);

* Образно. *Узяв її* [губку] *Чіпка обережно, положив у люльку, придавив нігтем. Потяг раз, удруге — осіяли сіни й важкий дим потягся невеличкими мотузочками* (Мирний, I, 1949, 333).

МОТУЗУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., перех., рідко.* Зв'язувати, обв'язувати мотузком кого-, що-небудь. — *Та то, скажи ти, треба ж було отак мотузувати людину* (Ле, Наливайко, 1957, 282); — *От матінку мою,* — *скаржився Денис, мотузуючи торбу.* — *Де що в хазяйстві найласіше — зараз же кида собі на зуби* (Тют., Вир, 1964, 242).

МОТУЗЯ́НИЙ, а, е. Прикм. до **мотузо́к** і **мотýзка**. *Чого тільки не було в тому портфелі! Мотузяний обривок, скляна планка, шматок пахучої шкіри* (Горд., Бунт, 1938, 22); // Зроблений із мотузка, мотузків. — *Не будемо вже на луб'яних возах та в мотузяних шлеях їздити!* — *сказав отець Харитін* (Н.-Лев., III, 1956, 165); *Крутим слизом Антон піднімався вгору до своєї хати й на мотузяному поводі вів гнідого коня* (Чорн., Потік.., 1956, 12).

МОХ, у, ч. Сланка спорова рослина без коріння та квітів, що росте у вогких місцях, на деревах, камінні. — *Обріс мохом сірий камінь* (Бор., Тв., 1957, 83); *Мох грубо встелив землю м'яким килимом і манить спочити* (Хотк., II, 1966, 316); *З дощової мряки виринув Вишневий хутір — з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами* (Тют., Вир, 1964, 11); *З наших рослин «компасом» може бути звичайний мох. Як відомо, у лісі чи в полі дерева й каміння обростають мохом із північного боку* (Веч. Київ, 25.I 1968, 4).

◇ **Мóхом порости́** (**обрости́** і *т. ін.*): а) давно забутися. *Що було, то мохом поросло* (Укр.. присл.., 1955, 274); *Часи князів і бояр поросли мохом* (Фр., XVI, 1955, 184); б) постаріти. *Одна на другу* [вороні] *позирали; Неначе три сестри старі, Що дівували, дівували, Аж поки мохом поросли* (Шевч., I, 1951, 298); **Се́рце обросло́ (поросло́) мóхом** *у кого, чиє* — хтось, став байдужим, бездушним. *Коли б могли Вони збудить луну і розтроюдить рани В серцях людей, що мохом поросли.. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова...* (Л. Укр., I, 1951, 165).

МОХА́СТИЙ, а, е. Який поріс мохом. *Буки були старі, мохасті* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 368).

МОХНА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **волоха́тий** 1—4; кошлатий. *Протяг* [Хома] *йому мохнату руку з карлючкуватими пальцями* (Кв.-Осн., II, 1956, 241); *Пан Темницький був.. з великими вусами і мохнатими бровами, мав рум'яні щоки* (Фр., II, 1950, 291); *Хлопець стояв перед трюмо з мохнатим рушником за плечима* (Вол., Місячне срібло, 1961, 7); *Уже горіли мохнатими і червоними, як жар, шапками будяки* (Тют., Вир, 1964, 230).

МОХНА́ТІТИ, ію, *недок.* Обростати мохом. *Лежачи і камінь мохнатіє* (Номис, 1864, № 10844).

МОХОВА́ТКА *див.* **моховáтки.**

МОХОВА́ТКИ, ток, *мн. (одн.* **моховáтка**, и, *ж.).* Клас безхребетних водяних тварин, що утворюють колонії у вигляді кущів, наростів. *На піщаному* [морському] *дні оселяються вапнисті водорості, моховатки, черви тощо* (Курс заг. геол., 1947, 165).

МОХОВИ́Й, а́, е́. Прикм. до **мох**. *Він сів на вершку гори, на м'який моховий килим* (Фр., III, 1950, 400); *Бризкало до пояса з-під мохової купини* (Хотк., II, 1966, 277); // Який поріс мохом. *Мохові болота утворюються поза річковими долинами* (Курс заг. геол., 1947, 122).

МОХОВИ́К, а́, ч. Їстівний гриб із бурою шапкою, жовтувато-зеленуватою зісподу. *У дубових і березових гаях навколо Києва є білі гриби, підберезники, моховики* (Веч. Київ, 10.VI 1961, 3).

МОХОВИ́ТИЙ, а, е. Який поріс мохом. *На лану.. Без могили, без хреста, Без усяких буде написів Моховитая плита* (Крим., Вибр., 1965, 83); *Він.. нахилився й поглянув на себе в люстерко води, яка набігла в низину по моховитому спаду* (Ю. Янов., II, 1954, 49).

МОХОВИ́ТІСТЬ, тості, *ж.* Абстр. ім. до **мохови́тий**.

МОХОПОДІ́БНИЙ, а, е. 1. Схожий на мох. *Мохоподібні рослини.*

2. *у знач. ім.* **мохоподі́бні**, них, *мн. (Bryophyta).* Тип вищих рослин, що не мають коренів і до яких належать мохи. *Нашим завданням було подати по змозі повний список мохоподібних, що зростають у степових заповідниках* (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 78).

МОЦА́К, а́, ч., *розм.* Те саме, що **сила́ч**. *Як цупко він нап'яв на плечі кобеняк! Хто з плеч зірве його додому, Хай буде той уже моцак* (Греб., I, 1957, 60); [Сировáтка:] *Ну й дівка. Моцак.* [Півень:] *У мене вдалася* (Мик., I, 1957, 39).

МОЦА́Р, я́, ч., *розм., рідко.* Те саме, що **сила́ч**. * У порівн. *Воюючи з гранітом, як моцар, Трощить він скелю за один удар* (Бажан, II, 1947, 236).

МОЦІО́Н, у, ч. Прогулянка на повітрі для відпочинку, лікування тощо. *Напруга й моціон несподівано розбудили його апетит* (Н.-Лев., IV, 1956, 121); *Лікар Патрарі не тільки заріс густою бородою, а ще й дуже поповнів; відсутність моціону й сила харчів зробили своє діло* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 112); *Добра годівля, дбайливий догляд, щоденні моціони сприяють швидкому росту й доброму розвитку телят* (Хлібороб Укр., 1, 1968, 28).

МОЦУВА́ТИСЯ, ýюся, ýєшся, *недок., розм.* 1. З великим зусиллям робити щось; силкуватися. *Дивиться* [Олекса], *як то хлопці моцуються коло смереки, а вона стоїть* (Хотк., Довбуш, 1965, 375); *Чоловік моцувався з вантажем.*

2. Боротися, мірятися силою. *Він* [Юра] *вився, як в'юн по горі, завертаючи хмару,моцувався із нею* (Коцюб., II, 1955, 341).

МОЧА́ЛКА, и, *ж., розм.* Те саме, що **мачу́лка**. *Іван взяв у руки мочалку й так заходився шарувати Артьомову спину, що шкіра стала червона* (Чорн., Визвол. земля, 1958, 149).

МОЧА́ЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до мочання. *Мочальне виробництво;* // Призначений для мочання. *Мочальний апарат;* // Вигот. мочанням. *Мочальні вироби з гуми.*

МОЧА́ЛЬНИК, а, ч., *спец.* Робітник мочального виробництва.

МОЧА́ЛЬНИЦЯ, і, *ж., спец.* Жін. до **моча́льник**.

МОЧА́ННЯ, я, *с., спец.* Дія за знач. **мочáти** 2.

МО́ЧАР *див.* **мочарі́**.

МОЧАРІ́, ів, *мн. (одн.* **мóчар**, а, *ч.).* Те саме, що **багно́** 1; драговина, трясовина. *На дні тієї щілини був мочар, росла осока та очерет* (Н.-Лев., III, 1956, 28); *Над мочаром знявся туман* (Коцюб., II, 1955, 240); *З низин тягнуло вогкістю мочарів* (Коз., Нові Потоки, 1948, 154); * Образно. *Мабуть, у жінки очі на мочарах. Антін і розважити її не мастак* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 228).

МО́ЧАРНИЙ, а, е. Прикм. до **мóчар**. *Ідуть* [канавокопачі] *в наступ на трясовину, роздирають мочарну зарість...* (Вол., Дні.., 1958, 68).

МОЧАРУВА́ТИЙ, а, е. З мочарами; багнистий (у 1 знач.). *Мочарувати луги.*

МОЧА́ТИ, áю, áєш, *недок., перех.* 1. Те саме, що **вмочáти** [1]. *А не хочеш — вибачай: ложечки не мочай* (Сл. Гр.); *Біла пара хмарою звилась над горщиком, а старі, присунувшись близенько до нього, руками вихоплювали гарячу бараболю і, мочаючи в сіль, їли...* (Коцюб., I, 1955, 87).

2. *спец.* Виготовляти щось, занурюючи в розчин, рідину. *Мочати свічки.*

МО́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **мочи́ти**. *Борців не лякають пригоди: Шлях, мочений кров'ю та потом, Нас виведе в панство свободи, Не нині, не завтра, так потім!* (Граб., І, 1959, 367); *// у знач. прикм. Вони* [хлопчики] *не повмирали ані від простуди, .. ані на голодний тиф, хоч зимою жили не раз мокрим бобом* (Фр., IV, 1950, 303); *На двох блюдах принесли Секлета й Зінька печеню й яблука мочені* (Головко, II, 1957, 48).

МОЧИ́ЛО, а, *с.* Місце (заглибина, ковбаня й т. ін.) для мочіння конопель, льону тощо. *Щоб влаштувати ...мочило, треба мати таку водойму (річку, озеро, став), з якої вода могла б надходити в мочило самопливом* (Техн. культ., 1956, 90); *Не ходи ти коло води та й коло мочила, Буде мати карікати, що-м тя зволочила* (Коломийки, 1969, 202).

МОЧИ́ЛЬНИЙ, а, е. Призначений для мочіння. *Щоб знизити кислотність мочильної води й поліпшити вимокання стебел* [конопель], *у другому обороті замочування вносили гашене вапно* (Наука.., 10, 1956, 25); *Мочильна яма.*

МОЧИ́ТИ, мочу́, мо́чиш, *недок., перех.* 1. Робити мокрим, вологим. *А як дістався* [Маруся́к до рідних гір] — *упав на землю, і цілував її, і мочив сльозами...* (Хотк., II, 1966, 104); *Високий режисер мочив хустку рідиною зі склянки (то був чай) — і клав собі на очі, що були навдивовижу червоні й запалені* (Ю. Яновський, II, 1958, 42); *// безос. Землю нещасну вдень дощиком мочить, А на ніч морозом лютим стискає* (Коцюб., І, 1955, 427).

2. Тримати у воді, у спеціальному розчині, надаючи певних якостей. *Восени, звичайно, сільські газдині мочили в мутній воді потоку коноплі* (Кобр., Вибр., 1954, 84); *Кремезні кожум'яки мочили.. і м'яли шкури* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 401).

МОЧИ́ТИСЯ, мочу́ся, мо́чишся, *недок.* 1. *розм., рідко.* Те саме, що **мо́кнути** 1.— *Іди у хату. Чого там на дощі мочишся* (Мирний, IV, 1955, 92).

2. Пас. до **мочи́ти** 2.

МОЧІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мочи́ти** 2. *Її* [корову] *купили восени на все, що зібрав батько в полі, заробила мати на мочінні та тіпанні конопель, приніс Антон* (Рудь, Гомін.., 1959, 15).

МО́ЧКА, и, *ж.* Нижня м'ясиста частина вуха людини. *Обертається* [Люба] *так, щоб добре видно було її сережки, що.. дрімають на темних мочках вух* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 93); *Вона відвернула мочку лівого вуха, зазирнула в дзеркало. Справді, там примостилася чорна цяточка* (Гуц. Скупана.., 1965, 56).

МО́ЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до **мо́чка**.

МОШВА́, й, *ж., збірн.* Те саме, що **мошка́**. *Дуже мошва диму боїться!* (Вишня, І, 1956, 329); *Над головою* [хлопців] *росм вилася мошва та комарі* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 49); * У порівн. *Про що не подумаєш, а вони* [думки] *вже тут, мов мошва ота, над головою крутяться, жалять* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 41); *Хмара мошви.*

МО́ШЕЧКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мо́шка**. * У порівн. *Із куряви щось вигляне І знов пропадає. Ніби шапка через поле Котиться, чорніє.. Ховаться... мошечкою Тільки... тільки... мріє, Та й пропало...* (Шевч., І, 1963, 279).

МОШИ́СТИЙ, а, е. Який порі́с мохом. *Стежки лісові мошисті* (Дор., Літа.., 1957, 12).

МО́ШКА, и, *ж.* Дрібна двокрила комаха, схожа на мушку. *А вона* [птиця] *наловить мошок,— Плиг на гілочку рясну* (Біл., Пташ. голоси, 1956, 5).

МОШКА́, й, *ж.* Збірн. до **мо́шка**. *Павуки снували павутиння, комарі дзижчали, мошка хмарами носилась* (Мирний, IV, 1955, 11); *Дзижчить мошка над скошеними травами* (Хотк., II, 1966, 341); *Зима там* [за Сибіром] *довга, а літо коротке. І мошки багато* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 522).

МОШКАРА́, й, *ж., збірн., розм.* Те саме, що **мошка́**. *У воду* [річки] *падала мошкара, і її метушливо хапала риб'яча дрібнота* (Донч., IV, 1957, 249); *— Забули одеколон «Гвоздика» .. А тепер мошкара життя не дасть* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 40).

МОШО́К, шку́, ч. Зменш.-пестл. до **мох**. * У порівн. *— Нехай твій тропок* [стежечка] *буде м'якенький, як мошок* (Барв., Опов.., 1902, 226).

МОШО́НКА, и, *ж.* 1. *анат.* М'яло-шкіряний мішечок, де містяться чоловічі статеві залози. *Капшук із мошонки баранця.*

2. *діал.* Гаманець, капшук із такого мішечка. *Люди витягають мошонки, лічать гроші та й дають, де треба* (Март., Тв., 1954, 49); *Мартин бере з рук п'ятку, мов залізо гаряче, й хутко ховає її до жовтої мошонки коло ременя* (Козл., Ю. Крук, 1950, 11).

МОШО́НКОВИЙ, а, е, *анат.* Прикм. до **мошо́нка** 1. *Мошонкова грижа.*

МО́ЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **мости́ти** 1. *Сіни були невеликі і вели з одного боку на довгий, теребовельськими плитами мощений ганок* (Фр., І, 1955, 272).

2. *у знач. прикм.* Який має настил із твердого матеріалу (каменю, дерева тощо). *Мощений цеглою тротуар проріс травою* (Вовчок, І, 1955, 95); *Вже давно закінчився мощений шлях, і я йшов звичайною польовою дорогою* (Смілянський, Сашко, 1957, 150).

МО́ЩІ, е́й, *мн.* Висохлі, мумифіковані рештки (інколи — окремі кістки) людини, що її церква вважає святою. *Взявши хрест із святими мощами, освячену воду і кропило, він рішився слідувати за отцем Спиридоном* (Фр., VIII, 1952, 138); *Поприкладався* [Павло] *до всіх мощей* [у лаврі], *до всіх чудотворних ікон* (Вишня, І, 1956, 7); * Образно. *— Нічого не їсте, скоро з вас мощі будуть...* (Коцюб., І, 1955, 329); * У порівн. *Вихудла, як мощі* (Барв., Опов.., 1902, 15).

МРАКОБІ́С, а, ч. Запеклий ворог прогресу, культури, науки; реакціонер. *Міністерство освіти Росії очолювали такі реакціонери, як Шварц, Кассо та ін., що призначали на посади попечителів шкільних округів найбільш завзятих мракобісів* (Іст. УРСР, І, 1953, 719).

МРАКОБІ́СІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мракобі́с** і **мракобі́сся**; реакційний. *Нішов* [Рєпьо] *в життя не торованим розумними людьми чесним шляхом, а бічним, кривулястим, з хитрунськими роздоріжжями та мракобісівськими викрутасами* (Мельн., До раю.., 1961, 58).

МРАКОБІ́СКА, и, *ж.* Жін. до **мракобі́с**.

МРАКОБІ́ССЯ, я, *с.* Погляди та поведінка мракобісів; вороже ставлення до прогресу, культури, науки. *Буржуазія Європи, налякана силою робітничого руху, кинулась в обійми реакції, воєччини, попівщини і мракобісся* (Ленін, 19, 1950, 64); *Свою мрію* [про політ у космос] *пронесло людство крізь війни та катастрофи, крізь мракобісся інквізиції, тортури середньовіччя* (Наука.., 5, 1961, 1).

МРЕ́ВО, а, *с., діал.* Марево. *Ти* [Карелія] *стоїш мені в очах лісовим озерним мревом* (Гонч., Вибр., 1959, 263).

МРЕЦЬ, мерця́, ч. Померла людина; покійник. *Палагна поправляла полотно на мерцеві, а її пальці чули холод мертвого тіла* (Коцюб., II, 1955, 352); *І помирали улітку менше. Ціле літо, бувало, місяцями немає ні одного мерця* (Мур., Бук. повість, 1959, 28);

* У порівн. *Гузир м'яв у руці оповістку і зблід на обличчі, як мрець* (Чорн., Пісні.., 1958, 76).

МРИЧ, і, *ж., діал.* Туман, імла. *Як її* [Марічку] *побачить* [Василь] *— дивиться на неї, мов крізь непрозору мрич* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 270).

МРІЙЛИ́ВИЙ, а, е. Який любить мріяти; схильний до мріяння. *— Мене в ланці дівчата звали не Марійка, а просто Мрійка,— це тому, що я мрійлива була, все мріяла-мріяла, та ото в мріях собі й жила* (Ю. Яновський, I, 1958, 316); *Коли людина опиняється на лоні природи, вона стає мрійливою* (Чаб., Тече вода.., 1961, 193); // Який вправляє замріяність. *— А знаєте,— озвався він мрійливим тоном,— захотілося мені зараз сирівцю* (Ю. Бедзик, Полкп.., 1959, 17); *Поки наша аудиторія шуміла та всідалась, він, ставши коло вікна, розгорнув якийсь томик, читав із мрійливим виглядом* (Гуц., Передчуття.., 1971, 58); // Сповнений мрій, пройнятий ними. *Близький гуркіт і хмара їдкого диму вивели дівчину з солодкої мрійливої задуми, повернули до дійсності* (Гончар, III, 1959, 173); // Який навіває мрії, спричиняє замріяність. *Вона більше не зустрічалася з ним .. Не стерегла мрійливими літніми вечорами зоряного неба* (Дім., І будуть люди.., 1964, 60).

МРІЙЛИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **мрійли́вий**. *Мрійливість його натури призвела до зухвальства* (Чаб., Тече вода.., 1961, 140).

МРІЙЛИ́ВО. Присл. до **мрійли́вий**. (А в р е л і я *(мрійливо):*) *Я довго, довго в тую ніч не спала...* (Л. Укр., III, 1952, 280); *Марина мрійливо дивилася кудись за вікно* (Собко, Звіч. життя, 1957, 81); *У широкому коридорі, заповненому дітьми, настала мертва тиша. Тільки скрипка співала жалібно, мрійливо* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 142).

МРІЙНИЙ [1], а, е. 1. Те саме, що **мрійли́вий**. *Я пам'ятаю вчительку мою, просту і скромну і завжди спокійну. Вона любила школярів сім'ю, як ми — її, задуману і мрійну* (Сос., Вірші, 1954, 18); *Коли наші погляди зустрічалися, її очі ставали мрійними і ласкавими* (Досв., Вибр., 1959, 43); *Романа охопив мрійний настрій* (Минко, Ясні зорі, 1951, 17); *Заграв оркестр, і зашумів, завирував зал, попливли в мрійному вальсі юнаки та дівчата* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 33).

2. Задуманий, замріяний. *Увійшов Володя Сосюра.. Смуглявий, мрійний...* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 109); *Олександр поклав руку дівчині на плече, вона довірливо прихилилась до нього і знову стала тиха, мрійна* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 111); * Образно. *Вишневі сади стоять мрійні, білим плесом у нагрітому степу* (Ю. Яновський, I, 1954, 259).

МРІЙНИЙ [2], а, е. Який ледве видніється, який бовваніє (у 1 знач.). *На тлі.. мрійних контурів далеких верхів, мов рухливі чічки барвисті, посілялися гуцули й гуцулки* (Хотк., II, 1966, 63); *Рівний степ. Зелений ряд могил, І мрійна далечінь, що млою синіх крил Чарує і зове до еллінських колоній* (Зеров, Вибр., 1966, 99).

МРІЙНИК, а, ч. Той, хто любить мріяти. *— Ви не лише лірик, що не пише поезій, але ще мрійник, котрий, може, й ніколи не віддавався свідомо мріям* (Коб., III, 1956, 166); *Все життя він був оптимістом і мрійником, але завжди вмів реально оцінювати обстановку* (Дмит., Обпалені.., 1962, 14); // Той, хто в мріях відривається від реальної дійсності. *Ходять по заводу чутки: лабораторний працівник з нього, мовляв, непоганий, але ж він..— мрійник, фантазер* (Шовк., Інженери, 1956, 40).

МРІЙНИЦТВО, а, *с.* 1. Те саме, що **мрійність** 1. *Флегонт збуджено заговорив зараз саме про це* [про мрії] *з усім запалом юного мрійництва* (Смолич, Мир.., 1958, 37).

2. Те саме, що **мріяння**. *— Напали на свого,— сказав художник.— Ви ж теж не відстаєте від нього в мрійництві* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 136).

МРІЙНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мрійник**. *Помітно було, що садила й поливала їх* [квіти] *із прихованою усмішкою жартівлива рука мрійниці,— і виросли вони і цвітуть тимо ж тихим, лукавим жартом дівчини-художниці* (Вас., II, 1959, 508); * Образно. *Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі, Польова моя мрійнице.. Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі, Щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла* (Мал., Звенигора, 1959, 98).

МРІЙНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Властивість за знач. **мрійний** [1]. *В Настусі дуже зарані розвилась уява та мрійність* (Н.-Лев., IV, 1956, 229); *Ладигін з дитинства відзначався спокійною поведінкою, надзвичайною чутливістю та мрійністю* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 81).

2. *рідко.* Те саме, що **мріяння**. *Тепер тільки почала Целя розуміти цілий душевний стан своєї приятельки в останніх часах. .. напади дивної якоїсь мрійності, якої у неї давніше не бувало* (Фр., II, 1950, 318); *Мрія тісно пов'язана з оптимізмом, зміцнює оптимізм, сприяє рухові суспільства вперед, якщо це, звичайно, не пустопорожня мрійність і споглядальність, а активна творча мрія, яка має реальну основу* (Ком. Укр., 5, 1966, 23).

МРІЙНО. Присл. до **мрійний** [1]. *— Завтра наш Доря кінчає десятий рік...— мрійно обізвалася Сусанна* (Коцюб., II, 1955, 368); *Я люблю осінь. Вона настроює мене елегійно й мрійно* (Коб., III, 1956, 101); *Ти мрійно дивився в морську далечінь* (Головко, I, 1957, 78); *Там парк і музика, і... пари, що мрійно ходять обіруч* (Сос., II, 1958, 343).

МРІ́ТИ [1], мрію; *мин. ч.* мрів, мріла, ло; *недок.* 1. Ледве видніти́ся; бовваніти (у 1 знач.). *На могилі кобзар сидить Та на кобзі грає. Кругом його степ, як море Широке, синє; За могилою могила, А там — тільки мріє* (Шевч., I, 1963, 53); *Верхи іх* [гір] *світять безлісними полонинами, що мріють, мов сіро-зелені плями на темному тлі* (Фр., II, 1950, 27); *А на високій горі ще довго-довго мріла тендітна постать дівчини* (Кол., Терен.., 1959, 298); * Образно. *Їм* [думкам] *страшно й радісно, якась надія мріє...* (Л. Укр., I, 1951, 176); // Ледве світитися. *Світло ледве мріло в хаті* (Н.-Лев., II, 1956, 125); // Мерехтіти (у 1 знач.). *Ми під явором сиділи, А над нами зірки мріли* (Манж., Тв., 1955, 47); *Ясна нічка в Чорногорі, місяць світить, місяць мріє* (Федьк., Буковина, 1950, 38).

2. *безос., рідко.* Те саме, що **світа́ти**. *Ще й не мріло... На Вкраїні лихіх як не бувало!* (Укр.. думи.., 1955, 151); *На сході ледве мріло* (Перв., II, 1958, 190).

МРІ́ТИ [2], мрію, мрієш, *недок., розм.* Те саме, що **мрія́ти**. *Недарма мріла матінка І наяву і в снах, Що вийде син із затінку На сонце, як весна* (Шпак, Вибр., 1952, 146).

МРІ́ТИСЯ [1], мрі́ється; *мин. ч.* мрівся, мрі́лася, лося; *недок.* 1. Ледь видніти́ся. *У присмерку ледве-на-ледве по степу росяному шлях мрівся...* (Вовчок, I, 1955, 150); *В снігах несходимих, глибоких, Де темні бори лише мрілись, В тайгі на етапнім привалі Вони несподівано стрілись* (Стар., Поет. тв., 1958, 166); *Море синьою смугою ледве мрі́ється здаля.*

2. *розм., рідко.* Те саме, що **вви́жа́тися**; привиджуватися. *Відома річ, кого огнем пече, тому скрізь вода мрі́ється* (Вовчок, VI, 1956, 267); *Куди б не скинув я оком, Образ твій мрі́ється всюди* (Граб., I, 1959, 358).

МРІ́ТИСЯ [2], мрі́ється, *недок., розм.* Те саме, що **мрія́тися**. *Де те все поділось, що тоді нам мрілось — ясне, урочисте?* (Л. Укр., I, 1951, 246); *Ти снилась, марилась*

і мрілась, Як мавка в синьому диму (Мал., Звенигора, 1959, 163).

МРІЯ, і, *ж.* 1. Те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви. — *Ті часи були для мене щасливі.., вони встають в моїй уяві, неначе пишні мрії фантазії* (Н.-Лев., V, 1966, 165); *Вже не падав тінь на Злату Улічку, вузьку та покручену пристань середньовічних мрійників-алхіміків... Сьогодні вона стала справді золотою не в мріях, а наяву* (Гончар, III, 1959, 457); *В життя перетворимо мрію, Щоб дійсністю стала вона* (Дор., Єдність, 1950, 23); // *заст.* Привид, примара. *Не встигли Улас та Юрко добре роздивитися на ту мрію, вона щезла* (Н.-Лев., III, 1956, 291).

2. Думка про щось бажане, приємне. *Мрії про такі розкішні кімнати здались їй пустими* (Н.-Лев., I, 1956, 148); — *А навіщо... мріяти? — Як — навіщо? — дивується Валентина.* — *Людина без мрій, як птах без крил. Тому, хто перестає мріяти, одразу важче стає жити* (Логв., Літа.., 1960, 274); * У порівн. *Море далеко леліє так ніжно, як мрія* (Л. Укр., I, 1951, 163); // Бажання, прагнення. *Балабуха й сам схаменувсь і втямив, що він виявив свою палку мрію, яка була зовсім не до речі, що треба було говорити зовсім не таким академічним язиком* (Н.-Лев., III, 1956, 19); *Що б я дав, щоб ти спочила трохи та була зараз зо мною! Але це тільки мрії!* (Коцюб., III, 1956, 405); *Великий Іван закінчив інститут, Одержав диплом, мрії здійснивши давні!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 7); // Предмет бажань, прагнень. *Коли в Києві організувалась була Академія художеств, мрія мого життя, я вступив і до Академії* (Довж., I, 1958, 17); — *Ти знаєш,— ще тихше промовив Генріх,— зіграти в «Гамлеті» — це мрія всього мого життя* (Смолич, Театр.., 1940, 181); // Про кохану людину. *Перед ким* [Гнатом] *на ослоні сиділа його колишня мрія, свіжа та гарна, як квітка* (Коцюб., I, 1955, 54).

3. Про щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія. *Сестрице люба, я тобі бажаю Ясного щастя (коли се не мрія!)* (Л. Укр., I, 1951, 102).

◇ **Рожеві мрії** — про щось нереальне, нездійсненне. *Чебанов просидів щось 2 години, розказував про себе й про свій замір дати концерт в Чернігові.. і т. інші рожеві мрії починаючого артиста* (Коцюб., III, 1956, 174).

МРІЯНИЙ, а, е, *поет.* Такий, що про нього мріють. *Він дім згадав, і огнище, і вітху, І добрий труд, і дружбу, і сім'ю, Її, ласкаву, ніжноруку й тиху, Свою жадану, мріяну свою* (Бажан, I, 1946, 142).

МРІЯННЯ, я, *с.* 1. Дія та стан за знач. **мріяти.** *Дрібнобуржуазним демократам властива огида до класової боротьби, мріяння про те, щоб обійтись без неї, намагання згладити і примирити, притупити гострі кути* (Ленін, 30, 1951, 88).

2. *рідко.* Те саме, що **мрія.** *Ми мусимо перемогти* [фашизм], *і тоді перед нами відкриються нечувані перспективи. Дуже багато такого, що здається нам зараз мріянням, фантазіями.., виявиться можливим і навіть мінімально скромним* (Довж., III, 1960, 189).

МРІЯТИ, мрію, мрієш, *недок.* 1. Створювати в уяві образ когось, чогось; поринати в мрії. *Одставивши ліву ногу наперед, .. він думав, він мріяв, і сам Наполеон був перед ним хлопчиком* (Ю. Янов., I, 1958, 121); — *Яка все ж таки прекрасна річ — життя! — мріяла уголос Ліда* (Кач., Вибр., 1953, 264); *Софія дивилась у світлі, проникливі очі Івана Івановича, і їй було радісно, що ось ця людина так само любить мріяти, як і вона* (Донч., VI, 1957, 374).

2. *про кого — що та з інфін.* Думати про здійснення чого-небудь бажаного; прагнути в думках до чогось. *Вони укладали плани її виховання, мріяли про її долю* (Коцюб., I, 1955, 323); *А як з першого ж дня була привітна до нього, хоча й стримана, то навіть стало здаватись Павлові.., що саме про таку дівчину він і мріяв завжди* (Головко, II, 1957, 417); *Як відомо, Коцюбинський захоплювався опришками, .. мріяв написати повість про Довбуша* (Тич., III, 1957, 358).

МРІЯТИСЯ, мріється, *недок.* Виникати, з'являтися в уяві, у мріях як бажане. *Кажуть — сироті сонечко мріється, а воно й справді гріється...* (Вас., I, 1959, 147); *Командир розказує про недавній бій — піонерам мріється подвиг бойовий, Як йому вежалися грізної пори Піонерські вогнища, сині вечори* (Перв., Райдуга.., 1960, 34); // *безос. Легко мрілось про незабутні дні* (Коп., Лейтенанти, 1947, 117).

МРУ́ЖЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мру́жити.** *Фред розуміючи примружив око. Від того мруження в Миколи мимоволі стиснулись кулаки* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 203).

МРУ́ЖИТИ, жу, жиш; *наказ. сп.* мруж; *недок., перех.* Стуляючи повіки, частково заплющувати очі; жмурити. *Наче вчора виглядав* [Матвійко] *з того хатнього, на схід, віконця та мружив очі проти блискучого сонечка* (Вовчок, VI, 1956, 296); *Хоть я ляжу спати,— Сон очей не мружить* (Сл. Гр.); [В е р б а:] *Ніяк не можу схопити вираз твоїх очей. Тільки починаю вглядатись, а ти їх спочатку мружиш, а потім заплющуєш* (Корн., Калин. гай, 1950, 63).

МРУ́ЖИТИСЯ, жуся, жишся; *наказ. сп.* мру́жся; *недок.* Мружити очі; жмуритися. *Сонце б'є їй в очі, вона мружиться і сміється* (Гончар, III, 1959, 121); *У печі тріскотіли дрова, кіт мружився на вогонь, горбом вигинав спину* (Донч., III, 1956, 127).

МРУ́КАТИ, аю, аєш, *недок., діал.* Муркотати (у 1 знач.). *Здоровий величенний кіт мурий, на сонці потягаючись, мрукає — з свого доброго талану* (Вовчок, I, 1955, 216).

МРЯ́КА, и, *ж.* 1. Густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані. *Вночі і ожеледь, і мряка, І сніг, і холод* (Шевч., II, 1963, 411); *Холодна дрібненька мряка сіялась з неба* (Коцюб., II, 1955, 86); *Накрапав той надокучливий дрібненький дощик, який у нас на Україні зовуть мрякою* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 157).

2. Те саме, що **імла́**; туман. *Надворі вже був день, але крізь густу мряку годі було на кілька кроків людей пізнати* (Март., Тв., 1954, 159); * У порівн. *Коли вечір осінній млою-мрякою повисне над містечком, хати нижче стріхи тоді на очі насувають, в сутіні загортаються* (Головко, I, 1957, 140).

МРЯ́КОВИНА, и, *ж., розм.* Те саме, що **імла́**; туман. *Посіріле, лахмате від мряковини небо навалилося на землю* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 391).

МРЯКОВИ́ТИЙ, а, е. Із незначним туманом, мрякою. *Мряковитої осінньої ночі в лісах під Києвом об'єднана колона південців* [партизанів із Таврії] *нарешті зустрілася з регулярними радянськими військами* (Гончар, II, 1959, 145).

МРЯЧИ́ТИ [1], и́ть, *недок.* Падати дуже дрібними краплями (про дрібний густий дощ). *Дрібен дощ, мов крізь сито, мрячив* (Стар., Облога.., 1961, 5); *Надворі мрячив набридливий дощ* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 210); // *безос. Надворі мрячило* (Збан., Переджнив'я, 1960, 399).

МРЯЧИ́ТИ [2], и́ть, *недок., діал.* Мріти (*див.* **мріти** [1]). *Ледве мрячила вона* [шаланда] *серед хвиль* (Ю. Янов., Вершники, 1939, 25).

МРЯ́ЧКА, и, *ж.* Зменш. до **мря́ка.** *Над головою стримів у небо гострий шпиль дзвінниці, а із сірих хмар.. сіяла мрячка* (Панч, В дорозі, 1959, 19); *Немов павутиння,*

осіння мрячка застеляв світ перед очима (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 357).

МРЯ́ЧНИЙ, а, е. Із туманом та дрібним густим дощем; із мрякою (про погоду). *У мрячну синяву сповите верхів'я* (Коб., I, 1956, 73); *Почалися обложні осінні дощі. Потягнулися короткі, тьмяні, мрячні дні* (Коз., Сальвія, 1959, 117); // Повитий мрякою, туманом; туманний. *Повітря було лагідне, сонце через мрячне небо кидало бліде проміння* (Кобр., Вибр., 1954, 106); // Дуже дрібний, схожий на мряку (у 1 знач.). *День почався мрячним, осіннім дощиком* (Вільде, Сестри.., 1958, 438).

МРЯ́ЧНО, *присудк. сл.* Про наявність мряки, туману. *Ось уже і перші осінні приємності починаються. Мрячно, холодно, паде дрібний дощик* (У. Кравч., Вибр., 1958, 310).

МСТА, мсти, *ж., поет., уроч.* Помста. *Не втечете І не сховается; всюди Вас* [лихих синів України] *найде правда-мста* (Шевч., II, 1963, 379); *А тільки злоба в серці запалає, Мсти забажа моя рука слаба, В той час ніщо спинити не здолає* (Граб., I, 1959, 312); [М и к и т а:] *А я клянусь зректися мсти і зла, Щоб тільки ти спокійною була* (Коч., П'єси, 1951, 71).

МСТИ́ВИЙ, а, е. Схильний до помсти. — *Він чоловік без серця, без душі, мстивий, а до того консерватист до смішності* (Коб., I, 1956, 152); *Мстивий і чванливий Бова почав робити все, що міг, щоб чимось дошкулити, допекти Білецьких* (Ткач, Арена, 1960, 146); // Який виражає, містить у собі помсту; сповнений помсти. *Очі козацькі променіли одвагою, серця козацькі кипіли гнівом мстивим...* (Вовчок, I, 1955, 332); *Недобре, мстиве почуття душило його, палив біль щойно завданої образи* (Гончар, Людина.., 1960, 21); *Був злий* [Геннадій] *на весь світ. З душевної каламуті його випльоджувалося щось таке мстиве. Хотілося завдати прикрості й іншим* (Вол., Місячне срібло, 1961, 132).

МСТИ́ВІСТЬ, вості, *ж.* Властивість за знач. **мсти́вий**. *В очах його засвітилася мстивість. Він дивився з-під лоба, якось по-вовчому на Комашка* (Н.-Лев., V, 1966, 160); *На обличчі* [пана Купи] *не видно було які тіні збентеження, світились тільки злість, досада й панська мстивість* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 226).

МСТИ́ВО. Присл. до **мсти́вий**. *Писар мстиво й голосно зареготався* (Н.-Лев., IV, 1956, 167); *Після вчорашньої поїздки з штабу фронту Матусенко в бою мстиво відводив душу* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 85); *Оченята блищали мстиво, вогнисто* (Рибак, Зброя.., 1943, 166).

МСТИ́ТИ, мщу, мстиш, *недок.* Те саме, що **мсти́тися**. *У краї здійметься війна — Не задрижить гішпанка* [іспанка] *жвава; Убито друга — мстить вона* (Граб., I, 1959, 233); *Одурили його, поставили не туди — і от мучився він тепер. Мстив усім за дисгармонію свого життя* (Хотк., II, 1966, 192); *Нате вам за Україну! Мстити вам* [фашистам] *я не покину, поки й житиму сама!* (Тич., II, 1957, 100).

МСТИ́ТИСЯ, мщу́ся, мсти́шся, *над ким—чим, кому, на кому і без додатка, недок.* Здійснювати помсту над кимось, чимось. *Для неї здалося, що невістка.. мститься над нею за товсті сорочки* (Н.-Лев., II, 1956, 296); *Пішла чутка-поговірка по всьому селу. Усі винуватять Пріську: то вона мститься на Хведорові за дочку* (Мирний, III, 1954, 59); [Б у р л а к а:] *Захотілось йому, бач, молоду Олексину собі висватать, а та йому гарбуза піднесла, і то він так мститься* (К.-Карий, I, 1960, 51); *Щойно радянське військо вигнало окупантів з рідного села, дев'ятнадцятирічний юнак попрощався з батьківською хатою і пішов мститись ворогові, що сплюндрував рідний край* (Добр., Тече ріка.., 1961, 7).

МТС, *невідм., ж., іст.* Скорочення: машинно-тракторна станція. *Не на Рейні, не на Марні,— в МТС пошлем друкарні — це ж у нас, у нас!* (Тич., I, 1957, 168).

МУ, *виг.* Звуконаслідування на позначення ревіння корови, вола. *Замукав віл мурий, жадно шию витягши в степ. А зі степу, з далини, як відгук: — Му-у!..* (Головко, I, 1957, 198).

МУА́Р, у, *ч.* 1. Шовкова тканина з мінливим полиском. [П о е т *(задумується):*] *Прекрасне убрання справлю їй* [дружині] *— муар,— дадуть чималий гонорар. Се буде свято їй тепера...* (Л. Укр., I, 1951, 302); *На білому муарі там* [у футлярі] *схрещено два невеличкі прапорці* (Смолич, Мир.., 1958, 82); * Образно. *Переливалося море ніжним заштилеником муаром* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 290).

2. *друк.* Зайві світлі й темні смуги, що з'являються на відбиткові з автотипного кліше при неправильному його виготовленні.

МУА́РОВИЙ, а, е. Прикм. до муа́р 1. *Муарове виробництво;* // Зроблений з муару. *Павло схопив обидві муарові стрічки з безкозирки і затиснув їх зубами, щоб вітер не зірвав* (Кучер, Прощай.., 1957, 5); // Схожий на муар. *Муаровий полиск.*

МУА́РУВА́ТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех., спец.* Надавати тканині, паперові тощо мінливого полиску.

МУГИ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **муги́кати**. *За дверима.. шкряботіння ущухло. Натомість чужинець зачув мугикання якоїсь пісні* (Досв., Гюлле, 1961, 23); *— Мені коли б оце додому,— чую тихо проказані слова. У відповідь почулося чиєсь мугикання* (Кол., На фронті.., 1959, 85); * Образно. *З приходом її* [матері] *усе зразу повеселіло: і хата мов прояснилася, наче вступило в неї сонце, і самовар дужче заблищав, переводячи своє журливе мугикання на дрібну веселу пісеньку з перебоями* (Мирний, I, 1954, 323).

МУГИ́КАТИ, муги́каю, муги́каєш *і* муги́чу, муги́чеш, *недок.* 1. *перех. і без додатка.* Стиха, невиразно наспівувати. *А Петрусь, Її єдиная дитина, Гуляв собі пренеповинний В саду та арію якусь Мугикав стиха* (Шевч., II, 1963, 246); *Микола час од часу мугикав, підсідав до піаніно, брав акорди* (Досв., Вибр., 1959, 16).

2. *неперех.* Вимовляти «гм», «мг» і т. ін. *Любим голосом малює* [мати] *йому картину.. серед малих діток, що одно говорить, друге белькоче, а третє в колисці мугиче* (Мирний, I, 1949, 181); *Солдат показує фельдфебелю свою записну книжку, фельдфебель схвально мугиче* (Ю. Янов., I, 1954, 186).

Муги́кати під ніс *що:* а) тихо наспівувати щось. *От і пішла* [Домаха].. *То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче* (Кв.-Осн., II, 1956, 17); *Один* [юнак] *лиш не спить у пітьмі коридора, Тихенько мугиче під ніс «Єрмака»* (Перв., II, 1958, 350); б) тихо, невиразно щось говорити. *Він читав більше про себе, коли-не-коли стиха мугикаючи щось під ніс* (Мирний, IV, 1955, 373).

МУГИКНУ́ТИ, ну, неш, *док., розм.* 1. Однокр. до **муги́кати** 2. — *А я тобі й забула хвалитись: до тебе Чіпка заходив.. — Ага!.. Чого ж це?.. — Не знаю.. — Гм,— мугикнув Грицько* (Мирний, I, 1949, 271); *Прокашлявшись і кілька разів мугикнувши, заговорив Дем'ян Опанасович* (Коз., Сальвія, 1959, 174).

2. Невиразно що-небудь сказати. *Кописткa мугикнув: — На бабські пересуди я не зважаю, своїм розумом перебуваюсь* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 27); — *Єфрейторе, принесіть з машини вечерю.— Угу! — мугикнув щось нерозбірливе єфрейтор* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 178).

МУГИ́Р, я, *ч., зневажл., лайл.* Вайлувата, неотесана, груба людина. *Пошили сині всім жупани, На спід же білії каптани,— Щоб був козак, а не мугир* (Котл., I,

1952, 187); *Не хотів він уславитися, як простакуватий мугир, і стати знов посміховищем пана Потоцького* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 34).

МУГИ́РКА, и, *ж., зневажл., лайл.* Жін. до **мугúр**. [Лукерія Степанівна:] *Спасибі тобі, донечко! То це ти вже мене до наймички рівняєш, до якоїнебудь репаної мугирки?* (Кроп., II, 1958, 275).

МУГИ́РЯКА, и, *ж., зневажл., лайл.* Збільш. до **мугúр**. [Марфуша:] *Довідаюсь, чи правда ж тому, що вона покохала якогось простого парубка?.. Ну, якщо тому правда, то.. виміняла шило на швайку: дияконенка на якогось мугиряку!* (Кроп., II, 1958, 333).

МУДРАГЕ́ЛЬ, я, *ч., розм., ірон.* Той, хто багато роздумує, обмірковує.— *Та я вже бачила таких мудрагелів* (Свидн., Люборацькі, 1955, 30); *Мене він не хотів мати радним через те, що я — мудрагель. Побоюється, що забагато знаю за його вчинки* (Март., Тв., 1954, 212); *Його трохи гостре обличчя, маленькі колючі й дуже цікаві очі чимось нагадували Кардашеві колгоспних дідів-мудрагелів* (Жур., Звич. турботи, 1960, 19).

МУДРА́К, á, *ч.* 1. *розм.* Те саме, що **мудре́ць** 2. *Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору* (Граб., I, 1959, 250).

2. *ірон.* Те саме, що **мудраге́ль**. — *Задля тих мудраків, що отаке* [книжку про соціалізм] *пишуть або про се базікають, є у мене, щоб ви знали, добра схованка... Отака!— додав він* [становий] (Мирний, IV, 1955, 360); *Е, та він у мене мудрак на всячину* (Сл. Гр.).

МУДРА́ЦІЯ, ї, *ж., жарт., ірон.* Те саме, що **му́дрість** 3. *Вони* [ковзани] *робляться так: береш по довжині чобота брусочок.., вистругуєш з нього копаничку, робиш східчик для каблука, а низом рівненько пропускаєш дріт.. От і вся мудрація* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 11); *То ж, як бачите ви,— королем Не така вже мудрація бути* (Воскр., З перцем!, 1957, 256).

МУДРЕ́ЦЬ, я́, *ч.* 1. Людина, що має великий розум, досвід, глибокі знання; мудра людина. *Перед мене, де причали Виноградарських човнів, Мудреці людей навчали, Щоб життя цвіло, як спів* (Рильський, Мости, 1948, 67); *О Джамбул, ти в юності своїй, навчившись від мудреця Сюмбая говорити тільки правду, одним із перших виступав проти царів та баїв* (Тич., III, 1957, 67); *На голубій, оксамитній канапі сидить Анненков — величного вигляду старець із срібними кучерями і бородою, з лагідним обличчям мудреця* (Коч., III, 1956, 123).

2. Мислитель, філософ. *Мудрець же фізику провадив.. І думав, відкіль взявся світ?* (Котл., I, 1952, 143); *Мій Херемоне стоїку, смерть вихвалявш надміру? Хочеш мені показать вдачу і дух мудреця?* (Зеров, Вибр., 1966, 345).

3. *ірон.* Той, хто багато роздумує, обмірковує; мудрагель. [Горнов:] *Довго ще по селах отакі мудреці, як ваш писар, морочитимуть мирян* (Кроп., I, 1958, 390); — *Посіяли на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів — довгі рублі в дурну кишеню. — Ви, я бачу, також мудрець за чужою спиною* (Тют., Вир, 1964, 76).

МУ́ДРИЙ, а, е. 1. Наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід; розумний, досвідчений. *Мудрим ніхто не вродився* (Номис, 1864, № 6500); *Мудрий дід мовляв мені колись: Що вік живи, учися, стережись І пам'ятай, що є на світі свині* (Гл., Вибр., 1951, 160); *Червона Армія перемогла всіх інтервентів, тому що боротьбою керувала комуністична партія на чолі з мудрим Леніним* (Панч, Вибр., 1947, 387); // *у знач. ім.* **му́дрий**, рого, *ч.* Про розумну, досвідчену людину. *Догана мудрого більше стóїть, як похвала дурного* (Номис, 1864, № 5686); *Все йде, все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось? відкіля взялось? І дурень, і мудрий нічого не знає* (Шевч., I, 1963, 71); // Який виражає розум, проникливість. *Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб вгадати з них план, а заразом щоб і збагнути й настрій її душі* (Коб., III, 1956, 284); // Написаний розумно, з глибоким розумінням і узагальненням чогось. *Вчіться, діти: мудра книжка Скаже вам чогось багато З того, що колись другими І посіяно й пожато* (Щог., Поезії, 1958, 164); *Воїн і поет грузинський Ненаситний розум мав, Він не тільки мудрі вірші В'язав мудрою писав,— Добрим людям на потребу Млин новітній малював* (Рильський, III, 1961, 110).

2. Який ґрунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді. *Мені, було, аж серце мліло,.. як хотілось, Щоб хто-небудь мені сказав Хоч слово мудре* (Шевч., II, 1953, 200); *З миру по нитці — голому сорочка. Максим зарубав собі на умі, що це наймудріше правило на світі* (Мирний, I, 1949, 233); *Лукія замислюється: І такі мудрі думки народжуються в її дівочій голові, наче їй не двадцять років, а вдвоє більше* (Донч., III, 1956, 44).

3. *ірон.* Те саме, що **хи́трий**. *І на Січі мудрий німець Картопельку садить, А ви її купуєте, Їсте на здоров'я Та славите Запорожжя* (Шевч., I, 1963, 333); [Водяник:] *Яка ти мудра! Іди на дно! Доволі тут базікать!* (Л. Укр., III, 1952, 190).

4. *розм.* Нелегкий, складний для виконання, для здійснення. [Галя:] *Хазяйства нас не вчать. Та хазяйство не така мудра штука, щоб його у гімназії вчити* (Мирний, V, 1955, 134); *Прийшла, значить, революція,— сидить Ілліч у Кремлі. Державою керує, мудрі справи вирішує, на білих шле червоних армійців воювати за свободу* (Ю. Янов., I, 1954, 7).

5. *розм., рідко.* Дуже добрий, смачний. — *Ходімо, Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу* (Кв.-Осн., II, 1956, 187); *О, та мудра ж і сивуха!* (Пісні та романси.., II, 1956, 17).

МУДРІ́Й, я́, *ч., розм., ірон.* Те саме, що **мудре́ць**. — *Краще, коли б.. кожен жив у достатках. Так нема ж цього. І ніякі мудрії цього не вимудрують, поки народ сам своєю головою та своїми руками за це не візьметься* (Головко, II, 1957, 201); *Кандиба рвучко повернувся до Бровка і аж затрясся від сміху: — Мудрій, ах ти..! Що він викаблучує, га?* (Добр., Тече річка.., 1961, 54).

МУ́ДРІСТЬ, рості, *ж.* 1. Властивість і якість за знач. **му́дрий** 1—3. *Від нього віє мудрістю людини, що багато набачилась і натерпілась на своєму віку, не втративши, проте, життєвої радості* (Збірник про Кроп., 1955, 267); *Великим і багатогранним є геній Володимира Ілліча Леніна, що поєднав у собі мудрість найвидатнішого теоретика з кипучою діяльністю революціонера-практика* (Ком. Укр., 4, 1960, 45); *У землю і вогонь, у силу людських рук, У мудрість книг людських залюблений без міри. Навік затаврував він* [М. Горький] *животіння сіре* (Рильський, II, 1960, 302).

2. Глибоке знання, розуміння, узагальнення чогось; досвід. *Якби ви вчились так, як треба, То й мудрість би була своя* (Номис, 1864, № 6047); — *Недурно каже народна мудрість: хрін за редьку не солодший* (Тулуб, В степу.., 1964, 156); *На цей раз Гайсин прокинувся від скрипучого голосу господині, яка вичитувала комусь за дверима правила житейської мудрості* (Папч, На калин. мості, 1965, 158); *Скільки мудрості в поглядах* [Оленчука] *на життя, скільки людяності, доброти в серці* (Гончар, II, 1959, 60).

3. Що-небудь складне, трудне. *Дивно було, що Духнович, цей факультетський вільнодум і філософ, який*

залюбки студіював навіть позапрограмні науки, так до ладу й не міг збагнути мудрість статуту караульної служби (Гончар, Людина.., 1960, 10); — *Скажу тобі, Кукубенку, спасибі. Це не велика мудрість сказати вірне докірливе слово, а більша мудрість сказати таке слово, яке, не поглумившись над бідою чоловіка, підбадьорило б його і дало б йому духу* (Довж., І, 1958, 247).

Зу́би му́дрості *див.* **зуб.**

МУДРІ́ТИ, і́ю, і́єш, *недок.* Ставати мудрим. *Як голова сивіє, то чоловік мудріє* (Укр.. присл.., 1955, 86).

МУ́ДРО, *присл.* 1. Із знанням справи; розумно. [Єписко п:] *Безумний мовив мудро ненароком: ми будемо світити світлом правди* (Л. Укр., II, 1951, 434); *Він мене добре вчив, мамо, і мудро* (Коб., II, 1956, 323); *Заводи-велетні, де людський розум Керує мудро, вугілля й чорнозем, Картини й книги, статуї й доми — Це наше все* (Рильський, II, 1960, 158).

2. Уміло, майстерно. *Повісила на кілочок чистий рушник, довгий та предовгий, та мудро усякими цвітами вишитий* (Кв.-Осн., II, 1956, 320); [Старшина третій:] *А мудро співає! коли не послухаєш, усе іншу. Підкрадьмось, братці, та послухаєм* (Шевч., І, 1963, 96); *Навіть у будень носила* [Палагна] *шовкові хустки, дорогі й писані мудро* (Коцюб., II, 1955, 342).

3. *розм., іронічно.* Хитро, лукаво. *А сам, говорячи так, збоку якось на неї дивиться мудро, що горда удова тільки зчервоніє* (Вовчок, І, 1955, 185); *Чув Хо, як сільський учитель обіцяв хитро-мудро керувати поміж підводними камінням сучасних порядків, а таки.. досягти мети своєї...* (Коцюб., І, 1955, 172).

МУДРО́ВАНИЙ, а, е, *розм.* 1. Вишукано, вигадливо зроблений, пошитий і т. ін. *Гарненькі шляхетні панянки в мудрованих зачісках та легких, як хмаринка, вбраннях відтанцювали мазурку* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 50); *Шляхтянки з служницями вишукували собі по крамницях мудровані вбрання* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 7).

2. Хитрий, виверткий.— *То Шпак мудрований хотів мене звести, — Жалівся менший брат* [голуб] (Гл., Вибр., 1951, 77); *З голови ніяк не міг викинути* [князь] *й забути образу від реєстровців Косінського та мудровану відповідь коронних гетьманів* (Ле, Наливайко, 1957, 37).

МУ́ДРОЩІ, і́в, *мн.* 1. Те саме, що **му́дрість.** — *Я не заздрю мудрощам мудрих, і не надить мене спокій спокійних на прославленій ними землі...* (Коцюб., II, 1955, 365); — *Зайшов подивитися* [на гру] *з цікавості. Бачу — ніяких мудрощів нема...* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 279).

2. *іронічно.* Те саме, що **мудрува́ння.** [Парвус *(вибухнув глумливим реготом):*] *Ха-ха, ха-ха! О, мудрощі поганські! Які ж глибокі! Наче брід в посуху!* (Л. Укр., II, 1951, 474).

МУДРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія або її наслідки за знач. **мудрува́ти.** *Незважаючи на.. мудрування вульгаризаторів, великі твори мистецтва минулого продовжували існувати, задовольняючи пізнавальні й естетичні потреби людей нового, радянського часу* (Рад. літ-во, 2, 1957, 3); — *Ану, викладай, Артеме, що там уже вимудрував? — Яке там мудрування! Картина, як на долоні* (Головко, II, 1957, 403); — *Коли повчите — віддамо без хитрощів. Ми люди прості, без мудрувань живемо,— говорить* [Марія] *з серцем* (Стельмах, І, 1962, 309); *Тяжко й велично упали* [філософи] *додолу з вершин мудрування* (Зеров, Вибр., 1966, 146).

МУДРУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок.* 1. Удаватися в зайві й непотрібні міркування. *Не мудруй багато, а працюй завзято* (Укр.. присл.., 1955, 389); — *Хлопці! Геть його з дороги! Хай так дуже не мудрує!* (Л. Укр., II, 1951, 366); // Вигадувати, робити щось незвичайне. *Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будемо дивитись, що той мудрує* (Кв.-Осн., II, 1956, 269); [Лука:] *Текла собі річка тихо, мирно — і на тобі! Як крота її під землю! Хто це у вас мудрує?* (Мокр., П'єси, 1959, 193).

2. *іронічно.* Те саме, що **хитрува́ти.** *Пархоме, в щасті не брикай! В нудьзі притьмом не лізь до неба! Людей питай, свій розум май! Як не мудруй,— а вмерти треба!..* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 82); *Ну й мудрує ж каверзна лисиця, От була, і вже її нема!..* (Бичко, Вогнище, 1959, 83); — *Не прикидайтеся, не мудруйте, пане сотнику! — перебив Жолкевський* (Ле, Наливайко, 1957, 27).

3. *над чим і без додатка, розм.* Те саме, що **розду́мувати;** обмірковувати. *Правдивий воїн не дрімає, Без просипу же і не п'є; Мудрує, дума, розглядає, Такий і ворогів поб'є* (Котл., І, 1952, 214); *Ми всі утрьох мудрували над тим трудним питанням* (Коцюб., II, 1955, 362); — *Довго я мудрував, де б мені.. достати той пачпорт* [паспорт] (Укр. поети-романтики.., 1968, 237); *Іван Пісня став одним із найдіяльніших учасників підготовки до втечі* [з фашистської тюрми].. *Все мудрував, усе зважував* (Збан., Єдина, 1959, 218).

МУ́ДРУВА́ТИЙ, а, е. Важкий, складний для розуміння. *Мудрувата фраза; Мудруватий стиль викладу.*

МУДЬ, я, *ч., зневажл., лайл.* Груба, невихована людина. — *А ти, мудю! А ти, хлопе! А ти, опришку!* (Фр., II, 1950, 84); — *Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам..— Ні, не хочу..— О се ще... ціпов'яз! Родився мудьом — мудьом і вмреш! — сказав Наум, махнувши рукою* (Коцюб., І, 1955, 103).

МУЕДЗІ́Н, а, *ч.* У мусульман — служитель при мечеті, який з мінарета в певний час закликає віруючих до молитви. *На самій горі, на двох дуже ілюмінованих високих мінаретах стоять два муедзини й скликають турків на молитву* (Н.-Лев., II, 1956, 462); *Мечеті були повні туфель і людей, горів обгорткою коран, скрипіли голосами з мінаретів муедзини* (Ю. Янов., І, 1958, 63).

МУЖ, а, *ч.* 1. *книжн.* Державний, науковий, громадський і т. ін. діяч. *Амінь тобі* [Богдане], *великий муже! Великий, славний! та не дуже...* (Шевч., II, 1963, 349); *А щедрі серцем юнаки, На диво мужам вченим, Знімають зорі залюбки Із неба нареченим...* (Воскр., З перцем!, 1957, 322); *В просторім кабінеті старости, в різних його кутках були присутні три державні мужі та лише одна жінка, господиня дому* (Ле, Хмельницький, І, 1957, 69).

2. *заст., уроч.* Чоловік (у 2 знач.). *Всі в домі боялися її, не виключаючи й Куни Гольдбаума, її мужа* (Фр., II, 1950, 78); *Дружина мужу зброю подає: — Цілую я озброєння твоє,— Нехай воно нам перемогу дасть* (Бажан, І, 1946, 301).

МУЖА́ТИ, а́ю, а́єш, *недок., заст., поет.* Мужніти. *Образно. *Мужай, прекрасна наша мово, Серед прекрасних братніх мов* (Рильський, III, 1961, 304).

МУЖА́ТИСЯ, а́юся, а́єшся, *недок., заст., поет.* Бадьоритися. *Вова труснув головою й осміхнувся. «Мужайся, Антоне!» — черкнув він на кінці сторінки щоденника...* (Вас., І, 1959, 86).

МУЖВА́, и́, *ж., збірн.* 1. *дорев., зневажл.* Мужики, селяни. — *Мужва підійме носа, а в наших кишенях буде — свись!* (Н.-Лев., IV, 1956, 27); [Єлисей:] *Ну так же досадно, що за обідом, опріч попів, одна тільки мужва сиділа. Певно, гордують нами панки?* (Кроп., III, 1959, 284); *Євмен Жлукто хапається за голову. Що робити, що робити, пане добродію? Мужва бастує, не виходить у поле, зреклася землі* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 114).

2. *перен., заст., зневажл., лайл.* Про невихованих, неосвічених людей. *Упершись поглядом у стіну перед собою, він презирливо процідив крізь зуби: — Мужва!.. Мало їх тесали...* (Руд., Вітер.., 1958, 89); — *Графа Володимира Романовича Скаржинського не знаєте? Ех, ви ж... мужва!* (Донч., III, 1959, 16).

МУЖИ́К, á, ч. 1. *дорев., розм.* Селянин. *Пани б'ються, а в мужиків чуби болять* (Номис, 1864, № 1304); *Вона любила це все* [роботу в школі], *як любить мужик оранку, жнива або тверду лаву, на якій спочиває* (Коцюб., I, 1955, 312); — *Якби мужик з волом не орав, то пан на хорбаці* [хребті] *й дранки би не мав* (Стеф., II, 1953, 55); *Турбай похмурно посміхнувся. І тут збагнув, що він — мужик, селянський син, і тільки...* (Руд., Остання шабля, 1959, 161).

2. *перен., заст., зневажл., лайл.* Про невиховану, грубу людину; селюк. *Слава богові, що пішов у москалі, а то б вона його і так покинула... Мужик! неотеса!..* (Мирний, IV, 1955, 57); — *Мужик ти був, Сидоре Сидоровичу, мужиком і залишився. Пристойний тон тобі однаково, що корові сідло* (Коз., Листи.., 1967, 111).

3. *заст., розм.* Чоловік (у 1 знач.), мужчина. *І жінки, і мужики, і мала дітвора, та що то! і старі повиповзали з хат дивитись на таку прояву* (Кв.-Осн., II, 1956, 201); *Потішав Максим себе тим, що, звичайно, запрошені мужики виберуться на весілля не самі, а в супроводі жінок* (Смолич, Мир.., 1958, 40).

4. *діал.* Чоловік (у 2 знач.), дружина (у 2 знач.). — *От вже як піду заміж, .. і мужика, і діточок буду обшивати* (Кв.-Осн., II, 1956, 424); — *Хай лиш спробує, куди воно жінка сама без мужика годиться* (Головко, II, 1957, 98).

МУЖИКІ́В, ко́ва, ко́ве, *дорев., розм.* Прикм. до **мужи́к** 1, 3; належний мужикові. *Оттак чини, як я чиню, люби дочку аби чию, хоч попову, хоч дякову, хоч хорошу мужикову* (Номис, 1864, № 12525).

МУЖИКУВА́ТИ, ýю, ýєш, *недок., дорев.* Бути мужиком (у 1 знач.), селянином. — *Тут мужикував, там* [на тім світі] — *пануватимеш...* (Мирний, III, 1954, 19); — *Не хочу мужикувати* (Головко, I, 1957, 145).

МУЖИКУВА́ТИЙ, а, е, *заст., зневажл.* Який зовнішністю, поведінкою схожий на мужика (у 1, 2 знач.); грубуватий (у 2 знач.). [П а н і Л ю б а:] *Що воно за людина. Якось наче й на пана не скидається, хоч у тому краї, кажуть, пани якісь мужикуваті* (Вас., III, 1960, 200); *Він* [король] *обурений. Як сміють ці голодранці, ці вошиві хами з своєю мужикуватою старшиною чогось добиватися, та ще й ставити якісь вимоги?!* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 497).

МУЖИКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж., заст.* Властивість за знач. **мужикува́тий**. *Мужикуватість його здавалась природною* (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, II, 1952, 126).

МУЖИКУВА́ТО, *заст., зневажл.* Присл. до **мужикува́тий**.

МУЖИ́ЦТВО, а, *с., збірн., дорев., розм., зневажл.* Мужики. *Кріпацька старшина пішла на всі боки судити безглузде мужицтво, що як зарубало собі на носі волю, то будь вона і голодна, і холодна, і вся в латах чи дрантях, аби таки воля* (Мирний, IV, 1955, 163); — *Корнію, чи в тебе під панськими недоносками і тіло напанилось, на мужицтво не оглядається?* (Стельмах, I, 1962, 149); // Стан мужиків. — *Нещасна моя долечка, що я родилась у мужицтві!* (Кв.-Осн., II, 1956, 339); *Дурненьким паннам здавалось, що сам бог споконвіку призначив полякам панство, .. а українцям — мужицтво, нужду, сіру свиту, мазані дьогтем чоботи та неписьменність* (Н.-Лев., I, 1956, 201).

МУЖИ́ЦЬКИЙ, а, е, *дорев., розм.* Прикм. до **мужи́к** 1. *Ми заходились розкувать Своїм невольникам кайдани. Аж гульк!.. І знову потекла Мужицька кров!* (Шевч., II, 1953, 243); — *А сам ти хто — мужицький син? Кріпацька чорна кістка, значить?* (Бажан, Роки, 1957, 244); // Власт. мужикові, мужикам. *Мій батько, широка мужицька вдача, потайний алкоголік, що протрачує періодично грубі суми в картах* (Коб., III, 1956, 52); *Та хіба після цього можна розмовляти з чоловіком, який далі свого носа нічого не бачить і не догадується, що таке мужицька хитрість?* (Стельмах, II, 1962, 235); // Такий, як у мужика. *По лісі, нетоптаною стежкою, йшов чоловік у грубім, мужицькім сіряці* (Фр., II, 1950, 94).

МУЖИЧА́, áти, *с., дорев., розм.* Дитя мужика (у 1 знач.). *Це сіни, а он і двері у хату... Там її син... його* [панича] *син... паненя, а не мужича...* (Мирний, IV, 1955, 57); *Дядькові не подобалось, що хлопець водиться з мужичатами, навчився по-мужичому говорити* (Гр., II, 1963, 11).

МУЖИ́ЧИЙ, а, е, *дорев., розм.* Те саме, що **мужи́цький**. — *Мужича правда єсть колюча, А панська на всі боки гнуча* (Котл., I, 1952, 274); [М а к с и м:] *Оця рука трохи на мужичу скидається, кістлява та в пухирях* (Кроп., I, 1958, 393).

МУЖИЧИ́ЩЕ, а, ч., *дорев., зневажл.* Збільш. до **мужи́к** 1—3. — *І говорив же* [писар], *і приказував, щоб не лізли сюди до мене ввечері! Ні, таки лізуть, мов ті свині, оці мужичища!..* (Н.-Лев., IV, 1956, 158).

МУЖИ́ЧКА, и, *ж., дорев., зневажл.* Жін. до **мужи́к** 1, 2; селючка. *Чому вона родилась бідною мужичкою, чом не панночкою?* (Коцюб., I, 1955, 97); — *Ти сміла? — заверещить пані.. — Ти, мужичко, мов добро крадеш!..* (Вовчок, I, 1955, 136).

МУЖИЧО́К, чка́, *ч., заст., розм., діал.* Зменш.-пестл. до **мужи́к** 1, 3, 4. *У нього майнула думка, що цей провідник, сірий мужичок, напевне, веде загін просто в зуби озброєній банді дезертирів* (Донч., III, 1956, 126); [Т е т я н а:] *Будь у мене мужичок з кулачок, А таки я мужикова жінка* (Котл., II, 1953, 70).

МУ́ЖІВ, жева, жеве, *заст.* Прикм. до **муж** 2; належний мужеві. *В тій хвилі Анеля кинулася до мужевих ніг* (Фр., VI, 1951, 475).

МУ́ЖНІЙ, я, є. 1. Який виявляє стійкість, хоробрість, рішучість. *Хто ж товариства енейців і хто Іліона не знає мужніх бійців?* (Зеров, Вибр., 1966, 237); *В душі він глибоко пишається своїми предками, мужніми людьми, що крізь чуму, крізь безводдя, крізь степові швидкойдучі пожежі прокладали дорогу на кримські озера, .. несли сюди життя* (Гончар, Тронка, 1963, 56); // Який виражає мужність (у 1 знач.). *Та недовго сумує отаман. Його засмалене мужнє обличчя спахнуло вже звагою, і металевим гострим голосом вигукує він над сполоханим табором наказ* (Коцюб., I, 1955, 184); *Тільки ж ти вмирала мужньо з мужніми словами: — Ми поборем! в нас-бо правда, Всі народи з нами!* (Тич., II, 1957, 98).

2. *рідко.* Те саме, що **змужні́лий** 2; зрілий (у 2 знач.). *В його душі почався новий момент життя, тільки зародок нового життя, коли з молодого пустотливого хлопця починає виходити мужній, дорослий чоловік* (Н.-Лев., IV, 1956, 86); *Од постійної важкої роботи, від натуги м'язи на лиці виступали тепер іще виразніш, а брови завжди тісно докупи зведені. І це робило лице його не по літах мужнім і суворим* (Головко, II, 1957, 401).

МУ́ЖНІСТЬ, ності, *ж.* 1. Риса характеру людини, у якій поєднуються хоробрість, рішучість, витримка тощо. *Тиждень пролежала Олеся в постелі; тиждень*

Балабуха не одходив од постелі.., благав її витерпіти й з мужністю перенести горе (Н.-Лев., III, 1956, 163); *Благословенна ти в віках.. Печаль і радість наша, пісне, Що мужність будиш у серцях, Коли над краєм хмара висне* (Рильський, II, 1960, 191); *Козаки-запоріжці своєю мужністю дивували світ* (Панч, В дорозі, 1959, 245); // Відвага, сміливість. *Актом високої громадянської мужності було створення Лисенком у 1868 році композиції на текст забороненого царською цензурою вірша Шевченка «Заповіт»* (Мист., 4, 1962, 25).

2. *рідко.* Те саме, що **змужні́лість**; зрілість. *Входять Вася та Іван Цупрун, стрункий юнак, у якого перші ознаки мужності ще переплітаються з залишками хлоп'ячого* (Мик., I, 1957, 436); *Давно вже вийшли вони з лагідних юнацьких літ у сувору черству мужність* (Довж., I, 1958, 437).

МУЖНІ́ТИ, ію, ієш, *недок.* 1. Ставати дорослим, фізично й духовно зрілим. *Як людина, що з літами змінюється, зріє, мужніє, так змінилась за роки блукань між людьми і оця її проста дівоча пісенька* (Гончар, II, 1959, 174); *В боях зростаючи на полі, Йдучи, мужніючи в літах, Син фронтового комсомолу Під співи кулі виростав* (Ус., Шість, 1940, 21).

2. *перен.* Ставати сильнішим, набуваючи досвіду; розвиватися, міцніти. *Робітничий клас не гине, а росте, міцніє, мужніє, згуртовується, освічується і загартовується в боротьбі* (Ленін, 19, 1950, 200); *У славних вікопомних битвах — під Жовтими Водами і під Корсунем..— виростала і мужніла богатирська сила нашого народу* (Цюпа, Україна.., 1960, 22); *Разом із зміцненням нашої Батьківщини міцніло, творчо мужніло й наше кіномистецтво* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3).

МУ́ЖНЬО. Присл. до му́жній 1; хоробро, завзято. *Партизани мужньо обороняли кожен метр лісу* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 55); *Кошмари мучили всю ніч, і Бальзак мужньо боровся з ними* (Рибак, Помилка.., 1956, 202).

МУЖОЛО́СТВО, а, *с.* Те саме, що **педера́стія**.

МУЖЧИ́НА, и, *ч., розм., рідко.* Те саме, що **чолові́к 1**. *Тепер він помітив жінку серед купи мужчин* (Коцюб., II, 1955, 377); *— А ти чого ж не п'єш? — Орися торкнулася губами, скривилася: — Як його ті мужчини й п'ють? — почервоніла.. і засміялася* (Тют., Вир, 1964, 509).

МУЗ... Перша частина складних слів, що відповідає слову **музи́чний**, напр.: музгурто́к, музкоме́дія і т. ін.

МУ́ЗА, и, *ж.* 1. У грецькій міфології — одна з дев'яти богинь поезії, мистецтва та науки. *О, музо, панночко Парнаська! Спустись до мене на часок* (Котл., I, 1952, 187); *Трохи осторонь, але на видному місці статуя музи з лірою в руках* (Л. Укр., III, 1952, 722); *Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши* (Гомер, Одіссея, перекл. Б. Тена, 1963, 29).

2. *перен.* Творче натхнення, його джерело, що втілюється звичайно в образі такої богині. *Музо моя — госте одинокої душі! Не покидай мене* (Мирний, V, 1955, 343); *Радянський актор не може творити художній образ, покладаючись на каприз музи, не може очікувати моменту приходу натхнення* (З глибин душі, 1959, 67).

3. *перен.* Творчість поета, його мистецтво. *Гнівно заговорила невільницька муза Шевченка* (Слово про Кобзаря, 1961, 99); *Білоруський поет Павлюк Трус не розлучався з «Кобзарем», уся його творчість перейнята шевченківським колоритом; у ній багато теплоти та щирого поетичного чуття, що йде від музи Тараса* (Рад. літ-во, 2, 1961, 89).

МУЗЕЄЗНА́ВЕЦЬ, вця, *ч.* Фахівець із музеєзнавства. *Перше ніж приступити до будівництва музеїв просто неба, словацькі етнографи й музеєзнавці провели величезну науково-дослідну роботу* (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 23).

МУЗЕЄЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука про організацію та діяльність музеїв. *Обидва* [Д. Яворницький та М. Самокиш] *кохалися в фольклорі, етнографії, мистецтві, музеєзнавстві* (Вітч., 8, 1967, 177).

МУЗЕЄЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до музеєзнавства.

МУЗЕ́Й, ю, *ч.* 1. Культурно-освітній та науково-дослідний заклад, що збирає, вивчає, експонує та зберігає пам'ятки матеріальної й духовної культури, природничо-наукові колекції тощо. *— Нам ще треба б попіклуватися етнографією, вивченням народу, бо ми його й досі гаразд не знаємо. Треба б завести історичний музей* (Н.-Лев., I, 1956, 628); *Музей Шевченка став однією з найдорожчих культурних пам'яток для нашого народу* (Літ. газ., 9.III 1950, 3); // Приміщення такого закладу. *Серед апельсинів, пальм та евкаліптів біліє широкий, схожий на вхід до храму, фасад музею палеонтології, одного з найбільших в Америці* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 93).

2. *перен., розм.* Зібрання яких-небудь речей. [Шелест *(відкриває валізку):]* *Що це! ..Цілий музей отруйних речовин* (Коч., II, 1956, 261).

МУЗЕ́ЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **музе́й** 1. *Діти охоче забрали ваганці* [ваганки], *і Тоня прикидала в умі, де вони їх поставлять в шкільній музейній кімнаті* (Гончар, Тронка, 1963, 324); *Протягом багатьох років Франко уважно стежив за розвитком живопису, мистецтвознавчої науки, сучасної йому музейної справи* (Мист., 4, 1956, 2); *Музейний експонат;* // Власт. музеєві. *В кімнату, де 33 роки тому був великий Ленін, ішли і йшли делегації військових частин.. Ця скромна тінява кімната, вже сповнена музейним урочистим холодком, здавалась їм піднесеною над світом вище палаців, вище хмарочосів* (Гончар, III, 1959, 459).

2. Який годиться для музею; рідкісний, цінний. *Швидко пробігає самурай з своїм музейним мечем* (Довж., I, 1958, 122); [Кривцова:] *Він* [флакон] *у нас тридцять років. Музейна річ* (Коч., II, 1956, 433).

◇ **Музе́йна рі́дкість** — про щось старовинне, рідкісне.

МУЗЕ́ЙЧИК, а, *ч.* Зменш. до **музе́й**. *Є в тому музейчику також різні подарунки, надіслані колишніми вихованцями школи, що розбрелися тепер далеко по світах* (Гончар, Тронка, 1963, 324).

МУ́ЗИКА, и, *ж.* 1. Мистецтво, що відображає дійсність у художньо-звукових образах. *Я тепер не стільки музикою, скільки літературою займаюся* (Л. Укр., V, 1956, 72); *Музика — мистецтво, що має велику силу емоціонального впливу, є важливим засобом формування ідейних переконань, моральних та естетичних ідеалів людей* (Літ. Укр., 30.III 1962, 1); // Твори такого мистецтва, сукупність їх. *Народна пісня — то ж вона Усій землі окраса, Вона, як сонце, вирина У творчості Тараса, Вона, як пахощі суцвіть, Лисенка музику живить* (Рильський, III, 1961, 36).

Покла́сти на му́зику — написати музичний твір на який-небудь текст. *Захоплений неперевершеною майстерністю, з якою Кропивницький читав поему Шевченка «Причинна», Крижанівський вибрав з неї дев'ять строф і поклав їх на музику* (Вітч., 6, 1965, 194).

2. Інструментальний вид цього мистецтва на відміну від вокального. *Видатні діячі нашої кінематографії й музичного мистецтва завжди вважали музику невід'ємною частиною художнього фільму* (Мист., 3, 1959, 24);

Музика та спів; Симфонічна музика; // Виконання, звучання музичних творів. *Вона змушувала його цілими вечорами слухати музику, переважно класичну — Баха, Гайдна, Бетховена* (Коцюб., I, 1955, 407); [Зевс *(до Амфіона):*] *Тепер я вірю в те, що дикі звірі його* [Орфея] *музики слухали!* (Л. Укр., I, 1951, 454); *Вона злегка торкнулася клавішів.. і залунала музика, що з кожною хвилиною розливалася, як потік у зливу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 179).

Навча́ти (учи́ти, навчи́ти) му́зики *кого* — навчати когось грати на музичних інструментах; **Навча́тися (вчи́тися, навчи́тися) му́зики** — вчитися грати на музичних інструментах.

3. *чого і з означ.* Гармонійне звучання чого-небудь. *Це був початок десятих років, коли я вперше почув музику української мови* (Літ. Укр., 12.IX 1967, 1); *Він захоплено повторював повні чарівної краси вірші Лермонтова, насолоджуючись їх музикою* (Тулуб, В степу.., 1964, 235); // Сукупність яких-небудь звуків. *Оживлялась музика крапель* [з дахів], *сумних і веселих, лінивих і жвавих, глухих та дзвінких* (Коцюб., II, 1955, 284); *Аксьонов стояв на бульварі, зачаровано слухаючи музику морського прибою* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 70).

4. Те саме, що **орке́стр.** *Шеляга виймає* [Микита] *І за того останнього* [останнього] *Музику наймає* (Шевч., II, 1953, 78); *Музика ріжала, пиляла, аж струни лопались* (Мирн., I, 1949, 358); *Музика не вгавала, повторюючи мелодії гімнів обох країн* (Ю. Янов., II, 1958, 110).

5. *перен., розм.* Про складну, тривалу справу, марудне заняття тощо. *Думає* [Сашко] *про ідею космічного ретранслятора,.. а Віталій тим часом думає: «Нащо ти мені все це говориш? Нащо мені твій ретранслятор, і та стаття, і вся ця музика, коли є на світі Тоня..»* (Гончар, Тронка, 1963, 42).

МУЗИ́КА, и, ч. Те саме, що **музика́нт.** *Дівчата й хлопці покинули грища й танки, купчаться всі коло темного дуба. Там сивий музика уявся за вісці струни* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153); *Час музикам ладнати скрипки на весілля* (Рильський, III, 1961, 196).

Троїсті му́зики *див.* **троїстий.**

МУЗИКА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що **музи́чний** 2, 3. *Була* [Оксана] *вражлива* [вразлива], *честолюбива і дуже музикальна* (Коб., I, 1956, 249); *Можна багато писати про художню винятковість першої великої удачі Гончара* [«Прапороносців»] *—.. про лаконічну й точну, мальовничу й музикальну мову письменника, що переливається різними стилістичними барвами* (Про багатство л-ри, 1959, 176).

Музика́льний слух — те саме, що **Музи́чний слух** (*див.* **музи́чний**).

МУЗИКА́ЛЬНІСТЬ, ності, *ж.* Те саме, що **музи́чність.** *Український народ здавна славиться своєю музикальністю, співучістю. Музика, пісня, як висловився М. Т. Рильський, завжди були найщирішим виявом української душі* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 17).

МУЗИКА́ЛЬНО, *рідко.* Присл. до **музика́льний.** *Жива народна мова має кілька дуже простих способів до уникання збігу багатьох шелестівок, і через те слова єднаються плавко, легко до вимови. Мова бринить повнозвучно і музикально* (Сам., II, 1958, 366).

МУЗИКА́НТ, а, ч. Той, хто грає на якомусь інструменті. *Я ціп продала, Пішла, музиканта наняла* [найняла] (Чуб., V, 1874, 679); *Нікельовані труби хоч і більші за музикантів, але звуки вилітають голосні й бадьорі* (Панч, В дорозі, 1959, 270); * У порівн. *Будь вільний в своїй пісні, як музикант, що вважав тільки на серйозну критику* (Л. Укр., V, 1956, 261).

МУЗИКА́НТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **музика́нт.**

МУЗИКА́НТКА, и, *ж.* Жін. до **музика́нт.** *Зіна з жахом дивилася на свої тендітні руки, про які вона так особливо дбала, коли мріяла стати музиканткою* (Ів., Вел. очі, 1956, 83).

МУЗИКА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **музика́нт.** *Двадцять шостого березня диригент вивів музикантську команду на збірний пункт, куди поспішали члени штабу й рядові комуни* (Мик., II, 1957, 512); *— Що ж, Фросиночко... Така наша доля музикантська...* (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 173).

МУЗИ́КИ, зи́к, *мн., розм.* 1. Забава з музикою; гулянка, танці. *Якби мені черевики, То пішла б я на музики, Горенько моє! Черевиків немає, А музика грає, грає, Жалю завдає* (Шевч., II, 1963, 137); *Все на спокій, на спочивок йшло по музиках* (Вовчок, I, 1955, 170); *Опівдні люди.. почали групуватися, розходитися по домівках. На музиках особливо не затримувались, бо чарка веселіше гріє на холоді, ніж самий гарячий танець* (Збан., Любов, 1957, 222).

2. Те саме, що **му́зика** 2, 4. *Навкруги лунали музики* (Коцюб., II, 1955, 31);— *О, ще, хвалити бога, держусь міцно на ногах; якби добрі музики, то й козачка б утнув,— сказав Хворусь* (Н.-Лев., III, 1956, 321).

МУЗИКОЗНА́ВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із музикознавства. *Діяльність Порфирія Бажанського — надзвичайно плодовитого композитора, музичного критика й музикознавця — почалася в 60-х роках минулого століття* (Укр. клас. опера, 1957, 237); *Людина всебічно обдарована, Рильський виступає як музикознавець і музичний критик* (Мист., 2, 1955, 39).

МУЗИКОЗНА́ВСТВО, а, *с.* Наука, що вивчає теорію та історію музики, музичну культуру народів. *Музикознавство — багатопрофільна наука, яка охоплює проблеми історії й теорії музики, музичної естетики, фольклору, професіонального та народного інструментарію, а також хореографічного мистецтва* (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 102).

МУЗИКОЗНА́ВЧИЙ, а, е. Стос. до музикознавства. *Вся музикознавча, фольклористична та громадська діяльність М. О. Грінченка була зразком вірного служіння народові* (Рад. Укр., 27.IX 1958, 3).

МУЗИКУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **музикува́ти.** *Народився В. С. Косенко 11 листопада (за старим стилем) 1896 року в Петербурзі. Домашні музикування, в яких брали участь батьки, брати й сестра, були для хлопчика першою школою* (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 10).

МУЗИКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок.* Те саме, що **музи́чити** 1.

МУ́ЗИН, а, е. Прикм. до **му́за.** *Музині химери* (Л. Укр., I, 1951, 298).

МУЗИ́ЧЕНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **му́зика.** *Нехай гляне Редька в дірку, Переверне долю гірку Догори хвостом, І музиченьку почує, Потанцює, пожартує з товстим Буб'яком* (Гл., Вибр., 1951, 242).

МУЗИ́ЧЕНЬКО, а, ч. Пестл. до **музи́ка.** *Військо йде, коровоки мають, Попереду музиченьки грають* (Укр.. лір. пісні, 1958, 468); *Лиш тоді звела* [Олена] *ясненькі сині свої очі, як заграли музиченьки «Засвистали козаченьки в похід сполуночі»* (Тич., II, 1957, 330).

МУЗИ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок.* Грати на якомусь інструменті, розважатися музикою. *Музичить треба — от і діло, Коли хотіли знать!* (Гл., Байки.., 1959, 161); *— Я святкую день своїх уродин і щастя — і влаштовую вечір. Ціль його: музичити, бути щасливою* (Коб., III, 1956, 384).

2. *перен.* Видавати звуки, схожі на музику. *Музичить десь за плотом на стерниці цвіркун* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 23).

МУЗИ́ЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **му́зика** 1, 2. *За старе піаніно сідала* [Любов Прохорівна] *щодня, вчилася грати й ненавиділа так звану «систему», якою приневолювала її вчителька набувати музичних знань* (Ле, Міжгір'я, 1953, 23); — *Треба повідати людям, які дорогі та музичні мотиви виховує народна пісня!* (Мирний, III, 1954, 204); *Єгор Мовчан створив нову мелодію на текст Думи, скомпонував до неї музичний супровід* (Вол., Сади.., 1950, 37); *Збирання і публікація словесного, пісенного та музичного фольклору мають велике громадсько-політичне значення* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 16); // Виражений, здійснюваний засобами музики. *Музичний образ; Музична характеристика дійової особи.*

Музи́чна шко́ла — школа, у якій навчають музики. *І щастя їхнє, що за радянської влади вони народилися: було б їхнє бажання,— їм і музичні школи, їм і консерваторії, їм і педагоги* (Вишня, II, 1956, 35); **Музи́чний ве́чір** — вечір, на якому виконують твори музики; **Музи́чний інструме́нт** — інструмент для виконання творів музики. *В кутку* [кають] *стояли музичні інструменти* (Панч, Ерік.., 1950, 19).

2. Здібний до музики, який любить і тонко розуміє музику. *Ми, українці, музичний народ* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 206); *Музична людина.*

Музи́чний слух — здатність сприймати та відтворювати музику (у 1, 2 знач.). *Тішило його завжди, що ми всі п'ятеро масмо музичний слух* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 140).

△ **Музи́чна дра́ма** — драма в супроводі музики, опера з драматичним сюжетом; **Музи́чна коме́дія** — комедія, що супроводжується музикою; оперета. *Музична комедія це по суті водевіль із вставними пісенними й танцювальними номерами* (Мист., 6, 1968, 9).

3. Який нагадує музику, приємний для слуху; мелодійний. *Музичний голос.*

МУЗИ́ЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. **музи́чний**. *Пісня справила на нього таке величезне враження і так захопила своєю музичністю, що він не втримався і тут же спробував відтворити її мотив, замугикавши щось собі під ніс* (Трубл., II, 1950, 179); *Музичність дитини; Прозорість і ясність образів, музичність мови балад Сосюри контрастує з ускладненістю форми* (Вітч., 2, 1965, 170).

МУЗИ́ЧНО, присл. 1. З музичного погляду. *Музично грамотна людина;* // Засобами музики. *Він* [диригент] *музично оформив майже всю програму, постійно оновлює репертуар* (Мист., 6, 1958, 19).

2. Подібно до музики; мелодійно. *Прийшли невільниці, знаками покликали її* [Настю], *привели до галерейки, де музично дзюрчав фонтан* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 255); *Музично звучить мова.*

МУ́КА, и, ж., *чого, з означ. і без додатка.* Страждання, зумовлені фізичними болями, духовними переживаннями тощо. *Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові.. муки* (Шевч., II, 1953, 131); [Р і ч а р д:] *Тепер мені сидіти, дивитися на сії зайві руки, позбавлені коханої роботи, вдиної, що красила життя, се гірше, ніж непрощена провина, ніж муки совісті...* (Л. Укр., III, 1952, 12); *Про боротьбу, муки і страти декабристів написав Шевченко свою поему «Неофіти»* (Рильський, III, 1956, 10); *Не знав ніяких творчих мук Цей кандидат* [наук] *Данило Жук* (С. Ол., Вибр., 1957, 333); // *у знач. присудк. сл.* Про щось болюче,тяжке, нестерпне. *Звісно, при таких умовах праця в газеті — одна мука та й годі* (Коцюб., III, 1956, 179); *Позика — не штука, та віддача — мука* (Укр.. присл.., 1955, 51).

◇ **Му́ки Танта́ла** — те саме, що **Танта́лові му́ки** (*див.* **Танта́лів**); **На му́ки дава́ти** — мучити, терзати. *Били мене, били, на муки давали* (Сл. Гр.); **Ходи́ння по му́ках** — низка тяжких випробувань, що наступають одне за одним. *Я.. ніколи не розказав би секретареві про свої ходіння по муках* (Логв., Давні рани, 1961, 111).

МУКА́, й, *ж., розм.* Те саме, що **бо́рошно** 1. *Узяла* [бабуся] *муки пшеничної, замісила водою* (Кв.-Осн., II, 1956, 198); *Явдоха сіяла муку на підситок, готуючись завтра пекти хліб* (Тют., Вир, 1964, 366).

◇ **Перемеле́ться, мука́ бу́де** — з часом усе неприємне мінеться, забудеться. — *Лягла б ти спати, доню. Цур їм, усім тим балачкам! Перемелеться, мука буде* (Добр., Тече річка.., 1961, 106).

МУ́КАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **му́кати** та звуки, утворювані цією дією. *І крики, і рев, і жалібне мукання наповнили тиху світло-зелену поляну* (Хотк., I, 1966, 137); *Надвечір величезне дворище сповнилося муканням корів* (Кол., На фронті.., 1959, 68); *А військо все йшло і йшло у гуркоті гарб і гармат, у ревінні верблюдів і тупотінні коней, муканні буйволів та волів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 466).

МУ́КАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Видавати звуки «му-му»; ревіти (про велику рогату худобу). *Обліплене снігом, стоїть по коліна в снігу теля і, витягши морду, жалібно мукає проти вітру* (Коцюб., I, 1955, 32); *Мукає корова, їй відповідають корови з усіх кутків майдану* (Ю. Янов., I, 1958, 579).

2. *перен., розм., рідко.* Те саме, що **муги́кати** 2. *Тимофій тільки мукав та гикав* (Мирний, I, 1949, 346).

МУ́КНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **му́кати**. *Рипнули хатні двері, стиха мукнула в сінях корова...* (М. Ол., Леся, 1960, 52); — *Гм? — мукнув Карпо, стоячи коло хати* (Н.-Лев., II, 1956, 370); *Сивий дідусь щось мукнув до Маметки, і той в одну мить зник і також непомітно з'явився* (Досв. Гюлле, 1961, 42).

МУЛ [1], у, *ч.* Дуже подрібнена, розтерта земля попелястого кольору, що відкладається на дні рік, озер, морів. «*Не буди* [Візантію], *Босфоре, буде тобі горе, Твої білі ребра піском занесу, У мул поховаю!..*» — *реве синє море* (Шевч., I, 1951, 200); *Жаби квакають, від ставка мулом несе* (Кроп., I, 1958, 390); *Води річок, що течуть по гірських долинах, розмивають береги й виносять у море величезну кількість мулу* (Наука.., 3, 1959, 53); * Образно. *Тоді, в печалі чи радості, добрішим і кращим стає чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині* (Стельмах, I, 1962, 202).

МУЛ [2], а, *ч.* Свійська тварина, гібрид коня та осла. *Аж чую: «туп-туп!» Шкандибають два мули; У них камінюччя на спині* (Крим., Вибр., 1965, 40); *Мул своєю силою та витривалістю в багато разів перевершує як коня, так і осла* (Рад. Укр., 4.VIII 1962, 4); * У порівн. [Е л е а з а р:] *Я далі йшов і бачив, як раба малого.. вавілонець навантажив усяким покупом, як того мула, і києм гнав* (Л. Укр., II, 1951, 140).

МУЛА́Т *див.* **мула́т**.

МУЛА́Т, ів, *мн.* (*одн.* **мула́т**, а, *ч.*; **мула́тка**, и, *ж.*). Нащадки від шлюбу білих із неграми. *Понад половину усього населення* [Латинської Америки] *становлять індійці.., близько* $^1/_5$ *негри і мулати (помісь негрів з білими), білого населення європейського походження 25—30%* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 274); *Одягнений у діри й лати, Спітнілий, темний, як земля, Ти услухаєшся, мулате, Прибульцям хтозна-відкіля* (Рильський, III, 1961, 291); * У порівн. *Степова вишка,.. на ній босий чубатий хлопець.. і смаглява, як мулатка, дівчина* (Гончар, Партиз. іскра, 1958, 4).

МУЛА́ТКА *див.* **мула́т**.

МУ́ЛИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **мул** [2].

МУ́ЛИСТИЙ, а, е. У якому є багато мулу (*див.* **мул** [1]). *Солод задумливо розминав на долоні грудку землі, підносив долоню до обличчя, ніби принюхувався до родючого мулистого піщаника, здобреного перегноєм* (Руд., Вітер.., 1958, 259); *Мулиста річка;* // Укритий мулом. *Мулисте дно* [Сиваша] *запружинило під ногами* (Гончар, II, 1959, 416).

МУ́ЛИТИ *див.* **му́ляти.**

МУ́ЛИТИСЯ *див.* **му́лятися.**

МУЛІНЕ́, *невідм., с.* Сукані бавовняні або віскозні штапельні кольорові нитки для вишивання. *Нитки треба добирати відповідно до товщини матеріалу. Так, для вишивання на парусинці підійде муліне, для полотна — товсті бавовняні нитки, для мішковини — ірис* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 122); // *у знач. прикм. На крепдешині, креп-жоржеті.. та інших тонких тканинах вишивають нитками муліне* (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 5).

МУЛІ́Т, у, *ч.* Безбарвний мінерал, який використовують для виготовлення вогнетривів. *Каолін та інші мінерали.. під час нагрівання їх до температури 900—1000 градусів виділяють теплоту й переходять у муліт* (Наука.., 5, 1958, 33).

МУЛКИ́Й, а́, е́. Покритий мулом, на поверхні якого є мул. *Сазно.. мало не по коліна вгрузла у мулке днище озера* (Смолич, I, 1958, 99); *Ми стояли на мулкому, порослому рогозою березі* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 80).

МУ́ЛКО, *присудк. сл.* Про наявність мулу де-небудь. [Рибалка:] *Пішла* [арфа] *на дно? Шкода! Дарма шукати,— не доберешся дна, тут мулко дуже* (Л. Укр., II, 1951, 155).

МУЛКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **мулува́тий.**

МУЛКУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **мулкува́тий.**

МУЛЛА́, и́, *ч.* Служитель релігійного культу в мусульман. *Навколо тиша. Лиш од села, з високого стародавнього мінарету, долітають скрипучі, як немазане колесо, різкі згуки побожного поклику муллі* (Коцюб., I, 1955, 284); *В аулі Джантемир-бая не було свого постійного мулли, тому один з аксакалів прочитав над мерцями всі уривки молитов, що збереглися в його пам'яті* (Тулуб, В степу.., 1964, 94).

МУ́ЛОВИЙ, а, е. Прикм. до **мул** [1]. *В затоках Сиваша в великі запаси мулової грязі* (Наука.., 6, 1968, 3).

МУЛУВА́ТИЙ, а, е. Покритий мулом. *Мулувате* [морське] *дно дає змогу оселюватися цілим підводним лісам водоростей* (Курс заг. геол., 1947, 165); // Із невеликим умістом мулу. *Алювіальні утворення басейну р. Інгулу представлені різнозернистими мулуватими пісками з домішкою обкатаної гальки, а також мулуватими суглинками та суглинками* (Допов. АН, 1, 1961, 81).

МУЛУВА́ТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **мулува́тий.**

МУЛЯ́Ж, у́, *ч., спец.* Натурального розміру зліпок із гіпсу, воску, парафіну тощо, який точно відтворює форму предмета. *Одна з цікавих тем при виготовленні муляжів — це виготовлення зразків плодів мічурінських сортів* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 151); *На шафі стояли лейденські банки, .. муляжі людського серця і печінки* (Смолич, Театр.., 1940, 108).

МУЛЯ́ЖИСТ, а, *ч., спец.* Той, хто виготовляє муляжі.

МУЛЯ́ЖНИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **муля́ж.** *Муляжне виробництво.*

МУ́ЛЯР, а, *ч.* Фахівець, майстер мурування. *Муляр Никифор рано встав* (Фр., XIII, 1954, 309); [Річард:] *Якби згубив кітару* [кіфару] *Аполлон і стратив голос, мурував би тільки, то певне б звався муляром, не богом* (Л. Укр., III, 1952, 114); *Він пригадав, як на заводі муляри мурували стіни нового корпусу* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 54).

МУ́ЛЯРКА, и, *ж.* Жін. до **му́ляр.** *Іду, співаючи про тебе, про цвіт весняної пори. І очі мулярки, як небо, на Київ дивляться згори* (Сос., Солов. далі, 1957, 124).

МУ́ЛЯРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **му́ляр.** [Антоніо:] *З конечності бере артист роботу, яку прийдеться. Навіть Аполлон уявся раз до мулярської праці* (Л. Укр., III, 1952, 114); // Признач. для праці муляра. *Попереах було особливо важно. Мулярські лопатки не тримались у руках, які звикли до пензля* (Роб. газ., 9.I 1966, 2).

МУ́ЛЯТИ, яю, яєш, *рідше* **МУ́ЛИТИ**, лю, лиш, *недок., перех. і без додатка.* **1.** *тільки 3 ос.* Будучи тісним, терти, тиснути (про взуття, одяг і т. ін.). *Чобіт мулить ногу, подушка мулить в голову* (Номис, 1864, № 11310); [Василина Макарівна:] *А чоботи, Митю, зовсім не муляють* (Зар., Антеї, 1961, 96); // *безос. Жабі ледве встигала за мною: у неї від шляхетних черевиків боляче муляло ноги, і, сердешна, ледве дибала* (Досв., Вибр., 1959, 108); // Торкаючись тіла, спричиняти біль; давити. *Грудки муляли в босі ноги, а холодна земля обсипала ноги, неначе сніг* (Н.-Лев., II, 1956, 204); *Усі швидко.. поснули, тільки Горпині не спалося: прокляті дошки в боки муляли* (Л. Яков., I, 1959, 334); * Образно.— *Не хотілось нагадувати про це, та слово язик муляє* (Руд., Остання шабля, 1959, 160).

2. *перен., розм.* Не давати спокою, мучити, турбувати. — *Коли чую, що маю що зробити, що можу чогось навчитися, то так мене щось усередині пече, так мене мулить* (Фр., II, 1950, 348); *Тут журба йому душу муляє, а там його гордощі* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 82); *От ніби й не трапилося нічого особливого, а щось муляє і муляє, і не можна зрозуміти, що ж це таке* (Собко, Біле полум'я, 1952, 7); *Піднесений настрій раптом спав, і десь в глибині свідомості досадно муляло трохи усвідомлення, що його поведінка в чомусь споріднювала його з Хлестаковим* (Головко, II, 1957, 437).

◇ **Му́ляти (му́лити) о́чі (о́ко)** — набридати, завдавати комусь прикрощів своєю присутністю (наявністю). *Було чудо, що гуральня досі стояла. Тільки мулила очі. Скрізь по селах покінчили з панами, скрізь димились руїни, а тут — гуральня* (Коцюб., II, 1955, 85); *На фасадах нових споруд не повинні з'являтися малохудожні твори: кераміка — матеріал довговічний, і кожна помилка мулятиме око впродовж багатьох років* (Вітч., 12, 1965, 186).

МУ́ЛЯТИСЯ, яюся, яєшся і *рідко* **МУ́ЛИТИСЯ**, люся, лишся, *недок., розм.* Виявляти перішучість; вагатися. *Я бачив, що він мулиться, і добре розумів причину* (Коцюб., II, 1955, 426); *Кріпаки й наймані слуги вставали одне за одним, але панові здавалося, що вони муляються й не квапляться* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 31); — *Чого ви мулястеся? — всміхнувся Сагайдачний.* — *Це моя наречена* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 57).

МУ́ЛЬДА, и, *ж., спец.* 1. Форма залягання шарів гірських порід у вигляді видовженого прогину. *Стародавня долина середнього Дніпра в величезним колектором вод не тільки з усієї поверхні, а й з глибин мульди* (Пит. підвищ. родюч.., 1953, 46).

2. Сталевий жолоб для механізованого завантажування шихтових матеріалів у сталеплавильну піч. *Кран підхоплював великі жолоби — мульди, сповнені шматків металу і флюсів* (Собко, Серце, 1952, 14); *В усіх мартенівських цехах механізовані завантаження шихти до мульд* (Ком. Укр., 8, 1965, 28).

3. Металева форма, у яку заливають із ківша рідкий метал, щоб одержати зливок.

МУ́ЛЬДОВИЙ, а, е, *спец.* Прикм. до **му́льда** 1. *Мульдова долина; Мульдові льодовики.*

МУЛЬКИ́Й, а́, е́. 1. Який муляє, тисне. *Микола приліг у косі човна, сперся ліктями на мулького рюкзака* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 43); *Величай ніяк не міг заснути. Якесь ліжко мульке, жарко навіть без ковдри, душно в кімнаті* (Коп., Земля.., 1957, 153).

2. *перен.* Який бентежить, турбує, гнітить. *Дівчина знічувалася, відчувала мулькуніяковість від того, що в розповідях своїх, особливо про себе, Роман Петрович по двічі і по тричі, певне забуваючи, повторювався* (Коз., Сальвія, 1959, 162).

МУ́ЛЬКО. Присл. до **мульки́й.** — *З рідних є хто на війні? — Син. Мо, десь під кущиком перезувається, щоб не мулько тікати було* (Тют., Вир, 1964, 325); // *у знач. присудк. сл. Голому й на сіні мулько* (Укр.. присл.., 1955, 41); *Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мулько на серці* (Коцюб., I, 1955, 134); *Сидячи на ослоні, Мамій понуро дивився в землю. На душі було якось мулько і трохи соромно* (Добр., Тече річка.., 1961, 228).

МУЛЬТИ... Перша частина складних слів, що означає множинність предметів або багаторазовість якихось дій, функцій, напр.: мультивібра́тор, мультимільйоне́р, мультиплі́ан і т. ін.

МУЛЬТИПЛІКА́Т, у, ч. Мультиплікаційний фільм. *Уважний перегляд фільмів може засвідчити помітне зростання як технічної вправності, так і творчої майстерності авторів українських мультиплікатів* (Літ. Укр., 10.VIII 1965, 4).

МУЛЬТИПЛІКА́ТОР, а, ч. 1. Кіно- або фотокамера, що має багато об'єктивів і дає відразу багато знімків з одного предмета.

2. Фахівець із мультиплікації. *Досить значне місце в роботі мультиплікаторів, зрозуміло, займає створення фільмів для дітей* (Рад. Укр., 28.VI 1967, 3); *Режисер-мультиплікатор; Художник-мультиплікатор.*

МУЛЬТИПЛІКАЦІ́ЙНИЙ, а, е. Стос. до мультиплікації. *Мультиплікаційне знімання;* // Зроблений способом мультиплікації. *Особливе місце в дитячій кінематографії посідають мультиплікаційні фільми* (Мпст. кіно, 1955, 86).

МУЛЬТИПЛІКА́ЦІЯ, ї, *ж.* Особливий вид кінознімання, об'єктом якого є серія малюнків або об'ємних фігур, що зображують послідовні фази руху й на екрані створюють ілюзію руху нерухомих об'єктів. *Має рацію геніальний кінематографіст Чарльз Спенсер Чаплін, який більше тридцяти років тому назвав мультиплікацію найбільш цікавим, найбільш вільним та найбільш кінематографічним видом кіно* (Рад. Укр., 28.VI 1967, 3); // Об'єкт такого знімання.

МУЛЬТФІ́ЛЬМ, у, ч. Скорочення: мультиплікаційний фільм.

МУ́ЛЬЧА, і, *ж., с. г.* Матеріал (дрібна солома, листя, торф і т. ін.) для мульчування грунту. *Мульчують суниці між рядками та в рядках навесні.. Для мульчі використовують дрібну солому й листя* (Сад. і ягідн., 1957, 251); *Мульчу з торфу або тирси залишають і після появи сходів* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 213).

МУЛЬЧПАПІ́Р, пе́ру, *ч., с. г.* Скорочення: мульчувальний папір (вологонепроникний папір для мульчування). *Для захисту рослин.. від приморозків та холодних вітрів застосовують солом'яні мати, рогожі, мульчпапір, солом'яні та паперові ковпаки, засклені ящики* (Овоч. закр. і відкр. грунту, 1957, 102).

МУЛЬЧУВА́ЛЬНИЙ, а, е, *с. г.* Признач. для мульчування. *Мульчувальний папір; Мульчувальна солома.*

МУЛЬЧУВА́ННЯ, я, *с., с. г.* Дія за знач. **мульчува́ти.** *Одним із найважливіших заходів догляду за посівами льону є мульчування їх торфовою крихкою, щоб запобігти утворенню грунтової кірки* (Техн. культ., 1956, 61); *Мульчування, або поверхневе укриття грунту, різко підвищує врожайність сільськогосподарських культур* (Колг. Укр., 5, 1961, 35).

МУЛЬЧУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех. і без додатка, с. г.* Покривати грунт дрібною соломою, листям, торфом і т. ін., захищаючи його від висихання, перегрівання, розмивання водою та попереджаючи сходи бур'янів. *Щоб мати стійкі проти хвороб рослини, треба створити сприятливі умови для їх вирощування, зокрема мульчувати грунт соломою, старанно винищувати бур'яни* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 313); *Мульчувати найкраще зараз же після садіння дерев, а якщо в цей час неможливо, то мульчують пізніше — весною чи влітку* (Колг. Укр., 2, 1957, 32).

МУМІФІКА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Дія за знач. **мумі́фікува́ти.** *Стародавні жителі острова використовували* [червону] *смолу для муміфікації* (Веч. Київ, 16.X 1967, 4).

2. Висихання трупа або частини змертвілої тканини в живому організмі. *На території Лаври є лабіринти Ближніх і Дальніх печер, що існували тут ще задовго до створення монастиря.. Наявні тут умови грунту і, передусім, температурний режим сприяють природній муміфікації (висиханню) трупів тварин і людей* (Наука.., 7, 1957, 21).

МУМІФІКО́ВАНИЙ, а, е, *спец.* Дієпр. пас. мин. ч. до **муміфікува́ти.** *В кургані Пазирик під час розкопок знайдено природно мумифікований труп коня* (Наука.., 7, 1957, 21).

МУМІФІКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех., спец.* Те саме, що **бальзамува́ти.**

МУМІФІКУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок. і док., спец.* Перетворюватися в мумію (*див.* **му́мія** [1] 1).

МУ́МІЯ [1], ї, *ж.* 1. Труп людини або тварини, штучно збережений від розкладу; набальзамований труп. *І сміялись безумні нащадки, що й мумії предків не вічні...* (Л. Укр., I, 1951, 424); *Набальзамовані трупи — мумії — можуть зберігатися дуже довгий час — багато сотень і тисяч років* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 175); *Близько ста років у Бухарестському національному музеї зберігається мумія, про яку нічого не було відомо* (Наука.., 4, 1966, 15); * У порівн. *Вони* [панни] *були позавірчувані в шуби, .. в кохти, у товсті хустки та хусточки, як єгипетські мумії* (Н.-Лев., II, 1956, 70); // Труп людини або тварини, що не розклався внаслідок діяння природних чинників.

2. *перен., зневажл., лайл.* Про малорухливу, худу або не здатну до сильних почуттів людину. *Чим він кращий від останнього лихаря? Ця мумія з щурячими очима!* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 283); *Чоловік з чорним обличчям придивився до Фатьми: — Ах ти ж мумія засушена!* (Ю. Янов., I, 1958, 73).

МУ́МІЯ [2], ї, *ж., спец.* Мінеральна фарба у вигляді порошку, що має колір від ясно-червоного до темно-брунатного. *Деякі природні різновидності окису заліза використовують як мінеральні фарби під назвами: охра, залізний сурик, мумія* (Цікава хімія, 1954, 112).

МУНДИ́Р, а, ч. 1. Парадний або буденний одяг певної форми. *В полки людей розпреділивши* [розподіливши].. *І всіх в мундири нарядивши, К присязі зараз привели* (Котл., I, 1952, 187); *А Максимові кривому Нічого не вадить; Шкандибав на милиці І гадки не має. А в неділеньку святую Мундир надівав* (Шевч., II, 1953, 254); *Михайло Васильович Соя прийшов у мундирі почесного гірника,— галуни блищали на рукавах і на стоячому*

комірі, що підпирав старанно поголене підборіддя (Ткач, Плем'я.., 1961, 277).

2. *перен.* Про організацію, посаду тощо, честь якої хто-небудь захищає. *Трапляються ревнителі честі мундира, що зустрічають кожне, бодай найдрібніше критичне зауваження в штики* (Ком. Укр., 5, 1963, 41); *— Тут не училище, і я йому не курсант,— огризнувся Берник.— Він за честь мундира турбується, а я за людей* (Мур., Бук. повість, 1959, 215).

Картóпля в мундúрах *див.* **картóпля.**

МУНДИ́РНИЙ, а, е. Прикм. до **мундúр.** *Мундирні гудзики.*

МУНДШТУ́К, á, *ч.* 1. Трубочка, за допомогою якої курять цигарки. *Майстри* [артілі «Гуцульщина»] *виробляли такі предмети-дрібнички, як пудрениці, портсигари, шкатулки, мундштуки та ін.* (Матеріали з етногр.., 1956, 4); *Суходол.. переломив її* [цигарку] *надвоє й одну половину вставив у мундштук* (Рад. Укр., 16.VII 1961, 3); // Частина люльки, яку курець бере в рот; // Частина цигаркової гільзи з цупкого (компактного) паперу. *Поклавши ногу на ногу, пан тільки те й робив, що чиркав сірником і затягувався пахучою цигаркою з товстим і довгим мундштуком* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 7).

2. Деталь духового музичного інструмента, яку під час гри беруть у рот або прикладають до губ. *Він довго трусив мундштуком труби, виливаючи з нього воду* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 68).

3. Додаткові залізні вудила з підіймальною розпилкою біля піднебіння, за допомогою яких легше правити конем. *Гасає на рудому жеребці Гнат. Сідло рипить, із мундштуків — шматками піна* (Тют., Вир, 1964, 328).

МУНДШТУКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **мундшту́к.**

МУНДШТУЧО́К, чка́, *ч.* Зменш. до **мундшту́к.** *Хлопець змовкнув задля того, Щоб прочистить мундштучок* (Воскр., Взагалі.., 1948, 108); *Вийняв інженер портсигар, дістав папіросу. Раз надкусив мундштучок, другий раз* (Жур., Вечір.., 1958, 26).

МУНІЦИПАЛІЗА́ЦІЯ, ї, *ж.* Примусове вилучення майна (землі, будинків і т. ін.) у приватних осіб і передання його в розпорядження органів місцевого самоуправління. *Меншовики* [на IV-му з'їзді РСДРП] *відстоювали програму муніципалізації землі. За цією програмою поміщицькі землі переходили не в розпорядження, навіть не в користування селянських громад, а в розпорядження муніципалітетів (тобто місцевих самоврядувань або земств)* (Іст. УРСР, I, 1953, 619).

МУНІЦИПАЛІЗО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **муніципалізува́ти;** // *у знач. прикм. Муніципалізована власність.*

МУНІЦИПАЛІЗУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок. і док., перех.* Здійснювати муніципалізацію чогось.

МУНІЦИПАЛІТЕ́Т, у, *ч.* У буржуазних країнах — орган місцевого самоуправління. *При інших рівних умовах муніципалітет і муніципальне землеволодіння є безсумнівно вужчою ареною класової боротьби, ніж уся нація, ніж націоналізація землі* (Ленін, 10, 1949, 246); // Будинок, у якому міститься цей орган.

МУНІЦИПА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **муніципалітéт;** пов'язаний з місцевим самоуправлінням. *Великим авторитетом серед мас користується Комуністична партія Франції.. Великих успіхів добилася вона на останніх муніципальних виборах* (Ком. Укр., 5, 1960, 32).

МУНІ́ЦІЯ, ї, *ж., збірн., розм., заст.* Амуніція (у 1 знач.). *Муніцію і все для военної справи кожний мав при собі* (Стор., I, 1957, 265); *А там десь на позиції, Без зброї, без муніції, У полі босі й голі Вмирають козаки...* (Олесь, Вибр., 1958, 289).

МУР, у, *ч.* 1. Висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось. *— До кого я прихилюся?.. — І небога Кругом зирнула, і о мур, Об мур старою головою Ударилась* (Шевч., II, 1953, 277); *Ні попівській тортури, Ні тюремні царські мури, Ані військова муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпіонське ремесло В гріб його* [революційний дух] *ще не звело* (Фр., X, 1954, 7); *За муром фортеці чутно пісню* (Корн., I, 1955, 209); * Образно. *Республіка напружено будувала соціалізм. Партія перевертала тисячолітні мури темряви, визиску, дичавини* (Кир., Вибр., 1960, 344); * У порівн. *Козаки не розступилися і стояли нерухомо, як мур* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); // Невисока загорожа з каменю або цегли навколо чогось. *Перебігли вони міст, заїхали на острів, поїхали попід самим садовим муром* (Н.-Лев., I, 1956, 161); *На подвір'ї, огородженому низьким кам'яним муром, колоди лісу, розбитий грузовик, звалена апаратура* (Дмит., Драм. тв., 1958, 332).

◇ **Китáйський мур** *див.* **китáйський; Мýром стоя́ти (ста́ти)** — непохитно, незламно стояти, захищаючи когось, щось. *Вони стояли незламним муром навкруги свого прапора* (Кир., Вибр., 1960, 253); *— Взяти сокири і муром стати біля своєї землі* (Стельмах, II, 1962, 109).

2. Те саме, що **стіна́** 1. *Одлетіла давно золота свіжість листопаду, потемніли мури будинків і вже вкривалися вночі сивизною голі віти дерев* (Мик., II, 1957, 219); *Ось і школи знайомі мури, і до мене біжать школярі...* (Сос., I, 1957, 244).

МУРАВА́, и́, *ж.* Те саме, що **моріг.** *Мабуть, ніхто не живе в тому палаці, бо й двір непрочищений, заріс густою муравою* (Мирний, I, 1949, 178); *І все щось він з того стрияу скидав на землю і волік перед хату на муравý* (Стеф., I, 1949, 112); *Люба.. пройшла мимо корови, що лежала на мураві* (Стельмах, I, 1962, 473).

МУРАВЕ́ЛЬ, вля́, *ч., діал.* Мурашка. *Бабуня казала собі привезти мішок муравлиння з червоними муравлями* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 56).

МУРА́ВИСТИЙ, а, е. Який заріс муравою. *На муравистому дворі дорога гладенька та чисто прометена — просто котись до загратованого низенького ганку* (Вовчок, Вибр., 1937, 166).

МУРАВИ́ЦЯ, і, *ж., діал.* Жовті або сині плями на тілі того, хто вмирає. *Лице його було страшно худе, запале і мало барву щойно зораної іловатої* [мулуватої] *ріллі або, як кажуть, зайшло цілком муравицею* (Фр., V, 1951, 26).

МУРА́ВКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **муравá.** *Порозпрягали чергові волів, розпустили по муравці на пашу* (Коцюб., I, 1955, 183); *Дітей і юнацтво треба виховувати на кращих зразках класичної і сучасної вітчизняної поезії, а не на віршиках.., написаних з нагоди осіннього дощика, зеленої травки-муравки чи півника-розбійника* (Мал., Думки.., 1959, 42).

МУРА́ВКА [2], и, *ж., діал.* Мурашка. *Земля напечена, мов черінь. Ящірка шурхнула в нору, чміль пролетів, муравки трудяться й трудяться невтомно* (Гончар, Тронка, 1963, 183).

МУРАВЛИ́ЙНИЙ, а, е, *діал.* Прикм. до **муравéль.** *Муравлина праця.*

МУРАВЛИ́ЙНЯ, я, *с., діал.* Мурашник (у 1 знач.). *Бабуня казала собі привезти мішок муравлиння з червоними муравлями* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 56).

МУРАВЛИ́СЬКО, а, *с., розм.* Те саме, що **мура́шник.** *На благовіщення ще вона закопала у муравлисько сіль, булку і намисто і нині треба було все те звідти дістати* (Коцюб., II, 1955, 337); *Мовчки придивлявся він до життя людей в тих величезних муравлиськах, що звуться столицями світа* [світу] (Фр., III, 1950, 165).

МУРАВЛИ́ЩЕ, а, *с., розм.* Те саме, що **мура́шник.** *А з-за високого муравлища слідили усі рухи неситого* [вовка] *дві чорні точки: очі лисиці* (Оп., Іду.., 1958, 377); *З випеченими на обличчі рум'янцями протискується* [Палащук] *крізь людське муравлище, тужливо шукаючи сріблоносного кашкета* (Галан, Гори.., 1956, 119).

МУРА́ВОНЬКА, и, *ж.* Пестл. до **мура́вка** [1]. *І склоню я головоньку На зелену муравоньку* (Фр., XIII, 1954, 152).

МУРА́ВОЧКА [1], и, *ж.* Зменш.-пестл. до **мура́вка** [1]. [Я в д о к и м:] *На оченьках муравочка, На личенькуу китаєчка, На рученьках нагаєчка, Нагавчка-дротяночка...* (Кроп., V, 1959, 164).

МУРА́ВОЧКА [2], и, *ж., діал.* Зменш.-пестл. до **мура́вка** [2]. *Маленька чорна муравочка тягла білу велику.. насінину* (Загреб., День.., 1964, 111).

МУРА́ХА, и, *ж.* Те саме, що **мура́шка.** *Недалечко від цього дуба, на пагорку, здіймалася неоковирна купа — житло невтомних мурах* (Донч., IV, 1957, 104); *Кілька разів повертались господарі додому й щоразу знаходили в своїх квартирах ненажерливих мурах* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 160); * У порівн. *Вода реве поміж тими всіма загатами, а люди, мов мурахи, бігають і кричать* (Хотк., II, 1966, 409); *Члени бригади заворушилися біля машини, ніби мурахи навколо велетенського жука* (Чорн., Красиві люди, 1961, 76).

◇ **Мура́хи бі́гають (ла́зять, пробі́гли** *й т. ін.*) **за спи́ною (по спи́ні, за плеча́ми** *й т. ін.*) — те саме, що **Мура́шки бі́гають (пішли́, поліза́ли** *й т. ін.*) **за (по́за) спи́ною (по спи́ні, по ті́лу** *й т. ін.*) (*див.* **мура́шка**). *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима — мурахи* (Коцюб., II, 1955, 56); *Холодні мурахи пробігли по спині. Дівчина здригнулась* (Донч., V, 1957, 351).

МУРАХОЇ́Д, а, *ч.* Ссавець тропічної Америки, що живиться переважно мурашками й термітами. *Лише в цій області* [Неотропічній] *поширені такі представники ряду неповнозубих.., як панцирники, мурахоїди та лінивці* (Посібник з зоогеогр., 1956, 33).

МУРАШВА́, и́, *ж.* Збірн. до **мура́шка** й **мура́ха.** *В прикмети, що перед дощем бджоли не вилітають за взятком, а мурашва не сиче біля свого гнізда* (Колг. Укр., 8, 1956, 41); * У порівн. *Діти, як мурашва, розповзлися по зеленій галявині* (Ів., Життя.., 1945, 24).

МУРАШИ́НИЙ, а, е. Прикм. до **мура́шка, мура́шки.** *Не підіймаючи очей, Майстер пройшовся серед мурашиної метушні раз, вдруге* (Збан., Єдина, 1959, 334); *Ось мурашина купа, і мурашки починають прокидатись* (Коп., Подарунок, 1956, 81); // Власт. мурашкам; такий, як у мурашок. *Може* [Бронко] *на хвилину спалахнути, як його мати у молодості, це правда, але від батька успадкував мурашину впертість* (Вільде, Сестри.., 1958, 154).

△ **Мурашина́ кислота́** — органічна кислота, яку добувають із мурашок, кропиви тощо; застосовується в медицині та хімії. *Мурашки оточили свічку й спрямували на неї.. струмені мурашиної кислоти* (Веч. Київ, 26.IV 1968, 4); *Відомо, що жалкі волоски кропиви містять мурашину кислоту* (Лікар. рослини.., 1958, 123); **Мурашиний лев** *див.* **лев** [1]; **Мурашиний спирт** — суміш води, мурашиної кислоти та спирту. [Л і к а р:] *Що ж у тебе с з лікарства* [ліків]? [М и р о н:] *Хіна, йод, .. камфорне масло, мурашиний спирт* (К.-Карий, II, 1960, 148).

МУРА́ШКА *див.* **мура́шки.**

МУРА́ШКИ, шок, *мн. (одн.* **мура́шка,** и, *ж.).* Невеликі комахи ряду перетинчастокрилих, що живуть великими колоніями. *Мордувалася мурашка з кришкою хліба, маленькою частинкою Якимової поживи* (Кобр., Вибр., 1954, 45); *Спостереження показали, що одна сім'я рудих мурашок поїдає протягом доби величезну кількість шкідників* (Наука.., 9, 1961, 54); * У порівн. *Гарячі жнива... Людей у полі, як мурашок* (Вас., II, 1959, 165).

◇ **Мура́шки бі́гають (забі́гали, пішли́, поліза́ли** *й т. ін.*) **за (по́за) спи́ною (по спи́ні, по ті́лу** *і т. ін.*) — про відчуття холоду, страху й т. ін. від несподіваного, сильного переляку, глибокого душевного переживання тощо. *Мурашки бігали по спині, але цікавість перемогла страх* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 15); *У о. Квінтіліана пішли мурашки поза спиною від сих дідичевих слів* (Фр., VIII, 1952, 38); *Синявін надто ревниво ставився до музики.. й від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як мурашки полізли по тілу* (Ле, Міжгір'я, 1953, 60).

МУРА́ШКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до **мура́шка.** *Мурашкова отрута.*

2. *у знач. ім.* **мура́шкові,** вих, *мн.* Родина комах ряду перетинчастокрилих.

МУРАШКОЇ́Д, а, *ч.* Те саме, що **мурахоїд.** *Дуже цікавий мурашкоїд, величиною з теля, з довгим і вузьким рилом. Він опускає свій черв'якоподібний язик у мурашник, і мурашки прилипають до нього* (Фіз. геогр., 5, 1956, 142).

МУРА́ШНИК, мура́шника́, *ч.* 1. Конусоподібна купа з хвої, сухої трави, землі, шматочків листя й т. ін., що є надземною частиною житла мурашок. *Ганна в задумі дивилась собі під ноги, копирсала нагаєм мурашник* (Гончар, II, 1959, 259); *Коли в мурашниках закрита частина ходів і навкруги мало повзає мурашок — чекай дощу* (Наука.., 7, 1956, 24); * У порівн. *За вікнами стояла ще ніч, а в приміщенні, як у мурашнику, товклися люди* (Коцюба, Перед грозою, 1958, 43).

2. *перен.* Про велику кількість людей. *Гордий, холодний, сріблясто-блідий* [місяць], *наче перелякований, сумно дивився на бідну землицю, на її людський мурашник і людську долю* (Кобр., Вибр., 1954, 207); *Коло ганку і на подвір'ї вже зібрався увесь розтривожений монастирський мурашник* (Мик., II, 1957, 405); // Про місце, де перебуває велика кількість людей. *Важко простежити шлях людини в такому кипучому велетенському мурашнику, як місто з кількамільйонним населенням* (Дмит., Розлука, 1957, 209).

МУРАШНИ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **мура́шник.** *У Варивона до краю загострився слух, зір, нюх, і ноги почали так дерев'яніти, начеб їх втиснули в мурашникові купини* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 545).

МУРАШНЯ́, і́, *ж.* Збірн. до **мура́шка.** * У порівн. *Попід річкою, де місця стало, люди, що та мурашня, купки собі понагортали і живуть* (Свидн., Люборацькі, 1955, 146).

◇ **По плéчах поліза́ла мурашня́** — те саме, що **Мура́шки бі́гають (пішли́, поліза́ли** *і т. ін.*) **за (по́за) спи́ною (по спи́ні, по ті́лу** *і т. ін.*) (*див.* **мура́шка**). *Серце* [Остапа] *затріпалось в грудях і стало. По плечах полізла вгору мурашня* (Коцюб., I, 1955, 341).

МУРЕ́НА, и, *ж.* Велика морська риба родини вугрів, поширена переважно в Середземному морі та Індійському океані. *Розгинає* [Джузеппе] *хребет і показує з сміхом скалічений палець. Що ж таке сталось? А се він вчора ловив мурени* (Коцюб., II, 1955, 416).

МУРЗА́, и́, *ч., іст.* Титул феодальної знаті в татар, а також феодал, що мав цей титул. *Чули, чули запорожці З далекого Криму, Що канає* [конає] *Темьманщина, Неповинно гине. Чули, чули небожата, Чули, та мовчали. Бо й їм добре на чужині Мурзи завдавали* (Шевч., II, 1953, 31); *Була тут також весела й вертлява красуня Мері, дружина багатого кримського мурзи* (Гончар, Таврія, 1952, 273); * У порівн. *На літо він завжди*

голив голову і сидів, як татарський мурза (Тют., Вир, 1960, 194).

МУРЗА́К, а́, *ж., заст., зневажл.* Татарин. *А вже ж мурзак, мурзак Супрунові да позад руки в'яже* (Сл. Гр.); *— Соляні промисли були тут, чи як? — Головні промисли це туди, далі, їх кримські мурзаки орендували* (Гончар, II, 1959, 409).

МУ́РЗАТИ, аю, аєш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **брудни́ти** 1; замурзувати. *Шовковицю, що навпроти покутнього вікна, обсіли діти. Гойдалися, мурзали веселі личка в сік* (Мушк., Серце.., 1962, 49).

МУРЗА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **забру́днений**; вимазаний; замурзаний. *Яка вона* [дитина] *не є — хай іншим видається вона й сопливою та мурзатою, некрасивою, нерозумною, а для рідних батьків вона і найкрасивіша, і найрозумніша в світі* (Збан., Єдина, 1959, 216); *// у знач. ім. Поганії мураатії з вулиці побігли* (Сл. Гр.)

МУ́РЗАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., розм.* Те саме, що **брудни́тися**; замурзуватися. *Іж, та не мурзайся* (Сл. Гр.).

МУРЗИ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до **мурза́**; належний мурзі. *Важко було жити на бейській та мурзинській землі, сплачувати податки й данини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 450).

МУ́РИЙ, а, е. 1. Темно-сірий або сіро-бурий із плямами (про масть). *Три голови мав пес сей мурий, Він на Енея загарчав* (Котл., I, 1952, 134); *Здоровий величенний кіт мурий, на сонці потягаючись, мрукає* (Вовчок, I, 1955, 216); *Замукав віл мурий, жадно шию витягши в степ* (Головко, I, 1957, 198).

2. Брунатний, із ластовинням (про обличчя). *Воно* [лице] *у його стало аж муре, одні сірі очі світили, як у кота* (Мирний, IV, 1955, 18); *— Так, здаля, наче й хлопець нічого,— думав він, придивляючись до свого зображення.. А от на щоках мурі плями. Це розповзлося ластовиння* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 151).

МУ́РИН, а, ч., *рідко.* Те саме, що **не́гр**. *Мурин ніколи білим.. не буде* (Номис, 1864, № 6154); *Коли гляну, а якісь два мурини тягнуть Євлогія геть у якісь дебрі* (Фр., IV, 1950, 161); *Панас обійшов наріжну вежу і наблизився до брами, де чатував його знайомий воротар-мурин* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 446); * У порівн. *За ними* [козаками] *юрмилася сірома, чорна, як мурини, давно не стрижена, обшарпана, у вовчих шкурах, боса, а то й гола* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 259).

МУ́РИНКА, и, *ж., рідко.* Жін. до **му́рин**. *Сонце спускалось все нижче. Іскія чатувала на нього і чорніла в золотому тумані, немов обличчя муринки під жовтим вуалем* (Коцюб., II, 1955, 295); *— Дідусь — мулат, а — можливо, креол, Муринка — його жона* (Павл., Пальм. вість, 1962, 76).

МУ́РИНОВИЙ, а, е, *рідко.* Прикм. до **му́рин**. *Огні мовчки пихкав люлькою.. Крізь засмалену сонцем його муринову шкіру сором'язливо протислась червона фарба...* (Досв., Гюлле, 1961, 20).

МУ́РКАННЯ, я, *с.* Дія за знач. **му́ркати**.

МУ́РКАТИ, аю, аєш, *недок.* 1. *неперех.* Видавати звуки «мур-мур» (про котів і т. ін.). *Дитині хотілось би побавитися з котом, що он під постіллю мркає...* (Коцюб., I, 1955, 439); *А кішка була мудра. Як царівна лягла, вона скочила на постіль і мурчає* (Калин, Закарп. казки, 1955, 34).

2. *перех. і без додатка, перен., розм.* Те саме, що **мурмота́ти** 1. *Посеред хати на оклунку ковдр сидів старенький єврей і щось лічив на пальцях, іноді муркаючи до свого сусіди, років сімнадцяти юнака* (Досв., Вибр. 1959, 58); *І так, і так мені пояснює, повторює* [учитель]. *А мені мовби язик приріс до зубів. Тільки дивлюся, витріщившись, на дошку та муркаю щось таке, чого і сам не тямлю* (Ряб., Жайворонки, 1957, 178).

МУ́РКНУТИ, ну, неш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до **му́ркати** 2. *Воловик щось муркнув про себе, хитнувшись на всі боки* (Мирний, IV, 1955, 202); *Іван муркнув незадоволено «ага» і потягнув линвою пса до буди* (Козл., Сонце.., 1957, 35).

МУРКОТА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **муркота́ти**. — *Воробець і Костогриз, летячи якраз попри те місце, побачили Кота. Вони зупинилися і чули його побожні муркотання* (Фр., IV, 1950, 104).

МУРКОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **МУРКОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок.* 1. *неперех.* Безперестанно видавати звуки «мурмур» (про котів та інших котячих). [В а р к а:] *Як почне було Зінько читать, то я слухаю-слухаю, а далі й задрімаю, і почне мені вчуватись, що нібито котик муркоче під самісіньким вухом* (Кроп., II, 1958, 226); *На лаві солодко муркотів кіт* (Кучер, Трудна любов, 1960, 437); * Образно. *Заспокоєне після цілоденної колотнечі місто стиха муркоче, мов левиця коло своїх малят у барлозі* (Кол., Терен.., 1959, 246).

2. *перех. і без додатка, перен., розм.* Те саме, що **мурмота́ти** 1. *— Ну, що, сину? — спитав батько. Густав не відповідав, муркотячи під носом цифри, котрі то додавав, то відтягав* (Фр., III, 1950, 76); *Господи! краще з тобою В темних сидіти шинках, Ніж муркотіти без тебе Всі молитви в вівтарях* (Крим., Вибр., 1965, 229); *Старий іде, посмоктуючи цигарку, мурмочучи дідівську пісню* (Ю. Янов., IV, 1959, 259).

МУРКОТІ́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **муркоті́ти**. *Чути котяче муркотіння.* [Д ж и м і: *(голубить кицьку):*] *Ну, ну... співай, співай* (Коч., II, 1956, 166); *Я ввігла на сході під муркотіння нашого добродушного двірника* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 30).

МУРКОТІ́ТИ *див.* **муркота́ти**.

МУРЛО́, а́, *с., зневажл., лайл.* Те саме, що **мурми́ло**. *Як найостанніше мурло, він поліз поперед жінки в темну глибину машини* (Загреб., Шеніт, 1966, 191).

МУРМИ́ЛО, а, *ч., зневажл.* 1. *лайл.* Груба, невихована людина. *— Іди ж, кажу, та сій! Не мимри там під ніс! Аби лиш, господи, на ниві нам вродило, То буде нам і всім... Чи чуєш ти, мурмило!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 59).

2. Похмура, непривітна, замкнена людина; відлюдько.

МУРМОТА́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **мурмота́ти**.

МУРМОТА́ТИ, очу́, о́чеш і **МУРМОТІ́ТИ**, очу́, оти́ш, *недок., розм.* 1. *перех. і без додатка.* Говорити тихо, невиразно. *Все військо сумно мурмотало, Сперва* [спочатку] *тихенько, послі* [потім].. *Гукнули разом: «Все пропало!»* (Котл., I, 1952, 283); *Гнат провинливо щось мурмотів, топтався коло жінки, не знав, що порадити і як вгамувати її* (Горд., II, 1959, 239); *Слинько голосно прокашлявся.— Про що ти там мурмотиш?.. І ніколи мені з тобою теревені правити* (Шовк., Інженери, 1956, 264); *// Стиха співати. Чума, лежачи на нарах, мурмотів пісню* (Ю. Янов., IV, 1959, 119).

2. *неперех., рідко.* Те саме, що **муркота́ти** 1. *Кіт Жук-Мурка міцніше згорнувся в куточку на нарах і мурмотів під супровід силантьевського хропіння* (Трубл., I, 1955, 83); * Образно. *Десь унизу ворушився, мурмочучи, потік, мов вирувався, а його не пускали* (Хотк., II, 1966, 50).

МУРМОТІ́ННЯ, я, *с., розм.* Дія за знач. **мурмоті́ти**. *Хіба те, що він казав, не було жалюгідним мурмотінням підсліпуватого школяра, яке викликало.. іронічну посмішку* (Довж., III, 1960, 185).

МУРМОТІ́ТИ *див.* **мурмота́ти**.

МУР-МУ́Р, *виг.* 1. Звуки, що їх видає кіт та інші котячі.

2. *розм.* Уживається як присудок за знач. **муркота́ти** 1. *Спи, мій малий! .. В твоє вікно далекі зорі з далеких дивляться небес, і кіт старий казки муркоче, усе мур-мур, мур-мур, мур-мур* (Сос., II, 1958, 359).

◇ **Ні (ані) мур-му́р** — уживається на позначення повного мовчання, незнання, невміння. — *Ванько, племінничок,— міцно обіймав його дядько Онисько.— Приїхав на Донбас .. і ні мур-мур. Висидів, вивчивсь, а тоді вже здумав про дядька* (Рудь, Гомін.., 1959, 143).

МУРМУРА́НДО, *невідм., с., муз.* Спів із закритими устами. *Гнучкість динамічних нюансів, знамениті контрасти звитяжного «форте» й найніжнішого «піанісімо», .. а особливо неймовірне нагнітання та раптовий спад на одному звуці та мурмурандо (спів із закритим ротом), що створювало ілюзію вібрації струнних інструментів,— ось за допомогою яких прийомів хорової оркестровки Кошиць досягав особливих звукових ефектів* (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 26).

МУРО́ВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **мурува́ти.** *Грати, рушниці, дозорці мушторовані; .. Стіни з міцного каміння муровані* (Граб., I, 1959, 322); *А пригадаймо міста [Італії] і всі величаві споруди, замки на урвищах гір, муровані хитро* (Зеров, Вибр., 1966, 214).

2. *у знач. прикм.* Побудований з каменю, цегли; камінний. *Як тільки сонечко зійшло, вона перекинулась голубкою й перелетіла через високу муровану стіну в поле* (Н.-Лев., III, 1956, 296); *Софія Київська — одна з кращих і найбільших мурованих споруд Київської Русі, в якій було застосовано цеглу (плінфу) та камінь* (Нар. тв. та етн., 6, 1967, 67); *Мурований будинок.*

МУРОЛО́МНИЙ, а, е, *іст.* Призначений для руйнування фортечних стін (про давні гармати). *Мироломні гармати.*

МУРУВА́ННЯ, я, *с.* 1. Дія за знач. **мурува́ти.** [Четвертий чоловік:] *Я не вірив, що з того мурування буде діло* (Л. Укр., I, 1951, 456); *Спочатку в бригаді Панько підносив цеглу, потім затирав цемент, аж через місяць підпустили його вчитися мурування* (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 144).

2. Кам'яна або цегляна будівля; частина споруди з каменю, цегли. *Як на гріх, і пічники їй трапились якісь норовливі, свавільні і легковажні. Мурування робили наспіх, незграбно* (Баш, Надія, 1960, 48); *Тут* [у павільйоні «Наука»] *експонуються амфори й монети, зразки кам'яного мурування й різьблені кістяні прикраси* (Наука.., 10, 1967, 30).

МУРУВА́ТИ, у́ю, у́єш, *недок., перех. і без додатка.* 1. Споруджувати, зводити щось із каменю, цегли. *У всякого своя доля І свій шлях широкий: Той мурує, той руйнує, Той неситим оком — За край світа* [світу] *загляда*є (Шевч., I, 1963, 236); *Муруючи стіну, муляр кладе в неї не самі тільки гранітові квадрати, але як випаде, то і трух, і обломки і додає до них цементу* (Фр., I, 1955, 30); *Гриць наносив цегли і збирався мурувати піч з комином та димарем* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 183).

2. *перен.* Покривати тонкою льодовою кіркою, снігом (про мороз і т. ін.). *Зима біснувалась, мурувала вікна холодними квітами* (Стельмах, На.. землі, 1949, 84).

МУРУВА́ТИЙ, а, е. Трохи мурий. *Мурувате обличчя Григорія з пошерхлим носом раптом просвітліло від блиску його білих зубів* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 209).

МУРУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до **мурува́ти.** *Стіни* [будинку] *муруються з черепашнику. На першому поверсі вони в'яжуться розчином масної глини, а на другому — цементом* (Рад. Укр., 6.IV 1961, 3); *Тихо в хаті. Вікна муруються снігом* (Вас., I, 1959, 164).

МУРУ́ГИЙ, а, е, *розм.* Темно-сірий із темними смугами; мурий (у 1 знач.). *Лежав у бур'яні бровко муругий* (Котл., I, 1952, 134); *Круторогі воли, помахуючи муругими головами, протюпали мимо корівника* (Тют., Вир, 1964, 113).

МУРЧА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **мурча́ти.**

МУРЧА́ТИ, чу́, чи́ш, *недок.* 1. *неперех.* Те саме, що **муркота́ти** 1. *Слухаю я — і борсук у норі мурчить* (Сл. Гр.); *Мурчав ситий кіт, жмурив проти сонця зелені очі* (Шиян, Переможці, 1950, 39).

2. *перех. і без додатка, перен., розм.* Те саме, що **мурмота́ти** 1. *У вікно загляне* [Мафтей], *чомусь у печі довбає довго і все мурчить щось про себе* (Хотк., II, 1966, 93); — *Говори, Тучинський, не мурчи. Нічого поглядати на мене* (Досв., Вибр., 1959, 189); — *Іди, іди, поки не дав,— сказав той, скручуючи цигарку..— Не мурчіть, я маю діло* (Мик., II, 1957, 253).

МУС [1], у, *ч.* Солодка страва зі збитого в піну фруктового чи ягідного сиропу з желатином або маленькими крупами. *Машини полегшили цілий ряд трудомістких процесів (обчищення та різання овочів, приготування м'ясної й рибної січеної маси, тіста, збивання мусів і т. д.)* (Технол. пригот. їжі, 1957, 8); *На десерт є великий вибір киселів, мусів* (Рад. Укр., 13.II 1971, 4); *Малиновий мус.*

МУС [2], у, *ч., діал.* Примус (*див.* **при́мус** [1]). — *Ні, пане,— мовив твердо Гриць.. — Я не піду з вами* [повстанцями]. *Я цісареві присягав.— Але з мусу, Грицю!* (Фр., III, 1950, 321); — *За хлопа ніхто не подбає. Хлопові мус прийшов — самому дбати* (Ю. Янов., I, 1954, 29).

МУСЕЛЕ́ЦЬ, льцю́, *ч.* Напій, приготований з розведеного й провареного меду та настояний на ягодах із наливки. *1 кг меду розводять у 5 л води, проварюють і проціджують. Теплим провареним медом заливають ягоди з наливки та настоюють протягом 2 тижнів, після чого муселець можна пити* (Укр. страви, 1957, 372).

МУ́СИТИ, му́шу, му́сиш, *недок., з інфін.* 1. Уживається як член складеного присудка у знач. повинен, повинна, повинне, повинні (робити щось, мати якусь властивість або якість і т. ін.). *Брати його,.. Нетвердії, душеубогі, Катам на муку не дались, Сховались, потім розійшлись І ти їх мусила збирати...* (Шевч., II, 1953, 322); — *Тепер така пора, що людина мусить людині помагати* (Фр., VI, 1951, 161); — *Я уявляю собі морську школу на високому березі. З усіх вікон школи мусить синіти море* (Ю. Янов., II, 1958, 80); // Діяти всупереч бажанню, залежно від обставин; бути змушеним. *Буває щастя скрізь поганцям, А добрий мусить пропадать* (Котл., I, 1952, 114); *Прибій.. заливав прибережну дорогу і підбирався до мішків з сіллю. Татари мусили відступити назад, щоб не замочити капців* (Коцюб., I, 1955, 391); *Настануть жнива, загадає хазяїн, і мусиш іти, а своє, як знаєш, хоч і вночі збирай* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 40).

Му́сить бу́ти, *у знач. вставн. сл.* — напевне. *Іде шляхом молодиця, Мусить бути, з прощі* (Шевч., I, 1963, 31).

2. *діал.* Могти. *Полюбила козаченька, не мушу забути* (Сл. Гр.).

МУСКА́РИН, у, *ч.* Отруйна речовина в мухоморі.

МУСКА́Т, у, *ч.* 1. Те саме, що **Мускатний горіх** (*див.* **муска́тний**).

2. Сорт винограду з ароматними плодами; виноград цього сорту. *Якщо хтось вже на виноградниках зірвав*

гроно мускату, .. то вже на такого не дивилися крізь пальці (Томч., Готель.., 1960, 37).

3. Сорт лікерного десертного вина з цього винограду. *Мускати південного берега Криму — найкращі вина Радянського Союзу* (Укр. страви, 1957, 383).

МУСКА́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **муска́т**. *Мускатний виноград;* // Вигот. з мускату. *Ефірну олію шавлії широко застосовують у харчово-смаковій промисловості та при виготовленні мускатних вин* (Ол. та ефір. культ., 1956, 308).

Муска́тний горіх — ароматне насіння мускатника, що його використовують як пряноші та для одержання ефірної олії. *Мускатний горіх. Являє собою висушене ядро горіха тропічного горіхового дерева* (Укр. страви, 1957, 343).

МУСКА́ТНИК, а, ч. Тропічне вічнозелене дерево або кущ, жовті м'ясисті плоди якого містять насіння — мускатний горіх.

МУ́СКУЛ, а, ч. Те саме, що **м'яз**. *Відповідальність, лігши йому на плечі, мовби напнула всі його мускули й нерви і залишила їх надовго в такому стані* (Гончар, III, 1959, 389).

МУСКУЛАТУ́РА, и, *ж.* М'язи організму. *Слід заохочувати всякі активні рухи дитини, все, що вправляє її мускулатуру* (Хвор. дит. віку, 1955, 131); *У спортсменів чудова мускулатура* (Наука.., 8, 1968, 10).

МУСКУЛИ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **м'язи́стий**. *Робітники, що тут працюють, не герої з мускулистими біцепсами й натхненними обличчями,— звичайні, дуже скромні люди* (Кач., II, 1958, 93).

МУСКУЛИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **мускули́стий**.

МУСКУЛЯ́СТИЙ, а, е. Те саме, що **м'язи́стий**. *Легкий одяг підкреслював красиві форми молодих, тугих, мускулястих тіл* (Ткач, Арена, 1960, 105).

МУСКУЛЯ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **мускули́стий**.

МУ́СКУЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **му́скул**. *Мускульна праця.*

МУ́СКУС, у, ч. Дуже пахуча речовина рослинного або тваринного походження, що її використовують у медицині та парфюмерії. *Як уступили царевичі до Йвмена, то всі міщани пишно їх вітали.. та розводили мускус на вині і лляли на гриву коням* (Крим., Вибр., 1965, 192); *Різномовна юрба заповняла порт, де пахтіло мускусом, виноградним вином, солоною рибою, ваніллю, смоленим канатом і фруктами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 188).

МУ́СКУСНИЙ, а, е. Те саме, що **мускусо́вий**. *Мускусний запах.*

МУСКУСО́ВИЙ, а, е. Прикм. до **му́скус**. *Мускусовий запах;* // Який виділяє мускус. *Мускусова залоза.*

МУСЛІ́Н, у, ч. Легка, тонка й м'яка тканина. *Вона* [Сусанна] *проплила од порога до столу, мов літня хмара, в своїх мусліна́х, по яких лізли уроздріч якісь безглузді лапаті квітки* (Коцюб., II, 1955, 366); * Образно. *Вітер упав, вияснилося небо, але йшли морем широкі плисковаті хвилі, всі у піні, що тяглася за ними лахміттям брудно-білого мусліну* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 317).

МУСЛІ́НОВИЙ, а, е. Прикм. до **мусліна**. *Мусліновa тканина;* // Зроблений, пошитий із мусліну. *Мусліновий шарф.*

МУСО́Н, у, ч. Вітер, що періодично змінює свій напрям: улітку дме з океану на материк, а взимку — з материка в океан. *Коли він* [капітан] *приїздить, то у Віталика з хлопцями тільки й розмов, що про далекі рейси, про пасати та про мусони...* (Гончар, Тронка, 1963, 155); *На деяких островах Індійського океану рік вимірювався за мусонами* (Наука.., 12, 1962, 26).

МУСО́ННИЙ, а, е. Прикм. до **мусо́н**. *Мусонні вітри приносять багато опадів* (Наука.., 7, 1958, 51).

МУСТ, у, ч., *спец.* Щойно вичавлений сік винограду або інших фруктів; // Солодке свіже вино, яке не перебродило. *Рікою ллється солодкий «муст», починає грати, і тоді ціле село,— від малих дітей до столітніх дідів,— напідпитку...* (Коцюб., I, 1955, 191).

МУСТА́НГ, а, ч. Здичавілий кінь, що його завезли європейці в XVI ст. до Північної Америки. *Усміхнувся* [Дорошенко], *згадавши, як одного разу.. доставили з Канади партію закуплених коней, диких, необ'їжджених, справжнісіньких мустангів* (Гончар, Тронка, 1963, 152); *Мустанги зграйно Пасуться між саван* (Рильський, Поеми, 1957, 241).

МУСТЬЄ́РСЬКИЙ, а, е, *архл.* Стос. до мустьєрської епохи. *Мустьєрські стоянки містилися на березі р. Сухі Яли.. Тут було стійбище первісних мисливців на диких биків та коней* (Наука.., 12, 1965, 3).

△ **Мустьє́рська епо́ха** — одна з епох первісної культури, останній етап раннього палеоліту. *Ранній палеоліт поділяється на три великі епохи: шельську, ашельську і мустьєрську* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 11); **Мустьє́рська культу́ра** — культура останнього етапу раннього палеоліту.

МУСУВА́ТИ [1], ую́, ує́ш, *недок., перех., спец.* Робити пінистим.

МУСУВА́ТИ [2], ую́, ує́ш, *недок., діал.* Міркувати, розмірковувати. *Довго він мусував про своє безталання* (Сл. Гр.).

МУСУВА́ТИСЯ, ую́ся, ує́шся, *недок., діал.* Вовтузитися (у 2 знач.). *Чумарка на Якові була застебнута на гаплички, і хлоп'я довго мусувалося, поки одстебнуло її* (Мирний, I, 1954, 278).

МУСУЛЬМА́НИН, а, ч. Те саме, що **магомета́нин**. *Круг вогню, підобгавши східним звичаєм ноги, сидять бородаті хаджі у великих ґвеоях і прості мусульмани у фезах* (Коцюб., I, 1955, 291); *З правовірного ханського роду мусульманин.. Мухаммед Герай відчув біль від гострої уразки в самісіньке серце* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 202).

МУСУЛЬМА́НКА, и, *ж.* Жін. до **мусульма́нин**. *Вона ж тут живе, як у в'язниці, не в звичайному.. гаремі, як годиться поштивій мусульманці* (Л. Укр., III, 1952, 711).

МУСУЛЬМА́НСТВО, а, *с.* Те саме, що **магомета́нство**. *Секти існують у багатьох релігіях, наприклад, у християнстві, мусульманстві, буддизмі тощо* (Наука.., 1, 1958, 41).

МУСУЛЬМА́НСЬКИЙ, а, е. Стос. до мусульманства й мусульман. *Там, за морем, в далекій перспективі сяяли перед ним* [хаджі] *мусульманські реліквії* (Коцюб., I, 1955, 293); *Мовчазна і таємнича, як кругла велетенська куля, причаїлася стародавня мечеть — святиня мусульманського світу* (Донч., II, 1956, 195).

МУСЯНЖЕ́ВИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **мосяжний**. * У порівн. *Одразу двері на вулицю одчинилися, і з сіней вийшов білоголовий хлопець — лице засмажене, темне, як мусянжеве* (Вас., II, 1959, 367).

МУТА́НТ, у, ч., *спец.* Різновид організму, що виник унаслідок мутації. *Серед організмів, які мають певні ознаки, іноді з'являється один з новими властивостями — мутант* (Наука.., 7, 1965, 14).

МУТАЦІ́ЙНИЙ, а, е, *спец.* Стос. до мутації, пов'язаний з нею.

△ **Мутаційна тео́рія** — ідеалістична концепція походження видів, за якою нові види утворюються із старих під впливом внутрішніх імпульсів.

МУТА́ЦІЯ, ї, *ж., спец.* 1. Раптова зміна спадкових ознак і властивостей організму. *Іонізуюче випромінювання, а також деякі хімічні речовини, діючи на самі організми, їх зародки або статеві клітини, можуть викликати мутації, тобто спадкові зміни різних ознак у потомстві цих організмів* (Наука.., 5, 1968, 29).

2. Раптова (стрибкоподібна) зміна чого-небудь.

3. Зміна голосу в підлітків, що настає в період статевого дозрівання. *Він співав, доки не почалась мутація. Зник голос* (Мист., 1, 1968, 28).

МУТИ́ТИ, мучу́, му́тиш, *недок., перех., розм.* Те саме, що **каламу́тити**. *Баране, не мути води вовкові!* (Номис, 1864, № 1100); [Годвінсон:] *Лукавий чоловік. Мутив громаду* (Л. Укр., III, 1952, 27); *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що мутили душу Несторові* (Горд., II, 1959, 76).

МУТИ́ТИСЯ, му́титься, *недок., розм.* Те саме, що **каламу́титися**. *Стогне земля, Мутиться вода, Все поле кіптюга покриває* (Мирний, V, 1955, 265); *Оце не їде Катря! мутиться мати: хто ж мене оплаче, мабуть, не пускають її там* (Вовчок, I, 1955, 252).

МУТНИ́Й, а́, е́, *розм.* 1. Те саме, що **каламу́тний**. *Восени звичайно сільські газдині мочили в мутній воді потоку коноплі* (Кобр., Вибр., 1954, 84); *Над головою мутне, обложене хмарами осіннє небо* (Грим., Кавалер.., 1955, 148).

2. Який утратив блиск, прозорість; тьмяний. *Тихо стало в хаті. Місяць несміло, блідо проглядав крізь мутні шибки* (Фр., I, 1955, 65).

МУТНІ́ТИ, ію, *недок., розм.* Те саме, що **каламутні́ти**.

МУ́ТНО, *розм.* Присл. до **мутни́й**. *Мов стара срібна підкова в розкопаній могилі, мутно сяє в хмарках місяць* (Вас., II, 1959, 275).

МУТНУВА́ТИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що **каламутнува́тий**. *По вінця були вони* [банки] *налиті прозорою, трохи мутнуватою, незамерзлою.. рідиною* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 182).

МУ́ТРА, и, *ж., розм., рідко.* Те саме, що **га́йка** [1]. *Одну вагу обтяжено якоюсь старою заржавілою мутрою* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 31); *Він устромив держало* [прапора] *в ту мутру біля передка, куди фурман уставляв батіг* (Смолич, Мир.., 1958, 185).

МУТУАЛІ́ЗМ, у, *ч.* Співжиття організмів різних видів, що приносить їм взаємну користь; симбіоз. *Мутуалізм рака-самітника та актинії.*

МУТЬ, і, *ж., розм.* Те саме, що **каламу́ть** 1. *При додаванні до вина розчиненого желатину утворюються пластівцеві суспензії, в яких є частинки муті* (Колг. Укр., 7, 1950, 41).

МУФЕ́ЛЬ, я, *ч.* Вогнетривка камера, у яку вміщують вироби з кераміки, фарфору тощо для їх нагрівання або випалювання в муфельній печі, захищаючи від продуктів горіння. *Муфель, у якому знаходиться виріб, являє собою закритий ящик з вогнетривкої цегли або графіту; ящик вмуровують у піч і нагрівають зовні* (Практ. з машинозн., 1957, 109).

МУФЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до **му́фель**; з муфелем.

△ **Му́фельна піч** — піч непрямого нагрівання, з якої тепло передається виробові через стінки муфеля або жаротривких труб, а також через газове середовище печі. *Розписані вироби* [з глини] *після сушіння випалювались, а потім поливались безбарвною або кольоровою поливою та вдруге випалювались у муфельній печі* (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 118); *В кутку стояв масивний сейф. А поруч на столі — велика.. муфельна піч* (Руд., Вітер.., 1958, 249).

МУФЛО́Н, а, *ч.* Дикий баран, що живе на деяких островах Середземного моря, а також акліматизований у Криму. *На схилах* [Кримського заповідника] *пасуться муфлони, олені, козулі* (Рад. Укр., 13.I 1963, 4).

МУ́ФТА, и, *ж.* 1. Рід жіночого туалету з хутра або тканини на ваті для зігрівання рук. *В брамі кам'яниці показалась її постать, у чорнім зимовім пальті.. і з чорною каракулевою муфтою на правій руці* (Фр., VI, 1951, 264); *Купила собі теплі рукавиці, здається, вони такі теплі, що в них можна й без муфти ходить* (Л. Укр., V, 1956, 118); *Непомітно вийняла* [Оленка] *з своєї муфти біленьку батистову хусточку* (Кучер, Прощай.., 1957, 256).

2. *техн.* Деталь у вигляді невисокого циліндра для поздовжнього з'єднування валів, труб, зубчастих коліс та інших циліндричних або призматичних частин машин чи споруд. *Для передачі обертання від однієї деталі до другої, наприклад від вала до вала, від вала до зубчастого колеса і т. д., служать муфти* (Токарна справа.., 1957, 17); *Христина відразу зрозуміла, що тут щось негаразд з муфтою зчеплення або коробкою передач* (Збан., Переджнив'я, 1955, 370).

МУ́ФТОВИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до **му́фта** 2. *Муфтові труби.*

МУ́ФТОЧКА, и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **му́фта** 1.

2. *техн.* Зменш. до **му́фта** 2. *Одна головка шатуна надіта на палець муфточки, що кріпиться на коліні вала передніх підвісків* (Зерн. комбайни, 1957, 71).

МУ́ХА, и, *ж.* Загальна назва дуже поширеної комахи ряду двокрилих, що є переносником збудників заразних хвороб. *На щиті, в самій середині, ..Конала муха в павутині* (Котл., I, 1952, 212); *Розмірено цокав годинник, монотонно гула на шибці докучлива осіння муха* (Дмит., Розлука, 1957, 244); *Небезпечним поширювачем заразних хвороб є й кімнатна муха* (Зоол., 1957, 57); * У порівн. *Чоловік так, як муха: сьогодні живе, а завтра вмре* (Номис, 1864, № 8261); — *Всі люди любили його* [лікаря]. *Ну так до нього липли, як мухи до меду* (Фр., IV, 1950, 195).

△ **Ге́ссенська му́ха** *див.* **ге́ссенський; Шве́дська му́ха** *див.* **шве́дський; Шпа́нська му́ха** *див.* **шпа́нський.**

◇ **Бі́лі му́хи** — сніг, сніжинки. *Розгулявся вітровій, З лісу вийшов дід Данило — Білих мух літав рій* (Мал., Серце.., 1959, 153); **[Бу́ти] під му́хою** — бути в нетверезому стані; **З'їсти му́ху** — *див.* **з'їда́ти**. *У всіх тих штуках* [брехати, жартувати, божитися, клясти, підлизуватися] *Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, з'їв муху* (Фр., VIII, 1952, 355); **З му́хи роби́ти (зроби́ти) слона́** — дуже перебільшувати щось, надавати якійсь дрібниці надто великого значення. [Граф:] *Я не дивуюся нічому, бо вспів переконатись, що люди часто з мухи слона роблять* (К.-Карий, II, 1960, 16); *Поступово буря в ньому трохи вщухла, і він остаточно вирішив, що Ріта зробила з мухи слона* (Збан., Переджнив'я, 1955, 278); **Іда́ть його́ (її, їх) му́хи**, *лайл.* — уживається як вираз незадоволення, осудження. *Вже третій тиждень вперто тупає він щовечора валянками до лікнепу.., непевно проказує за Любою Шатровою «са-ло», «ра-ло», а та грамота, їдять її мухи, не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!..* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 114); — *Максиме, як же ти двері навішуєш?! Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, їдять його мухи з комарами* (Зар., На.. світі, 1967, 240); **Крути́тися (верті́тися** *і т. ін.***) як (на́че, мов** *і т. ін.***) му́ха в окропі** *див.* **крути́тися і верті́тися; Мов (як** *і т. ін.***) со́нна му́ха** *див* **со́нний; Чу́тно було́, як му́ха літа́ла** — було дуже тихо. *Народ, що досі переговорювався, зразу замер-затих, чутно було, як муха літала* (Мирний, III, 1954, 272); **[Яка́] му́ха вкуси́ла** *кого;* **Му́ха сі́ла на ніс** *кому* — хтось у поганому настрої, сердиться, нервує. — *Ну, яка вас муха*

сьогодні вкусила, що ви такий неможливий? (Іщук, Вербівчани, 1961, 158); **Як соба́ці (Сірко́ві, Сірку́) му́ху з'їсти** — дуже швидко, легко (зробити, учинити щось). *На бажому світі усього досхочу — не бракує теж і молодців-брехунів, що збрехати їм за превеликі ласощі, а забожитися — як Сірку муху з'їсти* (Вовчок, VI, 1956, 260).

МУХОЇ́ДКА, и, *ж.* Комаха ряду риючих ос, які годують своїх личинки мухами.

МУХОЛО́ВКА, и, *ж.* 1. Пристосування для знищування мух. *Серед стола стояла скляна, кругла, як надутий пухир, мухоловка з сахарним сиропом, вже повнісінька мух* (Н.-Лев., IV, 1956, 50); *Для знищення мух рекомендується застосовувати препарати ДДТ, піретрум, липкий папір, мухоловки* (Укр. страви, 1957, 33); *В кухні було тихо, тільки муха дзижчала на мухоловці, намагаючись відірватися* (Томч., Готель.., 1960, 176).

2. Невеликий птах родини горобиних, що живиться мухами та іншими комахами. *У вересні залишають рідні краї комахоїдні птахи: ластівки, очеретянки, солов'ї, плиски, мухоловки* (Наука.., 9, 1961, 45).

3. Комахоїдна рослина родини росичкових.

4. Членистонога тварина-багатоніжка, що живиться мухами.

МУХОМО́Р, а, *ч.* Отруйний гриб на високій тонкій ніжці, з великою червоною шапкою, вкритою білими цятками. — *А оцей хоч і красивий, Що на шапочці узор,— Це поганий гриб, шкідливий, Зветься гриб цей — мухомор* (Нех., Ми живемо.., 1960, 100); *Безліч червоноголових з білими цяточками шапок мухоморів нагадує про те, що літня пора вже минула* (Веч. Київ, 14.IX 1957, 4).

МУХО́РКА, и, *ж., розм.* Гніздо в колосі злакових рослин, у якому міститься зерно. *Вийдеш у поле — сонце. На кожнім колосі сяє, Кожну його мухорку Зернятком наділяє* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 74).

МУХОРО́К, рка́, *ч., розм.* Те саме, що **мухо́рка**. *Як хороше жито, то так і визирає зерно з мухорків* (Сл. Гр.).

МУ́ЦИК, а, *ч., розм.* Те саме, що **мопс**. *У няньки був біленький цуцик. І він завжди забавляв; Не дуже простий — родом муцик* (Котл., I, 1952, 181).

МУ́ЧЕНИЙ, а, *с.* 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до **му́чити**. *Мучений нестерпною непевністю, то блід* [монарх], *то червонів, боячися, аби хто з робітників не ляпнув якого нечемного або бунтівничого слова* (Фр., III, 1950, 191); *Мучений мушторою, цькований щоденними переслідуваннями, селикий наш Кобзар знайшов собі друзів — таких же підневільних, як і він, трудящих казахів* (Літ. Укр., 20.IX 1966, 1); *Демон — складна натура, мучена протиріччями* (Рильський, III, 1956, 205); // **му́чено**, *безос. присудк. сл.* — *Ох, бабусечко! І морено, й мучено нас — та все дурницею* (Вовчок, I, 1955, 104); *Щось летить і співає мені: «Ой синочку, порадничку, Ой де ж ти був, мій зрадничку, Як в бік мене уранено, Як в'язано і мучено..»* (Олесь, Вибр., 1958, 131).

2. *у знач. прикм.* Втомлений, зморений. — *Ах, правда, я обіцяла не сміятися,— перебила вона сама свій сміх, бо завважила, що обличчя поетове мало дуже мучений вираз* (Л. Укр., III, 1952, 698); *Після ситної страви Оверка потягло до сну, хотілося розпластатися на траві, щоб одійшло мучене тіло, квола голова* (Горд., II, 1959, 117).

МУ́ЧЕНИК, а, *ч.* 1. Той, хто переносить або переніс муки, випробування. *Привітай же в своїй славі І мою убогу Лепту — думу немудрую Про чеха святого, Великого мученика, Про славного Гуса!* (Шевч., I, 1951, 264); *Встануть мученики-браття, Встануть сестри, як живі...* (Граб., I, 1959, 62); *Руставелі заслужив славу мученика, якого терзали вороги його за обстоювання нових прогресивних ідей свого часу* (Гич., III, 1957, 61); * У порівн. [Г а в р и л о:] *Прив'язали* [козаки] *до стовпа, як мученика, зібралась братія запорізька дивитись, як будуть чортів киями вибивати з мого тіла грішного* (Корн., I, 1955, 261).

2. Канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру. *Лукія зраділа. Вона давно вже не читала житій святих, а ось у цьому книгосховищі, напевне, є книжки про всіх святих мучеників...* (Донч., III, 1956, 46).

МУ́ЧЕНИЦТВО, а, *с.* Стан мученика; перенесення мук, доля мученика. *Не чув* [Калинович] *також у собі схильності до мучеництва за справу, якої не розумів* (Фр., VI, 1951, 155); *Для Тараса образи дзинькі* [декабристів] *були в ореолі вічної слави і мучеництва* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 285).

МУ́ЧЕНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **му́ченик**. *Еней там* [у пеклі] *бачив щось немало.. мучениць в смолі* (Котл., I, 1952, 142); *Обличчя в неї гарне: з тонкими рисами, немов старовинна.. ікона. І страждання на ньому схоже на страждання мучениці* (Стельмах, I, 1962, 10).

МУ́ЧЕНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до **му́ченик** і **му́чеництво**. *Від таких людей* [жандармів, станових], *крім простої та прикрої тяганини, ніякого мученицького вінця не діждешся* (Фр., II, 1950, 148); *Він не мав ніякого уявлення про те, як потопають люди, і тепер, з головою зануривши у воду незнайомої річки, вирішив, що настав кінець його мученицькому життю* (Загреб., Європа 45, 1959, 100); // Який настає в муках. *Юні герої мужньо прийняли мученицьку смерть* (Іст. УРСР, II, 1957, 556); // Який виражає муку, страждання. *З таким мученицьким обличчям підводився* [Довбня] *зі стільця, наче сходив на голгофу* (Кир., Вибр., 1960, 317).

МУ́ЧЕННЯ, я, *с.* Дія за знач. **му́чити** та стан за знач. **му́читися**. *Оленіха, сама хвилюючися, оповідала про мучення Марусі, як вона кричить ночами* (Хотк., II, 1966, 177).

МУЧИ́ТЕЛЬ, я, *ч.* Той, хто мучить когось. — *А вночі, коли я сам і ніхто мене не бачить, коли спить уся тюрма, сплять і мученики, і їх мучителі,— страждання* [голоду] *стають невиносними* (Хотк., I, 1966, 175); *Людомир продовжує мовчати, потемнілим від гніву оком пронизує свого мучителя* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 126).

МУЧИ́ТЕЛЬКА, и, *ж.* Жін. до **мучи́тель**. *Нетерпляча рука досягла до кота, хапа його за вухо й тягне до себе. Кіт.. вирвається й тіка під комоду, лишивши на руці мучительки червоний слід гострих пазурів* (Коцюб., I, 1955, 151); *Скочивши з стільця, Санька рукавом витерла заплакані очі і спідлоба зиркнула на свою мучительку* (Донч., III, 1956, 29).

МУ́ЧИТИ, чу, чиш, *недок., перех.* Завдавати мук, фізичних або моральних страждань. *Еней, бідняжка, ізлякався І ввесь, як крейда, побілів, І зараз у яги спитався, Хто їй так мучити велів?* (Котл., I, 1952, 148); *Хлопчика мучили, та він не сказав ні слова* (Донч., V, 1957, 447); * Образно. *Мій краю прекрасний, розкошний, багатий! Хто тебе не мучив?* (Шевч., II, 1953, 30); // Бути причиною, джерелом страждань. *Він знав, що тепер справді в Піски йти небезпечно; одначе совість його мучила, що так товариша кинули...* (Мирний, I, 1949, 311); — *Тепер, коли наука так швидко пішла вперед і довела закони, на яких тримається всесвіт, біблія — це просто збірник казок, розрахованих на старих дідів, яких мучить безсоння* (Тют., Вир, 1964, 42); // *безос.* [Г е н р п к о в а:] *Знов його корчило та мучило, я вже далебі зо страху не знала, що мені з ним почати*

(Л. Укр., IV, 1954, 214); // *також без додатка.* Не давати спокою, хвилювати, турбувати. *Тепер мені спокійніше, а то я за турботами не міг часом спочивати як слід, все мучила думка про вас всіх* (Коцюб., III, 1956, 328); *Ніч була безмилосердна. Все, що відсувалося за дня, став перед очі, мучить, гризе й точить душу* (Кобр., Вибр., 1954, 39).

МУ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, *недок.* 1. Зазнавати мук, терпіти фізичні або моральні страждання; страждати. *О думи мої! о слово злая! За тебе марно я в чужому краю Караюсь, мучуся... але не каюсь!..* (Шевч., II, 1953, 32); *Тиждень мучилась Настуся, не бачивши милого, неначе в огні пропасниці* (Н.-Лев., IV, 1956, 231); *В неволі і ріс, і мучився Тарас, і на недолюдків — на звірів, як меч, він слово піднімав* (Гонч., Вибр., 1959, 348); *Мучились люди, стогін стояв у приміщенні. Той просить води, той щось белькоче, ластиться в маячінні* (Гончар, II, 1959, 132).

2. *розм.* Робити щось, докладаючи великих зусиль. *— От мені мама каже: «Займись музикою». Ну, що з того? У мене сестра консерваторка, мучилась, мучилась, виламувала пальці і всім життя труїла своїми вправами, а тепер навіть не грає* (Л. Укр., III, 1952, 616); *Сестра.. сидить коло столика в кухні й мучиться над новим способом ведення касових книг* (Вільде, На порозі, 1955, 17).

МУЧНИ́Й, а́, е́. 1. Те саме, що **борошня́ний.**

2. *рідко.* Те саме, що **борошни́стий.** *Зерном наливаються* [качани кукурудзи] *повним, здоровим, мучним!* (Круш., Будецький хліб.., 1960, 48).

МУ́ЧНИК, а́, ч. Скриня, до якої сиплеться борошно з-під жорна. *Спинивши таратайку, обозний загирнув до млина, де в ранковім промінні вирувала над кошем та мучником летюча хмара борошна* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 453); *Біля мучника червоняста молодиця дощечкою вибирає у мішок муку* (Стельмах, II, 1962, 69).

МУЧНИ́СТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що **борошни́стий.**

МУЧНИ́ЦЯ, і, *ж.* (*Arctostaphylos* A d a n s.). Сланка багаторічна вічнозелена чагарникова рослина; ведмеже вушко. *Мучниця звичайна. Багаторічні рослини у вигляді невеликих низеньких вічнозелених кущиків з зимуючими листками* (Лікар. рослини.., 1958, 151).

МУ́ШАЧИЙ, а, е. Прикм. до **му́ха.** *— Жаль йому мухи! Ха, ха, ха! Мушачий тато! — .. сміялися пастухи, скачучи довкола Івана* (Фр., III, 1950, 130); *Мушаче дзижчання;* // Який поширюється мухами. *Мушача інфекція.*

МУ́ШВА, и́, *ж., розм.* 1. Збірн. до **му́ха.** *Шарудіння й ледве чутний.. гомін раптово вщухли (тільки мушва бриніла над головами)* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 301).

2. *збірн.* Те саме, що **мошка́.** *В останньому промінні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима* (Коцюб., I, 1955, 27); *А від комашні доводилося ховати обличчя під сітку або затуляти вуха і ніс клоччям, бо як залізе туди отруйна мушва та відкладе ясочка, то біда буде* (Мур., Бук. повість, 1959, 69).

МУ́ШИНИЙ, а, е. Те саме, що **му́шачий.** *Мушиний рій.*

МУ́ШКА [1], и, *ж.* 1. Зменш.-пестл. до **му́ха.** *В хаті тишина, мушка не забринить* (Коб., III, 1956, 539); *Вранці перші прокидалися пташки.. Потім прокинулись мушки-цокотушки* (Ів., Вел. очі, 1956, 7); * У порівн. *Заплуталось* [село] *в ниві, як в павутинні мушка* (Коцюб., II, 1955, 227).

△ **Шпа́нська му́шка** *див.* **шпа́нський.**

2. *перен.* Родимка, цяточка на обличчі. *Без перебільшення можна сказати, що ця молода жінка з мушкою на верхній губі чимало доклала зусиль, щоб служба Адама Адамовича стала для нього синекурою* (Донч., VI, 1957, 520); // Намальована або наклеєна чорна або червона цяточка на обличчі у вигляді родимки. *За мушку індійську, що в неї на личку, Я дам Самарканд з Бухарою* (Крим., Вибр., 1965, 260); *Мов та пава проплива* [дама].. *На щоці дві мушки-цятки, На панчохах чорні п'ятки. Ну, не дама — а реклама!* (С. Ол., Вибр., 1959, 251).

3. Цяточка на тканині для прикраси. *Зелена бавовна керсетка, з червоними мушками, червона в букетах спідниця, на шиї.. золоті дукати — усе гарно пристало до хорошої дівоцької вроди* (Мирний, I, 1949, 127).

МУ́ШКА [2], и, *ж.* Невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання. *Гвинтівка непорушно застигла в руках, і око не могло вловити найменшого тремтіння мушки* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); *— Спокійно, приціл точно на мушку,— згадав він* (Цюпа, Три явори, 1958, 36).

◇ **Бра́ти (взя́ти, лови́ти, зловити** і *т. ін.*) **на му́шку** — прицілюватися в когось, щось із рушниці. *Володимир бере на мушку самурая* (Довж., I, 1958, 124); *— Я скинув рушницю, взяв* [тигра] *на мушку, тисну на гачок, а пострілу немає* (Збан., Єдина, 1959, 330); **Трима́ти на му́шці** *кого, що:* а) постійно тримати когось під прицілом, не спускати з прицілу. *— А я вас на мушці тримав ось з-за цього куща, — похвалився молодий партизан* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 411); б) постійно тримати когось, щось у полі зору, постійно контролювати когось, щось, стежити за кимось, чимось. [Б о н д а р:] *На всі заставки давай, Григорію! І ти, Мар'яно, крила розправляй. Дивіться мені, бригадири-агрономи, я вас на мушці триматиму* (Зар., Антеї, 1961, 34).

МУ́ШКЕЛЬ, я, ч., *техн.* Те саме, що **кия́нка** [2].

МУШКЕ́Т, а, ч. Старовинна гнотова рушниця великого калібру. *Іде козак в Україну, Мушкет за плечима* (Чуб., V, 1874, 86); [Я к и м:] *Ще трохи ми пробігли, коли це стрельнуло з кущів враз із двох мушкетів...* (Гр., II, 1963, 541); *Розлючений поляк підкинув до ока мушкет і стрельнув* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 329).

МУШКЕТЕ́Р, а, *ч., іст.* Вояк, озброєний мушкетом. *Мушкетери перекололи турків* (Добр., Очак. розмир, 1965, 166).

МУШКЕ́ТИК, а, *ч., іст.* Зменш.-пестл. до **мушке́т.** *Вже клацнув десь мушкетик, вже дзенькнули.. вирівані з піхов шаблі* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 276).

МУШКЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **мушке́т.** *Тоді* [тоді] *ну військо муштровати* [муштрувати], *Учить мушкетний артикул* (Котл., I, 1952, 190); *Вночі в козацькому таборі цілком несподівано завили сурми. Безладна мушкетна стрілянина і гарматні постріли ..змішалися з покликами й зойками десятків тисяч стривожених голосів* (Кач., II, 1958, 444); // Призначений для мушкета. *Хіба моїх не треба слів, Палких, немов мушкетний порох, Серед бійців і ковалів, Серед одважних і бадьорих?* (Рильський, II, 1960, 321).

МУ́ШЛЯ, і, *ж.* Те саме, що **черепа́шка.** *Відтам він писав їй.. листи, які Кошицька ховала в своїм комоді в куточку в коробочці, викладеній італійськими мушлями* (Фр., IV, 1950, 199); *Він привозив додому співучі мушлі* (Перв., II, 1958, 93); * У порівн. *Очі в нього горіли безсилим гнівом, а вуха світились, немов рожеві мушлі* (Коцюб., II, 1955, 141).

МУШМУЛА́, й, *ж.* 1. Невелике південне дерево або кущ з їстівними грушоподібними плодами. *Цілі ліси* [на Капрі] *маслин, солодких каштанів і тих дерев, на яких ростуть фрукти, що ми їли в Криму (мушмула, чи як, тут вони називаються nespola)* (Коцюб., III, 1956, 332); *Подібно до голоду збирають насіння мушмули та ірги звичайної* (Колг. енц., I, 1956, 703).

2. *збірн.* Плоди цієї рослини, що мають соковитий кисло-солодкий м'якуш.

МУШНЯ́, і́, *ж., збірн., рідко.* Те саме, що **мушва́** 1. *Під білою стелею, над ясною невеличкою лампою, дзижчала роями зібрана мушня* (Коб., III, 1956, 480).

МУШТАБЕ́ЛЬ, я, *ч.* Довгий легкий кийок, що його використовує художник під час роботи як опору для руки.

МУШТА́РДА, и, *ж., зах.* Особливим способом приготовлена гірчиця. *— У вас,— кажу,— вишивана сорочка; чом же від неї не дуріють дівки?..— Еге! Минулося моє! Що моя сорочка? Усе їдно* [одно], *що мустарда по обіді* (Коцюб., I, 1955, 464).

МУ́ШТРА, и, *ж.* 1. Військове навчання, що грунтується на механічній дисципліні й несвідомому заучуванні правил військового шикування. *Зайде сонце — Катерина По садочку ходить, На рученьках носить сина, Очиці поводить: «Отут з муштри виглядала, Отут розмовляла»* (Шевч., I, 1951, 31); *— Увійшов* [обвинувачений] *і став рівно, випроставшись, як солдат на муштрі* (Гр., II, 1963, 307); *Він* [підполковник], *опріч муштри, штабних карт.., не знав і знати не хотів іншого ремесла* (Стельмах, II, 1962, 54); // *розм.* Сукупність правил військового шикування. *Мав* [Спориш] *особливий дар власне до виучування свіжонабраних рекрутів військової муштри* (Фр., II, 1950, 273); *— Ет, що то трудне! — розпалювавсь Йон,— я і з рушницею всю муштру знаю. Хоч — покажу?* (Коцюб., I, 1955, 243).

2. *перен.* Методи виховання та навчання, що грунтуються на механічній дисципліні та занадто суворих правилах і вимогах. *На місце старої муштри, яка проводилася в буржуазному суспільстві всупереч волі більшості, ми ставимо свідому дисципліну робітників і селян..* (Ленін, 31, 1951, 252).

МУШТРО́ВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **муштрува́ти**. *Цінувати вміють вінценосці Своїх собак, муштрованих в поносці* (Бажан, Вибр., 1940, 154); // *у знач. прикм. Лягло костьми Людей муштрованих чимало* (Шевч., I, 1951, 326); *Ні попівські тортури, Ні тюремні царські мури, Ані війська муштровані, Ні гармати лаштовані, Ні шпіонське ремесло В гріб його* [революціонера] *ще не звело* (Фр., X, 1954, 7); // **муштро́вано**, *безос. присудк. сл. Військова кафедра. Це та кімната, де їх* [студентів] *стільки муштровано* (Гончар, Людина.., 1960, 10).

МУШТРУВА́ЛЬНИК, а, *ч.* Той, хто муштрує когось. *Тільки в очах у кожного та в закушених губах Гладун читав приховані насмішки і повне вдоволення, що так провчили його, свого муштрувальника* (Гончар, Людина.., 1960, 68); *На майданах з ранку до вечора йшли вистави: штукарі і муштрувальники змінялн один одного* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 290).

МУШТРУВА́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **муштрува́ти**.

МУШТРУВА́ТИ, ую́, у́єш, *недок., перех.* 1. Піддавати муштрі (у 1 знач.). *Тогді* [тоді] *ну військо муштровати* [муштрувати], *Учить мушкетний артикул, Вперед як ногу викидати, Ушкварить як на калавур* (Котл., I, 1952, 190); *Він не раз пролазив у той двір і дивився, як муштрували юнкерів* (Коп., Петрогр. хлопчик, 1950, 19); *Там, за морем, для всіх муштрують полки* (Шпорта, Твої літа, 1950, 85).

2. *перен., фам.* Навчати, повчати когось. *— А то Венера все свашкує, Енеєчка свого муштрує, Щоб він з ума Дидону звів* (Котл., I, 1952, 79); *Нічим їй* [панночці] *не вгодиш.. І стару паню почне муштрувати було з самого ранку: «Що се ви.. без чепчика вийшли?.. оце, як мужичка, ходите!»* (Вовчок, I, 1955, 86); *Ось він поблизу муштрує своїх бувальців. — Доки Денис і Анохін гребуться, ти, Романе, ведеш по берегу вогонь. Зрозумів?* (Гончар, III, 1959, 344); // Виховувати (дітей). *— Чоловік мій воює, батальйоном командує, а я дітей вдома муштрую* (Збан., Переджнив'я, 1960, 40).

3. *розм.* Те саме, що **дресирува́ти**. *Довго й терпляче він муштрував своїх собак* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 5).

МУШТРУВА́ТИСЯ, ю́юся, ю́єшся, *недок.* 1. Займатися муштрою (у 1 знач.). *Розказує* [Оксана], *і де була, і що бачила, і з якою дівкою говорила, і як солдати муштрувались* (Кв.-Осн., II, 1956, 431); *Нагодовані, обуті І кайданами окуті, Муштруються* [москалі]... (Шевч., I, 1951, 245); *У величезному дворі казарми кілька сотень (а всього в полку понад тисячу чоловік) муштрувалися з гвинтівками* (Головко, II, 1957, 450).

2. *перен., фам.* Наряджатися, причепурюватися. *Настя знов ускочила в залу й муштрувалась перед дзеркалом: притулювала до лиця накуплені стрічки, начіплювала їх на голову, зав'язувала ними шию* (Н.-Лев., III, 1956, 215).

МУЩИ́Р, я́, ч., *заст.* 1. Мортира. *На вівat* [на славу] *— з мущирів стріляли* (Котл., I, 1952, 174); *Крик, галас, стрільба з гармат, мущирів і гаківниць огласився* [залунав] *по всій околиці* (Стор., I, 1957, 377).

2. Ступа. *А до роботи ж яка метка й берка* [Настуся]! *Оце лівою рукою на прядці пряде, а правою в мущирі сіль товче* (Барв., Опов.., 1902, 448).

МЧА́ТИ, мчу, мчиш, *недок.* 1. *неперех.* Пересуватися, переміщатися з великою швидкістю. *Вітер мчить шалено із півночі, мов тікав від погоні пріч* (Л. Укр., I, 1951, 305); *Там, де зорі огнисті, мчить ракета в космічній імлі...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 9); // Швидко їхати. *Мчить колгоспний віз, а кіньми править дядько Кирило* (Коп., Хата хлопчика.., 1957, 8); *Поверталися додому пізно ввечері. Шляхом мчали машини, а на них співали колгоспники* (Зар., Світло, 1961, 93); // Швидко бігти. *Настя, нашвидку переодягнувшись, вже мчала до Соні* (Вас., Вибр., 1954, 273); *Останніми мчали на четвертий поверх Кіра з Руфою, намагаючись перестрибнути більше сходів* (Коп., Десятикласники, 1938, 92); // Швидко, бурхливо текти. *Весною, коли тала вода бурхливими потоками мчить у ріки, рівень води в них різко підвищується* (Фіз. геогр., 5, 1956, 43); *Попід стрімкими кручами, запінена, мчала на південь річка* (Десняк, Опов., 1951, 29).

2. *неперех., перен.* Швидко, непомітно минати (про час). *Час, що три роки мчав із швидкістю снаряда, раптом зупинився* (Довж., I, 1958, 323); *Дні мчали;* // Швидко поширюватися. *Звістка, що ямщани не хочуть наймatись, мчить селом швидше, ніж економів кінь* (Коцюб., II, 1955, 60).

3. *перех.* Дуже швидко везти, нести, переміщати когось, щось. *Ось з-за села піднялася страшенна куштела. Вихор підхопив її високо-високо і мчав прямо на село...* (Мирний, I, 1949, 211); *Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу* (Л. Укр., III, 1952, 247); *Зінька в цю хвилину стежила за провулком, куди з нестримною швидкістю мчали її санчата* (Шиян, Баланда, 1957, 10).

МЧА́ТИСЯ, мчу́ся, мчи́шся, *недок.* Те саме, що **мча́ти** 1. *І знову день ішов за днем, мчалися безупинно хмари над головою, стікали до безодні дощові потоки, і все було по-давньому* (Хотк., II, 1966, 268); *Десь кричать і мчаться паровози* (Сос., I, 1957, 206); *Взяла* [Юнона] *спідницю і шнурівку, І хліба з сіллю на тарілку, К Еолу мчалась, як оса* (Котл., I, 1952, 66); *Біжить вона* [вода] *з крутих бурт у глибокі долини, рве задубілу кору землі і мчиться ярами до річки* (Мирний, III, 1954, 66).

МЮЗИК-ХО́Л, у, *ч.* Вид естрадного театру, вистава якого побудована на поєднанні музично-естрадних, циркових і балетних номерів. *Багато разів у телепере-*

дачах із столиці нашої Батьківщини дивилися кияни окремі виступи артистів московського мюзик-холу (Рад. Укр., 28.III 1961, 4).

МЮЛЬ, я, ч. Те саме, що **мюль-машйна**.

МЮЛЬ-МАШЙНА, и, *ж.* Машина для тонкого прядіння.

МЮЛЬНИК, а, ч. Робітник, що обслуговує мюль-машину, працює на ній.

МЮЛЬНИЦЯ, і, *ж.* Жін. до **мю́льник**.

МЮЛЬТИПЛЬ, я, ч. Телефонний комутатор.

МЮРИ́Д, а, ч., *іст.* Послушник найвищого мусульманського наставника (шейха або імама). *Мюриди-послушники зобов'язані були беззаперечно коритись своєму вищому наставникові — імаму* (Іст. СРСР, II, 1957, 161).

МЮРИДИ́ЗМ, у, ч., *іст.* Реакційна релігійно-політична течія в мусульман, що розпалювала релігійну ворожнечу, нацьковувала мусульман на немусульман та захищала класові інтереси духовних і світських феодалів. *Гірські племена об'єднувались під прапором реакційного вчення — мюридизму* (Іст. СРСР, II, 1957, 161).

М'ЯЗ, а, ч. Тканина живого організму, здатна скорочуватися, забезпечуючи функцію руху частин тіла; мускул. *Хвилина очікування, під час якої дрижать нерви, в такт стискаються м'язи під звуки.. коломийки* (Фр., VI, 1951, 224); *Так я йду, аж доки м'язи мені не починають слабнути* (Мик., II, 1957, 66); *М'яз серця має здатність скорочуватись і розслаблятись — розтягуватись* (Заг. догляд за хворими, 1957, 75).

М'ЯЗГА́, и́, *ж.* М'яка подрібнена плодоовочева маса, підготовлена для переробки. *Сік одержують віджиманням м'язги коренів буряків* (Допов. АН, 4, 1954, 267).

М'ЯЗИК, а, ч. Зменш.-пестл. до **м'яз**. *Коротесенькі труси і майка, що показує кожний м'язик Борисового тіла, дратують Рауспіта* (Собко, Любов, 1935, 103).

М'ЯЗИ́СТИЙ, а, е. Який має розвинені м'язи. *Засмажений, м'язистий, в полотняній широкій сорочці, він таки скидався тепер на доброго дядька* (Вас., II, 1959, 159); *У Романа було красиве тіло, розвинуте, біле, м'язисте* (Гончар, III, 1959, 43).

М'ЯЗИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **м'язи́стий**. *М'язистість рук; М'язистість ніг.*

М'ЯЗОВИ́Й, м'язова́, м'язове́. Прикм. до **м'яз**. *Нормальний сон забезпечує повний відпочинок організму, особливо центральної нервової системи, органів чуття і м'язової системи* (Шк. гігієна, 1954, 57); *М'язова тканина; М'язова енергія.*

М'ЯЗУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що **м'язи́стий**. — *Ого-го, не вмираю!— І шию трима* [Небаба] *м'язувату, І плює він на шляхту* (Мал., Звенигора, 1959, 232).

М'ЯКЕ́НЬКИЙ, а, е, *пестл.* Досить м'який. *А почне мені дріматись, Я під голови м'якеньку.. Підгорну мою рученьку* (Щог., Поезії, 1958, 254); *Де усу буть, пушок м'якенький Біленьку шкуру пробивав* (Котл., I, 1952, 223); *Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий, .. щонеділі була й сороченька біленька, і буханець м'якенький* (Кв.-Осн., II, 1956, 255); — *Нехай жінка буде, як кропива жижкая* [жалка], *а в здатного чоловіка у тиждень стане м'якенька, як шовкова* (Вовчок, VI, 1956, 267); *Став Панкратій Семенович таким запобігливо-солоденьким, таким м'якеньким, що хоч до рани прикладай* (Коз., Блискавка, 1962, 173).

М'ЯКЕ́НЬКО, *пестл.* Присл. до **м'яке́нький**; // у знач. присудк. сл.— *Та настели ти соломи в холодній, щоб було їм м'якенько!* (Коцюб., I, 1955, 38).

М'ЯКЕ́СЕНЬКИЙ, а, е, *пестл.* Дуже м'який. *А за квочкою підряд ходить семеро курчат. В них такі маленькі ніжки, в них м'якесенький пушок* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 72).

М'ЯКИ́Й, а́, е́. 1. Який угинається, подається при дотику, натискуванні тощо; протилежне **т в е р д и й**. *І з журби та втоми хутко Я на мох м'який схилився* (Л. Укр., IV, 1954, 176); *Вона скинула плащ, умостилася зручніше на м'яких подушках* (Смолич, I, 1958, 43); *Земля, м'яка, як губка, теплішала під ними, нагріваючись від їхніх тіл* (Гончар, III, 1959, 135); // Ніжний, пухкий (про тіло людини та його частини). *Коли він за старою звичкою.. потер м'якими долонями сиві скроні, Оксен відчув, що старий занепокоєний* (Тют., Вир, 1964, 308); // Тонкий, шовковистий (про волосся, вовну, тканину тощо). *Усе таке веселе в тій хаті було, прибране..: і кужіль м'якого льону на жердці, і чорний кожух на кілку, і плетена колиска з дитинкою* (Вовчок, I, 1955, 124); *Всідаючись, Сашко за звичкою стріпує пасмом м'якого хвилястого чуба* (Гончар, Тронка, 1963, 42); // Свіжий, нечерствий (про хліб та борошняні вироби). *Один бог знає, де вона видирала задля Пилипка шматок м'якої паляниці або крайчик булки!* (Мирний, IV, 1955, 297); *Ах, хліб, справжній, пшеничний, м'який хліб...* (Єлдан, II, 1958, 18).

М'яка́ вода́ — вода, що має мало вапнистих солей і легко розчиняє мило. *Дівчата виставляють ночви попід стріхи, щоб натекло в них м'якої, шовковистої води* (Руд., Остання шабля, 1959, 439); **М'який вагон** — пасажирський вагон із м'якими сидіннями. [А г а:] *Міжнародного вагона на цій лінії немає, тільки м'який* (Корн., II, 1955, 245); **М'який капелю́х** — капелюх, форму якого можна легко змінювати. *Кучерява сива борода, ..гарна вишивана сорочка, штани в простих чоботях, на голові чорний м'який капелюх, у руках паличка з ліщини — ото мій дядько* (Коцюб., I, 1955, 461); **М'які́ ме́блі** — меблі, набиті чимось м'яким або оброблені на пружинах. *В кімнаті м'які меблі, стіл, завалений літературою* (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5).

2. Який при натискуванні або обробці легко змінює форму, гнеться й т. ін. *Графіт робить сірий чавун м'яким, отже, його добре обробляти різанням* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 47); *Курбала відклав набік молоток, узяв кайло і легенькими досвідченими ударами почав відбивати шмат за шматом змішану з плямистим камінням м'яку руду* (Досв., Вибр., 1959, 196).

3. *перен.* Який не містить у собі нічого різкого, неприємного, дратівливого; приємний для ока, слуху. *До сопрана пристав тенор, плавкий, м'який та палкий* (Н.-Лев., III, 1956, 313); *За якоїсь півгодини Тася й Сачко сиділи в першому ряді колонного залу філармонії, що вабив око м'якими тонами мармуру й позолоти* (Дмит., Розлука, 1957, 37); *Одяг її завжди простий, кольори м'які, як і погляд карих очей з-під довгих вій* (Томч., Готель.., 1960, 265); // Тихий, приглушений, ледве чутний (про звуки). *Гомоном м'яким і вільним, як шуми весняної повені, невважаючи на вечірній час, грало й гуло все місто* (Вас., II, 1959, 10); *З туману почувся м'який тупіт коня* (Стельмах, I, 1962, 401); // Повільний, плавний (про рух). *Хода дідова м'яка, тиха — підійде ззаду, й не почуєш. І рухи м'які, нечутні, мов кажановий літ* (Донч., II, 1956, 57); *Іван Ярош ненавидячим поглядом зміряв Плачинду і м'якими кроками підійшов до нього* (Стельмах, I, 1962, 236); *«Луна-9» здійснила м'яку посадку на поверхню Місяця!* (Літ. Укр., 8.II 1966, 1).

4. *перен.* Який має невиразні, розпливчасті риси, межі чогось. *За останній час Настя покращала.. М'які, делікатні контури її обличчя вирівнялись, стали ще лагіднішими* (Коцюб., I, 1955, 48); *Важко було звикнути до суворого, наскрізь продутого вітрами степу, коли перед очима стояли м'які обриси зелених черкаських гаїв* (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 5).

5. *перен.* Який легко піддається впливові; поступливий, піддатливий. [Б а б и ч:] *Ти, куме, ..занадто м'який, занадто податливий* (Фр., IX, 1952, 140); // Лагідний. *Роман — людина ніжної і сумирної вдачі.. При його м'якому характерові іншим, зубатішим, здається, легко було б його заштовхати, перетворити в попихача, проте насміхатися з нього, скривдити його ніхто не наважується* (Гончар, III, 1959, 55).

6. *перен.* Добрий, сердечний, чутливий. *У дядька м'яка, тепла, привітна душа* (Коцюб., I, 1955, 464); *— Ви трохи жорстока, але така ви мені й подобаєтесь. Життя не терпить м'яких, сентиментальних людей* (Мяк., I, 1957, 407); [Г а л я:] *Він увесь такий м'який, сердечний...* (Корн., II, 1955, 176); // Який виражає доброту, ласку, ніжність (про погляд, обличчя тощо). *Синій шовковий халат облягав її стрункий, майже дівочу постать, а погляд був докірливо м'який і стомлений* (Руд., Остання шабля, 1959, 14); *Просто на нього ішов із м'якою посмішкою на вродливому обличчі «дядя Серьожа», брат полковниці Карташової* (Панч, В дорозі, 1959, 64).

7. Несуворий, поблажливий; протилежне суворий. *М'який вирок; М'яке покарання;* // Позбавлений грубості, різкості; ввічливий. *Тільки до помилок, недоліків молодших товаришів він* [Я. Купала] *ставився з м'якою, доброзичливою іронією* (Мас., Життя.., 1960, 21); *М'який докір.*

8. Помірно-теплий, несуворий (про клімат, погоду тощо). *Клімат України має перехідний характер, від м'якого, вологого до континентального* (Визначні місця Укр., 1958, 13); *На узбережжі Балтійського моря зима м'яка, волога, переважають відлиги; літо прохолодне, дощове* (Фіз. геогр., 5, 1956, 96); *У третій декаді грудня 1943 року стояла м'яка, як на цю пору, погода* (Дмит., Наречена, 1959, 118).

▲ **М'яка́ гру́па** — група іменників або прикметників, основа яких закінчується на м'який приголосний. *До м'якої групи належать іменники з закінченням -я* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 429); **М'яке́ піднебі́ння** — верхня рухома частина ротової порожнини, що має склеписту форму. *Діагностиці грипу допомагає виявлення змін, що виникають у хворих на слизовій оболонці порожнини рота — м'якого піднебіння* (Наука.., 1, 1958, 21); **М'який знак** — назва літери «ь». *В слові «слізьми» таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється* (Л. Укр., V, 1956, 80); **М'які́ при́голосні** — приголосні, під час вимови яких середня частина язика наближається до твердого піднебіння.

М'ЯКІСТЬ, кості, *ж.* Якість і властивість за знач. **м'який.** *Аркадій Петрович.. старався нічого не думать і тільки вдивлявся в таємничу глибінь густих заростей жита, тільки чув під ногами ніжну м'якість межі* (Коцюб., II, 1955, 393); *Щоб одержати смачний узвар, необхідно зварити до м'якості, але не переварювати, всі фрукти і ягоди, які входять до його складу* (Укр. страви, 1957, 277); *— Вчіть ви мене, пані, нашої прегарної мови й пісні, вчіть з усією її чудовою м'якістю й музикальністю* (Коб., III, 1956, 350); *Навколо була така дивна первозданна тиша, такий спокій, така ніжна м'якість звуків* (Тют., Вир, 1964, 110); *Їм* [малюнкам Г. Польового] *притаманна м'якість і живописність* (Мист., 6, 1965, 18); *Мене звинувачували у злочинній м'якості, лібералізмові* (Мушк., Серце.., 1962, 229); *В історико-патріотичних піснях знайшли своє відображення важливі, провідні риси характеру українського народу: його безмежна відданість батьківщині, волелюбність, мужність, героїзм і разом з тим м'якість і теплота* (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 50).

М'ЯКНУТИ, ну, неш, *недок.* 1. Ставати м'яким (у 1—3 знач.). *Забризкана росою дорога м'якла під колесами* (Тют., Вир, 1964, 326); *Тут голос прихожого почав м'якнути* (Фр., VIII, 1952, 142).

2. Ставати розслабленим, млявим. *Під тими поглядами, що або сміялися, або іскрами обсипували його,— м'як* [Сава], *ослабав і тратив усяку волю* (Коб., II, 1956, 30); *Все повільніше й повільніше спливають на пам'ять цифри, голова туманиться, тіло м'якне, очі злипаються, подих стає повільнішим, глибшим...* (Збан., Сеспель, 1961, 220).

3. *перен.* Ставати добрим, лагідним, чутливим; лагідніти. *Вона чує, як її серце м'якне, тане, мов той віск палаючої свічки...* (Коцюб., I, 1955, 87); *Батько успокоювався, м'якнув, цілував сина і умовляював* [умовляв], *щоби він уже раз прийшов до свідомості та поправився* (Коб., I, 1956, 77).

М'ЯКО, *присл.* 1. Викликаючи відчуття податливості, гнучкості при дотику. *Теплі і ніжні, вони* [мохи] *ховали у собі позолочену сонцем воду літніх дощів, м'яко вгиналась і обіймала ногу, як пухова подушка* (Коцюб., II, 1955, 308); *Під ногами м'яко вгиналась земля, набрякла від розталого снігу, і інколи тихо шаруділи кущі сухої трави...* (Шовк., Інженери, 1956, 107); // Не твердо на дотик. *— І м'яко спать мені, і ласо можна їсти* (Гл., Вибр., 1951, 116); *— Густо збиті хвилею, вони* [водорості] *непорушно киснуть у воді, і по них так м'яко ступати* (Гончар, Тронка, 1963, 224); // *у знач. присудк. сл. Я подумав і ліг просто,— і правда, усюди сіно і усюди м'яко* (Вовчок, VI, 1956, 239); // Ніжно, легко доторкаючись. *Підійшовши, Юра поклав м'яко руку Василькові на плече* (Турч., Зорі.., 1950, 170); *Шовкун обережно, м'яко перев'язував* [Сіверцеву рану] (Гончар, III, 1959, 265).

◇ **М'яко стели́ти** — дуже багато обіцяти комусь або хвалити когось із корисливою метою. *Не миль очей йому* [директорові МТС] *і м'яко не стели: Доб'ється правди він* (Рильський, Мости, 1948, 100); *Особисті плани Нерчина його не цікавили. Головне, щоб Нерчин робив те, що потрібно Куцевичу, і тому він з самого початку стелив м'яко* (Рибак, Час.., 1960, 318).

2. *перен.* Спричиняючи приємні відчуття (для ока, слуху тощо); не різко. *Голос його звучав особливо м'яко і був такий чарівний, що нас, слухачів, ніби проймав електричний струм* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 107); *Хміль м'яко вдарив їм у голову, і вони знов заспівали* (Тулуб, В степу.., 1964, 48); // Тихо, приглушено, ледве чутно. *Здалеку м'яко котився грім* (Коцюб., II, 1955, 340); *Тупотіли ще деякий час глухо й м'яко великі гумові чоботи* (Смолич, I, 1958, 95);// Повільно, плавно, не стукнувшись. *Часом легенько-м'яко лягало* [бабине літо] *Ярині на очі* (Л. Укр., III, 1952, 738); *Літак м'яко сів на зелене поле аеродрому і, похитуючись, під'їздив до ангара* (Собко, Зор. крила, 1950, 20).

3. Поступово переходячи з однієї якості, ознаки тощо в іншу. *Зелене світло од лампи м'яко зливалось з рожевим, що стікало з-під образа* (Коцюб., II, 1955, 370); *За вікнами палати м'яко лягав присмерк* (Донч., V, 1957, 535).

4. *перен.* Виражаючи ласку, ніжність, сердечність; ласкаво, ніжно, сердечно. *Погляд її чорних матових очей м'яко поринав у Іванове серце...* (Коцюб., II, 1955, 312); *За Ясногорську Шовкун піклувався з таким же самовбуттям, як колись за її Юрася.. «Молодий наш цвіт, — м'яко говорив він товаришам,— як же його не берегти»* (Гончар, III, 1959, 216).

5. Несуворо, поблажливо. *— Як тобі не сором чужі гроші красти? Хіба ж ти їх заробив? — тихо й м'яко казав Жук* (Коцюб., I, 1955, 446); // У негострій,

нерізкій формі. — *Пробачте, товаришу Ігнатьєв, час у мене трохи обмежений,— м'яко перебив співбесідника Зуб* (Собко, Справа.., 1959, 101).

М'я́ко ка́жучи — уживається в значенні вставного слова при бажанні не говорити різких слів, не висловлювати оцінок, думок.

М'ЯКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **м'який** у 1 знач., напр.: м'я́ково́вний, м'якозерни́стий, м'яконабивний, м'якору́нний і т. ін.; у 5 знач., напр.: м'якохара́ктерний і т. ін.; у 6 знач., напр.: м'якоду́хий, м'якосерде́чний і т. ін.

М'ЯКОСЕ́РДИЙ, а, е. Якому властиве м'якосердя. — *Може, викинути* [червоноперку].. *в річку? — спитав м'якосердий Іваницький* (Кол., Терен.., 1959, 39); // Який виявляє м'якосердя. — *Я надто м'якосерда до нього, жені шкода було його покарати як слід* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 314).

М'ЯКОСЕ́РДЯ, я, *с.* Душевна доброта, чутливість. *Сльози пекли очі молодому козакові, і він, стидаючись свого м'якосердя, крадькома змахував їх рукою* (Добр., Очак. розмир, 1965, 116).

М'ЯКОТІ́ЛИЙ, а, е. 1. З м'яким, повним тілом.

2. *перен., рідко.* Безвільний, піддатливий. *М'якотілий, схожий характером на покійну сестру свою Настю, він ні в чому не перечив сварливій і діяльній жінці* (Дмит., Розлука, 1957, 22).

М'ЯКОТЬ, і, *ж.* Те саме, що **м'яку́ш**. *І тоді черепашка хутко сховав в стулки слизьку м'якоть, схожу на кінчик язика* (Донч., VI, 1957, 12); *Колір м'якоті* [картоплі] *буває білий, жовтий, червоний та синій* (Овоч., 1956, 257).

М'ЯКУВА́ТИЙ, а, е. Трохи м'який. *Охопив* [Тимофій] *рукою ще м'якуваті плечі Дмитра, пригорнув до себе, струсонув* (Стельмах, II, 1962, 41).

М'ЯКУ́Н *див.* **м'якуни́й**.

М'ЯКУНЕ́ВИЙ, а, е. Прикм. до **м'яку́н**. *М'якуневі тварини.*

М'ЯКУНИ́, ів, *мн.* (*одн.* **м'яку́н**, а́, ч.). Тип безхребетних тварин, м'яке тіло яких укрите черепашкою; молюски. *Тіло тварини м'яке. Звідси й назва групи, до якої належить перлівниця,— м'якуни, або молюски* (Зоол., 1957, 30).

М'ЯКУ́Ш, а́, ч. 1. М'яка частина тіла тварини, людини. *Макар начисто відтяв собі м'якуш лівої руки* (Смолич, I, 1947, 118); *Чутно.. мляскання* [ляскання] *язиком тітки Рузі, яка висисала решетки м'якуша з раковин ніжок* (Вільде, Сестри.., 1958, 187).

2. Підшкірна частина плодів, ягід тощо. *Добре видно під мікроскопом живі клітини м'якуша кавуна* (Практ. з анат. рослин, 1955, 11); *Македон.. бере з миски велике яблуко і вдавлює зуби в соковитий м'якуш* (Рибак, Що сталося.., 1947, 53).

М'ЯКУ́ШКА, и, *ж.* 1. М'яка частина хліба та хлібних виробів, що міститься під скоринкою. *Балика добре перев'язав її* [рану], *покривши м'якушкою хліба і павутинням* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37).

2. *перен., ірон., зневажл.* М'якосердий, добрий (про людину). — *Я, бачте, такий чоловік — м'якушка, що нехай де яка пригода, або журба, або смуток, то зараз там мої і жалощі...* (Вовчок, VI, 1956, 271); — *Ах,— скрикнула Густя,— він умлів! — І заломила руки. — Не бійся.. ти, м'якушко,— відказав Густав,— нічого такому злодієві не станеться!* (Фр., III, 1950, 375).

М'ЯКША́ННЯ, я, *с.* Дія за знач. **м'я́кшати**.

М'ЯКША́ТИ, аю, аєш, *недок.* 1. Ставати м'якшим, утрачати твердість. *Сніг м'якшає, лід дірчавіє, чорніє* (Мирний, I, 1949, 323); *Метал піддається, м'якшає і набирає точної потрібної форми* (Собко, Шлях.., 1948, 5).

2. *перен.* Ставати менш суворим, поступливішим, добрішим. *Од щирих слів любої жінки серце його впокоювалось; сувора натура, загартована давнім злиденним життям, м'якшала* (Мирний, I, 1949, 363); *Всеволод м'якшав на обличчі, щиро й довірливо дивиться конюшому у вічі* (Міщ., Сіверяни, 1961, 25).

3. *перен.* Ставати приємнішим для ока, слуху; ставати менш різким. *На заході небо спалахнуло червоним вогнем, поволі остигало, й м'якшали кольори фарб* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 151); *Згадуючи про синів, голос Браги м'якшає, ласкавішає образу* (Гончар, Тронка, 1963, 266).

М'ЯКШИ́ЛЬНИЙ, а, е. Який зм'якшує; зм'якшувальний, пом'якшувальний. *М'якшильний крем.*

△ **М'якши́льні за́соби**, *мед.*— ліки, що захищають слизові оболонки та поверхні ран від висихання, тертя тощо.

М'ЯКШИ́ТИ, шу́, ши́ш, *недок., перех.* 1. Робити м'яким або м'якшим; зм'якшувати, пом'якшувати. *Сей вітер м'якшить сніг. М'якшить суху ріллю на полі* (Сл. Гр.); // Розминати. *М'якшити губку для кресала.*

2. *перен.* Робити лагіднішим, чутливішим; розчулювати. *М'якшити серце.*

3. *перен.* Зменшувати силу, ступінь вияву чогось; послаблювати. *Калган-корінь м'якшив гіркоту горілки* (Рибак, Помилка.., 1956, 247).

4. *лінгв.* Надавати м'якості вимові приголосних; палаталізувати. *И, а також Е, як правило, попередніх приголосних не м'якшать* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 162).

М'ЯКШИ́ТИСЯ, и́ться, *недок.* Ставати м'яким або м'якшим; зм'якшуватися, пом'якшуватися.

М'ЯЛИЦЯ, і, *ж.* Те саме, що **м'ялка** 1. * У порівн. — *Що це ти така, мов тебе з м'ялиці витягли?* (Добр., Очак. розмир, 1965, 295).

2. М'ята солома.

М'ЯЛКА, и, *ж.* 1. Машина для первинної обробки льону, конопель; бительня, терниця. *Треста у м'ялку подається горстками, які повинні бути вирівняні в гузирях і укладені паралельно* (Техн. культ., 1956, 97).

2. Машина або пристосування для подрібнювання або розминання чогось. *Варену картоплю розминають м'ялками.*

М'ЯЛО, а, *с.* 1. Те саме, що **макогі́н**. — *Мовчи, невістко.. Як ухвачу м'ялом, виб'ю тобі зуби!* (Чуб., V, 1874, 696); *Висить м'ялом на кілку, Буде жінці і дяку...* (Барв., Опов.., 1902, 340).

2. *перен., зневажл.* Млява, нерішуча людина. — *Лежить оце м'ялом, оцей лежень, неначе колода!..— було кричить він* (Н.-Лев., I, 1956, 607).

М'ЯЛЬНИК, а, ч. Той, хто мне щось, займається розм'якшенням чогось.

М'ЯЛЬНИЦЯ[1], і, *ж.* Жін. до **м'я́льник**.

М'ЯЛЬНИЦЯ[2], і, *ж.* Ручний пристрій, яким мнуть, обробляють шкіру.

М'ЯСИ́ВО, а, *с.* М'ясо, м'ясна страва. *От квапить* [Вовк] *лапу до м'ясива... Як скочить Лев — аж диба стала грива... На Вовка бідного насів* (Гл., Вибр., 1951, 30); *На повітрі готовилися саженні пироги, котли каші, борщу, цілі запечені барани, величезні шмати м'ясива* (Хотк., I, 1966, 104).

М'ЯСИ́СТИЙ, а, е. 1. Який має багато м'яса. *Ловець залюбки перебирав м'ясисту рибу, що пружно звивалася в руці* (Горд., Дівчина.., 1954, 190); *М'ясиста корова.*

2. *розм.* Гладкий, товстий (про людину або частини

її тіла). *Обличчя жінки стало багровим. Шкіра під бровами ще дужче почервоніла, над м'ясистою верхньою губою виступив піт* (Ткач, Плем'я.., 1961, 73); *Короткими пальцями Вакуленко лаштував пенсне на своєму м'ясистому носі* (Жур., Звич. турботи, 1960, 12).

3. Який має грубий, соковитий м'якуш (у 2 знач.). *По їх* [каміння] *голих випнутих боках.. слався м'ясистим листом отруйний молочай* (Коцюб., I, 1955, 399); *Помідори «Жовтень». Плоди цього сорту м'ясисті, малонасінні, дуже смачні* (Минко, Повна чаша, 1950, 76).

М'ЯСИ́СТІСТЬ, тості, *ж.* Властивість за знач. **м'яси́стий.** *За 10 тижнів вони* [курчата] *досягають доброї м'ясистості* (Колг. Укр., 9, 1959, 26).

М'ЯСНИ́Й, а́, е́. Прикм. до **м'я́со** 1. *М'ясний запах;* // Пригот. із м'яса або з м'ясом. — *Вже три дні і три неділі, як я зарікся їсти м'ясні страви* (Фр., IV, 1950, 104); // *у знач. ім.* **м'ясне́,** но́го, *с.* Страва з м'яса або з м'ясом.— *Прошу.. закушувати; от м'ясне, а от рибне* (Н.-Лев., III, 1956, 377); *В сусіда вона купила сала й ковбаси і тепер гордилася, що в неї на хусточці так, як у людей,— і паска біла і м'ясне* (Донч., III, 1956, 97); // Якого вирощують на м'ясо, який дає багато м'яса. *М'ясний* [беконний] *тип свиней характеризується здовженим тулубом, розтягнутим за рахунок середньої частини* (Свинар., 1956, 7); *Велика увага приділяється в радгоспі виробництву бройлерів — м'ясних курчат* (Рад. Укр., 12.XII 1963, 2); // Призначений для переробки м'яса, продажу його тощо. *М'ясна промисловість; М'ясна крамниця.*

М'ЯСНИ́К, а́, ч. Той, хто торгує м'ясом або працює в різниці, на бойні. *Михайло здебільшого жив на салі, яке купив у м'ясника, йдучи з Василем на виноградники* (Томч., Жменяки, 1964, 124).

М'ЯСНИ́ЦІ, ни́ць, *мн.* Певний період після посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо. *Удовиця у м'ясниці Сина привела* (Шевч., II, 1953, 184); *Ой все пости та все пости, та будуть м'ясниці* (Сл. Гр.); *Згадався тихий вечір у полі. Вона сиділа з Лавріном біля вітряка, і тоді було вирішено, що восени, в наступні м'ясниці, вони справлять весілля* (Донч., III, 1956, 112).

М'Я́СО, а, *с.* 1. Туша, частина туші забитих тварин, а також їжа, приготовлена з цих частин. *Нема над рибу линину, над м'ясо свинину* (Номис, 1864, № 7523); *Од духу печеного м'яса у мене морочилась голова* (Коцюб., II, 1955, 364); *Тоскан з'їв шматочок сирого оленячого м'яса* (Трубл., Вовки.., 1936, 46); // М'яка м'язова частина тіла риби, водних тварин. *Поживна цінність м'яса мідій визначається високим вмістом деяких мінеральних речовин, зокрема йоду* (Наука.., 2, 1958, 19).

△ **Біле м'я́со** *див.* **бі́лий; Дике м'я́со** *див.* **ди́кий.**

◇ **Відрива́ти (відірва́ти, видира́ти, ви́дерти** *і т. ін.)* **з м'я́сом** — відривати щось прикріплене, пришите зі шматком матерії. *В мене у самого два хрести було за хоробрість. Одірвав з м'ясом від гімнастерки* (Головко, II, 1957, 455); **Гарма́тне м'я́со** *див.* **гарма́тний; Ні ри́ба ні м'я́со** *див.* **ри́ба.**

2. *розм.* М'язові тканини. *За рік постирала нігті на пучках, що тільки* [тільки] *живе м'ясо лишила* (Барв., Опов.., 1902, 242); — *Треба тобі поправлятися трохи.— Були б кістки — м'ясо наросте,— засміявся Дорош* (Тют., Вир, 1964, 103).

3. Те саме, що **м'яку́ш** 2. *Вдарила Катерина рештками кавуна об стовбур дуба, бризнув сік, обліпило кору вогнисте, гаряче кавунове м'ясо* (Руд., Остання шабля, 1959, 481); *Рівні, білі зубки сестри прокусили червону шкірку яблука, відламали шматок білого м'яса...* (Собко, Біле полум'я, 1952, 61).

М'ЯСО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **м'я́со** у 1 знач., напр.: **м'ясоконтро́льний, м'ясопоста́чання;** слову **м'ясни́й,** напр.: **м'ясопроду́кти, м'ясоторгі́вля.**

М'ЯСОЗАГОТІВЕ́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до м'ясозаготівлі. *М'ясозаготівельні організації.*

М'ЯСОЗАГОТІ́ВЛЯ, і, *ж.* Планова заготівля м'яса.

М'ЯСОЗАГОТО́ВЧИЙ, а, е. Те саме, що **м'ясозаготіве́льний.** *М'ясозаготовчий пункт.*

М'ЯСОЇ́Д, а, *ч., розм., жарт.* Той, хто любить м'ясо або харчується ним (на відміну від вегетаріанця).

М'ЯСОЇ́ДНИЙ, а, е. Який живиться м'ясом інших істот (про тварин). *Щодо способу життя, то серед представників ряду мух спостерігається велика різноманітність. Так, є види рослиноїдні і м'ясоїдні* (Шкідн. поля.., 1949, 101); *М'ясоїдна тварина.*

М'ЯСОКОМБІНА́Т, у, *ч.* Промислове підприємство, на якому забивають худобу та переробляють м'ясо. *На базах м'ясокомбінату протягом років зібралися великі поклади добрива* (Вол., Самоцвіти, 1952, 181).

М'ЯСОРАДГОСП, у, *ч.* Радгосп, який вирощує худобу на м'ясо.

М'ЯСОРУ́БКА, и, *ж.* 1. Ручна машинка або спеціальна машина для розмелювання м'яса на фарш. *Особливо старанно треба мити м'ясорубку, бо залишки м'яса на її стінках псуються і, потрапляючи в фарш, можуть спричинити шлунково-кишкові захворювання* (Укр. страви, 1957, 32); *Працю трьохвацьов полегшує електрична м'ясорубка для приготування фаршу* (Веч. Київ, 11.III 1957, 1); * У порівн. *Усім своїм єством він зненавидів війну, що перемелювала, як у м'ясорубці, тисячі молодих здорових людей* (Рад. літ-во, 2, 1957, 23).

2. *перен.* Про війну, битву або місце кривавого бою. — *Я думаю, що взагалі, сидячи десь у пухкому кріслі з сигарою в зубах, легко уявити себе господарем світу. Що тут такого? Взяти й кинути в м'ясорубку мільйон чи десять мільйонів простого народу... Хай гниють в окопах, хай конають в шпиталях, а мені що?* (Гончар, III, 1959, 420).

М'ЯСЦЕ́, я́, *с.* Пестл. до **м'я́со** 1. *Лисиця десь м'ясця дістала* (Гл., Вибр., 1951, 11); — *Я уже м'ясця не їм, Перейшов на пампушки, На гречані галушки* (Стельмах. Колосок.., 1959, 73).

М'Я́ТА, и, *ж.* 1. Багаторічна трав'яниста запашна рослина родини губоцвітих з довгасто-еліптичними листками та дрібними квітками, зібраними в густі пазушні кільця. *Навкруги лляться пахощі лелій, левкоїв, рожі та м'яти* (Н.-Лев., III, 1956, 316); *Он і грядочка з квітками — така малесенька, а чого там тільки нема, й канупер, і м'ята кучерява, ще й повної рожі кущик* (Л. Укр., III, 1952, 493); *Листя м'яти містить дуже цінну ефірну олію, яка широко використовується в медичній, парфюмерній, кондитерській, лікеро-горілчаній та інших галузях промисловості* (Хлібороб Укр., 5, 1966, 18).

2. Настій, відвар із цієї рослини. *Ростила сина, викохувала, маленьким в любистку та м'яті купала* (Коз., Вибр., 1947, 88).

М'Я́ТИ, мну, мнеш, *недок.* 1. *перех.* Тиснути, стискати. *Іванові руки безперестанку мнуть тепле овече вим'я, одтягають дійки, а по руках в нього тече молоко* (Коцюб., II, 1955, 324); // Стискаючи, згинаючи, робити м'яким; розминати. *Дужі кожум'яки сиділи під дашками ганків на вулицях і м'яли своїми міцними руками волові шкури* (Довж., I, 1958, 227); // Розтираючи, перетворювати в м'яку масу. — *Піти лишень покурити,— мнучи тютюн у жмені.., каже він* (Мирний, I, 1949, 278); *Жінка.. в маленькій ступці пшоно мне — на борщ* (Головко, II, 1957, 312).

2. *перех.* Виминати кістрицю з кононель, льону но-

гами. *Микола стояв коло лежанки й м'яв ногами коноплі* (Н.-Лев., II, 1956, 185).

3. *перех.* Торкаючись чогось, сідаючи або лягаючи на щось, робити його нерівним, зім'ятим. *Навколо зеленню одягнуті гаї; Виспівують дзвінкі, чудові солов'ї; Мені ж не м'ять трави, не бачить вас, лани..!* (Граб., I, 1959, 208); *Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона відпікувалась, ..не хотілося м'яти нову спідницю* (Стельмах, I, 1962, 158); // Бгати, скручувати щось. *Стоїть* [Дженні], *мне рубчик з фартушка, засоромлена* (Л. Укр., III, 1952, 17); *Адвокат ..став судорожно м'яти папір у руках* (Март., Тв., 1954, 124); *Він ніяково м'яв капелюха, не знав куди його подіти* (Коп., Вибр., 1948, 171).

◇ **М'я́ти ша́пку** *перед ким* — те саме, що **Лама́ти ша́пку** (*див.* **лама́ти**). [С о к і л:] *Діду Терешко, хіба ж так можна розмовляти* [з американцем]?.. [Т е р е ш к о:] *Я ж дипломатично.. Не буду ж я перед ним шапку м'яти* (Зар., Антей, 1962, 41); **Ханьки́ м'я́ти** *див.* **ханьки́**.

4. *перех., розм.* Сильно штовхати, бити, до болю стискати. *Вже не попадайсь їм* [парубкам] *на дорозі ніхто: .. усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють* (Кв.-Осн., II, 1956, 191); *Мені пощастило одскочити набік, а Сева схватили* [схопили] *і почали м'яти рибалки* (Ю. Янов., II, 1958, 164).

◇ **М'я́ти боки́ (ре́бра)** — сильно бити. — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштую..* — *Та в такий же то й думка завести,— жартує Чіпка,— бо однак ніхто тобі боків не мне...* (Мирний, I, 1949, 354).

5. *перех. і неперех., перен., розм.* Нерішуче, повільно говорити. — *Треба хліба, треба й до хліба, треба й сього, треба й того,— м'яв слово по слову женихів батько* (Н.-Лев., III, 1956, 173); *Мне языком, неначе баба лемішку в макітрі тре* (Укр., присл.., 1955, 237).

М'Я́ТИЙ, а, е. 1. Який зім'явся, став пом'ятим. *І знову м'ятий розгортає лист Сошенко — і на контури Сатурна уважно дивиться* (Рильський, III, 1961, 219); *В плащі, який не кидається в очі, У капелюсі, м'ятому, старому, Вапцаров сам виходить серед ночі Із потайного і глухого дому* (Воронько, Тепло.., 1959, 165); *Схили* [даху] *вкривали ..зв'язками м'ятої соломи* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 64).

2. Перетворений у м'яку масу чавленням. *У великій мисці парувала м'ята картопля* (Перв., Дикий мед, 1963, 328); *М'які ягоди.*

М'Я́ТИСЯ, мну́ся, мне́шся, *недок.* 1. *тільки 3 ос.* Ставати зім'ятим. *Коваль вправно орудував молотком.. Розпечений брусок гнувся, м'явся в огняних бризках* (Горд., II, 1959, 168); // Мати властивість швидко збриж уватися, робитися м'ятим. *Штучний шовк мнеться.*

2. *перен., розм.* Виявляти нерішучість, ніяковість; вагатися. *Довго він терся та м'явся, поки зважився сказати про своє лихо...* (Мирний, I, 1949, 350); *Він усе чогось м'явся, ..бажаючи щось сказати, та не насмілюючись* (Гр., II, 1963, 95); // Робити щось повільно; гаятися. — *Що се ви тут мнетесь? Чому вікон не одчиняєте?* (Мирний, III, 1954, 222); *Він не може дивитися, як син мнеться. Волочить ноги. Молодий, а неповороткий який* (Горд., II, 1959, 208).

3. *коло (біля) кого, фам.* Постійно перебувати біля когось; крутитися, тертися. *Собі очиці зав'язала І у панаса грати стала, Енея б тільки уловить; Еней же зараз догадався, Коло Дидони терся, м'явся* (Котл., I, 1952, 77).

4. Пас. до **м'я́ти** 1, 2.

М'Я́ТКА, и, *ж.* Зменш.-пестл. до **м'я́та**. *Хто ж тобі головочку змив м'яткою да любисточком, щоб і тепло, щоб і запашно.. тобі було, моє серденько* (Барв., Опов.., 1902, 125).

М'Я́ТНИЙ, а, е. Прикм. до **м'я́та**. *Забуть, забуть благавш ти — Вечірніх плавнів подих м'ятний* (Черн., Поезії, 1959, 399); // Вигот.з екстракту м'яти. *В народній медицині вживаються м'ятні краплі* (Лікар. рослини.., 1958, 79); // Настояний на м'яті. [С о т н и к:] *Наготуй нам снідання, та щоб більш було настойок, запіканок, наливок — і полинової, і м'ятної* (Стор., I, 1957, 291); // Який добувають із м'яти. *М'ятна олія.*

М'Я́ТТЯ, я́, *с.* Дія за знач. **м'я́ти** 1—3. *У добре вилежаного льону під час м'яття й тіпання деревина (костриця) вільно та повністю відділяється від волокна* (Техн. культ., 1956, 84).

М'ЯЧ, а́, *ч.* Суцільна або порожня всередині куля з пружного матеріалу, що відскакує, вдаряючись об тверду поверхню. *Гей, діти-мотилята! А годі вам цяцьками грать, М'яч бить, метелики ганять: Я байку розкажу — послухайте, хлоп'ята!* (Бор., Тв., 1957, 129); *Коли б воля — побіг би він тепер на улицю до хлопців у м'яча грати, свинку туряти!* (Мирний, IV, 1955, 28); * У порівн. *Глянеш: через поле Перекотиполе, Наче м'яч, плиг.* (Граб., I, 1959, 301).

М'ЯЧИК, а, *ч.* Зменш.-пестл. до **м'яч**. *Сіли з Телесиком та й поїхали. Проїхали вулицю — хатка в ліску, з дітворою м'ячики грають на піску* (Тич., I, 1957, 155); * У порівн. *Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе тополькі* (Н.-Лев., II, 1956, 167).

Словарь украинского языка, т. 4
(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори *Н. С. Васильєва, М. М. Друченко, В. Є. Дудко, Л. М. Кубрякова, І. І. Маркевич, Н. С. Редичук, Л. В. Туник, Н. І. Шарапова*
Художній редактор *В. М. Тепляков*
Художнє оформлення *Г. М. Балюна*
Технічні редактори *Д. В. Вірич, О. М. Капустіна*
Коректори *Н. О. Луцька, І. Б. Баркова*

Здано до набору 5.IV 1972 р. Підписано до друку 31.X 1972 р. БФ 00646. Зам. № 2—1112. Вид. № 265а. Тираж 30 000. Папір № 1. 84×108¹/₁₆. Умовн. друк. арк. 88,2. Обл.-вид. арк. 150,65. Ціна 4 крб. 97 коп.

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.
Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, м. Київ, Довженка, 3.